

PUBLIC SENTIMENT OF A PANDEMIC - SECURITIZING HEALTH IN TURKEY

Yasemin Necmiye Tutar

Recep Tayyip Erdoğan University

Public Sentiment Of A Pandemic - Securitized Health In Turkey

Yasemin Necmiye Tutar

Publishing No.: 1817
ISBN: 978-625-398-945-3
E-ISBN: 978-625-398-946-0
Edition: 1st Edition, September 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

All rights of this edition belong to Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Without any written permission of this publishing house, all or a part of the book cannot be printed, published, reproduced or distributed electronically, mechanically or by photocopy. Nobel Publishing group has been carrying out its national activities on a regular basis since 1984 and internationally since 2011. The book it publishes are present in the higher education catalogs at national and international level.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" is a Nobel Akademik Yayıncılık brand.

Executive Editor: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Interior Designer: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Proofreader: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Cover Designer: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Visual Design Specialist: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Library Information Card

Tutar, Yasemin Necmiye.

Public Sentiment of a Pandemic – Securitized Health in Turkey / Yasemin Necmiye Tutar

1. Edition, XIV + 200 p., 16,5x24 cm. Includes references. No index.

ISBN: 978-625-398-945-3

E-ISBN: 978-625-398-946-0

1. Health Security 2. Securitization Of Covid-19

General Distribution

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Address: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Phone: +90 312 278 50 77 - **Fax:** 0 312 278 21 65

Order: siparis@nobelyayin.com- **E-Sales:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Points of Delivery and Sales: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Printing and Binding: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

CONTENTS

ACKNOWLEDGMENTS.....	III
1. INTRODUCTION	1
2. LITERATURE REVIEW	9
Health Security In Broader Literature.....	9
Historical Overview of Outbreaks in Pandemics.....	9
Critical Social Science Research On (Re)emerging Infectious Disease.....	13
The problem Of Pandemic Influenza in The Literature.....	17
Securitization Health at Global Perspective In Litrature	20
Securitization Health at National Perspective in the Litrature	25
The Evolution of Literature.....	27
3. SECURITY DEFINITION AND THEORETICAL FRAMEWORK.....	31
Security Concept.....	32
The Evolution of Security Studies	34
Security Approach of Constructivist Theory	35
Critical Security Approaches	37
Copenhagen School	38
<i>Sectoral Security</i>	39
<i>Securitization Theory</i>	41
<i>Analysis Units of Securitization Theory</i>	43
<i>Audience</i>	44
<i>Securitization Process</i>	44
<i>Speech/Act</i>	46
<i>Extraordinary Precautions</i>	47
<i>Critical Approaches on the Concept of Securitization of the Copenhagen School and Contributions of the Paris School</i>	48
4. CONCEPTUALIZATION COVID-19 AS AN SECURITY ISSUE AND METHODOLOGY	53
Conceptualization Covid-19.....	53

Pandemic and Politics	54
General Assessment of Covid-19 in the World	55
A Mixed Qualitative and Quantitative Methodological Approach	58
<i>Central Research Question</i>	59
<i>Defining Securitization Actor</i>	61
<i>Defining Reference Object</i>	63
<i>Defining Facilitation Actors</i>	63
<i>Survey Analysis</i>	64
5. TURKEY RESPONSE FOR INFECTION DISEASE AND PANDEMIC.....	67
Addressing Health in Politics: Legislation, Institutions Dimension	67
Securitization of Infectious Diseases in the Historical Process	68
<i>Establishment Period and Refik Saydam Policies</i>	68
<i>Statist Period Behçet Öz Era</i>	70
<i>Social State Period</i>	71
<i>Neo-Liberal Health Policies</i>	72
<i>Health Reforms and Health Transformation Program</i>	74
Legal Practices Securitization of Covid-19 In Turkey	77
<i>Pandemic National Preparedness Plan</i>	77
<i>How Turkey Health system prepared to Covid-19 Pandemic</i>	79
<i>Scientific Committee</i>	80
<i>Digital Health Application for Covid-19</i>	81
<i>Pandemic Health Organization Applications</i>	81
Structuring in therapeutic organizations	81
Structuring in protective and preventive organizations	81
Providing Free Healthcare	82
6. ASSESSING COVID-19 THROUGH PERSPECTIVE OF HEALTHCARE	
INFRASTRUCTURE	85
Health Sytems	86
The Role of Health Systems in Securing Covid-19	87
How Some Countries Health Infrastructure Respond Covid-19	88
How Turkey Health Infrastrure Response to Covid-19	90
The Capacity of Turkey Health Infrastructre	91
Why does Turkey Have Low Death Numbers?	94
Turkey in The Provision Of Health Services During The Covid-19 Process	95
<i>Securitization Of Health Of Patients Who Are Not Infected</i>	
<i>With Covid19</i>	95
<i>Organization Health Institutions</i>	96

Capacity of Turkey Health Infrastructure	97
<i>Capacity of Healthcare Worker</i>	97
<i>Hospital and Intensive Care Capacity</i>	98
<i>PCR and Tomography Capacity</i>	101
Case Detection And Filiation Practices In Turkey	102
<i>Contact Tracking (Filiation) Application in Turkey</i>	104
<i>Public and Civil Society: VEFA Support Application</i>	105
<i>Effective Communication</i>	107
<i>Health Information Systems and Automation Health Security and Technology Use</i>	107
HES Application.....	108
Filiation and Insulation Tracking System, FITAS.....	110
"E-Devlet" Applications.....	110
Evacuation of Turkish Citizens Outside of Turkey.....	111
Overall Evaluation Healthcare Infrastructure and Responses to Covid-19.....	111
7. ANALYZING SECURITIZATION ACTOR AND AUDIENCES	115
Analyzing Securitization Actors	115
<i>What is Covid-19 and How Is It affecting The World? Why Has Covid-19 Been Characterized as A National Threat?</i>	115
<i>Framing Covid-19 as a National Security Threat</i>	116
<i>Securticized Subjektivty of Nationalist Construction in Turkey</i>	117
<i>Discursive foundations of constructing Covid-19 as a security threat in Turkey</i>	118
Constructing Covid-19 As A Threat.....	118
Discursive History In Turkish Security	119
The Concept of National Security in Turkey	122
Discursive Analysis of Securitization Actor's of Covid-19	123
<i>Securitization Actor President Recep Tayyip Erdoğan Discourses</i>	124
<i>Framing Covid-19 as a National Threat</i>	124
<i>Framing Covid-19 as a Mobilization</i>	128
<i>Erdoğan Also Invoked Religious Themes in His Public Address</i>	129
<i>Framing Covid-19 as a Strong Health System</i>	130
<i>Securitization Actor: Ministry of Health Fahrettin Koca Discourse Analyses</i>	133
Framing Covid-19 as Fear and Worry	134
Framing Covid-19 National and Metaphorical War: Strong Health Infrastructure	136
Framing Covid-19 Reassuring Information	137

Analyzing Audience Acceptance	144
<i>The Role of Audience in Theory</i>	144
<i>Identifying the Receptive Audience</i>	144
<i>Analysis of Audience Acceptance in Turkey</i>	145
Survey analysis	145
Demographic Characteristic of the Participant	146
Content Analysis of Open Ended Quesitin.....	147
Findings	148
8. A NEW APPROACH TO SECURITIZATION THEORY	157
Theoretical Debate	157
The Context in The Securitization Process.....	158
A New Approach to Securitization Theory.....	163
Has Adequate Transparent Support Been Provided for Vaccine Studies in Turkey?.....	165
Since The Ministry Of Health Takes Many Of Its Decisions Politically, Should There Be An Independent Committee Especially On Vaccines?.....	167
9. CONCLUSION	171
REFERENCES	179

1. INTRODUCTION

In late December 2019, it was reported that there were many pneumonia patients in Wuhan, China. The World Health Organization (WHO) first announced that on January 12, 2020, the cause of these was a new type of coronavirus was called SARS-CoV-2. WHO President Tedros Adhanom Ghebreyesus announced the opening of the Covid-19 coding: "CO" for "corona", "VI" for "virus", "D" for "disease". Such a name was chosen to avoid stigmatizing a particular region, animal species, or human. It spread to many countries shortly and became a global problem threatening the whole world. WHO accepted Covid-19 as a global public health problem and declared it a pandemic on March 11, 2020 (WHO, 2020a). From that date on, borders were closed, economies collapsed, and the world crashed.

This pandemic has emerged as one of the greatest disasters that mankind experienced in the modern world. In addition to the fatal outcomes of pandemic, social, economic, and political effects are also important, due to the spread of infection from person to person globally. It appears that the Covid-19 is a new pathogen with high mortality and hospitalization rate, spread quickly, and collapses countries' health systems readily. Lee Jong Wook who is former Director-General of the WHO, explained, pandemics do not respect borders. For this reason, he stated that it could weaken many societies, political systems, and economies (WHO, 2020b). One of the most discussed issues about the pandemic in the international arena was "security". In April 2020, the United Nations Secretary General's statement that Covid-19 threatened global peace and security contained a critical national and international security determination.

The relationship between pandemics and security emerged in the 1990s. The World Health Assembly (WHA) adopted the Health Regulations (IHR) in 2005, which the WHO Member States must comply with against epidemics of infectious diseases under the international legal framework. The IHR's focus is mainly based on the prevention and control of international public health

REFERENCES

- AA Haber, (2020). *Sağlık Bakanlığı Pandemi Hastanelerini Tanımladı*, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.BEDS.ZS> 1773562
- AFAD, (2020). "All Our Citizens from Abroad Have Been Delivered to Their Homes", <https://www.afad.gov.tr/incoming-from-home-country>, (Access date: 10 June 2020).
- AFAD, (2020a). *Yeni Tedbirler ve Genelgeler*, <https://www.afad.gov.tr/yeni-tedbirler-ve-genelgeler-merkezicerik>
- AFAD, (2020b). *All Our Citizens from Abroad Have Been Delivered to Their Homes*, <https://www.afad.gov.tr/incoming-from-home-country>).
- Akdağ, R. (2012). *Turkey Health Transformation Program Assessment Report 2003-2011*. T.C. Sağlık Bakanlığı, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Home/GetDocument/452>
- Akdur, R. (1998). Türkiye'de Sağlık Politika ve Hizmetleri Recep Akdur:1984-1995, *Yeni Türkiye* 4(23 24): Ankara, <https://www.recepakdur.com/media/1445/36-akdur-r-tu-rkiyede-sag-lik-politika-ve-hizmetleri-yeni-turkiye-4-23-24-1984-1995-eylu-l-aralik-1998.pdf>
- Aldis, W. (2008). Health Security as A Public Health Concept: A Critical Analysis. *Health, Policy and Planning*, 23:369-375.
- Aras, B., R. Karakaya. (2008). *From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran.* Security Dialogue, 39(5), 495-515.
- Anadolu Agency, (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/aa-yerli-solunum-cihazinin-uretim-asamalarini-goruntuledi/1821021>
- Anadolu Agency, (2020a). Anadolu Ajansı, "Hayirserverlerin Desteğiyle Hazırlanan 'Vefa' Kolileri Yola Çıktı", <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/hayirserverlerin-destegiyle-hazirlanan-vefa-kolileri-yola-cikti/1784926>
- Atasever M. (2014). *Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı Ve Sağlık Harcamalarının Analizi 2002- 2013*. Ankara Sağlık Bakanlığı Yayınları. <http://www.mehmetatasever.org>
- Baldwin, D. A. (1995). Security Studies and the End of the Cold War. *World Politics*, 48(1):117-141.
- Balzacq, T. (2011a). A Theory of Securitization. Origins, Core Assumptions, and Variants, *Securitization Theory. How Security Problems Emerge and Dissolve*, London and New York: Routledge. pp.1- 131
- Balzacq, T. (2011b). Enquiries into Methods: A New Framework for Securitization Analysis, *Securitization Theory. How Security Problems Emerge and Dissolve*, London and New York: Routledge, 31-55
- Balzacq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context, *European Journal of International Relations*, 11(2):171-201. <https://doi.org/10.1177%2F1354066105052960>
- Bambra, C., Fox D., Scott-Samuel, A. (2005). Towards a politics of health. *Health Promot Int*, 20,187–193
- Bambra, C., Fox, D., Scott-Samuel, A. (2005). *Towards a Politics of Health. Health Promotion International*, 20, 187-193. <https://doi.org/10.1093/heapro/dah608>
- Benhold, K. (2020). A German Exception? Why the Country's Coronavirus Death Rate Is Low, *NewYork Times*

- Bieber, F. (2018) *Ethnopolitics*,17(5):519–540, <https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1532633>
- Bieber, F. (2020). Global Nationalism in Times of the Covid-19 Pandemic, *Cambridge University Press*, pp.1-13 <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/global-nationalism-in-times-of-the-covid19-pandemic/3A7F44AFDD6AC117AE05160F95738ED4>
- Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives: Global, Local Political*, 27(1), 63-92.
- Bigo, D., Tsoukala, A., (2008). Terror, Insecurity and Liberty: *Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*, London and New York: Routledge.
- Bilgin, P. (2005). Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation. *European Journal of Political Research*, 44 (1), 175-201.
- Blane, D., Brunner, E., Richard Wilkinson, (1996). Health and Social Organization: Towards a Health Policy for the Twenty-first, *Routledge*, Newyork (book)
- Blane, D., Brunner, E., Wilkinson, R, (1996). Health and social organization: towards a health policy for the twenty-first century. London: *Routledge*
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation, *Review of International Studies*, 17(4): 313-326.
- Booth, K. (2005). Critical Security Studies and World Politics. London: *Lynne Rienner Publishers*, p:259 278.
- Brad R. (1990). Human Rights and International Security, *Washington Quarterly*, (13):65-75.
- Bulaşıcı Hastalıklar Sürveys ve Kontrol Esasları Yönetmeliği, (2020). <https://www.saglik.gov.tr/TR,10488/bulasici-hastaliklar-surveyans-ve-kontrol-esaslari-yonetmeli.html>
- Burci, G. L. (2017). Ebola, the Security Council and the securitization of public health. *Questions of International Law* 10 (2014): 27-39.
- Buzan, B. (1991), People, State Threat: Issues Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, 2nd edn, *Boulder, CO and London: Lynne Rienner Publishers*.
- Buzan, B., Jones, C., Little, R. (1993). The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism, New York: *Columbia University Press*.
- Buzan, B., Waever, O. (2009). Macrosecuritisation and security constellations: reconsidering scale in securitization theory. *Review of International Studies*, 35(2): 253-276.
- Buzan, B., Waever, O., Wilde, J., (1998), Security: A New Framework for Analysis, *Boulder: Lynne Rienner Publisher, Inc*.
- Caballero, A., (2013), Non-Traditional Security in Asia: Issues, Challenges and Framework for Action, ISEAS-Yusof Ishak Institute
- Capano, G., (2020), Policy Design and State Capacity in The Covid-19 Emergency in Italy: If Your Are Not Prepared for the (Un)expected, You Can be Only What You Already Are. *Policy and Society*, 39 (3)326-344. Retrived from DOI:10.1080/14494035.2020.1783790
- China,CCDCWeekly,TrackingTheEpidemic.<http://weekly.chinacdc.cn/news/TrackingtheEpidemic.htm>
- Christian, E., (2009). Regional health and global security: the Asian cradle of pandemic influenza, *Security Politics in the Asia-Pacific: A Regional-Global Nexus?* Cambridge, GB. Cambridge University Press,284-298.
- Christopher J., Murray, L., and Frenk, J. (2000). A framework for assessing the performance of health systems, *Bulletin of the World Health Organization*, 78 (6)
- Covid-19 Data Portal, Turkey, *Covid-19 İle Mücadele Çağrısı Başvurularının Değerlendirme Süreci Tamamlandı*, <https://covid19.tubitak.gov.tr/duyurular/Covid-19-ile-mucadele-cagrisi-basvurularinin-degerlendirme-sureci-tamamlandi>.

REFERENCES

- Cumhuriyet Newspaper, (2020). Ruh Sağlığı Derneğinden "Psikososyal Koronavirüs Kurulu" önerisi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ruh-sagligi-derneginden-psikososyal-koronavirus-kurulu-onerisi-1729974>
- Curley, M. G., and Herington, J. (2011). The securitisation of avian influenza: international discourses and domestic politics in Asia. *Review of International Studies*, 37 (1):141-166.
- Davies, S. (2008). Securitizing Infectious Disease, *International Affairs*, 84,.2: 295-313
- Davis, M., (2005). *The Monster at Our Door: The Global Threat of Avian Flu*. New York, *New Press*.
- Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji 4*. Baskı, İstanbul: *Yeniüzyıl Yayınları*
- Djalante, R., et.al. (2020). Review and Analysis of Current Responses to Covid-19 in Indonesia Period of January to March, *Progress in Disaster Science*, 6: 1-9. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.pdisa.p.2020.100091>
- Elbe, S. (2010). Security and global health. Toward the medicalization of insecurity. Cambridge: *Polity Press*
- Elbe, S. (2013). Health and Security, *Contemporary Security Studies*, Oxon: *Oxford University Press*.334 336
- Elbe, S., (2006). Should HIV/AIDS Be Securitized? The Ethical Dilemmas of Linking HIV/AIDS and Security. Oxford: *International Studies Quarterly*, 50 (1):119-144.
- Elbe, S., (2018). Pandemic Pills, and Politics Governing Health Security, *Johnhopkind University Press*
- Elbek, O., and Adaş, E. B. (2009). Sağlıkta Dönüşüm: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni*, 12 (1):33-44.
- Enemark, C. (2010a). Law in the time of anthrax: biosecurity lessons from the United States, *Journal of Law and Medicine*, 17(5):748-760.
- Enemark, Christian. (2017). *Biosecurity Dilemmas: Dreaded Diseases, Ethical Responses, and the Health of Nations*. Washington, DC: *Georgetown University Press*.
- Enemark, Christian. (2017). Ebola, disease-control, and the Security Council: from securitization to securing circulation, *Journal of Global Security Studies 2* (2): 137-149.
- Ener, M., Demircan, E. (2008). Küreselleşme Sürecinde Değişen Devlet Anlayışından Kamu Hizmetlerinin Dönüşümüne: Sağlık Hizmetlerinde Piyasa Mekanizmaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, (1):57-82.
- Enli, G.S. and Skogerbø, E. (2013). Personalized campaigns in party-centred politics, *Information, Communication and Society*, 16(5):757-774, doi: 10.1080/1369118X.2013.782330.
- Erkun, S.A. (1935). *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, p. 11.
- Euronews, (2020). Türkiye'nin Covid-19 Salgınıyla Mücadelesinde Kullandığı "Filyasyon" Etkili mi? <https://tr.euronews.com/2020/05/20/turkiye-nin-covid-19-salg-n-yla-mucadelesinde-kulland-g-filyasyon-stratejisi-etkili-mi>
- Feldbaum, H., Patel P., Sondorp, E., Lee, K., (2006). Global health and national security: *the need for critical engagement*, pp.192-198.
- Fidler, D. (2003). Public Health and National Security in the Global Age: Infectious Diseases, Bioterrorism, and Realpolitik, *Faculty Publications*, 416:787-856, retrieved from <http://www.repository.law.indiana.edu/facpub/416>
- Fidler, D. (2013). Who Owns MERS? The Intellectual Property Controversy Surrounding the Latest Pandemic. *Foreign Affairs*.
- Fierke, K. M. (2007). *Critical Approaches to International Security*, Cambridge: Polity.

- Fişek, A.G., Özsuca, Ş.T. (1930). M.A. Şuğle; Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi: 1946-1996.
- FİTAS, (2020). Fiyasyon ve İzleme Takip Sistemi, <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-73584/fitas.html>
- Fleming, D., Gisela J., John W. (2003). The evolution of influenza surveillance in Europe and prospects for the next 10 years. *Vaccine* 21: 1749–1753.
- Floyd, R., (2016). Extraordinary or ordinary emergency measures: What, and who, defines the success of securitization? *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2): 677-694.doi:10.1080/09557571.2015.1077651
- Foucault, M, (1987). Söylemin Düzeni, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayınları, İstanbul
- GBD, (2016). Healthcare Access and Quality Collaborators, measuring performance on the Healthcare Access and Quality Index for 195 countries and territories and selected subnational locations: a systematic analysis from the Global Burden of Disease Study, *The Lancet*, 391(10136)2236-2271 [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30994-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30994-2)
- Giliberto, C., Howlett, M., Jarvis, D., Goval, N. (2020). Mobilizing Policy (In) Capacity to Fight COVID 19: Understanding Variations in State Responses, Policy and Society, 39(3) States and Covid-19 Policy Making, <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1787628>
- Global Health Security Index, (2019) Country Profile for Turkey , https://www.ghsindex.org/country/turkey/?fbclid=IwAR211VZDnnA3SOMuBx7JcBTJ814GOSx4iV_O7mxVZTK_JT5wWJUnXDXldTY Küresel sağlık güvenliği İndeksi
- Gürpınar, B. (2016), *Türkiye’de Milli Güvenlik Söylemi ve Dış Politika* (1982-2003), Beta Yayınevi.
- Halk Sağlığı Derneği Görüşleri, (2020). *Türkiye’de Hazırlıklılık ve Yanıt: 56. Gün Değerlendirmesi*. <https://korona.hasuder.org.tr/turkiyede-hazirliklilik-ve-yanit-56-gun-degerlendirmesi/> (Erişim Tarihi: 28.06.2020).
- Ministry of Health, (2021). *Sağlık Bakanlığı 2021 Bütçesi TBMM Plan Bütçe Komisyonunda Kabul Edildi*, <https://www.saglik.gov.tr/TR,76989/saglik-bakanligi-2021-butcesi-tbmm-plan-butce-komisyonunda-kabul-edildi.htm>
- Henry Kissinger (1994). *Diplomacy Publisher: Simon & Schuster*
- Heywood, A, (1997). Politics, *Macmillan Press*, LTD, London
- Hoffman, S.J., Caleo, G.M., Daulaire, N., Elbe, S, (2015). *Stratejime for Achieving Global Collective Action on Antimicrobial Resistance*, Bulletin of the World Health Organization, 93(12):867-876
- <https://www.cnnturk.com/dunya/koronavirus-salginini-turkiyede-ne-zaman-bitebilir-tarih-verdi?page=2> (Erdogan Konusması)
- Hürriyet, (2020). *Prof Dr Ercüment Ovalı’dan heyecanlandiran açıklama: En etkili tedaviyle karşı karşıyayız*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/prof-dr-ercument-ovalidan-exciting-explanation-most-effective-with-treatment-karsi-karsiyayiz-41484906>.
- İSKA, <https://www.istka.org.tr/duyurular/Covid-19-ile-mucadele-ve-dayaniklilik-programi/>
- Kamradt-Scott, A. (2014). *Health, Security, and Diplomacy in Historical Perspective*, Routledge Handbook of Global Health Security. New York: Routledge. pp. 189-200.
- Kaliber, A., (2005). *Securing the GroundThrough Securitized “Foreign. Future of Unrecognized QuasiStates’*, *Journal of Peace Research*, 43(6):723–40.
- Karaaslan, S., and Yeşim, Y. D. (2020). *Türkiye Koronavirüse Karşı Tedbirler Aldı*, <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiye-koronaviruse-karsi-tedbirlerini-aldi/1744654>
- Katzenstein, P. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, Colombia.

REFERENCES

- Kelly, H., (2011). *The classical definition of a pandemic is not elusive*, *Bull World Health Organ.* 89(7):540–541.
- Khalilzad, Z., White, J. and Marshall, A.W. (1999). *Strategic Appraisal: The Changing Role of Information in Warfare*, retrieved from https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1016/RAND_MR1016.pdf
- Khan, J. R., Awan, N., Islam, M., Muurlink, O., (2020) *Healthcare capacity, health expenditure, and civil society as predictors of Covid-19 case fatalities: A global analysis*. *Frontiers in Public Health*, 8, 347. doi:10.3389/fpubh.2020.00347
- Kickbusch L., Drager, N., Lister, G., Told, M., (2013). *Global Health Diplomacy: Concepts, Issues, Actors, Instruments, Fora and Cases*. DOI 10.1007/978-1-4614-5401-4_2.
- King, N. B. (2002). *Security, Disease, Commerce: Ideologies of Postcolonial Global Health*, *Social Studies of Science*, 32(5–6):763–89.
- Kinnvall, C. 2004. *Globalization and religious nationalism: Self, identity, and the search for ontological security* *Political Psychology*, 25 (5): 741-767, <https://www.jstor.org/stable/3792342>
- Kissenger, H. (1995). *Diplomacy by Henry Kissinger*, Simon & Schuster Press
- Kölemen, A., (2020), *Same Epidemic, different reactions*. Plus, Truth retrieved from <https://artigercek.com/yazarlar/ayyuda-kolemen/ayni-salgin-farkli-tepkiler>
- Krause, K., Williams, M., (1997). *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, University of Minnesota Press, p.408
- Kruk, M.E., Freedman, L.P., Anglin, G.A., Waldman, R.J. (2010). *Rebuilding health systems to improve health and promote statebuilding in post-conflict countries: a theoretical framework and research agenda*, *Social Science and Medicine*, 70: 89–97.
- La Russa, P. (2011). *Pandemic Novel 2009 H1N1 Influenza: What Have We Learned?* *Semin Respir Crit Care Med*, 32(4): 393-399 <https://doi.org/10.1055/s-0031-1283279>
- Labonte, R. (2008). *Global Health in Public Policy: Finding the Right Frame?* *Critical Public Health*, 18:467-82. <https://doi.org/10.1080/09581590802443588>
- Lakoff, A., Collier, S.J. (2008). *The Problem of Securing Health, in A. Biosecurity Interventions: Global Health and Security Questioned*. New York: Columbia University Press. 7-32.
- Lasswell, D., (1936), *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House. p, 264.
- Le Monde, 2020, « *Transcription of the speech " Nous sommes en guerre " : le verbatim du Discours d'Emmanuel Macron,* https://www.lemonde.fr/politique/article/2020/03/16/nous-sommes-en-guerre-retrouvez-le-Discours-de-macron-pour-lutter-contre-le-coronavirus_6033314_823448.html,
- Legido-Quigley H, Asgari N, Teo YY, Leung GM, Oshitani H, Fukuda K, Cook AR, Hsu LY, Shibuya K, Heymann D. (2020). *Are High-performing Health Systems Resilient Against the COVID-19 Epidemic?* *Lancet*. 395(10227): 848-850. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30551-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30551-1)
- Legido-Quigley H, Mateos-García JT, Campos VR, Gea-Sánchez M, Muntaner C, McKee M. (2020). *The Resilience of the Spanish Health System Against the COVID-19 Pandemic*, *Lancet*, DOI: 0.1016/S2468 2667(20)30060-8.
- Liu, Q., Xu, K., Wang X., and Wang, W. (2020). *From SARS to Covid-19: What Lessons have we learned?*, *Journal of Infection and Public Health*, 13(11):1611-1618 <https://doi.org/10.1016/j.jiph.2020.08.001>
- Lo Yuk-ping, C., Thomas, N. (2010). *How is health a security issue?* *Politics, responses and issues*, *Health Policy and Planning*, 25(6):447–453. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/heapol/czq063>
- MacLean, S.J. (2008). *Microbes, Mad Cows and Militaries: Exploring the Links Between Health and Security*. *Security Dialogue*, 39(5): 475-494.

- Margaret E K., Myers, M., Varpilah, T., Bernice T. (2015). What is a resilient health system? Lessons from Ebola, *Lancet* 385:1910–12, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)60755-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)60755-3)
- McDonald, M. (2008). *Securitization and the Construction of Security*, *European Journal of International Relations*, 15(4):563-587.
- McInnes, C. (2013). *Health, Security studies. An introduction*, Oxon: Routledge, pp.324-337.
- McInnes, C. (2014). *The Many Meanings of Health Security*, *Routledge Handbook of Global Health Security*. New York: Routledge. pp.7-17.
- McInnes, C., Lee, K. (2006). *Health, Security and Foreign Policy*, *Review of International Studies*, 32(1):5-23. <https://doi.org/10.1017/S0260210506006905>
- McInnes, C., Lee, L. (2006). *Health, security and foreign policy*, Cambridge University Press: *Review of International Studies*, 32:5–23 <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210506006905>
- McInnes, C., Lee, L. (2012). *Framingo and global health governance: Key findings*, *Global Public Health: An International Journal for Research, Policy and Practice*, pp.1-8 <https://doi.org/10.1080/17441692.2012.733950>
- McInnes, C., Rushton, S. (2010). *AIDS and Security: Where Are We Now?* *International Affairs*, 86(1):225-245. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2010.00877.x>
- McSweeney, B. (1999). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International*, Cambridge Press <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99011332.pdf>
- Minister of Health (2011). No:663 *Sağlık Alanında Bazı Düzenlemeler*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.663.pdf>
- Ministry of Family, Labor and Social Services, (2020) <https://www.turkiye.gov.tr/ashb-sosyal-yardim-bilgileri-sorgulama>
- Ministry of Foreign Affairs, (2001). *Turkey's Security and Relations with NATO*, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/af/secura.htm>, October 14.
- Ministry of Health, (2020d). *Death Covid-19 General Information*, *Epidemiology and Diagnosis*, Scientific Advisory Board Study, (2020). https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/goc_sagligi/covid19/rehber/COVID-19_Rehberi20200414_eng_v4_002_14.05.2020.pdf
- Ministry of Health and Social Assistance (1946), *First Ten-Year Health Program*, Ankara,1946.
- Ministry of Health Social Assistance (1947). *National Health Plan*, *Başbakanlık Devlet Matbaası*, Ankara, p. 5-35.
- Ministry of Health, (2003). *Health Transformation Program*; Ankara
- Ministry of Health, (2004), *Aile Hekimliği Türkiye Modeli*, Ankara.
- Ministry of Health, (2005). *Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Yayını*, Ankara.
- Ministry of Health, (2005a). *Bulaşıcı Hastalıkların İhbarı ve Bildirim Sistemi Standart Tanı, Sürveyans ve Laboratuvar Rehberi*, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ministry of Health, (2005b). *Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu*, No:5396 <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/134,2603pdf.pdf?0>
- Ministry of Health, (2008).
- Ministry of Health, (2018). Covid-19 (SARS-Cov-2 Enfeksiyonu) *Temaslı Takibi, Salgın Yönetimi, Evde Hasta İzlemi ve Filyasyon*, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/41623/0/covid->
- Ministry of Health, (2019). *Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı*, Ankara. https://grip.gov.tr/depo/saglik-calisanlari/ulusal_pandemi_plani.plani

REFERENCES

- Ministry of Health, (2019a). *Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı*, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf>
- Ministry of Health, (2020). *General Directorate of Health Information Systems* <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/report>
- Ministry of Health, (2020a). <https://www.saglik.gov.tr/TR,64342/sorun-kuresel-mucadelemizulusal.htm>
- Ministry of Health, (2020c). <https://covid19.saglik.gov.tr>
- Ministry of Health, (2020d). <https://shgmhastahakdb.saglik.gov.tr/Eklenti/36907/0/pandemi-hastaneleripdf.pdf>
- Ministry of Health, (2020e) *Sağlık İstatistikleri 2020*, Haber Bülteni,
- Ministry of Health, Teletıp, <https://teletip.saglik.gov.tr/>
- Ministry of Interior, (2020). May 30, <https://www.icisleri.gov.tr/15-ildeki-seyahat-kisitlamasi-31-mayis-saat-2400-itibaryle-sonlandirilir>
- Ministry of Interior, (2020a). *Vefa sosyal destek grupları* 6.649.461 haneye ulaştı. <https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek-gruplari-6649461-haneyeye-ulasti>.
- Ministry of Interior, (2020b), 81 İl Valiliğine HES Kodu Konulu 2 Genelge <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-hes-kodu-konulu-2-genelge>
- Ministry of Interior, (2020d). <https://www.icisleri.gov.tr/hes-uygulamasi-hayata-gecirildi>;
- Ministry of Justice, (2020). <https://basin.adalet.gov.tr/adliyelere-giriste-hes-kodu-sarti- getirildi>
- Ministry of Interior, (2020c). *Vefa Sosyal Destek Grupları* 6.649.461 Haneye Ulaştı”, <https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek-gruplari-6649461-haneyeye-ulasti>
- Mishra, R. (1999). *Globalisation and the welfare state*. Springer, Berlin, Heidelberg, https://doi.org/10.1007/978-3-642-57127-5_4
- MGK, (1983). *Milli Güvenlik Kurulu ve Genel Sekreterlik Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>
- Mozur, P., Zhong, R., and Krolik, A. (2020). *In Coronavirus fight, China gives citizens a color code, with red flags. The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/01/business/china-coronavirus-surveillance.html>
- Murciano, G., (2020). *Covid-19 and the Securitization of National Crises in Israel's Strategic Approach*, Reliance on the Security Community As a “Comfortable Necessity”, SWP Comment, Gernam Institute for International and Security Affairs, https://www.swpberlin.org/publications/products/comments/2020C63_Covid19_SecuritizationIsrael.pdf.
- Murray, C.J.L., Frenk, J. (2000). *A WHO Framework for Health System Performance Assessment*. GPE Discussion Paper Series: No. 6, Geneva, WHO.
- Murray, C.J.L., Frenk, J. (2001). *World Health Report 2000: A Step Towards Evidence-Based Health Policy*. The Lancet 357(26): 1698-1700.
- Moralez, R., Gallego, V., Antezana, J., Mendez, C., and Zambrano, L., COVID-19 in Latin America: The implications of the first confirmed case in Brazil, National Library medicine. doi: 10.1016/j.tmaid.2020.101613
- National Intelligence Council, (1987). *“Sub Saharan Africa: Implications of the AIDS pandemic”*, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000579295.
- National Security Council and NSC General Secretariat Law/2945/9.11.1983, article 2/b.
- Neocleous, M (2014). *Güvenliğin Eleştirisi*, Totabane Yayınları

- Nunes, J. (2012). *Reclaiming the political: Emancipation and critique in security studies*, Security Dialogue, 43(4)345-361, <https://doi.org/10.1177%2F0967010612450747>
- Nunes, J. (2014). "Questioning Health Security: Insecurity and Domination in World Politics", Review of International Studies, 40(5):939-960. <https://doi.org/10.1017/S0260210514000357>
- O'Reilly, C. (2008), "Primetime Patriotism: News Media And The Securitization of Iraq", *Jornal of Politics And Law*, 1(3):66-72.
- OECD, (1919). <https://data.oecd.org/turkey.htm>
- OECD; (2020). *OECD Policy Responses to Coronavirüs*, Beyond Containment :Health Systemsreponses to Covid-19 in the OECD, <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/beyond-containment-health-systems-responses-to-covid-19-in-the-oecd-6ab740c0/#figure-d1e670> (Erişim Tarihi: 28.06.2020).
- Official Gazette, (2019). April No: 30744 <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2019-04-13>
- Official Gazette, (1930). *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*. No: 1593, Kabul Tarihi: 24.04.1930, Sayı: 1489.
- Official Gazette, (1961). *January No*: 10705 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10704.pdf>
- Official Gazette, (1983). November No: 18251, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18251_1.pdf
- Official Gazette, (2006). May No: 26268 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060823-4.htm>.
- Official Gazette, (2006a). No:55022 Sosyal Güvenlik Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060520-2.htm>
- Official Gazette, (2006b) No:23. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060823-4.htm>
- Official Gazette, (2007). May No: 26537 Communicable Diseases Surveillance Control Principles Regulation
- Official Gazette, (2007). May No: 26537 Communicable Diseases Surveillance Control Principles Regulation.
- Official Gazette, (2011). *Bulaşıcı Hastalıklar Sürveyans ve Kontrol Esasları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110402.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110402.htm>
- Official Gazette, (2020). April No: 31094, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200409-7.htm>
- Official Gazette, (2020). April No: 2399 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414-16.pdf>
- Onuf, N. (2002). *Institutions, Intentions and International Relations*, Cambridge University Office
- Onuf, N., (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia.
- Özcan, G., (2010). Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, pp. 307–351.
- Özcan, G. (2000). *Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı*. Gencer Özcan ve Şule Kut (der.). *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. İstanbul: Buke Yayıncılık.
- Palmer, S. (2000). Surveillance of diseases, *Encyclopedia of epidemiologic methods*. Chichester: Wiley; pp. 885–90.
- Park, Y.J., Choe, Y.J. (2020). *Contact Tracing during Coronavirus Disease Outbreak*, South Korea, *Emerg Infect Dis.* 26(10). https://wwwnc.cdc.gov/eid/article/26/10/20-1315_article
- Peoples, C., Williams, N., (2010). *Critical Security Studies*. An Introduction, Oxon: Routledge.
- Personal Data Protection Board, (2020). <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6721/KAMUOYU-DUYURUSU-COVID-19-ile-Mucadele-Surecinde>

REFERENCES

- Porter, M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press.
- Price-Smith, A.T. (2009). *Contagion and Chaos*. Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization, London: *The MIT Press*.
- Rasimoğlu, İ. (2014). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Nüfus ve Halk Sağlığı Tartışmalarının Değerlendirilmesi. *Lokman Hekim Dergisi* 4(3): 16-21
- Refik, S., (1982). 1881-1942 Commemoration of the 40 th Anniversary of his Death, Merkez Hıfzısıhha Institute Publications, Ankara, p. 39.
- Reuters UK Coronavirus Information Report-2020, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/health-coronavirus-britain-newwave/>
- Roemer-Mahler, A., Elbe, S. (2016). *The race for Ebola drugs: pharmaceuticals, security and global health governance*, *Third World Quarterly*, 37(3):487-506, <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1111136>
- Rolland, A, (2020), *The Securitization of Covid-19 Implicationd For Civilian Privacy*, <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/the-securitisation-of-Covid-19-implications-for-civilian-privacy>
- Rushton, S. (2011). *Global Health Security: Security for Whom? Security from What? Political Studies*, 59:779-796. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00919.x>
- Rychnovská, D., (2014). *Securitization and the Power of Threat Framing*, *Perspectives*, 22(2): 9-31. <http://www.jstor.org/stable/24625251>
- Salter, M. B. (2008). “*Securitization and Desecuritization: A Dramaturgical Analysis of Canadian Air Transport Security Authority*”, *Journal of*
- Schmitt, A., and Vujnovic, M. (2020). *Covid-19 Cross-country analysis: Trends and key lessons: Russian Federation*. Retrieved from, *Covid-19 Helath System respons Monitor*. <https://www.covid19healthsystem.org/countries/russianfederation/countrypage.aspx>
- Schwetz, T.A., Fauci, A.S. (2019). *The Extended Impact of Human Immunodeficiency Virus/AIDS Research. The Journal of Infectious Diseases*, 219(1): 6-9.
- Sjöstedt, R. (2008). Exploring the Construction of Threats: The Securitization of HIV/AIDS in Russia, *Security Dialogue*, 39(1):7-29.
- Stritzel, H. (2014). *Security in Translation. Securitization Theory and the Localization of Threat. Houndmills: Palgrave*.
- Stevens, D., Vaughan-Williams, N., (2016). *Citizend and Security Threat: Issues Perceptions and Concequences Beyond the National Frame*. *British Journal of Political Sceinec*, 46(1):149-175
- Tashakkori, A., and Teddlie, C. (2003). *The past and future of mixed methods research: From data triangulation to mixed method designs*, *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*, pp. 671-702. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- TRT Haber, (2020). 30 May. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunya-iki-krizle-mucadele-ediyor-koronavirus-ve-ekonomi-488472.html>
- TRT News, (2020). “Vefa Sosyal Destek Grubu Nedir?” <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/vefa-sosyal-destek-grubu-nedir-vefa-iletisim-merkezleri-65-yas-ustu-sokaga-cikma-yasagi-469528.html>
- TTB, (2020a). (https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/haber_goster.php?Guid=a95d28a6-8932-11ea-911b-f85bdc3fa683 and Interference in scientific research on COVID-19in Turkey).
- Tuchman, J., Mathews, (1989). *Redefining Security*, *Foreign Affairs*, 68, (2):162-177;
- Turkish Republic Constitution, (1982). Art.56 <https://www.saglik.gov.tr/EN,15635/constitution-of-the-republic-of-turkey---article-56.html>

- Turkish Republic Prime Ministry Publications Department Publication Branch Publication, Ankara 1930, pp. 33-34.
- TÜİK, (2020). http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095.
- Türk Tabibler Deneği, (2020). 2. Ay Değerlendirmesi, 2020. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19_rapor.pdf
- Türkiye Bilimler akademisi, *Pandemi Değerlendirme Raporu*, (2020). <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>
- Türkiye'nin Sağlık İstatistikleri, https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-saglik-istatistikleri?gclid=CjwKCAjwq7aGBhADEiwA6uGZp4jZ5B9M5utqMhUL7LmVoYgZMbQ4djfWhZ8D0hzQJuHwkFBRzw9CxoCoC oQAvD_BwE
- TÜSPE, (2020). Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri, https://www.tuseb.gov.tr/tuspe/uploads/yayinlar/makaleler/pdf/21-08_2020_5f3f6e1402cc2__tusperapor02_Covid-19_pandemi_yonetiminde_turkiye_ornegi.pdf
- Uchao, (2021). *Pandemi ile Mücadelede Neden Bazı Ülkeler Başarılı*, BBC Dünya Servisi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55699746>
- Uluslararası Sağlık Tüzüğü, (2005). https://www.hssgm.gov.tr/content/documents/uluslararasi_antlasmalar/Uluslararasi%20Sağlık%20Tüzüğü.pdf
- Uluslararası Sağlık Tüzüğü, (2005). https://www.hssgm.gov.tr/content/documents/uluslararasi_antlasmalar/Uluslararasi%20Sağlık%20Tüzüğü.pdf
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, (1930). *T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi* Yayını, Ankara, pp. 33-34. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf>
- Vieira, M.S. (2007). *The Securitization of the HIV/AIDS Epidemic as a Norm: a Contribution to Constructivist Scholarship on the Emergence and Diffusion of International Norms*, *Brazilian Political Science Review*, 1(2):137-181
- Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization, *On Security*, p.46-68, New York: Columbia University Press.
- Waever, O., (1996). *The rise and fall of the inter-paradigm debate*, International theory: Positivism and beyond, pp. 149-185. Cambridge: Cambridge University Press
- Walt, S. M. (1991). *The Renaissance of Security Studies*, International Studies Quarterly, 35(2):211-239
- Wang, J., Rui, L., and Lin, C., (2020). *Chinese experts helping on spot as COVID-19 cases rise in Iran*, Xinhua, retrieved from http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/05/c_138846945.htm
- Weaver O. (2003). *'Securitization: Taking Stock of a Research Programme in Security*, pp.1-36
- Webby, R. J., and Webster. R.G. (2003). *Are We Ready for Pandemic Influenza?* Science 302(5650):1519 22. DOI: 10.1126/science.1090350
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press
- Wendt, A. (2009). *Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*, International Organization, 46(2):391-425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
- WHO, (2020a), *WHO statement on novel coronavirus in Thailand*, <https://www.who.int/news/item/13-01-2020-who-statement-on-novel-coronavirus-in-thailand>
- WHO, (1951), International Sanitar Regulations, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/101391/WHA4_60_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

REFERENCES

- WHO, (2004). *The Global Burden of Disease 2004 Update*. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43942/9789241563710_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- WHO, (2005). *International Health Regulation*. <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1031116/retrieve>
- WHO, (2007). *World Health Report 2007. A Safer Future: Global Public Health Security in the 21st Century*. Geneva, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43713>
- WHO, (2015). *Ebola Situation Reports*, <http://apps.who.int/ebola/ebola-situation-reports>,
- WHO, (2019). *Situation Report-22*, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200211-sitrep-22-ncov.pdf?sfvrsn=fb6d49b1_2
- WHO, (2020). 27 April “*WHO Timeline – COVID-19*,” <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline—Covid-19>. WHO, (2020). 15 May, “*WHO Director-General’s Opening Remarks at the Media Briefing*,” <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-Covid-19—15-may-2020>.
- WHO, (2020). *Dünya Sağlık Örgütü – Avrupa*. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. Health topics. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-Covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>
- WHO, (2020). *Dünya Sağlık Örgütü 11 Şubat*. Novel Coronavirus(2019-nCoV)
- WHO, (2020). Turkey’s Responses to Covid-19-First Impression, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/335803/WHO-EURO-2020-1168-40914-55408-eng.pdf>
- WHO, (2020a). *WHO Director-General’s opening remarks at the media briefing on COVID-19*, Geneva, Switzerland: World Health Organization <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-Covid-19---11-march-2020>
- WHO, (2020b). *Situation Report- 38*, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/331226>
- Winslow, C. (1920). *The Untilled Fields of Public Health*, *New Scientist*, 51(1306):23-33. <https://doi.org/10.1126/science.51.1306.23>
- Wishnick, E. (2010). *Dilemmas of securitization and health risk management in the People’s Republic of China: the cases of SARS and avian influenza*. *Health Policy and Planning*, 25, 454-466. doi:10.1093/heapol/czq065
- World Bank, (1993). *World Development Report 1993: Investing in Health*. New York: Oxford University Press. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5976> License: CC BY 3.0 IGO.”
- World Bank, (2003). Report No: 24538, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/556251468128407787/pdf/359990WDR0complete.pdf>
- Worldmeter, (2021), *Reported Cases and Deaths by Country or Territory*, <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>.
- Xu XT, Chen P, Wang J.F. (2020). *Evolution of the novel coronavirus from the ongoing Wuhan outbreak and modeling of its spike protein for the risk of human transmission*. *Sci China Life Science, Sci China Life*, (63): 457–460. <https://doi.org/10.1007/s11427-020-1637-5>
- Youde, J. (2016). *High Politics, Low Politics, and Global Health*, *Journal of Global Security Studies*, 1(2),157–170 <https://doi.org/10.1007/s11427-020-1637-5>
- Zhao & Wu, 2020, *Citizen–State Collaboration in Combating COVID-19 in China: Experiences and Lessons from the Perspective of Co-Production*, *American Review of Public Administration*, 50(6-7):777 783 <https://doi.org/10.1177%2F0275074020942455>

YENİ KORUMACILIK

Ümit Engin Tekin

YENİ KORUMACILIK

Ümit Engin Tekin

Yayın No.: 1889

ISBN: 978-625-393-040-0

E-ISBN: 978-625-393-041-7

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Tekin, Ümit Engin.

YENİ KORUMACILIK / Ümit Engin Tekin

1. Basım, XVIII + 170 s., 16x24,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-393-040-0

E-ISBN: 978-625-393-041-7

1. Uluslararası Ticaret 2. GATT ve Ulus Ötesi Kuruluşlar 3. Yeni Korumacılık

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093 Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21

Yenimahalle/ANKARA Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvii
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUSLARARASI TİCARETİN GELİŞİM SÜRECİNDE KORUMACILIK	
EĞİLİMLERİ	1
1. ULUSLARARASI TİCARETİN TARİHSEL SÜRECİ	4
1.1. Merkantilist Dönem (1450-1750 yılları).....	6
1.2. Liberal Dönem (1875-1914 yılları).....	8
1.3. Korumacılık Dönemi (1913-1929-1950 yılları).....	10
1.4. Ulus Ötesi Kurumsallaşma Dönemi (1950-1973 yılları)	11
1.5. Yeni Korumacılık Dönemi (1973-1980 yılları)	14
1.6. Finansal Küreselleşme Dönemi (1980-2008 yılları).....	16
1.7. Ticaret ve Kur Savaşları Dönemi (2008-Günümüz)	16
2. ULUSLARARASI TİCARETE KATKI YAPAN TEORİLER	17
2.1. Mutlak Üstünlük Teorisi	17
2.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	19
2.3. Faktör Donanımı Teorisi.....	19
2.4. Uluslararası Ticaret'e Katkı Yapan Diğer Teoriler.....	22
3. GATT VE ULUS ÖTESİ KURULUŞLAR.....	25
3.1. Uluslararası Para Fonu.....	26
3.2. Dünya Bankası.....	27
3.3. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması.....	28
3.3.1. GATT'ın Kuruluşu ve Yapısı	30
3.3.2. GATT Temel İlkeleri ve Kuralları	31
3.4. GATT Çok Taraflı Korumacılık Anlaşmaları.....	39
3.4.1. Korunma Önlemleri Anlaşması	40
3.4.2. Anti-Damping Anlaşması	41
3.4.3. Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması	43

3.4.4. Ticarete Teknik Engeller Anlaşması.....	45
3.4.5. Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması	46
3.4.6. Tarım Anlaşması.....	47
3.4.7. Gümrük Kıymeti Anlaşması	48
3.4.8. Sevke Öncesi İnceleme Anlaşması	49
3.4.9. Menşeye Kuralları Anlaşması.....	49
3.4.10. İthalat Lisansları Anlaşması.....	50
3.4.11. Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması.....	51
3.4.12. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması.....	51
3.4.13. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması	52
3.5. GATT Çerçevesinde Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri	52
3.5.1. Dillon Round (1960-1961).....	54
3.5.2. Kennedy Round (1964-1967) ve 1962-Ticaret Genişletme Yasası.....	55
3.5.3. Tokyo Turu (1973-1979) ve 1974 Ticaret Reformu Yasası.....	56
3.5.4. Uruguay Turu (1986-1994).....	57
3.5.5. Doha Round (2001-).....	60
3.5.6. GATT Görüşmeleri Sonrası Korumacılık Eğilimlerindeki Değişim.....	62
4. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ)	64
4.1. Dünya Ticaret Örgütü'nün Yapısı	65
4.2. Dünya Ticaret Örgütü'nün Mekanizmaları.....	67
4.2.1. Anlaşmazlıkların Çözüm Mekanizması	67
4.2.2. Ticaret Politikalarını İzleme Mekanizması	70

İKİNCİ BÖLÜM

KORUMACILIK ANLAYIŞININ DEĞİŞİMİNDE YENİ KORUMACILIĞIN YERİ VE ÖNEMİ.....

1. KORUMACILIK TANIMI	71
2. KORUMACILIK POLİTİKALARI	71
3. KORUMACILIK POLİTİKALARINI DESTEKLEYEN GÖRÜŞLER.....	73
3.1. Bebek Sanayi Tezi	74
3.2. Ulusal Güvenlik	76
3.3. Stratejik Ticaret Politikası	76
3.4. İstihdamın Artırılması.....	76
3.5. Bilimsel Tarife Görüşü	77
3.6. Uluslararası Rekabetten Korunma	77
3.7. Dış Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi	78
4. YENİ KORUMACILIK	79
4.1. Yeni Korumacılık Öncesi Kullanılan Geleneksel Korumacılık Araçları	81

4.1.1. Tarifeler	81
4.1.2. Gönüllü İhracat Sınırlamaları.....	86
4.2. Yeni Korumacılık Politikaları Kapsamında Kullanılan Araçlar	87
4.2.1. Teknik Nitelikli Yeni Korumacılık Araçları	88
4.2.2. Teknik Nitelikli Olmayan Yeni Korumacılık Araçları.....	93
5. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE YENİ KORUMACILIK	109
5.1. Gelişmiş Ülkeler	110
5.2. Gelişmekte Olan Ülkeler	118
5.3. Kriz ve Yeni Korumacılık.....	121
5.4. Türkiye Ekonomisi	126
5.4.1. Türkiye'de Makro Ekonomik Değişkenlerin Analizi.....	126
5.4.2. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret İlişkisi	127
5.4.3. Türkiye'de Dış Ticaret'in Yapısal Analizi.....	129
5.5. Türkiye Ekonomisinde Yeni Korumacılık Eğilimleri	146
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	153
KAYNAKÇA.....	157

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETİN GELİŞİM SÜRECİNDE KORUMACILIK EĞİLİMLERİ

İnsanoğlu binlerce yıllık yaşam döngüsünde öncelikle avcı-toplayıcı topluluklardan yerleşik hayata geçen topluluklara evrilmiştir. Topluluklar, yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte tükettiklerinden fazla ürün üretme imkânına kavuşmuşlar ve ellerindeki fazla ürünleri ticarete kullanmışlar ve bu süreç toplulukların karşılıklı olarak fayda sağladığı bir süreci getirmiştir (Aytekin & Uçan, 2018, s. 855). Bununla birlikte zamanla takas yolu ile gelişen ticarete kullanılan ürünlerin sayısı artmış ve ticaretin takas yolu ile yapılması güçleştirmiştir. Topluluklar arasında bu güçlüğü ortadan kaldırmak amacıyla mübadele aracı olarak “mal para” geliştirilmiştir. Diğer yandan elinde daha fazla ticaret malı bulundurmak isteyen topluluklar, ellerinde bulunmayan bu ürünleri temin etmek veya elinde bulundurduğu ticaret mallarını korumak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Dünya tarihine baktığımızda birçok savaşın ticaret alanlarının veya ticaret yollarının hâkimiyeti için yapıldığı görülmektedir (O Rourke & Williamson, 2002, s. 2).

Toplulukların ticaret yolu ile gelişmeleri sonucu, İlk Çağ ticaret merkezleri ortaya çıkmıştır. Bilinen en eski ticari bölgenin günümüzden 5000 yıl önce Mezopotamya’da kurulduğu görülmektedir. Basra Körfezi’nin ağırlıklı olarak merkez kabul edildiği bu bölgede kervanlar yolu ile ticaretin yapıldığı, arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir. Kara ticareti, gemilerin kullanılmasıyla birlikte zaman içinde ağırlığını deniz ticaretine bırakmıştır. Deniz ticareti, Akdeniz Bölgesi dolaylarında şekillenmiş ve kent şehirlerinin oluşmasına vasıta olmuştur. Akdeniz’in ticaretteki ağırlığının artması, öncelikle farklı iklimlerde yetişen ürünlerin ticarete kullanılan mal çeşitliliğini artırmıştır. Venedik, Ceneviz gibi kent devletlerinin ticarete ilk serbest bölge özelliği kazanması ile topluluklar arası ticaret, yeni bir ivme kazanmıştır. Bu bölgelerde ticaretin tüm topluluklar tarafından korunmuş bölgeler olarak kabul edilmesi, yüksek stok alanlarına sahip olması ilk topluluk üstü ticaret anlaşmalarının önünü açmıştır. Kent devletlerinde oluşan ticaret ağı aynı zamanda finansın da merkez olduğu bölgeler olarak kabul edilmektedir. Christophe Colomb’un Güney Amerika kıtasına yönelik İspanyol seferleri için ihtiyaç duyduğu fonu, Ceneviz finans kesiminden elde ettiği düşünülmektedir (Arrighi, 2004, s. 534).

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2019). *Dar Koridor Çeviren: Yüksel Taşkın*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Adam, A., Katsimi, M., & Moutos, T. (2011). Inequality and the import demand function. *Oxford Economic Papers*, 64(4), 675–701.
- Adewuyi, A., Joseph, O. O., & Oshota, S. (2021). The role of exchange rate and relative import price on sawnwood import demand in Africa: Evidence from modified heterogeneous panel data methods. *The Journal of Economic Asymmetries*, vol:24.
- Adıyaman, F. (2007). Talep tahmininde yapay sınır ağlarının kullanılması, Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Aggarwal, A. (2004). Macro economic determinants of antidumping: A comparative analysis of developed and developing countries. . *World development*, 32(6), 1043-1057.
- Akman, E., Karaman, A. S., & Kuzey, C. (2020). Visa trial of international trade: evidence from support vector machines and neural networks. *Journal of Management Analytics*, 231–252.
- Akman, S. (2015). Ticarete Korunma Önlemleri” Ve Korumacılık: Ek Vergi Yoluyla İthalatın Kısılması Hedefe Ulaştırır Mı? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, s. 1-18.
- Alagöz, M., & Ceylan, O. (2015). Dünya Ticaretinde Tarife Dışı Engeller: 2008 Krizi Sonrası Yaşanan Gelişmeler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 15 (30) , 59-85.
- Alagöz, M., & Yapar, S. (2007). Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi? *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, s. 1-11.
- Alakbarov, N. ., & Şaşmaz, M. Ü. (2018). Türkiye'nin ithalat talep fonksiyonunun yapısal kırılmalı eşbütünlüşme analizi ile tahmini . *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (4) , 67-84.
- Alam, T. (2019). Forecasting exports and imports through artificial neural network and autoregressive integrated moving average. . *Decision Science Letters*, 249–260.
- Amadeo, K. (2019). Trade Wars and Their Effect on the Economy and You, Why Trade Wars Are Bad and Nobody Wins. The Balance. *Scientific Research Publishing*, <https://www.thebalance.com/trade-wars-definition-how-it-affects-you-4159973>.
- Amsden, A. H. (2000). Industrialization Under New Wto Law. *Trade And Development: Directions For The Twenty-First Century*, 82-99.
- Arize, A. C., & Nippani, S. (2010). Import demand behavior in Africa: Some new evidence. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 50(3), 254-263.
- Arrighi, G. (2004). Spatial and Other "Fixes" of Historical Capitalism. *Journal of World-Systems Research*, s. 10(2), 527-539.
- Atakan, M. (2016). AB ve Türkiye’de GTS Rejimi. *Gümrük Dergisi*, s. 45(1): 157-174.

- Ataseven, B. (2013). Yapay Sinir Ağları İle Öngörü Modellemesi. *Öneri Dergisi* , 10 (39), 101-115.
- Atik, H., & Türker, O. (2011). *Mpdern Dış Ticaret Kuramları*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Augier, P., Gasiorek, M., & Lai-Tong, C. (2005). The impact of rules of origin on trade flows. *Economic Policy*, s. 567–624.
- Ay, A., & Saçık, Y. S. (2005). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(13), 57 - 80.
- Aydın, C. (2004). *Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri (Uzmanlık Tezi)*. Ankara: Tarım Ve Balıkçılık Dairesi.
- Aytekin, İ., & Uçan, O. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. *BEÜ SBE Derg.*, s. 7(2), 851-862.
- Bach, C., & Martin, W. (2001). Would the right tariff aggregator for policy analysis please stand up? *Journal of Policy Modeling* , s. 621–635.
- Bagwell, K., & Staiger, R. (2001). Reciprocity, non-discrimination and preferential. *European Journal of Political Economy*, 281–325.
- Bagwell, K., & Staiger, R. W. (1999). Economic Theory of GATT. *The American Economic Review*, 215-248.
- Bagwell, K., & Staiger, R. W. (2003). Protection and the Business Cycle. *Advances in Economic Analysis & Policy*, 1-43.
- Bağrıaçık, A., & Yılmaz, M. (1995). *Tek İdari Belge ve Gümrük Mevzuatı*. Bilim Teknik Yayınevi.
- Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2001). The growth of world trade: tariffs, transport costs, and income similarity. *Journal of international Economics*, 53(1), 1-27.
- Baldwin, R. (1988). *Trade Policy in a Changing World Economy*, . University of Chicago Press Economics Books, University of Chicago Press.
- Baldwin, R. (1989). The Political Economy of Trade Policy. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (4): 119-135.
- Baldwin, R. E. (1971). AssociationDeterminants of the Commodity Structure of U.S. Trade. *American Economic AssociationStable*, 126-146.
- Ball, D., Jr., W. M., Franz, P., Geringer, J., & Minor, M. (2004). *International Business, The Challenge of Global Competition*. Boston, USA,: McGraw Hill.
- Basılğan, M. (2010). Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 23-50.
- Bayraktar, K. B., & Badur, B. (2009). Yapay sinir ağları ile borsa endeksi tahmini. *Yönetim Dergisi:İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü*, 20(63), 25 - 40.

Kaynakça

- Baytar, R. A. (2011). Küresel Kriz Sürecinde Artan Korumacı Önlemlerin Gelişmekte Olan Ülkelere Yansımaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 269-289.
- Bhagwati, J. (1964). The Pure Theory of International Trade: A Survey. *The Economic Journal*, 1-84.
- Bhagwati, J. N. (1985). Protectionism: Old wine in new bottles. *Journal of Policy Modeling*, s. 23-33.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi - 20. Baskı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Borrell, B., & Hubbard, L. (2000). Global economic effects of the EU Common Agricultural Policy. *Economics Affairs, Wiley Online Library*, 19-26.
- Bown, C. (2014). Trade Policy Flexibilities and Turkey: Tariffs, Anti-dumping, Safeguard and WTO Dispute Settlement. *The World Economy*, s. 37(2): 193-218.
- Bown, C. P. (2019). The 2018 US-China Trade Conflict after 40 Years of Special Protection. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 510-545.
- Bozkurt, C. (2011). Menşee Kavramı Ve Menşee Kazanma Kriterlerinin İlgili Mevzuat Işığında Değerlendirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, s. 21(2):149-160.
- Brenton, P. (2011). Preferential Rules of Origin. *World Bank Group*, s. 161-177 .
- Budak, A. C. (2015). Yeni Korumacılık, Anti-Damping, Avrupa Topluluğu Ve Türkiye. 333-352.
- Budak, H., & Erpolat, S. (2012). Kredi Riski Tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi Karşılaştırılması. *Academic Journal of Information Technology*, 23-30.
- Budak, H., & Erpolat, S. (2012). Kredi Riski Tahmininde Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi Karşılaştırılması . *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* , 3 (9) , 23-30.
- Cadot, O., Carrere; , C., Melo, J., & Tumurchudur, B. (2006). Product-specific rules of origin in EU and US preferential trading arrangements: an assessment. *World Trade Review*, s. 5(02): 199–224.
- Carter, A. S. (2014). *Protection Or Protectionism*. Hamburg: ProQuest LLC.
- Celik, H. M. (2004). Modeling freight distribution using artificial neural networks. *Journal of Transport Geography* , 141–148.
- Cernat, L., & Laird, S. (2003). North, South, East, West: What's Best? Modern Rtas and Their Implications for the Stability of Trade Policy . *CREDIT Working Paper* , 03/11.
- Chang, H.-J. (2009). *Sanayileşmenin Gizli Tarihi (Çeviri:Emin Akçaoğlu)*. Epos Yayınları.
- Chase, K. (2006). World Trade Review,. *Multilateralism compromised: the mysterious origins of GATT Article XXIV*, s. 5(01), 1–30.

- Chen, A.-S., & Leung, M. T. (2004). Regression neural network for error correction in foreign exchange forecasting and trading. . *Computers & Operations Research*, 31(7), 1049–1068.
- Chen, S. W. (2008). Long-run aggregate import demand function in Taiwan: an ARDL bounds testing approach . *Applied Economics Letters*, 15(9), 731-735.
- Choi, C. H., & Kim, J.-W. (2014). Determinants for Macroeconomic Factors of Antidumping: A Comparative Analysis of India and China. *The International Trade Journal*, 28:3, 229-245.
- Co, H. C., & Boosarawongse, R. (2007). Forecasting Thailand's rice export: Statistical techniques vs. Artificial neural networks. *Computers & Industrial Engineering*, 610–627.
- Costa, C., Osborne, M., Zhang, X., Boulanger, P., & Jomini, P. (2009). *AB Ortak Tarım Politikasının Etkilerinin Modellenmesi*. Melbourne: Productivity Commission Staff Working Paper.
- Curran, L. (2015). *The Impact of Liberalizing Preferential Rules of Origin on Trade and Upgrading in the Clothing Industry: A Review of the Evidence* . Paris: Proceedings of the Conference of the European Trade Study Group (ETSG).
- Çulha, O. Y., Eren, O., & Ögünç, F. (2019). Import demand function for Turkey. *Central Bank Review*, 19(1), 9-19.
- Daşbaşı, B., Barak, D., & Çelik, T. (2019). Türkiye İçin Makroekonomik Performans Endeksinin Analizi (1990-2017): Yapay Sınır Ağı Yaklaşımı. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 93-112.
- De Ville, F., & Orbie, J. (2011). The European Union's Trade Policy Response to the Crisis: Paradigm lost or reinforced? *European Integration online Papers*, s. 15(2): 1-22.
- Demir, A. (2011). *Menşe Kuralları, Menşenin Önemi ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi,.
- Deordorff, A. V. (2008). Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistem nereye gidiyor? *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları* 3(1-2), 7-24.
- Devadason, E. S. (2020). ASEAN, "New Protectionism" in. *"New Protectionism" in ASEAN*, 57-76.
- Devadason, E. S. (2020). ASEAN'da "Yeni Korumacılık". *Journal of Asia-Pacific Business*, s. 57-76.
- Draper, P., Freytag, A., Gao, H., Mcdonagh, N., & Evenett, S. (2020). *Industrial subsidies as a major policy response since the global financial crises: Consequences and remedies*. Saudi Arabia: g20 Insight Report.
- Durusoy, S. (2013). Krizin Orta ve Uzun Vadeli Yıkıcı Etkisi : Yükselen Korumacılık. *International Conference On Eurasian Economies, Session 7b: Uluslararası Ticaret II*, s. 510-517.

Kaynakça

- Dutta, D., & Ahmed, N. (2004). An aggregate import demand function for India: a cointegration analysis. *Applied Economics Letters*, 11(10), 607-613.
- Dutttagupta, R., & Panagariya, A. (2003). Free Trade Areas and Rules of Origin Economics and Politics. *IMF Working Paper*, s. 1-30.
- Edwards, S. (1993). Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*, 31(3), 1358-1393.
- Eicher, T. S., & Henn, C. (2008). In search of WTO trade effects: Preferential trade agreements promote trade strongly but unevenly. *Journal of International Economics*, s. 137-153.
- Elitaş, B. L., & Şeker, A. (2017). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Önlemlerin Rolü:Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Finans Dergisi*.
- Engin, N. (1992, 4). *Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler*. İto Yayınları.
- Erkal, G., & Özer, H. (2016). Türkiye'nin Antidamping Uygulamalarının Ekonometrik Analizi . *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 30 (2) , 441-454.
- Erkişi, K. (2017). Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54): 827-837.
- Ertürk, N. (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri. *Fiscaoeconomia*, s. Vol.1(2), 88-112.
- Es, H. A., Kalender, F. Y., & Hamzaçebi, Ç. (2014). Yapay Sinir Ağları İle Türkiye Net Enerji Talep Tahmini. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29(3) , 495 - 504.
- Estevadeordal, A., & Suominen, C. (2005). What are the Effects of Rules of Origin on Trade. *Washington: Inter-American Development Bank*, s. 1-53.
- Estevadeordal, A., Frantz, B., & Taylor, A. M. (2003). The Rise and Fall of World Trade, 1870-1939. *The Quarterly Journal of Economics*, s. 359-407.
- Evenett, S. .. (2019). Protectionism, state discrimination, and international business since the onset of the Global Financial Crisis. *Journal of International Business Policy*, 9-36.
- Evenett, S. J. (2013). *What Restraint? Five years of G20 Pledges on Trade-The 14th GTA Report*. London: Centre for Economic Policy Research.
- Fajgelbaum, P. D., Goldberg, P. K., Kennedy, P. J., & Khandelwal, A. K. (2020). The Return to Protectionism. *The Quarterly Journal of Economics*, s. 1-55.
- Falvey, R., & Reed, G. (2002). Rules of Origin as Commercial Policy Instruments. *International Economic Review*, s. Vol. 43, pp. 393-408.
- Falvey, R., Foster, N., & Greenaway, D. (2006). Intellectual Property Rights and Economic Growth. *Review of Development Economics*, s. 10(4): 700-719.

- Feinberg, R. M. (2004). U.S. Antidumping Enforcement and Macroeconomic Indicators: What Do Petitioners Expect, and Are They Correct? *American University Department of Economics Working Paper Series*, 1-21.
- Felbermayr, G., Kinzius, L., & Yalcin, E. (2017). *Hidden Protectionism: Non-Tariff Barriers and Implications for International Trade*. München: Study of the Ifo Institute on behalf of the Bertelsmann Foundation.
- Firme, V. d., & Vasconcelos, C. R. (2020). Main Determinants of Opening Antidumping Cases: A Poisson Analysis Using Panel Data. *The International Trade Journal*, 34:4, 387-414.
- Francois, J., Meijl, H. V., & Tongeren, F. V. (2005). Trade liberalization in the Doha. *Economic Policy*, s. 349-391.
- Gallagher, K. P. (2007). Understanding developing country resistance to the. *Review of*, s. 62-85.
- Gamberoni, E., & Newfarmer, R. (2009). Trade protection : incipient but worrisome trends. *World Bank International Trade Department Trade Notes*, 1-4.
- GATT. (1986). *The Text of The General Agreement on Tariffs and Trade*. Genova.
- Gavin, M., & Rodrik, D. (1995). The World Bank in Historical Perspective. *The American Economic Review*, 85(2), 329-334.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2014). *Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller Ve Kullanım Kısıtları: Türkiye Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Gençosmanoğlu, Ö., & Şahinöz, A. .. (2016). Doha Ticaret ve Çevre Müzakereleri: Gelişmekte Olan Ülkeler için Pazara Giriş. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 34 (3) , 51-71.
- Genelge. (tarih yok). *2008-02 Dahilde İşleme Rejimi - TEV Uygulaması*.
- Gerber, J. (2017). *International Economics (Çeviri: Nihal Tuncer Terregrossa)*. Ankara: Nobel Akademi.
- Gökmen, A. (2013). Tarife Ve Tarife Dışı Engeller: Uluslararası Ticaret Uygulamaları, Ayırt Edici Özellikler Ve Türkiye. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, s. Cilt 5, No 1, S.17 Issn: 1309-8020 (Online).
- Göktepe, H. (2015). İthalatta Haksız Rekabet ve Türkiye’de Anti-Damping Uygulamaları. *International Conference On Eurasian Economies, Session 4c: Uluslararası Ticaret II*, s. 445-454.
- Grossman, R. S., & Meissner, C. M. (2010). International aspects of the Great Depression and the crisis of 2007: similarities, differences, and lessons. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(3), 318-338.
- Grundkea, R., & Moser, C. (2019). Hidden protectionism? Evidence from non-tariff barriers to trade in the United States. *Journal of International Economics*, s. 143-157.

Kaynakça

- Güler, D., Saner, G., & Naseri, Z. (2017). Yağlı Tohumlu Bitkiler İthalat Miktarlarının Arıma ve Yapay Sinir Ağları Yöntemleriyle Tahmini. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 60-70.
- Hamzaçebi, C., & Kutay, F. (2004). Yapay Sinir Ağları İle Türkiye Elektrik Enerjisi Tüketiminin 2010 Yilına Kadar Tahmini. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 19 (3), 227-233.
- Hamzah, Z. (2010). Rules Of Origin and automotive sector in japan's economic partnership agreements. *International Journal Of Economics And Finance Studies*, s. 2 (1): 71-76.
- Helpman, E. (1981). International trade in the presence of product differentiation, economies of scale and monopolistic competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin approach. *Journal of International Economics*, 305-340.
- Hester, S. B., & Barton, D. R. (1987). Textile protectionism in the united states: an empirical examination., *The International Trade Journal*, 2:1, 81-95.
- Huang, W., Lai, K. K., Nakamori, Y., & Wang, S. (2004). Forecasting Foreign Exchange Rates With Artificial Neural Networks: A Review. I. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 03(01), , 145-165.
- Hughes, H., & Krueger, A. O. (1984). Effects of Protection in Developed Countries on Developing Countries' Exports of Manufactures. *NBER Chapters*, in: *The Structure and Evolution of Recent U.S. Trade Policy*, 389-424.
- Hye, Q. M., & Mashkoo, M. (2010). Import demand function for Bangladesh: A rolling window analysis. *African Journal of business management*, 4(10), 2150-2156.
- IMF. (2021). *World Economic Outlook October 2021- Managing Divergent Recoveries.*, Washington, DC: IMF.
- İslatince, H. (1998). Dünya Ticaretinde Görülen Yeni Gelişmeler Ve Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisadi Performansları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1) , 333-348.
- Jang, H., Aydın, G., & Topal, E. (2016). Energy consumption modeling using artificial neural networks: The case of the world's highest consumers. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 11(3),, 212-219.
- Jones, C., & Martin, M. F. (2012). International trade: Rules of origin. *Congressional Research Service*, s. 1-19.
- Jones, R. W. (1957). Factor Proportions and the Heckscher-Ohlin Theorem. *Oxford University Press*, 1-10.
- Kabaş, T. (2020). Türk Toplumunu Perspektifinden Alman Tarihçi Okulu İle İktisat Sosyolojisi Arasındaki İlişki. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 79-90.
- Kalaycı, İ. (2008). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında Dış Ticarete Korumacılık : Paradigma Kayması(mı?). *Maliye Dergisi*, 76-104.

- Kalaycı, İ. (2011). Küresel Finans Krizine Karşı Korumacılık: Bir GFZT Yaklaşımı. *Sayıştay*, 83: 69-83.
- Kaplan, R. &. (2020). Türkiye'nin Açtığı Antidamping Soruşturmalarının Makroekonomik Belirleyicileri . *Doğuş Üniversitesi Dergisi* , 21 (1) , 1-1.
- Karaca, Y., Bayrak, Ş., & Yetkin, E. F. (2017). The Classification of Turkish Economic Growth. *Computational Science and Its Applications*, 115-126.
- Karakul, A. K. (2020). Yapay Sinir Ağları İle Borsa Endeksi Tahmini - Forecasting Stock Market Index With Artificial Neural Networks. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 7 (2), 497-509.
- Karaş, G. (2018). *Uluslararası ticarete mali nitelikli Korumacılık araçlarının kullanımına etki eden faktörlerin belirlenmesi*. Bursa: Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaş, G. (2021). DTÖ Mali Koruma Araçlarının Kullanımını Etkileyen Faktörler . *Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi* , 6 (1) , 97-114 .
- Karlık, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi, Teori-Politika*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karlık, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi-Teori-Politika*. İstanbul: Beta Basım, Genişletilmiş 10. Baskı,.
- Kaya, M. (2019). A.B.D - Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye . *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2) , 18-30.
- Kaya, S. (2021, 06 01). https://sezaikaya.com/post/ilave-gumruk-vergisinin-temel-esaslari_57 adresinden alındı
- Kaymakçı, O., Avcı, N., & Şen, R. (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kayna, O., Taştan, S., & Demirkoparan, F. (2010)). Ham Petrol Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları İle Tahmini. *Ege Academic Review*, 10(2), 561-575.
- Kemer, O. B. (2005). *Dış Ticaret Teknikleri, Teori-Uygulama*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Kepekçi, Y. (2011). *Türkiye Ekonomisi - 21. Basım*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (1996). Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi [Friedrich List's Infant Industry Argument]. *MPRA Paper 2549, University Library of Munich, Germany*, s. 49-81.
- Knetter, M., & Prusa, T. (2003). Macroeconomic Factors and Antidumping Filings: Evidence from Four Countries. *Journal of International Economics*, 61. 1-17.
- Knobel, A. (2011). Estimation of import demand function in Russia. *Applied Econometrics*, 24(4), 3-26.
- Koçakoğlu, M., & Özyayın, A. (2020). Yeni Korumacılık: Ticaret Savaşı Mı? Küresel Liderlik Savaşı Mı? *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 19 (74) , 630-646.

Kaynakça

- Kommerskollegium. (2012). *The Impact of Rules of Origin on Trade – a Comparison of the EU's and the US's Rules for the Textile and Clothing Sector*. National Board of Trade, ISBN: 978-91-86575-34-2.
- Krugman, P. (1983). Association New Theories of Trade Among Industrial Countries. *American Economic Association*, 343-347.
- Krugman, P., Cooper, R. N., & Srinivasan, T. N. (1995). Growing world trade: causes and consequences. *Brookings papers on economic activity*, , 1995(1), 327-377.
- Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2017). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika, Çeviri : Onur Özsoy*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Lang, T., & Hines, C. (2000). *Yeni Korumacılık, Geleceği Serbest Ticarete Karşı Koruma*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lanpir, M. (2017). Anti-Dumping Taxes And The Paper Sector. *International Journal of Commerce and Finance*, , s. 53-70.
- Leontief, W. (1953). Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined. *American Philosophical Society*, 332-349.
- Li, R. (2018). The Research on Factors Which Affect Anti-dumping Investigation: Based on Probit Model. *International Journal of Business and Management*, 13(3): 252-273.
- Limão, N., & Tovar, P. (2011). Policy choice: Theory and evidence from commitment via international. *Journal of International Economics*, s. 186–205.
- Linder, S. B. (1961). *An essay on trade and transformation*. New York: John Wiley.
- Lloyd, P. J. (1993). A Tariff Substitute for Rules of Origin in Free Trade Areas. *The World Econom*, s. 16(6):699-712.
- Lourenco, L., Silveira, D., Oliveira, G., & Vasconcelos, C. (2021). Do Antidumping Measures Increase Market Power? Evidence From Latin American Countries, *The International Trade Journal*.
- Luchko, M. R., Dziubanovska, N., & Arzamasova, O. (2021). Artificial Neural Networks in Export and Import Forecasting: An Analysis of Opportunities. *International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications*, 916-923.
- Maddison, A. (2005). *Growth And Interaction In The World Economy-The Roots Of Modernity*. Washington, D.C.: The AEI Press.
- Mangır, F., & Acet, H. (2014). Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların. *Selçuk Üniversitesi*, s. 93-108.
- Martin, W., & Messerlin, P. (2007). Why is it so difficult? Trade liberalization under the Doha Agenda. *Oxford Review of Economic Policy*, s. 347–366.
- Marvel, H. P., & Ray, E. J. (1983). Association The Kennedy Round: Evidence on the Regulation of International Trade in the United States. *The American Economic Review*, s. 190-197.

- Mladenović, S. S., Milovančević, M., Mladenović, I., & Alizamir, M. (2016). Economic growth forecasting by artificial neural network with extreme learning machine based on trade, import and export parameters. *Computers in Human Behavior*, 43-45.
- Moore, M., & Zanardi, M. (2011). Trade Liberalization and Antidumping: Is There a Substitution Effect? *Review of Development Economics*, 15: 601-619.
- Moshiri, S., & Brown, L. (2004). Unemployment variation over the business cycles: a comparison of forecasting models. *J. Forecast*, 497-511.
- Moshiri, S., Cameron, N., & Scuse, D. (1999). Static, Dynamic, and Hybrid Neural Networks in Forecasting Inflation. . *Computational Economics*, 219-235 .
- Müsteşarlığı, T. D. (2015). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2015/43)*.
- Müsteşarlığı, T. D. (2018). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2018/12)*.
- Müsteşarlığı, T. D. (2020). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2022/8)*.
- Müsteşarlığı, T. D. (2020). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2020/20)*.
- Narayan, S., & Narayan, P. (2005). Fiji'nin ithalat talep fonksiyonunun ampirik bir analizi. *Journal of Economic Studies* , , Cilt. 32 No. 2, s. 158-168.
- Nicolaides, P. (1990). Safeguards and the Problem of VER's. *Intereconomics*, 25(1): 18-24.
- Nottage, H. (2018). Trade in War's Darkest Hour: Churchill and Roosevelt's Daring 1941 Atlantic Meeting that Linked Global Economic Cooperation to Lasting Peace and Security. *Victoria University of Wellington Law Review*, s. 49(4): 595-606.
- Nuroglu, E., & Çekin, S. .. (2020). Ticaret Savaşlarının Uluslararası Ticaret Ve Reel Ekonomiye Etkisi . *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , (27) , 73-90.
- O'Rourke, K., & Williamson, J. G. (2002). When did globalisation begin?," *European Review of Economic History*. *Cambridge University Press*, 6(01): 23-50.
- Ohlin, B. (1935). *Interregional And International Trade*. cambridge: Harvard University Press.
- Öz, S. (2009). Kriz ve Korumacılık: Tarih tekerrür edecek mi? *Working Paper, No. 0904, TÜSİAD-Koç University Economic Research Forum, Istanbul*, s. 1-42, S23.
- Özkaya, M. H., Bozduman, E. T., & Yılmaz, H. (2019). Küresel Ticarete Yeni Korumacılık: Ticaret Savaşlarının Dünya ve Türkiye. *7th SCF International Conference on "The Future of the European Union and Turkey-European Union Relations*, s. 420-429.
- Öztemel, E. (2012). *Yapay Sinir Ağları*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Öztürk, İ. (2006). Dünya Bankası Politikaları. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 3 (1) , 36-55.

Kaynakça

- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parıltı, H. (2013). Uluslararası Ticarete Korumacılık Ve 2008 Krizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, s. 48, (2): 90-123.
- Pe'er, G. Z. (2019). A greener path needed for the EU Common Agricultural Policy. *Science*, 449– 451.
- Philip, K., Jatusripitak, S., & Maesincee, S. (2000). *Ulusların Pazarlaması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Polat, Ö. &. (2011). Yapay Sınır Ağları Metodolojisi İle Makroekonomik Zaman Serilerinde Öngörü Modellemesi . *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 1 (2) ,, 98-106.
- Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford University Press*, 323-341.
- Reich, A. (2017). The Effectiveness Of The Wto Dispute Settlement System: A Statistical Analysis. *EUI Working Paper*, 1-41.
- Ricardo, D. (2016). *Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*. İstanbul : Belge Yayınları.
- Rizkan, Z., Heppi, S., Liza, S., Nguyen, P. T., & Shankar, K. (2020). Free Trade of New Protectionism. *Journal of Environmental Treatment Techniques* ,, s. Volume 8, Issue 1, Pages: 232-234.
- Roberts, J. (2002). *Dünya Tarihi: 18. Yy. Ve Sonrası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Rodrik, D. (2009). *Tek Ekonomi Tek Reçete Çevirmen: Neşenur Domaniç*. Ankara: Elif Yayınları.
- Sabutay, T. (2004). *Sorularla İthalat*. İstanbul: İTO Yayınları .
- Salvatore, D. (2013). *International Economics*. R. R. Donnelley-JC.
- Samuelson, P. A. (1948). International Trade and the Equalisation of Factor Prices. *The Economic Journal*, 163-184.
- Saraç, M. (2010). Türkiye'nin KKDF Gerçeği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 153-172.
- Selen, U. (2020). Why do countries use temporary trade barriers? *Applied Economics Letters*, 27:6, 437-440.
- Senn, P. R. (2005). The German historical schools in the history of economic thought. *Journal of Economic Studies*, s. 32, (3): 185 - 255.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzemcan Yayınları.
- Sezer, S. (2018). *Dış Ticaret Teorilerine Makro Ekonomi Açısından Bakış*. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.

- Shin, W., & Ahn, D. (2019). Trade Gains from Legal Rulings in the WTO Dispute Settlement System. *World Trade Review*, s. 18(1), 1-31. doi:10.1017/S1474745617000544.
- Sica, E., Durusoy, S., & Z., B. B. (2015). Economic Crisis and Protectionism Policies: The Case of the EU Countries. *International Journal of Humanities and Social Science*, s. 6(1): 57-68.
- Smith, A. (2016). *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Söyler, H., & Kızılkaya, O. (2015). Türkiye’Nin Gsyih Tahmini İçin Yapay Sinir Ağları Model Performanslarının Karşılaştırılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1), 45-58.
- Stasinakis, C., Sermpinis, G., & Theofilatos, K. (2016). Forecasting US Unemployment with Radial Basis Neural Networks, Kalman Filters and Support Vector Regressions. *Comput Economics*, 569–587.
- Stiglitz, J. E. (1999). The World Bank at the Millennium. *The Economic Journal*, 109(459), 577–590.
- Stolper, W. F., & Samuelson, P. A. (1941). Protection and Real Wages. *The Review of Economic Studies*, 58–73.
- Sudsawasd, S. (2012). Tariff Liberalization and the Rise of Anti-dumping Use: Empirical Evidence from Across World Regions. *The International Trade Journal*, 26:1, 4-18.
- Sübvansiyonlar Ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması. (tarih yok).
- Szafranek, K. (2019)). Bagged neural networks for forecasting Polish (low) inflation. *International Journal of Forecasting*, 35(3), 1042–1059.
- Şahin, E. E. (2018). Kripto Para Bitcoin: ARIMA ve Yapay Sinir Ağları İle Fiyat Tahmini. *Fiscaoeconomia*, Vol.2(2), 74-92.
- Şahin, M. (2019). Günümüz Ticaret Savaşlarında Gümrük Vergilerinin Yeri Ve Önemi. *Mali Çözüm Dergisi*, s. 29(152): 91 – 114.
- Şanlı, O., & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1) , 75-101.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2011). Türkiye’nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünlüşme Analizi: 1970-2002. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 27-34.
- Şişman, D. (2019). *Küreselleşme ve Küresel Kuruluşlar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Şişman, D. (2020). Çin’in Küreselleşme İçinde Rolü: Yeni Bir Hegemon Mu? *Journal of Life Economics*, s. 103-122.
- T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı. (2006). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2006/8)*.

Kaynakça

- T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı. (2016). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ* (Tebliğ No: 2016/9422).
- Tang, T. C. (2003). Cointegration analysis for Japanese import demand: revisited. . *Applied Economics Letters*, 10(14), 905-908.
- Tomanbay, M. (2019). İktisadi Düşüncenin Gelişimi Ve İktisat Okulları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31-46.
- Tupy, M. L. (2005). Trade Liberalization and Poverty Reduction. *Policy Analysis*, s. 1-24.
- Unctad. (1996). *World Investment Report 1996: Investment, trade and international policy arrangements*. New York- Geneva: Foreign Trade Review.
- UNCTAD, U. N. (2019). *International Classification Of Non-Tariff Measures*. United Nations.
- Ünay, S., & Şerif, D. (2018). Yeni Korumacılık Ve Ticaret Savaşları. *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, s. 228, 1-28 .
- Vermulst, E. A. (1992). *Rules of Origin as Commercial Policy Instruments - Revisited* (Cilt 26). Journal of World Trade.
- Vernon, R. (1992). International Economic Policies and their Theoretical Foundations (Second Edition). *The Quarterly Journal of Economics*, 415-435.
- Viner, J. (1948). Power Versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Cambridge University Press*, 1-29.
- Vines, D., & Evenett, S. J. (2012). Crisis-era protectionism and the multilateral governance of trade: an assessment. *Oxford Review of Economic Policy*, s. 195-210 .
- Vrbka, J., Rowland, Z., & Šuleř, P. (2019). Comparison of neural networks and regression time series in estimating the development of the EU and the PRC trade balance. *SHS Web of Conferences*, 1-13.
- Wajda-Lichy, M. (2014). Traditional protectionism versus behind-the-border barriers in the post-crisis era: experience of three groups of countries: the EU, NAFTA and BRICS. *Journal of International Studies*, s. 7(2):141-151.
- Wang, X. (2016). What Factors Motivate Foreign Countries to Initiate an Antidumping Investigation against China? *The Regional Economics Applications Laboratory* , 1-17.
- Wang, Y. H., & Lee, J. D. (2012). Estimating the import demand function for China. *Economic Modelling*, 29(6), 2591-2596.
- Wolf, M. (1989). 'Why Voluntary Export Restraints? An Historical Analysis. *The World Economy*, 12(3): 273-291.
- Wolff, A. W. (2018). *Paradigm lost? US Trade Policy as an Instrument of Foreign Policy*. Washington, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ddgra_09feb18_e.htm: American University.
- Wortmann, H. R. (1965). Is the Kennedy round a giant step toward trade liberalization? *Business Horizons*, s. 25-34.

- WTO. (2007). *World Trade Report 2007 Sixty Years of the Multilateral Trading System : Achievements and Challenges*. İsviçre: World Trade Organization.
- WTO. (2021). *Trade negotiations*. [https:// www.wto.org /english / thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm).
- WTO. (tarih yok). *The GATT years: from Havana to Marrakesh*. Şubat 2, 2021 tarihinde [https://www.wto.org/ english/thewto_e/whatis_e/tif_e /fact4_e. htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm) adresinden alındı
- WTO, W. T. (2021). *Whose WTO is it anyway?* World Trade Organization: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org1_e.htm#committee adresinden alındı
- WTO. (1995). *"Milletlerarası Anlaşma"*.
- Yardımcı, P. (2014). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yavuz, U., Özen, Ü. ,, & Çağlar, B. (2020). Yapay Sinir Ağları ile Blockchain Verilerine Dayalı Bitcoin Fiyat Tahmini. *Journal of Information Systems and Management Research* , 2 (1) , , 1-9.
- Yoon, I.-H., & Kim, Y.-M. (2019). Estimating Import Demand Function for the United States. The Institute of Management and Economy Research. *The Institute of Management and Economy Research*, 13-26.
- Yurdakul, E. M. (2014). Türkiye'de ithalatın gelişimi ve ithalatın yapay sinir ağları yöntemi ile tahmin edilebilirliğine yönelik bir analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Yüksel, R., & Akkoç, S. (2016). Altın Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ile Tahmini ve Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (1), 39-50.

Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulunun
30. Yılı Anısına

DÜZCE'DE TURİZM

(Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)

Editör
Prof. Dr. Muammer Mesci

DÜZCE'DE TURİZM

(Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)

Editör
Prof. Dr. Muammer Mesci

Yayın No.: 1820
ISBN: 978-625-398-951-4
E-ISBN: 978-625-398-952-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Kapak Fotoğrafları: Mehmetcan Düzgün
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Mesci, Muammer.

Düzce'de Turizm / Muammer Mesci

1. Basım, XVIII + 352 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-398-951-4

E-ISBN: 978-625-398-952-1

1. Turizm 2. Düzce

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yerjüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

GİRİŞ	1
1.1. TURİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ	2
1.1.1. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi	2
1.1.2. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi	4
1.1.3. Turizmin İstihdam Yaratıcı Etkisi	6
1.1.4. Turizmin Yatırımlara Etkisi	7
1.1.5. Turizmin İç Fiyatlara Etkisi.....	8
1.1.6. Turizmin Bölgelerarası Gelişme Üzerindeki Etkisi	9
1.1.7. Turizmin Diğer Sektörler Üzerindeki Etkisi.....	12
1.2. DÜZCE TURİZMİNİN EKONOMİK ETKİLERİ.....	15
1.2.1. Düzce'de Turizmin Ekonomik Etkisinin Mevcut Durumu	15
1.2.2. Düzce Turizminin Ekonomik Sorunları	23
1.2.3. Düzce'de Turizmin Ekonomik Etkisinin Geliştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri	25
1.2.3.1. Nitelikli Turist Sayısının Artırılması.....	25
1.2.3.2. Turizmin Destinasyona Özgü Çeşitlendirilmesi	28
1.2.3.3. Turizm İşletmeleri Arasında Ortak Pazar Yönetiminin Sağlanması	30
1.2.3.4. Turizm Yatırımlarının Bölgeye Çekilmesi	31
KAYNAKÇA	34

İKİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİZMİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ

GİRİŞ	37
2.1. TURİZMDE İNSAN FAKTÖRÜ	38
2.2. TURİZMDE PAYDAŞ KATILIMI VE ÖNEMİ.....	39
2.3. TURİZMİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ.....	40
2.3.1. Aile	41
2.3.2. Din Olgusu ve İnançlar	42
2.3.3. Gelenek ve Görenekler	42
2.3.4. Kültür	43
2.3.5. Demografik Yapı ve Göç.....	44
2.3.6. Değerler ve Yaşam Tarzı.....	45
2.3.7. Eğitim	46
2.3.8. Sosyal Sınıf	46
2.3.9. Çevresel Etkiler	46
2.3.10. El Sanatları ve Zanaat	47
2.3.11. Toplumsal Refah ve Ekonomik İstikrar	47
2.4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	48
2.5. ÇALIŞMANIN BULGULARI.....	52
2.5.1. Çalışmanın Nicel Bulguları.....	60
2.5.2. Düzce'de Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Mevcut Durumu	61
2.6. DÜZCE'DE TURİZMİN SOSYO-KÜLTÜREL SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	62
KAYNAKÇA	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DÜZCE'DE TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİ

GİRİŞ	69
3.1. ÇEVRE KAVRAMINA GENEL BAKIŞ.....	70
3.2. TURİZM-ÇEVRE İLİŞKİSİ	71
3.3. TURİZMİN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE NEDENLERİ	73
3.4. TURİZMİN OLUMLU ÇEVRESEL ETKİLERİ	78
3.5. DÜZCE'DE TURİZM VE TURİZM FAALİYETLERİ.....	80
3.6. TURİZM VE ÇEVRE ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ELE ALAN ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜZCE'DE TURİSTİK ÜRÜN BİLEŞENLERİ VE TURİZM ARZI

GİRİŞ	93
4.1. TURİSTİK ÜRÜN VE TURİSTİK ÜRÜN BİLEŞENLERİ	94
4.1.1. Turistik Ürün Kavramı	94
4.1.2. Turistik Ürün Özellikleri	95
4.1.3. Turistik Ürün Bileşenleri.....	96
4.1.3.1. Çekicilik	96
4.1.3.2. Ulaşılabilirlik	97
4.1.3.3. Turizm İşletmeleri	97
4.1.4. Turistik Ürün Çeşitlendirmesi.....	98
4.2. TURİZM ARZI.....	98
4.2.1. Turizm Arzı Kavramı	99
4.2.2. Turizm Arzının Önemi	99
4.2.3. Turizm Arzının Özellikleri	100
4.2.4. Turizm Arzını Etkileyen Faktörler	101
4.2.4.1. Kültürel ve Tarihsel Faktörler	101
4.2.4.2. Doğal Kaynaklar.....	101
4.2.4.3. Teknoloji.....	101
4.2.4.4. Turizm Yatırımları ve Devlet Teşvikleri	101
4.2.4.5. Fiyat.....	102
4.3. DÜZCE İLİNDE TURİSTİK ÜRÜN VE BİLEŞENLERİ.....	102
4.3.1. Düzce İlinin Turistik Özellikleri	103
4.3.2. Düzce İlinde Turistik Bileşenler	103
4.3.2.1. Düzce İlinde Turistik Çekicilikler	103
4.3.2.2. Düzce İlinde Turizm Ulaşılabilirliği.....	106
4.3.2.3. Düzce İlinde Turizm İşletmeleri	106
4.3.3. Düzce İlinde Turistik Ürün Çeşitlendirmesi	108
4.3.3.1. Mevcut Durum	108
4.3.3.2. Sorunlar.....	110
4.3.3.3. Çözüm Önerileri	110
4.4. DÜZCE İLİNİN TURİZM ARZINA YÖNELİK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	111
4.4.1. Düzce İlinde Turizm Arzının Özellikleri.....	111
4.4.2. Düzce İlinde Turizm Arzının Yapısı	111
4.4.2.1. Mevcut Durum	112
4.4.2.2. Sorunlar.....	115
4.4.2.3. Çözüm Önerileri	115
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	117

BEŞİNCİ BÖLÜM
DÜZCE DESTİNASYONUNDA DENİZ-KUM-GÜNEŞ TURİZMİ

GİRİŞ	119
5.1. DENİZ-KUM-GÜNEŞ TURİZMİ.....	120
5.1.1. Dünya’da Deniz-Kum-Güneş Turizmi	121
5.1.2. Türkiye’de Deniz-Kum-Güneş Turizmi	122
5.2. DÜZCE DESTİNASYONUNDA TURİZM.....	124
5.2.1. Akçakoca Turizm Olanakları	126
5.2.2. Akçakoca Deniz-Kum-Güneş Turizmi.....	128
5.2.3. Akçakoca’da Su Sporları	130
5.2.4. Akçakoca’da Konaklama Olanakları	131
5.2.5. Akçakoca’da Turizm Markalaşma Çalışmaları	134
5.3. DÜZCE AKÇAKOCA DESTİNASYONU SWOT ANALİZİ.....	138
5.3.1. Akçakoca’nın Güçlü Unsurları	139
5.3.2. Akçakoca’nın Zayıf Unsurları	139
5.3.3. Akçakoca’nın Fırsat Unsurları.....	139
5.3.4. Akçakoca’nın Tehdit Unsurları	140
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	140

ALTINCI BÖLÜM
DÜZCE’DE KÜLTÜR TURİZMİ

GİRİŞ	151
6.1. KÜLTÜR TURİZMİ	152
6.1.1. Kültür ve Kültür Turizmi Kavramları	152
6.1.2. Kültür Turizminin Özellikleri.....	154
6.1.3. Kültür Turizmi Kaynakları	155
6.2. KÜLTÜR TURİZMİ TÜRLERİ	158
6.2.1. Kültürel Miras Turizmi.....	158
6.2.1.1. Kültürel Miras Kavramı.....	159
6.2.1.2. Kültürel Miras Turizmi ve Özellikleri	159
6.2.2. Düzce’de Kültürel Miras Turizmi ve Mevcut Durumu	161
6.2.3. Etnik Turizm	167
6.2.3.1. Etnik Turizmin Alt Türleri.....	167
6.2.3.2. Düzce’de Etnik Turizmi ve Mevcut Durumu	168
6.2.4. Etkinlik Turizmi.....	169
6.2.4.1. Etkinlik Turizmi Tanımı ve Kapsamı	170
6.2.4.2. Etkinlik Türleri	171
6.2.4.3. Düzce’de Etkinlik Turizmi ve Mevcut Durumu	175
6.2.5. Hüzün (Dark) Turizmi	179
6.2.5.1. Hüzün Turizmi Kavramı	180
6.2.5.2. Hüzün Turizmi Çeşitleri	181
6.2.5.3. Düzce’de Hüzün Turizmi ve Mevcut Durumu	182
6.2.6. İpek Yolu Turizmi.....	183
6.2.6.1. İpek Yolu Güzergâhları	184
6.2.6.2. Düzce’de İpek Yolu Turizminde Mevcut Durum	186
6.2.7. İnanç Turizmi	187
6.2.7.1. İnanç Kavramı.....	187
6.2.7.2. İnanç Turizmi Kavramı.....	187

6.2.7.3. İnanç Turizmi Çeşitleri	188
6.2.7.4. İnanç Turizminin Özellikleri	189
6.2.7.5. Düzce'de İnanç Turizminin Mevcut Durumu	189
6.2.8. Gastronomi Turizmi	191
6.2.8.1. Gastronomi ve Gastronomi Turizmi Kavramı	191
6.2.8.2. Gastronomi Turizmi Kapsamındaki Etkinlikler.....	191
6.2.8.3. Gastronomi Turizmi Çeşitleri.....	192
6.2.8.4. Düzce'de Gastronomi Turizminin Mevcut Durumu.....	193
6.3. DÜZCE'DE KÜLTÜR TURİZMİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	197
6.3.1. Düzce'de Kültür Turizmi Sorunları	197
6.3.2. Düzce'de Kültür Turizmi Sorunlarına Çözüm Önerileri.....	198
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	200

YEDİNCİ BÖLÜM DÜZCE'DE DOĞA TEMELLİ TURİZM

Giriş	209
7.1. MAĞARA TURİZMİ	210
7.1.1. Mağara.....	211
7.1.2. Mağara Değerleri	212
7.1.2.1. Jeolojik	213
7.1.2.2. Sağlık	213
7.1.2.3. Flora Fauna.....	213
7.1.2.4. Kültürel.....	213
7.1.3. Mağara Turizmi	214
7.1.4. Düzce Mağaraları	214
7.1.4.1. Fakıllı Mağarası.....	215
7.1.4.2. Sarıkaya Mağarası	215
7.1.4.3. Aksu Mağarası	215
7.1.4.4. Gökçe ağaç Mağarası	216
7.1.4.5. Çamlı Mağarası.....	216
7.1.4.6. Yenimahalle (Koçköy) Mağarası	217
7.2. YAYLA TURİZMİ	217
7.2.1. Düzce Destinasyonunun Yayla Turizmi Potansiyeli	218
7.2.1.1. Kardüz Yaylası	219
7.2.1.2. Kızık Yaylası	220
7.2.1.3. Topuk Yaylası.....	220
7.2.1.4. Torkul Yaylası	220
7.2.1.5. Sinekli Yaylası	220
7.2.1.6. Yörükler Yaylası	221
7.2.1.7. Odayeri Yaylası.....	221
7.3. BOTANİK TURİZMİ	221
7.3.1. Botanik Bahçeleri ve Turizme Konu Olma Durumları.....	222
7.3.2. Düzce İli Endemik Bitki Türleri	224
7.4. KANYON TURİZMİ	229
7.4.1. Kanyon ve Kanyonculuk	229
7.4.2. Düzce Kanyonları	230
7.4.2.1. Kurugöl Kanyonu	230
7.4.2.2. Yılançatı Kanyonu	230
7.5. GÖL TURİZMİ	230

7.5.1. Düzce Destinasyonunun Göl Turizmi Potansiyeli	231
7.5.1.1. Efteni Gölü	231
7.5.1.2. Topuk Göleti	232
7.5.1.3. Torkul Göleti	232
7.5.1.4. Çamlıpınar Göleti	232
7.5.1.5. Hasanlar Baraj Gölü	233
7.5.1.6. Kurugöl	233
7.6. ŞELELE TURİZMİ	233
7.6.1. Düzce Destinasyonunun Şelale Turizmi Potansiyeli	234
7.6.1.1. Güzeldere Şelalesi	234
7.6.1.2. Samandere Şelalesi	235
7.6.1.3. Aydınpınar Şelalesi	235
7.6.1.4. Aktaş Şelalesi	236
7.6.1.5. Saklıkent Şelalesi	236
7.6.1.6. Yoğunpelit Mengen Şelalesi	236
7.6.1.7. Harmankaya Şelalesi	236
SONUÇ	236
KAYNAKÇA	244

SEKİZİNCİ BÖLÜM DÜZCE'DE SPOR TURİZMİ

GİRİŞ	249
8.1. SPOR TURİZMİ VE TÜRLERİ	250
8.1.1. Hava Sporları	253
8.1.2. Dağcılık ve Kış Sporları	253
8.1.3. Su Sporları	256
8.1.4. Av Turizmi	257
8.1.5. Futbol Turizmi	258
8.1.6. Binicilik	259
8.2. DÜZCE'DE SPOR TURİZMİ	259
8.2.1. Düzce'de Spor Turizminin Mevcut Durumu	259
8.2.2. Düzce Spor Turizminin Sorunları	265
8.2.3. Düzce'de Spor Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri	266
KAYNAKÇA	271

DOKUZUNCU BÖLÜM BÖLGESEL KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK TURİZMİ: DÜZCE DESTİNASYONU

GİRİŞ	275
9.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİ	277
9.2. DÜZCE'NİN SAĞLIK TURİZMİNDE MEVCUT DURUM ANALİZİ	282
9.3. DÜZCE DESTİNASYONU SAĞLIK TURİZMİ SWOT ANALİZİ	284
SONUÇ	286
KAYNAKÇA	287

ONUNCU BÖLÜM DÜZCE'DE GENÇLİK TURİZMİ

GİRİŞ	291
10.1. DÜZCE'DE GENÇLİK TURİZMİ	291
10.2. DÜZCE GENÇLİK TURİZM POTANSİYELİ	294
10.2.1. Düzce Gençlik Turizmi Sektörünün Güçlü Yönleri	295

10.2.2. Düzce Gençlik Turizmi Sektörünün Zayıf Yönleri.....	296
10.2.3. Düzce Gençlik Turizmi Sektörünün Fırsat Durumları.....	296
10.2.4. Düzce Gençlik Turizmi Sektörünün Tehdit Durumları	296
10.3. TÜRKİYE'DE GENÇLİK TURİZMİ	297
SONUÇ	298
KAYNAKÇA	299

ON BİRİNCİ BÖLÜM DÜZCE'DE KONGRE TURİZMİ

GİRİŞ	301
11.1. KONGRE VE KONGRE TURİZMİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	302
11.1.1. Kongre Kavramı.....	302
11.1.2. Kongre Turizmi Kavramı	303
11.1.3. Kongre Turizminin Özellikleri	305
11.2. TARİHSEL GELİŞİM AÇISINDAN KONGRE TURİZMİ	306
11.3. KONGRELERİN SINIFLANDIRILMASI.....	310
11.3.1. Katılanların Milliyetleri Açısından Kongreler.....	310
11.3.1.1. Ulusal Kongreler.....	310
11.3.1.2. Uluslararası Kongreler	310
11.3.2. Düzenlenme Amaçları Açısından Kongreler	311
11.3.2.1. Şirketlere Yönelik Kongreler.....	311
11.3.2.2. Ulusal Dernek, Sendika ve Siyasi Partilere Yönelik Kongreler	312
11.3.2.3. Uluslararası Organizasyonlara Yönelik Kongreler.....	312
11.3.3. Sanal Kongreler	313
11.4. KONGRE TURİZMİNİN YARATABİLECEĞİ ETKİLER.....	314
11.4.1. Ekonomik Etkiler	314
11.4.2. Sosyo-Kültürel Etkiler.....	316
11.5. DÜZCE'DE KONGRE TURİZMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	317
11.5.1. Mevcut Durum	317
11.5.2. Sorunlar.....	317
11.5.3. Çözüm Önerileri	318
SONUÇ	319
KAYNAKÇA	319

ON İKİNCİ BÖLÜM DÜZCE'DE ALIŞVERİŞ TURİZMİ

GİRİŞ	323
12.1. ALIŞVERİŞ TURİZMİ KAVRAMI VE KAPSAMI	324
12.1.1. Alışveriş İhtiyacı ve Alışveriş Turisti.....	325
12.1.2. Alışveriş Turizminin Gelişim Faktörleri.....	326
12.1.3. Alışveriş Turizminin Destinasyonlara Katkısı	326
12.2. ALIŞVERİŞ TURİZM ALANLARI	327
12.2.1. Şehir Merkezleri.....	328
12.2.2. Alışveriş Potansiyeli Olan Kırsal Alanlar	328
12.2.3. Marka Destinasyonları	329
12.2.4. Fabrika Satış Merkezleri (Factory Sales Centers)	330
12.2.5. Sınır Ötesi Alışveriş Merkezleri (Cross-Border Shopping Centers)	330
12.3. TÜRKİYE VE DÜNYADA ALIŞVERİŞ TURİZMİ	331
12.3.1. Türkiye'de Alışveriş Turizmi	332
12.3.2. Dünyada Alışveriş Turizmi.....	336

12.3.2.1. Dubai Alışveriş Festivali	339
12.3.2.2. Hong Kong Alışveriş Festivali	339
12.3.2.3. Büyük Singapur İndirimi	339
12.3.2.4. Kore Büyük İndirimi	339
12.3.2.5. Amerika Outlet Alışveriş Festivali	340
12.4. ALIŞVERİŞ DESTİNASYONU OLARAK DÜZCE	341
12.4.1. Düzce İlinde Bulunan Modern Alışveriş Merkezleri	341
12.5. DÜZCE İLİ TARİHİ ALIŞVERİŞ MEKÂNLARI	341
12.5.1. Akçakoca Yukarı Mahalle Yöresel Pazarı	341
12.6. DÜZCE İLİNDEKİ DÜKKÂNLILAR	342
12.7. DÜZCE İLİ ALIŞVERİŞ TURİZMİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	342
12.7.1. Düzce İli Alışveriş Turizmi Sorunları	342
12.7.2. Düzce’de Alışveriş Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri	344
KAYNAKÇA	347

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

Prof. Dr. Muammer MESÇİ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

Öğr. Gör. Taner KÖMÜR

Düzce Üniversitesi, Gölyaka Meslek Yüksekokulu, Turizm ve
Otel İşletmeciliği Programı

GİRİŞ

Turizm sektörü, uluslararası ticaretin geliştirilmesi açısından hem ülke hem de bölge olarak önem arz etmektedir. Bunun en önemli sebepleri arasında döviz girdisi sağlayarak özellikle gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesine katkısı, elde edilen gelirin diğer sektörlerle ulaşmasıyla gelir yaratıcı etki oluşturması, turizmin geliştiği bölgelere yapılan yatırımlarla istihdamı artırıcı özelliğe sahip olması, sanayi ve tarım sektörlerinde yeterli kaynağa sahip olmayan destinasyonların kalkınması için anlamlı bir umut ışığı olması sayılabilir.

Turizm gelişimi ve dolayısıyla turizmin ekonomik etkilerinden faydalanma, öncelikle Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarında yaşanmış ve günümüzde ise Karadeniz bölgesinde de görülmeye başlamıştır. Bu kapsamda var olmaya çalışan destinasyonlardan birisi de Düzce'dir. Diğer destinasyonlar gibi Düzce de turizme bakış açısını değiştirmeye çalışmakta ve turizm sektöründe daha yüksek gelir elde etmeye çalışmaktadır. Yapılan literatür taramasında Düzce'de turizmin ekonomik etkilerini ortaya koyan çalışmalara pek rastlanamamıştır. Destinasyonların turizm konusunda mevcut durumlarının ele alınarak incelenmesi, o destinasyondaki merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel sektördeki yöneticilerin daha yerinde karar almalarına katkı sağlayabilir. Bu bakımdan bu çalışmanın içerdiği güncel veriler kullanılarak ortaya çıkardığı sonuçlar, turizmin geliştirilmesi konusunda yol gösterebilir.

Kaynakça

- Akama, J. S., ve Kieti, D. (2007). Tourism and socio-economic development in developing countries: A case study of Mombasa Resort in Kenya. *Journal of sustainable tourism*, 15(6), 735-748.
- Bahar, O., ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Bahar, O. ve Kozak, K. (2018). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Belussi, F., ve Pilotti, L. (2002). Knowledge creation, learning and innovation in Italian industrial districts. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 84(2), 125-139.
- Brida, J. G., Pereyra, J. S., ve Devesa, M. J. S. (2008). Evaluating the contribution of tourism to economic growth. *Anatolia*, 19(2), 351-357.
- Cural, M., Eriçok, R. E., ve Yılandı, V. E. (2012). Türkiye'de kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları üzerindeki etkisi: 1970-2009. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol: 12 – Sayı/No: 1 (73-88).
- Çeken, H. (2019). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çeken, H. (2003). *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi*. Sakarya: Değişim yayıncılık.
- Çımat, A., ve Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (6), 1-18.
- Dilber, İ. (2007). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin girdi-çıkıtı tablosu yardımıyla değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 205-220.
- Dritsakis, N. (2012). Tourism development and economic growth in seven Mediterranean countries: A panel data approach. *Tourism Economics*, 18(4), 801-816.
- Eadington, W. R., ve Redman, M. (1991). Economics and tourism. *Annals of Tourism research*, 18(1), 41-56.
- Eser, U., Kotil, E. ve Kanat, N. (1993). *Turizm Katma Değeri ve Çoğaltan Katsayısı*. Ankara: Turizm Bakanlığı Yayını No: 11.
- Fletcher, J. E. (1989). Input-output analysis and tourism impact studies. *Annals of tourism research*, 16(4), 514-529.
- Gökalp, N. S. (2022). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayın.
- Hao, J., Var, T., ve Chon, J. (2003). A forecasting model of tourist arrivals from major markets to Thailand. *Tourism Analysis*, 8(1), 33-45.
- Hepaktan, C. E., ve Çınar, S. (2010). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 135-154.
- İlban, M. O., ve Kömür, T. (2019). Destinasyon markalaşmasında festival turizminin rolü: Ayvalık uluslararası zeytin hasat günleri örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 274-295.
- Jayawardena, C., ve Ramajeasingh, D. (2003). Performance of tourism analysis: a Caribbean perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(3), 176-179.
- Kerr, W. R. (2003). *Tourism public policy, and the strategic management of failure*. Routledge.

- Kim, H. J., ve Chen, M. H. (2006). Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan. *Tourism management*, 27(5), 925-933.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Özer, Y. E. (2008). Sanayi bölgelerinin gelişim sürecinin Türkiye ve dünyadaki yansımaları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 91-102.
- Özkök, F. (2014). *Turizm Ekonomisi*. Edirne: Ceren Yayıncılık.
- Resort Dergisi. Aylık Turizm ve Seyahat Dergisi. Sayı: 110.
- Rosentraub, M. S., ve Joo, M. (2009). Tourism and economic development: Which investments produce gains for regions?. *Tourism management*, 30(5), 759-770.
- Roussot, E. W. (2005). International Tourism and Economic Development: A South African Perspective (Doctoral dissertation, University of South Africa).
- Sforzi, F. (2002). The industrial district and the new Italian economic geography. *European Planning Studies*, 10(4), 439-447.
- Theobald, W. F. (Ed.). (2012). *Global tourism*. Routledge.
- Toprak, L. (2008). *Bölgelerarası kalkınma farklılıklarını gidermede turizmin rolü: Güneydoğu Anadolu bölgesi örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Toprak, L. ve Abedtalas, M. (2017). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tyrrell, T. J., ve Johnston, R. J. (2001). A framework for assessing direct economic impacts of tourist events: Distinguishing origins, destinations, and causes of expenditures. *Journal of travel Research*, 40(1), 94-100.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2012). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Vellas, F., ve Becherel, L. (1995). *International tourism: an economic perspective*. Bloomsbury Publishing.
- Weil, L., ve Lu, K. (2008). The Appliance of Supply Chain Management Theory to Tourism Development. *International Conference on Management of e-Commerce and e-Government*, IEEE, 14-17.
- Yağcı, Ö. (2003). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yanardağ, M. Ö., ve Avcı, M. (2012). Turizm sektöründe istihdam sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum ilçeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 39-62.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.

İnternet Kaynakları

- Kültür Portalı (2022). Gölyaka Kültür Park.
<https://www.kulturportalı.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/golyaka-kultur-park>
- Kültür Portalı (2022). Akçakoca Ceneviz Kalesi.
<https://www.kulturportalı.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/akcakoca-ceneviz-kalesi>,
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2022). SGK İstatistik Yıllıkları,
<https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>

DÜZCE'DE TURİZM (Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım İşletmeler Genel Müdürlüğü (2022). Düzce'deki Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/genel/turizmtesisleri.aspx>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Türkiye Turizm İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Konaklama İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201121/isletme-bakanlik-belgeli-tesis-konaklama-istatistikleri.html> ve <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201122/belediye-belgeli-tesis-konaklama-istatistikleri.html>,
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Seyahat Acentası Sorgulama Portalı, <http://yatirimisletmeleruygulama.kultur.gov.tr/Acente.Web.Sorgu/Sorgu/acentesorg>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü resmi internet sitesi (2022). Düzce'deki Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236522/konaklama-tesisleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü resmi internet sitesi (2022). Efteni Gölü, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-209332/kus-gozlemciligi.htm> l
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Sarıkaya Mağarası, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-211208/sarikaya-magarasi.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Korugöl Tabiat Parkı, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-211545/korugol-tabiat-parki.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Festivaller, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-70713/festival-ve-senlikler.html>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Göstergeler, İstihdamın Sektörel Dağılımı, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697>, TÜİK İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/IstihdamIsgucu.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK Kocaeli Bölge Müdürlüğü (2022). <http://www.satso.org.tr/bilgiicerik/338/tr-42-bolge-sunumlari-2020.aspx>
- Türkiye İstatistik Kurumu, GSYİH Sektörel Dağılımı (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2021 Aralık Raporu, İllere Göre İhracat Sayıları (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>
- Türkiye İstatistik Kurumu, 31 Ağustos Haber Bülteni, İllere Göre İhracat Sayıları (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (2020). Dünya turizm istatistikleri, 2019 yılı Türkiye sıralaması. <https://www.tursab.org.tr/dunya-turizm-istatistikleri>
- United Nations Environment Programme (UNEP) and Tourism Organization (UNWTO) (2012). Tourism in the Green Economy-Background Report. Madrid.
- World Travel & Tourism Council - Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (2022). Türkiye Ekonomik Etki Raporu. <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>

İKİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİZMİN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Turizm, yalnızca turizm işiyle uğraşanların ilgileneceği bir sektör değildir, etkilediği yüzlerce turizm dışı sektör sayesinde bir lokomotif özelliği taşıyan turizmin, istihdam pazarına, ülke ekonomisine, ülke siyasetine, ülkenin prestij ve imajına önemli ve ciddi katkıları bulunmaktadır. Turizmin geniş çaplı bu etkisi, onu araştırmacılar tarafından sürekli olarak incelenen, araştırılan popüler bir konu hâline getirmektedir. Doğasında varolan insan faktörü, turizmin etkileşimli yapısına işaret etmekte, bir yandan etkileyen bir yandan ise etkilenen konumu ile onu karmaşık, çok boyutlu, yönetilmesi zor bir fenomene dönüştürmektedir. Turizm, sosyal bilimlerin diğer dallarından beslenmekte, farklı disiplinlerin çalışma konuları ile kesişmektedir. Örneğin, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, istatistik, İslami bilimler, işletme, iktisat, çalışma ekonomisi gibi pek çok disiplinin turizmle yakın bağlantısı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada turizmin, ortaya çıktığı ve geliştiği bölgelerde oluşturduğu sosyo-kültürel etkiler incelenmekte, bu etkilerin olumlu-olumsuz yönleri anlatılmakta, Düzce bölgesi özelinde turizmin sosyo-kültürel etkilerinin mevcut durum analizi yapılarak, sorunlar ortaya konulmakta ve ardından çözüm önerileri sunulmaktadır. Düzce'de turizmin sosyo-kültürel etkileri ile ilgili yapılmış çalışmaların üzerinden on yılı aşkın bir süre geçmesi sonuçların güncelliğini yitirmesine neden olmuş, yeni araştırma sonuçlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bölgelerin turizmden ne ölçüde etkilendiği belirli aralıklarla araştırılırsa, uygulanacak turizm politikalarının daha güncel, alınacak kararların ise daha yerinde olması sağlanabilir. Bu bakımdan bu çalışmanın yeni tarihli bir çalışma olması, turizmin sosyo-kültürel etkilerini nitel ve nicel karma yöntemle araştırması ve Düzce'nin farklı bölgelerinden insanlarla görüşülmesi bakımından önemli ipuçları içermektedir.

yaşam tarzını taklit etmesi, davranışlarını turistlerinkine benzetmesi, saç, konuşma biçimi, kılık-kıyafet konularında kendi öz kimliklerinden uzaklaşılması turizmle beraber ortaya çıkan olumsuzluklar arasındadır. Ayrıca tüketimin özendirilmesi, kafe, restoran ve fast-food dükkanlarının artışı sonucu insanların dışarıda yemek yeme alışkanlığını benimsemesi başka bir olumsuzluk olarak bulunmuştur. Bu soruna çözüm olarak, sağlıklı beslenme konularında uzman görüşlerinin alınması, evde yemek yemeyi özendirici bazı reklam panolarının ve billboardların hazırlanması, Türk kimliğini vurgulayan özel marşların, şarkıların, türkülerin olduğu yarışmaların düzenlenmesi, tarih konusunda popüler ve ünlü isimlerin konuşmacı olarak bölgeye davet edilmesi ve tarihteki Türk kimliği ile ilgili gençlerle sohbet edilmesini sağlamak, soru-cevap ortamını oluşturmak sunulacak öneriler arasında sayılabilir.

Kültürel etkiler başlığı altında değerlendirilen geleneksel el sanatları ve zanaat-kârlık konusu da bölgenin geliştirilmeye muhtaç olan alanıdır. Çalışma sonucunda turizmin geleneksel el sanatlarını olumlu etkilediği çıksa da bölgede çok az sayıda el sanatının icra edilmesi kültürel olarak gelişmeyi engellemekte ve bölgenin çekiciliğine de aynı oranda az katkı sağlamaktadır. Çerkez Kemeçesi ve Gravür sanatı bölgenin öne çıkan el sanatları arasındadır. Ancak bu iki el sanatının yeterli olmaması katılımcıların en çok vurguladığı konudur. Sunulacak öneri kapsamında bölgenin tarihçesi İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile ortaklaşa incelenerek geçmişte bölgede varolan el sanatlarının ortaya çıkarılması, sahiplenilmesi ve bu sanatları icra eden kişilere burada iş imkânı sağlanarak bölgenin kültürel birikimine katkı yapılabilir. Konuyla ilgili olarak bölgenin yaşlıları ile bir "Sözlü Tarih" yöntemine göre yapılacak araştırma da gerçekleştirilebilir. Çerkez Kemeçesi ve Gravür sanatının yanına eklenecek ilave kültürel değerler bölgenin çekiciliğini arttıracaktır.

Kaynakça

- Akova, O. (2006). Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılamalarına ve Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(2), 77-109.
- Alaeddinoğlu, F. (2007). Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-16.
- Alaeddinoğlu, F. ve Tekin, M.K. (2020). Turizmin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Açından Yerel Halkın Yaşam Kalitesine Etkileri: Batman Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 243-257.
- Altunel, M.C. (2009). Yerel Halkın Turizmin Gelişmesine Verdiği Desteği Etkileyen Faktörlerin Sosyal Değişim Teorisi Açısından İncelenmesi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. ve Vogt, C. A. (2005). Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056-1076.

- Avcıkurt, Cevdet. (2009). *Turizm Sosyolojisi- Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; sağlık turizmi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(2), 91-96.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm Ekonomisi*. Dördüncü Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık
- Baştan, N.B. (2020). Turizmin Yerel Halk Üzerine Sosyo-Kültürel Etkileri: Şirince Köyü Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 30-49.
- Bayrakçı, S. (2019). Turizmin Sosyo-Kültürel Belirleyicileri: Türkiye Örneği. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Bertan, S. (2010). Pamukkale'deki yöre halkının turizmi desteklemesi ile turizmin sosyo-kültürel etkileri arasındaki ilişki. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2(4), 83-92
- Besculides, A., Lee, M. E. ve McCormick, P. J. (2002). Residents' perceptions of the cultural benefits of tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303-319.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*. Çev. İrem Kutluk, Ankara: Dost Kitapevi
- Cottrell S. P., Vaske J. J., Shen F. ve Ritter P. (2007). Resident perceptions of sustainable tourism in Chongdugou, China. *Society and Natural Resources*. 20, 511-525
- Çetin, T. (2009). Beypazarı'nda turist-yerli halk etkileşimi ve turizmin sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 15-32.
- Çolak, O. ve Batman, O. (2021). Turizmin sosyo-kültürel etkileri: Taraklı'da bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 149-174.
- Demir, E. (2020). Turizmin sosyo-kültürel etkileri üzerine bir inceleme. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 62-77.
- Dixon, R.D. (1979). Tourism and church attendance: empirical findings. *Sociological Analysis*, 40(3), 256-258.
- Doğan, H. Z. (2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Duran, E. (2011). Turizm, kültür ve kimlik ilişkisi: turizmde toplumsal ve kültürel kimliğin sürdürülebilirliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 291-313
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 51-59.
- Erkılıç, E. (2019). Yerel halkın turizm algısı ve turizmin gelişimine yönelik tutumları: Rize örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(1), 66-82.
- Ersun, N. ve Arslan, K. (2011). Turizmde destinasyon seçimini etkileyen temel unsurlar ve pazarlama stratejileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(2), 229-248.
- Güdü, Ö. (2011). Turizmin sosyal ve kültürel etkilerinin turist rehberleri tarafından algılanması: Trabzon'da bir uygulama. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- Gümüş, N. ve Özüpekçe, S. (2009). Foça'da turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine yönelik yerel halkın görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 398-417.
- Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji Dergisi*, (1-2), 49-59.

- Hançer, Ş. ve Mancı, A.R. (2017). Yerel halkın turizme bakış açısının belirlenmesi üzerine bir araştırma: Diyarbakır. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 70-91.
- Jurowski, C., Uysal, M. ve Williams, R. D. (1997). A theoretical analysis of host community resident reactions to tourism. *Journal of Travel Research*, 36(2), 3-11.
- Kalem, M. Y. ve Deniz, F. Ö. (2018). Turizmin yerel halkın sosyo-kültürel yapısına etkisi. *Saf-ran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 79-91.
- Karaçar, E. ve Abduzade, S. (2019). *Turizmin gelişiminin yerel halk üzerine sosyo-kültürel etkileri: Sinop örneği. Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Kitabı*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Kılıç, İ. ve Şenel, E., (2021). Turizmin sosyo-kültürel ve çevresel etkilerinin turizmin gelişimindeki rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 789-808.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2010). *Genel turizm ilkeler kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lanquar, R. (1991). *Turizm ve Seyahat Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mbaiwa, J. E. (2005). The Socio-Cultural Impacts of Tourism Development In The Okavango Delta, Botswana. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2(3), 163-185.
- Michalkó, G., M. Bakucz ve T. Rätz (2013). The relationship between tourism and residents' quality of life: A case study of Harkány, Hungary. *European Journal of Tourism Research* 6(2), 154-169.
- Oktik, N. (2001). Turizm sektöründe çalışan kadınların toplumsal değişime etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 145-151.
- Özdemir, M. ve Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve turizmin etkileri konusunda yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Afyonkarahisar örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 1-25.
- Özel, Ç.H. (2014). Turizmin sosyo-kültürel boyutta ortaya çıkardığı etkilerin incelenmesi: Marmaris örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 57-68
- Öztürk, Y. (2020). Yerel halkın bölge turizmine bakış açılarının ve farkındalıklarının belirlenmesi üzerine Çankırı'da bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 427-443.
- Park, M. ve Stokowski, P.A. (2009). Social disruption theory and crime in rural communities: comparisons across three levels of tourism growth, *Tourism Management*, 30(6), 905-915
- Pizam, A. ve Milman, A. (1986). The social impacts of tourism. *Tourism Recreation and Research*, 11(1), 29-33.
- Pizam, A. ve Pokela, J. (1985), The perceived impact of casina gambling on a community, *Annals of Tourism Research*, 12(2), 147-165
- Şahin, Ç. (2019). Turizmin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkisi (Cunda Adası Örneği), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2004). Turizmin sosyal etkileri ve yerli halkın turiste bakışı. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 1-17.
- Türker, G. Ö. ve Türker, A. (2014). Yerel halkın turizm etkilerini algılama düzeyi turizm desteğini nasıl etkiler: Dalyan destinasyonu örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(1), 81-98.
- Türker, N., Selçuk, Ş. ve Özyıldırım, A. (2016). Turizmin yerel halkın yaşam kalitesi üzerine etkisi: Safranbolu örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-13.

- Uçar, M., Uçar, H., Kurnaz, A. ve Kurnaz, H. A. (2012). Kırsal turizmin sosyo ekonomik yapıya etkisi ve Fethiye örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 75-82.
- Uşal, A. (1990). Turizmin sosyo-kültürel etkisi ve bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(7), 13-22.
- Üngüren, E. ve Doğan, H. (2010). Alanya halkının turizme sosyo-kültürel açıdan bakışı. *Humanities Sciences*, 5(4), 396-415.
- Weaver, D. ve Lawton, D. (2014). *Tourism Management*. Milton: John Wiley&Sons.
- Woo, E., Uysal, M and Sirgy, M. J. (2016). Tourism Impact and Stakeholders' Quality of Life. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 20(10), 1-27.
- Yavuz, H. ve Unur, K. (2021). Alanya'da yerel halkın turizmin sosyo kültürel etkilerini algılamalarına yönelik karşılaştırmalı bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 18(3), 633-655.
- Yıldırım, Y. ve Aslankaya, E. (2020). Kreşe Giden 2-6 Yaş Arası Çocukların Ailelerin Tatil Kararları Üzerindeki Etkisi: Akçakoca Örneği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 107-134.
- Yiğit, F. (2020). Turizmin Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Girişimcilerin Turizm Algısına Etkisi: Sakarya Karasu İlçesinde Bir Araştırma. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Zengin, B. ve Altunel, M.C. (2009). Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılaması: Alaçatı Örneği, 10.Ulusal Turizm Kongresi, 21-24 Ekim, Mersin.
- Zhang J., Inbakaran R. J. ve Jackson M.S. (2006). Understanding community attitudes towards tourism and host-guest interaction in the urban-rural border region. *Tourism Geographies*, 8(2), 182-204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİ

Doç. Dr. Zeynep MESÇİ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Doç. Dr. Pınar GÜLTEKİN

Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü

Bilim Uzmanı Hatice YILDIRIM

Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

GİRİŞ

Turizm ve çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar çevrenin turizm için bir hammadde niteliği taşıdığını vurgulamakta, turizmin çevreden yararlandığını fakat aynı zamanda çevreyi hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Küreselleşme, sanayi ağırlıklı üretim, artan nüfus ve buna bağlı olarak kentleşmedeki artış, değişen turist profili, tüketim çılgınlığı, destinasyonların taşıma kapasitelerinin aşılmasına, hava, su, toprak kirliliğinin oluşmasına neden olmaktadır. Her ne kadar sivil toplum kuruluşları, dernekler, vakıflar ve çevreci baskı grupları bu kirliliği önleyici tedbirler alıp, ulusal ve uluslararası iş birlikleri içinde olsalar da dünyada giderek artan oranda bir kirlilik hâlen devam etmektedir. Bacasız sanayi ya da temiz endüstri olarak adlandırılan turizmin ülkelerin gelirleri içindeki payı, ülkelerin bu sektöre ağırlık vermesini, bu sektöre yatırım yapmaya devam etmesini sağlamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre konusundaki duyarlılıklarının gelişmiş ülkelere göre daha az olduğu vurgulanmaktadır. Plansız turizm hareketleri, çevre merkezli yönetim anlayışının olmayışı, finansal maliyetlerin çevresel maliyetler karşısındaki ağırlığı turizm yatırımcılarının çevreyi göz ardı etmelerine, ekonomik temelli bakış açısıyla turizme yaklaşımlarına neden olmaktadır.

İşletmelerin sosyo-ekonomik varlıklar olduğu göz önüne alındığında, işletmelerin kâr elde etmek, pazar payını genişletmek, üretim yapmak gibi ekonomik temelli amaçlarının yanı sıra topluma katkı sağlama, çevreyi koruma, sosyal sorumluluk faaliyetlerinde

yönünde mevzuatın ve öğretim planlarının revize edilmesi hızla yok olan çevrenin 'yok olma süresini' durdurabilir veya yavaşlatabilir. Siyasi arenada da politikacıların ciddi çağrılar yapması, saygın, küresel işletme ve markaların bu çağrılara cevap vermesi, tüketicileriyle birlikte küresel bir hareket başlatmaları çevresel açıdan etki oluşturabilir. Bu konuda pazarlama tekniklerinden yararlanılabilir. İnsanların çevreye sağladığı katkılardan ötürü onlara somut bazı gurur verici, taşınabilir rozetler, sertifikalar, unvanlar verilebilir. Topluluk hissi oluşturularak çevresel harekette herkesin büyük bir grubun parçası olduğu duygusu aşılanabilir. Böylece insanlar yaptıkları şeyin ' faydalı olduğunu' düşünebilir ve ileriki tatil, turizm ve tüketim davranışlarında daha sorumlu tüketim davranışı sergilemelerini sağlayabilir.

Bireylerin kendilerini küresel çevre koruma politika ve eylemlerinin bir parçası olarak görmeleri ve daha sürdürülebilir bir toplum ve çevre geliştirmeleri, değerleri, inançları, tutumları ve davranışlarındaki olumlu değişikliklerle mümkündür. Toplumun değişen ihtiyaçları, teknolojik, ekonomik, sosyal gelişim ve değişimler ışığında turizm sektöründe çevre bilinci, çevresel duyarlılık, turistlerin çevresel sorumluluk algıları, çevre dostu turizm uygulamaları konularında araştırma ve uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır.

Bu kitap bölümü, onca akademik çalışmaya ve sayısal olarak ortaya konan rakamlara rağmen, hâlen çevresel bozulmanın hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin 'çevre kavramının moda bir kavram' olmasına bağlamaktadır. Herkesin aynı şeyi düşünmekte ve aynı şeyi istemekte fakat istenen şey gerçekleşmemekte ise söylem ile eylem arasında büyük bir boşluk var demektir. Bu boşluğun giderilmesi küçük yaşlardan itibaren çevre bilincinin çevre ahlakı ile birlikte çocuklara öğretilmesi ile mümkün olabilir.

Turizmin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi ve olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik gelecekte yapılabilecek çalışmalar olarak; turizm destinasyonlarının çevresel özelliklerine, turistik yörelerde yaşayan yerel halk ve ziyaretçilerin demografik özelliklerine, gerçekleştirilen turizm ve rekreasyon aktivitelerine ve ürün çeşitlerine odaklanılarak yöreye özgü çalışmalar yapılması, yasal yönetsel çalışmaların turizm ve çevre ilişkisi bağlamında çevrenin korunmasına hangi düzeyde katkı sağladığının araştırılması, iklim değişikliğine uyum sürecinde turizm ve çevre ilişkisinin yeniden ele alınması, sosyal bilimler ve doğa bilimleri alanında çalışan uzmanların turizm ve çevre başlığında disiplinlerarası yaklaşımlar geliştirmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Akış, S. (1999). Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10 (Mart-Haziran), ss. 36-46.
- Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2017). Destinasyon Paydaşlarının Çevre Yönetimine İlişkin Algıları. 1.Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 23-25 Kasım, Kastamonu

- Akoğlan Kozak, M., Evren S. ve akır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7-22.
- Altanlar, A. (2007). Akçakoca İlçesinin Ekoturizm Olanaklarının Değerlendirilmesi. Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Düzce.
- Arıbaş, K. ve Yürüdü, E. (2015). Çevre Sorunları ve Tüketim Kültürü. *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 30-48.
- Arslan, M. (1995). Türkiye'de Turizmle İlgili Yasaların Doğal Çevreye Etkileri. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3-4), 66-75.
- Ayaş, N. (2007). Çevresel Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 59-69.
- Aydın, E. ve Selvi, M.S. (2012). Kırsal Turizmde Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Düzce Örneği, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 145-155
- Ayhan Kara A (2019). Batı Akdeniz'de Ekoturizm, Ekoturizm Uygulamaları ve Kadının Rolü. Yüksek Lisans Tezi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Bacon, P.R. (1987). Use of Wetlands for Tourism in the Insular Caribbean. *Annals of Tourism Research*, 14,104-117.
- Baran, Z. ve Karaca, ř. (2021), Coğrafi İşaretin Sürdürülebilir Gastronomi Turizminde Önemi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 253-263.
- Bayer, M. Z. (1990). Turizm ve Çevre Dengesi, Turizm ve Çevre Konferansı, Ankara.
- Bayhan, V. (2011). Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: "Tüketiyorum Öyleyse Varım". *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (43), 221-248.
- Bertan, S. (2009). Turizmin Çevre Üzerinde Yarattığı Etkiler: Pamukkale Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 204-214.
- Buckley, R. (2011). Tourism and environment. *Annual Review of Environment and Resources*, 36, 397-416.
- Ceylan, T. (2001). Turizm ve Sürdürülebilir Gelişme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 169-177.
- Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D. & Wanhill, S (2005). *Tourism Principles and Practices*. Third Edition, London: Prentice Hall.
- Coşkun, K., Yıldız, M.S. ve atı, K. (2014). Kent Markalaşması ve Marka İmajı Ölçümü Açısından Düzce İli Örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 65-83.
- akıcı, İ. ve elem, H. (2009). Kent Parklarında Görsel Peyzaj Algısının Değerlendirilmesi, *Tarım Bilimleri Dergisi*, 15(1) 88-95 Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi.
- Çalışkan, C., Boğan, E. ve Dedeoğlu, B. B. (2019). Yeni Çevresel Paradigma: Turizm alışanları Üzerine Bir Araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(4), 517-525.
- Demir, C. (2002). Turizm ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Olumsuz Çevresel Etkileri: Türkiye'deki Milli Parklara Yönelik Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 93-117.
- Demirtaş, N. (2011). Turizm ve çevre. Birinci Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları
- Denek, S. (2019). Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre-Kalkınma İkilemi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 817-842.
- Dindar, M. (2002). Turizm ve Çevre İlişkileri. *II. Turizm şurası Bildirileri*. Ankara: Turizm Bakanlığı.
- Doğan, Ö. ve Ertaş, F.C. (2018). Çevreye Duyarlılığın Rekabet Gücüne Etkisi: Yeşil Yıldızlı Otel-

- ler Üzerine Bir Uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (110), 217-233.
- Dolnicar, S. (2020). Designing for more environmentally friendly tourism. *Annals of Tourism Research*, 84, 102933.
- Fennell, D.A. ve Butler R.W. (2003). A Human Ecological Approach to Tourism Interactions. *International Journal of Tourism Research*. 5(3), 197-210.
- Fırat, A.S. (2003). Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 105-144
- Gedik, T., Kurutkan, M. N., ve Muhammet, Ç. İ. L. (2014). Yeşil Pazarlama Algısı ve Yeşil Satın Alma Davranışı: Düzce Üniversitesi Örneği. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 10(1), 1-13.
- Gültekin, P. (2014). Uğursuyu ve Aksu havzalarında peyzaj planlama ve ekoturizm odaklı kırsal kalkınma. Basılmamış Doktora Tezi. D.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü. Düzce.
- Gültekin, P. (2010). Düzce Uğursuyu ve Aksu havzalarında ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi ve peyzaj yönetimi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. D.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü. Düzce.
- GhulamRabbany, M., Afrin, S., Rahman, A., Islam, F. & Hoque, F. (2013). Environmental effects of tourism. *American Journal of Environment, Energy and Power Research*, 1(7), 117-130.
- Gültekin, P. ve Gültekin, Y.S. (2017). Gençlerin Eko Turizm Aktivitelerine Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Düzce Üniversitesi Öğrencileri Örneği, 1.Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 23-25 Kasım, Kastamonu
- Gültekin, P., Gültekin Y.S. ve Uzun. O. (2013). Katılımcı Planlamada Yerel Halk Ekoturizm İlişkisi: Düzce Aydınınar Köyü Örneği. III. Uluslararası Odun Dışı Orman Ürünleri Sempozyumu 8-10 Mayıs 2014, Kahramanmaraş
- Gültekin, P., Gültekin, Y.Ş., Kondakçı, F., Başer, O., Güner, S., Çoban, G., Öz, D. ve Metin Öz, T.B. (2016). Sosyal ve Kültürel Değerlerin Doğa ile Etkileşimi: İnsan Gözünden Peyzaj, Türkiye Peyzajları II. Ulusal Konferansı, Peyzaj Politikaları, 20-21 Kasım, İTÜ Taşkışla Kampüsü - İstanbul 286-299
- Gültekin, P., Özdede, S., Korkut, C., Esentürk, A., Gül, H. ve Topçu, K. (2018). Rekreatif aktivitelere katılımın mental sağlığa etkilerinin değerlendirilmesi: Düzce kenti örneği. *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-41.
- Gültekin, Y.S. ve Gültekin, P. (2017). Dadalı Köyünün Farklı İlgi Gruplarının Bakış Açılarında Değerlendirilmesi, 1.Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 23-25 Kasım, Kastamonu
- Güneş, G. (2011). Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetimin Önemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 45-51.
- ICAO (2001) Chronological List of Ratifications And Other Depositary Activities With Regard To International Air Law Instruments https://www.icao.int/secretariat/legal/Chronological%20Record/new_ratifications_2001.htm
- İçöz, O. (1994). Çevre sorunları turizmi tehdit ediyor mu? *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 18-22.
- Kahraman, N. ve Türkay, O. (2006). *Turizm ve Çevre*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Kalaycı, C., Pamukçu, H. ve Tanrıseven, C. (2019). Tarihi Evlerin Helal Turizm Kapsamında Yeniden İşlevlendirilmesi, Pamukçu, H. & Oktay, K. (Eds.), 2nd International Halal Tourism Congress, 4-6 April, Antalya/Türkiye.
- Karadağ, A. (2009). Kentsel Ekoloji: Kentsel Çevre Analizlerinde Coğrafi Yaklaşım. *Ege Coğrafya Dergisi*, 18(1-2), 31-47.

- Karakaş, A. ve Güngör, H. Y. (2015). Turizm faaliyetlerinin çevreye etkisi. *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çevre Sorunları Sempozyumu*, 24-25 Mart Diyarbakır
- Kaya, Y. ve Bıçkı, D. (2006). 'Sürdürülebilirlik' argümanı ve 'Derin Ekolojik' itiraz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 231-249.
- Keten, A., Arslan Gündoğdu, Z. ve Selmi, E. (2012). Düzce-Efteni Gölü Kuş Türleri. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 8(1), 10-18.
- Kızılırmak, İ. (2011). Dünyada ve Türkiye'deki Turizm İşletmelerinde Çevre Korumaya Yönelik Uygulamalar: Amacı ve Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-12.
- Kurtay, E. (2021). Ekoturizm Sektöründe Kadın Girişimciliğinin Düzce İli Uygulama Örnekleri Üzerinden Değerlendirilmesi. *PEYZAJ*, 3(2), 93-105.
- Küçüktopuzlu, F. (1990). Turistik faaliyetlerinin turizm alanındaki ekolojik yapıya Etkileri, I.Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, Kuşadası.
- Mastny, L. (2001). *Traveling Light: New Paths for International Tourism*. Worldwatchpaper 159, pp.46
- Neto, F. (2003). A new approach to sustainable tourism development: Moving beyond environmental protection. In *Natural Resources Forum* (Vol. 27, No. 3, pp. 212-222). Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Omay, N.M. (2019). Çevre etiği ve asıl değer. *1st İstanbul International Geography Congress Proceedings Book* (ss. 856-863), İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Özkan, N. (2019). Turizm Tanıtım ve Pazarlama Faaliyetlerine Yönelik Paydaş Analizi: Düzce Konuralp'te Bir Araştırma, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya
- Özdemir, Ü. (2006). Amasra'da Turizm ve Çevresel Etkileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(15), 33-52.
- Panizzon, D. ve Boulton, A. (2000). Biodiversity in Australia: what, where, and for how long?. *Australian Science Teachers Journal*, 46(4), 17-26.
- Pınar, İ. (1993). Turizmin Doğal Çevreye Etkileri ve Çevrenin Korunması. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 15-17.
- Seabloom, R.W., Plews, G., Cox, F. (1989). The Effect of Sewage Discharges from Pleasure Craft on Puget Sound Waters and Shellfish Quality. Washington State Department of Health.
- Seyhan, G. (2010). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Konaklama İşletmelerinde Çevreye Duyarlı Uygulamalar ve Yeşil Pazarlama: Örnek Olay Çalışması (Calista Luxury Resort Hotel-Antalya), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Turizm İşletmeciliği ABD, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Sezgin, S. ve Mutlu, A. (2017). Ülkemizde gürültü farkındalığı sorunu: Şişli örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 725-741.
- Sinclair, M.T. (1998). Tourism and Economic Development. *Journal of Development Studies*, 34(5), 1-51.
- Solmaz, S. A. (2019). Sürdürülebilir turizm ve Türkiye'de çevre politikaları. *Journal of International Social Research*, 12(66), 1175-1186
- Tek, M. ve Reyhanoğlu, M. (2004). Etikten etikete "işletmelerde çevresel etik: söylem-eylem farklılaşması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 205-229.
- Toprak, Z. (1989). Turizm yatırımları ve çevre, *Türk İdare Dergisi*, 61(385), 117-124
- Tuna, M. (2015). Türkiye'de Çevre Toplum İlişkileri ve Çevre Sosyolojisi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (52), 291-318
- Türker N., Çetinkaya A. (2009). Batı Karadeniz Bölümü Ekoturizm Potansiyeli, Ankara: Detay Yayıncılık

- UNWTO (2010) "Tourism Highlights 2009" www.unwto.org (Erişim tarihi: 13.05.2023).
- Uzun, S. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Bilinci ve Duyarlılıklarının Belirlenmesi, D.Ü. Ormanlık Dergisi, 17(1), 173-198.
- Yağcı, Ö.İ. (2000). Ekoturizm, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, Y. (2020). Pazarlamada değerler ve yaşam tarzı: tüketiciye daha derinden bakın, Birinci Baskı, İstanbul: Hiperlink Yayınları
- Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin satın alma karar sürecinde bilgi kaynakları ve güvenilirlikleri: referans grubu olarak yakın çevrenin etkisinin incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 214-231.
- Yıldırım, Y. ve Doğan, T. (2022). #Foodporn concept and its relationship with social media. *İmgelem*, 6(10), 89-110.
- Yıldırım, Y. ve Çakırlı, H. (2021). Konaklama İşletmelerinde Rekabet Avantajı Kaynakları: Bodrum Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 207-221.
- Yıldız, Z. ve Kalağan, G. (2008). Alternatif turizm kavramı ve çevresel etkileri. *Yerel Siyaset Dergisi*, 35, 42-44.
- Yüksek, T., Cengiz, T. ve Yüksek, F. (2008). Doğal Alanlarda Festival Etkinliklerinin Koruma-Kullanma Açısından Değerlendirilmesi: Kafkasör Kültür, Sanat ve Turizm Festivali Örneği. *Ekoloji Dergisi*, 17(67), 37-45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜZCE'DE TURİSTİK ÜRÜN BİLEŞENLERİ VE TURİZM ARZI

Dr. Öğr. Üyesi Arif GÜNGÖR

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

Gökhan AYDINGÜN

Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

GİRİŞ

Turizm, insanlar ve toplumlar arası kültürel, sosyal iletişimin bir aracı olması yanı sıra ülke ekonomileri içinde ekonomik katma değeri olan bir olgu olmuştur. Bu ekonomik değer kapsamında turizm talebi tündengelimsel bir seyir izlemiş ve ülkesel bazlı bir turizm destinasyon imajı göz önüne alınarak bireysel ya da kitle- sel turizm talebi söz konusu olmuştur. Zaman içerisinde turistik destinasyon ima- jı turizm talebindeki güncel değişimler ölçüsünde tümevarımsal bir yön eylemiş, turizm talebi şehir veya destinasyon bazlı bir akım olarak güncel hâliyle ekono- mik faaliyetler kapsamında oluşmuştur.

Artık turistin seyahat önceliği turizm faaliyetinden elde edeceği hedonist deneyim yerine yerel adetlerin, kültürlerin varlığı değerinde elde edeceği kültü- rel bilgi birikimi ölçüsünde evrimleşmiştir (Mesci ve Öztürk, 2017). Yani turizm arz kaynaklarının niceliği önemli bir unsur hâline gelmiştir (Özkul ve Demirer, 2012). Şehirlerde, turizm sektörü faaliyetlerinin sağladığı katma değerini yerel bazda diğer sektörleri de olumlu yönde etkilemektedir. Yerel anlamda turistik arzı kaynaklarına sahip olunması var olan potansiyelin ekonomik katma değerini oluşturulması bakımından turistik faaliyetlerin yerel bazlı yapılması önemli bir husus oluşturmaktadır (Coşkun, 2012).

1999 yılındaki iki büyük deprem sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde, 9 Aralık 1999 tarihinde Bolu ilinden ayrılarak il statüsü kazanan Düzce; iklimi, zen- gin doğal kaynakları, bozulmamış çevresi, geçmişten günümüze gelen tarihi eser-

- Ulaşılabilirliğin sadece karayolu ulaşımı ile sağlanabildiği,
vb. konuların öne çıktığı görülmektedir.

Düzce ilinin sahip olduğu arz potansiyeli ile turizm pazarından daha fazla pay alabilmesi için turistik ürün bileşenleri ve turizm arzı için aşağıdaki öneriler getirilebilir;

- Ulusal ve uluslararası rekabet için destinasyon yönetimine yönelik kurumsal çalışmaların başlatılması,
- Turizm çeşitlerine yönelik nitelikli yatırımlara öncelik verilmesi,
- Hedef pazar bölümlendirilmesi yapılarak turizm arz yapısının oluşturulması,
- İl düzeyinde makro ölçekli pazarlama çalışmalarının başlatılması,
- Fiyatlandırma politikalarının pazar koşullarına göre güncellenmesi
- Ulaşılabilirliğin farklı ulaşım seçenekleri ile sağlanmasına yönelik çalışmaların başlatılması.

Kaynakça

- Akgöz, E., Göral, R., ve Tengilimoğlu, E. (2016). Turistik Ürün Çeşitlendirmenin Sürdürülebilir Destinasyonları Açısından Önemi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 397-407.
- Aydın, A., ve Gencür, A. (2015). Türkiye'nin turizm arzı, piyasa yapısı ve global riskler: keşifsel bir yaklaşım. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2).
- Buluç, G. (1997). Turistik Çekicilik Kaynaklarının Planlanmasında Turistik Ürün Çeşitlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 139-160.
- Coşkun, K. (2012). Kent markası ve marka imajının ölçümü: Düzce ili örneği. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce*.
- Demir, N. (2004). "Turistik ürün" kavramı, Türkiye'de pazarlama sorunları ve tasarımın önemi (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Doğantekin, A., Kılıç İ. (2020). Turizm Arz ve Talebine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz: Eskişehir Örneği Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 4(6):403-418.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2014). Düzce Turizm Strateji ve Eylem Planının Hazırlanması Düzce Turizm Strateji ve Eylem Planı.
- Er, Ö., ve Bardakoğlu, Ö. (2016). Kültürel mirasın sürdürülebilir turizm ürünü çeşidi olarak değerlendirilmesi: Edirne Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(2), 95-111.
- Ersun, N., ve Arslan, K. (2011). Turizmde destinasyon seçimini etkileyen temel unsurlar ve pazarlama stratejileri. *Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences*, 31(2).
- Göral, R., ve Tuna, M. (2018). Turistik ürün bileşeni olarak kültürel çekiciliklerin turizm sektörü rekabetçiliği açısından önemi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2(1), 1-12.

- Güzel, F. Ö. (2012). Türkiye'deki Hristiyan pazarı değerlerinin analizi ve inanç tabanlı pazarlama kapsamında bu değerlerin ilgili pazarlara iletilmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(2), 133-141.
- Hacıoğlu, N., ve Avcıkurt, C. (2008). Turistik ürün çeşitlendirmesi. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*.
- Kozak, N., Kozak, M. A., ve Kozak, M. (2014). Genel Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Marcouiller, D. W., ve Prey, J. (2005). The tourism supply linkage: Recreational sites and their related natural amenities. *Journal of Regional Analysis & Policy*, 35(1), 23-32.
- Mesci, M., ve Öztürk, E. (2017). Akçakoca'nın kırsal turizm eğilimleri ve geleceğe yönelik öneriler, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (3), 73-82.
- Oktayer, N. ve Susam, N. ve Çak, M. (2007) Türkiye'de Turizm Ekonomisi, İstanbul Ticaret Odası.
- Özkuş, E., ve Demirer, D. (2012). Şehirlerin turistik markalaşmasında kalkınma ajanslarının rolü, bölge planları üzerine bir doküman incelemesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 157-181.
- Romão, J. (2020). Variety, smart specialization and tourism competitiveness. *Sustainability*, 12(14), 5765.
- Şanlıoğlu, Ö., ve Özcan, E. Ö. (2017). Türkiye'de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 97-118.
- Savaş, D., ve Özdemir, C. (2020). Çanakkale'nin Turizm Gelişiminde Kültürel Miras Değerleri. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 1(1), 78-88.
- Tutucu, E. (2016). *Turizmin Ekonomiye Etkileri Türkiye için Bir Değerlendirme* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Türker, N. (2013). Batı Karadeniz Bölümü Ekoturizm Kaynaklarının Değerlendirilmesi ve Bir Ekoturizm Rotası Önerisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4).
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Dergisi (2020). Covid 19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi
- Zengin, B. (1994). Türkiye Turizm Coğrafyasının Turizm Talebine Etkileri ve Türkiye-İspanya-Fransa Örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İnternet Kaynakları

- Düzce Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2022 duzcekulturturizm.gov.tr Erişim Tarihi:06.05.2022
- duzce.gov.tr Erişim Tarihi: 06.05.2022
- YesilDuzce.com Erişim Tarihi:06.05.2022
- www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce Erişim Tarihi: 06.05.2022
- <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-70756/tanitici-yayinlar.html>. Erişim Tarihi:01.04.2022
- <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236524/turizm-aktiviteleri.html> Erişim Tarihi:01.06.2022
- <https://www.mondaq.com/turkey/tax-authorities/1149116/trkiyenin-turizm-sektrne-devlet-teşvikleri> (Erişim:11.03.2022)

BEŞİNCİ BÖLÜM

DÜZCE DESTİNASYONUNDA DENİZ-KUM-GÜNEŞ TURİZMİ

Doç. Dr. Züleyhan BARAN

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, Turizm ve
Otel İşletmeciliği Programı

Prof. Dr. Said KINGİR

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Turizm faaliyetlerinin çevreyle uyumlu olması, günümüzde önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle çevreye duyarlı ve doğa dostu turizm faaliyetleri, başarının anahtarı niteliğindedir. Bugünün turistleri, bir destinasyon hakkında bilgi edinmeye oldukça kolay bir şekilde erişebilmektedir, bu da turistlerin talepkar bir tutum sergilemesine yol açmaktadır. Bu tür turistlerin beklentilerini karşılamak için destinasyonda çeşitli ve kaliteli turizm faaliyetleri planlamak gerekmektedir. Bu nedenle, destinasyonun rekabet gücünü artırmak için çeşitlendirilmiş ürün ve hizmetler sunulması oldukça önemlidir (Sanchez ve Garcia, 2003).

Geleneksel "deniz-kum-güneş" turizmi konusunda çekici bir destinasyonu daha cazip kılmak için, sahip olduğu tüm kültürel unsurların (folklor, miras, kültürel etkinlikler) tatil destinasyonu seçiminde merkezi bir faktör olabileceği ve aynı zamanda erişilebilirlik, fiyat ve güvenlik beklentilerini de içeren bir konseptle turizm faaliyetlerinin oluşturulmasının turistler üzerinde olumlu etkisi olduğu kanıtlanmıştır. "Deniz-kum-güneş" turizmi, destinasyonun sahip olduğu kültürel unsurlarla zenginleştirildiğinde, daha büyük bir değer ortaya çıkaracağı için özellikle kültürel kaygıları yüksek ve tatillerinde yeni tarzlar arayan turistler tarafından olumlu karşılanmaktadır (Marine-Roig, 2011).

Kültürel, ekonomik, teknolojik anlamda mikro ve makro çerçevede büyük değişimlerin yaşandığı günümüz (Baran, 2023) rekabet şartlarında destinasyonların başarılı olabilmeleri; güçlü ve zayıf yönlerini objektif değerlendirmelerine,

potansiyellerinin tam anlamıyla değerlendirilmesi için bilimsel araştırmalara ve akademik çalışmalara dayalı kapsamlı bir turizm stratejisi geliştirilmelidir. Sadece kısa vadeli kararlarla değil, gelecek nesillere de miras bırakılabilecek sürdürülebilir bir turizm modeliyle hareket etmek, Akçakoca'nın dünya turizm haritasında kalıcı bir iz bırakmasını sağlayacaktır. Akçakoca'nın turizm vizyonu, sadece ziyaretçilere güzelliklerini göstermekle sınırlı kalmayarak üniversiteler ve araştırma kurumlarıyla iş birliği içinde, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği destekleyecek nitelikte projeler geliştirilmelidir. Sürdürülebilir turizm, doğal kaynakların korunması, kültürel değerlerin yaşatılması ve yerel ekonominin kalkınması gibi temel ilkelere dayanır. Bu nedenle, Akçakoca'nın turizm stratejisi, toplumsal fayda odaklı ve katılımcı bir yaklaşımla şekillenmelidir. Bunun yanı sıra, Akçakoca'nın turizm faaliyetleri sadece mevsimsel değil, yıl boyunca sürdürülebilir olmalıdır. Turizm sektörünün diğer alanlarına da odaklanarak turistlerin ilgisini çekecek etkinlikler düzenlenmeli ve bölgenin tanıtımı çeşitlendirilmelidir. Yerel halkın da turizm süreçlerine aktif katılımının sağlanması, turizm ile toplum arasında olumlu bir sinerji oluşmasını mümkün kılacaktır. Akçakoca'nın oluşturacağı sürdürülebilir turizm anlayışıyla, turistlerin ufkunu açacak, çevre bilincini artıracak ve toplumun refahına katkıda bulunacak bir model oluşturması, diğer turistik destinasyonlar için de ilham kaynağı olacaktır. Bu yolculuk, Akçakoca'nın kendine has güzelliklerini dünyaya duyururken, aynı zamanda dünya turizmine de değer katacaktır. Akademik çalışmaların bu süreçteki önemi ve farkındalığı, Akçakoca'yı turizm vizyonunun kilit noktası hâline getirecektir.

Kaynakça

- AB (Akçakoca Belediyesi). (2022a). Aktiviteler. <http://www.akcakoca.bel.tr/turizm/aktiviteler/> (01.06.2022)
- AB (Akçakoca Belediyesi). (2022b). Plajlar. <http://www.akcakoca.bel.tr/turizm/plajlar/> (01.06.2022)
- AB (Akçakoca Belediyesi). (2022c). Tarihçe. <http://www.akcakoca.bel.tr/akcakoca/tarihce/> (01.06.2022)
- AK (Avrupa Komisyonu), (2022). A european strategy for more growth and jobs in coastal and maritime tourism, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/coastal-and-maritime-tourism_en.pdf, (01.06.2022).
- Aktan, C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, Çimento İşveren, 22 (4), 7-12.
- Altanlar, A, (2007). Akçakoca Alternatif Turizm Olanaklarının Araştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı, Bolu.
- Altay, S. (2009). Kültür Odaklı Kentlerde Markalaşma ve Edirne Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- APBF (Akçakoca Palamut Briç Festivali), (2022). *Akçakoca palamut briç festivali* <http://clubs.vugraph.com/palamut/calendar.php>. (01.06.2022)

- Arıöz, Ö., ve Yıldırım, K. (2012). Türkiye'de çimento sektöründeki belirsizlikler ve Türk çimento sektörünün SWOT analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32).
- Bakır, E. B. (2018). Destinasyon Markalaşma Süreci: Akçakoca Örneği. *Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.*
- Baran, H. (2020). Teknolojik gelişim ve sayısal bir medyum olarak sanat ve tasarım. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 6 (13), 36-45
- Baran, H. (2023). *Yapay zekâ sanal gerçeklik ve dijital sanatın evrimi*, Duvar Yayınları.
- Baran, Z., ve Baran H. (2021). Dijital teknolojiler bağlamında turistik gezilerin yeni gerçekliği: sanal uzam. *Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 175-188
- Baran, Z., Karaca, Ş. ve Baran, H. (2023). *The future of digital tourism alternatives in virtual reality*. (Ed.) Fernandes G. & Melo A.: *Handbook of research on Innovation, Differentiation, and New Technologies in Tourism, Hotels, and Food Service*, 58-84. IGI Global.
- Bozkurt, Ö. ve Altundaş, Y. (2013). Bölgelerin turizm potansiyelinin belirlenmesinde swot analizi: Akçakoca örneği. *14. Uluslararası Turizm Kongresi, Kayseri.*
- DDTMP (Düzce İli Doğa Turizmi Master Planı). (2013). *Düzce ili doğa turizmi master planı 2013-2023*.<https://doczz.biz.tr/doc/164633/d%C3%BCzce-ili-do%C4%9Fa-turizmi-master-plan%C4%B1-2013-%E2%80%932023> (01.06.2022)
- DHB (Deniz Haber Ajansı), 2017. Yabancı bayraklı tekneler Türk bayrağına geçiyor. <http://www.denizhaber.com.tr/yabanci-bayrakli-tekneler-turk-bayragina-geciyor-haber-73464.htm>, (01.06.2022)
- Diakomihalis, M. N. (2007). Chapter 13 -Greek Maritime Tourism: Evolution, Structures And Prospects. *Research in Transportation Economics*. 21: 419- 455
- DKTM (Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). (2022). *Konaklama Tesisleri*. <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236522/konaklama-tesisleri.html>. (01.06.2022)
- DKTM (Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). (2022a). *Ceneviz plajı*. <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236587/ceneviz-kalesi-plaji-mavi-bayrak.html>. (01.06.2022)
- DKTM (Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). (2022b). *Çuhallı plajı*. <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236588/cuhalli-plaji-mavi-bayrak.html>. (01.06.2022)
- DKTM (Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). (2022c). *Deniz Turizmi*. <http://duzcekultur.gov.tr/ktmduzce/TR,70740/deniz-turizmi.html>. (01.06.2022)
- DKTM (Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). (2022d). *Festival ve şenlikler*. <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-70713/festival-ve-senlikler.html>. (01.06.2022)
- Dönmez, M. Ş. (2000). *Akçakoca*. Düzce Matbaası, Düzce.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1962). *1963–1967 birinci beş yıllık kalkınma planı*, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1972). *1973–1977 üçüncü beş yıllık kalkınma planı*. Ankara
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1978). *1979–1983 dördüncü beş yıllık kalkınma planı*. Ankara
- DTOD (Deniz Ticaret Odası Dergisi), (2016). *Deniz ticareti genel müdürlüğü kruvaziyer sektör raporu*. http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/DTGM/tr/Kitaplar/20140613_165336_64032_1_64480.pdf. (01.06.2022)

- EC (European Commission), (2015). *Maritime economy*. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics_explained/index.php/Maritime_economy_statistics_coastal_regions_and_sectoral_perspective#Further_Eurostat_information, (01.06.2022).
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt C. (2008). *Turistik ürün çeşitlendirmesi*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Hall, C. M. (2001). Trends in ocean and coastal tourism: the end of the last frontier?. *Ocean & Coastal Management*. 44 (1), 601 – 618.
- ICMTS (The International Coastal and Marine Tourism Society). What is coastal and marine tourism? <http://www.coastalmarinetourism.org/about-us.html>, (01.06.2022)
- Işık, D. A. (2010). *Yat turizminde holistik pazarlama ve Türkiye için farklılaştırma stratejileri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir
- ITB (Internationale Tourismus Börse-Berlin). (2016). *ITB world travel trends report 2016–2017*. Berlin: ITB, Munich: IPK International. http://www.itb_berlin.de/media/itb/itb_dl_all/itb_presse_all/World_Travel_Trends_Report_2016_2017.pdf, (01.06.2022).
- Karapınar, M. (2013). *Kuzeydoğu anadolu turizm destinasyonu tanıtım markalaşma araştırması*. Kuzeydoğu Kalkınma Ajansı, Erzurum.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2013). *TC kalkınma bakanlığı onuncu kalkınma planı 2014 – 2018*. Ankara.
- KB (Kültür ve Turizm Bakanlığı). (1982). *Turizmi teşvik kanunu*. Resmi Gazete No: 17635. Resmi Gazete Tarihi: 16.03.1982.
- Kılıç, A. (2001). *Batı karadeniz bölgesinin turizm potansiyeli ve akçakoca örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Marine-Roig, E. (2011). The image and identity of the Catalan coast as a tourist destination in twentieth-century tourist guidebooks. *Journal of tourism and cultural change*, 9(2), 118-139.
- McNamara K. E. ve Prideaux B. (2013). Turning a global crisis into a tourism opportunity: the perspective from tuvalu. *International Journal Of Tourism Research*. 15 (6): 583 – 594
- MI (Maritime Initiative). (2016). Non paper based on the context analysis, [http://www.westmed_initiative.eu/wp_content/uploads/2016/07/WestMed-Maritime-Initiative-Report1\(public\).pdf](http://www.westmed_initiative.eu/wp_content/uploads/2016/07/WestMed-Maritime-Initiative-Report1(public).pdf)
- Miller, M. L. (1993). The rise of coastal and marine tourism. *Ocean & Coastal Management*, 20(3), 181-199.
- OECD (The Organisation for Economic Cooperation and Development). (2016). *Tourism trends and policies* (2016). <http://dx.doi.org/10.1787/tour-2016-en>. (01.06.2022).
- Okan, K. (2002). *Akçakoca folkloru*. Dünya Yayıncılık, Akçakoca.
- Okan, K. (2007). *Akçakoca 2007*. Arı Matbaası, Akçakoca.
- Orams, M., (1999). *Marine tourism: Development, impacts and manage*. Routledge, London.
- Özdemir, G. (2008). *Destinasyon yönetimi ve pazarlaması*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- PB (Plan Bleu – Building the Mediterranean future together). (2015). “Blue Economy” project 1st Advisory Board Meeting, http://planbleu.org/sites/default/files/upload/files/CR_Blue_Economy_1stABM.pdf. (01.06.2022).

- Saharuddin, A. H. (2001). National Ocean Policy - New Opportunities for Malaysian Ocean Development. *Marine Policy*. 25 (6): 427-436.
- Sánchez, A.G. ve García, F.J.A. (2003). El turismo cultural y el de sol y playa: ¿ sustitutos o complementarios?. *Cuadernos de Turismo*, (11), 97-106.
- Sezgin, M. ve Karaman, A. (2008). Turistik destinasyon çerçevesinde sürdürülebilir turizm yönetimi ve pazarlaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 432-352.
- UB (Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü), (2010). *Turizm kıyı yapıları master plan çalışması sonuç raporu*, http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/DLH/tr/DOKUMAN_SOL_MENU/Master_Plan_Calismalari/20110527_122423_10288_1_10315.pdf,
- Uluslan, H. E. (2013). *Isparta eğirdir gölü turizm amaçlı su sporları eylem planı*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı
- Uluslan, Y. ve Batman, O. (2010). *Alternatif turizm çeşitlerinin konya turizmüne etkisi üzerine bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (1), 24-39.
- UNWTO (United Nations World Tourism Organisation). (2013). Sustainable Marine Tourism. www.sustainabledevelopment.un.org/content/documents/178208-%202013April_New%20York_LC.pdf, (01.06.2022)
- Uygur, S. (2007). *Turizm pazarlaması*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Zeren, H. E. (2011). *Stratejik kent yönetimi ve kent markası oluşturma süreci*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 175-200

ALTINCI BÖLÜM

DÜZCE'DE KÜLTÜR TURİZMİ

Dr. Fırat ATBAŞ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZTÜRK

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Öğr. Gör. Vedat KAYIŞ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇETİNKAYA

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Turizm olayının temelinde turistlerin bir yerden başka bir yere gerçekleştirdikleri seyahatler yer almaktadır. Modern anlamda turizm hareketlerinin başladığı 1870'li yıllardan günümüze kadar turistler doğa, sağlık, spor, inanç, deniz-kum-güneş ve kültür gibi birçok nedenlerle seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla turistler bir destinasyona ait doğal ya da kültürel varlıkları görmek ve ziyaret etmek için seyahatlerde bulunmuşlardır.

İkinci Dünya savaşından sonra turistlerin kitlesel olarak katılımı ile yaygınlaşan deniz-kum-güneş turizmi, aşırı kullanımdan dolayı destinasyonların doğal ve kültürel kaynaklarının tahrip edilmesine neden olmuştur. Böylece deniz-kum-güneş turizmi sonucunda oluşan kitlesel hareketlerin neden olduğu tahribatın etkisini azaltma amacının yanında teknolojik gelişmeler, turistlerin turizm alışkanlıklarının, bilgi ve eğitim düzeylerinin değişmesi ve çevreye olan duyarlılığın artması, 1970'li yıllardan itibaren alternatif turizm türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

alınmaması, Düzce'nin İpek Yolu turizmi açısından olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır.

Düzce ili sınırları içerisinde, inanç turizmine yönelik birçok tarihi yapı, cami ve türbe bulunmaktadır. Bu bağlamda, Düzce ilinin inanç turizmi kapsamında zengin somut kültürel mirasının olduğu söylenebilir. Sahip olunan bu kültürel zenginliği artırmak adına var olan tüm tarihi yapıların restorasyonunun yapılması sağlanmalıdır

Hüzün turizmi kapsamında bir değerlendirme yapıldığında ise oldukça sınırlı bir durum söz konusudur ve ayrıca bazı olayların henüz bu kapsamda değerlendirilmediğinden ortaya çıkarılmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla alternatif turizm türleri arasında değer katıcı türlerden olan ve önemli bir çekicilik potansiyeli barındıran etkinlik turizmine yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Düzce somut olmayan kültürel miras bakımından da zengin bir potansiyele sahiptir. Karadeniz, Manav (Türk), Abaza, Çerkez, Rumeli, Kafkasya, Kırım kültürlerinin bir arada yaşadığı zengin yöresel mutfağa sahip Düzce gastronomi turizminde de güçlü bir potansiyel oluşturmaktadır. Başka yörelerde bulunmayan Melengüççeği gibi yöresel özgün yiyeceklerin de ev sahipliğini yapmaktadır.

Sonuç olarak Düzce, ilçeleri ve köyleri ile sahip olduğu somut ve soyut, geleneksel ve modern kültürel değerleriyle kültür turizmi açısından güçlü bir potansiyel ortaya koymaktadır. Bu potansiyeli kültür ve turizm bilinci oluşturarak sürdürülebilirlik çerçevesinde daha planlı olarak artırabilir.

Kaynakça

- Adams K.M. (2008). "Cultural Tourism". International Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. William, A. Darity Jr. http://philosociology.com/UPLOADS/_PHILOSOCIOLOGY.ir_INTERNATIONAL%20ENCYCLOPEA%20OF%20THE%20SOCIAL%20SCIENCES_Second%20Edition_%20Darity_5760%20pgs.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- AFAD (2021). Risk Azaltma Planı. <https://duzce.afad.gov.tr/kurumlar/duzce.afad/Irap-II-Planlari/Duzce-II-Afet-Risk-Azaltma-Plani.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.07.2023).
- Akbaba, A. ve Kendirci, P. (2016). Gastronomi Turizmi ve Coğrafi İşaretleme Ürünler. İçinde O. N. Özdoğan (Ed.), Yiyecek İçecek Endüstrisinde Trendler 2. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akdemir, M. (2017). Düzce'de Halk Müziği Kültürü, (Editör: İsmail Yaşayanlar), *Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat*, Gaye Kitabevi.
- Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, S. (2012). Özel İlgi Turizmi, (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alaeddinoğlu, F. ve Yıldız, M. Z. (2007). Türkiye'de Kültür Turizmi ve Algılanışı. ICANAS 38, 1, (21-34). Ankara.
- Albayrak, A.(2013). Alternatif Turizm. (1. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

- Aleksandrova, A. ve Aigina, E. (2014). Ethno-Tourism Research in Lovozero, Murmansk Region, Russia. SHS Web of Conferences (4th International Conference on Tourism Research, Malaysia, December 9-11), EDP Sciences, 12, 1036-1044.
- Argan, M. (2007). Eğlence Pazarlaması. Ankara: Detay Yayınevi.
- Argan, M. (2009). Spor Tesis İşletmeciliği ve Saha Malzeme Bilgisi, Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Argan, T. M., ve Yüncü, D. (2015). Etkinlik Pazarlama Yönetimi (1st ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ashton, A.S., Limisariyapong S. and Islam, R. (2020). The Development Of Value Perception Toward Cultural Tourism Destination: A Northeast Thailand Case Study, *ESTEEM Journal of Social Sciences and Humanities*, 4, 243-252.
- Babacan, E. ve Göztaş, A. (2011). Etkinlik Yönetimi. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Bahçe, A.S. (2009). Kırsal Gelişimde Kültür (Mirası) Turizmi Modeli, Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 1-12.
- Bandeoğlu, Z. (2016). Türkiye'de Kültür Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (2) , 155-168.
- Bekâr, A. ve Belpınar, A. (2015). Turistlerin Gastronomi Turizmine İlişkin Görüşlerinin Milliyetlerine Göre Değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, 10(38), 6478-6554.
- Berberoğlu T. (2013). Etkinliklerin Destinasyona Etkileri: 2011 Erzurum Üniversiade Kış Oyunları, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Besculides, A., Lee, M.E. and McCormick, P.J. (2002). Residents' Perceptions Of The Cultural Benefits Of Tourism, *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303-319.
- Bhoothalingam, R. (2015). The Silk Road as a Global Brand, *ASCI Journal of Management*, 44(2), 60-68.
- Cano, L.M. and Mysyk A. (2004). Cultural Tourism, The State, And Day Of The Dead, *Annals of Tourism Research*, 31(4), 879-898.
- Chistyakova, O.V. (2020). Ethnic Tourism as Knowing Other, *RUDN Journal of Philosophy*, 24(4), 720-729.
- Christian, D. (2000). "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History". *Journal of World History*. 11 (1): 1-26.
- Cohen, E. ve Avieli, N. (2004). Food in Tourism - Attraction and Impediment. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 755-778.
- Collins-Kreiner, N. (2018). Pilgrimage-Tourism: Common Themes in Different Religions. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 6(3), 7-17.
- Cömert, M. ve Sökmen, A. (2017). Türkiye'de Gastronomi Turizmi: Antalya'da Konaklayan Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 6-26.
- Csapo J. (2012). The Role and Importance of Cultural Tourism in Modern Tourism Industry, *Strategies for Tourism Industry - Micro and Macro Perspectives*, Dr. Murat Kasimoglu (Ed.), ISBN: 978-953-51-0566-4.
- Dann, G. M. S. (1994). Tourism: The nostalgia industry of the future. In W. Theobald (Ed.), *Global tourism: The next decade* (pp. 55-67). Oxford: Butterworth Heinemann.

- Datzira-Masip J., (2006), Cultural Heritage Tourism - Opportunities For Product Development: The Barcelona Case, *Tourism Review*, 61(1), 13 – 20.
- Demirel, A. (2018). Yerel Halkın Kaleiçi Kültür Turizmi Potansiyeline İlişkin Algıları, *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 335-351.
- Deniz, T.(2016), Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 34, 195-202.
- Dilsiz, B. (2010). Türkiye’de Gastronomi ve Turizm: İstanbul İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Diyarbakirli, N. (2008). İpek Yolu ve Türkler: Sanat, Kültür ve Mimariye Doğu Batı Yolunda Yaptıkları Katkıları. Kefeli, A., Taşağıl, A., Karagür, N.S. ve Yılmaz, Ö.D. (Ed.), *Dünden Bugüne İpek Yolu İstanbul: Ötügen Yayınları*.
- Doğaner, S.(2013), Cultural Heritage Tourism Research: A Sustainable Community-Based Design Project for the San Antonio Mission Historic District, *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 173, 219-230.
- Düzce Belediyesi, (2022a), *Genel Bilgi*, <https://duzce.bel.tr/9-genel-bilgi> (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- Düzce Belediyesi, (2022b), *Düzce Tarihi*, <https://duzce.bel.tr/10-duzce-tarihi> (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- Düzce Belediyesi, (2023). “Genel Bilgi”. <https://duzce.bel.tr/11164-2023-dunya-duzce-gunleri-dolu-dolu-gececek> (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- Düzce Beltur, (2021). *Düzce Yemekleri ve Mutfak Sanatları Kitabı*, Beşeri İlimler, Yayın No: 3138, ISBN: 978-625-406-841-6.
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022), ilçeler/beldeler, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-205726/ilceler--beldeler.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2022).
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023a), Efteni Gölü Efsanesi, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-215103/efteni-golu-efsanesi.html> (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023b), *Düzce*, <https://duzce.ktb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023c), Coğrafi İşaretli Ürünler, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-249197/cografi-isaretli-urunler.html> (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023d). İnanç Turizmi, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236541/inanc-turizmi.html> (Erişim Tarihi: 19.06.2023).
- Düzce Valiliği (2022), Turizm, <http://www.duzce.gov.tr/turizm> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- Düzce Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2014). Düzce Taşınmaz ve Kültür Varlıkları Envaniri, https://www.kulturportali.gov.tr/Common/DownloadFile.aspx?f=DUZCETASINMAZKULTURVARLIKLARIENVANTERIPDF_20170126105605049.pdf (Erişim Tarihi: 19.09.2022).
- Düzce Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022), Geçmişten Günümüze Düzce İli Halk Kültürü Değerleri, <https://duzce.ktb.gov.tr/tanitici-yayinlar/> (Erişim Tarihi: 25.05.2023).
- Düzce Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2017), *Düzce Prestij Kitabı* (2.Baskı), <https://duzce.ktb.gov.tr/Eklenti/59100,duzce-prestij-kitabipdf.pdf?0&tag1=985E23CB9E7304775BF8B2AD92BF50ECE67F0358> (Erişim Tarihi: 19.09.2022).

- Düzce Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2019), Kültürel Çeşitliliği İle Düzce Lezzetleri. <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/ebKlitrCesitliliigiileDuzceLezzetleri/index.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2022).
- Düzce Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2019). Kültürel Çeşitliliği İle Düzce Lezzetleri. <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/ebKlitrCesitliliigiileDuzceLezzetleri/index.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2022).
- Ekin Y. (2011). Etkinlik Turizmi Kapsamında Festivaller ve Antalya Altın Portakal Film Festivali'nin Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri Konulu Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Eren, D. ve Özsoy, A. (2019). Kültür Temelli Alternatif Turizm Türleri, Şule Aydın ve Duygu Eren (Editörler), Alternatif Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık, 49-67.
- Ertuğrul, A. ve Dursun, İ. (2014), Düzce Yöresinde Fetihler Dönemine Nispet Edilen Camiler , (Editör: Ali Ertuğrul), *Düzce'de Tarih ve Kültür - Gaye Kitabevi*, 392-423.
- Foley, M., ve Lennon, J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198–211. doi:10.1080/13527259608722175.
- Foltz, R. C. (1999). *Religions of the Silk Road: Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century*, London: Macmillan Press, s.2.
- Getz, D. (1997). *Event Management and Event Tourism*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Getz, D. (2007). *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events (1.)*. UK: Elsevier Ltd.
- Getz, D. (2008). Event tourism: Defination, evolution, and research, *Tourism Management*, Vol:29, No:3, s.404.
- Getz, D. ve Page, S. J. (2015). Progress and prospects for event tourism research. *Tourism management*, 1-39.
- Ghapar, A. A., Yussof, S., ve Bakar, A. A. (2018). Internet of Things (IoT) architecture for flood data management. *International Journal of Future Generation Communication and Networking*, 11(1), 55-62.
- Goldblatt, J. J. (1997). *Special events: best practices in modern event management*. Van Nostrand Reinhold.
- Goldblatt, J. (2000). A future for event management: The analysis of major trends impacting the emerging profession. *Events beyond*, 2-9.
- Goldblatt, J. (2014). *Special Events: Creating And Sustaining A New World For Celebration (7.)*. by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. Published.
- Göktaş, L. S. (2016). Şanlıurfa ve Konya İllerinin İnanç Turizmi Potansiyelleri ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından İki İlin Karşılaştırılması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Guzman, T. L. ve Canizares, S. S. (2011), "Gastronomy, Tourism and Destination Differentiation: A Case Study in Spain". *Review of Economics & Finance*. 63-72.
- Güncü A. ve Güneş, E. (2017). 1939 Depremi İle Afet Yeri Olan Erzincan'ın Hüzün Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma , *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/29, ss. 251-270

- Hahm, H. ve Soon C. P. (2016). Safeguarding the Intangible Cultural Heritage of the Silk Roads: ICHPEDIA. in The Eastern silk Roads story conference proceedings, Gwang Jo Kim, France; United Nations, Education ,scientific and cultural organization, s. 97.
- Hansen, V. (2012). The Silk Road: A New History. Oxford: Oxford University Press.
- Hughes, H. and Allen, D. (2005). Cultural tourism in Central and Eastern Europe: the views of 'induced image formation agents', 26(2), 173–183.
- Ivanova P.(2016), Cultural Tourism - Development, Scope And Prospects. The Priority Directions Of National Economy Development, International Scientific Conference, October 13 Niş.
- İMO, (2019). TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 17-18 Temmuz 2019 Düzce, Cumayeri ve Akçakoca Sel Felaketi Değerlendirme Raporu, Ankara.
- Jago, L. K. ve Shaw, R. (1998). Consumer Perceptions of Special Events: A Multi-stimulus Validation. Journal of Travel and Tourism Marketing. 8(4): 1-24.
- Jamontaite, K. (2015). Etnik Turizmin Bir Turistik Ürün Olarak İncelenmesi: Litvanya Karay Türkleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kajzar, P. (2014). Cultural Tourism And World Heritage, 17th International Colloquium On Regional Sciences. January, Hustopeče. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6840-2014-117.
- Karagöz, D. (2006). Etkinlik Turizmi ve Etkinlik Turizmi Bağlamında Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomiye Etkisi: Formula 1 2005 Türkiye Grand Prix Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Kaya, M. ve Aydın, C. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30. 15-42.
- Kaya, S.(2020), Kültür Turizmi, (Editörler; Rahman Temizkan, Duran Cangül, Fikret Gökçe), *Alternatif Turizm, Turizmin 41 Türü*, Ankara: Detay Yayıncılık, 250-258.
- Kendle, A. (2008). Dark Tourism: a fine line between curiosity and exploitation. Vagabondish.
- Koç, Ş. (2021), Etnik Turizmin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi, (Editörler; Selman BAYRAKCI, Zekeriya YETİŞ, Selim Yücel GÜLEÇ), Ekonomik Kalkınma ve Turizm, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 39-54.
- Kulcsár, E., ve Simon, R. Z. (2015). The Magic Of Dark Tourism. Management & Marketing Journal, 13(1).
- Kužnik, L. (2015). Typology of dark tourism heritage with its implications on Slovenian future dark tourism products. RSC, 7(3),318-348.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Kültür, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2022).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). Anadolu'daki İpek Yolları, Erişim: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10174/ipek-yolu.html> (Erişim Tarihi: 30.07.2023).
- Leask, A. and Rihova, I. (2010). The role of heritage tourism in the Shetland Islands, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4 (2), 118 – 129.

- Lennon, J. J., ve Foley, M. (1999). Interpretation of the unimaginable: The U.S. Holocaust Memorial Museum, Washington, D. C., and "dark tourism". *Journal of Travel Research*, 38(1), 46–50. doi:10.1177/004728759903800110.
- Liang, F., Pan, Y., Gu, M., Guan, W., Tsai, F. (2021). Cultural Tourism Resource Perceptions: Analyses Based on Tourists' Online Travel Notes. *Sustainability*, 13(2), 519.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. doi:10.1016/j.tourman.2017.01.011.
- Lucia, M.D. (2013). Economic Performance Measurement System for Event Planning and Investment Decision Making. *Tourism Management*, 34, 91-100.
- McNulty R. ve Koff R. (2014). *Cultural Heritage Tourism, Washington: Partners for Livable Communities*.
- Min, J., Kc, B., Kim, S., ve Lee, J. (2020). The impact of disasters on a heritage tourist destination: A case study of Nepal earthquakes. *Sustainability*, 12(15), 6115. <https://doi.org/10.3390/su12156115>.
- Mote, F.W. (1999). *Imperial China: 900 - 1800 A.D.* London: Harvard University Press, p. 6.
- Munsters, W. (1994). Cultural Tourism in Belgium. In Richards, G. (ed) *Cultural Tourism in Europe*. CABI, Wallingford.
- OECD, (2009). The Impact of Culture on Tourism, https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/the-impact-of-culture-on-tourism_9789264040731-en, (Erişim Tarihi: 21.05.2022).
- Ohridska-Olson, Rossitza Vassileva (2015). Cultural Tourism: Definitions and Typology – A Research Note (October 8). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3318843>.
- Okharedia, A.A. (2020). The Concept of Cultural Tourism and its Significance in Developing Economies, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(2), 1-8.
- Özarslan, M., Erşahin, G., Akkahve, D. ve Sabuncu, A. (2001). Düzce İli Raporu. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Duzce_ili_raporu_-1.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- Özlu, Z. (2015). İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce: Ahali-yi Sadıka/Sefine-i Nuh, Birinci Baskı, İstanbul: Fırat Basım.
- Papathanassis, A. (2011). *The Long Tail of Tourism. Holiday Niches and their Impact on Mainstream Tourism*. Gabler Verlag. Wiesbaden. Germany.
- Pekin, F.(2011). *Çözüm: Kültür Turizmi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perera, K. (2013). The Role of Museums in Cultural and Heritage Tourism for Sustainable Economy in Developing Countries, *International Conference on Asian Art, Culture and Heritage*, 21st – 23rd August, Sri Lanka.
- Pınarcık, P. ve Sütçü, Ç. (2018). Bir Antik Kent ve Kültürel Mirasın İzdüşümü: Konuralp, *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu*, 23-24 Kasım 2018, Düzce.
- Rathje, E. M., Stewart, J. P., Bora Baturay, M., Bray, J. D., ve Bardet, J. P. (2006). Strong Ground Motions And Damage Patterns From The 1999 Duzce Earthquake In Turkey. *Journal Of Earthquake Engineering*, 10(5), 693–724. Doi:10.1080/13632460609350615.

- Richards G. (1996a) Cultural Tourism in Europe. CAB International: Wallingford. https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=xroeAQAAMAAJ&oi=fnd&pg=PR7&ots=TMRvlatqmg&sig=TiP2Hna9XkYwujpalollieaiRyM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Erişim Tarihi: 28.05.2022).
- Richards, G. (1996b), Production and consumption of European cultural tourism, *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261-283,
- Richards, G. (2002). What is Cultural Tourism? In: van Maaren, A. (ed.), *Erfgoed Voor Toerisme*, Weesp: Nationaal Contact Monumenten.
- Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A Review of Recent Research And Trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21.
- Ruoss, E. and Alfare, A. (2013). Sustainable tourism as driving force for cultural heritage sites development: Planning, managing and monitoring cultural heritage sites in South East Europe, *CHERPLAN, EU South East Europe*.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234–244. doi:10.1080/13527259608722178.
- Sharpley, R.A. (2009a). Shedding light on dark tourism: an introduction.
- Sharpley, R. (2009b). Tourism, Religion and Spirituality. In *The SAGE Handbook of Tourism Studies*. Edited by Tazim Jamal and Mike Robinson. London: SAGE Publications Ltd., pp. 237–53.
- Shone, A., ve Parry, B. (2004). *Successful Event Management A Practical Handbook (2.)*. London: Thompson Learning.
- Slade, P. (2003). Gallipoli thanatourism: The meaning of ANZAC. *Annals of Tourism Research*, 30(4), 779–794.
- Smith, V. (1998). War and tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 202–227.
- Smith, S. ve Costello, C. (2009). “Segmenting Visitors To A Culinary Event: Motivations, Travel Behavior, And Expenditures”. *Journal of Hospitality Marketing ve Management*, 18(1):44-67.
- Sormaz, Ü., Özata, E. ve Güneş, E. (2015). Turizmde Gastronomi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 67–73.
- Stone, P.R. (2006), “A Dark Tourism Spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions”, *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*, Vol. 54 No. 2, pp. 145-160.
- Swarbrooke, J. (1999), *Sustainable Tourism Management*, (1th ed.). New York: CABI Publishing.
- Şahin, A. ve Özer, B. Ş. (2006), Beslenme Kültüründeki Farklılıkların Bayan Tüketicilerin Gıda Ürünleri Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21 (1), 127-145.
- Şaman, E. (2009). Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin’de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Mersin.

- Tassiopoulus, D. (2005). Events - An Introduction. In D. Tassiopoulus (Ed.), *Event Management: A Professional And Developmental Approach* (pp. 2–36). Juta Academic. https://books.google.com.tr/books?id=qxewOt6syFIC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. (Erişim: 15. 07. 2023).
- Terekli S. (2013). *Etkinlik Yönetiminde İnsan Kaynakları*. Editör: Hayri Ertan, *Etkinlik Yönetimi* içinde, Eskişehir.
- Tikkanen, I. (2007). Maslow’s Hierarchy and Food Tourism in Finland: Five Cases. *British Food Journal*, 109(9), 721–734.
- Tokay A. M. (2009). *Spor Yönetimi, Etkinlik Yönetimi ve Pazarlaması Bölümü*. Editör: N. Basım ve M. Argan), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Torun, F.K. ve İsmailoğlu, S.(2022). İnanç Turizmi Kapsamında Erzurum’da Yer Alan Dini Yapılar. *Journal of Academic Tourism Studies*, 3(2), 1-15.
- Tuna, M. ve Aknar, A. (2018). *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler II*. Aydın, Ş. ve Boz, M. (Ed.) içinde *Etkinlik Turizmi* (s. 265-282). Detay Yayıncılık: Ankara.
- Tuncel, M. (2017). *Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler: Düzce Örneği*, (Editör: İsmail Yaşayanlar), *Düzce’de Tarih Kültür ve Sanat, Gaye Kitabevi*; Bursa.
- Turan, E. (2012). *Türkiye’de Yabancı Turizm Talebini Artırmada İnanç Turizminin Yeri ve Önemi, Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
- TÜİK, (2022). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuculari-2021-45500> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2022). *Etnik*, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 30.07.2022).
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türker, N. (2017). *Religious tourism in Turkey. Alternative Tourism in Turkey* (p.151-172), Ed.: I. Egresi, Switzerland: Springer International Publishing .
- Türkiye Kültür Portalı, (2023). “Düzce Konuralp Müzesi”. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/konuralp-muzesi>. (Erişim: 17.07.2023).
- UNESCO (2002). *The Silk Roads Project: Integral study of the Silk Roads: Roads of Dialogue, 1988-1997*. Erişim: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000159189>
- Uygur, S.M ve Baykan, E. (2007), *Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1-20.
- Üsküdar Ş., Çakır, M. ve Temizkan, S.P. (2014) *Yerli Turistlerin Eskişehir’in Kültür Turizmine İlişkin Algıları*, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 67-76.
- Van der Wagen, L. (2010). *Event management*. Pearson Higher Education AU.
- Waugh, D. C. (2007). *Richthofen’s ‘Silk Roads: Toward the Archaeology of a Concept, The Silk Road*, volume 5(1), pp 1-10.
- Wood, F. (2004). *The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia*, California: University of California Press.

- Wood, R.E. (1984). Ethnic Tourism, The State, and Cultural Change in Southeast Asia. *Annals of Tourism Research*, 11(3), 353–374.
- World Tourism Organization (UNWTO), (2015). Affiliate Members Global Reports, Volume twelve – Cultural Routes and Itineraries, UNWTO, Madrid.
- World Tourism Organization (UNWTO). (1995). Concepts, Definitions and Classifications for Tourism Statistics, UNWTO, Madrid.
- Wright, K. (2008). The Christian Travel Planner. Nashville, Tennessee, Thomas Nelson. URL: [http:// www.amazon.com](http://www.amazon.com) › ... › Travel › Reference & Tips › Guidebooks Quoted: 31.10.2011
- Yang, L. (2011). Ethnic Tourism and Cultural Representation. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 561-585.
- Yayla, Ö. (2021). Kültür Turizmi, Hacer Bakır Sert (Editör), Türkiye'den Rotalarla Alternatif Turizm, Ankara: Nobel Yayıncılık, 201-222.
- Yeoman, I. (2008). Tomorrow's Tourist, Scenarios & Trends. Elsevier Ltd. Oxford.
- Yılmaz, G., Erdinç, B. ve Küçükali, S. (2013). İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği, International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs 2013, Konya.
- Yolal, M. (2017). Türkiye'nin etkinlik turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi. Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (2), 35-51.
- Zaman, M. (2005). Türkiye'nin önemli inanç turizm merkezlerinden biri: Sümela (Meryem Ana) Manastırı. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2), 1-24

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE DOĞA TEMELLİ TURİZM

Dr. Öğr. Üyesi Beyza HATIRNAZ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

Öğr. Gör. Atif AKKİL

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Öğr. Gör. Ali BOLAT

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Türkiye Turizm Stratejisi'nin Turizm Çeşitlendirilmesi Stratejisi bölümünde Türkiye'nin potansiyeli göz önünde bulundurularak alternatif turizm türlerinden öncelikli olarak sağlık turizmi, kış turizmi, golf turizmi, deniz turizmi, ekoturizm, yayla turizmi, kongre ve fuar turizminin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Turizmin 12 aya ve tüm bölgelere yayılması hedeflenen bu öneriyle; öncelikli olarak tanımlanan turizm türleri teşvik edilerek gelişmelerinin önü açılmıştır. Bu sayede hem turizmin devamlılığı ve sürdürülebilirliği hem de turizme konu olan doğal ve kültürel değerler üzerinde oluşabilecek aşırı yüklenmeden kaynaklanacak tükenme ve tahribatın önlenmesi hedeflenmektedir. 2023 yılı hedefleri içerisinde doğa temelli turizm faaliyetlerinin ilgili olduğu üç önemli alan bulunmaktadır; ekoturizm, turizm gelişim bölgeleri ve turizm gelişim koridorları.

Ekoturizm başlığı altında ekoturizme konu olabilecek alanlardaki uygun düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yapılabilmesi adına atılması gereken ön adımlar belirlenmiş ve açıklanmıştır. Öncelikli olarak paydaşlara yönelik aktif iş birliği çağrısı yapılan başlık kapsamında kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları aktif iş birliğini temel alan yeni ve bütüncül bir yaklaşım sunulmaktadır. Agroturizm, macera turizmi, mağara turizmi, spor turizmi faaliyetlerinin oluşturulması, içeriğinin ekoturizme uygun yapıya büründürülmesi, bölgelerde uygulanması ve kabul görmesi adına gerekli

Kaynakça

- Akpınar, E., Akbulut, G. (2007). Hafik Gölü ve Yakın Çevresinin Turizm Olanakları. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1) 124.
- Albayrak, A. (2011). Tüketicilerin Alternatif Turizm Türlerini Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörler. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anonim, (1986-1995). Bolu Orman Bölge Müdürlüğü Düzce Orman İşletme Müdürlüğü Merkez Bölgesi Amenajman Planı
- Bakırcı, M. (1992). Doğu Karadeniz Bölgesinin Turizme Kazandırılması, Doğu Karadeniz Turizm Konferansı-Workshop, Turizm Bakanlığı, Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Barbier, E. B. (1993). Sustainable Use of Wetlands Valuing Tropical Wetland Benefits: Economic Methodologies and Applications. The Geographical Journal, 159, 22-32. <https://doi.org/10.2307/3451486>
- Benfield, R. (2013). Garden tourism. Wallingford: CABI.
- Bilgiç, İ. (2005). Sakarya Yaylalarının İç Turizm Açısından Kullanılabilirliği, IV. Geleneksel Turizm Paneli 2005 (Panel Bildirileri), Sakarya.
- Cooper, C. (2005). 4 The Changing Historical Dimensions of Lake Tourism at. Sav- onlinna: Savonlinna–The Pearl of 11 Lake Tourism in New Zealand: Sustainable Management www.multilingualmatters.com/multi/pdf/
- BÜMAK, Aksu Gezisi, <http://www.bumak.boun.edu.tr/?q=node/47>, Erişim Tarihi: 10.06.2022
- Dede, Z. (2011). Çankırı Tuz Mağaralarının Tıbbi Jeoloji Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Diñçer, İ. (1996). Sürdürülebilir Turizmin Hayata Geçirilmesi İçin Aktive Olması Gereken Dinamikler ve İşlevleri-Model Çalışması, Sürdürülebilir Turizm; Turizm Plânlamasına Ekolojik Yaklaşım. 19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, s. 342.
- Doğan, S., Yıldız, Z. (2007). Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkisi ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6),147182.
- Doğanay, H. (2001) Türkiye Turizm Coğrafyası, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya
- Düzce Belediyesi, Şelaleler, <https://duzce.bel.tr/15-selaleler> Erişim Tarihi: 14.08.2022
- Düzce Belediyesi, Samandere Şelalesi, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-209254/samandere-selalesi-tabiata-niti.html> Erişim Tarihi: 14.08.2022
- Düzce Üniversitesi, Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, <https://sks.duzce.edu.tr/Dokumanlar/sks/duzcekultur.pdf> Erişim Tarihi: 21.07.2022
- Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., ve Adıgüzel, N. (2000). Türkiye bitkileri kırmızı kitabı.
- Erdoğan, N. (2003). Çevre ve (Eko) Turizm, Erk Yayınları, Ankara.
- Eriñç, S. (1971), Jeomorfoloji II (Genişletilmiş 2.Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1628, Coğrafya Enst.Yay. No: 23, İstanbul.

- Garofano, M., Govoni, D. (2012). Underground Geotourism: A Historic and Economic Overview of Show Caves and Show Mines in Italy. *Geoheritage*, 4: 79-92.
- Gartner, W. C. (2003). Managing the Natural and Cultural Resources of Lake Tourism, Tourism Trend and Implications for Lake Tourism Development. www.joensuu.fi/lehdisto_2003/ILT_Cohjelm.pdf -
- Görcelioğlu, E., Günay, T., Karagül, R., Aksoy, N., Başaran, M.A., (1999). 19-21 Mayıs 1998 Batı Karadeniz Seli Nedenleri, Alınması Gereklİ Önlemler ve Öneriler (Bilim Kurulu Raporu), TMMOB Orman Mühendisleri Odası Yayın No:2, Temmuz 1999, Ankara.
- Gültekin, P, Kaya, S. ve Uzun, S. (2018). Kamp ve Piknik Alanları Yer Seçiminde Doğal Peyzaj Elemanlarının CBS Kullanılarak Değerlendirilmesi: Düzce Topuk Yaylası ve Göleti Çevresi Örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6 (1), 162-175. DOI: 10.29130/dubited.371088
- Güzeldere Şelalesi Tabiat Parkı, <https://www.guzeldereselalesi.com/kurumsal> Erişim Tarihi: 17.07.2022
- Hepcan, C, Ç. ve Özkan, B. (2005). Botanik Bahçelerinin Kentsel Dış Mekânlar Olarak Kullanıcılara Sunduğu Olanakların Belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42 (3), 159-170.
- İmre, N., Gürbüz, A. (1994). Turizmin Çeşitlendirilmesi Projesi Kapsamında "Yayla Turizmi" Sorunları Çözüm Önerileri, Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma bankası, Ankara.
- Kaynaşlı Belediyesi, Çamlıpınar Göleti, <http://www.kaynasli.bel.tr/kaynasli/turizm/camlipinar-goleti/> Erişim Tarihi: 20.07.2022
- Keten, A., Arslangündoğdu, Z., Selmi, E. (2012). Düzce Efteni Gölü Kuş Türleri. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 8(1), 10-18.
- Koday, Z., Demir, M. (2011). Keklik Şelalesi (Sarıkamış-Kars) Doğal Çevre Özellikleri ve Beşerî Ekonomik Potansiyeli Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2), 298-306.
- Köysal, A., Altundağ, E. (2020). Gölyaka İlçesinde (Düzce) Yerel Halk Tarafından Kullanılan Bitkilerin Yöresel İsimleri. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 70-78.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/karst-magara-nedir>, Erişim Tarihi: 14.06.2022
- Mağara Araştırma Derneği, <https://www.mad.org.tr/bulten>, Erişim Tarihi: 20.06.2022
- Mağara Araştırma Derneği, <https://www.mad.org.tr/magara-haber-ve-gunce/karadeniz-proje-faaliyeti-1>, Erişim Tarihi: 20.06.2022
- Nazik, L. (2008). Mağara Turizmi. (Editör) Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C.: Turistik Ürün Çeşitlendirmesi içinde (ss. 295-318). Ankara: Nobel.
- Nazik, L. (2016). Mağara Nedir? Nasıl Oluşur? Sunumu. Mağaracılık Çalıştayı. 2-3 Nisan 2016, Bursa.
- Ongun, U., Türkoğlu, M. (2016). Isparta İli Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine Yönelik Teorik Bir Çalışma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 145-161.
- Ovalı, P. K. (2006) Farklı Turist, Farklı Turizm, Farklı Mimari: Çevreci Turist, Ekolojik Turizm, Ekolojik Turizm Mimarisi, Turizm ve Mimarlık Sempozyumu, TMMOB Antalya Şubesi, Antalya, 256-262.

- Ozansoy, C., Mengi, H. (2006). Mağarabilimi ve Mağaracılık. Ankara: TUBİTAK.
- Ören, V. E., Şahin, T. (2014). Alternatif Turizm Kapsamında Uşak-Ulubey Kanyonu'nun Swot Analizi, Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, 3(7):1-14.
- Özçelik, H, Dutkuner, İ, Balabanlı, C, Akgün, İ, Gül, A, Karataş, A, Kılıç, S. ve Deligöz, A. (2006). Süleyman Demirel Botanik Bahçesinin Tanıtımı. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10 (3), 352-373.
- Özgenç, C. (2019). Alternatif turizm türlerinden botanik turizm bağlamında botanik bahçesi kurulumuna yönelik paydaş görüşleri: Gümüşova örneği, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüç, N. (1998). Turizm Coğrafyası, Çantay Kitapevi.
- Özkan, N. G., Aksoy, N. (2011). Hasanlar Baraj Gölü (Düzce) ve Çevresinin Florası. Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi,7(2),39-72.
- Özmen, S. (2013). Düzce Yöresinde Su Kullanımı ve Taban suyu. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 1 (1), 47-57
- Özmen, S., Yıldırım, M., Şahin, B. (2015). Düzce Yöresi Su ve Toprak Kaynaklarının Tarımsal Yönden Değerlendirilmesi. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 12 (2), 9 13.
- Özvatan, B., Çakır, E. A., Kutlu, L. (2020). Düzce İl Merkezi Semt Pazarlarındaki Bitkilerin Etnobotanik Açısından İncelenmesi (Karadeniz Bölgesi, Türkiye). Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8(1), 962-973.
- Özyılmaz, Y. (2019). Endemik Triturus Anatolicus Türünün Torkul Göleti (Düzce) Populasyonundaki Yaş Tayini ve Bazı Büyüme Parametreleri, T.C. Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Polat, S., Karğı, S., Güney, Y. (2012). Gümüşsu Homa Şelalesi Çivril Denizli. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (27), 203-216.
- Taşkıran, H. (2004). Mağaraların Prehistorik Arkeoloji Açısından Önemi, Mağara Ekosisteminin Türkiye'de Korunması ve Değerlendirilmesi Sempozyumu içinde (75-82), Antalya, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Hasanlar Baraj Gölü, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-211233/hasanlar-baraj-golu.html> Erişim Tarihi: 15.07.2022
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Torkul Göleti ve Şelalesi, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-211232/torkul-goleti-ve-yaylasi.html> Erişim Tarihi: 20.06.2022
- Tembelo, B., Arslan, Z. F., Aksoy, N. (2020). Avrupa-Sibirya (Euro-Siberian) Flora Alanının Batı Karadeniz Alt Bölgesi (Euxine)'Nde Bulunan Tıbbi Yabancı Ot Türleri. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8(3), 2193-2207.
- Türkiye Kültür Portalı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/goller-1> Erişim Tarihi: 14.07.2022
- Türkiye Kültür Portalı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/transayla-turizmi>, Erişim Tarihi: 10.06.2022
- Türkiye Kültür Portalı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/Turizm-Aktivitele-ri/duzcenin-endemk-btk-potansyeller>, Erişim Tarihi: 9.06.2022

- Türkiye Kültür Portalı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/duzce/gezilecekyer/yigilca-hasanlar-baraji> Erişim Tarihi:25.06.2022
- Trimmel, H. (2004). Europe, Central: History. (Editor) Gunn, J.: Encyclopedia of Cave and Karst Science içinde (ss. 693-696). NewYork: Taylor and Francis.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 10.05.2022
- Uçankuş, H. T. (2000). Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uysal, G. (2016). Üst Paleolitikten Günümüze Mağaraların Kullanımı. Mağara Çalıştay. 2-3 Nisan 2016, Bursa.
- Var, M. (1992). Trabzon ve Rize İllerindeki Rekreatyonel Değeri Olan Bazı Yaylaların Turizm Açısından İncelenmesi, Doğu Karadeniz Turizmi, Konferans-Workshop 22-25 Haziran 1992, Turizm Bakanlığı.
- Webb, R. (2004). Recreational Caving. (Editor) Gunn J.: Encyclopedia of Caves and Karst Science içinde (ss. 1327-1328). Newyork: Taylor.
- Yığılca Belediyesi, <http://www.yigilca.gov.tr/saklikent-selalesi>, Erişim Tarihi: 18.07.2023
- Yüksel, Y. (1992). Doğu Karadeniz'in Doğal Değerleri Ve Orman Bakanlığı Çalışmaları, Doğu Karadeniz Turizmi, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE SPOR TURİZMİ

Öğr. Gör. Taner KÖMÜR

Düzce Üniversitesi, Gölyaka Meslek Yüksekokulu, Turizm ve
Otel İşletmeciliği Programı

Prof. Dr. Muammer MESÇİ

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Turizm denildiğinde akla artık sadece deniz, kum ve güneş üçlüsü gelmemektedir. Günümüzde turizm kavramı, farklı bir anlam kazanmış ve spor turizmi, önemli bir boyutu olarak dünyada ve ülkemizde ilk sıralarda yerini almaya başlamıştır (Cihan ve Araç-Ilgar, 2017). Spor turizmi, bireylerin spor aktivitelerini izlemek, turistik cazibeye sahip olan spor alanlarını gezip görmek ya da aktif spor faaliyetinde bulunmak maksadıyla seyahat etmeleridir (Gibson, 1998: 156). Dünya Turizm Örgütü'ne göre, 2016 yılında dünyada uluslararası turizmden elde edilen gelirlerin %10'unu spor turizmi oluşturmakta, bazı destinasyonlarda ise spor turizminin payı %25 seviyesine ulaşmaktadır. Global turizmin her yıl büyüme oranı %4 iken, spor turizminin oranı ise %14 civarındadır (Spor Turizmi Çalıştay Raporu, 2019).

Turizmin alternatif turizm türleriyle çeşitlendirilmesi, destinasyon pazarlamasında tek ürünün sunulması yerine farklı ürünler sunularak destinasyonların güçlendirilmesi, ulusal tanıtımın artırılması, turizmde sürekliliğin sağlanması ve kazanılan gelirin yükseltilmesi konularında spor turizmi potansiyel bir araç olarak kullanılmaktadır (UNWTO, 2016). Çünkü spor turizmi gelişiminin; turizm kapsamındaki kaynakların, altyapının ve tanıtımın gelişmesi, daha fazla yatırımın çekilmesi, destinasyon imajı gelişimi, yerel işletmeler için ihracat fırsatı sunulması ve ekonomik sürdürülebilirlik sağlanması gibi ekonomik faydaları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra turizmin geliştiği destinasyonda yaşayan yerel halka sosyal sürdürülebilirlik katkısı, sosyokültürel miras oluşturulması, spora karşı ilginin artması, halkın aktif spora özendirilmesi, sosyokültürel ve eğitsel olaylara katılımın sağlanması, geleneklerin korunması, gurur duyma, birliktelik ruhu vb. psikolojik katkıları gibi sosyokültürel faydalar sağ-

- Menağzında *yüzme*, Menağzı-Akkaya arası *bisiklet*, Akkaya'dan dağ yollarından Çayağzına *koşu* yapılacak şekilde destinasyona özgü bir *triatlon* rotası belirlenip her yıl geleneksel bir etkinlik hâline getirilebilir.

Kaynakça

- Albayrak, A.(2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alpullu, A. (2011). Uluslararası basketbol organizasyonlarının spor turizmine, ülke ekonomisine ve tanıtımına katkılarının değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Batman, O. ve Eraslan, İ.H., 2007. Spor Turizmi, Melih Bulu ve Hakkı Eraslan (Ed.), Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Turizm Sektörü: Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (URAK) Yayınları, Yayın No: 2007/1, İstanbul; 197-220.
- Cengiz, G. ve Akkuş, Ç. (2012). Kırsal turizm kapsamında yöre halkının kalkındırılması: Erzurum örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22); 61-74.
- Cihan, B. B., ve Araç-İlgar, E. (2017, Mayıs). Yozgat ilinin spor turizmi potansiyeli: Durum tespiti. II. Uluslararası Bozok Sempozyumu Yozgat'ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları, Yozgat.
- Çimen, H. ve Kılıç, G. (2003). Kış turizminin bölge ekonomisine katkısı. Türkiye'nin alternatif turizm potansiyeli ve güncel sorunlar konferansı, Ankara.
- Demirel, Ö., ve Ejder, N. (1995). Çamlıhemşin yaylaları ve doğa turizmi etkinlikleri. *Ekoloji Çevre Dergisi*, 17; 4-8.
- Ege, Z. (1998). Bir Rekreasyon Türü Olarak Av Turizmi ve Türkiyede Av Turizminin Geliştirilmesi İle İlgili Bir Model Önerisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı,(Yayımlanmamış Doktora Tezi); 227.
- Erdem, B. ve Girgin, G. K. (2011). Spor turizmi. Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C.(Editör), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Fişek, K. (1980). Spor Yönetimi, A.Ü.S.B.F. Yayınları No: 445 Ankara
- Gibson, H.J. (1998). Active sport tourism: who participates?. *Leisure studies*, 17 (2), 155-170.
- Güdük, T. (2019). Mersin ilinin spor turizmi potansiyelinin SWOT analizi yöntemiyle incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Mersin.
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2011). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hudson, S. (2003). *Sport and adventure tourism*. New York: Haworth Hospitality Press, 49-88.
- İncekara, A.(1998). Doğu Anadolu'da kış turizmi ve gelişme olanakları. İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-18. İstanbul.
- Kersulic, A., Peric, M. ve Wise, N. (2020). Assessing and considering the wider impacts of sport-tourism events: a research agenda review of sustainability and strategic planning elements. *Sustainability*, 12(11), 1-18.

- Mesci, M. (2022). Akçakoca Turizm Çalıştayı Sonuç Raporu, Akçakoca Turizm İşletmeciliği Otelcilik Yüksekokulu, 31.03.2022, <https://cdn.duzce.edu.tr/File/GetFile/2a5c7365-002b-48fe-a7de-d306654281fc>
- Mursalov, M. (2009). Bir turistik ürün çeşitlendirmesi olarak kış turizmi ve kış turizmi açısından Azerbaycan'ın Guba "Haçmaz turizm bölgesinin arz potansiyeli (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Şahan, H., Çınar, V. & Şahin, M. Y. (2007). Gelişmekte olan ülkelerde spor organizasyonlarının ülke tanıtımına katkısı. Sakarya Spor Kongresi.
- Şahin Ören, T. (2018). Spor turizmi aracılığı ile sürdürülebilir destinasyon geliştirme: hava sporları açısından Uşak ili potansiyeli. Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Toskay, T.(1983). *Turizm*. Der Yayınları, İstanbul.
- Turco, D.M., Roger, S.R. ve Kamilla, S. (2002). *Sport Tourism*, Fitness Information Technology Inc., USA.
- Turgut, F. (2019). *Turizm eğitimi ile spor bilimleri eğitimi lisans öğrencilerinin spor turizmine yönelik tutumlarının incelenmesi (Düzce Üniversitesi örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Türkiye Binicilik Federasyonu (2022). Kulüpler, <http://www.binicilik.org.tr/>
- Türksoy, A. ve Yürük, Ö. E. (2011). Özel ilgi turizmi. Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C.(Editör), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ülker, İ. (1999). Dağ turizmi planlama yöntemleri: Yüksek dağlarımız, kayak merkezlerimiz. T.C. Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ülker, İ. (1992). Dağ Turizmi. T.C. Turizm Bakanlığı, Devran Matbaacılık, Ankara.
- Yeşil, M. (2015). Antalya'da spor turizmi: mevcut durumun tespiti. Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

İnternet Kaynakları

- Akçakoca Gazetesi (2023). Beyören Köyünün asırlık geleneği güreşler başladı, <https://akcakocagazetesi.com/beyoren-koyunun-asirlik-gelenegi-guresler-basladi/>
- Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm Aktiviteleri (2022). Spor Turizmi, <https://antalya.ktb.gov.tr/TR-175450/spor-turizmi.html>
- Bursa Dağcılık ve Doğa Sporları İhtisas Kulübü-BUDAK (2022). Dağcılık ve Kış Sporları, <https://budak.org.tr/>
- Dive Academy, Düzce su altı ve doğa sporları merkezi, <https://diveacademybodrum.com/>
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2020). Düzce İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı-TTUEP 2016-2019, <https://bolge9.tarimorman.gov.tr/Documents/D%C3%9CZCE%20TTUEP.pdf>
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2014). Doğu Marmara Bölgesi Turizm Sektörü Araştırma Raporu, www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2014). Sayılarla Doğu Marmara Turizmi, <https://marka.org.tr/marka-yayinlar/>
- Düzce Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü (2023). Kurum Brifing Raporu, <http://duzce.gsb.gov.tr/>

- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2020). Turizm Amaçlı Sportif Faaliyet Parkur Alanları, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-267521/2020-yilinda-turizm-amacli-sportif-faaliyet-parkur-alan-.html>
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tanıtıcı Yayınlar (2022). Düzce Doğa Yürüyüşü Kitabı, https://duzce.ktb.gov.tr/Eklenti/59104,duzce-yuruyus-12x22-tr-08-ocak-2018pdf.pdf?0&_tag1=A83DE5A2034BFAF6A792054F6A9930E07A0AE610
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm Aktiviteleri (2022). Alternatif Su Sporları, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236611/alternatif-su-sporlari.html>
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm Aktiviteleri (2022). Hava Sporları, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236622/hava-sporlari.html>
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm Aktiviteleri (2022). Bisiklet sporları, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236618/bisiklet-sporlari.html>
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm Aktiviteleri (2022). Motor sporları, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236619/motor-sporlari.html>
- Düzce Prestij Kitabı (2022). Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tanıtıcı Yayınlar. https://duzce.ktb.gov.tr/Eklenti/59100,duzce-prestij-kitabipdf.pdf?0&_tag1=985E23CB9E7304775BF8B2AD92BF50ECE67F0358
- Haberturk Gazetesi (2023). Geleneksel Beyören Köyü Karakucak Bayram Güreşleri'nde Kazım Şan başpehlivan oldu, <https://www.haberturk.com/duzce-haberleri/31563954-geleneksel-beyoren-koyu-karakucak-bayram-gureslerinde-kazim-san-baspehlivan-oldu>
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2022). Av ve Yaban Hayatında Av Turizmi, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9880/av-ve-yaban-hayatinda-av-turizmi.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Su altı Dalış Kulüpleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11522/dalis-kulupleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Turizm Çeşitleri, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Turizm Çeşitleri, Hava Sporları, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10164/hava-sporlari.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Turizm Çeşitleri, Rafting, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10060/rafting.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Turizm Çeşitleri, Su altı dalış, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11517/su-alti-dalis.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm (2022). Turizm Çeşitleri, Av turizmi, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9874/av-turizmi.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Çeşitleri (2022). Kış Sporları Turizm Merkezlerine İlişkin Genel Bilgiler, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10177/kis-sporlari-turizm-merkezlerine-i-liskin-genel-bilgiler.html>
- Türkiye Hava Kurumu, Sportif Havacılık Branşları (2022). Paraşüt <https://www.thk.org.tr/paraşüt>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Turizm İstatistikleri (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>

DÜZCE'DE TURİZM (Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)

- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği - TÜRSAB (2002). 150 Milyar Dolarlık bir Pazar: Spor turizmi, http://www.tursab.org.tr/dosya/1025/02ocspor_1025_1941484.pdf
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği - TÜRSAB (2015). Doğa ve Macera Turizmi Raporu, https://www.tursab.org.tr/haberler/tursab-doga-ve-macera-turizmi-raporu_12896
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği - TÜRSAB (2015). Kış Turizmi Raporu, https://www.tursab.org.tr/haberler/tursab-kis-turizmi-raporu_11931
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği - TÜRSAB (2015). Spor Turizmi Raporu, http://www.tursab.org.tr/dosya/12195/tursab-spor-turizmi-raporu_12195_5670173.pdf
- Türkiye Spor Turizmi Çalıştay Raporu, (2019). T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, <https://turkiyesporturizmicalistayi.gsb.gov.tr/Sayfalar/3498/3489/i-classfas-fa-edit-i-komisyon%20raporlari.aspx>
- World Tourism Organization-UNWTO (2016). "Technical Note (International Conference on Tourism and Sports Da Nang Vietnam 24th September 2016), <http://asiapacific.unwto.org/event/unwto-international-conference-tourism-and-sports>

DOKUZUNCU BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK TURİZMİ: DÜZCE DESTİNASYONU

Dr. Öğr. Üyesi Fuat YALMAN

Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi-Sağlık Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Dünyada son on yılda sağlık turizminde başarılı olmuş ülkeler, öncesinde süreçlerini tanımlamış ve stratejilerini belirleyerek sağlık turizmini ülke politikası hâline getirmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarının yüksekliği, sosyal güvenlik hizmetlerindeki zorluklar, hızlı yaşlanan nüfus, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler tedavi amaçlı seyahatlerin yani sağlık turizminin çıkış noktasını oluşturmuştur. Sağlık turizmi; plastik cerrahi, güzellik, kür, tedavi, rehabilitasyon, ziyaret, eğlence ve kültürel faaliyetler gibi alanları kapsayan sağlık ve fitness hizmetleri için yapılmış çok çeşitli seyahat türlerine sahiptir. Günümüzde internetin ve diğer iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile her türlü bilgiye ulaşmak çok daha kolay hâle gelmiş ve bu imkânlarla insanlar uluslararası akreditasyona sahip, daha az bekleme süresi ve daha ucuz tedavi imkânlarına sahip kurumlarda çeşitli hastalıkların tedavi olanakları ve bu ülkelerdeki sağlık kuruluşlarını ziyaret etmeye çalışmanın yolunu bulmuşlardır. Bu seyahatlerden kaynaklanan harcamalar nedeniyle sağlık turizmi tüm dünyada 2014 yılında 100 milyar ABD dolarının üzerinde bir piyasa değerine sahip olmuştur (SATURK, 2022).

Ülkemiz ve Düzce destinasyonu açısından sağlık turizmi, geleneksel turizm anlayışından kaynaklanan düşük fiyat ve mevsimsellik gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak için alternatif turizm politikaları geliştirmede önemli bir fırsattır. Ülkemizin ekonomik faaliyetleri arasında da önemli bir yer tutan turizm ve sağlık turizmi sektörünün gelecek vizyonu Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) ve On Birinci Kalkınma

- Sektörde insan kaynağının geliştirilmesine yönelik turizm eğitimi veren Düzce Üniversitesi'ne bağlı birimlerde "sağlık turizmine özel" eğitimler geliştirilmelidir.
- DÜGETAM gibi bir merkezin tanıtımı için her türlü yerel ve ulusal medyadan yararlanılmalıdır. Ayrıca geleneksel ve tamamlayıcı tıp ile ilgili Düzce'de sempozyum düzenlenmesi yararlı olacaktır.
- Çok sayıda yaylaya sahip olan Düzce, her yıl farklı bir yaylada olmak üzere "Sağlık Turizmi Festivali (DÜSAF)" düzenlenerek yaylaların tanıtımı yapılabilir. Bu festivallerde koşu ve kondisyon yarışmaları düzenlenebilir, Düzce'de yetişen tıbbi bitkiler tanıtılabilir ve nefes eğitimleri verilebilir. Festivallerin önemli bir reklam ve tanıtım aracı olarak kullanılabilmesine yönelik görüşler mevcuttur (Gedik, Muğan Ertuğral ve Neyir Tekeli, 2019).

Kaynakça

- AGS GLOBAL, (2020). Türkiye Sağlık Turizmi Sektörü İçin Yeni Normalde Fırsatlar.
- BAKA (2011). Sağlık Turizmi Sektör Raporu. <https://silo.tips/download/salik-turizm-sektr-raporu> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).
- BEBKA (2015). Bursa Sağlık Turizmi Master ve Eylem Planı. <https://bebka.org.tr/wp-content/uploads/2021/07/Bursa-Sag%CC%86lik-Turizmi-Master-ve-Eylem-Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2022).
- Bookman, M. ve Bookman, K. (2007). Medical Tourism in Developing Countries, Vol. 86, Palgrave Macmillan, New York, NY.
- Burtan Doğan, B. ve Aslan, A. (2019). Türkiye'de Sağlık Turizminin Mevcut Durumu ve Ülke Ekonomisine Katkıları. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 391-420.
- Carrera, P. ve Bridges, J.F. (2006). Globalization and Healthcare: Understanding Health and Medical Tourism. Expert Review of Pharmacoeconomics and XOutcomes Research, 6(4), 447-454.
- Chambers A. (2018). Trends in U.S. travel services trade. Available at: https://www.usitc.gov/publications/332/executive_briefings/chambers_health-related_travel_final.pdf. (Erişim Tarihi: 17.12.2022).
- Connell, J. (2006). Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and Surgery. Tourism Management, 27, 1093-1100.
- Deloitte (2008). Medical Tourism - Consumers in Search of Volume. Deloitte Center for Health Solutions.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Düzce Yatırım Destek Ofisi (2014). Düzce Yatırım Ortamı Projesi. https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/duzce_yatirim_ortami_raporu-2016.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2023).

- DÜGETAM. (2022). Merkezimiz. <https://duzce.edu.tr/akademik/merkez/dugetam/A1FC/merkezimiz?p=default>, (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- Garcia-Altes, M. (2005). The Development of Health Tourism Services. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 262-266.
- Gedik, S., Muğan Ertuğral, S. ve Neyir Tekeli, H. (2019). Karadeniz Bölgesinin Turizm Potansiyelinin Çevre Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi, *Journal of Current Debates in Social Science*, 2(2): 156-163.
- Medical Tourism Association (2022). Medical Tourism Statistics. <https://hospitalcmq.com/medical-tourism/statistics/> (Erişim Tarihi: 19.11.2022).
- Medical Tourism Magazine (2018). (<https://www.mhtc.org.my/2018/02/20/top-10-medical-tourism-destinations-in-the-world/>) (Erişim Tarihi: 18.12.2022).
- Musa, G., Thirumoorthi, T., ve Doshi, D. (2012). Travel behaviour among inbound medical tourists in Kuala Lumpur. *Current Issues in Tourism*, 15(6), 525-543.
- My Health Turkey (2022). Turkey is your medical destination and only a short plane rides away. <https://www.myhealthturkey.com/medical-tourism-in-turkey/> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Newman, B. Y. (2006). Medical tourism. *Optometry - Journal of the American Optometric Association*, 77, 581.
- Öztürk, Y. & Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.
- Peršić, M. ve Vlastic, D. (2016). Health tourism development – specifics of Croatian health/Spas/healing resorts and special hospitals – State and possibilities. https://bib.irb.hr/datoteka/956863.2018_book_chapter_Health_tourism_development.pdf (Mach 09, 2022).
- Reisman, D. (2010). *Health Tourism: social welfare through international trade*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- SATURK (2022). Dünya'da Sağlık Turizmi. <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklen-ti/10945/0/03pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 19.011.2022).
- SATURK (2022). Dünyada Sağlık Turizmi. <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklen-ti/10945/0/03pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 19.07.2022).
- SATURK, (2020a). Sağlık Bakanlığı Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu (SATURK) Raporları. Erişim Tarihi: 02.12.2022, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklen-ti/10948/0/06pdf.pdf>
- SATURK, (2020b). Sağlık Bakanlığı Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu (SATURK) Raporları. Erişim Tarihi: 02.12.2022, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklen-ti/10947/0/05pdf.pdf>
- Smyth, F. (2005). *Medical Geography: Therapeutic Places, Spaces and Network*. *Progress in Human Geography*, 29, 488-495.
- Soysal, A. (2017). Sağlık Turizmi: Tehdit ve Fırsatlar Bağlamında Türkiye Açısından Bir Durum Değerlendirmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 169-187.
- T.C. Düzce Valiliği, (2023a). Düzce'nin Coğrafyası. <http://www.duzce.gov.tr/cografya> (Erişim Tarihi: 16.01.2023).

- T.C. Düzce Valiliği, (2023b). Düzce'nin Turizmi. <http://www.duzce.gov.tr/turizm> (Erişim Tarihi: 16.01.2023).
- Theobald, W.F. (1998). Global Tourism 2nd Edition, Butterworth - Heinemann.
- TÜRSAB (2019). Sağlık Turizmi Çalıştay Raporu 2019. <file:///C:/Users/Isletme/Downloads/scalistay21agustos.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2022).
- UNWTO (United Nations World Tourism Organization) (2019). Exploring Health Tourism. https://catedratim.files.wordpress.com/2020/02/unwto_exploringhealthtourism.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2022).
- USHAŞ (2023). Sağlık Turizmi, <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi/> (Erişim Tarihi: 17.01.2023).
- Ye, B.H., Qiu, H.Z., ve Yuen, P.P. (2011). Motivations and experiences of Mainland Chinese medical tourists in Hong Kong. *Tourism Management*, 32(5), 1125-1127

ONUNCU BÖLÜM

DÜZCE'DE GENÇLİK TURİZMİ

Öğr. Gör. Ömer YAVUZ

Düzce Üniversitesi, Gölyaka Meslek Yüksekokulu,
Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Aşçılık Programı

GİRİŞ

Gençlik turizmi kavramı, gençlik turizmi ile gerçekleştirilen tüm turizm faaliyetleri olarak tanımlanmakta ve yaşları 15 ile 25 olan gençleri kapsamaktadır (Horak ve Weber, 2000). Dolayısıyla sektörün dünya turizmini besleyecek en önemli hedef pazarlarından biri olmaya aday olduğu aşikârdır. Artan ilgi gençlik turizmine giderek daha fazla önem kazandırmakta ve aynı zamanda Dünya Turizm Örgütü tarafından ilan edilen küresel turizm endüstrisinin dinamik pazarının neredeyse %20'sini kapsamaktadır (UNTWO, 2020). Özellikle gelişmiş ülkelerde gençlik turizminin bilinirliği sürekli olarak artmaktadır (Chen vd., 2013).

Gençlik turizmi pazarı en önemli turizm pazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Genç gezginler seyahat kariyerlerinin ilk aşamasında olduğundan, potansiyel olarak gelecekteki seyahat davranışları şekil kazanacaktır (Eusebio ve Carneiro, 2015). Her ne kadar gençlik turizmi pazarı seyahat ve turizm talebini arttırmak için önemli bir potansiyel olarak karşımıza çıksa da yeterli ilgiyi görmemektedir. Gençler genellikle sırt çantası ile daha rahat seyahat etmektedir. En ekonomik ve en uzun çocuk tatili planlamak asıl amaçtır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002; Köroğlu ve Güleç 2008).

10.1. DÜZCE'DE GENÇLİK TURİZMİ

Düzce; Prusya ve Batı Karadeniz'in antik kentlerinden biri olan Konuralp Bey'in türbesine sahip olmasının yanı sıra birçok doğal güzelliğe sahiptir. Yaylaları, gölleri, akarsuları ve Karadeniz'e inen 28 kilometrelik kıyı şeridi ile alternatif turizmin pek çok çeşidi için bir kent görünümündedir. Kültürel çeşitliliğin doğal güzelliklerle buluştuğu ender illerden biridir. Konuralp Müzesi, 1.821'i arkeolojik, 488'i etnografik ve 3.898'i sikke olmak üzere 6.207 tarihi eser ile bölgede tarih boyunca hüküm sürmüş medeniyetleri anlatan heykel, seramik, nümizmatik koleksiyonları ve etnografik

Tanıtım, bilinirlik ve iletişim faaliyetlerinin geliştirilmesi, gençlik turizmi üzerinde merkezi ve yerel yönetimlerin etkinliğinin artırılması, gençlik turizmine yönelik ürün ve marka geliştirilmesi genç turistlerin bölgeye çekilebilmesi için pazarlama ve tanıtım eksikliğinin çözülmesi ve ilin sahip olduğu değerlerin sosyal medya yoluyla ön plana çıkartılması gençlik turizminin önünü açabilecek etkinliklerin başında gelmektedir. Gençler için geliştirilen kamp alanlarında ve faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlarda verilecek hizmetlerde gönüllü gençlerin çalışması sağlanabilir.

Kaynakça

- Acır, E. (2010, Ekim). Türkiye'de Gençlik Turizmi Potansiyelinin Geliştirilmesi ve Çözüm Önerileri. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
- Aupair, (2020). Erişim Tarihi: Şubat, 2022. <https://www.aupair.info.tr/au-pair-nedir/>
- Cengiz, E. (1992). Gençlik Turizmi Konferansı/Workshop'u. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(3), 26-28.
- Chen, J.S., Johnson, C., ve Labben T.G. (2013). Cross-Cultural Examination of Decision Elements: Youth Tourism in Switzerland, Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research, 24(2): 162-172.
- Değişgel, S., & Bingöl, Z. (2018). Şanlıurfa İlinin Gençlik Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi. OPUS International Journal of Society Researches, 8(1), 375-390.
- Düzce İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2022). Düzce ili turizm aktiviteleri, Erişim Tarihi: Mart, 2022. <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-211012/olta-balikciligi.html>
- Düzce Valiliği, (2022). Erişim Adresi: <http://www.duzce.gov.tr/kultur-ve-turizm>
- Dzikiti, L.G. ve Llewellyn, L. (2016), "Barriers towards African youth participation in domestic tourism post-apartheid South Africa: the case of Alexandra township, Johannesburg", African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, Vol. 5 No. 3, pp. 1-17.
- Eduvizyon, (2020). Erişim Tarihi: Nisan, 2022. <https://www.eduvizyon.com/yurtdisiegitim/>
- Eusébio, C., ve Carneiro, M.J. (2015). How diverse is the youth tourism market?: An activity-based segmentation study, TOURISM, 63(3): 295-316.
- GLSS 6 (2014), "Labour force report: Ghana Statistical Standard Survey rounds 6".
- Horak, S., ve Weber, S. (2000). Youth Tourism in Europe: Problems and Prospects, Tourism Recreation Research, 25(3): 37-44.
- Kampyerleri, (2023). Erişim Tarihi: Haziran, 2023. <https://www.kampyerleri.org/kamp-yerleri/>
- Kozak, M. (2001), Genel Turizm- İlkeler ve Kavramlar, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, N., Kozak, M. A., ve Kozak, M. (2015). Gençlik Turizmi. N. Kozak, M. A. Kozak ve M. Kozak İçinde, Genel Turizm İlkeler - Kavramlar (S. 21-47). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köroğlu A. ve Güleç B (2008). Gençlik Turizmi. İçinde Turistik Ürün Çeşitlendirmesi. (Ed. N. Hacıoğlu ve C. Avcıoktur). Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.

- Ministry of Youth ve Sport Malaysia (2006), "Youth mapping and youth development index", Institute for Research on Malaysia Youth Development, Aras 10, Menara KBS, No. 27, www.mpbm.kbs.gov.my (Erişim Tarihi: Nisan, 2022).
- National Youth Policy of Ghana (2010), Towards An Empowered Youth, Impacting Positively on National Development, Ministry of Youth and Sport, Ghana, Accra, pp. 1-27.
- NETTO, G., ve Manco, C. (2008, Aralık). Gönüllü Programı nedir? Gönüllü Programları Uygulama Rehberi-Koruma Alanlarının Yönetici ve Paydaşlar için Bir Kaynak, 1-45. Ankara: REC Türkiye.
- Olimpia, M. C. (2011). Forms of Youth Travel. Revista Tinerilor Economisti (The Young Economists Journal), 118-122.
- Oral, S. (1992). Türkiye'de Gençlik Turizmi ve Geliştirmesi. Turizm Bakanlığı Gençlik Turizmi Konferans-Workshop, 14-15 Mayıs 1992, Ankara, 125-134.
- Öztürk, Y. (2002). Türkiye'deki Üniversite Gençliğinin Turizme Yönetilmesi Üzerine Bir Araştırma. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 13(2), 162-171.
- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Fakültesi Dergisi, 2 (183-195).
- SMİTH, V. L. (1992). Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Swart, K. (2014), "Backpacking and youth tourism investigate study", Politikon, Vol. 34 No. 4, pp. 373-91.
- Şahin, G., ve Dinçer, F. İ. (2016). Gençlik turizmi sorunlarının analizi ve çözüm önerileri. 15. Geleneksel Turizm Sempozyumu Bildiri Kitabı, (s 215).
- Theuns, L. (1992), "The significance of youth tourism", Economic Dimensions, Vol. 4 No. 2, pp. 165-87.
- TÜİK, (2022). Erişim Tarihi: Mayıs, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>
- TÜRSAB (2015). Gençlik Turizmi 2015 Raporu, https://www.tursab.org.tr/tr/tursabdanhaberler/genel-duyurular/tursab-genclik-turizmi-2015-raporu_11776.html, 20 Mayıs 2022.
- UNESCO (2013), Learning to Live Together, Social and Human Science, Youth, Paris, available at: www.unesco.org/new/en/socialand-humanscience/theme/youth/youthdefinition/ Erişim Tarihi: Mart, 2022.
- UNWTO. (2008). Youth Travel Matters - The Global Phenomenon of Youth Travel. Madrid: World Tourism Organization.
- UNWTO. (2020). The Power of Youth Travel, AM Reports, Volume 2, Retrieved from, Erişim Tarihi: Mayıs, 2022. <http://www2.unwto.org/publication/am-reports-volume-2-power-youth-travel>.
- UNWTO-WYSE (2011), "The power of youth travel", Worldwide Youth in Science and Engineering, Madrid.
- Usta, Ö. (2009). Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım. (2.Basım), Ankara: Detay Yayıncılık

ON BİRİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE KONGRE TURİZMİ

Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

Dr. Öğr. Üy. Seyda FAİKOĞLU

Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu-Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin ilk yıllarından itibaren birçok farklı nedene bağlı olarak insanlar turistik faaliyetlere katılmaktadır. Özellikle teknolojinin gelişmesi, elde edilen bireysel gelirin artması, refah düzeyi ve boş zaman yaratma olanağının artması gibi nedenlerle birlikte turizmin doğası ve kapsamı çok farklı boyutlara ulaşmıştır (Batman, 2015). Turizm sektörü 1950'li yıllardan itibaren uluslararası düzeyde turist hareketliliğinin 30 kat artması yanında yaratılan katma değer %300'lere varan düzeyde artması yönüyle de dünya ekonomisi içerisindeki en büyük sektörlerden biri durumundadır (Arber, 2008). Dünya Turizm Örgütü ve Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi tahminlerine göre farklı veriler olmakla birlikte 2050 yılı itibariyle yaklaşık 3 milyar üzerinde insanın turizm hareketliliğine katılacağı öngörülmektedir (Çamaş, 2022). Böylesine büyük bir pazardan alabileceği payı maksimize etmek isteyen ülkelerin, turizmi çeşitlendirme yoluyla farklılık yaratabilecekleri kaçınılmaz bir gerçekliktir (Heper ve Sarıışık, 2015). Bu bağlamda kongre turizmi ön plana çıkan turizm türlerinden biri olarak görülebilir.

Bir yandan hızla gelişen sektörün yapısal durumu, diğer yandan teknolojik ilerlemeler ve özellikle uluslararası düzeyde bütünleşmeler turizm destinasyonları arasındaki mesafeleri ortadan kaldırmış, destinasyonlar ile ilgili bilgi edinimini kolaylaştırmış ve turizm hareketliliğini hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucu turizm sektörü ve en önemli segmentlerinden biri olan turizm destinasyonlarının, sert rekabet koşullarında faaliyet göstermelerine neden olmuştur (Akın, Öztürk ve Karatasta, 2021). Dolayısıyla kongre turizmi açısından da turizm pazarına girmek isteyen kongre destinasyonları arasında büyük bir rekabet bulunmaktadır. Böylesine doymuş bir pazarda, destinasyon yönetiminin temel görevi, bir turizm destinasyo-

SONUÇ

Çok yönlü yapısı ve farklı alternatif türleri barındırması nedeniyle turizm sektörü büyük bir çeşitlilik sunmaktadır. Özellikle günümüz rekabet ve iş çevresi göz önüne alındığında turizm sektöründe başarılı olabilmek için rasyonel davranmak hayati bir önem taşımaktadır (Ödemiş, 2022). Söz konusu bu zenginlik içerisinde, özellikle katılımcı delegelerinin profilleri açısından eğitilmiş, alanında önemli pozisyonlarda bulunan ve gelir düzeyi yüksek kitlelerden oluşması gibi nedenlerle kongre turizmi dikkate değer bir katma değer yaratabilmektedir.

Bu kapsamda kongre turizmini kavramsal olarak ele alan bu bölümde Düzce ilinin kongre turizm potansiyeli, mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle İstanbul ve Ankara gibi kongre turizmi açısından öncü şehirlerin ortasında yer alması yanında doğal, kültürel ve tarihi dokusuyla da alternatif turizm türleri açısından değerlendirilebilecek şehirlerden biri olan Düzce ilinin, yapılacak planlama ve çalışmalarla kongre turizmi açısından ikincil destinasyonlardan biri olarak ön plana çıkması mümkün olabilir.

Kaynakça

- Akın, M.H., Öztürk, Y. ve Karamustafa, K. (2021). A comparative perspective on destination competitiveness through visitors' and stakeholders' perceptions in the region of Capadocia. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 5(5), 966-986.
- Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, S. (2012). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akova, O. ve Baynazoğlu, M. E. (2012). Congress Tourism in Turkey: SWOT Analysis and Related Strategies. *International Conference on Eurasian Economies*, 11-13 October. Almaty, Kazakistan
- Aksu, A., Yılmaz, G. ve Gümüş, F. (2013). *Örneklerle Kongre ve Fuar Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altunyüzük, A. İ. (2022). Coğrafi Özellikleri Yönüyle Belek'te (Antalya) Kongre Turizmi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Arber, E. (2008). Türkiye'de Kongre Turizminin Sorunları ve Çözüm Önerilerine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, K. (2008). *Türkiye'de Kongre Turizmini Geliştirme İmkanları*. Yayın No: 2008-34, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Aydın, Ş. (1997). Kongre Turizmi ve Türkiye'nin Kongre Turizmi Potansiyeli. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Aymankuy, Y. (2013). *Kongre Turizmi ve Fuar Organizasyonu*. Gözden Geçirilmiş 3.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Batman, O. (2015). *Otel İşletmelerinin Yönetimi*. Geliştirilmiş 4.Baskı, İstanbul: Değişim Yayınları.

- Baytok, A., Soybalı, H. H. ve Emir, O. (2010). Destinasyonların Toplantı Turizmi Amaçlı Pazarlanmasında Kongre ve Ziyaretçi Bürolarının Rolü: İstanbul Kongre ve Ziyaretçi Bürosu Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 9-22.
- Çakıcı, C. (2017). *Toplantı Yönetimi (Kongre, Konferans, Seminer ve Fuar Organizasyonları)*, 5. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çamaş, T. (2022). "2050'de Türkiye ve Dünya Turizmi için Senaryolar", <https://www.turizm.gov.tr/gazetesi.com/yazi/2050-de-turkiye-ve-dunya-turizm-icin-senaryolar-1/3780>, Erişim Tarihi: 20.01.2023.
- Dragicevic, V., Armenski, T. ve Jovicic, D. (2009) Analyses of The Competitiveness of Novi Sad As a Regional Congress Destination. *Tourism and Hospitality Management*, 15(2), 247-256
- Gogitidze, J. (2021). Kongre Organizatörlerinin Otel Seçimini Etkileyen Faktörler ve Kongre Hizmetlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma: Antalya Örneği. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Gözen, E. (2021). "Kongre Turizmi", *Türkiye'den Rotalarla Alternatif Turizm'in İçinde*, Edi: Hacer Bakır Sert, ss.363-378, Nobel Yayıncılık, Ankara,
- Heper, Ö. F. ve Sarıışık, M. (2015). Kongre Turizmi Açısından İstanbul İli'nin Rekabet Gücünün Analizi. *Journal of Kastamonu University*, 6, 61-75.
- ICCA (2022), "ICCA partners with Türkiye, as Destination partner-Europe", <https://www.icca-world.org/npps/story.cfm?nppage=9464332>, Erişim Tarihi: 28.01.2023.
- ICCA (2021) Ranking Public Abstract, Destination Performance Index, <https://www.icca-world.org/cnt/Research/ICCA%20DPI%202021-%20Public%20Abstract.pdf>, Erişim Tarihi: 28.01.2023.
- Kaleci, F., Bozbaş, G. ve Dağlıoğlu, Ö. F. (2017). *Kongre Turizminin Artırılmasına İlişkin Fizibilite Raporu*, Mevlana Kalkınma Ajansı, Rapor No: TR52/17/TD/0093, Konya.
- Khan, A. M. (2015). Mice Tourism. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 2(4), 299-304.
- Kozak, N. ve Yüncü, K. D. (2011). Akademisyenlerin Kongre Tercih Unsurları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 19-32.
- Lau, C. (2016). "Meetings, Incentives, Conventions, Exhibitions (MICE)". <https://www.studocu.com/row/document/pokhara-university/project-management/mice-english-2016-mice/39018110>, Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- Lee, J. M. ve Back, K. J. (2005). A Review of Economic Value Drivers in Convention and Meeting Management Research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17(5), 409-420.
- Mikeciová, N. (2016). Marketing Communication of Hospitality Facility Focusing on Congress Tourism. *Unpublished Bachelor Thesis*, College of Business and Hotel Management, Department of Economy and Management, Brno.
- Nelson, V. (2021). *An Introduction to the Geography of Tourism*, Third edition, London: Rowman & Littlefield Publishing.

- Ödemiş, M. (2022). "Smart Tourism Destination: A Literature Review on Applications in Turkey's Touristic Destinations", *Optimising Digital Solutions for Hyper-Personalization in Tourism and Hospitality*'in İçinde, Edi: Gustavo, Nuno and Carvalho, Luisa, 131-153, USA: IGI Global Publishing.
- Özkan, N. (2019). Turizm Tanıtım ve Pazarlama Faaliyetlerine Yönelik Paydaş Analizi: Düzce-Konuralp'te Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.
- Pechlaner, H., Zeni, A. ve Raich, F. (2007). Congress Tourism and Leisure Tendencies with Special Focus on Economic Aspects. *Tourism Review*, 62(3-4), 32-38.
- Rogers, T. (2008). *Confrences and Conventions: A Global Industry*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Sharma, K. (2014). *Introduction to Tourism Marketing*. New Delhi: McGraw Hill Publishing.
- Silerova, E., Maneva, S. ve Hrebejkova, J. (2013). The Importance of Congress Tourism for Regional Development. *Agris on-line Papers in Economics and Enformatics*, 5(3), 79-86
- Şengel, Ü., Zengin, B., Şengel, T. ve Işkın, M. (2018). Kongre ve Fuar Organizasyonlarının Turizm Sektörüne Etkileri: EMITT Örneği. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7(1), 4-20.
- Yılmaz, S. (2016). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Yönetişim: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Uygulaması Olarak Düzce Turizm Strateji ve Eylem Planı Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ON İKİNCİ BÖLÜM

DÜZCE'DE ALIŞVERİŞ TURİZMİ

Öğr. Gör. Yasemin OLGAÇ AKAR

Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İşletme ABD Doktora Öğrencisi

Öğr. Gör. Zeynep KÖMÜR

Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İşletme ABD Doktora Öğrencisi

Doç. Dr. Emel FAİZ

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

GİRİŞ

Alışveriş insanların ihtiyaçlarını karşılamak, eğlenmek, sosyalleşmek için sıklıkla başvurdukları bir aktivite türüdür. Son yıllarda alışveriş artık yaygın bir turizm etkinliği olarak da görülmektedir. İnsanların seyahat ederken alışverişi yan bir aktivite olarak kabul etmeleri olağan görülmekte iken alışverişi seyahatin ana aktivitesi olarak görmeye başladıklarını hem sosyal hayattan hem de akademide yapılan araştırmalardan rastlamaktayız.

Alışveriş turizmi, ülke genelinde ve sınır ötesinde ülke ekonomilerini olumlu etkileyen, istihdam yaratan, gelir kaynağı olarak kabul edilen bir turizm türü hâline gelmektedir.

Tur firmaları da seyahatlerin ana motivasyonu olarak alışverişi kabul edip alışveriş turizmine yönelik turlar planlamaktadır. Birçok turistik yörede alışveriş ana kaynak olarak görülüp turistlere yönelik hediyeliklerin satılıyor olması ve turistlere özel saatlerin aktivitelerin belirlenerek alışverişin özel hâle getirilmesi de yine son dönemlerde karşılaşılan unsurlardan olmaktadır.

Alışveriş turizmi kapsamında bakıldığında, Düzce ilinde alışveriş turizminin yanı sıra kıyı turizmi, yayla turizmi, şelale turizmi ve eko turizm türlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Alışveriş, ana seyahat motivasyonu olmaktan çok farklı turizm türleri

faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar ile alışveriş alanlarının birbirine bağlandığı ulaşım yollarının oluşturulması gereklidir.

Düzce’deki alışveriş turizminin canlandırılması için ayrıca, tur operatörleri ile sektör ortakları arasında dayanışmanın artırılması gerekmektedir. Tur operatörleri Düzce’ye birçok bölgeden turist getirmektedir. Bu turistlerin Düzce’deki alışveriş alanlarına ziyaretleri tur operatörleri aracılığıyla gerçekleşebilir. Farklı bölgelerden gelen bu turistler, ziyaret ettikleri yöreye ait ürünleri satın almayı isterler ve bu alanları gezmek onlar için keyif verici bir durumdur. Bu kapsamda tur operatörlerinin tur programlarına Düzce’ye ekstra gelir sağlayacak alışveriş gezilerini eklemelerini sağlayabilmek için; sektör, kamu ve özel sektör arasında gerekli iş birliklerinin oluşturulmasının, Düzce’deki alışveriş turizminin canlandırılması konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abuelenain, E. A. A. (2021). The role of Shopping Tourism in the Restart of Tourism After the COVID-19 Crisis. *Al-Adab Journal*, (139 Supplement 1).
- Albayrak, T., Güzel, Ö., Caber, M., Kocabulut, Ö., Cengizci, A. D., ve Güven, A. (2019). Turistlerin Kalabalık Algısının Alışveriş Davranışlarına Etkisi. 20. Ulusal Turizm Kongresi, 277-285. Eskişehir
- Alkan, S. (2014). Istanbul’s malls pave the way to becoming a shopping capital. *Daily Sabah*, <http://www.dailysabah.com/travel/2014/12/13/istanbuls-malls-pave-the-way-to-becoming-a-shopping-capital>
- Bar-Kolelis, D. (2013). New retail locations and cross-border shopping in poland. *Journal of Geography, Politics and Society*, 1(5),19-31.
- Baruca, A., ve Zolfagharian, M. (2013). Cross-border shopping: Mexican shoppers in the US and American shoppers in Mexico. *International Journal of Consumer Studies*, 37, 360–366.
- Bekar, A., Yozukmaz, N., Sürücü, Ç., ve İnan, R. (2020). Marmaris’i Ziyaret Eden Turistlerin Alışveriş Deneyimlerine İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13 (79), 545-554.
- Bowen, D. Ve Clarke, J. (2009). *Contemporary Tourist Behaviour: Yourself and Others as Tourists*. UK: CABI, Oxfordshire.
- Bygvra, S. (2019). Cross-border shopping-methodology: presentation and exemplification of a conceptual framework.
- Carmichael, B. A. ve Smith, W. W. (2004). Canadian domestic travel behaviour: A market segmentation study of rural shoppers. *Journal of Vacation Marketing*, 10(4), 333–347.
- Choi, M.J., Heo, C.Y. ve Law, R. (2016). Progress in shopping tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33, 1–24.

- Davidova, E. (2010). Post 1989 shopping tourism to Turkey as prologue to Bulgaria's "return to Europe". *New Perspectives on Turkey*, 43, 135–164.
- Del Valle, A. S. (2020). The tourism industry and the impact of Covid-19, scenarios and proposals. Global Journey Consulting Madrid. https://worldshoppingtourism.com/downloads/GJC_THE_TOURISM_INDUSTRY_AND_THE_IMPACT_OF_COVID_19.pdf.
- Dimanche, F. (2003). The Louisiana tax free shopping program for international visitors: A case study. *Journal of Travel Research*, 41, 311–314.
- Diñçer İstanbullu, F. ve Kanay, D. (2017). Kapalıçarşı' da gerçekleştirilen alışveriş turizminin ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-18.
- Divisekera, S. (2010). Economics of tourist's consumption behaviour: Some evidence from Australia. *Tourism Management*, 31(5), 629–636.
- Dridea C. ve Sztruten G. (2009). The impact of shopping tourism on the future of leisure services, *Analele Universităţii Din Oradea StiinTe Economice*, 2, 67-72.
- Egresi, I. (2015a). Tourists' shopping satisfaction in Istanbul's traditional markets. In: Proceedings of the international scientific conference, Skopje, Macedonia, 5–7 June, pp. 291–298.
- Egresi, I. (2015b). Tourism and shopping malls in Istanbul, Turkey: A great synergy", Annual Conference of the Turkish Association of Geographers, Ankara, Turkey, May 21–23.
- Egresi, I., ve Arslan, S. (2016). Shopping and tourism in Turkey: The perfect combination. In *Alternative Tourism in Turkey*. Springer, Cham, 211, 228.
- Erşahin, E. ve Demirkol, Ş. (2020). Alışveriş turizmi kapsamında kapalı çarşı ziyaretçilerinin e-şikâyetleri üzerine bir araştırma. *Turizm ve Araştırma Dergisi (Journal of Tourism And Research)*, 9(1), 4-25.
- Evans, G. (2000). Contemporary crafts as souvenirs, artefacts and functional goods and their role in the local economic diversification and cultural development. In M. Hitchcock & K. Teague (Eds.), *Souvenirs: The material culture of tourism* (pp. 127–146). Aldershot: Ashgate
- Fang, M. Ve Xu, Y. (2010). Tourism shopping behavior: planned, impulsive or experiential?. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 6(3), 250-265.
- Getz, D. (1993). Tourist shopping villages: Development and planning strategies. *Tourism Management*, 14(1), 15–26.
- Gusman, I., Chamusca P., Fernandes, J. ve Pinto, J. (2019). Culture and tourism in porto city centre: conflicts and (im)possible solutions. *Sustainability, MDPI*, 11(20), 1-21.
- Heung, V. C. S., ve Cheng, E. (2000). Assessing tourists' satisfaction with shopping in the Hong Kong Special Administrative Region of China. *Journal of Travel Research*, 38, 396–404.
- Heung, V. C. S., ve Qu, H. (1998). Tourism shopping and its contributions to Hong Kong. *Tourism Management*, 19(4), 383–386.

- Howard, E. (2007) New shopping centres: is leisure the answer? *International Journal of Retail and Distribution Management*, 35, 661–672.
- Hurst, J.L. ve Niehm, L.S. (2012). Tourism shopping in rural markets: a case study in rural Iowa. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 6(3), 194-208.
- Jones, D. (2011). Turkey taps Arab world for tourist dollars. Voice of America, 16 October. www.voanews.com.
- Jones, M. A. (1999) Entertaining shopping experiences: an exploratory investigation, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 6, 129–139.
- Kattiyapornpong, U., ve K. Miller 2012. "Propensity to Shop: Identifying Who Shops till They Drop." *Journal of Travel and Tourism Marketing* 29 (5/6): 552-65.
- Kikuchi, A., ve Ryan, C. (2007). Street markets as tourist attractions—Victoria Market, Auckland, New Zealand. *International Journal of Tourism Research*, 9, 297–300
- Kim, J. H. 2014. "The Antecedents of Memorable Tourism Experiences: The Development of a Scale to Measure the Destination Attributes Associated with Memorable Experiences." *Tourism Management* 44, 34-45.
- Kim, S., Park, E., ve Xu, M. (2020). Beyond the Authentic Taste: The Tourist Experience at a Food Museum Restaurant. *Tourism Management Perspectives*, 36, 100749. art. No. 100749.
- Kinley, T. R., Forney, J. A., ve Kim, Y. K. (2012). Travel motivation as a determinant of shopping venue. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 6(3), 266–278.
- Kladou, S., Kavaratzis, M., Rigopoulou, I., ve Salonika, E. (2017). The role of brand elements in destination branding. *Journal of Destination Marketing&Management*. 6(4), 426-435.
- Korea Tourism Organization. 2017. A Statistical Review of Korea Tourism 2016. Korea: Korea Tourism Organization.
- Kremida, D. (2007). Ayvalık: A shopping paradise for Greeks year after year. *Hürriyet Daily News*, August 22, www.hurriyetaailynews.com
- Kumar, V. ve Kaushik, A.K. (2018). Destination brand experience and visitor behavior: the mediating role of destination brand identification. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31(5), 649-663.
- Kurnaz, H.A. (2019). Turistlerin Alışveriş Davranışlarının Milliyetlere Göre Karşılaştırılması: Marmaris Esnaf Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1289-1303.
- Kurşunoğlu, E. (2009). Mağazalı perakendeciler ve müşteri servisleri. *Journal of Yaşar University*, 4(14), 2173-2184.
- Lee, J. S., ve Choi, M. (2020). Examining the asymmetric effect of multi-shopping tourism attributes on overall shopping destination satisfaction. *Journal of Travel Research*, 59(2), 295-314.
- Lehto, X. Y., Chen, S. Y. Ve Silkes, C. (2014). Tourist Shopping Style Preferences, *Journal of Vacation Marketing*, 20(1): 3-15.
- Lin, Y.-H., ve Lin, K. Q. R. (2006). Assessing mainland Chinese visitors' satisfaction with shopping in Taiwan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 11(3), 247–268.

- Michalko, G. (2004). Tourism eclipsed by crime: The vulnerability of foreign tourists in Hungary. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 15(2–3), 159–172.
- Michalko, G., ve Varadi, Z. (2004). Croatian shopping tourism in Hungary: The case study of Barcs. *Tourism*, 52(4), 351–359.
- Murphy, L., Benckendorff, P., Moscardo, G., ve Pearce, P.L. (2011). *Tourist shopping villages forms and functions*. New York: Routledge.
- Oh, J. Y. J., Cheng, C. K., Lehto, X. J., ve O’Leary, J. T. (2004). Predictors of tourists’ shopping behavior: Examinations of socio-demographic characteristics and trip typologies. *Journal of Vacation Marketing*, 10, 308–319.
- Özdemir, G. (2014). *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özer, S. U. ve Tüzünkan, D. (2012). Alışveriş Turizmi Kapsamında İstanbul Shopping Fest ve Yansımaları. 13.Ulusal Turizm Kongresi, Antalya, 151-166.
- Park, K. S., Reisinger, Y. ve Noh, E. H. (2010). Luxury Shopping in Tourism, *International Journal of Tourism Research*, 12(2): 164-178
- Perdomo, Y. (2014). Shopping tourism and cities. In *Global Report on shopping (AM Reports: volume 8)*. Madrid: UNWTO.
- Pereira, R.L.G., Correia, A.L., ve Schutz, R.L.A. (2012). Destination branding: a critical overview. *Journal of Quality Assurance in Hospitality&Tourism*. 13(2), 81-102.
- Peter, S., ve Anandkumar, V. (2011). A study on the sources of competitive advantage of Dubai as a shopping tourism destination. *International Business Conference*, <http://wbicompro.com/510-sangeeto.pdf>
- Peter, S., Anandkumar, V., ve Peter, S. (2013). Role of shopping festivals in destination branding: A tale of two shopping festivals in the UAE. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 24(2), 264–267.
- Pike, S. (2010). Destination branding case study: tracking brand equity for an emerging destination between 2003 and 2007. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(1), 124-139.
- Punzon, J.G. (2021). Augmented reality in shopping tourism: boosting tourism development through innovation in barcelona. *EJTHR Tourism Research*, 11(1), 1-10.
- Ramsey, D., Thimm, T., ve Hehn, L. (2019). Cross-border shopping tourism: a switzerland-germany case study. *EJTHR Tourism Research*, 9(1), 3-17.
- Reisinger, Y. ve Turner, L. W. (2002). The Determination of Shopping Satisfaction of Japanese Tourists Visiting Hawaii and the Gold Coast Compared, *Journal of Travel Research*, 41(2): 167-176.
- Rızaoğlu, B. (2012). *Turizm Davranışı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ric, T., ve Šálková, D. (2021). Shopping tourism with a focus on the clothing industry in relation to globalization. In *SHS Web of Conferences (Vol. 92, p. 06030)*. EDP Sciences.
- Sharma, P.(2012). Destination branding. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 6(1), 79-89.

- Silva, R., Breda, Z., Brandão, F., Costa, R., ve Costa, C. (2020). Shopping tourism: a destination management perspective. In *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems* (pp. 477-487). Springer, Singapore.
- Tanıtkan, R. P. (2005). Urfa Bazaar: sparkling in the shade. *Diplomat*, November. www.diplomat.com.tr/sayilar/s13/yazilar/s13-16.htm
- Tayfun, A., ve Arslan, E. (2013). Festival Turizmi Kapsamında Yerli Turistlerin Ankara Alışveriş Festivalinden Memnuniyetleri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 191–206.
- Timothy D.J., (2005), *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. Channel View Publications, Clevedon,42-75.
- Timothy, D. J., ve Butler, R. W. (1995). Cross-border shopping: A North American perspective. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 16–34.
- Timothy, D.J. (2003). *Shopping tourism, retailing, and leisure*. Toronto: Channel View Publications.
- Tiryaki, F. (2021). Tarihi Çarşı Ve Hanların Alışveriş Turizmine Etkisi: Bursa İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim dalı.
- Tosun, C., S. P. Temizkan, D. J. Timothy ve A. Fyall. 2007. “Tourist Shopping Experiences and Satisfaction.” *International Journal of Tourism Research* 9 (2), 87–102.
- Tömöri, M. (2010). Investigating Shopping Tourism Along The Borders Of Hungary – A Theoretical Perspective, *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 6(2), 202-210.
- Turner, W. L., ve Reisinger, Y. (2001). Shopping satisfaction for domestic tourists. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8, 15–27.
- Vel, K. P., Mohamed-Suhail, L., ve Dokhan, A. (2014). Events marketing model of Dubai Shopping Festival. *REMark: Revista Brasileira de Marketing*, 13(6), 138–147.
- Wakefield, K. L. Ve Baker, J. (1998) Excitement at themall: determinants and effects on shopping response, *Journal of Retailing*, 74, 515–539.
- Wu, D. C., Li, G. ve Song, H. (2012). Economic analysis of tourism consumption dynamics. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 667–685.
- Yuan, J., Fowler, D.C., Lauderdale, M.K., Goh, B.K. ve Lauderdale, M.K. (2013). Mexican cross-border shoppers motivations to the usa. *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*. 7(4), 394-410.
- Zoghi, A. ve Khosravi, B. (2014). Urban tourism development in relation with shopping tourism case study: city of baneh. *International Letters of Natural Sciences*, (16), 85-100.

İnternet Kaynakları

- Booking.com. (2018, September 18). Retail therapy: why we’re travelling for fashion. *NZ Herald*. https://www.nzherald.co.nz/travel/news/article.cfm?c_id=7&objectid=12127369
- Business Year (2014). Shopping spree. October. <https://www.thebusinessyear.com/turkey-2016/shopping-spreed/vip-interview>
- Global Cities Destination Index- Master Card (2019). <https://newsroom.mastercard.com/wp-content/uploads/2019/09/GDCI-Global-Report-FINAL-1.pdf>

- JLL (2015)., Destination Europe 2015: The presence of 250 leading retailers across Europe's key retail cities. <http://www.jll.eu/emea/engb/Research/Destination%20Europe%202015%20single%20pages.pdf?b40e6da6-5ad3-4809-885b-6496ca3f26b6>
- Jones, R. (2012). Arabian Gulf tourists and shoppers ring up the tills in Turkey. The National (United Arab Emirates), <https://www.turkishnews.com/en/content/2012/09/04/arabian-gulf-tourists-and-shoppers-ring-up-the-tills-in-turkey/>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). 2022 yılı sınır giriş çıkış istatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>
- Niall Mcharty (2019). Dubai Is The World's Top City For Visitor Spending <https://www.statista.com/chart/11299/the-cities-where-tourists-splash-the-most-cash/>
- Saleem, N. (2010). Dubai Shopping Festival opens. Gulf News, 28 January. <http://gulfnews.com>
- Statista, (2018). Turistlerin En Çok Harcama Yaptığı Destinasyonlar, 2018. <https://www.statista.com>
- Travel Associates (2015). 5 Best Shopping Festivals Around the World. <https://www.travelsociates.com/luxury-holidays-news/20150521-shopping-festivals-around-the-world>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). 2019 yılı turizm istatistikleri, Geliş amacına göre ziyaretçiler. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2019-33669>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). 2021 yılı turizm istatistikleri, Geliş amacına göre ziyaretçiler. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). 2022 yılı turizm istatistikleri, Harcama türüne göre turizm geliri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-I:-January-March,-2021-37440>
- World Tourism Organization - Dünya Turizm Örgütü (2014). Global Report on Shopping Tourism, <https://www.unwto.org/archive/middle-east/publication/global-report-shopping-tourism>

Prososyal Sessizlik, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Prestijin Rolü

Mehmet Oktay Gökaslan
Tuba Büyükbeşe

Prososyal Sessizlik, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Prestijin Rolü

Mehmet Oktay Gökaslan - Tuba Büyükbeşe

Yayın No.: 1972
ISBN: 978-625-393-230-5
E-ISBN: 978-625-393-229-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2022, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gökaslan, Oktay Mehmet., Büyükbeşe, Tuba.
Prososyal Sessizlik, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Prestijin Rolü /
Mehmet Oktay Gökaslan - Tuba Büyükbeşe
1.Basım, XI + 190 s., 19,5x27,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 78-625-393-230-5
E-ISBN: 978-625-393-229-9
1. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Prestij Algısı 2. Örgütsel Güven 3. Prososyal Sessizlik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	3
1.1.1. Problem Cümlesi	5
1.1.2. Alt Problemler	6
1.2. Araştırma Amacı	7
1.3. Araştırmanın Önemi	7
1.4. Araştırmanın Varsayımları	8
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.6. Tanımlar	8
1.6.1. Örgütsel Bağlılık	8
1.6.2. Örgütsel Güven	9
1.6.3. Örgütsel Prestij Algısı.....	9
1.6.4. Prososyal Sessizlik	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	11
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	11
2.1. Örgütsel Bağlılık Kavramı	11
2.1.1. Örgütsel Bağlılığın Göstergeleri	18
2.1.2. Örgütsel Bağlılığın Boyutları	19
2.1.2.1. Duygusal Bağlılık	22
2.1.2.2. Devam Bağlılığı.....	23
2.1.2.3. Normatif (Ahlaki) Bağlılık.....	24
2.1.3. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler.....	25
2.1.3.1. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Kişisel Faktörler	27
2.1.3.2. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Örgütsel Faktörler	29

2.1.3.3. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Örgüt Dışı Faktörler	34
2.1.4. Örgütsel Bağlılığın Sonuçları	36
2.2. Prososyal Sessizlik	37
2.2.1. Örgütsel Sessizlik	37
2.2.2. Örgütsel Sessizliğin Gelişim Süreci	39
2.2.3. Örgütsel Sessizlik Kavramının Boyutları.....	41
2.2.3.1. Pasif Sessizlik (Quiescence Silence).....	46
2.2.3.2. Kabullenici Sessizlik (Acquiescence Silence).....	46
2.2.3.3. Savunmacı Sessizlik (Defensive Silence).....	47
2.2.3.4. Prososyal Sessizlik (Prosocial Silence)	47
2.2.3.5. Sapkın Sessizlik (Deviant Silence)	48
2.2.3.6. Fırsatçı Sessizlik (Opportunistic Silence).....	48
2.2.4. Örgütsel Sessizlik Teorileri	49
2.2.4.1. Vroom'un Beklenti Teorisi	50
2.2.4.2. Fayda Maliyet Analizi	53
2.2.4.3. Sessizlik Sarmalı.....	53
2.2.4.4. Kendini Uyarlama ve Özizleme Teorisi	54
2.2.4.5. Ajzen ve Fishbein Planlı Davranış Teorisi.....	54
2.2.4.6. Abilene Paradoksu	55
2.2.4.7. Bilişsel Çelişki Teorisi	56
2.2.4.8. Mum Etkisi.....	56
2.2.4.9. Sağır Kulak Sendromu	56
2.2.4.10. Nezaket Teorileri	56
2.2.4.11. Duygusal Olaylar Teorisi.....	57
2.2.4.12. Atfetme Nedensellik-Yükleme teorisi	58
2.2.4.13. Sosyal Takas Teorisi	59
2.2.5. Örgütsel Sessizlik Araştırmaları	60
2.3. Örgütsel Güven	62
2.3.1. Örgütsel Güvenin Boyutları	69
2.3.1.1. Çalışma Arkadaşlarına Güven	69
2.3.1.2. Yöneticiye Güven	70
2.3.1.3. Örgüte Güven	71
2.3.2. Örgütsel Güven Modelleri.....	72
2.3.2.1. McAllister Güven Modeli	72
2.3.2.2. Bromiley ve Cummings'in Güven Modeli.....	74
2.3.2.3. Mayer, Davis ve Schoorman'ın Güven Modeli	75
2.3.2.4. Mishra Güven Modeli.....	76
2.3.2.5. Shockley-Zalabak Ellis ve Winograd Güven Modeli	76
2.3.2.6. Whitener, Brodt, Korsgaard ve Werner'in Güven Modeli.....	77

2.3.3. Örgütsel Güvenin Sonuçları	78
2.4. Örgütsel Prestij Algısı.....	81
2.4.1. Örgütsel Prestij Algısının Bazı Kavramlarla İlişkisi	87
2.4.1.1. Örgütsel İmaj.....	87
2.4.1.2. Örgütsel İtibar/Ün	88
2.5. Kavramlar Arası Yapılan Araştırmalar	90
2.5.1. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Prestij Algısı.....	90
2.5.2. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven	95
2.5.3. Örgütsel Bağlılık ve Prososyal Sessizlik	97
2.5.4. Örgütsel Güven ve Prososyal Sessizlik.....	99
2.5.5. Örgütsel Güven ve Örgütsel Prestij Algısı.....	105
2.5.6. Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Prestij Algısı.....	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	107
YÖNTEM	107
3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri	107
3.2. Evren ve Örneklem.....	109
3.3. Veri Toplama Araçları	110
3.3.1. Örgütsel Bağlılık Ölçeği	110
3.3.2. Örgütsel Güven Ölçeği	111
3.3.3. Prososyal Sessizlik Ölçeği	111
3.3.4. Örgütsel Prestij Algısı Ölçeği.....	112
3.4. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması	112
3.4.1. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Ait Analizler.....	113
3.4.1.1. Örgütsel Bağlılık Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları	116
3.4.2. Örgütsel Güven Ölçeğine Ait Analizler.....	117
3.4.2.1. Örgütsel Güven Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları	120
3.4.3. Prososyal Sessizlik Ölçeğine Ait Analizler.....	121
3.4.3.1. Prososyal Sessizlik Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları	122
3.4.4. Örgütsel Prestij Algısına Ait Analizler	124
3.4.4.1. Örgütsel Prestij Algısı Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	129
BULGULAR VE YORUM	129
4.1. Demografik Bulgular	129
4.2. Araştırma Modeli Bulguları.....	130
4.2.1. Araştırma Modeli Ölçek Yapı Değerlendirmesi	130
4.2.2. Araştırma Modeli Ölçüm Modeli Testi.....	132
4.2.3. Araştırma Modeli Yapısal Değerlendirme	138
4.2.4. Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları	142
4.2.5. Aracılık Etkisi Sonuçları	144
4.2.6. Araştırma Hipotezlerinin Sonucu.....	146
BEŞİNCİ BÖLÜM	149
SONUÇ VE ÖNERİLER	149
5.1. Sonuç	149
5.2. Öneriler	159
KAYNAKÇA	163

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İşletmelerin en değerli kaynakları, kendilerine rekabet avantajı sağlayan ve taklit edilemez olan insan sermayesidir. İşletmeler, belirli ölçütlere göre işe aldıkları ve çeşitli eğitimler neticesinde işletmeye uyumlarını sağladıkları işgörenlerin işletmede kalmasını isterler. Ayrıca işgörenlerin işletmenin amaç ve hedefleri doğrultusunda faaliyet sergilemeleri işletmeler tarafından istenilen bir durumdur. Bu tür işgörenler işletmelerine/örgütlerine bağlı ise kaybedilme durumları söz konusu değildir. Ancak durum öyle görüldüğü gibi kolay değildir. Bu nedenle işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını sağlamak örgütlerin ve yöneticilerin temel kaygılarından biri olmuştur ve araştırmacılar tarafından örgütsel bağlılık, yönetim biliminin konusu olduğu 1950'lerden itibaren rağbet gören bir kavram olmuştur (Mowday, 1998, 387; Gül, 2002: 37; Bolat ve Bolat, 2008: 76-77; Avcı, 2017: 57; Gheitani vd., 2019: 77).

Araştırmacılar tarafından örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşmadaki en önemli unsurlardan biri örgütsel bağlılık olarak görülmektedir (Taşkın ve Dilek, 2010: 37). Örgütsel bağlılık kısaca, işgörenin örgüt üyeliğinde devam etme kararlılığını ifade eden psikolojik bir durumdur (Allen ve Meyer, 1990: 2). Örgütsel bağlılığı etkileyen birçok unsur mevcuttur. Örgütler tarafından bu unsurlar iyi değerlendirilip işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını olumlu yönde etkileyecek çalışmalar yapılmalıdır.

Öncelikle, işgörenler değerli gördükleri örgütlerde çalışmak isterler. Çalıştıkları örgütleri değerli görüyorlarsa çalışmaya devam etmek isterler. Örgütün değeri, işgörenin kendi penceresinden baktığında örgütünü bazı kıstaslara göre değerlendirilmesi ile ortaya çıkar. Bu kıstaslar örgütün nasıl görüldüğü ile ilgili dış çevre unsurlarının değerlendirmesi ve örgütün kendi yapısıdır. İçsel bir değerlendirme neticesinde işgören, örgütünü değerli ya da değersiz şeklinde sınıflandırır. İşgören tarafından yapılan bu değerlendirme örgütsel prestij algısını oluşturmaktadır. Örgütsel prestij algısına sosyal değişim perspektifinden bakıldığında, işgörenlerin genel kurumsal kimliğini etkileyen statü ile ilgili bir değerlendirme olduğu ortaya çıkmaktadır (Kang vd., 2011: 763). İşgörenlerdeki örgütsel prestij algısı ne kadar yüksek olursa, örgüte olan bağlılıkları da o derece de yükselmektedir (Herrbach vd, 2004; Fuller vd., 2006).

Diğer yandan işgörenler örgütlerini güvenli bulurlarsa bağlılıkları pekişir. Örgütlerin, işgörenlerin kendilerini güvenli hissedecekleri bir örgüt yapısı kurmaları örgütsel güven için önemlidir. Örgütsel güvenin iş arkadaşları, yöneticiler ve örgütün tamamında hâkim

KAYNAKÇA

- Abdallah, A. B., Obeidat, B. Y., Aqqad, N. O, Al Janini, M. K. and Dahiyat, S. (2017) An integrated model of job involvement, job satisfaction and organizational commitment: a structural analysis in Jordan's Banking Sector. *Communications and Network*, 9, 28-53. doi: 10.4236/cn.2017.91002.
- Addison, J. T. and Teixeira, P. (2019). Trust and workplace performance, *Institute of Labor Economics*, 3-40. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/196714/1/dp12216.pdf>
- Afşar, L. (2013). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel güven ilişkisi: konuya ilişkin bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hastane ve Sağlık Kuruluşlarında Yönetim Bilim Dalı, İstanbul.
- Ağralı Ermiş, S. (2019). *Akademisyenlerin karanlık üçlü özellikleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ahmad, A. (2018). The relationship among job characteristics organizational commitment and employee turnover intentions: A reciprocation perspective. *Journal of Work-Applied Management*, 10(1), 74-92. <https://doi.org/10.1108/JWAM-09-2017-0027>
- Ahmad, H., Ahmad, K. and Shah, I, A. (2010). Relationship between job satisfaction, job performance attitude towards work and organizational commitment, *European Journal of Sciences*, 18(2), 257-267.
- Akdemir, A. (2009). *İşletmeciliğin temel bilgileri*. Bursa: Ekin Yayın.
- Akdoğan, A. A. ve Köksal, O. (2019). Beklenti ve geliştirilmiş beklenti kuramı. S. Yürür (Ed.), *Örgütsel davranış kuramları* (ss. 129-158). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Akgül, Z. (2014). *Örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin matematik öğretmenlerinin algılarına göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sivas.
- Akın, U. ve Orman, E. (2015). Öğretmenlerin örgütsel güven ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki. *SDU International Journal of Educational Studies*, 2(2), 92-102.
- Akıncı, Z. (2002). Turizm sektöründe işgören iş tatminini etkileyen faktörler: Beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 1-25.
- Akkoyun, B. (2020). *Güvenden örgütsel güvene giden yol (bir alan araştırması)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkuş, D. B. (2020). *Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolü: KTMÜ örneği*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Bişkek.
- Akmaz, A. ve Erbaşı, A. (2017). Psikolojik kontrat ile örgütsel bağlılık ve örgütsel güven ilişkisi: mersin ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 125-154.
- Aksoy, A. ve Yılmaz, O. (2016). Örgütsel bağlılıkta yan bahisler yaklaşımı: işgörenlerin demografik özellikleri ile yan bahisler arasındaki farklılığı belirlemeye yönelik bir araştırma. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(6), 73-83. (ISSN: 2149-8598).
- Aksoy, C. (2017). Çalışanların örgütsel güven ve örgütsel bağlılık algılarının karşılaştırılması: bankacılık sektöründe bir uygulama. *International Journal of Management and Administration*, 1(1), 30-38.
- Akyol, P., Atan, T. ve Gökmen, B. (2013). Beden eğitimi ve sınıf öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerinin incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 38-45.
- Akyüz, B. (2015). Örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık performansı ilişkisi: örgütsel özdeşlemenin aracılık rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 207-216.

- Albalawi, A. S., Naughton, S., Malek Bakheet Elayan, M. B. and Sleimi, M. T. (2019). Perceived organizational support, alternative job opportunity, organizational commitment, job satisfaction and turnover intention: a moderated-mediated model, *Organizacija*, 52(4), 310-324.
- Al-bdour, A. , Ali., A., Nasruddin., E., Lin, S. (2010). The relationship between internal corporate social responsibility and organizational commitment within the banking sector in Jordan, *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering*, 4(79), 1842 - 1861.
- Albdour, A. A. and Altarawneh, I. I. (2014). Employee Engagement and Organizational Commitment: Evidence from Jordan. *International Journal of Business*, 19(2), 192-212.
- Ali, N. and Jan, S. (2012). Relationship between organizational justice and organizational commitment and turnover intentions amongst medical representatives of pharmaceuticals companies of Pakistan. *Journal of Managerial Sciences*, VI(2), 201-212.
- Alioğulları, Z.D. (2012). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Allen, N. and Meyer, J.P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Alparslan, A. M., Can. A. ve Oktar, Ö. F. (2014). Algılanan örgütsel desteğin yardım etme davranışına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *İş ve Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(2), 115-128. Doi: 10.4026/1303-2860.2014.0250.x
- Al-Qattan, A. (1987), "The relationship between organizational commitment and personal characteristics and job performance", *Arab Journal of Administrative Sciences*, 11, 5-31.
- Altın Gülova, A. ve Demirsoy, Ö. (2012). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: hizmet sektörü çalışanları üzerinde ampirik bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 49-76.
- Altınışik, A. (2017). *Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sessizlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Aydın.
- Altınışik, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamaları* (Geliştirilmiş 3. Baskı). Sakarya, Sakarya Kitapevi.
- Alvi, S., Ahmed, S. W. (1987). Assessing organizational commitment in a developing country: Pakistan, a case study. *Human Relation*, 40(5), 267-280. doi:10.1177/001872678704000502
- Amah O. E. and Okafor C. A. (2008). Relationships among silence climate, employee silence behaviour and work attitudes; The role of self- esteem and locus of control. *Asian Journal of Scientific Research*, 1(1), 1-8.
- Amangala, T.A. (2013). The Effects of Demographic Characteristics on Organizational Commitment: A Study of Salespersons in the Soft Drink Industry in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 5, 109-118.
- Andrew, D. P. S., Todd, S. Y., Greenwell, T. C., Pack, S. M. and Cannon, C. (2006). Perceived organizational prestige and collegiate athletic department employees, *Journal of Contemporary Athletics*, 2(2), 163-174.
- Angelis, J., Conti, R., Cooper, C. and Gill, C. (2011) Building a High-Commitment Lean Culture. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 22, 569-586.
- Angle H. L. and Perry J. L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 21, 1-14.
- Antalyalı, Ö. L., Dumlupınar M. ve Özkul, A. S. (2017). Yetişkin bağlanma stilleri örgütsel güven ve örgütsel bağlılığa etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1679-1702.
- Arbak, Y. ve Kesken, J. (2005). *Örgütsel bağlılık sağlık hizmetlerinde sürekli gelişim için davranışsal bir yaklaşım* (1. Baskı). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Arboğa, Ş. (t.y.). Yönetim ve Organizasyon. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İktisat Lisans Programı.

Kaynakça

- Arslan, D. T. ve Esatoğlu A. E. (2017). Hastane İdari Personelinin Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Journal of Business Research – Turk -*, 9(2), 315-352.
- Arslan, Y. (2009). *Kurumsallaşma ve Örgütsel Güven İlişkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Aryee, S., Budhwar, P. S., and Chen, Z. X. (2002). Trust as a mediator of the relationship between organizational justice and work outcomes: Test of a social exchange model. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 267-285.
- Ashforth, B. E. and Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization, *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Aslan, S. (2016). Türkiye’de sosyal sermaye bileşenlerinden güven hakkında bir değerlendirme. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 181-204.
- Aşçı, F. H. ve Erturan İlker, G. (2018). Algılanan öğretmen geribildirim ve güdüsel iklimin beden eğitimi ve spor derslerinde zevk alma ve güdülenme üzerine yordayıcı etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2), 123-138.
- Ata, H. (2018). *Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde dışsal prestij algısının aracılık rolü üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı, İstanbul.
- Ata, H. ve Ataman, G. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk, algılanan dışsal prestij ve örgütsel bağlılık: sosyal kimlik kuramı çerçevesinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(36), 255-273. DOI: <https://doi.org/10.35408/comuybd.559780>
- Atasever, M. (2013). *Yıldırımın örgütsel sessizlik üzerine etkisi ve işletmelerde bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Denizli.
- Ateş, A. (2019). *Farklılıkların yönetimi ile iş doyumu ve örgütsel bağlılık ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Atıgan, F. (2017). *Yönetim ve organizasyon* (3. Baskı). Ankara: Nobel.
- Avcı, A. (2017). Örgütsel bağlılık: kavramsal çerçevesi ve eğitim örgütleri açısından etkileri. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 12(6), 55-76. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11535>
- Aven, F.F., Parker, B., and McEnvoy, G.M. (1993). Gender and attitudinal commitment to organizations: a meta analysis. *Journal of Business Research*, 26, 63-73.
- Ayar, M. (2020). *Liderliğin açık etme (whistleblowing) ve işgören sesliliğine etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü: sağlık sektörü araştırması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Giresun.
- Ayden, C. ve Özkan, Ö. (2014). Sağlık çalışanlarının kurumsal güven ve örgütsel bağlılık boyutları itibarıyla incelenmesi: Malatya devlet hastanesi sağlık personeli üzerinde bir çalışma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 151-167.
- Aydın, F. (2016). *Ortaokul Yöneticilerinin kullandıkları örgütsel güç türleri ve öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Aygün, M. (2019). *İşe alım sürecinde iç kaynaklardan yararlanma ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: katılım bankacılığına yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aygün, Ş. ve Özmutaf, N. M. (2020). Sosyal medyanın aracılık rolü bağlamında örgütsel iletişim ve örgüt kültürü ilişkisi: Anakent belediyelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 427-449.

Prososyal Sessizlik...

- Ayyıldız, F. N. (2018). *Çalışan sesinin, örgüte bağlılığa ve çalışan mutluluğuna etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baghini, B. Z., Pourkiani, M. and Abbasi, F. B. (2014). The relationship between organizational trust and organizational deviant behavior of staff in Refaah bank branches in Kerman City. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(11), 124-133.
- Bağcı, Z. ve Akbaş, T. T. (2016). Hemşirelerin örgütsel güven algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 155-170.
- Bakan, İ. (2018). *Örgütsel stratejilerin temeli örgütsel bağlılık kavram, kuram, sebep ve sonuçlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004). Örgütsel iletişim ile iş tatmini unsurları arasındaki ilişkiler: akademik örgütler için bir alan çalışması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7, 1-30.
- Bakan, İ., Erşahan, B. ve Kaya, İ. (2016). Örgütsel kimliğin ve örgütsel prestij, örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisi: bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 69-88.
- Balkı, S. (2019). *Mutfak çalışanlarında algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Ballı, E. ve Çakıcı, A. (2016a). Otel işletmelerinde çalışanların örgütsel bağlılığının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 79-98.
- Ballı, E. ve Çakıcı, A. (2016b). Karanlık liderliğin örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik üzerine etkisi: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 167-180.
- Bansal, H. S., Irving, P. G. and Taylor, S. F. (2004). A three-component model of customer commitment to service providers. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 234-250. Doi: 10.1177/0092070304263332
- Barber, A.E. (1998), *Recruiting Employees: Individual and Organizational Perspectives*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Barçın, N. (2012). *İşletmelerde örgütsel sessizliğin örgütsel bağlılık ve iş tatminine etkisi üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bartels, J., Pruyn, A., Jong, M. D. and Joustra I. (2007). Multiple organizational identification levels and the impact of perceived external prestige and communication climate, *Journal of Organizational Behavior*, 28, 173-190.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Basso, K. H. (1970). "To give up on words": Silence in western apache culture. *Southwestern Journal of Anthropology*, 26(3), 213-230.
- Başaran, İ. E. (2008). *Örgütsel davranış insanın üretim gücü*. Ankara: Ekinoks.
- Baştuğ, G., Pala, A., Yılmaz, T., Duyan, M. ve Günel, İ. (2016), Organizational silence in sports employees. *Journal of Education and Learning*, 5(4), 126-132.
- Batmunkh, M. (2011). *Liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki ve bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Bayram, T.Y. (2010). *Üniversitelerde örgütsel sessizlik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Bolu.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-40.
- Benevene, P. (2020), Managing silence in workplaces, *Journal of Workplace Learning*, 32(1), 94-95. <https://doi.org/10.1108/JWL-02-2020-157>
- Benkhoff, B. (1997). Disentangling organizational commitment. *Personnel Review*, 26 Iss 1/2 pp. 114 – 131. <http://dx.doi.org/10.1108/00483489710157823>

Kaynakça

- Biasi, K. (2018). *Solving the change paradox by the means of trust leveraging the power of trust to provide continuity in times of organizational change*. Deutschland: Springer Gabler.
- Biçkes, D. M., Yılmaz, C., Demirtaş, Ö. ve Uğur, A. (2014). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü: Bir alan çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 97-122.
- Bildik, B. (2009). *Liderlik tarzları, örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gebze.
- Bilgiç, H. F. (2017). Örgütsel bağlılık-iş tatmini ilişkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzduşümü Dergisi*, 2(3). 35-49.
- Binikos, E. (2008). Sounds of silence: organisational trust and decisions to blow the whistle, *SA Journal of Industrial Psychology SA Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 2013.
- Blau, G. and Boal, K. (1987). Conceptualizing how job involvement and organizational commitment affect turnover and absenteeism. *Academy of Management Review*. 12(2), 288-300.
- Blau, G. and Boal, K. (1989). Using job involvement and organizational commitment interactively to predict turnover. *Journal of Management*, 15(1), 115-127.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York, NY: Wiley.
- Blomqvist, K., and Stahle, P. (2000). Building organizational trust. *Paper presented at the 16th Annual IMP Conference*, Bath, UK
- Bluedorn, A. C. (1982). A unified model of turnover from organizations. *Human Relations*, 35(2), 135-153.
- Bogart, K. and Stein, N. (1987). Breaking the silence: Sexual harassment in education. *Peahody Journal of Education*, 64(4). 146-163.
- Bolat, O., İ., Bolat, T. (2008). Otel işletmelerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 75-94.
- Bormann, K. C. and Rowold, J. (2016). Ethical leadership's potential and boundaries in organizational change: A moderated mediation model of employee silence. *German Journal of Human Resource Management*, 30(3-4), 225-245.
- Boylu, Y., Pelit E. ve Güçer, E. (2007). Akademisyenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Finans, Politik& Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 55-74.
- Bozkurt, Ö. ve Yurt, İ. (2013). Akademisyenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(22), 121-139.
- Brinsfield, C. (2009). *Employee Silence: Investigation of Dimensionality, Development of Measures and Examination of Related Factors*. Unpublished dissertation. The Ohio State University.
- Brinsfield, C. T. (2012). Employee silence motives: investigation of dimensionality and development of measures. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 671-697. Doi: 10.1002/job.1829
- Brinsfield, C. T., Edwards, M. and Greenberg, J. (2009). Voice and silence in organizations: Historical review and current conceptualizations. In J. Greenberg and M. Edwards (Eds.), *Voice and Silence in Organizations* (pp. 3-33). Bingley, UK: Emerald Group Publishing.
- Brown, S., Gray, D., McHardy, J., Taylor, K., (2015). Employee trust and workplace performance, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 2-44 <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2015.05.001>
- Buchan, N. R., Croson, R. T. A. and Dawes, R. M. (2002). Swift neighbors and persistent strangers: a cross-cultural investigation of trust and reciprocity in social exchange. *American Journal of Sociology*, 108, 168-206.
- Buchan, N. R., Johnson, E. J. and Croson, R. T. A. (2006). Let's get personal: an international examination of the influence of communication, culture and social distance on other regarding preferences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 60, 373-98.
- Buchanan II, B. (1974). Building organizational commitment: the socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19(4), 533-546.

Prososyal Sessizlik...

- Burke, P. J., and Stets, J. E. (1999). Trust and commitment through self-verification. *Social Psychology Quarterly*, 62, 347–366.
- Bushra, F., Usman, A. and Asvir, N. (2011). Effect of transformational leadership on employees' job satisfaction and organizational commitment in banking sector of Lahore (Pakistan). *International Journal of Business and Social Science*, 2(18),
- Büyükköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cakinberk, A., Dede, N., Yılmaz, G. (2014). Relationship between organizational trust and organizational silence: an example of public university. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 1(2), 91-105.
- Candan, H. (2019). Kamu çalışanlarının örgütsel bağlılıkları ile örgütsel sessizlikleri arasındaki ilişkiler: Karaman örneği. *Ombudsman Akademik*, 5(10), 255-291.
- Carmeli, A. (2004). The link between organizational elements, perceived external prestige and performance. *Corporate Reputation Review*, 6(4), 314-331.
- Carmeli, A. (2005): Perceived external prestige, affective commitment, and citizenship behaviors. *Organization Studies*, 26 (3), 443–464.
- Carmeli, A. and Freund, A. (2002). The relationship between work and workplace attitudes and perceived external prestige. *Corporate Reputation Review*, 5 (1), 51–70.
- Carmeli, A. and Freund, A. (2009). Linking perceived external prestige and intentions to leave the organization: the mediating role of job satisfaction and affective commitment, *Journal of Social Service Research*, 35(3), 236-250.
- Carmeli, A., Gelbard, R., and Goldrieck, R. (2011). Linking perceived external prestige and collective identification to collaborative behaviors in R&D teams. *Expert Systems with Applications*, 38, 8199-8207.
- Carmeli, A., Gilat, G. and Weisberg, J. (2006). Perceived external prestige, organizational identification and affective commitment: A stakeholder approach, *Corporate Reputation Review*, 9(2), 92-104.
- Cemaloğlu, N. ve Yenel, K. (2017). Örgütsel sessizlik. S. Özdemir ve N. Cemaloğlu (Ed.), *Örgütsel davranış ve yönetim* (ss. 305-330). Ankara: Pegem Akademi.
- Cemaloğlu, N. ve Şahin, F. (2017). Birey, örgüt ve yönetim. S. Özdemir ve N. Cemaloğlu (Ed.), *Örgütsel davranış ve yönetim* (ss. 1-31). Ankara: Pegem Akademi.
- Chami, R. and Fullenkamp, C. (2002). Trust and efficiency, *Journal of Banking & Finance*, 26(2002), 1785-1809.
- Chan, S.H.J. and Ao, C.T.D. (2019). The mediating effects of job satisfaction and organizational commitment on turnover intention, in the relationships between pay satisfaction and work–family conflict of casino employees. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 20(2), 206-229.
- Chayomchai, A. (2020). The moderating effect of generation on the relationship between commitment and performance: Evidence from human resource management model, *Management Science Letters*, 10, 3707-3716.
- Chin, W. W. (1998). Issus and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, 22(1), vii-xvi.
- Choong, Y. O., Tan, C. E., Keh, C. G., Lim, Y. H., and Tan, Y. T. (2012). How demographic factors impact organisational commitment of academic staffs in Malaysian Private Universities: A review and research agenda. *International Journal of Academic Research*, 4(3), 72-76.
- Chun, R. (2005). Corporate reputation: meaning and measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7 (2): 91-109.
- Clifford J. M. (1989). An Analysis of the Relationship between Attitudinal Commitment and Behavioral Commitment. *The Sociological Quarterly*, 30(1), 143-158. Retrieved November 29, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/4121457>
- Cohen, A. (1993). Organizational commitment and turnover: a meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 36(5), 1140–1157. doi:10.2307/256650
- Cohen, A. (2003). *Multiple commitments in the workplace: an integrative approach*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey London.

Kaynakça

- Cohen, A. (2007). Commitment before and after: An evaluation and reconceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 17, 336-354.
- Cohen, A., and Hudecek, N. (1993). Organizational commitment-turnover relationship across occupational groups. *Group & Organization Management*, 18(2), 188-213. doi:10.1177/1059601193182004
- Collins, C. J. and Stevens, C. K. (2002). The relationship between early recruitment-related activities and the application decisions of new labor-market entrants: A brand equity approach to recruitment. *Journal of Applied Psychology*, 87, 1121-1133.
- Colquitt, J. A., Lepine, J. A. and Wesson, M. J. (2015). *Organizational behavior: improving performance and commitment in the workplace* (4.th. Ed). McGraw-Hill Education, New York.
- Cook, J. and Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfillment. *Journal Of Occupational Psychology*, 53, 39-52.
- Cook, K. S., Cheshire, C., Rice, E. R. W. and Nakagawa, S. (2013). Social exchange theory. In J. DeLamater and A. Ward (Eds.), *Handbooks Of Sociology And Social Research*, (pp. 61-88). New York London: Springer Dordrecht Heidelberg. doi:10.1007/978-94-007-6772-0_3
- Cooper-Hakim, H.,A. and Viswesvaran, C. (2005). The construct of work commitment: testing an integrative framework. *Psychological Bulletin*, 131(2), 241-259.
- Cropanzano, R., James, K., and Konovsky, M. A. (1993). Dispositional affectivity as a predictor of work attitudes and job performance. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 595-606. doi:10.1002/job.4030140609
- Cummings, L.L., and Bromiley, P. (1996), The organizational trust inventory (OTI): development and validation, in Kramer, R.M. and Tyler, T.R. (Eds), *Trust in Organizations*, Sage, Thousand Oaks, CA, pp. 302-330.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde sessiz kalınan konular, sessizliğin nedenleri ve algılanan sonuçları üzerine bir araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Çalışkan Akçetin, N. (2013).Emanuel Levinas için adalet nedir? *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 21, 267-280. Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER198>
- Çalışkan, A. (2015). Örgütsel adaletin örgütsel bağlılığa etkisi: Etik ikliminin aracılık rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-141.
- Çavuşoğlu S. ve Köse, s. (2016). Örgüt kültürünün örgütsel sessizlik davranışına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 115-146.
- Çetin, A. (2020). Organizational silence and organizational commitment: a study of Turkish sport managers. *AASS Journal*, 8(2), 1-10. Doi: 10.29252/aassjournal.830
- Çetin, M. Ö. (2004). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık*. Nobel Yayınları, Ankara,
- Çetinel, E. (2008). *Örgütsel güven ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki üzerine bir örnek olay*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çınar, O., Karcioğlu, F., Alioğulları, Z. D. (2013). The relationship between organizational silence and organizational citizenship behavior: A survey study in the province of Erzurum, Turkey, *Social and Behavioral Sciences*, 99, 314 -321.
- Çiftçi, E. G. ve Öneren, M. (2017). Örgütsel sessizlik, işe yabancılaşma ve örgütsel güven ilişkisi. *Social Sciences Studies Journal*, 3(8), 567-583.
- Çiftçi, G. E. (2015). *Örgütsel sessizlik, işe yabancılaşma ve örgütsel güven ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kırıkkale.
- Çiftçioğlu, B. A. (2015). Is organizational trust associated with organizational prestige? A political party example. *Journal of Business & Economic Policy*, 2(3). 187-197.
- Çitli, İ. İ. (2015). *Örgütsel sessizlik ile tükenmişlik arasındaki ilişki ve bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çokyiğit, M. (2020). *Ortaokulların bürokratik yapısının etkililiği örgütsel güven ve örgütsel destek düzeyi arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Üniversitesi, Ankara.

Prososyal Sessizlik...

- Çoruk, A. (2012). *Yönetim süreçleri açısından yöneticilerin duygu yönetimi davranışları*, Yayınlanmamış doktora tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Darıcan, Ş. (2019). *Hastanelerde personel güçlendirmenin iş tatmini, yöneticiye güven ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi ve buna yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- De Gieter, S., Hofmans, J., and Pepermans, R. (2011). Revisiting the impact of job satisfaction and organizational commitment on nurse turnover intention: an individual differences analysis. *International Journal of Nursing Studies*, 48(12), 1562-1569.
- De Maria, W. (2006). Brother secret sister silence: Sibling conspiracies against managerial integrity. *Journal of Business Ethics*, 65, 219-234.
- De Silva, K. and De Silva Lokuwaduge, C. (2019), Impact of corporate social responsibility practices on employee commitment, *Social Responsibility Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/SRJ-01-2019-0027>.
- Dedahanov, A. T., Kim, C. and Rhee, J. (2015). Centralization and communication opportunities as predictors of acquiescent or prosocial silence, *Social Behavior and Personality*, 43(3), 481-492.
- Dedahanov, A. T. and Rhee, J. (2015). Examining the relationships among trust, silence and organizational commitment. *Management Decision*, 53(8), 1843-1857.
- Demir, B. (2019). *Toksik liderlik algısının örgütsel sessizlik, duygusal bağlılık ile görev performansı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış doktora tezi. Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Demircan, N. ve Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: nedenleri ve sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi*, 10(2), 139-150.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerinde etkisi: tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 179-194.
- Demirtaş, Z. (2018). The relationships between organizational values, job satisfaction, organizational silence and affective commitment. *European Journal of Education Studies*, 4(11), 108-125.
- Demo, G. Neiva, E., R., Nunes, I. And Rozzett, K. (2012). Human resources management policies and practices scale (HRMPPS): Exploratory and confirmatory factor analysis, *BAR Rio de Janeiro*, 9(4) art. 2, 395-420.
- Deniz, N., Noyan, A. and Ertosun, Ö. G. (2013). The relationship between employee silence and organizational commitment in private healthcare company, *9th International Strategic Management Conference*, 99, 691-700. doi:10.1016/j.sbspro.2013.10.540
- Dijkstra, T. K. and Henseler, J. (2015). Consistent partial least squares path modeling, *MIS Quarterly*, 39(2), 297-316.
- Dileep Kumar, M., Alagappan, P. N. and Govindarajo, N. (2015). The impact of organisational silence on job stress, organisational commitment and intention to leave among expatriate employees, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 9(29), 1-8.
- Dilek, Y. (2014). *Kişilik ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Dinçer, Ö. (2007). *Stratejik yönetim ve işletme politikası* (8. Baskı). İstanbul: Alfa.
- Dirani, K. M. (2009). Measuring the learning organization culture, organizational commitment and job satisfaction in the Lebanese banking sector. *Human Resource Development International*, 12(2), 189-208. doi:10.1080/13678860902764118
- Dirani, K. M., and Kuchinke, K. P. (2011). Job satisfaction and organizational commitment: validating the Arabic satisfaction and commitment questionnaire (ASCQ), testing the correlations, and investigating the effects of demographic variables in the Lebanese banking sector. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(5), 1180-1202. doi:10.1080/09585192.2011.556801
- Dirks, K.T. and Ferrin, D.L. (2001). The role of trust in organizational settings. *Organization Science*, 12(4), 450-67.

Kaynakça

- Dixon, M. A., Furner, B. A., Cunningham, G. B., Sagas, M., and Kent, A. (2005). Challenge is key: An investigation of affective organizational commitment in undergraduate interns. *Journal of Education for Business*, 80, 172-180.
- Donaghey, J., Cullinane, N., Dundon, T. and Wilkinson, A. (2011), Reconceptualising employee silence: problems and prognosis. *Work, Employment and Society*, 25(1), 51-67.
- Doney, P., Cannon, J., and Mullen, M., (198). Understanding the influence of national culture on the development of trust, *Academy of Management Review*, 23(3), 601-620.
- Dukerich, J., Golden, B., and Shortell, S. (2002). Beauty in the eyes of the beholder: the impact of organizational identification, identity, and image on the cooperative behaviors of physicians. *Administrative Science Quarterly*, 47, 507-533.
- Durusu, H. (2019). *Öğretmenlerin yıldırma yaşama, iş yeri arkadaşlık algısı ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki ve bazı değişkenlere göre incelenmesi (Bilecik örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Dutton, J. E. and Dukerich, J. M. (1991). Keeping an eye on the mirror: image and identity in organizational adaptation. *Academy of Management Journal*, 34(3), 517-554.
- Dutton, J. E., Ashford, S. J., Wierba, E. E., O'Neill, R. M. and Hayes, E. (1997). Reading the wind: how middle managers assess the context for issue selling to top managers. *Strategic Management Journal*, 18, 407-425.
- Dutton, J., Dukerich, J., and Harquail, C. (1994). Organizational image and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39, 239-263.
- Dündar, Ö. (2020) *Üniversite öğrencilerinin örgütsel imaj algılarıyla okula yabancılaşma düzeyleri ve okul terki eğilimleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Edirne.
- Eisenberger, R., Fasolo P. and Davis-LaMastro V. (1990). Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation. *Journal of Applied Psychology*, 75 (1):51-59.
- Elçi, M., Karabay, M. E., Ensari, M. Ş. ve Bilgen, A. (2016). Örgütsel adalet algısının ve lidere güvenin örgütsel sessizlik davranışı üzerindeki etkisi: İstanbul ili emniyet çalışanlarına yönelik bir uygulama. *Eurasian Academy of sciences Eurasian Business & Economics Journal*, 1, 332-347.
- Erbaş, G. (2008), *Yönetici ve İşgören Arasındaki İletişimin Kalitesi ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdöğün, E. (2011). *Etkili liderlik örgütsel sessizlik ve performans ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Erdost Çolak, H. E. (2015). Örgütsel sessizlik. N. D. Ergun Özler (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* (ss. 363-396). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erenler, E. (2010). *Çalışanlarda sessizlik davranışının bazı kişisel ve örgütsel özelliklerle ilişkisi: Turizm sektöründe bir alan araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ergeç, S. (2020). *Nepotizmin örgütsel güven üzerine etkisi: hastaneler üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ergun Özler, D. N. ve Bozkurt Yıldırım, H. (2015). Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5, 163-188.
- Ergün, M. (2017). İtibar yönetimi. Özdemir, S. ve Cemaloğlu, N. (Ed.), *Örgütsel davranış ve yönetim* (ss. 149-178). Ankara: Pegem Akademi.
- Erkutlu, H. and Chafra, J. (2019). Leader's integrity and employee silence in healthcare organizations, *Leadership in Health Services*, 32(3), 419-434. DOI: 10.1108/LHS-03-2018-0021
- Eroğlu, A. H., Adıgüzel, O. ve Öztürk, U. C. (2011). Sessizlik girdabı ve bağlılık ikilemi: işgören sessizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi ve bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 97-124.

- Eroğlu, S. (2007). *Toplam kalite yönetimi uygulanan ortaöğretim kurumlarında öğretmenlerin örgütsel adanmışlık ve motivasyon düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erol, İ. (2021). *Karabük'teki hazır giyim ve tekstil firmalarında çalışan kadınların örgütsel adalet ve güven algılarının örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Erol, V. (1998). *İş tatmini ve örgütsel bağlılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi ve Gelişimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Ersoy, S. T. (2019). *Bankacılık sektörü çalışanlarında örgütsel bağlılığın obsesif inançlar ve sosyodemografik değişkenlerle ilişkisi: Adana ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ertekin, İ., İlgin, H. Ö., ve Yengin, D. A. (2017). Örgütsel iletişim kuramları. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(2), 297-311.
- Eser, G. (2007). *Etik iklim ve yöneticiye güvenin örgüte bağlılığa etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Esmer, Y. ve Yüksel M. (2017). İş yaşamında örgütsel bağlılık: Teorik bir çerçeve. *Akademik Bakış Dergisi*, 2017(62), 258-272.
- Fard, P. G. and Karimi, F. (2015). The relationship between organizational trust and organizational silence with job satisfaction and organizational commitment of the employees of university. *International Education Studies*, 8(11), 219-227.
- Farndale, E., Hope-Hailey, V., and Kelliher, C. (2011). High commitment performance management: the roles of justice and trust. *Personnel Review*, 40(1), 5–23. doi:10.1108/00483481111095492
- Faulkner, R. R. (1973). Career concerns and mobility motivations of orchestra musicians. *The Sociological Quarterly*, 14, 334-339.
- Ferrin, D. L. and Gillespie, N. (2010). Trust differences across national–societal cultures: much to do, or much ado about nothing?. In Saunders, M. N. K., Skinner, D., Dietz, G., Gillespie, N. and Lewicki, R. (Eds.), *Organizational trust a cultural perspective*, (pp. 42-86). UK: Cambridge University Press.
- Ferrin, D. L., Kim, P. H., Cooper, C. D. and Dirks, K. T. (2007). Silence speaks volumes: the effectiveness of reticence in comparison to apology and denial for responding to integrity- and competence-based trust violations, *American Psychological Association*, 92(4), 893-908.
- Ferrin, D., L. and Gillespie N. (2010). Trust differences across national–societal cultures: much to do, or much ado about nothing? In M. N. K. Saunders, D. Sinner, G. Dieta, N. Gillespie and R. K. Kewicki (Eds.), *Organizational trust a cultural perspective* (pp. 42-86) Cambridge, UK: Cambridge University Press Edinburgh Building,
- Fielden, S. L. and Davidson, M. J. (2005). Stress and unemployment: a comparative review of female and male managers. In Antoniou A. S. G., and Cooper, C., L. (Eds.), *Research companion to organizational health psychology* (pp. 254-292). Cheltenham, UK.
- Flores, F., and Solomon, R. C. (1998). Creating Trust. *Business Ethics Quarterly*, 8(2), 205–232.
- Folger, R. and Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management*. USA, California: SAGE Publication.
- Forkuoh, S.K., Affum-Osei, E., Osei, M.A.,and Addo Yaw, V.J. (2014) Employees' Commitment and Growth of Family Businesses. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2, 1-14
- Fornell, C., and Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382–388. doi:10.1177/002224378101800313
- Freund, R. (2014). *Determining The Effects Of Employee Trust On Organizational Commitment*. Yayınlanmamış doktora tezi, Pepperdine University, California.
- Fukuyama, F. (1996). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Simon & Schuster.

Kaynakça

- Fuller, J. B., Hester, K., Barnett T., Frey, L., Relyea, C. (2006b) Perceived organizational support and perceived external prestige: predicting organizational attachment for university faculty, staff, and administrators. *The Journal of Social Psychology*, 146(3), 327-347, DOI: 10.3200/SOCP.146.3.327-347
- Fuller, J., Hester, K., Barnett, T., Frey, L., Relyea, C., and Beu, D. (2006c). Perceived External Prestige and Internal Respect: New Insights into the Organizational Identification Process. *Human Relations*, 59, 815-846.
- Fuller, J., Marler, L., Hester, K., Frey, L., and Relyea, C. (2006a). Construed External Image and Organizational Identification: A Test of the Moderating Influence of Need for Self-Esteem. *The Journal of Social Psychology*, 701-716.
- Gallus, J. and Frey, B. S. (2016). Awards: a strategic management perspective. *Strategic Management Journal*, 37, 1699-1714.
- Gatewood, R., D., Mary, A., G. and Lautenschlager, G., J. (1993). Corporate image, recruitment image and initial job choice decisions. *Academy of Management Journal*, 36(2), 414-427.
- Gencer, M. (2018). *Güç merkezi oluşturma oyunlarının örgütsel sessizlik ve örgütsel sosyalleşmeye etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Geyskens, I., Steenkamp, J. B. E. M., Scheer, L. K. and Kumar, N. (1996). The effects of trust and interdependence on relationship commitment: A trans-Atlantic study. *International Journal of Research in Marketing*, 13, 303-317.
- Gheitani, A., Imani, S., Seyyedamiri, N. and Foroudi, P. (2019). Mediating effects of intrinsic motivation on the relationship between Islamic work ethic, job satisfaction, and organizational commitment in banking sector, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(1), 75-95.
- Ghosh, S. and Swamy, D. R. (2014). A literature review on organizational commitment – a comprehensive summary. *Int. Journal of Engineering Research and Applications*, 14(12), 4-14.
- Giauque, D., Resenterra, F., and Siggen, M. (2010). The relationship between HRM practices and organizational commitment of knowledge workers. Facts obtained from Swiss SMEs. *Human Resource Development International*, 13(2), 185–205. doi:10.1080/13678861003703716
- Gider, Ö. (2010). Eğitim ve araştırma hastanelerinde çalışan personelin örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve iş doyumunu düzeylerinin araştırılması, *Yönetim*, 21(65), 81-105.
- Gilbert, J. A. ve Tang, T. L. (1998). An examination of organizational trust antecedents. *Public Personnel Management*, 27 (3), 321–338.
- Girgin, S. ve Demir, T. (2018). Meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 12-24.
- Glisson, C., and Durick, M. (1988). Predictors of job satisfaction and organizational commitment in human service organizations. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 61–81. <https://doi.org/10.2307/2392855>
- Gouldner, A. W. (1958). Cosmopolitans and locals: Toward an analysis of latent social roles II, *Administrative Science Quarterly*, 2(4): 444-480.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161– 178. doi:10.2307/2092623
- Gökaslan, M. O. (2010). *Birleşme sonrasındaki örgütsel kültürün örgütsel bağlılık üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Göktaş Kulualp, H. ve Çakmak, A. F. (2016). Örgütsel sessizlik türlerini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(12-1), 123-146.
- Göktepe, A. O. (2012). *Zihni temsillerin (sosyal ve ekonomik takas yaklaşımı) çalışılan kuruma bağlanmaya (cezbolma, özdeşleşme ve bağlılık) etkisinde örgütsel destek ve dışsal prestij algılarının rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Gray, E. R., and Balmer, J. M. T. (1998). Managing corporate image and corporate reputation. *Long Range Planning*, 31, 695-702.

- Greenhaus, J., Pransurman, S., and Wormley, W. (1990). Effects of race on organizational experiences, job performance evaluation, and career outcomes. *Academy of Management Journal*, 33(1), 64-86.
- Griffeth, R. W., Gaertner, S. and Sager, J. K. (1999). Taxonomic model of withdrawal behaviors: the adaptive response model. *Human Resource Management Review*, 9(4), 577-590.
- Griffeth, R. W., P. W. Hom ve S. Gaertner (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of Management*. 26(3), 463-488.
- Gudergan, P. S., Ringle, C. M., Wende, S. and Will, A. (2008). Confirmatory tetrad analysis in PLS path modeling. *Journal of Business Research*, 61, 1238-1249.
- Guerrero, S. and Herrbach, O. (2009). Manager organizational commitment: a question of support or image?, *The International Journal of Human Resource Management*, 20(7), 1536-1553, DOI: 10.1080/09585190902983496
- Gupta, M., and Gehlawat, M. (2013). Organizational commitment among secondary school teachers in relation to their demographic variables. *Pedagogy of Learning*, 1(1), 47-53.
- Gutteridge, T. G., Leibowitz, Z. B. and Shore, J. E. (1993). A new look at organizational career development, *Human Resource Planning*, 6(2), 71-84.
- Guzzo, R. F., Wang, X., Madera, J. M., and Abbott, J. (2021). Organizational trust in times of COVID-19: Hospitality employees' affective responses to managers' communication. *International Journal of Hospitality Management*, 93, 102778. 1-11. doi:10.1016/j.ijhm.2020.102778
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 37-56.
- Gülbahar, H. O. (2020). *Algılanan örgütsel politikanın örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: türkiye-romanya karşılaştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Güler, S. (2014). *Örgütlerde güven algılamasının örgütsel sinizm üzerine etkisi ve bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Güllüoğlu, Ö. (2011), *Örgütsel İletişim-İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık*, Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- Günüşen, Z. E. (2016). *Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Gürbüz, R. (2012). *Algılanan örgütsel destek ve örgütsel güvenin, örgütsel bağlılık ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1:3), 48-75.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gürlek, M. (2018). *Kurumsal sosyal sorumluluğun işe adanma üzerindeki etkisinde algılanan dışsal prestij ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: otel işletmelerinde bir araştırma*, Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hafer, J. C. and Martin, T. N. (2008). Job involvement or affective commitment: a sensitivity analysis study of apathetic employee mobility. *Journal of Institute of Behavioural and Applied Management*, 8(1), 2-19.
- Hagen, J.M., and Shoe, S. (1998). Trust in Japanese interfirm relations: Institutional sanctions matter. *The Academy of Management Review*, 23, 589-600.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*, (7th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. and Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the result of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24. DOI 10.1108/EBR-11-2018-0203

Kaynakça

- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. and Gudergan, S. P. (2018). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling*. SAGE Publication: United Kingdom.
- Harbaloğlu, M. (2014). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Konaklama işletmeleri üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hartmann, L. C. and Bambacas, M. (2000). Organizational commitment: A multi-method scale analysis and test of effects. *The International Journal of Organizational Analysis*, 8(1), 89-108.
- Hawass, H. H. (2016). Examining the antecedents of prosocial silence: a relational perspective. *EuroMed Journal of Business*, 11(2), 248-271 <https://doi.org/10.1108/EMJB-07-2015-0031>
- Held, K. (2020). The power of prestige: investigating employees' commitment in companies acquired by Chinese multinational enterprises in Germany. In Marinov, M. A., Marinova S. T., Larimo, J. A. and Lepoksky, T. (Ed). *International business and emerging economy firms Volume I: Universal issues and the Chinese perspective*. (153-188) Switzerland, Palgrave Macmillan.
- Helmiati, H., Abdillah, H. R., Anita, R., Nofianti, L. and Zakaria, N. B. (2018). Organizational trust and organizational silence: the factors predicting organizational commitment. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(3.35), 126-13.
- Hendriks, M. (2016). *Organizational reputation, organizational attractiveness and employer branding: clarifying the concept*. Unpublished master dissertation, University of Twente Student, Netherland.
- Herrbach, O., Mignonac, K. and Gatignon, A. (2004). Exploring the role of perceived external prestige in managers' turnover intentions. *International Journal of Human Resource Management*, 15(8), 1390-1407.
- Hiçdurmaz, D. ve Öz, F. (2011). Benliğin bilişsel yaklaşımla güçlendirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 68-78.
- Highhouse, S., Lievens, F., and Sinar, E. F. (2003). Measuring attraction to organizations. *Educational and Psychological Measurement*, 63, 986-1001.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hodgkinson, I., R., Hughes, P., Radnor, Z. and Glennon, R. (2018) Affective commitment within the public sector: antecedents and performance outcomes between ownership types, *Public Management Review*, 20(12), 1872-1895, DOI: 10.1080/14719037.2018.1444193
- Hope-Hailey, V., Farndale, E. and Kelliher, C. (2010). Trust in turbulent times: organizational change and the consequences for intra-organizational trust. In M. N. K. Saunders, D. Sinner, G. Dieta, N. Gillespie and R. K. Kewicki (Eds.), *Organizational trust a cultural perspective* (pp. 42-86) Cambridge, UK: Cambridge University Press Edinburgh Building,
- Hoş, C. ve Oksay, A. (2015). Hemşirelerde örgütsel bağlılık ile iş tatmini ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1-24.
- Hu, L. and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55, DOI: 10.1080/10705519909540118
- Huang, L. H. (2000). *The perceived leadership behavior and organizational commitment*. Unpublished dissertation. Wayne Huizenga Graduate School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University.
- Huff, L., and Kelley, L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: a seven-nation study. *Organization Science*, 14(1), 81-90. doi:10.1287/orsc.14.1.81.12807
- Hussain, S. and Xian, S. H. (2016). Factors affecting employees' turnover intention in construction companies in Klang, Selangor. *FGIC 2nd Conference on Governance and Integrity*, 108-131.
- Hussain, S. and Xian, S.H. (2019). Factors affecting employees' turnover intention in construction companies in Klang, Selangor. *Knowledge Enriching Engaging Empowering Social Sciences*, 108-131.
- Idrees, N., Ullah, Z., and Khan, M. Z. (2018). Impact of ethical conflict on job performance: The mediating role of proactive behavior. *Asian Journal of Business Ethics*, 7(1), 103-116. <https://doi.org/10.1007/s13520-017-0085-7>

- Igbal, A. (2011). The Impact Assessment of Demographic Factors on Faculty Commitment in the Kingdom of Saudi Arabia Universities. *Journal of College Teaching & Learning*, 8, 1-13.
- Igbal, Q. and Ahmad, B. (2016). Organizational justice, trust and organizational commitment in banking sector of Pakistan, *Journal of Applied Economics and Business*, 4(1), 26-43.
- Imran, A. (2016). *Employee silence; mediating role in organizational factors and organizational commitment: empirical evidence from banking sector in Khyber Pakhtunkhwa*. Unpublished doctoral dissertation, Faculty of Business Administration Preston University Kohat, Islamabad Campus, Pakistan.
- Ingram, T. N., Lee, K. S., and Lucas, G. H. (1991). Commitment and involvement: assessing a salesforce typology. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(3), 187–197. <https://doi.org/10.1177/009207039101900304>
- İnce, M. ve Gül H. (2005). *Örgütsel bağlılık: yönetimde yeni bir paradigma*. Çizgi Yayınları, İstanbul.
- İraz, R. ve Akgün, Ö. (2011). Örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1-2), 225-250.
- İşleyici, K. (2015). *Örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi (Zonguldak ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Bolu.
- Jena, R. (2015). An assessment of demographic factors affecting organizational commitment among shift workers in India. *Management (Croatia)*, 20(1), 59-77.
- Jeon, J. H. (2009). *The Impact of Organizational Justice and Job Security on Organizational Commitment Exploring the Mediating Effect of Trust in Top Management*, Unpublished doctoral thesis, University of Minnesota.
- Jo, S. J., and Joo, B. K. B. (2011). Knowledge sharing: the influences of learning organization culture, organizational commitment, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(3), 353–364. doi:10.1177/1548051811405208
- John, S. P. ve Manikandan, K. (2019). Employee silence: A meta-analytic review, *The International Journal of Indian Psychology*, 7(1), 354-366. DIP:18.01.040/20190701, doi 10.25215/0701.040
- Johnson, R. and Wichern D. (2014). *Pearson new international edition applied multivariate statistical analysis*. (6.th ed.) Person Education Limited Essex: England.
- Jonathan, H., Darroux, C. and Thibeti, M. (2013). Exploring the effect of job satisfaction and demographic factors on affective, normative and continuance commitment: an empirical evidence of public secondary school teachers in Tanzania. *Journal of Education and Practice*, 4(23), 85-96.
- Kahn, K. F. (1996). *The political consequences of being a woman how to stereotypes influence the conduct of consequences of political campaigns*. New York: Columbia University Press.
- Kahveci, G. (2010). *İlköğretim okullarında örgütsel sessizlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kalemci Tüzün, İ. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi; uygulamalı bir çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kammeyer-Mueller, J. D., Simon, L. S., and Rich, B. L. (2012). The psychic cost of doing wrong: Ethical conflict, divestiture socialization, and emotional exhaustion. *Journal of Management*, 38(3), 784–808. <https://doi.org/10.1177/0149206310381133>
- Kang, D.-S., Stewart, J. and Kim, H. (2011). The effects of perceived external prestige, ethical organizational climate, and leader-member exchange (LMX) quality on employees' commitments and their subsequent attitudes. *Personnel Review*, 40(6), 761–784. <https://doi.org/10.1108/00483481111169670>
- Karabağ Köse, E. (2014). Dezavantajlı okullarda öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiler. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 28-36.
- Karacaoglu K. ve Küçükköylü, C. (2015). İşgören sessizliğinin örgütsel sinizme etkisi: kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 15(3), 401-408.

Kaynakça

- Karaçay, G. ve Özel, A. (2020). Örgütsel ödül mekanizmalarının çalışanların iş tatminleri ve işten ayrılma tutumları üzerindeki etkisi ile çalışkan sesliliğinin aracı rolünün yetenekli ve diğer çalışanlar açısından incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 119-138
- Karagöz, A. (2008). *İlk ve ortaöğretim okulu yöneticilerinin öğretmenler tarafından algılanan etik liderlik rolleri ile öğretmenlerin örgütsel adanmışlıkları arasındaki ilişki (Bursa ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karakuş, M. (2005). *Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel adanmışlık düzeyleri-Elazığ ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karakuş, M., and Aslan, B. (2009). Teacher's commitment focuses: a three-dimensioned view. *Journal of Management Development*, 28(5), 425-438.
- Karaoğlu, B. (2020). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin, örgütsel kimlik, örgütsel imaj algılarının, örgütsel bağlılıklarına etkisi (Kayseri ili örneği)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karrasch, A. I. (2003). Antecedents and consequences of organizational commitment, *Military Psychology*, 15(3), 23-45.
- Kaya, İ. (2017). *Örgütsel prestij, örgütsel kimlik ve örgütsel vatandaşlık kavramları arasındaki ilişki: bir alan araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Kaya, İ. (2017). *Örgütsel prestij, örgütsel kimlik ve örgütsel vatandaşlık kavramları arasındaki ilişki: bir alan araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kerdiğe, M. (2020). *Çalışanların kurum imaj algısı ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki: Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, T. ve Saygılı, İ. (2019). Örgütsel iletişimin örgütsel sessizliğe etkisinde örgütsel bağlılığın aracı değişken rolü: görgül bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-22.
- Kılınç, E. (2012). *Hekim ve hemşirelerde örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel sessizlik, çalışan performansı ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kıraç, E. (2012). *Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık algılaması üzerindeki etkileri ve bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kıranlı Güngör, S., ve Potuk, A. (2018). Teachers' perceptions of mobbing, organizational justice, and organizational silence and interrelatedness. *Hacettepe University Journal of Education*, 33(3), 723-742. doi: 10.16986/HUJE.2018036553
- Kim, M.R. (2007). Influential factors on turnover intention of nurses; the affect of nurse's organizational commitment and career commitment to turnover intention. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 13(3), 335-344.
- Klimchak, M, Barlett, A. K. W. and Mackenzie, W. (2020). Building trust and commitment through transparency and HR competence a signaling perspective. *Personel Review*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/PR-03-2019-0096>
- Knoll, M., Dick, V. R. (2013). Do i hear the whistle ...? a first attempt to measure four forms of employee silence and their correlates. *Journal of Bussines Ethics*, 113, 349-362. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1308-4>
- Koçak, H. (2019). *Psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel güven ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: kamu ve özel sektör karşılaştırması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, Ankara.
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği* (17. Baskı). İstanbul: Beta Yayın.
- Kohn, L., Corrigan, J., and Donaldson, M. (2000). *To err is human: Building a safer health system*. Washington, Dc: National Academy Press.
- Kolay, A. (2012). *Endüstri meslek liselerinde görev yapan öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

- Konakçı Göven, E. ve Şentürk, İ. (2019). İlkokullarda örgütsel sessizlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki (Eskişehir il merkezindeki ilkokullarda bir çalışma). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Özel Sayı), 1-25.
- Korkmaz, E. (2017). *Örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik ilişkisinde güç mesafesinin düzenleyici etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Korkmaz, E. (2018). The Relationship Between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research In The Health Sector In Turkey. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 200-213.
- Kostiuk, D. D. (2012). *Silence: the reasons why people may not communicate*. Unpublished doctoral dissertation, University of Missouri, Missouri.
- Kowalski, R. M. (1996). Complaints and complaining: functions, antecedents, and consequences. *Psychological Bulletin*, 119, 179-96.
- Köybaşı, F. Uğurlu, C. T. ve Ceylan, N. (2017). Okullarda örgütsel bağlılık yaratan bir öncül olarak imaj. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 155-172.
- Kura, K. M., Abubakar, R. A., Abdullahi, S. A., and Akpan, A. B. (2012). Influence of job satisfaction and demographic factors on organizational commitment among teachers of Federal Government Girls' College, Zaria, Nigeria. *Journal of Management Science*, 2(4), 11-23.
- Kurşunoğlu, A., Bakay, E. ve Tanrıoğen, A. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 101-115.
- Kutlay, Y. (2012). *Araştırma görevlilerinin örgütsel adanmışlık ve öz-yeterliliklerinin örgütsel sessizlikleri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Küçüközkan, Y. (2015). Örgütsel bağlılık ile cinsiyet arasındaki ilişki: hastanelerde çalışan sağlık personeli üzerinde bir araştırma. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 14-37.
- Le Pine, J. A. ve Van Dyne, L. (1998). Predicting voice behavior in work groups, *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
- Lim, P. K., Koay, K. Y. and Chong, W. Y. (2020). The effects of abusive supervision, emotional exhaustion and organizational commitment on cyberloafing: a moderated-mediation examination. *Internet Research Emerald Publishing Limited* 1066-2243 DOI 10.1108/INTR-03-2020-0165
- Liu, C.-M., and Lin, C.-P. (2018). Assessing the effects of responsible leadership and ethical conflict on behavioral intention. *Review of Managerial Science*, 12(4), 1003-1024. <https://doi.org/10.1007/s11846-017-0236-1>
- Lumineau, F. (2015). How contracts influence trust and distrust. *Journal of Management*, 1-25. DOI: 10.1177/0149206314556656
- Lyons, B. D. and Marler, J. H (2011). Got image? Examining organizational image in web recruitment. *Journal of Managerial Psychology*, 26(1), 58-76. DOI 10.1108/02683941111099628
- MacGregor, J. and Stuebs, M. (2014). The silent samaritan syndrome: why the whistle remains unblown. *Journal of Business Ethics*, 120(2), 149-164.
- Madençoğlu, C., Uysal, Ş., Sarier, Y. ve Banoğlu, K. (2014). Okul müdürlerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumlarının örgütsel bağlılıkla ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(1), 47-69.
- Mael, F., and Ashforth, B. (1992). Alumni and their alma mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-124.
- Malewicki, D. S. (2003). *The role of commitment and trust in entrepreneur network organization*. Unpublished doctoral dissertation, University of Illinois at Chicago.
- Mannan, A. and Kashif, M. (2020), Being abused, dealt unfairly, and ethical conflicting? Quitting occupation in the lap of silence, *Asia-Pasific Journal of Business Administration*, 12(1), 22-39.
- Marcoux, G., Guihur, I. and Leclerc, A. (2021). Co-operative difference and organizational commitment: The filter of socio-demographic variables. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(4), 822-845. DOI: 10.1080/09585192.2018.1504105

Kaynakça

- Marique, G., Stinglhamber, F., Desmette, D., Caesens, G. and De Zanet, F. (2012). The relationship between perceived organizational support and affective commitment: A social identity perspective. *Group & Organization Management*, 38(1), 68-100. DOI: 10.1177/1059601112457200
- Martin, T. N. and Hafer, J. C. (1995). The multiplicative interaction effects of job involvement and organizational commitment on the turnover intentions of full- and part-time employees. *Journal of Vocational Behavior*, 46(3), 310-331.
- Mathieu, J. E. and Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194.
- McAllister, D.J. (1995). Affect- and cognition-based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1), 24-9.
- McCormack, D., Casimir, G., Djurkovic, N., and Yang, L. (2006). The concurrent effects of workplace bullying, satisfaction with supervisor, and satisfaction with co-workers on affective commitment among school teachers in China. *International Journal of Conflict Management*, 17, 316-331.
- McGregor, D. (1960). *The Human Side of Enterprise*. New York: McGrawHill.
- McLeary, C. N. and Cruise, P. A. (2015). A context-specific model of organizational trust an examination of cognitive and socio-affective trust determinants in unique cultural settings, *Cross Cultural Management*, 22(2), 297-320. DOI: 10.1108/CCM-11-2013-0180
- Mert G. (2018), Örgüt kültürünün iş performansına etkisinde örgütsel bağlılığın incelenmesi, *BMIJ*, 6(3): 420-436 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v6i3.367>
- Mert, İ. S., Keskin, N. and Baş, T. (2010). Leadership style and organizational commitment: test of a theory in Turkish banking sector, *Journal of Academic Research in Economics*, 2(1), 1-19.
- Mete, M. ve Aksoy, C. (2015). Çalışanların adalet algıları açısından örgütsel güven ile örgütsel bağlılığın karşılaştırılması: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 233-246.
- Mete, Y. A. ve Serin, H. (2014). Effect of Perceived Organizational Justice and Organizational Trust on Organizational Commitment Behavior. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 265-286.
- Meyer, J. P., Paunonen, S. V., Gellatly, I. R., Goffin, R. D. and Jackson, D. N. (1989). Organizational commitment and job performance: It's the nature of the commitment that counts. *Journal of Applied Psychology*, 74, 152-156.
- Meyer, J. P., and Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human Resource Management Review*, 11(3), 299–326. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(00\)00053-X](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(00)00053-X)
- Meyer, J. P., Irving, P. G., and Allen, N. J. (1998). Examination of the combined effects of work values and early work experiences on organizational commitment. *Journal of Organizational Behavior*, 19(1), 29–52. doi:10.1002/(sici)1099-1379(199801)19:1<29:aid-job818>3.0.co;2-u
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: a meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20-52. doi:10.1006/jvbe.2001.1842
- Mignonac, K., Herrbach, O., and Guerro, S. (2006). The Interactive Effects of Perceived External Prestige and Need for Organizational Identification on Turnover Intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 69, 477-493.
- Mignonac, K., Herrbach, O., Archimi, C. S. and Manville, C. (2018). Navigating ambivalence: perceived organizational prestige–support discrepancy and its relation to employee cynicism and silence. *Journal of Management Studies*, 55(5), 837-872. doi: 10.1111/joms.12330
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority an experimental view*. U.S.A: Harper&Row Publishers Inc.
- Miller, A. (2009). *Breaking down the Wall of silence: The liberating experience of facing painful truth*. Newyork: Meridian.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W. ve Hewlin, P. F. (2003). An Exploratory Study of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward and Why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453–1476.
- Milliken, F.J. and Morrison, E.W. (2003). Shades of silence: emerging themes and future directions for research on silence in organizations. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1563-1568.

- Milliken, F.J., Morrison, E.W. and Hewlin, P.F. (2003), An exploratory study of employee silence: issues that employees don't communicate upward and why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453-1476.
- Miroshnik, V. (2013). *Organizational culture and commitment transmission in multinationals*, England, UK: Palgrave Macmillan.
- Mishra, A., K. (1996). Organizational responses to crisis: The role of mutual trust and top management teams. In Kramer, Roderick M. and Thomas Tyler (Eds.) *Trust In Organizations* (pp. 261-287). Newbury Park, CA: Sage. 1996. 261-287.
- Mishra, S. K., Bhatnagar, D., D'Cruz, P., and Noronha, E. (2012). Linkage between perceived external prestige and emotional labor: Mediation effect of organizational identification among pharmaceutical representatives in India. *Journal of World Business*, 47, 204-212.
- Mišiča, K. U. and Podnar, K. (2019). Perception of city management, fellow residents, and Perceived External Prestige (PEP) as antecedents of city affective commitment - The city marketing perspective. *Cities*, 84, 66-74.
- Mone, M. (1997). How we got along after the downsizing: post-downsizing trust as a double edge sword, *Public Administration Quarterly*, 21, 309-335.
- Morgan, R.M. and Hunt, S., D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58 (July), 20-38.
- Morrison, E. W. and Milliken F. J. (2000). Organizational silence: a barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25 (4):706-725.
- Morrison, E.W. (2011). Employee voice behavior: integration and directions for future research. *Academy of Management Annals*, 5(1), 373-412.
- Morrison, E.W. and Milliken, F.J. (2000), Organizational silence: a barrier to change and development in a pluralistic world, *Academy of Management Review*, 25(5), 706-725.
- Morrow, P. C. (1983). Concept redundancy in organizational research: The case of work commitment. *Academy of Management Review*, 8, 486-500.
- Morrow, P. C. (2011). Managing organizational commitment: Insights from longitudinal research. *Journal of Vocational Behavior*, 79, 18-35.
- Mottaz, C. J. (1989). An analysis of the relationship between attitudinal commitment and behavioral commitment. *The Sociological Quarterly*, 30(1), 143-158. Retrieved January 29, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/4121457>
- Mowday, R. T. (1998). Reflections on the study and relevance of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 8(4), 387-401.
- Mowday, R. F., Steers, R. M., Porter, L. M. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-247. doi:10.1016/0001-8791(79)90072-1
- Möllering, G. and Lee. S. H. (2004). Understanding organizational trust-foundations, constellations, and issues of operationalisation, *Journal of Managerial Psychology*, 19(6), 556-570.
- Mullen, E. (1990). *The effects of organizational commitment, job involvement and career commitment on work-related attitudes and perceptions*. Unpublished master of science dissertation, Iowa State University, Ames, Iowa.
- Muneer, S., Iqbal, S. M. J., Khan, S. R. and Long, C. S. (2014). An Incorporated Structure of Perceived Organizational Support, Knowledge-Sharing Behavior, Organizational Trust and Organizational Commitment: A Strategic Knowledge Management Approach, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8(1), 42-57.
- Mutlu, P. (2013). *The effect of perceived external prestige on the relationship between perceived overqualification and both organizational commitment and turnover intention*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Organizational Behavior Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Nafei, W. A. (2016a). Organizational silence: its destroying role of organizational citizenship behavior. *International Business Research*, 9(5), 57-75.

Kaynakça

- Nafei, W. A. (2016b). Organizational silence: an obstacle to organizational learning. *Case Studies Journal*, 5(9) 52-71.
- Nafei, W. A. (2018). The influence of organizational ethical culture and organizational commitment on organizational whistle blowing intentions: evidence from Sadat City University in Egypt. *Case Studies Journal*, 7(12), 89-102.
- Near, J. P. and Miceli, M. P. (1986). Organizational dissidence: the case of whistle-blowing. *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16.
- Nemeth, C.J. ve Nemeth-Brown, B. (2003). Better than individuals? the potential benefits of dissent and diversity for group creativity. In P. Paulus (Eds.), *Group Creativity: Innovation through Collaboration* (pp. 64-84). Oxford University Press, Incorporated, Cry, NC, USA.
- Neves, P. and Caetano A. (2006). Social exchange processes in organizational change: the roles of trust and control. *Journal of Change Management*. 6(4), 351-364.
- Ng, T. W. H. (2015). The incremental validity of organizational commitment, organizational trust, and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 154-163.
- Ng, T. W. H. and Feldman, D. C. (2013). Changes in perceived supervisor embeddedness: effects on employees' embeddedness, organizational trust, and voice behavior. *Personel Psychology*, 66, 645-685.
- Nienaber, A. M., Hofeditz, M. and Searle, R. H. (2014). Do we bank on regulation or reputation? A meta-analysis and meta-regression of organizational trust in the financial services, *International Journal of Bank*, 32(5), 367-407.
- Nikmaram S., Yamchi H., Samereh S., Zahrani M. and Alvani S. (2012). Study on relationship between organizational silence and commitment in Iran. *World Applied Science Journal*, 17(10), 1271-1277.
- Nikolaou, I., Vakola, M. and Bourantas, D. (2011). The role of silence on employees' attitudes "the day after" a merger, *Personnel Review*, 723-741.
- Nikolaou, I., Vakola, M. and Bourantas, D. (2011). The role of silence on employees' attitudes "the day after" a merger, *Personnel Review*, 40(6), 723-741.
- Nitzl, C. (2016). The use of partial least squares structural equation modelling (PLS-SEM) in management accounting research: Directional for future theory development. *Journal of Accounting Literature*, 37, 19-35
- Ohana, M. (2014). A multilevel study of the relationship between organizational justice and affective commitment: The moderating role of organizational size and tenure. *Personnel Review*, 43, 654-671. <http://dx.doi.org.libaccess.sjlibrary.org/10.1108/PR05-2013-0073>
- Okur, F. (2016). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel güven arasındaki ilişkinin incelenmesi: tekstil sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oliver, N. (1990). Work rewards, work values, and organizational commitment in an employee-owned firm: Evidence from the U.K. *Human Relations*, 43(6), 513-526.
- Omarov, A. (2009). *Örgütsel güven ve iş doyumu: özel sektörde uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Onyeizugbe, C. U., Orogbu, L. O., Mande, S. and Michael, J. E. (2018). Organizational trust and employee performance in selected hotels in Edo state of Nigeria. *Journal of Research in Business, Economics and Management*, 10(4), 2034-2045.
- Onyeizugbe, C. U., Orogbu, L. O., Mande, S. and Michael, J. E. (2018). Organizational trust and employee performance in selected hotels in Edo State of Nigeria. *Journal of Research in Business, Economics and Management*, 10(4), 2034-2045.
- Öcel, H. (2013). Örgüt kimliğinin gücü, algılanan örgütsel prestij ve kişi-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiler: örgütsel bağlılığın aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(71), 37-53.
- Önder, M. (2015). Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan personelin örgütsel güven algıları (Ankara ili örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Örk, H. (2006). *İşletmelerde kriz dönemlerinde insan kaynakları politikaları ve bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Prososyal Sessizlik...

- Örücü, E. ve Kambur, E. (2017). Otel çalışanlarında örgütsel sessizlik ve örgütsel güven ilişkisi bandırma ilçesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1109–1123.
- Öz Aktepe, Ş. (2013). *The intervening role of organizational identification between work-related well-being and turnover intention and supportive HR practices and perceived external prestige*, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbek, M.F. (2004). Geleneksel toplumlar ve güven bağlamında etnosentrik eğilim ilişkisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 3, 1-8.
- Özdemir, L. ve Sarioğlu Uğur, S. (2013). Çalışanların "örgütsel ses ve sessizlik" algılamalarının demografik nitelikler açısından değerlendirilmesi: Kamu ve özel sektörde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 257-281.
- Özgür, E., Ö. (2015). *Algılanan örgütsel prestij, örgütsel özdeşleşme ve öğrenci başarısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mezana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2021). *Örgütsel davranış* (9. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özkaya, M., Kocakoç, İ., ve Karaa, E. (2006). Yöneticilerin örgütsel bağlılıkları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik bir alan çalışması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 77-96.
- Özutkan, H. (2008). Örgüte duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık ile iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 79-97.
- Paker, N. (2009). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel güvenleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki (Sakarya ili örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Parasuraman, S. and Nachman, S.A. (1987). Correlates of organizational and professional commitment: the case of musicians in symphony orchestras. *Group and Organization Management*, 12, 287-303. <https://doi.org/10.1177/105960118701200305>
- Paşa, Ö. (2015). *Öğretmenlerin yöneticiye güven düzeyleri ve okul yöneticisi tarafından sergilenen etik liderlik davranışlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mevlana Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Pearce, E., Smolinski, C. A. and Rosen, B. (1998). Why sexual harassment complaints fall on deaf ears. *Academy of Management*, 12(3), 41-54.
- Perry, R. W. and Mankin, L. D. (2004). Understanding employee trust in management: conceptual clarification and correlates. *Public Personnel Management*, 33(3), 277-290.
- Petrou, P., Demerouti, E. and Schaufeli, W. B. (2015). Job crafting in changing organizations: antecedents and implications for exhaustion and performance, *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(4), 470-480.
- Piderit, S. K. and Ashford, S. J. (2003). Breaking silence: tactical choices women managers make in speaking up about gender-equity issues. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1477-1502.
- Pinder, C.C. and Harlos, K.P. (2001), Employee silence: quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369. Emerald Group Publishing Limited.
- Ployhart, R.E. (2006). Staffing in the twenty-first century: new challenges and strategic opportunities. *Journal of Management*, 32, 868-97.
- Podnar, K. (2011), Perceived external prestige, organizational identification and organizational commitment: an empirical examination. *Teorija in Praksa Let*, 48(6), 1611-1627.
- Polat, S. (2009). *Eğitim örgütleri için sosyal sermaye örgütsel güven*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ponnu, C. H. and Chuah, C. C. (2010). Organizational commitment, organizational justice and employee turnover in Malaysia, *African Journal of Business Management*, 4(13), 2676-2692.
- Porter, L. W., Steers, R. M. and Boulian, P. V. (1973). Organizational commitment, job satisfaction and turnover among psychiatric technicians, *Technical Report*, 16,

Kaynakça

- Postmes, T., Tanis, M., and de Wit, B. (2001). Communication and commitment in organizations: a social identity approach. *Group Processes & Intergroup Relations*, 4(3), 227–246. doi: 10.1177/1368430201004003004
- Powell, D. M. and Meyer, J. P. (2004). Side-bet theory and the three-component model of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 157-177.
- Premeaux, S.F. (2001). *Breaking the silence: toward an understanding of speaking up in the workplace*, Unpublished doctoral dissertation, Louisiana State University, Louisiana.
- Premeaux, S.F. ve Bedeian, A.G. (2003). Breaking the silence: the moderating effects of self-monitoring in predicting speaking up in the workplace. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1539-1562.
- Putti, J. M., Aryee, S., and Liang, T. K. (1989). Work values and organizational commitment: A study in the Asian context. *Human Relations*, 42(3), 275-288.
- Qaisar, M.U., Rehman, M.S., and Suffyan, M. (2012). Exploring effects of organizational commitment on employee performance: implications for human resource strategy. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(11), 248-255.
- Qi, Y., and Ming-Xia, L. (2013). Ethical leadership, organizational identification and employee voice: examining moderated mediation process in the Chinese insurance industry. *Asia Pacific Business Review*, 20(2), 231–248. doi:10.1080/13602381.2013.823712
- Rafiei, M., Amini, M. T., and Foroozandeh, N. (2014). Studying the impact of the organizational commitment on the job performance, *Management Science Letters*, 4, 1841-1848. DOI:10.5267/j.msl.2014.6.046
- Rathi, N. and Lee, K. (2015). Retaining talent by enhancing organizational prestige An HRM strategy for employees working in the retail sector. *Personnel Review*, 44(4), 454-469.
- Rayan, A. R. M., Ali, N. A. M., and Moneim, M. S. K. A. (2020). The supervisor's support for silence and the organizational commitment: the mediating role of organizational silence behavior, *European Journal of Business and Management Research*, 5(2), 1-8. DOI: [http:// dx.doi.org/10.24018/ ejbmr.2020.5.2.207](http://dx.doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.2.207)
- Reade, C. (2001). Antecedents of organizational identification in multinational corporations: fostering psychological attachment to the local subsidiary and the global organization. *International Journal of Human Resource Management*, 12, 1269-1291.
- Reina, D. S., and Reina, M. L. (1999). *Trust and betrayal in the workplace: building effective relationships in your organization*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Rhee, J., Dedahanov, A. and Lee, D. (2014). Relationships among power distance, collectivism, punishment, and acquiescent, defensive, or prosocial silence. *Social Behavior and Personality*, 42(5), 705-720.
- Riketta, M. and Landerer, A. (2005). Does perceived threat to organizational status moderate the relation between organizational commitment and work behavior, *Journal of Management*, 22, 193-200.
- Ristig, K. (2004). *Antecedents and consequences of trust within organizations*. Unpublished doctoral dissertation, Louisiana Tech University, Louisiana.
- Robbins, S. P. and Judge, T. A. (2018) *Organizational behavior* (17.st edition). Pearson Education Limited, Edinburgh Gate, Harlow, Essex CM20 2JE, England.
- Rodrigo, P., Aqueveque, C. and Duran, I. J. (2019). Do employees value strategic CSR? A tale of affective organizational commitment and its underlying mechanisms. *Business Ethics A European Review*, 1-17. DOI: 10.1111/beer.12227
- Rousseau, D., Sitkin, S., Burt, R., and Camerer, C. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23, 393-404.
- Roxenhall, T. and Andresen, E. (2012). Affective, calculative and normative commitment: An assessment of relationship. *World Review of Business Research*, 2(5), 86–96.
- Ruçlar, K. (2013). *Örgüt kültürü ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki: Sakarya üniversitesi örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

- Rylander, D., Strutton, D., and Pelton, L. E. (1997). Toward a synthesized framework of relational commitment: implications for marketing channel theory and practice. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 5(2), 58–71. doi:10.1080/10696679.1997.11501765
- Sağlam Arı, G. (2003). Yöneticiye duyulan güven örgütsel bağlılığı artırır mı?, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 17-36.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.
- Salami, S.O. (2008). Demographic & psychological factors predicting organizational commitment among industrial workers. *Anthropologist*, 10, 31-38
- Sancak, Ö. (2016). *Örgütsel güvenin örgütsel bağlılıklar ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yüksek lisans bitirme projesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı, Denizli.
- Saparito, P. A. (2001). *Antecedents and consequences of inter-organizational trust: an examination of bank-small firm relationship*, Unpublished doctoral dissertation, The State University of New Jersey.
- Sargut, A. S. (2019). Örgütsel davranış alanının ontolojisi ve epistemolojisi üzerine bir tartışma. Yürür, S. (Ed). *Örgütsel davranış kuramları*. (1-21) İstanbul, Beta Basım Dağıtım.
- Sarıdede, U. (2019). İlköğretim öğretmenlerinin örgütsel sessizlik düzeylerinin incelenmesi. *Kuramsal Eğitim Dergisi [Journal of Theoretical Educational Science]*, 12(3), 950-961.
- Sarıkaya, M. (2013). *Karar verme süreçleri ve örgütsel sessizlik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Sarioğlu, G. S. (2013). *Mobbing ve örgütsel sessizlik: enerji sektörü çalışanları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Osmaniye.
- Saridakis, G., Lai, Y., Torres R. I. M. and Gourlay, S. (2018). Exploring the relationship between job satisfaction and organizational commitment: an instrumental variable approach. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-31. DOI:10.1080/09585192.2017.1423100
- Sayan, İ. (2018). *Kurumsal liderlik tarzlarını algılamanın örgütsel bağlılık ve vatandaşlığa etkisinde çalışanların motivasyon seviyelerinin rolü ve bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saygu, Y. (2019). *Örgütsel prestijin örgütsel özdeşleşme düzeyine etkisi: sağlık işletmelerinde bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sayın, U. (2009). *Güven: işletmelerde algılanan örgütsel adalet ve iş tatmini arasındaki ilişkide bir aracı – bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Schoorman, F. D., Mayer, R. C. and Davis, J. H. (2007). An integrative model of organizational trust: Past, present, and future. *Academy of Management Review*, 32, 344–354.
- Schwartz, F.N. (1989). Management women and the new facts of life. *Women in Management Review*, 4(5), 5-14. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000001789>
- Schwenk, C. R (1986). Information, cognitive biases, and commitment to a course of action. *Academy Of Management Review*, 11(2), 298-310.
- Schweper, C. H., Jr. (2015). Influencing the salesforce through perceived ethical leadership: The role of salesforce socialization and person–organization fit on salesperson ethics and performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 35(4), 292–313. <https://doi.org/10.1080/08853134.2015.1106769>
- Schweper, C. H., Jr. (2019). Strengthening customer value development and ethical intent in the salesforce: The influence of ethical values person–organization fit and trust in manager. *Journal of Business Ethics*, 159(3), 913–925. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3851-0>
- Selvitopu, A., ve Şahin, H. (2013). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 171-189.

Kaynakça

- Sevgin, M. N. (2019). *Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışının iş yaşam kalitesi ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Shah, N. H., Ishaq, M. and Nawaz, A. (2020). Demographic variables effect the organizational commitment of teachers: myth or reality. *Sir Syed Journal of Education & Social Research*, 3(3), 293-300. DOI: [https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss3-2020\(293-300\)](https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss3-2020(293-300))
- Shahid, A. ve Azhar, S. M. (2013). Gaining employee commitment: linking to organizational effectiveness. *Journal of Management Research*, 5(1), 250–268.
- Sharieff, G. Q. (2021). Building Organizational Trust During a Pandemic. *NEJM Catalyst Innovations in Care Delivery*, 1-6. DOI: 10.1056/CAT.20.0599
- Sharu P John, Manikandan K. (2019). Employee silence: a meta-analytic review. *International Journal of Indian Psychology*, 7(1), 354-366. DIP:18.01.040/20190701, DOI:10.25215/0701.040
- Sherif, M. (1935). A study of some social factors in perception. *Archives of Psychology (Columbia University)*, 187, 1-60.
- Singh, Jagdip. 1990. Voice, exit, and negative word of mouth behaviors: an investigation across three service categories. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 18, 1-15.
- Sjahruddin H, and Sudiro AA. (2013). Organizational justice, organizational commitment and trust in manager as predictor of organizational citizenship behavior. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*, 4(12), 133–141.
- Slattery, J.P. ve Selvarajan, T.T.R. (2005). Antecedents to temporary employee's turnover intention. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 12 (1), 54-66.
- Smidts, A., Pruyn, H., and Van Riel, B. (2001). The impact of employee communication and perceived external prestige on organizational identification. *Academy of Management Journal*, 44, 1051-1062.
- Soycan, Ş. H. (2010). *Bankalarda birleşme sonrası örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Sönmez, H. (2014). *Değişim yaşanan örgütlerde iş tatmini ile örgütsel bağlılık ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Spence Laschinger, H.K., Finegan, J. and Shamian, J. (2002). The impact of workplace empowerment, organizational trust on staff nurses' work satisfaction and organizational commitment. *Advances in Health Care Management (Advances in Health Care Management, Vol. 3)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 59-85. [https://doi.org/10.1016/S1474-8231\(02\)03006-9](https://doi.org/10.1016/S1474-8231(02)03006-9)
- Steers, R. M. (1977). Antecedents and outcomes of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 22, 46–56.
- Storey, J., Ulrich, D. and Wright, P. M. (2019). *Strategic human resource management a search overview*. Exeter, Devon, UK: Swales & Willis Ltd.
- Stride, C. Wall, T. D. and Catley, N. (2007). *Measures of job satisfaction, organizational commitment, mental health and job-related well-being a benchmarking manual*. (2.nd edition). John Wiley&Sons Ltd., West Sussex England.
- Suliman, A. and Iles, P. (2000). Is continuance commitment beneficial to organizations? Commitment performance relationship: a new look. *Journal of Managerial Psychology*, 15(5), 407-426.
- Sung, M. and Yang, S., U. (2008). Toward the model of university image: the influence of brand personality, external prestige, and reputation, *Journal of Public Relations Research*, 20(4), 357-376.
- Sürücü L. ve Maşlakçı, A. (2018). Örgütsel bağlılık üzerine kavramsal bir inceleme. *International Journal of Management and Administration*, 2(3), 49-65.
- Şahin, M. (2017). *Örgüt kültürünün örgütsel bağlılık üzerine etkisi: kamu kuruluşlarına yönelik bir araştırma*, Yayınlanmamış doktora tezi. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şakar, A. N. (2015). Örgütsel güven. N. D. Ergun Özler (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* (ss. 21-40). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Şehitoğlu, Y. (2010). *Örgütsel sessizlik örgütsel vatandaşlık davranışı ve algılanan çalışan performansı ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Şimşek, S. ve Taşçı, A. (2004). Örgütlerde "güven" konsepti ve emniyet örgütünde güven modellerinin değerlendirilmesi. *Polis Dergisi*, 34, 1-8.
- Şimşek, Ş. ve Çelik, A. (2016). *Yönetim ve organizasyon* (18. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Şirin, E. (2018). *Örgütsel prestij algısı ile çalışanların örgüte bağlılıkları arasındaki ilişkide lider üye etkileşiminin rolü üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Taboroši, S., Strukan, E., Poštın, J., Konjikušić, M. And Nikolić M. (2020). Organizational commitment and trust at work by remote employees, *Journal of Engineering Management and Competitiveness*, 10(1), 48-60.
- Tak, B. ve Çiftçiöğlü, A. (2009). Algılanan örgütsel prestij ile örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 18, 100-116.
- Talukder, A.K.M.M.H. (2019). Supervisor support and organizational commitment: the role of work-family conflict, job satisfaction, and work-life balance. *Journal of Employment Counseling*, 56, 98-116. <https://doi.org/10.1002/joc.12125>
- Tamer, İ. ve Bozaykut Bük, T. (2020). Algılanan örgütsel destek ve örgütsel bağlılık üzerine kavramsal bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi ASEAD* 7(2), 139-147.
- Tanyolaç, C. ve Şenyuva, Z. (2019). Duygusal olaylar kuramı. Yürür, S. (Ed). *Örgütsel davranış kuramları*. (313-340) İstanbul, Beta Basım Dağıtım.
- Taslak, S. ve Akın, M. (2005). Örgüt imajı üzerinde etkili olan faktörlere yönelik bir araştırma: Yozgat İli Emniyet Müdürlüğü örneği, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(19), 263-294.
- Taş, A. (2017). İş doyumu ve örgütsel bağlılık. S. Özdemir ve N. Cemaloğlu (Ed.), *Örgütsel davranış ve yönetim* (ss. 421-446). Ankara: Pegem Akademi.
- Taşdemir Afşar, S. (2011). *Çalışma yaşam kalitesinin örgütsel bağlılık düzeyi üzerindeki etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine nicel bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşkın, A. (2018). *Örgütsel sessizliğin kayırmacılığa etkisi örgütsel güvenin aracılık rolü: Mersin ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yüksek Lisans Programı, Mersin.
- Taşkın, F. ve Dilek, R. (2010). Örgütsel güven ve örgütsel bağlılık üzerine bir alan araştırması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 37-46.
- Taşkıran, E. (2010). *Liderlik Tarzının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü Ve Bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Thorsteinson, T. J. (2003). Job attitudes of part-time vs. full-time workers: A meta-analytic review. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(2), 151-177. doi:10.1348/096317903765913687
- Tims, M., A. B. Bakker ve D. Derks (2012). Development and validation of the job crafting scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173 - 186.
- Timuroğlu, M. K. ve Alioğulları, E. (2019). Örgütsel güvenin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi: Erzurum ili araştırma görevlileri üzerine bir araştırma, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 243-264.
- Tiryaki, T. (2005). *Örgüt kültürünün örgütsel bağlılık üzerine etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Togo, O. T. (2020). *Kurumsal spor organizasyonlarında örgütsel bağlılık ve yaşam kalitesi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Tokgöz, E., Seymen, O.A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir devlet hastanesinde araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76.
- Topaloğlu, I. G. (2010). *İşgörenlerin adalet ve etik algıları açısından örgütsel güven ile örgütsel bağlılık ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaynakça

- Toplaoğlu, R. (2010). *Kurumsal imaj ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin tespitine yönelik araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Trautman, N., E. (2001). Police code of silence: Facts revealed, *Law and Order Magazine*, 49, 68-76.
- Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. (2020). *Riding the waves of culture, understanding diversity in global business*, (4th Edition), USA: McGraw Hill.
- Tschannen-Moran, M. and Hoy, W. K. (2000). A multidisciplinary analysis of the nature, meaning and measurement of trust. *Review of Educational Research*, 71(4), 547-593.
- Tulunay, Ö. (2010). *Sınıf öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri ve örgütsel bağlılık ve örgütsel iletişim ile ilişkisi (Sivas il örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Tuna, M., Ghazzawi, I., Yeşiltaş, M., Akbaş Tuna, A. ve Arslan S. (2015). The effects of the perceived external prestige of the organization on employee deviant workplace behavior The mediating role of job satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(2), 336-396.
- Turan, M. F. ve Çınar, Ö. (2019). *Örgütsel sessizlik ile örgütsel güven arasındaki ilişkinin incelenmesi: Ağrı örneği*. İstanbul: Hiperyayın.
- Turgut, A. ve Akbolat, M. (2017). Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleme ve örgütsel sessizlik ilişkisine yönelik sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 357-384.
- Turner, J. B. (1968). In response to change: social work at the crossroad. *Social Work*. 7-15. doi:10.1093/sw/13.3.7
- Tümkiye, S., ve Ulum, H. (2019). Öğretmenlerde örgütsel bağlılığın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 27(3), 1103-1121. doi: 10.24106/kefdergi.2685
- Türkiye Bankalar Birliği. (2020). *Banka çalışanı ve şube sayıları* https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/1433/Banka_Calisan_ve_Subey_Sayilari-Eylul_2020.pdf (01.01.2021)
- Türköz, T., Polat, M. ve Coşar, S. (2013). Çalışanların örgütsel güven ve sinizm algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(2), 285-302.
- Tyler, T. and Kramer, R. (1996) *Trust in organizations – frontiers of theory and research*. Sage, Beverly, Hills, pp 16–20, 25
- Uçar, R. and Dalgıç, S. (2020). Relationship between school principals' strategic leadership characteristics and school teachers' organizational commitment levels. *Eurasian Journal of Educational Research*, 91(2021), 105-126.
- Ulu, S. (2011). *Örgütsel hizmet odaklılık ve algılanan dışsal prestijin bağlamsal performans üzerindeki etkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ülgen, B., Sağlam, M. ve Bazargani, S. M. (2019). İnanlı ve Türk çalışanların demografik özelliklere göre sessizlik ve sessizlik davranışları üzerine bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 19(2), 205-220.
- Ülker, F. ve Kanten, P. (2009). Örgütlerde sessizlik iklimi, işgören sessizliği ve örgüte bağlılık ilişkisine yönelik bir araştırma, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 111-126.
- Ünlü, U. (2019). *Örgüt kültürünün ve terfi imkanlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Vakola, M., ve Bouradas, D., (2005). Antecedents and consequences of organizational silence: an empirical investigation, *Employee Relations*, 27(5), 441-458. DOI 10.1108/01425450510611997
- Van Dyne, V.L., Ang, S. and Botero, I. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1360-1392.
- Vardarlier, P. ve Akiner, Ö. (2017). Örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik ilişkisini belirlemeye yönelik ampirik bir çalışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 79-94.

- Varıklı, N. (2019). *Örgütsel bağlılık ve iş tatmininin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi: Ankara ilindeki beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vemuri, S. and Vemuri, S. (2019). Types of silence in the workplace. *Managing Silence in Workplaces, Emerald Publishing Limited*, 31-43. doi: <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-445-420191013>
- Vogel-Scibilia, S. E. (2003). Ostracism: the power of silence. *Psychiatric Services*, 54(1), 112-119.
- Voorhees, C. M., Brady, M. K., Calantone, R. and Ramirez, E. (2016). Discriminant validity testing in marketing: an analysis, causes for concern, and proposed remedies, *Academy of Marketing Science*, 44, 119-134.
- Wallace, J. E. (1995). Organizational and professional commitment in professional and nonprofessional organizations. *Administrative science quarterly*, 40,1-4: 228-255.
- Weibel, A., Den Hartog, D.N., Gillespie, N., Searle, R., Six, F. and Skinner, D. (2016), "How do controls impact employee trust in the employer?", *Human Resource Management*, 55(3), 437-462.
- Welbourne, T. M., Balkin, D. B., and Gomez-Mejia, L. R. (1995). Gainsharing and mutual monitoring: A combined agency-organizational justice interpretation, *Academy of Management Journal*, 38, 881-899
- Wells, C.V. and Kipnis, D. (2001). Trust, dependency and control in the contemporary organization. *Journal of Business and Psychology*, 15(4), 593-603.
- Whisenant, W. (2005). Organizational justice and commitment in interscholastic sports. *Sport, Education and Society*, 10(3), 343-357.
- Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A. and Werner, J. M. (1998). Managers as initiators of trust: an exchange relationship framework for understanding managerial trustworthy behavior, *Academy of Management Review*, 23(3), 513-530.
- Whyte, W. (1956). *The organization man*. New York, Simon and Schuster.
- Wiener, Y., and Wardi, Y. (1980). Relationships between job, organization, and career commitments and work outcomes: an integrative approach, *Organizational Behavior and Human Performance*, 26(1), 81-96.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. New York: Guilford.
- Williams, L. K., Whyte, W. F., and Green, C. S. (1966). Do cultural differences affect workers' attitudes?, *Industrial Relations*, 5(3), 105-117. doi:10.1111/j.1468-232x.1966.tb00462.x
- Williams, R. J., and Barrett, J. D. (2000). Corporate philanthropy, criminal activity and firm reputation: Is there a link?, *Journal of Business Ethics*, 26, 341-350
- Wong, K. K. K. (2016). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using SmartPLS, *Marketing Bulletin*, 24, Technical Note 1, 1-32.
- Yalçın, A. ve Aksoy, C. (2019). Örgütsel bağlılık, iş tatmini ve işkoliklik arasındaki ilişki, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 365-375.
- Yalçın, B., Baykal, Ü. (2012). Özel hastanelerde görevli hemşirelerin sessiz kaldığı konular ve sessiz kalma nedenleriyle ilişkili faktörler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(2), 42-50.
- Yalçınsoy, A. (2017). Örgütsel sessizlik ve sonuçları. *The Journal of Social Science*, 1(1), 1-19
- Yammarino, F. J., and Dubinsky, A. J. (1988). Employee responses: Gender- or job-related differences? *Journal of Vocational Behavior*, 32(3), 366-383. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(88\)90027-9](https://doi.org/10.1016/0001-8791(88)90027-9)
- Yang Q, and Liu M., X. (2014) Ethical leadership, organizational identification and employee voice: examining moderated mediation process in the Chinese insurance industry, *Asia Pacific Business Review*, 20(2), 231-248, DOI: 10.1080/13602381.2013.823712
- Yang, S., Worden, S., and Wilson, G. (2004). Sources of organizational commitment: the effects of internal labor markets and worker values, *Sociological Spectrum*, 24(6), 667-688.
- Yanık, C. (2012). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel güven arasındaki ilişki ve eğitim örgütlerinde bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yarmacı, N. (2018). *İşgörenlerin örgütsel dışlanma algılarının örgütsel sessizlik ve olumsuz durumları bildirme eğilimlerine etkisi: otel işletmeleri örneği*, Yayınlanmamış doktora tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Kaynakça

- Yavuz, M. (2010). The effects of teachers' perception of organizational justice and culture on organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 4(5), 695-701.
- Yavuz, M. (2018). *İş zanaatkârlığı ile bireysel performans çıktıları arasındaki ilişkide çalışanların dışsal prestij ve kurum destek algılarının rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yenel, K. (2016). *İlkokul yöneticilerinin dönüştürücü ve işlemci liderlik biçimleri ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık ve örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yeşilaydın, G. ve Bayın, G. (2015). Türkiye'de örgütsel sessizlik ile ilgili yapılan araştırmalara yönelik literatür incelemesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 103-120.
- Yeşiltaş, M. Türkmen, F. ve Ayaz, N. (2011). Otel işletmelerinde algılanan örgütsel prestijün örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkileri. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 171-189.
- Yeşiltepe, M. B. (2020). *Örgütsel stresin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Etik liderliğin aracılık rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Ankara.
- Yıldırım, F. (2002). *Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ve örgütsel adalet ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, M. H., İçerli L. ve Güner, E. (2012). Dış kaynak sağlayan firmalarda çalışanların örgütsel güven ve bağlılıkları arasındaki ilişki. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 251-259.
- Yıldırım, O. (2015). Türk bankacılık sisteminde Basel kriterleri, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(609), 9-21.
- Yılmaz, G. (2018). *Türk güverte zabıtlarında örgütsel sessizlik ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2020). *Örgütsel sosyalleşmenin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlığın aracılık rolü: havacılık sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Hatay.
- Yılmaz, T. ve Gürbüz, S. (2016). Kurumsal itibar yönetimi. S. Gürbüz ve H. Şeşen (Ed.), *Yönetimde güncel konular* (ss. 436-467). İstanbul: Beta Basım.
- Yirik, Ş., Yılmaz, Y., Demirel, O. N., Yılmaz, Y. Akgün, A. ve Kinay, H. (2012). Analysis of the hotel personnel's conceptions of organizational justice, organizational silence, mobbing, organizational commitment in terms of demographic variables. *International Symposium in Sustainable Development*, May 31 – June 01, Sarajevo, 82-94.
- Yousef, D.A. (2017), Organizational commitment, job satisfaction and attitudes toward organizational change: a study in the local government. *International Journal of Public Administration*, 40(1), 77-88. DOI: 10.1080/01900692.2015.1072217
- Yücel, İ. and Bektaş, Ç. (2012). Job satisfaction, organizational commitment and demographic characteristics among teachers in Turkey: Younger is better?. *Social and Behavioral Sciences*, 46, 1598 – 1608.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 445-458.
- Yükçü, S. ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Milgram deney: otorite ve itaate dair. *ÜHFM, C. LXXV, 1*, 227-270.
- Zaitouni, M., Sawalha, N. N. and Elsharif, A. (2011). The impact of human resource management practices on organizational commitment in the banking sector in Kuwait. *International Journal of Business and Management*, 6(6), 108-123.
- Zehir, C. and Erdoğan, E. (2011). The association between organizational silence and ethical leadership through employee performance. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 1389-1404.

Prososyal Sessizlik...

- Zengin, Y. (2019). The effect of ethical climate on job satisfaction within the context of organizational trust: a research in banking sector, *OPUS-International Journal of Society Researches*, 9(13), 1472-1501. DOI: 10.26466/opus.578467
- Zhu, F., Wang, L., Yu, M., Müller, R. and Sun, X. (2019). Transformational leadership and project team members' silence: the mediating role of feeling trusted. *International Journal of Managing Projects in Business*, 12(4), 845-868. doi: <https://doi.org/10.1108/IJMPB-04-2018-0090>
- Zhu, J., Tatachari, S. and Chattopadhyay, P. (2016). Newcomer identification: Trends, antecedents, moderators and consequences, *The Academy of Management Journal*, 1-52
- Zill, A., Knoll, M., Cook, A. S. and Meyer, B. (2018). When do followers compensate for leader silence? The motivating role of leader injustice, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 27(1), 65-79. <https://doi.org/10.1177/1548051818820861>
- Zucker, L. G. (1986) Production of trust. Institutional sources of economic structure, 1840-1920. *Res Organ Behav* 8, 60-62,

PERFORMANS DEĞERLEME SİSTEMİ

Mesut Küçük

PERFORMANS DEĞERLEME SİSTEMİ

Mesut Küçük

Yayın No.:1981
ISBN: 978-625-393-247-3
E-ISBN: 978-625-393-248-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgın -suleyman@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgın -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Küçük, Mesut.

Performans Değerleme Sistemi / Mesut Küçük

1. Basım, XVIII + 172 s., 15,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-393-247-3

E-ISBN: 978-625-393-248-0

1. Kamu Yönetimi 2. Performans Yönetimi 3. Performans Değerlemesi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

PERFORMANS DEĞERLEME	5
1.1. Performans Değerleme Kavramının Tanımı ve Kapsamı	5
1.1.1. Performans Değerlemenin Tarihsel Gelişimi	7
1.1.2. Performans Değerlemesinin İnsan Kaynakları Açısından Önemi	11
1.1.3. Performans Değerleme Sistemi	13
1.1.4. Performans Değerleme Sisteminin İlkeleri	13
1.1.5. Performans Değerlemenin Amaçları	15
1.1.6. Performans Değerlemenin Avantaj ve Dezavantajları	17
1.1.6.1. Performans Değerlemenin Avantajları	17
1.1.6.2. Performans Değerleme Sisteminin Dezavantajları	19
1.1.7. Performans Değerleme Sürecinin Tasarımına Etki Eden UNSURLAR	21
1.1.7.1. Yapılan İşin Türü	21
1.1.7.2. Yönetim Anlayışı ve Kurum Kültürü	22
1.1.7.3. Yasal Mevzuat ve Kamu Politikaları	23
1.1.7.4. Çevresel Faktörler	24
1.1.8. Performans Değerleme Süreci	24
1.1.8.1. Örgütsel Amaçlarının Tespiti	26
1.1.8.2. İş Analiz ve Tanımlarının Belirlenmesi	26
1.1.8.3. Ölçütlerinin ve Standartlarının Tespiti	27
1.1.8.4. Performans Değerleme Sisteminde Kullanılan Ölçütler	28
1.1.8.5. Performans Değerleme Ölçütlerinin Sınıflandırılması	30
1.1.9. Performans Değerleme Zamanının Belirlenmesi	33
1.1.10. Performans Değerlendirmesini Yapacak Öznenin Tespiti	35
1.1.10.1. Üst ve Amirler Tarafından Yapılan Değerlendirme	36
1.1.10.2. Astlar Tarafından Yapılan Değerlendirme	37

1.1.10.3. Çalışanların Birbirini Değerlemesi.....	39
1.1.10.4. Çalışanın Kendisini Değerlemesi (Öz Değerlendirme).....	40
1.1.10.5. Örgüt Dışı Değerlendiriciler.....	41
1.1.11. Performans Değerleme Yönteminin Belirlenmesi.....	42
1.1.11.1. Geleneksel Yöntemler	43
1.1.11.2. Çağdaş Yöntemler	54
1.1.12. Performans Değerleme Eğitimi	73
1.1.13. Performans Görüşmeleri ve Geri Bildirim.....	75
1.1.13.1. Performans Değerleme Görüşmelerinin Davranışsal Özellikleri.....	77
1.1.13.2. Performans Değerleme Görüşme Öncesi Yapılacak Hazırlıklar	78
1.1.13.3. Performans Değerleme Görüşmelerinin Yürütülmesi	79
1.1.14. Performans Değerleme Sonuçlarının Kullanımı.....	80
1.1.15. Performans Değerleme Sürecinde Yapılan Hatalar	84
1.1.15.1. Değerlemeye Karşı Yargılardan Kaynaklı Hatalar	85
1.1.15.2. Sistemin Tasarımı ve İşletilmesinden Kaynaklanan Hatalar	85
1.1.15.3. Değerlendiriciden Kaynaklanan Hatalar	86
1.1.15.4. Ölçüm Hataları	86
1.1.15.5. Hale Etkisinden Kaynaklanan Hatalar.....	87
1.1.15.6. En Son Davranış Etkisinden Kaynaklanan Hatalar.....	88
1.1.15.7. En Son Ölçüme Bağlı Kalma Etkisi	89
1.1.15.8. Zıt Durumlar Faktörü	89
1.1.15.9. Tek Yönlü Ölçüm Hatası	90
1.1.15.10. Aşırı Olumlu ve Aşırı Olumsuz Olma.....	90
1.1.15.11. Kişisel Tercihler ve Önyargılardan Kaynaklanan Hatalar	91
1.1.15.12. Ortalama Eğilim Hatası.....	92
1.1.15.13. Pozisyondan Etkilenme Hataları.....	93
1.1.15.14. Atıf Hataları.....	93

İKİNCİ BÖLÜM

PERFORMANS DEĞERLEME SÜRECİNİN PERSONEL YÖNETİMİ

AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	95
2.1. Genel Olarak Türkiye’de Kamu Personel Yönetimi Anlayışı	96
2.1.1. Kamu Personel Yönetiminin Gelişim Süreci	97
2.1.1.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Kamu Personel Yönetimi	99
2.1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Kamu Personel Yönetimi	100
2.1.2. Kamu Personel Yönetiminin Temel Özellikleri.....	107
2.1.3. Kamu Personel Yönetiminin Temel İlkeleri	109
2.1.3.1. Sınıflandırma İlkesi.....	110
2.1.3.2. Kariyer İlkesi	112
2.1.3.3. Liyakat İlkesi	113
2.1.4. Kamu Personel Yönetiminde Karşılaşılan Sorunlar	115
2.1.4.1. Verimsizlik.....	117
2.1.4.2. Liyakat İlkesinin Uygulanmaması	118
2.1.4.3. Kariyer İlkesinin Geliştirilememesi	120
2.1.4.4. Sınıflandırma ve Statü İlkesinden Kaynaklanan Sorunlar.....	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAMU PERSONEL YÖNETİMİNDE PERFORMANS

DEĞERLEME	123
3.1. Türkiye’de de Performans Değerlemesinin Tarihsel Gelişimi	124
3.1.1. Osmanlı Dönemi	125
3.1.2. Cumhuriyet Dönemi	126
3.1.2.1. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Öncesi	126
3.1.2.2. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Sonrası.....	129
3.1.2.3. 6111 Sayılı Kanun Sonrası	137
3.2. Performans Değerleme Sisteminin Düzenlemesini Gerektiren	
Nedenler	147
3.2.1. Değişen Kamu Yönetimi Anlayışı	148
3.2.2. Mevcut Performans Değerleme Sistemlerinden	
Kaynaklanan Sorunlar.....	151
3.2.3. Performans Değerlendirmesinde Kültürel Zorluklar	157
SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA	163

GİRİŞ

Geleneksel kamu yönetim modelindeki yetersizlikler, 1980 yılların sonlarına doğru gelişmiş ülkelerde ve özellikle Anglo-Sakson bölgede, kamu sektöründe tepkisel olarak yeni bir paradigma ve yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kamu yönetiminde hiyerarşik, katı ve bürokratik yapının egemen olduğu geleneksel yönetim anlayışı yerine ortaya çıkan bu yeni anlayış, işletmecilik, piyasa temelli kamu yönetimi, yeni kamu işletmeciliği (new public management) ya da girişimci idare (entrepreneurial) gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Bu yaklaşımı, kamu da ideal bir yönetim anlayışı olarak düşünenlere göre yönetim (administration) ile işletme (management) arasında önemli farklar bulunmakta olup, yönetim kavramının işletme kavramına göre daha dar bir perspektife sahip olduğunu varsayımlardır. Bu görüşe savunanlara göre yönetim kavramı; süreçlere, kurallara ve yöntemlere uygun şekilde sevk ve idare etmek olarak tarif edilirken, yeni kamu işletmeciliği yalnızca kurallara ve talimatlara göre sevk ve idareden öte, hedefleri ve öncelikleri belirleme, bunlara yönelik uygulama planları yapma ve insan kaynaklarını etkin kullanma, performansı değerlendirme gibi birçok fonksiyonu içermektedir. Kamu yönetiminde tasarlanan bu değişim, özünde kamunun işletim tarzındaki basit bir değişimden ziyade, devletin toplumdaki rolünü baştan aşağı değiştiren ve geleneksel weberyen kamu yönetimi yerine kamu yönetiminde kökten bir paradigma değişimi olarak ortaya çıkmıştır.

Kamu yönetiminde ortaya çıkan bu yeni anlayış, bürokrasinin önceden sahip olduğu bazı temel kavramları değiştirdiği gibi etkililik, verimlilik, performans, hesap verebilirlik, şeffaflık ve sonuç odaklılık gibi birçok yeni kavramı da kamu yönetimi anlayışına sokmuştur. Temelde kamu yönetiminde yaşanan verimsizlik üzerine inşa edilen bu yeni anlayış, bu kavramlar üzerinden bürokrasiyi ve buna bağlı süreç ve sistemlerin yeniden dizayn edilmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak geleneksel kamu yönetimi anlayışı yerine 21. yüzyılda yaygın olarak tüm dünya da uygulanmaya başlanılan ve etkisini yaygın bir şekilde hissettiren yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu yönetiminde

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Acar, A. & Sevinç, İ. (2011). Avrupa Birliği SIGMA (Support For Improvement In Governance and Management) Programı'nın Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 1-12.
- Acar, O.(2019). Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Cumhuriyet Dönemi Kamu Personel Yönetim Tarihçesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(1), 119-146.
- Açıkalın, A. (1994). *Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Akçakanat, T. (2009). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerlendirme: Isparta İl Emniyet Müdürlüğü'nde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Akdoğan, A. (2015). *Türkiye de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri* (1. Baskı). Ankara: TODAİ.
- Akın, M. (1969). *Personel Reformu*. Mülkiyeliler Dergisi., 2(14), 3-18.
- Al, H. (2004). Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 9(33), 183-195.
- Aldemir, C. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (1.Baskı). İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Aldemir, M., Ataol, A., & Solakoğlu, G. (1993). *Personel Yönetimi* (1.Baskı). İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Akgüner, T. (2001). *Kamu Personel Yönetimi* (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Altan, Y. (2010). Kalkınma Planlarında Türk Kamu Personel Rejimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(1), 423-439.
- Altunok, M.,& Erçin, A. (2008). Öz ve Biçim Yönünden Bir Yasa Metni İncelemesi: Kamu Personel Yasa Tasarısı Taslağı. *Mülkiye Dergisi*, 30(250), 157-176.
- Armstrong, M. (1993). *Human Resource Management: Strategy and Action* (2th Edition). London: Kogan Page.
- Arslan, A. (2002). 360 Derece Değerlendirme, Bireysel Performanstan Kurumsal Performansa Geçişte Etkili Bir Araç.(Bildiri) *Kalder Forum*. İstanbul.
- Aslan, Onur E. (2005). *Kamu Personel Rejimi Statü Hukukundan Esnekliğe* (1. Baskı).Ankara: TODAİ Yayınları.
- Aşkun, İnal C. (1978). *İşgören* (1. Baskı). Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Yayınları.
- Atay, Ethem E. (2006). *İdare Hukuku* (3. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Performans Değerleme Sistemi

- Aykaç, B. (1986). *Kamu Personelinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bakan İ., & Kelleroğlu, H. (2003). Performans Değerlendirme, Çalışanların Beklentileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *SDÜ İİBF Dergisi*, 8(1), 103-127
- Barca, M. (2002). *Stratejik Açılı: Stratejik Düşünce Düzeyi, Tarzı ve Gerekliği, Modern Yönetim Yaklaşımları*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Barutçugil, İ. (2015). *Performans Yönetimi* (3. Baskı). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baş, İ.M., & Artar, R.A. (1991). *İşletmelerde Verimlilik Denetimi*. Ankara; Milli Produktivite Merkezi Yayınları.
- Başaran, İbrahim E. (1982). *Örgütsel Davranış*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Başaran, İbrahim E. (1985). *Örgütlerde İş gören Hizmetlerinin Yönetimi*(1.Baskı). Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Baykal, B. (1981). *Organizasyonların Yönetimi İlkeler ve Süreçler* (1. Baskı). İstanbul: Met-Er Matbaacılık.
- Bayraktar, O. (2002). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Yetkinliklerin Kullanılması ve Bankacılık Sektöründe Bir Vaka Araştırması*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayraktaroğlu, S. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (1. Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayınları
- Belcher, D.W. & Atchison, T.J. (1987). *Compensation Admisssion* (2. Edition). New Jersey: Prentice Hall
- Benton, D. & Halloran J. (1991). *Applied Human Relations an Organizational Approach*. ABD: Prentice Hall.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (10.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Bilgin, Kamil U. (2004). *Kamu Performans Yönetimi* (2. Baskı). Ankara: TODAİ Yayınları
- Bilgin, Kamil U. (2004). *Kamu Performans Yönetimi Memur Hak Ve Yükümlülüklerinin Etkisi*. Ankara: TODAİ Yayınları.
- Bilgin, Kamil U. (2015). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Türk Kamu Personel Sistemi". Filiz Kartal (Edited by), İçinde, *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* (ss. 222-240), TODAİ Yayınları.
- Bittel, Lester R., & John W. Newstorm (1990). *What Every Supervisor Should Know*" U.S.A: Mc Graw Hill Publishing Co.
- Briscoe, Jon P., & Hall, Douglas T. (1999) Grooming and Picking Leaders Using Competency Frameworks: Do They Work?, *Organizational Dynamics*, 28(2), 37-52.
- Bulut, Zeki A. (2004). İşletmelerde Performans Değerlendirme Çalışmaları ve Uygulanan Yöntemler. *Mevzuat Dergisi*, 79.
- Camgöz, M. & Alpten, Nurdan İ. (2006). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim: Bir Üniversite Mediko-Sosyal Merkezi Birim Amirlerinin Yönetimsel Yetkinliklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Pilot Uygulama Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 191-212.
- Can, H., Akgün, A., & Kavuncubaşı, Ş. (2001). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi* (9. Baskı). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Kaynakça

- Canman, D. (1993). Personelin Değerlendirilmesinde Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kamu Kesimindeki Uygulama. *Amme İdare Dergisi*, 26(1).
- Canman, D. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi* (1. Baskı). Ankara: TODAİ Yayınları.
- Canman, D. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (Yayın no:37). Ankara: Yargı Yayınlar.
- Cascio, W.F. (1992). *Managing Human Resources* (3. Edition). New York: McGraw-Hill Inc.
- Cascio, W.F. (2005). *Applied Psychology in Personnel Management* (6. Edition). New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Cummings, Thomas G., & Worley, Christopher G (1997). *Organization Development and Change. United States of America* (9th Edition). California: International Thompson Publishing.
- Çalı, H.Hüseyin (2016). Türk Polis Teşkilatında Performans Değerlendirmesi, *International Journal of Academic Value Studies*, 2(2), 1-11.
- Çevik, H.; Göksu, T. vd. (2008). *Kamu Kurumlarında Performans Yönetimi* (1. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Daft L. Richard (1991). *Management* (2nd Edition). USA: HBJ Press.
- Demir, M. (2007). *Sağlık Bakanlığı Performansa Dayalı Ücretlendirme Sistemi, Sağlık Sektöründe Performans Yönetimi*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2013). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dicle, Ü. (1982). Yönetimsel Başarının Değerlendirilmesi Türkiye Uygulaması. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Dinçer, Ö., & Yılmaz, C. (2003). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.
- Dye, T. (2016). *Understanding Public Policy* (15. Edition). Prentice Hall: Englewood Cliffs, NJ.
- Ekinci, F. (2008). Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Uygulamasına Geçişin Çalışanların Verimliliğine Etkisi. *Maliye Dergisi*, (155), 175-185.
- Eraslan, E., & Algün, O. (2005). İdeal Performans Değerlendirme Formu Tasarımında Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yaklaşımı. *G.Ü. Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi* 20(1).
- Eraslan, T., & Tozlu, A. (2011). Kamu Yönetiminde Performansa Dayalı Ücret Sistemi. *Sayıştay Dergisi*, (89), 35-59.
- Erdoğan İ. (1991). *İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri*. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları.
- Erenel, F. (2006). *Askeri Örgütlerde Muvazaf Muharip Personelin Performansının Değerlendirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinde Yapılan Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkin, V. (1971). Personel Rejimini Geliştirme Çalışmaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(1), 41-55.

- Eroğlu, H.T. (2010). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Kamu Personeli Yönetimine Etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 225-233.
- Eroğlu, H.T.(2011). *Kamu Yönetiminde Performans* (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Ersen H. (1997). *Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetim İlişkisi*. İstanbul: Sim Matbaacılık.
- Ertürk, M. (2012). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon* (8. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1999). Geleneksel Yönetimden Yeni Kamu Yönetimi Anlayışına. *Liberal Düşünce*, 4(15), 84-88.
- Eryılmaz, B. (2000). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B., Çevik, Hasan H., & Sözen S. (2013). *Kamu Yönetimi* (1.Baskı). İstanbul: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Erkam Matbaası.
- Fındıkcı, İ. (2009). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (9. Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Göküş M., Bayrakçı E., & Taşpınar Y. (2014). Kamu Performans Yönetiminin Memurlar Tarafından Değerlendirilmesi: Bir Alan Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 57-73.
- Gözübüyük, Ş. (2015). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı* (13. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gül, S.K., & O'Connell, P.E. (2012). *Police Performance Appraisal: A Comprative Perspective*. USA: CRC Press.
- Güler, Birgün, A. (2005). *Devlette Reform Yazıları*. Ankara: Paragraf Yayınları.
- Güler, Birgün, A. (2013). *Kamu Personeli Sistem ve Yönetimi* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Halis, M., & Tekinkuş M. (2003). *Kamuda Performans Yönetimi, Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Helvacı, M.A. (2002). Performans Yönetimi Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 155-169.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı ve İletişim A.Ş.
- Henderson, R.I. (1979). *Compensation Management, Rewarding Performance* (3. Edition). Virginia: Reston Publishing Co., Inc.
- Hutchinson, S. (2013). *Performance Management: Theory and Practise*. London: CIPD.
- İlal, E. (1966). Sınıflandırma ve Devlet Memurları Kanunu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 32(2-4), 749-781.
- İllez, A., & Güner, M. (2006). Personel Performans Değerlendirme ve 360 Derece Performans Değerlendirme Yöntemi. *Ege Üniversitesi Tekstil ve Konfeksiyon Uygulama Merkezi Dergisi*, 17(4), 325-327.
- İplik, Fatma N. (2004). *Performans Değerlendirmesi: Türkiye'deki Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Performans Değerlendirme Sürecinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kantos, Z.E. (2013). Performans değerlendirme Süreci ve 360 Derece Geri Bildirim Sistemi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 12(23), 59-76.

Kaynakça

- Kara, D. (2009). Uygulanan Performans Değerleme Yöntemlerinin Yöneticilerin Ulaşmak İstedikleri Amaca Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-64.
- Karasoy, H.A. (2014). Türk Kamu Yönetiminde Performans Yönetimine Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 257-274.
- Kaynak, R., & Bülbül, M. (2008). 360 Derece Geri Bildirim Sisteminde Değerlendirme Farklılıkları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 269-292.
- Kaynak, T. (1988). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Dönence Yayıncılık.
- Kaynak, T., Adal, Z., Ataay, İ., Uyargil, C., Sadullah, Ö., & Acar, A., (2000). İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı.
- Kazancı, M. (1973). Personel Değerlendirmesi. *Amme İdare Dergisi*, 7(1), 10-15
- King, P. (1984). *Performance Planning and Appraisal*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Kubat, G. (2012). Öz değerlendirilmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği. *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 51-55.
- Kuzey, P. (2004). Avrupa Kamu Yönetimi İlkeleri Sigma Raporları (No:27). *Maliye Dergisi*, (147), 57-89.
- Lamba, M. (2014). Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformları: Genel Gerekeçler Üzerinden Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 135-152.
- Levinson, H. (1991). *Management by Whose Objectives? Appraising Performance Appraisal* (6. Edition). USA: A Harvard Business Review Paperback.
- Ludeman, K. (2000). How to Conduct Self Directed 360, Training and Development, 54(7), 44-47.
- Mardin, Ş. (1994). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (1-23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McGregor, D. (1957). *An Uneasy Look At Performance Appraisal, Appraising Performance Appraisal* (6. Edition). USA: A Harvard Business Review Paperback.
- McGregor, D. (1960). *The Human Side of Enterprise*. A. Doğan Canman (Çev.), New York: McGraw Hill Book Comp.
- Mercanlioğlu, Ç. (2012). Örgütlerde Performans Yönetimi ile İşgörenlerin Motivasyonu Arasındaki İlişki. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1). 41-52.
- Miller, Janice S. (2001). Self-monitoring and performance appraisal satisfaction: An exploratory field study. *Human Resource Management*, 40(4), 321-332.
- Newcomer, K., & Caudle S. (2011). Public Performance Management Systems Embedding Practices for Improved Success. *Public Performance & Management Review*, 35(1), 108-132.
- Newman, John E., & Henrich, John R. (1980). *Performance Evaluation for Professional Personnel*. New York: Work in America Institute Incompany.
- Oana, Pintea M. (2012). Performance Evaluation: Literature Review and Time Evolution, *Annals of the University of Oradea. Economic Science Series*, 1(1), 753-758.
- Oberg, W. (1972). *Make Performance Appraisal Relevant* (1th Edition). Boston: Harvard Business Review.

Performans Değerleme Sistemi

- OECD (1999). *European Principle For Public Admibstration*. Paris: OECD library. SİGMA Papers. OECD.
- OECD (2005). *Performance related Pay Policies for Government Employees*. Paris: OECD.
- OECD (2012). *Human Resources Management Country Profiles*. Paris: OECD.
- Osborne, D. (26-29 June 2007). *Reinventing Government: What a Differance a Strategy Makes*. 7th Global Forum on Reinventing Government Building Trust in Government, Vienna, Austria.
- Osborne, D, & Gaebler, T. (2000). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector* (New Edition). Addison-Wesley, Prentice Hall.
- Öktem, Kemal M. (1992). Türk Kamu Personel Yönetiminin Gelişim, *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 68-71.
- Önen, M. (2012, 19-20 Nisan). “Kamu Yönetiminde Değişim: Yönetimden Yönetişime Dönüşüm”, Küresel Değişim ve Demokratikleşme: Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II sunulan bildiri, Malatya. Erişim adresi:<http://iys.inönü.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/MustafaOnan.pdf>.
- Öztekin, T. (2003). *Karşılaştırmalı Kamu Personel Sistemleri, Fransa’da Kamu Personel Sistemi*, <http://tulayoztekin.blogspot.com.tr>, [Accessed:10.01.2020].
- Özgen, H., Öztürk, A., & Yalçın, A. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi* Adana: Nobel Kitabevi.
- Palmer, M.,& Winters, K. (1993). *İnsan Kaynakları*. Doğan Şahiner (Çev.), İstanbul: Rota Yayınları.
- Palmer J. Margaret, (1993). *Performans Değerlendirmeleri* (1. Baskı). İstanbul: American Management Association/ Rota Yayınları.
- Peters, C. (2000). Designing a 360 Degree Feedback System to Improve Employee Performance. *HR Focus*, 77(9), 7-10.
- Rhodes, R.A.W. (1991). Governance and Public Administration Department of Politics University of Newcastle. https://www.researchgate.net/profile/RAWRhodes/publication/246335680_Governance_and_Public_Administration/links/5a11be7d458515cc5aa9c6a9/Governance-and-Public-Administration.pdf [Accessed: 10.05.2020].
- Sabuncuoğlu, Z. (1991). *Personel Yönetimi* (6. Baskı). İstanbul: Teknografik Matbaacılık.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz M. (1995). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sabuncuoğlu, Z. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sayan, İ.Ö. (2009). Türkiye’de Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 669-691.
- Saydam, M. (2018). Türk Kamu Yönetimi İçin Önerilen Yeni Değerlendirme Sistemi: Personel Başarı Değerlendirme Sistemi. *Yasama Dergisi*, (38), 70-109
- Schermerhorn, J.R. (1989). *Management and Productivity* (3. Edition). New York: Wiley.
- Schuler, R.S. (1987). *Personel and Human Resource Management* (3. Edition). St. Paul: West Publishing Co.
- Schuler, R.S. (1998). *Managing Human Resources*. Cincinnati: South Western Publishing Company.

Kaynakça

- Selçuk, E. (2014). *Kamu Personel Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Sezer, Y. (2006). *Türk Kamu Mahkemeleri ve Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Kararları Işığında Kamu Hizmetine Girme Hakkı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Soydan, T. (2012). Eğitim Alanında Performans Değerlendirme Sisteminin Geçerliliği Üzerine Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Dayalı Bir Araştırma. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(13), 1-25.
- Sözen, U. (1971). Personel Değerlemesi: Bir Sistem Yaklaşımı. *Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Dergisi*, 3 (1),271-286.
- Sundaravadivel, G., & Silambarassi, R. (2018). 720 Degree Performance Appraisal: An Emerging Technique. *International Journal Of Innovative In Technology*, 5(4), 57-61.
- Sürgit, K. (1972). *Türkiye'de İdari Reform*. Ankara: TODAİ Yayını No.28.
- Şahin, A., & Çalışkan S. (2018). Avantaj ve Dezavantajlarıyla Performans Değerlendirme Sistemi ve Türk Kamu Yönetiminde, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(36), 114-130.
- Şaylan, G. (2000). *Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş* İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şercan, H. (2006). Kamu Yönetimin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun. *Yasama Dergisi*, (1), 96-128.
- Taş, İ.E., Koçar, H., & Çamur, Ö. (2019). *2004 Sonrası Türkiye'de Kamu Personel Sisteminde Yaşanan Değişiklikler, Kamu Yönetiminde Değişim Yönü ve Etkileri*. (Bildiri). KAYFOR 13 Bildiri Kitabı.
- Temir, A. (2002). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.
- Torrington, D., & Hall, L. (1995). *Personnel Management* (3. Edition). London: HRM in Action, Prentice Hall.
- Tortop, N. (1971). Devlet Memurları Kanununa Göre Memurların Değerlendirilmesi ve İtibaklar. *Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 3(1).
- Tortop N., İspir, E., & Aykaç, B. (1999). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tozlu, A. (2014). *Kamu Kesiminde Performans Değerlendirme Sistemi: İş ve Meslek Danışmanlarına Yönelik Bir Uygulama Önerisi*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Tutum C. (1979). *Personel Yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları, No:179, Doğan Basımevi.
- Tyson S., & Alfred Y. (1989). *Personnel Management* (2. Edition). Oxford: Published by Made Simple.
- Uyargil, C. (2017). *Performans Yönetimi Sistemi* (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Uygun, S.V. (2017). *Kamu Kurumlarında Yöneticilerin Uyguladıkları Yönetim Anlayışlarının Performans Değerlendirme Sürecine Etkileri: TÜİK Örneği*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uygur, A., & Sarıgül S. (2015). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim Sistemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 189-201.
- Vinson, M.N. (1996). The Pros andCos of 360 Degree Feedback: Making it work”, *Training and Development*, 50(4), 11-12.

Performans Değerleme Sistemi

- Williams Richard S. (1998). *Performance Management, Perspectives on Employee Performance*. Great Britain: Thomson Business Pres.
- Woods, R.H. (1997). *Human Resources Management* (2. Edition). Michigan: Educational Institute, American Hotel and Motel Asc.
- Yalçınkaya, M. (2002). Açık Sistem Teorisi ve Okula Uygulanması. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 103-116.
- Yerlikaya, Ö. (1997). *Kamu Personelinin Değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, Devlet Personel, Ankara.
- Yıldız, S., & Kula, S. (2014). Türk Kamu Kurumlarında Performans Değerlendirmenin Etkin Hale Getirilmesi: Emniyet Teşkilatı Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 426-442.
- Yıldız, G. (2019). Devlet Memurları Kanunu: Türk Kamu Personel Rejimi İçin Bitmeyen Tartışma. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 413-437.
- Yılmazöz, M. (2009). Türkiye’de Kamu Personel Yönetimi Sorunu. *Maliye Dergisi*, (157), 293-302.
- Yüksel, Ö. (2000). İnsan Kaynakları Yönetimi, Ankara: Gazi Kitapevi

Raporlar

- Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP), (1963). Ankara: TODAİ.
- Kamu Yönetimi Araştırması Raporu (KAYA), (1991). Ankara: TODAİ
- Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2007). Ankara:9’uncu Kalkınma Planı. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu (2013).
- SIGMA Raporu (1992), OECD.

İnternet Kaynakları

- <https://www.tbmm.gov.tr./sirasayı/dönem/yil01/ss606pdf>, [Erişim: 2 Nisan 2020].
- <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/haber/kamu-personelinin-basari-larinin-degerlendirilmesi--toplantisi>, [Erişim: 10 Ağustos 2020].
- <http://www.memurlar.net/common/news/documents/593903/basari-degerlendirme-taslak.pdf>, [Erişim: 03 Mart 2020].
- <http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2014/12/OnuncuKalkinmaPlanı.pdf>, [Erişim: 15 Şubat 2021].
- <http://www.todai.gov.tr>. [Erişim: 06 Ocak 2021].
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arşiv>, [Erişim: 23 Aralık 2019].
- <http://www.basbakanlik.gov.tr>. [Erişim: 02 Mayıs 2020].
- <http://www.dpb.gov.tr>. [Erişim: 06 Temmuz 2020].
- <http://www.resmigazete.gov.tr>, [Erişim: 08 Ekim 2020].
- <http://www.hukuki.net./kanun/12226.23.text.asp>, [Erişim: 28 Haziran 2020].

Kaynakça

- <http://tbmm.gov.tr>. [Erişim: 09 Temmuz 2020].
- <http://icisleri.gov.tr>, [Erişim: 25 Kasım 2020].
- <http://www.performance-appraisals.org>, [Accessed: 05 July 2020].
- <http://www.meb.gov.tr>, [Erişim: 06 Aralık 2020].
- <http://www.mevzuat.gov.tr>, [Erişim: 08 Mart 2021].
- <http://> What is 720 degree performance appraisal system and_what is it important, [Accessed: 26 March 2019].
- <http://www2.cipd.co.uk/pm/peoplemanagement/b/weblog/archive/2013/01/29/hrd-2010-cadbury-introduce-720-degree-feedback-2010-04.aspx>, [Accessed: 15 April 2019].
- <http://www.cabinetoffice.gov.uk/civilservice/scs>, [Accessed: 09 May 2020].
- <http://www.oecd.org/gov/pem/hrpractices.htm>, [Accessed: 08 February 2020].
- www.civilservice.gov.uk/mammagement_information/statiscal_information, [Accessed: 19 May 2020].
- <http://www.oecd-ilibrary.org/government/performance-related-pay-policies-for-govermen-employees>, [Accessed: 12 June 2020].
- <http://www.oecd.org/gov/pem/hrpractices.htm>, [Accessed: 08 December 2020].

Mevzuat

- 1924 Anayasası (1924). T.C. Resmi Gazete, 491, 20 Nisan 1924.
- Dahiliye Vekaleti Memurları Sicil Nizamnamesi(1932). T.C. Resmi Gazete, 12226, 31 Ocak 1932.
- 1961 Anayasası (1961). T.C. Resmi Gazete, 334, 09 Temmuz 1961.
- 1982 Anayasası (1982). T.C. Resmi Gazete, 2709, 18 Ekim 1982.
- 788 Sayılı Memurin Kanunu (1926). T.C. Resmi Gazete, 3259, 21 Mart 1936.
- 1108 Sayılı Maaş Kanunu (1927). T.C. Resmi Gazete, 4998, 5 Kanununsani 1942.
- 1452 Sayılı Memurların Maaşlarının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun (1929). T.C. Resmi Gazete, 2967, 02 Nisan 1935.
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965). T.C. Resmi Gazete, 12056, 14 Temmuz 1965.
- Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği (1986). T.C. Resmi Gazete, 86/10985, 08 Ağustos 1986.
- 668 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (2016). T.C. Resmi Gazete, 29783, 27 Temmuz 2016.
- 696 Sayılı KHK (2017). T.C. Resmi Gazete, 30280, 24 Aralık 2017.
- 6111 Sayılı Kanun (2011). T.C. Resmi Gazete, 27857, 25 Şubat 2011.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003). T.C. Resmi Gazete, 25326, 10 Aralık 2003.
- 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003). T.C. Resmi Gazete, 25269, 09 Ekim 2003.
- Yönetimin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı(2004)
- Kamu Personel Rejimi Taslağı (2004)

Performans Değerleme Sistemi

Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı (2005)

Kamu Personelinin Başarılarının Değerlendirilmesine İlişkin Genel Yönetmelik Taslağı (2018)

1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (1929). T.C. Resmi Gazete, 1172, 1929.

A Quest for Justice

Theoretical Insights, Challenges,
and Pathways Forward

Edited by
M. Onur Arun and Jonathan Leif Basilio

A Quest for Justice: Theoretical Insights, Challenges, and Pathways Forward

M. Onur Arun and Jonathan Leif Basilio

Publishing No.: 5007

Philosophy No.: 201

ISBN: 978-625-397-602-6

E-ISBN: 978-625-397-601-9

Edition: 1st Edition, September 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

All rights for this edition are reserved for Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, including photocopying, electronically or mechanically recording or by any information storage or retrieval system, without permission of Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Nobel Publishing Group has been operating nationwide since 1984 and worldwide since 2011. Nobel publications are included in the catalogs of higher education institutions at national and international levels. "NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Executive Editor: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Interior Designer: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Proofreader: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Cover Designer: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Visual Design Specialist: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Library Information Card

Arun, M. Onur., Leif Basilio, Jonathan.

A Quest for Justice: Theoretical Insights, Challenges, and Pathways Forward / M. Onur Arun and Jonathan Leif Basilio

First Edition, VIII + 278 p., 13,5 x 21,5, Includes references. No index.

ISBN: 978-625-397-602-6

E-ISBN: 978-625-397-601-9

1. Social Justice 2. Political Sociology 3. Political Philosophy

General Distribution

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Address: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Phone: +90 312 278 50 77 - **Fax:** 0 312 278 21 65

Sales: siparis@nobelyayin.com - **E-Sales:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Points of Delivery and Sales: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadas, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Printing and Binding: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Cankaya/ANKARA

| Table of Contents

Acknowledgements.....	V
A Quest for Justice: Laying the Foundations	1
<i>M. Onur Arun and Jonathan Leif Basilio</i>	
Forms and Scopes of Justice: An Intersectional Taxonomy	25
<i>M. Onur Arun</i>	
Rendering Them (In)Visible: Injustices and Paradoxes of Taxation among Undocumented Immigrants	52
<i>Jonathan Leif Basilio</i>	
Justice, Perceptions, and Aspects of Perceived Injustice -An Empirical Case Study-	79
<i>Benjamin Kerst</i>	
Inequalities in Cultural Capital and the American Educational Field: Trends and Policy Recommendations....	107
<i>Alem Kebede</i>	
Environmental Inequality and Justice: Four Decades of Scholarship and Activism.....	127
<i>Kent E. Henderson</i>	
Everyday Neoliberalism, Perceptions of Inequalities and Social Positions through the Lens of Credit.....	148
<i>Alejandro Marambio-Tapia</i>	
A Clash of Habitus: Britain and the COVID-19 Pandemic	168
<i>Wai Lau and Deborah Giustini</i>	

Just Society by Allocating Money? -Contending Models of Universal Basic Income and Their Limits-	195
<i>İbrahim Kuran</i>	
Drawbacks of the Rawlsian Theory of Justice: The Issue of Structural Inequalities and the Question of Operationalization.....	216
<i>Abdullah Said Arı</i>	
Perspectivism as a Ground for Epistemological Equality in Nietzsche and Foucault.....	234
<i>Necdet Yıldız</i>	
A Social Justice Perspective on People with Disabilities in Germany	250
<i>Matthias Meißner, Julia Seefeld, and Silke Tophoven</i>	
Author Biographies.....	270

A Quest for Justice: Laying the Foundations

M. Onur Arun¹ and Jonathan Leif Basilio²

The pursuit of a just society has perennially stood as a paramount undertaking in human history. This preoccupation, rooted in the recognition that justice—or a societal structure aligned with principles of justice—constitutes an indisputable universal value that can be viewed as fundamental to the human condition. Though delineating basic human values often ignites spirited contention within academic circles, the aspiration for a just society remains an unparalleled concern among scholars. Adjacent to this consensus, however, pursuits to define justice manifest as a profoundly disputed terrain. Perhaps it is this intrinsic complexity of justice that impedes the struggles to crystallize a singular, comprehensive definition. One that also possesses both universal applicability and cross-cultural resonance. Some might contend that crafting such a definition is superfluous. However, the mutable characteristics and exigencies of human communities render the pursuit of a definition of justice that is imbued with adaptability an inescapable imperative. Once this dynamic nature of justice is accented, we believe the futility of perfectionist but ultimately fallible endeavors to circumscribe just decisions, actions, and policies is brought to light. It becomes apparent then that the notions and subjects

---

¹ Anadolu University, Department of Social Work, e-mail: moarun@anadolu.edu.tr, ORCID Number: 0000-0002-5402-2120.

² California State University, Bakersfield, Department of Sociology, e-mail: jbasilio@csusb.edu, ORCID Number: 0000-0002-9798-9219.

References

- Bourdieu, P. and Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bullard, R. D. (1993). "The Legacy of American Apartheid and Environmental Racism". *John's J. Legal Comment*. 9: 445.
- Chauvin, S., and Garcés-Masareñas, B. (2014). "Becoming Less Illegal: Deservingness Frames and Undocumented Migrant Incorporation." *Sociology Compass*, 8(4), 422-432.
- Collins, P. H. (1990). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Colquitt, J. A., Greenberg, J. and Zapata-Phelan, C. P. (2005). "What is Organisational Justice? A Historical Overview". In *Handbook of Organisational Justice*, J. A. Colquitt and J. Greenberg (Eds.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 3-56.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-167.
- Deck, R., Erbstößer, S., and Zollmann, P. (2022). "Personenbezogene Merkmale in der Rehabilitation." In T. Meyer, J. Bengel, and M. A. Wirtz (Eds.), *Lehrbuch Rehabilitationswissenschaften* (pp. 344-355). Hogrefe AG.
- Fischer, M. (2011). "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice". In *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, B. Austin, M. Fischer and H. J. Giessmann (Eds.), Opladen Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 406-430.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York, NY: Pantheon Books.
- Foucault, M. (2005). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Routledge.
- Franc, R. and Pavlović, T. (2021). "Inequality and Radicalisation - Systematic Review of Quantitative Studies", *Terrorism and Political Violence*, 35(4), 785-810.
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York: Routledge.
- Greenberg, J. (1987). "A Taxonomy of Organizational Justice Theories". *The Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- Holifield, R. (2001). "Defining Environmental Justice and Environmental Racism." *Urban Geography*, 22(1), 78-90.

- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Marambio-Tapia, A. (2021). "Educados para ser Endeudados: La Inclusión 'Social-financiera' en Chile". *Revista Mexicana de Sociología*, 83(2), 389-417.
- Marambio-Tapia, A. (2022). "Normalización de la Deuda y Retailización del Crédito como Pilares del Neoliberalismo Chileno Avanzado". *Iberoamericana-Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 51(1).
- Menjívar, C., and Abrego, L. (2012). "Legal Violence: Immigration Law and the Lives of Central American Immigrants." *American Journal of Sociology*, 117(5), 1380-1421.
- Mennell, S. (2015). "Civilizing Offensives and Decivilizing Processes: Between the Emic and the Etic". *Human Figurations*, 4(1).
- Murray, C. (2016). *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*. Rowman and Littlefield.
- Nietzsche, F. W. (1968). *The Will to Power*. W. K. Hollingdale (Ed.) and W. Kaufmann, (Trans.) New York: Vintage Books, Random House.
- Nivorozhkin, A., Reims, N., Zollmann, P., and Bethge, M. (2018). "Leistungen zur Teilhabe am Arbeitsleben – Rehabilitanden der Bundesagentur für Arbeit und der Deutschen Rentenversicherung im Vergleich." *Die Rehabilitation*, 57(03), 149-156.
- Pérez-Roa, L. y Troncoso-Pérez, L. (2019). "Deudas, Mujeres y Programas Sociales en Sociedades Financiarizadas: Resituando la 'Vida Económica' en la Intervención Social". *Revista Rumbos TS. Un Espacio Crítico Para la Reflexión en Ciencias Sociales*, 19, 11-25.
- Pérez-Roa, L. (2021). "Consumistas, Deudores o Morosos: Explorando las Ambivalencias de los Imaginarios Sobre las Prácticas Económicas y Sus Consecuencias Para la Intervención Social". *Revista Perspectivas*. (38), 87-113.
- Powell, R. (2013). "The Theoretical Concept of 'Civilizing Offensives' (Beschavingoffensief): Notes on its Origins and Uses". *Human Figurations*, 2(2).
- Pranis, K., Stuart, B., and Wedge, M. (2003). *Peacemaking Circles: From Crime to Community*. St. Paul, MN: Living Justice Press.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. Columbia University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Rev. Ed.). Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sabbagh, C. and Schmitt, M. (2016) (Eds.). *Handbook of Social Justice Theory and Research*. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer.
- Sellach, B., Bieritz-Harder, R., Haag, T., and Spangenberg, U. (2006). *Machbarkeitsstudie zur Institutionalisierung von Frauen- oder Gleichstellungsbeauftragten in Rehabilitationseinrichtungen*. Frankfurt/Main: Gesellschaft für Sozialwissenschaftliche Frauenforschung e.V.
- Smith, H.J., Pettigrew, T.F., Pippin, G. M., Bialosiewicz, S. (2012). "Relative Deprivation: A Theoretical And Meta-Analytic Review", *Personality and Social Psychology Review*, 16(3), 203-232.
- Taylor, C. (1992). *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. A. Gutmann, (Ed.), Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- van Krieken, R. (1999). "The Barbarism of Civilization: Cultural Genocide and the 'Stolen Generations'". *British Journal of Sociology*, 50(2), 297-315.
- Webber, J. (2012). "Forms of Transitional Justice". *Nomos*, 51, 98-128.
- Weeks, K. (2020). *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Duke University Press.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Zehr, H. (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale, PA: Herald Press.

Forms and Scopes of Justice: An Intersectional Taxonomy

M. Onur Arun¹

Introduction

In the very early stage of editing this book, my aim was to articulate a particular idea of justice advocating that the unequal social processes individuals have navigated in demonstrating meritorious and successful achievements require our modern societies to reward these individuals unevenly. Aspiring to focus on (pre)occupational life experiences of academics in Türkiye, my objective was twofold: (1) exploring varied social processes that disadvantaged and privileged academics in Türkiye have passed through and (2) examining the unequal social costs they have incurred in their journey of being a member of a respected occupation. This research interest, cultivated over recent years, was principally inspired by what I had witnessed of privileged academics who, with a certain arrogance yet implicitly, accentuated their excellence in their occupational lives, even though this was irrelevant to the subject of the ongoing conversation. My interest was further reinforced when I purposively listened to the life stories of disadvantaged academics who had to deal with class-based constraints while concurrently competing with privileged colleagues who naively attributed their success solely to hard work, intelligence, and innate abilities. Through both unstructured observations and casual conversations with

---

¹ Anadolu University, Department of Social Work, e-mail: moarun@anadolu.edu.tr, ORCID Number: 0000-0002-5402-2120.

of justice studies, that is restorative justice, was also broadly discussed as a distinctive family of justice theories that seeks healing objectives of healing unjust and wrongful acts, which can take various forms, but mostly as an apology, restitution, and performing community service. The important point is that retributive justice and restorative justice can be considered inseparable and complementary parts of each other since ensuring justice does not only require punishment of wrongdoings acts of transgressors but also the necessities of healing the loss of victims that have become subjects of these wrongdoings.

Apart from these four broad forms of justice theories, this chapter also briefly identified and discussed two different areas of justice, namely organisation justice and transitional justice, which are not, in fact, distinctive forms of justice but are more of subject areas that can be considered under the headings of distributive justice, procedural justice, retributive justice, and restorative justice. The primary purpose behind involving these subject areas was to help the reader to distinguish what we mean by forms of justice and subjects areas of justice studies.

References

- Arun, M. O. (2018). "Beyond the Conventional – A Sociological Criticism of Sen's Capability Approach". *Journal of Economy Culture and Society*, 58, 229-245.
- Arun, M. O. (2022). "Back to the Theory: Re-Considering Social Policies as Egalitarian Pre-Conditions of the Liberal Meritocracy". *Çalışma ve Toplum*, 73(2), 1017-1042.
- Barry, N. (2006). "Defending Luck Egalitarianism". *Journal of Applied Philosophy*, 23(1), 89-107.
- Barry, N. (2008). "Reassessing Luck Egalitarianism". *The Journal of Politics*, 70(1), 136-150.
- Basilio, J. L. and Arun, M. O. (2022). "A Relational Conception of Justice: The Theory of Recognition and Moral Injury – A Proposal for a Practical Evaluative Framework". *Anadolu University Journal of Social Science*, 22(3), 931-954.
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford and New York: Oxford University Press.

- Cahill, M. T. (2007). "Retributive Justice in the Real World". *Washington University Law Review*, 85(4), 815-870.
- Choi, S. (2011). "Organisational Justice and Employee Work Attitudes: The Federal Case". *The American Review of Public Administration*, 41(2), 185-204.
- Clark, J. N. (2008). "The Three Rs: Retributive Justice, Restorative Justice and Reconciliation". *Contemporary Justice Review*, 11(4), 331-350.
- Cohen, R. L. (2016). "Restorative Justice". In *Handbook of Social Justice Theory and Research*, C. Sabbagh and M. Schmitt (Eds.), New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer, 257-272.
- Cohen-Charash, Y. and Spector, P. E. (2001). "The Role of Justice in Organizations: A Meta-Analysis". *Organisational Behaviour and Human Decision Process*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J. A., Greenberg, J. and Zapata-Phelan, C. P. (2005). "What is Organisational Justice? A Historical Overview". In *Handbook of Organisational Justice*, J. A. Colquitt and J. Greenberg (Eds.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 3-56.
- Daly, K. (2016). "What Is Restorative Justice? Fresh Answers to a Vexed Questions". *Victims and Offenders*, 11(1), 9-29.
- Dworkin, R. (1981a). "What Is Equality? Part One: Equality of Welfare". *Philosophy and Public Affairs*, 10, 185-246.
- Dworkin, R. (1981b). "What Is Equality? Part Two: Equality of Resources". *Philosophy and Public Affairs*, 10, 283-345.
- Dworkin, R. (2000). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.
- Eisikovits, N. (2017). "Transitional Justice". *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-transitional/>
- Fischer, M. (2011). "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice". In *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, B. Austin, M. Fischer and H. J. Giessmann (Eds.), Opladen Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 406-430.
- Greenberg, J. (1987). "A Taxonomy of Organizational Justice Theories". *The Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- Heywood, A. (2004). *Political Theory - An Introduction*. 3rd Edition, New York: Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (2004 [1651]). *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. New York: Barnes and Noble Books.
- Konovsky, M. A. (2000). "Understanding Procedural Justice and Its Impact on Business Organisation", *Journal of Management*, 26(3), 489-511.
- Kristjansson, K. (2003). "Justice, Desert, and Virtue Revisited". *Social Theory and Practice*, 29(1), 39-63.

- Leebaw, B. (2008). "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice". *Human Rights Quarterly*, 30(1), 95-118.
- Leventhal, G. S. (1980). "What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships". In *Social Exchange: Advances in Theory and Research*, Boston, MA: Springer, 27-55.
- Lundy, P. and McGovern, M. (2008). "Whose Justice? Rethinking Transitional Justice from the Bottom Up?". *Journal of Law and Society*, 35(2), 265-292.
- Menkel-Meadow, C. (2007). "Restorative Justice: What Is It and Does It Work?". *The Annual Review of Law and Social Science*, 3, 161-187.
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.
- Nozick, R. (1974 [2013]). *Anarchy, State, and Utopia*. With a New Foreword by Thomas Nagel, New York: Basic Books.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Original Edition, Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (1985). "Justice as Fairness: Political not Metaphysical". *Philosophy & Public Affairs*, 14(3), 223-251.
- Sabbagh, C. and Schmitt, M. (2016) (Eds.). *Handbook of Social Justice Theory and Research*. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer.
- Tyler, T. R. and Lind, E. A. (2001). "Procedural Justice". In *Handbook of Justice Research in Law*, J. Sanders and V. L. Hamilton (Eds.), New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers, 65-92.
- Van Ness, D. W. (2005). "An Overview of Restorative Justice Around the World". *Biblioteca Virtual*, Retrieved from: <https://biblioteca.cejamerica.org/handle/2015/4767> on 04.08.2023.
- Vermunt, R. and Steensma, H. (2016). "Procedural Justice". In *Handbook of Social Justice Theory and Research*, C. Sabbagh and M. Schmitt (Eds.), New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer, 219-236.
- Walen, A. (2020). "Retributive Justice". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023 Edition), Edward N. Zalta and Uri Nodelman (Eds.). Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-retributive/>
- Webber, J. (2012). "Forms of Transitional Justice". *Nomos*, 51, 98-128.
- Wenzel, M. and Okimoto, T. G. (2016). "Retributive Justice". In *Handbook of Social Justice Theory and Research*, C. Sabbagh and M. Schmitt (Eds.), New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer, 237-256.
- Yean, T. F. and Yusof, A. A. (2016). "Organisational Justice: A Conceptual Discussion". *Procedia-Social Behavioural Sciences*, 219, 798-803.

Rendering Them (In)Visible: Injustices and Paradoxes of Taxation among Undocumented Immigrants

Jonathan Leif Basilio¹

Introduction

Undocumented immigrants in the United States navigate a web of paradoxes. They contribute significantly to the national tax revenue yet are largely excluded from the benefits their fiscal inputs underpin. This illuminates the paradox of differential access: despite their tax contributions, their legal status hinders them from fully accessing the “civic minimum” (White, 2003) or the baseline level of rights, resources, and respect a liberal democratic state owes to its citizens and residents (cf. Carens, 2008). Many factors shape this inequity, not least because of the restrictive legal frameworks, pervasive sociocultural stigmas, and deeply rooted prejudices within institutional policy structures. These immigrants’ lives are also marked by persistent performativity (Chauvin and Garcés-Mascareñas, 2014) as they negotiate identities as “good” (enough) citizens through their tax contributions while simultaneously living in the shadows of “illegality.” Here, they engage with what I refer to as “taxation circuits,” or the specific networks and systems through which immigrants contribute to national tax revenue. I draw this

---

¹ California State University, Bakersfield, Department of Sociology, e-mail: jbasilio@csub.edu, ORCID Number: 0000-0002-9798-9219.

References

- Abrego, L. J. (2006). "I Can't Go to College Because I Don't Have Papers': Incorporation Patterns of Latino Undocumented Youth." *Latino Studies*, 4(3), 212-231.
- Abrego, L. (2012). "Legal Consciousness of Undocumented Latinos: Fear and Stigma as Barriers to Claims-Making for First- and 1.5-Generation Immigrants." *Law & Society Review*, 45(2), 337-369.
- Abrego, L. J. (2014). *Sacrificing Families: Navigating Laws, Labor, and Love Across Borders*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ambrosini, M. (2014). "Undocumented Migrants and Invisible Welfare: Survival Practices in the Domestic Environment." *Migration Letters*, 8(1), 34-42.
- Bada, X., Fox, J., Selee, A. D. and Sánchez Álvarez, M. (Eds.). (2006). *Invisible No More: Mexican Migrant Civic Participation in the United States*. Washington, DC.: Mexico Institute.
- Basilio, J. L., and Arun, M. O. (2022). "A Relational Conception of Justice: The Theory of Recognition and Moral Injury -Proposals for a Practical Evaluative Framework-." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 931-954.
- Basilio, J. L. (2023). "Love, Papers, or Both: The Marriage Pathway and the Lay Moralities of Undocumented Filipino Immigrants." *Sociological Focus*, 53(4).
- Bloch, A. (2013). "The Labour Market Experiences and Strategies of Undocumented Youths in London." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(8), 1291-1307.
- Blomeraad, I., Sarabia, H., and Fillingim, A. E. (2017). "Citizenship Acts: Legality, Power and the Limits of Political Action." In R. G. Gonzales and N. Sigona (Eds.), *Within and Beyond Citizenship: Borders, Membership and Belonging* (pp. 81-95). New York, NY: Taylor & Francis.
- Borjas, G. J. (2016). *We Wanted Workers: Unraveling the Immigration Narrative*. New York: W. W. Norton & Company.
- Bosniak, L. (2006). *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Calavita, K. (1992). *Inside the State: The Bracero Program, Immigration, and the I.N.S.* New York, NY: Routledge.
- Capps, R., Fix, M., and Zong, J. (2017). *A Profile of U.S. Children with Unauthorized Immigrant Parents*. Migration Policy Institute.

- Carens, J. (2008). "The Rights of Irregular Migrants." *Ethics & International Affairs*, 22(2), 163-186.
- Cha, B. S., Enriquez, L. E., and Ro, A. (2019). "Beyond Access: Psychosocial Barriers to Undocumented Students' Use of Mental Health Services." *Social Science & Medicine*, 233, 193-200.
- Chauvin, S., and Garcés-Mascareñas, B. (2012). "Beyond Informal Citizenship: The New Moral Economy of Migrant Illegality." *International Political Sociology*, 6(3), 241-259.
- Chauvin, S., and Garcés-Mascareñas, B. (2014). "Becoming Less Illegal: Deservingness Frames and Undocumented Migrant Incorporation." *Sociology Compass*, 8(4), 422-432.
- Ch'oe, Y. (2006). *From the Land of Hibiscus: Koreans in Hawai'i, 1903-1950*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Cohen, D. (2011). *Braceros: Migrant Citizens and Transnational Subjects in the Postwar United States and Mexico*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Coutin, S. B. (2003). "Cultural Logics of Belonging and Movement: Transnationalism, Naturalization, and U.S. Immigration Politics." *American Ethnologist*, 30(4), 508-526.
- Coutin, S. B. (2008). "Suspension of Deportation Hearings and Measures of 'Americanness.'" *Journal of Latin American Anthropology*, 8(2), 58-94.
- Dawson, C., Veliziotis, M., and Hopkins, B. (2018). "Understanding the Perception of the 'Migrant Work Ethic.'" *Work, Employment and Society*, 32(5), 811-830.
- De Genova, N. (2002). "Migrant "illegality" and deportability in everyday life." *Annual Review of Anthropology*, 31, 419-447.
- De Genova, N. (2005). *Working the Boundaries: Race, Space, and "Illegality" in Mexican Chicago*. Durham, NC: Duke University Press.
- Djajić, S., and Vinogradova, A. (2013). "Undocumented Migrants in Debt." *Labour Economics*, 21, 15-24.
- Ewick, P., and Silbey, S. S. (1998). *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Fix, M. E., and Passel, J. (2002). *The Scope and Impact of Welfare Reform's Immigrant Provisions*. The Urban Institute. Available at: <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/60346/410412-Scope-and-Impact-of-Welfare-Reform-s-Immigrant-Provisions-The.PDF>
- Foucault, M. (1991). "Governmentality." In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (pp. 87-104). Chicago: The University of Chicago Press.

- Friedman, J., and Venkataramani, A. S. (2021). "The Mental Health Effects of Immigrant Detentions and Deportations." *Journal of Law and Economics*, 64(1), 135-156.
- Gamboa, E. (2016). *Bracero Railroaders: The Forgotten World War II Story of Mexican Workers in the U.S. West*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Gee, L. C., Gardner, M. and Wiehe (2016). *Undocumented Migrants' State & Local Tax Contributions*. The Institute on Taxation and Economic Policy. Available at: http://itep.org/itep_reports/2016/02/undocumented-immigrants-state-local-tax-contributions-1.php.
- Geschwender, J. A., Carroll-Seguín, R., and Brill, H. (1988). "The Portuguese and Haoles of Hawaii: Implications for the Origin of Ethnicity." *American Sociological Review*, 53(4), 515-527.
- Gleeson, S. (2010). Labor Rights for All? The Role of Undocumented Immigrant Status for Worker Claims Making. *Law & Social Inquiry*, 35(3), 561-602.
- Glenn, E. N. (2002). *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glick, C. E. (1980). *Sojourners and Settlers, Chinese Migrants in Hawaii*. Honolulu, HI: University Press of Hawaii.
- Golash-Boza, T. (2012). *Immigration Nation: Raids, Detentions, and Deportations in Post-9/11 America*. New York, NY: Routledge.
- Gomberg-Muñoz, R. (2010). "Willing to Work: Agency and Vulnerability in an Undocumented Immigrant Network." *American Anthropologist*, 112(2), 295-307.
- Gonzales, R. G. (2015). *Lives in Limbo: Undocumented and Coming of Age in America*. Oakland, CA: University of California Press.
- Grieco, E. (2004). "What Kind of Work do Immigrants do? Occupation and Industry of Foreign-Born Workers in the United States." *Migration Policy Institute*. Available at: <https://www.migrationpolicy.org/research/what-kind-work-do-immigrants-do-occupation-and-industry-foreign-born-workers-united-states>.
- Hacker, K., Anies, M. E., Folb, B., and Zallman, L. (2015). "Barriers to Health Care for Undocumented Immigrants: A Literature Review." *Risk Management and Healthcare Policy*, 8, 175-183.
- Hall, M., and Greenman, E. (2015). "The Occupational Cost of Being Illegal in the United States: Legal Status, Job Hazards, and Compensating Differentials." *International Migration Review*, 49(2), 406-442.

- Hernandez, K. L. (2010). *Migra! A History of the U.S. Border Patrol*. Oakland, CA: University of California Press.
- Holmes, S. (2013). *Fresh Fruit, Broken Bodies: Migrant Farmworkers in the United States*. Oakland, CA: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Honneth, A. (2007). *Disrespect: The Normative Foundations of Critical Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Horton, S. (2015). "Identity Loan: The Moral Economy of Migrant Document Exchange in California's Central Valley." *American Ethnologist*, 42(1), 55-67.
- Infanti, A. C. (2015). *Our Selfish Tax Laws: Toward Tax Reform That Mirrors Our Better Selves*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Institute on Taxation and Economic Policy (ITEP). (2017). *Undocumented Immigrants' State & Local Tax Contributions*. Available at: <https://itep.org/immigration/>
- Internal Revenue Service (IRS). (2020). *EITC, Earned Income Tax Credit, Questions and Answers*. Available at: <https://www.irs.gov/credits-deductions/individuals/earned-income-tax-credit-eitc>.
- Insin, E. F., and Wood, P. K. (1999). *Citizenship and Identity*. London: Sage Publications.
- Jung, M. (2008). *Reworking Race: The Making of Hawaii's Interracial Labor Movement*. New York, NY: Columbia University Press.
- Kanazawa, M. T. (2005). "Immigration, Exclusion, and Taxation: Anti-Chinese Legislation in Gold Rush California." *Journal of Economic History*, 65(3): 779-805
- Labrador, R. N. (2015). *Building Filipino Hawai'i*. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Lai, T. (2020). "Legal Exclusion, Civic Exclusion: How Legal Status Stratifies Latino Immigrants' Civic Engagement." *International Migration Review*, 55(1), 195-226
- Lee, E. (2003). *At America's Gates: Chinese Immigration During the Exclusion Era, 1882-1943*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Lipman, F. J. (2006). "The Taxation of Undocumented Immigrants: Separate, Unequal, and Without Representation." *Harvard Latino Law Review*, 9, 1.
- Martin, P., and Rutledge, Z. (2022). "Proposed changes to the H-2A program would affect labor costs in the United States and California." *California Agriculture*, 75(3), 135-141.

- Massey, D. S., and Liang, Z. (1989). "The Long-term Consequences of a Temporary Worker Program: The U.S. Bracero Experience." *Population Research and Policy Review*, 8, 199-226.
- Menjívar, C. (2000). *Fragmented Ties: Salvadoran Immigrant Networks in America*. Berkeley: University of California Press.
- Menjívar, C. (2006). "Liminal Legality: Salvadoran and Guatemalan Immigrants' Lives in the United States." *American Journal of Sociology*, 111(4), 999-1037.
- Menjívar, C., and Abrego, L. (2012). "Legal Violence: Immigration Law and the Lives of Central American Immigrants." *American Journal of Sociology*, 117(5), 1380-1421.
- Miller, N. B. (2023). "Plantation Colonialism in Late Nineteenth-Century Hawai'i: The Case of Chinese Sugar Planters." In C. Le Petitcorps, M. Macedo, and I. Peano (Eds.), *Global Plantations in the Modern World: Sovereignities, Ecologies, Afterlives* (pp. 177-213). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Motomura, H. (2014). *Immigration Outside the Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Ngai, M. M. (2014). *Impossible Subjects: Illegal Aliens and the Making of Modern America*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nicholls, W. (2013). *The DREAMers: How the Undocumented Youth Movement Transformed the Immigrant Rights Debate*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- O'Leary, A. O. (2006). "The ABCs of Migration Costs: Assembling, Bajadores, and Coyotes." *Migration letters*, 3(1), 27-35.
- Okimoto, G. Y. (1992). *Cane Fires: The Anti-Japanese Movement in Hawaii, 1865-1945*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ortmeyer, D. L., and Quinn, M. A. (2012). "Coyotes, Migration Duration, and Remittances." *The Journal of Developing Areas*, 46(2), 185-203.
- Passell, J. S. and Cohn, D. (2015). "Chapter 2: Industries of Unauthorized Immigrant Workers." *Pew Research Center's Hispanic Trends Project*. [Online]. Available at: <http://www.pewhispanic.org/2015/03/26/chapter-2-industries-of-unauthorized-immigrant-workers/>
- Perez, W., Espinoza, R., Ramos, K., Coronado, H., and Cortes, R. (2010). "Civic Engagement Patterns of Undocumented Mexican Students." *Journal of Hispanic Higher Education*, 9(3), 245-265.
- Peri, G., and Sparber, C. (2009). "Task Specialization, Immigration, and Wages." *American Economic Journal: Applied Economics*, 1(3), 135-169.

- Poblete, J. (2014). *Islanders in the Empire: Filipino and Puerto Rican Laborers in Hawai'i*. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Portes, A., and Rumbaut, R. G. (2006). *Immigrant America: A Portrait*. Berkeley: University of California Press.
- Portes, A., and Sensenbrenner, J. (1993). "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action." *American Journal of Sociology*, 98(6), 1320-1350.
- Portes, A., and Yiu, J. (2013). "Entrepreneurship, Transnationalism, and Development." *Migration Studies*, 1(1), 75-95.
- Rosenblum, M. R., and Brick, K. (2011). "US Immigration Policy and Mexican/Central American Migration Flows: Then and Now." *Migration Policy Institute*. [Online] Available at: <https://www.migrationpolicy.org/pubs/RMSG-regionalflows.pdf>.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Takaki, R. (1983). *Pau Hana: Plantation Life and Labor in Hawaii*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Trask, H. K. (1999). *From a Native Daughter: Colonialism and Sovereignty in Hawaii*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Trevalyan, E., Gambino, C., Gryn, T., Larsen, L., Acosta, Y., Grieco, E., Harris, D. and Walters, N. (2016). "Characteristics of the US population by generational status: 2013." *U.S. Census Bureau*. Available at: <http://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/demo/P23-214.pdf>
- Vargas, E. D. (2015). "Immigration enforcement and mixed-status families: The effects of risk of deportation on Medicaid use." *Children and Youth Services Review*, 57, 83-89.
- Vinogradova, A. (2014). "Legal and Illegal Immigrants: An Analysis of Optimal Saving Behavior." *Journal of Population Economics*, 27(1), 201-224.
- Watson, T. (2014). "Inside the Refrigerator: Immigration Enforcement and Chilling Effects in Medicaid Participation." *American Economic Journal: Economic Policy*, 6(3), 313-338.
- White, S. (2003). *The Civic Minimum: On the Rights and Obligations of Economic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Willen, S. S. (2007). "Toward a Critical Phenomenology of 'Illegality': State Power, Criminalization, and Abjectivity among Undocumented Migrant Workers in Tel Aviv, Israel." *International Migration*, 45(3), 8-38.
- Yoshikawa, H. (2011). *Immigrants Raising Citizens: Undocumented Parents and Their Children*. Manhattan, NY: Russell Sage Foundation.

- Yoshikawa, H., Godfrey, E. B., and Rivera, A. C. (2008). "Access to Institutional Resources as a Measure of Social Exclusion: Relations with Family Process and Cognitive Development in the Context of Immigration." *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2008(121), 63-86.
- Zelizer, V. (2017). *The Social Meaning of Money: Pin Money, Paychecks, Poor Relief, and Other Currencies*. Princeton: Princeton University Press.
- Zelizer, V. A. (2005). *The Purchase of Intimacy*. Princeton: Princeton University Press.
- Zolniski, C. (2006). *Janitors, Street Vendors, and Activists: The Lives of Mexican Immigrants in Silicon Valley*. Berkeley: University of California Press.

Justice, Perceptions, and Aspects of Perceived Injustice -An Empirical Case Study-

Benjamin Kerst¹

Introduction

This paper explores specific perceptions of injustice and underlying perceptions of inequality. In these perceptions, individuals articulate grievances by perceiving their own situation or the perceived situation of their in-group as unequal in comparison with the perceived situation of social groups constructed as out-groups and evaluating this as unjust. The main aim of this chapter is to analyse such perceptions of inequalities and injustices and to explore various aspects from which these perceptions are constituted, shaped, and influenced. For this purpose, concrete articulations of such perceptions will be subjected to an in-depth analysis and interpretation. This will be done on the empirical basis of data, which were collected through qualitative interviews during field research with young members of German marksmen's clubs (*Schützenvereine*). The theoretical frameworks of this analysis include the concepts of "perceived inequality," "perceived injustice," and the related concept of "relative deprivation," which are used to describe and analyse the empirical data.

---

¹ Hochschule Düsseldorf – University of Applied Sciences, Faculty of Social Sciences and Cultural Studies, e-mail: benjamin.kerst@hs-duesseldorf.de, ORCID Number: 0009-0007-2399-0376.

these perceptions were also influenced by overestimations and incorrect information. This could be addressed preventively, similar to the negative prejudices, stereotypes, and racism articulated also in these perceptions, through measures such as providing accurate information, raising awareness, promoting civic education, and implementing prevention measures in general. Finally, it would be also crucial to critically confront the ideology of producerism in its categorisation of individuals and groups as either productive makers or unproductive and unwilling takers, along with the associated negative and partly racist prejudices and stigmatisations, and the idea that along this difference it is measured who is entitled to deserve a share of the economic wealth of society and who not. Contrary to this ideology, it is necessary to demonstrate that the true basis of inequalities and injustices analysed here are not rooted in the alleged preferential treatment of already marginalized social groups, but rather in the partially deprived and adverse material conditions faced by some of the respondents, as well as in socio-economic, socio-political, and broader societal inequalities, injustices, and disparities within a neoliberal capitalistic society.

References

- Abts, K., Dalle Mulle, E., van Kessel, S., Michel, E. (2021). "The Welfare Agenda of the Populist Radical Right in Western Europe: Combining Welfare Chauvinism, Producerism and Populism", *Swiss Political Science Review*, 27(1), 21-40.
- Arun, M. O. (2022). "Back to the Theory: Re-Considering Social Policies as Egalitarian Pre-Conditions of the Liberal Meritocracy". *Çalışma ve Toplum*, 73(2), 1017-1042.
- Berlet, C. and Lyons, M. N. (2000). *Right-wing Populism in America: Too Close for Comfort*. New York: Guilford Press.
- Bossert, W. and D'Ambrosio, C. (2013). "Measuring Economic Insecurity", *International Economic Review*, 54(3), 1017-1030.
- Burger, R. (2014). "Was die Basiswelt Zusammenhält", *FAZ.NET*, 2014. Available at: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/schuetzenvereine-was-die-basiswelt-zusammenhaelt-13088243.html> (Accessed: 5 July 2023).

- DARE (2021). *DARE Research Briefing: How Important are “Perceived Inequalities” to Trajectories of (Non)Radicalisation?* Available at: https://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/rb_-_inequalities_research_briefing_final.pdf (Accessed: 5 July 2023).
- Decker, O., Kiess, J. and Brähler, E. (2016). “Fertile Soil for Ideological Confusion? The Extremism of the Centre”, in Kiess, J., Decker, O. and Brähler, E. (Eds.) *German Perspectives on Right-wing Extremism: Challenges for Comparative Analysis*. London: Routledge Taylor & Francis Group, 83-103.
- Deutsche UNESCO-Kommision (n.d.). *Nationwide Inventory of Intangible Cultural Heritage: Marksmanship in Germany*. Available at: <https://www.unesco.de/en/marksmanship-germany> (Accessed: 5 July 2023).
- Franc, R. and Pavlović, T. (2018). *Systematic Review of Quantitative Studies on Inequality and Radicalisation: Dialogue About Radicalisation and Equality*. Available at: https://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/systematic_review_final.pdf (Accessed: 5 July 2023)
- Franc, R. and Pavlović, T. (2021). “Inequality and Radicalisation - Systematic Review of Quantitative Studies”, *Terrorism and Political Violence*, 35(4), 785-810.
- Hage, G. (2014). “Continuity and Change in Australian Racism”, *Journal of Intercultural Studies*, 35(3), 232-237.
- Ivaldi, G. and Mazzoleni, O. (2019). “Economic Populism and Producerism: European Right-Wing Populist Parties in a Transatlantic Perspective”, *Populism*, 2(1), 1-28
- Jamin, J. (2011). “The Producerist Narrative in Right-Wing Flanders”, in De Wever, B. (Ed.) *Right-Wing Flanders, Left-Wing Wallonia. Is This so ? If So, Why ? And Is It a problem ?* Brüssel: Re-Bel e-book 12, 25-35. Available at: <https://www.rethinkingbelgium.eu/wp-content/uploads/2019/08/Re-Bel-e-book-12.pdf> (Accessed: 5 July 2023).
- Jasso, G. and Kotz, S. (2008) ‘Two Types of Inequality’, *Sociological Methods & Research*, 37(1), 31-74.
- Kerst, B. (2021). *Marksmen’s Clubs in Germany in the Context of Mainstreaming the Extreme*. Young Peoples Trajectories through Anti-Islam(ist) and Extreme Right Milieus: DARE Country level report (Germany). Available at: <http://www.dare-h2020.org/young-peoples-trajectories-through-anti-islamist-and-extreme-right-milieus.html> (Accessed: 5 July 2023).
- Kitschelt, H. (1997). *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Leineweber, J., Becker, P. K., Troska, D., Rustemeier, P. (2020). *Das Schützenwesen in Westfalen als Immaterielles Kulturerbe: Tradition im Wandel: Entwicklungen, Kontinuitäten und Zukunftsperspektiven*. (Paderborner Beiträge zur Geschichte, 19). Münster: Verlag für Regionalgeschichte ein Imprint von Aschendorff Verlag GmbH & Co. KG.
- Moghaddam, F. M. (2005). "The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration", *The American Psychologist*, 60(2), 161-169.
- Pettigrew, T. F., Christ, O., Wagner, U., Meertens, R. W., van Dick, R., Zick, A. (2008). "Relative Deprivation and Intergroup Prejudice", *Journal of Social Issues*, 64(2), 385-401.
- Pilkington, H. (2016). *Loud And Proud: Passion And Politics In The English Defence League*. Manchester: Manchester University Press.
- Poli, A. and Arun, M. O. (2021). "Exploring the Connection between Inequalities and Radicalisation: A Focus through the Meta-Ethnographic Synthesis of Qualitative Studies". In *Desigualdades Globais E Justiça Social: Interfaces, Teóricas, Acesso A Justiça E Democracia*, Lemos Igreja, R. and Negri, C. (Eds.), Vol: 1, Brasil: Flacso, 394-437.
- Rippl, S. and Baier, D. (2005). "Das Deprivationskonzept in der Rechtsextremismusforschung: Eine vergleichende Analyse", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 57(4), 644-666.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative Deprivation And Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality In Twentieth-Century England*. (Reports of the Institute of Community series). London: Routledge and Kegan Paul.
- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., Bialosiewicz, S. (2012). "Relative Deprivation: A Theoretical And Meta-Analytic Review", *Personality and Social Psychology Review*, 16(3), 203-232.
- Smith, H. J. and Pettigrew, T. F. (2015). "Advances in Relative Deprivation Theory and Research", *Social Justice Research*, 28(1), 1-6.
- Stewart, F. (2000). "Crisis Prevention: Tackling Horizontal Inequalities", *Oxford Development Studies*, 28(3), 245-262.
- Storm, I., Pavlović, T. and Franc, R. (2020). *Report On The Relationship Between Inequality And Youth Radicalisation From Existing European Survey Datasets: Dialogue About Radicalisation And Equality*. Available at: <http://www.dare-h2020.org/research-reports.html> (Accessed: 5 July 2023).
- van den Bos, K. (2020). "Unfairness and Radicalization", *Annual Review of Psychology*, 71, 563-588.
- Virchow, F. (2023). "Versuch Über Den Produktivismus: Das Produktivistische Paradigma Als Ein Kernelement Rechtspopulistischer Und Extrem

- Rechter Weltanschauung“, in Botsch, G., Burschel, F., Kopke, C., Korsch, F. (Eds.) *Rechte Ränder: Faschismus, Gesellschaft und Staat*. Berlin: Verbrecher Verlag, 153-171.
- Zick, A., Wolf, C., Küpper, B., Davidov, E., Schmidt, P., Heitmeyer, W. (2008). “The Syndrome of Group-Focused Enmity: The Interrelation of Prejudices Tested with Multiple Cross-Sectional and Panel Data”, *Journal of Social Issues*, 64(2), 363-383.
- Zick, A., Berghan, W., Mokros N., Küpper, B. (2019). “Gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit in Deutschland 2002-2018/19“, in Schröter, F. (Ed.) *Verlorene Mitte - Feindselige Zustände: Rechtsextreme Einstellungen In Deutschland 2018/19*. Bonn: Dietz, 53-116.
- Zick, A. and Küpper, B. (2014). “Group-Focused Enmity: Prevalence, Correlations and Causes of Prejudices in Europe”, in Nesbitt-Larking, P., Kinnvall, C. and Capelos, T. (Eds.) *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology*. (Palgrave Studies in Political Psychology). New York: Palgrave Macmillan, 242-262.
- Zick, A., Küpper, B. and Hövermann, A. (2011). *Intolerance, Prejudice And Discrimination: A European Report*. (FES Projekt gegen Rechtsextremismus). Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Berlin.

Inequalities in Cultural Capital and the American Educational Field: Trends and Policy Recommendations

Alem Kebede¹

Introduction

The scholarly work on inequality in the United States has customarily consigned a strong emphasis on economic factors as the primary driver of social disparities. While economic inequality is a critical facet of the global picture, it is imperative to appreciate that social inequality is an intricate and many-sided phenomenon that stretches beyond economic considerations. This recognition underscores the need for a multi-oriented perspective that considers the interaction and intersection of varied social, cultural, and symbolic factors in molding and reproducing inequality (Bourdieu, 1977).

No wonder a growing number of researchers are utilizing Pierre Bourdieu's theory of generative structuralism to address this lacuna and provide an all-rounded understanding of social inequality. Indeed, Bourdieu's poly-angular framework offers a constructive substitute to the dominant economic-oriented perspective by going beyond the drawbacks of the theoretical approaches of social physics and social phenomenology, paradigms centered on either structural

---

¹ California State University, Bakersfield, Department of Sociology, e-mail: akebede@csusb.edu, ORCID Number: 0009-0007-0247-8218.

From these studies, we learn that the American education system is multifaceted and calls for targeted funding mechanisms to ensure economically disadvantaged schools access vital educational resources. Emphasizing community partnerships is crucial, particularly in areas lacking essential resources, alongside the facilitation of after-school programs and tutoring services. Initiatives should focus on educating parents from lower socioeconomic backgrounds about active engagement in their children's education, supported by user-friendly online platforms. Culturally inclusive curricula that challenge norms while respecting diverse backgrounds are vital, as is professional development for teachers to enhance cultural competence. Language support programs, early interventions, data-driven decision-making, teacher training, and collaboration with community organizations contribute to mitigating cultural capital disparities, fostering a more inclusive and equitable educational environment for all students to thrive. In conclusion, addressing the disparities within the American education system requires a significant attention to be placed on the impact of cultural capital, or its absence, in students' backgrounds entailing the necessity of not just resocialization efforts but also active and all-rounded policy interventions.

References

- Alexander, N., Petray, T. and McDowall, A. (2022). "Conscientisation and Radical Habitus: Expanding Bourdieu's Theory of Practice in Youth Activism Studies." *Youth*, 2(3), 295-308.
- Beckman, K. A., Apps, T. L., Bennett, S. and Lockyer, L. (2018). "Conceptualizing Technology Practice in Education Using Bourdieu's Sociology." *Learning, Media and Technology*, 43 (2), 197-210.
- Bourdieu, P. (1966). "The School as a Conservative Force." In J. Eggleston (Ed.), *Education and the Working Class* (pp. 32-46). Westminster: Penguin.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1977). *Reproduction in Education, Society, and Culture*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). "Forms of Capital". In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Westport, CT: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Calhoun, C., LiPuma, E. and Postone, M. (Eds.). (1993). *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.
- DiMaggio, P. (1982). "Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students." *American Sociological Review*, 47(2), 189-201.
- Kovács, K. and Pusztai, G. (2023). "An Empirical Study of Bourdieu's Theory on Capital and Habitus in the Sporting Habits of Higher Education Students Learning in Central and Eastern Europe." *Sport, Education and Society*, 1-15.
- Lamont, M. and Lareau, A. (1988). "Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments." *Sociological Theory*, 6(2), 153-168.
- Lareau, A. (2003). *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. Oakland: University of California Press.
- Lareau, A., Goyette, K. A. and Weininger, E. B. (2011). "Cultural Capital in Educational Research: A Critical Assessment." *Theory and Society*, 40(1), 1-55.
- Lee, K. J., Dunlap, R. and Edwards, M. B. (2014). "The Implication of Bourdieu's Theory of Practice for Leisure Studies." *Leisure Sciences*, 36(4), 314-323.
- Naidoo, R. (2004). "Fields and Institutional Strategy: Bourdieu on the Relationship between Higher Education, Inequality and Society." *British Journal of Sociology of Education*, 25(4), 457-471.
- Øygard, L. (2008). "Studying Food Tastes Among Young Adults Using Bourdieu's Theory." *British Food Journal*, 110(7), 730-742.
- Reardon, S. F. and Portilla, X. A. (2016). "Recent Trends in Socioeconomic and Racial School Readiness Gaps at Kindergarten Entry." *AERA Open*, 2(3), 1-28.
- Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Waterfield, J. (2015). "Using Bourdieu's Theoretical Framework to Examine How the Pharmacy Educator Views Pharmacy Knowledge." *American Journal of Pharmaceutical Education*, 1-8.

Environmental Inequality and Justice: Four Decades of Scholarship and Activism

Kent E. Henderson¹

Introduction

In summer of 1978, Robert Burns and Robert E. Ward, Jr. illegally dumped 31,000 gallons of chemically toxic oil onto rural roads in the U.S. state of North Carolina. After convicting Burns and Ward, it was the state's responsibility to dispose of polychlorinated biphenyls (or PCBs) contained in the polluted soil. This highly carcinogenic waste would ultimately be dumped, by the state, into a new 150-acre landfill located in Warren County, a poor and majority African American county near the site of the original crime. Local residents vocally opposed this plan. The resulting justice campaign against the newly proposed landfill is often cited as the beginning of the modern U.S. environmental justice movement—a movement that inspired academics and activists alike to investigate how social inequalities, especially income and race, are linked to unequal exposure to environmental hazards.

Following the Warren County incident, research flourished linking race- and class-based hierarchies to environmental hazard exposure. New terms such as environmental inequality, environmental justice, and environmental racism were discussed and debated (Holifield, 2001). This new body

---

¹ California State University, Bakersfield, Department of Sociology, e-mail: khenderson14@csub.edu, ORCID Number: 0000-0002-0651-338X.

trucks headed to the dump site (McGurty, 2009). In the end, they not only achieved detoxification, but created a movement for environmental justice that would become a major focus of academic research and a model of justice for activists around the globe.

References

- Agyeman, J. (2005). *Sustainable Communities and the Challenge of Environmental Justice*. New York: New York University Press.
- Alkon, A. H. and Agyeman, J. eds. (2011). *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*. MIT Press.
- Alkon, A. H. and Norgaard, K. M. (2009). "Breaking the Food Chains: An Investigation of Food Justice Activism." *Sociological Inquiry*, 79(3), 289-305.
- Anderton, D. L., Anderson, A. B. Oakes, J. M. and Fraser, M. R. (1994). "Environmental Equity: The Demographics of Dumping." *Demography*, 31(2), 229-248.
- Ash, M. and Fetter, T. R. (2004). "Who Lives on the Wrong Side of the Environmental Tracks? Evidence from the EPA's Risk-Screening Environmental Indicators Model." *Social Science Quarterly*, 85(2), 441-462.
- Atlas, M. (2002). "Few and Far between? An Environmental Equity Analysis of the Geographic Distribution of Hazardous Waste Generation." *Social Science Quarterly*, 83(1), 365-378.
- Austin, K. (2012). "Coffee Exports as Ecological, Social, and Physical Unequal Exchange: A Cross-National Investigation of the Java Trade." *International Journal of Comparative Sociology*, 53(3), 155-180. doi: 10.1177/0020715212455350.
- Babey, S. H., Diamant, A. L., Hastert, T. A. and Harvey, S. (2008). "Designed for Disease: The Link between Local Food Environments and Obesity and Diabetes."
- Been, V. (1994). "Locally Undesirable Land Uses in Minority Neighborhoods: Disproportionate Siting or Market Dynamics?" *Yale Law Journal*, 1383-1422.
- Berg, J. (2011). *All You Can Eat: How Hungry Is America?* Seven Stories Press.
- Bowen, W. (2002). "An Analytical Review of Environmental Justice Research: What Do We Really Know?" *Environmental Management*, 29, 3-15.
- Brown, P., Mayer B., Zavestoski S., Luebke T., Mandelbaum J. and McCormick, S. (2003). "The Health Politics of Asthma: Environmental Justice and

- Collective Illness Experience in the United States." *Social Science & Medicine* 57(3), 453-464.
- Buller, R. J. and Pellow, D. N. (2006). "Environmental Justice: Human Health and Environmental Inequalities." *Annual Review of Public Health* 27(1), 103-124. doi: 10.1146/annurev.publhealth.27.021405.102124.
- Bullard, R. (1990). *Dumping In Dixie: Race, Class, And Environmental Quality*. New York: Routledge.
- Bullard, R. D. (1993a). *Confronting Environmental Racism: Voices from the Grassroots*. South End Press.
- Bullard, R. D. (1993b). "The Legacy of American Apartheid and Environmental Racism." *John's J. Legal Comment*. 9, 445.
- Bullard, R. D. (2004). "EJRC- Environmental Racism PCB Landfill Finally Remedied." Retrieved July 8, 2023 (<https://web.archive.org/web/20131102113232/http://www.ejrc.cau.edu/warren%20county%20rdb.htm>).
- Bullard, R. D. and Wright, B. (2009). *Race, Place, and Environmental Justice after Hurricane Katrina: Struggles to Reclaim, Rebuild, and Revitalize New Orleans and the Gulf Coast*. Westview Press.
- Bullard, R. D. and Wright, B. (2012). *The Wrong Complexion for Protection: How the Government Response to Disaster Endangers African American Communities*. NYU Press.
- Bullock, C., Ard, K. and Saalman, G. (2018). "Measuring the Relationship between State Environmental Justice Action and Air Pollution Inequality, 1990-2009." *Review of Policy Research*, 35(3), 466-490. doi: 10.1111/ropr.12292.
- Burke, L. (1993). "Race and Environmental Equity: A Geographic Analysis in Los Angeles." *Geoinfo Systems*, 3(9), 44-50.
- Chavis, B. and Lee, C. (1987). *Toxic Wastes and the United States: A National Report on the Racial and Socio-Economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites*. United Church of Christ Commission for Racial Justice.
- Coburn, J. (2002). "Combining Community-Based Research and Local Knowledge to Confront Asthma and Subsistence-Fishing Hazards in Greenpoint/Williamsburg, Brooklyn, New York". *Environmental Justice*, 2(110), 241-248.
- Cushing, L., Morello-Frosch, R., Wander, M. and Pastor, M. (2015). "The Haves, the Have-Nots, and the Health of Everyone: The Relationship between

- Social Inequality and Environmental Quality." *Annual Review of Public Health*, 36, 193-209.
- Cutter, S. L. (1995). "Race, Class and Environmental Justice." *Progress in Human Geography*, 19(1), 111-122.
- Derezinski, D. D., Lacy, M. G. and Stretesky, P. B. (2003). "Chemical Accidents in the United States, 1990-1996*." *Social Science Quarterly*, 84(1), 122-143. doi: 10.1111/1540-6237.00144-i1.
- Downey, L. (1998). "Environmental Injustice: Is Race or Income a Better Predictor?" *Social Science Quarterly*, 766-778.
- Downey, L. (2003). "Spatial Measurement, Geography, and Urban Racial Inequality." *Social Forces*, 81(3), 937-952.
- Downey, L. and Hawkins, B. (2008). "Race, Income, and Environmental Inequality in the United States." *Sociological Perspectives*, 51(7), 759-781. doi: 10.1525/sop.2008.51.4.759.
- Freudenburg, W. R., Gramling, R., Laska, S. and Erikson, K. T. (2008). "Organizing Hazards, Engineering Disasters? Improving the Recognition of Political-Economic Factors in the Creation of Disasters." *Social Forces*, 87(2), 1015-1038.
- Frey, R. S. (2003). "The Transfer of Core-Based Hazardous Production Processes to the Export Processing Zones of the Periphery: The Maquiladora Centers of Northern Mexico." *Journal of World-Systems Research*, 9(2), 317-354.
- GAO. 1983. *Siting of Hazardous Waste Landfills and Their Correlation with Racial and Economic Status of Surrounding Communities*. GAO/RCED-83-168. General Accounting Office.
- Gareau, B. J. (2015). "Lessons from the Montreal Protocol Delay in Phasing out Methyl Bromide." *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 5(2), 163-168. Doi: 10.1007/s13412-014-0212-x.
- Garth, H. and Reese, A. M. (2020). *Black Food Matters: Racial Justice in the Wake of Food Justice*. U of Minnesota Press.
- Gutierrez, G. M., Powell, D. E. and Pendergrast, T. L. (2021). "The Double Force of Vulnerability: Ethnography and Environmental Justice." *Environment and Society*, 12(1), 66-86
- Harlan, S. L., Pellow, D. N., Roberts, J. T., Bell, S. E., Holt, W. G. and Nagel, J. (2015). "Climate Justice and Inequality." *Climate Change and Society: Sociological Perspectives*, 127-163.
- Harrison, J. L. (2011). *Pesticide Drift and the Pursuit of Environmental Justice*. MIT Press.

- Harrison, J. L. (2019). *From the inside out: The Fight for Environmental Justice within Government Agencies*. MIT Press.
- Hill, T. D., Jorgenson, A. K., Ore, P., Balistreri, K. S. and Clark, B. (2019). "Air Quality and Life Expectancy in the United States: An Analysis of the Moderating Effect of Income Inequality." *SSM - Population Health* 7, 100346. doi: 10.1016/j.ssmph.2018.100346.
- Hird, J. A. (1993). "Environmental Policy and Equity: The Case of Superfund." *Journal of Policy Analysis and Management*, 12(2), 323-343.
- Holifield, R. (2001). "Defining Environmental Justice and Environmental Racism." *Urban Geography*, 22(1), 78-90.
- Holifield, R., Porter, M. and Walker, G. (2009). "Spaces of Environmental Justice: Frameworks for Critical Engagement." *Antipode*, 41(4), 591-612.
- Hurley, A. (1995). *Environmental Inequalities Class, Race, and Industrial Pollution in Gary, Indiana, 1945-1980 / Andrew Hurley*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Jorgenson, A. K., Dick, C. and Mahutga, M. (2007). "Foreign Investment Dependence and the Environment: An Ecostructural Approach." *Social Problems*, 54, 371-394.
- Jorgenson, A. K., Hill, T. D., Clark, B., Thombs, R. P., Ore, P., Balistreri, K. S. and Givens, J. E. (2020). "Power, Proximity, and Physiology: Does Income Inequality and Racial Composition Amplify the Impacts of Air Pollution on Life Expectancy in the United States?" *Environmental Research Letters*, 15(2), 024013. doi: 10.1088/1748-9326/ab6789.
- Khan, S., Bajwa, S., Brahmabhatt, D., Lovinsky-Desir, S., Sheffield, P. E., Stinson, J. A. and Li, S. (2021). "Multi-Level Socioenvironmental Contributors to Childhood Asthma in New York City: A Cluster Analysis." *Journal of Urban Health*, 98(6), 700-710. doi: 10.1007/s11524-021-00582-7.
- Kingsolver, B., Kingsolver, C. and Hopp, S. L. (2009). *Animal, Vegetable, Miracle: A Year of Food Life*. Harper Collins.
- Kraft, M. E. and Scheberle, D. (1995). "Environmental Justice and the Allocation of Risk: The Case of Lead and Public Health." *Policy Studies Journal*, 23(1), 113-122.
- Kravitz-Wirtz, N., Crowder, K., Hajat, A. and Sass, V. (2016). "The Long-Term Dynamics of Racial/Ethnic Inequality in Neighborhood Air Pollution Exposure, 1990-2009." *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, 13(2), 237-259.
- Kriebel, D., Tickner, J., Epstein, P., Lemons, J., Levins, R., Loechler, E. L., Quinn, M., Rudel, R., Schettler, T. and Stoto, M. (2001). "The Precautionary

- Principle in Environmental Science." *Environmental Health Perspectives*, 109(9), 871-876.
- Lake, R. W. (1996). "Volunteers, NIMBYs, and Environmental Justice: Dilemmas for Democratic Practice." *Antipode*, 28(2), 160-174. doi: 10.1111/j.1467-8330.1996.tb00520.x.
- Lober, D. J. (1996). "Why Not Here?: The Importance of Context, Process, and Outcome on Public Attitudes toward Siting of Waste Facilities." *Society & Natural Resources*, 9(4), 375-394. doi: 10.1080/08941929609380981.
- Lynch, B. D. (1993). "The Garden and the Sea: US Latino Environmental Discourses and Mainstream Environmentalism." *Social Problems*, 40(1), 108-124.
- McClintock, N. (2011). "From Industrial Garden to Food Desert: Demarcated Devaluation in the Flatlands of Oakland, California", pp. 89-120 in *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*, edited by A. H. Alkon and J. Agyeman. MIT Press.
- McGurty, E. (2009). *Transforming Environmentalism: Warren County, PCBs, and the Origins of Environmental Justice*. Rutgers, NJ: Rutgers University Press.
- McMaster, R B., Leitner, H. and Sheppard, E. (1997). "GIS-Based Environmental Equity and Risk Assessment: Methodological Problems and Prospects." *Cartography and Geographic Information Systems*, 24(3), 172-189.
- Mennis, J. (2002). "Using Geographic Information Systems to Create and Analyze Statistical Surfaces of Population and Risk for Environmental Justice Analysis." *Social Science Quarterly*, 83(1), 281-297.
- Minkoff-Zern, L., Peluso, N., Sowerwine, J. and Getz, C. (2011). "Race and Regulation: Asian Immigrants in California Agriculture." in *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*, edited by A. H. Alkon and J. Agyeman. MIT Press.
- Mitchell, B. C. and Chakraborty, J. (2018). "Exploring the Relationship between Residential Segregation and Thermal Inequity in 20 US Cities." *Local Environment*, 23(8), 796-813.
- Morello-Frosch, R., Pastor, M., Jr. and Sadd, J. (2002). "Integrating Environmental Justice and the Precautionary Principle in Research and Policy Making: The Case of Ambient Air Toxics Exposures and Health Risks among Schoolchildren in Los Angeles." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 584(1), 47-68.
- Morello-Frosch, R., Pastor, M. and Sadd, J. (2001). "Environmental Justice and Southern California's 'Riskscape' the Distribution of Air Toxics Exposures

- and Health Risks among Diverse Communities.” *Urban Affairs Review*, 36(4), 551-578.
- Myers, J. S. and Caruso, C. C. (2016). “Towards a Public Food Infrastructure: Closing the Food Gap through State-Run Grocery Stores.” *Geoforum*, 72, 30-33.
- Myers, N. and Raffenberger, C. eds. (2006). *Precautionary Tools for Reshaping Environmental Policy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- NCDENR. 2011. *Warren County PCB Landfill Fact Sheet*. NC Department of Environment and Natural Resources. Retrieved May 22, 2023 (https://web.archive.org/web/20111004053508/http://wastenot.enr.state.nc.us/WarrenCo_Fact_Sheet.htm)
- Novotny, P. (2000). *Where We Live, Work, and Play: The Environmental Justice Movement and the Struggle for a New Environmentalism*. Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group.
- Opsal, T., Luzbetak, A., Malin, S. and Luxton, I. (2022). “Layered Sites of Environmental Justice: Considering the Case of Prisons.” *Sociological Inquiry*.
- Pastor, M., Jr., James L. Sadd and Morello-Frosch, R. (2002). “Who’s Minding the Kids? Pollution, Public Schools, and Environmental Justice in Los Angeles.” *Social Science Quarterly*, 83(1), 263-280. doi: 10.1111/1540-6237.00082.
- Pellow, D. N. (2007). *Resisting Global Toxics: Transnational Movements for Environmental Justice*. MIT Press.
- Perkins, T. E. (2022). *Evolution of a Movement: Four Decades of California Environmental Justice Activism*. University of California Press.
- Pinderhughes, R. (1996). “The Impact of Race on Environmental Quality: An Empirical and Theoretical Discussion.” *Sociological Perspectives*, 39(2), 231-248.
- Pollan, M. (2006). *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*. Penguin.
- Pollock, P. H. and Vittas, M. E.. (1995). “Who Bears the Burdens of Environmental Pollution? Race, Ethnicity, and Environmental Equity in Florida.” *Social Science Quarterly*, 294-310.
- Pulido, L. (1996). “A Critical Review of the Methodology of Environmental Racism Research.” *Antipode*, 28(2), 142-159.
- Roberts, J. T. and Parks, B. C. (2006). *A Climate of Injustice*. MIT Press.
- Sbicca, J. (2018). *Food Justice Now!: Deepening the Roots of Social Struggle*. University of Minnesota Press.

- Sbicca, J. and Myers, J. S. (2017). "Food Justice Racial Projects: Fighting Racial Neoliberalism from the Bay to the Big Apple." *Environmental Sociology*, 3(1), 30-41.
- Schlosberg, D. (2009). *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*. Oxford University Press.
- Schlosberg, D. and Collins, L. B. (2014). "From Environmental to Climate Justice: Climate Change and the Discourse of Environmental Justice." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(3), 359-374.
- Sze, J. and London, J. K. (2008). "Environmental Justice at the Crossroads." *Sociology Compass* 2(4), 1331-1354. doi: 10.1111/j.1751-9020.2008.00131.x.
- Taylor, D. E. (2000). "The Rise of the Environmental Justice Paradigm: Injustice Framing and the Social Construction of Environmental Discourses." *American Behavioral Scientist*, 43(4), 508-580.
- Taylor, D. E. (2018). "Black Farmers in the USA and Michigan: Longevity, Empowerment, and Food Sovereignty." *Journal of African American Studies* 22, 49-76.
- Taylor, D. E. and Ard, K. J. (2015a). "Detroit's Food Justice and Food Systems." *Focus*, 32(1), 13-18.
- Taylor, D. E. and Ard, K. J. (2015b). "Food Availability and the Food Desert Frame in Detroit: An Overview of the City's Food System." *Environmental Practice*, 17(2), 102-133.
- UCC.org. 2023. "Principles of Environmental Justice." *United Church of Christ*. Retrieved May 29, 2023 (https://www.ucc.org/what-we-do/justice-local-church-ministries/justice/faithful-action-ministries/environmental-justice/principles_of_environmental_justice/).
- Whiteside, K. H. H. (2006). *Precautionary Politics: Principle and Practice in Confronting Environmental Risk*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

Everyday Neoliberalism, Perceptions of Inequalities and Social Positions through the Lens of Credit in Chile

Alejandro Marambio-Tapia¹

Introduction

After the coup d'état in Chile in 1973, a structural adjustment began, including commodifying and privatising health services, healthcare, higher education, water, housing, and other public services. The deregulation of markets led to an expansion of the financial sector and the financialisation of health, education, and pensions, which increased access to credit and financial instruments. Alongside this process continued until the mid-1980s, the rise and sophistication of consumption standards in the 1980s and 1990s led to the emergence of a consumer culture due to partly unequal income growth but mainly the expansion of credit to the lower classes.

In 2019, just before the pandemic, the average monthly income in Chile was 1,141 Euro, while the median income was much lower at 719 Euro. The Gini co-efficient measuring the degree of income inequality remained high. Since 1973, this co-efficient has risen steadily, reaching a peak of 0.59 between 1987 and 1990. In 2013, it was 0.50, which is still

---

¹ Universidad Católica del Maule, Centro de Estudios para el Conflicto y la Cohesión Social COES, Fondecyt 11200893, e-mail: amarambio@ucm.cl, ORCID Number: 0000-0002-8598-8817.

perspective of social inclusion-exclusion (Cubillos-Almendrea, 2017). But what about the empirical analysis of how such consumption is accessed and practised in less visible contexts, such as those of the vast majority of low-income households? What happened twenty years later? Indeed, the massive use of credit has more to do with the development of popular pragmatics of knowledge, values, and strategies by families to develop their economic life than with the continuous search for the novelty of consumption or aspirations of distinction, especially in low-income households. In this context of relative poverty, equipped or “poor”, “vulnerable”, “precarious” middle classes, there is certainly room, as Stillerman (2000) has already suggested, for modest aspirations around the idea of the “dignified life”, which has various meanings. This idea may be linked to occupational elements, such as the yearning to be “my own boss”, but it is undoubtedly linked to material life.

Once again, if people are struggling to make ends meet and to achieve their family projects, it is because Chilean neoliberalism has set the conditions for this way of producing material conditions for families: every credit for each need. State and market foster debt as a way to progress in life. Consequently, the unfitting perception of inequality regarding the unequal distribution of income and the growing sense of exclusion cannot be explained by rampant consumerism or lack of financial education: unfair structural conditions are crucial both for the material conditions of inequality and the cultural and moral system of representations which help to disguise them.

References

- Arun, M. O. (2022a). Three Flaws in One Justification – A Critical Examination of Nussbaum’s Reasoning Behind Her List of Capabilities. *The Journal of Humanity and Society*, 12(2), 1-24.
- Arun, M. O. (2022b). Back to the Theory: Re-Considering Social Policies as Egalitarian Pre-Conditions of the Liberal Meritocracy. *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1017-1042.

- Bauman, Z. (2004). *Work, Consumerism and the New Poor*. McGraw-Hill International, UK.
- Burton, D. (2008). *Credit and Consumer Society*. Routledge, NY.
- Cámara de Comercio de Santiago (2016). *Tendencias del Retail en Chile*. Santiago, Departamentos de Estudios CCS.
- Carruthers, B. G. (2010). "The Sociology of Money and Credit". *The Handbook of Economic Sociology*, 355.
- Cohen, L. (2004). "A consumers' Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America". *Journal of Consumer Research*, 31(1), 236-239.
- Comisión para el Mercado Financiero (2020). "Informe de Tarjetas de Crédito no Bancarias". Retrieved from: <https://www.sbif.cl/sbifweb/servlet/InfoFinanciera?indice=4.1&idCategoria=2129&tipocont=0>
- Cubillos-Almendra J. (2017). "Reflexiones Sobre el Concepto de Inclusión Social. Una Propuesta Desde la Teoría Feminista Para el Estudio de las Políticas Públicas". *Política y Sociedad*, 54(2): 341-363.
- Edwards, T. (2000). *Contradictions of Consumption: Concepts, Practices, and Politics in Consumer Society*. Buckingham: Open University Press.
- Han, C. (2012). *Life in Debt: Times of Care and Violence in Neoliberal Chile*. University of California Press.
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, USA.
- Jubas, K. (2007). "Conceptual Confusion in Democratic Societies: Understandings and Limitations of Consumer-Citizenship". *Journal of Consumer Culture*, 7(2), 231-254.
- Kessler, G., and Espinoza, V. (2003). "Movilidad Social y Trayectorias Ocupacionales en Argentina: Rupturas y Algunas Paradojas en el Caso de Buenos Aires", *CEPAL, División de Desarrollo Social, Serie Políticas Sociales*, 66.
- Klein, L. (1999). *It's in the Cards: Consumer Credit and the American Experience*. Westport, CT.
- Kus, B. (2013). "Credit, Consumption, and Debt: Comparative Perspectives". *International Journal of Comparative Sociology*, 54(3), 183-186.
- Kus, B. and Fan, W. (2015). "Income Inequality, Credit and Public Support for Redistribution". *Intereconomics*, 50(4), 198-205.
- Langley, P. (2008). "Financialisation and the Consumer Credit Boom". *Competition & Change*, 12(2), 133-147.
- Lazzarato, M. (2012). *The Making of the Indebted Man: An Essay on the Neoliberal Condition*. New York: Semiotext.

- Marambio-Tapia, A. (2017). "Narratives of Social Mobility in the Post-Industrial Working Class and the Use of Credit in Chilean Households". *Revue de la Régulation. Capitalisme, Institutions, Pouvoirs*, (22).
- Marambio-Tapia, A. (2021). "Educados para ser Endeudados: La Inclusión 'Social-financiera' en Chile". *Revista Mexicana de Sociología*, 83(2), 389-417.
- Marambio-Tapia, A. (2022). "Normalización de la Deuda y Retailización del Crédito como Pilares del Neoliberalismo Chileno Avanzado". *Iberoamericana-Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 51(1).
- Marambio-Tapia, A. (2023). "The Evolving Moral Economy of Indebtedness in Chile: Resignifying Credit and Debt in the Oldest Neoliberal Society". *Journal of Consumer Culture*, 23(2), 409-427.
- Martin, R. (2002). *Financialisation of Daily Life*. Temple University Press.
- Moulian, T. (1998). *El Consumo me Consume*. Santiago: Lom.
- Moulian, T. (1997). *Chile Actual. Anatomía de un Mito*. Santiago: Lom.
- Ossandón, J. (2017). "'My Story Has No Strings Attached': Credit Cards, Market Devices and a Stone Guest". In *Markets and the Arts of Attachment* (pp. 132-146). Routledge.
- Pérez-Roa, L. y Troncoso-Pérez, L. (2019). "Deudas, Mujeres y Programas Sociales en Sociedades Financiarizadas: Resituando la 'Vida Económica' en la Intervención Social". *Revista Rumbos TS. Un Espacio Crítico Para la Reflexión en Ciencias Sociales*, 19, 11-25.
- Pérez-Roa, L. (2021). "Consumistas, Deudores o Morosos: Explorando las Ambivalencias de los Imaginarios Sobre las Prácticas Económicas y Sus Consecuencias Para la Intervención Social". *Revista Perspectivas*. (38), 87-113.
- Thorup, M. (2017). "The Promissory Self-Credit and Debt Rationalities in the Work and Life of Karl Marx". In Bek-Thomsen J., Christiansen C., Gaarsmand Jacobsen S. and Thorup M. (Eds). *History of Economic Rationalities. Ethical Economy*. Springer.
- Tironi, E. (1999). *La Irrupción de las Masas y el Malestar de las Elites, Chile en el Cambio de Siglo*. Santiago, Grijalbo.
- Trentmann, F. (2007). "Citizenship and Consumption". *Journal of Consumer Culture*, 7(2), 147-158.
- Trumbull, G. (2012). "Credit Access and Social Welfare. The Rise of Consumer Lending in the United States and France". *Politics and Society*, 40(1), 9-34.
- van Bavel, R. and Sell-Trujillo, L. (2003). "Understandings of Consumerism in Chile". *Journal of Consumer Culture*, 3(3), 343-362.
- Villaseca, A. and Padópolos, I. (2011). "Representaciones Sociales de la Pobreza y sus Correlatos en Política Social". *Revista Sociedad y Equidad* (1), 1-18.

A Clash of Habitus: Britain and the COVID-19 Pandemic

Wai Lau¹ and Deborah Giustini²

Introduction

On 23 March 2020, in response to COVID-19, the British government announced that the country would enter lockdown. At the plea from Prime Minister Boris Johnson, the population was advised to stay at home, follow strict social distancing rules of two metres, and adopt additional preventative measures to keep safe. Overnight, drastic changes occurred in the lifestyles and well-being of the population. When lockdown came into effect, people were no longer allowed to leave their homes except to shop for essentials (e.g., food and toilet paper); no longer allowed to enter recreational places (e.g., parks and leisure centres); and no longer able to interact with others in person from another household (e.g., extended family and friends). Furthermore, people were told to work from home, stop attending school, and avoid unnecessary contact. In various ways, these rules were followed and flouted by the population. On the one hand, people followed these rules because they recognised these were necessary measures to ensure the containment of COVID-19; on the other hand, people flouted these rules because they saw them

---

¹ University of Manchester, Department of Sociology, e-mail: wai.lau-2@manchester.ac.uk, ORCID Number: 0000-0002-9549-6998.

² Hamad Bin Khalifa University, Translation and Interpreting Studies Department, e-mail: dgiustini@hbku.edu.qa; and KU Leuven, Interpreting Studies Research Group, e-mail: deborah.giustini@kuleuven.be, ORCID Number: 0000-0002-8967-193X.

References

- Akkermans, J., Richardson, J. and Kraimer, M. (2020). "The Covid-19 Crisis as a Career Shock: Implications for Careers and Vocational Behaviour." *Journal of Vocational Behaviour*, 119, 1-5.
- Bao, W. (2020). "COVID-19 and Online Teaching in Higher Education: A Case Study of Peking University." *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 113-115.
- BBC (2020a). *Coronavirus: Prime Minister Advises Against Mass Gatherings*. Available at: <https://www.bbc.co.uk/sport/51918401>. [Accessed 25 Aug. 2020].
- BBC (2020b). *Strict New Curbs on Life in UK Announced by PM*. Available at: <https://www.bbc.co.uk/news/uk-52012432> [Accessed 25 Aug. 2020].
- Bianco, A. (2020). "La sfida del Covid-19 alla sociologia. Rileggere Elias ai tempi del coronavirus [The challenge of Covid-19 to sociology. Re-reading Elias in coronavirus times]." *Società Mutamento Politica*, 11(21), 259-263.
- Blomert, R. (2020). "A New Civilising Impulse? Society and the Stress of Immunisation." *Cambio. Rivista sulle trasformazioni sociali*, OpenLab on Covid-19.
- Blundell, R., Costa Dias, M., Joyce, R. and Xu, X. (2020). "COVID-19 and Inequalities." *Fiscal Studies*, 41(2), 291-319.
- Bogliacino, F., Cangrejo, C. E. G., Folkvord, F., Liva, G., Charris, R. A., Montealegre, F. and Veltri, G. A. (2020). "Restarting "normal" life after Covid-19 and the lockdown: Evidence from Spain, the United Kingdom, and Italy." *Social Indicators Research*, 158, 241-265.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. (Nice, R., Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1996). "Physical Space, Social Space and Habitus." *Vilhelm Aubert Memorial Lecture, Report*, 10, 87-101.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1999). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian meditations*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. J. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.

- Clement, M. (2010). "Teenagers Under the Knife: A Decivilising Process." *Journal of Youth Studies*, 13(4), 439-451.
- Collins, C., Landivar, L. C., Ruppanner, L. and Scarborough, W. J. (2020). "COVID-19 and the Gender Gap in Work Hours." *Gender, Work & Organization*, 28(1), 1-12.
- Connolly, J. (2016). "Elias and Habitus: Explaining Bureaucratisation Processes in the Gaelic Athletic Association." *Culture and Organization*, 22(5), 452-475.
- Coronavirus Act 2020, c. 7. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/7/contents/enacted>. [Accessed 25 Aug. 2020].
- Crossley, N. (2013). "Habit and Habitus." *Body & Society*, 19(2-3), 136-161.
- Department for Business, Energy & Industrial Strategy (2020). *COVID-19: Guidance for small marriages and civil partnerships*. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-guidance-for-small-marriages-and-civil-partnerships/covid-19-guidance-for-small-marriages-and-civil-partnerships>. [Accessed 25 Aug. 2020].
- de Regt, A. (1984). *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid: ontwikkelingen in Nederland 1870-1940: een historisch-sociologische studie [Working-class Families and Civilisation Labour: Development in the Netherlands, 1870-1940: A Historical-Sociological Study]*. Amsterdam: Boom.
- de Regt, A. (2015). "Beschavingsoffensief (Civilising Offensive): From Sociological Concept to Moral Appeal." *Human Figurations*, 4(1), n.p.
- de Rooy, P. (1979). *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940. Landelijk en Amsterdamsbeleid [Unemployment, care for the unemployed and the fight against unemployment, 1917-1940, in the Netherlands and in Amsterdam]*. Amsterdam: Van Genneep.
- Dunning, E. and Hughes, J. (2013). *Norbert Elias and Modern Sociology: Knowledge, Interdependence, Power, Process*. London: Bloomsbury.
- Elias, N. (1991). *The Society of Individuals*. (Jephcott, E. Trans.). Oxford: Basil Blackwell.
- Elias, N. (2012). *On the Process of Civilisation: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. (Mennell, S., Dunning, E., Kilminster, R. Eds. and Jephcott, E., Trans.). Dublin: University College Dublin Press.
- Esposito, S. and Principi, N. (2020). "To mask or not to mask children to overcome COVID-19." *European Journal of Pediatrics*, 179, 1267-1270.

- Flint, J., Kruithof, B. and Powell, R. (2015). "Introduction to the Special Issue of Human Figurations on Civilising Offensives." *Human Figurations*, 4(1), n.p.
- Goudsblom, J. (2003 [1986]). "Public Health and the Civilizing Process." In: Dunning, E. and Mennell, S. (eds). *Norbert Elias, Volume III*. London: Sage Publications.
- Gover, A. R., Harper, S. B. and Langton, L. (2020). "Anti-Asian Hate Crime During the COVID-19 Pandemic: Exploring the Reproduction of Inequality." *American Journal of Criminal Justice*, 45(4), 647-667.
- Hupkau, C. and Petrongolo, B. (2020). *Work, Care and Gender During the Covid-19 Crisis*. CEP Covid-19 Analysis (002). London School of Economics and Political Science, London, UK. Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/104674/> [Accessed 20 Aug. 2020]
- Johnson, B. (2020). *PM Address to the Nation on Coronavirus: 23 March 2020*. Available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-address-to-the-nation-on-coronavirus-23-march-2020>. [Accessed 20 Aug. 2020]
- Keddell, E. and Beddoe, L. (2020). "The Tyranny of Distance: The Social Effects and Practice Adaptations Resulting from Covid-19 Lockdown Rules." *Aotearoa New Zealand Social Work*, 32(2), 41-45.
- Laurencin, C. T. and McClinton, A. (2020). "The COVID-19 Pandemic: A Call to Action to Identify and Address Racial and Ethnic Disparities." *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 7, 398-402.
- Lawrie, E. (2020). *Coronavirus: What are the rules on weddings?* Available at: <https://www.bbc.co.uk/news/explainers-52811509>.
- Mennell, S. (2015). "Civilising Offensives and Decivilising Processes: Between the Emic and the Etic." *Human Figurations*, 4(1), n.p.
- Mennell, S. and Goudsblom, J. (1998). *Norbert Elias on Civilization, Power, and Knowledge: Selected Writings*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mitzman, A. (1987). "The Civilising Offensives: Mentalities, High Culture and Individual Psyches." *Journal of Social History*, 20(4), 663-687.
- Nikolaou, S. M. (2020). "The Effects on the Socio-Emotional State of Students in the National Exams in Greece from the Covid-19 Pandemic-Pilot Research." *European Journal of Education*, 3(2), 1-8.
- Otterloo, A. (1985). "Voedzaam, smakelijk en gezond: Kookleressen en pogingen tot verbetering van eetgewoonten tussen 1880 en 1940 [Nutritious, tasty and healthy: cookery teachers and attempts to improve eating habits between 1880 and 1940]." *Sociologisch Tijdschrift*, 12, 495-542.
- Paulle, B., van Heerikhuizen, B. and Emirbayer, M. (2012). "Elias and Bourdieu." *Journal of Classical Sociology*, 12(1), 69-93.

- Peters, M. A., Jandrić, P. and McLaren, P. (2020). "Viral Modernity? Epidemics, Infodemics, and the 'Bioinformational' Paradigm." *Educational Philosophy and Theory*, 54(6), 675-697.
- Pinker, S. (2011). *The Better Angels of Our Nature*. London: Penguin.
- Powell, R. (2007). "Civilising Offensives and Ambivalence: The Case of British Gypsies." *People, Place and Policy Online*, 1(3), 112-123.
- Powell, R. (2013). "The Theoretical Concept of 'Civilising Offensives' (Beschavingsoffensief): Notes on its Origins and Uses." *Human Figurations*, 2(2), n.p.
- Public Health England (2020). *COVID-19: Guidance for Managing a Funeral During the Coronavirus Pandemic*. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-guidance-for-managing-a-funeral-during-the-coronavirus-pandemic/covid-19-guidance-for-managing-a-funeral-during-the-coronavirus-pandemic>. [Accessed 25 Aug. 2020]
- Reay, D. (2004). "'It's all becoming a habitus': Beyond the habitual use of habitus in educational research." *British Journal of Education*, 25(04), 431-444.
- Restubog, S. L. D., Ocampo, A. C. G. and Wang, L. (2020). "Taking Control Amidst the Chaos: Emotion Regulation During the COVID-19 Pandemic." *Journal of Vocational Behaviour*, 119, n.p.
- Rodger, J. (2012). "'Regulating the poor': observations on the "structural coupling" of welfare, criminal justice and the voluntary sector in a "Big Society"." *Social Policy and Administration*, 46(4), 413-431.
- Sabanoglu, T. (2020). *Shopping Pattern Changes During the Coronavirus Pandemic in the UK 2020 by age*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1104729/shopping-patterns-during-coronavirus-in-the-uk/>. [Accessed 25 Aug. 2020]
- Sherwood, H. (2020). *Church of England suspends all services over coronavirus*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/17/church-of-england-suspends-services-coronavirus>. [Accessed 25 Aug. 2020]
- Sparrow, A., Campbell, L. and Rawlinson, K. (2020). *UK Coronavirus: Boris Johnson Announce Strict Lockdown Across Country - As it Happened*. Available at: <https://www.theguardian.com/politics/live/2020/mar/23/uk-coronavirus-live-news-latest-boris-johnson-minister-condemns-people-ignoring-two-metre-distance-rule-in-parks-as-very-selfish> [Accessed 25 Aug. 2020].
- Spurk, D. and Straub, C. (2020). "Flexible Employment Relationships and Careers in Times of the COVID-19 Pandemic." *Journal of Vocational Behaviour*, 119, 1-4.

- The Health Protection (Coronavirus) Regulations 2020, No. 129.* Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2020/129/contents/made>. [Accessed 20 Aug. 2020]
- Thurnell-Read, T. (2017). "Did you Ever Hear of Police Being Called to a Beer Festival? Discourses of Merriment, Moderation and 'Civilized' Drinking Amongst Real Ale Enthusiasts." *The Sociological Review*, 65(1), 83-99.
- van Ginkel, R. (1995). "A Dutch Sodom and Gomorrah: Degenerates, Moralists and Authority in Yerseke, 1870-1914." *Crime, Law and Social Change*, 24, 223-239.
- van Krieken, R. (1998). *Norbert Elias*. London: Routledge.
- van Krieken, R. (1999). "The Barbarism of Civilization: Cultural Genocide and the 'Stolen Generations'." *British Journal of Sociology*, 50(2), 297-315.
- Verrips, K. (1987). "Noblemen, Farmers and Labourers. A Civilizing Offensive in a Dutch Village." *Netherlands Journal of Sociology*, 23(1), 3-17.
- Wacquant, L. (2013). "Symbolic Power and Group-making: On Pierre Bourdieu's Reframing of Class." *Journal of Classical Sociology*, 13(2), 274-291.
- Walker, P. (2020). *UK Lockdown: What are the New Coronavirus Restrictions?* Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/23/uk-lockdown-what-are-new-coronavirus-restrictions>. [Accessed 25 Aug. 2020]
- Williamson, E. J., Walker, A. J., Bhaskaran, K., Bacon, S., Bates, C., Morton, C. E., Curtis, H. J., Mehrkar, A., Evans, E., Inglesby, P., Cockburn, J., McDonald, H. I., MacKenna, B., Tomlinson, L., Douglas, I. J., Rentsch, C. T., Mathur, R., Wong, A. Y. S., Grieve, R., Harrison, D., Forbes, H., Schiltze, A., Crocker, R., Parry, J., Hester, F., Harper, S., Perera, R., Evans, S. J. W., Smeeth, L. and Goldacre, B. (2020). "Factors Associated with COVID-19-related Death using OpenSAFELY." *Nature*, 584, 430-436.

Just Society by Allocating Money? -Contending Models of Universal Basic Income and Their Limits-

İbrahim Kuran¹

Introduction

Universal Basic Income (UBI) has entered the political mainstream by receiving the support of various actors and groups across the political spectrum over the last decade (Arthur, 2016; Drury, 2022). UBI can be defined as a social policy through which a government provides regular and guaranteed income to all citizens (or residents) without any pre-condition to be satisfied. It can alternatively be defined as “free money for all” (Walker, 2016).

Debates concerning the UBI have lately gained momentum both among the public and within various policy circles through diverse interpretations, discourses, and articulations. Rightist, conservative, social democrat, socialist and anarchist thinkers, as well as technology entrepreneurs, trade unions, and human rights organizations, have supported and justified distinctive UBI models from their own perspectives (Straubhaar, 2017). Taking ongoing discussions regarding the UBI into account, this study presents an evaluative classification of various models of UBI, which is currently not a consensual policy proposal but a contested political project. In

---

¹ Istanbul Medeniyet University, Department of Economics, e-mail: ibrahim.kuran@medeniyet.edu.tr, ORCID Number: 0000-0002-4739-2828.

UBI should be supported as long as it makes the lives of the poor and working-classes easier. As Wright (2004) and Calnitsky (2018) rightly point out, the disappearance of the distinction between “deserving” and “undeserving” poor” through a UBI policy is a remarkable improvement. Social democrats and socialists have to fight back against the capitalists’ containment and absorption of the UBI project instead of totally eliminating the possibility of change.

As seen in the history of social policies, if socialists and social democrats do not tilt the scale in favour of a progressive version of UBI, the capitalist class would put a regressive version into practice. In this context, the initial aim of social democrats and socialists should be proposing a truly generous and inclusive UBI. The progressive version of UBI could both reduce existing inequalities and bring about broader reforms and radical changes in the future. As Calnitsky (2018: 153) remarks

[O]nce passed, [UBI] can change the landscape of social struggle in ways that are favourable to popular forces. Shrugging off policy objectives that sit somewhere in the intermediate space between a socialist economy and a ten-cent raise is a strategy unlikely to inspire broad working-class organization.

Therefore, in evaluating UBI, it is necessary to consider both its immediate positive impact (i.e., improving the current conditions of working-classes) and its contribution to potential radical transformations (i.e., creating a possibility of a democratic economy) in the future.

References

- Arthur, D. (2016). *Basic Income: A Radical Idea Enters the Mainstream*. Canberra, Australia: Department of Parliamentary Services. Retrieved from: https://www.apf.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp1617/BasicIncome
- Bastani, A. (2020). *Fully Automated Luxury Communism*. London: Verso.

- Calnitsky, D. (2017). "Debating Basic Income", *Catalyst: A Journal of Theory and Strategy*. Retrieved from: <https://catalyst-journal.com/2017/12/debating-basic-income>
- Calnitsky, D. (2018). "Does Basic Income Assume a Can Opener?", *Catalyst: A Journal of Theory and Strategy*. Retrieved from: <https://catalyst-journal.com/2018/12/does-basic-income-assume-a-can-opener>
- Cato (2014, August). *The Basic Income and the Welfare State*. Retrieved from: <https://www.cato-unbound.org/print-issue/1805/>
- Danaher, J. (2017). "Building a Post-work Utopia: Technological Unemployment, Life Extension, and the Future of Human Flourishing." *Surviving the Machine Age*, Cham: Palgrave Macmillan, 63-82.
- Drury, C. (2022, October 8). Free money for all: How universal basic income entered the political mainstream." *Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/universal-basic-income-pros-cons-b2198531.html>
- Gourevitch, A. and Stanczyk, L. (2018). "The basic income illusion." *Catalyst: A Journal of Theory and Strategy*, 1(4), 1-22.
- Hayek, F. A. (1944). *The Road to Serfdom*. London: The University of Chicago Press & Routledge.
- Jackson, A. (2017). "Basic income: A social democratic perspective." *Global Social Policy*, 17(1), 101-104.
- Jäger, A. and Vargas, D. Z. (2023). *Welfare for Markets: A Global History of Basic Income*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuran, I. (2022). *Political Economy of Basic Income: Public Opinion Analysis on Twitter Data* (Doctoral Thesis, Istanbul Medeniyet University, Istanbul, Türkiye). Retrieved from: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=klrldtdJ31bRgjb6fHvMUBJnuFjusjTdNqMjHxUcK36GsSs-7PAEnbFJmQWiqhPjh>
- Lenczewska, O. (2021). "Can people with vastly different political beliefs support a Universal Basic Income?." *Stanford Basic Income Lab*. Retrieved from: <https://basicincome.stanford.edu/news/lab-updates/can-people-with-vastly-different-political-beliefs-support-a-universal-basic-income-1/>
- Marx, K. (1875). *The Critique of Gotha Programme*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/>
- Marx, K. (1891). *Wage Labor and Capital*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/wage-labour/>

- Murray, C. (2016). *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*. Rowman and Littlefield.
- Pitts, F. H., Lombardozzi, L. and Warner, N. (2017). "Beyond Basic Income: Overcoming the Crisis of Social Democracy?" *Foundation for European Progressive Studies - Policy Study*. Retrieved from: <https://feeps-europe.eu/publication/504-beyond-basic-income-overcoming-the-crisis-of-social-democracy/>
- Piven, F. F. and Cloward, R. (2012). *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage.
- Resnikoff, J. (2023). "How Universal Basic Income Became the Pessimist's Utopia." *Jacobin*. Retrieved from: <https://jacobin.com/2023/05/welfare-for-markets-book-review-universal-basic-income-history>
- Sadowski, J. (2016, June 22). "Why Silicon Valley is Embracing Universal Basic Income," *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/22/silicon-valley-universal-basic-income-y-combinator>
- Sanchez, A. (2018, September 19). "After Delay, Y Combinator Research Presses on with Basic Income Study". *Basic Income News*. Retrieved from: <https://basicincome.org/news/2018/09/united-states-after-delay-y-combinator-research-presses-on-with-basic-income-study/>
- Schneider, N. (2015, January 6). "Why the Tech Elite Is Getting Behind Universal Basic Income". *VICE*, <https://www.vice.com/en/article/mv5d3y/something-for-everyone-0000546-v22n1>
- Smiley, L. (2015, December 15). "Silicon Valley's Basic Income Bromance". *The Wired*, <https://www.wired.com/2015/12/silicon-valleys-basic-income-bromance/#.rhrmlrjmb>
- Standing, G. (2017). *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Penguin.
- Straubhaar, T. (2017). "On the Economics of a Universal Basic Income". *Inter-economics*, 52(2), 74-80.
- Tanner, M. (2012, 11 April). "The American Welfare State: How We Spend Nearly \$1 Trillion a Year Fighting Poverty and Fail". *The Cato Institute*. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/PA694.pdf>
- Tonak, E. A. (2010, June 6). "Vatandaşlık Geliri Sol Bir Talep Midir?". *Radikal 2*. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/vatandaslik-geliri-sol-bir-talep-mi-1001214/>
- Van der Veen, R. J. and Van Parijs, P. (2006). "A Capitalist Road to Communism". *Basic Income Studies*, 1(1), 1-23.

- Van Parijs, P. (1991). "Why Surfers Should Be Fed: The Liberal Case for an Unconditional Basic Income". *Philosophy & Public Affairs*, 20(2), 101-131.
- Van Parijs, P. and Y. Vanderborght (2017). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Weeks, K. (2020). *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Duke University Press.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Walker, M. (2016). *Free Money for All: A Basic Income Guarantee Solution For the Twenty-First Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wright, E. O. (2004). "Basic Income, Stakeholder Grants, and Class Analysis." *Politics and Society*, 32(1), 79-87.
- Zamora, D. (2017). "The Case against a Basic Income". *Jacobin*. <https://www.jacobinmag.com/2017/12/universal-basic-income-inequality-work>
- Zwolinski, M. (2013a, December 5). "The Libertarian Case for Basic Income." *Libertarianism.org*. Retrieved from: <https://www.libertarianism.org/columns/libertarian-case-basic-income>
- Zwolinski, M. (2013b, December 23). "Why Did Hayek Support a Basic Income?" *Libertarianism.org*. Retrieved from: <https://www.libertarianism.org/columns/why-did-hayek-support-basic-income>
- Zwolinski, M. (2014, August 4). "The Pragmatic Libertarian Case for a Basic Income Guarantee". *The Cato Institute*. <https://www.cato-unbound.org/print-issue/1805/>

Drawbacks of the Rawlsian Theory of Justice: The Issue of Structural Inequalities and the Question of Operationalization

Abdullah Said Ari¹

Introduction

John Rawls, the pioneering political philosopher of the last century, introduced the concept of social justice in relation to liberal individualism, igniting a long-lasting debate on the possibilities of justice in real life. His seminal work, *A Theory of Justice* (1971), proved groundbreaking not only among philosophers but also among political scientists. It presents “a comprehensive theory of rights and moral principles suitable for a liberal society” (Wolin, 1996: 97). This work was constructed upon the shared assumptions of the developmentalism paradigm, the New Deal, and liberal welfare regimes (Wolin, 1996: 113). Rawls’ subsequent book, *Political Liberalism* (1993), outlines the political and constitutional prerequisites for his theory of justice. It is likely to argue that this latter work echoes the victory of the liberal-capitalist world order against the socialist alternative. This article argues that Rawls’s theory of justice overlooks the structural tendencies of inequalities inherent in liberal societies and historical contexts of inequalities, conflicts, and antagonisms

---

¹ Istanbul Medeniyet University, Department of Political Science and Public Administration, e-mail: abdullahsaid.ari@medeniyet.edu.tr, ORCID Number: 0000-0003-4496-8008.

remain within the realm of possibility. Moreover, the fact that the criteria and basic principles put forward are not axioms that can be easily operationalized and that an overly general framework is drawn despite the intricacy of the social structure have been the drawbacks of the Rawlsian theory of justice. The claim to construct the basic structure of society as a general theory of justice, coupled with the possibility of inconsistency and unanswered questions on detailed issues, has led to a theory that raises question marks when practical policy areas are considered, even if it sounds plausible as a basic idea.

Despite all the question marks it raises, Rawls has brought the issue of social justice back to the center of political philosophy debates and prevented it from being an eccentric endeavor. His theory has led many thinkers from different backgrounds to contribute to the development of the debate with their criticisms and even to put forward their own theories. Therefore, we can say that Rawls's theory of justice is one of the most important attempts to provide a detailed analysis of a plausible alternative, even if it is not the perfect answer to the problem.

References

- Altham, J. E. J. (1973). "Rawls's Difference Principle." *Philosophy*, 48(183), 75-78. <https://doi.org/10.1017/S0031819100060447>
- Arnold, S. (2012). "The Difference Principle at Work." *Journal of Political Philosophy*, 20(1), 94-118. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2010.00393.x>
- Freeman, S. (2018). *Rawls on Distributive Justice and the Difference Principle* (C. 1). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190699260.003.0004>
- Gläser, M. (2023). "Nozick on the difference principle." *Politics, Philosophy & Economics*, 22(2), 126-159. <https://doi.org/10.1177/1470594X231156931>
- Goldman, A. H. (1976). "Rawls's Original Position and the Difference Principle." *Journal of Philosophy*, 73(21), 845-849. <https://doi.org/10.2307/2025405>
- Koller, P. (2018). "A Defense of the Difference Principle beyond Rawls." In M. Knoll, S. Snyder, and N. Şimsek (Ed.), *New Perspectives on Distributive Justice*, pp. 469-486, De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110537369-029>

- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. Columbia University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Rev. ed). Belknap Press of Harvard University Press.
- Schaller, W. E. (1998). "Rawls, the difference principle, and economic inequality." *Pacific Philosophical Quarterly*, 79(4), 368-391. <https://doi.org/10.1111/1468-0114.00069>
- Weatherford, R. C. (1983). "Defining the Least Advantaged." *The Philosophical Quarterly*, 33(130), 63. <https://doi.org/10.2307/2219204>
- Wolin, S. S. (1996). "The Liberal/Democratic Divide. On Rawl's Political Liberalism." *Political Theory*, 24(1), 97-119.

Perspectivism as a Ground for Epistemological Equality in Nietzsche and Foucault

Necdet Yıldız¹

Introduction

Nietzsche is definitely not a thinker of equality. In his oeuvre, he usually stresses the inequalities of things, and his philosophical taste favors hierarchies instead of equalities. For instance, he declares concepts as a result of an illogical operation, which is the equation of unequal things (Nietzsche, 1992: 83), to show their invalidity as a tool for truth. However, I think that his thoughts can legitimately be used for aims like eliminating inequalities, improving democracy, and supporting a more peaceful life in political terms. This possibility comes from his perspectivism, which he affirms permeates his writings (Nietzsche, 1968: 616)². When we accept perspectivism in the same fashion, we may find that it may serve as a solid ground for a philosophical defense of some important kinds of equalities.

In this paper, I will claim that Nietzsche's perspectivism can be thought of as a ground for supporting epistemological equalities. For this, I will first explain Nietzsche's idea of perspectivism and its relation to the issue of epistemological

---

¹ Anadolu University, Department of Philosophy, e-mail: necdetyildiz@anadolu.edu.tr, ORCID Number: 0000-0003-4205-1124.

² In this section and the following one, references are to the section numbers whenever applicable.

References

- Davidson, A. I. (2003). "Introduction", in M. Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976* (pp. xv-xxiii). New York: Picador.
- Dreyfus, H. L. and Rainbow, P. (1982). *Michael Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Padstow: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1974). *Dits et Ecrits*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2003). *The Birth of the Clinic*. (A. M. Sheridan, Trans.) London: Routledge.
- Foucault, M. (2005). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (2006). *History of Madness*. (J. Khalfa, Ed., J. Khalfa and J. Murphy, Trans.) Oxon: Taylor & Francis e-library, Routledge.
- Haar, M. (1996). *Nietzsche and Metaphysics*. (M. Gendreau, Ed. and M. Gendreau, Trans.) Albany, NY: State University of New York Press.
- Lingis, A. (1997). The Will to Power. In D. B. Allison, *The New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation*, pp. 37-63, New York: MIT Press.
- Nietzsche, F. W. (1968). *The Will to Power*. (W. K. Hollingdale, Ed. and W. Kaufmann, Trans.) New York: Vintage Books, Random House.
- Nietzsche, F. W. (1974). *The Gay Science*. (W. Kaufmann, Trans.) New York: Vintage Books, Random House.
- Nietzsche, F. (1992). On Truth and Lies in a Nonmoral Sense. In D. Breazeale (Ed.), *Philosophy and Truth: Selection from Nietzsche's Notebooks from the Early 1870's* (D. Breazeale, Trans., pp. 79-100). New Jersey: Humanities Press International.
- Nietzsche, F. W. (2007a). *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*. (R.-P. Horstmann, J. Norman, Eds. and J. Norman, Trans.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. W. (2007b). *The Anti-Christ, Ecce Homo, Twilight of the Idols and Other Writings*. (A. Ridley, Judith Norman, Eds. and J. Norman, Trans.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. W. (2017). *On the Genealogy of Morality: A Polemic* (Third ed.). (K. Ansell-Pearson, Ed., and C. Diethe, Trans.) New York, US: Cambridge University Press.
- Yıldız, N. (2019). Nietzsche and Foucault on The Relation Between Knowledge and Power. Ankara: Doctoral Dissertation, Middle East Technical University.

A Social Justice Perspective on People with Disabilities in Germany

Matthias Meißner¹, Julia Seefeld², and Silke Tophoven³

Introduction

The inclusion of people with disabilities is still a challenge, particularly their participation in the labour market. Worldwide, people with disabilities have fewer opportunities to pursue gainful employment, which is in contrast with Art. 27, “Right to work of people with disabilities”, of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2022). In 2019, the percentage of people with disabilities who were employed across OECD countries was 42 percent (OECD, 2022). Similarly, in Germany, people with disabilities have significantly lower labour market participation compared to those without disabilities. In 2017, the employment rate of people without impairments was 81 percent; while among people with impairments, it was just 53 percent (Bundesministerium für Arbeit und Soziales, 2021). The OECD refers to

---

¹ Hochschule Düsseldorf – University of Applied Sciences, Faculty of Social Sciences and Cultural Studies, e-mail: matthias.meissner@hs-duesseldorf.de, ORCID Number: 0009-0008-9889-2305.

² Hochschule Düsseldorf – University of Applied Sciences, Faculty of Social Sciences and Cultural Studies, e-mail: julia.seefeld@hs-duesseldorf.de, ORCID Number: 0009-0004-4336-0492.

³ Hochschule Düsseldorf – University of Applied Sciences, Faculty of Social Sciences and Cultural Studies, e-mail: silke.tophoven@hs-duesseldorf.de, ORCID Number: 0000-0002-5542-0665.

these groups. Further research is needed here. Further empirical interdisciplinary rehabilitation research and further strengthening of new approaches as participatory research are essential in order to support evidence-based policy design, improve social services for people with disabilities and realize their human rights, human dignity, and self-determination. But there are still many knowledge gaps.

Also, because of ongoing demographic change and a shortage of skilled workers, rehabilitation will get even more into the focus of social security institutions, researchers, and policy makers in the coming years. Most likely, employees and self-employed will have to work longer in the future. Decisive for employment up to the standard retirement age - or beyond - is that health as well as participation risks are reduced. Health and participation risks are not equally distributed. A strong social gradient in health is well known (WHO, 2013). Vulnerable groups need appropriate support in this regard and must not be excluded. Investing in rehabilitation is not only a question of social justice and social responsibility - it is also an important economic imperative.

In line with this, digitization harbours opportunities for rehabilitation, e.g., by means of digital learning applications or applications for health promotion, prevention, and medical apps. Since 2020, the latter have been part of the service catalogue of the statutory health insurance in Germany, and since 2021, they have also been part of the rehabilitation catalogue. Digital tools can effectively support the rehabilitation process also in terms of bureaucracy. However, in the population, large differences in access and competencies with regard to digitality can be observed. A new challenge is apparent here with regard to the participation and support of people with disabilities.

References

- Bäcker, G., Naegele, G. and Bispinck, R. (2020). Sozialpolitik und soziale Lage. In G. Bäcker, G. Naegele and R. Bispinck (Eds.), *Sozialpolitik und soziale*

- Lage in Deutschland: Ein Handbuch* (pp. 1-54). Wiesbaden: Springer Fachmedien. doi: 10.1007/978-3-658-06249-1_1
- Becker, I. and Hauser, R. (2009). *Soziale Gerechtigkeit—Ein magisches Viereck: Zieldimensionen, Politikanalysen und empirische Befunde* (1st ed.). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG. doi: 10.5771/9783845268958.
- Braun, N. (2020). Mehr Selbstbestimmung im Betreuungsrecht. *Zeitschrift für Rechtspolitik – ZRP* 2020, 7, (p. 201).
- Brussig, M. and Schulz, S. E. (2018). *Akteure der Rehabilitation bei gesundheitsbedingter Erwerbsunterbrechung: Forschungsmonitor für den Verbund 'Neue Allianzen zum Erhalt der Beschäftigungsfähigkeit bei gesundheitlichen Einschränkungen'*. Düsseldorf: Hans-Böckler-Stiftung.
- Brzoska, P., Yilmaz-Aslan, Y., Aksakal, T., Kübra, A. and Razum, O. (2022). Diversität. In T. Meyer, J. Bengel and M. A. Wirtz (Eds.), *Lehrbuch Rehabilitationswissenschaften* (pp. 648-657). Hogrefe AG.
- Bundesarbeitsgemeinschaft für Rehabilitation e. V. (BAR). (2022). *Teilhabeerfahrungsbericht 2022*. Frankfurt/Main.
- Bundesministerium für Arbeit und Soziales (Ed.). (2021). *Dritter Teilhabebericht der Bundesregierung über die Lebenslagen von Menschen mit Beeinträchtigungen*. Berlin.
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2022). *General comment No. 8 (2022) on the right of persons with disabilities to work and employment*. United Nations. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crpdcgc8-general-comment-no-8-2022-right-persons> (24/07/2023)
- Deutsche Vereinigung für Rehabilitation [German Association for Rehabilitation] (DVfR). *Reha-Definition der DVfR*. Retrieved from <https://www.dvfr.de/rehabilitation-und-teilhabe/reha-definition-der-dvfr> 24/07/2023)
- Deck, R., Erbstößer, S. and Zollmann, P. (2022). Personenbezogene Merkmale in der Rehabilitation. In T. Meyer, J. Bengel and M. A. Wirtz (Eds.), *Lehrbuch Rehabilitationswissenschaften* (pp. 344-355). Hogrefe AG.
- Fach, E.-M., Markert, J., Spanier, K., Bethge, M., Schlumbohm, A. and Richter, M. (2021). Soziale Ungleichheiten im Zugang und in der Inanspruchnahme von medizinischen Rehabilitationsmaßnahmen. *Die Rehabilitation*, 60(05), 310-319. doi: 10.1055/a-1343-5586
- Farin-Glattacker, E., Kirschning, S., Meyer, T. and Buschmann-Steinhage, R. (2014): Partizipative Forschung- eine Matrix zur Orientierung. *Deutsche*

- Vereinigung für Rehabilitation e.V./ Deutsche Gesellschaft für Rehabilitationswissenschaften: Heidelberg/Halle (Saale).
- Farin-Glattacker, E., Schlöffel, M. and Schöpf, A. C. Schöpf (2020): Partizipative Forschung in der Rehabilitation. In Deutsche Rentenversicherung Bund (Ed.): Die Weiterentwicklung der Rehabilitation im Auftrag der Deutschen Rentenversicherung, *DRV-Schriften Band 121*, 79-87.
- Flick, S. (2022). Zu den Tücken partizipativer Forschung. *Widersprüche* 166, 75-84.
- Fuchs, H. (2021). § 8 Wunsch- und Wahlrecht der Leistungsberechtigten. In Fuchs, H., Ritz, H.-G. and Rosenow, R. (Eds.), *SGBIX – Kommentar zum Recht behinderter Menschen*. München: Franz Vahlen.
- Grziwotz, H. (2020). Struktureller Wandel des Betreuungsrechts? *Zeitschrift für Rechtspolitik – ZRP* 2020, 8, (p. 248).
- Hill Collins, P. (2019). *Intersectionality as critical social theory*. Durham: Duke University Press.
- Kim, E. J., Skinner, T. and Parish, S. L. (2020). A study on intersectional discrimination in employment against disabled women in the UK. *Disability & Society*, 35(5), 715-737. doi: 10.1080/09687599.2019.1702506
- Knoop, T., Anton, E. (2022). Soziale Arbeit. In T. Meyer, J. Bengel and M. A. Wirtz (Eds.), *Lehrbuch Rehabilitationswissenschaften* (pp. 569-579). Hogrefe AG.
- Kölle, T., Schmid, L., Kaluscha, R., Kaltenbach, C., Tepohl, L., Krebs, K. and Krischak, G. (2022). Prädiktoren für die Inanspruchnahme unterschiedlicher Leistungen zur Teilhabe am Arbeitsleben: Ein Vergleich von Integrationsmaßnahmen, Teilqualifizierungen und Vollausbildungen. *Die Rehabilitation*, 61(3), 170-176. doi: 10.1055/a-1647-9728
- Marmot, M. (2017). Social justice, epidemiology and health inequalities. *European Journal of Epidemiology*, 32(7), 537-546. doi: 10.1007/s10654-017-0286-3
- Miller, D. (1999). *Principles of social justice*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Nivorozhkin, A., Reims, N., Zollmann, P. and Bethge, M. (2018). Leistungen zur Teilhabe am Arbeitsleben – Rehabilitanden der Bundesagentur für Arbeit und der Deutschen Rentenversicherung im Vergleich. *Die Rehabilitation*, 57(03), 149-156. doi: 10.1055/a-0608-8879
- OECD. (2022). *Disability, Work and Inclusion*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/1eaa5e9c-en>
- Richards, J. and Sang, K. (2019). The intersection of disability and in-work poverty in an advanced industrial nation: The lived experience of

- multiple disadvantage in a post-financial crisis UK. *Economic and Industrial Democracy*, 40(3), 636-659. doi: 10.1177/0143831X17750474
- Sellach, B., Bieritz-Harder, R., Haag, T. and Spangenberg, U. (2006): Machbarkeitsstudie zur Institutionalisierung von Frauen- oder Gleichstellungsbeauftragten in Rehabilitationseinrichtungen. Frankfurt/Main: Gesellschaft für Sozialwissenschaftliche Frauenforschung e.V..
- Shakespeare, T., Cooper, H., Bezmez, D. and Poland, F. (2018). Rehabilitation as a Disability Equality Issue: A Conceptual Shift for Disability Studies? *Social Inclusion*, 6(1), 61-72. doi: 10.17645/si.v6i1.1175
- Statistik der Bundesagentur für Arbeit. (2023). *Berichte: Blickpunkt Arbeitsmarkt- Arbeitsmarktsituation schwerbehinderter Menschen 2022*. Nürnberg.
- Stöbe-Blossey, S., Brussig, M., Drescher, S. and Ruth, M. (2021). *Schnittstellen in der Sozialpolitik: Analysen am Beispiel der Felder Berufsorientierung und Rehabilitation*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. doi: 10.1007/978-3-658-34550-1
- Tisch, A., Brötzmann, N., Heun, K., Rauch, A., Reims, N., Schlenker, K. and Tophoven, S. (2017). Evaluation von Leistungen zur Teilhabe behinderter Menschen am Arbeitsleben. Qualitative Befragung von Rehabilitandinnen und Rehabilitanden im Förderbereich der Bundesagentur für Arbeit. Abschlussbericht. Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Forschungsbericht Berufliche Rehabilitation, 480, Berlin.
- Tophoven, S., Reims, N. and Tisch, A. (2019). Vocational Rehabilitation of Young Adults with Psychological Disabilities. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 29(1), 150-162. doi: 10.1007/s10926-018-9773-y
- von Unger, H. (Ed.) (2014). *Partizipative Forschung. Einführung in die Forschungspraxis*. Wiesbaden: Springer.
- Watts, L. and Hodgson, D. (2019). *Social Justice Theory and Practice for Social Work: Critical and Philosophical Perspectives*. Singapore: Springer Singapore. doi: 10.1007/978-981-13-3621-8
- Welti, F. (2022). 120. Medizinische Rehabilitation. In O. Deinert, F. Welti, S. Luik, J. Brockmann, *StichwortKommentar Behindertenrecht* (pp. 1045-1064), Baden-Baden: Nomos.
- WHO (2013). Social determinants of health: Key concepts, retrieved from <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/social-determinants-of-health-key-concepts> (last access: 27/07/2023)
- WHO (2023). Rehabilitation, retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/rehabilitation> (last access: 21/07/2023)

İmranlı (Ümraniye)
Boğazören Köyü Eski
Mezarlık'taki Taş Sandukalar ve
Koçgiri Mezar Taşları Üzerine
Değerlendirme

Alper Atıcı
Turgay Yazar

nobel
bilimsel

İMRANLI (ÜMRANİYE) BOĞAZÖREN KÖYÜ ESKİ MEZARLIK'TAKİ TAŞ SANDUKALAR VE KOÇGİRİ MEZAR TAŞLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Alper Atıcı - Turgay Yazar

Yayın No.: 1914
ISBN: 978-625-393-125-4
E-ISBN: 978-625-393-126-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfer@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Atıcı, Alper, Yazar, Turgay.

İMRANLI (ÜMRANİYE) BOĞAZÖREN KÖYÜ ESKİ MEZARLIK'TAKİ TAŞ SANDUKALAR VE KOÇGİRİ MEZAR TAŞLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME / Alper Atıcı - Turgay Yazar

1. Basım, 100 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-393-125-4

E-ISBN: 978-625-393-126-1

1. Boğazören 2. Bezeme 3. Koçgiri 4. Taş Sanduka

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beştepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Cankaya/ANKARA

İçindekiler

5	I. Giriş	49	XIV. Anonim Sanduka
6	Konu ve Yöntem	52	XV. Anonim Sanduka
7	Bilimsel Araştırma ve Yayınlar	53	XVI. Anonim Sanduka
8	Koruma Çalışmaları	54	XVII. Anonim Sanduka
11	II. Tarihçe	55	XVIII. Anonim Sanduka
17	III. Katalog	56	XIX. Anonim Sanduka
20	I. Anonim Sanduka	58	XX. Anonim Sanduka
21	II. Anonim Sanduka	59	XXI. Anonim Sanduka
22	III. Anonim Sanduka	61	XXII. Zeynep'in Sandukası
24	IV. Anonim Sanduka	64	XXIII. Anonim Sanduka
25	V. Anonim Sanduka	64	XXIV. Anonim Sanduka
27	VI. Anonim Sanduka	67	XXV. Anonim Sanduka
31	VII. Anonim Sanduka	69	XXVI. Anonim Sanduka
37	VIII. Anonim Sanduka	70	XXVII. Baki Tutar'ın Sandukası
39	IX. Anonim Sanduka	75	IV. Değerlendirme
42	X. Anonim Sanduka	75	Toprak Mezarlar
43	XI. Anonim Sanduka	75	Çerçeveli Mezarlar
44	XII. Anonim Sanduka	76	Sandukalar
47	XIII. Anonim Sanduka	99	Kaynakça

Kaynakça

- Altier, Semiha. "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 26, 2019, s. 149-202.
- Arslan Kalay, Hacer. "Kandil Motifinin Anadolu-Türk Mezar Taşları ve Dokumalar Üzerindeki Kullanımlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 35, Haziran 2020, s. 13-26.
- Ayna, Bayram. "Milli Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 5/18, 2018.
- Baran, Mamo. *Koçgiri Kuzey-Batı Dersim*, Tohum Yayınları, İstanbul 2002.
- Başbüyük, Adem. "Gercanis ve Kuruçay Kazalarının XVII. Yüzyıl Ortalarındaki Nüfus ve Yerleşme Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 27, 2012, s. 93.
- Beler, İnan. "Koçgiri Aşireti'nde Ölülere Anma Ritüelleri", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2018.
- Berkli, Yunus. Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007.
- Biçici, H. Kamil. "İznik Müzesi'ndeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies*, 7/3 2012, s. 637-661.
- Birge, John Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*, Çev: Reha Çamuroğlu, Anadolu Matbaacılık, İstanbul 1991.
- Bozarslan, Hamit. "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *Türkiye'de Etnik Çatışma İmparatorluktan Cumhuriyete*, Ed. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Bozkurt, Nebi- Ertuğrul, Selda. "İbrik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, s. 372-376.
- Bozkurt, Nebi. "Kandil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 299-300.
- Budak, Ayşe. "Kültürel Belleğin Yinelenmesi: Kayseri'de Koçgiri Aşireti'nin Yerleştiği Köylerde Bezemeli Mezar Taşları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 95, Güz 2020, s. 277-299.
- Çal, Halit. "Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi", *Millî Folklor*, S. 89, 2011, s. 220-239.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. *Dünden Bugüne İmranlı ve Koçgiri Tarihsel Bir İnceleme*, Motif Matbaacılık, Ankara 2011.

- Çaycı, Ahmet. "Zaman ve Sanat Bağlamında Çark-ı Felek Motifi", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 08-11Ekim 2015/ Konya*, ed. Bilal Kuşpınar, İstanbul 2016, s. 299-305.
- Çelik, Celâleddin. "Şehir ve Makber "Ölüm ve Mezarlığın Kentsel Tecriti", *Düşünen Şehir*, 5 (2018).
- Çetin, Dursun –Hança, Baki Bora. "Alevi İnancında Hayvan Sembolizmi: Kul Himmet Örneği", *Asya Studies*, S.19, 2022, s. 110-111.
- Çetin, Onur. "Osmanlı Mezar Taşlarında Bitkisel Motifler Etrafında Gelişen Kültür ve İnanç Dünyası: Eyüp Örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/36, 2019, s. 1189-1197.
- Danık, Ertuğrul. *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.
- Daş, Ertan. "Mezar taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı", 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 2018*, ed. Muvaffak Duranlı- Ramazan Kemal Haykıran ve Gonca Kuzey Demir, Aydın 2018, s. 199-206.
- Demir, Recep. İmranlı'nın Sosyo-Kültürel ve Dini Yapısı Üzerine Bir İnceleme, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2002.
- Deniz, Dilşa. "Dersim Kutsal Tarihi: Çevre, Toplum ve İnancın Ortaklaştığı Kutsal Coğrafyada Yaşam ve Direnme Hukuku", *Toplum ve Kuram*, S. 12, Güz 2017, s. 17-18.
- Dersimi, Nuri. *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayınları, İstanbul 1994.
- Dölek, İlbey. "Koçgiri Aşiretine Ait Mezar Taşlarındaki Motiflerin Dinler Tarihi Açısından İncelenmesi: Göksun-Keklikoluk Örneği", 1. *Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları 19-21 Eylül 2018 Bakü/Azərbaycan*, Ed. Celil Arslan-Fadime Özler, Bakü 2019, s. 157-181.
- Gökbek, Ahmet. "İmranlı'nın İnanç Coğrafyası ve İlçedeki Ziyaret Yerleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.1, 2003, s. 1-19.
- Göktaş Kaya, Lütfiye. "Alevi Bektaşî Kültüründe "Kırkbudak" Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 40, Güz 2006, s. 211-229.
- Harman, Mürüvet-Erdihan, Yavuz. "Başköy Köyü Mezarlarına Farklı Perspektiflerden Bakmak", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2021, s. 252-271.
- Harman, Mürüvet. "Çerağ Aslında Neyi Aydınlatır? (Bektaşî Tarikatında Çerağ ve Ona Yüklenen Anlamlar)", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Ankara 2018, s. 675-696.
- Harman, Mürüvet. "Kırkbudak Şamdanlar ile İlgili Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 28, 2019, s. 55-80.
- Kalfazade, Selda - Ertuğrul, Özkan. "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (1989), s. 23-34.
- Karamağaralı, Beyhan. *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

- Karamağaralı, Beyhan. “Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998 AKSM-İstanbul*, İstanbul 1999.
- Kemali, Ali. *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- Keskin, Candaş. “İstanbul’da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Madalyalı Mezar Taşları”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.
- Kılıcı, Ali. *Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.
- Kızıldağ Soileau, Dilek. *Koçgiri İsyanı’nın Sosyo-Tarihsel Açından Analizi*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2014.
- Kökrek, Mehmet. “Osmanlı Mezarlık ve Mezar Taşı Kültür Temelleri Üzerine Bir Deneme”, *Kültür ve Sanat*, S. 48, 2016, s. 64-67.
- Köse, Onur. “Tunceli’nin Taştaki Tarihi: Koç-Koyun-At Biçimli Mezar Taşı ve Balbal Geleneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 84, Ocak 2022, s. 24-36.
- M. Nedim, Tan. “Tay”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek 2, Ankara 2019, s. 582-583.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Mumcu, Uğur. *Kürt-İslâm Ayaklanması (1919-1925)*, Umag Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- Öz, Baki. *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul 1999.
- Özkan, Haldun. “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2000, s. 31-46.
- Özkurt, Kemal. “Vangölü Çevresi Mezartaşlarında Kandil Motifi”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. Oktay Belli), Ankara 2007, s. 132-142.
- Polat, Cavid. “Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 61, Aralık 2017, s. 523-538.
- Sevgen, Nazmi. “Yakın Tarihin Esararla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişir”, *Tarih Dünyası*, S. 9, 1950, s. 377-381.
- Sili, Timur. “Taşların Dili”, *Bilgi*, S. 2, Yaz 1996, s. 222.
- Şaman, Doğan, Nermin. “Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Süslemelerine (Yıldız Kompozisyonlarına) Yüklenen Anlamlar” *Ortaçağ’da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan*, ed. Nermin Şaman Doğan, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2002, s. 397-413.
- Tanyu, Hikmet. “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 456-457.
- Taşgın, Ahmet - Solmaz, Bünyamin. “Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme”, *Turkish Studies*, S. 7/1, 2012, s. 105-129.
- Taşkın, Yasemin. *Sivas-İmranlı Yöresi Mezar Yapılarının Plastik Unsurları ve Çağdaş Sanat Uygulamalarına Yansımaları*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2023.

- Tokat, Muhammed Erşed-Çalış, Ercan. "18 ve 19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan İslami Dönem Mezar Taşlarında Askeri Eşya Bezeme Örnekleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2016, s. 227-229.
- Uçar, Gültekin. "Bir Toplumsal Organizasyon Olarak Aşiretlerin Modern Zamanlarda Çeşitlenen İşlevleri: Koçgiri Aşiretleri Örneği", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- Uğraş, Murat. *Zara Koçgiri Sancağı ve İmranlı, Çit Yöresi Tarihi*, Darlion Yayınevi, Ankara 2021.
- Yazar, Turgay. "2009 Yılı Sivas İli Yüzey Araştırması", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 1, 24- 28 Mayıs 2010 İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Yazar, Turgay. "İmranlı İlçesi Bezemeli Mezar Taşları", *Türk Yurdu*, C. 30, S. 270, Şubat 2010, s. 84-86.
- Yazar, Turgay. "İmranlı Mezar Taşları", *Ölüm Sanat Mekân Sempozyumu V, 18-20 Kasım 2014*, İstanbul 2015, s. 171-183.
- Yazar, Turgay -Bilget Fataha, Ebru. "2015 Yılı Sivas Yüzey Araştırması", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt 23 -27 Mayıs 2016 Edirne*, Edirne 2017, s. 445-464.
- Yazar, Turgay. Niksar Melik Gazi Mezarlığı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 791-792.
- Yazar, Turgay- Çelemoğlu, Şuayip. "Sivas-Söğütçük Köy Odası ve Duvar Resimleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 31/2, Ekim 2022, s. 905-945.
- Yelen, Resul. "İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı*, 2, 2017, s. 470-492.

DEVLETLER VE AKTÖRLER

II

Fazıl Yozgat

Devletler ve Aktörler II

Fazıl Yozgat

Yayın No.: 5105
Beşeri Bilimler No.: 110
ISBN: 978-625-397-816-7
E-ISBN: 978-625-397-817-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yozgat, Fazıl.

Devletler ve Aktörler II / Fazıl Yozgat

1. Basım, V + 343 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-816-7

E-ISBN: 978-625-397-817-4

1. Osmanlı Dönemi Aktörleri 2. Cumhuriyet Dönemi Aktörleri 3. Atatürk Dönemi 4. Kurtuluş Savaşı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yer yüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I SELÇUKLU, KURULUŞ	1
BÖLÜM II OSMANLI: AKTÖRLER	17
BÖLÜM III CUMHURİYET	77
BÖLÜM IV DİĞER ÜLKELER	177
BÖLÜM V NÜFUS	215
BÖLÜM VI BERCESTE	227
BÖLÜM VII KAVRAMLAR	255
BÖLÜM VIII KAYNAKÇA	337

BÖLÜM 1

SELÇUKLU, KURULUŞ

Selçuklu devletiyle ilgili olarak tahta çıkan sultanların tahta çıkış tarihleri, tahtta kalış tarihleri ve süreleri aşağıda verilmiştir. O dönemde yaşayan bazı düşü-
nürlerde verilmiştir.

Sıra Sultan	Tahta Çıkış	Bitiş	Süre
1 Süleyman şah	1077	1086	9
Kılıçaslan	1092	1107	15
1.Kılıçaslan	1107	1116	9
Rüknettin	1116	1156	40
3. Kılıçaslan	1156	1192	31
1. Gıyaseddin keyhusrev	1192	1196	4
2. Süleyman şah	1196	1204	8
3. Kılıçaslan	1204	1205	1
1. Gıyaseddin keyhusrev	1205	1211	6
1. İzzettin Keykavus	1211	1229	9
1. Alaaddin Keykubat	1204	1237	17
2. Gıyaseddin Keyhusrev	1237	1246	9
2. İzzettin Keykavus	1246	1260	14
V. Kılıçaslan	1248	1265	17
2. Alaaddin Keykubat	1241	1257	8
3. Gıyaseddin Keyhusrev	1265	1282	17
2. Gıyaseddin	1292	1284	
3. Alaaddin Keykubat	1284	1284	1
2. Gıyaseddin Mesut	1284	1300	16
3. Alaaddin Keykubat	1300	1302	2
2. Gıyaseddin Mesut	1302	1310	8
Mevlâna	1207	1273.	-
Hacıbektâş veli.	1210	1271.	-
Yunus Emre	1238	1320.	-
Dante	1265	1321.	-
Petritch	1304	1374.	-
2. Mesud oğlu			
3. Gıyaseddin 1308. 2. Gıyased- din Mesud.			
3. Alaaddin Keykubat	1283	1308	25
3. Alaaddin Keykavus	1264	1283	19
2. İzzettin Keykavus			
4. Kılıçaslan.			
2. Alaaddin Keyhusrev	1246	1265 3' lü yönetim.	-
2. Gıyaseddin Keyhusrev	1237	1237-1246	9
Alaettin Keykubat	1219	1237.	27
1. İzzettin Keykavus	1211	1219.	7
1.İzzettin Keyhusrev	1204	1211.	7
2. Süleyman Şah	1196	1204.	8
2. İzzettin Kılıçaslan	1203	1204.	1

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi Üssi İnkılap, s.318.9.
- Ali Nâmık Sosyalizmi Turki.Ergatışırğat Necdet Bey.
- Akbal, Fazıla, 1831 Tük. Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimatı.Nüfus.
- Aslan, Selim. ,1829 Edirne anlaşması. Toprak Türkiyat Araştırma. Dergisi. 2012 güz. 17. s.47).
- Akyıldız, Bahaddin, a.g.e. s.56.
- Aktürk, Şener, [http://: www. koc.edu.tr](http://www.koc.edu.tr).
- Akşin, Sina Somel, Osmanlı Ansiklopedisi. Alfa yayıncılık 2014.İstanbul
- Anadolu Ajansı, 2008.
- Armaoğlu, Fahir, (2007), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.
- Armaoğlu, Fahir, (2019), 19. Yüz Yıl Siyaset, 1789-1914, İstanbul.
- Artuç, Nevzat, Ahmet Cemal Paşa .1872-1922 Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Doktora Tezi.
- Artuç, Nevzat, (2019), Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2. Baskı), Ankara.
- Atay, Falih Rıfki, (2010), Çankaya Pozitif Yayıncılık, İstanbul, s.538
- Akdoğan, Kader. Erken Cumhuriyet Dönemi Muhalefet s.305.
- Atsız, Hüseyin Nihal, (2016), Kemalizm Eleştirisi ve Bu Eleştirinin Nedensel Çözümlemesi.
- Atsız, Hüseyin Nihal, Ötüken Dergisi, 16.12.1965 Sayı 24.
- Atsız, Hüseyin Nihal, Mecmua, Sayı. 16.15. 8. 1932.
- Atsız, (1943), s.22.Akt. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.2018 Atsız Kimlik Kültür ve Eğitim Kavramlarına, Sümeyra Gençtürk.
- Atsız, Hüseyin Nihal, Gaza Topraklarının Gazi ve Şehit Çocukları, Orhun Sayı.7 .1943 Makaleler 1 S.221-Tez.2.59.
- Atsız Abdullah.History Studies. Vıl.12 iss.1 Temmuz. 2020.
- Aybars, Ergün, (2018). İstiklal Mahkemeleri, Doğan Kitap.
- Aydemir, Şevket Süreyya, 2016, Enver Paşa. Remzi Kitabevi. İstanbul, I cilt.
- Bahadıroğlu, Yavuz. Osmanlıda Nüfus Yeni Akit Gazetesi, Eylül.2017
- Baran, Taylan, (2016), Gazi Üniversitesi, SBE. 2016, Kamu Hukuku ABD Tezi. Ankara.
- Başbakanlık Arşiv.1804-1930030.01.190.559.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Yprk. Azn.6/4. Arz. Tezkiresi Teşriini Evel.1307-Ekim 1891.”
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bca 121-10-0-C- 2-7-T/283
- BAO. Dh.Mkt.26.20:63.
- BOA, dh.um.thr.10519

BAO. Dh.Mkt.26.20:63

BOA YaPrk Arş N 52 N 24 1324 1907.

BAİ Cumhuriyeti, Arş.Bca 121-10-0-C- 2-7-T/283.

BAO .Hr. Mkt. Nr 70-/96-6 Ca 1270-4 Şb 1854.S.62.

Bahadıroğlu, Yavuz, (2017), Beylikten Hükümdarlığa Osmanlı Padişahlar, Panama Yayıncılık.

Başdemir Baykal, (2015), 1917 BAO Nüfus Çağ Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü Kamu Hukuku ABD. Osmanlı. Vergi İst. Yüksek lisans Tezi. Mersin.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge Tarih Sayısı 24.07.1942-1067, Dosya. 86-395 Yer 4.36.15.

Barut, Ilgın. Osmanlı Döneminde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Yıl: 18 Sayı: 40/2 Tarih: Ekim 2018 SS: 161-190 ISSN: 2148-9424.

Baydott, Taner, (1970), İngiliz. Belgelerinde. Kur Sv.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, K: II, TTK Yay., Ankara

Bektaş, Özlem, Öztaşkın, XV-XVII Yüzyıl, Osmanlı, Atatürk Üniversitesi, Dr. tezi Erzurum.

Belgelerle Türk Polisi Tarihi, Suriye Fransız Mandası Hükümeti Emniyeti Umumiyesi.2.169 29.1.1936 Gazi İmzası, S.126 Cilt.8 Emniyet genel müdürlüğü Yayınları. Ankara. Yıl 2021.

Belleten, XLVIII, (1983), s. 185.

Belleten, Tansel, No.109 Ocak 1969.

Berna Fildiş, (2018) Prens Sabahattin'in Amerika Birleşik Devletleri Üzerine Düşünceleri Sosyoloji Yazıları. Ed.Yüksel Yıldırım

Bilal Şimşir. Türk. Tarih Kurumu. Ankara. 1976. Ege Sorunu Belgeler 1912-1913 / 1913-1914- Aegean Question Documents (2 Cilt Takım) Türkçe- İngilizce

Bozkurt, Celil, (2015), Türk İnkılap Tarihi. s.56, s.11-32 Millî Mücadele Döneminde Muhiiddin Baha Pars.

Cenap Şehabettin, Maliye ve İktisat Ahvalımız makale Hadisat Gazetesi 15.12.1918 no.57

Celil, Bozkurt (2021), Gazze ve Yafanın Tahliyesi, Belleten Nisan, 2021, C. 85 S. 302, ss. 193-225

Cumhuriyet Gazetesi, 2.4.1947.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1926

Çağın Polis Dergisi, 2004

Çanaklı Levent Ali, Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar. 1872-1950 Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa, 2007.

Çetin, Cem, Servet-i funun. Dergilerinde İktisat.1891-1928. Servet-i Fünûn Dergisindeki İktisada İlişkin Makale ve Yazıların Açıklamalı Bibliyografyası (1891-1928) [http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies](http://dx.doi.org/10.7827/Turkish_Studies). 11541.201-234Yıl-Sayı:2017-Volume 12 Issue 3

Çetin, Emrah, (2019), 2. Uluslararası Osmanlı Arşiv Kongresi Tapu Kadastro Gene Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Ankara.

- Çetin, U. (2019), 2. Uluslararası Osmanlı Arşiv Kongresi Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı.
- Danışman, Zuhuri, Naima Koçi Bey Risalesi, İstanbul,
- Kaya, Gökhan, (1999), İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin basın yayın faaliyetleri (1876-1908), AÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Danışman, Zuhuri, (1985), Kültür Bakanlığı Ansiklopedisi, s.701-889.
- Demir, Fevzi, (1988), İzmir Sancağı 1912 Meclisi Mebusan Seçimi. Yüksek Lisans Tezi.
- Dikici, Ali, (2008), Milli Şef Döneminde Laiklik Uygulamaları, İnkılap Tarihi Enst. Atatürk Yolu Dergisi S.41. Kasım, ss.161-192, [http://: www. Ankara. edu.tr](http://www.Ankara.edu.tr)
- Dikici, Ali, Milli Şef Dönemi Personel Anlayışı ve Polis. Divan Dergisi, (2005)-2 s.7
- Eğitim Sen, Düşünce Metodu Dergisi, (1996).
- Emecan, Feridun, (1999), 16. Yüz Yıl, TTK. Ankara.
- Felek, Burhan, 1974, Tt. 583947, Milliyet Gazetesi Eki.
- Evlia Çelebi Seyahatnamesinde 1. İstanbul .1314 s. 528'
- Gabor Aguston, (2011), Military Trandormation İn Thr Ototman Empire And Russia 1500-1800. Gagelimendo Zemskkoi Samıgraleniye v. Russo Moskova. 1990.
- Gelibolulu Mustafa Ali. Kühül Ahbar. Cilt. s.29. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı No.169 İstanbul, 2010.
- Güçlü, Abbas, Milliyet Gazetesi, 13.02.2017.
- Harward College Library, On two volume .vol.1. 1914. 1845.
- Hanioğlu, Şükrü, CNN. 13.05.2001.
- Hopkirik, 1995.s.17.
- Hobsbavm, Eric, (2021), İmparatorluk Çağı, 1875-1914, Dost Yayınevi.
- Füreyya Evliliği, 1955, Sel Yayınları, İstanbul.
- Kocabaş, Süleyman, 2004, Geçmişten Günümüze Bilinmeyen Tarihimiz.
- İğdemir, Uluğ, (1968), Atatürk'ün Anafartalar Gurubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler, Belleten, Cilt: 32 Sayı: 128, 473.
- İnalcık, Halil, (1958), Osmanlı Padişahları AÜ.SBF, C.13.S.4, s.68.
- İnalcık, Halil, (2003), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer. Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı İstanbul.
- İ.Ü. Hukuk Fakültesi. Prof. Cemal Bilsel'e Armağan. 1939 s. 358.İstanbul
- Gürsoy, Çiğdem, Davut Paşa Mahkeme Kayıt İstinye, Üniversitesi, İİBF, İstanbul.
- Gönültaş, M, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Yolu Dergisi.
- Joris, Edward, (2018), Caought Between Contienetals And Holigren.Maaten Von Ginderac-her To Killa Sultan University of Andwep Htp: / Doi Org /10.1017.978.1.137.489.32.6.6-3.
- P.A. Krmavov Eccenrichesbe Razivite Rossi 19-20 vakelek Moskova, 1950.
- ICA.2019. 3. Uluslararası Farkındalık konferansı. aratinh akd. Yayınları. İzmir Belediyesi

Soner Yalçın, Kara Kutu. Yüzleşme vakti. Kırmızı kedi yayınları, 2019. academia.edu
42613656 Rockfellerin kayıtları burada yazılı.

İnalçık, Halil, Tanzimat Bulgar Meseleri.

İstanbul Ansiklopedisi I. Cilt Abc.

JHUIS 4.1.june.2021 wmrw gör.s.30-35 Journal Of Universal History Studies*)

Liberal Düşünce Yıl.16 Sayı.61-61.Kış, Bahar 2011 S.39.49.

Karakuş, Sadık Emre, Tarih Okulu Dergisi Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi:

Karal, Enver Ziya, (1988), Osmanlı Tarihi C.VIII, Ankara: TTK Yayınları

Karal Enver Ziya, (1988) 3. Selim Han Ankara

Karaman, Deniz, S.4.Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF SBE. Dergisi.

Kaya Yakup, Ersin Müezzinoğlu, (2017), Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 6, s. 3.

Karpat, Kemal, Türkiye'de Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları.

Kenan Seyfi,3. Selim ve Dönemi isam. Yay. 2012. ed. academia.edu.

Kılıç, Orhan, (2021), Academia Edu. 30.10.2021.

Korkmaz Alemdar, 2014 4-12(1) İletişim Araştırmaları Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.

Komşu, Mehmet B. Yançucu Tez. Ank. 2019.

Kuneralp, Sinan, Son Dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali, İİBF. Cilt. 24 Sayı.4 2010 S295 Kanuni Dönemi

Kurtalan, Uğur.18. yy. Osmanlı Devleti ile Avsutyurya Ars.Tic.Anlş.ve Yaşanan Değişmeler 1718-1791 Hitit Üniversitesi, Sbe, Dergisi, Yıl. 9 Sayı.2 Aralık, 2016.

Kut, T.C. Bakan Tm Dergisi Atatürk Ansiklopedisi.

Kutay, Cemal, (1980), Çağında Bir Asrı Saadet Müslüman Bediüzzaman Saidi Nursi, Yeni-asya. Yayınları, ss.116-117.

Kürkçüoğlu, Erol, (2000), Rus Emperyalizmi ve Panslavizm, AÜ, Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, s.15 Erzurum.

Malkoç, Eminalp. Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı Ve Düşünce 93 Dünyası Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası.

Meclisi Ayan Ceridesi, Devre, 1, C.2 I 16 Ic, 2 1325, s.55.

Meriç, Cemil, (2004), Bu Ülke, İletişim Yayınları. İstanbul.

Milliyet Gazetesi, 07.04.2017.

Şinasi, Mustafa Reşit Paşa İçin Beyazıt S.18 Ankara.

Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tell yayınları. İstanbul, 1993

Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı Askeri Kıyafetleri yazar. Mahmut Şevket paşa. KKK. Basımevi Ankara.

Muphen, Rhoads, (2007), Osmanlı'da Savaş. 1500-1700, (çev. M. Tanju Akal), Humo Yayınları, 1. Baskı İstanbul.

- Nayır, Yaşar Nabi, Ülkü Hareketleri Dergisi Sayı: 9 Sayı .11 s.191 s.385 Atatürk'e Eşittir Tanrı.
- Narçin, Duygu, (2019), Akhaimenid Dönemi Siyasi Tarihinde Kallas Barışı MÖ. 550-449 İstanbul, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir ABD. İstanbul.
- Nazif, Süleyman, Hadisat 9.11.1918 No.21.
- Naci İsmail, Bir Devlet Nasıl İdare Olunur? Yarın Gazetesi. 2 Mart 1931.
- New York Times 190. 1909. Wikipedia.
- Neziroğlu, İrfan, İstiklal Mahkemeleri, S.97 Eskişehir İstiklal Mahkemeleri C.4 TBMM Yayınları No.1.
- Nimitz, August, (2002), Class Struggle Under Empire İndependence of Marks - Engels International Socialist Quaterly Internationalala Socialaism s.9.
- Nimitz, August, Class Struggle Under Empire İndigence of Marks And Engels İnternational Sepetçioğlu, Mustafa Necati, (1998), Geçitteki Ülke.
- Socializm Journal Sayı. 96. Kış. 2002. s.169'den Aktaran 1800 Fransa Cezayir'i İşgali Ali Buktaya. Ortadoğu Etütleri. Ocak 2012 C.12. Sayı. 2. s.147.
- Onat, Kısmet Kesim Onat, Gazi SBE tez
- Ortak, Şaban, Atatürk Dergisi, 2010
- Ortaylı, İlber, İdare Tarihi, Cedid Yayınları.
- Ortaylı, İlber, (1983), İmparatorluğun En Uzun Yılı, Hil Yayınları.
- Otam, (34-2013), Güz. 2013, s.261, Ankara.
- Ordu ElifbasıYılı: 2018 Cilt: 11 Sayı: 36 Sayfa Aralığı: 443 – 484 Metin Dili: Türkçe DOI: 10.14225/Joh1408 İndeks Tarihi: 18-02-2020
- Öğün, Tuncay, 2018, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Basınında Rusya Müslümanları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34 (1) : 97.
- Öner, Ertan, 1919, Ankara.
- Öztekin Özge, Tarih Manzumelerine Göre XIX. Yüzyılda Ankara. Ankara Araştırmaları Dergisi Journal of Ankara Studies
- Öztürk, Mehmet Ömer, (2010), Akademik Bakış.
- Öztürk, Taha, Vakanüvis Uluslararası Tarih Dergisi, (2017). Vol.2 No.1, Şerif Hüseyinin Eşlerinden Birinin Mustafa Raşit Paşa Torunu Bilgisi.
- Öztrak, Faik, Varlık Vergisi, İstanbul 1951.
- Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Tarihi, Cilt.8.
- Öztuna, Yılmaz, 21.05.2001. TRT-1 Yayını.
- Peker, Nazım, Osmanlı Devlet Erkânı.
- Polat, Mustafa, (2017) Arşiv Kayıtlarına Göre XIX. yüzyılda İnegöl'desosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı. Bursa
- Risale-İ Nur Enstitüsü Said Nursi'yi Uyandıran Namık Kemal'in Rüyası.
- Saban, Nedim, 2016, Haliç Üniversitesi. SBE Yayınları.

- Savaşal Savran, Gülten, (2006),” Mazhar Müfit Kansu Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber C.1 Ankara, 1966 ss. 131-132, Ankara. Doktora. Tezi.
- Santuri A Ali, (2011), Ufki Bey Albert Us, Boburas Ya Da Santori, Uyer Bey A (Çev. Bektaş), Kıl. Yay İstanbul.
- Şavkılı, Cengiz, (2011), İnkılap Tarih Dön Parlamento Faaliyetleri, 1920-1938, AÜ Doktora Tezi.
- Selanikli Tahir.
- Sheldon S. Steinberg. David T. (1995), Hükümet Ahlak ve Yöneticiler Ankara (çev. Turgay Ergün), Ulustern. Todaie Yayınları. 1. Baskı
- Şimşir, Bilal, 1976, Halifesiz 50 Yıl, Türk Tarih Kurumu Ankara.
- Şinasi, İbrahim, Mustafa Reşit Paşa İçin Beyazıt, Ankara.)
- Şular, Marmara. Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Taha Öztürk, Vakanüvis, Uluslararası Tarih Dergisi Mart. 2017 vol.2 no.1 Şerif Hüseyin’in Eşlerinden Birinin Mustafa Raşit Paşa Torunu Bilgisi.
- Tabakoğlu, Ahmet. İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları.
- Taner Timur, Burgazola çiftlikleri y.no.6. 2012. İstanbul. Cilt.1
- Tanyol. s.32
- Takva, Havva Nur, (2017), Selçuk Üniversitesi, Naimaya göre Osmanlı Devletinin Siyasi yapısı SBE Doktora Tezi. Konya.
- Tarihi Cevdet 1. ss.242-243.
- Tanin Gazetesi, 9 Mart 1917, s.3.
- Tavhidi Efkâr 19 Teşrisani 1924 s.1.
- TDV İslam ansiklopedisi Ankara.
- The Voice of İslam and the Müslim World, January, 1895 ,New York.
- Tkgm.s.350 Arşiv Daire Başkanlığı, Ankara.
- Türklük Std W. 13. Spring. 2009 s.3.
- Tulışık, Melek, (2010), SBD.
- Tunçay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931.
- TBMM, 1 Dönem 8.1 C.7.
- TBMM Tutanakları.
- TBMM, Cilt.002 Birleşim 43.-36 Sayısı 358-111.
- TBMM S.10.22 Kasım 1920. S.16.Tbmm 2. Cilt. Devre 1. Cilt 6.
- TBMM. 2.1 Devre 1. Cilt 2. Oturum. C.Um 1708. Ocak 1923. ss.220-235.
- TBMM Kavanişni Mecmuası, İçtima 2.1. Teşrisani 1941. Cilt.32 s.731.
- TBMM. 1 Dönem 8.1 C.7
- T.C. Nasıl Kurutulur Alif Yay. İstanbul, 1965 S.37.
- 14.7 1921 1337 16 Nisan 1339 1923.Kanun No.135 Kabul Tarihi 14.7.1921 TBMM Zabıtları.16.7.1923 Yayın Tarihi Tertip 3 Cilt S.29 139 21 3 1921 23 7 1923 3 3 S.49.
- TBMM. 09006070 pdf.b.70 30.4.1951 o:1s.363 muhalif görüşmeler.

- Mustafa Turan, Korporatist Kuram, Micheal Manoilesnco,1936 Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi. 19.-39, 2019 Güz.)
- Ubcini, M.A, (1992), Tercüman 1001 Temel Eser. s. 49, C. 1, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi. İstanbul.
- Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu. İzmir Akd. Akd.İzmir Büyük Şehir Belediyesi. 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail, H. A.G.E. C.Iv 1.s.44.
- Ülkü Dergisi Eski Sayıları.
- Van Gelder, (1989), The Arabic Text of the "Apocalypse of Baruch": Edited and Translated with a Parallel Translation of the Syriac Text
- Verner Anthony, (2003), Apents Of Empire Anglo Zionist İntelligence.1915-1919 Brasse Press UK.
- Vesnik Yevpori 1813.
- Yalçın, Soner, İca. 2019. 3. Uluslararası Farkındalık Konferansı, Aratınh Akd. Yayınları İzmir Belediyesi, [http://: www.academia.edu.tr](http://www.academia.edu.tr), 42613656 Kara Kutu Yüzleşme Vakti, Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yarın Gazetesi, 14.Mart.1934 s.1.s.4.
- Yarın Gazetesi, 2 Mart 1931 s.3
- Yarın Gazetesi 14.Mart.1934 s.1.Sayfa. 4.)
- Yunus Ağa, Mısırın İdari Sosyal Yap. Der Abdülhamit'e Layiha History Studies O Doğuda Özel Sayısı, 2010, www.bozok.edu.tr
- Yücel, Yaşar. Anadolu Beylikleri Devlet ve Toplum, s.820.
- Webb, M A (1996), ABD İslam Propagandası Osmanlı 1893-1896 Osmanlı Eastern İlmi. Arş. İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- <http://bozok.edu.tr>
- [http //:www.tr.scribd](http://www.tr.scribd). 1.4.2021 31 Mart vakası.
- [http://:www.adnanmenderes.edu](http://www.adnanmenderes.edu). Darbe Kitabı. Cilt.1. 2017.
- [http://:www.tkgm.gov.tr](http://www.tkgm.gov.tr)
- [http://:dicle.edu.tr](http://dicle.edu.tr).s.14.
- <http://www.encyclopedia.com> (Erişim Tarihi Kasım 2021).
- [http://:www.ismet inönü vakfi.org](http://www.ismetinonu.vakfi.org).
- (<https://kultursayfasi.wixsite.com/osmanlilar/blank-u4rr8>)
- [http://: www.obmuze.com](http://www.obmuze.com).erişim tarihi.10.09.2023.”)
- [http://:www. İnönü.udu.tr](http://www.inonu.udu.tr), “İnönü Bşb 1931-1937 Bysrm Peker Yls”.
- [http://:www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr). İnönü. (Erişim Tarihi 9.15.2021).
- [www.:/Wikipedia](http://www.wikipedia.org). Osmanlı'da nüfus . Erişim tarihi.04.08.2023
- [http://:www.eskieserler.net](http://www.eskieserler.net).
- [http://:www.odatv.com](http://www.odatv.com). Soner Yalçın 25 Ekim 2009 12:00. Paris'te Bir Kürt Prens,”

DOĞU'DA VE BATI'DA GÜNDELİK YAŞAM

Editörler

Dr. Kamile Sinem Küçük, Dr. Sema Gökenç Gülez

DOĞU'DA VE BATI'DA GÜNDELİK YAŞAM

Dr. Kamile Sinem Küçük, Dr. Sema Gökenç Gülez

Yayın No.: 1911
ISBN: 978-625-393-105-6
E-ISBN: 978-625-393-104-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

DOĞU'DA VE BATI'DA GÜNDELİK YAŞAM

1. Basım, VIII + 522 S., 13,5X21,5 cm Kaynakça var, dizin yok
ISBN: 978-625-393-105-6
E-ISBN: 978-625-393-104-9
1. Gündelik Yaşam 2. Doğu 3. Batı 4. Medeniyet 5. Kültür

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Cankaya/ANKARA

İçindekiler

VII ÖN SÖZ

1 GİRİŞ

5 BÖLÜM I: DOĞU'DA GÜNDELİK YAŞAM

5 1.1. JAPONYA'NIN MEJİ DÖNEMİ'NDE GÜNDELİK YAŞAM (1868-1912)

5 DAILY LIFE IN JAPAN MEJİ PERIOD (1868-1912)

Ahmet Murat Kadioğlu

22 1.2. ÇİNLİLERİN GÜNDELİK YAŞAMINDA YİN-YANG FELSEFESİNİN YEMEK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

22 THE INFLUENCE OF YIN-YANG PHILOSOPHY ON CHINESE FOOD CULTURE IN DAILY LIFE

Aierken Maiergeya

39 1.3. 18. YÜZYIL ÇİN GÜNDELİK YAŞAMINDA OKSİDENTALİZM

39 OCCIDENTALISM IN DAILY LIFE OF THE 18TH CENTURY CHINA

Çile Maden Kalkan

63 1.4. PAÑÇATANTRA MASALLARINDA HİNT TOPLUMUNUN GÜNDELİK YAŞAMI

63 DAILY LIFE OF INDIAN SOCIETY IN PAÑCHATANTRA STORIES

Esra Büyükbahçeci

77 1.5. ARAP TOPLUMUNDA GÜNDELİK YAŞAMIN EDEBİYATA YANSIMALARI

77 DAILY LIFE REFLECTIONS TO LITERATURE IN ARAB SOCIETIES LITERATURE

Derya Adalar Subaşı

- 96** 1.6. LİN YUTANG'IN KALEMİNDEN ÇİNLİLERİN YAŞAM SANATI:
GÜNDELİK YAŞAM VE HAYATIN ZEVKLERİ
- 96** THE ART OF LIVING OF THE CHINESE PEOPLE THROUGH THE
PERSPECTIVE OF LIN YUTANG: DAILY LIFE AND THE PLEASURE OF
EXISTENCE
- Gonca Unal Qiang
- 120** 1.7. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE VAN'DA GÜNDELİK
YAŞAM PRATİKLERİ: MEKÂNLAR
- 120** DAILY LIFE PRACTICES IN VAN DURING
THE REPUBLICIAN PERIOD: PLACES
- Güneş Şahin
- 137** 1.8. HİTİTLERDE GÜNDELİK YAŞAM
- 137** DAILY LIFE IN THE HITTITES
- Hasan Tuncer
- 159** 1.9. SELÇUKLU SULTANLARININ GÜNDELİK YAŞAMLARI
- 159** DAILY LIVES OF THE SELJUK SULTANS
- Nilay Ağırnaslı
- 182** 1.10. DAILY LIFE IN JAPAN AND TÜRKİYE AFTER EARTHQUAKE:
TRANSFORMATION AND PROSPECTS OF LIFE IN AREAS IMPACTED BY
TURKISH EARTHQUAKE
- Noriji Fujimoto
- 213** 1.11. ÇİN'İN FUJIAN EYALETİ TOPRAK BİNALARI (土楼) VE
HAKKALARIN (客家人) GÜNDELİK YAŞAMLARI
- 213** CHINA'S FUJIAN PROVINCE EARTH BUILDINGS (土楼) AND THE DAILY
LIVES OF HAKKA PEOPLE (客家人)
- Nuray Pamuk Öztürk
- 235** 1.12. ÇİN'İN BÜYÜK İLERİ ATILIM VE KITLIK DÖNEMLERİNDE
GÜNDELİK YAŞAM
- 235** DAILY LIFE OF CHINA IN GREAT LEAP FORWARD AND FAMINE PERIOD
- Reyhan Eraslan

- 265** 1.13. ÇİN GÜNDELİK YAŞAMINDA KALİGRAFİ SANATI VE ÇİN
KALİGRAFİSİNİN PİRİ WANG XIZHI
- 265** THE ART OF CALLIGRAPHY IN CHINA'S DAILY LIFE AND THE MASTER
OF CHINESE CALLIGRAPHY WANG XIZHI

Sema Gökenç Gülez

- 283** 1.14. KORE BUDİZM'İNDE GÜNDELİK YAŞAM
- 283** DAILY LIFE IN KOREAN BUDDHISM

Seungeun Kim-S. Göksel Türközü

- 303** 1.15. DAILY LIFE OF CHINA AND TÜRKİYE FROM A
CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE

Yingjie Wang

321 BÖLÜM II: BATI'DA GÜNDELİK YAŞAM

- 321** 2.1. ANTİK YUNAN TOPLUMUNDA GÜNDELİK YAŞAM:
ÖLÜM VE ÖLÜM UYGULAMALARI

- 321** DAILY LIFE IN ANCIENT GREEK SOCIETY:
DEATH AND DEATH PRACTICES

Bilgen Gül - Bilsen Ş. Özdemir

- 351** 2.2. ITALIAN-SICILIAN CUISINE AND DAILY LIFE IN ANDREA
CAMILLERI'S MONTALBANO SERIES: A STUDY OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN FOOD AND CULTURAL MEMORY

Deniz Dilşad Karail Nazlıcan

- 379** 2.3. GÜNDELİK YAŞAM VE GÜNDELİK DİRENİŞ: RUS HALK KÜLTÜRÜNDE
ÇİFT İNANÇLILIK (DVOYEVERİYE) PRATİKLERİ

- 379** DAILY LIFE AND EVERYDAY RESISTANCE: PRACTICES OF DUAL FAITH
(DVOYEVERIE) IN RUSSIAN FOLK CULTURE

Duygu Özakin

- 413** 2.4. GOGOL'UN *ÖLÜ CANLAR* ESERİNDE RUS GÜNDELİK YAŞAMI

- 413** RUSSIAN DAILY LIFE IN GOGOL'S DEAD SOULS

İren Dilara Kongaz

- 445** 2.5. ALLOTMENT GARDENING IN GERMANY:
HISTORY, BENEFITS AND SIGNIFICANCE IN DAILY LIFE
Hasan İen
- 468** 2.6. ORTA AĞ FRANSA'SINDA KENTTE VE
KIRSALDA GÜNDELİK YAŞAM
- 468** DAILY LIFE IN URBAN AND RURAL AREAS
IN MEDIEVAL FRANCE
H. Necmi Öztürk
- 482** 2.7. ADAM MICKIEWICZ'İN GÖZÜNDEN 19. YÜZYIL LİTVANYA'SINDA
POLONYA SOYLULARININ GÜNDELİK YAŞAMI
- 482** DAILY LIFE OF POLISH NOBLES IN 19TH CENTURY LITHUANIA THROUGH
ADAM MICKIEWICZ'S EYES
Seyyal Körpe Kemer
- 501** 2.8. TÜRK VE RUS ATASÖZLERİNDE
“GÜNDELİK YAŞAM” KAVRAMI
- 501** THE CONCEPT OF “DAILY LIFE” IN
TURKISH AND RUSSIAN PROVERBS
Zoya Şengüder

BÖLÜM I

DOĞU'DA GÜNDELİK YAŞAM

1.1. JAPONYA'NIN MEIJI DÖNEMİ'NDE GÜNDELİK YAŞAM (1868-1912)

DAILY LIFE IN JAPAN MEIJI PERIOD (1868-1912)

Ahmet Murat Kadioğlu¹

GİRİŞ

Bu makale, Meiji Dönemi'nde Japon gündelik yaşamının çeşitli yönlerini ele alarak bu dönemde yaşanan toplumsal değişim ve modernleşmenin etkilerini incelemektedir. Değişikliklerin, Japon toplumunun sosyal ve kültürel yapısında önemli dönüşümlere yol açtığı ve Japonya'nın dünya sahnesinde güçlü ve modern bir ulus olarak yerini almasını sağladığı görülmektedir. Bu süreç, Japonya'nın kültürel kimliğini ve geleneklerini koruyarak Batılı düşünce ve yaşam tarzlarıyla uyum sağlamasına da imkan tanımıştır. Meiji Dönemi (1868-1912), Japonya tarihinin en önemli ve kritik dönemlerinden biridir. Bu dönem, Japonya'nın kapalı bir ülkeden (鎖国) açık bir ekonomiye, feodal bir toplumdaki modern bir ulusla geçiş sürecini yaşadığı dönemdir. Bu makalede, Meiji Dönemi'nde gündelik yaşamın nasıl değiştiğini ve toplumsal yapıya nasıl yansıdığını inceleyeceğiz. Aslında Japonya'da modernleşme sürecinin Meiji Dönemi ile başladığını söylemek yanlış olur. Düşünsel ve teknolojik alanlarda ve askerî alanda bir modernleşme süreci Edo Dönemi olarak adlandırılan ve Japonya'nın Batılılara sömürgecilik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ostim Teknik Üniversitesi, Ortak Dersler Bölüm Başkanlığı, muratkadioglu@hotmail.com, 0000-0001-9786-1904.

Meiji Dönemi'nde Japonya, Batılı düşünce ve yaşam tarzlarını benimseyerek küresel düzeyde rekabet edebilir bir güç hâline gelmiştir. Aynı zamanda, Japon toplumu geleneklerine ve kültürel kimliğine bağlı kalmayı başarmıştır. Bu süreç, Japonya'nın tarihsel ve kültürel mirasını korurken, dünya sahnesinde önemli bir aktör olarak yerini almasını sağlamıştır.

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar süren Meiji Dönemi (1868-1912), Japon tarihi ve kültürü açısından büyük bir dönüşüm ve modernleşme sürecinin yaşandığı önemli bir dönemdir. Bu dönemde, Japonya hızla sanayileşmiş, Batılı ülkelerle ilişkilerini güçlendirmiş ve kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu süreç, Japon toplumunun gündelik yaşamında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel yaşam tarzları ve değerler, modernleşme ve Batılılaşma süreçleriyle birlikte şekil değiştirmeye başlamış ve Japon toplumunun gündelik yaşamının önemli ölçüde dönüşmesine yol açmıştır.

Kaynakça

- Atik, K. (2012). Japonya, Kapalı Ülke, İdeoloji ve Din. *Doğu-Batı*, 60, 101-118.
- Atik, K. (2020). Tarihsel Perspektiften Japon İstihbaratı. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 23-36. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dasad/691486>
- Atik, K. (2021). From Native To Continental: Religious Landscape In Early Medieval Japan. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.870872>
- Beasley, W. G. (2000). *The Rise of Modern Japan: Political, Economic, and Social Change since 1850* (3. bs). Palgrave Macmillan US.
- Bernstein, G. L. (1991). *Recreating Japanese Women, 1600-1945*. University of California Press.
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. *Gazi Akademik Bakış*, 02, 155-176.
- Duke, B. C. (2009). *The History of Modern Japanese Education: Constructing the National School System, 1872-1890*. Rutgers University Press.
- Gordon, A. (2009). *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. Oxford University Press.
- Gönen Hakan, & Atik, K. (2015). Turkish-Japanese Relations: A Descriptive Assessment. İçinde H. Işıksal (Ed.), *Turkish Foreign Policy in the New Millenium* (ss. 637-650). Peter Lang.

- Guttman, A., & Thompson, L. (2001). *Japanese Sports: A History*. University of Hawaii Press.
- Kakuda, M. (2011). 日本における契約法の現代化動向と展望 [Nihon ni okeru keiyaku-hô no gendai-ka dôkô to tenbô]. *법학연구 [Beonhak Yeongu]*, 52(2), 149-167. <http://www.dbpia.co.kr/Journal/ArticleDetail/1482432>
- Kamigato, M. (2002). 明治初期教育制度の変遷 (1868-71) [Kamigato, “Meiji shoki kyôiku seido no henshen (1868—71)]. *Nîgatakokusaijôhôdaigaku jôhō bunka gakubu kiyō*, 5, 29-51.
- Matsuda H. (1919). 江戸時代制度の研究 [Edo jidai seido no kenkyū]. Buke Seido Kenkyukai.
- Milhaupt, T. S. (2014). *Kimono: A Modern History*. Reaktion Books.
- Mitani, M. (1997). 戦時期日本の社会思想-現代化と戦時変革 (1930年代の日本思想) [Senji-ki Nihon no shakai shisō – gendai-ka to senji henkaku (1930-nendai no Nihon shisō)]. *思想 [Shisō]*, 882, 69-120. <http://ci.nii.ac.jp/naid/40001542042/>
- Morse, E. S. (1886). *Japanese Homes and Their Surroundings*. Ticknor & Company.
- Murakami, S. (1986). 天皇制国家と宗教 [Tennōsei Kokka to Shūkyō]. Nihon Heironsha.
- Okada, A. (2002). ラーメンの誕生 [Ramen no Tanjō]. Chikuma Shobo.
- Rath, E. C. (1992). The Transformation of Food Culture in Early Modern Japan. İçinde G. P. Leupp (Ed.), *Servants, Shophands, and Laborers in the Cities of Tokugawa Japan*. Princeton University Press.
- Seidensticker, E. (1991). *Tokyo Rising: The City Since the Great Earthquake*. Harvard University Press.
- Shiba, R., & Tetsuo, Y. (1997). 日本とは何かということ 宗教、歴史、文明 [Nihon to ha Nanika to Iu Koto Sôkyô, Rekishi, Bunmei] (2. bs). NHK Shuppan.
- Watanabe, S. (2014). 名著で読む日本史 [Meichode Yomu Nihonshi] (2. bs). Ikuhosha.
- Yagi, Y., & Tsuji, N. (2009). 明治30年代における中学校国語教科書の編集方針: 落合直文の国語教育観と編集教科書から [Meiji 30-nendai ni okeru chûgakkô kokugo kyôkasho no henshû hôshin: Ochiai naofumi no kokugo kyôiku-kan to henshû kyôkasho kara]. *人文科教育研究 [Hito Bunka Kyôiku Kenkyû]*, 36, 13-23.
- Yamawaki, C. (1996). 文化の混血とエスニシティ ペルーにおける中華料理に関する一考察 [Bunka no konketsu to esunishiti perû ni okeru chûkaryôri ni kansuru ichikôsatsu]. *年報社会学論集 [Nenpô shakai-gaku ronshû]*, 1996(9), 47-58. <https://doi.org/10.5690/kantoh.1996.47>
- Yiu, A. (1992). 明治の現代化と二十世紀末の国際化: 漱石の「現代日本の開化」を中心に [Meiji no gendai-ka to nijusseiki-sue no kokusai-ka]. *Jôsai Bungaku*, 17, 40-48.

1.2. ÇİNLİLERİN GÜNDELİK YAŞAMINDA YİN-YANG FELSEFESİNİN YEMEK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ THE INFLUENCE OF YIN-YANG PHILOSOPHY ON CHINESE FOOD CULTURE IN DAILY LIFE

Aierken Maiergeya¹

Çin’de Yemek Kültürü ve Önemi

Gündelik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olan yemek, insanların temel ihtiyacını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel yapının da önemli bir parçası olarak görülmektedir. Yemek, insanlar arasında ilişki bağına güçlendiren, sosyal etkileşimi teşvik eden ve toplumsal birliği sağlayan bir eylemdir. Bir araya gelip yemek yeme eylemi, ailelerin, arkadaşların ve toplulukların birlikte vakit geçirdiği ve paylaşımında bulunduğu bir atmosfer sağlar.

Yemek, bir kültürün değerlerini, geleneklerini ve inançlarını yansıtan bir araçtır. Bir ülkenin veya bir bölgenin yemek kültürü, tarihinden, coğrafyasından, ikliminden ve sosyal yapılanmasından etkilenir. Yemekler, bir toplumun kültürel kimliğini yansıtarak farklılıkları ve çeşitlilikleri ortaya koyar. Aynı zamanda yemek, bir kültürün diğer kültürlerle etkileşimini ve kültürel alışverişi de yansıtabilir.

Çin yemek kültürü, dünya çapında ünlü yemek geleneğine sahiptir. Çin mutfağı, zengin çeşitliliği, titizlikle hazırlanan yemekleri ve göze hitap eden özelliği ile bilinir. Çin yemekleri, ailelerin bir araya

¹ Yabancı Uyraklı Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Anabilim Dalı. amaiergeya@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0002-7781-1886.

gereken önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Gelecekteki çalışmaların, bu felsefenin güncel sağlık uygulamalarında nasıl kullanılabileceğini daha detaylı şekilde incelemesi, sağlık bilincinin artırılmasına ve sağlıklı yaşam tarzlarının teşvik edilmesine yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Chang, H. (2015). Understand Food Cure with Chinese Yin-Yang Theory. *Hawaii University International Conferences*, s.1-9.
- Chen, X. (2022, 20 Ocak). Yin and Yang of human body. *Zhong Guo Da Bai Ke Quan Shu*.
- Erişim adresi: <https://www.zgbk.com/ecph/words?SiteID=1&ID=186450&SubID=140180>
- Cooper, J. C. (1990). *Taoism: The way of the mystic*. Welling borough, UK: Aquarian Press.
- Fang, T. ve Faure, G. O. (2011). Chinese communication characteristics: A Yin Yang perspective. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 320-333.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları. *I. LOTUS International Journal of Language and Translation Studies*, 2(2),56-75.
- Li, P. P. (2008). Toward a geocentric framework of trust: An application to organizational trust. *Management and Organization Review*. 4(3), 413-439.
- Lu, H. C. (1989). *Chinese system of Food Cures*. Malaysia: Sterling Publishing Company
- Shen, K. Y. (2019). "Mapo Doufu" Bazi Zhenyan Zhong De Zu Gong Weidao, ("Mapo Doufu" sekiz karakterli özdeyişindeki takım çalışmasının tadı)
<https://tougao.12371.cn/gaojian.php?tid=2500186>
- Tan, Y. (2016). Yin Yang Wu Xing yu Ren Ti Guan Xi, (Yin Yang ve Beş Elementin İnsan Vücutuyla İlişkisi)
Erişim adresi: https://m.sohu.com/n/471632763/?wscrid=95360_7
- Ünal Chiang, G.(2023,16Haziran). KLU Felsefe Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://www.klufelsefe.com/kelime/yin-yang/>
- Ünal Chiang, G. (2011). Üç Yönüyle Dao De Jing: Evren, İnsan ve Siyaset. *Felsefe Dünyası*, (54),155-170.
- Ünal Chiang, G. (2023). Laozi Epistemolojisinde Zitlikler Ve Çelişki İzlenimleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 72-79
- Yao, Ch. P. (2010). *Huangdi Neijing.Su Wen*. Bei Jing: Zhong Hua Shu Ju.
- Wan, J. Zh. (2014). *Zhong Guo Yin Shi Wen Hua (Çin Yemek Kültürü)*. Bei Jing: Zhong-yang Bianyi Chu Ban She.

1.3. 18. YÜZYIL ÇİN GÜNDELİK YAŞAMINDA OKSİDENTALİZM OCCIDENTALISM IN DAILY LIFE OF THE 18TH CENTURY CHINA

Çile Maden Kalkan¹

Giriş

1500 ile 1800 yılları arasında uluslararası objelerin dolaşımıyla ilgili artan disiplinler arası çalışmalar, küresel erken modern çağın inşasında Çin objelerinin önemini ortaya çıkarmıştır (Bleichmar ve Mancall: 2011; Findlen: 2012). Özellikle 18. yüzyıl erken modern Çin'in Batı ile ekonomik ilişkilerinin zirvesi olmuştur (Elman: 2005). Bu ekonomik ve ticari zirve Çin'e aynı zamanda Güneydoğu Asya ve Batı'dan yabancı objeleri ve fikirleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Qing Hanedanı (1644-1911) Dönemi'nden, İmparator Kangxi (康熙帝/1654-1722) ve İmparator Qianlong (乾隆帝/1711-1799), cam ve saat gibi Avrupa'dan ithal edilen ürünleri satın almaları ve Cizvit sanatçıları çalıştırmaları ile ün salmış yöneticilerdir (Curtis: 2009). Günümüzde gerçekleştirilen uluslararası sergiler aracılığıyla, Batı için Qing emperyal zevki giderek daha çok bilinir hâle gelmiştir. Bununla birlikte, Batı ithalat kayıtları incelendiğinde, 18. yüzyıl Çin'inde “okyanus ürünleri” olarak bilinen objelerden çok özellikle Batı gümüşü ithalatı göze çarpmaktadır. Otomat gibi ham maddeler ve gıda maddeleri dışında kalan birkaç lüks göstergesi Batıya özgü ürünler ise imparatorluk sarayının kaderine bırakılmalarıyla bilinmektedir (Smith, 2008: 632-633). Dolayısıyla ne sarayın ne de Çin halkının, Batı'ya karşı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı ABD, cile.maden@hbv.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4736-7101>

Kaynakça

- Bleichmar, D. ve Mancall, P. (Eds.). (2011). *Collecting Across Cultures: Material Exchanges in the Early Modern Atlantic World*, Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Boda, Y. (1987). *Qingdai Guangdong Gongpin*, Beijing and Hong Kong: Gugong bowuyuan and Zhongwen daxue wenwuguan.
- Brokaw, C. (2005). *Printing and Book Culture in Late Imperial China*, Berkeley: University of California Press.
- Buruma, I. and Margalit, A. (2004). *Occidentalism: a Short History of Anti-Westernism*, London: Atlantic Books.
- Chingfei, S. (2009). "Yongzheng chao falangqi zhong suo jian de fanggu pinwei," *Gugong Wenwu Yuekan* 319, 76-83.
- Chung, A. (2004). *Drawing Boundaries: Architectural Images in Qing China*, Honolulu: University of Hawaii Press.
- Clunas, C. (1987). *Chinese Export Art and Design*, London: Victoria and Albert Museum.
- Corsi, E. (2002). "Envisioning Perspective: Nian Xiyao's (1671-1738) Rendering of Western Perspective in the Prologues to 'The Science of Vision'," in A. Forte & F. Masini (Eds.), *A Life Journey to the East: Sinological Studies in Memory of Giuliano Betucoli (1923-2001)*, Kyoto: Scuola Italian di Studi sull'Asia Orientale.
- Curtis, E. B. (2009). *Glass Exchange Between Europe and China, 1550-1800: Diplomatic, Mercantile and Technological Interactions*, Burlington, VT: Ashgate.
- Curtis, E. B. (2009). "Youya de huashen: Yongzheng chao boli qi," *Gugong Wenwu Yuekan* 318, 62-71.
- Dajun, Q. (1985). *Guangdong Xin Yu*, 28 vols., Beijing: Zhonghua shuju.
- Elman, B. A. (2005). *On Their Own Terms: Science in China, 1550-1900*, Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Findlen, P. (2012). *Early Modern Things: Objects and Their Histories, 1500-1800*, London: Routledge.
- Finlay, J. R. (2007). "The Qianlong Emperor's Western Vistas: Linear Perspective and Trompe L'Oeil Illusion in the European Palaces of the Yuanming Yuan," *Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme-Orient* 94, 176.
- Fu, S. (1983). *Six Records of a Floating Life*, Leonard Pratt and Suhui Jiang (Çev.), New York: Penguin.
- Hauchih, H. (2007). "Pei cha qiuhao xi: cong dang'an jizai ran Yongzheng huangdi yu yanjing," *Gugong Wenwu Yuekan* 297, 52-60.
- Hay, J. (2010). *Sensuous Surfaces: The Decorative Object in Early Modern China*, Honolulu: Univ. of Hawaii Press.

- Hostetler, L. (2001). *Qing Colonial Enterprise: Ethnography and Cartography in Early Modern China*, Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Huang, H. (2015). *Cityscapes, Urban Nobodies and War: Modern Transformation of Nianhua in Suzhou-Shanghai, 1730s-1900s*. (Doktoral dissertation, The School of Graduate and Postdoctoral Studies The University of Western Ontario London, Ontario, Canada), 57. Erişim adresi: <https://docplayer.net/99347578-Cityscape-urban-nobodies-and-war-modern-transformation-of-nianhua-in-suzhou-shanghai.html> .
- Huimin, L. (2012). “Zhong’e maoyi yu Qing gong shishang,” *Gugong Wenwu Yuekan* 351, 74-83.
- Idema, W. (1990). Cannon, Clocks and Clever Monkeys: Europeana, Europeans and Europe in Some Ch’ing Novels, in E. B. Vermeer (Eds.), *Development and Decline of Fukien Province in the 17th and 18th Centuries* (pp. 459-488). Leiden: E. J. Brill.
- İmparator Yongzheng’in Kaplan Avı Portresi, “胤禛行乐图册·刺虎页”, Erişim adresi: <https://www.dpm.org.cn/collection/paint/231802.html> (07.05.2023).
- Kanton Deniz Kıyısındaki Fabrikaların Tablosu, Erişim adresi: [https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fd3i71xaburhd42.cloudfront.net%2F403674212d4a326e608bad1530b939e01d30879%2F11-Figure5-1.png&tbnid=PJGJ0erQ7tuwSM&vet=12ahUKEwjtrKPX2-P-AhUD66QKH-SHbBGMQMygAegQIARAm..i&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.semanticscholar.org%2Fpaper%2Fa99f5fe2150811f309835dbd57d49b1602cee385&docid=sqk7neSLoHjMxM&w=978&h=608&q=Anonymous%20Guangzhou%20pa%20inter%2C%20The%20Canton%20Waterfront%20\(c.%201780-83\).&hl=tr&ved=2ahUKEwjtrKPX2-P-AhUD66QKHSHbBGMQMygAegQIARAm](https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fd3i71xaburhd42.cloudfront.net%2F403674212d4a326e608bad1530b939e01d30879%2F11-Figure5-1.png&tbnid=PJGJ0erQ7tuwSM&vet=12ahUKEwjtrKPX2-P-AhUD66QKH-SHbBGMQMygAegQIARAm..i&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.semanticscholar.org%2Fpaper%2Fa99f5fe2150811f309835dbd57d49b1602cee385&docid=sqk7neSLoHjMxM&w=978&h=608&q=Anonymous%20Guangzhou%20pa%20inter%2C%20The%20Canton%20Waterfront%20(c.%201780-83).&hl=tr&ved=2ahUKEwjtrKPX2-P-AhUD66QKHSHbBGMQMygAegQIARAm) (18.04.2023)
- Kanton Manzaralı Kase, Erişim adresi: <https://www.artic.edu/artworks/117475/punch-bowl> (1.05.2023).
- Kleutghen, K. (2012). “Staging Europe: Theatricality and Painting at the Chinese Imperial Court,” *Studies in Eighteenth-Century Culture* 42, 81-102.
- Kobayashi, H. (2006). “Suzhou Prints and Western Perspective: The Painting Techniques of Jesuit Artists at the Qing Court, and Dissemination of the Contemporary Court Style of Painting to MidEighteenth-Century Chinese Society through Woodblock Prints,” in John W. O’Malley (Ed.), *The Jesuits I I: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540-1773*, (pp. 262-286), Toronto: Toronto University Press.
- Kohara, H. (1973). “Sando seikisetsuzu no nisan no mondai Soshu hanga no Kozuho,” *Yamato bunka* 58, 9-23.
- Mei, M. (2013). “Qingong Xiyang jin: yi Qianlong ershisian nian Dayueru zhong suo hui anchan yu ruojian wei zhongxin,” *Gugong Wenwu Yuekan* 367, 2-12.

- Mungello, D. E. (Ed.). (1994). *The Chinese Rites Controversy: Its History and Meaning*, Nettetal: Steyler Verlag.
- Naquin, S. (2009). "Giuseppe Castiglione/Lang Shining: A Review Essay," *T'oung Pao* 95, 393-412.
- Resimli Masa Paravanı Tablosu, "The Emperor's Private Paradise: Treasures from the Forbidden City", Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2011/emperors-private-paradise/photo-gallery> (2.04.2023).
- Schafer, D. (2011). *The Crafting of the 10,000 Things: Knowledge and Technology in Seventeenth Century China*, Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, T. (2008). "The Sing-Song Trade: Exporting Clocks to China in the Eighteenth Century," *Antiquarian Horology* 30, 629-58.
- Spee, C.V. (ed.). (2010). *The Printed Image in China: From the 8th to the 21st Centuries*, London: British Museum Press.
- Spence, J. D. (2001). *Treason by the Book*, New York: Viking.
- Uitzinger, E. (1993). "For the Man Who Has Everything: Western-Style Exotica in Birthday Celebrations at the Court of Ch'ien-Lung," in L. Blussé & H. T. Zurndorfer (Eds.), *Conflict and Accommodation in Early Modern East Asia*, (pp. 216-239), New York: E.J. Brill.
- Van Dyke, P. A. (2005). *The Canton Trade: Life and Enterprise on the China Coast, 1700-1845*, Hong Kong: Hong Kong Univ. Press.
- Yachen, M. (2006). "Picturing Suzhou: Visual Politics in the Making of Cityscapes in Eighteenth-Century China", PhD Diss., Stanford University.
- Yangwen, Z. (2011). *China on the Sea*, Hangzhou: Zhongguo meishu chubanshe.
- Yangwen, Z. (2012). *China on the Sea: How the Maritime World Shaped Modern China*, Leiden: Brill.
- Yonan, M. (2011). "Toward a Fusion of Art History and Material Culture Studies," *West 86th* 18(2), 232-48.
- Yu-chih, L. (2013). "Qinggong yu Guangdong waixiao huafeng de jiaohui," *Gugong Wenwu Yuekan* 363, 74-86.
- Zhinan, S. (1986). "Qingdai gongzhong de Guangdong zhongbiao (Cantonese Clocks of the Qing Dynasty in the Palace)," *Gugong Bowuyuan Yuankan* 3, 10-12.
- Zou, H. (2011). *A Jesuit Garden in Beijing and Early Modern Chinese Culture*, West Lafayette, Indiana: Purdue Univ. Press.

1.4. PAÑÇATANTRA MASALLARINDA HİNT TOPLUMUNUN GÜNDELİK YAŞAMI DAILY LIFE OF INDIAN SOCIETY IN PAÑCHATANTRA STORIES

Esra Büyükbahçeci¹

Giriş

Hintlilerin en önemli masal kitabı olan Pañçatantra'nın yazarı mitolojik bir isim olan Vishṇuṣarman gösterilir. Eserin adı *pañç* “beş” ile *tantra* “bölüm, kitap” kelimelerinin birleşiminden oluşur ve eser “beş bölüm” veya “beş kitap” anlamına gelir. Genellikle fabl türünde yazılmış masal anlatılarını içerir. Siyasal tepkilerden uzak kalmak için hayvanları başkarakterler hâlinde konuşturan eser, o dönemin şehzadelerine politika bilgisini (*nīti*) öğretmeyi amaçlar. Pañçatantra “*atha kathamukham*” yani “böylece hikâye başlar” cümlesiyle başlar. Eserin giriş kısmında Mahilāropya ülkesinde yaşayan Amaraṣakti adındaki kralın bilgisiz ve cahil üç oğlu olduğundan bahsedilir. Kral, oğullarının cehaletinden dolayı çok mutsuzdur ve bu duruma çare bulmaları için sarayındaki âlimleri görevlendirir. Ancak âlimler bunu düzeltebilecek tek kişinin Vishṇuṣarman adındaki bir Brāhmaṇ olduğunu söylerler. Bunun üzerine kral, Vishṇuṣarman'ı çağırır. Vishṇuṣarman krala oğullarını altı ay içinde eğitimi hâle getireceği konusunda söz verir. Prensleri yanına alan Vishṇuṣarman onlar için beş bölümden oluşan *tantrayı* oluşturur. Böylece Vishṇuṣarman söz verdiği gibi altı ay içinde üç prensi mükemmel bir âlime dönüştürür. Giriş bölümünde yer alan

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı, esrabykbahceci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3339-0071.

deki en önemli rol ise, Buddha'ya aittir. Yaşadığı dönemde, sözleriyle ve öğretileriyle aktardığı anlatılarla bu türden örnekler vererek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Buddhizm “tanrısız, kurbanlı ve ağır ibadetler içermeyen saf yapısıyla yeryüzündeki pek çok ulusun rahatlıkla benimseyebileceği, savaş yoluyla yayılmamış bir dindir. Yaşamın her aşamasında akli kullanmanın önemi üzerine biçimlenmiştir. Buddha yanlış öğretilerin ve Brâhmanların yaptıkları sihir ve büyülerin karanlık olduğunu, kendi düşüncelerinin ise güneş ve ay gibi parlak ve açık olduğunu söylemektedir. Tanrı veya tanrılarla görüşüğünü öne sürmeyen, sadece kendine ve düşüncelerine güvenen tarihî bir kişilik olarak Buddha, zamanın geçiciliğini temel alır ve başka birçok düşünürün yaptığının tersine o, tanrı nedir, dünya nedir, biz neyiz gibi soruları yanıtızsız bırakmayı uygun görmüştür.” (Dhammapada 2019, s. 87). Böylece toplum üzerine derin izler bırakarak kendisinden sonra şekillenen Hinduizm dinini de etkilemiştir. Bu etkiyi sadece bu üç anlatı da değil, Hint edebiyatının tüm eserlerinde görmek, Buddhist düşünce yapısını örnekleriyle hissetmek mümkündür.

Kaynakça

- Bhagavadgītā* (2018). (Çev. K. Kaya). İstanbul: Sujala Yayıncılık.
- Dhammapada*. (2019). (Çev. K. Kaya). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- E. B. Cowell (2015). (Edt.) *The Jātaka or Stories of the Buddha's Former Births*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Kaya, K. (2000). *Okyanusun Kıyısında, Hint Edebiyatı Seçkisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, K. (2016). *Hint Felsefesinin Temelleri*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi* (Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat). İstanbul: Kent Basımevi.
- R. S McGregor (2015). *Hindî- English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (2009). *Emile*. (Çev. Yaşar Avunç). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2017). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Vishnuşarman (2020). *Pañcatantra*. (Çev. H. D. Can). İstanbul: Ötügen Neşriyat.

1.5. ARAP TOPLUMUNDA GÜNDELİK YAŞAMIN EDEBİYATA YANSIMALARI DAILY LIFE REFLECTIONS TO LITERATURE IN ARAB SOCIETIES LITERATURE

Derya Adalar Subaşı¹

Giriş

Yaşamın kıyısında, yaşamdan bir parçadır edebiyat. Edebiyat, bazen bir duyguyu, coşkuyu anlatır, bazen de tarihi, bilgiyi içinde gizler. Bazen karşımıza altın bir tabakta çıkarken, bazen de değersiz bir tasta çıkar. Aslında edebiyat hep içimizdedir ve dahası içimizden gelende kalbin hissettiği ve gözün gördüğündedir. Edebiyat yaşamın olduğu her yerde, ister parlak ışıklar altında, kalabalıkta, mutlulukta; ister cılız bir mum ışığında, yalnızlıkta, hüzünde hep vardır. Yavaş yavaş bir gönülden başka gönüllere akar. İşte bu denli bir yansımadır edebiyat. Ahmet İnam'ın edebiyatlamak olarak ifade ettiği şey tam olarak budur. Ona göre edebiyatın edebiyatlaması, onu yaşayan insana, kendisiyle, yazarla, edebiyat metniyle ortaya çıkan yaşamı anlatmasıdır. Kimsenin denetimi altına alamadığı, sonsuzluğuyla tüm sınırları, engelleri, belirlemeleri, kuramları aşan bir yaşam tanığıdır edebiyat (İnam: 2003). Böylesi bir yaşam tanığı her zaman hakikati mi anlatır, hakikati anlatmak zorunda mıdır; yoksa kurgulanan gerçeğin yazar tarafından yapılan bir dışa vurumu mudur? Burada edebiyatın hakikiliği kavramı üzerine biraz

¹ Doç., Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, adalar@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3308-1295.

karşılaşılabilecek meslek erbabının faaliyetleri gibi konular da şiire aktarılmış, çalışan kesimin duyguları onların emeklerine gösterilen saygı ifadeleriyle birlikte şiire yansımıştır. Bu bağlamda günlük yaşamın her yönünün en çok Abbasiler Dönemi edebî ürünlerinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde şairlerin fildişi saraylardan sokağa indiği, insana değer verdiği, toplumu önemseydiği görülmektedir. Ayrıca şairlerin yaşadıkları çevre ve güncel sorunlara karşı kayıtsız olmamaları dönemin sosyokültürel yapısına dair de ipuçları sunmaktadır.

Günümüzde Arap toplumu farklı kıtalarda, farklı bölgelerde, farklı isimlerdeki Arap ülkelerinde yaşamaktadır. Günümüzün toplumsal ve gündelik yaşamında her devletin siyasi ve kültürel tarihinin, sınır komşularının, geçmişinin etkisi günlük yaşamına farklı bir boyutta yansımaktadır.

Kaynakça

- Alver, K. (2004). "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", *Edebiyat Sosyolojisi*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Andrews, W. G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (Çev. Tansel Güney), İstanbul.
- Cabbâre, Z. M. (2019). İktirâbu lugati'l-gazeli'l-Umevî min lugati'l-hayâti'l-yevmiyye ve'ktirâbihâ mine'l-lugati'n-nesriyye, *Mecelletu Larek li'l-felsefe ve'l-lisâniyyât ve'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, Sayı 34/1.
- Emîn, A. (2011), *Fecru'l-İslâm*, Mu'essesetu Hindâvî, el-Memleketu'l-Muttahide en-Neccâr, Ö. el-Hâdî (2016), İbnur'rûmî Şâ'iru'l-Hayati'l-Yevmiyye, *Mecelletu Şimâl Cenûb*, s.8, Câmî'atu Masrata.
- Mahir Ahmed el-Mabyadayn, İsa Avde Berhume (2007), *Mazâhir mine'l-Hayâti's-Sekâfiyye ve'l-İctimâ'iyye fi'l-Asri'l-Câhîlî fi kitâbi'l-Mufaddaliyyât*, *Mute li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât*, C.22, Sayı 1, Ürdün.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Kitabevi, İstanbul.
- Uğurlu, F. (1992). Bir Edebiyat Bakışı, *Kurgu Dergisi*, S.10.
- Yasmîne Muhammed Mahmûd 'Umer (2015), *Hasâ'isu's-Şi'r fi'l-'asri'l-'Abbâsî*, *Mecelletu Vadi'n-Nîl li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs*, S.8, Ekim.
- Wellek, W. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

- er-Rufâ'î, L. (2017). *el-Mer'etu bi'l-'Asri'l-'Umevî, Fâ'ilîyye ictimâ'îyye ve hudûrun siyâsî ve'l ictimâ'* <https://www.aljazeera.net/midan/intellect/history/2017/10/11/%D8%A7%D9%84%D9%D8%A7%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%87%D9%85->
E.t. 25.04.2023
- İnam, A. (2003). *Ebediyâtını Yitirmiş Edebiyat*, <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-ianam/edebiyat.htm>, e.t.01.11.2013
- Mazâhiru'l-Hayâti'l-'Akliyye 'inde'l-Arab fi'l-Câhiliyye, 'Ammûn, er-Re'îsiyye, *Munevve'ât*, <https://www.ammonnews.net/article/740435>, E.t. 15.05.2023
<https://www.edarabia.com/ar/3-%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%87%D9%85->
E.t. 01.04.2023.
- Randa 'Abdulhamîd, *Ehemmu Mazâhiri'l-Hayâti'l-İctimâ'îyye fî asri'l-İslâmî*, <https://mqaall.com/important-aspects-social-life-islamic-era/>, 20 Ekim 2021, E.t. 10.05.2023
- Cafer b. Seyyid Bakır el-Hüseyni, Eseru'l-İslâm fî Hayati'l-'Arab, *Mecelletu'l-âfâki'l-hayâti'l-İslâmîyye*, <https://hawzah.net/ar/Article/View/90910/%D8%A3%D8%AB%D8%B1%D8%A7%D9%84%D8%A5-%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-%D9%81%D9%8A%D8%AD%D9%8A-%D8%A7%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8>
E.t. 07.05.2023
- Zakzûk, Âye A. *Melâmihu'l-Hayâti'l-İctimâ'îyye fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*, 14.02.2023, <https://www.almrsal.com/post/1168528>, E.t. 15.05.2023.

1.6. LİN YUTANG'IN KALEMİNDEN ÇİNLİLERİN YAŞAM SANATI: GÜNDELİK YAŞAM VE HAYATIN ZEVKLERİ THE ART OF LIVING OF THE CHINESE PEOPLE THROUGH THE PERSPECTIVE OF LIN YUTANG: DAILY LIFE AND THE PLEASURE OF EXISTENCE

Gonca Unal Qiang¹

Giriş

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Çin, son derece zengin bir kültür geçmişine ve varlığı binlerce yıl geriye giden köklü geleneklere sahiptir. Geçmiş nesillere ve onlardan kalan kültür mirasına sıkı sıkıya bağlı olan Çinlilerin gelenekçi yapısı, asırlar boyunca dünya görüşlerini, inanç ve düşünce sistemlerini, toplumsal ve sosyal yapılarını, aile ilişkilerini ve gündelik yaşam biçimlerini derinden etkilemiş ve yeni nesilleri de benzer bir çerçevede şekillendirmiştir. Ancak 20. yy. başlarında Batı'da sanayileşmenin etkisiyle yayılmaya başlayan modernleşme eğilimi Çin'e ulaştığında, toplumdaki gelenekçi kesim ile yenileşme yanlıları arasında çatışmalar baş göstermiş, Batı kültürü ile geleneksel kültür arasındaki çelişkiler, Çin halkının yaşamsal alışkanlıklarını dengede tutmasını zorlaştırarak ciddi bir bocalama sürecine girmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak sanayileşme ve ekonomik büyüme gibi faktörleri şart koşan modern Batı kültürüyle disiplini edilmemiş yeni düzen anlayışı Çin geleneksel düşüncesinin odak

¹ * Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-2577-4638, goncaunal@ankara.edu.tr

tabiat ana kavramının ötesinde; evrenin düzeni, varlığın yaratılışı ve yaşam süreci üzerine oldukça geniş bir perspektifte kurulmuştur. Çin geleneksel düşüncesinin de temelini oluşturan bu görüş, doğayla, doğa düzeniyle ve doğa unsurlarıyla mutlak uyumu şart koşarak insanı sağlıklı ve güven içerisinde yaşayabileceği ideal bir yaşam biçimine yönlendirir.

Ancak Lin Yutang'a göre Çinlilerin gelenekçi yapısı ve mutlak doğa görüşü 20. yy. başlarında tartışmaya açık bir konu hâline gelmiştir. Çünkü her kültürde olduğu gibi, Çin toplumunda da geleneksel ile modern arasında bir geçiş dönemi yaşanmış, Çinliler Batı'dan yayılan modernleşme hareketinin etkisine kapılmış, hiç tanımadıkları ve ait olmadıkları bir kültürü taklit etme çabası içine girmiş ve günün sonunda ne Batı'ya dâhil olabilmemiş ne de kendi kadim geleneklerine sahip çıkabilmişlerdir. Buna ek olarak modernleşme, sanayileşme ve ekonomik büyüme gibi faktörleri şart koşan Batı kültürüyle disipline edilmiş yeni düzen anlayışı Çin geleneksel düşüncesinin doğa görüşüyle ters düşmüş ve eski ile yeni arasında bocalayan Çin ulusuna bir tür arada kalmışlık hâli yaşatmıştır. Lin Yutang kendisinin de kökleriyle bağlı olduğu Çin ulusunun modernleşme sürecini üçüncü bir göz sıfatıyla gözlemlemiş, Batı'ya ayak uydurma çabası içinde yeniye adapte olamadığı gibi, kadim geleneklerine de tutunamayan Çinlilerin yaşadığı kültürel kimlik sorununu ve bu sorunun Çinlinin gündelik yaşamına yansımalarını objektif bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

Kaynakça

- Han, Cai (2020). Relationship Between Afternoon Napping and Cognitive Function in the Ageing Chinese Population. *General Psychiatry BMJ*, 34 (e100361) doi:10.1136/gpsych-2020-100361, 1-6.
- He, Xunyi (2012). Luxun yu Lin Yutang Shijue Xia de Zhongguo Ren (Lu Xun ve Lin Yutang'ın vizyonu altındaki Çinliler). *Nanjing Daxue Zhongguo Wenxue Xueyuan Xuebao*, 39 (2), 130-135.
- Jin, Boya (2022). Lun Lin Yutang Dui Zhong Xi Wenhua Jiaoliu de Juti Gongxian (Lin Yutang'ın Çin ile Batı Arasındaki Kültürel Alışverişe Özel Katkıları Üzerine). *Wenxue GuanCha Bao*, 40 (3), 64-65.

- Khayyam O. (1981). *The Rubaiyat of Omar Khayyam*. London, Penguin Books Ltd.
- Lin, Y.T (1998). *My Country and My People*. Beijing, Waiyu Jiaoxue yu Yanjiu Chuban She.
- Shi Z.C (2008). *Shui Mo Shi Jiang (Mürekkebin On Hikâyesi)*. Taipei, Guojia Tushuguan Chuban She.
- Su, Mingming (2008). Huanran Yi Xin de Zhongguo Xingxiang – Qian Lin Yutang Dui Wu Guo Wu Min de Zhengding (Çin'in Yeni İmaji-Lin Yutang'ın benim Ülkem ve Benim Halkım Eserinin Analizi). *Yanbian Daxue Xuebao*, 41 (3), 120-124.
- Ünal Chiang G. (2022). *Yol ve Erdem*. İstanbul, Can Yayınları.
- Ünal Chiang, Gonca (2017) 4 Mayıs Hareketi ve Çin Edebiyatında Modernleşme: Modern Çin Edebiyatının Öncüsü Zhu Ziqing ve Unutulmaz Eseri Beiyang. *Folklor Edebiyat*, 23 (89), 41-58.
- Yang, Huihui (2020). “Shenghuo de Yishu” Zhong Lin Yutang Kua Wenhua Nengli Yanjiu (Lin Yutang'ın “Yaşama Sanatı”ndaki Kültürlerarası Yetkinliği Üzerine Araştırma). *Chengdu Ligong Daxue Xuebao*, 28 (4), 97-101.
- Zao, Z.L. (2003). *Si Shu Duben-Lunyu*. Taipei, Sanmin Shuju.
- Zhang, S.H. (2005). *Zhuangzi Duben (Zhuangzi Okumaları)*, Taipei, Sanmin Shuju.
- Zhao, Ming Yin (2010). Juwairan Shenfen-Lun Lin Yutang Zai Wuguo Yu Wumin Zhong de Lixing Lichang (Yabancı Kimliği-Lin Yutang'ın Benim Ülkem ve Benim Halkım Eseri Üzerinden Mantıksal Analiz). *Lanzhou Jiaoyu Xueyuan Xuebao*, 26 (4), 23-24.
- Zhu G.Q (1932). *Tan Mei (Güzellik Üzerine)*. Guangxi, Guangxi Daxue Chuban She.

1.7. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE VAN'DA GÜNDELİK YAŞAM PRATİKLERİ: MEKÂNLAR DAILY LIFE PRACTICES IN VAN DURING THE REPUBLICIAN PERIOD: PLACES

Güneş Şahin¹

Giriş

Kent, mekân ve gündelik yaşamın iç içe geçmişliği sosyolojinin bir öznesi olarak uzun yıllardır tartışılmaktadır (Şahin, 2021: 30). Toplumsal ya da kişisel hayatın sıradan, önemsiz, istikrarlı ve rutin hâli gündelik yaşamın kapsamında yer alır (Yılmaz, 2021: 144). Okuduğunuz metin, Cumhuriyet Dönemi'nde Van kentinde, değişmeye başlayan gündelik yaşam pratikleri üzerine odaklanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı yurdun tamamında topyekûn bir değişim ve dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Dolayısıyla sosyo-kültürel ve ekonomik her mecrada başlayan değişim hamleleri toplumun tüm kesimlerini etkisi altına almıştır. Devrim bilincini kavramış, birbiriyle kaynaşmış ve ortak bir ideale bağlı olması beklenen toplum; aslında ulus-devletin ve Kemalist rejimin -tüm kurum ve kuruluşları ile- birer yansıması olarak tasarlanır. Osmanlı bakiyesi üzerine şekillenen Cumhuriyet, radikal bir modernleşme çabasıdır. Toplum kültürünün en önemli belirleyicisi olan gündelik yaşam alışkanlıkları da söz konusu modernleşme çabasının içinde yeniden

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı. E-mail: gunesahin@comu.edu.tr , ORCID: 0000-0003-4245-9760.

idealize edilen toplum Van Türk Ocağı ardından Van halkevinin faaliyetleri ile kutlamalar, müsamereler, balolar daha geniş kitlelere ulaşmaya başlar. Van'da kamusal alanlarda kadınların görünürlüğünün az ya da hiç olmaması, katı geleneksel yapı ve yerleşmiş muhafazakâr yaşamla ilişkilendirilebilir. Halkevinde kadınların, müzik koroları ve piyeslere katılma gibi çabalarının kurgulanması dikkat çekicidir. Bu gösterilere her kadının özgürce katıldığını söylemek özellikle halkevinin ilk dönemleri için güçtür. Ancak halkevinin kamusal bir mekân olarak ortak kullanımı cumhuriyetin modernleşme pratiğinin ilk adımıdır. Böylece iktidarın öznesi konumundaki halkevi artık sadece kutlamalar için halkın bir araya geldiği bir mekân olmanın ötesinde sosyokültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği bir görünüme kavuşmuştur.

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kitap

Türkçe Kitap

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), İstanbul.

CHP Halkevleri ve Halkodaları (1940).

Van İl Yıllığı (1963).

Habermas, J. (2004). *Kamusal Alan*. Edt. Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayın.

Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünya'da Gündelik Hayat*, (Işın Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Sarı, Ö ve Esgin, A. (2016). *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Tekeli, İlhan (2009). *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Üstel, F. (2004). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara: İletişim Yayınları.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Çavuşoğlu, R., Kaptaner, D., Ü. (2017). *Van'da Hıdırellez Geleneği, Van YYÜ Edebiyat Fakültesi Öğrenci Panelleri*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Sarı, E. (2016). *Van Gazetesi Sayfalarında Van'ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı, Van Kent Araştırmaları*, Bağlam Yayınları.

Türkçe Makale

- Başdoğan D, G.,(2020). Kent Markalaşmasında Mimari ve Gastronomik Unsur Bütünlüğü Analizi: Tarihi Peynirciler Çarşısı ve Van Otlu Peyniri, *Kent Akademisi*, Volume, 13, Issue 3, 443-459.
- Birlik, M., B. (2020), Kent Hafızası ve Kamusal Alanlar: Van Kent Parkları Örneği, *Van: Tarih, Toplum ve Şehir*, Çizgi Yayınları, 93-114.
- Çağlayan E. (2015). Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938), *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 8(22), 269-293.
- Çağlayan, E. (2016). Türk Ocakları'nın Vilayat-I Şarkiy'e de Teşkilatlanması Ve Kurultaylarda Şark İle İlgili Tartışmalar (1924-1928), *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), s. 785-799.
- Duman, A., E. (2020). Geçmişten Günümüze Van Oturma-Eğlenti Geceleri Geleneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13,73, 1307-9581.
- Düzenli, T, Mumcu, S, Özbilen, A, (2019) Mekan Örgütlenmesi Bağlamında Su Ögesi Kullanımları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12),64, 304-310.
- Erdönmez, E, ve Çelik, F. (2016). Kentsel mekânda kamusal alan ilişkileri, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (14), 145-163.
- Ertaylan, A. (2013). Yeşilçam Döneminde Van'ın Sinema Kültürü, *Turkish Studies*, 8 (8) 1839-1839.
- Genc, B ve Konyar, E. (2019). Van kalesi analıkız yapısı: İşlev ve kronolojisine dair bir değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 22, 1–23.
- Kardaş, A. (2022). Bayındırlık, İskân ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960). *Tarih ve Gelecek*, (8), 3, 910-934.
- Kılıç, O. (2009). Van, *DİA*, 42, İstanbul: TDV.
- Konyar, E. (2014). Eski Van Şehri, *Aktüel Arkeoloji*,(37), 18-19.
- Koyuncu, B, ve Karakılçık, Y. (2018). Van Gölü Havzası'nın Sosyo-Kültürel Yapısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 11(61), 916-922.
- Kurtar, S, (2013). *Bir Şehir Filozofu Olarak Henri Lefebvre ve Gündelik Yaşam Sanatı*, İdealkent, 200-219.
- Levendöğlü, M., F. (2018). Van Hakkında Toplumsal ve Kültürel Değişmenin Antropolojik Analizi, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 7-40.
- Şahin, G. (2021). Cumhuriyet Dönemi Çanakkale'sinde Gündelik Yaşamın Belirleyicisi Olarak Eğlence Mekanları (1923-1973), *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 11, 29-48.
- Şahin G., ve Süslü, R. (2021). Bir Hâkimiyet Sembolü Olarak 2 Nisan Kurtuluş Günü Kutlamaları: Van Basını Örneği, *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Van Özel Sayısı), 305-324.

Yılmaz, M. (2021). Gündelik Hayat: Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım . *Medeniyet Araştırmaları Dergisi* , 6 (1), 143-162

Türkçe Tezler

Gemici, F. Esra, (2007). Gündelik Hayatin, Mekan Pratikleri İle İlişkisinde Yeni Kamusal Alanların Yorumlanması Alışveriş Merkezleri. (Yüksek Lisans Tezi). İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Diğer Kaynaklar

Gazete Yazısı

Yeni Yurd Gazetesi.

Kansu, R. (1941). Doğu'nun En Güzel Şehri: Van, Yeni Yurd.

İnternet Kaynakları

(<http://media4democracy.org/news/van-kahvaltisi-nasil-dogdu> Erişim Tarihi: 01.07.2023).

Sözlü Görüşme

Hasan Akköprü (1944, Van, Avukat) ile 15.06.2023 tarihinde yapılan görüşme.

Fotoğraflar

İkram Kali Arşivi

Rıdvan Süslü Arşivi

1.8. HİTİTLERDE GÜNDELİK YAŞAM DAILY LIFE IN THE HITTITES

Hasan Tuncer¹

Giriş

MÖ 2. binyıl Anadolu'sunun büyük imparatorluğu Hitit ülkesi, bölge topraklarında uzun süre tarih sahnesinde rol oynayacak olan bir medeniyet kurmuştur. Hititler hakkındaki bilgilere, onların bırakmış olduğu çivi yazılı tabletler aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Bu belgeler, Hititlerin siyasi, sosyoekonomik, kültürel ve dini hayatları hakkında birçok bilgi sunmaktadır. Hitit metinlerinin çoğu devlet arşivi olduğu için, doğrudan Hitit halkı hakkında bilgi vermemektedir. Farklı türden metinlerdeki verilerden faydalanılarak ve özellikle Hitit kanunlarına bakılarak Hitit halkı ve onların gündelik yaşamı hakkında bilgi sahibi olunabilir. Genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hitit halkı, çeşitli meslekler konusunda ustalaşmış ve önemli zanaat grupları oluşturmuşlardır. Nişan, evlilik ve boşanma gibi konuların kanunlarla güvence altına alındığı bilinen Hitit toplumunda, aile yaşantısı belirli bir düzen içerisindeydi. Hititler birçok yönüyle gelişmiş bir medeniyetin temsilcisi olmuşlardı.

Hititlerde Toplum Yapısı ve Hitit Yasaları

Hitit uygarlığının oluşmasında, yerli Anadolu kültürlerinin yanında Mezopotamya kültür unsurlarının etkisi de göz ardı edilemez.

¹ Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, hasantuncer@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1054-7950.

Kaynakça

- Alp, S. (1949). Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı. *Belleten*, 13, 245-270.
- Alp, S. (1952). Hitit Devletinin İç Bünyesi. *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Ankara, 38-45.
- Aslantürk, N. ve Odabaş, Z. Y. (2021). Hititler'de Evlilik ve Evlenme Geleneklerinin Günümüz Anadolu'suna Etkileri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 353-370.
- Bahar, H. (2010). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Brandau, B.-Schickert, H. (2011). *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. (N. Mertoğlu, Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Bryce, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (M. Günay Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Darga, A. M. (1995). *Karahna Şehri Kült Envanteri (Keilschriftkunden aus Boghazköi XXXVIII 12)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Darga, A. M. (2011). *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (E. Çaykara, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan-Alparlan, M. (2019). Kâtipler ve Arşivler. *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. (M. Doğan-Alparlan, M. Alparlan, Eds.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 177-187.
- Erkut, S. (1990). Hititlerde Tuz ve Kullanımı, *Belleten*, LIV/209, 1-7.
- Erkut, S. (2011). Hititler'de Arı ve Bal. *Acta Turcica*, III/1-1, 36-39.
- Ertem, H. (1965). *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gurney, O. R. (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Gurney, O. R. (2001). *Hititler* (P. Arpaçay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*. Leiden: Brill.
- Hoffner, H. A. (1974). *Alimenta Hethaeorum: Food Production in the Hittite Asia Minor*. New Haven: American Oriental Society.
- Hoffner, H. A. (1997). *The Laws of the Hittites*. Leiden: Brill.
- Hoffner, H. A. (2003). Daily Life among Hittites. *Life and Culture in the Ancient Near East*. (R. Averbeck, M. W. Chavalas, D. B. Weisberg, Eds.),
- İmparati, F. (1992). *Hitit Yasaları* (E. Özbayoğlu, Çev.). Ankara: İtalyan Kültür Heyeti.
- Klock-Fontanille, I. (2005). *Hititler* (N. Yiğitler, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Macqueen, J. G. (2013). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (E. Davutoğlu, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Masalcı-Şahin, G. (2020). *Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Murat, L. (2016). Hitit Döneminde Kadın ve Önemi. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, V. Uluslararası Canik Sempozyumu*, (O. Köse, Ed.), 73-80.
- Reyhan, E. (2010). Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47, 65-82.
- Reyhan, E. (2016). Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri. *Turkish Studies*, 11/16, 89-114.
- Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-32.
- Siegelova, J.-Tsumoto, H. (2011). Metals and Metallurgy in Hittite. *Insights into Hittite History and Archaeology*. (H. Genz&D. P. Mielke, Eds.). Leuven: Peeters, 275-300.
- Sir Gavaz, Ö. (2007). Hitti İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası. *İCANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2819-2837.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 23/83, 93-106.
- Taş, İ. (2007). M.Ö. 13. Yüzyılda Hitit Vassalı Ugarit'in Ticari Önemi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 126, 11-24.
- Taş, İ. (2008). Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 73-90.
- Tiro, A. O. (2018). NAM.RA'ların Kullanımına Hitit Metinlerinden Örnekler. *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 12/1, 97-110.
- Tuncer, H. (2020). *Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokuma: Siyasi, Ekonomik ve Dini Yönleriyle*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tuncer, H. (2020). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde^{TÜG}küreşsar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/67, 53-70.
- Tuncer, H. (2022). Hitit Metinlerinde Kadınları ve Tanrıçaları Temsil Eden Bir Nesne: *TUDITUM*. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/4, 1519-1533.
- Ünal, A. (2007). *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfağın Kültürü*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2016). *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2019). *Hitit Başkenti Hattuša'da Otuz Bin Koyunlu, On Bin Boğalı ve Bol İçkili Büyük Şölen: Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Yiğit, T. (2002). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17/2, 79-84.
- Yiğit, T. (2002). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42/1-2, 211-219.

1.9. SELÇUKLU SULTANLARININ GÜNDELİK YAŞAMLARI DAILY LIFES OF THE SELJUK SULTANS

Nilay Ağırnaslı¹

Giriş

Selçuklu tarihi Oğuz Yabgu Devleti'nde sübaşı olan Selçuk Bey'in yabgu ile yaşadığı anlaşmazlık neticesinde mahiyetiyle birlikte Cend şehrine gelip İslâm dinini kabul etmesiyle başlamış ve var olma mücadelesi oğlu Arslan Yabgu ve torunları Çağrı ile Tuğrul Beyler liderliğinde devam ettirilmişti. Neticede de Büyük Selçuklu Devleti, Çağrı ile Tuğrul Beylerin öncülüğünde 1040 tarihinde Gazneli Devleti'ne karşı kazanılan Dandanakan Savaşıyla birlikte resmen kurulmuştu (Sevim ve Merçil, 2014: 19-35). Ardından da Kirman, Suriye, Türkiye (Anadolu) ve Irak Selçuklu Devletleri tarih sahnesindeki yerlerini almışlardı. Devletin en üst kademesinde yer alan kişi ise “sultan” ünvanına sahip hanedan üyesi olmuştur. Selçuklu sultanlarının devleti idare etme yetkisini, temelleri Türk hâkimiyet anlayışına dayanan, Tanrı'dan aldığına inanılmıştır. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk Siyasetnâme adlı eserinde, bu inancı şu sözlerle dile getirmiştir: “*Bil ki, Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünelerle süsler insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nilaynas@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-3506-4317.

Av merasimleri de sultanların gündelik yaşamlarında sportif faaliyetler kadar önemli bir yer işgal etmiş ve ava çıkmak onların rahatladıkları aktivitelerin başında geldiği kadar askerî talimleri arasında da sayılmıştır. Belirli hiyerarşi ve kaidelere göre düzenlenen av merasimleri sultanların vakit buldukça katıldıkları, temelleri İslamiyet öncesi dönem Oğuz geleneklerine dayanan bir aktivite olmuştur. Dolayısıyla Selçuklu sultanları, köklerinin dayandığı Oğuz geleneklerini uygulamayı da ihmal etmemişlerdir. Öte yandan bazı ana kaynakların ifadelerine göre sultanların bir kısmının av sırasında bire bir arslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlarla karşı karşıya gelip mücadele etmeleri meselesi mübalağalı görünse de, bu hususun, sultanların ne kadar cesur olduklarına dikkat çekmek ile alakalı olması kuvvetle muhtemel gibi durmaktadır.

Selçuklu sultanları eğlence meclisleri, sportif faaliyetler ve av merasimleri vasıtasıyla sosyalleşmişler, devletin ileri gelenleri, askerler ve halkla olan bağlarını da kuvvetlendirmişlerdir.

Selçuklu sultanlarının gündelik hayatlarının parçası olarak ifade edilen kişisel ilgi alanları, düzenledikleri eğlence meclisleri, sportif faaliyetler ve ava çıkmak gibi aktiviteleri hakkında bilgi veren kaynaklara bakıldığında genel olarak onların bu tür faaliyetleri “zevkle, mutluk içinde, neşeyle, keyifle” yerine getirdiklerine dair ibarelerin çokça yer alması dikkat çekmektedir. Kısacası Selçuklu sultanları gündelik yaşamlarının bir parçası olan ve çoğu zaman da devlet işleriyle bütünleştirdikleri sosyal ve kişisel faaliyetlerini büyük bir memnuniyetle yerine getirmişlerdir.

Kaynakça

- Ağırnaslı, N. (2013). Selçuklularda Bilim ve Düşünce. M. Demirci ve ark. (Ed.), II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler, Tabii Bilimler 3: *Büyük Selçuklu Devlet Adamlarının Bilime ve Bilim Adamlarına Bakışı* içinde (s. 435-453). Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Ağırnaslı, N. (2017). Selçuklular Döneminde Şehzâde Eğitimi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, I (1), s.73-91,
- Avfi, M. (2010). *Lubâb Ul- Albâb* (E. G. Browne, Ed.). Tahran: Hermes Publishers.

- Bundârî (1999). *Zubdat al-Nusra va Nuhbat al-Usra* (K. Burslan Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (A. Yaran, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2018). Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikârlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (43), 325-329.
- İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi. (2020). *el-Evâmîrû'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî, A. (2014). *el-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 =1038-1092)* (A. Sevim, Trc. Ve Değr.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil Fi't-Târîh X. Cilt* (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil Fi't-Târîh XII. Cilt* (A. Ağırakça, A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnül-Kesir. 1995. *Bidâye ve'n Nihâye* (M. Keskin, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2009). *Türk Millî Kültürü* (28. Bs). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi (2018). *Târîh-i Güzide* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da Ordu*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koçak, K. (2019). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III Alp Arslan veZamanı*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2020). *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı* (S. Koca, S. Tarifçi, Yay. Haz.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Öngül, A. (2016). *Selçuklular Tarihi-1 Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve SuriyeSelçukluları*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Özgüdenli, O. G. (2009). Irak Selçukluları Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat. *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 36*. İstanbul: Diyanet Yayınları, 388-389.
- Merçil, E. (2011). *Selçuklular'da Saray Teşkilatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (2000). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi CiltI* (A. Öngül, Çev.). İzmir: Akademi Kitapevi.
- Nizâmü'l-Mülk (1999). *Siyâset-nâme* (M. A. Köymen Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1999). *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr II. Cilt* (A. Ateş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Reşîdü'd-dîn, F. (2010). *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti* (E. Göksu- H. H. Güneş, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sevim A., Merçil E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (2.Bs). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Simbat (1946). *Başkumandan Simbat Vekaynamesi (951-1334)* (H. D. Andreasyan Çev.). İstanbul.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, O. (2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (7. Bs). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2016). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (20. bs). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

1.10. DAILY LIFE IN JAPAN AND TÜRKİYE AFTER EARTHQUAKE: TRANSFORMATION AND PROSPECTS OF LIFE IN AREAS IMPACTED BY TURKISH EARTHQUAKE

Noriji Fujimoto¹

Introduction

This essay explores the interrelationship of the ordinary and extraordinary, as narrated by the author, a Japanese language teacher in Türkiye, who was dispatched from Japan to Türkiye on April 21, 2021. The author experienced the Great Hanshin-Awaji Earthquake, which occurred primarily in Hyogo Prefecture, Japan, on January 17, 1995. This earthquake, with a magnitude of 7.3, claimed the lives of 6,434 people and inflicted some of the most severe damage in the post-war era². The author, as a victim of this catastrophe, lived in evacuation shelters for approximately half a year. Additionally, the author volunteered for half a year in cleanup efforts and counselling activities following the Great East Earthquake³, which took place mainly in the northeastern region of Japan on March 11, 2011. Leveraging these experiences, the author conducted volunteer activities on the ground in collaboration with the Japanese NGO CODE⁴, immediately after and three times in total,

¹ Lecturer, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Science, Eastern Languages and Literature Department, Japanese Language and Literature, fujimoto@nevsehir.edu.tr

² https://www.bousai.go.jp/kyoiku/kyokun/hanshin_awaji/earthquake/index.html

³ <https://www.mlit.go.jp/hakusyo/mlit/r02/hakusho/r03/html/n1123000.html>

⁴ <https://code-jp.org/>

Conclusion

As indicated, the author, a Japanese individual residing in Türkiye, has been given the opportunity to volunteer in areas affected by a recent earthquake in Türkiye, using their personal disaster experiences to inform their assistance. Through these volunteering activities, the author gained significant insights and expressed immense gratitude for the learning opportunities.

In the future, in collaboration with the Japanese NGO CODE and the author aspires to maintain relationships with the Turkish government and associated organizations from a long-term perspective, while continually informing Japan and the world about the current situation in Türkiye's disaster-stricken areas. Furthermore, they aim to connect Turkish and Japanese student volunteers for information exchange, promoting and expanding youth engagement in volunteer activities.

These initiatives align with the ultimate goals of CODE, Co-op Kobe, and the author as a “Japanese language teacher living in Türkiye”: to provide ongoing support to the rapidly changing daily lives of individuals in disaster-stricken areas.

References

- AÇEV. (n.d.). Home page. (Online), (Accessed on Jun30, 2023, 17:22) . Retrieved from <https://www.acev.org/>
- AFAD. (n.d.). Türkiye earthquake hazard map. (Online), (Accessed on May 15, 2023, 19:40) . Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi>
- Cabinet Office - Disaster Prevention Information Page. (n.d.). *Summary of the Hanshin-Awaji Earthquake Lessons Information Collection: Overview of the Hanshin-Awaji Earthquake*. (Online), (Accessed on Jun30, 17:15), 2023. Retrieved from https://www.bousai.go.jp/kyoiku/kyokun/hanshin_awaji/earthquake/index.html
- CODE Overseas Disaster Relief Citizen Center. (n.d.). *Home page*. (Online), (Accessed on May 14, 11:25), 2023 Retrieved from <https://code-jp.org/>
- Co-op de Kumikatsu. (n.d.). *Co-op Kobe heart fund*. (Online), (Accessed on May 20, 13:15), 2023. Retrieved from <https://kumikatsu.kobe.coop/heart/index.php>
- Co-op Kobe. (n.d.). *Home page*. (Online), (Accessed on May 14, 15:10), 2023. Retrieved from <https://www.kobe.coop.or.jp/>

- Disaster Management - Cabinet Office.(n.d.). *Disaster Information Page*. (Online), (Accessed on Jun24, 18:15), 2023. Retrieved from https://www.bousai.go.jp/kyoiku/kyokun/hanshin_awaji/data/detail/4-1-7.html
- JETRO. (n.d.). *Turkey to see CPI increase 64% YoY in 2022*. (Online), (Accessed on May 20, 11:55), 2023. Retrieved from <https://www.jetro.go.jp/biznews/2023/01/8c13a77d419548fe.html>
- Kobe newspaper NEXT. (n.d.). *48,300 units unprecedented mass supply of temporary housing*. (Online), (Accessed on May 29), 2023. Retrieved from <https://www.kobe-np.co.jp/rentoku/sinsai/graph/p7.shtml#:~:text=%E7%A5%9E%E6%88%B8%E5%B8%82%E3%81%A7%E3%81%AF%E9%9C%87%E7%81%BD,%E7%8F%BE%E6%B4%B2%E6%9C%AC%E5%B8%82%EF%BC%89%E3%81%A7%E3%81%97%E3%81%9F%E3%80%82&text=%E4%BB%AE%E8%A8%AD%E4%BD%8F%E5%A-E%85%E3%81%8C%E5%85%A5%E5%B1%85%E3%82%BC%E3%83%A-D,%E3%81%8B%E3%82%891823%E6%97%A5%E5%BE%8C%E3%81%A7%E3%81%97%E3%81%9F%E3%80%82>
- NHK. (2023, May 6). *Three months after the Turkey-Syria earthquake, housing security and population outflow become serious*. (Online). Retrieved from <https://www3.nhk.or.jp/news/html/20230506/k10014058471000.html>
- NIKKEI. (2023, May 29). *Türkiye presidential election: Erdogan wins run-off*. (Online). Retrieved from <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOGR282FR-0Y3A520C200000/>
- White Paper on Land, Infrastructure and Transport 2012, (n.d.). *Great East Japan Earthquake* (Online), (Accessed on Jun30, 14:35), 2023. Retrieved from <https://www.mlit.go.jp/hakusyo/mlit/r02/hakusho/r03/html/n1123000.html>

1.11. ÇİN'İN FUJIAN EYALETİ TOPRAK BİNALARI (土楼) VE HAKKALARIN (客家人) GÜNDELİK YAŞAMLARI CHINA'S FUJIAN PROVINCE EARTH BUILDINGS (土楼) AND THE DAILY LIVES OF HAKKA PEOPLE (客家人)

Nuray Pamuk Öztürk¹

Giriş

Kültür, bir toplumun en temel yapı taşlarından biridir. Kültür ya-
pısı; bir toplumun tarihi, sosyal yapısı, edebiyatı, sanatı, gündelik
yaşam alışkanlıkları vb. konularda bizlere pek çok bilgi vermekte-
dir. Farklı kültürel özelliklere sahip toplumların etkileşimi, kültü-
rel zenginlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda pek çok
farklı etnik grubu topraklarında barındıran Çin, kültürel zenginlik
bakımından, derin bir tarihî geçmişe ve kendine özgü pek çok sanat-
sal, kültürel, edebî özelliğe sahiptir. Kültürel özelliklerin bu denli
zengin olmasında toplum yapısı büyük ölçüde etkilidir. Çin Halk
Cumhuriyeti sınırları içerisinde elli altı farklı etnik grup bulunmak-
tadır. Bu etnik gruplar içerisinde nüfusu en kalabalık olan Hanzu (汉
族)¹lardır. Gündelik yaşamda etnik gruplar ve Hanzular birbirinden
ayrılmamakta, aynı bölgelerde birlikte yaşamaktadırlar (İ. Erdoğan,
2015: 26, 29). Bu dağılım, uzun vadeli tarihsel gelişim sürecinde
çeşitli etnik gruplar arasındaki etkileşim ve akışla şekillenmiştir.
Etnik grupların nüfusları az olmasına rağmen yaşam alanları çok

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Mütercim ve Tercümanlık Bölü-
mü, Çince Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8186-8116, nuray_pamuk@hotmail.com.

Kaynakça

- Aslan, Y. (2021). Daire Simgesi ve Kutsal Bağlantıları Üzerine: Manevi Temelde Aşkın Bir Üretim. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(2), s. 1191-1219.
- Ceylan, E. (2018). Çin İslam Araştırmalarında Gök (天) ve Allah (真主) Kavramları. *XVIII. Türk Tarih Kongresi* (s. 85-100). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cohel, M. L. (1996). The Hakka or “Guest People” Dialect as a Sociocultural Variable in Southeast China. S. Harrell, & N. Constable (Dü) içinde, *Studies on Ethnic Groups in China. Guest People: Hakkalidentity in China and Abroad* (s. 36-79). London: University of Washington Press.
- Constable, N. (1996). Poverty, Piety, and the Past Hakka Christian Expressions of Hakka Identity. S. Harrell, & N. Constable (Dü) içinde, *Studies on Ethnic Groups in China Guest People: Hakkalidentity in China and Abroad* (s. 98-123). London: University of Washington Press.
- Constable, N. (1996). What Does It Mean to Be Hakka? S. Harrell, & N. Constable (Dü) içinde, *Studies on Ethnic Groups in China. Guest People: Hakka Identity in China and Abroad* (s. 3-35). Washington: University of Washington Press.
- Eberhard, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Han, S. (1972). *The Crippled Tree*. London: Panther Books.
- İnce Erdoğan, İ. (2015). *Çin’de Türk ve Müslüman Nüfusu*. İstanbul: Kırk Yayınevi.
- Kırilen, G. (2012). Eski Çin Metinlerinde Yer-Gök ve Yabancılar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(1), s. 55-71.
- Kırilen, G. (2015). *Çin’de Afyon Savaşları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Lao, N. (2023, 07 19). *Xiaocheng Zuimei Zhi Fujian Changting*. Zhongguo Wang: <https://baike.baidu.com/reference/6258143/2a2cIFEjCcer9QekE-FRJKfkk9pSYY-LrI0xum6YaX4RiuR8x8WuVOzJ3JrxPeLzLFDk37j6OuRHioMuU2lQCzcmlJgG-LYc2aruue adresinden alınmıştır>
- Lu, M., & Huang, Z. (2015). Fujian Kejia Tulou de Wenhua Dili Neihan. *Yaredai Ziyuan yu Huanjing Xuebao*, 10(3), s. 72-78.
- Mai, D. (2005). *Kejia*. Guangzhou: Guangdong Renmin Chubanshe.
- Meng, X. (2020). Fujian Yongding Kejia Tulou Jiazhu Tese Tanxi. *Art Education Research*(20), s. 72-73.
- Özçalık, M. (2017). Çin Felsefesinde Feng-Shui ve Peyzajda Uygulanması. *Social Sciences Studies Journal*, 3(7), s. 221-224.
- Sato, S., Hirakawa, H., & Isobe, S. v. (2011, Şubat). Sequence Analysis of the Genome of an Oil-Bearing Tree, *Jatropha curcas* L. *DNA Research*, 18(1), s. 65-76.
- Shi, J. (2015). Fujian Kejia Tulou Jianzhu Fengge Tanxi. *Lantai Zongheng*, s. 136-137.

- Ünal Chiang, G. (2016). Çin Düşünürü Wang Bi'nin "Dil-Anlam Ayrımı" Kuramına Göre "Dilin Sınırlılığı". *Current Research in Social Sciences*, 2(2), s. 46-57.
- Ünal Chiang, G. (2017). Antik Çin'de "Gök" Kavramının Oluşumu: Ön-Qin Dönemi Dinsel İnançlarının Rasyonalizasyon Süreci. 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - III (İlahiyat - Psikoloji -Tarih)* (s. 47-58). Muş: İlmi Etüdler Derneği (İLEM).
- Webster, R. (2003). *101 Feng Shui Tips For Your Home*. Woodbury: Llewellyn Publications.
- Weng, X. (2007). Fujian Kejia Tulou Yishu Shangxi. *Yishu Lilun*, s. 208-209.
- Yuan, F. (2014, 10 18). *Lun Kejia Wenhua yu Ruja Sixiang de Guanxi*. 07 2023, 25 tarihinde Huizhou Minjian Wenyi Jia Xiehui: <https://www.huizhoumx.com/e/action/ShowInfo.php?classid=33&id=3900> adresinden alındı
- Zheng, D. (2005). Kejia Lishi Wenhua de Cheng Chuan Fangshi--Kejia Ren "Laizi Zhongyuan" Shuo Shi Xi. *Xueshu Yanjiu*(5), s. 111-116.

Ekler:

Görsel 1. Zhengcheng Binası (振成楼)

Kaynak: <http://news.xinmin.cn/2022/08/29/32223162.html> 09.06.2023 tarihinde 13:21'de erişilmiştir.

1.12. ÇİN'İN BÜYÜK İLERİ ATILIM VE KITLIK DÖNEMLERİNDE GÜNDELİK YAŞAM DAILY LIFE OF CHINA IN GREAT LEAP FORWARD AND FAMINE PERIOD

Reyhan Eraslan¹

Giriş

Edebiyat, insanı ve insan yaşamını konu alan, bu bakımdan insanların ve toplumların yaşamına ayna tutan önemli bir olgudur. İnsanı merkeze alan edebiyat eserleri de hiç şüphesiz insanın içinde bulunduğu ve olay akışının ilerlediği zamanla, toplumla doğrudan ilişkilidir. İster şiir ister tiyatro ister nesir türlerinde örneklerini gördüğümüz edebi eserlerde bir nevi ilerleyen zaman içinde insanın gündelik yaşamının, yazarlar tarafından bilinçli bir şekilde ele alındığı görülür. Bu bağlamda, her ne kadar bir tarihî metin gibi doğrudan kaynak görevi görmese de edebiyat eserlerinde işlenen insan, yaşam ve zaman bağlantısı yaşanan zamana ışık tutar. Bu nedenle edebi eserlerin de tarihi olayların insan ve toplum üzerindeki etkisini aktaran önemli bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz.

Farklı arka planlarda farklı insanların gündelik yaşamlarının sade detaylarını ve insan duygularının karmaşıklığını edebî eserler aracılığı ile anlatılabilir. Bu çalışmada Wang Zengqi'nin (汪曾祺) 5 Mart 1920-16 Mayıs 1997) Hebei eyaletinin Zhangjiakou

¹ Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-6690-9397>, reyhanneraslan01@gmail.com

ğ bu eserlerinde; Büyük İleri Atılım, doğal afetler ve Büyük Kıtık Dönemi'nin insanların hayatlarına, beslenme şekillerine, yedikleri yemeklere, ettikleri sohbetlere ve ekonomik durumlarına nasıl etki ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum ise aslında okura gerçekçi bir şekilde sıradan insanların günlük yaşantılarını yorumlama imkânı tanımaktadır.

Kaynakça

- Chen, Aixia (陈爱霞). (2023). “汪曾祺小说中的饮食叙事” Wang Zengqi Xiaoshuo Zhong De Yinshi Xushi”. 名作欣赏 *Mingzuo Xinshang*. 08:128-130. doi:CNKI:SUN:M-ZXS.0.2023-08-040.
- Chen, Minghua (陈铭华). (2001). 迈向新世纪的中国茶馆——上海唐韵茶坊举办“茶馆建设与发展”专题研讨会 Mai Xiang Xin Shiji De Zhongguo Chaguan——Shanghai Tangyun Chafang Juban “Chaguan Jianshe Yu Fazhan” Zhuanti Yantaohui. 农业考古 *Nongye Kaogu*(02),169-170. doi: CNKI:SUN:NOSE.0.2001-02-068.
- Chen, Xiujuan(陈秀娟). (2020). 伤痕文学时代的汪曾祺 *Shanghen Wenxue Shidai De Wang Zengqi*.
- (Yüksek Lisans Tezi) 南京师范大学 Nanjing Shifan Daxue.
- FitzGerald, C. (2008). Imaginary Sites of Memory: Wang Zengqi and Post-Mao Reconstructions of the Native Land. *Modern Chinese Literature and Culture*, 20(1), 72-128.
- Fan, Ruxia; Wang, Rongping (樊如霞, &王榕平). (2001). 茶馆: 中华茶文化的纷彩杂花 Chaguan: Zhonghua Chawenhua De Fencai Zahu. 寻根 *Xungen*, (2), 92-96.
- Gao, Han (高寒). (2015) “大跃进”时期农村公共食堂研究综述.” Dayuejin” Shiqi Nongcun Gonggong Shitang Yanjiu Zongshu. 赤峰学院学报: 汉文哲学社会科学版 *Chifeng Xueyuan Xuebao: Hanwen Zhexue Shehui Kexue Ban*, 36.10: 35-36.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Yu Hua'nın Yaşamak Romanında 20.Yy. Çin'in Kırsal Bölgesinde Yaşam Mücadelesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 1162-1174.
- Huang, Yuxi (黄煜玺). (2019). 浅析汪曾祺《七里茶坊》中的乡土情怀与人文关怀 Qianxi Wang

- Zengqi 《Qili Chafang》 Zhong De Xiangtu Qinghuai Yu Renwen Guanhuai. 收藏 Shoucang, 33.
- Jia, Yanmin; Zhu, Jin (贾艳敏, & 朱进). (2015). 国内学者“大饥荒”问题研究述评 Guonei Xuezhe
- “Dajihuang” Wenti Yanjiu Shuping. 江苏大学学报 (社会科学版) *Jiangsu Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban)*, 17(2).
- Jung, H. S., & Chen, J. L. (2019). Causes, Consequences And Impact Of The Great Leap Forward In China. *Asian Culture And History*, 11(2), 58-65.
- Karakaş, G. *Bing Xin'in Öykülerinde Genç ve Çocuk Sorunsalı*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- King, R. (2011). “Romancing The Leap: Euphoria In The Moment Before Disaster.” *Eating Bitterness: New Perspectives On China's Great Leap Forward And Famine* :51-71.
- Kunze, Rui. (2020). “Stakes of Authentic Culinary Experience: Food Writing of Tang Lusun and Wang Zengqi.” *Ex-Position* 43: 109-133.
- Laoshe(老舍). (2019). 茶馆 *Chaguan*. 华东师范大学出版社 Huadong Shifan Daxue Chubanshe.
- Leung, L. (2017). *Contemporary Chinese Fiction Writers*. Taylor and Francis.
- Li, Anfeng (李安峰). (2015). “大跃进”时期农具改革运动透析 “Dayuejin” Shiqi Nongju Gaige Yundong Touxi. 农业考古 *Nongye Kaogu*, 4.
- Liu, Yuan (刘愿). “大跃进.”运动与中国1958—1961年饥荒——集权体制下的国家、集体与农民 “Dayuejin.” Yundong Yu Zhongguo 1958—1961 Nian Jihuang——Jiquan Tizhi Xia De Guojia, Jiti Yu Nongmin. 经济学 (季刊) *Jingjixue (Ji Kan)*, 9.3 (2010): 1119-1142.
- Li, Jun (李钧). “论大跃进文学中的女性形象.” Lun Dayuejin Wenxue Zhong De Nuxing Xingxiang. 齐鲁学刊 *Qilu Xuekan*, 5 (2004): 147-150.
- Luo, Pinghan (罗平汉). (2009). “大跃进”的发动 “Dayuejin” De Fadong. 人民出版社 Renmin Chubanshe.
- Luosang Gengcai (洛桑更才). (2022). 茶馆文化在中国文学作品中的应用研究 Chaguan Wenhua Zai Zhongguo Wenxue Zuopin Zhong De Yingyong Yanjiu. 福建茶叶 *Fujian Chaye*, (03), 98-100.
- Doi: CNKI: SUN:FJCA.0.2022-03-034.
- Mao, Min. (2016). *The Great Leap Forward: Topic 4 of the Selected Topics from The Revival of China*. N.p., Independently Published.

- Sovyet Halkının Mutlu Yaşamı, Üst Kat, Alt Kat, Elektrikli Lamba, Telefonlar, O Dönemdeki Çinlilerin
- İmrendirdi (苏联人民的幸福生活，楼上楼下电灯电话，让当时的中国人羡慕
Sulian Renmin De Xingfu Shenghuo, Lou Shang Lou Xia Dian Deng Dian Hua, Rang Dangshi De Zhongguo Ren Xianmu)(10.05.2017). Sohu içinde. Erişim adresi:https://www.sohu.com/a/139551521_362091#:~:text=%E5%9C%A8%E4%B8%8A%E4%B8%AA%E4%B8%96%E7%BA%AA%E7%9A%84,%E7%94%B5%E7%81%AF%E7%94%B5%E8%AF%9D%EF%BC%8C%E8%A-E%A9%E4%BA%BA%E7%BE%A1%E6%85%95%E3%80%82
- Wang, Chunyang. (2018). Synopsis. Santaş, E. (ed.) *Social Sciences Studies in Turkey*. Trafford Publishing.
- Wang, F. (2020). *Localities of global modernism: Fei Ming, Mu Dan and Wang Zengqi*. (Doctoral dissertation). Hong Kong Baptist University.
- Wang, Zengqi (2010). 汪曾祺代表作系列-故乡的食物 *Wang Zengqi Daibiaozuo Xilie-Guxiang De* Shiwu. 江苏文艺出版社 Jiangsu Wenyi Chubanshe.
- Wang Zengqi (汪曾祺). Baidu içinde. Erişim adresi: https://baike.baidu.com/item/%E6%B1%AA%E6%9B%BE%E7%A5%-BA/677777?fromModule=lemma_inlink#reference-1-36597-wrap
- Xue Ren Scholar (學人scholar). (2020) Yok Olmayan Bilgelik Ve İnsanlığın Sıcaklığı - Wang Zengqi'nin
100. Doğum Yılına Anma (不灭的智慧与人性的温度——纪念汪曾祺先生100周年诞辰), Erişim Adresi: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_6372269
- Wang Zengqi. (11.05.1981) Yedi Li Çayevi. (七里茶坊) Erişim adresi: <https://m.56wen.com/book/20200627/5395.html>
- Wang Zengqi. (11.05.1981) Yedi Li Çayevi. (七里茶坊). Erişim adresi: <http://www.bwsk.com/xd/w/wangzengqi/wzqw/002.htm>
- Wang Zengqi. (1982) Tereyağlı Gözlemeler. (黄油烙饼) Baidu içinde. Erişim adresi: <https://baike.baidu.com/item/%E9%BB%84%E6%B2%B9%E7%83%99%E9%A5%-BC/8505233>
- Youmian (莜面). Baidu içinde. Erişim adresi: https://baike.baidu.com/item/%E8%8E%-9C%E9%9D%A2/923777?fromModule=search-result_lemma-recommend

1.13. ÇİN GÜNDELİK YAŞAMINDA KALİGRAFİ SANATI VE ÇİN KALİGRAFİSİNİN PİRİ WANG XIZHI THE ART OF CALLIGRAPHY IN CHINA'S DAILY LIFE AND THE MASTER OF CHINESE CALLIGRAPHY WANG XIZHI

Sema Gökenç Gülez¹

Giriş

“Tarih yazıyla başlar.”

Günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce, Mezopotamya coğrafyasında Sümerler tarafından icat edilen yazı dünyanın tarih sahnesinde hiç kapanmayacak bir kapı açar. Bu kapı sayesinde bugün antik dönemde yaşayan insanların gündelik yaşamları, hayatlarının bir parçası olan ticari ürünleri, diğer milletlerle yaptıkları anlaşmaları, gelenekleri ve görenekleri, ne yiyip içtikleri gibi daha birçok detay hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Aynı şekilde M.Ö. 2. binyıl Anadolu’sunun büyük uygarlığı Hititler hakkındaki bilgilere, onların devlet arşivlerinden elde edilmiş olan çivi yazılı tabletler vasıtasıyla ulaşabilmekte ve bundan yaklaşık 4 bin yıl önceki Anadolu’yu tanımlayabiliriz (Tuncer, 2020: 1). Ancak çok muhtemeldir ki geçmişte yaşayan insanların yazıyı kullanmaktaki ilk amacı bize bu eşsiz kapıyı aralamak değildi. İnsanlar kendilerini ve duygularını ifade etmek amacıyla yazıyı kullanmışlardır.

Bilgi saklamak günümüzde olduğu gibi antik dönemde de son derece önemli bir ihtiyaçtı. Özellikle ticaretin aktif olarak icra edildiği

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, gokencsema@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1787-9328.

Kaligrafi sanatı Çinlilerin gündelik yaşamlarında sıklıkla yaptıkları bir aktivitedir. Gündelik yaşam aktivitelerinde bireysel olarak kaligrafi yaptıkları gibi aynı zamanda devlet ve özel kurumlarda açılan kurslarda da kaligrafi eğitimi almaktadırlar. Neredeyse her ailede kaligrafi sanatı ile ilgilenen biri vardır ve aileler kaligrafiyi geleneksel Çin mirasının bir parçası olarak görmelerinden ötürü küçük yaşlardan itibaren çocuklarına kaligrafi öğretirler ve daha iyi yazmaları konusunda onları teşvik ederler. Bu sebeple bir aktivite olarak kaligrafi yazmak Çinlilerin gündelik yaşamlarının bir parçasıdır. Aynı zamanda Çin yazısı bir resim yazısı olduğundan, Çinliler yazdıkları yazıyı kalem yerine fırça ve mürekkep ile daha estetik şekilde yazmak adına kaligrafiye yönelirler. Bu bakımdan güzel Çince yazı yazma sanatı olarak kaligrafi hem estetiğin hem de sanatın ve yazan kişinin fırça hareketleri ile içsel duygularını bir tür ifade etme şeklidir.

KAYNAKÇA

- Azertürk, S. İ. (2011). Çin Yazısının Tarihçesi Ve Çince Sözcük Türetme Yolları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 51, 1, s. 89-106.
- Çalışkan Güneş, P. (2020). “Kaligrafi ve Seramik Sanatındaki Yeri”. *İdil*, 73, s. 1363–1375. doi: 10.7816/idil-09-73-08.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1995). İstanbul: Yem Yayınevi, cilt:2.
- Fidan, G. (2015). The Turk Travelogue: Kang Youwei’s Journey to the Ottoman Empire. *Bilig*. Winter 2015/Number: 76, s. 227-243.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Çin Yazısı’nın Temeli Jiaguwen’da Çince Kavramların Gösterimi. (Ed. Mahir Kotuk). 7th International Zeugma Conference On Scientific Researches. The Book of Full Papers. VOL I.
- Jean, G. (2002). *Yazı İnsanlığın Belleği*. (Çev: Nami Başer). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. Luo, M. W. (). Wang Xizhi Shufa Yijing Jianshang. Mei Yi Shu Ping Jian. S. 41-44.
- Mo, B. H. (2014). “Zhongguo Shufa Fazhan Shi yu Chuangxin Zhilu Tanta”. *Kejiao Wenhui*. 26, s.127-128.
- Okur, E. (2007). Seramik Sanatında Bir Tasarım Ögesi Olarak Yazının Kullanımı. Yayınlanmamış sanatta yeterlik tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı.

- Overseas Chinese Affairs Office (2007). Zhongguo Wenhua Changshi- Common Knowledge About Chinese Culture. Higher Education Press.
- Qian, Z. and Fang, D. (2007). "Towards Chinese Calligraphy". Macalester International: Vol. 18, Article 12, s. 100-125.
- Qie, J. W. (2022). "Wang Xizhi Xiaokai de Shuti Gongxian ji Shenmei Fenge Yanjiu". *Yishu Yanjiu Yishu Lilun*, s. 18-20.
- Six Dynasties Calligraphy, <https://depts.washington.edu/chinaciv/callig/tcalsixd.htm> (Erişim tarihi: 02.06.2023).
- Tang, L. (2022). Wang Xizhi Yu Sichuan. Bashu Wenhua. Di Yi Qi. S. 10.17.
- Tuncer, H. (2020). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokuma: Siyasi, Ekonomik ve Dini Yönleriyle. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- UNESCO, Intangible Cultural Heritage 1992-2023, <https://ich.unesco.org/en/RL/chinese-calligraphy-00216>, Erişim Tarihi: 15.06.2023.
- Wen, Y. (2009). Calligraphic Works of Wang Xizhi. China Culture: http://en.chinaculture.org/focus/focus/2009feiyi/content_363445.htm, Erişim Tarihi: 15.06.2023.
- Xue, F. Y. (2020). "Zhongguo Shufa Yishu de Chuantong Wenhua Jingshen". *Wenyi Guancha*, (45), s. 63-64.
<https://sozluk.gov.tr/>

1.14. KORE BUDİZM'İNDE GÜNDELİK YAŞAM DAILY LIFE IN KOREAN BUDDHISM

Seungeun Kim-S. Göksel Türközü¹

Giriş

Kore kültürü tüm dünyada hızla yayılmaktadır. Dünya çapında ilgi gören ve Kore Akımı olarak adlandırılan popüler Kore kültürünün köklerini araştırmak büyük önem taşımaktadır. Budizm Kore'de uzun bir geçmişe sahiptir ve Kore kültürünü büyük ölçüde etkilemiş bir dindir. Kore Budizm'inde gündelik yaşam, Korelilerin Budist düşüncesini doğrudan gösterdiği için Kore kültürünün köklerini anlamakta önem arz etmektedir.

Korelilerin düşünce sisteminin oluşumuna, Dangun Efsanesi² ve Şamanizm gibi yerel düşünceler ile Konfüçyüçülük, Budizm ve Taoizm gibi Çin üzerinden gelen inanç ya da felsefeler etki etmiştir. Bunların arasında Budizm, Kore tarihinin 1700 yıllık sürecini kapsayarak hem altın çağını yaşamış hem de gerileme dönemini ya-

¹ Seungeun KİM, Erciyes Üniversitesi Kore Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, seungeun0240@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2542-5622.

Prof. Dr. S. Göksel Türközü, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kore Dili ve Edebiyatı, sgturkozu@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2451-3241.

² Dangun efsanesi: Kore halkının nereden geldiğine ilişkin destan ve söylencelerin en eskidir. Bu hikâyeye göre Dangun, Kore halkının destansı atasıdır. Hikâyenin özeti şu şekildedir: Cennetin tanrısının oğlu, uçaklarıyla birlikte Tebek Dağı'na inip Tanrı'nın kentini kurar. Burada halka pek çok meslek öğretir. O dönemde insan olmak isteyen bir ayı ile bir kaplan vardır. Prens onlara bir mağarada kalıp sadece sarımsak ve misk otu yerirse insan olabileceklerini söyler. Ayı sabredecek bunu başarır ancak kaplan yeterince sabır gösteremeyip başarısız olur. Sonunda ayı güzel bir kadına dönüşür ve Cennetin tanrısının oğlu ile evlenir. Çocukları olur. Dangun adındaki çocukları daha sonra MÖ 2333 yılında Eski Coson'u kurar.

Kore Budizm'i, Kore'nin tüm alanlarından ayrı olarak açıklamaz. Kore Budist kültürünün gelecekte Kore'ye nasıl bir akım getireceği merakla beklenmektedir. Ayrıca Kore kültürü tüm dünyaya yayılırken, o kültürün kökü olan Korelilerin felsefesini ve bu felsefeye dayalı yaşam tarzlarını incelemeyi de ihmal etmemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Suttanipata*(2019). (Korhan Kaya Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- An Ok-Sun (안옥선). (2010). Buddhist Virtue Ethics (불교덕윤리). *인간·환경·미래*, (5), 79-101.
- Chin Hee-kwon (진희권). (2014). A study on the five Buddhist precepts (불교오계의규범적의미). *법철학연구*, 17 (2), 183-204.
- Choi Keon-Up (최건업). (2016). Influence of Buddhism at Korean Housing Culture (불교가한국의주거문화에미친영향). *한국불교사연구*, (10),34-66.
- Han Su-Jin (한수진). (2019). A Study of Traditional Korean Buddhism Baru Kongyang -Almsbowl Offering Ritual (한국불교공양 의례의연원과실제). *동아시아불교문화*, 40, 481-521.
- Jogye Order Of Korean Buddhism (대한불교조계종교육원). (2022). *Introduction to Buddhism* (불교개론). 조계종출판사
- Kim Gyo-Bin (김교빈). (2008). *Korean Philosophy Essay* (한국철학에세이). 동녘.
- Kim Han-Sang (김한상). (2018). Early Buddhist Dietary Practice and Well-being in Contemporary Society – With Reference to Yoniso-manasikāra and Sati-sampajañña – (초기불교의식생활과현대사회의웰빙– 요니소마나시까라와사띠·삼빠잔나를 중심으로 -). *남아시아연구*, 23 (3), 75-96.
- Kim Hong-Bae (Ven. Beobgyeong) (김홍배 (법경)). (2016). A Study on Cleanliness and Sanitation from the Dharmaguptaka Vinaya (승가에서의청결과위생에관한一考). *불교학보*, 76, 83-108.
- Kim Jongmyung (김종명). (2006). Monks' Daily Buddhist Rituals in Contemporary Korea: Their Structure and Meaning (현대한국의승려예불: 구조와의미). *불교학연구*, 14, 129-157.
- Kim Sung-Soon (김성순). (2019). Infusing Dana and Mercy —The Practice of Baru Gongyang in East Asian Buddhism— (동아시아불교의발우공양 의례 – 보시와자비의각인 -). *민족문화연구*, 85, 557-576.
- Kim Yong-hun (김용훈). (2022). A Study on the Practice of Buddhist Invocation leading to enlightenment (깨달음에이르는염불수행). *동아시아불교문화*, (49), 105-131.
- Kim Yong-Kil (김용길). (2016). A way for Zen meditation : Focused on Jahwang' Buddhist sermon (참선에이르는길 : 자황스님의설법을기초로). *한국교수불자연합학회지*, 22 (1), 34-57.

- Ko Young Seop (고영섭). (2015). A Study on the Influence of Buddhism on Korean's Life-and-Death View (불교가한국인의생사관에끼친영향). 한국불교사연구,(7),70-122.
- Lee Eun Suk (이은숙), & Kim Jin Goo (김진구). (1994). A Study on the Present Monk's Costume of the Korean Buddhist -Focusing on Jokye and Taego Sects- (한국불교현행승복에관한연구 - 조계종과태고종을중심으로 -). 복식문화연구, 2 (1), 77-91.
- Lee Sung-Woon (이성운). (2010).Consideration on a offering ceremony in Korean Buddhism -Formation and properties of Byeongonguigwe- (한국불교공양의식일고 - 변공 (變供)의궤의형성과수용-). 한국불교학, (57), 349-379.
- Ok Na young (옥나영). (2020).Review on 『The History of Korean Buddhism』 (Puranyoksa, 2020) Written by Jung, Byung-sam (역사학으로서의한국불교사상사의가치를제고하다 (정병삼, 『한국불교사』, 푸른역사, 2020)). 신라문화, 56, 147-159.
- Park Chun-hwa (박춘화), Kim Do-kong (김도공), Nam Kyoung-mi (남경미). (2018). A Study on Korean Buddhist Monk's Robes, Jangsam - focused on the different shape of modern Jangsam - (한국승려長衫에관한연구- 현대조계종과태고종장삼을중심으로 -). 한국불교학, (88),243-273.
- Park Su-Ho (박수호), Koong Sun-Young (공선영). (2007). Understanding of Housing based on East-Asian Traditional Thought (동아시아전통사상에근거한주거공간 의미해). 한국학논집, 35, 231-258.
- Park. H. (2016). *Kore Halk Kültüründe Ölü Gömme Gelenekleri* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sim junbo (심준보). (2016). The Effect of Buddhism To The Practice Culture of Korea - Through The Development of The Bow Practice of Buddhism in Korea (불교가한국인의수행문화에미친영향 — 불교절수행의전개를중심으로 —). 한국불교사연구, (10),110-142.
- Türközü, S. ve Kopar, A. (2021). Günümüz Kore'sinde Budizm'in Etkileri. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 65-77
- Youn Sae Weon (윤세원). (2015). Impact of Buddhism on Viewpoint of State among Korean People (불교가한국인의국가관에끼친영향 -삼국의공인초기와신라에서의전개를중심으로-). 한국불교사연구, 4-32.
- <İnternet kaynakları>
- Jogye Order of Korean Buddhism (대한불교조계종). 사찰의구조. Erişim adresi: <http://www.buddhism.or.kr/m/jongdan/sub3/sub3-1-1-t2.php>
- Major religious groups (세계의주요종교). Wikipedia. Erişim adresi: https://ko.wikipedia.org/wiki/%EC%84%B8%EA%B3%84%EC%9D%98_%EC%A3%BC%EC%9A%94_%EC%A2%85%EA%B5%90

- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-a. (2005). 사찰 음식. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786488&cid=49221&categoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-b. (2005). 사찰음식의기원. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786489&cid=49221&categoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-c. (2005). 승려의 일상생활. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786453&cid=49221&categoryId=49221&expCategoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-d. (2005). 승복의이해. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786484&cid=49221&categoryId=49221&expCategoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-e. (2005). 출가. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786450&cid=49221&categoryId=49221&expCategoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-f. (2005). 한국의 불교사. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786442&cid=49221&categoryId=49221&expCategoryId=49221>
- Naver Encyclopedia of Cultural Archetypes(네이버문화원형백과)-g. (2005). 탁발. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1786459&cid=49221&categoryId=49221>
- Korean Dictionary Research Institute(한국사전연구소). (1998). 오상: 유교에서말하는인·의·예·지·신의 5가지기본적덕목. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=630482&cid=50766&categoryId=50794>
- Yu Man-Jin. (2019, 21 Ocak). 2017년화장률 84.6%, 증가추세지속. *Kore Sağlık ve Refah Bakanlığı*(한국보건복지부). Erişim adresi: https://www.mohw.go.kr/react/all/sal0301vw.jsp?PAR_MENU_ID=04&MENU_ID=0403&CONT_SEQ=347472&page=1
- Gallup Korea (한국갤럽조사연구소). (2021, 7 Nisan). 한국인의종교 1984-2021 (1) 종교현황. Gallup Korea. Erişim adresi: <https://www.gallup.co.kr/gallupdb/report-Content.asp?seqNo=1208>
- Lee su-ji (이수지). (2023, 18 Nisan). 조계종영리법인도반, 사찰음식대중화추진. *Newsis*. Erişim adresi: https://www.newsis.com/view?id=NISX20230418_0002271617&cid=10701&pID=10700
- Gwak Cheol-hwan (곽철환). (2003, 30 Temmuz). 시공불교사전-구산선문. Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=897367&cid=50763&categoryId=50784>

- Gwak Cheol-hwan (곽철환). (2003, 30 Temmuz). 시공불교사전-삼의 , Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=900763&cid=50763&categoryId=50784>
- Yun Gyeong-cheol (윤경철). (2011, 1 Ağustos). 대단한지구여행 – 풍수지리.Erişim adresi: <https://terms.Naver.com/entry.Naver?docId=1529019&cid=47340&categoryId=47340>
- Park Bu-young (박부영). (2010, 18 Kasım). 사찰생활예절. *İbulgyo*. Erişim adresi: <http://www.ibulgyo.com/news/articleView.html?idxno=107172>

1.15. DAILY LIFE OF CHINA AND TÜRKİYE FROM A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE

Yingjie Wang¹

Introduction

Cultural exchanges plays an important role in the relationship between China and Türkiye. Nowadays, more and more people are learning Chinese and Turkish. However, the mastery of the language is far from enough to satisfy the communication between the people of the two countries. Failure to understand the cultures of China and Türkiye will often lead to communication mistakes, which will affect the communication effect and even cause mutual misunderstandings. In this study the similarities, differences and missing phenomena of the two cultures will be introduced, analyzed and compared from a cross-cultural perspective through the two important aspects of tea culture (茶文化) and greeting culture (问候文化), which are the most common and indispensable cultures in daily life. At the end of the article involves the author's observations about the interesting customs and habits of Chinese and Turkish families, marriage (婚姻) and living habits (生活习惯).

The relationship between China and Türkiye has a long history. They both have in common large, glorious and expanding empires, an imperial past that is often referred to when both countries'

¹ Prof., Erciyes University, Faculty of Literature, Eastern Language and Literature Department, Chinese Language and Literature, wyl777@hotmail.com.

References

- Bayraktaroğlu. A. (2009). *Cultureshock*. Singapore: Marshall Cavendish Editions. Vi , 51.
- Chen, Q. (2005). A Pragmatic Interpretation of Chinese Greetings. *Journal of Liuzhou Vocational and Technical College*. Issue 1, 60-65.
- Deng, Y. ve Liu R. (1989). Language and Culture. *Foreign Language Teaching and Researching Press*. 181-188.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Yeni İpek Yolu'nun İlham Kaynağı "Antik İpek Yolu": Çin'in İpek Yolu Yönetimi Temelinde "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi'ne Bakış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 98-112.
- Hu, M. (1987). The Cultural and Psychological Background of Greetings. *World Chinese Teaching*, Issue 2.
- Mian, W. (2011). The Westward Spread of Tea and Its Influence on Islamic Culture. *Chinese Tea*, 33 (5): 42-45.
- Öykü, Ö. (2019). İngilizce Nasıl Söylenir? KOLAY GELSİN, ELLERİNE SAĞLIK, AFİYET OLSUN, <https://www.youtube.com/watch?v=kBZorYx9g3o>.
- TÜİK (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670#:~:text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,15%2C2'sini%20olu%C5%9Fturdu>.
- Wang, Y. (2019). A Reflection Associated with Red and Blue. 2019 International India and Far East Turkish History and Culture Research Workshop, Giresun, Turkey.
- Wang, Z. and Chen, L. (2011). Turkish Tea Industry and Tea Resource Breeding. *Chinese Tea*, 33 (7): 4-5
- Yang, Y. (2016). Turkey: A Country Soaked in Tea Soup. *Tea Expo*, (3): 82-83.
- Zhang Z. ve Mao, X. (2006). *Chinese and World Tea Culture*. Beijing: Shishi Publishing House.

BÖLÜM II

BATI'DA GÜNDELİK YAŞAM

2.1. ANTİK YUNAN TOPLUMUNDA GÜNDELİK YAŞAM:

ÖLÜM VE ÖLÜM UYGULAMALARI

DAILY LIFE IN ANCIENT GREEK SOCIETY:

DEATH AND DEATH PRACTICES

Bilgen Gül - Bilsen Ş. Özdemir¹

Giriş

Zamanın beklenen akışında her gün ortaya çıkan ve bizim günümüzde “günelik yaşam” kelimesi içerisine sıkıştırdığımız pek çok öрге, bugün olduğu gibi antik çağ toplumlarının da yaşam rutinini oluşturmaktadır. Yaşamın her anından kesit taşıyan bu örgeler arasındaysa, mutlak yaşam başlangıcının sonu olarak tanımladığımız ölüm ve onunla ilişkili ortaya çıkan merasimler de önemli bir yer tutmuştur. Bir olgu olarak ölüm, antik çağ insanının günelik yaşamı bağlamında acı ve yası beraberinde getiren son derece olağan bir durumu yansıtır. Ayrıca bu olağan durum, özellikle günelik yaşam akışında bin yıllarca tekrarlanan inanış ve davranış pratiklerinin dışı vurulduğu, büyük bir sosyal organizasyonun da doğmasına kaynaklık eder. Bu hâliyle, çok yönlü irdelenmesi gereken ölüm kavramından hareketle bu çalışmada, antik Yunan toplumunun günelik hayatının önemli bir parçası olarak ölüm kavramı,

¹ *Bilgen Gül, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, bilgeng@sakarya.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-8319-4442 Doç. Dr. Bilsen Ş. Özdemir, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, bilsenozdemir@nevsehir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5639-2088.

gibi dolaşan ölümler, Hades kapısından içeri girdikten sonra bir daha dışarı çıkamamaktadır. Ölen ve geride kalan için son derece kritik olan geri dönüşsüz olma hâli ölümden sonra özlemlerle yapılan her türlü etkinliğin de temelinde yatan ana argümandır. Ölen kişi sonlu bir yaşamı bitirirken geride kalanlar onu sonsuz kılmak ve hatırlarını yaşatmak için pek çok ölü kültü uygulamasının doğmasına da kaynaklık etmiştir. Yunan ölüm ve öte dünya anlayışının belki de en önemli noktalarından biri, ruhun öte dünyadaki huzuru için layıkıyla yapılan bir gömü törenidir. Ancak gömü törenine giden sürece kadar uygulanması zorunlu farklı aşamalarda mevcuttur. Genel olarak hazırlık aşaması olarak nitelendirilebileceğimiz, yıkama, göz ve çenenin bağlanması ve giydirme bu noktada uygulamanın başlangıç aşamalarını oluşturmaktadır. Sonrasında ise onu sırasıyla *prothesis*/sergileme, *ekphora*/cenaze geçit alayı ve neticesinde de gömme işlemleri takip etmektedir. Gömünün yapılışı yas süreci için elzemdir. Cenaze evinde ya da mezar başında yapılan yemek ve sunular, gömü sonrasında başlayan anma ritüellerinin başlangıcı niteliğindedir. Sonrasında ise ölünün anılması belirli zaman periyotlarında gerçekleştirilen kurban ve sunu gibi ölü kültü uygulamalarıyla sürecektir. Bu hâliyle gündelik yaşamın önemli bir parçası olarak Yunan ölüm inancında yapılan uygulamalarla esas olan, -dini inançların sorumluluğu ve atalar kültü bilinciyle- öleni layıkıyla onurlandırırken, giden ile kalan arasındaki bağı da güçlü kılmaktır.

Kaynakça

- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da Mitoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ağırakça, A. (1992). *Şamil İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Akçay, T. (2017). *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*. Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.
- Akçay, T. (2020) *Terminoloji Sözlüğü Antik Çağda Ölüm*. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.
- Alexiou, M. (1992). *The Ritual Lament in Greek Tradition*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Andronikos, M. (1968). *Totenkult*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bauer, S., Schlünder, M., Rentetz, M. (2020). *Boxes: a Field Guide*. Manchester: Mattering Press.

- Bayhan, D. (2022). Antik Yunan ve İslam Düşüncesinde Ölüm. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 72-86.
- Cilliers, L. (2005). "Burial Customs, The Afterlife and Pollution of Death in Ancient Greece". *Acta Theologica*, Supplementum 7.
- Clements, J. H. (2007). *The Image of The Charioteer in Funerary Art and Plato's Phaedrus*, (Unpublished Master Thesis). The Florida State University: College of Arts and Sciences.
- Cüceloğlu, D. (1994). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çapar, Ö. (1990). Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas Ölü Gömme Adetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2),65-75.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Dilaveroğlu, M. E. (1965). *Dürretü'l-Fâhire; Fi Beyâni Ahkâmi'l-Cenaze ve Seferi'l-Ahire*. İstanbul: Nurettin Uygun Matbaası.
- Dürüşken, Ç. (1994). Antikçağ'da "Psyche" Kavramına Genel Bir Bakışı. *Felsefe Arkhivi*,0(29), 75-85.
- Dürüşken, Ç. (2014). *Antikçağ Felsefesi Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul: Alfa Felsefe Yayınları.
- Erdem, H. (2011). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Konya: Hü-er Yayınları.
- Erhat, A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Euripides. (2018). *Alkestis* (T. Y. Ögüt, Çev.). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Gallou, C. (2002). *The Cult of The Dead in Cebtral Greece During The Mycenaean Period*, Nottingham: Nottingham Universty Library.
- Garland, R. (1985). *The Greek Way of Death*. New York: Cornell University Press.
- Guthrie, W. K. C. (2011). *Yunan Felsefesi Tarihi I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar* (E. Akça, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Grimal, P. (1990). *A Concise Dictionary of Classical Mythology*,(A. R. Maxwell-Hyslop, Çev.), New York, Basil Blackwell Press.
- Grimal, P. (2007). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Gürel, E. ve Muter, C. (2007). Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(7), 537-569.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hesiodos. (2021). *Theogonia-İşler ve Günler* (A. Erhat, A. Kadir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Homeros. (2021). *İlyada* (A. Erhat, A. Kadir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. (2021). *Odysseia* (A. Erhat, A. Kadir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hökekleli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,3(3), 151-165.
- Humphreys, S., C. (1980). Family Tombs and Tomb Cult in Ancient Athens: Tradition or Traditionalism?. *The Journal of Hellenic Studies. Centenary Issue. The Society for the Promotion of Hellenic Studies.*(vol.100), 96- 126.
- Kadıoğlu, M., Görkay, K., Mitchell, S. (2011). *Roma Döneminde Anykra*. İstanbul: Yapıkredi Yayınları.
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1),171-180.
- Kızıl, A. (2017). "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler". *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2(3), 32-65.
- Kurtz, D., C. ve Boardman, J. (1971). *Greek Burial Customs*. Ithaca. N.Y: Cornell University Press.
- Kurtz D. C. ve Boardman J. (1985) Thanatos. Tod und Jenseits Bei den Griechen, Mainz. Kutludur, T. (2019). *Arkaik ve Klasik Dönem Eski Yunan Toplumunda Ölüm Kavramı*. (Doktora Tezi). T.C. Manisa Celâl Bayar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Mansel, A. M. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Meral K., ve Başaran, C. (2022). Gece Tanrıçası Nyks' in Parthenogenesis (Tek başına ürettiği) Çocukları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2865-2882.
- Neils J. ve Oakley J. H. (2003). Coming of Age in Ancient Greece. Images of Childhood from the Classical Past. London.
- Olivetti, P. (2007). Musical Features of The Ritual Lament in Ancient Greece. *Rosetta*, (2), 21-31.
- Platon. (1999). *Sokrates'in Savunması* (N. Berkes, Ç.): İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rohde, E. (1925). *Psyche, The Cult of Souls and Belief in Ummortality among The Greeks*. London.
- Rohde, E. (2020). *Psykhe: Yunanlarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnanç* (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Salğar, E. (2022). Pythagorasçı Öğretilerinde Din ve Bilim. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (47), 279-296.
- Seyyar, A. (2004). *Davranış Bilimleri Terimleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sophokles. (2022). *Aias* (A. Çokona, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sophokles. (2022). *Antigone* (A. Çokona, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sourvinou-Inwood, C. (1996). *Reading Greek Death Totheend of The Classical Period*. Oxford University Press, USA.

- Şahin, N. (1996). Beyaz Lekythoslar Işığında Klasik Devir'de Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü. *Arkeoloji Dergisi IV*,143-167.
- Ürkmez, Ö. (2019). Kline'den Hades'e Antikçağda Öteki Dünya Yolculuğu. A. M. Büyükkarakaya, E. B. Aksoy (Ed.), *Memento mori: ölüm ve ölüm uygulamaları kitabı içinde* (s. 375-396). İstanbul: Ece yayınları.
- Vermeule, E., D., T. (1979). *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*. Berkeley: University of California Press.
- Zafer, C. (2019). Ölüm Olgusu ve Ölümün Sosyolojik Etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 64-82.

İnternet Kaynakları

- Nişanyan Türkçe Etimolojik Sözlük. (23, 13 Haziran). Erişim adresi: <https://www.nisan-yansozluk.com/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2023, 13 Haziran). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Görseller Listesi

- Görsel 1:** Mezarı başında soma ve eidolon (F. Knauß, Die unsterblichen Götter Griechenlands. Ausstellungskatalog München, Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek (Lindenberg im Allgäu 2012) 56 Abb. 4.2)
- Görsel 2:** Kharon ve Hermes eşliğinde öte dünyaya yolculuk (A. Furtwängler — W. Riezler, Weißgrundige attische Lekythen (München 1914) Taf. 44, a.9)
- Görsel 3:** Hades ve Persephone (R. Wünsche, Herakles – Herkules. Ausstellungskatalog München (München 2003) 151 Abb. 20.2.)
- Görsel 4:** Prothesis ve ağıt (A.Backe-Dahmen — U. Kästner — A. Schwarzmaier, Von Göttern und Menschen. Bilder auf griechischen Vasen (Tübingen 2010) 114 Abb. Mitte.
- Görsel 5:** Ekphora (Kurtz – Boardman, 1971, Abb.34.)
- Görsel 6:** Ekphora (Vermeule, 1979: 20 Abb. 15.)
- Görsel 7:** Mezara gömü sahnesi (Kurtz ve Boardman, 1985:183, Res. 55 b.)
- Görsel 8:** Mezara gömü ve hazırlık sahnesi (Neils ve Oakley, 2003: 166, Res a-b.)

2.2. ITALIAN-SICILIAN CUISINE AND DAILY LIFE IN ANDREA CAMILLERI'S MONTALBANO SERIES: A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FOOD AND CULTURAL MEMORY

Deniz Dilşad Karail Nazlıcan¹

Introduction

Italy is a country with highly diverse regions. Its long Mediterranean coasts encircle fertile plains, forested hills, and high mountains. Italy's numerous kingdoms, states, and duchies were unified into one nation in 1861. Each region had its own dialect, and the cultural differences have even been reflected in culinary traditions, which have been preserved to this day. Recipes were rarely written down but were instead passed down orally within families. This situation illustrates how the culinary culture is utilized as a means of transmitting cultural memory.

Italy's position at the crossroads of the Mediterranean and its long history of trade and cultural exchange with other nations and civilizations have contributed to the diversity and richness of its cuisine and also its cultural memory. The cuisine evolved over time, incorporating influences from Greeks, Arabs, and Normans, among others. By the time of the Renaissance, Italian cuisine had become one of the most refined and sophisticated in Europe with a focus on fresh, seasonal ingredients and simple preparations. The Italian culinary tradition is a celebration of diversity and bounty of Italy's

¹ *Doktor Öğretim Üyesi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID 0000-0002-8964-7745, dilsad.karail@istanbul.edu.tr.

Bibliography

- Assmann, J. (1997). *Memoria Culturale: Scrittura, ricordo e identità politica nelle grandi civiltà antiche*. Torino: Einaudi.
- Assmann, A. (2002). *Ricordare*. Bologna: Società editrice il Mulino.
- Babat, D., Gökçe, F., Kocabozdoğan, K. (2016). Hatay'da farklı bir lezzet: kabak tatlısı, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4 (Special Issue 1), 77-85.
- Belge, M. (2018). *Tarih Boyunca Yemek Kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bessiere, J. (1998). Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas, *Journal of the European Society for Rural Sociology*, 38 (1), 21-34.
- Camilleri, A. (2021). *Suyun Şekli* (S. Topçu, Çev.). İstanbul: Mylos Kitap.
- Camilleri, A. (2021) *Terrakotta Köpek* (S. Topçu, Çev.). İstanbul: Mylos Kitap.
- Camilleri, A. (2022) *Yemek Hırsızı* (A. Gezer Kolb, Çev.). İstanbul: Mylos Kitap.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Crovi, L. (2020). *Storia del Giallo Italiano*. Venezia: Marsilio Editori.
- Draaisma, D. (2015). *unutmanın kitabı* (D. Muradoğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durukan, A. (2022). Sanat ve Yemek Kültürü. Doç. Dr. N. Serçeoğlu (Ed.), *Yemek Kültür ve Toplum kitabı* içinde (s. 215-242). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gross, D. (2000). *Lost time: On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. University of Massachusetts Press.
- Gürsoy, D. (2014). *Deniz Gürsoy'un Gastronomi Tarihi*. İstanbul: Oğlak Yayınları
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lachmann, R. (2004). European Review. *Cultural memory and the role of literature*, Vol. 12, No. 2, 165-278, 2004, United Kingdom.
- Nicol, B. (2012). *Postmodern Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sancar, M. (2010). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serçeoğlu, N. (Ed.) (2022). *Yemek Kültür ve Toplum*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şeker, İ.T. (2022). Filozoflar ve Yemek Kültürü. Doç. Dr. N. Serçeoğlu (Ed.), *Yemek Kültür ve Toplum kitabı* içinde (s. 293-312). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Terdiman, R. (1993). Cornell University Press. *Present Past: Modernity and The Memory Crisis*.
- Yıldız, S. (2022). Etnik Toplumlara Ait Yemek Kültürleri. Doç. Dr. N. Serçeoğlu (Ed.), *Yemek Kültür ve Toplum kitabı* içinde (s. 333-359). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

2.3. GÜNDELİK YAŞAM VE GÜNDELİK DİRENİŞ: RUS HALK KÜLTÜRÜNDE ÇİFT İNANÇLILIK (DVOYEVERIYE) PRATİKLERİ DAILY LIFE AND EVERYDAY RESISTANCE: PRACTICES OF DUAL FAITH (DVOYEVERIE) IN RUSSIAN FOLK CULTURE

Duygu Özakin¹

Giriş

Sosyoloji disiplininin gelişim seyrinde kendine bağımsız bir alan açabilen gündelik yaşam sosyolojisi, öznelere doğal bir devrimin içerisinde yinelenen eylemlerini, alışkanlıklarını, icralarını ve sosyal etkileşimlerinde benimsedikleri rutinleri mercek altına alır. Özünde sosyoloji disiplini, ortaya çıkışını gündelik yaşam pratiklerinin birikim yoluyla inşa ettiği bir dizi olguya ve bunların daha büyük ölçekli toplumsal sonuçlarına borçludur. Bu çerçevede, sosyolojinin doğuşuna zemin hazırlayan, onun yöntemlerini ve organik araştırma sahalarını kuran bu pratiklerin uzun yıllar başat birer temaya evrilememesi, literatürde ortak bir eleştiri odağı hâlini alır.

Gündelik edimlerin sosyopolitik yapının inşasında ve sistemin korunmasında oynadığı iş birliği ve güçlendirici role ilişkin bilincin 19. yüzyıldan bu yana mevcut olduğu açıktır. Ancak gündelik alışkanlıklar, bilhassa Henri Lefebvre, Erving Goffman, Michel de Certeau ve Pierre Bourdieu gibi 20. yüzyıl sosyologlarının

¹ * Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, duyguozakin@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0927-1926.

Slav neo-paganizmi, eski gelenekleri canlandırmayı amaçlar. Paganizmin modern bir uyarlaması olarak ortaya çıkan hareketin üyeleri, Eski Slav halklarının arkaik inanç sistemini ve takvimlerini takip ederek kutlamalar yapar ve doğanın döngüsüne uygun ritüeller icra eder. Ancak çift inançlı pratiklerin yanı sıra pagan ayinlerini de taklit eden bu oluşumun üyelerini, atalarından ayıran önemli bir kazanım söz konusudur. Bugün pagan ve çift inançlı yönelimler şeytanlaştırılmaz; aksine, neo-paganizm gibi yeni dinî hareketleri tarihsel bir zemine ve toplumsal bir çerçeveye oturarak anlama çabası, gerek akademide gerekse toplumda karşılık bulur. Nihayetinde çift inançlılık olgusunun ardında yatan pasif ve örtülü direniş şemaları, pagan pratiklerin gündelik ve olağan kabul edilenin içinde çözünmesini, semavi öğretilerle harmanlanmasını ve halk geleneğiyle kaynaşarak varlığını koruyabilmesini mümkün kılar.

Kaynakça

- Afanas'yev, A. N. (2008). *Slavyanskaya mifologiya*. Moskva: Eksmo
- Anonim (1994). *Radzivilovskaya letopis'*. SPb: Glagol & Moskva: İskusstvo.
- Anonim (2006). *Slovo o polku İgoreve*. (A. Yu. Çernov, Çev.) SPb: Vita Nova.
- Anonim (2010). Slovo nekoyego hristolyubtsa i revnitelya po pravoy vere. *Pamyatniki obşçestvennoy misli Drevney Rusi: Domongol'skiy period (238-242)*. Moskva: Rosspen.
- Bayburin, A. K. (1983). *Jilişçe v obryadah i predstavleniyah vostoçnih slavyan*. Leningrad: Nauka.
- Brayçevskiy, M. Yu. (1989). *Utverjdeniye hristianstva na Rusi*. Kiev: Naukova dumka.
- Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. A. Özcan, Çev.). Ankara: Dost.
- Certeau, M., Giard, L. ve Mayol, P. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfağın İşleri*. (Ç. Eroğlu ve E. Ataçay, Çev.). Ankara: Dost.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak*. Ankara: Siyasal.
- Dal', V. İ. (1880). *Tolkoviy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka*. SPb. & Moskva: İzd. M. O. Vol'f.
- Gal'kovskiy, N. M. (1916). *Bor'ba hristianstva s ostatkami yazıçestva v Drevney Rusi*. Har'kov: Yeparhial'naya tip.
- Hamayko, N. (2007). Drevnerusskoye dvoeveriye: proishojdeniye, soderjaniye i adekvatnost' termina. *Ruthenica*, 6, 86-114.

- Hosking, G. (2011). *Rusya ve Ruslar. Erken Dönemden 21. Yüzyıla.* (Kezban Acar, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Karpov, A. V. (2008). *Yazıçestvo, hristianstvo, dvoeveriye: religioznaya jizn' Drevney Rusi v IX-XI vekah.* SPb: Aleteyya.
- Kriniçnaya, N. A. (2009). Krasny ugol: ob istokah i semantike sakral'nogo lokusa (po severnorusskim materialam). *Etnografiçeskoye obozreniye*, 2, 8-42.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I.* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri.* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel.
- Lihaçov, D. S. (1998). *Razvitiye russkoy literaturı X-XVII vekov.* SPb: Nauka.
- Mert, Ö. (2019). Hristiyanlığın Kabulünden 20. Yüzyıla Kadar Rusya'da Çift İnançlılık (Dvoeverie). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 122, 293-312.
- Nestor. (2012). *Povest' vremennih let.* (D. S. Lihaçov, Çev.). SPb: Vita Nova.
- Petruhin, V. Ya. (2000). Bogi i besı russkogo srednevekov'ya: rod i rojanitsı i problema drevnerusskogo dvoeveriya. *Slavyanskiy i balkanskiy fol'klar: Narodnaya demonologiya* (314-343). Moskva: İndrik.
- Rıbakov, B. A. (1987). *Yazıçestvo Drevney Rusi.* Moskva: Nauka.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* New Haven & London: Yale University Press.
- Scott, J. C. (1989). Everyday Forms of Resistance. *The Copenhagen Journal of Asian Studies*, 4 (1), 33-62.
- Scott, J. C. (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar.* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Şepping, D. O. (1997). *Mifi slavyanskogo yazıçestva.* Moskva: Terra.
- Tihomirov, M. N. (1975). *Drevnyaya Rus'.* Moskva: Nauka.
- Tihon Zadonskiy. (2003). *Jitiye, slova. Nastavleniya pastve, roditelyam i detyam, svyaşçennikam.* Moskva: İzd. Sestriçestva vo imya svt. İgnatiya Stavropol'skogo.
- Warner, E. (2017). *Rus Mitleri.* (M. Kireççi, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Zabilin, M. (1880). *Russkiy narod, yego obiçai, obryadi, predaniya, suyeveriya i poeziya.* Moskva: İzd. M. Berezina.

2.4. GOGOL'UN *ÖLÜ CANLAR* ESERİNDE RUS GÜNDELİK YAŞAMI RUSSIAN DAILY LIFE IN GOGOL'S DEAD SOULS

İren Dilara Kongaz¹

Giriş

Toplumsal bir sözleşme, iş birliği, paylaşılan ortak inançlar ve düşünceler bireylerin bir arada yaşamasını sağlayarak gündelik hayatlarında sürekliliği olan eylemlerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Nitekim yaşadığımız toplumsal yapının dinamikleriyle karşılıklı etkileşimi sonucunda inşa edilen ve zaman içerisinde olağan hâle gelen, sürekli tekrar edilen hareketler gündelik yaşam formumuzu oluşturur (Çetin, 2017:57). Bir milletin ya da kolektif bir toplumun gündelik yaşam pratiklerinin, sosyolojinin çatısı altında araştırılması yaklaşık olarak 1920-1930'lu yıllara denk düşmektedir. Önceleri gündelik yaşamın değişken oluşu ve düzensizliği nedeniyle belirli formlar dâhilinde kategorize edilip incelenememesi söz konusu alanın klasik sosyoloji bağlamında önemli bir bilim alanı olarak görülmemesine neden olur. Hem tarihi hem sosyoloji alanında yapılan incelemeler makro ölçekte olup sıradan insanların yaşamlarına odaklanmadan var olan devlet politikaları, tarihî olaylar ve ideolojik kavramların oluşumları üzerine odaklanır. Ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru geldiğinde dünyada olan devrimlerin, savaşların, değişimlerin sıradan insan üzerindeki etkisi

¹ İren Dilara Kongaz, Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı ABD (İstanbul, Türkiye), ORCID ID: 0000-0002-9222-4807, iren.ayas@istanbul.edu.tr

20. yüzyılın ikinci yarısında klasik sosyoloji alanından ayrılarak ortaya çıkan gündelik yaşam sosyolojisi sıradan insanı çalışmalarında odak noktası yaparak makro incelemeden mikro inceleme yöntemine doğru bir ilerleme kaydetmiştir. Sıradan insanların gündelik yaşamını inceleyen sosyoloji alanı, söz konusu bireylerin her gün yaptığı rutin eylemler, davranış kalıpları, konuşmaları, düşünceleri üzerinden makro tarihin bulgularını gözlemlemiştir. Çalışmamızın konusu oluşturan “Ölü Canlar”ın ilk cildinde Gogol toprak kölesi sıradan insanların gündelik yaşam pratikleri ve toprak sahiplerinin davranış kalıpları, alışkanlıkları, rutinleri üzerinden I. Nikolay Rusya’sının panoramasını gözler önüne sermiştir. Nitekim Gogol, efendi-köle ilişkisinin yanı sıra memur ve soylu sınıfının gündelik yaşamına dikkat çekerek özellikle I. Petro’nun Batı yanlısı sosyal reformlarının bir sonucu olarak kendi millî kimliğinden, geleneklerinden uzaklaşan insanların ikiyüzlü vatanseverliğini, Rus olan her şeye karşı ilgisizliklerini, kendi özlerine karşı yabancılaşmalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Rusya’dan uzak kaldığı zamanlarda anavatanına özlem duyan ve yaşadığını bildiği tüm olumsuzluklara rağmen Rusya’nın geleceğine umutla bakan Gogol, toplumun her kesiminden birer temsilcisinin bulunduğu “Ölü Canlar” eserinde bireylerin hayatı nasıl anladıklarını, düşüncelerini dışa vuran sembollerini, insanların birbirlerine karşı olan davranışları aracılığı ile oluşturdukları kimlikleri gündelik yaşam örnekleri üzerinden aktarmaktadır. Bu bağlamda Gogol “Ölü Canlar” eserinde gerçek hayattan esinlenip kurguladığı kahramanlarının sıradan hayatlarına ışık tutarak 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya’da yaşanan karmaşıklığı, bayağılığı ve kabalığı teşhir ederek, anavatanının hüznünlü, karanlık tarafını okuyucuya aktarmıştır.

Kaynakça

- Atayeva. A.A. (2007). Kontsepsiya krepostnogo prava v.o. kluçevskogo. *İsvestiya Rossiyskogo gosuderstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.İ. Hertzena*. 20.24.
- Belinsi. V.G. (1842). Pohajdenie çičikova, ili mertvie duşi. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023. http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_1842_pohogdeniya_chichikova.shtml
- Belinski. V.G. (1846). Pohajdenie çičikova, ili mertvie duşi. Poema Gogolya. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023. http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0250.shtml

- Çetin, E. (2017). Gündelik hayata sosyolojik bakmak. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dolgih, A.N. (2019). O hronologičeskih ramkah i etapah razvitiya krepostnogo prava v Rossi. *Aktualniye voprosi istorii Rossiskoy imperii*, 3(3), 33-42.
- Esen, P. (2023). Rusya'da Toprak Köleliği Sistemi. *İdil Dergisi*, 103, 280-291.
- Esgin, A. (2020). Gündelik hayat sosyolojisi: tarihsel süreç ve temel ilkeleri. *Gündelik hayat sosyolojisi* (s.13-34). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gippius, V. Zenkovski, V. (1994). Gogol. Peterburg: Logos.
- Gogol, N.V. (2010). Ölü Canlar. (M. Beyhan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gogol, N.V. (1984). N.V. Gogol. Sobraniesoçineni. C.7. Moskva: Pravda.
- Gukovski, G.A. (1959). Realizm Gogol. Moskva: Leningrad.
- Lebedev, Y. (2007). İstoriya Russkoy literaturı XIX. veka. Moskva: Prosveteniye.
- Linkov, V. Ya. (2008). İstoriya Russkoy literaturı XIX. veka v ideyah. Moskva: Peçatnie traditsii.
- Mann, Y. (1996). Poetika Gogolya variantsii k temem. Moskva: Soda.
- Orlov, A.S., Geogriev, V.A. (2006). İstoriya rosii. Moskva: Prospekt.
- Troyat, H. (2000). Gogol. (B. Kösemihal, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Vinogradov, İ.A. (2000) Gogol hudojnik i mslitel. Moskva: Nasledie.
- Yılmaz, M. (2021). Gündelik hayat sosyo-kültürel bir yaklaşım. *Medeniyet araştırmaları dergisi*, 6(1),143-162.

2.5. ALLOTMENT GARDENING IN GERMANY: HISTORY, BENEFITS AND SIGNIFICANCE IN DAILY LIFE

Hasan İçen¹

The concept of sustainability has gone from a generic word to a vital part of our daily life. Sustainability refers to the careful and balanced use of all resources to meet current demands without vaporizing (or at least without damaging) future generations' ability to meet their own needs. The choices that we make in our daily routines can have a huge impact on the overall health of our world. Thus, the relationship between sustainability and everyday life is undeniably intertwined, whether it's the things we consume, the energy we use, or the waste we make. The need to adopt sustainable practices is made even clearer by the difficulties and effects of environmental deterioration and resource depletion (Giovannoni & Fabiotti, 2013). The direct impact that sustainability has on the condition of our planet is one of the main reasons why it is essential for humanity. Our limited natural resources, including freshwater, rich soil, and biodiversity are susceptible to exploitation. Overconsumption, pollution, and deforestation are examples of unsustainable behaviors that have contributed to serious ecological imbalances and the depletion of these essential resources. We can reduce these negative effects, protect natural ecosystems and make sure that vital resources will be available for future generations by implementing sustainable ways. To put it simply, the growing

¹ Araştırma Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, ORCID 0000-0003-3453-1240, hasanicen@gmail.com.

Added to that, allotment gardening in Germany has evolved from a solitary pursuit to a thriving social activity that smoothly integrates into daily life. They have evolved into dynamic community centres where people gather to share knowledge, experiences, and a sense of belonging. These communal spaces serve as platforms for intergenerational exchanges, where expertise is passed down from experienced gardeners to the next generation, creating a rich tapestry of shared traditions and knowledge. Collaborative initiatives such as communal workdays, garden festivals, and seed exchanges add to the social fabric of allotment gardening, forming relationships that stretch well beyond the garden gates. Allotment gardening becomes a conduit for creating a greener and more sustainable future, where the borders between human well-being and environmental harmony are seamlessly interconnected as it becomes a fundamental element of daily life. As allotment gardening thrives, it will definitely remain an important aspect of German culture, supporting both individuals and communities for future generations.

References

- AWO. "Lindener AWO Kita übernimmt Kleingarten". Erişim: 20.05.2023. <https://www.awo-hannover.de/lindener-awo-kita-uebernimmt-kleingarten/>
- Bendt, P., Barthel, S., & Colding, J. (2013). Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and urban planning*, 109(1), 18-30.
- Blair, D. (2009). The child in the garden: An evaluative review of the benefits of school gardening. *The journal of environmental education*, 40(2), 15-38.
- Breuste, J. H. (2010). Allotment gardens as part of urban green infrastructure: actual trends and perspectives in Central Europe. *Urban biodiversity and design*, 463-475.
- Colding, J., Barthel, S., Ljung, R., Eriksson, F., & Sjöberg, S. (2022). Urban commons and collective action to address climate change. *Social inclusion*, 10(1), 103-114.
- Genter, C., Roberts, A., Richardson, J., & Sheaff, M. (2015). The contribution of allotment gardening to health and wellbeing: A systematic review of the literature. *British Journal of occupational therapy*, 78(10), 593-605.
- Giovannoni, E., & Fabietti, G. (2013). What is sustainability? A review of the concept and its applications. Integrated reporting: *Concepts and cases that redefine corporate accountability*, 21-40.

- Gustedt, E. (2016). Reflexions on urban gardening in Germany. *Challenges in sustainability*, 4(1), 63-70.
- Hawkins, J. L., Mercer, J., Thirlaway, K. J., & Clayton, D. A. (2013). "Doing" gardening and "being" at the allotment site: Exploring the benefits of allotment gardening for stress reduction and healthy aging. *Ecopsychology*, 5(2), 110-125.
- Karge T. (2015). Neue urbane Landwirtschaft [MSc Thesis]. Berlin, Germany
- Kingsley, J., Diekmann, L., Egerer, M. H., Lin, B. B., Ossola, A., & Marsh, P. (2022). Experiences of gardening during the early stages of the COVID-19 pandemic. *Health & place*, 76, 102854.
- Mokras-Grabowska, J. (2020). Allotment gardening in Poland—new practices and changes in recreational space. *Miscellanea geographica*, 24(4), 245-252.
- Okvat, H. A., & Zautra, A. J. (2011). Community gardening: A parsimonious path to individual, community and environmental resilience. *American journal of community psychology*, 47, 374-387.
- Poniży, L., Latkowska, M. J., Breuste, J., Hursthouse, A., Joimel, S., Külvik, M., ... & Szczepeńska, M. (2021). The rich diversity of urban allotment gardens in Europe: contemporary trends in the context of historical, socio-economic and legal conditions. *Sustainability*, 13(19), 11076.
- Schäfer, L., Kleemann, J., & Spyra, M. (2023). Allotment garden products as contribution to sustainable and resilient cities: An analysis in Leipzig, Germany. *Sustainability*, 15(6), 5598.
- Schneider, F., Rist, S., & Epprecht, M. (2018). Urban agriculture and food security: A critique based on an assessment of urban land constraints. *Food security*, 10(6), 1439-1450.
- Soga, M., Cox, D. T., Yamaura, Y., Gaston, K. J., Kurisu, K., & Hanaki, K. (2017). Health benefits of urban allotment gardening: Improved physical and psychological well-being and social integration. *International journal of environmental research and public health*, 14(1), 71.
- Speak, A. F., Mizgajski, A., & Borysiak, J. (2015). Allotment gardens and parks: Provision of ecosystem services with an emphasis on biodiversity. *Urban forestry & urban greening*, 14(4), 772-781.
- Gagné, S. A., Robbins, P., & Kay, B. (2021). Allotment Gardens as Urban Ecosystem Services Providers: A Case Study in Montréal, Canada. *Journal of environmental management*, 295, 113035.
- Yusal, A. (2020). Yaratıcılığın psikocoğrafyası. N. Özgen & S. Coşkun (Eds.), Davranışsal Coğrafya. Ankara: Pegem Akademi.

- Uysal, A. & İcen, H. (2019). "Etkileşimden Birlikteliğe" Kapadokya'da İnsan-Çevre Etkileşimi. A. Uysal & H. İcen (Eds.), Kapadokya Araştırmaları. Ankara: Pegem Akademi.
- Van den Berg, A. E., van Winsum-Westra, M., De Vries, S., & Van Dillen, S. M. (2010). Allotment gardening and health: a comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment. *Environmental health*, 9, 1-12.
- Webber, J., Hinds, J., & Camic, P. M. (2015). The well-being of allotment gardeners: A mixed methodological study. *Ecopsychology*, 7(1), 20-28.

2.6. ORTA ÇAĞ FRANSA'SINDA KENTTE VE KIRSALDA GÜNDELİK YAŞAM DAILY LIFE IN URBAN AND RURAL AREAS IN MEDIEVAL FRANCE

H. Necmi Öztürk¹

Giriş

Kentte ve kırsalda gündelik yaşam dendiğinde söz konusu kavramlar son derece açık olmakla birlikte, çalışmamızın başlığında, ilk bakışta öyle görünmeseler dahi, açıklanması gereken iki kavram bulunmakta. Bunlardan ilki “Orta Çağ”, diğeri de “Orta Çağ İnsanı”. Birçok araştırmacı ve yazarın katkısıyla, ünlü Orta Çağ uzmanı, dilbilimci, araştırmacı ve yazar Umberto Eco’nun yönetiminde meydana getirilen, dört ciltlik “Orta Çağ” başlıklı külliyatın önsözünde Eco bu kavramı kısaca, “Orta Çağ’ın ne olmadığı” üzerinden madde madde şu şekilde özetler:

Orta Çağ yüzyılları karanlık çağlar değildir.

Orta Çağ’ın hayata bakışı sadece iç karartıcı bir bakış değildi.

Orta Çağ klasik kültürü görmezden gelmez, Antikçağın bilimini reddetmez.

Orta Çağ, insanların yakıldığı ateşlerle aydınlanan tek çağ olmamıştır.

Orta Çağ daima kadın düşmanı değildir.

Orta Çağ kimsenin kendi köyünün dışına çıkmaya cesaret edemediği bir çağ değildi. (Eco, 2014: 13-28)

¹ Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Necmi Öztürk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID no: 0000-0003-4201-9060, hnozturk@istanbul.edu.tr

Kaynakça

- Castex, P. & Surer, P. (1948). *Manuel des Etudes Littéraires, Moyen Age*. Paris: Hachette.
- Delort, R. (2011). *La vie au Moyen Age*. Paris: Points.
- Eco, U. (2014). *Ortaçağ* (L.T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa.
- Frugoni, C. (2016). *Une Journée au Moyen Age*. Paris: Les Belles Lettres.
- Frugoni, C. (2017). *Vivre en famille au Moyen Age*. Paris: Les Belles Lettres.
- Le Goff, J. (2005). *Les intellectuels au Moyen Age*. Paris: Seuil.
- Jager, E. (2021). *Son Düello* (U. Gülsün, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Verdon, J. (2015). *Le Moyen Age: ombres et lumières*. Paris: Perrin.
- Verdon, J. (2016). *La vie quotidienne au Moyen Age*. Paris: Perrin.
- Verdon, J. (2016). *S'amuser au Moyen Age*. Paris: Tallandier.

2.7. ADAM MICKIEWICZ'İN GÖZÜNDEN 19. YÜZYIL LİTVANYA'SINDA POLONYA SOYLULARININ GÜNDELİK YAŞAMI DAILY LIFE OF POLISH NOBLES IN 19TH CENTURY LITHUANIA THROUGH ADAM MICKIEWICZ'S EYES

Seyyal Körpe Kemer¹

Polonya'nın Ulusal Şairi Adam Mickiewicz'in Pan Tadeusz (Bay Tadeusz) adlı eseri 19. yüzyılda Polonya-Litvanya Birliği topraklarına ait Soplicowo ve Dobrzyń köylerinde yaşam sürmekte olan Polonya soylularının gündelik yaşamında göze çarpan ve Eski Polonya geleneklerini temsil eden başlıca unsurları detaylarıyla ele alan bir çalışma olarak bilinir. Eserde belirtilen tarihsel dönemde Polonya'nın içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal koşullar bu bağlamda belirleyici unsurlar olarak öne çıkarılmıştır. Özellikle dönemin Polonya'sında soyluların gündelik yaşamının temel unsurları arasında yer alan ve ucza (uçta) olarak adlandırılan ziyafet şöenlerine ayrıcalıklı olarak yer verilmiştir. Bunun yanı sıra daha 17. yüzyıldan itibaren Polonya'da görülmeye başlayan Fransız etkisinin giderek daha güçlü bir hâl almasının ulusal bağımsızlığı tehdit eder nitelikte bir kültürel yozlaşma ve yabancılaşmayı beraberinde getirdiğine özellikle değinilmiştir. Aralarında Adam Mickiewicz'in de bulunduğu Polonya romantik dönemi sanatçılarının Aydınlanma düşüncesi çerçevesinde yetişmiş olmalarına bağlı olarak edebî etkinliklerinin başlangıcında Polonya'nın köklerine bağlı olması

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-1124-4177, seyialkorpe@istanbul.edu.tr.

doğa manzaraları, ünvan adları, alışkanlıklar, gelenekler ve diğer tarihsel gerçekler vasıtasıyla hâlihazırda yitirilmiş olan yuvaya, ana-yurt topraklarına hiç değilse tasavvur etmek suretiyle yolculuk etme olanağı sunmuştur. Tüm bunların ışığında Pan Tadeusz'un Polonya soylu sınıfının kültür ve geleneklerini canlı ve kalıcı kılan, ardından gelen kuşakların uluslarının kültür mirası ile iletişim kurmasını kolaylaştırarak köklerini tanımalarına olanak veren, tarihsel ve mitsel unsurlar eşliğinde geçmişin, şimdinin ve geleceğin ortak ruhunu yansıtan bir başyapıt olduğu özellikle belirtilmelidir.

Kaynakça

- GAJAK-TOCZEK, M. (2021). Pan Tadeusz Adama Mickiewicza: „stara” – „nowa” lektura, 2021 „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia*”. Tom 12. Nr 330. s.216-230.
- KÖRPE, S. (2005). “*Leh Edebiyatında Romantizmden Realizme Geçiş “Adam Mickiewicz’in Pan Tadeusz Adlı Yapıtı”*” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- KÖRPE, S. (2015). Litvanya Diyarından Romantik Bir Köy Efsanesi, *İstanbul'da Vefat Eden Polonyalı Milli Şairimiz Adam Mickiewicz 1798-1855 “Türk Dostları Arasında Ölmek”* Polonya Başkonsolosluğu Yayını. İstanbul. s.80-93.
- KÖRPE, S. (2016). 18. ve 19. yy. Polonya’ında Soylu Yaşantısı ve Kültürü. *Karadeniz Araştırmaları* 51. Ankara. s.129-148.
- MICKIEWICZ, A. (2001). *Pan Tadeusz Czyli, ostatni zajazd na Litwie*, Oficyna Wydawnicza “Promocja”. Wrocław.
- PLEBAŃCZYK, K. (2015). *Dziedzictwo kulinarne wykorzystane. Wybrane elementy zarządzania dziedzictwem kulinarnym we współczesnej Polsce. Zarządzanie w Kulturze* 16, z. 2. s. 165–185.
- TALUY,YÜCE, N. (1999). Ortaçağ’dan Barok’a Polonya Edebiyat Tarihi, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- TALUY,YÜCE, N. (2014). Özgürlük Peşindeki Polonya. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- İnternet kaynakları:
- MICKIEWICZ, A. *Pan Tadeusz Czyli, ostatni zajazd na Litwie*, 03.08. 2023 tarihinde wolnelektury.pl sitesi <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/pan-tadeusz.pdf> adresinden alındı.
- SZCZEPANOWICZ, B. (2014). *Staropolska Kuchnia*, Gastronomiczna Uczta w Soplicowie, <http://basia.tomp.pl/index.php/inna-tworczosc/24-staro-polska-kuchnia-gastronomiczna-uczta-w-soplicowie> adresinden 10.10.2014 tarihinde alındı

2.8. TÜRK VE RUS ATASÖZLERİNDE “GÜNDELİK YAŞAM” KAVRAMI THE CONCEPT OF “DAILY LIFE” IN TURKISH AND RUSSIAN PROVERBS

Zoya Şengüder¹

GİRİŞ

Atasözleri, halk edebiyatının eskiye dayanan ve bilinen bir türüdür. Atasözleri, halkın bilgeliği ve tecrübelerini, hayata bakış açısını, ahlaki normlarını ve estetik algılarını içermektedir. Toplumun kültürel hafızasında önemli bir yere sahip olan atasözleri, ait oldukları toplumun tarihi, kültürel, dini ve ahlaki değerlerinin izlerini taşımaktadır. Çalışmamızda hem Türk hem de Rus kültüre ait “gündelik yaşam” kavramı içeren atasözlerinin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

“Gündelik yaşam” kavramı, Türk ve Rus kültürlerinin anahtar kavramlarından biridir. Çünkü “gündelik yaşam” kavramı toplumun fikir ve davranışlarını yansıtan ayrıca toplumun oluşumunda önemli rolü olan bir kavramdır. Bu nedenle bu kavramı içeren iki dilin atasözlerinin sayı ve içerik bakımından çok çeşitliliği vardır. Bu atasözleri iki halkın da hayatlarını, deneyimlerini, geleneklerini ve alışkanlıklarını yansıtmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3377-5721>, zoya.senguder@istanbul.edu.tr

toplumların birbirlerini daha iyi anlamalarına ve yakınlık kurmalarına katkı sağlamaktadır. Türkiye ve Rusya dostane ve ekonomik olan bağlarını günde güne geliştirmektedir. Bu gelişim ve yakınlaşma her iki toplumun, tarihine, kültürüne ve yaşam tarzına saygı duymalarını sağlayacak birbirlerini daha iyi tanıma ve kavrama ihtiyacını doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (2021). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkilap.
- Anikin, V.P. (2000). “İskusstvo slova v poslovitsah i pogovorkah”. V.P. Jukov. *Slovar russkih poslovits i pogovorok* içinde (s. 6-8). Moskva: Russkiy yazık.
- Anikin, V.P. (2004). *Teoriya folkloru: kurs lektsiy* (2.bs). Moskva: Kn. Dom Un-t.
- Anonim. “Nasrettin Hoca Parayı Veren Dündüğü Çalar Fıkrası”. *Masallar Oku*. (2023, 15 Mayıs) Erişim adresi: <https://masallaroku.org/nasrettin-hoca-parayi-veren-dudugu-calar-fikrasi/>
- Anonim. (2022). Poslovitsi i pogovorki v lukoşke.(2023, 10 Mayıs) Erişim adresi: <https://poslovicy-i-pogovorki-v-lukoshke.ru/>
- BAS (Büyük Ansiklopedik Sözlüğü). (2023, 10 Mayıs) Erişim adresi: <https://www.vedu.ru/bigencdic/9338/>
- Dal V.İ. (1989). *Poslovitsi russkogo naroda*. 1. cilt. Moskva: Hudojstvennaya literetura.
- Hacızade, Naile. (2015). “Türkçede ve Rusçada “Ev” Kavramı ve Bu Kavramın Dildeki Yeri”, *Dil bilimi, Dil bilgisi ve Dil eğitimi / Linguistics, Grammar and Language Teaching / Языкознание, Грамматика и Обучение Языку*. II. cilt / volume II. Ankara: Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, s. 731- 740.
- Jukov V.P. (2000). *Slovar russkih poslovits i pogovorok (Rus atasözleri ve deyimler sözlüğü)*. Moskva, İzdatelstvo “Russkiy yazık”.
- Hengirmen, Mehmet. (2011). *Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türkler ve medeniyet*. İstanbul: Hamle Yayınevi.
- Karakeçili, G., Çetinsöz B. C. (2018). Türk Atasözlerinde Gastronomi Olgusu. *VII. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1272-1286). İskendurun, Türkiye: İskendurun Teknik Üniversitesi (İSTE).
- Kurt İhsan. (1992). Atasözlerinde Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. №71. 2. Cilt içinde (s. 626-649). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lotman Yu.M. (1994). *Besedi o russkoy kulture. Bit i traditsiyi russkogo dvoryanstva (XVIII - naçalo XIX veka)*. Sankt-Peterburg: İskusstvo.

- Mokiyenko V.M., Nikitina T.G. (2010). *Bolşoy slovar crusskih poslovits*. Moskva: OLMA MEDIA GRUPP.
- Ojegov S.İ., Şvedova N.Yu. (2006). *Tolkovay slovar russkogo yazıka*. (4.bs). Moskva: ООО "А TEMP".
- Samsakçı, M. (2007). Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* içinde (s. 181 - 199). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Saraçbaşı, M. E., Minnetoğlu İ. (2002). *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Subaşı, N. (2000). *Gündelik Hayat ve Dinsellik* (1.bs). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şengüder, Z. (2023). Sopotavitelny analiz turetskih i russkih poslovits s komponentom "semya". *Stefanos* No. 3 (59) içinde (s. 56-68). Moskva: MGU.
- DOI 10.24249/2309-9917-2023-5-3-56-68
- Şengüder, Z. (2022). Sravnitelny analiz makedonskih, russkih i turetskih poslovits. N. Subioto ve ark. (Ed.), *XLVIII меѓународна научна конференција на LV летна школа на МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА при УКИМ* içinde (s. 249-262). Üsküp, Makedonya: Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" во Скопје.
- Subaşı, Necdet. 2004. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayınları.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (2023, 10 Mayıs) Erişim adresi: <https://sozluk.tdk.gov.tr/>
- Toprak, A. Türk kültüründe misafirperverlik ve sofraya açmak/ sofraya çekmek (Samsun örneği). *MECMUA* Sayı: 7 içinde, (s. 74-81). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu Sözlükler. (2023, 10 Mayıs) Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yılmaz, G. "Tatar Atasözlerinde Giyim Kuşam Kültürü Unsurlarından Hareketle Verilen Mesajlar". Mücahit Akkuş (Ed.), *Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeleri* içinde (s. 251-274). Ankara: Akçağ Yayınları.

GAYRİMENKUL ALANINDA DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLAR Dijitalleşme

---

Editörler:
Ender Güler - Aybüke Yalçın

Gayrimenkul Alanında Disiplinler Arası Yaklaşımlar-Dijitalleşme

Editörler: Ender Güler - Aybüke Yalçın

Yayın No.: 1888

ISBN: 978-625-393-082-0

E-ISBN: 978-625-393-083-7

Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgın -erdal@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Süleyman Gezgın -suleyman@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Güler, Ender., Yalçın, Aybüke.

Gayrimenkul Alanında Disiplinler Arası Yaklaşımlar-Dijitalleşme / Ender Güler, Aybüke Yalçın

1. Basım, XII + 178 s., 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-393-082-0

E-ISBN: 978-625-393-083-7

1. Dijitalleşme 2. Gayrimenkul 3. Tapu Sicil Uygulamaları 4. Yapay Zekâ

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beştepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ VE DİJİTALLEŞME	1
1. GİRİŞ.....	1
2. COĞRAFİ VERİ VE VERİ KAYNAKLARININ DÖNÜŞÜMÜ	1
2.1. Arazi Ölçmeleri.....	2
2.2. Fotogrametri.....	3
2.3. Uzaktan Algılama	5
2.4. Sensörler	6
3. GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE CBS UYGULAMALARI.....	7
3.1. Gayrimenkul Sektöründe Kullanılan Dijital Veri Platformları	9
3.2. Gayrimenkul Sektöründe Kullanılan Analiz Uygulamaları	11
3.3. Gayrimenkul Sektöründe Kullanılan Yeni Yöntemler.....	14
4. SONUÇ	15
KAYNAKLAR.....	16
GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE UZAKTAN ALGILAMA VE FOTOGRAMETRİ UYGULAMALARI	21
1. GİRİŞ.....	21
2. UZAKTAN ALGILAMA BİLİMİ VE GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALARI.....	22
2.1 Uzaktan Algılama	22
2.2. Gayrimenkul Sektöründe Uzaktan Algılama Uygulamaları.....	24
3. FOTOGRAMETRİ BİLİMİ VE GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALARI	28
3.1. Fotogrametri.....	28
3.2. Gayrimenkul Sektöründe Fotogrametri Uygulamaları	34
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	37
KAYNAKÇA	37
GAYRİMENKUL LOKASYONLARININ BELİRLENMESİNDE GNSS TABANLI GÜNCEL UYGULAMALAR	41
1. GİRİŞ.....	41
2. STATİK ÖLÇÜ YÖNTEMİ.....	42

3. GERÇEK ZAMANLI KİNEMATİK (RTK) YÖNTEM	43
4. HASSAS NOKTA KONUMLAMA YÖNTEMİ	47
5. KONUM BELİRLEMEDE GNSS TEKNİKLERİNİ KULLANAN ÇALIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ	49
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	53
KAYNAKÇA	54
DİJİTAL ÇAĞDA TAPU SİCİL UYGULAMALARI.....	57
1. GİRİŞ.....	57
2. TAŞINMAZ MÜLKİYETİ	59
3. TAPU SİCİLİ.....	60
3.1. Ana Siciller	60
3.1.1. Tapu Kütüğü.....	60
3.1.2. Kat Mülkiyeti Kütüğü	61
3.1.3. Yevmiye Defteri	61
3.1.4. Resmi Belgeler	62
3.1.5. Plan	62
3.2. Yardımcı Siciller.....	63
3.2.1. Aziller Sicili	63
3.2.2. Düzeltmeler (Tashihler) Sicili	63
3.2.3. Kamu Orta Malı Sicili.....	64
3.2.4. Tapu Envanter Defteri.....	64
3.3. Tapu Sicilinde Tescil, Terkin ve Şerh İşlemleri	65
3.3.1. Tescil	65
3.3.2. Terkin	65
3.3.3. Şerhler.....	66
3.3.4. Beyanlar	66
3.4. Tapu Siciline Hâkim Olan İlkeler	67
3.4.1. Tapu Sicilinin Tutulmasında Devletin Sorumluluğu	67
4. KLASİK TAPU SİCİL SİSTEMİNDEN ELEKTRONİK TAPU SİCİL SİSTEMİNE GEÇİŞ.....	68
4.1. Tapu Teşkilatının Tarihçesi.....	68
4.2. Klasik Tapu Sicilinden Elektronik Tapu Siciline Geçiş.....	69
4.2.1. Klasik Yöntemle Yapılan Tapu Sicil İşlemleri	69
4.2.2. Bilgisayar ve Merkezi Program (TAKBİS) Destekli Tapu Sicil İşlemleri	69
4.2.3. Elektronik/Dijital Tapu Sicil İşlemleri	70

5. TAPU VE KADASTRO BİLGİ SİSTEMİ (TAKBİS)	70
5.1. TAKBİS'in Faydaları	71
5.2. TAKBİS'in Geliştirilmesi Gereken Yönleri	72
5.3. TAKBİS Sistemiyle Birlikte Ortaya Çıkan Yenilikler	73
5.3.1. SMS Hizmeti	73
5.3.2. Online Ödeme İmkânı Sağlanması	73
5.3.3. İş Zekâsı Uygulaması	73
5.3.4. Tapu Güvenilir Hesap	73
5.3.5. Tapu Takasbank Uygulaması	74
5.3.6. Tapu İşlemlerinin Memura Otomatik Havalesi	74
6. DİJİTAL ARŞİV ÇALIŞMALARI (E-ARŞİV)	74
7. TAPU ARŞİV BİLGİ SİSTEMİ (TARBİS) PROJESİ	75
8. TAŞINMAZ MÜLKİYET VERİLERİNİN PAYLAŞIMI İÇİN KAMU KURUM KURULUŞLARI İLE YAPILAN PROTOKOLLER	75
8.1. Türkiye Noterler Birliği (TNB) ile Yapılan Çalışmalarla Getirilen Yenilikler .	76
8.2. Adalet Bakanlığı ile Yapılan Protokol	77
8.2.1. Klasik Haciz Uygulamalarından E-Haciz Uygulamasına Geçiş Süreci ve Uygulama	77
8.3. Belediyeler ile Yapılan Protokol	77
8.4. Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü ile Yapılan Protokol	78
8.5. Ticaret Bakanlığı ile Yapılan Protokol	79
8.6. Tarım ve Orman Bakanlığı ile Yapılan Protokol	79
8.7. Göç İdaresi Başkanlığı ile Yapılan Protokol	79
8.8. Bankalar ile Yapılan Protokol	80
8.9. Gelir İdaresi Başkanlığı ile Yapılan Protokol	80
9. ELEKTRONİK (DİJİTAL) TAPU SİCİLİ	80
9.1. Elektronik Tapu Sicil Verilerinin Paylaşımı	81
9.2. Tapu Kadastro Verilerine Erişim ve Bilgi Güvenliği	82
9.3. Tapu Verilerin Paylaşılmasında Kişisel Verilerin Gizliliği	83
9.4. Elektronik/Dijital Ortamda İşlem Yapılması	83
9.5. Taşınmaz Satış İşlemlerinin Noterlere Devredilmesi	84
10. WEB TAPU HİZMETLERİ	85
11. BAZI TAPU İŞLEMLERİ	87
11.1. Yetki Alanı Dışı Tapu İşlemleri	87
11.2. Yurt Dışı Tapu İşlemleri	88

11.3. Kat Mülkiyeti/Kat İrtifakı Kurulması, Mimari Projelerde Blok ve Bağımsız Bölüm Hataları	89
11.4. Ret Kararları	89
12. TKGM’NİN DİJİTAL ANLAMDA SAĞLADIĞI DİĞER YENİLİKLER	90
12.1. QR Kod Uygulaması	90
12.2. Parsel Sorgu	90
13. TAŞINMAZ DEĞERLEME ÇALIŞMALARI	91
14. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	92
KAYNAKÇA	93

TOPLU YAPILARDA KAT MÜLKİYETİNİN KURULMASI VE TESCİLİ TAPUYA ELEKTRONİK ORTAMDA GÖNDERİLMESİ ZORUNLU BELGELER .....

1. GİRİŞ	97
2. TOPLU YAPININ TANIMI KAPSAMI VE NİTELİĞİ	98
2.1. Toplu Yapının Tanımı	98
2.2. Toplu Yapının Kapsamı ve Niteliği	99
2.3. Tek Parsel Toplu Yapılar	99
2.4. Birden Çok Parsel Üzerinde Toplu Yapılar	100
3. TOPLU YAPILARDA KAT MÜLKİYETİNİN KURULMASI KOŞULLARI	100
3.1. Maddi Koşullar	101
3.2. Şekli Koşullar	102
4. TOPLU YAPILARDA KAT MÜLKİYETİ KURULMASI BİÇİMLERİ	106
4.1. Toplu Yapıda Kat Mülkiyetinin Sözleşme ile Kurulması	107
4.2. Tapu Siciline Tescil	109
4.3. Toplu Yapının Mahkeme Kararıyla Kurulması	110
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	111
KAYNAKÇA	114

GAYRİMENKUL 4.0 .....

1. GİRİŞ	115
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	116
2.1. Dijitalleşme ve Gayrimenkul Kavramları	116
3. GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME	117
3.1. 2008 Küresel Finansal Krizi ve Gayrimenkul Piyasasına Etkileri	117

4. GAYRİMENKUL TEKNOLOJİLERİ.....	118
4.1. PropTech (Gayrimenkul Teknolojileri) ve İlişkili Teknolojiler	120
4.2. Gayrimenkulün Fiziki Boyutu İçin Etkin Teknolojiler	121
4.3. Gayrimenkulün Ekonomik Boyutu İçin Etkin Teknolojiler	122
4.4. Gayrimenkulün Yasal Boyutu İçin Etkin Teknolojiler	124
4.5. Gayrimenkulün Tüm Boyutlarında Etkin Teknolojiler.....	124
5. GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNÜN TEKNOLOJİ VE DİJİTALLEŞME İLE UYUMU.....	128
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	130
KAYNAKÇA	131

YAPAY ZEKÂNIN GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDEKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA..... 135

1. GİRİŞ.....	135
2. YAPAY ZEKÂ VE İŞ GÜCÜ PİYASASI.....	135
3. GAYRİMENKUL SEKTÖRÜ VE YAPAY ZEKÂ	137
3.1. Büyük Veri ve Sektörel Piyasa Analizi	137
3.2. Gayrimenkul Pazarlama ve Satışında Yapay Zekâ.....	138
3.2.1. Müşteri Beğeni ve Tercihlerinin Belirginleştirilmesi	139
3.2.2. Gayrimenkul Portföy Paylaşımı ve Müşteri Segmentasyonu.....	141
3.2.3. Gayrimenkulde Adil Fiyat ve Satış İşlemleri.....	142
3.3. Gayrimenkul Değerleme ve Yatırımında Yapay Zekâ.....	144
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	146
KAYNAKÇA	147

DİJİTAL ÇAĞDA GAYRİMENKUL PİYASASINDA ÖRGÜTSEL ALGI YÖNETİMİ 149

1. GİRİŞ.....	149
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	150
2.1. Algı ve Algı Yönetimi	150
2.1.1. Örgütsel Algı Yönetimi	152
3. DİJİTAL ÇAĞDA GAYRİMENKUL PİYASASINDA ALGI YÖNETİMİ.....	156
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	159
KAYNAKÇA	161

GAYRİMENKUL SATIŞINDA DİJİTAL PAZARLAMA ALANINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	163
1. GİRİŞ.....	163
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	165
2.1. Yöntem.....	167
2.1.1. Araştırma Metodu	167
2.1.2. Bulgular	167
2.1.2.1. Yayınların WoS Kategorileri	167
2.1.2.2. Yıllara Göre Yayınlar.....	168
2.1.2.3. Yayınların Türleri.....	168
2.1.2.4. Yayın Dilleri ve Üniversiteler	169
2.1.3. Atıf Analizi	170
2.1.4. Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı	170
2.1.5. Dergi ve Bildiri Atıf Sayısı	171
2.1.6. Yazar Atıf Analizi	172
2.2. Kelime Bulutu.....	173
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	174
KAYNAKÇA	175

GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİ VE DİJİTALLEŞME

Ayşe Giz GÜLNERMAN GENGEÇ

1. GİRİŞ

Gayrimenkul sektörü bilgi teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak hem uluslararası alanda hem de ülkemizde hızlı bir dönüşüm yaşamıştır. Özellikle veri elde etme teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, verinin paylaşımı üzerine uluslararası standartların belirlenmesi ve uygulanmaya başlanması bu dönüşümde etkili olmuştur. Verinin dijitalleşmesinin yanı sıra, verinin coğrafi tabanlı olarak sunumunu ve paylaşımını sağlayan standartların ve teknolojilerin benimsenmesi gayrimenkul sektöründeki çalışmalara hız vermiştir. Bu sayede gayrimenkul alanındaki çalışmalarda tekil olarak süregelen analiz, değerlendirme ve portföy sunma çabalarını kitle hâlinde gerçekleştirmenin önü açılmıştır. Ayrıca ortaya çıkan yeni coğrafi veri formları platformları sayesinde uzun zaman, insan gücü ve para gerektiren saha araştırmaları, tasarlanan sistemler aracılığı ile her açıdan çok daha az maliyetli olarak gerçekleştirilebilir hâle gelmiştir.

Bu çalışma içerisinde coğrafi bilgi sistemlerinin katkısı ile gayrimenkul sektöründe gerçekleşen bu dönüşüm 3 temel başlıkta ele alınacaktır. Bu ana başlıklar;

- 1- Coğrafi veri ve veri kaynaklarının dönüşümü,
- 2- Gayrimenkul sektöründe CBS uygulamaları,
- 3- Sonuç

olarak belirlenmiştir. Bu başlıklar ele alınarak gayrimenkul sektöründe coğrafi bilgi sistemlerinin varlığının sektörü farklı çerçevelerde nasıl dönüştürdüğü irdelenecektir. Dijitalleşme çağında coğrafi bilgi sistemlerinin gayrimenkul sektörüne sağladığı avantaj ve dezavantajlardan bahsedilecektir.

2. COĞRAFI VERİ VE VERİ KAYNAKLARININ DÖNÜŞÜMÜ

Coğrafi bilgi sistemlerinin 5 temel bileşeni; donanım, yazılım, insanlar, yöntemler ve veri olarak tanımlanmaktadır (Longley, Goodchild, Maguire ve Rhind, 2005). Bu bileşenlerden her biri veri kalitesi ve/veya veri sunumunu ilgilendirmektedir. Gayrimenkul sektöründe coğrafi veriden bahsederken gayrimenkulün niteliğine göre (arsa, bina, tesis vb.) farklı coğrafi veri katmanlarının varlığından söz edilebilir. An-

konut finansmanının aktörlerini 7 kalemde tanımlamıştır; emlak firmaları, tüketiciler, konut finansman kurumları, değerlendirme uzmanları, brokerler, taşınmaz geliştiriciler, portföy yöneten finansal kurumlar. Dijital dönüşüm kapsamında bu aktörlerden bir kısmı CBS tabanlı hâlihazır haritalara TUCBS sistemi aracılığı ile ulaşabilmekte olsalar da günümüz teknolojisinde mümkün olan teknoloji potansiyeli henüz bu aktörleri doğrudan iletişime sokacak bir ara yüz sağlayamamıştır. Ayrıca yeni coğrafi veri formları (sensör verileri) kapsamında bahsedilen verileri elde eden, işleyen sistemler göz ardı edilemeyecek kadar değerli çıktılar üretmektedir. Bu çıktılar kentsel alanda gayrimenkul sektörünün tüketicileri olarak görülen grubun talep potansiyelinin anlaşılmasında, gelecek talep kestiriminde kullanılabileceği gibi hâlihazırda yer alan gayrimenkul pazarının mekânsal popülaritesinin haritalanması için önemlidir. Bu nedenle kitle kaynaklı (insan sensörlü) platformlar aracılığı ile üretilen veriler, çeşitli veri ön işleme ve veri kalite analiz işlemlerinden sonra gayrimenkul sektörüne yönelik analizlere katkı sunmalıdır. Sektörün tüketicileri ile doğrudan iletişime geçemeyen diğer aktörler bu sayede değişen mekânsal trendlerin anlaşılmasında da yardımcı araçlar edinmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

- Adams, S. M. ve Friedland, C. J. (2011, September). A survey of unmanned aerial vehicle (UAV) usage for imagery collection in disaster research and management. In 9th international workshop on remote sensing for disaster response (Vol. 8, pp. 1-8).
- Almeida, J. P. D., Haklay, M., Ellul, C. ve Rodrigues-de-Carvalho, M. M. (2014). The role of volunteered geographic information towards 3D cadastral systems. In 3D Cadastres 2014-4th International FIG 3D Cadastre Workshop (pp. 219-238).
- Altınırnak, S. ve Adana Karaağaç, G. (2018). Coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla gayrimenkul değer artışı haritalarının oluşturulması: Eskişehir ili Tepebaşı ilçesi örneği (Master's thesis, Tez (yüksek lisans)-Anadolu Üniversitesi).
- Aydinoglu, A. C., Bovkir, R. ve Colkesen, I. (2021). Implementing a mass valuation application on interoperable land valuation data model designed as an extension of the national GDI. *Survey review*, 53(379), 349-365.
- Baumann P. R. (2001). History of Remote Sensing, Aerial Photogrammetry, Department of Geography State University of New York, ABD. Retrieved from <https://www.oneonta.edu/faculty/baumanpr/geosat2/RS%20History%20I/RS-History-Part-1.htm>
- Belward, A. S. ve Skoien, J. O. (2015). Who launched what, when and why; trends in global land-cover observation capacity from civilian earth observation satellites. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 103, 115-128.
- Bemis, S. P., Micklethwaite, S., Turner, D., James, M. R., Akciz, S., Thiele, S. T. ve Bangash, H. A. (2014). Ground-based and UAV-Based photogrammetry: A multi-scale, high-resolution mapping tool for structural geology and paleoseismology. *Journal of structural geology*, 69, 163-178.
- Berawi, M. A., Miraj, P., Saroji, G. ve Sari, M. (2020). Impact of rail transit station proximity to commercial property prices: utilizing big data in urban real estate. *Journal of Big Data*, 7(1), 1-17.
- Beresewicz, M. E. (2015). On representativeness of Internet data sources for real estate market in Poland. *Austrian Journal of Statistics*, 44(2), 45-57.

- Bilgiliöglu, S. S. ve Yılmaz, H. M. (2023). Comparison of different machine learning models for mass appraisal of real estate. *Survey Review*, 55(388), 32-43.
- Brown, G. ve Fagerholm, N. (2015). Empirical PPGIS/PGIS mapping of ecosystem services: A review and evaluation. *Ecosystem services*, 13, 119-133.
- Chiabrando, F., D'Andria, F., Sammartano, G. ve Spanò, A. (2018). UAV photogrammetry for archaeological site survey. 3D models at the Hierapolis in Phrygia (Turkey). *Virtual Archaeology Review*, 9(18), 28-43.
- Chiappini, S., Fini, A., Malinverni, E. S., Frontoni, E., Racioppi, G. ve Pierdicca, R. (2020). Cost effective spherical photogrammetry: A novel framework for the smart management of complex urban environments. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 43, 441-448.
- Colomina, I. ve Molina, P. (2014). Unmanned aerial systems for photogrammetry and remote sensing: A review. *ISPRS Journal of photogrammetry and remote sensing*, 92, 79-97.
- Çağatay, U. ve Bayrakdaroğlu, A. (2013). Konut Finansman Sisteminde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanılabilirliği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. TUCBS Strateji ve Eylem Planı. Erişim adresi <https://cbs.csb.gov.tr/tucbs-stratejisi-ve-eylem-planı-i-86240>
- Eren, F., ve Başpınar, V. (2017). Toprak hukuku. Savaş Yayınevi.
- Gençerk, E. Y. (2016). İnsansız hava aracı fotogrametrisi uygulaması ile inşaat projesi imalat durumunun araştırılması (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- German patent DE 204721 ("Verfahren und Vorrichtung zum Photographieren von Geländeabschnitten aus der Vogelperspektive"), <https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/000467027/publication/DE204721C?q=pn%3DDE204721>
- Goodchild, M. F. (2007). Citizens as sensors: the world of volunteered geography. *GeoJournal*, 69, 211-221.
- Gulnerman, A. G., Karaman, H., Pekaslan, D. ve Bilgi, S. (2020). Citizens' spatial footprint on Twitter—anomaly, trend and bias investigation in Istanbul. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(4), 222.
- Heipke, C. (2010). Crowdsourcing geospatial data. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 65(6), 550-557.
- Hutton, J. ve Mostafa, M. M. (2005). 10 years of direct georeferencing for airborne photogrammetry. *GIS Business (GeoBit)*, 11(1), 33-41.
- Iban, M. C. (2022). An explainable model for the mass appraisal of residences: The application of tree-based Machine Learning algorithms and interpretation of value determinants. *Habitat International*, 128, 102660.
- James, J. (2016). The effect of materials and conditions on reflectorless electronic distance measurements from a Total station.
- Kadastro Kanunu. (1987). T.C. Resmi Gazete (19512, 25 Temmuz 1987).
- Kalkan, S. (2019). Açık kaynak kodlu CBS yazılımlarının gayrimenkul yönetim sisteminde kullanımı pırgis örneği (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Law, S., Paige, B. ve Russell, C. (2019). Take a look around: using street view and satellite images to estimate house prices. *ACM Transactions on Intelligent Systems and Technology (TIST)*, 10(5), 1-19.
- Longley, P. A., Goodchild, M. F., Maguire, D. J. ve Rhind, D. W. (2005). *Geographic information systems and science*. John Wiley & Sons.
- Ludiema, G., Makokha, G. O. ve Ngigi, M. M. (2018). Development of a web-based geographic information system for mass land valuation: A case study of Westlands Constituency, Nairobi County.

- National Geographic. Crooks, M. (2022). Oct 4, 1957 CE: USSR Launches Sputnik. Erişim adresi <https://education.nationalgeographic.org/resource/ussr-launches-sputnik/>
- Oud, D. A. J. (2017). GIS based property valuation (Doctoral dissertation, MS Thesis, Dept. of Geographical sciences-geo-information applications and management, Delft University of Technology (TUD), University of Twente (UT)-ITC Utrecht University (UU), and Wageningen University & Research (WUR), 70).
- Russo, M., Carnevali, L., Russo, V., Savastano, D. ve Taddia, Y. (2019). Modeling and deterioration mapping of façades in historical urban context by close-range ultra-lightweight UAVs photogrammetry. *International journal of architectural heritage*, 13(4), 549-568.
- Salajegheh, J., Hakimpour, F. ve Esmaeily, A. (2014). Developing a web-based system by integrating VGI and SDI for real estate management and marketing. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 40(2), 231.
- Skrzypczak, I., Oleniacz, G., Leśniak, A., Zima, K., Mrówczyńska, M. ve Kazak, J. K. (2022). Scan-to-BIM method in construction: Assessment of the 3D buildings model accuracy in terms inventory measurements. *Building Research & Information*, 50(8), 859-880.
- Statista. Petrosyan, A. (2023). What are the best Landsat spectral bands for use in my research?. Erişim adresi <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
- Sulyova, D. ve Vodak, J. (2020). Benefits and limitations of using UAVs in different areas with a focus on the environment. *Journal of Information, Control and Management Systems*, 18(2).
- Tapu Kanunu. (1934). T.C. Resmi Gazete (2892, 29 Aralık 1934).
- Tatem, A. J., Goetz, S. J. ve Hay, S. I. (2008). Fifty Years of Earth-observation Satellites: Views from space have led to countless advances on the ground in both scientific knowledge and daily life. *American scientist*, 96(5), 390-398.
- TKGM. 3 Boyutlu Şehir Modelleri ve Kadastro Projesi. Erişim adresi <https://www.tkgm.gov.tr/projeler/3-boyutlu-kent-modelleri-ve-kadastro-projesi>
- USGS. Landsat Missions. Landsat 1. Erişim adresi <https://www.usgs.gov/landsat-missions/landsat-1#web-tools>
- USGS. What are the best Landsat spectral bands for use in my research?. Erişim adresi <https://www.usgs.gov/faqs/what-are-best-landsat-spectral-bands-use-my-research>
- Von Bueren, S. K., Burkart, A., Hueni, A., Rascher, U., Tuohy, M. P. ve Yule, I. J. (2015). Deploying four optical UAV-based sensors over grassland: challenges and limitations. *Biogeosciences*, 12(1), 163-175.
- Wilkinson, J. (2013). Animalizing the apparatus: Pigeons, drones and the aerial view. *Shift-Graduate journal of visual and material culture*, 6, 1-21.
- Williams, S., Xu, W., Tan, S. B., Foster, M. J. ve Chen, C. (2019). Ghost cities of China: Identifying urban vacancy through social media data. *Cities*, 94, 275-285.
- Wolf, P. R. (2002). Surveying and mapping: History, current status, and future projections. *Journal of Surveying Engineering*, 128(3), 79-107.
- Yalpır, Ş. (2007). Bulanık mantık metodolojisi ile taşınmaz değerlendirme modelinin geliştirilmesi ve uygulaması: Konya örneği.
- Yao, Y., Zhang, J., Hong, Y., Liang, H. ve He, J. (2018). Mapping fine-scale urban housing prices by fusing remotely sensed imagery and social media data. *Transactions in GIS*, 22(2), 561-581.
- Yilmazer, S. ve Kocaman, S. (2020). A mass appraisal assessment study using machine learning based on multiple regression and random forest. *Land Use Policy*, 99, 104889.
- Yılmaz, H. M., Yakar, M., Gulec, S. A. ve Dulgerler, O. N. (2007). Importance of digital close-range photogrammetry in documentation of cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 8(4), 428-433.

- Yu, H. ve Liu, Y. (2016, May). Integrating geographic information system and building information model for real estate valuation. In Proceedings of the FIG working week.
- Zamani, M. ve Schwartz, H. A. (2017, April). Using twitter language to predict the real estate market. In Proceedings of the 15th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics: Volume 2, Short Papers (pp. 28-33).
- Zou, S. ve Wang, L. (2022). Mapping individual abandoned houses across cities by integrating VHR remote sensing and street view imagery. International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 113, 103018

GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDE UZAKTAN ALGILAMA VE FOTOGRAMETRİ UYGULAMALARI

Ahmet Tarık TORUN

1. GİRİŞ

Dijital çağda, teknolojinin getirdiği yeniliklere ayak uydurmak, yapılan çalışmaların hızı ve niteliği bakımından kaçınılmazdır. Gelişen ve yenilenen teknoloji, hayatın her alanında olduğu gibi gayrimenkul sektöründe de etkisini günden güne hissettirmektedir. Gayrimenkul sektörü de bu dijitalleşme sürecinde gün geçtikçe değişim ve yenilikler kazanmaktadır.

Uzaktan algılama ve fotogrametri gibi nesnelere temasın en aza indirildiği ve zaman, maliyet ve iş gücü bakımından kazanımlar sağlayan bilim dalları gayrimenkul sektöründe de kullanım alanı bulmuştur. Uydu veya uçaklara monte edilen özel kameralar ve algılayıcılar sayesinde bilgi edinmeyi sağlayan bu bilim dalları, gayrimenkul sektöründe kullanıldığında aşağıda sıralanan faydaları sağlamaktadırlar:

1. Erişim kısıtlaması olmaksızın yersel çalışmalar ile ilgi edinemeyen nesnelere hakkında detaylı bilgi çıkarımı yapmak mümkündür. Uydu görüntüleri ile uzaydan, fotogrametrik veriler ile de uzaktan veya insansız hava araçlarından elde edilen görüntüler yardımıyla gayrimenkulün yapısı ve çevresi hakkında detaylı gözlemler yapılabilmektedir.
2. Yüksek mekânsal çözünürlük sağlayan veriler sayesinde yapılar hakkında detaylı bilgi edinmek mümkündür. Bu sayede herhangi bir doğal afet sonrasında meydana gelen hasar kolaylıkla tespit edilebilir ve afet sonrası yapılacak çalışmalara öncülük eder.
3. Analiz imkânı sayesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analizlerine altlık veri olarak kullanılabilir. CBS ile yapılan tüm analiz ve sorgulama işlemlerinde uzaktan algılanmış veriler kullanılarak piksel veya nesne boyutunda analizler gerçekleştirilebilir.
4. Uzaktan algılanmış veriler gayrimenkul sektöründeki çalışmalara zamandan tasarruf sağlar. Herhangi bir bölgenin anlık durumunun İHA'lar ile tespit edi-

için İHA ve ortofotoların kullanılması hem can güvenliği hem de güvenli bir değerlendirme ve değerlendirme yapılması açısından hassas bir altlık olarak kullanılmalıdır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bireysel olarak tüm insanlar potansiyel bir gayrimenkul yatırımcısı veya pazarlamacısı olabilmektedir. Bu durumda insanlar yatırım yapacakları veya pazarlayacakları gayrimenkul hakkında daha çok bilgi sahibi olmak veya daha iyi bilgilendirme yapmak istemektedirler. Gayrimenkul hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak denetleyici (devlet), alıcı veya satıcı için önemlidir. Bu nedenle gayrimenkul değerlendirme, risk belirleme, pazarlama, vergilendirme gibi konularda farklı teknolojilerden faydalanmak gerekmektedir.

Teknolojik gelişmeler, bilimin her alanında olduğu gibi gayrimenkul sektöründe de ilerlemeler ve yenilenmelere sebep olmuştur. Bu sayede gayrimenkul değerlendirme, kentsel büyüme planları, arsa ve arazi düzenlemesi gibi çalışmalar farklı boyutlarda ve hassasiyetlerde yapılmaya imkân bulmuştur. Bu bölümde anlatılan uzaktan algılama ve fotogrametrik yöntemlerin gayrimenkul sektöründe kullanılması birçok farklı kolaylık sağlamıştır.

Günümüz teknolojisinde ilgi alanı olmasa bile, insanlar uzaktan algılama ve fotogrametri verileri ile iç içe yaşamaktadırlar. Sıklıkla kullanılan navigasyon ve haritalama servisleri (Google, Bing, Yandex vb.), gayrimenkul hakkında bilgi edinmek için kullanılan bilgi servisleri (TKGM Parsel Sorgu), 3 boyutlu kentsel veriler (Kent Bilgi Sistemleri) esasında uzaktan algılanmış verileri kullanan ve bu verileri sunan sistemlerdir. Bu durum aslında uzaktan algılanmış verilerin hayatımızın her alanında yer edindiğinin bir göstergesidir.

Sonuç olarak, uzaktan algılama ve fotogrametri verileri ile gayrimenkul sektörü farklı bir seviyeye evrilmiş ve kullanım alanını genişletmiş demek yanlış olmayacaktır. Fakat günümüzde sektör paydaşlarının bu verileri ne derece etkin kullandığı bir soru işaretidir. Gayrimenkul sektöründeki paydaşlara uzaktan algılama ve fotogrametrik ürünlerin kullanılması yetisinin kazandırılması sektöre ayrı bir anlayış ve farklı bir bakış açısı getirecektir.

KAYNAKÇA

- Akçın, H. ve Yüceer, K., (2005). Kent gelişiminde ve kent bilgi sistemlerinin oluşumunda 3 boyutlu mülkiyet. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı. Ankara.
- Arias, P., Armesto, J., Vallejo, J. ve Lorenzo, H. (2009). Close range digital photogrammetry and software application development for planar patterns computation. Dyna, 76(160), 7-15.

- Asri, İ., ve Çorumluoğlu, Ö. (2007). Büyük objelerde tarihi dokümantasyon ve tanıtım amaçlı GPSSIT destekli digital fotogrametrik 3B modelleme. TUFUAB IV. Teknik Sempozyumu, İstanbul.
- Assarkhaniki, Z., Sabri, S. ve Rajabifard, A. (2021). Using open data to detect the structure and pattern of informal settlements: an outset to support inclusive SDGs' achievement. *Big Earth Data*, 5(4), 497-526. <https://doi.org/10.1080/20964471.2021.1948178>
- Ayhan, E., Erden, Ö. ve Gormus, E. T. (2008). Three dimensional monitoring of urban development by means of ortho-rectified aerial photographs and high-resolution satellite images. *Environmental monitoring and assessment*, 147, 413-421. <https://doi.org/10.1007/s10661-007-0129-x>
- Ayyıldız, E. (2017). Fotogrametri yöntemiyle oluşturulan 3 boyutlu şehir modellerinin kadastral verilerle ilişkilendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim Adresi: <http://acikerisimsarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/12467>
- Bakıcı, S. (2015). Geoinformatik teknolojilerinin Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünde Kullanımı. Erişim adresi <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cbsgunu/webmenu/webmenu15749.pdf>
- Bency, A. J., Rallapalli, S., Ganti, R. K., Srivatsa, M., & Manjunath, B. S. (2017). Beyond spatial autoregressive models: Predicting housing prices with satellite imagery. In 2017 IEEE winter conference on applications of computer vision (WACV) (pp. 320-329). IEEE. <https://doi.org/10.1109/WACV.2017.42>
- Berie, H. T., ve Burud, I. (2018). Application of unmanned aerial vehicles in earth resources monitoring: focus on evaluating potentials for forest monitoring in Ethiopia. *European journal of remote sensing*, 51(1), 326-335. <https://doi.org/10.1080/22797254.2018.1432993>
- Bilgi, S. (2007). Fotogrametri ve uzaktan algılamada veri elde etme yöntemlerinin gelişimi ve kısa tarihçeleri. *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi*, (96), 48-55.
- Bilgilioğlu, B.B. (2015). Uzaktan algılanmış görüntülerden faydalanılarak nesne tabanlı sınıflandırma yöntemi ile kent merkezlerindeki detayların çıkarımı ve yorumlanması. (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray).
- Blaschke, T. (2010). Object based image analysis for remote sensing. *ISPRS journal of photogrammetry and remote sensing*, 65(1), 2-16. <https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2009.06.004>
- CCRS, (2019). Fundamentals of remote sensing, A Canada Centre for Remote Sensing Remote Sensing Tutorial. Erişim Adresi: https://natural-resources.canada.ca/sites/www.nrcan.gc.ca/files/earthsciences/pdf/resource/tutor/fundam/pdf/fundamentals_e.pdf
- Çömert, R., Avdan, U., ve Şenkal, E. (2012). İnsansız hava araçlarının kullanım alanları ve gelecekteki beklentiler. IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu (UZAL-CBS 2012). Erişim Adresi: http://uzalCBS.org/wp-content/uploads/2016/11/2012_080.pdf
- Dąbrowski R. ve Latos D., (2015). Possibilities of practical application of the remote sensing data in the real property appraisal. *Real Estate Management and Valuation*, Vol. 23, No. 2, pp. 65-73. <https://doi.org/10.1515/remav-2015-0016>
- Döner, F. (2010). Türk kadastro sistemi için üç boyutlu yaklaşım. (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon). Erişim Adres: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=DgaY8B5Pb0_bui-4qF3H4g&no=f1sCzE10QLTdKxfVfGSnMA
- Duran, Z. ve Toz, G. (2002). Tarihi eserlerin fotogrametrik yöntemle 3Dmodellemesine örnek. Selçuk Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Öğretiminde 30. Yıl Sempozyumu, 16-18 Ekim 2002, Konya.
- Duran, Z., Atik, M. E. ve Çelik, M. F. (2017). Yersel fotogrametrik yöntem ile yersel lazer taramanın karşılaştırılması ve doğruluk analizi. *Harita Dergisi*, 158, 20-25.
- Ebifuro, O., Mienye, E. ve Odubo, T. V. (2016). Application of GIS in improving tax revenue from the informal sector in Bayelsa State, Nigeria. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(8), 1-13.

- Ekercin, S., 2007. Uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri entegrasyonu ile tuz gölü ve yakın çevresinin zamana bağlı değişim analizi. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adres: <https://polen.itu.edu.tr/handle/11527/1673>
- Equinox's Drones, (t.y). Importance of drone technology in real estate marketing. Erişim adresi: <https://www.equinoxsdrones.com/blog/importance-of-drone-technology-in-real-estate-marketing>
- Gül, Y. (2019). Açık maden işletmelerinde insansız hava aracı (İHA) uygulamaları. Türkiye Jeoloji Bülteni, 62 (1) , 99-112. <https://doi.org/10.25288/tjb.519506>
- Jain, S. (2008). Remote sensing application for property tax evaluation. International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 10(1), 109-121. <https://doi.org/10.1016/j.jag.2007.10.008>
- Karabörk, H. , Yağışan, N. , Göktepe, A. ve Karalezli, M. N. (2008). Kemancılarda sağ üst ekstremitte eklemlerinin 3 boyutlu hareket analizinin dijital fotogrametrik yöntemle değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim Ve Teknoloji Dergisi, 23 (4) , 65-72. Erişim Adresi: <http://hdl.handle.net/123456789/12257>
- Kısa, A., Ozmus, L., Erkek, B., Ates, H. B., ve Bakici, S. (2013). Oblique photogrammetry and usage on land administration. ISPRS Int. Arch. Photogramm. Remote Sens. Spat. Inf. Sci, 161-165. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-2-W2-161-2013>
- Koeva, M., Gasuku, O., Lengoiboni, M., Asiama, K., Bennett, R. M., Potel, J., ve Zevenbergen, J. (2021). Remote sensing for property valuation: a data source comparison in support of fair land taxation in rwanda. Remote sensing, 13(18), 3563. <https://doi.org/10.3390/rs13183563>
- Krieger, F. J. (1958). Announcement of the First Satellite, Behind the Sputniks. Washington, DC: Public Affairs Press, ss. 311-12
- Lillesand, T., Kiefer, R. W., & Chipman, J. (2015). Remote sensing and image interpretation. John Wiley & Sons.
- Luhmann, T., Robson, S., Kyle, S., & Harley, I. (2006). Close range photogrammetry: principles, techniques and applications (Vol. 3). Dunbeath: Whittles publishing.
- Önder, M. (1991). Taşınmaz malların fiili durumlarının tesbiti ve görülmekte olan davalar sırasında hava fotoğraflarından yararlanma. Kontrolörler ve Milli Emlak Müdürleri İçin Seminerler, Marmaris, Muğla.
- Papo, H. B. (1985). Deformation analysis by close-range photogrammetry. Photogrammetric engineering and remote sensing, 51(10), ss.1561-1567.
- Radzali, N.A.W.M. ve Tahar, K.N. (2018). The use of drone in property valuation. International Journal of Engineering & Technology, 7 (4.25) (2018) 5-11. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.25.22239>
- Sauerbier, M., ve Eisenbeiss, H. (2010). UAVs for the documentation of archaeological excavations. International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, 38(5), 526-531.
- SHT-İHA, 2019. İnsansız hava aracı sistemleri talimatı. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. Erişim adresi https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/2019/IHA_talimat_i_revizyon3.pdf
- Swain, K. C., Thomson, S. J., ve Jayasuriya, H. P. (2010). Adoption of an unmanned helicopter for low-altitude remote sensing to estimate yield and total biomass of a rice crop. Transactions of the ASABE, 53(1), 21-27. <https://doi.org/10.13031/2013.29493>
- Tansuğ, B., Alkış A., Alpmen, M., Gürbüz, H., Örüklü, E. ve Pektekin, A. (1988). Açık kömür işletmelerinde fotogrametri, Harita Dergisi, Temmuz 1988, Ankara.
- Torun A.T., (2015). Yapay arı koloni algoritmasının tarım alanlarının sınıflandırılmasında kullanılabilirliğinin irdelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray). Erişim Adresi: <https://acikerisim.aksaray.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12451/2181>
- Turan, M. H. (2004). Mimari fotogrametri alanındaki çağdaş gelişimlerin değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(1), 43-50.

- Uffenkamp, V. (1993). State of the art of high precision industrial photogrammetry. In Third international workshop on accelerator alignment. Erişim Adresi: <https://www.slac.stanford.edu/econf/C930928/papers/018.pdf>
- Ullah, F., Al-Turjman, F., Qayyum, S., Inam, H. ve Imran, M. (2021). Advertising through UAVs: Optimized path system for delivering smart real-estate advertisement materials. *Int J Intell Syst.* 2021; 36: 3429- 3463. <https://doi.org/10.1002/int.22422>
- Woodcock, C. E., Strahler, A. H. ve Franklin, J. (1983). Remote sensing for land management and planning. *Environmental Management*, 7, 223-237. <https://doi.org/10.1007/BF01871537>
- Wright R., 3d modeling made easy with photogrammetry. Erişim adresi <https://outsidetheboxmom.com/3d-modeling-made-easy-with-photogrammetry/>
- Yakar, M., Yılmaz, H. M., & Mutluoğlu, Ö. (2009). Hacim hesaplamalarında laser tarama ve yersel fotogrametrinin kullanılması. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı.
- Yao, Y., Zhang, J., Hong, Y., Liang, H., ve He, J. (2018). Mapping fine-scale urban housing prices by fusing remotely sensed imagery and social media data. *Transactions in GIS*, 22(2), 561-581. <https://doi.org/10.1111/tgis.12330>
- Yaşayan, A., Uysal, M., Varlık, A. ve Avdan, U. (2011). Fotogrametri. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2295. Eskişehir.

GAYRİMENKUL LOKASYONLARININ BELİRLENMESİNDE GNSS TABANLI GÜNCEL UYGULAMALAR

Burhaneddin BİLGEN

1. GİRİŞ

Nesnelerin üç boyutlu uzayda konumlarının belirlenmesi; ulaşım, taşımacılık, navigasyon, arama-kurtarma, mobil haritacılık, mühendislik projeleri, arkeolojik çalışmalar ve gayrimenkul yönetimi gibi alanlarda oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Son yirmi yılda konum bilgisinin elde edilmesinde geleneksel ölçme ve veri toplama yöntemlerinin yerini yavaş yavaş dijital araçlar almıştır. İlk zamanlarda elektronik uzaklık ölçer (EDM) cihazları veya elektronik takeometreler (Total Station), genellikle üç boyutlu koordinat belirleme ve harita üretiminden coğrafi bilgi sistemlerine (CBS) veri sağlamaya kadar çeşitli ölçeklerdeki çalışmalarda başvurulan araçlar olmuştur. Ancak, günümüzde üç boyutlu konum belirleme amacıyla EDM ve elektronik takeometrelerden uzaklaşıp yüksek doğruluklu ölçme kabiliyetine sahip küresel navigasyon uydu sistemlerinin (GNSS) kullanımı geniş kitlelere yayılmıştır. GNSS, yeryüzüne her türlü hava koşullarında gönderilen uydu sinyalleri yardımıyla küresel bir koordinat sisteminde, ekonomik olarak, son derece hassas ve sürekli konum, hız ve zaman belirlemeye imkân sağlayan bir radyo navigasyon sistemi olarak tanımlanabilir. Başlangıçta sadece Amerika Birleşik Devletleri tarafından işletilen küresel konumlandırma sistemi (GPS) sözü edilen amaçlar için kullanılmaktayken, günümüzde diğer ülkeler tarafından işletilen GLONASS, Galileo ve BeiDou gibi uydu navigasyon sistemlerinden oluşan uydu takımları da hizmet vermeye başlamıştır (Kahveci ve Yıldız, 2018: 3). Sözü edilen sistemlerin tümü GNSS olarak adlandırılmakta ve 2020 yılı sonu itibarıyla 130'dan fazla uydu vasıtasıyla konum, hız ve zaman belirleme hizmetleri sunmaya devam etmektedir (Yang, Li, Xu, Tang, Guo ve He, 2011: 2813).

GNSS ile konum belirlemenin temelinde uydu-alıcı arası uzaklıkların hesaplanması bulunmaktadır. GNSS alıcısı tüm yönlerden gelen uydu sinyallerini kaydedip bunları kullanarak uydu-alıcı arası uzaklıkları hesaplamaktadır. GNSS alıcıları ile konum belirlenirken desimetre mertebesinde doğruluğu sağlamak için kod tabanlı sinyallerin kullanılması yeterlidir. Buna karşılık, sinyallerdeki taşıyıcı faz tabanlı gözlemler kullanılıp, buna bir tür düzeltme verisi sağlanırsa santimetre mertebesinde doğruluğa sahip üç boyutlu konum bilgisi elde edilebilmektedir (Krasuski, Ciećko, Bakula, Grunwald ve Wierzbicki, 2022: 1). GNSS ölçmeleri, jeodezik noktalar arasında görüş zorunluluğunu ortadan kaldırdığı için elektronik takeometrelere göre

ğerlendirme yapıldığında, RTK yönteminin statik ölçü yöntemi ve hassas nokta konumlamaya göre daha hızlı ve ekonomik bir şekilde konum bilgisi sağladığı görülmüştür. Bu nedenle anlık konum, hız ve zaman belirlemeye yönelik uygulamalarda RTK yönteminin tercih edileceğini kolaylıkla tahmin etmek mümkündür. Anlık konum bilgisine ihtiyaç duymayan uygulamalarda ise diğer yöntemler tercih edilebilmektedir. Diğer yöntemlerden biri olan hassas nokta konumlama için geliştirilen mevcut web-tabanlı çevrimiçi servisler sayesinde, PPP yöntemi koordinat bilgisi elde etmede pratik yollardan bir tanesi olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü ham ölçü verilerinin işlenerek koordinatların elde edilmesi, oldukça meşakkatli bir süreçtir. PPP, mutlak bir yöntem olmasına rağmen verileri işleme kolaylığı nedeniyle yoğun ilgi görmüştür. Statik ölçü yöntemi ise deformasyon ölçmeleri gibi yüksek hassasiyet gerektiren uygulamaların vazgeçilmez bir unsurudur.

Son bölümde 3D şehir haritalarının üretimi, otomatik detay çıkarımı, kadastral ölçmeler ve akıllı şehirler gibi alanlarda GNSS tabanlı güncel uygulamaların gerçekleştirildiği bilimsel çalışmalardan bazıları irdelenmiştir. Sözü edilen alanlarda yapılan çalışmalar, özellikle RTK tekniğinin güncel GNSS tabanlı uygulamalara en çok hizmet eden güvenilir bir yöntem olduğuna işaret etmektedir. İrdelenen çalışmalarda, gayrimenkul sınırları ve büyüklüklerinin tespitinde kullanılan temel altlıklar olan dijital haritaların üretiminde GNSS tekniklerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. 3D şehir haritalarının üretilmesinde tercih edilen GNSS destekli mobil haritalama sistemleri için doğruluğu artıracak algoritmaların ve yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Otomatik yol ve bina çıkarımı ile akıllı şehir uygulamalarında ise GNSS teknikleri önemli avantajlar sağlamaktadır. Kadastronun da dijital bir dünyaya kaymasıyla kadastro parsellerine ilişkin ölçmelerde düşük maliyetli GNSS alıcılarının performans testlerine yer verilen bilimsel çalışmaların yaygınlaştığı, benzer bir durumun kentsel alanlardaki parsellerin ölçülmesinde de söz konusu olduğu görülmüştür. GNSS tekniklerinin her türlü konum belirleme uygulamalarında yaygın bir şekilde kullanılmaya devam edeceği düşünüldüğünde, ölçülerin bozucu etkilere maruz kalması ve uygulamada düşük maliyetli GNSS alıcılarının kullanılması gibi durumlarda konum doğruluklarının iyileştirilmesine yönelik yeni yaklaşımların araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ajaji, O. G. ve Oruma, E. (2022). On the applicability of integrated UAV photogrammetry and automatic feature extraction for cadastral mapping, *Advances in Geodesy and Geoinformation*, 71(1), 1-24. <https://doi.org/10.24425/gac.2022.141172>
- Alkan, R. M. ve Kalkan, Y. (2011). Hassas Nokta Konumlama Tekniğinin Hidrografik Ölçmelerde Kullanılabilirliği, *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi*, 104(2), 100-106.

- Bisnath, S., Gao, Y. (2009). Current state of precise point positioning and future prospects and limitations. *Observing Our Changing Earth, International Association of Geodesy Symposia* içinde (615-623. ss.). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bilgen, B., Bulbul, S. ve Inal, C. (2022). Statistical Comparison on Accuracies of Web-Based Online PPP Services. *Journal of Surveying Engineering-ASCE*, 148(4), 1-13. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)SU.1943-5428.0000403](https://doi.org/10.1061/(ASCE)SU.1943-5428.0000403)
- Bulbul, S., Bilgen, B. ve Inal, C. (2021). The performance assessment of Precise Point Positioning (PPP) under various observation conditions, *Measurement*, 171(2021), 1-11. doi: 10.1016/j.measurement.2020.108780
- Cai, C. ve Gao, Y. (2013). GLONASS-Based Precise Point Positioning and Performance Analysis, *Advances in Space Research*, 51(2013), 514–524. doi: 10.1016/j.asr.2012.08.004
- Choy S, Zhang S, Lahaye, F. ve Héroux, P. (2013). A Comparison Between GPS-only and Combined GPS+GLONASS Precise Point Positioning, *Journal of Spatial Science*, 58(2), 169-190. doi: 10.1080/14498596.2013.808164
- Dabove, P. (2019). The usability of GNSS mass-market receivers for cadastral surveys considering RTK and NRTK techniques. *Journal of Geodesy and Geodynamics*, 10(2019), 282-289. doi: 10.1016/j.geog.2019.04.006
- Dardanelli, G. ve Maltese, A. (2022). On the Accuracy of Cadastral Marks: Statistical Analyses to Assess the Congruence among GNSS-Based Positioning and Official Maps. *Remote Sensing*, 14(4086), 1-21. <https://doi.org/10.3390/rs14164086>
- Dawidowicz, K. ve Krzan, G. (2014). Coordinate Estimation Accuracy of Static Precise Point Positioning Using on-line PPP Service, a Case Study, *Acta Geod Geophys.*, 2014(49), 37–55. doi: 10.1007/s40328-013-0038-0
- Groves, P. D. ve Adjrak, M. (2019). Performance assessment of 3D-mapping–aided GNSS part 1: Algorithms, user equipment, and review, *Navigation*, 2019(66), 341-362. <https://doi.org/10.1002/navi.288>
- Guo, Q. (2015). Precision comparison and analysis of four online free PPP services in static positioning and tropospheric delay estimation, *GPS Solutions*, 2015(19), 537–544. <https://doi.org/10.1007/s10291-014-0413-5>
- Hamza, V., Stopar., B., Sterle, O. ve Pavlovčič-Prešeren, P. (2023). Low-Cost Dual-Frequency GNSS Receivers and Antennas for Surveying in Urban Areas. *Sensors*. 23(5):2861. <https://doi.org/10.3390/s2305286>
- Héroux, P. ve Kouba, J. (2001). Precise Point Positioning Using IGS Orbit and Clock Products, *GPS Solutions*, 5(2001), 12-28. doi: 10.1007/PL00012883
- Hofmann-Wellenhof, B., Lichtenegger, H. ve Wasle, E., (2008). *GNSS - Global Navigation Satellite Systems*. Avusturya, Springer.
- Kahveci, M. (2017). *Kinematik GNSS ve RTK Cors Ağları* (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018). *GNSS Uydularla Konum Belirleme Sistemleri* (10. Baskı). Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Krasuski, K., Cie'cko, A., Bakula, M., Grunwald, G. ve Wierzbicki, D. (2022). New Methodology of Designation the Precise Aircraft Position Based on the RTK GPS Solution. *Sensors*, 22(21), 1-24. <https://doi.org/10.3390/s22010021>
- Leandro, R. F., Santos, M. C. ve Langley, R. B. (2011). Analyzing GNSS data in precise point positioning software. *GPS Solutions*, 2011(15), 1–13. <https://doi.org/10.1007/s10291-010-0173-9>
- Li, B. (2018). Review of triple-frequency GNSS: ambiguity resolution, benefits and challenges. *J. Glob. Position. Syst.* 16(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s41445-018-0010-y>

- Li, S., Li, G., Wang, L. ve Qin, Y. (2020). SLAM integrated mobile mapping system in complex urban environments, *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 166(2020), 316-332. <https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2020.05.012>
- Ojala, R., Vepsäläinen, J., Pirhonen, J., Tammi, K., (2023). Infrastructure camera calibration with GNSS for vehicle localisation, *IET Intelligent Transport Systems*, 2023(17), 341-356. doi: 10.1049/itr2.12262
- Pan, L., Cai, C., Santerre, R. ve Zhu, J. (2014). Combined GPS/GLONASS Precise Point Positioning with Fixed GPS Ambiguities, *Sensors*, 14(9), 17530-17547. doi: 10.3390/s140917530
- Shi, C., Zhao, Q., Hu, Z. ve Liu, J. (2013). Precise relative positioning using real tracking data from COMPASS GEO and IGSO satellites. *GPS Solutions* 2013(17), 103–119. <https://doi.org/10.1007/s10291-012-0264-x>
- Stewart, M., Rizos, C. (2002). GPS Projects: Some Planning Issues, J. D. Bossler et al., (Ed.), *Manual of Geospatial Science and Technology* içinde (162-182. ss.). London and New York. Taylor & Francis.
- Uçarlı, A. C., Demir, F., Erol, S. ve Alkan, R. M. (2021). Farklı GNSS Uydu Sistemlerinin Hassas Nokta Konumlama (PPP) Tekniğinin Performansına Etkisinin İncelenmesi, *Geomatik*, 6(3), 247-258.
- Wang, J., Xu, T., Nie, W., Xu, G. (2021). A simplified processing algorithm for multi-baseline RTK positioning in urban environments, *Measurement*, 179(2021), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2021.109446>
- Xi, R., Jiang, W., Meng, X., Chen, H. ve Chen, Q. (2018). Bridge monitoring using BDS-RTK and GPS-RTK techniques, *Measurement*, 120(2018), 128-139. doi: 10.1016/j.measurement.2018.02.001
- Yang, Y., Li, J., Xu, J., Tang, J., Guo, H. ve He, H. (2011). Contribution of the Compass satellite navigation system to global PNT users. *Chin. Sci. Bull.* 56(2011), 2813–2819. <https://doi.org/10.1007/s11434-011-4627-4>
- Zumberge, J. F., Heflin, M. B., Jefferson, D. C., Watkins M. M. ve Webb, F. H. (1997). Precise point positioning for the efficient and robust analysis of GPS data from large networks, *Journal of Geophysical Research: Solid Earth*, 102(B3), 5005-5017.

DIJİTAL ÇAĞDA TAPU SİCİL UYGULAMALARI

Ali MUTİ

1. GİRİŞ

Gayrimenkul günümüzde en önemli yatırım ve ekonomik araçlardan birisidir. Kişiler açısından sosyolojik ve ekonomik boyutu olan bir ürün olarak da tanımlanabilir. Aristoteles'e göre; bir devletin meydana gelmesi insan ve toprak olmak üzere iki zorunlu etkene bağlı olduğu belirtilmiştir (Aristoteles, 2005: 203-204). Toprak kaydı yani gayrimenkul kaydı geçmişten günümüze devletin asli görevleri arasında görülmüştür. Bu nedenlerle gayrimenkul kayıtlarının yapıldığı tapu sicili de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tapu sicillerinin tutulması, sürekli güncellenmesi, hizmete sunulması ve veri güvenliği hem devlet hem de vatandaş açısından son derece hayati öneme sahiptir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, yönetim ekseninde devlet, sivil toplum ve özel sektör arasındaki ilişkilere yeni bir format kazandırmıştır (Güler ve Şahnagil, 2017: 25). Dünya çok hızlı bir değişim sürecinin yaşamaktadır. Özellikle bilişim teknolojilerinin hızlı değişimi devletlerin kendi toplumlarına vermek zorunda oldukları hizmetlerinde değiştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Gelişen teknoloji ve üretilen bilgiler, devleti de çağın ihtiyaçlarına uygun biçimde yeniden yapılanmaya zorlamaktadır (Çarıkçı, 2010: 96-98). Dolayısıyla son yıllarda bilgi ve teknoloji alanlarındaki hızlı değişim ve dönüşümler vatandaşlarla birlikte tüm kurumları bu değişime ayak uydurmaya zorlamaktadır.

Kamu hizmetlerinin şeffaf, hızlı ve sürekli bir şekilde, bilgisayar ve internet teknolojisi yoluyla sunulmasını ifade eden e-devlet, aslında kamu yönetiminin işleyişini değiştiren bir felsefi özelliğe de sahiptir (Ekinci, 2018: 347). Türkiye Cumhuriyeti Devletinde başlayan e-devlet uygulamaları, vatandaşların ve kamu kurumlarının iş ve işlemlerinin kolaylaşmasını sağlamıştır. Gelişen dünyada kamu kurumları, vatandaşların ihtiyaç duyduğu hizmetleri çağın gereklerine uygun olarak karşılaması gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde beklenen bir durum olarak görülebilir. Yaşanan bu değişimler kurumların hizmet sunumlarını gözden geçirmeye, bilgi ve teknolojik gelişmelere göre kendilerini sürekli güncellemeye zorlamaktadır. Ortaya çıkan bu teknolojik gelişmelerle birlikte dijital ürünler (Bilgisayar, tablet ve cep telefonu vb.) neredeyse hayatımızın bir parçası hâline gelmiştir. Hayatımızın her alanına dokunan teknoloji, kamu hizmetleri için de geçerlidir. Geline bu aşamada insanların

evrildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak klasik tapu sicilinden elektronik tapu siciline geçişte taşınmaza ait mülkiyet verilerinin güvenliği öncesine göre çok daha önem kazanacaktır. Çünkü siciller/kütükler kaldırılacak ve işlemlerin kontrol edileceği bir fiziki unsur olmayacaktır. İşlemler tamamen elektronik ortamlarda yapılacaktır. Devlet tapu siciline yönelik tedbirleri üst seviyede alması gerekir. Taşınmaz verilerine olası bir müdahale, saldırı veya hacker faaliyetlerine yönelik tedbirler sürdürülebilir bir şekilde alınmalıdır. Verilerin her türlü tehlikeye karşı tedbirlerinin alınması tapu siciline olan güven ilkesinin bir gereği olup bu da devletin asli görevleri arasında sayılmaktadır. Olası bir sorun tahmin edilemeyecek sosyolojik, toplumsal, ekonomik ve hukuki sıkıntıları beraberinde getirecektir.

Klasik tapu sicilinden elektronik tapu siciline geçerken tapu müdürlüklerinde çalışan personelin kariyer uzman statüsünde nitelikli bir yapıya dönüşmesi elektronik tapu hizmetlerinin sunumu açısından faydalı olacaktır. Tapu personelinin nitelikli olması kamu yararına olan bir durumdur. Devlet bu personellerin eğitiminden, mesleki bilgi ve becerisine kadar yeterli desteği vermesi gerekmektedir. Çünkü tapu müdürlükleri, devletin hizmet sunumu açısından bir vitrini ve devletin vatandaşa bakan önemli bir yüzü olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abik, Y. (2019) *Tapu Sicilinin Tutulmasından Devletin Sorumluluğu*. Eşya Hukuku Ders Notları. Erişim adresi <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qertnz2-QbkJ:https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php%3Fid%3D121072&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>
- Antalya, O. G. (2017). Eşya Hukukuna Hakim İlkelere Aleniyet İlkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(3), 419-440.
- Aristoteles (2005). *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Sekizinci Baskı, Remzi Kitapevi. İstanbul
- Avcı, M., & Bilgin, H. (2019). Tapu Sicilinin Yolsuz Tutulmasından Doğan Zararlardan Devletin Sorumluluğu ve Görevli Yargı Yeri. *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 79-97.
- Başpınar, V. (2008). Elektronik Tapu Sicili Düzenlenirken, Tapu Sicilinin Aleniyeti ve Diğer Alanlarla İlgili Alınması Gereken Tedbirler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(3), 97-132.
- Çarıkcı, O. (2010). Türkiyede E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 95-122.
- Çevik, İ. (2018). Alman Hukukunda Elektronik Tapu Sicilinin Gelişimi ve Oluşumu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 1086-1110.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022, 02 Şubat). Erşim Adresi <https://www.csb.gov.tr/bakan-kurum-12-ulkede-tapu-ve-kadastro-temsilcileri-acilacak-bakanlik-faaliyetleri-25433>

- Deniz, D. (2013). Tapu Sicilinin Elektronik Ortamda Tutulması ve Tapu Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS) Uygulamaları. *Yüksek Lisans Dönem Projesi*.
- Divaracı E. (2022). Anayasa Mahkemesi ve AİHM' in Mülkiyet Hakkına İlişkin İçtihatlarının Tapu ve Kadastro İşlemlerinde Etkin Bir Şekilde Uygulanması. Eğitim Notları. Ankara
- Dörtgöz, G.Ö. (1996) Tapu ve Sicil Hukuku. Ankara: Tapu Kadastro Vakfı Yayınları.
- Dursun, İ., Aslan, M., & Sarıyüz, F. (2019) AİTM Kapsamında TAKBİS 2020 Projesi. TMMOB 6. Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi içinde. Ankara.
- Ekinci, T. A. (2018). Türkiye'nin E-Devlet Görünümüne Uluslararası Göstergelerden Bir Bakış. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 333-351.
- Ertaş, Ş. (2001). Tapu Sicilinin Yanlış Tutulmasından Doğan Zararlardan Hazinesinin Sorumluluğu. Sorumluluk), Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce'ye Armağan, İzmir, 45-57.
- Esener, T. & Güven, K. (1996) Eşya Hukuku. Ankara
- Esmer, G. (1998). Mevzuatımızda Gayrimenkul Hükümleri ve Tapu Sicili. Ankara: Tapu ve Kadastro Vakfı Yayınları.
- Görgeç, B. (2016). Devletin Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Sorumluluğu, Rücu Hakkı Ve Tabi Olduğu Zamanaşımı. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22(3), 1185-1220.
- Güler, T., & Şahnagil, S. (2017). Dijital Demokrasi ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları. Journal of Emerging Economies and Policy, 2(2), 16-29.
- Karahasan, M. R., & Özmen, İ. (1988). Türk Medeni Kanunu Eşya Hukuku. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- KILIÇ, Tülin (2011) Tapu Sicilinin Aleniyeti, Tapu ve Kadastro Verilerinin Paylaşılması, Uygulamadaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri, (T. C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, İnceleme ve Araştırma Çalışması). Ankara. Erişim adresi https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/users/user91/DOKUMANLAR/TEZLER/TAPU/4-_tulil_kilic.pdf
- Mataracı, O., İlker, M., (2002), TAKBİS-Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi, Selçuk Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Öğretiminde 30. Yıl Sempozyumu, Konya.
- Muti, A. (2020) Tapu Harç Oranlarındaki İndirimin Konut Satışları Üzerine Etkisinin Araştırılması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(Özel Sayı), 277-287.
- Muti, A. (2021) Gayrimenkulde Değerlemenin Önemi: Türkiye'de Gayrimenkul Değerlemesi Üzerine Bir Çalışma. 2021 Ahi Evran International Conference on Scientific Research (59-60. ss.)
- Muti, A. (2022) Narin M. (Ed) International Ankara Congress on Scientific Research VI April 1-3, 2022 / Ankara – Turkey içinde (1612-1613. ss.)
- Oğuzman, K. & Selici, Ö. (1997). Eşya Hukuku, Filiz Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, 712-713.
- Öz, M. Y., Durdu, H. ve Aktaş, Ç. (2019). Tapu Kadastro Bilgi Sistemi için INSPIRE Uyumlu Arazi Kullanım Modeli. TMMOB 6. Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi içinde. Ankara.
- Öztan, B., (2009). Medenî hukukun temel kavramları: hukuka giriş, medenî hukuk hakkında genel açıklamalar, başlangıç hükümleri, şahsın hukuku, gerçek kişiler-tüzel kişiler, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pekmez C., (2012) Tapu Sicilinin Tutulmasından Devletin Sorumluluğu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tarıvermiş, H., (2017). Gayrimenkul değerlendirme esasları. SPL Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları Ders Kodu, 1014.
- TKGM (2022) “Tapunun kısayolu WebTapu”, Tapu ve Kadastro Mülkiyet (E-Dergi), (Ocak 2022), 6 :22-23, Ankara. Erişim adresi <https://www.tkgm.gov.tr/e-dergi/ocak-2022>

- TKGM, (2022). Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi (Takbis) (2022, 5 Mayıs). Erişim adresi <https://www.tkgm.gov.tr/bt-db/tapu-ve-kadastro-bilgi-sistemi-takbis>
- Tapu, (2014). *Tapu Sicili Uygulamaları*. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Hazırlayan: Tapu Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- Torun, A. (2012). Osmanlı Dönemi Vakıf Araştırmalarında Kuyud-i Kadime Arşivi'nin Rolü ve Önemi. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, 305- 310.
- Sarıaslan, D. (2017). Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Zararlardan Devletin Sorumluluğu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (133), 393-422.
- Sirmen, L. (1995) Eşya Hukuku Dersleri, Ankara.
- Şahin, E. (2018). Türk Medeni Kanunu Madde 1007 Kapsamında Tapu Sicillerinin Tutulmasından Devletin Sorumluluğu ve Devlete Karşı Açılacak Tazminat Davasında Zamanaşımı Meselesi. *Terazi Hukuk Dergisi*, 13(141), 51-67.
- Tapu Güvenilir Hesap (2022, 20 Ağustos). Erişim Adresi <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bireysel/odemeler/tapu-guvenilir-hesap>
- Tapu ve Kadastro Verilerinin İşlenmesi ve Elektronik Ortamda Yapılacak İşlemler Hakkında Yönetmelik (2022). *T.C. Resmi Gazete* (31860, 08 Haziran 2022).
- Tarbis projesi (2022, 26 Haziran) Erişim Adresi <https://www.tkgm.gov.tr/projeler/tapu-arsiv-bilgi-sistemi-tarbis>
- Tapu Takas Uygulaması Devreye Girdi Takasbank (2022, 26 Ağustos). Erişim Adresi <https://www.takasbank.com.tr/tr/duyurular/duyuru-detay/tapu-takas-uygulamasi-devreye-girdi>
- TKGM (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-10/tkgm2019idarefaaliyetraporu007_0_0.pdf.
- Uzun, A. G. M., Küçükgüngör, E., & Yıldız, M. (2021). Taşınmaz Devrinin Noterliklerde Yapılmasının Önemi ve Faydaları. *Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi*, 8(1).
- Ünal, M. (1994) Şekli Eşya Hukuku, Dayınlarlı Yayınevi, Ankara.
- Yeşil, M. (2010) *Tapu İşlemleri Uygulama ve Mevzuat*, İstanbul: Çizge

TOPLU YAPILARDA KAT MÜLKİYETİNİN KURULMASI VE TESCİLİ TAPUYA ELEKTRONİK ORTAMDA GÖNDERİLMESİ ZORUNLU BELGELER

Ezgi TANRIVERDİ

1. GİRİŞ

Günümüzde konut temini, insan yaşamının zorunlu kıldığı ihtiyaçlardan biri ve hatta en önemlisi olma özelliğini sürdürmektedir. Ülkemizde nüfusun hızla çoğalması, özellikle büyük yerleşim merkezlerinde gerek iş yeri gerekse konut ihtiyacını karşılayacak yer temininde güçlük ve arsa fiyatlarının yüksekliği gibi nedenler, bir arsa üzerinde tek katlı yapılar yerine, çok katlı (onlarca ve hatta yüzlerce bağımsız bölümden oluşan) toplu yapıları zorunlu kılmıştır. Özellikle sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla nüfusun kırsal kesimlerden kentlere akın etmesiyle ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan toplu yapılar karşısında, yeni yasal düzenlemelerin yapılması bağlamında 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununa “Toplu Yapılara İlişkin Özel Hükümler”in eklenmesi yoluna gidilmiştir.

23.06.1995 gün ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu hazırlanırken, bir taşınmaz üzerinde kat irtifakı ya da kat mülkiyeti kurulmasında tek parsel ve tek yapı esas alınmıştı. 1983 yılında 2814 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle, yine bir arsa (tek parsel) üzerinde olması kaydıyla birden çok yapı ya da blok yapılarda kat irtifakı ve kat mülkiyeti kurulmasına olanak tanınmıştır. Ancak toplu yapı uygulamasının yaygınlaşması ile birlikte, bir parsel üzerindeki birden çok yapıya ilişkin bu değişiklik konut ve iş yeri ihtiyacına yanıt veremez duruma gelmiştir. Bu nedenle Kat Mülkiyeti Kanununa 14.11.2007 gün ve 5711 sayılı Kanunla “Dokuzuncu Bölüm” başlığı altında “*Toplu Yapılara İlişkin Özel Hükümler*” eklenmiştir.

Kat Mülkiyeti Kanununun 66-74. maddeleri arasındaki düzenleme, toplu yapıya ilişkin temel özellikleri içermekte olup, onun dışında kalan hususlarda kanunun diğer hükümlerine yollama yapılmış bulunmaktadır (KMK md.74). Bu nedenle burada yapılacak olan açıklamalarda Kat Mülkiyeti Kanununun 74. maddesinin yollamasıyla klasik kat mülkiyetine ilişkin ilgili hükümler göz önünde bulundurulacaktır. Dolayısıyla Toplu yapılarda kat irtifakının ve kat mülkiyetinin kurulması, toplu yapının tapu siciline tescili konularında “Toplu yapıya ilişkin Özel Hükümler” yanında, Kat Mül-

KAYNAKÇA

- Akipek, Jale - Akıntürk, Turgut, (2002), “Türk Medeni Hukuku, Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku”, İstanbul.
- Aybay, Aydın - Sanal, Nezih, (1985), “Açıklamalı-İçtihatlı Kat Mülkiyeti Kanunu”, İstanbul,
- Bekar, Pınar Alkım, (2021), “634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu Kapsamında Toplu Yapılar”, Doktora Tezi, Ankara.
- Çevik Öktem Seda, (2010), “Toplu Yapılarda Yönetim”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Germeç, Mahir Ersin, (2021), “Kat Mülkiyeti Hukuku”, 10. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Germeç, Mahir Ersin - Tanrıverdi, Ezgi, (2022), “Kat Mülkiyeti Davaları, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Gökna, Hikmet, (1996), “Kat Mülkiyeti Devre Mülk ve Yabancıların Tasarrufu”, Ankara.
- Hatemi, Hüseyin – Serozan, Rona – Arpacı, Abdülkadir, (1991), “Eşya Hukuku”, İstanbul.
- Özkaya, Eraslan, (1997). “Açıklamalı ve Uygulamalı İmar Kanunu Şerhi ve Mevzuatı”, Ankara.
- Özmen, E. Saba – Kır, Hafize, (2010), “Kat Mülkiyeti Kanunu Değişiklikleri Şerhi ve Eleştirisi (5711/5912 Sayılı Kanunlar)”, İstanbul.
- Özmen, E. Saba, (1997), “Kat İrtifakı”, Ankara.
- Arcak, Ali (1983), “Değişik ve Yeni Hükümleriyle Kat Mülkiyeti” Ankara.
- Polat, Mehmet, (2018), “Tapu Müdürlüklerindeki İşlem Belgelerinin Elektronik Ortama Aktarılması” Ankara Fen Bilimleri Enstitüsü, Dönem Projesi, 12832752.pdf
- Şengül, Mehmet, (2011), “Türk Medeni Hukukunda Toplu Yapılar ve Toplu Yapı Yönetimi”, XII Levha Yayıncılık A.Ş. İstanbul.
- Tekinay, Selahattin Sulhi, (1991), “Kat Mülkiyeti”, İstanbul.
- Toplu Yapılarda Kat Mülkiyeti ve Kat İrtifakı Tesisine Dair Yönetmelik, R.G: 16.08.2008 Tarih, 26969 sayılı.
- Yargıtay 18. Hukuk Dairesinin 28.03.2016 tarih, 2016/4032 Esas, 2016/5113 sayılı Kararı.

GAYRİMENKUL 4.0

Esra ALPTEKİN

1. GİRİŞ

Bilgi, uzay-zamanda devamlı olarak ve sınır gözetmeden akışını sürdürmektedir. Günümüzde ‘bilgiyi bilmek’ ten öte bilgiyi nasıl kullanacağını bilmek ve bilgiyi deneyime çevirmek esas kabiliyettir. İçinde bulunduğumuz 21. yy’da bilgi ve teknolojideki baş döndürücü gelişmeler, sürekli değişim ve ilerlemenin kaçınılmaz bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır (Önder, 2009: 261). Bizler teknolojiyi sadece kullanmakla kalmayıp onunla yaşamakta ve tüm günlük hayatımıza derinden entegre olduğunu deneyimlemekteyiz (McCarthy ve Wright, 2004: ix). Shneiderman, “*Eski bilgi işlem, bilgisayarların yapabilecekleriyle ilgiliydi; yeni bilgi işlem, kullanıcıların neler yapabileceği ile ilgilidir*” ifadesiyle bizlerin algımız, isteklerimiz ve teknoloji ile etkileşimimiz doğrultusunda geleceğe yön verme yetilerimizi vurgulamış ve teknolojilerin kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verdiği oranda başarılı olabileceğini belirtmiştir. (Shneiderman, 2002: 2). Küresel bir dünya sisteminde yaşamakta olduğumuz gerçeğini göz önünde bulundurmayan izole edilmiş veya yerleştirilmiş bilgi ve teknoloji biçimleri asla yeterli olmayacak, insanların birbirine ve çevresindekilerine nasıl bağlı olduğunu ve insanlar arasındaki kültür akışlarını kavrayan sistemler başarıya ulaşabilecektir (Nespor, 1994: 15). İnsanların erişimine açık bilgi işlem gücü her bir buçuk yılda bir iki katına çıkarak gelişmekte (Autio, 2017: 2) iken insan-teknoloji etkileşimi ve bu etkileşimin yönetimi önem kazanmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojisinin belirlediği dördüncü sanayi devrimi, bilginin üretimi, depolanması, dağıtımı ve tüketiminde devrim yaratarak iş modellerini kökten değiştirmiştir (İonaşcu ve Anghel, 2020: 371). Dijitalleşme, büyük veri (big data) ve küresel rekabetle birlikte insanların düşünme ve çalışma şekli, organizasyonların iş modelleri farklılaşmış ve bunun sonucunda da girişimciliğin önü açılmıştır (Clark ve Moonen, 2015: 2). Gelişen teknoloji ülkemizde ve dünyada tüm sektörleri etkilemiş, küreselleşmenin etkisiyle de özellikle inşaat ve gayrimenkul sektörü hızlı bir sıçrayış yaşamıştır. Artan nüfus ve yükselen yaşam standartları yapı stoklarını da sürekli olarak yenileme ihtiyacını beraberinde getirmiş fakat dünyanın içinde bulunduğu zorlu ekonomik ortam yeni inşa edileni mümkün olduğunca çok yaşatmayı, mevcut olanı da koruyup geliştirmeyi mecburi kılmıştır. Kıt kaynakları en akılcı şekilde kullanmak ve bu kaynaklardan en yüksek verimi almak artık bir teknik ya da öğreti olmaktan çıkmış, zorunluluk hâline gelmiştir. Gayrimenkul, inşaat ve diğer

- Fiziksel ortam ve maddeden sağlanan maksimum fayda, maddenin ötesinde tatmin düzeyi oluşturacak, huzur ve refah ortamının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Teknolojideki evrim yalnızca bina ve şehir kullanıcılarının refahını ve konforunu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bina ve şehirlerin de organik varlıklara dönüşmesini hızlandırırken, bütüncül sürdürülebilirlik vaat etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acungil, M. (2020). *Nörobilimde makine öğrenmesi ve geleceği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Nörobilim Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akgüç, Ö. (2009). Kriz nedeni ve çıkış yolları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (42), 6-11.
- Akindele, N. A., Ogundile, O. P. ve Ogunniyi, P. O. (2021). The relevance of the internet of things to the real estate profession. *In Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1734, No. 1, p. 012013). IOP Publishing.
- Alantar, D. (2008). Küresel finansal kriz: nedenleri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 1, 81.
- Aras, A. (2016). Çekişmesiz yargı işlerinde görev ve yetki. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 65-86.
- Attaran, M. ve Celik, B. G. (2023). Digital Twin: Benefits, use cases, challenges, and opportunities. *Decision Analytics Journal*, 100165.
- Autio, E. (2017). Digitalisation, ecosystems, entrepreneurship and policy. Perspectives into topical issues is society and ways to support political decision making. government's analysis, *Research and Assessment Activities Policy Brief*, 20, 2017.
- Azmi, A., Ibrahim, R., Abdul Ghafar, M. ve Rashidi, A. (2022). Smarter real estate marketing using virtual reality to influence potential homebuyers' emotions and purchase intention. *Smart and Sustainable Built Environment*, 11(4), 870-890.
- Baum, A. (2017). PropTech 3.0: the future of real estate. *University of Oxford Research*
- Baum, A. (2020). Real estate disruptors reach 'critical mass' as investment soars, Erişim adresi: <https://www.sbs.ox.ac.uk/news/real-estate-disruptors-reach-critical-mass-investment-soars>
- Baum, A., Saull, A. ve Braesemann, F. (2020). PropTech 2020: the future of real estate, *Oxford: University of Oxford*
- Baum, A. (2021). *Three ways technology will transform the real estate business*, Erişim adresi: <https://www.sbs.ox.ac.uk/oxford-answers/three-ways-technology-will-transform-real-estate-business>
- Braesemann, F. ve Baum, A. (2020). PropTech: Turning real estate into a data-driven market? *Saïd Business School, University of Oxford*
- Clark, G., & Moonen, T. (2015). Technology, real estate, and the innovation economy. *Urban Land Institute*.
- Conway, J. J. E. (2018). Artificial intelligence and machine learning: Current applications in real estate. *Massachusetts Institute of Technology*
- Demirci, S. (2009). *Mortgage Sisteminde Menkul Kıymetleştirme (Sekürütizasyon): Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul
- Di Giorgio, A. (2020). PropTech: new technologies applied to the real estate industry. Luiss, Department of Business and Management
- Feth, M. (2018). PropTech: The real estate industry in transition. *In The Routledge Handbook of FinTech* (pp. 385-391). Routledge.

- Gupta, A., Rathod, J., Patel, D., Bothra, J., Shanbhag, S. ve Bhalerao, T. (2020). Tokenization of real estate using blockchain technology. In Applied Cryptography and Network Security Workshops: ACNS 2020 Satellite Workshops, AIBlock, AIHWS, AIoTS, Cloud S&P, SCI, SecMT, and SiMLA, Rome, Italy, October 19–22, 2020, Proceedings 18 (pp. 77-90). *Springer International Publishing*.
- Hakimoğlu, M. (2018). Gayrimenkul Nedir?. M. Akıncı (Ed.), *Gayrimenkul Rehberi* içinde (19-59. ss.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Harper, C. M. ve Zhang, S. S. (2021). Legal Tech and Lawtech: Towards a Framework for Technological Trends in the Legal Services Industry. *Market Engineering: Insights from Two Decades of Research on Markets and Information*, 183-197.
- Hellmann, T. (2022). *Trends in innovation*. Erişim Adresi: <https://www.sbs.ox.ac.uk/oxford-answers/trends-innovation>
- Huh, J. H. ve Kim, S. K. (2020). Verification plan using neural algorithm blockchain smart contract for secure P2P real estate transactions. *Electronics*, 9(6), 1052.
- International Association of Assessing Officers (IAAO), (2017). Standard on Mass Appraisal of Real Property.
- Ionaşcu, E. ve Anghel, I. (2020). Improvement of the real estate transparency through digitalisation. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*,14(1) 371-384. <https://doi.org/10.2478/picbe-2020-0036>
- Kang, J., Lee, H. J., Jeong, S. H., Lee, H. S. ve Oh, K. J. (2020). Developing a forecasting model for real estate auction prices using artificial intelligence. *Sustainability*, 12(7), 2899.
- Karaca, C. (2014). Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizin Karşılaştırmalı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 263-286.
- Karamitsos, I., Papadaki, M. and Barghuthi, N. (2018) Design of the Blockchain Smart Contract: A Use Case for Real Estate. *Journal of Information Security*, 9, 177-190.
- Kok, N., Koponen, E. L., & Martínez-Barbosa, C. A. (2017). Big data in real estate? From manual appraisal to automated valuation. *The Journal of Portfolio Management*, 43(6), 202-211.
- Kopylash, V. (2018). *An Ethereum-based Real Estate Application with Tampering-resilient Document Storage*. University of Tartu Institute of Computer Science Software Engineering Curriculum
- Kutlu, H. A., Demirci, N. S. (2011) “Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:52.
- McCarthy, J. (2004). *What is artificial intelligence?*, Erişim adresi: <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai.html>
- McCarthy, J. ve Wright, P. (2004). Technology as experience. *Interactions*, 11(5), 42-43.
- Munawar, H. S., Qayyum, S., Ullah, F. ve Sepasgozar, S. (2020). Big data and its applications in smart real estate and the disaster management life cycle: A systematic analysis. *Big Data and Cognitive Computing*, 4(2), 4.
- Nespor, J. (1994). Knowledge in Motion: Space, Time And Curriculum In Undergraduate Physics and Management (1. baskı). London: The Falmer Press.
- Önder, M. (2009). Yaz Kur'an Kurslarında Amaçların Gerçekleşme Düzeyleri Sivas Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 261-302. Erişim Adresi, <https://dergipark.org.tr/pub/cuifd/issue/4284/255142>
- Park, S. H., Lee, D. G., Park, J. S. ve Kim, J. W. (2021). A survey of research on data analytics-based legal tech. *Sustainability*, 13(14), 8085.
- Peacock, M. ve Johnstone, M. N. (2014). An analysis of security issues in building automation systems. Edith Cowan University, Erişim adresi: <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1173&context=ism>

- Serrano, W. (2022). *Real estate tokenisation via non fungible tokens*. In The 2022 4th International Conference on Blockchain Technology (pp. 81-87).
- Shneiderman, B. (2002). *Leonardo's Laptop: Human Needs and the New Computing Technologies*. London: The MIT Press.
- Siniak, N., Kauko, T., Shavrov, S., & Marina, N. (2020). The impact of proptech on real estate industry growth. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 869, No. 6, p. 062041). IOP Publishing.
- Sunguroğlu, E. (2022). *Proptech ve Gayrimenkulde Dijitalleşme*. Erişim adresi: <https://emsal.com/proptech-ve-gayrimenkulde-dijitallesme/>
- Telliel, Ö. 2022. Tesis Yönetiminde BIM Entegrasyonunun Enerji Analizi ve Proaktif Bakıma Etkileri. *Yapı Bilgi Modelleme 4: 23-30*
- UDS. (2013). *Uluslararası Değerleme Standartları*. Erişim adresi [https://tdub.org.tr/Images/Uploads/UDS_\(1\).pdf](https://tdub.org.tr/Images/Uploads/UDS_(1).pdf)
- UDS. (2022). *Uluslararası Değerleme Standartları*. Erişim adresi https://viewpoint.pwc.com/dt/gx/en/ivsc/international_valuat/assets/IVS-effective-31-Jan-2022.pdf
- Ullah, F., Sepasgozar, S. M., Thaheem, M. J., Wang, C. C. ve Imran, M. (2021). It's all about perceptions: A DEMATEL approach to exploring user perceptions of real estate online platforms. *Ain Shams Engineering Journal*, 12(4), 4297-4317.
- Xu, J. (2021). Digital community management mobile information system based on edge computing. *Mobile Information Systems*, 2021, 1-11.
- Uzair, M. M., Karim, E., Sultan, P. ve Ahmed, S. S. (2018). *The impact of blockchain technology on the real estate sector using smart contracts*. Erişim Adresi: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/89038/>
- Vigren, O., Kadefors, A. ve Eriksson, K. (2022). Digitalization, innovation capabilities and absorptive capacity in the Swedish real estate ecosystem. *Facilities*.
- Weale, L. (2018). *PropTech Its position and impact on Surveying*. London: RICS. Erişim adresi <https://www.rics.org/news-insights/proptech-and-its-position-and-impact-on-surveying>

YAPAY ZEKÂNIN GAYRİMENKUL SEKTÖRÜNDEKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Yunus Emre AYDINBAŞ

1. GİRİŞ

İnsanlık olarak belki de teknoloji çağının henüz emekleme adımlarına şahit oluyoruz. Yapay zekâ alanındaki gelişmeleri takip etmek insanüstü bir çabayı gerektiriyor, sadece 2023 yılının mayıs ayında 1000'den fazla yeni yapay zekâ aracı kullanıcıların istifadesine sunuldu. Henüz yolun başında olan yapay zekâ teknolojisi, sahip olduğu potansiyel imkânlar değerlendirildiğinde birçok alanda iş modellerini temelden değişmesi beklenmektedir. Yapay zekâ teknolojisi benimsendikçe iş modellerindeki dönüşüm kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. İş modellerindeki değişim kadar bu trendin istihdam oluşturma ya da yok etme potansiyeli özellikle iş gücü piyasasında bulunan aktörlerin öncelikli gündemini oluşturmaktadır.

Bugün her sektör az ya da çok yapay zekâ teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin etkisine maruz kalmakta ve bu dışsal etki sebebiyle sektörler yapısal olarak dönüşmektedir. Her dönüşüm aynı zamanda eskinin/öncekinin kısmen ya da tamamen işlevsiz kalmasını da beraberinde getirmektedir. Dönüşümü zorunlu kılan yenilikler ve sektörlerin inşa edilen yeni formasyonları, sektör oyuncularının tabi olduğu kural ve koşulların da yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hâle getirmektedir. Bu çalışmada öncelikle yapay zekânın iş gücü piyasası üzerindeki beklenen etkileri tartışılacaktır. Yapay zekânın gayrimenkul sektöründeki potansiyeli gayrimenkul danışmanları ile gayrimenkul değerlendirme uzmanlarının sektörel konumları ve yüklendikleri sorumlulukları çerçevesinde ele alınarak tartışma gayrimenkul satışı ve pazarlaması üzerinden yürütülecektir.

2. YAPAY ZEKÂ VE İŞ GÜCÜ PİYASASI

World Economic Forum'un iki sene önce ekim ayında yayınladığı İşlerin Geleceği -Future of Jobs- isimli raporda işlerin ve becerilerin önümüzdeki beş yıl içinde ne yönde değişeceği belirginleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu rapora göre günümüzde işle ilgili görevlerin %34'ünün teknolojik ekipmanlar tarafından %66'sının ise insanlar tarafından gerçekleştirildiği tahmin ediliyor. Bu gelişmeler ışığında artık insan ve makine arasındaki iş bölümünü ifade eden yeni bir gösterge ihtiyacımız olduğu aşikâr. İşlerin ne kadarının insanlar tarafından yapıldığını ifade

KAYNAKÇA

- BrickX. (2023, Ağustos 27). BrickX: Property investment accessible for all Australians. <https://www.brickx.com/>
- Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P., & Rock, D. (2023). GPTs are GPTs: An Early Look at the Labor Market Impact Potential of Large Language Models (arXiv:2303.10130). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2303.10130>
- The Future of Jobs Report 2023. (t.y.). World Economic Forum. Geliş tarihi 15 Haziran 2023, gönderen <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/digest/>
- VTS. (2023, Ağustos 27). VTS. <https://www.vts.com>

DİJİTAL ÇAĞDA GAYRİMENKUL PİYASASINDA ÖRGÜTSEL ALGI YÖNETİMİ

Suudan Gökçe GÖK

1. GİRİŞ

Son yıllarda sosyo-ekonomik sektörlerden biri olan gayrimenkul ve konut piyasasının popülaritesi gitgide artmaktadır. Demografik değişimler, hane halkı sayısının artışı, kentleşme, nüfus ve konut tercihlerinin değişmesi gibi faktörler konut ihtiyacının şekillenmesine ve değişmesine yol açmaktadır. Bahsi geçen faktörlere ek olarak gayrimenkulün bir yatırım aracı olarak görülmesiyle; özellikle metropollerde gayrimenkul arz ve talebi fiyatların oldukça yüksek seviyelere çıkmasına sebep olmaktadır. Konut fiyatlarının görece istikrarlı bir artış eğilimi içinde olduğunun düşünülmesi; konutta biriken servetin de enflasyona karşı konduğu algısını ve dolayısıyla konut talebini güçlendirmektedir.

İnsan hayatının merkezinde bulunan bu teknolojik süreçler toplumu ve sosyal yapıyı da doğrudan şekillendirmekte ve değiştirmektedir. Gayrimenkulün serveti koruma aracı olduğu algısı ve değerini artıracığı beklentisi, belirli bir yatırım güdüsünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ekonomik beklentiler ve genel algı dikkate alındığında, gayrimenkulün tüketim aracı olmaktan çok yatırım aracı olarak tercih edildiği görülmektedir. Özellikle dijital çağın etkisiyle, medya yoluyla iletilen bilgi olaylar hakkında farkındalık yaratarak, bireyler ve topluluklar arasındaki algılamada önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan, elde edilen bilgiler her zaman doğru aktarılmamaktadır. Bilgilerin eksik olması ya da kasten yok edilmiş olarak yanlış aktarılması dezenformasyona yol açmaktadır. Sonuç olarak algılar kolaylıkla manipüle edilebilmekte ve piyasa hareketleri oluşturulabilmektedir. Bu bağlamda önemi her geçen gün artan algı yönetimi, bireylerin, devletlerin, örgütlerin ve sivil toplum gibi kurum ve kuruluşların ilgisini çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı değişen teknolojik dünyanın gayrimenkul piyasasında meydana getirdiği algı değişiminin sektör üzerindeki etkisine dikkat çekmektir. Bu kapsamda bu çalışma ile dijital çağda gayrimenkul piyasasında algı ve algı yönetiminin kavramsal çerçevesi, süreci ve etkileyen faktörler ele alınarak örgütsel perspektifte aktarılmaya çalışılmıştır. Gayrimenkul alanında yapılan çalışmaların sınırlı olması nedeniyle yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

nin kontrol edilebileceği mekanizmaların oluşturulması, piyasanın daha etkin ve verimli çalışabilmesini sağlayacaktır. Bu çalışmaların eğitimlerle desteklenerek uygulanabilmesi tüketiciyi korumaya yönelik adımlar olarak fayda sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, K. (2009). *Perception management: The management tactics*. Global India Publications.
- Alonso, W. (1964). *Location and land use: toward a general theory of land rent*. Harvard university press.
- Baudrillard, J. (2020). Simulacra and simulations. In *The New Social Theory Reader* (pp. 230-234). Routledge.
- Castells, M. (2008). The new public sphere: Global civil society, communication networks, and global governance. *ANNALS, AAPSS*, 616
- Elsbach, K. D. (2003). Relating physical environment to self-categorization: Identity threat and affirmation in a non-territorial office space. *Administrative Science Quarterly*, 48, 622–654.
- Elsbach, K. D. (2006). *Organizational perception management*. Lawrence Erlbaum Associate, Publishers (Mahwah, New Jersey).
- Feldman Barrett, Lisa (2016). *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. Houghton Mifflin Harcourt. ISBN 978-0544133310.
- Fombrun, C.J. and Shanley, M. (1990). 'What's in a name? Reputation building and corporate strategy', *Academy of Management Journal*, 33(2), 233–258
- George, J. (2011). wps.prenhall.com/wps/media/objects/1598/1636589/G_J4_PP_T04S.ppt" Chapter 4: *Perception, Attribution, and the Management of Diversity*". Retrieved November, 17.
- Giudice, V. D., De Paola, P., Francesca, T., Nijkamp, P. J., & Shapira, A. (2019). Real estate investment choices and decision support systems. *Sustainability*, 11(11), 1-18.
- Goldman, Emily O. (2004). *National Security in the Information Age: Issues, Interpretations, Periodizations*. Routledge (U.K.). ISBN 0-7146-5600-3., p. 149
- Greenberg, J. (2010). Organizational injustice as an occupational health risk. *Academy of management annals*, 4(1), 205-243.
- Gül, G. (2012). *Tayrimenkul yatırımcısı inşaat firmalarında konut pazarlama yönetimi süreci* (Yayınlanmamış Doktora Tezi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Hargis, M., & Watt, J. D. (2010). Organizational perception management: A framework to overcome crisis events. *Organization Development Journal*, 28(1), 73.
- Hargis, Michael; John D. Watt (2010). "Organizational Perception Management: A Framework to Overcome Crisis Events". *Organization Development Journal*. Business Source Complete. 28 (1): 73-87.
- Leary, M. R. (1996). *Self-presentation: Impression management and interpersonal behavior*. Westview Press (Oxford, England).
- Marcus, A.A. and Goodman, R.S. 1991. Victims and shareholders: The dilemmas of presenting corporate policy during a crisis. *Academy of Management Journal*, 34: 281–305.
- McFadden, D. (2005). The new science of pleasure: Consumer behavior and the measurement of well-being. Frisch lecture, *Econometric Society World Congress*, London.
- Moore, S. (2004). "Examples of "Perception Management" - Instruction by Omission". Media Monitors Network (MMN). Retrieved 2020-07-17.
- Muth, E. J. (1972). Analysis of closed-loop conveyor systems. *AIIE Transactions*, 4(2), 134-143.
- Muth, R. F. (1969). *Cities and Housing: The Spatial Pattern of Urban Residential Land Use*.
- Schlenker, B. R. (1980). *Impression management* (Vol. 526). Monterey, CA: Brooks/Cole.

- Schultz, M., Hatch, M. J., & Larsen, M. H. (Eds) (2000). *The expressive organization. Linking identity, reputation, and the corporate brand*. New York: Oxford University Press.
- Staw, B. M., McKechnie, P. I., & Puffer, S. M. (1983). The justification of organizational performance. *Administrative science quarterly*, 582-600.
- Şeker, G. (2023). Gayrimenkul piyasasında etkinlik: Türkiye gayrimenkul piyasasına yönelik bir alan araştırması. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Tedeschi, J. T., & Rosenfeld, P. (1981). Impression management theory and the forced compliance situation. *Impression management theory and social psychological research*, 147-177.
- Usanmaz, D. (2021). Covid 19 Pandemi Sürecinin Türkiye’de Konut Sektörü Üzerine Etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1352-1365.
- Zhu, H. (2003). The importance of property markets for monetary policy and financial stability. Working Paper, No.21, BIS.

GAYRİMENKUL SATIŞINDA DİJİTAL PAZARLAMA ALANINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Burak ÇETİN

1. GİRİŞ

Değişen teknolojik dünyada geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya geçiş kaçınılmazdır. Pazarlama dijital ekonomide müşterilerin değişen yollarına uyum sağlamalıdır (Kotler, 2017). Geleneksel pazarlama anlayışında müşteriler ile işletmeler arasında daha çok tek taraflı bir iletişim (işletmeden müşteriye doğru) mevcutken, teknoloji ve internetin getirdiği yeniliklerden sonra bu durum yerini çift taraflı iletişime bırakmıştır (Bulunmaz, 2016). Sürekli gelişen ve değişen dijital alanda müşteriler ve işletmeler daha fazla iletişimde ve etkileşimde bulunmaktadır. İşletmeler ve müşteriler internet aracılığı ile dijital alanda ve özellikle sosyal medyada bilgiye daha kolay ulaşmakta ve daha fazla etkileşimde bulunmaktadır. İşletmelerin sosyal medya kanallarında işletme hesabı açarak, müşterilere daha kolay ve hızlı ulaşmakta ve geri dönüş sağlamaktadır. Müşteriler başkalarının görüşlerine gittikçe daha fazla önem veriyorlar. Ayrıca kendi görüşlerinin de paylaşarak çok büyük bir görüş havuzu oluşturuyorlar. İnternet, özellikle de sosyal medya, bir platform ve araçlar sağlayarak bu büyük değişimi kolaylaştırmaktadır (Kotler vd., 2017: 37). Pazarlama ve dijital araçlar tüm sektörlerde adapte olmuştur. Dijital pazarlama ile tüm sektörlerde işletmeler gerçek zamanlı olarak müşteri deneyimlerinden bilgi elde etmektedir. Dijital pazarlama araçları, işletmelerin müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını anlamasında ve bu istek ve ihtiyaçlara göre değer yaratarak etkili biçimde müşterilere daha verimli etkileşim sağlamasında önemli bir araçtır.

Dijital dönüşüm tüm sektörlerde olduğu gibi gayrimenkul sektöründe de etkisini göstermektedir. Dijital altyapının artan gelişimi nedeniyle akıllı konutlar, akıllı binalar ve akıllı şehirlerin teknik olarak da birbirine daha da yakınlaşmaktadır. Gayrimenkul sektörü yakın gelecekte dijitalleşmenin her seviyesinde muazzam fırsatlara ve potansiyele sahip olacaktır. Dijitalleşme, şirketteki çalışanları veri ve türetilmiş bilgiler aracılığıyla gayrimenkul kullanıcıları ve onların talepleri doğrultusunda yeni bilgi teknolojileri ile geliştirecektir. Akıllı evler, akıllı binalar ve akıllı şehirler daha fazla teknoloji ile

findan önemli ve saygın bir veri tabanı olarak kabul edilmektedir ancak kullanılan veri tabanı Türkçe literatürde yer alan çalışmaların pek çoğunu devre dışı bırakmıştır. İleride yapılacak benzer çalışmalar için bibliyometrik analizi Türkçe literatürdeki gayri menkul ve dijital pazarlama çalışmaları üzerinde gerçekleştirilebilir ve bu çalışma ilgili literatür için önemli bir eksikliğin tamamlanmasını sağlayacaktır. İkinci bir kısıt, araştırma kapsamında incelenen çalışma sayısından kaynaklanmaktadır. Gayrimenkul ve dijital pazarlama alanının görünümünü ve gelişimin görmek amacıyla, çalışmaların başlıklarında, özetlerinde ve anahtar kelimelerinde kullanılmış kaynakların hepsini araştırmaya dâhil etmiştir. Bu durumda incelenen kaynak sayısı azaldığından, literatürdeki her bir çalışma hakkında daha ayrıntılı, kullanılan yöntem, veri, örneklem, sonuçlar gibi bilgi elde edilebilir. Nitekim gayrimenkul ve dijital pazarlama alanında yapılmış ve WoS veri tabanında yer alan çalışmaların bibliyometrik analizinin incelendiği bu çalışma sonucunda ilerideki çalışmalar için önemli eksiklikler üzerine gidilerek gayrimenkul ve dijital pazarlama alanları ile ve farklı yaklaşımlarla literatür zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Al, U. ve Coştur, R. (2007). Türk psikoloji dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk kütüphaneciliği*, 21(2), 142- 163.
- Alan, A. K., Kabadayı, E. T., & Erişke, T. (2018). İletişimin yeni yüzü: dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 493-504.
- American Marketing Association (AMA) (2022). <https://www.ama.org/topics/digital-marketing/>
- Aydin, B. (2017). Yükseköğretim kurulu tez merkezinde (yöktez) yiyecek içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan tezlerin bibliyometrik analizi. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2 (1), 23-38. <https://doi.org/10.31822/jomat.353951>
- Ayodeji-Ogundiran, A. I., Burrell, D. N., & Lewis, E. J. (2021). Strategic adaptive leadership and emerging approaches to online marketing of a us small business real estate firm in response to covid-19. *International Journal of Online Marketing*, 11(3), 1-14. <http://doi.org/10.4018/IJOM.2021070101>
- Basmacı, U., ve Çengel, Ö. (2018). Gayrimenkul sektöründe dijital pazarlamada arama motorları reklamları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 29-36.
- Bjork, S., Offer, A., & Soñderberg, G. (2014). Time series citation data: The Nobel Prize in economics. *Scientometrics*, 98(1), 185-196. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-0989-5>
- Bonilla, C.A., Merigo, J.M., Abad-Torres, C.(2015). Economics in Latin America: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 105, 1239-1252. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1747-7>
- Bulunmaz, B. (2016). Gelişen teknolojiyle birlikte değişen pazarlama yöntemleri ve dijital pazarlama. *TRT Akademi*, 1(2), 348-365.
- Ekoyapı (2021). Gayrimenkul sektöründe dijitalleşme. <https://www.ekoyapidergisi.org/gayrimenkul-sektorunde-dijitallesme> Erişim tarihi: 17.02.2023
- Emgin, Ö. ve Süngü, A. (2004). Pazarlama kavramı içinde tutundurma fonksiyonu. *Mevzuat Dergisi*, 78, 1-21.

- Felli, F., Liu, C., Ullah, F. & Sepasgozar, S. (2018). Implementation of 360 videos and mobile laser measurement technologies for immersive visualisation of real estate & properties. In Proceedings of the 42nd AUBEA Conference, Singapore.
- Glickman, E. (2014). An Introduction to real estate finance. Massachusetts: Academic Press.
- Güzeller, C. O., Çeliker, N. (2017). Geçmişten günümüze gastronomi bilimi: Bibliyometrik bir analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 88-102.
- Donthu, N., Kumar, S. & Pattnaik, D. (2020). Forty- five years of journal of business research: a bibliometric analysis. *Journal Of Business Research*, 109 (1), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Kasemodel, M. G. C., Makishi, F., Souza, R. C. and Silva, V. L. (2016). Following the trail of crumbs: A bibliometric study on consumer behavior in the food science and technology field. *International Journal of Food Studies*, 5(1), 73-83. <https://doi.org/10.7455/ijfs/5.1.2016.a7>
- Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2017). *Pazarlama 4.0 gelenekselden dijitalge geçiş*. (Çeviren: Nadir Özata). İstanbul: Optimist Yayın.
- KPGM (2022). Real Estate + Real innovation: Topics, trends and technologies for the digital real estate industry. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2022/03/real-estate-and-real-innovation.pdf> Erişim Tarihi: 16.02.2023
- Low, S., Ullah, F., Shirowzhan, S., Sepasgozar, S. M. E., & Lin Lee, C. (2020). Smart digital marketing capabilities for sustainable property development: a case of Malaysia. *Sustainability*, 12(13), 5402. <http://dx.doi.org/10.3390/su12135402>
- Luis, J.F., Rodrigues, J.D., Marcos, A.F., Catulo, J.O. & Piedade, N.R. (2017). The impact of the digital marketing in real estate the past, present and future of the sector. 2022 17th Iberian Conference On Information Systems And Technologies. Madrid, Spain, 22-25 June 2022
- Mahmutovic, K., Samardzic, V., Bulat, M.B. (2019). How to plan and measure digital marketing activities in real estate agency? development of new integral planning framework. Interdisciplinary Management Research XV (IMR) Conference, 16-18 May, 2019 Croatia.
- Mahmutović, K. (2020). From google analytics to digital marketing optimization in the hotel industry: proposal of framework and empirical evaluation of hotel industry in croatia, bosnia and herze-govina and serbia. In Šimurina, J. et al. (Eds.), Proceedings of FEB Zagreb 11th International Odyssey Conference on Economics and Business (pp. 828-843). Zagreb: Faculty of Economics and Business
- Matidza, I., Ping, T. & Nyasulu, C. (2020). Use of digital marketing in estate agency industry in Malawi. *E-Learning and Digital*, 17(3), 253-270. <https://doi.org/10.1177/2042753020909210>
- Papageorgiou, G., Loulis, V., Efstathiades, A. and Ness, A.N. (2020). Investigating factors affecting holiday home purchases in Greece. *Property Management*, 38(3), 419-435. <https://doi.org/10.1108/PM-06-2019-003>.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Podsakoff, N. P., & Bachrach, D. G. (2008). Scholarly influence in the field of management: A bibliometric analysis of the determinants of university and author impact in the management literature in the past quarter century. *Journal of Management*, 34(4), 641-720. <https://doi.org/10.1177/0149206308319533>
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics?. *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Sahibinden (2023a). Sahibindex Kiralık Konut Piyasası Görünümü. <https://www.sahibinden.com/kurumsal/raporlar/sahibindex-kiralik-konut-piyasasi-gorunumu---Ocak-2022> Erişim Tarihi: 16.02.2023

- Sahibinden (2023b). Sahibindex satılık Konut Piyasası Görünümü. <https://www.sahibinden.com/kurumsal/raporlar/sahibindex-kiralik-konut-piyasasi-gorunumu---Ocak-2022> Erişim Tarihi: 16.02.2023
- Türk Dil Kurumu (2022). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 16.02.2023
- Ullah, F., Shinetogtokh, T., Samad Sepasgozar, P.&Ali, T.H.(2019). Investigation of the users' interaction with online real estate platforms in Australia. In Proceedings of the 2nd International Conference on Sustainable Development in Civil Engineering (ICSDC 2019) içinde (83). Jamshoro, Pakistan.
- Ullah, F. & Sepasgozar, S.M.E. (2020). Key factors influencing purchase or rent decisions in smart real estate investments: a system dynamics approach using online forum thread data. *Sustainability*, 12, 1-40. <https://doi.org/10.3390/su12114382>
- Ullah, F., Sepasgozar, S.M.E., Thaheem, M.J.& Turjman,F.(2021). Barriers to the digitalisation and innovation of Australian Smart Real Estate: A managerial perspective on the technology non-adoption. *Environmental Technology & Innovation*, 22, 101527. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2021.101527>.
- Zeren, D., & Kaya, N. (2020). Dijital pazarlama: Ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52.

Paydaş Yaklaşımı Çerçevesinde
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Emine Şardağı

Paydaş Yaklaşımı Çerçevesinde Sürdürülebilirlik

Emine Şardağı

Yayın No.: 1884
ISBN: 978-625-393-064-6
E-ISBN: 978-625-393-065-3
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2022, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır. "NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com

Sayfa Tasarım: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com

Kütüphane Bilgi Kartı

Şardağı, Emine.

Paydaş Yaklaşımı Çerçevesinde Sürdürülebilirlik / Emine Şardağı

1. Basım, XII + 188 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-393-064-6

E-ISBN: 978-625-393-065-3

1. Sürdürülebilirlik 2. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	1
1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı	1
1.2. Sürdürülebilirlik Kavramı	10
1.3. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki Farklar ..	15
1.4. Sürdürülebilirliğin Tarihsel Gelişimi ve Atılan Önemli Adımlar	17
1.5. Sürdürülebilirliğin Gelişiminde Etkili Olan Faktörler	26
1.6. Sürdürülebilirliğin Boyutları	29
1.6.1. Çevresel Sürdürülebilirlik	32
1.6.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik	36
1.6.3. Sosyal Sürdürülebilirlik	39
1.7. Kurumsal Sürdürülebilirlik	42

İKİNCİ BÖLÜM

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KARARLARINI AÇIKLAMADA

KULLANILAN TEORİLER.....	55
2.1. Kurumsal Teori	55
2.1.1. Eski Kurumsal Teori.....	58
2.1.2. Yeni Kurumsal Teori	60
2.1.3. Eski ve Yeni Kurumsal Teori Benzerlikler Farklılıklar	67
2.1.4. Kurumsal Teoride Temel Kavramlar	71
2.1.5. Kurumsal Meşruiyetin Oluşmasında İletişimin Önemi.....	78
2.1.6. Kurumsal Teoride Eşbiçimlilik Kavramı	84
2.2. Paydaş Teorisi.....	94

2.2.1. Paydaş Kavramı.....	94
2.2.2. Paydaş Teorisi	100
2.2.3. Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Paydaş Teorisi.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KARARLARININ

GELİŞTİRİLMESİNDE ETKİLİ OLAN MOTİVASYONLAR 117

3.1. Kurumsal Baskılar (Dışsal Faktörler).....	117
3.1.1. Zorlayıcı Baskılar	118
3.1.2. Taklitçi Baskılar	121
3.1.3. Normatif Baskılar	124
3.2. Organizasyonel Faktörler	127
3.2.1. Sürdürülebilirlik Odaklı Kültür	127
3.2.2. Kaynak Varlığı	131
3.2.3. Algılanan Fayda.....	135
3.3. Yönetimsel Faktörler	141
3.3.1. Sürdürülebilirliğe Yönelik Tutum	141
3.3.2. Sorumlu Liderlik.....	145
SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA.....	157

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili literatür incelendiğinde kavramın tanımında daha çok karşımıza sürdürülebilir kalkınma kavramının çıktığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde sürdürülebilirlik kavramına temel oluşturması açısından öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik tarihsel süreç doğrultusunda bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

Dünyanın sınırlı doğal kaynaklarının, insan nüfusunun artışıyla gelecekte yaşam desteği sağlayıp sağlayamayacağı konusundaki tartışma, 1800'lerin başında İngiliz politik iktisatçı Thomas Malthus'un çalışmalarıyla başlamıştır. Malthus, 1798 yılındaki “An Essay on the Principle of Population” isimli makalesinde çevreciliğin temel ilkelerini belirlemiştir. Bu doğrultuda yaşamı sürdürmenin (geçim) sadece aritmetik bir ilerleme ile arttığını ancak insan nüfusunun geometrik bir ilerleme gösterme eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de nüfus artışının, doğal kaynakların tükenmesinin ve kaçınılmaz insan isteklerinin kontrol edilmesinin gerektiğini ifade etmiştir (Basiago, 1999, s.146). Malthus, çalışmasında, nüfus artışının doğal kaynakların sürdürme kapasitesini aşabileceğini öngörmüş ve nüfus artış hızının kontrol edilmemesi durumunda doğal kaynakların tükenme tehlikesiyle karşılaşılabilceğini ve bu durumun insanların sefaletle sürüklenebileceğini belirtmiştir. Zamanla çevre sorunları ve kirliliğin ekonomik büyümeyi tehdit etmeye başla-

KAYNAKÇA

- Abbett, E., Coldham, A. ve Whisnant, R. (2010). *Organizational culture and the success of corporate sustainability initiatives: An empirical analysis using the competing values framework*. Doktora tezi. University of Michigan.
- Abdulaziz, N. A. A., Senik, R., Yau, F. S., San, O. T., Attan, H. (2017). Influence of institutional pressures on the adoption of green initiatives. *International Journal Of Economics and Management (IJEM)*, 11(S3), 939-967.
- Adebambo, H., Ashari, H. ve Nordin, N. (2015). Moderating role of perceived benefit between sustainable environmental manufacturing practices and firm performance. *Jurnal Teknologi*, 77(27).
- Aerts, W., Cormier, D. ve Magnan, M. (2006). Intraindustry imitation in corporate environmental reporting: An international perspective. *Journal of Accounting and Public Policy*, 25(3), 299-331.
- Afande, F. O. (2015). Drivers for Participation in Corporate Social Responsibility by Commercial Banks in Kenya. *Industrial Engineering Letters*, 5(5).
- Alakent, E., Ozer, M. ve Ucar, E. (2020). The effect of creative culture on corporate social responsibility. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 17(3), 41-56.
- Albarracín, D., Johnson, B. T., Zanna, M. P., Kumkale, T. G. (2005). Attitudes: introduction and scope. D. Albarracín, B. T. Johnson and M. P. Zanna (Editörler), *The handbook of attitudes* içinde (ss. 3-20). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates: Publishers.
- Albino, V. (2013). Green Economy. Paolo Taticchi, Paolo Carbone ve Vito Albino (Ed.). *Corporate Sustainability* içinde. Berlin: Springer.

- Aldrich, H. (1979). *Organizations and Environments*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Alziady, A. A. D. J. ve Enayah, S. H. (2019). Studying the effect of institutional pressures on the intentions to continue green information technology usage. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility* (AJSSR), 4(4), 1-20.
- Anafinova, S. (2020). The role of rankings in higher education policy: Coercive and normative isomorphism in Kazakhstani higher education. *International Journal of Educational Development*, 78, 102246.
- Apaydın, F. (2009). Kurumsal teori ve işletmelerin kurumsallaşması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-22.
- Aras, G. ve Crowther, D. (2008). Evaluating sustainability: A need for standards. *Issues in Social and Environmental Accounting*, 2(1), 19-35.
- Arslan, Z., Gokaliler, E. ve Arslan, S. (2020). Sürdürülebilir kurumsal marka kavramı üzerine bir literatür çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 247-259.
- Babiak, K. ve Trendafilova, S. (2011). CSR and environmental responsibility: motives and pressures to adopt green management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18(1), 11-24.
- Baldarelli, M. G., Del Baldo, M. ve NeshevaKiosseva, N. (2014). Implementing sustainability reporting (SR): (Neo) institutional theory insights in the analysis of the SGR Group, Italy and City-Gas, Bulgaria. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 10(11), 1067-1104.
- Banerjee, S. B., Iyer, E. S. ve Kashyap, R. K. (2003). Corporate environmentalism: Antecedents and influence of industry type. *Journal of marketing*, 67(2), 106-122.
- Bansal, P. (2005). Evolving sustainably: A longitudinal study of corporate sustainable development. *Strategic management journal*, 26(3), 197-218.

- Bansal, P. ve Roth, K. (2000). Why companies go green: A model of ecological responsiveness. *Academy of Management Journal*, 43(4), 717-736.
- Barbosa, G. S., Drach, P. R. ve Corbella, O. D. (2014). A conceptual review of the terms sustainable development and sustainability. *Journal of Social Sciences*, 3(2), 1.
- Barić, A. (2017). Corporate social responsibility and stakeholders: Review of the last decade (2006-2015). *Business Systems Research: International Journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 8(1), 133-146.
- Bartlett, A.A. (2006). Reflections on Sustainability, Population Growth, and the Environment. M. Keiner (Ed.). *The future of sustainability* içinde. Netherlands: Springer.
- Basiago, A. D. (1999). Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *Environmentalist*, 19(2), 145-161.
- Baum, J. A. ve Oliver, C. (1992). Institutional embeddedness and the dynamics of organizational populations. *American Sociological Review*, 57(4), 540-559.
- BenitezAmado, J. ve Walczuch, R. M. (2012). Information technology, the organizational capability of proactive corporate environmental strategy and firm performance: a resourcebased analysis. *European Journal of Information Systems*, 21(6), 664-679.
- Berrone, P., Fosfuri, A., Gelabert, L. ve Gomez-Mejia, L. R. (2013). Necessity as the mother of 'green' inventions: Institutional pressures and environmental innovations. *Strategic Management Journal*, 34(8), 891-909.
- Berry, M. A. ve Rondinelli, D. A. (1998). Proactive corporate environmental management: A new industrial revolution. *Academy of Management Perspectives*, 12(2), 38-50.
- Blackburn, W.R. (2007). *The Sustainability Handbook: The Complete Management Guide to Achieving Social, Economic, and Environmental Responsibility*. London: Earthscan.

- BulińskaStangrecka, H. ve Bagińska, A. (2020). Intangible resources for an organization's sustainability potential. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 7-41.
- Bosselmann, K.(2008). *The Principle of Sustainability Transforming Law and Governance*. NY: Routledge.
- Boyd, J. (2000). Actional legitimation: No crisis necessary. *Journal of Public Relations Research*, 12(4), 341-353.
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50): 1011-1029.
- Brammer, S., Hojmosé, S. ve Marchant, K. (2012). Environmental management in SME s in the UK: Practices, pressures and perceived benefits. *Business Strategy and the Environment*, 21(7), 423-434.
- Buchko, A. (2011). Institutionalization, coercive isomorphism, and the homogeneity of strategy. *Advances in Business Research*, 2(1), 27-45.
- Cai, Y., Zhang, H. ve Pinheiro, R. (2015). Institutionalization of technology transfer organisations in Chinese universities. *European Journal of Higher Education*, 5(3), 297-315
- Caldwell, Lynton K.. (1998). The concept of sustainability: A critical approach. John Lemons, Laura Westra, Robert Goodland (Editörler). *Ecological Sustainability and Integrity: Concepts and Approaches* içinde (ss. 1-15). USA: SpringerScience+Business Media.
- Caradonna, J. L. (2014). *Sustaianability: A History*. New York:Oxford University Press.
- Carpenter, V. L. ve Feroz, E. H. (2001). Institutional theory and accounting rule choice: an analysis of four US state governments' decisions to adopt generally accepted accounting principles. *Accounting, Organizations and Society*, 26(78), 565-596.
- Carruthers, B. G. (1995). Accounting, ambiguity, and the new institutionalism. *Accounting, Organizations and Society*, 20(4), 313-328.

- Carvalho, A. D. P., da Cunha, S. K., de Lima, L. F. ve Carstens, D. D. (2017). The role and contributions of sociological institutional theory to the sociotechnical approach to innovation theory. *RAI Revista de Administração e Inovação*, 14(3), 250-259.
- Cavagnaro, E. ve Curiel, G. (2012). *The three levels of sustainability*. UK: Greenleaf.
- Charan, P. ve Murty, L. S. (2018). Institutional pressure and the implementation of corporate environment practices: examining the mediating role of absorptive capacity. *Journal of Knowledge Management*, 22(7), 1591-1613.
- Cho, M., Park, S. Y. ve Kim, S. (2020). When an organization violates public expectations: A comparative analysis of sustainability communication for corporate and nonprofit organizations. *Public Relations Review*, 101928.
- Chou, C. J., Chen, K. S. ve Wang, Y. Y. (2012). Green practices in the restaurant industry from an innovation adoption perspective: Evidence from Taiwan. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 703–711.
- Chuang, Y. T., Dean, A. H. ve Thomson, K. (2000). Diversity and Similarity of Organizational Form in New York City Newspapers 1801–1988. *In Annual meeting of Academy of Management*.
- Clarkson, M.B.E. (1995). A Stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *The Academy of Management Review*, 20(1), 92-117.
- Clement, R. W. (2005). The lessons from stakeholder theory for US business leaders. *Business Horizons*, 48(3), 255-264.
- Clune, W. H. ve Zehnder, A. J. (2018). The three pillars of sustainability framework: approaches for laws and governance. *Journal of Environmental Protection*, 9(3), 211-240.
- Chen, J. C., Patten, D. M. ve Roberts, R. W. (2008). Corporate charitable contributions: a corporate social performance or legitimacy strategy. *Journal of Business Ethics*, 82, 131–144.

- Chu, Z., Xu, J., Lai, F. ve Collins, B. J. (2018). Institutional theory and environmental pressures: The moderating effect of market uncertainty on innovation and firm performance. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 65(3), 392-403.
- Cohen, B., Smith, B.ve Mitchell, R. (2008). Toward a sustainable conceptualization of dependent variables in entrepreneurship research. *Business Strategy and the Environment*, 17(2), 107–119.
- Colombo, U. (2001). The Club of Rome and sustainable development. *Futures*, 33(1), 7-11.
- Colwell, S.R. ve Joshi, A.W. (2013). Corporate ecological responsiveness: antecedent effects of institutional pressure and top management commitment and their impact on organizational performance. *Bus. Strategy Environ.* 22 (2), 73–91.
- Cottrell, S. P., Vaske, J. J., Shen, F.ve Ritter, P. (2007). Resident perceptions of sustainable tourism in Chongdugou, China. *Society and Natural Resources*, 20(6), 511-525.
- DAmato, A., Henderson, S ve Florence, S. (2009). *Corporate social responsibility and sustainable business: A guide to leadership tasks and functions*. The Center for Creative Leadership.
- Danişman, A ve Çakar. M. (2012). Kurumsal kuram. N. Basım ve C. Sözen (Editörler) *Örgüt kuramları* içinde. İstanbul: Beta.
- Dasgupta, M. ve Banker, D. V. (2015). Integrating organization culture with corporate sustainability strategy: a review. *Proceedings of ICRBS*, 253-259.
- De Beer, E. ve Rensburg, R. (2011). Towards a theoretical framework for the governing of stakeholder relationships: A perspective from South Africa. *Journal of Public Affairs*, 11(4), 208–225.
- Deegan, C. (2002). The legitimising effect of social and environmental disclosures—a theoretical foundation accounting. *Auditing & Accountability Journal*, 15(3), 282–311.
- Deephouse, D. L. (1996). Does isomorphism legitimate?. *Academy of management journal*, 39(4), 1024-1039.

- Deephouse, D. L. ve Suchman, M. (2008). Legitimacy in organizational institutionalism. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, ve K. Sahlin (Editörler). *The Sage handbook of organizational institutionalism* içinde. (s. 49-77). London: Sage Publications.
- Deirmentzoglou, G. A., Agoraki, K. K., Fousteris, A. E. ve PekkaEconomou, V. (2020). The impact of cultural values on corporate sustainable development practices. *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences*, 7(2), 92-107.
- Del Brío, J. Á. ve Junquera, B. (2003). A review of the literature on environmental innovation management in SMEs: implications for public policies. *Technovation*, 23(12), 939-948.
- Delmas, M. A. ve Toffel, M. W. (2008). Organizational responses to environmental demands: Opening the black box. *Strategic Management Journal*, 29(10), 1027-1055.
- Delmas, M. ve Toffel, M.W. (2004). Stakeholders and environmental management practices: An institutional framework. *Business Strategy and the Environment*, 13, 209-222.
- Diesendorf, M., (2000). Sustainability and sustainable development., D. Dunphy, J. Benveniste, A. Griffiths ve P. Sutton (Ed.) *Sustainability: The corporate challenge of the 21st century* içinde. (ss. 19-37). Sydney: Allen & Unwin.
- Dillard, J., Dujon, V. ve King, M. C. (Eds.). (2009). *Understanding the social dimension of sustainability*. Routledge: London.
- Dimaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 147-160.
- Dimaggio, P. ve Powell, W.W.(1991). The iron cage revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. W.W. Powell ve P. Dimaggio (Editörler). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde. University of Chicago Press.
- Diñçer, M. A. (2013). *Kurumsal kuram ve rekabet olgusu: İnovasyon ve kümelenme açısından bir değerlendirme*. Yayınlanmamış

Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Divito, L.ve Bohnsack, R. (2017). Entrepreneurial orientation and its effect on sustainability decision tradeoffs: The case of sustainable fashion firms. *Journal of Business Venturing*, 32(5), 569–587.
- Dobson, A. (1996). Environment sustainabilities: An analysis and a typology. *Environmental Politics*, 5(3), 401-428.
- Dolores Lopez-Gamero, M., ClaverCortés, E. ve Francisco MolinaAzorin, J. (2011). Environmental perception, management, and competitive opportunity in Spanish hotels. *Cornell Hospitality Quarterly*, 52(4), 480-500.
- Donaldson, T. ve Preston, L. E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. *Academy of Management Review*, 20(1), 65-91.
- Du Pisani, J.A. (2006) Sustainable development—historical roots of the concept. *Environ Sci*, (3), 83–96.
- Dunk, A. S. (2007). Assessing the effects of product quality and environmental management accounting on the competitive advantage of firms. *Australasian Accounting Business and Finance Journal*, 1(1), 28-38.
- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.
- Ecer, F., Pamucar, D., Zolfani, S. H. ve Eshkalag, M. K. (2019). Sustainability assessment of OPEC countries: Application of a multiple attribute decision making tool. *Journal of Cleaner Production*, 241, 118324.
- Elden, M., Ulugök, Ö. ve Yeygel, S. (2005). *Şimdi reklamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone: Oxford.

- Epstein, M. J., Buhovac, A. R. ve Yuthas, K. (2010). Implementing sustainability: The role of leadership and organizational culture. *Strategic Finance*, 91(10), 41.
- Essebro, L. (2020). *Ensuring legitimacy trough CSR communication in the biobased sector*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Swedish: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Feil, A. A. ve Schreiber, D. (2017). Sustainability and sustainable development: unraveling overlays and scope of their meanings. *Cadernos EBAPE. BR*, 14(3), 667-681.
- Fidan, T. (2017). Kurumsalcılık yaklaşımları ve yeni kurumsalcılık perspektifinden eğitim örgütleri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Fischer, D., Brettel, M. ve Mauer, R. (2018). The three dimensions of sustainability: a delicate balancing act for entrepreneurs made more complex by stakeholder expectations. *Journal of Business Ethics*, 1-20.
- Fishbein, M. (1963). An Investigation of the Relationships between Beliefs about an Object and the Attitude toward that Object. *Human Relations*, 16(3), 233-239.
- Fitch, K. (2018). Public Relations and Responsible Citizenship: Communicating CSR and Sustainability. M. Brueckner, Rochelle - Spencer ve Megan Paull (Editörler). *Disciplining the Undisciplined?, CSR, Sustainability, Ethics & Governance* içinde (ss. 109 - 119). Switzerland: Springer.
- Fjørtoft, B. E., Grimstad, S. M. F. ve GlaveeGeo, R. (2020). Motivations for CSR in the Norwegian maritime cluster: Stakeholder perspectives and policy implications. *Maritime Policy & Management*, 47(8), 1010-1026.
- Fraj-Andrés, E., Martínez-Salinas, E. ve Matute-Vallejo, J. (2009). Factors affecting corporate environmental strategy in Spanish industrial firms. *Business strategy and the Environment*, 18(8), 500-514.

- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pittman Publishing.
- Freeman, R. E., Harrison, J. S. ve Wicks, A. C.(2007). *Managing for stakeholders: Survival, reputation, and success*. Yale University Press.
- Friel, D. (2017). Understanding institutions: different paradigms, different conclusions. *Revista de Administração*, 52(2), 212-214.
- Fryxell, G. E. ve Lo, C. W. (2003). The influence of environmental knowledge and values on managerial behaviours on behalf of the environment: An empirical examination of managers in China. *Journal of Business Ethics*, 46(1), 45-69.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Genç, R. (2017). The importance of communication in sustainability & sustainable strategies. *Procedia Manufacturing*, 8, 511-516.
- Gikemi, I. W. (2010). *The role of public relations in shaping Company Corporate Social Responsibility strategy: a case study of the CocaCola Company*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kenya:University of Nairobi.
- Gladwin, T.N., Kennelly, J.J. ve Krause, TS. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of Management Review*, 20(4), 874-907.
- Goedegebuure, L., Meek, V. L., Carvalho, T., Santiago, R., Ferreira, B., Boer, H. D. ve Lee, J. (2006). Managing stakeholder expectation: A Conceptual Framework. *In 28th Annual EAIR Forum* (Vol. 30).
- Goel, S. ve Sivam, A. (2015). Social dimensions in the sustainability debate: The impact of social behaviour in choosing sustainable practices in daily life. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 7(1), 61-71.

- Goldie, J., Douglas, B. ve Furnass, B.(2005). An urgent need to change direction. J. Goldie, B. Douglas ve B. Furnass (Editörler). *In search of sustainability* içinde.(ss. 1-17). Australia: Csiro Publishing.
- GomezTrujillo, A. M., VelezOcampo, J. ve GonzalezPerez, M. A. (2020). A literature review on the causality between sustainability and corporate reputation: What goes first?. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31(2), 406-430.
- Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26(1), 1-24.
- Gray, R. (2010). Is accounting for sustainability actually accounting for sustainability and how would we know? An exploration of narratives of organisations and the planet. *Accounting, Organizations and Society*, 35(1), 47-62.
- Gray, R. ve Milne, M.J. (2002). Sustainability reporting: Who's kidding whom?. *Chartered Accountants Journal Of New Zealand*. 81(6), 66-70.
- Greenwood, R. ve Hinings, C. R. (1996). Understanding radical organizational change: Bringing together the old and the new institutionalism. *Academy of Management Review*, 21(4), 1022-1054.
- Grewal, R., ve Dharwadkar, R. (2002). The role of the institutional environment in marketing channels. *Journal of Marketing*, 66(3), 82-97.
- Grober, U.(2007). *Deep roots: A conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit)*. WZB Discussion Paper, No. P 2007-002, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin.
- Gürol, Y. (2005). *Örgüt teorisi olarak kurumsallaşma*. Kırklareli: Beta Basım.
- Hahn, T., Preuss, L., Pinkse, J. ve Figge, F. (2014). Cognitive frames in corporate sustainability: Managerial sensemaking with paradoxical and business case frames. *Academy of Management Review*, 39(4), 463-487.

- Hahn, T. ve Scheermesser, M. (2006). Approaches to corporate sustainability among German companies. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 13(3), 150-165.
- Hahn, R. ve Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of Cleaner Production*, 59, 5-21.
- Hall, J. (2000). Environmental supply chain dynamics. *Journal of Cleaner Production*, 8, 455–471.
- Han, Z., Wang, Q. ve Yan, X. (2019). How responsible leadership motivates employees to engage in organizational citizenship behavior for the environment: A doublemediation model. *Sustainability*, 11(3), 605.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 82(5), 929-964.
- Hansmann, R., Mieg, H. A. ve Frischknecht, P. (2012). Principal sustainability components: empirical analysis of synergies between the three pillars of sustainability. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 19(5), 451 - 459.
- Hardisty, P.E. (2010). *Environmental and economic sustainability*. CRC Press Taylor & Francis Group.
- Hart, L. S. ve Milstein, M. B. (2003). Creating sustainable value. *Academy of Management Executive*, 17(2), 56-67.
- Harcourt, M., Lam, H. ve Harcourt, S. (2005). Discriminatory practices in hiring: Institutional and rational economic perspectives. *International Journal of Human Resource Management*, 16(11), 2113 – 2132.
- Harmoni, A. (2013). Stakeholderbased analysis of sustainability report: a case study on mining companies in Indonesia. *In Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies*.204-210.
- Harris, J. M. ve Goodwin, N. R.. (2001). Volume Introduction. J. M. Harris, T. A. Wise, K. P. Gallagher ve N. R. Goodwin). *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions* içinde.(s. xxviii xxxvii). Washington: DC: Island Press.

- Haunschild, P. R. ve Miner, A. S. (1997). Modes of interorganizational imitation: The effects of outcome salience and uncertainty. *Administrative Science Quarterly*, 42, 472-500.
- Herold, D. M. (2018). Demystifying the link between institutional theory and stakeholder theory in sustainability reporting. *Economics, Management and Sustainability*, 3(2), 6-19.
- Herremans, I. M., Nazari, J. A. ve Mahmoudian, F. (2016). Stakeholder relationships, engagement, and sustainability reporting. *Journal of Business Ethics*, 138(3), 417-435.
- Herzig, C. ve Schaltegger, S.(2006). Corporate sustainability reporting: an overview. S. Schaltegger, M. Bennett, R.L. Burritt, R.L.(Editörler). *Sustainability Accounting and Reporting* içinde (ss. 301-324). Dordrecht: Springer.
- Hieu, P. D. (2011). Corporate social responsibility: A study on awareness of managers and consumers in Vietnam. *Journal of Accounting and Taxation*, 3(8), 158-161.
- Hill, R. C. ve Bowen, P. A. (1997). Sustainable construction: principles and a framework for attainment. *Construction Management & Economics*, 15(3), 223-239.
- Hitchcock, D. ve Willard, M. (2009). *The Business Guide to Sustainability Practical Strategies and Tools for Organizations*. (Second Ed). London: Earthscan.
- Hörisch, J., Schaltegger, S. ve Freeman, R. E. (2020). Integrating stakeholder theory and sustainability accounting: A conceptual synthesis. *Journal of Cleaner Production*, 275, 124097.
- Huang, X. X., Hu, Z. P., Liu, C. S., Yu, D. J. ve Yu, L. F. (2016). The relationships between regulatory and customer pressure, green organizational responses, and green innovation performance. *Journal of Cleaner Production*, 112, 3423-3433.
- Huang, C. L. ve Kung, F. H. (2010). Drivers of environmental disclosure and stakeholder expectation: Evidence from Taiwan. *Journal of Business Ethics*, 96(3), 435-451.

- Islam, M. S., Tseng, M. L. ve Karia, N. (2019). Assessment of corporate culture in sustainability performance using a hierarchical framework and interdependence relations. *Journal of Cleaner Production*, 217, 676-690.
- Javed, M., Rashid, M. A., Hussain, G. ve Ali, H. Y. (2020). The effects of corporate social responsibility on corporate reputation and firm financial performance: Moderating role of responsible leadership. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(3), 1395-1409.
- Jang, Y.J. (2016). *Top managers' environmental values, leadership, and stakeholder engagement in promoting environmental sustainability in the restaurant industry*. Graduate Theses. USA: Iowa State University.
- Jennings, P.D. ve Zandbergen, P.A. (1995). Ecologically sustainable organizations: An institutional approach. *Academic Management Review*, 20, 1015–1052
- Jepperson, R.L.(1991). Institutions, institutional effects, and institutionalism. W. W. Powell ve P. J. DiMaggio (Editörler). *The New institutionalism in organizational analysis* içinde. (ss. 37-66) London: University of Chicago Press.
- Johnson, M., Redlbacher, F. ve Schaltegger, S. (2018). Stakeholder engagement for corporate sustainability: A comparative analysis of B2C and B2B companies. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(4), 659-673.
- Juárez-Luis, G., SánchezMedina, P. S., ve DíazPichardo, R. (2018). Institutional pressures and green practices in small agricultural businesses in Mexico: The mediating effect of farmers' environmental concern. *Sustainability*, 10(12), 4461.
- Kant, S. ve Berry, B.(2005). Economics, sustainability, and forest management.. (S. Kant ve R.A. Berry(Editörler). *Economics, Sustainability, And Natural Resources* içinde (ss. 1-22). Springer: The Netherlands.

- Kesavan, E. (2015). *Perceived benefits of corporate social responsibility initiatives a study among managers of listed companies in Kerala*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hindistan: Cochin University.
- Kezar, A. ve BernsteinSierra, S. (2019). Examining processes of normative isomorphism and influence in scaled change among higher education intermediary organizations. *AERA Open*, 5(4), 1–16.
- Kim, S. T. ve Lee, S. Y. (2012). Stakeholder pressure and the adoption of environmental logistics practices. *The International Journal of Logistics Management*, 23(2), 238-258.
- Khatter, A., White, L., Pyke, J.ve McGrath, M. (2021). Stakeholders' Influence on Environmental Sustainability in the Australian Hotel Industry. *Sustainability*, 13(3), 1351.
- Konuk, V. (2016). *Stakeholder representation in sustainability reports*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nijmegen: Radboud University.
- Kostova, T., Roth, K.ve Dacin, M. T. (2008). Institutional theory in the study of multinational corporations: A critique and new directions. *Academy of Management Review*, 33(4), 994-1006.
- Krajnovic, A. (2018). Institutional theory and isomorphism: limitations in multinational companies. *Journal of Corporate Governance, Insurance, and Risk Management (JCGIRM)*, 5(1), 1-7.
- Krell, K., Matook, S. ve Rohde, F. (2016). The impact of legitimacy-based motives on IS adoption success: an institutional theory perspective. *Information & Management* 53(6), 683–697.
- Kuhlman, T. ve Farrington, J.(2010). What is sustainability? *Sustainability*, 2, 3436-3448.
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 227-242.
- Lähtinen, K. ve Myllyviita, T. (2015). Cultural sustainability in reference to the global reporting initiative (GRI) guidelines. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 5(3), 290-318.

- Lamsam, N. (2020). Effect of corporate sustainability on corporate reputation and firm performance of companies in Thailand. *Asian Social Science*, 16(11), 31-40.
- Lang, A. ve Murphy, H. (2014). Business and sustainability: An introduction. A. Lang ve H. Murphy (Ed.). *Business and Sustainability Between Government Pressure and SelfRegulation* içinde. Springer: Switzerland.
- Larson, M.S. (1977). *The rise of professionalism: A sociological analysis*. Berkely: University of California Press.
- Larsen, G.L. (2009). An inquiry into the theoretical basis of sustainability. J. Dillard, V. Dujon ve M. C. King (Editörler). *Understanding the Social Dimension of Sustainability* içinde. (ss. 45-83). Routledge: London.
- Law, K. M. ve Gunasekaran, A. (2012). Sustainability development in hightech manufacturing firms in Hong Kong: Motivators and readiness. *International Journal of Production Economics*, 137(1), 116-125.
- Lee, M. D. P. (2011). Configuration of external influences: The combined effects of institutions and stakeholders on corporate social responsibility strategies. *Journal of Business Ethics*, 102(2), 281-298.
- Lee, M. ve Kim, H. (2017). Exploring the organizational culture's moderating role of effects of corporate social responsibility (CSR) on firm performance: Focused on corporate contributions in Korea. *Sustainability*, 9(10), 1883.
- Leonidou, L. C., Leonidou, C. N., Fotiadis, T. A. ve Zeriti, A. (2013). Resources and capabilities as drivers of hotel environmental marketing strategy: Implications for competitive advantage and performance. *Tourism management*, 35, 94-110.
- Liang, H., Saraf, N., Hu, Q. ve Xue, Y. (2007). Assimilation of enterprise systems: the effect of institutional pressures and the mediating role of top management. *MIS quarterly*, 31(1), 59-87.
- Lin, C. Y. ve Ho, Y. H. (2011). Determinants of green practice adoption for logistics companies in China. *Journal of Business Ethics*, 98(1), 67-83.

- Linnenluecke, M. K. ve Griffiths, A. (2010). Corporate sustainability and organizational culture. *Journal of World Business*, 45(4), 357-366.
- Liu, X. ve Lin, K. L. (2020). Green organizational culture, corporate social responsibility implementation, and food safety. *Frontiers in Psychology*, 11.
- LópezGamero, M. D., MolinaAzorín, J. F. ve ClaverCortés, E. (2009). The whole relationship between environmental variables and firm performance: Competitive advantage and firm resources as mediator variables. *Journal of Environmental Management*, 90(10), 3110-3121.
- Maak, T. (2007). Responsible leadership, stakeholder engagement, and the emergence of social capital. *Journal of Business Ethics*, 74(4), 329-343.
- Madhani, P. M. (2010). Resource based view (RBV) of competitive advantage: An overview. P. Madhani (Editör). *Resource based view: concepts and practice içinde* (ss. 3-22). India: Icfai University Press.
- Marcus, J., MacDonald, H.A., Sulsky, L.M. (2015). Do personal values influence the propensity for sustainability actions? A policy capturing study. *J. Bus. Ethics*, 127, 459-478.
- Martínez, P. ve del Bosque, I. R. (2014). Sustainability dimensions: A source to enhance corporate reputation. *Corporate Reputation Review*, 17(4), 239-253.
- MartínezFerrero, J. ve GarcíaSánchez, I. M. (2017). Coercive, normative and mimetic isomorphism as determinants of the voluntary assurance of sustainability reports. *International Business Review*, 26(1), 102-118.
- Martínez, J. B., Fernández, M. L. ve Fernández, P. M. R. (2016). Corporate social responsibility: Evolution through institutional and stakeholder perspectives. *European journal of management and business economics*, 25(1), 8-14.
- Mwai, G., Namada, J. ve Katuse, P. (2018). Influence of organizational resources on organizational effectiveness. *American Journal of Industrial and Business Management*, 8, 1634-1656.

- Masocha, R. ve Fatoki, O. (2018). The impact of coercive pressures on sustainability practices of small businesses in South Africa. *Sustainability*, 10(9), 3032.
- Mckenzie, S. (2004). *Social Sustainability: Towards Some Definitions*. Hawke Research Institute Working Paper Series No 27, Hawke Research Institute University Of South Australia Magill, South Australia.
- Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5(1), 1653531.
- Metzler, M.S. (2001). The Centrality of Organizational legitimacy to public relations practice. R. L. Heath (Editör), *Handbook of public relations* içinde. (ss. 321-333). USA:Sage Publications.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Meyer, J. W., Scott, W. R. ve Deal, T. E. (1983). Institutional and technical sources of organizational structure. W. Meyer ve W. R. Scott(Editörler). *Organizational environments: Ritual and rationality* içinde (ss. 45-67). Beverly Hills, CA: Sage.
- Mi, C., Chang, F., Lin, C. ve Chang, Y. (2018). The theory of reasoned action to CSR behavioral intentions: The role of CSR expected benefit, CSR expected effort and stakeholders. *Sustainability*, 10(12), 4462.
- Mitchell, R. K., Agle, B. R. ve Wood, D. J. (1997). Toward a theory of stakeholder identification and salience: Defining the principle of who and what really counts. *Academy of Management Review*, 22(4), 853-886.
- Mizruchi, M. S. ve Fein, L. C. (1999). The social construction of organizational knowledge: A study of the uses of coercive, mimetic, and normative isomorphism. *Administrative Science Quarterly*, 44(4), 653-683.

- Moldan, B., Janoušková, S. ve Hák, T. (2012). How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. *Ecological Indicators*, 17, 4-13.
- Moliner, M. Á., Monferrer, D., Estrada, M. ve Rodríguez, R. M. (2019). Environmental sustainability and the hospitality customer experience: A study in tourist accommodation. *Sustainability*, 11(19), 5279.
- Moore, J. E., Mascarenhas, A., Bain, J. ve Straus, S. E. (2017). Developing a comprehensive definition of sustainability. *Implementation Science*, 12(1), 18.
- Moravcikova, K., Stefanikova, L. ve Rypakova, M. (2015). CSR reporting as an important tool of CSR communication. *Procedia Economics and Finance*, 26, 332-338.
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 2.
- Masocha, R. ve Fatoki, O. (2018). The impact of coercive pressures on sustainability practices of small businesses in South Africa. *Sustainability*, 10(9), 3032.
- Munier, N. (2005). *Introduction to sustainability road to a better future*. Netherlands:Springer.
- Nandan, S. (2020). Organizational culture dimensions as drivers of employee engagement for business sustainability: Towards a conceptual framework. S. Vanka, M. B. Rao, S.Singh, M. R. Pularparthi(Editörler). *Sustainable human resource management içinde* (ss: 109-132). Singapore: Springer.
- Nazli, M. (2016). Does sustainability matter? A qualitative study in tourism industry in Turkey. *Journal of Yaşar University*, 11(44), 339-350.
- Nyfelner, J. K. (2013). *The three pillars of sustainability: Juxtaposing two Swedish fashion companies and their corporate sustainability concepts*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Swedish: Stockholm University.

- Oliver, C. (1991). Strategic responses to institutional processes. *The Academy of Management Review*, 16(1), 145–179.
- Oliver, C. (1997). The influence of institutional and task environment relationships on organizational performance: The Canadian construction industry. *Journal of Management Studies*, 34(1), 99-124.
- Ouyang, Z., Cheng, P., Liu, Y. ve Yang, R. (2019). Institutional drivers for corporate philanthropic activities in China: Mediating roles of top management participation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(1), 244-255.
- Özen, Ş. (2013).Yeni Kurumsal Kuram. Deniz Taşçı ve Erkan Erdemir (Editörler), *Örgüt kuramları* içinde. (ss. 120-138) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özen, Ş.(2015). Yeni kurumsal kuram: Örgütleri çözümlenmede yeni ufuklar ve yeni sorunlar. A Selami Sargut ve Ş. Özen (Derleyenler), *Örgüt Kuramları* içinde. (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yaşar University*, 3(12), 1853-1876.
- Öztürk, M.C. (2014). Sosyal medyada kurumsal sosyal sorumluluk iletişimi. Yeni medya araştırmaları: *Kavramlar, uygulamalar, tartışmalar* içinde. İ. Sayımer (Editör). Konya: Literatürk Academia.
- Pagell, M. ve Gobeli, D. (2009). How plant managers’ experiences and attitudes toward sustainability relate to operational performance. *Production and Operations Management*, 18 (3), 278–299.
- Pal, A. ve Ojha, A. K. (2017). Institutional Isomorphism due to the influence of information systems and its strategic position. *Proceedings of the 2017 ACM SIGMIS Conference on Computers and People Research* (147-154).
- Park, H.E.(2000) Relationships among attitudes and subjective norms: Testing the theory of reasoned action across cultures. *Communication Studies*, 51(2), 162-175.

- Patel, A. M., Xavier, R. J. ve Broom, G. (2005). Toward a model of organizational legitimacy in public relations theory and practice. *In Proceedings International Communication Association Conference*, (ss. 1-22), New York, USA.
- Pennington, L. K. (2014). *Impact of organizational culture on sustainability endeavours: the real story of sustainability*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Australia: Macquarie University.
- Perrow, C. (1986). *Complex organizations: A critical essay*. (3.edition). New York: Random House.
- Peters, J. ve Simaens, A. (2020). Integrating sustainability into corporate strategy: A case study of the textile and clothing industry. *Sustainability*, 12(15), 6125.
- Phan, T. T. H., Tran, H. X., Le, T. T., Nguyen, N., Pervan, S. ve Tran, M. D. (2020). The relationship between sustainable development practices and financial performance: A case study of textile firms in Vietnam. *Sustainability*, 12(15), 5930.
- Phillips, R., Freeman, R. E. ve Wicks, A. C. (2003). What stakeholder theory is not. *Business Ethics Quarterly*, 13(4), 479-502.
- Pless, N. (2007). Understanding responsible leadership: Role identity and motivational drivers. *Journal of Business Ethics*, 74(4), 437-456.
- Podnar, K. ve Golob, U. (2007). CSR expectations: the focus of corporate marketing. *Corporate Communications: An International Journal*, 12(4), 326-340.
- Polonsky, M. J. (1995). A stakeholder theory approach to designing environmental marketing strategy. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 10(3), 29-46.
- Porter, M. E. ve Kramer, M. R. (2006). The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
- Pranugrahaning, A., Donovan, J. D., Topple, C., ve Masli, E. K. (2021). Corporate sustainability assessments: A systematic literature review and conceptual framework. *Journal of Cleaner Production*, 126385.

- Purvis, B., Mao, Y. ve Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14(3), 681-695.
- Raab, C., Baloglu, S. ve Chen, Y. S. (2018). Restaurant managers' adoption of sustainable practices: An application of institutional theory and theory of planned behavior. *Journal of Foodservice Business Research*, 21(2), 154-171.
- Ramya, S. M., Shereen, A. ve Baral, R. (2020). Corporate environmental communication: a closer look at the initiatives from leading manufacturing and IT organizations in India. *Social Responsibility Journal*, 16(6), 843-859.
- Ramukumba, T. ve Ferreira, I. W. (2017). Perceived benefits of adopting sustainable tourism business practices: A view from guest houses in the district municipality. *International Journal of Research in Tourism and Hospitality (IJRTH)*, 3(2), 20-26.
- Raupp, J. (2011). The concept of stakeholders and its relevance for corporate social responsibility communication. Ø. Ihlen, J. L. Bartlett ve S. May (Editörler) *The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility* içinde (ss. 276-295). UK: John Wiley & Sons.
- Razavian, M., Procaccianti, G. ve Tamburri, D. A. (2014). Fourdimensional sustainable Eservices. *In EnviroInfo*, 221-228.
- Reeves, H. (2016). Defining public relations' role in corporate social Responsibility programs. *PR Journal*, 10(2), 1-19.
- Reilly, A. H. ve Larya, N. (2018). External communication about sustainability: Corporate social responsibility reports and social media activity. *Environmental Communication*, 12(5), 621-637.
- Rensburg, R., de Beer, E. ve Coetzee, E. (2008). Linking stakeholder relationships and corporate reputation: A public relations framework for corporate sustainability. A. Zeffass, B. van Rule, K. Sriramesh(Editörler). *Public relations research içinde* (ss. 385-396). Netherlands: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

- Renukappa, S., Egbu, C., Akintoye, A. ve Suresh, S. (2013). Drivers for embedding sustainability initiatives within selected UK industrial sectors. *Journal of International Real Estate and Construction Studies*, 3(1), 51-72.
- Rivera, J. (2004). Institutional pressures and voluntary environmental behavior indeveloping countries: evidence from the Costa Rican hotel industry. *Society and Natural Resources*, 17(9), 779–797.
- Roberts, S. ve Tribe, J. (2008) Sustainability indicators for small tourism enterprises – An exploratory perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 575-594.
- Roberts, R. W. (1992). Determinants of corporate social responsibility disclosure: An application of stakeholder theory. *Accounting, Organizations and Society*, 17(6), 595–612.
- Rodrigues, L. L. ve Craig, R. (2007). Assessing international accounting harmonization using Hegelian dialectic, isomorphism and Foucault. *Critical Perspectives on Accounting*, 18(6), 739-757.
- Roxas, B. ve Coetzer, A.(2012). Institutional environment, managerial attitudes and environmental sustainability orientation of small firms. *Journal of Business Ethics*, 111, 461–476.
- Ruggerio, C. A. (2021). Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions. *Science of The Total Environment*, 147481.
- Russo, M. V. ve Fouts, P. A. (1997). A resourcebased perspective on corporate environmental performance and profitability. *Academy of Management Journal*, 40(3), 534-559.
- Sachs, J.D.(2019). *Sürdürülebilir kalkınma çağı*. (Çev. B. Gönülşen). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.
- Saeed, M. M. ve Arshad, F. (2012). Corporate social responsibility as a source of competitive advantage: The mediating role of social capital and reputational capital. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 19(4), 219-232.

- Saeed, A., Jun, Y., Nubuor, S., Priyankara, H. ve Jayasuriya, M.(2018). Institutional pressures, green supply chain management practices on environmental and economic performance: A two theory view. *Sustainability*, 10 (5), 1517.
- Saeidi, S. P., Othman, M. S. H., Saeidi, P. ve Saeidi, S. P. (2018). The moderating role of environmental management accounting between environmental innovation and firm financial performance. *International Journal of Business Performance Management*, 19(3), 326-348.
- Saleem, F., ZhangZhang, Y., Malik, M. I. ve Allui, A. (2020). Revisiting stakeholder theory and environmentalism: Evidence from an emerging economy. *Sustainability*, 12(20), 8751.
- Sarkis, J., GonzalezTorre, P. ve AdensoDiaz, B. (2010). Stakeholder pressure and the adoption of environmental practices: The mediating effect of training. *Journal of Operations Management*, 28(2), 163-176.
- Sarkis, J., Zhu, Q. ve Lai, K. H. (2011). An organizational theoretic review of green supply chain management literature. *International Journal of Production Economics*, 130(1), 1-15.
- Schaefer, A. (2005). Some considerations regarding the ecological sustainability of marketing systems. *Electronic Journal of Radical Organization Theory*, 9 (1), 1–12.
- Schmidt, L. ve Guerra, J. (2018). Sustainability: dynamics, pitfalls and transitions. A. Delicado, N. Domingos, L. de Sousa (Ed.). *Changing societies: Legacies and challenges the diverse worlds of sustainability* içinde. Portuga: Instituto de Ciências Sociais.
- Schönborn, G., Berlin, C., Pinzone, M., Hanisch, C., Georgoulis, K. ve Lanz, M. (2019). Why social sustainability counts: The impact of corporate social sustainability culture on financial success. *Sustainable Production and Consumption*, 17, 1-10.
- Scott, W. R. (1981). Developments in organization theory, 1960-1980. *American Behavioral Scientist*, 24(3), 407-422.

- Scott, W. R. (1987). The adolescence of institutional theory. *Administrative Science Quarterly*, 493-511.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations. ideas, interests and identities*. London: Sage Publications.
- Scott, W.R. (2014). *Institutions and organizations. Ideas, interest and identities*. (Fourth Ed.), USA: Sage.
- Scott, W. R. (2001). *Institutions and Organizations*. Second Edition. USA: Sage.
- Scott, W.R. ve Meyer, J.W. (1991). The Organization of Social Sectors: Propositions and Early Evidence. W.W. Powell ve P.J. DiMaggio (Editörler). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde (ss. 108-140). Chicago: University Of Chicago Press.
- Scott, W.R. (1991). Unpacking Institutional Arguments. Powell, W.W. ve DiMaggio, P.J.(Editörler). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde. Chicago: University Of Chicago Press.
- Seghezzo, L.(2009) The five dimensions of sustainability. *Environmental Politics*, 18(4), 539-556.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism "Old" and "New". *Administrative Sciences Quarterly*, (41), 270-277.
- Shen, D. (2015). Environmental sustainability and economic development: A world view. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(6), 60-80.
- Shi, W., Shambare, N. ve Wang, J. (2008). The adoption of internet banking: An institutional theory perspective. *Journal of Financial Services Marketing*, 12(4), 272-286.
- Shnayder, L., Van Rijnsoever, F. J. ve Hekkert, M. P. (2016). Motivations for Corporate Social Responsibility in the packaged food industry: an institutional and stakeholder management perspective. *Journal of Cleaner Production*, 122, 212-227.

- Si, H., Shi, J. G., Tang, D., Wen, S., Miao, W. ve Duan, K. (2019). Application of the theory of planned behavior in environmental science: a comprehensive bibliometric analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(15), 2788.
- Siddique, M. A. B. ve Quaddus, M. A. (2011). Sustainable development and corporate sustainability: basic issues. M.A. Quaddus ve M.A.B. Siddique (Editörler). *Handbook of corporate sustainability: framework, strategies and tools* içinde. (ss. 1-8). UK: Edward Elgar Publishing.
- Signitzer, B. ve Prexl, A. (2007). Corporate sustainability communications: Aspects of theory and professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 20(1), 1-19.
- Smith, F. (1997). A synthetic framework and a heuristic for integrating multiple perspectives on sustainability. F. Smith (Editör). *Environmental sustainability. Practical Global Implications* içinde. St Luice Press.
- Spangenberg, J. H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological Indicators*, 2(3), 295-309.
- Spindler, E. A. (2013). The History of Sustainability the origins and effects of a popular concept. I.Jenkins ve R. Schröder (Editörler), *Sustainability in tourism: A Multidisciplinary Approach* içinde. (ss. 9-31). Springer.
- Soini, K. ve Birkeland, I. (2014). Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. *Geoforum*, 51, 213-223.
- Sönmez, R. ve Kasımoğlu, M. (2014). Sürdürülebilir rekabet avantajının kaynağı: endüstri temelli teori ve kaynak temelli teori çerçevesinde. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 13(25), 63-90.
- Sözen, H.C. ve Basım H.N. (2015). Kurumsal kuram. M. Çakar, M. ve A. Danışman (Editörler), *Örgüt kuramları* içinde. İstanbul: Beta Yayınları.

- Sweeney L. (2007). Corporate social responsibility in Ireland: barriers and opportunities experienced by SMEs when undertaking CSR. *Corporate Governance* 7(4), 516–523.
- Steidlmeier, P. (1993). Institutional approaches in strategic management. *Journal of Economic Issues*, 27(1), 189-211.
- Steyn, B. ve Niemann, L. (2014). Strategic role of public relations in enterprise strategy, governance and sustainability—A normative framework. *Public Relations Review*, 40(2), 171-183.
- Strange, T. ve Bayley, A. (2008). Sustainable development linking economy, society, environment. OECD publications.
- Stocker, F., de Arruda, M. P., de Mascena, K. M. ve Boaventura, J. M. (2020). Stakeholder engagement in sustainability reporting: a classification model. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(5), 2071-2080.
- Stoddart, H., Schneeberger, K., Dodds, F., Shaw, A., Bottero, M., Cornforth, J. ve White, R. (2011). A pocket guide to sustainable development governance. *Stakeholder Forum*.
- Stone, G., Joseph, M. ve Blodgett, J. (2004). Toward the creation of an eco-oriented corporate culture: a proposed model of internal and external antecedents leading to industrial firm eco-orientation. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 19(1), 68–84.
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
- Sueldo, M. (2016). The impact of integrated organizational communication on organizational sustainability. *Organizacijų Vadyba: Sisteminiai Tyrimai*, (75), 121-140.
- Suluo, S. J., Mossberg, L., Andersson, T. D., Anderson, W. ve Assad, M. J. (2020). Corporate sustainability practices in tourism—Evidence from Tanzania. *Tourism Planning & Development*, 1-22.
- Swaminathan, A. ve Wade, J. B. (2016). Institutional environment. *The Palgrave Encyclopedia of Strategic Management*, 1–7.

- Székely, F. ve Knirsch, M. (2005). Responsible leadership and corporate social responsibility: Metrics for sustainable performance. *European Management Journal*, 23(6), 628-647.
- SzczepańskaWoszczyzna, K. ve Kurowska-Pysz, J. (2016). Sustainable business development through leadership in SMEs. *Engineering Management in Production and Services*, 8(3), 57-69.
- Waddock, S. A., Bodwell, C. ve Graves, S. B. (2002). Responsibility: The new business imperative. *Academy of Management Perspectives*, 16(2).
- Wang, S., Wang, H. ve Wang, J. (2018). Exploring the effects of institutional pressures on the implementation of environmental management accounting: Do top management support and perceived benefit work?. *Business Strategy and the Environment*, 28(1), 233-243.
- Wang, S., Li, J. ve Zhao, D. (2018). Institutional pressures and environmental management practices: The moderating effects of environmental commitment and resource availability. *Business Strategy and the Environment*, 27(1), 52-69.
- Weerts, K., Vermeulen, W. ve Witjes, S. (2018). On corporate sustainability integration research: Analysing corporate leaders' experiences and academic learnings from an organisational culture perspective. *Journal of Cleaner Production*, 203, 1201-1215.
- Wilson, M. (2003). Corporate sustainability: What is it and where does it come from? *Ivey Business Journal*, 67(6), 1-5.
- Windolph, S. E., Harms, D. ve Schaltegger, S. (2014). Motivations for corporate sustainability management: Contrasting survey results and implementation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21(5), 272-285.
- WCED (1987). *World Commission on Environment and Development*. New York.: Oxford University Press.
- Teo, H. H., Wei, K. K. ve Benbasat, I. (2003). Predicting intention to adopt interorganizational linkages: An institutional perspective. *MIS quarterly*, 19-49.

- Tonelli, F., Evans, S. ve Cainarca, G. C.(2013). *Industrial Sustainability General Guidelines and Implications*. P. Taticchi, P. Carbone, V. Albino(Ed.), *Corporate Sustainability* içinde. New York: Springer.
- Tosunoğlu, B. (2014). Sürdürülebilir küresel refah göstergesi olarak ekolojik ayak izi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 132-149.
- Tutkavul, K. (2020). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında sürdürülebilirlik raporları ve sürdürülebilirlik performansının Ölçümü: Arçelik AŞ’de bir uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 30(158), 141-169.
- UNDP/PCSD (UN Division for Policy Coordination and Sustainable Development) (1996). Measuring changes in consumption and production patterns. *Consultation Papers and Questionnaires*, New York.
- United Nations General Assembly.(2005). World summit outcome, resolution A/60/1. Adopted by the General Assembly on 15 September.
- Üsdiken, B. (2015). Çevresel baskı ve talepleri karşısında örgütler: Kaynak bağımlılığı kuramı. A. S. Sargut ve Ş. Özen (Editörler), *Örgüt kuramları* içinde. (ss. 77-133). (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Venkataraman, S. (2019). Stakeholder approach to corporate sustainability: A review (No. 319). *Working Paper*.
- Verbruggen, S., Christiaens, J. ve Milis, K. (2011). Can resource dependence and coercive isomorphism explain nonprofit organizations’ compliance with reporting standards?. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(1), 5-32.
- Vivien, F. D. (2008). Sustainable development: An overview of economic proposals. *SAPI EN. S. Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society*, (1.2).
- Voegtlin, C. (2011). Development of a scale measuring discursive responsible leadership. *Journal of Business Ethics*, 98, 57–73.

- Vural, Z.B.A. ve Bat, M. (2013). *Teoriden pratiğe kurumsal iletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yadav, R. ve Pathak, G. S. (2017). Determinants of consumers' green purchase behavior in a developing nation: Applying and extending the theory of planned behavior. *Ecological Economics*, 134, 114-122.
- Yıkılmaz, R. F. (2011). *Sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesi ve Türkiye için yöntem geliştirilmesi*. Uzmanlık tezi. DPT.
- Yılmaz, A. K. ve Flouris, T. (2010). Managing corporate sustainability: Risk management process based perspective. *African Journal of Business Management*, 4(2), 162-171.
- YK, W. E. (2015). Institutional Isomorphism and the adoption of mobile application in Malaysian tourism small and medium enterprise. *Research Journal of Management Sciences*, 4(11), 1-9.
- Zhang, B., Wang, Z. ve Lai, K. H. (2015). Mediating effect of managers' environmental concern: Bridge between external pressures and firms' practices of energy conservation in China. *Journal of Environmental Psychology*, 43, 203-215.
- Zijp, M. C., Heijungs, R., Van der Voet, E., Van de Meent, D., Huijbregts, M. A., Hollander, A. ve Posthuma, L. (2015). An identification key for selecting methods for sustainability assessments. *Sustainability*, 7(3), 2490-2512.
- Zink, K. J., Steimle, U. ve Fischer, K. (2008). Human factors, business excellence and corporate sustainability: differing perspectives, joint objectives. K.J. Zink (Ed.), *Corporate sustainability as a challenge for comprehensive management* içinde (ss. 3-18). PhysicaVerlag HD.
- Zhao, H. ve Zhou, Q. (2019). Exploring the impact of responsible leadership on organizational citizenship behavior for the environment: A leadership identity perspective. *Sustainability*, 11(4), 944.
- Zsidisin, G. A., Melnyk, S. A. ve Ragatz, G. L. (2005). An institutional theory perspective of business continuity planning for purchasing and supply management. *International Journal of Production Research*, 43(16), 3401-3420.

- Zhu, Q., Cordeiro, J. ve Sarkis, J. (2013). Institutional pressures, dynamic capabilities and environmental management systems: Investigating the ISO 9000–Environmental management system implementation linkage. *Journal of Environmental Management*, 114, 232-242.
- Zhu, Q. ve Sarkis, J. (2007). The moderating effects of institutional pressures on emergent green supply chain practices and performance. *International Journal of Production Research*, 45(1819), 4333–4355.
- Zyadat, A. A. H. (2017). The impact of sustainability on the financial performance of Jordanian Islamic banks. *Int. J. Econ. Financ*, 9, 56-62.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Accenture (2019) The UN global compactAccenture CEO study on sustainability. New York: Accenture Consulting. <https://d306pr3pise04h.cloudfront.net/docs/publications%2F2019UNGCAccentureCEOStudy.pdf> (Erişim tarihi 23.02.2021).
- Penning, T. (2007). What’s the buzz? Embrace sustainability; enhance public relations. https://apps.prsa.org/Intelligence/Tactics/Articles/view/796/101/What_s_the_buzz_Embrace_sustainability_enhance_pub#.XcVZdUzaM8 (Erişim Tarihi: 11.10.2019).
- http 1 [https:// www.cnnturk.com/dunya/34yilsonrabhopalfaciasi?page=6](https://www.cnnturk.com/dunya/34yilsonrabhopalfaciasi?page=6) (Erişim Tarihi:21.01.2020).
- http 2 <http://cevrefelaketleri.weebly.com/exxonvaldez.html> (Erişim Tarihi:21.01.2020).
- http 3 [https:// en.wikipedia.org/wiki/Agenda_21](https://en.wikipedia.org/wiki/Agenda_21) (Erişim tarihi 22.01.2020).
- http 4 [http:// www.orsa.com.tr/ cgibin/asp/ print.asp?lang= tr&id=129 &type=newsletters](http://www.orsa.com.tr/cgibin/asp/print.asp?lang=tr&id=129&type=newsletters) (Erişim tarihi: 22.01.2020)
- http 5 [https:// unfccc.int/kyoto_ protocol](https://unfccc.int/kyoto_protocol) (Erişim Tarihi:15.02.2020).

http 6 [https://www.unfpa.org/ events/millenniumdevelopment sum-
mitunitednations](https://www.unfpa.org/events/millenniumdevelopment-summitunitednations) Erişim Tarihi: 15.02.2020)

http 7 <https://iklim.csb.gov.tr/parisanlasmasi98587> (Erişim Tarihi:
16.02.2020).

SPORDA **TEKNOLOJİ** **TABANLI** **UYGULAMALAR** **2023...**

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Harun Turhan
Karabük Üniversitesi

**SPORDA TEKNOLOJİ TABANLI
UYGULAMALAR 2023...**
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Harun Turhan

Yayın No.: 1805
ISBN: 978-625-398-920-0
E-ISBN: 978-625-398-919-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte
ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seval Sezer -seval@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Spor, Teknoloji, Dijitalleşme
SPORDA TEKNOLOJİ TABANLI UYGULAMALAR 2023... / Editör: Fatih Harun TURHAN
1. Basım, III + 155 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-920-0
E-ISBN: 978-625-398-919-4

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadas, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SPOR ORGANİZASYONLARI VE DİJİTAL TEKNOLOJİLER	01
<i>(Prof. Dr. Cemal Gündoğdu – Arş. Gör. Gökтуğ Norman – İnönü Üniversitesi)</i>	
DİJİTAL MEDYA VE SPOR	17
<i>(Doç. Dr. Hamza Kaya Besler - Pamukkale Üniversitesi)</i>	
İNSANSIZ HAVA ARACIYLA (İHA) ANTRENMAN TAKİBİ	29
<i>(Doç. Dr. Gökhan Arıkan - Harran Üniversitesi) - Mehmet Sabri Altundağ</i>	
SPOR SEKTÖRÜNDE 5G TEKNOLOJİSİ	53
<i>(Özlem Tunçalp - Doç. Dr. Talha Murathan İnönü Üniversitesi)</i>	
TEKNOLOJİDEKİ GELİŞMELERİN HAVA SPORLARINA ETKİSİ	81
<i>(Muhammet Berat Alkale - Doç. Dr. Talha Murathan – İnönü Üniversitesi)</i>	
ENGELLİLER İÇİN SPORDA DİJİTALLEŞME: ERİŞİM VE İNNOVASYON.....	103
<i>(Dr. Öğr. Üyesi Burak Canpolat – İnönü Üniversitesi)</i>	
BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETİMİNDE TEKNOLOJİNİN KULLANILMASI.....	125
<i>(Dr. Hulusi Böke)</i>	

SPOR ORGANİZASYONLARI VE DİJİTAL TEKNOLOJİLER

Göktuğ Norman¹
Cemal Gündoğdu²

---

¹ Arş. Gör. İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0001-5878-9970>

² Prof. Dr. İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-9122-6755>

GİRİŞ

Teknoloji, bilimsel ve sistematik bilgilerin pratik alanlarda düzenli bir şekilde kullanılarak hayata geçirilmesidir (Koç, 2004). Toplumsal yaşamın gelişiminde büyük etkiye sahip olan teknoloji, bilimsel ilerlemelerin ve pratik uygulamaların insan hayatını kolaylaştırıcı bir şekilde bir araya gelmesinin sonucudur. Teknoloji, günümüzde toplumsal yaşamın gelişiminde büyük ölçüde etkili olan bir faktördür. İnsanların hayatını kolaylaştıran ve verimli bir şekilde zamanın kullanılmasını sağlayan teknoloji, sadece mekanik donanımı değil aynı zamanda kuramsal ve sosyal boyutları da içermektedir. Toplumsal yaşamın gelişmesinde teknolojinin önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Teknoloji, bilimin pratik uygulamaları ve mekanik donanımların insan hayatını kolaylaştıran bir şekilde bir araya gelmesi olarak tanımlanabilir. Ancak teknoloji, yalnızca fiziksel cihazlardan ibaret değildir aynı zamanda kuramsal ve toplumsal unsurları da içermektedir. Bu bağlamda, bilim, makineleşme, teknik olaylar, kültür ve toplum gibi çeşitli kavramlar teknoloji kapsamında ele alınmaktadır ve birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir.

2000'li yılların başından itibaren teknolojinin ekonomi, sağlık, mimari, savunma sanayi, sanat, spor, ulaşım ve eğitim gibi pek çok alanda toplum yaşamı üzerinde belirgin bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Dijitalleşme süreci tüm sektörler arasında büyük bir etkileşim alanı yaratmıştır ve teknolojinin doğurduğu bu etkileşim ortamı, farklı sektörler için yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin getirdiği bu fırsatları değerlendirmek ve büyümeyi sürdürebilmek isteyen sektörler için teknolojik değişim ve dönüşüm süreci artık bir zorunluluk hâline

Hakemler, spor müsabakalarında teknolojiden yararlanarak itirazların değerlendirilmesi, hatalı kararların düzeltilmesi ve öznel puanlamadan kaynaklanabilecek hak kaybının önüne geçilmesi gibi amaçlara odaklanmaktadır. Özellikle teniste ve voleybolda kullanılan “şahin göz,” atletizmdeki foto-finiş sistemi, basketbol ve güreşte görüntülerin yeniden izlenmesi, futboldun VAR ve gol çizgisi teknolojileri gibi uygulamalar, sporun daha adil ve güvenilir bir şekilde yönetilmesine yönelik önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojik kullanımların, alınan kararların daha objektif ve doğru bir şekilde verilmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Spor seyircileri için geliştirilen teknolojiler, daha yüksek kalitede ve erişilebilir bir izleme deneyimi sunmaktadır. Teknoloji kullanımı, müsabakalar sırasında yaşanan tartışmaları azaltmıştır. Örneğin, voleybol müsabakalarında topun çizgiye temas edip etmediği belirsiz durumlarda video kamera sistemleri kullanılarak hakemlere yardımcı olunmaktadır. Futbolda da hakemlerin kullandığı VAR (Video Yardımcı Hakem) Sistemi gibi diğer teknolojik sistemler, sporun adil ve doğru bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgöl, O. (2019). Spor endüstrisi ve dijitalleşme: Türkiye'deki e-spor yapılanması üzerine bir inceleme. *TRT Akademi*, 4(8), 206-224.
- Alkibay, S. (2005). Profesyonel futbol kulüplerinin taraftar ilişkileri yoluyla marka değeri yaratmaları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(1), 83-108.
- Argan, M. Özer, A. Akın, E. (2006). Elektronik spor: Türkiye'deki siber sporcuların tutum ve davranışları. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri*, 1(2), 1-11.
- Atasoy, B. Kuter, F.Ö. (2005). Küreselleşme ve spor. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11-22.
- Basım, N. Metin, A. (2009). *Spor yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baodong, Y. (2014). Hawkeye technology using tennis match. *Computer Modeling and New Technologies*, 18(12C), 400-402.

- BBC (2023). *Video yardımcı hakem (var) sistemi nedir. uygulama Türkiye’de de başlıyor.* <https://www.bbc.com/turkce/spor-45038263> Erişim tarihi: 28.07.2023
- Can, H. Lu, M. Gan, L. (2011). The research on application of information technology in sports stadiums. *Physics Procedia*, 22, 604-609.
- CnnTürk, Top “Şahin Gözü”ne emanet. (2023, 13 Haziran). Erişim adresi: <https://www.cnntrk.com/tenis/top-sahin-gozune-emanet>.
- Çırak, M.F. (2020). *Dijital çağda dönüşen futbol ve futbol aktörleri.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, M. (2019). Endüstriyel futbol ve futbolda teknoloji kullanımı. *TRT Akademik*, 4(7), 86-103.
- Dönmez, E. Kaya, E. Yıldız, K. (2021). 21. Yüzyıl yaz olimpiyat oyunlarında teknoloji kullanımı üzerine bir inceleme. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 26-39.
- Ekmekçi, A. Ekmekçi, R. İrmış, A. (2013). Küreselleşme ve spor endüstrisi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(1), 91-117.
- Engin, S.G. Çelik, V.O. (2019). VAR’ lığın YETER! Hakemlerin gözünden video yardımcı hakem sistemi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 7(2), 53-68.
- FIFA (2023). *Futbol teknolojisi ve inovasyon.* <https://football-technology.fifa.com/en/media-tiles/videoassistant-referee-var/> Erişim tarihi: 17.07.2023
- Furrer, P. (2002). Sustainable Olympic Games A dream or a reality? *Bollettino della Società Geografica Italiana Seri XII*, 7(4), 1-31.
- Haake, S.J. (2009). The impact of technology on sporting performance in Olympic sports. *Journal of Sports Sciences*, 27(13), 1421-1431. DOI: 10.1080/02640410903062019
- Karaçam, S. Aydın, F. (2014). Metaphor analysis of secondary school students’ perceptions related to technology concept. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 545-572.
- Koç, M. (2004). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme.* Konya: Atlas Kitabevi.
- Mountjoy, M. Gordon, I. McKeown, J. Constantini, N. (2009). Technology in sport: Medical and ethical repercussions. *Clinical Journal of Sport Medicine*, 19(6), 443-444. Doi: 10.1097/JSM.0b013e3181c12e3c.
- Mullin J.B. Hardy, S. Sutton, A.W. (2000). *Sport marketing.* USA: Human Kinetics.
- Murathan, T. Murathan, F. (2019). Spor sektöründe blok zinciri uygulamaları. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 64-74.
- Pusulahaber, Konya Stadında Şahin Gözü. (2023, 13 Haziran). Erişim adresi: <https://www.pusulahaber.com.tr/konya-stadina-sahin-gozu-648511h.html>.

- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve girişimcilikte yeni yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.
- Superhaber, VAR sistemi nedir? Video Hakem Uygulaması nasıl çalışıyor? (2023, 12 Haziran). Erişim adresi: <https://www.superhaber.com/var-sistemi-nedir-video-hakem-uygulamasi-nasil-calisiyor-haber-125970>
- Şahin, M., Civan, A.H., Köktaş, E. (2023) "Kadınlarda 8 Haftalık Fonksiyonel Antrenman Programının Fiziksel Uygunluk Parametreleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi", İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (İÜBESBD), 10 (1), 23-31
- Tekin, Z. Karakuş, K. (2018). Gelenekselden akıllı üretime spor endüstrisi 4.0. *Tobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(3), 2103-2117.
- Yılmaz, K. Horzum B. (2005). Küreselleşme, bilgi teknolojileri ve üniversite, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 103-121.
- Yücel, A. Devecioğlu, S. (2012). Spor eğitiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı. *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Sports Sciences*, 7(2), 1-17.
- Yücel, A. S., Eskiyecek, C. G., Çiftçi, İ., Çetin, T. A. N., Savucu, Y., & Türkmen, A. (2018). Lisans Öğrencilerinin Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Firat Üniversitesi Örneği). *Mukaddime*, 9(2), 261-292

DİJİTAL MEDYA VE SPOR

Hamza Kaya Beşler¹

---

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-5317-8991>

GİRİŞ

Spor kavramı, tarihin her döneminde ilgi odağı olmayı başarmıştır. Antik çağlardan günümüze kadar insanların ilgisini çekmekle kalmayıp toplumun her kesiminin gündeminde olmasının yanında günlük sohbetlerinin dahi önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir. Özellikle matbaanın gelişmesi, gazetecilik kavramının ortaya çıkması, radyo ve televizyon gibi iletişim kanallarının gelişmesi kitle iletişimini bambaşka bir noktaya taşımıştır. Doğal olarak bu gelişmeler sonucu spor da kitle iletişim araçlarının önemli bir unsuru olarak yerini almaktadır (Abercrombie , 1996; Hartley, 2008). 1990'lardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan televizyon “mühendislik, yaratıcılık ve ekonomik alan” olarak 3 dönemde ele alınmaktadır. Sporun televizyon ile buluşması “yaratıcılık” dönemine denk gelerek medya sektörünün içerik üretebilmesinde önemli bir araç olmuştur (Schultz, 2002).

Sporun pazarlanması bağlamında da televizyon yıllarca önemli bir araç olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Birçok spor kulübünün kendi televizyon kanalları bulunmaktadır. Spor ürünü soyut bir kavram olduğu için canlı tüketilmektedir ve bu ürünün kitlelere dağıtılabilmesi için en etkili yöntem kitle iletişim araçlarıdır. Her ne kadar televizyonun insanların hayatından çıkarılamayacağı belli bir dönem savunulsa da Hartley (2008), çağımızda internet, dijital medya, sosyal medya gibi yeni kavramlar siyaset, ekonomi özellikle spor ve medya ilişkisini bambaşka bir boyuta taşımıştır.

Dijital Medya

Günümüzde dijital bir çağda yaşadığımız tartışılmaz bir gerçektir. Hayatlarımızdaki her şeyin dijitalleştiği bu dönemde

SONUÇ

Sonuç olarak bakıldığında dijital medya, gelişim spor endüstrisini ciddi anlamda etkilemektedir. Spor kulüpleri, spor organizasyonları ve sporcular dijital medya sayesinde kitleler ile iletişime geçerek etkileşim sağlamaktadırlar. Ayrıca bu durum sporculara ve kulüplere ek olarak maddi kazançta sağlamaktadır (Majewska ve Majewska, 2022). Artık spor tüketicileri eski medya döneminde olduğu gibi kısıtlı imkânlar ile sporu tüketmek zorunda kalmayıp daha farklı dijital kanallar aracılığı ile sporu tüketebilmektedirler. Ayrıca dijital medyanın sağlamış olduğu olanaklar, bireylerin kendi sayfasını veya farklı amaçlar içeren sayfalar oluşturarak milyonlarca insan ile etkileşime geçmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda dijital dünyanın hızına ve değişimine yetişebilmek ve çağın gerisinde kalmama adına dijital medyanın sporda kullanımının çok önemli olduğu savunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N. (1996). *Television and Society*. Cambridge: Polity Press
- Ayyildiz, E., & Besler, H. K. (2022). Examination of Social Media Addiction and Sleep Behavior of Athletes: A Study on Athletes in Universities. *Journal of Educational Issues*, 8(3), 124-134.
- Gülü, M., Yagin, F. H., Gocer, I., Yapici, H., Ayyildiz, E., Clemente, F. M., ... & Nobari, H. (2023). Exploring obesity, physical activity, and digital game addiction levels among adolescents: A study on machine learning-based prediction of digital game addiction. *Frontiers in Psychology*, 14, 1097145.
- Hartley, J. (2008). *Television Truths*. Carlton: Blackwell Publishing
- Hutchins, B., & Rowe, D. (2012). Sport beyond television: The internet, digital media and the rise of networked media sport (Vol. 40). Routledge.
- Kirtiş, K. A., Karahan, F. (2011). To be or not to be in social media arena as the most cost- efficient marketing strategy after the global recession. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 260-268.
- Majewska, A., & Majewska, A. (2022). Are social media matter for the football club finance?. *Procedia Computer Science*, 207, 2068-2076.
- Scelles, N., Helleu, B., Durand, C., Bonnal, L., & Morrow, S. (2017). Explaining the number of social media fans for North American and European professional

- sports clubs with determinants of their financial value. *International Journal of Financial Studies*, 5(4), 25.
- Schultz, B. (2002). *Sports Broadcasting*. Woburn: Focal Press.
- Vale, L. and Fernandes, T. (2018) Social media and sports: driving fan engagement with football clubs on Facebook. *Journal of Strategic Marketing*, 26(1) pp. 37-55
- Wong, A., Ho, S., Olusanya, O., Antonini, M. V., & Lyness, D. (2021). The use of social media and online communications in times of pandemic COVID-19. *Journal of the Intensive Care Society*, 22(3), 255-260.
- Yıldırım, O., & İdil, İ. (2020). Yeni koronavirüs salgını dolayısıyla gündeme gelen sosyal izolasyon ve gönüllü karantina döneminde internet ve sosyal medya kullanımı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(52), 69-94.
- <https://www.bankmycell.com/blog/how-many-phones-are-in-the-world#:~:text=In%202023%2C%20the%20number%20of,91.21%25%20of%20the%20world%27s%20population.> (Erişim Tarihi: 26.07.2023)
- <https://dijilopedi.com/turkiye-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri-2021/> (Erişim Tarihi: 26.07.2023)
- https://cloudlancer.com/social-media-statistics-2023/?utm_source=Search&utm_medium=ppc&utm_campaign=0003Stats&utm_id=0003&utm_term=statssocial&utm_content=2023statssocial&gclid=Cj0KCQjwiIOMBhDjARIsAP6YhSWA1_6TNKVJc9qRHUVjBaj3M7XIZ-53Hm2FC2D3XNIOGZlaFYXCO4FAaAj9-EALw_wcB (Erişim Tarihi: 26.07.2023)
- <https://www.tech-worm.com/dunyada-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamalari/> (Erişim Tarihi: 27.07.2023)
- <https://www.ntvspor.net/foto-galeri/ronaldo-farki-aciyor-instagram-da-en-cok-takip-edilen-10-kisi-620170b9b91a8015b827bdb3/1> (Erişim Tarihi: 27.07.2023)
- <https://johancruyffinstitute.com/en/blog-en/sport-marketing/social-networks-empower-clubs-sports-organizations-detriment-traditional-press/> (Erişim Tarihi: 27.07.2023)
- <https://www.footballbenchmark.com/library/kpmg-tool-highlights-value-of-social-media-in-the-business-of-football> (Erişim Tarihi: 27.07.2023)

İNSANSIZ HAVA ARACIYLA (İHA) ANTRENMAN TAKİBİ

Gökhan Arıkan¹
Mehmet Sabri Altundağ²

---

¹ Harran Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, <https://orcid.org/0000-0001-8491-1941>

² Milli Eğitim Bakanlığı Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans, <https://orcid.org/0000-0002-9844-2645>

GİRİŞ

Günümüzde insansız hava aracı (İHA), elektronik ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak büyük bir hızla gelişmektedir (1, 2). Geçmiş yıllarda üretilen İHA'ların büyük bir çoğunluğu askeri amaçlı üretilmiştir (3). Günümüzde ise İHA'ların askeri amaçların yanı sıra sivil uygulamalar içinde birçok İHA tasarlanmakta ve imal edilmektedir. Yapılan çalışmalarla ilgi odağı hâline gelen İHA sistemleri günümüzde akademik ve mühendislik alanında çokça araştırma yapılan bir alan hâline gelmiştir. İnsansız hava araçları son yıllarda antrenman ve müsabaka gözlemlenmesi için de kullanılmaktadır. Sporcu performansının sayısal verilerle izlenmesi ve gözlemlenmesi hem sporun gelişmesi hem de sağlık açısından oldukça önemlidir. Futbol, basketbol, kano gibi çeşitli spor disiplinlerinin fiziksel performansına bağlı olması, sporcu sağlığını değerlendirme ve performansını ölçme gereksinimlerini de beraberinde getirmiştir (4). Bu çalışmada, İHA ile antrenman takibinin avantajları ve sınırlılıkları ele alınmıştır.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI (İHA)

İnsansız Hava Araçlarının Tanımı

İnsansız hava araçları (İHA'lar), içinde pilot olmaksızın GPS kontrollü ve otomatik olarak uçabilen hava araçları olarak tanımlanmaktadır (5). Günümüzde İHA'lar, yerde bulunan bir operatör tarafından uzaktan kumanda edilerek görev icra ettirilebileceği gibi önceden belirlenmiş bir uçuş programına göre otomatik olarak uçurulabilirler. İHA'lar genellikle teknik özelliklerine göre sınıflandırılabilirler. Bu özellikler arasında ağırlıkları, yakıt veya enerji kaynakları, kanat yapısı, otomatik

ölçülebilmektedir. Çeşitli algoritmalarla bu ölçümler anında başka bir veriye dönüştürülüp işlenmektedir. Bütün bunlar bu kadar hayatı hızlandırıp performansı bu kadar güçlü hâle getirmişken bunlardan vazgeçmek ve kullanmamak bu hayata paralel yürümek anlamını taşımaktadır. Bu konuyla ilgili hem eğitim alanlarında hem de kulüplere destek anlamında birtakım çalışmalar yapılırsa çok kısa bir süre içerisinde olmazsa olmaz vazgeçilmez olacaktır. Teknolojik gelişmenin önünün alınamadığı çağımızda sporun hangi yeniliklere kucak açıp onunla bütünleşecek bilinmez ama İHA teknolojisinin sporu yakın gelecekte başka bir noktaya taşıyacağını tahmin etmek zor olmasa gerek.

KAYNAKÇA

1. Korkmaz Y., İyibilgin O., Fındık F.,2016. Geçmişten Günümüze İnsansız Hava Araçlarının Gelişimi. Saü Fen Bil Der 20. Cilt, 2. Sayı, S. 103-109.
2. Everaerts J.,2008. The Use Of Unmanned Aerial Vehicles (Uavs) For Remote Sensing And Mapping, The International Archives Of The Photogrammetry, Remote Sensing And Spatial Information Sciences. Vol. Xxxvii. Part B1. Beijing,S.1187-1192.
3. Blom J. D.,2009. Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective, Combat Studies Institute Press Us Army Combined Arms Center Fort Leavenworth, Kansas, 153 Pp.
4. Bayraktar, B., & Kurtuğlu, M. (2009). Sporda Performans, Etkili Faktörler, Değerlendirilmesi ve Artırılması. Klinik Gelişim.
5. ICAO, 2011, Unmanned Aircraft Systems (UAS), Cir. 328, AN/190, 2011
6. ICAO, 2005, Global AirTraffic Management OperationalConcept, First Edition 2005, DOC 9854, AN/458
7. Akyürek, S., İnsansız Hava Araçları Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm, BİLGESAM-2012,1.
8. Hava Aracı Milliyeti Ve Tescil İşaretleri Yönetmeliği (SHY-7), Resmi Gazete 31185 (14 Temmuz 2020), Türk Sivil Havacılık Kanunu,4md/k.
9. Polo, J., Hornero, G., Duijneveld, C., García, A., ve Casas, O. (2015). Design of low-cost Wireless Sensor Network with UAV mobile node for agricultural applications. Computers and Electronics in Agriculture 119, 19-32.

10. Jurdak, R., Elfes, A., Kusy, B., Tews, A., Hu, W., Hernandez, E., Kottege, N. ve Sikka, P. (2015). Autonomous surveillance for biosecurity. *Trends in Biotechnology* 33(4): 201-207.
11. Karağa , C. (2014) İHA sistemlerine genel bakış. Academia.edu. 07 Şubat 2015'de <https://metu.academia.edu/CengizKaraa%C4%9Fa%C3%A7/Papers> adresinden alınmıştır.
12. Bayar, M. Türkiye İnsansız Hava Sistemleri Yol Haritası (2011-2030), Savunma Sanayi Başkanlığı, 2011.
13. Chao, H., Cao, Y., & Chen, Y. (2007). Autopilots for Small Fixed-Wing Unmanned Air Vehicles: A Survey. *International Conference on Mechatronics and Automation*, (s. 3144-3149).
14. Chen, H., Wang, X.-m., & Li, Y. (2009). A Survey of Autonomous Control for UAV. *2009 International Conference on Artificial Intelligence and Computational Intelligence*, (s. 267-271).
15. Dikmen, M., İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemlerinin Hava Hukuku Bakımından İncelenmesi, *Savunma Bilimleri Dergisi*. Mayıs/May 2015, Cilt/Volume 14, Sayı/Issue 1, 145-176.
16. Monash University, 2003, Remote Piloted Aerial Vehicles http://www.ctie.monash.edu/hargrave/rpav_home.html#Beginnings. 22 June 2003.
17. Can, N., 2011, http://can.aero/index.php?option=com_content&view=article&id=76:chicago-konvansiyonuna-kadar-devletleraras-hava-hukuku-alarındaki-baz-duezenlemeler&catid=2:articles&Itemid=13. Haziran 2011.
18. Wikipedia.org, 2016, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_unmanned_aerial_vehicles#cite_note-2, Son bakılma tarihi 23 Şubat 2016
19. Keane, J.F., Stephen S. Carr, 2013, "Johns Hopkins APL Technical Digest", Vol. 32, No. 3, pp. 558-571, 2013.
20. USA Today, 2016, <http://www.usatoday.com/story/tech/news/2016/07/21/facebook-aquila-completes-first-test-flight/87368910/>.
21. S. Jatsun, O. Emelyanova, A.S.M. Leon, S. Stykanyova, Control flight of a UAV type tricopter with fuzzy logic controller, 11th Int. IEEE Sci. Tech. Conf. & "Dynamics Syst. Mech. Mach. Dyn. 2017 - Proc. 2017-Novem (2017) 1-5. <https://doi.org/10.1109/Dynamics.2017.8239459>.
22. Kamar, A. (2003). Sporda Yetenek Beceri Ve Performans Testleri. Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara
23. Wixted, A. J., Thiel, D. V., Hahn, A. G., Gore, C. J., Pyne, D. B. and James, D. A. (2007). Measurement of energy expenditure in elite athletes using mems-based triaxial accelerometers. *IEEE Sensors Journal*, 7: 481-488.

24. Dönmez, G., Ak, E., Ödek, U., Özberk, N. ve Korkusuz, F. (2014). Sporda hareket analizi. *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, 13: 369-380.
25. Ünal, H.S. (2004). *Spor Biyomekaniği Temel Prensipler*. Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.
26. Günay, M., Tamer, K., Cicoğlu, İ. (2006) *Spor Fizyolojisi ve Performans Ölçümü*. Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
27. Sevim, Y. (2002). *Antrenman Bilgisi*. Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.
28. Bayraktar, B., & Kurtoğlu, M. (2009). Sporda Performans, Etkili Faktörler, Değerlendirilmesi ve Artırılması. *Klinik Gelişim*.
29. De Silva, V., Caine, M., Skinner, J., Dogan, S., Kondoz, A., Peter, T., Axtell, E., Birnie, M., & Smith, B. (2018). Player Tracking Data Analytics as a Tool for hysical Performance Management in Football: A Case Study from Chelsea football Club Academy. *Sports*. <https://doi.org/10.3390/sports6040130>
30. Li, R. T., Kling, S. R., Salata, M. J., Cupp, S. A., Sheehan, J., & Voos, J. E. (2016). Wearable Performance Devices in Sports Medicine. *Sports Health*, 8(1), 74-78. <https://doi.org/10.1177/1941738115616917>
31. Akyildiz, Z. (2018). Futbolcularda yapılan anaerobik ve aerobik performans testleriyle saha takip cihazlarıyla elde edilen fizyolojik ve kinematik parametrelerin karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi*.
32. Chamari, K., Moussa-Chamari, I., Galy, O., Chaouachi, M., Koubaa, D., Hassen, C. Ben, & Hue, O. (2003). Correlation between heart rate and performance during Olympic windsurfing competition. *European Journal of Applied Physiology*, 89(3-4), 387-392. <https://doi.org/10.1007/s00421-003-0808-4>
33. Bizati, Ö. (2013). Profesyonel futbolcuların fiziksel ve fizyolojik değerlendirmelerinde kullanılan farklı yöntemlerin karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi*.
34. Ferro, A., Villaceros, J., Floria, P., & Graupera, J. L. (2014). Analysis of speed performance in soccer by a playing position and a sports level using a laser system. *Journal of Human Kinetics*, 44(1), 143-153. <https://doi.org/10.2478/hukin-2014-0120>
35. GPS Accuracy: HDOP, PDOP, GDOP, Multipath & the Atmosphere. (2020, 11 Ağustos). Erişim adresi <https://gisgeography.com/gps-accuracy-hdopp-dop-gdop-multipath>
36. Safetyandhealthmagazine, Feverpitched/iStockphoto (2023, 4 Ağustos). Erişim adresi: <https://www.safetyandhealthmagazine.com/articles/23373-drone-use-in-construction-can-distract-workers-and-increase-risk-of-falls-cpwr/>

SPOR SEKTÖRÜNDE 5G TEKNOLOJİSİ

Özlem Tunçalp¹
Talha Murathan²

---

¹ İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-9254-9428>

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-9837-3707>

GİRİŞ

Çağlar boyunca toplumlar sürekli olarak değişim ve gelişim içerisinde olmuşlardır. Önce ateşi, sonra demiri keşfeden insan, tarım toplumuna geçişle birlikte şehirler ve kasabalar oluşmuş, takas ekonomisi yerini yavaş yavaş ekonomik biçimlere bırakmıştır. Toplumsal yaşamdaki gelişmelerin en belirgin dönemleri buhar teknolojisinin icadı ve sanayi devrimidir (Bulut ve Akçacı, 2017). Sanayideki gelişmeler zamanla daha da hız kazanarak teknoloji ile iç içe bir hâl almıştır. Günümüzde teknolojinin getirdiği imkânlar toplumsal yaşamın hemen her alanında hissedilebilir bir duruma gelmiştir.

Teknolojideki gelişmeler sonrasında Üçüncü Sanayi Devrimi'nin başladığı söylenebilir. Teknolojinin gelişmesi ile bilgi/iletişim teknolojileri, tasarım olanakları, biyoteknoloji gibi toplumsal yaşamın her alanında önemli ölçüde etkili olmaya başlamış durumdadır (Murathan ve Kaya, 2016; Xu vd., 2021).

Teknolojinin gelişimi, beraberinde birçok yeniliğin de toplum hayatına girmesine neden olmuştur (Murathan ve Özdemir, 2017). Bu yenilikler, yaşamı kolaylaştırırken bir çok alanda yeni imkân ve fırsatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu alanlardan biri de iletişimdir. İletişim imkânları yaygın olan teknoloji kullanımını daha da kullanılabilir hâle getirmiştir. Önceleri genel bir uygulama alanı bulan bu imkânlar, zaman içerisinde daha spesifik gereksinimlerin karşılanmasını sağlamıştır.

Teknolojinin verdiği olanaklarla veri ve bilgi üretimi kolaylaşmış, bilgi kavramı gelişmişliğin belirleyicisi hâline gelmiştir (Boschele, 2014). Bilgi üretimi ile topluma sunulan hizmetler geniş bir kullanım hâline gelirken teknoloji bir yandan da üretilen bilginin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkurt, R. (2021). Geçmişten günümüze kablosuz mobil iletişim teknolojileri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), 115-119.
- Aksu, M., Subaşı, A., (2005). Üçüncü nesil (3G) gezgin telefonlar için uygulama geliştirme. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8(2), 53-61.
- Attaran, M. (2021). The impact of 5G on the evolution of intelligent automation and industry digitization. *Journal of ambient intelligence and humanized computing*, 1-17.
- Ballkating, How will 5g technology transform the sports and fitness industries? <https://www.ballkating.com/post/5g-technology-in-sports-and-fitness> (09.10.2022)
- Banupriya, A., Suba, T., Rajalakshmi, K., Rajasri, S. (2015). Milestone Of Wireless Communication (1g To 5g Technology). *Int. J. Engg. Res. & Sci. & Tech*, 1(1), 39-45
- Bergek, A., Hekkert, M., Jacobsson, S., Markard, J., Sandén, B., Truffer, B. (2015). Technological innovation systems in contexts: Conceptualizing contextual structures and interaction dynamics. *Environmental innovation and societal transitions*, 16, 51-64.
- Boschele, M. (2014). The “information society” and the role of knowledge in society. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 5(14), 7-13.
- Bozpolat, C., Seyhan, H. (2020). Mobil ödeme teknolojisi kabulünün teknoloji kabul modeli ile incelenmesi: Ampirik bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 119-145.
- Bulut, E., Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 ve inovasyon göstergeleri kapsamında Türkiye analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(7), 55-77.
- Buzzi S., Chih-Lin I., Klein T.E., Poor H.V., Yang C., Zappone A. (2016). A survey of energy-efficient techniques for 5G networks and challenges ahead. *IEEE J. Sel. Areas Commun.* 34, 697-709.
- Dahiya, M. (2017). 5G-Upcoming of Mobile Wireless Communication Network Security View project 5G-Upcoming of Mobile Wireless Communication. *International Journal of Electrical Electronics & Computer Science Engineering*, 4(3), 7-9
- Dangi, R., Lalwani, P., Choudhary, G., You, I., Pau, G. (2021). Study and investigation on 5G technology: A systematic review. *Sensors*, 22(26), 1-32.
- Datta, P., Kaushal, S. (2014). Exploration and comparison of different 4G technologies implementations: a survey. 2014 Recent Advances In Engineering and Computational Sciences (RAECS), *IEEE*, 1-6.

- Deloitte, 5G in football – a winning strategy. <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/5G-in-football-a-winning-strategy.html> (11.10.2022)
- Dixon, C. (2017). Television increasingly irrelevant to generation Z. <https://nscreenmedia.com/generation-z-television-usurped-by-smartphone/> (11.10.2021)
- Dujuan, H. (2021). Mobile communication technology of sports events in 5G era. *Microprocessors and Microsystems*, 80, 103331.
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., ... Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 66, 102542.
- Eluwole, O. T., Udoh, N., Ojo, M., Okoro, C., Akinyoade, J. A. (2018). From 1G to 5G, What Next? *IAENG International Journal of Computer Science*, 45(3), 1-22.
- Ericsson Blog, The future of sports: how 5G will transform the sports experience <https://www.ericsson.com/en/blog/2022/3/future-of-sports> (11.07.2023)
- Fraçkiewicz, M. (2023). 5G'nin uzaktan spor eğitimi üzerindeki potansiyel etkisi. <https://ts2.space/tr/5gnin-uzaktan-spor-egitimi-uzerindeki-potansiyel-etkisi/> (1.07.2023)
- Geylani, M., Çibuk, M., Çınar, H., Ağgün, F. (2016). Geçmişten günümüze hücresel haberleşme teknolojilerinin gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 18(54), 606-623.
- Gupta, P. (2013). Evolvement Of Mobile Generations: 1G To 5G. *International Journal For Technological Research In Engineering*, 1(3), 152- 157
- Gupta, R., Tanwar, S., Tyagi, S., Kumar, N. (2019). Tactile-internet-based telesurgery system for healthcare 4.0: An architecture, research challenges, and future directions. *IEEE Network*, 33(6), 22-29.
- Hui, H., Ding, Y., Shi, Q., Li, F., Song, Y., Yan, J. (2020). 5G network-based Internet of Things for demand response in smart grid: A survey on application potential. *Appl. Energy*, 257, 113972.
- Hurdeman, AA. (2003). *The worldwide history of telecommunications*. John Wiley & Sons.
- Kachhavay, M. G., P.Thakare, A. (2014). 5G Technology-evolution and revolution. *International Journal of Computer Science and Mobile Computing*, 3(3), 1080-1087
- Krouse, S. Sports Betting to Get Boost From 5G: The new networks will make it easier for consumers to place wagers in real time. <https://partners.wsj.com/>

samsung/technology-speed-of-change/sports-betting-to-get-boost-from-5g-the-new-networks-will-make-it-easier-for-consumers-to-place-wagers-in-real-time/ (13.10.2022)

- Lopa, M., Vora, J. (2015). Evolution of mobile generation technology: 1g to 5g and review of upcoming wireless technology 5g - *www.danspela.com. International Journal of Modern Trends in Engineering and Research*, 2(10), 281-290.
- Mitra, R. N., Agrawal, D. P. (2015). 5G mobile technology: A survey. *ICT Express*, 1(3), 132-137.
- Morgado, A., Huq, K. M. S., Mumtaz, S., Rodriguez, J. (2018). A survey of 5G technologies: regulatory, standardization and industrial perspectives. *Digital Communications and Networks*, 4(2), 1-11.
- Murathan, T., Kaya, O. (2016). Evaluation of Sports Trainers Perceptions on Computer Aided Education Related to the Attitudes toward Learning. *Universal Journal of Educational Research*, 4(2), 416-421.
- Murathan, T., Özdemir, K. (2017). Investigation of the Attitudes of Physical Education Teacher Candidates Toward Teaching Profession and Sense of Competence in Terms of Some Variables. *Journal of Education and Learning*, 6(4), 229-238
- Olsson, M., Cavdar, C., Frenger, P., Tombaz, S., Sabella, D., Jantti, R. (2013). 5GrEEn: Towards Green 5G mobile networks. *International Conference on Wireless and Mobile Computing, Networking and Communications*, 212-216.
- Rahman, A. (2020). Comparative study on the impact of mobile communication system on social life. *European Journal of Social Science Education and Research*, 7(1), 137-148.
- Saeed, N., Bader, A., Al-Naffouri, T. Y., Alouini, M. S. (2020). When wireless communication responds to COVID-19: Combating the pandemic and saving the economy. *Frontiers in Communications and Networks*, 1, 566853, 1-15.
- Sahoo, S. S., Hota, K. M., Barik, K. K. (2014). 5G network a new look into the future: beyond all generation networks. *American Journal of Systems and Software*, 2(4), 108-112.
- Sharma, P. (2013). Evolution of mobile wireless communication networks-1g to 5g as well as future prospective of next generation communication network. *IJCSCMC*, 2(8), 47-53.
- Sood, R. Garg, A. (2014). Digital Society from 1G to 5G: A Comparative Study. *International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management*, 186-193.
- Sport Tomorrow, How 5G will revolutionize sports in a big way, <https://sporttomorrow.com/how-5g-will-revolutionize-sports-in-a-big-way/> (10.10.2022)

- Temdee, P., Kamyod, C., Hamed, Y., Jha, U. S., Okada, M. (2020). Special issue on: towards a “smart society” through digital and wireless communication technology. *Wireless Personal Communications*, 115(4), 2667-2669.
- TVU Networks, Five Reasons 5G Will Revolutionize Sports Broadcasting, <https://www.tvunetworks.com/guides/five-reasons-5g-will-revolutionizes-sports-broadcasting/> (12.10.2022)
- Wang, C. X., Haider, F., Gao, X., You, X. H., Yang, Y., Yuan, D., Aggoune, H. M., Haas, H., Fletcher, S., Hepsaydir, E. (2014). Cellular architecture and key technologies for 5G wireless communication networks. *IEEE Communications Magazine*, 52(2), 122-130.
- Wen, Y., Yu, F. (2021). Construction of wireless underground footwork mobile training and monitoring sensor network in venues of major sports events. *Journal of Sensors*, 1-12.
- Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 530-535.
- Zaki Y. (2012). Future mobile communications: LTE optimization and mobile network virtualization. Wiesbaden: Springer Vieweg,
- Zhan, K. (2021). Sports and health big data system based on 5G network and Internet of Things system. *Microprocessors and Microsystems*, 80, 103363.
- Zhang, Y. Majed, (2022). Application Analysis of 5G Intelligent Communication Technologies in the Field of Sports Distance Education. *Hindawi Computational Intelligence and Neuroscience*, 1-13.

TEKNOLOJİDEKİ GELİŞMELERİN HAVA SPORLARINA ETKİSİ

Muhammet Berat Alkale¹
Talha Murathan²

---

¹ İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı., <https://orcid.org/0000-0001-6988-0198>, brtalkl@gmail.com

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-9837-3737>, talha.murathan@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde meydana gelen olaylar bakımından dünyada hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Yeryüzünde meydana gelen birçok olay bilim ve teknolojinin yaygın olarak kullanılması kaynaklı geniş kitleleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu değişimlerden etkilenen alanlardan bir tanesi de spor alanı olmuştur. Spor barındırdığı içerik ve geniş kitlelere hitap etmesi bakımından oldukça zengin bir olgudur. Birçok farklı alanı içerğinde barındıran sporun branşlarından biri de hava sporlarıdır.

Havada gerçekleştirilen ve hareket alanı olarak gökyüzünü kullanan her türlü sportif amacı benimseyen aktivitelere hava sporları denilmektedir (Wilkes ve ark., 2022). Genellikle açık havada yapılmakta olup doğal unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Hava sporları, sporcuların kendilerini yüksekten serbest bırakma, belirli yüksekliklerde uçma, manevralar yapma ve fiziksel yeteneklerini kullanma fırsatı verir (Feder, 1988). Bu sporlar genellikle doğal ortamlarda gerçekleştirilir ve sporcuların hava ve rüzgârın etkisiyle etkileşimde bulunmalarını gerektirir. Bu etkileşimi sağlarken belirli aerodinamik kurallar uygulandığında havada kalma süresinin artması, süzülme ve neticesinde uçma eylemi ortaya çıkar. Hava sporları uçuş, yüksekten düşüş ve diğer havada gerçekleşen aktivite türlerini kapsayan bir dizi spor branşlarını ifade etmektedir (Bron ve Heggli, 2020). Bu spor branşları; paraşüt, yamaç paraşütü, uçurtma sörfü, sıcak hava balonu, planör, yelken kanat, motorlu yamaç paraşütü olarak ön plana çıkmaktadır.

Bilgi ve teknolojinin gelişmesi havacılık sporlarında büyük bir devrimi tetiklemiştir. Havacılık sporları, adrenalın

sahasının izlenmesi ve uçuş rotalarının belirlenmesi için hava trafik kontrol ve hava durumu izleme sistemleri kullanılmaktadır. Bu sayede sporcuların güvenli bir şekilde uçuş yapmaları ve çarpışma riskinin en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca güvenliğin önemli olduğu bu etkinliklerde acil durum ve kurtarma operasyonlarında da teknoloji büyük rol oynamaktadır.

Havacılık sporları ve teknoloji arasındaki ilişki, sportif havacılığın gelişimine aktif olarak katkıda bulunmuştur. Teknolojik yenilikler, sporcuların performansını artırmasına, uçmayı daha güvenli ve keyifli hâle getirmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca teknoloji, organizasyon ve güvenlik açısından hava sporları etkinliklerinin başarısına da katkıda bulunmaktadır. Geleceğin teknolojisinin ilerlemesi ile havacılık sporlarının deneyimi ve güvenliği daha da geliştirilecek, havacılık sporları toplulukları daha da büyüyecektir.

KAYNAKÇA

1. Bron, D., & Heggli, U. (2020). Flying Sports. Injury and Health Risk Management in Sports: A Guide to Decision Making, 621-626.
2. Camomilla, V., Bergamini, E., Fantozzi, S., & Vannozzi, G. (2018). Trends supporting the in-field use of wearable inertial sensors for sport performance evaluation: A systematic review. *Sensors*, 18(3), 873.
3. Dünya Hava Sporları Federasyonu, Erişim tarihi: 18.07.2023, <https://www.fai.org/>.
4. Elson, M. J., Buller, H., Thorpe, I., & Lloyd, J. (1989). Providing for air sports. *Providing for air sports.*, (35).
5. Feder, V. (1988). No Fear of Flying. *ABAJ*, 74, 94.
6. Finn, D. S., & Poff, N. L. (2008). Emergence and flight activity of alpine stream insects in two years with contrasting winter snowpack. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*, 40(4), 638-646.
7. Fridell, R. (2008). *Sports technology*. Lerner Publications.
8. Jorand, D., & Suchet, A. (2018). The take-off of paragliding in France: Development, evolution and federal structuration of free flight activities (1980s, 1990s). *Staps*, 121(3), 47-62.
9. Mueller, F. F., Stevens, G., Thorogood, A., O'Brien, S., & Wulf, V. (2007). Sports over a Distance. *Personal and Ubiquitous Computing*, 11, 633-645.

10. Murathan, T., & Kaya, O. (2016). Evaluation of Sports Trainers Perceptions on Computer Aided Education Related to the Attitudes toward Learning. *Universal Journal of Educational Research*, 4(2), 416-421.
11. Reinhardt, M. IN Memoriam: Wally Wallington-A Life for Meteorology in Airsports. *Technical Soaring*, 17(1).
12. Ren, X. (2021, December). Integrated Development of Aviation Sports Tourism and UAV Industry Based on Information Technology. In 2021 International Conference on Forthcoming Networks and Sustainability in AIoT Era (FoNeS-AIoT) (pp. 89-94). IEEE.
13. Thorpe, H. (2017). Action sports, social media, and new technologies: Towards a research agenda. *Communication & sport*, 5(5), 554-578.
14. Türk Hava Kurumu, Erişim tarihi: 19.07.2023, <https://www.thk.org.tr/>.
15. Türk Hava Kurumu, Erişim tarihi: 19.07.2023, <https://www.thk.org.tr/microlight>
16. Türk Hava Kurumu, Erişim tarihi: 19.07.2023, <https://www.thk.org.tr/planor>
17. Türk Hava Kurumu, Erişim tarihi: 19.07.2023, <https://www.thk.org.tr/wingsuit>
18. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim tarihi: 18.07.2023 <https://www.ktb.gov.tr/>.
19. Türkiye Hava Sporları Federasyonu, Erişim tarihi: 18.07.2023, <https://thsf.org.tr/tr>.
20. Wilkes, M., Long, G., Massey, H., Eglin, C., & Tipton, M. (2022). Quantifying risk in air sports: flying activity and incident rates in paragliding. *Wilderness & Environmental Medicine*, 33(1), 66-74.

ENGELLİLER İÇİN SPORDA DİJİTALLEŞME: ERİŞİM VE İNNOVASYON

Burak Canpolat¹

---

¹ Faculty of Sport Sciences, İnönü University, Türkiye, <http://orcid.org/0000-0002-4768-4855>

GİRİŞ

Teknoloji, kullanıcının erişebileceği durumdaysa hayatımızda oldukça kolaylaştırıcı imkânlar sağlayabilir. Bu yüzden yıllar boyunca şirketler, ürünlerini herkesin kullanabileceğinden emin olmak için daha fazla çalışmıştır. Geçmişte yaşlılar ve engelliler, teknolojinin onlara hitap etmediği düşüncesine sahipti. Kimileri için onlara yardımcı olabilecek özellikler yoktu. Kimileri içinse teknolojinin nasıl fayda sağlayabileceğine dair anlayış eksikliği vardı. Fakat artık engelli bireyler için kullanımı daha kolay olan ve günlük hayatı engelliler için kolaylaştıran birçok teknolojik ürünün varlığından söz edilebilir. Öyle ki engelli bireylere yardımcı olmak için teknoloji kullanımı konuşulduğunda, dikkate alınacak bir dizi ürün vardır. Engellilere yardımcı olabilen mobil telefonlar ve herkesin kullanabileceği bilgisayar klavyeleri akıllara ilk gelenler olsa da günümüzde engelli bireyler için çok daha büyük teknolojik ilerlemeler kaydedilmiştir (Disabled Living, 2019).

Son birkaç yılda, engelli sporlarına olan ilgi etkileyici bir oranda artmıştır. Son yıllarda düzenlenen paralimpik oyunları, yüz binlerce izleyiciye ev sahipliği yapmış ve bu sayılar önceki oyunlara göre giderek artmaktadır. Ayrıca bu oyunlar uluslararası televizyonlarda milyarlarca kişi tarafından izlenmeye ulaşmıştır (IPC Summer Games, 2021). Son zamanlarda ülkemizde yeni yeni duyulmaya başlayan grassroots çalışmaları ile engelli bireylere olan organizasyonlar artmaya başlamıştır (Sezer, Çelikel, 2022). Bununla birlikte giderek artan sayıda engelli bireyin sporlara katılımı gözlemlenmiştir ve bu popülasyonda sporun yaşam kalitesi, fiziksel sağlık ve psikososyal refah üzerinde olumlu etkileri olduğunu gösteren kanıtlar vardır

sunabilir. Uzman antrenörler tarafından sunulan çevrim içi eğitimler, engelli sporcuların sporcu gelişimini destekleyebilir ve sporcuların potansiyellerini daha iyi ortaya çıkarabilir.

Sonuç olarak engelliler için sporda dijitalleşme, erişim ve inovasyon konularında, engellilerin spor dünyasındaki yerini güçlendirecek dijital teknolojilerin önemi vurgulanmıştır. Dijitalleşme sayesinde, engellilerin spor yapma deneyimi geliştirilebilir ve spor alanında daha kapsayıcı bir toplum oluşturulabilir. Spor organizasyonları, sporcular ve teknoloji uzmanları iş birliği yaparak engelliler için spor alanında dijital inovasyonları artırma çabalarına devam edebilir. Dijital teknolojilerin engelli sporcular için spor dünyasında daha fazla fırsat sunacağı ve engelli bireylerin spor yapma deneyimini zenginleştireceği söylenebilir. Yapay zekâ, sanal gerçeklik, akıllı protezler ve çevrim içi eğitim platformları gibi teknolojilerin engelli sporcuların potansiyellerini en üst düzeyde kullanmaları için oldukça kritik bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece engelli bireylerin spor alanındaki varlığı ve katılımı, toplumsal kapsayıcılığın güçlendirilmesine ve sporun gücünün tüm bireylere eşit bir şekilde ulaştırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adesida, Yewande, Enrica Papi, and Alison H. McGregor. 2019. "Exploring the Role of Wearable Technology in Sport Kinematics and Kinetics: A Systematic Review." *Sensors* 19(7):1597. doi: 10.3390/s19071597.
- Birnholtz, Jeremy, and Kathryn Macapagal. 2021. "I Don't Want to Be Known for That: The Role of Temporality in Online Self-Presentation of Young Gay and Bisexual Males." *Computers in Human Behavior* 118:106706. doi: 10.1016/j.chb.2021.106706.
- Bond, E. 2014. *Childhood, Mobile Technologies and Everyday Experiences: Changing Technologies = Changing Childhoods?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bonilla-del-Río, Mónica, Bárbara Castillo-Abdul, Rosa García-Ruiz, and Alejandro Rodríguez-Martín. 2022. "Influencers With Intellectual Disability in Digital Society: An Opportunity to Advance in Social Inclusion." *Media and Communication* 10(1). doi: 10.17645/mac.v10i1.4763.

- Borgström, Åsa, Kristian Daneback, and Martin Molin. 2019. "Young People with Intellectual Disabilities and Social Media: A Literature Review and Thematic Analysis." *Scandinavian Journal of Disability Research* 21(1):129-40. doi: 10.16993/sjdr.549.
- Brittain, Ian. 2017. "Communicating and Managing the Message: Media and Media Representation of Disability and Paralympic Sport." Pp. 241-62 in *Managing the Paralympics*, edited by S. Darcy, S. Frawley, and D. Adair. London: Palgrave Macmillan.
- Burkett, Brendan. 2012. "Paralympic Sports Medicine—Current Evidence in Winter Sport." *Clinical Journal of Sport Medicine* 22(1):46-50. doi: 10.1097/JSM.0b013e31824200a4.
- Camomilla, Valentina, Elena Bergamini, Silvia Fantozzi, and Giuseppe Vannozzi. 2018. "Trends Supporting the In-Field Use of Wearable Inertial Sensors for Sport Performance Evaluation: A Systematic Review." *Sensors* 18(3):873. doi: 10.3390/s18030873.
- Chawla, J. C. 1994. "ABC of Sports Medicine: Sport for People with Disability." *BMJ* 308(6942):1500-1504. doi: 10.1136/bmj.308.6942.1500.
- Cherney, James L., Kurt Lindemann, and Marie Hardin. 2015. "Research in Communication, Disability, and Sport." *Communication & Sport* 3(1):8-26. doi: 10.1177/2167479513514847.
- Coutelle, Romain, Luisa Weiner, Cecilia Paasche, Julien Pottelette, Gilles Bertschy, Carmen M. Schröder, and Laurence Lalanne. 2022. "Autism Spectrum Disorder and Video Games: Restricted Interests or Addiction?" *International Journal of Mental Health and Addiction* 20(4):2243-64. doi: 10.1007/s11469-021-00511-4.
- Cranmer, Sue. 2020. "Disabled Children's Evolving Digital Use Practices to Support Formal Learning. A Missed Opportunity for Inclusion." *British Journal of Educational Technology* 51(2):315-30. doi: 10.1111/bjet.12827.
- Curran, Sarah A., and Laurent Frossard. 2012. "Biomechanical Analyses of the Performance of Paralympians." *Prosthetics & Orthotics International* 36(3):380-95. doi: 10.1177/0309364612453257.
- Deveci Topal, Arzu, Aynur Kolburan Geçer, and Esra Çoban Budak. 2023. "An Analysis of the Utility of Digital Materials for High School Students with Intellectual Disability and Their Effects on Academic Success." *Universal Access in the Information Society* 22(1):95-110. doi: 10.1007/s10209-021-00840-0.

- Dinansyah, Fakhriy, Charlie Tjokrodinata, and Cendera Rizky Anugerah Bangun. 2022. "The Role of Esports Organisations in Accessibility for Disability Players." *Ultimacomm: Jurnal Ilmu Komunikasi* 14(1):67-79. doi: 10.31937/ultimacomm.v14i1.2569.
- Disabled Living. 2019. "The Benefits of Technology for Disabled People." Retrieved (<https://www.disabledliving.co.uk/blog/benefits-of-technology-for-disabled-people/>).
- Dockx, Kim, Veerle Van den Bergh, Esther MJ Bekkers, Pieter Ginis, Lynn Rochester, Jeffrey M. Hausdorff, Anat Mirelman, and Alice Nieuwboer. 2013. "Virtual Reality for Rehabilitation in Parkinson's Disease." in *Cochrane Database of Systematic Reviews*, edited by K. Dockx. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Ellis, Katie, and Gerard Goggin. 2015. *Disability and the Media*. London: Bloomsbury Publishing.
- Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday.
- Goggin, Gerard, and Brett Hutchins. 2017. "Media and the Paralympics: Progress, Visibility and Paradox." Pp. 217-39 in *Managing the Paralympics*, edited by S. Darcy, S. Frawley, and D. Adair. London: Palgrave Macmillan.
- Hassan, Modar, Yukiyo Shimizu, Yasushi Hada, and Kenji Suzuki. 2022. "Joy-Pros: A Gaming Prosthesis to Enable Para-Esports for Persons With Upper Limb Deficiencies." *IEEE Access* 10:18933-43. doi: 10.1109/ACCESS.2022.3151094.
- Hayton, John W. 2022. "Facilitating Disability Sport and Physical Recreation during the Initial Months of COVID-19: Examining Organizational Innovation in Third Sector Organizations." *Leisure Sciences* 1-23. doi: 10.1080/01490400.2021.2023373.
- Howe, P. David. 2011. "Cyborg and Supercrip: The Paralympics Technology and the (Dis)Empowerment of Disabled Athletes." *Sociology* 45(5):868-82. doi: 10.1177/0038038511413421.
- IPC Summer Games. 2021. "Summer Paralympic Games Overview."
- Kang, Sunyoung, and Seungae Kang. 2019. "The Study on the Application of Virtual Reality in Adapted Physical Education." *Cluster Computing* 22(S1):2351-55. doi: 10.1007/s10586-018-2254-4.
- Kang, Y. S., and G. Y. Lee. 2015. "The Effect of a Virtual Reality Based Exercise Program Utilizing Video Game on Health-Related Physical Activity and Physical Activity Level in Adults with Developmental Disability." *Korean Soc. Adapt. Phys. Act. Exerc.* 23(4):15-29.
- Karami, Behnam, Roxana Koushki, Fariba Arabgol, Maryam Rahmani, and Abdol-Hossein Vahabie. 2021. "Effectiveness of Virtual/Augmented

- Reality-Based Therapeutic Interventions on Individuals With Autism Spectrum Disorder: A Comprehensive Meta-Analysis.” *Frontiers in Psychiatry* 12. doi:10.3389/fpsy.2021.665326.
- Kiuppis, Florian. 2018. “Inclusion in Sport: Disability and Participation.” *Sport in Society* 21(1):4–21. doi:10.1080/17430437.2016.1225882.
- Li, Ryan T., Scott R. Kling, Michael J. Salata, Sean A. Cupp, Joseph Sheehan, and James E. Voos. 2016. “Wearable Performance Devices in Sports Medicine.” *Sports Health: A Multidisciplinary Approach* 8(1):74–78. doi:10.1177/1941738115616917.
- Lim, J. H. 2017. “Analysis of Game Contents Based Virtual Reality for Students with Disabilities.” *Korean Soc. Comput. Game* 30(2):61–68.
- Matsuwaka, Sean T., and Erik W. Latzka. 2019. “Summer Adaptive Sports Technology, Equipment, and Injuries.” *Sports Medicine and Arthroscopy Review* 27(2):48–55. doi:10.1097/JSA.0000000000000231.
- McGillivray, David, Hugh O'Donnell, Gayle McPherson, and Laura Misener. 2021. “Repurposing the (Super)Crip: Media Representations of Disability at the Rio 2016 Paralympic Games.” *Communication & Sport* 9(1):3–32. doi:10.1177/2167479519853496.
- McLaughlin, J. E., G. A. King, E. T. Howley, D. R. Bassett, Jr, and B. E. Ainsworth. 2001. “Validation of the COSMED K4 B2 Portable Metabolic System.” *International Journal of Sports Medicine* 22(4):280–84. doi:10.1055/s-2001-13816.
- Morlandstø, Lisbeth, and Birgit Røe Mathisen. 2022. “Blind Spots and Diversity in a Local Media Landscape.” *Journalism* 146488492211196. doi:10.1177/14648849221119603.
- Oh, Hanna, Wade Johnson, and Isaac P. Syrop. 2019. “Winter Adaptive Sports Participation, Injuries, and Equipment.” *Sports Medicine and Arthroscopy Review* 27(2):56–59. doi:10.1097/JSA.0000000000000236.
- Park, Si-Woon. 2010. “Motor Learning by Novel Therapeutic Approaches: Virtual Reality and Robotics.” *Brain & Neurorehabilitation* 3(2):77. doi:10.12786/bn.2010.3.2.77.
- Pate, Joshua R., and Robin L. Hardin. 2013. “Best Media Practices for Media Coverage of Athletes with Disabilities. A Person-First Language Approach.” Pp. 359–68 in *Routledge Handbook of Sport Communication*, edited by P. Pedersen. London: Routledge.
- Pelayo, Patrick, Michel Sidney, Pierre Moretto, Fabien Wille, and Didier Chollet. 1999. “Stroking Parameters in Top Level Swimmers with a Disability.” *Medicine & Science in Sports & Exercise* 31(12):1839. doi:10.1097/00005768-199912000-00022.

- Puce, Luca, Lucio Marinelli, Emanuela Pierantozzi, Laura Mori, Ilaria Palleschi, Marco Bonifazi, Marco Bove, Emerson Franchini, and Carlo Trompetto. 2018. "Training Methods and Analysis of Races of a Top Level Paralympic Swimming Athlete." *Journal of Exercise Rehabilitation* 14(4):612-20. doi: 10.12965/jer.1836254.127.
- Pullen, Emma, Daniel Jackson, Michael Silk, and Richard Scullion. 2019. "Re-Representing the Paralympics: (Contested) Philosophies, Production Practices and the Hypervisibility of Disability." *Media, Culture & Society* 41(4):465-81. doi: 10.1177/0163443718799399.
- Ratten, Vanessa. 2011. "Social Entrepreneurship and Innovation in Sports." *International Journal of Social Entrepreneurship and Innovation* 1(1):42. doi: 10.1504/IJSEI.2011.039811.
- Rum, Lorenzo, Oscar Sten, Eleonora Vendrame, Valeria Belluscio, Valentina Camomilla, Giuseppe Vannozzi, Luigi Truppa, Marco Notarantonio, Tommaso Sciarra, Aldo Lazich, Andrea Mannini, and Elena Bergamini. 2021. "Wearable Sensors in Sports for Persons with Disability: A Systematic Review." *Sensors* 21(5):1858. doi: 10.3390/s21051858.
- Schantz, Otto, and Keith Gilbert. 2008. "French and German Newspaper Coverage of the 1996 Atlanta Paralympic Games." Pp. 34-56 in *The Paralympic Games: Empowerment or Side Show?* Maidenhead: Meyer and Meyer.
- Selwyn, Neil. 2011. "Editorial: In Praise of Pessimism-the Need for Negativity in Educational Technology." *British Journal of Educational Technology* 42(5):713-18. doi: 10.1111/j.1467-8535.2011.01215.x.
- Sezer, S.Y., & Çelikel, B.E. Grassroots Futbolu. Spor Bilimlerinde Akademik Çalışmalar-18, 82.
- Sjøvaag, Helle, and Nina Kvalheim. 2019. "Eventless News: Blindspots in Journalism and the 'long Tail' of News Content." *Journal of Applied Journalism & Media Studies* 8(3):291-310. doi: 10.1386/ajms_00003_1.
- Söderström, Sylvia. 2009. "Offline Social Ties and Online Use of Computers: A Study of Disabled Youth and Their Use of ICT Advances." *New Media & Society* 11(5):709-27. doi: 10.1177/1461444809105347.
- Taborri, Juri, Justin Keogh, Anton Kos, Alessandro Santuz, Anton Umek, Caryn Urbanczyk, Eline van der Kruk, and Stefano Rossi. 2020. "Sport Biomechanics Applications Using Inertial, Force, and EMG Sensors: A Literature Overview." *Applied Bionics and Biomechanics* 2020:1-18. doi: 10.1155/2020/2041549.
- Tjønndal, Anne. 2017. "Sport Innovation: Developing a Typology." *European Journal for Sport and Society* 14(4):291-310. doi: 10.1080/16138171.2017.1421504.

- UNHCR. 2020. "Digital Access and Inclusion of People with Disabilities." *The UN Refugee Agency*. Retrieved (<https://www.unhcr.org/innovation/wp-content/uploads/2021/03/Digital-Access-and-Inclusion-of-People-with-Disabilities.pdf>).
- te Velde, Saskia J., Kristel Lankhorst, Maremka Zwinkels, Olaf Verschuren, Tim Takken, and Janke de Groot. 2018. "Associations of Sport Participation with Self-Perception, Exercise Self-Efficacy and Quality of Life among Children and Adolescents with a Physical Disability or Chronic Disease—a Cross-Sectional Study." *Sports Medicine - Open* 4(1):38. doi: 10.1186/s40798-018-0152-1.
- Viñarás-Abad, Mónica, María Sánchez-Valle, and Tamara Vázquez-Barrio. 2021. "Situación de Las Personas Con Discapacidad En El Sector de La Comunicación En España: Aspectos Laborales, Profesionales y Académicos." *El Profesional de La Información*. doi: 10.3145/epi.2021.mar.02.
- Watson, Nick. 2012. "Theorising the Lives of Disabled Children: How Can Disability Theory Help?" *Children & Society* 26(3):192–202. doi: 10.1111/j.1099-0860.2012.00432.x.

BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETİMİNDE TEKNOLOJİNİN KULLANILMASI¹

Hulusi Bke

---

¹ Dr., Yaşar ncan Orta Okulu, <https://orcid.org/0000-0002-5728-680X>.

GİRİŞ

Eğitim zorunlulukları, bilgi dağıtımı için etkili araçlara ilişkin farkındalığı artırmıştır. Teknoloji, interneti ve diğer bilgisayar uygulamalarını, öğretmenlerin program tasarımı ve uygulamalarını yeniden düşünmeleri için bir yol hâline getirir (Ritchie ve Wiburg, 1994; Scheffler ve Logan, 1999). Teknoloji olmadan hayatı hayal etmek zor. Cep telefonları, bilgisayarlar, iPodlar ve internet, tüm dünyada çocuklar ve yetişkinler tarafından günlük olarak kullanılan araçlardan yalnızca birkaçıdır. Teknolojinin öğrencilerin günlük yaşamlarına entegrasyonu birlikte öğretmenlerin teknolojiyle öğretmeye ne kadar iyi hazırlandığına dair endişeler vardır (Hasselbring ve ark., 2000).

Eğitim teknolojisinin katılımı teşvik etmek için en iyi araç olup olmadığı, öğretme ve öğrenmeyi hangi yönlerden etkilediği, öğrenciler arasındaki iş birliği ve üst düzey düşünme becerilerini nasıl geliştireceği ve özellikle hizmet öncesi öğretmen eğitimi programlarının geleceğin eğitimcilerini, teknoloji kullanımını aşılama hazırlamak için nasıl etkileyeceği gibi sorular, eğitim alanını ilgilendirmiştir (Kirschner ve Sellinger, 2003; Pearson, 2003). Smerdon ve arkadaşlarına (2000) göre, hazırlık duygusu, öğretmenlerin aldığı mesleki gelişim miktarıyla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Araştırmalar, hizmet içi eğitimin ve internetin öğretim amaçlı kullanımının öğretmenlerin sınıfa teknolojiyi entegre etmeye hazır olma güvenleri ve duygularıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Lockyer ve Patterson, 2007; Settlege ve ark., 2004). Böylece öğrencilerin teknoloji kullanımını deneyimledikten sonra teknolojiye karşı olumlu tutum göstermeleri muhtemeldir (LaMaster, 1998; Lim, 2005).

Kaynaklar, çevrim içi olarak kolayca bulunabiliyor ve bilgisayarlara erişim giderek ilerliyor gibi görünmektedir. Kamu yararına ek olarak teknolojinin bu büyümesi, eğitimde yenilikçi öğrenme araçlarına erişilebilirliği kolaylaştırmıştır. Bu yenilikler, eğitimcilerin ödevlerini, öğrenci değerlendirmelerini, yönetim sistemlerini, iletişimlerini ve mesleki gelişimlerini

bir şekilde belirlemesini sağlamıştır. Bununla birlikte kapsamlı gelişimi ortaya koymak ve daha sağlıklı ve aktif bir öğrenci kitlesini oluşturmak için teknoloji kullanımını öncelemek gerektiği söylenebilir.

Şekil 1: Beden eğitiminin teknolojiyle entegrasyonu (eğitimeteknolojisi, 2014)

KAYNAKÇA

- Afshari, M., Abu Bakar, K., Luan, W.S., Abu Samah, B., & Say Fooi, F. (2009). Factors affecting teachers' use of Information and Communication Technology. *International Journal of Instruction*, 2(1), 77-104.
- Albirini, A. (2006). Teachers' attitudes toward information and communication technologies: the case of syrian efl teachers. *Computers & Education*, 47(4), 272-398. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2004.10.013>
- Andersen R., Crespo C., Bartlett S., Cheskin L., & Pratt M. (1998). Relationship of physical activity and television watching with body weight and level of fatness among children: Results from the third national health and nutrition examination survey. *JAMA*, 279:938-42. <https://doi.org/10.1001/jama.279.12.938>
- Archer, J. (1998). The link to higher scores. *Technology Counts' 98* [Special issue] *Education Week*, 28(5), 10-21.
- Armijo, E. A. (2016). A phenomenological study: A phenomenological exploration of the lived experience of practicing physical education teachers on the

- integration of technology in physical education. Doctoral Thesis. New Mexico State University.
- Baert, H. (2011). The integration of technology within physical education teacher education: Perceptions of the faculty. 2011. 195 f (Doctoral dissertation, Dissertation (Doctor of Philosophy in Kinesiology)-University of Arkansas, USA).
- Barron, A. E., Orwig, G. W., Ivers, K. S., & Lilavois, N. (2001). Technologies for education. (4th ed.). Greenwood Village, CO: Libraries Unlimited-Greenwood Publishing Groups, Inc.
- Bauer, J., & Kenton, J. (2005). Toward technology integration in the schools: Why it isn't happening. *Journal of Technology and Teacher Education*, 13, 519-546.
- Baylor, A., & Ritchie, D. (2002). What factors facilitate teacher skill, teacher morale, and perceived student learning in technology-using classrooms? *Computers & Education*, 39(1), 395-414. [https://doi.org/10.1016/S0360-1315\(02\)00075-1](https://doi.org/10.1016/S0360-1315(02)00075-1)
- Benecke, B, The benefits of utilizing technology in the physical education classroom (2021). School of Education and Leadership Student Capstone Projects. 695.
- Bennett-Walker, S. (2006). Technology use among physical education teachers in Georgia public schools (pp. 1-73). Doctoral thesis. The University of Southern Mississippi.
- Bird, V. (1998). Enseñando Educación Física. Carolina, PR: Editorial Logo.
- Borko, H., & Putnam, R. (1996). Learning to teach. In D.C. Berliner & R.C. Calfee (Eds.), *Handbook of educational psychology* (pp. 673-708). New York, NY: Macmillan.
- Brayley, R. E. (1999). Using technology to enhance the recreation education classroom. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 70(9), 23-25. <https://doi.org/10.1080/07303084.1999.10605964>
- Buabeng-Andoh, C. (2012). Factors influencing teachers' adoption and integration of information and communication technology into teaching: A review of the literature. *International Journal of Education and Development using ICT*, 8(1).
- Casey, A., Goodyear, V. A., & Armour, K. M. (2016). Rethinking the relationship between pedagogy, technology and learning in health and physical education. *Education and Society*, 22(2), 288-304. <https://doi.org/10.1080/13573322.2016.1226792>
- Cradler, J. (2001). Summary of current research and evaluation findings on technology in education. San Francisco: Far West Laboratory.

- Daniela McVicker, (2018). How technology changes physical education Classes- <https://learn.g2.com/technology-in-physical-education>.
- Dexter, S. L., Anderson, R. E., & Becker, H. J. (1999). Teacher's views of computers as catalysts for changes in their teaching practice. *Journal of Research on Computing in Education*, 31, 221-239. <https://doi.org/10.1080/08886504.1999.10782252>
- Dietz, W., & Gortmaker, S. (1985). Do we fatten our children at the television set? Obesity and television viewing in children and adolescents. *The American Academy of Pediatrics*, 75(5), 807-812. <https://doi.org/10.1542/peds.75.5.807>
- Dudley, D., Okely, A., Pearson, P., & Cotton, W. (2011). A systematic review of the effectiveness of physical education and school sport interventions targeting physical activity, movement skills and enjoyment of physical activity. *European Physical Education Review*, 17(3), 353-378. <https://doi.org/10.1177/1356336X11416734>
- Dwyer, D., Ringstaff, C., Sandholz, J.H. (1991). Changes in teachers' beliefs and practices in technology-rich classrooms. *Educational Leadership*, 48(8), 45-52.
- Eğitimde teknoloji (2014), Beden eğitimi ve spor dersinde teknoloji kullanımı, <https://www.egitimdeteknoloji.com/beden-egitimi-ve-spor-dersinde-teknoloji-kullanimi/> Erişim tarihi: 31.07.2023
- Enright, E., & Gard, M. (2016). Media, digital technology and learning in sport: a critical response to Hodgkinson, Biesta and James. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 21(1), 40-54. <https://doi.org/10.1080/17408989.2015.1043258>
- Esquilin, J. M. P. (2004). Teachers' attitudes concerning their preparation, acceptance, and use of computer technology in physical education classes in junior high schools of the Fajardo Educational Region, Puerto Rico. Doctoral thesis. Dowling College.
- Farell, G., Johnstone S., & Lopez del Puerto, P. (1996). *El papel de la tecnología en la educación superior en América del Norte. Implicaciones de Político*. (5th ed.).
- Fiorentino, L. H. (2004). Digital video assignments: Focusing a new lens on teacher preparation programs. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 75(5), 47-54. <https://doi.org/10.1080/07303084.2004.10607240>
- Fiorentino, L.H. & Castelli, D. (2005) Creating a virtual gymnasium. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 76(4), 16-18. <https://doi.org/10.1080/07303084.2005.10608231>
- Foster, S. J., & Hollowell, D. E. (1999). Integrating information technology planning and funding at the institutional level. In R. N. Katz & J. A. Rudy (Eds.), *Information technology in higher education: Assessing its impact and*

- planning for the future (pp. 9-20). San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers. <https://doi.org/10.1002/ir.10201>
- Freeman, W. H. (1997). *Physical education and sport in a changing society*. Massachusetts: Allyn & Bacon Publishers.
- Furger, R. (2001). The new PE curriculum. *Edutopia*. An innovative approach to teaching physical fitness. <https://www.edutopia.org/new-p-e-curriculum.21.07.2023>.
- Gallagher, K “ (2020). *Technology and its impact on physical education*. Master's Theses & Capstone Projects, 199.
- Gibbone, A. (2009). *Technology integration in secondary physical education: Teachers' attitude and practice*. Doctoral thesis, Teachers College, Columbia University. <https://doi.org/10.18785/jetde.0301.03>
- Gibbone, A., Rukavina, P., & Silverman, S. (2010). *Technology integration in secondary physical education: Teachers' attitudes and practice*. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 3(1), 27-42. <https://doi.org/10.18785/jetde.0301.03>
- Glennan, T. A., & Melmed, A. (1996). *Fostering the use of educational technology: Elements of a national strategy*. Washington, DC: RAND Corporation. <https://doi.org/10.7249/MR682>
- Goddard, M. (2002). What do we do with these computers? Reflections on technology in the classroom. *Journal of Research on Technology in Education*, 35, 19-26. <https://doi.org/10.1080/15391523.2002.10782367>
- Goran, M., & Treuth, M. (2001). Energy expenditure, physical activity, and obesity in children. *Pediatric Clinic North America*, 48(4), 931-53. [https://doi.org/10.1016/S0031-3955\(05\)70349-7](https://doi.org/10.1016/S0031-3955(05)70349-7)
- Hanski, M. (2016). *Gym classes go digital: How tech changes physical education*. Retrieved January, 2023. https://www.academia.edu/39705012/Gym_Classes_Go_Digital_for_hard_copy_.
- Hasselbring, T. S., Smith, L., Glaser, C. W., Barron, L., Risko, V. J., Snyder, C., Rakestraw, J., Campbell, M. (2000). *Literature Review: Technology to support teacher development*. Deliverable for NPEAT Project.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.
- Hawkins, J. (1996). *Technology in education: Transitions*. Briefing paper prepared for National Education Summit, Palisades. New York: Center for Children and Technology, Education Development Center.
- Helena, G. (2006). *Unlocking learning and teaching with ICT. Identifying and overcoming barriers*. London: Fulton.

- Herring, M. C., Edginton, C. R., Gadelmann, P. L., & Chin, M. K. (2012). Emerging perspectives on learning and technology in physical education: Policy implications. In S. Sanders & L. Witherspoon (Eds.), *Contemporary uses of technology in K-12 physical education: Policy, practice and advocacy* (pp. 21-53). Charlotte, NC: Information Age.
- Hodges Kulinna, P., Scrabis-Fletcher, K., Kodish, S., Phillips, S.R., & Silverman, S. (2009). A Decade of Research Literature in Physical Education Pedagogy. *Journal of Teaching in Physical Education*, 28(2), 119-140. <https://doi.org/10.1123/jtpe.28.2.119>
- Ince, M.L., Goodway, J.D., Ward, P., & Lee, M.-A. (2006). Chapter 6: The effects of professional development on technological competency and the attitudes of urban physical education teachers have toward using technology. *Journal of Teaching in Physical Education*, 25(4), 428-440. <https://doi.org/10.1123/jtpe.25.4.428>
- Januszewski, A., & Molenda, M. (2008). Definition. In A. Januszewski & M. Molenda (Eds.), *Educational technology: A definition with commentary* (pp. 6-15). New York, NY: Taylor & Francis Group, LLC.
- Jonassen, David, Pfeiffer, William & Wilson, Brent. (1998). *Learning with technology: A constructivist perspective*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Judson, E. (2006). How teachers integrate technology and their beliefs about learning: Is there a connection? *Journal of Technology and Teacher Education*, 14, 581-597.
- Juniu, S., Shonfeld, M., & Ganot, A. (2013). Technology integration in physical education teacher education programs: a comparative analysis. *Actualidades Investigativas en Educación*, 13(3), 218-240. <https://doi.org/10.15517/aie.v13i3.12044>
- Kerr, S. T. (2005). Why we all want it to work: towards a culturally based model for technology and educational change. *British Journal of Educational Technology*, 36(6), 1005-1016. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2005.00570.x>
- Kirk, D., Macdonald, D., & O'Sullivan, M. (Eds.). (2006). *The handbook of physical education*. London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608009>
- Kirkpatrick, B., & Birnbaum, B. H. (1997). *Lessons from the heart: Individualizing physical education with heart rate monitors*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Kirschner, Paul Arthur & Sellinger, Michelle. (2003). The state of affairs of teacher education with respect to information and communications technology. *Technology, Pedagogy and Education*, 12(1), 5-17. <https://doi.org/10.1080/14759390300200143>

- Koehler, Matthew & Mishra, Punya. (2008). Introducing TPCK. In AACTE Committee on Innovation and Technology (Ed.), *The handbook of technological pedagogical content knowledge (TPCK) for educators* (pp. 3-29). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Krause, J. M., Franks, H., & Lynch, B. (2017). Current technology trends and issues among health and physical education professionals. *The Physical Educator*, 74(1), 164-180. <https://doi.org/10.18666/TPE-2017-V74-II-6648>
- Kretschmann, R. (2012). What do Physical Education Teachers Think about Integrating Technology in Physical Education? *European Journal Of Social Sciences*, 27(3), 444-448.
- Kretschmann, R. (2015). Physical Education Teachers' Subjective Theories about Integrating Information and Communication Technology (ICT) into Physical Education. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 14(1), 68-96.
- Kretschmann, R. (2017). Employing tablet technology for video feedback in physical education swimming class. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*, 13(2).
- LaMaster, K. (1998). Technology: Attitudes, efficacy, and use by practicing physical education teachers. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(6), 21-24. <https://doi.org/10.1080/07303084.1998.10605569>
- LaMaster, K., Williams, E., & Knop, N. (1998). Technology implementation: Let's do it! *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(9), 12-15. <https://doi.org/10.1080/07303084.1998.10605623>
- LaMaster, Kathryn. (1998). Technology: Attitudes, efficacy, and use by practicing physical education teachers. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(6), 21-24. <https://doi.org/10.1080/07303084.1998.10605569>
- Lim, J., Pellett, H., & Pellett, T. (2009). Integrating digital video technology in the classroom. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 80(6), 40-45, 55. <https://doi.org/10.1080/07303084.2009.10598339>
- Lockyer, Lori & Patterson, John. (2007). Technology use, technology views: anticipating ICT use for beginning physical and health education teachers. *Issues in Informing Science and Information Technology*, 4, 261-267. <https://doi.org/10.28945/3093>
- Lubans, D. R., Morgan, P. J., & Tudor-Locke, C. (2009). A systematic review of studies using pedometers to promote physical activity among youth. *Preventive Medicine*, 48(4), 307-315. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2009.02.014>
- Lucas, C., & Lucas, L., (1995). *Practitioners write in the book: What works in the educational technology*. Denton, Texas: Texas Center for Educational Technology.

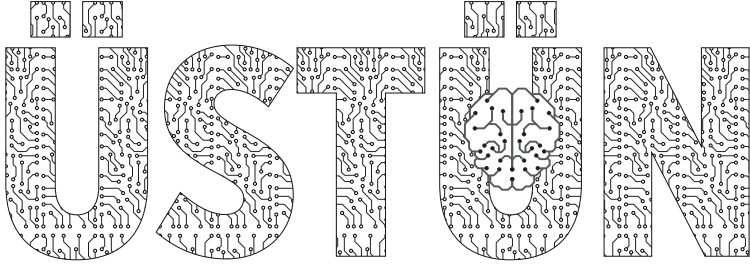
- Lumpe, A. T., & Chambers, E. (2001). Assessing teachers' context beliefs about technology use. *Journal of Research on Technology in Education*, 34,93-107. <https://doi.org/10.1080/15391523.2001.10782337>
- Means, B., & Olson, K. (1995). *Technology's role in education reform: Findings from a national study of innovating schools*. Washington, DC: U.S. Department of Education.
- Mears, D., Hansen, L., Fine, P., Lawler, P., Mason, K., & Richardson, C. (2009). *Appropriate use of instructional technology in physical education [Position statement]*. Reston, VA: National Association for Sport and Physical Education.
- Migliorino, N. J., & Maiden, J. (2004). Educator attitudes toward electronic grading software. *Journal of Research on Technology in Education*, 36, 193-212. <https://doi.org/10.1080/15391523.2004.10782412>
- Mikat, R. P., & Anderson, M. (2005). Choosing the best digital camera for your program. *The Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 76(3), 20-21. <https://doi.org/10.1080/07303084.2005.10608218>
- Mohnsen, B. (2001). Using instructional software to meet national physical education standards. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 72(3), 19-22. <https://doi.org/10.1080/07303084.2001.10605846>
- Mohnsen, B. (2006). *Using technology in physical education*. Cerritos, CA: Bonnie's Fitware.
- Mohnsen, B. S. (2010). *Using technology in physical education (7th ed.)*. Cerritos, CA: Bonnie's Fitware, Inc.
- Mohnsen, B. S. (2012). *Using technology in physical education (4th ed.)*. Big Bear Lake, Ca.: BonnieS Fitware, Inc.
- Mumtaz, S. (2006). Factors affecting teachers' use of information and communications technology: a review of the literature. *Journal of Information Technology for Teacher Education*, 9(3), 319-342. <https://doi.org/10.1080/14759390002000096>
- Pearson, John. (2003). Information and communications technologies and teacher education in Australia. *Technology, Pedagogy and Education*, 12(1), 39-58. <https://doi.org/10.1080/14759390300200145>
- Posner, G., (2004). *Analyzing the curriculum. (3rd ed.)*. New York: McGraw-Hill.
- Ratey, J. (2008). *Spark: The revolutionary new science of exercise and the brain*. New York, NY: Little, Brown and Company.
- Ritchie, D., & Wiburg, K. (1994). Educational variables influencing technology integration. *Journal of Technology and Teacher Education*, 2(2), 143-153.
- Robyler, M. D. (2003). *Integrating educational technology into teaching*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.

- Rovegno, I. (2003). Teachers' knowledge construction. In S. Silverman & C. Ennis (Eds.), *Student learning in physical education: Applying research to enhance instruction* (pp. 295-310). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Rudolph, T. (1996). *Teaching music with technology*. Chicago, Illinois: GIA Publications.
- Sandholtz, J.H., & Reilly, B. (2004). Teachers, not technicians: Rethinking technical expectations for teachers. *Teachers College Record*, 106, 487-512. <https://doi.org/10.1177/016146810410600304>
- Scheffler, F. L., & Logan, J. P. (1999). Computer technology in schools: What teachers should know and be able to do. *Journal of Research on Computing in Education*, 31, 305-326. <https://doi.org/10.1080/08886504.1999.10782257>
- Schmidt A., R., Wrisberg C., A. (2000). *Motor Learning and performance*. Second edition. Human Kinetics, Champaign, IL, USA.
- Scott, B. N., & Hannafin, R. D. (2000). How teachers and parents view classroom learning environments: An exploratory study. *Journal of Research on Computing in Education*, 32, 401-416. <https://doi.org/10.1080/08886504.2000.10782288>
- Scott, J., & Gurvitch, R. (2002). Integrating technology into physical education: Enhancing multiple intelligences. *Teaching Elementary Physical Education*, 13(2), 35-38.
- Sheingold, K. & Hadley, M. (1990). *Accomplished teachers: Integrating computers into classroom practice*. Technical Report, Center for Technology in Education, Bank Street College of Education.
- Shimon, J., & Darden, G. (1999). Managing scores and grades in physical education. *Journal of Physical Education, Recreation, and Dance*, 35(7), 27-28.
- Siedentop, D., & Tannehill, D. (2000). *Developing teaching skills in physical education*. (4. ed.). Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.
- Silverman, S. (1997). Technology and physical education: Present, possibilities, and potential problems. *Quest*, 49, 306-314.
- Simplicio, J.S.C. (2002). The technology hub: A cost effective and educationally sound method for the integration of technology into schools. *Education*, 122, 614-679.
- Smerdon, Becky, Cronen, Stephanie, Lanahan, Lawrence, Anderson, Jennifer, Iannottie, Nicholas, & Angeles, J. (2000). Teachers' tools for the 21st century: A report on teachers' use of technology. *Education Statistics Quarterly*, 2(1), 48-52.
- Suriya, P., & Arumugam, S. (2020). Technology in physical education. *Technology*, 9(4).

- Teo, T. (2008). Assessing the computer attitudes of students: An Asian perspective. *Journal of Computers in Human Behaviour*, 24(4), 1634-1642. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.06.004>
- Thomas, A., & Stratton, G. (2006). What we are really doing with ICT in physical education: A national audit of equipment, use, teacher attitudes, support, and training. *British Journal of Educational Technology*, 37(4), 617-632. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2006.00520.x>
- Thronburg, R., & Hill, K. (2004). Using internet assessment tools for health and physical education instruction. *TechTrends*, 48(6), 53-70. <https://doi.org/10.1007/BF02763585>
- Tsangaridou, N. (2006). Students' perspectives of physical education. In D. Kirk, D. Macdonald & M. O'Sullivan (Eds.), *The Handbook of Physical Education*.
- Vannatta, R. A., & Fordham, N. (2004). Teacher dispositions as predictors of classroom technology use. *Journal of Research on Technology in Education*, 36, 253-271. <https://doi.org/10.1080/15391523.2004.10782415>
- Wiles, J., & Bondi, J. (2007). *Curriculum development: A guide to practice* (7th ed.). New Jersey: Merrill Prentice Hall.
- Wood, S. L., & Lynn, S. (2000). Web gym. *Teaching Elementary Physical Education*, 11 (5), 28-30
- Woodrow, J.E. (1991). A comparison of four computer attitude scales. *Journal of Educational Computing Research*, 7, 165-187. <https://doi.org/10.2190/WLAM-P42V-12A3-4LLQ>
- Wyant, J., & Baek, J. H. (2019). Re-thinking technology adoption in physical education. *Curriculum Studies in Health and Physical Education*, 10(1), 3-17. <https://doi.org/10.1080/25742981.2018.1514983>
- Yaman, Ç. (2008). The abilities of physical education teachers in educational technologies and multimedia. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 7(2).
- Zhang, Y., & Espinoza, S. (1998) Relationships among computer self-efficacy, attitudes toward computers, and desirability of learning computing skills. *Journal of Research on Computing in Education*, 30(4), 420-436. <https://doi.org/10.1080/08886504.1998.10782236>

2. Basım

ZEKÂ VE YETENEK

**ÇOCUĞUNUZUN
POTANSİYELİNİN
FARKINDA MİSİNİZ**

Dr. Meral İğci Şengüler

ÜSTÜN ZEKÂ VE YETENEK - ÇOCUĞUNUZUN POTANSİYELİNİN FARKINDA MISINIZ?

Dr. Meral İğci Şengüler

Yayın No.: 5039
Eğitim No.: 1037
ISBN: 978-625-397-665-1
E-ISBN: 978-625-397-664-4
Basım Sayısı: 2. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz. Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

İğci Şengüler, Meral.

ÜSTÜN ZEKÂ VE YETENEK - ÇOCUĞUNUZUN POTANSİYELİNİN FARKINDA MISINIZ? / Meral İğci Şengüler

2. Basım, IV + 104 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-665-1

E-ISBN: 978-625-397-664-4

1. Üstün 2. Zekâ 3. Yetenek

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
BeYTEPE Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. Bölüm: Gelişim

POTANSİYEL NEDİR?	11
ZEKÂ-YETENEK NEDİR?	11
BİREYİN GELİŞİMİ	12
Beynin Gelişimi	13
Kişilik Gelişimi	17
Beceri Gelişimi	20

2. Bölüm: Etkenler

YAŞ GELİŞİM EVRELERİ	29
Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu - DEHB	40
Özel Öğrenme Güçlüğü	43
12-18 Yaş Ergenlik Dönemi (Adolesan Dönemi)	46
GENETİK VE ÇEVRESEL FAKTÖRLER	47
Genetik Faktörler	48
Çevresel Faktörler	50
Aile	53
Anne Baba Tutumları	56
Akran-Arkadaş	57
Oyun	61
Okul	63

3. Bölüm: Keşif Zamanı

Aile Yaklaşımları	85
İlgi Alanları	89
Yönlendirme	93
KAYNAKLAR	100

GİRİŞ

Ebeveynlerin en kıymetli varlıkları evlatlarıdır. Evlatların iyiliği, mutluluğu ve başarısı için yapılır her şey. Yoklar var edilir, engeller yok edilir. Çocuklarımızın iyiliği için âdeta imkânsızlar imkânlı hâle gelir. Çocuk; iyi eğitim alsın, doğru yönlendirilsin, güzel bir mesleği olsun, saygın bir yere gelsin, rahat bir yaşam sürsün istenir. Bunun için çocuğunun yaşamını en ince detaylarına dek kontrol edip inşa eden ebeveyn de vardır, çocuğuyla birlikte mücadele eden de.

Çocuk doğru; yürümesi için destekleriz. Yürür; koşması için destekleriz. Koşar; düşmesin diye destekleriz. Okula başlar; arkadaşı olsun, derslerini iyi öğrensin, ödevlerini doğru yapsın, sınavlardan yüksek not alsın diye destekleriz. Ergenliğe girer; çatırırız, yine de destekleriz. İyi bir lisede okusun ister, notları yükselsin, sınavda yüksek puan alsın diye destekleriz. Liseye başlar; arkadaşları düzgün olsun diye isteyip destekleriz. İyi bir üniversite kazansın, iyi bir meslek sahibi olabilsin diye özel ders aldırıp dershaneye yollar, yine destekleriz. Üniversiteye girince sıkıntı çekmesin diye kalacağı yerden yaşam koşullarına kadar gücümüz yettiğince destekleriz. Mezun olunca iş bulmasını destekleriz. Bulamazsa yine destekleriz. Evlensin, yuva kursun diye destekleriz. Çocukları olsun bekleriz, çocuklarını da destekleriz.

Çocukların hayatlarında, özellikle gelişim sürecinde ebeveyn tutumları ciddi boyutta önem taşır. Peki ebeveynler;

Davranışlarının doğru olup olmadığını, çocuğa faydalı olup olmadığını biliyorlar mı?

Sevdikleri, iyi niyetli oldukları ve amaçları destek olmak olduğu için her yaptıkları doğru mu?

Ne yapmaları gerektiğini bilerek mi davranıyorlar?

Uzun ebeveynlik yolculuğunda yönetmeye çalıştıkları ebeveyn-çocuk ilişkisinin taraflarını ne kadar iyi tanıyorlar?

KAYNAKLAR

- Alp, M. N., Oral, D., Budak, T. (2007). Down Sendromu Ön Tanılı 584 Olguda Sitogenetik Çalışma. *Dicle Tıp Dergisi*, 34(4), 283-289.
- Aral, N., Baran, G. (2011). *Çocuk Gelişimi*. YA-PA Yayın, İstanbul.
- Artsın, M. (2019). Kitlesel Açık Çevrimiçi Derslerde Öğrenen Davranışları ve Öğrenen-İçerik Etkileşimi: Bir Durum Çalışması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 70-86.
- Atalar, Mehmet H. (2019). Beyin Gelişimi ve Miyelinasyon. *Türk Radyoloji Derneği Semineri*, 7: 294-305.
- Avcı, Ö. Y. & Durmuşçelebi, M. (2014). Öğretmen Görüşlerine Göre İdeal Öğrenci Tipi. *Opus-Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 4(6),22-44.
- Ayata, E. & Aşkın, C. (2008). Müziğin Beynin Bilişsel Fonksiyonlarına Olan Etkisi. *İtÜdergisi/b Sosyal Bilimler*, Aralık, 5(2), 13-22.
- Aydın, H., Diler, R. S., Yurdağül, E., Uğuz, Ş., Şeydaoğlu, G. (2006). DEHB Tanılı Çocukların Ebeveynlerinde DEHB Oranı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 9, 70-74.
- Aydoğdu, E. (2008). *İlköğretim Okullarındaki Öğrenci ve Öğretmenlerin Sahip Oldukları Okul Algıları ile İdeal Okul Algılarının Metaforlar (Mecazlar) Yardımıyla Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı.
- Başer, F. (2004). Müziğin Okul Öncesi Dönemde Çocuk Gelişimine Katkısı. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8,1-10.
- Bekmezci, H., Özkan, H. (2015). Oyun ve Oyuncağın Çocuk Sağlığına Etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 5(2), 81-87.
- Çakıcı, A. (2021). DEHB'li Çocuklara Uygulanan Oyun Programının Öncesi ve Sonrasında Semptom Düzeylerinin Kontrol Grubuyla Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Ocak, 53, 439-468.
- Çalış, N. (2019). *Ergenlik Döneminde Bulunan Öğrencilerin Aile İlişkilerinin Okul Yaşamına Yansımaları ve Okul Sosyal Hizmeti*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Ana Bilim Dalı, Ankara.

- Çelenk, S. (2003). Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması. *İlköğretim-Online*, 2(2), 28-34.
- Çubukçu, Z. & Gültekin, M. (2006). İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler. *BİLİG Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 155-174.
- Demircioğlu, Y., Yabancı, N. (2003). Beslenmenin Bilişsel Gelişim ve Fonksiyonları ile İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 170-179.
- Dilekmen, M. (2010). Etkili Eğitim İçin Etkili Öğretmenlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 213-221.
- Duman, B. (2012). *Neden Beyin Temelli Öğrenme?* PEGEM Akademi Yayınevi, Ankara.
- Durualp, E., Durualp, E., Çiçekoğlu, P. (2013). 6-8.Sınıftaki Öğrencilerin Okumaya İlişkin Tutumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 159-174.
- Dündar, S., Yapıcı, Ş., Topçu, B. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Bazı Kişilik Özelliklerine Göre Sınav Kaygısının İncelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Engin, A. O., Calapoğlu, M., Seven, M. A., Yörük, A. K. (2008). Davranışlarımızın Genetik ve Çevresel Boyutları. *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-56.
- Engin, A. O., Özen, Ş., Bayoğlu, V. (2009). Öğrencilerin Okul Öğrenme Başarılarını Etkileyen Bazı Temel Değişkenler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 125-156.
- Erdoğdu, Y. (2007). Ana-Baba Tutumları ve Öğretmen Davranışları ile Öğrencilerin Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiler. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 33-46.
- Geçer, A., Deryakulu, D. (2004). Öğretmen Yakınlığının Öğrenci Başarıları, Tutumları ve Güdülenme Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Güz (40), 518-543.
- Gezer, B. (2005). *Okul Kültürünün Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkileri Elazığ İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Gülay, H. (2009). Okul Öncesi Dönemde Akran İlişkileri. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 82-93.

- Güneş, G., Gökçek, T. (2012). Pedagojik Formasyon Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 28-40.
- Güven, Ç. (1987). Okulda Öğrenme-Öğretmen Sürecinin Denetimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1),271-285.
- İlbars, Z. (1987). Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 201-211.
- İnci, E. (2021). 7. Bölüm: Kişilik Gelişimi. Editör: M. Engin Deniz, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, 214-261, Pegem Akademi, Ankara.
- Kaçan, M. O., Ata, S., Kimzan, İ., Karayol, S. (2019). Bazı Değişkenlere Göre Annelerin Çocuklarının Öz Bakım Becerilerini Destekleme Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 428-446.
- Karacan, E. (2000). Bebeklerde ve Çocuklarda Dil Gelişimi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3, 263-268.
- Köse, N. (2015). Ergenlerde Akran İlişkilerinin Mutluluk Düzeyine Etkisi. *EBED İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 1-6.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de Başlar – Yazılı Tarihteki Otuz Dokuz İlk*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Melekoğlu, M. A., Sak, U. (2017). *Öğrenme Güçlüğü ve Özel Yetenek*. PEGEM Akademi Yayınevi, Ankara.
- Neslitürk, S., Deniz, M. E. (2014). Anne Değerler Eğitimi Programının 5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeylerine Etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 4(4), 103-116.
- Noğay, N. H. (2012). Beslenmenin Beyin Gelişimi Üzerindeki Etkisi. *EJOVOC Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 42-45.
- Öngider, N. (2013). Anne-Baba ile Okul Öncesi Çocuk Arasındaki İlişki. *Current Approches in Psychiatry*, 5(4), 420-440.
- Özbay, Y. (2013). *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Aileleri*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Eğitim Programı, Ankara.
- Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak M. T., Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.
- Özdemir, S., Akkaya, E. (2013). Genel Lise Öğrenci ve Öğretmenlerinin Okul ve İdeal Okul Algılarının Metaforlar Yoluyla Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 19(2), 295-322.

- Özgül, O. (2011). Sümer Sosyal Hayatında Eğitimin Yeri ve Önemi. *EÜSBED Erzinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 401-414.
- Özmen, S. K. (2010). Okulda Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu "DEHB". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Aralık, 6(2), 1-10.
- Salman, U., Özdemir, S., Salman, A. B., Özdemir, F. (2016). Özel Öğrenme Güçlüğü. *FNG & Bilim Tıp Dergisi*, 2(2), 170-176.
- Saygılı, G., Atay, E., Eraslan, M. Hekim, M. (2015). Düzenli Olarak Spor Yapan ve Yapmayan Öğrencilerin Kişilik Özellikleri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 161-170.
- Seven, M. A., Engin, A. O. (2008). Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 189-212.
- Sübaşı, G. (2010). Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Akran İlişkilerinin Psikobiyolojik Sosyal Kaygı Modeline Göre Sınanması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 52-68.
- Şahin, Ş., Özçelik, Ç. Ç. (2016). Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49.
- Taşkın, N. (2011). Çocukların Gelişiminde Katkıları Unutulanlar: Babalar. *Eğitime Bakış Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 7(20), 43-47.
- Topuz, Y. (2015). *Okulun Dışsal Çevre ile Olan İlişkisi: Veliler*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü Ders Bitirme Projesi, İstanbul.
- Yapıcı, Ş. (2004). Çocukta Dil Gelişimi. *International Journal of Human Science*, 1(1), 1-17.
- Yiğitoğlu, G. T., Vural, B. K., Körükçü, Ö. (2018). 4-5 Yaş Grubu Çocukların Sosyal Gelişim Düzeyleri ile Öz Bakım Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 26(3),897-905.

2. Basım

Bir İdeolojiler Alanı Olarak İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve SİYASAL PROPAGANDA

1939-1945 savaş dönemi afişlerinin
karşılaştırmalı analizi

İSMAİL SARP AYKURT

nobel
bilimsel

BİR İDEOLOJİLER ALANI OLARAK İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SİYASAL PROPAGANDA: 1939-1945 SAVAŞ DÖNEMİ AFİŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

İsmail Sarp Aykurt

Yayın No.: 1234

ISBN: 978-625-433-816-8

E-ISBN: 978-625-433-817-5

Basım Sayısı: 2. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Bu tez çalışması, Prof. Dr. Gürdal Ülger danışmanlığında tamamlanmış ve izni alınarak yayımlanmıştır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Yıldız Çil -yildiz@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aykurt, İsmail Sarp.

Bir İdeolojiler Alanı Olarak İkinci Dünya Savaşı ve Siyasal Propaganda: 1939-1945 Savaş Dönemi Afişlerinin

Karşılaştırmalı Analizi / İsmail Sarp Aykurt

2. Basım, XVIII + 282 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-433-816-8

E-ISBN: 978-625-433-817-5

1. Propaganda 2. İkinci Dünya Savaşı 3. İdeoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@atlaskitap.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti. İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71 Sertifika No: 47479

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	v
ÖN SÖZ.....	vii
2. BASIMA ÖN SÖZ	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR.....	xvii

BÖLÜM 1

GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	3
1.2. Amaç.....	4
1.3. Önem	5
1.4. Varsayımlar.....	6
1.5. Sınırlılıklar	7
1.6. Tanımlar.....	8

BÖLÜM 2

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	11
2.1. Kuramsal Çerçeve	13
2.2. Araştırma Modeli	25
2.3. Evren ve Örneklem.....	26
2.4. Verilerin Toplanması	27
2.5. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	28

BÖLÜM 3

PROPAGANDA, İDEOLOJİ VE SAVAŞ.....	31
3.1 Propagandanın Tarihsel İzlekleri ve Kurumsallaşması	33
3.2. Algı Yönetimi, Manipülasyon ve İlişkili Kavramlar	46
3.3. Tartışmalı Bir Kavram: İdeoloji.....	78
3.4. 1918-1939: Savaşlar Arası Konjunktürdeki Gelişmeler	83
3.5. İkinci Dünya Savaşı'ndan Notlar ve Kesitler.....	91

BÖLÜM 4

BULGULAR VE YORUMLAR.....	105
4.1. Bir Siyasal Gösterge Olarak Afiş.....	107
4.2. Mihver Güçler ve Siyasal Propaganda	108
4.3. Müttefik Güçler ve Siyasal Propaganda.....	126
4.4. Bulgular	145
4.5. Yorumlar	226

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER	241
5.1. Sonuç.....	243
5.2. Öneriler	250
KAYNAKLAR.....	255
ÖZ GEÇMİŞ.....	281

- Abendroth, W. (1992). *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ağırbaş, V. (2012). *Sosyal Medya Araç ve Ortamları ile Zihin Kontrolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Ağsakallı, M. S. (2014). *Sürrealizm Akımının Afiş Tasarımına Etkisi ve Uygulama Örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Akad, M. T. (1989). 2. Dünya Savaşı'nda Partizan Hareketleri ve Güçler Dengesindeki Roller. İçinde E. Kürkçü (Ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: Savaş ve Anti-Faşist Direniş No: 28* (ss. 938-939). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akad, M. T. (2015). *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Akad, M. T. (2018). *Tarihten Günümüze İstihbarat: Kavramlar, Aldatma ve Örtülü Operasyonlar*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Akan, M. (2017). Sovyet Propaganda Afişlerinde “Doğu” İmgesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 17(2), 77-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/32850/346404> adresinden alındı.
- Akarcılı, S. (2003). 2. Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Akdağ, M. (2019). *Kitleleri Harekete Geçirme Silahı İletişim Sosyolojisi*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Aksu, S. (2017). *Geçmişten Günümüze Her Yönüyle Zihin Kontrolü*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Alkoç, S. (2017). *Savaş Propaganda Afişlerinde Renk ve Slogan Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınbüken, B. (2014). Göstergebilim Yöntemiyle Görsel Sözce Çözümlemesi. İçinde A. Güneş (Ed.). *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim: Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* (ss. 239-259). İstanbul: Literatürk Academia.
- Antill, P. & Dennis, P. (2015). *Askeri Tarih Dizisi: Stalingrad 1942*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Apak, D. (2018). *Soğuk Savaş Döneminde Algı Yönetimi ve Haber-Propaganda İlişkisi*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Arbaç, İ. (2019). İkinci Dünya Savaşında Cephedeki Sovyet Kadınları. *Kesit Akademi Dergisi*. 5(20), 244-265. https://kesitakademi.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=23476 adresinden alındı.
- Archer, C. I., Ferris, J. R., Herwig, H. H., & Travers, T. E. (2020). *Dünya Savaş Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Arıkan, B. A. (2020). *McLuhan'ın Kehaneti: Enformasyon ve İletişim Bilimleri Üzerine Disiplinlerarası Notlar*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Arkonaç, S. A. (1998). *Psikoloji: Zihin Süreçleri Bilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armağan, A. (1999). Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(9), 417-426. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212767> adresinden alındı.
- Armaoğlu, F. (2010). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2019). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik Kitap.

- Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31–35. <https://www.jstor.org/stable/24943779?seq=1> adresinden alındı.
- Ascher, A. (2020). *Kısa Rusya Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Aşkan, H. & Gülsün, M. (2020). Müttefik Devletlerinin Radyo Yayınlarına Karşı Vichy Fransası'nın Mücadelesi: “Nimbus Libere” Çizgi Filmi Üzerine İnceleme. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (1), 47-60.
- Aşkın, A. C. (2015). *Küresel ve Yerel Dezenformasyon*. Ankara: Epos Yayınları.
- Aslan, M. M. (2017). Lenin Türü Propaganda. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 48(5), 34-42.
- Aslan, M. N. (2015). Sosyal Medyada Algı Yönetimi. *International Multilingual Academic Journal*, 2(1), 69-81. <http://www.aasrc.org/aasrj/index.php/imaj/article/view/1704/833> adresinden alındı.
- Atabek, N . (2003). Propaganda ve Toplumsal Kontrol. *Selçuk İletişim Dergisi* , 2 (4), 4-12. <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19006/200999> adresinden alındı.
- Ataş, D. (2019). *Psikolojik Savaş: Propaganda ve Meşrulaştırma Stratejileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ateş, Ş. (2000). Bir Siyasal İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Bilig Dergisi*, sayı 13, Bahar, 117-131. <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3448-published.pdf> adresinden alındı.
- Atılğan, G. (2012). İdeoloji. İçinde G. Atılğan & E. A. Aytekin (Haz.). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (ss. 253-265). İstanbul: Yordam Kitap.
- Avcı, Ö. & Çakı, C. (2020). Milan Nedić İktidarında Sırp Toplumunda Düşman İnşası Propandasına Yönelik Bir İnceleme. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 21, 81-110.
- Avcı, Ö. (2018). Propaganda Çeşitleri. İçinde M. Karaca & C. Çakı (Ed.). *İletişim ve Propaganda*. (ss. 75-111). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aydoğmuş, F. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Propaganda ve Türkiye*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ayhan, A. (2007) *Propaganda Nedir? Propaganda ve Halkla İlişkiler Ekseninde ABD Dış Politikası*. İstanbul: Literatürk Yayınevi.
- Aykurt, İ. S. (2021). *Yeni Medya Çağında Suskunluk Sarmalı: Twitter Örneği*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Backer, K. W. (2007). *Kultur-Terror: The Composite Monster in Nazi Visual Propaganda, Monsters and the Monstrous: Myths and Metaphors of Enduring Evil*.
- Badia, G. (2021). *1918 Alman Devriminde Spartakistler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bağcı, C. (2017). *Silahsız Savaş Algı Yönetimi*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Bahar, Z. & Ülger, G. (2015). İkinci Dünya Savaşı Propaganda Posterlerinde Kadın İmgesinin Konumlandırılması. İçinde G. Ülger (Ed.). *Propaganda Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler* (ss. 217-238). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Bal, H. (2013). *İletişim Sosyolojisi: Sosyal İletişim/Kitle İletişimi/Elektronik İletişim*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Bank, B. (2020). *Siyasal Düşüncenin Değişiminde Sınıf, Siyaset, Devlet*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Barthes, R. (1989). *The Rustle of Language*. Berkley: University of California Press.

- Barthes, R. (1999). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Kaf Yayıncılık.
- Barthes, R. (2015). *Yazı ve Yorum*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2017). *Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2018). *Çağdaş Söylenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Barutçugil, İ. (2002). *Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Başbüyük, O. (2017). Algı Yönetimi ve Bilgi Savaşlarında Sosyal Medyanın Rolü. İçinde B. Karabulut (Ed.). *Algı Yönetimi* (ss. 39-65). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Baştürk, R. (2005). *Psikolojik Harp ve Kültür Savaşları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Batmaz, V. (2006). Asch Çizgi Deneyi: Uyma (Konformizm) Nedir, Nasıl Oluşur?, İçinde V. Batmaz (Der.). *Otoriteren Kişilik*. (s. 191-205). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Batu, M., Yanık, A. & Tos, O. (2019). Siyasal İletişim Sürecinde Slogan Kullanımı: 31 Mart 2019 Türkiye Yerel Seçimlerinde Partilerin Seçim Sloganları Üzerine Bir Analiz. *International Agean Symposium On Innovative Interdisciplinary Scientific Researches*. Mart 26-27, İzmir. 237-251.
- Baudrillard, J. (1993). *Simülakrlar ve Simülasyon*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Baudrillard, J. (2000). *Tam Ekran*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2005). *Şeytana Satılan Ruh ve Kötülüğün Egemenliği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Baykasoğlu, A., Dereli, T., Sönmez, A. İ. & Yağcı, E. (2004). İmaj Yönetimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 3-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/585603> adresinden alındı.
- Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010*. İstanbul Yordam Kitap.
- Becer, E. (2009). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Beevor, A. (2014). *Stalingrad*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beevor, A. (2015). *Berlin'in Düşüşü 1945*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bektaş, A. (1996). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bektaş, A. (2002). *Siyasal Propaganda Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Belge, M. (2014). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Berelson, B. & Steiner, G. A. (1964). *Human Behavior: An Inventory of Scientific Findings*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Berend, I. T. (2015). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bergen, D. L. (2012). İşgal, Emperyalizm ve Jenosit. İçinde J. Caplan (Haz.). *Hitler Almanyası 1933-1945* (ss. 202-228). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bernays, E. (1928) *Propaganda*. New York: H. Liveright.
- Bernays, E. (1969). *Engineering of Consent*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Berojkov, V. (2012). *Tahrán 1943: Yeni Bir Dünyaya Doğru*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berruyer, O. (2019, Mayıs 8). *L'enseignement de l'ignorance: Quelle est la nation qui a le plus contribué a la défaite de l'Allemagne en 1945?* <https://www.les-crisis.fr/la-fabrique-du-cretin-defaite-nazis/> adresinden alındı.

- Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A., & Schulze, K. E. (2015). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A., & Schulze, K. E. (2015). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Biber, T. E. (2021). *Sorularla II. Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergebilim. *OMÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 13(26), 17-41.
- Bittman, L. (1985). *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View*. Pergamon-Brassey's.
- Black, E. (2018). Nazi Bağlantısı: Hitler'in Yahudi Soykırımında Amerikan Parmağı. İstanbul: Kitapkurdu.
- Black, J. (2020). *Atlas Dünya Tarihi*. İstanbul: Othello Yayıncılık.
- Black, J. (2020). *Kısa İtalya Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bora, T. (2017). Faşizm ve İdeoloji. İçinde Y. Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (ss. 99-101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). Gündelik ve Sıradan İdeoloji: Zihniyet. İçinde Y. Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (ss. 95-98). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bora, T. (2017). Propaganda, "Beyin Yıkama". İçinde Y. Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (ss. 98-99). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bora, T. (2018). *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası: Bosna Hersek*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bottomore, T. (2012). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bourderon, R. (2016). *Faşizm: İdeoloji ve Uygulamalar*. Ankara: Onur Yayınları.
- Bourdieu, P. (1995). *Televizyon Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim Sorunları*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bowers, C. O. (2012). Identifying Emerging Hybrid Adversaries. *The US Army War College Quarterly: Parameters* 42. Vol. XLIII (Spring), no. 1, pp. 39-50. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA598608.pdf> adresinden alındı.
- Boyras, B. & Cantürk A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri Örnekleminde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Savaş Bonosu Posterleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 3(4), 855-869. <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/92801> adresinden alındı.
- Boyras, B. (2014). Birleşik Devletler ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Propaganda Posterleri. *Yıldız Journal of Art and Design*. 1(1), 1-9. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145754> adresinden alındı.
- Bozkanat, E. (2021). Algı Yönetimi ve Propaganda: Nazi Almanyası Üzerinden Bir- Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. 16(55), 74-94. DOI: 10.14783/maru-oneri.822296.
- Breuer, S. (2017). *Milliyetçilikler ve Faşizmler: Fransa, İtalya ve Almanya Örnekleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Briggs, A. & Burke, P. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'den İnternete*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Broué, P. (2021). *Almanya'da Devrim: 1917-1923*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brown, J. A. C. (1992). *Siyasal Propaganda*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

- Brown, J. A. C. (2012). *Beyin Yıkama*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Burke, J. & Ornstein, R. (2014). Orta Çağda İletişim ve İnanç. İçinde D. Crowley & P. Heyer (Ed.). *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum* (ss. 117-127). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Buruma, I. (2015). *Sfır Yılı (1945'in Tarihi)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Büyükbaş, H. (2013). Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1968-2003). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 28, 43-73.
- Bytwerk, R. (2005). The Argument for Genocide in Nazi Propaganda. *Quarterly Journal of Speech*, 91(1), 31-62.
- Çakı, C. (2018). Propaganda. İçinde M. Karaca, C. Çakı (Ed.). *İletişim ve Propaganda* (ss. 13-44). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çakı, C. (2018). Roland Barthes'in Göstergibilimsel Çözümlemesi ile Nazi Propagandasında Engelliler. *SDÜ İFADE*. 1(2), 66-91. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifade/issue/45431/569833> adresinden alındı.
- Çakı, C. (2018). Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(1), 53-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyaiibf/issue/38477/417294> adresinden alındı.
- Çakı, C., Gazi, M. A., & Çakı, G. (2019). Nazi Almanyası İşgalindeki Polonya'da Propaganda Posterleri Üzerinden Yahudilere Karşı Nefret Söylemi İnşası. *Selçuk İletişim Dergisi*. 12(2), 781-812. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/769506> adresinden alındı.
- Çakı, C., Gülada, M. O. & Çakı, G. (2018). Balkanlarda Bir Nazi Ordusu: Nazi Propaganda Afişlerinde Hançer Tümeni. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 7(2), 55-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyaiibf/issue/43037/469241> adresinden alındı.
- Çakırbaş, A. (2019). *İki Savaş Arası Dönemde Avrupa'da Kaos ve Otoriterizm*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Calvet, L-J. (2017). *Roland Barthes 1915-1980*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çankaya, E. (2008). *İktidar Bu Kapağın Altındadır Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Çankaya, E. (2015). *Siyasal İletişim: Dünyada ve Türkiye'de*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Canşen, E. (1997). *Hitler'den Torunlarına: Almanya'da Eski ve Yeni Sağ*. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Carr, E. H. (1947). *International Relations Between The Two World Wars, 1919-1939*. London: Macmillan.
- Carr, E. H. (2013). *Komintern ve İspanya İç Savaşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2015). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Carr, E. H. (2020). *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castaneda, J. (2016). Gerilla. İçinde G. Bensussan & G. Labica (Haz.). *Marksizm Sözlüğü* (ss. 407-409). İstanbul: Yordam Kitap.
- Çayoğlu, H. (2010). *Algılama Yönetimi Ve Marka Kimliği İlişkisinde Marka Algısının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, N. B. (2005). *İdeolojinin Soykütüğü I: Marx ve İdeoloji*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Çelikçi, A. S. & Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Anemon- Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2), 83-99.

- Çetin, B. N. (2014). Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24(2), 239-265. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157390> adresinden alındı.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 58(3), <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870554.pdf>
- Çetin, H. (2011). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, İ. (2005). *Sanat Eğitiminde Afiş*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çevik, A. (2010). *Politik Psikoloji*. Ankara: Dost Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Chandler, D. & Munday, R. (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chapman, J. (2019). Savaş Propagandası Kültürel Propagandaya Karşı: İkinci Dünya Savaşı Esnasında Britanya'nın Projeksiyonu Konusunda Kurumsal ve İdeolojik Gerilimler. İçinde D. Welch (Der.). *Propaganda Güç ve İkna* (ss. 119-142). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Chomsky, N. (2013). *Medya Denetimi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Churchill, W. (1941, Şubat 9). *Give us the tools*. https://www.historyonthenet.com/authentic-history/1939-1945/1-war/1-39-41/19410209_Churchill_Says_Give_Us_The_Tools.html adresinden alındı.
- Çiçek, M. (2014). Dilbilim/Göstergebilim Ayrımında Gösterge Türleri Üzerine. İçinde A. Güneş (Ed.). *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim: Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* (ss. 209-239). İstanbul: Literatürk Academia.
- Çınar, B. (2015). İkinci Dünya Savaşı'nda Alman 13. SS Dağ Tümeni "Hançer". *Curr Res Soc Sci*. 1(3), 97-110.
- Çınarlı, A. (2004). Döngü Uzmanları (Spin Doctors), Medyatik Yalan ve Kamu Manipülasyonu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (1), <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/pub/issue/7378/96594> adresinden alındı.
- Cipriani, R. (1987). The Sociology of Legitimation. *Current Sociology*, 35/2, 1-20, <https://doi.org/10.1177%2F001139287035002003>.
- Clark, T. (2017). *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Clews, J. C. (1972). *Nasıl Aldatıyorlar*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Çoban, S. (2013). *Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya*. İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Çolak, S. & Aydar, M. (2020). Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme. *BELLETEN*. 84(301), 1045-1096. DOI: 10.37879/belleten.2020.1045.
- Con, E. (2008). *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çorbacı, İ. (2020). *Zihin Kontrolü: Beyin Kontrolü-Hipnoz-Kitle Kontrolü-Algı Yönetimi-Telkin-Parapsikoloji-Psikolojik Savaş-Ölümcül Deneyler*. İstanbul: Çınaraltı Yayın Dağıtım.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitatively*. NJ: Prentice Hall Upper Saddle River.
- Çulhaoglu, M. (1998). *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Culler, J. (2008). *Barthes*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Daugherty, W. E. & Jonowitz, M. (1958). *A Psychological Warfare Casebook*. Baltimore: The John Hopkins Press.
- Davenport, T. H., & Prusak, L. (2001). *İş Dünyasında Bilgi Yönetime: Kuruluşlar Ellerindeki Bilgiyi Nasıl Yönetirler?*. İstanbul: Rota Yayınları.
- David, C. (1991). *Hitler ve Nazizm*. İletişim Yayınları.
- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batıya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Debord, G. (2014). *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, H. (2017). II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): "Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar". *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. XIV/55 - Güz 2017, 147-168.
- Dereli, A. B. (2018). İkinci Dünya Savaşı'nda Propaganda. İçinde M. Karaca & C. Çakı (Ed.). *İletişim ve Propaganda*. (ss. 197-227). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dickson, K. D. (2019). *2. Dünya Savaşı For Dummies*. İstanbul: Nobel Yaşam.
- Dilan, H. B. (1998). *Siyasi Tarih 1914-1939*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Dinç, İ. (2019). *II. Dünya Savaşı'nda Tito ve Partizanlar*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Doğan, İ. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Kullanılan Amerikan Propaganda Afişlerinin Değerlendirmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 13(69), 1134-1148. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4027>.
- Domenach, J. (1995). *Politika ve Propaganda*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Doob, L. W. (1968). Goebbels'in Propaganda Teknikleri. *A. Ü. SBF Dergisi*. Cilt 23, (338-366). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/418/4641.pdf> adresinden alındı.
- Duggan, C. (2014). *İtalya'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Duhm, D. (1996). *Kapitalizmde Korku*. İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Durand, J.-P. (2015). *Marx'ın Sosyolojisi*. İstanbul: Birikim Kitapları.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eberle, H. & Uhl, M. (2017). *Hitler Kitabı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Elden, M., Ulukök, Ö., & Yeygel, S. (2008). *Şimdi Reklamlar...* İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Elif, A. (1999). *Kapitalizmin Krizlerinden İnsanlığın Geleceğine 20. Yüzyılın Bir Bilançosu*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Emeksiz, P. D. (2016). Zihin Kontrol Yöntemleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(42), 1088-1100 https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi42_pdf/4sosyoloji_psi_koloji_felsefe/dimdikemeksiz_pelin.pdf adresinden alındı.
- Engels, F. (1993). *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2005). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Ankara: Erk.
- Erdoğan, İ. (2014). *Medya Teori ve Araştırmaları*. Ankara: Erk Yayınları.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erkul, İ. Ç. (2006). *Dünya Politikasında Commonwealth Örgütü: Üye Devletlerin Çıkarları, Örgütün Etkinliği ve Geleceğinin Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- Erlor, Ö. (2004). *Dış Politika Aracı Olarak Psikolojik Savaşın Tarihsel Evrimi ve Uygulamada Gösterdiği Farklılıklar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eroğul, C. (2012). Siyaset. İçinde G. Atılğan, E. A. Aytekin (Ed.). Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (ss. 17-29). İstanbul: Yordam Kitap.
- Erol, M. S. & Ozan, E. (2017). Türk Dış Politikasında Algı Yönetimi. İçinde B. Karabulut (Ed.). *Algı Yönetimi* (ss. 185-209). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fallis, D. (2014). A Functional Analysis of Disinformation. Paper presented at the i Conference 2014 Proceedings. *University of Arizona*. 621-627. https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/47258/278_ready.pdf?sequence=2&isAllowed=y adresinden alındı.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberalere*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Feldman, M. (1995). *Strategies for Interpreting Qualitative Data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ferguson, N. (2020). *Hazin Savaş: 1914-1918*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Finch, L. (2002). Psikolojik Propaganda: Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Fikirlerin Fikirlerle Savaşı. *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel*, 8(2), 80-99. <https://studylibtr.com/doc/1105520/psikolojik-propaganda---21.-y%C3%BCzy%C4%B1-t%C3%BCrkiye-enstit%C3%BCs%C3%BC> adresinden alındı.
- Firat, N. S. (2008). *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Fischer, K. P. (2020). *Nazi Almanyası: Yeni Bir Tarih*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Fiske, J. (2013). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Fombrun, J. C. & van Riel, C. B. M. (2004). Reputatie Management. Hoe Succesvolle Ondernemingen Bouwen Aan Sterke Reputaties. Amsterdam: Pearson.
- Foster, W. Z. (2011). *Üç Enternasyonalin Tarihi: 1848'den 1955'e Dünya sosyalist ve komünist hareketleri*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freedman, M. (2011). İdeoloji. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Freedman, L. (2019). *Strateji: Bir Tarih*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Freire, P. (2020). *Ezilenlerin Pedagojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fulbrook, M. (2018). *Almanya'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Fyodorov, J. (1992). 2. Dünya Savaşında Sovyet Partizanları. İçinde W. J. Pomeroy (Der.). *Marksizm ve Gerilla Savaşı* (ss. 143-154). İstanbul: Belge Yayınları.
- Fyodorov, J. (1992). 2. Dünya Savaşında Sovyet Partizanları. İçinde W. J. Pomeroy (Der.). *Marksizm ve Gerilla Savaşı* (ss. 143-154). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gali, İ., Gromov, V. İ., Vasilyev, G. A & Şenin, O. S. (2008). *Sovyetler Birliği Neden/Nasıl Yıkıldı*. Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Gazi, M. A. & Çakı, C. (2019). II. Dünya Savaşı'nda Çizgi Filmlerin Mihver Devletleri Tarafından Karşı Propaganda Amaçlı Kullanımı. *SineFilozofi Dergisi*, 5(8), 249-265. DOI:10.31122/sinefilozofi.542931
- Gezgin, S. (2002). Medyanın Toplumsal İşlevi ve Kamuoyu Oluşumu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(12), 11-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22891/244940> adresinden alındı.

- Gildea, R. (2018). *Gölgelerde Savaşanlar: Fransız Direnişçilerinin Gerçek Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Goebbels, J. (2019). *Büyük Yalanlar: Yalanın ve Çürümenin Kitabı*. İstanbul: Zeplin Kitap.
- Gökçe, O. (1996). Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı. *Kurgu Dergisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yayınları.
- Göktepe Acar, G. (2019). *Ezoterik Toplulukların Sosyolojisi: Masonlar Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gönenç, Ö. (2018). *Medyada Algı Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gonionskiy, S. A., Zemskov, I. E., İsrailyan, V. L., Koblyakov, İ. K., Kozirev, S. P., Kostyunin, N. İ., Kutakov, L. N., Milogradov, P. V., Ratiani, G. M., Ryabova, K. D., Sevastyanov, P. P., & Truhanovskiy, V. G. (2013). *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) 5*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler: Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gramsci, A. (2016). *Hapishane Defterleri: Seçmeler*. Ankara: Sol Yayınları.
- Greble, E. (2016). *Saraybosna 1941-1945: Hitler Avrupası'nda Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Grenier, F. (1992). 2. Dünya Savaşı'nda Fransız Partizanları. İçinde W. J. Pomeroy (Der.). *Marksizm ve Gerilla Savaşı* (ss. 178-183). İstanbul: Belge Yayınları.
- Griffin, R. (2014). *Faşizmin Doğası*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Groebler, E. (1999). *Anti-Semitizm: Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Guiraud, P. (2016). *Göstergebilim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güler, M. (2018). Bir manipülasyon aracı olarak rızanın imalatı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 75-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468322> adresinden alındı.
- Güler, R. (2018). *Stratejik İletişim: Güvenlik Odaklı Algı Yönetimi Paradigmaları*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Gültekin, M. (2019). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon Kandırma ve Kandırmanın Psikolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gümüş, V. (2020). *İzmler Serisi - 9: Faşizm*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Gümüşlü, A. (2008). *1980 Sonrası Türkiye'sinde Tiyatro Afişlerinde İmge ve Tipografi Sorunları*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Güneş, A. (2013). Göstergebilim Tarihi. *Humanities Sciences*, 8(4), 332-348. <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsahuman/issue/19921/213207> adresinden alındı.
- Güngör, N. (2018). *İletişim: Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güvenilir, T. & Şeker, Ç. (2018). II. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kullanılan İmgelerin Göstergebilimsel Çözümlemesi "ABD Örneği". *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(23), 1085-1101. http://www.jshsr.org/Makaleler/87128349_04_2018_5-23.ID468.%20G%c3%9cVEN%c4%b0L%c4%b0R%20vd._1085-1101.pdf adresinden alındı.
- Habermas, J. (1997). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harman, C. (2011). *Kaybedilmiş Devrim: Almanya 1918-1923*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Hart, B. L. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Herman, E. S. & Chomsky, N. (2017). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Herman, E. S. (2004). *Medyada İkiyüzlülük: Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Heywood, A. (2014). *Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hite, K. (2019). *Naziler ve Büyü*. İstanbul: Mona Kitap.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Holmes, L. (2002). *Post Komünizm*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Holmes, R. (2022). *II. Dünya Savaşı'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. W. (1996). *Aydınlanmanın Diyalektiği 2*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hosking, G. (2019). *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hubbard, B. (2019). *Tarihte Parlama Anları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Huffman, J. L. (2020). *Japonya Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İnal, A. (2003). Roland Barthes: Bir Avant-Garde Yazarı. *Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 9-38. <https://dSPACE.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/66228> adresinden alındı.
- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum Algı İletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Innis, H. A. (2006). *İmparatorluk ve İletişim Araçları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Institute for Propaganda Analysis (1938). How to Detect Propaganda. *Bulletin of the American Association of University Professors*. 24(1), 49-55. <http://www.jstor.org/stable/40219502> adresinden alındı.
- Ioana, I. & Cracsner, C-E. (2016). Education vs. Indoctrination, AFASES Socio-Humanities, *Scientific Research and Education In the Air Force-AFASES 2016*, 561-574, DOI 10.19062/2247-3173.2016.18.2.11 .
- Iordachi, C. (2019). Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş. İçinde C. Iordachi (Der.). *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (ss. 17-95). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İşçi, O. & Önel, O. (2019). *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917: Harp Yahut İhtilal*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İşık, M., & Eşitti, Ş. (2015). I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimsel İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (3), 655-682. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002366
- İşıldak, S. (2008). Yaratmada İlk Adım: İmge ve İmgelem. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*. 2(1), 64-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirnef/issue/3366/46485> adresinden alındı.
- Jelavich, B. (2019). *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Jenkins, C. (2021). *Kısa Fransa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Johansson, L.R.M., & Xiong, N. (2003). Perception Management: An Emerging Concept for Information Fusion. *Information Fusion*, 4(3), 231-234. [https://doi.org/10.1016/S1566-2535\(03\)00033-2](https://doi.org/10.1016/S1566-2535(03)00033-2)
- Jowett, G. S. & O'Donnell, V. (2017). *Propaganda ve İkna*. İstanbul: Artes Yayınları.
- Judt, T. (2005). *Savaş Sonrası 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, Etnisite ve Kimlik: Sosyalist Paradigmanın Evrimi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kalseth, K. & Cummings, S. (2001). Knowledge Management: Development Strategy or Business Strategy?. *Information Development*. 17 (3), 163–172. <https://doi.org/10.1177/2F0266666014240917>
- Kapani, M. (1983). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Karabulut, B. (2019). Algı Yönetimi ve Uluslararası Güvenlik: Güvenikleştirme Teorisi Örneği. İçinde M. Imil (Ed.). *Propaganda ve Algı Yönetimi* (ss. 11-27). Ankara: Orion Kitabevi.
- Karaca, M. (2018). İtalyan Propagandasında Kült Lider Olgusu: “Il Duce Benito Mussolini”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi e-GİFDER*. 6(2), 1203-1220. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.442905>
- Karaman, E. (2017). Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce’in Göstergibilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*. 34, 25-36. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/419861> adresinden alındı.
- Kaya, S. (2010). *Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği*. Ankara: Nirengi.
- Keegan, J. (2019). *Savaş Sanatı Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kennedy, E. (1979). “‘Ideology’ from Destutt De Tracy to Marx”. *Journal of the History of Ideas*, 40(3), 353-368. DOI:10.2307/2709242.
- Kent, S. (2003). *Stratejik İstihbarat*. Ankara: Asam Yayınları.
- Kerr, G. (2011). *Charlemagne’dan Lizbon Antlaşması’na Avrupa’nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kershaw, I. (2020). *Nazi Diktatörlüğü: Yorum Sorunları ve Perspektifleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keser, N. (2005). *Sanat Sözlüğü*. İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Key, V. O. (1967). *Public Opinion and American Democracy*. New York: Knopf.
- Kirman, M. A. (2004a). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kirman, M. A. (2004b). Beyin Yıkama Teorileri. K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi. *AÜİFD XLV*, sayı 1, 107-132. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/583177> adresinden alındı.
- Kirschner, J. (2020). *Manipülasyon Ama Nasıl*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Kışlalı, A.T. (1997). *Siyaset Bilimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kissenger, H. (2000). *Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. İstanbul: Boyner Yayınları.
- Knight, F. (2000). *Fransız Direnişi: 1940’dan 1944’e*. İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Koç, Y. (2011). *Avrupa İşçi Sınıfları: Kapitalizmin mezar kazıcılığında siyasetsizliğe*. Ankara: Epos Yayınları.
- Kocabay, K. H. (2008). *Tiyatroda Göstergibilim*. İstanbul: E Yayınları.
- Köktürk, C. (2012). *Politics and Culture: Gramsci* [PowerPoint slaytları] <https://pt.slideshare.net/elma22/politics-and-cultureantonio-gramsci?smtNoRedir=1> adresinden alındı.
- Komintern (2021). *Bolşevik Çalışma: Enternasyonal Deneyimi*. İstanbul: Kor Kitap.
- Konopatov, S. N., & Yudin, V. V. (2001). Traditional Concept of "War" Is Obsolete. *Military Thought*, s. 62, 10(1), <https://go.gale.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA73328198&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=08695636&p=AONE&sw=w> adresinden alındı.

- Kumkale, T. T. (2007). *Derin Devlet Nedir?*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Kurban, S. & Akman, H. (2019). Orta Sınıf Üzerinden Kitle Hareketine: Ulusötesi Yönetmel ve İdeolojik Bir Hareket Olarak Faşizmin İki Yüzü. *AYBAK İktisadi ve İdari Bilimler Araştırmaları*. 141-159. https://www.researchgate.net/publication/336156427_ORTA_SINIF_UZERINDEN_KITL_HAREKETINE_ULUSOTESI_YONETSEL_VE_IDEOLOJIK_BIR_HAREKET_OLARAK_FASIZMIN_İKİ_YUZU adresinden alındı.
- Kurban, V. (2020). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kürkçü, E. (Ed.). (1989). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: Savaş ve Anti-Faşist Direniş No: 28*, 913-944. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuru, A. S. (2019). *Zihin Tetikçileri Algı Yönetimi ve Gerçekler*. İstanbul: Karma Kitaplar.
- Kuru, A. S. (2021). *Zihin Tetikçileri: Propaganda ve Algı Yönetimi*. İstanbul: Karma Kitaplar.
- Kurooğlu, H. (2006). *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Laffitte, J. (2021). *Eylemciler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Larrain, J. (1979). *The Concept of Ideology*. Londra: Hutchinson.
- Laswell, H. D. (1951). Political and Psychological Warfare. *Propaganda in War and Crisis* (Ed.). Daniel Lerner. New York: George e. Stewart.
- Le Bon, G. (2020). *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Leab, D. J. (2007). *Orwell subverted: The CIA and the filming of animal farm*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Lee, W. J. (2010). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Lenin, V. I. (2006). *Marx-Engels-Marksizm*. İstanbul: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2017). *Sosyalizm ve Savaş*. İstanbul: Kor Kitap.
- Levent, S. (2015). *İkinci Dünya Savaşı Yolunda Japonya: Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Türk Basımında Japonya İmajı (1933-1941)*. İstanbul: Kitap Dostu Yayınları.
- Levent, S. (2018). *Militarizmden Pasifizme Geçişte Japonya: Askeri İdareden Sivil Yönetime - 1937-1960*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Lindenberg, D. (1989). Fransız Direnişinin Birleştirici Önderi Jean Moulin. İçinde E. Kürkçü (Ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: Savaş ve Anti-Faşist Direniş No: 28* (ss. 930-931). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Linebarger, P. M. A. (2015). *Psychological Warfare*. Kingston, USA: Pickles Partners Publishing.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company.
- Lodziak, C. (2003). *İhtiyaçların Manipülasyonu: Kapitalizm ve Kültür*. İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- Lototski, S. S., Altgovzen, P. L., Vnoçenko, L. N., Lipitski, S. V., Matronov, P. S., Minaylo, S. N., Panov, B. V., Plotnikov, Ü. V., Proektor, D. M., Fedorenko, V.S. ve Şehovtsev, N. İ. (1978). *Sovyet Ordusu: Sovyet Savaş Tarihi*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Macdonald, F. (2016). 2. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Propaganda Yöntemleri. *BBC Culture*. <https://www.bbc.com/turkce/vert-cul-37753076> adresinden alındı.
- Macit, M. H. (2007). *Faşizm ve Nazizm*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Maigret, E. (2014). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mandel, E. (1991). *Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.

- Mandel, E. (1995). *İkinci Dünya Savaşının Anlamı*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mandel, E. (2013). *Geç Kapitalizm*. İstanbul: Versus Kitap.
- Marcus, J. (1992). *Mesoamerican writing systems*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mardin, Ş. (2018). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Markova, I. (2008). Persuasion and Propaganda. *Diogenes Sage Journals*, 217, 55 (1), 37-51. <https://doi.org/10.1177%2F0392192107087916>
- Marx, K. & Engels, F. (2016). *Alman İdeolojisi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. & Engels, F. (2019). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Mazıcı, E. T., & Çakı, C. (2018). Adolf Hitler'in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(3), 290-306. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.369487>
- Mazower, M. (2015). *Avrupa'nın 20. Yüzyılı: Karanlık Kıta*. İstanbul:Alfa Basım Yayın.
- Mazower, M. (2015). *Dünyayı Yönetmek: Bir Fikrin Tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Mazower, M. (2016). *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- McLellan, D. (2012). *İdeoloji*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- McMeekin, S. (2013). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- McMeekin, S. (2021). *Stalin'in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı'nın Yeni Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- McNab, C. (2019). *Hitler'in Ordusu: Nazi Savaş Makinesinin Tarihi 1939-1945*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- McNab, C. (2019). *SS Teşkilatı: Hitler'in Elit Ordusu 1939-1945*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- McNair, B. (2002). Politikada Temsil ve Temsilin Politikası: Halkla İlişkiler, Kamusal Alan ve Demokrasi. J. L'Etang & M. Pieczka (Der.). *Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar* (ss. 79-108). Ankara: Vadi Yayınları.
- Megret, M. (1972). *Psikolojik Savaş*. Ankara: Varlık Yayınları.
- Mehdizade, R. (2017). *Siyasal İknâ Sürecinde Sözsüz İletişimin Önemi: Jest, Mimik ve Beden Duruşu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Merriam, S. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. Revised and expanded from case study research in education. USA: JB Printing.
- Michel, H. (2017). *Faşizmler*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Milgram, S. (2015). *İnsanın Gerçek Doğasını İfşa Eden Deney*. İstanbul: Kafekültür.
- Millburn, M. A. (1998). *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Milner-Gulland, R. & Dejevskiy, N. (1993). *Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Motadel, D. (2015). *İslam ve Naziler*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Murray, C. (2000). *Propaganda: Superhero Comics and Propaganda in World War Two*. Copenhagen: University of Copenhagen Press.
- Mutlu, E. (2012). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Sofos Yayıncılık.
- Ney, A. V. (2019). *Gerilla Harbi ve Propaganda: Gerilla Harbi, Prensipleri ve Tatbikatı Hakkında Notlar*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

- Nişanyan Sözlük (2021, Mayıs 26). İşgal. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C4%B0%C5%9EGAL> adresinden alındı.
- Noelle-Neumann, E. (1998). *Kamuoyu: Suskunluk Sarmalının Keşfi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Nolte, E. (1980). *Faşist Hareketler*. İstanbul: Hür Yayın.
- O'Shaughnessy, N. (2020). *Hitler'i Pazarlamak: İkna, Sunum ve Propaganda*. İstanbul: The Kitap.
- Öksüz, H. (2013). Algı Yönetimi ve Sosyal Medya. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 0(156), 12-15. http://tid.web.tr/ortak_icerik/tid.web/156.Say%C4%B1/3.pdf adresinden alındı.
- Okur, İ. (2010). *Fransa'da İşgal Yılları: Gümüş Kurşun*. İstanbul: Okursoy Kitapları.
- Okuyan, K. (2014). *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-Tezler*. İstanbul: Yazılıma Yayınevi.
- Okuyan, K. (2019). *Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara 1920*. İstanbul: Yazılıma Yayınevi.
- Ölmezoğulları, N. (2016). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Örs, B. H. (2013). İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak. İçinde H. B. Örs (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (ss. 3-48). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Örs, H. B. (2013). Faşizm. İçinde H. B. Örs (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (ss. 477-515). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Orwell, G. (2021). *1984*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Orwell, G. (2021). *Hayvan Çiftliği*. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Otara, A. (2011). Perception: A Guide For Managers And Leaders, *Kigali Institute of Education Journal Of Management And Strategy*, 2(3). <http://repository.rongovarsity.ac.ke/bitstream/handle/123456789/2046/Aguide%20for%20Managers%20and%20Leaders.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı.
- Outhwaite, W. (Ed.). (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Overy, R. (2008). *Hitler Almanya'sı Stalin ve Rüyası*. İstanbul: Erko Yayıncılık.
- Öymen, O. (2014). *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın: Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özal, İ. B. (2019). *Gölge Oyunu: İstihbaratın Kısa Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özal, İ. B. (2019). *Kısa 2. Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özalp, E. (2003). Yeni Bir Dünya Savaşı Olası mı? *Emperyalizm ve Savaş, GELENEK Dergisi, Sayı 77*. <https://gelenek.org/yeni-bir-dunya-savasi-olasi-mi/> adresinden alındı.
- Özarslan, M. Z. (2014). *Kitleleri Harekete Geçirme Aracı Olarak Sosyal Algı Yönetimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Özbek, M. (2015). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. İçinde M. Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* (ss. 21-91). İstanbul: Hil Yayın.
- Özbek, S. (2011). *İdeoloji Kuramları*. İstanbul: Notos Kitap.
- Özçelik, M. (2018). *Yugoslavya'da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özdağ, Ü. (2009). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Özdağ, Ü. (2010). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Basım Yayın.
- Özdağ, Ü. (2020). *Algı Yönetimi: Propaganda, Psikolojik Savaş, Örtülü Operasyon ve Enformasyon Savaşı*. Ankara: Kripto Basım Yayın.
- Özen, Ç. & Akdevelioğlu, A. (2016). II. Dünya Savaşı'nda Fransa'da Liderlik Mücadelesi: III. Cumhuriyet'ten Vichy Fransası'na Fransız Siyasetinde Yapısal Salınım. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 15 (1), 145-172.
- Özen, Ç. & Akdevelioğlu, A. (2017). Hür Fransa'dan IV. Cumhuriyet'e Fransa'da Güçlü Hükümet Mücadelesi: De Gaulle'ün Siyasi Yenilgisi ve Parlamentarizme Geri Dönüş. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 16(1), 81-106.
- Özer, A. M. (2012). Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi ve İç Güvenlik Hizmetleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 33, 147-180. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/286582/makaleler/1/33/arastirmax-bir-modern-yonetim-teknigi-olarak-algilama-yonetimi-ic-guvenlik-hizmetleri.pdf> adresinden alındı.
- Özer, N. P. (2011). *Gazete Haberlerinde Manipülasyon: 28 Şubat Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özgüden, M. (2015). *Hegemonya ve Politik Toplum: Bir Gramsci Okuması*. Ankara: Phoneix Kitap.
- Özkaya, Ö. (2011). *Zihin Kontrolü: İnsan Beyninin Kontrol Altına Alma Yöntemleri*. İstanbul: Paradoks Kitap.
- Özsoy, B. B. (2020). *Ordulaşan Devletler Devletleşen Ordular*. İstanbul: E Yayınları.
- Öztürk, M. (2020). Savaşın Değişen Doğası ve Clausewitz: "Savaş Üzerine" Eleştiriler. *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(6), 1743-1752. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.668771>.
- Pamukoğlu, O. (2018). *Kızıl Gömlekliler: Gayrinizami Savaşın Dünyaca Ünlü Şefleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Pamukoğlu, O. (2022). *Propaganda: Taktik, Örtü ve Aldatma*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Parker, G. (2020). *Cambridge Savaş Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parker, R. A. C. (2009). *2. Dünya Savaşı*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Pauwels, J. (2019). *Büyük Sınıf Savaşı: 1914-1918*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Pehlivanoğlu, M. (2021). *İkinci Dünya Savaşı'nda Propaganda: Hitler ve Stalin'in Propaganda Metotları*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Pelz, W. A. (2017). *Modern Avrupa Halkları Tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Piercy, J. (2021). *Semboller: Evrensel Bir Dil*. İstanbul: Maya Kitap.
- Pizarroso, A. (1999). La Historia de La Propaganda: Una Aproximacion Metodologica. *Historia y Comunicacion Socail*. (4). 145-172.
- Poe, M. T. (2019). *İletişim Tarihi: Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Polat, V. (2016). *Kamuoyu Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Ponting, C. (2020). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Postman, N. (1994). *Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. İstanbul: Ayrintı Yayınları.

- Pratkanis, A. & Aronson, E. (2008). *Propaganda Çağı: İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Pratkanis, A. & Aronson, E. (2018). *İkna Çağı: Propagandanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali*. İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Price, R. (2020). *Fransa'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Priestland, D. (2017). *Kızıl Bayrak: Bir Komünizm Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pustu, Y. (2014). Algı Yönetimi: Kavramsal ve Teorik Bir Bakış Açısı. İçinde B. Karabulut (Ed.). *Algı Yönetimi* (ss. 309-331). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Qualter, T. H. (1980). Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1), 255-307. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001406
- Rehmann, J. (2017). *İdeoloji Kuramları: Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Renatus, F. V. (2020). *Roma Savaş Sanatı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Riasanovsky, N. V. & Steinberg, M. D. (2014). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Richards, J. (2019). George Arliss: Propagandacı Süperstar. İki Savaş Arası Dönemde İngiliz Propagandası. İçinde D. Welch (Der.). *Propaganda Güç ve İkna* (ss. 97-118). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergibilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rifat, M. (2020). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları-1: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rızvanoğlu, K. (2001). *Propaganda Afişlerinin Tarihsel Gelişimi: Başlangıcından 1968'e*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Ryan, K. (2012). 'Don't Miss Your Great Opportunity': Patriotism and Propaganda in Second World War Recruitment, *Visual Studies*, 27(3), 248-261.
- Sabine, G. (2013). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sachar, H. M. (2017). *Avrupa'nın Katli: 1918-1942 Siyasi Bir Tarih*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, Ç. (2017). Sosyal Darwinizm, Nazizm ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Hacettepe HFD*. 7(1), 565-584. http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C7S1_hakemlimakale17.pdf adresinden alındı.
- Salğar, H. (2021). Japonların Kültürel Kimlik Araştırmalarının Japon Milliyetçiliği Üzerindeki Etkileri (İkinci Dünya Savaşından Önceki Süreç). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*. (24), 247-277. <https://doi.org/10.30767/diledeara.875505>
- Sancaktar, C. (2017). *Yugoslavya'da Özyönetim Deneyimi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Sancar, F. (2014). Beyin Yıkama Olgusu Üzerine Kavramsal ve Tarihsel Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 32(7), 328-339. https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi32_pdf/4ilahiyat/sancar_faruk.pdf adresinden alındı.
- Sancar, F. (2016). Dini Cemaatlerin Üye Kazanma Stratejileri Beyin Yıkama Olarak Değerlendirilebilir mi?: Kullandıkları Teolojik Argümanlar Üzerinden Eleştirel Bir Okuma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42). 1915-1927.
- Sancar, S. (2014). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmgö Kitabevi.

- Sander, O. (2019). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sandvoss, C. (2020). Kamuoyu (Public Opinion). İçinde B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü* (ss. 479-480). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Saraç, H. (2019). *Sovyet Propaganda Dili (Bir Asrı Geride Bırakan Ekim Devrimi'nin Dile Getirdikleri)*. İstanbul: Değişim Kitap.
- Saunders, F. S. (2020). *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı: Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmığı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Saydam, A. (2005). *Algılama Yönetimi*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Saydam, A. (2015). *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi Algılama Yönetimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Scheff, T. J. (2006). *Kanlı Öç: Utanç, Duygusallık, Ulusçuluk Bir Savaş Kuramı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Schiller, H. (2018). *Zihin Yönlendirenler*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Schivelbusch, W. (2014). *Uzak Akrabalar: Faşizm, Nasyonal sosyalizm, New Deal, 1933-1939*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seliger, M. (1976). *Ideology and Politics*. Londra: Allen and Unwin.
- Selvi, s. (2008). *Marka Oluşumunda Kimlik ve Kültürün Etkisi: "Golds" Markası Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şenel, A. (1982). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: AÜ SBF Yayınları.
- Şeptulin, A.P. (2017). *Marksist Leninist Felsefe*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Seren, M. (2019). Siyaset ve Propaganda. İçinde M. Imil (Ed.). *Propaganda ve Algı Yönetimi* (ss. 197-225). Ankara: Orion Kitabevi.
- Sert, M. S. (2012). *Hitler'in Müslüman Askerleri*. İstanbul: Bilge Karınca.
- Sertel, S. (2010). *2. Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Severin, W. J., & Tankard, J. W. Jr. (1994). *İletişim Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sevindi, K. (2021). *Sovyet Propaganda Animasyonları*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Seyrek, A. M. (2019). *İzmler Sözlüğü*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Sezer, N. (t. y.). Medya Okuryazarlığı. *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi (AUZEF)*. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/medya_okuryazarligi_u137.pdf adresinden alındı.
- Shabo, M. E. (2008). *Techniques of Propaganda and Persuasion*. USA: Prestwick House, INC.
- Shaw, M. (2020). Savaş (War). İçinde B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü* (ss. 780-783). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sipols, V. & Haalamof, M. (1975). *İkinci Dünya Savaşının Nedenleri: Emperyalizmin Anatomisi*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Smith, B. L. (2021, Ocak 24). Propaganda. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/propaganda> adresinden alındı.
- Smith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Sol Haber Portalı (2019, Mayıs 27). Ünlü deneyde şike şüphesi: O psikoloji deneyi yönlendirilmiş sonuçlara mı dayanıyor? <https://haber.sol.org.tr/bilim/unlu-deneyde-sike-suphesi-opsikoloji-deneyi-yonlendirilmis-sonuclara-mi-dayaniyor-263609> adresinden alındı.
- Sommerville, D. (2018). *2. Dünya Savaşı: 500'ü Aşkın Fotoğraf, Harita ve Savaş Planı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sorokin, P. (1941). *Social and Cultural Dynamics*. New York: American Book Co.
- Sproule, J. M. (1994). *Channels of Propaganda*. Bloomington, IN: Edinfo.
- SSCB Enformasyon Bürosu, Stalin, J. V. (1989). *Tarih Çarpıtcıları*. İstanbul: İnter Yayıncılık.
- Stalin, J. V. (1993). Radyo Konuşması. İçinde, J. V. Stalin, *Eserler Cilt 14* (ss. 258-265). İstanbul: İnter Yayınları.
- Stalin, J. V. (1997). *Leninizmin Sorunları*. İstanbul: İnter Yayınları.
- Stanley, J. (2018). *Demokrasilerde Propaganda Oyunu*. İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Sternhell, Z., Sznajder, M. & Asheri, M. (2012). *Faşist İdeolojinin Doğuşu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Stivers, R. (2012). The Media Creates Us in Its Image. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 32 (3), 203-212. <https://doi.org/10.1177%2F0270467612458065>
- Stone, N. (2019). *İkinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Storer, C. (2015). *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Strachan, H. (2007). Introduction. Andreas Herberg-Rothe (Ed.). In *Clausewitz in the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Strobl, I. (1992). *Faşizme ve Alman İşgaline Karşı Silahlı Direnişte Kadınlar*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sümer, G. (2021). *Soğuk Savaş Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Sun Tzu (2017). *Savaş Sanatı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Tan, A. (2002). *İlke ve Uygulamalarıyla Politik Pazarlama*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Tanilli, S. (2019). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tarhan, N. (2020). *Psikolojik Savaş Gri Propaganda*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taylor, A. J. P. (2015). *İkinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Taylor, K. (2004). *Brainwashing: The Science of Thought Control*. UK: Oxford University Press.
- Temizel H., "Kamuoyu Kurumları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları", Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(15), 126-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28424/302712> adresinden alındı.
- Tepecik, A. (2002). *Grafik Sanatlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Therborn, G. (2017). *İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Thompson, B. J. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür: Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Timsit, S. (2002). *Strategies de Manipulation*. <http://www.syti.net/Manipulations.html> adresinden alındı.
- Timur, T. (2019). *Devrimler Çağı: 1848, 1871, 1917*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Tito, J. B. (1978). *Özyönetimli Sosyalizm*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Tito, J. B. (1992). Yugoslav Kurtuluş Mücadelesinin Belirli Özellikleri. İçinde W. J. Pomeroy (Der.). *Marksizm ve Gerilla Savaşı* (ss. 169-175). İstanbul: Belge Yayınları.
- Toktay, Y. (2019). *Sosyal Medyada Dezenformasyon, Manipülasyon ve Propaganda Etkisi: Zeytin Dalı Harekatı Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Toprak, Z. (2003). *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Traverso, E. (2019). Alman Devrimi 1918-1919. İçinde M. Löwy (Der.). *Devrimler*. (ss. 187-239). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Troçki, L. (1998). *Rus Devriminin Tarihi*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Trory, E. (2010). *Özgürlük Savaşı*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Trory, E. (2016). *Churchill ve Bomba: Pragmatizm Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Tünay, M. (1995). *Siyasal Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tunç, A. & Atılğan, A. (2017). Algı Üzerine Kurulu Yönetimsel Bir Anlayış: Algı'nın Yönetimi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies (Ideastudies)*, 3(5) 228-238. DOI: <http://dx.doi.org/10.26728/ideas.43>
- Tunç, A. (2010). *Tarihi Miras ve Güncel Beklentiler Arasındaki Türkiye*. [23. Türk-Alman Gazetecilik Semineri]. Ankara: Medya ve Bilgi Kirliliği.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2021, Mayıs 26). İşgal. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2021, Ocak 1). Propaganda. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Tutar, H. (2008). *Simetrik ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algı Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tüzüner, Ö. (2018). Terör Örgütünde Doktrinleştirme (Beyin Yıkama) ve Kişiliğin Korunması-Indoctrination (Brainwashing) in Terror Organizations and Protection of Personality. 5. Uluslararası Hukuk Kongresi (International Symposium on Law) 255-270. İstanbul ve Elazığ. <http://doi.org/10.9761/jasss7943>
- Uçarol, R. (2019). *Siyasi Tarih: 1914-2014*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülger, B. (2015). İdeoloji Kavramının Tarihsel Arka Planı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. İçinde G. Ülger (Ed.). *Propaganda Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler* (ss. 1-39). İstanbul: Beta.
- Ülker, Ş. (2022). *Hitler: Demokrasiden Diktatörlüğe*. İstanbul: Sia Kitap.
- Uluyağcı, C. (2007). Simge Kavramı ve Bir Film Çözümlemesi: Karşılaşma. *Selçuk İletişim Dergisi*. 5, 1, 217-224. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177935> adresinden alındı.
- Ünal, M. F. (2012). *Roland Barthes'ta Mitlerin Okunuşu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, M. F. (2016). Göstergibilimin Serüveni, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Mütefekkir*, 3(6), 379-398. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266793> adresinden alındı.
- Ünal, M. F. (2016). Göstergibilimin Serüveni. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(6), 379-398. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266793> adresinden alındı.

- Üngör, Ç. (2017). Batı Demokrasilerinde Medya: Noam Chomsky. İçinde Y. Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (ss. 389-390). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Ushmm (2021, Temmuz 13). İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver İttifakı. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/axis-alliance-in-world-war-ii> adresinden alındı.
- Utkugün, C. (2018). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüsle Mücadelede Yaşanan Önemli Sorunlar ve Alınan Tedbirler, *International Balkan University Turkish Studies*, 13(24), 251-286. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14460>
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse & Society*, 17(2), 359-383. <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf> adresinden alındı.
- Van Dijk, T. A. (2019). *İdeoloji: Multidisipliner Bir Yaklaşım*. Ankara: Hece Yayınları.
- Vanlıoğlu, M. (2018). Siber Propaganda ve Dezenformasyon: Kitle Kaynaklı Troll Birimleri. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 206-235. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/481596> adresinden alındı.
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/59826> adresinden alındı.
- Vatandaş, S. (2020). *İletişim Kültürü ve İdeoloji*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Vodinalı, S. & Akıncı Çotok, N. (2015). Siyasal Propaganda Bağlamında Siyasal Reklamlar: 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde AKP/CHP/MHP Partileri TV Reklamları Üzerine Bir Değerlendirme. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11), 497-531. <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Selcen%20VODI%CC%87NALI%20%26%20Nesrin%20AKINCI%20C%CC%A7O%CC%88TOK.pdf> adresinden alındı.
- Volckmann, R. W. (1954). *We Remained: Three Years Behind Enemy Lines in the Philippines*. USA: W. W. Norton & Company.
- Volpi, F. (2020). Siyaset (Politics). İçinde B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü* (ss. 807-810). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Von Clausewitz, C. (2008). *Savaş Üzerine*. İstanbul: Doruk Yayınevi.
- Vural, A. M. (1999). *Yerel Basın ve Kamuoyu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Walzer, M. (2017). *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Strasbourg: Council of Europe Report. DGI(2017)09 <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> adresinden alındı.
- Weaver, H. D. (2001). Medya Gündem Kurması ve Medya Manipülasyonu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(4), 44-56. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/178127> adresinden alındı.
- Weinberg, G. L. (2009). *Zafer Vizyonları*. İstanbul: Alkim Yayınevi.
- Welch, D. (2019). "Bugün Almanya, Yarın Bütün Dünya": Nazi Propagandası ve Topyekûn Savaşı, 1943-45. İçinde D. Welch (Ed.). *Propaganda Güç ve İkna* (ss. 143-161). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Welch, D. (2019). Pandora'nın Kutusunu Açmak: Propaganda, Güç ve İkna. İçinde D. Welch (Ed.). *Propaganda Güç ve İkna* (ss. 15-39). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Wiewiorka, O. (2016). *The French Resistance*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wikipedia (2020). Dezenformasyon. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dezenformasyon> adresinden alındı.
- Williams, R. (2018). *Anahtar Sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Winn, D. (1983). *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. London: The Octagon Press.
- Wood, Anthony (1979). *The Russian Revolution*. United Kingdom: Pearson Education.
- Wright, Q. (1983). *A Study of War*. USA: Midway Reprint. The University Of Chicago Press.
- Yağmurlu, A. (2018). Bir Aşk ve Nefret Hikayesi: Halkla İlişkiler ve Propaganda. *Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* - Sayı 46. <https://iletisimdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/IKAD/article/view/490> adresinden alındı.
- Yalçınkaya, H. (2004). *Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yalçınkaya, H. (2010). Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler. *İçinde Savaş: Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar*. (Der.). H. Yalçınkaya. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yaman, Ö. M. (2007). *Bir İktidar Aracı Olarak Propaganda*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yaşlı, F. (2016). *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*. Ankara: Alabanda Akademi.
- Yaşlı, F. (2020). *Gençlerle Baş Başa Faşizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yaylagül, L. (2014). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yengin, A. D. (2012). Mekanikleşen Birey: Arçelik Örneğinin R. Barthes'a Göre Çözümlemesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*. 2(1), 13-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/13008/156729> adresinden alındı.
- Yeşilyurt, Ş. (2018). *Tiyatro Afişlerinin Göstergibilimsel Açından İncelenmesi ve Oyun Atölyesi Tiyatrosu İçin Afiş Tasarımları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yetiş, M. (2012). Hegemonya. *İçinde G. Atılgan & E. A. Aytekin (Haz.). Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler arası İlişkiler* (ss. 87-99). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(12), 62-75. http://www.uysad.com/FileUpload/as907385/File/5-ozgur-yildiz_ii-dunya-savasina-genel-bir-bakis.pdf adresinden alındı.
- Yılmaz, A. (2020). İnsan Ticaretinin Kamu Spotu Reklamlarında Sunumu: Roland Barthes'ın Mit Olgusu Üzerinden Göstergibilimsel Analiz. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 6(1), 8-34. <http://www.gam.gov.tr/files/11-2.pdf> adresinden alındı.
- Yılmaz, M. (2009). Enformasyon ve Bilgi Kavramları Bağlamında Enformasyon Yönetimi ve Bilgi Yönetimi. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 49(1), 95-118. <http://dctf.dergisi.ankara.edu.tr/index.php/dctf/article/view/967/649> adresinden alındı.
- Yılmaz, M. (2013). "Medya ve Siyaset İlişkilerinin Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: KKTC Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 230-252. <http://www.itobiad.com.tr/download/article-file/92687> adresinden alındı.

- Yılmaz, M. C. (2020, Temmuz 25). *Lisanımız Döndüğünce: Haber Odalarının Tercümeyle İmtihanı*. <https://teyit.org/lisanimiz-dondugunce-haber-odalarinin-tercumeyle-imtihani> adresinden alındı.
- Yılmaz, S. (2017). Psikolojik Savaş Anlayışı ve İstihbarat Savaşları. İçinde B. Karabulut (Ed.). *Algı Yönetimi* (ss. 65-97). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yılmaz, Y. K. (2007). *Propaganda Aracı Olarak Sinema: 1990 Sonrası Amerikan Filmlerinde Propagandanın Kullanımı Üzerine Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yoloğlu, N. (2017). Küresel Medya ve İletişim Anlayışında Aktüel Enformasyondan Dezenformasyona Yöneliş. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 2(1): 8-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/311942> adresinden alındı.
- Yücel, E. (2017). *Propaganda: Hitler'in Müftüsünden Nazi Türklere Bir Diktatörün Otopsi*. İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Zeybek, B. (2016). *Siyasal Reklam İkna ve Retorik*. İstanbul: Beta Basım.
- Zimbaro, P. (1971). The Power And Pathology Of Imprisonment. *Washington: US Government Printing Office*. 70-179. <http://pdf.prisonexp.org/congress.pdf> adresinden alındı.
- Zimbaro, P. (2015). *Şeytan Etkisi: Kötülüğün Psikolojisi*. İstanbul: Say Yayınları.

Görsel kaynakları listesi

- All World Wars (2021). *Russian WW2 Propaganda posters* [Poster]. <https://www.allworldwars.com/index.htm> adresinden alındı.
- Altervista (2022). *Seconda guerra mondiale: Italia* [Poster]. <http://antoniobassetti.altervista.org/altro/manifesti/seconda-guerra-mondiale-2/> adresinden alındı.
- Boris Yeltsin Presidential Library (2021). *WW2 In archival documents* [Poster] . <https://www.prlib.ru/en/> adresinden alındı.
- Comando Supremo (2022). *Italian WW2 Propaganda Posters* [Poster]. <https://coman.dosupremo.com/> adresinden alındı.
- Flickr (2022). *German WWII Recruitment Poster* [Poster]. <https://www.flickr.com/> adresinden alındı.
- Histomil (2022). *WW2 Propaganda arts & political objects* [Poster]. <http://histomil.com/> adresinden alındı.
- History in posters (2022) *Yugoslavian anti Nazi poster* [Poster]. <https://history.inposters.tumblr.com/> adresinden alındı.
- Imgur (2022). *WWII War posters from Yugoslavia* [Poster]. <https://imgur.com/> adresinden alındı.
- L'Histoire Par l'image (2022). *L'affiche rouge* [Poster]. <https://histoire-image.org/fr> adresinden alındı.
- L'Histoire Par l'image (2022). *La propagande allemande* [Poster]. <https://histoire-image.org/fr> adresinden alındı.
- Paris Musees (2022). *Paris Musees collections* [Poster]. <https://www.parismusees.collections.paris.fr/fr> adresinden alındı.
- Propaganda & Advertising (2022). *Croatia WW2 Propaganda Collection* [Poster]. <https://propadv.com/> adresinden alındı.
- Propaganda & Advertising (2022). *Japan WW2 Propaganda Collections* [Poster]. <https://propadv.com/> adresinden alındı.

- Propagandapolis (2021). *Soviet prints* [Poster]. <https://propagandapolis.com/collections/soviet> adresinden alındı.
- Redbubble (2022). *WW2 Posters* [Poster]. www.redbubble.com adresinden alındı.
- Reddit (2021). *Propaganda Posters* [Poster]. <https://www.reddit.com/r/PropagandaPosters/> adresinden alındı.
- UNT Digital Library (2021). *Government Documents Department* [Poster]. <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc413/> adresinden alındı.
- Ushmm (2021). *Propaganda and the American Public* [Poster]. <https://perspectives.ushmm.org/> adresinden alındı.
- Ushmm (2022). *Nazi Posters* [Poster]. <https://www.ushmm.org/> adresinden alındı.
- Wikimedia Commons (2022). *War art in the national archives* [Poster]. <https://commons.wikimedia.org/> adresinden alındı.
- World War II in Pictures (2022). *Japanese Propaganda Posters of World War II* [Poster]. <http://worldwartwo.filminspector.com/> adresinden alındı.

2. Basım

BRAİLLE OKUMA-YAZMA

Öğr. Gör. Ramazan Karataş

BRAİLLE OKUMA-YAZMA

Öğr. Gör. Ramazan Karataş

Yayın No.: 3665

Eğitim No.: 767

ISBN: 978-625-439-916-9

E-ISBN: 978-625-439-917-6

Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın -selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Lale Yalçın -laleenobel@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karataş, Ramazan.

Braille Okuma-Yazma / Ramazan Karataş

2. Basım, VI + 130 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-439-916-9

E-ISBN: 978-625-439-917-6

1. Braille 2. İngilizce Braille 3. Görme Engelli Yazısı 4. Altı Nokta 5. Kabartma Daktilosu 6. Tablet ve Çivi 7. Nemeth Code

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Ön Söz	iii
Bölüm 1 - Görme Engelliler Yazı Tarihi ve Yazı Araç-Gereçleri	1
Bölüm 2 - Türkçe Braille Alfabeti	19
Bölüm 3 - Türkçe Braille Yazısı Tek Harfli Kelime Kısaltmaları ve Noktalama İşaretleri	31
Bölüm 4 - Türkçe Braille Yazısı Hece-Kelime Kısaltmaları	51
Bölüm 5 - Nemeth Code Braille Matematik Temel Matematik 1	67
Bölüm 6 - Nemeth Code Braille Matematik Temel Matematik 2	83
Bölüm 7 - Nemeth Code Braille Matematik İleri Düzey Matematik	99
Bölüm 8 - İngilizce Braille Yazısı	111
Kaynakça	125
Yazar Hakkında	129

Kaynakça

- Augusto, C. (2018). Frank H. Hall. *American Printing House for the Blind*. <https://sites.aph.org/hall/inductees/frank-h-hall/>
- Bertman, S. (2016, July 14). Louis Braille and the night writer. *History Today*. <https://www.historytoday.com/louis-braille-and-night-writer>
- Boyd, B., & Bargerhuff, M. E. (2009). Mathematics education and special education: Searching for common ground and the implications for teacher education. *Mathematics Teacher Education and Development*, 11, 54-67.
- Bullock, j. D., & Galst, J. M. (2009). The story of Louis Braille. *Archives of Ophthalmology*, 127(11), 1532-1533. <https://doi.org/10.1001/archophthalmol.2009.286>
- Cassin, B., & Rubin M. L. (2012). *Dictionary of Eye Terminology* (6th ed.). Triad Publishing.
- Cooper, H. L. (2010, September 1). A brief history of tactile writind systems for readers with blindness and visual impairments. *Texas School for the Blind and Visullay Impaired*. <https://www.tsbvi.edu/seehear/spring06/history.htm>
- Daneman, M. (1988). How reading Braille is both like and unlike reading print. *Memory & Cognition*, 16(6), 497-504.
- Drigas, A. & Ioannis, K. (2014). On line and other ICTs applications for teaching math in special education. *International Journal of Recent Contributions from Engineering Science and IT* 2(4), 46-53. <https://doi.org/10.3991/ijes.v2i4.4204>
- Guerreiro, J., Gonçalves, D., Marques, D., Guerreiro, T., Nicolau, H., & Montague, K. (2013). *The today and tomorrow of Braille learning*. 15th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility, Washington.
- Gulley, A. P., Smith, L. A., Price, J. A. Prickett, L. C., & Ragland, M. F. (2017). Process-driven math: an auditory method of mathematics instruction and assessment for students who are blind or have low vision. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 111(5), 465-471.

- Hong, S., & Erin, J. (2004). The impact of early exposure to uncontracted Braille reading on students with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 98(6), 325-340. <https://doi.org/10.1177/0145482X0409800602>
- Ivy, S. E., & Hooper, J. D. (2015). Using constant time delay to teach Braille and the Nemeth code for mathematics and science notation to students making the transition from print to Braille. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 109(5), 343-358.
- Jarowski, B. (2006). Theory and practice in mathematics teaching development: Critical inquiry as a mode of learning in teaching. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 9(2), 187-211. <https://doi.org/10.1007/s10857-005-1223-z>
- Khochen-Bagshaw, M. (2011). *Reading through touch, importance and challenges* [Paper Presentation]. World Congress Braille 21, Leipzig, Germany. https://www.researchgate.net/publication/258265976_Reading_through_touch_importance_and_challenges
- Klingenberg, O. G., Holkesvik, A. H., & Augestad, L. B. (2019). Research evidence for mathematics education for students with visual impairment: *A systematic review. Cogent Education*, 6(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2019.1626322>
- Laroche, L., Labbe, C-A., Benoît, C., St-Pierre-Lussier, F., & Wittich, W. (2017). Current use of contracted and uncontracted French Braille in Quebec. *British Journal of Visual Impairment*, 35(3), 232-246. <https://doi.org/10.1177/0264619617711731>
- Leat, S. J., Legge, G. E., & Bullimore, M. A. (1999). What is low vision? A revolution of definitions. *Optometry and Vision Science*, 76(4), 198-211.
- Malinski, M. (1996). Why parents should learn Braille. *Future Reflections*, 15(3). <https://nfb.org/sites/default/files/images/nfb/publications/fr/fr15/issue3/fl50308.html>
- Naipal, S., & Rampersad, N. (2018). A review of visual impairment. *African Vision and Eye Health*, 77(1), 1-4.
- Nishanthi, R. (2018). The importance of learning english in today world. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 3(1), 871-874. <https://doi.org/10.31142/ijtsrd19061>
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2017). *Braille Matematik Kılavuzu*. Erişim adresi: http://orgm.meb.gov.tr/dosyalar/00001/braille_mat_kilavuzu.pdf
- Pascolini, D., & Mariotti, S. P. (2011). Global estimates of visual impairment: 2010. *The British Journal of Ophthalmology*, 96(5), 614-618.
- Pierce, B. & Cheadle, B. (1995). *The world under my fingers: Personal Reflections on Braille*. National Federation of the Blind.
- Pratama, A. R., Saputro, D., & Riyadi, R. (2018). Problem solving of student with visual impairment related to mathematical literacy problem. *Journal of Physic Conference Series* 1008(1), 1-10. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1008/1/012068>
- Radojichikj, D. D. (2015). Students with visual impairments: Braille reading rate. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 3(1), 1-5. <https://doi.org/10.23947/2334-8496-2015-3-1-1-5>

- Roth, G. A., & Fee, E. (2011). The invention of Braille. *American Journal of Public Health, 101*(3), 454-454. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2010.200865>
- Sofia, C. (2016). Foreign language learning for the visually impaired in the region of central Macedonia, Greece: problems and suggestions. *US-China Foreign Language, 14*(3), 214-226. <https://doi.org/10.17265/1539-8080/2016.03.005>
- Willings, C. (2019, June 9). Sensory input. *Teaching Students with Visual Impairments*. <https://www.teachingvisuallyimpaired.com/sensory-input.html>
- Withagen, A., Vervloed, M. P. J., Janssen, N. M., Knoors, H., & Verhoeven, L. (2010). Tactile functioning in children who are blind: a clinical perspective. *Journal of Visual Impairment & Blindness, 104*(1), 43-54. <https://doi.org/10.1177/0145482X1010400108>

Kitapta yer alan görsellerin bir kısmı aşağıdaki sayfalardan alınmıştır:

<https://www.tsbvi.edu/>

<https://www.historytoday.com/>

<https://brailles.perkins.org/>

<https://www.aph.org/>

2. Basım

ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİ

Ahmet Aytekin

ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİ

Ahmet Aytekin

Yayın No.: 1138
ISBN: 978-625-433-633-1
E-ISBN: 978-625-433-634-8
Basım Sayısı: 2. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Dilek Gezgin -dilek@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehmet Çakır -mehmet@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aytekin, Ahmet.

Çok Kriterli Karar Analizi / Ahmet Aytekin

2. Basım, XVI + 582 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-433-633-1

E-ISBN: 978-625-433-634-8

1. Karar 2. Çok Kriterli Karar Analizi 3. Çok Kriterli Karar Verme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostım OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	xiii
TEŞEKKÜR.....	xv
I. GİRİŞ.....	1
1. KARAR KURAMLARI.....	5
1.1. Beklenen Değer ve Beklenen Fayda Kuramları.....	5
1.2. Beklenti ve Birikimli Beklenti Kuramları.....	9
1.3. Tatmin Kuramı.....	13
1.4. Kuramlara Eleştiriler ve Paradokslar.....	15
1.4.1. Allais Paradoksu.....	15
1.4.2. Elsborg Paradoksu.....	16
1.4.3. St. Petersburg Paradoksu.....	17
1.4.4. Diğer Paradokslar ve Eleştiriler.....	17
1.5. Çok Boyutlu Karar Kuramları ve Görüşleri.....	18
1.5.1. Çok Nitelikli Fayda ve Değer Kuramları.....	19
1.5.1.1. Çok Nitelikli Değer Kuramı.....	22
1.5.2. Avrupa Okulu ve Üstünlük Tabanlı Yaklaşım.....	23
2. KARAR PROBLEMLERİNİN GENEL YAPISI, ÖZELLİKLERİ VE TEMEL ÇÖZÜM ARAÇLARI.....	27
2.1. Çok Kriterli Karar Probleminin Bileşenleri ve Genel İşlem Adımları.....	27
2.2. Karar Probleminin ve Kriterlerinin Tanımlanmasında Kullanılabilecek Teknikler.....	30
2.2.1. Uzman Görüşü Alınması.....	30
2.2.2. Beyin Fırtınası.....	31
2.2.3. Nominal Grup Tekniği.....	32
2.2.4. Balık Kılıcı.....	33
2.2.5. Delphi.....	35

2.3. Kararın Çeşitleri, Karar Ortamları ve Çözüm Kriterleri.....	37
2.3.1. Belirlilik Altında Karar Verme.....	38
2.3.1.1. Doğrusal Programlama.....	39
2.3.2. Belirsizlik Altında Karar Verme	47
2.3.2.1. Eşit Olasılık (Laplace) Ölçütü.....	47
2.3.2.2. Maksimaks (İyimserlik/Plunger) Ölçütü.....	49
2.3.2.3. Maksimin (Kötümserlik/Wald) Ölçütü.....	50
2.3.2.4. Minimaks (Pişmanlık/Savage) Ölçütü.....	50
2.3.2.5. Gerçekçilik (Uzlaşma/Hurwicz) Ölçütü.....	52
2.3.3. Risk Ortamında Karar Verme	54
2.3.3.1. Beklenen Değer Ölçütü	55
2.3.3.2. Beklenen Fırsat Kaybı Ölçütü	56
2.3.3.3. Tam/Mükemmel Bilginin Beklenen Değeri Ölçütü.....	57
2.3.3.4. En Büyük Olasılık Ölçütü	57
2.3.3.5. Hırs Düzeyi Ölçütü.....	58
2.3.3.6. Karar Ağaçlarının Karar Problemlerinde Kullanılması.....	59
2.3.4. Rekabet Altında Karar Verme.....	61
2.3.4.1. İki Kişili Sıfır Toplamlı Oyun	62
II. ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİNDE ÖLÇEKLENDİRME.....	67
3. YENİDEN ÖLÇÜM VE TERCİHLERİN ALINMASI.....	70
3.1. Doğrudan Karşılaştırmalı Ölçüm.....	70
3.1.1. İkili kıyaslama içeren ölçeklerle ölçüm.....	71
3.1.2. Dengeli Tamamlanmış Blok.....	72
3.1.3. Doğrudan Sıralama.....	73
3.1.4. Para-Metrik Ölçüm.....	74
3.1.5. Birim-Toplam Kazançla Ölçüm	74
3.1.6. Kategorik Ölçeklerle Ölçüm.....	75
3.2. Doğrudan Karşılaştırma İçermeyen Ölçüm.....	79

3.2.1. Sürekli Derecelendirme	79
3.2.2. Sıralanmış Dereceli Ölçüm.....	80
3.2.3. Stapel Ölçeği	80
3.2.4. Tutum Ölçekleri.....	81
3.2.4.1. Bogardus Ölçeği.....	83
3.2.4.2. Thurstone Ölçeği	84
3.2.4.3. Likert Ölçeği	86
3.2.4.4. Guttman Ölçeği	87
3.2.4.5. Osgood Ölçeği.....	88
3.2.5. ARAT ile Tercihlerin Alınması	89
4. NORMALİZASYON VE NORMALİZASYON TEKNİKLERİ.....	92
4.1. Optimizasyon Yönüne Bağlı Normalizasyon Teknikleri.....	94
4.2. Optimizasyon Yönünden Bağımsız Normalizasyon Teknikleri	97
4.3. Karma Normalizasyon Teknikleri.....	99
4.4. Normalizasyon Tekniklerinin Örnek Uygulama ile İncelenmesi ..	100
5. AĞIRLIKLANDIRMA VE AĞIRLIKLANDIRMA TEKNİKLERİ	107
5.1. Nesnel Ağırlıklandırma Teknikleri	108
5.1.1. Standart Sapma Ağırlıklandırma Tekniği	108
5.1.2. Varyans Prosedürü Ağırlıklandırma Tekniği	110
5.1.3. CRITIC	110
5.1.4. Entropi Ağırlıklandırma Tekniği	111
5.1.5. CILOS	112
5.1.6. IDOCRIW.....	115
5.1.7. MEREC	116
5.1.8. Nesnel Ağırlıklandırma Teknikleriyle Örnek Uygulama.....	119
5.2. Öznel Ağırlıklandırma Teknikleri.....	125
5.2.1. SMART ile Ağırlıklandırma	125
5.2.2. Doğrudan Değerlendirme Ağırlıklandırma Tekniği	126

5.2.3. Sözel İfadelerle Ağırlıklandırma Tekniği	126
5.2.4. Sıralama Ağırlıklandırma Tekniği	128
5.2.5. Telafi Ağırlıklandırma Tekniği	130
5.2.6. Salınım Ağırlıklandırma Tekniği	132
5.2.7. ARAT ile Ağırlıklandırma	133
5.2.8. İkili Karşılaştırma Ağırlıklandırma Tekniği	136
5.2.9. SWARA	140
5.2.10. BWM	142
5.2.11. DEMATEL.....	147
5.3. Karma Ağırlıklandırma Teknikleri	152
III. ETKİNLİK ANALİZİ, SEÇİM VE SIRALAMA PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜNDE KULLANILAN YÖNTEMLER.....	155
6. ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİNDE TEMEL YÖNTEMLER.....	156
6.1. Baskınlık.....	156
6.2. Maksimaks.....	158
6.3. Maksimin.....	159
6.4. Leksikografik Yöntem	160
6.5. Doğrusal Atama Yöntemi	160
6.6. Bağlayıcı Eşik ve Ayırıcı İstek Düzeyi Yöntemleri.....	161
7. MAUT.....	162
7.1. MAUT- İşlem Adımları	164
7.2. MAUT ile Melek Yatırımcı İçin Yatırım Yapılacak Projenin Seçimi ...	166
8. SAW.....	168
8.1. SAW- İşlem Adımları	170
8.2. SAW ile Melek Yatırımcı İçin Yatırım Yapılacak Projenin Seçimi	171
9. SMART.....	172
9.1. SMART- İşlem Adımları.....	173
9.2. SMART ile Isı Yalıtımı Firması Seçimi.....	175
10. AHP.....	177

10.1. AHP'nin Genel Özellikleri ve Eleştiriler	178
10.2. AHP'nin İşlem Adımları	182
10.3. AHP ile Araç Takip Sistemi Seçimi	187
11. ANP	191
11.1. ANP'nin Genel Özellikleri ve Eleştiriler	191
11.2. ANP- İşlem Adımları	197
11.3. ANP ile Personel Seçimi	198
12. ELECTRE	209
12.1. ELECTRE I	214
12.2. ELECTRE II	216
12.3. ELECTRE III	218
12.4. ELECTRE IV	220
12.5. ELECTRE Iv	221
12.6. ELECTRE-I ile Yatırım Yapılacak Firma Seçimi	222
12.7. J-Electre Yazılımı ile ELECTRE II-III-IV-Iv İçin Örnek Uygulamalar	229
13. PROMETHEE	235
13.1. PROMETHEE I ve II	237
13.2. GAIA	240
13.3. PROMETHEE III	241
13.4. PROMETHEE IV	242
13.5. PROMETHEE V	243
13.6. PROMETHEE VI	244
13.7. PROMETHEE-I, II ve III ile Güneş Enerji Santrali Kuruluş Yeri Seçimi	245
13.8. Visual PROMETHEE ile GAIA ve PROMETHEE-V Çözümleri ...	259
14. TOPSIS	264
14.1. TOPSIS- İşlem Adımları	267
14.2. TOPSIS ile İnşaat Bağlayıcısı Seçimi	268

15. VIKOR.....	270
15.1. VIKOR- İşlem Adımları	272
15.2. VIKOR ile Üretilecek Bisiklet Modelinin Seçimi.....	274
16. GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ	276
16.1. Gri İlişkisel Analiz ile Egzoz Sistemi İçin Tedarikçi Seçimi	280
17. MOORA, MULTIMOORA VE MOOSRA	284
17.1. MULTIMOORA ile Güney Asya Ülkelerinin Yoksulluk Değerlendirmesi.....	287
17.2. MOOSRA	292
17.3. MOOSRA ile Güney Asya Ülkelerinin Yoksulluk Değerlendirmesi	293
18. REF	294
18.1. REF-I	296
18.1.1. REF-I ile Burs Verilecek Öğrencilerin Seçilmesi.....	301
18.2. REF-II.....	304
18.2.1. REF-II ile Kripto Varlık Sağlayıcısı Borsa Seçimi.....	306
18.3. REF-III.....	308
18.3.1. REF-III ile Kamu Kurumu Bölge Müdürlüklerinin Etkinlik Sıralaması	310
19. TODIM	313
19.1. TODIM ile Temizlik Şirketi Seçimi	316
20. COPRAS.....	318
20.1. COPRAS ile Plastik Ürünleri Üretimi İçin Ham Madde Seçimi..	320
21. ARAS.....	321
21.1. ARAS ile Atık Dönüşüm Sistemi Kuruluşu ve İşletimi İçin Firma Seçimi	324
22. WSM, WPM VE WASPAS.....	325
22.1. WASPAS ile Yılın Çalışanına Verilecek Ödülün Belirlenmesi	327
23. EDAS.....	329

23.1. EDAS ile Otel Yeri Seçimi	331
24. CODAS	333
24.1. CODAS ile Sağlık Bilgi Sistemi Seçimi	335
25. CoCoSo.....	338
25.1. CoCoSo ile Çip Tedarikçisi Seçimi	340
26. KARMA.....	342
26.1. KARMA ile Personel Seçimi.....	345
27. MAPPAC	349
27.1. MAPPAC ile Lastik Zincir Sistemi Seçimi	351
28. MACBETH.....	353
28.1. MACBETH ile Yatırım Stratejisinin Seçilmesi.....	357
29. PSI.....	367
29.1. PSI ile Ülkelerin Bilgi ve Teknoloji Çıktılarına Göre Değerlendirilmesi	369
30. MAIRCA.....	371
30.1. MAIRCA ile Kalorifer Kömürü Seçimi	374
31. MARCOS	376
31.1. MARCOS ile Toplu Taşıma Aracı Seçimi	379
32. MABAC.....	380
32.1. MABAC ile Depo Yeri Seçimi	382
33. RIM.....	385
33.1. RIM ile Yayınevi İçin Editör Seçimi	387
34. ROV	390
34.1. ROV ile Otel Seçimi.....	391
35. TAKSONOMİ.....	392
35.1. Taksonomi Yöntemi ile Güvenlik Şirketi İçin Tesis Değerlendirmesi.	397
36. ORESTE	400
36.1. ORESTE ile Altı Sigma Stratejisi İçin Danışman Firma Seçimi	403
37. QUALIFLEX.....	406

37.1. QUALIFLEX ile Reklam Verilecek Etkileyici Seçimi.....	407
38. CRADIS.....	409
38.1. CRADIS ile Ayçiçeği Tohumu Seçimi	412
39. PIV.....	413
39.1. PIV ile İşletme Kurumsal Kaynak Sistemi Seçimi.....	414
40. OCRA	416
40.1. OCRA ile Ülkelerin Demokrasi ve Çevre Politikaları Etkinliği Bağlamında Sıralanması	418
41. VERİ ZARFLAMA ANALİZİ	420
41.1. CCR Modeli.....	422
41.2. BCC Modeli.....	426
41.3. Gıda Ürünleri İhracatçısı Şirketlerin Finansal Etkinliğinin Ölçümü	428
42. EATWIOS.....	444
42.1. EATWIOS ile Üniversitelerin Etkinlik Değerlendirmesi	448
IV. SINIFLANDIRMA PROBLEMLERİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER	451
43. ELECTRE-TRI	452
43.1. ELECTRE TRI ile Kursiyerlerin Sınıflandırılması	455
44. FLOWSORT	457
44.1. FlowSort ile Giyim İşletmesi Şubelerinin Sınıflandırılması.....	460
45. TOPSIS-SORT VE B, C TÜREVLERİ	463
45.1. TOPSIS-Sort ile Büro Çalışanlarının Eğitim Sınıflarına Atanması ..	467
46. CODAS-SORT	471
46.1. CODAS-Sort ile Lojistik İşletmesine Ait Araçların Bölgelere Atanması	474
47. MULTIMOORA-SORT	476
47.1. MULTIMOORA-Sort ile Balkan Ülkelerinin Ekonomik Açından Sınıflandırılması.....	480
48. VIKOR-SORT	483

48.1. VIKOR-Sort ile Cevher Bölgelerinin Sınıflandırılması	486
49. AHP-SORT	489
49.1. AHP-Sort ile Depoların Bakım ve Yenileme İçin Sınıflandırılması	491
50. REF-SORT	496
50.1. REF-Sort ile Öğrencilerin Staj Atamalarının Gerçekleştirilmesi	498
V. BÜTÜNLEŞİK KARAR VERME, ÇOK AMAÇLI KARAR VERME, GRUP KARAR VERME, DUYARLILIK ANALİZİ, YÖNTEM SEÇİMİ VE SINIFLANDIRMA	501
51. BÜTÜNLEŞİK KARAR MODELLERİ VE TOPLULAŞTIRMA.....	501
51.1. Ortalama Tekniği	502
51.2. Baskınlık Tekniği.....	503
51.3. Borda Tekniği	504
51.4. Copeland Tekniği.....	504
51.5. Toplulaştırma Teknikleriyle Çok Kriterli Karar Problemi Çözümü	505
52. ÇOK AMAÇLI KARAR VERME	506
52.1. Hedef Programlama	506
52.1.1. Eşit Ağırlıklı Çok Hedefli Problem Çözümü.....	508
52.1.2. Ağırlıklı Hedef Programlama ile Problem Çözümü	512
52.1.3. Öncelikli Hedef Programlama ile Problem Çözümü.....	513
52.1.4. Chebyshev Hedef Programlama ile Problem Çözümü.....	516
52.2. Epsilon Kısıt	517
52.2.1. Epsilon Kısıt Yöntemi ile Problem Çözümü	518
53. ÇOK KRİTERLİ GRUP KARAR VERME	522
53.1. PROMETHEE GDSS	526
53.2. Rüzgâr Enerji Santrallerin Kuruluş Önceliklerinin Çok Kriterli Grup Kararı Bağlamında Belirlenmesi	529
54. ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİNDE DUYARLILIK	531
54.1. Kriter Ağırlık Değerleri Üzerinden Duyarlılık Analizi ve COSA.....	532

54.2. Duyarlılık Analizi Uygulaması.....	534
55. ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİ YÖNTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI, YÖNTEM SEÇİMİ VE YAZILIMLAR	538
55.1. Çok Kriterli Karar Analizi Yöntemlerinin Farklı Açılardan Sınıflandırılması.....	538
55.2. Çok Kriterli Karar Problemlerinde Yöntem Seçimi	542
55.3. Çok Kriterli Karar Analizi Yöntemlerini İçeren Yazılımlar	544
KAYNAKÇA.....	547

KAYNAKÇA

- [1] A. Aytekin, “Çok kriterli karar problemine uzaklık ve referans temelli çözüm yaklaşımı,” Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- [2] S. O. Hansson, *Decision Theory—A Brief Introduction*. Stockholm: Department of Philosophy and the History of Technology, Royal Institute of Technology, 1994.
- [3] M. D. Resnik, *Choices: An introduction to decision theory*. University of Minnesota Press, 1987.
- [4] D. Von Winterfeldt and W. Edwards, *Decision analysis and behavioral research*. New York: Cambridge University Press, 1986.
- [5] R. Aktaş, M. M. Doğanay, Y. Gökmen, Y. Gazibey, and U. Türen, *Sayısal karar verme yöntemleri*. İstanbul: Beta, 2015.
- [6] C. L. Hwang and A. S. M. Masud, *Lecture notes in economics and mathematical systems no. 164: Multiple objective decision making—methods and applications: a state-of-the-art survey*. Springer Science & Business Media, 1979.
- [7] TDK, “Türk Dil Kurumu Sözlükleri,” in *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, ed, 2022.
- [8] Z. Dinler, *Mikro Ekonomi*, 28 ed. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2002, p. 655.
- [9] P. Mota, A. R. Campos, and R. Neves-Silva, “First look at MCDM: Choosing a decision method,” *Advances in Smart Systems Research*, vol. 3, no. 1, p. 25, 2012.
- [10] J. Von Neumann and O. Morgenstern, *Theory of games and economic behavior*, 5 ed. Princeton, New Jersey: Princeton University Press., 1953.
- [11] J. S. Dyer, “MAUT—multiattribute utility theory,” in *Multiple criteria decision analysis: state of the art surveys*: Springer, 2005, pp. 265-292.
- [12] M. Taşdemir, “Belirsizlik altında tercihler ve beklenen fayda modelinin yetersizlikleri,” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, pp. 307-318, 2007.
- [13] E. Sümer and Ş. Aybar, “Etkin piyasalar hipotezinin, finansal piyasaları açıklamadaki yetersizliği ve davranışsal finans,” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 9, no. 2, pp. 75-84, 2016.
- [14] L. J. Savage, *The foundations of statistics*. Courier Corporation, 1972.
- [15] U. Şener, “Beklenen fayda yaklaşımı ve bu yaklaşımın sistematik ihlalleri,” *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, vol. 7, no. 27, pp. 37-68, 2015.
- [16] J. W. Pratt, “Risk aversion in the large and in the small,” *Econometrica*, vol. 32, no. 1-2, pp. 122-136, 1964.
- [17] K. J. Arrow, *Aspects of the theory of risk-bearing*. Helsinki: Yrjö Jahnsonian Säätiö, 1965.
- [18] J. A. Gómez-Limón, M. Arriaza, and L. Riesgo, “An MCDM analysis of agricultural risk aversion,” *European Journal of Operational Research*, vol. 151, no. 3, pp. 569-585, 2003.
- [19] D. Kahneman and A. Tversky, “Prospect theory: An analysis of decision under risk,” *Econometrica*, pp. 263-292, 1979.
- [20] D. Kahneman and A. Tversky, “Choices, values, and frames,” in *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I*: World Scientific, 2013, pp. 269-278.

- [21] D. Kahneman and A. Tversky, "Prospect theory: An analysis of decision under risk," in *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I*: World Scientific, 2013, pp. 99-127.
- [22] A. Tversky and D. Kahneman, "The framing of decisions and the psychology of choice," *science*, vol. 211, no. 4481, pp. 453-458, 1981.
- [23] A. Tversky and D. Kahneman, "The framing of decisions and the psychology of choice," in *Behavioral decision making*: Springer, 1985, pp. 25-41.
- [24] A. Tversky and D. Kahneman, "Rational choice and the framing of decisions," in *Multiple criteria decision making and risk analysis using microcomputers*: Springer, 1989, pp. 81-126.
- [25] A. Tversky and D. Kahneman, "Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty," (in en), *Journal of Risk and Uncertainty*, vol. 5, no. 4, pp. 297-323, 1992.
- [26] J. Quiggin, *Generalized expected utility theory: The rank-dependent model*. Springer Science & Business Media, 1993.
- [27] U. Şener, "Beklenen Fayda Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Sistematik İhlalleri," *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, vol. 7, no. 27, pp. 37-68, 2015.
- [28] H. A. Simon, "A behavioral model of rational choice," *The quarterly journal of economics*, vol. 69, no. 1, pp. 99-118, 1955.
- [29] A. Ahmed, H. Bwisa, R. Otieno, and K. Karanja, "Strategic decision making: Process, models, and theories," *Business Management and Strategy*, vol. 5, no. 1, p. 78, 2014.
- [30] H. A. Simon, "Rational decision making in business organizations," *The American economic review*, vol. 69, no. 4, pp. 493-513, 1979.
- [31] H. A. Simon, "Behavioural Economics," in *The New Palgrave Dictionary of Economics*, M. Palgrave, Ed. London: Palgrave Macmillan UK, 1987, pp. 1-9.
- [32] B. E. Kaufman, "A new theory of satisficing," (in en), *Journal of Behavioral Economics*, vol. 19, no. 1, pp. 35-51, 1990.
- [33] M. Allais, "The foundations of a positive theory of choice involving risk and a criticism of the postulates and axioms of the American School (1952)," in *Expected utility hypotheses and the Allais paradox*: Springer, 1979, pp. 27-145.
- [34] D. Ellsberg, "Risk, ambiguity, and the Savage axioms," *The quarterly journal of economics*, pp. 643-669, 1961.
- [35] R. L. Keeney and H. Raiffa, *Decisions with multiple objectives: preferences and value trade-offs*. Cambridge university press, 1976.
- [36] R. L. Keeney and H. Raiffa, *Decisions with multiple objectives: preferences and value trade-offs*. Cambridge university press, 1993.
- [37] A. Ishizaka and P. Nemery, *Multi-criteria decision analysis: methods and software*. John Wiley & Sons, 2013.
- [38] G. E. Apostolakis, *Lecture Notes*. Massachusetts Institute of Technology, 2007.
- [39] V. Belton and T. Stewart, *Multiple criteria decision analysis: an integrated approach*. Springer Science & Business Media, 2002.
- [40] R. Ramanathan, M. Mathirajan, and A. R. Ravindran, *Big data analytics using multiple criteria decision-making models*. CRC Press, 2017.

- [41] F. H. Barron and B. E. Barrett, "The efficacy of SMARTER—Simple multi-attribute rating technique extended to ranking," *Acta Psychologica*, vol. 93, no. 1-3, pp. 23-36, 1996.
- [42] J. Siskos, G. Wäscher, and H. Michael Winkels, "A bibliography on outranking approaches (1988-1982)," (in en), *Mathematische Operationsforschung und Statistik. Series Optimization*, vol. 15, no. 4, pp. 573-582, 1984/01// 1984.
- [43] G. Colson and C. De Bruyn, *Models and methods in multiple criteria decision making*. Elsevier, 1989.
- [44] J.-M. Martel and B. Matarazzo, "Other outranking approaches," in *Multiple Criteria Decision Analysis*: Springer, 2016, pp. 221-282.
- [45] B. Roy, "The outranking approach and the foundations of ELECTRE methods," in *Readings in multiple criteria decision aid*: Springer, 1990, pp. 155-183.
- [46] P. Vincke, "Outranking Approach," in *Multicriteria Decision Making*, vol. 21, T. Gal, T. J. Stewart, and T. Hanne, Eds. Boston, MA: Springer US, 1999, pp. 305-333.
- [47] S. Greco, M. Ehrgott, and J. R. Figueira, *Multiple Criteria Decision Analysis: State of the Art Surveys*, 2 ed. New York: Springer, 2016.
- [48] C. A. B. e Costa, *Readings in Multiple Criteria Decision Aid*. Berlin: Springer-Verlag, 1990.
- [49] F. A. Lootsma, "The French and the American school in multi-criteria decision analysis," *RAIRO-Operations Research-Recherche Opérationnelle*, vol. 24, no. 3, pp. 263-285, 1990.
- [50] L. Simpson, *MAVT and Outranking: a comparison of two multi-criteria decision analytic methods*. University of Leeds, School of Computer Studies, 1994.
- [51] P. Vincke, "Robust solutions and methods in decision-aid," *Journal of multi-criteria decision analysis*, vol. 8, no. 3, pp. 181-187, 1999.
- [52] E. Triantaphyllou, *Multi-criteria decision making methods: A comparative study*. Boston, MA: Springer, 2000.
- [53] M. G. Delgado and J. B. Sendra, "Sensitivity analysis in multicriteria spatial decision-making: a review," *Human and ecological risk assessment*, vol. 10, no. 6, pp. 1173-1187, 2004.
- [54] H. Aissi and B. Roy, "Robustness in multi-criteria decision aiding," *Trends in multiple criteria decision analysis*, pp. 87-121, 2010.
- [55] J. F. Yates, E. Veinott, and A. L. Patalano, "Hard decisions, bad decisions: On decision quality and decision aiding," 2003.
- [56] İ. Çil, *Karar Analizi* (Endüstri Mühendisliği Lisans Tamamlama Programı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2020.
- [57] Ü. G. Eraslan, F. Balo, B. Çetin, and U. U. Uçar, "Çok Kriterli Karar Verme Metodu Çerçevesinde Elektrik Arıza Analizinin Değerlendirilmesi," *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, pp. 135-146, 2018.
- [58] B. Kutlu, Y. Abalı, and T. Eren, "Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile seçmeli ders seçimi," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 2, no. 2, pp. 5-25, 2012.
- [59] G. Önder and E. Önder, "Analitik Hiyerarşi Süreci," *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Bursa: Dora, 2015.

- [60] A. Özbek, “Çok kriterli karar verme yöntemleri ve excel ile problem çözümü kavram-teori-uygulama (2. b.),” *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 2019.
- [61] A. Özdağoğlu, “Normalizasyon Yöntemlerinin Çok Ölçütlü Karar Verme Sürecine Etkisi-Moora Yöntemi İncelemesi,” *Ege Academic Review*, vol. 14, no. 2, 2014.
- [62] M. Z. Tunca, N. Ömürbek, H. G. Cömert, and E. Aksoy, “Opec ülkelerinin performanslarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden Entropi ve Maut ile değerlendirilmesi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, vol. 7, no. 14, pp. 1-12, 2016.
- [63] K. Yaraloğlu, *Karar verme yöntemleri*. Detay Yayıncılık, 2010.
- [64] B. F. Yıldırım and E. Önder, *Operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri*. Bursa: Dora, 2014, p. 338.
- [65] M. Noor-E-Alam, T. F. Lipi, M. A. A. Hasin, and A. M. M. S. Ullah, “Algorithms for fuzzy multi expert multi criteria decision making (ME-MCDM),” *Knowledge-Based Systems*, vol. 24, no. 3, pp. 367-377, 2011.
- [66] I. Vinogradova, V. Podvezko, and E. K. Zavadskas, “The recalculation of the weights of criteria in MCDM methods using the bayes approach,” *Symmetry*, vol. 10, no. 6, p. 205, 2018.
- [67] T. Rickards, “Brainstorming revisited: a question of context,” *International journal of management reviews*, vol. 1, no. 1, pp. 91-110, 1999.
- [68] V. L. Putman and P. B. Paulus, “Brainstorming, brainstorming rules and decision making,” *The Journal of creative behavior*, vol. 43, no. 1, pp. 29-40, 2009.
- [69] A. H. Van de Ven and A. L. Delbecq, “The nominal group as a research instrument for exploratory health studies,” *American journal of public health*, vol. 62, no. 3, pp. 337-342, 1972.
- [70] R. B. Dunham, “Nominal group technique: a users’ guide,” *Madison: Wisconsin School of Business*, vol. 2, 1998.
- [71] M. Gallagher, T. I. M. Hares, J. Spencer, C. Bradshaw, and I. A. N. Webb, “The nominal group technique: a research tool for general practice?,” *Family practice*, vol. 10, no. 1, pp. 76-81, 1993.
- [72] N. Harvey and C. A. Holmes, “Nominal group technique: an effective method for obtaining group consensus,” *International journal of nursing practice*, vol. 18, no. 2, pp. 188-194, 2012.
- [73] J. N. Horton, “Nominal group technique: A method of decision-making by committee,” *Anaesthesia*, vol. 35, no. 8, pp. 811-814, 1980.
- [74] H. Jack, *Engineering design, planning, and management*. Academic Press, 2021.
- [75] O. Atalay and Ö. Kılıç, “Balık kılıcı yöntemi ile mobil vinç kazası olası nedenlerinin incelenmesi,” *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, vol. 30, no. 1, pp. 73-78, 2015.
- [76] J. Phillips and L. Simmonds, “Using fishbone analysis to investigate problems,” *Nursing times*, vol. 109, no. 15, pp. 18-20, 2013.
- [77] M. Yüksel, M. Dağdeviren, and M. Kabak, “Kimya Eğitiminin Etkililiğini Belirleyen Faktörlerin Balık Kılıcı Analizi ve AHP-PROMETHEE Teknikleri ile İncelenmesi,” *Neca-*

- tibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, vol. 12, no. 1, pp. 442-472, 2018.
- [78] N. Dalkey and O. Helmer, "An experimental application of the Delphi method to the use of experts," *Management science*, vol. 9, no. 3, pp. 458-467, 1963.
- [79] A. E. Şahin, "Eğitim araştırmalarında delphi tekniği ve kullanımı," *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, vol. 20, no. 20, 2001.
- [80] R. C. Erffmeyer, E. S. Erffmeyer, and I. M. Lane, "The Delphi technique: An empirical evaluation of the optimal number of rounds," *Group & organization studies*, vol. 11, no. 1-2, pp. 120-128, 1986.
- [81] H. Durucasu, *Excel-Çözücü ile Doğrusal Programlama*. Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık, 2003.
- [82] D. Bayraktar and F. Çebi, "Yöneylem Araştırması-1-Ders Notları (İstanbul Teknik Üniversitesi- İşletme Fakültesi)," ed, 2003.
- [83] O. Halaç, *Kantitatif karar verme teknikleri (yöneylem araştırması)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi- Arpaz Matbaacılık, 1978.
- [84] A. Öztürk, *Yöneylem araştırması*, 14 ed. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2012.
- [85] U. Yozgat, *Yönetimde karar verme teknikleri*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, 1994.
- [86] Z. Aladağ, *Karar teorisi*, 2 ed. Umuttepe Kitabevi, 2014.
- [87] J. Von Neumann and O. Morgenstern, *Theory of games and economic behavior (commemorative edition)*. New Jersey, USA: Princeton University Press, 2007.
- [88] F. Mosteller and J. W. Tukey, *Data analysis and regression: a second course in statistics*. 1977.
- [89] S. S. Stevens, "On the theory of scales of measurement," 1946.
- [90] E. Tavşancıl, "Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi," *Nobel Yayıncılık, Ankara*, 2006.
- [91] A. Aytekin and H. Durucasu, "Çok kriterli karar problemlerine yönelik yeni bir ölçek: Aralıklı ve aşamalı tercih-önem ölçeği," in *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar*, vol. 2(Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, pp. 453-474.
- [92] R. E. Jensen, "An alternative scaling method for priorities in hierarchical structures," *Journal of mathematical psychology*, vol. 28, no. 3, pp. 317-332, 1984.
- [93] F. S. Roberts, "Measurement Theory: With Applications to Decision Making, Utility, and the Social Sciences," 1985.
- [94] F. A. Lootsma, *Multi-criteria decision analysis via ratio and difference judgement*. Springer Science & Business Media, 1999.
- [95] T. Kainulainen, P. Leskinen, P. Korhonen, A. Haara, and T. Hujala, "A statistical approach to assessing interval scale preferences in discrete choice problems," *Journal of the Operational Research Society*, vol. 60, no. 2, pp. 252-258, 2009.
- [96] A. Z. Sarraf, A. Mohaghar, and H. Bazargani, "Developing TOPSIS method using statistical normalization for selecting knowledge management strategies," *Journal of industrial engineering and management*, vol. 6, no. 4, pp. 860-875, 2013 2013.

- [97] A. Jahan and K. L. Edwards, "A state-of-the-art survey on the influence of normalization techniques in ranking: Improving the materials selection process in engineering design," *Materials & Design (1980-2015)*, vol. 65, pp. 335-342, 2015.
- [98] A. Podvieczko and V. Podvezko, "Influence of data transformation on multicriteria evaluation result," *Procedia Engineering*, vol. 122, pp. 151-157, 2015.
- [99] N. H. Zardari, K. Ahmed, S. M. Shirazi, and Z. B. Yusop, *Weighting methods and their effects on multi-criteria decision making model outcomes in water resources management*. Springer, 2015.
- [100] W. Gardziejczyk and P. Zabicki, "Normalization and variant assessment methods in selection of road alignment variants—case study," *Journal of civil engineering and management*, vol. 23, no. 4, pp. 510-523, 2017.
- [101] I. M. Crawford, *Marketing research and information systems* (no. 4). Rome: Food & Agriculture Org., 1997.
- [102] P. T. Harker and L. G. Vargas, "The theory of ratio scale estimation: Saaty's analytic hierarchy process," *Management science*, vol. 33, no. 11, pp. 1383-1403, 1987.
- [103] F. A. Lootsma, "Conflict resolution via pairwise comparison of concessions," *European Journal of Operational Research*, vol. 40, no. 1, pp. 109-116, 1989.
- [104] F. J. Dodd and H. A. Donegan, "Comparison of prioritization techniques using interhierarchy mappings," *Journal of the Operational Research Society*, vol. 46, no. 4, pp. 492-498, 1995.
- [105] D. Ma and X. Zheng, "9/9-9/1 Scale Method of AHP," in *2nd International Symposium on AHP*, 1991, vol. 1, pp. 197-202, Pittsburgh, USA: University of Pittsburgh.
- [106] A. A. Salo and R. P. Hämäläinen, "On the measurement of preferences in the analytic hierarchy process," *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, vol. 6, no. 6, pp. 309-319, 1997.
- [107] A. Ishizaka, D. Balkenborg, and T. Kaplan, "Influence of aggregation and preference scale on ranking a compromise alternative in AHP," 2006.
- [108] P. Dunn-Rankin, G. A. Knezek, S. R. Wallace, and S. Zhang, *Scaling methods*, 2 ed. London: Psychology Press, 2004.
- [109] G. Ekman, "A direct method for multidimensional ratio scaling," *Psychometrika*, vol. 28, no. 1, pp. 33-41, 1963.
- [110] J. J. Vidali and R. E. Holeway, "Stapel scales versus semantic differential scales: Further evidence," *Psychological Reports*, vol. 36, no. 1, pp. 165-166, 1975.
- [111] Ö. F. Gençkaya, H. G. Gündoğdu, and A. Aytakin, "Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelelerinin Yönetişim İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021.
- [112] N. Köklü, "Tutumların ölçülmesi ve Likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler," *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, vol. 28, no. 2, pp. 81-93, 1995.
- [113] L. W. Anderson and N. Çıkırıkçı, "Tutumların Ölçülmesi," *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, vol. 24, no. 1, pp. 241-250, 1991.

- [114] B. Semiz and R. Buket–Altunışık, “Pazarlama araştırmalarında Likert tipi ölçeklerin özelliklerinin cevaplama tarzları üzerindeki etkilerinin incelenmesi,” *Bartın Üniversitesi İİ BF Dergisi*, vol. 7, no. 14, pp. 577-598, 2016.
- [115] V. Hoşgörür, “Bogardus, Guttman ve Likert Ölçekleri,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, vol. 10, no. 1, pp. 346-357, 1997.
- [116] A. Erkuş, *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I*, 4 ed. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- [117] W. M. K. Trochim and J. P. Donnelly, *Research methods knowledge base*. Atomic Dog Pub., 2001.
- [118] J. E. Guffey, J. G. Larson, L. Zimmerman, and B. Shook, “The development of a Thurstone scale for identifying desirable police officer traits,” *Journal of Police and Criminal Psychology*, vol. 22, no. 1, pp. 1-9, 2007.
- [119] D. K. Tifler and M. S. Rea, “Semantic differential scaling: Prospects in lighting research,” *Lighting Research & Technology*, vol. 24, no. 1, pp. 43-51, 1992.
- [120] J. Choi. (2021). *Integral leadership center*. Available: <https://leadershipcenter.tistory.com/165>
- [121] A. Aytekin, “Energy, environment, and sustainability: A multi-criteria evaluation of countries,” *Strategic Planning for Energy and the Environment*, vol. 41, no. 3, 2022.
- [122] A. Aytekin, “Comparative Analysis of the Normalization Techniques in the Context of MCDM Problems,” *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, vol. 4, no. 2, pp. 1-25, 2021.
- [123] K. Yoon and G. Kim, “Multiple attribute decision analysis with imprecise information,” *IIE transactions*, vol. 21, no. 1, pp. 21-26, 1989.
- [124] A. S. Milani, A. Shanian, R. Madoliat, and J. A. Nemes, “The effect of normalization norms in multiple attribute decision making models: a case study in gear material selection,” *Structural and multidisciplinary optimization*, vol. 29, no. 4, pp. 312-318, 2005.
- [125] Q.-L. Zeng, D.-D. Li, and Y.-B. Yang, “VIKOR method with enhanced accuracy for multiple criteria decision making in healthcare management,” *Journal of medical systems*, vol. 37, no. 2, pp. 1-9, 2013.
- [126] E. K. Zavadskas and Z. Turskis, “A new logarithmic normalization method in games theory,” *Informatica*, vol. 19, no. 2, pp. 303-314, 2008.
- [127] W. K. Brauers and E. K. Zavadskas, “The MOORA method and its application to privatization in a transition economy,” *Control and cybernetics*, vol. 35, pp. 445-469, 2006.
- [128] K. Fayazbakhsh, A. Abedian, B. D. Manshadi, and R. S. Khabbaz, “Introducing a novel method for materials selection in mechanical design using Z-transformation in statistics for normalization of material properties,” *Materials & Design*, vol. 30, no. 10, pp. 4396-4404, 2009.
- [129] M. Keshavarz-Ghorabae, M. Amiri, E. K. Zavadskas, Z. Turskis, and J. J. S. Antucheviciene, “Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC),” vol. 13, no. 4, p. 525, 2021.
- [130] H.-H. Wu, “A comparative study of using grey relational analysis in multiple attribute decision making problems,” *Quality Engineering*, vol. 15, no. 2, pp. 209-217, 2002.

- [131] H.-S. Shih, H.-J. Shyur, and E. S. Lee, "An extension of TOPSIS for group decision making," *Mathematical computer modelling*, vol. 45, no. 7-8, pp. 801-813, 2007.
- [132] R. Alpar, "Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler (Dördüncü Baskı)," *Ankara: Detay Yayıncılık*, 2013.
- [133] A. Jahan, M. Bahraminasab, and K. L. Edwards, "A target-based normalization technique for materials selection," *Materials & Design*, vol. 35, pp. 647-654, 2012.
- [134] A. Jahan, M. Y. Ismail, S. Shuib, D. Norfazidah, and K. Edwards, "An aggregation technique for optimal decision-making in materials selection," *Materials & Design*, vol. 32, no. 10, pp. 4918-4924, 2011.
- [135] A. Jahan, F. Mustapha, M. Y. Ismail, S. M. Sapuan, and M. Bahraminasab, "A comprehensive VIKOR method for material selection," *Materials & Design*, vol. 32, no. 3, pp. 1215-1221, 2011.
- [136] C. Saranya and G. Manikandan, "A study on normalization techniques for privacy preserving data mining," *International Journal of Engineering and Technology (IJET)*, vol. 5, no. 3, pp. 2701-2704, 2013.
- [137] A. Aytekin, "Efficiency and Performance Analyses of Food Companies Via IDOCRIW, REF-II, and OCRA Methods," in *Business Studies New Approaches*, Y. A. Unvan, Ed.: Livre de Lyon, 2021, pp. 7-26.
- [138] P. Zhou, B. W. Ang, and K. L. Poh, "Comparing aggregating methods for constructing the composite environmental index: An objective measure," *Ecological economics*, vol. 59, no. 3, pp. 305-311, 2006.
- [139] N. Vafaei, R. A. Ribeiro, and L. M. Camarinha-Matos, "Data normalisation techniques in decision making: Case study with TOPSIS method," *International journal of information and decision sciences*, vol. 10, no. 1, pp. 19-38, 2018.
- [140] J. Roy, H. Kumar Sharma, S. Kar, E. Kazimieras Zavadskas, and J. Saparauskas, "An extended COPRAS model for multi-criteria decision-making problems and its application in web-based hotel evaluation and selection," *Economic research-Ekonomska istraživanja*, vol. 32, no. 1, pp. 219-253, 2019.
- [141] J.-J. Wang, Y.-Y. Jing, and C.-F. Zhang, "Weighting methodologies in multi-criteria evaluations of combined heat and power systems," *International Journal of Energy Research*, vol. 33, no. 12, pp. 1023-1039, 2009.
- [142] J.-J. Wang, Y.-Y. Jing, C.-F. Zhang, and J.-H. Zhao, "Review on multi-criteria decision analysis aid in sustainable energy decision-making," *Renewable and sustainable energy reviews*, vol. 13, no. 9, pp. 2263-2278, 2009.
- [143] D. Diakoulaki, G. Mavrotas, and L. Papayannakis, "Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method," *Computers & Operations Research*, vol. 22, no. 7, pp. 763-770, 1995.
- [144] C. E. Shannon, "A mathematical theory of communication," *The Bell System Technical Journal*, vol. 27, no. 3, pp. 379-423, 1948.
- [145] T.-C. Wang and H.-D. Lee, "Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights," *Expert systems with applications*, vol. 36, no. 5, pp. 8980-8985, 2009.

- [146] H. Zhang, C.-L. Gu, L.-w. Gu, and Y. Zhang, "The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy—A case in the Yangtze River Delta of China," *Tourism Management*, vol. 32, no. 2, pp. 443-451, 2011.
- [147] A. Aytekin and Ç. Karamaşa, "Analyzing financial performance of insurance companies traded in BIST via fuzzy Shannon's entropy based fuzzy topsis methodology," vol. 5, no. 1, pp. 71-84, 2017.
- [148] E. K. Zavadskas and V. Podvezko, "Integrated determination of objective criteria weights in MCDM," *International Journal of Information Technology & Decision Making*, vol. 15, no. 02, pp. 267-283, 2016.
- [149] B. G. Mirkin, "Problema Grupovogo Vibora," (in Rusça), *Nauka, Moscow*, p. 256, 1974 1974.
- [150] W. Edwards, "Social utilities," *Engineering Economist*, vol. 6, pp. 119-129, 1971.
- [151] P. Nijkamp, P. Rietveld, and H. Voogd, *Multicriteria evaluation in physical planning*. Elsevier, 2013.
- [152] D. Öztürk and F. Batuk, "Çok sayıda kriter ile karar vermede kriter ağırlıkları," *Yıldız Teknik Üniversitesi Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, vol. 25, no. 1, pp. 86-98, 2007.
- [153] M. Pöyhönen and R. P. Hämäläinen, "On the convergence of multiattribute weighting methods," *European journal of operational research*, vol. 129, no. 3, pp. 569-585, 2001.
- [154] K. Borcherding, T. Eppel, and D. Von Winterfeldt, "Comparison of weighting judgments in multiattribute utility measurement," *Management science*, vol. 37, no. 12, pp. 1603-1619, 1991.
- [155] G. W. Fischer, "Range sensitivity of attribute weights in multiattribute value models," *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, vol. 62, no. 3, pp. 252-266, 1995.
- [156] H. G. Gündoğdu and A. Aytekin, "Vatandaşların kamu yönetimine güveni: Ampirik bir araştırma," 2020.
- [157] A. Aytekin and E. Orakçı, "Spor Kulüplerinin Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme ve Toplulaştırma Teknikleriyle İncelenmesi," *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 2, pp. 435-470, 2020.
- [158] T. L. Saaty and L. G. Vargas, "The seven pillars of the analytic hierarchy process," in *Models, methods, concepts & applications of the analytic hierarchy process*: Springer, 2012, pp. 23-40.
- [159] T. L. Saaty and D. Ergu, "When is a decision-making method trustworthy? Criteria for evaluating multi-criteria decision-making methods," *International Journal of Information Technology & Decision Making*, vol. 14, no. 06, pp. 1171-1187, 2015.
- [160] V. Keršulienė, E. K. Zavadskas, and Z. Turskis, "Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA)," *Journal of business economics and management*, vol. 11, no. 2, pp. 243-258, 2010.
- [161] A. Aytekin and H. G. Gündoğdu, "OECD ve AB üyesi ülkelerin sürdürülebilir yönetim düzeylerine göre SWARA tabanlı TOPSIS-Sort-B ve WASPAS yöntemleriyle incelenmesi," *Öneri Dergisi*, vol. 16, no. 56, pp. 943-971, 2021.

- [162] J. Rezaei, "Best-worst multi-criteria decision-making method," *Omega*, vol. 53, pp. 49-57, 2015.
- [163] J. Rezaei, "Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model," *Omega*, vol. 64, pp. 126-130, 2016.
- [164] A. Aytekin, "Türkiye'de önde gelen şirketlerin etkinlik, farklılık ve performans ölçümü," *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 21, no. 4, pp. 19-35, 2020.
- [165] E. Fontela and M. Gilli, "The causal structure of economic models," *Futures*, vol. 9, no. 6, pp. 510-518, 1977.
- [166] A. Gabus and E. Fontela, "World problems, an invitation to further thought within the framework of DEMATEL," Battelle Geneva Research Center, Geneva, Switzerland 1972.
- [167] A. Kobryń, "DEMATEL as a weighting method in multi-criteria decision analysis," *Multiple Criteria Decision Making*, vol. 12, pp. 153-167, 2017.
- [168] C.-W. Li and G.-H. Tzeng, "Identification of a threshold value for the DEMATEL method using the maximum mean de-entropy algorithm to find critical services provided by a semiconductor intellectual property mall," *Expert Systems with Applications*, vol. 36, no. 6, pp. 9891-9898, 2009.
- [169] S. Karaoğlan, "DEMATEL ve VIKOR Yöntemleriyle Dış Kaynak Seçimi: Otel İşletmesi Örneği," *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 55, pp. 9-24, 2016.
- [170] M. Kabak and Y. Çınar, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: MS Excel® Çözümlü Uygulamalar*. Ankara: Nobel, 2020.
- [171] J.-J. Wang, Y.-Y. Jing, C.-F. Zhang, X.-T. Zhang, and G.-H. Shi, "Integrated evaluation of distributed triple-generation systems using improved grey incidence approach," *Energy*, vol. 33, no. 9, pp. 1427-1437, 2008.
- [172] M. C. Das, B. Sarkar, and S. Ray, "On the performance of Indian technical institutions: a combined SOWIA-MOORA approach," *Opsearch*, vol. 50, no. 3, pp. 319-333, 2013.
- [173] C.-L. Hwang and K. Yoon, "Methods for multiple attribute decision making," in *Lecture notes in economics and mathematical systems no. 186: Multiple attribute decision making*: Springer, 1981, pp. 58-191.
- [174] H. C. Calpine and A. Golding, "Some properties of Pareto-optimal choices in decision problems," *Omega*, vol. 4, no. 2, pp. 141-147, 1976.
- [175] J.-C. Pomerol and S. Barba-Romero, "Analysis of Dominance and Satisfaction," in *Multicriterion Decision in Management*: Springer, 2000, pp. 57-74.
- [176] J. J. Bernardo and J.-M. Blin, "A programming model of consumer choice among multi-attributed brands," *Journal of Consumer Research*, vol. 4, no. 2, pp. 111-118, 1977.
- [177] S. K. Kim, H. S. Park, K. W. Lee, and C. H. Jung, "MAUT approach for selecting a proper decommissioning scenario," 2007, vol. 25.
- [178] L. V. de Freitas, A. P. B. R. de Freitas, E. V. Veraszto, F. A. S. Marins, and M. B. Silva, "Decision-making with multiple criteria using AHP and MAUT: An industrial application," *Eur. Int. J. Sci. Technol.*, vol. 2, no. 9, pp. 93-100, 2013.

- [179] T. Nikou and L. Klotz, "Application of multi-attribute utility theory for sustainable energy decisions in commercial buildings: A case study," *Smart and Sustainable Built Environment*, 2014.
- [180] İ. Alp, A. Öztel, and M. S. Köse, "Entropi tabanlı MAUT yöntemi ile kurumsal sürdürülebilirlik performansı ölçümü: bir vaka çalışması," *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 11, no. 2, pp. 65-81, 2015.
- [181] M. V. K. Rao, V. S. S. K. V. S. S. Kuma, and P. R. Kumar, "Prequalification of contractor in the construction industry using multi-attribute utility theory: a multiplicative approach," *Malaysian Journal of Civil Engineering*, vol. 28, no. 3, 2016.
- [182] A. Aytakin, "Evaluation of the financial performance of tourism companies traded in BIST via a hybrid MCDM model," *International Journal of Applied Research in Management and Economics*, vol. 2, no. 4, pp. 20-32, 2019.
- [183] M. Çanakçıoğlu, "Bağımsız mali müşavirlerin müşteri seçimine etki eden faktörlerin ve karar alternatiflerinin AHP ve MAUT yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmesi: İstanbul kentine ilişkin bir uygulama," 2019.
- [184] Ö. Işık and Ş. M. Koşaroğlu, "Analysis of the financial performance of Turkish listed oil companies through the application of SD and MAUT methods," *Third Sector Social Economic Review*, vol. 55, no. 3, pp. 1395-1411, 2020.
- [185] C. Kahraman and İ. Kaya, "A fuzzy multiple attribute utility model for intelligent building assessment," *Journal of civil engineering and management*, vol. 18, no. 6, pp. 811-820, 2012.
- [186] L. Chen, Q. Lu, and X. Zhao, "A semi-automatic image-based object recognition system for constructing as-is IFC BIM objects based on fuzzy-MAUT," *International Journal of Construction Management*, pp. 1-15, 2019.
- [187] C. W. Churchman and R. L. Ackoff, "An approximate measure of value," *Journal of the Operations Research Society of America*, vol. 2, no. 2, pp. 172-187, 1954.
- [188] G.-H. Tzeng and J.-J. Huang, *Multiple attribute decision making: methods and applications*. CRC press, 2011.
- [189] E. Mulliner, N. Malys, and V. Maliene, "Comparative analysis of MCDM methods for the assessment of sustainable housing affordability," *Omega*, vol. 59, pp. 146-156, 2016.
- [190] N. Ömürbek, M. Karaatlı, and H. F. Balcı, "Entropi temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi," *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 31, no. 1, pp. 227-255, 2016 2016.
- [191] M. D. Vujčić, M. Z. Papić, and M. D. Blagojević, "Comparative analysis of objective techniques for criteria weighing in two MCDM methods on example of an air conditioner selection," *Tehnika*, vol. 72, no. 3, pp. 422-429, 2017.
- [192] W. Serrai, A. Abdelli, L. Mokdad, and Y. Hammal, "Towards an efficient and a more accurate web service selection using MCDM methods," *Journal of computational science*, vol. 22, pp. 253-267, 2017.
- [193] M. M. D. Widianta, T. Rizaldi, D. P. S. Setyohadi, and H. Y. Riskiawan, "Comparison of multi-criteria decision support methods (AHP, TOPSIS, SAW & PROMENTHEE) for employee placement," 2018, vol. 953, p. 012116: IOP Publishing.

- [194] G. Büyüközkan, Y. Karabulut, and M. Güler, “Strategic renewable energy source selection for turkey with hesitant fuzzy MCDM method,” in *Energy Management—Collective and Computational Intelligence with Theory and Applications*: Springer, 2018, pp. 229-250.
- [195] I. Akgun and E. Ustaoglu, “A multi-methodological design framework for roadway illumination,” *Light & Engineering*, vol. 30, no. 1, 2022.
- [196] W. Deni, O. Sudana, and A. Sasmita, “Analysis and implementation fuzzy multi-attribute decision making SAW method for selection of high achieving students in faculty level,” *International Journal of Computer Science Issues (IJCSI)*, vol. 10, no. 1, p. 674, 2013.
- [197] E. Roszkowska and D. Kacprzak, “The fuzzy SAW and fuzzy TOPSIS procedures based on ordered fuzzy numbers,” *Information Sciences*, vol. 369, pp. 564-584, 2016.
- [198] Ž. Stević, E. Durmić, M. Gajić, D. Pamučar, and A. Puška, “A novel multi-criteria decision-making model: interval rough SAW method for sustainable supplier selection,” *Information*, vol. 10, no. 10, p. 292, 2019.
- [199] M. Velasquez and P. T. Hester, “An analysis of multi-criteria decision making methods,” *International journal of operations research*, vol. 10, no. 2, pp. 56-66, 2013.
- [200] H. J. Otway and W. Edwards, “Application of a Simple Multiattribute Rating Technique to evaluation of nuclear waste disposal sites: a demonstration,” 1977.
- [201] S.-Y. Chou and Y.-H. Chang, “A decision support system for supplier selection based on a strategy-aligned fuzzy SMART approach,” *Expert systems with applications*, vol. 34, no. 4, pp. 2241-2253, 2008.
- [202] S. Çakır, “An integrated approach to machine selection problem using fuzzy SMART-fuzzy weighted axiomatic design,” *Journal of Intelligent Manufacturing*, vol. 29, no. 7, pp. 1433-1445, 2018.
- [203] J. M. Taylor Jr and B. N. Love, “Simple multi-attribute rating technique for renewable energy deployment decisions (SMART REDD),” *The Journal of Defense Modeling Simulation*, vol. 11, no. 3, pp. 227-232, 2014.
- [204] D. Borissova and D. Keremedchiev, “Group decision making in evaluation and ranking of students by extended simple multi-attribute rating technique,” *Cybernetics Information Technologies*, vol. 18, no. 3, pp. 45-56, 2019.
- [205] M. Lin, S. Samarasinghe, and G. D. Kulasiri, “A fuzzy SMART based dynamic decision making system: a voltage control case study,” *Modelling and Simulation Society of Australia and New Zealand Inc. (MSSANZ)*, 2005.
- [206] W. Edwards and F. H. Barron, “SMARTS and SMARTER: Improved simple methods for multiattribute utility measurement,” *Organizational behavior and human decision processes*, vol. 60, no. 3, pp. 306-325, 1994.
- [207] D. L. Olson, “Smart,” in *Decision Aids for Selection Problems*: Springer, 1996, pp. 34-48.
- [208] A. Alinezhad and J. Khalili, *New methods and applications in multiple attribute decision making (MADM)*. Springer, 2019.
- [209] J. H. Myers and M. I. Alpert, “Determinant buying attitudes: meaning and measurement,” *Journal of Marketing*, vol. 32, no. 4_part_1, pp. 13-20, 1968.
- [210] M. I. Alpert, “Identification of determinant attributes: a comparison of methods,” *Journal of marketing research*, vol. 8, no. 2, pp. 184-191, 1971.

- [211] T. L. Saaty, "A scaling method for priorities in hierarchical structures," *Journal of mathematical psychology*, vol. 15, no. 3, pp. 234-281, 1977.
- [212] R. L. Armacost and J. C. Hosseini, "Identification of determinant attributes using the analytic hierarchy process," *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol. 22, no. 4, pp. 383-392, 1994.
- [213] M. Timor, *Analitik Hiyerarşi Prosesi*. Türkmen Kitabevi, 2011.
- [214] E. H. Forman and S. I. Gass, "The analytic hierarchy process—an exposition," *Operations research*, vol. 49, no. 4, pp. 469-486, 2001.
- [215] J. Pérez, J. L. Jimeno, and E. Mokotoff, "Another potential shortcoming of AHP," *Top*, no. 14, pp. 99-111, 2006.
- [216] N. Munier and E. Hontoria, *Uses and limitations of the AHP method*. Springer, Cham, 2021.
- [217] T. L. Saaty, "The modern science of multicriteria decision making and its practical applications: The AHP/ANP approach," *Operations Research*, vol. 61, no. 5, pp. 1101-1118, 2013.
- [218] E. Ayyildiz and A. Taskin Gumus, "Pythagorean fuzzy AHP based risk assessment methodology for hazardous material transportation: an application in Istanbul," *Environmental Science and Pollution Research*, vol. 28, no. 27, pp. 35798-35810, 2021.
- [219] Y. A. Solangi, C. Longsheng, and S. A. A. Shah, "Assessing and overcoming the renewable energy barriers for sustainable development in Pakistan: An integrated AHP and fuzzy TOPSIS approach," *Renewable Energy*, vol. 173, pp. 209-222, 2021.
- [220] J. M. Arif, M. F. Ab Razak, S. R. T. Mat, S. Awang, N. S. N. Ismail, and A. Firdaus, "Android mobile malware detection using fuzzy AHP," *Journal of Information Security and Applications*, vol. 61, p. 102929, 2021.
- [221] N. Özispa and G. Arabelen, "Limanların Sürdürülebilirlik Stratejilerinin AHP Yaklaşımı ile Önceliklendirilmesi," *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, vol. 16, no. 63, pp. 1430-1453, 2021.
- [222] T. L. Saaty, "Decision-making with the AHP: Why is the principal eigenvector necessary," *European journal of operational research*, vol. 145, no. 1, pp. 85-91, 2003.
- [223] T. L. Saaty, *Theory and applications of the analytic network process: Decision making with benefits, opportunities, costs, and risks*. RWS publications, 2005.
- [224] T. L. Saaty, *Decision making with dependence and feedback: The analytic network process* (no. 2). RWS publications Pittsburgh, 1996.
- [225] T. L. Saaty, "Fundamentals of the analytic network process," in *5th international symposium on the analytic hierarchy process, August 12-14, 1999*, vol. 13, pp. 348-379, Kobe, Japan: ISAHP.
- [226] T. L. Saaty, "Fundamentals of the analytic network process—Dependence and feedback in decision-making with a single network," *Journal of Systems science and Systems engineering*, vol. 13, no. 2, pp. 129-157, 2004.
- [227] S. Kheybari, F. M. Rezaie, and H. Farazmand, "Analytic network process: An overview of applications," *Applied mathematics and Computation*, vol. 367, p. 124780, 2020.
- [228] T. L. Saaty and L. G. Vargas, "The analytic network process," in *Decision making with the analytic network process*: Springer, 2013, pp. 1-40.
- [229] E. Mu and M. Pereyra-Rojas, *Practical decision making using super decisions v3: An introduction to the analytic hierarchy process*. Springer, 2017.

- [230] M. Rogers, M. Bruen, and L.-Y. Maystre, "The ELECTRE methodology," in *ELECTRE and Decision Support*: Springer, 2000, pp. 45-85.
- [231] J. Figueira, V. Mousseau, and B. Roy, "ELECTRE Methods in Multiple Criteria Decision Analysis," *State of the art surveys*. New York: Springer-Verlag, pp. 155-85, 2016.
- [232] J. Almeida-Dias, J. R. Figueira, and B. Roy, "Electre Tri-C: A multiple criteria sorting method based on characteristic reference actions," *European Journal of Operational Research*, vol. 204, no. 3, pp. 565-580, 2010.
- [233] H. Durucasu, A. Aytekin, B. Saraç, and E. Orakçı, "Current application fields of ELECTRE and PROMETHEE: A literature review," *Alphanumeric Journal*, vol. 5, no. 2, pp. 229-270, 2017.
- [234] V. Mousseau, R. Slowinski, and P. Zielniewicz, "A user-oriented implementation of the ELECTRE-TRI method integrating preference elicitation support," *Computers & operations research*, vol. 27, no. 7-8, pp. 757-777, 2000.
- [235] A. Papadopoulos and A. Karagiannidis, "Application of the multi-criteria analysis method Electre III for the optimisation of decentralised energy systems," *Omega*, vol. 36, no. 5, pp. 766-776, 2008 2008.
- [236] B. Roy, "ELECTRE III: Un algorithme de classements fondé sur une représentation floue des préférences en présence de criteres multiples," 1978.
- [237] B. Roy and B. Bertier, "Le methods ELECTRE II: Une methode de classement en presence de criteres multiples, note de travail no. 142," *Direction Scientifique, Groupe Metra*, 1971.
- [238] B. Roy and J. C. Hugonnard, "Classement des prolongements de lignes de metro en banlieue parisienne: presentation d'une methode multicritere originale," 1982.
- [239] B. Roy and J. M. Skalka, *ELECTRE IS: Aspects méthodologiques et guide d'utilisation*. LAMSADE, Unité associée au CNRS no 825, Université de Paris Dauphine, 1987.
- [240] E. Triantaphyllou, B. Shu, S. N. Sanchez, and T. Ray, "Multi-criteria decision making: an operations research approach," *Encyclopedia of electrical and electronics engineering*, vol. 15, no. 1998, pp. 175-186, 1998.
- [241] S. Ulubeyli and E. Manisalı, "İnşaat Makineleri Alımında Çok Ölçütlü Karar Verme Modeli," *3. Yapı İşletmesi Kongresi, Bildiriler Kitabı*, pp. 172-182, 2005.
- [242] W. Yu, "Aide multicritère à la décision dans le cadre de la problématique du tri: concepts, méthodes et applications," PhD Thesis, Paris 9, 1992.
- [243] B. Roy, "Classement et choix en présence de points de vue multiples," *Revue française d'informatique et de recherche opérationnelle*, vol. 2, no. 8, pp. 57-75, 1968.
- [244] K. P. Yoon and C.-L. Hwang, *Multiple attribute decision making: an introduction*. Sage publications, 1995.
- [245] P. Nijkamp and A. van Delft, *Multi-criteria analysis and regional decision-making*. Springer Science & Business Media, 1977.
- [246] B. Roy and D. Bouyssou, *Aide multicritère à la décision: méthodes et cas*. Economica Paris, 1993.
- [247] V. Pereira, H. Costa, and L. de Oliveira Nepomuceno, "J-ELECTRE-v2.0," ed, 2019.
- [248] J.-P. Brans, *L'ingénierie de la décision: l'élaboration d'instruments d'aide a la décision*. Université Laval, Faculté des sciences de l'administration, 1982.

- [249] J. P. Brans and B. Mareschal, "PROMETHEE V: MCDM problems with segmentation constraints," *INFOR: Information Systems and Operational Research*, vol. 30, no. 2, pp. 85-96, 1992.
- [250] J.-P. Brans and Y. De Smet, "PROMETHEE methods," in *Multiple criteria decision analysis* 2 ed.: Springer, 2016, pp. 187-219.
- [251] J.-P. Brans and B. Mareschal, "The PROMETHEE VI procedure: how to differentiate hard from soft multicriteria problems," *Journal of Decision Systems*, vol. 4, no. 3, pp. 213-223, 1995.
- [252] J.-P. Brans and B. Mareschal, "PROMETHEE methods," in *Multiple criteria decision analysis*, vol. 78: Springer, 2005.
- [253] J.-P. Brans and P. Vincke, "Note—A Preference Ranking Organisation Method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making)," *Management science*, vol. 31, no. 6, pp. 647-656, 1985.
- [254] B. Mareschal and J.-P. Brans, "Geometrical representations for MCDA," *European Journal of Operational Research*, vol. 34, no. 1, pp. 69-77, 1988.
- [255] B. Mareschal, J. P. Brans, and P. Vincke, "PROMETHEE: A new family of outranking methods in multicriteria analysis," ULB—Université Libre de Bruxelles 1984, Available: <https://ideas.repec.org/p/ulb/ulbeco/2013-9305.html>.
- [256] B. Mareschal, "Visual PROMETHEE 1.4 manual," *Visual PROMETHEE*, vol. 1, 2013.
- [257] P.-L. Yu, "A class of solutions for group decision problems," *Management science*, vol. 19, no. 8, pp. 936-946, 1973.
- [258] M. Zelany, "A concept of compromise solutions and the method of the displaced ideal," *Computers & Operations Research*, vol. 1, no. 3-4, pp. 479-496, 1974.
- [259] J. L. Ringuest, *Multiobjective optimization: behavioral and computational considerations*. Springer Science & Business Media, 1992.
- [260] K. Yoon and C.-L. Hwang, "TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution)-A Multiple Attribute Decision Making," *SAGE Publications*, 1980.
- [261] M. Behzadian, S. K. Otaghara, M. Yazdani, and J. Ignatius, "A state-of-the-art survey of TOPSIS applications," *Expert Systems with applications*, vol. 39, no. 17, pp. 13051-13069, 2012.
- [262] Y.-M. Wang and Y. Luo, "On rank reversal in decision analysis," *Mathematical and Computer Modelling*, vol. 49, no. 5-6, pp. 1221-1229, 2009.
- [263] A. Kumar *et al.*, "A review of multi criteria decision making (MCDM) towards sustainable renewable energy development," *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, vol. 69, pp. 596-609, 2017.
- [264] S. Opricovic and G.-H. Tzeng, "Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS," *European journal of operational research*, vol. 156, no. 2, pp. 445-455, 2004 2004.
- [265] S. Opricovic, "Multicriteria optimization of civil engineering systems," Doktora Tezi, Faculty of Civil Engineering, Belgrade, 1998.

- [266] M. Gul, E. Celik, N. Aydin, A. T. Gumus, and A. F. Guneri, "A state of the art literature review of VIKOR and its fuzzy extensions on applications," *Applied Soft Computing*, vol. 46, pp. 60-89, 2016.
- [267] T. Wachowicz, J. Brzostowski, and E. Roszkowska, "Reference points-based methods in supporting the evaluation of negotiation offers," *Operations Research and Decisions*, vol. 22, 2012.
- [268] D. Julong, "Control problems of grey systems," *Systems & control letters*, vol. 1, no. 5, pp. 288-294, 1982.
- [269] D. Julong, "Introduction to grey system theory," *The Journal of grey system*, vol. 1, no. 1, pp. 1-24, 1989.
- [270] Y. Lin and S. Liu, "A historical introduction to grey systems theory," 2004, vol. 3, pp. 2403-2408: IEEE.
- [271] C.-C. Yang and B.-S. Chen, "Supplier selection using combined analytical hierarchy process and grey relational analysis," *Journal of Manufacturing Technology Management*, 2006.
- [272] N. Tosun, "Determination of optimum parameters for multi-performance characteristics in drilling by using grey relational analysis," *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, vol. 28, no. 5, pp. 450-455, 2006.
- [273] B. Saraç and N. Alptekin, "Türkiye’de illerin sürdürülebilir kalkınma göstergelerine göre değerlendirilmesi," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, vol. 13, no. 1, pp. 19-49, 2017.
- [274] G. Zeng, R. Jiang, G. Huang, M. Xu, and J. Li, "Optimization of wastewater treatment alternative selection by hierarchy grey relational analysis," *Journal of environmental management*, vol. 82, no. 2, pp. 250-259, 2007.
- [275] E. Orakçı and A. Özdemir, "Telafi edici çok kriterli karar verme yöntemleri ile Türkiye ve AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi," *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 19, no. 1, pp. 61-74, 2017.
- [276] Y. Kuo, T. Yang, and G.-W. Huang, "The use of grey relational analysis in solving multiple attribute decision-making problems," *Computers & industrial engineering*, vol. 55, no. 1, pp. 80-93, 2008.
- [277] H. Malekpoor, K. Chalvatzis, N. Mishra, M. K. Mehlatat, D. Zafirakis, and M. Song, "Integrated grey relational analysis and multi objective grey linear programming for sustainable electricity generation planning," *Annals of Operations Research*, vol. 269, no. 1, pp. 475-503, 2018.
- [278] C.-Y. Huang, C.-C. Hsu, M.-L. Chiou, and C.-I. Chen, "The main factors affecting Taiwan’s economic growth rate via dynamic grey relational analysis," *Plos one*, vol. 15, no. 10, p. e0240065, 2020.
- [279] A. A. K. Niazi, T. F. Qazi, A. Basit, and M. Z. Shaukat, "Evaluation of Climate of Selected Sixty-six Countries using Grey Relational Analysis: Focus on Pakistan," *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, vol. 7, no. 1, pp. 51-62, 2021.
- [280] A. Sarkar, S. Panja, D. Das, and B. Sarkar, "Developing an efficient decision support system for non-traditional machine selection: an application of MOORA and MOOSRA," *Production Manufacturing Research*, vol. 3, no. 1, pp. 324-342, 2015.

- [281] W. K. Brauers, *Optimization methods for a stakeholder society: a revolution in economic thinking by multi-objective optimization*. Springer Science & Business Media, 2004.
- [282] W. K. M. Brauers and E. K. Zavadskas, "Project management by MULTIMOORA as an instrument for transition economies," *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 16, no. 1, pp. 5-24, 2010.
- [283] A. Baležentis, T. Baležentis, and R. Valkauskas, "Evaluating situation of Lithuania in the European Union: structural indicators and MULTIMOORA method," *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 16, no. 4, pp. 578-602, 2010.
- [284] A. Hafezalkotob and A. Hafezalkotob, "Extended MULTIMOORA method based on Shannon entropy weight for materials selection," *Journal of Industrial Engineering International*, vol. 12, no. 1, pp. 1-13, 2016.
- [285] W. K. M. Brauers, A. Baležentis, and T. Baležentis, "European Union Member States preparing for Europe 2020. An application of the MULTIMOORA method," *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 18, no. 4, pp. 567-587, 2012.
- [286] A. Aytekin, "Hastaların hastane tercihinde etkili kriterler ve hastanelerin Multimoora ile sıralanması: Eskişehir örneği," *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, vol. 4, no. 4, pp. 134-143, 2016.
- [287] W. K. M. Brauers, S. Kildienė, E. K. Zavadskas, and A. Kaklauskas, "The construction sector in twenty European countries during the recession 2008–2009–country ranking by MULTIMOORA," *International Journal of Strategic Property Management*, vol. 17, no. 1, pp. 58-78, 2013.
- [288] B. Dünya, "Dünya Bankası Veritabanı," 2021, Available: <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#>.
- [289] M. C. Das, B. Sarkar, and S. Ray, "Decision making under conflicting environment: a new MCDM method," *International Journal of Applied Decision Sciences*, vol. 5, no. 2, pp. 142-162, 2012.
- [290] B. Jagadish and A. Ray, "Green cutting fluid selection using MOOSRA method," *International Journal of Research in Engineering and Technology*, vol. 3, no. 3, p. 559, 2014.
- [291] E. A. Adalı and A. T. Işık, "The multi-objective decision making methods based on MULTIMOORA and MOOSRA for the laptop selection problem," *Journal of Industrial Engineering International*, vol. 13, no. 2, pp. 229-237, 2017.
- [292] A. Ulutaş and A. Topal, *Bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Üretim Sektörü Uygulamaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
- [293] F. Feizi, A. A. Karbalaei-Ramezani, and S. Farhadi, "FUCOM-MOORA and FUCOM-MOOSRA: new MCDM-based knowledge-driven procedures for mineral potential mapping in greenfields," *SN Applied Sciences*, vol. 3, no. 3, pp. 1-19, 2021.
- [294] S. Narayanamoorthy *et al.*, "A novel assessment of bio-medical waste disposal methods using integrating weighting approach and hesitant fuzzy MOOSRA," *Journal of Cleaner Production*, vol. 275, p. 122587, 2020.
- [295] N. Ömürbek, E. Hande, and D. Okan, "Entropi-Aras ve Entropi-Moosra yöntemleri ile yaşam kalitesi açısından AB ülkelerinin değerlendirilmesi," *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 10, no. 2, pp. 29-48, 2017.

- [296] A. Sümeyye and A. Topal, "Entropi temelli TOPSIS, ARAS ve MOOSRA yöntemleri ile güneş enerji santrali kuruluş yeri seçimi: KOP bölgesi örneği," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, vol. 17, no. 4, pp. 1099-1119.
- [297] S. Bhowmik, "Manufacturing and Processing of Short Bamboo Fiber-Based Polymer Composite," in *Manufacturing and Processing of Natural Filler Based Polymer Composites*: Springer, 2021, pp. 17-37.
- [298] C. Ayşenur, F. Şahin, T. Çetinyokuş, and E. Çalışkan, "Deprem Kayıt İstasyonu Kurulum Yerinin Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Belirlenmesi Küçükçekmece Örneği," *Journal of the Institute of Science and Technology*, vol. 11, no. 3, pp. 1896-1908, 2021.
- [299] A. Aytekin and H. Durucasu, "Nearest solution to references method for multicriteria decision-making problems," *Decision Science Letters*, vol. 10, no. 2, pp. 111-128, 2021.
- [300] A. Aytekin, S. Korucuk, and Ç. Karamaşa, "Ranking Countries According to Logistics and International Trade Efficiencies Via REF-III," presented at the 7th International Scientific Conference Innovation as the Initiator of Development, Belgrade, Serbia, 2021.
- [301] L. F. A. M. Gomes and M. M. P. P. Lima, "TODIM: Basics and application to multicriteria ranking of projects with environmental impacts," *Foundations of Computing and Decision Sciences*, vol. 16, no. 4, pp. 113-127, 1992.
- [302] V. Chankong and Y. Y. Haimes, *Multiobjective decision making: theory and methodology*. Courier Dover Publications, 2008.
- [303] L. F. A. M. Gomes and L. s. A. D. Rangel, "An application of the TODIM method to the multicriteria rental evaluation of residential properties," *European Journal of Operational Research*, vol. 193, no. 1, pp. 204-211, 2009.
- [304] P. Ji, H.-y. Zhang, and J.-q. Wang, "A projection-based TODIM method under multi-valued neutrosophic environments and its application in personnel selection," *Neural Computing and Applications*, vol. 29, no. 1, pp. 221-234, 2018.
- [305] F. Alali and A. C. Tolga, "Portfolio allocation with the TODIM method," *Expert Systems with Applications*, vol. 124, pp. 341-348, 2019.
- [306] Y. Su, M. Zhao, C. Wei, and X. Chen, "PT-TODIM method for probabilistic linguistic MAGDM and application to industrial control system security supplier selection," *International Journal of Fuzzy Systems*, vol. 24, no. 1, pp. 202-215, 2022.
- [307] S.-S. Lin, S.-L. Shen, N. Zhang, and A. Zhou, "An extended TODIM-based model for evaluating risks of excavation system," *Acta Geotechnica*, pp. 1-17, 2021.
- [308] C. F. S. Gomes, L. F. A. M. Gomes, L. A. D. Rangel, F. M. Tenório, and M. dos Santos, "Ballast water management: technology choice comparing TODIM and THOR 2," *Independent Journal of Management & Production Manufacturing Research*, vol. 12, no. 8, pp. 2140-2160, 2021.
- [309] B. Llamazares, "An analysis of the generalized TODIM method," *European Journal of Operational Research*, vol. 269, no. 3, pp. 1041-1049, 2018.
- [310] E. K. Zavadskas, A. Kaklauskas, and V. Sarka, "The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects," *Technological and economic development of economy*, vol. 1, no. 3, pp. 131-139, 1994.

- [311] N. M. Stefano, N. Casarotto Filho, L. G. L. Vergara, and R. U. G. da Rocha, "COPRAS (Complex Proportional Assessment): state of the art research and its applications," *IEEE Latin America Transactions*, vol. 13, no. 12, pp. 3899-3906, 2015.
- [312] A. R. Mishra, P. Liu, and P. Rani, "COPRAS method based on interval-valued hesitant Fermatean fuzzy sets and its application in selecting desalination technology," *Applied Soft Computing*, vol. 119, p. 108570, 2022.
- [313] B. Masoomi, I. G. Sahebi, M. Fathi, F. Yıldırım, and S. Ghorbani, "Strategic supplier selection for renewable energy supply chain under green capabilities (fuzzy BWM-WASPAS-COPRAS approach)," *Energy Strategy Reviews*, vol. 40, p. 100815, 2022.
- [314] A. Hasheminezhad, F. Hadadi, and H. Shirmohammadi, "Investigation and prioritization of risk factors in the collision of two passenger trains based on fuzzy COPRAS and fuzzy DEMATEL methods," *Soft Computing*, vol. 25, no. 6, pp. 4677-4697, 2021.
- [315] S. S. Goswami and D. K. Behera, "Solving Material Handling Equipment Selection Problems in an Industry with the Help of Entropy Integrated COPRAS and ARAS MCDM techniques," *Process Integration and Optimization for Sustainability*, vol. 5, no. 4, pp. 947-973, 2021.
- [316] E. K. Zavadskas, A. Kaklauskas, F. Peldschus, and Z. Turskis, "Multi-attribute assessment of road design solutions by using the COPRAS method," *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, vol. 2, no. 4, pp. 195-203, 2007.
- [317] G. Büyüközkan and F. Göçer, "An extension of ARAS methodology under interval valued intuitionistic fuzzy environment for digital supply chain," *Applied Soft Computing*, vol. 69, pp. 634-654, 2018.
- [318] S. Karagöz, M. Deveci, V. Simic, and N. Aydın, "Interval type-2 Fuzzy ARAS method for recycling facility location problems," *Applied Soft Computing*, vol. 102, p. 107107, 2021.
- [319] H. Gündoğdu and A. Aytekin, "Yönetişim Göstergeleri Bağlamında Ülkelerin Kümeleme Analizi ve Aras İle Değerlendirilmesi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 66, pp. 301-318, 2020.
- [320] J. H. Dahooie, E. K. Zavadskas, M. Abolhasani, A. Vanaki, and Z. Turskis, "A novel approach for evaluation of projects using an interval-valued fuzzy additive ratio assessment (ARAS) method: a case study of oil and gas well drilling projects," *Symmetry*, vol. 10, no. 2, p. 45, 2018.
- [321] P. Rani, A. R. Mishra, A. Saha, I. M. Hezam, and D. Pamucar, "Fermatean fuzzy Heronian mean operators and MEREK-based additive ratio assessment method: An application to food waste treatment technology selection," *International Journal of Intelligent Systems*, vol. 37, no. 3, pp. 2612-2647, 2022.
- [322] Ö. Karadağ Ak, A. Hazar, and Ş. Babuşcu, "Evaluation of the financial performance of development and investment banks with entropy-based ARAS method," *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, pp. 1-21, 2022.
- [323] E. K. Zavadskas and Z. Turskis, "A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making," *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 16, no. 2, pp. 159-172, 2010.
- [324] E. Ayçin, "Çok kriterli karar verme: Bilgisayar uygulamalı çözümler," *Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara*, 2019.

- [325] E. K. Zavadskas, Z. Turskis, J. Antucheviciene, and A. Zakarevicius, "Optimization of weighted aggregated sum product assessment," *Elektronika ir elektrotechnika*, vol. 122, no. 6, pp. 3-6, 2012.
- [326] P. W. Bridgman, *Dimensional analysis*. Yale university press, 1922.
- [327] A. Mardani *et al.*, "A systematic review and meta-Analysis of SWARA and WASPAS methods: Theory and applications with recent fuzzy developments," *Applied Soft Computing*, vol. 57, pp. 265-292, 2017.
- [328] M. Keshavarz Ghorabae, E. K. Zavadskas, L. Olfat, and Z. Turskis, "Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS)," *Informatica*, vol. 26, no. 3, pp. 435-451, 2015.
- [329] G. Wei, C. Wei, and Y. Guo, "EDAS method for probabilistic linguistic multiple attribute group decision making and their application to green supplier selection," *Soft Computing*, vol. 25, no. 14, pp. 9045-9053, 2021.
- [330] D. Karabasevic, E. K. Zavadskas, D. Stanujkic, G. Popovic, and M. Brzakovic, "An approach to personel selection in the IT industry based on the EDAS method," *Transformations in Business & Economics*, vol. 17, no. 2, 2018.
- [331] A. R. Mishra, A. Mardani, P. Rani, and E. K. Zavadskas, "A novel EDAS approach on intuitionistic fuzzy set for assessment of health-care waste disposal technology using new parametric divergence measures," *Journal of Cleaner Production*, vol. 272, p. 122807, 2020.
- [332] A. Karaşan and C. Kahraman, "A novel interval-valued neutrosophic EDAS method: prioritization of the United Nations national sustainable development goals," *Soft Computing*, vol. 22, no. 15, pp. 4891-4906, 2018.
- [333] B. Karatop, B. Taşkan, E. Adar, and C. Kubat, "Decision analysis related to the renewable energy investments in Turkey based on a Fuzzy AHP-EDAS-Fuzzy FMEA approach," *Computers & Industrial Engineering*, vol. 151, p. 106958, 2021.
- [334] N. Kundakçı, "An integrated method using MACBETH and EDAS methods for evaluating steam boiler alternatives," *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, vol. 26, no. 1-2, pp. 27-34, 2019.
- [335] O. Y. Akbulut, "CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi," *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, vol. 4, no. 2, pp. 249-263, 2019.
- [336] M. Keshavarz Ghorabae, E. K. Zavadskas, Z. Turskis, and J. Antucheviciene, "A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making," *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies Research*, vol. 50, no. 3, 2016.
- [337] M. K. Ghorabae, M. Amiri, E. K. Zavadskas, R. Hooshmand, and J. Antuchevičienė, "Fuzzy extension of the CODAS method for multi-criteria market segment evaluation," *Journal of Business Economics and Management Decision*, vol. 18, no. 1, pp. 1-19, 2017.
- [338] M. Hassanpour and D. Pamucar, "Evaluation of Iranian household appliance industries using MCDM models," *Operational Research in Engineering Sciences: Theory Applications*, vol. 2, no. 3, pp. 1-25, 2019.

- [339] E. Bolturk and C. Kahraman, "Interval-valued intuitionistic fuzzy CODAS method and its application to wave energy facility location selection problem," *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, vol. 35, no. 4, pp. 4865-4877, 2018.
- [340] G. F. Can, P. Toktaş, and F. Pakdil, "Six Sigma Project Prioritization and Selection Using AHP-CODAS Integration: A Case Study in Healthcare Industry," *IEEE Transactions on Engineering Management*, 2021.
- [341] S. Raheja, M. S. Obaidat, M. Kumar, B. Sadoun, and S. Bhushan, "A Hybrid MCDM Framework and Simulation Analysis for the Assessment of Worst Polluted Cities," *Simulation Modelling Practice and Theory*, p. 102540, 2022.
- [342] M. Yazdani, P. Zarate, E. K. Zavadskas, and Z. Turskis, "A Combined Compromise Solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems," *Management Decision*, 2019.
- [343] X. Peng and H. Huang, "Fuzzy decision making method based on CoCoSo with critic for financial risk evaluation," *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 26, no. 4, pp. 695-724, 2020.
- [344] F. Ecer and D. Pamucar, "Sustainable supplier selection: A novel integrated fuzzy best worst method (F-BWM) and fuzzy CoCoSo with Bonferroni (CoCoSo'B) multi-criteria model," *Journal of Cleaner Production*, vol. 266, p. 121981, 2020.
- [345] S. Khan and A. Haleem, "Investigation of circular economy practices in the context of emerging economies: a CoCoSo approach," *International Journal of Sustainable Engineering*, vol. 14, no. 3, pp. 357-367, 2021.
- [346] V. Kumar, K. Kalita, P. Chatterjee, E. K. Zavadskas, and S. Chakraborty, "A SWARA-CoCoSo-based approach for spray painting robot selection," *Informatica*, vol. 33, no. 1, pp. 35-54, 2022.
- [347] B. Matarazzo, *Multicriteria analysis: the MAPPAC method*. Università degli studi, 1984.
- [348] B. Matarazzo, "Multicriterion analysis of preferences by means of pairwise actions and criterion comparisons (MAPPACC)," *Applied Mathematics Computation*, vol. 18, no. 2, pp. 119-141, 1986.
- [349] B. Matarazzo, "MAPPAC as a compromise between outranking methods and MAUT," *European Journal of Operational Research*, vol. 54, no. 1, pp. 48-65, 1991.
- [350] S. E. Dinçer, "The structural analysis of key indicators of Turkish manufacturing industry: ORESTE and MAPPAC applications," *European Journal of Scientific Research*, vol. 60, no. 1, pp. 6-18, 2011.
- [351] P. Majumder and A. K. Saha, "Efficiency assignment of hydropower plants by DEMATEL-MAPPAC approach," *Water Conservation Science and Engineering Economist*, vol. 3, no. 2, pp. 91-97, 2018.
- [352] P. Sawicki, J. Žak, and A. Redmer, "The comparison of ELECTRE, ORESTE and MAPPAC methods applied to the quality evaluation of transportation systems," *Modeling and Management in Transportation*, vol. 1, pp. 223-230, 1999.
- [353] C. A. B. e Costa and J.-C. Vansnick, "MACBETH—An interactive path towards the construction of cardinal value functions," *International transactions in operational Research*, vol. 1, no. 4, pp. 489-500, 1994.

- [354] C. A. B. e Costa, J.-M. Corte, and J.-C. Vansnick, "MACBETH," in "LSE OR Working Paper 03.56," 075301520X, 2003.
- [355] C. A. B. e Costa and J.-C. Vansnick, *Sur la quantification des jugements de valeurs: l'approche Macbeth*. Université de Paris Dauphine-Laboratoire d'analyse et modélisation de ..., 1993.
- [356] F. L. Delouyi, S. H. Ghodsypour, M. Ashrafi, and A. Saifoddin, "Environmental analysis for the selection of long-distance natural gas pipeline routes using MACBETH," *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 2021.
- [357] G. Akyüz, Ö. Tosun, and S. Aka, "Multi criteria decision-making approach for evaluation of supplier performance with MACBETH method," *International Journal of Information and Decision Sciences*, vol. 10, no. 3, pp. 249-262, 2018.
- [358] A. R. Khoso, A. M. Yusof, S. H. Khahro, N. I. A. B. Abidin, and N. A. Memon, "Automated two-stage continuous decision support model using exploratory factor analysis-MACBETH-SMART: an application of contractor selection in public sector construction," *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, pp. 1-31, 2021.
- [359] D. Pamučar, M. Behzad, D. Božanić, and M. Behzad, "Designing a fuzzy decision support framework for assessing solid waste management in the South European region," *Environmental Science and Pollution Research*, pp. 1-21, 2022.
- [360] K. Maniya and M. G. Bhatt, "A selection of material using a novel type decision-making method: Preference selection index method," *Materials and Design*, vol. 31, no. 4, pp. 1785-1789, 2010.
- [361] P. V. Reddy, R. M. Reddy, P. S. Rao, D. M. Krishnudu, R. S. Reddy, and A. E. Kumar, "Parameters Selection for Enhanced Mechanical and Wear Properties of Natural Fiber Reinforced Hybrid Composites Using PSI Technique," *Journal of Natural Fibers*, pp. 1-15, 2021.
- [362] A. Sutrisno and V. Kumar, "Supply chain sustainability risk decision support model using integrated Preference Selection Index (PSI) method and prospect theory," *Journal of Advances in Management Research*, 2022.
- [363] S. S. Goswami, S. K. Mohanty, and D. K. Behera, "Selection of a green renewable energy source in India with the help of MEREC integrated PIV MCDM tool," *Materials Today: Proceedings*, vol. 52, pp. 1153-1160, 2022.
- [364] O. Y. Akbulut, "Gri Entropi temelli PSI ve ARAS ÇKKV yöntemleriyle Türk mevduat bankalarının performans analizi," *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 5, no. 2, pp. 171-187, 2020.
- [365] S. Yadav, V. K. Pathak, and S. Gangwar, "A novel hybrid TOPSIS-PSI approach for material selection in marine applications," *Sādhanā*, vol. 44, no. 3, pp. 1-12, 2019.
- [366] D. Pamučar, V. Lukovac, D. Božanić, and N. Komazec, "Multi-criteria FUCOM-MAIRCA model for the evaluation of level crossings: case study in the Republic of Serbia," *Operational Research in Engineering Sciences: Theory Applications*, vol. 1, no. 1, pp. 108-129, 2018.
- [367] D. Pamučar, M. Mihajlović, R. Obradović, and P. Atanasković, "Novel approach to group multi-criteria decision making based on interval rough numbers: Hybrid DEMATEL-ANP-MAIRCA model," *Expert Systems with Applications*, vol. 88, pp. 58-80, 2017.

- [368] D. Pamučar, L. Vasin, and L. Lukovac, "Selection of railway level crossings for investing in security equipment using hybrid DEMATEL-MARICA model," in *XVI international scientific-expert conference on railway, railcon*, 2014, pp. 89-92.
- [369] K. Chatterjee, D. Pamucar, and E. K. Zavadskas, "Evaluating the performance of suppliers based on using the R'AMATEL-MAIRCA method for green supply chain implementation in electronics industry," *Journal of cleaner production*, vol. 184, pp. 101-129, 2018.
- [370] F. Ecer, "An extended MAIRCA method using intuitionistic fuzzy sets for coronavirus vaccine selection in the age of COVID-19," *Neural Computing and Applications*, pp. 1-21, 2022.
- [371] S. Hadian, E. Shahiri Tabarestani, and Q. B. Pham, "Multi Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) method for evaluating flood susceptibility in a temperate Mediterranean climate," *Hydrological Sciences Journal*, no. just-accepted, 2022.
- [372] A. Ulutaş, "SWARA ve MAIRCA Yöntemleri ile Catering Firması Seçimi," *Business Management Studies: An International Journal*, vol. 7, no. 4, pp. 1467-1479, 2019.
- [373] Ž. Stević, D. Pamučar, A. Puška, and P. Chatterjee, "Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COMpromise solution (MARCOS)," *Computers & Industrial Engineering*, vol. 140, p. 106231, 2020.
- [374] S. Chakraborty, R. Chattopadhyay, and S. Chakraborty, "An integrated D-MARCOS method for supplier selection in an iron and steel industry," *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, vol. 3, no. 2, pp. 49-69, 2020.
- [375] A. Puška, I. Stojanović, A. Maksimović, and N. Osmanović, "Evaluation software of project management used measurement of alternatives and ranking according to compromise solution (MARCOS) method," *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, vol. 3, no. 1, pp. 89-102, 2020.
- [376] D. D. Trung, "Multi-criteria decision making under the MARCOS method and the weighting methods: applied to milling, grinding and turning processes," *Manufacturing Review*, vol. 9, p. 3, 2022.
- [377] D. Pamučar and G. Ćirović, "The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC)," *Expert systems with applications*, vol. 42, no. 6, pp. 3016-3028, 2015.
- [378] G. Wei, C. Wei, J. Wu, and H. Wang, "Supplier selection of medical consumption products with a probabilistic linguistic MABAC method," *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 16, no. 24, p. 5082, 2019.
- [379] W. Liang, G. Zhao, H. Wu, and B. Dai, "Risk assessment of rockburst via an extended MABAC method under fuzzy environment," *Tunnelling and Underground Space Technology*, vol. 83, pp. 533-544, 2019.
- [380] K.-w. Shen, X.-k. Wang, D. Qiao, and J.-q. Wang, "Extended Z-MABAC method based on regret theory and directed distance for regional circular economy development program selection with Z-information," *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, vol. 28, no. 8, pp. 1851-1863, 2019.
- [381] R. Lukic, "Application of MABAC Method in Evaluation of Sector Efficiency in Serbia," *Revista de Management Comparat International*, vol. 22, no. 3, pp. 400-418, 2021.

- [382] T. K. Biswas and M. C. Das, “Selection of commercially available electric vehicle using fuzzy AHP-MABAC,” *Journal of The Institution of Engineers : Series C*, vol. 100, no. 3, pp. 531-537, 2019.
- [383] E. Cables, M. T. Lamata, and J. L. Verdegay, “RIM-reference ideal method in multicriteria decision making,” *Information Sciences*, vol. 337, pp. 1-10, 2016.
- [384] W. Serrai, A. Abdelli, L. Mokdad, and A. Serrai, “How to deal with QoS value constraints in MCDM based web service selection,” *Concurrency Computation: Practice and Experience*, vol. 31, no. 24, p. e4512, 2019.
- [385] J. Sánchez-Lozano, M. Fernández-Martínez, and M. T. Lamata, “Near-earth asteroid impact dates: A reference ideal method (RIM) approach,” *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, vol. 81, pp. 157-168, 2019.
- [386] M. Patil and B. B. Majumdar, “Prioritizing key attributes influencing electric two-wheeler usage: A multi criteria decision making (MCDM) approach—A case study of Hyderabad, India,” *Case Studies on Transport Policy*, vol. 9, no. 2, pp. 913-929, 2021.
- [387] M. A. Sofuoğlu, “A new biomaterial selection approach using reference ideal method,” *Sādhanā*, vol. 46, no. 1, pp. 1-8, 2021.
- [388] N. Tayyar, Y. Koray, M. Durmuş, and İ. Akbulut, “Referans İdeal Metodu ile Finansal Performans Analizi: BİST Sigorta Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, vol. 7, no. 4, pp. 2490-2509, 2018.
- [389] V. M. Athawale and S. Chakraborty, “A comparative study on the ranking performance of some multi-criteria decision-making methods for industrial robot selection,” *International Journal of Industrial Engineering Computations*, vol. 2, no. 4, pp. 831-850, 2011.
- [390] D. Yakowitz, L. Lane, and F. Szidarovszky, “Multi-attribute decision making: dominance with respect to an importance order of the attributes,” *Applied Mathematics Computation*, vol. 54, no. 2-3, pp. 167-181, 1993.
- [391] S. Hajkovicz and A. Higgins, “A comparison of multiple criteria analysis techniques for water resource management,” *European Journal of Operational Research*, vol. 184, no. 1, pp. 255-265, 2008.
- [392] M. Madić and M. Radovanović, “Ranking of some most commonly used nontraditional machining processes using ROV and CRITIC methods,” *UPB Sci. Bull., Series D*, vol. 77, no. 2, pp. 193-204, 2015.
- [393] M. Madić, M. Radovanović, and M. Manić, “Application of the ROV method for the selection of cutting fluids,” *Decision Science Letters*, vol. 5, no. 2, pp. 245-254, 2016.
- [394] E. K. Zavadskas, Z. Nunić, Ž. Stjepanović, and O. Prentkovskis, “A novel rough range of value method (R-ROV) for selecting automatically guided vehicles (AGVs),” *Studies in Informatics Control and Cybernetics*, vol. 27, no. 4, pp. 385-394, 2018.
- [395] B. Jurkowska, “The federal states of Germany—analysis and measurement of development using taxonomic methods,” *Oeconomia Copernicana*, vol. 5, no. 3, pp. 49-73, 2014.
- [396] A. Aytekin, “Ülkelerin göçmenlere karşı tutumlarına göre Taksonomi yöntemiyle sıralanması,” presented at the Uluslararası Dezavantajlı Gruplara Multidisipliner Yaklaşım Sempozyumu, Çanakkale, 2020.

- [397] L. Xiao *et al.*, “Green supplier selection in steel industry with intuitionistic fuzzy Taxonomy method,” *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, vol. 39, no. 5, pp. 7247-7258, 2020.
- [398] L. Xiao, G. Wei, Y. Guo, and X. Chen, “Taxonomy method for multiple attribute group decision making based on interval-valued intuitionistic fuzzy with entropy,” *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, no. Preprint, pp. 1-15, 2021.
- [399] A. Tuş Işık, “QUALIFLEX and ORESTE methods for the insurance company selection problem,” *Alphanumeric Journal*, vol. 4, no. 2, pp. 55-68, 2016.
- [400] P. Mercier, J. Teghem, and H. Pastijn, “Assignment of available products to orders with the mcdm software oreste,” *Applied Mathematics Computation*, vol. 54, no. 2-3, pp. 183-196, 1993.
- [401] H. Pastijn and J. Leysen, “Constructing an outranking relation with ORESTE,” in *Models and methods in multiple criteria decision making*: Elsevier, 1989, pp. 1255-1268.
- [402] M. Roubens, “Preference relations on actions and criteria in multicriteria decision making,” *European Journal of Operational Research*, vol. 10, no. 1, pp. 51-55, 1982.
- [403] M. Roubens, “Analyse et agrégation des préférences: modélisation, ajustement et résumé de données relationnelles,” *Belgian Journal of Operations Research, Statistics, Computer Science*, vol. 20, no. 2, pp. 36-67, 1980.
- [404] P. Chatterjee and S. Chakraborty, “Material selection using preferential ranking methods,” *Materials and Design*, vol. 35, pp. 384-393, 2012.
- [405] Q. Zheng, X. Liu, and W. Wang, “An extended interval type-2 fuzzy ORESTE method for risk analysis in FMEA,” *International Journal of Fuzzy Systems*, vol. 23, no. 5, pp. 1379-1395, 2021.
- [406] X. Wang, X. Gou, and Z. Xu, “Assessment of traffic congestion with ORESTE method under double hierarchy hesitant fuzzy linguistic environment,” *Applied Soft Computing*, vol. 86, p. 105864, 2020.
- [407] F. Er and E. Yıldız, “Türkiye Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2016 ve 2017 sonuçlarının ORESTE ve faktör analizi ile incelenmesi,” *Alphanumeric Journal*, vol. 6, no. 2, pp. 293-310, 2018.
- [408] Y. Long and H. Liao, “A social participatory allocation network method with partial relations of alternatives and its application in sustainable food supply chain selection,” *Applied Soft Computing*, vol. 109, p. 107550, 2021.
- [409] Z. Liu, X. Wang, W. Wang, D. Wang, and P. Liu, “An integrated TOPSIS–ORESTE-based decision-making framework for new energy investment assessment with cloud model,” *Computational and Applied Mathematics*, vol. 41, no. 1, pp. 1-38, 2022.
- [410] F. Lei, G. Wei, J. Wu, C. Wei, and Y. Guo, “QUALIFLEX method for MAGDM with probabilistic uncertain linguistic information and its application to green supplier selection,” *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, vol. 39, no. 5, pp. 6819-6831, 2020.
- [411] M. Gul, S. Mete, F. Serin, and E. Celik, “Fine–kinney-based occupational risk assessment using interval type-2 fuzzy qualiflex,” in *Fine–Kinney-Based Fuzzy Multi-criteria Occupational Risk Assessment*: Springer, 2021, pp. 135-149.

- [412] S. Song, H. Zhou, and W. Song, "Sustainable shelter-site selection under uncertainty: A rough QUALIFLEX method," *Computers & industrial engineering*, vol. 128, pp. 371-386, 2019.
- [413] W.-z. Liang, G.-y. Zhao, and C.-s. Hong, "Performance assessment of circular economy for phosphorus chemical firms based on VIKOR-QUALIFLEX method," *Journal of Cleaner Production*, vol. 196, pp. 1365-1378, 2018.
- [414] A. Alinezhad and N. Esfandiari, "Sensitivity Analysis in the QUALIFLEX and VIKOR Methods," 2012.
- [415] J. H. Paelinck, "Qualitative multiple criteria analysis, environmental protection and multi-regional development," in *Papers of the Regional Science Association*, 1976, vol. 36, no. 1, pp. 59-74: Springer.
- [416] A. Puška, Ž. Stević, and D. Pamučar, "Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods," *Environment, Development and Sustainability*, pp. 1-31, 2021.
- [417] S. Ahmad, A. Akber, Z. A. Khan, and M. Ali, "Selection of Best Dispatching Rule for Job Sequencing Using Combined Best–Worst and Proximity Index Value Methods," in *Advances in Manufacturing and Industrial Engineering*: Springer, 2021, pp. 783-792.
- [418] D. D. Trung, "Application of TOPSIS an PIV methods for Multi-Criteria Decision Making in hard turning process," *Journal of Machine Engineering*, 2021.
- [419] N. Z. Khan, T. S. A. Ansari, A. N. Siddiquee, and Z. A. Khan, "Selection of E-learning websites using a novel Proximity Indexed Value (PIV) MCDM method," *Journal of Computers in Education*, vol. 6, no. 2, pp. 241-256, 2019.
- [420] S. Wakeel *et al.*, "A New Hybrid LGPMBWM-PIV Method for Automotive Material Selection," *Informatica*, vol. 45, no. 1, 2021.
- [421] S. Mufazzal and S. Muzakkir, "A new multi-criterion decision making (MCDM) method based on proximity indexed value for minimizing rank reversals," *Computers & industrial engineering*, vol. 119, pp. 427-438, 2018.
- [422] D. D. Trung, "Application of EDAS, MARCOS, TOPSIS, MOORA and PIV Methods for Multi-Criteria Decision Making in Milling Process," *Journal of Mechanical Engineering*, vol. 71, no. 2, p. 16, 2021.
- [423] C. Parkan, "Operational competitiveness ratings of production units," *Managerial and Decision Economics*, vol. 15, no. 3, pp. 201-221, 1994.
- [424] C. Parkan and M. L. Wu, "On the equivalence of operational performance measurement and multiple attribute decision making," *International Journal of Production Research*, vol. 35, no. 11, pp. 2963-2988, 1997.
- [425] D. Stanujkic, E. K. Zavadskas, S. Liu, D. Karabasevic, and G. Popovic, "Improved OCRA method based on the use of interval grey numbers," *Journal of Grey System*, vol. 29, no. 4, pp. 49-60, 2017.
- [426] A. Özbek, "Operasyonel rekabet değerlendirilmesi (OCRA) yöntemiyle mevduat bankalarının etkinlik ölçümü," *Social Sciences*, vol. 10, no. 3, pp. 120-134, 2015.

- [427] C. Parkan and M.-L. Wu, "Measuring the performance of operations of Hong Kong's manufacturing industries," *European journal of operational research*, vol. 118, no. 2, pp. 235-258, 1999.
- [428] C. Parkan and M.-L. Wu, "Comparison of three modern multicriteria decision-making tools," *International journal of systems science*, vol. 31, no. 4, pp. 497-517, 2000.
- [429] A. Charnes, W. W. Cooper, and E. Rhodes, "Measuring the efficiency of decision making units," *European journal of operational research*, vol. 2, no. 6, pp. 429-444, 1978.
- [430] L. E. Torres Guardia, "Data Envelopment Analysis: MATLAB, GAMS and Python," Departamento de Engenharia de Produção, Brasil, Working Paper Aug. 2018 2018, Available: https://www.researchgate.net/publication/327142221_DATA_ENVELOPMENT_ANALYSIS_MATLAB_GAMS_and_PYTHON.
- [431] M. J. Farrell, "The measurement of productive efficiency," *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General)*, vol. 120, no. 3, pp. 253-281, 1957.
- [432] W. W. Cooper, L. M. Seiford, and J. Zhu, "Data envelopment analysis: History, models, and interpretations," in *Handbook on data envelopment analysis*: Springer, 2011, pp. 1-39.
- [433] W. W. Cooper, L. M. Seiford, and J. Zhu, "Handbook on data envelopment analysis," 2011.
- [434] A. Charnes, W. Cooper, A. Y. Lewin, and L. M. Seiford, *Data envelopment analysis theory, methodology and applications*. New York: Springer, 1994, p. 507.
- [435] R. D. Banker, A. Charnes, and W. W. Cooper, "Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis," *Management science*, vol. 30, no. 9, pp. 1078-1092, 1984.
- [436] T. R. Sexton, R. H. Silkman, and A. J. Hogan, "Data envelopment analysis: Critique and extensions," *New Directions for Program Evaluation*, vol. 1986, no. 32, pp. 73-105, 1986.
- [437] J. T. Pastor and J. L. Ruiz, "Variables with negative values in DEA," in *Modeling data irregularities and structural complexities in data envelopment analysis*: Springer, 2007, pp. 63-84.
- [438] Ü. Özden, "Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi," *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, vol. 37, no. 2, pp. 167-185, 2008.
- [439] A. Aldamak and S. Zolfaghari, "Review of efficiency ranking methods in data envelopment analysis," *Measurement*, vol. 106, pp. 161-172, 2017.
- [440] A. Mardani, E. K. Zavadskas, D. Streimikiene, A. Jusoh, and M. Khoshnoudi, "A comprehensive review of data envelopment analysis (DEA) approach in energy efficiency," *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, vol. 70, pp. 1298-1322, 2017.
- [441] W. D. Cook and L. M. Seiford, "Data envelopment analysis (DEA)—Thirty years on," *European journal of operational research*, vol. 192, no. 1, pp. 1-17, 2009.
- [442] H. Zhou, Y. Yang, Y. Chen, and J. Zhu, "Data envelopment analysis application in sustainability: The origins, development and future directions," *European Journal of Operational Research*, vol. 264, no. 1, pp. 1-16, 2018.

- [443] B. Saraç and N. Alptekin, "Efficiency in Open and Distance Education: A Research at Anadolu University," *Turkish Online Journal of Distance Education*, vol. 23, no. 2, pp. 153-168, 2022.
- [444] S. Yükçü and G. Atağan, "Etkinlik, Etkililik Ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık," *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. 23, no. 4, pp. 1-13, 2009.
- [445] S. Cingi and A. Tarım, "Türk banka sisteminde performans ölçümü Dea-Malmquist Tfp endeksi uygulaması," *Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliğleri Serisi*, vol. 1, pp. 1-34, 2000.
- [446] W. W. Cooper, L. M. Seiford, and K. Tone, *Data envelopment analysis: a comprehensive text with models, applications, references and DEA-solver software*. Springer, 2007.
- [447] A. Aytekin, F. Ecer, S. Korucuk, and Ç. Karamaşa, "Global innovation efficiency assessment of EU member and candidate countries via DEA-EATWIOS multi-criteria methodology," *Technology in Society*, vol. 68, p. 101896, 2022.
- [448] A. Ulucan and K. B. Atıcı, "Enerji ve Çevre Konularında Parametrik Olmayan Etkinlik Analizi ve Türkiye Elektrik Sanayii Uygulaması," *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 28, no. 1, pp. 173-203, 2010.
- [449] S. Behdioğlu and G. Özcan, "Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 14, no. 3, pp. 301-326, 2009.
- [450] A. Özdemir and E. Demireli, "Ağırlık kısıtlı veri zarflama analizi ile mevduat bankalarının etkinlik ölçümüne yönelik bir uygulama," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, vol. 9, no. 19, pp. 215-238, 2013.
- [451] İ. 500. (2021). *İSO 500: Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu*. Available: <https://www.iso500.org.tr/>
- [452] N. Matloff, *The art of R programming: A tour of statistical software design*. No Starch Press, 2011.
- [453] R, "What is R?," *What is R?*, 2021 2021.
- [454] V. Coll-Serrano, R. Benítez, and V. J. Bolós, "deaR," in *Data Envelopment Analysis with deaR*, Version 1.0 ed. University of Valencia: University of Valencia, 2018.
- [455] G. Erdoğan, "DEA Spreadsheet Solver," Version 1.1 ed, 2021.
- [456] M. L. Peters and S. Zelewski, "Efficiency analysis under consideration of satisficing levels for output quantities," in *Proceedings of the 17th Annual Conference of the Production and Operations Management Society (POMS)*, 2006, vol. 28, no. 1.05.
- [457] M. L. Peters and S. Zelewski, "Some thoughts on operationalizing the concept of sufficiency in efficiency analysis," *International Journal of Management Sustainability*, vol. 7, no. 1, pp. 63-71, 2018.
- [458] M. L. Peters, S. Zelewski, and A. S. Bruns, "Extended version of EATWOS concerning satisficing levels for input quantities," in *Pioneering supply chain design—a comprehensive insight into emerging trends, technologies applications*, T. Blecker, W. Kersten, and C. M. Ringle, Eds.: Lohmar-Köln: Eul Verlag, 2012, pp. 303-318.
- [459] E. Çetin, "EATWIOS Yöntemi," in *Örnek uygulamalarla çok kriterli karar verme yöntemleri*, M. Atan and Ş. Altan, Eds. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020, pp. 286-310.

- [460] A. Özdağoğlu, “BİST sınav işletmelerinin Gri Entropi-EATWIOS bütünleşik yaklaşımı ile performans değerlendirmesi,” *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, vol. 19, no. 2, pp. 271-299, 2018.
- [461] A. Özbek, “Efficiency analysis of non-governmental organizations based in Turkey,” *International Business Research*, vol. 8, no. 9, pp. 95-104, 2015.
- [462] A. Özbek, “Efficiency analysis of the Turkish red crescent between 2012 and 2014,” *International Journal of Economics Finance*, vol. 7, no. 9, pp. 322-334, 2015.
- [463] Ö. F. Görçün, “Efficiency analysis of Black sea container seaports: application of an integrated MCDM approach,” *Maritime Policy & Management Decision*, vol. 48, no. 5, pp. 672-699, 2021.
- [464] C. Zopounidis and M. Doumpos, “Multicriteria classification and sorting methods: A literature review,” *European Journal of Operational Research*, vol. 138, no. 2, pp. 229-246, 2002.
- [465] A. Ishizaka, C. Pearman, and P. Nemery, “AHPSort: an AHP-based method for sorting problems,” *International Journal of Production Research*, vol. 50, no. 17, pp. 4767-4784, 2012.
- [466] A. Ishizaka and V. Pereira, “Utilisation of ANPSort for sorting alternative with interdependent criteria illustrated through a researcher’s classification problem in an academic context,” *Soft Computing*, vol. 24, no. 18, pp. 13639-13650, 2020.
- [467] A. Ouhibi and H. Frikha, “CODAS-SORT: A new CODAS based method for sorting problems,” in *2019 6th International Conference on Control, Decision and Information Technologies (CoDIT)*, 2019, pp. 855-860: IEEE.
- [468] A. Aytekin, “CODAS-Sort ve çok boyutlu ölçekleme analizi ile illerin girişimcilik sınıflandırması,” in *18. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Sakarya, 2020: Sakarya Üniversitesi.
- [469] P. Nemery and C. Lamboray, “Flow-Sort: A flow-based sorting method with limiting or central profiles,” *Top*, vol. 16, no. 1, pp. 90-113, 2008.
- [470] A. Ishizaka and M. Gordon, “MACBETHSort: a multiple criteria decision aid procedure for sorting strategic products,” *Journal of the Operational Research Society*, vol. 68, no. 1, pp. 53-61, 2017.
- [471] D. F. de Lima Silva and A. T. de Almeida Filho, “Sorting with TOPSIS through boundary and characteristic profiles,” *Computers & Industrial Engineering*, vol. 141, p. 106328, 2020.
- [472] H. Faraji Sabokbar, A. Hosseini, A. Banaitis, and N. Banaitiene, “A novel sorting method TOPSIS-SORT: an applicaiton for Tehran environmental quality evaluation,” *Business Administration and Management*, 2016.
- [473] A. Aytekin, “Topsis-sort ile ülkelerin çocuklar açısından yaşanabilirlik sınıflandırması,” presented at the International Online Conference on Social Sciences Researches, Trabzon, 2020.
- [474] M. Şahin, A. Ulucan, and H. Yurdugül, “Learner classification based on interaction data in E-learning environments: the ELECTRE TRI method,” *Education Information Technologies*, vol. 26, no. 2, pp. 2309-2326, 2021.

- [475] M. S. M. M. Emamat, C. M. d. M. Mota, M. R. Mehregan, M. R. Sadeghi Moghadam, and P. Nemery, "Using ELECTRE-TRI and FlowSort methods in a stock portfolio selection context," *Financial Innovation*, vol. 8, no. 1, pp. 1-35, 2022.
- [476] A. T. P. Gonçalves, M. V. P. d. Araújo, A. L. R. Mól, and F. A. F. d. Rocha, "Application of the Electre Tri method for supplier classification in supply chains," *Pesquisa Operacional*, vol. 41, 2021.
- [477] J. Biluca, C. R. de Aguiar, and F. Trojan, "Sorting of suitable areas for disposal of construction and demolition waste using GIS and ELECTRE TRI," *Waste Management*, vol. 114, pp. 307-320, 2020.
- [478] R. L. do Carvalhal Monteiro, V. Pereira, and H. G. J. S. I. R. Costa, "A multicriteria approach to the human development index classification," vol. 136, no. 2, pp. 417-438, 2018.
- [479] J. J. Figueira, Y. De Smet, and J. P. Brans, "MCDM methods for sorting and clustering problems: Promethee TRI and Promethee CLUSTER," 2005.
- [480] C. Araz and I. Ozkarahan, "Supplier evaluation and management system for strategic sourcing based on a new multicriteria sorting procedure," *International journal of production economics*, vol. 106, no. 2, pp. 585-606, 2007.
- [481] R. Pelissari, A. J. Abackerli, S. B. Amor, M. C. Oliveira, and K. M. Infante, "Multiple criteria hierarchy process for sorting problems under uncertainty applied to the evaluation of the operational maturity of research institutions," *Omega*, vol. 103, p. 102381, 2021.
- [482] T. Genç, "G 7 Ülkelerinden Seçilen Üyelerin Makro Ekonomik Kriterlere Göre Flowsort Ve Electre Tri Yöntemi ile Sınıflandırılması," *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2013.
- [483] A. P. Darko and D. Liang, "Modeling customer satisfaction through online reviews: A FlowSort group decision model under probabilistic linguistic settings," *Expert Systems with Applications*, vol. 195, p. 116649, 2022.
- [484] A. Moheimani, R. Sheikh, S. M. H. Hosseini, and S. S. Sana, "Assessing the agility of hospitals in disaster management: application of interval type-2 fuzzy Flowsort inference system," *Soft Computing*, vol. 25, no. 5, pp. 3955-3974, 2021.
- [485] K. O. Oruç and K. Demirbaş, "İşletmelerin Finansal Başarısızlığının AHP Temelli ELECTRE TRI ve FLOWSORT Yöntemleri ile Tahmin Edilmesi," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. 15, no. 3, pp. 975-1000, 2020.
- [486] R. Pelissari, S. Ben-Amor, and M. C. d. Oliveira, "A multiple-criteria decision sorting model for pharmaceutical suppliers classification under multiple uncertainties," in *Pharmaceutical Supply Chains-Medicines Shortages*: Springer, 2019, pp. 229-247.
- [487] H. F. Sabokbar, A. Hosseini, A. Banaitis, and N. Banaitiene, "A novel sorting method TOPSIS-SORT: an applicaiton for Tehran environmental quality evaluation," *Business Administration and Management*, 2016.
- [488] K. Yamagishi and L. Ocampo, "Utilizing TOPSIS-Sort for sorting tourist sites for perceived COVID-19 exposure," *Current Issues in Tourism*, vol. 25, no. 2, pp. 168-178, 2022.
- [489] L. Ocampo, R. A. Tanaid, A. M. Tiu, E. Selerio Jr, and K. Yamagishi, "Classifying the degree of exposure of customers to COVID-19 in the restaurant industry: A novel intuitionistic fuzzy set extension of the TOPSIS-Sort," *Applied Soft Computing*, vol. 113, p. 107906, 2021.

- [490] A. Ouhibi and H. M. Frikha, "Evaluating environmental quality in Tunisia using Fuzzy CODAS SORT method," in *2020 International Conference on Decision Aid Sciences and Application (DASA)*, 2020, pp. 1115-1119: IEEE.
- [491] A. Ouhibi and H. Frikha, "Interval-valued intuitionistic fuzzy CODAS-SORT method: evaluation of natural resources in Tunisia," in *2020 International Multi-Conference on: "Organization of Knowledge and Advanced Technologies"(OCTA)*, 2020, pp. 1-5: IEEE.
- [492] F. Küçükbay and E. Sürücü, "Corporate sustainability performance measurement based on a new multicriteria sorting method," *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, vol. 26, no. 3, pp. 664-680, 2019.
- [493] L. Demir, M. E. Akpınar, C. Araz, and M. A. Ilgın, "A green supplier evaluation system based on a new multi-criteria sorting method: VIKORSORT," *Expert Systems with Applications*, vol. 114, pp. 479-487, 2018.
- [494] A. Ishizaka and C. López, "Cost-benefit AHPSort for performance analysis of offshore providers," *International Journal of Production Research*, vol. 57, no. 13, pp. 4261-4277, 2019.
- [495] A. Aytekin, Ö. F. Görçün, F. Ecer, D. Pamučar, and Ç. Karamaşa, "Foreign market selection of suppliers through a novel Ref-Sort technique," *Kybernetes*, 2022.
- [496] R. Wald, T. M. Khoshgoftaar, and D. Dittman, "Mean aggregation versus robust rank aggregation for ensemble gene selection," in *2012 11th International Conference on Machine Learning and Applications*, 2012, vol. 1, pp. 63-69: IEEE.
- [497] W. K. M. Brauers and E. K. Zavadskas, "MULTIMOORA optimization used to decide on a bank loan to buy property," *Technological Economic Development of Economy*, vol. 17, no. 1, pp. 174-188, 2011.
- [498] K. J. Arrow, "General economic equilibrium: purpose, analytic techniques, collective choice," *The American Economic Review*, vol. 64, no. 3, pp. 253-272, 1974.
- [499] Z. F. Lansdowne and B. S. Woodward, "Applying the Borda ranking method," *Air Force Journal of Logistics*, vol. 20, no. 2, pp. 27-29, 1996.
- [500] N. D. Hulkower and J. Neatrou, "Deflecting arrow by aggregating rankings of multiple correlated criteria according to Borda," *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, vol. 23, no. 3-4, pp. 75-86, 2016.
- [501] C.-L. Hwang and M.-J. Lin, *Group decision making under multiple criteria: methods and applications*. Springer Science & Business Media, 2012.
- [502] A. Torkzad and M. A. Beheshtinia, "Evaluating and prioritizing hospital service quality," *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 2019.
- [503] A. H. Copeland, "A reasonable social welfare function. Seminar on Applications of Mathematics to Social Sciences, University of Michigan," *Ann Arbor*, 1951.
- [504] R. Flavell, "A new goal programming formulation," *Omega*, vol. 4, no. 6, pp. 731-732, 1976.
- [505] M. Tamiz, D. Jones, and C. Romero, "Goal programming for decision making: An overview of the current state-of-the-art," *European Journal of operational research*, vol. 111, no. 3, pp. 569-581, 1998.

- [506] B. C. Ervural, R. Evren, and D. Delen, "A multi-objective decision-making approach for sustainable energy investment planning," *Renewable energy*, vol. 126, pp. 387-402, 2018.
- [507] E. B. Tirkolaee, A. Mardani, Z. Dashtian, M. Soltani, and G.-W. Weber, "A novel hybrid method using fuzzy decision making and multi-objective programming for sustainable-reliable supplier selection in two-echelon supply chain design," *Journal of Cleaner Production*, vol. 250, p. 119517, 2020.
- [508] P. C. Anastasopoulos, M. T. Sarwar, and V. N. Shankar, "Safety-oriented pavement performance thresholds: accounting for unobserved heterogeneity in a multi-objective optimization and goal programming approach," *Analytic methods in accident research*, vol. 12, pp. 35-47, 2016.
- [509] K. Ghoseiri and S. F. Ghannadpour, "Multi-objective vehicle routing problem with time windows using goal programming and genetic algorithm," *Applied Soft Computing*, vol. 10, no. 4, pp. 1096-1107, 2010.
- [510] A. Selçuk, "Doğrusal hedef programlama yönteminin otobüsle kent içi toplu taşıma sisteminde kullanılması," *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, vol. 7, no. 13, pp. 73-92, 2008.
- [511] A. A. Supçiller and P. Erbilek, "Analitik hiyerarşi prosesi ve hedef programlama ile bir üniversite kütüphanesindeki kısmi zamanlı personellerin çizelgelenmesi," *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, vol. 27, no. 1, pp. 1-12, 2021.
- [512] B. Ayvaz, M. Sırakaya, A. O. Kuşakçı, and Z. F. Öztürk, "Biyodizel tedarik zinciri ağ tasarımı için çok amaçlı karma tam sayılı doğrusal programlama modeli önerisi," *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, vol. 23, no. 4, pp. 55-70, 2018.
- [513] Ö. Karsu, "Eşitlikçi Çok Amaçlı Sırt Çantası Problemi," *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, vol. 6, no. 2, pp. 358-373, 2018.
- [514] M. Laumanns, L. Thiele, and E. Zitzler, "An efficient, adaptive parameter variation scheme for metaheuristics based on the epsilon-constraint method," *European Journal of Operational Research*, vol. 169, no. 3, pp. 932-942, 2006.
- [515] B. N. Yetkin and E. Kahya, "Ergonomik montaj hattı dengeleme problemine farklı çok amaçlı çözüm yaklaşımları," *Endüstri Mühendisliği*, vol. 32, no. 2, pp. 217-234, 2021.
- [516] M. Javadi *et al.*, "A multi-objective model for home energy management system self-scheduling using the epsilon-constraint method," in *2020 IEEE 14th International Conference on Compatibility, Power Electronics and Power Engineering (CPE-POWERENG)*, 2020, vol. 1, pp. 175-180: IEEE.
- [517] Y. Cao, Q. Wang, J. Du, S. Nojavan, K. Jermstiparsert, and N. Ghadimi, "Optimal operation of CCHP and renewable generation-based energy hub considering environmental perspective: An epsilon constraint and fuzzy methods," *Sustainable Energy, Grids and Networks*, vol. 20, p. 100274, 2019.
- [518] N. Wattanasang and K. Ransikarbum, "Model and analysis of economic-and risk-based objective optimization problem for plant location within industrial estates using epsilon-constraint algorithms," *Computation*, vol. 9, no. 4, p. 46, 2021.
- [519] K. Sreenu and S. Malempati, "MFGMTS: Epsilon constraint-based modified fractional grey wolf optimizer for multi-objective task scheduling in cloud computing," *IETE Journal of Research*, vol. 65, no. 2, pp. 201-215, 2019.

- [520] A. Salo and R. P. Hämäläinen, “Multicriteria decision analysis in group decision processes,” in *Handbook of group decision and negotiation*: Springer, 2010, pp. 269-283.
- [521] Ö. Kabak and B. Ervural, “Multiple attribute group decision making: A generic conceptual framework and a classification scheme,” *Knowledge-Based Systems*, vol. 123, pp. 13-30, 2017.
- [522] N. Özaralli, “Müzakere sürecine bakış: Türk yöneticileriyle nitel bir çalışma,” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, vol. 11, no. 24, pp. 135-154, 2015.
- [523] T. Jelassi, G. Kersten, and S. Zionts, “An introduction to group decision and negotiation support,” in *Readings in multiple criteria decision aid*: Springer, 1990, pp. 537-568.
- [524] D. M. Kilgour, Y. Chen, and K. W. Hipel, “Multiple criteria approaches to group decision and negotiation,” in *Trends in multiple criteria decision analysis*, 2010, pp. 317-338.
- [525] A. Salo, R. P. Hämäläinen, and T. J. Lahtinen, “Multicriteria methods for group decision processes: an overview,” in *Handbook of group decision and negotiation*, 2021, pp. 863-891.
- [526] G. Camilleri and P. Zaraté, “A Group Multicriteria Approach,” in *Handbook of group decision and negotiation*, 2021, pp. 1023-1048.
- [527] P. Vincke, “About robustness analysis,” *EWG-MCDA Newsletter*; vol. 3, no. 8, pp. 7-9, 2003.
- [528] H. Şencan, *Güvenilirlik ve geçerlilik*. Hüner Şencan, 2005.
- [529] T. J. Stewart, “Robustness analysis and MCDA,” ed: European Working Group Multiple Criteria Decision Aiding, 2008.
- [530] S. P. Chambal, J. D. Weir, Y. R. Kahraman, and A. J. Gutman, “A practical procedure for customizable one-way sensitivity analysis in additive value models,” *Decision Analysis*, vol. 8, no. 4, pp. 303-321, 2011.
- [531] V. M. Ozernoy, “Choosing the “Best” multiple criterlv decision-making method,” *INFOR: Information Systems and Operational Research*, vol. 30, no. 2, pp. 159-171, 1992.
- [532] L. A. Zadeh, “Information and control,” *Fuzzy sets*, vol. 8, no. 3, pp. 338-353, 1965.
- [533] L. A. Zadeh, “Fuzzy sets,” in *Fuzzy sets, fuzzy logic, and fuzzy systems: selected papers by Lotfi A Zadeh*: World Scientific, 1996, pp. 394-432.
- [534] P. A. Gelepathis, “Critique of Zadeh’s fuzzy set theory,” 1982.
- [535] S. Haack, *Deviant logic, fuzzy logic: beyond the formalism*. University of Chicago Press, 1996.
- [536] F. Smarandache, “Neutrosophic set is a generalization of intuitionistic fuzzy set, inconsistent intuitionistic fuzzy set (picture fuzzy set, ternary fuzzy set), pythagorean fuzzy set, spherical fuzzy set, and q-rung orthopair fuzzy set, while neutrosophication is a generalization of regret theory, grey system theory, and three-ways decision (revisited),” *Journal of New Theory*, no. 29, pp. 1-31, 2019.
- [537] O. Yazdanbakhsh and S. Dick, “A systematic review of complex fuzzy sets and logic,” *Fuzzy Sets and Systems*, vol. 338, pp. 1-22, 2018.
- [538] Z. Wen, H. Liao, E. K. Zavadskas, and J. Antuchevičienė, “Applications of fuzzy multiple criteria decision making methods in civil engineering: A state-of-the-art survey,” *Journal of Civil Engineering and Management*, vol. 27, no. 6, pp. 358-371, 2021.

- [539] R. Rekik, I. Kallel, J. Casillas, and A. M. Alimi, "Using multiple criteria decision making approaches to assess the quality of web sites," *International Journal of Computer Science and Information Security*, vol. 14, no. 7, p. 747, 2016.
- [540] E. Kornysheva and C. Salinesi, "MCDM techniques selection approaches: State of the art," in *2007 IEEE Symposium on Computational Intelligence in Multi-Criteria Decision-Making*, 2007, pp. 22-29: IEEE.
- [541] T. Hanne, "Meta decision problems in multiple criteria decision making," in *Multicriteria decision making*: Springer, 1999, pp. 147-171.
- [542] C. Salinesi and E. Kornysheva, "Choosing a Prioritization Method-Case of IS Security Improvement," 2006: Citeseer.
- [543] P. Vincke, "A short note on a methodology for choosing a decision-aid method," in *Advances in Multicriteria Analysis*: Springer, 1995, pp. 3-7.
- [544] A. Öztel, "Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Seçiminde Yeni Bir Yaklaşım. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü," Doktora Tezi, Ankara, 2016.
- [545] M. Cinelli, M. Kadziński, G. Miebs, M. Gonzalez, and R. Słowiński, "Recommending Multiple Criteria Decision Analysis Methods with A New Taxonomy-based Decision Support System," *European Journal of Operational Research*, 2022.
- [546] M. Society. (2022, 25.04.2022). *Software related to MCDM*. Available: <https://www.mcdmsociety.org/content/software-related-mcdm-0>
- [547] K. Kırdar and A. AYTEKİN, "ka-decision," 2022.
- [548] C. Z. Radulescu, A. Balog, L. Bajenaru, and D. M. Radulescu, "Multi-criteria Decision Making software products-a comparison and ranking in terms of usability and functionality," presented at the Conference on Human-Computer Interaction RoCHI 2015, Bucharest, Romania, 2015.

2. Basım

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİ

Dr. Ahmet Sinan Balyemez

Dünyada ve Türkiye'de Savunma ve Güvenlik Ekonomisi

Dr. Ahmet Sinan Balyemez

Yayın No.: 4403
Uluslararası İlişkiler: 201
ISBN: 978-625-427-391-9
E-ISBN: 978-625-427-390-2
Basım Sayısı: 2. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Balyemez, Ahmet Sinan.

Dünyada ve Türkiye'de Savunma ve Güvenlik Ekonomisi / Ahmet Sinan Balyemez

2. Basım, XIV + 512 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-427-391-9

E-ISBN: 978-625-427-390-2

1. Savunma Ekonomisi 2. Askeri Harcamalar 3. Savunma Harcamaları 4. Askeri Ekonomi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ..... V

Birinci Bölüm

SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİNİN TANIMI VE KAPSAMI 1

GİRİŞ 3

1. SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİNİN TANIMI VE KAPSAMI 4

1.1. Güvenlik ve Savunma Kavramları 5

1.2. Savunma ve Güvenlik Ekonomisinin Tanımı ve Temel Kavramlar 10

1.2.1. Savunma ve Güvenlik Ekonomisinin Tanımı 12

1.2.1.1. Savunma Harcamalarının Kapsamı, Kaynağı, Düzeyi ve Bileşenleri 13

1.2.1.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri 27

1.2.1.3. Savunma Hizmetlerinin Zorunlu Askerlik ya da Profesyonel Askerlik Hizmetleri Kapsamında Yerine Getirilmesinin Ekonomik Etkileri 32

1.2.1.4. Savunma Sektörünün ve Savunma Sanayisinin Çeşitliliği, Büyüklüğü, Niteliği ve İhracat Kapasitesi 36

1.2.1.5. Savunma ve Güvenlikle İlgili İhale, Sözleşme, İkmal ve Tedarik Konuları 41

1.2.1.6. Savunma Harcamaları ve Askerî Ar-Ge Çalışmalarının Teknolojik ve Bilimsel Gelişmelerle Olan İktisadi İlişkisi 47

1.2.1.7. Bölgesel ve Uluslararası Askerî İş Birliği Teşkilatlarının (NATO Gibi) Ekonomik Analizi 54

1.2.1.8. Savunma Harcamalarının Ulusal-Uluslararası İstikrar Üzerine Etkileri 62

1.2.1.9. "Ulusal ve Küresel Terörizmle Mücadele" Konusunda Ekonomik Sonuçlar Doğuran Faaliyetler 64

1.2.1.10. Savaş, Savaş Borçları ve Savaş Tazminatları, Silahlanma Yarışı, Silahsızlanma ve Silahların İmhası Süreçlerinin Ekonomiye Konjonktürel Etkileri 67

1.2.1.11. Ekonomik Savaş; Ambargo ve Yaptırım Kararlarının Ekonomiye Etkileri 81

1.3. Savunma ve Güvenlik Ekonomisinin Kapsamı 88

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 90

KAYNAKÇA 96

KISALTMALAR 106

İkinci Bölüm

İKTİSADİ DOKTRİNLERİN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE SAVUNMA EKONOMİSİ İLE İLİŞKİSİ.....109

GİRİŞ.....	111
2. İKTİSADİ DOKTRİNLERİN DOĞUŞU VE SAVUNMA EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ	112
2.1. Merkantilist Doktrin ve Savunma Ekonomisi.....	114
2.2. Liberal İktisadi Doktrin ve Savunma Ekonomisi	116
2.2.1. Fیزیokrasi ve Savunma Ekonomisi.....	117
2.2.2. Klasik İktisat Doktrini ve Savunma Ekonomisi	119
2.3. Sosyalist-Marksist Doktrin ve Savunma Ekonomisi.....	121
2.4. Keynes İktisadi, Keynesyen Uzlaşa ve Savunma Ekonomisi.....	125
2.4.1. Askeri Keynesçilik ve Hokus Pokus (Vudu) Ekonomisi.....	129
2.4.2. Askeri Keynesçilik ve Arz Yönlü İktisat.....	130
2.5. Sosyal Refah Devleti Döneminde Savunma Ekonomisi.....	140
2.5.1. ABD'nin Komünizmin Yayılmasını Engellemek İçin İzlediği Politikalar	141
2.5.2. Refah Dönemi ve Savunma Ekonomisi Alanındaki Akademik Gelişmeler	143
2.5.3. Sosyal Refah Dönemi ve Savunma Ekonomisi.....	146
2.6. Geçiş Ekonomileri ve Piyasa Sosyalizminde Savunma Ekonomisi	150
2.6.1. Rusya Federasyonu Savunma Ekonomisi.....	153
2.6.2. Ukrayna Savunma Ekonomisi.....	169
2.6.3. Çin Halk Cumhuriyeti Savunma Ekonomisi	174
2.6.4. İktisat Doktrinlerindeki Değişimin Savunma Ekonomisine Etkileri	186
2.7. Neoklasik İktisat, Neoliberalizm ve Savunma Ekonomisi	190
2.7.1. Neoklasik İktisat, Neoliberalizm, Kapitalizm, Serbest Piyasa Ekonomisi	190
2.7.2. Kapitalist Ülkelerde Savunma Ekonomisi	197
2.7.2.1. ABD Savunma Ekonomisi	198
2.7.2.2. Avrupa Savunma Ekonomisi.....	211
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	243
KAYNAKÇA	246
KISALTMALAR	258

Üçüncü Bölüm

SAVUNMA EKONOMİSİNİN PİYASA BAŞARISIZLIĞI KAPSAMINDA İNCELENMESİ.....261

GİRİŞ.....	263
3. PİYASA BAŞARISIZLIĞI VE SAVUNMA EKONOMİSİ	264
3.1. Piyasa Başarısızlığı Teorisi (<i>The Theory of Market Failure</i>).....	265
3.2. Piyasa Başarısızlığı Türleri.....	266

3.2.1. Kamusal Mallar Teorisi (<i>The Theory of Public Goods</i>).....	268
3.2.1.1. Kamusal Mallar, Bedavacılık, Özel Mallar, Karma Mallar, Öldürücü Mallar	269
3.2.1.2. Kamusal Mallar Teorisi ve Savunma Ekonomisi.....	281
3.2.2. Dışsallıklar (<i>Externalities</i>).....	290
3.2.2.1. Dışsallıklar: Tanımı, Kapsamı ve Türleri.....	292
3.2.2.2. Dışsallıklar ve Savunma Ekonomisi	293
3.2.3. Doğal Tekeller-Ölçek Ekonomileri (<i>Natural Monopolies-Scale Economies</i>).....	299
3.2.3.1. Doğal Tekeller ve Ölçek Ekonomileri: Tanımı, Kapsamı ve Türleri	301
3.2.3.2. Ölçek Ekonomileri ve Savunma Ekonomisi.....	303
3.2.4. Bilgi Asimetrisi/Asimetrik Enformasyon/Bilgide Tekelleşme.....	314
3.2.4.1. Bilgi Asimetrisi (Asymmetric Information), Ters Seçim (Adverse Selection) ve Ahlaki Riziko (Moral Hazard).....	315
3.2.4.2. Bilgi Asimetrisi ve Savunma Ekonomisi	317
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	329
KAYNAKÇA	331
KISALTMALAR	336

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'NİN SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİ 339

Giriş.....	341
4. TÜRKİYE'NİN SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİ.....	342
4.1. Osmanlı Devleti'nde Savunma Ekonomisi	344
4.1.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Savunma Ekonomisi	345
4.1.2. Tanzimat Dönemi Sonrası Osmanlı Devleti'nde Savunma Ekonomisi	351
4.2. Millî Mücadele Süreci ve Cumhuriyet Sonrası Savunma Ekonomisi.....	365
4.2.1. Millî Mücadele Süreci ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Savunma Ekonomisi.....	367
4.2.2. Türkiye'de Devletçilik ve Savunma Ekonomisi (1930-1980)	383
4.2.3. 1980-2018 Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Savunma Ekonomisi	436
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	487
KAYNAKÇA	495
KISALTMALAR	507

YAZAR HAKKINDA.....511

KAYNAKÇA

- ADİYAMAN A.T., 2006, *Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri*, Sayıştay Dergisi, Sayı: 62, s. 21 – 45
- AKALIN Güneri, 2008, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Ümit Matbaacılık, Ankara
- AKBAŞ Sabiha, 2018, *Terör – Ekonomi İlişkisi: Türkiye Örneği*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- AKDEMİR Tekin ve YEŞİLYURT Şahin, 2018, *Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bütçe Açıkları Sorunu ve Mali Konsolidasyon Uygulamaları*, Maliye Dergisi, 174: s. 240-269
- AKKAYA Bülent, 2012, *Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 28
- AKKOR Mahmut, 2018, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gölcük Tersanesi'nin Yapım Süreci*, Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarih Kültürü Sempozyumu IV, Cilt 2, Kocaeli
- AKKOR Nesrin, 2018, *1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran-2018, 2(1)
- AKSU F. E., 2019, *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü - NATO*, Güvenlik Yazıları Serisi, No.28, Ekim 2019
- AKYÜZ E., 2020, *Türkiye'de Çevresel Terör: PKK Terör Örgütü Örneği*, Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, Sayı 3(4), s. 197-207
- ALP İnönü Akgün, 2013, *Terörün Ekonomik Etkileri*, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi • Cilt: 4 (1)
- ALPAGU Hasan, 2016, *24 Ocak Kararları ve Turgut Özal Döneminin Yansımaları*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Center, Ankara
- AMERİKA'NIN SESİ WEB Sitesi <https://www.amerikanin sesi.com/a/kurt-sorununda-cozumsuzlugun-bedeli-3-trilyon-dolar/6281189.html>, (25.02.2022)
- ANADOLU AJANSI 1 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yerli-ve-milli-silah-sanayisinin-temellerini-atan-isim-nuri-killigil-pasa/1100413>, (25.02.2022)
- ANADOLU AJANSI 2 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/milli-savunma-bakani-isik-incirlik-ussu-bir-nato-ussu-degildir/721548> (26.02.2022)
- ANADOLU AJANSI 3 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bazi-sirketlere-ait-hisseler-turkiye-varlik-fonuna-devredildi/742022>, (26.02.2022)
- ANADOLU AJANSI 4 https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-iha-ve-sihalar-ihracat-sampiyonunu-degistirdi/2613116#=Bayraktar_TB2_SİHA_ve_Bayraktar,sanayisinin_yeni_ihracat_sampiyonu_ oldu, (15.06.2022)
- ARASLI Utkan, 2015, *Anayasal Temel İlke ve Kavramlar*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 276, Şen Matbaa, Ankara
- ARDIÇ Selin, 2022, *BM Barış Gücü*, SÜAMYOD., C. 5, S. 1, s. 39-70.
- ARIELA D. ve LESKE C., 2018, *A review on defense innovation: from spin-off to spin-in*, Brazilian, Journal of Political Economy, vol. 38, No 2 (151), s. 377-391
- ARZOVA S. Burak, 2019, *İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, In book: Türkiye'nin Ekonomik Krizleri, Chapter: 7, İstanbul Okan Üniversitesi

- ATATÜRK ANSİKLOPEDİSİ 1, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-askeri-fabrikalar/?pdf=3827> (22.02.2022)
- ATATÜRK ANSİKLOPEDİSİ 2, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millilestirilen-yabanci-sirketler-ataturk-doneminde/> (22.02.2022)
- ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI 1 <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/KAYNAKÇALI-ATATÜRK-GÜNLÜĞÜ1.pdf>, (19.5.2021)
- ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI 2 <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, (19.5.2021)
- AYDÜZ S., 2004, *Osmanlı Askerî Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, s. 265-295
- AZRAK Ülkü, 1970, *Millileştirme ve Kamu Hizmeti*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 36, Sayı 1-4, s. 44 – 78
- BALCI Abbas, 2019, *Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye'nin NATO'ya Giriş Denemeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi 1945-1960*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13
- BALYEMEZ A. Sinan, 2008, *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Seçim Ekonomisi Uygulamalarının Kamu Maliyesine Yansımaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Manisa CBÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi
- BALYEMEZ A. Sinan, 2018, *Seçimlerin Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri ve 2018 Seçimleri*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 4, s. 161 - 196
- BARAN Tülay, 2018, *Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4 (2), s. 58-81.
- BAŞLAMIŞLI M., 2021, *ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi*, Asia Minor Studies, Cilt 9 Sayı 1, s.695-712
- BAYKAR WEB Sitesi 1 <https://baykartech.com/tr/>, (19.01.2022)
- BAYKAR WEB Sitesi 2 <https://baykartech.com/tr/biz-baykariz/>, (19.01.2022)
- BAYSAK Hüseyin, 2018, *Savunma Sanayine Özel Sektör Dinamizm Katıyor*, İnşaat Sanayi Dergisi, Temmuz-Ağustos 2018
- BOSTANCI Emir, 2022, *Türk Savunma Sanayi Tarihi: Dönemler ve Aktörler (1834 – 2020)*, Tarih Kritik Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, s. 84 – 88
- BÖLME Selin M., 2012, *Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s.51-71.
- BULUT M., 2003, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş*, BİLİG, Yaz / 2003, sayı 26
- BÜLBÜL Bilgehan, 2006, *Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı 1948-1957*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi
- BÜMKO Genel Müdürlüğü, 1992, *Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1991)*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Sayı: 1992/3, Ankara

- CANBAY Şerif, 2010, *Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayisinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği*, Sakarya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi
- CANTENAR Ö.F. ve TÜMLÜ F., 2016, *PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zayırlığı Açısından Analizi*, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, s.1-22
- CELEP Barış, 2018, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (Jammat) Ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi
- COŞAR Nevin, 2007, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Bütçeler: Savunma Harcamaları, Olağanüstü Ödenekler, Varlık Vergisi...*, Toplumsal Tarih Dergisi, ARALIK 2007
- ÇATALOLUK C., 2015, *Osmanlı Devlet Bütçesi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 3, s. 497-515
- ÇETİNBAŞ Ömer, 2020, *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Uygulanan Amerikan Ambargosunun Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi
- ÇİÇEK H. ve DİKMEN S., 2015, *Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Yıl 11, Sayı 2
- ÇİÇEK H. ve DİKMEN S., 2020, *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Bütçelerinin Karakteristik Özellikleri: Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi*, Sosyoekonomi, Vol. 28(46), s. 211-241
- DAĞ M. ve TÜĞEN K., 2018, *Türkiye'de Bütçe Açıklarının Nedenleri ve Finansman Yöntemleri: Dönemsel Bir Değerlendirme*, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:16, Sayı:2
- DAĞDEMİR Ö. ve KÜÇÜKKALAY M., 1999, *Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makroekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 3
- DEFENSEHERE WEB Sitesi <https://www.defensehere.com/tr/turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu-listesinde-yer-alan-savunma-sanayisi-firmalari>, (24.02.2022)
- DEMİR Esra, TURAN K. ve ÖZARI Ç., 2016, *Üretim İçin Sermaye İhtiyacına Turgut Özal Politikaları*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Research and Application Center, Ankara
- DEMİR Merve, 2020, *Savunma Sanayisinde İş Birliği Problemi: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtı Örnekleri*, İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, yayınlanmamış YL Tezi
- DEMİR Zekeriya, 2022, *Türk Savunma Sanayi Şirketleri İle Defense 100 Şirketlerinin Trend Analizi İle Karşılaştırılması: Örnek Uygulama*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 20 Sayı: 1, s. 168-195
- DEMİRCİ Fatih, 2006, *Kadro Hareketi ve Kadrocular*, Dumlupınar Üniversitesi SB Dergisi, Sayı 15
- Dışişleri Bakanlığı WEB Sitesi <https://www.mfa.gov.tr/data/nato-bilgi-notu.pdf>, (24.12.2021)
- DİNÇASLAN M., 2012, *Türkiye'de Millî Burjuvazinin Girişimci Tipolojisi Olarak Nuri Demirağ ve Uçak Fabrikası Örnek Olayı*, Karadeniz TÜ SB Enstitüsü yayınlanmamış YL tezi
- DOĞAN Özgür, 2020, *Kamu İktisadi Teşebbüslerinde İbra ve Anonim Şirketler Hukukuyla Karşılaştırılması*, Yasama Dergisi, Sayı 41, Ocak - Haziran 2020

- DOĞU Aydın, 2021, *Milli Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Sayı/Issue: 39, s.189-228
- DPT, 1963, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 — 1967* <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, (22.03.2022)
- DPT, 1983, *6224 Sayılı Kanuna Göre Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Yabancı Sermaye Başkanlığı, Ankara
- DPT, 2007, *9. Kalkınma Planı (2007-2013) Savunma Sanayisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara
- DPT, 2009, *Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınmasında DPT*, Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, MAYIS – 2009
- DÜNYA GAZETESİ WEB Sitesi <https://www.dunya.com/sectorler/savunma-sanayisinde-calisan-sayisi-70-bini-asti-haberi-607818>, (30.12.2021)
- EĞİLMEZ Mahfi, 2021, Kişi Başına Gelir Karşılaştırmaları (<https://www.mahfiyegilmez.com/2021/10/kisi-basna-gelir-karslastirmalar.html>), 14.03.2022
- ERDEM E., 2016, *Sanayi Devrimi'nin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaaflıkları*, Erciyes Ü.İİBF Dergisi, Sayı: 48, s. 17-44
- ERDEM Ş. Can, 2018, *Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Basındaki Yankıları*, Yeditepe Ün., I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu 19-20-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı
- ERDEMLİ M. G., 2011, *Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- ERKMEN Ayşe, 2020, *Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (2), s.1024-1049
- ERMEYDAN Burcu, 2016, *Dönüşümcü Liderler Olarak Turgut Özal ve Deng Xiaoping: Farklı Koşullarda Ekonomiyi Dönüştürmek*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Research and Application Center, Ankara
- ERÖZ Mehmet, 1981, *Atatürk'ün Devletçiliği*, Journal of Economy Culture and Society, Sayı: 19, s. 149-158
- ERTEM Barış, 2018, 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı:14
- ESER U., 1982, *Osmanlı İmparatorluğu Bütçeleri: Bir İnceleme*, Ekonomik Yaklaşım, 3(7), s.169-194.
- EŞTÜRK Özlem, 2006, *Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi
- EZER F., 2014, *Tekâlif-İ Milliye Emirleri ve Tatbikatı*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish, Vol. 9/4, s. 445-456,
- FNSS WEB Sitesi <https://www.fnss.com.tr/tr/kurumsal/fnss-tarihcesi>, (24.12.2021)
- GENİŞ K.C., 2021, *Londra-Zürich Anlaşmalarına Giden Süreç (1959)*, Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/I, s. 233-252.
- GÖCEN Serdar, 2017, *Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme*, Marmara İktisat Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 1, s. 61-76

- GÖKBUNAR R. , GÖKBUNAR A.R. ve UĞUR A., 2010, *17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri*, Maliye Dergisi, Sayı 159
- GÖKÇE Evren, 2017, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)*, Social Sciences Research Journal, Volume 6, Issue 4, 191-213
- GÖKSU G.G., 2015, *Terör ekonomisinin incelenmesi ve seçilmiş ülkelerde eğitim ekonomisi ile karşılaştırılması*, International Journal of Social Sciences and Education Research, Volume 1, s.176-188.
- GÜL Tülay, 2014, *Ulusal Basında Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı*, BELGİ, Sayı 7, Kış 2014/ I
- GÜMÜŞDAŞ Emine, 2010, *Türkiye'de Savunma Sanayisi ve Savunma Harcamalarının Ekonomideki Yeri*, Niğde Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YL Tezi
- GÜNÇİÇEK Berat, 2015, *Terörün Ekonomik Etkileri*, Dicle Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YL Tezi
- GÜNEY Murat, 2020, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasının Türk Donanması'na Etkisi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- GÜNEY Nurşin, 2021, *Yunanistan'daki ABD Üsleri: Yeni Çevreleme Stratejisinin Handikapları*, Kriter, Nisan 2021, Yıl 5, Sayı 56 <https://kriterdergi.com/dis-politika/yunanistandaki-abd-usleri-yeni-cevreleme-stratejisinin-handikaplari>, (15.05.2021)
- GÜRSAKAL G, 2010, *Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900)*, Akademik Bakış, Cilt 4 Sayı 7, Kış 2010
- GÜZEL H.T., 2017, *"Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı*, VAKANÜVİS Dergisi- Yıl/Vol. 2, No. 1
- IRMAK Özge, 2009, *Adnan Menderes'in Yurt Dışı Gezileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- IŞIK N. ve DUMAN E., 2012, *1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Çankırı Karatekin Ü. İİBF Dergisi Cilt: 2/Sayı1, s. 73-101
- İBRAHİM ÖRS AŞ WEB Sitesi <http://www.ibrahimors.com.tr/osr/askeriekkipmanlar.html>, (28.01.2022)
- İHA Haber Ajansı WEB Sitesi <https://www.iha.com.tr/amp/haber-pkk-terorunun-ulkeye-maliyeti-300-milyar-dolar-29241/>, (28.01.2022)
- IMF, 2000, *Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects* <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm#II>, (28.01.2022)
- İNAN Afet, 1971, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, MEB Yayınları, İstanbul 1971
- İNALCIK H., 2016, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Ayânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İSKENDEROV Murad, 2016, *Ekonomik Kalkınma Stratejileri ve Özal Dönemi Türkiye Deneyimleri*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Research and Application Center, Ankara
- İZGİ A.R., 2007, *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları*, Pamukkale Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi

- KAHRAMAN Nazan, 2020, *Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Katılma Kararının Türk Basınına Yansımaları Üzerine Bir Analiz (Haziran-Ağustos 1950)*, e-GİFDER, Cilt 8, Sayı 2
- KAKAŞCI U. ve ORHAN B., 2018, *Türkiye Savunma Sanayisi İhracatının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi , C3-S2, s. 78-87
- KALAYCI İrfan, 2018, *Sona Erişinin 100. Yılında I. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Cephesine Dair Bir İnceleme*, Avrasya Etüdleri, 54/2018-2, s. 179-210
- KALKINMA BAKANLIĞI, 2014, Kamu İşletmeciliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: KB: 2905 - ÖİK: 744, Ankara
- Kalkınma Kütüphanesi WEB Sitesi <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/savunma.pdf>, (28.01.2022)
- KALYON Levent, 2010, *Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 2010, Cilt 6, Sayı 11
- KANTEMİR Ö. ve ÖZKİL A., 2015, *Teröristle Mücadelede Kullanılan Silah Sistemlerinin Etkinliklerine Yönelik Algıların Belirlenmesi*, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 4(2), s. 37-62
- KARAMAN Kıvanç ve ŞEVKET Pamuk, 2009, *Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi*, Toplumsal Tarih, Sayı 191, s. 26-33
- KAYIRAN M. ve SAYGIN S., 2019, *İzmir İktisat Kongresi*, Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt 2, Sayı 5
- KARABULUT Andaç, 2013, *Terör Örgütlerinin Yasa Dışı Finansman Kaynakları ve PKK Terör Örgütü Örneği*, Beykent Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- KARABULUT K., 2009, *Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politiği*, In: Özal Dönemi Türkiye Ekonomisi; Türkiye Ekonomisi, İnönü Üniversitesi İİBF, s.978-1008
- KARLUK Rıdvan, 2016, *Türkiye Ekonomisini Dışa Açan 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları: Öncesi ve Sonrasında Ekonomik Durum*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Research and Application Center, Ankara
- KEPENEK Yakup, 1991, *Gelişimi-Sorunları ve Özelleştirmeleriyle Türkiye'de KİT*, Gerçek Yayınları, İstanbul
- KESKİN Funda, 1999, *Yeni Barış Güçleri*, Ankara Ü. SBF Dergisi, C. 54, S. 4, s. 67-81
- KILLIOĞLU M. E., 2021, *İnsansız Hava Araçları'nın Gelişimi*, Hukuki Statüleri Ve Güvenlik Amaçlı Kullanımları, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 12, Sayı 2, s. 88-101.
- KIYANÇ Sinan, 2020, *Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Bahar 2020, S 101, s. 203-252
- KİZİROĞLU A.M., 2007, *Savunma Sanayi ve Özelleştirme Açısından Değerlendirilmesi*, Haliç Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- KOÇ C., *İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri*, Atatürk Dergisi, Yıl 2000, Cilt 3, Sayı 1
- KOÇER Gökhan, 2006, *Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtlarına Katkısı*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006), s. 47-70.

- KOLSUZ Kürşat, (2020, *II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları*”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi ,Cilt: 3, Sayı:2, s.30-46
- KORKMAZ Yüksel, İYİBİLGİN Osman ve FİNDİK Fehim, 2016, *Geçmişten Günümüze İnsansız Hava Araçlarının Gelişimi*, SAÜ Fen Bil Der 20. Cilt, 2. Sayı, s. 103-109
- KORKMAZ Göksel ve TOPÇU Mustafa Kemal, 2019, *Savunma Alımlarının Ülke Kalkınmasına Etkisi ve Rolü*, Güvenlik Bilimleri Dergisi, Kasım 2019, Cilt:8 Sayı:2, 309-327
- KURT Enes, 2018, *Türk Savunma Sanayisi Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayisi İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- KURTBAĞ Ömer, 2020, *ABD Liderliğindeki Liberal Uluslararası Düzenin Sonu Tartışması: Liberalizmin Krizi ve Geleceği*, Marmara Ün. Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 8/2
- LANTATEK (Vestel Savunma) WEB Sitesi <https://lentatek.com/tr>, (28.01.2022)
- MARDİN Şerif, 1990, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları 110 • Şerif Mardin Bütün Eserleri
- MECLİS HABER WEB Sitesi https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=46641, 23.11.2021
- MERCAN B. ve BULUŞ A., 2005, *Osmanlı'nın Son Dönemindeki İktisadi Sorunlara Yönelik Çözüm Arayışlarında Liberal Aydınlar*, Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 4
- METEKSAN WEB Sitesi <https://www.meteksan.com/>, 24.03.2022
- MEYDAN Sinan, 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/ihanet-belgesi-aturk-ve-arkadaslarinin-idam-kararlari-5805880/>, (02.02.2022)
- MİLLİYET, 13.5.2013, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/imf-destekli-24-ocak-turkiye-yi-donusturdu-1707660>, (28.02.2022)
- MSDERGİ WEB Sitesi 1 <https://m5dergi.com/kapak/osmanlidan-gunumuze-savunma-sanayisi/>, (08.02.2022)
- MSDERGİ WEB Sitesi 2 <https://m5dergi.com/savunma-haberleri/turk-sihalarinin-gelisim-seruveni-3/>, (08.02.2022)
- MUMYAKMAZ A. 2019, *24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askerî Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü*, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(4), s.1899-1915
- MUTLU S., 2002, *Doğu Sorununun Kökenleri: Ekonomik Açıdan*, Ötüken Neşriyat, İst.
- MUTLU S., 2008, *Ayrılcı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti*, 21. Yüzyıl Dergisi <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/ayrilic-pkk-terorunun-ekonomik-maliyeti-3>, (23.11.2021)
- MÜDERRİSOĞLU A., 1994, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı 13
- NADAROĞLU Halil, 1998, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım AŞ., İstanbul
- NATO 2021 (https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/3/pdf/220331-def-exp-2021-en.pdf), 03.06.2022

- NATO, 2022 (https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf), 03.06.2022
- ORTAYLI İlber, 2017, *İmparatorluğun Son Nefesi – Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, Timaş Yayınları, İstanbul
- ÖNER E., 1994, *Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri (1924-1993)*, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Yıl 1994, Cilt 0, Sayı 36
- ÖZGEN Cenk, 2016, *Türkiye'nin Savunma Sanayi Politikasının Analizi: Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği*, KSBD, Cilt 8, Sayı: 15, s.193-205
- ÖZLÜ H., 2006, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayisinin Gelişimi (1939-1990)*, 9 Eylül Üniversitesi, Atatürk İİT Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- ÖZLÜ H., 2019, *Türkiye'de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi*, Savunma Bilimleri D., Cilt 18/ 1.
- ÖZTÜRK Serdar, 2009, *Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 1/2, s. 85-106
- ÖZTÜRK Fahrettin, 2020, *Offset – yerli katkı neden önemli?*, 27-07-2020 <https://haber.aero/aerogundem/offset-yerli-katki-neden-onemli/>, (27.03.2022)
- ÖZTÜRK Salih ve SAYGIN Selin, 2017, *1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu*, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6(12)
- PAMUK Ş., 2004, *Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire*, Journal of Interdisciplinary History, 35(2), s. 225-247
- SAHİLLİOĞLU H., 1985, *1524-1525 Osmanlı Bütçesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 41, Sayı 1-4
- SARAÇÖZ Yiğit, 2018, *Savunma Sanayisinin Önemi ve Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- SARI Betül, 2016, *Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Düşüncenin Doğuşu ve Değiştirdiği Devlet-Toplum İlişkileri Ekseninde Değerlendirilmesi*, In: International Turgut Özal Symposium, 3 March 2016, Turgut Özal Research and Application Center, Ankara
- SASAD WEB Sitesi 1, *Savunma Sanayisi Firmaları İçin Teşvikler* <https://www.sasad.org.tr/uploaded/Vergi-Destekleri.pdf>, (24.03.2022)
- SASAD WEB Sitesi 2 <https://www.sasad.org.tr/tesvikler/>, (24.03.2022)
- SAVAŞ Vural Fuat, 2017, *Kurtuluş Savaşı'nın Finansmanı*, İktisat ve Toplum Dergisi <https://iktisatvetoplum.com/vural-fuat-savas/>, (25.11.2021)
- SAVUNMA SANAYİİ DERGİLİK 1 <http://ssdergilik.com/tr/HaberDergilik/Silah-ureten-fabrikasi-soba-ureten-fabrikaya-donusturulen-kahraman-sakir-Zumre> (25.03.2022)
- SAYIŞTAY, 2021, *Savunma Sanayisi Başkanlığı 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu* <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3696-savunma-sanayisi-baskanligi>, (24.3.2022)
- SAYIŞTAY WEB Sitesi, 2016-2020 arasındaki beş yıllık dönemdeki Sayıştay Raporları <https://www.sayistay.gov.tr/reports/category/5-kamu-idareleri-denetim-raporlari>, (24.3.2022)

- SEZEN Seriya, 1999, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, TODAİE 1999, Yayın No: 293, Birinci Basım, Ankara
- SERTEL Savaş, 2022, *Kıbrıs Barış Harekâtı Öncesinde Türk Donanma Filosunun Modernleştirilmesi (1968-1974)*, Belgi Dergisi, S.23, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2022/I, s.253-279
- SEZGİN Şennur, 2010, *Defence Spending and Political Business Cycles In Turkey*, Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, s. 487-502
- SIPRI, 2022 (<https://www.sipri.org/media/press-release/2022/world-military-expenditure-passes-2-trillion-first-time>), 04.06.2022
- SSB WEB Sitesi 1 <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=41&LangID=1>, (04.3.2022)
- SSB WEB Sitesi 2 https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20210702114359853534.pdf, (04.03.2022)
- SSİ WEB Sitesi <https://www.turksavunmasanayi.gov.tr/sayfa/kurumsal/hakkimizda>, (04.04.2022)
- STEGER M. B., 2004, *Küreselleşme*, Dost Yayınları, Ankara, Çeviren: A. Ersoy.
- ŞAHİN Güngör, 2017, *Küresel Güvenliğin Dönüşümü; NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz*, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt/Volume 16, Sayı/Issue 2.
- ŞAHİN Harun, 2013, *Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü, 1839–1922*, International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 2, s. 853-868,
- ŞAHİN N. ve YILMAZ A., 2015, *Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikler*, EPAMAT Basım Yayın, İzmir
- ŞAHİNÖZ A. ve TEOMAN Ö., 2002, *Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: "Timar*, G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 3/2002, s. 67-88
- ŞEBER N.İ., 2011, *Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları*, Osmanlı Araştırmaları, Sayı 38, s. 237-262
- ŞEN Y.F., 2015, *Terörün Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerine Bakış: PKK Terörü ve Ağrı Gerçeği*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s. 17 - 70
- ŞENKARDEŞLER R. A., 2018, *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi*, Journal Of Accounting, Finance and Auditing Studies, 4(1), s. 108-129.
- T24 WEB Sitesi <https://t24.com.tr/haber/akp-genel-baskanvekili-kurtulmus-tan-baris-pinari-harekati-aciklamasi,843500>, (25.03.2022)
- TABAKOĞLU A.,1985, *XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 41, Sayı 1-4
- TAKIM Abdullah, 2011, *Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları*, Maliye Dergisi y Sayı 160, Ocak -Haziran 2011
- TAKIM Abdullah, 2012, *Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67-2

- TARKUN Savaş, 2012, *Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler ve Probit Model Analizi ile Finansal Kriz Öngörüsü*, İÜ Uluslararası SB Dergisi, Cilt 1, Sayı 1
- TAŞ S., ÖRNEK İ. ve AKSOĞAN G., 2013, *Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme*, Gaziantep Ün. Journal of Social Sciences, Sayı 12(3), s. 659-682
- TAŞDEMİR F., 2012, *İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Açısından Türkiye'nin Ayrılmış Terör Örgütü PKK İle Mücadelesi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI
- TBMM, 2012, ...Darbe ve Muhtıralar...Meclis Araştırması Komisyon Raporu, Cilt 2 https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, (7.7.2021)
- TEMİZ D., 2012, *Ekonominin Önemli Bir Parçası: Savunma Sanayi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 33
- TEMİZGÜNEY Firdes, 2021, *27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü*, CTAD, Yıl 17, Sayı 33, s. 289-315.
- TEKEREK Meltem, 2021, *Kurtuluş Savaşı'nda Azerbaycan ve Rusya'nın Türkiye'ye Maddi Yardımları*, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Volume VI/ Issue II
- TEKİN Mustafa, 2004, *1924-1999 Dönemi Askerî Harcamalarından Hareketle 2. Körfez Savaşı ve Bu Dönemden Sonraki Muhtemel Savaşların Türkiye'deki Savunma Harcamalarına Olası Yansımaları*, İÜ İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 45. Seri
- TEKNOFEST WEB Sitesi, <https://www.teknofest.org/tr/corporate/about/>, (7.5.2022)
- TEVETOĞLU F., 1987, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*,: Kültür T. Bakanlığı Yay. Ankara
- TEZCAN C., 2005, *Tekalif-İ Harbiye ve Tekalif-İ Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- TİCARET BAKANLIĞI WEB Sitesi <https://ticaret.gov.tr/destekler/ihracat-destekleri/teblig-bazinda-destek-mevzuati>, (07.02.2022)
- TOKATLIOĞLU İ. ve ÖZTÜRK, 2008, *1950-1980 Yılları Arasındaki Dönemde Türkiye'de Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği*, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 19/66, s. 155-174
- TOKGÖZ Erdiñç, 1982, *Atatürk'ün Tasarruf Politikası*, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, ANKARA
- TOPÇU M.K., 2010, *Savunma Planlamasının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Bütçeleri*, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, s. 75 - 96,
- TÖRE Nahit, 1982, *Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası*, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, ANKARA
- TRT Haber WEB Sitesi <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/30-yilda-terorun-turkiyeye-maliyeti-239602.html>, (17,03,2022)
- TSKGV WEB Sitesi 1, <https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/tarihce>, (17.03.2022)
- TSKGV WEB Sitesi 2, <https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/mali-tablolar>, (17.03.2022)
- TSKGV WEB Sitesi 3, <https://www.tskgv.org.tr/> ve <https://www.tskgv.org.tr/tr/Sss>, (17.03.2022)

- TUNÇ Ahmet, 2016, Dünya Petrol Krizleri: G-7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, Dicle Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- TURKON HOLDİNG WEB Sitesi, <https://www.sedefshipyard.com/tr/>, (07.12.2021)
- TUSAŞ WEB Sitesi 1 <https://www.tusas.com/urunler/iha/operatif-stratejik-iha-sistemleri/anka>, (17.03.2022)
- TUSAŞ WEB Sitesi 2 <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda>, (17.03.2022)
- TÜĞEN Kamil, 1991, Türkiye’de Bütçe Açıkları, EĞİAD, İzmir
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI, Deyimler Sözlüğü <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkında/Egitim-Akademik/Terimler+Sozlugu/>, (27.2.2022)
- TÜSİAD, 1999, Türk Savunma Sanayisinde “Offset” Uygulamaları, Yayın No. TÜSİAD-T/99-12/276-1
- US Embassy WEB Sitesi <https://tr.usembassy.gov/tr/nato-hakkinda-bilmeniz-gereken-10-sey/>, (04.09.2019)
- UTGAM, 2018, Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ, Polis Akademisi Başkanlığı
- UYANIKER F. , 2021, *Gölcük Deniz Ana Üs Komutanlığının Tarihi Gelişimi (1921-2016)*, SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, Cilt/Volume 31, Sayı/Issue 1, s. 79-116
- UYAR G., 2019, *Türkiye’de Dış Borçların Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1970-2017*, Balıkesir Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi
- UZUN A., 2001, *1257/1841 Tarihli Bir Belgeye Göre Osmanlı Devleti’nde Mevcut Olan Askeri Birlikler ve Bunlara Yapılan Harcamaların Türü ve Miktarları*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Cilt : 25 No: 2, s. 235-245
- ÜLGEN Sinan, KASAPOĞLU C ve ERGUN D., 2016, *İncirlik Üssü, Taktik Nükleer Silahlar ve Türkiye’de Nükleer Güvenlik*, EDAM Dış Politika ve Güvenlik Bilgi Notu https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2016/08/incirlik_bilgi_notu.pdf, (20.5.2022)
- ÜLKEN Y., 1986, *Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar- Eylemler- Olaylar*, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 42, Sayı 1-4
- ÜNAL Umut, 2015, *Özal Dönemi Ekonomisine Genel Bir Bakış*, Turgut Özal Değişim, Dönüşüm, Editörler; Ertosun, Erkan Demirbaş, Turgut Özal Ün. Yayınları, Ankara, s. 241-256 <https://docplayer.biz.tr/1601322-Turgut-ozal-degisim-donusum.html>, (24.03.2021)
- Varlık A. B., 2012, Askeri ve Ekonomik Veriler Işığında NATO’nun Esnekliği, Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım 2012, Cilt 11, Sayı 2, s.71-123.
- VURAL İ.Y., 2008, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20
- Wikipedia 1 https://tr.wikipedia.org/wiki/Tophane-i_Amire, (17.12.2021)
- Wikipedia 2 https://tr.wikipedia.org/wiki/Düyün-ı_Umûmiye, (25.12.2021)
- Wikipedia 3 https://tr.wikipedia.org/wiki/Tophane-i_Amire, (17.12.2021)
- Wikipedia 4 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kore_Savaşı, (20.12.2021)

- Wikipedia 5 https://tr.wikipedia.org/wiki/12_Mart_Muhtırası, (17.12.2021)
- Wikipedia 6 https://en.wikipedia.org/wiki/Southeast_Asia_Treaty_Organization, (20.12.2021)
- Wikipedia 7 https://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_kararları, (20.12.2021)
- Wikipedia 8 [https://tr.wikipedia.org/wiki/ANKA_\(insans%C4%B1z_hava_arac%C4%B1\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/ANKA_(insans%C4%B1z_hava_arac%C4%B1)), (20.12.2021)
- Wikipedia 9 https://tr.wikipedia.org/wiki/Vestel_Karayel, (20.12.2021)
- Wikipedia 10 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Teknofest>, (20.12.2021)
- YALÇIN Osman. 2016, *Türk Hava Harp Sanayisi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul
- YALÇIN Osman, 2021, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havaçılığı*, BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 96, s. 147-176
- YALÇINKAYA A. ve YALÇINKAYA L., 2020, *Nuri Demirağ'ın Bir Girişimci Olarak Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Düşüşü: Makro-Kurumsal Yaklaşım Bağlamında Tarihsel Bir İnceleme*, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt/Volume 18, Sayı/No: 38, s. 839-864
- YANIK Lerna, 2012, *Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 29-50.
- YAZMAN M. Ögüt, 1973, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Nadir Kitap, 1. Baskı, Ankara
- YAZICI Mehmet, TEMİZ Dilek ve ERDOĞAN Duygu, 2013, *Türk Savunma Sanayisinde Offset Uygulamaları*, TİSK AKADEMİ • 2013 / 1
- YEŞİLYURT Ş. ve CURAL M., 2015, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Dengesinin Gelişimi: 1643-1918*, AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XVII (2), s. 159-175.
- YEŞİLYURT F. ve YEŞİLYURT M.E., 2019, *Türkiye'de Savunma Sanayi*, PJESS'2019, Vol. 6, No. 2, s. 1-42
- YILDIRIM Süreyya, 2006, *Türkiye'de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri*, Eskişehir Osmangazi Ünv. SB Dergisi, Cilt 7, Sayı 1
- YILMAZ A. Y., 2021, *Millî Mücadele Dönemi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politikasının İncelenmesi (1918-1930)*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi: Yıl 25/ 2
- YILMAZ Murat, 2005, *CHP İlkelerinin 1937'de Anayasaya girişi ve Liberalizmin Yasaklanması*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7/Liberalizm, İletişim Yayınları, s.197-204
- YOKUŞ Sevtap, 2020, *Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası'nın Evrimi*, Anayasa Yargısı, Cilt: 37, Sayı: 2, s.1-30.
- YURTOĞLU Nadir, 2017, *Türk Savunma Sanayisinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt:16, Sayı: 31, s. 81-112
- YÜCEER S., 2002, *Tarihsel perspektif içinde Türkiye'nin NATO'ya girişi ve meclisteki yankıları*, Atatürkçü Bakış, 1(1), s.71-89.
- YÜKSEL Nahit, 2010, *Cumhuriyet'in İlk Bütçesi: Coşku, Gurur ve Kaygı*, Maliye D. S. 159
- ZİYLAN Aytekin, *Savunma Nereden Nereye Türkiye'de Savunma Sanayisi Tarihçesi*, Ulusal Strateji Dergisi, Kasım/Aralık 2001

2. Basım

ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ

Pedagojik Formasyon İçin

Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın

ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ Pedagojik Formasyon İçin

Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın

Yayın No.: 4020
Eğitim: 823
ISBN: 978-625-417-626-5
E-ISBN: 978-625-417-625-8
Basım Sayısı: 2. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın -selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aydın, Mehmet Zeki.

Öğretim İlke ve Yöntemleri Pedagojik Formasyon İçin / Mehmet Zeki Aydın

2. Basım, XII + 316 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-626-5

E-ISBN: 978-625-417-625-8

1. Öğretim Yöntemleri 2. Öğretim Teknikleri 3. Öğretim İlkeleri 4. Pedagojik Formasyon 5. Öğretmenlik Formasyon

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
--------------	-----

Birinci Bölüm ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜREÇLERİ

1. TEMEL KAVRAMLAR	3
2. ÖĞRENME VE ÖĞRENME İLKELERİ	6
3. ÖĞRETİM VE ÖĞRETME	8
3.1. Öğretim İlkeleri.....	10
3.1.1. Amaca Dönüklük İlkesi	10
3.1.2. Öğrenciye Görelik İlkesi.....	13
3.1.3. Aktiflik İlkesi	14
3.1.4. Somuttan Soyuta İlkesi	15
3.1.5. Ekonomiklik İlkesi	16
3.1.6. Yakından Uzağa İlkesi	17
3.1.7. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi	17
3.1.8. Hayata Yakınlık İlkesi.....	17
3.1.9. Bütünlük İlkesi	18
3.1.10. Otoriteye İtaat ve Özgürlük İlkesi (Sosyallik İlkesi).....	19
3.1.11. Güncellik İlkesi.....	20
3.2. Öğrenmeyi Etkileyen Etkenler	20
3.2.1. Öğrenmede Güdülenmenin (Motivasyonun) Önemi	23
3.2.2. Pekiştirme ve Pekiştirmeç.....	29
3.2.3. Geri Bildirim (Dönüt).....	30
3.2.4. Tekrarlar.....	31
3.2.5. İpucu.....	31
3.2.6. Dikkat Çekme Yolları	32
3.2.7. Transfer (Geçiş/Aktarma).....	34

4. ÖĞRETME YOLLARI	34
5. ÖĞRETME YOLLARI VE DÜŞÜNME SÜREÇLERİ	36
5.1. Tümevarım (İndüksiyon, İstikra)	36
5.2. Tümdengelim (Dedüksiyon, Ta'lil)	37
5.3. Andırma (Andırış, Andırım, Analoji, Temsil)	38
5.4. Çözümleme (Analiz, Tahlil)	39
5.5. Bireşim (Sentez, Terkip)	39
5.6. Yaratıcı (Üretken) Düşünme	39
5.7. Eleştirel Düşünme	40
5.8. Yansıtıcı (Derin) Düşünme	43
5.9. Üstbilişsel (Metabilişsel) Düşünme	44
5.10. Diğer Bazı Düşünme Becerileri	45
5.11. Düşünme Biçimleri ve Düşünmeyi Uyarıcı Sorular	47
6. ÖĞRETME YAKLAŞIMLARI	48
6.1. Sunuş Yoluyla Öğretim Yaklaşımı	48
6.2. Buluş (Keşfetme) Yoluyla Öğretim Yaklaşımı	49
6.3. Araştırma İnceleme (Soruşturma) Yoluyla Öğretim Yaklaşımı	51
6.4. Tam Öğrenme Yaklaşımı (Bloom'un Okulda Öğrenme Modeli)	52
6.5. Oyun Yoluyla Öğretim	55
6.6. İş Birliğine Dayalı Öğrenme-Öğretim	57
6.7. Çoklu Zekâ Kuramına Göre Öğretim	59
6.7.1. Çoklu Zekâ Kuramının İlkeleri	60
6.7.2. Çoklu Zekâ Kuramının Eğitim ve Öğretimde Kullanılması	61
6.7.3. Çoklu Zekâ Alanları ve Özellikleri	63
6.8. Programlı Öğretim	69
6.9. Mikro Öğretim	70
6.10. Gagne'nin Öğrenme Modeli	71
6.11. Carroll'un Okulda Öğrenme Modeli	72
6.12. Yapılandırmacı (Yapısalcı) Yaklaşım	72
6.13. Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı	81

6.14. Kuantum Öğrenme.....	85
7. ÖĞRETME YÖNTEMİNİN ÖNEMİ.....	87
7.1. Yöntem Bilgisinin Amacı.....	88
7.2. Öğretme Yöntemini Kılavuzlayan İlkeler	89
7.3. İletişim Süreci ve Öğretim Yöntemi	90
7.4. Yöntem Seçimini Etkileyen Etkenler	92
7.5. Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin Seçimiyle İlgili İlkeler	94
7.6. Niçin Aktif Öğretim Yöntemleri?	95
7.7. Aktif Öğrenme	98
7.8. Etkin Birey Yetiştirmek İçin Ders İşleme.....	101
8. EĞİTİMDE PROGRAM GELİŞTİRME.....	102
8.1. Eğitim Programı ve Çeşitleri	102
8.2. Program Geliştirme Nedir?	104
8.3. Eğitim Programının Özellikleri ve Temelleri	104
8.4. Eğitim Programının Öğeleri.....	108
8.5. Program Geliştirme Süreci	108
8.6. Program Değerlendirme	112
9. ÖĞRETİMDE PLANLAR.....	113
9.1. Bir Dersin İşleniş Aşamaları.....	113
9.2. Yıllık ve Günlük Plan Hazırlanması	116
9.3. Kazanım/Amaç/Hedef Yazımında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar.....	116
9.4. Amaç ve Kazanım Örnekleri	119
9.5. Ders Planı Formatı	121

İkinci Bölüm

ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

1. ANLATMA (ANLATIM, TAKRİR) YÖNTEMİ	123
1.1. Anlatma Teknikleri.....	135
1.1.1. Biçimsel (Formal) Konuşma Tekniği (Konferans).....	135
1.1.2. Biçimsel Olmayan (İnformel) Konuşma Tekniği	136
1.1.3. Sempozyum.....	137

1.1.4. Brifing, Komisyon, Söylev, Demeç.....	138
2. TARTIŞMA YÖNTEMİ.....	138
2.1. Tartışma Yönteminin Planlanması.....	141
2.2. Yöneticinin Rolü.....	142
2.3. Tartışmaya Katılanların (Konuşmacıların) Rolü	143
2.4. Tartışmada Sekreterin Rolü.....	144
2.5. Gözlemcilerin Rolü.....	144
2.6. Tartışmanın Değerlendirilmesi.....	144
2.7. Tartışma Yönteminde Öğretmenin Rolü.....	145
2.8. Tartışma Teknikleri.....	145
2.8.1. Büyük ve Küçük Grup Tartışma Teknikleri.....	145
2.8.2. Beyin Fırtınası (Fikir Tarama, Hızlı Tur) Tekniği.....	146
2.8.3. Ters Beyin Fırtınası.....	147
2.8.4. Görüşme (Mülakat) Tekniği.....	148
2.8.5. Altı Şapkalı Düşünme Tekniği.....	150
2.8.6. Altı Ayakkabılı Uygulama Tekniği.....	151
2.8.7. Workshop Tekniği	153
2.8.8. Münazara Tekniği	153
2.8.9. Görüş Geliştirme	154
2.8.10. Akvaryum (İç Çember) Tekniği	156
2.8.11. Köşeleme (Köşelenme) Tekniği.....	157
2.8.12. Çember Tekniği.....	158
2.8.13. Top Taşıma (Rulman)Tekniği.....	158
2.8.14. Panel	159
2.8.15. Zıt Panel	160
2.8.16. Forum	161
2.8.17. Açık Oturum.....	161
2.8.18. 5N1K Tekniği	162
2.8.19. Dedikodu Tekniği	163
2.8.20. Sokrat Semineri	163

3. KÜME ÇALIŞMASI YÖNTEMİ.....	163
3.1. Önemi	164
3.2. Kümelerin (Grupların) Oluşturulması.....	165
3.3. Konuların Paylaşılması	167
3.4. Grup İçi Çalışma	168
3.5. Konunun Sınıfa Sunulması.....	168
3.6. Küme Çalışması Yönteminde Öğretmenlerin Rolü.....	169
4. İŞ BİRLİKÇİ / İŞ BİRLİĞİNE DAYALI ÖĞRETİM TEKNİKLERİ	169
4.1. Öğrenci Timleri-Başarı Grupları Tekniği	169
4.2. Tartışma Grubu Tekniği	170
4.3. Ayrılıp Birleşme (Jigsaw) Tekniği.....	170
4.4. Takım-Oyun-Turnuva Tekniği.....	171
4.5. Balık Kılçığı Diyagramı Tekniği.....	172
4.6. Kartopu Tekniği.....	173
4.7. Konuşma Halkası.....	174
4.8. Kollegyum (Kologyum).....	174
4.9. Fısıltı (Vızıltı, Buzz) Grupları Tekniği	175
4.10. İstasyon Tekniği.....	176
4.11. Seminer Tekniği.....	178
4.12. Akademik Çelişki Tekniği.....	179
5. DRAMATİZASYON (ROL OYNAMAMA) YÖNTEMİ.....	180
5.1. Eğitici Dramada Etkinlik Türleri	185
5.2. Dramatizasyon Teknikleri	188
5.2.1. Parmak Oyunu	188
5.2.2. Sözsüz Oyun (Pantomim)	188
5.2.3. Bağımsız Dramatizasyon.....	189
5.2.4. Bağımlı Dramatizasyon	189
5.2.5. Kukla ve Bebekler.....	189
5.2.6. Bazı Doğaçlama Drama Örnekleri	191
5.2.7. Taklidî Oyun (Benzetme, Benzetim, Simülasyon)	193

6. ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ YÖNTEMİ.....	194
6.1. Örnek Olayın Özellikleri.....	198
6.2. Örnek Olay Kaynakları	200
6.3. Uygulanışı.....	201
7. GÖSTERİ (DEMONSTRASYON) TEKNİĞİ	204
8. PROBLEM ÇÖZME YÖNTEMİ.....	205
8.1. Problem Çözmede Basamaklar	207
9. GÖSTERİP YAPTIRMA YÖNTEMİ	209
10. GEZİ GÖZLEM YÖNTEMİ.....	212
10.1. Sergi.....	214
11. SORU-CEVAP TEKNİĞİ.....	214
11.1. Klasik Soru-Cevap Anlayışı	215
11.2. Soru-Cevap Tekniğinin Geliştirilmesi.....	215
11.3. Soru-Cevap Tekniği Nedir?	216
11.4. Yeni Soru-Cevap Tekniğinin Amaç ve İşlevi.....	216
11.5. Soru ve Cevabın Tanımları	217
11.6. Öğretimde Sorunun Önemi.....	218
11.7. Öğretimde Sorunun Görevi.....	219
11.8. Soru Çeşitleri.....	221
11.9. Niteliğine Göre Soru Türleri	223
11.10. Yönetilme Biçimlerine Göre Soru Türleri.....	227
11.11. Açık ve Kapalı Uçlu Sorular	227
11.12. İyi Bir Sorunun Özellikleri.....	228
11.13. Soru Sorarken Dikkat Edilecek Hususlar	232
11.14. Soruların Cevaplandırılmasında Dikkat Edilecek Hususlar.....	237
11.15. Cevaplar Nasıl Olmalıdır?	237
11.16. Cevapların Alınmasında Öğretmenin Dikkat Edeceği Hususlar	238
11.17. Öğrenci Soruları	245
11.18. Öğrenci Sorularının Önemi	245
11.19. Öğrenci Soruları Karşısında Öğretmenin Tutumu	246

11.20. Öğrenciler Sorularını Ne Zaman Sormalıdır?.....	248
12. BULDURMA (SOKRATES) YÖNTEMİ	250
13. EĞİTSEL OYUNLAR.....	260
13.1. Oyunun Bireyin Gelişimine Olan Etkisi	261
13.2. Eğitsel Oyun Kavramı	261
13.3. Oyunların Seçimi ve Öğretmenin Rolü.....	263
13.4. Akrostiş Tekniği.....	264
13.5. Kutuplaşma	265
13.6. Kavram Kontrolü.....	265
13.7. Grup ya da Takım Oyunları	265
13.8. Mektup ya da Telgraf Oyunu.....	266
13.9. Nesi Var? Başka-Ters Başka Tekniği	266
14. METİN TARAMA TEKNİĞİ.....	267
15. BİREYSEL ÇALIŞMA YÖNTEMİ.....	267
15.1. Bireysel Çalışmayı Kılavuzlayan İlkeler	268
15.2. Bireysel Çalışma Çeşitleri.....	268
15.3. Bireysel Çalışmada Öğretmenin Rolü	269
15.4. Bireysel Çalışmanın İlkeleri.....	270
16. KAVRAM HARİTALARI.....	272
16.1. Kavram Haritalarının Yapılışı.....	273
16.2. Kavram Haritası Türleri.....	276
16.3. Kavram Haritaları Nerelerde ve Nasıl Kullanılabilir?.....	277
16.4. Akıl Haritaları	278
16.4.1. Örümcek Haritalar	279
16.4.2. Zincir Haritalar	280
16.5. V (VEE) Diyagramı	280
16.6. Kavram Karikatürü Tekniği	282
16.7. Anlam Çözümleme Tablosu.....	283
16.8. Tanılayıcı Dallanmış Ağaç.....	283

17. FOTOĞRAF VE RESİMLERİN ÇÖZÜMLENMESİ (ANALİZİ)/ FOTOĞRAF VE RESİM OKUMA.....	284
18. METAFOR OLUŞTURMA TEKNİĞİ	287
19. BİLİŞSEL ÇIRAKLIK	288
20. YAPILANDIRILMIŞ GRİD (IZGARA) TEKNİĞİ.....	289
21. ÖĞRETİMDE KULLANILABİLECEK BAZI ETKİNLİK VE UYGULAMALAR.....	290
22. ÖĞRETİM SÜRECİNDE ÖDEVLER	291
KAYNAKÇA.....	293
EĞİTİM KAVRAMLARI SÖZLÜĞÜ	299

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia (1979), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Akyürek, Süleyman (2003), “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kavram Haritalarının Kullanımı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 2003, s. 65-85.
- Alaylıoğlu Ruşen ve Oğuzkan, Ferhan (1978), *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İst.
- Alıcıgüzel, İzzettin (1973), *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, İst.
- Alkan, Cevat,(1977), *Eğitim Teknolojisi Kuramlar-Yöntemler*, Ankara.
- Altaş, Nurullah (2001), *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara.
- Antel, S. Celal (1952), *Umumi Didaktik*, İstanbul.
- Arslan, Mehmet (2007), “Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, yıl: 2007, cilt: 40, sayı: 1, ss. 41-61.
- Aslan, Mehmet, (2006), *Öğretmen Adayları İçin KPSS Öğretmenler İçin KBYS Pedagojik Formasyon*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet Zeki (2003), *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Aydın, Mehmet Zeki, (1998), *Din Öğretiminde Yöntemler ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yayınları, Ankara.
- Aytuna, Hasip (1962), *Genel Öğretim Bilgisi*, İstanbul.
- Aytuna, Hasip (1963), *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara.
- Berbaum, J. (1979), *L’Action Pédagogique Dans L’Enseignement du Second Degré*, Paris.
- Best, F (1979) (Ed. Gaston Miqlaret), *Vocabulaire de l’Education*, PUF, Paris.
- Bilen, Mürüvvet (1990), *Plândan Uygulamaya Öğretim*, Ankara.
- Bilgin, Beyza (1982), “İlkokullarda Din Bilgisi Dersleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı. 5, Ankara.
- Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla (1991), *Din Öğretimi*, Ankara.
- Binbaşoğlu, Cavit (1983), *Genel Öğretim Bilgisi*, Ankara.
- Bloom, Benjamin S. (1979), *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*, çev. D. Ali Özçelik, Ankara.
- Bossing, Nelson L. (1959), *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, çev. Necmi Sarı, ME Basımevi, c. I, İstanbul.

- Büyükdüvenci, Sabri (1992), “Nitelikli Eğitim Sorunu”, *Özel Kültür Okulları Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi, Eğitimde Arayışlar 1. Sempozyumu, Eğitimde Nitelik Geliştirme*, İstanbul.
- Büyükkaragöz, Savaş ve Çivi, Cuma (1994), *Genel Öğretim Metotları*, 3. baskı, Konya.
- Canatan, Burhanettin (1966), *Ansiklopedik Terimler Sözlüğü*, Ankara.
- Cemiloğlu, Mustafa (2006). “Eğitim Bilimi Açısından Örtük Program ve Halk Anlatılarının Örtük Program Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIX (2), ss. 257-269.
- Çilenti, Kamuran (1978), *Eğitim Teknolojisi*, Ankara.
- Çilenti, Kâmuran (1988), *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara.
- Defeldre, Marie-France -Hincq (1996), *Définition et Taxonomie des Objectifs Pédagogiques*, Liege, Belçika.
- Demirbolat, Ayşe (1997), “Eğitimi Demokrasi İlişkisi: Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi”, *Eğitimbilime Giriş*, editör: Leyla Küçükahmet, Gazi Kitabevi, Ankara, ss. 139-166.
- Demirel, Özcan (1992), *Genel Öğretim Yöntemleri Ders Notları*, Ankara.
- Demirel, Özcan (2003), *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Dewey, John (1966), *Tecrübe ve Eğitim*, çev. Fatma Varış ve Fatma Başaran, Ankara.
- Dodurgalı, Abdurrahman (1999), *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Hıfzı (1982), *Analiz ve Program Hazırlama*, Ankara.
- Doğan, Recai ve Tosun, Cemal (2003), *İlköğretim 6.,7. ve 8. sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem A Yay. Ankara.
- Enç, Mitat (1981), *Eğitim Ruhbilimi*, İstanbul.
- Erden, Münire,(1993), *Eğitimde Program Değerlendirme*, Pegem Yay., Ankara.
- Eren Yavuz, Kudret (2001), *Eğitim Öğretimde Çoklu Zekâ Teorisi ve Uygulamaları*, Özel Ceceli Okulları Yayınları, Ankara.
- Ergin, Akif (1995), *Öğretim Teknolojisi İletişim*, 1. Baskı, Pegem A Yay., Ankara.
- Ertürk, Selahattin (1975), *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara.
- Ficker, Paul (1972), *Yeni Okulda Didaktik*, Çev: Hıfzırahman Raşit Öymen, Ankara.
- Fidan, Nureddin (1986), *Okulda Öğrenme Öğretme*, Ankara.
- Foulquié, Paul (1991), *Dictionnaire de la Langue Pédagogique*, Paris.
- Güler, Tuğba, (2007), *Din ve Ahlak Öğretiminde Drama Örnekleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Günden, Suat (1978), *Genel Öğretim Bilgisi*, Ankara.
- Hesapçioğlu, Muhsin (2008), *Öğretim İlke ve Yöntemleri, Eğitim Programları ve Öğretim*, 6. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Jersild, T. Arthur (1983), *Gençlik Psikolojisi*, Çev. İbrahim N. Özgür, İstanbul.
- Kanlı, Uygur (2009), “Yapılandırmacı Kuramın Işığında Öğrenme Halkası'nın Kökleri ve Evrimi-Örnek Bir Etkinlik-”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt 34, Sayı:151, ss. 44-66.
- Karaağaçlı, Mustafa (2005), *Öğretimde Yöntemler ve Yaklaşımlar*, Pelikan Yayıncılık, Ankara.
- Karakuş, Fazilet (2016), “Öğrenme Öğretme Yaklaşımları”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, 4. baskı, Ankara, ss. 135-184.
- Karch, Randolp R. ve Estabrooke, Edward (1963), *250 Öğretim Tekniği*, çev. İ. Para ve İ. Yurt, İstanbul.
- Kaya, Mevlüt (1996), “Örnek Olay İncelemesi Yönteminin Ahlak Eğitiminde Kullanılması”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, Samsun.
- Kocaçınar, Muhip (1969), *Genel Öğretim Metodu (Bilgisi)*, İstanbul.
- Korkmaz, Sevda (2018), *Eğitsel Oyun Geliştirerek Desteklenen Fen Bilimleri Öğretiminin Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi*, Bartın Ün. EBE Basılmamış YL Tezi.
- Küçükahmet, Leyla (1989), *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 3. Baskı, GÜ EF Yay., Ankara.
- Küyel, Mubahat Türker (1978), “İleri Dil ve Dil Transferi Üzerine Ön Düşünceler”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Legendre, R. (1988), *Dictionnaire Actuel L'Education*, Paris.
- Leif, J. ve Rustin, G. (1974), *Pedagoji Doktrinleri Açısından Genel Pedagoji*, Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, Ankara.
- MEB DKAB (2007), Millî Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, Ankara.
- MEB DKAB Ortaöğretim (2008), Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, Ankara.
- MEB İHL (2008), Millî Eğitim Bakanlığı, *İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları*, Ankara.
- Minder, Michel (991) *Didactique Fonctionnelle, Objectifs, Strategies, Evaluation Education*, Bruxelles.
- Oğuzkan, A. Ferhan (1981), *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., 2. baskı, Ankara.
- Oğuzkan, A. Ferhan, (1985), *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Ankara.
- Oğuzkan, Şükran, (2003); Tezcan, Emine; Tür, Gülseren ve Demiral, Özgür, *Yaratıcı Çocuk Etkinlikleri ve Eğitici Oyuncaklar*, MEB, Ankara.

- Öcal, Mustafa (1990), *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yay., Ankara.
- Önder, N. Kemal (1986), *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, Konya.
- Özçelik, Durmuş Ali (1981), *Okullarda Ölçme Değerlendirme*, Ankara.
- Özden, Yüksel, (2003), *Öğrenme ve Öğretme*, 6. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Özyürek, Leyla (1983), *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara.
- Peker, Hüseyin (1988), “Eğitim ve Öğretimde Metodun Önemi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Metodlar”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Ankara, Sayı: 17, ss. 86-97.
- Pocztar, J. (1977), *Programlı Öğretim Kuramları ve Uygulamaları*, çev. A. Hızal, AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları No. 66, Ankara.
- Saban, Ahmet (2000), *Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Schorling, Raleigh ve Wingo, W. G. Max (1967), *İlkokullarda Genel Öğretim Metodu*, çev. V. Baha Pars, İstanbul.
- Sel, Ruhi (1995), *Oyunlar-Rontlar*, Ya-Pa Yay., İstanbul.
- Selçuk, Mualla (2000), “Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, ME Basımevi, İstanbul.
- Selçuk, Ziya, (1999), *Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme*, 6. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Sena, Cemil (1928), *Umumî Usul-ü Tedris*, İstanbul.
- Senemoğlu, Nuray (1998), *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara.
- Smith (1990), *Harper’s Encyclopedia of Religious*, Newyork.
- Souche, Aimé (1957), *Yeni Pratik Pedagoji II*, Çev. Selahattin Odabaşı, Ankara.
- Sönmez, Veysel (1986), *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Adım Yay, Ankara.
- Taşpınar, Mehmet (2006), *Kuramdan Uygulamaya Öğretim Yöntemleri*, 2. Baskı, Üniversite Kitabevi, Ankara.
- TDK (1946), *Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- TDK (1981), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Tosun, Cemal (1993), “Din Öğretiminde Gezi Gözlem Yöntemi”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 40, ss. 22-29.
- Türkyılmaz, Şevket (1966), *Öğretim Metodu ve Uygulama*, Ankara.
- Ülker, Serap (2013), *Yapılandırmacı Yaklaşım*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sınıf Öğretmenliği Bölümü, YL Tezi, Denizli.
- Ün Açıkgöz, Kamile (2003), *Aktif Öğrenme*, İzmir.

- Variş, Fatma (1988), *Eğitimde Program Geliştirme “Teori ve Teknikler”*, AÜ EBF Yay. 4. baskı, Ankara.
- Variş, Fatma (1991), “Programlara İlişkin Temel Kavramlar ve Tanımlar”, *Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler*, Anadolu Ün. Açık Öğretim Fakültesi Yay., Eskişehir.
- Variş, Fatma (1994), *Eğitimde Program Geliştirme, Teori ve Teknikler*, 5. Basım, Alkım Yay., Ankara.
- Variş, Fatma ve Gürkan, Tanju (1992), “Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Programlarının Değerlendirilmesi”, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 25, sayı: 2, Ankara.
- Yaka, Aydın (1994), “Türkiye’de Sosyal Yapı ve Eğitim Programları”, *1. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler*, c. I, ÇÜ EF, Adana.
- Yıldırım, Ali (1994), “Program Geliştirme Modelleri ve Ülkemizdeki Program Geliştirme Çalışmalarına Etkileri”, *1. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler*, ÇÜ EF, Adana.
- Yurdakul, Bünyamin, (2005), “Yapılandırmacılık”, *Eğitimde Yeni Yönelimler*, Editör: Özcan Demirel, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Yurtluk, Makbule, (2005), “Proje Tabanlı Öğrenme”, *Eğitimde Yeni Yönelimler*, Editör: Özcan Demirel, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Zengin, Halise Kader, (2002), *Eğitsel Oyunlar ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kullanımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Web kaynakları

- <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/download/607/86> (Erişim: 10.12.2017)
- <http://matematikegitimiakademisi.com/2017/11/15/yapilandirmaci-ogrenme/> (Erişim: 10.12.2017);
- <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423904461.pdf> (Erişim: 18.01.2022)
- <http://ilkogretim-online.org.tr/vol1say1/v01s01a.htm> (03.04.2007)
- <http://ivrindi.meb.gov.tr/5a/projeturkce.htm> (04.04.2007)
- <http://www.memurlar.biz/egitimpersoneli/haber/yeni-egitim-paradigmalarinda-ogretmenin-rolu-361202.html> (Erişim: 28.08.2014);
- <http://www.oguzhanhoca.com/> (Erişim: 28.08.2014)
- <https://www.frntr.com/felsefe-sosyoloji-psikoloji/1122878-akademik-celiski.html> (Erişim: 17.1.2022)
- <https://iremdede.com/wp-content/uploads/2020/02/balik-kilcigi-resim-2.png> (Erişim: 12.012022)

<https://kimyaprogrami.files.wordpress.com/2011/07/sunum-1-ve-2-ders.ppt> (Erişim: 10.12.2017)

<https://egitimsozlugu.com/5n1k-teknigi-nedir/> Erişim: 12.01.2022)

<https://www.nedir.org/soru/kavram-karikaturu-nedir> (Erişim: 11.01.2022)

<https://egitimhoca.blogspot.com/2011/04/oyt-yeni-yaklasmlar-5.html> Erişim: 11.01.2022)

<https://www.webdersanesi.com/egitim-bilimleri/ogretim-yontem-ve-teknikleri/tartisma-yontemi-panel-forum-kollegyum-cember-halka-vizilti-gruplari-workshop-calistay-alti-sapka/123/> (Erişim: 11.01.2022)

www.elma.net.tr(05.03.2004)

www.rehberlik.com(05.03.2004)

2. Basım

BİLGİ, MEDYA VE TEKNOLOJİ BECERİLERİ

Dr. Esin Hazar

BİLGİ, MEDYA VE TEKNOLOJİ BECERİLERİ

Dr. Esin Hazar

Yayın No.: 2523
Eğitim No.: 517
ISBN: 978-605-033-134-9
E-ISBN: 978-625-397-433-6
Basım Sayısı: 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Bu kitap yazar tarafından hazırlanan "Ortaöğretimde Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerinin Program, Süreç ve Ürün Açısından İncelenmesi" başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Çelikkaya -seda@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Hazar, Esin.

Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri / Esin Hazar

2. Basım, VI + 82 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-033-134-9

E-ISBN: 978-625-397-433-6

1. Dijital Okuryazarlık 2. Dijital Yeterlilik 3. Bilgi İletişim Teknolojileri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh, 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beştepe Köy Yolu No: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	v
GİRİŞ	1
1. Bölüm	
EĞİTİMDE 21.YÜZYIL BECERİLERİNİN ROLÜ.....	7
Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri.....	10
Bilgi Okuryazarlığı	11
Medya Okuryazarlığı	15
Teknoloji Okuryazarlığı.....	18
Dijital Okuryazarlık	23
Dijital Yeterlilik.....	28
2. Bölüm	
Farklı Eğitim Sistemlerinde Bilgi, Medya ve Teknoloji	
Becerilerinin Yeri.....	43
Türkiye’de Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerinin	
Eğitimdeki Yeri	51
3.Bölüm	
İlgili Araştırmalar	55
Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	55
Yurtdışında Yapılan Çalışmalar.....	60
Öneriler	70
KAYNAKLAR	71

KAYNAKLAR

- Aczel, P. (2014). Reconceptualizing (new) media literacy. *Perspectives of Innovations, Economics and Business*, 14(1), 47-53.
- Ala-Mutka, K. (2011). *Mapping digital competence: Towards a conceptual understanding*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <http://www.jrc.ec.europa.adresinden.erişildi>.
- American Library Association (1989). *Final report*. <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential.adresinden.erişildi>.
- Ananiadou, K. and Claro, M. (2009). *21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries*. (Rapor no. 41). Paris: OECD Publishing. <http://www.oecd-ilibrary.org/education/21st-century-skills-and-competences-for-new-millennium-learners-in-oecd-countries.adresinden.erişildi>.
- Association of College and Research Libraries (2000). *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*. <http://www.ala.org/acrl/ilcomstan.htm.adresinden.erişilmiştir>.
- Aufderheide, P. (1993). *Media Literacy*. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Washington: Aspen Institute, Communications and Society Program. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf.adresinden.erişildi>.
- Aviram, A., & Eshet-Alkalai, Y. (2006). Towards a theory of digital literacy: Three scenarios for the next steps. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 9(1).
- Aydin, M. K., Gurol, M., Vanderlinde, R. (2016). Evaluating ICT integration in Turkish K-12 schools through teachers' views. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(4), 747-766.
- Baggott La Velle, L., McFarlane, A., & Brawn, R. (2003). Knowledge transformation through ICT in science education: A case study in teacher-driven curriculum development—Case-Study 1. *British Journal of Educational Technology*, 34(2), 183-199.

- Barnwell, P. (2012, Ağustos 22). The Common Core's digital-literacy gap. *Education Week Spotlight On Digital Literacy in the Common-Core Era*. <http://www.interactivlearning.com/resources/Spotlight-digital-literacy.pdf> adresinden erişildi.
- Bawden, D. (2008). Origins and concepts of digital literacy. *Digital literacies: Concepts, policies and practices*, 30, 17-32.
- Beetham, H., McGill, L., & Littlejohn, A. (2009). *Thriving in the 21st century: Learning literacies for the digital age*. <http://www.academy.gcal.ac.uk/llida/LLiDAReporJune2009.pdf> adresinden erişildi.
- Behrens, S. J. A. (1994). Conceptual analysis and historical overview of information literacy. *College & Research Libraries*, 55(4), 309-323.
- Belshaw, D. (2011). *What is 'digital literacy'? A pragmatic investigation*. (Doktora Tezi). <http://etheses.dur.ac.uk/3446/> adresinden erişildi.
- Berge, O. (2017). Rethinking digital literacy in Nordic school curricula. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 12(2), 5-7.
- Bocconi, S., Chiocciariello, A., Dettori, G., Ferrari, A., Engelhardt, K., Kamylyis, P., & Punie, Y. (2016). *Developing computational thinking: Approaches and orientations in K-12 education*. *EdMedia: World Conference on Educational Media and Technology* konferansında sunulmuş bildiri, Vancouver, Kanada. http://code.educalab.es/wpcontent/uploads/2017/10/jrc104188_computhinkreport.pdf adresinden erişildi.
- Brown, T. H. (2005). Beyond constructivism: Exploring future learning paradigms. *Education Today*, 2(2), 1-11.
- Bruce, C. S. (1997). *Seven faces of information literacy*. AULSIB Press: Adelaide.
- Buckingham, D. (2015). Defining digital literacy-What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy*, 10, 21-35.
- Bulman, G., & Fairlie, R. W. (2016). Technology and education: Computers, software, and the İnternet. *Handbook of the Economics of Education*, 5, 239-280.
- Bundy, A. (2004). *Australian and New Zealand information literacy framework: Principles, standards and practice*. <http://www.libnet.sh.cn/upload/htmleditor/File/130620025617.pdf> adresinden erişildi.

- Caglar, E. (2012). The integration of innovative new media technologies into education: Fatih Project in Turkey and ISTE''s teacher standards. *Educational Sciences and Practice*, 11(21), 47-67
- Candy, P. C. (2002). *Lifelong Learning and Information Literacy*. Prague: UNESCO.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.119.5676&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişildi.
- Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use* (No. JRC106281).Seville: Joint Research Centre
http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC107708/jrc107708_jrc adresinden erişildi.
- Chakravarty, R. (2008). *Information literacy in the knowledge society: Empowering learners for a better tomorrow*. https://repository.arizona.edu/bitstream/handle/10150/106351/Rupak_Information_Literacy.pdf adresinden erişildi.
- Chase, Z., & Laufenberg, D. (2011). Embracing the squishiness of digital literacy. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 54(7), 535-537.
- Christ, W. G., & Potter, W. J. (1998). Media literacy, media education, and the academy. *Journal of communication*, 48(1), 5-15.
- Christmann, E. P., & Badgett, J. (2003). A meta-analytic comparison of the effects of computer-assisted instruction on elementary students' academic achievement. *Information Technology in Childhood Education Annual*, 2003, 91-104.
- Churchill, E. F, Bowser, A., & Preece, J. (2013). Teaching and learning human-computer interaction: past, present, and future. *Interactions*, 20(2), 44-53.
- Churchill, N., Ping, L. C., Oakley, G., & Churchill, D. (2008). *Digital storytelling and digital literacy learning*. International Conference on Information Communication Technologies in Education Konferansı'nda sunulmuş bildiri. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/46212467/churchill043.pdf> adresinden erişildi.
- Coleman, S. (2005). New mediation and direct representation: Reconceptualizing representation in the digital age. *New Media & Society*, 7(2), 177-198.

- Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: Computers in the classroom*. Harvard University Press.
- Çağlar, E. (2012). The integration of innovative new media technologies into education: Fatih Project in Turkey and ISTE's teacher standards. *Educational Sciences and Practice*, 11(21), 47-67.
- Destebeşi, F. (2015). Ortaokul ana dil derslerinde kullanılan dijital araçların öğrenme ve öğretme sürecine etkisi üzerine bir alan araştırması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 107-122.
- Eurydice (2011). *Key data on learning and innovation through ICT at school in Europe*. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/129EN.pdf adresinden erişildi.
- Erstad, O. (2010). Educating the digital generation. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 5(01), 56-71.
- European Commission (2008). *Digital Literacy Report: A Review For The İ2010 Inclusion Initiative. Commission Staff Working Document*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/digital-literacy-review> adresinden erişildi.
- European Commission (2010). *Measuring Digital Skills across the EU: EU wide indicators of Digital Competence*. Brussels: European Commission. http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/dae/document.cfm?doc_id=5406 adresinden erişildi.
- European Schoolnet (2017). *Turkey country report on ICT in education*. <http://www.eun.org/documents/411753/839549/Country+Report+Turkey+2017.pdf/054bdb93-3978-42bf-8040-ee590f9efe13> adresinden erişildi.
- Ferrari, A. (2013). *DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe*. Y. Punie & B. N. Breco (Ed.), JRC Scientific and Policy Reports (50). Seville: European Commission Joint Research Centre. Institute for Prospective Technological Studies. <http://digcomp.org.pl/wp-content/uploads/2016/07/DIGCOMP-1.0-2013.pdf> 05/01/2017 adresinden erişildi.
- Fox, M. O. (2011). *Implementing 21st century skills: A paradox in a traditional world of education?* (Doktora Tezi). <https://pqdtopen.proquest.com/doc/895979428.html?FMT=AI> adresinden erişildi.

- Fullan, M. (2001). *The new meaning of educational change*. New York: Teachers College Press.
- Grizzle, A., Moore, P., Dezuanni, M., Asthana, S., Wilson, C., Banda, F., & Onumah, C. (2014). *Media and information literacy: policy and strategy guidelines*. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225606e.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Güneş, M. (1997). *İlkokul öğrencilerinin okuma düzeyleri ve dikkat özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Ankara İlinde Bir Araştırma)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hague, C., & Payton, S. (2010). *Digital literacy across the curriculum*. Futu-relab. <https://www.nfer.ac.uk/publications/FUTL06/FUTL06.pdf> adresinden erişildi.
- Heintz, F., Mannila, L., Nygård, K., Parnes, P., & Regnell, B. (2015). Computing at school in Sweden - Experiences from introducing computer science within existing subjects. A. Brodnik, & J. Vahrenhold (Ed.), *Informatics in Schools. Curricula, Competences, and Competitions /Lecture Notes in Computer Science and General Issues*, 9378, 118-130. Springer.
- Hlasna, P., Poulová, P., & Klímová, B. (2017). Use of information and communication technologies in primary education-A case study of the Czech Republic. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 9(3), 681-692.
- Hobbs, R. (2011). Keynote empowering learners with digital and media literacy. *Knowledge Quest*, 39(5), 13.
- Hoehsmann, M., & DeWaard, H. (2015). *Mapping digital literacy policy and practice in the Canadian education landscape: MediaSmarts*. <http://mediasmarts.ca/sites/mediasmarts/files/publicationreport/full/mappingdigital-literacy.pdf> adresinden erişildi.
- Hung, D., Lee, S. S., & Lim, K. Y. (2012). Authenticity in learning for the twenty-first century: Bridging the formal and the informal. *Educational Technology Research and Development*, 60(6), 1071-1091.
- Ilomäki, L., Kantosalo, A., & Lakkala, M. (2011). *What is digital competence?* https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/154423/Ilom_ki_et_al_2011_What_is_digital_competence.pdf?sequence=1 adresinden erişildi.

- Ilomäki, L., Paavola, S., Lakkala, M., & Kantosalo, A. (2016). Digital competence—an emergent boundary concept for policy and educational research. *Education and Information Technologies*, 21(3), 655-679.
- International Society for Technology in Education (2016). *National educational technology standards for students*. <https://www.iste.org/standards/for-students> adresinden erişildi.
- International Telecommunication Union (2007). *Digital opportunity index (DOI)*. <http://www.itu.int/ITU-D/ict/doi/index.html> adresinden erişildi.
- Johnston, B., & Webber, S. (2003). Information literacy in higher education: a review and case study. *Studies in Higher Education*, 28(3), 335-352.
- Jones-Kavalier, B. R. & Flannigan, S. L. (2006). Connecting the digital dots: Literacy of the 21st century. *Educause Quarterly*, 29(2), 8-10.
- Katz, I. R., & Macklin, A. S. (2007). Information and communication technology (ICT) literacy: Integration and assessment in higher education. *Journal of Systemics, Cybernetics and Informatics*, 5, 50–55.
- Kaware, S. S. & Sain, S. K. (2015). ICT application in education: An overview. *International Journal of Multidisciplinary Approach & Studies*, 2(1), 25-32.
- Kearney, C. & Gras-Velázquez, À. (2015). *eTwinning ten years on: Impact on teachers' practice, skills, and professional development opportunities, as reported by eTwinners*. Central Support Service of eTwinning - European Schoolnet: Brussels. https://www.etwinning.net/eun-files/eTwinningreport_EN.pdf. adresinden erişildi.
- Kıyıcı, M. (2008). *Öğretmen adaylarının sayısal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kivunja, C. (2014). Do you want your students to be job-ready with 21st century skills? Change pedagogies: A pedagogical paradigm shift from Vygotskyian social constructivism to critical thinking, problem solving and Siemens' digital connectivism. *International Journal of Higher Education*, 3(3), 81.
- Kivunja, C. (2015). Unpacking the information, media, and technology skills domain of the new learning paradigm. *International Journal of Higher Education*, 4(1), 166.

- Kluzer, S., & Rissola, G. (2015). *Guidelines on the adoption od DigComp*, Telecentre Europe. http://www.telecentre-europe.org/wp-content/uploads/2016/02/TE-Guidelines-on-theadoption-of-DIGCOMP_Dec2015.pdf adresinden erişildi.
- Kolb, L. (2008). Toys to tools. *Eugene: International Society for Technology in Education*. <http://payflowtest.iste.org/images/excerpts/TOYTUL-excerpt.pdf> adresinden erişildi.
- Korea Education and Research Information Service (2006). *Main achievements for ICT use in education in Korea 1996-2006*. english. keris.or.kr/ICSFiles/afieldfile/2006/08/10/KERISSpecialReport.pdf adresinden ulaşılmıştır.
- Kubey, R. (2004). Media literacy and the teaching of civics and social studies at the dawn of the 21st century. *American Behavioral Scientist*, 48(1), 69-77.
- Lankshear, C. J., & Knobel, M. (2008). *Introduction: Digital literacies: Concepts, policies and practices*. Peter Lang Publishing.
- Leung, L. (2010). Effects of Internet connectedness and information literacy on quality of life. *Social Indicators Research*, 98(2), 273-290.
- Limberg, L., Sundin, O., & Talja, S. (2012). Three theoretical perspectives on information literacy. *Human It*, 11(2), 93-130.
- Linn, A., Boyle, J., McVey, M., McKerlie, R., Noble-Jones, R., Dowell, F., . & Murray, J. A. (2017). *Digital identity: Understanding how students view their digital identity working in partnership with students to develop a positive digital identity*.<http://eprints.gla.ac.uk/152544/> adresinden erişildi.
- Lowther, D. L., Inan, F. A., Daniel Strahl, J., & Ross, S. M. (2008). Does technology integration “work” when key barriers are removed? *Educational Media International*, 45(3), 195-213.
- Lye, S. Y., & Koh, J. H. L. (2014). Review on teaching and learning of computational thinking through programming: What is next for K-12?. *Computers in Human Behavior*, 41, 51-61.
- Mandinach, E. B., & Gummer, E. S. (2013). A systemic view of implementing data literacy in educator preparation. *Educational Researcher*, 42(1), 30-37.

- Martin, A. (2005) DigEuLit – A European Framework for digital literacy: A progress report. *Journal of eLiteracy*, 2, 131- 136.
- Martin, A., & Grudziecki, J. (2006). DigEuLit: concepts and tools for digital literacy development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 1-19.
- Mason, L. (2016). McLuhan's challenge to critical media literacy: The city as classroom textbook. *Curriculum Inquiry*, 46(1), 79-97.
- Matusiak, K. K. (2010). *Use of digital resources in an academic environment: A qualitative study of students' perceptions, experiences, and digital literacy skills*. (Doktora Tezi). <https://search.proquest.com/docview/822654686> adresinden erişildi.
- Mısırlı, Z. A. (2013). *Ortaokul öğrencilerinin eğitim teknolojisi standartlarına ilişkin yeterliklerinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2010). *Fırsatları artıma teknolojiyi iyileştirme hareketi*. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/icerikincele.php?id=4> adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Fırsatları artıma teknolojiyi iyileştirme hareketi*. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Mishra, P., & Kereluik, K. (2011). What 21st century learning? A review and a synthesis. M. Koehler & P. Mishra (Ed.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2011* (3301–3312). Chesapeake, VA: AACE. <https://www.learntechlib.org/p/36828/> adresinden erişildi.
- National Association of Media Literacy Education (2007). *Core principles of media literacy education in the United States*. <http://namle.net> adresinden erişildi.
- Organization for Cooperation and Development (2005). *The OECD program definition and selection of competencies*. <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf> adresinden erişildi.
- Organization for Cooperation and Development (2006). *PISA 2006 results*. <http://www.oecd.org/education/school/programmeforinternationalstudentassessmentpisa/pisa2006results.htm> adresinden erişildi.
- Organization for Cooperation and Development (2014). *OECD Factbook 2014: Economic, environmental and social statistics*. <http://www.oecd->

- library.org/economics/oecd-factbook-2014_factbook-2014-en adresinden erişildi.
- Özel, N. (2015). Araştırma görevlilerinin bilgi okuryazarlığı becerileri ve eğitim gereksinimleri: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 15(2), 253-283.
- Park, H. W., & Biddix, J. P. (2008). Digital media education for Korean youth. *The International Information & Library Review*, 40(2), 104-111.
- Partnership for 21st Century Skills. (2009). *P21 framework definitions*. <http://www.p21.org/our-work/p21-framework> adresinden erişildi.
- Petko, D. (2012). Teachers' pedagogical beliefs and their use of digital media in classrooms: Sharpening the focus of the 'will, skill, tool' model and integrating teachers' constructivist orientations. *Computers & Education*, 58(4), 1351-1359.
- Petras, C.L.M. (2010) *A descriptive study of science and mathematics teachers' pedagogy, ICT use and perceptions of how ICT impacts their teaching*. Doktora Tezi, Pepperdine University.
- Pich, A., & Kim, B. (2004). Principles of ICT in education and implementation strategies in Singapore, the Province of Alberta in Canada, the United Kingdom, and the Republic of Korea. *Journal of Educational Technology Systems*, 32(4), 315-335.
- Plomp, T., & Voogt, J. (2009). Pedagogical practices and ICT use around the world: Findings from the IEA international comparative study SITES2006. *Education and Information Technologies*, 14(4), 285-292.
- Plomp, T., Pelgrum, W. J., & Law, N. (2007). SITES2006–International comparative survey of pedagogical practices and ICT in education. *Education and Information Technologies*, 12(2), 83-92.
- Pool, C. R. (1997). A new digital literacy a conversation with Paul Gilster. *Educational Leadership*, 55, 6-11.
- Porlán, I. G., and Sánchez, J. L. S. (2016). Evaluation and development of digital competence in future primary school teachers at the University of Murcia. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 5(1), 51-56.
- Poteri, E. (2013). Media and digital literacies in secondary school. *Nordicom Review: Nordic Research on Media and Communication*, 34(2), 138-139.

- Rantala, L. and Suoranta, J. (2009). Digital literacy policies in the EU – inclusive partnership as the final stage of governmentality. C. Lankshear & M. Knobel (Ed.), *Digital literacies. concepts, policies and practices* içinde (s. 91–117). New York: Peter Lang.
- Redecker, C. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu* (No. JRC107466). Seville: Joint Research Centre
- Ruthven, K., Hennessy, S., & Deaney, R. (2005). Incorporating Internet resources into classroom practice: pedagogical perspectives and strategies of secondary-school subject teachers. *Computers & Education*, 44(1), 1-34.
- Sánchez, J., Salinas, Á., & Harris, J. (2011). Education with ICT in South Korea and Chile. *International Journal of Educational Development*, 31(2), 126-148.
- Šerbec, I. N., Žerovnik, A., Juvan, N., Rečkoska-Šikoska, U., & Davčev, D. (2017). *Digital competences of selected university students from Macedonia and Slovenia*. https://www.researchgate.net/profile/Ustijana_Rechkoska_S/publication/314204600_Digital_competences_of_selected_university_students_from_Macedonia_and_Slovenia adresinden erişildi.
- Siiman, L. A., Mäeots, M., Pedaste, M., Simons, R. J., Leijen, Ä., Rannikmäe, M., ... & Timm, M. (2016). An instrument for measuring students' perceived digital competence according to the digcomp framework. *International Conference on Learning and Collaboration Technologies* (s.233-244). Springer International Publishing.
- Skryabin, M., Zhang, J., Liu, L., & Zhang, D. (2015). How the ICT development level and usage influence student achievement in reading, mathematics, and science. *Computers & Education*, 85, 49-58.
- So, H. J., Choi, H., Lim, W. Y., & Xiong, Y. (2012). Little experience with ICT: Are they really the Net Generation student-teachers? *Computers & Education*, 59(4), 1234-1245.
- Society of College, National and University Libraries Advisory Committee on Information Literacy. (1999). *Information skills in higher education: A SCONUL position paper*. http://www.sconul.ac.uk/groups/information_literacy/seven_pillars.html adresinden erişildi.

- Söyler, O., Oral, O., Kalpakçıoğlu, H., akır, M.,akır, E. (2018). Mesleki yükseköğretimde teknoloji okuryazarlığı düzeyinin belirlenmesi üzerine bir araştırma; İste İskenderun MYO örneği. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 7(1), 10-17.
- Spengler, S. S. (2015). *Educators' perceptions of a 21 st century digital literacy framework*. (Doktora Tezi). <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/556/> adresinden erişildi.
- Taalas, P., Tarnanen, M., Kauppinen, M., & Pöyhönen, S. (2008). Media landscapes in school and in free time—two parallel realities. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 3(4), 240-256.
- Tay, L. Y., Lim, S. K., Lim, C. P., & Koh, J. H. L. (2012). Pedagogical approaches for ICT integration into primary school English and mathematics: A Singapore case study. *Australasian Journal of Educational Technology*, 28(4), 740-754.
- Thoman, E., & Jolls, T. (2008). *Literacy for the 21st century: an overview and orientation guide to media literacy education*. Center for Media Literacy. http://www.medialit.org/sites/default/files/01_MLKorientation.pdf adresinden erişildi.
- Tømte, C., & Hatlevik, O. E. (2011). Gender-differences in self-efficacy ICT related to various ICT-user profiles in Finland and Norway. How do self-efficacy, gender and ICT-user profiles relate to findings from PISA 2006. *Computers & Education*, 57(1), 1416-1424.
- Tornero, J. M. P., Sánchez, M. O. P., Baena, G., Luque, S. G., Tejedor, S., & Fernández, N. (2010). Trends and models of media literacy in Europe: Between digital competence and critical understanding. *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*, (40), 85-100.
- Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. John Wiley & Sons.
- UK Digital Skills Taskforce. (2014). *Digital skills for tomorrow's World: Interim Report*. <https://policy.bcs.org/sites/policy.bcs.org/files/Interim%20report.pdf> adresinden erişildi.
- Uluyol, ., & Eryılmaz, S. (2015). 21. yüzyıl becerileri ışığında FATİH Projesi değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2),209-229.

- Us, W. P. S. T. (2005). *Are students ready for a technology-rich world?* <http://www.oecd.org/edu/school/programme/forinternationalstudentassesment/pisa/35995145.pdf>. adresinden erişildi.
- Van Deursen, A. J., & Van Dijk, J. A. (2009). Improving digital skills for the use of online public information and services. *Government Information Quarterly*, 26(2), 333-340.
- Van Laar, E., Van Deursen, A. J., Van Dijk, J. A., & De Haan, J. (2017). The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in human behavior*, 72, 577-588.
- Voogt, J., Erstad, O., Dede, C., & Mishra, P. (2013). Challenges to learning and schooling in the digital networked world of the 21st century. *Journal of Computer Assisted Learning*, 29(5), 403-413.
- Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez S., & Van den Brande, G. (2016). *DigComp 2.0: The digital competence framework for citizens. Update phase 1: The conceptual reference model*: Luxembourg Publication Office of the European Union. http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101254/jrc101254_digcomp adresinden erişildi.
- Walsh, L., Lemon, B., Black, R., Mangan, C., & Collin, P. (2011). *The role of technology in engaging disengaged youth*. Final report. Melbourne: The Foundation for Young Australians and the Inspire Foundation. <http://www.fya.org.au/app/theme/default/design/assets/publications/Final-Report-AFLF-280411.pdf> adresinden erişildi.
- Welsh Government. (2015). *A curriculum for Wales – a curriculum for life. Digital Competence Framework*. <http://learning.gov.wales/resources/browse-all/digital-competence-framework/?skip=1&lang=en> adresinden erişildi.
- Young, J. A. (2012). *Forecasting Twenty-First Century Information Technology Skills: A Delphi Study*. Doktora Tezi, Spalding University.

2. Basım

KÜLTÜR, MODA VE GÜNDELİK HAYAT

Mozaik Bir Kent Olarak Urfa'da Erkeklik Kimliğinin İzini Sürmek

---

Dr. Gıyasettin Yıldız

KÜLTÜR, MODA VE GÜNDELİK HAYAT
Mozaik Bir Kent Olarak Urfa'da Erkeklik Kimliğinin İzini Sürmek
Dr. Gıyasettin Yıldız

Yayın No.: 1444
ISBN: 978-625-398-216-4
E-ISBN: 978-625-398-217-1
Basım Sayısı: 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yıldız, Gıyasettin.

Kültür, Moda ve Gündelik Hayat Mozaik Bir Kent Olarak Urfa'da Erkeklik Kimliğinin İzini Sürmek / Gıyasettin Yıldız

2. Basım, XII + 238 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-398-216-4

E-ISBN: 978-625-398-217-1

1. Kültür 2. Moda 3. Gündelik Hayat 4. Erkeklik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beştepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	V
TABLO VE GRAFİKLER DİZİNİ.....	İX
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SÜRECİNİN BİR ANATOMİSİ

KURAMSAL ÇERÇEVEYİ İNŞA ETMEK: GÜNDELİK HAYAT, MODA VE KÜLTÜR KURAMLARINI BİR POTADA ERİTMEK	5
YÖNTEMİ BELİRLEMEK: SAHADA UYGULAMAK.....	14
Sınırlılıklar	25
Demografik Bilgiler	28
Sahadan Yansıyanlar: Deneyime İlişkin Birkaç Not.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR, MODA VE GÜNDELİK HAYATIN KISKACINDAKİ BİREY

TOPLUMSAL ALANDAN TÜKETİM ALANINA DOĞRU SİVRİLEN BİR KAVRAM OLARAK KÜLTÜR.....	31
Toplumsalın Üretimi Olarak Kültür.....	33
Toplumsalın Maddi Göstergesinden Tüketim Metasına Kültürün Dönüşümü	40
DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİR GÜÇ OLARAK MODA VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI.....	45
Araçsallıktan Amaçsallığa: Medya ve Sosyal Medya	46
Yaratıcı Bir Güç Olarak Moda	54
EYLEM ALANI OLARAK YAPILANAN GÜNDELİK HAYAT	70
Belirsizliklerin Alanı Olarak Gündelik Hayat	71
Maddi Pratiklerin ve Nesnelerin Alanı Olarak Gündelik Hayat.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÜNDELİK HAYAT, ERKEKLİK VE PERFORMANS İLİŞKİSİ

GÜNDELİK HAYATIN AKTÖREL ALAN OLARAK İLANI.....	83
GÜNDELİK HAYAT ALANININ PRATİK ÖRGÜTLENMESİNDEKİ TOPLUMSAL DİNAMİKLER VE EYLEME YANSIMALARI	95
GÜNDELİK HAYATIN MADDİ PRATİKLERİ VE AKTÖR.....	105
Bir İletişim Şekli Olarak Performans	107
Bir İletişim Aracı Olarak “Görünüm”: Giyim-Kuşam	115
GÜNDELİK HAYATIN AKTÖRLERİ OLARAK ERKEKLER, ERKEKLİK KİMLİKLİĞİ VE PRATİKTEKİ TEMSİL BİÇİMLERİ	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MODERN ZAMANIN MOZAİK KENTİ: ŞANLIURFA

GENEL OLARAK ŞANLIURFA PROFİLİ.....	128
MOZAİK KÜLTÜRÜN BİRTAKIM BİLEŞENLERİ: MEDENİYET, DİN, AŞİRET, ETNİSİTE VE AİLE	130
MOZAİK KENTİN MODERN ZAMANDAKİ GÜNDELİK HAYATI: ZAMAN VE MEKÂNA YANSIYANLAR	147
KENTİN SIRADAN AKTÖRLERİ OLARAK ERKEKLER VE ERKEKLİK KİMLİĞİNİN PRATİKLERE TEZAHÜRÜ.....	157
Urfa’da Erkek Olmak: Hegemonik Erkeklikten Madun Erkekliğe.....	158
Erkek Olmanın Birtakım Pratikleri: Mekân Kullanımları	170
Kamusal Alan: Mekânsal Uzamda Sergilenen Kimlikler	174
Özel Alanın Taktiksel Kullanımı: Geleneksel Kültürden Eğlence Kültürüne	182
Erkek Olmanın Birtakım Pratikleri: Görünüme Yerleştirilen Kodlar	187
Heteroseksüel Kodlar: Kuşaktan Kuşağa Aktarılanlar	194
Marjinal Erkekliklere İlişkin Kodlar: Etnik Köken ve İnanç	202
Madunluğun Göstergeleri.....	206
BULGULARA İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME	209
SONUÇ.....	215
KAYNAKÇA.....	221
EKLER.....	233

TABLO VE GRAFİKLER DİZİNİ

Tablo 1: Yaşlı Kuşaktan Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler.....233

Tablo 2: Genç Kuşaktan Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler.....234

Grafik 1: Şanlıurfa'nın Yıllık Nüfus Artış Hızı 129

Grafik 2: Şanlıurfa'da Yıllara Göre Verilen Göç 129

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2008). *Simülasyon kuramı üzerine notlar ve söyleşiler*. İstanbul: Hayal Et Kitap.
- Adler, P. A. Adler, P. & Fontana, A. (1987). Everyday life sociology. *Annual Review of Sociology*, (13) 217-235.
- Adorno, W. T. (2007). *Kültür endüstrisi: kültür yönetimi*, (Çev: N. Ünler, M. Tüzel ve E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, W. T. Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Alemdar, K. ve i. Erdoğan (1990). *İletişim ve toplum*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Alver, K. (t.y). *Kültür sosyolojisi ve kültürel çalışmalar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Arkonaç, A. S. (2005). *Psikoloji zihin süreçleri bilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, M. (2013). “Kültür sosyolojisinin temel kavramları”, *Kültür Sosyolojisi*, Derleyen, Köksal Alver, Necmettin Doğan, Ankara: Hece Yayınları.
- Aydın, S. (2021). *Urfa aşiretler: bir direnç ve uyarılma tarihi*. Yıldız, N. (Edt.), *İçinde Bir Ahir Zaman Babil'i Urfa* (ss. 15-70). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barnand, A. ve Spencer, J. (1996). *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. London & New York: Routledge Publishing.
- Bakhtin, M.M. (1981). Discourse in the novel. In *The dialogical imagination: Four essays by M.M. Bakhtin* (pp. 259;422). Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnaval dan romana: edebiyat teorisinden dil felsefesine seçme yazılar* (Çev: C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barthes, R. (2015). *Çağdaş söylemler*. Ankara: Metis Yayınları.
- Battilana, J. (2006). Agency and institutions: The enabling role of individuals social position. *Organization*, 13(5), 653-676.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz yığınların gölgesinde* (Çev: O. Adanır). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim toplumu*. (Çev: H. Deliçaylı, F. Keskin). Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Baudrillard, J. (2008). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2010). *Sanat komplosu* (Çev. E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve simülasyon*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ve yorumlayıcılar*. Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev: Y. Olagan,). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin tüketiciler dünyasında bir şansı var mı?* (Çev: F. Çoban, İ. Katırcı). Ankara: De Ki Yayınları.

- Bauman, Z. (2015). *Akışkan modern toplumda kültür* (Çev: İ.Çapcıoğlu, F.Ömek). İstanbul: Atf Yayınları.
- Bausinger, H. (1980). *Formen der "volksposie"*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Benedict, R. (2011). *Kültür örüntüleri* (Çev: M. Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bennett, A. (2013) *Kültür ve gündelik hayat* (Çev: N. Tokdoğan, B. Şenel, Umut Y. Kara). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Beller-Hann, I. ve Hann, C. (2003). *İki buçuk yaprak çay: Doğu Karadeniz'de devlet, piyasa, kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berg, L. B. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimler nitel araştırma yöntemleri* (Edt: H. Aydın). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası* (Çev: V. S. Öğütle). İstanbul: Atf Yayınları.
- Berman, M. (1994). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Çev: Ü. Altuğ ve B. Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern teori* (2. Baskı), (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu'da değişim ve yapısal sorunlar (göçebe alıkan aşireti)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2021). Urfa'da dindarlık. İçinde Yıldız, N. (Edt.), *Bir Ahir Zaman Babil'i Urfa* (ss. 169-188). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bloch, M. (2021). *Ritüel, tarih, iktidar* (2. Baskı), (Çev: Ü. H. Yolsal). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Blumberg, P. (1974). The decline and fall of the status symbol: Some thoughts on status in a post-industrial society. *Social Problems*, 21(4), 480-498. Retrieved from <https://doi.org/10.1525/sp.1974.21.4.03a00030>
- Bocock, R. (1997). *Tüketim* (Çev: İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi.
- Bostancı, N. (2010). Toplum ve kültür. İçinde İ. Sezal (Edt.) *Sosyolojiye giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J.D. (2014). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (Yedinci baskı) (Çev: N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1983). *Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital*. Hrsg: KRECKEL, Reinhard, *Soziale Ungleichheit, Soziale Welt, Sonderband 2. Göttingen*, s. 183-198.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital, in handbook of theory and research for the sociology of education. Ed: J. Richardson. New York: Greenwood. pp. 241-258
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler* (Çev: H. U. Tanrıöver) İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2009). *Bekarlar balosu* (Çev: Ç. Eroğlu) Ankara: Dost Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (Çev: D. Fırat, G. Berkurt) Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P.(2015). *Eril tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Bourdillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*, (Çev: H. Deliceçaylı, F. Keskin,). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozkuş, D., Y., ve Güler, S. E. (2022). Urfa tarihçesi ve Urfa'da bulunmuş Ermenice yazıtlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12), 63-88.
- Bozok, M. (2009). Feminizmin erkekler cephesindeki yankısı: Erkekler ve erkeklik üzerine eleştirel incelemeler. *Cogito*, (58), 269-284.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz: mekan ve tarih* (Çev: N. Erkut). İstanbul: Metis Yayınları.
- Braudel, F. (1990). *Maddi uygarlık: mübadele oyunları* (2. Baskı), (Çev: M. A. Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (1991). *Medeniyet ve kapitalizm* (Çev: M. Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Braudel, F. (1996). *Uygarlık grameri* (Çev: M. A. Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (2004). *Maddi uygarlık: gündelik hayatın yapıları* (2. Baskı), (Çev: M. A. Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Burke, P. (2008). *Kültür tarihi* (2. Baskı) (Çev: Mete Tunçay). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası: feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (Dördüncü basım) (Çev: B. Ertürk). Ankara: Metis Yayınları.
- Calhoun, C. (2007). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları (Çev: G. Çeğin). İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan (Der). *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canjuers, P. ve Debord G. (2011). Devrimci Programın Birliğini Tanımlamaya Doğru. İçinde A. Artun (Editör). *Sanat manifestoları* (2. Baskı). İstanbul. İletişim Yayınları, s.324-333
- Carlson, M. (2013). *Performans: eleştirel bir giriş*. (Çev: B. Güçbilmez). Ankara: Dost Kitabevi.
- Certeau, M. (2009a). *Gündelik hayatın keşfi ı, eylem, uygulama, üretim sanatları*. (Çev: L. Arslan Özcan,). Ankara: Dost Kitabevi.
- Certeau, M. (2009b). *Gündelik hayatın keşfi ıı, konut, mutfak işleri*. (Çev: Ç. Eroğlu ve E. Ataçay). Ankara: Dost Kitabevi.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam tarzları*, (Çev: İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi.
- Chaney, D. (2002). *Cultural change and everyday life*, London: Palgrave Macmillan.
- Colebrook, C. (2002). The politics and potential of everyday life. *New Literary History* 33, (4), 687-706. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20057751>.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar toplum, kişi ve cinsel politika* (Çev: C. Soydemir), İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2. baskı). Kaliforniya: University of California Press.
- Corner, F. (2016). *Why fashion matters*. London: Thames and Hudson Publisher. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/1594693/why-fashion-matters-pdf>
- Crane, D. (2003). *Moda ve gündemleri* (Çev: Ö. Çelik). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Crehan, K. (2002). *Gramsci, culture and anthropology*. ABD: Univ of California Press.

- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry ve research design: choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni* (Edt: S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (Edt: B. Demiş ve M. Bütün). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cuff, E. C.- Shorrock, W. W. ve Francis D. W. (1998) *Perspectivesin sociology*, (4 rd edition). London: Rouledge.
- Curtis, N. (2015). *İdiotizm kapitalizm ve hayatın özelleştirilmesi* (Çev: M. Ratip). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağırkan, B. (2017). Kültür sosyolojisinde metodoloji tartışmaları: ideoloji olarak kültür ve eylem olarak kültür. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 147-160.
- Çelik, B. (2008) *Arkeolojide Urfa: arkeolojik araştırmalar ışığında Urfa*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Dalyanoğlu, D. (2010). Tiyatro, kültürlerarasıcılık, sosyal avangard: Richard Schechner ile söyleşi. *Mimesis Dergisi*, (17), 27-45.
- Davis, F. (1997). *Moda, kültür ve kimlik* (Çev: Ö. Arkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- De Clercq, D. ve Voronov, M. (2009). Toward a practice perspective of entrepreneurship: Entrepreneurial legitimacy as habitus. *International Small Business Journal*, 27(4), 395-419
- Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu*, (Çev: A. Ekmek, O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deveci Bozkuş, Y. ve Güler, S. (2022). Urfa tarihçesi ve Urfa'da bulunmuş Ermenice yazıtlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12), 63-88. DOI: 10.46250/kulturder.1061230
- Douglas, M. ve Isherwood, B. (1999). *Tüketimein antropolojisi* (Çev. E. A. AYTEKİN). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ekinci A. ve Paydaş, K. (2008). *Taş devrinden osmanlıya urfa tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre*. New York: Continuum Publications.
- Eliade, M. (2020). *Mitler, rüyalar ve gizemler* (Çev: C. Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Elias, N. (2002). *Uygurlık süreci ı* (Çev: E. Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eliot, T. (1987). *Kültür üzerine düşünceler* (Çev: S. Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erduyan, I. (2021). Etnografi. İçinde F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Edt.), *Nitel araştırma yöntem, teknik ve yaklaşımları* (ss.86-108). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ertürk, N. (2011). Moda kavramı, moda kuramları ve güncel moda eğilimi çalışmaları. *Art-e Sanat Dergisi*, 4(7), 1-32.
- Ertürk, N. ve Ruşen, C. (2018). Gençlik altkültürlerine ait giyimlerin göstergebilimsel incelenişi. *Vocational Education (Nwsave)*, 13(2), 11-31.

- Esgin, A. (2018). Gündelik hayat sosyolojisi: tarihsel süreç ve temel ilkeler. İçinde A. Esgin, G. Çeğin (Edt.). *Gündelik hayat sosyolojisi: temalar, sorunsallar ve güzergahlar*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Featherstone, M. (1982). The Body in Consumer Culture. *Theory, Culture & Society*, 1(2), 18–33. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/026327648200100203>
- Featherstone, M. (1983). Consumer Culture: an Introduction. *Theory, Culture & Society*, 1(3), 4–9. <https://doi.org/10.1177/026327648300100301>
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Featherstone, M. (2002). Cosmopolis: An Introduction. *Theory, Culture & Society*, 19(1–2), 1–16. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/026327640201900112>
- Featherstone, M. (2006). Genealogies of the Global. *Theory, Culture & Society*, 23(2–3), 387–392. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/026327640606062704>
- Fejes, F. (2005). Eleştirel kitle iletişim araştırması ve medya etkileri. İçinde M. Küçük (Edt.), *Medya, iktidar, ideoloji* (ss. 295-315). Ankara: Ark Yayınevi.
- Fichter, J. (2011). *Sosyoloji Nedir?* (Çev: N. Çelebi) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye* (2. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fiske, J. (1992). The culture of everyday life. L. Grossberg, C. Nelson ve P.A. Treichler (Ed.). *Cultural studies* (p. 154-165). London: Routledge Publishing Publishing.
- Fiske, J. (2012). *Popüler kültürü anlamak* (Çev: S. İrvan). İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Fiske, J. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (Çev: S. İrvan) (3. baskı). Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (Çev: M. A.Kılıçbay) İmge Kitapevi, 2000.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Freyer, H. (2014). *Sanayi çağı* (Çev. B. Akarsu, H. Batuhan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Friedland, R. ve Alford, R. R. (1991). Bringing society back in: Symbols, practices and institutional contradictions. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis*. (pp. 232-267). Chicago: University of Chicago Press.
- Frisby D. (2015). Sunuş. İçinde G. Simmel (Edt.) *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri* (Çev: D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin). Ankara: Heretik Yayınları.
- Gatens, M. (2018). *İmgesel bedenler: etik, güç ve bedensellik* (Çev: D. Eren). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Gedik, E. Çakır, H. ve Coşkun, A. (2020). Bir inşaa süreci erkeklik olarak: Yozgat örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 84-95.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması* (Çev: H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi.

- Gençtürk-Hızal, G. S. (2003). Bir iletişim biçimi olarak moda: 'modusun sınırları'. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 65-86.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal teorinin temel problemleri: sosyal analizde eylem, yapı ve çelişki* (Çev: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, A. (1997). *Sosyoloji* (Çev. M. R. Esengün, İ. Öğretir). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Gilman, C. P. (2022). *Erkek yapımı dünya*. (Çev: L. Edri, e. Çoşkun). Çanakkale: Akademim Yayınları.
- Given, M. L. (2021). *100 soruda nitel araştırma* (Çev: A. Bakla, İ. Çakır). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri: tarih, politika, felsefe ve kültür sorunları üzerine seçme mektuplar* (Çev: K. Somer). Ankara: Onur Yayınları
- Greenwood, R. Díaz, A. M. Li, S. X. ve Lorente, J. C. (2010). The multiplicity of institutional logics and the heterogeneity of organizational responses. *Organization Science*, 21(2), 521-539.
- Güler, A. (1997). Doğu aşiretlerinde göç olgusu ve bunun doğurguları. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, T.C. Başbakanlık DİE/Sosyoloji Derneği, 321-326.
- Güler, A. Halıcıoğlu, M. ve Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimler nitel araştırma* (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gümüşay, A. A. Smets, M. ve Morris, T. 2020. "God at work": Engaging central and incompatible institutional logics through elastic hybridity. *Academy of Management Journal*, 63(1), 124-154.
- Gümüşay, A. A., Smets, M., and Morris, T. (2020). "God at work": Engaging central and incompatible institutional logics through elastic hybridity. *Academy of Management Journal*, 63(1), 124-154.
- Gümüş, P. ve Gündoğan, S. (2010). Richard Schechner ve performans kuramı. *Mimesis Dergisi*, (17), 15-26.
- Güz, H. Yaleze, Demir H. ve Şahin, G. (2018). Tüketim nesnesi olarak beden ve moda: bir moda etkinliği ve yeşil festival örneği olarak zeruj festival. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 739-771.
- Hammarén, N., & Johansson, T. (2014). Homosociality: In Between Power and Intimacy. *SAGE Open*, 4(1). Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2158244013518057>
- Highmore, B. (2002a). *Everyday life and cultural theory: an introduction*. London: Routledge Publishing.
- Highmore, B. (2002b). Introduction: questioning everyday life. In B. Highmore (Ed.), *The everyday life reader* (pp. 1-36). London: Routledge Publishing.
- Huang, X. (2019). Understanding Bourdieu-cultural capital and habitus. *Rev. Eur. Stud.* 11, 45.
- Jenkins, T. (1994). Fieldwork and the Perception of Everyday Life [Gündelik Hayatın Algılanması ve Saha Çalışması]. *Man New Series*, 29(2), 430-455.
- Jensen, A. R. (2006). Clocking the mind: Mental chronometry and individual differences. Amsterdam: Elsevier. (ISBN 978-0-08-044939-5). *Gifted Child Quarterly*, 52(1), 99-102. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0016986207310434>

- Jepperson, R, L. (1991). Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism. In W. W. Powell ve P. I. DiMaggio (Editörler), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, (ss. 143-163), Chicago: University of Chicago Press.
- Kalekin-Fishman, D. (2013). Sociology of everyday life. *Current Sociology Review*, 61(5), 714-732.
- Kartarı, A. (2017). Nitel düşünce ve etnografi: etnografik yöntemle düşünsel bir yaklaşım. *Moment Dergi*, 4 (1), ss.207-220.
- Kaya, M. (2013). Modernleşme sürecinde aşiretlerin dönüşümü: Şanlıurfa aile ve aşiret dernekleri, Doktora Tezi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Kaynak, N. E. (2021). Kültür analizi. İçinde M. Çelebi (Edt.) *Nitel araştırma yöntemleri*, (ss.21-31). Ankara: Pegem Akademi.
- Kellner D. (2001.) Popüler kültür ve postmodern kimliklerin inşası (Çev: G. Seçkin). *Doğu-Batı Dergisi*, (15), 187-220.
- Kellner, D. (1991). “Reklam ve tüketim kültürü”, *enformasyon devrim efsanesi*, (Çev: Y. Kaplan). İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Kellner, D. (1995). Communications vs. cultural studies: overcoming the divide. *World Wide Web*.
- Kellner, D. (2005). *Kültür endüstrileri, kitle iletişim kuramları* (Çev: E. Mutlu). İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Kılıçbay, B. (2005). Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış. İçinde M. Binark ve B. Kılıçbay (Edt.) *İnternet toplum kültürü*. Ankara: Epos Yayınları.
- Kırboğa, Z. (2019). Sembolik tüketim ve moda, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 383-396,
- Kırmızı, N. (2007). *Şalıurfa'dan istanbul'a göç nedeni ile kültürel değişim*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Kineşçi, E. (2021). Urfa erkekliğine genel bir bakış. İçinde Yıldız, N. (Edt.), *Bir Ahir Zaman Babil'i Urfa* (ss. 211-254). İstanbul: İletişim Yayınları.
- King, C. W. (1963). Fashion adoption: A rebuttal to the “Trickle Down” theory, *Toward Scientific Marketing Association*. s. 108-105.
- Klapper, J. (1960). *The Effect Of Mass Communication*. New York: Free Press.
- Pektaş, H. (2008) Moda ve Küreselleşme, Selçuk Üniversitesi Meslekî Eğitim Fakültesi. Retrieved from <http://www.gau.edu.tr/bildiriler/>
- Klapper, J. T. (1992). Değişik haberleşme araçlarının karşılaştırılmalı etkiler. İçinde (Çev. Edt: Ü. Oskay) *Kitle haberleşmesi teorilerine giriş* (ss. 185-210). İstanbul: Der Yayınları.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. Emerald Group Publishing Limited.
- Köktür, M. (2013). Kültür Sosyolojisinin Temel Meseleleri. İçinde K. Alver, N. Doğan, (Edt.) *Kültür sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.

- Köse, H. (2018). *Medya ve tüketim sosyolojisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kracauer, S. (2002). Boredom. B. Highmore (Ed.). *The everyday life reader* (p. 301-305). New York: Routledge Publishing Publishing.
- Kurtoglu, M. (2008). *Urfa efsaneleri*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Kürkçüoğlu, S., Akalın, M. ve Güler, S. E. (2002). *Şanlıurfa uygarlığın doğduğu şehir*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Layder D. (2004). *Social and personal identity: understanding yourself*. London: Sage Pub.
- Layder D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Çev: Ümit Tatlıcan), İstanbul: Küre Yayınları.
- Layder, D. (1994). *Understanding social theory*. London: Sage Publications.
- Lefebvre H. (2003). *The urban revolution* (Çev. R. Bononno). ABD: University of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayat Eleştirisi I*, (Çev: I. Erdoğan,). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayat Eleştirisi II*, (Çev: I. Erdoğan,). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekan Üretimi* (2. Baskı) (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III* (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (4. Baskı) (Çev: B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. ve Levich, C. (1987). The everyday and everydayness. *Yale French Studies*, (73), 7-11.
- Lefebvre, H. ve Regulier, K. (2005). Gündelik hayat ve ritimleri. *Birikim*, (191) 79-88.
- Litrico, J-B. & David, R. J. 2017. The evolution of issue interpretation within organizational fields: Actor positions, framing trajectories, and field settlement. *Academy of Management Journal*, 60(3): 986-1015.
- Lok, J. 2010. Institutional logics and identity projects. *Academy of Management Journal*, 53(6): 1305-1335.
- Lupton, D. (1998). The emotional self: A sociocultural exploration. SAGE Publications Ltd, <https://dx.doi.org/10.4135/9781446217719>
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. (Çev: S. Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Marcuse, H. (1990). *Tek-boyutlu insan* (2. Baskı), (Çev: A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Marx, K. (2003). *Kapital Cilt 2* (Beşinci baskı). (Çev: A. Bilgi). Ankara: Sol Yayınları.
- McPherson, C. M. and Sauder, M. (2013). Logics in action: Managing institutional complexity in a drug court. *Administrative Science Quarterly*, 58(2), 165-196.
- Moore, J. D. (2004). *Visions of Culture*. C.A.: Altamira Press.
- Mouffe, C. 2015, *Dünyayı politik düşünmek* (Çev. M. Buzluolcay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neill, G.K., (2000). In the shadow of the temple: Cross Cultural Sensitivity in International Health Program Development, Taylor and Francis Ltd., 5(2), 161-171, ISSN 1465-3419 (online) /00/020161-11, Doi:10.1080/713667450

- Neuman, W. L (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri II*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayın Odası Yayınları.
- Newman, D. M. (2013). *Sosyoloji: günlük yaşamın mimarisini keşfetmek* (üçüncü basım) (Çev: A. Arslan). Ankara: Nobel Yayınları.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü: yetinen toplumun tüketen topluma dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Oliver, C. (1992). The antecedents of deinstitutionalization. *Organization studies*, 13(4), 563-588.
- Oskay, Ü. (1987). Thorstein veblen'in düşünceleri-kıskandırıcı tüketim boyutu ile moda. *Gergedan*, (1).
- Ökten, ş. (2009). Toplumsal cinsiyet ve iktidar: güneydoğu anadolu bölgesi'nin toplumsal cinsiyet düzeni. *Journal of International Social Research*, 2(8), 302-312.
- Özbay, F. (2021). Soyo-ekonomik göstergeler bağlamında Şanlıurfa ilinin göç profili. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (8), 180-207.
- Öztürk, F. Özbaş, M. (2018). Moda olgusunun sosyal medya iletişimindeki yerini moda kuramları temeline dayandırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 83-95.
- Patton, M. Q. (2021). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemi* (3. Baskı), (Çev. Edt: B. Demiş ve M. Bütün). Ankara: Pegem Akademi.
- Poloma M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (Çev: H. Erbaş). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Postman, N. (2006). *Teknopoli*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Powell, W. W. & Colyvas, J. A. 2008. Microfoundations of institutional theory. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby & K. Sahlin (Eds.). *The SAGE handbook of organizational institutionalism*: 276-298. Thousands Oaks, CA: Sage
- Reay, T., ve Hinings, C. R. (2005). The recomposition of an organizational field: Health care in Alberta. *Organization studies*, 26(3), 351- 384.
- Rueling, C. C. (2000). Theories of (Management?) Fashion: the Contributions of Veblen, Simmel, Blumer, and Bourdieu. <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:5868>, pp.3-4, Erişim Tarihi: 04.05.2021
- Saldana, J. (2017). *Nitel Araştırmacılar için kodlama el kitabı* (3. Baskı), (Edt: A. T. Akcan ve S. N. Şad). Ankara: Pegem Akademi.
- Sancar, S. (1997). *İdeolojinin serüveni: yanlış bilinç ve hegemonyadan söyleme*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: imkansız iktidar*. Ankara: Metis Yayınları Yayınevi.
- Saran, N. (1993). *Antropoloji*. İstanbul: İnkılap kitabevi.
- Sarp, Ç. (2016). Sosyo-kültürel Bütünleşme Açısından Farklılıkların Bir Arada Yaşamasında Din Olgusunun Yeri, Yayımlanmamış Doktora Tezi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.

- Sart, G. (2021). Kültürel çalışmalar. İçinde F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Edt.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik ve Yaklaşımları* (ss.238-248). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (Çev: B.Vardar). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Sayın, Ö. (1994). Moda ve Toplumsal Katmanlar. *Sosyoloji Dergisi*, 5, 99-109. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosder/issue/40975/494994>
- Schechner, R. (2002). *Teaching performance studies*. ABD: SIU Press.
- Schechner, R. (2010). Performans çalışmaları: geniş yelpaze yaklaşımı (Çev: Ö. Ongun). *Mimesis Dergisi*, (17), 47-50.
- Schechner, R. (2015). *Ritüelin Geleceği: Kültür ve Performans Üzerine Yazılar*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Schutz, A. (1932). *Collected papers of Alfred Schutz I: the problem of social reality*, Ed. Maurice Natanson. The Hague: Nijhoff
- Schutz, A. ve Luckmann, T. (1973). *The structures of the life-world*. Evanston: Northwestern University Press
- Sedgwick, E. K. (1985). *Between men: English literature and homosocial desire*. New York, NY: Columbia University Press.
- Severin, W.J. ve J.W. Tankard (1994). *İletişim kuramları: kökenleri, yöntemleri ve kitle iletişim araçlarında kullanımları*. (Çev: A.A. Bir, N. S. Sever). Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.
- Sheringham, M. (2006). *Everyday life. theories and practices from surrealism to the present*. Oxford: Oxford University Press.
- Simmel, G. (2015b). *Modern kültürde çatışma* (Çev: T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı, E. Gen, İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G.(2015a). *Bireysellik ve Kültür* (Çev: M. G. Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları Yayınları.
- Smets, M. J., P. Burke, G. T. ve Spee, P. (2015). Reinsurance trading in Lloyd's of London: Balancing conflicting-yetcomplementary logics in practice. *Academy of Management Journal*, 58(3), 932-970.
- Smith, P. (2007). *Kültürel kuram*, (Çev: S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınevi.
- Sönmez, M. ve Akgül, V. (2013). Şanlıurfa şehrinin alansal gelişiminin tarihi yapıların konumları ve uydu görüntüleri ile belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (61), 45-62.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Sproles, G. B. (1981) Analyzing Fashion Life Cycles: Principles and Perspectives. *Journal of Marketing*, 45(4). s.116-124 <https://doi.org/10.2307/1251479>
- Srinivas, N. (2013). Could a subaltern manage? Identity work and habitus in a colonial workplace. *Organization Studies*, 34(11): 1655-1674
- Swartz, D. (2015). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (3. Baskı). (Çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swartz, D. (2018). *Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (Çev: E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Şahinalp, M. S. (2005). Şanlıurfa şehri'nin kültürel fonksiyonu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (11), 65-80.
- Şenol, D. ve Çalar, V. (2018). Toplumsal cinsiyet bağlamında batman'da erkek olmak. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-16.
- Şenol, D. ve Yıldız, G. (2022). Fotoğraf üzerinden bir gündelik hayat okunması: görünümeler üzerinden sergilenen erkeklik kimliğinin fotoğraflar üzerinden okunması. İçinde Şenol, D., Yıldız, G. (Edt). *Gündelik hayat sosyolojisi: teoriden uygulamaya*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tan, J. ve Wang, L. (2011). MNC strategic responses to ethical pressure: An institutional logic perspective. *Journal of Business Ethics*, 98(3), 373-390.
- Taylor, E.B. (1981). *The origins of culture and religion in primitive culture*. New York: Harper&Brothers.
- Thornton, P. H. Ocasio, W. ve Lounsbury, M. (2012). *The institutional logics perspective: A new approach to culture, structure, and process*. Oxford University Press.
- Thornton, P. ve Ocasio, W. (2008). Institutional logics. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, and K. Sahlin-Andersson (Der). *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, Thousand Oaks, CA, 99-129.
- Turner, G. (2016). *İngiliz Kültürel Çalışmaları* (Çev: D. Özçetin, B. Özçetin). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Turner, V. (1974). Liminal to liminoid, in play, flow, and ritual: an essay in comparative symbology. *Rice Institute Pamphlet - Rice University Studies*, (60), 3 Rice University: <https://hdl.handle.net/1911/63159>.
- Turner, V. (1975). *Dramas, fields and metaphors: symbolic action in human society*. ABD: Cornell Universty Press.
- Turner, V. (1988). *The anthropology of performance*. New York: PAJ Publicacions.
- Turner, V. (2018). *Ritüeller, yapı ve anti-yapı*. (Çev: N. Küçük). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Türkoğlu, N. (2000). *Görü-yorum: gündelik yaşamda imgelerin gücü*. İstanbul: Derin Yayınları
- Üner, M. E. (2003). Osmanlı klasik dönem sonlarında bir güneşdoğu Anadolu şehri: Urfa. Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Veblen, T. (2005). *Ayak Sınıfın Teorisi*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Wacquant, L. J. D. (1996). The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications. *Acta Sociologica*, 39(2), 121-139.
- Waquet, D. ve Laporte M. (2011). *Moda* (Çev: I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.
- Watson, Linda, (2007). *Modaya Yön Verenler* (Çev: G. Ayas). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Weber, M. (2011). *Sosyolojinin temel kavramları* (Çev: M. Beyaztaş). İstanbul: Yarn Yayınları.
- Woodward, I. (2016). *Maddi kültürü anlamak* (Çev: F. B. Aydar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wulf, C. (2021). *Tarihsel Kültürel Antropoloji* (Çev: Ö. D. Sarısoy). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Yahşin, Z. (2019). *Etnografya*. İçinde Saban, A. ve Ersoy, A. (Edt.) Eğitimde nitel araştırma desenleri, (ss.179-234). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yaylagül, L. (2021). *Kitle iletişim kuramları: egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yetmiş, M. (2020). Yezidilerde sosyo-kültürel hayat ve din Viranşehir örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, N. (2021). Bir ahir zaman Babil'i Urfa. İçinde Yıldız, N. (Edt.), *Bir Ahir Zaman Babil'i Urfa* (ss.7-14). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK.(2022). *Demografik bilgiler*. <https://www.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.11.2022
- Mülteciler Derneği (2022). *Mülteci sayıları*. <https://multeciler.org.tr/> Erişim Tarihi: 08.11.2022
- Performance Studies: An İntroduction- Ritual, <https://youtu.be/-2R7CALvhFY> Erişim Tarihi: 08.11.2022

3. Basım

MANEVİYAT EĞİTİMİ

Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufi,
Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Yasin Yiğit

MANEVİYAT EĞİTİMİ
Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufî,
Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme
Doç. Dr. Yasin Yiğit

Yayın No.: 4016
Beşeri Bilimler: 397
ISBN: 978-625-417-617-3
E-ISBN: 978-625-417-618-0
Basım Sayısı: 3. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülferm Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın -selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezal Özden -sezal@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yiğit, Yasin.

**Maneviyat Eğitimi Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufî, Psikolojik ve
Pedagojik Bir Değerlendirme / Yasin Yiğit**

3. Basım, XIV + 254 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-617-3

E-ISBN: 978-625-417-618-0

1. Maneviyat 2. Manevi Gelişim 3. Maneviyat Eğitimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No: 46519

Beştepe Köy Yolu No: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
TABLOLAR DİZİNİ	xı
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE MANEN GÜÇLÜ OLMAYI GEREKTİREN	
ETKENLER	7
1.1. Bebeklik Dönemi	8
1.2. Çocukluk Dönemi	15
1.3. Gençlik Dönemi	23
1.4. Yetişkinlik Dönemi	41
1.5. Yaşlılık Dönemi	53
2. BÖLÜM	
MANEVİ GÜÇ KAZANDIRMADAKİ İŞLEVSELLİĞİ YÖNÜYLE MANEVİYAT	61
2.1. Maneviyat Kavramı	61
2.2. Maneviyat ve Din İlişkisi	63
2.3. Manevi Güç Kaynağı Olarak Maneviyat	72
2.3.1. Maneviyat ve Psikoloji	74
2.3.2. Maneviyat ve Başa Çıkma	82
2.3.3. Maneviyat ve Sorun Çözme	89
2.3.4. Maneviyat ve Sağlık	100
2.3.4.1. Maneviyatın Sağlık Üzerindeki Olumlu Etkisi	101
2.3.4.2. Maneviyatın Sağlık Üzerindeki Olumsuz Etkisi	108
3. BÖLÜM	
İSLAM DİNİ BAĞLAMINDA MANEVİYAT EĞİTİMİ VE TASAVVUF TECRÜBESİ ..	111
3.1. Maneviyat Eğitiminin Neliği	112
3.2. Maneviyat Eğitimi Tecrübesi Olarak İslam Tasavvufu	119
3.2.1. Tasavvufta Nefis Terbiyesi ve Mertebeler	125
3.2.1.1. Tasavvufta Nefis Terbiyesi	126
3.2.1.2. Tasavvufta Nefis Mertebeleri	130

3.2.1.2.1.	Nefs-i Emmâre ve Ben Merkezci Tabiatı.....	133
3.2.1.2.2.	Nefs-i Levvâme ve Çatışmacı Tabiatı	136
3.2.1.2.3.	Nefs-i Mülhime ve Aydınlatılmış Tabiatı.....	139
3.2.1.3.4.	Nefs-i Mutmainne ve Açılmış Pozitif Tabiatı.....	141
3.2.1.2.5.	Nefs-i Râziye ve Teslimiyetçi Tabiatı.....	143
3.2.1.2.6.	Nefs-i Marziyye ve Bütünleşmiş Tabiatı.....	145
3.2.1.2.7.	Nefs-i Kâmile ve İdeal Benlik	147
3.2.2.	Tasavvufi Eğitimin İlke ve Yöntemleri	148
3.2.2.1.	Tasavvufi Eğitimin İlkeleri	149
3.2.2.1.1.	Dizgeli Olma İlkesi.....	149
3.2.2.1.2.	Gönüllülük İlkesi	149
3.2.2.1.3.	Muhabbet ve Adaba Riayet İlkesi	150
3.2.2.1.4.	Rehberlik İlkesi	150
3.2.2.1.5.	Ferdîlik ve Toplumsallık İlkesi	151
3.2.2.1.6.	Yaşam Boyu Eğitim İlkesi	151
3.2.2.1.7.	Tedricîlik İlkesi	152
3.2.2.1.8.	Günlük Yaşamda Tatbik Edilebilirlik İlkesi	152
3.2.2.1.9.	Bütünlük İlkesi	153
3.2.2.1.10.	İslah ve İrşad İlkesi.....	153
3.2.2.2.	Tasavvufi Eğitimin Yöntemleri	153
3.2.2.2.1.	Sohbet Metodu	154
3.2.2.2.2.	Riyazet Metodu	155
3.2.2.2.3.	Mücadele Metodu.....	156
3.2.2.2.4.	Muhasebe ve Murakebe Metodu.....	156
3.2.2.2.5.	Keşf ve İlham Metodu	157
3.2.2.2.6.	Zikir ve Musiki Metodu.....	158
3.2.2.2.7.	Çile Metodu	159
3.2.2.2.8.	Halvet-Uzlet Metodu	160
3.2.2.2.9.	Seyahat Metodu	161
3.2.2.2.10.	Hizmet Metodu	161

4. BÖLÜM

MANEVİYAT EĞİTİMİNİN TEMELLENDİRİLMESİ VE UNSURLARI..... 163

4.1. Maneviyat Eğitiminin Temellendirilmesi	163
4.1.1. Bireysel Açından	164
4.1.2. Toplumsal Açından	166
4.1.3. Kültürel Açından.....	168
4.1.4. Psikolojik Açından	170
4.1.5. Eğitim Bilimsel Açından	172
4.2. Maneviyat Eğitiminin Unsurları	174
4.2.1. Maneviyat Eğitiminin Hedefi	174
4.2.2. Maneviyat Eğitiminin Muhtevası	183
4.2.2.1. Sabır	184
4.2.2.2. Şükür ve Kanaat	186
4.2.2.3. Tevekkül ve Teslimiyet.....	188
4.2.2.4. Dua ve İbadetler	189
4.2.2.5. Emanet Bilinci	191
4.2.2.6. İmtihan Bilinci.....	193
4.2.2.7. Tövbe	196
4.2.2.8. Bağışlama	198
4.2.2.9. Hayra Yorma	199
4.2.2.10. Sorumluluk, Çalışkanlık ve Mücadele (Cihat).....	200
4.2.2.11. Tefekkür	202
4.2.2.12. Etkili İletişim: Nezaket	204
4.2.2.13. Yardımlaşma, Dayanışma ve Toplumsal Duyarlılık	206
4.2.3. Maneviyat Eğitimine Yönelik Bir Model Önerisi:	
TAKVA Modeli	208
4.2.3.1. Tanıma ve İhtiyaç Belirleme	210
4.2.3.2. Amaca Ulaştıracak Etkinlikler Planlama ve Uygulama	213
4.2.3.3. Kişilik Hâline Getirme.....	218
4.2.3.4. Verilen Eğitimi Değerlendirme	219
4.2.3.5. Akran Destekli Öğretime Başvurma.....	220
4.2.4. Maneviyat Eğitiminin Ölçme ve Değerlendirilmesi	221
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	233
ÖZGEÇMİŞ	253

KAYNAKÇA

- Acar, Hatice. "Manevi İyi Oluş ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 391-412.
- AHBR, A Haber. "Ölüm Manzarasında Bir Kişi Daha Selfie Uğruna Can Verdi! Ailesinin Gözü Önünde". Erişim 28 Ocak 2022. <https://www.ahaber.com.tr/galeri/yasam/olum-manzarasında-bir-kisi-daha-selfie-ugruna-can-verdi-ailesinin-gozu-onunde>
- Ağılkaya Şahin, Zuhâl. "Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin? Psikoterapilerdeki Dini İzler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (Aralık 2018), 1607-1632.
- Ak, Muammer - Közleme, Olgun. "Yaşlı Yoksulluğu". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Aralık 2017), 197-208.
- Akgün, İbrahim. "Kur'an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 55-80.
- Akın, Ahmet vd. "Olumlu Düşünme Becerileri Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 51 (2015), 265-270.
- Akpınar, Teoman vd. "Ofis Çalışanlarının Sağlığının Korunmasında Çözüm Önerisi Olarak Ergonomi Bilimi". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2018), 76-98.
- Aktu, Yahya. "Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/2 (2016), 162-177.
- Albayrak, İsmail. "İslam Dini Açısından 'Din-Maneviyat' İlişkisi". *Değerler ve Eğitimi-II Sempozyum Bildiriler Kitabı*. ed. Recep Kaymakcan vd. 107-116. Ankara: Değerler Eğitimi Merkezi, 2015.
- Altaş, Nurullah. "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 327-350.
- Altuntaş, Murat vd. "Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışmasıyla Yürütülmesi". *The Journal of Social Science* 3/5 (Şubat 2019), 195-207. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.509793>
- Apak, Hıdır. "Güçlendirme ve Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet". *JASSS Dergisi* 67 (2018), 399-412.

- Apak, Hıdır. “Sosyal Hizmet Uygulamasında Din ve Maneviyatın Rolü (SHUDMR) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2018), 1889-1903. <https://doi.org/10.15869/itobiad.421314>
- Apak, Hıdır - Abay, Ali Rıza. “Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 30/1 (Ocak 2019), 56-87. <https://doi.org/10.33417/tsh.516686>
- Apaydın, Halil vd. “Din Görevlilerinde Meslekî Tükenmişlik: Amasya Örneği”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2018), 7-37.
- Arpacı, Fatma. *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği, 2005.
- Arpağuş, Safi. “Tekke Mutfağında Nefs Terbiyesi”. *Elmalı'da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi*. ed. Ahmet Ögke. 145-167. Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2013.
- Aslan, Kadir. “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”. *Ege Eğitim Dergisi* 1/2 (2002), 25-33.
- Atak, Hasan vd. “Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye’de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/3 (2016), 204-227.
- Atak, Hasan - Çok, Figen. “İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik”. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 17/1 (2010), 39-50.
- Ayan, Sezer. “Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri”. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 8/3 (2007), 206-214.
- Aydın, Ali Rıza. “Din ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004), 15-29.
- Aydoğdu, Bilge Nuran. “Engellilik ve Maneviyat”. *Spiritual Psychology and Counseling* 4/2 (Haziran 2019), 181-193.
- Ayten, Ali. *Din ve Sağlık: Kavram, Kuram ve Araştırma*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.
- Ayten, Ali vd. “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.

- Bahadır, Abdulkerim. “Dindarlığın Kaynakları”. *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökekleli. 46-69. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı., 2016.
- Bahadır, Abdulkerim. “Psikoterapi’de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Victor Frankl”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 469-486.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Biyopsikososyal Açından Dinin Engellilik ve Farklı Sağlık Problemleri Üzerindeki Etkisi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2016), 16-44.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. “Mevlânâ Perspektifinden Gençlik Problemleri ve Çözüm Yolları”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 267-283.
- Başkurt, İrfan. “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 73-114.
- Baynal, Fatma. “Boşanma Sonrası Başa Çıkmada Dinî ve Manevî Etkile-
rin İncelenmesi”. *Bilimname* 35/1 (2018), 253-282.
- Beken, Ahmet. “Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi”. *Antakiyat* 3/2 (2020), 256-278.
- Bloom, Bernard L. vd. “Marital Separation: The First Eight Months”. *Life-Span Developmental Psychology Nonnormative Life Events*. ed. Edward J. Callahan - Kathleen A. McCluskey. 217-239. Newyork: Academic Press, 1983.
- Bolat, Ali. “Değerler Eğitiminde Tasavvuf”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Kasım 2016), 33-48.
- Boztilki, Melike - Arduç, Elif. “Maneviyat ve Sağlık”. *Journal of Academic Research in Nursing* 3/1 (2017), 39-45.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Bümen, Nilay T. “Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi”. *Eğitim ve Bilim* 31/142 (2010), 3-14.
- Canda, Edward R. vd. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. New York: Oxford University Press, 2nd ed., 2010.
- Cascio, Toni. “Incorporating Spirituality into Social Work Practice: A Review of What to Do”. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 79/5 (1998), 523-532.

- Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (2010), 53-69.
- Chang, Edward C. vd. *Social Problem Solving: Theory, Research, and Training*. Washington: American Psychological Association, 2004.
- Cilacı, Osman. “Görev ve Sorumluluk Anlayışı Üzerine”. *Diyanet Dergisi* 22/3 (1986), 59-64.
- Cirit, Hasan. “Hz. Peygamber ve Gençlik”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 9 (2008), 61-66.
- Civiloğlu, Ahu Sinem. “Yozlaşan Toplumların Eseri: Çocuk Suçlular ve Çocuk Suçları”. *Hukuk Gündemi* 8 (2007), 62-67.
- Coşanay, Büşra. “Tasavvuf Düşüncesinde Seyr-u Sülûk Üzerine Bir İnceleme”. *Anasay* 2 (2017), 199-216.
- Cotton, Sian vd. “Religion/Spirituality and Adolescent Health Outcomes: A Review”. *Journal of Adolescent Health* 38 (2006), 472-480.
- Crockett, Stephanie A. - Prosek, Elizabeth A. “Promoting Cognitive, Emotional, and Spiritual Client Change: The Infusion of Solution-Focused Counseling and Ritual Therapy”. *Counseling and Values* 58/2 (2013), 237-253. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2013.00036.x>
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât, Arapça - Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çalık, Burcu. *İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde İntihara Yönelten Faktörlerin Belirlenmesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dinî İnanç, Şüphe ve Dinî Tutumları Üzerine Bir Araştırma”. *Bilimname* 27 (2014), 59-88.
- Çekin, Abdulkadir. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Tasavvuf Öğretimi”. *Bartın University Journal of Faculty of Education* 1/1 (2012), 140-151.
- Çelikel, Bülent. “Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ekev Akademi Dergisi* 58 (2014), 537-550.
- Çelikel, Bülent. “Dinî Danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/3 (2013), 55-68.
- Çetin, Rabiye. “Ku’ran-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 780-800.

- Danış, Mehmet Zafer - Kara, Hüseyin Zahid. “Sosyal Hizmette Problem Çözme Yaklaşımı”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 45 (1-10), 1-10.
- Demirbaş, Sibel. “Ergenlik Döneminde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik”. *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*. ed. Ali Ayten. 103-146. İstanbul: DEM Yayın, 2017.
- Demirci, Mehmet. “Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi”. *Marife* 7/3 (2007), 105-122.
- Demirtaş, Öncel. “Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 79-90.
- Derman, Orhan. “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”. *Adolesan Sağlığı II*, 19-21.
- Dewey, John. *How We Think*. Boston: D.C. Heath, 1910.
- Dilbaz, Nesrin. *Madde Kullanım Riski ve Madde Bağımlılığından Korunma*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Baskı., 2011.
- Doğan, Mebrure. “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (2017), 1267-1304.
- Doğan, Mebrure. “Karakter Gücü Olarak Sabır ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi”. *The Journal of Happiness & Well-Being* 5/1 (2017), 134-153.
- Doğan, Mebrure. “Palyatif Bakımda Manevî Destek ve Psikolojik İyi Oluş: Hasta Yakınları Üzerinde Bir Araştırma”. *Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 187-217. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Doğan, Nurhan. “Göz Ardı Edilen Bir Durum: Yaşlı İstismarı ve Etkileyen Faktörler”. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 28/4 (Aralık 2019), 306-313. <https://doi.org/10.17827/akt.474892>
- Doğan, Süleyman. “Hoca Ahmed Yesevî'nin Eğitim Metodu”. *II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Zülfikar Güngör. 199-214. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2018.
- Doğanay, Gülşah - Güven, Seval. “Ailede Yaşlı Bakımı Rolünü Üstlenen Kadınlar ve Görüşleri: Giresun İli Örneği”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 11/21 (Aralık 2019), 343-357.

- Doğmuş, Işıl - Yıldırım, Sait. “Çalışma Hayatında Yaşlı Olmak”. *Anasay* 15 (Şubat 2021), 107-124. <https://doi.org/10.33404/anasay.875373>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Elliott, Timothy R. - Hurst, Morgan. “Social Problem Solving and Health”. *Biennial Review of Counseling Psychology* 1/ (2008), 287-306.
- Emmons, Robert A. “Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Gütülenme, Biliş ve Nihai İlgi Psikolojisi”. çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu - Fatma Şengül. *Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2008), 133-158.
- Engelbreton, Kath. *In Your Shoes: Interfaith Education for Australian Schools and Universities*. Australia: Connor Court Publication, 2009.
- Engelhart, Max D. vd. *Taxonomy of Educational Objectives - the Classification of Educational Goals Handbook 1 Cognitive Domain*. ed. Benjamin S. Bloom. London: Longmans, 1956.
- Erdem, Metin - Kesgin, Bedrettin. “Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (2017), 124-140.
- Erduran Tekin, Özge - Ekşi, Halil. “Adapting the Scale for Spiritual Intelligence to Turkish”. *Spiritual Psychology and Counseling* 4/2 (Haziran 2019), 123-141.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Halidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”. *Şarkiyat* 9/2 (2017), 839-861.
- Erol, Ayten. “İslâm Hukukunda Şehitlik Bağlamında Şehit Ailelerinin Manevî Temelli Sosyal Koruması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 18/72 (Ekim 2019), 2105-2128. <https://doi.org/10.17755/esosder.588133>
- Ertekin Pınar, Şükran - Demirel, Gülbahtiyar. “Huzurevinde Yaşayan Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerde Günlük Yaşam Aktiviteleri, Özbakım Gücü ve Yaşam Doyumunun İncelenmesi”. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi* 9/ (Haziran 2016), 39-52.
- Ertem, Ümit - Yazıcı, Saadet. “Ergenlik Döneminde Psiko-Sosyal Sorunlar ve Depresyon”. *Aile ve Toplum* 3/9 (2006), 7-12.
- Eryılmaz, Ali - Mutlu, Tansu. “Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımı Perspektifinden Kariyer Gelişimi ve Ruh Sağlığı”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 9/2 (2017), 227-249. <https://doi.org/doi:10.18863/pgy.281802>

- Ferah, Nimet. “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Depresyon Anksiyete Stres ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki”. *Bilimname* 2019/37 (Nisan 2019), 383-405. <https://doi.org/10.28949/bilimname.470155>
- Frager, Robert. *Kalp, Nefs ve Ruh: Tekâmül, Denge ve Uyumun Sûfice Psikolojisi*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2. Baskı., 2003.
- Frame, Marsha Wiggins. *Integrating Religion and Spirituality into Counseling: A Comprehensive Approach*. Belmont, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 2003.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Elif Erten. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Fry, Prem S. “Religious Involvement, Spirituality and Personal Meaning for Life: Existential Predictors of Psychological Wellbeing in Community-Residing and Institutional Care Elders”. *Aging & Mental Health* 4/4 (Kasım 2000), 375-387. <https://doi.org/10.1080/713649965>
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhya-u Ulumi'd-Din*. thk. Ali Muhammed Mustafa - Saîd el-Mehâsinî. Dimaşk: Dâru'l Feyhâ, 1431/2010.
- George, Linda K. vd. “Spirituality and Health: What We Know, What We Need To Know”. *Journal of Social and Clinical Psychology* 19/1 (2000), 102-116.
- Göcen, Gülüşan. “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (Ocak 2013), 97-130.
- Göcen, Gülüşan - Genç, Merve. “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru ve Dini Başa Çıkma”. *Bilimname* 40/4 (2019), 313-349. <https://doi.org/10.28949/bilimname.635965>
- Gök, Tolga. “Akran Öğretimi Yöntemiyle Öğrencilerin Kavram Öğrenme ve Problem Çözme Başarısının Değerlendirilmesi”. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20/1 (Nisan 2018), 18-32. <https://doi.org/10.17556/erziefd.403361>
- Gökbayrak, Sümeyra. *Ebeveynlerin Bebeklik Döneminde Karşılaştığı Problem Davranışlar ve Çözüm Yaklaşımları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Göktaş, Vahit. "Tasavvufi Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 137-155.
- Görgün, Tahsin. "İslami Tefekkür Geleneği ve Önemi". *Bilimname* 3 (Eylül 2004), 87-115.
- Gözütok, Şakir. *Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Gözütok, Şakir. "Tasavvufi Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2001), 91-104.
- Gray, Gloria M. "The Nature of the Psychological Impact of Divorce upon the Individual". *Journal of Divorce* 1/4 (1978), 289-301.
- Gül, Serdar Kenan - Güneş, İsmail Dinçer. "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet". *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2009), 79-101.
- Güner, Perihan. "Sorunlarla Etkili Başetme Yolu: Problem Çözme". *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 3/1 (2000), 62-67.
- Güven, Esra. *Çocuğun Davranış Sorunları ile Algıladığı Anne Baba Çatışması Arasındaki İlişkiler: Duygu Sosyalleştirmenin Aracı Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji, Doktora Tezi, 2013.
- Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim 16 Haziran 2021. <https://sozluk.gov.tr/>
- Hajidehabadi, Muhammed Ali. "İslâmî Gençlik ve Gençliğe Bakış". *Misbah* 3-4 (2013), 213-250.
- Hazen, Eric vd. "Adolescent Psychological Development: A Review". *Pediatrics in Review* 29/5 (2008), 161-168.
- Heppner, P. Paul - Krauskopf, Charles J. "An Information-Processing Approach to Personal Problem Solving". *The Counseling Psychologist* 15 (1987), 371-447.
- Hill, Peter C. vd. "Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları". çev. Nurten Kınter. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Haziran 2015), 85-118.
- Hill, Peter C. - Pargament, Kenneth I. "Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research." *American Psychologist* 58/1 (2003), 64-74.

- Hill, Peter C. - Pargament, Kenneth I. “Din ve Maneviyatın Kavramlaştırılması ve Ölçülmesindeki Gelişmeler Beden ve Ruh Sağlığı Araştırmaları İçin Olası Bulgular”. çev. Mustafa Ulu. *Bilimname* 28/1 (2015), 343-368.
- Hoque, Md. Enamul. “Three Domains of Learning: Cognitive, Affective and Psychomotor” 2/2 (Eylül 2016), 45-51.
- Horozcu, Ümit. “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”. *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 209-240.
- Hökelekli, Hayali. “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Ocak 1991), 151-165.
- Hull, John M. “Manevî Gelişim: Yorumlar ve Uygulamalar”. çev. İbrahim Kapaklıkaya. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (Nisan 2003), 109-124.
- Hücvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî el-. *Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Işık, Zehra. “Bebek Kaybı Yaşayan Ailelere Yas Sürecinde Manevi Danışmanlık Neden Gerekli?” *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2016.
- İmamoğlu, Abdulvahit - Ferah, Nimet. “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2019), 497-530.
- İme, Yakup. “Solution-Focused Brief Therapy and Spirituality”. *Spiritual Psychology and Counseling* 4/2 (Haziran 2019), 143-161.
- James, William. *The Varieties of Religious Experience*. New York: The Modern Library, 1936.
- Jozwiak, Jim. “Teaching Problem-Solving Skills to Adults”. *Journal of Adult Education* 33/1 (2004), 19-34.
- Kara, Bülent vd. “Çocuk İstismarı”. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 47/2 (2004), 140-151.
- Kara, Elif. “Dini İnançın Bilişsel Davranışçı Terapiye Entegrasyonu”. *Dini Araştırmalar* 22/55 (Haziran 2019), 159-180. <https://doi.org/10.15745/da.522541>
- Kara, İhsan. “Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Tasavvuf”. *Diyanet İlmî Dergi* 42/2 (2006), 107-124.

- Karaca, Faruk. "Dindarlığın Etkileri". *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 70-92. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı., 2016.
- Karaca, Faruk. "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 479-489.
- Karaca, Feyyaz. "Huzurevinde Kalan Yaşlıların Hayata Bakış Açılı ve Gelecekle İlgili Beklentileri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 21/21 (Haziran 2010), 50-72. <https://doi.org/1021560/spcd.23326>
- Kararımak, Özlem - Siviş, Rahşan. "Modernizmden Postmodernizme Geçiş ve Pozitif Psikoloji". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008), 102-115.
- Karaman, Banu - Özçalık, Melih. "Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (2007), 25-41.
- Karasu, Teceli - Demirkol, Aslan Ali. "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaç Duydukları Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2018), 112-127.
- Kasapoğlu, Figen. "Manevi Yönelim Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması". *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/3 (Ocak 2016), 51-68. <https://doi.org/1017679/ıuefd.16360640>
- Kasapoğlu, Figen. "Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 10/ (Ocak 2017), 141-157. <https://doi.org/10.17540/hikmet.2017.55>
- Kaslow, Florence W. "Stages of Divorce: A Psychological Perspective". *Villanova Law Review* 25/4 (1980), 718-751.
- Keskin, Gülseren - Çam, Olcay. "Bağlanma Süreci: Ruh Sağlığı Açısından Literatürün Gözden Geçirilmesi". *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 23/2 (2009), 145-158.
- Kesmen, Berna. *Gençlerdeki Hazcılığa Psikolojik ve Manevî Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kılıççı, Yadigar. "Yaşlılığın Uyum Sorunları". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/3 (Haziran 1988), 41-45.

- Kımtır, Nurten. “Gençlikte Din ve Depresyon: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”. *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 223-260.
- Kızıler, Hamdi. “Hayatı Algılamada Değerleri Uygulama Yöntemi: Tasavvuf”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 320-338.
- Kirman, Mehmet Ali. “Küresel Kült Savaşlarının Yapıldığı Meydan: Gençlik ve Aile”. *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004), 61-72.
- Kişmir, Tuğba. *Tasavvuf Psikolojisi Açısından Nefsin Olgunlaşma Sürecinin Karaktere Etkisi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kocaman, Kasım. “Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri”. *The Journal of International Social Research* 13/70 (Nisan 2020), 1162-1171.
- Kocaman, Kasım. “Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2016), 561-588.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”. *EKEV Akademi Dergisi*, 75-88.
- Koç, Mustafa. “Dinsel Pratiklerin Sıklık Düzeyleri ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Ergenler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”. *Bilimname* 16 (2009), 140-182.
- Koç, Mustafa. “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Algılarının Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Aralık 2004), 115-157. <https://doi.org/10.17335/suifd.18472>
- Koç, Mustafa. “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 147-178.
- Koenig, Harold G. “Din ve Tıp IV: Din, Fiziksel Sağlık ve Klinik Tavsiyeler”. çev. Talip Demir. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 305-322.
- Koenig, Harold G. “Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler”. çev. Nurten Kımtır. *Bilimname* 25/2 (Haziran 2013), 215-230.
- Komşu, Ufuk Cem. “Yaşlılık, Yaşlı Nüfusun Sorunları ve Yetişkin Eğitimi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (Mart 2014), 370-389.

- Korkut, Şenol. *Gençlik Sorunları ve İntihar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı., 2011.
- Köylü, Mustafa. “Ruh Sağlığı ve Din Eğitimi”. *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. ed. Mustafa Köylü. 291-315. İstanbul: DEM Yayın, 2012.
- Krathwohl, David R. “A Revision of Bloom’s Taxonomy: An Overview”. *Theory Into Practice* 41/4 (Kasım 2002), 212-218. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2
- Kula, Naci. “Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği”. *Manevi Danışmanlık ve Manevi Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 45-64. İstanbul: DEM Yayın, 2016.
- Kulaksızoğlu, Adnan. “Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2 (1990), 133-144.
- Kur’an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2008.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Larson, David - Larson, Susan. “Spirituality’s Potential Relevance to Physical and Emotional Health: A Brief Review of Quantitative Research”. *Journal of Psychology and Theology* 31/ (Mart 2003), 37-51. <https://doi.org/10.1177/009164710303100104>
- Macit, Yusuf. “Hz. Muhammed’in Bazı İletişim İlkeleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (2004), 271-303.
- Maraş, Ayşen - Gençöz, Faruk. “Genç Yetişkinlerde Baba Kaybı ve Yas: Nitel bir Çalışma”. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi* 7/3 (Temmuz 2020), 389-421. <https://doi.org/10.31682/ayna.726517>
- Mathews, Ian. *Social Work and Spirituality*. Exeter: Learning Matters, 2009.
- McMahon, Brendan T. - Biggs, Herbert C. “Examining Spirituality and Intrinsic Religious Orientation as a Means of Coping With Exam Anxiety”. *Journal Vulnerable Groups&Inclusion* 3/1 (2012), 1-21.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “İnanç Psikolojisi”. *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 144-166. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut (İnsanın Manevi Potansiyeli, Maneviyatçılık ve Din Eğitimi)*. İstanbul: DEM Yayın, 1. Baskı., 2015.

- Morgan, Clifford T. *Psikolojiye Giriş*. ed. Sirel Karakaş. çev. Hüsnü Arıcı vd. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 14. Baskı., 2000.
- Muhâsibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-. *er-Riâye li-Hukûkillâh*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru's-Selâm, 2. Baskı., 1391/1971.
- Müftüler, Habibe Gülsüm. “Modern Toplumda Yaş ve Yaşlı Ayrımcılığı”. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2018), 181-214.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Okumuş, Ejder. “Modern Toplumda Ahlakî Bir Problematik Olarak Gençlik”. *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildiriler*. ed. Hasan Barlak vd. 1/266-283. Sinop: Sinop Üniversitesi Basın Yayın, 2016.
- Oral, Osman. “Mâturîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”. *Mütefekkir* 2/4 (Aralık 2015), 343-362.
- Öngider, Nilgün. “Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 5/2 (2013), 140-161.
- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet İslâm Vakfı Ansiklopedisi*, 16 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf>
- Öter, Adem. *Çocuk Suçluluğunun Toplumsal Nedenleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Özdemir, Saadettin. “Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2012/25 (2012), 193-211.
- Özdoğan, Öznur. “Hastalıklara Manevi Psikolojik Yaklaşım”. *IV. Din Şûrası Tebliğ Müzakereleri*. 366-372. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Özdoğan, Öznur. *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımın Arınma ve Öze Dönüş*. Ankara: Özdenöze Yayınları, 3. Baskı., 2007.
- Öztop, Didem Behice. “Adolesanda Ruhsal Sorunlar”. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi* 16 (2012), 14-18.
- Öztan Ulusoy, Yıldız. “Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Buldukları Yaş Dönemine İlişkin Algılarının İncelenmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (Nisan 2020), 587-601.

- Öztürk, A. Serdar. “Klasik Tragedyalarda ve Tasavvufta Nefs Eğitimi”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 171/171 (Ocak 2013), 237-246.
- Özvurmaz, Safiye - Aksu, Hilmiye. “Çalışma Durumunun Kadın Sağlığına Etkileri”. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 26/2 (Haziran 2017), 153-153. <https://doi.org/10.17827/akt.280535>
- Pargament, Kenneth vd. “God Help Me: (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events”. *American Journal of Community Psychology* 18/6 (Aralık 1990), 793-824. <https://doi.org/10.1007/BF00938065>
- Pargament, Kenneth I. “Din Psikolojisi mi, Din ve Maneviyat Psikolojisi mi?: Gerekçeler ve İtirazlar”. çev. Ahmet Rifat Geçioğlu. *Bilimname* 29/2 (2015), 365-382.
- Pargament, Kenneth I. vd. “Religious Struggle as a Predictor of Mortality Among Medically III Elderly Patients: A Two-Year Longitudinal Study”. *Arch Intern Med* 161/15 (2001), 1881-1885. <https://doi.org/10.1001/archinte.161.15.1881>
- Pargament vd., Kenneth I. “Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors”. *Journal For The Scientific Study Of Religion* 37 (1998), 710-724.
- Park, Jennifer S. vd. “Comparing Behavioral Health Graduate Students in Spiritual and Religious Competence”. *Spiritual Psychology and Counseling* 3/2 (2018), 197-221. <https://doi.org/10.37898/spc.2018.3.2.0050>
- Peker, Hüseyin. “Gençlerde Ahlakî Bilgi ile Davranış Arasındaki Tutarlılıkların Psiko-Sosyal Nedenleri”. *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildirileri*. ed. Hasan Barlak vd. 1/561-567. Sinop: Sinop Üniversitesi Basın Yayın, 2016.
- Pelenk, Saadet Ela - Acaray, Ali. “Aşırı İş Yükünün İş Tatminine Etkisinde İşyeri Maneviyatının Düzenleyici Rolü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/27 (Haziran 2020), 480-497. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.651135>
- Plumb, Alison Marie. “Spirituality and Counselling: Are Counsellors Prepared to Integrate Religion and Spirituality into Therapeutic Work with Clients?” *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy* 45/1 (Ocak 2011), 1-16.

- Roberts, Albert R. - Dziegielewska, Sophia F. "Foundation Skills and Applications of Crisis Intervention and Cognitive Therapy". *Crisis Intervention and Time-Limited Cognitive Treatment*. ed. Albert R. Roberts. 3-27. Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 1995.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Mesnevî-i Şerîf Tam Metin*. çev. Süleyman Nahîfî. haz. Âmil Çelebioğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Sağlam Demirkan, Fatma. "Yetişkin Kronik Hastalarda Allah'a Bağlanma, Duygu Durumu ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 449-482.
- Sağlam, Fatma - Baysal, Ayşe. "Gebelik Döneminde Annenin Beslenme Durumu ve Bunun Yeni Doğan Bebeğin Doğum Ağırlığı ve ilk Altı Aylık Dönemde Beslenme Şekline Etkisi". *Beslenme ve Diyet Dergisi* 12/ (1983), 5-18.
- Sağlam, Mehmet vd. "Bebeklik Döneminde Çocuk Hakları". *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal* 1/2 (2015), 502-510.
- Sağlam, Soner. "'Risâletü'n-Nushiyye' ve 'Vagz-ı Azat'ta Nefis Terbiyesi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2017), 349-361.
- Sancar, Faruk. "Toplumsal Birliğin İnşasında Anahtar Kavram 'Kardeşlik': Gazali Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 21-41.
- Sarı, Tuğba - Yıldırım, Musa. "Pozitif Bir Karakter Gücü Olarak Şükür: Mental İyi Oluş ve Bazı Demografik Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13-32.
- Sarıkaya, Berat - Şeren, Zeynep. "İnsan Sorumluluğu ve Fiillerine Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 68-88.
- Schimmel, Annamaria. *İslâm'ın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayın, 2012.
- Selçuk, Mualla. "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. Mehmet Doğan vd. 335-363. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Seligman, Martin E. P. - Csikszentmihalyi, Mihaly. "Positive Psychology". *American Psychologist* 55/1 (2000), 5-14.

- Seybold, Kevin S. - Hill, Peter C. "The Role of Religion and Spirituality in Mental and Physical Health". *Current directions in psychological science* 10/1 (2001), 21-24.
- Seyyar, Ali. "Manevî Sosyal Hizmetlerin İslâmî Çerçevesi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. 139-186. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Sheep, Mathew L. "Nurturing the Whole Person: The Ethics of Workplace Spirituality in a Society of Organizationas". *Journal of Business Ethics* 66 (2006), 357-375.
- Solmaz, Bünyamin - Şahin, Adem. "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik". *Marife*, 145-158.
- Soysal, Azime Şebnem vd. "Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış". *Klinik Psikiyatri* 8/2 (2005), 88-99.
- Soysal, Azime Şebnem vd. "Yenidoğan Döneminde Hastanede Uzun Süreli Tedavi Görmeyenlerin Bağlanma Örüntüsü Üzerindeki Etkileri: Bir Olgu Sunumu". *Klinik Psikiyatri Dergisi* 2/4 (1999), 266-270.
- Söylev, Ömer Faruk. "Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 255-296. [https:// doi.org/ 10.18505/cuid.286648](https://doi.org/10.18505/cuid.286648)
- Steinberg, Laurence. "Risk Taking in Adolescence: New Perspectives From Brain and Behavioral Science". *Current Directions in Psychological Science* 16/2 (2007), 55-59.
- Summermatter, Ayfer - Kaya, Çınar. "An Overview of Spiritually Oriented Cognitive Behavioral Therapy". *Spiritual Psychology and Counseling* 2/1 (Şubat 2017), 31-53.
- Şensoy, Sedat. "Mâna". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mana-belagat>
- Şişman, Bekir. "Gençlik ve Kültür Eğitimi". *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildirileri*. ed. Hasan Barlak vd. 1/186-191. Sinop: Sinop Üniversitesi Basın Yayın, 2016.
- Tahiroğlu, Mustafa - Çetin, Turhan. "Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi ve Diğer Duyuşsal Süreçlerde Ölçme ve Değerlendirme: Sorunlar ve Çözüme Yönelik Etkinlik Örnekleri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 17/38 (Aralık 2019), 295-331. <https://doi.org/1034234/ded.577347>

- Taner, Yasemin - Gökler, Bahar. “Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri”. *Hacettepe Tıp Dergisi* 35/2 (2004), 82-86.
- Taşçı, Sultan. “Hemşirelikte Problem Çözme Becerisi”. *Sağlık Bilimleri Dergisi* 14 (2005), 73-78.
- Taştekin, Osman. “İnanç Öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 39/1 (2003), 109-128.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Tekin, Abdulkadir. “İslâm Aile Yapısında Ahlak/Mahremiyet Eğitimi”. *Sinop Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildirileri*. ed. Hasan Barlak vd. 28-42. Sinop: Sinop Üniversitesi Basın Yayın, 2016.
- Tekin, Filiz. *Stresle Başa Çıkma Din Eğitiminin Rolü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Tekin, Mustafa. “Özgürlük ve Dindarlık İkileminde Gençlik ve Güncel Sorunlar”. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri)*. ed. Abdullah İnce. 366-376. İstanbul: Ensar Yayın, 2016.
- Temiz, Bilal. “Kur’an’a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 251.
- Tetik, Hayati. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Meslekî Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Ağrı Örneği)”. *Universal Journal of Theology* 1/1 (2016), 82-94.
- Thompson, Ross A. “Erken Dönemde Bağlanma ve Sonraki Gelişim Üzerindeki Etkileri”. çev. Melike Sayıl - Gözde Özdikmenli Demir. *Türk Psikoloji Bülteni* 12/38 (Temmuz 2006), 113-120.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. Sünenü't-Tirmizî. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tokatlı, Ayşegül. “Bebeklerde Ek Besinlere Geçiş; ‘Weaning’ Dönemi”. *Sted* 12/4 (2003), 134-136.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 7. Baskı., 2012.

- Tosun, Cemal. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/121-132. İstanbul: DEM Yayın, 2016.
- Treloar, Linda L. “Engellilik, Dini İnançlar ve Kilise: Engelli Yetişkinlerin ve Aile Bireylerinin Deneyimleri”. çev. Mehmet Bahçekapılı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 211-230.
- Tunç, Büşra - Totan, Tark. “Okul Psikolojik Danışmanlığında Manevi İyi Oluşun Kullanımı: Tarihsel Gelişim, Kuramsal Temeller ve Öneriler”. *Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Aralık 2020), 1-20.
- Turan, İbrahim. “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 271-293.
- Türkarşan, Nesrin. “Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları”. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi* 3/11 (2007), 99-108.
- Tüzün vd., Birgül. “Ergenlik Dönemi Ölümleri”. *Adli Tıp Bülteni* 2/2 (1997), 67-70.
- Uçar, Recep. “Örgün Din Eğitimi İçindeki İnfomal Süreçlerde İslam Düşüncesindeki Yorum Farklılıklarının Bir Tezahürü Olarak İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinde Tasavvuf”. *İslam ve Yorum Yorumun Tarihsel - Düşünsel Bağlamı ve Güncel Toplumsal Hayata Yansımaları*. 549-571. Ankara: TDV Yayın, 2017.
- Uğurlu, Esmâ vd. “0-1 Yaş Arası Bebeklerde Sık Karşılaşılan Ağrı Durumları ve Ailelerin Yaklaşımları”. *Fırat Tıp Dergisi* 19/1 (2014), 25-30.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefis>
- Uludağ, Süleyman. “Sülûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--tasavvuf>
- Utsch, Michael. “Pozitif Psikoloji’den Güdüler Din Psikolojisi Araştırmaları ve Terapik/Manevi Yardım Uygulamaları”. çev. Abdülkerim Bahadır. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2008), 169-180.
- Wagler-Martin, Martin. “Listening to Our Stillness: Giving Voice to Our Spirituality (Spirituality And Clinical Practice)”. *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*. ed. John Coates vd. 135-142. Toronto: Canadian Scholars’ Press Inc., 2007.

- Wang vd., Wei. “A Study of Psychological Crisis Intervention With Family Members of Patients Who Died After Emergency Admission to Hospital”. *Social Behavior and Personality* 38/4 (Mayıs 2010), 469-478.
- Webb, Amy Pieper vd. “Divorce, Religious Coping, and Depressive Symptoms in a Conservative Protestant Religious Group”. *Family Relations* 59/5 (2010), 544-557.
- Yanık, Aygöl - Sağlam, Yalçın. “Yaşlı Bireylerin Yaşam Doyumu ve Sosyal Destek Algısının Değerlendirilmesi”. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 6/3 (Ekim 2019), 501-512. [https:// doi.org/ 10.5152/hsp.2019.552657](https://doi.org/10.5152/hsp.2019.552657)
- Yıldırım, Yasemin Kuzeyli. “Yaşlı İstismarı ve Önlenmesi”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 21/1 (Haziran 2005), 167-174.
- Yıldız, Recep vd. “Yaşlı Penceresinden Yaşlı Ayrımcılığı: Bursa ve Yalova Örneği”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Aralık 2017), 313-329.
- Yılmaz, Hüseyin. “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 93-124.
- Yılmaz, Özlem - Dirik, Gülay. “Yetişkinlerde Sağlık Kaygısı ile İlişkili Değişkenlerin Bilişsel Davranışçı Model Kapsamında İncelemesi”. *Türk Psikoloji Dergisi* 35/85 (Haziran 2020), 21-36. [https:// doi.org/DOI:10.31828/tpd1300443320181011m000014](https://doi.org/DOI:10.31828/tpd1300443320181011m000014)
- Yiğit, Yasin. “Din Öğretiminin Amaçları Bağlamında Kültürel Aidiyet ve Kültürel Sorumluluk Bilinci”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2021), 323-347. <https://doi.org/10.51450/ilmîyat.863033>
- Yücer, Hür Mahmut - Erol, Hatice Tül Kübra. “Maneviyat Psikolojisi”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Mart 2019), 83-88.
- Yüksel, Zeynep - Biçer, Esmâ. “İmam Hatip Lisesi ve Diğer Lise Türlerindeki Öğrencilerin Dindarlık Düzeyleri ile Bazı Zararlı Alışkanlık ve Kötü Davranışlara Sahip Olma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kırıkkale Örneği)”. *Geleceği İnşasında İmam Hatip Okulları*. ed. İlhan Erdem vd. 2/459-469. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017.
- Zastrow, Charles. *Sosyal Hizmete Giriş*. çev. Aslıhan Aykara - Ayşe Beyazova. Ankara: Nika Yayınları, 2013.

Zinnbauer, Brian J. - Pargament, Kenneth I. “Dindarlık ve Maneviyat”.
çev. Sevde Düzgüner. *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşım-
lar ve İlgili Alanları*. ed. İhsan Çapçioğlu - Ali Ayten. Ankara:
Phoenix Yayınevi, 2013.

KOCAELİ GÖLCÜK İLÇESİ SU YAPILARI

Dr. Saliha Tanık

Editör

Prof. Dr. Mehmet Zeki İbrahimgil

Kocaeli, Gölcük İlçesi Su Yapıları

Dr. Saliha Tanık

Yayın No.: 1631
ISBN: 978-625-398-575-2
E-ISBN: 978-625-398-576-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Temmuz 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülferm Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülâyim -furkan@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Yıldız Çil -yildiz@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehmet Çakır -mehmet@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Tanık, Saliha.

Kocaeli, Gölcük İlçesi Su Yapıları / Saliha Tanık

1. Basım, XII + 150 s., 15,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-398-575-2

E-ISBN: 978-625-398-576-9

1. Kocaeli 2. Gölcük 3. Osmanlı Dönemi 4. Su Mimarisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	v
KISALTMALAR	xi
1. Bölüm	
GİRİŞ	1
1.1. KONUNUN AMACI	1
1.2. KONUNUN KAPSAMI	1
1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	2
1.4. KONU İLE İLGİLİ TEMEL YAYINLAR	3
2. Bölüm	
GÖLCÜK TARİHİ İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	5
3. Bölüm	
KOCAELİ, GÖLCÜK İLÇESİ SU YAPILARI	11
3.1. DEĞİRMENDERE MAHALLESİ.....	11
3.1.1. Çeşmeler.....	13
3.1.1.1. Yukarı Değirmendere Çeşmesi-1.....	13
3.1.1.2. Yukarı Değirmendere Çeşmesi-2.....	15
3.1.2. Su Kuyuları.....	17
3.1.2.1. Yalı Mahallesi Su Kuyusu.....	17
3.1.3. Hamamlar.....	18
3.1.3.1. Yukarı Değirmendere Hamamı.....	18
3.2. HALIDERE MAHALLESİ	28

3.2.1. Çeşmeler.....	30
3.2.1.1. Akıllı Çeşme.....	30
3.2.1.2. Orta Mahalle Çeşmesi.....	33
3.2.2. Şadırvanlar.....	35
3.2.2.1. Yukarı Halidere Cami Şadırvanı.....	35
3.2.3. Hamamlar.....	40
3.2.3.1. Yukarı Halidere Yalı Hamamı.....	40
3.3. HAMİDİYE (BORÇKA-İ OSMÂNİYYE) MAHALLESİ.....	47
3.3.1. Çeşmeler.....	49
3.3.1.1. Molla Yusuf Çeşmesi.....	49
3.4. NÜZHETİYE (YUKARI DÖŞEME) MAHALLESİ.....	53
3.4.1. Çeşmeler.....	55
3.4.1.1. Nüzhetiye Köyü Cami Çeşmesi.....	55
3.5. ÖRCÜN MAHALLESİ.....	57
3.5.1. Çeşmeler.....	59
3.5.1.1. Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi.....	59
3.5.1.2. Hâfız Hacı Ali Efendi Çeşmesi.....	62
3.5.1.3. Hacı Emin Molla Çeşmesi.....	65
3.5.1.4. Hacı Mehmed Çeşmesi.....	67
3.5.1.5. Örcün Mahallesi Çeşmesi.....	71
3.5.2. Hamamlar.....	76
3.5.2.1. Örcün Mahallesi Hamamı.....	76
3.6. ULAŞLI MAHALLESİ.....	88
3.6.1. Hamamlar.....	90
3.6.1.1. Yukarı Ulaşlı Yalı Hamamı.....	90
4. Bölüm	
GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN SU YAPILARI.....	103
4.1. ÇEŞMELER.....	103
4.1.1. Hamidiye Mahallesi.....	103
4.1.1.1. Hüseyin Fikri Efendi Çeşmesi-1.....	103

4.1.1.2. Hüseyin Fikri Efendi Çeşmesi-2	104
4.1.1.3. Kâmil Efendi Çeşmesi	105
4.1.2. Örcün Mahallesi.....	106
4.1.2.1. Salih Ağa Çeşmesi.....	106
4.1.3. Siretiye Mahallesi	107
4.1.3.1. Halide Hanımefendi Çeşmesi	107
4.1.4. Şirinköy Mahallesi.....	109
4.1.4.1. Kulaksızzâde Seyyid Mehmed Ağa Çeşmesi	109
4.2. HAMAMLAR.....	110
4.2.1. Kavaklı (Kazıklı) Mahallesi.....	110
4.2.1.1. Kazıklı Hamamı	110
4.2.2. Saraylı Mahallesi.....	111
4.2.2.1. Saraylı Hamamı	111
4.3. KÖPRÜLER	112
4.3.1. Hamidiye Mahallesi	112
4.3.1.1. Hamidiye Mahallesi Köprüsü	112

5. Bölüm

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA..... 113

5.1. ÇEŞMELER.....	113
5.1.1. Şehir İçindeki Konumuna Göre Çeşmeler	115
5.1.2. Konumuna Göre Çeşmeler	117
5.1.3. Cephe Kompozisyonuna ve Sayısına Göre Çeşmeler	120
5.1.3.1. Tek Kemerli Cepheler	120
5.1.3.2. İç İçe İki Kemerli Çeşmeler	123
5.1.3.3. İki Cepheli Çeşmeler	123
5.1.3.4. Nişsiz Düz Cepheli Çeşmeler	124
5.1.4. Malzeme	125
5.1.5. Yapı Elemanları	126
5.1.6. Süsleme	129
5.2. ŞADIRVANLAR.....	130

5.3. SU KUYULARI	133
5.4. HAMAMLAR.....	134
5.4.1. Tipoloji: Plan Tiplerine Göre Hamamlar	135
5.4.2. Malzeme ve Teknik.....	139
5.4.3. Yapı Elemanları	139
5.4.4. Aydınlatma	140
5.4.5. Süsleme	141
6. Bölüm	
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	147

- Akok, M. (1969). “Diyarbakır Ulu Cami Mi’marî Manzumesi”, *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 8, 113-139.
- Aksoy, T. (2011). *Kocaeli Kültür Envanteri*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aksoy, T. (2015). *Nikomedeia (İzmit) Su Yolları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara.
- Altınsapan, E. (2009). *Eskişehir Hamamları*. Eskişehir: İl Kültür Turizm Müdürlüğü.
- Arseven, C.E. (1983), “Çeşme”, *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 388-390.
- Aru, K. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. (2. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aytöre, A. (1962). “Türkler’de Su Mimarisi”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 45-69.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. Cilt II. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Bayraktar, S. (2016). *Samsun’da Türk Devri Mimarisi*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beldağlı, S. (Haz.) (1991). *Dünü ve Bugünü İle Gölcük*. İzmit: Gölcük Kaymakamlığı.
- Cengiz Bozkurt, T. (2015). “Gölcük ve Yakın Çevresinin Coğrafi Konumu”, *Tarihte Gölcük & Gölcük’te Tarih*. (Hazırlayan Tülin Cengiz Bozkurt). İzmit: Gölcük Belediyesi Yayınları. 20-23.
- Cengiz Bozkurt, T. (2015). “Anılarda ve Yazılı Belgelerde Gölcük’ün Antik Tarihi”, *Tarihte Gölcük & Gölcük’te Tarih*. (Hazırlayan Tülin Cengiz Bozkurt). İzmit: Gölcük Belediyesi Yayınları. 32-38.
- Creswell, K.A. C. (1958). *A Short Account Of Early Muslim Architecture*. London: Penguin Books.
- Çakmak, C. (2002). *Tire Hamamları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çerkez, M. (2020). *Bartın (Merkez İlçe) Su Yapıları*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çetinkaya, E. (2012). *Bursa Çeşmeleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Denktaş, M. (2000). *Kayseri’deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler-Hamamlar)*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
- Denktaş, M. (2000). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.

- Denktaş, M. (2002). “Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler”, *Türkler*, Cilt VII, Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. 1299-1306.
- Dernschwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Çev. Y. Önen). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Eravşar, O. (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)*. (Basım Yeri Belirsiz). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ertuğ, N. (Editör). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*. Cilt II. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi.
- Evliya Çelebi (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman). Cilt 2/1. İstanbul: YKY.
- Eyice, S. (1997). “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt XV. İstanbul: TDV Yayınları.402-430.
- Galitekin, A.N. (1998). *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*. Kocaeli: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları.
- Galitekin, A. N. (1999). *Geçmişten Günümüze Haldere*. Kocaeli: Haldere Belediyesi Kültür Yayınları.
- Galitekin, A. N. (2005). *Gölcük Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler*. Kocaeli: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları.
- Galitekin, A.N. (2015). *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Damlalar*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Galitekin, A.N. (2021). *Kocaeli Örcün Köyü Baba Sultân Zâviyesi*. (Düzenlenmiş İkinci Baskı). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Geyik, G. (2007). *İzmir Su Yapıları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Gökçe, E. (2018). *Kocaeli Gölcük Nüzhetiye (Döşeme) Köyü Monografisi*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli.
- İbrahimgil, M.Z.- İbrahimgil, A. (2019). *Rodos Adası'nda Osmanlı Mimarisi* (Mimari Eserler- Kitabeler- Mezar Taşları). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- İbrahimgil, A. (2020). “Midilli Adası Molova'da Osmanlı Dönemi Çeşmeleri”, *GRİD Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*. 246-271.
- Kamiloğlu, O. (2011). *Kazıklı Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Karademir, M. (2007). *Edirne Çeşmeleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Karasu, G. (2006). *Afyon Çeşmeleri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Karpuz, H. (2018). *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar*. Ankara: TTK Yayınları.

- Klinghardt, K. (1927). *Türkische Bader*. Stuttgart: Julius Hoffmann.
- Köksal, G. (2013). *Gölcük Mimarî Miras*. Kocaeli: Kültür Vizyon Serisi CNR Basım.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A.C. (1993). *Şanlıurfa Su Mimarîsi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ödekan, A. (1992). “Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları*, İstanbul: Türkiye Turing ve otomobil Kurumu. 281-286.
- Ölmez, F. (2012). *Kocaeli Çeşmeleri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Öncü, F. (1992). *Her Yönüyle Kocaeli*. İstanbul.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarîsinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*. Ankara: TTK Basımevi.
- Parlatır, İ. (2017). “Hâb”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa Hamamları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları. (Bu eserin orijinali 1317 yılında basılmıştır).
- TDK (Haz.) (1945). “Örcin”, *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.
- Tali, Ş. (2009). *Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- Tali, Ş. (2019). *Ordu İli Tarihi Su Yapıları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Tanık, S. (2021). *Kocaeli İli Cami Mimarîsi*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Tanık, S. (2021). “Kocaeli Karamürsel’de Bir Vakıf Akarı: Kara Bâli Bey Hamamı”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler* (Ed. İlyas Karabıyık, Fatih Sansar). Ankara: Akademisyen Kitabevi. 163-177.
- Tanık, S. (2022). “Bilinmeyen Bir Hattat: Ali Vasfi Efendi’nin Hayatı, Hat Alanındaki Levha Çalışmaları ve Kocaeli’deki Eserleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 2. 1415-1437.
- Tanışik, İ. H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I (İstanbul Ciheti)*. İstanbul: Maarif Matbaası
- Tanışik, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya*. (Çev. Ali Suat). 1. Cilt. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Türkay, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ulugün, F. Y. (2002). *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*. Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları.
- Ulugün, F. Y. (2008). *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*. Kocaeli: Rotary Kulübü Kültür Yayınları.

Ulugün, F.Y. (2009). *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*. İzmit: İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları.
Yediyıldız, B. (1982). “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”. *Vakıflar Dergisi*,
Sayı:14, 1-27.

Raporlar:

Kocaeli İli Gölcük İlçesi Yukarı Değirmendere Hamamı Rölöve Raporu (Şenol Mimarlık).
Kocaeli İli Gölcük İlçesi Yukarı Değirmendere Hamamı Restitüsyon Raporu (Şenol Mimarlık).
Kocaeli İli, Gölcük İlçesi Yukarı Değirmendere Hamamı Restorasyon Raporu (Şenol Mimarlık).
Kocaeli İli, Gölcük İlçesi Örcün Mahallesi Örcün Hamamı Rölöve Raporu (Vivenka Mimarlık).
Kocaeli İli, Gölcük İlçesi Örcün Mahallesi Örcün Hamamı Rekonstrüksiyon Raporu (Vivenka Mi-
marlık).
Kocaeli İli, Gölcük İlçesi Örcün Mahallesi Örcün Hamamı Restitüsyon Raporu (Vivenka Mimarlık).
1165 Ada, 6 Parsel’de bulunan Tescilli Gölcük Yukarı Ulaşlı Hamamı Rölöve Raporu (Kartal Mimarlık).
1165 Ada, 6 Parsel’de bulunan Tescilli Gölcük Yukarı Ulaşlı Hamamı Restitüsyon Raporu (Kartal
Mimarlık).

İnternet Kaynakları:

<https://www.golcuk.bel.tr/idet/2/25/tarihce> (Erişim Tarihi 05. 12. 2022).

Arşiv Kaynakları:

VGMA., HD. (Hurufat Defteri), Defter No: 1143., Sayfa No: 7.
VGMA., Defter No: 602, Sayfa No:9, Sıra No: 8. (Vakfiye).
VGMA., 144/394/3894.
BOA, İrade-i Evkaf, Gömlek: 37, Sıra: 65.

Güncellenmiş 2. Basım

PSİKOSİYASAL YÖNÜYLE SALDIRGANLIK VE TERÖR

Prof. Dr. Aydın Anıay

Psikosiyasal Yönüyle Saldırganlık ve Terör

Prof. Dr. Aydın Ankaş

Yayın No.: 1762

ISBN: 978-625-398-838-8

E-ISBN: 978-625-398-837-1

Basım Sayısı: Güncellenmiş 2. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik

ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır. "NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com
Redaksiyon: Yıldız Çil -yildiz@nobelyayin.com
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com

Kütüphane Bilgi Kartı

Ankaş, Aydın.

Psikosiyasal Yönüyle Saldırganlık ve Terör / Aydın Ankaş
Güncellenmiş 2. Basım, X + 206 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-838-8
E-ISBN: 978-625-398-837-1
1. Metastaz 2. Kişilik ve Otokrasi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ iii

Birinci Bölüm

GENEL OLARAK SALDIRGANLIK..... 1

SALDIRGANLIĞIN TANIMI VE ÖNEMİ 1

SALDIRGANLIĞIN KÖKENLERİ..... 3

Lorenz 3

Freud 4

Çevreci ve Eklektik Yaklaşım 9

Sosyal Öğrenme Kuramı 12

Fromm 15

Marks..... 21

İkinci Bölüm

SALDIRGANLIKLA İLGİLİ OLARAK YAPILAN ARAŞTIRMALAR 23

UYGULAMALI ARAŞTIRMALAR.....	23
KURAMSAL ARAŞTIRMALAR	29

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE’DE SALDIRGANLIK OLGUSU 35

GÜÇLÜ YÜRÜTME VE TERÖR	35
Güçlü Yürütme Geleneği.....	36
Türkiye Gerçeği.....	39
12 Eylül ve Terör.....	41

Dördüncü Bölüm

TERÖRÜN İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ 59

GENEL VE TARİHSEL GERÇEKLER.....	59
SON SENARYOLAR VE GERÇEKLER	85
15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ	94

Beşinci Bölüm

SALDIRGANLIK ÖRNEKLERİ 117

HİTLER.....	117
Yaşam Öyküsü	121
Kişilik Yapısı	123
Genel Değerlendirme	133
STALIN.....	134
Yaşam Öyküsü	135
Kişilik Yapısı	138
Genel Değerlendirme	144

Altıncı Bölüm

SANATTA SALDIRGANLIK.....	147
GENEL OLARAK SANATTA SALDIRGANLIK	147
DOSTOYEVSKI	151
Yaşam Öyküsü	151
Kişilik Yapısı	154
Genel Değerlendirme	158

Yedinci Bölüm

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	161
-------------------------------	------------

TESTLER	169
----------------------	------------

Saldırganlık Testi.....	169
Sosyal ve Siyasal Tutumlar Testi	172

KAYNAKLAR	181
------------------------	------------

YAZAR HAKKINDA	205
-----------------------------	------------

KAYNAKLAR

- Ackerman, N.W. **Psychotherapy and “giving love”**. Psychiatry, 1944, 7. 12937.
- Adasal, Rasim, **Psikososyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri**, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1979.
- _____. **Cinsiyet, Aşk, Evlilik**, Ankara: Tarhan Kitabevi, 1963.
- _____. **Ruh Hastalıkları**, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1969.
- _____. **Yeryüzü Tanrıları**, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1979.
- _____. **Yeni Medikal Psikoloji**, 3.b. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1977.
- Adler, Alfred. **İnsan Tabiatını Tanıma**. Çev. Ayda Yörükkan, Ankara: Tur Yayınları, 1973.
- _____. **Güç Çocuğun Eğitimi**. Çev. Nihal Önal, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1966.
- _____. **Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme**. Çev. Belkis Çorakçı, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1983.
- Adorno, T:W. ve diğerleri. **The Authoritarian Personality**. New York: Harper and Bros.

- Akçura, Belma. **Derin Devlet Oldu Devlet**. İstanbul: Güncel Yayınları, 2006.
- Akgün, Nejat. **Adli Psikiyatri**. Ankara: 1987.
- Akın, Doğan. **Uçuran Holding**, 3.b. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.
- Akıncı, Yılmaz ve ATAKAN, **Tahsin. Suç İşleyen ve Suça Giden Çocuklar**.
- Aksel, İhsan Şükrü. **Psikiyatri**. 2.b. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1959.
- Akyol, Taha. **Politikada Şiddet**. Ankara: Töre-devlet Yayınevi, 1980.
- Alendy, René. **Problem Çocuklar**, 2.b. İstanbul: Kitaş Yayınları, 1974.
- Alkan, Türker. **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul: Hil Yayınevi, 1983.
- _____. **Siyasal Toplumsallaşma**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- _____. **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.
- ANA BRITTANICA**, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. 1986-1990.
- Anadol, Kemal, **12 Eylül Günleri** İstanbul: Yalçın Yayınları, 1987.
- Ankay, Aydın. **Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları**, İstanbul: Nobel Yayınları, 2013.
- Psikopatlar ve Kurbanları**. Ankara: Pegem Yayınları, 2016.
- Hukuk ve Eğitim** Ankara: Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası,1993.
- Devlet Memurluğu**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.
- Çocuk Hukuku**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, **Psikiyatri, DSM-III-R** Çev.: Ertuğrul Köroğlu ve Diğerleri, Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 1989.
- Apaydın, Orhan, **Kim Öldürüyor, Niçin Öldürüyor**, İstanbul: Erdini Basımevi, 1978.
- Arcayürek, Cüneyt. **Darbeler ve Gizli Servisler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- _____. **Demokrasi Dur**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- _____. **Çankaya Hesaplaşması**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- _____. **Çankaya**: Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- Arıcı ve diğerleri. **Davranış Bilimlerine Giriş**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Fasikül Ünite 15-18, 1988.

- Arkonacı, Oğuz. **Psikiyatrik Semptomlar ve Sendromlar**, İstanbul: Kervan Yayınevi, 1983.
- _____ . **Psikiyatrik Bozukluklar ve Tedaviler**, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1986.
- Arkun, Nezahat. **İntiharın Psikodinamikleri**, 2.b. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Armstrong, M. C. **Bozkurt**. 2.b. Çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul: Arba Yayınları, 1997.
- Arslanoğlu, Kaan, **Politik Psikiyatri**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- Aster, Ernst Von. **Bilgi Teorisi ve Mantık**. Çev. Macit Gökberg, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.
- Atatürk, M. Kemal. **Söylev**. Kısaltılarak Hazırlayan, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 5. B. İstanbul: Çağdaş Yayınları: 1980.
- Avcı, Hanefi. **Haliçte Yaşayan Simonlar**. Ankara. Angora Yayınları, 2010
- Erken Uyarı**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2017.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **Enver Paşa**, 3.b. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.
- _____ . **İkinci Adam**. 6. b. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- _____ . **Menderes'in Dramı**, İstanbul Remzi Kitabevi, 1984.
- _____ . **Tek Adam**, 4. b. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.
- Avcıoğlu, Doğan. **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, İstanbul: Yaylıcak Matbaası, 1980.
- _____ **Türkiye'nin Düzeni**, 4.b Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.
- Aydın, Ahmet, **Üçgendeki Tezgah**, Ankara: Kiyap Yayınevi, 1993.
- _____ . **Suyu Arayan Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.
- Balcıoğlu ve diğerleri, **Biyolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Açından Şiddet**. İstanbul: Yüce Yayınevi, 2000.
- Baltaş, Acar ve Zühal. **Stres**, 6.b. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Bandura, A. **Aggression**, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-hall, 1973.
- Bardakçı, Murat. **Enver**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- Barış, Terkoğlu, BARIŞ Pehlivan. **Mahrem**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2015.
- **Sızıntı**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2012.

- Başer, Edip. **Kanatsız Uçmak**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Bateson, G. **The Frustration-Aggression Hypothesis and Culture**, Psychological Review, 1941, 48, 350-55.
- Berberoğlu, Enis, **Susurluk 20 Yıllık Domino Oyunu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- BERGE, Andre **Çocuktaki Kötü Huylar ve Düzeltilmesi**, Çev.Nazife Müren, İstanbul: Remzi Kitabevi,1971.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1978.
- _____. **Unutulan Yıllar**, 2.b İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Berkowitz, L, Some Of Observed Aggression Journal of Personality and Social Psychology. 1965 b. 350-69.
- Berkowitz, L. **Some Aspects of Observed Aggression**. Journal of Personality and Social Psychology. 1965 b. 350-69.
- _____. **Aggression**, A Socail Psychological Analysis, New York: Mc Graw Hill, 1962.
- Bican, Mehmet. **28 Şubatta Devrilmek**, İstanbul: Truva Yayınları, 2012.
- Terörle Sınanmak**, İstanbul: Truva Yayınları, 2013.
- O Gece**, İstanbul: Tekin Yayınları, 2015.
- Bilbik, Erol. Amerikan Kuşatması. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003.
- Bildirici, Faruk. **Gizli Kulaklar Ülkesi**. 4. b. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş., 1998.
- _____. **Maskeli Leydi**, Ankara: Ümit Yayıncılık Ltd. Şti, 1998.
- _____. **Kuzum Bülent**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.
- Binet, A. Simon Th. **Anormal Çocuklar**, Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- Birand. M. Ali, **12 Eylül**, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984.
- Blum, William. **Haydut Devlet**. İstanbul: Yeni Hayat Yayınları, 2003.
- Borak, Sadi, **Atatürk’ün Armstrong’a Cevabı**. 3. B, İstanbul: Analiz Yayınevi, 1997.
- Brauchle, Alfred, **İpnotizma ve Telkinle Tedavi**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozok Yayınları, 1974.
- Brenner, Charles, **Psikanalizin Temelleri**, Çev. Işık Savaşır ve Yusuf Savaşır, Ankara: Yankı Matbaası,1977.

- Bruhl, Levy. **Suç Sosyolojisine Giriş**, Çev. Ümit Meriç, İstanbul: Pedagoji Dergisi, Sayı, 2. 1984.
- Bulut, Faik; FARAC, Mehmet. **Hizbullah**, İstanbul: Ozan Yayınevi, 1999.
- Bulut, Hayrettin, **Demirel'in Hikayesi**, 2b., İstanbul: Yalçın Yayınları, 1991.
- Cansever, Gökçe, **İçimdeki Ben**, İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1976.
- Cemal, Hasan. **Demokrasi Korkusu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- _____. **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1998.
- _____. **Tank Sesiyle Uyanmak**, 3.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- _____. **Özal Hikayesi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- Channaye, Felicien, **Freud ve Freud Doktrini**, Çev. Halis Özgü, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1968.
- Cebiroğlu, Rıdvan, **Çocuk Akıl Sağlığı ve Hastalıkları**, İstanbul: Sanat Matbaası, 1982.
- Chomsky, N. ve diğerleri, **Terör ve Terörist Kim?** 2. Cilt, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000.
- Comte – Sponville, Andre. “**Avrupa, Manevi Değer Bunalımı İçinde**”, Hürriyet Gazetesi, 7.1.1992.
- Courberive, J, **Aşağılık Kompleksinden Kurtulmanın Çareleri**, Çev. Halis Özgü, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1965.
- Crove, Anthony, **Trump**, Ankara. Tutku Yayınevi, 2016.
- Cüceloğlu, Doğan. **İnsan İnsana**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1979.
- _____. **İçimizdeki Çocuk**, 21.b, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1991.
- _____. **İnsan ve Davranışı**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1991.
- Çam, Esat, **Devlet Sistemleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.
- Çifter, İsmail, **Psikiyatri**, Ankara: Şenal Basımevi, 1986.
- Çölaşan, Emin. **Muhteşem İkili**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1998.
- _____. **12 Eylül**. 9.b. Milliyet Yayınları, 1984.
- _____. **Önce İnsanım Sonra Gazeteci**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- Darwin, Charles, **İnsanın Türeyişi**, Çev. Yavuz Erkaçak, Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Daver; Bülent. **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Kalite Matbaası, 1976.

- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik**. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Değer, M. Emin. **Uğur Mumcu ve 12 Mart**, Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1996.
- _____. **Oltadaki Balık**, İstanbul: Özal Matbaası, 1993.
- _____. **CIA Kontr-Gerilla ve Türkiye** 5.b. Ankara: Çağ Matbaası, 1999.
- Demirel, Emin. **Terör**, İstanbul: Alfa Basımevi, 1999.
- Demirağ, Yavuz, Selim. **İmamların Öcü**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2015.
- Dinçmen, Kriton, **Psikosomatik Hekimlik**, İstanbul: Kültür Kitabevi, 1968.
- _____. **Psikiyatri**, İstanbul: Özyayın Matbaası, 1969.
- Dindar, Cemal. **Biat ve Öfke**. Cadda Yayınları, 2011.
- Dobrenkov, V. İ. **Erich Fromm'un ve Yeni Freud'culuğun Eleştirisi**, Çev. Oya Tangör ve Levent Küey, İstanbul: Işık Matbaası, 1979.
- Doğan, Yalçın. **Dar Sokakta Siyaset**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985.
- Doksat, Recep. **"Anarşi Raporu"**. Milliyet Gazetesi, 13.7.1980-10.8.1980.
- _____. **Turgut'un Serüveni**, 5.b. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- _____. **Turgut Nereden Koşuyor**. 7.b. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989.
- Dollard, J. Dogb, L.W. Miller, N.E. Nowrer, O.H. Sears, R.R. **Frustration and Aggression**. New Haven, Coon: Yale University Press, 1939.
- Dominian, J. **Boşanma**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Roza Yayınları, 1974.
- Dostoyevski, Mihayloviç. **Karamozof Kardeşler**. Çev. Ergin Altay, İstanbul: As Basımevi, 1969.
- _____. **Suç ve Ceza**, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Garanti Basımevi, 1979.
- Drake, Raleigh M. **Anormal Davranışlar Psikolojisi**, Çev. Nezahat Arkun, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Dönmez, Sulhi, **Kriminoloji**, 3.b. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1967.
- Duverger, Maurice, **Siyasi Rejimler**, 2.b. Çev. Yaşar Gürbüz, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.
- _____. **Batının İki Yüzü**. Çev. Cem Eroğlu ve Fazıl Sağlam. Ankara: Doğan Yayınevi, 1977.
- _____. **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları, 1975.
- _____. **Politikaya Giriş**, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları, 1971.

- Dündar, Can, **O Gün**, İstanbul: Can Yayınları, 2015.
- Dündar, Can; Kazdağlı, Celal, **Ergenekon** 5.b. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2005.
- _____. **Siyasi Partiler**, 2.b. Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Dwelshauvers, Georger. **Psikoloji**, Çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Ecevit Bülent, **Bu Düzen Değişmelidir**. 2.b. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1973.
- Ekşi, Aysel, **Gençlerimiz ve Sorunları**, İstanbul: Matematik Araştırma Merkezi Baskı Atölyesi, 1982.
- _____. **Çocuk, Genç, Ana Babalar**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Eflatun, **Devlet**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1962.
- Ellis, Robert, **Educational Psychology**, New York: D. Van Nostrand Com. İnc, 1956.
- Elverdi, Ali, **Bu Vatana Kast Edenler**, 14.b. İstanbul: Yeni Asya Yayınevi, 1977.
- Erasmus, **Deliliğe Övgü**, Çev. Nusret Hızır 3.b. Ankara: Bilim Felsefe, Sanat Yayınları, 1990.
- Erdem, Eren, **Devrimci Peygamber**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2014.
- Erdener, **Sabahattin, İnsan ve Eğitim**, Ankara: Ay-yıldız Matbaası, 1967.
- Erel, Nursun; Bilgi, Ali, **Tansu Çiller'in Siyaset Romanı**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Erem, Faruk, **Adalet Psikolojisi**, 6.b. Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Ergil, Doğu, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara: Turhan Kitapevi, 1981.
- _____. **Türkiye'de Terör ve Şiddet**, Ankara: Turhan Kitapevi, 1980.
- _____. **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma**, Ankara: Olgaç Matbaası, 1980.
- _____. **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma**, Ankara: Olgaç Matbaası, 1980.
- Ergil, Doğu ve Alkan, Türker. **Siyaset Psikolojisi**, Ankara: Turhan Kitapevi, 1980.
- Ergil, Doğu. **İdeoloji**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1986.
- _____. **Kendini Arayan Türkiye**. Ankara: Doruk Yayınevi, 1997.
- Erkal, Mustafa E. **Sosyoloji** 2.b. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1983.
- Ertürk, Hüsamettin. **İki Devrin Perde Arkası**. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.

- Evren, Kenan. **Kenan Evren'in Anıları**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.
- Evrin, Selmin: **Şahsiyet Alanında Rol Sorunlarına Giriş**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972.
- Eymür, Mehmet. **Analiz**. İstanbul: Şefik Matbaası, 1997.
- Eysenck, H. J. **Know Your Own Personality**, Harmonds-worth (Eng): Penguin Books Ltd, 1975.
- Kişiliğinizi Tanıyın**. İstanbul: Remzi Kitabevi,1995.
- Fancher, Reymond, H. **Ruhbilimin Öncüleri**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1990.
- Fennichel, Ott. **Nevrozların Psikanalitik Teorisi**. Çev: Selçuk Tuncer, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974.
- Fordham, Frieda. Jung **Psikolojisinin Ana Hatları**: Çev. Aslan Yalçınler, İstanbul: Onur Basımevi, 1983.
- Freedman, L. Jonathan ve diğerleri, **Sosyal Psikoloji**, Çev. Ali Dönmez, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.
- Freud, Sigmund. **Psikanaliz Nedir**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Yayınevi, 1975.
- _____. **Endişe**, Çev. Leyla Özcengiz, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- _____. **Psikanaliz Üzerine**. Çev.?, İstanbul: Koza Yayınları, 1975.
- _____. **Psikanalize Giriş**, 2.b. Çev. Günsel Koptagel İlal, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982.
- _____. **Cinsiyet ve Psikanaliz**, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1963.
- _____. **Kitle Psikolojisi**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Matbaası, 1975.
- _____. **Sanat ve Sanatçılar Üzerine**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Yayınları, 1979.
- _____. **Totem ve Tabu**. Çev. Niyazi Berkes, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1971.
- Freud, Sigmund, Jung, Carl. G. Adler, Alfred, **Psikanaliz Açısından Edebiyat**. Çev. Selahattin Hilav, 2.b. İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1981.
- Freud, A. **The Ego And The Mechanisms of Defence**, TR. By Cecil Baines. New York: International Universities Press, 1946.

- Frobenius, Nikolaj, **Marquis de Sade'nin Uşağı**, Çev. Mükerrerem Akdeniz, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 1999.
- Fromm, Erich. **Escape From Freedom**, New York: Avon, 1969.
- _____. **Greatness and Limitations of Freud's Thought**, Londra: Jonathan Cape, 1980.
- _____. **Psikanalizin Bunalımı**, Çev. Bedirhan Üstün ve Cengiz Güleç, Ankara: Dost Kitapevi, 1982.
- _____. **Yeni Bir İnsan, Yeni Bir Toplum**, Çev. Necla Arat, İstanbul: Say Kitap ve Pazarlama, 1981.
- _____. **Çağımızın Özgürlük Sorunu**. Çev. Bozkurt Güvenç, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973.
- _____. **To Have Or To Be**, New York: Harper and Row, 1976.
- _____. **Sağlıklı Toplum**, Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever. İstanbul: Payel Yayınları, 1982.
- _____. **İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri**, Çev. Şükrü Alpagut, 1.c. İstanbul: Payel Yayınevi, 1984.
- _____. **İnsandaki Yıkıcılık Kökenleri**, 2.c. İstanbul: Payel Yayınevi, 1985.
- _____. **The Anatomy of Human Destructiveness**, New York: Holt Rinehart and Qinston, 1973.
- _____. **Umut Devrimi**, Çev. Şemsa YeğİN, İstanbul: Payel Yayınevi, 1990.
- Fromm; Erich, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, Çev. Yurdanur Salman ve Nalan İÇten 2.b. İstanbul: Payel Yayınevi, 1979.
- _____. **Psikanaliz ve Zen Budizm**, Çev. İlhan Güngören, İstanbul: Met/Er Matbaası, 1978.
- _____. **Marks'ın İnsan Anlayışı**, Çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1992.
- İtaatsizlik Üzerine**, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Fukuyama; Francis. **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Simavi Yayınları.
- Geçtan, Engin. **Psikanaliz ve sonrası**, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981.
- _____. **Varoluş ve Psikiyatri**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.
- _____. **Çağdaş İnsanda Normal Dışı Davranışlar**, Ankara: Kalite Matbaası, 1974.

- _____. **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, 7.b. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1989.
- Gelişim; Genel Kültür Ansiklopedisi**, I. cilt. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1976.
- Genç, Süleyman. **CIA, MİT, Kontr-gerilla**. İstanbul: Der Yayınları, 1978.
- Genel Kurmay Başkanlığı; **“Anarşik Eylemlere Karışıp Tutuklananlar Üzerinde Yapılan Saha Araştırması Etüdü”**, Ankara: 1981.
- Gide, André. **Dostoyevski**, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1968.
- Gillet, Richard, Pietroni, Patricks. **Depresyon**, Çev. Ziya Kütevin, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1990.
- Goleman, Daniel. **Duygusal Zeka**. Çev. Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları, 1996.
- Gorbaçov, Mihail. **Perestroika**. Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul: Güneş Yayınları, 1988.
- Gökbalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1969.
- _____. **Türkleşmek, İslamlaşmak, çağdaşlaşmak**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1976.
- Göka Erol. Sayar, Kemal, **Bir Bilim Olarak Psikiyatri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Gökay, Fahreddin Kerim. **Ruh Hastalıkları**, 5.b. İstanbul: Başarı Basımevi, 1939.
- Gökmen, Yavuz. **Sarışın Güzel Kadın**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Güleç, Cengiz. **Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi**, Ankara: Verso Yayıncılık, 1992.
- Güller, Mehmet Ali, **Büyük Kürdistan**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.
- İşid Kara Terör**. İstanbul. Kaynak Yayınları, 2014.
- Gündemir, Ufuk. **Teksas Malatya**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992.
- Güneş, Turan. **Araba Devrilmeden Önce**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- Gürses, Hasan Basri ve Fulya, **Dünyada ve Türkiye’de Gençlik**, İstanbul: Der Yayınları, 1979.
- Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.9
- Haley, Jay, **İletişim**. Çev. Ali Uzunöz, Ankara: Çark Kitapevi, 1972.
- Hassan, Ümit, **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.

- Hiçyılmaz, Semih, **Susurluk ve Kontr-gerilla Gerçeği**. İstanbul: Evrensel Yayınevi, 1997.
- Hitler, Adolf, **Kavgam**, 7.b. Çev. A. Nejad, İstanbul: Toker Yayınları, 1975.
- İnalçık, Halil, **Osmanlılar**, İstanbul. Timaş Yayınları, 2010.
- Orkheimer, Max. **Akıllı Tutulması**, İstanbul: Metis Yayınları, 1986.
- Horney, Karen, **Kadın Ruhbilimi**, Çev. Selçuk Budak, İstanbul: Payel Yayınevi, 1986.
- _____. **Çağımızın Tedirgin İnsanı**. Çev. Ayda Yörtükan, İstanbul: Tur Yayınları, 1980.
- _____. **Ruhsal Çalışmalarımız**, Çev. Selçuk Budak, Ankara: Feryal Matbaası, 1991.
- _____. **Nevrozlar ve İnsan Gelişimi**, Çev. Selçuk Budan, Ankara: Feryal Matbaası.
- Hoş, Mustafa. **Big Boss**, İstanbul: Destek Yayınları, 2015.
- İlhan, Suat. **Terör Neden Türkiye’de**, İstanbul: Nu-Do Yayınevi, 1998.
- İşık, Erdal, **Depresyon ve Mani**, İstanbul: Boğaziçi Matbaası, 1980.
- İnan, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4.b. Ankara. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- İnönü, Erdal. **Anılar ve Düşünceler**, İstanbul: İdea İletişim Hizmetleri A.Ş. cilt. 1. 1996, cilt 2. 1998.
- İpekçi, Abdi Semineri, **Türkiye’de Terör**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1980.
- Jacobs, P. A: Brunton, M. and Melville, M. M. **Aggressive Behavior, Mental Sub-Normality and The XY Male Nature**, 1965-208. 1351-52.
- Jersild, Arthur: **Gençlik Psikolojisi**, Çev. İbrahim N. Özgür, İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1970.
- _____. **Çocuk Psikolojisi**, Çev. Gülseren Günçe, Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Jung, C.G. **Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi**, Çev. Engin Büyükinallı, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1982.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. **İnsan ve İnsanlar**, 3.b. Cem Ofset: A.Ş. 1979.

- _____. **Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Kahraman, Ahmet. **Hayaletler Prensi**, Ankara: Verso Yayıncılık A.Ş. 1990.
- _____. **Hanedan'ın Önlenemeyen Çıkışı ve Yükselişi**. 2.b. İstanbul. Boyut Yayınevi, 1989.
- _____. **Bana Evren Paşa Deyin**. İstanbul: Boyut Yayınevi, 1989.
- Kaptan; Saim. **Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri**, Ankara: Tekişik A.Ş. Ofset Tesisleri, 1989.
- Karan, Doğan, **Onuncu Milli Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları**, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1974.
- Kaynak, Mahir. **Kompro Yok**. İstanbul, Timaş Yayınları, 1999.
- Kazancı, Sadi; Çoker, F.; Kazancı, F. **Türkiye Cumhuriyeti Kanunları**. I. cilt. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1975.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1997.
- Keanz, John. **Şiddet'in On Yüzyılı**. Çev. Bülent Peker, Ankara: Dost Kitapevi, 1996.
- Keleş, Ruşen ve Ünsan, Artun. **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara: S.B.F: Basım ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.
- Kepeçoğlu, Muharrem. **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1985.
- Kernberg, Otto. **Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm**. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık**. İstanbul. Metis Yayınları. 2014.
- Kılıç Ecevit, **Özel Harp Dairesi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kılıççı, Yedigâr. **Okulda Ruh Sağlığı**, Ankara. Şafak Matbaası, 1989.
- Kırcı, Haluk. **Zamanı Süzerken**, İstanbul: Burak Yayınevi, 1998.
- Kısker, K. P. ve diğerleri. **Psikiyatri**, Çev. Günsel Koptagel İlal, İstanbul: Sermet Matbaası, 1985.
- Kışlalı, Ahmet Taner. **Öğrenci Ayaklanmaları**, Ankara: Bilgi Basımevi, 1974.

- _____. **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği**. 2.b. Ankara: İmge Kitapevi, 1993.
- Kongar Emre, **Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği**. 2.b. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979.
- _____. **21. Yüzyıl'da Türkiye**, 8.b. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998.
- _____. **12 Eylül ve Sonrası**, İstanbul: Say Yayınları, 1987.
- Küresel Terör ve Türkiye** İstanbul. Remzi kitapevi,2002.
- Koptagel, İlal Günsel, **Ruhsal Etkileşim Açısından Aile ve Çocuk**, İstanbul: Ak Yayınları, 1981.
- _____. **Tıpsal Psikoloji**, İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1982.
- Kot, Bedriye, **V. Milli Nöro-Psikiyatri Kongresi**, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1970.
- Koyuncu, İbrahim, **Elyazısı Analizi ve Kişiliğiniz**, Ankara: Alamuk Yayınları, 1993.
- Kozinoğlu, Kaşif, **Sırlar**, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 2012.
- Könel, Özcan. **Kişilik**, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1982.
- _____. **Korkular, Takıntılar, Saplantılar**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.
- _____. **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, İstanbul: Cem Yayınları, 1981.
- _____. **Depresyon**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989.
- _____. **Psikiyatri**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989.
- _____. **Ailede ve Toplumda Ruh Sağlığı**, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981.
- _____. **Zorlanan İnsan**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1987.
- _____. **İnsanı Anlamak**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1987.
- _____. **Alkolden Eroine**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.
- _____. **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, **Durkheim Sosyolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- Krech, David ve Crutchfield Richard, **Sosyal Psikoloji**, Çev. Erdoğan Güçbilmez ve Oğuz Onaran, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1948.
- Kuo, Z, Y. **The Genesis of The Cat's Responses to The Rat**. Journal of Comparative Psychology, 1930, II, 1-35

- Kuzgun, Yıldız. **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, Ankara: ÖSYM Eğitim Yayınları, 1988.
- Kuzu, Ali, **MİT, Mossad, CIA, Gladyo**, İstanbul: Kariyer Yayınevi, 2009.
- Türkeş, Dokuz Işık, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2014.
- Landau, Jacop M. **Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar**. Çev. Erdinç Baykol, Ankara: Turhan Kitabevi, 1979.
- Langer, C. Walter. **Hitler’in Psikopatolojisi**, İstanbul: Don Kişot Yayınları, 2002.
- Launay, Clement. **Çocuklarda Ruh Sağlığı**, Çev. M. H. Kandırалоğlu, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1970.
- Le Bon, Gustave. **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Selahattin Demirkan, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.
- Lelord, François; Andre, Christophe. **Zor Kişiliklerle Yaşamak**, Çev. Rıfat Madenci, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Lorenz, K. **On Aggression**, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1996.
- Machiavel. **Hükümdar**, Çev. Vahdi Hatay, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mahalli, Hüsnü, **Maniki Dünya**, İstanbul: Destek Yayınları, 2016.
- Misyon**, İstanbul: Halk Kitabevi, 2016.
- **Ortaoğu’da Diktatörler**. İstanbul: Destek Yayınları, 2017.
- Maisoneuve, J. **Psikolojinin İlkeleri**, Çev. Selmin Evrim, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Malinowski, Bronislav. **İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı**, Çev. Hüseyin Portakal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1989.
- **İnsan ve Kültür**, Çev. Fatih Gümüş, Ankara: Verso Yayıncılık, 1990.
- Marcuse, Herbert. **Aşk ve Uygarlık**, Çev. Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları, 1968.
- **Tek Boyutlu İnsan**, Çev. Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları.
- Mardin, Şerif. **Youth And Viciene in Turkey**, European Journal of Sociology, Tome, 19, 1978.
- **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Maslow, A.H. **Deprivation, Threat and Frustration Psychological Review**, 1941, 48, 364-66.

- Masoch, Sacher, **Kürklü Venüs**, Çev. Tahsin Yaşamak, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Masterson, James ,F, **Kişilik Bozuklukları**, İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Maucorps, P. **Sosyal Hareketlerin Psikolojisi**, 2.b. Çev. Selmin Evrim, İstanbul: Anıl Yayınevi, 1965.
- Mayer, Frederick. **A History of Educational Thought**, Columbus, Ohio: Charles, E. Merrill Books, Inc. 1961.
- Mead, M. **Sex And Temperament In Three Savage Tribes**. New York: Morrow, 1935.
- Mecklenburg, Jens. **Gladio, Nato'nun Gizli Terör Örgütü**, Çev. Süheyla Saliha Kaya. İstanbul: Sorun Yayınları, 1999.
- Medvedev, R.A, **Let History Judge**, Newyork. Knopf. London Mc Millan,1971.
- Meydan Larousse, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1969-1973.
- Mechaud, Yves. **Şiddet**, Çev. Cem Muhtaroğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Miller, N.E. **The Frustration-Aggression Hypothesis**, Psychological Review, 1941, 48, 337-42.
- Mills, Wright, **İktidar Seçkinleri**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Modhaddam, Fatalı, M, **Diktatörlüğün Psikolojisi**, İstanbul: 3P Yayıncılık, 2014.
- Morce, Benjamin. **Cinsel Sapıklıklar**, İstanbul: Kitaş Yayınları.
- Morgan, Clifford. **Psikolojiye Giriş Ders Kitabı**, Çev. Sirel Karakaş ve Diğerleri, Ankara: Meteksan Baskı Tesisleri, 1981.
- Moreno, J. L. **Sosyometrinin Temelleri**, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Mumcu, Uğur. **Kürt Dosyası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- _____. **Silah Kaçakçılığı ve Terör**, 3.b. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1981.
- _____. **Ağca Dosyası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.
- _____. **12 Eylül Adaleti**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- _____. **Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.
- _____. **Papa Mafya Ağca**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984.
- _____. **Sakıncalı Piyade**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977.
- Mumcu, Ahmet. **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.

- Munn, Norman L. **Psikoloji**, Çev. Nahid Tendar, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Murat, İsmail. **Bağışıklık**, Cumhuriyet Bilim Teknik, 8.12.1990, Sayı: 195.
- Musollini. **Faşizm**, 1. Cilt, Çev. Vedat L. Ersan, İstanbul: Tan Matbaası, 1966.
- Muss, Rolf, E. ve Diğerleri, **Ergenlik Psikolojisi**, Çev. Bekir Onur ve Diğerleri, Ankara: Özbek Matbaası, 1985.
- Müller, Leo. A. **Gladio (Kontrgerilla)**, Çev. Emin Karaca, İstanbul: Pencere Yayınları, 1991.
- Olcaytu, Emcet, **Devlet Bahçeli'nin Dokuz Sabıkası**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.
- Onur, Bekir. **Gelişim Psikolojisi**, Ankara: Başarı Matbaası, 1986.
- Onur, Esin ve diğerleri. **Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri Sempozyumu**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Orakoğlu, Bülent, **İhanet Çemberi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Ortaylı, İlber. **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul: Hil Yayın, 1982
- Türklerin Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Osmanlı'ya Bakmak**, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2016.
- Osborn, Reuben. **Marksizm ve Psikanaliz**. Çev. Bora Akad, İstanbul: Kent Basımevi.
- Oskay, Ünsal. **Çağdaş Fantazya**, Ankara: Tomurcuk Matbaası, 1982.
- Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri**, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ozankaya, Özer. **Toplumbilime Giriş**, 3.b. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.
- Atatürk ve Laiklik**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Öktem (Tanör), Öğet. **Anksiyetenin Öğrenme ve Hafızaya Etkisi**, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kürsüsü, 1981.
- Önkibar, Sabahattin, **Takkeli Firavunlar**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014.
- İşte İslamın ve Türklüğün Katilleri**, İstanbul: Kaynak Yayınevi, 2014.
- Asena**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2017.
- Öymen, Onur, **Çıkış Yolu**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.
- Arka Plan**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.

- Özaydın, Selim. **Psikiyatri**, İstanbul: Sanal Matbaası, 1984.
- Özbaydar, Sabri ve diğerleri. **Tecrübi Psikoloji Çalışmaları**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1966.
- _____. **Rüyaların Fonksiyonu**, İstanbul: Baha Matbaası, 1971.
- Özbaydar, Belma. **Vücut İmajı ve İçedönüklük Dışadönüklük**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Özbek, Abdülkadir. **Sosyal Psikiyatriye Giriş**, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1971.
- Özdağ, Ümit, **Algı Yönetimi**, Ankara: Kripto Yayınları, 2014.
- _____. **Psikodrama**, Ankara: Has-Soy Matbaası, 1987.
- Özdemir, Hikmet. **Yön Hareketi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Özer, A. Kadir. **“Ben” Değeri Tiryakiliği**, İstanbul: Varlık Yayınları, 1989.
- Özdoğan, Berka. **Çocuk ve Oyun Terapisi**, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1988.
- Özgül, Halis. **Evlilik Psikolojisi**, İstanbul: Özgü Yayınevi.
- _____. **Çocuklara ve Gençlere Cinsiyet Eğitimi**, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1976.
- _____. **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1968.
- _____. **Aşkın Psikanalizi**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1967.
- _____. **Genç Erkek Psikolojisi**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1973.
- _____. **Genç Kız Psikolojisi**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1965.
- _____. **İnsanlar ve Maskeler**, İstanbul: Özgü Yayınevi,
- _____. **Aşağılık Kompleksi ve Hayatın Manası**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1968.
- _____. **Kendimize Nasıl Güvenilebiliriz**, 3.b. İstanbul: Özgü Yayınevi, 1968.
- _____. **Nasıl Mutlu Olabiliriz**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1968.
- _____. **Kompleksler ve İnsanlar**, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1969.
- Özkan, Tuncay. **Bir Gizli Servisin Tarihi MİT**, Ankara: Boyut Matbaacılık A.Ş., 1996
- _____. **Operasyon**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.
- **Danıştay Cinayeti, Cumhuriyete Saldırı**, İstanbul: Dumat Yayınları, 2009.
- Özgül, Turhan, **Y-CHP**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.

- Özoğlu, Süleyman Çetin. **Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1982.
- Özsoy, Yahya. **Eğitimde Öğrencileri Tanıma Teknikleri**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1968.
- Öztürk, Orhan. **Osheroff Olayı**, Türk Psikiyatri Dergisi, Cilt:2, Bahar 1991, s.28-34.
- Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**, Ankara: Nurol Matbaacılık, 1988.
- Öztürk, Orhan ve diğerleri. **Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, Ankara: Meteksan Matbaası, 1981.
- Öztürk, Orhan. **Psikanaliz ve Psikoterapi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Kötülük Toplumu**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2015
- İslam Nasıl Yozlaştırıldı**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000.
- Allah ile Aldatmak**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2008.
- Palmade, Guy. **Karakter Bilgisi**, Çev. Afif Ergunalp, İstanbul: Anıl Yayınevi.
- Parlar, Suat. **Gizli Devlet**, İstanbul: Spartakis Yayınları, 1996.
- Kontrgerilla Kıskaçında Türkiye**, İstanbul: Bibliotek Yayınları, 1997.
- Pars, Vedide. Baha ve diğerleri. **Eğitim Psikolojisi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Pavlov, İvan. **Şartlı Refleksler ve Sinir Bozuklukları**, Çev. Nezahat Arkun, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.
- Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- Perinçek, Doğu. **Çiller Özel Örgütü**, İstanbul: Analiz Yayınları, 1996.
- Picca, Georges. **Kriminoloji**, Çev. Ebru Erbaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Pichot, Fyodor. **Ruhsal Tedavi**, Çev. Selami Aksoy, Cumhuriyet Bilim Teknik, 22.6.1991, Sayı.223.
- Polat Oğuz, **Çocuk ve Şiddet**, İstanbul: Der Yayınevi, 2001.
- Polat Soner. **Türkiye için Jeopolitik Rota**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- Poyraz, Ergün, Faili Meçhul mü? Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016.
- İhanet ve Darbe**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016.
- Pressey, Sidney L. Robinson, Francis P. **Psikoloji ve Yeni Eğitim**, 2.b. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

- Robins, Robert, S, Post, Jerrold, M, **Politik Paranoya**, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2001.
- Rasih, Wilhelm. **Faşizmin Kitle Ruhunu Anlayışı**, Çev. Bertan Onaran, 2.b. İstanbul: Payel Yayınevi, 1979.
- _____. **Kişilik Çözümlemesi**, Çev. Bertan Onaran: İstanbul: Payel Yayınları, 1983.
- _____. **Kanser**, Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları, 1983.
- _____. **Bedensel Boşalma İşlevi**, Çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları, 1978.
- _____. **Cinsel Devrim**, 3.b. Çev. Bertan Onaran: İstanbul: Payel Yayınları, 1980.
- _____. **Reich Freud'u Anlatıyor**, Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları, 1981.
- Ruchlin, M. **Psikoloji Tarihi**, Çev. Selmin Evrim, İstanbul: Anıl Yayınevi, 1964.
- Riches, David ve diğerleri. **Antropolojik Açından Şiddet**. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989.
- Richter, H.E. **Hasta Aile**, Çev. Günel Koptagel İlal, İstanbul: Yaprak Yayınları, 1985.
- Robins, S. Robert. Post M. Jerrold. **Politik Paranoya, Nefretin Psikopolitiği**, Çev. İnci Kurmuş, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001.
- Rochebla, Anne, Marie ve Spenle. **Ergenlik Psikolojisi**, Çev. Bekir Onur, Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., 1980.
- Rokach, Livia. **İsrail'in Kutsal Terörü**, Çev. Zeynep Neşe, İstanbul: Belge Yayınları, 1980.
- Ross, B, Wise, David. **Görünmeyen Hükümet CIA**, 2.b. Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Çağ Matbaası, 1966.
- Russell, Bertland ve Dora. **Endüstri Toplumunun Geleceği**, Çev. Melih Ölçer, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979.
- Russel, Bertland. **İnsanlığın Yarımı**, Çev. Akşit Göktürk, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- _____. **Eğitim ve Toplum Düzeni**, Çev. Nail Bezel. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1969.

- _____. **Yetke ve Birey**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1975.
- _____. **Batı Felsefesi Tarihi**, 2.c. Çev. Muammer Sencer, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1969.
- Sade, Marki de. **Erdemle Kırbaçlanan Kadın**, Çev. Yaşar İlsavaş, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Sağlar, Fikri; Özgönül, Emin. **Kod Adı Susurluk**, İstanbul: Boyut Matbaacılık A.Ş., 1998.
- Saim, Hikmet. **Mucize Tedaviler**, İstanbul: Venüs Yayınları, 1979.
- Salk, Lee. **Çocuğun Duygusal Sorunları**, Çev. Erzen Onur. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
- Sandström, C.I. **Çocuk ve Gençlik Psikolojisi**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971.
- Sanem, Nusret. **Fethullah ve Susurluk**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
- Sarıca, Murat. **Siyasi Düşünce Tarihi**, 3.b. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.
- Sarıkaya, Haluk Egemen; Bergil, Suat. **Parapsikoloji**, İstanbul: Taş Matbaası, 1978.
- Savaşman, Sabahaddin. **3. Adam Anlatıyor MİT, CIA İlişkisi**, 2.b. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- Schneider, Peter. **Hak Ettiğimizden İyi Yerdeyiz**, Cumhuriyet Gazetesi, 14.7.1990, s.18.
- Schreiber, Florarheta. **Sibil**, Çev. Nilgün Halit Özgü, İstanbul: Özgü Yayınevi, 1971.
- Sechehaye, M.A. **Bir Şizofren Kızın Güncesi**, 2.b. Çev. Zehra Bayramoğlu, İstanbul: Yol Yayınları, 1985.
- Shirler, William L. **Nazi İmparatorluğu**, Çev. Rasih Güran, İstanbul: Ağaoglu Yayınevi, 1970.
- Silver, L. B. Dublin, C.C. and Lourie, R.S. **Does Violence Breed Violence?** Contributions From A Study of The Child Abuse Syndrome, American Psychiatry, 1969.
- Slater, Phil. **Frankfurt Okulu**, Çev. Ahmet Özden, Tuba Matbaası, 1989.
- Smith, Henry, **Psychology in Teaching**, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc, 1962.
- Solok, Özlem. **Şiddet**, Derleme Yazılar, Cogito Dergisi, II. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı: 6,7. 1996.
- Songar, Ayhan. **Psikiyatri**, İstanbul: Gül Matbaası, 1971.

- _____. **Genel Olarak Terör ve Türkiye'deki Terör Olaylarının Psikiyatrik Değerlendirmesi Raporu**, s.143-150.
- Sorenson, Herbert. **Eğitim Psikolojisi**, Çev. Gültekin Yazgan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Sorokin, P. A. **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Ankara: 1974.
- Sosyal, Mümtaz. **Anayasanın Anlamı**, 6.b. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1986.
- _____. **Anayasanın Anlamı**, 5.b. İstanbul: Gerçek Yayınevi: 1979.
- _____. **Demokrasinin Anlamı**, İstanbul: Hil Yayınları, 1982.
- Sönmez, Mustafa, **AKP Cemaat**, Ankara: Nota Bene Yayınları, 2014.
- Spence, Anne Marie. **Ergenlik Psikolojisi**, Çev. Bekir Onur. Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti. 1980.
- Stone, Irving. **Fırtınalı Arzular**, Çev: Gönül Suveren, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1971.
- Szasz, Thomas, **Psikoterapi Miti**, İstanbul: Goa Yayınevi, 2012.
- Şemin, Refia. **Ruh Sağlığı**, İstanbul: Nazım Terzioğlu Baskı Atölyesi, 1979.
- _____. **Okulda Başarısızlık**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- _____. **Gençlerimizin Psiko Pedagojik Problemleri**, 2.b. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Şerif, Muzaffer. **Sosyal Kuralların Psikolojisi**, Çev. İsmail Sandıkçioğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Şenel, Alaeddin. **İlkel Toplumdan Uygur Topuma**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.
- Şık, Ahmet, **Paralel Yürüdük Biz Bu Yollarda**, İstanbul: Postacı Yayınları, 2014.
- _____. **İmanın Ordusu**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017.
- Tan, Hasan. **Psikolojik Yardım İlişkileri**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- _____. **Rehberliğin Esasları**, 2.b. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969.
- Tanılli, Servet. **Uygurluk Tarihi**, 5.b. İstanbul: Say Pazarlama, 1981.
- Taylak, Muammer, **Öğrenci Hareketleri**, Ankara: Başnur Matbaası, 1969.
- Tayyar, Şamil, **Kripto**, Ankara: Elips Yayınları, 2015.
- Teber, Serol. **Davranışlarımızın Kökeni**, İstanbul: Say Pazarlama, 1982.
- Tekin, Arif, **İslamda Şiddet**, İstanbul: Berfin Yayınları, 2015.

- Tezcan, Mahmut. **Kuşaklar Çatışması**, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1981.
- _____. **Eğitim Sosyolojisine Giriş**, Ankara: Çağ Matbaası, 1976.
- _____. **Kültür ve Kişilik**, Ankara: Olgaç Matbaası, 1987.
- Topçu, Sedat. **Çocuk ve Gençlerin Cinsel İstismarı**, 2.b. Ankara: Doruk Yayınları, 1997.
- Topler, Alvin. **Gelecek Korkusu**, Çev. Selami Sargut, 3.b. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.
- _____. **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: iz Yayıncılık.
- _____. **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1981.
- _____. **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, Çev. Belkis Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1992.
- Tolan, Barlas. **Çağdaş Toplumun Munalımı**, 2.b. Ankara: Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981.
- _____. **Toplum Bilimlerine Giriş**, 3.b. Ankara: Savaş Yayınları, 1983.
- Topses, Gürsen. **Eğitim Sürecinde İnsan ve Psikoloji**, Ankara, 1990.
- Toynbee, Arnold. **Militarizmin Kökenleri**, Çev. Mehmet Dündar, İstanbul: A Yayınları, 1989.
- Tunaya, Zafer Tarık. **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4.b. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980.
- Tuncer, Oya; Tangör, Ataman. **Zeka Gerilikleri**, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1976.
- Tunçkanat, Haydar. **Amerika Emperyalizm ve CIA**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- Turgut, İhsan. **Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme**, 2.b. İzmir: Karınca Matbaası, 1989.
- Turgut, Hulusi. **Demirel'in Dünyası**, İstanbul: ABC Yayınları, 1992.
- Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişmeleri**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Tuşalp, Erbil. **Eylül İmparatorluğu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.
- Twenge, Jen. M. **Asrın Vebası, Narsisizm İleti**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Türkdoğan, Orhan. **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Ankara: Mayaş Yayınevi, 1985.

- Uluğtekin, Sevdâ. **Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma**, Ankara: Bizim Büro, 1991.
- Uzman, Mazhar Osman. **Psychiatria**, İstanbul: Kader Basımevi, 1944.
- Uzun Sabri, **İn**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014.
- Üçok, Zeki, **Tek Başına**, İstanbul Doğan Yayınevi, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.b. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- Ünsal, Artun. **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi**, Ankara: Ş.B.F. Basım ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1980.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. **Dış İlişkilerde Romantizm**, Cumhuriyet Gazetesi, 23.5.1982, s.2.
- Volkan, Vamık, **Psikanaliz Yazıları**, Ankara: Hekimler Birliği Yayınevi, 1992.
- Körükörüne İnanç**, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2005.
- Volkan, Vamık, İTZKOWİTZ, Norman, **Ölümsüz Atatürk**, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1998.
- Wurtzel, Elizabeth, **Prozac Toplumu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Yalçın, Soner; Yurdakul Doğan. **Reis**, 2.b. Ankara: Emel Matbaası, 1997.
- _____. **İkinci Vatan**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999.
- _____. **Bay Pipo**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Kayıp Sicil**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2014.
- Galat- Meşhur**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- Yavuzer, Haluk, **Çocuk ve Suç**, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1982.
- Yellowless, Henry. **Ruh ve Akıl Bozuklukları**, Çev. Ender Gürol, Ankara: Varlık Yayınevi, 1966.
- Yetkin, Murat. **Entrikalar Kitabı**, İstanbul: Doğan Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Said, **Türkiye'deki Amerika**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Yörükoğlu, Atalay. **Çocuk Ruh Sağlığı**, Ankara: Aydın Kitabevi, 1983.
- _____. **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Ankara: Aydın Kitabevi, 1983.
- _____. **Gençlik Çağı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- Yurdakök, Murat. **Bilimsel Görüşle Hipnoz**, Ankara: Gaye Matbaası, 1977.
- Yurtaslan, Ali. **İtirafılar**, 2.b. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

- Yücekök, Ahmet. **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 2.b. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- _____. **Dinin Siyasallaşması**, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1997.
- Ziyalar, Adnan. **Sosyal Psikiyatri**, İstanbul: Özal Matbaası, 1980.
- _____. **Medikal Psikoloji**, İstanbul: Güryay Matbaası, 1981.
- Zulluger, Hans. **Çocuk Vicdanı ve Biz**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Yayınları, 1977.
- _____. **Çocukta Oyunla Tedavi**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Yayınları, 1974.
- _____. **Çocuklarımızın Korkuları**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Yayınları, 1975.
- _____. **Suçlu Çocuklar ve Çocuk Mahkemeleri**, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Bozak Matbaası, 1979.
- Zweig, Stefan. **Freud ve Öğretisi**, Çev. Emin Eliçin, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.
- _____. **Dünya Fikir Mimarları**, Çev. Ayda Yörtükan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT PLANLAMA EKSENİNDE ENERJİ VERİMLİLİĞİ VE EKOLOJİ

Editörler

Prof. Dr. Hasan Saygın
Dr. Süleyman Balyemez
Dr. Hasan Volkan Oral

Sürdürülebilir Kent Planlama Ekseninde Enerji Verimliliği ve Ekoloji

Editörler: Prof. Dr. Hasan Saygın, Dr. Süleyman Balyemez, Dr. Hasan Volkan Oral

Yayın No.: 1473
ISBN: 978-625-398-274-4
E-ISBN: 978-625-398-275-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır. "NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Tüm bölümlerdeki görüşler ve sorumlulukları yazarlarına aittir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -sedapolat@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Saygın, Hasan., Balyemez, Süleyman., Oral, Hasan Volkan.
Sürdürülebilir Kent Planlama Ekseninde Enerji Verimliliği ve Ekoloji /
Hasan Saygın, Süleyman Balyemez, Hasan Volkan Oral
1. Basım, X + 140 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-274-4
E-ISBN: 978-625-398-275-1

1. Çevresel Sürdürülebilirlik 2. Sürdürülebilir Kentleşme 3. Arazi Kullanımı 4. İklim Değişikliği 5. Ekoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
BeYTEPE Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	vii
SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME İÇİN AFET RISK YÖNETİMİ VE KENTSEL YENİLEME	1
<i>Süleyman Balyemez</i>	
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN ARAZİ TÜKETİMİ ÖLÇÜMÜ: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ	21
<i>Muhammed Özgür Oğuz</i>	
SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL HAREKETLİLİK YAKLAŞIMIYLA ÜNİVERSİTE KAMPÜSLERİ İÇİN OPTİMUM YER SEÇİMİ	49
<i>Burak Korkmazıyürek - Erkan Polat</i>	
SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL ULAŞIM YAKLAŞIMLARI: METRO ULAŞIM SİSTEMLERİNİN YAŞAM DÖNGÜSÜ YAKLAŞIMI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	83
<i>Burcu Uzun - Burcu Onat</i>	
KENTSEL YEŞİL ALANLARIN YEREL İKLİME ETKİLERİ: MEKÂNSAL PLANLAMAYA ÖNERİLER..	103
<i>Yasemin Şentürk - Kemal Mert Çubukçu</i>	
SON SÖZ	131
ÖZGEÇMİŞLER.....	133

- Örnekleme oluşturan alanlarda soğutma etkisi 350 metreye kadar ulaşmakta ancak 80 metre tampon alanda oldukça kuvvetli hissedilmektedir.
- Çalışma alanında yeşil alana uzaklık, zemindeki yapılaşma yoğunluğu ve yeşil alan büyüklüğü kentsel termal konforu belirlemede en önemli değişkenler olmuştur.
- Zemindeki yoğunluğa ek olarak kentsel mekânda hava sirkülasyonunu yönlendiren yapı çevreye ilişkin üç boyutlu morfolojik değişkenler de yerel iklimlendirmeyi etkilemektedir. Kentsel boşluklarla geçirgenliği yüksek yapı çevreler de soğutma şiddetinin yayılımını arttırmaktadır.
- Araştırma bulguları, kentsel ısı adası etkisinin açıklanmasında karmaşık bir yapının olduğunu ortaya koymuştur.
- Her parkın kendisine ait özelliklerinin uzaklığa bağlı soğutma etkisinde farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Bulgular soğutma yayılımı daha geniş olan yeşil alanların soğutma şiddetini daha çok etkilediğini ortaya koymuştur.

Bu araştırma kapsamında soğutma etkisi veya yayılımı ile yeşil alan karakteri arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik elde edilen sonuçlar kısıtlıdır. Gelecek çalışmalarda yeşil alan karakteri ve yeşil alanların mekânsal biçimlenişi araştırmaya dâhil edilebilir. Buna ek olarak genele ilişkin çıkarımlar yapılabilmesi için daha büyük alanlarda incelenme yapılması gerekmektedir. Yine de bu araştırma sonuçları, yerel ve ulusal ölçekte kentsel ısı adası etkisinin azaltılması konusunda mekânsal planlamaya yön verecek önemli katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abougendia, S. M., Ayad, H. M. ve El-Sayad, Z. T. (2020). Classification Framework of Local Climate Zones Using World Urban Database and Access Portal Tools: Case Study of Alexandria City, Egypt. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 241, 309-322. doi:10.2495/SDP200251
- Alexander, C. (2021). Influence of the proportion, height and proximity of vegetation and building in urban land surface temperature. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 95, 102-265.
- Amiri, R., Weng, Q., Alimohammadi, A. ve Alavipanah, S. K. (2009). Spatial-temporal dynamics of land surface temperature in relation to fractional vegetation cover and land use/cover in the Tabriz urban area, Iran. *Remote Sensing of Environment*, 113, 2606-2617.
- Aram, F., Solgi, E., Garcia, E. H., Mosavi, A. ve Varkonyi-Koczy, A. R.. (2019). The cooling effect of large-scale urban parks on surrounding area thermal comfort. *Energies*, 12 (20), 3904. doi:10.3390/en12203904

- Cao, X., Onishi, A., Chen, J. and Imura, H. (2010). Quantifying the cool island intensity of urban parks using ASTER and IKONOS data. *Landscape and Urban Planning*, 96, 224-231.
- Carlson, T. ve Arthur, S. T. (2000). The impact of land use - Land cover changes due to urbanization on surface microclimate and hydrology: A satellite perspective. *Global and Planetary Change*, 25(1), 2000, 49-65. DOI:10.1016/S0921-8181(00)00021-7
- Chang, C. R. ve Li, M. H. (2014). Effects of urban parks on the local urban thermal environment. *Urban Forestry & Urban Greening*, 13, 672-681.
- Cheng, X., Wei, B., Chen, G., Li, J. ve Song, C. (2015). Influence of Park Size and Its Surrounding Urban Landscape Patterns on the Park Cooling Effect. *J. Urban Plann. Dev.*, 141(3), A4014002.
- Cheung, P. K. ve Jim, C. Y. (2019). Differential cooling effects of landscape parameters in humid-subtropical urban parks. *Landscape and Urban Planning*, 192, 103- 651.
- Chun, B. ve Guldmann, J. M. (2014) Spatial statistical analysis and simulation of the urban heat island in high-density central cities, *Landscape and Urban Planning*,125, 76-88.
- Edussuriya, P., Chan, X. ve Ye, A. (2011). Urban morphology and air quality in dense residential environments in Hong Kong. Part I: District-level analysis. *Atmospheric Environment*, 45, 4789-4803.
- Grimmond, C.S.B., Oke, T.R., (1998). Aerodynamic properties of urban areas derived from analysis of surface form. *Journal of Applied Meteorology* 38, 1262-1292.
- Hathway, E.A., Sharples, S. (2012). The interaction of rivers and urban form in mitigating the Urban Heat Island effect: A UK case study. *Building and Environment* 58, 14-22.
- Hwang, R. L., Lin, C. Y. ve Huang, K. T. (2017). Spatial and temporal analysis of urban heat island and global warming on residential thermal comfort and cooling energy in Taiwan. *Energy and Buildings*, 152,804-812.
- Hamada, S., Tanaka, T., Ohta, T. (2013) Impacts of land use and topography on the cooling effect of green areas on surrounding urban areas. *Urban Forestry & Urban Greening*, 12,426-434.
- Hung, T., Uchihama, Ochi, S. ve Yasuoka, Y. (2006). Assessment with satellite data of the urban heat island effects in Asian mega cities. *International Journal of Applied Earth Observation and Geo-information*,8 (1), 34-48.
- Fintikakis, N., Gaitani, N., Santamouris, M., Assimakopoulos, M., Assimakopoulos, D. N., Fintikaki, M., Albanis, G., Papadimitriou, K., Chryssochoides, E., Katopodi, K. and Doulas, P. (2011). Bioclimatic design of open public spaces in the historic centre of Tirana, Albania. *Sustainable Cities and Society*, 1, 54-62.
- İklim İstanbul (2012) *İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı, İklim Senaryoları*. Erişim adresi https://www.iklim.istanbul/wpcontent/uploads/%C4%B0klim_Senaryolar%C4%B1_Raporu.pdf
- İklim İstanbul (2021). <https://www.iklim.istanbul/iklim/> (Erişim tarihi: 03.05.2021)
- Kong, F., Yin, H., Wang, C., Cavan, G. and James, P. (2014). A satellite image-based analysis of factors contributing to the green-space cool island intensity on a city scale. *Urban Forestry and Urban Greening*, 13, 846-853.
- Kuşçu Şimşek, Ç. and Şengezer, B. (2012). İstanbul Metropolitan Alanında Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi. *Megaron*, 7(2), 116-128.

- Leconte, P., Bouyer, J. Claverie., R., Petrissans, M. (2015). Using Local Climate Zone scheme for UHI assessment: Evaluation of the method using mobile measurements. *Building and Environment*, 83, 39-49.
- Lin, W., Yuc, T., Changa, X., Wua, W. ve Zhanga, Y. (2015). Calculating cooling extents of green parks using remote sensing: Method and test. *Landscape and Urban Planning*, 134, 66-75.
- Liu, L., Lin, Y., Wang, L., Cao, J., Wang, D., Xue, P. and Liu, J. (2017). An integrated local climatic evaluation system for green sustainable eco-city construction: A case study in Shenzhen, China. *Building and Environment*, 114, 82-95.
- MacDonald, R.W., Griffiths, R.F., Hall, D.J. (1998). An improved method for the estimation of surface roughness of obstacle arrays. *Atmospheric Environment* 32,1857-1864.
- Mackey, C. W., Lee, X. ve Smith, R. B. (2012). Remotely sensing the cooling effects of city scale efforts to reduce urban heat island. *Building and Environment*, 49, 348-358.
- Maimaitiyiming, M.; Ghulam, A.; Tiyyip, T.; Pla, F.; Carmona, P.; Halik, Ü.; Sawut, M. Ve Caetano, M. (2014). Effects of green Space Spatial Pattern On Land Surface Temperature: Implications for sustainable Urban Planning and Climate Change Adaptation. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 89, 59-66.
- Marando, F., Salvatori, E., Sebastiani, Fusaro, L. ve Manes, F. (2019). Regulating Ecosystem Services and Green Infrastructure: assessment of Urban Heat Island effect mitigation in the municipality of Rome, Italy. *Ecological Modelling*, 392, 92-102.
- Mediterranean Experts on Climate and Environmental Change (2019) *Risks Associated To Climate And Environmental Changes In The Mediterranean Region*. Erişim adresi https://www.medecc.org/wp-content/uploads/2018/12/MedECC-Booklet_EN_WEB.pdf
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (Nisan, 2022). *Resmi İstatistikler*. Erişim adresi: <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=%C4%BoSTANBUL/FLORYA>
- Middel, A., Hab, K., Brazel, A. J., Martin, C. A., Guhathakurta, S. (2014). Impact of urban form and design on mid-afternoon microclimate in Phoenix Local Climate Zones. *Landscape and Urban Planning*, 122, 16-28.
- Monteiro, M. C., Doick, K. J., Handley, P. ve Peace, A. (2016). The impact of greenspace size on the extent of local nocturnal airtemperature cooling in London. *Urban Forestry & Urban Greening*, 16, 160 - 169.
- Munck, C., Pigeon, G., Masson, V., Meunier, F., Bousquet, P., Tréméac, B., Merchat, M., Poeuf, P. ve Marchadier, C. (2012). How much can air conditioning increase air temperatures for a city like Paris, France?. *International Journal of Climatology*, 33, 210-227. DOI: 10.1002/joc.3415
- Nemani, R., & Running, S. (1989). Estimation of regional surface resistance to evapotranspiration from NDVI and thermal-IR AVHRR data. *Journal of Applied Meteorology*, 28(4), 276-284.
- Ng, E., Chen, L., Wang, Y. ve Yuan, C. (2012) A study on the cooling effects of greening in a high-density city: An experience from Hong Kong. *Building and Environment*, 47, 256-271.
- Oke, T.R. (1988). Street design and urban canopy layer climate. *Energy and Buildings*, 11, 103-113.
- Oliveira, S., Andrade, H., Vaz, T. (2011). The cooling effect of green spaces as a contribution to the mitigation of urban heat: A case study in Lisbon. *Building and Environment* 46, 2186-2194.

- Peng, F., Wong, M. S., Ho, H. C., Nichol, J., Chan, P.W. (2017). Reconstruction of historical datasets for analyzing spatiotemporal influence of built environment on urban microclimates across a compact city. *Building and Environment*, 123, 649-660.
- Ren, Z., He, X., Zheng, H., Zhang, D., Yu, X., Shen, G. ve Guo, R. (2013). Estimation of the Relationship between Urban Park Characteristics and Park Cool Island Intensity by Remote Sensing Data and Field Measurement. *Forests*, 4, 868-886.
- Salvati, A., Palme, M., Chiesa, G. ve Kolokotroni (2020) Built form, urban climate and building energy modelling: case-studies in Rome and Antofagasta. *Journal of Building Performance Simulation*, 13 (2), 209-225.
- Shashau-Bar, L.ve Hoffman, M.E. (2010). Vegetation as a climatic component in the design of an urban street: An empirical model for predicting the cooling effect of urban green areas with trees. *Energy and Buildings*, 31, 221-235.
- Şahin, Ü. (2019) Sıcak Dalgaları: İklim Değişikliğiyle Artan Tehdit ve Sağlık Eylem Planları. *İstanbul, İstanbul Politikalar Merkezi*.
- Toros, H., Abbasnia, M., Saddic, M. ve Tayanç, M. (2017). Long-Term Variations of Temperature and Precipitation in the Megacity of Istanbul for the Development of Adaptation Strategies to Climate Change. *Advances in Meteorology*, 2017. Erişim adresi <https://doi.org/10.1155/2017/6519856>
- Voogt, J. A. and Oke, T. R. (2003). Thermal remote sensing of urban climates. *Remote Sensing of Environment*, 86, 370-384
- Qaid, A., Lamit, H. B., Ossen, D. R., Shahminan, R. N. R. (2016). Urban heat island and thermal comfort conditions at micro-climatescale in a tropical planned city. *Energy and Buildings*, 133, 577-595.
- Quin Z., Zhang M., Amon K., Pedro B., (2001). Mono-window algorithm for retrieving land surface temperature from Landsat TM 6 data. *Acta Geogr. Sin.*, 56, 456-466.
- Weng, Q., ve Lu, D. (2008). A sub-pixel analysis of urbanization effect on lve surface temperature ve its interplay with impervious surface ve vegetation coverage in Indianapolis. *United States*, 10, 68-83.
- Wong, N. H. ve Yu, C. (2005) Study of green areas and urban heat island in a tropical city. *Habitat International*, 29, 547-558.
- Yuan, F. ve Bauer, M.E. (2007). Comparison of Impervious Surface Area and Normalized Difference Vegetation Index as Indicators of Surface Urban Heat Island Effects in Landsat Imagery. *Remote Sensing of Environment*, 106, 375-386.
- Zhang, Y., Jiang, P., Zhang, H. and Cheng, P. (2018). Study on Urban Heat Island Intensity Level Identification Based on an Improved Restricted Boltzmann Machine. *International journal of Environmental Research and Public Health*, 15, 186.
- Zheng, Y., Ren, C., Xu, Y., Wang, R., Ho, J., Lau, K. ve Ng, E. (2018). GIS-based mapping of Local Climate Zone in the high-density of Hong Kong. *Urban Climate*, 24, 419-448.
- Zardo, L., Geneletti, D., Perez-Soba, M. ve Van Eupen, M. (2017). Estimating the cooling capacity of green infrastructures to support urban planning. *Ecosystem Services*, 26,, 225-235.

TRAMPADAN KRIPTO PARAYA

Dr. Halilibrahim Gökgöz
Prof. Dr. Tuğrul Kandemir

TRAMPADAN KRİPTO PARAYA

Dr. Halilibrahim Gökgöz, Prof. Dr. Tuğrul Kandemir

Yayın No.: 1498
ISBN: 978-625-398-319-2
E-ISBN: 978-625-398-320-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Bu eser Prof. Dr. Tuğrul Kandemir danışmanlığında, Dr. Halilibrahim Gökgöz tarafından savunulan "Kripto Para Getiri Oynaklığı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Modellenmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -sedapolat@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gökgöz, Halilibrahim., Kandemir, Tuğrul.
Trampadan Kripto Paraya / Halilibrahim Gökgöz, Tuğrul Kandemir
1. Basım, XIV + 168 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-319-2
E-ISBN: 978-625-398-320-8

1. Para 2. Kripto Para 3. Blokzincir 4. Volatilite 5. Volatilite Yayılımı 6. cADCC-GJRGARCH 7. TVP-VAR

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
PARA VE TARİHSEL GELİŞİMİ	5
1. PARANIN TANIMI VE FONKSİYONLARI	7
1.1. PARANIN TANIMI	7
1.2. PARANIN FONKSİYONLARI	9
1.2.1. Değişim-Ödeme Aracı Olma Fonksiyonu	9
1.2.2. Hesap Birimi ve Ortak Değer Ölçüsü Olma Fonksiyonu	10
1.2.3. Değer Saklama Aracı Olma Fonksiyonu	11
1.2.4. Ekonomi Politikası Aracı Olma Fonksiyonu	11
1.2.5. Paranın Fonksiyonlarının Tarihsel Süreç ve Hiyerarşik Olarak Değerlendirilmesi	12
2. PARANIN TARİHSEL SÜREÇTEKİ FORMLARI	15
2.1. TAKAS DÖNEMİ	15
2.2. MAL PARA DÖNEMİ	16
2.3. TARTI PARA DÖNEMİ	17
2.4. MADENİ PARA DÖNEMİ	18
2.5. KÂĞIT PARA DÖNEMİ	20
2.5.1. Temsili Para	20
2.5.2. İtibari Para	21
2.5.3. Kaydi Para (Banka Parası)	22
2.6. ELEKTRONİK PARA DÖNEMİ	22
2.6.1. Dijital Para	24
2.6.2. Sanal Para	25

2.7. KRİPTO PARA DÖNEMİ	25
3.7.1. Coinler (Kripto Paralar)	28
3.7.2. Tokenler	29

İKİNCİ BÖLÜM

BLOKZİNCİR SİSTEMİ VE KRİPTO PARA .....

1. BLOKZİNCİRİN TANIMI VE BLOKZİNCİRİ OLUŞTURAN UNSURLAR	35
1.1. DAĞITIK DEFTER TEKNOLOJİSİ (DLT)	39
1.2. KRİPTOLOJİ	41
1.3. HASH (ÖZET)	42
1.4. MERKLE AĞACI	43
1.5. BLOK YAPISI	45
1.6. MADENCİLİK	46
1.7. UZLAŞMA ALGORİTMALARI	48
2. BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİ VE KRİPTO PARALAR	51
2.1. ELEKTRONİK CÜZDAN (KRİPTO CÜZDAN)	53
2.1.1. Sıcak Cüzdan	53
2.1.2. Soğuk Cüzdan	54
2.2. AKILLI SÖZLEŞMELER	55
2.3. KRİPTO VARLIKLARIN HALKA ARZI	57
3. KRİPTO VARLIK PİYASASI VE KRİPTO PARA ENDEKSİ (CCI 30)	62
3.1. KRİPTO VARLIK PİYASASI	63
3.2. KRİPTO PARA ENDEKSİ (CCI 30)	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRİPTO PARA GETİRİSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN MODELLENMESİ .....

1. KRİPTO PARA GETİRİ OYNAKLIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN LİTERATÜR	69
2. METODOLOJİ VE VERİ SETİ	87
2.1. METODOLOJİ	87
2.1.1. Değişen Koşullu Varyans Modelleri	87
2.1.1.1. Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH) Modeli	87
2.1.1.2. Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) Modeli	89
2.1.1.3. GJRGARCH	90
2.1.1.4. Dinamik Koşullu Korelasyon Analizleri (DCC, cDCC, ADCC ve cADCC)	91

2.1.2. ICSS	93
2.1.3. TVP-VAR Modeli	94
2.2. VERİ SETİ	97
3. ANALİZ VE BULGULAR.....	100
3.1. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER.....	102
3.2. ÇOK DEĞİŞKENLİ GARCH MODELİ UYGULAMASI	105
3.3. KRİPTO PARA ENDEKSİ GETİRİLERİ İLE DİĞER GETİRİ SERİLERİ ARASINDAKİ KORELASYONLARIN ZAMANA BAĞLI DEĞİŞİMİ VE ICSS YAPISAL KIRILMALAR.....	111
3.4. TVP-VAR MODELİ UYGULAMASI	122
3.5. BULGULARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	134
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	145
KAYNAKÇA.....	153

KAYNAKÇA

- Aharon, D. Y., Qadan, M. (2019). Bitcoin and the Day-of-the Week Effect. *Finance Research Letters*, 31, 415-424. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.12.004>
- Aielli, G. P. (2006). Consistent Estimation of Large Scale Dynamic Conditional Correlations. Unpublished Paper, University of Florence.
- Aielli, G. P., (2013). Dynamic Conditional Correlation: on Properties and Estimation, *Journal of Business & Economic Statistics*, 31, 282–299.
- Akar, E. (2018). Blockchain. İçinde; *Bitcoin Devrimi* (Ed: S. İnci ve İ. Alper), ss. 37-52. Ankara: Elma Yayınevi.
- Akyıldırım, E., Corbet, S., Lucey, B., Sensoy, A., Yarovaya, L. (2020). The Relationship between Implied Volatility and Cryptocurrency Returns. *Finance Research Letters*, 33, 101212. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.06.010>
- Al Janabi, M. A., Ferrer, R., Shahzad, S. J. H. (2019). Liquidity-Adjusted Value-at-Risk Optimization of a Multi-Asset Portfolio Using a Vine Copula Approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 536, 122579. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.122579>
- Ali, R., Barrdear, J., Clews, R. (2014). The Economics of Digital Currencies. *Bank of England Quarterly Bulletin*, 54 (3), 276-286
- Al-Khazali, O., Bouri, E., Roubaud, D. (2018). The Impact of Positive and Negative Macroeconomic News Surprises: Gold Versus Bitcoin. *Economics Bulletin*, 38 (1), 373-382.
- Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 411-428.

- Al-Yahyee, K. H., Mensi, W., Al-Jarrah, I. M. W., Hamdi, A. H., Kang, S. H. (2019a). Volatility Forecasting, Downside Risk, and Diversification Benefits of Bitcoin and Oil and International Commodity Markets: a Comparative Analysis with Yellow Metal. *North American Journal of Economics and Finance*, 49, 104-120. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.04.001>
- Al-Yahyee, K. H., Rehman, M. U., Mensi, W., Al-Jarrah, I. M. W. (2019b). Can Uncertainty Indices Predict Bitcoin Prices? A Revisited Analysis Using Partial and Multivariate Wavelet Approaches. *North American Journal of Economics and Finance*, 49, 47-56. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.03.019>
- Annunziata, F. (2019). Speak, If You Can: What Are You? An Alternative Approach to the Qualification of Tokens and Initial Coin Offerings. *Bocconi Legal Studies Research*, Paper No. 2636561, 1-50. <https://ssrn.com/abstract=3332485>
- Ante, L. (2021). Smart Contracts on the Blockchain – A Bibliometric Analysis and Review. *Telematics and Informatics*, 57, 101519. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101519>
- Antonakakis, N., Gabauer, D. (2017). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on TVP- VAR. *MPRA Paper 78282*. University Library of Munich, Germany.
- Antonakakis, N., Gabauer, D., Gupta, R., Plakandaras, V. (2018). Dynamic connectedness of uncertainty across developed economies: A time-varying approach. *Economics Letters*, 166, 63–75.
- Aristoteles. (1982). *Politics*. Cambridge: Harvard University Press
- Aslanidis, N., Bariviera, A. F., Martinez-Ibanez, O. (2019). An Analysis of Cryptocurrencies Conditional Cross Correlations. *Finance Research Letters*, 31, 130-137. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.04.019>
- Baruník, J., Křehlík, T. (2017). Measuring the Frequency Dynamics of Financial Connectedness and Systemic Risk. *Journal of Financial Econometrics*, 16: 271–96.
- Baruník, J., Kočenda, E., Vácha, L., (2016). Asymmetric connectedness on the U.S. stock market: bad and good volatility spillovers. *J. Financ. Mark.*, 27, 55–78.
- Baur, D. G., Hong, K., Lee, A. D. (2018). Bitcoin: Medium of Exchange or Speculative Assets? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 54, 177-189.
- Beran, J. (1994). *Statistics for Long Memory Processes, Monographs on Statistics and Applied Probability*. 61. Chapman & Hall ISBN 9780412049019
- Bhuiyan, R. A., Husain, A., Zhang, C. (2021). A Wavelet Approach for Causal Relationship between Bitcoin and Conventional Asset Classes. *Resources Policy*, 71, 101971. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101971>.
- BIS. (2015). *Digital Currencies*. <https://www.bis.org/cpmi/publ/d137.pdf> (Erişim Tarihi: 12.06.2022).
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307-327.
- Bollerslev, T. (1990). Modelling the Coherence in Short-Run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH model. *Review of Economics and Statistics*, 72, 498–505

- Bollerslev, T. Jeffrey M. Wooldridge. (1992). Quasi-Maximum Likelihood Estimation and Inference in Dynamic Models with Time-Varying Covariances. *Econometric Reviews*, 11, 143–72.
- Bouoiyour, J., Selmi, R. (2015). What Does Bitcoin Look Like? *Annals of Economics and Finance*, 16 (2), 449-492.
- Bouri, E., Azzi, G., Dyhrberg, A. H. (2017d). On the Return-Volatility Relationship in the Bitcoin Market Around the Price Crash of 2013. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 16 (2), 1-16. <http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-2>
- Bouri, E., Das, M., Gupta, R., Roubaud, D. (2018). Spillovers between Bitcoin and Other Assets during Bear and Bull Markets. *Applied Economics*, 50 (55), 5935-5949.
- Bouri, E., Gupta, R., Tiwari, A.K., Roubaud, D. (2017c). Does Bitcoin hedge global uncertainty? Evidence from wavelet-based quantile-in-quantile regressions. *Finance Res. Lett.* 23, 87-95. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.02.009>.
- Bouri, E., Jalkh, N., Molnár, P., Roubaud, D. (2017b). Bitcoin for Energy Commodities before and After the December 2013 Crash: Diversifier, Hedge or Safe Haven? *Applied Economics*, 49 (50), 5063-5073.
- Bouri, E., Lucey, B., Roubaud, D. (2020b). Cryptocurrencies and the Downside Risk in Equity Investments. *Finance Research Letters*, 33, 1-14. doi:<https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.06.009>
- Bouri, E., Molnar, P., Azzi, G., Roubaud, D., Hagfors, L. (2017a). On the Hedge and Safe Haven Properties of Bitcoin: Is it Really more than a Diversifier? *Finance Research Letters*, 20, 192-198. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2016.09.025>
- Bouri, E., Shahzad, S. J., Roubaud, D., Kristoufek, L., Lucey, B. (2020a). Bitcoin, Gold, and Commodities as Safe Havens for Stocks: New Insight through Wavelet Analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 77, 156-164. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2020.03.004>
- Bredin, D., Conlon, T., Poti, V. (2017). The Price of Shelter - Downside Risk Reduction with Precious Metals. *Int. Rev. Financ. Anal.*, 49, 48–58.
- Brière, M., Oosterlinck, K., Szafarz, A. (2015). Virtual Currency, Tangible Return: Portfolio Diversification with Bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16 (6), 365-373.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (2nd ed. b.). New York: Cambridge University Press.
- Bullmann, D., Klemm, J., PINNA, A. (2019). *In Search for Stability in Crypto-Assets: are Stablecoins The Solution?*, ECB Occasional Paper No: 230. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op230~d57946be3b.en.pdf>
- Burton, M., Brown, B. (2015). *The Financial System and The Economy Principles of Money and Banking*. New York: Rotledge.
- Buterin, V. (2014). *A Next Generation Smart Contract & Decentralized Application Platform*. Ethereum White Paper
- Capie, F., Terence, C. M., Geoffrey, W. (2005). Gold as a Hedge Against the Dollar. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 15, 343–52.

- Cappiello, L., Engle, R.F., Sheppard, K. (2006). Asymmetric Dynamics in the Correlations of Global Equity and Bond Returns, *J. Financ. Econom.*, 4 (4), 537-572.
- Carney, M. (2018). The Future of Money. Scottish Economics Conference. <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/speech/2018/the-future-of-money-speech-by-mark-carney.pdf>
- Casino, F., Dasaklis, T. K., Patsakis, C. (2019). A Systematic Literature Review of Blockchain-Based Applications: Current Status, Classification and Open Issues. *Telematics and Informatics*, 36, 55-81. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.11.006>
- Chalmers, D., Fisch, C., Matthews, R., Quinn, W., Recker, J. (2022). Beyond The Bubble: Will NFT's and Digital Proof of Ownership Empower Creative Industry Entrepreneurs? *Journal of Business Venturing Insights*, 17, e00309. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2022.e00309>
- Chan, W. H., Le, M., Wu, W. Y. (2019). Holding Bitcoin Longer: The Dynamic Hedging Abilities of Bitcoin. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 71, 107-113. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2018.07.004>
- Charfeddine, L., Benlagha, N., Maouchi, Y. (2019). Investigating the Dynamic Relationship Between Cryptocurrencies and Conventional Assets: Implications for Financial Investors. *Economic Modelling*, 85, 198-217. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.05.016>
- Choi, S., Shin, J. (2022). Bitcoin: An Inflation Hedge but not a Safe Haven. *Finance Research Letters*, 46, 102379. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102379>
- Christiano, Lawrence J., Eichenbaum, Martin, Evans, Charles L., 2005. Nominal Rigidities and the Dynamic Effects of a Shock to Monetary Policy. *J. Polit. Econ.* 113 (1), 1-45.
- Conlon, T., McGee, R., 2020. Safe Haven or Risky Hazard? Bitcoin during the Covid-19 Bear Market. *Finance Res. Lett.*, 35, 101607.
- Conrad, C., Loch, K., Rittler, D. (2014). On The Macroeconomic Determinants of Longterm Volatilities and Correlations in U.S. Stock and Crude Oil Markets. *Journal of Empirical Finance*, 29, 26-40.
- Corbet, S., Meegan, A., Larkin, C., Lucey, B., Yarovaya, L. (2018). Exploring the Dynamic Relationships between Cryptocurrencies and other Financial Assets. *Economics Letters*, 165, 28-34.
- Crosby, M., Pattanayak, P., Verma, S., Kalyanaraman, V. (2016). Blockchain Technology: Beyond Bitcoin. *Appl. Innovation*, 2, 6-10.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto-para Bitcoin*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi.
- Çevik, E. İ., Sezen, S. (2020). Bankacılık Sektörü İçin Etkin Piyasalar Hipotezinin Uzun Hafıza Modelleri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 332-351. <https://doi.org/10.11611/yead.621826>
- Das, D., Le Roux, C.L., Jana, R.K., Dutta, A. (2020). Does Bitcoin Hedge Crude Oil Implied Volatility and Structural Shocks? A Comparison with Gold, Commodity and The US Dollar. *Finance Research Letters* 36, 101335. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101335>
- Davies, G. (2014). *A History of Money: from Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: Unviersity of Wales Press.

- Dedeoğlu, D. (2021). *A'dan Z'ye Blockchain*. İstanbul: Kodlab Yayın Dağıtım.
- Deloitte. (2022). *Security Token Offerings: The Next Phase of Financial Market*. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/audit/deloitte-cn-audit-security-token-offering-en-201009.pdf?ysclid=l6y8afdpnx758837849> (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- DeMiguel, V., Plyakha, Y., Uppal, R., Vilkov, G., 2013. Improving Portfolio Selection Using Option-Implied Volatility and Skewness. *J. Finan. Quant. Anal.*, 48 (6), 1813–1845.
- Didenko, A. N., Buckley, R. P. (2019). The Evolution of Currency: Cash to Cryptos to Sovereign Digital Currencies. *Fordham International Law Journal*, 42 (4), 1041– 1094. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3256066>
- Diebold, F. X. and K. Yilmaz (2012). Better to Give Than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28 (1), 57–66
- Diebold, F. X., Yilmaz, K. (2014). On The Network Topology of Variance Decompositions: Measuring The Connectedness of Financial Firms. *Journal of Econometrics*, 182, (1), 119–34.
- Do, A., Powell, R., Yong, J., Singh, A. (2019). Time-Varying Asymmetric Volatility Spillover between Global Markets and China's A, B and H-Shares Using EGARCH and DCC-EGARCH Models, *The North American Journal of Economics and Finance*, Vol. 54. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101096>
- Dyhrberg, A. H. (2016a). Bitcoin, Gold and the Dollar – A GARCH Volatility. *Finance Research Letters*, 16, 85-92. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2015.10.008>
- Dyhrberg, A. H. (2016b). Hedging Capabilities of Bitcoin. Is it the Virtual Gold? *Finance Research Letters*, 16, 139-144. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2015.10.025>
- EBA. (2019). *Report with Advice for the European Commission*. <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/2545547/67493daa-85a8-4429-aa91-e9a5ed880684/EBA%20Report%20on%20crypto%20assets.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- ECB. (2012). *Virtual Currency Schemes*. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.06.2022).
- ECB. (2019) Crypto-Assets: Implications for Financial Stability, Monetary Policy, and Payments and Market Infrastructures. ECB Occasional Paper No: 223. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op223~3ce14e986c.en.pdf>
- Einzig, P. (1966). *Primitive Money in Its Ethnological, Historical, and Economic Aspects*. Oxford: Pergamon Press
- Eisl, A., Gasser, S., Weinmayer, K. (2015). Caveat Emptor: Does Bitcoin Improve Portfolio Diversification? <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2408997>.
- Elsayed, A. H. Gözgor, G., Lau, C. K. M. (2021). Causality and Dynamic Spillovers among Cryptocurrencies and Currency Markets. *International Journal of Finance and Economics*, 27: 2026-2040. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/ijfe.2257>
- Elsayed, A. H., Gözgor, G., Lau, C. K. M. (2022). Risk transmissions between bitcoin and traditional financial assets during the COVID-19 era: The role of global uncertainties. *International Review of Financial Analysis*. 81, 102069. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102069>

- Enders, W. (2003). *Applied Econometric Time Series*. NJ: John Wiley & Sons, Hoboken
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the U.K. Inflation. *Econometrica*, 50, 987-1008.
- Engle, R. F. (2002). Dynamic Conditional Correlation: a Simple Class of Multivariate Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity Models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20, 339-350.
- Engle, R. F., Ghysels, E., Sohn, B. (2013). Stock market volatility and macroeconomic fundamentals. *The Review of Economics and Statistics*, 95, 776-797.
- Engle, R.F., Kroner, K.F., 1995. Multivariate simultaneous generalized arch. *Econom. Theor.* 11 (1), 122-150. <https://www.jstor.org/stable/3532933>.
- Erdaş, L., Çağlar, A. E. (2018). Analysis of The Relationships Between Bitcoin and Exchange Rate, Commodities and Global İndexes by Asymmetric Causality Test. *Eastern Journal of European Studies*, 9 (2), 27-45.
- Ergin, F. (1981). *Para ve Faiz Teorileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Fang, T., Sub, Z., Yin, L. (2020). Economic Fundamentals or Investor Perceptions? The Role of Uncertainty in Predicting Long-Term Cryptocurrency Volatility. *International Review of Financial Analysis*, 71, 101566. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101566>
- Ferguson, N. (2021). *Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi* (Çev: B. Pala). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ferson, W.E., Foerster, S.R. and Keim, D.B. (1993) General Tests of Latent Variable Models and Mean-Variance Spanning. *Journal of Finance*, 48, 131-156.
- FINMA (İsviçre Finansal Piyasalar Gözlem Otoritesi). (2018). *ICO (Initial Coin Offerings) Guidelines*. https://www.finma.ch/~media/finma/dokumente/dokumentcenter/myfinma/1bewilligung/fintech/wegleitung-ico.pdf?sc_lang=en&hash=C9899ACF22747D56C800C6C41A7E28AB (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- Funk, E., Riddel, J., Ankel, F., Cabrera, D. (2018). Blockchain Technology: A Data Framework to Improve Validity, Trust, and Accountability of Information Exchange in Health Professions Education. *Academic Medicine*, 93 (12), 1791-1794.
- Gamage, H. T. M., Weerasinghe, H. D., Dias, N. G. (2020). A Survey on Blockchain Technology Concepts, Applications, and Issues. *SN Computer Science*, 1 (114), 1-15. <https://doi.org/10.1007/s42979-020-00123-0>
- Garman, M. B., Klass, M. J. (1980). On the Estimation of Security Price Volatilities from Historical Data. *The Journal of Business*, 53 (1), 67-7.
- Gençay, R., Selçuk, F.,Whitcher, B. (2002). *An Introduction to Wavelets and Other Filtering Methods in Finance and Economics*. San Diego: Academic Press.
- Georgoula, I., Pourmarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, D., Giaglis, G. (2015). Using Time-Series and Sentiment Analysis to Detect the Determinants of Bitcoin Prices. *Working Paper*. Available online: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2607167>

- Gervais, A., Karame, G. O., Wüst, K., Glykantsiz, V., Ritzdorf, H., Capkun, S. (2016). On the Security and Performance of Proof of Work Blockchains. 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, Vienna, Austria, October 24-28, 2016, 2016, pp. 3–16. [Online]. Available: <http://doi.acm.org/10.1145/2976749.2978341>
- Gill-Alana, L. A., Abakah, E. J. A., Rojo, M. F. (2020). Cryptocurrencies and Stock Market Indices. Are They Related? *Research in International Business and Finance*, 51, 101063. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101063>
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., Runkle, D. E. (1993). On The Relation Between The Expected Value and The Volatility of The Nominal Excess Return on Stocks. *The Journal of Finance*, 48, 1779–801.
- Gnazzo, A. J. (2022). Political Risk and The Cryptocurrency Market: an Application on The Russian Invasion of Ukraine. Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University, Yüksek Lisans Tezi, ABD.
- Goodell, J. W., Goutte, S. (2021a). Diversifying Equity with Cryptocurrencies during COVID-19. *International Review of Financial Analysis*, 76, 101781. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101781>
- Goodell, J. W., Goutte, S. (2021b). Co-Movement of COVID-19 and Bitcoin: Evidence from Wavelet Coherence Analysis. *Finance Research Letters*, 38, 101625. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101625>
- Graeber, D. (2011). *Debt: The First 5000 Years*. New York: Melville House.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Grinsted, A., Moore, J. C., Jevrejeva, S. (2004). Application of The Cross Wavelet Transform and Wavelet Coherence to Geophysical Time Series. *Nonlinear Processes Geophysics*, 11, 561-566. <https://doi.org/10.5194/npg-11-561-2004>
- Guesmi, K., Saadi, S., Abid, I., Ftiti, Z. (2019). Portfolio Diversification with Virtual Currency: Evidence from Bitcoin. *International Review of Financial Analysis*, 63, 431-437. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.03.004>
- Günel, M. (2010). *Para, Banka ve Finansal Sistem*. Ankara: Nobel.
- Güven, V., Şahinöz, E. (2021). *Blok Zincir, Kripto Paralar, Bitcoin: Satoshi Dünyayı Değiştiriyor*. Kronik: İstanbul.
- Han, H., Linton, O., Oka, T., Whang, Y. J. (2016). The Cross-Quantilegram: Measuring quantile Dependence and Testing Directional Predictability between Time Series. *Journal of Econometrics*, 193 (1), 251–270.
- Harari, Y. N. (2020). *Hayvanlardan İnsanlara: Sapiens*, (Çev: E. Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hatemi-J, A. (2012), Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43 (1), 447-456.
- Hiç, M. (1978). *Para Teorisi*. İstanbul: Elektronik Ofset.

- Houben, R., Syners, A. (2020). *Crypto Assets: Key Developments, Regulatory, Concerns and Responses*. European Parliament, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648779/IPOL_STU\(2020\)648779_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648779/IPOL_STU(2020)648779_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 17.06.2022).
- Hsu, S. H. (2022). Investigating the Co-Volatility Spillover Effects between Cryptocurrencies and Currencies at Different Natures of Risk Events. *Journal of Risk and Financial Management*, 15, 372. <https://doi.org/10.3390/jrfm15090372>
- Hsu, S. H., Sheu, C., Yoon, J. (2021). Risk Spillovers between Cryptocurrencies and Traditional Currencies and Gold under Different Global Economic Conditions. *North American Journal of Economics and Finance*, 57, 101443. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101443>
- Huberman G., Kandel, S. (1987) Mean-Variance Spanning. *Journal of Finance*, 42, 873-888.
- IMF. (2016). *Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf> (Erişim Tarihi: 12.06.2022).
- IMF. (2019). *Treatment of Crypto Assets in Macroeconomic Statistics*, Statistics Department, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2019/pdf/Clarification0422.pdf> (Erişim Tarihi: 18.06.2022).
- Inclan, C., Tiao, G. (1994). Use of Cumulative Sums of Squares Retrospective Detection of Changes in Variance. *Journal of the American Statistic Association*. 89, 913-923.
- Ito, J., Narula, N., Ali, R. (2020). Blok Zincirinin Finansal Sistem Üzerindeki Etkisi, İnternetin Medya Üzerindeki Etkisine Benzeyecek. İçinde; *Blok Zinciri* (ss. 61-73). İstanbul: Optimist Yayınevi.
- İnci, S., Alper, İ. (2018). *Bitcoin Devrimi*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Jareno, F., de la Gonzalez, M., Tolentino, M., Sierra, K. (2020). Bitcoin and Gold Price Returns: A Quantile Regression and NARDL Analysis. *Resour. Pol.* 67, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101666>.
- Jawadi, F., Koubaa, Y. (2004). Threshold Cointegration between Stock Returns: an Application of STECM Models. *Work. Pap.* 1–17.
- Jeong, K., Hardle, W. K., Song, S. (2012). A Consistent Nonparametric Test for Causality in Quantile. *Econometric Theory*, 28 (4), 861–887.
- Jiang, S., Li, Y., Luc, Q., Wang S., Wei, Y. (2022). Volatility Communicator or Receiver? Investigating Volatility Spillover Mechanisms among Bitcoin and Other Financial Markets. *Research in International Business and Finance*, 59, 101543. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101543>.
- Ji, Q., Bouri, E., Gupta, R., Roubaud, D. (2018). Network Causality Structures among Bitcoin and other Financial Assets: A Directed Acyclic Graph Approach. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 70, 203-213.
- Jin, J., Yu, J., Hu, Y., Shang, Y. (2019). Which One is More Informative in Determining Price Movements of Hedging Assets? Evidence from Bitcoin, Gold and Crude Oil Markets. *Physica A*, 527, 121121. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.121121>

- Johansen, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autorogressive Models*. ABD: Oxford.
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52, 169–210.
- Kandemir, T., Vurur, N. S., Gökğöz, H. (2022). Türkiye'nin CDS Primleri ile BİST 100, Döviz Kurları ve Tahvil Faizleri Arasındaki Etkileşimin cDCC-EGARCH ve Varyansta Nedensellik Analizleriyle İncelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 24 (42), 510-526.
- Kandemir, T., Gökğöz, H. (2022). Bitcoin Emtialar için Çeşitlendiriciden Fazlası mı? *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 227-240. <https://doi.org/10.29106/fesa.1092764>
- Kang, S. H., Mclver, R. P., Hernandez, J. A. (2019). Co-Movements between Bitcoin and Gold: A Wavelet Coherence Analysis. *Physica A*, 536, 120888. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.124>
- Karaarslan, E., Akbaş, M. F. (2017). Blok Zinciri Tabanlı Siber Güvenlik Sistemleri. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 3 (2), 16-21.
- Karacan, A. İ., Erişir-Karacan, E. (2021). *Kripto Varlıklar*. İstanbul: Scala.
- Karan, M. B. (2022). *Para, Banka ve Finansın Sırları: Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara*. İstanbul: Scala.
- Keskin, A. (2010). *Paranın, Bankacılığın ve Merkez Bankacılığının Kısa Tarihi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keynes, J. M. (2021). *Para Üzerine Bir İnceleme (Çev: C. Gerçek)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Khan, S. N., Loukil, F., Ghedira-Guegan, C., Benkhelifa, E., Bani-Hani, A. (2021). Blockchain Smart Contracts: Applications, Challenges, and Future Trends. *Peer-to-Peer Networking and Applications*, 14: 2901-2925.
- Klein, T., Thu, H.P., Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold – a Comparison of Volatility, Correlation, and Portfolio Performance. *Int. Rev. Financ. Anal.* 59, 105–116. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.07.010>.
- Koop, G., Korobilis, D. (2014). A New Index of Financial Conditions. *European Economic Review*, 71, 101–116.
- Koop, G., Pesaran, M. H., Potter, S. M. (1996). Impulse Response Analysis in Nonlinear Multivariate Models. *Journal of Econometrics*, 74 (1), 119–147
- Korkmaz, Ö. (2018). The Relationship between Bitcoin, Gold and Foreign Exchange Returns: The Case of Turkey. *Turkish Economic Review*, 5 (4), 359-374.
- Kristoufek, L. (2015). What are the Main Drivers of the Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis. *PLoS One*, 10 (4), art. e0123923. doi:10.1371/journal.pone.0123923
- Kroner, K. F., Ng, V. K. (1998). Modeling Asymmetric Comovements of Asset Returns. *Review of Financial Studies*, 11 (4), 817e844
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. J. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Londra: Pearson.

- Kula, V., Baykut, E. (2017). BIST Banka Endeksi'nin (XBANK) Volatilite Yapısının Markov Rejim Değişimi GARCH Modeli (MSGARCH) ile Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 102, 89- 110.
- Kurka, J. (2019). Do Cryptocurrencies and Traditional Asset Classes Influence Each Other? *Finance Research Letters*, 31, 38–4. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.04.018>.
- Lambert, T, Liebau, D., Roosenboom, P. (2022). Security Token Offerings. *Small Business Economics*, 59, 299-325.
- Laurent, S. (2018). *Estimating and Forecasting ARCH Models Using GARCH^{TM} 8*. UK: Timberlake Consultant.
- Lewis, A. (2021). *Bitcoin ve Blozincirnin Temelleri* (Çev. D. Kılıç). İstanbul: Scala.
- Li, S., Huang, Y. (2020). Do Cryptocurrencies Increase the Systemic Risk of the Global Financial Market? *China & World Economy*, 28 (1), 122-143.
- Li, Z., Li, J., Zhao, S., Chen, X., Feng, K., Wang, W. (2022). A Blockchain-Based Lightweight Identity Authentication Scheme for the Ieds of Security and Stability Control System. *Plos One*, 17 (3), 1-25. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265937>
- Lin, M. Y., An, C. L. (2021). The relationship between Bitcoin and resource commodity futures: Evidence from NARDL approach. *Resources Policy*, 74, 102383. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102383>.
- Liu, X., Song, X., Zhou, Y. (2019). Likelihood Ratio-Type Tests in Weighted Composite Quantile Regression of DTARCH Models. *Science China Mathematics*, 62, 2571-2590.
- Liu, Y., San Liang, X., Weisberg, R. H. (2007). Rectification of The Bias in The Wavelet Power Spectrum. *Journal of Atmospheric and Oceanic Technology*, 24 (12), 2093–2102.
- Long, S., Pei, H., Tian, H., Lang, K. (2021). Can both Bitcoin and Gold Serve As Safe-Haven Assets? — A Comparative Analysis based on the NARDL Model. *International Review of Financial Analysis*, 78, 101914. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101914>
- Lopez-Cabarcos, M. A., Perez-Pico, A. M., Pineiro-Chousa, J., Sevic, A. (2021). Bitcoin Volatility, Stock Market and Investor Sentiment. Are they Connected? *Finance Research Letters*, 38, 101399. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101399>
- Lu, F. B., Hong, Y. M., Wang, S. Y., Lai, K. K., Liu, J. (2014). Time-Varying Granger Causality Tests for Applications in Global Crude Oil Markets. *Energy Economics*, 42, 289–298.
- Lukasiewicz-Kaminska, A. (2015). Digital Currencies and Their Impact on Monetary Systems. *Finance and Accounting for Sustainable Development*, 397, 162-170.
- Luther, W. J., Salter, A. W. (2017). Bitcoin and the Bailout. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 66, 50-56.
- Magno, A. M. (2021). *Paranın İcadı: Finans İtalyanca Konuşurken* (Çev. İ. U. Kavasoğlu). İstanbul: Tellekt.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an unknown Number of Breaks. *Economic Modelling*, 29 (5), 2011-2015.
- Markowitz, H. M. (1952). Portfolio selection. *J. Finance*, 7 (1), 77–91.

- McAleer, M., Chan, F., Hoti, S., Lieberman, O. (2008). Generalized Autoregressive Conditional Correlation. *Econometric Theory*, 24, 1554–1583. <https://doi.org/10.1017/S0266466608080614>
- McAleer, M., Suhela, H., Felix, C. (2009). Structure and Asymptotic Theory for Multivariate Asymmetric Conditional Volatility. *Econometric Reviews*, 28, 422–40.
- Mensi, W., Şensoy, A., Aslan, A., Kang, S. H. (2019). High-Frequency Asymmetric Volatility Connectedness between Bitcoin and Major Precious Metals Markets. *North American Journal of Economics & Finance*, 50, 1-38. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101031>
- Michail, N. (2021). *Money, Credit, and Crises: Understanding the Modern Banking System*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Mishkin, F. S. (2004). *The Economics of Money, Banking & Financial Markets* (7th ed. b.). ABD: Addison Wesley.
- Mishkin, F. S. (2019). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Londra: Pearson.
- Mostafa, M. Z. P., Stavroyiannis, S. (2016). BRIC Dynamic Conditional Correlations, Portfolio Diversification and Rebalancing after The Global Financial Crisis of 2008–2009. *Global Business and Economics Review*, 18 (1), 28-40.
- Moussa, W., Mğadmi, N., B'ejajoui, A., Regaieg, R. (2021). Exploring the Dynamic Relationship between Bitcoin and Commodities: New Insight through STECM Model. *Resources Policy*, 74, 102416. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102416>.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. [www.bitcoin.org. bitcoin.pdf](http://www.bitcoin.org/bitcoin.pdf)
- Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., Goldfeder, S. (2016). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Nekhili, R., Sultan, J. (2021). Hedging Bitcoin with Conventional Assets. *Borsa Istanbul Review*, in press. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.09.003>
- Nelson, D. B. (1991.) Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 59, 347–70.
- Nguyen, T., He, T. X. (2015). Wavelet Analysis and Applications in Economics and Finance. *Journal of Statistics and Mathematical Sciences*, 1 (1), 22-37.
- Nishiyama, Y., Hitomi, K., Kawasaki, Y., Jeong, K. (2011). A Consistent Nonparametric Test for Nonlinear Causality–Specification in Time Series Regression. *Journal of Econometrics*, 165 (1), 112–127.
- Okorie, D. I., Lin, B. (2020). Crude Oil Price and Cryptocurrencies: Evidence of Volatility Connectedness and Hedging Strategy. *Energy Economics*, 87, Makale 104703. [doi:10.1016/j.eneco.2020.104703](https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104703)
- Öçal, T., Çolak, Ö. F., Togay, S., Eser, K. (1997). *Para, Banka, Teori ve Politika*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özatay, F. (2011). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Özbilen, Ş. (2016). *Paranın Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Pal, D., Mitra, S. (2019). Hedging Bitcoin with Other Financial Assets. *Finance Research Letters*, 30, 30-36. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.03.034>
- Parasız, İ. (2005). *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2011). *Türkiye’de ve Dünya’da Bankacılık*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pesaran, M., Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. S. Strom, (ed) *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University
- Pesaran, H. H. and Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58 (1), 17–29.
- Raju, R., SaiVignesh, M., Prasad, K.I.A. (2018) Study of Current Cryptocurrency Systems. Presented at the 2018 International Conference on Computation of Power, Energy, Information, and Communication (ICCPEIC). <https://doi.org/10.1109/ICCPEIC.2018.8525166>
- Ready, R.C., 2018. Oil Prices and the Stock Market. *Rev. Financ.*, 22, 155–176.
- Rehman, M., Kang, S. H. (2021). A Time–Frequency Comovement and Causality Relationship between Bitcoin Hashrate and Energy Commodity Markets. *Global Finance Journal*, 49, 100576. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2020.100576>.
- Rockafellar, R. T. and Uryasev, S. (2002). Conditional Value-at-Risk for General Loss Distributions. *Journal of Banking & Finance*, 26 (7), 1443–1472.
- Rua, A., Nunes, L. C. (2009). International Co-Movement of Stock Returns: A Wavelet Analysis. *Journal of Empirical Finance*, 11, 632-639.
- Salihoglu, E. (2018). Merkez Bankası Para Politikaları ve Elektronik Para İlişkisi: Türkiye Uygulaması. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Salihoglu, E., Göv, A. (2021). Dijital Emtia Olarak Bitcoin’e Yatırım Portföyünde Yer Verilmeli mi?: Bitcoin’in Altın, Gümüş ve Petrol Fiyatları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6 (16), 538-554. <https://doi.org/10.25204/iktisad.970269>.
- Sanso, A., Arago, V., Carrion, J. L. (2004). Testing for Change in the Unconditional Variance of Financial Time Series. *Revista de Economia Financiera*, 4, 32-53.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları Kavram-Uygulama-Analiz*. Ankara: Seçkin.
- Sekmen, F. (2017). *Para Teorisi: Kavram-Kuram-Modeller*. Ankara: Seçkin.
- Selmi, R., Mensi, W., Hammoudeh, S., Bouoiyour, J. (2018). Is Bitcoin a Hedge, a Safe Haven or a Diversifier for Oil Price Movements? A comparison with gold. *Energy Econ.* 74, 787–801. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.007>.
- Shahzad, S.J.H., Bouri, E., Roubaud, D., Kristoufek, L., Lucey, B. (2019). Is Bitcoin a better safe-haven investment than Gold and commodities? *Int. Rev. Financ. Anal.* 63, 322–330. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2019.01.002>
- Sherman, N. (2018). A Behavioral Economics Approach to Regulating Initial Coin Offerings. *The Georgetown Law Journal*, 107, 17-35.

- Shin, Y., Yu, B., Greenwood-Nimmo, M. (2011). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*, 13, 281–314.
- Sim, N., Zhou, A. (2015). Oil Prices, US Stock Return, and the Dependence between Their Quantiles. *Journal of Banking and Finance*, 55, 1-8.
- SRB. (2019). *The Upside & Downside of Shariah Compliance in Security Tokens & Dex-Offerings*. <https://shariyah.net/wp-content/uploads/2021/05/The-upside-and-downside-of-Shariah-compliance-in-Security-Tokens-and-Dex-Offerings.pdf> (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- Suratkar, S., Shirole, M., Bhirud, S.: Cryptocurrency Wallet: a Review. In: 2020 4th International Conference on Computer, Communication and Signal Processing (ICCCSP), pp. 1–7. IEEE (2020)
- Swan, M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a New Economy*. California: O'Reilly Media Inc.
- Symitsi, E., Chalvatzis, K. J. (2018). Return, Volatility and Shock Spillovers of Bitcoin with Energy and Technology Companies. *Economic Letters*, 170, 127-130. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.06.012>
- Symitsi, E., Chalvatzis, K. J. (2019). The Economic Value of Bitcoin: a Portfolio Analysis of Currencies, Gold, oil and Stocks. *Res. Int. Bus. Finance*, 48, 97–110. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.12.001>.
- Syuhada, K., Suprijanto, D., Hakim, A. (2021). Comparing Gold's and Bitcoin's Safe-Haven Roles against Energy Commodities during the COVID-19 Outbreak: A Vine Copula Approach. *Finance Research Letters*, 102471. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102471>.
- Şahin, E. E., Şahin, İ. E. (2020). *Finansın Dijital devrimi: Blokzincir ve Kripto Paralar*. Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Taylor, S. J. (1986). Forecasting the Volatility of Currency Exchange Rates. *International Journal of Forecasting*, 3, 159-170.
- Thorn, R. S. (1976). *Introduction to Money and Banking*. New York: Harper and Row.
- Tiwari, A. K., Raheem, I. D., Kang, S. H. (2019). Time-Varying Dynamic Conditional Correlation between Stock and Cryptocurrency Markets Using the Copula-ADCC-EGARCH Model. *Physica A*, 535, 122295. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.122295>
- Toda, H.Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250.
- Torrence, J. C., Webster, P.J. (1999). Interdecadal Changes in the Enso-Monsoon System. *J. Clim.*, 12, 2679–2690.
- Trabelsi, N. (2018). Are There any Volatility Spill-Over Effects among Cryptocurrencies and Widely Traded Asset Classes? *J. Risk Financ. Manag.* 11 (4), 66. <https://doi.org/10.3390/jrfm11040066>.
- Tsay, R. S. (2013). *Multivariate Time Series Analysis: With R and Financial Applications*. NY: John Wiley & Sons.

- TÜBİTAK, (2018). *Blokszincir Teknolojileri*. <https://blokszincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blokszincir-teknolojileri/> (Erişim Tarihi: 15.07.2022).
- Ugarte, J. L. R. (2018). Distributed Ledger Technology (DLT): Introduction. *Economic Bulletin*, 4/2018. [https://www.semanticscholar.org/paper/Distributed-ledger-technology-\(DLT\)-%3A-introduction.-Ugarte/c32a5d9a778e06904eef2575bab87682cb9a21ab](https://www.semanticscholar.org/paper/Distributed-ledger-technology-(DLT)-%3A-introduction.-Ugarte/c32a5d9a778e06904eef2575bab87682cb9a21ab)
- UK (United Kingdom). (2018). *Crypto Assets Taskforce: Final Report*. HM Treasury, Financial Conduct Authority, Bank of England. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/752070/cryptoassets_taskforce_final_report_final_web.pdf
- Urom, C., Abid, I., Guesmi, K., Chevallier, J. (2020). Quantile Spillovers and Dependence between Bitcoin, Equities and Strategic Commodities. *Econ. Modell.* 93, 230–258. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.07.012>
- Urquart, A., Zhang, H. (2019). Is Bitcoin a Hedge or Safe Haven for Currencies? An Intraday Analysis. *International Review of Financial Analysis*, 63, 49-57.
- Usta, A., Doğanekin, S. (2019). *Blockchain 101*. Bankalararası Kart Merkezi. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2019/08/15082019_kitap.pdf?ysclid=16y93dh43a74545676
- Ünal, G., Uluç, Ç. (2020). Blok Zincir Teknolojisi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13 (2), 167-175.
- V.R. Daka, S. Basu, Assessing Performance of Liquidity Adjusted Value at Risk Models, *Int. J. Financ. Res.*, 7 (5), 87–98.
- Van der Weide, R. (2002). GO-GARCH: a Multivariate Generalized Orthogonal GARCH Model. *J. Appl. Econometr.*, 17, 549–564.
- Vapnik, V. (1995). *The Nature of Statistical Learning Theory*. New York: Springer.
- Velmurugadass, P., Dhanasekaran, S., Shasi Anans, S., Vasudevan, V. (2021). Enhancing Blockchain Security in Cloud Computing with IoT Environment Using ECIES and Cryptography Hash Algorithm. *Materials Today: Proceedings*, 37, 2653-2659. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.08.519>
- Wang, G., Tang, Y., Xie, C., Chen, S. (2019). Is Bitcoin a Safe Haven or a Hedging Asset? Evidence from China. *Journal of Management Science and Engineering*, 4, 173-188. <https://doi.org/10.1016/j.jmse.2019.09.001>.
- Watson, A. M. (1967). Back to Gold and Silver. *Economic History Review*, 20 (1), 1-34.
- Weatherford, J. (2019). *Para: Deniz Kabuğundan Sanal Paraya* (Çev: İ. Korkmaz). İstanbul: Maya Kitap.
- Wikipedia. (2022a). Bretton Woods Sistemi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bretton_Woods_Anla%C5%9Fmas%C4%B1 (Erişim Tarihi:10.05.2022)
- Woodford, M (2003), *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*, Princeton University Press, Princeton.
- Yaga, D., Mell, P., Roby, N., Scarfone, K. (2018). *Blockchain Technology Overview*. U.S. Department of Commerce: USA. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1906/1906.11078.pdf>
- Yay, G. G. (2012). *Para ve Finans: Teori-Politika*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Yaz, D. A. (2021). *Antik Çağdan Geleceğe Para*. Timaş Yayınları: Ankara.
- Zetzsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W. (2019). Regulating LIBRA: The Transformative Potential of Facebook's Cryptocurrency and Possible Regulatory Responses. *European Banking Institute Working Paper Series*, July 2019. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3414401
- Zhang, Y.J., Bouri, E., Gupta, R., Ma, S. J. (2021). Risk Spillover between Bitcoin and Conventional Financial Markets: an Expectile-based Approach. *North American Journal of Economics & Finance*, 55, 101296. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101296>.
- Zhao, J.L., Fan, S., Yan, J., 2016. Overview of Business Innovations and Research Opportunities in Blockchain and Introduction to the Special Issue. *Financial Innovation*, 2 (1), 28.
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H. N., Chen, X., Wang, H. (2018). Blockchain Challenges and Opportunities: a Survey. *Int. J. Web and Grid Services*, 14 (4), 352-375.
- cci30.com (Erişim Tarihi: 18.06.2022)
- coinmarketcap.com/ (Erişim Tarihi: 18.08.2022)
- dergipark.org.tr/tr/download/article-file/719481 (Erişim Tarihi: 28.08.2022)
- electrum.org (Erişim Tarihi: 15.06.2022)
- en.bitcoin.it/wiki/Mining (Erişim Tarihi: 17.06.2022)
- ripple.com (Erişim Tarihi: 18.07.2022)
- sputniknews.com.tr/20180921/dunyada-ticaret-savaslari-tirmanmasi-siyasi-sonuc-kaza-olasiligi-artiyor-1035331773.html (Erişim Tarihi: 28.08.2022)
- sputniknews.com.tr/20200309/-dso-koronavirusun-pandemik-hal-alma-tehdidi-gercekci-oluyor-1041561394.html (Erişim Tarihi: 29.08.2022)
- sputniknews.com.tr/20200309/koronavirusun-uzerine-petrol-sosu-abd-borsalarinda-islemler-otomatik-olarak-durdu-1041560820.html (Erişim Tarihi: 29.08.2022)
- sputniknews.com.tr/20200309/opec-anlasmaya-varamadi-brent-petrol-fiyatlarinda-yuzde-25-dusus-1041557004.html (Erişim Tarihi: 29.08.2022)
- tr.investing.com/news/economy/altn-ve-petrol-dususte-fed-yetkililerinin-konusmalar-bitcoin-piyasada-neler-oluyor-2167945 (Erişim Tarihi: 27.08.2022)
- tr.investing.com/news/world-news/ab-komisyonu-rusya-ve-belarus-kars-yeni-yaptrm-paketi-hazrlad-2275901 (Erişim Tarihi: 29.08.2022)
- tr.investing.com/news/world-news/endonezya-kuresel-fiyatlarn-artmasyla-ihracat-yasagn-gozden-gecirecek-2247402 (Erişim Tarihi: 26.08.2022)
- tr.investing.com/news/world-news/sp-global-rusyadaki-ticari-faaliyetlerini-durduruyor-2276601 (Erişim Tarihi: 29.08.2022)
- tr.wikipedia.org/wiki/2016_Birle%C5%9Fik_Krall%C4%B1k%27%C4%B1n_Avrupa_Birli%C4%9Fi_%C3%BCyeli%C4%9Fi_referandumu (Erişim Tarihi: 26.08.2022)
- uzmancoin.com/solanada-8-binden-fazla-cuzdan-hacklendi-milyonlarca-dolar-calindi/ (Erişim tarihi: 13.08.2022)

- www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyada-koalisyon-gorusemelerinden-bugun-de-sonuc-alinamadi/1055223 (Erişim Tarih: 26.08.2022)
- www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-kovid-19-vaka-sayisi-50-milyonu-gecti/2035777 (Erişim Tarih: 27.08.2022)
- www.aa.com.tr/tr/ekonomi/el-salvador-bitcoin-atilimlariyla-ekonomisini-canlandirmayi-hedefliyor/2480290#:~:text=%C4%B0lk%20olarak%20Bitcoin'in%20E2%80%9Cyasal,tedav%C3%BCle%20sokan%20ilk%20%C3%BCIke%20oldu. (Erişim Tarih: 28.08.2022)
- www.aa.com.tr/tr/ekonomi/enerji-krizinin-dunyayi-derinden-etkilemeye-devam-edecegi-ongoruluyor/2469768 (Erişim Tarih: 29.08.2022)
- www.aa.com.tr/tr/koronavirus/pfizer-ve-biontechin-kovid-19-asisi-3-asama-denemelerde-yuzde-95-etkili-ordu/2048132 (Erişim Tarih: 27.08.2022)
- www.bbc.com/news/world-51318246 (Erişim Tarih: 28.08.2022)
- www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48222100 (Erişim Tarih: 26.08.2022)
- www.bloomberght.com/dunya-genelinde-yeni-tip-koronavirus-vaka-sayisi-12-milyonu-asti-2259694 (Erişim Tarih: 27.08.2022)
- www.dunya.com/finans/haberler/gune-baslarken-ekonomi-ve-piyasalarin-gundemi-29-kasim-2021-haberi-641173 (Erişim Tarih: 27.08.2022)
- www.dw.com/tr/rusya-sputnik-v-a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1-y%C3%BCzde-92-etkili/a-55565045 (Erişim Tarih: 27.08.2022)
- www.halkyatirim.com.tr/pdf/2020/1/1120_Daily-28.01.pdf (Erişim Tarih: 28.08.2022)
- www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/07/12/world-bank-group-support-tops-61-billion-in-fiscal-year-2016 (Erişim Tarih: 26.08.2022)

VELİD EBÜZZİYA (1882-1945)

Yüksel Yıldırım

Velid Ebüzziya (1882-1945)

Yüksel Yıldırım

Yayın No.: 1442
ISBN: 978-625-398-212-6
E-ISBN: 978-625-398-213-3
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak
faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında
yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yıldırım, Yüksel.

Velid Ebüzziya (1882-1945) / Yüksel Yıldırım

1. Basım, X + 478 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça ve dizin var.

ISBN: 978-625-398-212-6

E-ISBN: 978-625-398-213-3

1. Türkiye 2. Basın 3. Gazeteci 4. Velid Ebüzziya 5. Tasvir-i Efkâr 6. Tevhid-i Efkâr

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beştepe Köy Yolu No.: 3 06800 Beştepe-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

VELİD EBÜZZİYA HAYATI 1882-1945	15
1.1. VELİD EBÜZZİYA'NIN AİLESİ	15
1.2. VELİD EBÜZZİYA'NIN EĞİTİMİ	20
1.2.1. Fransız Saint Benoit Lisesi Yılları	24
1.2.2. Darülfünun Hukuk Fakültesi Eğitimi	27
1.2.3. Fransa-Paris Doktora Eğitimi	30
1.2.4. Velid Ebüzzıya'nın Vefatı (11 Ocak 1945)	39
1.3. VELİD EBÜZZİYA'NIN ESERLERİ	60
1.3.1. Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkeb-i Gisudarı	60
1.3.2. Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali	62
1.3.3. Ebüzzıya Takvimi	70
1.3.4. Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi	78

İkinci Bölüm

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBÜZZİYA 1913-1920	95
2.1. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1908-1920)	95
2.2. VELİD EBÜZZİYA'NIN GAZETECİLİĞE BAŞLAMASI VE DİĞER FAALİYETLERİ (1918-1920)	99
2.2.1. Çanakkale Cephesi Muhabirliği	108
2.2.2. İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığı ve Faaliyetleri	110
2.2.3. Şehzadebaşı Karakolu Baskını İzleminleri	121
2.2.4. Malta Sürgünlüğü Günleri (27 Mart 1920- ? 1921)	123
2.3. VELİD EBÜZZİYA'NIN TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1918- 1920)	135

2.3.1. Talat Paşa Hükûmetine Dair Yazıları (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918)	138
2.3.2. Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti İle İlgili Görüşleri (14 Ekim- 9 Kasım 1918)	147
2.3.3. Tevfik Paşa Hükûmeti İle İlgili Düşünceleri (11 Kasım 1918- 4 Mart 1919).....	162
2.3.4. Damat Ferid Paşa Hükûmetlerine Dair Görüşleri (4 Mart 1919- 1 Ekim 1919)	187
2.3.5. Ali Rıza Paşa Hükûmeti İle İlgili Yazıları (3 Ekim 1919- 3 Mart 1920)	208
2.3.6. Salih Paşa Hükûmeti Hakkındaki Düşünceleri (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)	224

Üçüncü Bölüm

TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ SÜRESİNCE VELİD EBÜZZİYA (1921-1925) 227

3.1. TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİ	227
3.2. VELİD EBÜZZİYA'NIN GAZETECİLİĞİ VE DİĞER FAALİYETLERİ	229
3.2.1. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve M.M. Grubu Faaliyetleri	229
3.2.2. Mudanya Mütarekesi'ne Katılması (3- 11 Ekim 1922).....	240
3.2.3. İzmit Basın Toplantısı'na Katılması (16- 17 Ocak 1923).....	267
3.2.4. Lozan Barış Konferansı'na Katılması (23 Nisan- 23 Temmuz 1923).....	271
3.2.5. İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması.....	306
3.2.5.1. Ağa Han'ın Mektubu ve İstanbul İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (8 Aralık 1923- 2 Ocak 1924)	306
3.2.5.2. Şehy Said İsyanı Sonucu Elâzığ İstiklal Mahkemesinde Yargılanması (5 Mart- 13 Eylül 1925).....	316
3.2.5.3. İzmir Suikasti Teşebbüsü Nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesinde İfadesinin Alınması (2 Ağustos 1926).....	321
3.2.6. İzmir Basın Görüşmesine Katılması (4- 22 Şubat 1924).....	334
3.3. VELİD EBÜZZİYA'NIN TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNDEKİ YAZILARI ...	339
3.3.1. Kütahya- Eskişehir Muharebeleri Hakkındaki Düşünceleri	340
3.3.2. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz İle İlgili Yazıları	343
3.3.3. Saltanatın Kaldırılması ve Ankara'nın Başkent Oluşu Hakkındaki Düşünceleri	357
3.3.4. Hâkimiyeti Millî Tartışmaları ve Cumhuriyetin İlanı İle İlgili Yazıları	363

3.3.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Dair Görüşleri	393
3.3.6. Şeyh Said İsyanı Hakkındaki Yazıları	408

Dördüncü Bölüm

VELİD EBÜZZİYA'NIN DİĞER GAZETELERİ (1934- 1944) 415

4.1. ZAMAN GAZETESİ (1934-1936).....	415
4.1.1. Velid Ebüzzıya'nın Zaman Gazetesindeki Yazıları.....	417
4.1.1.1. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyaretine Dair Düşünceleri	418
4.1.1.2. Eğitim ve Ekonomiye Dair Yazıları	423
4.1.1.3. Kadınlara Mebus Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi İle İlgili Görüşleri.....	436
4.2. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ (1940-1944).....	439
4.2.1. Velid Ebüzzıya'nın Tasvir-i Efkâr Gazetesindeki Yazıları	443
4.2.1.1. Köy Enstitüleri İle İlgili Yazıları	443
4.2.1.2. İkinci Dünya Savaşı'na Dair Düşünceleri	448

SONUÇ 453

KAYNAKÇA.....459

DİZİN.....471

ÖZ GEÇMİŞ.....477

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İnönü Vakfı Arşivi

İslami Araştırma Merkezi Ziyad Ebüzziya Evrakı (İSAM- ZE)

Ömer Faruk Şerifoğlu Fotoğraf Arşivi

Taha Toros Arşivi

TBMM İstiklal Mahkemeleri Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Osmanlı Arşivi (BOA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi)

Resmî Yayınlar

Bakırköy Nüfus İdaresi, Abdurrahman Velid Ebüzziya Nüfus Cüzdanı.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara İstiklal Mahkemesi Kararları.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Elâzığ İstiklal Mahkemesi Kararları.

TBMM Tutanak Dergisi

T.C. Resmî Gazete

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Acun, Fatma, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Özgür Yay., 2004.

Ağralı, Ali Fuat, *TBMM Albümü 1. Cilt (1920- 1950)*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Akandere, Osman - Polat, Hasan Ali, *Damat Ferit Hükûmetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları*, Ankara: ATAM Yay, 2011.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitapevi, 2011.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C.1, Ankara: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982.
- Alkan, Turan, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Ağaç Yay., 1993.
- Arar, İsmail, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923)*, İstanbul: Burçak Yay., 1969.
- Arı, İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Milliyet Yay., 1998.
- Belen, General Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY Yay., 2009.
- Bıyıkhoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919- 1921)*, C.1., Ankara: TTK Basımevi, 1959.
- Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, II., İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitapevi, 2006.
- Canelli, Mustafa, *Ebüzziya Tevfik Bey*, Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1994.
- Cebesoy, General Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.
- Coşkun, Nusret Safa, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, Haz. Şaban Özdemir, Ankara: Çolpan Kitap, 2020.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914- 1925)*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2004.
- Çeker, Huzeyfe, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniv. Kültür Yay., 2018.
- Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: ATAM Yay., 2015.
- Çizgen, Ezgi, *Photographyın the Ottoman Empire 1839- 1919*, İstanbul: Haşet Kitapevi A.Ş., 1987.
- Çukurova, Bülent, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardiç Yayınları, 1994.
- Çulcu, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası Hilafetin Sonu*, C.1, İstanbul: Kastaş Yay., 1993.
- Çulcu, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası Hilafetin Sonu*, C. 2, İstanbul: Kastaş Yay. 1993.
- Demirer, Mehmet Arif, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay. 2015.

- Doğan, Avni, *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yay., 1964.
- Ebüzziya, Velid, *Kuyruklu Yıldızlar ve Halley Kevkebi-i Gisudarı*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1912.
- Ebüzziya, Velid, *Tayyarecilik: Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyat-ı Hazırası, İstikbali*, İstanbul: 1913.
- Eğib (Fergan), Eşref, *İstiklal Mahkemelerinde Sebilürreşad'ın Romanı*, Haz. Fahrettin Gün, İstanbul: Beyan Yay., 2005.
- Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Kardeş Matbaa, 1967.
- Ertan, Temuçin F.- Uzun, Hakan- Toker, Mustafa, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921- 31 Aralık 1921*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 59, C. I., 2019.
- Eyicil, Ahmet, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden: Doktor Nazım Bey: 1872- 1926*, Ankara: Gün Yay., 2004.
- Gökçen, Salim, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası*, Ankara: ATAM Yay., 2003.
- Gökpınar, Bahar, "Bir Yaratma Biçimi Olarak Biyografi: Bulgu'danKurgu'ya, Mektupları Işığında Ayşe Leman Karaosmanoğlu", *Otur Baştan Yaz Beni - Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdulhamit Kırmızı, İstanbul: Küre Yay., 2013.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, Haz. İhsan Ilgar, İstanbul: Kervan Yay., 1973.
- Gür, Alim, *Ebüzziya Tevfik Hayatı: Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- Halkın, Leon - E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediylıdız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yay., 1983.
- İnönü, İsmet, *Hatıraları Lozan Antlaşması I.*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yay., 1998.
- İnönü, İsmet, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1993.
- İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaa, 1936.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Ekicigil Yayınevi Matbaası, 1957.
- Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşı-sındakiler*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay. 1964.
- Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, C. 1, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, İstanbul: Milliyet Yayınları Tarih Dizisi 11, 1971.
- Kılıç, Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul: Yedigün Haber Ajansı Yay., 1997.

- Kılıç, Neslihan, *İstiklal Madalyalı Muhalif Bir Gazeteci Velid Ebüzziya*, Ankara: Çolpan Kitap, 2021.
- Kırmızı, Abdulhamit, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Kırmızı, Abdulhamit, "Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları", *Otur Baştan Yaz Beni*, Haz. Abdülhamid Kırmızı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi I.*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık, 2000.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi II.*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık, 2000.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.
- Lässig, Simone, "Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarih Yazımı", *Otur Baştan Yaz Beni – Oto / Biyografiye Taze Bakışlar*, Haz. Abdülhamid Kırmızı, Çev. Canan Özkılıç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.
- Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2019.
- Okyar, Osman – Seyitdanhoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi I.*, Ankara: 1967.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi II.*, Ankara: 1968.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.1., İstanbul: Emre Yayınları, 2000.
- Ortaylı, İlber, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002.
- Özkaya, Yücel, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara: ATAM Yay., 1989.
- Sabit, Nüzhet, *İşe'de Kurkbeş Gün: Mütareke Devri İşe Umun Müdürlüğü Hatıraları*, (Haz. Cüneyd Okay), İstanbul, 2006.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemalettin, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1944.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Ankara: Bilgi Yay., 2016.

- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, C.II., Ankara: Bilgi Yay., 1985.
- Şimşir, Bilal, *Lozan Telgrafları I.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY Yay., 2008.
- Temiz, Ahmet, *Velid Ebüzziya'nın Lozan Mektupları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2007.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 199)*, Ankara: İmaj Yay., 1999.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Millî İktisat 1908- 1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859- 1952*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1952.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, Ankara: Yurt Yay., 1981.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrin Tarihi*, C. II, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrin Tarihi*, C. III, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Türesay, Özgür, "Tarih Yazımı ve Biyografinin Dönüşü", *Halil İnalçık Armağanı 1*, İstanbul: Doğubatu Yay., 2009.
- Türk İstiklal Harbi, *Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs- 24 Temmuz 1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, II (4) 1974.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951.
- Türkgeldi, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütakerelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1948.
- Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1964.
- Uzun, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I.*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II.*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, C. III., İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970- 1971.
- Yeşil, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002.
- Yıldırım, Mehmet Ali, *Dersaadet Sanayi Mektebi, İstanbul Sanayi Mektebi 1868- 1926*, İstanbul: Kitapevi Yay., 2012.
- Yıldırım, Yüksel, *Osmanlı Devleti'nde Uzaktan Eğitim 1902-1907 Ebüzziya Tevfik Bey'den Oğlu Velid'e Edebiyat Dersleri*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2008.
- Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924- 1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

- Akandere, Osman; "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Selçuk İletişim*, 2/1 (2014): 124- 136.
- Akar, Bülent, "Damat Ferit Paşa Hükümetinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Kuvay-ı Milliye Politikaları", *ATAM Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, 1958- 1998, Ankara, 2010.
- Akçuraoğlu, Yusuf, "Nutuk", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1/1 (1929): 1-25.
- Akdağ, Ömer, "Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", *ATAM Dergisi*, 14/41 (1998): 488- 512.
- Akgül, Hilal, "Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7 (2005): 1-42.
- Akyıldız, Ali, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 50 (2017): 219-242.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, "XV. Yüzyıla Ait Bir Mektup Örneğinin Diplomatik Dil, Üslup ve Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2018): 171-183.
- Atuk, M. Volkan, "İran Şahu Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17/35 (2017): 219- 247.
- Aydın, Hakan, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 553- 569.
- Aydın, Nurhan-Ergün, Elif, "Misakımilli ve Günümüze Yansımaları", *Yeni Türkiye*, 93 (2017): 711- 739.
- Balcı, Meral, "İngiliz General Allenby'nin Filistin ve Suriye'deki Faaliyetleri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI/1 (2019): 63-77.
- Başarı Mehtap, "1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere'nin "Anadolu Barışı"na Bakışı", *DTCF Dergisi*, 62/1 (2022): 209- 238.
- Bozaslan, Neslihan Bolat, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar: Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16/1 (2017): 129- 135.
- Budak, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, 71 (2020): 445-472.
- Cicioğlu, Hasan, "Osmanlı Döneminde Kurulan İlk Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2019): 21-28.
- Çavdar, Necati, "Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, (2017): 628-644.
- Çavdar, Necati, "Mütareke Dönemi'nin İlk Aylarında İstanbul'da Ekmek Meselesi", *Belleten*, 78/281 (2014): 287- 314.

- Dağlar, Oya, “Emrullah Efendi- Tevfik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultani Hadise- si)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2 (2006): 27-47.
- Değerli, Esra S., “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Antan- tı”, *Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2008): 115- 134.
- Demiraslan, Tekin – Bolat, Bengül Salman, “1923 Seçimleri ve Basın”, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/36 (2014): 140- 165.
- Demirhan, Hasan, “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması”, *Asia Minor Studies*, 7/2 (2019): 201-219.
- Ekinikli, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış*, 6/11 (2012): 151- 163.
- Ergin, Koray, “İttihat ve Terakki Dönemi Milli İktisat Anlayışı (1913- 1918)”, *Akdeniz Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2017): 114- 127.
- Ertan, Temuçin Faik, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *ATAM Dergisi*, 6/18 (1990): 615-626.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, “Ebuzziya Tevfik”, *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri*, İstan- bul, (1933): 375.
- Gözcü, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016): 133- 169.
- Güven, Cemal, “Misakımillî: Türkiye’nin İstiklal ve İstikbal Esasları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (2018): 107- 125.
- Kayıran, Mehmet, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *ATAM Dergisi*, Ankara, 5/15 (1989): 639- 664.
- Kaynar, Hakan, “Mektuplarla Tarih: Cumhuriyet ve Aşk”, *Kebikeç*, 40 (2015): 157-186.
- Kelkitli, Fatma Aslı, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Denge Politikası Denemesi: Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/2 (2017): 423-443.
- Kılıçoğlu, Çiğdem Cihangir, “Lozan Barış Konferansı’nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan” *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaş- ması Özel Sayısı), 53 (2013): 129-154.
- Kırmit, Ömer Faruk, “İzmir’in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingle- ri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (2020): 13-29.
- Koray, Enver, “Yeni Osmanlılar”, *Bellekten*, XLVII /186 (1983): 563-582.
- Kurşun, Zekeriya, “İbrahim Hakkı Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21 (2000): 311- 314.
- Mazıcı, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18 (1996): 131- 154.
- Okan, Niyazi Ahmet, “Meşhur Kitap Meraklılarını Ziyaret”, *Kitap ve Kitapçılık*, 6 (1936): 10.

- Özcan, Abdülkadir, "Mehmed Tevfik Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28 (2003): 536- 537.
- Özcan, Tahsin, "Zeynelabidin Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44 (2013): 366- 367.
- Özdemir, Nuray, "Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını", *Belgi*, 21 (2021): 1- 22.
- Özgür, Hüseyin – Azaklı, Sedat, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1 (2001): 153- 172.
- Özkaya, Yücel, "Mustafa Kemal Paşanın Silah Arkadaşı Kazım Karabekir Paşa'nın Siyasi Hayatı", *Atatürkçü Bakış*, 1/2 (2002): 43-52.
- Pakalın, Mehmed Zeki, "Ebüzziya Tevfik Bey", *Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2008): 51- 64.
- Saraçoğlu, Cemalettin, "Devlet Parasını Reddeden Gazeteci", *Yirminci Asır*, 147, 1955.
- Sarıkaya, Makbule, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34 (2007): 321- 338.
- Saydam, Abdullah, "Osmanlı Harbiyesinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid dönemi)", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1 (2019): 1-35.
- Selvi, Haluk, "Sivas Kongresi ve Damat Ferit Hükümeti'nin İstifası", *ATAM Dergisi*, 18/54 (2002): 849- 873.
- Sertoğlu, Mithat, "Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları (Gizli Belgelerle)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 22 (1969): 28- 40.
- Sezer, Ayten, "Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", *ATAM Dergisi*, 14/42 (1998): 889-905.
- Sofuoğlu, Adnan, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askerî Birlik Oluşturma Çabası", *ATAM Dergisi*, 18/52 (2002): 37- 87.
- Sungu, İhsan, "Ebüzziya Tevfik", *Aylık Ansiklopedi*, No.9, İstanbul, 1945, 268.
- Sükan, Bige, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 54 (2014): 195- 222.
- Sümer, Mine, "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Muhtıra", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/ 4-5 (1966): 237- 245.
- Sürmeli, Serpil, "Ebüzziyazade Velid Bey'in Kaleminden Lozan Konferansı Dönüşü İsmet Paşa'yı Gülcemal Vapurunda Köstence'de Beklerken (10-16 Şubat 1923)", *Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53 (2013): 267-284.
- Sürmeli, Serpil, "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr", *Atatürk Yolu Dergisi*, 45 (2010): 103-116.
- Şahin, Cemile – Şahin, İsmail, "İşgal ve Göç: İzmir Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19 (2021): 257- 275.

- Şen, İsmail, “Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 537-559.
- Şen, İsmail, “Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 537-559.
- Şimşir, Bilal, “Ankara'nın Başkent Oluşu”, *ATAM Dergisi*, 7/20 (1991): 189- 222.
- Tekeli, İlhan, “Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?”, *Tarih Vakfı Dördüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, İstanbul, 12-14 Ekim 2001, 1-8.
- Tekir, Süleyman, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX Özel Sayı, (2019): 29- 61.
- Türesay, Özgür, “An Almanac for Ottoman Women: Notes on Ebüzziya Tevfik's Takvimü'n-nisâ (1317/1899)”, *A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives*, Leiden, in Anastasia Falierou & Duygu Köksal (eds.), E. J. Brill, (2013): 225-248.
- Türkmen, Zekeriya, “İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 53 (2002): 319- 372.
- Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 395-419.
- Utku, Nihal Şahin, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013): 263-290.
- Uzun, Hakan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükûmetleri ve Programlarının Analizi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 65 (2019): 415- 447.
- Ülker, İbrahim, “İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/1 (2015): 177- 200.
- Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk- Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *ATAM Dergisi*, 8/23 (1992): 273- 308.
- Zeyrek, Şerafettin, “Amasya Mülakatı”, *ATAM Dergisi*, 5/14 (1989): 467- 477.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

İkdam

Tanin

Tasvir (1945)

Tasvir-i Efkâr (1918- 1920)

Dergiler

Cep Takvimi, (1944)

Hafta Mecmuası

Mecmua-i Ebüzziya

Rabi-i Marifet

Ebüzziya Takvimi, (1310- 1316)

Ebüzziya Takvimi, (1944- 1945)

Yedigün

Velid Ebüzziya (1882-1945)

Tasvir-i Efkâr, (1940- 1944)

Tercümanı Hakikat

Tesfir-i Efkâr, (1914- 1918)

Tevhid-i Efkâr, (1921- 1925)

Yeni Tasvir-i Efkâr, (1910- 1912)

Zaman, (1934- 1936)

Yirminci Asır

Kitap ve Kitapçılık Mecmuası

Türk Tarihi Encümeni Mecmuası

Tezler

Aydın, Nermin Zahide, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880-1926)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Baylı, Gülnaz Gezer, *Türkiye’de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014.

Bilgen, Bahar, *Dönemin Basınuna Göre 1919 Seçimleri ve Meclisi Mebusan’ın Oluşturulması*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Boztaş, Şener; *Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye- Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri Ekim- Aralık 1918*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.

Çakmak, Ferdi, *Türk İstiklal Harbi’nde Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (10- 24 Temmuz 1921)*, Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2019.

Fındık, Mehmet Barış; *İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Muhalif Bir Kişilik*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Göl, Hacer, *Millî Mücadele Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kıraç, Tahir Olcay; *Türkiye’de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler: 1908-1938*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Kılıç, Neslihan, *Abdurrahman Velid Ebüzziya: Dönemi ve Gazeteciliği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Sencer, Aslı Nur, *Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934- 1950)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

Türesay, Özgür; *ÊtreIntellectual À La Fin De l’Empire Ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) Et Son Temps*, Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü, 2008.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Aylık Ansiklopedi

Fen ve Sanat Halk Ansiklopedisi

İstanbul Ansiklopedisi

Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri

Sicill-i Osmani Zeyli

TDV İslam Ansiklopedisi

Türk Ansiklopedisi

İnternet Kaynakları

Dumas; Alexandre, Üç Silahşorlar, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9C%C3%A7_Silah%C5%9Forlar, Erişim Tarihi, 18.02.2020)

SciencesPo, <https://www.sciencespo.fr/en>, Erişim Tarihi: 21.01.2021.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Alev Ebüzziya, 1938 İstanbul doğumlu 6 Aralık 2018 tarihinde Mail ile yapılan görüşme.

Doç. Dr. Özgür TÜresay ile Messenger ile 19 Ocak 2021 tarihinde yapılan görüşme.

Ömer Faruk Şerifoğlu 1967 Gaziantep Doğumlu Mayıs 2019 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Tevfik Talha Ebüzziya, 1941 İstanbul Doğumlu Mayıs 2019 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Genişletilmiş 2. Basım

KAVRAMDAN UYGULAMAYA TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİ

Editörler
Dr. Özlem Köroğlu
Dr. Özlem Güzel

KAVRAMDAN UYGULAMAYA TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİ

Editörler: Dr. Özlem Köroğlu ve Dr. Özlem Güzel

Yayın No.: 2434

Seyahat ve Turizm No.: 494

ISBN: 978-605-033-045-8

E-ISBN: 978-625-402-308-8

Basım Sayısı: Genişletilmiş 2. Basım, Şubat 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Seda Çelikkaya -seda@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Köroğlu, Özlem., Güzel, Özlem.

Kavramdan Uygulamaya Turist Rehberliği Mesleği / Editörler: Özlem Köroğlu, Özlem Güzel

Genişletilmiş 2. Basım. XXII + 546 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-033-045-8

E-ISBN: 978-625-402-308-8

1. Turizm 2. Turist Rehberi 3. Turist Rehberliği

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Beştepe/Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	v
ÖN SÖZ.....	ix
BİRİNCİ KISIM - TURİST REHBERLİĞİNE GİRİŞ	
1. BÖLÜM - TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİ	1
Uysal Yenipınar	
Giriş.....	1
1.1. Turist Rehberi ve Turist Rehberliği Mesleği	3
1.2. Etimolojik Özellikler ve Turist Rehberliği Kavramı.....	7
1.3. Turist Rehberliği Mesleğinin Özellikleri.....	11
Sonuç ve Değerlendirme.....	18
2. BÖLÜM - TURİST REHBERLİĞİ TERMİNOLOJİSİ	27
Sonay Kaygalak Çelebi	
Giriş.....	27
2.1. Terminoloji Kavramı	28
2.2. Turist Rehberliğinde Terminolojinin Önemi.....	28
2.3. Turist Rehberliği Terminolojisi	29
3. BÖLÜM - TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİNİN TARİHÇESİ	53
Canan Tanrısever	
Giriş.....	53
3.1. Turist Rehberliğinin Etimolojisi.....	54
3.2. Dünyada Turist Rehberliğinin Tarihi Gelişimi.....	55
3.2.1. Antik Çağ.....	55
3.2.2. Orta Çağ.....	58
3.2.3. Rönesans	60
3.2.4. Modern Dönem	61
3.3. Türkiye’de Turist Rehberliğinin Tarihi Gelişimi	63
3.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	63
3.3.2. Cumhuriyet Dönemi	64
Sonuç ve Değerlendirme.....	67

4. Bölüm - TURİST REHBERİ OLMAK.....75

Hasret Ulusoy Mutlu ve Cevdet Avcıkurt

Giriş.....	75
4.1. Turist Rehberliği Eğitimi	76
4.1.1. Dünyada Turist Rehberliği Eğitimi	77
4.1.2. Türkiye’de Turist Rehberliği Eğitimi	83
4.1.2.1. Türkiye’de Örgün Turist Rehberliği Eğitimi.....	85
4.1.2.2. Türkiye’de Yaygın Turist Rehberliği Eğitimi.....	95
4.2. Turist Rehberliği Mesleğine Kabul.....	101
4.2.1. Turist Rehberliği Mesleğine Kabulde Aranılan Koşullar.....	101
4.2.2. Mesleğe Kabul Başvurusu ve Ruhsatname Alma Zorunluluğu.....	101
4.3. Mesleki Standartlar	102
Sonuç ve Değerlendirme.....	104

5. BÖLÜM - TURİST REHBERİNİN ÇALIŞMA ESASLARI 115

Zafer Öter

Giriş.....	115
5.1. Yasal Mevzuat ve Mevzuatın Gelişimi.....	116
5.2. Turist Rehberliğinde Mesleki Örgütlenme.....	118
5.2.1. Turist Rehberleri Birliği (TUREB).....	119
5.3. Turist Rehberlerinin Meslek Odalarına Üyeliği.....	123
5.4. Turist Rehberliği Mesleğinin İcrası.....	126
5.5. Turist Rehberliği Mesleğinde Ücretler.....	127
5.6. Turist Rehberliği Mesleğinde Disiplin ve Cezalar	128
5.7. Turist Rehberliği Mesleğinin Korunması	131
5.8. Turist Rehberliği Mesleğinde Sosyal Haklar ve Vergilendirme	131
Sonuç ve Değerlendirme.....	133

6. BÖLÜM - TURİST REHBERLERİNİN ÖZELLİKLERİ..... 139

Uğur Ceylan

Giriş.....	139
6.1. Turist Rehberlerinin Genel Özellikleri.....	140
6.2. Turist Rehberlerinin Mesleki Özellikleri	147
Sonuç ve Değerlendirme.....	153

7. BÖLÜM - TURİST REHBERLERİNİN ROLLERİ..... 159

Nuray Tetik Dinç

Giriş.....	159
------------	-----

7.1. Turist Rehberlerinin Sergiledikleri Roller.....	161
7.1.1. Enstrümantal Liderlik Rolü.....	170
7.1.2. Sosyal Liderlik Rolü.....	173
7.1.3. Kültürel Ara Buluculuk Rolü.....	175
7.1.4. Yorumlayıcı Rol.....	179
7.1.5. Kaynak Yönetimi Rolü.....	184
Sonuç ve Değerlendirme.....	186

İKİNCİ KISIM - TURİST REHBERLİĞİNDE TUR YÖNETİMİ

1. BÖLÜM - TUR KAVRAMI.....	195
------------------------------------	------------

Serkan Türkmen

Giriş.....	195
1.1. Turların Tarihsel Gelişimi.....	196
1.2. Tur ve Paket Tur Kavramları.....	198
1.3. Tur Çeşitleri.....	200
1.3.1. Süresine Göre Tur Çeşitleri.....	201
1.3.2. Ziyaret Edilen Mekânlara Göre Tur Çeşitleri.....	202
1.3.3. Turistlerin Katılım Amaçlarına Göre Tur Çeşitleri.....	203
1.4. Turist Tipleri.....	204
1.5. Turların Özellikleri.....	205
1.6. Paket Turların Tercih Nedenleri.....	206
1.7. Türkiye’de Yapılan Turların Genel Hatları, Özellikleri ve Güzergâhları.....	208
1.7.1. Yerli Turistlere Yönelik Turlar.....	208
1.7.2. Yabancı Turistlere Yönelik Turlar.....	210
Sonuç ve Değerlendirme.....	211

2. BÖLÜM - TUR YÖNETİMİ KAVRAMI.....	219
---	------------

İlker Şahin ve Caner Ünal

Giriş.....	219
2.1. Tur Yönetimi Kavramının Tanımı.....	222
2.2. Tur Yönetiminin Önemi.....	224
2.3. Tur Yönetiminde Görev Alan Elemanlar, Görevleri, Yetki ve Sorumlulukları.....	226
2.3.1. Operasyon Müdürü.....	226
2.3.2. Operasyon Sorumlusu.....	227
2.3.3. Rezervasyon Sorumlusu.....	227
2.3.4. Tur Lideri.....	228
2.3.5. Grup Başkanı.....	229

2.3.6. Turist Rehberi	230
2.3.7. Yerel Rehberler ve Müze Rehberleri	231
2.3.8. Apranti Rehber	232
2.3.9. Bölge Sorumlusu (Bölge Yöneticisi, Bölge Rehber Sorumlusu)	232
2.3.10. Repler	233
2.3.11. Transfer Sorumlusu (Transfer Şefi)	234
2.3.12. Transfermen (Transferci, Transfer Elemanı, Karşılıyıcı)	234
2.4. Tur Yönetiminde Turist Rehberlerinin Rolü ve Önemi	235
2.5. Rehberli Turların Tercih Nedenleri	239
2.6. Tur Yönetiminde Turist Rehberlerinin Yetki ve Sorumlulukları	240
2.6.1. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin Turistlere Karşı Sorumlulukları	241
2.6.2. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin Destinasyon Kaynaklarına Karşı Sorumlulukları	241
2.6.3. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin Yerel Toplumlara Karşı Sorumlulukları	241
2.6.4. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin İşverenlerine Karşı Sorumlulukları	242
2.6.5. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin İdari Yönetimlere Karşı Sorumlulukları	242
2.6.6. Tur Yönetiminde Turist Rehberinin Kendilerine Karşı Sorumlulukları	242
2.7. Tur Yönetiminde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	242
Sonuç ve Değerlendirme	246
3. BÖLÜM - TUR YÖNETİMİNE GİRİŞ	251
Nermin Ayaz	
Giriş	251
3.1. İş Organizasyonu Yapmak	253
3.1.1. Tur Yönetimi Açısından Tur Çeşitleri	253
3.1.2. Tur Operasyonu Çeşitleri	255
3.1.3. Tur Yönetimi Personeli Görev ve Sorumlulukları	256
3.2. Tur Öncesi Operasyon Hazırlıkları	257
3.3. Tur Öncesi Turist Rehberinin Hazırlığı	262
3.3.1. Gerekli Araç-Gereç ve Belgelerin Hazırlığı	264
3.3.2. İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Önlemlerin Alınması	269
3.3.3. Kişisel Bakım	270
3.3.4. Diğer İşletmeler ile Bağlantı Kurma, Koordinasyon, Rezervasyon ve İşbirliği	271
Sonuç ve Değerlendirme	273

4. BÖLÜM - TUR YÖNETİMİ UYGULAMASI..... 277

Ali Türker

Giriş.....	277
4.1. Turistlerin Karşılınması ve İlk İzlenim	278
4.2. Tur Oryantasyonu ve Kurallarının Aktarımı	283
4.2.1. Tur Oryantasyonu.....	284
4.2.2. Tur Kurallarının Aktarımı	286
4.3. Tur Rotasının Aktarımı	289
4.4. Ziyaret Edilen Yerler ile İlgili Bilgi Aktarımı	290
4.5. Yerel Kültürün Aktarımı.....	293
4.6. Hikâye Anlatımı	295
Sonuç ve Değerlendirme.....	297

5. BÖLÜM - TURUN SONLANDIRILMASI İŞLEMLERİ 301

Azade Özlem Çalık

Giriş.....	301
5.1. Tur Sonu İşlemlerinin Yapılması.....	303
5.2. Tur Sonu İşlem Belgeleri	305
5.2.1. Harcama Formu / Tur Masraf Pusulası.....	306
5.2.2. Etkinlik Raporu	308
5.2.3. Tur Değerlendirme Anketi.....	309
5.2.4. Rehber Değerlendirme Anketi.....	310
5.3. Tur Sonrası İşlemler	312
5.3.1. Tur Sonrası Turist Rehberlerinin Yerine Getirmekle Yükümlü Olduğu İşlemler.....	312
5.3.2. Tur Sonrası Şikâyet Denetimi	315
5.3.3. Tur Sonrası Acenta İşlemleri	318
Sonuç ve Değerlendirme.....	319

6. BÖLÜM - TURLARDA YAŞANILABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 323

Gülbin Aytekin İnce

Giriş.....	323
6.1. Turistten Kaynaklanan Sorunlar	325
6.1.1. Hastalıklar ve Ufak Kazalar.....	325
6.1.2. Bagajların Kaybolması.....	328
6.1.3. Turistlerin Kişisel Eşyalarını Bir Yerlerde Unutmaları.....	328
6.1.4. Eğitim, Kültür ve Yaş Farklılıkları Gibi Sebepler Yüzünden Yaşanan Sorunlar.....	329

6.1.5.	Turistlerin Kasıtlı Olarak Sordukları Rahatsız Edici Sorulardan Kaynaklanan Sorunlar	331
6.2.	Tur Programının Tam Olarak Uygulanmamasından Kaynaklanan Sorunlar	332
6.3.	Satıcıların Turistleri Rahatsız Etmelerinden Kaynaklanan Sorunlar	333
6.4.	Hizmet Alınan İşletmelerden Kaynaklanan Sorunlar	335
6.4.1.	Otellerle Karşılaşılan Sorunlar	335
6.4.1.1.	Otelin Belirtilen Nitelikleri Taşımaması	336
6.4.1.2.	Otel Personelinin Niteliksiz ve Yetersiz Olması	336
6.4.1.3.	Otel Rezervasyonunda Yaşanan Sıkıntılar.....	337
6.4.2.	Yiyecek İçecek İşletmelerinde Karşılaşılan Sorunlar	339
6.4.2.1.	Yiyecek Kalitesinin Düşük Olması	339
6.4.2.2.	Personelin Yetersiz Olması	339
6.4.3.	Müze ve Ören Yerlerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	340
6.4.4.	Satış Yerleri ile İlgili Yaşanan Sorunlar.....	341
6.4.4.1.	Fiyatların Birbirinden Farklı Olması	341
6.4.4.2.	Ürünlerin Sonradan Defolu veya Hasarlı Çıkması	341
6.4.5.	Acentalar ile Yaşanan Sorunlar	342
6.4.5.1.	Parasal Sorunlar.....	343
6.4.5.2.	Seyahat Acentalarının Rehberi Tam Olarak Bilgilendirmemesi.....	344
6.4.5.3.	Mesleğin Acentalar Tarafından Ciddiye Alınmaması ve Komisyona Zorlanması	345
6.4.5.4.	Sigorta Primlerinin Yatırılmaması veya Eksik Yatırılması.....	347
6.4.6.	Ulaştırma Hizmetlerinde Karşılaşılan Sorunlar	347
6.4.6.1.	Araçların Eski veya Bakımsız Olması	348
6.4.6.2.	Sürücülerin Yolu Bilmemesi	349
6.4.6.3.	Sürücülerin Turistlerden Bahşiş İstemesi İçin Rehber Baskı Yapmaları.....	349
6.4.6.4.	Sürücülerin Eğitimsiz Olması ve Turistlere Karşı Uygunsuz Davranışları.....	350
6.4.6.5.	Beklenmeyen Olağandışı Durumlar	351
6.5.	Mesleğin Özelliğinden Kaynaklanan Sorunlar	352
6.5.1.	Fiziki Güce Dayalı Olması	352
6.5.2.	Mevsimsellik Özelliğinden Dolayı Gelir Düzeyinin Dengeli Olmaması	352
6.5.3.	İş Güvencesinin Olmaması	353
6.5.4.	Mesleğin Aile Hayatını Etkilemesi	353
6.6.	Turist Rehberinden Kaynaklanan Sorunlar	354
6.6.1.	Eğitim ve Bilgi Eksikliği.....	354

6.6.2. Tecrübe Eksikliği.....	355
6.6.3. İletişim ve Yönetim Becerisi Eksikliği.....	356
6.7. Kaçak ve Gölge Rehberlik Sorunu.....	357
6.7.1. Kaçak Rehberlik Sorunu	357
6.7.2. Gölge Rehberlik Sorunu	358
6.8. Diğer Bazı Sorunlar.....	358
Sonuç ve Değerlendirme.....	360

ÜÇÜNCÜ KISIM - TUR YÖNETİMİ BAŞARISINI ETKİLEYEN KONULAR

1. BÖLÜM - TURİST REHBERLİĞİNDE ETİK..... 369

Nalan Albuz ve Gözde Oğuzbalaban

Giriş.....	369
1.1. Etik Kavramı	370
1.2. Turizmde Etik.....	371
1.3. Turist Rehberliği Meslek Etiği	374
1.4. Dünyada Turist Rehberliği Mesleğine Yönelik Uygulanan Etik İlkeler	377
1.5. Turist Rehberlerinin Mesleki İlişkilerinde Etik İlkeler.....	379
1.5.1. Turist Rehberlerinin Misafirlerle İlişkilerinde Etik İlkeler	379
1.5.2. Turist Rehberlerinin Meslektaşlarıyla İlişkilerinde Etik İlkeler.....	381
1.5.3. Turist Rehberlerinin Tur Ekibiyle (Şoför ve Rehber Yardımcısı) İlişkilerinde Etik İlkeler	382
1.5.4. Turist Rehberlerinin Toplumla İlişkilerinde Etik İlkeler.....	383
1.5.5. Turist Rehberlerinin Turizm İşletmeleriyle İlişkilerinde Etik İlkeler	383
1.5.5.1. Seyahat İşletmeleriyle İlişkilerinde Etik İlkeler	383
1.5.5.2. Konaklama ve Yiyecek İçecek İşletmeleriyle İlişkilerinde Etik İlkeler.....	385
1.5.5.3. Alışveriş İşletmeleriyle İlişkilerinde Etik İlkeleri	386
Sonuç ve Değerlendirme.....	387

2. BÖLÜM - SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMIYLA TURİST REHBERLERİNİN SORUMLU DAVRANIŞLARI..... 393

Özlem Güzel ve Gökhan Köksal

Giriş.....	393
2.1. Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı	394
2.2. Sorumluluk, Sorumlu Turizm ve Sorumlu Davranış	396
2.3. Sürdürülebilirlik Bağlamında Sorumlu Rehber Davranışlarının Önemi	397
2.4. Sorumlu Rehber Davranışları	398
2.4.1. Saygı ve İlişkiler Bağlamında Rehber Davranışları.....	398

2.4.2. Sosyal ve Ekonomik Etkileşim Bağlamında Rehber Davranışları.....	402
2.4.3. Çevre ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Rehber Davranışları	404
2.4.4. Yardım ve Bağışlar Bağlamında Rehber Davranışları.....	406
2.4.5. Turlarda Sorumlu Rehber Davranışları.....	407
Sonuç ve Değerlendirme.....	411
3.BÖLÜM - GRUP MOTİVASYONU	415
Özlem Köroğlu	
Giriş.....	415
3.1. Grup Kavramı	416
3.2. Grupların Oluşum Süreci	418
3.3. Grup Motivasyonu	422
3.3.1. Etkili Bir İletişim Kurmak ve Etkileşim Yaratmak	425
3.3.2. Grup Psikolojini Anlamak.....	427
3.3.3. Başarılı Liderlik Davranışı Sergilemek	428
3.3.4. Grup Uyumunu Motive Etmek.....	429
3.3.5. Grup Çatışmalarını Önlemek.....	432
3.3.6. Grup Moralini Yüksek Tutmak.....	434
Sonuç ve Değerlendirme.....	435
4. BÖLÜM - BİREYSEL GELİŞİM	441
Ayşen Acun Köksalanlar ve Ahmet Köroğlu	
Giriş.....	441
4.1. Bireysel Gelişim ve Önemi.....	442
4.2. Turist Rehberliğinde Bireysel Gelişimin Önemi ve Nedeni.....	443
4.3. Turist Rehberliğinde Bireysel Gelişim Yöntemleri.....	445
4.3.1. Yaşam Boyu Öğrenme.....	445
4.3.2. Özgüven Geliştirme.....	448
4.3.3. İletişim Becerileri.....	450
4.3.4. İzlenim Yönetimi	450
4.3.5. Kişisel Marka Oluşturma.....	454
4.3.6. Zaman Yönetimi.....	456
4.3.7. Bireysel İmaj Yönetimi.....	459
4.3.8. Örgütsel Destek.....	461
4.4. Bireysel Gelişim Engelleri.....	464
Sonuç ve Değerlendirme.....	465

5. BÖLÜM - YENİ NESİL TURİST REHBERLİĞİ	477
Hande Akyurt Kurnaz ve Funda Ön	
Giriş.....	477
5.1. Yeni Nesil Turizm ve Yeni Nesil Turist	478
5.2. Turist Rehberliğinde Dijital Dünya.....	480
5.2.1. Mikrofon Sistemlerine Genel Bakış.....	481
5.2.2. Mobil Turist Rehberleri.....	482
5.2.3. Akıllı Şehirler	487
5.2.4. İnteraktif (Etkileşimli) Uygulamalar	489
5.3. Turist Rehberliğinde Sosyal Ağlar ve Örnekleri	495
5.3.1. Facebook.....	498
5.3.2. Instagram.....	500
5.3.3. Blog.....	502
5.3.4. Tripadvisor	504
5.3.5. LinkedIn	506
Sonuç ve Değerlendirme.....	507
6. BÖLÜM - ŞİKÂYET YÖNETİMİ	519
Tolga Fahri Çakmak ve Şeyma Özkan	
Giriş.....	519
6.1. Şikâyet Yönetimi Kavramı	520
6.1.1. Şikâyet Yönetim Süreci.....	522
6.1.2. Şikâyet Yönetiminin Amaçları ve Önemi	523
6.1.3. Müşteri Şikâyet Davranışı	524
6.1.3.1. Özelliklerine Göre Şikâyet Eden Müşteriler.....	525
6.1.3.2. Şikâyet Davranışında Bulunan Müşteri Türleri.....	526
6.1.4. Şikâyet Kanalları	527
6.1.4.1. Sözlü Şikâyetlerin İletildiği Kanallar	527
6.1.4.2. Yazılı Şikâyetlerin İletildiği Kanallar	527
6.1.4.3. Telefon Kanalıyla Şikâyetlerin İletildiği Kanallar.....	528
6.1.4.4. Elektronik Şikâyet Kanalları	528
6.2. Turist Rehberliği Mesleğinde Şikâyet Yönetimi.....	529
6.2.1. Turist Şikâyetleri	530
6.2.2. İşletme Şikâyetleri.....	531
6.2.3. Şikâyetlere Karşı Alınacak Önlemler.....	534
Sonuç ve Değerlendirme.....	535
BÖLÜM YAZARLARININ ÖZ GEÇMİŞLERİ	541

1. BÖLÜM

TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİ

Uysal Yenipınar*

“Ülkenle, kültürünle, işinle gurur duyduğunu her sözünle, davranışınla göster, tarihin ışığı ancak bu günü aydınlatınca ilginçtir.”

Celal Küçük

Giriş

Turist rehberliği, temeli insan ilişkilerine dayanan, turizm hizmet sektörünün çok yönlü ve önemli profesyonel mesleklerinden biridir. Pek çok meslek sadece başkalarının sorunlarını iş edinmişlerdir, tıp, hukuk, sigorta vb. gibi. Oysa turist rehberliği, insanların bir yıl boyunca hayalini kurdukları, bunun için para biriktirdikleri ve mutlu olmaya kendilerini koşullandırdıkları tatillerinde bir araya gelme şansı sunan nadir mesleklerden biridir. Yabancı kaynaklarda turist rehberi kavramı sıklıkla ‘tur rehberi’ olarak anılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de benimsenen şekliyle ‘turist rehberi ve ‘turist rehberliği mesleği’ kavramlarının kullanımı tercih edilmiştir. Bölümün amacı; mesleğinin önemi, etimolojik kavramları, çok yönlü özellikleri, güçlük ve zorlukları, başarılı olmak için nelerin nasıl yapılması gerektiği teori ve uygulama örnekleri ile bilgi, beceri ve özgüven kazandırmak, mesleğin benimsenmesine katkı sunmaktır. Turist rehberinin kendini çok yönlü geliştirmesi başarısı için en temel etkidir. Turist rehberliği mesleğinin Türkiye’de geçmişi 1880’li yıllara dayanmaktadır. Dönemin dillere destan Şark Expressi Treni (Orient Express), ilk yolculuğuna 4 Ekim 1883 yılında Paris’ten başlamış ve son durağı İstanbul olmuştur. Trenin yolcuları Kraliyet aileleri ve seçkin aileler ile gençlerden oluşmaktadır. Daha sonra tura tüm Avrupa başkentleri ile son durak olan Osmanlı Devleti Başkenti İstanbul

---

* Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü,
uysalyenipinar@mersin.edu.tr

Kaynak Kişiler

- Gökovalı, Ş. (2019). “Turist rehberi kimdir, önder turist rehberi olmanın yolu nedir?” Sözlü görüşme ve mail ile bilgi edinilmiştir. Prof. Dr. ve Gazeteci. 31.06.2019.
- Küçük, C. (2019). “Turist rehberinin tanımı ve etimolojisi”, Yüz yüze sözlü görüşme ve yazılı paylaşım ile bilgi edinilmiştir. Aydın Turist Rehberi, Aydın. 06.07.2019.
- Güngör, A. S. (2019). “İdeal turist rehberi kimdir”, Sözlü görüşme ve yazılı mail paylaşım ile bilgi edinilmiştir. Profesyonel Turist Rehberi, Türkiye Turist Rehberleri Birliği Yönetim Kurulu Üyesi. 14.07.2019.

Kaynakça

- Ahipaşaoğlu, S. (2006). Turizmde Rehberlik, 2. Basım, Ankara: Gazi Kitapevi, Fersa Matbaacılık, ISBN: 975-6009-78-0.
- Akbulut, O. (2006). Ege Bölgesindeki Profesyonel Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunları ve Çözüm Önerilerine Yönelik Bir Araştırma. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Akkaya, A. Y. (2009). Siyasal İletişim Aracı Olarak Medya Kullanımı: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği Üzerine Bir Analiz. Medya ve Kültür. 1. Basım, Derleyen: Nurçay Türkoğlu ve Sevilen T. Alayoğlu, İstanbul: Urban Yayınları.
- Aristoteles. (1991). The Art of Rhetoric, Trans. Introduction and Notes by H.C. Lawsen-Tancred, Penguin Books, England. Aristoteles. (2000). Retorik. Mehmet H. Doğan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2000). Retorik. Mehmet H. Doğan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barnes, J. (1995). The Cambridge Companion to Aristotale. Cambridge: Cambridge University Press.
- Başarır, M. (2015). Siyasal İletişim Sürecinde Lider Üslubunun Seçmen Davranışlarındaki Rolü Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Booth, W. C. (2004). “Bakış Açısı ve Kinaye Mesafesi” Roman Teorisi, Hazırlayan: Philip Stevicik, Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu, 2. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role, Annals of Tourism Research, 12 (1): 5-29.
- Çimrin, H. (1995). Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC’si, Antalya: Akdeniz Kitapevi.
- Geva, A., and Goldman, A. (1991). Satisfaction measurement in guided tours. Annals of Tourism Research, 18, 177-185.
- Gronroos, C. (1978). A service oriented approach to marketing of services. European Journal of Marketing, 12 (3), 588-601.
- Güneş, N. ve Şengül, N. Ç. (2017). Antik Dönemden Günümüze Turist Rehberliği ve Rehber Pirleri, İçinde; Turist Rehberliği Araştırmaları, Öngörüler ve Uygulamalar, Ed. Özlem Güzel, Volkan Altıntaş, İlker Şahin, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, ISBN:978-605-9440-87-5.

- Güngör, N. (2011). İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güzel, F. Ö. (2007). Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü: Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Halis, M., Türkay, O. ve Akova, O. (2010). Turizm Sektörü İçin Toplam Kalite Yönetimi. Şehnaz Demirkol ve Muhsin Halis (ed), Turizm İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetimi, (1. Baskı, s:37-105). İstanbul; Değişim Yayınları.
- Holloway, J. C. (1981). The guided tour: A sociological approach. *Annals of Tourism Research*, VIII (3): 377-402.
- Kaldırım, S. (2019). Paris'ten İstanbul'a Yolcu Kalması: Şark Ekspresi, Son Haber Gazetesi, 19.03.2019, selen.kaldirim@ensonhaber.com, 06.07.2019.
- Karamustafa, K. ve Çeşmeci, N. (2006). Paket tur operasyonunda turist rehberlerinin karşılaştıkları yönetsel sorunlar üzerine bir araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), 70-86.
- Keskin, U., Büyük, K. ve Koç, U. (2013). Yönetsel ve örgütsel açıdan retorik, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 27-40.
- Koroğlu, Ö. and Koroğlu, A. (2012). The Importance of using the emotional intelligence skills for tour guides and their performance. *Management and Education*, 3 (3), 28-35.
- Lewin, R. (2000). Modern İnsanın Kökeni. 10. Basım. Çeviren: Nazım Özüaydın, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplar 62.
- Maki, U. (1995). Diagnosing McCloskey. *Journal of Economic Literature*, 33, 1300-1318.
- Mancini, M. (2001). *Conducting Tours*. 3. Edition, New York: Delmar Publishers.
- Mısırlı, İ. (2017). Genel ve Teknik İletişim, Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar, 9. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, ISBN:978-975-8326-69-3.
- Mossberg, L. L. (1995). Tour leaders and the importance in charter tours. *Tourism Management*, 16 (6), 437-445.
- Ön Esen, F. ve Gülmez, M. (2017). Turizm Rehberliği Eğitimi ve Eğitim Modelleri, İçinde; Turist Rehberliği Araştırmaları, Öngörüler ve Uygulamalar, Ed. F.Özlem Güzel, Volkan Altıntaş, İlker Şahin, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, ISBN:978-605-9440-87-5.
- Önen, N. T. (2013). Phaselis'li entelektüeller I: Theodektes Rhetor, tragedya yazarı ve bir bilmece ustası, *Cedrus The Journal of MCRI*, 1 (2013), 125-150.
- Özer, S. (2006). Hadislerin Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Retorik Analiz: Vadettikleri ve Sınırlılıkları, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı: 2, 233-258.
- Özsarı, R. (2012). Kompozisyon ve Anlatım Biçimleri, Balıkesir: Altın Post.
- Pearce, P. L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. Oxford: Pergamon Press.
- Polat, V. (2008). *Politik Konuşma ve Politik Söylem*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Pond, C. L. (1992). *The professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*. New York: John Wiley and Sons.
- Pond, K. L. (1993). *Presentation and Speaking Skills, The Professional Guide, Dynamics of Tour Guiding*. John Willey&Sun, Inc. New York. ISBN:0-471-28386-X, First Title.

- Resmî Gazete. (2012). Turist Rehberliği Meslek Kanunu, Resmî Gazete Sayı: 28331, 22/06/2012.
- Rüzgar, N. ve Akdemir, A. (2017). Retorik söylemin içerik kalitesi ve etkileme amacına yönelik algının akademisyenler düzeyinde araştırılması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 258-282.
- Ryan, C. and Dewar, K. (1995). Evaluating the communication process between interpreter and visitor. *Tourism Management*, 16 (4), 295-303.
- Schmidt, C. (1979). The guided tour. *Urban Life*, 7, 441-467.
- Soykan, F. (2002). “Profesyonel Turist Rehberliği Kurslarındaki Derslerin Yeniden Değerlendirilmesi ve Türkiye’nin Turizm Coğrafyası Dersine Eleştirel Yaklaşım”, *Turizm Eğitimi Konferansı, Tebliğler (11-13 Aralık 2002)*, 99-105, Ankara.
- Şahin, İ. ve Güzel, F. Ö. (2017). Turist Rehberliğinde Duygusal Zekâ, *Turist Rehberliği Araştırmaları, Öngörüler ve Uygulamalar*, (Ed: Özlem Güzel, Volkan Altıntaş, İlker Şahin), Ankara: Detay Yayıncılık, ISBN: 978-605-9440-87-5.
- Tangüler, A. (2002). Profesyonel Turist Rehberliği ve Profesyonel Turist Rehberlerinin Seyahat Acentası ve Müşteri İlişkileri (Kapadokya Örneği), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TUREB, (2007). Profesyonel Turist Rehberinin El Kitabı, 1. Basım, İstanbul: Şan Ofset, ISBN:978-975-01720-0-7.
- Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. (2014). 26/12/2014 tarih ve 29217 sayılı Resmî Gazete, <http://teftis.ktb.gov.tr/TR-120445/turist-rehberligi-meslek-yonetmeligi.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2019.
- Tutar, H. (2009). Örgütsel İletişim, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Van de Ven, A. H. (2007). *Engaged Scholarship: A Guide for Organizational and Social Research*. New York: Oxford University Press.
- Weiler, B., and Black, R., (2015). *Tour Guiding Research, Insight, Issues and Implications*, UK St Nicholas House: Channel View Publications.
- WFTGA. (2019). www.wftga.org, Erişim Tarihi: 12.07.2019.
- Whipple, T. W., and Thach, S. V. (1988). Group tour management: Does good service produce satisfied customers? *Journal of Travel Research*, 27 (2), 16-21.
- Wong, K., Ap, J. and Sandiford, P. (1998b). Professional tour guiding: An exploratory investigation of current practices. In: Tanyan, Korea. *Conference Proceedings: The Fourth Asia Pacific Tourism Association Conference* (pp. 256–260) August, 18-21.
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel turist rehberliğinde mesleki etik üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 33-34.
- Yavaşgel, E. (2004). *Siyasal İletişim Kavramlar ve Ardındakiler*, Ankara: Babil Yayın Dağıtım.
- Yenipınar, U., Bak, E., ve Çapar, G. (2014). Turist rehberliği meslek kanununun, meslek örgütleri ve öğretim üyelerinin bakış açısı ile değerlendirilmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 86-114.

- Yıldız, R., Kuşluvan, S. ve Şenyurt S. Y. (1997). Turist Rehberliği Öğretiminde Yeni Bir Model: Nevşehir Turist Rehberliği Bölümü Programı ve Değerlendirilmesi, Hafta Sonu Semineri IV, Türkiye’de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rolü, Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, 7-36.
- Zhang, H. Q. and Chow, İ. (2004). Application of importance performance model in tour guides performance: Evidence from mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25, 81-91.

2. BÖLÜM

TURİST REHBERLİĞİ TERMİNOLOJİSİ

Sonay Kaygalak Çelebi*

*“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsen bu nice okumaktır.”*

Yunus Emre

Giriş

Turizm sektörünün önemli paydaşlarından olan turist rehberleri, tur sırasında seyahat acentası, konaklama işletmesi, yiyecek-içecek işletmesi gibi birden çok alt sektörden paydaşlarla ilişki içerisinde. Aynı zamanda misafirlerle kurduğu bire bir ilişkiden dolayı sektörün önemli hizmet sağlayıcılardan biridir. Mesleki anlamda üstlendiği rol itibarıyla son derece stratejik bir konuma sahiptir ve dolayısıyla bilgi sahibi olması gereken konular oldukça fazladır. Ancak bir turist rehberinden beklenen öncelikle mesleki terim ve kavramlara, mesleğin usul ve esaslarına hâkim olmasıdır.

Bölümün temel amacı turist rehberi adaylarının mesleklerini icra ederken karşılaşacağı temel terimleri, kavramları, önemli gün ve olayları öğrenmelerini ve aynı zamanda mesleğe ilişkin temel bilgileri edinmelerini sağlamaktır. Bu amaçla bölümden beklenen çıktılar şunlardır:

- Okuyucu, genel olarak turizm sektörüne ve özelde alt sektörlerle (ulaştırma, konaklama, yeme-içme) ait temel kavramları öğrenir.
- Okuyucu, turist rehberliği mesleğine ilişkin temel bilgileri edinir,
- Okuyucu, turist rehberlerinin tabi oldukları esas ve usuller hakkında bilgi sahibi olur.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, kaygalak.sonay@gmail.com

olduğu her an, turu yönetmesi daha da kolaylaşacaktır. Çünkü turist rehberi karşılaşma ihtimali olan kavramların anlamlarını öğrenecek, mesleğin usul ve esaslar hakkında bilgi sahibi olacak, dikkat etmesi gereken unsurları göz önünde bulunduracak ve en önemlisi bunları sahada uygulayacaktır.

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Turist rehberliği mesleği için terminolojinin önemi nedir?
2. Turist rehberinin terminolojiye hâkim olması çalışma yaşamında ne gibi faydalar sağlar?
3. Turist rehberliği alanında bilimsel çalışmalar ilk ne zaman yapılmaya başlanmıştır? Turist rehberliği bilimsel alanda nasıl bir çalışma ortamına sahiptir? Alanın gelişmesi için neler yapılmalıdır?
4. Turist rehberliği terminolojisinde ilginizi çeken terimler hangileridir? Neden?

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Deneyimli ve fiilen çalışan, eylemli turist rehberine tur sırasında en çok kullandığı terimleri sorup anlamlarını ve hangi amaçla nerede ve nasıl kullanıldıklarını öğreniniz.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- 6236 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu ve Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği'ni inceleyiniz.

Teşekkür: Turist Rehberliği Terminolojisi bölümünde yer alan maddeler, bölüm yazarlarının çok değerli katkılarıyla oluşturulmuştur. Hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Ahipaşaoglu, S. (2001). *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ahipaşaoglu, S. (2002). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, S. (2009). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alan Kılavuzlarının Seçimi, Eğitimi, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2006). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/03/20060328-12.htm>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Angotti, T. (2009). Planning the open-air museum and teaching urban history: The United States in the world context. *Museum International*, 34 (3), 179–188.

- Buran, A. (2012). Bilim alanlarında terimlerin önemi ve “küçürek öykü” terimi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (4), 21-25.
- Chang, J. C. (2010). Tipping perceptions: Taiwanese tour leaders’ perspectives. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 11 (3), 219-241.
- Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, (2019). http://catab.kulturturizm.gov.tr/?_Dil=1, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Çeşmeci, N. (2018). Tur çeşitleri ve turist rehberliği. İçinde Turist rehberliği (edt: Eser, S., Şahin, S. ve Çakıcı, C.), ss. 161-185, Ankara: Detay Yayıncılık.
- European Federation of Tourist Guide Associations. (2019). <https://www.feg-touristguides.com/about.php>, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2019.
- Fisher, D. (2009). Grid–group analysis and tourism: Tipping as a cultural behavior. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 7 (1), 34-47.
- Güzel, K. (2006). *Kruvaziyer Turizminin Türkiye’deki Geleceği*. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hacıoğlu, N. (2000). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Bursa: Vispaş.
- Heung, V. C. S. and Chu, R. (2000). Important factors affecting Hong Kong consumers’ choice of a travel agency for all-inclusive package tours. *Journal of Travel Research*, 39, 52-59.
- ICOM. (2019a). International Museum Day. <https://icom.museum/en/activities/events/international-museum-day/>, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2019.
- ICOM. (2019b). Museum Definition. <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.
- International Tourist Guide Day. (2019). <http://wftga.org/news/international-tourist-guide-day-2019>, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2019.
- IRO. (2019). Tura Çıkarken/Dikkat Edeceğimiz Hususlar/Bilgilendirme. <https://iro.org.tr/tr/164-page-tura-cikarkendikkat-edecegimiz-hususlarbilgilendirme.aspx>, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.
- Kanada Büyükelçiliği. (2019). <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/visit-canada/eta/apply.html>, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2019.
- Kenteris, M., Gavalas, D. and Economou, D. (2009). An innovative mobile electronic tourist guide application. *Pers Ubiquit Comput*, 13, 103–118.
- Kırgız, A. ve Arıkan, İ. (2015). Havayolu ulaştırması. İçinde Turizm ulaştırması (edt: Arıkan, İ.), ss. 123-156, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2014). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2019.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019a). Kuruluş Amacı ve Görevleri. <http://kultur.gov.tr/TR-96130/kurulus-amaci-ve-gorevleri.html>, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019b). Turizm Haftası. <https://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12150/turizm-haftasi.html>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019c). Turist Rehberliği. <http://aregem.kultur.gov.tr/TR-51184/turist-rehberligi.html>, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.
- Law, R. and Wong, R. (2010). Analysing room rates and terms and conditions for the online booking of hotel rooms. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 15 (1), 43-56.
- Luoh, H. F. and Tsaur, S. H. (2013). The effects of age stereotypes on tour leader roles. *Journal of Travel Research*, 53 (1), 111-123.
- Maviş, F., Ahıpaşaoğlu, S. ve Kozak, N. (2002). *Genel Turizm Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Medlik, S. (2003). *Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Mihmandarlık Görevi, Mihmandarların Seçimi, Yetiştirilmesi ve Nitelikleri. (1972). <http://teftis.kultur.gov.tr/yazdir?7E9BDB8B101254AA3B26859C3E1627C21>, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.
- Müzekart. (2019). <https://muze.gov.tr/urun-detay?CatalogNo=KRT-MZA01-08-008>, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.
- Onan, B. (2016). Dil eğitiminde kullanılan bilimsel terminoloji üzerine bir tasnif çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (34), 51-67.
- Ozoner, F., S. (2002). Milli parklarda çevre eğitim eko-rehber yetiştirilmesinde ve ekoturizmin yaygınlaştırılmasındaki önemi, *Turizm Eğitimi Konferansı/Workshop*, Ankara, Türkiye, 11-13 Aralık 2002.
- Öcal, U. (2014). *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öter, Z. ve Sarıbaş, Ö. (2018). Turist rehberlerinin görevleri ve roller. İçinde Turist rehberliği (edt: Eser, S., Şahin, S. ve Çakıcı, C.), ss. 101-118, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Safronova, N. and Petrova, I. (2014). Interactive technologies for development and positioning of a tour product (on the basis of Saint Petersburg). <http://ssrn.com/abstract=2540105>, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2019.
- Salazar, N. B. (2005). Tourism and glocalization “local” tour guiding. *Annals of Tourism Research*, 32 (3), 628-646.
- Sarı, E. (2016). *Antik Kentler*. Nokta Ekitap.
- Schweibenz, W. (2004). The development of virtual museums. *ICOM News*, 32 (3), 628-646. No: 3.
- Seyahat Acentaları Yönetmeliği. (2007). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071005-7.htm>, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.
- TDK. (2019a). Anıt. <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- TDK. (2019b). Komisyon. <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.

- TDK. (2019c). Terim. <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Thompson, S. S. (2007). Electronic Tour Guide System. <https://patentimages.storage.googleapis.com/ba/a4/09/a67d412fb8d2a3/US20070174042A1.pdf>, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2019.
- TUREB. (2019a). Hakkımızda. <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/50>, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019.
- TUREB. (2019b). Paket Tur. <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/64>, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.
- Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (2012). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. (2014). <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-120445/turist-rehberligi-meslek-yonetmeliği.html>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Turner, S. M. and Troiano, C. S. (1987). The attraction of all-inclusive resorts. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 28 (3), 25–27.
- TÜBA. (2019). Terminoloji. <http://www.tubaterim.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- TÜRSAB. (2018). 2019 Yılı Yeni Plaka Uygulaması (Karekodlu) Hakkında Duyuru. https://www.tursab.org.tr/haberler/2019-yili-yeni-plaka-uygulamasi-karekodlu-hakkinda-duyuru_18192, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- TÜRSAB. (2019). Acenta Kart Hakkında Duyuru. <https://www.tursab.org.tr/duyurular/acenta-kart-uygulamasi-hakkinda-duyuru>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Wangenheim, F. and Bayon, T. (2007). Behavioral consequences of overbooking service capacity. *Journal of Marketing*, 71, 36–47.
- Weiler, B. and Black, R. (2015). *Tour Guiding Research: Insights, Issues and Implications*. Bristol: Channel View Publications.
- WFTGA FAQs. (2019). <http://www.wftga.org/who-we-are/what-wftga>, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019.
- World Tourism Day. (2019). <http://wtd.unwto.org/en/content/about-world-tourism-day-1>, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.

3. BÖLÜM

TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİNİN TARİHÇESİ

Canan Tanrısever*

“Trenle seyahat ederken manzaranın hızla arkada kalmasını izlemeye bayılıyorum. Bir trenin ne olduğunu bile bilmeyen, hiçbir zaman böyle kolay ve rahatça yolculuk edemeyen büyük dedelerimizin hayatını düşünüyorum da hayal edebiliyor musunuz? Bu dönemde yaşamak ne büyük bir ayrıcalık. Tam şu anda yaşamak ve istediğin yere gidebilmek.”

Anna Godbersen

Giriş

Dünyada neredeyse evrende yaratılan her şey, dünyanın kendisi de dâhil olmak üzere daireseldir. Doğum, insan ömrü, olgunlaşma süreci, düşünce ve var olma çabası bir döngünün parçalarıdır. Doğada tüm döngüler dinamiktir. İnsan da yaratıldığı günden beri hareket hâlinindedir. Bu hareketlilikten esinlenerek Fransızca kökenli dönme, dolaşma, döngü, gezi anlamına gelen “*tour*” sözcüğü üretilmiş ve dünya literatüründe kabul görmüştür (Kozak vd., 2010). Türkçeye “*tur*” olarak çevrilen sözcük hem turizmde hem de tur, tur atmak, tur tamamlamak, tam tur gibi kavramlarla orijinal anlamıyla da kullanılmaya devam etmektedir (TDK, 2019). Bir sonraki bölümde detaylandırılacak rehber sözcüğü ise liderlik eden, yol gösteren anlamına gelmektedir. Özünde bu iki sözcüğün yansıması olan turist rehberliği mesleğinin amacı, tarih boyunca seyahatleri sırasında bireylere yol göstermek olmuştur. Yaşam döngüsünün her anında insanlara liderlik ya da yardım eden kişilere mutlaka ihtiyaç duyulduğu gibi seyahatlerin de güzel deneyimlere dönüşmesi için turist rehberlerine de ihtiyaç duyulduğu yadsınamamalıdır. Bu bölümde tarihsel süreçte bu mes-

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, canantanrisever@gmail.com

Kaynakça

- Abulafia, D. (2012). Büyük Deniz, Akdeniz’de İnsanlık Tarihi. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Atsız, H. N. (1971). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bayer, Z. M. (1992). *Turizme Giriş*. İstanbul: İşletme Fakültesi Yayınları.
- Baysun, M. C. (1955). Evliyâ Çelebi’ye dair Notlar. *Türkiyat Mecmuası*, 12, 257-264.
- Bhatia, A. K. (1991). *International Tourism; Fundamentals and Practices*. Sterling Publishers Private Limited, New Delhi.
- Bourkart, A. J. ve Medlik, S. (1992). *Tourism; Past, Present and Future*. Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford.
- Casson, L. (2008). *Antik Çağda Seyahat*, İstanbul: MB Yayıncılık.
- Cohen, E. (1985). The tourist Guide: The orijins, structure, and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), s. 5-29.
- Coltman, Michael, M. (1983). *Introduction to Travel and Tourism-An International Approach*. Van Nostrand Reinhold Pub.
- Cruz, Z. (2008). *Principles and Ethics of Tour Guiding*. Philippines: Rex Book Store Inc.
- Çimrin, H. (1995). *Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC’si*. Antalya: Akdeniz Kitapevi.
- Dankoff, R. ve Tezcan, S. (2010). An Evliya Çelebi Bibliography.
- Değirmencioğlu, A. Ö. (2001). Türkiye’de Turizm Rehberliği Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2); 189-196.
- Demircan, M. (2007). *Vergi Hukuku Açısından Profesyonel Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- El-Sharkawy, O. K. (2007). Knowledge and skills for tourist guides: evidence from Egypt. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 2 (2), 77 -94.
- Enoch, Y. (1996). Contents of tour packages; a cross-cultural comparison, *Annals of Tourism Research*, 23 (3), s. 599-616.
- Ersu, Ö. (2018). Mesleğin Yakın Geleceği Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları, <http://ozge.ersu.net/yazilar/gezi-yazilari/profesyonel-rehberlikte-dijital-donusum/>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Fagan, G. G. (2002). *Bathing in public in the Roman world*. University of Michigan Press.
- Feifer, M. (1986). *Tourism in History*. New York: Sterin and Day Publishers.
- Gee, C., Makens, J. C ve Choy, D. J. L. (1997). *The Travel Industry*. 3.Edition, Van Nostrand Reinhold, USA.
- Gorenak, M. ve Gorenak, I. (2012). Challenges In Education of Tour Guides and Tour Managers. University of Maribor Faculty of Logistics, *Informatol* (45), 287-296.

- Gökovalı, Ş. (1985). Gelmiş Geçmiş Rehberlerin En Bilgilisi En Coşkulu Halikarnas Balıkçısı, *TÜRSAB Dergisi*, 37: 12-14.
- Gülersoy, Ç. (1996). Turizm Elçilerimiz: Tercüman Rehberler, *Rehber Dünyası Dergisi*, s.6.
- Gülmez, N. ve Demirkollu, C. (2013). Bir İstihbarat Savaşı; Çiçero Olayı, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2): 414-430
- Günçikan, B. (1990). Pera Palas' ta Yüzyıllık Kalabalık.
- Güneş, N. ve Şengül Çokbankir, N. (2017). Antikçağdan Günümüze Rehberliğin Tarihçesi ve Rehber Pirleri, Turist Rehberliği Araştırmaları, Öngörüler ve Uygulamalar (edt: Güzel, Ö., Altıntaş, V., Şahin, İ.), s.3-25, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hacıoğlu, N. (1989). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Bursa:Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Hibbert, C. (1969). *The Grand Tour*.New York: GP Putnam's Sons.
- İçöz, O. (1996). *Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi*. Ankara: Anatolia Yayıncılık.
- Kozak, N., Kozak, M. ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm*. Ankara; Detay Yayıncılık.
- Liddel, H. G., Scott, R. and Jones, H. St. (1968). *A Greek-English Lexicon*. With a Supplement, Oxford: Oxford University Press.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin Kültür Tarihi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Lucian of Samasota. (2016). *Complete Works*. UK: Delphi Classics.
- Merriam Webster Sözlüğü. (2019). <https://www.merriam-webster.com/>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Mill, R. C. (1990). *Tourism the Industrial Business*. New Jersey: Printice Hall. Inc.
- Paşa, A. ve Yavuz, K. (2000). *Garib-nâme*. Türk Dil Kurumu.
- Pindari, T. (1558). Olympia, Nemea, Pythia, Isthmia, nem Oporimum.
- Pond, K. (1993). *The Professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Poyraz, C. (2006). Türkiye'deki Rehberlik Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 2, 187-9
- Rabotić, B. (2010). Tourist Guides In Contemporary. Tourism International Conference On Tourism and Environment, Philip Noel-Baker University, Sarajevo, Bosnia Herzegovina, 4-5 March 2010, s.353-364.
- Romero, F. G. (2013). Sport Tourism in Ancient Greece, *Journal of Tourism History*, 5(2); 146-160, DOI: 10.1080/17551182X.2013
- Seyhan, B. ve Evcim, S. (2012). Antik Çağ'da Anadolu'da Turizm. II. *Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*: 219-234, 12-15 Nisan 2012, Kemer, Antalya, ISBN: 978-605-5437-81-7
- Şeşen, R. (1995). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. DABAA.

- TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Tekin, A. ve Tekin, G. (2014). Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları. *Tarih Okulu Dergisi*.
- Towner, J. ve Wall, G. (1991). History and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18 (1), 71-84.
- TUREB (Türkiye Rehberler Birliği) (2019). <http://www.tureb.org.tr/>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği). (2019). <http://www.tursab.org.tr/>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Williams, A. M. ve Shaw, G. (1998). *Tourism and Economic Development*. 3. Baskı, John Wiley and Sons, West Sussex, England
- Winchester, S. (2004). The Best Travellers' Tales, A Sense of a Place, Great Travel Writers Talk About Their Craft, Lives and Inspiration, California, s. 235
- Wood, F. (1996). Did Marco Polo Go to China?. *Asian Affairs*, 27 (3), 296-304.
- Yetkin, D., Yılmaz, A. ve Kozak, N. (2018). Türkiye'de Turist Rehberliğinin Öncüsü: Cevat şakir Kabağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Turizm Eğitimcileri ve Araştırmacıları (edt: Kozak, M.), *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29 (1), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz Gül, E. (2017). Turist Rehberliği. *Rekreasyonel Liderlik ve Turist Rehberliği Kavram ve Kuramlar Üzerinden Bir Analiz* (edt: Kozak, M.), s.119-123, Ankara: Detay Yayıncılık.

4. Bölüm

Turist Rehberi Olmak

Hasret Ulusoy Mutlu * ve Cevdet Avcıkurt **

“Eğitim, kültür ve bilgi, aydınlığa açılan en geniş penceredir.”

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

Turist rehberi olmak, aynı anda beş duyuya hitap etmek demektir. Turist rehberi, arkasından gelen kafilenin; tarihsel süreçte o topraklara ev sahipliği yapmış toplumların yaşayış biçimlerini **görmesini**, bir antik kentin agorasında konuşulanları **duymasını**, eski dönemlerden bu yana o topraklarda yetişen ve o topraklarla özdeşleşen lezzetleri **tatmasını**, kafilenin kendisini oraya aitmiş gibi **hissetmesini** ve o toprakların bugüne kadar biriktirdiği efsaneleri, mitleri, sanatı ve tarihi **koklamasını** sağlamaktadır.

Anadolu, beş duyu organının beşine de hitap eden oldukça zengin topraklardır. Bu topraklar üstünde geçmişten geleceğe yolculuk yapan ve yaptıran turist rehberleriyle bu deneyimi yaşamak da turistler için bir ayrıcalık hâline gelmektedir. Turist rehberi, evinin kapılarını turistlere açmakta; onlara gittikleri yerde kendilerinden bir parça bulmalarında yardımcı olmaktadır.

Turist rehberi olmak, anlattığını yaşamayı ve yaşatmayı gerektirmektedir. Bu ancak iyi yetiştirilmiş bir turist rehberi tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Turist rehberi olmanın şartlarını bilmek, tabi olması gereken eğitime vakıf olmak ve meslek standartlarına ilişkin bilgi sahibi olmak, turist rehberi adaylarının bilinçli

---

* Arş. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, hasretulusoy@balikesir.edu.tr

** Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, avcıkurt@balikesir.edu.tr

- Okul-meslek odası işbirliği ile meslek odası tarafından düzenlenen eğitim turlarına dâhil olun. Hafta sonunu mesleğin icrasında gerekli olacak bilgileri alarak geçirin.
- Turist/turizm rehberliği eğitimini ve mesleğin koşullarını konu alan konferans, söyleşi, toplantı, kongre, sempozyum gibi faaliyetlere katılarak bu konuda akademik bilgi edinin.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu
- Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği
- Mesleki Yeterlilik Kurumu Ulusal Meslek Standardı: Turist Rehberi Seviye 5

Kaynakça

- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. Gözden Geçirilmiş II. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdu, U., Karakaş, D., Çelik, E., Zurnacı, J., ve Tabu, Ö. (2018). Turizm rehberliğinde alan uzmanlığı önerisi: Sağlık turizmi rehberliği. *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (2), 124-138.
- Aksu, M. ve Bucak, T. (2012). Mesleki turizm eğitimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 7-18.
- Albuz, N., Köşker, H., Ercan, F. ve Özbek, Ö. (2017). 2017 Yılı Turist Rehberliği Ön Lisans ve Lisans Eğitimine Yönelik Değerlendirmeler. İçinde Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar (Edt. Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C., Kılıç, A. ve Ulusoy Yıldırım, H.), 78-93, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C. (2017). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Güncellenmiş 5. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Başoda, A. ve Aylan, S. (2017). Türkiye’de Turist Rehberliği Lisans Programlarının Sayısal Açıdan Yapısal ve Coğrafik Değerlendirmesi. İçinde Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar (Edt. Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C., Kılıç, A. ve Ulusoy Yıldırım, H.), 94-113, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Black, R. ve Ham, S. (2005). Improving the quality of tour guiding: Towards a model for tour guide certification. *Journal of Ecotourism*, 4 (3), 178-195.
- Çokişler, N. (2017). Turizm rehberliği eğitiminde çeyrek asırdır değişmeyen parçalanmış yapı sorunu. 3. Turizm Şurası Tebliğler Kitabı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Türkiye, 1-3 Kasım 2017, 324-335.
- Çokişler, N. ve Öter, Z. (2014). Türkiye’de turist rehberliği eğitimi veren eğitim kurumlarına yönelik bir araştırma. 15. Ulusal Turizm Kongresi, Ankara, Türkiye, 13-16 Kasım 2014, 196-209.
- Çolakoğlu, O. E., Efendi, E. ve Epik, F. (2014). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Deveci, B. ve Aymankuy, Y. (2017). Uluslararası Skal ödülü “turizm eğitim oscarı” almış turizm rehberliği eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının hizmet kalitesi ölçümü: Turizm rehberliği öğrencileri üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (45), 410-433.
- Duman, G. ve Mil, Z. (2008). Turist rehberliği ve eğitimi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5 (4), 1-6.
- Eker, N. ve Zengin, B. (2016). Turizm rehberliği eğitimi müfredatlarının uygulama yeterliliğinin profesyonel turist rehberleri bakış açısıyla irdelenmesi. *Turizm & Araştırma Dergisi*, 5 (2), 4-19.
- Gündüz, S. (2002). Turist rehberliği eğitimi ve üniversitelerde turizm bakanlığı arasındaki koordinasyona yönelik bir model önerisi, Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 11-13 Aralık 2002, 243-255.
- Güzel, F. Ö. (2007). *Türkiye imajının geliştirilmesinde profesyonel turist rehberlerinin rolü (Alman turistler üzerine bir araştırma)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Hacıoğlu, N. (2008). Türkiye’de profesyonel turist rehberliği eğitimine yeni bir yaklaşım. III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, Balıkesir, Türkiye, 17-19 Nisan 2008, 244-247.
- Hacıoğlu, N. ve Güdü Demirbulat, Ö. (2014). Türkiye’de turizm rehberliği eğitiminin ilgili mevzuat çerçevesinde kavramsal analizi. 15. Ulusal Turizm Kongresi, Ankara, Türkiye, 13-16 Kasım 2014, 170-185.
- Hacıoğlu, N., Kaşlı, M., Şahin, S., ve Tetik, N. (2008). *Türkiye’de Turizm Eğitimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hacıoğlu, N., Köroğlu, A. ve Köroğlu, Ö. (2007). Profesyonel turist rehberlerinin meslekte uzmanlaşma eğilimlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. 1. Ulusal Türkiye Turizm Kongresi, Sakarya, Türkiye, 7-8 Eylül 2007, 685-700.
- İşçeli, Z. ve Kılıç, G. (2018). Lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitimi veren fakültelerin müfredatlarının incelenmesi. *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (1), 41-56.
- Karaman, S. ve Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de lisansüstü eğitim: sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 94-114.
- Karaman, S., Köroğlu, Ö. ve Köroğlu, A. (2012). Turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin rehberlik eğitimine yönelik düşüncelerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Turizm Eğitimi Konferansı-Tebliğler, Ankara, Türkiye, 17-19 Ekim 2012, 351-362, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köroğlu, Ö. (2008). Profesyonel turist rehberliği mesleğinde uzmanlaşma: Meslekte uzmanlaşma amacıyla gerçekleştirilen eğitim programlarının incelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Meslek Yüksekokulu III. Ulusal Turizm Sempozyumu, Isparta, Türkiye, 17-19 Ekim 2008, 260-272.
- Köroğlu, Ö. ve Güdü Demirbulat, Ö. (2017). Rehberlikte Sertifikasyon, Kalifikasyon ve Uzmanlaşma. İçinde Turist Rehberliği Araştırmaları Öngörüler ve Uygulamalar (Edt. Güzel, F.Ö., Altıntaş, V. ve Şahin, İ.), 49-79, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Kuşlivan, S. ve Çeşmeci, N. (2002). Türkiye’de turist rehberliği eğitiminin sorunları ve yeniden yapılandırılması, Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 11-13 Aralık 2002, 235-242.
- Kürkcü, M. (2016). Turist rehberliği eğitimi konusunda değerlendirmeler, 17. Ulusal Turizm Kongresi “Akademi Sektör Buluşması”, Muğla, Türkiye, 20-23 Ekim 2016, 1098-1118, Detay Yayıncılık.
- Özbay, R. (2008). Turist rehberliğinde güncel mesleki sorunlar ve belirsizlikler. III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, Balıkesir, Türkiye, 17-19 Nisan 2008, 261-266.
- Temizkan, S. P. ve Ergün, B. (2018). Türkiye’de turist rehberliği öğretiminin değerlendirilmesi. *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (2), 95-104.
- Temizkan, P., Temizkan, R. ve Tokay, S. (2013). Turist rehberliği meslek kanunu ve turist rehberliği eğitiminde yeni bir paradoks. 14. Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri, Türkiye, 5-8 Aralık 2013, 474- 486.
- Tür, T. (2011). Bir Turist Rehberinin Anıları. İzmir: EYS Basım Yayın.
- Ünlüönen, K. ve Boylu, Y. (2005). Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimindeki gelişmelerin değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (12), 11-32.
- Yenipınar, U. ve Çınar, B. (2017). Turizm Rehberliği Lisansüstü Eğitiminin Akademisyenler ve Profesyonel Turist Rehberlerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi. İçinde Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar (Edt. Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C., Kılıç, A. ve Ulusoy Yıldırım, H.), 114-131, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yenipınar, U., Çınar, B. ve Bak, E. (2017). Turist rehberliği eğitimi ve mesleğin güncel sorunları ve çözüm önerileri. 3. Turizm Şurası Tebliğler Kitabı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Türkiye, 1-3 Kasım 2017, 306-320.
- Yenipınar, U. ve Zorkirişçi, A. (2013). Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerinde turist rehberliği eğitimi. *Cag University Journal of Social Sciences*, 10 (2), 111- 136.
- Yıldız, S. ve Değirmencioğlu, Ö. (2008). Türkiye’de profesyonel turist rehberliği. Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Meslek Yüksekokulu III. Ulusal Turizm Sempozyumu, Isparta, Türkiye, 17-19 Ekim 2008, 310-321.
- Yıldız, R., Kuşlivan, S. ve Şenyurt, S. Y. (1997). Turist rehberliği öğretiminde yeni bir model: Nevşehir turist rehberliği bölümü programı ve değerlendirilmesi, Hafta Sonu Semineri IV: Türkiye’de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rolü, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, Nevşehir, Türkiye, 05-07 Aralık 1997, 7-36.
- Zengin, B., Eker, N. ve Erkol Bayram, G. (2017). Turist rehberliği meslek kanununun profesyonel turist rehberlerince değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 142-156.
- Wang, K. C., Hsieh, A. T. ve Huan, T. C. (2000). Critical service features in group package tour: An exploratory research. *Tourism Management*, 21 (2), 177-189.

İnternet Kaynakları

- Afyon Kocatepe Üniversitesi. (2022). Anabilim/Anasanat Dalı/Program Müfredatları, <https://sosbil.aku.edu.tr/anabilim-anasanat-dali-program-mufredatlari/>, 27.11.2022.
- Akdeniz Üniversitesi. (2022). Turizm Rehberliği-Tezli Yüksek Lisans, <http://turizm.akdeniz.edu.tr/turizm-rehberligi-tezli-yuksekk-lisans/>, 27.11.2022.
- Aksaray Üniversitesi. (2022). Anabilim Dalları, <https://sbe.aksaray.edu.tr/anabilim-dallari>, 27.11.2022.
- Anadolu Üniversitesi. (2022). Turist Rehberliği Bilim Dalı (Tezli YL), <https://www.anadolu.edu.tr/akademik/enstituler/2066/turist-rehberligi-bilim-dali-tezli-yl/program-profil>, 27.11.2022.
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Bilgi Paketi, <https://obs.hacibayram.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=001031105311103220035505344803627634388311153778437840#>, 27.11.2022.
- Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu. (2019). Misyon ve Vizyon, http://baskent.ankara.edu.tr/?page_id=55, 12.07.2019.
- Association Professionnelle Des Guides Touristiques De Montréal. (2019). History, <https://www.apgt.ca/en/theassociation/history/>, 10.07.2019.
- Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Anabilim Dalları, <https://www.balikesir.edu.tr/site/icerik/sosyal-bilimler-enstitusu-228>, 27.11.2022.
- Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü. (2022). Ders Planı, <https://www.balikesir.edu.tr/site/icerik/turizm-rehberligi-bolumu-4164>, 28.11.2022.
- Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Yüksek Lisans Programları, <https://batman.edu.tr/Birimler/leem/sayfalar/18318>, 27.11.2022.
- Çanakkale Bölgesel Turist Rehberleri Odası [ÇARO]. (2019). Etkinlikler, <https://www.caro.org.tr/etkinlikler>, 02.07.2019.
- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Anabilim/Anasanat Dalları, <https://lee.comu.edu.tr/kurumsal/anabilim-anasanat-dallari-r3.html>, 27.11.2022.
- Gattuso, B. (2012). New Orleans, Louisiana - Educational System for Tourist Guides by Bobbie Gattuso, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/new-orleanian-educational-system>, 10.07.2019.
- Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Anabilim/Anasanat Dalları, <http://sbe.giresun.edu.tr/tr/page/anabilim-dallari/4511>, 27.11.2022.
- Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Ana Bilim Dallarımız, https://sosbilen.ege.edu.tr/tr-13002/anabilim_dallarimiz.html, 27.11.2022.
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2019). Anabilim Dalları, <https://sosbilen.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/588/anabilim-dallari>, 27.11.2022.
- İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Programlar, [https://lisansustu.gelisim.edu.tr/tr/akademik-bolum-turizm-rehberligi-\(yukseklisans\)-\(tezsiz\)](https://lisansustu.gelisim.edu.tr/tr/akademik-bolum-turizm-rehberligi-(yukseklisans)-(tezsiz)), 27.11.2022.

- İstanbul Rehberler Odası [İRO]. (2019c). Doğu Roma Mirası Rehberlikte Uzmanlaşma Eğitim Programı, <https://iro.org.tr/media/documents/dogu-roma-mirasi-rehberlikte-uzmanlasma-15-19-subat-2017-1.pdf>, 11.07.2019.
- İstanbul Rehberler Odası [İRO]. (2019a). Rehberliğin Tarihçesi, <https://iro.org.tr/tr/53-page-rehberligin-tarihcesi.aspx>, 27.06.2019.
- İstanbul Rehberler Odası [İRO]. (2019b). Rehberlikte Uzmanlaşma Eğitimleri ve Tamamlayan Rehberler, <https://iro.org.tr/tr/313-page-rehberlikte-uzmanlasma-egitimleri-ve-tamamlayan-rehberler.aspx>, 02.07.2019.
- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Akademik Birimler, <https://sosyalbilimler.ikcu.edu.tr/>, 27.11.2022.
- Kalamboukidou, E. (2012). Greek Educational System for Tourist Guides by Efi Kalamboukidou, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/greek-educational-system>, 10.07.2019.
- Kapadokya Üniversitesi. (2022). Örgün Yüksek Lisans Programları, <https://lisansustu.kapadokya.edu.tr/orgun-yuksekk-lisans-programlari/turist-rehberligi-tezli-tezsiz>, 27.11.2022.
- Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Programlar, <https://sbe.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/>, 28.11.2022.
- Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Tezli Yüksek Lisans Programları, https://sbe.klu.edu.tr/Yardimci_Sayfalar/1180-tezli-yuksekk-yuksekk-lisans-programlari.klu, 28.11.2022.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). 3. Turizm Şurası, Turizm Eğitimi, İstihdam ve Turist Rehberliği Komisyonu Sonuç Raporu, <http://turizmsurasi.kultur-turizm.gov.tr/TR-204583/turizm-egitimi-istihdami-ve-turist-rehberligi-komisyonu-.html>, 30.06.2019.
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016). <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asx?MevzuatKod=7.5.21510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>, 08.07.2019.
- Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Tezli Yüksek Lisans Programlarımız, <https://www.artuklu.edu.tr/lisansustu-egitim-enstitusu/tezli-yuksekk-lisans>, 28.11.2022.
- Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). İkinci Öğretim Tezsiz Yüksek Lisans Programı, <https://www.artuklu.edu.tr/lisansustu-egitim-enstitusu/turizm-rehberligi-ikinci-ogretim-tezsiz-yuksekk-lisans-program-hakkinda>, 28.11.2022.
- Marmara Gazetesi. (2019). Rehber yoksa turunuz zehir olur, <http://www.marmaragazetesi.com/rehber-yoksa-turunuz-zehir-olur-454000h.htm>, 11.07.2019.
- Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Yüksek Lisans Programları, <https://sbe.mersin.edu.tr/sbe/sabitsayfa.php?id=26>, 28.11.2022.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu. [MYK]. (2019). Ulusal Meslek Standardı, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-meslek-standard-ana>, 28.06.2019.
- Morales, H. (2012). Tourist Guide Training in Puerto Rico, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/puerto-rican-educational-system>, 11.07.2019.

- Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Enstitümüzde Açık Olan Programlar, <https://erbakan.edu.tr/sosyalbilimlarenstitusu/sayfa/2768>, 28.11.2022.
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Turizm Araştırmaları Enstitüsü. (2022). Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, <https://tae.nevsehir.edu.tr/tr/anabilim-dallari>, 28.11.2022.
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. (2021). Anasayfa Haberler, <https://www.nevsehir.edu.tr/tr/28630>, 28.11.2022.
- Newlands, R. (2012). Scottish Educational System for Tourist Guides by Rosalind Newlands, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/scottish-educational-system>, 10.07.2019.
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Turizm Rehberliği Ana Bilim Dalı, <https://lisansustu.omu.edu.tr/tr/akademik/anabilim-dallari-ve-programlar/turizm-rehberligi-ana-bilim-dali>, 28.11.2022.
- Orde, J. (2011). Surveys on Tourist Guiding Worldwide, World Federation of Tourist Guides Associations, <http://www.wftga.org/membership/surveys-tourist-guiding-worldwide>, 11.07.2019.
- Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Tezli Yüksek Lisans, <https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/tezli-yuksek-lisans-3>, 28.11.2022.
- Profesyonel Turist Rehberi (Seviye 5) Ulusal Meslek Standardı. (2010). https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2&Itemid=432, 28.06.2019.
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Anabilim Dalları ve Lisansüstü Programlar, <https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/tezli-yuksek-lisans-3>, 28.11.2022.
- Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, <https://lee.subu.edu.tr/sites/lee.subu.edu.tr/files/2022-02/TR%20%20ABD%20Tanitim%20TurizmRehberligi%20T%C3%9CRK%C3%87E.pdf>, 28.11.2022.
- Schwartz, V. (2012). The US Educational System for Tourist Guides by Vicky Schwartz, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/us-educational-system>, 10.07.2019.
- Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2022). Bölümler, https://selcuk.edu.tr/Birim/enstituler/sosyal_bilimler_ens/1841#!, 28.11.2022.
- Şanlıurfa Bölgesel Turist Rehberleri Odası [ŞURO]. (2019). Uzmanlık Gezisi TUREB ve ŞURO Ortaklaşa Düzenlediği Göbeklitepe ve Mezopotamya Uzmanlık Gezi Programı, <http://www.urfarehberlerodasi.com/Sayfa/184/uzmanlik-gezisi/>, 02.07.2019.
- Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (2022). Tezsiz Yüksek Lisans Programları, <https://sirnak.edu.tr/birimler/k/37297/tezsiz-yuksek-lisans-programlari/37/lisansustu-egitim-enstitusu>, 28.11.2022.
- The Cyprus Tourist Guides Association. (2019). About Us, <https://www.cytouristguides.com/index.php?id=6>, 10.07.2019.

- Turist Rehberleri Birliği [TUREB]. (2019a). Uzmanlaşma Eğitimi Usul ve Esaslar, <http://www.tureb.org.tr/tr/Page/Detail/78>, 02.07.2019.
- Turist Rehberleri Birliği [TUREB]. (2019b). Duyurular, <http://www.tureb.org.tr/tr/Notices?page=1>, 02.07.2019.
- Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (2012). <http://www.resmîgazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, 27.06.2019.
- Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. (2014). <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-120445/turist-rehberligi-meslek-yonetmeligi.html>, 27.06.2019.
- Türkiye Cumhuriyeti Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı [ÖSYM]. (2022). Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu, <https://www.osym.gov.tr/TR,23885/2022-yuksekogretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> 28.11.2022.
- Valsson, S. H. (2012). Icelandic Educational System for Tourist Guides by Stefan Helgi Valsson, <http://www.wftga.org/tourist-guiding/education-tourist-guides-worldwide/icelandic-educational-system>, 10.07.2019.
- World Federation of Tourist Guide Associations [WFTGA]. (2012a). Who We Are. <http://www.wftga.org/who-we-are/what-wftga>, 27.06.2019.
- World Federation of Tourist Guide Associations [WFTGA]. (2012b). Guideapedia, <http://www.wftga.org/guideapedia>, 09.07.2019.
- Yükseköğretim Kurumu. (2022a). Ön Lisans Program Atlası Turist Rehberliği Programı Bulunan Tüm Üniversiteler, <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=39025>, 28.11.2022.
- Yükseköğretim Kurumu. (2022b). Lisans Program Atlası Turizm Rehberliği (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler, <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=11007>, 28.11.2022.
- Yükseköğretim Kurumu. (2022c). Lisans Program Atlası Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği(Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler, <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=11413>, 28.11.2022.
- Yükseköğretim Kurumu. (2022d). Lisans Program Atlası Turizm Rehberliği (Yüksekokul) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler, <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=72100>, 28.11.2022.

5. BÖLÜM

TURİST REHBERİNİN ÇALIŞMA ESASLARI

Zafer Öter*

“İnsanlar arasında, kanunsuz mücadeleden daha korkunç bir şey yoktur.”

Aristoteles

Giriş

Turist rehberlerinin çalışma esasları, mesleğin özünü oluşturan temelleridir. Meslek bu çalışma esasları üzerine kurgulanmıştır. Çalışma esasları, çalışma hayatının ve çalışma hukukunun önemli bir parçasıdır. Çalışma esaslarının belirlenmesi, çalışma yaşamının kalitesini arttırmaktadır. Buradan hareketle bu bölümün amacı turist rehberinin çalışma esaslarına dair bilgiler vermektir. Bu bağlamda; Türkiye’de turist rehberliği ile ilgili yasal mevzuat, Türkiye’de turist rehberlerinin mesleki örgütlenme biçimleri, mesleki örgütler ve odaların işleyişine dair bilgiler verilecektir. Ayrıca turist rehberliği mesleğinin icrasına dair bazı açıklamalara yer verilecektir. Son olarak turist rehberlerinin sosyal hakları ve vergilendirme konusu ele alınacaktır. Bu bağlamda bu bölümden beklenen çıktılar şunlardır:

- Okuyucu, turist rehberliğine dair belli başlı mevzuat konularından haberdar olur.
- Okuyucu, turist rehberliği mesleğinin örgütlenmesi konusunda genel bir fikir edinir.
- Okuyucu, turist rehberliği mesleğinin icrası hakkında temel bilgiler edinir.
- Okuyucu, turist rehberlerinin sosyal hakları hakkında temel bilgiler edinir.

---

* Prof. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, zafer.oter@ikc.edu.tr

- Çetin, G., ve Kızılırmak, İ. (2012). Türk Turizmde Kokartlı Turist Rehberlerinin Mevcut Durumunun Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (2), 307-318.
- Çimrin, H. (1995). *Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC'si*. Antalya: Akdeniz Kitabevi.
- Güzel, Ö. F. (2007). Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Balıkesir.
- Güzel, Ö., Türker, A., ve Şahin, İ. (2014). Profesyonel Turist Rehberlerinin Algıladıkları Mesleki Engelleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 173-190.
- Koroğlu, Ö. (2013). Turist rehberlerinin İş Yaşamındaki Rollerini Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 91-112.
- Koroğlu, Ö. ve Avcıkurt, C. (2014). Turist Rehberlerinin Motivasyonu ile Performansı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 45-60.
- Temizkan, P. S., Temizkan, R., ve Tokay, S. (2013). Turist Rehberliği Meslek Kanunu ve Turist Rehberi Eğitiminde Yeni Bir Paradoks. 14. Ulusal Turizm Kongresi, (s. 474-486). Kayseri.
- Tetik, N. (2006). Türkiye’de Profesyonel Turist Rehberliği ve Müşterilerin Turist Rehberlerinden Beklentilerinin Analizi (Kuşadası Örneği). Yüksek lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel Turist Rehberliğinde Mesleki Etik Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 33-44.
- Yenipınar, U., Bak, E., ve Çapar, G. (2014). Turist Rehberliği Meslek Kanununun, Meslek Örgütleri ve Öğretim Elemanlarının Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 86-114.

Kaynakça

- 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Yasası, <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/60>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- Akay, B., Uslu, A. ve Sancar, M. F. (2014). Turizm örgütlerinin turizme etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 1 (4), 6-14.
- Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rehber-yoksa-turunuz-zehir-olur/1523897>, Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- ATRO, <https://www.atro.org.tr/i/genel-bilgiler.html>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- Değirmencioğlu, Ö., http://www.nero.org.tr/rehberin_rehberi/3/Rehberli%C4%9Fin-Tarih%C3%A7esi.html, Erişim Tarihi: 30.07.2019.

- Devlet Denetleme Kurulu. (2009). *Araştırma ve İnceleme Raporu*, 6: 1-1061.
- DHA, <https://www.dha.com.tr/son-dakika/kacak-ve-belgesiz-tur-duzenleyen-36-acenteye-ceza-kesildi/haber-1693004>, Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- <http://www.osmanlidevleti.gen.tr/tanzimat-fermani-nedir/>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- <http://www.wftga.org/main-members/tr>, Erişim Tarihi: 02.08.2019.
- <https://www.telegraph.co.uk/only-in-britain/first-thomas-cook-package-holiday/>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- İZRO, <http://izro.org.tr/Mevzuat/Rehberlerin-Sigortalilik-ve-Vergi-Durumu>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- Kiper, S. ve Koştu, N. (2010). Denizli sağlık yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin mesleki örgütlenme konusundaki görüşleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 5 (14), 1-14.
- NERO, <http://www.nero.org.tr/mevzuat.html>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- Saha Denetim Raporları, <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/96>, Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- Tarih, Kültür ve Turizm Rehberler Derneği, <http://www.tktc.org.tr>, Erişim tarihi: 05.12.2022.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-120445/turist-rehberligi-meslek-yonetmeli.html>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- T.C. Resmî Gazete(a), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- T.C. Resmî Gazete(b), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190112-3.htm>, Erişim Tarihi: 30.07.2109.
- Tok, T. N. (1996). Okul Yöneticileri ve öğretmenlerin mesleki örgütlenmeye ilişkin görüşleri. *Eğitim Yönetimi*, 2 (4), 609-630.
- TUREB(a), <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/60>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- TUREB(b), <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/62>, Erişim Tarihi: 30.07.2019.
- TUREB(c), <http://tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik/>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- TUREB(d), <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/52>, Erişim Tarihi: 01.08.2019
- TUREB(e), <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/52>, Erişim Tarihi: 01.08.2019
- TUREB(f), <http://tureb.org.tr/tr/Oda>, Erişim Tarihi: 31.07.2019.
- Ulusoy, H., Manav, S. ve Köroğlu, Ö. (2016). Turist Rehberliği Meslek Kuruluşları Tarafından Rehberlere Sağlanan Desteklerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. 17. Ulusal Turizm Kongresi, (20-23 Ekim 2016/Muğla), ss. 935-948, Ankara: De-tay Yayıncılık.

6. BÖLÜM

TURİST REHBERLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Uğur Ceylan*

*“Yaptıklarınız bir fark yaratıyormuş gibi davranın,
Çünkü yaratıyor...”*

Shakespeare

Giriş

Rehberlik, tarihsel olarak dünyanın en eski insan faaliyetlerinden birisidir. İnsanlar, eski zamanlardan beri dünyayı dolaşmakta ve rehberler bu dolaşan insanlara liderlik etmekte, yol göstermekte, tercümanlık yapmakta ve devletlerarası ilişkilerde çevirmenlik yapmaktaydılar. Bu kişiler günümüzdeki turist rehberlerinin öncüleriydi (Powell, 1993). 2500 yıl önce bile varlığından haberdar olunan rehberler, kitle turizminin başlamasıyla birlikte turizm sektörünün önemli bir parçası hâline gelmişlerdir. Günümüzde turist rehberleri olmadan, seyahat acentası veya tur operatörü yöneticileri, seyahat sırasında gruba eşlik eden tur liderleri veya grubu varış noktasında karşılayan turist rehberleri için organize bir tur yapmak oldukça zor olacaktır. Bugün, turist rehberlerinin tur sırasındaki emekleri ve hizmetleri olmadan, hem seyahat acentası yöneticileri hem de tur liderleri (seyahat sırasında gruba eşlik eden) tur düzenlemekte ve memnuniyet sağlamak zorluk çekeceklerdir (Çetinkaya ve Öter, 2016: 41).

Turist rehberi olmak, dünyadaki en değerli mesleklerden biridir. Turist rehberleri çalışma süreleri boyunca diğer insanların sadece tatilleri boyunca yapmış oldukları faaliyetleri bir yaşam biçimi olarak benimsemekte, rehberlik yaptıkları süre içerisinde dünyanın her ülkesinden insanlarla tanışmakta ve turları sırasında herkes için hayranlık uyandıran şehirleri, antik kentleri, doğal güzellikleri

---

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ugur.ceylan@dpu.edu.tr

Haber örneği 2’de, turist rehberlerinin destinasyonla ilgili derinlemesine bilgi sahibi olmasına güzel bir örnek verilmektedir. Turist rehberlerinin çalışmakta oldukları destinasyonla ilgili kültürünü, tarihini, gelenek ve göreneklerini bilmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak o bölgenin yeme içme kültürünü de bilmelidir. Dünya genelinde birçok insan yemek kültürlerini öğrenmek amacıyla gezmektedir. Bu gelişimler sayesinde turist rehberleri, bu turist gruplarına da rehberlik yapabilmektedirler.

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Turist rehberlerinin kişisel gelişimlerini tamamlamaları noktasında neler önerirsiniz?
2. Sizce turist rehberlerinin hangi özelliği daha önemlidir?
3. Bir turist rehberi için gruba liderlik yapmak yeterli midir?
4. Bir turist rehberi eksik yönlerini tamamlamak için ne gibi çalışmalar yapılmalıdır?
5. Turist rehberleri mizah ya da espri anlayışlarını nasıl geliştirebilirler?

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Okuyucu sektör içerisinde çalışan bölgesel ve ülkesel rehberlerle yüz yüze görüşmeler yaparak, hikâyelerini dinlemelidir. Ayrıca vakit buldukça turlarına katılıp gözlemler yapabilir. Bu şekilde tur sırasında turist rehberlerinin tutum ve davranışlarını gözlemleyebilir.

Kaynakça

- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Albuz, N., Çakmak, T. F., Eren, A., Tekin, Ö. ve Güven Yeşildağ, G. N. (2018). *Turist Rehberliğine Giriş*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: the origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), 5-29.
- Çedikçi Elgünler, T. (2011). İletişimin kalitesini etkileyen engeller ve bu engellerin giderilmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 1 (1), 35-39.
- Çetin, G. ve Yarcın, Ş. (2017). The professional relationship between tour guides and tour operators. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17 (4), 345-357.
- Çetinkaya, M. Y. ve Öter, Z. (2016). Role of tour guides on tourist satisfaction level in guided tours and impact on re-visiting intention: A research in Istanbul. *EJTHR*, 7 (1), 40-54.
- Çolakoğlu, O. E., Efendi, E. ve Epik, F. (2014). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Güdü Demirbulat, Ö., Saatçi, G. ve Özdemir Güzel, S. (2017). Turizm Rehberliğinde İlk Yardım Eğitiminin Gerekliliğinin Kavramsal Olarak İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (Uşak'17)*, 20-22 Nisan 2017, İstanbul, 516-520.
- Güzel, F. Ö. (2007). *Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü: Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Howard, J., Thwaites, R. ve Smith, B. (2001). Investigating the roles of the indigenous tour guide. *The Journal of Tourism Studies*, 12 (2), 32-39.
- Irigüler, F. ve Güler, M. E. (2016). Tourist Guiding: "Cinderella" of the Tourism. In book: *Global Issues and Trends in Tourism*. 1st Edition, Chapter 1, St. Kliment Ohridski University Press, October 2016, Editörler: Cevdet Avcıkurt, Mihaela S. Dinu, Necdet Hacıoğlu, Recep Efe, Abdullah Soykan, Nuray Tetik.
- Koroğlu, Ö. (2013). Turist rehberlerinin iş yaşamındaki rolleri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 91-112.
- McGraw, P. ve Warner, J. (2014). *The Humor Code: A Global Search for What Makes Things Funny*. Publisher: Simon & Schuster Press.
- Önem, E. (2011). Bireysel dil kullanımını etkileyen etkenler. *Dil Dergisi*, 152, Nisan-Mayıs-Haziran, 57-67.
- Powell, L. F. (1993). The Tour Guide: A Historical Overview. *The Professional Guide: Dynamics of Tour Guiding* (ss.1-13). Editor Kathleen Lingle Pond. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Sandaruwani, J. A. R. C. ve Gnanapala W. K. A. C. (2016). The role of tourist guides and their impacts on sustainable tourism development: A critique on Sri Lanka. *Tourism, Leisure and Global Change*, 3, 62-73.
- Sheng-Hsiung T., Tien-Ming C. ve Ci-Yao, H. (2019). Exploring tour member misbehavior in group package tours. *Tourism Management*, 71, 34-43.
- Tangüler, A. (2002). *Profesyonel Turist Rehberliği ve Turist Rehberlerinin Seyahat Acentesi ve Müşteri İlişkileri: Kapadokya Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tetik, N. (2006). *Türkiye'de Profesyonel Turist Rehberliği ve Müşterilerin Turist Rehberlerinden Beklentilerinin Analizi: Kuşadası Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- <https://www.rezdy.com/blog/tour-guide-characteristics-every-tour-operator-should-look-for/>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- <http://www.foodtourpros.com/blog/10-qualities-every-tour-guide-should-have/>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- <http://touristguideinvaranasi.com/Blog/top-10-characteristics-of-a-great-tour-guide.aspx>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.

- <https://www.turizm gazetesi.com/news.aspx?id=80594>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- <https://iro.org.tr/tr/56-page-turist-rehberlerinin-sahip-olmasi-gereken-ozellikler-ve-islevleri.aspx>, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- <https://www.treksoft.com/en/blog/10-qualities-every-good-tour-guide-needs>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/rehberler-kizilirmakta-temizlik-yapti-40943514>, Erişim Tarihi: 20.05.2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/gaziantep-te-turist-rehberleri-gurme-ve-gastronomi-uzmanligi-semineri-37197791>, Erişim Tarihi: 20.05.2019.
- <http://www.pudra.com/yasam/kisisel-gelisim/espri-yetenegi-nasil-gelistirilir-10676.htm>, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

7. BÖLÜM

TURİST REHBERLERİNİN ROLLERİ

Nuray Tetik Dinç*

“Bir turist rehberinin başarısının sırrı, temsil ettiği insanları ve anlattığı konuyu sevmesidir. Gerçekte rehberin görevi sadece bilgiyi aktarmak değildir, bu bilgiyi ilgi çekici ve içten bir tavırla sergilemektir.”

*San Antonio Profesyonel Turist Rehberleri Birliği
(aktaran Ap ve Wong, 2001).*

Giriş

Ap ve Wong’a (2001: 551) göre turist rehberleri destinasyon ile turist arasındaki en temel bağıdır ve turizm endüstrisinde ön saflarda yer alan kilit oyuncularlardır. Dolayısıyla bir turun başarılı şekilde tamamlanmasında ya da başarısızlıkla sonuçlanmasında rehberin önemi büyüktür (Zhang ve Chow, 2004: 81; Hu, 2007: 19). Turist rehberi, *“işletmesinin imajını ve itibarını temsil eden bir sözcü ve işletme temsilcisidir”* (Geva ve Goldman, 1991: 178). Çünkü seyahat acentaları tur esnasında turistler ile birebir etkileşimde bulunmazlar. Turun gerçekleştirilmesinde aktif olarak yer alan ve işletmesi adına turistler ile iletişim kuran kişi rehberdir. Rehber, *“bir sonraki turu satan bir satış elemanıdır”* ve turistin ülkeyi tekrar tercih etmesinde direkt etkiye sahiptir. Rehber, *“ülkesinin elçisidir”*. Hem yerli hem de yabancı turistlere kültürel, tarihi, doğal çevre hakkında bilgi vererek ülkesini ve yöreyi temsil etmektedir (Kong vd., 2009: 66). Rehber, *“yerel kültürü ve yörenin sahip olduğu değerleri anlatan bir yorumcudur”* (Mak vd., 2009: 207). Kaliteli bir rehberin görevi, turistlerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini yerel kültürün ve çevrenin uzun ömürlülüğünden ve sürdürülebilirliğinden ödün vermeden karşılamak veya daha fazlasını gerçekleştirmektir (Black ve Weiler, 2005: 25). Rehber, *“Destinasyon çevresi ile*

---

* Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, nte-tik80@yahoo.com

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Seçeceğiniz bir destinasyonda gerçekleştirilen rehberli bir tura katılarak, rehberin üstendiği rollerden dilediğiniz (ara buluculuk, kaynak yönetimi gibi) biri hakkında rehberin davranışlarını gözlem yoluyla değerlendiriniz.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Holloway, J. C. (1981). The guided tour: A sociological approach. *Annals of Tourism Research*, 8 (3), 377-402.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12, 5-29.

Kaynakça

- Almagor, U. (1985). A Tourist's "Vision quest" in an African game reserve. *Annals of Tourism Research*, 12, 31-47.
- Ap, J. and Wong, K. K. F. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Ballantyne R. and Hughes, K. (2001). Interpretation in ecotourism settings: Investigating tour guides' perceptions of their role, responsibilities and training needs. *The Journal of Tourism Studies*, 1 (2), 2-9.
- Black, R. and Weiler, B. (2005). Quality assurance and regulatory mechanisms in tour guiding industry: A systematic review. *The Journal of Tourism Studies*, 16 (1), 24-37.
- Chen, H-J, Hwang, S-N. and Lee, C. (2006). Visitors' characteristics of guided interpretation tours, *Journal of Business Research*, 59, 1167-1181.
- Chowdhary, N. and Prakash, M. (2008). Tour guide training in India: A comparison of approach and content with other programs, *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8 (2), 161-191.
- Christie, M. F. and Mason, P. A. (2003). Transformative tour guiding: Training tour guides to be critically reflective practitioners. *Journal of Ecotourism*, 2 (1), 1-16.
- Cohen, E H., Ifergan, M. and Cohen, E. (2002). A new paradigm in guiding the madrich as a model, *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 919-932.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12, 5-29.
- Cruz, Z. L. (1999). *Principles and Ethics of Tour Guiding*. Manila, Philippines: Rex Bookstore Inc.
- Dahles, H. (2002). The politics of tour guiding image management in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 29 (3), 783-800.
- Davidson, P. and Black, R. (2007). Voices from the profession: Principles of successful guided cave interpretation, *Journal of Interpretation Research*, 12 (2), 25-43.

- Fine, E. C. and Speer, J. H. (1985). Tour guide performances as sight sacralization. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), 73-95.
- Geva, A. and Goldman, A. (1991). Satisfaction measurement in guided tours. *Annals of Tourism Research*, 18, 177-185.
- Goble, P. (2002). *The Orthodox Jewish Bible*. USA: AFI International.
- Güzel, F. Ö. ve Köroğlu, Ö. (2014). Turist rehberlerinin liderlik ve aracılık rollerinin tur deneyimine etkisi: Doğa turları üzerine bir araştırma, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (4), 939-960.
- Haig, I. and McIntyre, N. (2002). Viewing nature: The role of the guide and the advantages of participating in commercial ecotourism, *The Journal of Tourism Studies*, 13 (1), 39-48.
- Holloway, J. C. (1981). The guided tour: A sociological approach. *Annals of Tourism Research*, 8(3), 377-402.
- Howard, J, Thwaites, R. and Smith, B. (2001). Investigating the roles of indigenous tour guides. *The Journal of Tourism Studies*, 12 (2), 32-39.
- Hu, W. (2007). *Tour Guides and Sustainable Development: The Case Study of Hainan, China*. Unpublished Ph.D. Thesis, University of Waterloo, Canada.
- Hu, W. and Wall, G. (2012). Interpretative guiding and sustainable development: A framework, *Tourism Management Perspectives*, 4, 80-85.
- Huang, S., Hsu, C. H. C. and Chan, A. (2010). Tour guide performance and tourist satisfaction: A study of the package tours in Shanghai, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34 (3), 3-33.
- Hughes, K. (1991). Tourist satisfaction: A guided "cultural" tour in North Queensland. *Australian Psychologist*, 26 (3), 166-171.
- Jensen, Ø. (2010). Social mediation in remote developing world tourism locations – the significance of social ties between local guides and host communities in sustainable tourism development, *Journal of Sustainable Tourism*, 18 (5), 615-633.
- Katz, S. (1985). The Israeli teacher-guide: The emergence and perpetuation of a role. *Annals of Tourism Research*, 12, 49-72.
- Kong, H., Cheung, C. and Baum, T. (2009). Are tour guides in China ready for the booming tourism industry?, *Journal of China Tourism Research*, 5, 65-76.
- Köroğlu, A., Köroğlu, Ö., Şalk, S. ve Dumanlı, Ş. (2018). Turist rehberlerinin yorumlayıcı rollerine yönelik algılarının betimsel analiz yöntemiyle belirlenmesi. *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* içerisinde. (Ed. N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç ve H. Ulusoy Yıldırım), 307-326, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köroğlu, Ö. (2013). Turist rehberlerinin iş yaşamındaki rolleri üzerine kavramsal bir değerlendirme, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 91-112.
- Köroğlu, Ö., Güzel, F. Ö. ve Ünal, C. (2018). Turist rehberlerinin rollerine dayanan metaforik turist algısı. *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* içerisinde. (Ed. N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç ve H. Ulusoy Yıldırım), 307-326, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Mak, A. H. N., Wong, K. K. F. and Chang, R. C. Y. (2009). Factors affecting the service quality of the tour guiding profession in Macau, *International Journal of Tourism Research*, 12 (3), 205-218.
- Mancini, M. (2001). *Conducting Tours*. (3rd Edition). USA: Delmar, Thomson Learning.
- McDonnell, I. (2001). The role of the tour guide in transferring cultural understanding, University of Technology Sydney School of Leisure, Sport and Tourism, Working Paper 3, 1-11.
- Mearns, K. and Botha, E. (2018). The roles of interpretation in the management of national parks in South Africa. In *National Parks - Management and Conservation*. (Ed: M. N. Suratmanhas), 143-156, UK: Intechopen Ltd.
- Moscardo, G., Woods, B., and Saltzer, R. (2004). The role of interpretation in wildlife tourism. In K. Higginbottom (ed.), *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*, Altona, Australia: Common Ground Publishing, 231-251.
- Orams, M. B. and Hill, G. J. E. (1998). Controlling the ecotourist in a wild dolphin feeding program: Is education the answer?, *The Journal of Environmental Education*, 29 (3), 33-38.
- Pearce, P. L. (1984). Tourist-guide interaction. *Annals of Tourism Research*, 11 (2), 129-146.
- Pereira, E. M. and Mykletun, R. J. (2012). Guides as contributors to sustainable tourism? A case study from the Amazon, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 12 (1), 74-94.
- Powell, Robert B. and Ham, S. H. (2008). Can ecotourism interpretation really lead to pro-conservation knowledge, attitudes and behaviour? Evidence from the Galapagos Islands, *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (4), 467-489.
- Rabotić, B. (2008). Tourist guides as cultural heritage interpreters: Belgrade experience with municipality-sponsored guided walks for local residents, *The Proceedings Book of the International Tourism Conference Cultural and Event Tourism: Issues & Debates* (Alanya, Turkey), 213-233.
- Rabotić, B. (2010). Tourist guides in contemporary tourism. *International Conference on Tourism and Environment Sarajevo, Bosnia & Herzegovina*, 1-12.
- Randall, C. and Rollins, R. B. (2009). Visitor perceptions of the role of tour guides in natural areas, *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (3), 357-374.
- Reisinger, Y., and Steiner, C. (2006). Reconceptualising interpretation: The role of tour guides in authentic tourism. *Current Issues in Tourism*, 9, 481-498.
- Roggenbuck, J. W., Williams, D. R. and Bobinski, C. T. (1992). Public-private partnerships to increase commercial tour guides' effectiveness as nature interpreters, *Journal of Park and Recreation Administration*, 10 (2), 41-50.
- Ryan, C. and Dewar, K. (1995). Evaluating the communication process between interpreter and visitor, *Tourism Management*, 16 (4), 295-303.

- Schmidt, C. J. (1979). The guided tour: Insulated adventure, *Journal of Contemporary Ethnography*, 7 (4), 441-467.
- Skanavis, C. and Giannoulis, C. (2009). Improving quality of ecotourism through advancing education and training for eco-tourism guides, *Tourism: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 5 (2), 49-68.
- Tilden, F. (1977). *Interpreting Our Heritage*. (3rd Edition). USA: The University of North Carolina Press.
- Tsaur, S-H and Teng, H-Y. (2017). Exploring tour guiding styles: The perspective of tour leader roles, *Tourism Management*, 50, 438-448.
- Tsaur, S-H and Lin, W-R. (2014). Hassles of tour leaders, *Tourism Management*, 45, 28-38.
- Weiler, B. and Davis, D. (1993). An exploratory investigation into the roles of the nature-based tour leader. *Tourism Management*, 14 (2), 91-98.
- Weiler, B. and Ham, S. (2001). Tour guides and interpretation. In *Encyclopedia of Ecotourism*. (Ed: D. Weaver), 549-563, USA: CABI Publishing.
- Weiler, B. and Walker, K. (2014). Enhancing the visitor experience: Reconceptualising the tour guide's communicative role, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 21, 90-99.
- Weiler, B. and Yu, X. (2007). Dimensions of cultural mediation in guiding chinese tour groups: Implications for interpretation, *Tourism Recreation Research*, 32 (3), 13-22.
- Wong, J-Y and Lee, W-H. (2012). Leadership through service: An exploratory study of the leadership styles of tour leaders, *Tourism Management*, 33, 1112-1121.
- Yin, C-Y and Poon, P. (2016). The impact of other group members on tourists' travel experiences: A study of domestic package tours in China, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28 (3), 640-658.
- Yu, X., Weiler, B. and Ham, S. (2001). Intercultural communication and mediation: A framework for analyzing the intercultural competence of Chinese tour guides. *Journal of Vacation Marketing*, 8 (1), 75-87.
- Zhang, H. Q. ve Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: Evidence from mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong, *Tourism Management*, 25, 81-91.

İnternet Kaynakları

Armstrong, E. K. and Weiler, B. (2003). *Improving the tourist experience: Evaluation of interpretation components of guided tours in national parks*. CRC Sustainable Tourism Pty. Ltd. (<https://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2015/02/ImprovingTouristExperienceNP-v02.pdf>, Erişim Tarihi: 07.05.2019.

<https://interpretationaustralia.asn.au/what-is-interpretation/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

https://www.interpnet.com/NAI/interp/About/About_Interpretation/nai/_About/what_is_interp.aspx?hkey=53b0bfb4-74a6-4cfc-8379-1d55847c2cb9, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

- McKean, P. F. (1976). An anthropological analysis of the culture-brokers of Bali: Guides, tourists and Balinese, Joint UNESCO/IBDR Seminar on the Social and Cultural Impact of Tourism. (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000021430>, Erişim Tarihi: 18.05.2019.
- Yu, X., Weiler, B. and Ham, S. (2004). *Cultural mediation in guided tour experiences: A case study of Australian guides of Chinese tour groups*, Department of Management Working Paper 44/04, Monash University Business and Economics. (https://au-east.erc.monash.edu.au/fpfiles/8630029/monash_2538.pdf, Erişim Tarihi: 20.05.2019.

1. BÖLÜM

TUR KAVRAMI

Serkan Türkmen*

“Hiçbir şey zekâyı, seyahat etmek kadar geliştirmez.”
Emile ZOLA

Giriş

Turizm sektörü yarattığı ekonomik etki ve katılan kişi açısından her yıl büyüme gösteren en önemli sektörlerden biridir. 1950’lerde 25 milyon olan uluslararası turist sayısı 2018 yılı sonu itibarıyla 46 kat büyümüş ve yaklaşık 1,4 milyar turiste ulaşmıştır (UNWTO, 2019). İnsanların boş zamanlarının artması ve ekonomik refaha ulaşmaları ile birlikte, ulaşım ve iletişimde teknolojilerin gelişmesi, yeni deneyimler yaşamak isteyen insanlarda seyahat etme ihtiyacı oluşturmuş ve turist olmaya zorlamıştır (Lickorish ve Jenkins, 2007). Turist olma isteğinin önünde özellikle bilinmeyen yerler için turistler adına dil güçlüklerinden kaynaklı iletişim kuramama, güvenlik, sağlık ve maddi riskleri içeren engeller ortaya çıkabilmektedir (Chang, 2007). Bu engelleri kaldırmak ve turistik ürün satın alma ihtiyacına cevap vermek için turizm sektöründe birçok konaklama işletmesi, seyahat işletmesi, tur operatörleri vb. işletmeler kurulmuştur. Ayrıca insanların tatil deneyimlerini üst düzeye çıkarmak için turizm sektöründe çeşitli profesyoneller yetiştirilmektedir. Turist rehberleri, bu profesyoneller içerisinde en etkin rol oynayan ve turiste çeşitli konularda yol göstericilik, öğreticilik yapan, tur operatörlerinin sunduğu hizmetin kalitesini arttıran ve turistin tatil deneyimini istediği düzeyde yaşamasını sağlayan kişilerdir. Bu kitap bölümünün amacı tur/paket tur kavramlarını açıklamak, tur çeşitleri, turların özellikleri, tercih nedenlerini ele

---

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, serkanturkmen17@hotmail.com

- Grupta özel durum ve rahatsızlıkları olan kişileri tespit etmeli ve ona göre bir tur uygulama planı geliştirmelidir.
- Tur esnasında tehlikeli ve gruba zarar gelebilecek yerlere gitmekten kaçınmalıdır. Ayrıca grubu da bu konuda uyarmalıdır.
- Özellikle kültür farkı dolayısıyla yerel halk ve turist grubu arasında çıkabilecek olası çatışmayı önleyebilmek için gruba ziyaret öncesi ön bilgilendirme yapılmalıdır.

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Paket turların tarihsel gelişimini ana hatlarıyla ele alarak paket tur kavramını açıklayınız.
2. Tüketicilere sağladığı faydaları göz önünde bulundurarak turistlerin paket turları neden tercih ettiklerini açıklayınız.
3. Turist tipleri hakkında bilgi veriniz. Hangi tip turistler paket turları daha çok tercih eder, tartışınız.
4. Türkiye’de en çok kullanılan tur güzergâhları ve tur çeşitleri hakkında bilgi veriniz.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Türkiye’de turlara katılan turist tipleri incelenerek hangi turlara hangi turist tiplerinin katıldığı araştırılabilir. Bunun yanında turist gruplarının tura katılma amaçları ile turist tiplerinin ilişkilendirilmesi yapılmalıdır. Ayrıca aynı turlara katılan yerli ve yabancı turistlerin tura katılma amaçları incelenerek karşılaştırma yapılması tur üreticileri açısından program hazırlama açısından faydalı olabilir.

Kaynakça

- Açıkel, A. (1994). Ankara İlindeki A ve C grubu seyahat acentelerinin düzenledikleri paket turların değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Ahipaşaoglu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. İstanbul: Gazi Kitabevi.
- Ahipaşaoglu, S. ve Arıkan, İ. (2003). *Seyahat İşletmeleri Yönetimi ve Ulaştırma Sistemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ataberk, E. (2007). Tur operatörlerinin paket tur organizasyonlarında hizmet kalitesi ile müşteri tatmini arasındaki ilişkileri belirleyen faktörler: izmir ili örneği. *Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.
- Avcıkurt, C. (2015). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Bowie, D. V. and Chang, J. C. (2005). Tourist satisfaction: a view from a mixed international guided package tour. *Journal of Vacation Marketing*, 11 (4), 303-322.
- Caber, M. and Albayrak, T. (2018). Assessing daily tour service quality: A proposal for a DAILYSERV scale. *Journal of Destination Marketing & Management*, 7, 18-25.
- Chang, J. C. (2007). Travel motivations of package tour travelers. *Turizam: Međunarodni Znanstveno-Stručni Časopis*, 55 (2), 157-176.
- Chang, J-C. R. (2003). An Exploratory Study of Taiwanese Long-Haul Package Tour Customers' Satisfaction. Oxford Brookes University for the award of *Doctor of Philosophy*. Boston Spa, Wetherby West Yorkshire.
- Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 39 (1), 164-182.
- Cohen, J. (2002). The contemporary tourist: is everything old new again? *Advances in Consumer Research*, 29: 31-35.
- Goeldner, C. R. and Ritchie, B. J. R. (2009). *Tourism: principles, practices, philosophies* (11. Ed.). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Güleç, S. ve Alkış, S. (2003). Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin iletişimsel boyutu. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 63-78.
- Gyr, U. (2010). The history of tourism: Structures on the path to modernity. *Notes*, 2 (8), 1-18.
- Hacıoğlu, N. (2016). *Seyahat acentacılığı ve tur operatörlüğü* (8. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hudman, L. ve Jackson, R. (1999). *Geography of Travel & Tourism*. New York: Delmar.
- Jafari, J. (2003). *Encyclopedia of tourism*. New York: Routledge
- Kandampully, J. (2000). The impact of demand fluctuation on the quality of service: a tourism industry example. *Managing Service Quality: An International Journal*, 10 (1), 10-19.
- Karamustafa, K. ve Erbaş, E. (2011). Satın alma karar sürecinde algılanan risk: paket turlara yönelik bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 103-144.
- Kennedy, D., Singleton, J. and Geneo, M. R. (2006). History of Recreation. in G. Kassing, M. Feld, M. Rivera ve D. Campbell (Edis) *Introduction to Recreation and Leisure* (pp. 17-37). New York: Human Kinetics.
- Ko, T. G. (2000). The issues and implications of escorted shopping tours in a tourist destination region: The case study of Korean package tourists in Australia. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 8 (3), 71-80.
- Kozak, M. A., Evren, S. ve Çakır, O. (2013). Tarihsel süreç içinde turizm paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 7-22.
- Laws, E. (1997). *Managing packaged tourism*. London: International Thomson Business Press.

- Lee, Y. I., Chang, C. H. and Chen, Y. S. (2013). The influence of novelty, flexibility, and synergy of package tours on tourist satisfaction: an analysis of structural equation modeling (SEM). *Quality & Quantity*, 47 (4), 1869-1882.
- Lickorish, L. J. and Jenkins, C. L. (2007). *Introduction to tourism*. Routledge.
- Lo, A. and Lam, L. (2004). "Long-haul and short-haul outbound all-inclusive package tours". *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9 (2), 161-176.
- Machin, A. (2000). Datascape: Tourism and the historical geography of knowledge. *Tourism and Hospitality Research*, 2 (4), 357-375.
- Mısırlı, İ. (2002). Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mill, R. C. and Alastair, M. (1998). *The tourism system: An introductory text* (3. Ed.). Dubuque, Iowa: Kendall Hunt Publishing.
- Mohsin, A. (2005). Tourist Attitudes and Destination Marketing-The Case Of Australia's Northern Territory and Malaysia. *Tourism Management*, 26, 723-732.
- Özdemir, G. B. (2011). Paket tur sözleşmesinde taraflar ve tarafların borçları ve hakları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 68-74.
- Plog, S. C. (1974). Why destination areas rise and fall in popularity. *Cornell Hotel and Restaurant Association Quarterly*, 55-58.
- Stetic, S., Simicevic, D. and Stanic, S. (2011). Same-day trips: A chance of urban destination development. *UTMS Journal of Economics*, 2 (2), 113-124.
- Tavčar, A., Csaba, A. and Butiła, E. V. (2016). Recommender system for virtual assistant supported museum tours. *Informatica*, 40 (3), 279-284.
- Toops, S. (1992). Tourism in Xinjiang, China. *Journal of Cultural Geography*, 12 (2), 19-34.
- Uygur, A., Kasap, N. ve Usta, S. (2017). Gençlere yönelik kültür turizmi istanbul tur planlaması uygulaması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 39, 28-43.
- Wall, G. and Mathieson, A. (2006) *Tourism: change, impacts and opportunities*. Pearson Education Limited, Essex.
- Wong, C. K. S. and Kwong, W. Y. Y. (2004). Outbound tourists' selection criteria for choosing all-inclusive package tours. *Tourism Management*, 25 (5), 581-592.
- Yale, P. (1995) *The business of tour operations*. Longman Publishing.
- Yfantidou, G., Costa G. and Michalopoulos, M. (2008). Tourist roles, gender and age in greece: a study of tourists in Greece. *International Journal of Sport Management Recreation & Tourism*, 1, 14-30.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.
- Yiannakis, A. and Gibson, H. (1992). Roles Tourists Play. *Annals of Tourism Research*, 19, 287-303.

İnternet Kaynakları

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tour>, Erişim Tarihi: 10.06.2019.

http://www.tursab.org.tr/dosya/7221/1618sk05072012tarihlideiiklikilenmihali_7221_3807623.pdf (1618 Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu), Erişim Tarihi: 14.06.2019.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm> (6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu), Erişim Tarihi: 14.06.2019.

<http://tantur.com.tr/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

<https://www.etstur.com/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

<https://www.jollytur.com/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

<https://www.tatil.com/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

<https://www.tatilbudur.com/>, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6502.pdf> (6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun), Erişim Tarihi: 14.06.2019.

TDK. (2019). <http://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 10.06.2019.

TÜRSAB. (2010). Kuzey Ege'de Bütünleşik Turizm Yönetimi, https://www.tursab.org.tr/dosya/5874/mkd2010turizmikincilikodulu_5874_5917694.pdf, Erişim Tarihi: 17.06.2019.

UNWTO. (2019). Key Tourism Figures, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_key_figures_barom_may2019_en.pdf, Erişim Tarihi: 09.06.2019.

UNWTO. (2017). Tourism Highlights 2017 Edition, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>, Erişim Tarihi: 09.06.2019.

2. BÖLÜM

TUR YÖNETİMİ KAVRAMI

İlker Şahin* ve Caner Ünal**

*“Rehbersiz giden; dünyayı boz bulanık görür;
onun önünden giden, yolunu şaşırır...”*
Prof. Dr. Şadan Gökova

Giriş

Tarih öncesi çağlardan günümüze hayatın önemli bileşenleri arasında yer alan ve gerek kadim medeniyetlerde gerekse modern toplumlarda insanoğlunun kültürel olarak farklı anlamlar ve farklı duygular yüklediği seyahat kavramı, birçok motivasyonel amaca hitap eden; çoğu zaman insanlarda pozitif duygulanım yaratan ve mutluluk katsayısını yükselten kendine özgü yapısıyla bireyleri eğitim, estetik, eğlence ve kaçış gibi deneyimsel boyutlara ulaştırarak yaşamsal döngüde özgürleştirici bir araç işlevi görmektedir. Seyahate çıkma eski dönemlerde ağır maliyeti, taşıdığı yaşamsal risk ve tehlikeler, zahmetli ve zaman alıcı yapıda olması nedeniyle avlanma, yiyecek bulma, savaşlar, ticari ve dinî faaliyetler dışında insanoğlunun genellikle sık tercih etmediği bir davranıştı. Günümüzde seyahat etme, gelişen teknolojiye bağlı olarak ulaşımın ve iletişimin kolaylaşması ve daha ekonomik hâle gelmesiyle birlikte gündelik yaşamda aktif bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte gün geçtikçe daha da yaygınlaşan ve hemen hemen her toplumda oldukça revaç gören seyahat, farklı kültürlerde basit bir mekân değiştirmenin ötesinde farklı olumlu anlamlar ve roller yüklenen özel bir deneyimsel faaliyet hâlini almaktadır. Önceleri yaşamsal gereksinimlerden doğan birtakım ihtiyaçlar

---

* Arş. Gör. Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü,
ilkersahin1985@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi. Antalya Bilim Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü,
caner.unal@antalya.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Gökovalı, Ş. (2014). *Ben Halikarnas Balıkçısı Doğdum Sevdim Öldüm*. Ankara: TUREB Turist Rehberleri Birliği Yayını.
- Gökovalı, Ş. (2014). *Masalsı Türkiye*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yenen, Ş. (2007). *Turkish Odyssey A Cultural Guide to Turkey*. Meander Yayınları.

Kaynakça

- Ap, J. and Wong, K. K. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism management*, 22 (5), 551-563.
- Ahipaşaoglu, H.S. (2001). *Seyahat İşletmelerinde Tur Planlaması ve Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altıntaş, V., Türkmendağ, Z. ve Türkmendağ, T. (2017). Tanıtım ve imaj oluşturma faaliyetlerinde turist. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 267-289, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balta, S. (2017). Rehberlikte kişisel gelişim ve paydaş ilişkileri. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 127-138, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bowie, D. and Chang, J. C. (2005). Tourist satisfaction: A view from a mixed international guided package tour. *Journal of Vacation Marketing*, 11 (4), 303-322.
- Caber, M., Ünal, C., Cengizci, A. D. and Güven, A. (2019). Conflict management styles of professional tour guides: A cluster analysis. *Tourism Management Perspectives*, 30, 89-97.
- Çetinkaya, M. Y. ve Öter, Z. (2016). Role of tour guides on tourist satisfaction level in guided tours and impact on re-visiting Intention: a research in Istanbul. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 7 (1), 40-54.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), 5-29.
- Cohen, E. H., Ifergan, M. and Cohen, E. (2002). A new paradigm in guiding: The Madrich as a role model. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 919-932.
- Collins, V. R. (2000). *Becoming a tour guide: Principles of guiding and site interpretation*. Cengage Learning EMEA.
- Çimrin, H. (1995). *Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC'si*. (1. Baskı), Antalya: Akdeniz Kitabevi.
- Çolakoğlu, O. E., Epik, F. ve Efendi, E. (2007). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ehtiyar, R. V. (2017). Turist rehberliğinde duygu yönetimi. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 141-159, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Gökovalı, Ş. (2014). *Ben Halikarnas Balıkçısı Doğdum Sevdim Öldüm*. Ankara: TURBETURIST Rehberleri Birliği Yayını.
- Horner, P. (1998). *Travel Agency Practice*. Pearson Higher Education: Addison
- Hu, W. and Wall, G. (2012). Interpretative guiding and sustainable development: A framework. *Tourism Management Perspectives*, 4, 80-85.
- Huang, S., Hsu, C. H. and Chan, A. (2010). Tour guide performance and tourist satisfaction: A study of the package tours in Shanghai. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34 (1), 3-33.
- Karamustafa, K. ve Çeşmeci, N. (2006). Paket tur operasyonunda turist rehberlerinin karşılaştıkları yönetsel sorunlar üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), 70-86.
- Koroğlu, Ö., Güzel, Ö., F. ve Ünal, C. (2018). Turist Rehberlerinin rollerine dayanan metaforik turist algısı. İçinde Turist rehberliği üzerine güncel araştırmalar (Ed. Necdet Hacıoğlu; Cevdet Avcıkurt; Arzu Kılıç; Hasret Ulusoy Yıldırım), 307-326, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuşluvan, S. ve Çeşmeci, N. (2002). Türkiye’de Turist Rehberliği Eğitiminin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılması. İçinde; Turizm Eğitimi Konferansı, 11-13 Aralık, 2002, (ss. 235-242). Ankara: Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayını.
- Lopez, E. M. (1980). The effect of leadership style on satisfaction levels of tour quality. *Journal of Travel Research*, 18 (4), 20-23.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). *Turizm ve Rehberlik*. Ankara: MEB Yayınları. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Turizm%20Ve%20Rehberlik.pdf, Erişim tarihi: 07.07.2019.
- Min, J. C. (2011). Tour guides and emotional intelligence. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 322-325.
- Min, J. C. (2012). A short-form measure for assessment of emotional intelligence for tour guides: Development and evaluation. *Tourism Management*, 33 (1), 155-167.
- Mossberg, L. L. (1995). Tour leaders and their importance in charter tours. *Tourism Management*, 16 (6), 437-445.
- Öter, Z. (2017). Turist rehberliğinde etik. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 101-124, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öter, Z. ve Sarıbaş, Ö. (2018). Turist rehberlerinin görevleri ve rolleri. İçinde Turist Rehberliği (Ed. Seçkin Eser, Seda Şahin, Celil Çakıcı), 101-118, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pond, K. L. (1993). *The Professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*. Van Nostrand Reinhold Company.
- Şahin, S. (2017). Kültürlerarası iletişimde turist rehberlerinin rolü. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 221-266, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Şahin, İ. ve Güzel, Ö., F. (2017). Turist rehberliğinde duygusal zekâ. İçinde Turist rehberliği araştırmaları öngörüler ve uygulamalar (Ed. Özlem Güzel; Volkan Altıntaş; İlker Şahin), 161-196, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şahin, S. ve Kızılırmak, İ. (2018). Turist rehberliği mesleki etik ilkeleri. İçinde Turist rehberliği (Ed. Seçkin Eser; Seda Şahin; Celil Çakıcı), 221-238, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Schmidt, C. J. (1979). The guided tour: Insulated adventure. *Urban life*, 7 (4), 441-467.
- Tsaur, S. H. and Teng, H. Y. (2017). Exploring tour guiding styles: The perspective of tour leader roles. *Tourism Management*, 59, 438-448.
- Tsaur, S. H., Yen, C. H. and Yang, W. Y. (2011). Do job characteristics lead to employee creativity in travel agencies?. *International Journal of Tourism Research*, 13 (2), 191-204.
- Turist Rehberleri Birliği (TUREB) (2012). *6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu ve Meslek Yönetmeliği*. Ankara: Dönmez Ofset.
- Wang, K. C., Hsieh, A. T. and Chen, W. Y. (2002). Is the tour leader an effective endorser for group package tour brochures?. *Tourism Management*, 23 (5), 489-498.
- Weiler, B. and Black, R. (2015). The changing face of the tour guide: one-way communicator to choreographer to co-creator of the tourist experience. *Tourism Recreation Research*, 40 (3), 364-378.
- Weiler, B. and Walker, K. (2014). Enhancing the visitor experience: Reconceptualising the tour guide's communicative role. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 21, 90-99.
- Wong, C. K. S. and Kwong, W. Y. Y. (2004). Outbound tourists' selection criteria for choosing all-inclusive package tours. *Tourism Management*, 25 (5), 581-592.
- Yenen, Ş. (2007). *Profesyonel Turist Rehberinin El Kitabı*. İstanbul: Şan Ofset.
- Yetgin, D ve Yolal, M. (2018). Turist rehberlerinin tur yönetimi. İçinde Turist rehberliği (Ed. Seçkin Eser; Seda Şahin; Celil Çakıcı), 137-149, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yu, X., Weiler, B. and Ham, S. (2002). Intercultural communication and mediation: A framework for analysing the intercultural competence of Chinese tour guides. *Journal of Vacation Marketing*, 8 (1), 75-87.
- Zhang, H. Q., and Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: evidence from mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25 (1), 81-91.

3. BÖLÜM

TUR YÖNETİMİNE GİRİŞ

Nermin Ayaz*

*“60 dakikam olsa, 55 dakikasını düşünmek,
5 dakikasını da aksiyon için kullardım.”*
Albert Einstein

Giriş

Seyahatin tarihsel süreç içindeki gelişimine bakıldığında kavram bir yerden başka bir yere hareket etmeye odaklanmaktadır. İnsanların başlangıçta beslenme, barınma ve güvenlik gibi temel gereksinimlerine yönelik yer değiştirmeleri zamanla zevk, eğlence ve diğer amaçlarla gerçekleştirilmiştir. Turizm kapsamında değerlendirilmese de insanların bir yerden başka bir yere gitmeleri diğer bir deyişle seyahat etmeleri tarihin ilk çağlarından beri görülmektedir.

Anadolu topraklarında MÖ 3200’lü yıllarda Mezopotamya’da yaşamış kadim devlet Sümerler döneminde tekerleğin icadı ve atın evcilleşmesinin sonucu olan at arabaları ile seyahat, yürümeye kıyasla daha hızlı daha konforlu ve daha çok kişi ile gerçekleştirilmiştir. Girit adasında antik dönemde yaşayan Minos (MÖ 3000) ve Miken (MÖ 1800) uygarlıklarının deniz yoluyla Akdeniz’e kıyısı olan topraklara ticaret amacıyla gidişleri ve bununla birlikte MÖ 2000’lerde Dicle nehri kıyısında hüküm sürmüş Asurların, Anadolu’nun eşsiz zenginliklerinden faydalanmak ve kendi ürünleriyle takas etmek için kervanlarıyla Kayseri Kültepe’deki Kaniş Karum’a yaptıkları yolculukları, ticari amaçlı seyahatlerin ilklerindedir. Zamanla yaşam koşullarının iyileştirilmesine paralel olarak ticari nedenlerle yapılan seyahatlere merak amaçlı seyahatler de eklenmiştir. Günümüz

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Turizm Fakültesi-Turizm Rehberliği Bölümü, nerminayaz@mu.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Turist rehberlerinin tur öncesinde yapması gereken hazırlıklar hakkında bilgi veriniz.
2. Turist rehberlerinin tur öncesinde hazırlık yapması neden önemlidir? Tur yönetimini nasıl etkiler? Açıklayınız.
3. Turist rehberlerinin tur öncesinde hazırlaması gereken belgeler hakkında bilgi veriniz.
4. Turist rehberleri tur öncesi kimlerle ve neden koordinasyon kurmalıdır? Bilgi veriniz.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Bir yurt içi ve bir yurt dışı destinasyon belirleyip yöreyle ilgili bir bilgilendirme metni hazırlayın.
- Gerçekleştireceğiniz dışa gidim (outgoing) bir tur için destinasyon belirleyin ve şehrin ulaşım sistemi hakkında bilgi edinin ve metro sistemini çözümlayın.
- Gerçekleştireceğiniz bir doğa yürüyüşü rotası belirleyin. Yürüyüş parkurunu, haritaları ve işaretleme sisteminin nasıl olduğunu inceleyin.
- Gerçekleştireceğiniz bir tur için destinasyon belirleyin. Destinasyonla ilgili fotoğraf, video, harita, müzik içeren bir sunum dosyası hazırlayın.
- Gerçekleştireceğiniz bir tur için gün boyu hizmet alacağınız işletmeleri, hizmet türlerini içeren koordinasyon kontrol listesi oluşturun.

Kaynakça

- Ahipaşaoglu, H. S. (2001). *Seyahat İşletmelerinde Tur Planlaması ve Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Batman, O., Yıldırğan, R. ve Demirtaş, N. (2000). *Turizm Rehberliği*. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Çolakoğlu, O. E., Epik, F. ve Efendi, E. (2010). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2009). Örgütlerde “İzlenim Yönetimi Davranışı” Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 53-83.
- Fuller, G. (1994). *Travel Agency Management*. Ohio USA, South-Western Publishing Co.
- Hacıoğlu, N. (2006). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Horner, P. (1999). *Travel Agency Practice*. London: Pearson Education.
- İçöz, O. (2014). *Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- MEGEP. (2006). *Tur Organizasyonu*. Mesleki Eğitim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. Ankara.
- Mısırlı, İ. (2002). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mitchell, G. E. (1994). *International Tour Director, How to Become an International Tour Director*. Institute of Travel Career Development. Sullivans Island.
- Öter, Z. ve Sarıbaş, Ö. (2019). Turist Rehberlerinin Görevleri ve Rollerini. Turist Rehberliği (edt: Seçkin Eser, Seda Şahin, Celil Çakıcı), 1001-118, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Peköz , M., Yarcın, Ş. (1995). *Seyahat İşletmeleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayın No. 549, Şubat 1996.
- Yüksek, G., (2012), Tur Operasyonu, *Tur Planlaması ve Yönetimi*, (edt: A. Sadık Bahçe), 27-41, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/haberler/34-meslek-standartlar-dairesi-bakanl/596-profesyonel-turist-rehberi-mesleinin-ulusal-standard-belirlendi>, Erişim: 09.07.2019.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071005-7.htm>, Erişim: 09.07.2019.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, Erişim: 09.07.2019.
- Kavuk, E. (2018). <http://www.yenischiryorem.com/makale/bursa-da--ipekcilik-ve-ipekbocekligi/>, Erişim: 09.07.2019.

4. BÖLÜM

TUR YÖNETİMİ UYGULAMASI

Ali Türker*

*“Kendinizi yönetmek için kafanızı,
başkalarını yönetmek için kalbinizi kullanın.”
Elenor Roosevelt*

Giriş

Turist rehberleri, ziyaret edilen yerlerle ilgili turistleri bilgilendiren kişilerdir. 1618 sayılı kanunun 10. maddesi turistlere, rehberler dışında, herhangi bir kimsenin Türkiye'nin tarihi, doğası, kültürü ve turizmi ile ilgili rehberlik faaliyeti niteliğindeki bilgileri vermesini yasaklamaktadır. Dolayısıyla “bilgi vermek” eyleminin asli turist rehberliği hizmeti olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak rehberlik hizmetinin sadece bilgi vermeye indirgenerek açıklanması mümkün değildir. Bir turun başından sonuna kadar sağlıklı bir şekilde yürütülmesi turist rehberlerinin sorumluluğundadır. Turun sorunsuz ilerlemesi ancak rehberin yapılması gerekenleri doğru zamanda ve doğru yerde yapmasıyla mümkün olacaktır. Bu bölümün amacı bir turun sorunsuz tamamlanabilmesi için turist rehberinin yapması gerekenleri ortaya koymaktır. Bölümde, turist rehberlerinin turun başlangıç gününden itibaren yapmaları gereken faaliyetler ve bu faaliyetler yerine getirilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca okuyucu bu bölümde bir turist rehberinin kendisini geliştirebilmek için nelere dikkat etmesi gerektiği ile ilgili bilgi edinecektir.

Literatürde doğrudan uygulamaya dönük kaynak sayısı sınırlıdır. Okuyucunun zaten sınırlı olan teorik bilgilerden çok doğrudan turist rehberlerinin bilgi ve deneyimlerinden faydalanabilmelerini sağlamak için bölümün alt başlıkları-

---

* Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ortaca Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, aturker@mu.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Turist rehberlerinin sahip olması gereken fiziksel özellikler hakkında bilgi veriniz.
2. Bir tur oryantasyonunda üzerinde durulması gereken konu başlıklarını sıralayınız.
3. Bir turist rehberinin bilgi aktarımlarında misafirlerin dikkatini canlı tutabilmesi için neler yapabileceğini tartışınız.
4. Daha etkili bir tur için hangi kültürel unsurları nasıl aktarırsınız? Tartışınız.
5. Betimleme, öyküleme ve söyleşi tekniklerinin bir arada kullanıldığı bir mitolojik öykü anlatımı yapınız.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Meslekte yirmi yılını tamamlamış eylemli bir turist rehberiyle görüşerek turlarında yaptığı en büyük hatalardan birkaç örnek rica ediniz. Bu hataları örnek olay olarak tartışınız.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- “Be a Better Guide - Free Tour Guide Training” adlı YouTube kanalındaki videoları izleyerek arkadaşlarınızla tartışınız.

Kaynak Kişiler

Almina Zeynep Başkal, İzmir Turist Rehberleri Odası, İngilizce

Altan Çelik, Muğla Turist Rehberleri Odası, İngilizce

Tolga Kınık, Muğla Turist Rehberleri Odası, İngilizce

Mustafa Kemal Topçu, İstanbul Turist Rehberleri Odası, İngilizce-Hollandaca-Fransızca-Rusça

Sinan Kurt, İzmir Turist Rehberleri Odası, İngilizce

Gökhan Köksal, İzmir Turist Rehberleri Odası, İngilizce

Kaynakça

Çakır, Ö. (2006). Profesyonel Yaşamda Kişisel İmaj ve Sosyal Yaşam Etiketleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çimrin, H. (1995). Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC’si, Antalya: Akdeniz Kitabevi.

Çolakoğlu, O. E., Efendi, E. ve Epik, F. (2017). Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği, 4. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık.

Erişkon Cangil, B. (2004). Beden dili ve kültürler arası iletişim, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 69-78.

- Özsarı, R. (2012). Kompozisyon ve Anlatım Biçimleri, Ankara: Altınpost Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2014). Satış ve Satış Yönetimi, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Mehrabian, A. and Ferris, S. R. (1967). Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *Journal of Consulting Psychology*, 31 (3), 248-252.
- Mitchell, G. E. (2005). How to Travel FREE as an International Tour Director (3. Ed.), The GEM Institute of Tourism Career Development.
- Özkan, Z. (2006) . Kazandıran Beden Dili, İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Yetgin, D. ve Yolal, M. (2018). Turist Rehberliğinin Tur Yönetimi, İçinde: Turist Rehberliği (edt: Eser, S., Şahin, S., Çakıcı, C.), Ankara: Detay Yayıncılık.
- TUREB, (2007). Turist Rehberlerinden Seyahat İpuçları (Yayın Koordinatörü: Şerif Yenen), TUREB, İstanbul.
- Saruhan, C. Ş. (1989). Tercüman Rehberlik Mesleği Ders Notları, TÜRSAB, İstanbul.
- www.beabetterguide.com, URL: <https://www.beabetterguide.com/tour-leader-training-videos/>, Erişim Tarihi: 15.07.2019.

5. BÖLÜM

TURUN SONLANDIRILMASI İŞLEMLERİ

Azade Özlem Çalık*

“İşi, sonu taçlandırır.”
Lesage

Giriş

Bir seyahat acentasının hazırladığı tur programı, başlangıcından bitişine hatta bittikten sonraki zaman diliminde dahi önemli süreçlerden geçmektedir. Hangi destinasyona, hangi tarihlerde gidileceğinin, hangi pazarın hedeflendiğinin, hangi turist rehberi ile çalışılacağına, hangi ulaşım araçlarının ve otellerin kullanılacağına karar verilmesinden sonra hazırlanan tur programı ilgili dosyanın açılmasından kapanmasına dek atılan adımların hepsinin profesyonel boyutta ve titizlikle atılmış olması gerekmektedir. Bir dosyanın sorunsuz kapatılmış ya da tur öncesinde, sırasında veya sonrasında yaşanan sorunların çözülmesiyle sonuçlanmış bir dosya olması, tur operatörünün ya da seyahat acentasının daha sonraki tarihlerde gerçekleştireceği tur programlarını, tecrübe kazanmış olarak yapabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Bu konuda turist rehberinin konumu ve işi ele alış süreci de buna bağlı olarak önemli bir unsur olup turun gidişatını belirleyici bir rol üstlenmektedir.

2012 yılında kabul edilen 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na göre turist rehberi; “kanun hükümleri uyarınca mesleğe kabul edilerek turist rehberliği hizmetini sunma hak ve yetkisine sahip olan gerçek kişiyi, *turist rehberliği hizmeti ise seyahat acentalığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla kişi veya grup hâlindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil kullanılarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal veya ben-*

---

* Öğr. Gör. Dr. Ankara Üniversitesi, Beypazarı Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğilence Hizmetleri Bölümü, doglu@ankara.edu.tr

3. Seyahat acentalarının şikâyet yönetimiyle ilgili turistlere göstermeleri gereken tutumlar hakkında yorum yapınız.
4. Tur sonrası acenta işlemleri ile ilgili bilgi veriniz.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Bir seyahat acentasından turda kullanılan evrakların örneklerini, doldurulmuş şekilde bulup inceleyiniz.

Kaynakça

- Akay, B. ve Türkay, O. (2014). Araç kiralama işletmelerine yönelik müşteri şikâyetlerinin analizi, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4 (4), 138-146.
- Bahçe, S., Yüksek, G., ve Coşkun, O. (2012). *Tur Planlaması ve Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2498.
- Güven, E. Ö. ve Sarıışık, M. (2014). Konaklama hizmetlerinde davranışsal niyeti etkileyen hizmet kalitesi boyutları. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2 (2), 21-51.
- Holland, J. and Leslie, D. (2018). *Tour Operators and Operations Development, Management and Responsibility*. USA: Library of Congress Cataloging Publication Data, CABI.
- İçöz, O. (2003). *Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi*, Genişletilmiş 4. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mitchell, G. E. (1992). *How To Start a Tour Guiding Business*. USA: Library of Congress Cataloging Publication Data, The GEM Group.
- Mitchell, G. E. (2005). *Your Key To a Future in the Travel Tourism Industry*. USA: Library of Congress Cataloging Publication Data, The GEM Group.
- Olçay, A., Bozgeyik, Y, Akköz H, ve Sürme M. (2015). Profesyonel turist rehberlerinin performanslarının yerli turistler tarafından değerlendirilmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 349-374.
- TUREB. (2007). *Profesyonel Turist Rehberinin El Kitabı*. 1. Basım, İstanbul: Şan Ofset.
- Yetgin, D. ve Yolal, M. (2018). *Turist Rehberlerinin Tur Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Weiler, B. ve Black, R. (2015). *Tour Guiding Research. Insights, Issues and Implications*. Aspects of Tourism. UK: Channel View Publications.

İnternet Kaynakları

- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, Erişim Tarihi: 12.06.2019.
- www.sikayetvar.com, Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/64>, Erişim Tarihi: 13.07.2019.
- https://www.tursab.org.tr/haberler/onemli-duyuru-paket-tur-duzenleyicisi-seyahat-acentalarinin-zorunlu-sigorta-policesi-sertifikasi-duzenlemesi-ve-yasal-duzenlemeler-hakkinda-bilgilendirilmesine-iliskin--sirkuler_15073, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- <http://www.tursabseyahatsigortasi.com>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.

6. BÖLÜM

TURLARDA YAŞANILABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Gülbin Aytekin İnce*

“Çözümde görev almayanlar, problemin bir parçası olurlar.”
Goethe

Giriş

Türkiye’de turist rehberliği işsizlik oranı yüksek bir meslektir. Bu sebeple daha çok gençler tarafından geçici bir iş olarak görülmektedir. Oysaki kurslarda ve okullarda eğitim gören turist rehberleri gerekli bilgi ve becerilere sahip durumdadır (Ahipaşaoğlu, 2001: 222). Bu bağlamda bilgisi, kültürü, tutum ve davranışları ile ülkeyi doğru bir şekilde tanıtacak ve ziyaretçilerin memnun olarak ülkeden ayrılmalarına sebep olabilecek donanımına sahip turist rehberlerinin eğitimi ciddi olarak ele alınması gereken bir konudur (Kuşluvan ve Çeşmeçi, 2002: 235). Çünkü iyi bir rehberin yetişmesi kolay değildir. Rehberler bilgi birikimlerine ek olarak pek çok özelliğe aynı anda sahip olmak durumundadır. Tur esnasında sürekli rol değiştirmek zorunda kalan turist rehberinin sabır ve anlayışlı olması gerekmektedir. Çünkü rehber, yeri geldiğinde eğlendirmek, teselli etmek yeri geldiğinde anne, baba rollerini bile üstlenmek zorunda kalmaktadır (Batman vd., 2001: 33). Bir turu yöneten kişi olarak turist rehberinin pek çok zorlukla baş edebilme becerisine sahip olması gerekmektedir (Bowie ve Chang, 2005: 305). Çünkü turist rehberleri turizm sektöründe yaşanan sorunların bir kısmını olduğu kadar tur esnasında karşılaştığı sorunları da çözmek için ekstra çaba harcamak zorunda kalmaktadır.

---

* Öğr. Gör. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Ürgüp Sebahat ve Erol Toksöz Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, g.aytekin@nevsehir.edu.tr

Kaynakça

- Ahipaşaoglu, H. S. (2001). *Turizmde Rehberlik*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akmel, J. (1993). Türkiye'nin Turizm Potansiyeli ve İngiltere Organize Tur Pazarı, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler M.Y.O. Yayınları No: 1993-1, Ekim, İstanbul
- Ap, J. and Wong, K. K. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22 (5), 551-563.
- Atilla Gök, G. Büyüker İşler, D. ve Güzel, F. Ö. (2013). Relationship of emotional display rules and job oriented attitudes: A research on tourist guides, *The International Journal of Multi disciplinary Thought (IJMT)*, 3 (3), 291-296.
- Batman, O., Yıldırğan, R. ve Demirtaş N. (2001). *Turizm Rehberliği*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Batman, O. (2003). Türkiye'deki Profesyonel Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 117-134.
- Bowie, D. ve Chang, J.C. (2005), Tourist Satisfaction: A Wiev From a Mixed International Guided Package Tour, *Journal of Vacation Marketing*, 11 (4), 303-322.
- Cohen, E. H., Ifergan, M. and Cohen, E. (2002). A new paradigm in guiding: The madrich as a role model. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 919-932.
- Çeşmeci, N. (2014), Türkiye'de Paket Turların Yönetiminde Turist Rehberlerinin Fonksiyonu: Yönelim Rollerinin Tespiti, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çetin, G. ve Kızıllırmak İ. (2012). Türk Turizmde Kokartlı Turist Rehberlerin Mevcut Durumunun Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV (2), 307-318.
- Çolakoğlu, O. E., Epik, F. ve Efendi, E. (2010). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dahles, H. (2002). The Politics of Tour Guiding: Image Management in Indonesia, *Annals of Tourism Research*, 29 (3), 783-800.
- Değirmencioğlu, A. Ö. (2001). Fransız Turistlerin Anadolu Turlarında Rehberlik Hizmetinden Tatmin Düzeyleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoglu, S. (2003). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Temel Bilgileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, H., Üngüren, E. ve Dönmez Kesgin, D. (2010). Meslek Ve Aile Yaşamı İlişkisi: Profesyonel Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma, *Yasar University*, 20 (5), 3430-3442
- Duman G. ve Mil Z.(2008), Turist Rehberliği ve Eğitimi, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*,5 (4)
- Genç, Ö. (1992). Rehberlik Eğitimine Eleştirel Bir Yaklaşım, Turizm Eğitimi Konferansı Workshop (09-11 Aralık) Bildiriler Kitabı, Ankara: Turizm Bakanlığı, Turizm Eğitim Genel Müdürlüğü, 215-217

- Güzel Ö. Gök G. A. ve Büyüker İşler, D. (2013). Duygusal Emek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10 (3), 107-123.
- Güzel, F. Ö., Türker A. ve Şahin İ. (2014). Profesyonel Turist Rehberlerinin Algıladıkları Mesleki Engelleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2,173-190
- Güzel, Ö. (2007). Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü (Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma).Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir
- Holloway, J. C. (1981). The Guided Tour: A Sociological Approach, *Annals of Tourism Research*, 8 (3), 377-402
- Howard J. (2001). Rik Thwaites ve Brenda Smith, "Investigating the Roles of the Indigenous Tour Guide, *The Journal of Tourism Studies*, Sayı 12, 32-39.
- Karacaoğlu, S. ve Sert, A. N. (2018). Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Kapadokya Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 81-99.
- Karakaş B. (2018). Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunları ve Çözüm Önerileri: İstanbul Örneği, Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,
- Karamustafa K. ve Çeşmeci N., (2006). Paket Tur Operasyonunda Turist Rehberlerinin Karşılaştıkları Yönelimsel Sorunlar Üzerine Bir Araştırma , *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 70-86.
- Korkmaz S., Temizkan P. ve Temizkan R. (2011). Hizmet İçi Eğitim Seminerlerinin Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Pazarlamasındaki Rolüne Etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 17-36.
- Kozak, N., Akoğlan, M. ve Kozak, M. (1994). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Anatolia Yayıncılık, Ankara.
- Koroğlu Ö. (2011). İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir
- Koroğlu Ö. (2012). İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri İle Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2), 275 – 289.
- Koroğlu Ö., Koroğlu A. ve Alper, B. (2012). Doğaya Dayalı Gerçekleştirilen Turizm Faaliyetleri İçerisinde Turist Rehberlerinin Rollerini Üzerine Bir İnceleme, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 131-139.
- Kuşlivan, S. ve Çeşmeci, N. (2002). Türkiye’de turist rehberliği eğitiminin sorunları ve yeniden yapılandırılması, Turizm Eğitimi Konferansı–Workshop, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 11-13 Aralık 2002, 235-242.

- Mancini, M. (2001). *Conducting Tours*. (3. Edition) New York: Delmar Publishers
- Mulvaney, R. H., O' Neill, J. W. Cleveland, J. N. and Crouter, A. C. (2007). A model of work-family dynamics of hotel managers. *Annals of Tourism Research*, 34 (1), 66-87.
- Pond, C. L. (1992). *The professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*. New York: John Wiley and Sons.
- Quiroga, I. (1990). Characteristics of Package Tours in Europe, *Annals of Tourism Research*, 17 (2), 185-207.
- Salazar, N. B. (2005). Tourism and Glocalization: 'Local' Tour Guiding, *Annals of Tourism Research*, 32 (3), 628-646.
- Soykan, F. (2002). Profesyonel Turist Rehberliği Derslerindeki Kursların Yeniden Değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Turizm Coğrafyası Dersine Eleştirel Yaklaşım" [Bildiri] Turizm Eğitimi Konferansı, 11-13 Aralık 2002, Turizm Bakanlığı, Turizm Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sulek, J. M. and Hensely, R. L. (2004). The relative importance of food, atmosphere, and fairness of wait: The case of a full-service restaurant. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 45 (3), 235-247.
- Şahin S. ve Avcıkurt C. (2013). Turist Rehberlerinin İletişim Yeterlilikleri: Turistlerin Görüşlerinin Chaid Analizi İle Değerlendirilmesi, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 16 (29), 303-328
- Şahin, S. (2012). Turist Rehberlerinin Kültürlerarası İletişim Yeterlilikleri: Alman, İngiliz Ve Rus Turistlerin Algılamaları. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir
- Tangüler, A. (2002). Profesyonel Turist Rehberliği ve Profesyonel Turist Rehberlerinin Seyahat Acentası ve Müşteri İlişkileri (Kapadokya Örneği) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tetik, N. (2006). Türkiye'de Profesyonel Turist Rehberliği ve Müşterilerin Turist Rehberlerinden Beklentilerinin Analizi (Kuşadası Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tuncer, İ. (2017). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Boyutları ve Ölçeklerinin İncelenmesi, *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (16), 321-329.
- TUREB. (2003). Türkiye'nin Turist Rehberi Profili. İstanbul: TUREB (<http://www.tureb.net/GenelBilgiler.asp?id=84>; (Erişim Tarihi: 20.12.2006). Recep Özbay'ın Türkiye İktisat Kongresi Turizm Çalışma Grubu'na sunduğu Türkiye'de Profesyonel Turist Rehberliği raporunun eki
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel Turist Rehberliğinde Mesleki Etik Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 33-44.
- Yazıcıoğlu İ., Tokmak C. ve Uzun S. (2008). Turist Rehberlerinin Rehberlik Mesleğine Bakışı, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 8 (2).

- Yenipınar U. ve Zorkirişçi A.(2013), Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Turist Rehberliği Eğitimi, *Cag University Journal of Social Sciences*, 10 (2), 111-136.
- Zengin, B., Batman, O. ve Yıldırğan, R. (2004). “Seyahat Acentalarının Turist Rehberlerinden Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma, I. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, Bildiriler Kitabı, 366-376.
- Zhang, H. Q. and Chow, I. (2004). Application of Importance-Performance Model in Tour Guides’ Performance: Evidence From Mainland Chinese Outbound Visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25, 81-91.

İnternet Kaynakları

<https://www.uplifers.com/tatilde-yasanabilecek-olasi-aksakliklar-vecozumleri/#ixzz5rHSJssdDF>, Erişim Tarihi: 20.05.2019.

<https://www.turizmguncel.com/editor/rehber-deyince-akla-gelen-ilk-isimlerden-biri-serif-yenen-e42.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.

1. BÖLÜM

TURİST REHBERLİĞİNDE ETİK

Nalan Albuz* ve Gözde Oğuzbalaban**

“Etik, yaşayan her şeye karşı hissettiğimiz sonsuz sorumluluktur.”
Albert Schweitzer

Giriş

Turist rehberi, turistlerin gelişlerinden dönüşlerine kadar ki sürede onlarla aynı ortamda bulunan, doğrudan ve sürekli iletişim hâlinde olan turizm çalışanıdır. Turist rehberleri vasıtasıyla turistler, ziyaret ettikleri ülke veya bölge insanları, kültürleri, değerleri ve geçmişleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Turist rehberlerinin anlatımları ile ziyaret edilen noktaları daha iyi anlayıp özümseyebilmektedirler. Bu noktada turist rehberlerinin anlatımları ve davranışları, ziyaret edilen ülke ya da bölge açısından fiilen de olsa bağlayıcı olmaktadır. Dolayısıyla rehberler ülke turizmi üzerinde olumlu veya olumsuz etkiye sahiptir (Ahipaşaoğlu, 2001: 49). Bu etkinin olumlu yönde olması bölge ve ülke turizminin sürdürülebilir gelişimi açısından önemlidir. Her meslekte olduğu gibi turist rehberliği mesleğinde de, meslek icra edilirken birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların çözümünde rehberlere yol gösterecek etik ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından turist rehberliği mesleğinin gelişimi için gerek ulusal gerekse de uluslararası nitelikte mesleki etik ilkeleri oluşturulmuştur. Etik ilkelerinin varlığı ve rehberler tarafından benimsenmesi turistlerin memnuniyet derecelerini ve gezdikleri destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca turist rehberlerinin turizm sektöründe yer

---

* Dr. Öğr. Üyesi Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, albuz@beun.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, oguzbalaban@beun.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Dünya Turist Rehberleri Birlikleri Federasyonu (World Federation of Tourist Guide Associations/WFTGA), tarafından hazırlanan Rehberlik Uygulama İlkeleri okuyuculara konu bağlamında fikir sağlaması açısından yararlı olacaktır. Söz konusu kaynağa www.wftga.org adresinden erişim sağlanabilir.

Kaynakça

- Ahipaşaoglu, S. (2001). *Turizmde Rehberlik*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akan, P. (2007). Uygulama açısından iş etiği kuralları ve evrensel turizm etiği ilkeleri, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 7-20.
- Albuz, N., Çakmak, T. F., Eren, A., Tekin, Ö. ve Güven Yeşildağ N. (2018). *Turist Rehberliğine Giriş*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ap, J. ve Wong, K.K.F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems, *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Aslan, A. ve Kozak, M. (2006). Turizmde gelişme ve etik sorunları: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma, *Ege Academic Review*, 6 (1), 49-61.
- Aşar D. (2018). Tüketicilerin seyahat acentaları web tabanlı uygulamalarını etik yönden değerlendirmeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Kayseri.
- Aydın İ. (2018). *Eğitim ve Öğretimde Etik*. 9. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Batman, O. (2003). Türkiye’de profesyonel turist rehberlerinin mesleki sorunlarına yönelik bir araştırma, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7 (2), 117-134.
- Birdir, K. ve Toksöz, D. (2016). Turist rehberlerinin meslek etiği algısının eğitim aldıkları kuruma göre değerlendirilmesi, *3rd International Congress of Tourism & Management Researches*, Antalya, Türkiye, 20-22 Mayıs 2016, 1565-1583.
- Çokal, Z. (2019). Turist rehberlerinin performansının destinasyon imajına etkisinde etik davranışlarının düzenleyici rolü: Nevşehir örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Çolakoğlu, O. E., Epik, F. ve Efendi, E. (2010). *Tur yönetimi ve turist rehberliği*. 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Düz, B. (2017). Turist rehberliğinde meslek etiği ilkelerinin faydacı etik yaklaşımı ile belirlenmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 1639-1662. Doi: 10.17218/hititsosbil.286973.
- Donyadide, A. (2010). Ethics in tourism, *European Journal of Social Sciences*, 17 (3), 426-433.
- Efendi M. ve Karakaş Tandoğan G. (2018). Otobüs kaptanlarının yerli turistlerin etik dışı davranışlarını değerlendirmeleri üzerine bir araştırma, *Journal of Travel and Tourism Research*, 13, 96-114.

- Fennell, D. A. (2014). Exploring the boundaries of a new moral order for tourism's global code of ethics: an opinion piece on the position of animals in the tourism industry, *Journal of Sustainable Tourism*, 22 (7), 983-996.
- Gülbuğ, E. (2012). *İletişim ve Etik*. 1.Baskı, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Güzel, Ö., Türker, A. ve Şahin, İ. (2014). Profesyonel turist rehberlerinin algıladıkları mesleki engelleri belirlemeye yönelik bir araştırma. *Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 173-190.
- Holjevac I. A. (2008). Business ethics in tourism-As a dimension of TQM, Total Quality Management and Business Excellence, 19 (10), 1029-1041.
- Kabakulak, A. (2018). Turist rehberleri açısından iş doyumunun önemi, *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (1), 1-12.
- Karacaoğlu, S. ve Sert, A. N. (2018). Turist rehberlerinin mesleki sorunları üzerine bir araştırma: Kapadokya örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 81-99, DOI: 10.21325/jotags.2018.273.
- Lovelock, B. ve Lovelock, K. (2013). *Ethics Of Tourism*. London:Taylor and Frances.
- Mitchell, G. E. (2005). How to start a tour guiding business,Electronic ve Database Publishing, Incorporated.
- Payne, D., ve Dimanche, F. (1996). Towards a code of conduct for the tourism industry: An ethics model. *Journal of Business Ethics*, 15 (9), 997-1007.
- Pelit, E. ve Katırcıoğlu, E. (2018).Turist rehberliği mesleğinde taraflar açısından yaşanan sorunlar üzerine bir değerlendirme, *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (2), 74-94.
- Rabotic, B. (2010). Professional tourist guiding: the importance of interpretation for tourist experiences, *20th Biennial International Congress: New Trends in Tourism and Hotel Management*, Opatija, Croatia.
- Sandaruwani, J. A. R. C. ve Gnanapala, W. K. A. C. (2016). The role of tourist guides and their impacts on sustainable tourism development: A critique on Sri Lanka, *Tourism, Leisure and Global Change*, Volume 3, 62-73.
- Şahin, S. ve Kızılırmak, İ. (2018). *Turist rehberliği mesleki etik ilkeleri*. Turist Rehberliği içinde (Edt: Eser, S., Şahin, S. ve Çakıcı, A.C.), 1.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tengilimlioğlu D., Atilla A. ve Bektaş M. (2009). *İşletme Yönetimi*. 1. Baskı, Ankara: SeçkinYayıncılık.
- Tolga, Ö. ve Atay, L. (2016). Çanakkale Savaşları Gelibolu tarihî alanı ziyaretçilerinin profesyonel turist rehberlerinden memnuniyetleri, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 572-591.
- Toplu M. (2012).Bilim etiği: internetin bilim etiği üzerine etkileri, *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (4), 654-698.
- TUREB (2007). *Profesyonel Turist Rehberinin El Kitabı*. 1. Baskı, İstanbul: Şan Ofset.

- Uçkun, G., Uçkun S. ve Latif, H. (2004). *Turizmde Etik*. 1. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Ülgen H.ve Mirze S.K. (2010). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. 5. Baskı, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel turist rehberliğinde mesleki etik üzerine kavramsal bir değerlendirme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 33-44.
- Yazıcıoğlu, İ., Tokmak, C. ve Uzun, S. (2008). Turist rehberlerinin rehberlik mesleğine bakışı, *Bilim ve Eğitim Düşünce Dergisi*, 8 (2), 1- 19.
- Yenipinar, U., Bak, E. ve Çapar, G. (2014). Turist rehberliği meslek kanununun, meslek örgütleri ve öğretim elemanlarının bakış açısı ile değerlendirilmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 86-114.

İnternet Kaynakları

- <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.
- http://www.feg-touristguides.com/code_of_tourist_guidance.php, Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- <https://www.ptgaa.org.au/membership/code-of-conduct/>, Erişim Tarihi: 11.05.2019.
- <https://www.iptgsa.org/node/2>, Erişim Tarihi: 11.05.2019.
- <http://www.seatga.org/about-us/>, Erişim Tarihi: 11.05.2019.
- <http://www.seatga.org/tourist-guiding/the-code-of-guiding-practice/>, Erişim Tarihi: 11.05.2019.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>, Erişim Tarihi: 13.05.2019.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141226-25.htm>, Erişim Tarihi: 13.05.2019.
- <https://www.sikayetvar.com>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

2. BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMIYLA TURİST REHBERLERİNİN SORUMLU DAVRANIŞLARI

Özlem Güzel* ve Gökhan Köksal**

“Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), turizmin insanların yaşamlarına ve evrene anlamlı bir katkı yapabilir inancı ile yönetilmektedir. Bu inancın izleri, turizmin gelişimi için yol haritası olarak gösterilen Global Turizm Etik Kodların merkezinde de yer almaktadır. Herkesi, turistlerin, tur operatörlerinin, yerel halkın ve çevrenin yararı için kodları benimsemeye ve yaymaya davet ediyorum.”

Taleb Rifai

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) Genel Sekreteri

Giriş

Turist rehberleri, turistler tarafından ziyaret edilen destinasyonların sürdürülebilir yaklaşımla yönetilmesi bağlamında önemli roller üstlenmektedir. Bu rollere örnek verilirse; rehberler, ülkeye gelen ziyaretçilere rehberlik yapan bir lider; ev sahibi ülke ve ülkeye gelen ziyaretçiler arasında yer alan önemli bir ara yüz; ülke kültürü hakkında bilgi veren bir kültür aracısı ve ara bulucusudur (Weiler ve Ham, 2002; Randall ve Collins, 2009). Bu roller göz önüne alındığında turist rehberleri, sürdürülebilir turizm yaklaşımlarının turistlere benimsetilmesinde önem arz eden turizm çalışanlarıdır. Dolayısıyla bir rehberin davranışı ve turu Yönetme becerisi, turistler için kaliteli deneyimler üretirken, turist rehberleri, destinasyonların sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadırlar. Ancak literatürde turist rehberlerinin bu bağlamda yeterince bilinçli olmadıklarını vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır

---

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, ozlemmguzel@hotmail.com

** Öğr. Gör. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ortaca Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, gokhankoksal@mu.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Eylemli bir turist rehberi ile görüşme yaparak, turlarda sergilediği sorumlu & sürdürülebilir davranışları değerlendiriniz.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Travelife tarafından hazırlanan “Tur Operatörleri ve Seyahat Acenteleri İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Eğitim Notları” okuyuculara konu bağlamında fikir sağlayacaktır. Söz konusu kaynak www.travelife.info adresinden edinilebilir.

Kaynakça

- Aykın, S. M. (2018). Avrupa Birliği’nde sürdürülebilir ve sorumlu turizm uygulamaları ve Türkiye. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 153-170.
- Ballantyne, R. and Hughes, K. (2001). Interpretation in ecotourism settings: Investigating tour guides’ perceptions of their role, responsibilities and training Needs. *The Journal of Tourism Studies*, 16 (1), 24-37.
- Bartol, K. M. and Martin, D. C. (1991). *Management*, New York: McGrawHill.
- Butler, R. W. (1993). Tourism - An evolutionary perspective, Eds: J.G. Nelson, R.W. Butler, & G. Wall, *Tourism and sustainable development: Monitoring, planning, managing*, Waterloo, Canada: Department of Geography Publication Series, University of Waterloo, No. 37, 29-43
- European Commission, Consultation Document: *European Charter for Sustainable and Responsible Tourism*. ENTR. F1 D (2011) of 10.02.2012, Brussels.
- Gladwin, T. N., Kennelly, J. J. and Krause, T-S. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research, *Academy of Management Review*, 20 (4), 874-907
- Grabowski, C. P. and Geng, W. (2000). European Silk Road tourists’ and their tour guides’ perceptions of product and service quality. *Journal of Quality Assurance in Hospitality&Tourism*, 1 (4), 97-106.
- Hunter, C. (1995). On the need to re-conceptualize sustainable tourism development, *Journal of Sustainable Tourism*, 3 (3), 155-165.
- Koroğlu, Ö. and Güzel, F. Ö. (2014). Visitor perceptions of the role of tour guides in natural resource management and sustainable tourism, *International Journal of Advances in Management and Economics*, 5, 1-8.
- Leshem, A. (2013). Berlin: Sustainability and tour guides in a partial dark tourism destination. *Turizam*, 17 (4), 177-184.
- Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. New York, N.Y: Bantam.
- Littlefair, C. and Buckley, R. (2008). Interpretation reduces ecological impacts of visitors to world heritage site. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 37 (5), 338-341.

- Mason, P. and Christie, M. (2003). Tour guides as critically reflective practitioners: a proposed raining model. *Tourism Recreation Research*, 28 (1), 23-33.
- Özen, Y. (2015). Sorumluluk Eğitimi, Ankara: Vize Basın Yayın.
- Randall, C. and Rollins, B. R. (2009). Visitor perceptions of tour guides in natural areas. *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (3), May 2009, 357-374.
- Rebollo, J. F. V. R. and Baidal, J. A. I. (2003). Measuring sustainability in a mass tourist destination: Pressures, perceptions and policy responses in Torrevieja, Spain, *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (2-3), 181-203,
- Reisinger, Y. and Steiner, C. (2006). Reconceptualising interpretation: The role of tour guides in authentic tourism. *Current Issues in Tourism*. 9 (6), 481-496.
- Taheri, B., Farrington, T., Curran, R. and O’Gorman, K. (2018). Sustainability and the authentic experience. Harnessing brand heritage – a study from Japan, *Journal of Sustainable Tourism*, 26:1, 49-67. DOI: 10.1080/09669582.2017.1310867.
- UNEP & WTO, (2006). Making tourism more sustainable: *A guide for policy makers*, World Tourism Organization, WTO, France, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf>, Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- UNWTO (2013). Sustainable tourism for development guidebook, World Tourism Organization, Madrid, <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/devcoengfinal.pdf>, Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Walker, K. and Weiler, B. (2017). Anew model for guide training and transformative outcomes: a case study in sustainable marine-wild life ecotourism, *Journal of Ecotourism*, 16 (3), 269-290. DOI: 10.1080/14724049.2016.1245736.
- Weaver, D., Faulkner, B. and Lawto, L. (1999). Nature-based tourism in Australia and beyond: A preliminary investigation, Crc tourism work-In-progress report series: Report 1, *Copyright CRC For Sustainable Tourism Pty Ltd*, Australia
- Weiler, B. and Davis, D. (1993). An exploratory investigation into the roles of the nature-based tour leader. *Tourism Management*. 14 (2), 91-98.
- Weiler, B. and Ham, H. S. (2002). Tour guide training: a model for sustainable capacity building in developing countries. *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (1), 52-69. DOI: 10.1080/09669580208667152.
- Yalom, I. (2001). Varoluşu psikoterapi. (Çeviren Z. İ. Babayiğit), İstanbul: Kbalcı Yayınevi.
- Yönet, E. (2005). Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında son dönemeç: Stratejik sorumluluk, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13), 239-264.

İnternet Kaynakları

- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c817c51eb9784.06103603, Erişim Tarihi: 06.03.2019.
- http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 06.03.2019.
- <http://www.festtravel.com/tr/sorumlu-turizm-ve-seyahat>, Erişim Tarihi: 06.03.2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/mugla/marmaris/marmariste-yabanci-tur-rehberleri-sahil-temiz-40969036>, Erişim Tarihi: 15.06.2019.

3.BÖLÜM

GRUP MOTİVASYONU

Özlem Köroğlu*

“İnsanın en büyük buluşu ateş, tekerlek, motor ya da maddi dünya ile ilgili herhangi bir şey değildir. İnsanın en büyük buluşu, anlaşarak ekip hâlinde çalışmaktır.”
B. Senning

Giriş

İnsan, doğası gereği sosyaldir. Bu nedenle sosyal etkileşimler, bireylerin başkalarına ait olma ve bağlantı kurma ihtiyacını karşılayarak günlük yaşamda hayati bir rol oynamaktadır. Sosyal etkileşimlerin, stresi azaltmak ve olumlu duyguları artırmak gibi fiziksel ve psikolojik sağlıkla ilgili olumlu ve oldukça önemli pek çok sonucu bulunmaktadır. Bu nedenle insanlar hayatlarında gruplar oluşturmakta ve gruplar içinde yaşamaktadırlar. Çünkü gruplar, sosyal yaşamın önemli bir unsurudur. İnsanlar aile olarak da bir grup oluşturabileceği gibi iş hayatında ya da arkadaşlık ortamında da gruplar oluşturabilmektedir. İnsanların oluşturduğu gruplar içerisinde seyahat grupları da bulunmaktadır. Çünkü grupların yarattığı sosyal etkileşim, turist deneyiminin önemli bir bileşenidir. Bu deneyimi yaşamak isteyen insanlar, grup seyahatlerine katılmaktadır. Turist deneyimi turistlerin diğer turistlerle, yerel halkla, destinasyonlarla ve turist rehberleri gibi hizmet sağlayıcılar ile etkileşimleriyle yaratılmaktadır. Turistler arasındaki etkileşim, grup motivasyonu ve uyumu araştırmacılar tarafından önemi vurgulanan konulardır. Turist grupları arasında, oluşan dostluk seviyesi, turistik deneyimin kalitesinin en önemli belirleyicilerinden biridir (Lin vd., 2019: 153). Bu nedenle, turist-turist etkileşiminin yarattığı motivasyonun ve turistlerin deneyimleri, tutumları ve davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi, hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için kritik öneme sahiptir.

---

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, okoroglu@balikesir.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Bir tur grubu ile görüşme yaparak onları motive eden faktörleri araştırınız. Turist rehberinin grubu motive etmek için başvurduğu yöntemlerin grubu motive etmek için yeterli olup olmadığını değerlendiriniz.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Tür, T. (2011). *Bir Turist Rehberinin Anıları*. İzmir: EYS Basım Yayım.
- Toğaloğlu, T. (2018). *Motivasyon Dahisi*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Sears, D. O., Peplau, L. A. ve Taylor, S. E. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: Ali Dönmez), Ankara: İmge Kitabevi.

Teşekkür: Değerli görüşleri ve deneyimleri ile bu bölüme katkı sağlayan profesyonel turist rehberleri Gamze Aksın'a ve Mustafa Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Ahipaşaoglu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. 2. Basım. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akova, O., Kuşluvan, H. ve Çifçi, İ. (2015). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış İçinde Turizm İşletmeciliği Temel Kavramlar ve Uygulamalar (Edt. Akova, O., Kızıllırmak, İ. ve Tanrıverdi, H.), 205-250, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Albayrak, F. (2018). *Grup Koçluğu Başarmak İsteyenlerin Yolculuğuna Eşlik Etmek*. İstanbul: Sola Yayınları.
- Arslan, K. (2008). *Türkiye'de Kongre Turizmini Geliştirme İmkânları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Asmadili, M., Asmadili, V. U. ve Yüksek, G. (2018). Turist Rehberlerinin Liderlik Rolüne İlişkin Bakış Açılarının Belirlenmesi: Eskişehir Örneği. İçinde: Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar (Edt. Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C., Kılıç, A. ve Ulusoy Yıldırım, H.), 327-341, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C. (2017). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*. 5. Basım. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bosselut, G., Boiche, J., Salame, B., Fouquereau, E., Guilbert, L. and Serrano, O. C. (2018). Transformational leadership and group cohesion in sport: Examining the mediating role of interactional justice using a within- and between-team approach, *International Journal of Sports Science & Coaching*, 13 (6), 912-928.
- Çiçek, I., Evcimen, İ. V. ve Biçer, İ. H. (2018). Örgütsel bağlamda kişi-grup uyumu (Kuramsal perspektif), *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (3), 699-730.
- Çolakoğlu, O. E., Efendi, E. ve Epik, F. (2014). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. 3. Basım. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Değirmencioglu, Ö. ve Ahipaşaoğlu, S. (2003). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Temel Bilgileri*.4. Basım. Ankara: Gazi Kitabevi (Fersa Maatbacılık).
- Dereli, B. ve Cengiz, D. (2011). İnsan kaynakları yönetiminde grup, grup dinamiği kavramları ve grup dinamiğinin ölçülmesi üzerine uygulama örneği, *Öneri*, 9 (35), 35-43.
- Doğan, H. Z. (2004). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*. 2. Basım. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Efil, İ. (2013). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*. 12. Basım. Bursa: Dora Basım Yayın.
- Eren, E. (2008). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. 11. Basım. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Fichter, J. (1994). Sosyoloji Nedir. (Çev. Çelebi, N.). Ankara: Atilla Kitabevi.
- Gökdağ, R. (2004). Sosyal Etki ve Sosyal Güç. İçinde: Sosyal Psikoloji (Edt. Ünlü, S.), 53-69, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gönüllü, M. (2001). Grup ve grup yapısı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 191-201.
- Gülner, B. (2007). *Örgütlerde İletişim ve İş Doymu*. İstanbul: Literatürk.
- Hacıoğlu, N. (2016). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. 8. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Harman, S. (2012). Sırtçantalı Turistlerin Seyahat Motivasyonları ve İlgilenimleri: İstanbul'a Gelen Sırtçantalı Turistler Üzerinde Bir Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale.
- Hortaçsu, N. (2014). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*. 2. Basım. Ankara: İmge Kitabevi.
- Howard, J., Thwaites, R. ve Smith, B. (2001). Investigating the roles of the indigenous tour guide, *The Journal of Tourism Studies*, 12 (2), 32-39.
- Karatepe, S. (2005). *Örgütlerde İletişim-Güdüleme İlişkisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Keser, A. (2006). *Çalışma Yaşamında Motivasyon*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Kozak, M. A. ve Bahçe, A. S. (2009). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Koroğlu, Ö., Hacıoğlu, N. ve Ulusoy, H. (2017). İnanç turizmine yönelik alanlarda ziyaretçi yönetimi çerçevesinde turist rehberlerinin rol ve sorumlulukları, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IWACT'17 (Özel Sayı 3), 267-278.
- Lin, H., Zhang, M., Gursoy, D. and Fu, X. (2019). Impact of tourist-to-tourist interaction on tourism experience: The mediating role of cohesion and intimacy, *Annals of Tourism Research*, 76, 153-167.
- Love, L. R. (2018). Group cohesion: The effect of diversity, *Global Journal of Management and Marketing*, 2 (1), 77-86.
- Mert, İ. S., Bekmezci, M. Eroğluer, K. (2019). Gayri resmi iletişimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (1), 1-27.
- Pehlivanoglu, B. (2011). Konaklama Yapılarında Ekolojik Yaklaşımlar, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (3), 373-383.

- Petri, H. L. (1996). *Motivation: Theory, Research and Applications*. 4th Edition. Pasific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.
- Randall, C. ve Rollins, R. (2005). Role of the tour guide in national parks, Eleventh Canadian Congress on Leisure Research, May 17-20, Nanaiami, Canada, <http://lin.ca/Uploads/cclr11/CCLR11-115.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2019.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2013). Örgütsel Davranış (Çev. Edt. Erdem, İ.). 14. Basımdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayın.
- Sığırı, Ü. (2011). *Yönetimde Grup Dinamikleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şentürk, G. (2014). Broşür Tasarımı ve Basımı Özelliklerinin İncelenmesi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2016). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. 9. Basım. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14), 1-16.
- Tutar, H. (2013). *İşletme & Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türkel, A. U. (2000). *Toplam Kalite Bağlamında Grup Dinamiği ve Çatışma Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Usta, Ö. (2008). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yu, X., Weiler, B. and Ham, S. (2001). Intercultural communication and mediation: A framework for analysis the intercultural competence of chinese tour guides, *Journal of Vacation Marketing*, 8 (1), 75-87.
- Zhang, Hanqin and Q. Ivy Chow. (2004). Application of Importance-Performance Model in Tour Guides' Performance: Evidence From Mainland Chinese Outbound Visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25 (1), 81-91.

İnternet Kaynakları

- https://www.tursab.org.tr/apps/OldFiles//dosya/12191/tursab-genclik-turizmi-2015-raporu11775546_3808_12191_560578.pdf, Erişim Tarihi: 17.06.2019.
- <http://www.corvus.travel/misafirlerimizden/detay/Mardin-Gunes-Ulkesi-Turu/76/360/0>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/ege/bir-rehberin-anilari-turistleri-iyi-tanimak-39155492>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.

4. BÖLÜM

BİREYSEL GELİŞİM

Ayşen Acun Köksalanlar* ve Ahmet Köroğlu**

“Zayıf noktalarınızdan, güçlü taraflarınız doğacaktır.”
Sigmund Freud

Giriş

Tur sırasında çalıştığı kurum adına tek yetkili kişi olan turist rehberlerinin karşılaştıkları sorunlar karşısında hızlı ve doğru kararlar verebilmeleri turun başarılı geçebilmesi için önemlidir. Kendisinin çizeceği imaj ve bırakacağı izlenim, göstereceği performans sadece çalıştığı kurumu değil ülke imajını da etkileyeceği için rehberlerin davranışlarına ve sözlerine dikkat etmeleri gerekmektedir (Köroğlu ve Avcıkurt, 2014). Rehberlerin turizm sektörüne ve ülkeye katkıları düşünüldüğünde bireysel gelişimlerine önem vermelerinin gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca günümüzde teknoloji kullanımının artması, turistlerin bilgiye daha hızlı ulaşabilmesi, dünyanın sürekli değişim ve gelişim içinde olması gibi nedenlerle bireysel gelişim rehberler için önemli bir kavram hâline gelmiştir. Bireysel gelişim, bir bireyin kendinin farkında olarak kendi potansiyeline ulaşmasını, kendisini geliştirmesini, kendini daha iyi tanımasını ve sürekli kendini güncelleyebilmesini sağlamaktadır. Gelişen ve değişen koşullara ayak uydurmak için bireylerin kendilerini geliştirmesi gerekmektedir. Turist profilinin değişmesi, teknolojinin gelişmesi, her yeni günde yeni bilgilerin ortaya çıkması rehberlerin kendilerini eskiye oranla daha güncel tutmaları gereğine

---

* Dr Öğr. Üyesi., Bursa Uludağ Üniversitesi, İznik Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, aysenacun@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, akoroglu@balikesir.edu.tr

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Bireysel gelişimin tanımını yapınız. Bireysel gelişim yöntemlerini anlatınız.
2. Turist rehberliği mesleğinde bireysel gelişim neden önemlidir? Tartışınız.
3. Mesleğinizde kendinizi geliştirmek için hangi bireysel gelişim yöntemini kullanırdınız? Nedenini açıklayınız.
4. Turist rehberliği mesleğinde bireysel gelişimi engelleyen faktörleri değerlendiriniz.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Turist rehberleri ile görüşerek hangi bireysel gelişim eğitimlerine katıldıklarını ve bu konu hakkında neler düşündüklerini belirleyiniz.

Okuyucuya Yönelik Kaynak Önerisi

- Kişisel Gelişim ve Pozitif Enerji 1, Can Hikmet Değirmenci.
- Kişisel Gelişim ve Pozitif Enerji 2, Can Hikmet Değirmenci.

Kaynakça

- Acaray, A. ve Günsel, A. (2017). Beş faktör kişilik özellikleri, izlenim yönetimi taktikleri ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi: kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. UİK Özel Sayısı, 527-546.
- Akbaş, O. ve Özdemir, M. S. (2002). Avrupa Birliğinde Yaşam Boyu Öğrenme. *Millî Eğitim Dergisi*, Say: 155-156, 112-126.
- Akgün, T. (2009). *İzlenim yönetimi taktikleri ile iş performansı değerlendirme puanları arasındaki ilişki: bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akın, A. ve Anlı, G. (2011). Bireysel gelişim inisiyatifi ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 42-49.
- Aksoy, H., Erbay, H. ve Kör, H. (2017). *Üniversite akademik personellerinin yaşam boyu öğrenme tutumlarının incelenmesi*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2), 1547-1558.
- Aksoy, M. (2013). Kavram olarak hayat boyu öğrenme ve hayat boyu öğrenmenin Avrupa Birliği serüveni. *Bilgi*, 64, 23-48.
- Akyurt, H. (2010). Bireysel İmaj Yönetimi. Ö. N. Timurcanday Özmen ve C.Topaloğlu(Ed.), *Çalışma yaşamında bireysel gelişim turizm işletmelerinden örnekler ve uygulamalar* içinde (ss. 251-271), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Alga, E. ve Özdemir, M. (2018). Özel Sektör Örgütlerinde Politik Beceri ile İzlenim Yönetimi İlişkisi. *Journal of Administrative Sciences*, 16 (31), 309- 329.

- Alkeveli, A. (2015). *Kişisel marka yönetimi: yerel seçimlerde seçmenlerin kişisel marka algısı ile ilgili Adana ilinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Amoako, G. K. and Okpattah, B. K. (2018). Unleashing sales force performance: the impacts of personal branding and technology in an emerging market. *Technology in Society*, 54, 20-26.
- Anbea, A. M. A. (2018). *Time management and its impact on employees' performance level case study on the cellular communications companies in Libya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Ap, J. and Wong, K. K. (2001). Case study on tourguiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22 (5), 551-563.
- Ardıç, C. (2010). *Zaman yönetimi ve zaman yönetiminde dönüştürücü liderlerin davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aslan, Z. ve Çokal, Z. (2016). Profesyonel turist rehberinin kültürel değerlere katkısına ilişkin turist algılamaları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4 (1), 53-69.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm sosyolojisi: genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayaz, M. (2017). *Sağlık sektöründe kişisel markalaşma: tercih edilen doktorun markalaşmasının hastane tercihinin etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Ayra, M. ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik algıları ile ilişkisi. *Education Sciences*, 10 (1), 17-28.
- Balaban, Ö. ve Çakmak, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin kişisel gelişim eğitimlerine yönelik algılarının incelenmesi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5 (1), 1-17.
- Basım, N. H. ve Tatar, İ. (2006). Kamuda İzlenim Yönetimi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4), 225-244.
- Basım, N., Tatar, İ. ve Şahin, N. H. (2006). Çalışma yaşamında izlenim yönetimi: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 9 (18), 1-17.
- Başak, T., Uzun, Ş. ve Arslan, F. (2008). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7 (5), 429-434.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I. and Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier life styles?. *Psychological science in the public interest*, 4 (1), 1-44.
- Bektaş, M. ve Karagöz, Ş. (2018). İzlenim Yönetimi Davranışının İşe Tutkunluğa Etkisinde Sosyal Görünüş Kaygısının Aracılık Rolü. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4 (6), 275-299.
- Beri, N. and Jain, M. (2016). Personal growth initiative among undergraduate students: Influence of emotional self efficacy and general well being. *Rupkatha Journal on Inter disciplinary Studies in Humanities*, 8 (2), 43-56.

- Binay, M. ve Yıldız, S. S. (2017). Kamu çalışanlarının demografik özelliklerine göre örgütsel adalet algısı ve izlenim yönetimi davranışlarının farklılaşması. *Sayıştay Dergisi*, 107, 99-127.
- Bişkin, F. ve Kaya, Y. (2011). İş yaşamında kişisel marka. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11 (21), 555-570.
- Bowie, D. and Chang, J. C. (2005). Tourist Satisfaction: A View from a Mixed International Guided Package Tour. *Journal of Vocational Marketing*, 11 (4), 303-322.
- Bozeman, D. P. and Kacmar, K. M. (1997). A cybernetic model of impression management processes in organizations. *Organizational behavior and human decision processes*, 69 (1), 9-30.
- Büyükdüvenci, S. (1983). Yaşam Boyu Eğitim Felsefesi Üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2, 225-242.
- Büyüker İşler, D. ve Güzel, F. Ö. (2014). Tur yönetiminde profesyonel turist rehberlerinin deneyimsel rolü: alman turistlerin kültür turu satın alma davranışına yönelik bir değerlendirme. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 19 (1), 125-138.
- Büyükkuru, M. (2015). *Turist rehberlerinin iletişim becerilerinin turistlerin tur deneyimi üzerine etkisi: Nevşehir ilinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Cangil, E. B. (2004). Beden dili ve kültürlerarası iletişim. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 69-78.
- Castleberry, A., Ward, W. and Stein, S. (2019). Life long learning inspires the creative art of academic writing. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 11 (8), 757-759.
- Chen, G. and Huang, S. S. (2017). Toward a theory of back packer personal development: Cross-cultural validation of the BPD scale. *Tourism Management*, 59, 630-639.
- Chung, J. M., Hutteman, R., Aken, V. M. A. and Denissen, J. J. (2017). High, low, and in between: Self-esteem development from middle childhood to young adulthood. *Journal of Research in Personality*, 70, 122-133.
- Cobern, W. W. (2015). The life long learning of science. At the 1st International Conference on Life long Education and Leadership, held October 29-November 1, Olomouc, Czech Republic.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), 5-29.
- Crane, E. and Crane, F. G. (2002). Usage and effectiveness of impression management strategies in organizational settings. *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry*, 55 (1), 25.
- Çağlıyan, V. ve Güral, R. (2009). Zaman yönetimi becerileri: Meslek yüksekokulu öğrencileri üzerine bir değerlendirme. *KMU İİBF Dergisi*, 11 (17), 175-189.
- Çakır, Ö. (2003). *Profesyonel yaşamda kişisel imaj ve sosyal yaşam etiketi*. 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Çetin, F. ve Basım, H. (2010). İzlenim yönetimi taktiklerinde öz yeterlilik algısının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 255-269.
- Çokal, Z. (2015). *Bir kültür elçisi olarak profesyonel turist rehberinin turistlere aktarılan kültürel değerlere katkısına yönelik turist algılamaları: Kapadokya örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Çoruk, A. (2007). *Okul müdürlerinin kişisel gelişim çabaları ve birlikte çalıştığı öğretmenlerin kişisel gelişimlerine katkıları*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Değirmenci, H. C. (2005). *Kişisel Gelişim ve Pozitif Enerji I*. İstanbul: Neden Kitap.
- Değirmenci, H.C. (2005). *Kişisel Gelişim ve Pozitif Enerji II*. İstanbul: Neden Kitap.
- Demir, K. (2017). *Yönetimde Yeni Yaklaşımlar*. (Edt.Memduhoğlu, B. H., Yılmaz, K.) Gez. Göz. 3.Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2009). Örgütlerde “izlenim yönetimi davranışı” üzerine kavramsal bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 53-83.
- Dunlap, J. C. (2005). Changes in Students' Use of Lifelong Learning Skills During a Problem-based Learning Project. *Performance Improvement Quarterly*, 18 (1), 5-33.
- Durmaz, M., Hüseyinli, T. ve Güçlü, C. (2016). Zaman yönetimi becerileri ile akademik başarı arasındaki ilişki. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5 (7), 2291-2303.
- Durmaz, Ş. ve Ören, K. (2017). Öz yeterlilik ve özgüvenin işgücü ve istihdama etkisine bir bakış. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 109-120.
- Duymuş, Y. ve Sulak, S. (2018). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri üzerinde lisans eğitimi, cinsiyet ve bölümün etkisi. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3 (2), 58-74.
- Eisenberger, R., Fasolo, P. and Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of applied psychology*, 75 (1), 51- 59.
- Eker, N. (2015). *Profesyonel turist rehberleri bakış açısıyla turizm rehberliği Eğitim müfredatlarının uygulama yeterliliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eker, S. (2007). *Provasız Hayatta Kişisel Marka Olabilmek*. Ankara: Nobel Yayın.
- Ekşi, F. (2011). *Kişisel gelişim literatürünün eğitim ve danışma ihtiyacı açısından incelenmesi: kuramsal analitik bir yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ensari, H. (1995). Zaman Yönetimi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 97-103.
- Epeçcan, C. (2013). Yaşam boyu öğrenme becerilerinin ders kitaplarında yer alma düzeyine örnek bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 7 (11), 353-379.

- Erdamar, G. (2011). Eğitimde yeni yönelimler. Pegem Akademi. (Ed. Demirel Özcan). (5. Baskı), 219-237.
- Ersoy, A. ve Yılmaz, B. (2009). Yaşam boyu öğrenme ve Türkiye’de halk kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (4), 803-834.
- Evren Şimşek, E. ve Kozak Akoğlan, M. (2017). Otel işletmelerinin potansiyel çalışanlara yönelik izlenim yönetimi taktikleri: Web sitelerinin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 441-469.
- Fidan, A. (2013). Kişisel ve kurumsal açıdan imaj oluşturma, imaj yaratma ve imaj yenileme süreçlerine ilişkin tespitler ve bireysel/kurumsal imaj oluşturma ve imaj koruma modeli önerisi. *Kent Akademisi*, 6 (15), 63-73.
- Gencel Evin, İ. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine yönelik algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 238-252.
- Genç, M. (2016). *Öğrencilerin kişisel gelişim yönelimlerinin kariyer uyum yeteneklerine etkisi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Gödeş, M. (2013). *Kişisel gelişim zirvaları*. İstanbul: Esen Kitap.
- Güçlü, N. (2001). Zaman yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25, 87-106.
- Güleç, İ., Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2 (3), 34-48.
- Güntüç, S., Odabaşı, H. F. ve Kuzu, A. (2012). Yaşam Boyu Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11 (2), 310-323.
- Güzel, Ö. (2007). *Türkiye imajının geliştirilmesinde profesyonel turist rehberlerinin rolü (Alman turistler üzerine bir araştırma)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Haldız, K. (2018). *Kişisel gelişim yönelimi ve kariyer uyum yetenekleri arasındaki ilişkinin kişisel gelişim eğitimleri açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İşletme Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Hepekiz, İ. (2018). *Sosyal medya temelinde kişisel markalaşmanın yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Huang, S., Hsu, C. H. and Chan, A. (2010). Tour guide performance and tourist satisfaction: A study of the pack age tours in Shanghai. *Journal of Hospitality&Tourism Research*, 34 (1), 3-33.
- Ibrahim, H. I., Isa, A. and Shahbudin, A. S. M. (2016). Organizational support and creativity: The role of development al experiences as a moderator. *Procedia Economics and Finance*, 35, 509-514.
- İspas, D., Iliescu, D., Ilie, A., Sulea, C., Askew, K., Rohlf, J. T. and Whalen, K. (2014). Revisiting there lation ship between impression management and job performance. *Journal of Research in Personality*, 51, 47-53.
- İbrahimioğlu, N. ve Karayılan, D. (2012). A ve B tipi kişilik özellikleri ile zaman yönetimi davranışları arasındaki ilişkiler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 251-262.

- İplik, E., İplik, N, F. ve Efeoğlu, E. İ. (2014).Çalışanların örgütsel destek algılarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin rolü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6 (12), 110-122.
- İrigüler, F. ve Güler, M. E. (2016). Tourist Guiding:”Cinderella” of theTourism. Cevdet Avcıkurt, Mihaela S. Dmu, Necdet Hacıoğlu, Recep Efe, Abdullah Soykan, Nuray Tetik (Ed.), *Global Issuesand Trends in Tourism* (ss. 203-220), St. Kliment Ohridski University Press Sofia.
- Kalyoncu, M. (2017). Turist rehberlerinin paket turlarda kullandıkları izlenim yönetimi tekniklerinin kişisel etkileşim kalitesi üzerine etkisi.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Karaduman, I. (2013). The effect of social media on personal branding efforts of top level executives. *Procedia-socialand behavioral sciences*, 99, 465-473.
- Kılıç, H. (2015). *İlköğretim branş öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri (Denizli ili örneği)* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kim, H. J., Hur, W. M., Moon, T. W. and Jun, J. K. (2017). Is all supportequal? The moderating effects of supervisor, coworker, and organizational support on the link between emotional laborand job performance. *BRQ Business Research Quarterly*, 20 (2), 124-136.
- Koroğlu, A. ve Akgül, O. (2019). *Turist rehberlerinde kişisel markalaşma. II. Turizm Rehberliği Kongresi, Özet Bildiri Kitabı*, 29-30Nisan 2019, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Detay Yayıncılık.
- Koroğlu, A. ve Koroğlu Ö. (2010). Bireysel Gelişimde Örgütsel Destek. Ö.N.Timurcanday Özmen ve C.Topaloğlu (Ed.), *Çalışma yaşamında bireysel gelişim turizm işletmelerinden örnekler ve uygulamalar* içinde (ss. 399-417), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Koroğlu, Ö. (2011). *İş doyumunu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: Turist rehberleri üzerinebir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Koroğlu, Ö. (2013). Turist rehberlerinin iş yaşamındaki rolleri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 91-112.
- Koroğlu,Ö. ve Avcıkurt, C. (2014). Turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 45-60.
- Kulaksızoğlu, A. (2018). *Kişisel Gelişim Uygulamaları*. 3. Basım Ankara: Nobel Yayın.
- Laal, M.,Laal, A. and Aliramaei, A. (2014). Continuing education; life long learning. *Procedia-social and behavioral sciences*, 116, 4052-4056.
- Labrecque, L. I.,Markos, E. and Milne, G. R. (2011). Online personal branding: Processes, challenges, and implications. *Journal of interactive marketing*, 25 (1), 37-50.

- Lambeir, B. (2005). Education as liberation: The politics and techniques of life long learning. *Educational Philosophy and Theory*, 37 (3), 349-355.
- Leary, M. R. and Kowalski, R. M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *Psychological bulletin*, 107 (1), 34-47.
- Mumcu, A. (2018). *Örgüt ikliminin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde izlenim yönetimi taktikleri ve lider-üye etkileşiminin aracılık rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Tokat.
- Nastasa, L. E. and Cazan, A. M. (2013). Personal and Professional development of beginner psychologists. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 781-785.
- Nayır, F. (2013). Algılanan örgütsel destek ölçeğinin kısa form geçerlik güvenilirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 89-106.
- Noorzad, M.F. (2017). Exploring the relationship between cultural intelligence and impression management- case study: foreign students of Selçuk University. *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (17), 251-260.
- Olçay, A., Bozgeyik, Y., Akköz, H. ve Sürme, M. (2015). Profesyonel turist rehberlerinin performanslarının yerli turistler tarafından değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 349-374.
- Önderoğlu, S. (2010). *Örgütsel adalet algısı, iş aile çatışması ve algılanan örgütsel destek arasındaki bağlantılar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özbek, F. M. ve Kosa, G. (2009). Duygusal bağlılık, örgütsel destek, üst yönetim destek ve personel güçlendirmenin hizmet kalitesi üzerindeki etkisi: Kırgızistan da banka işgörenleri üzerinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 189-212.
- Özdemir, N. K. (2016). Deneysel bir çalışma: Bibliyopsikolojik danışmaya dayalı özgüven geliştirme programının 6. sınıf öğrencilerinin özgüven düzeylerine etkisi. *İlköğretim Online*, 15 (1), 136-147.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *D.E.Ü. İİBF*, 18 (2), 113-130.
- Özer, M. A. (2013). İmajını yöneten örgütler daha mı başarılı oluyor? *Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24, 26-45.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin artırılmasında işgören eğitiminin yeri ve önemi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 121-143.
- Parsons, H., Houge Mackenzie, S. and Filep, S. (2019). Facilitating self-development: how tour guides broker spiritual tourist experiences. *Tourism Recreation Research*, 34, 1-12.
- Petruca, I. (2016). Personal branding through social media. *International Journal of Communication Research*, 6 (4), 389-392.

- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve sosyal destek algılarının yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş ve evlilik tatmininin aracılık rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 25-44.
- Rangarajan, D., Gelb, B. D. and Vandaveer, A. (2017). Strategic personal branding-and how it pays off. *Business Horizons*, 60 (5), 657-666.
- Roffer, R.F. (2001). Helping employe esretool their brand after a lay off. *Employment Relations Today*, 28 (2), 15-22.
- Sabuncuoğlu, Z., Paşa, M. ve Kaymaz, K. (2010). Zaman Yönetimi. İstanbul: Beta Basım.
- Shuker, L. (2014). "It'll Look Good on Your Personal Statement: Self Marketing Amongst University Applicants in the United Kingdom", *British Journal of Sociology of Education*, 35 (2), 224-243.
- Suardhana, I. N., Nitiasih, P. K. and Putra, A. J. (2013). The Communication Skills of Tour Guides in Handling Customers. *Jurnal Pendidikan dan Pembelajaran Bahasa Indonesia*, 3, 1-8.
- Süvarioğlu, S. (2002). Zaman, Yaşam Yönetimi, Esra Aslan (Ed.), Örgütte Kişisel Gelişim, içinde (373-399), 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şahin, S. (2012). *Turist rehberlerinin kültürlerarası iletişim yeterlilikleri: Alman, İngiliz ve Rus turistlerin algılamaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tetik, N. (2006). *Türkiye'de profesyonel turist rehberliği ve müşterilerin turist rehberlerinden beklentilerinin analizi: Kuşadası örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tolukan, E., Şahin, M. Y., Ayyıldız, E. ve Uğurlu, A. (2017). Gençlik liderlerinin izlenim yönetimi davranışları üzerine bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 41-56.
- Türkay, O., Bayraktaroğlu, S. (2010). Turizm İşletmelerinde Bireysel Gelişim Engelleri ve Güncel Sorunlar. Ö.N.Timurcanday Özmen ve C.Topaloğlu(Ed.), *Çalışma yaşamında bireysel gelişim turizm işletmelerinden örnekler ve uygulamalar* içinde (ss. 419-451), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Türker, A., Güzel, F. Ö. ve Türker Özeltin, G. (2012). Turizm aktörü olarak profesyonel turist rehberlerinin Türkiye'deki rehberlik eğitim sistemine bakış açılarını belirlemeye yönelik bir odak grup çalışması. *Turizm Eğitimi Konferansı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara, 336-350.
- Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi, 2014-2018, <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/013.pdf>.
- Uğur, S. S. ve Uğur, U. (2015). Yöneticilerin kişisel imaj ve kurumsal imaj algılamaları: bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 1286,1295.
- Ulusoy, H., Manav, S. ve Köroğlu, Ö. (2016). Turist Rehberliği Meslek Kuruluşları Tarafından Rehberlere Sağlanan Desteklerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. 17. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı. 20-23Ekim 2016 Muğla.

- Ünsal, P. (2015a). Kariyer yolunda özgüvenin önemi. *Kariyerist*, 5,18-19.
- Ünsal, S. (2015b). *Öğretmenlerin mesleki imajlarına ilişkin görüşleri ve mesleki imaja etki eden faktörler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Yaman, F. (2012). Toplumda kişisel marka olmak: Türkiye'nin kişisel markaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 182-197.
- Yarcan, Ş. (2007). Profesyonel turist rehberliğinde mesleki etik üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 33-44.
- Yılmaz, A. ve Tanrıverdi, H. (2017). Örgütsel destek algısı üzerinde iş yaşam kalitesinin rolü: beş yıldızlı otel aşçıları üzerine ampirik bir araştırma, *JMA*, 1 (2), 83-105.

İnternet Kaynakları

- <http://ozge.ersu.net/>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://www.aro.org.tr/projeler.asp>, Erişim Tarihi: 25.05.2019.
- <http://www.festtravel.com/faruk-pekini>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://www.sacred7travel.com/kultur-danismanimiz-asst-prof-dr-sedat-bornovalı>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://www.saffetemretonguc.com/>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://www.teomancimit.com/>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://www.tuyed.org.tr/herkes-onlarla-gezme-istiyor/>, Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- <http://www.uzmantv.com/uzman/profesyonel-turist-rehberi-sinan-ercan#>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <http://serifyenen.com.tr/>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <https://www.festtravel.com/serhan-gungor>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.
- <https://www.nukheteveri.com/about>, Erişim Tarihi: 16.07.2019.

5. BÖLÜM

YENİ NESİL TURİST REHBERLİĞİ

Hande Akyurt Kurnaz* ve Funda Ön**

“Bir zamanlar insanlık, evreni tek başına göğüslerdi. Kimsesi yoktu. Şimdiyse yardım edecek yaratıkları var; kendisinden daha güçlü, daha inançlı, daha kullanışlı, kendisine tamamen sadık yaratıklar. İnsanlık, artık yalnız değil.”
Ben Robot, Isaac Asimov

Giriş

Yaşanılan ülkeden, bölgeden, şehirden ya da mekândan uzaklara gitme isteği sürekli var olmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski olan seyahat olgusu sebepleri ne olursa olsun yaşamaya devam eden bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Ahipaşaoğlu, 2006: 2-4). Bu istek doğrultusunda insanların farklı yerler görmelerini sağlayan, çeşitli kültürleri deneyimlemesine olanak tanıyan, yerel halk ile iletişim kurmasına yardımcı olan hem ekonomik hem de sosyo-kültürel bir değeri olan turizm sektörü gelişmiştir (Batman vd., 2001: 3-7). Yıllar boyunca farklılaşarak gelişmeye devam eden turizm sektörünün sahip olduğu çekiciliklerinin tanıtılması ve pazarlanması temel bir kavram hâline gelmiştir. Bu bağlamda da özellikle tanıtım ve bilgi aktarımı konusunda turist rehberleri önemli bir role sahip olmuştur (Albuz vd., 2018: 17). Bilgi ve eğlencenin bir arada sunulmasıyla gerçekleştirilen turist rehberliği mesleği, son yıllarda meydana gelen teknolojideki gelişmelerle birlikte hızlı bir şekilde gerçekleşen değişime uğramaktadır. İhtiyaç duyulan bilgiye kolay erişim olmasının sağlanması ve farklı bilgi kaynaklarının mevcut olması nedeniyle turist profilinde köklü bir şekilde

---

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, handekurnaz@ibu.edu.tr

** Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, fundaon@mu.edu.tr

Yeni nesil rehber, dijital yenilikleri kendine adapte edebilen, turlarında uygulayabilen ve kendisi ile ilgili bilgileri çeşitli sosyal ağlarla turistlerin hizmetine sunabilen rehberlerdir.

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Yeni nesil turizm ve turist tipi kavramlarını açıklayınız?
2. Turist rehberliğinde teknoloji kullanımının yeri ve önemi nedir?
3. Mobil turist rehberini tanımlayarak, kullanılan mobil uygulamalardan bahsediniz.
4. Teknolojinin getirdiği yenilikleri turist rehberliği mesleği açısından değerlendiriniz.
5. Kendinizi turist rehberi olarak düşününüz ve müze, ören yeri ve kültürel miras alanlarında kullanılan interaktif uygulamaları değerlendiriniz.
6. Günümüzde sosyal medyanın önemi nedir? Turist rehberliği ve sosyal medya ilişkisini açıklayınız?
7. Size göre gelecekte turist rehberliği mesleği nasıl şekillenecektir?

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Turist rehberliği meslek odalarının web sayfalarını ve sosyal medya ağlarının içeriklerini inceleyiniz ve tartışınız.
- Hem bir turist rehberinden hizmet alan hem de teknolojik yeniliklerden hizmet alan bir turist ile görüşme yaparak her iki durumda yaşanan avantaj ve dezavantajları yazınız. Sonuçları diğer okuyucularla paylaşıp tartışınız.

Teşekkür: İstanbul Rehberler Odası Başkanı (19.12.2018 - 03.01.2022) - TUREB Yönetim Kurulu Üyesi (3.Dönem) Doç. Dr. Sedat Bornovalı ve Muğla Turist Rehberi Odası 3.Dönem Başkanı - TUREB Disiplin Kurulu 3. Dönem Başkanı (Merhum) Turgay Esen'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Acar, S., Gürsoy, H. ve Ünsal, N. Ö. (2014). İlişkisel toplumda sosyal iş ağlarının kariyer gelişimi açısından önemi: LinkedIn Örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges BÜROKON Özel Sayısı*, 17-34.
- Abbott, W., Donaghey, J., Hare, J. and Hopkins, P. (2013). An Instagram is worth a thousand words: An industry panel and audience Q & A. *Library Hi Tech News*, 30 (7), 1-6.
- Ahipaşaoglu, S. (2006), *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ainin, S., Naqshbandi, M. M., Moghavvemi, S. and Jaafar, N. I. (2015). Facebook usage, socialization and academic performance. *Computers & Education*, 83 (2015), 64-73.
- Akar, E. (2010). Sanal toplulukların bir türü olarak sosyal ağ siteleri-bir pazarlama iletişimi kanalı olarak işleyişi. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10 (1), 107-122.

- Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2018). Tarihi turistik alanlarda kullanılan mobil artırılmış gerçeklik uygulamalarının değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 83-104.
- Akşit Aşık, N. (2014). Yaratıcı (kreatif) turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 786-795.
- Aktan, E. (2018). Sosyal medyanın turizm pazarlamasındaki rolünün değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 228-248.
- Albuz, N., Çakmak, T. F., Eren, A., Tekin, Ö. ve Yeşildağ, G. N. (2018), *Turist Rehberliğine Giriş*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Al-Emran, M. and Shaalan, K. (2017). Academics' awareness towards mobile learning in Oman. *IJCDS Journal*, 6 (1),45-50.
- Alghizzawi, M., Salloum, S. A. and Habes, M. (2018). The role of social media in tourism marketing in Jordan. *International Journal of Information Technology and Language Studies (IJITLS)*, 2 (3), 59-70.
- Arat, T. ve Baltacıoğlu, S. (2016). Sanal gerçeklik ve turizm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (1),103-118.
- Aslan, R. (2017). Uluslararası rekabette yeni imkânlar: sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram. *Ayrıntı Dergisi*, 5 (49), 21-26.
- Barlas Bozkuş, Ş. (2014). Kültür ve sanat iletişimi çerçevesinde Türkiye’de sanal müzelerin gelişimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 329-344.
- Batman, O., Yıldırğan, R. ve Demirtaş, N. (2001), *Turizm Rehberliği*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Bergstrom, T. ve Backman, L. (2013). Marketing and pr in social media: how the unitilization of instagram builds and maintains customer relationship. Media and Communication. <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A625012&dswid=8720>. Erişim Tarihi: 29.06.2019.
- Boboc, R. G., Hortiua, M. and Talaba, D. (2014). An Educational Humanoid Laboratory Tour Guide Robot. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 141, 424-430.
- Boyd, D. M. ve Elison, N. B. (2008). Social network sites: definition, history and scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication*, 13 (1), 210-230.
- Boyraz, B. (2013). Müze Teknolojileri ve Sergileme Farklılıkları. *İdil Dergisi*, 2 (8), 113-128.
- Caers, R., Couck, M., Stough, T., Vigna, C. and Bois, C. (2013). Facebook: A literature review, *New Media & Society*, 15 (6), 982-1002.
- Carlson, J., Zivnuska, S., Harris, R., Harris, K. and Carlson, D. S. (2016). Social media use in the workplace: A study of dual effects. *Journal of Organizational and End User Computing*, 28 (1), 15-31.
- Carrozino, M. and Bergamasco, M. (2010). Beyond virtual museums: Experiencing immersive virtual reality in real museums. *Journal of Cultural Heritage*, 11 (4), 452-458.

- Chante, K., Jessica, C., Lindsay, B., Tyler, Q. and Robert, P. D. (2014). Dermatology on Instagram. *Dermatology Online Journal*, 20 (7), 1-6.
- Cheung, C. W., Tsang I. T. and Wong, K. H. (2017). Robot avatar: A virtual tourism robot for people with disabilities, *International Journal of Computer Theory And Engineering*, 9 (3), 229-234.
- Civelek, N. ve Dalgın, T. (2013). Turizm Pazarlamasında Sosyal Medya, Turizm İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Muğla Örneği. *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı*, 266-282.
- Cohen, E. (1972). Towards a sociology of international tourism. *Social Research*, 39 (1), 164-182
- Çakmak, T. F. ve Demirkol, Ş. (2017). Teknolojik gelişmelerin turist rehberliği mesleğine etkileri üzerine bir swot analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (İktisat Özel Sayısı), 221-235.
- Çapar, G. ve Karamustafa, K. (2018), Turist Rehberliği ve Teknoloji. S. Eser, S. Şahin ve A. C. Çakıcı (Ed.). Turist Rehberliği içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çavaş, B., Çavaş, H. P., ve Can, T. B. (2004). Eğitimde sanal gerçeklik. *The Turkish Online Journal of Educational Technology Dergisi*, 3 (4), 110-116.
- Dalkıran, H. P. (2011). Holografi Tekniğinin Haritacılık Alanında Uygulanması. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 13. *Türkiye Haritası Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 18-22 Nisan 2011, Ankara.
- Derman, E. (2012). 360 Derece Panoramik Sanal Tur Uygulaması (Dumlupınar Üniversitesi Örneği), *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.
- Dholakia, U. M., Bagozzi, R. P. and Pearo, L. K. (2004). A social influence model of consumer participation in network and small group based virtual communities. *International Journal of Research in Marketing*, 21, 241-263.
- Dickey, M. D. (2004). The impact of web-logs (blogs) on student perceptions of isolation and alienation in a webbased distance-learning environment. *Open Learning*, 19 (3), 279-291.
- Digital Information World. (2019). The most popular social media platforms 2019. <https://www.digitalinformationworld.com/2019/01/most-popular-global-social-networks-apps-infographic.html>. Erişim Tarihi 30.06.2019.
- Diñçer, M. Z., Çakmak, T. F. ve Aydoğan Çiftçi, M. (2019). Turizm endüstrisinde blogların gücü ve turist rehberleri açısından bir değerlendirme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 34-46.
- Dönmezoğlu, D. (2013). Günümüz Müzeciliğinde Sergileme Tekniklerinin Sanal Teknolojiler İle Desteklenmesi ve Uygulama Örnekleri. *Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Duran, E. (2016), *Turist Perspektifinden. Turizmin Sosyal Psikolojik Dinamikleri*. Publisher: Paradigma Akademi.

- Ercan, E. ve Önal, A. (2007). Mobil Turist Rehberlerine Karşılaştırmalı Bakış. *IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 31 Ocak-02 Şubat 2007, Kütahya.
- Ersu, Ö. (2018). Profesyonel Turist Rehberliğinde Dijital Dönüşüm. *II. Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İş Bilimleri Kongresi*, 01-04 Kasım 2018, Kocaeli.
- Gheorghe, G., Tudorache, P. and Nistoreanu, P. (2014). Gastronomic tourism, a new trend for contemporary tourism? *Cactus Tourism Journal*, 9 (1), 12-21.
- Ghuloum, H. (2010). 3D Hologram Technology in Learning Environment. *Proceedings of Informing Science & It Education Conference*, 693-704.
- Global Overview Report (2022). Digital 2022. <https://wearesocial.com/cn/wp-content/uploads/sites/8/2022/01/DataReportal-GDR002-20220126-Digital-2022-Global-Overview-Report-Essentials-v02.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2022.
- Gretzel, U. (2007). Online Travel Review Study Role & Impact of Online Travel Reviews. <https://www.tripadvisor.com/pdfs/OnlineTravelReviewReport.pdf>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- Hennig, M. (2007). *New Media*. Oxford: Blackwell Publishing.
- How to Start a Blog. (2019). The Beginner's Guide to Successful Blogging. <https://firstsiteguide.com/start-blog/>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- Husain, W., Yih-Dih, L., Foo-Yen, H. and Jothi, N. (2012). MyTourguide.com: A Framework of a Location-Based Services for Tourism Industry. *International Conference on Computer & Information Science*, 1, 184-189.
- Işık, V. (2014). Holografik Sanatta Kullanılan Hologram Çeşitleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (49), 366-385.
- Ivanov, S. H., Webster, C. and Berezina, K. (2017). Adoption of Robots and Service Automation by Tourism and Hospitality Companies, *Invitur Conference*, 17-19 May 2017, Aveiro, Portugal.
- İçten, T. ve Bal, G. (2017). Artırılmış Gerçeklik Üzerine Son Gelişmelerin ve Uygulamaların İncelenmesi, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 5 (2), 111-130.
- Karadeniz, C., Okvuran, A., Artar, M. ve İlhan, A. Ç. (2015). Yeni Müzebilim Bağlamında Müze Eğitimine Çağdaş Yaklaşımlar ve Müze Eğitimcisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48 (2), 203-226.
- Kenteris, M., Gavalas, D. and Economou, D. (2009). An Innovative Mobile Electronic Tourist Guide Application. *Pers Ubiquit Comput*, 13, 103-118.
- Koikawa, K. (2016). Ideas to boost tourism: From william gibson's spook country to 'pokémon go' and mixed reality, *Journal of Global Tourism Research*, 1 (2), 105-109.
- Malaka, R. and Zipf, A. (2000). DEEP MAP: Challenging IT Research In the Framework of a Tourist Information System. D. R. Fesenmaier et al. (Eds.) *Information and Communication Technologies in Tourism* içinde. Springer-Verlag Wien.
- Mil, B. ve Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 teknolojileri ve turizme etkileri. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1 (3), 1-9.

- Mitchell, K. and Race, N. J. P. (2005). Ulearn: Facilitating Ubiquitous Learning Through Camera Equipped Mobile Phones. *IEEE International Workshop on Wireless and Mobile Technologies in Education*, 01/2005. *WMTE 2005*. IEEE Press. <http://www.nrsp.lancs.ac.uk/mandmdesigns/wmte2005.pdf>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- Naco Social Media Guides. (2019). What's Facebook. <http://www.naco.org/sites/default/files/documents/NACo-SocialMedia-Guides.pdf>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- NCTE Advice Sheet-Blogs. (2008). *Advice Sheet 35*. National Centre for Technology in Education.
- Nieto D., Quesada-Arencibia A., Garcia C. R. and Moreno-Diaz, R. (2014). *A Social Robot in a Tourist Environment*. In: Hervás R., Lee S., Nugent C., Bravo J. (Eds), *Ubiquitous Computing and Ambient Intelligence. Personalisation and User Adapted Services*. Ucamı 2014. Lecture Notes in Computer Science, Vol 8867. Springer, Cham.
- O'Grady, M. J. and O'Hare, G. M. P. (2004). Gulliver's genie: Agency, mobility, adaptivity. *Computers & Graphics, Special Issues on Pervasive Computing and Ambient Intelligence – Mobility, Ubiquity and Wearables Get Together*, 28 (4), 677-689.
- Onat, F. ve Alikılıç, Ö. A. (2008). Sosyal ağ sitelerinin reklam ve halkla ilişkiler ortamları olarak değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, 3 (9), 1111-1143.
- Oravec, J. (2005). Blending by blogging: Weblogs in blended learning initiatives. *Journal of Educational Media*, 28 (2.3), 225-233.
- Ön Esen, F. ve Kılıç, B. (2019). Turist Rehberliği Odalarının Sosyal Medya Kullanımı: Facebook Örneği. II. Ulusal Turizm Rehberliği Kongresi, Aydın/Kuşadası, Türkiye, 29-30 Nisan 2019, 70-71.
- Özen, A. (2018). Çok dilli Kapadokya mobil turist rehberliği bilgi sistemi önerisi. *Verimlilik Dergisi*, 1, 117-140.
- Pashtan, A., Blattler, R., Heusser, A. and Scheuermann, P. (2003). CATIS: A Context-Aware Tourist Information System. *Proceedings of the 4th International Workshop of Mobile Computing*, Haziran 2003, Rostock.
- Reisinger, Y. and Steiner, C. J. (2006). Reconceptualizing object authenticity. *Annals of Tourism Research*, 33 (1), 65-86.
- Rey-Lopez, M., Barragans-Martinez, A. B., Peleteiro, A., Mikic-Fonte, F. A. and Burguillo, J. C. (2011). MoreTourism: Mobile Recommendations for Tourism. *Conference Paper*. <https://www.researchgate.net/publication/224222768>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- Richards, G. (2011). Tourism trends: Tourism, culture and cultural routes. https://www.academia.edu/1473475/Tourism_trends_Tourism_culture_and_cultural_routes, Erişim Tarihi 30.09.2019
- Roblyer, M. D., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., and Witty, J. V. (2010). Findings on Facebook in higher education: a comparison of college faculty and student uses and perceptions of social networking sites. *The Internet and Higher Education*, 13 (3), 134-140.

- Robotic, B. (2010). Tourist guides in contemporary tourism. International conference on tourism and environment Sarajevo, March, 4-5.
- Salomon, D. (2013). Moving on from Facebook: Using Instagram to connect with Undergraduates and engage in teaching and learning. *ACRL TechConnect*, 408-412.
- Schmidt-Belz, B. (2003). Aspects of User Trust in Mobile Guides. Workshop “HCI in mobile Guides”, Udine (Italy), 8 September 2003, İtalya.
- Seminer Notları (2019). Yeni Nesil Rehberlik. Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu.
- Smith, W. L. (2006) ‘Experiential tourism standards: the perceptions of rural tourism providers’, *International Journal of Services and Standards*, 2 (3), 273–285.
- Styliani, S., Fotis, F., Kostas, K. and Petros, P. (2009). Virtual museums, a survey and some issues for consideration. *Journal of Cultural Heritage*, 10 (4), 520-528.
- Tekin, Ö., Bideci, M. ve Avcıkurt, C. (2017). Turist Rehberliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı. F. Ö. Güzel, V. Altıntaş ve İ. Şahin (Ed.). *Turist Rehberliği Araştırmaları Öngörüler ve Uygulamalar* içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tureac, C. and Turtureanu, A. G. (2010). Types and forms of tourism. *Economica*, 4 (1), 92-103.
- Türker, A. ve Özaltın Türker, G. (2017). Pazarlama iletişim kanalı olarak sosyal medyanın turist rehberleri tarafından kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 4 (14), 94-106.
- Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji ile sanat ilişkisi ve bir dijital sanat örneği olarak Instagram, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 87-100.
- UNESCO. (2010). Sustainable tourism. http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_c/mod16.html. Erişim Tarihi: 28.06.2019.
- Vicini, S., Bellini, S. and Sanna, A. (2012). *How to co-create Internet of things-enabled services for smarter cities*, Stuttgart: IARIA.
- Vural, Z. B. A. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3348-3382.
- Warwick, K., Gray, J. and Roberts, D. (1993). Virtual Reality In Engineering. *The Institution of Electrical Engineers, Printed in England by Short Run Press Ltd*.
- World Federation of Tourist Guide Associations. (2003). What is a Tourist Guide? World Federation of Tourist Guide Associations: 10th International Convention: Dunblane, United Kingdom.
- Yeniçikti, N. (2016). Halkla ilişkiler aracı olarak instagram: Sosyal medya kullanan 50 şirket üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 9 (2), 92-115.
- Yetgin, B. (2016). Yeni nesil turizm ve halkla ilişkilerin artan önemi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 1 (1), 95-111.
- Yıldız, S. (2019). Turist rehberliği mesleğinde robot rehberlerin yükselişi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10 (23), 164-177.

İnternet Kaynakları

- Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü. <http://www.dosim.gov.tr/sesli-rehberlik-listesi>, Erişim Tarihi: 27.06.2019.
- <http://www.08olay.com/artvin-akilli-sehir-uygulamasina-geciyor.html>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/eskisehir-i-mobil-kent-rehberi-uygulamasi-ile-gezme-cok-kolay-36664404>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <http://www.kayseri.gov.tr/tr72-bolgesindeki-turizm-degerlerinin-step-to-city-projesine-entegrasyonu>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- https://about.linkedin.com/tr-tr?trk=homepage-basic_directory, Erişim Tarihi: 30.06.2019
- <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- <https://www.haberler.com/bursa-nin-turistik-mekânlarında-mobil-uygulama-6332650-haberi/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://www.tripadvisor.com.tr/?fid=a1ab67db-41f0-425d-84f6-ec2169463d59>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- <https://www.turizm gazetesi.com/news.aspx?id=75205>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2012/09/25/istanbulite/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2012/10/13/peek-com-turistik-turlar/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2013/12/08/yurt-disinda-cevrimdi-turist-rehberi-uygulamasi-pocketguide/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2014/05/20/yerel-rehberleri-turistlerle-bulusturan-girisim-vayable/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2015/02/04/detour-groupon-tur-rehberligi/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://www.turizmgunlugu.com/2019/01/05/en-iyi-20-seyahat-uygulamasi/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <http://bnr.bg/tr/post/101093361>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://webrazzi.com/2012/08/07/gidsy/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://tr.linkedin.com>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://www.facebook.com>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://www.reo-tek.com/dijital-rehber>, Erişim Tarihi: 21.06.2019.
- <https://www.reo-tek.com/t-muze-sergi>, Erişim Tarihi: 21.06.2019.
- <https://www.tripadvisor.com.tr>, Erişim Tarihi: 30.06.2019.
- <http://www.tolgakanik.com/>, Erişim Tarihi: 12.07.2019.

6. BÖLÜM

ŞİKÂyet YÖNETİMİ

Tolga Fahri Çakmak* ve Şeyma Özkan**

*“İlerlemeyi, bizi şikâyet edenlere borçluyuz.
Memnun insanlar hiçbir değişiklik istemezler.”*

Herbert George Wells

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte oluşan rekabet ortamı beraberinde ürün ve hizmetlerin çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ve zamanla işletmelerin müşteri odaklı bir düşünce yapısını benimsemesiyle üretilen ürün ve hizmetler, günümüzde daha nitelikli ve kapsamlı hale gelmiştir. Bireylerin daha seçici ve bilinçli hale gelmeleri, işletmeler perspektifinde bu kişilerin memnuniyetlerinin sağlanması veya sadık müşteri haline getirilmesi noktasında daha fazla çaba sarf etmelerini gerekli kılmaktadır. Özellikle de hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, yaptıkları en ufak hizmet hataları, müşteri memnuniyetsizliğini meydana getirerek müşteri şikâyetlerinin oluşmasına sebep olmaktadır (Mattila, 2001; 98). Zamanında müdahale edilmediği takdirde işletmeler için geri dönüşmesi zor sonuçlar doğuran müşteri şikâyetlerinin önüne geçilebilmesi için müşterilerden gelen her türlü geri bildirim işletmeler tarafından bilgi kaynağı olarak görülüp değerlendirilmesi gerekmektedir. Şikâyetlerin değerlendirilmesi, ileri vadede işletmelerin kendilerini geliştirmelerine ve kârlarını maksimize etmelerine imkân tanımaktadır.

---

* Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, tolgafahricakmak@gmail.com

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Disiplinler Arası Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi seymaaozkann@gmail.com

çalışmada elçi, aracı, arabulucu gibi özellikler dikkat çekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi çözüm üretme öncelikli olmak üzere, üretilmeyen noktalarda hukuki bir sorun oluşmaması adına doğru şekilde şikâyetleri belgelendirmek şikâyetin taraflarından herhangi birinin yaşayacağı mağduriyeti önlemede önemli bir etmendir.

Şikâyetlerin sebebini öğrenmek veya çözmek bir turun daha başarılı ve daha az şikâyetle tamamlanmasına sebep olabileceği gibi turist rehberinin kariyeri açısından da önemli bir değerdir. Bir turist rehberinin anlatımı ve rehberlik hizmeti üzerine yapılan şikâyetleri ciddiye alarak bu konulardaki eksikliğini gidermeye çalışması hem mesleğini daha başarılı bir şekilde yapmasına olanak sağlayacak hem de bu işten daha çok haz duymasını sağlayacaktır. Tur esnasında şikâyetlerin çözüme kavuştuğunu ve haklarının korunduğunu gören turistler turist rehberine daha çok güvenecek ve bu da turun başarılı şekilde tamamlanmasına doğrudan etki edecektir. Aynı şekilde sorunların şikâyet noktasına gelmeden ya da gelir gelmez çözüme kavuştuğunu gören seyahat acentası da turist rehberine bakış açısı pozitif yönlü olacaktır.

Okuyucuya Yönelik Bölüm Soruları

1. Turist rehberlerinin turlarda karşılaştığı başlıca şikâyetler nelerdir? Açıklayınız.
2. Turist rehberleri turistler tarafından kendilerine yönelik yapılan şikâyetlerde nasıl bir davranış sergilemelidir? Açıklayınız.
3. Konaklama işletmelerinde turist rehberlerine yönelik hangi şikâyetler yapılmaktadır? Açıklayınız.

Okuyucuya Yönelik Araştırma Projesi

- Bulduğunuz bölgeye en yakın turistik hediyelik eşya satan dükkânlara giderek turist rehberlerine yönelik şikâyetlerini sorunuz. Ayrıca bölgede turist rehberlerinin davranışlarını gözlemleyerek bölüm kapsamında okuduğunuz şikâyete sebebiyet veren davranışlar açısından turist rehberlerinin davranışlarını inceleyiniz.

Kaynakça

- Acar, I. (2008). *Zincir Gıda Perakende Marketlerine Yönelik Farklı Şikâyet Davranışları Gösteren Tüketicilerin Gruplandırılarak, Gruplar İle Sosyo- Ekonomik ve Demografik Özellikler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi ve Bir Pilot Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akçakanat, T., Kılıklı, M. & Çarıkcı, İ. H. (2015). Yönetim Geliştirme Aracı Olarak Müşteri Geri Bildirimlerinin Önemi: Turizm İşletme Belgeli 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyon Dergisi*, 6(13), 72- 88.
- Albuz, N. Çakmak, T.F. Eren, A. Tekin, Ö. & Güven Yeşildağ, N. (2018) Turist Rehberliğine Giriş, Detay Yayınevi: Ankara.
- Alıyev, J. (2022). *Çalışanların Sosyal Zekâ Seviyelerinin Müşteri Şikâyetlerine Yaklaşımları Üzerindeki Etkisi: Bodrum Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alrawadieh, Z. & Demirkol, Ş. (2015). Konaklama İşletmelerinde E- Şikâyet Yönetimi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Oteller Üzerinde Bir Çalışma, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 130- 148.
- Arpacı, Ö. & Toylan Vatansever, N. (2015). Turizm İşletmelerinde Bilgi Yönetimi ve Bilgi Kaynağı Olarak Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 50- 71.
- Avcı, E. & Doğan, S. (2018). E-Şikâyetler Turist Rehberleri Hakkında Ne Söylüyor, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 15 (1), 133-148.
- Aydoğdu Atasoy, Ö. (2020). Müşterilerin Elde tutulmasında Araçsal Bir Yöntem Olarak E- Şikâyet Yönetimi: Erdek Örneği, *Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 764- 786.
- Bengül, S. S. (2015). *Hizmet İşletmelerinde Müşteri Şikâyet Yönetimi Kalitesi Belirleyicileri ve İşletme Performansı*, Doktora Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, T. F. Akyurt Kurnaz, H. (2020a) Seyahat Acentalarının Turist Rehberlerine Yönelik Şikâyetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 78-96.
- Çakmak, T. F. Akyurt Kurnaz, H. (2020b) Konaklama İşletmelerinin Turist Rehberleri Şikâyetleri Üzerine Bir Araştırma: Safranbolu Örneği, *Turist Rehberliği Dergisi*, 3(2), 139-153.
- Çokal, Z. (2019). Turist Rehberlerinin Performansına ve Etik Davranışlarına Yönelik Turist Algılarının İncelenmesi, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(4): 1143-1168
- Çolakoğlu, O. E. Epik, F. Efendi, E. (2010). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*, Detay Yayınları: Ankara.
- Değirmencioğlu, Ö. Akyurt Kurnaz, H. (2021). Turist Rehberlerinin Gruplarına Davranış Biçimlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46: 200-213.
- Doğan, A. (2019). *Tüketicilerin İlgilenim ve Değiştirme Maliyeti Eğilimlerinin Şikâyet Davranışındaki Rolü: Akıllı Telefon Kullanıcıları Üzerine Bir Profil Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ergün, G. S. & Kalıpçı, B. (2020). Turizm ve Şikâyet: Bibliyometrik Bir Analiz, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 444- 463.
- Eşkinat, A. (2009). *Müşterinin Elde Tutulmasında Şikâyet Yönetiminin Önemi ve Hizmet Sektörüne İlişkin Bir Uygulama*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürcan, K. (2022). *Termal Turizm İşletmelerinde Müşteri Şikâyetlerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Ege Bölgesinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güven, Ö.Z. ve Bengül, S.S. (2009). Müşteri Odaklı Pazarlamanın Uygulanmasında Müşteri Şikâyet Yönetiminin Rolü ve Önemi, *1. Uluslararası, 5. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009*, Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçiç Meslek Yüksekokulu, Konya, 2525-2534.
- Güryıl, H. B. (2017). *Şikâyet Yönetiminin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanlı, K. (2019). Turist Rehberlerine Yönelik E-Şikâyetlerin İçerik Analizi ile İncelenmesi, *Turist Rehberliği Dergisi*, 2(1), 10-17.
- Mattila, A.S. (2001). The Impact of Relationship Type on Customer Loyalty in a Context of Service Failures, *Journal of Service Research*, 4(2), 91-101.
- Mutlubaş, I. (2021). *Otel İşletmelerine Yönelik Online Müşteri Şikâyetleri: Beklenti Yönetimi ve Davranışsal Niyet Değerlendirmesi*, Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özari, B. (2020). *E- Ticaret Sistemindeki Tüketici Şikâyet Davranışları*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdal, F. (2016). *Farklı Ölçeklerdeki Konaklama İşletmelerinin Şikâyet Yönetim Süreci ve Bilgi Yönetimi İlişkisi: Çeşme Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdal, F. & Bardakoğlu, Ö. (2017). Konaklama İşletmelerinde Şikâyet Yönetim Süreci-Bilgi Yönetimi İlişkisi: Çeşme Örneği, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 241- 278.
- Özdemir, S. (2021). *Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi: Orta Karadeniz Bölgesi Otelleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Taştan, H. (2008). *Seyahat Acentalarının Düzenlediği Paket Turlardaki Müşteri Şikâyetleri ve Çözüm Önerileri: İstanbul'daki Seyahat Acentalarının Şikâyet- Çözüm Sistemleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanrısever, C. (2018). Paket Tur Satın Alan Müşterilerin Şikâyet Analizi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 114-123.
- Türk Dil Kurumu (TDK). <https://sozluk.gov.tr/> (11.11.2022).
- Unur, K., Çakıcı, C. & Taştan, H. (2010). Paket Turlardaki Müşteri Şikâyetleri ve Seyahat Acentalarının Bu Şikâyetlerle Karşılaşma Sıklıkları Üzerine Bir Araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 391-408.

- Usta, R. (2002). Tüketici Tatmini ve Şikâyet Davranışı: Otobüs ile Şehirlerarası Yolculuk Yapanların Şikâyet Davranışının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(2), 103- 118.
- Uzun, M. (2018). *Müşteri Memnuniyeti Sağlamada Müşteri Şikâyetleri Yönetiminin Etkisi: Online Alışverişler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şensöz, U. (2010). *ISO 10002 Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Şikâyetleri Yönetimi Standardı ve Müşteri Memnuniyeti: Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zhang, Hanguin Q. & Chow, Ivy (2004). Application of Importance – Performance Model in Tour Guides' Performance: Evidence From Mainland Chinese Outbound Visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25, 81-91.

SAĞLIK EMNİYET GÜVENLİK

Editörler

Ahmet Çabuk
Melek Ersoy Karaçuha
Pınar Baykan

SAĞLIK EMNİYET GÜVENLİK

Editörler: Ahmet Çabuk - Melek Ersoy Karaçuha - Pınar Baykan

Yayın No. : 3318
Sağlık No. : 280
ISBN : 978-625-439-200-9
E-ISBN : 978-625-439-199-6
Basım Sayısı : 1. Basım, Mart 2021

© Copyright 2021, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Dilek Gezgin -dilek@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Dicle Korkmaz -dicle@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Reklam İnşaat Turizm Otomotiv San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 47911 Zübeyde Hanım Mah. Süzgül Cad. No.: 7 Altındağ/Ankara

Kütüphane Bilgi Kartı

Çabuk, Ahmet., Ersoy Karaçuha, Melek., Baykan, Pınar.
Sağlık Emniyet Güvenlik / Editörler: Ahmet Çabuk - Melek Ersoy Karaçuha - Pınar Baykan
1. Basım. xvi + 436 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-439-200-9
E-ISBN: 978-625-439-199-6
1. İş 2. Sağlık 3. Güvenlik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kıda Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI	iii
İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE GENEL BAKIŞ.....	1
<i>Ahmet Çabuk</i>	
Kaynakça	20
ÖRGÜT SAĞLIĞI	23
<i>Ceren İrem Kaya</i>	
2.1. Modern Yönetim Kuramı ve Örgüt Sağlığı	23
2.2. Örgüt Sağlığı Kavramı	26
2.2.1. İşletme Performansına Odaklı	27
2.2.2. Birey/Çalışan Sağlığına Odaklı	28
2.2.3. Hem İşletme Performansına Hem de İşgören Sağlığına Odaklı.....	28
2.3. Örgüt Sağlığının İlişkili Olduğu Kavramlar.....	29
2.3.1. Örgüt Kültürü.....	29
2.3.2. Örgüt İklimi.....	30
2.4. Örgütsel Sağlığın Boyutları.....	30
2.5. Dsö Sağlıklı İş Yeri Çerçeve ve Modeli.....	31
2.5.1. DSÖ'nün Örgüt Sağlığı ve Sağlıklı İş Yeri Tanımı.....	32
2.5.2. DSÖ'nün Sağlıklı İş Yeri Modeli.....	34
KAYNAKÇA.....	41
GÜVENLİK KÜLTÜRÜ	43
<i>Melek Ersoy Karaçuha</i>	
3.1. Güvenlik Kültürünün Özellikleri	46
3.2. Güvenlik Kültürü Boyutları	47
3.3. Güvenlik Kültürü Tipleri	47
3.4. Güvenlik Kültürü Tipolojisi	49
3.5. Güvenlik Kültürü Gelişim Modelleri	52
3.5.1. Güvenlik Kültürü Olgunlaşma Modeli.....	52
3.5.2. Karşılıklı Güvenlik Kültürü Modeli	53
3.5.3. Toplam Güvenlik Kültürü Modeli	53
3.5.4. Bradley Eğrisi Modeli.....	53

3.6.Çalışma Hayatında İş Güvenliği Kültürünün Oluşturulmasındaki Sorumlular ve Sorumlulukları	55
---	----

KAYNAKÇA.....	56
---------------	----

EMNİYET KÜLTÜRÜ 59

Alper Erol

4.1. Emniyet Kültürünün Tarihsel Gelişimi ve Tanımı	60
---	----

4.2. Neden Emniyet Kültürü?	61
-----------------------------------	----

4.2.1. Raporlama Kültürü	63
--------------------------------	----

4.2.2. Adil Kültür.....	66
-------------------------	----

4.2.3. Esneklik Kültür	69
------------------------------	----

4.2.4. Öğrenme Kültürü	71
------------------------------	----

4.2.5. Bilinen Kültür	72
-----------------------------	----

KAYNAKÇA.....	72
---------------	----

İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI..... 75

Tuğçe Üner

5.1. Güvenlik Kültürü Kavramı ve İlişkili Olduğu Değişkenler	77
--	----

5.2. İSG Kültürünün Benimsenme(me)si ve Altında Yatan Temel Sorunlar	82
--	----

5.3. İSG Kültürünün Geliştirilmesine Yönelik Etkili Bir Pazarlama Yaklaşımı: Sosyal Pazarlama	85
---	----

5.4. Sonuç ve Öneriler	91
------------------------------	----

Kaynakça	92
----------------	----

KAS-İSKELET SİSTEMİ PROBLEMLERİNE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM: PALEOPATOLOJİK KÖKEN VE SİNERJİSTİK BAĞLANTILAR..... 95

Göktuğ Şanlı

Emrah Demirtaş

6.1. İşe Bağlı Kas-İskelet Sistemi Problemlerinin Maliyeti	96
--	----

6.2. Kas-İskelet Sistemi Problemleri ve Oluşum Mekanizmaları	97
--	----

6.2.1. Oluşum Mekanizmaları	97
-----------------------------------	----

6.3. Kas-İskelet Sistemi Problemlerine Nedensel Bakış	98
---	----

6.3.1. Problemin Kaynağını Şimdide Arama Yanılsaması: Vücudun Hikâyesi	99
--	----

6.3.2. Problemin Başlangıcı: Paleopatolojik Köken	101
---	-----

6.4. Sinerjistik Bağlantılar	102
------------------------------------	-----

6.4.1. Sedanter Yaşam.....	103
----------------------------	-----

6.4.2. Sağlıksız Beslenme	104
---------------------------------	-----

6.4.3. Kronik Stres.....	106
6.5. Öneriler	109
Kaynakça	110

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE YETİŞKİN EĞİTİMİ..... 125

Pınar Baykan

7.1. Eğitim ve Temel Kavramlar	126
7.1.1. Eğitim.....	126
7.1.2. Öğrenme	128
7.1.3. Öğretme ve Öğretim	128
7.2. Yetişkin ve Yetişkin Eğitimi	128
7.2.1. Yetişkin	129
7.2.2. Yetişkin Eğitimi	130
Kaynakça	137

ÇALIŞAN BESLENMESİ 139

Büşra Diken

8.1. Besin Ögeleri	140
8.2. Yeterli ve Dengeli Beslenme İçin Öneriler	142
8.3. Besin Grupları:	142
8.4. Öğün Sayısı ve Öğünler Arasında Denge	143
8.5. Çalışanların Beslenmesi	144
8.5.1. Çalışanların İş Yerinde Beslenmesi.....	144
8.5.2. Çalışanların İş Dışında Beslenmesi.....	145
8.6. Çalışanların Besin ve Enerji Gereksinimi	145
8.7.Çalışanların Beslenmesinde Karşılaşılan Sorunlar	148
8.8. Yetersiz ve Dengesiz Beslenen Çalışanlarda Karşılaşılabilecek Sorunlar	149
8.9. İş Yerinde Menü Hazırlamada Dikkat Edilmesi Gereken Kurallar	149
8.10. Çalışanlar İçin Örnek Menü Planlama	150
8.10.1. İş Yerinde Menü Düzenleme Prensipleri.....	151
8.11.Çalışma Hayatında Özel Risk Grubundaki Çalışanların Beslenmesi.....	152
KAYNAKÇA.....	153

TEHLİKELİ KİMYASAL MADDE VE SIFIR ATIK YAKLAŞIMINDA İSG YÖNETİMİ..... 157

Şengül Üçüncü

9.1. Kimya Sektörü Hakkında Genel Bilgiler.....	157
---	-----

9.2. Tehlikeli Kimyasallar ve Özellikleri	158
9.2.1. Kimyasal Maddelerin Depolanması	159
9.2.2. Kimya Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetimi	160
9.2.3. Kimyasal Maddelerin İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri	162
9.3. REACH Direktifi ve İş Yerlerinde Uygulanması	166
9.3.1. Reach Direktifi Nedir?	166
9.3.2. Başvuru	168
9.3.3. Yeni Güvenlik Bilgi Formları ve Maruziyet Senaryoları	168
9.3.4. Hangi Kimyasalları Kapsıyor ve Reach'in Aktörleri Kimlerdir?	171
9.3.5. Kullanım Yasağı	172
9.3.6. İşverenlerin REACH Yönetmeliği Kapsamındaki Sorumlulukları	172
9.3.7. REACH ve İSG Yönetmelikleri Arasındaki Geçiş	173
9.3.8. KKDİK (Reach) Yönetmeliği ve Gereklilikleri	175
9.4. Sıfır Atık Yönetimi	176
9.5. Sıfır Atık Sisteminin Aşamaları	177
Kaynakça	181

İNŞAATLARDA GÜVENLİK AĞI UYGULAMALARI 183

Hakan Erdoğan
Mustafa Yağimli

GİRİŞ	183
10.1. Güvenlik Ağları Hakkında Genel Bilgi	184
10.1.1. Tanımlar	185
10.1.2. Güvenlik Ağı Tasarım Prensipleri	187
10.1.3. Güvenlik Ağı Çeşitleri ve Sınıflandırılması	187
10.1.4. Güvenlik Ağı İpleri	190
10.1.5. Güvenlik Ağı Etiketleri	192
10.1.6. Deney Ağ Gözü ve Destek Çatısı	193
10.1.7. Güvenlik Ağlarının Boyutları	193
10.1.8. Kullanım Talimatı Kitabı	194
10.1.9. Düşme Yüksekliği	194
10.1.10. Yakalama Genişliği	197
10.1.11. Açıklık Mesafesi	198
10.1.12. Ağ Sarkması (İlk Sarkma)	200
10.1.13. Düşük Gerilme ve Aşırı Gerilme	201
10.2. Güvenlik Ağlarının Kurulması	201
10.2.1. Sistem S Güvenlik Ağlarının Kurulması	202
10.2.2. Sistem T Güvenlik Ağlarının Kurulması	204

10.2.3. Sistem U Güvenlik Ağlarının Kurulması.....	204
10.2.4. Sistem V Güvenlik Ağlarının Kurulması	205
10.3. Güvenlik Ağlarının Muayene Metotları	206
10.4. Güvenlik Ağlarının Depolanması	208
10.5. Acil Durum Planları.....	208
10.6. Güvenlik Ağı Kontrol Listesi.....	208
10.7. Örnek Güvenlik Ağı Uygulamaları	209
KAYNAKLAR	212

KANUN, İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ 213

Muhammed Furkan Kahraman

11.1. İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu (6331)	213
11.2. Kanun Kapsamının Yeniden Belirlenmesi	217
11.3. Önleyici Bir Yaklaşım Tesis Edilmesi	217
11.4. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyoneli ve Görevlendirilmesi	218
11.5. İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri.....	219
11.5.1. İş Yeri Sağlığı ve Güvenliği Birimi (İSGB).....	220
11.5.2. Ortak Sağlık Güvenlik Birimi (OSGB).....	221
11.5.3. Toplum Sağlığı Merkezi Birimi (TSMB)	221
11.6. Risk Değerlendirmesi ve Yönetiminin Zorunlu Hâle Getirilmesi	221
11.7. Tehlikelerin Gerçekleşmesi Sonucu Oluşan Acil Durumlara Hazırlıklı Olunması.....	222
11.8. Çalışanların Sağlık Gözetimine Tabi Tutulması	223
11.9. Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Yönetime Katılması	224
11.10. İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Bilgilendirme ve Eğitim	224
11.11. Çalışanların Hakları ile Sorumluluklarının Belirlenmesi.....	225
11.12. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu	226
11.13. İş Kazası ve Meslek Hastalığı Kayıtlarının Tutulması.....	229
11.14. Toplu İş Yerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Koordinasyonunun Sağlanması	231
11.15. İş Yerinin Teftiş, İnceleme ve Araştırması ile Yaptırımlar	231
11.16. Güvenlik Raporu veya Büyük Kaza Önleme Politika Belgesi	232
11.17. Genel Değerlendirme.....	232
KAYNAKÇA.....	234

ULUSAL VE ULUSLARARASI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KURULUŞLARI VE GÖREVLERİ 237

Burçin Hülya Güzel

GİRİŞ	237
12.1. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Kuruluşları ve Görevleri	238
12.1.1. Yasal Düzenleme ve Denetleme Fonksiyonu İcra Eden Kurumlar.....	238
12.1.2. Sağlık ve Sosyal Güvenlik Hizmetlerini Yürüten Kurumlar.....	247
12.1.3. Bilimsel Araştırma ve Eğitim Çalışmaları Yapan Kurumlar.....	249
12.1.4. Veri Toplama ve Değerlendirme Çalışmaları Yapan Kurumlar.....	250
12.1.5. İSG Uygulamalarının Gelişimine Destek Olan Kurum ve Kuruluşlar	250
12.2. Uluslararası İş Sağlığı ve Güvenliği Kuruluşları ve Görevleri	253
12.2.1. Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization - ILO) ...	253
12.2.2. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization - WHO)	254
12.2.3. İngiltere.....	255
12.2.4. Amerika.....	260
12.2.5. İsviçre.....	264
12.2.6. Almanya.....	265
12.2.7. Belçika	269
12.2.8. İspanya.....	270
12.2.9. Çek Cumhuriyeti	271
12.2.10. İtalya	272
12.2.11. Kanada.....	272
12.2.12. Hollanda	275
12.2.13. Danimarka.....	275
12.2.14. İrlanda.....	275
REFERANSLAR	276

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİSİ 279

Deniz Dünder-Mustafa

13.1. Giriş.....	279
13.2. Maliyet Sınıflandırması.....	281
13.3. Maliyet Örneklemesi	282
Sonuç	285
Kaynakça	286

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KURULU 287

Sermin Sarı

14.1. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu Tanımı.....	289
14.2. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu Oluşumu	290
14.2.1. İşveren ve İşveren Vekili.....	291
14.2.2. İş Güvenliği Uzmanı.....	295
14.2.3. İş Yeri Hekimi	300
14.2.4. İdari Personel (İnsan Kaynakları, Personel, Sosyal İşler veya İdari ve Mali İşleri Yürütmekle)	304
14.2.5. Sivil Savunma Uzmanı	305
14.2.6. Formen/ Ustabaşı/ Usta	305
14.2.7. Çalışan Temsilcisi	306
14.3. Kurulun Görev ve Yetkileri	312
14.4. Kurulun Çalışma Usulleri.....	313
14.5. Gündeminin Oluşturulması ve Görüşülmesi	314
14.6. Kurulun Gündem Tartışma ve Karar Alma Usulleri	315
14.7. Kurulun Alması Gereken Eğitimleri	316
KAYNAKÇA.....	318

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ HİZMETİ VE HİZMET SUNUCULARI..... 321

Evrin İnce

Betül Semerciler Tulum

15.1. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonelleri	324
15.1.1. İş Güvenliği Uzmanı.....	324
15.1.2. İş Yeri Hekimi	326
15.1.3. Diğer Sağlık Personeli.....	327
15.1.4. İş Sağlığı ve Güvenliği Teknikeri	328
15.1.5. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin Görevleri.....	328
15.1.6. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin Yetkileri.....	336
15.1.7. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin Yükümlülükleri.....	337
15.1.8. İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin Çalışma Süreleri	338
15.1.9. İş Yerinin Tehlike Sınıfı ve İş Yerinde Bulunan Çalışan Sayısına Göre Tam Zamanlı İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyoneli Çalıştırma Sayıları	341
15.1.10. İş Yeri Tehlike Sınıfına Göre Görevlendirilecek İş Güvenliği Profesyonelinin Belge Türü	342
15.2. İş Sağlığı ve Güvenliğinde Hizmet Sunan Birimler	343
15.2.1. İş Yeri Sağlık ve Güvenlik Birimi (İSGB).....	343
15.2.2. Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimi (OSGB)	345

KAYNAKÇA.....	348
---------------	-----

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALANINDA ÖLÇME BİLGİSİ..... 351

Ersin Şahin

16.1. Birim Sistemleri.....	354
16.2. Birim Çevirmeleri.....	355
16.2.1. Uzunluk Birimleri.....	356
16.2.2. Kütle Birimleri.....	356
16.2.3. Zaman Birimleri.....	357
16.2.4. Basınç Birimleri.....	358
16.2.5. Titreşim Birimleri.....	358
16.2.6. Sıcaklık Birimleri.....	359
16.2.7. Elektrik Birimleri.....	359
16.2.8. Frekans Birimleri.....	359
16.2.9. Yoğunluk Birimleri.....	360
16.2.10. Hız Birimleri.....	360
16.2.11. Alan ve Hacim Büyüklükleri.....	360
16.2.12. Kuvvet Birimleri.....	361
16.2.13. Debi Kavramı.....	362
16.2.14. Enerji Birimleri.....	362
16.2.15. Güç Birimleri.....	362
16.2.16. Tane Birimleri (1 mikron).....	362
16.2.17. Açık Birimleri.....	362
16.2.18. Aydınlatma Birimleri.....	363
16.2.19. Işığın Dalga Boyu.....	363
16.2.20. Ses ve Gürültü Birimleri.....	364
16.2.21. Radyoaktivite Birimleri.....	364
KAYNAKÇA.....	365

ETİK..... 367

Emrah Gürer

17.1. Etik: Anlamı, Kökeni ve Tarihçesi.....	368
17.2. İşletme Etiği.....	370
17.3. Toplumsal Sorumluluk.....	372
17.4. Örgütsel Kültür ve Etik.....	373
17.5. Etik Örgüt Kültürünün Geliştirilmesi.....	378
17.6. Etik Değerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Üzerine Etkisi.....	379
KAYNAKÇA.....	381

İLETİŞİM..... 383

Zafercan Bekir Çapar

18.1. İletişimin Öğeleri.....	385
18.2. İletişimin Önemi ve İşlevleri	386
18.3. Etkili İletişim.....	389
18.3.1. Empati Becerisi	391
18.3.2. Dinleme Becerisi.....	392
18.3.3. Ben Dili.....	395
18.3.4. Dayanışma Bilinci ve “Biz”	397
KAYNAKÇA.....	398

GERİBİLDİRİM 399

Gamze Dönmez

Neylan Zümrüt

19.1. Geribildirim Nedir?	399
19.2. Geribildirim Ne Değildir?	401
19.3. Geribildirim Almakta Yaşanan Zorluklar	402
19.4. Geribildirim Verirken Sıklıkla Yapılan Hatalar	404
19.5. Geribildirim Kaynağı	408
19.6. Geribildirim Alıcısı	408
19.7. Geribildirim Süreçlerinde Kültürün Etkisi	408
19.8. Geribildirim Türleri	409
19.9. Etkin Ve Geliştiren Geribildirim Verme.....	410
19.10. Geri Bildirimin Verilme Şekli	412
Sonuç	413
KAYNAKÇA.....	413

EKİP OLMAK 417

Esra Yüksel

20.1. Takım ve Ekip Kavramları	418
20.2. Ekip Ruhu Oluşturma	419
20.3. Ekip Çalışmasının Sırları	420
20.3.1. Ulaşılabilir Ancak Zorlayıcı Hedeflerin Verilmesi	421
20.3.2. Güçlü Ve Sağlam Bir Temel Oluşturma	421
20.3.3. Destek vermek	422
20.3.4. Ortak Bir Kimlikte Buluşmak	423
20.4. Ekiplerde Duygusal Zekânın Önemi	424

20.4.1. Kişisel Yetkinlik.....	425
20.4.2. Sosyal Yetkinlik	426
20.5. Liderlik.....	427
Sonuç	428
KAYNAKÇA.....	428
SAĞLIK VE GÜVENLİK'TE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR.....	429
<i>Çağlar Dohman</i>	
21.1. Yenilikçi Yaklaşım.....	430
21.2. Kültür Gelişimi ve Değişimi	431
21.3. Bireysel Duyarlılık... ..	431
21.4. Liderlik.....	431
21.5. Açık İnovasyon.....	432
21.6. Geniş Katılım	433
21.7. Risk ve Fırsat Yönetimi	433
21.8. Dış Kaynaklardan İlham Almak.....	434
21.9. Dönüşüm ve Değişim Yönetimi	434
21.10. Roller ve Görevler Arası Geçiş	435
KAYNAKÇA.....	435

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNE GENEL BAKIŞ

Ahmet Çabuk

İş yeri sınırdış olduğu çevre ile bir ekosistem oluşturur ve bu ekosistem canlı ve cansız varlıklar bulunmaktadır. İş yeri ekosistemi içerisinde gerçekleşen iş, işlenen süreç, kullanılan hammadde, alet ve ekipman, makine, ürün ve hizmet, insan ve insan dışındaki canlılar vb. durumlardan dolayı birçok olarak tehlike (yangın, kimyasal madde sızıntısı, gürültü, biyolojik etken vb.) iş yerinde mevcuttur. İş yerinde gerçekleştirilen iş, işleyen süreç, kullanılan malzeme ve madde var olduğu sürece her zaman tehlikeler bulunmaktadır. İş yerinde bulunan tehlikeler çeşitli faktörlerle (Güvensiz/ tehlikeli davranış, güvensiz/tehlikeli durum, önlenemeyen durum) risklere dönüşmekte ve tehlihelerin riske dönüşmesi iş kazası veya meslek hastalığı olarak kendini göstermektedir. İş yerinde var olan tehlike ve tehlikeden kaynaklı riskin gerçekleşmesiyle oluşan iş kazası veya meslek hastalığı canlı ve cansız varlıklar üzerinde geri dönüşü olmayan zararlara neden olabilmektedir. Riskin gerçekleşmesi sonucu meydana gelen şiddetin büyüklüğü ve türü insan ve ekonomi özelinde bakıldığında bireyin, toplumun, işverenin, ülkenin maddi ve manevi kayıp yaşamasına neden olmaktadır.

Bilimsel çalışmalar ile birlikte bilgi, tecrübe ve deneyimler dikkate alınarak devletin yetkili kurumları tarafından geliştirilen ve uygulamaya alınan mevzuat, standart ve rehberlerin iş yerinin bulunduğu bölgenin coğrafik özellikleri, yapılan işler, kullanılan malzeme, cihaz ve makineler, işlenen süreçle birlikte iş yerinde çalışanların sosyal ve kültürel özellikleri dikkate alınarak uygulanması, işletilmesi ve tarafların herbirinin alınan önlem, tedbir ve kurallara uymasıyla iş kazaları ve meslek hastalıkları önlenabilmektedir. İş kazaları ve meslek hastalıkları temelde iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bunlar güvensiz davranışlar ve güvensiz durumlardır. Güvensiz davranışlar genellikle insanların sergilemiş olduğu hatalı davranış, tutum ve iş yapma şekilleridir.

Kaynakça

Anayasa, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2017, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğini İnceleme Alt Komisyon Tutanakları, TBMM, URL: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1872

Altinel, H., 2011, *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*, Detay Yayıncılık, Ankara

Aykanat, M., 2015, Mecelle’de İş Sözleşmesi, Akademik Bakış Dergisi, Sayfa: 47, URL Adresi: <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/9383/makaleler/1/47/arastirmax-mecellede-sozlesmesi.pdf>

Balta, A., 2015, *Türk Kültüründe Yönetmek*, Sekizinci Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi

Baltaş, A., 2019, *Bir Yolculuk Olarak Liderlik*, İstanbul, Remzi Kitabevi

Bilir, N., Yıldız, N., 2004, İş Sağlığı ve İş Güvenliği, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara

Çabuk, A., 2020, İş Sağlığı ve Güvenliği, Sayfa: 25- 44, Akademisyen Kitabevi, Ankara

Güler, M., İş Sağlığı ve Güvenliği, Kitap, Sayfa: 13- 16, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul

Güven, R., “Meslek Hastalıklarında Beklenen Yasa”, URL Adresi: <http://www.Frmtr.Com/Saglik-Makaleleri/1437618-Meslek-Hastaliklarinda-Beklenen-Yasa.html>

Fisek A. G., “Meslek Hastalıkları,” Fişek Enstitüsü, URL Adresi: http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=99999999

ILO, 1983, Encyclopaedia Of Occupational Safety And Health, URL: http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm

İnalçık, H., 2020, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016, *Günlük Hayatımızda İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi*, İş Sağlığı ve Güvenliği Müdürlüğü, İstanbul, İBB Basımevi

Kanun, 151 Sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun, URL Adresi: [https://www.ailevecalisma.gov.tr/amelebirdirli/ contents/mevzuat/151sayiliyasa/](https://www.ailevecalisma.gov.tr/amelebirdirli/contents/mevzuat/151sayiliyasa/)

Kanun, 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Resmi Gazete Sayısı ve Tarihi: 1489- 6 Mayıs 1930

Kanun, 3008 sayılı İş Kanunu, Resmi Gazete Sayısı ve Tarihi: 3330- 15 Haziran 1936

Kanun, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Resmi Gazete Sayısı ve Tarihi: 26200- 16 Haziran 2006

Milli Eğitim Bakanlığı, 2020, *Şehrimiz Kütahya*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

- Özdemir, S., 2011, *Türkiye'de "Zorunlu Çalışma" Uygulamaları*, Journal of Social Policy Conferences, 0 (41-42), 181- 214. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/917/10346>
- Sözlük, Türk Dil Kurumu, Url Adres: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020
- Ünsür, A ., 2010, *Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması*, Journal of Social Policy conferences, 0 (50), 575-589 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/891/9931>
- World Health Organization, "Declaration On Occupational Health For All", (Çevrimiçi) İnternet Adresi: http://www.who.int/occupational_health/publications/declaration/en/
- Yavuz, S., 2010, Türkiye' de Tekstil Sektöründe İSG Çalışma Koşulları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, URL: http://212.175.131.61/www.isggm.gov.tr/htdocs/files/taicx/Sinan_yavuz.pdf
- Yüksel, B., 2017, *Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri*, İş ve Hayat Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 6 Sayfa: 155- 178

ÖRGÜT SAĞLIĞI

Ceren İrem Kaya

2.1. Modern Yönetim Kuramı ve Örgüt Sağlığı

18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında yaşanan değişim işletme bilimi açısından çok büyük değişikliklerin habercisi olmuştur. Sanayi devrimi olarak adlandırılan bu süreçte atölye tipi üretim yapan küçük işletmelerden kitle üretimi yapan fabrikalar geçilmiştir (Mucuk, 2011: 14).

Başlıca kaygının üretimi arttırmak olduğu bu yeni anlayışla işbölümü zorunlu hâle gelmiş aynı zamanda çok fazla sayıda insanın bir arada çalışması yönetim ve örgütlenme sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Frederick W. Taylor, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan üretimi artırma çabalarına bilimsel metotlarla katkı sunmuş, böylelikle geleneksel işletme yönetimi anlayışından, işin nasıl yapılacağı, işçilerin nasıl seçileceğinin bilimsel yöntemlere dayanarak belirlendiği Klasik Yönetim Kuramı'nın temellerini atmıştır.

Klasik Yönetim Kuramı'nın, Bilimsel Yönetim anlayışını Taylor oluştururken, yönetimi bir disiplin hâline getiren, fonksiyonlara bağlayarak "...ileriye görmek, örgütlemek, kumanda etmek, koordinasyon sağlamak ve kontrol etmek" şeklinde tanımlayan Henri Fayol da Yönetim Süreci Yaklaşımı'nın oluşturmuştur (Ertürk, 2009). Klasik Yönetim Kuramı oluşturan bir diğer yaklaşım ise Max Weber tarafından oluşturulan örgüt içerisindeki her şeyin rasyonel ilkelere uygun ve yazılı olması gerektiğini söyleyen Bürokrasi Yaklaşımıdır. Tüm bu yaklaşımlar dönemin ihtiyaçlarına büyük ölçüde cevap vermiştir. İşletme yönetiminde başarısının veya başarısızlığının işletme sahibinin duygularına veya kişisel özelliklerine dayandırıldığı geleneksel anlayıştan uzaklaşarak; yönetim, amaçları belli olan ve herkesin bu amaçları gerçekleştirmek için çaba sarf etmesini sağlamaya çalışan, psiko-sosyal bir süreç hâline gelmiştir.

tir. Değerlendirme sonuçları planda yer almayan önemli sorunları tespit edebilir, bu tür bir tespit ise planın yeniden yapılması gerektiğini ortaya çıkartabilir. Uygulama aşamasında bazı tekniklerin beklenildiği kadar iyi sonuç vermediği de görülebilir ve bu nedenle yeniden tasarlanabilir. Diğer taraftan, işe yarayan parçalar öne çıkartılıp paydaşların o konudaki desteğinin devamı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Altun, S. A. (2001). Örgüt Sağlığı (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ataman, G. (2002). İşletme Yönetimi (2. baskı). İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Aytaç, S. (2003). “Çalışma Psikolojisi Alanında Yeni Bir Yaklaşım: Örgütsel Sağlık”. Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 4 (1).
- Burton, J. (2010). WHO Healty Workplace Framework and Model: Background and Supporting Literature and Practices. WHO Headquarters, Geneva, Switzerland (https://www.who.int/occupational_health/healthy_workplace_framework.pdf, erişim 4.06.2020)
- Erol, Y., Akyüz. M. ve Sözbilir, F. (2015). “Örgüt Kültürünün Şekillenmesindeki Bileşenlerden Biri Örgütsel Hikayeler: Sağlık Örgütlerinden Bir Alan Araştırması”. Özyer, K., Polatçı, S., Döven, M.S. (editörler). 3. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, s.442-448.
- Ertürk, M. (2009). Yönetim ve Organizasyon (1. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Gül, H. (2007). “İş Stresi, Örgütsel Sağlık ve Performans Arasındaki İlişkiler”. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(13), s.318-331.
- Hoy, W.K., Feldman, J.A.(1987). “Organizational Health: The Concept and Its Measure”. Journal of Research and Development in Education, 20(4), s.30- 37.
- Köseoğlu, M.A., Karayormuk, K. (2009). “ Örgüt Sağlığı Nedir: Yöneticiler Arasında Görüş Farklılığı Var Mıdır?”. Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 23(2)s.175-193.
- Miles, M. B. (1965). “Planned Change and Organizational Health: Figure and Ground”. in R. O. Carlson, A. Gallaher, M. B. Miles, R. J. Pellegrin ve E. M. Rogers (der.). Change Processes in the Public Schools, The Center of the e Advanced Study of Educational Administration, Oregon, s.11- 35.
- Mucuk, İ. (2011). Modern İşletmecilik (17. baskı). İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Polatçı, S., Ardıç, K. (2007). “İşgören Refahı Ve Örgütsel Etkinlik Kavramlarına Bütüncül Bir Bakış: Örgüt Sağlığı”. Atatürk Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), s.137-154.

- Polatçı, S., Ardıç, K. ve Kaya, A. (2008) “ Akademik Kurumlarda Örgüt Sağlığı ve Örgüt Sağlığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi”. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), s.145-161.
- Reyhanoğlu, M., Akın, Ö. (2016). “Toksik Liderlik Örgüt Sağlığını Olumsuz Yönde Etkiler mi?”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(3), 442-459.
- Saruhan, S.C. (2014). İşletme Yönetimi (3. Baskı). Baraz, B., Şakar, N.A. (editörler), Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.36-80
- Tsui, K.T., Cheng, Y.C. (1999). “School Organizational Health and Teacher Commitment; A Contingency Study with Multi-Level Analysis”. Educational Research and Evaluation, 5(3), s.249-268.
- Tutar, H. (2010). “ İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(1), s.175-204.
- Vassie, L.H, Lucas, W.R. (2001). “An assessment of health and safety management within working groups in the UK manufacturing sector”. Journal of Safety Research, 32, s.479 – 490.
- WHO. (2004). Environment and Health Decision-Making in Developing Countries: A Global Review. Thailand.
- WHO “Sağlıklı iş yerleri için beş çözüm: İşçiler sağlıklı olmadıkça işte zenginlik olamaz”. (https://www.who.int/occupational_health/healthy_workplaces/en/ erişim tarihi: 10.06.2020)
- Xenidis, Y., Teocharous, K. (2014). “Organizational Health: Definition and Assessment”. Procedia Engineering, 85, s.562 – 570
- Yılmaz, A., Eroğlu C. (2013). Davranış Bilimleri ve Örgütsel Davranış (4. baskı). İstanbul: Detay Yayıncılık.

GÜVENLİK KÜLTÜRÜ

Melek Ersoy Karaçuha

Güvenlik kültürü, bir kuruluşun faaliyetleriyle ilişkili en önemli riskleri kontrol etme söz konusu olduğunda örgüt üyeleri tarafından yaygın olarak paylaşılan bir dizi uygulama ve düşünme yollarını ifade etmektedir. Bir kurumun veya herhangi bir iş yerinin kültürü söz konusu ise örgüt kültürü kavramı kullanılmaktadır. Bir güvenlik kültürü, güvenlik inançlarına, değerlerine ve tutumlarına yüksek düzeyde önem veren bir örgüt kültürü olup iş yerindeki insanların çoğunluğu tarafından paylaşılmakta ve daha çok ‘burada işleri yapma şeklimiz’ olarak da nitelendirilmektedir.

Güvenlik kültürü tanımıyla ilgili en çok faydalanılan kaynaklardan birisi de işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği adı altında hizmet veren HSE’dir ve ‘bir organizasyonun sağlık ve güvenlik yeterliliği ve tarzı ile birey ve grup değerlerinin, tutumların, algıların, yetkinliklerin ve bağlılığını belirleyen davranış şekillerinin bir ürünü’ olarak tanımlanmaktadır.

Güvenlik kültürü yaklaşımı, belli başlı olayların artık sadece bireysel davranışlarla açıklanamaması durumuyla ortaya çıkmış ve kuruluşların oynadığı rolü anlamak açısından gerekli hâle gelmiştir. Herhangi bir işletme veya kurumda güvenlik kültüründen söz edilmeye başlanacaksa ilk sorulması ve değerlendirilmeye alınması gereken: ‘riskler hakkında ortak bir farkındalık var mı?’ sorusudur. 1986’da meydana gelen iki büyük kazadan (kalkıştan hemen sonra uzay mekiği Challenger’ın patlaması ve Çernobil’deki nükleer kaza) sonra yapılan analizler bunların örgütsel kazalar olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür büyük kazalar yalnızca birkaç işçinin tek başlarına yapmış olduğu bireysel hatalarla açıklanamamakta ve daha ziyade örgüt içindeki tüm koruyucu engelleri birbiri ardına zayıflatan kademeli bir başarısızlık birikiminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

yeri güvenliği ile alakalı olumsuz durumları işverene bildirmesi ve güvensiz durumlardan kaçınması ayrıca iş güvenliği eğitimlerine katılmaları gerekmektedir.

3.6.3. İşverenin Rolü: İşverenler güvenlik kültürü benimsenmesinde uygulayıcı olmalıdır. Ayrıca, çalışanların eğitimi, veri akışının sağlanması, iş yerlerinde güvenlik birimlerini kurulması ve desteklemesi, risk değerlendirmesi ve risk yönetimi yaklaşımlarını belirlenmesi, iş yerinde herkesin iş sağlığı güvenliği hizmetlerinden yararlanmasını sağlaması, ilk ve acil durumlar için organizasyon sağlaması, ‘bilimsel’ analizlerin yapılması ve çalışanlara gerekli motivasyonu artırıcı birtakım aktiviteler düzenlenmesi yer almaktadır.

Sonuçta insan faktörü dikkate alındığında son yıllarda iş kazaları ile mücadelede önemi vurgulanan konulardan bir tanesi de güvenlik kültürüdür. Güvenlik kültürü çalışanların iş yerlerinde olası tehdit ve riskleri değerlendirmeyi işaret etmektedir. Toplum içerisindeki yöneticilerin güvenlik algıları ile diğer bireylerin risk ve güvenlik algıları ile tepkileri güvenlik kültürü seviyesinin hangi aşamada olduğunu göstermektedir. Bazı toplumlar iş güvenliği konusunda proaktif bir yaklaşımla hemen hemen üretken kültür seviyesine ulaşmışken bazıları ise güvenlik konusunda ilgisiz olup hatta kaderci yani ‘patolojik-reaktif ‘ tutum sergilemektedirler. Sonuç olarak iş sağlığı ve güvenliği seviyesinde iyileştirilmeler için toplumsal güvenlik kültürünün oluşturulması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aktay N. 2012. İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimi İle İş Güvenliği Kültürü Arasındaki İlişki. İş Müfettiş Yardımcılığı Etüdü, İstanbul.
- Cooper Ph. D, M. D. (2000). Towards a Model of Safety Culture. Safety Science, 36 (2), 111-136.
- Dursun, S. 2011. Güvenlik Kültürünün Güvenlik Performansı Üzerine Etkisine Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Dursun, S. 2012. İş Güvenliği Kültürü, Kavram, Modeller, Uygulama. Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul.
- Enginoğlu, U. 2015. İşletmelerde İş Güvenliği Kültürünün Oluşumunda Lider Üye Etkileşiminin Etkisi: İnşaat Sektöründe Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Fleming M. 2000. Safety Culture Maturity Model The Keil Centre For The Health And Safety Executive (Hse), Edinburg.

- Geller, E.S. 1994. Ten principles for achieving a Total Safety Culture. Professional Safety, 39 (9), 18-24.
- Gül, A. 2015. Sağlık Çalışanlarında Örgüt Güvenlik İklimi ve Çalışan Güvenliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir alan çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilim. Ens. Ankara.
- Güler, M. Derin, K.H. Şahin, L. 2018. İş Sağlığı Ve Güvenliği Kültürü Ve Eğitimi İlişkisi, İş ve Hayat dergisi, 4: 8, 311-348.
- HSE, 1993. Organising for Safety'. 3rd Report of ACSNI Study Group on Human Factors. London
- The ICSI 'Safety Culture' working group 2017. Safety Culture: from Understanding to Action. Issue 2018-01 of the Cahiers de la Sécurité Industrielle collection, Institut pour une Culture de Sécurité Industrielle (ICSI), Toulouse, France.
- İşler, M.C. 2013. İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimleri İle Güvenlik Kültürünün İş Kazası Ve Meslek Hastalıklarının Önlenmesindeki Etkisi. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Müfettişi Yardımcılığı Etüdü. <https://studylibtr.com/doc/901616/m.cemil-i%CC%87%C5%9Fler-i%CC%87sg-e%C4%9Fitimleri-ile-g%C3%BCvenlik-%C3%BCI%C3%BCr%C3%BCn%C3%BCn-i%CC%87> (Erişim Tarihi: 21.08.2020)
- Kol, İ. 2016. İş Sağlığı Ve Güvenliğinde Operasyonel Disiplin. Yüksek Lisans Tezi. Gedik Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koydemir, F.S. Akyürek, S. Topçuoğlu, E.M. 2014. Çalışma Hayatında ve Günlük Yaşamda Güvenlik Kültürü. BİLGESAM Yayınları, Rapor no: 64, Ankara.
- Ocaktan, M.E. 2019. Meslek Hastalıkları konusunda güvenlik kültürü. Ankara Ün. – HİSAM İş ve Meslek Hastalıkları Seminerleri. Erişim tarihi: 21.08.2020. <http://www.hisam.hacettepe.edu.tr/ismeslekhostaliklari/88MineEsinOcaktan.pdf>
- Öztürk, İ. Bolcan, A.E. 2019. İş Güvenliği İkliminin İşgören Memnuniyetine Etkisi: İstanbul'da Farklı Tehlike Grubuna Ait İşletmeler Arasında Bir Araştırma. UIİD-IJEAS, (BOR):17-32 ISSN 1307-9832
- Parker, D. Lawrie, M. Hudson, P. 2006. A framework for understanding the development of organisational safety culture. Safety Science, 44 (6), 551-562.
- Patankar, M. Sabin, E. 2010. The Safety Culture Perspective. Human Factors In Aviation (2.Baskı). India: Elsevier.
- Ryan, A. 2000. Shaping A Safety Culture, Erişim Adresi http://www.qldminingsafety.org.au/_dbase_upl/2000_spk036_Ryan.pdf
- Simard, M. 1998. Safety Culture and Management. Encyclopaedia of Occupational Health and Safety, Vol: II. Geneva.
- Sungur, E. 2020. Çalışan Sağlığı Ve Güvenliği Kültürünün Sürdürülebilirliği: Davranış Odaklı Yaklaşımın Rolü. Doktora Tezi, Maltepe Ün. Lisans Üstü Eğitim Enst., İstanbul.

- Şişman, M. 2002. Örgütler ve Kültürler, 1. b., Pegem Yayıncılık, Ankara
- Uslu, V. 2014. İşletmelerde İş Güvenliği Performansı ve İş Güvenliği Kültürü Algılamaları Arasındaki İlişki: Eskişehir İli Metal Sektöründe Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enst. Eskişehir.
- Westrum, R. 1993. Cultures with Requisite Imagination' içinde *Verification and Validation in Complex Man-Machine Systems*, eds. J. Wise, P. Stager, J. Hopkin,(Berlin: Springer-Verlag).
- Westrum, R. 1996. 'Human Factors Experts Beginning To Focus On Organizational Factors In Safety.' ICAO Journal(October).
- Varol, M. 1989. Örgüt Kültürü ve Örgüt İklimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44: (1-2), 195-222.
- Yılmaz, A. 2014. İş Kazaları Ve Kültür: İş Kazalarının Önlenmesinde Kültürel Yaklaşımı. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 9(5), s. 2105-2124.
- Yılmaz, M. Karaman, M. Doğan, S. Alıcı, H. 2018. Yönetim, Çalışma Hayatı ve Sendikacılık Araştırmaları (Edt: Mustafa Talas, Hakan Derin), 5. Bölüm: Çalışma Hayatında Olumlu Güvenlik Kültürü Kavramı. Iksad International Publications House, s. 139-161.

EMNİYET KÜLTÜRÜ

Alper Erol

İçinde bulunduğumuz yüzyılda çalışma sahalarında kullanılan üretim yöntemlerinin, teknolojilerin ve malzemelerin sürekli değişim geçirdiğini görmekteyiz. Özellikle üretim süreçlerinde endüstri 4.0'ın etkileri olan robotik teknolojilerin, karanlık fabrikaların hayata geçmesi olarak görülmeye başlanmasına rağmen, insan gücünün yüksek maliyetli teknolojilere göre daha değersiz kabul edildiği ülkelerde insanlı süreç ve yöntemlerin uzun yıllar üretim sektörüne yön vereceği değerlendirilmektedir.

Çalışma yaşamında insan varlığının mevcut olduğu her ortamda iş sağlığı ve güvenliği önemini artarak korumaktadır. Artarak denilmesinde ki amaç yukarıda da belirtildiği üzere teknolojide yaşanan her yeni gelişme çalışanın sağlığına yeni bir tehlike olarak ortaya çıkmakta yeni tehlikeler ve bu tehlikelere karşı alınması gereken önlemler artmaktadır. Kullanılan yeni bir kimyasal, yeni bir makine, üretim veya bakım tekniği çalışan sağlığı için yeni bir tehlike kaynağı olabilir. Bu süreçler için yeterli testler ve araştırmalar yapılamamakta, özelliklede teknoloji gelişimine öncülük eden küresel ölçekteki şirketler yaşanan teknoloji savaşımı için çalışanların sağlığını tehlikeye atmaktadırlar. Bu tehlikelerin sonucu oluşan etkiler çalışanlar üzerinde çoğunlukla anlık (akut) olarak görülmediğinden dolayı çalışanın meslek hayatının ilerleyen yıllarında meslek hastalığı olarak görülmektedir. Çok yakın bir zamanda Güney Koreli bir küresel şirket kötü çalışma koşulları ve kullanılan zararlı kimyasallar nedenlerinden kaynaklanan ölümlerden ve tedavi edilemeyen meslek hastalıklarından dolayı oluşan kamuoyu tepkisi üzerine çalışanlarından ve ailelerinden özür dilemiştir.

Günümüzdeki karmaşık üretim süreçlerinde çalışanların sağlığını korumak ve güvenliğini sağlamak için sadece iş sağlığı ve güvenliği sistemi oluşturmanın veya bu çerçevede oluşturulan yasal önlemlerin yetersiz olacağı değerlendiril-

4.2.5. Bilinen Kültür

Bilinen kültürün oluşturulabilmesi için güçlü bir raporlama kültürüne ihtiyaç vardır (CANSO, 2008:5). Emniyet kültürünün dört ana bileşeni, adil kültür, raporlama kültürü, öğrenme kültürü ve esnek kültür birbirleriyle etkileşimde bulunarak bilinen kültürü meydana getirir. Reason'a göre bilinen kültür ile emniyet kültürü birbirlerinin yerine kullanılabilen kavramlardır (Reason, 1997:196). Bir bütün olarak sistemin emniyetini belirleyen insani, teknik, örgütsel ve çevresel faktörler hakkında sistemi işleten ve yönetenler güncel bilgilere sahip olmalıdır. Yönetim, insanların faaliyet alanlarındaki tehlike ve riskleri anlayacakları şekilde bir kültür oluşturur. Personle, emniyetli çalışmaları için, gerekli bilgi, beceri ve iş tecrübesi kazanarak, emniyetle ilgili tehditleri tespit etmeleri ve bunları aşmak için yapılması gerekenleri belirlemelerini teşvik eder.

Bilinen kültürün oluşturulabilmesi için çalışanların kendi ve çalışma arkadaşlarının hatalarını raporlamaya istekli olduğu bir güven atmosferi yaratılması şarttır. Bu sayede sistemin emniyetini tehlikeye atan durumlar gün yüzüne çıkarılabilir. Geçmiş olaylardan elde edilen ve analiz edilen bilgiler sonucunda emniyetli ve emniyetsiz operasyonlar arasındaki çizgi ortaya net bir şekilde konabilir. Bazı emniyetsiz eylemler sayıları az da olsa disiplin cezası gerektirecektir. Etkili bir raporlama kültürünün kurulabilmesi için adil kültürün varlığı zorunludur (Reason ve Hobbs, 2003:145).

Organizasyon, kendi emniyet bilgi sisteminden gelen bilgilerle doğru sonuçlara varabilecek şekilde gelişmiş olmalı ve bunu uyguluyor olmalıdır. Raporlar, eğer organizasyon bunlardan bir şeyler öğreniyorsa etkilidir. Öğrenme, yapılacak olan emniyet değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkacak ve organizasyondaki örgütsel istek sayesinde bunların uyumu sağlanacak veya geliştirilecektir.

Bilinen kültür şu özelliklere sahiptir; üst yönetimin desteği, açık iletişim, adil çevre, örgütün tüm seviyelerinden katılım, bütün örgütün öğrenmesi, etkili karar verme süreci, eylemler/uygulamalar ve raporlamadır (Eurocontrol, 2008:13).

KAYNAKÇA

- Aytaç, S. (2011), İş Kazalarını Önlemede Güvenlik Kültürünün Önemi. Türk Metal Sendikası Dergisi, 147, 30-38.
- Aktay, N. (2011). İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi ile İş Güvenliği Kültürü Arasındaki İlişki, İş Müfettişi Yardımcılığı Etüdü, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, İstanbul

- Battles, J. B.; Dixon, N. M.; Borotkanics, R. J.; Rabin-Fastmen, B. ve Kaplan, H. S. (2006). Sensemaking of patient safety risks and hazards. *Health Services Research*, 41(4p2), 1555-1575.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture*, San Fransico: Revised Edition.
- CANSO(2008), Safety Culture Definition and Enhancement Process. <https://www.canso.org/sites/default/files/Safety%20Culture%20Definition%20and%20Enhancement%20Process.pdf>
- Cox S. ve Flin, R. (1998), “Safety Culture: Philosopher’s Stone or Man of Straw?”, *Work and Stress*, 12(3), 189-201
- Dekker, J. (2007). *Just Culture: Balancing Safety and Accountability*, Surrey: Ashgate.
- Dekker, S. (2009). Just culture: who gets to draw the line?. *Cognition, Technology &Work*, 11(3).
- Dekker, S. (2011). The criminalization of human error in aviation and healthcare: A review. *Safety Science*, 49(2).
- Demirbilek, T. (2005), *İş Güvenliği Kültürü*, Legal Yayınları, İzmir.
- Fung, Ivan W.H.; Tam, C.M.; Tung, C.F.K ve Man, A.S.K. (2005), “Safety Cultural Divergences Among Management, Supervisory And Worker Groups in Hong Kong Construction İndustry”, *International Journal of Project Management*, 23, 504–512.
- Gadd, S; Collins, A M (2002). *Safety Culture: A review of the literature HSL/2002/25*. Sheffield: Health & Safety Laboratory. p. 3.
- GAIN Working Group E, (2004). *A Roadmap to A Just Culture: Enhancing The Safety Environment*, First Edition
- HENDERSHOT, D., (2007). Process safety culture. *Journal of Chemical Health and Safety*. 39, p:39-40
- Hudson, P. (2007). Implementing a safety culture in a major multi-national. *Safety Science*, 45(6).
- JPDO, (2008). *Safety Culture Improvement Resource Guide*, JPDO Paper
- Karakavuz, H. (2015), *Yer Hizmeti İşletmelerinde Uygulanan İş Sağlığı Ve Güvenliği Yönetim Sistemleri Başarı Faktörlerinin ve Uygulamadaki Sorunların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma* s.153
- Kennedy, R. & Kirwan, B., (1995) The failure mechanisms of safety culture. In: Carnino, A. and Weimann, G., Editors, 1995. *Proceedings of the International Topical Meeting on Safety Culture in Nuclear Installations*, American Nuclear Society of Austria, Vienna, pp. 281–290.
- Nemli,E.(1998). Rekabet Avantajı Kazanmada Örgütsel Esnekliğin Önemi, *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), 75-86.

- O'leary, M. ve Chappell, S. (1996). Confidential Incident Reporting Systems Create Vital Awareness Of Safety Problems. ICAO Journal, 51, 11-13.
- Reason, J. (1997). Managing The Risks Of Organizational Accidents, Aldershot: Ashgate.
- Reason, J. (1998) Achieving a safe culture: theory and practice Work and Stress, 12, 293-306
- Önen, V. (2017), Havacılık Endüstrisinde Adil Kültür Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 30-52..
- Reason, J. ve Hobbs, A. (2003). Managing Maintenance Error: A Practical Guide. Surrey: Ashgate.
- Sumwalt, R. (2007). Do you have a safety culture? AeroSafety World. 2(7), 37-38.
- Terzi, H., & Gazioğlu, C. (2014), Pozitif Emniyet Kültürü Temel Öğelerini Esas Alan Kazasay Olayları (Near Miss) Raporlama Sistemi. Denizcilik Fakültesi Dergisi, 23-58.
- Ustaömer, T. & Şengür, F. (2020). Havacılıkta Emniyet Kültürü: Reason'ın Emniyet Kültürü Modelinin İncelenmesi / Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020 8(1) 95-104
- Von Thaden, T. L. ve Hoppes, M. (2005) "Measuring A Just Culture In Healthcare Professionals: Initial Survey Results", Safety Across High-Consequence Industries conference'da sunulan bildiri. Saint Louis: St. Louis University, USA.

İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI

Tuğçe Üner

“Durum şudur: Eğer çocuklar dikkat gösteremiyorlarsa, çalıştırılmaları yasaklanmalıdır. Yetişkinler kendilerini tehlikeye atıyorsa, o zaman onlar da tehlikeyi tüm boyutlarıyla kavrayamayan bir çocuk zekâsına sahip büyükler olmalıdırlar; bunun için suçlanması gereken de onları, zekâlarını geliştirmeleri için elverişli olmayan ortamda tutan burjuvazidir. Ya da makineler kötü düzenlenmiştir; çevresine parmaklık konması gerekir; bunun sağlanması da burjuvazinin işidir. Ya da işçi tehlike tehdidinde aldırmayacak kadar baskı altındadır, ücretini hak etmek için hızlı çalışmak zorundadır, dikkat gösterecek zamanı yoktur ve bundan da burjuvazi sorumludur. Örneğin birçok kaza, işçilerin çalışmakta olan makineyi temizlemeleri sırasında olmaktadır. Niçin? Çünkü aksi hâlde burjuva, işçiyi, makineyi, kendi serbest kaldığı saatte durdurup temizlemeye zorlayabilir; işçi de doğal ki kendi serbest zamanının hiçbir anını kurban etmek istememektedir. Her serbest saat, işçi için o kadar değerlidir ki, o saatlerinden birini burjuvaziye feda etmek-tense çoğu zaman haftada iki kez yaşamını tehlikeye atar. Makinenin temizlenmesi için gereken zamanı patron, işçinin çalışma süresinden çıkarsın, o zaman hiçbir işçi, çalışmakta olan makineyi temizlemeyi düşünmeyecektir. Kısacası, hangi yanından bakılırsa bakılsın, kusur en sonu imalatçındır ve ondan, çalışamaz hâle gelen işçiyi en azından yaşam boyu desteklemesi ve kazayı ölüm izlerse mağdurun ailesini desteklemesi istenmelidir.

Manüfaktürün erken döneminde, kaza oranı şimdikinden çok daha yüksekti; çünkü makineler daha düşük nitelikteydi, daha küçüktü, daha karışık ve çevresine hiç parmaklık konmazdı. Ancak, tek bir sınıfın yararı uğruna bunca ciddi deformasyona ve sakatlığa yol açan, çalışkan insanları, burjuvazinin hatasın-

İş güvenliği kültürünün anlaşılabilmesi ve benimsenmesi amacıyla hayatın her aşamasında yapılan işte önce uygulanan davranışın tehlike ve riskleri belirlenmeli, risklere göre çalışanların, toplumun en az riske ya da sıfır riske maruz kalması için davranışı sergileyen kişilerin bilinçli hareket edebilmesini sağlamalı; davranışlarda güvenlik, iş yerinde güvenlik, evde güvenlik ile ilgili eğitimler verilmeli ve işveren ve çalışanlara küçük adımlarla iyileştirmeler sunularak sosyal pazarlama yaklaşımı sayesinde direnç oluşturulan olumlu davranışların uygulanması sağlanmalıdır.

Olumlu davranış değişimini yaratan sosyal pazarlama yaklaşımı, iş güvenliği kültürü ve bilincinin benimsenmesini sağlarken iş kazaları ve meslek hastalıkları sayısını da buna bağlı olarak azaltacak ve güvenlik kültürünün başarılı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akalp, G., & Yamankaradeniz, N. (2013). İşletmelerde Güvenlik Kültürünün Oluşumunda Yönetimin Rolü ve Önemi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 96-108.
- Akdeniz, B. (2018). *Örgüt Kültürü İle Güvenlik Kültürü İlişkisinin İş Sağlığı Ve Güvenliği Açısından İncelenmesi: Bir Maden İşletmesinde Uygulama*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Aytaç, S. (2011, Kasım). "İş Kazalarını Önlemede Güvenlik Kültürünün Önemi. *Türk Metal Dergisi*(148).
- Cooper, M. D. (2000). Towards a Model of Safety Culture. *Safety Science*, 111-136.
- donusenadam.com. (tarih yok). Kurumsal İş Güvenliği Bilinci Yaratmada Gerilla Pazarlama İşe Yarar mı? Onay, Tulga. donusenadam.com: <https://www.donusenadam.com.tr/kurumsal-guvenligi-bilinci-yaratmada-gerilla-pazarlama-ise-yarar-mi>
- Gürcanlı, E. (2015, Haziran 26). *İş Cinayetleri mi İşçi Cinayetleri mi*. saglikcalisanisagligi.org: <http://www.saglikcalisanisagligi.org/1779--cinayetleri-mi-ci-cinayetleri-mi-emre-guercanl.html>
- Hudson, P. (2007). Implementing a safety culture in a major multi-national. *Safety Science*, 45, 697-722.
- Hui, Z., Wiegmann, D. A., Von-Thaden, T. L., Sharma, G., & Mitchell, A. A. (2002). Safety Culture: A Concept in Chaos? *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 1404-1408.
- Karaahmetoğlu, A. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Bağlamında Soma Madenlerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 90-128.
- Kaya, İ. (2010). *Pazarlama Bi'tanedir*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

- Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Pazarlama İlkeleri.*, (F. M. Arslan, Kitap Bölümü Çev., s. 237). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kotler, P., & Lee, N. (2008). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk.* (S. Kaçamak, Çev.) İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Lavack, A. M. (2008). *Using Social Marketing to Increase Occupational Health and Safety: Final Report to WorkSafe BC.* British Columbia: WorkSafeBC.
- Lavack, A. M., Magnuson, S. L., Deshpande, S., Basil, D. Z., Basil, M. D., & Mintz, J. H. (2008). Enhancing occupational health and safety in young workers: the role of social marketing. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 193-204.
- ntv.com.tr. (2020, Nisan 28). *Hergün 5 bin kişi iş kazası nedeniyle ölüyor.* ntv.com.tr: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/212905.asp#:~:text=ILO%20verilerine%20g%C3%B6re%20ise%2C%20i%C5%9F,2%20milyon%20ki%C5%9Fi%20ya%C5%9Fam%C4%B1n%C4%B1%20yitiriyor.> adresinden alınmıştır
- Özbakır Umut, M. (2018). *Sosyal Pazarlama.* İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Sabancı, A., Sümer, S. K., & Say, S. M. (2012). *Endüstriyel Ergonomi.* Ankara: Nobel Yayınevi.
- Taşyürek, M. (2018). İş Kazalarının Çoğunluğu Kaza Geçiren İnsanların Hatasından mı Olur? *Çalışma Ortamı Dergisi*(156), 8-12.
- thechemicalengineer.com. (2018, Temmuz 6). *Piper Alpha: The Disaster in Detail.* thechemicalengineer.com: <https://www.thechemicalengineer.com/features/piper-alpha-the-disaster-in-detail/#:~:text=Late%20in%20the%20evening%20of,more%20were%20injured%20and%20traumatised.> adresinden alınmıştır
- Vecchio-Sadus, A. M., & Griffiths, S. (2004). Marketing strategies for enhancing safety culture. *Safety Science*, 601-619.

KAS-İSKELET SİSTEMİ PROBLEMLERİNE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM: PALEOPATOLOJİK KÖKEN VE SİNERJİSTİK BAĞLANTILAR

Göktuğ Şanlı
Emrah Demirtaş

İnsanlarda görülen, kas-iskelet sistemi problemlerine bağlı ağrı semptomları, 1950'lerin ortasından 1990'ların ortasına kadar 2 ila 4 kat arasında artış göstermiştir (Harkness vd., 2005). Üstelik, 1990'lardan günümüze bu artış, daha da hızlanmıştır (Zimmer vd., 2020). 2011 yılında yapılan bir çalışmada, insanların ortalama %30'unun kas-iskelet sistemi problemlerine bağlı ağrı yaşadığı raporlanmıştır (Cimmino vd., 2011). Toplumda görülen kas-iskelet sistemi problemlerindeki bu hızlı artış aklı şu soruyu getirmektedir: Gelişen teknoloji ile artan ergonomik düzenlemelerin, ağır iş yükünü azaltan otomasyon çözümlerinin ve artan İSG tedbirlerinin kas-iskelet sistemi problemlerini azaltması beklenirken neden beklenilenin tam tersi bir tablo ortaya çıkmıştır? Anlaşılan o ki, kas-iskelet problemlerini önlemeye yönelik geleneksel indirgemeci iyileştirmeler maalesef yetersiz kalmış ve çözüm odaklarını yüzüstü bırakmıştır (Amick III vd., 2009; Crawford & Davis, 2020; Goode vd., 2019; Oakman & Chan, 2015; Oakman vd., 2016). Bu yüzden artık günümüzde şunu net olarak söyleyebilmekteyiz; kas-iskelet problemlerini azaltmaya yönelik gerçekçi ve etkin çözümler için yeni yaklaşımlar şarttır. Bunun için de güncel çalışmaların ışığında, insan vücudunun bir etkileşim ağı olduğunu göz önünde bulunduran bütüncül yaklaşımlar geliştirilmeli (Faucett, 2005; Macdonald, 2012; Macdonald & Oakman, 2015; Naweed vd., 2020; Oakman vd., 2018).

Sonuç olarak; iş verenlerin, eğitim seminerleri ile bütüncül yaklaşımın önemi hakkında çalışanlarına farkındalık kazandırması ve koçluk programları ile kişiye özel çözümler sunması tavsiye edilmektedir

Kaynakça

- Amick III, B. C., Brewer, S., Tullar, J. M., Van Eerd, D., Cole, D. C., & Tompa, E. (2009). Musculoskeletal Disorders Examining Best Practices For Prevention. *Professional Safety*, 54(03).
- Amorim, A. B., Pappas, E., Simic, M., Ferreira, M. L., Jennings, M., Tiedemann, A., Carvalho, E. S. A. P., Caputo, E., Kongsted, A., & Ferreira, P. H. (2019). Integrating Mobile-health, health coaching, and physical activity to reduce the burden of chronic low back pain trial (IMPACT): a pilot randomised controlled trial. *BMC Musculoskeletal Disord*, 20(1), 71. <https://doi.org/10.1186/s12891-019-2454-y>
- Andersen, L. B., Mota, J., & Di Pietro, L. (2016). Update on the global pandemic of physical inactivity. *The Lancet*, 388(10051), 1255-1256. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(16\)30960-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(16)30960-6)
- Atherton, P. J., Greenhaff, P. L., Phillips, S. M., Bodine, S. C., Adams, C. M., & Lang, C. H. (2016). Control of skeletal muscle atrophy in response to disuse: clinical/preclinical contentions and fallacies of evidence. *Am J Physiol Endocrinol Metab*, 311(3), E594-604. <https://doi.org/10.1152/ajpendo.00257.2016>
- Barbaresko, J., Koch, M., Schulze, M. B., & Nothlings, U. (2013). Dietary pattern analysis and biomarkers of low-grade inflammation: a systematic literature review. *Nutr Rev*, 71(8), 511-527. <https://doi.org/10.1111/nure.12035>
- Barbe, M. F., & Barr, A. E. (2006). Inflammation and the pathophysiology of work-related musculoskeletal disorders. *Brain Behav Immun*, 20(5), 423-429. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2006.03.001>
- Barr, A. E., & Barbe, M. F. (2002). Pathophysiological tissue changes associated with repetitive movement: a review of the evidence. *Phys Ther*, 82(2), 173-187. <https://doi.org/10.1093/ptj/82.2.173>
- Barr, A. E., & Barbe, M. F. (2004). Inflammation reduces physiological tissue tolerance in the development of work-related musculoskeletal disorders. *J Electromyogr Kinesiol*, 14(1), 77-85. <https://doi.org/10.1016/j.jelekin.2003.09.008>
- Becker, A., Angerer, P., & Muller, A. (2017). The prevention of musculoskeletal complaints: a randomized controlled trial on additional effects of a work-related psychosocial coaching intervention compared to physiotherapy alone. *Int Arch Occup Environ Health*, 90(4), 357-371. <https://doi.org/10.1007/s00420-017-1202-6>
- Bernard, B. (1997). National Institute of Occupational Safety and Health. *Musculoskeletal disorders and workplace factors: a critical review of epidemiologic evidence*

for work-related musculoskeletal disorders of the neck, upper extremity, and lower back, 97-141.

- Besharati, A., Daneshmandi, H., Zareh, K., Fakherpour, A., & Zoaktafi, M. (2018). Work-related musculoskeletal problems and associated factors among office workers. *Int J Occup Saf Ergon*, 1-7. <https://doi.org/10.1080/10803548.2018.1501238>
- Blackwell, J., Gregory-Mercado, K., Collins, M., Guillen, J., Scribner, C., & Moses, K. (2019). Health and Wellness Coaching Implemented by Trainees: Impact in Work-site Wellness. *Glob Adv Health Med*, 8, 2164956119831226. <https://doi.org/10.1177/2164956119831226>
- Blanchard, D. C., Hynd, A. L., Minke, K. A., Minemoto, T., & Blanchard, R. J. (2001). Human defensive behaviors to threat scenarios show parallels to fear- and anxiety-related defense patterns of non-human mammals. *Neurosci Biobehav Rev*, 25(7-8), 761-770. [https://doi.org/10.1016/s0149-7634\(01\)00056-2](https://doi.org/10.1016/s0149-7634(01)00056-2)
- BLS. (2012). *Nonfatal occupational injuries and illnesses requiring days away from work*. <http://www.bls.gov/news.release/osh2.nr0.htm>
- BLS. (2015). *Prevention of work-related musculoskeletal disorders*. <http://www.bls.gov/news.release/osh2.nr0.htm>
- Bonewald, L. (2019). Use it or lose it to age: A review of bone and muscle communication. *Bone*, 120, 212-218. <https://doi.org/10.1016/j.bone.2018.11.002>
- Booth, F. W., Roberts, C. K., Thyfault, J. P., Rueggsegger, G. N., & Toedebusch, R. G. (2017). Role of Inactivity in Chronic Diseases: Evolutionary Insight and Pathophysiological Mechanisms. *Physiol Rev*, 97(4), 1351-1402. <https://doi.org/10.1152/physrev.00019.2016>
- Boyd, D. C. (1996). Skeletal correlates of human behavior in the americas. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 3(3), 189-251. <https://doi.org/10.1007/BF02229400>
- Bramble, D. M., & Lieberman, D. E. (2004). Endurance running and the evolution of Homo. *Nature*, 432(7015), 345-352. <https://doi.org/10.1038/nature03052>
- Brenner, S. L., Jones, J. P., Rutanen-Whaley, R. H., Parker, W., Flinn, M. V., & Muehlenbein, M. P. (2015). Evolutionary Mismatch and Chronic Psychological Stress. *Journal of Evolutionary Medicine*, 3, 1-11. <https://doi.org/10.4303/jem/235885>
- Brownson, R. C., Boehmer, T. K., & Luke, D. A. (2005). Declining rates of physical activity in the United States: what are the contributors? *Annu Rev Public Health*, 26, 421-443. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144437>
- Brunstrom, J. M., & Cheon, B. K. (2018). Do humans still forage in an obesogenic environment? Mechanisms and implications for weight maintenance. *Physiol Behav*, 193(Pt B), 261-267. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2018.02.038>

- Caballero, B. (2007). The Global Epidemic of Obesity: An Overview. *Epidemiologic Reviews*, 29(1), 1-5. <https://doi.org/10.1093/epirev/mxm012>
- Calcia, M. A., Bonsall, D. R., Bloomfield, P. S., Selvaraj, S., Barichello, T., & Howes, O. D. (2016). Stress and neuroinflammation: a systematic review of the effects of stress on microglia and the implications for mental illness. *Psychopharmacology (Berl)*, 233(9), 1637-1650. <https://doi.org/10.1007/s00213-016-4218-9>
- Canepari, M., Pellegrino, M. A., D'Antona, G., & Bottinelli, R. (2010). Single muscle fiber properties in aging and disuse. *Scand J Med Sci Sports*, 20(1), 10-19. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.2009.00965.x>
- Caple, D. (2007). Holistic approaches to the prevention of musculoskeletal disorders among call-center workers. *SJWEH Supplements*, 33.
- Capon, A. G. (2007). The way we live in our cities. *Medical journal of Australia*, 187(11-12), 658-661.
- Carp, S. J., Barr, A. E., & Barbe, M. F. (2008). Serum biomarkers as signals for risk and severity of work-related musculoskeletal injury. *Biomark Med*, 2(1), 67-79. <https://doi.org/10.2217/17520363.2.1.67>
- Cartee, G. D., Hepple, R. T., Bamman, M. M., & Zierath, J. R. (2016). Exercise Promotes Healthy Aging of Skeletal Muscle. *Cell Metab*, 23(6), 1034-1047. <https://doi.org/10.1016/j.cmet.2016.05.007>
- Chandola, T., Brunner, E., & Marmot, M. (2006). Chronic stress at work and the metabolic syndrome: prospective study. *BMJ*, 332(7540), 521-525. <https://doi.org/10.1136/bmj.38693.435301.80>
- Chaput, J. P., Klingenberg, L., Astrup, A., & Sjodin, A. M. (2011). Modern sedentary activities promote overconsumption of food in our current obesogenic environment. *Obes Rev*, 12(5), e12-20. <https://doi.org/10.1111/j.1467-789X.2010.00772.x>
- Church, T. S., Thomas, D. M., Tudor-Locke, C., Katzmarzyk, P. T., Earnest, C. P., Rodarte, R. Q., Martin, C. K., Blair, S. N., & Bouchar, C. (2011). Trends over 5 decades in U.S. occupation-related physical activity and their associations with obesity. *PLoS One*, 6(5), e19657. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0019657>
- Cimmino, M. A., Ferrone, C., & Cutolo, M. (2011). Epidemiology of chronic musculoskeletal pain. *Best Practice & Research Clinical Rheumatology*, 25(2), 173-183. <https://doi.org/10.1016/j.berh.2010.01.012>
- Clemes, S. A., Patel, R., Mahon, C., & Griffiths, P. L. (2014). Sitting time and step counts in office workers. *Occup Med (Lond)*, 64(3), 188-192. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqt164>
- Coenen, P., Kingma, I., Boot, C. R., Bongers, P. M., & van Dieen, J. H. (2014). Cumulative mechanical low-back load at work is a determinant of low-back pain. *Occup Environ Med*, 71(5), 332-337. <https://doi.org/10.1136/oemed-2013-101862>

- Coffey, J. C., & O'Leary, D. P. (2016). The mesentery: structure, function, and role in disease. *The Lancet Gastroenterology & Hepatology*, *1*(3), 238-247. [https://doi.org/10.1016/S2468-1253\(16\)30026-7](https://doi.org/10.1016/S2468-1253(16)30026-7)
- Cohen, S., Janicki-Deverts, D., Doyle, W. J., Miller, G. E., Frank, E., Rabin, B. S., & Turner, R. B. (2012). Chronic stress, glucocorticoid receptor resistance, inflammation, and disease risk. *Proc Natl Acad Sci U S A*, *109*(16), 5995-5999. <https://doi.org/10.1073/pnas.1118355109>
- Colombo, M., & Wright, C. (2018). First principles in the life sciences: the free-energy principle, organicism, and mechanism. *Synthese*. <https://doi.org/10.1007/s11229-018-01932-w>
- Conroy, G. C., & Pontzer, H. (2012). *Reconstructing human origins: a modern synthesis*. WW Norton & Company.
- Crawford, J. O., & Davis, A. (2020). *Work-related musculoskeletal disorders: why are they still so prevalent? Evidence from a literature review*. E. A. f. S. a. H. a. Work.
- Crittenden, A. N., & Schnorr, S. L. (2017). Current views on hunter-gatherer nutrition and the evolution of the human diet. *Am J Phys Anthropol*, *162 Suppl 63*, 84-109. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23148>
- Curate, F. (2014). Osteoporosis and paleopathology: a review. *J Anthropol Sci*, *92*, 119-146. <https://doi.org/10.4436/JASS.92003>
- Dai, S., Mo, Y., Wang, Y., Xiang, B., Liao, Q., Zhou, M., Li, X., Li, Y., Xiong, W., Li, G., Guo, C., & Zeng, Z. (2020). Chronic Stress Promotes Cancer Development. *Frontiers in Oncology*, *10*. <https://doi.org/10.3389/fonc.2020.01492>
- Daneshmandi, H., Choobineh, A., Ghaem, H., & Karimi, M. (2017). Adverse Effects of Prolonged Sitting Behavior on the General Health of Office Workers. *J Lifestyle Med*, *7*(2), 69-75. <https://doi.org/10.15280/jlm.2017.7.2.69>
- Daneshmandi, H., Choobineh, A. R., Ghaem, H., Alhamd, M., & Fakherpour, A. (2017). The effect of musculoskeletal problems on fatigue and productivity of office personnel: a cross-sectional study. *J Prev Med Hyg*, *58*(3), E252-E258. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29123372>
- Dejonghe, L. A. L., Becker, J., Froboese, I., & Schaller, A. (2017). Long-term effectiveness of health coaching in rehabilitation and prevention: A systematic review. *Patient Education and Counseling*, *100*(9), 1643-1653. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2017.04.012>
- Del Campo, M. T., Romo, P. E., de la Hoz, R. E., Villamor, J. M., & Mahillo-Fernandez, I. (2017). Anxiety and depression predict musculoskeletal disorders in health care workers. *Arch Environ Occup Health*, *72*(1), 39-44. <https://doi.org/10.1080/19338244.2016.1154002>
- Dow, C. M., Roche, P. A., & Ziebland, S. (2012). Talk of frustration in the narratives of people with chronic pain. *Chronic illness*, *8*(3), 176-191.

- Duric, V., Clayton, S., Leong, M. L., & Yuan, L. L. (2016). Comorbidity Factors and Brain Mechanisms Linking Chronic Stress and Systemic Illness. *Neural Plast*, 2016, 5460732. <https://doi.org/10.1155/2016/5460732>
- EAHC. *The European Musculoskeletal Conditions Surveillance and Information Network. Musculoskeletal health in Europe report v5.0*. http://www.eumusc.net/workpackages_wp4.cfm
- Eaton, S. B., Konner, M., & Shostak, M. (1988). Stone agers in the fast lane: Chronic degenerative diseases in evolutionary perspective. *The American Journal of Medicine*, 84(4), 739-749. [https://doi.org/10.1016/0002-9343\(88\)90113-1](https://doi.org/10.1016/0002-9343(88)90113-1)
- Egger, G. J., Vogels, N., & Westerterp, K. R. (2001). Estimating historical changes in physical activity levels. *Med J Aust*, 175(11-12), 635-636.
- Elma, O., Yilmaz, S. T., Deliens, T., Coppieters, I., Clarys, P., Nijs, J., & Malfliet, A. (2020). Do Nutritional Factors Interact with Chronic Musculoskeletal Pain? A Systematic Review. *J Clin Med*, 9(3). <https://doi.org/10.3390/jcm9030702>
- EU. (2010). *A European Consensus Report. Pain proposal: improving the current and future management of chronic pain*. http://www.efic.org/userfiles/file/pain_proposal.pdf
- F, M. S., Petrica, J., Serrano, J., Paulo, R., Ramalho, A., Lucas, D., Ferreira, J. P., & Duarte-Mendes, P. (2019). The Sedentary Time and Physical Activity Levels on Physical Fitness in the Elderly: A Comparative Cross Sectional Study. *Int J Environ Res Public Health*, 16(19). <https://doi.org/10.3390/ijerph16193697>
- Falk, E. (2006). Pathogenesis of atherosclerosis. *J Am Coll Cardiol*, 47(8 Suppl), C7-12. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2005.09.068>
- Faucett, J. (2005). Integrating 'psychosocial' factors into a theoretical model for work-related musculoskeletal disorders. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 6(6), 531-550. <https://doi.org/10.1080/14639220512331335142>
- Fogel, R. W., & Costa, D. L. (1997). A theory of technophysio evolution, with some implications for forecasting population, health care costs, and pension costs. *Demography*, 34(1), 49-66.
- Foster, A., Buckley, H., & Tayles, N. (2014). Using Enthesis Robusticity to Infer Activity in the Past: A Review. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 21(3), 511-533. <https://doi.org/10.1007/s10816-012-9156-1>
- Frankenhaeuser, M. (1991). The Psychophysiology of Workload, Stress, and Health: Comparison Between the Sexes. *Annals of Behavioral Medicine*, 13(4), 197-204. <https://doi.org/10.1093/abm/13.4.197>
- Gallagher, S., Marras, W. S., Litsky, A. S., & Burr, D. (2005). Torso flexion loads and the fatigue failure of human lumbosacral motion segments. *Spine*, 30(20), 2265-2273.

- Gao, Y., Arfat, Y., Wang, H., & Goswami, N. (2018). Muscle Atrophy Induced by Mechanical Unloading: Mechanisms and Potential Countermeasures. *Front Physiol*, 9, 235. <https://doi.org/10.3389/fphys.2018.00235>
- Gardner, G., & Halweil, B. (2000). Underfed and Overfed: The Global Epidemic of Malnutrition. *Worldwatch Paper*, X-68.
- Gonzalez, K., Fuentes, J., & Marquez, J. L. (2017). Physical Inactivity, Sedentary Behavior and Chronic Diseases. *Korean J Fam Med*, 38(3), 111-115. <https://doi.org/10.4082/kjfm.2017.38.3.111>
- Goode, N., Newnam, S., van Mulken, M. R. H., Dekker, S., & Salmon, P. M. (2019). Investigating work-related musculoskeletal disorders: Strengths and weaknesses of current practices in large Australian organisations. *Safety Science*, 112, 105-115. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.10.022>
- Graf, M., Guggenbühl, U., & Krueger, H. (1995). An assessment of seated activity and postures at five workplaces. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 15(2), 81-90. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0169-8141\(94\)00027-Z](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0169-8141(94)00027-Z)
- Grinnell, F. (2000). Fibroblast–collagen-matrix contraction: growth-factor signalling and mechanical loading. *Trends in cell biology*, 10(9), 362-365.
- Hall, J. E. (2016). *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology, Jordanian Edition E-Book*. Elsevier.
- Hambrecht, R., & Gielen, S. (2005). Essay: Hunter-gatherer to sedentary lifestyle. *The Lancet*, 366, S60-S61. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(05\)67856-7](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(05)67856-7)
- Hanna, F., Daas, R. N., El-Shareif, T. J., Al-Marridi, H. H., Al-Rojoub, Z. M., & Adegboye, O. A. (2019). The Relationship Between Sedentary Behavior, Back Pain, and Psychosocial Correlates Among University Employees. *Front Public Health*, 7, 80. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00080>
- Harkness, E. F., Macfarlane, G. J., Silman, A. J., & McBeth, J. (2005). Is musculoskeletal pain more common now than 40 years ago?: Two population-based cross-sectional studies. *Rheumatology (Oxford)*, 44(7), 890-895. <https://doi.org/10.1093/rheumatology/keh599>
- Heidari, M., Borujeni, M. G., & Khosravizad, M. (2018). Health-promoting Lifestyles of Nurses and Its Association with Musculoskeletal Disorders: A Cross-Sectional Study. *J Lifestyle Med*, 8(2), 72-78. <https://doi.org/10.15280/jlm.2018.8.2.72>
- Hetherington, M. M. (2007). Cues to overeat: psychological factors influencing overconsumption. *Proc Nutr Soc*, 66(1), 113-123. <https://doi.org/10.1017/S0029665107005344>
- Hill, J. O., Wyatt, H. R., Reed, G. W., & Peters, J. C. (2003). Obesity and the environment: where do we go from here? *Science*, 299(5608), 853-855. <https://doi.org/10.1126/science.1079857>

- Hipolito, M. C., Masson, V. A., Monteiro, M. I., & Gutierrez, G. L. (2017). Quality of working life: assessment of intervention studies. *Rev Bras Enferm*, 70(1), 189-197. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2015-0069> (Qualidade de vida no trabalho: avaliacao de estudos de intervencao.)
- Huang, G. D., Feuerstein, M., & Sauter, S. L. (2002). Occupational stress and work-related upper extremity disorders: concepts and models. *Am J Ind Med*, 41(5), 298-314. <https://doi.org/10.1002/ajim.10045>
- Hur, P., Pan, Y. T., & DeBuys, C. (2019). Free Energy Principle in Human Postural Control System: Skin Stretch Feedback Reduces the Entropy. *Sci Rep*, 9(1), 16870. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-53028-1>
- IQVIA, & İEİS. (2020). *Türkiye İlaç Pazarı*. <http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/indicators/33/turkiye-ilac-pazari>
- Jackson, M. (2014). The stress of life: a modern complaint? *The Lancet*, 383(9914), 300-301. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(14\)60093-3](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(14)60093-3)
- Je, Y., Jeon, J. Y., Giovannucci, E. L., & Meyerhardt, J. A. (2013). Association between physical activity and mortality in colorectal cancer: A meta-analysis of prospective cohort studies. *International Journal of Cancer*, 133(8), 1905-1913. <https://doi.org/10.1002/ijc.28208>
- Johnson, M. I. (2019). The Landscape of Chronic Pain: Broader Perspectives. *Medicina (Kaunas)*, 55(5). <https://doi.org/10.3390/medicina55050182>
- Joseph, J. J., & Golden, S. H. (2017). Cortisol dysregulation: the bidirectional link between stress, depression, and type 2 diabetes mellitus. *Ann N Y Acad Sci*, 1391(1), 20-34. <https://doi.org/10.1111/nyas.13217>
- Kalia, M. (2002). Assessing the economic impact of stress--the modern day hidden epidemic. *Metabolism*, 51(6 Suppl 1), 49-53. <https://doi.org/10.1053/meta.2002.33193>
- Karl, F. (2012). A Free Energy Principle for Biological Systems. *Entropy*, 14(11), 2100-2121. <https://doi.org/10.3390/e14112100>
- Karos, K., Williams, A. C. C., Meulders, A., & Vlaeyen, J. W. S. (2018). Pain as a threat to the social self: a motivational account. *Pain*, 159(9), 1690-1695. <https://doi.org/10.1097/j.pain.0000000000001257>
- Kascakova, N., Furstova, J., Hasto, J., Madarasova Geckova, A., & Tavel, P. (2020). The Unholy Trinity: Childhood Trauma, Adulthood Anxiety, and Long-Term Pain. *Int J Environ Res Public Health*, 17(2). <https://doi.org/10.3390/ijerph17020414>
- Kennedy-Armbruster, C., Evans, E. M., Sexauer, L., Peterson, J., & Wyatt, W. (2013). Association among functional-movement ability, fatigue, sedentary time, and fitness in 40 years and older active duty military personnel. *Mil Med*, 178(12), 1358-1364. <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-13-00186>

- King, B. M. (2013). The modern obesity epidemic, ancestral hunter-gatherers, and the sensory/reward control of food intake. *Am Psychol*, 68(2), 88-96. <https://doi.org/10.1037/a0030684>
- Kinsella, K. G. (1992). Changes in life expectancy 1900–1990. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 55(6), 1196S-1202S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/55.6.1196S>
- Kirchengast, S. (2016). Bone Loss and Physical Activity - A Bio Anthropological Perspective. *Journal of Osteoporosis and Physical Activity*, 04(01). <https://doi.org/10.4172/2329-9509.1000164>
- Kopec, J. A., & Sayre, E. C. (2005). Stressful experiences in childhood and chronic back pain in the general population. *Clin J Pain*, 21(6), 478-483. <https://doi.org/10.1097/01.ajp.0000139909.97211.e1>
- Kumar, S. (1990). Cumulative load as a risk factor for back pain. *Spine*, 15(12), 1311-1316.
- Lancha, A. H., Jr., Sforzo, G. A., & Pereira-Lancha, L. O. (2018). Improving Nutritional Habits With No Diet Prescription: Details of a Nutritional Coaching Process. *Am J Lifestyle Med*, 12(2), 160-165. <https://doi.org/10.1177/1559827616636616>
- Lang, J., Ochsmann, E., Kraus, T., & Lang, J. W. (2012). Psychosocial work stressors as antecedents of musculoskeletal problems: a systematic review and meta-analysis of stability-adjusted longitudinal studies. *Soc Sci Med*, 75(7), 1163-1174. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.04.015>
- Lanningham-Foster, L., Nysse, L. J., & Levine, J. A. (2003). Labor saved, calories lost: the energetic impact of domestic labor-saving devices. *Obes Res*, 11(10), 1178-1181. <https://doi.org/10.1038/oby.2003.162>
- Lavie, C. J., Ozemek, C., Carbone, S., Katzmarzyk, P. T., & Blair, S. N. (2019). Sedentary Behavior, Exercise, and Cardiovascular Health. *Circ Res*, 124(5), 799-815. <https://doi.org/10.1161/CIRCRESAHA.118.312669>
- Lee, I. M., Shiroma, E. J., Lobelo, F., Puska, P., Blair, S. N., & Katzmarzyk, P. T. (2012). Effect of physical inactivity on major non-communicable diseases worldwide: an analysis of burden of disease and life expectancy. *The Lancet*, 380(9838), 219-229. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(12\)61031-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(12)61031-9)
- Levine, J. A., McCrady, S. K., Boyne, S., Smith, J., Cargill, K., & Forrester, T. (2011). Non-exercise physical activity in agricultural and urban people. *Urban Stud*, 48(11), 2417-2427. <https://doi.org/10.1177/0042098010379273>
- Lewis, G. N., Bean, D., & Mowat, R. (2019). How Have Chronic Pain Management Programs Progressed? A Mapping Review. *Pain Pract*, 19(7), 767-784. <https://doi.org/10.1111/papr.12805>
- Lieberman, D. (2014). *The story of the human body: evolution, health, and disease*. Vintage.

- Lieberman, D. E. (2015). Human locomotion and heat loss: an evolutionary perspective. *Compr Physiol*, 5(1), 99-117. <https://doi.org/10.1002/cphy.c140011>
- Lieberman, D. E., Bramble, D. M., Raichlen, D. A., & Shea, J. J. (2007). The evolution of endurance running and the tyranny of ethnography: a reply to Pickering and Bunn (2007). *J Hum Evol*, 53(4), 439-442. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2007.07.002>
- Lieberman, L. S. (2003). DIETARY, EVOLUTIONARY, AND MODERNIZING INFLUENCES ON THE PREVALENCE OF TYPE 2 DIABETES. *Annual Review of Nutrition*, 23(1), 345-377. <https://doi.org/10.1146/annurev.nutr.23.011702.073212>
- Lieberman, L. S. (2006). Evolutionary and anthropological perspectives on optimal foraging in obesogenic environments. *Appetite*, 47(1), 3-9. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2006.02.011>
- Lissner, L., Sjöberg, A., Schutze, M., Lapidus, L., Hulthén, L., & Björkelund, C. (2008). Diet, obesity and obesogenic trends in two generations of Swedish women. *Eur J Nutr*, 47(8), 424-431. <https://doi.org/10.1007/s00394-008-0744-5>
- Liu, Y. Z., Wang, Y. X., & Jiang, C. L. (2017). Inflammation: The Common Pathway of Stress-Related Diseases. *Front Hum Neurosci*, 11, 316. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2017.00316>
- Loghmani, A., Golshiri, P., Zamani, A., Kheirmand, M., & Jafari, N. (2013). Musculoskeletal symptoms and job satisfaction among office-workers: a cross-sectional study from Iran. *Acta Med Acad*, 42(1), 46-54. <https://doi.org/10.5644/ama2006-124.70>
- Loos, R. J., & Bouchard, C. (2003). Obesity--is it a genetic disorder? *J Intern Med*, 254(5), 401-425. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2796.2003.01242.x>
- Lopez-Valenciano, A., Mayo, X., Liguori, G., Copeland, R. J., Lamb, M., & Jimenez, A. (2020). Changes in sedentary behaviour in European Union adults between 2002 and 2017. *BMC Public Health*, 20(1), 1206. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09293-1>
- Lurati, A. R. (2018). Health Issues and Injury Risks Associated With Prolonged Sitting and Sedentary Lifestyles. *Workplace Health Saf*, 66(6), 285-290. <https://doi.org/10.1177/2165079917737558>
- Macdonald, W. (2012). Conceptual framework for development of a toolkit for prevention of work-related musculoskeletal disorders. *Work*, 41 Suppl 1, 3933-3936. <https://doi.org/10.3233/WOR-2012-0689-3933>
- Macdonald, W., & Oakman, J. (2015). Requirements for more effective prevention of work-related musculoskeletal disorders. *BMC Musculoskelet Disord*, 16, 293. <https://doi.org/10.1186/s12891-015-0750-8>

- Mackey, A. L., Heinemeier, K. M., Koskinen, S. O., & Kjaer, M. (2008). Dynamic adaptation of tendon and muscle connective tissue to mechanical loading. *Connective Tissue Research*, 49(3), 165-168. <https://doi.org/10.1080/03008200802151672>
- Mäntyselkä, P. T., Kumpusalo, E. A., Ahonen, R. S., & Takala, J. K. (2002). Direct and indirect costs of managing patients with musculoskeletal pain—challenge for health care. *European Journal of Pain*, 6(2), 141-148.
- Marques, A., Santos, R., Ekelund, U., & Sardinha, L. B. (2015). Association between physical activity, sedentary time, and healthy fitness in youth. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 47(3), 575.
- Martin, E. S., Dobson, F., Hall, M., Marshall, C., & Egerton, T. (2019). The effects of behavioural counselling on the determinants of health behaviour change in adults with chronic musculoskeletal conditions making lifestyle changes: A systematic review and meta-analysis. *Musculoskeletal Care*, 17(3), 170-197. <https://doi.org/10.1002/msc.1410>
- Matute Wilander, A., Kåredal, M., Axmon, A., & Nordander, C. (2014). Inflammatory biomarkers in serum in subjects with and without work related neck/shoulder complaints. *BMC Musculoskeletal Disord*, 15, 103. <https://doi.org/10.1186/1471-2474-15-103>
- McCarthy, M. M., Wackers, F. J. T., Davey, J., & Chyun, D. A. (2017). Physical inactivity and cardiac events: An analysis of the Detection of Ischemia in Asymptomatic Diabetics (DIAD) study. *J Clin Transl Endocrinol*, 9, 8-14. <https://doi.org/10.1016/j.jcte.2017.05.005>
- McEwen, B. S. (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: central role of the brain. *Physiol Rev*, 87(3), 873-904. <https://doi.org/10.1152/physrev.00041.2006>
- Melin, B., & Lundberg, U. (1997). A biopsychosocial approach to work-stress and musculoskeletal disorders. *Journal of Psychophysiology*, 11(3), 238-247.
- Michl, L. C., McLaughlin, K. A., Shepherd, K., & Nolen-Hoeksema, S. (2013). Rumination as a mechanism linking stressful life events to symptoms of depression and anxiety: longitudinal evidence in early adolescents and adults. *J Abnorm Psychol*, 122(2), 339-352. <https://doi.org/10.1037/a0031994>
- Morgan, C. A. I., Wang, S., Rasmusson, A., Hazlett, G., Anderson, G., & Charney, D. S. (2001). Relationship Among Plasma Cortisol, Catecholamines, Neuropeptide Y, and Human Performance During Exposure to Uncontrollable Stress. *Psychosomatic Medicine*, 63(3), 412-422. https://journals.lww.com/psychosomaticmedicine/Fulltext/2001/05000/Relationship_Among_Plasma_Cortisol.10.aspx
- Naweed, A., Bowditch, L., Trigg, J., & Unsworth, C. (2020). Out on a limb: Applying the Person-Environment-Occupation-Performance model to examine injury-linked factors among light rail drivers. *Safety Science*, 127. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104696>

- Nesse, R. M., Bhatnagar, S., & Ellis, B. (2016). Evolutionary Origins and Functions of the Stress Response System. In *Stress: Concepts, Cognition, Emotion, and Behavior* (pp. 95-101). <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-800951-2.00011-x>
- Nieuwenhuijsen, K., Faber, B., Verbeek, J. H., Neumeyer-Gromen, A., Hees, H. L., Verhoeven, A. C., van der Feltz-Cornelis, C. M., & Bültmann, U. (2014). Interventions to improve return to work in depressed people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*(12).
- O'Keefe, J. H., & Cordain, L. (2004). Cardiovascular Disease Resulting From a Diet and Lifestyle at Odds With Our Paleolithic Genome: How to Become a 21st-Century Hunter-Gatherer. *Mayo Clinic Proceedings*, 79(1), 101-108. <https://doi.org/https://doi.org/10.4065/79.1.101>
- Oakman, J., & Chan, S. (2015). Risk management: Where should we target strategies to reduce work-related musculoskeletal disorders? *Safety Science*, 73, 99-105. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2014.11.026>
- Oakman, J., & Macdonald, W. (2019). The APHIRM toolkit: an evidence-based system for workplace MSD risk management. *BMC Musculoskelet Disord*, 20(1), 504. <https://doi.org/10.1186/s12891-019-2828-1>
- Oakman, J., Macdonald, W., Bartram, T., Keegel, T., & Kinsman, N. (2018). Workplace risk management practices to prevent musculoskeletal and mental health disorders: What are the gaps? *Safety Science*, 101, 220-230.
- Oakman, J., Neupane, S., Prakash, K., & Nygård, C.-H. (2019). What are the key workplace influences on pathways of work ability? A six-year follow up. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(13), 2363.
- Oakman, J., Rothmore, P., & Tappin, D. (2016). Intervention development to reduce musculoskeletal disorders: Is the process on target? *Appl Ergon*, 56, 179-186. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2016.03.019>
- Osborne, M. T., Shin, L. M., Mehta, N. N., Pitman, R. K., Fayad, Z. A., & Tawakol, A. (2020). Disentangling the Links Between Psychosocial Stress and Cardiovascular Disease. *Circulation: Cardiovascular Imaging*, 13(8), e010931. <https://doi.org/doi:10.1161/CIRCIMAGING.120.010931>
- Owen, N., Sparling, P. B., Healy, G. N., Dunstan, D. W., & Matthews, C. E. (2010). Sedentary behavior: emerging evidence for a new health risk. *Mayo Clin Proc*, 85(12), 1138-1141. <https://doi.org/10.4065/mcp.2010.0444>
- Parry, S., & Straker, L. (2013). The contribution of office work to sedentary behaviour associated risk. *BMC Public Health*, 13(1), 1-10.
- Pehkonen, I., Kärmeniemi, P., Nevala, N., & Reiman, A. (2015). A Holistic Approach to Improving the Musculoskeletal Health of City Bus and Long-Distance Bus Drivers. *The Ergonomics Open Journal*, 8(1), 57-66. <https://doi.org/10.2174/1875934301508010057>

- Phillips, C. J. (2006). Economic burden of chronic pain. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 6(5), 591-601.
- Pieper, C., Schroer, S., & Eilerts, A. L. (2019). Evidence of Workplace Interventions-A Systematic Review of Systematic Reviews. *Int J Environ Res Public Health*, 16(19). <https://doi.org/10.3390/ijerph16193553>
- Pincus, T., & McCracken, L. M. (2013). Psychological factors and treatment opportunities in low back pain. *Best Pract Res Clin Rheumatol*, 27(5), 625-635. <https://doi.org/10.1016/j.berh.2013.09.010>
- Pontzer, H., Raichlen, D. A., Wood, B. M., Mabulla, A. Z., Racette, S. B., & Marlowe, F. W. (2012). Hunter-gatherer energetics and human obesity. *PLoS One*, 7(7), e40503. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0040503>
- Pottie, P., Presle, N., Terlain, B., Netter, P., Mainard, D., & Berenbaum, F. (2006). Obesity and osteoarthritis: more complex than predicted! *Ann Rheum Dis*, 65(11), 1403-1405. <https://doi.org/10.1136/ard.2006.061994>
- Power, M. L. (2012). The human obesity epidemic, the mismatch paradigm, and our modern "captive" environment. *Am J Hum Biol*, 24(2), 116-122. <https://doi.org/10.1002/ajhb.22236>
- Raichlen, D. A., Pontzer, H., Harris, J. A., Mabulla, A. Z., Marlowe, F. W., Josh Snodgrass, J., Eick, G., Colette Berbesque, J., Sancilio, A., & Wood, B. M. (2017). Physical activity patterns and biomarkers of cardiovascular disease risk in hunter-gatherers. *Am J Hum Biol*, 29(2). <https://doi.org/10.1002/ajhb.22919>
- Reer, F., Tang, W. Y., & Quandt, T. (2019). Psychosocial well-being and social media engagement: The mediating roles of social comparison orientation and fear of missing out. *New Media & Society*, 21(7), 1486-1505. <https://doi.org/10.1177/1461444818823719>
- Ribeiro, D. C., Aldabe, D., Abbott, J. H., Sole, G., & Milosavljevic, S. (2012). Dose-response relationship between work-related cumulative postural exposure and low back pain: a systematic review. *Ann Occup Hyg*, 56(6), 684-696. <https://doi.org/10.1093/annhyg/mes003>
- Riggs, J. E. (1993). Stone-age genes and modern lifestyle: Evolutionary mismatch or differential survival bias. *Journal of Clinical Epidemiology*, 46(11), 1289-1291. [https://doi.org/10.1016/0895-4356\(93\)90093-G](https://doi.org/10.1016/0895-4356(93)90093-G)
- Riley, J. C. (2001). *Rising life expectancy: a global history*. Cambridge University Press.
- Roberts, C. A. (2016). Palaeopathology and its relevance to understanding health and disease today: the impact of the environment on health, past and present. *Anthropological Review*, 79(1), 1-16. <https://doi.org/10.1515/anre-2016-0001>
- Rodriguez-Gomez, I., Manas, A., Losa-Reyna, J., Rodriguez-Manas, L., Chastin, S. F. M., Alegre, L. M., Garcia-Garcia, F. J., & Ara, I. (2018). Associations between sedentary time, physical activity and bone health among older people using compositional data analysis. *PLoS One*, 13(10), e0206013. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0206013>

- Rohleder, N. (2014). Stimulation of systemic low-grade inflammation by psychosocial stress. *Psychosom Med*, 76(3), 181-189. <https://doi.org/10.1097/PSY.000000000000049>
- Rolian, C., Lieberman, D. E., Hamill, J., Scott, J. W., & Werbel, W. (2009). Walking, running and the evolution of short toes in humans. *Journal of Experimental Biology*, 212(Pt 5), 713-721. <https://doi.org/10.1242/jeb.019885>
- Russell, G., & Lightman, S. (2019). The human stress response. *Nat Rev Endocrinol*, 15(9), 525-534. <https://doi.org/10.1038/s41574-019-0228-0>
- Sacheck, J. M., Hyatt, J. P., Raffaello, A., Jagoe, R. T., Roy, R. R., Edgerton, V. R., Lecker, S. H., & Goldberg, A. L. (2007). Rapid disuse and denervation atrophy involve transcriptional changes similar to those of muscle wasting during systemic diseases. *FASEB J*, 21(1), 140-155. <https://doi.org/10.1096/fj.06-6604com>
- Samadi, H., Rostami, M., Bakhshi, E., Garosi, E., & Kalantari, R. (2018). Can Educational Intervention be Useful in Improvement of Body Posture and Work Related Musculoskeletal Symptoms? *Journal of Human, Environment, and Health Promotion*, 4(2), 81-86. <https://doi.org/10.29252/jhehp.4.2.7>
- Santos, A. C., Bredemeier, M., Rosa, K. F., Amantea, V. A., & Xavier, R. M. (2011). Impact on the Quality of Life of an Educational Program for the Prevention of Work-Related Musculoskeletal Disorders: a randomized controlled trial. *BMC Public Health*, 11, 60. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-60>
- Scafà, M., Papetti, A., Brunzini, A., & Germani, M. (2019). How to improve worker's well-being and company performance: a method to identify effective corrective actions. *Procedia CIRP*, 81, 162-167.
- Schoenfeld, J. D., & Ioannidis, J. P. (2013). Is everything we eat associated with cancer? A systematic cookbook review. *American Journal of Clinical Nutrition*, 97(1), 127-134. <https://doi.org/10.3945/ajcn.112.047142>
- Seaman, D. R. (2002). The diet-induced proinflammatory state:: A cause of chronic pain and other degenerative diseases? *Journal of Manipulative & Physiological Therapeutics*, 25(3), 168-179. <https://doi.org/10.1067/mmt.2002.122324>
- Sembajwe, G., Tveito, T. H., Hopcia, K., Kenwood, C., O'Day, E. T., Stoddard, A. M., Dennerlein, J. T., Hashimoto, D., & Sorensen, G. (2013). Psychosocial stress and multi-site musculoskeletal pain: a cross-sectional survey of patient care workers. *Workplace Health Saf*, 61(3), 117-125. <https://doi.org/10.3928/21650799-20130226-0110.1177/216507991306100304>
- Shiri, R., Karppinen, J., Leino-Arjas, P., Solovieva, S., & Viikari-Juntura, E. (2010). The association between obesity and low back pain: a meta-analysis. *Am J Epidemiol*, 171(2), 135-154. <https://doi.org/10.1093/aje/kwp356>
- Silva, D. A. S., Naghavi, M., Duncan, B. B., Schmidt, M. I., de Souza, M. F. M., & Malta, D. C. (2019). Physical inactivity as risk factor for mortality by diabetes mellitus in Brazil in 1990, 2006, and 2016. *Diabetol Metab Syndr*, 11, 23. <https://doi.org/10.1186/s13098-019-0419-9>

- Stallings, S. P., Kasdan, M. L., Soergel, T. M., & Corwin, H. M. (1997). A case-control study of obesity as a risk factor for carpal tunnel syndrome in a population of 600 patients presenting for independent medical examination. *Journal of Hand Surgery*, 22(2), 211-215. [https://doi.org/10.1016/S0363-5023\(97\)80153-0](https://doi.org/10.1016/S0363-5023(97)80153-0)
- Stefansdottir, R., & Gudmundsdottir, S. L. (2017). Sedentary behavior and musculoskeletal pain: a five-year longitudinal Icelandic study. *Public Health*, 149, 71-73. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2017.04.019>
- Stringer, C. (2016). The origin and evolution of Homo sapiens. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*, 371(1698). <https://doi.org/10.1098/rstb.2015.0237>
- Szabo, S., Tache, Y., & Somogyi, A. (2012). The legacy of Hans Selye and the origins of stress research: A retrospective 75 years after his landmark brief “Letter” to the Editor# of Nature. *Stress*, 15(5), 472-478. <https://doi.org/10.3109/10253890.2012.710919>
- Tafet, G. E., & Bernardini, R. (2003). Psychoneuroendocrinological links between chronic stress and depression. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 27(6), 893-903. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0278-5846\(03\)00162-3](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0278-5846(03)00162-3)
- Tampier, C., Drake, J. D., Callaghan, J. P., & McGill, S. M. (2007). Progressive disc herniation: an investigation of the mechanism using radiologic, histochemical, and microscopic dissection techniques on a porcine model. *Spine*, 32(25), 2869-2874.
- Teodorczyk-Injeyan, J. A., Triano, J. J., & Injeyan, H. S. (2019). Nonspecific Low Back Pain: Inflammatory Profiles of Patients With Acute and Chronic Pain. *Clin J Pain*, 35(10), 818-825. <https://doi.org/10.1097/AJP.0000000000000745>
- Thorp, A. A., Owen, N., Neuhaus, M., & Dunstan, D. W. (2011). Sedentary behaviors and subsequent health outcomes in adults a systematic review of longitudinal studies, 1996-2011. *Am J Prev Med*, 41(2), 207-215. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2011.05.004>
- Ursini, F., Naty, S., & Grembale, R. D. (2011). Fibromyalgia and obesity: the hidden link. *Rheumatology International*, 31(11), 1403-1408. <https://doi.org/10.1007/s00296-011-1885-z>
- Veile, A. (2018). Hunter-gatherer diets and human behavioral evolution. *Physiol Behav*, 193(Pt B), 190-195. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2018.05.023>
- Wallace, I. J., Felson, D. T., Worthington, S., Duryea, J., Clancy, M., Aliabadi, P., Eick, G. N., Snodgrass, J. J., Baggish, A. L., & Lieberman, D. E. (2019). Knee osteoarthritis risk in non-industrial societies undergoing an energy balance transition: evidence from the indigenous Tarahumara of Mexico. *Ann Rheum Dis*, 78(12), 1693-1698. <https://doi.org/10.1136/annrheumdis-2019-215886>

- Waterman, B. R., Belmont Jr, P. J., & Schoenfeld, A. J. (2012). Low back pain in the United States: incidence and risk factors for presentation in the emergency setting. *The Spine Journal*, *12*(1), 63-70.
- Weale, V. P., Wells, Y., & Oakman, J. (2018). Self-reported musculoskeletal disorder pain: The role of job hazards and work-life interaction. *Am J Ind Med*, *61*(2), 130-139. <https://doi.org/10.1002/ajim.22793>
- Wells, J. C. K. (2019). The diabetes epidemic in the light of evolution: insights from the capacity-load model. *Diabetologia*, *62*(10), 1740-1750. <https://doi.org/10.1007/s00125-019-4944-8>
- WHO. (2020). *Physical Inactivity: A Global Public Health Problem*. WHO. Retrieved 25.07 from https://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_inactivity/en/
- Williams, P. E., & Goldspink, G. (1984). Connective tissue changes in immobilised muscle. *J Anat*, *138* (Pt 2), 343-350. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/6715254>
- Woolf, C. J. (2010). What is this thing called pain? *J Clin Invest*, *120*(11), 3742-3744. <https://doi.org/10.1172/JCI45178>
- Zemp, R., Fliesser, M., Wippert, P.-M., Taylor, W. R., & Lorenzetti, S. (2016). Occupational sitting behaviour and its relationship with back pain – A pilot study. *Applied Ergonomics*, *56*, 84-91. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.apergo.2016.03.007>
- Zimmer, Z., Zajacova, A., & Grol-Prokopczyk, H. (2020). Trends in Pain Prevalence among Adults Aged 50 and Older across Europe, 2004 to 2015. *Journal of Aging and Health*, 0898264320931665.
- Zucoloto, F. S. (2011). Evolution of the human feeding behavior. *Psychology & Neuroscience*, *4*(1), 131-141. <https://doi.org/10.3922/j.psns.2011.1.015>

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE YETİŞKİN EĞİTİMİ

Pınar Baykan

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre işveren, iş yerlerinde sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı sağlamak ve risklerin ortadan kaldırılması ya da azaltılması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu genel yükümlülük kapsamında işverenin, çalışanların bilgilendirilmeleri ve eğitimleri konularında da sorumluluğu bulunmaktadır. Kanun kapsamında çıkarılan “Çalışanların İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile çalışanların bilgilendirilmeleri ve eğitimleri konularının nasıl yapılması gerektiği, eğitimlerin kimler tarafından verileceği ve hangi konuları içerdiği açıkça belirtilmiştir. İşveren bu sorumluluğu yerine getirebilmek için kendi personellerinden görevlendirme yaparak veya dışarıdan hizmet alarak bu eğitimleri iş sağlığı ve güvenliği(İSG) profesyonellerine yaptırmaktadır.

Çalışan eğitimlerini vermek üzere görevlendirilen İSG profesyonelleri, eğitim vereceği hedef kitlenin özelliklerini bilmeli ve eğitimlerini o şekilde planlamalıdır. İş yerlerinde verilecek temel eğitimlerde hedef kitle olarak karşımıza çıkan çalışanlar, aynı zamanda birer yetişkin olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla eğitimcilerin, yetişkin özelliklerini dikkate alarak eğitimlerini gerçekleştirmeleri, eğitimin verimliliği açısından önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bölümümüzde, çalışan eğitimlerinde önemli role sahip olan İSG profesyonellerine faydalı olacağını düşündüğümüz eğitim, eğitimde temel kavramlar ve yetişkin eğitimi konuları temel ilkeleri ile ele alınacaktır.

Kişisel engeller

Yetişkinlerin çeşitli *kişisel* kaygıları vardır. Başarısızlıktan ve eğitimlerde küçük düşürülmekten korkarlar. Eğitime karşı olumsuz tutum geliştirebilir ve öğrenmeye karşı direnç gösterebilir. Eğitimcilerle ve diğer katılımcılarla iletişim kuramayacaklarından endişe edebilirler. Yaşlanmaya bağlı olarak zihinsel ve fiziksel eksikliklere bağlı engeller olabilir (Görme, işitme vb.). Ev yaşamındaki engellerde yetişkinlerin öğrenmelerini engelleyebilir. (Aile bireyleri istememesi, çocukların bakımı, ev işleri vb.). Bunların yanı sıra uykusuzluk, yorgunluk, çalışma şekli ve süresi gibi faktörler öğrenmeye engel teşkil eder.

Eğitici engelleri

Yetişkin eğitiminde eğitimcilerin önemli sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde yetişkinlerin öğrenmesi engellenebilir. Etkili iletişimi kuramamak, konuya iyi hazırlanmadan gelmek, beden dilini kullanamama, yetişkin ihtiyaçlarını dikkate almama gibi durumlarda yetişkinlerin öğrenmeye yönelimleri olumsuz yönde gelişebilir.

Ortam engelleri

Fiziksel ortamdaki uygunsuzluklar yetişkinlerin öğrenmesini engelleyebilir. Ortamın aydınlatması, havalandırması, ses düzeyi gibi durumlar eğitim başlamadan gözden geçirilmeli ve öğrenme engeli kaldırılmalıdır. Ayrıca eğitimde kullanılacak materyaller, katılımcıların oturma düzeni, katılımcı sayısı gibi etkenlerde dikkate alınmalı öğrenmenin gerçekleşmesi için eğitim ortamları yeniden düzenlenmelidir.

Kaynakça

- Bülbül, A. S. (1987). Halk eğitimcilerinin yetiştirilmesinde üniversitelerin rolü ve yeri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Gültekin, G. G. Yetişkin eğitimi bilimi ışığında mesleki eğitim. *Education Sciences*, 2(1), 1-14.
- Knowles, M. S. (1980). The modern practice of adult education. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/8948/296248bbf58415cbd21b36a3e4b37b9c08b1.pdf>
- OECD. (1977). Learning Opportunities for Adults: General Report. Paris.
- Yazar, T. (2012). Yetişkin eğitiminde hedef kitle. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 21-30.

- Demirel, Ö. (2005). *Öğretimde planlama ve değerlendirme öğretme sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Erturk, S. (1972). Eğitimde program geliştirme [Curriculum development in education]. *Ankara: Yelkentepe Yayınları*.
- AKIN, G. (2014). Andragoji Kavramı ve Andragoji ile Pedagoji Arasındaki Fark, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47(1), 279 – 300.
- Gökkoca, F. Z. U. (2001). Sağlık eğitimi açısından yetişkin eğitimi. *Sted*, 10(11), 412-414.
- MEB. (2009).Türk Yetişkin Eğitimi Sisteminin Değerlendirilmesi. Erişim adresi: https://www.meb.gov.tr/earged/earged/Yetiskin_Egitimi.pdf

ÇALIŞAN BESLENMESİ

Büşra Diken

Bireylerin sağlıklı ve üretken olması beslenme şekliyle oldukça yakından ilişkilidir. Özellikle çalışan bireyin beslenmesi onun verimliliğinde önemli bir rol üstlenmektedir (İpek ve Arslan, 1986: 85). Bireyin beslenmesinde önemli olan ölçütler ise; yeterli ve dengeli beslenme ile yaş, cinsiyet, fiziksel aktivite, genetik yapı, fizyolojik özellikler, hastalık taşıma durumu vb. çeşitli belirleyicilerden oluşmaktadır. Bireyin beslenme gereksinimi sosyal statüsüne göre değil fiziksel aktivite oranına göre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple bireylerdeki beden çalışma düzeyi arttıkça besinlere olan gereksinim de aynı oranda artmaktadır. Bireyin ihtiyaç duyduğu besinleri vücuduna alamaması sonucunda ise çeşitli sağlık sorunları yaşanabilmektedir. Ülkemizde genellikle sosyo-ekonomik statü arttıkça buna bağlı olarak fiziksel iş yapma oranları azalırken tüketilen besinlerin enerji yoğunluğu ve besin ögesi yoğunluğu artmakta; sosyo-ekonomik durum azaldıkça ise fiziksel çalışma düzeyi artarken besin tüketimi azalmaktadır. Bu dengesizlik ise beraberinde çeşitli beslenme ve beslenmeye bağlı sağlık sorunlarına neden olmaktadır (Arlı vd. 2017: 2, Baysal, 2003: 66).

Beslenme: Büyüme, vücudun gelişimi, yaşamın devamlılığı ve sağlığın korunması amacıyla besinlerin kullanılmasıdır. Besin ise bitki ve hayvanların yenilebilen kısımları olarak ifade edilebilir (Bucak, 2017: 99-102). Temel besin ögeleri 6 grupta ele alınmaktadır. Bunlar: karbonhidratlar, yağlar, proteinler, vitaminler, mineraller ve sudur (Arlı vd. 2017:2, Baysal ve Küçükbaşlan, 2009: 285, Bulduk, 2018: 8, Bucak, 2017: 99, Önçel vd. 2018: 44).

Yeterli Beslenme: Yeterli beslenme, bireyin yaşamı ve çalışma hayatını sürdürebilmesi için gerekli enerjinin sağlanması olarak ifade edilebilir (Saltık, 1995: 124, Samur, 2002: 1). Karbonhidrat, protein, yağ ve şeker içeren besinler enerji veren besin ögeleri grubunda yer almaktadır (Önçel vd., 2018: 43).

diğer faktör özel risk grubunda yer alan çalışanların beslenmesidir. Özel risk grubunda çocuk çalışanlar, gebe, emzikli ve menopozdaki kadınlar ile yaşlı ve engelli çalışanlar yer almaktadır. Bu grupta yer alan çalışanlarda dikkate dilmesi gereken konular şu şekildedir (Zencir ve Ekincek, 2018: 139):

Çocuk çalışanlarda; büyüme ve gelişmeyi destekleyici, fiziksel aktiviteye uygun enerji, protein, vitamin ve minerallerin sağlanmasına özen gösterilmelidir.

Gebe, emzikli ve menopozdaki kadın çalışanlarda; vücudun ihtiyacına uygun ek ara öğünler düzenlemelidir.

Yaşlı çalışanlar; enerji gereksiniminin yaşa bağlı azalması neticesinde, sindirim ve diş sorunları, kabızlık, diyabet, damar sertliği, hipertansiyon, kolesterol yüksekliği vb. hastalıkların var olması sebebiyle özen gösterilmesi gereken gruplardan bir diğeridir (Az yağlı, tuzsuz vb.). Bu grupta yer alan çalışanların posa miktarı yüksek besinler tüketmesine özen gösterilmelidir.

Engelli çalışanlar; hareket sınırı olan çalışanlarda kontrasyonu önleyici sıvı ve posa alımını arttırmaya, öğün düzeni ve kalori ihtiyacının çalışanın beden kitle indeksine (BKI) uygun olmasına dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M., Nişancı, F., Kızıl M., Çakır, B., ve Çarkçı, M. (2019), Besin Ögeleri ve Besin Grupları, *Türkiye Beslenme Rehberi içinde*, (s. 29-49) Ankara: Artı6 Medya.
- Altınel, H. (2014), *Menü Yönetimi Ve Menü Planlama*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arli, M., Sanlier, N., Kucukkomurler, S., & Yaman, M. (2017). *Anne-Çocuk Beslenmesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baysal, A. (2003). Sosyal eşitsizliklerin beslenmeye etkisi. *CÜ Tıp fakültesi dergisi*, 25(4), 66-72.
- Baysal, A., & Küçükbaşlan, N. (2009). Beslenme İlkeleri ve Menü Planlaması. *Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım*.
- Bekar, A., & ERSOY, A. F. (2011). Sanayide Çalışan İşçilerin Enerji Harcamaları Ve Beslenme Durumlarının Değerlendirilmesi. *Vocational Education*, 6(3), 84-108.
- Beyhan, Y. (2012). İşçi Sağlığı-İş Güvenliği ve Beslenme. *Ankara: TC Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Bilge, E. (2009). Bir İşletmede Çalışanların Beslenme Durumları ve Enerji Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

- Bucak T. (2017), Gastronomi ve Yeni Beslenme Eğilimleri, M. Sarıışık içinde, *Tüm Yönleriyle Gastronomi Bilimi* (s. 99-120). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bulduk, S. (2018). *Beslenme İlkeleri ve Mönü Planlama*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Büyükpamukçu, M., Oğuz, S., & İlhan, M. N. (2003). Endüstride Beslenme. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 4(15), 40-45.
- Çakmak, G. (2016). Vardiyalı Çalışan İşçilerde Beslenme Durumu, Uyku Kalitesi ve Metabolik Sendrom Arasındaki İlişki. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Çakmak, G., & Kızıl, M. (2018). Vardiyalı Çalışan İşçilerde Beslenme Durumu, Uyku Kalitesi ve Metabolik Sendrom Arasındaki İlişki. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46(3), 266-275.
- Çekal, N. (2008). Vardiyalı Çalışan Kadın İşçilerin Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 83-96.
- Ersoy, M., Rakıcıoğlu, N., Karabudak, E., Özel, G. H., Köksal, E., Özer, E., Şensoy, F., Vardar, C., Altınay, Ö. Z., Erkeç, A.K. (2019). Özel Durumlarda Beslenme, *Türkiye Beslenme Rehberi içinde*, (s. 119-138) Ankara: Artı6 Medya.
- Fişek, G.A. (2018) Fabrikalarda ve İnşaatlarda Grup Halinde Beslenme. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 158, 1-4.
- Güldemir, O. (2018), Başlıca Besin Grupları. Z. Atkoşar içinde *Beslenmenin Temel İlkeleri* (s.106-127) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Güven, R., (2005). Çalışanların Beslenmesi, *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 24, 8-12.
- Haklı, G. (2008). Konya merkezdeki gıda üretim ve tüketim tesislerinde çalışan işçilerin beslenme alışkanlıkları ve beslenme durumlarının belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=9.5.23869&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Kamu%20G%C3%B6revlilerinin%20Geneline%20ve%20Hizmet%20Kollar%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20Mali%20ve%20Sosyal%20Haklara%20C4%B0li%C5%9Fkin%202018%20ve%202019> Erişim tarihi: 08.04.2020
- İpek, G. ve Arslan, P. (1986) Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi - Müessesesi Çayırhan - Bölgesinde Çalışan Kömür Madeni İşçilerinin Beslenme Durumları Üzerine Bir Araştırma, *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 15, 85-92.
- Kaner, G., Soylu, M., Başmısırlı, E., & İnanç, N. (2015). Kayseri’de Mobilya Üretiminde Çalışan İşçilerin Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 43(3), 191-199.
- Oral, İ. A. (2019). İş Kazalarının ve Meslek Hastalıklarının Değerlendirilmesi. D. Baybora içinde *İş Sağlığı Ve Güvenliği* (s.22-57) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Önçel, S., Güldemir, O., & Yayla, Ö. (2018). *Mutfak Uygulamaları İşletme ve Eğitim Rehberi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Özkaya, F. D., ve Cömert, M. (2010). Menü Planlama ve Analizi, Ulama, Ş., ERBAŞ, E., & Karamustafa, K içinde *Profesyonel Restoran Yönetimi: İlkeler, Uygulamalar ve Örnek Olaylar*. (s. 173-199).
- Saltık, A. (1995). İşçi Beslenmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 24(1), 12149-12149.
- Samur, G. (2002). İşçi ve işçi veriminin geliştirilmesinde beslenmenin önemi. *İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7, 53-60.
- Sezgin, A. C., & Özkaya, F. D. (2014). Toplu Beslenme Sistemlerine Genel Bir Bakış. *Akademik Gıda*, 12(1), 124-128.
- Soydal, U., Yıldırım, R. C., & Aycan, S. (2001). Ankara Toprak Ve Gübre Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'nde Çalışanların Beslenme Özellikleri Ve Demir Eksikliği Anemisi Görülme Sıklığı. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 30(1), 25-34.
- Sözen, S., Bilir, N., Yıldız, A. N., Yıldız, E., & Sözen, T. (2009). Metal Sektöründe Bir İşyerinde Çalışanların Beslenme Alışkanlıkları Ve İlişkili Antropometrik Ölçümleri. *Toplum hekimliği bülteni*, 28(3), 7-14.
- T. C. Resmi Gazete. Kamu Görevlilerinin Geneline ve Hizmet Kollarına Yönelik Mali Ve Sosyal Haklara İlişkin 2018 Ve 2019 Yıllarını Kapsayan 4. Dönem Toplu Sözleşme 25.08.2017 Sayı: 30165
- Tanır, F., Şaşmaz, T., Beyhan, Y., & Bilici, S. (2001). Doğanekent Beldesinde Bir Tekstil Fabrikasında Çalışanların Beslenme Durumu. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2(7), 22-25.
- Topuzoğlu, İ., Yücecan, S. (1981). İşçilerin Beslenme Sorunları. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 10, 37-49.
- Yurtseven, E., Eren, F., Vehid, S., Koksal, S., Ergin Oz, E., & Erdoğan, M. S. (2014). Beyaz Yakalı Çalışanların Beslenme Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15(1), 20-26.
- Yurttagül, M., & Yücecan, S. (1985). Mobilya İşinde Çalışan İşçilerin Beslenme Alışkanlıkları. *Beslenme Ve Diyet Dergisi*, 14, 39-49.
- Zencir, E. Ekincek, S. (2018). Özel Durumda Olanların Beslenmesi. Z. Atkoşar içinde *Beslenmenin Temel İlkeleri* (s.128-146) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

TEHLİKELİ KİMYASAL MADDE VE SIFIR ATIK YAKLAŞIMINDA İSG YÖNETİMİ

Şengül Üçüncü

9.1. Kimya Sektörü Hakkında Genel Bilgiler

Dünyanın giderek artan kimyasal madde ve ürün ihtiyacına paralel olarak sanayide de kalite ve teknolojik anlamda gelişmeler yaşanmakta olup bu gelişmelerle eş zamanlı olarak sektörde çalışanların maruziyeti ve çevrenin etkilenimi de aynı doğrultuda artış göstermektedir. Bu noktada “kimyasalların güvenli kullanımı” gündeme gelmekte ve sanayinin bu yaklaşıma uygun en önemli uygulamaların biri olan “Üçlü Sorumluluk” uygulamaları Dünya’da birçok ülke tarafından kabul görmektedir. Öncelikle 1984 yılında Kanada’da başlayan ve ardından ABD ve Avrupa’da pek çok ülkede yaygın olarak kabul gören bu yaklaşım ülkemizde ise 15 Şubat 1993 tarihinde Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği (TKSD) tarafından imzalanarak uygulanmaya başlamıştır. Üçlü Sorumluluk prensibinin esasları, üretim sırasındaki ilgili tüm paydaşları çevre, insan ve prosesin güvenliği konularına dâhil ederek gelişimine dayanmaktadır [1].

Kimya sanayiinde üretilen ana ve ara ürünler birçok endüstri kolunu beslemekte olup ülkelerin ekonomik gücüne ciddi katkılar sağlamaktadır. Kimya sanayiinde; tarım ve beşeri ilaçlar, gübre, boya, sabun ve deterjan gibi temizleyiciler, plastik hammaddeleri, kozmetik ürünler, deri, tekstil ve inşaat sektörleri için ara ürünler (boru, levha, kapı, pencere, yapıştırıcılar, dolgu ve izolasyon malzemeleri vb.) askeri ve havacılık sektörüne yönelik malzemeler gibi birçok alana yönelik nihai ve ara ürünler sağlanmaktadır [1].

konularındaki ihtiyaçlar tespit edilerek, yatırım ihtiyacı olan tesis ve yapıların planlanmasını da içermekte olup 2-3 milyar Euro yatırım tutarı olacağı tahmin edilmektedir. Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı çerçevesindeki uygulama ve politikalar ile ülke çapında ve tüm kurumlarda sıfır atık yönetim sisteminin kurulması ve daha sağlıklı ve temiz bir çevrede sürdürülebilir nitelikteki kaynaklarla yaşama imkânı sağlanması hedeflenmektedir [9].

Kaynakça

- İSGİP, «<http://www.isgip.gov.tr/>,» 2018. [Çevrimiçi]. Available: <http://www.isgip.gov.tr/wp-content/uploads/2018/06/K%C4%B0MYA-%C3%9CR%C3%9CNLER%C4%B0-%C4%B0MALATI-SEKT%C3%96R%C3%9CNDE-%C4%B0%C5%9E-SA%C4%9ELI%C4%9ELIG%C3%96ZET%C4%B0M%C4%B0-REHBER%C4%B0.pdf>.
- İSGÜM, «<http://www.isgum.gov.tr/>,» 2011. [Çevrimiçi]. Available: http://www.isgum.gov.tr/rsm/file/isgdoc/IG7-kimyasal_depolama_rehberi.pdf.
- ÇASGEM, «<http://casgem.gov.tr/>,» 2016. [Çevrimiçi]. Available: <http://casgem.gov.tr/dosyalar/kitap/88/dosya-88-528.pdf>.
- N. Kallio, «<https://oshwiki.eu/>,» Finnish Institute of Occupational Health, 2017. [Çevrimiçi]. Available: https://oshwiki.eu/wiki/REACH_effects/impact_on_workplaces.
- «<https://www.chemleg.com/>,» [Çevrimiçi]. Available: <https://www.chemleg.com/upload/files/KKDIK%20%28Turkey%20REACH%29%20YONETMELIGI%20GEREKLILIKLERI.pdf>.
- «<https://sifiratik.gov.tr/>,» [Çevrimiçi]. Available: <https://sifiratik.gov.tr/sifir-atik/sifir-atik-nedir>.
- Ç. Y. G. Müdürlüğü, «<https://webdosya.csb.gov.tr/db/sifiratik/icerikler/k-tapc-k-2017-1-20180129130757.pdf>,» ÇYGM, 2017. [Çevrimiçi]. [Erişildi: 9 Temmuz 2020].
- «<https://sifiratik.co/>,» [Çevrimiçi]. Available: <https://sifiratik.co/2018/09/28/sifir-atik-yonetim-eylem-plani/>.
- ÇYGM, «<http://cygm.csb.gov.tr/>,» 2017. [Çevrimiçi]. Available: <http://cygm.csb.gov.tr/ulusal-atik-yonetimi-ve-eylem-plani-2016-2023-hazirlandi.-haber-221234>.

İNŞAATLARDA GÜVENLİK AĞI UYGULAMALARI

Hakan Erdoğan
Mustafa Yağimli

GİRİŞ

İnşaat sektöründe, çalışma alanı ve doğa koşulları sürekli değişiklik gösterir. İnşaat sektöründeki yaşanan iş kazaları tüm dünyada en fazla ölümlü kazaların başında yer almaktadır. Mevzuata göre, düşme neticesinde yaralanma olasılığının olabileceği seviye farkı olan her türlü çalışma alanında yapılan faaliyet yüksekte çalışma olarak adlandırılmıştır. 2018 yılına ait istatistiki verileri ekonomik faaliyet sınıflaması incelendiğinde, bina inşaatında 360 çalışan, bina dışı yapıların inşaatında 162 çalışan ve özel inşaat faaliyetlerinde 69 çalışanın iş kazası sonucu öldüğü görülür. Toplam 1541 ölümlü iş kazasının %38'ini 591 ölümlü kazası ile yapı işleri oluşturmaktadır. Kaza anında sigortalının yürütmekte olduğu genel faaliyetlere baktığında ise kazı, inşaat, onarım, yıkım işlerinde 401 çalışanın öldüğü bilgisine ulaşılır. Kayma ve tökezlemeye sonucu düşme ile yüksekte yapılan çalışmalardan kaynaklı düşmelere bağlı toplamda 335 çalışan ölmüştür. Yapı işlerinde en fazla ölüm yüksekten düşme şeklinde gerçekleşmektedir.

Yapı alanlarında kullanılan toplu koruma tedbirleri arasında korkuluklar, iskeleler, düşmeyi önleyici platformlar, bariyerler, hava yastıkları kapaklar ve güvenlik ağları gibi sistemler yer almaktadır. Toplu koruma tedbirleri kişisel koruyucu tedbirlere göre önceliğe sahiptir. Güvenlik ağları pasif koruyucu sistemlerden olup çalışanların hareketlerinde sınırlandırmaya neden olmadan çalışma olanağı sağlarlar. Düşme neticesinde oluşacak etkiyi minimuma indirmek ve düşme yüksekliğini azaltmak amacıyla güvenlik ağları çalışma alanlarının altına kurulur.

KAYNAKLAR

- BS 8411 İnaaat Sahaları ve Diğer İşlerde Kullanılan Güvenlik Ağları İçin Uygulama Esasları
- Erdoğan, H. (2020), İş Sağlığı ve Güvenliği Sınavlarına Hazırlık Konu Kitabı, Bursa : Stüdyo Star Ajans Matbaacılık
- İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, 2013, Resm Gazete Sayısı: 28681
- Güvenli İnaaat Sempozyumu, Geçici İş Ekipmanları Uygulamaları, Rönesans Holding Sunumu, 2017
- TS EN 1263-1 :2015, Geçici iş donanımları- Güvenlik ağları- Bölüm 1: Güvenlik kuralları, deney metotları
- TS EN 1263-2: 2015, Geçici iş donanımları- Güvenlik ağları - Bölüm 2: Konumlandırma sınırları için güvenlik kuralları
- TS EN 13374+A1: 2019, Geçici Kenar Koruma Sistemleri, rn özellikleri ve Deney yöntemleri
- Yapı İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği, 2013, Resm Gazete Sayısı: 28786

KANUN, İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Muhammed Furkan Kahraman

11.1. İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu (6331)

Türkiye'deki iş sağlığı ve güvenliğinin gelişimi; sadece yakın tarihimizde gerçekleşmiş, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru adım adım şekillenmiştir. 1865 yılında yayımlanan Dilaver Paşa Nizamnamesinden günümüze kadar hem mevzuat hem de kurumsal anlamda pek çok değişiklik olmuştur. Mevzuat alanında en büyük gelişme, 20 Haziran 2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ve 30 Haziran 2012 tarihli Resmî Gazete'de 6331 Kanun Numarası ile yayınlanan müstakil bir yasa olan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile yaşanmıştır. Bu kanun çağdaşlarından ileride ve farklı olarak bir yönetim sistemi olarak kurgulanmış ve önleyici bir yaklaşımla ele alınmıştır. Sınırlı istisnası dışında bütün çalışanları kapsamakta kamu/ özel fark etmeksizin bütün iş yerlerinde yürütülen tüm faaliyet alanlarına uygulanmaktadır. Tüm bu özellikleri ile İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sı içerisinde yer alan ilgili maddeleri karşılamakta ve uluslararası sözleşme ve anlaşmaların gereklerini yerine getirme noktasında iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili mevzuatların gelişimi için önemli bir adım olmaktadır.

Ulusal gerekler, AB katılım süreci ve Türkiye'nin onayladığı uluslararası sözleşmelere göre mülga Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yürürlükte olan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na kadar aşağıda yıl, isim ile verilen geçmişten günümüze kadar çeşitli dönemlerde mevzuatlar yayınlanmış ve yürürlükte olmuştur. İş sağlığı ve güvenliği bu mevzuatlar içerisinde özel bir bölüm olarak kendisine yer bulmuştur. İş sağlığı ve güvenliğinin özel bir madde olarak yer bulduğu ve cumhuriyetin ilanından önce ve sonra çıkartılan mevzuatlar:

1766, Fincancılar Anlaşması, çalışanların haklarının korunması ve toplu sözleşme yapma hakkına yönelik olarak modern iş hukukunun temeli olarak tarihte yer almıştır.

“İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun yürürlüğe girdiği 2013 yılında iş sağlığı ve güvenliği hizmeti alan iş yeri sayısının 29.129 olduğunu, 2020 yılında ise bu sayının 9 katına çıkarak 269.752’ye yükseldiğini” belirterek Kanunun etkisini göstermiştir. Bunu destekleyen bir diğer veri de yine aynı açıklamada yer alan “2013 yılında 28.931 olan iş güvenliği uzman sayısının 2,5 katına çıkarak 2020 yılında 72.323’e ulaşması ve 9.652 olan iş yeri hekim sayısının da 3 katına çıkarak 2020 yılında 29.534 olması” ifadesidir. Bakan Selçuk, iş sağlığı ve güvenliği hizmeti almayan iş yerlerindeki iş kazası sonucu ölüm oranının hizmet alan iş yerlerine göre 1,7 kat fazla olduğunu belirtmiştir. Bu da iş yerlerinde sağlık ve güvenliğin sağlanması açısından işverenin kararlı bir irade ortaya koyarak, iş sağlığı ve güvenliği hizmeti almasının ne kadar yerinde bir tutum olduğunu göstermektedir (“Bakan Selçuk’tan Dünya İş Sağlığı ve Güvenliği Günü’ne Özel Paylaşım”, 2020).

Tüm bu gelişmelerin sadece mevzuata bağlanması tabii ki doğru değildir. Mevzuat uyulması gereken bir zorunluluk olarak değil, sağlık ve güvenliği destekleyen bir araç olarak görülmelidir. Ayrıca mevzuatın gereklerinin yerine getirilmesi için mutlaka mevzuat dışı araçların da kullanılması, konunun tüm sosyal taraflar ve diğer paydaşlar tarafından desteklenen bir ülke politikası olarak ele alınması gerekmektedir.

İş yerlerindeki çalışma şartlarının çalışanlar üzerindeki sağlık ve güvenlikle ilgili olumsuz etkilerini en aza indirecek şekilde işin çalışanlara uyumlu hâle getirilmesi, teknik gelişmelere uyum sağlanması, tehlikeli olanların, tehlikesiz veya daha az tehlikeli olanlarla değiştirilmesi, teknolojinin, iş organizasyonunun, çalışma şartlarının, sosyal ilişkilerin ve çalışma ortamı ile ilgili diğer faktörlerin etkilerini kapsayan genel bir önleme politikasının geliştirilmesi, toplu korunma önlemlerine, kişisel korunma önlemlerine göre öncelik verilmesi gibi genel prensipleri esas alan toplumsal bir farkındalığın artması da son derece faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- 187 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun (2013, 15 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 28661). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130529-10.htm>
- Bakan Selçuk’tan Dünya İş Sağlığı ve Güvenliği Günü’ne Özel Paylaşım (2020, 28 Nisan). Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakan-selcuk-tan-dunya-is-sagligi-ve-guvenligi-gunu-ne-ozel-paylasim/>

- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Antlaşması (1976, 3 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 25196). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm#4>
- Erdoğan, İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresi'nde (2011, 11 Eylül). Erişim adresi: <http://www.iha.com.tr/haber-erdogan-is-sagligi-ve-guvenligi-kongresinde-192413/>
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949, 27 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 7217). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf>
- İSGÜM TARİHÇESİ (t.y.). Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/isgum/contents/baskanlik/tarihce/>
- İş Sağlığı Hizmetlerine İlişkin 161 Sayılı Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun (2004, 7 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 25345). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040113.htm#3>
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (2012, 30 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 28339). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm>
- İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin 155 Sayılı Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun (2004, 7 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 25345). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040113.htm#3>
- İşyerinde Çalışanların Sağlığı ve Güvenliğinde İyileştirmeleri Teşvik Edici Tedbirlerin Alınmasına İlişkin 89/391 / EEC sayılı Konsey Direktifi (1989, 12 Haziran). Erişim Adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31989L0391>
- Kanun, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Resmi Gazete Tarihi: 16.06.2006 Resmi Gazete Sayısı: 26200
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 17863 (Mükerrer)). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf
- Ünsür, A., 2010, Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması, Journal of Social Policy Conferences, 0 (50), 575-589, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/891/9931>
- Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği, Resmi Gazete Sayısı: 28512 Resmi Gazete Tarihi: 29.12.2012

ULUSAL VE ULUSLARARASI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KURULUŞLARI VE GÖREVLERİ

Burçin Hülya Güzel

GİRİŞ

Globalleşen dünya üzerindeki ülkelerin birçoğu temel felsefede aynı İş Sağlığı ve Güvenliği yaklaşımlarını ve buna bağlı olarak ekonomik ve sosyoe-konomik durumlarına, siyasi gelişimlerine ve yönetim biçimlerine en uygun İSG kurumsal yapılarını benimseme eğilimindedir. Hemen hemen her ülkede birden fazla kurum ve kuruluş bu alanda çalışmaktadır. Özellikle AB ülkelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği alanında mevzuat hazırlama, strateji belirleme ve politika geliştirme türevi işlevler, mevcut kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenmekte, geliştirilmekte ve uygulama yoluna gidilmektedir. Farklı ülkelerde iş sağlığı ve güvenliği konusunda birbirinden ayrı mevzuatlar bulunabilmekte ve kurumsal yapılar bu kanunlar çerçevesinde belirlenmektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği kurumsal yapıları devlet kurumlarının yönetiminde olsa dahi, daha rahat ve etkin bir şekilde çalışabilmeleri için uygun şartların sağlanması temel ve önemli bir husustur.

Son yıllarda özellikle çağın gereklerine ayak uydurmak adına iş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan değişim ve gelişmeler doğrultusunda; iş sağlığı ve güvenliği konusunda işverenlerin daha fazla inceleme ve araştırma yapmaları veya yaptırımlarını gerektiren risk yönetimine dayalı yeni bir yaklaşım hayata geçmiştir. Bu yaklaşım sonucu dünya ülkelerinde ve ülkemizdeki İSG yapılanmaları da yeni organizasyon modelleri ile karşımıza çıkmaktadır.

sal organ olarak kurulan kurum; perakende, sağlık, imalat, balıkçılık, eğlence, madencilik, inşaat, tarım ve gıda hizmetleri dâhil tüm sektörlerde iş sağlığı ve güvenliği yasalarının uygulanmasını, kazaların önlenmesini, bilgi ve tavsiye yoluyla yapmayı amaçlamaktadır (HSA, 2020).

REFERANSLAR

- AFL-CIO Report, (2017), Death on the Job: The Toll of Neglect, *AFL-CIO America's Unions Workplace Health and Safety Report*, (2020, 9 Ağustos). Erişim Adresi: <https://aflcio.org/reports/death-job-toll-neglect-2017>
- ASSP, (2020, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.assp.org/>
- BAuA Tarihçesi, About BAuA, (2020, 17 Eylül). Erişim Adresi: https://www.baua.de/EN/About-BAuA/History/History_node.html
- BCSP, (2020, 7 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.bcspp.org/>
- CCOSH, (2020, 14 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.ccohs.ca/ccohs.html>
- CIS, (2020, 8 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/safework/cis/lang--en/index.htm>
- CTQ, (2020, 13 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.inspq.qc.ca/ctq/qui-sommes-nous>
- ÇASGEM Tarihçe, (2020, 14 Eylül). Erişim Adresi: <http://www.casgem.gov.tr/tr/detay/tarihce>
- Çiçek, Ö. ve Öçal, M., (2016), “Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:11, syf 106-129, ISSN: 2147-3668.
- DGUV, (2020, 1 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.dguv.de/en/about-us/brief-history/index.jsp>
- ENETOSH, (2020, 8 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.enetosh.net/>
- EPSC, (2020, 3 Eylül). Erişim Adresi: <https://epsc.be/>
- EU-OSH, (2020, 4 Eylül). Erişim Adresi: <https://osha.europa.eu/en>
- EUROSHNET, (2020, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.euroshnet.eu/>
- HSA, (2020, 11 Ağustos). Erişim Adresi: https://www.hsa.ie/eng/About_Us/
- HSE, (2020, 15 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.hse.gov.uk/>
- IEA, (2020, 8 Ağustos). Erişim Adresi: <https://iea.cc/>
- IFA, (2020, 1 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.dguv.de/ifa/index-2.jsp>
- IIRSM, (2020, 18 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.iirsm.org/>

- ILO Tarihçesi, History of ILO, (2020, 20 Ağustos). Erişim Adresi: <http://ilo.org/>
- INAIL, (2020, 10 Ağustos). Erişim Adresi:
<https://www.inail.it/cs/internet/istituto/chi-siamo.html>
- INSST, (2020, 5 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.insst.es/marco-legal-e-historico>
- IOSH, (2020, 24 Eylül). Erişim Adresi: <https://iosh.com>
- IRSST, (2020, 10 Ağustos). Erişim Adresi:
<https://www.irsst.qc.ca/en/institute/historical-overview>
- ISEA, (2020, 5 Ağustos). Erişim Adresi: <https://safetyequipment.org/>
- İSGÜM Tarihçe, (2020, 9 Eylül), Erişim Adresi:
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/isgum/contents/baskanlik/tarihce/>
- KAN, (2020, 1 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.kan.de/en/kan-the-project/purpose/>
- Kararname (2018), Cumhurbaşkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı 1 Numaralı Kararname, 10.07.2018/ 30474 Resmi Gazete. (2020,14 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710.pdf>
- Kanun (2003), 4947 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilâtı Kanunu, 24.07.2003 / 25178 Resmi Gazete (2020,17 Eylül). Erişim Adresi:
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030724.htm>
- Kanun (2006a), 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, 20.05.2006/ 26173 Resmi Gazete. (2020,9 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060520.htm>
- Kanun (2006b), 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu,16.06.2006 / 26200 Resmi Gazete. (2020, 8 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616.htm>
- Kanun (2012), 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 30.06.2012/ 28339 Resmi Gazete. (2020, 8 Eylül). Erişim Adresi:
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630-1.htm>
- Kısa Vadeli Sigorta Kolları, (2020,8 Eylül). Erişim Adresi:
http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/is_kazasi_ve_meslek_hastaligi
- LEEA Tarihçesi, History of LEEA (2020, 15 Ağustos). Erişim Adresi:
<https://leeaint.com/>
- Malullük, (2020,8 Eylül). Erişim Adresi:
<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/malulluk>
- NEBOSH, (2020, 18 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.nebosh.org.uk/home/>
- NFA, (2020, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <https://nfa.dk/da/Om-NFA>
- NIOSH Hakkında, About NIOSH, (2020, 8 Eylül). Erişim Adresi:

<https://www.cdc.gov/niosh/index.htm>

NIOSH Stratejik Planı V4, (2019). Erişim Adresi:

https://www.cdc.gov/niosh/about/strategicplan/pdf/NIOSH-Strategic-Plan_V4_Oct-2019_1.pdf

OSHA, (2020, 15 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.osha.gov/>

PREVENT, (2020, 3 Eylül). Erişim adresi: <https://www.prevent.be/en/about-prevent>

Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı, (2020,9 Eylül), Erişim Adresi:

<https://ailevecalisma.gov.tr/rtb/contents/baskanlik/tarihce/>

Sosyal Güvenlik Kurumu, (2020, 8 Eylül). Erişim Adresi:

<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz>

TNO, (2020, 11 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.tno.nl/en/>

Tüzük (1979), İş Teftişi Tüzüğü, 28.08.1979 / 16738 Resmî Gazete. (2020,9 Eylül).

Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16738.pdf>

Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi 2006-2008 (2006), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020, 23 Eylül). Erişim Adresi:

https://www.ailevecalisma.gov.tr/medias/3902/politika_belgesi_tr_2006_2008.pdf

WHO Hakkında, About WHO, (2020, 20 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.who.int/>

VUBP, (2020, 5 Ağustos). Erişim Adresi: <https://vubp.cz/en/about-us/profile-of-osri/>

Yönerge (2017), Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Hizmet Birimleri ve Görevleri Hakkında Yönerge, 02.10.2017/ 43252159. (2020, 8 Eylül). Erişim Adresi:

https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/mevzuat/yonergeler/HSGM_Hizmet_Birimleri_ile_Gorevleri_Hakkinda_Yonerge.pdf

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Deniz Dündar-Mustafa

13.1. Giriş

İş kazaları ve meslek hastalıkları sebebiyle dünyada her sene binlerce kişi ölmekte ve sakat kalmaktadır. Türkiye gibi ekonomik büyümeyi sürekli arttırması ve ekonomik performansını yukarıda tutması gerekli bir ülke için ülke yatırımlarındaki artış ile birlikte iş sağlığı ve güvenliği önlemlerindeki artışın da paralel seyretmesi oldukça önemlidir. Sanayinin gelişimi söz konusu iken çalışanın sağlığı ve güvenliği alanlarındaki düzenlemeler göz ardı edilmemelidir. Ülkemizde, 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında yapılan İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) çalışmalarısıyla hem insan hayatına değer veren hem de ekonomik kayıpların yaşanmasının önüne geçecek uygulamalar önem taşımaktadır.

İş kazası ve meslek hastalıkları nedeniyle ortaya çıkan maliyetler ülkelerin ekonomilerini büyük oranda etkilemektedir. Bu maliyetler, ortalama olarak ülkelerin gayri safi milli hasılasının %1-4'ü arasında değişmektedir. Türkiye'nin 2019 yılı gayri safi milli hasılasının, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yaklaşık 4,3 Trilyon TL olarak açıklandığı dikkate alındığında; iş kazası ve meslek hastalıkları sonucunda meydana gelen maliyetlerin yaklaşık 172 Milyar TL ülke ekonomisine yük getirmekte olduğu ortaya çıkmaktadır.

2016 yılında, Avrupa Birliği (AB) üyeleri ülkelerde, 4 gün ve üzeri iş günü kayıplı yaklaşık 2,4 milyon kaza ve 3.182 ölümlü kaza kayıtlara geçmiştir. Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı'na (EU-OSHA) göre; Avrupa'nın gayri safi milli hasılasının %3,3'ü mesleki yaralanma/sakatlanmalar ve hastalıklara harcanmaktadır. Bu oran kendi içinde, ülkelerin yasal düzenlemelerine ve önleyici

mesi için geliştirilen yöntemler ve/veya varsa tıbbi programlar ile ilgili üyelere bilgi verilmektedir.

- **İş yerlerine ait özel riskler:** 28512 sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği' ne göre; dışarıdan gelebilecek veya iş yerinde var olan, çalışanı veya iş yerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeli Tehlike; tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimali de Risk olarak tanımlanmaktadır. İş yerlerine ait özel riskler:
  - Kapalı alanlar
  - Gazlar ve Tozlar
  - Tehlikeli Atıklar
- **Risk değerlendirmesi:** Her iş yerinde, faaliyet alanına göre tehlike, tehlikelerin oluşturacağı riskler ve bunların birbirlerine göre seviyeleri farklılık göstermektedir. İş yerinde risk kontrolünde öncelikleri belirleyebilmek için Kurul Üyelerinin bu konularda en azından yorum yapabilecek ve farkındalığı olabilecek kadar bilgi sahibi olması gerekmektedir. Örneğin, elektrikli makinalar ile çalışılan alanlarda elektrik çarpma tehlikesinin oluşturacağı risk öncelik arz etmesine karşın bu makineler ile çalışma yapan çalışan için makinelerin hareketli aksamalarının oluşturacağı risk daha önceliklidir. İSG plan ve programlarında bu öncelikler değişik konuları kapsadığından kurul üyeleri tehlike- risk- risk değerlendirme süreçlerinde bilgi sahibi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Baybora, D., İş Sağlığı Ve Güvenliği, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3105, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2020, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kanun, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 20.06.2012/ 6331.
- Rehber, İşyerleri İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Çalışma Rehberi, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Genel Yayın No: 24, 2016.
- Şenocak, H., İş Sağlığı Ve Güvenliği, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Lisans Programı, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Tebliğ, İş Sağlığı ve Güvenliği İle İlgili Çalışan Temsilcisinin Nitelikleri ve Seçilme Usul ve Esaslarına İlişkin Tebliğ, 23.08.2013/ 28750.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 4857 Sayılı İş Kanunu ve Gerekçesi, Ankara, TİSK Yayını, No: 234, 2003.

Yönetmelik, İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, 29.12.2012/ 28512.

Yönetmelik, İş Sağlığı Ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği, 29.12.2012/ 28512

Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, 18.01.2013/ 28532.

Yönetmelik, İş Sağlığı Ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği, 29.12.2012/ 28512.

Yönetmelik, İşyeri Hekimi Ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, 20.07.2013/ 28713.

Yönetmelik, İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, 18.06.2013/ 28681

Yönetmelik, İşyerlerinde İşin Durdurulmasına Dair Yönetmelik, 11.02.2016/ 29621.

Yönetmelik, İşyerlerinde İşveren veya İşveren Vekili Tarafından Yürütülecek İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerine İlişkin Yönetmelik, 29.06.2015/ 29401.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ HİZMETİ VE HİZMET SUNUCULARI

Evrım İnce
Betül Semerciler Tulum

Kamu/ özel iş yerleri fark etmeksizin bütün iş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin yerine getirilmesi çalışanlar başta olmak üzere herkesin sağlığı ve güvenliğinin korunması, iş yerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, ülkenin ekonomik ve sosyal refahının yanında itibarının artmasına ve gelişmesine katkı sağlamaktadır.

İş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması, mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi, işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerinin düzenlenmesini amaçlayan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu 30 Haziran 2012 tarihli ve 28339 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunuyla birlikte bütün iş yerlerinde çalışan sayısı, işin türü, iş yerinin büyüklüğüne bakılmaksızın iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin yerine getirilmesi ve bu hizmetlerin yerine getirilmesi için iş sağlığı ve güvenliği profesyonelleri ile çalışma zorunluluğunu getirilmiştir. Ancak az tehlikeli sınıfta yer alan ve sigortalı olarak kayıtlı olan çalışan sayısı 50'nin altında olan iş yerlerinde işveren gerekli özelliklere sahip olması hâlinde tehlike sınıfı ve çalışan sayısını dikkate alarak tüm iş sağlığı ve güvenliği hizmetinin (işe giriş ve periyodik muayeneler ile tetkikler haricinde) yerine getirilmesini kendisi üstlenebilmektedir.

İş yerinin bulunduğu tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alındığında iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri;

- Tam zamanlı iş güvenliği profesyoneli görevlendirme zorunluluğunun bulunmadığı iş yerlerinde tam zamanlı/ yarı zamanlı iş güvenliği profesyonellerinin istihdam edilmesi yoluyla,

edilecek belge kayıt ve kanıt dokümanlarının denetimlerde hazır bulundurulması özellikle işverenin sorumluluğunda olup ve işverenin bu sorumluluğu yerine getirmesinde iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin görevlerini eksiksiz yerine getirmesi gerekmektedir.

Ortak sağlık ve güvenlik birimi denetimlerinde, OSGB'nin hizmet verdiği her bir iş yeri için müfettişler tarafından talep edilen belgeler aşağıda verildiği gibidir:

- Yıllık Eğitim Planı
- Yıllık Çalışma Planı
- Yıllık Değerlendirme Raporu
- Tespit Öneri Defteri nüshaları
- İSG Yasal Eğitim Katılım Belgeleri
- İSG Katip Sözleşmeleri

Bu belgelere ek olarak müfettişler tarafından başka belgelerde talep edilmektedir. Bu sebeple ortak sağlık güvenlik birimi tarafından görevlendirilen iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin görev aldıkları iş yerlerine ve yaptıkları hizmetlere ilişkin evrakları aylık ve yıllık olarak OSGB birimine teslim etmesi gerekmektedir. Yapılan denetimlerde evrak eksikliği bulunması durumunda denetim başına OSGB'ye ceza puanı işlenmektedir. OSGB'nin ceza puanı 300'e ulaştığında OSGB'nin yetki belgesi altı ay süreyle askıya alınmaktadır. Yetki belgesi askıya alındığında ortak sağlık güvenlik birimi sözleşme yaptığı iş yerlerine hizmet verememektedir.

KAYNAKÇA

- Kanun, 3146 Sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Resmî Gazete: 18.01.1985 Resmî Gazete Sayısı: 18639
- Kanun, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Resmî Gazete: 30.06.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28339
- Tebliğ, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği, Resmî Gazete Tarihi: 26.12.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28509
- Yönetmelik, İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Tarihi: 18.06.2013 Resmî Gazete Sayısı: 2868
- Yönetmelik, İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Tarihi: 29.12.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28512

Yönetmelik, İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Tarihi: 20.07.2013 Resmî Gazete Sayısı: 28713

Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 29.12.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28512

Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Tarihi: 18.01.2013 Resmî Gazete Sayısı: 28532

Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 29.12.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28512

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALANINDA ÖLÇME BİLGİSİ

Ersin Şahin

Doğada görülmeyen ama günlük hayatta karşılaşılan çıkan birçok nicel büyüklük kavramları bulunmaktadır. Günlük bir yaşamda market alışverişinde alınan ürünlerin üzerinde litre, kilogram vb. birimler mutlaka bulunmaktadır. Bu sayede özellikle alınan miktar ve bu miktar karşısında yapılacak ödeme miktarı belirlenmektedir. Bu şekilde belirsizlikler ortadan kaldırılarak düzen sağlanmaktadır. Dünya bir düzen üzerine kurulmuş ve ölçme sistemleri, birim sistemleri üzerinde toplumsal konsensüs sağlanması hedeflenmiştir. Sayısal birliğin kurulmadığı bir toplumda düzen tahsis etmek mümkün olmayacağı gibi kaos düzeni hâkim olacaktır. Bu da yönetsel ve toplum düzenin sağlanmasında birçok problemi beraberinde getirecektir. İlkel toplumlardan günümüz dijital dünyamıza gelinceye kadar birçok ölçme yöntemleri ve birim sistemleri kullanılmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği alanında bazen bir yönetmeliğin içerisinde uzaklık bazen de kütle birimi gibi fiziksel büyüklükleri ifade etmek adına bu birim sistemlerinin kullanıldığı görülmektedir. İş sağlığı ve güvenliği kültürü bağlamında bir sisteme bakıldığında, öncelik proaktif önlemler almaktır. Proaktif bir yaklaşım sergileyerek daha kâğıt üzerinde tehlike ve riskleri önleyebilmek için alınacak önlemlerin belirlenmesinde ortam ile ilgili sıcaklık, nem, aydınlatma vb. verilere sahip olmak gerekir çünkü ölçülemeyen ve belirlenemeyen bir sistemin yönetilmesi, standartın oluşturulması zordur.

Türk Dil Kurumu'na göre ölçmek en, boy, hacim, süre gibi nicelikleri kendinden seçilmiş bir birimle karşılaştırıp kaç birim geldiklerini belirtmek anlamında olup ölçme ise ölçmek işlemi olarak tanımlanmaktadır. Ölçmek tanımı içerisinde geçen birim kelimesi ise Türk Dil Kurumuna göre birim bir niceliği ölçmek için kendi cinsinden örnek seçilen değişmez parça, vahit olarak

KAYNAKÇA

- Çolakoğlu, K., Fizik Serway 1. Cilt Fen ve Mühendislik Kitabı, ISBN: 9789 758624225, Palme Yayınevi, 2007
- URL- 1: <https://www.eroldizdar.com/2013/02/kac-btuhlik-klimaya-ihtiyacnz-oldugu.html> (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 2: <http://www.ume.tubitak.gov.tr/tr/icerik/ek-si-birimler> (Ziyaret tarihi:04.04.2020)
- URL- 3: <https://www.elektrikport.com/makale-detay/lux-ve-lumen-nedir/19044#ad-image-0> (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 4: <https://www.elektrikce.com/tekniksozluk/candela/> (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 5: https://tr.wikipedia.org/wiki/Işık#/media/Dosya:Eletromanyetik_dalga_tayfi.png (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 6: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Desibel> (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 7: http://kisi.deu.edu.tr/saide.sarigul/Hafta-2_Orneklerin_Cozumleri.pdf(Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 8: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25556/mod_resource/content/0/4.pdf (Ziyaret tarihi: 04.04.2020)
- URL- 9: <http://www.karaelmasosgb.com/tr/icerik/titresim-olcumleri.html> (Ziyaret tarihi: 09.04.2020)

ETİK

Emrah Gürer

02 Aralık 2001 günü aktif toplamı 65 milyar dolar olan, yıllık cirosu 100 milyar doları aşan ve 19.000 personeliyle dünyanın en büyük şirketlerinden biri olan Enron'un beklenmedik iflası ABD'de 11 Eylül saldırılarından sonra yaşanan en önemli gelişmelerden biri olarak tarihe geçmiştir. Söz konusu iflasın etkileri tüm dünyada hem muhasebe ilkelerinin hem de denetim şirketlerinin özellikle de denetçi etiği açısından sorgulanmasına neden olmuştur (Dinç ve Cengiz, 2014). Böylesine büyük bir skandalın yaşanmış olması 'Dünyanın Neden Başka Bir İş Etiği Metnine İhtiyacı Var?' sorusunu sormaya mecbur kılmış ve bu mecburiyet iş hayatında etik kavramını daha çok öne çıkararak, günümüzün en çok tartışılan konularından birisi hâline getirmiştir. İş adamlarının son birkaç yılda israf edilen güveni yeniden kazanmalarına yardımcı olmak, etik çalışmalarını gerçek hayattaki iş durumlarıyla alakalı hâle getirmek ve daha birçok nedenden dolayı iş etiği, şirketlerin, kamu kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve birçok meslek kuruluşunun üzerine titizlikle eğilmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. (Treviño ve Nelson, 2011).

Etik, örgütlerin gerek yönetici ve çalışanlarında gerekse tüm paydaşlarında görmek istediği değer ve davranışlardır. İş etiği yönetimi ise, etik ve etik dışı davranışların öncelikle sistemlerin belirli davranış türlerini teşvik etmek için bir kuruluş içinde nasıl hizalandığının ürünü olduğu görüşünü almaktadır. Genel bir çerçeve ile etik gelecek nesil profesyonellerin giderek karmaşıklaşan küresel iş ortamında zor durumlarla boğuşmaya hazırlayabilecek başarı ve başarısızlık bilgeliğini bulan kapsamlı bir öğrenme deneyimi olarak ifade edilebilir.

kazası ve meslek hastalıklarının nedenlerinin oluşmasını önemli ölçüde azaltacak, iş kazası ve meslek hastalığı nedenlerinin azaltılması risk skor seviyelerini düşürecek ve güvenli çalışma şartlarının sağlanmasına yadsınamaz katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Chadegani, A. ve Jari, A. (2015). Corporate Ethical Culture: Review of Literature and Introducing PP Model, 1st International Conference on Applied Economics and Business, ICAEB 2015.
- Cezar, M. Ve Zanfır, A. (2012). The influence of organizational culture over the ethical principles in international businesses, International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences Volume 2, Special Issue 1 pp. 26-33 ISSN: 2225-8329.
- Dicle, İ.A. ve Ertop, D. (2019). Liderlikte etik toplumsal sorumluluk kültür, Beta Yayınları, İstanbul.
- Dinç, Y. ve Cengiz, S. (2014). Muhasebe Denetiminde Hata ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 5(1):221-236.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Agency theory: An assessment and review. Academy of Management Review, 14(1), 57-74.
- Erdoğmuş, N., Torlak, Ö. ve Tiryaki, K.B. (2018). Temelleri ve uygulamalarıyla iş ahlakı, İgiad Yayınları, İstanbul.
- İştar, E. (2015). İşletme ortaklıklarının sürdürülebilirliğinde iş etiği. Akademisyen Kitabevi, Ankara:
- Kayabaşı, R. (2018). İş yerlerinde meslek etiği değerlerinin iş sağlığı ve güvenliği üzerine etkisi, Mesleki Bilimler Dergisi (MBD) 7 (03), 420-430, Erciyes Üniversitesi.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. Academy of Management Review, 20(3), 709-734.
- Solomon, R. C. (1992). Ethics and excellence: Cooperation and integrity in business. Oxford: Oxford University Press.
- Sayım, F. (2011). Sağlık piyasası ve etik,, MKM Yayıncılık, s.43-50, Bursa.
- Treviño, L. K. Ve Katherine A. Nelson (2011). Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right John Wiley & Sons, Inc., 5th ed. (public library). (Summarized by David Newman).

İLETİŞİM

Zafercan Bekir Çapar

İnsan; duyguları, düşünceleri, bilgileri, becerileri ve kendisinde topladığı tüm öznel nitelikleri ile var olmaktadır. Çevresinde toplanan ve her bir parçasının insanı oluşturduğu bu nitelikler birbirine bağımlı ve birbirini etkileyen bir yapıya sahiptir. Ne sadece düşünen bir insan ne sadece duygulanan bir insan, ne de sadece bilgi ile var olan bir insan vardır. Hiçbiri bir diğerinden bağımsız olarak işlemeyen bu yapılar, bütünlükçü bir şekilde insanı gerçekleştirmektedir. İnsanların birbirine tıpatıp benzemeyişi bu niteliklerin birbirinden farklı ve öznel oluşu ile ilgilidir. Kendini tanımlamada, hayatı anlamlandırmada, çevresinde gelişen olay ve durumlara tepki vermede kişinin biricikliği oldukça önemlidir. Ve bu biricikliğini iletişim ile ortaya koymaktadır.

Her insanın soyut bir kimliği vardır ve bu kimlik iletişim ile gösterilmekte, aktarılmaktadır. Nasıl ki bir ülke vatandaşının somut kimliğini ad, soyad, şehir gibi nitelikler oluşturuyorsa, kişinin soyut kimliğini ise duygu, düşünce, hissiyat, tutum gibi özellikler oluşturmaktadır. Kişi sevdiği müzik grubu, tuttuğu takım, okuduğu gazete, izlemediği bir dizi, hoşlanmadığı bir yemek ile bu kimliğini var etmektedir. Elbette bu kimlik kişinin doğumu ile başlayan bir sürece işaret etmektedir. Kişi; yaşadıkları, gördükleri, tecrübe ettikleri, kısacası o anına kadar kendisine ve yaşamına dair her şey bu kimliği ortaya koymaktadır.

İnsan, sosyal bir varlıktır ve bir diğer insanla/insanlarla ilişki içindedir. Sosyal hayat; ilişkiler ile yürümekte, insanları ilişkiler çerçevesinde birleştirmektedir. Bu ilişkiler ise kişilerin birbiri ile iletişimi ile mümkün olmaktadır. İnsan anlamak ve anlaşılma istemektedir. Bu yönüyle iletişim anlamak ve anlaşılma işidir. Çift taraflı olarak işleyerek, ilişkilerin oluşmasına kaynaklık etmektedir. Kişilerin birbirine aktardıkları duyguları, düşünceleri, hissiyatları, tutumları iletişimi oluşturmaktadır.

ayırt edici görevleri bulunsa da evrensel görev “omuzdaşlık”tır. Bu yönüyle etkili iletişim ancak bencilliğin yokluğunda gerçekleşebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Doruk, S. E. (2017). İletişime İlişkin Kavramlar. S. E. Doruk (Dü.) içinde, *İletişim Bilimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Erdal, G. (2015). *İletişim ve Tipografi*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Eroğlu, E. (2013). Etkili İletişim ve Doğru Anlamak. E. Eroğlu, & A. H. Yüksel (Dü) içinde, *Etkili İletişim Teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Giddens, A. (2010). Sosyoloji Nedir? A. Giddens (Dü.) içinde, *Sosyoloji: Başlangıç Okumaları*. İstanbul: Say Yayınları.
- Goleman, D. (2011). *Duyusal Zeka*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gürüz, D., & Eğinli, A. T. (2008). *İletişim Becerileri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güz, N. (1998). İletişim Süreci ve Temel Ögeler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(7), 121-142.
- Kadushin, A., & Kadushin, G. (2016). *Sosyal Hizmet Görüşme Teknikleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Küçük, M. (2012). İletişim Kavramı ve İletişim Süreci. *İletişim Bilgisi* (s. 2-20). içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Küçükaslan, N. (2014). *Etkili İletişim Teknikleri*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Oskay, Ü. (2015). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ünlü, S. (2020). Örgütlerde İletişim Becerilerinin Geliştirilmesi. M. Işık (Dü.) içinde, *Örgütsel İletişim*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Yüksel, A. H. (2013). Etkili İletişimde Konuşma ve Dinleme. E. Eroğlu, & A. H. Yüksel (Dü) içinde, *Etkili İletişim Teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yüksel, A. H. (2019). İletişimin Tanımı ve Temel Bileşenleri. U. Demiray (Dü.) içinde, *Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları.

GERİBİLDİRİM

Gamze Dönmez
Neylan Zümrüt

19.1. Geribildirim Nedir?

Geribildirim İngilizce “feedback” sözcüğünün dilimize tercüme edilmiş hâlidir. Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde (2019) geribildirim “bir davranışın, düzenlemenin sonucu hakkında, insanın çevreden edindiği bilgi” olarak tanımlanmıştır.

Bilim, spor, sanat gibi çeşitli alanlarda farklı işlevlerle karşımıza çıkan geribildirim iş dünyasında kullanımına ilişkin, pazarlama alanından Kotler ve Armstrong’un (2001) Genel İletişim Süreci Modeli örnek verilebilir. Modele göre geribildirim, alıcının aldığı mesajın kodunu çözüp kaynağın mesajına verdiği tepki veya yanıttır. Geribildirim, mesaja verilen tepki aracılığıyla iletişim sürecini etkinleştirir.

Genel itibarıyla geribildirim, bir kişinin yaptığı işin sonucuna ve/veya o işteki performansına yönelik bilgi ve tepkilerin, gelişim amacıyla o kişiyle paylaşımı olarak tanımlanabilir. Tanımın detayına bakacak olursak geribildirim;

- Yapılan işe ve/veya o işin sonucu olan performansa yönelik verilir.
- Gözlemleyerek, dinleyerek, sorarak veya anlayarak toplanan bilgilerin veya beğenme, hayran olma veya yetersiz/kötü bulma gibi kişisel görüşlerin kişiyle paylaşımıdır.
- Kişinin bir sonraki seferde daha iyisini yapabilmesini teşvik edebilmek için gelişim fırsatı yaratmayı amaçlar.
- Açık iletişimle sadece ilgili kişiye verilir.

Walker ve Smither (1999), yukarıda belirtildiği üzere geribildirim verme sürecini çalışan katılımını sağlayacak şekilde tasarlanmasını; hedef belirleme, motivasyonu ve gelişim açısından kritik faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Sonuç

Geribildirim, kişiye ayna tutma, karar ve eylemlerinin sonuçlarına ilişkin farklı açılardan bilgi sağlama, motivasyonunu besleme veya gelişim fırsatı sunma açısından son derece değerli bir iletişim aracıdır. Ancak beklenen etkiyi sağlayabilmesi için gelişigüzel değil, güven ilişkisi içinde, yerinde, zamanında, usulünce verilmesi ve ardından da gelişimin gözlemlenmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth. (2001). The new thinking in performance appraisals. *Workforce*, 80(5), 3-6.
- Arslantaş, D. (2017). Etkili Geribildirim. *Türkiye Klinikleri Medical Education-Special Topics*, 2(3), 159-163.
- Bandura, A., & Jourden, F. J. (1991). Self-regulatory mechanisms governing the impact of social comparison on complex decision making. *Journal of personality and social psychology*, 60(6), 941-952.
- Barutçuğil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Benligiray, S. (2014). *Yöneltilen bir araç olarak çok kaynaklı geribildirim*. Ankara.
- Bono, J., & Colbert, A. (2005). Understanding responses to multi-source feedback: The role of core self-evaluations. *Personnel Psychology*, 58, 171-203.
- Cleveland, J., Murphy, K., & Williams, R. (1989). Multiple uses of performance appraisal: Prevalence and correlates. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 130-135.
- Cüceloğlu, D. (2015). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- DeGregorio, M., & Fisher, C. (1988). Providing performance feedback: Reactions to alternate methods. *Journal of Management*, 14(4), 605-616.
- DeNisi, A., & Kluger, A. (2000). Feedback effectiveness: Can 360-degree appraisals be improved? *Academy of Management Executive*, 14, 129-139.
- Fedor, D., Rensvold, R., & Adams, S. (1992). An investigation of factors expected to affect feedback seeking: A longitudinal field study. *Personnel Psychology*, 45, 779-805.
- Fletcher, C., & Perry, E. (2001). Performance appraisal and feedback: A consideration of national culture and a review of contemporary research and future trends. In

- Anderson, N, Ones, D.S., Sinangil, H.K., & Viswesvaran, C. *Handbook of industrial, work and organizational psychology, 1*, 126-.
- Göçer, A. (2019). Türkçe Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirmenin İşlevselliğine Etki Eden Önemli Bir Uygulama Tekniği Olarak Geribildirim Kullanımı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 111-126.
- Hofstede, G., & Hofstede, G. (2005). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- İlgen, D., Fisher, C., & Taylor, M. (1979). Consequences of individual feedback on behavior in organizations. *Journal of Applied Psychology*, 64, 349-371.
- Jawahar, I. (2006). Correlates of satisfaction with performance appraisal feedback. *Journal of Labor Research*, 27(2), 213-236.
- Kara, D. (2011). Performans değerlendirme yöntemi olarak 360 derece geribildirim sürecinin orta kademe yöneticilerin iş başarısına olan etkisi: 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 87-97.
- Kotler, P., & Amstrong, G. (2001). *Principles of Marketing*. New Jersey: Prentice Hall.
- London, M., & Smither, J. (2002). Feedback orientation, feedback culture, and the longitudinal performance management process. *Human Resource Management Review*, 12(1), 81-100.
- Love, K., Bishop, R., Heinisch, D., & Montei, M. (1994). Selection across two cultures: Adapting the selection of american assemblers to meet japanese job performance demands. *Personnel Psychology*, 47, 837-846.
- McFarland, C., & Miller, D. (1994). The framing of relative performance feedback: Seeing the glass as half empty or half full. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(6), 1061-1073.
- McMillan, J. (2015). *Sınıf içi değerlendirme*. (A. Arı, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Milanowski, A. T. (2005). Split roles in performance evaluation. A field study involving new teachers. *Journal of Personnel Evaluation in Education*, 18(3), 153-169.
- Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: How your unconscious mind rules your behavior*. New York: Vintage.
- Reid, D., & Parsons, M. (1996). A comparison of staff acceptability of immediate versus delayed verbal feedback in staff training. *Journal of Organizational Behavior Management*, 16(2), 35-47.
- Rondeau, K. (1992). Constructive performance appraisal feedback for healthcare employees. *Hospital Topics*, 70, 27-34.
- Schein, E. (1992). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: CA: Jossey-Bass.

- Shipper, F., Hoffman, R., & Rotondo, D. (2004). Does the 360-degree feedback process create actionable knowledge eqally across cultures? *Academy of Management Best Conference Paper*, 6(1), 33-50.
- Steelman, L., & Rutkowski, K. (2004). Moderators of employee reactions to negative feedback. *Journal of Managerial Psychology*, 19(1), 6-18.
- Şentürk, R. (2019). *Eğitimde Verilen Geribildirim Türleri ve Türkçe Eğitiminde Öğretmenlerin Geribildirim Verme Durumları Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Taşcı, D., & Eroğlu, E. (2008). Kurumsal iletişim kalitesinin oluşmasında yöneticilerin geribildirim verme becerilerinin etkisi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 5(2), 26-34.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (2019). 05 31, 2020 tarihinde sozluk.gov.tr: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türnüklü, A. (2005). Lise yöneticilerinin çatışma çözüm strateji ve taktiklerinin sosyal oluşturmacılık kuramı perspektifinden. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 11(2), 255-278.
- Ünal, Z. M. (2019). Anlam İhtiyacı: Anlam İhtiyacıTemelinde Birey-İş Uyumunun Anlamlı İşin Alt-Boyutlarına Katkısı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 157-180.
- Van der Kolk, B. A. (2018). *Beden kayıt tutar: Trravmanın iyileşmesinde beyin, zihin ve beden*. (N. C. Maral, Çev.) İstanbul: Nobel Yaşam.
- Vancouver, J., & Morrison, E. (1995). Feedback inquiry: The effects of source attributes and individual differences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 62(3), 276-285.
- Walker, A., & Smither, J. (1999). A five-year study of upward feedback: What managers do with their results matters. *Personnel Psychology*, 52, 393-423.
- Weitzel, S. R. (2008). *Feedback that works: How to build and deliver your message*. (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.
- Wimer, S. (2002). The dark side of 360-degree feedback. *T+D*, 56, 37-42.

EKİP OLMAK

Esra Yüksel

İnsanlar sosyal varlıklar olarak var olduklarından beri hayatta kalmak, çoğalmak, güvenliklerini sağlamak gibi zorunluluklar neticesinde bir araya gelirler ve kendilerinden başka bir insana yaşamları süresince ihtiyaç duyarlar. Günümüzde birlikte olabilmek için gerekli olan ihtiyaçlar hem özel hem de iş yaşamımızda değişkenlik gösterdiği için dinamizm, esneklik ve uyum oldukça önemli bir hâle gelmiştir.

Geçmişte işletmelerde yer alan hiyerarşik yapılar, yani yetki ve sorumluluğun dikey örgütlenme yapısı içerisinde üst basamaklardan aşağıya doğru keskin bir çizgi hâlinde takip etmesi, genel olarak bireysel başarı olarak ödüllendirildi. Birbiri ile yarış içerisinde çalışanlardan oluşan bu iş ortamı, artan rekabet ortamı, sürekli değişen müşteri ve çalışan ihtiyaçları nedeni ile çoğu işletmeyi yatay iletişim yapısına doğru değişime zorladı.

Yatay iletişim, işletmelerde aynı düzeyde çalışanlar arasındaki iletişimdir. Bölümler arası uyumlu çalışma ast-üst ilişkisi olmadığı için özellikle bu iletişim tipinde ekip çalışması çok önemlidir.

Günümüzde ekip çalışması yapabilmek için aynı mekânda olmak gerekmemektedir. Dijital ortamlar, küresel çalışma platformları farklı kültür ve sosyal yapıdaki kişilerle birlikte çalışmak imkânını sunmaktadır. İşte bu yüzden; artık etkin biçimde hedeflere ulaşmak için farklı yetenek, deneyim ve bakış açısına sahip çalışanlar ile bağlılık, uyum ve güven içinde birleşerek topluluk şeklinde hareket etmek çok önemlidir.

Michael Jordan “Yetenek oyunlar kazandırır ancak ekip çalışması ve zekâ şampiyonluklar kazandırır” diyerek ekip olabilmenin önemini çok güzel vurgulamıştır.

Burada bahsedilen kişilerin hepsinin IQ derecesi birbirine yakın olduğu için duygusal zekânın önemi özellikle vurgulanmıştır.

Liderlerin en önemli özellikleri arasında duyguların denetlenmesi, iletişimde başarı, konu ile ilgili yetkinliğe sahip olma, vizyoner bakış açısı ile hareket etme, kararlı durma, söz ve davranışları arasında uyum, etki yaratma ve etkileme sayılır.

Liderlik özelliklerinin büyük bölümü insanlara doğuştan verilmiş özellikler değildir. Bunlar öğrenilebilir, kazanılabilir, düzenli eğitimlerle ve uygun örgüt iklimiyle geliştirilebilir özelliklerdir. Şirket düzeyinde önemli olan kurumsal yapının bu özellikleri ödüllendiren nitelikte olmasıdır.

Sonuç

“*Teamwork makes the dreamwork* (Ekip çalışması rüyayı gerçek kılar)”
John Maxwell.

Evet, ekip çalışması ile rüyaların gerçeğe dönüşmesini sağlıyoruz, ancak rüyaların gerçekleşmesi yani yüksek performans gösterilmesi için ekip üyelerinin “IQ”su kadar “EQ”sunun da -yani duygusal zekânının da- gelişmiş olmasının önemi büyüktür. Bugüne kadar genelde aldığımız eğitimler teknik anlamda kendimizi geliştirmek yönünde olmaktadır. Bunu kişisel ve sosyal farkındalığımız ile beslemek yaşamdaki yolculuğumuzda bizi daha sağlıklı yapacak, hem kendimiz hem de içinde bulunduğumuz ekip için başarılı sonuçlara götürecektir.

İnancı, güveni, yaratıcılığı, yapıcı yaklaşımı, gücü ve saygın ilişkileri ve ekip ruhu yüksek olan bir grubun parçası olduğunuzda, rüyalarınızın gerçekleşebildiğini fark edersiniz.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2005). *Etkili Takım Kurmak*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Baltaş, P. D. (2017). *Ekip Çalışması ve liderlik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Goleman, D. (2011). *Duygusal Zeka*. İstanbul : Varlık Yayınları.
- Haas, M., & Mortensen, M. (2016). The Secrets of Great Teamwork. *Harvard Business Review*, 70-76.
- Keçecioğlu, D. T. (2000). *Takım Oluşturmak*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd Şti.
- Review, H. B. (2018). *Ekipler*. İstanbul : Pasifik Ofset.

SAĞLIK VE GÜVENLİK'TE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

Çağlar Dohman

Sağlık, Güvenlik ve Refah...

İnsanoğlu, yüzyıllardır en temel ihtiyaçları için mücadele etmiş ve bulunduğu günün koşullarına yeni yaklaşımlar geliştirerek, değişimi yönetme eğiliminde olmuştur. Bu durum günümüzde de farklı değildir; değişen ve gün geçtikçe globalleşen dünyamızda, yenilikçi yaklaşımları hayatının her aşamasında uygulayabilenlerin ve bu sayede hayata tutunabilen bireylerin, kurumların, organizasyonların ve toplumların olduğu bir zaman dilimini yaşamaktayız.

Burada özellikle iki farklı kavram öne çıkmaktadır; “yenilikçi yaklaşım” ve “değişim yönetimi”... Sağlık, Güvenlik ve Refah yönetimini tam anlamıyla yapabilmek ve bireylerden başlayıp toplumun her kesimine yaygınlaştırabilmek öncelikle Kültür dediğimiz olgu sayesinde gerçekleşmektedir. Peki bu olgunun tanımı tam olarak nedir? Gelin bunu Ulu Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk’ün sözüyle aktarmaya çalışalım;

“TÜRKİYE CUMHURİYETİ’nin temeli kültürdür. Kültür okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, ders almak, düşünmek, zekayı terbiye eğitmektir. ”

Yol haritamız bu tanımın içinde yer almaktadır. Yenilikçi yaklaşımı Kültür olgusu içerisinde ele almamız ve yapılacaklar listemizi de buna göre belirlememiz şüphesiz en doğru “yenilikçi yaklaşım” tekniği olacaktır.

Sağlık ve Güvenlik profesyoneli adayları, aktif olarak çalışan uzmanlar, danışmanlar, yöneticiler, vb... önceliklerini bu tanımı referans alarak belirlemelidirler.

21.10. Roller ve Görevler Arası Geçiş

Sağlık ve Güvenlik'te, sektörde veya kurum içerisinde ilk olmak yerine insan odaklı yaklaşım ve tüm paydaşları dâhil etme modeli ile uzun vadede daha yüksek katma değer yaratacağının bilincinde olmak ve gerektiğinde lider değil takım oyuncusu olabilmek gerekiyor. Bu Kültürü oluşturabilmek ve yaygınlaştırmak adına çalışanın farklı roller ve sorumluluklarda belirli zamanlarda rotasyona tabii tutmak çeviklik seviyesini arttıracaktır.

Başka bir deyişle, işletmenin yeni ve açık zihinlerle beslenmesi gerekiyor. Sürekli olarak uzun süre boyunca aynı işi, aynı yöntem ve kültür altında yapmış kişilerin bir anda açık inovasyon kültürüne ve iş birliğine açık hâle dönüşmesini beklemek zor. Bu sebeple çalışanların perspektifini genişletecek bir mobilite kazanmalarına mümkün olduğunca imkân verilmeli.

Sağlık, Güvenlik ve Refah...

Çeviklik ve yenilikçi yaklaşım ile bakıldığında geleceğin Sağlık ve Güvenlik liderleri olarak, günümüz teknoloji, iletişim ve gelişmelere kolay ulaşım avantajlarını, organizasyonel hiyerarşiden bağımsız, insan odaklı iletişim modelleri ile değişime ayak uyduran çevik ve pozitif bir Kültür oluşturmak “Yenilikçi Yaklaşım” yol haritasının en kritik öğeleri olarak değerlendirilebilirsiniz. Bu yol haritasının hayata geçmesi, dönüştürülmesi bir süreç gerektirdiği için ne kadar erken hareket, o kadar yol anlamına geliyor.

KAYNAKÇA

1936 (Afetinan, Atatürk Hakkında H.B., s. 261-262),

Baltaş A., Uşaklıgil H.O., İlk İşim, Remzi Kitabevi, Etiler-İstanbul

Blanchard, K., Great Leaders Graow: Becoming a Leader for Life, Berrett Kohler Publishers, San Fransisco, California

Özdoğan, B. Yenilikçi Kültür Oluşturmada Kritik Bir Model: Açık İnovasyon, Harward Business Review

2. Basım

SOSYAL PSİKOLOJİ KURAMLARI - I

Editör: Meryem Berrin Bulut

SOSYAL PSİKOLOJİ KURAMLARI - I

Editör: Meryem Berrin Bulut

Yayın No.: 3336
Psikoloji / PDR: 235
ISBN: 978-625-439-244-3
E-ISBN: 978-625-439-239-9
Basım Sayısı: 2. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seval Sezer -seval@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Bulut, Meryem Berrin.

Sosyal Psikoloji Kuramları - I / Editör: Meryem Berrin Bulut
2. Basım, X + 406 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-439-244-3
E-ISBN: 978-625-439-239-9
1. Psikoloji 2. Sosyal Psikoloji 3. Kuram

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları	iii
Ön Söz	vii
1. Bölüm - Yetkeci Kişilik Kuramı	1
Özgür Güldü	
2. Bölüm - Sosyal Temas Kuramı	19
Sami Çoksan	
3. Bölüm - Sosyal Karşılaştırma Kuramı	59
Ezgi Kaşdarma	
4. Bölüm - Sosyal Mübadele Kuramları	75
Ferzan Curun	
5. Bölüm - Görelî Yoksunluk Kuramı	91
Fatih Özdemir	
6. Bölüm -Adil Dünya İnancı Kuramı	109
Gözde Kırıl Uçar	
7. Bölüm - Yetişkinlikte Bağlanma Kuramı ve Yakın İlişkiler	129
Elçin Gündoğdu Aktürk	
8. Bölüm - Bilişsel Uyarılma, Çağrışımsal Bellekte Düşünce Arama ve Çift Yönlü Yaratıcılık Modelleri	157
Hamit Coşkun	

9. Bölüm - Akış Kuramı.....	173
Elvan Kiremitçi Canıöz	
10. Bölüm - Dehşet Yönetimi Kuramı.....	187
Bağdat Deniz Kaynak	
11. Bölüm - Sistemi Meşrulaştırma Kuramı	215
Meryem Berrin Bulut	
12. Bölüm - Adalete Duyarlılık Kuramı	235
Işıl Çoklar-Okutkan	
13. Bölüm - Mizah Kuramları.....	271
Cantürk Akben	
14. Bölüm - Kadınlara Yönelik Ön Yargılara Yeni Bir Bakış: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı	291
Nur Okutan	
15. Bölüm - Kültürlenme Kuramı	325
Levent Kıyılıoğlu	
16. Bölüm - Psikolojik Dışlanma Kuramı.....	349
Ezgi Beşikci	
17. Bölüm - Yaratıcılığın Büyük-C ve Küçük-C Kuramı	367
Bedirhan Gültepe - Ahmet Yasin Şenyurt	
18. Bölüm - Motivasyona Dayalı Kimlik İnşası Kuramı: Kimliğin Motivasyon Kaynaklarına Bütüncül Bir Bakış	385
Sercan Karlıdağ - Burak Doğruyol	

YETKECİ KİŞİLİK KURAMI

Özgür Güldü

Yetkecilik, altmış yıldan daha fazla bir süredir toplumsal, siyasal ve gruplar arası tutum ve davranışları açıklamada kullanılan önemli bir kavramdır. Bu kavramın ilk kez ortaya çıkışı, Alman faşizminin beklenmedik başarısının nedenlerini belirleme amacıyla gerçekleştirilen araştırmalara (ör., Adorno ve diğ., 1950; Fromm, 1941; Horkheimer ve diğ., 1936; Maslow, 1943; Reich, 1933) dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Almanya, 1929-1933 yılları arasında büyük bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmış ve bu da milyonlarca insanı yoksullaştırmıştır. Bunun devamında ortaya çıkan derin politik istikrarsızlık, izleyen seçimlerde solcu siyasal görüşe sahip işçi sınıfı dâhil olmak üzere toplumun büyük bir bölümünün aşırı sağcı olarak nitelendirilen Nasyonal Sosyalistlere oy vermelerine, onları iktidara getirmelerine neden olmuştur. Ancak Nasyonal Sosyalist Parti ve taraftarları, izleyen yıllarda ve özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde farklı dinî inanışa, etnik kökene ve siyasal görüşe sahip olan kişilere yönelik ayrımcılık içeren tutum ve davranışlar sergilemiş ve büyük kitlesel kıyımlar gerçekleştirmiştir (Bizumic ve Duckitt, 2018; Duckitt, 2009; Oesterreich, 2005).

Fromm (1941), Almanya'da faşizmin yükselişi ve başta Yahudiler olmak üzere farklı ve sapkın olarak nitelendirilen gruplara yönelik söylem ve davranışların nedeni olarak toplumsal etmenleri göstermiş ve özellikle sosyal bir tehdidin bireylerin faşist hareketleri desteklemelerine, anti demokratik ve ön yargılı tutumları benimsemelerine neden olabileceğini ileri sürmüştür (akt. Duckitt, 2009). Ancak bu görüşten farklı olarak Maslow (1943), bu yıkıcı davranışların nedenlerini, var olan toplumsal, siyasal ve ekonomik etmenlerden ziyade kişilik

olan hususlar belirlenmiştir. Bunları düzeltme amacıyla araştırmalar yürütülmüş, sorunsuz bir kuramsal yapı ile daha iyi psikometrik özelliklere sahip ölçekler geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı da yetkecilik kavramının bilimsel gelişimini ayrıntılı olarak alan yazına sunmaktır. Nitekim çalışmada öncelikle Yetkeci Kişilik Kuramı'nın ortaya çıkmasına neden olan toplumsal ve siyasal olaylar ve bunların kuramın ortaya çıkışı ve gelişimi üzerindeki etkileri vurgulanmıştır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde de yetkeci kişilik özelliği ve onunla bağlantılı kavramlar ile ölçme araçları ayrıntılı olarak sunulmuştur. Görüleceği üzere yetkecilik kavramı hayatımızın birçok alanında var olan, tutum ve davranışlarımızı yönlendiren önemli bir kişilik özelliği ya da günümüzdeki ele alınış şekliyle toplumsal tutumlar ve değerler dizisidir.

Kaynakça

- Altemeyer, R. A. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, R. A. (1998). The other “authoritarian personality. M. P.Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (Vol. 30, ss. 47–91). Academic Press.
- Altemeyer, B. (2007). *The authoritarians*. <http://home.cc.umanitoba.ca/~altemey/30.05.2007>.
- Asbrock, F., Sibley, C. G. ve Duckitt, J. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice: A longitudinal test. *European Journal of Personality*, 24(4), 324-340.
- Bizumic, B. ve Duckitt, J. (2018). Investigating right wing authoritarianism with a very short authoritarianism scale. *Journal of Social and Political Psychology*, 6(1), 129–150.
- Canetti-Nisim, D. (2004). The effect of religiosity on endorsement of democratic values: The mediating influence of authoritarianism. *Political Behavior*, 26(4), 377-398.
- Cohrs, J. C. ve Asbrock, F. (2009). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(2), 270-289.
- Crawford, J. T., Brandt, M. J., Inbar, Y. ve Mallinas, S. R. (2016). Right-wing authoritarianism predicts prejudice equally toward “gay men and lesbians” and “homosexuals”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(2), e31–e45.
- Danso, H., Hunsberger, B. ve Pratt, M. (1997). The role of parental religious fundamentalism and right-wing authoritarianism in child-rearing goals and practices. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 496-511.
- De Carvalho, R. J. (1993). Gordon W. Allport on the nature of prejudice. *Psychological Reports*, 72(1), 299-308.

- Duckitt, J. (1993). Right-wing authoritarianism among White South African students: Its measurement and correlates. *The Journal of Social Psychology, 133*(4), 553-563.
- Duckitt, J. (2009). *Authoritarianism and dogmatism*. M. Leary & R. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* içinde (ss. 298-317). Guilford Press.
- Duckitt, J. ve Bizumic, B. (2013). Multidimensionality of right-wing authoritarian attitudes: Authoritarianism-conservatism-traditionalism. *Political Psychology, 34*(6), 841-862.
- Duckitt, J., Bizumic, B., Krauss, S. W. ve Heled, E. (2010). A tripartite approach to right-wing authoritarianism: The authoritarianism-conservatism-traditionalism model. *Political Psychology, 31*(5), 685-715.
- Duckitt, J. ve Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality, 21*(2), 113-130.
- Dunwoody, P. T. ve Funke, F. (2016). The aggression-submission-conventionalism scale: Testing a new three factor measure of authoritarianism. *Journal of Social and Political Psychology, 4*(2), 571-600.
- Feather, N. T. ve McKee, I. R. (2012). Values, right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and ambivalent attitudes toward women. *Journal of Applied Social Psychology, 42*(10), 2479-2504.
- Funke, F. (2005). The dimensionality of right-wing authoritarianism: Lessons from the dilemma between theory and measurement. *Political Psychology, 26*(2), 195-218.
- Golec de Zavala, A., Guerra, R. ve Simão, C. (2017). The relationship between the Brexit vote and individual predictors of prejudice: Collective narcissism, right wing authoritarianism, social dominance orientation. *Frontiers in Psychology, 8*, 1-14.
- Gray, D. ve Durrheim, K. (2006). The validity and reliability of measures of right-wing authoritarianism in South Africa. *South African Journal of Psychology, 36*(3), 500-520.
- Green, D. P. ve Seher, R. L. (2003). What role does prejudice play in ethnic conflict? *Annual Review of Political Science, 6*(1), 509-531.
- Güldü, Ö. (2010). *Üniversite öğrencilerinde siyasal kimlik*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Harnish, R. J., Bridges, K. R. ve Gump, J. T. (2018). Predicting economic, social, and foreign policy conservatism: The role of right-wing authoritarianism, social dominance orientation, moral foundations orientation, and religious fundamentalism. *Current Psychology, 37*(3), 668-679.
- Heaven, P. C., Organ, L. A., Supavadeeprasit, S. ve Leeson, P. (2006). War and prejudice: A study of social values, right-wing authoritarianism, and social dominance orientation. *Personality and Individual Differences, 40*(3), 599-608.
- Jost, J. T., Federico, C. M. ve Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual review of psychology, 60*, 307-337.

- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological bulletin*, 129(3), 339.
- Katz, I. (1991). Gordon Allport's "The nature of prejudice". *Political Psychology*, 12(1), 125-157.
- Laythe, B., Finkel, D. ve Kirkpatrick, L. A. (2001). Predicting prejudice from religious fundamentalism and right-wing authoritarianism: A multiple-regression approach. *Journal for the scientific study of Religion*, 40(1), 1-10.
- Manson, J. H. (2020). Right-wing authoritarianism, left-wing authoritarianism, and pandemic-mitigation authoritarianism. *Personality and individual differences*, 167, 110251.
- Martin, J. L. (2001). The authoritarian personality, 50 years later: What questions are there for political psychology? *Political Psychology*, 22(1), 1-26.
- Maslow, A. H. (1943). The authoritarian character structure. *The Journal of Social Psychology, S. P.S. S. I. Bulletin*, 18, 401-411.
- Mayer, S. J., Berning, C. C., Johann, D. ve Lönnqvist, J. E. (2020). The two dimensions of narcissistic personality and support for the radical right: The role of right-wing authoritarianism, social dominance orientation and anti-immigrant sentiment. *European Journal of Personality*, 34(1), 60-76.
- Mavor, K. I., Macleod, C. J., Boal, M. J. ve Louis, W. R. (2009). Right-wing authoritarianism, fundamentalism and prejudice revisited: Removing suppression and statistical artefact. *Personality and Individual Differences*, 46(5-6), 592-597.
- McCourt, K., Bouchard Jr, T. J., Lykken, D. T., Tellegen, A. ve Keyes, M. (1999). Authoritarianism revisited: Genetic and environmental influences examined in twins reared apart and together. *Personality and Individual Differences*, 27(5), 985-1014.
- McLeod, S. A. (2017). *Theories of personality. Simply Psychology*. Retrieved September 23, 2009, <https://www.simplypsychology.org/personality-theories.html>.E.T.
- Oesterreich, D. (2005). Flight into security: A new approach and measure of the authoritarian personality. *Political Psychology*, 26(2), 275-298.
- Petrović, B. (2017). Contextual and attitudinal determinants of attitudes towards immigrants: Security implications. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 36(2), 7-21.
- Plous, S. (2003). The psychology of prejudice, stereotyping, and discrimination: An overview. S. Plous (Ed.), *Understanding prejudice and discrimination* içinde (pp. 3-48). McGraw-Hill.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stalworth, L.M. ve Malle, B.F. (1994). Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763.
- Roets, A. ve Van Hiel, A. (2011). Allport's prejudiced personality today: Need for closure as the motivated cognitive basis of prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 20(6), 349-354.

- Rokeach, M. (1954). The nature and meaning of dogmatism. *Psychological Review*, 61(3), 194-204.
- Russo, S. , Roccato, M. ve Mosso, C. (2019). Authoritarianism, societal threat, and preference for antidemocratic political systems. *TPM: Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 26(3), 419-429.
- Sachiyo M. S. ve Timothy R. L. (2006). Dogmatism updated: A scale revision and validation. *Communication Quarterly*, 54(3), 275-291.
- Seelman, K. L. ve Walls, N. E. (2010). Person–organization incongruence as a predictor of right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and heterosexism. *Journal of Social Work Education*, 46(1), 103-121.
- Sidanius, J., Pratto, F. ve Bobo, L. (1994). Social dominance orientation and the political psychology of gender: A case of invariance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 998-1011.
- Stellmacher, J. ve Petzel, T. (2005). Authoritarianism as a group phenomenon. *Political Psychology*, 26(2), 245-274.
- Stößel, K., Kämpfe, N. ve Riemann, R. (2006). The Jena twin registry and the Jena twin study of social attitudes (JeTSSA). *Twin Research and Human Genetics*, 9(6), 783-786.
- Whitley Jr, B. E. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 126.
- Wylie, L. ve Forest, J. (1992). Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism and prejudice. *Psychological reports*, 71(3), 1291-1298.
- Van Hiel, A., Cornelis, I., Roets, A. ve De Clercq, B. (2007). A comparison of various authoritarianism scales in Belgian Flanders. *European Journal of Personality*. 21(2), 149-168.

SOSYAL TEMAS KURAMI¹

Sami Çoksan

Yaklaşık iki aylık bir Atlas Okyanusu macerasının ardından, karaya ayak basmak için heyecanlanan kırklı yaşlarındaki kızıl saçlı İtalyan kaptan, tayfasına temiz su ve taze av hayvanı sunabilecek olmanın umudunu taşıyordu. Şu an Bahamalar dediğimiz takım adalarını keşfe başladıklarında kaptan ve tayfası, kendilerini dünya tarihini şekillendirecek en önemli olaylardan birinin ortasında buldu: Yeni dünya ile ilk temas! Bu temas, kaptan ve tayfası için bilinmeyen bir evrenin keşfinin ilk adımlarıydı. Temas ettikleri kişilerin dillerini bilmiyor, dahası zihinlerinde bu kişilerin kim ya da ne olduklarını konumlandıramıyorlardı. İtalyan kaptan, Kristof Kolomb, bu keşif için kendisini destekleyen Katolik kral ve kraliçesine yazdığı mektupta, kurduğu bu temasın kendisinde yarattığı şaşkınlığı anlatmak için şöyle demişti: Pek az kadın bir bitkinin yaprağını veya bu amaçla ürettikleri bir pamuk ağını kullanarak tek bir yerlerini örttüğü hâlde, kadınlar ve erkeklerin neredeyse tamamı, doğdukları hâldeki gibi çıplaklardı. Bu bilinmezliğin yarattığı öngörülmezlik, kaptan ve tayfasının, adanın yerli halkına karşı mesafelerini korumalarına yol açsa da birlikte geçen süre, iki grup arasındaki buzları yavaş yavaş eritmeye başladı (Deagan ve Cruxent, 2002).

Birbirleri hakkında bilgi sahibi olmayan veya birbirleri aleyhinde hatalı inanışları olan grupların birbirlerini tanımalarının, diğer bir deyişle temas kurmalarının,

---

¹ Bu bölümde *Sosyal Temas Kuramı* ismi ile Allport'tan (1954) günümüze kadar uzanan, Pettigrew'in (1998) Gruplar Arası Sosyal Temas Kuramı'nı ve günümüzde kullanılan hayali, dolaylı, parasosyal ve yayılmış sosyal temas uygulamalarını da içeren, sosyal temas paradigması üzerine inşa edilmiş kolektif bir kuramı işaret ediyorum.

katılımcılar için bu değişkenler arası ilişkide algılanan ayrımcılık ve iç grup özdeşimlerinin aracı bir rolü olduğu gözlenmiştir. Türk katılımcılar için hayali temasın Suriyeli mültecilere yönelik tutum ve davranışlar üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada (Bagci ve diğ., 2018c) ise çeşitli içerikteki hayali temas müdahalelerinin dezavantajlı gruplara yönelik olumlu duyguları ve davranış niyetlerini arttırdığı bulunmuştur. Hayali temasın farklı gruplar açısından incelendiği çalışmalar (ör., Küçükkömürler, 2013) bulursa da farklı tipteki dolaylı temas yöntemlerini kullanarak Türkiye örneklemini araştıran çalışmalara alan yazında daha nadir rastlanılmaktadır.

Sonuç

Belirli şartlar altında sağlanan gruplar arası temas, gruplar arası kaygı ve tehdit algısını düşürerek gruplar arası ilişkileri güçlendirmekte, tutumları olumlulaştırmaktadır. Hem doğrudan temas çalışmaları hem de dolaylı temas çalışmaları bu bulguyu çoğunlukla desteklemektedir. Alan yazında bu bulgu çeşitli örneklem ve bağlamlarda tekrarlınsa da nedensel çıkarımlar için hâlâ deneysel ve boylamsal desen kullanan araştırmalara ihtiyaç var gibi görünmektedir. Öte yandan temas çalışmalarına yönelik en dikkat çekici eleştiri, gruplar arası temasın, gruplar arası eşitsizliği azaltmaya yönelik davranışları azaltabileceğine işaret eden iddiadır. Günümüzde bu hipotez, farklı örneklerde sınanmaktadır. Bunların dışında Türkiye’de temas çalışmaları genellikle etnik gruplar arası ilişkilere odaklanmakta ve doğrudan temas ya da hayali temas yöntemlerini kullanmaktadır. Gelecek çalışmalar, alan yazındaki bulguların Türkiye örneklemindeki geçerliliğini sınamak ve betimlemek için farklı gruplarda yayılmış, temsili, parasosyal ya da elektronik temas yöntemlerini kullanarak güncel hipotezleri araştırabilir.

Kaynakça

- Aberson, C. L. (2015). Positive intergroup contact, negative intergroup contact, and threat as predictors of cognitive and affective dimensions of prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(6), 743–760. Doi: 10.1177/1368430214556699
- Akbaş, G. (2010). *Social identity and intergroup relations: The case of Alevis and Sunnis in Amasya*. Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Al Ramiah, A., Hewstone, M., Little, T. D. ve Lang, K. (2014). The influence of status on the relationship between intergroup contact, threat, and prejudice in the context of a nation-building intervention in Malaysia. *Journal of Conflict Resolution*, 58(7), 1202–1229. Doi: 10.1177/0022002713492634
- Allport, G. M. (1954). *The nature of prejudice*. The Beacon Press.

- Amir, Y. (1969). Contact hypothesis in ethnic relations. *Psychological Bulletin*, 71(5), 319–342. Doi:10.1037/h0027352
- Aronson, K. M., Stefanile, C., Matera, C., Nerini, A., Grisolaghi, J., Romani, G., Massai, F., Antonelli, P., Ferraresi, L. ve Brown, R. (2016). Telling tales in school: Extended contact interventions in the classroom. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(4), 229–241. Doi: 10.1111/jasp.12358
- Bagci, S. C., Piyale, Z. E. ve Ebcim, E. (2018b). Imagined contact in high conflict settings: The role of ethnic group identification and the perspective of minority group members. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(1), 3-14. Doi: 10.1111/jasp.12485
- Bagci, S. C., Piyale, Z. E., Bircek, N. I. ve Ebcim, E. (2018c). Think beyond contact: Reformulating imagined intergroup contact theory by adding friendship potential. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(7), 1034–1052. Doi: 10.1177/1368430217690237
- Bagci, S. C., Piyale, Z. E., Karaköse, S. ve Şen, E. (2018a). Collective victimhood beliefs among majority and minority groups: Links to ingroup and outgroup attitudes and attribution of responsibility for conflict. *International Journal of Intercultural Relations*, 66, 95–107. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2018.05.003
- Bagci, S. C., Stathi, S. ve Piyale, Z. E. (2019). When imagining intergroup contact mobilizes collective action: The perspective of disadvantaged and advantaged groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 32–43. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2018.12.003
- Bargh, J. A., Chen, M. ve Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 230–244. Doi: 10.1037/0022-3514.71.2.230
- Bastian, B., Lusher, D. ve Ata, A. (2012). Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(1), 100–107. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2011.02.005
- Becker, J. C., Wright, S. C., Lubensky, M. E. ve Zhou, S. (2013). Friend or ally: Whether cross-group contact undermines collective action depends on what advantaged group members say (or don't say). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(4), 442–455. Doi: 10.1177/0146167213477155
- Binder, J., Zagefka, H., Brown, R., Funke, F., Kessler, T., Mummendey, A., Maquil, A., Demoulin, S. ve Leyens, J.-P. (2009). Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three european countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(4), 843–856. Doi: 10.1037/a0013470
- Boccanfuso, E., White, F. A. ve Maunder, R. D. (2020). Reducing transgender stigma via an e-contact intervention. *Sex Roles*. Doi: 10.1007/s11199-020-01171-9
- Brambilla, M., Ravenna, M. ve Hewstone, M. (2012). Changing stereotype content through mental imagery: Imagining intergroup contact promotes stereotype change. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(3), 305-315. Doi: 10.1177/1368430211427574

- Brewer, M. B. ve Miller, N. (1984). Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on desegregation. N. Miller & M. B. Brewer (Eds), *Groups in contact: The psychology of desegregation* içinde (ss. 281-302). Academic Press.
- Brown, R. ve Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (Vol. 37, ss. 255-343). Elsevier Academic Press. Doi: 10.1016/S0065-2601(05)37005-5
- Brown, R. ve Paterson, J. (2016). Indirect contact and prejudice reduction: Limits and possibilities. *Current Opinion in Psychology*, 11, 20–24. Doi: 10.1016/j.copsyc.2016.03.005
- Brown, R., Vivian, J. ve Hewstone, M. (1999). Changing attitudes through intergroup contact: The effects of group membership salience. *European Journal of Social Psychology*, 29(5-6), 741–764. Doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(199908/09)29:5/6<741:AID-EJSP972>3.0.CO;2-8
- Cagle, L. T. (1973). Interracial housing: a reassessment of the equal-status contact hypothesis. *Sociology and Social Research*, 57(3), 342-55.
- Cakal, H., Hewstone, M., Güler, M. ve Heath, A. (2016). Predicting support for collective action in the conflict between Turks and Kurds: Perceived threats as a mediator of intergroup contact and social identity. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(6), 732–752. Doi: 10.1177/1368430216641303
- Cakal, H., Hewstone, M., Schwär, G. ve Heath, A. (2011). An investigation of the social identity model of collective action and the ‘sedative’ effect of intergroup contact among Black and White students in South Africa. *British Journal of Social Psychology*, 50(4), 606–627. Doi: 10.1111/j.2044-8309.2011.02075.x
- Cameron, L., Rutland, A., Hossain, R. ve Petley, R. (2011). When and why does extended contact work? The role of high quality direct contact and group norms in the development of positive ethnic intergroup attitudes amongst children. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 193–206. Doi: 10.1177/1368430210390535
- Castelli, L., De Dea, C. ve Nesdale, D. (2008). Learning social attitudes: Children’s sensitivity to the nonverbal behaviors of adult models during interracial interactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(11), 1504–1513. Doi: 10.1177/0146167208322769
- Cehajic, S. , Brown, R. ve Castano, E. (2008). Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29(3), 351–367. Doi: 10.1111/j.1467-9221.2008.00634.x
- Cocco, V. M., Bisagno, E., Di Bernardo, G. A., Cadamuro, A., Riboldi, S. D., Crapolicchio, E., Trifiletti, E., Stathi, S. ve Vezzali, L. (2020). Comparing story reading and video watching as two distinct forms of vicarious contact: An experimental intervention among elementary school children. *British Journal of Social Psychology*. Doi: 10.1111/bjso.12404

- Crisp, R. J. ve Turner, R. N. (2009). Can imagined interactions produce positive perceptions?: Reducing prejudice through simulated social contact. *American Psychologist*, 64(4), 231–240. Doi: 10.1037/a0014718
- Crisp, R. J., ve Turner, R. N. (2012). The imagined contact hypothesis. *Advances in Experimental Social Psychology*, 46, 125-182. Doi: 10.1016/B978-0-12-394281-4.00003-9
- Curşeu, P. L., Stoop, R. ve Schalk, R. (2007). Prejudice toward immigrant workers among Dutch employees: Integrated threat theory revisited. *European Journal of Social Psychology*, 37(1), 125-140. Doi: 10.1002/ejsp.331
- De Tezanos-Pinto, P., Bratt, C. ve Brown, R. (2010). What will the others think? In-group norms as a mediator of the effects of intergroup contact. *British Journal of Social Psychology*, 49(3), 507–523. Doi: 10.1348/014466609X471020
- Deagan, K. ve Crucent, J. M. (2008). *Columbus's Outpost among the Tainos: Spain and America at La Isabela, 1493-1498*. Yale University Press.
- Desforges, D. M., Lord, C. G., Ramsey, S. L., Mason, J. A., Van Leeuwen, M. D., West, S. C. ve Lepper, M. R. (1991). Effects of structured cooperative contact on changing negative attitudes toward stigmatized social groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 531–544. Doi:10.1037/0022-3514.60.4.531
- Di Bernardo, G. A., Vezzali, L., Stathi, S. , McKeown Jones, S. , Cocco, V. M., Saguy, T. ve Dixon, J. (2019). Fostering social change among advantaged and disadvantaged group members: Integrating intergroup contact and social identity perspectives on collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*. Doi: 10.1177/1368430219889134
- Dixon, J., Durrheim, K. ve Tredoux, C. (2005). Beyond the optimal contact strategy: A reality check for the contact hypothesis. *American Psychologist*, 60(7), 697-711. Doi: 10.1037/0003-066X.60.7.697
- Dixon, J., Durrheim, K. ve Tredoux, C. (2007). Intergroup contact and attitudes toward the principle and practice of racial equality. *Psychological Science*, 18(10), 867–872. Doi: 10.1111/j.1467-9280.2007.01993.x
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. ve Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of “we”: Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 3–20. Doi: 10.1177/1088868308326751
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Niemann, Y. F. ve Snider, K. (2001). Racial, ethnic, and cultural differences in responding to distinctiveness and discrimination on campus: Stigma and common group identity. *Journal of Social Issues*, 57(1), 167–188. Doi: 10.1111/0022-4537.00207
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., ve Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present, and the future. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 5–20. Doi: 10.1177/1368430203006001009

- Dovidio, J. F., Eller, A. ve Hewstone, M. (2011) Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of in direct contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 14(2), 147–160. Doi: 10.1177/ 1368430210390555
- Durmaz, A. (2015). *Alevi ve Sünnilerde sosyal kimlik ve ön yargı (Malatya örneği)*. Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi.
- Eller, A., Abrams, D. ve Gomez, A. (2012). When the direct route is blocked: The extended contact pathway to improving intergroup relations. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(5), 637–646. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2012.03.005
- Emerson, M. O., Kimbro, R. T. ve Yancey, G. (2002). Contact theory extended: The effects of prior racial contact on current social ties. *Social Science Quarterly*, 83(3), 745–761. Doi: 10.1111/1540-6237.00112
- Falvo, R., Capozza, D., Hichy, Z. ve Di Sipio, A. (2014). Imagined contact favors humanization of individuals with intellectual disabilities: A two-wave study. *Life Span and Disability*, 17(1), 39–57.
- Forbes, H. D. (2004). Ethnic conflict and the contact hypothesis. Y.-T. Lee, C. McCauley, F. Moghaddam, & S. Worchel (Eds.), *Psychological dimensions to war and peace: The psychology of ethnic and cultural conflict* içinde (ss. 69–88). Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- Gaertner, S. L. ve Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Psychology Press.
- Gaertner, S. L., Mann, J. A., Dovidio, J. F., Murrell, A. J. ve Pomare, M. (1990). How does cooperation reduce intergroup bias? *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(4), 692–704. Doi: 10.1037/0022-3514.59.4.692
- Giacobbe, M. R., Stukas, A. A. ve Farhall, J. (2013). The effects of imagined versus actual contact with a person with a diagnosis of schizophrenia. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(3), 265-271. Doi: 10.1080/01973533.2013.785403
- Glasford, D. E. ve Dovidio, J. F. (2011). E pluribus unum: Dual identity and minority group members' motivation to engage in contact, as well as social change. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(5), 1021–1024. Doi: 10.1016/j.jesp.2011.03.021
- Gómez, Á. ve Huici, C. (2008). Vicarious intergroup contact and role of authorities in prejudice reduction. *The Spanish Journal of Psychology*, 11(1), 103–114. Doi: 10.1017/S1138741600004169
- Gómez, Á., Tropp, L. R., Vázquez, A., Voci, A. ve Hewstone, M. (2018). Depersonalized extended contact and injunctive norms about cross-group friendship impact intergroup orientations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, 356-370. Doi: 10.1016/j.jesp.2018.02.010
- Graf, S. , Paolini, S. ve Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 536–547. Doi:10.1002/ejsp.2052

- Güler, M. (2013). *Gruplar arası temas, kaygı ve yanlışlığın sosyal mesafeye etkisi: Türk ve kürt kökenli gruplar üzerine bir çalışma*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Harwood, J., Paolini, S. , Joyce, N., Rubin, M. ve Arroyo, A. (2011). Secondary transfer effects from imagined contact: Group similarity affects the generalization gradient. *British Journal of Social Psychology*, 50(1), 180-189. Doi: 10.1348/014466610X524263
- Hässler, T., Ullrich, J., Bernardino, M., Shnabel, N., Van Laar, C., Valdenegro, D., Sebben, S. , Tropp, L., Visintin, E. P., Gonzalez, R., Ditlmann R. K., Abrams, D., Selvanathan, H. P., Brankovic, M., Wright, S. , von Zimmermann, J., Pasek, M., Aydin, A. L., Zvezel, I., ... ve Ditlmann, R. K. (2020). A large-scale test of the link between intergroup contact and support for social change. *Nature Human Behaviour*, 4(4), 380-386. Doi: 1038/s41562-019-0815-z
- Hewstone, M. ve Greenland, K. (2000). Intergroup conflict. *International Journal of Psychology*, 35(2), 136–144. Doi:10.1080/002075900399439
- Hewstone, M. R. C. ve Brown, R. J. (1986). Contact is not enough: An intergroup perspective on the contact hypothesis. M. R. C. Hewstone & R. J. Brown (Eds.), *Contact and conflict in intergroup encounters* içinde (ss. 1–44). Blackwell.
- Hodson, G. ve Hewstone, M. (2013). *Advances in intergroup contact*. Psychology Press.
- Hoffarth, M. R. ve Hodson, G. (2016). Who needs imagined contact? Replication attempts examining previous contact as a potential moderator. *Social Psychology*, 47(2), 118–124. Doi: 10.1027/1864-9335/a000258
- Huang, F., Shi, K., Zhou, M., Stathi, S. ve Vezzali, L. (2020). Can interethnic contact between majority (Han) and minority (Uyghur) people in China influence sense of Chinese national Community? The role of positive and negative direct, extended and vicarious intergroup contact. *International Journal of Intercultural Relations*, 77, 125-139. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2020.05.008
- Husnu, S. , Mertan, B. ve Rustemli, A. (2008). IUPsyS presidential address, invited address, invited symposium, symposium, paper session, poster session. *International Journal of Psychology*, 43(3-4), 1-167. Doi: 10.1080/00207594.2008.10108483
- Ioannou, M. (2019). The week after: Do the effects of imagined contact last over time? *Journal of Applied Social Psychology*, 49(7), 459–470. Doi: 10.1111/jasp.12597
- Islam, M. R. ve Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 700–710. Doi: 10.1177/0146167293196005
- Jasinskaja-Lahti, I., Vezzali, L., Ranta, M., Pacilli, M. G., Giacomantonio, M. ve Pagliaro, S. (2020). Conditional secondary transfer effect: The moderating role of moral credentials and prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations*. Doi: 10.1177/1368430220940401

- Kenworthy, J. B., Voci, A., Ramiah, A. A., Tausch, N., Hughes, J. ve Hewstone, M. (2016). Building trust in a postconflict society: An integrative model of cross-group friendship and intergroup emotions. *Journal of Conflict Resolution*, 60(6), 1041–1070. Doi: 10.1177/0022002714564427
- Küçükkömürler, S. (2013). *Reducing prejudice through imagined social contact*. Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Manevska, K. (2014). *Beyond the ethnic divide*. Doktora tezi, Erasmus University Rotterdam.
- Manevska, K., Achterberg, P. ve Houtman, D. (2018). Why there is less supportive evidence for contact theory than they say there is: A quantitative cultural-sociological critique. *American Journal of Cultural Sociology*, 6(2), 296-321. Doi: 10.1057/s41290-017-0028-8
- Maunder, R.D., White, F.A. ve Verrelli, S. (2019). Modern avenues for intergroup contact: Using E-contact and intergroup emotions to reduce stigma and social distancing against people with schizophrenia. *Group Processes and Intergroup Relations*, 22(7), 947–963. Doi: 10.1177/1368430218794873
- Mazziotta, A., Mummendey, A. ve Wright, S. C. (2011). Vicarious intergroup contact effects: Applying social-cognitive theory to intergroup contact research. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 255–274. Doi: 10.1177/1368430210390533
- McKeown, S. ve Dixon, J. (2017). The “contact hypothesis”: Critical reflections and future directions. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(1), e12295. Doi: 10.1111/spc3.12295
- Meleady, R. ve Seger, C. R. (2017). Imagined contact encourages prosocial behavior towards outgroup members. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(4), 447–464. Doi: 10.1177/1368430215612225
- Miles, E. ve Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(1), 3–26. Doi: 10.1177/1368430213510573
- Miller, N. (2002). Personalization and the promise of contact theory. *Journal of Social Issues*, 58(2), 387-410. Doi: 10.1111/1540-4560.00267
- Moghaddam, F. M. ve Solliday, E. A. (1991). “Balan ced Multiculturalism” and the challenge of peaceful coexistence in pluralistic societies. *Psychology and Developing Societies*, 3(1), 51-72. Doi: 10.1177/097133369100300104
- Munniksma, A., Stark, T. H., Verkuyten, M., Flache, A. ve Veenstra, R. (2013). Extended intergroup friendships within social settings: The moderating role of initial outgroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(6), 752–770. Doi: 10.1177/1368430213486207
- Mutz, D. C. ve Goldman, S. K. (2010) Mass media. J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (Eds.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* içinde (ss. 241–258). Sage.

- Ortiz, M. ve Harwood, J. (2007). A social cognitive theory approach to the effects of mediated intergroup contact on intergroup attitudes. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 51(4), 615–631. Doi: 10.1080/08838150701626487
- Padır, M. A. (2019). *Examining xenophobia in Syrian refugees context: The roles of perceived threats and social contact*. Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Parker, J. H. (1968). The interaction of Negroes and Whites in an integrated church setting. *Social Forces*, 46(3), 359–366. Doi: 10.2307/2574883
- Patchen, M. (1982). *Black-White contact in schools: Its social and academic effects*. Purdue University Press.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173–185. Doi: 10.1177/0146167297232006
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85. Doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, 40(2), 55–65. Doi: 10.1027/1864-9335.40.2.55
- Pettigrew, T. F. ve Troop, L. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* içinde (ss. 93–114). Lawrence Erlbaum.
- Pettigrew, T. F. ve Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. Doi: 10.1037/0022-3514.90.5.751
- Pettigrew, T. F. ve Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922–934. Doi: 10.1002/ejsp.504
- Pettigrew, T. F. ve Tropp, L. R. (2011). *When groups meet: The dynamics of intergroup contact*. Psychology Press.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U. ve Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 271–280. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2011.03.001
- Reicher, S. (2007). Rethinking the paradigm of prejudice. *South African Journal of Psychology*, 37(4), 820–834. Doi: 10.1177/008124630703700410
- Reimer, N. K., Becker, J. C., Benz, A., Christ, O., Dhont, K., Klocke, U., Neji, S., Rychlowska, M., Schmid, K. ve Hewstone, M. (2017). Intergroup contact and social change: Implications of negative and positive contact for collective action in advantaged and disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(1), 121–136. Doi: 10.1177/0146167216676478

- Rozin, P. ve Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review*, 5(4), 296–320. Doi: 10.1207/S15327957PSPR0504_2
- Saguy, T. (2008). *The irony of harmony: A group position perspective on intergroup contact*. Doktora tezi, University of Connecticut.
- Saguy, T. (2018). Downside of intergroup harmony? When reconciliation Might Backfire and what to do. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 5(1), 75-81. Doi: 10.1177/2372732217747085
- Saguy, T. ve Chernyak-Hai, L. (2012). Intergroup contact can undermine disadvantaged group members' attributions to discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 714–720. Doi: 10.1016/j.jesp.2012.01.003
- Saguy, T., Dovidio, J. F. ve Pratto, F. (2008). Beyond contact: Intergroup contact in the context of power relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(3), 432-445. Doi: 10.1177/0146167207311200
- Saguy, T., Shchori-Eyal, N., Hasan-Aslih, S. , Sobol, D. ve Dovidio, J. F. (2016). The irony of harmony: Past and new developments. L. Vezzali & S. Stathi (Eds.), *Intergroup contact theory: Recent developments and future directions* içinde (ss. 61-79). Routledge.
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F. ve Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20(1), 114–121. Doi: 10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x
- Sakalli, N. ve Ugurlu, O. (2003). The effects of social contact with a lesbian person on the attitude change toward homosexuality in turkey. *Journal of Homosexuality*, 44(1), 111–119. Doi: 10.1300/j082v44n01_06
- Sakallı-Uğurlu, N., Uğurlu, O. ve Eryılmaz, D. (2019). The relationships among attitudes toward gay men and lesbians, system justification, social contact, political orientation and gender. *Nesne*, 7(14), 19-33. Doi: 10.7816/nesne-07-14-02
- Schiappa, E., Gregg, P. B. ve Hewes, D. E. (2005). The parasocial contact hypothesis. *Communication Monographs*, 72, 92–115. Doi: 10.1080/0363775052000342544
- Schmid, K., Ramiah, A. A. ve Hewstone, M. (2014). Neighborhood ethnic diversity and trust: The role of intergroup contact and perceived threat. *Psychological Science*, 25(3), 665–674. Doi: 10.1177/0956797613508956
- Schofield, J. W. (1979). The impact of positively structured contact on intergroup behavior: Does it last under adverse conditions? *Social Psychology Quarterly*, 42(3), 280–284. Doi: 10.2307/3033772
- Schofield, J. W. ve Sagar, H. A. (1979). The social context of learning in an interracial school. R. C. Rist (Ed.), *Desegregated schools: Appraisals of an American experiment* içinde (ss. 155–199). Academic Press.
- Şen, E. (2014). *Etnik gruplarda sosyal kimlik ve algılanan ayrımcılık: Türk ve Kürt etnik grupları üzerine bir çalışma*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.

- Serbes, F. (2017). *LGBT bireylerle sosyal temas biçimleri, otoriterlik, sosyal baskınlık yönelimi, ilişkisel benlik ve sistemi meşrulaştırmanın homofobiyle ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. ve Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The robbers cave experiment*. Institute of Group Relations, The University of Oklahoma.
- Shook, N. J. ve Fazio, R. H. (2008). Interracial roommate relationships: An experimental field test of the contact hypothesis. *Psychological Science*, 19(7), 717–723. Doi: 10.1111/j.1467-9280.2008.02147.x
- Shook, N. J., Hopkins, P. D. ve Koech, J. M. (2016). The effect of intergroup contact on secondary group attitudes and social dominance orientation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(3), 328–342. Doi: 10.1177/1368430215572266
- Sirin, C. V., Valentino, N. A. ve Villalobos, J. D. (2017). The social causes and political consequences of group empathy. *Political Psychology*, 38(3), 427-448. Doi: 10.1111/pops.12352
- Stark, T. H. (2020). Indirect contact in social networks: Challenging common interpretations of the extended contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(3), 441-461. Doi: 10.1177/1368430219846337
- Stathi, S. , Cameron, L., Hartley, B. ve Bradford, S. (2014). Imagined contact as a prejudice-reduction intervention in schools: The underlying role of similarity and attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(8), 536–546. Doi: 10.1111/jasp.12245
- Stathi, S. ve Crisp, R. J. (2008). Imagining intergroup contact promotes projection to outgroups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(4), 943–957. Doi: 10.1016/j.jesp.2008.02.003
- Stathi, S. , Crisp, R. J. ve Hogg, M. A. (2011). Imagining intergroup contact enables member-to-group generalization. *Group dynamics: Theory, research, and practice*, 15(3), 275–284. Doi: 10.1037/a0023752
- Stathi, S. , Guerra, R., Di Bernardo, G. A. ve Vezzali, L. (2019). Spontaneous imagined intergroup contact and intergroup relations: Quality matters. *European Journal of Social Psychology*. Doi: 10.1002/ejsp.2600
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41(3), 157–175. Doi: 10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Swart, H., Hewstone, M., Christ, O. ve Voci, A. (2011). Affective mediators of intergroup contact: A three-wave longitudinal study in South Africa. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1221–1238. Doi: 10.1037/a0024450
- Tausch, N., Hewstone, M. ve Roy, R. (2009). The relationships between contact, status and prejudice: An integrated threat theory analysis of Hindu–Muslim relations in India. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19(2), 83-94. Doi: 10.1002/casp.984

- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R., Cairns, E. ve Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(2), 282–302. Doi: 10.1037/a0018553
- Techakesari, P., Barlow, F. K., Hornsey, M. J., Sung, B., Thai, M. ve Chak, J. L. Y. (2015). An investigation of positive and negative contact as predictors of intergroup attitudes in the United States, Hong Kong, and Thailand. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(3), 454–468. Doi: 10.1177/0022022115570313
- Tropp, L. R., Uluğ, Ö. M. ve Uysal, M. S. (2020). How intergroup contact and communication about group differences predict collective action intentions among advantaged groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 7-16. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2020.10.012
- Turner, R. N. ve Crisp, R. J. (2010). Imagining intergroup contact reduces implicit prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 49(1), 129–142. Doi: 10.1348/014466609X419901
- Turner, R. N., Crisp, R. J. ve Lambert, E. (2007b). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(4), 427–441. Doi: 10.1177/1368430207081533
- Turner, R. N., Hewstone, M. ve Voci, A. (2007a). Reducing explicit and implicit outgroup prejudice via direct and extended contact: The mediating role of self-disclosure and intergroup anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 369–388. Doi: 10.1037/0022-3514.93.3.369
- Turner, R. N., Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. ve Cairns, E. (2013). Contact between Catholic and Protestant schoolchildren in Northern Ireland. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(Suppl 2), E216–E228. Doi: 10.1111/jasp.12018
- Turoy-Smith, K. M., Kane, R. ve Pedersen, A. (2013). The willingness of a society to act on behalf of Indigenous Australians and refugees: The role of contact, intergroup anxiety, prejudice, and support for legislative change. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(Suppl 2), E179–E195. Doi: 10.1111/jasp.12017
- Van Laar, C., Levin, S. , Sinclair, S. ve Sidanius, J. (2005). The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(4), 329-345. Doi: 10.1016/j.jesp.2004.08.002
- Vezzali, L. ve Stathi, S. (2017a). *Intergroup contact theory: Recent developments and future directions*. Psychology Press.
- Vezzali, L. ve Stathi, S. (2017b). The extended contact hypothesis: State of the art and future developments. L. Vezzali & S. Stathi (Eds.), *Intergroup contact theory: Recent developments and future directions* içinde (ss. 114–130). Psychology Press.
- Vezzali, L., Birtel, M. D., Di Bernardo, G. A., Stathi, S. , Crisp, R. J. ve Cadamuro, A. (2020b) Don't hurt my outgroup friend: Imagined contact promotes intentions to counteract bullying. *Group Processes and Intergroup Relations*, 23(5), 643–663. Doi: 10.1177/1368430219852404

- Vezzali, L., Capozza, D., Stathi, S. ve Giovannini, D. (2012). Increasing outgroup trust, reducing inhumanization, and enhancing future contact intentions via imagined intergroup contact. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 437-440. Doi: 10.1016/j.jesp.2011.09.008
- Vezzali, L., Crisp, R. J., Stathi, S. ve Giovannini, D. (2013). The affective consequences of imagined contact: A review and some suggestions for future research. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 20(4), 343-363.
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Birtel, M. D., Stathi, S. ve Brambilla, M. (2020a). Outgroup morality perceptions mediate secondary transfer effects from direct and extended contact: Evidence from majority and minority group members. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(7), 1066-1084. Doi: 10.1177/1368430219879223
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Stathi, S. , Visintin, E. P. ve Hewstone, M. (2019). Using intercultural videos of direct contact to implement vicarious contact: A school-based intervention that improves intergroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(7), 1059-1076. Doi: 10.1177/1368430218809885
- Vezzali, L. ve Giovannini, D. (2011). Intergroup contact and reduction of explicit and implicit prejudice toward immigrants: A study with Italian businessmen owning small and medium enterprises. *Quality & Quantity: International Journal of Methodology*, 45(1), 213-222. Doi: 10.1007/s11135-010-9366-0
- Vezzali, L., Stathi, S. , Crisp, R. J. ve Capozza, D. (2015a). Comparing direct and imagined intergroup contact among children: Effects on outgroup stereotypes and helping intentions. *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 46-53. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2015.06.009
- Vezzali, L., Stathi, S. , Giovannini, D., Capozza, D. ve Trifiletti, E. (2015b). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(2), 105-121. Doi: 10.1111/jasp.12279
- Visintin, E. P., Voci, A., Pagotto, L. ve Hewstone, M. (2017). Direct, extended, and mass-mediated contact with immigrants in Italy: Their associations with emotions, prejudice, and humanity perceptions. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(4), 175-194. Doi: 10.1111/jasp.12423
- Walker, I. ve Crogan, M. (1998). Academic performance, prejudice, and the jigsaw classroom: New pieces to the puzzle. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 8(6), 381-393. Doi: 10.1002/(SICI)1099-1298(199811/12)8:6<381::AID-CASP457>3.0.CO;2-6
- Wall, K. N. (2018). *Combatting anti-indigenous prejudice through imagined contact: A mixed-methods investigation*. Doktora tezi, University of Saskatchewan.
- Wang, C., Huang, F. ve Vezzali, L. (2019). A test of positive and negative extended intergroup contact in a Chinese minority with perceived group norms and intergroup anxiety as mediators: Corrigendum. *Journal of Applied Social Psychology*, 49(10), 668. Doi: 10.1111/jasp.12621

- Wang, D., Johnston, A. I. ve Wang, B. (2020). The effect of imagined social contact on Chinese students' perceptions of Japanese people. *Journal of Conflict Resolution*, 65(1), 223-251. Doi: 10.1177/0022002720942824
- West, K. ve Turner, R. (2014). Using extended contact to improve physiological responses and behavior toward people with schizophrenia. *Journal of Experimental Social Psychology*, 50, 57-64. Doi: 10.1016/j.jesp.2013.06.009
- White, F. A. ve Abu-Rayya, H. M. (2012). A dual identity-electronic contact (DIEC) experiment promoting short- and long-term intergroup harmony. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 597-608. Doi: 10.1016/j.jesp.2012.01.007
- White, F. A., Harvey, L. ve Abu-Rayya, H. M. (2015) Improving intergroup relations in the Internet age: A critical review. *Review of General Psychology*, 19(2), 129-139. Doi: 10.1037/gpr0000036
- White, F. A., Maunder, R. D. ve Verrelli, S. (2020) Text-based E-contact: Harnessing cooperative Internet interactions to bridge the social and psychological divide. *European Review of Social Psychology*, 31(1), 76-119. Doi: 10.1080/10463283.2020.1753459
- White, F.A., Verrelli, S. , Maunder, R.D. ve Kervinen, A. (2019) Using electronic contact to reduce homonegative attitudes, emotions, and behavioral intentions among heterosexual women and men: A contemporary extension of the contact hypothesis. *The Journal of Sex Research*, 56(9), 1179-1191. Doi: 10.1080/00224499.2018. 1491943
- Wojcieszak, M. ve Azrout, R. (2016). I saw you in the news: Mediated and direct intergroup contact improve outgroup attitudes. *Journal of Communication*, 66(6), 1032-1060. Doi: 10.1111/jcom.12266
- Wölfer, R., Jaspers, E., Blaylock, D., Wigoder, C., Hughes, J. ve Hewstone, M. (2017). Studying positive and negative direct and extended contact: Complementing self-reports with social network analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(11), 1566-1581. Doi: 10.1177/0146167217719732
- Wölfer, R., Schmid, K., Hewstone, M. ve van Zalk, M. (2016). Developmental dynamics of intergroup contact and intergroup attitudes: Long-term effects in adolescence and early adulthood. *Child Development*, 87(5), 1466-1478. Doi: 10.1111/cdev.12598
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T. ve Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90. Doi: 10.1037/0022-3514.73.1.73
- Wright, S. C. ve Lubensky, M. E. (2009). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. S. Demoulin, J. P. Leyens, & J. F. Dovidio (Eds.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* içinde (ss. 291-310). Psychology Press
- Yanbolloğlu, Ö. (2018). *Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplar arası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplar arası tehdit ve gruplar arası kaygının rolü*. Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

- Yürek, N. (2014). *Encounters and perceptions: A descriptive study on the local and Kurdish residents of Lüleburgaz*. Yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi.
- Zhou, S. , Page-Gould, E., Aron, A., Moyer, A. ve Hewstone, M. (2019). The extended contact hypothesis: A meta-analysis on 20 years of research. *Personality and Social Psychology Review*, 23(2), 132–160. Doi: 10.1177/1088868318762647
- Zingora, T., Vezzali, L. ve Graf, S. (2020). Stereotypes in the face of reality: Intergroup contact inconsistent with group stereotypes changes attitudes more than stereotype-consistent contact. *Group Processes & Intergroup Relations*. Doi: 10.1177/1368430220946816

SOSYAL KARŞILAŞTIRMA KURAMI

Ezgi Kaşdarma

Kendimiz hakkında bilgi edinmek amacıyla gündelik hayatın pek çok alanında diğerleriyle kıyaslamalarda bulunabilmekteyiz. Kimlerle (arkadaşlar, tanıdıklar, ünlüler gibi) ve hangi konularda kıyaslamalarda bulunulacağı çeşitlilik arz etmektedir. Yetenek ve görüşler (Festinger, 1954); fiziksel görünüm, sosyal ilişkiler, hayat tarzı (Locke ve Nekich, 2000; Wheeler ve Miyake, 1992) gibi pek çok alanda diğerleriyle kıyaslamalarda bulunmak mümkündür. Sosyal karşılaştırma alanındaki ilk kuramsal çalışmalar, Festinger (1954) tarafından başlatılmıştır. Festinger'e göre tüm bireyler, görüşlerinin ne ölçüde doğru olduğu ve bir konuda ne kadar yetenekli oldukları hakkında kendilerini doğru bir biçimde değerlendirme motivasyonuna sahiptir. Diğer bir ifade ile bireyler kendileri hakkındaki şu iki sorunun yanıtına dair doğru bir değerlendirmede bulunmak isterler: “Düşüncelerimde ne kadar haklıyım?” ve “Ne kadar yetenekliyim?” Ne kadar yetenekli olduğunun ya da görüşlerin ne kadar doğru olduğunun düzeyini saptamada nesnel standartlara ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, bir sınavdan 90 almak senin o sınavda başarılı olduğunun göstergesidir ya da bir konu hakkında diğer kişilerin seninle aynı görüşe sahip olması, görüşünde haklı olduğunu doğrulamaktadır. Ancak bu türden nesnel bir standardın olmadığı durumlarda bireyler sosyal karşılaştırmalar yoluyla kendilerini değerlendirirler.

Festinger (1954) geliştirdiği klasik Sosyal Karşılaştırma Kuramında (*Social Comparison Theory*), bir sosyal karşılaştırma hedefinin bireylerce nasıl seçildiğini tanımlamıştır. Bireylerin yeteneklerini karşılaştıracak kişileri seçerken göz önünde bulundurdıkları kriterler ile görüşlerinin doğruluğunu denetlemek üzere karşılaştırma yapacakları kişileri seçerken kullandıkları kriterler birbirinden

Kaynakça

- Allan, S. ve Gilbert, P. (1995). A social comparison scale: Psychometric properties and relationship to psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 19(3), 293-299.
- Batıgün, P. A. D., Şahin, P. N. H. ve Demirel, P. E. K. (2011). Bedensel hastalıkları olan bireylerde stres, kendilik algısı, kişiler arası tarz ve öfke ilişkisi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(4), 1-10.
- Bayrak, R., Güler, M. ve Şahin, N. H. (2018). The mediating role of self-concept and coping strategies on the relationship between attachment styles and perceived stress. *Europe's Journal of Psychology*, 14(4), 897.
- Biernat, M. (2005). *Standards and expectancies: Contrast and assimilation in judgments of self and others*. Psychology Press.
- Bogart, L. M., Benotsch, E. G. ve Pavlovic, J. D. P. (2004). Feeling superior but threatened: The relation of narcissism to social comparison. *Basic and Applied Social Psychology*, 26(1), 35-44.
- Brenninkmeyer, V., Van Yperen, N. W. ve Buunk, B. P. (2001). Burnout and depression are not identical twins: is decline of superiority a distinguishing feature? *Personality and Individual Differences*, 30(5), 873-880.
- Buunk, B. P., Collins, R. L., Taylor, S. E., Van Yperen, N. W. ve Dakof, G. A. (1990). The affective consequences of social comparison: either direction has its ups and downs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1238.
- Buunk, B. P., Van der Zee, K. ve Van Yperen, N. W. (2001a). Neuroticism and social comparison orientation as moderators of affective responses to social comparison at work. *Journal of Personality*, 69(5), 745-762.
- Buunk, B. P. ve Ybema, J. F. (1997). Social comparisons and occupational stress: The identification-contrast model. B. P. Buunk & F. X. Gibbons (Eds.), *Health, coping, and well-being: Perspectives from social comparison theory* içinde (ss. 359-388). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Buunk, B. P., Ybema, J. F., Gibbons, F. X. ve Ipenburg, M. (2001b). The affective consequences of social comparison as related to professional burnout and social comparison orientation. *European Journal of Social Psychology*, 31(4), 337-351.
- Buunk, B. P., Zurriaga, R., Peiró, J. M., Nauta, A. ve Gosalvez, I. (2005). Social comparisons at work as related to a cooperative social climate and to individual differences in social comparison orientation. *Applied Psychology*, 54(1), 61-80.
- Büyükmumcu, S. ve Ceyhan, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde işlevsel olmayan tutumlar, algılanan ebeveyn tutumları ve sosyal karşılaştırma yönelimlerinin beden imgesini yordayıcılığı. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 4(7), 19-35.
- Civitci, N. (2010). Social comparison and shyness in adolescents. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 38, 90-107.

- Civitci, N. ve Civitci, A. (2015). Social comparison orientation, hardiness and life satisfaction in undergraduate students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 205, 516-523.
- Collins, R. L. (1996). For better or worse: The impact of upward social comparison on self-evaluations. *Psychological Bulletin*, 119(1), 51-69.
- Dagnan, D. ve Sandhu, S. (1999). Social comparison, self-esteem and depression in people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 43(5), 372-379.
- Erdoğan, A., Kesici, Ş. ve Şahin, İ. (2011). Prediction of high school students' mathematics anxiety by their achievement motivation and social comparison. *Elementary Education Online*, 10(2)- 646-652.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Frieswijk, N., Buunk, B. P., Steverink, N. ve Slaets, J. P. (2004). The effect of social comparison information on the life satisfaction of frail older persons. *Psychology and aging*, 19(1), 183-190.
- Gerard, H. B. (1963). Emotional uncertainty and social comparison. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 568-573.
- Gibbons, F. X. ve Buunk, B. P. (1999). Individual differences in social comparison: development of a scale of social comparison orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(1), 129.
- Hakmiller, K. L. (1966). Threat as a determinant of downward comparison. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1, 32-39.
- Jones, D. C. (2001). Social comparison and body image: Attractiveness comparisons to models and peers among adolescent girls and boys. *Sex Roles*, 45(9-10), 645-664.
- Kulik, J. A. ve Mahler, H. I. (2000). Social comparison, affiliation, and emotional contagion under threat. J. Suls & L. Wheeler (Eds.), *Handbook of social comparison: Theory and research* içinde (ss. 295-322). Plenum Publisher.
- Locke, K. D. ve Nekich, J. C. (2000). Agency and communion in naturalistic social comparison. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(7), 864-874.
- Lockwood, P. ve Kunda, Z. (1997). Superstars and me: Predicting the impact of role models on the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 91.
- Luszczynska, A., Gibbons, F. X., Piko, B. F. ve Tekozel, M. (2004). Self-regulatory cognitions, social comparison, and perceived peers' behaviors as predictors of nutrition and physical activity: A comparison among adolescents in Hungary, Poland, Turkey, and USA. *Psychology & Health*, 19(5), 577-593.
- MacMahon, P. ve Jahoda, A. (2008). Social comparison and depression: People with mild and moderate intellectual disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 113(4), 307-318.

- Myers, T. A. ve Crowther, J. H. (2009). Social comparison as a predictor of body dissatisfaction: A meta-analytic review. *Journal of Abnormal Psychology, 118*(4), 683.
- Odacı, H. ve Çelik, Ç. B. (2017). Kendilik algısı ve saldırganlık arasındaki ilişki: yalnızlığın aracı rolü. *Journal of Mood Disorders, 7*(4), 219-25.
- Oktay, B. ve Batıgün, A. D. (2014). Aleksitimi: Bağlanma, benlik algısı, kişiler arası ilişki tarzları ve öfke. *Türk Psikoloji Yazıları, 17*(33), 31-40.
- Özdemir, A. ve Koçoğlu, G. (2015). Self-concept and social comparison and their relation with smoking and alcohol consumption in adolescents. *International Journal of Adolescent Medicine and Health, 29*(4), 1-7.
- Piko, B. F., Luszczynska, A., Gibbons, F. X. ve Teközel, M. (2005). A culture-based study of personal and social influences of adolescent smoking. *The European Journal of Public Health, 15*(4), 393-398.
- Scheier, M. F. ve Carver, C. S. (1983). Self-directed attention and the comparison of self with standards. *Journal of Experimental Social Psychology, 19*(3), 205-222.
- Suls, J. ve Wheeler, L. (2000). A selective history of classic and neo-social comparison theory. J. Sulz & L. Wheeler (Eds.), *Handbook of social comparison: Theory and research* içinde (ss. 3-19). Plenum Publisher.
- Swann, W. B. (1987). Identity negotiation: where two roads meet. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(6), 1038-1051.
- Swann, Stein-Seroussi ve Giesler, R. B. (1992). Why people self-verify. *Journal of Personality and Social Psychology, 62*(3), 392-401.
- Şahin, N. H., Basım, H. N. ve Çetin, F. (2009). Kişiler arası çatışma çözme yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi, 20*(2), 153-163.
- Şahin, N. H., Batıgün, A. D. ve Uzun, C. (2011). Anksiyete bozukluğu: Kişiler arası tarz, kendilik algısı ve öfke açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 12*(2), 107-113.
- Tatangelo, G. L. ve Ricciardelli, L. A. (2017). Children's body image and social comparisons with peers and the media. *Journal of Health Psychology, 22*(6), 776-787.
- Tosun, L. P. ve Kaşdarma, E. (2020). Passive Facebook use and depression: A study of the roles of upward comparisons, emotions, and friendship type. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications, 32*(4), 165-175.
- Van der Zee, K. I., Buunk, B. P. ve Sanderman, R. (1995). Social comparison as a mediator between health problems and subjective health evaluations. *British Journal of Social Psychology, 34*(1), 53-65.
- Yiğit, İ. ve Çelik, C. (2016). İlişki doyumunun erken dönem uyum bozucu şemalar, kişiler arası ilişki tarzları ve kendilik algısı açısından değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları, 19*(38), 77-87.

- Wayment, H. A. ve Taylor, S. E. (1995). Self-evaluation processes: Motives, information use, and self-esteem. *Journal of Personality*, 63(4), 729-757.
- Wheeler, L. ve Miyake, K. (1992). Social comparison in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(5), 760-773.
- White, K. ve Lehman, D. R. (2005). Looking on the bright side: Downward counterfactual thinking in response to negative life events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1413-1424.
- Wills, T. A. (1981). Downward comparison principles in social psychology. *Psychological Bulletin*, 90(2), 245-271.
- Wood, L. ve Irons, C. (2016). Exploring the associations between social rank and external shame with experiences of psychosis. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 44(5), 527-538.

SOSYAL MÜBADELE KURAMLARI

Ferzan Curun

Sosyal Mübadele kuramları, sosyal psikoloji alanının yanı sıra sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, antropoloji gibi farklı disiplinler tarafından çalışılan temel kuramsal perspektiflerden biridir. Genel olarak sosyal mübadele kuramları tek bir kuramdan ziyade farklı modelleri içeren genel bir çatıya işaret etmektedir. Kuramlar hem mikro hem de makro yapıların anlaşılması için yararlıdır (Cook ve diğ., 2013; Molm, 1994; Zafirovski, 2005).

Bu bölüm, sosyal psikolojide, kişiler arası ilişkileri açıklamak üzere Thibaut ve Kelley (1959) tarafından temeli atılan ve daha sonra birçok farklı araştırmacı tarafından çalışılan ve genişletilen (ör., Sabatelli, 1988; Rusbult, 1983) ve çok sayıda farklı modeli içeren mikro-sosyal mübadele kuramları ile sınırlandırılmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, bu bölümde, ilk olarak kuramların gelişimi ve kuramların temel varsayımları ve bu alanda önerilen farklı modeller aktarılmakta, ikinci olarak, kuramlarda ortak olan temel kavramlar ele alınmakta, üçüncü olarak kuramı Türkiye’de inceleyen çalışmalarda ele alınan değişkenler verilmekte ve en son sonuç bölümünde değerlendirme yapılmaktadır.

Sosyal Mübadele Kuramlarının Gelişimi

Kişiler arası ilişkiler alanına ilişkin temel kuramsal yaklaşımlardan biri olan sosyal mübadele kuramları, sosyal davranışı bir mübadeleler serisi olarak ele alır. Kuramlar, ilişki içinde yer alan bireylerin ödülleri arttırmak ve bedellerini azaltmak istedikleri ve bireylerin diğerlerinden ödül aldıklarında bunun karşılığını

Kaynakça

- Akbalık-Doğan, Ö. (2010). *Evli bireylerde olumlu yanılısama: ilişki bağlanımı ile nedensel ve sorumluluk yüklemeleri arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Anafarta, N. (2015). Algılanan örgütsel destek ve isten ayrılma niyeti ilişkisi: iş tatmininin aracılık rolü. *İsletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26 (79), 112-130.
- Aslan-Yılmaz, H. (2019). Romantik ilişkilerde izlenim ayarlamacılığı ve öz bilinç: yatırım modeli üzerine bir inceleme. *Social Sciences Review of the Faculty of Sciences & Letters University of Uludağ/Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 391-423.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, 61(2), 226-244.
- Bilecen, N. (2007). *Yakın ilişkilerde stres ve stresle başa çıkma: Yatırım modeline göre bir inceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Binici, S. A. ve Hovardaoğlu, S. (1996). Evlilik için karşılaştırma düzeyi ölçeğinin (EKDÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Dergisi*, 11(38), 66-76.
- Bolat, O. İ., Bolat, T. ve Seymen, O. A. (2009). Güçlendirici lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele kuramından hareketle incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 215-239.
- Büyükşahin, A. (2006). *Yakın ilişkilerde bağlanım: yatırım modelinin bağlanma stilleri ve bazı ilişkisel değişkenler yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Cook, K. S. , Cheshire, C., Rice, E. R. ve Nakagawa, S. (2013). Social exchange theory. J. Delamater (Ed.). *Handbook of social psychology* içinde (ss. 61-88). Springer.
- Cropanzano, R., Anthony, E. L., Daniels, S. R. ve Hall, A. V. (2017). Social exchange theory: A critical review with theoretical remedies. *Academy of Management Annals*, 11(1), 479-516.
- Çimen, Ş. E. (2007). *Görücü usulü ve anlaşarak evlenen bireylerin çeşitli sosyal psikolojik faktörler yönünden karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Dedekorkut, S. E. (2015). *The Relationship between psychological maltreatment and investment model*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ.
- Ertürk, E. (2014). *Sosyal mübadele teorisi bağlamında güç mesafesi ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Göregenli, M. (1995). Kültürümüz açısından bireycilik-toplulukçuluk eğilimleri: Bir başlangıç çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(35), 1-14.

- Hofstede, G., Arrindell, W. A., Best, D. L., de Mooij, M. Hoppe, M. H., van de Vliert, E., van Rossum, J. H. A., Verweij, J., Vunderink, M. ve Williams, J. E. (1998). *Masculinity and Femininity: The taboo dimension of national cultures*. Sage.
- Holmes, B. M. ve Johnson, K. R. (2009). Adult attachment and romantic partner preference: A review. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26(6-7), 833-852.
- Güngör-Houser, A. (2009). *Evlü bireylerin sahip oldukları iletişim çatışması türü, romantik kıskançlık ve duygusal zekâ düzeylerinin evlilik doyumları üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Gür, M. (2019). *Narsisizm ve bağlanma stillerinin üniversite öğrencilerinde ilişki bağlanımını yordamadaki rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Hovardaoğlu, S. (1996). Sosyal mübadele: Evlilikle ilgili değerlendirmelere etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(36), 12-24.
- Impett, E. A., Beals, K. P. ve Peplau, L. A. (2001). Testing the investment model of relationship commitment and stability in a longitudinal study of married couples. *Current Psychology*, 20(4), 312-326.
- Işınsu-Halat, M. (2009). *Yatırım kuramı bağlamında evli çiftlerde uyum, nedensel ve sorumluluk yüklemeleri ile yalnızlık arasındaki bağlantılar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- İdiz, Z. (2009). *Evlilik uyumu, evlilik yatırımı, aile içi şiddet ve intihar girişimi arasındaki bağlantıların sosyal psikolojik açıdan incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130(4), 277-306. doi: 10.3200/MONO.130.4.277-306
- Karagonlar, G., Öztürk, E. B. ve Özmen, Ö. N. (2015). Çalışanın örgütle sosyal mübadele algısı ve işten ayrılma niyeti: İşe cezbolmanın ve öz yeterliliğin rolü. *METU Studies in Development*, 42(3), 411.
- Kaynak, B. D. Y. (2014). *İlişki çatışmalarında duygu ifade biçimleri: Yatırım Modeli açısından bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Kirkpatrick, L. A. ve Hazan, C. (1994). Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study. *Personal relationships*, 1(2), 123-142.
- Koçak, T. Y. (2014). *Evlü çiftlerde ideal benliğe yönelim ile değer benzerliğinin evlilik doyumuyla bağlantısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Kurt, Y. (2016). *Kişilerin bağlanma stilleri ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından ilişkideki olumsuzluklara verdikleri tepkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi.
- Lawler, E. J. (2001). An affect theory of social exchange. *American journal of sociology*, 107(2), 321-352.

- Lawler, E. J. ve Thye, S. R. (1999). Bringing emotions into social exchange theory. *Annual review of sociology*, 25(1), 217-244.
- Le, B. ve Agnew, C. R. (2003). Commitment and its theorized determinants: A meta-analysis of the Investment Model. *Personal Relationships*, 10(1), 37-57.
- Kaynak-Malatyalı, M. (2014). *Evlü Çiftlerde Algılanan Gücün Bağlanma Boyutları ve Yatırım Modeli Değişkenleri Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Mamati, G. (2018). *Heteroseksüel çift ilişkisi içindeki kadınlarda çocukluk çağı travmalarının ve semptomlarının ilişki istikrarı ile arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2005). Attachment theory and emotions in close relationships: Exploring the attachment-related dynamics of emotional reactions to relational events. *Personal relationships*, 12(2), 149-168.
- Mitchell, M. S. , Cropanzano, R. S. ve Quisenberry, D. M. (2012). Social exchange theory, exchange resources, and interpersonal relationships: A modest resolution of theoretical difficulties. K. Törnblom & A. Kazemi (Eds.), *Critical issues in social justice. Handbook of social resource theory: Theoretical extensions, empirical insights, and social applications* içinde (ss. 99–118). Springer Science Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4175-5_6
- Molm, L. D. (1991). Affect and social exchange: Satisfaction in power-dependence relations. *American Sociological Review*, 56 (4), 475-493.
- Molm, L. D. (1994). Is punishment effective? Coercive strategies in social exchange. *Social Psychology Quarterly*, 75-94.
- Okutan, N. ve Büyüksahin-Sunal, A. (2010). Romantik İlişkilerde Bağlanım: Dindarlık Algisi ve Romantik İlişkilerle İlgili Kalıpyargılar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 80-90
- Örnek, D. B. (2018). *Yatırım modeline dayalı evlilik öncesi ilişki sürdürme becerileri psiko-eğitim grubunun ilişki istikrarına etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi.
- Rusbult, C. E. (1983). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of personality and social psychology*, 45(1), 101-117.
- Rusbult, C. E. ve Buunk, B. P. (1993). Commitment processes in close relationships: An interdependence analysis. *Journal of social and personal relationships*, 10(2), 175-204.
- Rusbult, C. E., Zembrodt, I. M. ve Gunn, L. K. (1982). Exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of personality and social psychology*, 43(6), 1230-1242. doi:10.2307/584323
- Sabatelli, R. M. (1988). Exploring relationship satisfaction: A social exchange perspective on the interdependence between theory, research, and practice. *Family Relations*, 37(2) 217-222.

- Sabatelli, R. M., Lee, H. ve Ripoll-Núñez, K. (2018). Placing the social exchange framework in an ecological context. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 32-48.
- Sprecher, S. (1998). Social exchange theories and sexuality. *Journal of Sex Research*, 35(1), 32-43.
- Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & human development*, 7(4), 349-367.
- Sunar, D. ve Fişek, G. (2005). Contemporary Turkish families. J. L. Roopnarine & U. P. Gielen (Eds.), *Families in global perspective* içinde (ss. 169-183). Pearson.
- Taluy, N. (2013). *İkili İlişkilerde Mükemmeliyetçilik Ve Çatışma Çözme Tepkileri: Yatırım Modeli Çerçevesinde Yapılan Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Terzi-İlhan, S. ve Işık, Ş. (2017). Evli bireylerin İlişki Bağlanımları: Yatırım Modeli Temelli Nitel Bir Çalışma. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 15(2), 184-199.
- Thibaut, J. W. and Kelley, H. H. (1959) *The social psychology of groups*. John Wiley & Sons.
- Triandis, H. C. (1986). The psychological measurement of cultural syndromes. *American psychologist*, 51(4), 407-415.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological review*, 96(3), 506-520.
- Ünal, Ö. ve Akgün, S. (2019). Yakın ilişkilerde mizah tarzları, evlilik uyumu ve evlilik doyumu ilişkisi. *Nesne*, 7(15), 184-200. DOI: 10.7816/nesne-07-15-03
- Üncü, S. Y. (2007). *Duygusal zekâ ve evlilik doyumu ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- White, J. M. ve Klein, D. M. (2008). The social exchange and rational choice framework. *Family theories*, 3, 65-91.
- Yaşın, F. ve Sunal, A. B. (2016). Zaman Yönelimi ile İlişki Problemlerine Verilen Tepkiler Arasındaki İlişkide İlişki Doyumunun Aracı Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 79-90.
- Yıldız, S. M. (2017). Sosyal mübadelenin içsel pazarlama ve iş performansı arasındaki aracılık etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 105.
- Zafirovski, M. (2005). Social exchange theory under scrutiny: A positive critique of its economic-behaviorist formulations. *Electronic journal of sociology*, 2(2), 1-40.

GÖRELİ YOKSUNLUK KURAMI

Fatih Özdemir

Psikolojik iyi oluş, fizyolojik sağlık, gruplar arası sosyal ilişkiler ve bireysel ya da sosyal davranışlar gibi pek çok değişkeni anlamlandırmak amacıyla sıklıkla incelenen ve sosyal psikolojik bir kavram olan görelî yoksunluk, isminden de anlaşılacağı üzere, nesnel (mutlak) bir yoksunluk hâlinen ziyade görelî bir yoksunluk hâline karşılık gelmektedir. Görelî yoksunluk kuramına (relative deprivation theory - Crosby, 1976; Davis, 1959; Gurr, 1970; Runciman, 1966) göre birey kendini ve içinde bulunduğu koşulları diğerk kişi(ler), sosyal grup(lar) ya da kendi geçmiş koşullarıyla kıyaslama eğilimine sahiptir. Bu kıyaslamalar ve bilişsel değerlendirmeler çoğunlukla öznel (görelî) süreçlere dayanmakta ve bireye, algıladığı dezavantajlı konumuna ilişkin bir farkındalık sağlamaktadır. Bu doğrultuda, kişinin içinde bulunduğu nesnel koşullardan ziyade, bu koşullara yönelik yapılan öznel yorumlamalar yoksunluk hâlinin belirleyicisi olabilmektedir. Örneğin, Smith ve diğerkleri (2012) tarafından yürütölen meta analiz çalışmasında yoksunluğun görelî ve nesnel ölçümleri karşılaştırılmış ve görelî ölçümlerin yoksunluk hâlini daha iyi açıkladığı saptanmıştır.

Pek çok çalışma göstermektedir ki bireyin kendini ve mevcut koşullarını, öznel değerlendirmeler neticesinde daha iyi koşullara sahip olduğunu düşündüğü kişilerle (ya da kendi geçmiş iyi koşullarıyla) kıyaslaması yoksunluk hâlini beraberinde getirmektedir (ör., Özdemir ve diğ., 2019). Fakat farklı bağlamlarda pek çok eşitsizlik üzerine kurulu bir toplum düzeninde yaşadığımızı kabul edersek, kişide yoksunluk algısının her an neden var olmadığı sorusu akıllara gelebilmektedir. Karşılaştırmalar ve öznel değerlendirmeler neticesinde kişinin kendi dezavantajlı konumuna ilişkin edindiği bilişsel farkındalığın, ne derece görelî

Önemli olan bir diğer husus ise ilgili alan yazınca birbirinden bağımsızmış gibi sunulan süreçleri (yoksunluk hâlinin bilişsel ve duyusal kısımları; kişiler arası ve gruplar arası karşılaştırmalar; birey temelli ve grup temelli görelî yoksunluklar) ilişkili ve birbirini tamamlayıcı (destekleyici) süreçler olarak değerlendirme gerekliliğidir. Pek çok güncel araştırma bulgusu bu süreçlerin birbiriy-le ilişkili olduğunu doğrular niteliktedir.

Farklı pek çok bilimsel kuramla yakın ilişkili olan görelî yoksunluk hâli sosyoloji, psikoloji, siyaset, ekonomi ve kriminoloji gibi bilim alanlarının temel araştırma konularından biri olmuştur. Görelî yoksunluk hâlinin muhtemel olumlu ve olumsuz çıktıları dikkate alındığında, konuya ilişkin araştırmalara ve yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyacın devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abrams, D. ve Grant, P. R. (2012). Testing the social identity relative deprivation (SIRD) model of social change: The political rise of Scottish nationalism. *British Journal of Social Psychology*, 51, 674-689.
- Crosby, F. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 85-113.
- Davis, J. A. (1959). A formal interpretation of the theory of relative deprivation. *Sociometry*, 22, 280-296.
- Demirdağ, G. E., Aydoğan, E. ve Demirdağ, A. (2016). *Çalışan ve çalışmayan kadınların cinsiyet eşitsizliklerine yönelik tutumlarında görelî yoksunluğun aracı rolü*. Konferans sunumu. 2nd International Congress on Economics and Business, Sarajevo.
- Festinger, L. A. (1954). A theory of social comparison. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Folger, R. (1987). Reformulating the preconditions of resentments: A referent cognitions model. J. Masters ve W. Smith (Ed.), *Social comparison, social justice and relative deprivation* (ss. 76-85) içinde. Erlbaum.
- Foster, M. D. ve Matheson, K. (1995). Double relative deprivation: Combining the personal and political. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(11), 1167-1177.
- Göregenli, M. (2015, Şubat). *Beden politikalarından ifade özgürlüğüne, muhafazakârlığın sosyal psikolojisi*. Psikoloji Konferansları: Siyaset Psikolojisi ve Toplumsal Sorunlar, Ankara, Türkiye.
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Hafer, C. L. ve Olson, J. M. (1989). Beliefs in a just world and reactions to personal deprivation. *Journal of Personality*, 57, 799-823.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley.

- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Sage.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-26.
- Hyman, H. H. (1942). The psychology of status. *Archives of Psychology*, No. 269.
- Jost, J. T., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O. ve Sullivan, B. N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33, 13-36.
- Jost, J. T. ve Thompson, E. P. (2000). Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209-232.
- Kıral, G. (2009). *Türkiye'de yaşayan kadınların görelî yoksunluk ve adil dünya inancı ile siyasal katılım düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Merton, R. ve Kitt, A. (1950). Contributions to the theory of reference group behavior. R. Merton ve P. Lazarsfeld (Ed.), *Continuities in social research. Studies in the scope and method of "The American Soldier"* (ss. 40-105) içinde. The Free Press.
- Osborne, D., Smith, H. J. ve Huo, Y. J. (2012). More than a feeling: Discrete emotions mediate the relationship between relative deprivation and reactions to workplace furloughs. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 628-641.
- Özdemir, F. (2018). *The fusion of individual and group levels: The case of political party supporters within extreme pro-group action process*. Doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, F. (2019). Farklı görelî yoksunluk seviyelerinde başa çıkma stratejileri ve öznel iyi oluş arasındaki ilişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(Suppl 1), 234-245.
- Özdemir, F. ve Özkan, T. (2020). Birey-temelli ve grup-temelli süreçlerin kaynaşımı: Aşırı fedakâr grup-yanlısı davranış sergileme eğilimini yordama. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 78-93.
- Özdemir, F., Tekeş, B. ve Öner-Özkan, B. (2019). Birey düzeyinde görelî yoksunluk ve öznel esenlik arasındaki dolaylı ilişki. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34(84), 37-53.
- Özkan, Ü. A. (2018). *Farklı lider üye ve ekip üye etkileşim kalitesi kombinasyonlarının göreceli yoksunluk ve psikolojik sermaye bağlamında iş sonuçlarına etkisi ve bir araştırma*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. University of California Press.
- Sakallı, N. (2010). *Sosyal etkiler: Kim kimi nasıl etkiler?* (3. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Selim, S. ve Çomuk, P. (2017). Yoksunluk yaşayan bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalır mı? Türkiye örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(3), 1041-1053.
- Smith, H. J. ve Huo, Y. J. (2014). Relative deprivation: How subjective experiences of inequality influence social behavior and health. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 1(1), 231-238.
- Smith, H. J. ve Pettigrew, T. F. (2012). Relative deprivation theory. D. J. Christie (Ed.), *The encyclopedia of peace psychology* (ss. 1-5) içinde. Blackwell Publishing.
- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M. ve Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 16(3), 203-232.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., DeVinney, L. C., Star, S. A. ve Williams, R. M. (1949). *The American soldier: Adjustment during Army life* (Vol. 1). Princeton University Press.
- Stürmer, S. ve Simon, B. (2009). Pathways to collective protest: Calculation, identification or emotion? A critical analysis of the role of group-based anger in social movement participation. *Journal of Social Issues*, 65(4), 681-705.
- Swann, W. B. Jr., Gomez, A., Seyle, D. C., Morales, J. F. ve Huici, C. (2009). Identity fusion: The interplay of personal and social identities in extreme group behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 995-1011.
- Swann, W. B. Jr., Jetten, J., Gomez, A., Whitehouse, H. ve Bastian, B. (2012). When group membership gets personal: A theory of identity fusion. *Psychological Review*, 119(3), 441-456.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* (ss. 33-47) içinde. Brooks-Cole.
- Taylor, D. M., Moghaddam, F. M., Gamble, I. ve Zellerer, E. (1987). Disadvantaged group responses to perceived inequality: From passive acceptance to collective action. *Journal of Social Psychology*, 127, 259-272.
- Taylor, D. M., Wright, S. C., Moghaddam, F. M. ve Lalonde, R. N. (1990). The personal/group discrimination discrepancy: Perceiving my group, but not myself, to be a target for discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16, 254-263.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2009). *Domestic violence against women in Turkey*. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık. Erişim Adresi: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/eng/dokumanlar/2008-TDVAW_Main_Report.pdf

- Thibaut, J. W. ve Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. Wiley.
- Tougas, F. ve Beaton, A. M. (2002). Personal and group relative deprivation: Connecting the “I” to the “we”. I. Walker ve H. J. Smith (Ed.), *Relative deprivation: Specification, development and integration* (ss. 119-135) içinde. Cambridge University Press.
- Van Stekelenburg, J. ve Klandermans, B. (2007). Individuals in movement: A social psychology of contention. C. M. Roggeband ve B. Klandermans (Ed.), *The handbook of social movements across disciplines* (ss. 157-204) içinde. Springer.
- Van Stekelenburg, J. ve Klandermans, B. (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology Review*, 61(5-6), 886-905.
- Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H. ve Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! Explaining protest tendencies through groupbased anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 649-664.
- Walker, I. (1999). Effects of personal and group relative deprivation on personal and collective self-esteem. *Group Processes and Intergroup Relations*, 2(4), 365-380.
- Walker, I. ve Mann, L. (1987). Unemployment, relative deprivation, and social protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 275-283.
- Walster, E. ve Walster, G. W. (1975). Equity and social justice. *Journal of Social Issues*, 31(3), 21-43.
- Walster, E., Walster, G. W. ve Berscheid, E. (1978). *Equity: Theory and research*. Allyn and Bacon.
- Weiss, H. M., Suckow, K. ve Cropanzano, R. (1999). Effects of justice conditions on discrete emotions. *Journal of Applied Psychology*, 84, 786-794.
- Yılmaz N. ve Erkal, S. (2020). Kurum ev idaresi personelinin görelî yoksunluk duygusunun performansına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(1), 127-148.

ADİL DÜNYA İNANCI KURAMI

Gözde Kırıl Uçar

Melvin Lerner tarafından öne sürülen Adil Dünya İnancı Kuramı (ADİK, 1965) genel olarak, yaşam deneyimlerinin adil ya da adaletsiz olarak algılanmasını ve tanık olunan ya da deneyimlenen adaletsizliğe ilişkin tepkileri etkileyen etmenleri açıklamaya çalışmaktadır. Kuram, uluslararası yazında sosyal bilimlerin pek çok alanından oldukça ilgi görmekte, her yıl yazına eklenen çok sayıdaki araştırma (ör., Kırıl Uçar ve Dalbert, 2020; Strelan ve Callisto, 2020) kurama olan ilginin canlılığını koruduğuna işaret etmektedir.

Kurama ilişkin araştırmaların önemli bir kısmı, deneysel yaklaşımla gerçekleştirilmiş olmakla birlikte (deneysel çalışmalar üzerine bir okuma için bk. Hafer ve Bogue, 2005), 70'li yıllardan itibaren adil dünya inancı (ADİ) ölçeklerinin geliştirilmesiyle bireyler arası farklılıklar bağlamında yürütülmüş araştırmalar da önem kazanmıştır (Dalbert ve Donat, 2015; Furnham, 2003; Hafer ve Sutton, 2016). Bu bölümün amacı, kuram hakkında genel bir bilgi sunmak, öne çıkan ADİ ölçeklerini tanıtmak ve ADİ'nin ilişkili olduğu değişkenlere değinmektir. Bu yazının bir diğer amacı, Türkiye'de yapılmış başlıca çalışmalarını ele almaktır. Bu amaçlar doğrultusunda makalenin ilk bölümünde, ADİK ve ölçüm araçları kısaca tanıtıldıktan sonra, ADİ'nin uluslararası yazında tanımlanmış işlevleri serimlenmeye ve bireylere sağladığı faydalara değinilmeye çalışılmıştır. Makalenin ikinci bölümünde ise Türkiye'de yapılmış bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Kaynakça

- Abayhan, Y. (2007). *Suçlunun cezalandırılmasına ilişkin adalet algısında ve suçluya yönelik duygularda suçlunun, mağdurun ve suçun niteliklerinin etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Ambrosio, A. L. ve Sheehan, E. P. (1990). Factor analysis of the just world scale. *The Journal of Social Psychology*, 130(3), 413-415.
- Baier, M., Kals, E. ve Müller, M. (2013). Ecological belief in a just world. *Social Justice Research*, 26, 272-300.
- Bartholomaeus, J.ve Strelan, P. (2019). The adaptive, approach-oriented correlates of belief in a just world for the self: A review of the research. *Personality and Individual Differences*, 151. 10.1016/j.paid.2019.06.028
- Bastounis, M. ve Minibas-Poussard, J. (2012). Causal attributions of workplace gender equality, just world belief, and self/other distinction. *Social Behavior and Personality*, 40(3), 433-452.
- Baykuzu, G. (2016). *Üniversite öğrencilerinde travmatik yaşantılar, travma sonrası stres belirtileri, yasal yollara başvuru tercihleri ve adil dünya inancı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Bayraktar, S. (2011). *Trafik kazası geçirmiş kişilerde travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası gelişim ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Bierhoff, H.W. (1994). Verantwortung und altruistische Persönlichkeit. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 25, 217-226.
- Bierhoff, H. W., Klein, R. ve Kramp, P. (1991). Evidence for the altruistic personality from data on accident research. *Journal of Personality*, 59, 263-280.
- Bulut, M. B. (2021). Examining belief in a just world, religious worldviews, and self-esteem within the framework of terror management theory: mortality salient and nonmortality salient organizations. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. <https://doi.org/10.1177/0030222820928148>
- Correia, I. ve Dalbert, C. (2007). Belief in a just world, justice concerns, and well-being at Portuguese schools. *European Journal of Psychology in Education*, 22, 421-437.
- Correia, I. ve Dalbert, C. (2008). School bullying: Belief in a personal just world of bullies, victims, and defenders. *European Psychologist*, 13, 248-254.
- Correia, I., Kamble, S. V. ve Dalbert, C. (2009). Belief in a just world and well-being of bullies, victims and defenders: A study with Portuguese and Indian students. *Anxiety, Stress and Coping: An International Journal*, 22, 497-508.
- Correia, I. ve Vala, J. (2004). Belief in a just world, subjective well-being and trust of young adults. C. Dalbert ve H. Sallay (Ed.), *The justice motive in adolescence and young adulthood: Origins and consequences* içinde (ss. 85-100). Routledge.

- Coşgun, E. (2010). *Suçta yönelen ergenlerde, çocukluk döneminde örseleyici yaşantılara maruz kalma düzeyi ile adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Çakır, K. ve Şen, E. (2012). Psikolojik doğum sırasına göre adil dünya inancı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32/1, 57-69.
- Çetinalp-Şahin, P. (2014). *Polis okulu öğrencilerinin adil dünya inancı, otoriterlik, sistemi meşrulaştırma, vatanseverlik ve insan hakları tutumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the Personal Belief in a Just World Scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C. (2001). *The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events*. Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Dalbert, C. ve Donat, M. (2015). Belief in a just world. J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde (ss. 487-492). Elsevier.
- Dalbert, C. ve Filke, E. (2007). Belief in a just world, justice judgments, and their functions for prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1516-1527.
- Dalbert, C. ve Katona-Sallay, H. (1996). The "belief in a just world" construct in Hungary. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 293-314.
- Dalbert, C., Montada, L. ve Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen [The belief in a just world as a motive: Validity correlates of two scales]. *Psychologische Beiträge*, 29, 596-615.
- Dalbert, C. ve Radant, M. (2004). Parenting and young adolescents' belief in a just world. C. Dalbert ve H. Sallay (Ed.), *The justice motive in adolescence and young adulthood: Origins and consequences* içinde (ss. 11-25). Routledge.
- Dalbert, C. ve Sallay, H. (2004). Developmental trajectories and developmental functions of the belief in a just world: Some concluding remarks. C. Dalbert ve H. Sallay (Ed.), *The justice motive in adolescence and young adulthood: Origins and consequences* içinde (ss. 248-262). Routledge.
- Dalbert, C. ve Stoeber, J. (2005). The belief in a just world and distress at school. *Social Psychology of Education*, 8, 123-135.
- Dalbert, C. ve Stoeber, J. (2006). The personal belief in a just world and domain-specific beliefs about at school and in the family: A longitudinal study with adolescents. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 200-207.
- Demir, A. (2012). *Akran zorbalığına karışan ve karışmayan ilköğretim öğrencilerinin utanç ve suçluluk duygularının ve adil dünya inançlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Dzuka, J. ve Dalbert, C. (2002). Mental health and personality of Slovak unemployed adolescents: About the beliefs in a just world's impact. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 732-757.

- Dzuka, J. ve Dalbert, C. (2006). The belief in a just world's impact on subjective well-being in old age. *Aging and Mental Health*, 10, 439-444.
- Dzuka, J. ve Dalbert, C. (2007a). Aggression at school: Belief in a personal just world and well-being of victims and aggressors. *Studia Psychologica*, 49, 313-320.
- Dzuka, J. ve Dalbert, C. (2007b). Student violence against teachers: Teachers' well-being and the belief in a just world. *European Psychologist*, 12, 253-260.
- Ellard, J. H., Harvey, A. ve Callan, M. J. (2016). The justice motive: History, theory, and research. C. Sabbagh ve M. Schmitt (Ed.), *Handbook of social justice theory and research* içinde (ss. 127-143). Springer.
- Fetchenhauer, D., Jacobs, G. ve Belschak, F. (2005). Belief in a just world, causal attributions, and adjustment to sexual violence. *Social Justice Research*, 18, 25-42.
- Furnham, A. (2003). Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 34, 795-817.
- Furnham, A. ve Procter, E. (1992). Sphere-specific just world beliefs and attitudes to AIDS. *Human Relations*, 45, 265-280.
- Gençtürk, N. (2016). *Multipl skleroz tanısı olan hastalarda adil dünya inancı, psikolojik sağlık ve yaşam doyumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi.
- Giray, F. S. (2009). *Suç işlemiş ve işlememiş ergenlerin adil dünya inancı ve bağışlayıcılık tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Göregenli, M. (2003). *Şiddet, kötü muamele ve işkenceye ilişkin değerlendirmeler, tutumlar ve deneyimler*. İzmir Barosu Yayınları.
- Hafer, C. (2000a). Do innocent victims threaten the belief in a just world? Evidence from a modified stroop task. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 165-173.
- Hafer, C. L. (2000b). Investment in long-term goals and commitment to just means drive the need to believe in a just world. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1059-1073.
- Hafer, C. L. ve Begue, L. (2005). Experimental research on just-world theory: Problems, developments, and future challenges. *Psychological Bulletin*, 131(1), 128-167.
- Hafer, C. ve Sutton, R. (2016). Belief in a just world. C. Sabbagh ve M. Schmitt (Eds.), *Handbook of social justice theory and research* içinde (ss. 145-160). Springer.
- Jahic, G. (1999). *Just world belief and its relation to psychological well-being*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi.
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*, 7(2), 113-136.
- Kamble, S. V. ve Dalbert, C. (2012). Belief in a just world and wellbeing in Indian schools. *International Journal of Psychology*, 47, 269-278.

- Kıral, G. (2009). *Türkiye’de yaşayan kadınların görece yoksunluk ve adil dünya inancı ile siyasal katılım düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Kıral, K. (2011). *Demans hasta yakınlarında depresyon ve yaşam doyumu: Bilişsel duygu ayarlama, sosyal destek ve adil dünya inancı ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi.
- Kıral Uçar, G., Gezici Yalçın, M. ve Özdemir, G. (2019). İklim değişikliğinin inkarının sosyal baskınlık yönelimi ve ekolojik adil dünya inancı ile ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 739-764.
- Kıral Uçar, G. (2015). *The meaning of group status for the relationship of personal belief in a Just world and subjective well-being: A longitudinal study with adolescents with German and Turkish backgrounds*. Yayınlanmamış doktora tezi. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.
- Kıral Uçar, G., Baier, M., Müller, M. ve Kals, E. (2021, baskıda). Ecological belief in a just world: A cross-validation study in a Turkish sample. *Studies in Psychology*.
- Kıral Uçar, G. ve Dalbert, C. (2020). The longitudinal associations between personal belief in a just world and teacher justice among advantaged and disadvantaged school students. *International Journal of Psychology*, 55(2), 192-200.
- Kıral Uçar, G., Hasta, D. ve Kaynak Malatyalı, M. (2019). The mediating role of perceived control and hopelessness on the relation between personal belief in a just world and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 143, 68-73.
- Kleinke, C. L. ve Meyer, C. (1990). Evaluation of rape victim by men and women with high and low belief in a just world. *Psychology of Women Quarterly*, 14, 343-353.
- Kurtay, C. (2018). *Evlilikte kadına yönelik fiziksel şiddeti meşru görme ile cinsiyetçi tutumlar ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Arel Üniversitesi.
- Lambert, A. J., Burroughs, T. ve Nguyen, T. (1999). Perceptions of risk and the buffering hypothesis: The role of just world beliefs and right-wing authoritarianism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 643-656.
- Lambert, A. J. ve Raichle, K. (2000). The role of political ideology in mediating judgments of blame in rape victims and their assailants: A test of the just world, personal responsibility, and legitimization hypotheses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 853-863.
- Lerner, M. J. (1965). Evaluation of performance as a function of performer’s reward and attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 355-360.
- Lerner, M. J. ve Simmons, C. H. (1966). The observer’s reaction to the “innocent victim”: Compassion or rejection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 203-210.
- Lerner, M. J. (1977). The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms. *Journal of Personality*, 45, 1-52.

- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Plenum Press.
- Lerner, M. J. ve Miller, D. T. (1978). Just world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85, 1030-1051.
- Lipkus, I. (1991). The construction and preliminary validation of a global belief in a just world scale and the exploratory analysis of the multidimensional belief in a just world scale. *Personality and Individual Differences*, 12, 1171-1178.
- Lipkus, I. M., Dalbert, C. ve Siegler, I. C. (1996). The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus for others: Implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 666-677.
- Lipkus, I. M. ve Siegler, I. C. (1993). The belief in a just world and perceptions of discrimination. *Journal of Psychology*, 127, 465-474.
- Maes, J. (1992). *Konstruktion und Analyse eines mehrdimensionalen Gerechte-Welt-Fragebogens* [Construction and analysis of a multidimensional questionnaire concerning the belief in a just world]. (18 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.gerechtigkeitsforschung.de/berichte/beri064.pdf> adresinden alınmıştır.)
- Münscher, S. , Donat, M. ve Kiral Ucar, G. (2020). Students' personal belief in a just world, well-being, and academic cheating: A cross-national study. *Social Justice Research*, 33(4), 428-453.
- Nebioğlu, G. (2015). *Farklı cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimler ile adil dünya inancı arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Neufeind, M., Jiranek, P. ve Wehner, T. (2014). Beyond skills and structure: Justice dispositions as antecedents of young citizens' volunteering and political participation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 24, 278-295.
- Ok, Y. (2019). *Adil dünya inancı, öz yeterlilik, iş yeri saldırganlığı ve iş yerinde engelliye yönelik tutumlar arasındaki ilişkiler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Otto, K., Boos, A., Dalbert, C., Schöps, D. ve Hoyer, J. (2006). Posttraumatic symptoms, depression, and anxiety of flood victims: The impact of the belief in a just world. *Personality and Individual Differences*, 40, 1075-1084.
- Otto, K. ve Dalbert, C. (2005). Belief in a just world and its functions for young prisoners. *Journal of Research in Personality*, 39, 559-573.
- Otto, K., Glaser, D. ve Dalbert, C. (2009). Mental health, occupational trust, and the quality of working life: Does the belief in a just world matter? *Journal of Applied Social Psychology*, 39, 1288-1315.
- Öcel, H. (2009). *Çalışanların örgütsel vatandaşlık ve üretim karşıtı iş davranışlarının nedenlerine ilişkin bir model önerisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Öcel, H. (2011). Psikolojik zorbalık ve fiziksel rahatsızlık belirtileri: Adil dünya inancının düzenleyici rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 27, 76-86.

- Öcel, H. ve Aydın, O. (2012). Workplace bullying and turnover intention: The moderating role of belief in a just world. *International Journal of Business and Social Science*, 3(13), 248-257.
- Peter, F., Dalbert, C., Kloeckner, N. ve Radant, M. (2012). Personal belief in a just world, experience of teacher justice, and school distress in different class contexts. *European Journal of Psychology of Education*, 27, 1-15.
- Rubin, Z. ve Peplau, A. (1973). Belief in a just world and reactions to another's lot: A study of participants in the national draft lottery. *Journal of Social Issues*, 29, 73-93.
- Rubin, Z. ve Peplau, L. A. (1975). Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 65-89.
- Strelan, P. (2007). The prosocial, adaptive qualities of just world beliefs: implications for the relationship between justice and forgiveness. *Personality and Individual Differences*, 43, 881-890.
- Strelan, P. ve Callisto, J. (2020). Good outcomes are more likely for me than you—Especially in a just world. *Personality and Individual Differences*, 163. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110033>
- Solak, N. (2008). *Yoksulluğa ve yoksullara ilişkin değerlendirmelerin sistemin meşrulaştırılması kuramından hareketle incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi.
- Sutton, R. M. ve Douglas, K. M. (2005). Justice for all, or just for me? More evidence of the importance of the self-other distinction in just-world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 39, 637-645.
- Sutton, R. M., Stoeber, J. ve Kamble, S. V. (2017). Belief in a just world for oneself versus others, social goals, and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 113, 115-119.
- Tekeş, B. (2013). *Engellilere yönelik tutumları yordayan değişkenler: Kùltürler arası bir karşılaştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Tepe, B. (2015). *Adil dünya inancı ve sezgisel ahlak: Mağdur ve suçlu bağlamında adaletsizlik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Tiftik, N. (2012). *Adam öldürme eylemi nedeniyle hüküm giymiş olan kadınlarda, çocukluk örselenme yaşantılarına maruz kalma düzeyi, adil dünya inancı ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Tomaka, J. ve Blascovich, J. (1994). Effects of justice beliefs on cognitive, psychological, and behavioral responses to potential stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 732-740.
- Türk, T. (2018). *Lise öğrencilerinde zorbalığa tanıklık yaşantısı: Kişiler arası ilişki, adil dünya inancı ve empati bağlamında karma bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi.

- Uğur, D. (2007). *Dünyayı adil algılama ve geleceğe dair umut/umutsuzluk: Depresyon tanısı alan ve almayan kişilerde adil dünya inancı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi.
- Ünlü-Çeber, Ç. (2016). *Ankara barosuna bağlı olarak çalışan avukatlar ve stajyer avukatların genel özyeterliliklerinin, iş ve yaşam doyumları üzerindeki etkisinin hukuk psikolojisi kapsamında değerlendirilmesi: adil dünya inancının aracı rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yalçın, Z. S. (2006). *Effects of ambivalent sexism, locus of control, empathy, and belief in a just world on attitudes toward rape victims*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Yaman-Karakoyun, S. (2015). *Kurum bakımı deneyimi olan yetişkinlerin adil dünya inançları ve bağlanma stillerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Yeşil-Kocagazıoğlu, S. (2019). *Adli alanda çalışanlarda adil dünya inancı, tükenmişlik, iş doyum ve yaşam doyum ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Yıldırım, N. (2010). *Sivil toplum kuruluşu gönüllülerinin adil dünya inançları, sosyal baskınlık yönelimleri ve sistemi meşru algılama düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi.
- Yılmaz, H. Ş. (2002). *Adil dünya inancı, bireyin kendisi ile adalet algısı ve bireyci-toplulukçu kişilik eğiliminin ceza ve ödül tutumları ve örgütsel adalet algısı ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi.
- Yılmaz, B. (2006). *Arama-kurtarma çalışanlarında travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme ile ilişkili değişkenler*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, B. (2008). *Dünyaya ilişkin varsayımlar ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Ön çalışma. Türk Psikoloji Yazıları, 11(21), 41-51.*
- Zuckerman, M. (1975). Belief in a just world and altruistic behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 31*, 972-976.
- Zuckerman, M. ve Gerbasi, K. C. (1977). Belief in a just world and trust. *Journal of Research in Personality, 11*, 306-317.

YETİŞKİNLİKTE BAĞLANMA KURAMI VE YAKIN İLİŞKİLER

Elçin Gündoğdu Aktürk

Yakın ilişkiler psikolojisinde önemli kuramlardan biri olan bağlanma kuramı, duygusal bağların doğasını ve nasıl geliştiğini anlamaya çalışan bir kuramdır. Yakın ilişkiler alanındaki çalışmalar son yıllarda hızla artmış olsa da bağlanma kuramı yaklaşık 60 yıldır, bebeklikten itibaren kurduğumuz yakın ilişkilerin ömür boyu süren etkilerinin araştırılmasını ve tartışılmasını sağlamıştır. Bağlanma, fiziksel temas kurmayı içerir ve ilişkinin tutarlılığı ve kararlılığına göre karakterize olur (Hendrick, 2016, s. 4). Bowlby (1973), bağlanmayı, kişilerin hayatlarında önemli gördüklerine karşı geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar şeklinde tanımlar. Bowlby'nin (1969/1982, 1973) bakım veren ve bebeklerin fiziksel yakınlıklarının işlevlerine dair açıklamalarını içeren kuramı, Ainsworth ve diğerlerinin (1978) bağlanma örüntülerindeki bireysel farklılıklara olan vurgusuyla ve Hazan ve Shaver'in (1987) yetişkinlikte romantik ilişkileri buna göre açıklamalarıyla genişlemiştir. Shaver ve diğerlerine (1988) göre yetişkinlikte de önemli gördüğümüz tüm sevgi içeren ilişkiler Bowlby'nin kastettiği yönde bağlanmalardır (akt. Atak ve Taştan, 2012). Yetişkinlikte yakın ilişkiler için bağlanma kuramını, bağlanmanın temel varsayımlarından ve gelişimsel sürecinden bahsetmeden anlatmak pek mümkün değildir. Bu bakımdan, bu bölümde, bağlanma kuramınının temel varsayımlarından bahsedilerek yaşam boyu devam eden bağlanma örüntülerinin gelişimsel süreçlerine yer verilecek ve yetişkinlikte bağlanma oluşumu ve romantik ilişkilerdeki değişkenlerle bağlanma örüntülerinin ilişkileri değerlendirilecektir. Ayrıca bağlanma kuramının en tartışmalı konularından biri olan bebeklikte kurulan bağlanma ilişkisinin yetişkin ilişkilerdeki istikrarı tartışılacak ve güvensiz bağlanmanın işlevine dair

gelişimsel süreç boyunca pek çok faktörün etkisiyle bazen değişim dönüşüm göstererek bazen de belirli bir istikrar ile hayatımıza giren önemli kişilerde devam eder. Bağlanma kuramına göre, bağlanma süreci, sürekli ve samimi bir yakınlık gerektirir ki aşamalı gerçekleşen bağlanma oluşumlarının zaman içinde gelişebilmesinin nedeni de budur. Çocuklukta, ergenlikte ve gençlikte zamanla ve yine aşamalı olarak bakımverenlerden diğer yakın ilişkilere aktarılan bağlanma bileşenleri, yetişkinlikte yine sağkalımsal motivasyonlarla kurduğumuz romantik ilişkilere (ya da evlilik ile başladığımız eş ilişkilerine) benzer bir şekilde aktarılır. Her bir aktarım sürecinin “yeni bir bağlanma oluşum süreci” olduğunu da söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, gelişimsel süreç boyunca, bağlanmada görülen bireysel farklılıklar, her türlü bağlanma oluşum süreciyle ve sonuçlarıyla da bir açıdan ilgilidir. Güvenli bağlanma örüntüleri, yaşamın her alanında pek çok değişkenle olduğu gibi yakın ilişkilerle ilgili de pek çok olumlu değişkenle olumlu yönde ilişkili olarak bulunsa da son yıllarda yapılan çalışmalarda güvensiz bağlanma örüntülerinin de işlevlerine değinildiğini görmekteyiz. Çok fazla araştırma olmasa da yaşa bağlı olarak bağlanma örüntülerinin değişebileceği, özellikle kaygılı bağlanma örüntülerinde gerileme olmasının olası olduğunu da gösteren bulgular bulunmaktadır. Son olarak Türkiye’de yapılan araştırmalarda güvenli bağlanmanın yetişkin yakın ilişkilerindeki olumlu etkileri baki olsa da güvensiz bağlanma stilleri kültürel dinamiklerin etkisiyle yetişkin ilişkilerini batılı alan yazının öngördüğünden daha farklı etkileyebilmektedir.

Kaynakça

- Ainsworth, M. D. S. , Blehar, M. C , Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Erlbaum.
- Aharon, I., Etcoff, N., Ariely, D., Chabris, C. F., O’Connor, E., & Breiter, H. C. (2001). Beautiful faces have variable reward value: fMRI and behavioral evidence. *Neuron*, 32, 537–551.
- Allen, J. P. ve Land, D. (1999). Attachment in adolescence. J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 319-335). Guilford Press.
- Allison, C. J., Bartholomew, K., Mayseless, O., & Dutton, D. G. (2008). Love as a battlefield: Attachment and relationship dynamics in couples identified for male partner violence. *Journal of Family Issues*, 29(1), 125–150.
- Arriaga, X. B., Kumashiro, M., Simpson, J. A. ve Overall, N. C. (2017). Revising workingmodels across time: relationship situations that enhance attachment security. *Personality and Social Psychological Review*, 22, 71–96.

- Atak, H. ve Taştan, N. (2012). Romantik ilişkiler ve aşk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4, 520-546.
- Balzarini, R. N., Muise A., Zoppolat, G., Di Bartolomeo, A., Rodrigues, D. L., Alonso-Ferres, M., Urganci, B., Deprot, A. Pichayayothin, N. B., Dharmas, C. Chi, P. Karremans, J., Schoebi, D. and Slatcher, R. B. (2020). Love in the time of covid: Perceived partner responsiveness buffers people from lower relationship quality associated with covid-related stressors. PsyArXiv.<http://dx.doi.org/10.31234/osf.io/e3fh4>
- Barholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Belsky, J., Schlomer, G. L., ve Ellis, B. J. (2012). Beyond cumulative risk: Distinguishing harshness and unpredictability as determinants of parenting and early life history strategy. *Developmental Psychology*, 48, 662-673.
- Belsky, J., Steinberg, L., & Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development*, 62, 647-670.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Vol.1, Attachment* (2nd Ed.). Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2, Separation*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. Routledge.
- Brennan, K. A., Clark, C. L. ve Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* içinde (pp. 46-76). Guilford.
- Buunk, B. P. ve Shaufeli, W. B. (2011). Reciprocity in interpersonal relationships: An evolutionary perspectives on its importance for health and well-being. *European Review of Social Psychology*, 10(1), 259-291.
- Cassidy, J. (2008). The nature of the child's ties. J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 3-20). Guilford Press.
- Clark, A. E., Diener, E., Georgellis, Y., & Lucas, R. E. (2008). Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis. *The Economic Journal*, 118, F222-243.
- Collins, N. L. (1996). Working models of attachment: Implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 810-832.
- Creasey, G., & Hesson-McInnis, M. (2001). Affective responses, cognitive appraisal and conflict in late adolescent romantic relationships: Associations with attachment orientations. *Journal of Counseling Psychology*, 48(1), 85-96.
- Creasey, G. ve Jarvis, P. (2009). Attachment and Marriage. M. C. Smith (Ed.) & N. Defrates-Densch (Asist. Ed.), *Handbook of Research on Adult Learning and Development* içinde (ss. 270-304). Routledge.

- de Wolfe, M. S. ve van Ijzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental Antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68(4), 571-591.
- Dinero, R. E., Conger, R. D., Shaver, P. R., Widaman, K. F., & Larsen-Rife, D. (2001). Influence of family of origin and adult romantic partners on romantic attachment security. *Couple & Family Psychology: Research & Practice*, 1(5), 16-30.
- Feeney, J. A. (1996). Attachment, caregiving and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 3, 401-416.
- Feeney, J. A., (2004). Transfer of attachment to romantic partners: Effects of individual and relationship variables. *Journal of Family Studies*, 10(2), 220-238.
- Feeney, J. A. (2008). Adult romantic attachment: Developments in the study of couple relationships. J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 456-481). Guilford Press.
- Feeney, B. C. ve Collins, N. L. (2001). Predictors of caregiving in adult intimate relationships: An attachment theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 972-994.
- Feeney, J. A. ve Hohaus, L. (2001). Attachment and spousal caregiving. *Personal Relationships*, 8, 21-39.
- Finkel, E. J., Slotter, E. B., Luchies, L. B., Walton, G. M., & Gross, J. J. (2013). A brief intervention to promote conflict reappraisal preserves marital quality over time. *Psychological Science*, 24, 1595-1601.
- Fraley, R. C. (2002). Attachment stability from infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 123-151. doi:10.1207/S15327957PSPR0602_03.
- Fraley, R. C. (2019). Attachment in adulthood: recent developments, emerging debates, and future directions. *Annual Review Psychology*, 70, 401-422. doi: 10.1146/annurev-psych-010418-102813.
- Fraley, R. C. ve Davis, K. E. (1997). Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships*, 4(2), 131-144.
- Fraley, R. C., & Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4(2), 132-154.
- Fraley, R. C., Vicary, A. M., Brumbaugh, C. C. ve Roisman, G. I. (2011). Patterns of stability in adult attachment: An empirical test of two models of continuity and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 974-92.
- Fraley, R. C., Waller, N. G. ve Brennan, K. A. (2000). An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 350-365.

- Günaydin, G., Selcuk, E.ve Hazan, C. (2013). Finding the one: A process model of human mate selection. C. Hazan & M. Campa (Eds.), *Human Bonding* içinde (pp. 103–131). New York: Guilford.
- Gündoğdu-Aktürk, E. (2010). *Görücü usulü ve aşk evliliklerinde bağlanma figürü aktarımı, bakım verme stilleri ve evlilik doyumu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğdu-Aktürk, E. ve Aykutoğlu, B. (2020). Emotional Coregulation Patterns of Romantic Partners. , *Mediterranean Journal of Humanities* 10, 39-48.
- Harma, M. ve Sümer, N. (2015). Are avoidant wives and anxious husbands unhappy in a collectivist context? Dyadic associations in established marriages. *Journal of Family Studies* 22(1), 63-79. Advance online publication.
- Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22.
- Hazan, C., Hutt, M. J., Sturgeon, J. ve Bricker, T. (1991). *The process of relinquishing parents as attachment figures*. Paper presented at the biennial meetings of the Society for Research in Child Development, Seattle, WA.
- Hazan, C. ve Zeifman, D. (1994). Sex and the psychological tether. K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships Vol.5: Attachment processes in adulthood* içinde (ss. 151-178). Jessica Kingsley.
- Hazan, C. ve Zeifman, D. (1999). Pair bonds as attachments: Evaluating the evidence. J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *The handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 336-354). Guilford.
- Hazan, C., Gur-Yaish, N. ve Campa, M. (2004). What does it mean to be attached? In W. S. Rholes & J. A. Simpson (Eds.), *Adult attachment: New directions and emerging issues* (pp. 55 – 85). Guilford Press.
- Hendrick, S. S. (2016). *Yakın İlişkiler Psikolojisi*. (Çev. Ed. A. Dönmez. ve A. Büyüksahin-Sunal) Nobel. (Orjinal yayın tarihi, 2004).
- Jensen, T. M., Willoughby, B. J., Holman, T. B., Busby, D. M. ve Shafer, K. (2015). Associations between family and interpersonal processes and emerging adult marital paradigms: Does adult attachment mediate? *Journal of Adult Development*, 22, 50–62.
- Jones, J. D., Fraley, R. C., Efrlich, K. B., Stern, J. A., Lejuez, C. W., Shaver, P. R. ve Cassidy, J. (2018). Stability of attachment style in adolescence: an empirical test of alternative developmental processes. *Child Development*, 89(3), 871-880.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 403–422.

- Kampe, K. K., Frith, C. D., Dolan, R. J., & Frith, U. (2001). Reward value of attractiveness and gaze. *Nature*, 413, 589–589.
- Main, M., Kaplan, N. ve Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1&2), 66-104.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford.
- Murray, S. L., Griffin, D. W., Derrick, J. L., Harris, B., Aloni, M. ve Leder, S. (2011). Tempting fate or inviting happiness? Unrealistic idealization prevents the decline of marital satisfaction. *Psychological Science*, 22, 619–626.
- Obegi, J. H., Morrison, T. L. ve Shaver, P. R.(2004). Exploring intergenerational transmission of attachment style in young female adults and their mothers, *Journal of Social and Personal Relationships*, 21, 625-638.
- Reis, H. T. (2007). Steps toward the ripening of relationship science, *Personal Relationships*, 14, 1-23.
- Reis, H. T. (2012). Perceived partner responsiveness as an organizing theme for the study of relationships and well-being. L. Campbell & T. J. Loving (Eds.), *Interdisciplinary Research on Close Relationships: The Case for Integration* içinde (ss. 27–52). American Psychological Association.
- Reis, H. T. (2013). Relationship well-being: The central role of perceived partner responsiveness, C. Hazan, & Campa, MI. (Eds) *Human Bonding: The Science of Affective Ties* içinde (ss. 283-307). Guilford Press.
- Reis, H. T., Clark, M. S. , & Holmes, J. G. (2004). Perceived partner responsiveness as an organizing construct in the study of closeness and intimacy. In D. J. Mashek & A. Aron (Eds.), *Handbook of Closeness and Intimacy* içinde (ss. 201–225). Erlbaum.
- Sakman, E., ve Sümer, N. (2018). Attachment (in)security and threat priming influence signal detection performance. *Journal of Social and Personal Relationships*, 35(6), 889–916.
- Selçuk, E., Günaydin, G., Ong, A. D. ve Almeida, D. M. (2016). Does partner responsiveness predict hedonic and eudaimonic well-being? A 10-Year longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*, 78, 311–325.
- Selçuk, E., Günaydin, G., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005) Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8,1-11.
- Selcuk, E., Zayas, V., Günaydin, G., Hazan, C. ve Kross, E. (2012). Mental representations of attachment figures facilitate recovery following upsetting autobiographical memory recall. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 362-378.

- Shaver, P. R., Hazan, C. ve Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The Psychology of Love* içinde (ss. 68-99). Yale University Press.
- Simpson, J. A. ve Belsky, J. (2008). Attachment theory within a modern evolutionary framework. J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* içinde (ss. 131-57). Guilford
- Slatcher, R. B. ve Selcuk, E. (2017). A social psychological perspective on the links between close relationships and health. *Current Directions in Psychological Science*, 26(1), 16-21.
- Sroufe, L. A. ve Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development*, 48, 1184-1199.
- Steele, H. ve Steele, M. (1994) Intergenerational patterns of attachment. In D. Perlman & K. Bartholomew (Eds.), *Advances in personal relationships* içinde (Vol.5, pp. 93-120). London: Kingsley.
- Stern, J. A., Fraley, R. C., Jones, J. D., Gross, J. T., Shaver, P. R. ve Cassidy, J. (2018). Developmental processes across the first two years of parenthood: Stability and change in adult attachment style. *Developmental Psychology*, 54(5), 975-988. <https://doi.org/10.1037/dev0000481>.
- Sutton, T. E. (2019). Review of attachment theory: Familial predictors, continuity and change, and intrapersonal and relational outcomes. *Marriage & Family Review*, 55(1), 1-22.
- Sümer, N. (2006). Yetişkin bağlanma ölçeklerinin kategoriler ve boyutlar düzeyinde karşılaştırılması (Categorical and dimensional comparison of the adult attachment measures). *Türk Psikoloji Dergisi (Turkish Journal of Psychology)*, 21(57), 1-24.
- Sümer, N. ve Cozzarelli, C. (2004). The impact of adult attachment on partner and self-attributions and relationship quality. *Personal Relationships*, 11, 355-371.
- Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürler arası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 71-67.
- Sümer, N., Ulaşan Özgüle, E. T. ve Özen Çıplak, A. (2019). Evlilikte bağlanma dinamikleri ve çatışma. A. Güre (Ed.) *Aile Sistemleri* (1. Baskı) içinde (ss. 1-13). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Tennov, D. (1979). *Love and limerence: The experience of being in love*. New York: Stein and Day.
- Trinke, S. J. ve Bartholomew, K. (1997). Hierarchies of attachment relationships in young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 14, 603-625.
- Van Ijzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of adult attachment interview. *Psychological Bulletin*, 117(3), 387-403.

- Wei, M., Russell, D. W., Mallinckrodt, B. ve Vogel, D. L. (2007). The experiences in close relationship scale (ecr)-short form: reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 88(2), 187-204.
- Weiss, R. S. (1982). Attachment in adult life. C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior* içinde (ss. 171-184). Basic Books.
- Wood, B. (Ed.) (2002). *Attachment and Family Systems*. Blackwell
- Zayas, V., Günaydin, G. ve Shoda, Y. (2015). From an unknown other to an attachment figure: How do mental representations change as attachments form? V. Zayas & C. Hazan (Eds.), *Bases of adult attachment* içinde (ss. 157-183). New York, NY: Springer.
- Zeifman, D. ve Hazan, C. (2008). Pair bonds as attachments: Reevaluating the evidence. J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (2nd ed., ss. 436 – 455). Guilford Press.

BİLİŞSEL UYARILMA, ÇAĞRIŞIMSAL BELLEKTE DÜŞÜNCE ARAMA VE ÇİFT YÖNLÜ YARATICILIK MODELLERİ

Hamit Coşkun

Sosyal psikoloji bireylerin tutumlarını, etkileşimleri ve davranışın ortaya çıktığı ortamı inceleyen bir bilim dalıdır. Davranışlarımızın birçoğu sosyal davranışlardır; sosyal ortamlara göre şekillenmektedir. Yaratıcılık davranışı da bunlardan biridir. Başkalarının mevcut ürünleri ve düşünceleri olmasaydı, yeni düşüncelerin veya yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkması çok uzun zaman alır ve hatta imkânsız olurdu. Yaratıcılık ilhamla gelen, mistik bir şey değil; tam tersine insanın sosyal ve bilişsel faaliyetlerinin ve ayrıca günlük faaliyetlerinin bir parçasıdır (Gültepe ve Şenyurt, 2021; Runco, 2004).

Yeni veya yaratıcı yöntemlerin, tekniklerin, programların ve uygulamaların bulunması insanlığı binlerce yıldan beri ilgilendiren önemli konulardan biridir (Runco, 2004, 2014; Vazire, 2018). Yaratıcılık, bir düşüncenin veya ürünün orijinal ve aynı zamanda uygulanabilir olması anlamına gelmektedir (Paulus ve Coşkun, 2013). Öte yandan orijinal olup kullanışlı veya yararlı olmayan ürünler uçuk, orijinal olmayan ancak yararlı olan ürünler ise sıradan olarak adlandırılmakta ve kabul görmemektedir. Literatürde yaratıcılık, yeni ve orijinal düşünce ortaya çıkarma olarak tanımlanmaktadır (Paulus, 2000).

Yaratıcı ürünlerin nasıl geliştiğine ilişkin kuramsal yaklaşımlar, psikolojide 1950’li yıllardan sonra ortaya çıkmış ve bu konuda özellikle 1980’li yıllardan sonra deneysel ve korelatif araştırmalar geometrik olarak artmıştır. Yaratıcı düşüncenin nasıl geliştirileceği konusundaki ilk kitabı yazan Osborn (1957), bu kitabında yaratıcı düşüncüyü ortaya çıkartan beyin fırtınası tekniğini anlatmakta ve uygulamacılara bu tekniğin alanda nasıl kullanılacağını örnek ve kanıtlarla

uyarıcıya bağlı olarak kodlanma ve çağrışımın farklı süreçler olacağını öngörmektedir. Yukarıdaki tartışmaların birçoğuna cevap verebilecek özelliklere de sahip olan bu modelin test edilmesi gerekmektedir. Yeni geliştirilme aşamasında olan bu modeli destekleyen yeni araştırmalar bulunmaktadır (Çelebi, 2016; Yüksel, 2017). Gelecek araştırmalarda yaratıcılığı aktive eden görsel ve yazılı uyarıcıların yaratıcılık üzerinde etkilerinin bu modellerle incelenmesinin yanında, uyarıcıların yarattığı süreçlerle ilgili epigenetik aktivelerin incelenmesi de yararlı olacaktır (Eren ve diğ., 2020).

Kaynakça

- Akben, C. ve Coskun, H. (2019). Reintroduction of Odor Combined with Cognitive Stimulation Supports Creative Ideation via Memory Retrieval Mechanisms. *Creativity Research Journal*, 31(3), 309-319.
- Anderson, J. R., Reder, L. M. ve Lebiere, C. (1996). Working memory: Activation limitations on retrieval. *Cognitive psychology*, 30(3), 221-256.
- Baas, M., Roskes, M., Sligte, D., Nijstad, B. A. ve De Dreu, C. K. (2013). Personality and creativity: The dual pathway to creativity model and a research agenda. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(10), 732-748.
- Biss, R. K., Hasher, L. ve Thomas, R. C. (2010). Positive mood is associated with the implicit use of distraction. *Motivation and emotion*, 34(1), 73-77.
- Camacho, L. M. ve Paulus, P. B. (1995). The role of social anxiousness in group brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1071.
- Collins, A. M. ve Loftus, E. F. (1975). A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological review*, 82(6), 407.
- Coskun, H. (2005). Cognitive stimulation with convergent and divergent thinking exercising in brainwriting: Incubation, sequence priming, and group context. *Small Group Research*, 36, 466-498.
- Coşkun, H. (2009). Beyin fırtınası sürecinde çağrışımsal alıştırmaların düşünce üretimine etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24, 34-44.
- Coşkun, H. (2011). Close associations and memory in brainwriting groups. *The Journal of Creative Behavior*, 45(1), 59-75.
- Coskun, H. (2011). The effects of group size, memory instruction, and session length on the creative performance in electronic brainstorming groups. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(1), 91-95.
- Coşkun, H. ve Gültepe, B. (2013). Duygudurum ve bazı davranışlarımız: Yeni bulgular ışığında bir değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2), 81-100.

- Coskun, H., Paulus, P. B., Brown, V. ve Sherwood, J. (2000). Cognitive stimulation and problem presentation in brainstorming groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4, 307-329.
- Coşkun, H., Pehlivan, N. ve Akben, C. (2019) Şizofren veya normal bireyden gelen düşünceler ile düşüncelerin sıradanlığı ve orijinalliğinin yaratıcılığa etkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, 5(21), 31-48
- Coşkun, H. ve Şenyurt, A. Y. (2015). Kişilik ve yaratıcılık ilişkisini inceleyen çalışmaları kullanılan ölçme araçlarına göre değerlendirilmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 35-65.
- Coşkun, H. ve Tanrıverdi, V. (2018). Grup düşünce üretimi ve seçimi. H. Coşkun ve A. Şenyurt (ed.) *Grup performansı* içinde (ss. 103-122). Nobel Yayıncılık
- Coşkun, H. ve Yılmaz, O. (2009). A new dynamical model of brainstorming: Linear, nonlinear, continuous(simultaneous), and impulsive (sequential) cases. *Journal of Mathematical Psychology*, 53, 3, 253-264.
- Çelebi, N. N. (2016). *Duygudurum ve sunum türünün beyin fırtınasında yaratıcılığa etkisi*. Yayımlanmamış Lisansüstü Tezi. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Davis, M. A. (2009). Understanding the relationship between mood and creativity: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 25-38.
- De Dreu, C. K., Baas, M. ve Nijstad, B. A. (2008). Hedonic tone and activation level in the mood-creativity link: toward a dual pathway to creativity model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(5), 739.
- Diehl, M. ve Stroebe, W. (1987). Productivity loss in brainstorming groups: Toward the solution of a riddle. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 497.
- Dugosh, K. L. ve Paulus, P. B. (2005). Cognitive and social comparison processes in brainstorming. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(3), 313-320.
- Dugosh, K. L., Paulus, P. B., Roland, E. J. ve Yang, H. C. (2000). Cognitive stimulation in brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 722-735.
- Ertan-Koçak, Y. (2016). *Empati ve hızın beyin fırtınasında yaratıcılığa etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, A., Rakıcıoğlu-Söylemez, A., Çetin, G., Telli, M., Coşkun, H. ve Çıtak Bilgin, N. (2020). Anxiety-related epigenetic activities in EFL pre-service teachers with high and low incremental language mindsets and their effects on task performance. R. V. Nata (Ed.), *Progress in Education* içinde (Volume 65, ss. 1-94). Nova Science Publishers, Inc.
- George, J. M. ve Zhou, J. (2007). Dual tuning in a supportive context: Joint contributions of positive mood, negative mood, and supervisory behaviors to employee creativity. *Academy of Management Journal*, 50(3), 605-622.

- Goçmen, O. ve Coşkun, H. (2019). The influence of some six hats and speed on creativity in brainstorming. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 284-295.
- Gültepe, B. (2018). Görsel sanatsal uyarıcıların çeşitli özellikler açısından bilişsel esneklik açısından incelenmesi. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- Gültepe, B. ve Coskun, H. (2016). Music and cognitive stimulation influence idea generation. *Psychology of Music*, 44(1), 3-14.
- Gültepe, B. ve Şenyurt, A. Y. (2021) Yaratıcılığın Sosyal Psikolojisi: Büyük-C ve küçük-c'yi anlamak. M. B. Bulut (Ed.) *Sosyal Psikoloji Kuramları* içinde (ss. x-x). Nobel Yayıncılık
- Gültepe, B., Şenyurt, A.Y., Coşkun, H. ve Akben, C. (2017). An investigation of the effects of mood and cognitive stimulation on different creativity tasks. 18th General Meeting of the European Association of Social Psychology, Amsterdam.
- Kayar, O. (2016). *Ergenlerde algılanan ebeveynlik stilleri, özerklik ve yaratıcılık arasındaki ilişkiler*. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mednick, S. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, 69(3), 220.
- Nijstad, B. A., De Dreu, C. K. W., Rietzschel E. F. ve Baas, M. (2010). The dual pathway to creativity model: Creative ideation as a function of flexibility and persistence. *European Review of Social Psychology*, 21(1), 34–77.
- Nijstad, B. A. ve Stroebe, W. (2006). How the group affects the mind: A cognitive model of idea generation in groups. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 186-213.
- Nijstad, B. A., Stroebe, W. ve Lodewijkx, H. F. (2002). Cognitive stimulation and interference in groups: Exposure effects in an idea generation task. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(6), 535-544.
- Nijstad, B. A., Stroebe, W. ve Lodewijkx, H. F. (2003). Production blocking and idea generation: Does blocking interfere with cognitive processes? *Journal of experimental social psychology*, 39(6), 531-548.
- Osborn, A. F. (1957). *Applied imagination*. Scribner.
- Offner, A. K., Kramer, T. J. ve Winter, J. P. (1996). The effects of facilitation, recording, and pauses on group brainstorming. *Small group research*, 27(2), 283-298.
- Oxley, N. L., Dzindolet, M. T. ve Paulus, P. B. (1996). The effects of facilitators on the performance of brainstorming groups. *Journal of Social Behavior and Personality*, 11(4), 633-646.
- Paivio, A. (1991). Dual coding theory: Retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology/Revue canadienne de psychologie*, 45(3), 255.
- Paulus, P. B. (2000). Groups, teams and creativity: The creative potential of idea generating groups. *Applied Psychology: An International Review*, 49, 237-262.

- Paulus, P. B. ve Coşkun, H. (2013). Creativity. J. Levine (Ed.), *Frontiers of Social Psychology: Group Processes* içinde (ss. 215-240). Psychology Press: Taylor and Francis Group.
- Paulus, P. B. ve Dzindolet, M. T. (1993). Social influence processes in group brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 575.
- Paulus, P. B., Kohn, N. W., Arditti, L. E. ve Korde, R. M. (2013). Understanding the group size effect in electronic brainstorming. *Small Group Research*, 44(3), 332-352.
- Paulus, P. B., Nakui, T., Putman, V. L. ve Brown, V. R. (2006). Effects of task instructions and brief breaks on brainstorming. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10(3), 206.
- Paulus, P. B. ve Yang, H. C. (2000). Idea generation in groups: A basis for creativity in organizations. *Organizational behavior and human decision processes*, 82(1), 76-87.
- Ritter, S. M. ve Ferguson, S. (2017). Happy creativity: Listening to happy music facilitates divergent thinking. *PLoS one*, 12(9), e0182210.
- Runco, M. A. (2004). Everyone has creative potential. R. J. Sternberg, E. L. Grigorenko, & J. L. Singer (Eds.), *Creativity: From potential to realization* içinde (ss. 21-30). American Psychological Association.
- Runco, M. A. (2014). *Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice*. Elsevier.
- Smith, S. M. ve Blankenship, S. E. (1991). Incubation and the persistence of fixation in problem solving. *The American Journal of Psychology*, 61-87.
- Valacich, J. S. , Dennis, A. R. ve Connolly, T. (1994). Idea generation in computer based groups: A new ending to an old story. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 57, 448-467.
- Vazire, S. (2018). Implications of the credibility revolution for productivity, creativity, and progress. *Perspectives on Psychological Science*, 13(4), 411-417.
- Yerkes, R. M. ve Dodson, J. D. (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit formation. *Journal of Comparative Neurology and Psychology*, 18, 459-482.
- Yamada, Y. ve Nagai, M. (2015). Positive mood enhances divergent but not convergent thinking. *Japanese Psychological Research*, 57(4), 281-287.
- Yüksel, M. (2017). *Görsel uyarıcı çeşidi ve sayısının beyin fırtınasında yaratıcılığa etkisi*. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKIŞ KURAMI

Elvan Kiremitçi Canöz

İnsanlar tarih boyunca, onları nelerin mutlu ettiğini araştırmış, mutlu olmalarını, daha az acı çekmelerini ve yaşamlarından daha fazla memnun olmalarını sağlayan faktörler üzerine odaklanmışlardır. Mutluluk, sıklıkla incelenen bir duygudur ve pozitif psikoloji literatüründe öznel iyi oluş kavramı ile ele alınmaktadır. Bireyin yaşadığı olumlu duygu ve yaşantıların olumsuzlardan fazla olma hâli ve yaşamından genel olarak memnun olma hâli sonucunda, bireyin öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olduğu, bireyin mutlu hissettiği sonucuna ulaşılmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990). Amerikalı psikolog Sonja Lyubomirsky, mutluluk üzerine şöyle bir model önermiştir. Bu modele göre mutluluğun %50'si genetik faktörler, %40'ı amaçlı etkinlikler ve %10'u yaşam şartları olarak ele alınmaktadır (Lyubomirsky, 2011).

Bir işle ilgili defalarca çalışıldığı ancak her defasında aynı motivasyon ve verimliliğin işin gerçekleşmesinde etkili olmadığı görülebilir. Birey için o iş her defasında aynı duygu yoğunluğunu vermemektedir. Burada önemli olan nokta, birey değişirse veya işin niteliği aynı kalsa dahi, bu farklılıkların görülebilecek olmasıdır. Birey yaptığı işi anlamlandırmada farklılıklar yaşamaktadır. Akış deneyimi (*flow experience*), bireyin tamamen odaklanarak bir işle ilgilenmesi, işin zorluk düzeyi ve bireyin o işteki yeteneğinin yüksek olması durumunda gerçekleşmektedir (Csikszentmihalyi, 1990).

Akış kuramı, bireyin bir işi yaparken kendisini o işe kaptırması, sürece katması, zamanın nasıl aktığını fark etmemesi ve o anı yoğun yaşaması olarak ifade edilmektedir. Mihaly Csikszentmihalyi tarafından geliştirilen bu kavram,

Kaynakça

- Acar-Zorbaz, N. (2019). *Lise Öğrencilerinin Ototelik Kişilik Özellikleri, Yaşam Amaçları, Hayat Anlamları ve Akış Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Ak, M. O. (2020). *Yaş Kuşaklarının Rekreasyonel Faaliyetlerinin Akış Kuramına Göre İncelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ak, M. O. ve Alpullu, A. (2020). Alpak Akış Ölçeği Geliştirme ve Doğu Batı Üniversitelerinin Karşılaştırılması. *Sport Sciences*, 15(1), 1-16.
- Akçetin, E. ve Akçetin, N. (2013). *Eğitimleşen Oyun Oyunlaşan Eğitim*. 30. Ulusal Bilişim Kurultayı, 127-137, Ankara.
- Akman, E. (2018). *Sağlık Profesyonellerinde Akış Deneyiminin Öznel İyi Oluş Üzerine Etkisi: Bir Kamu ve Özel Hastane Örneği*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Altıntaş, A., Kelecek, S. ve Aşçı, F. (2013). Elit Sporcularda Durumsal Güdülenme ve Optimal Performans Duygu Durumu Arasındaki İlişki. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4, 14-21.
- Aşçı, F. H., Çağlar, E., Eklund, R. C., Altıntaş, A. ve Jackson, S. (2007). Durumluluk ve Sürekli Optimal Performans Duygu Durum-2 Ölçekleri' nin Uyarlama Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 18(4), 182-196.
- Avcılar, M. ve Yenilmezler, G. (2019). Çok Kanallı Perakendecilik Uygulamalarının Algılanan Deneyimsel Değer ve Akış Deneyimi Açısından Karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 114-137.
- Ayazlar, R. A. (2015). Flow phenomenon as a tourist experience in paragliding: A qualitative research. *Procedia economics and finance*, 26, 792-799.
- Aydın, K.B. (2005) *Akış kuramına dayalı stresle başa çıkma grup programının ergenlerin stresle başa çıkma stratejilerine etkisi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bakker, A. B. (2008). The work-related flow inventory: Construction and initial validation of the WOLF. *Journal of vocational behavior*, 72(3), 400-414.
- Baş, A. U. (2019). Akış Yaşantıları Ölçeği' nin Türkçe' ye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *I. Uluslararası Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji (UBEST) Sempozyumu tam metin kitabı*, 1374-1379.
- Büyükoğlu, H. (2015). *Okul müdürlerinin okul içi akış deneyimlerinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Büyükoğlu, B. ve Büyükoğlu, H. (2017). Examining the flow experiences of vocational school business administration students in the field courses 'Example of Gaziantep'. *International congress of eurasian social sciences özel sayı 8(28)*, 1-15.

- Chang, H. H. ve Wang, I. C. (2008). An investigation of user communication behavior in computer mediated environments. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 2336-2356.
- Cilasun, A. (2016). *Yükseköğretim kurumlarında pozitif psikoloji ve örgütsel özdeşleşmenin performans yönetimine etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience* (Vol. 1990). Harper & Row.
- Csikszentmihalyi, M. (1993). *The evolving self*. Harper Row.
- Csikszentmihalyi, M., Abuhamdeh, S. ve Nakamura, J. (2005). Flow. A. J. Elliot ve C. S. Dweck (Eds.), *Handbook of Competence and Motivation* içinde (ss. 598-608). Guilford Press.
- Csikszentmihalyi, M. (2018). Getting in the zone, Part 1: Flow and finding a state of peak performance. *Journal of Singing*, 74(3), 329-334.
- Dervişoğulları, M., ve Deniz, L. (2019, 26-28 Ekim). İle İlgili Akış Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması (Bildiri sunumu). 2. Uluslararası Eğitimde Yeni Arayışlar Kongresi, İstanbul.
- Ermış, E. N. (2013). *Üniversite öğrencilerinin akış deneyimlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eryılmaz, A. ve Mammadov, M. (2016). Development of The Flow State Scale in Mathematic Lesson/Matematik Dersinde Akış Durumu Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 870-890.
- İskender, Ö. (2015). *Çevrim içi oyun oynama motivasyonları ve oyuncuların bireysel değerleri: Kullanımlar ve doyumlar kuramı açısından bir değerlendirme* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- İşigüzel, B. ve Çam, S. (2014). The adaptation of Flow Short Scale to Turkish: A validity and reliability study Flow Yaşantısı Ölçeği Kısa Formunun Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 788-801.
- Kaya B., Metin T. ve Kozak M. (2015). Kapalı Rekreasyon Tesislerinde Kullanıcıların Akış Deneyimi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(2), 6-25.
- Koivisto, J. ve Hamari, J. (2014). Demographic differences in perceived benefits from gamification. *Computers in Human Behavior*, 35, 179-188.
- Jackson, S. A. ve Marsh, H. W. (1996). Development and validation of a scale to measure optimal experience: The Flow State Scale. *Journal of sport and exercise psychology*, 18(1), 17-35.

- Jackson, S. A. ve Eklund, R. C. (2002). Assessing flow in physical activity: the flow state scale-2 and dispositional flow scale-2. *Journal of sport & exercise psychology*, 24(2), 133-150.
- Lyubomirsky, S. (2011). Psychology: Holding on to happiness. *Nature*, 471(7338), 302-303.
- Massimini, F. ve Carli, M. (1988) The systematic assessment of low in daily experience. M. Csikszentmihalyi and I. S. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal Experience* içinde (266–278). Cambridge University Press.
- Magyaródi, T., Nagy, H., Soltész, P., Mózes, T. ve Oláh, A. (2013). Psychometric properties of a newly established flow state questionnaire. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(2), 89-100.
- Özçiriş, İ. (2017). *Yamaç Paraşütü Yapan Pilotların Uçuş Öncesi Kaygı ve Stres Düzeyinin Değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkar, B. Y. ve Özmen, M. (2016). Akış deneyimine ilişkin kavramsal bir model önerisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(3), 71-100.
- Özşahin, N. (2005). *Lise Öğrencilerinin Günlük Yaşamdaki Akış Deneyiminin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pehlivan, A. (2019). *Sosyal hizmet uzmanlarının “akış” deneyimlerini etkileyen faktörlerin niteliksel olarak incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Rheinberg, F., Vollmeyer, R. ve Engeser, S. (2003). Die Erfassung des Flow-Erlebens (The assessment of flow experience). J. Stiensmeier-Pelster & F. Rheinberg (Ed.), *Diagnostik von Motivation und Selbstkonzept* içinde (ss. 261–279). Hogrefe.
- Sahraç, Ü. (2008). Bir Durumluluk Akış Modeli: Stres Kontrolü, Genel Özyeterlik, Durumluluk Kaygı, Yaşam Doyumu ve Akış İlişkileri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 122-144.
- Ullen, F., de Manzano, Á., Almeida, R., Magnusson, P., Pedersen, N.... Nakamura, J. (2012). Proneness for psychological flow in everyday life: Associations with personality and intelligence. *Personality and Individual Differences*, 52(2), 167–172.
- Yalçınkaya P. (2014). *Kendini İşe Kaptırma-Kişilik-İş Niteliği İlişkisi: Farklı Meslek Gruplarının Kendini İşe Kaptırma Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yanık, A. (2014). *Yeni Medya Kullanımındaki Akış Deneyiminin Risk Algısı ve Online Turistik Satın Alma Niyetine Etkisi*. (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yarar, O. F. (2015). *Autotelic personality: links with flow propensity, personal strengths, and psychopathology* (Doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.

- Yaşın, T. (2016). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkisi*. (Doktora tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşiltaş, M. D. ve Türk, M. (2017). İş Stresinin Çalışanların İş Akış Deneyimleri Üzerindeki Etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(54), 935-942.
- Yeşiltaş, M. D. ve Ekici, E. (2017). İş akış deneyiminin kişilik özellikleri ve iş stresi ile ilişkisi: akademik personel üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 1-11.

DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI

Bağdat Deniz Kaynak

Bu bölümde, kültürel antropolog Ernest Becker'in (1973/2013) düşüncelerinden yola çıkılarak ortaya atılan ve ölümlü olma dehşetini insanın biliş, duygu ve davranışlarının merkezine koyan dehşet yönetimi kuramı incelenecektir. Becker'e (1973) göre, kendi benliğinin ve ölümlülüğünün farkında olmak insan için dehşet verici bir durumdur ve pek çok insani olgunun altında bu dehşetle baş etme çabası yatmaktadır. Örneğin, bilinen en eski yazılı destan olan Gılgamış'ta ölümsüzlük iksirinin peşine düşen bir kralın hikâyesi anlatılmakta, Büyük İskender'in doğuya yani karanlıklar ülkesine yaptığı seferlerin ölümsüzlük pınarını (ab-ı hayat) aramak için olduğu rivayet edilmektedir (Kılıç ve Eser, 2017). Antik dönemlerden günümüze, ölümlülüğün oluşturduğu dehşet ve ölümsüzlüğe yönelik çaresiz arayışlara dair yukarıda bahsedilenler gibi pek çok örnek ve eser bulunmaktadır. Öyle görünmektedir ki ölümlü olmanın bilinci ve onunla baş etme çabası insan için oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Dehşet yönetimi kuramı (Greenberg ve diğ., 1986), ölümlülük bilinci ve onun insan yaşamına etkilerini açıklamakta ve sosyal psikoloji literatürüne önemli bir katkı sunmaktadır. Kurama göre (Pyszczynski ve diğ., 2015), hayatta kalma içgüdüsüne sahip olan ve eninde sonunda öleceğinin farkına varan insan bir ölümlülük dehşeti yaşamaktadır. Bireyler bu dehşetle baş edebilmek için kültürel dünya görüşlerine ve kültürel dünya görüşlerinden elde ettikleri benlik değerine tutunmaktadır. İnsanın pek çok davranış, duygu ve bilişinin altında da bu ölümlülük dehşeti ile baş etme çabası yatmaktadır (Solomon ve diğ., 2015). Gerçekten de kuramın ortaya atılışından itibaren geçen 30 yıldan fazla sürede kuramın hipotezlerini test etmek amacıyla 500'den fazla çalışma yürütülmüş ve

Kaynakça

- Aksüt-Çiçek S. (2008). *Dindarlık ile saldırganlık arasındaki etkileşimin Terör Yönetimi Kuramı çerçevesinde incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.
- Aslıtürk E. (2001). *A test of Terror Management Theory in a collectivistic culture: Buffering role of collective self-esteem*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Alper, S. ve Özkan, T. (2015). Do internals speed less and externals speed more to cope with death anxiety? *Transportation Research Part F*, 32, 68-77.
- Başerdem, U. (2019). *Bilim karşıtlığı, komplo teorileri ve ölüm: Bilim inkarının ve komplo inancının dehşet yönetimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi.
- Bayramoğlu, E. (2019). *Ölümlülük manipülasyonunun, bağlanma türlerinin ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinin risk alma davranışına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Becker, E. (2013). *Ölümü İnkâr*. (Çev. A. Tüfekçi). İz Yayıncılık (Orijinal yayın tarihi, 1973)
- Biliciler-Ünal, G. (2015). *Effects of mortality salience on Turkish people's decisions to how much, for whom and what to consume*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Bozo O., Tunca A. ve Simsek Y. (2009). The effect of death anxiety and age on health-promoting behaviors: A terror-management theory perspective. *The Journal of Psychology*, 143(4), 377-389.
- Bulut, M. B. (2015a). Terör Yönetimi Kuramı (Dehşet Yönetimi Kuramı). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 5(1), 161-174.
- Bulut, M. B. (2015b). The Effect of Mortality Salience on Perceived Organizational Support. *International Journal of Research*, 2(10) 44-54.
- Bulut, M. B. (2020). Terror management theory: Studies conducted in Turkey. R. Özyurt-Kaptanoğlu (Der.), *Niche approaches in a changing world* içinde (ss. 223-264). IKSAD.
- Bulut, M. B. (2021). Examining belief in a just world, religious worldviews, and self-esteem within the framework of terror management theory: mortality salient and nonmortality salient organizations. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 0 (0), 1-21.
- Burke, B. L., Martens, A., ve Faucher, E. H. (2010). Two decades of terror management theory: A meta-analysis of mortality salience research. *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 155-195.
- Buss, D. M. (1997). Human social motivation in evolutionary perspective: Grounding terror management theory. *Psychological Inquiry*, 8(1), 22-26.
- Cihan B. (2013). *The effects of mortality salience and body-related social norms on attitudes towards diet pill*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

- Çamlı S. (2010). *Attitudes towards allowance of headscarf in the universities: A Terror management perspective*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Çetiner, A. (2014). *Ölüm farkındalığının kabahatler kanununun uygulanmasında jandarma personelinin belirlediği idari para cezası kararlarına etkisinin dehşet yönetimi kuramı açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Komutanlığı.
- Çoban, E. (2014). *The Role Of Spirituality in Mortality Salience Effects*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dalda, B. (2011). *The effects of relationship commitment and gender on death-anxiety among Turkish young adults: A terror management theory perspective*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Darrell, A. ve Pyszczynski, T. (2016). Terror management theory: Exploring the Role of Death in life. L. A. Harvell ve G. S. Nisbett (Der.) *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* içinde (ss. 1-16). Routledge.
- Derviş, S. (2015). *Promoting Organ Donation Through Mortality Salience For Different Levels and Orientations of Religiosity*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Doğulu, C. (2012). *System justification and terror management: Mortality salience as a moderator of system-justifying tendencies in gender context*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Doğulu, C. (2017). *A Terror Management Perspective To System Justification In Disaster Context: The Case Of Earthquakes In Turkey*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Doğulu, C. ve Sakallı-Uğurlu, N. (2015). Dehşet yönetimi kuramı üzerine bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18(35), 33-47.
- Du, H., Jonas, E., Klackl, J., Agroskin, D., Hui, E. K., ve Ma, L. (2013). Cultural influences on terror management: Independent and interdependent self-esteem as anxiety buffers. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(6), 1002-1011.
- Erzurum, E. (2019). *An inquiry on the impact of mortality salience on relationships between personality and deviant workplace behavior intentions*. Doktora Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Fransen, M. L., Fennis, B. M., Pruyn, A. T. H. ve Das, E. (2008). Rest in peace? Brand-induced mortality salience and consumer behavior. *Journal of Business Research*, 61(10), 1053-1061.
- Goldenberg J. L. ve Arndt J. (2008). The implications of death for health: A terror management health model for behavioral health promotion. *Psychological Review*, 115(4), 1032-1053.

- Greenberg, J., ve Arndt, J. (2012). Terror management theory. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Der.), *Handbook of theories of social psychology* içinde (ss. 398–415). Sage.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., ve Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. J. Greenberg, T. Pyszczynski ve S. Solomon (Der.) *Public self and private self* içinde (ss. 189-212). Springer.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Chatel, D. (1992b). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 212–220.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Pinel, E., Simon, L. ve Jordan, K. (1993). Effects of self-esteem on vulnerability-denying defensive distortions: Further evidence of an anxiety-buffering function of self-esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 29, 229–251.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Veeder, M., Kirkland, S. ve Solomon, S. (1990). Evidence for terror management theory II: Effects of mortality salience on reactions to those who explicitly and implicitly threaten the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308–318.
- Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Rosenblatt, A., Burling, J., Lyon, D., Simon, L. ve Pinel, E. (1992a). Why do people need self-esteem? Converging evidence that self-esteem serves an anxiety-buffering function. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(6), 913-922.
- Güler, E. (2014). *Barışa ilişkin tutumlar: Dehşet yönetimi kuramı ve bazı sosyo-politik değişkenler açısından bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. ve McGregor, H. (1997). Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduced mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 24-36.
- Hayes, J., Schimel, J., Arndt, J. ve Faucher, E. H. (2010). A theoretical and empirical review of the death-thought accessibility concept in terror management research. *Psychological Bulletin*, 136, 699–739.
- Hayes, J., Schimel, J., Faucher, E. H. ve Williams, T. J. (2008). Evidence for the DTA hypothesis II: Threatening self-esteem increase death-thought accessibility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 600–613.
- Hayes, J., Schimel, J., Williams, T. J., Howard, A. L., Webber, D. ve Faucher, E. H. (2015). Worldview accommodation: Selectively modifying committed beliefs provides defense against worldview threat. *Self and Identity*, 14(5), 521-548.
- Heine, S., Proulx, T. ve Vohs, K. D. (2006). The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 88-110.

- İncirli, H. (2014). *Ölümlülüğe dikkat çekilmesinin tüketicilerin marka tutumları ve satın alma niyetleri üzerindeki etkisi: Özdeğer yaklaşımı ışığında bir inceleme*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kılıç, Y. ve Elvan, E. (2017) Eskiçağ toplumlarının mitolojisinde ölümsüzlük arayışı (ölümsüzlük sembolü olarak bazı bitki, su ve hayvanlar). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 122-156.
- Kısa, G. (2015). *Self-Compassion And Terror Management: The Role Of Self-Compassion In Reducing Reactions To Mortality Salience*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kirkpatrick, L. A. ve Navarrete, C. D. (2006). Reports of my death anxiety have been greatly exaggerated: A critique of terror management theory from an evolutionary perspective. *Psychological Inquiry*, 17(4), 288-298.
- Koca-Atabey M. ve Öner-Özkan B. (2011). Defensive or Existential Religious Orientations and Mortality Salience Hypodissertation: Using Conservatism as a Dependent Measure. *Death Studies*, 35(9), 852-865.
- Koç, V. ve Kafa, G. (2019). Dehşet yönetimi kuramı çerçevesinde benlik saygısı ve bağlanmanın rolü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 129-139.
- Kosloff, S. , Greenberg, J. ve Solomon, S. (2010). The effects of mortality salience on political preferences: The roles of charisma and political orientation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(1), 139-145.
- Kökdemir D. ve Yeniceri Z. (2010). Terror Management in a Predominantly Muslim Country. *European Psychologist*, 15(3), 165-174.
- Kuzlak, A. (2014). *Stereotyping among football fans in Turkey: A terror management perspective*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Martin, L. ve van den Bos, K. (2014). Beyond terror: Toward a paradigm shift in the study of threat and culture. *European Journal of Social Psychology*, 25, 32–70.
- McTeigue, J. (Yönetmen) (2005). V for Vendetta [Sinema Filmi]. Warner Bros. Entertainment.
- Mikulincer, M., ve Florian, V. (2002). The effects of mortality salience on self-serving attributions: Evidence for the function of self-esteem as a terror management mechanism. *Basic and Applied Social Psychology*, 24, 261–271.
- Miçooğulları, E. (2016). *Ölüm belirginliği ve görev koşulunun beyin fırtınasında yaratıcılığa etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Navarrete, C. D., Kurzban, R., Fessler, D. M. T. ve Kirkpatrick, L. A. (2004). Anxiety and intergroup bias: Terror management or coalitional psychology? *Group Processes and Intergroup Relations*, 7, 370–397.
- Peters, H. J., Greenberg, J., Williams, J. M. ve Schneider, N. R. (2005). Applying terror management theory to performance: Can reminding individuals of their mortality increase strength output? *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 27, 111–116.

- Popper, K. (2017). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. 7.Baskı. (Çev. İ. Aka ve İ. Turan). YKY yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1934)
- Proulx, T. ve Heine, S. J. (2006). Death and black diamonds: Meaning, mortality, and the meaning maintenance model. *Psychological Inquiry*, 17(4), 309-318.
- Pyszczynski, T. (2019). The Role of Death in Life: Exploring the Interface Between Terror Management Theory and Evolutionary Psychology. T. K. Shackelford ve V. Zeigler-Hill (Der.) *Evolutionary Perspectives on Death* içinde (ss. 1-24). Springer.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S. , Arndt, J. ve Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435.
- Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory: From genesis to revelation. M. Zanna ve J. Olson (Der.) *Advances in experimental social psychology* içinde (Vol. 52, ss. 1-70). Academic Press.
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S. , Pyszczynski, T. ve Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681–690.
- Schimel, J., Hayes, J., Williams, T. J. ve Jahrig, J. (2007). Is death really the worm at the core? Converging evidence that worldview threat increases death-thought accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 789–803.
- Solomon, S. , Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93–159.
- Solomon, S. , Greenberg, J., ve Pyszczynski, T. (2015). *The worm at the core: On the role of death in life*. Random House.
- Sözen, A. I. (2014). *Parasosyal etkileşim, Terör yönetimi kuramı ve futbol fanatizmi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Strachman, A. ve Schimel, J. (2006). Terror management and close relationships: Evidence that mortality salience reduces commitment among partners with different worldviews. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(6), 965-978.
- Sübeten, A. (2014). *Considerations of death anxiety, meaning in life, self-esteem, self-compassion and loneliness vis-a-vis terror management theory*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Taubman Ben-Ari, O., Florian, V. ve Mikulincer, M. (1999). The impact of mortality salience on reckless driving: A test of terror management mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 35–45.

- Türköz, G. (2018). *Submissive Behavior in Mortality-Salient Organizations*. Yüksek Lisans Tezi, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.
- Uğurlar N. P. (2011). *Tüketici davranışlarının Terör Yönetimi Teorisi çerçevesinde incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Van den Bos, K. (2001). Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 931–941.
- Van den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. ve Van den Ham, E. J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(2), 91-113.
- Vess, M. ve Arndt, J. (2008). The nature of death and the death of nature: The impact of mortality salience on environmental concern. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1376-1380.
- Weise D. R., Arciszewski, T., Verhac, J. F., Pyszczynski, T. ve Greenberg, J. (2012). Terror management and attitudes toward immigrants. *European Psychologist*, 17(1), 63–72.
- Yavuz, H. ve Van den Bos, K. (2009). Effects of uncertainty and mortality salience on worldview defense reaction in Turkey. *Social Justice Research*, 22(4), 384-398.
- Yavuz-Güzel, H. (2012). *Psikolojik Dışlanma Kişisel Belirsizlik Hissine Yol Açar mı? Psikolojik Dışlanmanın, Kişisel Belirsizliğin ve Ölümlülüğün Dikkat Çekici Olmasının Etkileri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Yen, C. L. ve Cheng, C. P. (2010). Terror management among Taiwanese: Worldview defence or resigning to fate? *Asian Journal of Social Psychology*, 13, 185–194.
- Yeniçeri, Z. (2016). Dehşet Yönetimi Kuramı ve İş Yaşamı. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1), 43-52.
- Yücel, E. (2015). *Terror management and pro-social values: Does mortality salience facilitate forgiving only in-group transgressors?* Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Zaleskiewicz, T., Gasiorowska, A. ve Kesebir, P. (2013). Saving can save from death anxiety: Mortality salience and financial decision-making. *PloS one*, 8(11), e79407.

SİSTEMİ MEŞRULAŞTIRMA KURAMI

Meryem Berrin Bulut

Gruplar, hayatımızın vazgeçilmezlerindedir. Her birey doğar doğmaz doğal bir grubun, bir ailenin üyesi olur. Aile üyeliği dışında sosyal, kültürel, siyasi ve benzeri pek çok grubun üyesiyizdir. Sosyobilişsel varlık olan insanlar; sosyal, psikolojik ve diğer pek çok ihtiyaçlarını karşılamak için gruplara üye olurlar. Bazen üyesi olduğumuz grup toplumda avantajlı bir konuma sahip olurken bunun her zaman böyle olduğu söylenemez. Toplumda dezavantajlı konuma sahip bir grubun da üyesi olabiliriz. Dezavantajlı bir grubun üyesi de olsak genel olarak kendi grubumuzu olumlu diğer grupları da olumsuz değerlendirme eğilimi içerisinde oluruz. Bununla birlikte, bazı durumlarda kendi grubumuzun çıkarlarını göz önüne almadan -kendi grubumuzun aleyhine dahi olsa- dış grupları olumlu olarak değerlendirme, dış grup yanlılığı yapma eğiliminde olabiliriz.

Dış grup yanlılığını gösteren bir çalışma, Clark ve Clark (1947) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, siyah-beyaz oyuncak bebek deneyi tasarlamışlardır. Beyaz tenli çocuklar olumlu sıfatları kendi iç grupları olan beyaz tenli bebekler için kullanırken ilginç bir şekilde siyah tenli çocuklar da bu olumlu sıfatları kendi dış grupları olan beyaz tenli bebekler için kullanmaktadırlar. Çocuklar, o yaşlarında bile bir nevi kendi dezavantajlı pozisyonlarını kabul etmektedirler ve dış grup yanlılığı/kayırmacılığı yapmaktadırlar çünkü sosyal öğrenme sürecinde kendi iç gruplarının olumsuz kalıp yargılanması onlara bir şekilde öğretilmiştir.

Bireylerin davranışları, içinde buldukları sosyal çevre tarafından şekillendirilmektedir ve böylelikle bireyler bu çevreden etkilenmektedir. Sosyal

Çimendağ (2013), çalışmasında, yüksek/düşük statülü grup üyelerinin sosyal kimliklerine yönelik bir tehdidin olduğu/olmadığı koşullarda iç grup/dış grup yanlılığı yapıp yapmadıklarını hem açık hem de örtük ölçümlerle incelemiştir. Yüksek statülü grup üyelerinin iç grup yanlılığı yaparken düşük statülü grup üyelerinin dış grup yanlılığı yaptığı belirlenmiştir. Sosyal sistemi destekleyen ya da sosyal sisteme karşı çıkan sistem temelli duyguların araştırıldığı bir çalışmada (Solak, 2015), duygu düzenleme stratejilerinin sistemi meşrulaştırma eğilimleri ve sistem düzeyindeki duygular arasındaki ilişkileri etkilediği de tespit edilmiştir. Akbalık-Doğan (2016), evlilik sistemini meşrulaştırma ile evlilik doyumunu arasındaki ilişkide olumlu yanlısamaların aracı bir rol oynadığını göstermektedir. Kadın ve erkeklerde evlilik sistemini meşrulaştırma düzeyi arttıkça onların eşlerine ve ilişkilerine yaptıkları olumlu yanlısamaları da artmaktadır.

Sonuç

Toplumu oluşturan bireylerin farklı özelliklere sahip oldukları ve sahip oldukları bu özelliklere göre farklı grupların üyeleri oldukları bilinmektedir. Gruplar arasındaki bu farklılık genellikle baskın ya da avantajlı grubun çekinik ya da dezavantajlı grup üzerinde hâkimiyet kurması ile sonuçlanır. SMK'ya göre dezavantajlı grup üyeleri, kendi iç gruplarını kayırmak yerine dış grup yanlılığı yaparak var olan eşitsiz sistemi sürdürme eğilimi içerisindedirler. Böyle yaparak kendilerini daha güvende hissederler ve yukarıda verilen çalışma bulgularının da gösterdiği gibi yaşamdan daha fazla doyum alırlar ve gelecek onlar için daha öngörülebilir ve kontrol edilebilir olur.

Toplumun vazgeçilmez yapıları olan grupların davranışlarının nedenlerini açıklayan SMK özellikle Sosyal Psikoloji ve Siyaset Psikolojisi alanında önemlidir. Bu kuram bu kadar önemli olmasına rağmen ülkemizde kuramı test eden sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. YÖK'ün (2019) açıkladığı geleceğin meslekleri arasında Siyaset Psikolojisinin de bulunduğu göz önüne alındığında özellikle siyaset psikolojisi ile ilgili kavramların değişken olarak kullanıldığı SMK çalışmalarının artırılması ve farklı örneklem gruplarında farklı değişkenlerle daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akbalık-Doğan, Ö. (2016). *Evlilik: sistemi meşrulaştırma kuramı açısından bir inceleme*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Akbaş-Uslu, G. (2016). *The effect of system justification and regulatory focus orientation in the endorsement of honor and honor based violence*. METU Doctoral Thesis, Ankara.

- Akoğlu, H. H. (2019). *System justification and mental health: The roles of rumination and distraction*. TED Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, Ankara.
- Altop, E. (2018). *Psychological well-being in adolescents with lower socio-economic status: The roles of emotions and system justification*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Atabey, G. (2017). *Siyasal katılım ile siyasal yeterlik, toplumsal cinsiyet, sistemi meşrulaştırma ve dini yönelim değişkenlerinin ilişkisi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Balım, S. (2016). *Yabancılaşmanın sistemi meşrulaştırma, değerler ve politik özdeşleşme açısından ele alınması*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İstanbul.
- Camcı, Y. (2015). *Başörtülü ve başörtüsüz öğrencilerde dış grup taraftarlığı fenomeni: açık ve örtük tutumların gruplar arası ilişkiler kuramları üzerinden incelenmesi*. Uludağ Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Bursa.
- Clark, K. B. ve Clark, M. P. (1947). Racial identification and preference in Negro children. In E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, & E. L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (pp. 602-611). Holt, Rinehart & Winston.
- Çetinalp-Şahin, P. (2014). *Polis okulu öğrencilerinin adil dünya inancı, otoriterlik, sistemi meşrulaştırma, vatanseverlik ve insan hakları tutumlarının incelenmesi*. Ege Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İzmir.
- Çimendağ, F. Ş. (2013). *Yüksek ve düşük statülü gruplarda iç grup ve dış grup yanlılığı*. Mersin Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, Mersin.
- Çoklar, I. (2007). *Kadına yönelik cinsel şiddetin meşrulaştırılması ve tecavüze ilişkin tutumlar*. Ege Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İzmir.
- Dirilen-Gümüş, Ö. (2011). Differences in System Justification with respect to Gender, Political Conservatism, Socio-Economic Status and Religious Fundamentalism. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 2607–2611.
- Doğan, G. (2013). *Üniversite öğrencilerinde kendini nesneleştirme ve bazı değişkenlerle ilişkisi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Doğan, G. (2016). Bir Sistemi Meşrulaştırma Pratiği Olarak Kendini Nesneleştirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(37), 35-45.
- Doğanay, T. C. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muktedir İktidarı ve Sistem Meşrulaştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(27), 65-72.
- Doğulu, C. (2012). *System justification and terror management: Mortality salience as a moderator of system-justifying tendencies in gender context*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Doğulu, C. (2017). *A terror management perspective to system justification in disaster context: The case of earthquakes in Turkey*. METU Doctoral Thesis, Ankara.
- Eniç, D. (2015). *Korumacı ve düşmanca cinsiyetçiliğin kadınların sözel ve matematik performansı üzerindeki etkileri*. Uludağ Üniversitesi Yüksek lisans tezi, Bursa.

- Ercan, N. (2009). *The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious orientation*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Erdem, E. (2016). *Eş cinsel insan hakları: sosyal baskınlık yönelimi, sistemi meşrulaştırma, yüklem karmaşıklığı açısından bir inceleme*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi.
- Ersan, Ö. (2014). *Justification of domestic violence against teenage girls in Turkey*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Göregenli, M. ve Karakuş, P. (2012). Conservatism in Turkish context: Is it possible to be both conservative and democrat? 4th International Conference of Community Psychology. Community & Politics in a World in crisis: Rethinking community action in the new century. Barcelona, 21-23 June 2012.
- Günsoy, C. (2011). *Linguistic gender bias as a result of uncertainty: The moderating roles of group identification and sociostructural variables*. Boğaziçi Üniversitesi Master's Thesis, İstanbul.
- Gürşimşek, I. ve Göregenli, M. (2005). Humanistic attitudes, values, system justification, and control beliefs in a Turkish sample. *Social Behavior and Personality*, 34(7), 747-758.
- Hasta, D. ve Sözen, A. I. (2017). Hidroelektrik santrallerine ilişkin tutumlar: Sistemi meşrulaştırma, kontrol odağı ve yüklem karmaşıklığı açısından bir değerlendirme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(79), 36-47.
- Işık, R. (2008). *The predictors of understanding of honor and attitudes toward honor related violence: Ambivalent sexism and system justification*. METU Master's Thesis, Ankara.
- İslambay, D. (2014). *A preliminary analysis of non-material beliefs in Turkish sample: The predictability of locus of control, system justification, religious/spiritual coping and religiosity*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Jost, J. T. (2001). Outgroup Favoritism and the Theory of System Justification: A Paradigm for Investigating the Effects of Socioeconomic Success on Stereotype Content. G. B. Moskowitz (Ed.). *Cognitive Social Psychology: The Princeton Symposium on the legacy and future of social cognition* içinde (ss. 89-102). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T. ve Burgess, D. (2000). Attitudinal Ambivalence and the Conflict Between Group and System Justification Motives in Low Status Groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(3), 293-305.
- Jost, J. T., Fitzsimons, G. ve Kay, A. C. (2004). The ideological animal. J. Greenberg, S. L. Koole ve T. Pyszczynski (Eds.). *Handbook of Experimental Existential Psychology* içinde (ss. 268-288). The Guilford Press.
- Jost, J. T. ve Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology *European Review of Social Psychology*, 13, 111-153.

- Jost, J. T., Pelham ve Carvallo (2002). Non-conscious forms of system justification: Implicit and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(6), 586-602.
- Jost, J. T., Pietrzak, J., Liviatan, I., Mandisodza, A. N. ve Napier, J. L. (2008). System justification as conscious and nonconscious goal pursuit. J. Y. Shah ve W. L. Gardner (Eds.). *Handbook of Motivation Science* içinde (ss. 591-605). The Guilford Press.
- Jost, J. T. ve van der Toorn, J. (2012). System justification theory. *Handbook of Theories of Social Psychology Volume Two* içinde (Eds. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, and E. T. Higgins) (ss. 313-344). Los Angeles: Sage.
- Karaçay, G. (2011). *İşsiz bireylerde yaşam doyumu: eğitim, dini duygulanım ve sistemi meşrulaştırma bakımından bir inceleme*. Mersin Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Mersin.
- Kaşdarma, E. (2018). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sosyo-psikolojik Unsurlar ve Sistemi Meşrulaştırma Kuramı Ekseninde Bir Analiz. *Opus: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2438-2460.
- Koskos-Gürel, D. (2019). *The predictors of attitudes toward divorced women: Ambivalent sexism and system justification*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Kuzlak, A. (2019). *Are women and men's atypical educational choices punished? Gender system justification, ambivalent sexism, and precarious manhood*. METU Doctoral Thesis, Ankara.
- Maraş-Taşkın, G. (2019). *Üniversite öğrencilerinin iyimserlikleri ve sistemi meşrulaştırma eğilimleri*. Gazi Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- O'Brien, L. T. ve Major, B. (2009). Group status and feelings of personal entitlement: The roles of comparison and system-justifying belief. J. T. Jost, A. C. Kay ve H. Thorisdottir (Eds.). *Social and psychological bases of ideology and system justification* içinde (ss. 427-443). Oxford University Press.
- Özdemir, G. (2015). *Başarılarımın sahibi ben değilim: sosyal kimlik, sosyal baskınlık ve sistemi meşrulaştırma kuramları perspektifinden sahtekâr fenomeni*. Uludağ Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Bursa.
- Özkan, K. (2014). *Kadınların kolektif eylem yöneliminin yordayıcıları: Kültürel benlik kurguları, kadın kimliği ile özdeşleşme, kadınların sosyal baskınlık yönelimi ve sistemi meşrulaştırma eğilimi*. Uludağ Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Bursa.
- Sakallı-Uğurlu, N., Uğurlu, O. ve Eryılmaz, D. (2019). The relationships among attitudes toward gay men and lesbians, system justification, social contact, political orientation and gender. *Nesne*, 7(14), 19-33. DOI: 10.7816/nesne-07-14-02
- Saygın, S. (2016). *Kültürel uyum süreci bağlamında göç*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara

- Serbes, F. (2017). *LGBT bireylerle sosyal temas biçimleri, otoriterlik, sosyal baskınlık yönelimi, ilişkisel benlik ve sistemi meşrulaştırmanın homofobiyle ilişkisinin incelenmesi*. İstanbul Arel Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İstanbul.
- Sezen, S. (2019). *Cinsiyetler arası statü farkına sosyal kimlik ve sistemi meşrulaştırma kuramları açısından bir bakış*. Mersin Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Mersin
- Solak, N. (2008). *Yoksulluğa ve yoksullara ilişkin değerlendirmelerin sistemin meşrulaştırılması kuramından hareketle incelenmesi*. Ege Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İzmir.
- Solak, N. (2015). *The role of emotions and emotion regulation in the system justification process*. METU Doctoral Thesis, Ankara.
- Sönmez, B. (2014). *Politik güven: dindarlık, yetkecilik, sistemi meşrulaştırma ve değerler açısından bir inceleme*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Sönmez, B. ve Adiller, S. (2015). Kadınların Çalışmalarına Yönelik Tutumlar: Türkiye ve Makedonya Örnekleminin Karşılaştırılması. *Nesne*, 3(6), 1-28.
- Thorisdottir, H., Jost, J. T. ve Kay, A. C. (2009). On the social and psychological bases of ideology and system justification. J. T. Jost, A. C. Kay ve H. Thorisdottir (Eds.). *Social and psychological bases of ideology and system justification* içinde (ss. 3-26). Oxford University Press.
- TÜİK (2020). Hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımı. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 E. T. 25.09.2020.
- Yağmurcu, Y. (2015). *Nesneleştirme kuramı, sistemi meşrulaştırma kuramı ve çelişik duygulu cinsiyetçilik perspektiflerinden kendini nesneleştirmenin incelenmesi*. Uludağ Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Bursa.
- Yaldız, A. H. (2018). *Negative emotions in siblings of individual with a developmental disorder: the roles of early maladaptive schemas and system justification*. METU Master's Thesis, Ankara.
- Yaman, E. (2015). *The Relationship between Perceived Stereotype Threat, System Justifying Beliefs, and Outgroup Attitudes among Women Employees*. Koç University, Master's Thesis, İstanbul.
- Yıldırım, N. (2010). *Sivil toplum kuruluşu gönüllülerinin adil dünya inançları, sosyal baskınlık yönelimleri ve sistemi meşru algulama düzeyleri*. Mersin Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Mersin.
- Yılmaz, O., Cesur, S. ve Bayad, A. (2018). Türklerin ve Kürtlerin Birbirlerine Karşı Olumsuz Tutumlarının Bazı Psikolojik Değişkenlerle İlişkisi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21(özel sayı), 82-99.
- YÖK (2019). Geleceğin Meslekleri Çalışmaları. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/gelecegin_meslekleri_calismalari.pdf. E. T. 23.09.2020
- Yücel, M. B. (2018). *Çevrecilik: Yetkecilik, yükleme karmaşıklığı ve sistemi meşrulaştırma açısından bir değerlendirme*. Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Ankara.

ADALETE DUYARLILIK KURAMI

Işıl Çoklar-Okutkan

Adalet, insan toplumlarında temel bir endişe kaynağı ve ahlakın kritik bir bileşeni olarak görülmektedir. Erken yaşlardan itibaren, insanlar adil ve eşit olanı hem kendileri hem de diğerleri için gözetmeye başlarlar. Çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve görgül çalışmalar, adalet arzusunun evrensel olduğunu ortaya koymakla birlikte, adalet konusundaki duyarlılık ve adaletsizliğe yönelik tepkilerde bireysel farklılıkların olduğu açıktır.

Montada (2007), adaletin antropolojik olarak evrensel olduğunu fakat neyin adil neyin adaletsiz olduğuna ilişkin inançlara yönelik evrensel bir görüşün bulunmadığını belirtmiştir. Nitekim hem normlar hem inanç sistemleri hem de yasalar evrensel düzeyde çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla adaletli olanın ne olduğu üzerine geçerli tek bir açıklama yapmak mümkün görünmemektedir.

Adalet konusunda çalışmalar yürüten psikoloji araştırmacıları sıklıkla “insanların neyi adil buldukları”, “insanların adaletle neden ilgilendikleri”, “insanların adaletle ilgili algıları, tutumları ve eğilimlerinin birbirlerinden nasıl farklılaştığı”, “kişiler arası, grup içi ya da gruplar arası düzeyde adaletsizliğin nasıl ortaya çıktığı”, “adaletsizliğe nasıl tepki verildiği ve bundan kaynaklanan çatışmaların nasıl çözüldüğü”ne ilişkin sorulara yanıt bulmaya çabalamışlardır. Benzer soruları soran felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve kriminoloji disiplinleri toplumdaki adaletle yönelik dinamikler konusunda benzer yaklaşımları benimsemiş olsalar da temelde psikolojinin bir disiplin olarak “adaletle ilgili modellemelerden çok, insanların adalet konusunda ne hissettikleri ve ne düşündüklerini anlamaya çalıştığı ileri sürülebilir (Gollwitzer ve van Prooijen, 2016).

ilişkiler alanında adaletsizlik algıları sebebiyle yaşanan çatışmaların ele alınmasında yol gösterici olacaktır. Ek olarak bireysel düzeyde de psikolojik sağlık ve zihinsel iyi oluşla yakından ilişkili olduğu görgül çalışmalarca kanıtlanan bu kavram, çeşitli müdahale programlarına dâhil edilmesi ile klinik psikoloji ve topluluk psikolojisi gibi uygulama alanlarına da büyük katkılar sağlama potansiyeline sahip görünmektedir. Ülkemizde henüz yeterli düzeyde araştırma bulunmamakla birlikte, zaman içinde kurama yönelik ilginin artacağı ve kuramın çok sayıda araştırma sorusuna ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adams, J.S. (1965). Inequity in social exchange. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology (Vol. 2)* içinde (ss. 267-299). Academic Press.
- Agroskin, D., Jonas, E. ve Traut-Mattausch, E. (2015). When suspicious minds go political: Distrusting and justifying the system at the same time. *Political Psychology*, 36(6), 613-629.
- Astanina, N. B. (2017). Justice Sensitivity and Mental Well-Being among Male Juvenile Offenders. *Clinical Psychology and Special Education*, 6(1), 33-47.
- Batson, C. D., Kennedy, C. L., Nord, L.-A., Stocks, E. L., Fleming, D. Y. A., Marzette, C. M., Lishner, D.A., Hayes, R. E, Kolchinsky, L.M. ve Zerger, T. (2007). Anger at unfairness: Is it moral outrage? *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1272-1285.
- Baumert, A., Beierlein, C., Schmitt, M., Kemper, C. J., Kovaleva, A., Liebig, S. ve Rammstedt, B. (2014). Measuring four perspectives of justice sensitivity with two items each. *Journal of Personality Assessment*, 96(3), 380-390.
- Baumert, A., Gollwitzer, M., Staubach, M. ve Schmitt, M. (2011). Justice sensitivity and the processing of justice-related information. *European Journal of Personality*, 25(5), 386-397.
- Baumert, A., Halmburger, A. ve Schmitt, M. (2013). Interventions against norm violations: Dispositional determinants of self-reported and real moral courage. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(8), 1053-1068.
- Baumert, A. ve Schmitt, M. (2016). Justice sensitivity. C. Sabbagh ve M. Schmitt (Ed.), *Handbook of social justice theory and research* içinde (ss. 161-180). Springer.
- Baumert, A., Otto, K., Thomas, N., Bobocel, D. R. ve Schmitt, M. (2012). Processing of unjust and just information: Interpretation and memory performance related to dispositional victim sensitivity. *European Journal of Personality*, 26(2), 99-110.
- Baumert, A., Maltese, S. , Reis, D., MacLeod, C., Tan-Mansukhani, R., Galang, A. J. R., Guadalupe, M., Salanga, C ve Schmitt, M. (2020). A Cross-Cultural Study of Justice Sensitivity and Its Consequences for Cooperation. *Social Psychological and Personality Science*, 11(7), 899-907.

- Beierlein, C., Baumert, A., Schmitt, M., Kemper, C.J. ve Rammstedt, B. (2017). Four short scales for measuring the personality trait of “justice sensitivity. *Methods, Data, Anal.* 7. <https://doi.org/10.12758/mda.2013.015>.
- Bell, R., Buchner, A., & Musch, J. (2010). Enhanced old–new recognition and source memory for faces of cooperators and defectors in a social-dilemma game. *Cognition*, 117(3), 261-275.
- Bondü, R. (2018). Is bad intent negligible? Linking victim justice sensitivity, hostile attribution bias, and aggression. *Aggressive behavior*, 44(5), 442-450.
- Bondü, R., Bilgin, A. ve Warschburger, P. (2020). Justice sensitivity and rejection sensitivity as predictors and outcomes of eating disorder psychopathology: A 5-year longitudinal study. *International Journal of Eating Disorders*, 53(6), 926-936.
- Bondü, R. ve Esser, G. (2015). Justice and rejection sensitivity in children and adolescents with ADHD symptoms. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24, 185–198.
- Bondü, R. ve Elsner, B. (2015). Justice sensitivity in childhood and adolescence. *Social Development*, 24(2), 420-441.
- Bondü, R. ve Krahé, B. (2015). Links of justice and rejection sensitivity with aggression in childhood and adolescence. *Aggressive behavior*, 41(4), 353-368.
- Bondü, R. ve Inerle, S. (2020). Afraid of injustice? Justice sensitivity is linked to general anxiety and social phobia symptoms. *Journal of affective disorders*, 272, 198-206.
- Bondü, R., & Richter, P. (2016). Interrelations of justice, rejection, provocation, and moral disgust sensitivity and their links with the hostile attribution bias, trait anger, and aggression. *Frontiers in Psychology*, 7, 795, 1-15.
- Bondü, R., Rothmund, T. ve Gollwitzer, M. (2016). Mutual long-term effects of school bullying, victimization, and justice sensitivity in adolescents. *Journal of Adolescence*, 48, 62-72.
- Bondü, R., Sahyazici-Knaak, F. ve Esser, G. (2017). Long-term associations of justice sensitivity, rejection sensitivity, and depressive symptoms in children and adolescents. *Frontiers in Psychology*, 8, 1446, 1-14.
- Brosnan, S. F. (2006). Nonhuman species’ reactions to inequity and their implications for fairness. *Social Justice Research*, 19(2), 153-185.
- Brosnan, S. F. ve De Waal, F. B. (2003). Monkeys reject unequal pay. *Nature*, 425(6955), 297-299.
- Carlsmith, K. M., Darley, J. M. ve Robinson, P. H. (2002). Why do we punish? Deterrence and just deserts as motives for punishment. *Journal of personality and social psychology*, 83(2), 284-299.
- Cohen, R. L. (1982). Perceiving justice: An attributional perspective. R.L. Cohen ve J. Greenberg (Ed.), *Equity and justice in social behavior* içinde (ss. 119-160). Academic Press.

- Crosby, F. (1982). *Relative deprivation and working women*. Oxford University Press.
- Çoklar, I. (2014). *Kişilik özellikleri ile bağışlama eğilimi arasındaki ilişkinin intikam güdüsü ve adalete duyarlılık temelinde incelenmesi* (Doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çoklar, I. ve Dönmez, A. (2019). An Examination of The Link Between Neuroticism, Victim Sensitivity and Forgiveness Among University Students. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 1(2), 108-115
- Dalbert, C. (2001). *The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events*. Springer Science & Business Media.
- Dar, Y. ve Resh, N. (2001). Exploring the multifaceted structure of sense of deprivation. *European Journal of Social Psychology*, 31(1), 63-81.
- Dar, Y. ve Resh, N. (2003). Social disadvantage and students' perceived injustice in socially integrated schools in Israel. *Social Justice Research*, 16(2), 109-133.
- de Hooge, I. E., Zeelenberg, M. ve Breugelmans, S. M. (2007). Moral sentiments and cooperation: Differential influences of shame and guilt. *Cognition and emotion*, 21(5), 1025-1042.
- de Rivera, J., Gerstmann, E. ve Maisels, L. (2002). Acting righteously: The influence of attitude, moral responsibility, and emotional involvement. M. Ross ve D. T. Miller (Ed.), *The justice motive in everyday life* içinde (ss. 271– 288). Cambridge University Press.
- de Waal, F. (1996). *Good natured: The origins of rights and wrongs in humans and other animals*. Harvard University Press.
- Furnham, A. ve Procter, E. (1989). Belief in a just world: Review and critique of the individual difference literature. *British journal of social psychology*, 28(4), 365-384.
- Faccenda, L., Pantaléon, N. ve Reynes, E. (2009). Significant predictors of soccer players' moral functioning from components of contextual injustice, sensitivity to injustice and moral atmosphere. *Social Justice Research*, 22(4), 399-415.
- Fetchenhauer, D. ve Huang, X. (2004). Justice sensitivity and distributive decisions in experimental games. *Personality and Individual Differences*, 36(5), 1015-1029.
- Gerlach, T. M., Allemand, M., Agroskin, D. ve Denissen, J. J. (2012). Justice sensitivity and forgiveness in close interpersonal relationships: The mediating role of mistrustful, legitimizing, and pro-relationship cognitions. *Journal of personality*, 80(5), 1373-1413.
- Gollwitzer, M. ve Rothmund, T. (2009). When the need to trust results in unethical behavior: The sensitivity to mean intentions (SeMI) model. D. De Cremer (Ed.), *Psychological perspectives on ethical behavior and decision making* içinde (ss. 135-152). Information Age Publishing.
- Gollwitzer, M., Rothmund, T., Pfeiffer, A. ve Ensenbach, C. (2009). Why and when justice sensitivity leads to pro-and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 43(6), 999-1005.

- Gollwitzer, M. ve Rothmund, T. (2011). What exactly are victim-sensitive persons sensitive to?. *Journal of research in personality*, 45(5), 448-455.
- Gollwitzer, M., Rothmund, T. ve Süssenbach, P. (2013). The Sensitivity to Mean Intentions (SeMI) model: Basic assumptions, recent findings, and potential avenues for future research. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(7), 415-426.
- Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J. ve Baer, A. (2005). Asymmetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior. *Social Justice Research*, 18, 183-201.
- Gollwitzer, M., Süssenbach, P., & Hannuschke, M. (2015). Victimization experiences and the stabilization of victim sensitivity. *Frontiers in psychology*, 6, 439, 1-12.
- Gollwitzer, M., & van Prooijen, J. W. (2016). Psychology of justice. C. Sabbagh ve M. Schmitt (Ed.), *Handbook of social justice theory and research* içinde (ss. 61-82). Springer.
- Hafer, C. L. ve Be`gue, L. (2005) Experimental research on just-world theory: Problems, developments, and future challenges. *Psychological Bulletin*, 131, 128-167.
- Haidt, J. (2003). The moral emotions. R. J. Davidson, K. R. Scherer ve H. H. Goldsmith (Ed.), *Handbook of affective sciences* içinde (ss. 852-870). Oxford University Press.
- Hamlin, J. K., Wynn, K. ve Bloom, P. (2007). Social evaluation by preverbal infants. *Nature*, 450(7169), 557-559.
- Heßler C. (2010). Ungerechtigkeitssensibilität, berufliche gratifikationskrisen und psychische gesundheit bei lehrkräften [Justice sensitivity, professional gratification crises, and mental health in teachers]. Retrieved from: http://psydok.psycharchives.de/jspui/bitstream/20.500.11780/655/1/Diplomarbeit_Hessler.pdf
- Hoffman, M. L. (1976). Empathy, role-taking, guilt, and development of altruistic motives. T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior* içinde (ss. 124-143). Holt, Rinehart, & Winston.
- Hoffman, M. L. (1984). Interaction of affect and cognition in empathy. In C. E. Izard, J. Kagan ve R. B. Zajonc (Ed.), *Emotions, cognition, and behavior* içinde (ss. 103-131). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Hoffman, M.L. (1998). Varieties of empathy-based guilt. J. Bybee (Ed.), *Guilt and children* içinde (ss. 91-112). San Diego, CA: Academic Press
- Hoffman, K. D., & Kelley, S. W. (2000). Perceived justice needs and recovery evaluation: a contingency approach. *European Journal of marketing*, 34(3/4), 418-433.
- Huseman, R. C., Hatfield, J. D. ve Miles, E. W. (1985). Test for individual perceptions of job equity: Some preliminary findings. *Perceptual and Motor Skills*, 61(3_suppl), 1055-1064.
- Huseman, R. C., Hatfield, J. D. ve Miles, E. W. (1987). A new perspective on equity theory: The equity sensitivity construct. *Academy of management Review*, 12(2), 222-234.

- Jonas, E., McGregor, I., Klackl, J., Agroskin, D., Fritsche, I., Holbrook, C., Nash, K., Proulx, T. ve Quirin, M. (2014). Threat and defense: From anxiety to approach. J. M. Olson ve M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde, Vol. 49, (ss. 219-286). Academic Press.
- Kandler, C., Richter, J., & Zapko-Willmes, A. (2019). The Nature and Nurture of HEXACO Personality Trait Differences. *Zeitschrift für Psychologie*, 227(3), 195-206.
- Kerr, N. L. (1983). Motivation losses in small groups: A social dilemma analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(4), 819-828.
- Krettek, C. (2007). *Sensibilität für beobachtete Ungerechtigkeit und ihr Einfluss auf die Bereitschaft zu zivilcouragiertem Verhalten [Justice Sensitivity from observer perspective and the influence on the willingness to display civil courage]*. Unpublished Diploma thesis, University of Koblenz-Landau, Landau, Germany.
- Klass, E. T. (1978). Psychological effects of immoral actions: The experimental evidence. *Psychological Bulletin*, 85(4), 756-771.
- Larsen, R. J. ve Diener, E. (1987). Affect intensity as an individual difference characteristic: A review. *Journal of Research in personality*, 21(1), 1-39.
- Lerner, M. J. (1977). The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms 1. *Journal of personality*, 45(1), 1-52.
- Lerner, M. J. (1980) The belief in a just world: A fundamental delusion. Plenum.
- Lerner, M. J. ve Montada, L. (1998). An overview. L. Montada ve L.J. Lerner (Ed.), *Responses to victimizations and belief in a just world* içinde (ss. 1-7). Springer.
- Leue, A., Lange, S. ve Beauducel, A. (2012). "Have you ever seen this face?"—individual differences and event-related potentials during deception. *Frontiers in psychology*, 3, 570, 1-13.
- Li, J., Wang, W., Yu, J. ve Zhu, L. (2016). Young children's development of fairness preference. *Frontiers in psychology*, 7, 1274, 1-9.
- Lind, E. A. ve Tyler, T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. Plenum.
- Lipkus, I. (1991). The construction and preliminary validation of a global belief in a just world scale and the exploratory analysis of the multidimensional belief in a just world scale. *Personality and Individual differences*, 12(11), 1171-1178.
- Lis, S., Schaedler, A., Liebke, L., Hauschild, S., Thome, J., Schmahl, C., Stahlberg, D., Kleindienst, N. ve Bohus, M. (2018). Borderline personality disorder features and sensitivity to injustice. *Journal of personality disorders*, 32(2), 192-206.

- Lotz, S. , Baumert, A., Schlösser, T., Gresser, F. ve Fetchenhauer, D. (2011). Individual differences in third-party interventions: How justice sensitivity shapes altruistic punishment. *Negotiation and Conflict Management Research*, 4(4), 297–313.
- Lovas, L. ve Wolt, R. (2002). Sensitivity to injustice in the context of some personality traits. *Studia Psychologica*, 44, 125–131.
- Maes, J. (1998). Immanent justice and ultimate justice. Montada ve M. J. Lerner (Ed), *Responses to victimizations and belief in a just world* içinde (ss. 9-40). Springer, Boston, MA.
- Major, B. ve Deaux, K. (1982). Individual differences in justice behavior. J. Greenberg ve L.H. Cohen (Ed), *Equity and justice in social behavior* içinde (ss. 43-76). Academic Press.
- Maltese, S. , Baumert, A., Reis, D., MacLeod, C., Tan-Mansukhani, R., Galang, A. J. R., Guadalupe, M., Salanga, C. ve Schmitt, M. (2018). *A cross-cultural study of sensitivity to injustice and its consequences for cooperation*. Paper presented at the the 17th biennial meeting of the International Society for Justice Research (ISJR), Atlanta, United States of America.
- Manuck, S. B., Kasprovicz, A. L., Monroe, S. M., Larkin, K. T. ve Kaplan, J. R. (1989). Psychophysiological reactivity as a dimension of individual differences. J. R. Turner, A. Sherwood ve K. C. Light (Ed.), *Handbook of research methods in cardiovascular behavioral medicine* içinde (ss. 365-382). Springer.
- Mikula, G. (1986). The experience of injustice: Toward a better understanding of its phenomenology. H.W. Bierhoff, R. L. Cohen ve J. Grenberg (Ed.), *Justice in social relations* içinde (ss. 103-123). Springer.
- Mikula, G. (1993). On the experience of injustice. W. Stroebe ve M. Hewstone (Ed.), *European Review of Social Psychology* içinde (ss. 223-244). Wiley.
- Mikula, G. (1994). Perspective-related differences in interpretations of injustice by victims and victimizers. M. J. Lerner ve G. Mikula (Ed.), *Entitlement and the affectional bond* içinde (ss. 175-203). Springer.
- Mikula, G., Scherer, K. R. ve Athenstaedt, U. (1998). The role of injustice in the elicitation of differential emotional reactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 769-783.
- Mohiyeddini, C. ve Schmitt, M. J. (1997). Sensitivity to befallen injustice and reactions to unfair treatment in a laboratory situation. *Social Justice Research*, 10(3), 333-353.
- Montada, L. (2007). Justice conflicts and the justice of conflict resolution. K. Toörnblom ve R. Vermunt (Ed.), *Distributive and procedural justice. Research and applications* içinde (ss. 255–268). Ashgate.

- Montada, L., Dalbert, C., Reichle, B. ve Schmitt, M. (1986). Urteile über Gerechtigkeit, "Existentielle Schuld" und Strategien der Schuldabwehr. E.Oser, W.Althof ve D.Garz (Ed)., *Moralische Zugänge zum Menschen-Zugänge zum moralischen Menschen* içinde (ss. 205-225), Kindt.
- Montada, L. ve Schneider, A. (1989). Justice and emotional reactions to the disadvantaged. *Social Justice Research*, 3(4), 313-344.
- Nelissen, R. ve Zeelenberg, M. (2009). When guilt evokes self-punishment: evidence for the existence of a Dobby Effect. *Emotion*, 9(1), 118-122.
- Rothmund, T., Baumert, A. ve Zinkernagel, A. (2014). The German "Wutbürger": How justice sensitivity accounts for individual differences in political engagement. *Social Justice Research*, 27(1), 24-44.
- Rothmund, T., Gollwitzer, M. ve Klimmt, C. (2011). Of virtual victims and victimized virtues: Differential effects of experienced aggression in video games on social cooperation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(1), 107-119.
- Rubin, Z. ve Peplau, L. A. (1975). Who believes in a just world? *Journal of social issues*, 31(3), 65-89.
- Sabbagh, C., Dar, Y. ve Resh, N. (1994). The structure of social justice judgments: A facet approach. *Social Psychology Quarterly*, 244-261.
- Schäfer, T. ve Kraneburg, T. (2015). The kind nature behind the unsocial semblance: ADHD and justice sensitivity—a pilot study. *Journal of attention disorders*, 19(8), 715-727.
- Scherer, K. R., Wallbott, H. G. ve Summerfield, A. B. (1986). *Experiencing emotion: A cross-cultural study*. Cambridge University Press.
- Schmitt, M. (1996). Individual differences in sensitivity to befallen injustice. *Personality and Individual Differences*, 21, 3–20.
- Schmitt, M., Baumert, A., Fetchenhauer, D., Gollwitzer, M., Rothmund, T. ve Schlösser, T. (2009). Sensibilität für Ungerechtigkeit. *Psychologische Rundschau*, 60(1), 8-22.
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M. ve Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23, 211-238.
- Schmitt, M., Behner, R., Montada, L., Müller, L. ve Müller-Fohrbrodt, G. (2000). Gender, ethnicity, and education as privileges: Exploring the generalizability of the existential guilt reaction. *Social Justice Research*, 13(4), 313-337.
- Schmitt, M. ve Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29, 443–453.
- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J. ve Arbach, D. (2005). Justice sensitivity. *European Journal of Psychological Assessment*, 21(3), 202-211.

- Schmitt, M. ve Maes, J. (1998). Perceived injustice in unified Germany and mental health. *Social Justice Research*, 11, 59–78.
- Schmitt, M. ve Maes, J. (2006). Equity and justice. J. Bryant ve P. Vorderer (Ed.), *Psychology of entertainment* içinde (ss. 273– 290). Lawrence Erlbaum.
- Schmitt, M. J. ve Mohiyeddini, C. (1996). Sensitivity to befallen injustice and reactions to a real-life disadvantage. *Social Justice Research*, 9(3), 223-238.
- Schmitt, M. J., Neumann, R. ve Montada, L. (1995). Dispositional sensitivity to befallen injustice. *Social Justice Research*, 8(4), 385-407.
- Schmitt, M., Rebele, J., Bennecke, J. ve Förster, N. (2008). Ungerechtigkeitssensibilität, Kündigungsgerechtigkeit und Verantwortlichkeitszuschreibungen als Korrelate von Einstellungen und Verhalten Gekündigter gegenüber ihrem früheren Arbeitgeber (Post Citizenship Behavior). *Wirtschaftspsychologie*, 10, 101-110.
- Strauss, S. , Bondü, R. ve Roth, F. (2020). Justice sensitivity in middle childhood: measurement and location in the temperamental and social skills space. *Journal of personality assessment*, DOI: 10.1080/00223891.2020.1753754, 1-14.
- Strelau, J. (1996). The regulative theory of temperament: current status. *Personality and Individual Differences*, 20(2), 131-142.
- Süssenbach, P. ve Gollwitzer, M. (2015). Us (ed): The role of victim sensitivity in potentially exploitative intergroup relationships. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(2), 241-255.
- Şaklar, Z. (2015). *Investigating the role of justice sensitivity on volunteering* (Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tetlock, P. E., Kristel, O. V., Elson, S. B., Green, M. C. ve Lerner, J. S. (2000). The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 853–870.
- Thomas, N., Baumert, A. ve Schmitt, M. (2011). Justice sensitivity as a risk and protective factor in social conflicts. E. Kals ve J. Maes (Ed.), *Justice and conflicts* içinde (ss. 107-120). Springer.
- Van den Bos, K., Maas, M., Waldring, I. ve Semin, G. P. (2003). Toward understanding the psychology of reactions to perceived fairness: The role of affect intensity. *Social Justice Research*, 16, 151–168.
- Walker, I. ve Smith, H. J. (Eds.). (2002). *Relative deprivation: Specification, development, and integration*. Cambridge University Press.
- Wallace, B., Cesarini, D., Lichtenstein, P. ve Johannesson, M. (2007). Heritability of ultimatum game responder behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(40), 15631-15634.
- Walster, E., Berscheid, E. ve Walster, G. W. (1973). New directions in equity research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 151-176.

- Warneken, F. ve Tomasello, M. (2006). Altruistic helping in human infants and young chimpanzees. *science*, 311(5765), 1301-1303.
- Wu, M. S. , Schmitt, M., Zhou, C., Nartova-Bochaver, S. , Astanina, N., Khachatryan, N. ve Han, B. (2014). Examining self-advantage in the suffering of others: Cross-cultural differences in beneficiary and observer justice sensitivity among Chinese, Germans, and Russians. *Social Justice Research*, 27(2), 231-242.
- Yoder, K. J. ve Decety, J. (2014). The good, the bad, and the just: Justice sensitivity predicts neural response during moral evaluation of actions performed by others. *Journal of Neuroscience*, 34(12), 4161-4166.
- Zhen, S. ve Yu, R. (2016). Tend to compare and tend to be fair: The relationship between social comparison sensitivity and justice sensitivity. *PloS one*, 11(5), e0155414.

MİZAH KURAMLARI

Cantürk Akben

Doğası gereği sosyal psikoloji insan davranışlarını pek çok boyutta inceleyen bir alandır. Tutumlar, sosyal biliş, sosyal kimlik gibi sayısız alt başlık içerisinde sayısız kuram da hâliyle çalışılmaktadır ancak bir insanın sosyal ilişkilerinin ağı o kadar genişdir ki ilk başta akla bile gelmeyen pek çok konu da bu yüzden sosyal psikoloji çerçevesinde incelenebilir. İşte ilk başta akla gelmeyen bu konulardan biri de mizahdır.

Şüphesiz ki sosyal bir sistemin parçası olmasaydık mizah diye bir kavramdan da hâliyle söz edemeyecektik. Aslında mizah kavramı, gündelik hayatta çok kez etrafımızda dolaşan bir kavramdır ve sosyal ilişkilerimizin en olumlu taraflarını kapsar. Buna rağmen mizahı belki de çok azımız detaylı bir şekilde düşünmüştür. Etkisini üzerimizde sürekli olarak hissettiğimiz ve bizim için çoğu kez olumlu bir şey olan mizahın altında yatan psikolojik süreçleri detaylı incelediğimizde aslında mizah kavramının ve mizah kuramlarının geçmişten gelen psikolojik bakış açılarını yansıttığını görürüz.

Mizah kavramını ve davranış örüntülerini en temelden ele alırsak bu deneyimlerin sadece insanlara özgü olmadığını görürüz. Çoğu maymun türünde mizaha karşılık gelebilecek davranış örüntüleri bulunmaktadır (Gamble, 2001). Özellikle primatlarda net olarak gözlenebilen bu davranış örüntüleri için doğal seçilimin bir ürünü olduğu ve gelişmiş canlılarda gözlemlendiği söylenebilir (Gervais ve Wilson, 2005). Primatlar içerisindeki en gelişmiş canlı olan insanın ise var olduğu bütün kültürlerde mizah (*humor*) ve kahkaha ya da gülme (*laughter*) kavramları bulunmaktadır (Lefcourt, 2001, s. 41). Günümüze bakıldığında mizah kavramı, yetenek

Sonuç

En başta da belirtildiği gibi mizah, hayatımızda sürekli olarak deneyimlediğimiz ama üzerinde çok durmadığımız bir kavramdır. Mizah literatürü, köklü bir tarihe dayanan kuramsal açıklamaları içermektedir. Özellikle bu alanda üç ana kuram bulunmaktadır: Üstünlük, rahatlama, uyumsuzluk. Bunun yanında her insanda farklı şekillerde görülebilen mizah tarzları bulunmaktadır ve bu mizah tarzları bizim kişiliğimizin bir ürünüdür. Yani kişilik özelliklerimizdir. Özellikle son zamanların literatüründe dört faktörlü (katılımcı, kendini geliştirici, kendini yıkıcı, saldırgan) mizah tarzları modeli (Martin ve diğ., 2003) oldukça kabul görmüş ve çalışmalar bunun üzerinden ilerlemiştir. Burada belki ufak bir uyarı yapılabilir: Mizah Tarzları Ölçeği her ne kadar çok kullanılsa da bu ölçeğin aslında geçerlilik sorunu olduğuna dair eleştiriler de mevcuttur (Ruch ve Heintz, 2013). Bunun yanında mizah tarzlarının manipülasyonuna dair de çalışmalar sürdürülmektedir (Akben, 2018; Akben ve Coskun, 2018; Ford ve diğ., 2017).

Konunun araştırmacılarına belki bazı önerilerde bulunulabilir. Mizah tarzları büyük çoğunlukla ilişkisel çalışmalar üzerinden gitmektedir ve bu aslında ciddi bir boşluğu da beraberinde getirmektedir. Nasıl ki durumsal kişilik özelliklerinin manipülasyonu yapılıyorsa aynı şekilde çeşitli mizah unsurlarıyla (karikatür, video gibi) bu tarzların da durumsal manipülasyonu yapılabilir. Böylece daha neden-sonuç ilişkili deneysel çalışmalar yürütülebilir. Bunu yaparken hangi mizah unsurlarının hangi mizah tarzlarını yansıttığını iyi belirlemek oldukça kritik öneme sahiptir. Eğer belirli standartlarda manipülasyon yöntemleri geliştirilirse mizahın pek çok değişkene etkisi de incelenebilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, M. (2016). *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik Sağlık İle Mizah Tarzları ve Mutluluk Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akben, C. (2018). *Mizah Tarzlarının ve Çeşitli Kişilik Özelliklerinin Yaratıcılığa Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19145.80486>
- Akben, C. ve Coskun, H. (2018). A Pilot Study : Humor and Creativity. *The International Journal of Indian Psychology*, 6(3), 15–19. <https://doi.org/10.25215/0603.082>
- Aydın, N. (2016). *Erişkin Bireylerde Mizah Tarzları İle Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

- Babad, E. Y. (1974). A multi-method approach to the assessment of humor: A critical look at humor tests. *Journal of Personality*, 42(4), 618–631. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1974.tb00697.x>
- Bayraktar, Z. (2012). Nasreddin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*, 1(1), 265–274. <https://doi.org/https://doi.org/10.7884/teke.10>
- Bitterly, T. B., Brooks, A. W. ve Schweitzer, M. E. (2017). Risky Business: When Humor Increases and Decreases Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(3), 431–455. <https://doi.org/10.1037/pspi0000079>
- Brodzinsky, D. M. ve Rubien, J. (1976). Humor production as a function of sex of subject, creativity, and cartoon content. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 44(4), 597–600. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.44.4.597>
- Dadlez, E. M. (2011). Truly funny: Humor, irony, and satire as moral criticism. *Journal of Aesthetic Education*, 45(1), 1–17. <https://doi.org/10.5406/jaesteduc.45.1.0001>
- Demir-Solak, N. (2018). Haldun Taner'in Oyunlarının Üstünlük Kuramı Bağlamında İncelenmesi. *Sanat Dergisi*, (32), 43–51. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunigsfd/issue/41956/503448>
- Duncan, W. J. (1985). The superiority theory of humor at work. *Small Group Behavior*, 16(4), 556–564. <https://doi.org/10.1177/104649648501600412>
- Edwards, K. R. ve Martin, R. A. (2014). The conceptualization, measurement, and role of humor as a character strength in positive psychology. *Europe's Journal of Psychology*, 10(3), 505–519. <https://doi.org/10.5964/ejop.v10i3.759>
- Eysenck, H. J. (1972). Foreword. J. H. Goldstein ve P. H. McGhee (Ed.), *The Psychology of Humor: Theoretical perspectives and empirical issues* içinde (s. xiii-xvii). Academic Press.
- Fabrizi, M. ve Pollio, H. R. (1987a). A Naturalistic Study of Humorous Activity in a Third, Seventh, and Eleventh Grade Classroom. *Merrill-Palmer Quarterly*, 33(1), 107–128. <https://doi.org/http://www.jstor.org/stable/23086149>
- Fabrizi, M. ve Pollio, H. R. (1987b). Are Funny Teenagers Creative. *Psychological Report*, 61(3), 751–761. <https://doi.org/https://doi.org/10.2466/pr0.1987.61.3.751>
- Ferris, D. D. (1972). Humor and Creativity: Research and Theory. *The Journal of Creative Behavior*, 6(2), 75–79. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1972.tb00913.x>
- Ford, T. E., Lappi, S. K., O'Connor, E. C. ve Banos, N. C. (2017). Manipulating humor styles: Engaging in self-enhancing humor reduces state anxiety. *Humor*, 30(2), 169–191. <https://doi.org/10.1515/humor-2016-0113>
- Frecknall, P. (1994). Good humor: A qualitative study of the uses of humor in everyday life. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 31(1), 12–21.
- Freud, S. (2003). *Espriler ve Bilinç dışı İle İlişkileri* (E. Kapkın, Çev.). Payel Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1905)

- Gamble, J. (2001). Humor in apes. *Humor*, 14(2), 163–179. <https://doi.org/10.1515/humr.14.2.163>
- Gervais, M. ve Wilson, D. S. (2005). The Evolution and Functions of Laughter and Humor: a Synthetic Approach. *The Quarterly Review of Biology*, 80(4), 395–430. <https://doi.org/doi.org/10.1086/498281>
- Greven, C., Chamorro-Premuzic, T., Arteche, A. ve Furnham, A. (2008). A hierarchical integration of dispositional determinants of general health in students : The Big Five, trait Emotional Intelligence and Humour Styles. *Personality and Individual Differences*, 44(7), 1562–1573. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.01.012>
- Houston, D. M., Mckee, K. J., Carroll, L. ve Marsh, H. (1998). Using humour to promote psychological wellbeing in residential homes for older people. *Aging and Mental Health*, 2(4), 328–332. <https://doi.org/10.1080/13607869856588>
- Jovanovic, V. (2011). Do humor styles matter in the relationship between personality and subjective well-being? *Scandinavian Journal of Psychology*, 52(5), 502–507. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2011.00898.x>
- Kalaycı, E. (2019). Üstünlük kuramı bağlamında Türk ve İngiliz siyasetinde mizahın kullanımı üzerine bir karşılaştırma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 195–207. <https://doi.org/10.29000/rumelide.580498>
- Keith-Spiegel, P. (1972). Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues. J. H. Goldstein ve P. H. McGhee (Ed.), *The Psychology of Humor: Theoretical perspectives and empirical issues* içinde (s. 4-34). Academic Press.
- Kimata, H. (2004a). Effect of viewing a humorous vs. nonhumorous film on bronchial responsiveness in patients with bronchial asthma. *Physiology and Behavior*, 81(4), 681–684. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2004.03.010>
- Kimata, H. (2004b). Laughter counteracts enhancement of plasma neurotrophin levels and allergic skin wheal responses by mobile phone-mediated stress. *Behavioral Medicine*, 29(4), 149–154. <https://doi.org/10.3200/BMED.29.4.149-154>
- Kılınç, A. (2007). Üstünlük Kuramı Bağlamında Harp ve Mizah. *Milli Folklor Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 19(73), 55–60. <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=73&Sayfa=52>
- Kline, P. (1977). The psychoanalytic theory of humour and laughter. A. J. Chapman ve H. C. Foot (Ed.), *It's a Funny Thing, Humour* içinde (s. 7–12). Pergamon Press.
- Kuiper, N. A., Martin, R. A. ve Olinger, L. J. (1993). Coping humour, stress, and cognitive appraisals. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 25(1), 81–96. <https://doi.org/10.1037/h0078791>
- Lefcourt, H. M. (2001). *Humor: The Psychology of Living Buoyantly*. Kluwer Academic.
- Lefcourt, H. M., Davidson, K., Shepherd, R., Phillips, M., Prkachin, K. ve Mills, D. (1995). Perspective-Taking Humor: Accounting for Stress Moderation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 14(4), 373–391. <https://doi.org/10.1521/jscp.1995.14.4.373>

- Lintott, S. (2016). Superiority in Humor Theory. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 74(4), 347–358. <https://doi.org/10.1111/jaac.12321>
- Martin, R. A. (1996). The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A Decade of Research Findings. *Humor-International Journal of Humor Research*, 9(3–4), 251–272. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.251>
- Martin, R. A. (1998). Approaches To The Sense of Humor: A Historical Review. W. Ruch (Ed.), *The Sense of Humor: Explorations of A Personality Characteristic*. Mouton de Gruyter.
- Martin, R. A. (2006). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Academic Press.
- Martin, R. A., Kuiper, N. A., Olinger, L. J. ve Dance, K. A. (1993). Humor, coping with stress, self-concept, and psychological well-being. *Humor*, 6(1), 89–104. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/humr.1993.6.1.89>
- Martin, R. A. ve Lefcourt, H. M. (1984). Situational Humor Response Questionnaire: Quantitative Measure of Sense of Humor. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(1), 145–155. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.1.145>
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J. ve Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being : Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48–75. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00534-2](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00534-2)
- Mendiburo-Seguel, A., Páez, D. ve Martínez-Sánchez, F. (2015). Humor styles and personality: A meta-analysis of the relation between humor styles and the Big Five personality traits. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(3), 335–340. <https://doi.org/10.1111/sjop.12209>
- Mesmer-Magnus, J., Glew, D. J. ve Viswesvaran, C. (2012). A meta-analysis of positive humor in the workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 27(2), 155–190. <https://doi.org/10.1108/02683941211199554>
- Moran, C. C. (1996). Short-Term Mood Change, Perceived Funniness, and the Effect of Humor Stimuli. *Behavioral Medicine*, 22(1), 32–38. <https://doi.org/10.1080/08964289.1996.9933763>
- Morreall, J. (1982). A New Theory of Laughter. *Philosophical Studies : An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 42(2), 243–254. <https://doi.org/https://www.jstor.org/stable/4319555>
- Murdock, M. C. ve Ganim, R. M. (1993). Creativity and Humor: Integration and Incongruity. *The Journal of Creative Behavior*, 27(1), 57–70. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1993.tb01387.x>
- Özdemir, S. , Sezgin, F., Kaya, Z. ve Recepoğlu, E. (2011). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Tarzları ile Kullandıkları Mizah Tarzları Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(3), 405–428. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10327/126607>

- Özkan, D. (2019). Üstünlük Kuramı Bağlamında Fıkralar. *Sosyal Bilimler Kongresi*, 18–24.
- Özyeşil, Z., Engin Deniz, M. ve Kesici, S. (2013). Mindfulness and five factor personality traits as predictors of humor. *Studia Psychologica*, 55(1), 33–46. <https://doi.org/10.21909/sp.2013.01.619>
- Robinson, D. T. ve Smith-Lovin, L. (2001). Getting a laugh: Gender, status, and humor in task discussions. *Social Forces*, 80(1), 123–158. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0085>
- Ruch, W. (1998). A New Look At An Old Concept. W. Ruch (Ed.), *The Sense of Humor: Explorations of A Personality Characteristic* içinde (s. 3–15). Walter de Gruyter.
- Ruch, W. ve Heintz, S. (2013). Humour styles , personality and psychological well-being : What ‘ s humour got to do with it ? *European Journal of Humour Research*, 1(4), 1–24. <https://doi.org/10.7592/EJHR2013.1.4.ruch>
- Sağlam, M. (2013). Bektaşî Fıkralarının “Uyumsuzluk Kuramı” Bağlamında İncelenmesi. *Millî Folklor Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 25(98), 100–108. <http://hdl.handle.net/11693/49148>
- Smoski, M. J. ve Bachorowski, J. A. (2003). Antiphonal laughter between friends and strangers. *Cognition and Emotion*, 17(2), 327–340. <https://doi.org/10.1080/02699930302296>
- Svebak, S. (1974). Revised questionnaire on the sense of humor. *Scandinavian Journal of Psychology*, 15(1), 328–331. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.1974.tb00597.x>
- Svebak, S. (1996). The development of the Sense of Humor Questionnaire: From SHQ to SHQ-6. *Humor: International Journal of Humor Research*, 9(3–4), 341–362. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.341>
- Szabo, A., Ainsworth, S. E. ve Danks, P. K. (2005). Experimental comparison of the psychological benefits of aerobic exercise humor, and music. *Humor: International Journal of Humor Research*, 318(3), 235–246. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/humr.2005.18.3.235>
- Taş, Z., Arslan, C. ve Taş, A. M. (2011). Öğretmen adaylarında mizah tarzları, problem çözme ve benlik saygısının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 717–726.
- Tuğut, N. ve Kaya, D. (2017). Hemşirelerin terapötik mizah kullanma durumları ve problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(3), 131–136. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/752947>
- Vernon, P. A., Villani, V. C., Schermer, J. A., Kirilovic, S. , Martin, R. A., Petrides, K. V., Spector, T. D. ve Cherkas, L. F. (2009). Genetic and Environmental Correlations Between Trait Emotional Intelligence and Humor Styles. *Journal of Individual Differences*, 30(3), 130–137. <https://doi.org/10.1027/1614-0001.30.3.130>
- Veselka, L., Schermer, J. A., Martin, R. A., Cherkas, L. F., Spector, T. D. ve Vernon, P. A. (2010). A Behavioral Genetic Study of Relationships Between Humor Styles And The Six HEXACO Personality Factors. *Europe’s Journal of Psychology*, 6(3), 9–33. <https://doi.org/10.5964/ejop.v6i3.206>

- Wickberg, D. (1998). *The Senses of Humor: Self and Laughter In Modern America*. Cornell University Press.
- Wicker, F. W. (1985). A Rhetorical Look at Humor as Creativity. *The Journal of Creative Behavior*, 19(3), 175–184. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1985.tb00656.x>
- Wilkins, J. ve Eisenbraun, A. J. (2009). Humor theories and the physiological benefits of laughter. *Holistic Nursing Practice*, 23(6), 349–354. <https://doi.org/doi:10.1097/HNP.0b013e3181bf37ad>
- Yaşar, Ö. (2010). Mizahta Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında Tekerlemeler. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal of World of Turks*, 2(1), 49–57. <http://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewFile/90/orge-yasar>
- Yerlikaya, E. E. (2003). *Mizah Tarzları Ölçeği'nin (The Humor Styles Questionnaire) Uyarlama Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yerlikaya, E. E. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları İle Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yip, J. A. ve Martin, R. A. (2006). Sense of humor, emotional intelligence, and social competence. *Journal of Research in Personality*, 40(6), 1202–1208. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.005>
- Zillmann, D., Bryant, J. ve Cantor, J. R. (1974). Brutality of assault in political cartoons affecting humor appreciation. *Journal of Research in Personality*, 7(4), 334–345. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(74\)90055-5](https://doi.org/10.1016/0092-6566(74)90055-5)
- Zillmann, D. ve Cantor, J. R. (1972). Directionality of transitory dominance as a communication variable affecting humor appreciation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24(2), 191–198. <https://doi.org/10.1037/h0033384>
- Ziv, A. (1976). Facilitating effects of humor on creativity. In *Journal of Educational Psychology* (Vol. 68, Issue 3, pp. 318–322). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.68.3.318>
- Ziv, A. (1983). The influence of humorous atmosphere on divergent thinking. *Contemporary Educational Psychology*, 8(1), 68–75. [https://doi.org/10.1016/0361-476X\(83\)90035-8](https://doi.org/10.1016/0361-476X(83)90035-8)

KADINLARA YÖNELİK ÖN YARGILARA YENİ BİR BAKIŞ: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı

Nur Okutan

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı (Glick ve Fiske, 1996), kadınlara karşı ön yargıların, çelişkili tutumlar içerdiğini ileri sürmektedir. Çelişkili tutumlar, iki şekilde görülebilir: düşmanca ve korumacı. *Düşmanca cinsiyetçilik*, kadınlara yönelik olumsuz tutumlarla ilişkilidir. Çoğu zaman bu tutumlar, kadınların küçük görülmesi ve değersizleştirilmeleriyle ilgili düşünce ve duygulara karşılık gelir. *Korumacı cinsiyetçilik* ise olumlu duygular ve düşüncelerle ifade edilir. Bu şekilde, kadınlara, görünürde bir değer atfedilir. Her iki ön yargının kaynağında, erkeklerin üstünlüğü fikrine dayanan (ataerkil) bir toplumsal sistem bulunur (Glick ve Fiske, 1996). Erkeklerin üstünlüğü, kadınlara erkeklerden daha farklı özellikler (bağımlı, duygusal gibi) yükleyerek haklılaştırılmaya çalışılır (Brannon, 2002; Glick ve Fiske, 2001b). Çelişen bu tutumlar, aynı zamanda karşı cinse yakın bir bağlamda belirir. Erkeğin üstünlüğü, böyle bir bağlamda bir kadınla, yakın romantik bağlar kurma arzusu ve gereksinimiyle sarsılabilir. Dolayısıyla, var olan üstünlüğün korunması ve sürdürülmesi çabasıyla, yeni cinsiyetçi eğilimler ortaya çıkabilir (Glick ve Fiske, 1996). Erkekler, üstünlüklerini olumsuz ya da düşmanca tutum ve tavırlarla devam ettirmeye odaklanırlarken kadınlar daha uyumlu, itaatkâr yönelimler sergileyebilirler. Kadınların itaatkâr yönelimleri ve aynı zamanda karşı cinsle yakın bir bağ oluşturma ihtiyacı, erkekleri korumacı tutumlar sergilemeye yönlendirebilir. Bu ilişkisel cinsiyetçi örüntüler, kuramın öncülerinin (Peter Glick ve Susan T. Fiske) de dikkatle üzerinde durdukları, çelişik duygulu cinsiyetçiliğin en önemli kaynaklarından birine işaret eder.

Ancak kurama ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kavramına dair yapılan çalışmaların bu önemli vurguyu gözden kaçırdıkları söylenebilir. Söz konusu

lerle birlikte ele alınmalıdır. Bu bağlamın görmezden gelinmesi, eksik bir kavrayış sağlayabilir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, dikkatleri bu temel noktaya; cinsiyetçiliğin yakın ilişkiler bağlamına çevirmektedir. Sonuçlar, kuramın diğer araştırma bulguları için de önemli yeni bilgilere işaret etmektedir. Buna göre, cinsiyetçilik, erkek üstünlüğünün benimsendiği (ataerkillik, cinsiyetleri farklılaştırma), karşılıklı bağımlılığa (karşı cinsellik) dayanan bir bağlamda inşa edilmektedir. Cinsiyetçi tutumların kendisi de aynı zamanda, bu bağlamı biçimlendirebilmektedir (düşmanca tutumların, partner saldırganlığına neden olması gibi). Etkileşimsel bu örüntüler, kadınlar ve erkekler için farklı biçimlerde işleyebilmektedir. Erkekler, korumacı cinsiyetçi bir partnerin kabul edici/itaatkâr tavırları ile kendilerini ilişkilerinde daha güvende hissedebilirlerken; kadınlar, “itaatkâr fedakârlıkları” nedeniyle, giderek ilişkilerinden daha az doyum almaya başlayabilirler. Sırasıyla, bu örüntüler, kadınlar ve erkekler için farklı roller belirleyerek, cinsiyetçiliğin devamına, önemli bir temel oluşturabilir.

Bu örüntülerin anlaşılabilmesi aynı zamanda, ataerkil bir toplumsal yapıya sahip Türkiye için de önemli görünmektedir. Cinsiyetçilik, Türkiye’de farklı diğer kültürlerde olduğu gibi benzer bir temel üzerine inşa edilmektedir. Ancak Türkiye, erkeklere çokça söz hakkı tanıyan, bir “onur/namus kültürü” ile de çerçevelenmektedir. Bu kültürün, yakın kadın erkek ilişkilerindeki etki gücünün daha fazla olabileceği söylenebilir (Kadınlar, böyle bir kültürde, “erkeğin malı” gibi algılanabilmektedirler.). Bu sebeplerle, araştırmacıların dikkatlerini bu yönlere kaydırmaları, şimdiki çalışmanın bir neticesi olarak yerinde bir öneri niteliği taşıyabilir.

Kaynakça

- Abrams, D. (2010). *Processes of prejudices: Theory, evidence and intervention*. Equalities and Human Rights Commission. <https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/research-report-56-processes-of-prejudice-theory-evidence-and-intervention.pdf>
- Acar, F. P. ve Sümer, H. C. (2018). Another test of gender differences in assignments to precarious leadership positions: Examining the moderating role of ambivalent sexism. *Applied Psychology*, 67(3), 498-522. <https://doi.org/10.1111/apps.12142>
- Ainsworth, M. D. S. , Bleher, M. C., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Erlbaum.
- Aronson, E., Wilson, T. ve Akert, R. (2012). *Sosyal psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010).

- Bermúdez, J. M., Sharp, E. A. ve Taniguchi, N. (2015). Tapping into the complexity: Ambivalent sexism, dating, and familial beliefs among young Hispanics. *Journal of Family Issues*, 36(10), 1274-1295. <https://doi.org/10.1177/0192513X13506706>
- Bohner, G., Ahlborn, K. ve Steiner, R. (2010). How sexy are sexist men? Women's perception of male response profiles in the Ambivalent Sexism Inventory. *Sex Roles*, 62(7-8), 568-582. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9665-x>
- Brannon, L. (2002). *Gender: Psychological perspectives*. Allyn ve Bacon.
- Broverman, I. K., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E. ve Rosenkrantz, P. S. (1972). Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28(2), 59-78.
- Brown, R. (2010). *Prejudice: Its social psychology*. Blackwell.
- Cejka, M. A. ve Eagly, A. H. (1999). Gender-stereotypic images of occupations correspond to the sex segregation of employment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(4), 413-423.
- Chapleau, K. M., Oswald, D. L. ve Russell, B. L. (2007). How ambivalent sexism toward women and men support rape myth acceptance. *Sex Roles*, 57(1-2), 131-136. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9196-2>
- Chen, Z., Fiske, S. T. ve Lee, T. L. (2009). Ambivalent sexism and power-related gender-role ideology in marriage. *Sex Roles*, 60(11-12), 765-778. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9585-9>
- Cross, E. J. ve Overall, N. C. (2018). Women's attraction to benevolent sexism: Needing relationship security predicts greater attraction to men who endorse benevolent sexism. *European Journal of Social Psychology*, 48(3), 336-347. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2334>
- Cross, E. J. ve Overall, N. C. (2019). Women experience more serious relationship problems when male partners endorse hostile sexism. *European Journal of Social Psychology*, 49(5), 1022-1041. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2560>
- Cross, E. J., Overall, N. C. ve Hammond, M. D. (2016). Perceiving partners to endorse benevolent sexism attenuates highly anxious women's negative reactions to conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(7), 923-940. <https://doi.org/10.1177/0146167216647933>
- Cross, E. J., Overall, N. C., Hammond, M. D. ve Fletcher, G. J. (2017). When does men's hostile sexism predict relationship aggression? The moderating role of partner commitment. *Social Psychological and Personality Science*, 8(3), 331-340. <https://doi.org/10.1177/1948550616672000>
- Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. ve McNulty, J. K. (2019). An interdependence account of sexism and power: Men's hostile sexism, biased perceptions of low power, and relationship aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(2), 338-363. <http://dx.doi.org/10.1037/pspi0000167>

- Curun, F. (2001). *The effects of sexism and sex role orientation on romantic relationship satisfaction / Cinsiyetçilik, cinsiyet rolü yöneliminin ilişki doyumuna etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Deaux, K. ve Lewis, L. L. (1984). Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(5), 991-1004.
- Dökmen, Z. (2006). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. Sistem Yayıncılık.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social role interpretation*. Lawrence Erlbaum.
- Eagly, A. H. ve Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735-754.
- Fishbein, M. ve Ajzen, I. (2011). *Predicting and changing behavior: The reasoned action approach*. Psychology Press, Taylor & Francis.
- Fisher, M. I. ve Hammond, M. D. (2019). Personal ties and prejudice: A meta-analysis of romantic attachment and ambivalent sexism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(7), 1084-1098. <https://doi.org/10.1177/0146167218804551>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. M. J., Glick, P. ve Xu, J. (1999). (Dis)respecting versus (dis)liking: status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55, 473-489.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. M. J., Glick, P. ve Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878-902. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.82.6.878>
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (2001a). Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.56.2.109>
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (2011). Ambivalent sexism revisited. *Psychology of Women Quarterly*, 35(3), 530-535. <https://doi.org/10.1177/0361684311414832>
- Glick, P., Diebold, J., Bailey-Werner, B. ve Zhu, L. (1997). The two faces of Adam: Ambivalent sexism and polarized attitudes toward women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(12), 1323-1334.
- Glick, P., Fiske, S. T., Mladinic, A., Saiz, J. L., Abrams, D., Masser, B., ... López, W. L. (2000). Beyond prejudice as simple antipathy: hostile and benevolent sexism across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 763-775. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.79.5.763>

- Glick, P., Sakallı Uğurlu, N., Ferreira, M. C. ve Souza, M. A. D. (2002). Ambivalent sexism and attitudes toward wife abuse in Turkey and Brazil. *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 292-297.
- Glick, P., Sakallı-Uğurlu, N., Akbaş, G., Orta, I. M. ve Ceylan, S. (2016). Why do women endorse honor beliefs? Ambivalent sexism and religiosity as predictors. *Sex Roles*, 75(11-12), 543-554. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0550-5>
- Glick, P., ve Fiske, S. T. (2001b). Ambivalent sexism. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 33 içinde (s. 115-188). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(01\)80005-8](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(01)80005-8)
- Gormley, B. ve Lopez, F. G. (2010). Authoritarian and homophobic attitudes: Gender and adult attachment style differences. *Journal of Homosexuality*, 57, 525-538. <https://doi.org/10.1080/00918361003608715>
- Gölge, Z. B., Sanal, Y., Yavuz, S. ve Arslanoglu-Çetin, E. (2016). Attitudes toward wife abuse of police officers and judiciary members in Turkey: Profession, gender, ambivalent sexism and sex roles. *Journal of family violence*, 31(6), 785-796. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9823-1>
- Güçlü Ergin, N. (2008). *Evlü ve boşanmış kişilerin evlilik uyumu ve cinsiyetçilik açısından karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2013a). When relationships do not live up to benevolent ideals: Women's benevolent sexism and sensitivity to relationship problems. *European Journal of Social Psychology*, 43(3), 212-223. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1939>
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2013b). Men's hostile sexism and biased perceptions of intimate partners: Fostering dissatisfaction and negative behavior in close relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(12), 1585-1599. <https://doi.org/10.1177/0146167213499026>
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2014). Endorsing benevolent sexism magnifies willingness to dissolve relationships when facing partner-ideal discrepancies. *Personal Relationships*, 21(2), 272-287. <https://doi.org/10.1111/per.12031>
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2017a). Dynamics within intimate relationships and the causes, consequences, and functions of sexist attitudes. *Current Directions in Psychological Science*, 26(2), 120-125. <https://doi.org/10.1177/0963721416686213>
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2017b). *Sexism in intimate contexts: How romantic relationships help explain the origins, functions, and consequences of sexist attitudes*. C. G. Sibley ve F. K. Barlow (Eds.), *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice* içinde (s. 321-343). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316161579.014>
- Hammond, M. D. ve Overall, N. C. (2020). Men's hostile sexism and biased perceptions of partners' support: Underestimating dependability rather than overestimating challenges to dominance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, <https://doi.org/10.1177/0146167220907475>

- Hammond, M. D., Cross, E. J. ve Overall, N. C. (2020). Relationship (in)security is central to the sources and outcomes of sexism. *Social and Personality Psychology Compass*. <https://doi.org/10.1111/spc3.12522>
- Hammond, M. D., Overall, N. C. ve Cross, E. J. (2016). Internalizing sexism in close relationships: The perceived sexism of partners maintains women's endorsement of benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110, 214-238. <https://doi.org/10.1037/pspi0000043>
- Hart, J., Hung, J. A., Glick, P. ve Dinero, R. E. (2012). He loves her, he loves her not: Attachment style as a personality antecedent to men's ambivalent sexism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(11), 1495-1505. <https://doi.org/10.1177/0146167212454177>
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Heilman, M. E. (2001). Description and prescription: How gender stereotypes prevent women's ascent up the organizational ladder. *Journal of Social Issues*, 57(4), 657-674.
- Hendrick, S. S. (2009). *Yakın ilişkiler psikolojisi* (A. Dönmez ve A. Büyükşahin Sunal, Çev.). Nobel Yayın Dağıtım. (Orijinal çalışma basım tarihi 2004).
- Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (2004). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. J. T. Jost ve J. Sidanus, (Eds.), *Political psychology: Key readings in social psychology* içinde (s. 45-85). Psychology Press, Taylor & Francis.
- Jost, J. T. ve Kay, A. C. (2005). Exposure to benevolent sexism and complementary gender stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 498-509. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.498>
- Kadir Has Üniversitesi (KHAS) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi. (2019). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması 2019*. Erişim adresi <https://www.khas.edu.tr/uploads/pdf-doc-vb/toplumsal-cinsiyet-ve-kadin-algisi-arastirmasi-2019-sonuclari-2.pdf>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *İnsan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay, Çev.). Metis Yayınları.
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık. (2010). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet raporu KONDA hayat tarzları 2018 araştırması*. Erişim adresi https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/11/KONDA_ToplumsalCinsiyetRaporu.pdf
- Krech, D. ve Crutchfield, R. S. (1948). *Theory and problems of social psychology*. McGraw-Hill.
- Kurtay Doğan, C. (2018). *Evlilikte kadına yönelik fiziksel şiddeti meşru görme ile cinsiyetçi tutumlar ve adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi.

- Lee, T. L., Fiske, S. T., Glick, P. ve Chen, Z. (2010). Ambivalent sexism in close relationships: (Hostile) power and (benevolent) romance shape relationship ideals. *Sex Roles*, 62(7-8), 583-601. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9770-x>
- Levant, R. F. ve Richmond, K. (2008). A review of research on masculinity ideologies using the Male Role Norms Inventory. *The Journal of Men's Studies*, 15(2), 130-146. <https://doi.org/10.3149/jms.1502.130>
- MacDonald, T. ve Zanna, M. P. (1998). Cross-dimension ambivalence toward social groups: Can ambivalence affect intentions to hire feminists? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 427-441.
- McCarty, M. K. ve Kelly, J. R. (2015). Perceptions of dating behavior: The role of ambivalent sexism. *Sex Roles*, 72(5-6), 237-251. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0460-6>
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2001). Attachment theory and intergroup bias: Evidence that priming the secure base schema attenuates negative reactions to outgroups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(1), 97-115. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.81.1.97>
- Montañés, P., Lemus, S. D., Moya, M., Bohner, G. ve Megías, J. L. (2013). How attractive are sexist intimates to adolescents? The influence of sexist beliefs and relationship experience. *Psychology of Women Quarterly*, 37(4), 494-506. <https://doi.org/10.1177/0361684313475998>
- Okutan, N. ve Büyükşahin Sunal, A. (2011). Eş cinsellere yönelik tutumlar, cinsiyetçilik ve romantik ilişkilerle ilgili kalıp yargılar: Yetişkin bağlanma biçimleri Açısından bir değerlendirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(27), 69-77.
- Oskamp, S. ve Schultz, P. W. (2005). *Attitudes and opinions*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Özdemir, F. (2013). *The predictors of attitudes toward military: Turkish identity, unina-tional ideology, ambivalent sexism, conservatism, and religious orientation / Aske-riyeye ilişkin tutumları yordayan faktörler: Türk kimliği, tek-milliyetçi ideoloji, çelişik duygulu cinsiyetçilik, muhafazakârlık ve dini yönelim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Peplau, A. L. ve Gordon, S. L. (1985). Women and men in love: Gender differences in close relationships. V. E. O'leary, K. R. Unger ve S. B. Watson, (Ed.), *Women gender and social psychology* içinde (s. 257-291). Erlbaum.
- Ramiro-Sánchez, T., Ramiro, M. T., Bermúdez, M. P. ve Buela-Casal, G. (2018). Sexism in adolescent relationships: A systematic review. *Psychosocial Intervention*, 27(3), 123-132. <https://doi.org/10.5093/pi2018a19>
- Ryan, M.K. ve Haslam, S. A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are overrep-resented in precarious leadership positions. *British Journal of Management*, 16, 81-90. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2005.00433.x>

- Sáez, G., Riemer, A. R., Brock, R. L. ve Gervais, S. J. (2019). Objectification in heterosexual romantic relationships: Examining relationship satisfaction of female objectification recipients and male objectifying perpetrators. *Sex Roles, 81*(5-6), 370-384. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0990-9>
- Sakallı Uğurlu, N. (2002). Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi, 17*(49), 47-58.
- Sakallı Uğurlu, N. ve Beydoğan, B. (2002). Turkish college students' attitudes toward women managers: the effects of patriarchy, sexism, and gender differences. *The Journal of Psychology, 136*, 647-656. <https://dx.doi.org/10.1080/00223980209604825>
- Sakallı Uğurlu, N. ve Türkoğlu, B. (2016, Kasım). *Günümüz Türkiye'sinde Cinsiyet Kalıp yargıları: Kadın kimdir? Erkek kimdir?* Sözlü sunum, I. Sosyal Psikoloji Kongresi, Ankara.
- Sakallı, N. (2001). Beliefs about wife beating among Turkish college students: The effects of patriarchy, sexism, and sex difference. *Sex Roles, 44* (9/10), 599-611. <https://doi.org/10.1023/A:1012295109711>
- Sakallı, N. (2002). The relationship between sexism and attitudes toward homosexuality in a sample of Turkish college students. *Journal of Homosexuality, 42*(3), 53-63. https://doi.org/10.1300/J082v42n03_04
- Sakallı, N. ve Curun, F. (2001). Romantik ilişkilerle ilgili kalıp yargılara karşı tutumlar. *Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, 22*, 31-45.
- Sev'er, A. ve Yurdakul, G. (2001). Culture of honor, culture of change: A feminist analysis of honor killings in rural Turkey. *Violence Against Women, 7*(9), 964-998.
- Sibley, C. G. ve Overall, N. C. (2011). A dual process motivational model of ambivalent sexism and gender differences in romantic partner preferences. *Psychology of Women Quarterly, 35*(2), 303-317. <https://doi.org/10.1177/0361684311401838>
- Sibley, C. G., Overall, N. C. ve Duckitt, J. (2007). When women become more hostilely sexist toward their gender: The system-justifying effect of benevolent sexism. *Sex Roles, 57*, 743-754. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9306-1>
- Sibley, C. G., Overall, N. C., Duckitt, J., Perry, R., Milfont, T. L., Khan, S. S., Ronald Fischer, R. ve Robertsonve, A. (2009). Your sexism predicts my sexism: Perceptions of men's (but not women's) sexism affects one's own sexism over time. *Sex Roles, 60*, 682-693. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9554-8>
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (2004). Social dominance theory: A new synthesis. J. T. Jost ve J. Sidanius (Eds.), *Political psychology: Key readings in social psychology* içinde (s. 315-332). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203505984-18>
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2010). *Türkiye'de aile değerleri*. Manas Medya Planlama.

- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2006). *Töre ve namus cinayetleri ile kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin sebeplerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM araştırma komisyonu raporu*. Can Ofset Matbaa.
- Thibaut, J. W. ve Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. Wiley.
- Travaglia, L. K., Overall, N. C. ve Sibley, C. G. (2009). Benevolent and hostile sexism and preferences for romantic partners. *Personality and Individual Differences*, 47(6), 599-604. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.05.015>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *İstatistiklerle kadın 2019*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2019-33732>
- Uysal Çelik, Z. (2018). *Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerde sosyal ilgi düzeyleri ile çelişik duygulu cinsiyetçilik düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Viki, G. T., Abrams, D. ve Hutchison, P. (2003). The “true” romantic: Benevolent sexism and paternalistic chivalry. *Sex Roles*, 49(9-10), 533-537.
- Waddell, N., Sibley, C. G. ve Osborne, D. (2019). Better off alone? Ambivalent sexism moderates the association between relationship status and life satisfaction among heterosexual women and men. *Sex Roles*, 80(5-6), 347-361. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0935-3>
- Walby, S. (1989). Theorising patriarchy. *Sociology*, 23(2), 213-234.
- Whitley, B. E. ve Kite, M. E. (2010). *The psychology of prejudice and discrimination*. Wadsworth.
- Winstead, B. A., Derlega, V. J. ve Rose, S. (1997). *Gender and close relationships*. Sage Publications.
- Yakushko, O. (2005). Ambivalent sexism and relationship patterns among women and men in Ukraine. *Sex Roles*, 52(9-10), 589-596. DOI: 10.1007/s11199-005-3727-5
- Yumuşak, A. (2013). *Üniversite öğrencilerinin flört şiddetine yönelik tutumları, toplumsal cinsiyetçilik ve narsisistik kişilik özellikleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

KÜLTÜRLENME KURAMI

Levent Kıyloğlu

Kültürel ve kültürler arası çalışmalar, sosyal psikolojinin son yıllardaki gözde araştırma ve uygulama alanlarından birisidir. Bunda en önemli etmenler ise savaş, ekonomik ve başka sebeplerle göç ve insan hareketliliğinin dünya üzerinde son yıllarda artması gösterilebilir.

İnsanlar genellikle daha yoksul ve güvensiz doğu ve güney ülkelerinden, daha varlıklı ve güvenli batı ve kuzey ülkelerine doğru hareket etme eğilimindedir. Sosyal psikologlardan Myers (2015, s. 160), bir kuşaktan diğerine aktarılan ve geniş bir insan grubu tarafından paylaşılan davranış, düşünce, tutum ve geleneklerin sürekliliğini kültürün en genel tanımlarından birisi olarak göstermiştir. Antropologlar ise kültürün öğrenilir ve sembolik olması, paylaşılması, her şeyi kapsayıcı olması ve düzenli sistemler içermesi gibi özelliklerinden bahsetmişlerdir (Gezon ve Kottak, 2016, s. 18-21).

Farklı kültürlerden insanlar arası temas yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca insanlar zulüm ve felaketten kaçmak, ticaret yapmak, fethetmek, macera ya da eğlence aramak gibi çeşitli nedenlerle seyahat etmişlerdir. Bu faaliyetler ise farklı geçmişlerdeki halkların buluşmasıyla sonuçlanır. Bu süreç göç eden ve büyük göçmen yığınlarını ülkelere kabul eden halkların kültürlerinde ve özgün hayat akışlarında değişikliğe neden olduğu gibi yeni toplumların oluşmasına da yol açmıştır. Kültürlerin buluşması sonucu insanlarda meydana gelen değişiklikler kültürlenme olarak bilinmektedir (Sam ve Berry, 2006, s. 1). Başka araştırmacılar ise kültürlenmeyi farklı bir kültüre uyum süreci olarak tanımlamışlardır (Oudenhoven ve diğ., 2008, s. 143).

dikkate alındığında Türkiye'nin kapasitesini aşacakmış gibi de görünmektedir. Çöl ve diğerlerinin belirttiği gibi Türkiye'deki Suriyeli nüfusunun ihtiyaçları ve zorlukları hakkındaki bilgi ve veriler hızla güncelliğini yitirmekte ve düzenli izleme gerektirmektedir (2020, s. 10).

Suriyeli göçmen ve mültecilerin yükünün yalnızca Türkiye üzerinde bırakılmaması, zengin Batılı ülkelerin de Suriyelilerin bakımına katkıda bulunması ya da Türkiye'de yaşayan göçmen grubunun eşit sayıda Batılı ülkeler arasında bölüşülmesi sorunun çözümüne katkı sağlayabilir. Ancak Batılı ülkelerin Suriyeli göçmenleri ülkelerine almak konusunda son derece isteksiz oldukları, toprak ve deniz sınırlarını sıkı sıkıya mültecilere kapamaya çalıştıkları da gözlemlenmektedir. İleride yapılacak akademik çalışmalarda Suriyeli göçmenler önemini artırarak devam ettirecektir.

Göç ve kültürlenme konusunda ülkelerin karşılaştığı önemli ikilemlerden birisi de göçmen grupların ne kadar uyumuna (entegrasyonuna), diğer bir deyişle kendi etnik kültürünü korumaya çalışırken yeni toplum ile sağlıklı bir etkileşim kurmasına izin verileceği sorusudur. Göçmenleri kabul eden yerel halk genellikle göçmen gruplarının kültürel ve yaşam tarzı bağlamlarında kendilerine benzediğini düşündüğünde bu insanları tehdit olarak görmekten vazgeçebilir. Bu grupların gettolaştığını, farklı bir dile ve kültüre mensup üyelerin sayı olarak çok fazlaştığını düşündüklerinde ise tehdit algılarına artabilmektedir. Başka bir önemli konu ise göçmen gruplarına istedikleri her türlü kültürel hakkın tanınmasının bir ülkenin bütünlüğünü tehdit edeceğine yönelik de yerel halklarda genel bir kaygı olduğudur. Bu kaygının ne kadarının gerçekçi ne kadarının da sanal bir kaygı olduğu ise ayrı bir tartışma konusu olabilir.

Kaynakça

- Acartürk, C., McGrath, M., Roberts, B., İlkurşun, Z., Cuijpers, P., Sijbrandij, M., Sondorp, E., Ventevogel, P., Mckee, ve M., Fuhr, D. C. (2020). Prevalence and predictors of common mental disorders among Syrian refugees in Istanbul, Turkey: A cross-sectional study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01941-6>.
- Al-Nuaimi, S. , Aldandashi, S. , Easa, A. K. S. ve Saqqur, M. (2018). Psychiatric morbidity among physically injured Syrian refugees in Turkey. *Comprehensive Psychiatry*, *80*, 34-38. DOI:10.1016/j.comppsy.2017.08.002.
- Anagnostopoulos, D. (2018). Prevalence of war-related adverse events, depression and anxiety among Syrian refugee children settled in Turkey. *European Society for Child and Adolescent Psychiatry*. DOI: 10.1007/s00787-018-1178-0.

- Andriessen, I. ve Phalet, K. (2002). Acculturation and school success: A study among minority youth in the Netherlands. *Intercultural Education*, 13(1), 21-36. <https://doi.org/10.1080/14675980120112913>.
- Arar, K., Kondakçı, Y., Kaşıkçı, S. K. ve Erberk, E. (2020). Higher education policy for displaced people: Implications of Turkey's higher education policy for Syrian migrants. *Higher Education Policy*, 33, 265-285. <https://doi.org/10.1057/s41307-020-00181-2>.
- Ataca, B. ve Berry, J.W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 13-26.
- Aydın, H. ve Kaya, Y. (2017). The educational needs of and barriers faced by Syrian refugee students in Turkey: a qualitative case study. *Intercultural Education*, 28(5), 456-473. <https://doi.org/10.1080/14675986.2017.1336373>.
- Aydın, H. ve Kaya, Y. (2019). Education for Syrian refugees: The new global issue facing teachers and principals in Turkey. *Educational Studies*, 33(1), 46-71. DOI: 10.1080/00131946.2018.1561454.
- Aydın, H., Gündoğdu, M. ve Akgül, A. (2019). Integration of Syrian refugees in Turkey: Understanding the educators' perception. *Journal of International Migration and Integration*, 20, 1029-1040, <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0638-1>.
- Beirens, K. ve Fontaine, J. R. J. (2011). Somatic complaint and differences between Turkish immigrants and Belgians: do all roads lead to Rome? *Ethnicity and Health*, 16(2), 73-88. doi: 10.1080/13557858.2010.529113.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A. ve Sam, D. L. (2015). Kültürler arası Psikoloji. L. P. Tosun (Çev. Ed.), *Kültürleşme* içinde (ss. 307-335). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Biedermann, R. (2017). Towards global management on flight and migration? A comparison of refugee politics in Europe and Asia. *Asian Journal of German and European Studies*, 2(8), 1-26. <https://doi.org/10.1186/s40856-017-0019-0>.
- Bourhis, R. Y., Moise L. C., Pereault, S. ve Senecal, S. (1997). Towards an integrative acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369-386.
- Çakır, S. G. ve Güneri, O. Y. (2011). Exploring the factors contributing to empowerment of Turkish migrant women in the UK. *International Journal of Psychology*, 46(3), 223-233. <https://doi.org/10.1080/00207594.2010.532800>.
- Celenk, O. ve Van de Vijver, F. J. R. (2013). Perceived antecedents of marital satisfaction among Turkish, Turkish-Dutch, and Dutch Couples. *International Journal of Psychology*, 48(6), 1165-1175. doi: 10.1080/00207594.2012.741242.

- Çöl, M., Aykut, B., Mut, A.N.U., Koçak, C., Uzun, S. U., Akın, A., Say, L. ve Kobeissi, L. (2020). Sexual and reproductive health of Syrian refugee women in Turkey: A scoping review within the framework of the MISP objectives. *Reproductive Health*, 17(99), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12978-020-00948-1>.
- Dekeyser, G.N.M., Puschmann, P. ve Ağırdağ, O. (2019). Multiple languages, multiple identities? Children's language characteristics and their ethnic and national identification. *Language, Culture, and Curriculum*, <https://doi.org/10.1080/07908318.2019.1692860>.
- Dilek, B. S. (2018). *Suriyeli Göçü*. Kripto.
- Dillioğlu, B. (2015). Suriyeli mültecilerin enregrasyonu: Türkiye'nin eğitim ve istihdam politikaları. *Akademik Orta Doğu*, 10(1), 1-21.
- Ekmekci, P.E. (2017). Syrian refugees, health and migration legislation in Turkey. *Journal of Immigrant Minority Health*, 10, 1434-1441. DOI 10.1007/s10903-016-0405-3.
- Ersanilli, E. ve Koopmans, R. (2011). Do immigrant integration policies matter? A three-country comparison among Turkish immigrants. *West European Politics*, 34(2), 208-234. doi: 10.1080/01402382.2011.546568.
- Eylem, Ö., Dalgac, İ., İnce, B. Ü., Tok, F., Van Straten, A., De Wit, L., Kerkhof, A. J. F. M. ve Bhui, K. (2019). Acculturation and suicidal ideation among Turkish migrants in the Netherlands. *Psychiatry Research*, 275, 71-77. doi: 10.1016/j.psychres. 2019.02.078.
- Gezon, L. ve Kottak, C. (2016). Kültür. A. Gürsoy (Çev. Ed.), *Kültür içinde* (ss. 16-37). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Görmez, V., Kılıç, H. N., Oregül, A. C., Demir, M. N., Demirlıkan, Ş., Demirbaş, S. , Babacan, B., Kınık, K. ve Semerci, B. (2018). Psychopathology and associated risk factors among forcibly displaced Syrian children and adolescents. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 20, 529-535. <https://doi.org/10.1007/s10903-017-0680-7>.
- Hein, P. (2012). Does ethnic origin determine integration success? A comparison of immigration policies in Germany and Japan. *Asian Ethnicity*, 13(2), 161-185. <https://doi.org/10.1080/14631369.2012.625709>.
- Jacoby, N., Lersner, U.V., Schubert, H.J., Loeffler, G., Heinz, A. ve Mörsen, C.P. (2013). The role of acculturative stress and cultural backgrounds in migrants with pathological gambling. *International Gambling Studies*, 13(2), 240-254. <https://doi.org/10.1080/14459795.2013.777971>.
- Karataş, K. ve Baloğlu, M. (2018). Kültürleşme stresi kısırcındaki Suriyeli öğrenciler. *Turkish Studies: Educational Science*, 13(27), 971-990. DOI:107827/TurkishStudies. 14174.
- Kıyılıoğlu, L. ve Wimmer, H. (2015). The relationship between immigration, acculturation and psychological well-being: The case of Turkish youth in Austria. *Nesne*, 3(5), 1-19. DOI: 10.7816/nesne-03-05-01.

- Klinger, E.W. ve Bierbauer, G. (2001). The practice of social influence in multiple cultures. W. Wosinska, R. B. Cialdini, D. W. Barrett ve J. Reykowski (Eds.), *Acculturation and Conflict Regulation of Turkish Immigrants in Germany: A Social Influence Perspective* içinde (ss. 189-205). Psychology Press.
- Koydemir, S. (2013). Acculturation and subjective well-being: The case of Turkish ethnic Youth in Germany. *Journal of Youth Studies*, 16(4), 460-473, <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.725838>.
- Kretschmer, D. (2018). Explaining differences in gender role attitudes among migrant and native adolescents in Germany: Intergenerational transmission, religiosity, and integration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(13), 2197-2218. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1388159>.
- Leyendeckera, B., Jakel, J., Kademoğlu, S. O. ve Yağmurlu, B. (2011). Parenting practices and pre-schoolers' cognitive skills in Turkish immigrant and German families. *Early Child Development and Care*, 181(8), 1095-1110. doi: 10.1080/03004430.2010.517836.
- Liebkind, K. (1996). Acculturation and stress, Vietnamese refugees in Finland. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(2), 164-180.
- Loch, D. (2014). Immigration, segregation and social cohesion: Is the 'German model' fraying at the edges? *Identities*, 21(6), 675-692. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.868350>.
- Loeber, O. (2008). Sexual and reproductive health issues of Turkish immigrants in the Netherlands. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 13(4), 330-338. <https://doi.org/10.1080/13625180802303626>.
- Makarova, E. ve Birman, D. (2015). Cultural transition and academic achievement of students from ethnic minority backgrounds: A content analysis of empirical research on acculturation. *Educational Research*, 57(3), 305-330. <https://doi.org/10.1080/00131881.2015.1058099>.
- Morawa, E., Brand, T., Dragano, N., Jöckel, K. H., Moebus, S. ve Erim, Y. (2020). Associations between acculturation, depressive symptoms, and life satisfaction among migrants of Turkish origin in Germany: Gender-and generation-related aspects. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00715>.
- Myers, D.G. (2015). Sosyal Psikoloji. S. Akfırat (Çev. Ed.), *Genler, Kültür ve Toplumsal Cinsiyet* içinde (ss. 156-189). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özcan, A.S. (2018). Çokkültürlülük bağlamında Türkiye'nin Suriyeli öğrencilere yönelik eğitim politikası. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 17-29. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2018.4.1.02>.
- Phalet, K. ve Baysu, G. (2020). Fitting in: How the intergroup context shapes minority acculturation and achievement. *European Journal of Social Psychology*, 31(1), 1-39. <https://doi.org/10.1080/10463283.2020.1711627>.

- Phinney, J. S. , Horenczyk, G., Liebkind, K. ve Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493-510.
- Oudenhoven, J.P.V., Judd, C. ve Ward, C. (2008). Applied Social Psychology. L. Steg, A. P. Buunk ve T. Rothengatter (Ed.), *Social Psychology and Immigration: Relations between Immigrants and Host Societies* içinde (ss. 141-161). Cambridge University Press.
- Rosenthal, T. (2018). Immigration and acculturation: Impact on health and well-being of immigrants. *Current Hypertension Report*, 20(70), 1-8. <https://doi.org/10.1007/s11906-018-0872-0>.
- Ryder, A. G., Alden, L. E. ve Paulhus, D. L. (2000). Is acculturation unidimensional or bidimensional? A head to head comparison in the prediction of personality, self-identity, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(1), 49-65. doi: 10.1037/0022-3514.79.1.49.
- Şafak-Ayvazoğlu, A. ve Kunuroğlu, F. (2019). Acculturation experiences and psychological well-being of Syrian refugees attending universities in Turkey: A qualitative study. *Journal of Diversity in Higher Education*. Advance Online Publication.
- Sam, D.L. ve Berry, J.W. (2006). The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology. D. L. Sam ve J. W. Berry (Ed.), *Introduction* içinde (ss. 1-10). Cambridge University Press.
- Siller, H., Renner, W. ve Juen, B. (2017). Turkish migrant women with recurrent depression: Results from community based self-help groups. *Behavioral Medicine*, 43(2), 129-141. <https://doi.org/10.1080/08964289.2015.1111858>.
- Smekkes, A., Verkuyten, M., Çelebi, E., Acartürk, C. ve Onkun, S. (2017). Social identity continuity and mental health among Syrian refugees in Turkey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 1317-1324. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1424-7>.
- Steiner, K. H., Johansson, S. E., Sundquist, J. ve Wandell, P. E. (2007). Self-reported anxiety, sleeping problems and pain among Turkish-born immigrants in Sweden. *Ethnicity and Health*, 12(4), 363-379. DOI: 10.1080/13557850701300673.
- Strohmeier, D. ve Spiel, C. (2003). Immigrant children in Austria: Aggressive behavior and friendship patterns in multicultural school class. *Journal of Applied School Psychology*, 19(2), 99-116. https://doi.org/10.1300/J008v19n02_07.
- Tanrıkulu, F. (2017). Türkiye’de yaşayan Suriyeli çocukların eğitim sorunu ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 86, 127-144.
- Uskul, A. K. ve Greenglass, E. (2005). Psychological wellbeing in a Turkish-Canadian sample. *Anxiety, Stress, and Coping*, 18(3), 269-278. <https://doi.org/10.1080/10615800500205983>.
- Van de Vijver, F. R., Helms-Lorenz, M. ve Feltzer, M. J. A. (1999). Acculturation and cognitive performance of migrant children in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, 34(3), 149-162.

- Verdugo, R.R. ve Mueller, C. (2009). Education, social embeddedness, and the integration of the Turkish community in Germany. *European Education*, 40(4), 3-22. <https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934400401>.
- Weber, S. , Kronberger, N. ve Appel, M. (2018). Immigrant students' educational trajectories: The influence of cultural identity and stereotype threat. *Self and Identity*, 17(2), 211-235. <https://doi.org/10.1080/15298868.2017.1380696>.
- Wolf, K. M., Broekhuizen, M. L., Moser, T., Ereky-Stevens, K. ve Anders, Y. (2020). Determinants of early attendance of ECEC for families with a Turkish migration background in four European Countries. *European Early Childhood Education Research Journal*, 28(1), 77-89. <https://doi.org/10.1090/1350293X.2020.1707364>.
- Zagefka, H. ve Brown, R. (2002). The relationship between acculturation strategies, relative fit and intergroup relations: Immigrant-majority relations in Germany. *European Journal of Social Psychology*, 32, 171-188. doi: 10.1002/ejsp.73.
- Zick, A., Wagner, U., Dick, R. V.ve Petzel, T. (2001). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. *Journal of Social Issues*, 57(3), 541-557.

PSİKOLOJİK DIŞLANMA KURAMI

Ezgi Beşikci

Olumlu ve anlamlı kişiler arası ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sürdürme ihtiyacı, sosyal bir varlık olan insanın en temel ihtiyaçlarından biridir (Baumeister ve Tice, 1990). ‘Ait olma ihtiyacı’ olarak da adlandırılan bu temel ihtiyaç, bireyleri diğerleri ile sosyal bağlar kurmaya, kurulan bu bağları sürdürmeye ve var olan bağların kopmasına direnç göstermeye güdüler (Baumeister ve Leary, 1995). Böylelikle bireyin diğer bireyler tarafından kabul edilip bir grubun üyesi olması ve bu yolla çevreye uyum sağlaması kolaylaşır ve bireyin davranışları için normatif bir temel oluşur (Smith ve diğ., 1999).

Birey için bu derece temel bir ihtiyacın karşılanmaması yaşamsal bir tehdit içerir. Dolayısıyla insanlar evrim sürecinde kişiler arası ve grup seviyesinde gerçekleşebilen dışlanma tehdidinde hassas hâle gelmişlerdir (Kerr ve Levine, 2008). Bir başka deyişle, diğer bireylerin veya grupların kendilerini onayladığı, kabul ettiği veya dışladığı, reddettiğine dair ipuçlarını kolayca algılamaya/ayırt etmeye yatkın hâle gelirler.

Kişiler arası ve/veya grup bazındaki etkileşimler esnasında diğerleri tarafından sergilenen tepkiler birey için kabul edilip edilmediğine dair ipuçları içerir. Birey tarafından algılanan bu tepkiler, bireyin kendine dair algısını, duygularını ve değerlendirmelerini etkiler (Buckley ve diğ., 2004; Downey ve Feldman, 1996; Leary ve diğ., 2001; Williams, 2001). Buna göre, ait olma ihtiyacının giderilmesine hizmet eden kabul edici tepkiler bireyin benliğine dair değerlendirmeleri üzerinde olumlu etki yaratırken bu ihtiyacın giderilmesine tehdit oluşturan reddedici tepkiler birey üzerinde olumsuz etkiye yol açar.

Kaynakça

- Abayhan, Y. ve Aydın, O. (2014). Sosyal etki kuramı bağlamında psikolojik dışlanma: Dışlayan ve dışlanan grup üyesi sayısının temel ihtiyaçlara yönelik tehdit algısı üzerindeki etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 108-121.
- Aydın, O., Şahin, D., Güzel, H. Y., Abayhan, Y., Kaya, A. G. ve Ceylan, S. (2013). Ait olma ihtiyacının ve haberdar olmanın psikolojik dışlanmaya gösterilen tepkiler üzerindeki etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(72), 21-31.
- Baumeister R. F. ve Leary M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation, *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Baumeister R. F. ve Tice, D. (1990). Anxiety and Social Exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9, 165-195.
- Buckley, K. E., Winkel, R. E. ve Leary, M. R. (2004). Reactions to acceptance and rejection: Effects of level and sequence of relational evaluation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 14-28.
- Carter-Sowell, A. R., Chen, Z. ve Williams, K. D. (2006). *Loneliness and social monitoring in social interaction*. Presented at 78th Annual Meeting of Midwestern Psychological Association, Chicago.
- Downey, G., ve Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of personality and social psychology*, 70(6), 1327-1343.
- Downey, G., Mougios, V., Ayduk, O., London, B. E. ve Shoda, Y. (2004). Rejection sensitivity and the defensive motivational system: Insights from the startle response to rejection cues. *Psychological Science*, 15(10), 668-673.
- Dvir, M., Kelly, J. R., ve Williams, K. D. (2019). Is inclusion a valid control for ostracism?. *The Journal of Social psychology*, 159(1), 106-111. doi: 10.1080/00224545.2018.1460301
- Eisenberger, N. I. (2006). Social connection and rejection across the lifespan; A social cognitive neuroscience approach to developmental processes. *Human Development*.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D. ve Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302(5643), 290-292.
- Gonsalkorale, K. ve Williams, K. D. (2007). The KKK won't let me play: Ostracism even by a despised outgroup hurts. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1176-1186.
- Goodwin, S. A., Williams, K. D. ve Carter-Sowell, A. R. (2010). The psychological sting of stigma: The costs of attributing ostracism to racism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(4), 612-618.
- Iannone, N. E., McCarty, M. K., Kelly, J. R. ve Williams, K. D. (2014). Friends with each other but strangers to you: Source relationship softens ostracism's blow. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 18(4), 349-356. doi: 10.1037/gdn0000018

- Kavaklı, M. (2019). Psikolojik dışlanma ve sosyal dışlanma arasındaki farklılık: Benlik değeri, yalnızlık ve genel aidiyet duygusu üzerindeki etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(20), 45-55.
- Kerr, N. L. ve Levine, J. M. (2008). The detection of social exclusion: Evolution and beyond. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 12(1), 39-52.
- Leary, M. R. (2001). Toward a conceptualization of interpersonal rejection, M.R. Leary (Ed.), *Interpersonal Rejection* içinde (ss. 3–20). Oxford University Press.
- Leary, M. R., Koch, E. J. ve Hechenbleiker, N. R. (2001). Emotional responses to interpersonal rejection. M.R Leary (Ed.), *Interpersonal Rejection* içinde (ss. 145-166). Oxford University Press.
- Masten, C. L., Telzer, E. H. ve Eisenberger, N. I. (2011). An fMRI investigation of attributing negative social treatment to racial discrimination. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23(5), 1042-1051.
- Nadasi, C. (1992). *The effects of social ostracism on verbal and nonverbal behavior in introverts and extraverts*. Unpublished honors thesis, University of Toledo, Toledo, OH.
- Nezlek, J. B., Kowalski, R. M., Leary, M. R., Blevins, T. ve Holgate, S. (1997). Personality moderators of reactions to interpersonal rejection: Depression and trait self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(12), 1235-1244.
- Nezlek, J. B., Wesselmann, E. D., Wheeler, L. ve Williams, K. D. (2012). Ostracism in everyday life: The effects of ostracism on those who ostracize. *The Journal of Social Psychology*, 155(5), 432-451.
- Ouwerkerk, J. W., Kerr, N. L., Gallucci, M., Van Lange, P. A. (2005). Avoiding the Social Death Penalty: Ostracism and Cooperation in Social Dilemmas. K. D. Williams, J. P. Forgas, ve W. Von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying* içinde (ss. 321-332). Psychology Press.
- Over, H. ve Uskul, A. K. (2016). Culture moderates children's responses to ostracism situations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(5), 710-724. doi:10.1037/pspi0000050
- Rudert, S. C., Sutter, D., Corrodi, V. C. ve Greifeneder, R. (2018). Who's to blame? Dissimilarity as a cue in moral judgments of observed ostracism episodes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 115(1), 31, doi:10.1037/pspa0000122
- Richman, L. ve Leary, M. R. (2009). Reactions to discrimination, stigmatization, ostracism, and other forms of interpersonal rejection: a multimotive model. *Psychological Review*, 116(2), 365-383. doi: 10.1037/a0015250
- Smith, E. R., Murphy, J. ve Coats, S. (1999). Attachment to groups: Theory and management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 94-110.
- Stroud, L. R., Tanofsky-Kraff, M., Wilfley, D. E. ve Salovey, P. (2000). The Yale Interpersonal Stressor (YIPS): Affective, physiological, and behavioral responses to a novel interpersonal rejection paradigm. *Annals of Behavioral Medicine*, 22(3), 204-213.

- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., ve Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1058-1069.
- Van Beest, I. ve Williams, K. D. (2006). When inclusion costs and ostracism pays, ostracism still hurts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(5), 918-928.
- Warburton, W. A., Williams, K. D. ve Cairns, D. R. (2006). When ostracism leads to aggression: The moderating effects of control deprivation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 213-220.
- Wesselmann, E. D., Cardoso, F. D., Slater, S. ve Williams, K. D. (2012). To be looked at as though air: Civil attention matters. *Psychological Science*, 23(2), 166-168.
- Wesselmann, E. D., Ren, D. ve Williams, K. D. (2015). Motivations for responses to ostracism. *Frontiers in Psychology*, 6, 40. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00040
- Wesselmann, E. D., Williams, K. D. ve Hales, A. H. (2013a). Vicarious ostracism. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7, 153. doi: 10.3389/fnhum.2013.00153
- Wesselmann, E. D., Wirth, J. H., Pryor, J. B., Reeder, G. D. ve Williams, K. D. (2013b). When do we ostracize?. *Social Psychological and Personality Science*, 4(1), 108-115.
- Williams, K. D. (1997). Social Ostracism, R. M. Kowalski (Ed.), *Aversive Interpersonal Behaviors* içinde (ss. 133-170). Plenum.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The Power of Silence*. Guilford.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.
- Williams, K. D. (2009). Ostracism: A temporal need-threat model. *Advances in Experimental Social Psychology*, 41, 275-314.
- Williams, D. K., Beşikci, E. ve Dvir, M. ve (2017). Do People Differ in Their Responses to Ostracism? V. Zeigler-Hill and T. K. Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* içinde. Springer.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T. ve Choi, W. (2000). CyberOstracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 748-762. doi: 10.1037/0022-3514.79.5.748
- Williams, K. D. ve Fitness, J. (2004). *Social and physical pain: Similarities and differences*. Presented at Society of Experimental Social Psychology, Ft. Worth, TX.
- Williams, K. D. ve Nida, S. A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 71-75.
- Williams, K. D. ve Sommer, K. L. (1997). Social Ostracism by Coworkers: Does Rejection Lead to Loafing or Compensation?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 693-706.
- Williams, K. D. ve Wesselmann, E. D. (2011). The link between ostracism and aggression. J. P. Forgas, A. W. Kruglanski, ve K. D. Williams, (Eds.), *The Psychology of Social Conflict and Aggression* içinde (ss. 37-51). Psychology Press.

- Williams, K. D., Wheeler, L. ve Harvey, J. A. (2001). Inside the social mind of the ostracizer. In *Annual Sydney Symposium on Social Psychology., 2nd, Sydney, NSW, Australia; Portions of this chapter were presented at the aforementioned conference.* Cambridge University Press.
- Williams, K. D. ve Zadro, L. (2005). Ostracism: The indiscriminate early detection system. 19-34.
- Wirth, J. H. ve Williams, K. D. (2009). They don't like our kind': Consequences of being ostracized while possessing a group membership. *Group Processes & Intergroup Relations, 12*(1), 111-127.
- Yavuz-Güzel, H. ve Şahin, D. N. (2018). Belirsizlikle ilişkili düşüncelerin ulaşılabilirliği üzerinde psikolojik dışlanmanın etkisi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi, 55*(2), 183-188. doi: 10.5152/npa.2017.19342
- Zadro L. (2004). *Ostracism: Empirical studies inspired by real-world experiences of silence and exclusion.* PhD thesis University of New SouthWales.
- Zadro, L., Boland, C. ve Richardson, R. (2006). How long does it last? The persistence of the effects of ostracism in the socially anxious. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*(5), 692-697.
- Zadro, L., Williams, K. D. ve Richardson, R. (2005). Riding the 'O'train: Comparing the effects of ostracism and verbal dispute on targets and sources. *Group Processes & Intergroup Relations, 8*(2), 125-143.

YARATICILIĞIN BÜYÜK-C VE KÜÇÜK-C KURAMI

Bedirhan Gültepe - Ahmet Yasin Şenyurt

Yaratıcılık, evrimsel süreçte türümüzün hayatta kalması açısından elzem bir beceriydi. Yaratıcı düşünceler ve çözümler sayesinde çocukların bakımında daha iyi yollar bulunabildi, ısınma ve barınma için daha iyi seçenekler geliştirilebildi, doğal seçimde avantaj sağlayacak ve organizmanın devamlılığını sağlayacak düşünceler ortaya çıkarılabildi. Yaratıcı fikirlerle yeni savaş aletleri tasarlandı, daha dayanıklı gemiler inşa edildi ve çığır açan her bir yeni fikirle popülasyonun devamlılığına katkı sağlandı. Bu gelişmeler, Galileo Galilei örneğinde olduğu gibi her zaman toplum tarafından hoş karşılanmadı veya dinamik ve atom bombası örneğinde olduğu gibi her zaman insanlık yararına kullanılmadı. Fakat son tahlilde bu düşünceler ve ürünler de insanlığın gelişimine önemli katkılar sağladı.

Yaratıcılık çok önemli ve ilgi çekici bir kavram olsa da tanımı konusunda farklı düşünceler ortaya atılmıştır. Bu durumun da nedeni yaratıcılığın sıradan bir bilişsel değişken olarak ele alınamayacak kadar çok yönlü olmasıdır. Yaratıcılık çalışmaları teknik icatlar, eğitim, ticaret, sanat, bilim ve sayısız farklı alanda etkisini göstermektedir. Yaratıcılık konusunda birçok farklı yaklaşım olduğu için ele alınan kavramın tek ve biricik yaratıcılık kavramı değil, yaratıcılıklar olduğu unutulmamalıdır.

İnsanlığın gelişimindeki önemine karşın yaratıcılığın herkesçe kabul gören bir tanımını yapmak oldukça zordur. Plucker ve diğerleri (2004), yaptıkları bir çalışmada, hakemli dergilerde yayınlanan yaratıcılık konulu çalışmaların bir kısmında net bir yaratıcılık tanımının bulunmadığını, yaratıcılık tanımı içeren

Yapay zekânın yaratıcı çıktılarının 4C modeliyle değerlendirilmesi şu anki hâliyle mümkün görünmemektedir. Örneğin, yapay zekânın ürettiği eserlerin, uzun yıllar belirli bir alanda çalışma sonucu ortaya çıkan Büyük-C yaratıcılığına dâhil edilmesi problemlili bir durumdur. Benzer eleştiriler küçük-c ve mini-c yaratıcılıkları için geçerli olacaktır. Profesyonel yaratıcılığı ihtiva eden Pro-C, yapay zekâ yaratıcılığı için belli bir derecede analoji imkânı verse de bu konuda da ihtiyatlı olmak gerektiğini düşünmekteyiz. Makine öğrenmesi kavramı gibi makine yaratıcılığı kavramının da gündelik hayatımıza girip giremeyeceğini kestirmek ise şu an çok güçtür. Bunun yerine, alana özgü (*domain-specific*) yaratıcılık tartışmalarının yapılmasını hoşnutlukla karşılıyoruz. Boden'in (2004) vurguladığı üzere, yapay zekânın ürettiği estetik çıktılar ile insan üretimi arasında fark bulmak gittikçe güçleşmektedir. Bilgisayar bilimlerinde teknolojinin çok hızlı bir şekilde ilerlediğini göz önünde bulundurursak, birkaç on yıl içinde bu yazdığımız sınırların çoktan aşılmış olacağını unutmamamız gerekmektedir.

Kaynakça

- Akben, C. ve Coskun, H. (2019). Reintroduction of odor combined with cognitive stimulation supports creative ideation via memory retrieval mechanisms. *Creativity Research Journal*, 31(3), 309-319. Doi: 10.1080/10400419.2019.1641686
- Akyildiz, S. T. ve Çelik, V. (2020). Thinking outside the box: Turkish EFL teachers' perceptions of creativity. *Thinking Skills and Creativity*, 100649. Doi:10.1016/j.tsc.2020.100649
- Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357-376. Doi: 10.1037/0022-3514.45.2.357
- Ayas, M. B. ve Sak, U. (2014). Objective measure of scientific creativity: Psychometric validity of the Creative Scientific Ability Test. *Thinking Skills and Creativity*, 13, 195-205. Doi: 10.1016/j.tsc.2014.06.001
- Beghetto, R. A. ve Kaufman, J. C. (2007). The genesis of creative greatness: mini-c and the expert performance approach. *High Ability Studies*, 18(1), 59-61. Doi: 10.1080/13598130701350668
- Beghetto, R. A. ve Kaufman, J. C. (2015). Promise and pitfalls in differentiating amongst the Cs of creativity. *Creativity Research Journal*, 27(2), 240-241. Doi: 10.1080/10400419.2015.1030300
- Boden, M. A. (2004). *The creative mind: Myths and mechanisms*. Psychology Press.
- Boden, M. A. (2009). Computer models of creativity. *AI Magazine*, 30(3), 23. Doi: 10.1609/aimag.v30i3.2254

- Coşkun, H. (2009). Beyin fırtınası sürecinde çağrışım alıştırmalarının düşünce üretimine etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(64), 34-44.
- Coşkun, H. (2021). Beyin fırtınası ve yaratıcılık konusunda geliştirilen kuramların değerlendirilmesi: Bilişsel uyarılma, çağrışımsal bellekte düşünce arama ve çift yönlü yaratıcılık modelleri. M. B. Bulut (Ed.) *Sosyal Psikoloji Kuramları içinde (ss. xx)*. Nobel.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. Harper Collins.
- Csikszentmihalyi, M. (1998). Letters from the field. *Roepers Review*, 21(1), 80-81.
- Csikszentmihalyi, M. (1999). Implications of a systems perspective for the study of creativity. R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity içinde (ss. 313-335)*. Cambridge University Press.
- Çetin, Z., Üstündağ A., Kerimoğlu, G. ve Beyazıt, U. (2015). Ülkemizde ve dünyada çocuklarda yaratıcılığın ölçülmesinde kullanılan testlerin incelenmesi. *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 31-49.
- Diñer, C. (2017). Almanca derslerinde yaratıcılığı teşvik: Öğretmen davranışları ve yaratıcı aktiviteler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 61-71.
- Freud, S. (1919/2014). *Leonardo da Vinci*. Routledge.
- Gardner, H. (1993). *Creating minds: An anatomy of creativity seen through the lives of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Eliot, Graham, and Gandhi*. Basic Books.
- Guilford, J. P. (1967). Creativity: Yesterday, today and tomorrow. *The Journal of Creative Behavior*, 1(1), 3-14. Doi: 10.1002/j.2162-6057.1967.tb00002.x
- Gültepe, B. ve Coskun, H. (2016). Music and cognitive stimulation influence idea generation. *Psychology of Music*, 44(1), 3-14. Doi: 0.1177/0305735615580356
- Gültepe, B. (2018). *Görsel sanatsal uyarıcıların belirli özellikler açısından bilişsel esneklik üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hasçuhadar, B. ve Coşkun, H. (2018). Okul öncesi dönemde hazzı geciktirme ve yaratıcılık arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracı rolü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 230-249.
- Kaufman, J. C. ve Beghetto, R. A. (2009). Beyond big and little: The four c model of creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1-12. Doi: 10.1037/a0013688
- Kaufman, J. ve Beghetto, R. (2013). Do People Recognize the Four Cs? Examining Layperson Conceptions of Creativity. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 7(3), 229-236. Doi: 10.1037/a0033295
- Kaygın, B. ve Çetinkaya, Ç. (2015). Yaratıcılığın değerlendirmesinde yeni yaklaşımlar. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Mednick, S. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological review*, 69(3), 220-232. Doi: 10.1037/h0048850

- Merrotsy, P. (2013). A note on big-C Creativity and little-c creativity. *Creativity Research Journal*, 25(4), 474-476. Doi: 10.1080/10400419.2013.843921
- Mullen, B., Johnson, C. ve Salas, E. (1991). Productivity loss in brainstorming groups: A meta-analytic integration. *Basic and Applied Social Psychology*, 12(1), 3-23. Doi: 10.1207/s15324834baspl201_1
- Osborn, A. F. (1957). *Applied Imagination*. Scribner.
- Öğüt, Ç. M. (2014). *Müziğin özelliklerinin beyin fırtınasında yaratıcılığa etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Özaşkın, A. B. ve Bacanak, A. (2016). Eğitimde yaratıcılık çalışmaları: Neler biliyoruz? *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 212-226.
- Paulus, P. B., Putman, V. L., Dugosh, K. L., Dzindolet, M. T. ve Coskun, H. (2002). Social and cognitive influences in group brainstorming: Predicting production gains and losses. *European Review of Social Psychology*, 12(1), 299-325. Doi: 10.1080/14792772143000094
- Plucker, J. A., Beghetto, R. A. ve Dow, G. T. (2004). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. *Educational Psychologist*, 39(2), 83-96. Doi: 10.1207/s15326985ep3902_1
- Rich, G. J. (2009). Big C, little c, big M, little m. *American Psychologist*, 64(2), 155-156. Doi:10.1037/a0014533
- Richards, R. (2007). Everyday creativity: Our hidden potential. R. Richards (Ed.) *Everyday creativity and new views of human nature: Psychological, social, and spiritual perspectives* içinde (ss. 25-53). American Psychological Association.
- Runco, M. A. (2001). Introduction to the special issue: Commemorating Guilford's 1950 presidential address. *Creativity Research Journal*, 13(3-4), 245-245. Doi: 10.1207/S15326934CRJ1334_01
- Runco, M. A. (2007). *Creativity: Theories and Themes: Research, Development and Practice*. Elsevier.
- Runco, M. A. (2014). "Big C, little c" Creativity as a false dichotomy: Reality is not categorical. *Creativity Research Journal*, 26(1), 131-132, Doi: 10.1080/10400419.2014.873676
- Sternberg, R. J. ve Lubart, T. I. (1996). Investing in creativity. *American Psychologist*, 51, 677 - 688. Doi: 10.1037/0003-066X.51.7.677
- Taylor, D. W., Berry, P. C. ve Block, C. H. (1958). Does group participation when using brainstorming facilitate or inhibit creative thinking?. *Administrative Science Quarterly*, 3(1), 23-47. Doi: 10.2307/2390603
- Torrance, E.P. (1999). *Torrance Test of Creative Thinking: Norms and technical manual*. Scholastic Testing Services.

MOTİVASYONA DAYALI KİMLİK İNŞASI KURAMI: Kimliğin Motivasyon Kaynaklarına Bütüncül Bir Bakış

Sercan Karlıdağ - Burak Doğruyol

Motivasyonel süreçler yüz yılı aşkın süredir psikolojinin değişik alanlarında yaygın ve yoğun bir biçimde çalışılmaktadır. Motivasyonun tanımı ile ilgili çeşitli tartışmalar olmakla birlikte (Elliot ve Niesta, 2009) genel bir anlayıştan söz etmek mümkündür. Buna göre, motivasyonlar bizi harekete geçiren ve hedefe yönelik davranışları göstermemizi sağlayan itici bir güçtür. Bu geniş tanım, susadığımızda su arayışına iten güçten anlam arayışında kendimizi belirli gruplara ait hissetmemize kadar temel ve karmaşık pek çok insan davranışını içermektedir. Motivasyonel süreçler, psikoloji tarihinde birçok kuramda temel bir rol oynamıştır (Freud, 1950; Skinner, 1938; Watson, 1913). Bilişsel devrimi takiben motivasyonlar da bilişsel temsiller olarak tanımlanmış ve sosyobilişsel araştırma alanının önemli bir parçası olmuştur (Shah ve Kruglanski, 2003). Özellikle son yirmi yılda motivasyonlar sosyal psikolojinin özel bir çalışma alanı olmaktan çıkmış ve psikolojinin birçok alanına uygulanmıştır. Örneğin, politik muhafazakârlığın, değişime direnme ve eşitliğe karşıtlık motivasyonlarının bir ürünü olduğu görüşü politik psikolojide önemli bir çalışma alanı açmıştır (Jost ve diğ., 2003). Ayrıca depresyon ve kaygı bozukluklarının motivasyonel süreçlerde yaşanan sorunların (ör., yüksek kaçınma motivasyonu) bir sonucu olarak ele alınıp araştırılmaya başlanması da motivasyonların yeni uygulama alanlarına örnek olarak gösterilebilir (Johnson ve diğ., 2010). Yakın zamanda ise motivasyonel süreçler psikolojinin bir başka önemli alanı olan kimlik/benlik çalışmalarına da uyarlanmaya başlamıştır. Kimlik/benlik inşası, kurgusu ya da düzenlemesinin arka planındaki motivasyonların ve çeşitli boyutların rolüne işaret eden bulgular ve kuramsal tartışmalar ilgili literatürde daha önce yer almış olsa da bunların tek bir teorik çerçevede toplanması alana yeni bir bakış açısı sunmuştur.

rehberlik eden “motivasyonel ilkeler” olarak ele almasını bir çeşit uyarı olarak görmek isabetli olacaktır. Bu türden bir yaklaşımın farklı analiz düzeylerince kapsayıcılık açısından önemi savunulabilir. Sözgelimi, SKK ve ardılı kuramsal gelişmeler açısından genel ölçekte Sosyal Kimlik Yaklaşımı (SKY) motivasyonel açıklama üzerine filizlenmiş olarak gözükmese de temelde insan deneyim ve davranışını kişisel ve durağanlık arz eden motivasyonlara indirgememektedir. Benzer şekilde, bu alanda yine başat kuramsal adres olan Kendini Sınıflandırma Kuramı’nda sosyomotivasyonel vurgudan uzaklaşmaktadır (Reicher ve diğ., 2010). Bu anlamda, MDKİK etrafındaki güncel tartışmalar ve salt indirgemeci olmayan kimlik motivasyonu çözümlenmelerinin SKY için yeni açılımlar sunma potansiyeline sahip olduğu belirtilebilir.

Kaynakça

- Aberson, C. L. (2010). Self-esteem. J. M. Levine ve M. A. Hogg (Ed.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations* içinde (ss. 731–734). SAGE Publications Ltd.
- Abrams, D. ve Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18(4), 317–334. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180403>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W H Freeman/Times Books/Henry Holt & Co.
- Becker, M., Vignoles, V. L., Owe, E., Brown, R., Smith, P. B., Easterbrook, M., Herman, G., de Sauvage, I., Bourguignon, D., Torres, A., Camino, L., Lemos, F. C. S., Ferreira, M. C., Koller, S. H., González, R., Carrasco, D., Cadena, M. P., Lay, S., Wang, Q., ... Yamakoğlu, N. (2012). Culture and the distinctiveness motive: Constructing identity in individualistic and collectivistic contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 833–855. <https://doi.org/10.1037/a0026853>
- Becker, M., Vignoles, V. L., Owe, E., Easterbrook, M. J., Brown, R., Smith, P. B., Abuhamed, S., Cendales Ayala, B., Garðarsdóttir, R. B., Torres, A., Camino, L., Bond, M. H., Nizharadze, G., Amponsah, B., Schweiger Gallo, I., Prieto Gil, P., Lorente Clemares, R., Campara, G., Espinosa, A., ... Lay, S. (2017). Being oneself through time: Bases of self-continuity across 55 cultures. *Self and Identity*, 17(3), 276–293. <https://doi.org/10.1080/15298868.2017.1330222>
- Benwell, B. ve Stokoe, E. (2006). *Discourse and identity*. Edinburgh University Press Ltd.
- Bilgin, N. (2007a). *Kimlik inşası*. Aşına Kitaplar.
- Bilgin, N. (2007b). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar* (2. baskı). Bağlam Yayıncılık.

- Brambilla, M., Manzi, C., Regalia, C., Becker, M. ve Vignoles, V. L. (2016). Is religious identity a social identity? Self-categorization of religious self in six countries. *Psicologia Sociale*. <https://doi.org/10.1482/84098>
- Breakwell, G. M. (1986). *Coping with threatened identities*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315733913>
- Breakwell, G. M. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representations*, 2(3), 1–20. http://www.psr.jku.at/psr1993/2_1993brea2.pdf
- Breakwell, G. M. (2014). Identity Process Theory: clarifications and elaborations. R. Jaspal ve G. M. Breakwell (Ed.), *Identity Process Theory* içinde (ss. 20–38). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139136983.004>
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482. <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- Brewer, M. B. (2001). The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*, 22(1), 115–125. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00229>
- Celebi, E., Verkuyten, M. ve Bagci, S. C. (2017). Ethnic identification, discrimination, and mental and physical health among Syrian refugees: The moderating role of identity needs. *European Journal of Social Psychology*, 47(7), 832–843. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2299>
- Cross, W. E., Seaton, E., Yip, T., Lee, R. M., Rivas, D., Gee, G. C., Roth, W. ve Ngo, B. (2017). Identity work: Enactment of racial-ethnic identity in everyday life. *Identity*, 17(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/15283488.2016.1268535>
- Cruwys, T., Platow, M. J., Rieger, E., Byrne, D. G. ve Haslam, S. A. (2016). The social psychology of disordered eating: The Situated Identity Enactment model. *European Review of Social Psychology*, 27(1), 160–195. <https://doi.org/10.1080/10463283.2016.1229891>
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Easterbrook, M. ve Vignoles, V. L. (2012). Different groups, different motives: Identity motives underlying changes in identification with novel groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(8), 1066–1080. <https://doi.org/10.1177/0146167212444614>
- Elliot, A. J. ve Niesta, D. (2009). Goals in the context of the hierarchical model of approach: Avoidance motivation. G. B. Moskowitz ve H. Grant (Ed.), *The psychology of goals* içinde (ss. 56–77). The Guilford Press.
- Fein, S. ve Spencer, S. J. (1997). Prejudice as self-image maintenance: Affirming the self through derogating others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 31–44. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.31>

- Frankl, V. E. (2013). *İnsanın anlam arayışı*. Okuyan Us Yayınları.
- Freud, S. (1950). *Beyond the pleasure principle*. Liveright.
- Gergen, K. J. (2012). The social dimension of social psychology: A historical analysis. A. W. Kruglanski ve W. Stroebe (Ed.), *Handbook of the history of social psychology* içinde (ss. 137-158). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203808498.ch7>
- Gergen, K. J. ve Gergen, M. M. (1988). Narrative and the self as relationship. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology, Vol. 21. Social psychological studies of the self: Perspectives and programs* içinde (ss. 17–56). [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60223-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60223-3)
- Greenberg, J., Solomon, S. ve Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. İçinde *Advances in Experimental Social Psychology, 29(C)*, 61–139. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60016-7](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60016-7)
- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology, 11(1)*, 223–255. <https://doi.org/10.1080/14792772043000040>
- Hox, J. J., Moerbeek, M. ve Schoot, R. van de. (2017). *Multilevel analysis: Techniques and applications* (3. baskı). Routledge.
- James, W. (1890). The self and its selves. *The principles of psychology, Vol I* içinde (ss. 291–305). Henry Holt and Co. <https://doi.org/10.1037/10538-009>
- Jaspal, R. (2014). Social psychological debates about identity. R. Jaspal ve G. M. Breakwell (Ed.), *Identity Process Theory* içinde (ss. 3–19). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139136983.003>
- Johnson, S. L., Carver, C. S. ve Fulford, D. (2010). Goal dysregulation in the affective disorders. M. Kring ve D. M. Sloan (Ed.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* içinde (ss. 204–228). The Guilford Press.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin, 129(3)*, 339–375. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>
- Karlıdağ, S. (2020a). Kimlik üzerine sosyal psikolojik açılım ve kritikler: Bir Yaşar Kemal öyküsü örneğinde kimlik olgusuna ilişkin meta-teorik değerlendirmeler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 17(65)*, 33–56.
- Karlıdağ, S. (2020b). *Motivasyonel ilkelerden paylaşılan temsillere benlik sınıflandırması olgusu: “İnsanlık kategorisi” kullanımının Aleviler örneğinde incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kuhn, M. H. ve McPartland, T. S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review, 19(1)*, 68–76. <https://doi.org/10.2307/2088175>

- Kuşdil, M. E. ve Çağlar, S. (2011). A content analysis of identity in Alevi and Sunni samples from Turkey. *IACCP Regional Conference*.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representation. R. M. Farr ve S. Moscovici (Ed.), *Social representations* içinde (ss. 3–69). Cambridge University Press.
- Potter, J. (1998). Discursive social psychology: From attitudes to evaluative practices. *European Review of Social Psychology*, 9(1), 233–266. <https://doi.org/10.1080/14792779843000090>
- Reicher, S. , Spears, R. ve Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. M. Wetherell ve C. T. Mohanty (Ed.), *The SAGE handbook of identities* içinde (ss. 45–62). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446200889.n4>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Sedikides, C. ve Gregg, A. P. (2007). Portraits of the self. M. A. Hogg ve J. Cooper (Ed.), *The SAGE handbook of social psychology: Concise student edition* içinde (ss. 93–122). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781848608221.n5>
- Selim, H. A., Long, K. M. ve Vignoles, V. L. (2014). Exploring identity motives in Twitter usage in Saudi Arabia and the UK. *Annual Review of CyberTherapy and Telemedicine*, 199, 128–132. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-401-5-128>
- Shah, J. Y. ve Kruglanski, A. W. (2003). When opportunity knocks: Bottom-up priming of goals by means and its effects on self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1109–1122. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.6.1109>
- Skinner, B. F. (1938). *The behavior of organisms: An experimental analysis*. Appleton-Century.
- Smeekes, A. ve Verkuyten, M. (2015). The presence of the past: Identity continuity and group dynamics. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 162–202. <https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1112653>
- Steele, C. M. (1988). The psychology of self-affirmation: sustaining the integrity of the self. *Advances in Experimental Social Psychology*, 21(C), 261–302. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60229-4](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60229-4)
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1–39. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.33.020182.000245>
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 33–47). Brooks/Cole.
- Taşdemir, N. (2019). Sosyal kimlige atfedilen motivasyon kaynaklari ve gruplar arası tutumlar. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34(83), 1–19. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320180124m000001>

- Taşdemir, N. ve Öner-Özkan, B. (2016). Türk kimliği içerikleri: Sosyal psikolojik bir yaklaşım. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 35–49.
- Taylor, S. E., Neter, E. ve Wayment, H. A. (1995). Self-evaluation processes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(12), 1278–1287. <https://doi.org/10.1177/01461672952112005>
- Thomas, W. E., Brown, R., Easterbrook, M. J., Vignoles, V. L., Manzi, C., D'Angelo, C. ve Holt, J. J. (2017). Social identification in Sports Teams: The role of personal, social, and collective identity motives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(4), 508–523. <https://doi.org/10.1177/0146167216689051>
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. N. Ellemers, R. Spears ve B. Doosje (Ed.), *Social identity: context, commitment, content* içinde (ss. 6–35). Blackwell Publishers.
- Turner, J. C. ve Reynolds, K. J. (2012). Self-categorization theory. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Ed.), *Handbook of theories of social psychology* içinde (ss. 399–417). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446249222.n46>
- Verkuyten, M. (2018). *The social psychology of ethnic identity* (2. baskı). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315109527>
- Vignoles, V. L. (2004). Modelling identity motives using multilevel regression. G. M. Breakwell (Ed.), *Doing social psychology research* içinde (ss. 174–204). The British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470776278.ch8>
- Vignoles, V. L. (2011). Identity motives. S. J. Schwartz, K. Luyckx ve V. L. Vignoles (Ed.), *Handbook of Identity Theory and Research* içinde (ss. 403–432). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_18
- Vignoles, V. L. (2017). Identity: Personal and social. K. Deaux ve M. Snyder (Ed.), *Oxford handbook of personality and social psychology* içinde. Oxford University Press. https://www.researchgate.net/publication/316790231_Identity_Personal_AND_Social/citation
- Vignoles, V. L., Chryssochoou, X. ve Breakwell, G. M. (2000). The distinctiveness principle: Identity, meaning, and the bounds of cultural relativity. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 337–354. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0404_4
- Vignoles, V. L., Chryssochoou, X. ve Breakwell, G. M. (2002). Evaluating models of identity motivation: Self-esteem is not the whole story. *Self and Identity*, 1(3), 201–218. <https://doi.org/10.1080/152988602760124847>
- Vignoles, V. L., Manzi, C., Regalia, C., Jemmolo, S. ve Scabini, E. (2008). Identity motives underlying desired and feared possible future selves. *Journal of Personality*, 76(5), 1165–1200. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00518.x>

- Vignoles, V. L. ve Moncaster, N. J. (2007). Identity motives and in-group favouritism: A new approach to individual differences in intergroup discrimination. *British Journal of Social Psychology*, 46(1), 91–113. <https://doi.org/10.1348/014466605X85951>
- Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J. ve Scabini, E. (2006). Beyond self-esteem: Influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(2), 308–333. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.2.308>
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20(2), 158–177. <https://doi.org/10.1037/h0074428>.

İBN HALDUN'UN DÜŞÜNCE DÜNYASI ÜZERİNE İNCELEMELER

Editör
Ceyhun Akın Cengiz

Editör Yardımcısı
Tarık Tuna Gözütok

İBN HALDUN'UN DÜŞÜNCE DÜNYASI ÜZERİNE İNCELEMELER

Editör: Ceyhan Akın Cengiz

Editör Yardımcısı: Tarık Tuna Gözütok

Yayın No. : 3424
Beşerî Bilimler/Felsefe : 185
ISBN : 978-625-439-429-4
E-ISBN : 978-625-439-430-0
Basım Sayısı : 1. Basım, Mayıs 2021

© Copyright 2021, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
Kitapta yer alan yazılarla ilgili doğabilecek her türlü işlemde söz konusu yazının yazarı sorumludur.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülferm Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Emre Gürbüz -emregurbuz@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Yasemin Alkaç -yaseminalkac88@gmail.com-
Baskı Sorumlusu : Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Rek. İnş. Tur. Oto. San. ve Tic. Ltd. Şti. / Sertifika No.: 47911-
Zübeyde Hanım Mah. Süzgül Cad. No.:7 Altındağ / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Cengiz, Ceyhan Akın., Gözütok, Tarık Tuna.
İbn Haldun'un Düşünce Dünyası Üzerine İncelemeler / Editör: Ceyhan Akın Cengiz, Editör Yardımcısı: Tarık Tuna Gözütok
1. Basım. XVI + 248 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-439-429-4
E-ISBN: 978-625-439-430-0
1. İbn Haldun 2. Umran 3. Felsefe

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kıda Dağıtım, Kitapsan, Nezh Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları.....	iii
Ön Söz.....	ix

Birinci Bölüm - İbn Haldun: Bir Devrin Düşündürdükleri 1

Hüseyin Gazi Topdemir

1. Giriş.....	1
2. Merak ve İlgi.....	2
3. Yeni Bir Tarih Yazıcılığı Olarak Umrân.....	4
4. Devlet ve Siyaset Kuramı.....	12
5. Sonuç.....	15
Kaynaklar.....	18

İkinci Bölüm - İbn Haldun'un Tarih Anlayışı 21

Ceyhan Akın Cengiz

1. Giriş.....	21
2. İbn Haldun'a Göre İki Tür Tarih Anlayışı	23
3. İbn Haldun'a Göre Tarih Konusunda Düşülen Hatalı Durumlar.....	26
4. İbn Haldun'a Göre Hatalı Tarihsel Bilgilerin Verilmesinin Nedenleri.....	29

5. İbn Haldun'a Göre Tarih İlminde Dikkat Edilecek Hususlar ve Yöntem	32
5.1. İbn Haldun'a Göre Tarihsel Bilgide Ölçüt Olarak Umran	36
6. İbn Haldun'un Tarih Felsefesi Bağlamında Tavırlar Teorisi ve Devletin Ömrü	39
7. Sonuç	42
Kaynaklar	44

Üçüncü Bölüm - İbn Haldun'un Temel Sosyolojik Düşünceleri .....

Ayşe Canatan

1. Giriş	47
2. Umran	52
2.1. Bedevilik	52
2.2. Hadarilik	53
2.3. Bedevilik ve Hadariliğin Farkları	54
2.4. Bedevilikten Hadariliğe Geçiş / Sosyal Değişme	56
3. Asabiyet	59
3.1. Asabiyet Kavramının Üç Aşaması Vardır	60
4. İbn Haldun'da Yöntem	61
5. Toplumun Yönetimi	64
6. Sonuç	64
Kaynaklar	65

Dördüncü Bölüm - İbn Haldun'un Siyaset Felsefesi .....

Yasin Parlar

1. Giriş	67
2. Asabiyet	77
3. Bedevi-Hadari Umran	84
4. Devletin Yaşam Süresi ve Tavırlar Nazariyesi	94
5. Sonuç	102
Kaynaklar	105

Beşinci Bölüm - İbn Haldun'un Ekonomi Anlayışı 109

İbrahim Orkun Oral

1. Giriş 109
2. Ekonomi Anlayışı 111
3. Sonuç 125
- Kaynaklar 126

Altıncı Bölüm - İbn Haldun'un Tababete Bakışı 129

Tarık Tuna Gözütok

1. Giriş 129
2. İbn Haldun'a Göre Salgınlar 132
3. İbn Haldun'na Göre Tıp 136
- 3.1. Tıbbı Duyulan İhtiyaç 137
- 3.2. Tıbb-ı Nebevi 140
- 3.3. İbn Haldun Düşüncesinde Sağlık ve Harflerin Esrarı 142
4. Sonuç 143
- Kaynaklar 144

Yedinci Bölüm - İbn Haldun'un Din Anlayışı 147

Süleyman Abanoz

1. Giriş 147
2. İbn Haldun'un İlimler Tasnifi ve Felsefe Eleştirisi 150
- 2.1. İlimler Tasnifi 151
- 2.2. Felsefe Eleştirisi 152
- 2.3. İbn Haldun'un Düşünce Sisteminde Nakli İlimler 153
- 2.4. Kur'an İlimleri 154
- 2.5. Hadis İlimleri 157
- 2.6. Fıkıh ve Fıkıh Usulü İlmi 161
- 2.7. Kelam İlmi 163
- 2.7.1. Kelam İlminin Doğuşu ve Gelişmesi 165
- 2.8. Tasavvuf İlmi 168
3. İbn Haldun'un Düşünce Sisteminde Dinin Rolü 171
- 3.1. Ahlak Görüşünde Dinin Rolü 172

3.2. Coğrafya ve Ekonomi Görüşünde Dinin Rolü	173
3.3. Bedevilik-Hadarilik Görüşünde Dinin Rolü	174
3.4. Asabiyet Görüşünde Dinin Rolü	177
3.5. Devlet Görüşünde Dinin Rolü	179
4. Sonuç	183
Kaynaklar.....	184

Sekizinci Bölüm - İbn Haldun'un Tasavvufia İlgili Görüşleri 189

Kazım Sarıkavak

Dokuzuncu Bölüm - İbn Haldun'a Göre İnsan 205

Nurten Gökalp

1. Giriş.....	205
2. Türk İslam Felsefesinde İnsan.....	210
3. İbn Haldun'un İnsan Anlayışı	215
Kaynaklar.....	229

Onuncu Bölüm - İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi 231

Abdullah Durakoğlu - İpek Beyza Altıparmak

1. Giriş.....	231
2. Umran Bilimi ve Eğitim Kavramıyla İlişkisi.....	233
3. Eğitim Metodolojisi	237
3. Sonuç	245
Kaynaklar.....	246

İBN HALDUN: BİR DEVRİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Hüseyin Gazi Topdemir

1. Giriş

Klasik dönem İslam uygarlığının yetiştirdiği büyük entelektüellerden biri olan İbn Haldun (1332-1406), umrân kavramlaştırması bağlamında geliştirdiği düşünceleriyle sosyal bilimlerin birçok dalında çığır açmıştır. Bedevi ve hadari umrân veya bedevilik/hadarilik ayrımıyla toplumsal gelişmişliğe göndermede bulunan ve gelişmişliği rasyonel yaklaşımla anlamlandırmaya çalışan İbn Haldun, neredeyse bütün düşünceleriyle birlikte yaklaşık yüz elli yıl öncesine kadar mensubu olduğu İslam dünyasında karanlıkta kalmışken Batılı araştırmacıların politika ve davranış bilimlerinin, daha açık bir deyimle, kültür ve tarih araştırmalarında özgünlüğünün olduğunu fark etmeleriyle gün geçtikçe yıldızı parlayan ve o oranda da tanınırlığı artan bir bilim ve düşün insanı hâline gelmiştir. Daha garip olanı ise İslam dünyasındaki kültürel hareketleri incelemesiyle tanınan Philip Hitti'nin “Bu düşünür yanlış zamanda ve yanlış yerde doğmuştu.”¹ diyerek Müslüman entelektüellerin kendi kültürel tarihlerine bigâne kalmalarıyla adeta alay etmesidir. Bugün de gözlemlenen biçimiyle İslam dünyasında yetişmekte ve

¹ Pervez Hoodbhoy, *İslâm ve Bilim Bağına Karşı Akılcılığın Savaşımı*, Çeviren: Eser Birey, İstanbul: Cep Kitapları, 1992, s. 171.

yaklaşım ile değerlendirmesine olanak tanımış, bunun sonucu olarak aynı zamanda tarih felsefesinin oluşum ve gelişim sürecinde de öncü sayılmayı hak etmiştir.

Kaynaklar

- Bacon, F. (1999). *Novum Organum*. (S. Ö. Akkaş, Çev.) Ankara: Doruk Yayınları.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi* (6 b.). (T. Taş, & C. Ö. Özmen, Dü) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hoodbhoy, P. (1992). *İslâm ve Bilim (Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşı)*. (E. Birey, Çev.) İstanbul: Cep Kitapları.
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime I* (Cilt 1). (Z. K. Ugan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbn Haldun. (2009). *Devlet* (3 b.). (O. Arpaçukuru, Çev.) İstanbul: İlke Yayıncılık.
- İbn Sînâ. (2004). Eş-Şeyh Er-Reis'in (İbn Sînâ) Hayatı (Otobiyografi). M. S. Hatiboğlu (Dü.) içinde, *Risaleler* (A. Açıkgenç, & M. H. Kurbaşoğlu, Çev., s. 11-30). Ankara: Kitâbiyât.
- Kayapınar, A. (2009). İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. R. Şentürk (Ed.) içinde, *İbn Haldun Güncel Okumalar* (s. 121-160). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kılınçoğlu, D. T. (2018). İbn Haldun: Sistem Kuran Düşünür. A. A. Eren, & E. Kırmızıaltın (Ed.) içinde, *İktisat Sosyolojisi Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları Özelinde Bir Çalışma*. Heretik Basın Yayın.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Losee, J. (1993). *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*. Oxford: Opus, Oxford University Press.
- Marx, K. (1976). Mektuplar, Marx'tan Paris'teki P. V. Annenkov'a (Çev. Ahmet Kardam). K. Marx, & F. Engels içinde, *Seçme Yapıtlar* (M. Ardos, S. Belli, A. Kardam, & K. Somer, Çev., Cilt 1, s. 624-636). Ankara: Sol Yayınları.

- Sayılı, A. (1990). Giriş: Bilimin Tarihsel Gelişmesine Türklerin Katkıları. *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri, (Ankara, 9-12 Eylül 1985)*, (s. 5-16). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Topdemir, H. G. (2016). *Felsefe* (3 b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih Bilinci*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: Bateş Yayınları.
- Toynbee, A. (1988). *A Study of History the One Volume Edition Illustrated*. London: Oxford University Press.
- Ülken, H. Z. (2005). *İslâm Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş* (4 b.). İstanbul: Ülken Yayınları.

İBN HALDUN'UN TARİH ANLAYIŞI

Ceyhun Akın Cengiz

1. Giriş

İslam fikir dünyasının önde gelen düşünürlerinden İbn Haldun (1332-1406) dünya düşünce tarihinin de emsalsiz örneklerinden birisidir. Onun geliştirdiği teorinin gerçek anlamda öncüsü bulunmamaktadır ve özgünlüğü tartışmasızdır.¹ Kuramı yüzyıllar önceden günümüze ışık tutmaktadır. Özellikle geliştirdiği yöntemle farklılaşan İbn Haldun, sosyal bilimler alanında genel geçer yasalara ulaşmanın imkânını ve aynı zamanda insanın tarihsel bir varlık olduğunu göstermiştir. Ününü *Kitabu'l-İber* adlı (İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Bu Yana Gelen Haberler Divanı²) eseri ve onun girişi *Mukaddime* adlı bölümünde ileri sürdüğü fikirleri sayesinde kazanmıştır. Tarih ve toplumla ilişkili olarak ileri sürdüğü teorisi ilgi çekmektedir. Tarih üzerine görüşleriyle inşa ettiği felsefi yaklaşımı, kendisinden önce fikir ileri sürmüş birçok düşünür gibi metafizik bir yapıda değildir. Tarihi açıklarken tarihsel

¹ Yves Lacoste, *İbn Haldun Üçüncü Dünyanın Geçmiş Tarih Biliminin Doğuşu*. Çeviren: Mehmet Sert, İstanbul: Don Kişot Yayınları, 2002, s. 310.

² Stephen Frederic Dale, *İbn Haldun ve İnsan Bilimi*. Çevirenler: Ayşecan Ay, Canan Coşkan, İstanbul: Say Yayınları, 2018, s. 181.

da onların işleyişlerinde farklılıklar, özgünlükler içeren bir yapı mevcuttur. Gerçekçi ve rasyonalist bir tavır benimseyen İbn Haldun, tarih felsefesi alanında görüşleriyle ön plana çıkmaktadır. Değişimin egemenliğini tümüyle hissettirdiği bir alanda bilgiye ulaşılabileceği iddiasıyla o, tarihi teori alanına yükseltmiştir. Tarihi sırf metafizik bir yapıyla değil; gözlem verileri, akıl ilkeleri doğrultusunda yorumlayarak yasalara ulaşılabileceğini söylemesi yönüyle gerçek anlamıyla tarih felsefesinin asıl kurucusu olarak İbn Haldun'u zikretmek mümkündür. İbn Haldun, çok yönlü ve derin bir düşünürdür. O, özellikleriyle yeni ve özgün düşüncelerin meydana getirilebilmesi için hem iyi bir örnek hem de sürekli başvurulması gereken bir kaynaktır. İbn Haldun'un görüşlerinin sürekli bir biçimde incelenmesi ve yorumlanması gerekliliği kendisini iyiden iye belli etmektedir ve düşünce dünyamız için bir zorunluluk hâlini almaktadır.

Kaynaklar

- Arslan, A. (1987). *İbni Haldun*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akyol, A. (2011). "İbn Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 20, 2011/2. 29-59.
- Dale, S. F. (2018). *İbn Haldun ve İnsan Bilimi*. (Ayşecan Ay, Canan Coşkan, Çevirenler). İstanbul: Say Yayınları.
- Durak, N., Tortuk, B. B. (2016) "İbn Haldun Felsefesinde Zaman ve Tarih Tasavvuru." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22, 349- 367.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- İrğat, M. (2017). *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. İstanbul: Hiper Yayın.
- _____. (2016). "Tarihin Yeniden İnşası: İbn Haldun'un Tarihe Eleştirel, Bilimsel ve Felsefi Yaklaşımı." *JASS*, Number: 42, Winter III, 481-491.

- İbn Haldun. (2020). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ, Çeviren). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____ (2004). *Mukaddime*. (Halil Kendir, Çeviren). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Yayınları.
- Lacoste, Y. (2002). *İbn Haldun Üçüncü Dünyanın Geçmişi Tarih Biliminin Doğuşu*. Çeviren Mehmet Sert. İstanbul: Don Kişot Yayınları.
- Özlem, D. (1996). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Sağsöz, O. (2019). *İbn Haldun'un Maişet Yolları*. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Stowasser, B. (1984). "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü." Ankara: *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.3, 173-181.
- Uludağ, S. (2015). *İbn Haldun, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. İstanbul: Harf Yayınları.
- Yıldız, M. (2010). "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı." *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, S.10, 2010/Güz. 25-55.

İBN HALDUN'UN TEMEL SOSYOLOJİK DÜŞÜNCELERİ

Ayşe Canatan

1. Giriş

İbn Haldun; 1332 yılında Tunus'ta doğmuş, yaşamının son yıllarını Kahire'de geçirmiş, 1406'da ölmeden bir yıl öncesine kadar bilimsel çalışmalarına devam etmiş ve 1406 yılında Kahire'de ölmüştür. Eğitime önem veren bir ailenin üyesidir.¹ İslam bilimleri, tarih ve matematik üzerine aldığı eğitimler onun tarihe, topluma, sosyal düşünceye ve insana bakışını çağdaşı olan düşünörlere göre farklılaştırmış âdeta beş yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan toplumun ve sosyal değişimin tasvirini yapmıştır. Kuzey Afrika ölkelerinde ve Endölüs'te yaşamış çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuş bir diplomat ve devlet adamı olmanın yanında birçok öğrenci de yetiştirmiş bir bilim adamıdır. Çalıştığı yerlerde düzene karşı sıra dışı düşünceleri ve eleştirileri nedeniyle sorunlar da yaşamıştır. Günümüze kadar ulaşan ve en çok bilinen eseri *Kitabu'l-İber ve Mukaddime*'dir.

Kitâbu'l-İber yedi ciltlik geniş bir uygarlık tarihi kitabıdır. Ancak bu yedi ciltlik kitabın birinci cildi olarak planlanan Giriş

---

¹ İbn Haldun, *Mukaddime I. Cilt*, Çeviren: Halil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004, s.14.

Kaynaklar

- Arslan, A. (1997). *İbn-i Haldun*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Canatan, K. (2009). *Mukaddime Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1937). *İbn Haldun Hayatı ve Fikirleri*, İş Mecmuası, Sayı 14-17.
- Hassan, Ü. (1977). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İbn Haldun. (1977). *Mukaddime Cilt I*. (Tarık Dursun, Çeviren), İstanbul: Onur Yayınları.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime I. Cilt*. (Halil Kendir, Çeviren), İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- İbn Haldun. (1986). *Mukaddime*. (Zakir Kadirî Ugan, Çeviren), İstanbul: MEB Yayınları.
- İbn Haldun. (1984). *Mukaddime I-II*. (Süleyman Uludağ, Çeviren), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Meriç. (2013). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ritzer, G. (2000). *Modern Sociological Theory*. New York: McGraw- Hill Companies.
- Roshental, F. (1958). *The Muqaddimah: An Introduction to History*, New York: Bollingen Series.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1962). *Ibn Haldun*. Initiateur de la Sociologie, Proceedings of Mahrajan, Cairo, s. 29-40.
- Topçuoğlu, A. (1983). *İbn Haldun Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması*. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 199-241.
- William MacGuckin, Baron De Slane. (1863, 1865, 1868) Les Prolégomènes d'İbn Khaldoun, Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale, Paris, Volume 19, 20, 21.

İBN HALDUN'UN SİYASET FELSEFESİ

Yasin Parlar

1. Giriş

İbn Haldun, Doğu'da ve Batı'da çok geç keşfedilmiş bir düşüncüdür. Kendisinden sonra, söz gelimi İbn Rüşd gibi, görüşleri üzerinde bir ekolleşmeye gidilememesi nedeniyle de bugün kolaylıkla sınıflandıramayacağımız bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimilerince birçok sosyal bilim alanının ilk örneklerini ortaya koyması bakımından ona kurucu payesi verilse de tam, doğru ve açık bir şekilde bahsedilen durumu gerçekleştirip gerçekleştirmediği belirlenememiştir.¹ İbn Haldun'u klasik düşüncenin devam ettiricisi, siyasi bağlamda Ortodoks Sünni görüşlerin bir tekrarlayıcısı ya da klasik düşünceden* çok kesin bir şekilde kopmuş modern düşüncenin öncüsü şeklinde görenler vardır.² Dolayısıyla

¹ Bu konuyla ilişkili olarak bk. Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s. 40-45.

* Klasik düşünceden kast edilen politika felsefesinde Platon, Aristoteles ve Farabi gibi düşünürlerin temsilcisi olduğu ve insanı toplumsal-politik bir canlı olarak görüp insanın yetkinliğe ve mutluluğa iyi düzenlenmiş bir politik yapılanma altında, erdemli bir hayat yaşayarak erişebileceğini ifade eden görüştür.

² Jaan Islam, "Contrasting Political Philosophy in the East and West: İbn Khalidun versus Hobbes and Locke" *Journal of The International Political Theory*, 1/20 (2016), s. 4.

Haldun düşüncesinde esas alınan unsur, iklim, nüfus, coğrafi şartlar gibi faktörlerin şekillendirdiği politik ekonomidir. Bu bakımdan dile getirilen değerlendirmelerde doğruluk payı bulunsa da ve çalışmalar literatüre katkı sunsa da tek yönlü okumalarda İbn Haldun'un düşüncesinin bütünselliğini gözden kaçırıp indirgemeci bir anlayışa saplanma tehlikesi söz konusudur. İbn Haldun'un önemi ve esas başarısı sosyopolitik olayları açıklarken bütüncül bir sistem sunabilmesidir.

Kaynaklar

- Ahmad, Z. (2003). *The Epistemology of Ibn Khaldun*. London: Routledge Curzon.
- Albayrak, A. (2000). "Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 589-602.
- Arslan, A. (2009). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baeck, L. (2003). "İbn Khaldun's Political And Economic Realism." *Joseph A. Schumpeter, Historian of Economics* içinde, yazar Laurence S. Moss, 83-100. Taylor & Francis e-Library.
- Battah, A. M. (1988). "İbn Khaldun's Principles of Political Economy: Rudiments of New Science." The American University.
- Canatan, K. (2019). *İbn Haldun: Batı-Dışı Bir Sosyal Bilim İmkani*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- El-Cabiri, M. A. (2018). *İbn Haldun'un Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*. (Muhammet Çelik, Çeviren). İstanbul: Mana Yayınları.
- Gates, W. E. (1967). "The Spread Of Ibn Khaldun's Ideas on Climate and Culture." *Journal Of History Of Ideas*, 415-422.
- Hassan, Ü. (1998). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*. (Semih Lim, Çeviren). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hülagü, O. (1999). *Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi*. Kırkambar Yayınları: İstanbul.
- İslam, J. (2016). "Contrasting Political Philosophy in the East and West: İbn Khaldun versus Hobbes and Locke." *Journal of the International Political Theory*, 1-20.
- İbn Haldun. (2015). *Devlet*, (Osman Arpaçukuru, Çeviren). İstanbul: İlke.
- . (2020). *Mukaddime*. (Arslan Tekin, Çeviren). Cilt I, II, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- . (1997). *Mukaddime*. (Zakir Kadiri Ugan, Çeviren). Cilt I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kapar, M. A. (1995). *Eyyamü'l-Arab-TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eyyamul-arab> (11.7.2020 tarihinde erişilmiştir).
- Kayapınar, M. A. (2008). "İbn Khaldun's Concept of Assabiyya: An Alternative Tool For Understanding Long-Term Politics?" *Asian Journal of Social Sciences*, 375-407.
- Kaynar, M. K. ve Ak, G. (2018). "Modern Siyaset Teorisinde İbn Haldun ve Asabiyyet Düşüncesi." *Asos Journal*, 177-195.
- Lacoste, Y. (1993). *İbn Haldun Üçüncü Dünyanın Geçmiş Tarih Biliminin Doğuşu*. (Mehmet Sert, Çeviren). İstanbul: Sosyalist Yayınları.
- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (Fahri Bakırcı, Çeviren). Ankara: Babil.
- Machiavelli, N. (2006). *Prens*. (Harun Mutluay, Çeviren). İstanbul: Bordo-Siyah.
- . (2009). *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler*. (Alev Tolga, Çeviren). İstanbul: Say Yayınları.
- Mahdi, M. (2016). *İbn Khaldun's Philosophy of History*. New York: Routledge.
- Önal, M. (2020). *İbn Haldun'un Entelektüel Portresi ve Din Felsefesi*, İstanbul: Çıra Yayınları.
- Önal, M. Ve Çelebi, E. (2020). "Philosophy of İbn Khaldun" Euroasia Summit Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7, December 6-9, 2020 / Baku, Euroasian University, Azerbaijan.

- Rosenthal, E. I. J. (1996). *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spinoza, B. (2009). *Politik İnceleme*. (Murat Erşen, Çeviren). Ankara: Dost Kitabevi.
- Stowasser, B. (1984). "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü." Ankara: *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 3, 173-181.
- Şenol, H. F. (2013). "İbn Haldun." Ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*. Ankara: DoğuBatı Yayınları, 118-133.
- Toku, N. (2002). *İlm-i Ümran: İbn Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce*. Ankara: Akçağ.
- Yalçınkaya, A. (2014). "Birinci Kuşak Sofistler Her Şey İnsan İçin." Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 70-74.
- Yaylı, H., ve Yıldırım, O. (2019). "İbn Haldun Düşüncesinde Egemenlik Olayı." *Akademik Hassasiyetler*, 181-202.
- Yıldız, M. (2010). "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-55.

İBN HALDUN'UN EKONOMİ ANLAYIŞI

İbrahim Orkun Oral

1. Giriş

İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde ortaya koyduğu kavramlar ve teorileriyle etkisi yüzyıllardır devam eden eşsiz İslam düşünürüdür. O, devletin idari ve siyasi kademelerinde görev almış asil bir ailenin mensubudur. İslam medeniyetinin gerilemeye başladığı dönemde Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini bu şehirde ilahiyat ve hukuk alanında tamamlayıp uzun yıllar Tunus, Endülüs ve Kuzey Afrika'yı dolaşmış ve son yıllarını da Mısır'da ilim faaliyetlerinde bulunarak geçirmiştir. Özellikle Kuzey Afrika'nın yaşadığı siyasal belirsizlik döneminde, İslami kaynakların yanı sıra Antik Yunan menşeli eserleri incelemiştir. Üstün gözlem yeteneği ve edindiği rafine eğitim sayesinde tarihsel olaylara farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. İlim dünyasındaki etkisini gösterdiği, zamanına göre sıra dışı fikirlerini *Mukaddime* eserinde çoğunlukla nesnel gözlemler temelinde örneklenerek ve sade bir dille ifade etmiştir. Eserinin özgün yapısının kaynakları arasında İbn Haldun'un idari tecrübeleri, farklı coğrafyalara yaptığı seyahatleri, İslam medeniyetinin barındırdığı zengin bilgi ve kültüründen aldığı etkileri dile getirmek mümkündür. İbn Haldun tecrübesi ve bilgeliği sayesinde yaşadığı dönemi rasyonel,

güçlüdür. Hadari toplumlarda asabiyet, kuruluştan sonraki dönemlerde gittikçe zayıflamaktadır. Değişimin vurgulayan teorisinde İbn Haldun, devletin geçirdiği hâlleri asabiyet kavramı üzerinden birkaç başlıkta ele alır.

İbn Haldun toplumu incelerken ekonominin önemine gündeme getirir. Ekonomi alanında emek değer, iş bölümü, artı ürün, piyasa dengesi veya arz hakkındaki fikirleri günümüz ekonomi anlayışıyla birçok noktada benzerlik göstermektedir. Toplumların hazari hayata geçmeleriyle gelişeceklerdir bu noktada iş bölümü önemli bir etki yaratmaktadır. Ona göre bir malı değerinin o malın üretilmesi için harcanan emekle ölçülebilir. Nüfusun önemine vurgu yaparak arz ve fiyatın oluşması konusunda piyasa koşullarına vurgu yapmaktadır. Bir diğer ifadeyle devletin piyasada aktif bir rol üstlenmesinden ziyade kendisinden yüzyıllar sonra meydana gelen iktisadi akımlardaki gibi eğitim, sağlık, güvenlik ve denetim konularında bulunması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre devlet sermaye zengindir ve piyasa aktörleri daha az sermayeye sahiptir, eğer devlet piyasaya aktör olarak girerse fiyatları yükseltecektir. Devlet, harcamalarını karşılamak amacıyla vergileri artırdıkça piyasaya ekonomisinde dengesizliklerin meydana gelecek ve vergi gelirlerinin düşmesine neden olacaktır. Ezcümle İbn Haldun çok yönlü bakış açısıyla toplumu bilimsel bir yaklaşımla incelemiş, ekonominin etkisini iyiden iyiye ortaya koymuş ve iktisadi alanda uygulanması gereken modele dair görüşler ileri sürmüştür. Görüşlerinin etkisini kendisinden sonra çıkan birçok görüşte bulmak mümkündür.

Kaynaklar

- Al-Leheabi, S., Bahjat, M. ve Ramchahi, A. (2013). "The Economic Thought of IBN Khaldoun in His 'Muqaddimah". *World Applied Sciences Journal*, 42-47.
- Alada, D. (2012). *İktisadın Kayıp Felsefesi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Aron, R. (1973). *Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar*. (Fevzi Yalım, Çeviren). Ankara: Ağaç-İş Matbaası.

- Arslan, A. (2014). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beik, I. S. ve Arsyianti, L. D. (2006). "İbn Khaldun's contribution on modern economic development: an analysis based on selected economic issues". İçinde *An International Conference on Ibn Khaldun*, 1-16. Madrid.
- Chapra, M. U. (2008). "İbn Khaldun's theory of development: Does it help explain the low performance of the present-day Muslim world?" *The Journal of Socio-Economics* 37, Sayı 2 (Nisan 2008): 836-63. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2006.12.051>.
- Corbin, H. (2010). *İslâm Felsefesi Tarihi, Cilt-2, İbn Rüşd'ün Ölümünden Günümüze*. (Ahmet Arslan, Çeviren). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cox, G. W. ve Weingast, B. R. (2015). "Executive Constraint, Political Stability and Economic Growth". *Available at SSRN*, 1-28.
- Demir, Z. (2018). "İbni Haldun'un İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları". *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslam ve Politik Bilimler Dergisi* 3, sayı 1, 44-69.
- Feng, Y. (1997). "Democracy, political stability and economic growth". *British Journal of Political Science* 27, 391-418.
- Garaudy, R. (2012). *İslamiyet ve Sosyalizm*. İstanbul: Rebeze Kitaplığı.
- Gölçek, A. G. ve Gülşen, M. A. (2017). "İbn Haldun ve Serbest Piyasa Fikri: İbn Teymiyye ve Gazali'den Kanıtlar". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, sayı 57, 576-90.
- Goldsmith, A.A. (1987). "Does political stability hinder economic development? Mancur Olson's theory and the Third World". *Comp. Polit* 19, Sayı 4, 471-80.
- İbn Haldun.(2009). *İbn Haldun ve Mukaddime*. (Süleyman Uludağ, Çevirmen). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- . (1997). *Mukaddime* Cilt I-II. (Zakir Kadiri Ugan, Çevirmen). İstanbul: MEB Yayınevi.
- Mandel, E. (1970). *Marksist Ekonomi El-Kitabı II*. (Orhan Suda, Çeviren). İstanbul: Ant Yayınları.

- Orçan, M. (2010). “Kentleşme Sürecinde Tüketim Önceliklerinde Meydana Gelen Değişme”. *Tüketim ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 2, sayı , 1-18.
- Özkılıç, İ. (2007). “İbn Haldun’da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik”. *Akademik Bakış* 10, 1-14.
- Skousen, M. (2007). *Modern İktisadın İnşası*. (Mustafa Acar ve Ömer Demir, Çevirenler). Ankara: Adres Yayınları.
- Smith, A. *Ulusların Zenginliği*. (Metin Saltoğlu, Çeviren). Ankara: Palme Yayıncılık, 2009.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- . (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İBN HALDUN'UN TABABETE BAKIŞI

Tarık Tuna Gözütok

1. Giriş

İbn Haldun, İslam dünyasının altın çağıının sonlarında yetişmiş olmasına rağmen *Mukaddime* adlı yapıtıyla âdeta bir yıldız gibi parlamıştır. Büyük bir tarihçi olarak eserini kronolojik bir vakalar dizgesi şeklinde sunmak yerine özgün toplumsal tespitler ve kültürel analizler üzerinden kurgulamış ve felsefi argümanlarla desteklemiştir. Yaşadığı asırdaki tarih metinlerinde eşine az rastlanacak bu tavrı sayesinde parlak bir üne sahip olmuş ve çeşitli sosyal bilimlerin (özellikle sosyolojinin) kurucusu olmaya aday gösterilmiştir. *Mukaddime*, coğrafyadan toplum bilimlerine, felsefeden ekonomiye kadar uzanan çeşitli disiplinlerdeki araştırmalara konu olmuştur. Ancak böylesine geniş bir yelpaze içinde değerlendirilmiş olan eserinin tıpla ilgisi yeterince irdelenmemiş¹, belki de göz ardı edilmiştir.

¹ İbn Haldun'un tıba dair görüşleri hakkında sadece iki yazı tespit edilebilmiştir: N. D. S. E. Krauss, "Science of Medicine in Ibn Khaldun's Thought". *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, vol. 7, no. 2, 2014, (<https://journals.iium.edu.my/shajarah/index.php/shaj/article/view/118>. Son Erişim Tarihi: 03.12.2020), Abdullah A. Al-Khader, "Relevance of some of the theories of Ibn Khaldoun in his "Al Muqaddimah" to contemporary medicine. A personal interpretation." *Saudi Medical Journal*, vol. 23, 11 (2002): 1311-8.

İbn Haldun asırlara meydan okuyan eserinde ilm-i tababeti, “doğa kanunları”yla uyumlu bir yaklaşımla yani “bilimsel” bir tutumla ele almıştır. Bu tavrıyla açıkça çelişen tek husus olarak harflerin esrarına dair batıl düşünceleri gösterilebilir. Ancak bu konuyu rahatça bir kenara bırakabiliriz. Çünkü hem harflere bakarak gaybın bilinemeyeceğini hem de majik/mistik özellikler taşıyan bedevi tıbbının “doğa yasaları”nın dışında yer aldığını eserinde açıkça belirtmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemde kabul gören “doğal” kuramlarla hastalıkları ve tedavilerini açıklaması da tıp hususunda seküler bir anlayışa sahip olduğunun yansıması olarak algılanabilir. Üstelik tıba, tabiat bilimlerinin altında yer vermiş olması da bu tavrıyla uyumluluk arz etmektedir. Yine seküler anlayışının en açık delil olarak tıbbı-ı Nebevî’ye mesafeli yaklaşmış olması işaret edilebilir. Kısaca *Mukaddime*’de ilm-i tıp, doğa yasalarıyla uyumluluğu aranan bilimsel bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu yönüyle bedevi toplumlardan daha çok medeni toplumdaki ihtiyaçlara koşut olarak gelişen sanatların arasında yer almıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, Z., Ahmad, N., Abdullah, H. (2008). “İbn Haldun’da Şehir Planlanması: Mukaddime’nin Güncel Bir Okuması”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C. 1/S. 2, 299-314. (<https://doi.org/10.36657/ihcd.2016.14> Son Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Al-Khader, Abdullah A. (2002). “Relevance of some of the theories of Ibn Khaldoun in his “Al Muqaddimah” to contemporary medicine. A personal interpretation” *Saudi Medical Journal*, vol. 23,11, 1311-1318.
- Arslan, A. (2014). *İbni Haldun*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Benedictow, O.J. (2004). *The Black Death 1346-1353: The Complete History*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Chakib A., Battas, O. Moussaoui D. (1994). “The Sidi Frej maristan at Fez.”, *Histoire des Sciences Medicales*, 28(2), 171-175. (<https://europepmc.org/article/med/11640310> Son Erişim Tarihi: 24.12.2020).

- Demircioglu, A. (2017). "The Effects of Shortage and Abundance on Human Being in Ibn Khaldun Idealism" *Studies on Ethno-Medicine*, v.8:1, 1-6. (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09735070.2014.11886466> Son Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- Erdemir, D. A. (1989). "Ahlât-ı Erbaa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 24.
- Fromherz, A. J. (2010). *Ibn Khaldun, Life and Times*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Fischel, W. J. (1967). *Ibn Khaldun in Egypt: His public functions and his historical research (1382-1406) A study in Islamic Historiography*, Berkeley: University of California Press, 1967.
- Dols, M. W. (1974). "Plague in Early Islamic History", *Journal of the American Oriental Society*, Vol: 94 No. 3, American Oriental Society, 371-383. (<https://www.jstor.org/stable/600071> Son Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Gendlin, E. T. (2012). *Line by Line Commentary on Aristotle's De Anima*, Book II, New York: Focusing Institute.
- Giladi, A. (2010). "Liminal Craft, Exceptional Law: Preliminary Notes on Midwives in Medieval Islamic Writings" *International Journal of Middle East Studies*, vol. 42, no. 2, 185-202. (www.jstor.org/stable/40784722 Son Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- İbn Haldun. (2008). *Mukaddime Osmanlıca Tercümesi*, Cilt 2, Mütercim: Pîrîzâde Mehmed Sahib, Hazırlayanlar: Y. Yıldırım, S. Erdem vd., İstanbul: Klasik.
- İbn Haldun, (2008). *Mukaddime Osmanlıca Tercümesi*, Cilt 3, Mütercim: Ahmed Cevdet Paşa, Hazırlayanlar: Y. Yıldırım, S. Erdem vd. İstanbul: Klasik.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime*, Cilt: I-II, Çeviren: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Imam Ibn Qayyim al-Jawziyya, (1998). *Natural Healing with the Medicine of the Prophet*, İngilizceye Çeviren: Muhammad Al-Akili. PA: Pearl Publishing House.
- Kolektif, Kolektif, (2020). *Hadislerle İslam*, Cilt: 7, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul (https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/pdf/index.php?DERGI=hadislerle_islam_cilt7.pdf Son Erişim Tarihi: 09.11.2020).

- Krauss, N. D. S. E. (2014). "Science of Medicine in Ibn Khaldun's Thought" *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, vol. 7, no. 2, 161-162. (<https://journals.iium.edu.my/shajarah/index.php/shaj/article/view/118> Son Erişim Tarihi: 03.12.2020).
- Lloyd, G. E. R. (1950). *Hippocratic Writings*, (Chadwick, J., Mann, W. N. İngilizceye Çevirenler). London: Penguin Books.
- Mahdi, M. (2017). *Ibn Khaldûn's Philosophy of History*. London-New York: Routledge.
- Moussaoui, Driss, Glick, Ira D., Ira D., (2015). "The Maristan "Sidi Fredj" in Fez, Morocco", *American Journal of Psychiatry*. 172 (9). 838-839. (<https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2015.15010051> Son erişim tarihi: 24.12.2020).
- Rahman, F. (1952). *Avicenna's Psychology, an English Translation of Kitâb Al-Najât*, London: Oxford University Press.
- Sivers, P. V. (2007). "Tabiata Dönüş: İbn Haldun'a Göre Toplumun Zırai Temelleri", Çeviren: Tahsin Özcan. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, İstanbul, 154-181.
- Süyûtî, (1962). *Tibb-ul-Nabbi or Medicine of The Prophet*, (Cyril Elgood, İngilizceye Çeviren) Brügge: De Tempel.
- Van der Eijk, Philip (ed). (2012). "Air, Miasma and Contagion in the Time of Hippocrates and the Survival of Miasmas in Post-Hippocratic Medicine (Rufus of Ephesus, Galen and Palladius)." *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers, by Jacques Jouanna and Neil Allies*, Boston: Brill, 119-136. (www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w76vvr.12 Son Erişim Tarihi: 29.11.2020).

İBN HALDUN'UN DİN ANLAYIŞI

Süleyman Abanoz

1. Giriş

İbn Haldun 13-14. yüzyıllarda Kuzey Afrika'da yaşamış önemli bir devlet adamı ve büyük bir düşündürüdür. Onun doğduğu sırada bu bölgede din; devlet yönetiminde, eğitimde, yargıda ve sosyokültürel hayatta merkezî bir konumdaydı. İbn Haldun da dönemin şartlarına uygun olarak önce dinî eğitim alarak tahsil hayatına başlamış daha sonra akli (pozitif) ilimlerde devam etmiştir. Doğup büyüdüğü çevrenin ve aldığı eğitimin de etkisiyle o hem dinî ilimlerde orijinal görüş ve değerlendirmeler yapmış hem de tarih, umran, felsefe gibi çeşitli düşüncelerinde dinden etkilenmiştir.

İbn Haldun'a göre dinin en düzgün yaşandığı dönem Hz. Muhammed'in ve ondan hemen sonra gelenlerin yaşadığı dönemdir. Çünkü onun din anlayışında aklın dinî konulardaki rolü oldukça kısıtlıdır ve gerekmedikçe bu konularda akli yorum ve değerlendirmeler yapılmamalıdır. Ayrıca dinî konularda aşırı yorum ve tevellere de şiddetle karşı çıkmaktadır.

İbn Haldun'un ataları aslen Yemenli olup atalarından Vail b. Hucr, Hz. Muhammed'i ziyaret ederek İslam'ı kabul etmiştir. Daha sonra bu ailenin üyeleri Endülüs'ün (İspanya) fethine katılmış ve fetihden sonra buraya yerleşmişlerdir. Haldun ailesi bir yandan

İbn Haldun ahlakla ve metafizikle ilgili konularda dinî kaynaklardan gelen bilgilere oldukça riayet eder. Çünkü ona göre ahlak dinin pratik yönünü oluşturmakta ve ahlaki konularda Allah'ın bildirdiği hususlara göre hareket etmek gerekmektedir. Metafizik ise aklın değil, dinin alanı olduğu için bu konuda tamamen dinden gelen bilgilere (nakli bilgiler) itibar etmek gereklidir. Ayrıca İbn Haldun ekonomi ve toplumla ilgili konularda da dinî bilgilerden yararlanır ve dinî kaynaklı bilgilerle ters düşmek istemez. Bundan dolayı da onun düşüncesine uymayan bazı hadislerin sıhhatini araştırır, ayrıca toplum görüşü çerçevesinde ayet ve hadisleri akıl süzgecinden geçirerek yorumlar. Bunun yanında İbn Haldun zamanında toplum tarafından saygı duyulan âlimler hakkında olumsuz ifadeler kullanmaktan kaçınır fakat bu durum onların eserlerinde yer alan bilgileri eleştirmesine engel değildir. İbn Haldun dinî bilgilere karşı duyduğu sınırsız güven ile aklı, dinî ve toplumsal konularda oldukça aktif bir şekilde kullanmış büyük bir düşünürdür. Bu yönüyle ona “İslam dünyasında aklı ve nakli en iyi birleştiren düşünürdür.” demek mübalağa olmaz.

Kaynaklar

- Akdemir, F. (2003). “İbn Haldun’da Din-Felsefe İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akkuş, S. (2007). “İbn Haldun’un Kelâm İlimine Yaklaşımı ve Yönelttiği Eleştiriler”. *Usûl İslam Araştırmaları*. 8/2, 109-138.
- Akyol, A. (2011). “İbn Haldun’un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/20 (2011/2): 29-59.
- Alper, Ö. M. (2001). “Gazzâlî’nin Felsefî Geleneğe Bakışı: O Gerçekten Bir Felsefe Karştı mıydı?”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4, 87-107.
- Arslan, G. (2007). “İbni Haldun’un Mukaddime’sinde Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü”. *Usûl İslam Araştırmaları*. 8, 71-108.

- Baga, M. S. (2019). "Eleştiri mi Karşıtlık mı? İbn Haldûn'un Felsefeye Yaklaşımı". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. Edit., Mahsum Aytepe ve Teceli Karasu. İstanbul: Ensar Neşriyat, 357-370.
- Bayder, O. (2010). "İbn Haldûn'un İslam Hukuku ile İlgili Görüşleri". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Bedir, A. ve Sarsılmaz, A. (1998). "Hz. Âdem'in Boyu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. IV,133-138.
- Bedir, M. (2006). "İbn Haldun'un Gözüyle Nakli İlimler". *Geçmişten Geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun'u Yeniden Okumak*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), 219-233.
- Bıyık, M. (2015). "İbn Haldûn Düşüncesinde Mehdilik Anlayışı". *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 - Çorum/Türkiye*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 335-345.
- Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhari*. Tahkik eden, Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. Daru Tavki'n-Necat, 1422.
- Cerrahoğlu, İ. (2009). *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Ceyhan, M. (2018). "Mukaddime ve Şifâu's-Sâil Eserleri Bağlamında İbn Haldun'un Tasavvuf İlimine Bakışı". Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Erdem, E. (2019). "İbn Haldun'un Nübüvvet Anlayışı". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Erdemci, C. (2009). *Kelam İlimine Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Erdem, M. (2011). "İbn Haldun'da Din - İktisat İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi.
- Erkan, Ü. (2017). "İbn Haldun Sosyolojisinde Tasavvuf Düşüncesi". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*. 1, 85-93.
- Ev, H. (2007). "İbn Haldun'un Eğitim Görüşü". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Gördük, Y. E. (2013). "Hz. Âdem'in Boyu ile İlgili Rivayetler Üzerine". *Ekev Akademi Dergisi*. 17/56, 121-133.
- Günay, Ü. (1984). "İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

- Gün, A. (2002). “İbn Haldun’un Mukaddime’deki Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Hacıbekiroğlu, A. (2008). “İbn Haldûn’un Kelamcılığı”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi.
- İbn Haldun. (2016). *Mukaddime*. haz., Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime I*. (Zakir Kadiri Ugan, Çeviren). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kavakçı, S. ve Yardımcıoğlu, F. (2018). “Türkiye’de İbn Haldun Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 14/2, 317-341.
- Köktaş, Y. (2003). “İbn Haldun’un Mukaddime Adlı Eserinde Hadis İlimleri ve Hadis Sosyoloji İlişkisi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. VII/1, 299-343.
- Kuşgöz, E. (2007). “İbn-i Haldun’un Kur’an ve Tefsir Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Kuyurtar, M. (1992). “İbn Haldun’un Ahlak Hakkındaki Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Kuyurtar, M. (2015). “İbn Haldun’un Felsefe Kavrayışı: Bilim Olarak Felsefe ve Pratik Felsefenin Reddi”. *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 - Çorum/Türkiye*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 559-570.
- Maşalı, M. E. (2014). “İbn Haldun’un Gözüyle Mushaf İmlası”. *Usûl İslam Araştırmaları*. 22/2 (2014): 7-24.
- Müslim b. el-Heccac. *el-Musnedu’s-Sahihu’l*. Tahkik eden, Muhammed Fuad Abdulkaki. Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, t.y.
- Okumuş, M. (2015). “İbn Haldûn’un Düşünce Sisteminde Tefsir ve Kur’an İlimleri”. *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 – Çorum/Turkey*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 275-285.
- Okumuş, E. (1999). “İbn Haldun ve Osmanlı’da çöküş Tartışmaları”. *Divan Dergisi*. 4/6, 183-209.
- Öktem, Ü. (2014). “İbn Haldun’un Felsefe-Din İlişkinine Bakışı”. *Kayıt Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 22/1, 65-74.

- Özler, M. (2012). “Kelam Tarihi”. *Kelam El Kitabı*. (Şaban Ali Düzgün, Editör). Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Baskı, 21-40.
- Özer, M. (2013). “Kelamın Doğuşu”. *Kelama Giriş*. (Cağfer Karadaş, Editör). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 26-49.
- Öztoprak, M. (2017). “Umran Kuramı Çerçevesinde İbn Haldun’un Peygamber Tasavvuru”. *Asead II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Antalya, Türkiye, 2017: 12-34.
- Pırlanta, İ. (2015). “İbn Haldun’un Hilafet Anlayışı,”. *Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 - Çorum/Türkiye*, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2015: 159-180.
- Tanrıverdi, H. (2015). “İbn Haldun’un Vahiy Anlayışı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5/1, 66-85.
- Tanrıverdi, H. (2015). “İbn Haldun’un Vahiy Anlayışı (Önermesel ve Önermesel Olmayan Vahiy Bağlamında)”. *Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 - Çorum/Türkiye*, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 213-248.
- TDV İslam Ansiklopedisi. 44 cilt. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2014). *İbn Haldun Hayatı Eserleri ve Fikirleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Uyanık, M. ve Akyol, A. (2012). “İbn Haldun’un Felsefesi ve Tasavvuf Eleştirisi”. *İslam Felsefesi Tarihi 2*. (Editör: Bayram Ali Çetinkaya). Ankara: Grafiker Yayınları, 136-154.
- Yıldırım, Y. (2001). “Türkçe’de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/4, 139-174.
- Yılmaz, B. (2004). “İbn Haldun’a Göre Din-Toplum İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Yılmaz, Z. (2006). “İbn Haldun’un Tasavvufa ve Felsefeye Yöneltiği Eleştiriler”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Zeib, H. (2015). “İbn Haldun ve Onun Fıkıh Usulü İlmiyle Bağlantısı”. *Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu 01-03 Kasım 2013 - Çorum/Türkiye*, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 287-292.

İBN HALDUN'UN TASAVVUFLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Kazım Sarıkavak

İbn Haldun, İslam medeniyetinin altın çağı olan VIII-XIII. yüzyıldan sonra XIV. yüzyılda yaşamış olan Endülüs kökenli bir İslam bilgin ve düşünürüdür. İslam medeniyetinin altın çağından sonraki dönemde yaşamasına rağmen çağını ve içinde bulunduğu medeniyet çevresini aşan bir derinliğe ve vukufiyete sahiptir. Bugün pek çok Batılı Oryantalist de İbn Haldun'un tarih felsefesi, devlet, toplum ve siyaset konularıyla ilgili düşüncelerindeki özgünlüğüne vurgu yaparlar. Avusturyalı ünlü tarihçi Hammer Purgstall (1774-1856), İbn Haldun'u "Arapların Montesquie'su" diye nitelendirirken Rus müsteşrik A. Krimsky ise benzer şekilde İbn Haldun için "İslam'ın (Müslümanların) Montesquie'su" nitelemesini yapar¹.

Tunus'ta 1332'de doğan İbn Haldun'un ailesi, İspanya'nın Sevilla (İşbiliye) şehrinden Tunus'a gelmiştir. İbn Haldun ilköğrenimini ve bilimlerle ilgili ilk tahsilini babasından almıştır. Hafızlığını da babasının yanında tamamlamıştır. Ayrıca burada babasından ve Tunus'taki diğer âlimlerden kelim, hadis, fıkıh, edebiyat ve kıraat

---

¹ Zakir Kadiri Ugan, *Mukaddime* çevirisine yazdığı ön söz, *Mukaddime Cilt-I* içinde, İstanbul: MEB Yayınları, 1986, s. XII; Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Tarihi*, Ankara: Elis Yayınları. 2018, s. 263.

Kaynaklar

- Adıvar, A. A. (1968). “İbn Haldun”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5-II. İstanbul: MEB Yayınları.
- Boer, T. J. (1960). *İslam'da Felsefe Tarihi*, Çeviren Yaşar Kutluay, Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, s. 141-142.
- İbn Haldun. (1986). *Mukaddime*, C-I. (Zakir Kadiri Ugan, Çeviren). İstanbul: MEB Yayınları.
- İbn Haldun. (2019). *Tasavvufun Mahiyeti, Şifâu's-Sâil*. (Süleyman Uludağ, Çeviren). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Massignon, L. (1979). “Tasavvuf”, *İslâm Ansiklopedisi* C. 12/I, İstanbul: MEB Yayınları
- Uludağ, S. (2015). “İbn Haldun ve Tasavvuf”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, C- VII. (Ed. Bayram Ali Çetinkaya). İstanbul: İnsan Yayınları, 849-862.
- Uyanık, M. ve Akyol, A. “İbn Haldun ve Felsefe Tasavvuru”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, C- VII. (Ed. Bayram Ali Çetinkaya) İstanbul: İnsan Yayınları, 817-849.
- Ülken, H. Z., (1983). *İslam Felsefesi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Vural, M. (2018). *İslam Felsefesi Tarihi*, Ankara: Elis Yayınları.

İBN HALDUN'A GÖRE İNSAN

Nurten Gökalp

1. Giriş

Felsefenin en temel problemi olan insan problemi Antik Yunan felsefesinden günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. İnsanın kendi varlığını sorgulamasına bağlı olarak şekillenen bu problemin kaynağında insanın diğer varlıklarla ilişkisi esası teşkil etmektedir. Felsefe tarihinde insanla ilgili görüşler dolaylı da olsa ilk kez Sofistler tarafından dile getirilmiştir.

Sofistlerin insana yaklaşımlarında onların yaşam tarzının doğrudan belirleyici etkisi vardır. Felsefe tarihinin bilinen ilk eğitimcileri olan Sofistlerin eğitimlerinin temel amacı da İlk Çağ yaşamında ihtiyaç hissedilen bilgilerin kazandırılmasıdır. Ünlü bir Sofist olan Protagoras “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” diyerek hem insana vurgu yapmış hem de bilginin ve değerın belirleyicisi olarak insanı görmüştür. Ölçü olarak kabul ettikleri insan ile genel olarak insanı değil tek tek fertleri kasteden ve fertlere atıfta bulunan sofistler felsefeyi insan kavramı ile tanıştırmaları sebebiyle ilk insan felsefecileri olarak anılırlar. Ancak onlar insanın ne olduğundan çok, toplum içerisinde yaşayan ve o günün ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi gereken insanla ilgilenmişlerdir. Pratik ihtiyaçlarının gerçekleştirilmesinde insana rehberlik etmiş ancak insanın aslında ne olduğu ile çok fazla ilgilenmemişlerdir.

Kaynaklar

- Aristoteles, (2020). *Ruh Üzerine*. (Zeki Özcan, Çeviren). İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Fârâbî, (1997). *İdeal Devlet*, (Ahmet Arslan, Çeviren), İstanbul: Vadi Yayınları.
- Gökalp, N. (2009). "İbn Rüşd Psikolojisinde Güç Kavramı", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek: İbn Rüşd*, C I, s. 207-212.
- Gökalp, N. (2018). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime*. (Halil Kendir, Çeviren). İstanbul: Yeni Şafak Yayıncılık.
- İbni Sina. (2005). *İşaretler ve Tembihler*. (Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Çevirenler). İstanbul: Litera Yayınları.
- Platon. (1985). *Devlet*, (Sabahattin Eyüboğlu ve Mehmet Ali Cimcoz, Çevirenler). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (1980). *Phaidon*. (Suut Kemal Yetkin, Hamdi Ragıp Atademir, Çevirenler). İstanbul MEB Yayınları.
- Sarioğlu, H. (2003). *İbn Rüşd Felsefesi*. İstanbul: Klasik Yayınları.

İBN HALDUN'UN EĞİTİM FELSEFESİ

Abdullah Durakoğlu - İpek Beyza Altıparmak

1. Giriş

İslam uygarlığının yetiştirdiği en büyük filozoflar arasında gelen İbn Haldun (1332-1406), *Mukaddime* adlı eseriyle başta tarih, sosyoloji ve siyaset olmak üzere birçok ilimle ilgili konuları birbirleriyle ilişkilendirerek ele almıştır. Eserinde eğitim öğretim düşüncelerine de yer veren İbn Haldun, ilmin gayesi ve kısaca ilmin tarihçesi hakkında bilgi vererek Aristotelesçi bir yaklaşımla ilimleri sınıflandırmıştır. Buna ilaveten araştırma çeşitleri ile öğretim teknikleri hakkında da bilgi vererek ahenkli ve sistemli bir pedagoji anlayışı ortaya koymuştur.

İbn Haldun'un eğitim ve öğretime ilişkin düşünceleri, pedagojiyle birlikte eğitim sosyolojisi alanında incelenebilecek hususları içermektedir. O, ilim ve eğitimi gerçekçi bir yaklaşımla ele almış, pratik hayatın her türlü menfaatinden uzak teorik bir faaliyet niteliğinde görmemiştir. İlim ve eğitimi geçim sağlamak için bir araç olarak nitelendirir. Bu düşüncesiyle İbn Haldun, ilim ve eğitimi kazanç ve rızık temini için değil de yalnız bilgilerin elde edilmesi için gerekli gören Antik Yunan filozoflarından farklı düşünür.¹ Zira o, ilim kavramını

¹ Saniye Mustafa Haşşab, *İslam Sosyolojisi*, Çevirenler: Ali Coşkun ve Nebile Özlem, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, s. 140.

tanımlar. İdrak eden kişi zihinsel bir işlem yaparak kıyaslar yoluyla konular arasında ilişki kurar ve bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşır. Bu şekilde bilgilerini sürekli artırır ve böylece herhangi bir öğreticiye başvurmasına da gerek kalmadan birçok şeyi kendi kendisine öğrenebilme yeteneği kazanır.

Arsistotelesçi bir yaklaşımla insanın düşünme yeteneğini önemseyen İbn Haldun'un eğitim düşüncesi de insan merkezlidir. İnsanın düşünülen bir varlık olması, onun aynı zamanda eğitilebilir olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda İbn Haldun'a göre eğitimin temel gayesi, düşünerek kıyaslarda bulunmayı, başka bir deyişle çıkarımlar yapmayı öğrenmektir. Zira kıyas yapan kişiler; öğrendiklerini, benzerleriyle ölçme, daha genel bir ifadeyle karşılaştırma olanağına sahip olurlar. Dolayısıyla nitelikli bir eğitim alan kişiler araştırma yaparak ve düşünerek bilgi dağarcığını sürekli genişletebilirler. İbn Haldun'a göre eğitim alan kişiler, aldığı eğitim sayesinde kendi kendine düşünüp çıkarımlarda bulunarak bilgi dağarcığını artırma yeteneği kazanmışlarsa eğitim amacına ulaşmıştır.

Kaynaklar

- Arslan, A. (2019). *İbni Haldun*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Canatan, K. (2019). *İbn Haldun*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Demircioğlu, A. (2012). "İbn Haldun'da İnsan Tasavvurunun Eğitime Yansımaları". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1, (4): 309-316.
- Demirtaş, Z. (2012). "İbn-i Haldun'un Eğitim Anlayışında Bir Değer Olarak İnsan". *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* 3, (6): 19- 30.
- Güneş, M. (2017). "İbn Haldun'un İlim ve Eğitim Anlayışının Almanya'daki Müslümanlar İçin Önemi", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 2, (2): 185- 239.
- Haşşab, S. M. (2015). *İslam Sosyolojisi* (Çev: Ali Coşkun ve Nebile Özlem). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

- İbn Haldun. (1996) *Mukaddime*, C. II (Çev: Zakir Kadiri Ugan). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- İbn Haldun. (1996) *Mukaddime*, C. III (Çev: Zakir Kadiri Ugan). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Oruç, C. (2010). “İbn Haldun’un Mukaddime’sinde Öğrenme”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 29, 129-142.
- Öztürk, A. (2008). “Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi”, *Ankara SBF Dergisi*, 63 (1), 175-206.
- Öztürk, A. (2015). “İbn Haldun ve Machiavelli’de Siyasetin Niteliği: Karşılaştırmalı Bir Doğu Batı Analizi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (12), 45/46: 65-77.
- Öztürk, Ş. (2014). *Sosyolojiye Giriş, Klasik Sosyoloji*, Ed. Muammer Tuna, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şahin, C. ve Belge, R. (2016). “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 439-467.
- Şenol, H. F. (2009). İbn Haldun’da Tarih ve Umran Sorunu. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tezcan, Mahmut. (1993). *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yaslıçimen F. ve Sunar, L (2006). “Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldun”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 16: 137-167.
- Yeşiltaş M. (2006). “Neşet Toku: İlm-i Umran: İbn Haldun’da Toplum Bilimsel Düşünce”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2, 179-188.
- Yıldız, İ. (2010). “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-55.
- Zabun, B. (2011). “*Mukaddime*’deki Bazı Kavram ve Olgular Çerçevesinde İbn Haldun’a Göre Türkler” *Türk Yurdu*, 289, s. 263-266.

2. Basım

ÇOCUKLARDA DUYGU DÜZENLEME BECERİSİ

Editör

Doç. Dr. Füsun Gökaya

Yazar

Uzm. Psk. Sevgi Mestci

ÇOCUKLARDA DUYGU DÜZENLEME BECERİSİ

Editör: Doç. Dr. Füsun Gökkuaya

Yazar: Uzm. Psk. Sevgi Mestci

Yayın No: 3581

Psikoloji/PDR: 268

ISBN: 978-625-439-742-4

E-ISBN: 978-625-439-741-7

Basım Sayısı: 2. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfer@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erdal@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-

Resimleyen: Emir Hüseyin Heyderi -emirheyderi@gmail.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gökkuaya, Füsun., Mestci, Sevgi.

Çocuklarda Duygu Düzenleme Becerisi / Editör: Füsun Gökkuaya - Yazar: Sevgi Mestci

2. Basım, VIII + 120 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-439-742-4

E-ISBN: 978-625-439-741-7

1. Duygu Düzenleme Becerisi 2. Okul Öncesi Dönem 3. Duygu Eğitimi 4. Duygular 5. El Kitabı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Ön Söz.....	iii
I. Bölüm - Çocuklarda Duygu Düzenleme Beceri Eğitim Programının Hazırlanması ve Kitap İçeriğinin Tanıtılması	1
1. Giriş	2
1.1. Duygu Nedir?.....	5
1.2. Çocuklarda Gözlemlenen Duygusal Tepkiler Nelerdir?	9
1.3. Duyguların Gelişimi	12
1.4. Okul Öncesinde Duyguların Gelişimi	15
1.5. Duygu Düzenleme Becerisi	16
1.6. Çocuklara Duygu Düzenleme Becerisi Kazandırmak	17
1.6.1. Duyguları Tanıma	18
1.6.2. Duyguları İsimlendirme	20
1.6.3. Duyguları İfade Etme	21
1.7. Duygu Gelişiminin Bireyin Hayatındaki Önemi	23
1.8. Okul Öncesi Dönemde Duygu Düzenleme Becerisinin Gelişmesi	24
1.8.1. Sosyal Problem Çözme Becerisi	26
1.9. Duygu Düzenleme Beceri Eğitimi Programları	28
1.10. Eğitimin İçeriğinin Oluşturulması.....	31
1.11. Duygu Düzenleme Beceri Eğitim Programı Kitabının Kullanımı	33

II. Bölüm - Duygu Düzenleme Beceri Eğitim Programına Ait Oturumların Tanıtılması.....	37
1. Oturum.....	38
2. Oturum.....	39
3. Oturum.....	40
4. Oturum.....	42
5. Oturum.....	43
6. Oturum.....	44
III. Bölüm -Duygu Düzenleme Beceri Eğitim Programına Ait Oturumlar	47
Duygu Düzenleme Beceri Eğitim Programı	48
1. Oturum: Tanışma	49
1. Etkinlik: Duyguları Tanıma.....	52
2. Etkinlik: Boyama Etkinliği.....	54
3. Etkinlik: Mutluluğun Resmi	54
2. Oturum: Üzüntü.....	61
1. Etkinlik: Üzüntü Duygusunu Tanıma.....	61
2. Etkinlik: Boyama Etkinliği.....	62
3. Etkinlik: Alternatif Çözümler	63
4. Etkinlik: Farklı Duygular.....	65
3. Oturum: Kıskançlık	73
1. Etkinlik: Kartlar ile Duyguların Tanımı	73
2. Etkinlik: Duygu Çarkı.....	75
3. Etkinlik: Ne Zaman Kıskanırız?	75
4. Etkinlik: Rol Canlandırma	78
4. Oturum: Öfke 1	80
1. Etkinlik: Şarkı Dinleme Etkinliği.....	80
2. Etkinlik: Oyun.....	81
3. Etkinlik: Öfke Masalı	82
4. Etkinlik: “Vücudumuzda Öfke” Etkinliği.....	84

5. Oturum: Öfke 2.....	90
1. Etkinlik: Öfke ile Baş Etme.....	90
2. Etkinlik: Beni Neler Öfkelendirir?	92
3. Etkinlik: Sevilmenin Resmi	94
6. Oturum: Güçlü Yanlarım	100
1. Etkinlik: Değerliyim Çünkü	100
2. Etkinlik: Duygularımı Tanıyorum	101
Kaynakça.....	103
Editör ve Yazar Öz Geçmişleri.....	117

Kaynakça

- Aral, N. ve Gürsoy, F. (2011). *Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş*. Ankara: Morpa Kültür Yayınları.
- Arenofsky, J. (2001). Developing your problem solving skills, *Career World*, 29.
- Arı, R., Üre, Ö. ve Şahin Seçer, Z. (2001). *Çocukta duygusal gelişim* (ders notu). Konya: Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesini Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Arı, M. ve Yaban, E. H. (2012). Age and gender differences in social problem solving skills of 9-11 year-old children. *Education and Science*, 37(164), 188-203.
- Asch, S. E. (1952). *Social Psychology*. NJ: Prentice-Hall.
- Ataş, A. T., Efeçinar, H. İ. ve Tatar, A. (2016). Sosyal beceri değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(46), 71-85.
- Baran, G. (2011). *Sosyal gelişim*. N. Aral ve G. Baran (Ed.). İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Belzer, K. D., D'Zurilla, T., J., & Maydeu-Olivares, A. (2002). Social problem solving and trait anxiety as predictors of worry in a college student population, *Personality and Individual Differences*, 33, 573-585.
- Bıçer, U. (2014). *Sosyal beceri eğitiminin ortaokul öğrencilerindeki internet bağımlılık düzeyine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Bronson, M. B. (2000). *Self-regulation in early childhood: Nature and nurture*. New York: The Guildford Press.
- Bruno, K., England, E., & Chambliss, C. (2002). Wocial and Emotional Lerarning Programs for Elementary School Students: A Pilot Study. *Educational Resources Information Center*. Erişim tarihi: 12.02.2018, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED463097.pdf>.
- Bulut, H. (2016). *Sosyal beceri eğitiminin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin öz saygı düzeylerine etkisi: Kilis örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Candarella, P., & Merrel, K. W. (1997). Common dimensions of social skills of children and adolescents: A taxonomy of positive behaviors, *School Psychology Review*, 26(2), 26-42.
- Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 228-249.
- Caulfield, R. (2001). *Infants Toddlers*. New Jersey: Prentice Hall,
- Cerrahoğlu, S. (2002). *Sosyal beceri eğitiminin ilköğretim çocuklarının öz kavramı düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Ceylan, Ş. (2009). *Vineland sosyal-duygusal erken çocukluk ölçeğinin geçerlik-güvenirlilik çalışması ve okul öncesi eğitim kurumuna devam eden beş yaş çocuklarının sosyal-duygusal davranışlarına yaratıcı drama eğitiminin etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Chang, E. C., D'Zurilla, T. J., & Sanna, L. J. (2004). *Social problem solving: Theory, research, and training*. American Psychological Association.
- Cicarelli, S. K., & White, J. N. (2016). Güdülenme stres ve duygular. D.F. Şahin (Ed.), *Psikoloji içinde* (s. 324-363) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cicchetti, D., Ganiban, J., & Barnett, D. (1991). Contributions from the study of high risk populations to understanding the development of emotion regulation. in J. Garber & K. A. Dodge (Ed.), *The development of emotion regulation and dysregulation* (s. 15-48). UK: Cambridge University Press.
- Cole, P. M., Michel, M. K., & Teti, L. O. (1994). The development of emotion regulation and dysregulation: A clinical perspective. *Monographs of the Society for Research In Child Development*, 59(2-3), 73-100.
- Dacey, J. S., Fiore, L. B., & Brion-Meisels, S. (2016). *Your child's social and emotional well-being: A complete guide for parents and those who help them*. John Wiley and Sons.

- Davis, M. (2004). *EQ duygusal zekânınızı ölçün.* (S. Silahlı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- DeHart, G. B., Sroufe, L.A., & Cooper, R. G. (2004). *Child development: Its nature and course.* Boston: McGraw-Hill.
- Denham, S. (1998). *Emotional development of young children.* New York: Guilford.
- Donadon, M. F., Martin-Santos, R., & Osório, F. L. (2019). Baby faces: Development and psychometric study of a stimuli set based on babies' emotions. *Journal of Neuroscience Methods, 311*, 178-185.
- Dökmen, Ü. (1994). *İletişim Çatışmaları ve Empati* (4. baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Durualp, E. ve Aral, N. (2010). Altı yaşındaki çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39(39)*, 160-172.
- Dunn, J., & Hughes, C. (1998). Young children's understanding of emotions within close relationships. *Cognition and Emotion, 12*, 171-190.
- Dündar, S. (2009). Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerinin incelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2)*, 139-150.
- D' Zurilla, T. J., & Goldfried, M. R. (1971). Problem solving and behavior modification. *Journal of Abnormal Psychology, 78*, 107-126.
- Egeland, B., Yates, T., Appleyard, K., & Van Dulmen, M. (2002). The long-term consequences of maltreatment in the early years: A developmental pathway model to antisocial behavior, *Children's Services: Social Policy, Research and Practice, 5(4)*, 249-260.
- Eisenberg, N., & Morris, A. S. (2002). Children's emotion-related regulation. H. Reese ve R. Kail (Ed.), *Advances in child development and behavior* içinde (s. 189-229). San Diego, CA: Academic Press.

- Ekman, P., & Davidson, R.J. (1993). Voluntary smiling changes regional brain activity. *Psychological Science*, 4(5), 342-345.
- Ekman P. (1999). Facial expressions. T. DalgLeish ve M. J. Power (Ed.), *Handbook of cognition and emotion* içinde. New York: John Wiley & Sons.
- Elevli, S. (2020), *Ergenlerde ebeveyn kabul-red algısı ile red duyarlılığı, sosyal kaygı, yalnızlık, duygu düzenleme güçlüğü ve problemlili internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Karma desenli bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Elias, M. J., & Weissberg, R. P. (2000). Primary prevention: educational approaches to enhance social and emotional learning., *The Journal of School Health*, 70(5), 186-190.
- Erden, Ş. (2016). Duygusal gelişim. M. E. Deniz (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim* içinde (s. 184-218). Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım.
- Eryılmaz, S. ve Uluyol, Ç. (2015). 21. yüzyıl becerileri ışığında fatih projesi değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 209-229.
- Fabes, R., & Martin, C. (2000). *Exploring child development*. boston: Pearson Education.
- Feldman, S. R. (1997). *Essentials of understanding psychology*. New York: McGraw- Hill Company Inc.
- Fernandez-Sanchez, M., Quintanilla, L., & Gimenez-Dasi, M. (2015). Thinking emotions with two-year-old children: an educational programme to improve emotional knowledge in young preschoolers, *Culture and Education* 27(4), 802-838.
- Gander, M. J., & Gardiner, H. W. (2015). *Child and adolescent development* (8. Baskı). (A. Dönemz & H. N. Garland, Çev). Ankara: İmge Kitapevi Yayıncılık.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2006). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: A comparative study of five specific samples. *Personality and Individual Differences*, 40, 1659-1669.

- Gates, R. C. (t.y). *The first two years: Psychosocial development*. Erişim tarihi: 20. 01. 2019, https://www.rcgates.com/psyc/c7_pv.html.
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam.
- Goleman, D. (2003). *Duygusal zekâ*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D. (2005). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?* (29. Baskı). (B. S. Yüksel, Çev). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Greenberg, L. S. (2018). *Duygu odaklı terapi: Danışanlara duygu koçluğu yapmak*. (S. Balcı Çelik, Çev.). Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Greenberg, M. T., Kusche, C. A., Cook, E. T., & Quamma, J. P. (1995). Promoting emotional competence in school-aged children: The effects of the PATHS curriculum, *Development and Psychopathology*, 7, 117-136.
- Gross J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation. *Review of General Psychology*, 2, 271-299.
- Gross, J. J. (2014) Emotion regulation: empirical and conceptual foundations. *Handbook of emotion regulation* içinde (s.3-20). New York: Guilford Press.
- Gross, J. J., & Levenson, R. W. (1993). Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(9), 970-986.
- Gross, J. J., Richards, J. M., & John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. in D.K. Snyder, J.A. Simpson & J.N. Hughes (Ed.), *Emotion regulation in families: Pathways to dysfunction and health* (s. 13-35). U.S: American Psychological Association.
- Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007). Emotion regulation: conceptual foundations. James Gross (Ed.). *Handbook of emotion regulation* (s. 3-24). New York: Guilford Press.
- Hawkins, J. D., Kosterman, R., Catalano, R. F., Hill, K. G., & Abbott, R. D. (2008). Effects of social development intervention in childhood 15 years later. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 162(12), 1133-1141.

- Ianotti, R. J. (1978). Effect of role taking experiences on role taking, empathy, altruism, and aggression. *Developmental Psychology*, 14,119-124.
- Izard, C. E. (1971). *The face of emotion*. New York, Appleton-Century-Crofts.
- Izard, C. E. (2009). Emotion theory and research: Highlights, unanswered questions, and emerging issues. *Annual Review of Psychology*, 60, 1-25.
- Kahana-Kalman, R., & Walker-Andrews, A. S. (2001). The role of person familiarity in young infants' perception of emotional expressions, *Child Dev*, 72, 352-369.
- Kaplan, H. I., Sadock B.J., & Grebb J.A. (1994). *Synopsis of psychiatry*, 161-165. Baltimore Maryland.
- Koerner, K. (2012). *Doing dialectical behavior therapy: A practical guide*. New York: The Guilford Press.
- Kolb, K., & Weede, S. (2001). Teaching prosocial skills to young children to increase emotionally intelligent behaviour. Erişim tarihi: 03.04.2018, <https://eric.ed.gov/?d=ED456916>.
- Koole, S. (2009). The psychology of emotion regulation: An integrative review. *Cognition And Emotion*, 23(1), 4 - 41.
- Kuyucu, Y. ve Tepeli, K. (2013). 60-72 Aylık Çocukların Akranlarına Karşı Gösterdikleri Duygusal ve Davranışsal Tepkilerinin Duyguları Anlama Becerileri Açısından İncelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 91-100.
- Kuzgun, Y. (2000). *İlköğretimde Rehberlik*. (2. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ladd, G. W., & Mize, J. (1983). A cognitive-social learning model of social skill training, *Psychological Review*, 90(2), 127-157.
- Larsen, R. J., & Prizmic, Z. (2004). Affect regulation. R. F. Baumeister ve K. D. Vohs (Ed.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* içinde (s.40-61). New York: The Guilford Press.
- Larson, R., & Richards, M. H. (1994). *Divergent realities: The emotional lives of mothers, fathers, and adolescents*. New York: BasicBooks.

- Larson, R., & Sheeber, L. B. (2008). The daily emotional experience of adolescents: Are adolescents more emotional, why, and how is that related to depression? in *Adolescent emotional development and the emergence of depressive disorders* (p. 11-32). Cambridge University Press.
- Leahy, R. L., Tirch, D., & Napolitano, L. A. (2011). *Emotion regulation in psychotherapy: A practitioners's guide*. New York: The Guilford Press.
- LeDoux, J. E. (2000). Emotion circuits in the brain, *Annual Review of Neuroscience*, 23, 155-184.
- Lemerise, E., & Arsenio, W. (2000). An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing. *Child Development*, 71, 107-118.
- Lindquist, K. A., MacCormack, J. K., & Shablack, H. (2015). The role of language in emotion: predictions from psychological constructionism. *Frontiers in Psychology*, 6, 444.
- McMurran, M., Blair, M., & Egan, V. (2002). An investigation of the correlations between aggression, impulsiveness, social problem-solving, and alcohol use. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 28(6), 439-445.
- Mestci, S., Gökkaya, F., ve Ormankıran, B. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 60-72 aylık çocukların sosyal problem çözme becerilerini geliştirmede duygu düzenleme eğitiminin etkililiği: Bir pilot çalışma, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 56-71.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). *Millî eğitim bakanlığı temel eğitim genel müdürlüğü okul öncesi eğitim programı*. 5 Mayıs 2021, <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2016). *Millî eğitim bakanlığı, çocuk gelişimi ve eğitimi aylık plan ve etkinlik planı*. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Aylık%20Plan%20ve%20Etkinlik%20Planı.pdf

- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Etkinlik kitabı, okul öncesi eğitim*. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021, <http://tegmateriyal.eba.gov.tr/upload/uygulama/b07c0f0999b0/798d77a76a58a44f01240af127953c6ad4355027.pdf>
- Morera, O. F., Maydeu-Olivares, A., Nygren, T. E., White, R. J., Fernandez, N. P., & Skewes, M. C. (2006). Social Problem Solving Predicts Decision Making Styles Among US Hispanics. *Personality and Individual Differences, 41*(2), 307-317.
- Morgan, J. B., & Cole, L. (2001). *Çocuk ve gençlik psikolojisi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development, 16*, 361-388.
- Ochsner, K. N., & Gross, J. J. (2005). The cognitive control of emotion. *Trends in Cognitive Sciences, 9* (5), 242-249.
- Ovtscharoff Jr, W., & Braun, K. (2001). Maternal separation and social isolation modulate the postnatal development of synaptic composition in the infralimbic cortex of Octodon degus, *Neuroscience, 104*(1), 33-40.
- Öğülmüş, S. (2006). *Kişilerarası sorun çözme becerileri ve eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Papalia, D., Olds, S., & Feldman, R. (1998). *A Child's World*. Boston: McGraw Hill.
- Petrillo, M., & Sanger, S. (1980). *Emotional care of hospitalized children: An environmental approach*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Power, M.J., & Dalgleish, T. (1997). *Cognition and emotion: From order to disorder*. Hove: Psychology Press.
- Ramey, T. C., & Ramey, S. L. (1999). *Right from birth: building your child's foundation for life*. Goddard Press.
- Repacholi, B. M., & Gopnik, A. (1997). Early reasoning about desires: Evidence from 14- and 18-month-olds. *Developmental Psychology, 33*(1), 12-21.

- Ribes, R., Bisquerra, R., Agulló, M. J., Fiella, G., & Soldevila, A. (2005). An emotional curriculum proposal for early childhood education (3 to 6 years). *Culture and Education*, 17(1), 5-17.
- Roque, L., & Verissimo, M. (2011). Emotional context, maternal behavior and emotion regulation. *Infant Behavior and Development*, 34, 617-626.
- Ross, H. S., & Spielmacher, C. E. (2005). Social development. B. Hopkins, R.G. Barr, G. F. Michel ve P. Rochat (Ed.), *Child development* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saarni, C., Mumme, D. L., & Campos, J. J. (1998) *Handbook of child psychology*. New York: Wiley.
- Samancı, O. ve Diş, O. (2014). Sosyal becerileri zayıf olan ilkököl öğrencilerinin tutum ve davranışlarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 573-590.
- San Bayhan, P. ve Artan, İ. (2004) *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Santrock, J. W. (1997). *Life span development*. New York: MchGraw-Hill.
- Saracaoğlu, A. S., Serin O. ve Bozkurt, N. (2001). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri İle Başarıları Arasındaki İlişki, M. Ü. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14, 121-134.
- Schore, A. N. (2013) *Duygulanımın düzenlenmesi ve kendiliğın kökeni: Duygusal gelişimin nörobiyolojisi*. (N. Batan, Çev.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Segal, J. (1997). *Rasing your emotional intelligence a practical guide*. New York: A Hold Papperback Company.
- Shields, A., Dickstein, S., Siefer, R., Guisti, L., Magee, K., & Spritz, B. (2001). Emotional competence and early school adjustment: A study of preschoolers at risk. *Early Education and Development*, 12(1), 73-96.
- Shin, L. M., Rauch, S. L., & Pitman, R. K. (2006). Amygdala, medial prefrontal cortex, and hippocampal function in PTSD, *Annual of the New York Academy of Sciences*, 1071(1), 67-79.

- Shure, M. B., & Spivack, G. (1982). Interpersonal problem-solving in young children: A cognitive approach to prevention. *American Journal of Community Psychology, 10*, 341-356.
- Southam-Gerow, M. A. (2014). *Çocuklarda ve ergenlerde duygusal düzenleme*. (M. Şahin ve M. Artıran, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sroufe, L. A. (1997). *Emotional development: the organization of emotional life in the early years*. UK: Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin, S. ve Karaaslan Baç, T. (2006). Üç-altı yaş grubu çocukların sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, 3*(1-2), 74-80.
- Tekin, N. (2016), *Annelere uygulanan çocuklarının duygusal gelişimini desteklemeye yönelik eğitim programının annelerin duygularını yönetmelerine ve çocuklarının olumsuz duyguları ile baş etmelerine etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Terzi, E. E. (2009). Anasınıfına devam eden çocuklarda görülen davranış sorunlarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 59*, 25-52.
- Thompson, R. A. (2008). Early attachment and later development: familiar questions, new answers. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (2.baskı). New York: Guilford.
- Tronick, E., Als, H., Adamson, L., Wise, S., & Brazelton, B. (1978). The infant's response to entrapment between contradictory messages in face-to-face interaction, *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 17*(1), 1-13.
- Tugade, M. M., & Fredrickson, B. L. (2006). Regulation of positive emotions: Emotion regulation strategies that promote resilience. *Journal of Happiness Studies, 8*(3), 311-333.

- Türkmen, M. (2004). *Erbaş ve erlerde intihar olasılığı ile ruhsal durum, sosyal destek ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ulutaş, İ. ve Ömeroğlu, E. (2007). The effects of an emotional intelligence education program on the emotional intelligence of children, *Social Behaviour and Personality*, 35(10), 1365-1372.
- Uzamaz, F. (2000). *Sosyal beceri eğitiminin ergenlerin kişilerarası ilişki düzeylerine ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Üre, Ö., Arı, A. ve Seçer, Z. (2008). *Çocuklukta duygusal gelişim ve ruh sağlığı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesini Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Van Kleef, G. A. (2016). *The interpersonal dynamics of emotion: Toward an integrative theory of emotions as social information*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walden, T. A., & Smith, M. C. (1997). Emotion regulation. *Motivation and emotion*, 21, 725.
- Werner, N. E., & Crick, N. R. (2004). Maladaptive peer relationships and the development of relational and physical aggression during middle childhood. *Social Development*, 13(4), 495-514.
- Westwood, P. (1993). *Commonsense methods for children with special needs strategies for the regular classroom*. London: Psychology Press.
- Wilson, S. R., & Sabee, C. R. (2003). Explicating communicative competence as a therapeutic term. J. O. Gren ve C. M. Sabee (Ed.), *Handbook of communication and social interaction skills* içinde (s. 3-51). London: Routledge.
- Yavuzer, H. (2000). *Okul çağı çocuğu* (4. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2015), *Çocuk psikolojisi* (18.baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Yılmaz, E. (2012). *60-72 aylık çocukların duyguları anlama becerilerinin sosyal problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yılmaz Karabulutlu, E., Yılmaz, A. ve Yurttaş, A. (2011). Öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(2), 75-79.

Güncellenmiş 2. Basım

-Ortaklar ve Yöneticiler İçin- KOBİ YAZILARI

Prof. Dr. Volkan Demir
(Galatasaray Üniversitesi)

-Ortaklar ve Yöneticiler İçin- KOBİ YAZILARI

Prof. Dr. Volkan Demir

Yayın No.: 3617
İşletme: 253
ISBN: 978-625-439-817-9
E-ISBN: 978-625-439-818-6
Basım Sayısı: Güncellenmiş 2. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Demir, Volkan.
-Ortaklar ve Yöneticiler İçin- KOBİ Yazıları / Volkan Demir
Güncellenmiş 2. Basım, XVI + 200 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-439-817-9
E-ISBN: 978-625-439-818-6
1. KOBİ 2. Kurumsal Yönetim 3. Muhasebe ve Finansman

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Beştepe/Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Ön Söz	v
KOBİ Yazıları Sunuş	vi
1. Ekonomik ve Ticari Hayattaki Değişimi Etkileyen Unsurlar	1
1. Küresel İşletme Çevresi	1
2. Üretim Teknolojilerindeki Değişim	2
2. 1. Yalın Üretim-Yalın Yönetim ve Yalın Muhasebe	3
3. Yeni Ekonomi: Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı, İnternet ve E-Ticaret	3
4. Müşteri Odaklılık	5
5. Sosyal, Politik ve Kültürel Faktörler	5
2. Sermaye Şirketi mi Kuralım? Şahıs İşletmesi mi Olalım?	6
1. Sermaye Şirketi mi? Şahıs İşletmesi mi? Hukuki Boyut	6
2. Sermaye Şirketi mi? Şahıs İşletmesi mi? Vergisel Boyut	7
3. Sermaye Şirketi mi? Şahıs İşletmesi mi? Finans Kuruluşları ile İlişkiler	8
4. Sermaye Şirketi mi? Şahıs İşletmesi mi? Ticari Sınırlar	8
3. Şahıs İşletmesi-Adi Şirket ve Kolektif Şirketlerin Özellikleri	10
1. Gerçek Kişi İşletmesi (Şahıs)	10
2. Adi Şirketler	11
3. Kolektif Şirketler	13
4. Limited Şirketlerin Özellikleri	17
1. Tanımı	17
2. Amaçları	17
3. Ortaklar	17
4. Sermaye	18
5. Şirketin Yönetimi	18
6. Limited Şirketlerde Unvan	18
7. Limited Şirketler Faaliyet Raporu	19
8. Limited Şirketler Genel Kurul Toplantıları	20

9. Limited Şirket ve Anonim Şirket Arasındaki Farklar	20
10. Vergisel Durum	21
5. Anonim Şirketlerin Özellikleri	22
1. Tanımı	22
2. Amaçları.....	22
3. Ortaklar	22
4. Sermaye.....	22
5. Yönetim	23
6. Kuruluşu ve Esas Sözleşme Değişikliği Bakanlık İznine Tabi Anonim Şirketler	23
7. Anonim Şirketlerde Unvan.....	24
8. Anonim Şirketler Faaliyet Raporu	25
9. Anonim Şirketler Genel Kurul Toplantıları	26
10. Limited Şirket ve Anonim Şirket Arasındaki Farklar	26
11. Vergisel Durum	26
6. Dünyada Kobi Ölçeği Örnekleri ve Türkiye	28
1. Avrupa Birliği'nde KOBİ Ölçeği.....	28
2. Amerika Birleşik Devletleri'nde KOBİ Ölçeği.....	28
3. Çin'de KOBİ Ölçeği.....	29
4. Japonya'da KOBİ Ölçeği.....	29
5. Güney Kore'de KOBİ Ölçeği.....	29
6. Malezya'da KOBİ Ölçeği.....	30
7. Hindistan'da KOBİ Ölçeği.....	30
8. Ülkemizde KOBİ Ölçeği	30
7. Sayılarla Dünyada ve Türkiye'de Girişimcilik.....	32
1. Dünya Bankasının İş Yapma Raporu.....	33
2. Dünya Bankası raporuna göre Türkiye'de İş Yapma Kolaylığı.....	34
3. Girişimcilere Gelir Vergisi Teşviki	35
8. KOBİ'ler-Stratejik Yönetim ve Rekabet Stratejileri	37
1. SWOT Analizi (Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats: Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler).....	39
2. Uygulamaya Odaklanma (Focus on Execution)	39
3. Değer Zinciri Analizi (Value Chain Analysis).....	40
4. Kurumsal Karneler (The Balanced Scorecard).....	41
9. Muhasebecilik ve İşletmecilik	43
10. KOBİ'ler ve Mali Müşavirleri.....	48
1. Sermaye Sağlayıcıların Aradıkları Özellikler	50
2. Müşteri İhtiyaçlarındaki Değişimler	50

11. KOBİ'ler ve Finansal Muhasebe	52
1. Finansal Muhasebe Nedir?.....	52
2. Muhasebe Süreci Nasıl İşler?.....	53
3. Muhasebe Sürecinde Defterler Hangileridir?	53
4. Finansal Muhasebe İçin Ne Gereklidir?.....	54
5. Girişimciler Mali Müşavirlerinden Neleri Talep Etmelidir?	54
6. Girişimcilerin En Fazla İhtiyaç Duyduğu ve Merak Ettiği Muhasebe Kavramları Nelerdir?.....	55
7. Mizan Nedir?	55
8. Bilanço Nedir?.....	55
9. Gelir Tablosu Nedir?.....	56
10. Nakit Akışı Nedir?.....	56
11. Nakit Bütçesi Nedir?.....	57
12. Kredi Alırken ya da Yatırımcı Bulurken Finansal Muhasebe Önemli midir?.....	57
12. KOBİ Yöneticileri ve Ortakları İçin 10 Finansal Soru ve Cevap	58
1. Şirketimin Değerini Nasıl Ölçerim?.....	58
2. Şirket Değerleme Süreci Nasıldır?.....	58
3. Şirket Değerleme Yöntemlerinin Farklılıkları Nelerdir?	59
4. EBITDA Nedir? (Faiz, Vergi ve Amortisman Öncesi Kâr).....	59
5. UFRS (TFRS) Nedir?.....	60
6. Finansal Tablolar Neden Çok Önemlidir?	60
7. Öz Kaynağımızın Güçlü Olması Neyi İfade Eder?.....	60
8. İşletme Sermayesi Nasıl Yönetilir?.....	60
9. Öz Kaynak/Borç Dengesini Nasıl Kurmalıyım?	61
10. Bu Zamana Kadar Bütçe Yapmadım, Artık Yapmalı mıyım?.....	61
13. KOBİ Yöneticilerinin ve Girişimcilerin Bilmesi Gereken Finansal Konular	62
14. KOBİ'lerin Yapmaması Gereken Finansal Yanlışlar	66
1. Mali Müşaviri ile İlişkisi!	66
2. Kayıt Dışına Yönelme!	66
3. İşletme Sermayesini Negatife Çeviren Alış ve Satış Politikaları!.....	67
4. İşletme Sermayesini İşletmeden Çıkarma!.....	67
5. Öz Kaynağın Devamlı Zayıf Olması!.....	67
6. Öz Kaynak/Borç Dengesini Kuramama!.....	67
7. Bütçe Yap(a)mama!	68
8. Maliyetlerini Hesaplayamama!	68
9. Yanlış İnsan (Kaynağı) Politikası!	68
15. Finansal Tablolar Basitçe Nasıl Analiz Edilir? (Bilanço Nasıl Okunur?)	70
1. En Fazla Kullanılan Finansal Tablolar Hangileridir?.....	70
2. Finansal Analiz Teknikleri.....	71

16. KOBİ'lerde Döviz Kuru Riski ve Riski Yönetmenin Yolları.....	76
1. Kur Artışı Kimi, Nasıl Etkiler?	76
2. Kur Artışı Yönetilebilir mi?.....	77
3. Kur Riskinden Nasıl Korunulur?.....	77
4. Risk Yönetiminin Aşamaları Nelerdir?.....	77
5. Türev Araçlar Hangileridir?.....	77
6. Hangi Amaçlarla Türev Ürünler Alınıp Satılmaktadır?.....	78
7. KOBİ'ler İçin Öneriler.....	79
17. KOBİ'lerin Finansal Konularda Kurumsallaşması.....	80
1. Sipariş ve Tedarik Aşaması	80
2. Depolama Aşaması.....	82
3. Hizmet ya da Mamul Üretim Aşaması	82
4. Satış ve Tahsilat Aşaması	83
18. Şirketlerde İşletme Sermayesi Yönetiminin Tam Zamanı!.....	85
1. Nakit Yönetimi	87
2. Stok Yönetimi.....	87
3. Alacak Yönetimi	87
19. KOBİ'lerde Nakit Akışı ve Şirketten Para Çekme (Ortak Cari Hesapları)	89
1. Huzur Hakkı Almak.....	90
2. Kâr Payı ve/veya Kâr Avansı Dağıtmak.....	90
3. Şirkete Borçlanarak Para Çekmek.....	91
20. Şirket Değerlemede Kullanılan Temel Yöntemler.....	93
1. Net Aktif Değeri	94
2. EBITDA (FVAÖK: Faiz Vergi Amortisman Öncesi Kâr).....	94
3. İndirgenmiş Nakit Akımları Yöntemi	95
21. KOBİ'lerin Tanışması Gereken İki Kavram-Maliyet Yönetimi ve Yönetim Muhasebesi.....	98
1. Maliyet Yönetimi ve Yönetim Muhasebesi Kavramları	99
2. Yönetim Muhasebesine Tarihsel Bakış.....	99
22. KOBİ'ler İçin "İç Kontrolü" Tanımak	103
1. Onaylama, Yetkilendirme ve Doğrulama	104
2. Varlıkların ve Kayıtların Güvenliği.....	104
3. Görevlerin Ayrılığı.....	105
4. Dönemsel Mutabakatlar.....	106
5. Analitik Gözden Geçirme.....	106
6. Bilgi Sistemlerine İlişkin Kontroller.....	107
23. KOBİ'lerde Teknoloji Kullanımı ve Dijitalleşme.....	108

24. KOBİ'lerde Bilgi Sistemleri ve ERP	112
1. ERP ve İşletme Maliyetlerine Etkisi	113
2. ERP ve İşletme Performansına Etkisi	114
3. ERP ve KOBİ'lerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	115
25. Bütçesi Olmayan Kobi Ayakta Kalamaz!	116
26. KOBİ'ler Nakit Bütçesi Hazırlamalı mıdır?	121
1. KOBİ'ler ve Sorunlar.....	121
2. Nakit Bütçesinin Özellikleri Nelerdir?.....	122
3. Nakit Bütçesinin Amaçları Nelerdir?	122
4. Örnek Nakit Bütçesi İcmal Tabloları	123
27. KOBİ'ler ve Kurumsal Yönetim	126
1. Kurumsal Yönetim Kavramı.....	126
2. Kurumsal Yönetimin Ortaya Çıkışı ve Kurumsal Yönetim İlkeleri.....	127
3. Kurumsal Yönetim İlkeleri	128
4. İyi Bir Yönetim Kurulunun Özellikleri	128
28. Şirketlerin Kurumsallaşmasında ve Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyumda Muhasebe ve Denetim Rolü	130
1. Kurumsallaşma	130
2. Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum	131
3. Kurumsal Yönetim İlkeleri Nelerdir?	131
4. Denetim Nedir?.....	132
5. Kimler Bağımsız Denetime Tabidir?.....	132
6. Denetimin Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyumda Önemi ile ilgili Uluslararası Literatürden Seçmeler	132
29. Şirketler Neden Bağımsız Denetim Yaptırmalıdır?	135
1. Denetim Nedir?.....	135
2. Bağımsız Denetçi Kimdir? Bağımsız Denetim Şirketinin Tanımı	135
3. Bağımsız Denetime Tabi Olma Kriterleri Nelerdir?.....	136
4. 15 Milyon USD ve Üzeri Krediler için Denetim Zorunlu mudur?.....	137
5. 100 Milyon TL ve Üstü Kredi Limiti için Hazırlanacak Analiz Tablosu ve Makul Güvence Raporu Gerekli midir?.....	137
30. Türk Ticaret Kanunu'na Göre Finansal Raporlama ve Denetim Süreci	139
1. Bağımsız Denetim Kuruluşunun Seçilmesi	139
2. Bağımsız Denetim Sözleşmesinin İmzalanması.....	140
3. Finansal Tabloların Hazırlanması	140
4. Yönetim Kurulunun Yıllık Faaliyet Raporu'nun Hazırlanması	141
5. Bağımsız Denetime Tabi Şirketlerin İnternet Sitesi Açma Zorunluluğu	142

31. Şirketlerimizin Bağışıklık Sistemini Nasıl Güçlendirebiliriz?	143
1. Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak mı?.....	143
2. Zorunlu Olarak Dijitalleşiyoruz	144
3. Şirketlerde Doğru İnsan Kaynakları Politikası.....	144
4. Kurumsal İletişim Politikalarımız Var mı?.....	144
5. Şirketlerin Olmazsa Olmazı “Kurumsal Yönetim”	145
6. Uyum Politikalarımızı Oluşturalım/Geliştirelim.....	145
7. Kurumsal Risk Yönetimine Geçiş	145
8. Sonrası İçin Plan	145
9. İş İnsanlarımız Deneyimlerini Daha Çok Yazmalı	146
32. Şirketlerimiz Risklerini Nasıl Yönetebilir?	147
1. Pandemi ve Risk Yönetimi	148
2. Risk Yönetiminde Esneklik Şarttır!	149
3. Şirket İçi Bürokrasi Yerini Dijital Bürokrasiye Bırakmamalı!.....	151
4. Sadece Verimlilik Yerine Güvenilirliğe de Odaklanmalıyız?	151
5. Maliyetleri Kısmı Yerine Maliyet Yönetimine Odaklanalım!	152
33. İş Yaşamında Neden Kadınlar Olmalı?	154
1. Cam Tavan.....	154
2. Araştırmalar Ne İfade Ediyor?.....	155
3. Avrupa’da Durum Nasıl?.....	155
4. İş Yaşamında Kadının Şirkete Kattığı Değer	156
5. Neler Yapılabilir?	157
34. Şirket Birleşmesi Nedir?	158
1. Tanım Olarak Şirket Birleşmesi.....	158
2. Türk Ticaret Kanunu’nun Açısından Şirket Birleşmeleri	159
3. Vergi Kanunları Açısından Şirket Birleşmeleri	160
35. KOBİ’lerde Birleşme-Bölünme ve Tür Değişirme	163
1. KOBİ’lerde Birleşme	164
2. KOBİ’lerde Bölünme	164
3. KOBİ’lerde Tür Değişirme.....	165
36. Türk Ticaret Kanunu’na Göre Sermayenin Kaybı, Borca Batık Olma Durumu	167
1. Borca Batık Olma Durumu	167
2. Örnek Borca Batıklık Tespiti.....	169
37. İşletmelerde Karşılaşılan Suistimler Nelerdir?	171
1. Rüşvet.....	173
2. Yasa Dışı Bağışlar	173
3. Çıkar Çatışması.....	174
4. Ekonomik Zorlama	174

38. Şirketlerde Suistimal-Yolsuzluk Algı Endeksi Raporu ve Çalışan Suistimalleri Raporu	175
1. Uluslararası Şeffaflık Derneği (Transparency International) Kimdir?	175
2. Yolsuzluk Algı Endeksi Raporu Nedir?.....	176
3. ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) 2020 Küresel Ölçekli İş Suistimalleri Araştırması (Report to the Nations).....	177
4. Suistimal Vakalarının Bazı Sektörlere Dağılımı	178
39. KOBİ’lerde Bir Suistimal Yöntemi: Muhasebe Manipülasyonu	180
1. Muhasebe Manipülasyonu Yöntemleri ve Teknikleri	182
2. Yöntemler	183
40. Şirketlerin Halka Açılması ve Bazı Önemli Konular	185
1. Halka Açılma Ne Demektir?.....	185
2. Hangi Şirketler Halka Açılabilir?	185
3. Halka Açılmanın Yasal Düzenlemeleri Nelerdir?	187
4. Halka Açılırken Nelere Dikkat Edilmelidir?	187
5. Hangi Şirketler Halka Açılmamalıdır?.....	188
6. Halka Açılmanın Doğru Yapılması Durumunda Avantajları Nelerdir?	189
7. Halka Açılmadaki Çekinceler Nelerdir?	189
41. Kobilerin İlk Sıradaki Sorunu: Finansmana Erişim	191
1. Neden KOBİ’ler İşletme Sermayesi Eksikliğinden Devamlı Finansmana İhtiyaç Duyarlar?.....	194
2. Neden KOBİ’ler İşletme Sermayesi Yönetimi Konusunda Pek Başarılı Sayılmaz?.....	194
42. Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS)	196
1. Sadece KÜMİ FRS yeterli midir?	199

[41]

Kobilerin İlk Sıradaki Sorunu: Finansmana Erişim

İşletmelerin; çalışan sayısı, yıllık satış hasılatı, yıllık bilanço kalemlerinin tutarı gibi kriterlere göre sınıflandırılmasıyla KOBİ tanımlaması yapılmakta ve bu durum dünyanın farklı yerlerinde çeşitli şekillerde değişebilmektedir.

Örneğin; Avrupa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Asya ülkelerinde veya ülke bazlı incelemeler yapıldığında da KOBİ'lerin farklılaşan özelliklere sahip olduğunu ve bu özellikler çerçevesinde ilgili ülke ekonomisinde yerini bulduğunu gözlemlemek mümkündür. Ayrıca bu ülkelerin birçoğunda KOBİ'ler sektörlerine göre sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Böylece her sektörün kendi içindeki dinamikler KOBİ sınıflandırmasına dâhil edilebilmekte, KOBİ'ler ile ilgili politikaların sektör etkileriyle birlikte fayda sağlama kapasitesi artmaktadır.

KOBİ'lerin finansmana erişim sorunları ile ilgili, akademik çalışmalarla birlikte meslek kuruluşları ile kredi kuruluşların yaptığı birçok çalışma ve rapor bulunmaktadır. Aslında sorun ya da sorunlar tanımlıdır. Kronik hâle gelmiş olan KOBİ'lerin finansman sorunu ve bundan kaynaklı finansmana erişim sorununu geçici, anlık yöntemlerle çözmek mümkün değildir. KOBİ'lerin tahsil edilmeyen satışlarına dayanarak vergi ödemesi, çalışan ücretlerini ve sigorta primlerini ödeyemeyecek vade yapısı kurması, faaliyetlerini ve nakit akışını bütçeleden yaşamlarını sürdürmesi sadece KOBİ'lerin sorunu olmayıp aynı zamanda da toplumsal bir sorundur. Çözüm yolu ise tüm tarafların bu sorunları samimiyetle ele alıp kalıcı ve yapısal olarak kuvvetli adımlar atmasıdır.

Kaynaklar

- Arslan, L. (2021). Girişimcilik ve Yenilik İçin Finansman Kaynakları. A. Candemir & Ç. Bulut (Der.). KOBİ (ss. 48-83). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2017). SME finance. Available at SSRN 3070705.
- Juergensen, J., Guimón, J., & Narula, R. (2020). European SMEs amidst the COVID-19 crisis: assessing impact and policy responses. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47(3), 499-510.
- Türkonfed & Özyeğin Üniversitesi (2009). KOBİ'lerde Finansmana Erişim Raporu. Artpres Matbaacılık.

2. Basım

FREUD'DAN LACAN'A
VAKA İNCELEMELERİ

CİLT 1

Editör: Prof. Dr. Tülin Gençöz

FREUD'DAN LACAN'A VAKA İNCELEMELERİ: CİLT 1

Editör: Prof. Dr. Tülin Gençöz

Yayın No.: 3783
Beşeri Bilimler No.: 350
ISBN: 978-625-417-161-1
E-ISBN: 978-625-417-162-8
Basım Sayısı: 2. Basım, Ağustos 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk Bayraktar -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yaşar, Alişan Burak.

Freud'dan Lacan'a Vaka İncelemeleri: Cilt 1 / Editör: Tülin Gençöz

2. Basım, XVI + 312 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-161-1

E-ISBN: 978-625-417-162-8

1. Psikanaliz 2. Freud 3. Lacan

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI v

ÖN SÖZ xi

Aktarımın ve Bilinçdışının Rosetta Taşı: Anna O. Vakası..... 1

Işıl Necef

Sezin Aydoğ

Giriş..... 3

Anna O. Vakası..... 4

Anna O.'nun Tedavi Süreci ve Bir Kurtarıcı olarak Breuer..... 6

Freud'un Gözünden Anna O. 12

Lacan'ın Bakışıyla Anna O..... 19

Sonuç 28

Kaynakça..... 29

Kasabın Karısı: Tatmin Edilmeyen Arzunun Arzulanması 33

Derya Özbek Şimşek

Fatma Girgin Kardeş

Kasabın Karısının Rüyasına Freud'un Yorumu..... 41

Lacan: Tatmin Edilmemiş Arzunun Arzulanması..... 45

İhtiyaç, Talep ve Arzu..... 49

Sonuç 62

Kaynakça..... 62

Dora Vakası 67

Yağmur Saklı Demirbaş

Dora Vakası.....	69
Vaka Özeti.....	69
Rüyalar.....	76
Freud'un Yorumu.....	78
Lacan'ın Yorumu.....	101
Özdeşleşme.....	112
Kaynakça.....	118

Fobi ve Küçük Hans Vakası 121

Eylül Ceren Demir Hekimoğlu

Giriş.....	123
Freud'un Yorumlarıyla Birlikte Vaka Özeti.....	124
Freud'un Fobi Kuramı ve Küçük Hans Vakası Üzerine Görüşleri.....	139
Lacan'ın Fobi Kuramı ve Küçük Hans Vakası Üzerine Görüşleri.....	143
Sonuç.....	155
Kaynakça.....	156

Fare Adam Vakası ve Obsesyon Nevrozu..... 159

Ayça Korkmaz

Sinem Baltacı

Fare Adam Vakası.....	161
Vakanın Tanıtımı.....	162
Manevralar.....	164
Freud'un Vakaya İlişkin Değerlendirmeleri.....	165
Çocukluk Dönemi Cinsel Yaşantılar.....	167
Babasının Ölümüne Dair Zorlayıcı Düşünceler.....	169
Ailenin Geçmiş Hikâyesi.....	172

Sevgi-Nefret Çatışması ve Kompülsiyonlar	173
Fare Adam'ın Babası ile Özdeşleşimi	175
Fare İşkencesinin ve Manevraların Yorumu	178
Freud'a Göre Obsesyon Nevrozu.....	179
Lacan'ın Vakaya İlişkin Değerlendirmeleri	183
Fare Yerine Borca Odaklanmak.....	184
Obsesyonel Dörtlü.....	186
Lacan'a Göre Fare Adam Örneği ile Obsesyon Nevrozunun Temel Özellikleri.....	190
Kaynakça.....	194

Schreber Vakası: Psikoz 197

Münevver Zuhal Bilik

Schreber Vakası: Psikoz.....	199
Schreber Vakası.....	200
Freud'un Schreber Vakası Yorumlaması: Baba Karmaşası	205
Freud'un Paranoya Üzerine Görüşleri: Libidinal Yatırım Kuramı	213
Schreber Vakasının Lacanyen Yaklaşımla Yorumlanması.....	218
Sonuç	232
Kaynakça.....	234

Kurt Adam Vakası: Bir Çocukluk Nevrozu / Psikozu 237

Gizem Minçe

Kurt Adam Vakası: Bir Çocukluk Nevrozu / Psikozu.....	239
Kurt Adam'ın Çocukluğu.....	239
Sergei'den Kurt Adam'a.....	244
Kurt Rüyası ve Freud'un Analizi.....	247
Kurt Adam'ın Vakasının Lacanyen Yorumlaması	258
Kaynakça.....	266

Genç Homoseksüel Kız Vakası	269
<i>Selin Uçar Özsoy</i>	
Genç Homoseksüel Kız Vakası.....	271
Genç Homoseksüel Kız Vakasına Lacanyen Bakış.....	284
Kaynakça.....	303
Editör ve Yazarlar Hakkında.....	305

Aktarımın ve Bilinçdışının Rosetta Taşı: Anna O. Vakası

**Işıl Necef
Sezin Aydoğ**

kan aktarım ilişkisini keşfetmesiyle beraber; Breuer'i eleştirmesi ve psikanalizin etik pozisyonunu ilk kez tartışmaya açması, psikanalizin yapı taşlarını oluşturan adımlar olmuştur. Lacan ise, analitik süreçteki aktarımın sadece analizanın aktarımı olabileceğini belirterek analistin aktarımının analiz sürecinde yer almasının analistin direncine işaret ettiğinin altını çizmiştir ve bu eğilimin süpervizyonda veya kendi analizinde ele alınmasının önemini vurgulamıştır. Lacan ayrıca, analistin, analizanın arzusunun nedeni konumunda olmasının önemine vurgu yaparak psikanaliz söylemini radikal olarak değiştirmiştir.

Kaynakça

- Breuer, J. ve Freud, S. (1955). On the psychical mechanism of hysterical phenomena: Preliminary communication from studies on hysteria. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume II (1893-1895): Studies on Hysteria* içinde (ss. 1-17). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Brown, R. J., Cardeña, E., Nijenhuis, E., Sar, V. ve van der Hart, O. (2007). Should conversion disorder be reclassified as a dissociative disorder in DSM-V?. *Psychosomatics*, 48(5), 369-378.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge.
- Freud, S. (1992). *Kendi Kendine Psikanaliz* (T. Büyükören, Çev.). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Freud, S. (1996). *Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış* (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.

- Freud, S. (2012). *Totem ve Tabu* (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1913)
- Freud, S. ve Breuer, J. (2001). *Histeri Üzerine Çalışmalar* (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (1955)
- Freud, S. ve Freud, E. L. (1992). *Letters of Sigmund Freud*. Massachusetts: Courier Corporation.
- Gençöz, T. (2019). Lacan'ın dört temel söylemi. T. Gençöz (Ed.), *Lacanyen Psikanaliz (1. Baskı)* içinde (ss. 53-58). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Jones, E. (2019). *The Life and Work of Sigmund Freud*. Massachusetts: Plunkett Lake Press.
- Lacan, J. (1981). *The Seminar of Jacques Lacan. Book III: The Psychoses (1955-1956)* (J.-A. Miller, Ed. ve R. Grigg, Çev.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1998). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis: The Seminar of Jacques Lacan, Book XI* (J. A. Miller. Ed. ve A. Sheridan, Çev.). New York, NY: W.W. Norton. (1981)
- Lacan, J. (2002). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XV: The Psychoanalytic Act (1967-1968)* (C. Gallagher, Çev.). London, UK: Karnac.
- Lacan, J. (2007). *The Seminar of Jacques Lacan. Book: XVII The Other Side of Psychoanalysis (1969-1970)* (R. Grigg, Çev.). New York, NY: W.W. Norton & Company Inc.
- Lacan, J. (2010). *The Seminar of Jacques Lacan, Book IX: Identification (1961-1962)* [Yayımlanmamış] (C. Gallagher Çev.). Erişim adresi: http://www.lacaninireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/Seminar-IX- Amended-Iby-MCL-7.NOV_.20111.pdf

- Lacan, J. (2014). *The Seminar of Jacques Lacan. Book X: Anxiety (1962-1963)* (J.-A. Miller, Ed. ve A. R. Price, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press.
- Lacan, J. (2015). *The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII: Transference (1960-1961)* (B. Fink, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press.
- Miller, M. (2013). Aim, object and fictional strategy: Freud and case study narrative. *Feminine Subjects in Masculine Fiction* içinde (ss. 177-201). London: Palgrave Macmillan.
- Missfeldt, M. (t.y.). Bertha Pappenheim (Frauenrechtlerin) [Posta pulu]. *German-Stamps.org*. <http://www.german-stamps.org/frg-stamps-1954/bertha-pappenheim-frauenrechtlerin>
- Özbek Şimşek D., Bulut B. P., Baltacı S. ve Gençöz F. (2019). Klinikte Lacanyen Psikanaliz. T. Gençöz (Ed.), *Lacanyen Psikanaliz (1. Baskı)* içinde (ss. 47-52). Ankara: Türkiye Klinikleri.

Kasabın Karısı: Tatmin Edilmeyen Arzunun Arzulanması

**Derya Özbek Şimşek
Fatma Girgin Kardeş**

bağlamda, klinikte histerik öznelere mazoşistik bir konum sergiliyor olduklarına dair gözlemler mevcuttur ama bu durumun aslında mazoşizmle hiçbir ilgisi yoktur. Daha çok yoksunluğun cazibesi olarak adlandırılan durumla ilgilidir (Soler, 1992).

Sonuç

Lacan kasabın karısından Seminer V (*Les formations de l'inconscient*), Seminer VI (*Le désir et son interprétation*) ve Seminer X (*L'angoisse*) metinlerinde histerik özneyi ve bu öznenin arzusunu anlatırken bahsetmektedir. Lacan bu rüya ile ilgili olarak histerik öznenin arzusunun Başka'nın arzusuyla şekillendiğini ve histerik öznenin sürekli olarak arzusunun tatminini engellediğini anlatır. Histerik özne her ne kadar şikâyet etse de bir taraftan Başka'nın arzusunu nesnesi olarak bir taraftan da Başka'nın arzusunu tatminsiz kılarak arzuyu devam ettirmektedir. Tatmin edildiğinde arzu kaybolur, bu nedenle de histeriğin arzuyu sürekli tutmak için tatmin edilmemeyi sağlaması gerekir. Histerik özne arzuyu muhafaza etmek istemekte ancak arzuyu doyurmak istememektedir (Fink, 1997). Yani histerik arzulan olan olmak ya da arzusunun nesnesi olmak istemekte ancak zevkin nesnesi olmayı reddetmektedir. Kasabın karısı bunu, çok sevdiği havaryı kocasından kendisine vermemesini isteyerek ve kocasının beğendiğini bildiği zayıf arkadaşıyla özdeşleşerek yapmaktadır.

Kaynakça

- Evans, D. (1996). *An Introductory of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Eyers, T. (2012). *Lacan and The Concept of The "Real"*. New York: Palgrave MacMillian.

- Fink, B. (1997). *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Fink, B. (2004). *Lacan to The Letter*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fink, B. (2016). *Lacancı Psikanalize Bir Giriş* (Ö. Ögütçen, Çev.). İstanbul: Encore Yayınları. (1997)
- Freud, S. (1925). Some additional notes on dream-interpretation as a whole. *The International Journal of Psychoanalysis*, 24, 71-75.
- Freud, S. (1953). On dreams (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud IV-V* içinde (ss. 633-86). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1900)
- Freud, S. (1953). The dream work (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud IV-V* içinde (ss. 277-508). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1900)
- Freud, S. (1953). The method of interpreting dreams: An analysis of specimen dream (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud IV* içinde (ss. 96-121). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1900)
- Freud, S. (1953). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud Volume XV-XVI: Introductory Lectures on Psycho-analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1916-1917)
- Freud, S. (1961). Dreams (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud XIV* içinde

- (ss. 83-228). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1915-1916)
- Freud, S. (1996). *Düşlerin Yorumu* (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (1900)
- Freud, S. (2010). *The Interpretation of Dreams* (J. Strachey, Çev.). New York: Basic Books. (1909)
- Gençöz, T. ve Özbek Şimşek, D. (2020). Psikanalitik psikoterapiler. M. Eskin, Ç. G. Dereboy ve N. Karancı (Edl.), *Klinik Psikoloji: Bilim ve Uygulama* içinde (ss. 379-408). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Hook, D. (2006). *Lacan, the meaning of the phallus and the 'sexed' subject* [online]. London: LSE Research Online. <http://eprints.lse.ac.uk/960>
- Lacan, J. (1960-1961). *The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII, Transference* [Yayımlanmamış] (C. Gallagher, Çev.). Erişim adresi: <http://www.lacanianireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/THE-SEMINAR-OF-JACQUES-LACAN-VIII.pdf>
- Lacan, J. (1962-1963). *The Seminar of Jacques Lacan, Book X: Anxiety* (J.-A. Miller, Ed. ve A. R. Price, Çev.). Cambridge: Polity Press.
- Lacan, J. (1964). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XI, The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis* (J.-A. Miller, Ed. ve A. Sheridan, Çev.). New York: W.W. Norton.
- Lacan, J. (1966). *Ecrits: The First Complete Edition in English* (B. Fink in collaboration with H. Fink and R. Grigg (Edl.). New York: Norton & Company.
- Lacan, J. (1977). *Ecrits: A Selection* (A. A. Sheridan, Çev.). London: Tavistock Publications. (1951)

- Lacan, J. (1985). *Ecrits* (A. A. Sheridan, Çev.). London: Routledge. (1966)
- Lacan, J. (1989). The direction of the treatment and the principles of its power (A. A. Sheridan, Çev.). *Ecrits* içinde. New York: W. W. Norton & Company. (1958)
- Lacan, J. (1991). *The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis (1954-1955)* (S. Tomaselli, Çev.). Paris: Seuil. (1954-1955)
- Lacan, J. (1994). *Le Séminaire. La Relation d'objet (1956-1957)*. Paris: Seuil. (1956-1957)
- Lacan, J. (1998). *Le Séminaire, Livre V. Les Formation de l'inconscient*. Paris: Seuil. (1957-1958)
- Lacan, J. (1998). *Les Formations de l'inconscient. Le séminaire de Jacques Lacan. Livre V* (texte établi par Jacques-Allain Miller). (1957-1958)
- Lacan, J. (2005). *Ecrits* (B. Fink, Çev.). New York: W.W. Norton & Company. (1966)
- Lacan, J. (2013). *Seminar VI, Desire and Its Interpretation* (B. Fink, Çev.). Cambridge: Polity Press. (1958-1959)
- Özbek Şimşek, D. (2017). Lacanyen yaklaşımda histeriğin arzusu ve arzunun tatminsizliği. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 4(3), 1-10. <https://doi.org/10.31682/ayna.470716>
- Soler, C. (1992). History and hysteria: The witty butcher's wife. *Newsletter of the Freudian Field*, 6(1-2), 16-32.
- Soler, C. (1996). Hysteria and obsession. R. Feldstein, B. Fink ve M. Jaanus (Edl.), *Reading Seminars I and II: Lacan's Return to Freud* içinde (ss. 248-283). New York: State University of New York Press.

Soler, C. (2006). *What Lacan Said About Women: A Psychoanalytic Study* (J. Holland, Çev.). New York: Other Press.

Stewart, D. W. (1985). The linguistic unconscious of Jacques Lacan. *The American Journal of Psychoanalysis*, 45(4), 348–359. <https://doi.org/10.1007/BF01252869>

Swales, S. (2010). Psychosis or neurosis? Lacanian diagnosis and its relevance for group psychotherapists. *Group*, 34(2), 129-143.

Dora Vakası

Yağmur Saklı Demirbaş

karşıya kalmış ve anguaz ortaya çıkmıştır. Lacan, Dora'nın Bay K.'ye tokat atmasını eyleme geçiş (*passage to the act*) olarak tanımlamıştır.³⁵ Dora, yaşadığı anguazı bu eyleme geçiş ile çözmüştür. Daha sonra babasıyla özdeşleşme noktasına gerilemiş ve ondan sevgi talep etmiştir.

Kaynakça

- Aoki, D. S. (1998). *Letters from Lacan: Reading and the matheme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kanada: The University of British Columbia.
- Benvenuto, S. (2005). Dora flees ... Is there anything left to say about hysterics? *European Journal of Psychoanalysis*, 21, 1-20.
- Breidenthal, S. (2010). *Lacan's critique of Freud's case of Dora and the therapeutic action of working in the symbolic: a project based upon an independent investigation*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Massachusetts: Smith College. Erişim adresi: <https://scholarworks.smith.edu/theses/1175>
- Dor, J. (1999). *The Clinical Lacan*. New York: Other Press, LLC.
- Freud, S. (1905). Fragment of an analysis of a case of hysteria (J. Strachey. Çev.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde (ss. 3-122). London: The Hogart Press.
- Freud, S. (1921). Group psychology and the analysis of ego (J. Strachey. Çev.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde (ss. 65-143). London: The Hogart Press.

---

³⁵ Lacan'a göre, eyleme geçiş, bir nesnenin varlığıyla üstü çizilmiş özneyi iyileştirme girişimidir.

- Gallagher, C. (1998). Lacan for Beginners. Erişim adresi: http://www.lacaninireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/Summer_1998-LACAN-FOR-BEGINNERS-Cormac-Gallagher.pdf
- Gearhart, S. (1979). The scene of psychoanalysis: the unanswered questions of Dora. *The Topology of Freud*, 9(1), 113-128.
- Lacan, J. (1955-1956). *The Seminar of Jacques Lacan Book III, Psychoses* (Russell Grigg, Çev.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1956-1957). *The Seminar of Jacques Lacan Book IV: Object Relations* [Yayımlanmamış] (L. V. Roche, Çev.).
- Lacan, J. (1960a). Presentation on transference. B. Fink, H. Fink ve R. Grigg (Edl. ve Çev.), *Ecrits: The First Complete Edition in English* içinde (ss. 176-185). New York: Norton & Company.
- Lacan, J. (1960b). The seminar on "The Purloined Letter". B. Fink, H. Fink ve R. Grigg (Edl. ve Çev.), *Ecrits: The First Complete Edition in English* içinde (ss. 6-48). New York: Norton & Company.
- Lacan, J. (1960c). Commentary on the graphs. B. Fink, H. Fink ve R. Grigg (Edl. ve Çev.), *Ecrits: The First Complete Edition in English* içinde (ss. 858-863). New York: Norton & Company.
- Lacan, J. (1960d). On a question prior to any possible treatment of psychosis. B. Fink, H. Fink ve R. Grigg (Edl. ve Çev.), *Ecrits: The First Complete Edition in English* içinde (ss. 445-488). New York: Norton & Company.
- Lacan, J. (1960-1961). *The Seminar of Jacques Lacan Book VIII, Transference* [Yayımlanmamış] (C. Gallagher, Çev.). Erişim adresi: <http://www.lacaninireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/THE-SEMINAR-OF-JACQUES-LACAN-VIII.pdf>

- Özbek Şimşek, D. (2017). Lacanyen yaklaşımda histeriğin arzusu ve arzunun tatminsizliği. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 4(3), 24-41. <https://doi.org/10.31682/ayna.470716>
- Rabaté, J. M. (2005). Dora's gift; or, Lacan's homage to Dora. *Psychoanalytic Inquiry*, 25(1), 84-93. <https://doi.org/10.1080/07351692509349120>
- Voruz, V. ve Wolf, B. (Edl.). (2007). *The Later Lacan: An Introduction*. New York: State University of New York Press.
- Willemsen, J., Inslegers, R., Meganck, R., Geerardyn, F., Desmet, M. ve Vanheule, S. (2015). A metasynthesis of published case studies through Lacan's L-schema: Transference in perversion. *International Journal of Psychoanalysis*, 96(3), 773-795. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12179>

Fobi ve K   k Hans Vakası

Eyl l Ceren Demir Hekimoğlu

olabileceğini sezinlemektedir. Bu anlamda Freud, Hans'ın kaygısının sebebinin kastrasyon tehdidi olduğunu belirtmektedir. Lacan'a göre ise Hans'ın kaygısının sebebi kastre edilememe olasılığıdır. Lacan'a göre kaygı anne tarafından yutulma riski ile yakından ilişkilidir ve özneyi bu kaygıdan kurtaracak yegâne şey, babanın müdahalesidir. Bu müdahalenin yetersiz olduğu durumlarda ise çocuk küçük Hans vakasında olduğu gibi fobi aracılığı ile yutulma riskine karşı bir savunma geliştirmektedir. Bununla birlikte Lacan, fobiyi ayrı bir klinik yapıdan ziyade, fobik semptomu, babasal işlevin yetersizliğinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Lacan fobinin, nevroz ve perversiyon arasında dönen bir levha işlevi gördüğünü belirtmektedir.

Kaynakça

- Dor, J. (1994). *Introduction to the Reading of Lacan: The Unconscious Structured Like a Language*. New York: Other Press.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Londra: Routledge.
- Fink, B. (1997). *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*. ABD: Harvard University Press.
- Freud, S. (1893). On the psychical mechanism of hysterical phenomena. (J. Strachey, Ed. ve Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud Vol. 14*. London, England: Hogarth Press.
- Freud, S. (1894). The neuro-psychoses of defence. (J. Strachey, Ed. ve Çev.). *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud Vol. 14*. London, England: Hogarth Press. (2014).

- Freud, S. (2010). *Çocukta Fobinin Analizi: Küçük Hans Vakası* (D. Muradoğlu, Çev.). İstanbul Say Yayınları. (1909)
- Freud, S. (2019). *Tutukluk, Semptom ve Kaygı* (C. Öner, Çev.). İstanbul: Oda Yayınları. (1926)
- Hekimoğlu, E. C. ve Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a kaygı. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336-367. <https://doi.org/10.31682/ayna.761464>
- Lacan, J. (1949). The mirror stage as formative of the function of the I as revealed in psychoanalytic experience. *Reading French Psychoanalysis*, 119-26.
- Lacan, J. (1968-1969). *The Seminar of Jacques Lacan Book XVI: From an Other to The Other* [Yayımlanmamış] (C. Gallagher, Çev.). Erişim adresi: <http://www.lacanireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/Book-16-from-an-Other-to-the-other.pdf>
- Lacan, J. (1988). *The Seminar of Jacques Lacan. Book II: The Ego in Freud's Theory and in The Technique of Psychoanalysis* (S. Tomasselli, Çev.). New York, Norton: Cambridge University Press. (1954-1955)
- Lacan, J. (2001). *The Seminar of Jacques Lacan. Book VIII: Transference* (B. Fink, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press. (1960-1961)
- Lacan, J. (2014). *The Seminar of Jacques Lacan. Book X: Anxiety* (A. R. Price, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press. (1962-1963)
- Lacan, J. (2017). *The Seminar of Jacques Lacan. Book V: Formations of The Unconscious* (R. Grigg, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press. (1957-1958)
- Lacan, J. (2020). *The Object Relation: The Seminar of Jacques Lacan. Book IV* (A. Price, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press. (1956-1957)

- Matthews, J. A. (2010). *The clinical structure of phobia: Lacan's reformulation of the variables of its treatment* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Londra, UK: Middlesex University.
- Palomera, V. (1993). Lacan and little Hans. *Analysis*, 4(1), 51-58.
- Spira, D. S. (1991). The evolution of Freud's conceptualization of phobias. *Psychoanalytic Inquiry* 11(1), 376-394.
- Quinodoz, J. M. (2017). *Freud'u Okumak: Freud'un Eserlerinin Kronolojik Olarak Keşfi* (B. Kolbay ve Ö. Soysal, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (2004)
- Tükel, R. (2004). Freud'un fobiler ve anksiyete kuramı üzerine görüşleri. *Psikanaliz Yazıları*, 8(1), 13-28.

Fare Adam Vakası ve Obsesyon Nevrozu

**Ayça Korkmaz
Sinem Baltacı**

ile detaylandırmıştır (ileri okuma ve tartışma için bknz: Lacan vd., 1977).

Kaynakça

- Atmaca, S. (2017). Lacan'ın özne kurulum yaklaşımına göre obsesyon nevrozu. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 4(1), 14–25. <https://doi.org/10.31682/ayna.470723>
- Dor, J. (2013). *The Clinical Lacan*. New York: Other Press, LLC.
- Evans, M. N. (1979). Introduction to Jacques Lacan's lecture: the neurotic's individual myth. *The Psychoanalytic Quarterly*, 48(3), 386–404. <https://doi.org/10.1080/21674086.1979.11926883>
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge.
- Fink, B. (1997). *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Freud, S. (1955). Notes upon a case of obsessional neurosis (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud Volume X* içinde (ss. 159-319). London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. (1909)
- Hewitson, O. (2013). *Reading "The neurotic's individual myth" – Lacan's masterwork on obsession*. Erişim adresi: <https://www.lacanonline.com/2013/09/reading-theneurotics-individual-myth-lacans-masterwork-on-obsession/>
- Jones, E. (1955), *The Life and Work of Sigmund Freud, Volume 2: Years of Maturity (1901-1919)*. New York: Basic Books Inc.

- Lacan, J., Miller, J. A. ve Hulber, J. (1977). Desire and the interpretation of desire in Hamlet. *Yale French Studies*, 55/56, 11-52. <https://doi.org/10.2307/2930434>
- Lacan, J. (1979). The neurotic's individual myth. *The Psychoanalytic Quarterly*, 48(3), 405-425. <https://doi.org/10.1080/74086.1979.11926884>
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap* (N. Erdem, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (1964)
- Lacan, J. (2006). *Ecrits: The First Complete Edition in English* (B. Fink, Çev.). New York: W. W. Norton & Company. (1966)
- Lacan, J. (1957-1958). *The Seminar of Jacques Lacan, Book V: The Formations of The Unconscious* [Yayımlanmamış] (C. Gallagher Çev.). Erişim adresi: <http://www.lacanireland.com/web/wp-content/uploads/2010/06/Book-05-the-formations-of-the-unconscious.pdf>.
- Lacan, J. (1975). *The Seminar of Jacques Lacan, Book I: Freud's Papers on Technique* (J. A. Miller, Ed. ve J. Forrester, Çev.). New York ve London: W. W. Norton. (1953-1954)
- Lacan, J. (1991). *The Seminar of Jacques Lacan, Book II: The Ego in Freud's Theory and in The Technique of Psychoanalysis* (S. Tomasselli, Çev.). New York ve London: W. W. Norton. (1954-1955)
- Roudinesco, E. (2014). *Kendi Çağından Bizim Çağımıza Freud*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Salecl, R. (2000). Love and sexual difference: Doubled partners in men and women. R. Salecl (Ed.), *Sexuation* içinde (ss. 297-316). Durham ve London: Duke University Press.
- Vanheule, S. (2001). Inhibition: 'I am because I don't act'. *The Letter*, 23, 109-126.

Verhaeghe, P. (2008). *On Being Normal and Other Disorders: A Manual for Clinical Psychodiagnostic*. London: Karnac Books.

Yoğan, F (2020). Lacanyen açıdan obsesyon nevrozunun analitik yönelimli bir terapi süreci üzerinden anlatımı. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 7(3), 278 – 296.

Yurduően, İ. ve Yurduően, S. (2017). Arzu karmaşası. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi* 4(3), 1-9.

Schreber Vakası: Psikoz

Münevver Zihal Bilik

imgesel düzenin oluştuğu ayna evresinde bedensel bütünlüğünü sağlayamamıştır. Bu durum, Schreber'in delüzyonlarının merkezinde bulunan zulüm görme ve parçalanma sanrılarında kendini göstermektedir. Bu parçalanmaya ek olarak Schreber, dilde de parçalanmalar yaşamaktadır ve Lacan'a göre bu tarz dil bozuklukları psikotik yapıyı diğer yapılardan ayıran en önemli unsurlardan biridir (Lacan, 1981/1997).

Son olarak Lacan için Schreber'in delüzyonlar geliştirmesi, kadınlığa itilmesi, bedeninde ve dilinde parçalanmalar yaşamasının psikotik yapıda simgesel düzenin var olmayışına ve psikotik öznenin ayna evresindeki imajı ile olan bütünleşememesine işaret ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Dalzell, T. (2009). Schreber in L'Étourdit. *The Letter: Irish Journal for Lacanian Psychoanalysis*, 41, 115-125.
- Dor, J. (2013). *The Clinical Lacan*. New York: Other Press, LLC.
- Evans, D. (2019). *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü* (1) (U. Y. Kara ve T. Sivrikaya, Çev.). İstanbul: Işık Yayınları. (1996)
- Feist, J. ve Feist, G. J. (2008). *Theories of Personality* (7th ed.). New York: McGraw Hill.
- Fink, B. (2016). *Lacancı Psikanalize Bir Giriş: Klinik ve Kuram* (Ö. Öğütçen, Çev.). İstanbul: Encore Yayınları. (1997)
- Freud, S. (2011). *Rüyaların Yorumu 2. Cilt* (İ. Kırımlı, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık. (1900)
- Freud, S. (2015). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası* (B. Büyükkal ve S. M. Tura, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (1914)

- Freud, S. (2016). *Haz İlkesinin Ötesinde ve Ben ve İd* (A. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (1923)
- Freud, S. (2018). Nevrozda ve psikozda gerçekliğin kaybedilmesi (S. Budak, Çev.). *Psikopatoloji Üzerine* içinde (ss. 233-242). İstanbul: Öteki Yayınevi. (1924)
- Gençöz, T. ve Özbek Şimşek, D. (2020). Psikanalitik psikoterapiler. M. Eskin, Ç. G. Dereboy ve N. Karancı (Edl.), *Klinik Psikoloji: Bilim ve Uygulama* içinde (ss. 379-408). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Grigg, R. (1999). From the mechanism of psychosis to the universal condition of the symptom. D. Nobus (Ed.), *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis* içinde (ss. 48-74). New York: Other Press.
- Gürsel, M. D., ve Gençöz, T. (2019). Psikoz. T. Gençöz (Ed.), *Lacanyen Psikanaliz (1. Baskı)* içinde (ss. 1-8). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Lacan, J. (1997). *The Seminar of Jacques Lacan: Book III The Psychoses 1955-1956* (R. Grigg, Çev.). New York, NY: W. W. Norton & Company. (1981)
- Lacan, J. (2006). The function and field of speech and language in psychoanalysis (B. Fink, Çev.). *Écrits* içinde (ss. 197-268). New York, USA: W. W. Norton & Company. (1966)
- Melman, C. (2009). Schreber's lack of lack. *The Letter: Irish Journal for Lacanian Psychoanalysis*, 40(1), 83-91.
- Necef, I. (2020). Lacanyen tanıda psikoz: Tetiklenmemiş psikozun klinik bir vakada tartışılması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 315-335. <https://doi.org/10.31682/ayna.696508>
- Schreber, D. P. (2015). *Akıl Hastalığının Hatıratı* (A. Kayapalı, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (1903)
- The "Geradehalter." (2020, 29 Eylül). Erişim adresi: <https://www.lacan.com/schreb3.htm>

**Kurt Adam Vakası:
Bir Çocukluk Nevrozu / Psikozu**

Gizem Minçe

Kurt Adam'ın yaptığı resimleri Kurt Adam olarak imzaladığı ve telefonlara Kurt Adam olarak cevap verdiği söylenir. Bu bağlamda Sergei psikanaliz tarafından Kurt Adam olarak yeniden isimlendirilmiştir. Kendisinin de bu isimlendirilmeyi kabul etmesi, gösterenler ağında bu ismin bir gösterileninin olduğuna, dolayısıyla bir anlamda bu sürecin Kurt Adam'ın psikotik dağlımlar yaşamasını önleyen dördüncü halka olarak *sinthome* işlevi gördüğüne işaret etmektedir. Sergei Konstantinovitch Pankejeff, Rusya'da zengin bir ailenin ikinci çocuğu olarak başladığı hayatına, 1979 yılında 93 yaşındayken Viyana'da Kurt Adam olarak tanınarak gözlerini yummuştur.

Kaynakça

- Aliyev, V. ve Baskak, B. (2017). Perseküsyon sanrılarını açıklamaya yönelik bilişsel modeller. *Kriz Dergisi*, 25(1), 0-0.
- Brunswick, R. M. (1928). A supplement to Freud's 'History of an Infantile Neurosis'. *International Journal of Psycho-Analysis*. 9, 439-476.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Freud, S. (1955). From the history of an infantile neurosis (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917-1919): An Infantile Neurosis and Other Works* içinde (ss. 1-124). London: Hogarth Press. (1918)
- Freud, S. (1964). Analysis terminable and interminable (J. Strachey, Çev.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXIII (1937-1939): Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works* içinde (ss. 209-253). London: Hogarth Press. (1937)

- Gardiner, M. (1973). *The Wolf-Man and Sigmund Freud*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Gürsel, M. D. ve Gençöz, T. (2019). Psikoz. T. Gençöz (Ed.), *Lacanyen Psikanaliz (1. Baskı)* içinde (ss. 1-8). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap* (N. Erdem, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (1964)
- Lacan, J. (2014). *The Seminar of Jacques Lacan. Book X: Anxiety* (A. R. Price, Çev.). Cambridge, UK: Polity Press. (1962-1963)
- Lacan, J. (1997). *The Seminar of Jacques Lacan. Book III: The Psychoses* (J.-A. Miller, Ed. ve R. Grigg, Çev.). New York, NY: W. W. Norton & Company. (1955-1956)
- Lacan, J. (1975-1976). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XXIII: Joyce and The Sinthome Part 2* [Yayımlanmamış] (Gallagher, C., Çev.). Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10788/173>
- Necef, I. (2020). Lacanyen tanıda psikoz: Tetiklenmemiş psikozun klinik bir vakada tartışılması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*. 7(3), 315-335. <https://doi.org/10.31682/ayna.696508>
- Russell, G. (2013). Treating the Wolf Man as a case of ordinary psychosis. *Culture/Clinic*, 1, 186-98. <https://doi.org/10.5749/cultclin.1.2013.0086>

Genç Homoseksüel Kız Vakası

Selin Uçar Özsoy

Kaynakça

- Aydoğ, S. (2020). Lacanyen yaklaşımda cinsiyetlenme ve histeri nevrozu. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(1), 20-40. <https://doi.org/10.31682/ayna.659658>
- Canbolat, F. (2018). *A qualitative research on suicide notes: Mental representations in suicide notes of men* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Canbolat, F., Uçar, S., Aydoğ, S. ve Gençöz, F. (2019). İntihara ilişkin psikanalitik kuramlar: Lacan. H. Devrimci Özgüven, H. ve M. Sercan (Edl.), *İntiharı Anlama ve Müdahale: Temel Kitap* içinde (ss. 73-84). Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis* (1. Baskı). Londra:Routledge.
- Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality (J. Strachey. Çev.). *The Standard Edition of Freud Complete Works* içinde (ss. 1457-1552). London: Hogart Press.
- Freud, S. (1920). The psychogenesis of a case of homosexuality in a woman (J. Strachey. Çev.). *The Standard Edition of Freud Complete Works* içinde (ss. 3835- 3860). London: Hogart Press.
- Gallagher, C. (1996). High anxiety: A theoretical and clinical challenge to psychoanalysis. *The Letter: Irish Journal for Lacanian Psychoanalysis*, 6(1), 1-23.
- Gençöz, T. ve Özbek Şimşek, D. (2020). Psikanalitik psikoterapiler. M. Eskin, Ç. G. Dereboy ve N. Karancı (Edl.), *Klinik Psikoloji: Bilim ve Uygulama* içinde (ss. 379-408). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Hekimoğlu, E. C., ve Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a kaygı. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336-367. <https://doi.org/10.31682/ayna.761464>

- Hutfless, E. (2014). The political dimension of passage a l'acte. Erişim adresi: <https://queeringpsychoanalysis.wordpress.com/2014/09/04/collapse-the-political-dimension-of-the-passage-a-lacte/>
- Lacan, J. (1956-57). *The Seminar of Jacques Lacan. Book IV: Object Relations* [Yayımlanmamış] (L. V. Roche, Çev.).
- Lacan, J. (1959-60). *The Seminar of Jacques Lacan. Book XII: The Ethics of Psychoanalysis* (A. Price, Çev.). London: Routledge Classics.
- Lacan, J. (1962-63). *The Seminar of Jacques Lacan. Book X: Anxiety* (J.-A. Miller, Ed. ve A. R. Price, Çev.). New York: Polity.
- Lacan, J. (1972-1973). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX: On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge* (J.-A. Miller, Ed. ve B. Fink Çev.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Monribot, P. (2013) "There is no sexual relation" What does it mean? Clinical consequences of Lacan's formulae of sexualisation. ICLO-NLS Annual Seminar "The Names of the Real in the 21st Century", Dublin.

3. Basım

SOSYAL HİZMET MEVZUATI

Editör
Mehmet Başcılar

SOSYAL HİZMET MEVZUATI

Editör: Mehmet Başçillar

Yayın No.: 3817

Beşeri Bilimler / Hukuk: 159

ISBN: 978-625-417-232-8

E-ISBN: 978-625-417-233-5

Basım Sayısı: 3. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Başçillar, Mehmet.

Sosyal Hizmet Mevzuatı / Editör: Mehmet Başçillar

3. Basım, XII + 372 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-232-8

E-ISBN: 978-625-417-233-5

1. Sosyal Hizmet Mevzuatı 2. Sosyal Hizmet 3. Sosyal Çalışma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Bölüm Yazarları.....	iii
Ön Söz	vii

I. Kısım - Başlarken

1. Bölüm - Hukukun Temel Kavramları.....	1
Mehmet Utku Davulcu	
2. Bölüm - Sosyal Hizmet ve Hukuk İlişkisi.....	27
Mehmet Başçillar	
3. Bölüm - Düünden Bugüne Sosyal Hizmet Mevzuatı	45
Ümran Cihan Dünder - Handan Karakaya	

II. Kısım - Nüfus Grupları

4. Bölüm - Kadınlar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	63
Burcu Genç Arslan - Özlem Gözen	
5. Bölüm - Yaşlılar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	95
Ferhat Topar	
6. Bölüm - Çocuklar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	117
Ali Osman Özpolat	

7. Bölüm - Engelliler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	141
Mustafa Karataş	
8. Bölüm - Şehit Yakınları ve Malul Gaziler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	169
Cihangir Karakaya	
9. Bölüm - Yoksul Bireyler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	187
Fethi Anıl Mayda - Sibel Vurkun	
10. Bölüm - Gençler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	213
Merve Deniz Pak Güre	
11. Bölüm - Aileler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	235
Ecem Naz Nazlıer Keser - Merve Nur Bozkurt Karalı	
12. Bölüm - Göçmenler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	265
Hakan Sakarya - Ayşin Çetinkaya Büyükbodur	
13. Bölüm - Sağlık Hizmeti Alanlar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	283
Zeynep Atalay	
III. Kısım - Sosyal Hizmet Örgütleri	
14. Bölüm - Merkezi Yönetim Kurumları Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı.....	307
Melih Onur Erdoğan - Süleyman Soyhanoğlu	
15. Bölüm - Yerel Yönetimler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	331
Büşra Uslu Ak - Hamdi Karakal	
16. Bölüm - Sivil Toplum Örgütleri Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı	351
Hicran Atanır	

1. Bölüm

Hukukun Temel Kavramları

Mehmet Utku Davulcu

“Kendi kendisinden utanmayan, hiç kimseden utanmaz.”
Neşet Ertaş

Giriş

Kitabın hukukla ilgili bu ilk bölümünde ve hatta hukukun temel kavramları başlıklı bu en temel bölümde Anadolu kültürünün en büyük değerlerinden olan Neşet Ustanın bir sözü ile başlamak belki sizlere garip gelebilir. Ancak tüm türkülerimiz ve halk deyişlerimizde olduğu gibi Ustanın bu sözünün arkasında yatan bilgeliğin aslında toplumsal düzen kuralları ve hukuk kavramı ile ne kadar da yakından ilgili olduğunu anlamak için derinlemesine bir düşünmek bile yeterli olacaktır. Bu söz ile birlikte toplumsal düzen kuralları ve hukuk arasındaki ilişkinin incelenmesine geçmeden önce, hukuk kavramı ve ortaya çıkışı konusuna çok kısa bir şekilde değinmekte fayda vardır.

Hukuk kavramı gerek kapsamı, gerek sosyal bilimler içerisindeki yeri gerekse de toplumsal ihtiyaçlar karşısında sergilediği değişimler nedeniyle tek ve standart bir kalıba sokulamayacak kadar çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Çünkü toplumun olduğu yerde hukuk vardır (*ibi societas, ibi ius*). Hukuk, kişi, toplum ve

Kaynakça

- Akipek, Jale.G. ve Akıntürk, Turgut (2007), *Türk Medenî Hukuku, Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku*, İstanbul: Beta
- Akyılmaz, Cemre (2019). *2017 Anayasa Değişikliğine Göre Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXIII, Sa.1, S.191-207
- Atay, Ender Ethem (2006). *İdare Hukuku Cilt:2*, Ankara: Gazi Kitabevi
- Bilge, Necip (2008). *Hukuk Başlangıcı, Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*, Ankara: Turhan Kitabevi
- Eren, Fikret (2011). *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, İstanbul: Beta
- Gözler, Kemal (2014). *Anayasa Hukuku, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin, s.8
- Kalabalık, Halil (2009). *İdari Yargılama Usulü Hukuku*, Konya: Sayram
- Kuru, Baki, Arslan, Ramazan ve Yılmaz, Ejder (2014). *İcra ve İflas Hukuku*, Ankara: Yetkin
- Oğuzman, M.Kemal ve Barlas, Nami (2013). *Medenî Hukuk*, İstanbul: Vedat
- Özgenç, İzzet (2014). *Türk Ceza Hukuku, Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin
- Öztan, Bilge (2008). *Medenî Hukuk'un Temel Kavramları*, Ankara: Turhan Kitabevi
- Pazarcı, Hüseyin (2015). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi
- Pekcanitez, Hakan, Atalay, Oğuz ve Özekes, Muhammet (2011). *Medenî Usûl Hukuku*, Ankara: Yetkin
- Sarıca, Ayşe (2012). *Ticaret Hukuku*, Ankara: Savaş
- Sezer, Abdullah (2019), *Normlar Hiyerarşisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri (Çok Boyutlu Normlar Piramidi Yaklaşımı)*, Erişim adresi: https://anayasa.gov.tr/media/6109/abdullah_sezer.pdf
- Sümer, Haluk Hadi ve Ulukapı, Ömer (2011) *Temel Hukuk Bilgisi*, Konya: Mimoza
- Sümer, Haluk Hadi (2014). *İş Hukuku*, Konya: Mimoza,
- Şahin, Cumhuri (2009). *Ceza Muhakemesi Hukuku -I-*, Ankara: Seçkin
- Tomanbay, İlhan ve Oral, Abdurrahman İlhan (2012). *Sosyal Hizmet Mevzuatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Yararlanılan Mevzuat

T.C. Anayasası

1136 sayılı Avukatlık Kanunu

1512 sayılı Noterlik Kanunu

2575 sayılı Danıştay Kanunu

2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun

2797 sayılı Yargıtay Kanunu

4271 sayılı Türk Medeni Kanunu

5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş,
Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun

5327 sayılı Türk Ceza Kanunu

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu

2. Bölüm

Sosyal Hizmet ve Hukuk İlişkisi

Mehmet Başcılar

Giriş

Hukuk, sosyal hizmet meslek ve disipliniyle yakın ilişki içerisindedir. Sosyal hizmet uzmanlarının mevzuatı öğrenmeye ve kullanmaya hazır olmaları gerekmektedir.¹ Hukukun sosyal hizmet uygulamasında ve örgütlerinde sahip olduğu roller uygulayıcılar, yöneticiler ve eğitimciler tarafından açık bir şekilde kabul edilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları için hukuk yalnızca bilgi sahibi olunması gereken basit bir alan olmaktan çok daha öte anlamlar taşımaktadır.² Çünkü hukuk, sosyal hizmet uygulamasını doğrudan veya dolaylı olarak inşa edebilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının eylemleri ve kararları yasal düzenlemelerle şekillenebilmekte ve sosyal hizmet uzmanları mevzuatın uygulayıcısı konumunda yer alabilmektedir. Esasında sosyal hizmet uzmanlarının bünyesinde çalıştıkları sosyal hizmet örgütleri de mevzuata dayanarak kurulmakta, yapılandırılmakta ve hizmet vermektedir.³

¹ Alcock, P. (1982). Welfare law and order: A critical introduction to law for social workers: Macmillan International Higher Education, s. 1.

² Preston-Shoot, M., Roberts, G., & Vernon, S. (1998). Social work law: from interaction to integration. The Journal of Social Welfare and Family Law, 20(1), 65-80.

³ Slater, L. K., & Finck, K. R. (2011). Social work practice and the law: Springer Publishing Company.

Kaynakça

- AA. (2021). Erişim Adresi: www.aa.com.tr/tr/yasam/yeni-aldiklari-esyalari-ve-evleri-yanan-cift-yasadiklarini-gozyaslari-icinde-anlatti
- AA. (2021a). Erişim Adresi: www.aa.com.tr/tr/gundem/bakani-yanik-sel-felaketi-yasanan-sinopta-incelemelerde-bulundu-ihhtiyac-oldukca-nakdi-yardimlara-devam-edecegiz
- Alcock, P. (1982). *Welfare law and order: A critical introduction to law for social workers*: Macmillan International Higher Education.
- Brammer, A. (2009). *Social work law*: Pearson Education.
- Brammer, A., & Boylan, J. (2016). *Critical issues in social work law*: Palgrave.
- Braye, S., Lebacqz, M., Mann, F., & Midwinter, E. (2003). Learning social work law: an enquiry-based approach to developing knowledge and skills. *Social Work Education*, 22(5), 479-492.
- Braye, S., & Preston-Shoot, M. (1998). Social work and the law. In *Social Work* (ss. 56-66): Springer.
- Braye, S., & Preston-Shoot, M. (2016). *Practising social work law*: Macmillan International Higher Education.
- Braye, S., & Preston-Shoot, M. (2006). The role of law in welfare reform: critical perspectives on the relationship between law and social work practice. *International Journal of Social Welfare*, 15(1), 19-26.
- CNNTürk. (2021). Erişim Adresi: www.cnntrk.com/turkiye/orman-yanginlari-hangi-illerde-cikti-yangin-cikan-sehirlerde-son-durum-gundogmus-bodrum-marmaris-milas-manavgat
- Cree, V. (2009). The changing nature of social work. In *Social work. Themes issues and critical debates* (ss. 20-29): Palgrave Macmillan.
- Forgey, M. A., & Colarossi, L. (2003). Interdisciplinary social work and law: A model domestic violence curriculum. *Journal of Social Work Education*, 39(3), 459-476.
- Foster, H. (1964). The law and social work. *Kentucky Law Journal*, 53(2), 229.
- Hughes, M. (2019). *A guide to statutory social work Interventions: the lived experience*: Macmillan International Higher Education.
- Johns, R. (2020). *Using the law in social work*: Sage.
- Johns, R., & Sedgwick, A. (1999). *Law for social work practice: working with vulnerable adults*: Macmillan International Higher Education.
- Kaya Kılıç, A., Tekin, H. H. (2018). Tıbbi Sosyal Hizmet Birimine Bildirilen Çocuk İhmal Ve İstismar Vakalarının Retrospektif İncelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*. 11, 62-74.
- Karataş, K., Aslan, H., & Başçılar, M. (2019). Hopelessness and Satisfaction with Life Among Disabled Veterans. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 1-18.
- Madden, R. G., & Wayne, R. H. (2003). Social work and the law: A therapeutic jurisprudence perspective. *Social Work*, 48(3), 338-347.
- Maylea, C. (2019). *Social work and the Law: a guide for ethical practice*: Red Globe Press.

- Preston-Shoot, M., Roberts, G., & Vernon, S. (1998a). Social work law: from interaction to integration. *The Journal of Social Welfare and Family Law*, 20(1), 65-80.
- Preston-Shoot, M., Roberts, G., & Vernon, S. (1998b). Working together in social work law. *The Journal of Social Welfare and Family Law*, 20(2), 137-150.
- Regehr, C., & Kanani, K. (2006). *Essential law for social work practice in Canada*: Oxford University Press.
- Shalayeva, V., & Niedermeierb, C. (2017). The role of law in fields of social work: between education and practice (an experience of Germany). *Integration of Education*, 21(2), 185.
- Slater, L. K., & Finck, K. R. (2011). *Social work practice and the law*: Springer Publishing Company.
- Sloane, H. W. (1967). Relationship of law and social work. *Social Work*, 12(1), 86-93.
- Tekin, H. H. (2019). Engelli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Yaşamındaki Sorunları: Konya Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1531-1548.
- TRTHaber. (2021). Erişim Adresi: www.trthaber.com/haber/gundem/sel-felaketinde-34-kisi-kayip
- Uslu Ak, B., Başçılar, M., & Taşci. (2020). A. Empowerment of Humanitarian Workers in the Context of Migration and Conflict: A Case Study from Izmir, Turkey. *Turkish Journal of Applied Social Work*, 3(1), 1-10.
- Uslu Ak, B. (2021). The Effects of the COVID-19 Outbreak on Social Service-Providing Organizations in the Migration Sector in Turkey and the Digital Measures. In *Handbook of Research on Policies, Protocols, and Practices for Social Work in the Digital World* (pp. 237-251). IGI Global.
- White, R., Brown, K., & Broadbent, G. (2009). *Law and the social work practitioner: Learning Matters*.
- Williams, J. (2004). Social work, liberty and law. *British Journal of Social Work*, 34(1), 37-52.
- Williams, J. (2008). *Child law for social work*: Sage.
- Yıldırım, B. ve Aslan, H. (2019). İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Ortak Bir Kader Mümkün Mü? Nasıl Bir İlişki, Ne Çeşit Bir Etkileşim?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 643-664

Yararlanılan Mevzuat

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

T.C. Anayasası

743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu.

4857 sayılı İş Kanunu

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

4372 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı

3. Bölüm

Dünden Bugüne Sosyal Hizmet Mevzuatı

Ümran Cihan Dünder - Handan Karakaya

Giriş

Sosyal hizmet mesleğinin uygulama çerçevesi, genellikle ilgili alandaki mevzuat hükümlerince belirlenir. Bu bağlamda ‘mevzuat mesleğin bel kemiğidir’ diyebiliriz. Mevzuat, toplumun iktisadi, sosyal, hukuki ve kültürel ihtiyaçları bağlamında zaman içinde değişim göstermiştir. Sosyal hizmet mevzuatının söz konusu bu tarihsel gelişimini konu edinen mevcut çalışmada, Osmanlı’dan alınan sosyal hizmetler¹ mevzuatı ile Cumhuriyet’in ilanından sonra aile, çocuk, engelli ve yaşlı bireylere yönelik günümüze kadar gelen hukuki metinler, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları bağlamıyla değerlendirilmektedir. Bunu yaparken sosyal hizmeti dolaylı olarak etkileyen sosyal korumaya² yönelik mevzuat hükümleri de tartışılmaktadır.

Sosyal koruma, bir anlamda sosyal hizmet mevzuatının temelini oluşturmuştur. Sosyal koruma ve sosyal hizmet ilişkisi, sanayileşme döneminden sonra yaşanan iktisadi ve sosyal gelişmeler paralelinde daha iyi anlaşılabilir. Batı toplumlarında

¹ Türkiye’de Sosyal Hizmet Enstitüsünün kurulduğu 1959 yılına kadar sosyal hizmetin bilimsel niteliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle mevcut kitap bölümünde kavram karışıklığını önlemek amacıyla Osmanlı Dönemi ve 1959 yılına kadar olan Cumhuriyet dönemi için sosyal hizmetler; söz konusu tarihten sonrası için de sosyal hizmet kavramı kullanılacaktır.

² Özellikle işçilerin koşullarını iyileştirmeye yönelik hukuki metinler üzerinden ifade edilmektedir.

Kaynakça

- Başkonus, B.(2018), 01.04.2018 tarihli köşe yazısından, <https://www.isgtcubeleri.com/arsiv/maadin-nizamnamesi/> Erişim tarihi:25.08.2021
- Batur, B. (2011), Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Politika ve Projelerin Sosyolojik Bir İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çevikbilen, T.(2001). Çocukların Sömürülmesi. Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet Sempozyumu, 16-18 Ekim, Ankara
- Çımrın, K.F. Durdu, Z.(2015), Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, (4)8, 60-75
- Deniz, B ve Öztaş, S. (2020) Dr. Fuad Umay ve Çocuk Esirgeme Kurumu faaliyetleri, *Rumeli-DE Journal of Language and Literature Studies*, s. 562-584
- Dilik S.(1998), Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 1988; (43)1, 41-80
- Ersoy, E. F. ve Dikici, E. (2018). Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Faaliyetleri Yapan Bazı Kuruluşlar, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53 (2), 576-594
- Güvercin, C.H. (2004), Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, (57)2, 89-95.
- Kesgin, B.(2010),Sosyal Hizmet Mevzuatı, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kesgin, B. (2014). “Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Politikalar”. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 23 (4) Ekim, 6-21
- Kongar, E. (1978). İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*.
- Özşahin, Fatih, (2012). Korunmaya Muhtaç Çocuklar: Trabzon İli Örneği Üzerine Bir Alan Araştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon
- Türkoğlu, İ.(2013), Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik, *Akademik İncelemeler Dergisi*, (8)3, 275-305.
- Yazıcı, N. (2007). “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, AÜİFD XLVIII, Sayı 1, 1-46
- Yıldırım, S, & Hız, Ö. (2018). Türkiye’de çocuk refahı bağlamında korunmaya muhtaç çocuklara sunulan bir hizmet: Koruyucu aile hizmeti. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 95-114
- Yolcuoğlu, İ.G. (2009). Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, 11(18). 43-58
- Zevkililer, A. (1968). Türk Hukukunda Korunmaya Muhtaç Çocuklar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,1, s. 173-236

Yararlanılan Mevzuat

1924/1961/1982-Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

1865 tarihli Dilaverpaşa Nizamnamesi

1869 tarihli Maadin (Madenler) Nizamnamesi

1895 tarihli Darülaceze Nizamnamesi

1917 tarihli Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi Nizamname-i Esasisi

1918 tarihli 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun

1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu

1936 tarihli 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş Kanunu

1949 tarihli 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun

1949 tarihli 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu

1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu

1986 tarihli 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu

2005 tarihli 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

4. Bölüm

Kadınlar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Burcu Genç Arslan - Özlem Gözen

Giriş

Kadınlar 1800'lerin başından beri eğitim, istihdam, siyasi katılım gibi haklardan yararlanma konusunda eşitlik mücadelesi vermişler ve özel alana hapsedilerek kamusal alandan dışlanmışlıklarına karşı çıkmışlardır. Kadın hareketleri bu mücadelede ciddi kazanımlar sağlamıştır. Ancak sonlanmayan ataerki ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği hâlen kadınların haklara erişiminin önünde en büyük engel olmaya devam etmektedir. Bu engelin ortadan kaldırılmasına dönük mücadelenin hedefi hiç şüphesiz kadın refahını sağlamaktır. Kadın refahı alanı kadın mücadelesi ile sosyal hizmetin kesişim noktalarından biridir. Sosyal hizmetin kadın refahı alanındaki uygulamaları genellikle yoksulluk, şiddete maruz bırakılma, bakım emeği, eğitim, istihdama katılım, sağlık hizmetlerine erişim ve barınma konularına odaklanmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanının çalıştığı nüfus gruplarından biri olan kadın alanındaki sorunların kesişimsel olması alandaki uygulamaları da kimi zaman karmaşıklaştırmaktadır. Bu bağlamda mesleki uygulamalarının etkililiğini artırmak için kadınların kesişimsel sorunlarının (yoksulluk, engellilik vb.) ait olduğu alana dair mevzuatı bilmek önemli bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (mülga). (2018). *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023*. Ankara.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (mülga). (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- AA. (2021). *AK Parti Genel Başkanvekili Kurtulmuş: Usulünü yerine getirerek İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılır*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-genel-baskanvekili-kurtulmus-usulunu-yerine-getirerek-istanbul-sozlesmesinden-cikilir/1897094>
- Alican Şen, A. (2018). Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumlar Arası İşbirliği Süreci ve 6284 sayılı Yasanın Uygulanabilirliği. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11(2), 142-161.
- Artar, T. ve Tekdal Fildiş, A. (2021). Türkiye’de Cinsiyet Eşitliği Söylemi ve Uygulamaları: Karşılaştırmalı Analiz. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.
- ASHB Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü. *Sosyal Yardım Programlarımız*. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yaritim-programlarimiz/>
- Atasü Topçuoğlu, R. (2013). Sosyal haklar piyasalaşır mı? Çocuk hakları ve kadın emeğinin keşişiminde Türkiye’de kreşler. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, V, Bildiriler içinde* (s. 281-292). İstanbul: Petrol- İş Yayımları 118.
- Atlama, S. ve Özsoy, C. (2009). Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Türkiye’nin karşılaştırmalı analizi. İ. G. Yumuşak (Ed.), *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri Kitabı* içinde (s. 2-73). İstanbul: FSM-İstanbul.
- Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 7*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. Erişim adresi: https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/berktay_std_7.pdf
- Bitmez, M. N. (2019). İnsan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında Türkiye’de kadına yönelik sosyal politikalar. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* (4), 53-80.
- Buz, S. ve Danışmaz Sevin, M. (2018). Sosyal ve ekonomik destek alan ailelerin profili: Ankara’da retrospektif bir çalışma. A. E. Erbaş (Ed.), *Paradigms and Understanding Social Issues* içinde (s. 137-152). London: Ijopoc Publication.
- CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu ve TCK Kadın Platformu. (2010). *Türkiye’nin Kadına Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi’ne Sunduğu Altıncı Periyodik Rapor için STK Gölge Raporu*. Erişim adresi: <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/06/CedawTR6.pdf>
- Dedeoğlu, S. (2012). Equality, protection or discrimination: Gender equality policies in Turkey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 19(2), 269–290.
- Disch, L. ve Hawkesworth, M. (2016). *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. New York: Oxford University Press.
- Garret, P. M. (2009). Pierre Bourdieu. M. Gray ve S. A. Webb (Ed.), *Social Work Theories and Methods* içinde (s. 33-43). London: Sage Publications.
- Gözler, K. (2021). *Cumhurbaşkanının Uluslararası Sözleşmeleri Feshetme Yetkisi Var mı? (İstanbul Sözleşmesinin Feshi Hakkında 3718 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı Üzerine Eleştiriler)*. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-fesih.htm>

- Habertürk. (2021). *KADES tekrar hayat kurtardı*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/kades-tekrar-hayat-kurtardi-haberler-3059671>
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2021). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu. Erişim adresi: <http://kadincinayetleriniurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu>
- Kırbaş Canikoğlu, S. (2015). Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 sayılı Kanun). *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 357-378.
- Koyuncu, B. ve Özman, A. (2018). Women's rights organizations and Turkish state in the post-2011 era: ideological disengagement versus conservative alignment. *Turkish Studies*, 1-26.
- KSGM. (2008). 2008 Mali Yılı Performans Programı. Erişim adresi: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/vjzSS+Kadinin_Statusu_Genel_Mudurlugu_2008_PP.pdf
- Maya, İ. (2013). Türk Eğitim Sistemindeki Cinsiyet Eşitsizliklerinin AB Ülkeleri İle Karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 69-84.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2014). *6284 sayılı Kanun Uygulamaları İzleme Raporu*. Erişim adresi: https://morcati.org.tr/attachments/article/255/6284_Kanun_Uygulamaları_Raporu.pdf
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2021). *Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://morcati.org.tr/neler-yapiyoruz/biz-kimiz/>
- Özdemir, E. (2016). Türkiye’de Feminist Hareket/ Örgütlenme Tarihi. F. Saygılıgil (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (s. 290-321). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sancar, S. (2011). Türkiye’de Kadın Hareketinin Politığı: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. S. Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde (s. 53- 109). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şahin Taşgım, N. ve Özel, H. (2011). Türkiye’de sosyal hizmetlerin dönüşümü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 175-190.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021). *Bakanımız Sn. Süleyman Soylu: 2020 Yılına Oranla Kadın Cinayetlerinde Yüzde 21 Azalma Sağlandı*. Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-2020-yilina-oranla-kadin-cinayetlerinde-yuzde-21-azalma-saglandi>
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021). *KADES En Çok İndirilen 3’üncü Uygulama Oldu*. Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/kades-en-cok-indirilen-3uncu-uygulama-oldu>
- T.C. Mevzuat Bilgi Sistemi. *Mevzuat Bilgi Sistemi*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2021). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Danıştay Başkanlığı. (2021). Erişim adresi: <https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-06-29-09-20-9539359.pdf>
- Toksöz, G. (2021). *Bakıma feminist ve eko-sosyalist bir bakış: Bakım Manifestosu*. Erişim adresi: <https://dipnotkitap.com/dipnot-tan/yazilar/533/bakima-feminist-ve-eko-sosyalist-bir-bakis-bakim-manifestosu>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İstatistiklerle Kadın, 2020*.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İşgücü İstatistikleri, Haziran 2021*.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). *Kalkınma Planları*. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>

UNESCO. (2017). *Global Education Monitoring Report 2017/8*. Paris: UNESCO Publishing.

Zwingel, S. (2012). How do norms travel? Theorizing international women's rights in transnational perspective. *International Studies Quarterly* (56), 115-129.

Yararlanılan Mevzuat

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Sosyal Şartı

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile içi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi

T.C. Anayasası

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu

926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu

4857 sayılı İş Kanunu

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği

6284 sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik

Çeyiz Hesabı ve Devlet Katkısına Dair Yönetmelik

Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik

Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik

Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ve Çocuk Kulüpleri Yönetmeliği

Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik

Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleri ile Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirlere İlişkin Genelge

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönergesi

5. Bölüm

Yaşlılar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Ferhat Toper

Giriş

Varlıkların zaman içerisinde aldıkları mesafe ve yaşadıkları değişim, cansız varlıklar için “eskime” ve “yıpranma” olarak ifade edilirken canlı varlıklar için “yaşlanma” terimi kullanılmaktadır.¹ Ancak tüm canlılar için geçerli olan yaşlanma insan ırkı için sadece biyolojik yönü olan bir durum değil aynı zamanda psikolojik ve sosyal yönleri de olan bir süreçtir. Yani yaşlılığı, yaşın ilerlemesiyle birlikte başta biyolojik ardından psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutları olan bir süreç olarak tanımlayabiliriz.² Aslında yaşlılık da tıpkı çocukluk ve engellilik gibi sosyal olarak inşa edilmiş bir olgudur. Yani yaşlılık sadece biyolojik bir süreç değil, sosyal ve tarihsel bağlamına bağlı olarak özel anlam verilen bir olgudur.³ Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) kişinin çevreye uyum becerisinin zaman içerisinde azalması olarak tanımladığı yaşlılık, 65 yaş üstü bireyleri kapsamaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise yaşlıyı, ihtiyaç ve davranışları zamanla değişen 65 yaş

¹ Beğer, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 1-3.

² Şeker, A., & Kurt, G. (2018). Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Yaşlılık ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Nüfusbilim Dergisi*, 7-30.

³ Gergen, K. J. (2001). *Social Construction in Context*. London: SAGE Publications

Kaynakça

- AÇSHB. (2020). *Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi (2020)*. Ankara: AÇSHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Artan, T. (2019). Huzurevlerinde Sosyal Hizmet Uygulamaları. U. Yanardağ, & M. Z. Yanardağ içinde, *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet* (s. 211-228). Ankara: Nika Yayınevi.
- Aydın, F. (2014). *Türkiye Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Çağlar, T. (2017). *Yaşlı Bakımı Modeller ve Uygulamalar*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Dönümcü, Ş. (2006). Yaşlı ve Sosyal Hizmetler. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, 42-46.
- DPT. (2007). *Türkiye’de Yalılarının Durumu ve Yaşlanma ulusal Eylem Planı*. Ankara: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Dural, B., & Wright, G. C. (2011). Türkiye’de Sosyal Devlet ve Yaşlı Hakları Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler* (s. 483-496). Kocaeli: Petrol-İş Yayınları.
- Duru, S., & Kalaycı, E. (2017). Yaşlı Ayrımcılığının Önelenmesinde Sosyal Hizmet Uzmanının Rolü. *Socail Sciences Studies Journal*, 1394-1399.
- Duyan, G. Ç., & Dölek, B. Ö. (2013). Özürlü ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Kuruluşları. İ. Tomanbay, & N. G. Karaca içinde, *Sosyal Hizmet Kuruluşları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Emiroğlu, V. (1995). *Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Uyumu*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Evren, Ç. C. (2018). Hukukta Yaşlı ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 137-183.
- EYHGM. (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Mayıs 2021*. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Karaca, N. G. (2016). *Bakım Hizmeti Gerektiren Birey. Bakım Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karaca, N. G. (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Yaşlı Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 255-274.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı Ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu*. Ankara: Ertem basın Yayın Dağıtım.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu*. Ankara: Ertem Basım Yayın.
- Onat, Ü. (2002). Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık. *Geriatric 2002 Sempozyumu Bildirileri* (s. 266-276). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi .
- Yazıcıoğlu, C. T. (2017). *Yaşlılık Hukuku*. Ankara : Türkiye İşçi Emeklileri Deneği.
- Yıldırım, T. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 13-28.

Yararlanılan Mevzuat

BM İnsan Hakları Sözleşmesi

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

AB Temel Haklar Şartı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Toplulukları Anlaşması

UÇÖ Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Sözleşmesi

T.C. Anayasası

1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu

2022 sayılı 65 Yaşını Dolduruş Muhtaç Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Ayık Bağlanması Hakkında Kanun

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanunu

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu

4736 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği

Özel Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği

Yaşlı Hizmet Merkezlerinde Sunulacak Gündüzlü Bakım ile Evde Bakım Hizmetleri Hakkında Yönetmelik

Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği

6. Bölüm

Çocuklar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Ali Osman Özpolat

Giriş

Çocukluk geçmişten günümüze kadar sosyal bilimlerin temel konularından birisi olmuştur. Özellikle bir bilim ve meslek dalı olan sosyal hizmette en fazla üzerinde durulan ve çalışılan konuların başında gelmektedir. Ancak çocuk ve çocukluk kavramı ile ilgili olarak hâlâ üzerinde fikir birliğine varılamayan konular ve çalışmalar bulunmaktadır. Bu yönüyle çocukluk kavramının ve çocuğa yönelik alan yazının henüz istenilen düzeyde olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çocukluğun sosyal ve kültürel bir yönü bulunması nedeniyle çocukluğu açıklayacak olan genel bir tanımlamanın yapılamayacağı hususu farklı bilim dallarınca ifade edilmektedir.¹ Bu yönüyle çocukluğu tanımlamanın ve çocukluğa bir çerçeve çizmenin ne kadar zor bir husus olduğu aşikârdır. Ancak farklı bilim dalları, uluslararası örgütler ve bilim insanları bazı tanımlamalar yapmışlardır.

Gelişim psikolojisine bakıldığında çocukluk 14 yaşlarına kadarki süreci kapsamaktadır. Gelişim psikolojisine göre ergenlik döneminin başlaması sonucunda

¹ Öktem, D. (2012). “Türkiye’deki çocuk adalet sisteminin yönetimi ve yaş ayrımcılığına ilişkin paradigmanın incelenmesi”, Türkiye’de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi, İHOP, Ankara: Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, s. 5.

Kaynakça

- Ailevecalisma, (2020). Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/44228/23nisan-cocuk-bulteni.pdf>
- Ailevecalisma, (2021). Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/koruyucuaille/sss-sayfasi>
- Akyüz, E. (2015). *Çocuk hukuku: Çocukların hakları ve korunması*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 89-115.
- Çifci, E. G., Kardeş, T., Yanardağ, M. Z., & Akgün, R. (2016). Türkiye'de Kurum Bakımı Deneyimi Olan Bireylerin İş ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği.
- Doğan, R. (2013). Bir koruma tedbiri olarak koruyucu aile kurumu ve Koruyucu Aile Yönetmeliği. *Ankara Barosu Dergisi*, 71(2), 145-170.
- EC (2020). Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/yth_demo_020/
- Erbay, E. (2021). *Çocuk hakları* (Vol. 6). Yeni İnsan Yayınevi.
- Erukçü, G., & Akbaş, E. (2012). Türkiye'de çocuk mahkemeleri uygulamalarına eleştirel bir bakış. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 135-153.
- Gömlüksiz, M., Kilimci, S., Vural, R. A., Demir, Ö., Koçoğlu-Meek, Ç., & Erdal, E. (2008). School Yards Under The Magnifying Glass: A Qualitative Study on Violence and Children's Rights. *Elementary Education Online*, 7(2).
- Küt, D. (2017). Tarihte çocuk kavramı. Erişim tarihi: 20.05.2021, <https://psycup.com/blogs/23>.
- Müftü, G. (1998). Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri Notları. Ankara. Erişim adresi: <http://www.cocukhaklariizleme.org/cocuk-haklarinintarihcesi> . s. 17.
- Müftü, G. (2001). Çocukların hakları. *Milli Eğitim Dergisi*, 151, 123-131.
- Öktem, D. (2012). "Türkiye'deki çocuk adalet sisteminin yönetimi ve yaş ayrımcılığına ilişkin paradigmanın incelenmesi", Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi, İHOP, Ankara: Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, s. 5.
- Özates, Ö., S., & Atauz, S. (2011). Sosyal hizmet uzmanlarının aileye dönüş ve aile yanında destek projesine ilişkin değerlendirmeleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 22(2), 101-112.
- Özbesler, C. (2009). Koruyucu aile hizmetlerinde değerlendirme süreci. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(16), 86-94.
- Özpolat, A. O. (2021). *Türkiye'de çocuk hizmetleri*. Ankara: Çizgi Yayıncılık.
- Tunç, İ. (2013). Türkiye'deki çocuk koruma hizmetlerinin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı uygulamaları üzerinden değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Ders Ödevi). Yalova Üniversitesi, Yalova, 1-19.
- TDK (2021). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- TÜİK (2020). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2020>

- TÜİK (2021). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020>
- UNICEF. (1989). Convention on the Rights of the Child. Child Labor, 8.
- UNICEF (2021). Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar>
- UNICEF (2021a). Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkey/media/>
- UNICEF (2021b). Erişim adresi: https://data.unicef.org/resources/data_explorer/
- Ünal, Ş. (2001). İnsan haklarının uluslararası ilkeleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Ankara: TBMM Basımevi.
- Yapıcı, M. & Yapıcı, Ş. (2004, 12). Bir değer olarak çocukluk. *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, e-dergi*, 4(4), s. 1.
- Yazıcı, E. (2012). Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 499-525.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Türkiye’de çocuk koruma sisteminin genel olarak değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(18), 43-57.
- Yörükoğlu, A. (2011). *Çocuk ruh sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zevkliler, A. (1968). Türk Hukukunda korunmaya muhtaç çocuklar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (25), 173-236.

Yararlanılan Mevzuat

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
- Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi
- T.C. Anayasası
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu
- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu
- 5049 sayılı Çocukların Korunması ve Ülkelerarası Evlat Edinme Konusunda İşbirliğine Dair Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun
- 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu
- 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu
- 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun
- Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik

7. Bölüm

Engelliler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Mustafa Karataş

Giriş

Engellilik karmaşık, dinamik, çok boyutlu ve tartışmalı bir yapıya sahip olan bir sosyal olgudur.¹ Bir başka bakış açısına göre ise engellilik kavramı bir kişinin belirli faaliyetleri yapmasını veya çevreleriyle etkili bir şekilde etkileşime girmesini zorlaştıran herhangi bir tıbbi durum olarak tanımlanmaktadır. Bu koşullar veya bozukluklar bilişsel, gelişimsel, entelektüel, zihinsel, fiziksel, duyuşsal veya birden fazla faktörün bir kombinasyonu olabilir.²

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre ortalama bir milyar insan engelliliğin herhangi bir türünden etkilenmektedir. Bu sayı da dünya nüfusunun %15'ine tekabül etmektedir. Ayrıca 15 yaş ve üstü olan yaklaşık 190 milyon kişi fiziki işlevlerinde önemli güçlükler yaşamakta ve süreklilik gerektiren sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır. Yaşlılığın ve kronik hasta vakalarının artışı ile birlikte engelli insan sayısında da artış yaşandığı gözlemlenebilmektedir.³

¹ Dünya Sağlık Örgütü, (2020), World Report On Disability

² UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities

³ Dünya Sağlık Örgütü (2021). Disabled and Health, Erişim Adresi:<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> 1

Kaynakça

- Akgül, A. E. (2019). Eğitimde Fırsat Eşitliği-Cinsiyet Ayrımı Faktörü" Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Social And Humanities Sciences*,3(1), 127-142.
- Akdemir, N. (2006). Rehabilitasyon ve Hemşirelik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*,13(1), 82-91.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Resmî Web Sitesi, Haziran Bülteni (2021). https://www.aile.gov.tr/media/85040/eyhgm_istatistik_bulteni_haziran_2021.pdf. Erişim Tarihi: 08.09.2021.
- Aslan, F. (2017). Çocukluk Dönemi Engelliliğinde Habilitasyon Uygulamaları ve Hemşirelerin Rollerini. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*,4(3), 260-266.
- Barnes, C. (2011). Understanding disability and the importance of design for all. *Journal of accessibility and design for all*, 1(1), 55-80.
- Beaulaurier, R. L., & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social Work in Health Care*,32(4), 67-91.
- Beaulaurier, R. L., & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social work in health care*, 32(4), 67-91. https://doi.org/10.1300/J010v32n04_04
- Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve sosyal haklar. *Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Raporu, İstanbul*.
- Bulut, S., & Karaman, H. B. (2018). Engelli bireylerin cinsel, fiziksel ve duygusal istismarı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*,19(2), 277-301.
- Çitil, M., ve Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), 233-278.
- Diñç, D. D. L. (2010). Bakım Kavramı ve Ahlaki Boyutu. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 74-82.
- Disability And Heath Fact Sheet,(2021), Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
- Dünya Sağlık Örgütü (2020). World Report On Disability
- Erbil, A. (2007). Yoksulluk ve Özürlülük, *Öz-Veri Dergisi*, 4(1): 939-964.
- Özgülçeler, S., ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi*/An Assessment of The Turkish Disability Act in View of Social Model. *Business and Economics Research Journal*,1(1), 33.
- Engelliler İçin Sağlık Raporları, <https://www.aile.gov.tr/ss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engelliler-icin-saglik-kurulu-raporlari/>, Erişim Tarihi:01.09.2021
- Engelliler Konfederasyonu, (2019). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Işığında Engelli Örgütleri, Hak Temelli Savunuculuk ve Uluslararası İnsan Hakları Mekanizmaları, Ankara
- Erten, Ş., & Aktel, M. (2020). Engellilerin erişebilirlik hakkı: engelsiz kent yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*,11(28), 898-912.
- Engelli Kadınların Sorunları, (2021), Erişim Adresi: <https://hthayat.haberturk.com/engelli-kadinlari-sorunlari-1072688>,

- Engelli Sağlık Raporları, (2021), Erişim Adresi:<http://www.sahimsen.org.tr/engelli-saglik-kurul-raporlarinin-ulusal-engelliler-veri-tabanina-islenmesi-hakkinda-yasanan-sorunlar-ve-cozum-onerileri-icerik-381>,
- Kırılıoğlu, M. (2019). Güncel sosyal Hizmet Çalışmaları, Çizgi: Aralık
- Margolin, V., & Margolin, S. (2002). A “social model” of design: Issues of practice and research. *Design issues*,18(4), 24-30.
- Huri, M., Aslan, F., Seyhan, K., Esra, A. K. İ., ve Günel, M. K., (2019). Çocukluk Dönemi Habilitasyon Uygulamaları. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*,8(1), 85-90.
- Miller, G. A., & Kirk, E. (2002). The disability discrimination act: time for the stick?. *Journal of Sustainable Tourism*,10(1), 82-88.
- Orhan, S., ve Uysal, S. (2019). Engelli bireylerin çalışma hayatında maruz kaldıkları duygusal yükler: Sakarya ili örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 270-289
- Özata, M., ve Karip, S. (2017). Engelli bireylerin sağlık hizmetleri kullanımında yaşadıkları sorunlar: Konya örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*,20(4), 397-407.
- Öztabak, M. (2017). Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9: 355-375
- Sabates-Wheeler, R., & Waite, M. (2003). Migration and Social Protection: A concept paper. *Institute of Development Studies, Sussex, December*,1645, 1980-2000.
- Series, L. (2015). The development of disability rights under international law: from charity to human rights.
- Swain, J., Griffiths, C., & Heyman, B. (2003). Towards a social model approach to counselling disabled clients. *British Journal of Guidance and Counselling*,31(1), 137-152.
- Stainton, T., Chenoweth, L., & Bigby, C. (2010). Social work and disability: An uneasy relationship.
- Tiyek, R., Eryiğit, B. H., & Emrah, B. A. Ş. (2016). Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu Ve Tse Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,12(2), 225-261.
- Waddington, L. (2007). Reasonable accommodation. *Cases, materials and text on national, supranational and international non-discrimination law*, Hart Publishing, Oxford.

Yararlanılan Mevzuat

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
 TC Anayasası
 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu
 857 sayılı İş Kanunu
 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

- 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu
- 3294 sayılı Sosyal Yardım ve Dayanışmaya Teşvik Kanunu
- 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
- 5378 Engelliler Hakkında Kanun
- 6899 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu
- Başarılı Sporculara Aylık Bağlanması ile Devlet Sporcusu Unvanı Verilmesi Hakkında Yönetmelik
- Olimpik ve Paralimpik Sporcu Yetiştirilmesine Dair Yönetmelik
- Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sosyal İşler ve Yardımlar Yönetmeliği

8. Bölüm

Şehit Yakınları ve Malul Gaziler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Cihangir Karakaya

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, jeopolitik konumu nedeniyle geçmişten günümüze hem dış hem de iç tehditlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle terör, Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerin sonlarından günümüzde hendek olaylarına kadar uzanan süreçte başta PKK olmak üzere terör örgütleriyle mücadelede 8 binin üzerinde güvenlik görevlisi (asker, polis, korucu) şehit olurken 24 binin üzerinde güvenlik görevlisi yaralanmıştır. Ayrıca terör olayları nedeniyle 5 binin üzerinde sivil vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve 11 binin üzerinde sivil vatandaşımız ise yaralanmıştır.¹ Türk askeri; ülkenin güvenliği ve uluslararası çıkarları için 1953 yılında Kore'de, 1974 yılında Kıbrıs'ta, 1984'ten günümüze Kuzey Irak'ta, 2002-2021 yılları arasında Afganistan'da, 2015'ten günümüze Suriye'de çeşitli yurt dışı görevlerde ve sınır ötesi harekâtlarda bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir. Bahsedilen görev ve harekâtlarda da pek çok askerimiz şehit olmuş veya yaralanmıştır. Türkiye'nin terör ve güvenlik sorunlarıyla bitmeyen mücadelesi, Türk toplumunda şehadet mertebesine ulaşmayı veya gazi olmayı toplumsal, kültürel, tarihsel ve dini açılarından değerli kılarken şehit

¹ Hürriyet. (2020). PKK'nın kanlı bilançosu. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/pkknin-kanli-bilancosu>

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021, Temmuz 14). Şehit yakını, gazi ve gazi yakını 365 kişinin kamuya ataması yapıldı. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/syggm/haberler/sehit-yakini-gazi-ve-gazi-yakini-365-kisinin-kamuya-atamasi-yapildi/>
- Başçılar, M. (2017). *Malul Terör Gazilerinin Sosyal Destek ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hürriyet. (2020, Eylül 4). PKK'nın kanlı bilançosu. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/pkknin-kanli-bilancosu-41602798>
- Mehmetçik Vakfı. (2019). Temel Görevlerimiz. Erişim adresi: <https://www.mehmetcik.org.tr/temel-gorevlerimiz>
- Mehmetçik Vakfı. (2021, Ağustos 31). Yardım yapılan kişi sayıları. Erişim adresi: <https://www.mehmetcik.org.tr/yaritim-yapilan-kisi-sayilari>
- Milli Savunma Bakanlığı. (2021). Haklar. Erişim adresi: Milli Savunma Bakanlığı: <https://www.msb.gov.tr/SehitGazi/icerik/haklar>
- Nurdoğan, A. K. (2019). *Şehit Yakınları, Gazilerin Sosyal Dışlanma Algısı ve Yaşam Kalitesinin İncelenmesi*. Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- SBÜ Ankara Gaziler Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi. (2020). Tıbbi Sosyal Hizmet. Erişim adresi: <https://gazilerftr.saglik.gov.tr/TR,78617/tibbi-sosyal-hizmet.html>
- SBÜ Ankara Gaziler Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi. (2021, Ağustos 17). Tarihçe. Erişim adresi: <https://gazilerftr.saglik.gov.tr/TR,78623/tarihce.html>
- Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü. (2020). *Şehit-Gazi İstatistik Bülteni*.
- TSK Dayanışma Vakfı. (2020). Yardım Çeşitleri. Erişim adresi: <https://www.tskdv.org.tr/tr/yaritimlar/yaritim-cesitleri> adresinden alındı

Yararlanılan Mevzuat

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Avrupa Sosyal Şartı

Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme

T.C. Anayasası

926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu

2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

2453 sayılı Yurt Dışında Görevli Personele Nakdi Tazminat Verilmesi ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

2566 sayılı Bazı Kamu Görevlilerine Nakdi Tazminat Verilmesi ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

- 2629 sayılı Uçuş, Paraşüt, Denizaltı, Dalgıç ve Kurbağa Adam Hizmetleri Tazminat Kanunu
- 2684 sayılı İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun
- 2847 sayılı Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Emekli Uzman Erbaşlar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun
- 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu
- 3269 sayılı Uzman Erbaş Kanunu
- 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu
- 3497 sayılı Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun
- 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu
- 4536 sayılı Denizlerde ve Yurt Yüzeyinde Görülen Patlayıcı Madde ve Şüpheli Cisimlere Uygulanacak Esaslara İlişkin Kanun
- 4736 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu
- 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
- 7179 sayılı Askeralma Kanunu
- 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
- 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenim Ücretlerinin Tespitine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararı
- 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
- Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği
- Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü Sayısal Oyunlar Yönetmeliği
- Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği
- Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği
- Türk Silahlı Kuvvetleri Dayanışma Vakfı Yönetmeliği
- Türk Silahlı Kuvvetler Mehmetçik Vakfı Yönetmeliği
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Müze ve Ören Yerlerine Girişlerde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge
- 2006/16 sayılı ve "Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sosyal Tesislerden Şehit Yakınları ile Gaziler, Harp ve Vazife Malulleri ve Yakınlarının Yararlandırılması" konulu Başbakanlık Genelgesi

9. Bölüm

Yoksul Bireyler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Fethi Anıl Mayda - Sibel Vurkun

Giriş

Yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de ciddi bir sosyal sorun olarak varlığını sürdüren yoksulluk, içinde bulunulan topluma ve zamana göre farklılık gösteren bir olgudur. Ölçüm yöntemlerinin farklılaşması ve çok boyutlu bir kavram olması, yoksulluğa yönelik tanımların da çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Bu nedenle literatürde üzerinde anlaşmaya varılan tek bir yoksulluk tanımı yoktur.

Ölçüm yöntemlerine göre yoksulluk kavramının birbiriyle alakalı üç farklı tanımına rastlamaktayız. İlki, temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması için gereken gelire sahip olmama şeklinde tanımlanan “mutlak yoksulluk”tur. İkinci tanımlama, temel gıda gereksinimlerinin yanında barınma, giyim vb. ihtiyaçların giderilmesi için de gereken gelire sahip olamamayı ifade eden “görelî yoksulluk”tur. Üçüncü tanım ise yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, okur-yazarlık, önlenebilir hastalıklara yakalanma, yetersiz anne-çocuk sağlığı gibi insani olanaklara atıf yapan “insani yoksulluk”tur.¹ Bu temel tanımlamaların dışında literatürde yoksulluk olgusunun yaşandığı yerler ve etkilediği gruplar özelinde (gelir, çalışan, kadın, yaşlı, çocuk yoksulluğu; öznel, kırsal, kentsel

¹ Şahin Taşğın (2017); Bu tanımda Amartya Sen tarafından literatüre kazandırılan ve yoksulluğu açlık, eğitimsizlik, hastalık, kötü yaşam koşulları gibi kimsenin istemeyeceği olumsuz yaşam deneyimlerinden kaçınma yetisine sahip olmama olarak gören yapabilirlik yaklaşımı etkili olmuştur.

Kaynakça

- AÇSHB. (2021). 2020 yılı faaliyet raporu. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (mülga).
- Akkan, B. (2018). Türkiye’de aileci refah rejiminin dönüşen çehresi: engelli ve yaşlı bakımı politikalarında devamlılık ve değişim. O. Savaşkan, & M. Ertan (Dü) içinde, Türkiye’nin büyük dönüşümü: Ayşe Buğra’ya armağan (s. 401-420). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arabacı, R. Y. (2017). Yoksulluğun kavramsal çerçevesi. Ç. Özdemir, & E. İslamoğlu içinde, *Gelir dağılımı ve yoksulluk: kavram, teori ve uygulama* (s. 143-157). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ASHB. (2021). Asgari Ücret – 2021. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/asgari-ucret/asgari-ucret-2021/>
- ASHB. Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Hizmeti. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/sed-hizmeti/>
- ASHB. Sosyal Yardım Programlarımız. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yaritim-programlarimiz/>
- Atatanır, H. (2016). Türkiye’de yoksulluk, sosyal yardım ve sivil toplum: hak temelli yaklaşım açısından bir değerlendirme. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Haziran-2021. ASHB.
- Ersöz, H. Y. (2011). Sosyal politikada yerelleşme. İstanbul Ticaret Odası.
- Esping-Andersen, G. (2018). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. A. Buğra, & Ç. Keyder (Dü) içinde, Sosyal politika yazıları (B. Yakut-Çakar, & U. B. Balaban, Çev., 8. b., s. 19-32). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Etimesgut SYDV. (2021). *Genel iş ve işlemler*.
- Ferrera, M. (2018). Sosyal Avrupa’da “Güney Avrupa Refah Modeli”. A. Buğra, & Ç. Keyder (Dü) içinde, Sosyal Politika Yazıları (B. Yakut-Çakar, & U. B. Balaban, Çev., s. 195-230). İstanbul: İletişim.
- Gough, I. (2018). Güney Avrupa’da sosyal yardım. A. Buğra, & Ç. Keyder (Dü) içinde, Sosyal politika yazıları (B. Y. Çakar, & U. B. Balaban, Çev., 8. b., s. 231-260). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gray, M., & Webb, S. A. (2013). Introducing. S. A. Webb (Ed.) içinde, *Social work theories and methods* (2. b., s. 1-10). SAGE Publications.
- International Federation of Social Workers. (2014). Global definition of social work. Erişim adresi: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- İpek, M. (2015). Yeni yoksulluk ve Türkiye’de sosyal yardım paradoksu. İş Yazıları Dergisi, 77-104.
- İŞKUR. (tarih yok). İşsizlik Ödeneği. Erişim adresi: <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/issizlik-odeneği/>

- Kapar, R. (2017). AKP iktidarında sosyal sigortalar. M. Koray, & A. Çelik (Dü) içinde, *Himmet, Fitrat, Piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karadeniz, H. K. (2017). Yoksulluğun nedenleri. M. Ç. Özdemir, & E. İslamoğlu içinde, *Gelir dağılımı ve yoksulluk: kavram-teori-uygulama* (s. 161-180). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Koray, M. (2010). Büyüyen yoksulluk – yoksunluk sorunu ve sosyal hakların sınırları, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:42, s. 1-31.
- Koray, M. (2017). AKP dönemi: neo-liberalizm, neo-muhafazakarlık, neo-popülizm beşiğinde sallanan sosyal devlet ve sosyal politika. M. Koray, & A. Çelik (Dü) içinde, *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (s. 11-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. (2018). *Sosyal Politika* (5. b.). İmge Kitabevi.
- Metin, O. (2011). Sosyal politika açısından AKP dönemi: sosyal yardım alanında yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*, 179-200.
- Özçelik, P. K. (2013). Neoliberal küreselleşme süreci ve yoksulluk. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), s. 417-431.
- Özdemir, M. Ç. (2017). Gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri. Ç. Özdemir, & E. İslamoğlu içinde, *Gelir dağılımı ve yoksulluk: kavram-teori-uygulama*. Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, O. (2017). Sağlıkta neoliberal dönüşüm ve hak kayıpları. M. Koray, & A. Çelik (Dü) içinde, *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (2. b., s. 77-98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Powell, J.L. (2013). Michel Foucault. S. A. Webb (Ed.) içinde, *Social work theories and methods* (2. b., s. 46-62). SAGE Publications.
- Şener, U. (2010). Yoksullukla mücadelede sosyal güvenlik, sosyal yardım mekanizmaları ve iş gücü politikaları. *Politika Notu*, TEPAV.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (tarih yok). Gelir testi işlemi nedir, kimler yaptırmaktadır? Erişim adresi: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/gss_tescil_sureci/gel-test-islemi-nedir
- Şenkal, A. (2017). Küresel yoksulluk sorunu. M. Ç. Özdemir, & E. İslamoğlu içinde, *Gelir dağılımı ve yoksulluk: kavram-teori-uygulama* (s. 227-244). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin öteki yüzü: yoksulluk: kavramlar, nedenler, politikalar ve temel eğilimler* (8. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2000). Kent yoksulluğu ve Modernite'nin bu soruya yaklaşım seçenekleri üzerine, Akder, H., Güvenç, M. (Ed.), *Devlet Reformu: Yoksulluk* içinde, s.139-159, İstanbul: TESEV Yayınları
- Toprak, D. (2015). Uygulamada ortaya çıkan farklı refah devleti modelleri üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(21), 151-175.
- TÜİK. (2021). İşgücü İstatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mayis-2021-37489>
- TÜİK. (2021). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey>

TÜRK-İŞ. (2021). Temmuz 2021 Açlık ve Yoksulluk Sınırı. Erişim adresi: <http://www.turkis.org.tr/>

UNDP Türkiye. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. Erişim adresi: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>

Yararlanılan Mevzuat

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Avrupa Sosyal Şartı

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

102 No'lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

T.C. Anayasası

2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu

2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu

4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Karamamesi

Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik

Sosyal Yardım Verilerinin Kaydedilmesine ve Paylaşılmasına İlişkin Yönetmelik

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

10. Bölüm

Gençler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Merve Deniz Pak Güre

Giriş

Gençlik dönemi en genel çerçevesi ile çocukluk ile yetişkinlik arasında geçirilen yaşam döngüsü olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama gençlik döneminin biyolojik yaş ile yakından ilişkili olduğunu belirtmekle beraber söz konusu dönemin hangi yaş aralığını kapsadığını keskin çizgiler ile ifade etmek ve bu sınırlamaları genelleştirmek oldukça güçtür. Çünkü gençlik dönemi biyolojik süreçlerin başlangıç yaşı ile yakından ilişkilidir. Bu biyolojik süreçler ise puberte ve adölesan dönem olarak da adlandırılan ergenlik döneminin başlamasıyla ortaya çıkmaktadır.¹ Şüphesiz, dünyanın dört bir yanında yaşayan kişilerin ergenlik döneminin başlama yaşı birbirinden farklılık göstermektedir. Gençlik döneminin hangi yaşta başladığına ilişkin bu çetrefilli tartışmanın yanı sıra gençliğin ne zaman bittiği ve yetişkinliğin başladığı ile ilgili karmaşa da bulunmaktadır. Yetişkinlik dönemi daha çok eğitimin tamamlandığı ve istihdam sürecinin başladığı döneme işaret etmektedir.² Bu tartışmalar ışığında literatüre bakıldığında farklı kurum ve kuruluşların gençliği farklı biçimlerde tanımladığı görülmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM)

¹ Batsleer, J. R., & Davies, B. (Eds.). (2010). *What is youth work?*. London: SAGE.

² Edginton, C. R., Kowalski, C. L., & Randall, S. W. (2005). *Youth Work: Emerging Perspectives in Youth Development*. Champaign: Sagamore Publishing.

Kaynakça

- African Union. (2006). Youth definiton. Erişim adresi: <http://www.africaunion.org/root/ua/conferences/mai/hrst/charter%20english.pdf>
- Avcı, A. (2021). Pandemi (Covid-19), Üniversite Öğrencileri Ve Uzaktan Eğitim Deneyimi. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, 2(2), 71-83.
- Batsleer, J. R., & Davies, B. (Eds.). (2010). *What is youth work?*. London: SAGE.
- Birleşmiş Milletler. (2019). Youth. Erişim adresi: <https://www.un.org/en/global-issues/youth>
- Bursa'da Bugün Gazetesi. (2021). Bursa'da suçla sürüklenen çocuklar için 'Gençlik Atölyesi' kuruldu. Erişim adresi: <https://www.bursadabugun.com/haber/bursa-da-suca-suruklenen-cocuklar-icin-genclik-atolyesi-kuruldu-1413020.html>
- Caskey, M., & Anfara, V. A. (2014). *Developmental characteristics of young adolescents*. Portland: Association for Middle Level Education Press.
- Çakmakcı, N. (2021). Dünya bu sorunu konuşuyor... Ev gençleri. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nuran-cakmakci/dunya-bu-sorunu-konusuyor-ev-gencleri-41756325>
- Deniz, C. (2018). Bağımlılık genç nesli tehdit ediyor. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/bagimlilik-genc-nesli-tehdit-ediyor-40994256>
- Dünya Nüfus Enstitüsü. (2017). World Population Prospects. Erişim adresi: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>
- Edginton, C. R., Kowalski, C. L., & Randall, S. W. (2005). *Youth Work: Emerging Perspectives in Youth Development*. Champaign: Sagamore Publishing.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the life cycle*. New York: WW Norton.
- Habitat Derneği. (2020). Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Araştırması. İstanbul. Erişim adresi: <https://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/turkiyede-genclerin-iyi-olma-hali-arastirmasi-raporu-4-ozet.pdf>
- UÇÖ. (2010). Genç İstihdamı. Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_422439.pdf
- Kurtdaş, E. M. (2017). Toplumsal Değişme Bağlamında Gençlik Sorunları. *Electronic Turkish Studies*, 12(25), 513-534.
- Nakkula, M. J., & Toshalis, E. (2020). *Understanding youth: Adolescent development for educators*. Cambridge: Harvard Education Press.
- OECD. (2021). OECD Employment Outlook: Navigating the COVID-19 Crisis and Recovery. OECD Publishing: Paris. Erişim adresi: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2021_5a700c4b-en
- Onar, G., Odaş, İ. S., & Canbolat, Z. (2021). Adolesan Döneminin Psikolojik Profili, Sorunları ve Koruyucu Sağlık Hizmetleri. *Turkey Health Literacy Journal*, 2(1), 65-79.
- Özgentürk, I. (2021). Bir başka salgın: Genç intiharları!. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/isil-ozgenturk/bir-baska-salgin-genc-intiharlari-1815299>

- Şirin, S. (2021). *Yetişin Gençler: Ergenlikten Yetişkinliğe Geçiş Kılavuzu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Erişim adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf>
- TÜİK. (2019). İstatistiklerle Gençlik. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2019-33731>
- TÜİK. (2020). İstatistiklerle Gençlik. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/Onbirinci-KalkinmaPlani.pdf>
- UNFPA. (2020). Youth participation & leadership. Erişim adresi: <https://www.unfpa.org/youth-participation-leadership>
- UNICEF. (2013). Youth Facts. Erişim adresi: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

Yararlanılan Mevzuat

- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
- UÇÖ İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi
- Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Uygulanmasına Dair Avrupa Sözleşmesi
- Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol
- Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol
- Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart (Beijing) Kuralları
- Özgürlüğünden Yoksun Brakılan Küçüklerin Korunması İçin Birleşmiş Milletler (Havana) Kuralları
- T.C. Anayasası
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu
- 3289 sayılı Gençlik ve Spor Hizmetleri Kanunu
- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu
- 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev Ve Yargılama Usullerine Dair Kanun

4857 sayılı İş Kanunu

5102 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs Kredi Verilmesine İlişkin Kanun

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5271 sayılı Ceza Muhakeme Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

5402 sayılı Denetimli Serbestlik Hizmetleri Kanunu

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı Kuruluş Kararnamesi

Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Burs-Kredi Yönetmeliği

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Öğrenim Kredisi Yönetmeliği

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Katkı Kredisi Yönetmeliği

11. Bölüm

Aileler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Ecem Naz Nazlıer Keser - Merve Nur Bozkurt Karalı

Giriş

Sıklıkla toplumun en küçük birimi ve temeli olarak ifade edilen aile, bütün devletlerde var olan önemli bir toplumsal kurumdur. Bireylerin toplumlara aidiyetlerini ve toplumun sürekliliğini sağlayan aile¹ kurumuna ilişkin düzenlemeler; ailenin kurulması, aile olmanın görev ve sorumlulukları, aile olmanın sağladığı haklar ve aile birliğinin bozulması konuları altında düzenlenmektedir.² Toplumsal bir kurum olan ailenin ortaya çıkışı, aile türleri, ailelerin işlevleri ve ailelerin gereksinimleri çok uzun yıllardan beri sosyal bilimlerin ilgisini çekmiştir.³

Tarihsel süreç içerisinde aile yapılarında bazı önemli gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler aile türlerine ve işlevlerine etki etmiştir. Gelişmelerden ilki tarıma dayalı üretimden sanayiye dayalı üretime geçişin başlamasıdır. Sanayi üretimine geçiş, mesleklerde farklılaşma ve özelleşmeye yol açmış ve bu farklılaşmanın etkisiyle

¹ Can, İ. (2013). Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını. M. Aydın (Ed.), *Sistemantik Aile Sosyolojisi* (s. 65) içinde. Çizgi Kitabevi

² Deniz, M. B. (2019). İlk Tuğla: Aile. M.B. Deniz (Ed.), *Aile Hukuku* (s. 7) içinde, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları

³ Özgür Bayır, Ö. (2018). Aile: Temel Kavramlar, Aile Yapısı, İşlevleri ve Dönüşümü. Y. Genç ve H. H. Taylan (Ed.), *Aile ve Çocuklarla Sosyal Hizmet* (s. 2-38) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Asgari Ücret*. Erişim Adresi: <https://www.aile.gov.tr/asgari-ucret/asgari-ucret-2021/>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Koruyucu aile yanında 7.503 çocuğumuzun bakımı- nı sağlıyoruz*. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/mersin/haberler>
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler Öneriler*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr>
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/73621/2020-faaliyet-raporu.pdf> Erişim tarihi: 01.09.2021
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Aile Danışmanlığı ve Boşanma Süreci Danışmanlığı Hizmeti*. Erişim adresi: https://ailevecalisma.gov.tr/Raporlar/ATHGM/aile_danismanligi.pdf
- Akyüz, E. (2020). *Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Akademi
- Atasü Topçuoğlu, R. (2019). Aile Hukuku. İ. Tomanbay (Ed.), *Sosyal Hizmet Mevzuatı* (s. 60) içinde. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Aydiner Boylu, A. (2018). Aile Nedir? M. Z. Danış (Ed.), *Ailelerle Sosyal Hizmet* (s. 5) içinde. Eskişehir: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Baydar, V. (2018). Aile İle Çalışma ve Ön Değerlendirme., M. Z. Danış (Ed.), *Ailelerle Sosyal Hizmet* (s.65) içinde. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını
- Can, İ. (2013). Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını. M. Aydın (Ed.), *Sistemik Aile Sosyolojisi* (s.65) içinde. Çizgi Kitabevi
- Çakır, G. (2020). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Aile Hukuku ve Çocuk Hakları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 349-368
- Deniz, M. B. (2019). İlk Tuğla: Aile. M.B. Deniz (Ed.), *Aile Hukuku* (s.7) içinde, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları
- Doğan, İ. (2010). *Öğretide ve Uygulamada Milletlerarası Aile Hukuku ve Milletlerarası Usul Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Dumon, W. (1991). *Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikaları*. Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları
- Duyan, V. (2012). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları
- Erdem, M. (2019). *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Gençcan, Ö. U. (2008). *Boşanma, Tazminat ve Nafaka Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi
- Koçak, D. (2019). 17 Şubat 1926'da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu'na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri. *Atatürk Dergisi*, Erzurum Kongresi'nin 100.Yıl Özel Sayısı, 79-98
- Koray, M. (2020). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi
- Korkmaz, A. (2014). İnsan Hakları Bağlamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 99-103
- OECD (2019). *Marriage and divorce rates*
- OECD. (2020). *How's Life? 2020*.
- Özgür Bayır, Ö. (2018). Aile: Temel Kavramlar, Aile Yapısı, İşlevleri ve Dönüşümü. Y. Genç ve H. H. Taylan (Ed.), *Aile ve Çocuklarla Sosyal Hizmet* (s. 2-38) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını
- Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede İletişim ve Yaşam*. İstanbul: Pdrem Yayınları
- Turan, N. (2012). Birey ve Aileler İle Sosyal Hizmet, V. Duyan (Ed.). *Birey ve Ailelerle Sosyal Hizmet*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *İstatistiklerle Aile*. Erişim adresi: <https://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (2021). *Açlık ve Yoksulluk Sınırı*. Erişim Adresi: <http://www.turkis.org.tr>
- UNFPA (2019). *Birleşmiş Milletler Ortak Programı Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evlilikleri Önlenmesi*. Erişim adresi: <https://turkey.unfpa.org/tr>

Yararlanılan Mevzuat

- Avrupa İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
- Avrupa Sosyal Şartı
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi

Çocukların Korunması ve Ülkelerarası Evlat Edinme Konusunda İşbirliğine Dair Sözleşme

T.C. Anayasası

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu

743 sayılı Türk Medeni Kanunu

2253 sayılı Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu

4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun

4857 sayılı İş Kanunu

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Dair Kanun

6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arbuluculuk Kanunu

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği

Gerçek Kişiler ve Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Aile Danışma Merkezleri Hakkında Yönetmelik

Koruyucu Aile Yönetmeliği

Özel Kreş Ve Gündüz Bakımevleri İle Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş Ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik

12. Bölüm

Göçmenler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Hakan Sakarya - Ayşin Çetinkaya Büyükbodur

Giriş

Bugün göçü anlamak için kullandığımız pek çok kavram aslında sosyal bilimlerle birlikte ortaya çıkmış olsa da göçün ne sanayileşme, sömürgecilik ve kapitalizm ne de bunları içeren modernitenin ortaya çıkardığı bir olgu olduğunu söylemek mümkün değildir. Göçler insanlık tarihinin birer parçasıdır ve doğal bir eylem olarak daha iyi bir hayat arayışını işaret eder. Zorunlu ya da gönüllü olsun insanlar; yeni bir yurt edinme, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacağı zengin ve sükûn içinde topraklarda yaşama, ayrımcılıktan, baskıdan ve şiddetten kurtulma gibi amaçlarla bireysel olarak ya da gruplar hâlinde daima göç etmişlerdir. Modern öncesi dönemde göçler çoğunlukla savaş, afet ya da sürgün gibi zorunlu durumlarda kitlesel olarak gerçekleşirken modern dönemde göç, iradi ve bireysel olarak da ortaya çıkar. Bununla birlikte, sanayileşme ile de paralel olarak göç ve diğer sosyal sorunlar sosyal bilimler için açıklanması ve yanıt verilmesi gereken olgular hâlini alır. Dolayısıyla göç, modernitenin ortaya çıkardığı bir olgu olmasa da göçe ilişkin kullandığımız kavramlar (gönüllü-zorunlu, denetimli-denetimsiz, iç göç-dış göç vb.) modern döneme ait ve modern dönemde anlamlı olan kavramlardır¹ diyebiliriz.

¹ Erder, S. (2018). *Zorla yerleştirmeden yerinden etmeye: Türkiye’de değişen iskân politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları

Kaynakça

- 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye – AB Zirvesi Bildirisi (18 Mart Mutabakatı). Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_pdf
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Castles, S. ve Miller, M.J. (2003). *The age of migration, international population of movements in the modern world*. Palgrave MacMillan.
- Erder, S. (2018). *Zorla yerleştirmeden yerinden etmeye: Türkiye'de değişen iskân politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M.M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Euronews. (2021). Avusturya Başbakanı Kurz: Afgan mülteciler Avrupa'ya değil Türkiye'ye ya da komşu ülkelere gitsin. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/07/26/avusturya-basbakan-kurz-afgan-multeciler-avrupa-ya-degil-turkiye-ye-ya-da-komsu-ulkelere-g>
- Human Rights Watch. (2020). Yunanistan: toplu sınır dışı etme ve geri itme vakaları araştırılsın. Erişim adresi: <https://www.hrw.org/tr/news/2020/07/21/375802>
- Hürriyet. (2021). Bolu Belediye Başkanı açıkladı: kentte yabancı uyruklulardan 10 kat fazla su faturası ücreti alınacak. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bolu-belediye-baskani-acikladi-kentte-yabanci-uyruklulardan-10-kat-fazla-su-faturasi-ucreti-alinacak-41860162>
- International Federation of Social Workers. (2014). Global definition of social work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- International Organization for Migration. (2019). World migration report 2020. Erişim adresi: www.iom.int/wmr
- Sihhat Projesi. (2017). Erişim adresi: <http://www.sihhatproject.org>
- Şirin-Öner, N.A. (2016). Göç çalışmalarında temel kavramlar. Ş.G. İhlamur-Öner ve N.A. Şirin-Öner (Ed.), *Küreselleşme çağında göç: kavramlar, tartışmalar* (s. 13-28) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- The UN Refugee Agency. (2020). *Global report 2020*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/flagship-reports/globalreport/>
- The UN Refugee Agency. (2020). *Global trends 2020*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/flagship-reports/globaltrends/>
- United Nations. Preparatory years: UN charter history. Erişim adresi: <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/preparatory-years#deco>

Yararlanılan Mevzuat

İnsan Hakları Evrensel Beyannemesi
Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme
Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol
Vatansız Kişilerin Statüsüne Dair Sözleşme
Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname
Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme
Dini veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri
Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildiri
Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri
T.C. Anayasası
3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu
4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun
5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu
5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
5543 sayılı İskân Kanunu
5682 sayılı Pasaport Kanunu
5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu
6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun
6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu
6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu
Geçici Koruma Yönetmeliği
Kabul, Barınma ve Geri Gönderme Merkezleri ile İlgili Yönetmelik
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Taşra Teşkilatı Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği
Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik
Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği
Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol

13. Bölüm

Sağlık Hizmeti Alanlar Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Zeynep Atalay

Giriş

Sağlık kelimesinin tanımlaması yapıldığında akla ilk olarak bireyin herhangi bir hastalığının olmaması durumu gelebilir. Ancak sağlıklı olmak, çok boyutlu bir olgudur ve bireyin yaşamını etkileyen pek çok unsura bakılarak tanımlanması gerekir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sağlık tanımlaması bu duruma işaret etmektedir. DSÖ'ye göre sağlık, bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hâlinin tamamıdır ve yalnızca herhangi bir hastalığın veya engelin olmaması durumu değildir.¹ Bu tanımdan hareketle sağlığın sadece tıbbın konusu olmadığı ve pek çok alanı ilgilendiren bir olgu olduğu görülmektedir. Sağlık, sosyal bir yapıdır ve toplumdan bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir.² Toplumsal olan her meselenin de sosyal hizmetle ilişkisi vardır.

2020 yılı itibariyle dünyada 7 milyar 837 milyon³, Türkiye'de ise 83 milyon 614 bin 362 kişi⁴ sağlık hizmetleri için ilgili planlama ve düzenlemelere ihtiyaç

¹ DSÖ. (2021). Definition on Health. Erişim adresi: <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions>

² Aytaç, Ömer, Kurdaş, Muzaffer Çağlar, "Sağlık - Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2015, Cilt 25 Sayı 1, s. 231.

³ DW. (2021). Dünya Nüfusu. Erişim adresi: <https://www.dw.com/>

Kaynakça

- Aydemir, İ., & Işıkhana, V. (2012). Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastanelerde Hasta Hakları Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 67-86.
- Aydemir, İ., & Işıkhana, V. (2013). Hasta Hakları Birim Sorumlularının Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1): 7-24.
- Aytaç, Ö., & Kurtdaş, M. Ç. (2015). Sağlık- Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1): 231-250.
- Barker, R. L. (1995). *The Social Work Dictionary* (3. Baskı). Washington: NASW Press.
- CNN Türk. (2018). Bayburt'ta Sağlık Çalışanına Darp. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/bayburtta-saglik-calisanina-darp-iddiasıyla-2-kisi-gozaltına-alındı>
- Duyan, V. (2003). Hastaların Karşılaştığı Sorunlar ve Çözümleri Odağında Tıbbi Sosyal Hizmet. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4): 39-44.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2019). 13. Genel Program. Erişim adresi: <https://www.who.int/about/what-we-do/thirteenth-general-programme-of-work-2019--2023>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021). Sağlık Tanımı. Erişim adresi: <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions>
- DW. (2021). Dünya Nüfusu. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnya-2021-y%C4%B1l%C4%B1na-78-milyar-ki%C5%9Fiyle-giriyor/a-56011588>
- Hürriyet. (2020). Sağlıkçı İclal Yine Haklı Çıktı. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/saglikci-iclal-yine-hakli-cikti-41644555>
- Karadağ, F. (2019). Sağlık Alanında Sosyal Hizmet ve Ekip Çalışması. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(1): 67-70.
- Mutlu, E. (2015). Madde Bağımlılığının Tedavisinde Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve İşlevleri: Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi Örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, Sayı 5: 16-23.
- Oral, M., & Tuncay, T. (2012). Ruh Sağlığı Alanında Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve Sorumlulukları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2): 93-114.
- Özbesler, C. (2013). Hasta Yaşam Kalitesinde Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamalarının Önemi . *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, Sayı 2: 6-12.
- Özbesler, C., & İçağasıoğlu Çoban, A. (2010). Hastane Ortamında Sosyal Hizmet Uygulamaları: Ankara Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2): 31-46.
- Sağlık Bakanlığı. (2019). Sağlık İstatistikleri Yıllığı. Erişim adresi: <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR,82338/saglik-istatistikleri-yilligi-2019-yayimlanmistir.html>
- Sağlık Bakanlığı. (2021). Teşkilat Yapısı. Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,11443/bakanlik-teskilati.html>
- Saruç, S. (2013). Hasta Hakları Kurul Dosyalarının Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1): 65-81.

- TÜİK. (2020). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>
- Uçan, G., İldan Çalım, S., & Yıldırım, Ş. (2015). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sağlık İletişimi Alanındaki Rol ve Fonksiyonları. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4): 91-100.
- YEDAM. (2021). Bağımlılık ve Sosyal Hizmet. Erişim adresi: <https://www.yedam.org.tr/bagimlilik-ve-sosyal-hizmet>
- Yıldırım, B. (2017). Bir Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulaması: Hemodiyaliz Hastaları Üzerine Etkileşim Grubu Planlama. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(2): 64-73.
- Zengin, O. (2011). Sosyal Hizmetin Sağlık Hizmetlerinin Sunumundaki Rolü. *Konuralp Tıp Dergisi*, 3(3): 29-34.
- Zubaroğlu Yanardağ, M. (2016). Hasta Hakları Kurul Üyelerinin Hasta Haklarına Bakışı: İstanbul İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(2): 29-46.

Yararlanılan Mevzuat

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi

Lizbon Bildirgesi

Avrupa Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi (Amsterdam)

Bali Bildirgesi

T.C. Anayasası

224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu

Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Sağlık Bakanlığı Bağlı Kuruluşları Hizmet Birimlerinin Görevleri İle Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği

Hasta Hakları Yönetmeliği

Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği

Diyaliz Merkezleri Hakkında Yönetmelik

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Genel Sağlık Sigortası Uygulamaları Yönetmeliği

Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkındaki Yönetmelik

Acil Sağlık Hizmetleri Yönetmeliği

Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği

Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi

Hasta Hakları Uygulama Yönergesi

Ulusal Organ ve Doku Nakli Koordinasyon Sistemi Yönergesi

Organ Nakli Merkezleri Yönergesi

Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkındaki Yönetmelik ve Sağlık Bakanlığınca Sunulan Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge

Yataklı Sağlık Tesislerinde Yanık Tedavi Birimlerinin Kurulması ve İşleyişi Hakkında Yönerge Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge

Toplum Sağlığı Merkezlerinin Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge

14. Bölüm

Merkezi Yönetim Kurumları Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Melih Onur Erdoğan - Süleyman Soyhanoğlu

Giriş

*“Açları doyurdum, çıplakları giydirdim.
Yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çoğalttım.
Artık kötülük yok. ve Türk Kağanı mukaddes
Ötüken ormanında oturdukça ülkede sıkıntı olmayacak”*

Bilge Kağan Anıtı'nda yer alan yukarıdaki ifadeler, Türklerde sosyal devlet anlayışının yüzyıllardır süregelen bir yönetim biçimi olduğuna ilişkin en önemli delillerden biri olarak kabul edilmektedir. Türkler, yüzyıllar önce sosyal yardımları ve sosyal hizmet faaliyetlerini devletler eliyle yürütmüş, çeşitli kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla dezavantajlı grupları destekleyerek güçlendirme temelli uygulamalara önem vermiştir. Sözü edilen bu durum, günümüzde herhangi bir afet ve acil durumunda hem kamu hem de sivil toplum aracılığıyla neden hızla organize olduğuna ilişkin önemli bir ipucu vermektedir. Üzerinde bulunduğu coğrafyada sosyal devlet anlayışının, toplumsal bir arketip olarak hem devlet geleneğinde hem de halk nezdinde nüfuzu bulunmaktadır.

Kaynakça

- Atmaca, Y. (2012). *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Belediyelerde Kamu Hizmet Anlayışı Değişimi: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Konya: T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilimdalı Kamu Yönetimi Bilimdalı
- Bozatatay, A. Ş., Kızılkaya, K. (2016). *Merkezden Yönetim-Yerinden Yönetim Tartışmalarının Odağında Bir Düzenleme: 6360 sayılı Yasa Hakkındaki Değerlendirmeler*, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), ss. 609-637.
- Genç, T. (1998). *Kamu Yönetimi*. Ankara : Klişe Matbaacılık.

Yararlanılan Mevzuat

T.C. Anayasası

2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu

4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun

5393 sayılı Engelliler Hakkında Kanun

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

5737 sayılı Vakıflar Kanunu

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnemesi

Çocuk Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Yönetmelik Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği

İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Parasız Yatılılık, Burs ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği

Koruyucu Aile Yönetmeliği

Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği

Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği

Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği

Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği

Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri Hakkında Yönetmelik

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine Dair Yönerge

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Hizmet Birimleri ve Görevleri Hakkında Yönerge

Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi

Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri Hakkında Yönerge

15. Bölüm

Yerel Yönetimler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Büşra Uslu Ak - Hamdi Karakal

Giriş

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, sosyal, politik, idari ve ekonomik alanlarda değişim ve dönüşüm sürecindedirler. Bu çok boyutlu dönüşüm sürecinin yapılarının “küreselleşme” ve “yerelleşme” rehberliğinde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri, kamu hizmetlerinin içeriğini ve bunların kamu yönetimi yapısı içerisinde sunulma şeklini değiştirmekte, dolayısıyla kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ihtiyacını gündeme getirmektedir. Günümüzde hemen hemen her ulus devlet, yeniden yapılanma çabalarında ortak paydada yerel özerklik olan ademi merkezîyetçilik yaklaşımını kabul etmekte ve yönetimlerini bu yaklaşımla yeniden organize etmektedir.

1970’lerin sonlarına doğru dünyada yaşanan ekonomik krizler, ortaya çıkan yeni kuramlar, siyasi yapı ve kamu yönetiminin gelişen yapısı sonucunda, kamu yönetimi örgütlenmesi giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Dünyadaki tüm ülkeleri yeni bir kamu yönetimi anlayışına geçiren unsurlar; ekonomik krizler, yeni ekonomik ve siyasi kuramlar ve küreselleşme süreci olarak sayılabilir. Bu noktada neo-liberal politikalar ön plana çıkmış ve kamu idarelerinde özel sektör yönetim tekniklerinin uygulanma yolları aranmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda kamu yönetiminde yeniden yapılanma tartışmaları başlamış olup bu tartışmalar, ilgili mevzuat

Kaynakça

- Acar, O. K. (2013). Yeni Kamu Yönetimi Paradigması Çerçevesinde Bir Örnek Olay Olarak 2000 Sonrası Posta Telgraf Teşkilatı ve Hizmetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Yönetim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.*
- Akdoğan, Y. (2009). Sosyal Belediyecilik, *İstanbul Dergisi*, Mart Sayısı, İstanbul.
- Altın, A. (2013). Kamu hizmeti anlayışında değişim. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-118.
- Andreotti, A., Mingione, E., & Polizzi, E. (2012). Local welfare systems: A challenge for social cohesion. *Urban Studies*, 49(9), 1925-1940. doi:10.1177/0042098012444884
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2021) Erişim adresi: <https://www.ankara.bel.tr/sosyal-hizmetler>
- Bayrbağ, M.K. (2013) Continuity and Change in Public Policy: Redistribution, Exclusion and State Rescaling in Turkey, *International Journal of Urban and Regional Research* 37(4): 1123-46.
- Berkün, S. (2017). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *Journal of Oriental Scientific Research*, 9(2), 582-598.
- Bugra, A. & Adar S. (2008) Social Policy Change in Countries without Mature Welfare States: The Case of Turkey, *New Perspectives on Turkey* 38: 83-106.
- Çelebi, E. (2020) Rescaling social care services: The case of district municipalities in İstanbul. *International Social Work* 1-15. <https://doi.org/10.1177%2F0020872819901156>
- Erder, S. (2015). Yerel siyasette popülizm içinde S. Erder (Ed.) İstanbul bir kervansaray (mı?): Göç yazıları *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*. ss. 349-357.
- Ersöz, H. Y. (2006). Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 759-775.
- Frederickson, H. (1996). Comparing the reinventing government movement with the new public administration. *Public Administration Review*, 56(3), 263.
- Genç, Y., & Barış, İ. (2015). Sosyal hizmetlerin yeniden yapılandırılmasında yerinden yönetimin işlevselliği. *The Journal of Academic Social Science Studies*.
- Hill D. (1974). Democratic Theory And Local Government. *Allen and Unwin*, London.
- İçağasıoğlu Çoban, A., Attepe Özden, S. & Pak, M. D., Sosyal Hizmet ve Sosyal Gelişim için Global Ajanda: Felsefi, Gelişimi, Kapsamı, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29 (2).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2021) Erişim adresi: <https://www.ibb.istanbul/icerik/sosyal-hizmetler>
- Kesgin, B. (2012). Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 177.
- Koç, N. & Ökmen, M. (2015). Sosyal Belediyecilik Anlayışı Çerçevesinde Seçilmiş Belediyelerin Sosyal Bütçelerinin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 168.
- Ökmen M. (2002). Yerel Yönetimlerde Özerklik Eğilimleri, Avrupa ve Türkiye içinde Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler. *Editörler; Bekir Parlak ve Hüseyin Özgür. Alfa Yayıncılık*, İstanbul.
- Öz, S. C. & Yıldırım, S. (2009). Türkiye’de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü. *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 453-461.

- Pektaş, E. K. (2010). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları Ve Karşılaşılan Sorunlar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 5-23.
- Savaşkan, O. (2017). 2000 Sonrası Türkiye’inde Yerel Yönetimler Reform Süreci. *Toplum ve Bilim*, 141, Haziran 2017.
- Shatkin, G. (2000). Obstacles to Empowerment Local Politics and Civil Society in Metropolitan Manila, The Philippines. *37 Urban Studies* 2357, 2360 (2000).
- Şimşek, G. & Altun, F. (2020). Sosyal Belediyecilikte Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Girişimci Faaliyetlerin Rolü. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 55-61.
- Toksöz, F. (2008). Good Governance: Improving Quality of Life. *TESEV Yayınları*, İstanbul.
- Toprak, D. & Şataf, C. (2017). Türkiye’de sosyal belediyecilik çerçevesinde sosyal harcamalar üzerine genel bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 106.
- Yavuz, İ. (2013). Sosyal Belediyecilik Bağlamında Çocuk Ve Gençlik Hizmetleri: Adapazarı Belediyesi Bilgi Evi Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, Yalova.

Yararlanılan Mevzuat

- İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
- T.C. Anayasası
- 442 sayılı Köy Kanunu
- 1580 sayılı Belediye Kanunu
- 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu
- 2972 sayılı Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun
- 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu
- 4190 sayılı Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu
- 5393 sayılı Belediye Kanunu
- 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

16. Bölüm

Sivil Toplum Örgütleri Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı

Hicran Atatanır

Giriş

Sivil toplum, tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilen toplumsal ilişki biçimlerinin ürettiği, gönüllülüğe ve dayanışmaya dayalı bir sosyal etkileşim ağıdır. Kişilerin ortak bir amaç ve görev odağında bir araya gelerek tüzel kişilik kazanmaları ile sivil toplum örgütleri kamusal alandaki yerini alır. Devlet ve özel sektör kuruluşları dışında ancak her ikisi ile de etkileşim hâlinde olan bu örgütler; gönüllülük, bağımsızlık ve kâr amacı gütmeme ilkelerine bağlı hareket eden yapılar olarak kabul edilir. Nüvesi insan olan sivil topluma ilişkin mevzuatı ana hatları ile ele almadan önce, insanı sivil örgütlenmeye yönlendiren etkenlere ilişkin genel bir çerçeve çizmekte yarar bulunmaktadır.

Arapça *ünsiyet* (yakınlık, tanışıklık, aşinalık) kökünden türetilmiş bir sözcük olan *insan* çevresi ile ilişki kuran, konuşup anlaşılan, yakın olan; doğası gereği çevresini ve dünyayı değiştirmeye çalışan varlık anlamına gelir.¹ İnsanlar kendi tarihini yazan ve bunu yaparken de içinde buldukları koşulları değiştirebilen varlıklardır.² İnsanların içinde buldukları ‘koşulları’ nasıl okudukları ve değiştirmek

¹ Güvenç, B. (1991). *İnsan ve Kültür* (5. Baskı). Ankara: Remzi Kitabevi, s. 317-323.

² Politzer, G. (1969). *Felsefenin Temel İlkeleri*. Çev. M. Ardos. Ankara: Sol Yayınları, s. 280.

Kaynakça

- Acar, H. ve Duyan G. Ç. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 1-19.
- Akat, A. S. (1991). Sivil Toplum ve Ekonomi, *Sivil Toplum*, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Atatanır, H. (2019). *Türkiye'de Yoksulluk, Sosyal Yardım ve Sivil Toplum*, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Çev. M. Hazır. Ankara: Heretik Yayınları.
- Best, S. & Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalara*. Çev. M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bohm, D. (2006). *Diyalog: Birlikte Düşünmek*, Çev. O. Atalay. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Cohen J. L. & Arato A. (2013). *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, Ed. A. Argun Akdoğan, Ankara: Efil Yayınevi.
- Cüceloğlu, D. (1993). *İnsan ve Davranışı* (2. Baskı). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Dahrendorf, R. (1991). Sivil Toplum Özerk Kurumlar Yaşatır. *New Perspectives Quarterly*, NPQ Türkiye, Cilt: 1-2.
- Dencik, L. (2001). Transformation of Identities in Rapidly Changing Societies, in *The Transformation of Modernity: Aspects of the Past, Present and Future of an Era*, Editörler: M. Carlehedden & M. H. Jajobsen, Ashgate Publishing.
- Dewey, J. (1964). *Özgürlük ve Kültür*. (2. Baskı). Çev. V. Günyol, İstanbul: Çan Yayınları.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.
- Güvenç, B. (1991). *İnsan ve Kültür* (5. Baskı). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Keane, J. (1993). *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Politzer, G. (1969). *Felsefenin Temel İlkeleri*. Çev. M. Ardos. Ankara: Sol Yayınları.
- Yanardağ, U. (2019). *Toplumla Sosyal Çalışmaya Giriş*. Ankara: Maya Akademi

Yararlanılan Mevzuat

- İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi,
 Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi,
 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
 T.C. Anayasası
 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu
 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu
 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu
 4688 Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.

5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5253 sayılı Dernekler Kanunu

5737 sayılı Vakıflar Kanunu

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2019/36, K.2021/15, 04/03/2021

Anayasa Mahkemesi Kararı, Bekir Coşkun [GK], B. No: 2014/12151, 4/6/2015.

Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2019/114, K.2021/36, 03/06/2021.

2. Basım

POZİTİF PSİKOTERAPİ İLERLİYOR

1. BÖLÜM - TEORİK YANSIMALAR

BİRİNCİ BASIMDAN ÇEVİRİ

POSITIVE PSYCHOTHERAPY IN PROGRESS

PART 1: THEORETICAL REFLECTIONS

FIRST EDITION

MD. PhD. Ivan Kirillov

Çeviri Editörü
Uzm. Psikolog Ebru Sinici

Çeviri
Uzm. Psikolog Ebru Sinici
Uzm. Psikolog Sahra Tekin
Uzm. Psikolog Zehra Akkaya
Psikolog Hatice Kübra Tarak

Pozitif Psikoterapi İlerliyor

1. Bölüm - Teorik Yansımalar

Çeviri Editörü: Uzm. Psikolog Ebru Sinici

Positive Psychotherapy in Progress

Part 1: Theoretical Reflections

Yazar: MD. PhD. Ivan Kirillov

Yayın No.: 3825
Psikoloji / PDR: 291
ISBN: 978-625-417-247-2
E-ISBN: 978-625-417-248-9
Basım Sayısı: 2. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Lale Yalçın -laleenobel@gmail.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kirillov, Ivan.

Positive Psychotherapy in Progress - Part 1: Theoretical Reflections / Ivan Kirillov
Pozitif Psikoterapi İlerliyor - 1. Bölüm - Teorik Yansımalar / Çeviri Editörü: Ebru Sinici

2. Basım, VI + 90 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-247-2

E-ISBN: 978-625-417-248-9

1. Pozitif Psikoterapi 2. Yetenekler 3. Çatışmalar 4. Duygular

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satis: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beştepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRÜN ÖN SÖZÜ	iii
1. Bölüm POZİTİF PSİKOTERAPİ	1
2. Bölüm BİZE AKTARILANLAR (MİRAS)	5
3. Bölüm ZORLU MÜCADELE	7
4. Bölüm TEMEL YETENEKLER, İHTİYAÇLAR VE ÇATIŞMALAR	9
Hayatta Kalma ve Sevgi İhtiyacı	10
Birincil İhtiyaçlar.....	11
Bilme İhtiyacı ve Temel Çatışma	14
Sevme Yeteneğinin Farklılaşması.....	19
Bilme Yeteneğinin Farklılaşması.....	24
Birincil Yetenekler ve Kişiliğın Yapısı	30
Birincil Yetenek Düzeylerinin Bütünleşmesi	41

5. Bölüm	
ÇATIŞMANIN PSİKODİNAMIĞI	47
Gerçek (Aktüel) Çatışma	47
İhtiyaçlar ve Duygular	50
Tutumlar.....	57
İçsel Çatışma	63
İçsel Çatışmanın Formülasyonu	66
İlişki Örüntülerinin Formülasyonu	70
Anahtar Çatışma	74
Pozitif Psikoterapideki Çatışma Dinamiğinin Özetlenmesi.....	76
EK BÖLÜM	81
1. Birincil Yetenekler Listesini Güncelleme	81
2. Birincil Yetenekler Kontrol Listesi.....	86
KAYNAKLAR	89

KAYNAKLAR

- Amen DG, W. K. (2012). The clinical utility of brain SPECT imaging in process of addiction. *Journal of Psychoactive Drugs*.
- Benjamin, L. (1993). *Interpersonal Diagnosis and treatment of personality disorders*. New York: Guilford.
- Cortese S, K. C. (2012). Oward systems neuroscience of ADHD: a meta-analysis of 55 fMRI studies. *Am J Psychiatry*, 169, 1038-1055.
- OPD Task Force (Eds.). (2008). *Operationalized Psychodynamic Diagnosis OPD-2. Manual of Diagnosis and Treatment Planning*. Cambridge: Hogrefe & Huber Publishers.
- Peseschkain, N. (1987). *Positive Psychotherapy. Theory and Practice of a new Method*. Berlin, Hidelberg, New York, Tokyo: Springer-Verlag.
- Purper-Ouakil D, R. N.-B. (2011). Neurobiology of attention deficit/hyperactivity disorder. *Pediatr Res*, 69,69-76.

2. Basım

GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİ

Teoriden Uygulamaya

Editörler

Prof. Dr. Dolunay Şenol - Dr. Gıyasettin Yıldız

GÜNDELİK HAYAT SOSYOLOJİSİ

Teoriden Uygulamaya

Editörler: Prof. Dr. Dolunay Şenol -Dr. Gıyasettin Yıldız

Yayın No.: 3828
Beşeri Bilimler No.: 360
ISBN: 978-625-417-255-7
E-ISBN: 978-625-417-256-4.
Basım Sayısı: 2. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Lale Yalçın -laleeyalcin@gmail.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Şenol, Dolunay., Yıldız, Gıyasettin.
Gündelik Hayat Sosyolojisi - Teoriden Uygulamaya / Editörler: Dolunay Şenol - Gıyasettin Yıldız
2. Basım, XIV + 512, 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-255-7
E-ISBN: 978-625-417-256-4
1. Gündelik Hayat 2. Kültür 3. Sosyal Değişme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ	v
BÖLÜM YAZARLARI	vii
GİRİŞ	1
GÜNDELİK HAYAT VE KÜLTÜR	3
<i>Ezgi Karmaz</i>	
Giriş	3
Sosyolojide Gündelik Hayat.....	5
Sıradanlığın Zenginliği: Gündelik Hayat.....	12
Gündelik Hayatın ve Kültürün Öncülü: Mekân.....	17
Kültür ve Gündelik Hayat	22
Kültürel Olanın Gündelik Aktarımları	31
Cinsiyet.....	31
Güç İlişkileri ve Güç İlişkilerinin Yeniden Üretimi	36
Gündelik Mücadele: Taktik ve Stratejiler	42
Sonuç	48
Kaynakça.....	50
GÜNDELİK HAYAT VE MÜZİK	53
<i>Gülden Filiz Önal</i>	
Giriş	53
Türkiye’de Popüler Kültür İçinde Popüler Müzik.....	56
1950-1990 Yılları Arasında Türkiye’de Popüler Müziğin Gelişimi ..	62
1990 ve Sonrası Türkiye’de Popüler Müziğin Gelişimi.....	85
Sonuç	93
Kaynakça.....	96
GÜNDELİK HAYAT VE BAĞIMLILIK	101
<i>Aybike Dinç</i>	
Giriş	101
Bağımlılığın Tanımı.....	103
Bağımlılık Davranışını Açıklayan Teoriler	108
Bağımlılık Türleri	115

Madde Bağımlılığı.....	117
Kumar Bağımlılığı.....	120
İnternet Bağımlılığı.....	122
Oyun Bağımlılığı.....	125
Alışveriş Bağımlılığı.....	126
Yeme Bağımlılığı.....	128
Egzersiz Bağımlılığı.....	130
Seks Bağımlılığı.....	131
Sonuç.....	132
Kaynakça.....	133

GÜNDELİK HAYAT VE SUÇ KORKUSU..... 141

Özge Gülver

Giriş.....	141
Günelik Hayatta Güven Olgusu.....	144
Günelik Hayatın Kaçınılmazı: Suç ve Suç Korkusu.....	146
Suç Korkusunun Günelik Hayat Pratiklerine Yansıması.....	152
Yöntem.....	154
Demografik Özellikler.....	155
Güven Olgusu Ne Anlam İfade Ediyor?.....	157
Mutlak Güven Duyulan Kişiler ve Mekânlar Var mıdır?.....	161
Günelik Hayata Suç Mağduru Olma Korkusuna Kapıl(ma)mak ...	169
Günelik Hayat Pratiklerinde Suç Mağduru Olma Korkusu	
Nedeniyle Engellenme Duygusu Yaşa(ma)mak.....	174
Sonuç.....	178
Kaynakça.....	181

GÜNDELİK HAYAT VE MUTLULUK..... 183

Aybeniz Sarıçiçek İpekoğlu

Giriş.....	183
Günelik Hayat Sosyolojisi.....	185
Mutluluk Kavramı.....	191
Günelik Hayat ve Mutluluk.....	204
Yöntem.....	211
Demografik Özellikler.....	212
Eylemlerin Belirleme Ölçüsü.....	213
Mutluluğa Bakış.....	219
Toplumsal Roller ve Mutluluğa Bakış Arasındaki İlişki.....	225
Sonuç.....	226
Kaynakça.....	232

GÜNDELİK HAYAT VE DÜĞÜN

İdealize Edilmiş Performansların Düğün Sürecinde Sunumu 235

Merve Çetin Kılıç

Giriş	235
Evlilik Olgusu.....	237
Yöntem.....	241
Geleneksel Semboller ve Evlilik Hazırlık Süreci.....	245
Kız İsteme ve Söz Kesme	246
Nişan.....	251
Kına Gecesi.....	255
Evliliğin İlanı: Düğün Töreni	259
Resmî Nikâh/Dinî Nikâh	259
Bayrak Kaldırma ve Bayrak Yemeği.....	263
Gelin Çıkarma: Kuşak Bağlama, Duvak Örtme, Konvoy	264
Sembolik Anlam Oluşturma Süreciyle Evliliklere Bakış	268
Düğün Sürecinde Kullanılan Organizasyonlar	273
Sonuç	277
Kaynakça.....	280

GÜNDELİK HAYAT VE ÇOCUK

Gündelik Hayatta Yeni Medyadaki Tüketim Stratejileri

Karşısında Çocukların Geliştirdiği Taktikler 287

Seda Taş

Giriş	287
Gündelik Hayat ve Gündelik Hayat Sosyolojisi	291
Gündelik Hayat, Tüketim ve Yeni Medya.....	295
Yöntem.....	300
Stratejiler: Çocukların Gündelik Hayatlarına Müdahaleler ve Yeni Medya	303
Yeni Medyanın Çocukların Gündelik Hayatını Kuşatması.....	307
Çocukların Gündelik Hayatının Reklamlar Aracılığıyla Manipülasyonu.....	317
Taktikler: Çocukların Gündelik Hayattaki Tüketim Rutinleri	322
Sonuç	334
Kaynakça.....	336

GÜNDELİK HAYAT VE TELEVİZYON 341

Mehtap Nur Bitmez

Giriş	341
Bir Toplumsal Gerçeklik Olarak Gündelik Hayat ve Sosyoloji	342
Modern Gündelik Hayatın Kültürel Etkinliği: Kitle İletişimi ve Medya	345
Geleneksel Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon	349
Gündelik Hayatta Televizyon ile Değişen Gerçeklik Algısı	354
Televizyonun Risk ve Belirsizliklerle Şekillendirdiği Gündelik Hayat	356
Televizyonun Gündelik Hayatta Yarattığı Sanal İhtiyaçlar.....	359
Alan Hakkında.....	361
Yöntem	362
Kapsam ve Sınırlılıklar	363
Demografik Özellikler.....	364
Bulgular	364
Geleneksel Kitle İletişim Aracı Olarak Adlandırılan Televizyonu Kullanma veya Kullanmama Gerekçeleri	365
Televizyonda En Çok İzlenen Ana Haber Bültenlerinin İzlenme Sebepleri ve Topluma Etkileri	377
Gündelik Hayatta Televizyonun Yeri ve Anlamı	382
Tartışma	385
Sonuç	391
Kaynakça.....	394

GÜNDELİK HAYAT VE SOSYAL MEDYA 397

Yıldız Yavuz

Giriş	397
Gündelik Hayatın Düşünümselliği	400
Toplum Adlandırma Çabalarının Tarihsel Arka Planı	404
Kitle İletişimin Bir Boyutu Olarak Medya.....	409
Sosyoloji Perspektifinden Medya Kuramı	413
Medya ile Yeniden Şekillenen Gözetim Olgusu.....	418
İletişimin Değişen Yüzü: Yeni Medya.....	423
Yeni Medya Bağlamında Sosyal Medya.....	427
Gündelik Hayattaki Suç Olgusunun Sosyal Medyada Görünürlüğü.....	429
Yeniden Yargılanma Sürecinde “Twitter Mahkemeleri”	432
Metodoloji	433
Örnek Olay.....	434
Kapsam ve Sınırlılıklar	435

Yöntem	436
Veri Toplama Tekniği	436
Bulgular	437
Sonuç	448
Kaynakça.....	452

FOTOĞRAFLAR ÜZERİNDEN BİR GÜNDELİK HAYAT OKUMASI

Görünümler Üzerinden Sergilenen Erkeklik Kimliğinin Fotoğraflar Üzerinden Okunması..... 455

Dolunay Şenol

Gıyasettin Yıldız

Giriş .....

Anın Yansıması/Öznesi Olarak Fotoğraf(ların)ın Analiz
Nesnesine Dönüşümü..... 457

Ana Yansıyanlar: Görünümler Üzerinden Sergilenen Kimlik .....

Yöntem..... 475

Alan Hakkında..... 482

Sınırlılıklar .....

Değişen Erkeklik Kimliğinin Farklı Sergilenme Biçimleri:

Kesişenler, Karşılaşmalar ve Ayrışmalar .....

    Kesişenler .....

    Karşılaşmalar .....

    Ayrışmalar .....

Görünmeyeni Görmek: Fotoğrafla Gösterilenler ve Gizlenenler .....

    Fotoğrafla Gösterilenler.....

    Fotoğrafla Gizlenenler.....

Sonuç .....

Kaynakça.....

GÜNDELİK HAYAT VE KÜLTÜR

Ezgi Karmaz

Giriş

Gündelik hayat öylesine derin anlamlar içermektedir ki bunların açığa çıkarılması için çeşitli başlangıç noktalarının belirlenmesi gerekmektedir. Ancak sosyal bilimlerin gündelik hayata uzun süre mesafeli durması, gündelik hayata ilişkin çalışmaların nasıl yapılacağı ya da gündelik hayatın nasıl ele alınacağına dair yaklaşımların gelişmesini geciktirmiştir. Gündelik hayat düşünüldüğünde akla ilk gelenlerin “sıradanlık”, “aynılık” ya da “rutin” olması, gündelik olanın bilimsellikten uzak olduğu düşüncesiyle harmanlanarak araştırma alanlarının dışına itilmesine neden olmuştur. Konu ile ilgili çalışmalar neredeyse 20. yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaşmıştır. Hâlbuki akla ilk gelenler irdelendiğinde, gündelik hayatın basit olarak değerlendirilen görünümünde yatan toplumsal olana ilişkin bilgilerin ve temsillerin varlığı keşfedilmektedir. Gündelik hayatın sosyal bilimlere yakın zamanda dâhil edilmiş olmasına rağmen oldukça aydınlatıcı ve gündelik hayatın görünür olmasını sağlayan birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Gündelik hayat ile ilgili çalışmaları sürdüren düşünürlerin değerlendirmeleri incelendiğinde, gündelik hayatı keşfetme yolunda ilerledikleri görülmektedir. Örneğin, Michel de Certeau'nun “*Gündelik Hayatın Keşfi 1-2*” kitapları; Henri Lefebvre'nin “*Gündelik Hayatın Eleştirisi 1-2-3*” ve “*Modern Dünyada Gündelik Hayat*” kitapları; Erving Goffman'ın “*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*” ve “*Kamusal Alanda İlişkiler, Toplum Yaşamının Mikro İnceleme-*

Kaynakça

- Bennett, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel & U. Kara, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Standford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. Fırat & G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. (L. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. & Wacquant, D. (2003). *Düşünimsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burri, R. (2012). Visual ratioanlities: Towards a sociology of images. *Current Sociology*, 45-60. doi: 10.1177/0011392111426647.
- Chaney, D. (2001). *Lifestyles*. New York: Taylor & Francis.
- Chaney, D. (2002). *Cultural Change and Everyday Life*. New York: Palgrave.
- Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T. & Roberts, B. (2006). Subcultures, Cultures and Class. S. Hall, T. Jefferson, S. Hall & T. Jefferson (Dü) içinde, *Resistance through Rituals: Youth subcultures in post-war Britain* (s. 3-59). London and New York: Routledge.
- Crook, S. (1998). Minotaurs and other Monsters: 'Everyday Life' in Recent Social Theory. *Sociology*, 523-540. doi:https://doi.org/10.1177/0038038598032003007.
- de Beauvoir, S. (2010). *Kadın: İkinci Cins, Evlilik Çağı*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- de Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- de Certeau, M. & Giard, L. (2009). Michel de Certeau ve Luce Giard'ın Sonsözü. M. de Certeau & L. Giard içinde, *Gündelik Hayatın Keşfi-II: Konut, Mutfak İşleri* (s. 295-301). Ankara: Dost Kitabevi.
- Debord, G. (2002). Perspectives for Conscious Alterations in Everyday Life (1961). B. Highmore içinde, *The Everyday Life Reader* (s. 237-245). London and New York: Routledge.

- Ergin, N. (2018). Sıradan İnsanların Gündelik Sanatları. A. Esgin & G. Çeğin içinde, *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar Sorunsallar ve Güzergahlar* (s. 343-370). Ankara: Phoenix.
- Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity (Theory, Culture and Society)*. London: SAGE.
- Fiske, J. (1994). *Understanding Popular Culture*. London and New York: Routledge.
- Gambacorta, C. (1989). Experiences of Daily Life. *Current Sociology*, 121-140. doi: <https://doi.org/10.1177/001139289037001013>.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (D. Özçetin, B. Taşdemir & B. Özçetin, Çev.) Ankara: Heretik.
- Giard, L. (2009). Mutfak İşleri. M. de Certeau, L. Giard, & P. Mayol içinde, *Gündelik Hayatın Keşfi-II: Konut, Mutfak İşleri* (s. 183-294). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Goffman, E. (2018). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Göktürk, I. (2016). *Kültür Sosyolojisi, Kültürel Çalışmalar ve Toplum bilimlerinin Yeniden Biçimlenmesi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Hall, S. (2009). The Work of Representation. S. Hall & S. Hall (Dü.) içinde, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (s. 13-74). London: Sage Publications.
- Lefebvre, H. (2015). *Mekanın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Massey, D. (1999). *Power-Geometries and the politics of Space-Time: Hettner Lecture*. Heidelberg: University of Heiselberg University.
- Massey, D. (2001). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mayol, P. (2009). Konut. M. de Certeau, L. Giard & P. Mayol içinde, *Gündelik Hayatın Keşfi-II: Konut, Mutfak İşleri* (Ç. Eroğlu, & E. Ataçay, Çev., s. 29-162). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mead, G. (2017). *Zihin Benlik Toplum*. (Y. Erdem, Çev.) Ankara: Heretik.

- Öncü, A. (2000). Elias ve medeniyetin öyküsü. *Toplum ve Bilim* (84), 8-17. 04 04, 2021 tarihinde <https://ayseoncu.com/Makaleler/TR/Elias%20ve%20Medeniyetin%20%C3%96yk%C3%BCs%C3%BC.pdf> adresinden alındı.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. (S. Kesikoğlu & A. Akan, Çev.) Ankara: Heretik.
- Swartz , D. (2011). *Kültür ve İktidar, Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zahavi, D. (2019). *Fenomenoloji: İlk Temeller*. (S. Bayazit, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GÜNDELİK HAYAT VE MÜZİK

Gülden Filiz Önal

Giriş

“Gündelik hayat” dendiğinde çoğu zaman, sosyal evrendeki bireylerin gün içerisinde yer tutan barınma, yeme-içme, giyinme, düşünme, hissetme ve yaptığı birçok şey anlaşılmaktadır. Aslında “gündelik” kelimesi sıradan ve basit olanı çağrıştırdığı için sosyal bilimlerde uzun süre göz ardı edilmiş ancak son dönemde sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiş hatta alanın anahtar kavramlarından birisi hâline gelmiştir. Gündelik hayat, bu çerçevede; kültür, politika, sanat ve felsefe gibi farklı disiplinlerde de inceleme alanı bulmuştur.

Gündelik hayat, yaşandığı dönemin düşünce sistemi üzerine en net bilgiyi verebilecek alandır. Modern hayat anlayışıyla birlikte günlük hayatın ihtiyaçları ve tüketim biçimi de değişmiş ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu karmaşık yapı içinde birçok alan gibi kültürel alan da karmaşık yapıdan fazlasıyla etkilenmiştir. Etkileşim sonucunda ortaya çıkan her değişim farklı bir gündelik hayat pratiği ve farklı bir bakış açısı getirmiştir. Hatta gündelik hayatımıza dâhil olan her “şey” toplumsal yaşam akışı içinde pek çok dinamikten olduğu gibi ideolojik yapıdan da etkilenmiştir.

“Gündelik hayatta, bireylerle ürünler arasındaki toplumsal ilişkinin farklı yönleri vardır. Bu ilişkiler ağı, üretim ve tüketim sürecinin iktisadi incelemesine indirgenemez. Bu ilişkiler ağı bir sosyoloji içerir. İktisatçının kavrayamadığı ideolojik, kültürel hatta ahla-

çok alanda olduğu gibi müziğe de yansımış, yeni üretim durmuştur. Öyle ki kimi zaman her türden eski parçalar farklı türlere evrilip, modernleşme adına “cover” edilip sunulurken kimi zaman da meşhur yorumcular, kendi eserlerini ya da Popüler müzik türlerinden o gün kabul görenleri “Nostalji” albümü hâline getirmişlerdir.

Türkiye’de Popüler müzikte, kendi içindeki değişimlere rağmen dönemler arasında büyük bir kopuşun yaşanmadığı söylenebilir. “Yoz müzik yoktur, kötü icralar, kötü yorumlar vardır.” görüşünden yola çıkarak şöyle bir sonuca ulaşmak daha gerçekçi olabilir: Müzikte yozlaşma kendiliğinden oluşmaz. Önce toplumsal, sonrasında ise kişisel yozlaşmaya bağlıdır. Yani müzikte yozlaşma neden değil, sonuçtur. Dikkat çeken en önemli gerçek, her durumda ve her dönemde kazanan sektör “Müzik Endüstrisi”dir.

Kaynakça

- Akgül, Ö. & Çoğulu, T. (2006). *Bugünden Geçmişe Bakarken 60’lı-70’li Yıllarda Türkiye’de Müziğin Sektörel Arka Planı*. (A. Akkaya & F. Çelik, Der., s. 79-88). İstanbul: BGST Yayınları.
- Akkaya, A. & Çelik, F. (2006). *Aranjmandan Anadolu Pop’a Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li Yıllar, 60’lardan 70’lere 45’lik Şarkılar*. İstanbul: BGST Yayınları.
- Aksoy, B. (2008). *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Alpar, A. (2014). *Türk Pop Müzik Kültüründe Anadolu Rock Müziği Temsilcileri ve Kullanılan Halk Türkülerinin Analizi*. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Ana Bilim Dalı, Müzik Bilimleri ve Teknolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Malatya.
- Arık, M. Bilal (2004). *Popüler Müzik ve İdeoloji Olgusuna İki Farklı Yaklaşım*, Selçuk İletişim, 3, 3.
- Balkılıç, Ö. (2009). *Cumhuriyet, Halk ve Müzik, Türkiye’de Müzik Reformu, 1922-1952*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Behar, C. (1987). *Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bengi, D. (2017). *60’lı Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük “Dünya Durmadan Dönüyor”*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Budak, O. A. (2006). *Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Camgöz, N. (2019). *Anadolu Türkülerinin Anadolu Pop-Rock Müzik Türüne Uyarlanması Halkbilimsel İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul.
- Canbazoglu, C. (2009). *Kentin Türküsi: Anadolu Pop-Rock*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Cook, N. (1999). *Müziğin ABC'si* (T. Doğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Coşkun, Z. (1999). *Azınlık Sesleri*. (G. Paçacı, Ed.) Cumhuriyet'in Sesleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Çerezcioglu, Aykut B. (2014). *Popüler Müzik ve Gençlik Kültürü*, TSA, S: 2, Ağustos.
- Çetin, E. (2010). *Gündelik Hayatın Sosyolojisi*, Sosyoloji Lisans Programı, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Nora, Tia (2010). *Music and Self-Identity, The Popular Music Studies Reader*, (ed: Andy Bennet, Barry Shank, Jason Toynbee), USA: Routledge.
- Dilben, F. (2016). *"Varoşların Sözü: Arabesk-Rap" Arabesk Bağlamla Rap Müzik*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İletişim Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Dilmener, N. (2014). *Bak Bir Varmış Bir Yokmuş– Hafif Türk Pop Tarihi*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, E. & Dönmez, B. (2016). Türkiye'de Altmış Sekiz Kuşağı Dünya Algısının Popüler Müziğe Yansıması. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*. İnönü University Journal Of Culture And Art Cilt/Vol.: 2 Sayı/No.: 1. Malatya.
- Dürük, E. F. (2011). Türk Popüler Müzik Üretimi ve Ürünlerindeki Karma Yapıyı Hazırlayan Toplumsal ve Müziksel Etkenler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, No.: 1, 2011 ISSN: 1309-8012 (Online).
- Erdoğan, G. (2018). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Bir Köprü: Barış Manço ve Türk Kültür Tarihi*. I. Uluslararası Develi-Âşık Seyrani ve Türk Kültürü Kongresi. 04-05-06 Ekim. Kayseri/Develi.

- Erdoğan, G. (2019). *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*-Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute AİCUSBED 5/1 Nisan. Ağrı.
- Erkal, G. E. (2013). *Türkiye Rock Tarihi 1*, İstanbul: Esen Kitap.
- Erol, A. (2005). *Popüler Müziği Anlamak: Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam*. 2. Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Fiske J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. (S. İrvan, Çev.) Ankara: Ark Yayınevi.
- Güngör, N. (1993). *Arabesk - Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hasgül, N. (1996). *Türkiye Popüler Müzik Tarihinde Anadolu Pop Akımının Yeri*. Folklorla Doğru, Dans, Müzik, Kültür. Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, Sayı: 62. İstanbul.
- Hebdige, D. (2003). *Alt Kültür: Tarzın Anlamı*. (S. Nişancı, Çev.) İstanbul: Babil Yayınları.
- Hey Dergisi (1972). Sayı: 34. İletişim Yayınları.
- Kabataş, M. (2017). *Türkiye'de Darbe ve Müzik*. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/16, p. 307. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11371>.
- Kaçmaz, D. (2017). Müzik Tercihlerine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7 (15), 141-152. DOI: 10.16950/inustd.320079.
- Kahraman, H. B. (2003). *Kitle Kültürü: Kitlelerin Afyonu*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Kahyaoglu, O. (2003). *Caz ve Ötesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kahyaoglu, O. (2010). *Yarım Yüzyıl, Elli Şarkı: Yarım Yüzyıllık Türk Pop Müziğinin Şarkılarla Panoraması. Caz'dan Pop'a Müzikli Yolculuk*. (s. 223-236) İstanbul: Everest Yayınları.
- Kaniyolu, C. E. (2010). *Popüler Müzikte Din Teması: Yeşil Pop*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Karşıcı, G. (2010). *Müzik Türlerine İdeolojik Yaklaşım: 1970-1990 Yılları Arasındaki TRT Sansürü*. Folklor/Edebiyat, 16/61, 169-178.
- Kosbatar, Ö. (2012). *Taşlar Kimin İçin Yuvarlanıyor*. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın.
- Kozanoğlu, C. (1995). *Pop Çağı Ateşi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kutluk, F. (1994). *Türkiye'deki Pop Müzik Akımlarının Kültürel Çözümlemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lull, J. (2000). *Popüler Müzik ve İletişim*. (T. İblağ, Çev.) İstanbul: Çivi-yazıları Yayınevi.
- Meriç, M. (2006). *Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği, Pop Dedik*. (s. 28-29) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merriam, A. P. (1964). *Anthropology Of Music*. Northwestern University Press.
- Milli, M. S. (2014). *1960-1970 Yılları Arasında Türkiye'de Resim Sanatı ve Müzik Alanında Sosyal Realizm*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Haziran, Denizli.
- Oktay, A. (2002). *Türkiye'de Popüler Kültür*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan, A. H. (2002). *1960-2000 Yılları Arası "Anadolu Pop/Rock" Olarak Adlandırılan Müzik Kültürü*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, Ankara.
- Önal, G. F. (2020). *Müzikte Eleştirel Düşünme*, Yayımlanmamış Ders Notları. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özbek, M. (2002). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. 12. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özer, S. S. (2009). *Arabesk Müzik ve Türk Musikisi Arasındaki Etkileşimlere Genel Bir Bakış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Öztürk, O. M. (2002). *21. Yüzyıl Başında Türkiye'de Müzik Sempozyumu*. SCA Müzik Vakfı, Ankara.
- Rana, Shabir A., North, Adrian C. (2007). *The Role of Music in Everyday Life Among Pakistanis*, Music Perception: An Interdisciplinary Journal, Vol.: 25, No.: 1, s. 59-73.
- Scognamillo, G. (1988). *Türk Sinema Tarihi*. C: II. İstanbul: Metis Yayınları.
- Solmaz, M. (1996). *Türkiye'de Pop Müzik: Dünü ve Bugünü ile Bir İnkılak Masalı*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Taydaş, O., Sert, H. (2021). Bir Popüler Kültür Ögesi Olarak Arabesk Müziğin Çevreden Merkeze Yolculuğu. Selçuk Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. S.: 45, s. 210-222 - İletişim Çalışmaları / Araştırma.
- Tekelioğlu, O. (2006). *Kendiliğinden Sentezin Yükselişi: Pop Müziğin Tarihsel Arka Planı*, Pop Yazılar. (s. 92-118) İstanbul: Teos Yayıncılık.
- Tura, Y. (1983). *Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.

Watkins, S. C. (2005). *Hip Hop Matters: Politics, Pop Culture, and the Struggle for the Soul of a Movement*. Boston: Beacon.

İnternet Erişim Linkleri

1. <http://turkishmusicportal.org/tr/makaleler/son-yuz-yilda-turkiyenin-muzik-hayati-tarih-turler-ses-kaydi-sektorel-yapi> (Erişim tarihi: 11.09.2021).
2. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/08/23/kisa-turkiye-tarihi-degisim-ruzgarlarinin-estigi-60li-yillar> (Erişim tarihi: 11.09.2021).
3. Bir Yudum İnsan Programı, ATV, 2000. www.youtube/watch?v=eVaPOpU5Drk (Erişim tarihi: 15.09.2021).
4. <https://muzikturkiye.net/deniz-b/blog/4/70lerden-gunumuze-turkce-muzigin-gelisimi> (Erişim tarihi: 15.09.2021).
5. Ayşe Hür, Yine Yeni Yeniden Arabesk, Taraf Gazetesi, 2010 <http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/yine-yeni-yeniden-arabesk/12722/> (Erişim tarihi: 15.09.2021).
6. http://www.zaman.com.tr/hilmi-yavuz/nicin-hala-arabesk-dinliyoruz_998552.html (Erişim tarihi: 11.09.2021).
7. <https://www.izlesene.com/video/yener-cilekes/193656> (Erişim tarihi: 11.09.2021).

GÜNDELİK HAYAT VE BAĞIMLILIK

Aybike Dinç

Giriş

Çağımızın en büyük sorunlarından biri olan bağımlılık (addiction), tarih boyunca çeşitli şekillerde kendini göstermesine rağmen; özellikle 21. yüzyılda bilimsel teoriler ve modellerle açıklanmaya çalışılan bir hastalık ve toplumsal bir sorun olarak kabul edilmektedir. İnsanlık her alanda gelişimini sürdürürken, özellikle son birkaç yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak değişen sosyal ve ekonomik yapıların bir sonucu olarak yeni tüketim ve eğlence alışkanlıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum, bir yandan bireyin iletişim teknolojilerini kullanarak fiziksel bir efor sarf etmeksizin sosyal etkileşimini artırmasına, her tür hizmet ve tüketim mallarına kolayca ulaşmasına ve bu sayede ihtiyaçlarına daha kolay ve daha hızlı karşılık bulmasına olanak sağlarken diğer yandan toplumdaki soyutlanma, kendine yabancılaşma, tembellik, tatminsizlik ve bağımlılık gibi sorunlara neden olabilmektedir.

Gündelik hayat kavramı, insanların gündelik olarak yaptığı, düşündüğü, hissettiği şeyleri içine almakla birlikte; basit bir işleyle tekrar edip duran toplumsal hayatın dinamiklerine ışık tutan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Gündelik hayat kavramı, insanların gündelik yaşamlarında yapmış olduğu sıradan eylemleri içermesi nedeniyle uzun süre göz ardı edilmiş; küreselleşme, modernite ve teknolojik gelişmeler ile birlikte ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilimlerin ilgi alanına girmeyi başarabilmiştir (Subaşı, 2004, s. 11). Günümüzde sosyolojinin bir alt disiplini olarak toplumsal

hizmete tek tıkla ulaşma imkânı gibi birçok gelişme, insanları daha az çaba göstererek daha çok tüketmeye yönlendirmektedir.

Gündelik hayatın içinde sıradan bir işleyişin parçası gibi görünen bu hızlı tüketim, insanların kısa süreli ve gelip geçici tatminler yaşamasına, dolayısıyla da tüketim alışkanlıkları üzerinde yavaş yavaş kontrolü kaybetmesine sebep olabilmektedir. Önce ihtiyaç, sonra alışkanlık hâlini alan bu tüketim davranışı, zaman içinde kişinin kontrolü kaybederek ürün ya da davranışa bağımlı hâle gelmesine sebep olabilmektedir. Toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenen ve bu nedenle kişinin kendisine ya da çevresine zarar verdiği bir boyuta ulaşmadığı sürece fark edilemeyen davranışlar, özellikle 21. yüzyılda “bağımlılık” olarak adlandırılmaya ve davranış bozukluğu olarak kabul görmeye başlamıştır. Bununla ilgili olarak yapılması gerekenlerin başında bireyleri, bilhassa gençleri bağımlılıklar hakkında bilinçlendirmek gelse de bireyin de gündelik yaşamında sıklıkla tekrar ettiği tüketim ve eğlence alışkanlıkları üzerinde kontrolünü kaybetmemek için bilinçli ve özenli davranması gerekmektedir.

Kaynakça

- Altuner, D., Engin, N., Gürer, C., Akyay, İ., Akgül, A. (2009). Madde Kullanımı ve Suç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma, *Tip Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 87-94.
- American Psychiatric Association (1987). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (3th Edition - Revised)*, Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4th Edition)*, Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th Edition)*, Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Anderson, K. J. (2001). Internet Use Among College Students: An Exploratory Study, *Journal of American College Health*, 50, 21-26.
- Arıdurdu Ayazoğlu, B., Aksu, M., Ünübol, H., Hızlı Sayar, G. (2019). Alışveriş Bağımlılığı, *Etkileşim*, 4, 44-64.

- Bağarhan, T., Siyez, D. M. (2017). Ergenlik Döneminde İnternet Bağımlılığını Önleme Programları: Sistematik Gözden Geçirme, *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4, 243-265.
- Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective, *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 21-41.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210.
- Bektaş, M. (2018). Davranışsal Bağımlılık: Tanımı, Türleri ve Sınıflandırılması [İçinde: H. Ateş, A. Koçak (Ed.), *Bir Kamu Politikası Olarak - Bağımlılıkla Mücadele*, 147-159], Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Belk, R. W. (1999). Leaping Luxuries and Transitional Consumers. [İçinde: R. Batra (Ed.), *Marketing Issues in Transitional Economies*, 38-54], Norwell, MA: Kluwer.
- Carbonari, J. P., DiClemente, C. C., Sewell, K. B. (1999). Stage Transitions and the Transtheoretical "Stages of Change" Model of Smoking Cessation, *Swiss Journal of Psychology*, 58(2), 134-144.
- Chassin, L., Curran, P. J., Hussong, A. M., Colder, C. R. (1996). The Relations of Parent Alcoholism to Adolescent Substance Use: A Longitudinal Follow-up Study. *Journal of Abnormal Psychology*, 105, 70-80.
- Cooper, P. J. (1995). *Eating Disorders and the Irrelationship to Mood and Anxiety Disorders* [İçinde: K. D. Brownell, C. G. Fairburn (Ed.), *Eating Disorders and Obesity: A Comprehensive Handbook*, 159-164], New York, NY: Guilford Press.
- Coşkun, S. (2006). *Uçucu Madde Kullanan Ergenlerde Bilinçlendirme Eğitiminin Etkinliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- DiClemente, C. C. (2003). *Addiction and Change - How Addictions Develop and Addicted People Recover*, New York, NY: The Guilford Press.
- Dittmar, H., Long, K., Bond, R. (2007). When A Better Self Is Only A Button Click Away: Associations Between Materialistic Values, Emotional and Identity-Related Buying Motives, and Compulsive Buying Tendency Online. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26, 334-361.
- Doğan, B. Y. (2001). Madde Kullanımı ve Bağımlılığı, *Aile ve Toplum Eğitim - Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4-1(4), 79-86.
- Donovan, D. M., Marlatt, G. A. (1988). *Assessment of Addictive Behaviors*, New York, NY: Guilford Press.

- Duman, Ö. D. (2021). İnternet Bağımlılığı Çerçevesinden Kumar ve Oyun Bileşenleri Üzerine Bir Yazın Taraması, *İletişim ve Diploması*, 5, 123-139.
- Egorov, A. Y., Szabo, A. (2013). The Exercise Paradox: An Interactional Model for A Clearer Conceptualization of Exercise Addiction, *Journal of Behavioral Addictions*, 2(4), 199-208.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı, Teknoloji Bağımlılığı, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64.
- Fairburn, C. G., Brownell, K. (2002). *Eating Disorders and Obesity (Second Edition)*, New York, NY: Guilford Press.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and Implications, *British Journal of Addiction*, 85, 1403-140.
- Griffiths, M. D. (1996a). Nicotine, Tobacco and Addiction, *Nature*, 384, 18.
- Griffiths, M. D. (1996b). Internet Addiction: An Issue for Clinical Psychology?, *Clinical Psychology Forum*, 97, 32-36.
- Griffiths, M. D. (2013). Social Networking Addiction: Emerging Themes and Issues, *Journal of Addiction Research & Therapy*, 4, e118.
- Griffiths, M. D., Szabo, A. (2014). Is Excessive Online Usage a Function of Medium or Activity? An Empirical Study, *Journal of Behavioral Addictions*, 3, 74-77.
- Güz, G., Güz, H. (2017). Patolojik Kumar Bağımlılığında Davranışsal İnhibisyon, *Current Addiction Research*, 1(2), 65-71.
- Hamer, M., Karageorghis, C. I. (2007). Psychobiological Mechanisms of Exercise Dependence, *Sports Medicine*, 37(6), 477-484.
- Hesselbrock, M. N., Hesselbrock, V. M., Epstein, E. E. (1999). Theories of Etiology of Alcohol and Other Drug Use Disorders [İçinde: B. S. McCrady, E. E. Epstein (Ed.), *Addictions: A Comprehensive Guidebook*, 50-74]. New York, NY: Oxford University Press.
- Işık, E. (2009). Erişkinlerde Klinik Psikofarmakoloji [İçinde: Işık, E., Uzbay, T. (Ed.), *Güncel Temel ve Klinik Psikofarmakoloji*, 337-359], İstanbul: Golden Medya Baskı.
- İlhan, V. (2007). Günelik Hayatta E-Yaşam: İhtiyaç-Arzu Çelişkisi Çerçevesinde Yeni İletişim Teknolojileri Bağımlılığı, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 59-78.
- Kafes, A. Y., Ülker, S., Hızlı Sayar, G. (2018). Yeme Bağımlılığı, *Güncel Bağımlılık Araştırmaları*, 2(2), 54-58.

- Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Sağlıklı Yaşam ve Bağımlılıkla Mücadele Çalışma Grubu Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu, Ankara.
- Kandel, D. B., Davies, M. (1992). Progression to Regular Marijuana Involvement: Phenomenology and Risk Factors for Near Daily Use [İçinde: M. Glantz, R. Pickens (Ed.), *Vulnerability to Drug Abuse*, 211-254], Washington, DC: American Psychological Association.
- Kaplan, H. B., Johnson, R. J. (1992). Relationships Between Circumstances Surrounding Initial Illicit Drug Use and Escalation of Use: Moderating Effects of Gender and Early Adolescent Experiences [İçinde: M. Glantz, R. Pickens (Ed.), *Vulnerability to Drug Abuse*, 299-358], Washington, DC: American Psychological Association.
- Kızılok, G. E. (2021). Cinsel Bağımlılık Tanımı, Etiyolojisi ve Tedavisi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(3), 394-411.
- Köknel, Ö. (1998). *Bağımlılık – Alkol ve Madde Bağımlılığı*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kranzler, H. R., Korsmeyer, P. (2009). *Encyclopedia of Drugs, Alcohol & Addictive Behavior (Third Edition)*, Detroit, MI: Macmillan Reference.
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D. (2011). Online Social Networking and Addiction – A Review of the Psychological Literature, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8, 3528-3552.
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Pontes, H. M. (2017). Chaos and Confusion in DSM-5 Diagnosis of Internet Gaming Disorder: Issues, Concerns and Recommendations for Clarity in the Field, *Journal of Behavioral Addictions*, 6(2), 103-109.
- Kwon, H. K., Kwon, J. H. (2002). The Effect of the Cognitive Behavioral Group Therapy for High-Risk Students of Internet Addiction, *Korean Journal of Clinical Psychology*, 21, 503-514.
- Kwon, M., Lee, J. Y., Won, W. Y., Park, J. W., Min, J. A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J. H., Kim, D. J. (2013). Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS), *PLoS One*, 8, e56936.
- Lefebvre, H. (2020). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Leonard, K. E., Blane, H. T. (1999). *Psychological Theories of Drinking and Alcoholism (Second Edition)*, New York, NY: Guilford Press.
- Lin, Y. H., Chang, L. R., Lee, Y. H., Tseng, H. W., Kuo, T. B., Chen, S. H. (2014). Development and Validation of the Smartphone Addiction Inventory (SPAI), *PLoS One*, 9, e98312.

- Matsushita, S., Kimura, M., Miyakawa, T., Yoshino, A., Murayama, M., Masaki, T., Higuchi, S. (2004). Association Study of Brain-derived Neurotrophic Factor Gene Polymorphism and Alcoholism, *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 28(11), 1609-1612.
- McIntyre, E., Wiener, K. K. K., Saliba, A. J. (2015). Compulsive Internet Use and Relations Between Social Connectedness and Introversion, *Computers in Human Behavior*, 48, 569-574.
- Nathan, P. E. (1988). The Addictive Personality is the Behavior of the Addict, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(2), 183-188.
- Nazlıgöl, M. D., Yılmaz, A. E. (2019). Oyun Bağımlılığı ve Egzersiz Bağımlılığına Davranışsal Bağımlılık Çerçevesinden Bakış, *Bağımlılık Dergisi*, 20(2), 97-108.
- Newlin, D. B., Miles, D. R., van den Bree, M. B., Gupman, A. E., Pickens, R. W. (2000). Environmental Transmission of DSM-IV Substance Use Disorders in Adoptive and Step Families, *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24(12), 1785-1794.
- O'Farrell, T. J., Fals-Stewart, W. (1999). Treatment Models and Methods: Family Models [İçinde: B. S. McCrady, E. E. Epstein (Ed.), *Addictions: A Comprehensive Guidebook*, 287-305], New York, NY: Oxford University Press.
- Orford, J. (1985). *Excessive Appetites: A Psychological View of Addictions*, New York, NY: Wiley.
- Ögel, K. (2010). *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Özçelik, A. B., Gegez, E. E., Burnaz, Ş. (2017). Mobil İnternet, Tüketici Materyalizmi ve Alışveriş Bağımlılığı: Alışveriş Motivasyonlarının Düzenleyici Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 3(2), 1-20.
- Pandina, R. J., Johnson, V., Labouvie, E. W. (1992). Affectivity: A Central Mechanism in the Development of Drug Dependence [İçinde: M. Glantz, R. Pickens (Ed.), *Vulnerability to Drug Abuse*, 179-210], Washington, DC: American Psychological Association.
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C. (1982). Transtheoretical Therapy: Toward A More Integrative Model of Change, *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 19(3), 276-288.
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C. (1986). Toward A Comprehensive Model of Change [İçinde: W. R. Miller, N. Heather (Ed.), *Treating Addictive Behaviors: Processes of Change*, 3-27], New York, NY: Plenum Press.

- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C. (1992). Stages of Change in the Modification of Problem Behavior [İçinde: M. Hersen, R. Eisler, P. M. Miller (Ed.), *Progress in Behavior Modification Vol. 28*, 184-214], Sycamore, IL: Sycamore.
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C., Norcross, J. C. (1992). In Search of How People Change: Applications to the Addictive Behaviors, *American Psychologist*, 47, 1102-1114.
- Rotgers, F., Keller, D. S., Morgenstern, J. (1996). *Treating Substance Abuse: Theory And Technique*, New York, NY: Guilford Press.
- Salmaner, H. (2003). *Suç Yeri İncelemesi*, Şanlıurfa: Elif Matbaacılık.
- Schuckit, M. A. (1995). A Long-term Study of Sons of Alcoholics, *Alcohol Health and Research World*, 19, 172-175.
- Senemoğlu, N. (2013). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Shapira, N. A., Lessig, M. C., Goldsmith, T. D., Szabo, S. T., Lazowitz, M., Gold, M. S., Stein, D. J. (2003). Problematic Internet Use: Proposed Classification and Diagnostic Criteria, *Depress Anxiety*, 17, 207-216.
- Škařupová, K., Blinka, L. (2015). Interpersonal Dependency and Online Gaming Addiction, *Journal of Behavioral Addictions*, 5(1), 108-114.
- Stahl, M. S. (2013). *Stahl's Essential Psychopharmacology: Neuroscientific Basis and Practical Application (Fourth Edition)*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Steinglass, P. L., Bennett, L., Wolin, S., Reiss, D. (1987). *The Alcoholic Family*, New York, NY: Basic Books.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayınları.
- Tarhan, N. Nurmedov, S. (2014). *Bağımlılık: Sanal ve Gerçek*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tosun, M. (2008). Madde Bağımlılığına Genel Bakış, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar, İ.Ü. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, Sempozyum Dizisi (62), 201-220.
- Uğurlu, T., Şengül, C., Şengül, C. (2012). Bağımlılık Psikofarmakolojisi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar (Current Approaches in Psychiatry)*, 4 (1), 37-50.
- Uluğ B. (2007). Alkol Kullanımı ile İlişkili Bozukluklar [İçinde: Güleç, C., Köroğlu, E. (Ed.), *Psikiyatri Temel Kitabı*, 161-172], Ankara: HYB Basım Yayın.
- Uzbay, T. İ. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler, *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 21, 5-15.

- Uzbyay, T. İ. (2015). *Madde Bağımlılığı: Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler*, İstanbul: İstanbul Tıp Yayınevi.
- Uzbyay, T. İ., Yüksel, N. (2003). Madde Kötüye Kullanımı ve Bağımlılığı [Çinde: Yüksel, N. (Ed.) *Psikofarmakoloji*, 485-520]. Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
- van den Eijnden, R. J. J. M., Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. (2016). The Social Media Disorder Scale, *Computers in Human Behavior*, 61, 478-487.
- Weinstein, A., Maraz, A., Griffiths, M. D., Lejoyeux, M., Demetrovics, Z. (2016). Compulsive Buying—Features and Characteristics of Addiction [Çinde: Victor R. Preedy (Ed.), *Neuropathology of Drug Addictions and Substance Misuse Volume 3: General Processes and Mechanisms, Prescription Medications, Caffeine and Areca, Polydrug Misuse, Emerging Addictions and Non-Drug Addictions*, 993-1007], London, UK: Academic Press.
- Wills, T. A., Shiffman, S. (1985). Coping and Substance Use: A Conceptual Framework [Çinde: S. Shiffman, T. A. Wills (Ed.), *Coping and Substance Abuse*] Orlando, FL: Academic Press.
- Wonderlich, S. A. (1995). Personality and Eating Disorders [Çinde: D. Brownell, C. G. Fairburn (Ed.), *Eating Disorders and Obesity: A Comprehensive Handbook*, 171-176], New York, NY: Guilford Press.
- Yanardağ, M. Z., Bilge, M., Yanardağ, U. (2020). Davranış Bağımlılığı ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi (CBU-SBED)*, 7(4), 551-560.
- Young, K. S. (1998). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction and a Winning Strategy for Recovery*, New York, NY: John Wiley & Sons.
- Young, K. S. (1999). Internet Addiction: Symptoms, Evaluation and Treatment [Çinde: L. Vande-Creek, T. Jackson (Ed.), *Innovations in Clinical Practice: A Source Book*, 19-31], Sarasota, FL: Professional Resource Press.

GÜNDELİK HAYAT VE SUÇ KORKUSU

Özge Gülver

Giriş

Gündelik hayat, toplumsal yaşama dâhil olan her insanın rutin olarak gerçekleştirdikleri ya da planladıkları yeni faaliyetlerle; rutin gibi görünüyorsa da yaşamın özünde olan dinamizme ayak uyduran değişikliklerle, iyiliklerle veya zorluklarla, heyecanla, umutla ya da karamsarca birçok duygu ve davranış örüntülerinin eşlik ettiği döngünün, pratiklerin, başkalarıyla olan ilişkilerin tamamını içine alan bir süreçtir. İnsanların müjdelere mi felaketlere mi karşılaştıklarının müphem olduğu gündelik hayat serüveni olasılıklarla doludur. Toplumsal yaşamın özünde olan dinamizmin; olumlu ya da olumsuz değişimlerin gündelik hayatın içinde aranması gerekir. Gündelik hayat, sosyal gerçekliklerin portresini çizen anlam yüklü bir alandır. Toplumlara yüceltecek değerlere ya da tehdit edebilecek kaynamalara ilişkin ipuçlarını gündelik hayatın içinde yakalayabilmek mümkündür.

“Gündelik hayat” ifadesi tanımlanırken söz konusu olan, toplumun değişimlerini ve perspektiflerini tanımlamaktır. “Gündeliklik” yalnızca bir kavram değildir; toplumu anlamak için ipucu olarak alınabilir. Gündelik olanı “küreselliğin, devletin, tekniğin ve teknikliğin, kültürün veya kültürün çözülmesinin” içine yerleştirmek gerekir (Lefebvre, 2007, s. 40). Douglas (1970, s. 3) da sosyolojinin zorunlu olarak gündelik hayatı anlamakla başladığını, dolaşısıyla ya gündelik hayatı anlamayı arttırmaya ya da gündelik hayatı iyileştirmeye yönelik olduğunu ifade etmiştir.

çıkıldığında zayıflamaya başladığı anlaşılmaktadır. Toplumdaki çeşitli aksaklıklar, düzensizlikler ve suçlar, üstüne bir de yaşanan olumsuz tecrübeler eklenince, korkulara ya da en azından zarar görülebileceğine ilişkin düşüncelerin oluşmasına neden olmaktadır. İnsanların, kontrolleri dışında gelişebilecek kötü bir durumla karşılaşma ihtimalleri karşısında engellenme duygusu yaşamaları, davranıştan kaçınmaları, tedirgin hissetmeleri ve korku duymaları söz konusudur. Dolayısıyla suçun, insanların güvenliğini tehdit ediyor olması, günelik hayat pratiklerinin kayda değer bir şekilde bunun etkisi altında kalarak gerçekleştirilmesine, bireysel düzeyde korunma davranışlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Kaynakça

- Adler, A. (2018). İnsan Tanıma Sanatı. (Kamuran Şipal, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Balliet, D., Van Lange, P. A. M. (2013). Trust, Conflict, and Cooperation: A meta-analysis, *Psychological Bulletin*. 139(5), 1-23.
- Bauman, Z. (2020). Akışkan Korku. (Cumhur Atay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Clemente, F., Kleiman, M. B. (1977). Fear of Crime in the United States: A Multivariate Analysis, *Social Forces*, 56(2), 519-531.
- Cohen, L. E., Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach, *American Sociological Review*, 44(4), 588-608.
- Craske, M. G. (2003). *Origins of Phobias and Anxiety Disorders: Why More Women Than Men?*, Oxford: Elsevier.
- Curiel, R. P., Bishop, S. T. (2018). *Fear of Crime: The Impact of Different Distributions of Victimisation*, Palgrave Communications. 4(1), 1-8.
- Dauglas, J. D. (1970). *Understanding Everyday Life*, Ed. Jack D. Dauglas içinde, *Understanding Everyday Life: Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge* (pp. 3-44) Chicago: Aldine Publishing Company.
- Dolan, P., Peasgood, T. (2006). Estimating the Economic and Social Costs of the Fear of Crime, *The British Journal of Criminology*. 47(1), 121-132.

- Dökmen, Ü. (2011). *Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Garofalo, J. (1981). The Fear of Crime: Causes and Consequences, *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 72(2), 839-857.
- Good, D. (1988). Individuals, Interpersonal Relations, and Trust. Ed. Diego Gambetta içinde, *Trust: Making and Breaking*.
- Jackson, J. (2006). Introducing Fear of Crime to Risk Research, *Risk Analysis*. 26(1), 253-264.
- LaGrange, R. L., Ferraro, K. F. (1989). Assessing Age and Gender Differences in Perceived Risk and Fear of Crime, *Criminology*. 27(4), 697-719.
- Lauritsen J. L., Heimer, K. (2009). Gender and Violent Victimization 1973-2005. 2.10.2021 tarihinde <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/229133.pdf> adresinden alındı.
- Lefebre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Meier, R. F., Miethe, T. D. (1993). Understanding Theories of Criminal Victimization, *Crime and Justice*. 17, 459-499.
- Mesch, G. S., Fishman, G. (1998). Fear of Crime and Individual Crime Protective Actions in Israel, *International Review of Victimology*. 5(3-4), 311-330.
- Shapland, J., Hall, M. (2007). What Do We Know About the Effects of Crime on Victims. *International Review of Victimology*. 14, 175-217.
- Warr, M., Ellison, C. G. (2000). Rethinking Social Reactions to Crime: Personal and Altruistic Fear in Family Households, *American Journal of Sociology*. 106(3), 551-578.
- Weiss, A., Michels, C., Burgmer, P., Mussweiler, T., Ockenfels, A., Hofmann, W. (2020). Trust in Everyday Life, *Journal of Personality and Social Psychology*. 121(1), 1-92. 3.10.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/342354493_Trust_in_Everyday_Life adresinden alındı.
- Young, J., Cohen, D., Chadee, D. (2016). Psychology of Fear, Crime and the Media. Ed. Derek Chadee içinde, *Cross-Cultural Examinations of Fear of Crime the Case of Trinidad and The United States* (pp. 152-169). New York: Routledge.

GÜNDELİK HAYAT VE MUTLULUK

Aybeniz Sarıçiçek İpekoğlu

Giriş

Sosyoloji, ilk doğduğu günden bu yana geleneksel boyutunda toplum ile birey arasında ayırım yapan klasik yaklaşımını korumaktadır. Bu bakış açısında toplumsal düzen, toplumsal olgu yani “toplumsal” olan her şey en üst seviyededir. Makro yaklaşımların ışığında sosyal dünya toplumsalın merceğinde değerlendirilmekte, pozitif bilimlerin doğa yasaları örnek alınarak toplumun yasaları belirlenmeye çalışılmaktadır. Fakat dünyanın sürekli olarak değişmesi ve sosyoloji biliminin gelişmesi, daha çok çalışma sahası ve alt dallarının ortaya çıkması ile doğru orantılı olarak klasik yaklaşımdan daha farklı bakış açıları da literatüre eklenmiştir. Süreç içerisinde ortaya çıkan yorumcu yaklaşımlar, sosyolojik bağlamda var olan toplumsal gerçekliklerin, tek tek bireylerin karşılıklı olarak girdiği toplumsal etkileşim ile bağlı olduğunu düşünmekte ve bireyin rolünü göz ardı etmeden toplumsal oluşumları irdelemektedir. Geleneksel sosyoloji akımı her daim toplumu bireyin üzerinde görmektedir. Yani toplumsal hayat ve onun sunduğu değerler, olgular, roller bireyin davranışını belirlemektedir. Fakat eleştirel sosyoloji yaklaşımları ve bunun içinde olan gündelik hayat sosyolojisi disiplini, bu fikre karşı durmakta, birey ve toplumun birbirinden ayrı değil, bir arada hareket ettiğini ve buna dayalı olarak birbirlerini sürekli etkilediklerini savunmaktadır.

Klasik sosyoloji, uzun seneler boyunca “gündelik hayat”ı temel bir bilgi kaynağı olarak kullanmamış hatta doğası gereği ona bir

Kaynakça

- Aristoteles. (2010). *Politika*. (M. Tuncay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*. (Z. Özcan, Çev.). Ankara: Sentez Yayınları.
- Aydınlı, Y. (2008). *Farabî*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Yener Kara, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Berg, B. L., Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Hasan Aydın, Çev. Ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Berger, L. P., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Ögütler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Coser, A. L. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler*. (H. Hülür, S. Toker, İ. Mazman, Çev.). Ankara: De Ki Basım LTD.
- Coulon, A. (2015). *Etnometodoloji*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I; Eylem Uygulama Üretim Sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2015). *İntihar*. (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2015). *Sosyoloji ve Felsefe*. (M. Elma Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Esgin, A., Çeğin, G. (Ed.). (2020). *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar Sorunsallar ve Güzergahlar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Freud, S. (1999). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (B. Taşdemir, D. Özçetin, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide Araştırmalar*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Goffman, E. (2018). *Toplum İçinde Davranmak Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar*. (A. Bölükbaşı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2019). *Damga Örselelenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2020). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- İslamoğlu, G. (Ed.). (2010). *Kurumlarda İyilik Var*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 1*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015b). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 2 Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akıyhay, D. Kömürücü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1986a). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1986b). *1844 Felsefe Yazıları*. (M. Belge, Çev.). Ankara: V Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (1998). *Komünist Parti Manifestosu*. (Sol Yayınları Yayın Kurulu, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Ritzer, G., Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (Himmet Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sarıççek, M. (2020). *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Schütz, A. (2020). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. (A. Akan, S. Kesikoğlu, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Veenhoven, R. (1984). *Conditions of Happiness*. Dordrecht / Boston / Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2015). İktisat ve Mutluluk. *İktisat ve Toplum Dergisi*. (58), 46-51.
- Weber, M. (2019). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Göksu Birol, Çev.). Ankara: Dorlion Yayınları.

GÜNDELİK HAYAT VE DÜĞÜN

İdealize Edilmiş Performansların Düğün Sürecinde Sunumu

Merve Çetin Kılıç

Giriş

Evlilik, yeni bir ailenin kurulması, nesillerin devamı ve güç konusunda süreklilik kazanması nedeniyle toplumların hayatında kutsal anlamı olan özel bir yere sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı neredeyse bütün toplumlarda evlilik ve aile korunması gereken bir toplumsal değer olarak görülmektedir. İnsanın yaratılışında bulunan cinsel güdülerden kaynaklanan ihtiyaçların, toplumsal yasallık çerçevesinde düzenlenmesi özelliği, evliliği toplum açısından istikrar ve düzenin sembolü hâline getirmiştir (Çopuroğlu, 2000, s. 165). Toplumsal yaşamda sembollere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü sembollere sahip olan toplum bu semboller aracılığında kendini diğer toplumlardan ayrı ve özel bir yere konumlandırır. Toplamların ortak değerlerini ifade eden sembollerden birisi de düğün törenleridir (Bulut, 2018, s. 54).

Düğün törenleri ve bu törenlere ilişkin kültürel uygulamalar, insanların gündelik yaşamdaki toplumsal kaynaklarından beslenerek ortaya çıkmaktadır. “Bir toplum, kültürün oluşturduğudur.” denilebildiği gibi bunun tam tersi yani “Kültür toplumun oluşturduğudur.” da diyebilmek mümkündür. Bireyler ve kültürel örüntüler birbirleriyle sürekli etkileşim hâindedirler (Fichter, 2016, s. 160). Düğün, bireylerin eylemlerinin, kültürel örüntülerin ve grup-

çekimi ve Kırıkkale, Ankara, İstanbul, Antalya, Manisa, Ürgüp olmak üzere seçtiği illerde profesyonel bir ekip ile dış çekim yaptırmayı tercih etmişlerdir. Dış mekân fotoğraf çekiminin ise dönemin şartlarına ve maddi imkânlarla göre belirli olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, stüdyo çekimi tercih eden görüşmeciler o zaman öyle yapıldığına kendi evlendikleri dönemlerde dış mekân çekimi olmadığına vurgu yapmışlardır.

Düğün esnasında uygulanan geleneksel âdetler arasında en ilgi çekeni hem eski hem yeni evliler arasında tercih edilmiş olan kuşak bağlama geleneğidir. Düğün sürecinin önemli bir sembolik ögesi olarak sürdürülmeye devam etmektedir. Günümüzde de gelin kız çıkarma yani gelin almaya gitme ve gelin çıkartılırken bereket anlamına gelen sembolik gelenekler uygulanmaktadır. Çalışmamızda genel olarak bireylerin düğün süreçlerinde gelenekleri uyguladığı kendi tercihlerinin de bu gelenekler ile uygun düştüğü gözlemlenmiştir. Merasimlerde uygulanan ritüellerden vazgeçme söz konusu olmayıp yeniden yorumlama, düğünlerin eskiye nazaran daha kısa sürede yapılması, evde yapılan merasimlerin sayısının azalarak dış mekânların tercih edilmeye başlanması gibi değişiklikler göze çarpmakla beraber bireylerin gelenek, görenek ve dinine bağlılığı düğün süreçlerindeki tercihlerinde benlik sunumlarından önemli öğeler gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Acar, H. İ. (2011). Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (17), s. 367-388.
- Araz, N. & Günay, U. & Tan N. & Tongar K. & Öksüz, E. & Seyidoğlu, B. (1990). *21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
- Arslan, A. (2016). Aile ve Toplum, Edt. A. Arslan & M. Çağlayandereli içinde Sosyoloji Günlük Yaşamı Anlamak, (s. 207-238), İstanbul: Paradigma Akademi.
- Aşıkoğlu, N. (1998). Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), s. 45-49
- Atasoy, F. (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken

- Aydemir, A. (2013). Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve “Al Duvak” Geleneği Üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 8(9), 619-655, Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3715>.
- Aydın, S. ve Atay, A. T. (2009). *Halk Bilimi Toplumsal Uygulamalar Törenler ve Ritüelleri Geçiş Törenleri*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*, (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayoğlu, A. (2002). Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III: Türk Kültüründe ve Günümüz Türkiye’sinde Evlilik Geleneği, (s. 289-303), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları Ansiklopedisi.
- Berber, O. (2009). Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru Olarak Düşünler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), s. 1-11.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, (V. S. Ögütle, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Beşpınar, F. U. (2014). Türkiye’de Evlilik, M. Turgut ve S. Feyzioğlu içinde Türkiye Aile Yapısı Araştırması, Tespitler, Öneriler, (s. 115-166). T.C. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Binark, M. (2002). Yirmi Birinci Yüzyıl-1: Tekno-Kültürde Yaşamaya Hazırlanmak: Son Tango Siber Uzamda Yazılan Çok Kişisel Bir Deneme, (s. 601-604) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: Perspective And Method*. Univ Of California Press.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*, (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Bulut, M. (2018). Dönüşen Düğüne Tanıklık Etmek, *Folklor/Edebiyat*, 24(95), 35-56, DOI: 10.22559/folklor.247.
- Çalışkan, N. & Karadağ, E. & Çalışkan, F. (2010). *Eğitim, İletişim ve Öğretmenin Beden Dili*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Çetin, C. (2008). Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 48(2), 111-126, Doi: <http://hdl.handle.net/20.500.12575/44582>.
- Çetin, E. (2013). *Türkiye’de Modernleşme ve Gündelik Hayat içinde Gündelik Hayat Sosyolojisi* (s. 167-192), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çopuroğlu, Y. C. (2000). Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 163-193, Doi: 10.16992/ASOS.12219.

- Deluxe Dugun Listesi (2021). Düğün Hazırlık Listesi, 1-12. 15.08.2021. <https://deluxe bursa.com.tr/dosyalar/DeluxeDugunListesi.pdf> adresinden alındı.
- Demirel, H., & Karabina, S. (2019). Kırıkkale Yeme İçme Kültürü ve Değişimi Üzerine Bir Alan Araştırması. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 7(2), 950-967, Doi: 10.21325/jotags.2019.401
- Doğan, İ. (2016). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dugun.com (2021). <https://dugun.com/dugun-organizasyon/makaleler/birbirinden-sik-soz-ve-nisan-masasi-susleme-fikirleri-1732> (İndirilme tarihi: 15.08.2021).
- Duvarcı Ayşe. (1991). Takı ve Geleneksel Takılar. (Edt. Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem). İçinde Türk Aile Ansiklopedisi (s. 973-977), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Emiroğlu, K. (2011). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ergun, P. (2015). Ailede Kültür Eğitimi. (Edt. S. Sakaoğlu & M. Aça & P. Ergun). İçinde Aile Yazıları 7, (s. 79-86). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Esgin, A. (2008). *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Esgin, A. (2016). *Sosyolojik Soruşturmalar: Gündelik Olanın Analizinden Kesitler*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fichter, J. H. (2016). *Sosyoloji Nedir*, (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*, (H. Özel, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, (C. Güzel, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal Alanda İlişkiler*, (M. F. Karakaya, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2018). *Toplum İçinde Davranmak*, (A. Bölükbaşı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Gökulu, G. (2019). Sembolik Etkileşimci Teorinin Gündelik Hayat Sosyolojisine Katkıları, *Ekev Akademi Dergisi*, 173-190, Doi: 10.17753/Ekev1268.

- Güngör E. (1980). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Güzel, M. (2018). Konya İlinde “Yenge Olma” Ritüeli. İçinde Gelenek Görenek ve İnançlar, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, (s. 175-182). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hilton Wedding (2016). Yıllar Süren Bir Zarafet Hilton Düğün ve Davetleri, 15.08. 2021. HYPERLINK “https://www3.hilton.com/resources/media/hi/ISTHITW/en_US/pdf/tr_ISTHITW_Wedding_Brochure_Mar_2016.pdf” https://www3.hilton.com/resources/media/hi/isthitw/en_us/pdf/tr_isthitw_wedding_brochure_mar_2016.pdf adresinden alındı.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*, (İ. Yıldız & A. Gelmez, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Jung, C. G. (2012). *Keşfedilmemiş Benlik*, (İ. Kırımlı, Çev.) İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kara, Ç. (2009). Evlenme Geleneğinin Temel Dinamikleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), s. 333-343.
- Karpuz E. (1991). Takı. Beylü Dikeçligil & Ahmet Çiğdem Der. İçinde Türk Aile Ansiklopedisi, (s. 970-972). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Layder, D. (2014). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self And Society*, Chicago: University Of Chicago Press.
- Miracle Wedding (2021). <https://www.miraclehotel.com/Content/Download/MiracleWeddingKatalog.pdf> adresinden alındı.
- Özabacı, N. (2010). Evlilik Öncesi İlişkiler, (Edt. H. Yavuzer) İçinde Evlilik Okulu, (s. 48-60), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Poloma, M. M. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (H. Erbaş, Çev.) Ankara: Palme Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Sosyoloji Kuramları*, (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sevimli, Y. & Kahraman, G. & Sönmezdağ, S. (2018). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Düğün Gelenekleri: Konya “Esence” Kö-

- yü Örneği, s. 1087-1103, Gaziantep: İksad II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.
- Sönmez, Ş. (2020). Gelinliğim Ne Renk Olmalı, 15.08.2021, <https://sebnemsonmez.com/2020/06/17/gelinligim-ne-renk-olmalı/>, adresinden alındı.
- Subaşı, N. (2018). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şenol, D. (2017a). Küreselleşen Dünyada Türk Ailesindeki Değişim, *Türk Yurdu Dergisi*, 106(357) s. 34-36
- Şenol, D. (2017b). *Sembolik Etkileşim*, Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.
- Şenol, D. (2018). Değişen Toplumda Boşanmış Aileler ve Problemleri- Kırıkkale İli Kadın Örnekleri ile, *Social Sciences Studies Journal*, 4(18), 1812-1824. Doi: <http://dx.doi.org/10.26449/sss.560>.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler, *Aile ve Toplum*, 4(14), 7-32, Doi: 10.21560/spcd.65610.
- Şişman, B. (2018). Gelenek Görenek ve İnançlar: Çağdaş Kentin Düğün Algısı ve Düğün Organizasyon Şirketleri, (s. 319-328), 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Kırıkkale Valiliği (2021). Kırıkkale Valiliği, 28. 08. 2021. <http://www.kirikkale.gov.tr/dugun-adetleri> adresinden alındı.
- Tanrıbuurdu, G. (2016). Klâsik Türk Şiirinde Bir Sembol Dili Olarak Kına, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 102-115, DOI: 10.15869/İtobiad.03029.
- Tezcan, M. (1997). *Kültürel Antropoloji*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turgut, M. (2010). *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, TC Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Türkiye Kültür Portalı (2021). Halk Bilimi: Kırıkkale İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 30.05.2021, HYPERLINK “<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kirikkale/kulturatlasi/kirikkale-l-kultur-ve-turizm-mudurlugu-ustalar-toplulugu>” <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kirikkale/kulturatlasi/kirikkale-l-kultur-ve-turizm-mudurlugu-ustalar-toplulugu> adresinden alındı.
- Ünal, A. (2015). Türk İslâm Kültüründe Evlilik. (Edt. S. Sakaoğlu & M. Aça ve P. Ergun) İçinde Aile Yazıları 8, (3-10), Ankara: T.C. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

- Wallace, R.A. Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, (M. R. Ayas & L. Elburuz, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yıldırım, N. (2015). Yaşam Döngüsünde Aile, Aile Bireyleri ve Akrabalıklar. (Edt. S. Sakaoğlu & M. Aça ve P. Ergun) *İçinde Aile Yazıları* 7, (35-64). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Yılmaz, Ş. (2020). Kına Gecesi Ritüelinde Anlamsal İşleyiş: Çağrışımlar, Düşünyapılar, Dönüşümler, *Millî Folklor*, 32(125), s. 163-176.
- Yörükan. T. (2002). Sosyokültürel Bütünleşmenin Milli Politika Açısından Önemi Sosyoloji Üzerine. (Edt. Ç. Özdemir) içinde (s. 103-135), Ankara: Eylül Kitap Yayınevi.

GÜNDELİK HAYAT VE ÇOCUK

Gündelik Hayatta Yeni Medyadaki Tüketim Stratejileri Karşısında Çocukların Geliştirdiği Taktikler

Seda Taş

Giriş

Bu araştırmanın konusu, medyanın etkileri çerçevesinde çocukların tüketim pratiklerinin gündelik hayat sosyolojisi bağlamında incelenmesidir. Çocuk, tüketim ve gündelik hayat arasındaki ilişki oldukça yeni olan araştırma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu konudaki araştırmalar 1950'lerden sonra tüketim kültürünün gündelik hayattaki etkileri ile giderek artmaya başlamaktadır. Öyle ki gündelik hayatta temel ihtiyaçları karşılamak gibi düşünülen tüketim üreticiler ve pazarlamacılar tarafından geliştirilen stratejilerle kimlik oluşturma, statü kazanma, arzuları tatmin etme ve mutlu olma gibi işlevler kazanmaktadır. Tüketim piyasasının yeni aktörleri olan çocuklar, geliştirilen bu stratejiler karşısında hızla yeni tüketiciler hâline gelmekte ve kendi tüketim tarzlarını geliştirmektedirler.

Gündelik hayat klasik sosyoloji geleneğinde yeterli ilgiyi görememiştir. Bunun temel sebebi, klasik sosyolojinin makro süreçlere odaklanmasıdır. Sosyoloji gelişim dönemlerinde pozitivizmin etkisiyle makro yapıları açıklamayı amaçlamaktadır. Buna bağlı olarak ilk dönem sosyologları, toplumsal yapı ve değişimleri tarihsel açıdan ele almaya çalışmışlardır. Bu tutum, bireylerin alışkan-

ve taktiklerin gelişmesiyle değişme daha çok değişime uğrayacak gibi görülmektedir. Gündelik hayat sosyolojisinin bu değişim sürecinde çocukların gündelik hayatlarını yorumlayan araştırmalara olan ihtiyacının giderek artacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adler, P. A., Adler, P. ve Fontana, A. (1987). Everyday life sociology. *Annual Review of Sociology*, 13(1), 217-235.
- Akçalı, S. İ. (2015). Tüketim Toplumunda Çocukluğun Yitişi. S. İ. Akçalı (Ed.), *Çocuk ve Medya* içinde (1-12. ss.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akdağ, Ç. T. ve Yavalar D. E. (2017). Çocuklara yönelik tüketim alanı olarak yeni medya: “Tıppez bizim yerimiz” örneğinde bir inceleme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 28, 81-101.
- Aydoğan, F. (2017). Dijital çağın çocuklarının serbest zamanı. *TRT Akademi*, 2 (4), 604-607.
- Bayraktar, V. (2021). Erken okur yazarlık ve yeni medya. Ş. Kılıç (Ed.), *Çocuk ve Medya* içinde (97-122. ss.). Ankara: Pegem Akademi.
- Binay, B. ve Tatlıcan Ü. (2018). Sembolik Etkileşimcilik ve Gündelik Hayatın Sosyolojisi. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (147-190. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Binici, U. ve Tatlıcan Ü. (2018). Husserl ve Schutz: Fenomenolojik Perspektif . A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (213-234. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Brewer J. D., Hayes B. C., Teeney F., Dudgeon K., Mueller-Hirth N., Wijesinghe S. L. (2018). The Sociology of Everyday Life Peacebuilding. Cham: Palgrave Macmillan.
- Buckingham, D. (2007). Selling childhood?. *Journal of Children and Media*, 1(1), 15-24.
- Çakır H. ve Yavalar D. E. (2015). Geleneksel çocuk oyunları ve 3-5 yaş çocukların toplumsallaşmasına etkisi. *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi*. Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi-İletişim Fakültesi. Erzurum: Orka Ofset Matbaa.
- Çakır, M. (2014). Küresel şirketlerin yeni medya odaklı tüketim ve tüketicisi tasarımları. S. Çakır (Ed.), *Medya ve Tasarım* içinde (163-196. ss.). İstanbul: Urzeni Yayınları.

- Certeau, M. D. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama, üretim sanatları*. (Çev. Lale Arslan Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Çetin, E. (2013). *Gündelik hayat sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Elden, M. (2003). Hedef kitle davranışlarını etkileyen psikolojik bir faktör olarak öğrenme: öğrenme ve reklam ilişkisi. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 1-29.
- Elias, N. (2001) Uygurlık süreci cilt 1, (Çev. E. Ateşman). İstanbul: İletişim.
- Engin, H. B. (2013). Çocuk ve Reklam: Çocuklar Olması Gerekinden Erken Büyüyor. H. Yavuzer ve M. R. Şirin (Ed.), *1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi*, içinde (217-234. ss.), İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Eraslan, H. (2021). Geleneksel Medyadan Sayısal Medyaya: Medya Kuramları ve Çocuk. Ş. Kılıç (Ed.), *Çocuk ve Medya* içinde (1-24. ss.). Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002). *Öteki Kuram*, Ankara: Erk Yayınevi.
- Esgin, A. (2018a). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel ilkeler. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (13-34. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Esgin, A. (2018b). Anthony Giddens: Yapılaşma alanı olarak gündelik hayat. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (371-403. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Esgin, A. ve Özben M. (2018). Klasik sosyoloji ve gündelik hayat: Durkheim'dan Parsons'a. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (35-52. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Featherstone, M. (1997). *Undoing culture: Globalization, postmodernism and identity*. London: Sage Publication.
- Fide, E. G. ve Sapsağlam, Ö. (2020). Youtube yayıncılarının çocukların kimlik inşa süreçlerine yansımaları. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 199-210.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik yönetimin yeni kuralları*. (Çev. Ü. Tatlıcan ve B. Balkız). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Giroux, H. A. ve Pollock, G. (2011). Is disney good for your kids? How corporate media shape youth identity in the digital age. S. R. Steinberg (ed.), *Kinderculture The Corporate Construction of Childhood* içinde (73-93). Philadelphia: Westview Press.
- Gökalp Yılmaz, G. (2017). Gündelik Hayat Sosyolojisinden Kente ve Kültüre Bakmak: Certeau'cu Bir Taktik Alanı Olarak Kent. C. Ergun

- ve S. Öğrekeçi, (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (64-78. ss.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gökalp Yılmaz, G. (2018). *Michel de Certeau'nun Gündelik hayat sosyolojisiyle bir analiz: Almanya'daki Türklerin gündelik hayat pratikleri ve taktikleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- İnal, K. (2015). Türkiye'de Çocukluk: Nereye!. S. İ. Akçalı (Ed.), *Çocuk ve Medya* içinde (14-51. ss.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalekin-Fishman D. (2013). Sociology of everyday life. *Current Sociology*, 61(5-6), 714-732.
- Karahisar, T. (2014). İnternette çocukları bekleyen riskler ve medya okuryazarlığı. *The Turkish Online Journal of Design, Art ve Communication*, 4(4), 82-95.
- Köse, H. (2018). Yaban Bilinç ya da Lefebvre'e Göre Gündelik Hayat. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* içinde (305-341. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lefebvre, H. (2020). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev. Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lindstrom, M. ve Seybold, B. P. (2003). Brand child: Remarkable insights in to the minds of today's global kids ve their relationships with brands. London: Kogan Page Ltd.
- Matyjas, B. (2015). Mass media and children. Globality in everyday life. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 174, 2898-2904.
- McNeal, J. U. (1999). *The kids market: Myths and realities*. NY: Paramount Market Publishing.
- Montgomery, C. K. (2000). Children's media culture in the millennium: Mapping the gijital landscape. *The Future of Children*. 10(12): 145-167.
- Oktik, N. (2013). Sosyal Kontrol, Çocuk ve İnternet, H. Yavuzer ve M. R. Şirin (Ed.), 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi, içinde (297-309. ss.). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yok oluşu*. (Çev. K. İnal). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sormaz, F. (2012). *Çocukluk, oyun ve oyuncak: Sosyo-kültürel bir analiz*, İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayınları.
- Şener, A. ve Yücel, S. (2019). Child consumer-advertising: An evaluation in the context of advertising literacy. *Journal of Current Research on Social Sciences*, 9(4), 245-270.

- Şentürk, Ü. (2012). Tüketim toplumu bağlamında boş zamanların kurumsallaştırdığı bir mekân: Alışveriş merkezleri (AVM). *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 63-77.
- Şentürk, Ü. (2018). Husserl ve Shultz: Fenomenolojik Perspektif. A. Esgin, G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunlar ve güzergahlar* içinde (235-268. ss.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Timisi, N. (2011). *Elektronik bakıcı: televizyon çocuk ilişkisine genel bir bakış*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Törenli, N. (2005). *Bilişim teknolojileri temelinde haber medyasının yeniden biçimlenişi: Yeni medya yeni iletişim ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Kitapevi.
- Uğurlu, E. G. ve Uğurlu, H. (2017). Reklamlarda Çocuk Karakterinin Kullanımı: Türkiye Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 8(19), 18-36.
- Ünal, D. (2019). Hedef kitlesi çocuk olan reklamlarda yaşam biçimi sunumu: Koton kids reklamları örneği. A. M. Kırık. (Ed.) *Geleneksel medyada çocuk ve iletişim* içinde (197-227. ss.). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Yiğit Açıkgöz, F. ve Yalman, A. (2018). Dijital oyunların çocukların kişilik ve davranışları üzerinde etkisi: Gta 5 oyunu örneği, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 163-180.

GÜNDELİK HAYAT VE TELEVİZYON

Mehtap Nur Bitmez

Giriş

Sorgulanmayan bir hayatın yaşanmaya değer olmadığını ilan eden İlk Çağ filozoflarından Sokrates ve sonrasında aşına olunanın illaki bilinen olmadığını vurgulayan Aydınlanma düşünürü Hegel, bireyleri her gün yeniden şekillendiren gündelik hayatın sorgulanması gereken bir alan olduğu konusunda bizlere ipuçları vermektedir. Bireyler arasındaki çok çeşitli ilişkiyi dolayısıyla toplumu ilgilendirdiği için “gündelik hayat” olgusu, bir süredir sosyolojinin araştırma alanlarının başında gelmektedir. Fakat bireyi anlamaktan ziyade toplumu açıklamaya çalışan klasik sosyoloji düşünürleri, bireyin sürekli değişen gündelik hayatının bilimsel araştırmalara konu olmayacağı iddiasında olmuşlardır. Bu değişken yapısı göz önünde bulundurulduğunda bireyler tarafından her anına hâkim olduğu düşünülen gündelik hayatın inşa sürecinde yer alan unsurlara bakmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ana hatlarıyla ilgili genel bir çerçeve çizmek gerekirse şu sorular öne çıkmaktadır:

Gündelik hayatın yaratım sürecinde toplumun rolü nedir? Bugün, bizatihi kendi istekleri doğrultusunda hareket ettiğine inanan birey, gündelik hayatını inşa ederken yalnız ve özgür müdür yoksa pasif bir şekilde kitlesel bir büyülenmeye mi maruz bırakılmıştır? Bu kitlesellik sürecinde iletişim faktörünün önemi nedir? Kitlelerin iletişimde medya, nerede konumlanmaktadır? Medyada görmenin ilk iktidar aracı olarak anılan ve gündelik hayatın aynı anda hem öznesi hem de nesnesi olma potansiyeline sahip olan televiz-

Kaynakça

- Adorno, T. (2011). *Kültür Endüstrisi*. (N. Ülner, M. Tüzel & E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. (N. Demirdöven, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran*. (B. Gülmez, Çev.) İstanbul: Yapıkredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2005). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (K. Özdoğan, B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bennett, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel & U. Yener Kara, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bentham, J. (2008). *Panoptikon Gözün İktidarı*. (Z. Özarslan, B. Çoban, Çev.) İstanbul: Su Yayınları.
- Berg, B. L.; Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. Aydın, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Berger, P., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Öğütler, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bocock, R. (2005). *Tüketim*. (İ. Kurtluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (1. Cilt). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cerici, S. (2016). *Televizyon Sosyolojisi*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergül, H. (2005). *Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (D. Özçetin, B. Taşdemir & B. Özçetin, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hall, S. (2017). *Temsil, Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. (İ. Dündar, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hans, V. D.; William, V. R. (2003). *Modernleşmenin Paradoksları*. (K. Canatan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi-1*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Maigret, E. (2016). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (H. Yücel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K.; Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (C. Üster, N. Deriş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Mathiesen, T. (1997). "The Viewer Society, M. Foucault's Panopticon Revisited", *Theoretical Criminology*, Sage Publications, London, 215-233. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480610396645>.
- McLuhan, M. (2005). *Yaradığımız Medya*. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: Nora Kitap.
- Mead, H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*. (Y. Erdem, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Mutlu, E. (2005). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme Günlüğü*. (G. Gündüç, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öztürk, M. (2015). "Medya ve Suç Korkusu Arasındaki İlişki", *The Journal of Academic Social Science Studies*, yıl: 2, sayı: 36, 251-263. doi: <https://doi.org/10.9761/JASSS2894>.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme*. (M. Bütün, S. B. Demir, Çev.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Postman, N. (1994). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu. (2018). *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması 2018* (Yayın No: 2018/1). <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf> adresinden alındı.
- Sanders, L. (2013, December 9). TV Watching is Linked to Brain Changes in Kids, *The Washington Post*. <https://www.washington->

post.com/national/health-science/tv-watching-is-linked-to-brain-changes-in-kids/2013/12/06/a778d002-5d16-11e3-bc56-c6ca94801fac_story.html adresinden alındı.

Şenol, D. (2017). *Sembolik Etkileşim*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.

Şimşek, A. (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Toffler, A. (1981). *Şok: Gelecek Korkusu*. (S. Sargut, Çev.) İstanbul: Koridor Yayınları.

GÜNDELİK HAYAT VE SOSYAL MEDYA

Yıldız Yavuz

Giriş

İnsan ilişkilerinin başlangıç noktası kabul edilen iletişimin ne olduğu, nasıl gerçekleştiği, nelerden etkilendiği gibi sorular insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanın sosyal bir varlık olarak toplumun bir ürünü olduğu, içerisinde yaşadığı sosyal çevreden etkilendiği ilk çağlardan bu yana ifade edilen bir durumdur. Bireyin içerisinde yaşadığı toplum ve toplumun içerisinde bulunduğu dönemin etkileri kişiler arası iletişim ve etkileşim üzerinde belirleyicidir. Toplum atfedilen isimlendirmeler ve toplumsal özellikler dönemsel değişimlere uğramaktadır. Toplumsal değişme, gelişen koşulların sonucunda meydana gelir. Tarihsel düzlemde avcı-toplayıcı, tarım, sanayi, modern, postmodern gibi isimlendirmelerle toplumların tanımlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ideal toplum veya öngörüye dayalı toplum açıklamaları mevcuttur. Yunan felsefesinden Platon'un öncülük ettiği idealar ya da diğer bir adlandırmayla ütöpik toplum biçimleri her dönem farklı şekillerde yeniden oluşturulmuştur. Bu ütöpik fikirlerden birisi de George Orwell tarafından ortaya atılan, toplumunun gelişen teknoloji sonrası iletişim kanallarından en etkilisi olan medya kavramı ile şekillenmiştir. Medya, literatürde Orwell'ın distopya'sı olarak adlandırılan ve çıkış noktası modernite olmasına karşın günümüzde çokça etkili olan bir kavramdır. Bu kavram üzerinden iletişimdeki teknolojik gelişmelerin toplumsal etkilerinden bahsetmek gerekmektedir.

nek olay bağlamında yürütülen saha çalışması ise katılımcı verilerinin analizi ile sonuçlandırılmıştır. Sosyal medya kullanıcılarına yöneltilen sorularla, sosyal medyanın hukukta karar alma süreçleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçların olumlu ve olumsuz boyutuna değinilmiştir. Katılımcılar, toplumu ilgilendirmesi noktasında gündemi belirleyen önemli olaylarla ilgili tweet atmaktadırlar. Onlar, hukuki süreçler hakkındaki fikirlerini açıklamak ve kendisi gibi düşünen diğer insanlarla bir amaç etrafında birleşerek sanal adalet mekanizmasının işlevsel bir parçası olmak için Twitter kullandıklarını belirtmişlerdir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*. (Çev. N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen), 1. Baskı, İletişim Yayınları. İstanbul.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik*. (Çev. Ş. Öztürk), 1. Baskı, Metis Yayınları. İstanbul.
- Arslan, N. (2020). Ceza muhakemesinde sosyal medyanın etkisi. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 4(1), 53-75.
- Baudrillard, J. (2002). *Tam ekran*. (Çev. B. Gülmez). 2. Baskı. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*. (Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin). 3. Baskı. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çev. O. Adanır). Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Baudrillard, J. (2012a). *İmkânsız takas*, (Çev. A. Sönmezay), İkinci Baskım Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Baudrillard, J. (2012b). *Kusursuz cinayet*. (Çev. N. Sevil), 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Bauman Z. (2000). *Siyaset arayışı*. (Çev. T. Birkan) Metis Yayınları. İstanbul.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev. İ. Türkmen), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. (Çev. Y. Alogan). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern etik*. (Çev. A. Türker), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme – toplumsal sonuçları*. (Çev. A. Yılmaz), 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,
- Bourdieu, P. (2006). *Karşı ateşler*. (Çev. H. Yücel). 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür-3. Cilt: 2 kimliğin gücü*. (Çev. E. Kılıç). 1. Baskı İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2007). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür-3. Cilt: binyılın sonu*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür-3. Cilt: 1. Ağ toplumunun yükselişi*. (Çev. E. Kılıç). 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dolgun, U. (2012). *Yeni Medya Düzeninde Kamusal Alan, Demokrasi, İletişim Özgürlüğü ve Toplumsal Denetim, İletişim Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, pp.130-156.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (Çev. I. Ergüden). Üçüncü Baskı İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev. B. Cezar) 3. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Güçdemir, Y. (2010). *Sanal ortamda iletişim bir halkla ilişkiler perspektifi*. Derin Yayınları. İstanbul.
- Habermas, J. (2001a). *İletişimsel eylem kuramı 1. Cilt eylem rasyonelliği ve toplumsal rasyonelleşme*. (Çev. M. Tüzel). 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi. İstanbul
- Habermas, J. (2001b). *İletişimsel eylem kuramı 2. Cilt işlevselci aklın eleştirisi üzerine*. (Çev. M. Tüzel). 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi. İstanbul
- Jeffrey R. (2004). *The naked crowd reclaiming security and freedom in an anxious age*, Random House Inc., USA.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. (Çev. I. Gürbüz). 2. Baskı, Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik hayatın eleştirisi I*. (Çev. I. Gürbüz). 1. Baskı. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik hayatın eleştirisi II: Gündelik hayat sosyolojisinin temelleri*. (Çev. I. Gürbüz). 1. Baskı. Sel Yayıncılık. İstanbul.

- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi III: Moderniteden modernizme (Gündelik hayatın meta-felsefesi)*. (Çev. I. Gürbüz). 1. Baskı. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. (Çev. H. Yücel). İletişim Yayınları. 4. Baskı 2014, İstanbul
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. O. Akinhay ve D. Kömürçü). Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları,
- McLuhan, M. (2014). *Gutenberg galaksisi, tipografik insanın oluşumu* (Çev. G. Çağalı), 3. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- McLuhan, M. ve Bruce, R. P. (2001). *Global köy*, (çev. B. Öcal Düzgören), Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Postman, N. (2010). *Televizyon: öldüren eğlence: Gösteri çağında kamusal söylem*. (Çev. O. Akinhay). 3. Baskı. Ayrıntı Yayınları.
- Rigel, N., Batuş, G., Yücedoğan, G. ve Çoban, B. (2005). *Kadife Karanlık: McLuhan, Foucault, Chomsky, Baudrillard, Postman, Lacan, Zizek*. 2. Baskı. Su Yayınları: İstanbul.
- Rosen, J. (2004). *The naked crowd: Reclaiming security and freedom in an anxious age* New York: Amazon Kindle Edition.
- Sprague, R. D. (2007). *From Taylorism to the omnipicon: expanding employee surveillance beyond the workplace*. *Journal of Computer & Information Law*, 25 (1), 1-35.
- Şenol, D. (2017). *Sembolik etkileşim*. 2. Baskı. Net Kitaplık Yayıncılık. Ankara.
- (Erişim tarihi: 26.09.2021) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kadir-sekerin-dosyasi-yargitaya-gonderildi,7HS5ArvO0EKckblrso2Few>.

FOTOĞRAFLAR ÜZERİNDEN BİR GÜNDELİK HAYAT OKUMASI

Görünümler Üzerinden Sergilenen Erkeklik Kimliğinin Fotoğraflar Üzerinden Okunması

Dolunay Şenol
Gıyasettin Yıldız

Giriş

Çağdaş yaşamın neredeyse vazgeçilmez bir ritüeli hâline gelen fotoğraf çekme eylemi, günün herhangi bir zamanında herhangi bir nedenle yaşanmış olanın kaydedilmesi isteğiyle oluşan bir görsel üretme etkinliğidir. Bu etkinlik, yalnızca saklanacak anlara ait bir kopyanın üretilmesi değil, aynı zaman da saklanabilir özelliği sayesinde zamanın yok ediciliğine karşı bir anının geleceğe taşınmasının da aracıdır. Fotoğrafın bu saklama kabiliyeti, bazı kişiler için anın olumlanmasıdır. Çünkü fotoğraf, yalnızca bir kere var olanı sonsuza dek kopyalayarak varlığını sürdürmesine aracılık etmiştir. Diğer bazıları için ise yok oluş anını kaydettiği için anın olumsuzlanmasıdır. Çünkü onun kayıt altına alarak sakladığı şey, gerçeğin kendisi değil, yalnızca ardında kalan temsilidir. Dolayısıyla fotoğraf, ona bakanın penceresine göre kimi zaman “gerçek” olanın nesnel bir belgesi, kimi zaman da “gerçek” olanın yalnızca aldatıcı bir temsilidir. Ancak fotoğraf ister bir temsil olsun isterse de gerçek olandan bir alıntı, onunla ilgili geçerli olan tek şey, onda olan anın bir daha var olmayacağıdır. Bu nedenle fotoğraf, her zaman merak

lışmalarla fark edilmiş olması gerekmektedir. Bu yönde yapılan çalışmaların sayısının arttırılmasının gerekliliğini ortaya koyması açısından bu çalışmanın kendi üzerine düşen görevi ve öncülüğü yaptığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Banks, M. (2001). *Visual Methods In Social Research*. London: Sage.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (B. Vardar, M. Rıfat, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (1996). *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler*. (R. Akçakaya, Çev.) Ankara: Altıkrbeş Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Y. Olgan, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bazin, A. (2007). Fotoğraf Görüntüsünün Varlık Bilimi, (N. Özön, Çev.) İçinden; Der. Caner Aydemir, *Fotoğraf Neyi Anlatır*, Hayalbaz Kitaplığı, İstanbul.
- Benjamin, W. (2002). *Fotoğrafın Kısa Tarihçesi*, (A. Cengizkan, Çev.) YGS Yayınları, İstanbul.
- Berg, Bruce, L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (H. Aydın, Çev. Editörü) Eğitim Yayınevi, Konya.
- Berger, J. (1986). *Görme Biçimleri*, (Y. Salman, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (1997). Görünürden Küçük Bir Teoriye, (B. Somay, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2013). Bir Fotoğrafı Anlamak, (B. Eyüboğlu, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2014). Görme Duyusu, (O. Akınbay Çev.) Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, T. (2018). Gerçekliğin Sosyal İnşası, (V. S. Öğütle, Çev.), Atif Yayınları, İstanbul.
- Binark, M. ve Karataş Özaydın, Ş. (2019). Porselen Yüzleri ve Dişilleştirilmiş Erkek Bedenleriyle Kurgulanmış K-Erkeklik İmgesi: Güney Kore Yaratıcı İçerik Endüstrisi ve Aşık Olunacak “Hallyu Yıldızları”. (Edit: T. Durna ve N. Durna içinde). *Aşkın Halleri: Aşk Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme*, Umag yayınları, Ankara.
- Bourdieu, P. (1990). *Photography: A Middle-Brow Art*, S. Whiteside (Çev.), Stanford University Press, Stanford.

- Bourdriillard, J. (2007). Yokoluş Sanatı, (H. Çetinkaya, Çev.) İçinden; Der. Caner Aydemir, *Fotoğraf Neyi Anlatır*, Hayalbaz Kitaplığı, İstanbul.
- Bourdriillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*, (H. Deliceçaylı, F. Keskin, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Burgin, V. (2013). Fotoğrafın Pratiği ve Sunat Kuramı, İçinden; *Fotoğrafi Düşünmek*, (A. Ünal, Çev.) Epsas Sanat Kuram Yayınları, İstanbul.
- Burnett, R. (2007). *İmgeler Nasıl Düşünür*, (G. Pusar, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam tarzları*, (İ. Kutluk, Çev.) Dost Kitabevi, Ankara.
- Crane, Dana (2003). *Moda ve Gündemleri*, (Ö. Çelik, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Crary, J. (2004). *Gözlemcinin Teknikleri, On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*, (E. Daldeniz, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Davis, F. (1997). *Moda, Kültür ve Kimlik*, (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul,
- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu*, (A. Ekmek, O. Taşkent, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Debord, G. (2014). *Gösteri Toplumu*, (A. Ekmekçi, O. Taşkent, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Değirmenci, K. (2016). *Fotoğrafın İmgeleri: Temsil, Gerçeklik ve Dijital Çağda Fotoğraf*, Doğu Kitabevi, İstanbul:
- Denzin, N. (1997). *Performance Texts; Representation and the Text: Reframing the Narrative*, W. G. Tierney ve Y. S. Lincoln (ed.), 179-217, NY: SUNY Press Albany.
- Denzin, N. (1997). *Interpretative Ethnography*, Sage, London.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (S. İrvan, Çev.) Bilim Sanat Yayınları, Ankara
- Gisele, F. (2016). *Fotoğraf ve Toplum*, (Ş. Demirkol, Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. Barış Cezar) Metis Yayınları, İstanbul.
- Guiraud, P. (1994). *Göstegebilim*, (M. Yalçın, Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Hájková, A. (2013). Sexual Barter in Times of Genocide: Negotiating the Sexual Economy of the Theresienstadt Ghetto: Winner of the 2013 Catharine Stimpson Prize for Outstanding Feminist Scholarship. *Signs*, 38(3), 503-533. <https://doi.org/10.1086/668607>.
- Karadağ, Ç. (2016). *Fotoğrafta Anlam ve Anlamlandırma*, Öteki Yayınevi, İstanbul.

- Kartarı, A. (2017). Nitel Düşünce ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım. *Moment Dergi*, 4(1), s. 207-220.
- Krauss, Rosalind, E. (2007), Fotoğrafi Yeniden Keşfetmek, (K. Atakay, Çev.) İçinden; Der. Caner Aydemir, *Fotoğraf Neyi Anlatır*, Hayalbaz Kitaplığı, İstanbul.
- Lacan, J. (1998). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, (A. Sheridan Çev.) Ed. Jacques-Alain Miller, W. W. Norton & Company, New York.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayat Eleştirisi I*, (I. Erdoğan, Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayat Eleştirisi II*, (I. Erdoğan, Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik Hayat Eleştirisi III*, (I. Erdoğan, Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Price, M. (2004). *Fotoğraf, Çerçevedeki Gizem*, (A.-K. Koş, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ritchin, F. (1990). *In Our Own Image: The Coming Revolution in Photography*, Aperture, New York.
- Salzman, M. (2006). *Erkeklerin Geleceği: Metroseksüellikten Überseksüelliğe*, Mediacat, İstanbul.
- Sekula, V. (2013). Fotoğrafik Anlamın Keşfi Üzerine, İçinden; *Fotoğrafi Düşünmek*, (A. Ünal, Çev.) Epsas Sanat Kuram Yayınları, İstanbul.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*, (M. Gürsoy Sökmen, Çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Sonneson, G. (2007). *Fotoğrafik Göstergebilimin Kısa Tarihi*, (İ. Kayıcan, Ü. Altay, B. Çermikli, Çev.) İçinden; Der. Caner Aydemir, *Fotoğraf Neyi Anlatır*, Hayalbaz Kitaplığı, İstanbul.
- Sontag, S. (2008). *Fotoğraf Üzerine*, (R. Akçakaya, Çev.) Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul.
- Uçan, G. (2012). "Post-modern Erkeklik", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s. 262-271.
- Veblen, T. (2005). *Ayak Sınıfın Teorisi*, Babil Yayınları, İstanbul.
- Waquet, D. ve Laporte M. (2011). *Moda*, (I. Ergüden, Çev.) Dost Kitabevi, Ankara.
- Yacavone, K. (2015). *Benjamin, Barthes ve Fotoğrafın Tekilliği*, (S. Atay, M. Tumen, Çev.) Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Yağlı, F. (2011). Görsel Kültür ve Görsel İmajın Bir İnşa Alanı Olarak Modanın Endüstriyel Büyüsü, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4 (7), s. 147-152.

- Simpson, M. (2002). *Meet The Metrosexual*, (Erişim Tarihi; 15.09.2021)
<https://www.salon.com/2002/07/22/metrosexual/>.
- <https://www.efsad.org.tr/fotograf-sanatinda-oznellik-nesnellik-ve-basari>
(Erişim Tarihi; 01.08.2021).

2. Basım

Şairler ve Psikoterapistler Gözüyle Yas

Doç. Dr. Alışan Burak Yaşar

ŞAIRLER VE PSİKOTERAPİSTLER GÖZÜLE YAS

Doç. Dr. Alişan Burak Yaşar

Yayın No.: 3938
Psikoloji / PDR No.: 304
ISBN: 978-625-417-679-1
E-ISBN: 978-625-417-680-7
Basım Sayısı: 2. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın -selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezal Özden -sezal@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yaşar, Alişan Burak.

Şairler ve Psikoterapistler Gözüle Yas / Alişan Burak Yaşar

2. Basım, IV + 84 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-417-679-1

E-ISBN: 978-625-417-680-7

1. Şiir 2. Psikoterapi 3. Yas Tutma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezhiz, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

BeYTEPE Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Giriş.....	1
Bir Nazım Hikmet Şiiri Üzerinden Yas.....	3
Psikoterapiler Yası Nasıl Ele Alır?.....	9
Yası Psikanalizden Okumak.....	10
En Temel Travmamız	15
Ayna Nöronlar ve Travmanın Aktarımı.....	17
İlk Yasımızı Nasıl Tuttuk.....	17
Yası Tanımlayalım	19
Travmatik Yas	22
İlişkilerimiz	25
Neden Günümüzde Ölüm Gerçeğinden Daha Çok Korkarız?.....	26

Depresyon	31
Temel İşimiz Yas Tutmak.....	37
Şükrü Erbaş'ın Gözünden İçimizdeki Parçalar	43
Borges'in Gözünden... ..	53
Pablo Neruda'nın Gözünden.....	59
Turgut Uyar ve Yas.....	63
Yasta Tedavi.....	69
Kaynaklar	81

Kaynaklar

American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., ss. 789-792). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Bessel A. van der Kolk; Joseph Spinazzola; Margaret E. Blaustein; James W. Hopper; Elizabeth K. Hopper; Deborah L. Korn; and William B. Simpson. (2006). A Randomized clinical trial of EMDR, Fluoxetine and Pill Placebo in the Treatment of PTSD: treatment effects and long-term maintenance. *J Clin Psychiatry*, 67:0, Month 2006 14.

Bisson J, Andrew M. (2007). Psychological treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD). *The Cochrane Database Systematic Reviews*, 18(3), CD003388.

- Güleç, Cengiz, Ertuğrul Köroğlu (1998). *Psikiyatri Temel Kitabı*, Hekimler Yayın Birliği.
- Ironson G, Freund B, Strauss JL, Williams J (2002). Comparison of two treatments for traumatic stress: A community based study of EMDR and prolonged exposure. *Journal of Clinical Psychology*, 58(1), 113-128.
- Ironson, G., Freund, B., Strauss, J., & Williams, J. (2001). Comparison of two treatments for traumatic stress: A community-based study of EMDR and prolonged exposure. *Journal of Clinical Psychology J. Clin. Psychol.*, 58(1), 113-128. doi:10.1002/jclp.1132.
- Kavakçı Ö, Yıldırım O, Kuğu N. (2010). Travma sonrası stres bozukluğu ve sınav kaygısı için EMDR: Olgu sunumu. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 42-47.
- Khachadourian V, Armenian HK, Demirchyan A, Goenjian (Feb. 2015). Loss and psychosocial factors as determinants of quality of life in a cohort of earthquake survivors. *A Health Qual Life Outcomes*, 6; 13 3.
- Prof. Dr. Cem Kaptanoğlu Yayınlanmamış Ders Notları.
- RC Kessler, S Galea, MJ Gruber, NA Sampson, RJ Ursano, S Wessely (2008). Trends in mental illness and suicidality after Hurricane Katrina. *Molecular Psychiatry*, 13(4), 374-84.

- Reynolds Cf, 3rd, Miller Md, Pasternak Re, Frank E, Perel Jm, Cornes C, Houck Pr, Mazumdar S, Dew Ma, Kupfer Dj (1999). Treatment of bereavement-related major depressive episodes in later life: A controlled study of acute and continuation treatment with nortriptyline and interpersonal psychotherapy. *Am J Psychiatry*, 156(2), 202–208.
- Sadock BJ, Sadock VA (2003). *Kaplan & Sadock's Synopsis of psychiatry: Behavioral Sciences, Clinical Psychiatry*. (Ninth Ed., ss. 623-631). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins Publishing.
- Seidler GH, Wagner FE (2006). Comparing the efficacy of EMDR and trauma-focused cognitive-behavioral therapy in the treatment of PTSD: A meta-analytic study. *Psychological Medicine*, 36, 1515-1522.
- Shapiro F. (1999). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): Clinical and research implications of an integrated psychotherapy treatment. *Journal of Anxiety Disord*, 13(1-2), 35-67.
- Shear, M. K., & Smith-Caroff, K. (2005). Traumatic loss and the syndrome of complicated grief. *PsycEXTRA Dataset*, 1-8. doi: 10.1037 / e400332008-001
- Simon NM, Thompson EH, Pollack MH, Shear MK (2007). Complicated grief: A case series using escitalopram. *Am J Psychiatry*, 164(11), 1760-1761.

- Sprang G. (2001). The use of eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) in the treatment of traumatic stress and complicated mourning: Psychological and behavioral outcomes. *Research of Social Work Practice*, 11(3), 00–20.
- Vamık D. Volkan, Elizabeth Zintl (2010). *Gidenin Ardından-Life After Loss: The Lessons Of Grief*.
- Van Etten ML, Taylor S (1988). Comparative efficacy of treatments for post-traumatic stress disorder: a meta-analysis. *Clinical & Psychology Psychotherapy*, 5, 126-144.
- Zisook S, Shuchter Sr, Pedrelli P, Sable J, Deaciuc SC (2001). Bupropion Sustained Release For Bereavement: Results Of An Open Trial. *J Clin Psychiatry*, 62(4), 227–230.
- Zygmont M, Prigerson Hg, Houck Pr, Miller Md, Shear Mk, Jacobs S, Reynolds Cf. (1998), 3rd a post hoc comparison of paroxetine and nortriptyline for symptoms of traumatic grief. *J Clin Psychiatry*, 59, 241–245.

2. Basım

KAYIP VE YAS PSİKOLOJİSİ

Editör
Dr. Öğr. Üyesi Emrah Keser

KAYIP VE YAS PSİKOLOJİSİ

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Emrah Keser

Yayın No.: 3953
Psikoloji/PDR.: 310
ISBN: 978-625-417-505-3
E-ISBN: 978-625-417-504-6
Basım Sayısı: 2. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Erhan Bakır -erhan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Kapak Fotoğrafı: Berk Danışman -berkdansman@gmail.com-
Fotoğrafın Adı: Oda
Yılı: 2013
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Keser, Emrah.

Kayıp ve Yas Psikolojisi / Editör: Emrah Keser
2. Basım, XX + 580 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-505-3
E-ISBN: 978-625-417-504-6
1. Kayıp 2. Yas 3. Uzamış Yas

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Bölüm Yazarları	iii
Ön Söz	vii
Bölüm 1 - Kayıp, Yas ve Yas Belirtileri	1
1. Kayıp ve Yas.....	1
2. Yas Tepkileri.....	5
3. Yas Evreleri ve Yas Görevleri.....	35
4. Sonuç.....	38
Kaynaklar.....	39
Bölüm 2 - Uzamış Yas	47
1. Uzamış Yas.....	49
1.1. Olağan Yas ve Uzamış Yas Arasındaki Farkı Açıklayan Kuramsal Modeller.....	51
1.1.1. Psikodinamik Kuramda Yas ve Melankoli Ayrımı.....	51
1.1.2. Uzamış Yasın Biyodavranışsal Bağlanma Modeli.....	58
1.1.3. İkili Süreç Modeli.....	61
1.1.4. Uzamış Yasın Bilişsel Davranışçı Modeli.....	64
1.2. Betimsel Psikiyatri Yaklaşımının Uzamış Yas Bozukluğu Sınıflandırması.....	69
1.2.1. Horowitz ve Arkadaşlarının Tanı Çalışmaları.....	69
1.2.2. Prigerson ve Arkadaşlarının Tanı ve Sınıflama Çalışmaları.....	70

1.2.3. Shear ve Arkadaşlarının Tanı ve Sınıflama Çalışmaları	72
1.2.4. Dünya Sağlık Örgütünün Tanı Kriterleri.....	73
1.2.5. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA)'nin Sınıflandırması.....	74
1.2.6. Hangi Tanı Kriterini Kullanmalı?.....	75
Kaynaklar	76
Bölüm 3 - Kayıp Sonrası Farklı Seyirler: Uzamış Yas, Travma Sonrası Stres ve Depresyon	79
1. Kayıp Sonrası.....	80
1.1. Depresyon	83
1.2. Travma Sonrası Stres Bozukluğu.....	84
2. Kayıp Sonrası Seyirler	86
2.1. Eştaniya Yönelik Çalışmalar.....	89
2.2. Kayıp Sonrası Seyirlere İlişkin Risk Faktörleri	90
3. Kayıp Sonrası Seyirlerde Gelineen Son Durum: Değerlendirme.....	92
Kaynaklar	94
Bölüm 4 - Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma	99
1. İnsanın Anlam İhtiyacı	99
1.1. Anlam Nedir? Hayatın Anlamı Var mıdır?	101
1.2. Temel Bir Varoluş Problemi: Anlamsızlık	103
2. Yas Sürecinde Anlam Sorunu: Eski Anlamın Yasını Tutmak	105
2.1. Kayıp Sonrasında Anlam Sorununun Nedenleri.....	107
2.2. Kayıp Sonrasında Anlam Sorununun Çözüm Yolları	108
3. Kayıp Sonrası Anlamı Yeniden Yapılandırmak: Yeni Bir Öykü Yazmak	109
3.1. Kayıp Sonrasında Anlamı Yeniden Yapılandırmanın Bileşenleri.....	110
3.2. Kayıp Deneyiminden Çıkarılan Anlam: Kaybın Anlamı.....	113
3.3. Kayıp Sonrasında Hayatın Anlamı ve Anlam Kaynakları.....	116
3.3.1. Anlam Kaynakları	118
3.3.2. Türk Kültüründe Anlam Kaynakları.....	122
3.4. Kayıp Sonrası Anlam Oluşturmanın Psikososyal Etkileri: Araştırma Bulguları	123
4. Anlam Meselesinde Takılı Kalmak ve Anlam Odaklı Müdahaleler	126
4.1. Çözülmemeyen Anlam Problemini Etkileyen Faktörler	127

4.2. Kayıp Sonrasında Anlam Odaklı Müdahalelerin Önemi.....	135
4.2.1. Anlam Odaklı Psikoterapi Müdahalelerinin Temel İlkeleri.....	136
4.2.2. Kayıp Sonrasında Anlamı Yeniden Yapılandırma Müdahalesi.....	139
Kaynaklar	141
Bölüm 5 - Yas ve Bellek	147
1. Giriş.....	147
2. Bellek Süreçleri.....	148
2.1. Duygusal Bellek ve Travmatik Anılar	150
2.2. Otobiyografik Bellek ve Özellikleri	152
2.3. Otobiyografik Bellek ve Psikopatolojiler: Aşırı Genellenmiş Anılar	153
3. Uzamış Yasın Bilişsel Davranışçı Modeli	154
3.1. Uzamış Yas Sürecinde Unutma	156
3.2. Uzamış Yas ve Otobiyografik Bellek İlişkisi.....	160
3.3. Uzamış Yas ve Aşırı Genellenmiş Anılar	161
3.4. Uzamış Yas Sürecinde Geleceği Planlama.....	163
3.5. Uzamış Yas Sürecince Yaşam.....	164
Kaynaklar	166
Bölüm 6 - Mahrum Edilmiş Yas	173
1. Kayıp, Yas ve Kültür.....	173
2. Mahrum Edilmiş Yas	174
3. Mahrum Edilmiş Yas Biçimleri.....	177
3.1. İlişkinin Kabul Görmediği Durumlar.....	177
3.1.1. Akrabalık Bağı.....	177
3.1.2. Homoseksüel İlişkiler	179
3.2. Kaybın Kabul Görmediği Durumlar	180
3.2.1. Perinatal Kayıplar	180
3.2.2. Yaşlı ve Hasta Kişilerin Kaybı.....	181
3.2.3. Evcil Hayvan Kayıpları.....	182
3.2.4. Ölüm İçermeyen Kayıplar	183
3.3. Yaşlı Kişinin Kabul Görmediği Durumlar	185
3.4. Kaybın Koşullarının Kabul Görmediği Durumlar	185
3.4.1. İntihar	185
3.4.2. Alkol ve Madde Kullanımı.....	186

3.4.3. Mahkum ve Suçlular	186
3.4.4. Diğer Koşullar.....	187
3.5. Yas Tutma Şeklinin Kabul Görmediği Durumlar	187
4. Mahrum Edilmiş Yasın Sonuçları.....	188
5. Klinik Doğurgular	190
Kaynaklar	191
Bölüm 7 - Kanser Hastalarının Yas Süreci.....	197
1. Kanser Tanısı ve Kayıplar	198
2. Farklı Kanser Dönemlerinde Yas.....	202
2.1. Yeni Tanı Dönemi.....	203
2.2. İlerleyen Tedavi Dönemi ve Metastaz	204
2.3. Terminal Dönem.....	205
3. Normal Yas mı? Uzamış Yas mı?	208
4. Doğru Bilinen Yanlışlar.....	210
4.1. Tanıyı Gizlemeli miyim?/Tanı Benden Gizlenmeli mi?	211
4.2. Ne Hissettiğim Hakkında Konuşmak Bir İşe Yarar mı?.....	213
4.3. Kanser Olmak Benim Suçum mu?/Cezam mı?	214
4.4. Kanseri Yenmek İçin Her Zaman Pozitif mi Olmalıyım?	215
5. Yakınım Kanser Hastası Ben Neler Yapabilirim?.....	217
6. Kanser Hastasıyım. Daha İyi Hissetmek İçin Neler Yapabilirim?.....	218
Sonuç.....	220
Kaynaklar	221
Bölüm 8 - Sistemik Bakış Açısıyla Bir Ailesel Deneyim Olarak	
Kayıp ve Yas	229
1. Aile Sistemleri Kuramı Çerçevesinde Kayıp ve Yas	230
1.1. İşlevsel Denge(nin Bozulması) ve Duygusal Şok Dalgası	232
1.2. Aile İçinde Ortak Yas-Ayrışık Yas	234
2. Ailenin Kayıp Sonrası Uyumu	236
2.1. Ailenin Yas Tepkilerini ve Kayıptan Sonraki Uyumunu Belirleyen Etkenler.....	237
3. Ailenin Farklı Üyelerinin Kaybı Sonrasında Yaşanan Yas.....	240
3.1. Eş Kaybı.....	240
3.2. Anne-Baba Kaybı.....	246
3.3. Evlat Kaybı	254
3.4. Kardeş Kaybı	259
4. Yasın Aile İçinde Kuşaklararası Aktarımı.....	265
Kaynaklar	268

Bölüm 9 - Aile Sistemleri Perspektifinden Gebelik Kaybı ve Yas....	281
1.1. Gebelik Kaybının Kısa Tanımı.....	282
1.2. Gebelik Kaybı Alanyazınına Kısa Bakış.....	283
1.3. Prenatal Yas.....	286
2. Aile Yaşam Döngüsü, Gebelik ve Gebelik Kaybı.....	287
2.1. Bebeğe Verilen Anlam ve Kaybın Anlamı.....	290
2.1.1. Anneliğin Psikolojik İnşası ve Gebelik Kaybı.....	290
2.1.2. Babalığın Psikolojik İnşası ve Gebelik Kaybı.....	293
3. Prenatal Yasla İlişkili Etkenlere Genel Bakış.....	297
3.1. Kederin Şiddeti ve Süresini Belirleyen Etkenler.....	298
3.2. Gebeliğe Yönelik Motivasyon.....	300
3.3. Gebelik Yaşı ve Doğum Öncesi Bağlanma.....	300
3.4. Gebelik Kaybından Önce Çocuk Sahibi Olmak.....	301
3.5. Kaybın Ardından Duygusal ve Sosyal Destek.....	302
4. Prenatal Yasta Sosyo-Kültürel Bağlamın İzleri.....	302
5. Umut ve Endişe Arasında: Yeniden Gebelik.....	307
6. Gebelik Kaybının Ardından Travma Sonrası Büyüme.....	310
7. Aile Sistemleri Bakış Açısından Gebelik Kaybı Öyküsü Olan Ebeveynlere Müdahale.....	312
Kaynaklar.....	320
Bölüm 10 - Uzamış Yasın Kuşaklar Arası Aktarımı:	
Anne-Bebek Etkileşimi.....	331
1. Anneyi Uzamış Yasa Yatkın Kılabilcek Kayıplar.....	331
1.1. Bebek Kaybı ve Annelik.....	331
1.1.1. Biyolojik Yitim.....	332
1.1.2. Psikolojik Yitim.....	333
1.1.3. Temsil Yitimi.....	334
1.1.4. Yeniden Annelik: Yaşam ve Ölüm Yeniden Bir Arada.....	337
1.2. Yakın İlişki Kurulan Birinin Kaybı ve Annelik.....	340
1.2.1. Annenin Erken Dönem Ebeveyn Kaybı.....	340
1.2.2. Annenin Eş Kaybı.....	344
2. Uzamış Yasın Kuşaklar Arası Aktarımı.....	345
2.1. Anne-Bebek Etkileşimi ve Dağınık Bağlanma Aracılığıyla Aktarım.....	347
3. Müdahale: Yas Anlatısının Kuşaklar Arası Aktarımı.....	351
4. Kayıp Sonrası Annelik Rolünde Büyüme.....	358
Kaynaklar.....	359

Bölüm 11 - Çocuklarda Yas ve Yas Uygulamaları	371
1. Çocuklar İçin Ölüm Olgusu.....	372
1.1. 0-2 Yaş-Önemli Uyarıların Yokluğu/Değişikliği.....	374
1.2. 2-6 Yaş-Geçici Yokluk/Uyku	375
1.3. 6-8 Yaş-Yaşamdan Farklı Korkutucu Bir Son.....	377
1.4. 9-12 Yaş-Geri Dönüşü Olmayan Yıkıcı Sonuçlar	378
2. Yas Tutan Çocuk.....	379
3. Çocuklar İçin Önemli Kayıplar.....	384
4. Profesyonel Desteği Gerektirebilecek Durumlar	387
5. Önemli Bir Kayıp Sonrası Danışmanlık ve Terapötik Uygulama Örnekleri	392
5.1. Temel İlkeler	392
5.2. Çocuğun Yas Sürecine Destek Olabilecek Etkinlik ve Uygulamaların Hedefleri	396
5.3. Anne-Baba/Bakımveren Danışmanlığı.....	398
5.4. Oyunların Kullanımı ve Örnek Uygulamalar	404
5.5. Çizimlerin Kullanımı ve Örnek Uygulamaları.....	410
Kaynaklar	414
Bölüm 12 - Bir Varmış Bir Yokmuş: LGBT Aileleri	417
1. LGBT Kimliği ve Yas Süreci	417
1.1. LGBT Ailelerinin Kayıp Deneyimleri.....	419
2. LGBTİ Ne Demek?.....	420
2.1. Temel Kavramlar.....	421
3. Çocuklarının Açılma Süreci ve Ebeveynlerin Deneyimleri.....	423
3.1. Neden LGBT Aileler Çevrelerine Açılmakta Zorlanırlar?.....	427
3.2. Açılma Süreci Sonrası Ailelerin Sürecini İnceleyen Modeller	431
3.3. LGBT Ailelerin Açılma Sonrası Duygusal Tepkileri.....	435
4. Açılma Süreci Sonrası: Ailelerdeki Belirsiz Kayıp	440
4.1. Belirsiz Kayıp (Ambiguous Loss).....	441
4.2. LGBT Aileler ve Belirsiz Kayıp	443
5. LGBT Ailelere Danışmanlık Sürecinde Neler Yapılabilir?	448
Kaynaklar	452
Bölüm 13 - Evcil Hayvan Kaybı: Eşsiz Bağlardan Eşsiz Kedere	459
1. İnsan ve Evcil Hayvan İlişkisi: “Beni evcilleştirirsen, birbirimiz için gerekli oluruz.”	460
1.1. Kendilik Psikolojisi: Bir Hayvan, Bir İnsanın Benliğini Bir Arada Tutabilir mi?.....	462

1.2. Bağlanma Teorisi: Bir Hayvan Bağlanma Figürü Olabilir mi?.....	465
2. Evcil Hayvan Kaybı Neyin Kaybıdır?	467
2.1. Yas Deneyiminin Belirleyicileri.....	468
2.1.1. Bağlanmanın Şekli.....	471
2.1.2. Evcil Hayvan Sahibinin Özellikleri.....	473
2.1.3. Ani Ölüm, Ötenazi ve Belirsiz Kayıp.....	474
2.2. Ritüeller ve Anmalar.....	477
3. Yas Sürecindekiler İçin Birkaç Öneri.....	478
Kaynaklar	481
Bölüm 14 - Ölüm, Yas ve Yas Ritüelleri.....	487
1. Yaşam Döngüsünde İnsanın Anlam Arayışı.....	488
1.1. Neden Varız?	491
1.2. Ölüm Nedir?.....	493
2. Ölümün Canlılar Üzerindeki Etkisi.....	496
2.1. İnsan, Kültür ve Ölüm	499
3. Ölüm ve Yas Ritüelleri	502
Kaynaklar	506
Bölüm 15 - Kolektif Yas.....	513
1. Kolektif Travmalar	514
1.1. Seçilmiş Travma	516
2. Kolektif Travmanın Yasını Tutmak	518
2.1. Apartheid Sonrası Güney Afrika'da Kolektif Yas Süreci.....	522
Kaynaklar	525
Bölüm 16 - Kayıp Yaşantılarının Psikodrama Yoluyla Çalışması.....	529
1. Bir Sağaltım Yöntemi Olarak Psikodrama.....	531
2. Psikodramanın Araçları.....	532
3. Psikodramanın Aşamaları	534
4. Psikodramada Kullanılan Teknikler	537
5. Psikodrama Travma, Kayıp ve Yasla Nasıl Çalışır?	538
6. Türkiye'de Travma, Kayıp ve Yasın Psikodrama ile Çalışılmasına Örnekler	540
7. Olgü Çalışması.....	543
Kaynaklar	549

Bölüm 17 - Çevrim İçi (İnternet Temelli) Yas Müdahaleleri	553
1. Çevrim İçi Müdahale Yöntemleri.....	554
1.1. Çevrim İçi Psikolojik Destek Grupları.....	555
1.2. Telekonferans Uygulamaları.....	556
1.3. Mobil Uygulamalar	557
1.4. Yazılı Uygulamalar (Terapist Destekli/Desteksiz).....	557
1.5. Sanal Gerçeklik, Video Oyunları ve Yapay Zekâ Uygulamaları.....	558
2. Çevrim İçi Uzamış Yas Müdahaleleri	560
2.1. İnterapy Uygulamaları.....	561
2.2. Önleyici Bir Müdahale HEAL.....	564
2.3. İnternet Temelli Maruz Bırakma	566
2.4. Eş Kaybı, Ayrılık ve LIVIA.....	567
3. Ülkemizdeki Çalışmalar: Çevrim İçi Uzamış Yas Müdahalesi.....	569
Kaynaklar	576

Kayıp, Yas ve Yas Belirtileri

*“Nice sultanları tahttan indirdi
Nicesinin gül benzini soldurdu
Nicesini dönmez yola gönderdi
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.”*

Karacoğlan (17. yy.)

1. Kayıp ve Yas

Var olmak, hayatımızda yer tutan insanların, ilişkilerin, anıların ve mekânların günbegün yitimine tanık olmak demektir. Anne karnının kaybedilmesiyle başlayan yitimler silsilesi, anne memesinin, çocuk olmanın, gençliğin, aile evinin, okulun, akrabaların, ebeveynlerin ve en nihayetinde de kişinin kendi yaşamının kaybıyla son bulur. Yaşam, bir bakıma bizim kayıplar karşısında yapıp ettiklerimizden başka bir şey değildir. Kayıpların hayatın her anına bu denli sinmiş ve yerleşmiş olması, onların sükûnetle karşılanacağı veya kolayca atlatılacağı anlamına gelmez. İnsan zihni, her türlü kaybı önlemeye yönelik dirence, önleyemediği zaman ise yas tutmaya ilişkin doğal bir donanıma sahiptir.

Kaynaklar

- Archer, J. (2003). *The nature of grief: The evolution and psychology of reactions to loss*. Routledge.
- Beck, A. T., Emery, G. ve Greenberg, R. L. (2005). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. Basic Books.
- Boelen, P. A. (2006). Cognitive-behavioral therapy for complicated grief: Theoretical underpinnings and case descriptions. *Journal of Loss and Trauma*, 11(1), 1-30.
- Boelen, P. ve Van den Bout, J. (2010). Anxious and depressive avoidance and symptoms of prolonged grief, depression, and post-traumatic stress disorder. *Psychologica Belgica*, 50(1-2).
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?. *American psychologist*, 59(1), 20.
- Bonanno, G. A., Goorin, L. ve Coifman, K. G. (2008). *Sadness and grief*. The Guildford Press.
- Bonanno, G. A., Notarius, C. I., Gunzerath, L., Keltner, D. ve Horowitz, M. J. (1998). Interpersonal ambivalence, perceived relationship adjustment, and conjugal loss. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(6), 1012.
- Bonanno, G. A. ve Kaltman, S. (2001). The Varieties of Grief Experience. *Clinical Psychology Review*, 21 (5), 705-734.
- Bonanno, G. A., Papa, A., Lalande, K., Zhang, N. ve Noll, J. G. (2005). Grief processing and deliberate grief avoidance: a prospective comparison of bereaved spouses and parents in the United States and the People's Republic of China. *Journal of consulting and clinical psychology*, 73(1), 86.
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J., ... Nesse, R. M. (2002). Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study From Preloss to 18 -Months Postloss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (5), 1150-1164.
- Boss, P. (2009). *Ambiguous loss: Learning to live with unresolved grief*. Harvard University Press.

- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss, vol. 3: Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, volume 1: Attachment*. New York: Basic Book.
- Brewin, C. R. (2015). Re-experiencing traumatic events in PTSD: New avenues in research on intrusive memories and flashbacks. *European journal of psychotraumatology*, 6(1), 27180.
- Burke, L. A. ve Neimeyer, R. A. (2016). The inventory of complicated spiritual grief: assessing spiritual crisis following loss. *Religions*, 7(6), 67.
- Camacho, D., Pérez-Nieto, M. Á. ve Gordillo, F. (2018). The role of rumination in the guilt associated with bereavement according to cause of death. *Psychiatry research*, 270, 1053-1058.
- Cerney, M. S. ve Buskirk, J. R. (1991). Anger: The hidden part of grief. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 55(2), 228.
- Currier, J. M., Neimeyer, R. A. ve Berman, J. S. (2008). The effectiveness of psychotherapeutic interventions for bereaved persons: a comprehensive quantitative review. *Psychological bulletin*, 134(5), 648.
- Eisma, M. C., Stroebe, M. S., Schut, H. A., Van Den Bout, J., Boelen, P. A. ve Stroebe, W. (2014). Development and psychometric evaluation of the Utrecht Grief Rumination Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 36(1), 165-176.
- Eliot, T. D. (1946). War bereavements and their recovery. *Marriage and Family Living*, 8(1), 1-8.
- Engel, G.L. (1961). Is grief a disease? *Psychosomatic Medicine*, 23, 18-22.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1988). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal yay.
- Field, N.P. (2006). Unresolved grief and continuing bonds: An attachment perspective. *Death Studies*, 30, 739-756.
- Field, N.P., Gal-Oz, E. ve Bonanno, G.A. (2003). Continuing bonds and adjustment at 5 years after the death of a spouse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71 (1), 110-117.
- Field, N.P., Gao, B. ve Paderna, L. (2005). Continuing bonds in bereavement: An attachment theory based perspective. *Death Studies*, 29, 277-299.

- Field, N.P. ve Filanosky, C. (2010). Continuing bonds, risk factors for complicated grief, and adjustment to bereavement. *Death Studies*, 34, 1-29.
- Freud, S. (1957). Mourning and melancholia. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works* içinde (ss. 237-258).
- Gillies, J. ve Neimeyer, R.A. (2006). Loss, grief, and the search for significance: Toward a model of meaning reconstruction in bereavement. *Journal of Constructivist Psychology*, 19, 31-65.
- Gillies, J., Neimeyer, R. A. ve Milman, E. (2014). The meaning of loss codebook: Construction of a system for analyzing meanings made in bereavement. *Death Studies*, 38(4), 207-216.
- Hinton, D. E., Field, N. P., Nickerson, A., Bryant, R. A. ve Simon, N. (2013). Dreams of the dead among Cambodian refugees: Frequency, phenomenology, and relationship to complicated grief and posttraumatic stress disorder. *Death Studies*, 37(8), 750-767.
- Ho, S.M.Y., Chan, I.S.F., Ma, E.P.W. ve Field, N.P. (2013). Continuing bonds, attachment style, and adjustment in the conjugal bereavement among Hong Kong chinese. *Death Studies*, 37, 248-268.
- Hogan, N.S., Greenfield, D.B. ve Schmidt, L.A. (2001). Development and validation of the HOGAN grief reaction checklist. *Death Studies*, 25, 1-32.
- Holland, J. M. ve Neimeyer, R. A. (2010). An examination of stage theory of grief among individuals bereaved by natural and violent causes: A meaning-oriented contribution. *OMEGA-Journal of death and dying*, 61(2), 103-120.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.
- Keser, E., & Işıklı, S. (2018). Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma Envanteri'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Dusunen Adam*, 31(4), 364-374.
- Klingspon, K. L., Holland, J. M., Neimeyer, R. A. ve Lichtenthal, W. G. (2015). Unfinished business in bereavement. *Death Studies*, 39(7), 387-398.

- Kogan, İ. (2011). *Yas Tutmama Mücadelesi*. İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Hizmetleri
- Kubler-Ross, E. (1969). *On the Death and Dying*, Routledge. Macmillan, NY.
- Lalande, K. M. ve Bonanno, G. A. (2006). Culture and continuing bonds: A prospective comparison of bereavement in the United States and the People's Republic of China. *Death Studies*, 30(4), 303-324.
- Li, J., Stroebe, M., Chan, C. L. ve Chow, A. Y. (2017). The Bereavement Guilt Scale: Development and preliminary validation. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 75(2), 166-183.
- Li, J., Stroebe, M., Chan, C. L. ve Chow, A. Y. (2014). Guilt in bereavement: A review and conceptual framework. *Death Studies*, 38(3), 165-171.
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief. *Am J Psychiatry*, 101, 141-148.
- Maciejewski, P.K., Maercker, A., Boelen, P.A., Prigerson, H.G. (2016). Prolonged grief disorder” and “persitent complex bereavement disorder”, but not “complicated grief”, are one and the same diagnostic entity: ana analysis from the Yale Bereavement Study. *World Psychiatry*. 15: 266-275.
- Maciejewski, P. K., Zhang, B., Block, S. D. ve Prigerson, H. G. (2007). An empirical examination of the stage theory of grief. *Jama*, 297(7), 716-723.
- Mallon, B. (2005). Dreams and bereavement. *Bereavement Care*, 24(3), 43-46.
- Marrone, R. (1999). Dying, mourning, and spirituality: A psychological perspective. *Death studies*, 23(6), 495-519.
- McWilliams, N. (2013). Psikanalitik tanı: Klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak (E. Kalem, Çev). *İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal çalışma 1994 yılında yayımlanmıştır)*.
- Miles, M. S. ve Demi, A. S. (1992). A comparison of guilt in bereaved parents whose children died by suicide, accident, or chronic disease. *Omega-Journal of Death and Dying*, 24(3), 203-215.
- Miles, M. S. ve Demi, A. S. (1984). Toward the development of a theory of bereavement guilt: Sources of guilt in bereaved parents. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 14(4), 299-314.

- Miller, S. L. ve Maner, J. K. (2010). Evolution and relationship maintenance: Fertility cues lead committed men to devalue relationship alternatives. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 1081-1084.
- Mitchell, S.A. (2013). *Aşk sürebilir mi? Zamana Karşı Romantik Aşkın Kaderi* (2. baskı) (C. Alphan, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 2002).
- Neimeyer, R. A. (2016). Meaning reconstruction in the wake of loss: Evolution of a research program. *Behaviour Change*, 33(2), 65-79.
- Neimeyer, R.A. (2000). Searching for the meaning of meaning: Grief therapy and the process of reconstruction. *Death Studies*, 24, 541-558.
- Neimeyer, R. A. (1999). Narrative strategies in grief therapy. *Journal of Constructivist Psychology*, 12(1), 65-85.
- Neimeyer, R. (2005). Grief, loss, and the quest for meaning: Narrative contributions to bereavement care. *Bereavement Care*, 24(2), 27-30.
- Neimeyer, R.A., Baldwin, S.A. ve Gillies, J. (2006). Continuing bonds and reconstructing meaning: Mitigating complications in bereavement. *Death Studies*, 30, 715-738.
- Neimeyer, R. A., Burke, L. A., Mackay, M. M. ve van Dyke Stringer, J. G. (2010). Grief therapy and the reconstruction of meaning: From principles to practice. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 40(2), 73-83.
- Nesse, R. M. (2005). Natural selection and the regulation of defenses: A signal detection analysis of the smoke detector principle. *Evolution and human behavior*, 26(1), 88-105.
- O'Connor, M. F., Shear, M. K., Fox, R., Skritskaya, N., Campbell, B., Ghesquiere, A. ve Glickman, K. (2013). Catecholamine predictors of complicated grief treatment outcomes. *International journal of psychophysiology*, 88(3), 349-352.
- Parkes, C. M. (1965). Bereavement and mental illness: Part 1. A clinical study of the grief of bereaved psychiatric patients. *British Journal of Medical Psychology*, 38(1), 1-12.
- Parkes, C. M. (1970). The first year of bereavement: A longitudinal study of the reaction of London widows to the death of their husbands. *Psychiatry*, 33(4), 444-467.
- Perron, R. (2003). *Neden psikanaliz?*. İstanbul: İthaki.

- Prigerson, H., Horowitz, M.J., Jacobs, S.C., Parkes, C.M., Aslan, M., Goodkin, K., ... Bonanno, G.A. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS Med* 6 (8), 1-12.
- Prigerson, H.G., Maciejewski, P.K., Reynolds, C.F., Bierhals, A.J., Newsom, J.T., Fasiczka, A., ... Miller, M. (1995). Inventory of Complicated Grief: a scale to measure maladaptive symptoms of loss. *Psychiatry Res.* 59: 65-79.
- Rando, T. A. (1984). *Grief, dying, and death*. Champaign, Illinois: Research Press.
- Sanders, C. M. (1992). *Surviving grief... and learning to live again*. John Wiley & Sons.
- Shucter, S.R. ve Zisook, S. (1993). *Handbook of Bereavement: Theory, Research, and Intervention* (23-44). UK: Cambridge University Press.
- Sharkin, B. S., & Knox, D. (2003). Pet loss: Issues and implications for the psychologist. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(4), 414.
- Shear, K., Monk, T., Houck, P., Melhem, N., Frank, E., Reynolds, C. ve Sillowash, R. (2007). An attachment based model of complicated grief including the role of avoidance. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 257, 453-461.
- Shear, K. ve Shair, H. (2005). Attachment, loss, and complicated grief. *Dev Psychobiol* 47, 253-267.
- Shear, M. K., Simon, N., Wall, M., Zisook, S., Neimeyer, R., Duan, N., ... Gorscak, B. (2011). Complicated grief and related bereavement issues for DSM-5. *Depression and anxiety*, 28(2), 103-117.
- Smith, D., Schabus, M. ve Dang-Vu, T. T. (2017). Sleep: Implications for theories of dreaming and consciousness. In *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology* (pp. 1-12). Elsevier.
- Stroebe, M. S., Abakoumkin, G., Stroebe, W. ve Schut, H. (2012). Continuing bonds in adjustment to bereavement: Impact of abrupt versus gradual separation. *Personal Relationships*, 19(2), 255-266.
- Tilghman-Osborne, C., Cole, D. A. ve Felton, J. W. (2010). Definition and measurement of guilt: Implications for clinical research and practice. *Clinical Psychology Review*, 30(5), 536-546.

- Tedeschi, R. G., Park, C. L. ve Calhoun, L. G. (Eds.). (1998). *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis*. New York: Routledge.
- Volkan, V.D. ve Zintl, E. (2010). *Gidenin Ardından*. (I. Vahip ve M. Kocadere, Çev.). İstanbul: Oa Yayınları.
- Walsh, F., & McGoldrick, M. (2004). Loss and the Family: A Systemic Perspective. In F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (pp. 3-26). W W Norton & Co.
- Weiss, E. (1934). Bodily pain and mental pain. *International Journal of Psycho-Analysis*, 15, 1-13.
- Worden, W. (2001). *Grief Counseling and Grief Therapy: A handbook for the Mental Health Practitioner*. New York: Brunner-Routledge.
- Worden, J. W. (1991). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*. New York: Springer.
- Yalom, I. (2001). Varoluşçu Psikoterapi (çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit). *Kabalcı Yayınevi*.
- Yasien-Esmael, H., Eshel, Y. ve Rubin, S. S. (2018). Bereavement of Israeli Arab Muslim widows: Determinants of adjustment and supporting attributes. *Death studies*, 42(1), 52-62.

Uzamiş Yas

“Ali nihayet uyandı. Anasını kucakladı. Her sabah yaptığı gibi yorganı kafasına büsbütün çekti. Anası, yorgandan dışarı kalan ayaklarını gıdıkladı. Anasının çocuğundan, çocuğunun anasından başka gelirleri var mıydı? Yemek odasına kucak kucağa geçtiler. Odanın içini kızarmış ekmeğin kokusu doldurmuştu. Semaver ne güzel kaynardı. Ali semaveri içinde ne ızdırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi. Sabahleyin Ali'nin bir semaver, bir de fabrikanın önünde bekleyen salep güğümü hoşuna giderdi. Ali annesinin elini öptü. Sonra şeker yemiş gibi dudaklarını yaladı. Annesi gülüyordu. Ali birkaç felsefe yaprağını parmaklarıyla ezerek avuçlarını koklaya koklaya uzaklaştı.

Ali'nin annesine ölüm bir misafir, bir başörtülü komşu hanım gelir gibi gelmişti. Sabahları oğlunun çayını semaverde yapıyor, akşamları iki kap yemeğini hazırlaya hazırlaya akşamı ediyordu. Bir sabah Ali uyanmadan semaverin başında üzerine bir fenalık gelmiş, yakın sandalyeye çöküvermişti. Çöküş, o çöküş.

Ali günlerce evin boş odalarında gezindi. Geceleri ışık yakmadan oturdu. Anasını düşündü. Fakat ağlayamadı. Bir sabah yemek odasında karşı karşıya geldiler. Semaver, yemek masasının üzerinde sakin ve parlak duruyordu. Onu kulplarından tutarak

somut çıktıları görmek bakımından tanı kriterlerinden birini kullanmak da mümkündür.

Kaynaklar

- Ainsworth, M. D. S. (1978). The bowlby-ainsworth attachment theory. *Behavioral and brain sciences*, 1(3), 436-438.
- American Psychiatric Association (APA) (2013) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition. Arlington, VA: APA.
- American Psychiatric Association APA. (2020). View and comment on recently proposed changes to DSM-5. <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/proposed-changes>
- American Psychiatric Association (1994) Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV. 4th edition. Washington (D.C.): American Psychiatric Press.
- Arizmendi, B. J. ve O'Connor, M. F. (2015). What is "normal" in grief?. *Australian Critical Care*, 28(2), 58-62.
- Boelen, P. A. (2006). Cognitive-behavioral therapy for complicated grief: Theoretical underpinnings and case descriptions. *Journal of Loss and Trauma*, 11(1), 1-30.
- Boelen, P. A. ve Lensvelt-Mulders, G. J. (2005). Psychometric properties of the grief cognitions questionnaire (GCQ). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 27(4), 291-303.
- Boelen, P. A., Van Den Hout, M. A. ve Bout, J. (2006). A cognitive behavioral conceptualization of complicated grief. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(2), 109-128.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss, vol. 3: Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, volume 1: Attachment*. New York: Basic Book.
- Brewin, C. R. (2001). Memory processes in post-traumatic stress disorder. *International Review of Psychiatry*, 13(3), 159-163.
- Conway, M. A. (1990). *Autobiographical memory: An introduction*. Open University Press.
- Ehlers, A. Ve Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour research and therapy*, 38(4), 319-345.

- Field, N.P. (2006). Unresolved grief and continuing bonds: An attachment perspective. *Death Studies*, 30, 739-756.
- Field, N.P., Gao, B. ve Paderna, L. (2005). Continuing bonds in bereavement: An attachment theory bades perspective. *Death Studies*, 29, 277-299.
- Freud, S. (1957). Mourning and melancholia. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works* içinde (ss. 237-258).
- Gupta, S. ve Bonanno, G. A. (2011). Complicated grief and deficits in emotional expressive flexibility. *Journal of abnormal psychology*, 120(3), 635.
- Horowitz, M. J., Bonanno, G. A. ve Holen, A. (1993). Pathological grief: Diagnosis and explanation. *Psychosomatic Medicine*, 55(3), 260-273.
- Horowitz, M.J., Marmor, C., Weiss, D.S., DeWitt, K.N. ve Rosenbaum, R. (1984). Brief Psychotherapy of Bereavement Reactions. *Archives of General Psychiatry*, 41:438-448.
- Horowitz, M. J., Siegel, B., Holen, A., Bonanno, G. A., Milbrath, C. ve Stinson, C. H. (1997). Diagnostic criteria for complicated grief disorder. *American Journal of Psychiatry*, 154, 904-910.
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of taumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*, 7, 113-136.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.
- Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *The International Journal of Psycho-analysis*, 21, 125.
- Leader, D. (2018). *Depresyon Yas ve Melankoli* (A., Göçmen, Çev.). Encore Yayınları.
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and menagement of acute grief. *Am J Psychiatry*, 101, 141-148.
- Middleton, W., Raphael, B., Martinek, N. ve Misso, V. (1993). *Pathological grief reactions. Handbook of Bereavement: Theory, Research, and Intervention* (ss.44-62). UK: Cambridge University Press.
- Mitchell, S.A. (2013). *Aşk sürebilir mi? Zamana Karşı Romantik Aşkın Kaderi* (2. baskı) (C. Alphan, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 2002).

- Prigerson, H., Horowitz, M.J., Jacobs, S.C., Parkes, C.M., Aslan, M., Goodkin, K., ... Bonanno, G.A. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS Med* 6 (8), 1-12.
- Prigerson, H.G., Maciejewski, P.K., Reynolds, C.F., Bierhals, A.J., Newsom, J.T., Fasiczka, A., ... Miller, M. (1995). Inventory of Complicated Grief: a scale to measure maladaptive symptoms of loss. *Psychiatry Res.* 59: 65-79.
- Shear, K., Monk, T., Houck, P., Melhem, N., Frank, E., Reynolds, C. ve Sillowash, R. (2007). An attachment based model of complicated grief including the role of avoidance. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 257, 453-461.
- Shear, K. ve Shair, H. (2005). Attachment, loss, and complicated grief. *Dev Psychobiol* 47, 253-267.
- Shear, M. K., Simon, N., Wall, M., Zisook, S., Neimeyer, R., Duan, N., ... Gorscak, B. (2011). Complicated grief and related bereavement issues for DSM-5. *Depression and anxiety*, 28(2), 103-117.
- Stroebe, M. S., Hansson, R. O., Stroebe, W. E. ve Schut, H. E. (2001). *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care*. American Psychological Association.
- Stroebe, M. ve Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23, 197-224.
- Stroebe, M., Schut, H. ve Boerner, K. (2010). Continuing bonds in adaptation to bereavement: Toward theoretical integration. *Clinical psychology review*, 30(2), 259-268.
- Stroebe, M., Schut, H. ve Stroebe, W. (2005). Attachment in coping with bereavement: A theoretical integration. *Review of general psychology*, 9(1), 48-66.
- Volkan, V.D. ve Zintl, E. (2010). *Gidenin Ardından*. (I. Vahip ve M. Kocadere, Çev.). İstanbul: Oa Yayınları.
- World Health Organization (WHO) 2018 ICD-11 Beta Draft. Prolonged grief disorder Criteria. <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#http://id.who.int/icd/entity/1183832314>
- Zisook, S., Iglewicz, A., Avanzino, J., Maglione, J., Glorioso, D., Zetumer, S., ... ve Shear, M. K. (2014). Bereavement: course, consequences, and care. *Current psychiatry reports*, 16(10), 482.

Kayıp Sonrası Farklı Seyirler: Uzamış Yas, Travma Sonrası Stres ve Depresyon

*“Beni kör kuyularda merdivensiz bıraktın,
Denizler ortasında bak yelkensisiz bıraktın,
Öylesine yıktın ki bütün inançlarımı;
Beni bensiz bıraktın; beni sensiz bıraktın.”*

Ümit Yaşar Oğuzcan

Oğuzcan’ın dizeleri, şairi tanımayanlar için ilk anda aşk şiiri gibi görünebilir. Yitirilen bir aşkın ardından yas tutmak pek tabii mümkün olsa da Oğuzcan’ın yaşamı boyunca kaleme aldığı pek çok şiiri gibi bu dörtlük de zamansız yitirdiği oğlunun acı kaybının izlerini taşımaktadır. *Hüznün şairi* olarak anılan Oğuzcan’ın sanatsal dehasının yanı sıra dikkat çeken özelliği şüphesiz ki şiirlerinde sıklıkla yalnızlık, ölüm, ayrılık gibi temaları işlemesidir. Şairin hayatına daha yakından baktığımızda ise küçük yaştan itibaren melankolik ve intihara meyilli olduğu söylenmektedir.

Oğuzcan’ın ölümüne ilişkin düşünceleri ve sayısız intihar girişimi yaşamı boyunca devam eder. Ancak şair ile ölümü birbirine bağlayan en önemli hadise 6 Haziran 1973 günü yaşanır. Bu tarihte şairin oğlu Vedat, Galata Kulesi’nden aşağı kendini bırakarak intihar eder.

Tanı sistemlerinin öncelikli amaçlarından olan doğru tedavi protokollerine erişim olanağı, kayıp yaşayan kişilerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilmek amacıyla edinilen veriler doğrultusunda iyileştirilebilir görünmektedir. Buradaki temel odak, pek çok psikopatolojide olduğu gibi farklı koşullar altında, örneğin travmatik kayıp, risk gruplarının belirlenmesiyle kronik bir psikopatoloji oluşumunun önüne geçebilecek müdahalelerin planlanabilmesine olanak tanınmasıdır. Yalnızca bir psikopatolojiye odaklanılmasıyla, örneğin travmatik kayıp durumunda Travma Sonrası Stres Bozukluğu'na odaklanılarak Uzamış Yas Bozukluğu gibi bir diğer psikopatolojinin kronikleşmesine sebep olabilir ve bu durumda da çok daha fazla çaba, süre ve ruhsal acı içeren bir tedavi süreci, kayıp yaşayan kişinin ızdırabını katlayabilir.

Ruh sağlığı uzmanlarının kayıp sonrası sürece ilişkin bakış açılarını genişleterek tanı odaklı olmaktan çok semptomları gözlemlemek, kişinin yas sürecine tanıklık ederek bütünlüklü bir kavrayış geliştirmek yönünde konum almaları sürecin sağaltımında kolaylaştırıcı bir işleve sahip olacaktır. Her psikopatolojide olduğu gibi kayıp sonrası süreçte de ortaya çıkan semptomların hangilerinin kimde çıktığının bir öyküsü, bir çerçevesi mevcuttur; tesadüf olmayacaktır. Bizlerse, her seferinde onların izini sürmekle, yani iyi bir gözlem yapmakla yükümlüyüz; zira ancak iyi bir gözlem sağlıklı bir yardım sürecine götürme potansiyeli taşıyacaktır.

Kaynaklar

- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 4th edition. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. American Psychiatric Publishing, Arlington, VA. Boelen, P. A., & Lenferink, L. I. (2019). Symptoms of prolonged grief, posttraumatic stress, and depression in recently bereaved people: symptom profiles, predictive value, and cognitive behavioural correlates. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 1-13.

- Boelen, P. A., & Prigerson, H. G. (2007). The influence of symptoms of prolonged grief disorder, depression, and anxiety on quality of life among bereaved adults. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience*, 257(8), 444-452.
- Boelen, P. A., Reijntjes, A., Djelantik, A. M. J., & Smid, G. E. (2016). Prolonged grief and depression after unnatural loss: Latent class analyses and cognitive correlates. *Psychiatry Research*, 240, 358-363.
- Boelen, P. A., Stroebe, M. S., Schut, H. A., & Zijerveld, A. M. (2006). Continuing bonds and grief: A prospective analysis. *Death Studies*, 30(8), 767-776.
- Bonanno, G. A. (2005). Resilience in the face of potential trauma. *Current directions in psychological science*, 14(3), 135-138.
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucchiarelli, A., & Vlahov, D. (2006). Psychological resilience after disaster: New York City in the aftermath of the September 11th terrorist attack. *Psychological Science*, 17(3), 181-186. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01682.x>
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J., ... Nesse, R. M. (2002). Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study From Preloss to 18 -Months Postloss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (5), 1150-1164.
- Borsboom, D., & Cramer, A. O. (2013). Network analysis: an integrative approach to the structure of psychopathology. *Annual review of clinical psychology*, 9, 91-121.
- Breslau, N., & Davis, G. C. (1987). Posttraumatic stress disorder: the etiologic specificity of wartime stressors. *The American Journal of Psychiatry*, 144(5), 578-583.
- Burke, L. A., & Neimeyer, R. A. (2013). 11 Prospective risk factors for complicated grief (pp. 145-161). New York, NY: Routledge.
- Cramer, A. O., Waldorp, L. J., Van Der Maas, H. L., & Borsboom, D. (2010). Complex realities require complex theories: Refining and extending the network approach to mental disorders. *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 178.
- Djelantik, A. M. J., Robinaugh, D. J., Kleber, R. J., Smid, G. E., & Boelen, P. A. (2019). Symptomatology following loss and trauma: Latent class and network analyses of prolonged grief disorder, posttraumatic stress disorder, and depression in a treatment-seeking trauma-exposed sample. *Depression and anxiety*, 37(1), 26-34.

- Djelantik, A. M. J., Smid, G. E., Kleber, R. J., & Boelen, P. A. (2017). Symptoms of prolonged grief, post-traumatic stress, and depression after loss in a Dutch community sample: A latent class analysis. *Psychiatry research, 247*, 276-281.
- Eisma, M. C., Lenferink, L. I., Chow, A. Y., Chan, C. L., & Li, J. (2019). Complicated grief and post-traumatic stress symptom profiles in bereaved earthquake survivors: a latent class analysis. *European journal of psychotraumatology, 10*(1), 1558707.
- Engelhard, I. M., Arntz, A., & Van den Hout, M. A. (2007). Low specificity of symptoms on the post-traumatic stress disorder (PTSD) symptom scale: A comparison of individuals with PTSD, individuals with other anxiety disorders and individuals without psychopathology. *British Journal of Clinical Psychology, 46*(4), 449-456.
- Galatzer-Levy, I. R., Huang, S. H., & Bonanno, G. A. (2018). Trajectories of resilience and dysfunction following potential trauma: A review and statistical evaluation. *Clinical Psychology Review, 63*, 41-55. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.05.008>
- Heeke, C., Kampsious, C., Niemeyer, H., & Knaevelsrud, C. (2017). A systematic review and meta-analysis of correlates of prolonged grief disorder in adults exposed to violent loss. *European journal of psychotraumatology, 8*(sup6), 1583524.
- Heeke, C., Stammel, N., Heinrich, M., & Knaevelsrud, C. (2017). Conflict-related trauma and bereavement: exploring differential symptom profiles of prolonged grief and posttraumatic stress disorder. *BMC psychiatry, 17*(1), 118.
- Lenferink, L. I., de Keijser, J., Smid, G. E., Djelantik, A. M. J., & Boelen, P. A. (2017). Prolonged grief, depression, and posttraumatic stress in disaster-bereaved individuals: latent class analysis. *European journal of psychotraumatology, 8*(1), 1298311.
- Lenferink, L. I., Nickerson, A., de Keijser, J., Smid, G. E., & Boelen, P. A. (2019). Reciprocal associations among symptom levels of disturbed Grief, posttraumatic stress, and depression following traumatic Loss: A Four-Wave Cross-Lagged Study. *Clinical Psychological Science, 7*(6), 1330-1339.
- Lenferink, L. I., Nickerson, A., de Keijser, J., Smid, G. E., & Boelen, P. A. (2020). Trajectories of grief, depression, and posttraumatic stress in disaster-bereaved people. *Depression and anxiety, 37*(1), 35-44.

- Lundorff, M., Holmgren, H., Zachariae, R., Farver-Vestergaard, I., & O'Connor, M. (2017). Prevalence of prolonged grief disorder in adult bereavement: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders, 212*, 138-149.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2019). Symptoms of prolonged grief and posttraumatic stress following loss: A latent class analysis. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 53*(1), 59-67.
- Maccallum, F., Malgaroli, M., & Bonanno, G. A. (2017). Networks of loss: Relationships among symptoms of prolonged grief following spousal and parental loss. *Journal of abnormal psychology, 126*(5), 652.
- Malgaroli, M., Maccallum, F., & Bonanno, G. A. (2018). Symptoms of persistent complex bereavement disorder, depression, and PTSD in a conjugally bereaved sample: a network analysis. *Psychological medicine, 48*(14), 2439-2448.
- Djelantik, A. M. J., Smid, G. E., Kleber, R. J., & Boelen, P. A. (2017). Symptoms of prolonged grief, post-traumatic stress, and depression after loss in a Dutch community sample: A latent class analysis. *Psychiatry research, 247*, 276-281.
- Mitchell, A. M., Kim, Y., Prigerson, H. G., & Mortimer-Stephens, M. (2004). Complicated grief in survivors of suicide. *Crisis, 25*(1), 12-18.
- Mitima-Verloop, H. B., Mooren, T. T., & Boelen, P. A. (2019). Facilitating grief: An exploration of the function of funerals and rituals in relation to grief reactions. *Death Studies, 1-11*.
- Neimeyer, R. A. (2006). Complicated grief and the quest for meaning: A constructivist contribution. *OMEGA-Journal of Death and Dying, 52*(1), 37-52.
- Neimeyer, R. A., & Burke, L. A. (2011). Complicated grief in the aftermath of homicide: Spiritual crisis and distress in an African American sample. *Religions, 2*(2), 145-164.
- Prigerson, H. G., Frank, E., Kasl, S. V., & Reynolds III, C. F. (1995). Complicated grief and bereavement-related depression as distinct disorders: preliminary empirical validation in elderly bereaved spouses. *The American journal of psychiatry, 152*(1), 22.
- Nickerson, A., Liddell, B. J., Maccallum, F., Steel, Z., Silove, D., & Bryant, R. A. (2014). Posttraumatic stress disorder and prolonged grief in refugees exposed to trauma and loss. *BMC psychiatry, 14*(1), 106.

- Nielsen, M. K., Neergaard, M. A., Jensen, A. B., Vedsted, P., Bro, F., & Guldin, M. B. (2017). Predictors of complicated grief and depression in bereaved caregivers: a nationwide prospective cohort study. *Journal of pain and symptom management*, 53(3), 540-550.
- Prigerson, H. G., Horowitz, M. J., Jacobs, S. C., Parkes, C. M., Aslan, M., Goodkin, K., ... & Bonanno, G. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS medicine*, 6(8), e1000121.
- Robinaugh, D. J., LeBlanc, N. J., Vuletich, H. A., & McNally, R. J. (2014). Network analysis of persistent complex bereavement disorder in conjugally bereaved adults. *Journal of abnormal psychology*, 123(3), 510.
- Rynearson, E. K. (2005). The narrative labyrinth of violent dying. *Death studies*, 29(4), 351-360.
- Saari, S., & Silver, A. (2005). *A bolt from the blue: Coping with disasters and acute traumas*. Jessica Kingsley Publishers.
- Shear, M. K., Simon, N., Wall, M., Zisook, S., Neimeyer, R., Duan, N., ... Gorscak, B. (2011). Complicated grief and related bereavement issues for DSM-5. *Depression and anxiety*, 28(2), 103-117.
- van Denderen, M., de Keijser, J., Kleen, M., & Boelen, P. A. (2015). Psychopathology among homicidally bereaved individuals: a systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 16(1), 70-80.
- Zisook, S., Corruble, E., Duan, N., Iglewicz, A., Karam, E.G., Lanuette, N., ... Shear, K.M. (2012). The bereavement exclusion and DSM-5. *Depression and Anxiety*, 29, 425-443.

Yas ve Anlamı Yeniden Yapılandırma

“Bir zamanlar bu yaşamın anlamından ve derinliğinden umudu kestiren şey ona gerçeğini ve aydınlığını verir.”

(Camus, 1942, s. 53)

1. İnsanın Anlam İhtiyacı

Hayatta bir anlam arayışı, çok eski zamanlardan beri insanın temel dertlerinden biri olmuştur. “Biz kimiz? Nereden geldik? Neden buradayız? Hayatın anlamı ne? Neden yaşıyorum?”... Antik çağlardan beri bu sorulara bir yanıt aranmış ve insan doğasının bu evrensel ve kaçınılmaz temel sorunu günümüze dek felsefe, psikoloji ve sanatın temel konularından biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca süregelen anlam sorunu, insan varoluşunun temel kaygılarına vurgu yapan varoluşçuluk akımı sayesinde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında önce Avrupa, sonrasında ise ABD’de daha çok görünür olmaya başlamıştır (Neimeyer, Prigerson ve Davies, 2002; Yalom, 1980). Varoluşçuluk felsefesinin temel isimlerinden biri olan Albert Camus (1942), Sisifos Söyleni isimli kitabında bu sorunu şu şekilde dile getirmiştir (s. 65):

Kaynaklar

- Aksoz-Efe, İ., Erdur-Baker, O. ve Servaty-Seib, H. (2018). Death rituals, religious beliefs, and grief of Turkish women. *Death Studies*, 42(9), 578-592. doi: 10.1080/07481187.2017.1407379
- Ali, S. (2003). *İçimizdeki şeytan* (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atay, O. (1984). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Attig, T. (1996). *How we grieve: Relearning the world*. New York: Oxford University Press.
- Attig, T. (2001). Relearning the world meaning and finding meaning. R. A. Neimeyer (Ed.), *Meaning reconstruction and the experience of loss* içinde (33-53). Washington: American Psychological Association.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. New York: The Guilford Press.
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J. ve diğer (2002). Resilience to loss and chronic grief: A prospective study from preloss to 18-months postloss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1150-1164. doi: 10.1037//0022-3514.83.5.1150
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B. ve Nesse, R. M. (2004). Prospective patterns of resilience and maladjustment during widowhood. *Psychology and Aging*, 19(2), 260-271. doi: 10.1037/0882-7974.19.2.260
- Breitbart, W. S. ve Poppito, S. (2014). *Meaning-centered group psychotherapy for patients with advanced cancer: A treatment manual*. New York: Oxford University Press.
- Camus, A. (2019). *Sisifos söyleni* (42. Baskı). (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1942).
- Camus, A. (1997). *Veba* (N. Tanyolaç Öztokat, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1947)
- Cansever, E. (2019). *Sonrası kalır I* (18. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cimete, G. ve Kuguoglu, S. (2006). Grief responses of Turkish families after the death of their children from cancer. *Journal of Loss and Trauma: International Perspectives of Stress & Coping*, 11(1), 31-51. doi: 10.1080/15325020500194455

- Dalley, S. (2009). *Myths from Mesopotamia: Creation, the flood, Gilgamesh, and others*. New York: Oxford University Press.
- Davis, C. G. (2001). The tormented and the transformed: Understanding responses to loss and trauma. R. A. Neimeyer (Ed.), *Meaning reconstruction and the experience of loss* içinde (137-155). Washington: American Psychological Association.
- De Beauvoir, S. (2019). *Sessiz bir ölüm* (B. Karasu, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1964)
- DuBose, T. (2016). Out, out, brief candle? The meaning of meaninglessness. P. Russo-Netzer, S. E. Schulenberg ve A. Batthyany (Eds.), *Clinical perspectives on meaning: Positive and existential psychotherapy* içinde (283-295). Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-41397-6
- Fischer, I. C., Shanadan, M. L., Hirsh, A. T., Stewart, J. C. ve Rand, K. L. (2020). The relationship between meaning in life and post-traumatic stress symptoms in US military personnel: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 277, 658-670. doi: 10.1016/j.jad.2020.08.063
- Frankl, V. (2013). *İnsanın anlam arayışı*. (S. Budak, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1946).
- Frankl, V. (2018). *Anlam istenci: Logoterapinin temelleri ve logoterapi uygulamaları* (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988).
- Frantz, T. T., Farrell, M. M. ve Trolley, B. C. (2001). Positive outcomes of losing a loved one. R. A. Neimeyer (Ed.), *Meaning reconstruction and the experience of loss* içinde (191-209). Washington: American Psychological Association.
- Fry, P. S. (2001). The unique contribution of key existential factors to the prediction of psychological well-being of older adults following spousal loss. *The Gerontologist*, 41(1), 1-13. doi: 10.1093/geront/41.1.69
- Gillies, J. ve Neimeyer, R. A. (2006). Loss, grief, and the search for significance: Toward a model of meaning reconstruction in bereavement, *Journal of Constructivist Psychology*, 19(1), 31-65. doi: 10.1080/10720530500311182
- Gillies, J., Neimeyer, R. A. ve Milman, E. (2014). The meaning of loss codebook: Construction of a system for analyzing meanings made in bereavement. *Death Studies*, 38(4), 207-216. doi: 10.1080/07481187.2013.829367

- Halusic, M. ve King, L. A. (2013). What makes life meaningful: Positive mood works in a pinch. K. D. Markman, T. Proulx ve M. J. Lindberg (Eds.), *The psychology of meaning* içinde (445-464). Washington: American Psychological Association.
- Hogan, N. S. ve Schmidt, L. A. (2002). Testing the grief to personal growth model using structural equation modeling. *Death Studies*, 26(8), 615-634. doi: 10.1080/07481180290088338
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: The Free Press.
- Karanci, N. A. ve Acarturk, C. (2005). Post-traumatic growth among Marmara earthquake survivors involved in disaster preparedness as volunteers. *Traumatology*, 11(4), 307-323. doi: 10.1177/153476560501100409
- Kelley, M. M. ve Chan, K. T. (2012) Assessing the role of attachment to God, meaning, and religious coping as mediators in the grief experience, *Death Studies*, 36(3), 199-227. doi: 10.1080/07481187.2011.553317
- Kesebir, P. ve Pyszczynski, T. (2014). Meaning as a buffer for existential anxiety. A. Batthyany ve P. Russo-Netzer (Eds.), *Meaning in positive and existential psychology* içinde (53- 64). New York: Springer Science + Business Media.
- King, L. A., Hicks, J. A., Krull, J. L. ve Del Gaiso, A. K. (2006). Positive affect and the experience of meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(1), 179-196. doi: 10.1037/0022-3514.90.1.179
- MacKenzie, M. J. ve Baumeister, R. F. (2014). Meaning in life: Nature, needs, and myths. A. Batthyany ve P. Russo-Netzer (Eds.), *Meaning in positive and existential psychology* içinde (25- 37). New York: Springer Science + Business Media.
- Munch Müzesi (2020, 2 Kasım). Erişim adresi <https://www.munchmuseet.no/en/>
- Neimeyer, R. A. (2006). Bereavement and the quest for meaning: Rewriting stories of loss and grief. *Hellenic Journal of Psychology*, 3, 181-188.
- Neimeyer, R. A. (2016). Meaning reconstruction in the wake of loss: Evolution of a research program. *Behaviour Change*, 33(2), 65-79. doi: 10.1017/bec.2016.4
- Neimeyer, R. A. ve Anderson, A. (2002). Meaning reconstruction theory. N. Thompson (Ed.), *Loss and grief: A guide for human services practitioners* içinde (45-64). New York: Palgrave Macmillan.

- Neimeyer, R. A., Baldwin, S. A. ve Gillies, J. (2006). Continuing bonds and reconstructing meaning: Mitigating complications in bereavement. *Death Studies*, 30(8), 715-738. doi: 10.1080/07481180600848322
- Neimeyer, R. A., Burke, L. A., Mackay, M. M. ve Stringer, J. G. D. (2010). Grief therapy and the reconstruction of meaning: From principles to practice. *Journal of Contemporary Psychotherapy: On the Cutting Edge of Modern Developments in Psychotherapy*, 40(2), 73-83. doi: 10.1007/s10879-009-9135-3
- Neimeyer, R. A., Klass, D. ve Dennis, M. R. (2014). A social constructivist account of grief: Loss and the narration of meaning. *Death Studies*, 38(8), 485-498. doi: 10.1080/07481187.2014.913454
- Neimeyer, R. A., Prigerson, H. G. ve Davies, B. (2002). Mourning and meaning. *American Behavioral Scientist*, 46(2), 235-251. doi: 10.1177/000276402236676
- Özlü, D. ve Edgü, F. (2017). *Özyurdunda yabancı olmak*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin*, 136(2), 257-301. doi: 10.1037/a0018301
- Peterson, C. ve Park, N. (2012). Character strengths and the life of meaning. P. T. P. Wong (Ed.), *The human quest for meaning* (2. Baskı) içinde (277-295). New York: Routledge.
- Pinquart, M. (2002). Creating and maintaining purpose in life in old age: A meta-analysis. *Aging International*, 27(2), 90-114. doi: 10.1007/s12126-002-1004-2
- Plath, S. (2016). *Ariel ve seçme şiirler* (Y. Eradam, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1960).
- Reker, G. T. (2005). Meaning in life of young, middle-aged, and older adults: Factorial validity, age, and gender invariance of the Personal Meaning Index (PMI). *Personality and Individual Differences*, 38(1), 71-85. doi: 10.1016/j.paid.2004.03.010
- Reker, G. T., Peacock, E. J. ve Wong, P. T. P. (1987). Meaning and purpose in life and well-being: A life-span perspective. *Journal of Gerontology*, 42(1), 44-49. doi: 10.1093/geronj/42.1.44.
- Rilke, R. M. (2018). *The dark interval: Letters on loss, grief, and transformation* (U. Baer, Çev. ve Ed.). New York: Modern Library.

- Schnell, T. (2009). The sources of meaning and meaning in life questionnaire (SoMe): Relations to demographics and well-being. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 483-499. doi: 10.1080/17439760903271074
- Steger, M. F., Oishi, S. ve Kashdan, T. B. (2009). Meaning in life across the life span: Levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood. *The Journal of Positive Psychology*, 4(1), 43-52. doi: 10.1080/17439760802303127
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. doi: 10.1207/s15327965pli1501_01
- Tolstikova, K., Fleming, S. ve Chartier, B. (2005). Grief, complicated grief, and trauma: The role of the search for meaning, impaired self-reference, and death anxiety. *Illness, Crisis & Loss*, 13(4), 293- 313. doi: 10.1177/105413730501300402
- Tomer, A. (2012). Meaning and death attitudes. P. T. P. Wong (Ed.), *Quest for meaning: Theories, research, and applications* içinde (209-231). New York: Routledge.
- Uyar, T. (2015). *Büyük saat* (21.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Van Gogh Müzesi (2020, 15 Ekim). *Almond Blossom*. Erişim adresi: <https://www.vangoghmuseum.nl/en/collection/s0176V1962>
- Vos, J. (2016). Working with meaning in life in mental health care: A systematic literature review of the practices and effectiveness of meaning-centred therapies. P. Russo-Netzer, S. E. Schulenberg ve A. Batthyany (Eds.), *Clinical perspectives on meaning: Positive and existential psychotherapy* içinde (59-87). Cham: Springer Nature.
- Wong, P. T. P. (2007). Transformation of grief through meaning: Meaning-centered counseling for bereavement. A. Tomer, G. T. Eliason ve P. T. P. Wong (Eds.), *Existential and spiritual issues in death attitudes* içinde (375-396). New York: Erlbaum.
- Wong, P. T. P. (2012). From logotherapy to meaning-centered counseling and therapy. P. T. P. Wong (Ed.), *Quest for meaning: Theories, research, and applications* içinde (619-647). New York: Routledge.
- Wong, P. T. P. (2016). Meaning centered positive group intervention. P. Russo-Netzer, S. E. Schulenberg ve A. Batthyany (Eds.), *Clinical perspectives on meaning: Positive and existential psychotherapy* içinde (423-445). Cham: Springer Nature.

- Wong, P. T. P., Reker, G. T. ve Gesser, G. (1994). Death attitude profile-revised: A multidimensional measure of attitudes toward death. R. A. Neimeyer (Ed.), *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application* içinde (121-148). Washington: Taylor & Francis.
- Yalom, I. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.

Yas ve Bellek

1. Giriş

Dünya, bilhassa Anadolu, savaşlarla, afetlerle, aşkla, ayrılıkla, yoksullukla, acıyla ve yasla yoğrulmuş topraklardır. Dolayısıyla hem toplumsal belleği hem de kişisel belleği yaşanan bu olaylardan ve kültürden bağımsız olarak irdelemek mümkün değildir. Bu coğrafyada doğmuş, yaşamış Karacoğlan, Pir Sultan Abdal, Aşık Mahzuni Şerif, Neşet Ertaş ve Aşık Veysel gibi isimler yas tutmayı bugünlere kadar en iyi şekilde türkülerinde ve şiirlerinde bize yansıtmışlardır. Bu türküler ve şiirler bizi geçmişe, yaşadığımız mutlu veya acı hatıralara götürüp o anı yeniden yaşıyormuş hissiyle duygulandırmaktadır. Türküler aslında bellek süreçlerinde birbirinin zıttı iki kavramı aynı anda ele alabilmektedir. Bazı türküler, uzamış yasa neden olan travmatik anıların zamanla unutulacağını, bazıları ise unutulamayacağı söylemektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri unutmamanın hem bellek türlerine hem de hangi yas aşamasında olduğuna göre farklılık gösterebilmesidir. Uzamış yas, bellek alanyazını açınsından ele alındığında ise iki temel soru üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki, yitirilen kişinin unutulmasının mümkün olup olmadığıdır. İkincisi ise yitirilen kişinin belleğimizde nasıl yer tuttuğudur.

bağlanma, kimlik, benlik ve bellek arasındaki bağlantı daha güçlü şekilde kurulabilmektedir (Maccallum ve Bryant, 2013).

Aşırı genellenmiş anıların duygu içerikli bilgi işleme sürecini bozduğu, önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bilişsel terapilerde bu konu üzerinde durulması sağlanarak bir tedavi programıyla işlevsel olmayan değerlendirmelerin ve baş etme stratejilerinin sona erdirilmesi faydalı olabilmektedir. Bir diğer yöntem ise bilinçli farkındalık stratejileri ile anının sürekli zihni meşgul etmesinin önüne geçilmesidir (Maccalun ve Bryant, 2010). Son olarak bireyin kendini farklı bir benlikle görmesi sağlanabildiğinde yeni hedefler ve amaçlar kurulması kolaylaşabilmektedir. Böylece kayıp yaşantısıyla baş edebilmesi ve durumun kabullenilmesi sağlanmaktadır.

Son dönemde iyimserliğin uzamış yas tedavisinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Her ne kadar iyimserlik bir kişilik özelliği olarak görülse de terapilerde iyimserliğin artırılma çalışmalarının uzamış yas sürecine olumlu etkileri olabileceği ve hatırlanan olumlu anıların artmasına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir (Blackwell ve ark., 2013; Boelen, 2015).

Gelecekteki çalışmalarla beraber uzamış yas sürecinde belleğin işlevi daha iyi anlaşıldıkça uzamış yasin değerlendirilmesi ve tedavisinin daha başarılı olarak yapılabileceği ön görülmektedir.

Kaynaklar

- Baddeley, A. (2009). *Autobiographical memory*. A. Baddeley, M. Eysenck ve M. Anderson, (Ed.), *Memory içinde* (137- 162). New York, NY: Psychology Press.
- Berntsen, D., & Rubin, D. C. (2002). Emotionally charged autobiographical memories across the life span: The recall of happy, sad, traumatic and involuntary memories. *Psychology and aging*, 17(4), 636.
- Blackwell, S. E., Rius-Ottenheim, N., Schulte-van Maaren, Y. W., Carlier, I. V., Middelkoop, V. D., Zitman, F. G., ... & Giltay, E. J. (2013). Optimism and mental imagery: A possible cognitive marker to promote well-being?. *Psychiatry Research*, 206(1), 56-61.

- Blagov, P. S., & Singer, J. A. (2004). Four dimensions of self-defining memories (specificity, meaning, content, and affect) and their relationships to self-restraint, distress and repressive defensiveness. *Journal of Personality, 72*(3), 481-511.
- Boelen, P. A. (2010). A Sense of “Unrealness” about the Death of a Loved-One: An Exploratory Study of its Role in Emotional Complications among Bereaved Individuals. *Applied Cognitive Psychology, 24*, 238-251.
- Boelen, P. A. (2015). Optimism in prolonged grief and depression following loss: A three wave longitudinal study. *Psychiatry research, 227*(2-3), 313-317.
- Boelen, P. A., & Lenferink, L. I. (2020). Symptoms of prolonged grief, posttraumatic stress, and depression in recently bereaved people: Symptom profiles, predictive value, and cognitive behavioural correlates. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology, 55*, 765-777.
- Boelen, P. A., & Lensvelt-Mulders, G. J. (2005). Psychometric properties of the grief cognitions questionnaire (GCQ). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 27*(4), 291-303.
- Boelen, P. A., & Smid, G. E. (2017). The traumatic grief inventory self-report version (TGI-SR): introduction and preliminary psychometric evaluation. *Journal of Loss and Trauma, 22*(3), 196-212.
- Boelen, P. A., Van Den Hout, M. A., & Van Den Bout, J. (2006). A cognitive-behavioral conceptualization of complicated grief. *Clinical Psychology: Science and Practice, 13*(2), 109-128.
- Boyacioglu, I., & Akfirat, S. (2015). Development and psychometric properties of a new measure for memory phenomenology: The Autobiographical Memory Characteristics Questionnaire. *Memory, 23*(7), 1070-1092.
- Brewer, W. F. (1986). What is Autobiographical Memory?(in) *Autobiographical Memory*. Rubin, DC (ed), 25-49.
- Brewin, C. R. (2007). Autobiographical memory for trauma: Update on four controversies. *Memory, 15*(3), 227-248.
- Byrne, C. A., Hyman Jr, I. E., & Scott, K. L. (2001). Comparisons of memories for traumatic events and other experiences. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition, 15*(7), S119-S133.

- Carstensen, L. L., Fung, H. H., & Charles, S. T. (2003). Socioemotional selectivity theory and the regulation of emotion in the second half of life. *Motivation and emotion*, 27(2), 103-123.
- Conway, M., Meares, K., & Standart, S. (2004). Images and goals. *Memory*, 12(4), 525-531.
- Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological review*, 107(2), 261-288.
- Eisma, M. C., Schut, H. A., Stroebe, M. S., Voerman, K., van den Bout, J., Stroebe, W., & Boelen, P. A. (2015). Psychopathology symptoms, rumination and autobiographical memory specificity: Do associations hold after bereavement?. *Applied Cognitive Psychology*, 29(3), 478-484.
- Ehlers, A. (2015). Intrusive reexperiencing in posttraumatic stress disorder: Memory processes and their implications for therapy. *Clinical perspectives on autobiographical memory*, 109-132.
- Field, N., Thompson, L., & Gallagher-Thompson, D. (2006). Impact of current grief on memory for past grief in spousal bereavement. *Memory*, 14(3), 297-306.
- Golden, A. M., Dalgleish, T., & Mackintosh, B. (2007). Levels of specificity of autobiographical memories and of biographical memories of the deceased in bereaved individuals with and without complicated grief. *Journal of abnormal psychology*, 116(4), 786.
- Gülgöz, S. (2018). *Otobiyografik Bellek: Tanımı ve Temel Kavramlar*. S. Gülgöz, B. Ece, S. Öner (Der.). Hayatı Hatırlamak. Otobiyografik Belleğe Bilimsel Yaklaşımlar, 13-26.
- Holmes, A., Lang, T. J., Moulds, M. L., & Steele, A. M. (2008). Prospective and positive mental imagery deficits in dysphoria. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 976-981.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.
- Kaltman, S., & Bonanno, G. A. (2003). Trauma and bereavement: Examining the impact of sudden and violent deaths. *Journal of Anxiety Disorders*, 17, 131-147.
- Kangas, M., Henry, J. L., & Bryant, R. A. (2005). A prospective study of autobiographical memory and posttraumatic stress disorder following cancer. *Journal of consulting and clinical psychology*, 73(2), 293.

- Kauffman, J. (Ed.). (2002). *Loss of the assumptive world: A theory of traumatic loss*. New York: Routledge.
- Kaya-Kızılöz, B., & Altan-Atalay, A. (2018). *Otobiyografik bellek ve psikopatoloji*. Hayatı Hatırlamak: Otobiyografik Belleğe Bilimsel Yaklaşımlar (Eds S Gülgöz, B Ece, S Öner), 165-184.
- Kensinger, E. A., Brierley, B., Medford, N., Growdon, J. H., & Corkin, S. (2002). Effects of normal aging and Alzheimer's disease on emotional memory. *Emotion*, 2(2), 118.
- Koutstaal, W., Schacter, D. L., Johnson, M. K., Angell, K. E., & Gross, M. S. (1998). Post event review in older and younger adults: Improving memory accessibility of complex everyday events. *Psychology and Aging*, 13(2), 277.
- Kremers, I. P., Spinhoven, P., & Van der Does, A. J. W. (2004). Autobiographical memory in depressed and non-depressed patients with borderline personality disorder. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(1), 17-29.
- Lang, P. J., Bradley, M. M., & Cuthbert, B. N. (1997). International affective picture system (IAPS): Technical manual and affective ratings. NIMH Center for the Study of *Emotion and Attention*, 1, 39-58.
- Levine, L. J., & Pizarro, D. A. (2004). Emotion and memory research: A grumpy overview. *Social cognition*, 22:5, 530-554.
- Mather, M., & Carstensen, L. L. (2005). Aging and motivated cognition: The positivity effect in attention and memory. *Trends in cognitive sciences*, 9(10), 496-502.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2008). Self-defining memories in complicated grief. *Behaviour research and therapy*, 46(12), 1311-1315.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2010). Impaired autobiographical memory in complicated grief. *Behaviour research and therapy*, 48(4), 328-334.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2011). Imagining the future in complicated grief. *Depression and Anxiety*, 28(8), 658-665.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2013). A cognitive attachment model of prolonged grief: Integrating attachments, memory, and identity. *Clinical Psychology Review*, 33(6), 713-727.
- MacLeod, A. K., Rose, G. S., & Williams, J. M. G. (1993). Components of hopelessness about the future in parasuicide. *Cognition Therapy and Research*, 17, 441-445.

- Mancini, A. D., Prati, G., & Bonanno, G. A. (2011). Do shattered worldviews lead to complicated grief? Prospective and longitudinal analyses. *Journal of Social and Clinical Psychology, 30*(2), 184.
- Moore, S. A., & Zoellner, L. A. (2007). Overgeneral autobiographical memory and traumatic events: an evaluative review. *Psychological bulletin, 133*(3), 419.
- Neimeyer, R. A., Baldwin, S. A., & Gillies, J. (2006). Continuing bonds and reconstructing meaning: Mitigating complications in bereavement. *Death studies, 30*(8), 715-738.
- Porter, S., & Peace, K. A. (2007). The scars of memory. *Psychological science, 18*(5), 435-441.
- Prigerson, H. G., Vanderwerker, L. C., & Maciejewski, P. K. (2008). *Prolonged Grief Disorder: A case for Inclusion in DSM-V*. In M. S. Stroebe, R. O. Hansson, H. Schut & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of bereavement research and practice: Advances in theory and intervention* (pp. 165-186). Washington, DC American Psychological Association.
- Raes, F., Hermans, D., Williams, J. M. G., & Eelen, P. (2007). A sentence completion procedure as an alternative to the Autobiographical Memory Test for assessing overgeneral memory in non-clinical populations. *Memory, 15*(5), 495-507.
- Rosenbach, C., & Renneberg, B. (2015). Remembering rejection: Specificity and linguistic styles of autobiographical memories in borderline personality disorder and depression. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry, 46*, 85-92.
- Rubin, D. C., Schrauf, R. W., Gulgoz, S., & Naka, M. (2007). Cross-cultural variability of component processes in autobiographical remembering: Japan, Turkey, and the USA. *Memory, 15*(5), 536-547.
- Schacter, D. L. (2021). The seven sins of memory: an update, *Memory*, DOI: 10.1080/09658211.2021.1873391
- Sotgiu, I., & Mormont, C. (2008). Similarities and differences between traumatic and emotional memories: Review and directions for future research. *The Journal of Psychology, 142*(5), 449-470.

- Startup, M., Heard, H., Swales, M., Jones, B., Williams, J. M. G., & Jones, R. S. (2001). Autobiographical memory and parasuicide in borderline personality disorder. *British Journal of Clinical Psychology, 40*(2), 113-120.
- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. *Organization of memory, 1*, 381-403.
- Tulving, E. (1985). How many memory systems are there?. *American psychologist, 40*(4), 385-398.
- Thorne, A., McLean, K. C., & Lawrence, A. M. (2004). When remembering is not enough: Reflecting on self-defining memories in late adolescence. *Journal of Personality, 72*, 513-541.
- Uzer, T. (2018). *Otobiyografik bellek ve psikopatoloji*. Hayatı Hatırlamak: Otobiyografik Belleğe Bilimsel Yaklaşımlar (Eds S Gülgöz, B Ece, S Öner), 165-184.
- Watkins, E., & Baracaia, S. (2002). Rumination and social problem-solving in depression. *Behaviour Research and Therapy, 40*, 1179-1189.
- Williams, J. M. G., Barnhofer, T., Crane, C., Herman, D., Raes, F., Watkins, E., & Dalgleish, T. (2007). Autobiographical memory specificity and emotional disorder. *Psychological bulletin, 133*(1), 122.
- Williams, J. M., & Broadbent, K. (1986). Autobiographical memory in suicide attempters. *Journal of abnormal psychology, 95*(2), 144.
- Williams, J. M. G., Chan, S., Crane, C., Barnhofer, T., Eade, J., & Healy, H. (2006). Retrieval of autobiographical memories: The mechanisms and consequences of truncated search. *Cognition and Emotion, 20*, 351-382.
- Williams, J. M. G., Ellis, N. C., Tyers, C., Healy, H., Rose, G., & MacLeod, A. K. (1996). The specificity of autobiographical memory and imageability of the future. *Memory & Cognition, 24*, 116-125.
- Zhang, Y., & Jia, X. (2018). Autobiographical memory and its relationship with grief. *Journal of Counselling Profession, 1*(1), 1-14.

Mahrum Edilmiş Yas

1. Kayıp, Yas ve Kültür

Ölüme bağlı kayıplar varoluşun bir parçası olan acı verici, zorlayıcı ve kaçınılmaz deneyimlerdir. Ölüm ve kayıp insanoğlunun tarih boyunca içinde bulunulan zamanın, kültürün ve coğrafyanın özellikleri temelinde deneyimlediği yaşantılardır. Ölüm ve ölüme verilen anlam tarihin farklı dilimlerinde farklı şekillerde algılanmıştır. Ölüm kimi zaman sıradan uysal bir gerçeklikken, kimi zaman dramatik ve romantik bir yaşantı hâlini almış, kimi zaman da korkunç ve endişe verici bir şekilde algılanmıştır. Günümüzde ise ölümün bilincinde olan insanoğlu için ölüm, hâlâ gündelik hayatın dışında tutulan tahammülü zor bir bilgi olmasına rağmen konuşulabilir ve kabul edilebilir bir deneyim olarak ele alınmaktadır (Aries, 1975).

Ölüm sonrası yaşanan yas süreci ise doğal bir uyum çabasıdır. Yas süreci; fiziksel, davranışsal, sosyal ve psikolojik çeşitli tepkileri içerir. Bu zorlayıcı yaşantı hem bireysel hem de kültürel özelliklerden etkilenmektedir (Parkes, Laungani ve Young, 1997). Dolayısıyla yas sürecinde, içinde bulunulan kültür ve toplumun etkisi yadsınmaz. Kişiler kayıp yaşantılarını anlamlandırmaya çalışırken kaçınılmaz olarak bir sosyal/kültürel çerçeve içinde değerlendirme yapar.

Kaynaklar

- Aries, P. (2007). *Batı'da Ölümün Tarihi*. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1975).
- Attig, T. (2004). Disenfranchised grief revisited: Discounting hope and love. *OMEGA-Journal of death and dying*, 49(3), 197-215.
- Balk, D. E. (2014). *Dealing with dying, death, and grief during adolescence*. New York, NY: Routledge.
- Boswell, C. (2007). *A phenomenological study of the experience of grief resulting from spousal bereavement heterosexual and homosexual men and women*. (Unpublished doctoral dissertation). University of Houston, Houston, Texas.
- Calhoun, L.G. & Allen, B.C. (1991). Social reactions to the survivors of suicide in the family: A review of the literature. *Omega*, 23(2), 95-97.
- Castle, J., & Phillips, W. L. (2003). Grief rituals: Aspects that facilitate adjustment to bereavement. *Journal of Loss & Trauma*, 8(1), 41-71.
- Cesur, G. ve Başbuğ, S. (2017). Beliren yetişkinlik ve kayıp yaşantıları: Bağlanma temelli zihinsel temsiller ve psikolojik belirtilerin incelenmesi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(1), 24-33. DOI: 10.7816/kpd-01-01-03.
- Cesur, G. (2017). *Karmaşık yas: Bilişsel-Davranışçı model çerçevesinde bir inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cohen, A. D. (1996). *An empirical study of college students' grief responses: Death and non-death losses*. (Unpublished doctoral dissertation). Syracuse University, Syracuse NY.
- Collins, D. H. (2001). Grief and loss experienced by patients with Alzheimer's disease and their caregivers. *Geriatrics*, 19(1), 17.
- Conboy-Hill, S. (1992). Grief, loss and people with learning disabilities. In Waitman, A. & Conboy-Hill, S.(Eds.), *Psychotherapy and mental handicap* (pp. 382-390). London: Sage.
- Cooper, R. (2002). Unrecognized losses in child adoption. In K. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief New directions, challenges, and strategies/or practice* (pp. 265-274). Champaign, IL: Research Press.
- Corr, C. (2002). Revisiting the concept of disenfranchised grief. In K. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies in practice* (pp. 39-60). Champaign, IL: Research Press.

- Doka, K. J. (1999). Disenfranchised grief. *Bereavement Care, 18*, 37-39. doi:10.1080/02682629908657467.
- Doka, K. (Ed.). (2002). *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice*. Champaign, IL: Research Press.
- Doka K.J. (1989). *Disenfranchised Grief: Recognizing Hidden Sorrow*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Doka, K. (2005). Ethics, end-of-life decisions and grief. *Mortality, 10*(1), 83-90.
- Doka, K. J. (2017). *Grief is a journey: Finding your path through loss*. New York: Simon and Schuster.
- Doka, K. J. (1987). Silent sorrow: Grief and the loss of significant others. *Death Studies, 11*, 455-469.
- Doka, K. J., & Martin, T. L. (2002). How we grieve: culture, class, and gender. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: new directions, challenges, and strategies for practice* (pp. 337-347). Champaign, IL: Research Press.
- Feigelman, W., Jordan, J. R., McIntosh, J. L. & Feigelman, B. (2012). *Devastating Losses: How Parents Cope With the Death of a Child to Suicide or Drugs*. New York: Springer Publishing Co.
- Foster, T. L., Gilmer, M. J., Davies, B., Dietrich, M. S., Barrera, M., Fairclough, D. L., Vannatta, K. ve Gerhardt, C.A. (2011). Comparison of Continuing Bonds Reported by Parents and Siblings After a Child's Death from Cancer. *Death Studies, 35* (5).
- Garrett, C., & Weisman, M. G. (2001). A self-psychological perspective on chronic illness. *Clinical Social Work Journal, 29*(2), 119-132.
- Gerrard, I. (2002). Disenfranchised grief in stepfamilies. *Grief Matters: The Australian Journal of Grief and Bereavement, 5*(1), 11.
- Gilrane-McGarry, U. & O'Grady, T. (2012). Forgotten grievers: An exploration of the grief Experiences of bereaved grandparents (part 2). *International Journal of Palliative Nursing, 18*(4), 179-187.
- Green, L., & Grant, V. (2008). Gagged grief and beleaguered bereavements?' An analysis of multidisciplinary theory and research relating to same sex partnership bereavement. *Sexualities, 11*(3), 275-300.
- Harris, D. L. (2009-2010). Oppression of the bereaved: A critical analysis of grief in western society. *Omega: Journal of Death and Dying, 60*, 241-253. <http://dx.doi.org/10.2190/OM.60.3.c>

- Harris, D.L. (Ed.). (2011). *Counting Our Losses*. New York: Taylor and Francis Group.
- Hocker, W. (1990). Characteristics of unsanctioned & unrecognized grief & appropriate helping strategies. In V. Pine (Eds.), *Unrecognized and unsanctioned grief: The nature and counseling of unacknowledged loss* (pp. 101-117). Springfield, IL: C.C.Thomas.
- Hunter, M. (1990). *Abused boys: The neglected victims of sexual abuse*. New York: Ballantine.
- Jones, S. J., & Beck, E. (2007). Disenfranchised grief and nonfinite loss as experienced by the families of death row inmates. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 54(4), 281-299.
- Kammerman, J. (1993). Latent functions of enfranchising the disenfranchised griever. *Death Studies*, 17(3), 281-287.
- Kauffman, J. (2002). The psychology of disenfranchised grief: Liberation, shame, and self-disenfranchisement. In K.J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice* (pp. 61-77). Champaign, IL: Research Press.
- Kluft, R. (1990). *Incest: Related syndromes of adult psychopathology*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- LaGrand, L. E. (1989). Youth and the Disenfranchised Breakup, In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised Grief: Recognizing Hidden Sorrow* (pp. 173-185). New York: Lexington Books.
- Lang, A., Fleischer, A. R., Duhamel, F., Sword, W., Gilbert, K. R., & Corsini-Munt, S. (2011). Perinatal loss and parental grief: The challenge of ambiguity and disenfranchised grief. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 63(2), 183-196.
- Lenhardt, A. M. C. (1997). Disenfranchised grief/hidden sorrow: Implications for the school counselor. *School Counselor*, 44(4), 264-270.
- Lovell, A. (1997). Death at the beginning of life. In D. Field, J. Hockey & N. Small (Eds.), *Death, gender and ethnicity* (pp. 43-65). London: Routledge.
- Martin, T. (1989). Disenfranchised: Divorce and grief. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow* (pp.161-172). Lexington, MA: Lexington Books.

- McNutt, B., & Yakushko, O. (2013). Disenfranchised grief among lesbian and gay bereaved individuals. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 7(1), 87-116.
- Neimeyer, R. A., & Jordan, J. R. (2002). Disenfranchisement as empathic failure: Grief therapy and the coconstruction of meaning. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice* (pp. 95-117). Champaign, IL: Research Press.
- Packman, W., Bussolari, C., Katz, R., Carmack, B. J., & Field, N. P. (2017). Posttraumatic growth following the loss of a pet. *OMEGA: Journal of Death and Dying*, 75, 337-359.
- Packman, W., Carmack, B.J., & Ronen, R. (2012). Therapeutic implications of continuing bonds expressions following the death of a pet. *Omega: Journal of Death and Dying*, 64(4), 335-356.
- Parkes, C. M., Laungani, P. & Young, B. (Eds.). (1997). *Death and Bereavement across Cultures*. London: Routledge.
- Peppers, L.G. (1989). Grief and elective abortion: Implications for the counselor. In K. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow* (pp. 135-46). New York: Lexington Books/Free Press.
- Piazza-Bonin, E., Neimeyer, R. A., Burke, L. A., McDevitt-Murphy, M. E., & Young, A., (2015). Disenfranchised grief following African American homicide loss: An inductive case study. *Omega-Journal of Death and Dying*, 70(4), 404-427. doi: 10.1177/0030222815573727
- Pillai-Friedman, S., & Ashline, J. L. (2014). Women, breast cancer survivorship, sexual losses, and disenfranchised grief-a treatment model for clinicians. *Sexual and Relationship Therapy*, 29(4), 436-453.
- Read, S. & Elliott, D. (2007). Exploring a continuum of support for bereaved people with intellectual disabilities: A strategic approach. *Journal of Intellectual Disabilities*, 11(2), 167-181.
- Robson, P. & Walter, T. (2013). Hierarchies of loss: A critique of disenfranchised grief. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 66(2), 97-119.
- Romanoff, B. D. (1998). Rituals and the grieving process. *Death Studies*, 22(8), 697-711.
- Sable, P. (1995). Pets, attachment, and well-being across the life cycle. *Social Work*, 40, 334-341. doi:10.1093/sw/40.3.334.

- Schormans, A. F. (2004). Experiences Following the Deaths of Disabled Foster Children: "We Don't Feel Like 'Foster' Parents". *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 49(4), 347-369.
- Silverman, E.; Range, L. & Overholser, J. (1994). Bereavement from suicide as compared to other forms of bereavement. *Omega*, 30(1), 41-51.
- Sofka, C., Cupit, I. N. & Gilbert, K. R. (2012). *Dying, death, and grief in an online universe: For counselors and educators*. New York: Springer Publishing Company.
- Spidell, S., Wallace, A., Carmack, C. L., Nogueras-González, G. M., Parker, C. L., & Cantor, S. B. (2011). Grief in healthcare chaplains: An investigation of the presence of disenfranchised grief. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 17(1-2), 75-86.
- Thornton, G., Robertson, D. U. & Mlecko, M. L. (1991). Disenfranchised grief and evaluations of social support by college students. *Death Studies*, 15, 355-362.
- Todd, S. (2007). Silenced grief: Living with the death of a child with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(8), 637-648.
- Vanderwerker, L. C., & Prigerson, H. G. (2004). Social support and technological connectedness as protective factors in bereavement. *Journal of Loss & Trauma. Special Issue: Risk and Resiliency Following Trauma and Traumatic Loss*, 9(1), 45-57.
- Whiston, S. K. (1981). Counseling sexual assault victims: A loss model. *Personnel and Guidance Journal*, 59, 363-366.
- Wright, C., & Coyle, A. (1996). Experiences of AIDS-related bereavement among gay men: Implications for care. *Mortality*, 1(3), 267-282.

Kanser Hastalarının Yas Süreci

Kanser, çoğunlukla beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve kişinin hayatının tüm alanlarında olumsuz etkiler yaratan kronik bir hastalıktır ve oldukça yaygın olarak görülmektedir. Önceki bölümlerde ölüm dolayısıyla yaşanan kayıpların yarattığı yas sürecinden bahsedilmiştir. Bu bölümde, kişinin kendi ölüm tehdidiyle karşılaşması durumunda neler deneyimlediği, yaşanan kayıplar, kayıplar karşısında verilen tepkiler, bu tepkilerin ne zaman normalin dışına çıktığı ve yas sürecini kolaylaştırabilecek bazı faktörler aktarılacaktır. Son olarak ise kişinin yas tutma sürecini etkileyen “doğru olduğuna inanılan” bazı yanlış düşüncelerden bahsedilecektir.

Yas genellikle sevilen birinin kaybına verilen bir tepki olarak tanımlanmaktadır. Ancak kanser hastalarında “kayıp” sevdikleri birinin ölümü değil kendi ölüm ihtimalleri, bedensel işleyişte ortaya çıkan aksamalar, işlev kaybı, sosyal hayatta ve psikolojik düzeyde yaşanan kayıpları ifade etmektedir. Bu açıdan, kanser hastalarının yas deneyimleri öncül/hazırlayıcı yas olarak tanımlanabilir. Öncül yas terimi bir kayıp ve/veya ölüm gerçekleşmeden önce o kayıp olasılığına verilen bilişsel, duygusal, sosyal ve kültürel tepkilerin tamamıdır (Rando, 2000). Başka birinin ölümü nedeniyle tutulan yas ile kişinin kendi ölüm olasılığı nedeniyle tuttuğu yas arasında ortaklıklar olmasına

* Bu bölümün yazarı 3,5 yıl Hacettepe Üniversitesi Onkoloji Hastanesinde klinik psikolog olarak çalışmış, hasta ve hasta yakınları ile psikoterapi görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bölüm içerisinde yer alan bazı örnekler ve süreç aktarımları yazarın klinik deneyimine dayanmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmadi, F. (2006). *Culture, religion and spirituality in coping: The example of cancer patients in Sweden*. Acta Universitatis Upsalensis.
- Agarwal, M., Hamilton, J.B., Moore, C.E. ve Crandell, J.L. (2010). Predictors of depression among older African American cancer patients. *Cancer Nursing*, 33,156-163. <https://doi.org/10.1097%2FNCC.0b013e3181bdef76>
- Austenfeld, J. L. ve Stanton, A. L. (2004). Coping through emotional approach: A new look at emotion, coping, and health-related outcomes. *Journal of Personality*, 72(6), 1335-1364. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00299.x>
- Badger, T., Segrin, C., Dorros, S. M., Meek, P. ve Lopez, A. M. (2007). Depression and anxiety in women with breast cancer and their partners. *Nursing Research*, 56(1), 44-53.
- Ballard-Reisch, D. S. ve Letner, J. A. (2003). Centering families in cancer communication research: Acknowledging the impact of support, culture and process on client/provider communication in cancer management. *Patient Education and Counseling*, 50(1), 61-66. [https://doi.org/10.1016/S0738-3991\(03\)00082-X](https://doi.org/10.1016/S0738-3991(03)00082-X)
- Carey, M. P. ve Burish, T. G. (1988). Etiology and treatment of the psychological side effects associated with cancer chemotherapy: A critical review and discussion. *Psychological Bulletin*, 104(3), 307-325. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.104.3.307>
- Cheng, J. O., Lo, R. S., Chan, F. M., Kwan, B. H. ve Woo, J. (2010). An exploration of anticipatory grief in advanced cancer patients. *Psycho-oncology*, 19(7), 693-700. <https://doi.org/10.1002/pon.1613>

- Chunlestskul, K., Carlson, L. E., Koopmans, J. P. ve Angen, M. J. (2008). Lived experiences of Canadian women with metastatic breast cancer in preparation for their death: A qualitative study.: part II-enabling and inhibiting factors; the paradox of death preparation. *Journal of Palliative Care*, 24(1), 16-25. <https://doi.org/10.1177%2F082585970802400103>
- Coyle, N. (2004). The existential slap a crisis of disclosure. *International Journal of Palliative Nursing*, 10(11), 520-520. <https://doi.org/10.12968/ijpn.2004.10.11.17130>
- Disse-Lewis J.E. (1989) Psychological Adaptation to Limb Loss. Atkins D.J., Meier R.H. (eds) *Comprehensive Management of the Upper-Limb Amputee* içinde (s.165-172). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3530-9_15
- Dua, P., Heiland, M. F., Kracen, A. C. ve Deshields, T. L. (2017). Cancer-related hair loss: A selective review of the alopecia research literature. *Psycho-oncology*, 26(4), 438-443. <https://doi.org/10.1002/pon.4039>
- Fann, J. R., Thomas-Rich, A. M., Katon, W. J., Cowley, D., Pepping, M., McGregor, B. A. ve Gralow, J. (2008). Major depression after breast cancer: A review of epidemiology and treatment. *General Hospital Psychiatry*, 30(2), 112-126. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2007.10.008>
- Frattaroli, J. (2006). Experimental disclosure and its moderators: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132(6), 823-865. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.132.6.823>
- Fletcher, B. A. S., Dodd, M. J., Schumacher, K. L. ve Christine Miaskowski, R. N. (2008). Symptom experience of family caregivers of patients with cancer. *Oncology Nursing Forum*, 5(2), 23-44. <https://doi.org/10.1188/08.ONF.E23-E44>
- Giacomoni, C., Venturini, E., Hoarau, H., Guyon, F. ve Conri, V. (2014). How women with gynaecological cancer deal with treatment: issues of visibility and invisibility. *Gynécologie Obstétrique & Fertilité*, 42(11), 795-799. <https://doi.org/10.1016/j.gyobfe.2014.09.013>
- Giese-Davis, J., Bliss-Isberg, C., Carson, K., Star, P., Donaghy, J., Cordova, M. J. ... ve Spiegel, D. (2006). The effect of peer counseling on quality of life following diagnosis of breast cancer: an observational study. *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 15(11), 1014-1022. <https://doi.org/10.1002/pon.1037>

- Goetze, H., Brähler, E., Gansera, L., Schnabel, A. ve Köhler, N. (2014). Exhaustion and overload of family caregivers of palliative cancer patients. *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 65(2), 66-72. <https://doi.org/10.1055/s-0034-1385933>
- Gotay, C. C. (1985). Why me? Attributions and adjustment by cancer patients and their mates at two stages in the disease process. *Social Science & Medicine*, 20(8), 825-831. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(85\)90337-5](https://doi.org/10.1016/0277-9536(85)90337-5)
- Graf, M. C., Gaudio, B. A. ve Geller, P. A. (2008). Written emotional disclosure: A controlled study of the benefits of expressive writing homework in outpatient psychotherapy. *Psychotherapy Research*, 18(4), 389-399. <https://doi.org/10.1080/10503300701691664>
- Grey, J. ve Winter, K. (2018). Patient quality of life and prognosis in multiple endocrine neoplasia type 2. *Endocrine-related cancer*, 25(2), T69-T77. <https://doi.org/10.1530/ERC-17-0335>
- Grumann, M. M. ve Spiegel, D. (2003). Living in the face of death: Interviews with 12 terminally ill women on home hospice care. *Palliative & Supportive Care*, 1(1), 23-32. <https://doi.org/10.1017/S1478951503030116>
- Grunfeld, E., Coyle, D., Whelan, T., Clinch, J., Reyno, L., Earle, C. C. ... ve Glossop, R. (2004). Family caregiver burden: results of a longitudinal study of breast cancer patients and their principal caregivers. *Cmaj*, 170(12), 1795-1801. <https://doi.org/10.1503/cmaj.1031205>
- Haley, W. E., Larson, D. G., Kasl-Godley, J., Neimeyer, R. A. ve Kwilosz, D. M. (2003). Roles for psychologists in end-of-life care: Emerging models of practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(6), 626-633. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.34.6.626>
- Hill, O. ve White, K. (2008). Exploring women's experiences of TRAM flap breast reconstruction after mastectomy for breast cancer. *Oncology Nursing Forum*, 35(1), 81-88. <https://doi.org/10.1188/08.ONF.81-88>
- Holland, J. ve Rowland, J. (1989). *Handbook of psychooncology*. Oxford University Press, New York.
- Iwamitsu, Y., Shimoda, K., Abe, H., Tani, T., Kodama, M. ve Okawa, M. (2003). Differences in emotional distress between breast tumor patients with emotional inhibition and those with emotional expression. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 57(3), 289-294. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1819.2003.01119.x>

- Jacobsen, J. C., Zhang, B., Block, S. D., Maciejewski, P. K. ve Prigerson, H. G. (2010). Distinguishing symptoms of grief and depression in a cohort of advanced cancer patients. *Death Studies*, 34(3), 257-273. <https://doi.org/10.1080/07481180903559303>
- Kahraman-Erkuş, Ö. (2020). *Having Metastatic Cancer as a Young Adult: A Qualitative Examination of Self-Discrepancy* (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Kübler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying*. New York: McMillian.
- LaCoursiere, S. P., Knobf, M. T. ve McCorkle, R. (2005). Cancer patients' self-reported attitudes about the Internet. *Journal of Medical Internet Research*, 7(3), 1-10. <https://doi.org/10.2196/jmir.7.3.e22>
- Laxmi, S. ve Khan, J. A. (2013). Does the cancer patient want to know? Results from a study in an Indian tertiary cancer center. *South Asian journal of cancer*, 2(2), 57-61. <https://doi.org/4103%2F2278-330X.110487>
- Mantani, T., Saeki, T., Inoue, S., Okamura, H., Daino, M., Kataoka, T. ve Yamawaki, S. (2007). Factors related to anxiety and depression in women with breast cancer and their husbands: role of alexithymia and family functioning. *Supportive Care in Cancer*, 15(7), 859-868. <https://doi.org/10.1007/s00520-006-0209-4>
- Marshall, C. ve Kiemle, G. (2005). Breast reconstruction following cancer: Its impact on patients' and partners' sexual functioning. *Sexual & Relationship Therapy*, 20(2), 155-179. <https://doi.org/10.1080/14681990500113310>
- Martins, A., Whelan, J.S., Bennister, L., Fern, L. A., Gerrand, C., Onasanya, M. ... ve Taylor, R. M. (2019). Qualitative study exploring patients experiences of being diagnosed and living with primary bone cancer in the UK. *BMJ Open*, 9(9), 1- 10. <http://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-028693>
- Montazeri, A. (2008). Health-related quality of life in breast cancer patients: A bibliographic review of the literature from 1974 to 2007. *Journal of Experimental and Clinical Cancer Research*, 27(32), 1-31. <https://doi.org/10.1186/1756-9966-27-32>
- NHMRC. Clinical Practice Guidelines for the Management of Early Breast Cancer. Available from URL: <http://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/cp74>.

- NHMRC. Clinical Practice Guidelines for the Management of Early Breast Cancer. Available from URL: <http://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/cp74>.
- NHMRC. Clinical Practice Guidelines for the Management of Early Breast Cancer. Available from URL: <http://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/cp74>
- NHMRC. Clinical Practice Guidelines for the Management of Early Breast Cancer. Available from URL: <http://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/cp74>
- NHMRC. (2001). Clinical Practice Guidelines for the Management of Early Breast Cancer. Available from URL: <https://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/cp74>
- Okyayuz, Ü. (2013). Kötü haber nasıl verilmeli? *Sağlık psikoloji* (1. baskı) içinde (s. 203-216), Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Qiu, W.Z., Huang, P.Y., Shi, J.L., Xia, H.Q., Zhao, C. ve Cao, K.J. (2016). Neoadjuvant chemo-therapy plus intensity-modulated radiotherapy versus concurrent chemoradiotherapy plus adjuvant chemotherapy for the treatment of locoregionally advanced nasopharyngeal carcinoma: A retrospective controlled study. *Chinese Journal of Cancer*, 35(2), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40880-015-0076-9>
- Rando, T.A. (1986). A comprehensive analysis of anticipatory grief: perspectives, processes, promises, and problems. *Loss and Anticipatory Grief* içinde, Rando TA (ed.). Lexington Books: Lexington, MA.
- Rando, T.A. (2000). Anticipatory mourning: what it is and why we need to study it. *Clinical Dimensions of Anticipatory Mourning: Theory and Practice in Working with the Dying, their Loved Ones, and their Caregivers* içinde, Rando TA (ed.). Research Press: Champaign, IL.
- Rooney, A.G., McNamara, S., Mackinnon, M., Fraser, M., Rampling, R., Carson, A., & Grant, R. (2011). Frequency, clinical associations, and longitudinal course of major depressive disorder in adults with cerebral glioma. *Journal of Clinical Oncology*, 29, 4307-4312. <https://doi.org/10.1200/JCO.2011.34.8466>
- Rosen, E. (1990). *Families Facing Death: Family Dynamics of Terminal Illness*. Lexington Books: Lexington, MA.

- Sardell, A. N., & Trierweiler, S. J. (1993). Disclosing the cancer diagnosis. Procedures that influence patient hopefulness. *Cancer*, 72(11), 3355-3365. [https://doi.org/10.1002/1097-0142\(19931201\)72:11%3C3355::AID-CNCR2820721135%3E3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/1097-0142(19931201)72:11%3C3355::AID-CNCR2820721135%3E3.0.CO;2-D)
- Shirzadfar, H., & Khanahmadi, M. (2018). Current approaches and novel treatment methods for cancer and radiotherapy. *International Journal of Biosensors & Bioelectronics*, 4(5), 224-229.
- Siddiqi, A., Given, C. W., Given, B., & Sikorskii, A. (2009). Quality of life among patients with primary, metastatic and recurrent cancer. *European Journal of Cancer Care*, 18(1), 84-96. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2354.2008.01021.x>
- Singer S. (2018) Psychosocial Impact of Cancer. Goerling U., Mehnert A. (eds), *Psycho-Oncology* içinde (s.1-11). Recent Results in Cancer Research, vol 210. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64310-6_1
- Smith, M.Y., Redd, W.H., Peyser, C., & Vogl, D. (1999). Post-traumatic stress disorder in cancer: A review, *Psychooncology* 8(6), 521-537. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1611\(199911/12\)8:6%3C521::AID-PON423%3E3.0.CO;2-X](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1611(199911/12)8:6%3C521::AID-PON423%3E3.0.CO;2-X)
- Stanton, A. L., Danoff-Burg, S., Sworowski, L. A., Collins, C. A., Branstetter, A. D., Rodriguez-Hanley, A., ... & Austenfeld, J. L. (2002). Randomized, controlled trial of written emotional expression and benefit finding in breast cancer patients. *Journal of Clinical Oncology*, 20(20), 4160-4168. <https://doi.org/10.1200/JCO.2002.08.521>
- Stone, P.C., & Minton, O. (2008). Cancer-related fatigue. *European Journal of Cancer*, 44(8), 1097-1104. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2008.02.037>
- Sullivan, M.D. (2003). Hope and hopelessness at the end of life. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 11(4), 393-405. <https://doi.org/10.1097/00019442-200307000-00002>
- Tarin, D. (2011). Cell and tissue interactions in carcinogenesis and metastasis and their clinical significance. *Seminars in Cancer Biology*, 21(2), 72-82. <https://doi.org/10.1016/j.semcancer.2010.12.006>
- Tolbert, E., Bowie, J., Snyder, C., Bantug, E., & Smith, K. (2018). A qualitative exploration of the experiences, needs, and roles of caregivers during and after cancer treatment: "That's what I say. I'm a relative survivor". *Journal of Cancer Survivorship*, 12(1), 134-144. <https://doi.org/10.1007/s11764-017-0652-x>

- Torre, L.A., Siegel, R.L., Ward, E.M., & Jemal, A. (2006). Global cancer incidence and mortality rates and trends-an update. *Cancer Epidemiology and Prevention Biomarkers*, 25(1),16–27. <https://doi.org/10.1158/1055-9965.EPI-15-0578>
- Wilson, K.G., Curran, D., & McPherson, C.J. (2005). A burden to others: a common source of distress for the terminally ill. *Cognitive Behaviour Therapy*, 34(2), 115-123. <https://doi.org/10.1080/16506070510008461>

Sistemik Bakış Açısıyla Bir Ailesel Deneyim Olarak Kayıp ve Yas

“Ölüm yaşamı sona erdirir, ilişkiyi değil...”

Morrie Schwartz

Yas, genellikle, kayıp karşısında verilen bireysel bir tepki olarak kavramsallaştırılmakta ve ele alınmaktadır (Walsh ve McGoldrick, 1991). Oysaki, kayıp ve yas, sosyal ve ilişkisel bağlamlar içine yerleşik olgulardır (Fowlkes, 1991) ve ilişkisel bir sistem olan aile bu açıdan kilit noktadadır. Kayıpla başa çıkma, aile üyeleri, aralarındaki ilişkiler ve bir bütün olarak aile için devreye giren pek çok karmaşık süreç söz konusudur (Delalibera, Presa, Coelho, Barbosa ve Franco, 2015). Önceleri kaybın yalnızca birey üzerindeki etkilerini açıklamaya ilgilendiği olan yas kuramları zamanla, yas tutan “birey”e odaklanmanın ötesine geçerek, yası kişilerarası süreçler üzerinden ve sosyal çevresel bağlam içerisinde ele alıp incelemeye yönelmişlerdir. Bu yönelişin art alanında Aile Sistemleri Kuramı (Bowen, 1966) ile aile yaşam döngüsü içerisindeki gelişimsel basamaklar ve süreçlere odaklanan kuramların (Walsh ve McGoldrick, 1991) etkisi yer almaktadır.

İnsanlar, genellikle bir yalıtım içinde değil; sosyal çevre ve ilişkisel ağlar içinde yaslarını tutarlar. Aile, insanlar arasındaki bağlantı ve etkileşimin ortaya çıktığı en doğal bağlamdır. Daha geniş çevresel sistemlerin tepkisi ise ailenin kayba uyum sürecinin gerçekleştiği sosyal bağlamın kumaşını dokur. Aile sistemleri bakış açısı, anne-babaları, çocukları, kardeşleri, eşleri ve geniş aileyi etkileyen bir kayıpla birlikte aile içi ve kuşaklararası ilişkiler ağı boyunca dalgalanan zincirleme etkileri anlamayı sağlar (Reilly, 1978).

Bir aile bireyinin kaybını izleyen yas sürecinin tamamlanması uzun zaman alabilir. Bununla birlikte, kayıp yaşayan pek çok aile, kaybın getirdikleriyle baş etmenin bir yolunu bularak, yaşamlarına devam edebilmekte, hatta bunun da ötesinde, yas sürecinin bir parçası olarak olumlu yönde dönüşüm ve büyüme göstermektedirler.

Bu bölümde, kayıp bir ilişkisel olgu olarak ele alınmış; ölüme bağlı olarak ortaya çıkan ailesel kayıpların aile üyelerine, aralarındaki ilişkilere ve işlevsel bir birim olarak ailenin bütününe yansımaları sistemik bir bakış açısıyla sunulmaya çalışılmıştır. Kaybın ardından gelen yas ve toparlanma sürecini kolaylaştıran ya da ketyen kilit ailesel özelliklerinin ve dinamiklerin anlaşılmasının; yakınları için yas tutan ailelere yönelik değerlendirme, müdahale ve önleme çabalarına rehberlik edebileceği düşünülmektedir (Walsh ve McGoldrick, 2013b).

Kaynaklar

- ABC News. (2006). Exclusive: Mother of ‘tears in heaven’ inspiration shares story. 10 Mayıs 2021, Erişim adresi <https://abcnews.go.com/2020/Entertainment/story?id=2404474&page=1>
- Afolabi, O. (2014). Death, grief and family dynamics: The impact of family member’s death and delayed grief resolution on the family system. *SSRN Electronic Journal*. 15 Ağustos 2021, doi: 10.2139/ssrn.2826483
- Akerman, R. ve Statham, J. (2011). Childhood bereavement: A rapid literature review. Londra: Child Wellbeing Research Centre.

- Alam, R., Barrera, M., D'Agostino, N., Nicholas, D. B. ve Schneiderman, G. (2012). Bereavement experiences of mothers and fathers over time after the death of a child due to cancer. *Death studies*, 36(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/07481187.2011.553312>
- Allen, B.G., Calhoun, L.G., Cann, A. ve R.G. Tedeschi (1993-1994) The effect of cause of death on responses to the bereaved: Suicide compared to accident and natural causes. *Omega*, 28, 39-48.
- Anderson, K. L. ve Dimond, M. F. (1995). The experience of bereavement in older adults. *Journal of Advanced Nursing*, 22(2), 308-315. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.22020308.x>
- Arnold, J., Buschman Gemma, P. ve Cushman, L. F. (2005). Exploring parental grief: Combining quantitative and qualitative measures. *Archives of Psychiatric Nursing*, 19, 245-255.
- Avery, N. C. (1982). Family secrets. *Psychoanalytic Review*, 69(4), 471-486.
- Bank, S. ve Kahn, M. D. (1982). Intense sibling loyalties. M. E. Lamb ve B. Sutton-Smith (Ed.), *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan* içinde (251-266). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Barnhill, J. J., (2011). *Giving meaning to grief: The role of rituals and stories in coping with sudden family loss*. (Yayınlanmamış doktora tezi). South Florida Üniversitesi, Florida.
- Becker, D. ve Margolin, F. (1967). How surviving parents handled their young children's adaptation to the crisis of loss. *American Journal of Orthopsychiatry*, 37(4), 753-757. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1967.tb00517.x>
- Becvar, D. (2000). Families experiencing death, dying and bereavement. W. C. Nichols, M. A. Pace-Nichols, D. S. Becvar ve A. Y. Napier (Ed.), *Handbook of family development and intervention* içinde (453-470). New York: Wiley.
- Becvar, D. S. ve Becvar, R. J. (2008). *Family therapy: A systemic integration*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Black, D. ve Urbanowicz, M. A. (1987). Family intervention with bereaved children. *Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 28(3), 467-476. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1987.tb01767.x>
- Boszormenyi-Nagy, I. K. (2013). *Between give and take: A clinical guide to contextual therapy*. New York: Brunner-Routledge.

- Bowen, M. (1966). The use of family theory in clinical practice. *Comprehensive Psychiatry*, 7(5), 0-374. doi:10.1016/s0010-440x(66)80065-2
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Northvale: Jason Aronson.
- Bowen, M. (1991). Family reaction to death. F. Walsh ve M. McGoldrick (Ed.), *Living beyond loss: Death in the family* içinde (79-92). New York: Norton.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss (Volume 3): Loss: Sadness and depression*. Londra: Penguin Books.
- Bradshaw, J. (1996). *Family secrets: The path to self-acceptance and reunion*. New York: Bantam Books.
- Brimhall, A. S. ve Engblom-Deglmann, M. (2002). Starting over: A tentative theory exploring the effects of past relationships on postbereavement remarried couples. *Family Process*, 50(1), 47-62. doi:10.1111/j.1545-5300.2010.01345.x
- Brown, J. (2012). Bowen family systems and grief. Thinking about variation in the grief response and recovery. M. Wesley (Ed.), *Loss and recovery responding to grief with the compassion of Christ and the skills of all Gods people* içinde (335-348). Oakville: Mosaic press.
- Buyukcan-Tetik, A., Finkenauer, C., Schut, H., Stroebe, M. ve Stroebe, W. (2017). The impact of bereaved parents' perceived grief similarity on relationship satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 31(4), 409-419. <https://doi.org/10.1037/fam0000252>
- Cain, A. C. ve Cain, B. S. (1964). On replacing a child. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 3(3), 443-456.
- Campbell, S. ve Silverman, P. (1996). *Widower: When men are left alone*. Amityville, NY: Baywood Publishing
- Carmon, A.F., Western, K.J., Miller, A.N., Pearson, J.C. ve Fowler, M.R. (2010). Grieving those we've lost: An examination of family communication patterns and grief reactions. *Communication Research Reports*, 27(3), 253-262. doi: 10.1080/08824096.2010.496329
- Carverhill, P. A. (1997). Bereaved men: How therapists can help. *Psychotherapy in Private Practice*, 16, 1-16.
- Castelloe, M. (2014). Lost in transmission: Studies of trauma across generations [Review of the book, by M. G. Fromm]. *The American Journal of Psychoanalysis*, 74(1), 90-92. doi: 10.1057/ajp.2013.46

- Christ, G. (2000). *Healing children's grief: Surviving a parent's death from cancer*. New York: Oxford University Press.
- Christ, G. H., Bonanno, G., Malkinson, R. ve Rubin, S. (2003). Appendix E: Bereavement experiences after the death of a child. M. J. Field ve R.E. Behrman, R. E. (Ed.), *When children die: Improving palliative and end-of-life care for children and their families*. Institute of Medicine of the National Academies içinde (553-579). Washington: The National Academies Press.
- Cicirelli, V. G. (1995). Sibling relationships across the life span. New York: Plenum Press.
- Cohen, P., Dizenhaus, I. M. ve Winget, C. (1977). Family adaptation to terminal illness and death of a parent. *Social Casework*, 58, 223-228.
- Colin, V.L. (1996). Human attachment. Philadelphia: Temple University Press.
- Coyle, S. (2014). Intergenerational trauma-legacies of loss. *Social Work Today*, 14(3), 18. Erişim adresi <http://www.socialworktoday.com/archive/051214p18.shtml>
- Coyle, S. (2014). Intergenerational Trauma-Legacies of Loss. *Social Work Today*, 14(3), 18. <https://www.apa.org/monitor/2019/02/legacy-trauma>.
- Doka, K. J. (1989). Disenfranchised grief. K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow* içinde (3-11). Lexington Books/D. C. Heath and Com.
- Crehan, G. (2004). The surviving sibling: the effects of sibling death in childhood. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 18(2), 202-219. doi:10.1080/14749730410001700723
- Danieli, Y. (2007). Assessing trauma across cultures from a multigenerational perspective. J. P. Wilson ve C. Tang (Ed.), *Cross-cultural assessment of psychological trauma and PTSD* içinde (65-89). New York: Springer Science +Business Media.
- Davidson, D. (2018). Sibling loss-disenfranchised grief and forgotten mourners. *Bereavement Care*, 37(3), 124-130. doi:10.1080/02682621.2018.1535882
- Delalibera, M., Presa, J., Coelho, A., Barbosa, A. ve Franco, M. H. (2015). Family dynamics during the grieving process: A systematic literature review. *Ciencia & Saude Coletiva*, 20(4), 1119-1134. doi: 10.1590/1413-81232015204.09562014

- Dower, L. ve Lister, E. (2001). *I will remember you: What to do when someone you love dies: A guidebook through grief for teens*. New York, NY: Scholastic.
- Dyregrov, A. ve Matthiesen, S. B. (1987). Similarities and differences in mothers' and fathers' grief following the death of an infant. *Scandinavian Journal of Psychology*, 28(1), 1-15. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.1987.tb00900.x>
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society* (2. Baskı). New York: W. W. Norton.
- Finkelstein, H. (1988). The long-term effects of early parent death: A review. *Journal of Clinical Psychology*, 44(1), 3-9. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(198801\)44:1<3::AID-JCLP2270440102>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/1097-4679(198801)44:1<3::AID-JCLP2270440102>3.0.CO;2-1)
- Fletcher, J., Mailick, M., Song, J. ve Wolfe, B. (2013). A sibling death in the family: Common and consequential. *Demography*, 50(3), 803-826. doi: 10.1007/s13524-012-0162-4
- Fowlkes, M. R. (1991). The morality of loss: The social construction of mourning and melancholia. *Contemporary Psychoanalysis*, 27(3), 529 -551.
- Frankish, T. (2009). *Women's Narratives of Intergenerational Trauma and post-Apartheid Identity: The 'said' and 'unsaid'*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. University of KwaZulu-Natal.
- Frankish, T. (2009). Women's narratives of intergenerational trauma and post-apartheid identity: The 'said' and 'unsaid'. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). KwaZulu-Natal Üniversitesi, Durban.
- Fromm, M. G. (2012). (Ed). *Lost in transmission: Studies of trauma across generations*. London: Karnac Books.
- Fromm, M.G. (2012). Lost in Transmission: Studies of Trauma across Generations. [Review of the book *Lost in Transmission: Studies of Trauma across Generations*, by M.S.Casteloe]. *American Journal of Psychoanalysis*, 74, 90-92.
- Furman, E. (1974). *A Child's Parent Dies*. New Haven: Yale University Press.
- Gaines, R. (1997). Detachment and continuity. *Contemporary Psychoanalysis*, 33 (4), 549-571, DOI: 10.1080/00107530.1997.10747005
- Gajdos, K. C. (2002). The intergenerational effects of grief and trauma. *Illness, Crisis and Loss*, 10(4), 304-317. <https://doi.org/10.1177/105413702236514>

- Garrett, J. E. (1987). Multiple losses in older adults. *Journal of Gerontological Nursing*, 13(8), 8-12. <https://doi.org/10.3928/0098-9134-19870801-08>
- Gilbert, K. R. ve Smart, L. S. (1992). *Coping with infant or fetal loss: The couple's healing process*. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Gilbert, K.R. (1996) "We've had the same loss, why don't we have the same grief?" loss and differential grief in families, *Death Studies*, 20:3, 269-283, DOI: 10.1080/07481189608252781
- Guzzo, M.F. ve Gobbi, G. (2021). Parental death during adolescence: A review of the literature. *OMEGA- Journal of Death and Dying*. doi: 10.1177/00302228211033661
- Haig, R. A. (1990). *The anatomy of grief: Biopsychosocial and therapeutic perspectives*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- Hoosain, S. (2013). *The transmission of intergenerational trauma in displaced families*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Western Cape.
- Horsley, H. ve Patterson, T. (2006). The effects of a parent guidance intervention on communication among adolescents who have experienced the sudden death of a sibling. *The American Journal of Family Therapy*, 34(2), 119-137, DOI: 10.1080/01926180500301519
- Hung, N. C. ve Rabin, L. A. (2009). Comprehending childhood bereavement by parental suicide: A critical review of research on outcomes, grief processes, and interventions. *Death Studies*, 33, 781-814.
- Hutton, C.J. ve Bradley, B.S. (1994). Effects of sudden infant death on children: A comparative study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 723-732.
- İnan, İ. (2021). *Family grief in case of unexpected loss due to work accident: A qualitative study*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, TED Üniversitesi.
- Institute of Medicine (2003). *When children die: Improving palliative and end-of-Life care for children and their families*. Washington: The National Academies Press.
- Jacobs, S., Kasl, S., Ostfeld, A., Berkman, L. ve Charpentier, P. (1986). The measurement of grief: Age and sex variation. *British Journal of Medical Psychology*, 59, 305-310
- Johnson, P. A. ve Rosenblatt, P. C. (1981). Grief following childhood loss of a parent. *American Journal of Psychotherapy*, 35, 419-425.

- Kisner, J.A. (1980). A family systems approach to grief. *Pastoral Psychology*, 28, 265-276.
- Kissane, D. W., Bloch, S., Dowe, D. L., Snyder, R. D., Onghena, P., McKenzie, D. P. ve diğer. (1996). The Melbourne Family Grief Study, I: Perceptions of family functioning in bereavement. *American Journal of Psychiatry*, 153(5), 650-658.
- Kissane, D. W. ve Bloch, S. (2002). *Family focused grief therapy*. Buckingham: Open University Press.
- Klass, D. (1988). *Parental grief: Solace and resolution*. New York: Springer.
- Kogan, I. (2012). The second generation in the shadow of terror. M.G.Fromm, (Ed.), *Lost in transmission: Studies of across generations* içinde (5-20). London: Karnac.
- Kramer, L. ve Kowal, A. K. (2005). Sibling relationship quality from birth to adolescence: the enduring contributions of friends. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 503-511. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.4.503>
- Kreicbergs, U. C., Lannen, P., Onelov, E. ve Wolfe, J. (2007). Parental grief after losing a child to cancer: Impact of professional and social support on long-term outcomes. *Journal of Clinical Oncology*, 25(22), 3307-3312. doi:10.1200/JCO.2006.10.0743
- Krell, R. ve Rabkin, L. (1979). The effects of sibling death on the surviving child: a family perspective. *Family process*, 18(4), 471-477. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1979.00471.x>
- Kwok, O. M., Haine, R. A., Sandler, I. N., Ayers, T. S., Wolchik, S. A. ve Tein, J. Y. (2005). Positive parenting as a mediator of the relations between parental psychological distress and mental health problems of parentally bereaved children. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(2), 260-271. doi:10.1207/s15374424jccp3402_5.
- Lambert, S., O'Callaghan, D. ve Frost, N. (2021) 'Special death': Living with bereavement by drug-related death in Ireland. *Death Studies*. doi: 10.1080/07481187.2021.1939461
- Lauren J. Breen; Moira O'Connor (2011). Family and social networks after bereavement: experiences of support, change and isolation. *Journal of Family Therapy*, 33(1), 98-120. doi:10.1111/j.1467-6427.2010.00495.x

- Lawrence, E., Jeglic, E. L., Matthews, L. T. ve Pepper, C. M. (2006). *Gender Differences in Grief Reactions following the Death of a Parent. OMEGA-Journal of Death and Dying, 52(4), 323-337.* doi:10.2190/55WN-1VUF-TQ3W-GD53
- Lee, G. R., DeMaris, A., Bavin, S. ve Sullivan, R. (2001). Gender differences in the depressive effect of widowhood in later life. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 56(1), 56-61.* doi:10.1093/geronb/56.1.S56
- Lopata, H. Z. (1970). The Social Involvement of American Widows. *American Behavioral Scientist, 14(1), 41-57.* doi:10.1177/000276427001400105
- Lopata, H. Z. (1996). *Current widowhood: Myths and realities.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Lopata, H.Z. (2015). Widowhood: Reconstruction of self-concept and identities. *Studies in Symbolic Interaction, 23, 261-275.* doi: 10.1016/S0163- 2396(00)80041-1
- Lyngstad, T. H. (2013). Bereavement and divorce: Does the death of a child affect parents' marital stability? *Family Science, 4, 79-86.* doi: 10.1080/19424620.2013.821762
- Mack, K.Y. (2004). The effects of early parental death on sibling relationships in later life. *OMEGA, 49(2) 131-148.* doi: 10.2190/BTUQ-011V-ANEW-V7RT
- Malkinson, R. ve L. Bar-Tuv (1999). The aging of grief in Israel: A perspective of bereaved parents. *Death Studies, 23(6), 413-431.*
- Markowitz, L. M. (1994). Sibling Connections. *Utne Reader, 1, 49-69*
- Markussen, B. (2019). Tears in heaven: Eric Clapton dealing with loss through music and words. E.S. Tønnessen ve F. Forsgren (Ed.), *Multimodality and Aesthetics* içinde (295-311). Routledge.
- McGoldrick, M. ve Gerson, R. (1985). *Genograms in family assessment.* New York: Norton.
- McGoldrick, M. ve Walsh, F. (2011). Death, loss, and the family life cycle. M. McGoldrick, B. Carter ve N. Garcia Preto (Ed.), *The expanding family life cycle* (4.Baskı) içinde (278-291). Boston: Allyn & Bacon.
- McGoldrick, M. ve Watson, M. (2011). Siblings and the life cycle. M. McGoldrick, B.Carter, N. Garcia-Preto (Ed.), *The expanded family life cycle* (4.Baskı) içinde (149-162). New York: Allyn & Bacon.

- Moss, M. ve Moss, S. (1996). Remarriage of widowed persons: A triadic relationship. D. Klass, P. Silverman ve S. Nickman, (Ed.), *Continuing Bonds: New understandings of grief* içinde (163-177). Washington, DC: Taylor & Francis.
- Murray, C. I., Toth, K. ve Clinkinbeard, S. S. (2005). Death, dying and grief in families. In P McKenry ve S. Price (Ed.), *Families and change: Coping with stressful events and transitions* (75-102). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Murray, C., Toth, K. ve Clinkinbeard, S. (2005). Death, dying and grief in families. P. McKenry ve S. Price (Ed.), *Family and change: Coping with stressful life events* (3.Baskı) içinde (75-102). Thousand Oaks: Sage.
- Nadeau, J. W. (2001). Meaning making in family bereavement: A family systems approach. M. S. Stroebe, R. O. Hansson, W. Stroebe ve H. Schut (Ed.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care* içinde (329-348). Washington: American Psychological Association.
- Nickman, S. L., Silverman, P. R. ve Normand, C. (1998). Children's construction of a deceased parent: The surviving parent's contribution. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68(1), 126-134. <https://doi.org/10.1037/h0080277>
- Nolen-Hoeksema, S. ve Larson, J. (1999). *Coping with Loss*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates,.
- Olmsted, R.W. ve Orlow Poznanski, E. (1972). The "replacement child": A saga of unresolved parental grief. *Journal of Pediatrics*, 81(6), 1190-1193. doi:10.1016/s0022-3476(72)80261-0
- Paris, M.M., Carter, B.L., Day, S.X. ve Armsworth, M.W. (2009). Grief and trauma in children after the death of a sibling. *Journal of Child Adolescent Trauma*, 2, 71-80. <https://doi.org/10.1080/19361520902861913>
- Peach, M. ve D. Klass (1987). Special issues in the grief of parents of murdered children. *Death Studies*, 11, 81-88.
- Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. D. R. Green, M. P. Ford ve G. B. Flamer (Ed.), *Measurement and Piaget* içinde (1-11). New York: McGraw-Hill.
- Pollet, T. V. ve Hoben, A. D. (2011). An evolutionary perspective on siblings: Rivals and resources. C. Salmon ve T. K. Shackelford (Eds), *The Oxford handbook of evolutionary family psychology* içinde (128-148). Oxford University Press.

- Poznanski, E. O. (1972). The "replacement child": a saga of unresolved parental grief. *The Journal of pediatrics*, 81(6), 1190-1193. [https://doi.org/10.1016/s0022-3476\(72\)80261-0](https://doi.org/10.1016/s0022-3476(72)80261-0)
- Reilly, D. M. (1978). Death propensity, dying, and bereavement: A family systems perspective. *Family Therapy*, 5(1), 35-55.
- Revet, A., Bui, E., Benvegna, G., Suc, A., Mesquida, L. ve Raynaud, J.P. (2020). Bereavement and reactions of grief among children and adolescents: Present data and perspectives. *L'Encéphale*, 46(5), 356-363.
- Robinson, L. ve Mahon, M. M. (1997). Sibling bereavement: A concept analysis. *Death Studies*, 21, 477-499.
- Rosen, H. (1991). Child and adolescent bereavement. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 8(1), 5-16. doi:10.1007/BF00757538
- Rosenblatt, P. C. (2000). *Parent grief: Narratives of loss and relationship*. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Rubin, S. (1981). A two-track model of bereavement: Theory and research. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51(1), 101-109.
- Rubin, S. (1999). The two-track model of bereavement: Overview, retrospect and prospect. *Death Studies*, 23(8), 681-714.
- Rubin, S. ve Malkinson, R. (2001). Parental response to child loss across the life-cycle: Clinical and research perspectives. M. Stroebe, R. Hansson, W. Stroebe ve H. Schut (Ed.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* içinde (219-240). Washington: American Psychological Association Press.
- Schoka Traylor, E., Hayslip, B., Kaminski, P.L. ve York, C. (2003). Relationships between grief and family system characteristics: A cross lagged longitudinal analysis. *Death Studies*, 27(7), 575-601. doi: 10.1080/07481180302897
- Schuchter, S.R. (1986) *Dimensions of Grief: Adjusting to the Death of a Spouse*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Shapiro, E. R. (1994). *Grief as a family process*. New York: Guilford Press.
- Shapiro, E. R. (2001). Grief in interpersonal perspective: Theories and their implications. M. S. Stroebe, R. O. Hansson, W. Stroebe ve H. Schut (Ed.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* içinde (301-327). Washington: American Psychological Association.

- Silverman, P. R. ve Worden, J. W. (1992). Children's reactions in the early months after the death of a parent. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(1), 93-104. <https://doi.org/10.1037/h0079304>
- Silverman, P. R. (2000). *Never too young to know: Death in children's lives*. New York, NY: Oxford University Press.
- Silverman, P.R. (1986). *Widow to widow*. New York, NY: Springer Publishing.
- Silverman, P.R. ve Worden, J.W. (1993). Children's reactions to the death of a parent. M.S. Stroebe, W. Stroebe ve R.O. Hansson (Ed.), *Handbook of bereavement: Theory, research, and intervention* içinde (300-316). New York: Cambridge University Press.
- Silverman, P. R. (1987). The impact of parental death on college-age women. The Psychiatric Clinics of North America, 10(3), 387-404.*
- Smigelsky, M.A., Bottomley, J.S., Relyea, G. ve Neimeyer, R.A. (2020). Investigating risk for grief severity: Attachment to the deceased and relationship quality. *Death Studies*, 44(7), 402-411. DOI: 10.1080/07481187.2018.1548539
- Sossin, K. M., Bromberg, Y. ve Haddad, D. (2014). Parent loss during childhood and adolescence: A prismatic look at the literature. P. Cohen, K. M. Sossin ve R. Ruth (Ed.), *Healing after loss of a parent in childhood and adolescence: Therapeutic interventions and theoretical considerations* içinde (1-28). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Stahl, S. T. ve Schulz, R. (2014). The effect of widowhood on husbands' and wives' physical activity: The cardiovascular health study. *Journal of Behavioral Medicine*, 37(4), 806-817. doi: 10.1007/s10865-013-9532-7
- Stein, H. (2012). A mosaic of transmissions after trauma. M. G. Fromm, (Ed.), *Lost in transmission: Studies of across generations* içinde (173-201). London: Karnac.
- Traylor, E.S., Hayslip, B., Kaminski, P.L. ve York, C. (2013) Relationships between grief and family system characteristics: a cross lagged longitudinal analysis. *Death Studies*, 27(7), 575-601.
- Trembl, J., Schmidt, V., Nagl, M. ve Kersting, A. (2021). Pre-loss grief and preparedness for death among caregivers of terminally ill cancer patients: A systematic review. *Social Science and Medicine*, 284, 1-19.
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1-18.

- Walsh, F. ve McGoldrick, M. (2004). Loss and the family: A systemic perspective. F. Walsh ve M. McGoldrick (Ed.), *Living beyond loss: Death in the Family* (2. Baskı) içinde (3-26). New York: Norton.
- Walsh, F. ve McGoldrick, M. (2013a). Bereavement: A family life cycle perspective. *Family Science*, 4(1), 20-27. doi: 10.1080/19424620.2013.819228
- Walsh, F. ve McGoldrick, M. (2013b). *When a family deals with loss: Adaptational challenges, risk, and resilience*. D. R. Catherall (Ed.), *Handbook of stress, trauma and the family* içinde (393-416). New York: Brunner-Routledge.
- Walsh, F. ve McGoldrick, M. (1991). Loss and the family: A systemic perspective. In F. Walsh ve M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (1-29). W. W. Norton & Company.
- Walter, C.A. (1997). Support groups for widows and widowers. G. Grief ve P. Ephross (Ed.), *Group Work with Populations at Risk* içinde (69-83). New York: Oxford University Press.
- Walter, C.A. (2003). *Loss of a life partner: Narratives of the bereaved*. New York: Columbia University Press.
- Waskovic, T. D. ve Chartier, B. M. (2003). Attachment and the experience of grief following the loss of a spouse. *Omega: Journal of Death and Dying*, 47(1), 77-91. <https://doi.org/10.2190/0CMC-GYP5-N3QH-WEH4>
- White, L. K. (2001). Sibling relationships over the life course: A panel analysis. *Journal of Marriage and Family*, 63, 555-568.
- Wing, D. G., Burge-Callaway, K., Rose Clance, P. ve Armistead, L. (2001). Understanding gender differences in bereavement following the death of an infant: Implications of or treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(1), 60-73. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.38.1.60>
- Wu, Z., Schimmele, C. M. ve Ouellet, N. (2015). Repartnering after widowhood. *The Journals of Gerontology: Series B*, 70(3), 496-507.
- Yalom, I. ve Vinogradov, S. (1988). Bereavement groups: Techniques and themes. *International journal of group psychotherapy*, 38 (4), 419-457.

Aile Sistemleri Perspektifinden Gebelik Kaybı ve Yas

“Gerçek şu ki sonsuza dek yas tutacaksın. Sevdiğin birini kaybetmenin üstesinden gelemezsin; onunla yaşamayı öğreneceksin. İyileşecek ve yaşadığın kayıp etrafında kendini yeniden inşa edeceksin. Tekrar bir bütün olacaksın ama asla aynı olmayacaksın.”

(Elizabeth Kübler-Ross ve David Kessler, s. 230)

Hamilelik, hem bireylerin hem de ailelerin yaşamında önemli dönüm noktalarından biridir. Aileye katılacak bebek kimi zaman hayalleri gerçekleştirme fırsatı, kimi zaman gerçek bir aile olabilmenin yegane yoludur. Bir bebek bazen aşkın ve birlikteliğin somut ürünü bazen de gelecekte mutlu ve huzurlu bir yaşamın güvencesi olabilmektedir. Çiftler için bebek sahibi olmanın anlamı her ne olursa olsun, hamilelik heyecanlı ve meraklı bir keşif dönemidir. Anne ve baba adayları gebelik boyunca benliklerindeki ilişkilerindeki değişimleri keşfetmekte ve bu değişimlere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Gebeliğin her aşamasında hem kendilerini ebeveynliğe hazırlamakta hem de ilişkilerinde ve yaşamlarında ailenin “gelecek” üyesi için yer açmaktadır (Jaffe ve Diamond, 2011).

Kaynaklar

- Adolfsson, A., Larsson, P. G., Wijma, B. ve Bertero, C. (2004). Guilt and emptiness: women's experiences of miscarriage. *Health Care for Women International*, 25(6), 543-560.
- Aksoz-Efe, I., Erdur-Baker, O. ve Servaty-Seib, H. (2018). Death rituals, religious beliefs, and grief of Turkish women. *Death Studies*, 42(9), 579-592.
- Alam, R., Barrera, M., D'Agostino, N., Nicholas, D. B. ve Schneiderman, G. (2012). Bereavement experiences of mothers and fathers over time after the death of a child due to cancer. *Death Studies*, 36(1), 1-22.
- Anderson, R. T. (2013). Marriage: what it is, why it matters, and the consequences of redefining it. *Heritage Foundation Backgrounder*, 2775, 1-12.
- Arshad, M., Horsfall, A. ve Yasin, R. (2004). Pregnancy loss-the Islamic perspective. *British Journal of Midwifery*, 12(8), 481-485.
- Avelin, P., Radestad, I., Saflund, K., Wredling, R. ve Erlandsson, K. (2013). Parental grief and relationships after the loss of a stillborn baby. *Midwifery*, 29(6), 668- 673.
- Badenhorst, W. ve Hughes, P. (2007). Psychological aspects of perinatal loss. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 21(2), 249-259.
- Bartel, B. T. (2020). Families grieving together: Integrating the loss of a child through ongoing relational connections. *Death Studies*, 44(8), 498-509.
- Becvar, R. J. ve Becvar, D. S. (2018). Family development through the life cycle. *Systems theory and family therapy* (3. Baskı) içinde (43-58). Lanham: University Press of America.
- Bennett, S. M., Litz, B. T., Lee, B. S. ve Maguen, S. (2005). The scope and impact of perinatal loss: Current status and future directions. *Professional psychology: Research and Practice*, 36(2), 180- 187.
- Black, B. ve Sandelowski, M. (2010). Personal growth after severe fetal diagnosis. *Western Journal of Nursing Research*, 32(8), 1011-1030.
- Black, B. P. ve Wright, P. (2012). Posttraumatic growth and transformation as outcomes of perinatal loss. *Illness, Crisis & Loss*, 20(3), 225-237.

- Black, R. B. (1992). Seeing the baby: The impact of ultrasound technology. *Journal of Genetic Counseling*, 1(1), 45-54.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss (Vol3). Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books/London: Hogarth.
- Bozkuş Eğri, G. ve Konak, A. (2011). Doğum sonu dönem ile ilgili geleneksel inanç ve uygulamalara dünyadan ve Türkiye'den örnekler. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(1), 143-155.
- Bugen, L. A. (1977). Human grief: A model for prediction and intervention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 47(2), 196-206.
- Caelli, K., Downie, J. ve Letendre, A. (2002). Parents' experiences of midwife-managed care following the loss of a baby in a previous pregnancy. *Journal of Advanced Nursing*, 39(2), 127-136.
- Cain, A. C., Erickson, M. E., Fast, I. ve Vaughan, R. A. (1964). Children's disturbed reactions to their mother's miscarriage. *Psychosomatic Medicine*, 26(1), 58-66.
- Calhoun, L. G. ve Tedeschi, R. G. (2001). Posttraumatic growth: The positive lessons of loss. *Meaning reconstruction & the experience of loss* (1. Baskı) içinde (157-172). Washington, DC: American Psychological Association.
- Calhoun, L. G. ve Tedeschi, R. G. (2006). The foundations of posttraumatic growth: An expanded framework. *The handbook of posttraumatic growth: Research and practice* (1. Baskı) içinde (1-23). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Callister, L. C. (2006). Perinatal loss: A family perspective. *The Journal of Perinatal & Neonatal Nursing*, 20(3), 227-234.
- Canadian Paediatric Society ve Fetus and Newborn Committee. (2001). Guidelines for health care professionals supporting families experiencing a perinatal loss. *Paediatrics & Child Health*, 6(7), 469-477.
- Carlson, R. (2012). Helping families create keepsakes when a baby dies. *International Journal of Childbirth Education*, 27(2), 86-91.
- Carter, B., McGoldrick, M. ve Garcia-Preto, N. (2014). Overview: The life cycle in its changing context: Individual, family, and social perspectives. *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, and Social Perspectives* (4. Baskı) içinde (1-21). London: Pearson Education.

- Chambers, P. L., Mahabee-Gittens, E. M. ve Leonard, A. C. (2011). Vulnerable child syndrome, parental perception of child vulnerability, and emergency department usage. *Pediatric Emergency Care*, 27(11), 1009-1013.
- Cimete, G. ve Kuguoglu, S. (2006). Grief responses of Turkish families after the death of their children from cancer. *Journal of Loss and Trauma*, 11(1), 31-51.
- Corr, C. A., Nabe, C. M. ve Corr, D. M. (2009). Developmental Perspectives. *Death and dying, life and living* (6. Baskı) içinde (235-236, 273). Belmont, CA: Wadsworth.
- Covington, S. N. (2006). Pregnancy loss. In Covington, S. N. ve Burns, L. H. (Ed.). *Infertility counseling: A comprehensive handbook for clinicians* (2. Baskı) içinde (290-304). New York: Cambridge University Press.
- Côté-Arsenault, D. (2003). The influence of perinatal loss on anxiety in multigravidas. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 32(5), 623-629.
- Côté-Arsenault, D. ve Dombeck, M. T. (2001). Maternal assignment of fetal personhood to a previous pregnancy loss: Relationship to anxiety in the current pregnancy. *Health Care for Women International*, 22(7), 649-665.
- Côté-Arsenault, D. ve Donato, K. (2011). Emotional cushioning in pregnancy after perinatal loss. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 29(1), 81-92.
- Côté-Arsenault, D., Donato, K. L. ve Earl, S. S. (2006). Watching & worrying: early pregnancy after loss experiences. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 31(6), 356-363.
- Côté-Arsenault, D. ve Mahlangu, N. (1999). Impact of perinatal loss on the subsequent pregnancy and self: Women's experiences. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 28(3), 274-282.
- Côté-Arsenault, D. ve Marshall, R. (2000). One foot in-one foot out: Weathering the storm of pregnancy after perinatal loss. *Research in Nursing and Health*, 23(6), 473-485.
- Clower, C. E. (2003). *Pregnancy loss: Disenfranchised grief and other psychological reactions*. Yayınlanmamış doktora tezi, North Texas Üniversitesi.

- Crenshaw, D. (2002). The disenfranchised grief of children. *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice* (1.baskı) içinde (293-306). Champaign, IL: Research Press.
- Cuisinier, M. C. J., Kuijpers, J. C., Hoogduin, C. A. L., Graauw, C. P. H. M. ve Janssen, H. J. E. M. (1993). Miscarriage and stillbirth: Time since the loss, grief intensity and satisfaction with care. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 52(3), 1163-168.
- Dastidar, J. G. (2019). On Death and Dying at the Beginning of Life: Grieving the Stillborn Baby. *The American Journal of Bioethics*, 19(12), 74-77.
- Davies, R. (2004). New understandings of parental grief: Literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 46(5), 506-513.
- Davis, D. L. (1986). *Perinatal loss: The mother's experience of grief, resolution and subsequent child*. Yayınlanmamış doktora tezi, Massachusetts Üniversitesi.
- DiMarco, M. A., Menke, E. M. ve McNamara, T. (2001). Evaluating a support group for perinatal loss. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 26(3), 135-140.
- De Montigny, F., Verdon, C., Meunier, S. ve Dubeau, D. (2017). Women's persistent depressive and perinatal grief symptoms following a miscarriage: The role of childlessness and satisfaction with health-care services. *Archives of Women's Mental Health*, 20(5), 655-662.
- Dunn, D. S., Goldbach, K. R. C., Lasker, J. N. ve Toedter, L. J. (1991). Explaining pregnancy loss: Parents' and physicians' attributions. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 23(1), 13-23.
- Dyson, L. ve While, A. (1998). The long shadow of perinatal bereavement. *British Journal of Community Nursing*, 3(9), 432-439.
- Engelhard, I. M. (2004). Miscarriage as a traumatic event. *Clinical obstetrics and Gynecology*, 47(3), 547-551.
- Flink-Bochacki, R., Hamm, M. E., Borrero, S., Chen, B. A., Achilles, S. L. ve Chang, J. C. (2018). Family planning and counseling desires of women who have experienced miscarriage. *Obstetrics and Gynecology*, 131(4), 625- 631.
- Furman, E. P. (1978). The death of a newborn: Care of the parents. *Birth & the Family Journal*, 5(4), 214-218.

- Gerber-Epstein, P., Leichtentritt, R. D. ve Benyamini, Y. (2008). The experience of miscarriage in first pregnancy: the women's voices. *Death Studies*, 33(1), 1-29.
- Greil, A. L., Slauson-Blevins, K. ve McQuillan, J. (2010). The experience of infertility: A review of recent literature. *Sociology of Health & Illness* 32(1), 140-162.
- Gopichandran, V., Subramaniam, S. ve Kalsingh, M. J. (2018). Psycho-social impact of stillbirths on women and their families in Tamil Nadu, India-a qualitative study. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 18(1), 1-10.
- Güngör, O. C. (2016). *Türkçede çocukla ilgili söz varlığı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Hemminki, E. ve Forssas, E. (1999). Epidemiology of miscarriage and its relation to other reproductive events in Finland. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 181(2), 396-401.
- Hotun, N. (1990). *İstanbul İli Halkalı Yöresindeki Kadınların Gebelik ve Doğuma İlişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Hughes, P. ve Riches, S. (2003). Psychological aspects of perinatal loss. *Current Opinion in Obstetrics and Gynecology*, 15(2), 107-111.
- Hutti, M. H. (2005). Social and professional support needs of families after perinatal loss. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 34(5), 630-638.
- Iles, S. ve Gath, D. (1993). Psychiatric outcome of termination of pregnancy for foetal abnormality. *Psychological Medicine*, 23(2), 407-413.
- İpekoğulu, H. Y. ve Oral, H. B. İnterfertilitede kullanılan geleneksel tedavi yöntemleri ve çeşitli uygulamalar: Isparta Bölgesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(25), 105-119.
- Jaffe, J. ve Diamond, M. O. (2011). Pregnancy and parenthood after infertility or reproductive loss. *Reproductive Trauma: Psychotherapy with Infertility and Pregnancy Loss Clients* (1. Baskı) içinde (215-219). Washington: American Psychological Association.
- Janssen, H. J., Cuisinier, M. C., de Graauw, K. P. ve Hoogduin, K. A. (1997). A prospective study of risk factors predicting grief intensity following pregnancy loss. *Archives of General Psychiatry*, 54(1), 56-61.
- Jordan, P. L. (1990). Laboring for relevance: Expectant and new fatherhood. *Nursing Research*, 39(1), 11-16.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-İlişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37), 36-43.
- Kavanaugh, K. ve Hershberger, P. (2005). Perinatal loss in low-income African American parents. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 34(5), 595-605.
- Kirkley-Best, E.ve Kellner, K. R. (1982). The forgotten grief: *A Review of the Psychology of Stillbirth. Amer. J. Orthopsychiat*, 52(3), 420-429.
- Klier, C. M., Geller, P. A. ve Ritsher, J. B. (2002). Affective disorders in the aftermath of miscarriage: a comprehensive review. *Archives of Women's Mental Health*, 5(4), 129-149.
- Koopmans, L., Wilson, T., Cacciatore, J. ve Flenady, V. (2013). Support for mothers, fathers and families after perinatal death. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 10(3),1-19.
- Korenromp, M. J., Page-Christiaens, G. C., van den Bout, J., Mulder, E. J., Hunfeld, J. A., Bilardo, C. M., Offermans, J.P.M. ve Visser, G. H. (2005). Psychological consequences of termination of pregnancy for fetal anomaly: similarities and differences between partners. *Prenatal Diagnosis: Published in Affiliation With the International Society for Prenatal Diagnosis*, 25(13), 1226-1233.
- Köneş, M. Ö. (2018). *Gebeliğin farklı dönemlerinde yaşanan perinatal kayıplarda kadınların deneyimledikleri keder düzeyi ve etkileyen faktörler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kübler-Ross, E. ve Kessler, D. (2014). David Kessler: Own my grief. *On grief and grieving: Finding the meaning of grief through the five stages of grief* (5. Baskı) içinde (217-245). New York: Scribner.
- Lamb, E. H. (2002). The impact of previous perinatal loss on subsequent pregnancy and parenting. *The Journal of Perinatal Education*, 11(2), 33.
- Lang, A., Fleischer, A. R., Duhamel, F., Sword, W., Gilbert, K. R. ve Corcini-Munt, S. (2011). Perinatal loss and parental grief: The challenge of ambiguity and disenfranchised grief. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 63(2), 183-196.
- Langdridge, D., Connolly, K. ve Sheeran, P. (2000). Reasons for wanting a child: A network analytic study. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 18(4), 321-338.
- Lasker, J. N. ve Toedter, L. J. (1991). Acute versus chronic grief: The case of pregnancy loss. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61(4), 510-522.

- Layne, L. L. (1990). Motherhood Lost: Cultural Dimensions of Miscarriage. *Women & Health, 16*(3-4), 69-98.
- Layne, L. L. (2000). 'He was a real baby with baby things' A Material Culture Analysis of Personhood, Parenthood and Pregnancy Loss. *Journal of Material Culture, 5*(3), 321-345.
- Lee, C. ve Slade, P. (1996). Miscarriage as a traumatic event: a review of the literature and new implications for intervention. *Journal of Psychosomatic Research, 40*(3), 235-244.
- Legg, M.C. ve Sherick, I. (1976). The replacement child-A developmental tragedy: Some preliminary comments. *Child Psychiatry and Human Development, 7*(2), 113-126.
- Leon, I. G. (1986). The invisible loss: The impact of perinatal death on siblings. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology, 5*(1), 1-14.
- Leon, I. G. (2001). Perinatal loss. *Psychological aspects of women's health care: The interface between psychiatry and obstetrics and gynecology* (2. Baskı) içinde (141-173). Washington DC: American Psychiatric Press.
- Li, T. C., Makris, M., Tomsu, M., Tuckerman, E. ve Laird, S. (2002). Recurrent miscarriage: aetiology, management and prognosis. *Human reproduction update, 8*(5), 463-481.
- Lin, S. X. ve Lasker, J. N. (1996). Patterns of grief reaction after pregnancy loss. *American Journal of Orthopsychiatry, 66*(2), 262-271.
- Long, J. (1992). Grief and loss in childbirth. *Midwives Chronicle Nursing Notes, 105*(1250), 51-54.
- Lu, L. (2006). The transition to parenthood: Stress, resources, and gender differences in a Chinese society. *Journal of Community Psychology, 34*(4), 471-488.
- Magnus, M. C., Wilcox, A. J., Morken, N. H., Weinberg, C. R. ve Håberg, S. E. (2019). Role of maternal age and pregnancy history in risk of miscarriage: prospective register based study. *BJM, 364*, 1869-1876.
- Maker, C. ve Ogden, J. (2003). The miscarriage experience: more than just a trigger to psychological morbidity?. *Psychology and Health, 18*(3), 403-415.
- Matthews, A. M. ve Matthews, R. (1986). Infertility and involuntary childlessness. *Journal of Marriage and Family, 48*(3), 641-649.

- McCreight, B. S. (2004). A grief ignored: narratives of pregnancy loss from a male perspective. *Sociology of Health & Illness*, 26(3), 326-350.
- Mitima-Verloop, H. B., Mooren, T. T. ve Boelen, P. A. (2021). Facilitating grief: An exploration of the function of funerals and rituals in relation to grief reactions. *Death Studies*, 45(9), 735-745.
- Murphy, S., Shevlin, M. ve Elklit, A. (2014). Psychological consequences of pregnancy loss and infant death in a sample of bereaved parents. *Journal of Loss and Trauma*, 19(1), 56-69.
- Neimeyer, R. A. (2016). Meaning reconstruction in the wake of loss: Evolution of a research program. *Behaviour Change*, 33(2), 65-79.
- Nuzum, D., Meaney, S. ve O'Donoghue, K. (2018). The impact of stillbirth on bereaved parents: A qualitative study. *PLoS One*, 13(1), e0191635.
- O'Laughlin, E. M. ve Anderson, V. N. (2001). Perceptions of parenthood among young adults: Implications for career and family planning. *American Journal of Family Therapy*, 29(2), 95-108.
- O'Leary, J. (2009). Never a simple journey: Pregnancy following perinatal loss. *Bereavement Care*, 28(2), 12-17.
- O'Leary, J. M. ve Gaziano, C. (2011). Sibling grief after perinatal loss. *Journal of Prenatal & Perinatal Psychology & Health*, 25(3), 173.
- O'Leary, J. ve Thorwick, C. (2006). Fathers' perspectives during pregnancy, postperinatal loss. *Journal of Obstetric, Gynecologic, and Neonatal Nursing* 35(1) 78-86.
- O'Leary, J. ve Warland, J. (2012). Intentional parenting of children born after a perinatal loss. *Journal of Loss and Trauma*, 17(2), 137-157.
- Özdemir, H. (2019). Toplumsal cinsiyet perspektifinde erkeklik ve kadınlık algısı: Bir alan araştırması. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4(10), 90-107.
- Plagge, J. ve Antick, J.R. (2009). Perceptions of perinatal loss: Miscarriage versus stillbirth. *Women's Health & Urban Life*, 8(2), 113-127.
- Rajan, L. ve Oakley, A. (1993). No pills for heartache: The importance of social support for women who suffer pregnancy loss. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 11(2), 75-87.
- Redman, C. (2003). Counselling in perinatal loss. *British Journal of Midwifery*, 11(12), 731-734.

- Reed, K. S. (1984). Involuntary pregnancy loss research and the implications for nursing. *Issues in Mental Health Nursing*, 6(3-4), 2019-217.
- Robertson, P. A. ve Kavanaugh, K. (1998). Supporting parents during and after a pregnancy subsequent to a perinatal loss. *The Journal of perinatal & neonatal nursing*, 12(2), 63-71.
- Romanoff, B. D. (1998). Rituals and the grieving process. *Death studies*, 22(8), 697-711.
- Sahu, S. (1981). Coping with perinatal death. *Journal of Reproductive Medicine*, 26(3), 129-32.
- Samuelsson, M., Rådestad, I. ve Segesten, K. (2001). A waste of life: fathers' experience of losing a child before birth. *Birth*, 28(2), 124-130.
- Shaw, A. (2014). Rituals of Infant Death: Defining Life and Islamic Personhood. *Bioethics*, 28(2), 84-95.
- Shannon, E. ve Wilkinson, B. D. (2020). The Ambiguity of Perinatal Loss: A Dual-Process Approach to Grief Counseling. *Journal of Mental Health Counseling*, 42(2), 140-154.
- Stringham, J. G., Riley, J. H. ve Ross, A. (1982). Silent birth: mourning a stillborn baby. *Social Work*, 27(4), 322-327.
- Stroebe, M. ve Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death studies*, 23(3), 197-224.
- Sunar, D. ve Fisek, G. (2005). Contemporary Turkish families. Families in global perspective. *Families in global perspective* (1. Baskı) içinde (169-183.). Allyn & Bacon/Pearson.
- Sundermann, A. C., Hartmann, K. E., Jones, S. H., Torstenson, E. S. ve Edwards, D. R. V. (2017). Interpregnancy interval after pregnancy loss and risk of repeat miscarriage. *Obstetrics and Gynecology*, 130(6), 1312-1318.
- Swanson, K. M. (2000). Predicting depressive symptoms after miscarriage: A path analysis based on the Lazarus paradigm. *Journal of Women's Health & Gender-Based Medicine*, 9(2), 191- 206.
- Tanacioğlu, B. (2019). *Grief and bereavement experiences of couples with prenatal loss experience: Examining psycho-social intericacies in a qualitative phehomenological study*. Yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ.

- Tanacioğlu-Aydın, B. ve Erdur-Baker, Ö. (2021). Pregnancy loss experiences of couples in a phenomenological study: Gender differences within the Turkish sociocultural context. *Death Studies*, 46(9), 2237-2246.
- TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Çocuk Ergen Ruh Sağlığı Dairesi Başkanlığı. (2018). *Bebek Ölümleri İzleme Sistemi 2018/07 Nolu Genelge (31 sayılı genelge)*. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocuk-ergen-bois-liste/bebek-%C3%B6l%C3%BCmleri-izleme-sistemi.html>
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Theut, S. K., Zaslow, M. J., Rabinovich, B. A., Bartko, J. J. ve Morihisa, J. M. (1990). Resolution of parental bereavement after a perinatal loss. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29(4), 521-525.
- Thomadaki, O. (2012). *How mothers experience personal growth after a perinatal loss*. Yayınlanmamış doktora tezi, City University.
- Thomas, J. (1995). The effects on the family of miscarriage, termination for abnormality, stillbirth and neonatal death. *Child: Care, Health and Development*, 21(6), 413-424.
- Thomas, V., Striegel, P., Dudley, D., Wilkins, J. ve Gibson, D. (1997). Parental grief of a perinatal loss: A comparison of individual and relationship variables. *Journal of Personal & Interpersonal Loss*, 2(2), 167-187.
- Toedter, J. L., Lasker, J. N. ve Janssen Hettie J. E. M. H. (2001). International comparison of studies using the perinatal grief scale: a decade of research on pregnancy loss. *Death Studies*, 25(3), 205-228.
- Turton, P., Badenhorst, W., Pawlby, S., White, S. ve Hughes, P. (2009). Psychological vulnerability in children next-born after stillbirth: a case-control follow-up study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(12), 1451-1458.
- Ünstündag-Budak, A. M. (2015). The replacement child syndrome following stillbirth: a reconsideration. *Enfance*, (3), 351-364.
- Volkan, V. D. ve Zintl, E. (2010). *Gidenin ardından*. Işıl Vahip ve Müge Kocadere (Çev.) İstanbul: oa. (Özgün eser 1993 tarihlidir.)
- Wallerstedt, C., Lilley, M. ve Baldwin, K. (2003). Interconceptional counseling after perinatal and infant loss. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing* 32(4), 533-42.

- Williams, H. M., Topping, A., Coomarasamy, A. ve Jones, L. L. (2020). Men and miscarriage: a systematic review and thematic synthesis. *Qualitative health research*, 30(1), 133-145.
- Wing, D. G., Burge-Callaway, K., Rose Clance, P. ve Armistead, L. (2001). Understanding gender differences in bereavement following the death of an infant: Implications of or treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(1), 60.
- Worden, J. W. (2009). The mourning process: Mediators of mourning. *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner* (4. Baskı) içinde (57-83). New York: Springer Publishing Company.
- World Health Organization. (2007). *Report of a WHO Technical Consultation on Birth Spacing*. Geneva, Switzerland 13-15 June 2005.
- Worth, N. J. (1997). Becoming a father to a stillborn child. *Clinical Nursing Research*, 6(1), 71-89.
- Yalçın, H. ve Koçak, N. (2013). Gebelikle ilgili geleneksel inanç ve uygulamalar ve Karaman örneği. *Kent Akademisi*, 6(13), 18-34.
- Yeşilyurt, B. (2019). *Türk kültüründe Umay kültü ve yansımaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Yetim, U. (2003). The impacts of individualism/collectivism, self-esteem, and feeling of mastery on life satisfaction among the Turkish university students and academicians. *Social Indicators Research*, 61(3), 297-317.
- Yılmaz, S. (2010). *Perinatal kayıp deneyiminin sonraki gebelik üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Yiğit, T. F. (2021). *Perinatal kayıp öyküsü bulunan ve bebek bekleyen çiftlerin deneyimlerinin incelenmesi: nitel bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, TED Üniversitesi.
- Zeanah, C. H., Danis, B., Hirshberg, L. ve Dietz, L. (1995). Initial adaptation in mothers and fathers following perinatal loss. *Infant Mental Health Journal*, 16(2), 80-93.

Uzamış Yasın Kuşaklar Arası Aktarımı: Anne-Bebek Etkileşimi

1. Anneyi Uzamış Yasa Yatkın Kılabilcek Kayıplar

1.1. Bebek Kaybı ve Annelik

Bebek kaybı, kendiliğe sıkı sıkıya iliştirilmiş bir parçanın, yani anneliğin, kaybı gibidir; yası olağan, tutulamayan yası gölgele-re dönüşen...

Gebelik dönemi ve heyecanla beklenen annelik süreci, sağlıklı bir bebeğe sahip olma ve gelecek yılları annelik rolünde geçirme hayalleri ile dolu olan umutlu bir yolculuktur. Öte yandan, bazı anneler için umut dolu olan bu yolculuk, düşük yapma, ölü doğum yapma veya yeni doğan ölümü gibi acı dolu kayıplarla beklenmedik bir şekilde sonlanabilmektedir. Bu metinde anılan bebek kaybı; gebelik döneminde düşük yapma, sağlık sorunları nedeniyle bebeğin kürtaj yoluyla alınması, rahimde ölüm, ölü doğum yapma ve yeni doğan ölümü gibi farklı türlerdeki kayıp yaşantılarını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır (Christiansen, 2017). Bu türdeki kayıplara ilişkin ulusal oranlar yaklaşık %0.04 ile %0.33 arasındadır (TNSA, 2013). Bebek ve çocuk kayıp oranları, geçmişe kıyasla

çalışması, annelerin yukarıda aktarılan boyutlarda kayıp sonrası büyüme gösterdiğini literatürdeki farklı çalışmaları derleyerek ortaya koymuştur. Derleme sonucunda, kayıp sonrası büyümenin daha baskın olarak kendilik kavrayışı ve ilişkilerdeki dönüşümler boyutlarında gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır. Yas literatürüne göre de (Neimeyer, 2001), kimlikte değişimi değerlendirmek yas anlamlandırma sürecinin önemli bileşenlerinden biridir.

Kayba hangi yaklaşım şekillerinin anneleri dayanıklı kıldığı veya kayıp sonrası büyümeyi desteklediğini belirlemek uzamış yası önleme için oldukça önemlidir. Kaybı anlamlandırma (Bogensperger ve Lueger-Schuster, 2014), süregiden bağlar (Gerrish, Neimeyer ve Bailey, 2014), diğer yas tutan annelerle temas (Reilly, Huws, Hastings ve Vaughan, 2008) ve sosyal destek (Gerrish ve ark., 2014) kayıp sonrası büyümeyi kolaylaştırıcı faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Uzamış yasa müdahale etmek ve bu kanallarda ayrıca büyümeyi desteklemek, anneliği olumlu açılardan destekleyecek ve kaybı izleyen anne-bebek etkileşimlerinin niteliğinin yas nedeniyle dönüşmesini, bu yolla da yasın bebeğe aktarılmasını önleyebilecektir.

Kaynaklar

- Alexandre, M., Votino, C., De Noose, L., Cos Sanchez, T., Gaugue, J. ve Jani, J. (2016). The impact of prior medical termination of pregnancy on the mothers early relationship with a subsequent infant. *Journal of Maternal-Fetal and Neonatal Medicine*, 29(8), 1238-1243.
- American Psychiatric Association (APA) (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Archer, J. (1999). *The nature of grief: The evolution and psychology of reactions to loss*. London: Routledge.
- Arnold, J. H. ve Gemma, P. B. (1994). *A child dies: A portrait of family grief*. Charles Press.
- Arnold, J. H. ve Gemma, P. B. (2008). The continuing process of parental grief. *Death Studies*, 32(7), 658-673.

- Ayers, S. ve Shakespeare, J. (2015). Should perinatal mental health be everyone's business?. *Primary Health Care Research & Development*, 16(4), 323-325.
- Baker, J. E. (2001). Mourning and the transformation of object relationships: Evidence for the persistence of internal attachments. *Psychoanalytic Psychology*, 18(1), 55-73.
- Beebe, B. (2006). Co-constructing mother-infant distress in face-to-face interactions: Contributions of microanalysis. *Infant Observation*, 9(2), 151-164.
- Beebe, B., Hoven, C. W., Kaitz, M., Steele, M., Musa, G., Margolis, A. ve diğer. (2020). Urgent engagement in 9/11 pregnant widows and their infants: Transmission of trauma. *Infancy*, 25(2), 165-189.
- Beebe, B., Lachmann, F. M., Markese, S., Buck, K. A., Bahrnick, L. E., Chen, H. ve diğer. (2012). On the origins of disorganized attachment and internal working models: Paper II. An empirical microanalysis of 4-month mother-infant interaction. *Psychoanalytic Dialogues*, 22(3), 352-374.
- Belt, R. H., Kouvo, A., Flykt, M., Punamäki, R. L., Haltigan, J. D., Biringen, Z. ve Tamminen, T. (2013). Intercepting the intergenerational cycle of maternal trauma and loss through mother-infant psychotherapy: A case study using attachment-derived methods. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 18(1), 100-120.
- Biank, N. M. ve Werner-Lin, A. (2011). Growing up with grief: revisiting the death of a parent over the life course. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 63(3), 271-290.
- Boelen, P.A, Van Den Hout, M.A. ve Van Den Bout, J.V. (2006). A cognitive-behavioral conceptualization of complicated grief. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(2): 109-128.
- Bogensperger, J. ve Lueger-Schuster, B. (2014). Losing a child: Finding meaning in bereavement. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 22910.
- Bowers, M. E. ve Yehuda, R. (2016). Intergenerational transmission of stress humans. *Neuropsychopharmacology*, 41(1), 232-244.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss (Vol. 1): Attachment*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3: Loss*. Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

- Briggs-Gowan, M. J., Greene, C., Ford, J., Clark, R., McCarthy, K. J. ve Carter, A. S. (2019). Adverse impact of multiple separations or loss of primary caregivers on young children. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1).
- Burden, C., Bradley, S., Storey, C., Ellis, A., Heazell, A. E. P., Downe, S. ve diğer. (2016). From grief, guilt pain and stigma to hope and pride: a systematic review and meta-analysis of mixed-method research of the psychosocial impact of stillbirth. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16(1), 1-12.
- Cacciatore, J. (2010). The unique experiences of women and their families after the death of a baby. *Social Work in Health Care*, 49(2), 134-148.
- Cain, A. ve Cain, B. (1964). On replacing a child. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 3(3), 443-445.
- Calhoun, L., Tedeschi, R., Cann, A. ve Hanks, E. (2010). Positive outcomes following bereavement: Paths to posttraumatic growth. *Psychologica Belgica*, 50(1-2).
- Cassaday, T. M. (2018). Impact of pregnancy loss on psychological functioning and grief outcomes. *Obstetrics and gynecology Clinics of North America*, 45(3), 525-533.
- Cicchetti, D. (2016). Socioemotional, personality, and biological development: Illustrations from a multilevel developmental psychopathology perspective on child maltreatment. *Annual Review of Psychology*, 67, 187-211.
- Christiansen, D. M. (2017). Posttraumatic stress disorder in parents following infant death: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 51, 60-74.
- Clark, D., Pynoos, R. ve Gobel, A. (1994). Mechanisms and processes of adolescent bereavement. R. Haggerty, N. Garmez, M. Rutter ve L. Sherrod (Eds.), *Stress, risk, and resilience in children and adolescents: Process, mechanisms and interventions* içinde (100-146). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Class, Q. A., Abel, K. M., Khashan, A. S., Rickert, M. E., Dalman, C., Larsson, H., ... ve D'Onofrio, B. M. (2014). Offspring psychopathology following preconception, prenatal and postnatal maternal bereavement stress. *Psychological Medicine*, 44(1), 71-84.
- Côté-Arsenault, D. (2003). Weaving babies lost in pregnancy into the fabric of the family. *Journal of Family Nursing*, 9(1), 23-37.

- Côté-Arsenault, D. ve Donato, K. (2011). Emotional cushioning in pregnancy after perinatal loss. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 29(1), 81-92.
- Côté-Arsenault, D., Leerkes, E. M. ve Zhou, N. (2020). Individual differences in maternal, marital, parenting and child outcomes following perinatal loss: A longitudinal study. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 38(1), 3-15.
- Crugnola, C. R., Ierardi, E., Gazzotti, S. ve Albizzati, A. (2014). Motherhood in adolescent mothers: Maternal attachment, mother-infant styles of interaction and emotion regulation at three months. *Infant Behavior and Development*, 37(1), 44-56.
- Dastidar, J. G. (2019). On death and dying at the beginning of life: Grieving the stillborn baby. *American Journal of Bioethics*, 19(12), 74-77.
- Davis, D. L., Stewart, M. ve Harmon, R. J. (1989). Postponing pregnancy after perinatal death: perspectives on doctor advice. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 28(4), 481-487.
- DiPietro, J. A. (2010). Psychological and psychophysiological considerations regarding the maternal-fetal relationship. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 19(1), 27-38.
- DiPietro, J.A., Costigan, K.A. ve Gurewitsch, E.D. (2003). Fetal response to induced maternal stress. *Early Human Development*, 74, 125-138.
- Fanos, J., Little, G. ve Edwards, W. (2009). Candles in the snow: Ritual and memory for siblings of infants who died in the intensive care nursery. *The Journal of Pediatrics*, 154, 849-853.
- Field, N. P. (2006). Unresolved grief and continuing bonds: An attachment perspective. *Death Studies*, 30(8), 739-756.
- Fraiberg, S., Adelson, E. ve Shapiro, V. (1980). Ghost in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. S. Fraiberg (Ed.), *Clinical studies in infant mental health: The first year of life* içinde (164-166). New York: Basic Books.
- Gardner, W. L., Rotella, K. N. ve Nikolovski, J. (2020). Implicit maternal intuition confidence is associated with maternal well-being across cultures. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-7.

- Gaudet, C., Séjourné, N., Camborieux, L., Rogers, R. ve Chabrol, H. (2010). Pregnancy after perinatal loss: Association of grief, anxiety and attachment. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 28(3), 240-251.
- George, C. (2018, May 27). *The developing caregiving system maternal pathological mourning and child*. World Association of Infant Mental Health, Rome, Italy.
- George, C. ve Solomon, J. (2008). The caregiving system: A behavioral systems approach to parenting. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (833-856). The Guilford Press.
- Gerrish, N. J., Neimeyer, R. A. ve Bailey, S. (2014). Exploring maternal grief: A mixed-methods investigation of mothers' responses to the death of a child from cancer. *Journal of Constructivist Psychology*, 27(3), 151-173.
- Gibbons, M. B. (1992). A child dies, a child survives: the impact of sibling loss. *Journal of Pediatric Health Care*, 6(2), 65-72.
- Glover, V., O'Donnell, K. J., O'Connor, T. G. ve Fisher, J. (2018). Prenatal maternal stress, fetal programming, and mechanisms underlying later psychopathology-a global perspective. *Development and Psychopathology*, 30(3), 843-854.
- Goldstein, R. D., Lederman, R. I., Lichtenthal, W. G., Morris, S. E., Human, M., Elliott, A. J. ve diğer. (2018). The grief of mothers after the sudden unexpected death of their infants. *Pediatrics*, 141(5).
- Green, M. ve Solnit, A. (1964). Reactions to the threatened loss of a child: A vulnerable child syndrome. *Pediatrics*, 34(1), 58-66.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2014). *2013 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK.
- Hagman, G. (2001). *Beyond deatthexis: Toward a new psychoanalytic understanding and treatment of mourning*. R. A. Neimeyer (Ed.), *Meaning reconstruction & the experience of loss* içinde (13-31). American Psychological Association.
- Helgeson, V. S., Reynolds, K. A. ve Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(5), 797.

- Hesse, E. ve Main, M. (2000). Disorganized infant, child, and adult attachment: Collapse in behavioral and attentional strategies. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48(4), 1097-1127.
- Hofer, M. A. (1996). On the nature and consequences of early loss. *Psychosomatic Medicine*, 58(6), 570-581.
- Hughes, P., Turton, P., Hopper, E., McGauley, G. A. ve Fonagy, P. (2001). Disorganised attachment behaviour among infants born subsequent to stillbirth. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(6), 791-801.
- Hutti, M. H., Armstrong, D. S., Myers, J. A. ve Hall, L. A. (2015). Grief intensity, psychological well-being, and the intimate partner relationship in the subsequent pregnancy after a perinatal loss. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 44(1), 42-50.
- Jacobvitz, D., Leon, K. ve Hazen, N. (2006). Does expectant mothers' unresolved trauma predict frightened/frightening maternal behavior? Risk and protective factors. *Development and Psychopathology*, 18(2), 363-379.
- Janssen, H. J., Cuisinier, M. C., de Graauw K. P. ve Hoogduin, K. A. (1997). A prospective study of risk factors predicting grief intensity following pregnancy loss. *Archives of General Psychiatry*, 54, 56-61.
- Jaffe, J. ve Diamond, M. O. (2011). *Reproductive trauma: Psychotherapy with infertility and pregnancy loss clients*. American Psychological Association.
- Johnson, J. G., Zhang, B., Greer, J. A. ve Prigerson, H. G. (2007). Parental control, partner dependency, and complicated grief among widowed adults in the community. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(1), 26-30.
- Kaiz, M., Levy, M., Ebstein, R., Faraone, S. V. ve Mankuta, D. (2009). The intergenerational effects of trauma from terror: A real possibility. *Infant Mental Health Journal*, 30(2), 158-179.
- Kersting, A. ve Wagner, B. (2012). Complicated grief after perinatal loss. *Dialogues in clinical neuroscience*, 14(2), 187.
- Kizziar, S. ve George, C. (2018, May 27). *Caregiving and attachment dysregulation: the effects of failed mourning and current attachment figure trauma* (Symposium S21). World Association of Infant Mental Health, Rome, Italy.

- Khashan, A. S., McNamee, R., Abel, K. M., Pedersen, M. G., Webb, R. T., Kenny, L. C. ve diğer. (2008). Reduced infant birthweight consequent upon maternal exposure to severe life events. *Psychosomatic medicine*, 70(6), 688-694.
- Kopp, C. B. (1982). Antecedents of self-regulation: a developmental perspective. *Developmental Psychology*, 18(2), 199.
- Lasker, J. N. ve Toedter, L. J. (2000). Predicting outcomes after pregnancy loss: Results from studies using the Perinatal Grief Scale. *Illness, Crisis & Loss*, 8(4), 350-372.
- László, K. D., Svensson, T., Li, J., Obel, C., Vestergaard, M., Olsen, J. ve Cnattingius, S. (2013). Maternal bereavement during pregnancy and the risk of stillbirth: A nationwide cohort study in Sweden. *American Journal of Epidemiology*, 177(3), 219-227.
- Lee, L., McKenzie-McHarg, K. ve Horsch, A. (2016). The impact of miscarriage and stillbirth on maternal-fetal relationships: an integrative review. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 35(1), 32-52.
- Leon, I. G. (2018). Reproductive loss and its impact on the next pregnancy. M. Muzik ve K. L. Rosenblum (Eds), *Motherhood in the face of trauma* içinde (69-81). Springer, Cham.
- Lichtenthal, W. G., Currier, J. M., Neimeyer, R. A. ve Keesee, N. J. (2010). Sense and significance: A mixed methods examination of meaning making after the loss of one's child. *Journal of Clinical Psychology*, 66(7), 791-812.
- Lothian, J. A. (2008). The journey of becoming a mother. *Journal of Perinatal Education*, 17(4), 43-47.
- Lueckin, L. J., Kraft, A., Appelhans, B. A. ve Enders, C. (2009). Emotional and cardiovascular sensitization to daily stress following childhood parental loss. *Developmental Psychology*, 45(1), 296-302.
- Lyons-Ruth, K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behavior problems: The role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(1), 64.
- Lyons-Ruth, K. ve Block, D. (1996). The disturbed caregiving system: Relations among childhood trauma, maternal caregiving, and infant affect and attachment. *Infant Mental Health Journal*, 17(3), 257-275.

- Main, M., Goldwyn, R. ve Hesse, E. (2002). *Adult attachment scoring and classification system*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Main, M. ve Solomon, J. (1986). *Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern*. T. B. Brazelton ve M. W. Yogman (Eds.), *Affective development in infancy içinde* (95-124). Ablex Publishing.
- Mahat-Shamir, M. ve Picho-Prelorentzos, S. (2020). Grieving from the womb: Meaning construction in response to father loss before birth. *Journal of Constructivist Psychology*, 33(2), 172-187.
- Mills, T. A., Ricklesford, C., Cooke, A., Heazell, A. E. P., Whitworth, M. ve Lavender, T. (2014). Parents' experiences and expectations of care in pregnancy after stillbirth or neonatal death: a metasynthesis. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*, 121(8), 943-950.
- Monk, C., Lugo-Candelas, C. ve Trumppff, C. (2019). Prenatal developmental origins of future psychopathology: Mechanisms and pathways. *Annual Review of Clinical Psychology*, 15, 317-344.
- Monk, C., Spicer, J. ve Champagne, F. A. (2012). Linking prenatal maternal adversity to developmental outcomes in infants: The role of epigenetic pathways. *Development and Psychopathology*, 24(4), 1361.
- Neimeyer, R. A. (2000). Searching for the meaning of meaning: Grief therapy and the process of reconstruction. *Death Studies*, 24(6), 541-558.
- O'Leary, J. M. (2004). Grief and its impact on prenatal attachment in the subsequent pregnancy. *Archives of Women's Mental Health*, 7(1), 7-18.
- O'Leary, J. M. ve Gaziano, C. (2011). The experience of adult siblings born after loss. *Attachment: New Directions in Psychotherapy and Relational Psychoanalysis*, 5(3), 246-272.
- O Leary, J. M., Gaziano, C. ve Thorwick, C. (2006). Born after loss: The invisible child in adulthood. *Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Health*, 21(1), 3-23.
- O'Leary, J. M. ve Warland, J. M. (2013). Untold stories of infant loss: The importance of contact with the baby for bereaved parents. *Journal of Family Nursing*, 19(3), 324-347.
- O'Leary, J. M. ve Warland, J. M. (2016). *Meeting the needs of parents pregnant and parenting after perinatal loss*. Routledge.

- Pantke, R. ve Slade, P. (2006). Remembered parenting style and psychological well-being in young adults whose parents had experienced early child loss. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 79(1), 69-81.
- Peterson, G. (1994). Chains of grief: The impact of perinatal loss on subsequent pregnancy. *Pre- and Peri-natal Psychology Journal*, 9(2), 149-159.
- Peterson, S. E., Nelson, J. L., Gadi, V. K. ve Gammill, H. S. (2013). Fetal cellular microchimerism in miscarriage and pregnancy termination. *Chimerism*, 4(4), 136-138.
- Pohlkamp, L., Kreicbergs, U. ve Sveen, J. (2019). Bereaved mothers' and fathers' prolonged grief and psychological health 1 to 5 years after loss-A nationwide study. *Psycho-Oncology*, 28(7), 1530-1536.
- Priegerson, H., Horowitz, M., Jacobs, S., Parkes, C., Alsan, M., Goodkin, K. ve diğer. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLOS Medicine*, 6(8), 1-12.
- Pullen, S., Golden, M. A. ve Cacciatore, J. (2012). "I'll Never Forget Those Cold Words as Long as I Live": Parent Perceptions of Death Notification for Stillbirth. *Journal of Social Work in End-of-Life and Palliative Care*, 8(4), 339-355.
- Reilly, D. E., Huws, J. C., Hastings, R. P. ve Vaughan, F. L. (2008). 'When your child dies you don't belong in that world any more'-Experiences of mothers whose child with an intellectual disability has died. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 21(6), 546-560.
- Riches, G. ve Dawson, P. (1998). Lost children, living memories: The role of photographs in processes of grief and adjustment among bereaved parent. *Death Studies*, 22(2), 121-140.
- Robinson, M., Baker, L. ve Nackerud, L. (1999). The relationship of attachment theory and perinatal loss. *Death Studies*, 23(3), 257-270.
- Sapra, K. J., McLain, A. C., Maisog, J. M., Sundaram, R. ve Buck Louis, G. M. (2014). Successive time to pregnancy among women experiencing pregnancy loss. *Human Reproduction*, 29(11), 2553-2559.
- Schwiebert, P. ve Kirk, E. P. (1985). *When hello means goodbye: A guide for parents whose child dies before birth, at birth or shortly after birth*. Perinatal Loss.

- Simpson, J. A. ve Rholes, W. S. (2012). Adult attachment orientations, stress, and romantic relationships. *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (279-328). Academic Press.
- Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349-367.
- Taku, K., Calhoun, L. G., Cann, A. ve Tedeschi, R. G. (2008). The role of rumination in the coexistence of distress and posttraumatic growth among bereaved Japanese university students. *Death Studies*, 32(5), 428-444.
- Thompson, R. A. (2010). Attachment and life history theory: A rejoinder. *Child Development Perspectives*, 4(2), 106-108.
- Tronick, E. Z. (2003). "Of course all relationships are unique": How co-creative processes generate unique mother-infant and patient-therapist relationships and change other relationships. *Psychoanalytic Inquiry*, 23(3), 473-491.
- Turton, P., Badenhorst, W., Pawlby, S., White, S. ve Hughes, P. (2009). Psychological vulnerability in children next-born after stillbirth: A case-control follow-up study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 50(12), 1451-1458.
- Turton, P., Hughes, P., Fonagy, P. ve Fainman, D. (2004). An investigation into the possible overlap between PTSD and unresolved responses following stillbirth: An absence of linkage with only unresolved status predicting infant disorganization. *Attachment and Human Development*, 6(3), 241-253.
- Uren, T. H. ve Wastell, C. A. (2002). Attachment and meaning-making in perinatal bereavement. *Death Studies*, 26(4), 279-308.
- Üstündağ-Budak, A. M., Larkin, M., Harris, G. ve Blissett, J. (2015). Mothers' accounts of their stillbirth experiences and of their subsequent relationships with their living infant: an interpretative phenomenological analysis. *BMC pregnancy and childbirth*, 15(1), 263.
- Verhage, M. L., Schuengel, C., Madigan, S., Fearon, R. M., Oosterman, M., Cassibba, R. ve diğer. (2016). Narrowing the transmission gap: A synthesis of three decades of research on intergenerational transmission of attachment. *Psychological Bulletin*, 142(4), 337-366.
- Volkan, V. D., Ast, G. ve Greer Jr, W. F. (2012). *Third Reich in the unconscious*. Routledge.

- Volkan, V. D. ve Zintl, E. (2010). *Gidenin ardından* (I. Vahip ve M. Kocadere, Çev.) İstanbul: Oa Yayınları. (Orjinal çalışma basım tarihi 1993)
- Warland, J., O'Leary, J., McCutcheon, H. ve Williamson, V. (2011). Parenting paradox: Parenting after infant loss. *Midwifery*, 27(5), e163-e169.
- Waugh, A., Kiemle, G. ve Slade, P. (2018). Understanding mothers' experiences of positive changes after neonatal death. *European Journal of Psychotraumatology*, 9(1).
- Weiss, R.S. (2001). Grief, bonds, and relationships. M.S. Stroebe, R.O. Hanssen, W. Stroebe ve H. Schut (Eds.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* içinde (47-62). Washington, DC: American Psychological Association.
- Winnicott, D. W. (1967). Mirror role of mother and family in child development. D. W. Winnicott (1971), *Playing and reality* içinde. London: Tavistock.
- World Health Organization (WHO) (2018). *Survive, thrive, transform global strategy for women's, children's and adolescents' health (2016-2030) 2018 monitoring report: current status and strategic priorities*. Geneva: World Health Organization.
- Yalom, I. D. (1980). *Meaninglessness. Existential psychotherapy*. New York: Basic Books Inc.
- Yalom, I. D. (1989). *Love's executioner*. New York: Harper Perennial.
- Zeanah, C. H. (1989). Adaptation following perinatal loss: A critical review. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 28(4), 467-480.

Çocuklarda Yas ve Yas Uygulamaları

Bir insanın yaşadığı zorlukları anlamının, ona destek olacak yolu bulabilmenin ve onu hayata geçirebilmenin temel aracı dildir. Dil, insanların duygularını ve düşüncelerini iletmek için sadece sözcükleri kullanması değil, kişinin zihin kapasitesinin hangi sınırlar içinde dünyayı anlamlandırdığının, yaşam ve ihtiyaç önceliklerinin ne olduğunun da temsilcisidir. Kendini ifade, dünyayı anlamlandırma ve ihtiyaçların dili, hem gelişimsel döneme hem de yaşam koşullarına bağlı olarak farklılık gösterebilir. Kayıp yaşantısı, başa çıkılması en zor deneyimlerden biridir ve kayba yönelik yorum ve tepkiler de yaş ve yaşam dönemine göre değişiklik göstermektedir.

Çocuğun sınırlı ama gelişmekte olan duygusal ve zihinsel dünyası için kayıp yaşantısı, anlaşılması oldukça zor olabilen, öte yandan da çok yoğun bir şekilde hissedilen bir deneyimdir. Yaş arttıkça çocuğun dünyayı anlamlandırma kapasitesi de gelişir. Bu gelişme ile uyumlu olarak, kayıp deneyimini anlama, bu deneyimden etkilenme düzeyi ve başa çıkma kaynakları da değişiklik gösterir. Bir çocuğun hayatında önemli bir figürün kaybı zihnindeki sorularla başlar, bu sorulara aldığı ya da tek başına vermek zorunda kaldığı yanıtlarla şekillenir ve hayatına nasıl devam edeceği konusunda ihtiyaç duyduğu destek de kaybını anlamlandırmaya çalıştığı

Kaynaklar

- Allan, J. (1988). *Inscapes of the child's world: Jungian counseling in schools and clinics*. Dallas: Spring Publications.
- Birch, J., & Carmichael, K. D. (2009). Using Drawings in Play Therapy: A Jungian Approach. *Alabama Counseling Association Journal*, 34(2), 2-7.
- Boyd Webb, N. (2011). Play therapy for bereaved children: Adapting strategies to community, school, and home settings. *School Psychology International*, 32(2), 132-143.
- Burns, G. W. (2019). *Çocuklar ve ergenler için 101 tedavi edici öykü: Terapide metafor kullanımı* (H. Demirci Ed., N. Cihanşümül Maral Çev.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Cohen, J. A., & Mannarino, A. P. (2004). Treatment of childhood traumatic grief. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(4), 819-831.
- Cohen, J., Mannarino, A., Greenberg, T., Padlo, S., & Shipley, C. (2002). Childhood traumatic grief: Concepts and controversies. *Trauma, Violence & Abuse*, 3, 307-327.
- Crehan, G. (2004). The surviving sibling: The effects of sibling death in childhood. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 18(2), 202-219.
- Currier, J. M., Holland, J. M., & Neimeyer, R. A. (2007). The effectiveness of bereavement interventions with children: a meta-analytic review of controlled outcome research. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36, 253-259.
- Dowell, K. A., & Ogles, B. M. (2010). The effects of parent participation on child psychotherapy outcome: A meta-analytic review. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(2), 151-162.
- Duska, R., & Whelan, M. (1975). *Moral development: A guide to Piaget and Kohlberg*. Paulist Press.
- Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2013). Complicated grief in children-the perspectives of experienced professionals. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 67(3), 291-303.
- Goldman, L. (2009). *Great answers to difficult questions about death: What children need to know*. Londra: Jessica Kingsley Publishers.

- Jarolmen, J. (1998). A comparison of the grief reaction of children and adults: Focusing on pet loss and bereavement. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 37(2), 133-150.
- Mannarino, A. P., & Cohen, J. A. (2011). Traumatic loss in children and adolescents. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4(1), 22-33.
- Nader, K., & Layne, C. (2009). Maladaptive grieving in children and adolescents: Discovering developmentally linked differences in the manifestation of grief. *Traumatic Stress Points*, 23(5), 12-16.
- Nader, K., & Salloum, A. (2011). Complicated grief reactions in children and adolescents. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4(3), 233-257.
- Oren, A. (2008). The use of board games in child psychotherapy. *Journal of Child Psychotherapy*, 34, 364-383.
- Oster, G. D., & Crone, P. G. (2004). *Using drawings in assessment and therapy: A guide for mental health professionals* (2.baskı). New York: Brunner- Routledge.
- Oster, G. D., & Montgomery, S. S. (1996). *Clinical uses of drawings* (1.baskı). Amsterdam: Jason Aronson.
- Panagiotaki, G., Hopkins, M., Nobes, G., Ward, E., & Griffiths, D. (2018). Children's and adults' understanding of death: Cognitive, parental, and experiential influences. *Journal of Experimental Child Psychology*, 166, 96-115.
- Piaget, J. (2013). *Çocuğun Gözüyle Dünya (The World from the Perspective of the Child)*. (İ. Yerguz, Trans.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları (in Turkish).
- Palombo, J. (1981). Parent loss and childhood bereavement: Some theoretical considerations. *Clinical Social Work Journal*, 9(1), 3-33.
- Pomeroy & R. B. Garcia (Eds.), *Children and loss: a practical handbook for professionals*. New York: Oxford University Press/Amazon Digital Services
- Pomeroy, E. C., & Garcia, R. B. (2010). Theories of grief and loss: an overview. E. Pomeroy ve R. Garcia, (Ed) *Children and Loss: A Practical Handbook For Professionals* içinde Oxford University Press (1-17)
- Prince, D. L., & Howard, E. M. (2002). Children and their basic needs. *Early Childhood Education Journal*, 30(1), 27-31.

- Ray, D. C., Perkins, S. R., & Oden, K. (2004). Rosebush fantasy technique with elementary school students. *Professional School Counseling, 277-282*.
- Ringler, L. L., & Hayden, D. C. (2000). Adolescent bereavement and social support: Peer loss compared to other losses. *Journal of Adolescent Research, 15(2), 209-230*.
- Slaughter, V., & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical child psychology and psychiatry, 12(4), 525-535*.
- Southam-Gerow, M. A. (2014). *Çocuklarda ve ergenlerde duygusal düzenleme: Uygulayıcının rehberi*. (M.Şahin Çev Ed. M. Arıtan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Stevenson, R. G., & Cox, G. R. (Eds.). (2017). *Children, Adolescents, and Death: Questions and Answers*. Taylor & Francis Group Routledge: New York.
- Vázquez-Sánchez, J. M., Fernández-Alcántara, M., García-Caro, M. P., Cabañero-Martínez, M. J., Martí-García, C., & Montoya-Juárez, R. (2019). The concept of death in children aged from 9 to 11 years: Evidence through inductive and deductive analysis of drawings. *Death studies, 43(8), 467-477*.
- Yan J, Yanhua C. & Min H. (2017). An Investigation on 3-6- year-old Chinese Children's Perception of "Death". *Universal Journal of Educational Research, 5(2): 203-8*.
- Yorke, G. (2019). Therapeutic Games to Treat Grief. J. Stone ve C. Sheaffer, (Ed.) *Game Play: Therapeutic Use of Games with Children and Adolescents* içinde (173-188). New Jersey: Wiley& Sons.
- Zambelli, G., Clark, E., & Hodgson, A. D. (1994). The constructive use of ghost imagery in childhood grief. *The Arts in Psychotherapy, 21, 1, 17-24*.
- Zambelli, G., Clark, E., & Hodgson, A. D. (1994). The constructive use of ghost imagery in childhood grief. *The Arts in Psychotherapy, 21, 1, 17-24*.

Bir Varmış Bir Yokmuş: LGBT Aileleri

Çocuklarının aşkıyla örgütlenen tüm LGBT Ailelere ithafen...

1. LGBT Kimliği ve Yas Süreci

İnsanın yaşamı boyunca travmatik anlar arasında sayılabilecek kayıp yaşantısını deneyimlememesi imkânsızdır. Kayıp deneyimi değer verilen birinin veya bir nesnenin (iş kaybı, boşanma, iflas, organ kaybı vb.) yokluğu ile ilişkili olabilir. Bu kaybın ardından da derin bir özlem ve üzüntü hissetmek doğal yas tepkileridir. Kişi bu süreçte çalışma, kendi veya çevresine bakım verme, sosyal ilişkilerini yürütme konusunda zorlanabilir. Dolayısıyla yas tepkileri kaybın ardından verilen davranışsal, bilişsel ve duygusal tepkiler olarak değerlendirilebilir (Özel ve Özkan, 2020). Doğal seyrinde zamanla azalması beklenen kayıp tepkileri bazı durumlarda normal seyrinden sapmaktadır, bu tür yas süreci karmaşık yas olarak kavramsallaştırılmaktadır (Stroebe ve Schut, 2005). Bu kayıp türüne örneklerden birinin de LGBT ailelerinin çocuklarının kendilerine açıldıktan sonra yaşadıkları süreç örnek oluşturmaktadır (Coolhart, Ritenour ve Grodzinski, 2018; Moor, 2012).

Kaynaklar

- Baptist, J. A. ve Allen, K. R. (2008). A family's coming out process: Systemic change and multiplerealities. *ContemporaryFamilyTherapy*, 30, 92- 110.https://doi.org/10.1007/s10591-008-9057-3
- Başar, K. (2013). Bedensel Cinsiyet, Cinsiyet kimliği, Cinsel yönelim. *Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği Bilgilendirme Dosyası*, 10, 13-17.
- Başar, K ve Öz, G. (2016). Cinsiyetinden Hoşnutsuzluğu Olan Bireylerde Psikolojik Dayanıklılık: Algılanan Sosyal Destek ve Ayrımcılık ile İlişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27, 1-10.
- Beagan, B.L. ve Hattie, B. (2015) Religion, Spirituality, and LGBTQ Identity Integration, *of LGBT Issues in Counseling*, 9(2), 92-117, DOI:10.1080/15538605.2015.1029204
- Boss, P. G. ve Couden, B. A. (2002). Ambiguous loss from chronic physical illness: Clinical interventions with individuals, couples and families. *Psychotherapy in Practice*, 58, 1351-1360. doi:10.1002/jclp.10083.
- Boss, P. G. (2004). Ambiguous loss research, theory, and practice: Reflections after 9/11. *Journal of Marriage and Family*, 66, 551-566. doi:10.1111/j.0022-2445.2004.00037.x
- Boss, P. (2007). Ambiguous loss theory: Challenges for scholars and practitioners. *Family Relations*, 56, 105-111.
- Broad, K. L. (2011). Coming out for parents, families and friends of lesbians and gays: From support group grieving to love advocacy. *Sexualities*, 14(4), 399-415.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge. doi: 10.4324/978003499627.
- Butler, J. (2006). *Gender trouble*. New York: Routledge. (Original work published in 1990). doi: 10.4324/9780203824979.
- Cass, V.C. (1979) Homosexual identity formation: a theoretical model. *Journal of Homosexuality* 4, 219-235.
- Ciani, A.C., Battaglia, U. ve Zanzotto, G. (2015). Human Homosexuality: A Paradigmatic Arena for Sexually Antagonistic Selection? *Cold Spring Harb Perspect Biol.*,7, 57-76.

- Coleman, E. (1982) Developmental stages of the coming out process. *Journal of Homosexuality* 7, 31-43.
- Coolhart, D. (2012). Supporting transgender youth and their families in therapy: Facing Challenges and harnessing strengths. In J. Bigner & J. Wetchler's (Eds.), *Handbook of LGBT-affirmative couple and family therapy*. New York: Routledge Press.
- Coolhart, D. ve Shipman, D. L. (2017). Working towards family attunement: Family therapy with transgender and gender nonconforming children and adolescents. *Psychiatric Clinics of North America*, 40, 113-125. doi:10.1016/j.psc.2016.10.002.
- Coolhart, D., Ritenour, K. ve Grodzinski, A. (2018). Experiences of Ambiguous Loss for Parents of Transgender Male Youth: A Phenomenological Exploration. *Contemp Fam Ther* 40, 28-41. <https://doi.org/10.1007/s10591-017-9426-x>
- Crunk, A.E., Burke, L.A. ve Robinson, E.H.M. (2017). Complicated Grief: An Evolving Theoretical Landscape. *Journal of Counseling & Development*, 95 (2), 226-233. <https://doi.org/10.1002/jcad.12134>
- Day, N.E. ve Schoenrade, P. (1997). Staying In The Closet Versus Coming Out: Relationships Between Communication About Sexual Orientation And Work Attitudes. *Personel Psychology*, 50, 147-163.
- Di Ceglie D. ve Coates Thümmel E. (2006). An experience of group work with parents of children and adolescents with gender identity disorder. *Clin Child Psychol Psychiatry*; 11, 387-96.
- Ece, E.E. (2017). Coming Out To Parents: Transformation Of The Families With Lgbtq Children. Middle East Technical University, Master Of Science, Ankara.
- Ellis, K. M. ve Eriksen, K. (2002). Transsexual and transgenderist experiences and treatment options. *The Family Journal*, 10, 289-299. doi:10.1177/10680702010003005.
- Emerson, S. ve Rosenfeld, C. (1996). Stages of adjustment in family members of transgender individuals. *Journal of Family Psychotherapy*, 7, 1-12. doi: 10.1300/J085V07N03_01.
- Feddes, A.R. ve Jonas, K.J. (2020). Associations Between Dutch LGBT Hate Crime Experience, Well-Being, Trust in the Police and Future Hate Crime Reporting. *Social Psychology*, 51, 171-182. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000409>.

- Few-Demo, A.L., Humble, A.M., Curran, M.A., Lloyd, S.A. (2016). Queer Theory, Intersectionality, and LGBT-Parent Families: Transformative Critical Pedagogy in Family Theory. *Journal of Family Theory & Review*, 8(1), 74-94 DOI:10.1111/jftr.12127.
- Fields, X. ve Wotipka, C.M. (2020). Effect of LGBT Antidiscrimination Laws on School Climate and Outcomes for Lesbian, Gay, and Bisexual High School Students. *Journal of LGBT Youth*, 1-23. DOI: 10.1080/19361653.2020.1821276
- Gillies, J., Neimeyer, R. A., & Milman, E. (2015). The Grief and Meaning Reconstruction Inventory: Initial validation of a new measure. *Death Studies*, 39(2), 61-74. doi:10.1080/07481187.2014.907089
- Good, G. E., Dell, D. M., & Mintz, L. B. (1989). Male role and gender role conflict: Relations to help-seeking in men. *Journal of Counseling Psychology*, 36, 295-300.
- Göregenli M (2009) Gruplararası ilişki ideolojisi olarak homofobi, Melek Göregenli. Antihomofobi Kitabı, Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma, Ankara, KaosGL.
- Hanley-Hackenbruck, P. (1988). Coming out and psychotherapy. *Psychiatric Annals*, 18, 29-32.
- Hekimoğlu, F. M. (2019). *Duygu Düzenleme Süreçleri, Kadınsılık-Erkeklik Algısı, Beden Memnuniyetsizliği İle Yeme Tutumları Arasındaki İlişki: Bir Model Önerisi*. Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Jennings, K. Ve Shapiro, P. (2003). Always my child: A parent's guide to understanding your gay, lesbian, bisexual, transgendered or questioning son or daughter. Skylight Press; New York.
- Johnston, L. B. Ve Jenkins, D. (2006). Lesbians and Gay Men Embrace Their Sexual Orientation after Conversion Therapy and Ex-gay Ministries: A Qualitative Study. *Social Work in Mental Health*, 4 (3), 61-82.
- Katz-Wise, S.L, Rosario, M. ve Tsappis, M. (2016). LGBT Youth and Family Acceptance. *Pediatr Clin North Am.*; 63(6), 1011-1025. doi:10.1016/j.pcl.2016.07.005.
- Katz-Wise, S.L., Ehrensaft, D.; Vettters, R., Forcier, M. Ve Austin, S.B. (2018). Family Functioning and Mental Health of Transgender and Gender-Nonconforming Youth in the Trans Teen and Family Narratives Project, *The Journal of Sex Research*, 55 (4-5), 582-590, DOI: 10.1080/00224499.2017.1415291

- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying: What they dying have to teach doctors, nurses, clergy, and their own families*. New York, NY: Scribner.
- Lane, J. (2020): Using Queer Phenomenology to Disrupt Heteronormativity and Deconstruct Homosexuality. *Journal of Homosexuality*, 1-20. DOI: 10.1080/00918369.2020.1733353
- Lev, A. I. (2004). *Transgender emergence: Therapeutic guidelines for working with gender-variant people and their families*. New York, NY: The Haworth Clinical Press.
- Mallon, G. (2013). Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Families and Parenting. *Encyclopedia of Social Work*. Retrieved from: <http://socialwork.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-158>
- Mara, L. C., Ginieis, M., & Brunet-Icart, I. (2020). Strategies for Coping with LGBT Discrimination at Work: a Systematic Literature Review. *Sexuality Research and Social Policy*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s13178-020-00462-w>
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674-697. doi:10.1037/0033-2909.129.5.674
- Mills-Koonce, W.R., Rehder ve McCurdy, A.L. (2018). The Significance of Parenting and Parent-Child Relationships for Sexual and Gender Minority Adolescents. *Special Section: Parenting Adolescents in an Increasingly Diverse World*, 28 (3), 637-649.
- Moor, T. R. (2012). In or Out? Ambiguous Loss and Boundary Ambiguity in Families During the Coming Out Process. Browse all Theses and Dissertations. https://corescholar.libraries.wright.edu/etd_all/662
- Norwood, K. (2012) Transitioning Meanings? Family Members' Communicative Struggles Surrounding Transgender Identity, *Journal of Family Communication*, 12(1), 75-92, DOI: 10.1080/15267431.2010.509283
- Norwood, K. (2013) Grieving Gender: Trans-identities, Transition, and Ambiguous Loss, *Communication Monographs*, 80 (1), 24-45. DOI: 10.1080/03637751.2012.739705
- Özel, Y. ve Özkan, B. (2020). Kayıp ve Yasa Psikososyal Yaklaşım. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(3), 352-367.

- Pearlman, S. F. (2006). Terms of connection: Mother-talk about female-to-male transgender children. *Journal of GLBT Family Studies*, 2 (3/4), 93-122.
- Polat, A., Yuksel, S., Genç Dişçigil, A. ve Meteris, H. (2005). Family Attitudes toward Transgendered People in Turkey: Experience from a Secular Islamic Country. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 35 (4), 383-393. <https://doi.org/10.2190/BHLY-K1ML-JDCB-H04W>
- Shear, M. K., Simon, N., Wall, M., Zisook, S., Neimeyer, R., Duan, N., & Keshaviah, A. (2011). Complicated grief and related bereavement issues for DSM-V. *Depression & Anxiety*, 28, 103- 117.
- Simon, K.A. ve Farr, R.H. (2020). Identity-based socialization and adopted children's outcomes in lesbian, gay, and heterosexual parent families. *Applied Developmental Science*, DOI: 10.1080/10888691.2020.1748030
- Stroebe, M. Ve Schut, H. (2005) To Continue or Relinquish Bonds: A Review of Consequences for the Bereaved, *Death Studies*, 29 (6), 477-494, DOI: 10.1080/07481180590962659
- Toblin, R. L., Riviere, L. A., Thomas, J. L., Adler, A. B., Kok, B. C. ve Hoge, C. W. (2011). Grief and physical health outcomes in U.S. soldiers returning from combat. *Journal of Affective Disorders*, 136(3), 469-475. doi:10.1016/j.jad.2011.10.048
- Tyler, T.R. ve Abetz, J.S. (2020): Relational turning points in the parent and LGBTQ child coming out process, *Journal of Family Studies*, 1-21. DOI: 10.1080/13229400.2020.1761863
- Uluboy, Z. ve Husnu, S. (2020). Turkish Speaking Young Adults Attitudes toward Transgender Individuals: Transphobia, Homophobia and Gender Ideology. *Journal of Homosexuality*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/00918369.2020.1813510>
- Uluoyol, F. M. (2016). Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelime Bağlı Zorbalığa Maruz Kalma, Sosyal Destek ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*. 19, 87-96.
- Wahlig, J.L. (2015) Losing the Child They Thought They Had: Therapeutic Suggestions for an Ambiguous Loss Perspective with Parents of a Transgender Child, *Journal of GLBT Family Studies*, 11 (4), 305-326. DOI: 10.1080/1550428X.2014.945676

- Wheat, L.S. ve Thacker, N.E. (2019) LGBTQ+ Loss Experiences and the Use of Meaning Reconstruction with Clients, *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 13(3), 232-251, DOI: 10.1080/15538605.2019.1627973
- Zamboni, B. D. (2006). Therapeutic considerations in working with the family, friends, and partners of transgendered individuals. *Family Journal*, 14(2), 174-179.
- Zappa, A. (2017) Beyond Erasure: The Ethics of Art Therapy Research With Trans and Gender-Independent People, *Art Therapy*, 34 (3), 129-134, DOI: 10.1080/07421656.2017.1343074

Evcil Hayvan Kaybı: Eşsiz Bağlardan Eşsiz Kedere

*“Arkadaş arıyorum.” dedi Küçük Prens. “Evcil ne demek?”
“Genellikle ihmal edilen bir iş”, dedi tilki. “Bağlar kurmak anlamına geliyor.”*

“Bağlar kurmak mı?” Tilki, “Yani”, dedi, “örneğin sen benim için hâlâ yüz bin öteki çocuk gibi herhangi bir çocuksun. Benim için gerekli de değilsin. Senin için de aynı şey. Ben de senin için yüz bin öteki tilkiden hiç farkı olmayan herhangi bir tilkiyim. Ama beni evcilleştirirsen, birbirimiz için gerekli oluruz o zaman. Benim için sen dünyadaki herkesten farklı birisi olursun. Ben de senin için eşsiz benzersiz olurum...”

Küçük Prens-Antoine De Saint Exupery

Kişilerin evcil hayvanlarının vefatı sonrası yaşadığı yas deneyimleriyle ilk kez iki yıl önce, bu konuda yürüttüğümüz bir dizi araştırma projesi ile tanışmıştım. Araştırmanın internet üzerinden veri toplama süreci boyunca, çalışma sorularına yanıt veren kişilerden onlarca e-posta aldık. Bu e-postaların bir kısmında katılımcılar, yaşadıkları zorlukların ilk defa biri tarafından önemsenip, bir bilimsel araştırmanın konusu olmasına duydukları şaşkınlığı ve minneti ifade ediyorlardı. Bir kısmında da bu deneyimi önemseyen birilerinin varlığını bulmuşken, kaybettikleri hayvanlarıyla kurdukları ilişkiyi

Kaynaklar

- Adams, C. L., Bonnett, B. N. ve Meek, A. H. (2000). Predictors of owner response to companion animal death in 177 clients from 14 practices in Ontario. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 217(9), 1303-1309.
- Adrian, J. A., Deliramich, A. N. ve Frueh, B. C. (2009). Complicated grief and posttraumatic stress disorder in humans' response to the death of pets/animals. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 73(3), 176-187.
- Adrian, J. A. ve Stitt, A. (2017). Pet loss, complicated grief, and post-traumatic stress disorder in Hawaii. *Anthrozoös*, 30(1), 123-133.
- Archer, J. (1997). Why do people love their pets? *Evolution and Human Behavior*, 18(4), 237-259.
- Beck, L. ve Madresh, E. A. (2008). Romantic partners and four-legged friends: An extension of attachment theory to relationships with pets. *Anthrozoös*, 21(1), 43-56.
- Bonanno, G. A. ve Kaltman, S. (2001). The varieties of grief experience. *Clinical Psychology Review*, 21(5), 705-734.
- Boss, P. (1999). *Ambiguous loss: Learning to live with unresolved grief*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Loss: Sadness and depression* (Vol. 3). New York, NY: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base*. New York: Basic Books.
- Brown, S. (2007). Companion animals as Selfobjects. *Anthrozoös*, 20(4), 329-343.
- Brown, S. (2011). Self psychology and the human-animal bond: An overview. *The Psychology of the Human-Animal Bond*, 137-149.
- Cochran, S. V. ve Rabinowitz, F. E. (2000). Loss, trauma, grief, and masked depression in men. *Men and Depression*, 51-77.
- Doka, K. J. (1989). *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow*. Jossey-Bass.
- Edwards, C., Heiblum, M., Tejada, A. ve Galindo, F. (2007). Experimental evaluation of attachment behaviors in owned cats. *Journal of Veterinary Behavior*, 2(4), 119-125.

- Freeney, J. A. (1999). Adult romantic attachment and couple relationships. In J. Cassidy ve P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (ss. 355-377). New York: The Guilford Press.
- Field, N., Orsini, L., Gavish, R. ve Packman, W. (2009). Role of attachment in response to pet loss. *Death Studies*, 33(4), 334-355.
- Gerwolls, M. K. ve Labott, S. M. (1994). Adjustment to the death of a companion animal. *Anthrozoös*, 7(3), 172-187.
- Gosse, G. H. ve Barnes, M. J. (1994). Human grief resulting from the death of a pet. *Anthrozoös*, 7(2), 103-112.
- Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Huang, L., Picart, J. ve Gillan, D. (2020). Toward a generalized model of human emotional attachment. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 22(2), 178-199.
- Keil, C. P. (1998). Loneliness, stress and human-animal attachment among older adults. In C. C. Wilson ve D. C. Turner (Eds.), *Companion animals in human health* (ss. 123- 134). Thousand Oaks, CA: Sage.
- King, L. C. ve Werner, P. D. (2011). Attachment, social support, and responses following the death of a companion animal. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 64(2), 119-141.
- Kurdek, L. A. (2008). Pet dogs as attachment figures. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25(2), 247-266.
- Kurdek, L. A. (2009). Pet dogs as attachment figures for adult owners. *Journal of Family Psychology*, 23(4), 439-446.
- Lobb, E. A. , Kristjanson, L. J., Aoun, S. M., Monterosso, L. , Halkett, G. ve Davies, A.(2010). Predictors of Complicated Grief: A Systematic Review of Empirical Studies, *Death Studies*, 34(8), 673-698.
- McCutcheon, K. A. ve Fleming, S. J. (2001). Grief resulting from euthanasia and natural death of companion animals. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 44(2), 169-188.
- Meehan, M., Massavelli, B. ve Pachana, N. (2017). Using attachment theory and social support theory to examine and measure pets as sources of social support and attachment figures. *Anthrozoös*, 30(2), 273-289.

- Middleton, W., Burnett, P., Raphael, B. ve Martinek, N. (1996). The bereavement response: A cluster analysis. *British Journal of Psychiatry*, 169(2), 167-171.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2003). The attachment behavioral system in adulthood: Activation, psychodynamics, and interpersonal processes. *Advances in Experimental Social Psychology*, 53-152.
- Noonan, E. (2008). People and pets. *Psychodynamic Practice*, 14(4), 395-407.
- Packman, W., Bussolari, C., Katz, R., Carmack, B. J. ve Field, N. P. (2016). Posttraumatic growth following the loss of a pet. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 75(4), 337-359.
- Packman, W., Carmack, B. J. ve Ronen, R. (2012). Therapeutic implications of continuing bonds expressions following the death of a pet. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 64(4), 335-356.
- Packman, W., Field, N. P., Carmack, B. J. ve Ronen, R. (2011). Continuing bonds and psychosocial adjustment in pet loss. *Journal of Loss and Trauma*, 16(4), 341-357.
- Planchon, L. A. ve Templer, D. I. (1996). The correlates of grief after death of pet. *Anthrozoös*, 9(2-3), 107-113.
- Prigerson, H. O. ve Jacobs, S. C. (2001). Traumatic grief as a distinct disorder: A rationale, consensus criteria, and a preliminary empirical test. In M. S. Stroebe, R. O. Hansson, W. Stroebe ve H. Schut (Eds.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* (ss. 613-645). American Psychological Association.
- Prigerson, H. G., Maciejewski, P. K., Reynolds, C. F., Bierhals, A. J., Newsom, J. T., Fasiczka, A., ... Frank, E. (1995). Inventory of complicated grief: A scale to measure maladaptive symptoms of loss. *Psychiatry Research*, 59(1-2), 65-79.
- Silverstein, M. L. (1999). *Self psychology and diagnostic assessment: Identifying Self object functions through psychological testing*. Londra: Routledge.
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Thomas, K. (1983). *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800*. New York: Pantheon Books.

- Topál, J., Miklósi, Á., Csányi, V. ve Dóka, A. (1998). Attachment behavior in dogs (*Canis familiaris*): A new application of Ainsworth's (1969) strange situation test. *Journal of Comparative Psychology*, 112(3), 219-229.
- Wolf, E. S. (1988). *Treating the self: Elements of clinical self psychology*. New York: Guilford Press.
- Wrobel, T. A. ve Dye, A. L. (2003). Grieving pet death: Normative, gender, and attachment issues. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 47(4), 385-393.
- Zilcha-Mano, S., Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2011). An attachment perspective on human-pet relationships: Conceptualization and assessment of pet attachment orientations. *Journal of Research in Personality*, 45(4), 345-357.

Ölüm, Yas ve Yas Ritüelleri

*Yalancı dünyaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler
Üzerinde türlü otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler*
Yunus Emre

Bedeninde başka bir yaşamın varlığından haberdar olan kadının ve bu yaşamın bir diğer sorumlusu olan erkeğin belki de en duygusal anlarıdır dünyaya gelecek çocuklarının kalp atışının sesini ilk duydukları an. O ses, henüz kucaklarına almak için geçilmesi gereken süreçlere ve zamana rağmen o canlılığın varlığına dair ebeveyn için ilk duygusal somut kanıttır aynı zamanda. Belki de bu nedenle çoğunlukla olumlu ve şiddetli duygular deneyimlenir. Ancak diğer yandan, o kalp atışı, sonlu bir yaşam sürecinin gerisayımıdır. Yaşamın son bulacağı ana kadar olan zamanın tükenmeye başlamasına işaret etmektedir. Anne karnındaki bir fetüs ile ölüm kavramını bir arada ele almak her ne kadar can sıkıcı olsa da bu gerisayım, sonlu bir yaşamın gözardı edilemez bir gerçeğidir. Bu bölümün amacı, yaşam döngüsü içerisinde insanın anlam arayışını ve bu bağlamda “neden varız?”, “neden

hayatını kaybedenler anısına inşaa edilen 9/11 Anıtı gibi dünyanın her yerinde ne yazık ki örneğini görmenin mümkün olduğu yapılar da aynı zamanda sembolik ölümsüzlüğün de bir uzantısı olarak ölenlerin anılarını yaşatmak ve arkalarından tutulan yası ifade etmek amacıyla oluşturulmuş mimari sembollerdir. Yasın, geçmişten günümüze müzikle de ifade bulduğunun sayısız örneği bulunmaktadır. Portekizlilerin ölen denizcilerin ardından söylediği ağıt olan “Fado” ya da Kıbrıslı Türklere ait bir ağıt olan “Arap Ali Ağıtı”ndan düzenlenmiş “Mağusa Limanı” gibi türküler bunlardan sadece birkaçıdır.

Yas ritüellerinin kayıp yaşayan kişinin içinde bulunduğu toplumun bir parçası gibi hissetme, diğer insanların tanıklığında yas tutarak acısını görünür kılar, sosyal destek alma, kaybın gerçekliğiyle yüzleşip inkâr mekanizmasını zayıflatma, ölüme bir açıklama bir anlam verebilme gibi işlevlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere, canlıların ve özellikle insanların kaçınılmaz ölüm gerçeği karşısında verdikleri duygusal ve davranışsal tepkiler birçok bağlamda çokboyutlu olarak ve farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Bu kapsamda, yas kavramını insanın varoluşuna verdiği anlam, ölüm algısı ve ritüeller çerçevesinde değerlendirmek, kavramın ve sürecin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Abdel-Khalek, A. M. (2002). Why do we fear death? The construction and validation of the reasons for death fear scale. *Death Studies*, 26, 669-680.
- Alberts, B., Bray, D., Hopkin, K., Johnson, A. D., Lewis, J., Raff, M., Roberts, K. ve Walter, P. (2013). *Essential cell biology* (4. baskı). Garland Publishing.
- Anderson, J. R. (2011). A primatological perspective on death. *American Journal of Primatology*, 73, 410-414.
- Anderson, J. R. (2017). Comparative evolutionary thanatology of grief, with special reference to nonhuman primates. *Japanese Review of Cultural Anthropology*, 18(1), 173-189.

- Anderson, J. R. (2020). Responses to death and dying: Primates and other mammals. *Primates*, 61, 1-7.
- Anderson, J. R., Biro, D. ve Pettitt, P. (2018). Evolutionary thanatology. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 373, 20170262.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu bilig III: İndeks*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Archer J. 1999. *The nature of grief: The evolution and psychology of reactions to loss*. Routledge.
- Aslan, Y. (2012). *Türk romanında ölüm (1859-1910)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Bakırcı, Ç. M. (2019, 18 Nisan). İnsan-harici hayvanlarda ölüme verilen tepkiler: Hayvanlar yas tutar mı? Keder hisseder mi? *Evrım Ağacı*. doi: 10.47023/ea.bilim.7756
- Batıslam, H. D. (2003). Divan şiirinde aşık, sevgili, rakip üçlüsü ve ölüm. *Folklor/Edebiyat*, 34, 186-199.
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 15, 29-45.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- BBC News (2020, 22 Aralık). *Widowed penguins hug in award-winning photo*. <https://www.bbc.com/news/in-pictures-55416365>
- Becker, E. (1973). *The denial of death*. Free Press.
- Bekoff, M. (2000). Animal emotions: Exploring passionate natures. *BioScience*, 50(10), 861-870.
- Berger, P. (1974). Some second thoughts on substantive versus functional definitions of religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13, 125-134.
- Bogin, B. (1990). The evolution of human childhood: A unique growth phase and delayed maturity allow for extensive learning and complex culture. *BioScience*, 40(1), 16-25.
- Bogin, B. (1997). Evolutionary hypotheses for human childhood. *American Journal of Physical Anthropology*, 40, 63-89.
- Boratav, P. N. (2015). *Yüz soruda Türk folkloru*. Bilgesu Yayınları.

- Brandes, S. (1998). The day of the dead, Halloween, and the quest for Mexican national identity. *Journal of American Folklore*, 111(442), 359-380.
- Brosnan, S. F. ve Vonk, J. (2019). Nonhuman primate responses to death. T. K. Shackelford ve V. Zeigler-Hill, (Ed.), *Evolutionary perspectives on death* içinde (s. 77-107). Springer International Publishing.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü* (3. baskı). Enderun Kitabevi.
- Cannon, W. F. (1960). The uniformitarian-catastrophist debate. *Isis*, 51(1), 38-55.
- Cheung, W. ve Ho, S. M. Y. (2004). The use of death metaphors to understand personal meaning of death among Hong Kong Chinese undergraduates. *Death Studies*, 28, 47-62.
- Çelebi, A. H. (2002). *Mevlana ve Mevlevilik*. Hece Yayınları.
- Darwin, C. (2009). *The expression of emotion in man and animals* (4. baskı). Oxford University Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1872).
- De Marco, A., Cozzolino, R. ve Thierry, B. (2018). Prolonged transport and cannibalism of mummified infant remains by a Tonkean macaque mother. *Primates*, 59(1), 55-59.
- Dorland, N. W. (2007). *Dorland's illustrated medical dictionary* (31. baskı). W. B. Saunders Company.
- Emmons, R. A. ve Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377-402.
- Ergin, M. (1995). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Feifel, H. (1969). Attitudes toward death: A psychological perspective. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33(3), 292-295.
- Feifel, H. (1990). Psychology and death: Meaningful rediscovery. *American Psychologist*, 45(4), 537-543.
- Feifel, H. ve Nagy, V. T. (1981). Another look at fear of death. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 49(2), 278-286.
- Gariper, C. (2005). Akif Paşa ve torunu için yazdığı mersiye üzerine bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 51-70 .

- Giblin, P. ve Hug, A. (2006). The psychology of funeral rituals. *Liturgy*, 21(1), 11-19.
- Gonçalves, A. ve Carvalho, S. (2019). Death among primates: A critical review of non-human primate interactions towards their dead and dying. *Biological Reviews*, 94(4), 1502-1529.
- Halsey, W. D. (Ed.). (1988). *Macmillan contemporary dictionary*. ABC Kitabevi.
- Hoelter, J. W. (1979). Multidimensional treatment of fear of death. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47 (5), 996-999.
- Holmes T. H. ve Rahe R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213-218.
- Jonas, E. ve Fischer, P. (2006). Terror management and religion: Evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(3), 553-567.
- Klaassen, D. W. ve McDonald, M. J. (2002). Quest and identity development: Re-examining pathways for existential search. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 12(3), 189-200.
- Koçın, A. (2003). Ölüm gerçeğinin türk kültürüne ve Anadolu Türk şiirine yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 135-160.
- Kottak, C. P. (2013). Evolution and genetics. *Anthropology: Appreciating human diversity* (15. baskı) içinde (91-112). McGraw-Hill.
- Kökdemir, D. ve Yeniçeri, Z. (2007). Metaphors of death in predominantly Muslim country. *X. European Congress of Psychology*, 3-6 Temmuz, Prag, Çek Cumhuriyeti.
- Langle, A. (2005). The search for meaning in life and the existential fundamental motivations. *Existential Analysis*, 16(1), 2-14.
- Lebel, U. ve Ronel, N. (2005). Parental discourse and activism as a response to bereavement of fallen sons and civilian terrorist victims. *Journal of Loss and Trauma*, 10(4), 383-405.
- López-Riquelme, G. O. ve Fanjul-Moles, M. L. (2013). The funeral ways of social insects. Social strategies for corpse disposal. *Trends in Ethnology*, 9, 71-129.

- Man, W. H. (1991). Hanging coffins of the Bo people. *Archaeology*, 44(5), 64-67.
- Martin, D. (1996). On the cultural ecology of sky burial on the Himalayan plateau. *East and West*, 46(3/4), 353-370.
- Monsó, S. (2019). How to tell if animals can understand death. *Erkenntnis*. <https://doi.org/10.1007/s10670-019-00187-2>
- Monsó, S. ve Osuna-Mascaró, A. J. (2020). Death is common, so is understanding it: The concept of death in other species. *Synthese*. <https://doi.org/10.1007/s11229-020-02882-y>
- Neimeyer, R. A., Wittkowski, J. ve Moser, R. P. (2004). Psychological research on death attitudes: An overview and evolution. *Death Studies*, 28, 309-340.
- Norenzayan, A. ve Hansen, I. G. (2006). Belief in supernatural agents in the face of death. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 174-187.
- Norton, M. I. ve Gino, F. (2014). Rituals alleviate grieving for loved ones, lovers, and lotteries. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 266-272.
- Ocean Photography Awards (2020). 22 Aralık 2020, <https://www.oceanphotographyawards.com/>
- Online Etymology Dictionary (2001). 14 Aralık 2020, <http://www.etymonline.com/index.php?search=death&searchmode=none>
- Ökten, K. H. (2016). *Ölüm kitabı: Ölüm düşüncesinin temel metinleri* (2. baskı). Agora Kitaplığı.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Possick, C., Sadeh, R. A. ve Shama, M. (2008). Parents' experience and meaning construction of the loss of a child in a national terror attack. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(1), 93-102.
- Pyszczynski, T. (2019). The role of death in life: Exploring the interface between terror management theory and evolutionary psychology. T. K. Shackelford ve V. Zeigler-Hill, (Ed.), *Evolutionary perspectives on death* içinde (s. 1-24). Springer International Publishing.
- Püsküllüoğlu, A. (1999). *Tükçe sözlük* (2. baskı). Doğan Kitapçılık.

- Rank, O. (1924/1993). *The trauma of birth*. Dover Publications.
- Rappaport, R. A. (1974). Obvious aspects of ritual. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 2(1), 3-69.
- Rollin, B. E. (2011). Animal pain: What it is and why it matters. *The Journal of Ethics*, 15(4), 425-437.
- Romanoff, B. D. (1998). Rituals and the grieving process. *Death Studies*, 22(8), 697-711.
- Santrock, J. W. (2013). *Life-span development* (14. baskı). McGraw-Hill.
- Sapolsky, R. M. (2004). Why zebras don't get ulcers: A guide to stress, stress-related diseases, and coping (3. baskı). W. H. Freeman.
- Strack, S. (2003). Herman Feifel (1915-2003). *American Psychologist*, 58(10), 810.
- Şenocak, E. (2001). Göktürk yazıtlarında Türk halk edebiyatı unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 165-176.
- Tahir, M. D., Hunaeni, H. ve Poetra, S. T. (2020). Learning local wisdom through the symbols of Ma'nene' rituals in North Toraja: A semiotic perspective. *The journal of Ultimate Research and Trends in Education*, 2(3), 108-120.
- Tanpınar, A. H. (1985). *19. asır Türk edebiyatı tarihi* (6. baskı). Çağlayan Kitabevi.
- Tylor, E. B. (2016). *Primitive culture: Researches into the development of mythology philosophy religion, language, art and custom* (Cilt 1). Dover Publications. (Orijinal çalışma basım tarihi 1871).
- van Gennep, A. (1960). *The rites of passage*. (M. B. Yizedom ve G. L. Caffee, Çev.). The University of Chicago Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1909).
- Van Tongeren, D. R., Hook, J. N. ve Davis, D. E. (2013). Defensive religion as a source of meaning in life: A dual mediational model. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3), 227-232.
- Wilkins, E. G. (1927). ΕΓΓΥΑ, ΠΑΡΑ ΔΑΤΗ in literature. *Classical Philosophy*, 22(2), 121-135.
- Williams, H. (2004). Death warmed up: the agency of bodies and bones in early Anglo-saxon cremation rites. *Journal of Material Culture*, 9(3), 263-291.

- Wolf, W. (1950). *Values and personality: An existential psychology of crisis*. Grune and Stratton.
- Yalom, I. (1999). *Varoluşçu psikoterapi. (Existential psychotherapy)*. (Z. İ. Babayiğit, Çev.). Kabalcı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980).
- Yeniçeri, Z. (2013). *Impact of self orientations on well-being during adulthood: The mediating roles of meaning in life, attitudes towards death and religious outlook* (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kolektif Yas

“Birbirimizi anlamak ancak çocukluk acılarımızı yok saymakla mümkün olur. Bu koşul yerine gelmedikçe ‘anlamak’ ancak ardında kibir ve küçümsemenin gizlendiği bir anlayışlı olma pozundan ibaret kalır.”

Arno Gruen

Kitleleri, hatta bütün dünyayı etkileyen trajedilerin birbirini izlediği zamanlardan geçiyoruz. Maruz kaldığımız ya da tanık olduğumuz afetler, nükleer kazalar, savaş ve çatışmalar, hak ihlalleri, göç, tehcir gibi travmalar ve bu kitap hazırlanırken bir küresel felaket olarak yaşanan pandemi, can kayıplarının yanı sıra, olağan yaşamın kaybı, ekonomik kayıplar, fiziksel bağlantının ve sosyal ağın kaybı, gelecek tasarımlarının kaybı gibi sonuçlarıyla, hepimizde kedere ve kolektif olarak yas tutmamıza neden oluyor. Bu bölümde kolektif yasa neden olan travmaların özellikleri, farklı örnekler üzerinden ele alınacak ve Vamık Volkan’ın “seçilmiş travma” kavramı ile tartışılacak; ardından da bu tür travmaların yasını tutmak, Güney Afrika’da Apartheid sonrası yaşanan kolektif yas süreci örneğiyle gözden geçirilecektir.

sonra iyileşmenin anahtarı olarak sıklıkla algılanan süreçler üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, Komisyonun bireylerin ve toplumun daha genel olarak kabul edebileceği ve travmanın yasını tutmaya başlayabileceği bir tür katartik alan veya ortam olarak işlediği düşünülebilir. Tanıklık yaklaşımı, mağdurların travma sonrası bir normallik biçimini yeniden canlandırmalarına yardımcı olan, olayları daha iyi anlamak, dinlenmek ve deneyimlerini yaşamak amacıyla anlatma dâhil olmak üzere bir dizi yas uygulamasına yardımcı olmuştur. Komisyonun yönteminin terapötik önemini doğrulayan birçok çalışma vardır. Hakikat ve Uzlaşma yaklaşımı, acı çekenlerin öykülerini yapılandırılmış, onaylayıcı, duyarlı ve saygılı bir ortamda anlatmalarına olanak sağlamıştır. Tanıklık edenlerin çoğu, süreci olumlu ve yatıştırıcı bir deneyim olarak bulmuş, Komisyon önünde konuşurken, ilk kez kendilerine inanan bir grup insanla konuştuklarını hissettiklerini anlatmışlardır. Uzun süredir çektikleri acının kabul edilmesi, hayatta kalanlara insan olarak yeniden saygı duyulduğunu hissettirmiştir. İkinci spesifik katkı, “yeniden insanlaştırma” olarak adlandırılan süreci içerir. Birbirlerinin öykülerine tanıklık etmek, şeytanlaştırılmış bireyleri ve grupları yeniden insanlaştırma sürecini başlatmıştır. Üçüncü olarak da yeniden yapılanma sürecinin, travmatik geçmişin engelleyici (ve toplumsal olarak bölücü) vizyonundan geleceğe yöneltmesidir. Bu, Komisyonun travmayı, geçmiş acılarından yeni (paylaşılan) ileriye dönük ve toplumsal olarak yenileyici anlamlar çıkaracak şekilde müzakere ettiği anlamına gelir (Hutchison, 2016).

Kaynaklar

- Alexander, J. Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N., & Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity: Toward a Theory of Cultural Trauma*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Butler, J. (2004). *Kırılgan Hayat-Yasın ve Şiddetin Gücü* (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Erikson K. (1978) *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood* (2nd ed.). NY: Simon & Schuster.

- Herman, J.L. (2016). *Travma ve İyileşme* (T. Tosun, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hirschberger G (2018) Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*, 9:1441.
- Hutchison, E. (2016). Trauma, Grief and Political Transformation. In *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions after Trauma* (211-266). Cambridge: Cambridge University Press.
- Volkan, V. (1997). Chosen trauma: unresolved mourning. In *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (36-49). NY: Farrar, Straus, & Giroux.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Our fundamental assumptions: Shattered assumptions*. NewYork: The Free Pres.
- McCullough, M. E., Root, L. M., Tabak, B. A., & Witvliet, C. V. O. (2009). Forgiveness. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Ed.). *Oxford Handbook of Positive Psychology* (427-435). NY: Oxford University Press.
- Montville, J. (1990). The Arrow and The Olive Branch: A Case for Track Two Diplomacy. In V. Volkan, (Ed.). *The Psychodynamics of International Relationships*. London: Lexington Books.
- Pivar, I.P. & Prigerson, H.G. (2004) Traumatic Loss, Complicated Grief, and Terrorism, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 9, 277-288. DOI: 10.1300/J146v09n01_34
- Sancar, M. (2007). *Geçmişle Hesaplaşma-Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürün*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Volkan, V. (1997). Chosen trauma: unresolved mourning. In *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (36-49). NY: Farrar, Straus, & Giroux.
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. In L.R. Tropp, (Ed.). *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict* (136-157). NY: Oxford University Press.
- Watkins M. & Shulman H. (2008) Mourning and Witness after Collective Trauma. In *Toward Psychologies of Liberation* (1st ed.) (105-130). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230227736_8.
- Weisband, E. (2009). On the aporetic borderlines of forgiveness: Bereavement as a political form. *Alternatives*, 34, 359-381.

- Worthington, J. (2006). *Forgiveness and Reconciliation: Theory and Application* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203942734>
- Yazıcı, A. (2015). Türkiye’de Kürtlerin Yas Süreçleri. A.D. Başterzi, A.T. Aker (Ed.), *Barış Kitabı* içinde (419-434). Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.

Kayıp Yaşantılarının Psikodrama Yoluyla Çalışması

30 Ekim 2020 tarihinde Ege Denizi’nde gerçekleşen depremde İzmir’de ve Yunanistan’da hayatını kaybeden insanların anısına...

“Yıl 1980. Aylardan Eylül. Bundan 6 ay önce annemi kaybetmiştim. Kaç yıllık evli bir kadınum. Oyun ve roman yazarlığında basbayağı adım sanım var ama evsiz barksız kalmış gibiyim, sanki kimsesizim. Dünyanın en yalnız evlatlarından biriyim. Otobüsteki ‘imdat’ çekicini kaybetmişim de asılacak yer aramakta ve orta yerde sallanıp durmaktayım”. (Ağaoğlu, 2013, s. 15). Böyle tanımlamış Adalet Ağaoğlu annesinin kaybindan sonra hissettiklerini.

Kayıplar... Kayıplar dendiği zaman yalnızca somut kayıpların ya da başka bir ifadeyle ölümün anlaşılmasında önem taşımaktadır (Blatner, 2013). Ölüm, kaybın en somut belki de en gerçekçi hâli olarak hayatımızda olsa da yaşanan herhangi bir travmatik yaşantı sonrasında güven duygusunun, hayallerin, yaşam alanlarının, hastalık sonrasında meydana gelen işlevselliğin kaybı, yaşamda üstlenilen rollerin ya da doğmamış da olsa bir bebeğin kaybının da bir kayıp yaşantısı olabildiği akıldan tutulmalıdır. İzmir depremi sonrasında depremi yaşayan bir vatandaşın söylediği “Çocuk sesleri vardı, şimdi iş makineleri çalışıyor...” tam da bu

Kaynaklar

- Ağaoğlu, A. (2013). *Duvarların Dışında*. İstanbul: Hyperion Kitap.
- Altınay, D. (2016). *Psikodrama 400 ısınma oyunu ve yardımcı teknikler* (12. Baskı sayısı). İstanbul: Epsilon.
- Apaçık, A. (2018). *Travmadan sağ kalanlarla psikodrama ateşin düştüğü yerden Monna Rosa*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Başöz Özden, E. (2019). *Multipl skleroz yakınlarının psikodrama ile desteklenmesi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Bingöl, C. (2010). *Kayıp yakınları ile psikodrama*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Blatner, A. (2013). Yası kolaylaştırıcı psikodrama yöntemleri. (I. Gökler Danışman, Çev.). P.F. Kellermann ve M.K. Hudgins (Eds) (S.Ünal, Çev. Ed.), *Travmadan sağkalanlarla psikodrama acıyı eylemek dökmek* (1. Baskı) içinde (41-50). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal Çalışma Basım Tarihi: 2000).
- Bourque, N. ve Sherlock, E. (2017). Integrating Gestalt psychotherapy into social work practice with adult oncology patients. *Social Work in Mental Health*, 15 (2), 143-158.
- Brown, A. ve Grady, M. D. (2019). Helplessness and hopelessness in adolescents who commit sexual and nonsexual crimes. *Victims & Offenders*, 14 (1), 15-31.
- Çelik, Y. (2017). *Otistik çocuğu olan annelerin psikodrama yöntemi ile desteklenmesi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Dagan, Y. ve Yager, J. (2019). Addressing loneliness in complex PTSD. *The Journal of nervous and mental disease*, 207 (6), 433-439.
- Djuric, Z., Veljkovic, J. ve Tomić, M. (2016). *Psikodrama Yeni Başlayanlar İçin Bir Rehber*. (E. Çakıcı, Çev). Ankara: Nobel. (Orijinal çalışma basım tarihi: 2006).
- Gümüş, F. (2018). *Toplumsal travmaya maruz kalan bireylerde psikodrama ve grup terapisinin travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve depresif belirti sıklığına etkisi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.

- Günay, Ş. (2018). *Engelli aileleri ile bir psikodrama yolculuğu*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Haworth, P. (2013). Psikodramanın tarihsel arka planı. (E. Çakıcı, Çev.). M. Karp, P. Holmes ve K. Bradshaw Tavon (Eds.) (N. Kalkan Oğuzhanoglu, Çev. Ed.), *Psikodrama rehberi* (1. Baskı) içinde (15-27). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1998).
- Holmes, P. ve Watson, M. (2013). Giriş. P. Holmes, M. Karp ve M. Watson (Eds.) (N. Uçtum Muhtar, Çev. Ed.), *Moreno'dan bu yana psikodrama* (1. Baskı) içinde (1-5). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi:1994)
- Hyland, P., Shevlin, M., Cloitre, M., Karatzias, T., Vallières, F., McGinty, G., ... ve diğer. (2019). Quality not quantity: loneliness subtypes, psychological trauma, and mental health in the US adult population. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 54 (9), 1089-1099.
- Herman, J. (2017). *Travma ve iyileşme: Şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre* (5. Baskı). (T. Tosun, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kamışlı (2019). *Psikodramayla metastatik kanser hastalarında psikolojik dayanıklılık yaşamın anlamı, ölüm kaygısı, acının dönüştürücü gücü ve yaşam kalitesinin incelenmesi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Karp, M. (2013). Psikodramaya giriş. (A. Büke ve Ş. Türkdalı, Çev.). M. Karp, P. Holmes ve K. Bradshaw Tavon (Eds.) (N. Kalkan Oğuzhanoglu, Çev. Ed.), *Psikodrama rehberi* (1. Baskı) içinde (3-13). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1998).
- Kaya Meral, D. (2019). *Çocuğu tip 1 diyabet tanısı ile izlenen annelere uygulanan psikodrama grup terapisinin rol becerilerine ve uyum sürecine etkisi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Kellermann, P.F. (2013). Travmayla örselenmiş kişilerle psikodramanın iyileştirici yönleri (B. Gökengin, Çev.). P.F. Kellermann ve M.K. Hudgins (Eds) (S. Ünal, Çev. Ed.), *Travmadan sağkalanlarla psikodrama acıyı eylemek dökmek* (1. Baskı) içinde (23-38). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal Çalışma Basım Tarihi: 2000).
- Kellerman, P.F. ve Hudgins, M. K. (Eds) (2013). Travmadan Sağkalanlarla Psikodrama: Acıyı Eyleme Dökmek. (S. Ünal, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2000).

- Kırlangıç Şimşek, B. *Psikodramanın doğduğu yıllarda dünya, geldiği yıllarda Türkiye!*. 12 Aralık 2020, <https://www.sanatpsikoterapileridernegi.org/uploads/6/4/5/5/6455557/bircansimsekcalstayaciliskonusmasi.pdf>.
- Küçükçoban, (2019). *Psikodrama uygulamasının meme kanseri hastalarında beden imajı ve yaşam kalitesi üzerine etkisi*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Lenferink, L. I., Nickerson, A., de Keijser, J., Smid, G. E. ve Boelen, P. A. (2020). Trajectories of grief, depression, and posttraumatic stress in disaster-bereaved people. *Depression and anxiety*, 37 (1), 35-44.
- Lleans, A. (2017). *Boşluk*. Nesin Yayınevi.
- Malkinson, R. (2013). *Bilişsel yas terapisi: Bir yakını yitirdikten sonra yaşamın anlamını yeniden yapılandırma*. (S. Kunt-Akbaş, Çev.). Ankara: Hekimler Birliği Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi, 2007).
- Meichsner, F. ve Wilz, G. (2018). Dementia caregivers' coping with pre-death grief: effects of a CBT-based intervention. *Aging & mental health*, 22 (2), 218-225.
- Mustafaoglu Çiçek, N. (2021). *Otizm Evinize Geldiğinde Anne-Baba ve Kardeş Deneyimleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özbek, A. ve Leutz, G. (1987). *Psikodrama: Grup psikoterapisinde sahnesel etkileşim*. Ankara: Grup Psikoterapileri Derneği.
- Özer Danış, G. (2011). *Meme kanseri olan kadınlarda travma sonrası büyüme: psikodramatik bir yaklaşım*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Özkan, P. P.(2019.). *Ben nereye aidim? Suriye'den göç eden ergenlerle psikodrama*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Polat, D. (2015). *Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Araştırmaları ile Ayrımcılığına Karşı Dayanışma Derneği aktivistleri ile psikodrama çalışması*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Roos, S. (2013). Chronic sorrow and ambiguous loss: Gestalt methods for coping with grief. *Gestalt Review*, 17 (3), 229-239.
- Rosner, R., Rimane, E., Vogel, A., Rau, J. ve Hagl, M. (2018). Treating prolonged grief disorder with prolonged grief-specific cognitive behavioral therapy: study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 19 (1), 241.

- Schützenberger, A.A. (1995). *Psikodrama: Yöntemlerin Bir Özet Sunumu*. A Özbek (Çev.), Ankara: Grup Psikoterapileri Derneği Yayını.
- Schützenberger, A. A. (2019). *Psikosoybilim* (5. Baskı). (K. Kahveci Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sezgin, U. (2003). Travma yaşantısı olan kadınlarda grup psikoterapisinin etkinliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 40 (3-4), 53-63.
- Sorgun, E. (2010). *Memesi alınmış bir grup kadına kadınlık, cinsellik ve beden temaları temelinde psikodrama uygulaması*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Şahin Dağlı, F., Taşkiran, C., Krespi, M. R. ve Gökler, B. (2019). Çocuk istismarı ve ihmali eğitiminde psikodrama yönteminin kullanılması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22 (2), 175-186.
- Şalcıoğlu, E., Urhan, S., Pirinçcioğlu, T. ve Aydın, S. (2017). Anticipatory fear and helplessness predict PTSD and depression in domestic violence survivors. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 9 (1), 117.
- Şen, Emre, (2020). Gestalt Terapi’de Cinsel İstismardan İyileşme Süreci. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1 (2), 185-199.
- Şimşek, Ç. (2018). *İhmal ve istismara uğramış çocuklarla psikodrama*. Yayınlanmamış psikodrama yeterlik tezi, Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Ünal, S., Şimşek, B. K., Azcan, İ. ve Özdemir, A. (2011). *Aile İçi Şiddet Mağdurlarının Polise Başvurularında Polise Uygun Davranış Modellerinin Kazandırılması*. Suç Önleme Sempozyumu, Konferans Sunumu, 7-8 Ekim 2011.
- Van der Kolk, B. A. (2019). *Beden Kayıt Tutar Travmanın İyileşmesinde Beyin, Zihin ve Beden*. (NC Maral, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Varvin, S. (2016). Psychoanalysis with the traumatized patient: Helping to survive extreme experiences and complicated loss. In *International Forum of Psychoanalysis* 25 (2).
- Wolynn, M. (2016). *Seninle Başlamadı* (3. Baskı). (M. Madenoğlu, Çev.), İstanbul: Sola yayınları.

Çevrim İçi (İnternet Temelli) Yas Müdahaleleri

Son bir haftadır hangi işlerinizi internet üzerinden tamamladınız? Fatura ödemeleri ve para aktarma gibi bankacılık işlemleri, yemek siparişi, otobüs-uçak bileti işlemleri, otel rezervasyonu, iş görüşmeleriniz, seminerler, yol tarifi almak, covid-19 test sonucunu öğrenmek ve her gün kullandığımız sosyal medya araçları gibi, burada sayamayacağımız kadar çok şeyi internet üzerinden yapıyoruz. Dolayısıyla, internet gündelik yaşamımızın vazgeçilmez unsurlarından birisi olarak görülebilir. İnternet kullanıcı sayısı açısından Haziran 2019 verilerine göre Avrupa'da üçüncü sırada yer alan ülkemizde insanların %83'ü aktif bir şekilde internet kullanıcısı durumundadır. Bu oran Andorra, Estonya, İzlanda, Danimarka, Liechtenstein ve Norveç gibi ülkelerde ise nüfusun neredeyse tamamına yakınına kapsamaktadır (İnternet World Stats, 2020).

İnternet ve ilgili araçların günlük yaşamımız içerisine bu kadar sirayet etmesinde elbette ki 2020 yılının ilk ayları itibariyle bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını ve beraberinde gelen pandemi sürecinin önemli bir hızlandırıcı etkisinden bahsedebiliriz. Fiziksel temasın ve etkileşimin en sınırlı düzeyde olduğu bu günlerde bütün dünyada çevrim içi yöntemlere duyulan ihtiyaç önemli ölçüde artmıştır. Sağlık, eğitim, bankacılık ve e-ticaret gibi birçok

Kaynaklar

- American Psychological Association. (2013). Guidelines for the practice of telepsychology. *American Psychologist*, 68(9), 791-800. doi:10.1037/a0035001.
- Dünya Sağlık Örgütü. 2008. *Küresel Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Önlenmesi ve Kontrolü Stratejisi 2008-2013 Eylem Planı*. T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Hibbard, J.H., Greene, J. (2013). "What the evidence shows about patient activation: better health outcomes and care experiences; fewer data on costs", *Health Affairs*; 32(2), 207-14.
- Andersson, G., & Cuijpers, P. (2009). Internet-based and other computerized psychological treatments for adult depression: A meta-analysis. *Cognitive Behaviour Therapy*, 38(4), 196-205. <https://doi.org/10.1080/16506070903318960>
- Backhaus, A., Agha, Z., Maglione, M. L., Repp, A., Ross, B., Zuest, D., ... Thorp, S. R. (2012). Videoconferencing psychotherapy: A systematic review. *Psychological Services*, 9(2), 111-131. <https://doi.org/10.1037/a0027924>
- Baş, S., Yüksel, Ö., Ülbe, S., & Güngör, D. (2020). Turkish Version of the Traumatic Grief Inventory-Self Report (TGI-SR): Validity and reliability Turkish Version of the Traumatic Grief Inventory-Self Report (TGI-SR): *Death Studies*, 0(0), 1-9. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1850551>
- Boelen, P. A., de Keijser, J., van den Hout, M. A., & van den Bout, J. (2007). Treatment of Complicated Grief: A Comparison Between Cognitive-Behavioral Therapy and Supportive Counseling. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.75.2.277>
- Botella, C., Osma, J., Palacios, A. G., Guillén, V., Baños, R., Osma, J., ... Baños, R. (2008). Treatment of Complicated Grief Using Virtual Reality: A Case Report, 1187. <https://doi.org/10.1080/07481180802231319>
- Brodbeck, J., Berger, T., & Znoj, H. J. (2017). An internet-based self-help intervention for older adults after marital bereavement, separation or divorce: study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 18. <https://doi.org/10.1186/s13063-016-1759-5>

- David, O. A., Predatu, R., & Cardoso, R. A. I. (2021). Effectiveness of the REThink therapeutic online video game in promoting mental health in children and adolescents. *Internet Interventions*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.invent.2021.100391>
- Debrot, A., Liliane, E., Maya, K., Laurent, B., & Valentino, P. (2020). Enhancing the efficacy and adherence rate of a French internet intervention for people struggling with the death of or separation from a loved one ., 2020.
- Debrot, A., Liliane, E., & Valentino, P. (2018). LIVIA An online unguided self-help intervention for people struggling with interpersonal loss, (April).
- Eisma, M C, Boelen, P. A., van den Bout, J., Stroebe, W., Schut, H. A. W., Lancee, J., & Stroebe, M. S. (2015). Internet-Based Exposure and Behavioral Activation for Complicated Grief and Rumination: A Randomized Controlled Trial. *Behavior Therapy*, 46(6), 729-748. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2015.05.007>
- Eisma, Maarten C., Boelen, P. A., & Lenferink, L. I. M. (2020). Prolonged grief disorder following the Coronavirus (COVID-19) pandemic. *Psychiatry Research*, 288(April), 19-21. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113031>
- Eisma, Maarten C., Boelen, P. A., van den Bout, J., Stroebe, W., Schut, H. A. W., Lancee, J., & Stroebe, M. S. (2015). Internet-Based Exposure and Behavioral Activation for Complicated Grief and Rumination: A Randomized Controlled Trial. *Behavior Therapy*, 46(6), 729-748. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2015.05.007>
- Foa, E. B., Hembree, E. A., & Rothbaum, B. O. (2007). *Prolonged Exposure Therapy for PTSD: Emotional processing of traumatic experiences*. Oxford University Press.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2012). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change*. Guilford Press.
- Internet World Stats (2020). Internet in Europe Stats: Internet User Statistics & 2020 Population for the 53 European countries and regions. 18 Eylül 2020, <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm> den alındı.

- Karyotaki, E., Ebert, D. D., Donkin, L., Riper, H., Twisk, J., Burger, S., ... Cuijpers, P. (2018). Do guided internet-based interventions result in clinically relevant changes for patients with depression? An individual participant data meta-analysis. *Clinical Psychology Review, 63*(June), 80-92. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.06.007>
- Lange, A., Schrieken, B., Jean-Pierre, V. D. V., Bredeweg, B., Emmelkamp, P.M.G., Van Der Kolk, J., Lydsdottir, L., Massaro, M., Reuvers, A. (2000). "Interapy": The effects of a short protocolled treatment of posttraumatic stress and pathological grief through the internet. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy, 28*(2), 175-192.
- Lange, A., Rietdijk, D., Hudcovicova, M., Jean-Pierre, V. de V., Schrieken, B., & Emmelkamp, P. M. G. (2003). Interapy: A controlled randomized trial of the standardized treatment of posttraumatic stress through the internet. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*(5), 901-909. Retrieved from <http://ovidsp.ovid.com/ovidweb.cgi?T=JS&PAGE=reference&D=emed6&NEWS=N&AN=2003381041>
- Litz, B. T., Schorr, Y., Delaney, E., Au, T., Papa, A., Fox, A. B., ... Prigerson, H. G. (2014). A randomized controlled trial of an internet-based therapist-assisted indicated preventive intervention for prolonged grief disorder. *Behaviour Research and Therapy, 61*, 23-34. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2014.07.005>
- Lucas, G. M., Gratch, J., King, A., & Morency, L. P. (2014). It's only a computer: Virtual humans increase willingness to disclose. *Computers in Human Behavior, 37*, 94-100. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.04.043>
- Neimeyer, R. A. (2000). Searching for the meaning of meaning: Grief therapy and the process of reconstruction. *Death Studies, 24*(6), 541-558. <https://doi.org/10.1080/07481180050121480>
- Prigerson, H. G., Horowitz, M. J., Jacobs, S. C., Parkes, C. M., Aslan, M., Goodkin, K., ... Neimeyer, R. A. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11. *PLoS Medicine, 6*(8), e1000121.
- Rehm, I. C., Foenander, E., Wallace, K., Abbott, J. A. M., Kyrios, M., & Thomas, N. (2016). What role can avatars play in e-mental health interventions? Exploring new models of client-therapist interaction. *Frontiers in Psychiatry, 7*(NOV), 1-6. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2016.00186>

- Resick, P. A., Monson, C. M., & Chard, K. M. (2017). *Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual*. London: Guilford Press.
- Simpson, S. G., & Reid, C. L. (2014). Therapeutic alliance in videoconferencing psychotherapy: A review. *Australian Journal of Rural Health*, 22(6), 280-299. <https://doi.org/10.1111/ajr.12149>
- Spataro, J. (2020, Nisan 30). 2 years of digital transformation in 2 months. Microsoft365. <https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365/blog/2020/04/30/2-years-digital-transformation-2-months/>
- Stroebe, M., & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23(3), 197-224. <https://doi.org/10.1080/074811899201046>
- Wagner, B, Knaevelsrud, C., & Maercker, A. (2005). Internet-based treatment for complicated grief: Concepts and case study. *Journal of Loss & Trauma*, 10(5), 409-432. <https://doi.org/10.1080/15325020590956828>
- Wagner, B, Knaevelsrud, C., & Maercker, A. (2006). Internet-based cognitive-behavioral therapy for complicated grief: A randomized controlled trial. *Death Studies*, 30(5), 429-453. <https://doi.org/10.1080/07481180600614385>
- Wagner, Birgit, Knaevelsrud, C., & Maercker, A. (2005). Internet-based treatment for complicated grief: Concepts and case study. *Journal of Loss and Trauma*, 10(5), 409-432. <https://doi.org/10.1080/15325020590956828>
- Wang, K., Varma, D. S., & Prospero, M. (2018). A systematic review of the effectiveness of mobile apps for monitoring and management of mental health symptoms or disorders. *Journal of Psychiatric Research*, 107(July), 73-78. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.10.006>
- Worden, W. J. (2018). *Grief Counseling and Grief Therapy: Fifth Edition*. Springer Publishing Company.
- Yorulmaz, O., Derin, S., Göcek-Yorulmaz, E., Gültekin, G. ve Baş, S. (2020). Çevrim İçi Psikolojik Müdahale ve Uygulamalar için Telepsikoloji Kılavuzu. Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara.

BEYİN GELİŞİMİ

Editör:

Doç. Dr. Özge Pınarcık Sakaryalı

Beyin Gelişimi

Editör: Doç. Dr. Özge Pınarcık Sakaryalı

Yayın No.: 5155

Eğitim No.: 1062

ISBN: 978-625-397-916-4

E-ISBN: 978-625-397-917-1

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Pınarcık Sakaryalı, Özge.

Beyin Gelişimi/Editör:

Doç. Dr. Özge Pınarcık Sakaryalı

1. Basım. xiv + 326 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-916-4

E-ISBN: 978-625-397-917-1

1. xxx 2. xxxxx 3. xxxxxx

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Yazarlar	iii
Ön Söz	v
I. Bölüm Beynin ve Sinir Sisteminin Temelleri	I
<hr/>	
<i>Arş. Gör. Nur Banu Yiğit</i>	
Giriş	I
1. Sinir Dokusunun Hücreleri	3
1.1. Nöron	3
1.2. Nöron Çeşitleri	6
1.2.1. Afferent Nöronlar (Duyu Nöronları)	8
1.2.2. Efferent Nöronlar (Motor Nöronlar)	8
1.2.3. Bağlantı Nöronları (İnternöronlar)	9
1.3. Nöroglia Hücreleri	10
1.3.1. Astrositler	10
1.3.2. Oligodendrositler	10
1.3.3. Ependim Hücreleri	10
1.3.4. Mikroglia Hücreleri (Mikrositler)	10
1.3.5. Schwann Hücreleri	11
1.3.6. Satellit Hücreler	11
2. Sinir Sisteminin Bölümleri	12
2.1. Merkezi Sinir Sistemi	12
2.1.1. Beyin (Ensefalon)	12
2.1.2. Omurilik (Medulla Spinalis)	22
2.2. Periferik Sinir Sistemi	23
2.2.1. Ganglionlar	25
3. Sinir Sisteminin Gelişimi	25
3.1. Omurilik (Medulla Spinalis)'in Gelişimi	26
3.2. Beyin Bölümlerinin Gelişimi	26
3.3. Beyin Yarımkürelerinin (Hemisfer) Gelişimi	27
3.4. Ayrık Beyin	27
3.5. Miyelinizasyon	28

3.6. Sinaptogenez	28
3.6.1. Sinaptogenez Bozukluklarında Davranışsal Problemler	29
3.7. Plastisite	30
Sonuç	31
Kaynaklar	32

2. Bölüm   Glialar, Miyelinleşme ve Nöroplastisite **35**

<i>Bilim Uzmanı Ayşenur Aydın</i>	
Giriş	35
1. Glia Hücreleri	36
1.1. Merkezî Sinir Sisteminde Görev Yapan Glia Hücreleri (Makroglialar)	38
1.2. Çevresel (Periferik) Sinir Sisteminde Görev Yapan Glia Hücreleri (Mikroglialar)	42
2. Miyelinleşme	44
2.1. Nöroplastisite	47
2.2. Glialar, Miyelinleşme ve Nöroplastisite İlişkisi	50
Sonuç	50
Kaynaklar	52

3. Bölüm   Serebral Korteks ve Davranış İlişkisi **57**

<i>Arş. Gör. Dr. Sıla Uzku</i>	
Giriş	57
1. Serebral Korteks	58
1.1. Serebral Korteks Embriyolojisi	59
1.2. Serebral Korteks Yapısı ve İşlevleri	63
1. Frontal Lob	64
2. Temporal Lob	65
3. Parietal Lob	66
4. Oksipital Lob	66
1.3. Fonksiyonel Serebral Korteks Alanları	66
2. Davranış	68
2.1. Serebral Korteks Davranış İlişkisi	68
2.1.1. Frontal Lob ve Davranış İlişkisi	68
2.1.2. Temporal Lob ve Davranış İlişkisi	69
2.1.3. Parietal Lob ve Davranış İlişkisi	69
2.1.4. Oksipital Lob ve Davranış İlişkisi	70
2.2. Serebral Korteks ve Davranış İlişkisine Dair İlginç Vakalar	70
2.3. Seslerin Rengi, Renklerin Kokusu	72
Sonuç	73
Kaynaklar	74

4. Bölüm Beyin Gelişimi ve Cinsiyet, Serebral Lateralizasyon 77

————— Arş. Gör. Esra Ergin —————	
Giriş	77
1. Beyin Gelişiminde Cinsiyetin Rolü	78
2. Serebral Lateralizasyon	79
2.1. Lateralizasyonun Belirlenmesi	83
2.2. Lateralizasyonun Psikolojik Bozukluklarla Olan İlişkisi	84
3. El Tercihi (Baskınlığı)	86
3.1. El Tercihinin Belirlenmesinde Genetik Etkenlerin Etkisi	87
3.2. El Tercihinin Belirlenmesinde Çevresel Etkenlerin Etkisi	88
Sonuç	89
Kaynaklar	90

5. Bölüm Görsel Sistemin Genel Yapısı, Görsel Algının Gelişimi ve Beyin Gelişimindeki Rolü 95

————— Uzm. Dr. Armağan Özgür —————	
————— Uzm. Dr. Rukiye Kılıç Üçgül —————	
Giriş	95
1. Duyusal Sistemlerin Genel Yapısı Ve İşleyişi	96
1.1. Duyusal Sistemlerde Hiyerarşik ve Paralel Bilgi İşleme	96
1.2. Reseptif Alanlar	97
1.3. Uyarının Fiziksel Şiddeti ve Algılanan Büyüklüğü Arasındaki İlişki	98
1.4. Duyusal Adaptasyon	100
1. Yavaş Adapte Olan Reseptörler	100
2. Hızlı Adapte Olan Reseptörler	100
3. Görsel Adaptasyon	101
2. Görsel Sistemin Yapısı Ve İşleyişi	102
2.1. Fotoreseptörler	102
2.2. Sinyalin Fotoreseptörlerden Gangliyon Hücrelerine İletilmesi	103
2.3. Sinyalin Gangliyon Hücrelerinden Kortekse İletilmesi	104
2.4. Görsel Yollar	105
1. Sakkadik Sistem	105
2. Düzgün Takip Sistemi ve Oküler Fiksasyon Sistemi	106
3. Subkorteks ve Beyin Sapı Yapıları	106
4. Vestibüler Oküler Sistem (Vestibüler Oküler Refleks)	106
5. Verjans Sistemi	106
6. Oküler Motor Sinirler	107
7. Ekstra-Oküler Kaslar	107
2.5. Paralel Bilgi İşleme	107
2.6. Görsel Sistemin Hiyerarşik Yapısı	108
3. Görsel Algının Ve Görsel Sistemin Gelişimi	110
3.1. Yenidoğanlarda Görsel Algı ve Görsel Sistem	110

3.2. Bebeklik Döneminde Görsel Algının Değerlendirilmesi	111
3.3. Görme Keskinliğinin Gelişimi	114
3.4. Kontrast Duyarlılığı ve Renk Algısının Gelişimi	116
3.5. Hareket Algısı ve Binoküler Derinlik Algısının Gelişimi	117
3.6. Görsel Yoksunluğun Görsel Algı ve Görsel Sistem Üzerinde Etkileri	118
Sonuç	119
Kaynaklar	121

6. Bölüm Bellek Gelişimi ve Nöral Gelişim .....

127

————— *Arş. Gör. Beyza Kaviye Ateş* —————

Giriş	127
1. Bellek Gelişimi	128
1.1. Kısa Süreli Bellek ve Çalışma Belleği Gelişimi	129
1.1.1. Baddeley ve Hitch'in Çalışma Belleği Modeli	130
1.1.2. Gömülü İşlevler Teorisi	131
1.2. Uzun Süreli Bellek Gelişimi	132
1.3. Örtük Bellek Gelişimi	133
1.4. Açık Bellek Gelişimi	135
1.5. Açık Bellek-Örtük Bellek Etkileşimi	136
1.6. Otobiyografik Bellek ve Çocukluk Amnezisi	136
1.7. Epizodik Bellek-Hatırlama ve Aşinalık	137
2. Bellek Yanılsaması ve Bellek Gelişimi	138
3. Bellek ve Nöral Gelişim	140
Sonuç	143
Kaynaklar	144

7. Bölüm Ana Dili Edinimi ve Beyin Gelişimi .....

149

————— *Dr. Bilal Şimşek* —————

Giriş	149
1. Dil Yetisi ve Beyin	150
1.1. Dil Gelişim Kuramları ve Dil Yetisi	150
1.2. Dilin Nöral Kaynakları ve Afazi Çalışmaları	151
1.3. Beyin Görüntüleme Teknikleri	153
2. Dil Ediniminde Kritik Dönem	154
2.1. Doğaya İlişkin Gözlemler	155
2.2. Kritik Döneme İlişkin Talihsiz Kanıtlar: Vahşi Çocuklar	155
2.3. Kritik Dönem ve İşaret Dili Bulguları	157
3. Nöral Dil Ağının Ontogenezi	158
3.1. Beyin Hacminin Gelişimi	158
3.2. Seslerin Ayırt Edilmesi	159

3.3. Sözcüklerin Ayırt Edilmesi	160
3.4. Sözcük Anlam İlişkisinin Kurulması	161
3.5. Tümce ve Anlam	163
3.6. Üç Yaş Sonrası Dil Edinimi	165
Sonuç	166
Kaynaklar	167

8. Bölüm Beslenme ve Beyin Gelişimi .....

175

————— *Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Akıncı Coşgun* —————
 ————— *Dr. Melek Merve Yılmaz* —————

Giriş	175
1. Beyin Gelişiminde Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi	176
2. Beyin Gelişiminde Beslenmenin Önemi	177
3. Mikrobeyinler ve Beyin Gelişimi	178
3.1. Omega-3 Yağ Asitleri	178
3.2. Kolin	179
3.3. Demir	179
3.4. B12 Vitamini (Kobalamin)	180
3.5. Çinko	180
3.6. İyot	181
4. Beslenme Alışkanlıkları ve Beyin Gelişimi	182
4.1. Emzirme	182
4.2. Diyet	183
Sonuç	184
Kaynaklar	185

9. Bölüm Uyku ve Beyin Gelişimi .....

189

————— *Öğr. Gör. Fatma Gülten İlavlı* —————

Giriş	189
1. Uykunun Elektrofizyolojik Özellikleri	189
1.1. NREM ve REM Uykunun Dönemleri ve Bu Dönemlerin Karakteristikleri	190
NREM (Non-Rapid Eye Movement, Hızlı Olmayan Göz Hareketi) (N1, N2, N3) Uykusu	191
REM (Rapid Eye Movement, Hızlı Göz Hareketi) Uykusu	192
2. Uykunun Gelişim Dönemlerine Göre Değişimi	193
2.1. Yenidoğan Dönemi (0-3 ay)	193
2.2. Bebeklik Dönemi (4-12 ay)	194
2.3. Çocukluk Dönemi (1-12 yaş)	195
2.4. Ergenlik Dönemi (13-18 yaş)	196
2.5. Yetişkinlik Dönemi (19-64 yaş)	197

2.6. Yaşlılık Dönemi (65 yaş ve üzeri)	197
3. Beyin Gelişiminde Uyku İle İlgili Mekanizmalara Bir Bakış	198
3.1. Beyin Gelişiminde REM Uykusunun Rolü	199
3.2. Beyin Gelişiminde NREM Uykusunun Rolü	200
4. Çocuklarda Uyku ve Biliş	202
Sonuç	203
Kaynaklar	205

10. Bölüm İhmal, İstismar ve Beyin Gelişimi **211**

<i>Arş. Gör. Nilay Ayşe Günel</i>	
Giriş	211
1. Çocuk İhmal ve İstismarı	212
2. Çocuk İhmal ve İstismar Türleri	213
2.1. Fiziksel İstismar	213
2.2. Duygusal ve/veya Psikolojik İstismar	214
2.3. Cinsel İstismar	214
2.4. İhmal	215
3. Çocuk İhmal ve İstismarında Epidemiyoloji	216
4. Çocuk İhmal ve İstismarının Sonuçları	217
4.1. Fiziksel Sonuçlar	217
4.2. İhmal, İstismar ve Gelişme Geriliği	218
4.3. İhmal ve İstismarın Uzun Vadeli Fiziksel ve Ruhsal Sonuçları	219
5. Çocukluk Çağı İhmal ve İstismarının Beyin Gelişimi Üzerindeki Etkisi	220
6. Çocuk İhmal ve İstismarının Önlenmesi	221
6.1. Önleme Stratejileri	221
Sonuç	222
Kaynaklar	223

11. Bölüm Teknoloji ve Beyin Gelişimi **229**

<i>Dr. Öğr. Üyesi Büşra Ergin</i>	
Giriş	229
1. Teknoloji ve Çocuklar	230
1.1. Televizyon	232
1.2. Bilgisayar ve İnternet	233
1.3. Video Oyunları	235
1.4. Sosyal Medya	236
2. Teknoloji ve Beyin Gelişimi	237
Sonuç	241
Kaynaklar	242

12. Bölüm Erken Çocukluk Döneminde Beyin Gelişimi 249

————— *Dr. Emine Ela Şimşek* —————

Giriş	249
13.1. Erken Çocukluk Eğitiminin Çocuğun Gelişimindeki Rolü ve Beyin Gelişimi	250
1.1. Erken Çocukluk Eğitiminde Bilişsel Gelişim ve Beyin Gelişimi	252
1.2. Erken Çocukluk Eğitiminde Dil Gelişimi ve Beyin Gelişimi	254
1.3. Erken Çocukluk Eğitiminde Sosyal-Duygusal Gelişim ve Beyin Gelişimi	258
1.4. Erken Çocukluk Eğitiminde Psikomotor Gelişim ve Beyin Gelişimi	259
1.5. Erken Çocukluk Eğitiminin Beyin Gelişimi Üzerindeki Etkileri	262
2. Erken Çocukluk Eğitiminde Beyin Temelli Öğrenme	264
Sonuç	268
Kaynaklar	270

13. Bölüm Ergenlik Döneminde Beyin Gelişimi 277

————— *Fatma Gamze Koçak* —————

Giriş	277
1. Ergenlik Dönemi	278
2. Ergenlik Döneminde Beyin Yapıları	279
2.1. Ergenlik Döneminde Beyaz ve Gri Madde	281
2.2. Ergenlik Döneminde Limbik Sistem	283
2.3. Ergenlik Döneminde Frontal Lob	286
2.4. Ergenlik Döneminde Nörotransmitterler	287
3. Ergenlik Döneminde Sosyal İlişkiler	288
4. Ergenlik Döneminde Riskli Davranışlar	290
4.1. Ergenlik Döneminde Şiddet	293
4.2. Ergenlik Döneminde Cinsellik	294
4.3. Ergenlik Döneminde Alkol ve Madde Kullanımı	296
4.4. Ergenlik Döneminde Sigara	299
4.5. Ergenlik Döneminde Hareketsizlik	300
4.6. Ergenlik Döneminde Dengesiz Beslenme	302
Sonuç	303
Kaynaklar	305

Yazarlar Hakkında 317

I. Bölüm

BEYNİN VE SİNİR SİSTEMİNİN TEMELLERİ

Nur Banu Yiğit

GİRİŞ

Beyin ve sinir sistemi, insan vücudunun en karmaşık ve önemli organ ve sistemlerinden biridir. Sinir sistemi duyuşal girişleri algılar, bilgiyi işler, hareketleri kontrol eder ve vücut içindeki çeşitli süreçlerin düzenlenmesini sağlar (Aiello ve Wheeler, 1995). Tüm bu işlevler aslında çok karmaşık bir sistemin düzenli bir şekilde çalışmasının sonucudur.

Sinir sisteminin dört önemli fonksiyonu bulunmaktadır (Azevedo ve diğ., 2009).

1. Duyu (Algılama) Fonksiyonu: Duyu fonksiyonu, dış dünyadan gelen çeşitli uyaranları (ışık, ses, dokunma, tat, koku vb.) algılayarak ve bunları sinirsel olarak işleyerek bilgiyi beyne taşır. Bu işlem, duyu organları (gözler, kulaklar, burun, dil ve cilt) tarafından gerçekleştirilir. Algılanan bilgiler beyinde işlenerek anlamlı hale getirilir ve uygun tepkiler üretilir. Örneğin gözlerimiz aracılığıyla gördüğümüz bir nesnenin ne olduğunu anlarız ve buna uygun bir tepki gösteririz.

2. Motor (Hareket) Fonksiyonu: Sinir sistemi beyinden gelen komutları kaslara ve organlara ileterek hareketleri kontrol eder. Motor fonksiyon sayesinde kaslarımızın kasılması ve vücuttaki organların düzgün bir şekilde çalışması sağlanır. Beyin, motor korteks olarak bilinen bir bölgede, belirli kas gruplarının hareketlerini yönlendiren komutları oluşturur. Bu komutlar omurilik ve periferik sinirler (merkezi sinir sistemi ile vücudun diğer bölgeleri arasında iletişimi sağlayan sinir demetleri) aracılığıyla kaslara iletilir ve istenilen hareket gerçekleşir.

KAYNAKLAR

- Aiello, L. C., & Wheeler, P. (1996). The expensive tissue hypothesis: The brain and the digestive system in human and primate evolution. *Curr Anthropol*, 36, 199-221.
- Apaydın, N. (2021). Beynin ve sinir sisteminin temelleri. K.M. Kılıç (Ed.), *Beyin gelişimi* (2-35) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Azevedo, F. A., Carvalho, L. R., Grinberg, L. T., Farfel, J. M., Ferretti, R. E., Leite, R. E., Jacob Filho, W., Lent, R., & Herculano-Houzel, S. (2009). Equal numbers of neuronal and nonneuronal cells make the human brain an isometrically scaled-up primate brain. *J Comp Neurol*, 513, 532-541.
- Balsters, J. H., Cussans, E., Diedrichsen, J., Phillips, K. A., Preuss, T. M., Rilling, J. K., & Ramnani, N. (2010). Evolution of the cerebellar cortex: The selective expansion of prefrontal-projecting cerebellar lobules. *Neuroimage*, 49(3), 2045-2052.
- Bassett, D. S., Meyer-Lindenberg, A., Achard, S., Duke, T., & Bullmore, E. (2006). Adaptive reconfiguration of fractal small-world human brain functional networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(51), 19518-19523.
- Bear, M. F., Connors, B. W., Paradiso, M. A. (2016). *Neuroscience. Exploring the Brain*. 4th ed. China: Wolters Kluwer.
- Bonner, J. T. (2006). *Why size matters: From bacteria to blue whales*. Princeton: Princeton University Press.
- Byrne, R. W. (1995). *The thinking ape: Evolutionary origins of intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Deacon, T. W. (1997). What makes the human brain different? *Annual Review of Anthropology*, 26, 337-357.
- Deaner, R. O., Isler, K., Burkart, J., & Van Schaik, C. (2007). Overall brain size, and not encephalization quotient, best predicts cognitive ability across nonhuman primates. *Brain Behavior and Evolution*, 70, 115-124.
- Gazzaniga, M. (2008). *Human: The science behind what makes us unique*. New York: Harper Collins.
- Gonzalez-Voyer, A., Winberg, S., & Kolm, N. (2009). Distinct evolutionary patterns of brain and body size during adaptive radiation. *Evolution*, 63, 2266-2274.
- Grinstein, G., & Linsker, R. (2005). Synchronous neural activity in scale-free network models versus random network models. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 102, 9948-9953.
- Herculano-Houzel, S. (2009). The human brain in numbers: a linearly scaled-up primate brain. *Frontiers in Human Neuroscience*, 3 (31), 1-11.
- Herculano-Houzel, S. (2010). *Coordinated scaling of cortical and cerebellar numbers of neurons*. *Frontiers in Neuroanatomy*, 4 (12), 1-8.
- Herculano-Houzel, S. (2011a). Not all brains are made the same: New views on brain scaling in evolution. *Brain Behavior and Evolution* in press.
- Herculano-Houzel, S. (2011b). Scaling of brain metabolism with a fixed energy budget per neuron: Implications for neuronal activity, plasticity and evolution. *PLoS One*, 6, e17514.
- Hofman, M. A. (1985). Size and shape of the cerebral cortex in mammals, I. The cortical surface. *Brain Behavior and Evolution*, 27, 28-40.
- Karbowski, J. (2001). Optimal wiring principle and plateaus in the degree of separation for cortical neurons. *Physical Review Letters*, 86, 3674-3677.
- Mancall, E.L., & Brock, D.G. (2011). *Gray's clinical neuroanatomy. The Anatomic Basis for Clinical Neuroscience*. 1st ed. USA: Elsevier.

- Moore, K. L., Persaud, T. V. N., & Torchia, M. G. (2016). *The developing human*. 10th ed. USA: Elsevier.
- Mtui, E., Gruuner, G., & Dockery, P. (2016). *Fixgerald's clinical neuroanatomy and neuroscience*. 7th ed. Oxford: Elsevier.
- Rakic, P. (2009). Evolution of the neocortex: A perspective from developmental biology. *Nature Reviews Neuroscience*, 10, 724-735.
- Roth, G., & Dicke, U. (2005). Evolution of the brain and intelligence. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 250-257.
- Sarko, D. K., Catania, K. C., Leitch, D. B., Kaas, J. H., & Herculano-Houzel, S. (2009). Cellular scaling rules of insectivore brains. *Frontiers in Neuroanatomy*, 3 (8), 1-12.
- Splittgerber, R. (2019). *Snell's clinical neuroanatomy*. 8th ed. China: Wolters Kluwer.
- Uddin, M., Wildman, D. E., Liu, G., Grossman, L. I., & Goodman, M. (2004). Sister grouping of chimpanzees and humans as revealed by genomewide phylogenetic analysis of brain gene expression profiles. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 101, 2957-2962.
- Wangs, S. S. H., Shultz, J. R., Burish, M. J., Harrison, K. H., Hof, P. R., Towns, L. C., Wagers, M. W., & Wyatt, K. D. (2008). Functional trade-offs in White matter azonal scaling. *Journal of Neuroscience*, 28, 4047-4056.

2. Bölüm

GLİALAR, MİYELİNLEŞME VE NÖROPLASTİSİTE

Ayşenur Aydın

GİRİŞ

İnsan beynini milyarlarca sinir hücresi oluşturur. Bu sinir hücrelerinin aktivitesi de insanın kimliğini oluşturmaktadır. Kimlik ve kişilik algısı, hayaller, planlar, duygu ve düşünceler gibi birçok durum bu hücrelerin meydana getirdiği düzenle oluşmaktadır (İder, 2022).

Beyin gelişimi döllenme gerçekleşikten bir süre sonra başlayarak ergenlik dönemi süresince de devam etmektedir. Bu gelişimin en kritik dönemi bebeğin anne karnındaki dönem ile yaşamın ilk yıllarıdır. Bu kritik dönemde beyin gelişimi; nöronların oluşması, doğru yerlere göçü ve nöronları birbirine bağlayacak olan akson ve dendritlerin oluşumu, sinaps bağlantılarının kurulması, bu bağlantıların artması, gelişiminin sağlanması ve nöronları çevreleyecek destek hücrelerinin (glia) oluşması, nöronların iletişimini etkinleştirecek dokuların oluşması (miyelinleşme) gibi birçok evreden geçer. Genetik yapı ve çevre bu evrelerde etkilidir (Bertan, Haznedaroğlu, Yurdakök ve Güçiz, 2009).

İnsan beyninde, insan beyninin gelişiminde ve fonksiyonlarında yüzlerce süreç mevcuttur. Dolayısıyla tarih boyunca bilim insanlarının en çok ilgilendiği hususlardan biri de insan beynini konu alan bu süreçlerdir. İnsan beyni çok karmaşık bir yapıya aynı zamanda da mükemmel bir dizayna sahiptir. Bu karmaşık yapıyı oluşturan her biri farklı görevlerde ama birbirleriyle bağlantılı olan görev elamanlarının (sistemler, hücreler, sınırlar vb.) muhteşem uyumu ve birbirleriyle olan iş birliği, bireyin hayati fonksiyonlarının devamı için oldukça önemlidir. İnsan beyninde çok hayati işlevi olmasına rağmen henüz isimleri herkes tarafından bilinmeyen hücreler, görevler ve etkileşimler vardır. Bu bölümde bu bilinmeyenlerden bazıları olan glia hücreleri ve görevleri, miyelinleşme ve işleyişi, nöroplastisite ve etkisi ele alınmış ve birbirleriyle olan etkileşimine yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acarkan, T. (2023). Merkezi Sinir Sistemi ve Kafa Çiftleri (Retrieved: 06.06.2023 from <https://tijenacarkan.com/merkezi-sinir-sistemi-ve-kafa-ciftleri-456.html>)
- Ackerman, C. E., Fıçıcıoğlu, E., & Bakırcı, Ç. M. (2020). Nöroplastisite nedir? Beynimiz, değişen çevre koşullarda kendisini nasıl değiştirir? *Evrım Ağacı*. (Retrieved: 03.04.2023 from <https://evrimagaci.org/s/9644>).
- Akyıldız, E. Ü., & Sav, A. M. (2004). Myelin hastalıkları. *Türkiye Ekopatoloji Dergisi*, 10(1-2), 43-48.
- Albayrak, M. E. (2012). Gliyoblastoma Hücre Hattı T98g Liyofilizatlarının Sıçan Periferik Sinir Yenilenmesi Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, İ., Bekar, E., & Altunkaynak, Z. (2022). Periferik sinir yaralanmaları ve rejenerasyonu. *Ahi Evran Tıp Dergisi*, 6(2), 211-219.
- Altıntaş, A., & Benbir, G. (2005). Miyelinizasyon, demiyelinizasyon ve remiyelinizasyon mekanizmaları. *Türk Nöroloji Dergisi*, 12(2), 32-39.
- Altunkaynak, M. E., & Ünal, B. (2007). Periferik sinir sistemi destek hücrelerine ve miyelinizasyona genel bakış. *The Eurasian Journal of Medicine*, (39), 49-54.
- Araque, A., Parpura, V., Sanzgiri, R. P., & Haydon, P. G. (1999). Tripartite synapses: Glia, the unacknowledged partner. *Trends in Neurosciences*, 22(5), 208-215.
- Astrocyte, A. (2015). Three's Company: The tripartite synapse. *Neuro Transmissions*. Retrieved: 11.03.2023 from <https://alicaastrocyte.wordpress.com/2015/08/04/threes-company-the-tripartite-synapse/>.
- Atalar, M. H. (2019). Beyin Gelişimi ve Miyelinasyon. *Türk Radyoloji Seminerleri*, 7(3), 294-305.
- Aydın, O., Madi, B., Alpanda, S., & Sazcı, A. (2014). MEB okul öncesi eğitim programının nörogelişimsel açıdan değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 36(36), 69-93.
- Bakırcı, Ç. M. (2012). Sinirbilim ve Beyin-2: Sinir Sisteminde Bulunan Hücrelerin Tipleri. *Evrım Ağacı*. (Retrieved 24.03.2023. From <https://evrimagaci.org/s/311>).
- Barkovich, A. J. (2000). Concepts of myelin and myelination in neuroradiology. *American Journal of Neuroradiology*, 21(6), 1099-1109.
- Berk, L. (2013). *Bebekler ve Çocuklar Doğum Öncesinden Orta Çocukluğa*. (Çev. Ed., Işıkoğlu Erdoğan, N.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Yurdakök, K., & Güçüz, B. D. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52(1), 1-8.
- Blausen Medical. (2014). Medical gallery of blausen medical 2014. *WikiJournal of Medicine*, 1(2), 1-79.
- Cramer, S. C., Sur, M., Dobkin, B. H., O'Brien, C., Sanger, T. D., Trojanowski, J. Q., ..., & Vinogradov, S. (2011). Harnessing neuroplasticity for clinical applications. *Brain*, 134(6), 1591-1609.
- Çelik, F. N., & Deniz, E. (2022). Nöroinflamasyon ve Beslenme. (Ed: Özen, A.) *Beslenme ve Diyetetikte Biyopsikososyal Konulara Multidisipliner Yaklaşım*, İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Çimen, S. (2022). Mikroskopik Floresan Görüntüleme ile Otomatik Miyelin Kantitasyonu. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Del Bigio, M. R. (2010). Ependymal cells: Biology and pathology. *Acta neuropathologica*, 119, 55-73.
- Demir, M. Ş. (2020). Sinirbilimsel Araştırmaların Eğitimdeki Uygulamaları. Doktora Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Van.

- Eken, Ö. (2021). Farklı Egzersiz Modalitelerinin Beyin Fonksiyonları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Elçi, M. E., Usta, M. B., & Karabekiroğlu, K. (2023). Role of Glia Cells in Autism Spectrum Disorders. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(4), 577-588.
- Figlia, G., Gerber, D., & Suter, U. (2018). Miyelinasyon ve mTOR. *Glia*, 66(4), 693-707.
- Fontenas, L., & Kucenas, S. (2018). Motor exit point (MEP) glia: Novel myelinating glia that bridge CNS and PNS myelin. *Frontiers in cellular neuroscience*, 12, 333-341.
- Frizzell, T. O., Phull, E., Khan, M., Song, X., Grajauskas, L. A., Gawryluk, J., & D'Arcy, R. C. (2022). Imaging functional neuroplasticity in human white matter tracts. *Brain Structure and Function*, 1-12.
- Gezgin, D. (2007). Silymarinin Primer Karışık Glia Hücrelerinin Çoğalmasına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Gezici, S., & Koçum, D. (2021). Nörodejeneratif hastalıkların tedavisinde nöroprotektif ajan olarak tıbbi bitkiler ve fitokimyasallar. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 10 (2), 325-337.
- Göktürk, A. (2019). Nöroplastisite nedir? İlkeleri ve egzersizleri. <https://ungo.com.tr/2019/07/noroplastisite-nedir/> (Erişim Tarihi: 13. 04. 2023).
- Graaf-Peters, V. B., & Hadders-Algra, M. (2006). Ontogeny of the human central nervous system: What is happening when? *Early human development*, 82(4), 257-266.
- Gündüz, N., & Aker, A. T. (2015). Travmatik stres ve beyin. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics*, 8(1), 1-9.
- He, F., & Sun, Y. E. (2007). Glial cells more than support cells? *The International Journal of Biochemistry & Cell Biology*, 39(4), 661-665.
- Innocenti, G. M. (2022). Defining neuroplasticity. *Handbook of Clinical Neurology*, 184, 3-18.
- İder, S. (2022). Erken çocukluk dönemi din eğitiminde uyaran zenginliğinin nörobilimsel temelleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24(46), 553-580.
- İnternet: https://tr.wikipedia.org/wiki/Glia_h%C3%BCresi, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- İnternet: <https://dilsadurturkogdogan.com/sinir-sisteminin-gelisimi> (Erişim Tarihi: 27. 03. 2023)
- İnternet: <https://evrimagaci.org/sinirbilim-ve-beyin-2-sinir-sisteminde-bulunan-hucrelerin-tipleri-311> (Erişim Tarihi: 30. 01. 2023).
- İnternet: <https://qbi.uq.edu.au/brain-basics/brain/brain-physiology/types-glia> erişim (Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- İnternet: <https://tr.depositphotos.com/stock-photos/glia-ve-miyelin.html?filter=all> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- İnternet: <https://www.acikmavi.org/acikmavi-detay.php?r=noroplastisite-nedir-3334> (Erişim Tarihi: 04. 02. 2023).
- İnternet: <https://www.bilimgunlugu.com/sinir-hucrelerinin-yardimcileri-glia-hucreleri/>(Erişim Tarihi: 04. 02. 2023).
- İnternet: https://www.brainkart.com/article/Some-facts-about-myelination_18882/(Erişim Tarihi: 06. 02. 2023).
- İnternet: <https://www.doktorfizik.com/sinir-sistemi/norobilim/noron-ve-glia-hucreleri/>(Erişim Tarihi: 02. 04. 2023).
- İnternet: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/79457/mod_resource/content/0/Hafta%209.pdf (Erişim Tarihi: 22.06. 2023).
- İnternet: <https://docplayer.biz.tr/14879443-Miyelinlesme-ve-potansiyel-performansa-ulasma-stratejileri.html> (Erişim Tarihi: 06. 05. 2023).
- Jessen, K. R. (2004). Glial cells. *The International Journal of Biochemistry & Cell Biology*, 36(10), 1861-1867.

- Karalar, Ş. (2022). Periferik Sinir Sisteminde Kompresyon Süresinin ve Şiddetinin Sinir İletimine ve Sinirin Yeniden Toparlanma Süresine Etkisinin Elektrodiagnostik Olarak Değerlendirilmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Kazıcı, Y. E. (2022). Kalbe Özgü Vagal Duyu Nöronlarının Moleküler ve Fonksiyonel İncelenmesi. Doktora Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Keleştemur, T. (2017). Beyin Felci Sonrasında Meydana Gelen Plastisite İle İlgili Patofizyolojik Süreç İleri Mikroskopi Teknikleriyle İnceleniyor. Doktora Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, M. A. (2020). Elektriksel Stimülasyon ve Schwann-Benzeri Hücrelerin Periferik Sinir Hasarına Etkileri. Doktora Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Kleim, J. A., & Jones, T. A. (2008). Principles of experience-dependent neural plasticity: Implications for rehabilitation after brain damage. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* (51), 225-239.
- Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, bellek ve öğrenme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 93-104.
- Krishna Temburni, M., & Jacob, M. H. (2001). New functions for glia in the brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(7), 3631-3632.
- Kuş, G. (2011). Likofelonun Glia Hücreleri Üzerindeki Olası Etkileri. Doktora Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Lee, J. C., Mayer-Proschel, M., & Rao, M. S. (2000). Gliogenesis in the central nervous system. *Glia*, 30(2), 105-121.
- Lo Turco, J. J. (2000). Neural circuits in the 21st century: Synaptic networks of neurons and glia. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97(15), 8196-8197.
- McTigue, D. M., & Tripathi, R. B. (2008). The life, death, and replacement of oligodendrocytes in the adult CNS. *Journal of Neurochemistry*, 107(1), 1-19.
- Michalski, J. P., & Kothary, R. (2015). Oligodendrocytes in a nutshell. *Frontiers in Cellular Neuroscience*, 9, 340-351.
- Mirsky, R., Jessen, K. R., Brennan, A., Parkinson, D., Dong, Z., Meier, C., ..., & Lawson, D. (2002). Schwann cells as regulators of nerve development. *Journal of Physiology-Paris*, 96(1-2), 17-24.
- Mundkur, N. (2005). Neuroplasticity in children. *The Indian Journal of Pediatrics*, 72, 855-857.
- Nave, K. A. (2010). Myelination and support of axonal integrity by glia. *Nature*, 468(7321), 244-252.
- Noble, M., Pröschel, C., & Mayer-Pröschel, M. (2004). Getting a GR (i) P on oligodendrocyte development. *Developmental Biology*, 265(1), 33-52.
- Özcebe, H. (2011). Çocukluktan ergenliğe cinsellik. *Cinsellik ve Cinsel Eğitim Konferansı Program Kitabı*, 32-45, İstanbul: Gria Reklam.
- Özocak, O., Başçıl, S. G., & Gölgeci, A. (2019). Egzersiz ve nöroplastisite. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 31-38.
- Sadrov, F. (2020). Kliniğimizde 2000-2019 Yılları Arasında Merkezi Sinir Sistemi Enfeksiyonu Tanısıyla Takip Edilen Olguların İrdelenmesi. Uzmanlık Tezi. İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Salzer, J. L., & Zalc, B. (2016). Myelination. *Current Biology*, 26(20), 971-975.
- Simons, M., & Trotter, J. (2007). Wrapping it up: The cell biology of myelination. *Current Opinion in Neurobiology*, 17(5), 533-540.
- Snaidero, N., & Simons, M. (2014). Myelination at a glance. *Journal of Cell Science*, 127(14), 2999-3004.

- Sotelo, J. R., Canclini, L., Kun, A., Sotelo-Silveira, J. R., Xu, L., Wallrabe, H., ... & Mercer, J. A. (2013). Myosin-Va-dependent cell-to-cell transfer of RNA from Schwann cells to axons. *PLoS one*, 8(4), 1-13.
- Sütçü, M. (2010). Periferik Sinir Kesisinde Farklı Onarım Zamanlarında Melatoninin Sinir İyileşmesine Olan Etkisinin İncelenmesi. Uzmanlık Tezi. Selçuk Üniversitesi, Meram Tıp Fakültesi Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi Anabilim Dalı, Konya.
- Taştan, N. S. (2015). Nöroplastisite'nin Gündelik Hayata, Örgüt Psikolojisine, Eğitim- Öğretim Alanına Uygulanabilirliği ve Öğrenme-Bellek, Kişisel Gelişim, Psikolojik ve Nörolojik Faktörler Üzerine Etkilerini Ortaya Koymayı Sağlayacak Eğitim Programı ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Taştan, N. S. (2020). Nöroplastisite'nin etkileri üzerine bir eğitim programı ve yeni bir teknik önerisi: Süpürme tekniği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 228-251.
- Turhan, B., & Özbay, Y. (2016). Erken çocukluk eğitimi ve nöroplastisite. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 54-63.
- Uzday, T. (2004). Anksiyete ve depresyonun nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 4(3), 1-11.
- Von Bartheld, C. S., Bahney, J., & Herculano-Houzel, S. (2016). The search for true numbers of neurons and glial cells in the human brain: A review of 150 years of cell counting. *Journal of Comparative Neurology*, 524(18), 3865-3895.
- Wexler, B. E. (2011). Neuroplasticity: Biological Evolution's Contribution to Cultural Evolution. (Eds: Han, S., Pöppel, E.) *Culture and Neural Frames of Cognition and Communication. On Thinking*. Berlin: Springer Nature.
- White, R., & Krämer-Albers, E. M. (2014). Axon-glia interaction and membrane traffic in myelin formation. *Frontiers in Cellular Neuroscience*, 7, 284-292.
- Zuchero, J. B., & Barres, B. A. (2015). Glia in mammalian development and disease. *Development (Cambridge, England)*, 142(22), 3805-3809.

3. Bölüm

SEREBRAL KORTEKS VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

Sıla Uzkul

GİRİŞ

Sanat, insanlığın ve doğanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Anaokullarındaki çocukların hepsi rengarenk boyalar kullanarak resimler yapmaya bayılır. Çamurdan pastalar, kumdan kaleler neredeyse her bireyin hayatında yer alır. Sanat az ya da çok herkesin hayatına mutlaka dokunur ancak kimi insanlar bu konuda diğerlerinden hep çok daha öndedir. Bir ressam eline kalemi aldığı anda, bir müzisyen şarkısını söylediğinde ise yaptığı iş oldukça kolay görünmektedir. Dışardan bakıldığında bu kadar kolay görünen sanat, herkesin hayatında hep varsa neden kimi insanlar daha güzel eserler ortaya koymaktadır? Mozart, Van Gogh veya Picasso gibi sanatçılar insanlık tarihinde neden nadiren görülmektedir?

Profesyoneller yaptığı anda kolay görünen sanatı icra etmek çok fazla beyin aktivitesi gerektirir. Bir şarkıcı veya müzisyen daha önce çalıştığı kelimeleri veya melodileri hatırlamak zorunda kalabilir. Bu yüzden beyninin derinliklerindeki hipokampusü devreye sokar veya doğaçlama yapıyorsa nasıl davranacağı konusunda önemli bir rol oynayan prefrontal korteksini kullanarak seçimler yapar. Bu sırada nöronlar dışarıdan gelen duyuşal girdileri (notaları okumak, arka plandaki sesleri dinlemek) alır, işler, tüm sinyalleri entegre eder ve ardından kişinin nefesini, uzuvlarını ve parmaklarını kontrol etmek için motor sinirleri boyunca mesajlar ileterek zamanında tepki verir. Kısacası bir sanatçı kalemini oynattığında veya bir notaya bastığında beyinde inanılmaz bir trafik başlar. Aslında bu trafik tüm insanlarda olur. Herkesin beyni benzer şekildedir ancak kimi beyinler bu trafiği çok daha iyi yönetir. Beyindeki bu trafiğin yoğun olarak kontrol

KAYNAKLAR

- Aamodt, S. & Wang, S. (2018). *Çocuğunuzun beynine hoşgeldiniz: Doğum öncesi dönemden üniversite çağına kadar beyin gelişimi* (C., Duran, Çev.). İstanbul: İndigo Yayıncılık.
- Altaş, M., Aras, M., Altaş, Z., Aras, Z., Serarslan, Y., & Yılmaz, N. (2012). Nöral tüp defektli hastalara retrospektif bakış. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 3(9), 22-28.
- Bangalore, L. (2007). *Brain development*. New York: Chelsea House Publisher.
- Bee, H. & Boyd, D. (2020). *Çocuk gelişim psikolojisi* (O., Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Berlucchi, G. & Vallar, G. (2018). The history of the neurophysiology and neurology of the parietal lobe. *Handbook of Clinical Neurology*, 151, 3-30.
- Bianchi, L. (2018). *Developmental neurobiology*. New York: Garland Science.
- Binder, J.R. (2017). Current controversies on wernicke's area and its role in language. *Current Neurology and Neuroscience Reports*, 17(8), 1-10.
- Campbell, A. W. (1904). Histological studies on cerebral localisation. *Proceedings of the Royal Society of London*, 72(477-486), 488-492.
- Can, S. M. & Selçuki, M. (2023). Patolojik santral sinir sistemi embriyolojisi açısından nöroşirürji olgularının değerlendirilmesi: Çocukluk çağı olguları ve erişkin olgular. *Türk Nöroşir Dergisi*, 33(1), 14-17.
- Clark, R.E. (2018). Current topics regarding the function of the medial temporal lobe memory system. *Behavioral Neuroscience of Learning and Memory*, 37,13-42.
- Crossman, A. R. & Neary, D. (2015). *Neuroanatomy E-book*. Elsevier Health Sciences. ([https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=AomADwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Crossman,+A.+R.+ve+Neary,+D.+\(2015\).+Neuroanatomy+E-book.+Elsevier+Health+Sciences&ots=Iia6JS4jh&sig=JL5ETZp231aqlRDhSMqk8OyP4ow&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=AomADwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Crossman,+A.+R.+ve+Neary,+D.+(2015).+Neuroanatomy+E-book.+Elsevier+Health+Sciences&ots=Iia6JS4jh&sig=JL5ETZp231aqlRDhSMqk8OyP4ow&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)) 14.03.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Çallı, C. (2016). *Serebral korteks embriyolojisi*. (<https://silo.tips/download/serebral-korteks-embryolojs#>) 16.02.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Dimitrov, M., Grafman, J. & Hollnagel, C. (1996). The effects of frontal lobe damage on everyday problem solving. *Cortex*, 32, 357-366.
- Furness, J. B. (2000). Types of neurons in the enteric nervous system. *Journal of the Autonomic Nervous System*, 81(1-3), 87-96.
- Huff, T., Mahabadi, N. & Tadi, P. (2022). *Neuroanatomy, visual cortex*. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK482504/22.03.2023> tarihinde erişilmiştir.)
- Janak, P. H. & Tye, K. M. (2015). From circuits to behaviour in the amygdala. *Nature*, 517(7534), 284-292.
- Jawabri, K. H. & Sharma, S. (2021). Physiology, cerebral cortex functions. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK538496/01.04.2023> tarihinde erişilmiştir.)
- Klingner, C.M. & Witte, O.W. (2018). Somatosensory deficits. *Handbook of Clinical Neurology*, 151, 185-206.
- Lakna, L. (2017). *Difference between cerebrum and cerebral cortex*. (<https://pediaa.com/difference-between-cerebrum-and-cerebral-cortex/>) 12.04.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- LeDoux, J. (2007). The amygdala. *Current Biology*, 7(20), 868-874.
- Lee, J. Y. (2019). Normal and disordered formation of the cerebral cortex: normal embryology, related molecules, types of migration, migration disorders. *Journal of Korean Neurosurgical Society*, 62(3), 265-271.

- Leisman, G. & Melillo, R. (2012). The development of the frontal lobes in infancy and childhood: asymmetry and the nature of temperament and adjustment. İçinde Cavanna, A.E. (Eds.) *Frontal Lobe: Anatomy, Functions and Injuries*. Hauppauge, New York: Nova Scientific Publishers.
- Lowe, R. (2017). *Brain function related to anatomy*. (https://www.physiopeedia.com/File:Brain_function_related_to_anatomy.jpg 12.04.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Luria, A.R. (1973). *The working brain: an introduction to neuropsychology*. New York: Basic Books.
- McDonald, A.J. & Mott, D.D. (2017). Functional neuroanatomy of amygdalohippocampal interconnections and their role in learning and memory. *Journal of Neuroscience Research*, 95(3), 797-820.
- Myers, D. G. (2014). *Myers' Psychology for AP* (Second ed.). New York: Worth Publishers.
- Neulinger, K., Oram, J., Tinson, H., O'Gorman, J. & Shum, D.H. (2016). Prospective memory and frontal lobe function. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 23(2), 171-183.
- Nourski, K.V. (2017). Auditory processing in the human cortex: An intracranial electrophysiology perspective. *Laryngoscope Investigative Otolaryngology*, 2(4), 147-156.
- Nowakowski, R. S. (1987). Basic concepts of CNS development. *Child Development*, 58(3), 568-595.
- Patel, A. & Fowler, J.B. (2019). *Neuroanatomy, temporal lobe*. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK519512/17.04.2023> tarihinde erişilmiştir.)
- Shipp, S. (2007). Structure and function of the cerebral cortex. *Current Biology*, 17(12), 443-449.
- Smith, E.E. & Kosslyn, S.M. (2017). *Bilişsel psikoloji: zihin ve beyin. Beyin zihinsel faaliyetlere nasıl yol açar-aracılık eder* (N., Torun Yazıhan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sporns, O. & Zwi, J. D. (2004). The small world of the cerebral cortex. *Neuroinformatics*, 2, 145-162.
- Stiles, J. & Jernigan, T.L. (2010). The Basics of brain development. *Neuropsychology Review*, 20(4), 327-348.
- Stuss, D. T., Alexander, M. P., Palumbo, C. L., Buckle, L., Sayer, L. & Pogue, J. (1994). Organizational strategies with unilateral or bilateral frontal lobe injury in word learning tasks. *Neuropsychology*, 8(3), 355-373.
- Stuss, D. T., Kaplan, E. F., Benson, D. F., Weir, W. S., Steven, C. & Sarazin, F. F. (1982). Evidence for involvement of orbitofrontal cortex in memory functions: An interference effect. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 96(6), 913-925.
- Snyder, A., Bahramali, H., Hawker, T. & Mitchell, D.J. (2006). Savant-like numerosity skills revealed in normal people by magnetic pulses. *Perception*, 35(6), 837-845.
- Taşyürekli, M (2014). *Sinir sisteminin gelişimi* (<https://www.slideshare.net/MustafaTayrekli/sinir-sisteminin-geliimi-14-2013p> 17.04.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Vance, D.E., Roberson, A.J., McGuinness, T.M. & Fazeli, P.L., (2010). How neuroplasticity and cognitive reserve protect cognitive functioning. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 48(4), 23-30.
- Yang, Y. & Wang, J.Z. (2017). From structure to behavior in basolateral amygdala-hippocampus circuits. *Front Neural Circuits*, 11(86), 1-8.

4. Bölüm

BEYİN GELİŞİMİ VE CİNSİYET, SEREBRAL LATERALİZASYON

Esra Ergin

GİRİŞ

Yaklaşık 1,5 kilogram ağırlığındaki beyin, düşüncelerimizi, anılarımızı, kararlarımızı, deneyimlerimizi şekillendirmekte ve hayatımızda önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Evrendeki en karmaşık yapı olarak tanımlanan insan beyni ile ilgili araştırmalara her geçen gün yenisi eklenerek bu sınırsız evrenin var oluşu açıklanmaya çalışılmaktadır. Beyin, duyular aracılığıyla alınan verileri birleştirerek ilgili uyarılara iletmektedir. Alanyazında beyin ile ilgili yapılan araştırmaların birçoğu doğuştan ya da sonradan oluşan beyin hasarlarını incelemiştir. Bu araştırmalarda beyin hasarlarının neden olduğu davranış bozukluklarının tanımlanabilmesinde ise baskın beyin bölgesinin bilinmesinin gerektiği belirtilmektedir. İnsan beyninde sağ ve sol hemisferin baskınlığının bireyler üzerindeki yansıması, bu amaç doğrultusunda açıklanması zorunlu hale gelmiştir. Serebral lateralizasyonun belirlenmesinde el tercihi, gözlenmesi en kolay lateralizasyon olarak ifade edilmektedir. Tarihsel süreçte insanoğlunun sağ el kullanmaya yatkınlığı ile ilgili bilgiye eski zamanlarda insanlar avlanırken avlarına saldırdıkları andaki kafatasları incelenerek ulaşılmıştır. Bu bulguya ek olarak mağara resimlerindeki el izleri de resimlerin sağ elle yapıldığını göstermektedir. Günümüze kadar da insanların %90'a yakınının sağ elinin dominant olduğu bulgusu geçerliğini korumaktadır (Smith, 1986).

Bireylerde beynin olgunlaşması ile yakalama, tutma, bir nesneyi parmakla işaret etme veya isimlendirme doğru orantılı olarak gelişim göstermektedir. Çocuklar daha sonra parmaklarını rakamlarla eşleştirerek sayı saymayı somutlaştırmaktadır. Bu süreç çocuklarda el tercihinin önemli bir işareti olarak kabul edilmektedir. Ancak ailenin

KAYNAKLAR

- Annett, M. (1985). *Left, right, hand and brain: The right shift theory*: Psychology Press (UK).
- Ayhan Durak, D. (2016). *Sayısal ve sözel bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin el, ayak, göz, kulak ve çene lateralizasyonlarının belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Badian, N. A. (1983). Birth order, maternal age, season of birth, and handedness. *Cortex*, 19(4), 451-463.
- Balcı, A., Baysal, S., Kabak, B., Akınoğlu, B., Kocahan, T., & Hasanoğlu, A. (2021). Yüzücülerde el göz dominansı ile görsel reaksiyon sürelerinin karşılaştırılması. *Spor Hekimliği Dergisi*, 56(2), 081-085.
- Baving, L., Laucht, M., & Schmidt, M. H. (1999). Atypical frontal brain activation in ADHD: Preschool and elementary school boys and girls. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 38(11), 1363-1371.
- Beking, T., Geuze, R. H., & Groothuis, T. G. (2017). Investigating effects of steroid hormones on lateralization of brain and behavior. In L. Rogers & G. Vallortigara (Eds.), *Lateralized Brain Functions* (Vol. 122, pp. 633-666): Humana Press, New York, NY.
- “Beynin Bölümleri ve İşlevleri Nelerdir?” (Erişim Tarihi: 31.07.2023) <https://yedilik.com/gundem/egitim/beynin-bolumleri-kisimleri-islevleri-nelerdir-beynin-loblari/>
- Bilsel, B. A., Durusoy, E., & Mutuş, R. (2022). Testosteron hormonunun duygusal, bilişsel ve davranışsal etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (16), 292-301.
- Booher, L. D., Hench, K. M., Worrell, T. W., & Stikeleather, J. (1993). Reliability of three single-leg hop tests. *Journal of Sport Rehabilitation*, 2(3), 165-170.
- Brizendine, L. (2007). *Kadın Beyni (8. Baskı)* (Z. Ateş, Trans.). İstanbul: Kelebek Yayınevi.
- Can, Z. (2010). *Sağlıklı Bireylerde Parmak Uzunluk Oranlarının (2D: 4D); El Tercihi, Nonverbal Zeka, Görsel, İşitsel ve Verbal Yetenekler; Motor Beceri ve Serebral Lateralizasyon İle İlişkisi*. (Yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Courchesne, E., Chisum, H. J., Townsend, J., Cowles, A., Covington, J., Egaas, B., ... & Press, G. A. (2000). Normal brain development and aging: quantitative analysis at in vivo MR imaging in healthy volunteers. *Radiology*, 216(3), 672-682.
- Coren, S., & Halpern, D. (1993). A replay of the baseball data. *Perceptual and Motor Skills*, 76(2), 403-406.
- Coşgun, M. (2010). *Serebral lateralizasyonun, koroner arter hastalığı, koroner arter anomalisi ve koroner arteriyel dominansı arasındaki ilişkisi*. (Uzmanlık Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Kardiyoloji Anabilim Dalı.
- Deutsch, G., & Springer, S. P. (1989). *Left brain, right brain*. New York: WH Freeman and Company.
- Durston, S., Pol, H. E. H., Casey, B. J., Giedd, J. N., Buitelaar, J. K., & Van Engeland, H. (2001). Anatomical MRI of the developing human brain: what have we learned?. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40(9), 1012-1020.
- Fraley, S. M., & Springer, A. D. (1981). Memory of simple learning in young, middle-aged, and aged C57/BL6 mice. *Behavioral and Neural Biology*, 31(1), 1-7.
- Galderisi, S., Mucci, A., Mignone, M. L., Bucci, P., & Maj, M. (1999). Hemispheric asymmetry and psychopathological dimensions in drug-free patients with schizophrenia. *International Journal of Psychophysiology*, 34(3), 293-301.
- Geschwind, N., & Behan, P. (1982). Left-handedness: association with immune disease, migraine, and developmental learning disorder. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 79(16), 5097-5100.

- Geschwind, N., & Galaburda, A. M. (1985). Cerebral lateralization: Biological mechanisms, associations, and pathology: I. A hypothesis and a program for research. *Archives of Neurology*, 42(5), 428-459.
- Gündoğan, N. Ü., Yazıcı, A. C., & Şimşek, A. (2007). Üniversite öğrencilerinde el tercihi dağılımı ve işlevsel lateralizasyon: Başkent Üniversitesi örneği. *Genel Tıp Dergisi*, 17(2), 99-103.
- Haksever, B., Düzgün, İ., Deniz, Y., & Baltacı, G. (2017). Sağlıklı Bireylere Standart Denge Eğitiminin Dinamik, Statik Denge ve Foksiyonellik Üzerine Etkileri. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 40-49.
- Hartlage, L. C., & Gage, R. (1997). Unimanual performance as a measure of laterality. *Neuropsychology Review*, 7(3), 143-156.
- Hellige, J. B., Taylor, K. B., Lesmes, L., & Peterson, S. (1998). Relationships between brain morphology and behavioral measures of hemispheric asymmetry and interhemispheric interaction. *Brain and Cognition*, 36(2), 158-192.
- Hicks, R. A., Pellegrini, R. J., & Hawkins, J. (1979). Handedness and sleep duration. *Cortex*, 15(2), 327-329.
- Joseph, R. (1996). *Neuropsychiatry, neuropsychology, and clinical neuroscience: Emotion, evolution, cognition, language, memory, brain damage, and abnormal behavior*: Williams & Wilkins Co.
- Kardelen, R. (2022). Obsesif kompulsif bozuklukta bilişsel davranışçı terapinin etkinliği üzerine inceleme: Bir derleme çalışması. *International Journal of Su-Ay Development Association*, 1(2), 96-116.
- Keel, P. K., Fulkerson, J. A., & Leon, G. R. (1997). Disordered eating precursors in pre-and early adolescent girls and boys. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 203-216.
- Klar, A. J. (1999). Genetic models for handedness, brain lateralization, schizophrenia, and manic-depression. *Schizophrenia Research*, 39(3), 207-218.
- Koca, T. T., Koçyiğit, B. F., Güçmen, B., & Keleş, N. (2018). İnme hastalarında kinezyobantlamanın el fonksiyonlarına etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*(5), 421-434.
- Kocabiyyık, A., Alibaşoğlu, H., Tomruk, N., & Alpay, N. (2006). Korpus Kallosum Agenezisi ve Şizofreni: Bir Olgu Sunumu. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 19(2), 103-109.
- Kockum, B., & Annette, I.-L. H. (2015). Hop performance and leg muscle power in athletes: Reliability of a test battery. *Physical Therapy in Sport*, 16(3), 222-227.
- Koff, E., & Rierdan, J. (1993). Advanced pubertal development and eating disturbance in early adolescent girls. *Journal of Adolescent Health*, 14(6), 433-439.
- Kolb, B., Sutherland, R. J., Nonneman, A. J., & Whishaw, I. Q. (1982). Asymmetry in the cerebral hemispheres of the rat, mouse, rabbit, and cat: The right hemisphere is larger. *Experimental Neurology*, 78(2), 348-359.
- Kolb, B., & Whishaw, I. Q. (1996). *Fundamentals of human neuropsychology*. W. H. Freeman and Company.
- Konishi, Y., Takaya, R., Kimura, K., Takeuchi, K., Saito, M., & Konishi, K. (1997). Laterality of finger movements in preterm infants. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 39(4), 248-252.
- Korkmaz, B., (2005). *Yağmur Çocuklar; Otizm Nedir?*. Kitap Matbaacılık.
- Kütükçüoğlu, Y. (1993). *El baskınlığının yönü ve derecesinin araştırılması*. (Uzmanlık Tezi), GATA, Ankara.
- Leong, C. K. (1980). Laterality and reading proficiency in children. *Reading Research Quarterly*, 15(2), 185-202.

- Lezak, M. D., Howieson, D. B., Loring, D. W., & Fischer, J. S. (2004). *Neuropsychological assessment*: Oxford University Press, USA.
- Maher, B. A., Manschreck, T. C., Yurgelun-Todd, D. A., & Tsuang, M. T. (1998). Hemispheric asymmetry of frontal and temporal gray matter and age of onset in schizophrenia. *Biological Psychiatry*, 44(6), 413-417.
- Malizia, A. L., Cunningham, V. J., Bell, C. J., Liddle, P. F., Jones, T., & Nutt, D. J. (1998). Decreased brain GABAA-benzodiazepine receptor binding in panic disorder: Preliminary results from a quantitative PET study. *Archives of General Psychiatry*, 55(8), 715-720.
- McGuire, P., Bench, C., Frith, C., Marks, I., Frackowiak, R., & Dolan, R. J. (1994). Functional anatomy of obsessive-compulsive phenomena. *The British Journal of Psychiatry*, 164(4), 459-468.
- McMahon, F. B. (1986). *Psychology, the hybrid science*: Dorsey Press.
- McManus, I. C. (1985). Handedness, language dominance and aphasia: A genetic model. *Psychological Medicine Monograph Supplement*, 8, 3-40.
- McManus C. (2005). *Sağ el, sol el: Beyinde, bedende, atomlarda ve kültürde asimetrinin kökenleri*. Çeviren: Ayşegül Turan, Güncel Yayıncılık.
- Mergl, R., Tigges, P., Schröter, A., & Hegerl, U. (2000). Digitized analysis of hand movements in psychiatry. Methods, clinical findings and perspectives. *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie*, 68(9), 387-397.
- Nicholas, P., & La Mendola, A. (1997). Peripheral and cerebral asymmetries in the rat. *Science*, 278(5337), 31-34.
- Niethammer, R., Weisbrod, M., Schiesser, S., Grothe, J., Maier, S., Peter, U., . . . Sauer, H. (2000). Genetic influence on laterality in schizophrenia? A twin study of neurological soft signs. *American Journal of Psychiatry*, 157(2), 272-274.
- Öktem, F. (1983). *Çocuklarda beyin hasarının varlığı ve yerinin nöropsikolojik testlerle araştırılması*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Hacettepe University, Ankara.
- Öktem, F., & Sonuvar, B. (1993). Dikkat eksikliği tanısı alan çocukların özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 4(4), 267-272.
- Pençe, S. (2000). Serebral lateralizasyon. *Van Tıp Dergisi*, 7(3), 120-125.
- Powls, A., Botting, N., Cooke, R. W., & Marlow, N. (1996). Handedness in very-low-birthweight (VLBW) children at 12 years of age: relation to perinatal and outcome variables. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 38(7), 594-602.
- Previc, F. H. (1991). A general theory concerning the prenatal origins of cerebral lateralization in humans. *Psychological Review*, 98(3), 299.
- Ransil, B. J., & Schachter, S. C. (1994). Test-retest reliability of the Edinburgh Handedness Inventory and Global Handedness preference measurements, and their correlation. *Perceptual Motor Skills*, 79(3), 1355-1372.
- Rauch, S. L., Jenike, M. A., Alpert, N. M., Baer, L., Breiter, H. C., Savage, C. R., & Fischman, A. (1994). Regional cerebral blood flow measured during symptom provocation in obsessive-compulsive disorder using oxygen 15—labeled carbon dioxide and positron emission tomography. *Archives of General Psychiatry*, 51(1), 62-70.
- Reid, A., Birmingham, T. B., Stratford, P. W., Alcock, G. K., & Giffin, J. R. (2007). Hop testing provides a reliable and valid outcome measure during rehabilitation after anterior cruciate ligament reconstruction. *Physical Therapy*, 87(3), 337-349.
- Ross, G., Lipper, E. G., & Auld, P. A. (1987). Hand preference of four-year-old children: its relationship to premature birth and neurodevelopmental outcome. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 29(5), 615-622.

- Satz, P. (1973). Left-handedness and early brain insult: An explanation. *Neuropsychologia*, 11(1), 115-117.
- Smith, A. (1986). *The human brain and life* (N. Ebcioğlu, Trans.). İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Sokołowska, B. (2021). A novel virtual reality approach for functional lateralization in healthy adults. *Brain Research*, 1766(1), 147537.
- Soysal, A. Ş. (1999). *Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin psikomotor ve duygusal gelişimlerinin değerlendirilmesine ilişkin bir çalışma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Soysal, A. Ş., Arhan, E., Aktürk, A., & Handan, C. (2007). El tercihi ve el tercihini belirleyen etkenler. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 1(2), 60-68.
- Subirana, A. (1964). The relationship between handedness and language function. *Bulletin of the Orton Society*, 14(1964), 45-113.
- Şahin, M. (2019). *Yenidoğan bebeklerde kavrama refleksi dağılımının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Tan, Ü. (1990a). Testosterone and hand skill in right-handed men and women. *International Journal of Neuroscience*, 53(2-4), 179-189.
- Tan, Ü. (1990b). Testosterone and nonverbal intelligence in right-handed men and women. *International Journal of Neuroscience*, 54(3-4), 277-282.
- Tan, Ü., & Akgün, A. (1992). There is a direct relationship between nonverbal intelligence and serum testosterone level in young men. *International Journal of Neuroscience*, 64(1-4), 213-216.
- Tanrıdağ, O. (1994). *Teoride ve pratikte davranış nörolojisi*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Tarman, S. (2007). *Mizisyenlerde El Dominansi ve Serebral Lateralizasyon*. Paper presented at the 38th International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS'38) Paper, 10th-15th September.
- Tekin, B. (2021). *Alp ve kuzey disiplini kayak sporcularında dinamik denge, fonksiyonellik ve antropometrik özelliklerin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Uysal, S. A., Ekinci, Y., Çoban, F., & Yakut, Y. (2019). Edinburgh El Tercihi Anketi Türkçe güvenilirliğinin araştırılması. *Journal of Exercise Therapy Rehabilitation*, 6(2), 112-118.
- Üster, S. (2008). *The role of gender-based brain differences on the vocabulary learning and consolidation skills and strategies*. (Master's Thesis), Middle East Technical University, Ankara.
- Verimli, A. (1984). Serebral lateralite ve psikiyatrik hastalıklar. *Düşünen Adam: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Yayın Organı*, 1-5.
- Walbright, P. D., Walbright, N., Ojha, H., & Davenport, T. (2017). Validity of functional screening tests to predict lost-time lower quarter injury in a cohort of female collegiate athletes. *International Journal of Sports Physical Therapy*, 12(6), 948.
- Whitford, T. J., Farrow, T. F., Rennie, C. J., Grieve, S. M., Gomes, L., Brennan, J., . . . Williams, L. M. (2007). Longitudinal changes in neuroanatomy and neural activity in early schizophrenia. *Neuroreport*, 18(5), 435-439.
- Vikipedi (2023). "Üst Motor Nöron". (Erişim Tarihi: 28.07.2023) https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cst_motor_n%C3%B6ron
- Zdenek, M. (1985). *The right-brain experience: An intimate program to free the powers of your imagination*: McGraw Hill Professional.

5. Bölüm

GÖRSEL SİSTEMİN GENEL YAPISI, GÖRSEL ALGININ GELİŞİMİ VE BEYİN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ

Armağan Özgür

Rukiye Kılıç Üçgül

GİRİŞ

Beynimiz eylemlerimizi gerçekleştirirken aynı anda birçok görevi yerine getirir. Bu görevler beynin ilgili bölümlerinde belli bir sıra ile gerçekleştirilir. Paralel ve hiyerarşik bilgi işleme olarak bilinen bu yapı, algılarımızın muazzam bir biçimde şekillenmesine olanak tanır.

Dış dünyamızdan ve organlarımızdan gelen uyarıların algılanması için vücudumuz her uyarana ayrı özelleşmiş sinir hücreleri ile donatılmıştır. Görme, işitme, tat, koku ve dokunma organları ile vücudumuzdan ve çevremizden sürekli bilgiler alırız. Bu bilgilerin çok büyük çoğunluğu görsel niteliktedir. Görme sistemi, ışığı sinirsel sinyallere dönüştüren ve bunları birbirini izleyen daha yüksek organizasyon seviyelerinde işleyen bir dizi yapı ve işlev olarak adlandırılabilir. Gözün arkasındaki görme tabakası olarak da bilinen retina tabakasındaki ışığa karşı özelleşmiş hücreler olan fotoreseptörler bu sistemin başlangıç noktasıdır. Fotoreseptörler tarafından algılanan görsel uyarılar gözü gangliyon hücrelerinin uzantılarından oluşan optik sinir denilen yapı ile terk eder. Bu görsel uyarıların ilgili beyin bölümlerinde işlenmesi ile beraber görme algımız son şeklini alır.

Anne karnında olgunlaşmamış olan görme sistemi doğum sonrası görsel uyarıların başlamasıyla hızlı bir gelişme aşamasına girer. Bebeklerin görme deneyimleri arttıkça beyin görme ile ilgili merkezleri olgunlaşır. Görsel algının gelişimi ile beyinde oluşan değişikliklere dair bilgilerimiz günden güne artmaya devam etmektedir. Çocukluk dön-

KAYNAKLAR

- Ackerley, R., & Barnes, G. R. (2011). The interaction of visual, vestibular and extra-retinal mechanisms in the control of head and gaze during head-free pursuit. *J Physiol*, 589(Pt 7), 1627-1642. <https://doi.org/10.1113/jphysiol.2010.199471>
- Adams, R. J., & Courage, M. L. (1995). Development of chromatic discrimination in early infancy. *Behav Brain Res*, 67(1), 99-101. [https://doi.org/10.1016/0166-4328\(94\)00143-4](https://doi.org/10.1016/0166-4328(94)00143-4)
- Adelman, T. L., Bialek, W., & Olberg, R. M. (2003). The information content of receptive fields. *Neuron*, 40(4), 823-833. [https://doi.org/10.1016/s0896-6273\(03\)00680-9](https://doi.org/10.1016/s0896-6273(03)00680-9)
- Ahnelt, P., & Kolb, H. (1994). Horizontal cells and cone photoreceptors in human retina: A Golgi-electron microscopic study of spectral connectivity. *J Comp Neurol*, 343(3), 406-427. <https://doi.org/10.1002/cne.903430306>
- Atkinson J. (2000). *The Developing Visual Brain*. Oxford University Press.
- Atkinson, J., Anker, S., Evans, C., Hall, R., & Pimm-Smith, E. (1988). Visual acuity testing of young children with the Cambridge Crowding Cards at 3 and 6 m. *Acta Ophthalmol (Copenh)*, 66(5), 505-508. <https://doi.org/10.1111/j.1755-3768.1988.tb04371.x>
- Atkinson, J., Braddick, O., & Braddick, F. (1974). Acuity and contrast sensitivity of infant vision. *Nature*, 247(5440), 403-404. <https://doi.org/10.1038/247403a0>
- Atkinson, J., Braddick, O., & Moar, K. (1977). Development of contrast sensitivity over the first 3 months of life in the human infant. *Vision Res*, 17(9), 1037-1044. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(77\)90007-4](https://doi.org/10.1016/0042-6989(77)90007-4)
- Bane, M. C., & Birch, E. E. (1992). VEP acuity, FPL acuity, and visual behavior of visually impaired children. *J Pediatr Ophthalmol Strabismus*, 29(4), 202-209. <https://doi.org/10.3928/0191-3913-19920701-04>
- Banks M. S., Shannon E. (1993). *Spatial and chromatic visual efficiency in human neonates*. In: Granrud CE (ed) *Visual perception and cognition in infancy*. Erlbaum Assoc, Hillsdale
- Banks, M. S., Aslin, R. N., & Letson, R. D. (1975). Sensitive period for the development of human binocular vision. *Science*, 190(4215), 675-677. <https://doi.org/10.1126/science.1188363>
- Banton, T., & Bertenthal, B. I. (1996). Infants' sensitivity to uniform motion. *Vision Res*, 36(11), 1633-1640. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(95\)00216-2](https://doi.org/10.1016/0042-6989(95)00216-2)
- Berkes, P., & Wiskott, L. (2005). Slow feature analysis yields a rich repertoire of complex cell properties. *J Vis*, 5(6), 579-602. <https://doi.org/10.1167/5.6.9>
- Bi, H., Zhang, B., Tao, X., Harwerth, R. S., Smith, E. L., 3rd, & Chino, Y. M. (2011). Neuronal responses in visual area V2 (V2) of macaque monkeys with strabismic amblyopia. *Cereb Cortex*, 21(9), 2033-2045. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhq272>
- Bourgeois J.P., Goldman-Rakic P.S., & Rakic, P. (2000). *Formation, elimination, and stabilization of synapses in the primate cerebral cortex*. In: Gazzaniga MS. MIT Press.
- Bridge, H., & Cumming, B. G. (2008). Representation of binocular surfaces by cortical neurons. *Curr Opin Neurobiol*, 18(4), 425-430. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2008.09.003>
- Broadbent, H., & Westall, C. (1990). An evaluation of techniques for measuring stereopsis in infants and young children. *Ophthalmic Physiol Opt*, 10(1), 3-7. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2184389>
- Brown, A. M. (1990). Development of visual sensitivity to light and color vision in human infants: A critical review. *Vision Res*, 30(8), 1159-1188. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(90\)90173-i](https://doi.org/10.1016/0042-6989(90)90173-i)
- Burde R. M., Savino P. J., Trobe J. D. (1992). *Clinical Decisions in Neuro-ophthalmology*. Mosby Year Book.
- Buttner-Ennever, J. A. (2006). The extraocular motor nuclei: organization and functional neuroanatomy. *Prog Brain Res*, 151, 95-125. [https://doi.org/10.1016/S0079-6123\(05\)51004-5](https://doi.org/10.1016/S0079-6123(05)51004-5)

- Buttner-Ennever, J. A., & Horn, A. K. (1997). Anatomical substrates of oculomotor control. *Curr Opin Neurobiol*, 7(6), 872-879. [https://doi.org/10.1016/s0959-4388\(97\)80149-3](https://doi.org/10.1016/s0959-4388(97)80149-3)
- Casagrande, V. A., Xu, X. (2004) *In The Visual Neurosciences*. MIT
- Casagrande V. A., & Ichida J. M. (2003). *The lateral geniculate nucleus*. In Kaufman PL, Alm A, editors: *Adler's physiology of the eye*. Elsevier
- Chi, J. G., Dooling, E. C., & Gilles, F. H. (1977). Gyral development of the human brain. *Ann Neurol*, 1(1), 86-93. <https://doi.org/10.1002/ana.410010109>
- Clifford, C. W., Webster, M. A., Stanley, G. B., Stocker, A. A., Kohn, A., Sharpee, T. O., & Schwartz, O. (2007). Visual adaptation: Neural, psychological and computational aspects. *Vision Res*, 47(25), 3125-3131. <https://doi.org/10.1016/j.visres.2007.08.023>
- Curcio, C. A., Sloan, K. R., Kalina, R. E., & Hendrickson, A. E. (1990). Human photoreceptor topography. *J Comp Neurol*, 292(4), 497-523. <https://doi.org/10.1002/cne.902920402>
- Demb, J. B. (2008). Functional circuitry of visual adaptation in the retina. *J Physiol*, 586(18), 4377-4384. <https://doi.org/10.1113/jphysiol.2008.156638>
- Ding, J., & Levi, D. M. (2011). Recovery of stereopsis through perceptual learning in human adults with abnormal binocular vision. *Proc Natl Acad Sci, USA*, 108(37), E733-741. <https://doi.org/10.1073/pnas.1105183108>
- Du, Y., Zhang, F., Wang, Y., Bi, T., & Qiu, J. (2016). Perceptual Learning of Facial Expressions. *Vision Res*, 128, 19-29. <https://doi.org/10.1016/j.visres.2016.08.005>
- Eliasieh, K., Liets, L. C., & Chalupa, L. M. (2007). Cellular reorganization in the human retina during normal aging. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, 48(6), 2824-2830. <https://doi.org/10.1167/iovs.06-1228>
- Elleberg, D., Lewis, T. L., Maurer, D., Brar, S., & Brent, H. P. (2002). Better perception of global motion after monocular than after binocular deprivation. *Vision Res*, 42(2), 169-179. [https://doi.org/10.1016/s0042-6989\(01\)00278-4](https://doi.org/10.1016/s0042-6989(01)00278-4)
- Fain, G. L., Matthews, H. R., Cornwall, M. C., & Koutalos, Y. (2001). Adaptation in vertebrate photoreceptors. *Physiol Rev*, 81(1), 117-151. <https://doi.org/10.1152/physrev.2001.81.1.117>
- Fantz, R. L. (1964). Visual Experience in Infants: Decreased Attention to Familiar Patterns Relative to Novel Ones. *Science*, 146(3644), 668-670. <https://doi.org/10.1126/science.146.3644.668>
- Finlay B. L., Clancy B., Kingsbury M. A. (2003). *The developmental neurobiology of early vision*. In: Hopkins B., Johnson S. P., eds. *Neurobiology of Infant Vision*. Praeger Publishers.
- Franklin, A., Davies, I. R. (2004). *New evidence for infant colour categories*. Br J Dev Psychol.
- Fronius, M., & Sireteanu, R. (1989). Monocular geometry is selectively distorted in the central visual field of strabismic amblyopes. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, 30(9), 2034-2044. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2777521>
- Goodale, M. A., & Milner, A. D. (1992). Separate visual pathways for perception and action. *Trends Neurosci*, 15(1), 20-25. [https://doi.org/10.1016/0166-2236\(92\)90344-8](https://doi.org/10.1016/0166-2236(92)90344-8)
- Granrud, C. E., Yonas, A., & Pettersen, L. (1984). A comparison of monocular and binocular depth perception in 5- and 7-month-old infants. *J Exp Child Psychol*, 38(1), 19-32. [https://doi.org/10.1016/0022-0965\(84\)90016-x](https://doi.org/10.1016/0022-0965(84)90016-x)
- Guzzetta, A., Tinelli, F., Del Viva, M. M., Bancalè, A., Arrighi, R., Pascale, R. R., & Cioni, G. (2009). Motion perception in preterm children: role of prematurity and brain damage. *Neuroreport*, 20(15), 1339-1343. <https://doi.org/10.1097/WNR.0b013e328330b6f3>
- Gwiazda, J., Bauer, J., Thorn, F., & Held, R. (1997). Development of spatial contrast sensitivity from infancy to adulthood: Psychophysical data. *Optom Vis Sci*, 74(10), 785-789. <https://doi.org/10.1097/00006324-199710000-00017>
- Hansen, R. M., & Fulton, A. B. (1986). Pupillary changes during dark adaptation in human infants. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, 27(12), 1726-1729. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3793401>

- Hartline, H. (1938). The response of single optic nerve fibers of the vertebrate eye to illumination of the retina. *American Journal of Physiology*, 121, 400–415.
- Hyvarinen L (2000) Visual evaluation of infants and children. In: Silverstone B, Lang MA, Rosenthal BP, Faye EE (eds) *The Lighthouse handbook on vision impairment and vision rehabilitation*. Oxford University Press, Oxford, pp 799–820
- Hickey, T. L., & Guillery, R. W. (1979). Variability of laminar patterns in the human lateral geniculate nucleus. *J Comp Neurol*, 183(2), 221-246. <https://doi.org/10.1002/cne.901830202>
- Hikosaka, O., Takikawa, Y., & Kawagoe, R. (2000). Role of the basal ganglia in the control of purposive saccadic eye movements. *Physiol Rev*, 80(3), 953-978. <https://doi.org/10.1152/physrev.2000.80.3.953>
- Hollenberg, M. J., & Spira, A. W. (1972). Early development of the human retina. *Can J Ophthalmol*, 7(4), 472-491. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/4569164>
- Holmes, J. M., Lazar, E. L., Melia, B. M., Astle, W. F., Dagi, L. R., Donahue, S. P. Pediatric Eye Disease Investigator, G. (2011). Effect of age on response to amblyopia treatment in children. *Arch Ophthalmol*, 129(11), 1451-1457. <https://doi.org/10.1001/archophthalmol.2011.179>
- Hopf, H. C., Thomke, F., & Gutmann, L. (1991). Midbrain vs. pontine medial longitudinal fasciculus lesions: the utilization of masseter and blink reflexes. *Muscle Nerve*, 14(4), 326-330. <https://doi.org/10.1002/mus.880140406>
- Horton, J. C., Dagi, L. R., McCrane, E. P., & de Monasterio, F. M. (1990). Arrangement of ocular dominance columns in human visual cortex. *Arch Ophthalmol*, 108(7), 1025-1031. <https://doi.org/10.1001/archopht.1990.01070090127054>
- Hoyt, W. F., & Luis, O. (1962). Visual fiber anatomy in the infrageniculate pathway of the primate. *Arch Ophthalmol*, 68, 94-106. <https://doi.org/10.1001/archopht.1962.00960030098018>
- Hubel, D. H., & Wiesel, T. N. (1962). Receptive fields, binocular interaction and functional architecture in the cat's visual cortex. *J Physiol*, 160(1), 106-154. <https://doi.org/10.1113/jphysiol.1962.sp006837>
- Hubel, D. H., & Wiesel, T. N. (1965). Receptive Fields and Functional Architecture in Two Nonstriate Visual Areas (18 and 19) of the Cat. *J Neurophysiol*, 28, 229-289. <https://doi.org/10.1152/jn.1965.28.2.229>
- Isenmann, S., Kretz, A., & Cellerino, A. (2003). Molecular determinants of retinal ganglion cell development, survival, and regeneration. *Prog Retin Eye Res*, 22(4), 483-543. [https://doi.org/10.1016/s1350-9462\(03\)00027-2](https://doi.org/10.1016/s1350-9462(03)00027-2)
- Jehee, J. F., Ling, S., Swisher, J. D., van Bergen, R. S., & Tong, F. (2012). Perceptual learning selectively refines orientation representations in early visual cortex. *J Neurosci*, 32(47), 16747-16753a. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.6112-11.2012>
- Johnson, M. H. (1990). Cortical maturation and the development of visual attention in early infancy. *J Cogn Neurosci*, 2(2), 81-95. <https://doi.org/10.1162/jocn.1990.2.2.81>
- Jonas, J. B., Gusek, G. C., & Naumann, G. O. (1988). Optic disc, cup and neuroretinal rim size, configuration and correlations in normal eyes. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, 29(7), 1151-1158. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3417404>
- Pola, J. R. (2006). *Development of eye movements in infants*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Kandel, E. R., Schwartz J. H., Jessell, T. M. (2000). *Principles of Neural Science (4th ed)*. McGraw-Hill.
- Karni, A., & Bertini, G. (1997). Learning perceptual skills: behavioral probes into adult cortical plasticity. *Curr Opin Neurobiol*, 7(4), 530-535. [https://doi.org/10.1016/s0959-4388\(97\)80033-5](https://doi.org/10.1016/s0959-4388(97)80033-5)
- Katz, D. B., Matsunami, H., Rinberg, D., Scott, K., Wachowiak, M., & Wilson, R. I. (2008). Receptors, circuits, and behaviors: New directions in chemical senses. *J Neurosci*, 28(46), 11802-11805. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3613-08.2008>
- Kiorpes, L., & McKee, S. P. (1999). Neural mechanisms underlying amblyopia. *Curr Opin Neurobiol*, 9(4), 480-486. [https://doi.org/10.1016/s0959-4388\(99\)80072-5](https://doi.org/10.1016/s0959-4388(99)80072-5)

- Kolb, H. (1997). Amacrine cells of the mammalian retina: Neurocircuitry and functional roles. *Eye (Lond)*, *11* (Pt 6), 904-923. <https://doi.org/10.1038/eye.1997.230>
- Kruger, N., Janssen, P., Kalkan, S., Lappe, M., Leonardis, A., Piater, J., . . . Wiskott, L. (2013). Deep hierarchies in the primate visual cortex: What can we learn for computer vision? *IEEE Trans Pattern Anal Mach Intell*, *35*(8), 1847-1871. <https://doi.org/10.1109/TPAMI.2012.272>
- Kuffler, S. W. (1953). Discharge patterns and functional organization of mammalian retina. *J Neurophysiol*, *16*(1), 37-68. <https://doi.org/10.1152/jn.1953.16.1.37>
- Kupfer, C., Chumbley, L., & Downer, J. C. (1967). Quantitative histology of optic nerve, optic tract and lateral geniculate nucleus of man. *J Anat*, *101*(Pt 3), 393-401. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/6051727>
- Kupper, C. (1962). The projection of the macula in the lateral geniculate nucleus of man. *Am J Ophthalmol*, *54*, 597-609. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/13927444>
- La Cour, M., Ehinger, B. (2006). *The Retina. The biology of the eye*. Elsevier.
- Lao, Y., Gao, H., & Zhong, Y. (1994). Vascular architecture of the human optic chiasma and bitemporal hemianopia. *Chin Med Sci J*, *9*(1), 38-44. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8086633>
- Laties, A. M., & Enoch, J. M. (1971). An analysis of retinal receptor orientation. I. Angular relationship of neighboring photoreceptors. *Invest Ophthalmol*, *10*(1), 69-77. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/4992333>
- Le Bihan, D., Turner, R., Zeffiro, T. A., Cuenod, C. A., Jezzard, P., & Bonnerot, V. (1993). Activation of human primary visual cortex during visual recall: A magnetic resonance imaging study. *Proc Natl Acad Sci U S A*, *90*(24), 11802-11805. <https://doi.org/10.1073/pnas.90.24.11802>
- Leat, S. J., & Wegmann, D. (2004). Clinical testing of contrast sensitivity in children: Age-related norms and validity. *Optom Vis Sci*, *81*(4), 245-254. <https://doi.org/10.1097/00006324-200404000-00010>
- Leigh, R. J., Zee, D. S. (2006). *The Neurology of Eye Movements* (4 ed.). Oxford University Press.
- Lenassi, E., Likar, K., Stirn-Kranjc, B., & Breclj, J. (2008). VEP maturation and visual acuity in infants and preschool children. *Doc Ophthalmol*, *117*(2), 111-120. <https://doi.org/10.1007/s10633-007-9111-8>
- Levi, D. M. (2005). Perceptual learning in adults with amblyopia: A reevaluation of critical periods in human vision. *Dev Psychobiol*, *46*(3), 222-232. <https://doi.org/10.1002/dev.20050>
- Levi, D. M., & Li, R. W. (2009). Perceptual learning as a potential treatment for amblyopia: A mini-review. *Vision Res*, *49*(21), 2535-2549. <https://doi.org/10.1016/j.visres.2009.02.010>
- Lewis, T. L., Elleberg, D., Maurer, D., Wilkinson, F., Wilson, H. R., Dirks, M., & Brent, H. P. (2002). Sensitivity to global form in glass patterns after early visual deprivation in humans. *Vision Res*, *42*(8), 939-948. [https://doi.org/10.1016/s0042-6989\(02\)00041-x](https://doi.org/10.1016/s0042-6989(02)00041-x)
- Lewis, T. L., & Maurer, D. (2009). Effects of early pattern deprivation on visual development. *Optom Vis Sci*, *86*(6), 640-646. <https://doi.org/10.1097/OPX.0b013e3181a7296b>
- Li, R. W., & Levi, D. M. (2004). Characterizing the mechanisms of improvement for position discrimination in adult amblyopia. *J Vis*, *4*(6), 476-487. <https://doi.org/10.1167/4.6.7>
- Liao, M., Zhao, H., Liu, L., Li, Q., Dai, Y., Zhang, Y., & Zhou, Y. (2016). Training to improve contrast sensitivity in amblyopia: Correction of high-order aberrations. *Sci Rep*, *6*, 35702. <https://doi.org/10.1038/srep35702>
- Lithander, J. (1997). Visual development in healthy eyes from 24 months to four years of age. *Acta Ophthalmol Scand*, *75*(3), 275-276. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0420.1997.tb00772.x>
- Luna B, V. K., Geier, C. F. (2008). *Development of eye-movement control*. Brain Cogn.
- Mash, C., & Dobson, V. (2005). Intraobserver reliability of the Teller Acuity Card procedure in infants with perinatal complications. *Optom Vis Sci*, *82*(9), 817-822. <https://doi.org/10.1097/01.opx.0000177809.75080.41>

- McMahon, D. B., & Leopold, D. A. (2012). Stimulus timing-dependent plasticity in high-level vision. *Curr Biol*, 22(4), 332-337. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2012.01.003>
- Meunier, D., Lambiotte, R., & Bullmore, E. T. (2010). Modular and hierarchically modular organization of brain networks. *Front Neurosci*, 4, 200. <https://doi.org/10.3389/fnins.2010.00200>
- Meunier, D., Lambiotte, R., Fornito, A., Ersche, K. D., & Bullmore, E. T. (2009). Hierarchical modularity in human brain functional networks. *Front Neuroinform*, 3, 37. <https://doi.org/10.3389/neuro.11.037.2009>
- Mikelberg, F. S., Drance, S. M., Schulzer, M., Yidegiligne, H. M., & Weis, M. M. (1989). The normal human optic nerve. Axon count and axon diameter distribution. *Ophthalmology*, 96(9), 1325-1328. [https://doi.org/10.1016/s0161-6420\(89\)32718-7](https://doi.org/10.1016/s0161-6420(89)32718-7)
- Milner A.D., Goodale M.A. (2006). *The visual brain in action*. 2nd edn. Oxford University Press.
- Mondloch, C. J., Geldart, S., Maurer, D., & Le Grand, R. (2003). Developmental changes in face processing skills. *J Exp Child Psychol*, 86(1), 67-84. [https://doi.org/10.1016/s0022-0965\(03\)00102-4](https://doi.org/10.1016/s0022-0965(03)00102-4)
- Morton, J., & Johnson, M. H. (1991). CONSPEC and CONLERN: A two-process theory of infant face recognition. *Psychol Rev*, 98(2), 164-181. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.98.2.164>
- Murray, K., Lillakas, L., Weber, R., Moore, S., & Irving, E. (2007). Development of head movement propensity in 4-15 year old children in response to visual step stimuli. *Exp Brain Res*, 177(1), 15-20. <https://doi.org/10.1007/s00221-006-0645-x>
- Namba, T., Nakamura, T., & Grob, D. (1968). Motor nerve endings in human extraocular muscle. *Neurology*, 18(4), 403-407. <https://doi.org/10.1212/wnl.18.4.403>
- Nassi, J. J., & Callaway, E. M. (2009). Parallel processing strategies of the primate visual system. *Nature reviews. Neuroscience*, 10(5), 360-372. <https://doi.org/10.1038/nrn2619>
- Netelenbos, J. B., & Savelsbergh, G. J. (2003). Children's search for targets located within and beyond the field of view: Effects of deafness and age. *Perception*, 32(4), 485-497. <https://doi.org/10.1068/p5036>
- Norcia, A. M., & Tyler, C. W. (1985). Spatial frequency sweep VEP: Visual acuity during the first year of life. *Vision Res*, 25(10), 1399-1408. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(85\)90217-2](https://doi.org/10.1016/0042-6989(85)90217-2)
- Ohlsson, J., Villarreal, G., Abrahamsson, M., Cavazos, H., Sjostrom, A., & Sjostrand, J. (2001). Screening merits of the Lang II, Frisby, Randot, Titmus, and TNO stereo tests. *J AAPOS*, 5(5), 316-322. <https://doi.org/10.1067/mpa.2001.118669>
- Op de Beeck, H. P., Haushofer, J., & Kanwisher, N. G. (2008). Interpreting fMRI data: Maps, modules and dimensions. *Nature reviews. Neuroscience*, 9(2), 123-135. <https://doi.org/10.1038/nrn2314>
- Oster, S. F., & Sretavan, D. W. (2003). Connecting the eye to the brain: The molecular basis of ganglion cell axon guidance. *Br J Ophthalmol*, 87(5), 639-645. <https://doi.org/10.1136/bjo.87.5.639>
- Parker, A. J. (2007). Binocular depth perception and the cerebral cortex. *Nat Rev Neurosci*, 8(5), 379-391. <https://doi.org/10.1038/nrn2131>
- Pearson, K. G. (2000). Neural adaptation in the generation of rhythmic behavior. *Annu Rev Physiol*, 62, 723-753. <https://doi.org/10.1146/annurev.physiol.62.1.723>
- Poliak, S., & Peles, E. (2003). The local differentiation of myelinated axons at nodes of Ranvier. *Nat Rev Neurosci*, 4(12), 968-980. <https://doi.org/10.1038/nrn1253>
- Polyak, S. (1957). *The vertebrate visual system*. University of Chicago Press.
- Porter, J. D., Baker, R. S., Ragusa, R. J., & Brueckner, J. K. (1995). Extraocular muscles: Basic and clinical aspects of structure and function. *Surv Ophthalmol*, 39(6), 451-484. [https://doi.org/10.1016/s0039-6257\(05\)80055-4](https://doi.org/10.1016/s0039-6257(05)80055-4)
- Reinis S, Goldman JM (1980) The development of the brain: biological and functional perspectives. Charles C. Thomas, Springfield eld

- Rose, S. A., Feldman, J. F., & Jankowski, J. J. (2003). Infant visual recognition memory: Independent contributions of speed and attention. *Dev Psychol*, *39*(3), 563-571. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.3.563>
- Roucoux, A., Culee, C., & Roucoux, M. (1983). Development of fixation and pursuit eye movements in human infants. *Behav Brain Res*, *10*(1), 133-139. [https://doi.org/10.1016/0166-4328\(83\)90159-6](https://doi.org/10.1016/0166-4328(83)90159-6)
- Rubenstein, A. J., Kalakanis, L., & Langlois, J. H. (1999). Infant preferences for attractive faces: A cognitive explanation. *Dev Psychol*, *35*(3), 848-855. <https://doi.org/10.1037//0012-1649.35.3.848>
- Sadun A. A., & Glaser, J. S. (1994). *Anatomy of the visual sensory system*. In Tasman W, Jaeger EA, editors: *Duane's foundations of clinical ophthalmology*. Lippincott.
- Sasaki, Y., Nanez, J. E., & Watanabe, T. (2010). Advances in visual perceptual learning and plasticity. *Nat Rev Neurosci*, *11*(1), 53-60. <https://doi.org/10.1038/nrn2737>
- Schiller, P. (1998). *The neural control of visually guided eye movements*. In: Richards JE, ed. *Cognitive Neu-roscience of Attention: A Developmental Perspective*. Erlbaum.
- Sjostrom, P. J., Rancz, E. A., Roth, A., & Hausser, M. (2008). Dendritic excitability and synaptic plasticity. *Physiol Rev*, *88*(2), 769-840. <https://doi.org/10.1152/physrev.00016.2007>
- Sklar, J. C., Goltz, H. C., Gane, L., & Wong, A. M. (2015). Adaptation to Laterally Displacing Prisms in Anisometric Amblyopia. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, *56*(6), 3699-3708. <https://doi.org/10.1167/iops.15-16605>
- Spitzer, H., & Hochstein, S. (1985). A complex-cell receptive-field model. *J Neurophysiol*, *53*(5), 1266-1286. <https://doi.org/10.1152/jn.1985.53.5.1266>
- Teller, D. Y., & Movshon, J. A. (1986). Visual development. *Vision Res*, *26*(9), 1483-1506. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(86\)90169-0](https://doi.org/10.1016/0042-6989(86)90169-0)
- Theunissen, F. E., David, S. V., Singh, N. C., Hsu, A., Vinje, W. E., & Gallant, J. L. (2001). Estimating spatio-temporal receptive fields of auditory and visual neurons from their responses to natural stimuli. *Network*, *12*(3), 289-316. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11563531>
- Thier, P., & Ilg, U. J. (2005). The neural basis of smooth-pursuit eye movements. *Curr Opin Neurobiol*, *15*(6), 645-652. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2005.10.013>
- Tian, N., & Copenhagen, D. R. (2003). Visual stimulation is required for refinement of ON and OFF pathways in postnatal retina. *Neuron*, *39*(1), 85-96. [https://doi.org/10.1016/s0896-6273\(03\)00389-1](https://doi.org/10.1016/s0896-6273(03)00389-1)
- Turati, C., Bulf, H., & Simion, F. (2008). Newborns' face recognition over changes in viewpoint. *Cognition*, *106*(3), 1300-1321. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2007.06.005>
- Warwick R. (1976). *Eugene Wolff's anatomy of the eye and orbi* (7 ed.). Saunders.
- Wattam-Bell, J. (1996). Visual motion processing in one-month-old infants: habituation experiments. *Vision Res*, *36*(11), 1679-1685. [https://doi.org/10.1016/0042-6989\(95\)00237-5](https://doi.org/10.1016/0042-6989(95)00237-5)
- Weiland, J. D., Humayun, M. S., Dagnelie, G., de Juan, E., Jr., Greenberg, R. J., & Iliff, N. T. (1999). Understanding the origin of visual percepts elicited by electrical stimulation of the human retina. *Graefes Arch Clin Exp Ophthalmol*, *237*(12), 1007-1013. <https://doi.org/10.1007/s004170050337>
- Wurtz, R. H. (1996). Vision for the control of movement. The Friedenwald Lecture. *Invest Ophthalmol Vis Sci*, *37*(11), 2130-2145. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8843900>
- Ying, G. S., Maguire, M. G., Cyert, L. A., Ciner, E., Quinn, G. E., Kulp, M. T., Vision In Preschoolers Study, G. (2014). Prevalence of vision disorders by racial and ethnic group among children participating in head start. *Ophthalmology*, *121*(3), 630-636. <https://doi.org/10.1016/j.ophtha.2013.09.036>
- Zihl, J., von Cramon, D., & Mai, N. (1983). Selective disturbance of movement vision after bilateral brain damage. *Brain*, *106* (Pt 2), 313-340. <https://doi.org/10.1093/brain/106.2.313>

6. Bölüm

BELLEK GELİŞİMİ VE NÖRAL GELİŞİM

Beyza Kaviye Ateş

GİRİŞ

Doğumdan itibaren oluşmaya başlayan bellek sistemi, insanın eski bilgilerinden ve tecrübelerinden yola çıkarak yeni bilgi ve deneyimlere ulaşmasını sağlar. Bebeklik ve erken çocukluk döneminde öğrenme hızlı gerçekleşir ve bu dönemde sahip olunan güçlü bir bellek birikimi çocuğun hem sosyal hem de duygusal açıdan çevresindeki insanlarla uyum içerisinde yaşamasını kolaylaştıracaktır. Buna ek olarak güçlü ve zengin bir bellek, çocuğun üst düzey düşünme becerilerine katkı sağlayıp etrafında gelişen olayları daha iyi anlamasını sağlayacaktır.

Çocuk küçük yaşlarda öğrendiği bilgilere tam olarak anlam veremediği için büyüdükçe öğrendiği ve öğreneceği bilgileri unutulabilir. Çevrede gerçekleşen her olayın ve edinilen her bilginin bellekte kalması pek mümkün değildir ancak ihtiyaç duyulan bilgiler ve düşünceler hayat boyu gerekli olduğu için bellekte kalabilir. Hayatın kolaylaştırılması, işlerin sorunsuz ve verimli bir şekilde ilerlemesi amacıyla ihtiyaç duyulan düşünce ve bilgilerin kolay öğrenilmesi için bilişsel olarak daha etkin kişiler tercih edilmektedir. Özellikle bebeklik ve erken çocukluk döneminde çocukların kolay öğrenmelerini sağlayacak bellek geliştirici yöntemlerin kullanılması çocukların bilgileri daha kolay öğrenmelerinde etkili ve yardımcı olacaktır (Özyürek, 2009).

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Ö. G. (2023). *Anlamsal Bellek (Semantik Bellek) Nedir?* <https://www.bilgiustam.com/anlamsal-bellek-semantik-bellek-nedir/adresinden> alındı.
- Akdemir, A., Cangöz, B., Örsel, S., & Selekler, K. (2007). Hafif Kognitif Bozukluğu Olan Hastalarla Alzheimer Tipi Demans Hastalarının Örtük Bellek Performansı Açısından Karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Derneği, 18*(2), 118-128.
- Akdoğan, M., Akırmak, Ü., & Gürsoy, İ. (2020). Türkçe Kelimelerin Bellek Yanılsaması Üretme Oranlarının Deese-Roediger-McDermott (DRM) Paradigması ile İncelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları, 23*(46), 31-51.
- Aksu, F., Berktaş, F., & Kiroğlu, O. (2017). Antidepresan İlaçların Öğrenme ve Bellek Mekanizmasına Etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 26*(2), 178-206.
- Aldağ, H. (2005). Öğrenme ve Öğretmede A. Paivo'nun İkili Kodlama Kuramı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(2), 29-48.
- Altmışdört, G. (2013). Dil Edinimi ve Dil Öğrenimi Olgusuna Beyin ve Dil Gelişimi Açısından Bir Bakış. *Ege Eğitim Dergisi, 14*(2), 41-62.
- Amado, S. (1996). *Farklı Dikkat Düzeylerinin Örtük ve Açık Bellek Üzerindeki Etkileri* (Yayın No. 54233). (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi).
- Anderson, M., Baddeley, A., & Eysenck, M. (2015). *Memory* (2nd ed.). USA: Psychology Press.
- Ashcraft, M. H. (2002). *Cognition* (3rd ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Assmann, J. (2022). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baddeley, A. (1996). *Your Memory: A User's Guide* (1st ed.). London: Penguin Books Ltd.
- Baddeley, A. (2000). *Short Term and Working Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Baddeley, A. (2000). The Episodic Buffer: A New Component of Working Memory? *Trends in Cognitive Science, 4*(11), 417-423. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364661300015382>
- Baddeley, A. (2002). Is Working Memory Still Working? *European Psychologist, 7*, 85-97. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1027/1016-9040.7.2.85>
- Baddeley, A., & Logie, R. (1999). *Working Memory: The Multiple Component Model* (1st ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bailey, F., & Pransky, K. (2014). *Memory at Work in the Classroom: Strategies to Help Underachieving Students* (1st ed.). USA: ASCD Press.
- Benjafield, J. G. (2006). *Cognition* (3rd ed.). New York: Simon & Schuster Press.
- Benjamin, M., Cowan, N., & Morey, C. (2021). *An Embedded-Processes Approach to Working Memory: How Is It Distinct From Other Approaches, and to What Ends?* (1st ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Berkem, M., Gırmal, A., & Karabekiroğlu, K. (2005). Psikiyatrik Bozukluklarda Bellek Sorunları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 6*, 188-196.
- Bertan, M., Doğan Güçüz, B., Haznedaroğlu, D., Koln, P., & Yurdakök, K. (2009). Ülkemizde Erken Çocukluk Gelişimine İlişkin Yapılan Çalışmaların Derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 52*, 1-8.
- Bjorklund, D. F., Schneider, W., & Blasi, C. (2008). Memory. *Intermediate Article*, 1059-1065.
- Bjorklund, D., & Douglas, R. (1997). *The Development Of Memory Strategies*. London: Psychology Press.
- Bohanek, J., Fivush, R. & Walker, E. (2005). Memories of Positive and Negative Emotional Events. *Applied Cognitive Psychology, 19*(1), 51-66.

- Brainerd, C., Holliday, R., & Reyna, V. (2008). Recall of Details Never Experienced: Effects of Age, Repetition, and Semantic Cues. *Cognitive Development*, 23(1), 67-78.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burnham, W. H. (1889). Memory, Historically and Experimentally Considered. *The American Journal of Psychology*, 2(3), 431-464.
- Burns, H., Loftus, E., & Miller, D. (1978). Semantic Integration of Verbal Information Into A Visual Memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 4(1), 19-31.
- Campbell, S. (2007). *Strategies for General Memory Development*. <http://www.articlesbase.com/self-help-articles/strategies-for-general-memory-development-242933.html> adresinden alındı
- Chertkow, H., & Saumier, D. (2002). Semantic Memory. *Current Neurology and Neuroscience Reports*(2), 516-522.
- Conway, M. A. (2001). Sensory-Perceptual Episodic Memory and Its Context: Autobiographical Memory. *Phil. Trans. Royal Society Land. B.*, 356, 1375-1384.
- Conway, M. A. (2009). Episodic Memories. *Neuropsychologia*, 47, 2305-2313.
- Conway, M., & Holmes, E. (2005). *Autobiographical Memory and The Working Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Courage, M., & Cowan, N. (2009). *The Development of Memory in Infancy and Childhood*. London: Psychology Press.
- Cowan, N. (1988). Evolving Conceptions of Memory Storage, Selective Attention, and Their Mutual Constraints Within The Human Information-Processing System. *Psychological Bulletin*, 104(2), 163-191.
- Crabb, B., & Dark, V. (1999). Perceptual Implicit Memory Requires Attentional Encoding. *Memory & Cognition*, 27(2), 267-275.
- Çakas Uztumur, N. (2021). *Üstün Yetenekli Öğrencilerin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle İçsel Dışsal Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayın No. 671479). (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi).
- Çetin, F. H., Karatoprak, S., Tanır, Y., & Türkoğlu, S. (2019). Çalışma Belleği ve Nörogelişimsel Hastalıklar. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 26(2), 52-62
- Denkinger, B., & Koutstaal, W. (2009). Perceive-Decide-Act: How Abstract Is Repetition-Related Decision Learning? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 35(3), 742-756. <https://doi.org/10.1037/a0015263> adresinden alındı
- Descartes, R., & Voss, S. (1989). *Passion of the Soul* (1st ed.). USA: Hackett Publishing Company.
- Doğan, Z. (2012). *Gebe Ratlardasiprofloksasin Kullanımının Fetal Beyin Gelişimi ve Morfolojik Yapı Üzerine Etkilerinin Araştırılması; Quercetin'in Olası Koruyucu Rolünün Belirlenmesi*. (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi).
- Dorfman, J., Kihlstrom, J., & Park, L. (2007). *Implicit and Explicit Memory and Learning*. Blackwell Publishing. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/9780470751466.ch42> adresinden alındı.
- Doydum, A., Lloyd, M., & Newcombe, N. (2009). Memory Binding in Early Childhood: Evidence for A Retrieval Deficit. *Child Development*, 80(5), 1321-1328.
- Draaisma, D. (2007). *Bellek Metaforları - Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi* (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ellis, H., & Reed, H. (2004). *Fundamentals of Cognitive Psychology* (7th ed.). New York: Mcgraw-Hill Higher Education.
- Fielding, B. (2004). *Hafıza El Kitabı* (N. Nirven, Çev.). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Fitzgerald, J. M. (1989). A Developmental Account of Early Childhood Amnesia. *The Journal of Genetic Psychology*, 152(2), 159-171.

- Freud, S. (1966). *The Complete Introductory Lectures of Psychoanalysis* (1st ed.). New York: W.W. Norton & Company.
- Gathercole, S. (2008). *Working Memory*. Amsterdam: Elsevier Press.
- Goldstein, B. (2013). *Bilişsel Psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Kitabevi.
- Gövsal, İ. A. (1998). *Çocukta Zihinsel Gelişim*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Gün, S. (2019). *5-6 Yaş Çocuklarında Elektronik Medya Maruziyetinin Dikkat, Muhakeme ve Sosyal Beceriler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. (Yayın No. 535228). (Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi).
- Güven, M. (2004). *Öğrenme Stilleri İle Öğrenme Stratejileri Arasındaki İlişki*. (Yayın No: 143975). (Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi).
- Haden, C., Hedrick, A., & Ornstein, P. (2004). Learnin To Remember: Social-Communicative Exchanges and The Development of Children's Memory Skills. *Developmental Review*, 24(4), 374-395.
- Hayes, B., & Younger, K. (2004). Category-Use Effects in Children. *Child Development*, 75(6), 1719-1732.
- Hayne, H. (2001). *The Development of Implicit Memory*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hayne, H., & Sugrue, K. (2006). False Memories Produced by Children and Adults in the DRM Paradigm. *Applied Cognitive Psychology*, 20(5), 625-631.
- Healy, J. M. (2018). *Çocuğunuzun Gelişen Aklı: Doğumdan Ergenliğe Öğrenme ve Beyin Gelişimi* (A. B. Dicleci, Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Hulme, C., & Brown, G. (1992). *Cognitive Processing and Second Language Processing: The Role of Short Term Memory*. Amsterdam: Elsevier Press.
- İmren, M. (2015). *Üniversite Öğrencilerinde Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyleri, Motivasyonları ve Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeylerinin Kısa Süreli Bellek, Çalışma Belleği, Yönetici İşlevler ve Dikkat Üzerinde Etkileri*. (Yayın No. 427338). (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi).
- İnanç, B. Y., Bilgin, M., & Kılıç, M. (2004). *Gelişim Psikolojisi: Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Jernigan, T., & Stiles, J. (2010). The Basic of Brain Development. *Neuropsychol Review*, 20(4), 327-348.
- Jersild, T. A. (1976). *Çocuk Psikolojisi* (G. Günçe, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kail, R. V. (2015). *Children and Their Development*. Pearson Press.
- Kaya, D. M. (2020). *Non-Formal Öğrenme Ortamlarının Epizodik Belleğe ve Öğrenci Başarısına Etkisinin Araştırılması: Enerji Parkı*. (Yayın No. 632682). (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi).
- Kılıç, K. M. (2019). Erken Çocukluk Döneminde Bebeklik/Çocukluk Amnezisi ve Otobiyografik Bellek Gelişimi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 541-557.
- Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, Bellek ve Öğrenme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 93-104.
- Kosslyn, S., & Smith, E. (2014). *Bilişsel Psikoloji: Zihin ve Beyin* (M. Şahin, Çev.). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kuşça, S., & Sivri, M. (2015). "Bin Parçaya Bölünmüş Yüz" Dünyasının Sınırları Genişlemiş Bir Dil, Bellek ve Mekan Sürgünü Nedim Gürsel'de Sürgünlük ve Göçebelik Halleri. *Göç Dergisi*, 2(1), 9-24.

- Lam, S., & Pezdek, K. (2007). What Research Paradigms Have Cognitive Psychologists Used To Study “False Memory”, and What Are The Implications of These Choices? *Consciousness and Cognition*, 16(1), 2-17.
- Maclin, M. K., Maclin, O. H., & Solso, R. L. (2021). *Bilişsel Psikoloji*. (A. A. Dinn, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Marsh, E., & Roediger, H. (2003). *Episodic and Autobiographical Memory*. New Jersey: Wiley Press.
- Matlin, M. (2005). *Cognition*. New Jersey: Wiley Press.
- Mesulam, M. M. (2004). *Davranışsal ve Kognitif Nörolojinin İlkeleri* (İ. H. Gürvit, Çev.). İstanbul: Yelkovan Yayıncılık.
- Mulligan, N. W. (1997). Attention and Implicit Memory Tests: The Effects of Varying Attentional Load on Conceptual Priming. *Memory & Cognition*, 25(1), 11-17.
- Mulligan, N. W. (2011). Conceptual Implicit Memory and Environmental Context. *Consciousness and Cognition*, 20, 737-744.
- Obalı, H. (2018). *61-72 Aylık Çocukların Bellek Gelişimine Bilgisayar Animasyonlarıyla Verilen Bellek Eğitiminin Etkisi*. (Yayın No. 526132). (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi).
- Ok, A. Ç. (2015). Kalıpyargısal Cinsiyet İfadelerinin Bellek Yanılsaması Üzerinde Etkisi. (Yayın No: 413734). (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Onan, B. (2010). Beynin Bilişsel İşlevleri Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Ana Dili Eğitimine Yansımaları. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (26), 521-561.
- Ornstein, P., & Haden, C. (2001). Memory Development or The Development of Memory. *American Psychological Society*, 10(6), 202-205.
- Oulasvirta, A. (2004). Task Demands and Memory In Web Interaction: A Levels of Processing Approach. *Interacting With Computers*, 16(2), 217-241.
- Ozmic, A. (2020). Working Memory From The Perspective of The Multicomponent Model and Embedded-Processes Model. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 18(4), 516-524.
- Ömeroğlu, E., & Özyürek, A. (2013). Bellek Eğitimi Programının Altı Yaşındaki Çocukların Bellek Gelişimine Etkisinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 30-45.
- Özbay, Y., & Turhan, B. (2016). Erken Çocukluk Eğitimi ve Nöroplastisite. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 54-63.
- Özmert, E. N. (2005). Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-I: Beslenme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 48, 179-195.
- Özteke, H. İ. (2022). *Mekân-İnsan-Bellek İlişkisi: Uşak İli Örneği*. (Yayın No: 733037). (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi).
- Özyürek, A. (2009). *Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Altı Yaş Grubu Çocukların Bellek Gelişimine Bellek Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi*. (Yayın No. 234469). (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi).
- Özyürek, A. (2013). Altı Yaşında Bellek Eğitimi Verilen Çocukların İki Yıl Sonraki Bellek Gelişimlerinin İzlenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 17-26.
- Park, K. W., Seo, J. H., & Yoon, G. U. (2007). Selective Anterograde Amnesia With Thalamus and Hippocampal Lesions in Neuro-Behcet’s Disease. *Clin Neurol Neurosurg*, 109(5), 470-473.
- Paquin, J., & Politano, C. (2000). *Brain-Based Learning With Class*. Canada: Portage & Main Press.
- Peterson, C., Smorti, A., & Tani, F. (2008). Parental Influences on Earliest Memories. *Memory*, 16(6),
- Read, J., & Lindsay, D. (1995). “Memory Work” and Recovered Memories of Childhood Sexual Abuse: Scientific Evidence and Public, Professional, and Personal Issues. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(4), 846-908.

- Reyna, V., & Brainerd, C. (2005). *The Science of False Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Sayar, F. (2011). *Açık, Örtük ve Otobiyografik Bellek: Ergen, Erken Yetişkin ve Yaşlı Gruplar Açısından Karşılaştırılması*. (Yayın No. 308350). (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi).
- Sayar, F. (2011). Otobiyografik Bellek ve Otobiyografik Belleği Etkileyen Değişkenler. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(2), 19-33.
- Sayar, F., & Turan, F. (2012). Okuma Gelişiminde Üst Dil Farkındalığı, Sesbilgisel Süreçler ve Bellek Süreçlerinin Etkisi: Kısa Süreli Bellek ve Çalışma Belleği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13(2), 49-64.
- Schacter, D. L. (1987). Implicit Memory: History and Current Status. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 13(3), 501-518.
- Schacter, D. L. (1995). Memory Distortion: History and Current Status. D. L. Schacter içinde, *Memory Distortion: How Minds, Brains, and Societies Reconstruct The Past* (s. 1-43). London: Harvard University Press.
- Schneider, W. (2004). *Memory Development In Childhood*. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Senemoğlu, N. (2002). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Siegel, D. J. (2001). Toward An Interpersonal Neurobiology of the Developing Mind: Attachment Relationships, "Mindsight," and Neural Integration. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 67-94.
- Squire, L. R. (2009). The Legacy of Patient H.M. for Neuroscience. *Neuron*, 61(1), 6-9.
- TDK. (2022). Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/adresinden/alindi>
- Tekeli, Ç. (2013). *Multiple Skleroz (MS) ve Hidrosefali Hastalarının Bilişsel Profillerinin Bellek Dikkat, Yönetici İşlevler ve Görsel -Mekânsal Algı Açısından Karşılaştırılması*. (Yayın No. 332626). (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi).
- Tekerci, H. (2022). Erken Çocukluk Döneminde Duyu Eğitimi ve Nörobilim. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 975-994.
- Topçu, N. (2003). *Psikoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tulving, E. (1983). *Elements of Episodic Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Türköz, Y. (2007). *Okul Öncesi Çocuklarda Bağlanma Örüntüsünün Kişilerarası Problem Çözme ve Açık Bellek Süreçlerine Etkisi*. (Yayın No. 208057). (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Ucur, E. Z. (2005). *Farklı Aile Tutumlarının Okul Öncesi Dönem 5 Yaş Çocuklarının Bilişsel Performans Düzeylerine Etkisi*. (Yayın No: 217680). (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi).
- Uğurlu, E. K. (2014). Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Ninni. *Milli Folklor*, 26(102), 43-52.
- Waters, H. S. (2000). Memory Strategy Development: Do We Need Yet Another Deficiency? *Child Development*, 71(4), 1004-1012.
- Weiss, R. P. (2000). Brain-based Learning: The Wave of the Brain. *Training & Development*, 54(7), 20-24.
- Wood, D. (2003). *Çocuklarda Düşünme ve Öğrenme* (M. Özünlü, Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Yalçın, Y. (2015). İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Öğretmenlerin Başarısını Artırmada İçsel Güdüleme (İçsel Motivasyon) Yeterlilikleri. (Yayın No. 385900). (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi).
- Ziylan, Y. Z., & Yiğit, R. (Ed.). (2001). *Kontrol Sistemleri Sindirim ve Boşaltım Fizyolojisi*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.

7. Bölüm

ANA DİLİ EDİNİMİ VE BEYİN GELİŞİMİ

Bilal Şimşek

GİRİŞ

Bireylerin dil yetisi biyolojik etmenler, zihinsel etmenler ve sosyal çevre gibi birçok değişkenin etkisiyle şekillenmektedir. Söz konusu değişkenler birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Dil ediniminde belirli dönemlerin kritik olduğunun tespiti ve afazi çalışmaları ise biyolojik etmenleri ön plana çıkarmaktadır. Dilin nöral kaynakları ve beyin gelişimi üzerine yapılan çalışmalar kritik döneme ilişkin veriler sunmaktadır. Ayrıca kritik dönemde yeterince uyaran alınmamasının dil yetisinin kazanılamamasına veya sınırlı kalmasına neden olduğu *vahşi çocuklar* olarak adlandırılan kanıtlardan hareketle de söylenebilir. Dil-beyin ilişkisinin daha ayrıntılı olarak ortaya konulmasında afazi çalışmalarının önemli bir yeri vardır. İlgili çalışmalar beynin belli bölgelerinde oluşan lezyonların bireylerin dili kullanmaları üzerinde çeşitli olumsuzluklar oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında beyin görüntüleme tekniklerinin gelişmesi ve nörodilbilim çalışmalarının yaygınlaşması, dil ediniminde beyin gelişiminin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu çalışmalarla beraber beyin hacminin gelişimi, seslerin ve sözcüklerin ayırt edilmesi, sözcük-anlam ve tümce-anlam ilişkisinin kurulması gibi dil gelişim süreçleri incelenebilmektedir. İncelenen bu süreçler, bebeklik, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde dilin beyindeki organizasyonunu ve nöral dil ağının değişimini ve gelişimini takip edebilmemize imkân tanımaktadır.

KAYNAKLAR

- Aboitiz, F. (2017). *A brain for speech: A view from evolutionary neuroanatomy*. Palgrave Macmillan UK.
- Akmajian, A., Farmer, A. K., Bickmore, L., Demers, R. A., & Harnish, R. M. (2017). *Linguistics: An introduction to language and communication*. MIT Press.
- Akmeşe, P. (2016). Türk işaret dili TİD eğitimi ve yüksek öğretim programlarında işaret dili dersi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 341-361.
- Akoğlu, G. (2017). 4-7 Yaş arası Türk çocuklarında sözdizimini anlama becerileri. *Başkent University Journal of Education*, 1(2), 31-42.
- Aslin, R. N., Woodward, J. Z., LaMendola, N. P., & Bever, T. G. (1996). *Models of word segmentation in fluent maternal speech to infants*. In J. L. Morgan & K. Demuth (Eds.), *Signal to syntax: Bootstrapping from speech to grammar in early acquisition* (pp. 117-134). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Aydın, Ö., & Gülcan Atalar, E. (2022). *Birinci dil edinimi ve beyin gelişimi*. K. Kızbes Meral (Ed.), *Beyin gelişimi* (s. 170-197). Nobel.
- Bertoncini, J., Bijeljac-Babic, R., Jusczyk, P. W., Kennedy, L. J., & Mehler, J. (1988). An investigation of young infants' perceptual representations of speech sounds. *Journal of experimental psychology: General*, 117(1), 21.
- Binder, J. R. (2015). The Wernicke area. *Neurology*, 85(24), 2170-2175.
- Bortfeld, H., Rathbun, K., Morgan, J., & Golinkoff, R. (2003). *What's in a name? Highly familiar items anchor infants' segmentation of fluent speech*. In B. Beachley, A. Brown, & F. Conlin (Eds.), *Proceedings of the 27th Annual Boston University Conference on Language Development* (Vol. 1, pp. 162-172). Somerville, MA: Cascadilla.
- Bosch, L., & Sebastian-Galles, N. (2003). Simultaneous bilingualism and the perception of a language-specific vowel contrast in the first year of life. *Language and Speech*, 46, 217-244.
- Boudreault, P., & Mayberry, R. I. (2006). Grammatical processing in American Sign Language: Age of first-language acquisition effects in relation to syntactic structure. *Language and Cognitive Processes*, 21, 608-635.
- Brent, M. R., & Siskind, J. M. (2001). The role of exposure to isolated words in early vocabulary development. *Cognition*, 81(2), B33-B44.
- Burns, M. & Fahy, J. (2010). Broca's area: Rethinking classical concepts from a neuroscience perspective. *Topics in Stroke Rehabilitation*, 17(6), 401-410. <https://doi.org/10.1310/tsr1706-401>
- Candland, D.K. (1993) *Feral children and clever animals: Reflections on human nature*. Oxford University.
- Caselli, N., Pyers, J., & Lieberman, A. M. (2021). Deaf children of hearing parents have age-level vocabulary growth when exposed to American Sign Language by 6 months of age. *The Journal of Pediatrics*, 232, 229-236. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2021.01.029>
- Caviness Jr, V. S., Kennedy, D. N., Richelme, C., Rademacher, J. F. P. A., & Filipek, P. A. (1996). The human brain age 7-11 years: A volumetric analysis based on magnetic resonance images. *Cerebral cortex*, 6(5), 726-736.
- Cheng, Q., & Mayberry, R. I. (2020). When event knowledge overrides word order in sentence comprehension: Learning a first language after childhood. *Developmental science*, 24(5), e13073.
- Cheour, M., Ceponiene, R., Lehtokoski, A., Luuk, A., Allik, J., Alho, K., & Näätänen, R. (1998). Development of language-specific phoneme representations in the infant brain. *Nature neuroscience*, 1(5), 351-353.

- Chomsky, N. (1971). *Problems of Knowledge and Freedom*. Fontana.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi sorunları ve dil Managua dersleri*. Veysel Kılıç (Çev.). Bgst Yayınları.
- Chomsky, N. (2012). *Doğa ve dil üzerine*. Ayşe Banu Karadağ (Çev.). Sözcükler.
- Chwilla, D. J., Brown, C. M., & Hagoort, P. (1995). The N400 as a function of the level of processing. *Psychophysiology*, 32, 274–285.
- Conboy, B. T., & Kuhl, P. K. (2010, November). Brain responses to words in 11-month-olds after second language exposure. *Poster presented at the American Speech-Language-Hearing Association*, Philadelphia, PA.
- Conboy, B. T., & Kuhl, P. K. (2011). Impact of second-language experience in infancy: Brain measures of first- and secondlanguage speech perception. *Developmental Science*, 14, 242–248. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2010.00973.x>
- Cormier, K., Schembri, A., Vinson, D., & Orfanidou, E. (2012). First language acquisition differs from second language acquisition in prelingually deaf signers: Evidence from sensitivity to grammaticality judgement in British Sign Language. *Cognition*, 124(1), 50-65. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2012.04.003>
- Curtiss, S. (1981). Dissociations between language and cognition: Cases and implications. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 11(1), 15-30.
- Çakır, H., Çetin, Ş., & Baş, A. (2013). İhtime engellilere yönelik dinamik web sayfasının geliştirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 6(2), 1-9.
- De Villers, P. A., & De Villers, L. G. (1979) *Early language*. Fontana, London, s. 22-23
- DeCasper, A. J., & Fifer, W. P. (1980). Of human bonding: Newborns prefer their mothers' voices. *Science*, 208(4448), 1174-1176.
- Doupe, A. J., & Kuhl, P. K. (1999). Birdsong and human speech: Common themes and mechanisms. *Annual review of neuroscience*, 22(1), 567-631.
- Fennell, C. T. (2004). *Infant attention to phonetic detail in word forms: Knowledge and familiarity effects* (Unpublished doctoral dissertation). University of British Columbia, Vancouver.
- Fennell, C. T., & Werker, J. F. (2003). Early word learners' ability to access phonetic detail in well-known words. *Language and speech*, 46(2-3), 245-264. <https://doi.org/10.1177/0023830903046002090>
- Fields, R. D. (2010). Change in the brain's white matter. *Science*. 330(6005), 768-769. <https://doi.org/10.1126/science.1199139>
- Fouts, R., & Mills, S. T. (1997). *Next of kin: My conversations with chimpanzees*. Avon Books.
- Friederici, A. D. (1983). Children's sensitivity to function words during sentence comprehension. *Linguistics*, 21, 717-739.
- Friederici, A. D. (2005). Neurophysiological markers of early language acquisition: From syllables to sentences. *Trends in cognitive sciences*, 9(10), 481-488. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.08.008>
- Friedrich, M., & Friederici, A. D. (2005a). Lexical priming and semantic integration reflected in the event-related potential of 14-month-olds. *Neuroreport*, 16(6), 653-656.
- Friedrich, M., & Friederici, A. D. (2005b). Semantic sentenceprocessing reflected in the event-related potentials of one- and two year old children. *NeuroReport*, 16, 1801-1804. <https://doi:10.1097/01.wnr.0000185013.98821.62>
- Gardner, R. A., & Gardner, B. T. (1969). Teaching Sign Language to a Chimpanzee: A standardized system of gestures provides a means of two-way communication with a chimpanzee. *Science*, 165(3894), 664-672.
- Giedd, J. N., Blumenthal, J., Jeffries, N. O., Castellanos, F. X., Liu, H., Zijdenbos, A., Paus, T., Evans, A. C., & Rapoport, J. L. (1999): Brain development during childhood and adolescence: A longitudinal MRI study. *Nat Neurosci*, 2, 861-863.

- Gilmore, J. H., Lin, W., Prastawa, M. W., Looney, C. B., Vetsa, Y. S. K., Knickmeyer, R. C., ... & Gerig, G. (2007). Regional gray matter growth, sexual dimorphism, and cerebral asymmetry in the neonatal brain. *Journal of Neuroscience*, 27(6), 1255-1260.
- Gliga, T., & Csibra, G. (2009). One-year-old infants appreciate the referential nature of deictic gestures and words. *Psychological Science*, 20(3), 347-353. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02295.x>
- Göl-Güven, M. (2016). *İşitme engelli olan çocukların Türk İşaret Dili (TİD) edinimini destekleyici eğitim malzemeleri geliştirme çalışması*. İçinde E. Arık (Ed.), *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları* (s. 445-469). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Grodzinsky, Y., & Amunts, K. (2006). *Broca's region*. Oxford University Press.
- Grodzinsky, Y., & Santi, A. (2008). The battle for Broca's region. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(12), 474-480.
- Hahne, A., Eckstein, K., & Friederici, A. D. (2004). Brain signatures of syntactic and semantic processes during children's language development. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 16(7), 1302-1318. <https://doi.org/10.1162/0898929041920504>
- Henner, J., Caldwell-Harris, C. L., Novogrodsky, R., & Hoffmeister, R. (2016). American Sign Language syntax and analogical reasoning skills are influenced by early acquisition and age of entry to signing schools for the deaf. *Frontiers in Psychology*, 7, 1982. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01982>
- Hickok, G., & Poeppel, D. (2007). The cortical organization of speech processing. *Nature reviews neuroscience*, 8(5), 393-402.
- Hohenberger, A., Altan, A., Bahadır, G., Kaya, U., Tuncer, K. Ö., Avcu, E., & Alpas, B. (2013). *Türk bebeklerinin ünlü uyumu ve sözcük vurgusuna duyarlılıkları: sözcük algılama ve sözcükleri birbirinden ayırma üzerine gelişimsel çalışmalar*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ). Proje No: 111K226.
- Holcomb, P. J., & Neville, H. J. (1991). Natural speech processing: An analysis using event-related brain potentials. *Psychobiology*, 19, 286-300.
- Holcomb, P. J., Coffey, S. A., & Neville, H. J. (1992). Visual and auditory sentence processing: A developmental analysis using event-related brain potentials. *Developmental Neuropsychology*, 8(2-3), 203-241.
- Hollich, G. J., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., Brand, R. J., Brown, E., Chung, H. L., ... & Bloom, L. (2000). Breaking the language barrier: an emergentist coalition model for the origins of word learning. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 65(3), i-123.
- Holy, T. E., & Guo, Z. (2005). Ultrasonic songs of male mice. *PLoS biology*, 3(12), e386.
- İlkbaşaran, D. (2016). *Türkiye'deki sağır gençlerin iletişim alışkanlıkları ve Türk İşaret Dili'nin toplumsal dilbilimi açısından incelenmesi*. İçinde E. Arık (Ed.), *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları* (s. 411-443). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Jaink, V. M., & Slater, P. J. B. (1997). Vocal learning in mammals. *Adv Study Behav*, 26, 59-99.
- Jakendoff, R. (1994). *Patterns in the mind: Language and human nature*. BasicBooks.
- Janik, V. M. (2014). Cetacean vocal learning and communication. *Current opinion in neurobiology*, 28, 60-65.
- Jarvis, E. D. (2004). Learned birdsong and the neurobiology of human language. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1016(1), 749-777.
- Johnson, E. K., & Jusczyk, P. W. (2001). Word segmentation by 8-month-olds: When speech cues count more than statistics. *Journal of memory and language*, 44(4), 548-567. <https://doi.org/10.1006/jmla.2000.2755>

- Jusczyk, P. W. (1997). Finding and remembering words: Some beginnings by English-learning infants. *Current Directions in Psychological Science*, 6(6), 170-174.
- Kansas Üniversitesi (2021). *Neurolinguistic methods*. <https://people.ku.edu/~sjpa/Classes/CBS592/Neurolinguistics/IntroToNeuro/adresinden> 12.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Katz, N., Baker, E., & Macnamara, J. (1974). What's in a name? A study of how children learn common and proper names. *Child Development*, 45(2), 469-473.
- Keklik, S. (2015). *Çocukta dil edinimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keller, H. (2003) *The story of my life* (Ed) Richard Berger. New York Library.
- Kemmerer, D. (2015). *Cognitive neuroscience of language*. Psychology Press.
- Kerimoğlu, C. (2016). Dilin kökeni arayışları I: Dilin kökeniyle ilgili akademik tartışmalar. *Dil Araştırmaları*, 10(18), 47-84.
- Kisilevsky, B. S., Hains, S. M., Lee, K., Xie, X., Huang, H., Ye, H. H., ... & Wang, Z. (2003). Effects of experience on fetal voice recognition. *Psychological science*, 14(3), 220-224. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.02435>
- Knickmeyer, R. C., Gouttard, S., Kang, C., Evans, D., Wilber, K., Smith, J. K., ... & Gilmore, J. H. (2008). A structural MRI study of human brain development from birth to 2 years. *Journal of neuroscience*, 28(47), 12176-12182. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3479-08.2008>
- Kuhl, P. K. & Damasio, (2000). *Language*. E.R. Kandel, J.H. Schwartz, T.M. Jessel (Ed.), In Principles of Neural Science (pp. 1353-1372). Elsevier.
- Kuhl, P. K. (2011). Early language learning and literacy: Neuroscience implications for education. *Mind, Brain, and Education*, 5(3), 128-142.
- Kuhl, P. K. (2011). Early language learning and literacy: Neuroscience implications for education. *Mind, Brain, and Education*, 5(3), 128-142. <https://doi.org/10.1111/j.1751-228X.2011.01121.x>
- Kuhl, P. K., Conboy, B. T., Coffey-Corina, S., Padden, D., RiveraGaxiola, M., & Nelson, T. (2008). Phonetic learning as a pathway to language: New data and native language magnet theory expanded (NLM-e). *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363, 979-1000.
- Kuhl, P. K., Conboy, B. T., Padden, D., Nelson, T., & Pruitt, J. (2005b). Early speech perception and later language development: Implications for the 'critical period. *Language Learning and Development*, 1, 237-264.
- Kuhl, P. K., Stevens, E., Hayashi, A., Deguchi, T., Kiritani, S., & Iverson, P. (2006). Infants show a facilitation effect for native language phonetic perception between 6 and 12 months. *Developmental science*, 9(2), F13-F21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2006.00468.x>
- Kuhl, P. K., Tsao, F. M., & Liu, H. M. (2003). Foreign-language experience in infancy: Effects of short-term exposure and social interaction on phonetic learning. *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)*, 100, 9096-9101. <https://doi.org/10.1073/pnas.1532872100>
- Kuhl, P. K., Williams, K. A., Lacerda, F., Stevens, K. N., & Lindblom, B. (1992). Linguistic experience alters phonetic perception in infants by 6 months of age. *Science*, 255(5044), 606-608. <https://doi.org/10.1126/science.1736364>
- Kürkçüoğlu, B. Ü. (2010). 0-6 yaş arası çocukların temel gelişimsel özellikleri: Bilişsel gelişim ve dil gelişimi. İ. H. Diken (Ed.), *Erken çocukluk eğitimi* içinde. Pegem Yayınları.
- Lenneberg, E. H. (1967). *The biological foundations of language*. John Wiley & Sons.
- Lorenz, K., Martys, M., & Tipler, A. (1991). *Here am I: where are you?: The behavior of the greylag goose*. Harcourt Brace Jovanovich.

- Mahmoudzadeh, M., Dehaene-Lambertz, G., Fournier, M., Kongolo, G., Goudjil, S., Dubois, J., ... & Wallois, F. (2013). Syllabic discrimination in premature human infants prior to complete formation of cortical layers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *110*(12), 4846-4851. <https://doi.org/10.1073/pnas.1212220110>
- Mandel, D. R., Jusczyk, P. W., & Pisoni, D. B. (1995). Infants' recognition of the sound patterns of their own names. *Psychological Science*, *6*(5), 315-318.
- Mayberry, R. I., & Lock, E. (2003). Age constraints on first versus second language acquisition: Evidence for linguistic plasticity and epigenesis. *Brain and Language*, *87*, 369-383.
- Mehler, J., Jusczyk, P., Lambertz, G., Halsted, N., Bertoncini, J., & Amiel-Tison, C. (1988). A precursor of language acquisition in young infants. *Cognition*, *29*, 143-178.
- Meier, R. P. (1991). Language acquisition by deaf children. *American Scientist*, *79*(1), 60-70.
- Mello, C. V. (2002). Mapping vocal communication pathways in birds with inducible gene expression. *Journal of Comparative Physiology A: Neuroethology, Sensory, Neural & Behavioral Physiology*, *188*.
- Mercadante, A. A. ve Tadi, P. (2022). *Neuroanatomy, gray matter*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK553239/adresinden> 12.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Nelson, K. (1974). Concept, word, and sentence: Interrelations in acquisition and development. *Psychological Review*, *81*(4), 267-285.
- Neville, H. J., Nicol, J., Barss, A., Forster, K., & Garrett, M. F. (1991). Syntactically based sentence processing classes: Evidence from event-related potentials. *Journal of Cognitive Neuroscience*, *6*, 233-255.
- Newport, E. L. (1990). Maturation constraints on language learning. *Cognitive science*, *14*(1), 11-28.
- Newport, E. L., & Supalla, T. (1992). *Critical period effects in the acquisition of a primary language: I. The influence of maturational state on the acquisition of complex morphology in American Sign Language*. University of Rochester.
- Oberecker, R., Friedrich, M., & Friederici, A. D. (2005). Neural correlates of syntactic processing in two-year-olds. *Journal of cognitive neuroscience*, *17*(10), 1667-1678. <https://doi.org/10.1162/089892905774597236>
- Öncül, V. (2022). Çocuk dil ediniminde söz dizimi gelişimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 1-14. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1146478>.
- Padden, C. (2000). Deaf. *Journal of Linguistic Anthropology*, *9*, 54-57.
- Paredes, M. F., James, D., Gil-Perotin, S., Kim, H., Cotter, J. A., Ng, C., ... & Alvarez-Buylla, A. (2016). Extensive migration of young neurons into the infant human frontal lobe. *Science*, *354*(6308), aaf7073.
- Patterson, F. G., & Linden, E. (1981). *The education of Koko*. Holt, Rinehart and Winston.
- Pelucchi, B., Hay, J. F., & Saffran, J. R. (2009). Statistical learning in a natural language by 8-month-old infants. *Child development*, *80*(3), 674-685. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01290.x>
- Penfield, W., & Roberts, L. (2014). *Speech and brain mechanisms* (Vol. 62). Princeton University Press.
- Peterson, M. R., Cherukuri, V., Paulson, J. N., Ssentongo, P., Kulkarni, A. V., Warf, B. C., ... & Schiff, S. J. (2021). Normal childhood brain growth and a universal sex and anthropomorphic relationship to cerebrospinal fluid. *Journal of Neurosurgery: Pediatrics*, *28*(4), 458-468.
- Pfefferbaum, A., Mathalon, D. H., Sullivan, E. V., Rawles, J. M., Zipursky, R. B., & Lim, K. O. (1994). A quantitative magnetic resonance imaging study of changes in brain morphology from infancy to late adulthood. *Archives of neurology*, *51*(9), 874-887.
- Poeppel, D., Idsardi, W. J., & Van Wassenhove, V. (2008). Speech perception at the interface of neurobiology and linguistics. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, *363*(1493), 1071-1086.

- Poole, J. H., Tyack, P. L., Stoeger-Horwath, A. S., & Watwood, S. (2005). Elephants are capable of vocal learning. *Nature*, *434*(7032), 455-456.
- Portfors, C. V., & Perkel, D. J. (2014). The role of ultrasonic vocalizations in mouse communication. *Current opinion in neurobiology*, *28*, 115-120.
- Raichle, M. (1994). Visualizing the mind. *Scientific American*, *270*(4), 58-65.
- Reichmuth, C., & Casey, C. (2014). Vocal learning in seals, sea lions, and walrus. *Current Opinion in Neurobiology*, *28*, 66-71.
- Resnick, M. B., Armstrong, S., & Carter, R. L. (1988). Developmental intervention program for high-risk premature infants: Effects on development and parent-infant interactions. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, *9*(2), 73-78.
- Rivera-Gaxiola, M., Silva-Pereyra, J., & Kuhl, P. K. (2005). Brain potentials to native and non-native speech contrasts in 7- and 11-month-old American infants. *Developmental science*, *8*(2), 162-172. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2005.00403.x>
- Robinson, C. W., Howard, E. M., & Sloutsky, V. M. (2005). The nature of early word comprehension: Symbols or associations?. In: Bara BG, Barsalou L, Bucciarelli M, editors. *Proceedings of the 27th Annual Conference of the Cognitive Science Society*; Mahwah, NJ: Erlbaum, pp. 1883-1888.
- Ronan, L., Doherty, C. P., Delanty, N., Thornton, J., & Fitzsimons, M. (2006). Quantitative MRI: a reliable protocol for measurement of cerebral gyrfication using stereology. *Magnetic Resonance Imaging*, *24*(3), 265-272. <https://doi.org/10.1016/j.mri.2005.10.033>
- Sanaï, N., Nguyen, T., Ihrie, R. A., Mirzadeh, Z., Tsai, H. H., Wong, M., ... & Alvarez-Buylla, A. (2011). Corridors of migrating neurons in the human brain and their decline during infancy. *Nature*, *478*(7369), 382-386.
- Scharff, C., & White, S. A. (2004). Genetic components of vocal learning. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1016*(1), 325-347.
- Senju, A., Csibra, G., & Johnson, M. H. (2008). Understanding the referential nature of looking: infants' preference for object-directed gaze. *Cognition*. *108*(2), 303-319. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2008.02.009>
- Shaw, P., Kabani, N. J., Lerch, J. P., Eckstrand, K., Lenroot, R., Gogtay, N., ... & Wise, S. P. (2008). Neurodevelopmental trajectories of the human cerebral cortex. *Journal of Neuroscience*, *28*(14), 3586-3594.
- Shi, R., Werker, J. F., & Cutler, A. (2003). Function words in early speech perception. In *Proceedings of the 15th International Conference of Phonetic Sciences* (pp. 3009-3012). Adelaide, Australia: Causal Productions.
- Silva-Pereyra, J. F., Klarman, L., Lin, L. J. F., & Kuhl, P. K. (2005b). Sentence processing in 30-month-old children: an event-related potential study. *Neuroreport*, *16*(6), 645-648.
- Silva-Pereyra, J. F., Rivera-Gaxiola, M., & Kuhl, P. K. (2005a). An event-related brain potential study of sentence comprehension in preschoolers: Semantic and morphosyntactic processing. *Cognitive brain research*, *23*(2-3), 247-258. <https://doi.org/10.1016/j.cogbrainres.2004.10.015>
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Appleton-Century-Crofts.
- Sofu, H. (2016). Adların ve eylemlerin edinimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 176-191.
- Sowell, E. R., Thompson, P. M., Holmes, C. J., Jernigan, T. L., & Toga, A. W. (1999). In vivo evidence for post-adolescent brain maturation in frontal and striatal regions. *Nature neuroscience*, *2*(10), 859-861.
- Stager, C. L., & Werker, J. F. (1997). Infants listen for more phonetic detail in speech perception than in word-learning tasks. *Nature*, *388*(6640), 381-382.

- Swingle, D., & Aslin, R. N. (2000). Spoken word recognition and lexical representation in very young children. *Cognition*, 76(2), 147-166. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(00\)00081-0](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(00)00081-0)
- Swingle, D., & Aslin, R. N. (2002). Lexical neighborhoods and the word-form representations of 14-month-olds. *Psychological Science*, 13(5), 480-484. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00485>
- Swinney, D. A., & Cutler, A. (1979). Effects of sentential stress and word type upon children's comprehension. *Paper presented at Midwestern Psychological Association*, Chicago, May 3.
- Tamnes, C. K., Østby, Y., Fjell, A. M., Westlye, L. T., Due-Tønnessen, P., & Walhovd, K. B. (2010). Brain maturation in adolescence and young adulthood: Regional age-related changes in cortical thickness and white matter volume and microstructure. *Cerebral Cortex*, 20(3), 534-548.
- Thiessen, E. D. (2007). The effect of distributional information on children's use of phonemic contrasts. *Journal of Memory and Language*, 56(1), 16-34. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2006.07.002>
- Tincoff, R., & Jusczyk, P. W. (1999). Some beginnings of word comprehension in 6-month-olds. *Psychological Science*, 10(2), 172-175.
- Uzun, İ. P. (2017). Tümce anlamlandırma sürecinde beyindeki elektrofizyolojik işleme. *Bilim ve Ütopya*, 2-5.
- Wang, D., Chalk, J. B., Rose, S. E., de Zubicaray, G., Cowin, G., Galloway, G. J., ... & Semple, J. (2002). MR image-based measurement of rates of change in volumes of brain structures. Part II: application to a study of Alzheimer's disease and normal aging. *Magnetic Resonance Imaging*, 20(1), 41-48. [https://doi.org/10.1016/S0730-725X\(02\)00472-1](https://doi.org/10.1016/S0730-725X(02)00472-1)
- Werker, J. F., & Byers-Heinlein, K. (2008). Bilingualism in infancy: First steps in perception and comprehension. *Trends in cognitive sciences*, 12(4), 144-151. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2008.01.008>
- Werker, J. F., & Curtin, S. (2005). PRIMIR: A developmental framework of infant speech processing. *Language Learning and Development*, 1(2), 197-234. https://doi.org/10.1207/s15473341lld0102_4
- Werker, J. F., Cohen, L. B., Lloyd, V. L., Casasola, M., & Stager, C. L. (1998). Acquisition of word-object associations by 14-month-old infants. *Developmental psychology*, 34(6), 1289. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.34.6.1289>
- Werker, J. F., Fennell, C. T., Corcoran, K. M., & Stager, C. L. (2002). Infants' ability to learn phonetically similar words: Effects of age and vocabulary size. *Infancy*, 3(1), 1-30
- Werker, J. F., Ladhar, N., & Corcoran, K. M. (2005). Language-specific phonetic categories direct word learning. Manuscript in preparation.
- Woolfe, T., Want, S.C., & Siegal, M. (2002). Signposts to development: Theory of mind in deaf children. *Child Development*, 73, 768-778.
- Yapıcı, Ş. (2004). Çokta dil gelişimi. *Journal of Human Sciences*, 1(1), 1-17.

8. Bölüm

BESLENME VE BEYİN GELİŞİMİ

Ayşegül Akıncı Coşgun

Melek Merve Yılmaz

GİRİŞ

Erken çocukluk döneminde gelişim, çocuğun fiziksel, bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimini kapsamaktadır. Bu yıllarda çocuğun bütüncül gelişiminin desteklenmesi amaçlanırken aynı zamanda beslenme, sağlık, sosyal iletişim ve beyin gelişimi için gerekli tüm deneyimlerin desteklenmesi de gerekmektedir. Beyin, bilişsel, duygusal ve fiziksel işleyişimizin her yönünü kontrol etmekten sorumlu, insan vücudundaki en karmaşık ve hayati organlardan biridir. Beynin gelişimi gebeliğin erken döneminde başlar ve bebeklik, çocukluk ve ergenlik boyunca devam eder. Bu kritik dönemde doğru beslenme, beyin yapısını ve işlevini şekillendirmede temel rol oynarken beyin gelişiminin pozitif ilerlemesi çocuğun bilişsel yeteneklerini, öğrenme potansiyelini ve genel zihinsel sağlığını önemli ölçüde etkiler. Bu bağlamda bu bölümde erken çocukluk döneminde beslenme ve beyin gelişimi ele alınacaktır.

KAYNAKLAR

- Akdağ, F. (2015). Çocukta beyin gelişimi ve erken müdahale. *Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi*.
- Akdeniz, V., Kınık, Ö., Yerlikaya, O., & Ecem, A. (2016). İnsan sağlığı ve beslenme fizyolojisi açısından çinkonun önemi. *Akademik Gıda*, 14(3), 307-314.
- Akyüz A., Kaya T., & Şenel N. (2007). Annenin emzirme davranışının ve emzirmeyi etkileyen durumların belirlenmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 6 (5), 331-335.
- Altundağ, Ö. Ö., & Payas, D. (2021). Sporcularda Vejetaryen/Vegan Beslenme ve Özel Endişeler. *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 101-117.
- Anonymous, (2008). *Eğitimciler için eğitim rehberi beslenme modülleri*. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü. İlkey Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Bakır, B. O. Sağlıklı Erişkinlerde Beslenme Önerileri ve Danışmanlığı. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 9(2), 48-50.
- Black, M. M. (1998). Zinc deficiency and child development. *Am. J. Clin. Nutr.*, 68 (2), 464-469.
- Bleichrodt, N. ve Born, M. (1994). *The Damaged Brain of Iodine Deficiency* içinde, ed JB Stanbury (New York, NY: Cognizant Communication), 195-200.
- Blencowe, H., Cousens, S., Modell, B., & Lawn, J. (2010). Folic acid to reduce neonatal mortality from neural tube disorders. *International journal of epidemiology*, 39(suppl_1), i110-i121.
- Boucher, O., Burden, M. J., Muckle, G., Saint-Amour, D., Ayotte, P., Dewailly, E., et al. (2011). Neurophysiologic and neurobehavioral evidence of beneficial effects of prenatal omega-3 fatty acid intake on memory function at school age. *Am. J. Clin. Nutr.* 93, 1025-1037.
- Bourre, J. M. (2006). Effects of nutrients (in food) on the structure and function of the nervous system: update on dietary requirements for brain. Part 1: micronutrients. *Journal of nutrition health and aging*, 10(5), 377.
- Bryan, J., Osendarp, S., Hughes, D., Calvaresi, E., Baghurst, K., and Van Klinken, J.-W. (2004). Nutrients for cognitive development in school-aged children. *Nutr. Rev.* 62, 295-306.
- Cusick, S. E., & Georgieff, M. K. (2016). The role of nutrition in brain development: The golden Opportunity of the “first 1000 days”. *Journal of Pediatrics*, 175,16-21.
- Daniels, J. L., Longnecker, M. P., Rowland, A. S., and Golding, J. (2004). Fish intake during pregnancy and early cognitive development of offspring. *Epidemiology* 15, 394-402.
- Dror, D. K., & Allen, L. H.(2008). Effect of vitamin b12 deficiency on neurodevelopment in infants: Current knowledge and possible mechanisms. *Nutr. Rev.*, 66, 250-255.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2005). *Guiding principles for feeding non-breastfed children 6-24 months of age*. World Health Organization. Geneva.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO). (2021). World Health Organization. UNICEF/WHO/The World Bank Group Joint Child Malnutrition Estimates: Levels and Trends in Child Malnutrition: Key Findings of the 2021 Edition. Available online: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240025257>.
- Eskici, G. (2020). Covid-19 Karantinası: Beslenme, ağırlık kontrolü ve bağışıklığa yönelik öneriler gündem: Karantinada ramazan ayı beslenme önerileri. *Spor Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-9.
- Georgieff M. K. (2011). Long-term brain and behavioral consequences of early iron deficiency. *Nutrition Rev.*, 69(1), 43-48.
- Gibson, R. S. (1994). Content and bioavailability of trace elements in vegetarian diets. *The American journal of clinical nutrition*, 59(5), S1223-S1232.

- Golub, M. S., Keen, C. L., Gershwin, M. E., & Hendrickx, A. G. (1995). Developmental zinc deficiency and behavior. *J. Nutr.*, 125 (8), 2263–2271.
- Grantham-McGregor, S. A. (1995). Review of studies of the effect of severe malnutrition on mental development. *J Nutr.*, 125(8),2233-2238.
- Gökçen, M., Aksoy, Y. Ç., & Özcan, B. A. (2019). Vegan beslenme tarzına genel bakış. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 50-54.
- Gün, İ., Yılmaz, M., Şahin, H., İnanç, N., Aykut, M., Günay, O., Öztürk, A., Çıtıl, R., Çiçek, B., Ongan, D., Tuna, S. (2009). Kayseri Melikgazi eğitim ve araştırma bölgesi'nde 0-36 aylık çocuklarda anne sütü alma durumu. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 176-182.
- Hallberg, L., & Hulthén, L. (2000). Prediction of dietary iron absorption: An algorithm for calculating absorption and bioavailability of dietary iron. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 71(5), 1147-1160.
- Hibbeln, J. R., Davis, J. M., Steer, C., Emmett, P., Rogers, I., Williams, C., et al. (2007). Maternal seafood consumption in pregnancy and neurodevelopmental outcomes in childhood (ALSPAC study): an observational cohort study. *Lancet* 369, 578–585.
- Hunt, J. R. (2003). Bioavailability of iron, zinc, and other trace minerals from vegetarian diets. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 78(3), 633S-639S.
- Innis, S. M. (2008). Dietary omega 3 fatty acids and the developing brain. *Brain Res.* 27, 1237, 35-43.
- Issac, T. G., Soundarya, S., Christopher, R., & Chandra, S. R. (2015). Vitamin B12 deficiency: an important reversible co-morbidity in neuropsychiatric manifestations. *Indian journal of psychological medicine*, 37(1), 26-29.
- Kalkanoğlu-Sivri, H. S. (2010). *Çocukluk çağı beslenmesinin ileri yaşama etkisi*. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Beslenme ve Metabolizma Ünitesi, Ankara.
- Karavida, V., Tympa, E., & Charissi, A. (2019). The role of nutrients in child's brain development (2019). *Journal of Education and Human Development*, 8(2), 176-180.
- Kaur, N., Chugh, V., & Gupta, A. K. (2014). Essential fatty acids as functional components of foods- a review. *Journal of Food Science and Technology*, 51(10), 2289-2303.
- Keleş, E., & Çepni, S. (2006). Beyin ve öğrenme. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Kramer, M. S., Aboud, F., Mironova, E., Vanilovich, I., Platt, R. W., Matush, L., et al. (2008). Breastfeeding and child cognitive development:new evidence from a large randomized trial. *Arch. Gen. Psychiatry* 65, 578–584.
- Lenroot, R. K., Schmitt, J. E., Ordaz, S. J., Wallace, G. L., Neale, M. C., Lerch, J. P., Kendler, K. S., Evans, A. C., Giedd, J. N. (2009). Differences in genetic and environmental influences on the human cerebral cortex associated with development during childhood and adolescence. *Hum Brain Mapp.*, 30(1), 163-74.
- Lucas, A., Morley, R. M., Cole, T. J., Lister, G. & Leeson-Payne, C. (1992). Breast milk and subsequent intelligence quotient in children born preterm. *Lancet* 339, 261–264.
- Lynch, S. R., & Cook, J. D. (1980). Interaction of vitamin C and iron. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 355(1), 32-44.
- Maalouf-Manasseh, Z; Oot, L; Sethuraman, K. (2015). *Giving children the best start in life: integrating nutrition and early childhood development within the first 1,000 days*. Washington, DC: FHI 360/FANTA.
- Mahmood, L., Flores-Barrantes, P., Moreno, L. A., Manios, Y., Gonzalez-Gil, E. M. (2021). The Influence of Parental Dietary Behaviors and Practices on Children's Eating Habits. *Nutrients*, 13(4): 1138.

- Makrides, M., Gibson, R. A., McPhee, A. J., Yelland, L., Quinlivan, J., Ryan, P. (2010). Effect of DHA supplementation during pregnancy on maternal depression and neurodevelopment of young children: a randomized controlled trial. *JAMA*, 20;304(15), 1675-1683.
- Maret, W., & Sandstead, H. H. (2006). Zinc requirements and the risks and benefits of zinc supplementation. *Journal of trace elements in medicine and biology*, 20(1), 3-18.
- Mathewson, K. J., Chow, C. H., Dobson, K. G., Pope, E. I., Schmidt, L. A., Van Lieshout, R. J. (2017). Mental health of extremely low birth weight survivors: A systematic review and meta-analysis. *Psychol Bull.*, 143(4), 347-383.
- McCann, S., Perapoch Amadó, M., & Moore, S. E. (2001). The role of iron in brain development: A systematic review. *Nutrients*, 12(7), 1-23.
- Meck, W. H., & Williams, C. L. (1999). Choline supplementation during prenatal development reduces proactive interference in spatial memory. *Developmental Brain Research*, 118(1-2), 51-59.
- Michaelsen, K. F., Lauritzen, L., and Mortensen, E. L. (2009). "Effects of breast-feeding on cognitive function," in *Breast-feeding: early influences on later health*, eds G. Goldberg, A. Prentice, A. Prentice, S. Filteau, and K. Simondon (Netherlands: Springer), 199–215.
- Mustarda, J. F. (2002). Early child development and the brain- the base for health, learning, and behavior throughout life. In: Young ME (ed). *From Early Child Development to Human Development. Investing in Our Children's Future.*, Washington DC, The World Bank 2002: 23-62.
- Nurliyana, A. R., MohdShariff, Z., MohdTaib, M. N., Gan, W. Y. & Tan, K. A. (2016). Early nutrition, growth and cognitive development of infants from birth to 2 years in Malaysia: A study protocol. *BMC Pediatrics*, 16(1):160.doi: 10.1186/s12887-016-0700-0
- Nyaradi, A., Li, J., Hickling, S., Foster, J., & Oddy, W. H. (2013). The role of nutrition in children's neurocognitive development, from pregnancy through childhood. *Frontiers in human neuroscience*, 7, 1-16.
- Özmert, E. N. (2005). Erken çocukluk gelişiminin desteklenmesi-I: Beslenme. *Çocuk sağlığı ve hastalıkları dergisi*, 48(1), 79-195.
- Özmert, E. N. (2005). Erken çocukluk gelişiminin desteklenmesi-I. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 48, 179-195.
- Pawlak, R., James, P. S., Raj, S., Cullum-Dugan, D., & Lucus, D. (2013). Understanding vitamin B12. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 7(1), 60-65.
- Plum, J. M. (1997). *Nutrition knowledge assessment of preschool children*. Master of Science in Human Nutrition, Foods and Exercise, Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia.
- Pollitt, E., Gorman, K. S., Engle, P. L., Rivera, J. A., & Martorell, R. (1995). Nutrition in early life and the fulfillment of intellectual potential. *J. Nutr.*, 125 (4), 1111-1118.
- Poly, C., Massaro, J. M., Seshadri, S., Wolf, P. A., Cho, E., Krall, E., ... & Au, R. (2011). The relation of dietary choline to cognitive performance and white-matter hyperintensity in the Framingham Offspring Cohort. *The American journal of clinical nutrition*, 94(6), 1584-1591.
- Prado, E. L. & Dewey, K. G. (2014). Nutrition and brain development in early life. *Nutrition Reviews*, 72(4), 267-284.
- Richter, L., Black, M., Britto, P., Daelmans, B., Desmond, C., Devercelli, A., et al. (2019). Early childhood development: An imperative for action and measurement at scale. *BMJ Glob Heal*. 2019 May; 4(Suppl 4):e001302.
- Roberts, M., Tolar-Peterson, T., Reynolds, A., Wall, C., Reeder, N., & Rico Mendez, G. (2022). The effects of nutritional interventions on the cognitive development of preschool-age children: A systematic review. *Nutrients* 2022, 14, 532. <https://doi.org/10.3390/nu14030532>

- Salar, B., & Ayşe, U. Z. (2021). Omega yağ asitleri: Biyolojik etkileri ve bitkisel kaynakları. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, 41(3), 194-209.
- Samur, G. (2008). Anne sütü. Ankara
- Theodore, R. F., Thompson, J. M. D., Waldie, K. E., Wall, C., Becroft, D. M. O., Robinson, E., et al. (2009). Dietary patterns and intelligence in early and middle childhood. *Intelligence* 37, 506–513.
- Tomasi, D., & Volkow, N. D. (2021). Associations of family income with cognition and brain structure in USA children: Prevention implications. *Molecular Psychiatry*, 26, 6619–6629
- Turhan, B. & Özbay, Y. (2016). Erken çocukluk eğitimi ve nöroplastisite. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları*, 1(2), 54-63
- UNICEF (2020). *Nutrition, for every child UNICEF nutrition strategy 2020-2030*. New York, NY 10017, USA.
- Willatts, P. (2018). Effects of nutrition on the development of higher-order cognition. *Nestlé Nutrition Institute Workshop*, 89, 175-184.
- World Health Organization, International Council for Control of Iodine Deficiency Disorders & United Nations Children's Fund (1994). *Indicators for Assessing Iodine Deficiency Disorders and Their Control through Salt Iodization*; World Health Organization: Geneva, Switzerland, Available online: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/70715> (accessed on 20 August 2023).
- World Health Organization. (2004). *Iodine Status Worldwide, WHO Global Database on Iodine Deficiency*, Geneva.
- Yolanda, V., Sigalinggin, S., Novitarum, L., & Marettha G. (2022). Overview of nutritional status in preschool children at assisi kindegarten medan in 2021. *Science Midwifery*, 10 (3), 2501-2506.
- Yousafzai, A. K., Rasheed, M. A., & Bhutta, Z. A. (2012). "Annual Research Review: Improved Nutrition-A Pathway to Resilience." *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 367-377
- Zeisel, S. H. (2000). Choline: an essential nutrient for humans. *Nutrition (Burbank, Los Angeles County, Calif.)*, 16(7-8), 669-671.
- Zeisel, S. H. (2006). Choline: Critical role during fetal development and dietary requirements in adults. *Annu Rev Nutr*. 26, 229-250.
- http 1: <https://ndafp.org/image/cache/18s.pdf>
- http 2: <https://www.unicef.org/nutrition/early-childhood-nutrition>

9. Bölüm

UYKU VE BEYİN GELİŞİMİ

Fatma Gülten İlavlı

GİRİŞ

Bu bölümde uykunun elektrofizyolojik özellikleri başlığı altında NREM ve REM uyku dönemleri ve bu dönemlerin karakteristiklerinden; uykunun gelişim dönemlerine göre değişimi başlığı altında yeni doğan dönemi, bebeklik dönemi, çocukluk dönemi, ergenlik dönemi ve yetişkinlik döneminden bahsedilmiştir. Beyin gelişimden uyku ile ilgili mekanizmalara bir bakış başlığı altında beyin gelişiminde REM ve NREM uykularının öneminden ayrı ayrı bahsedilmiştir. Son olarak çocuklarda uyku ve biliş başlığı altında bu konunun önemine vurgu yapılmıştır.

I. UYKUNUN ELEKTROFİZYOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Uyku, insanlar ve diğer memeli hayvanlar için önemli bir fizyolojik süreçtir ve beynin elektrofizyolojik özelliklerine dayanarak sınıflandırılır.

Uyku elektrofizyolojisi, uyku sürecinde meydana gelen elektriksel aktivitelerin incelenmesini içerir. Elektroensefalografi (EEG), elektromiyografi (EMG) ve elektrookülografi (EOG) gibi yöntemler kullanılarak uyku döngülerinin ve aşamalarının belirlenmesi mümkündür (Ancoli-Israel ve Ayalon, 2009). *Polisomnografi* adı verilen bu tetkikler sayesinde uyku sürecinin pasif olmadığı ve hatta uyku sırasında beynin bazı bölgelerinin uyanıklık durumundaki kadar aktif olduğu anlaşılmıştır (Öztürk, 2008; Dahl ve Lewin, 2002). Bu kayıtlar sonucunda uyku, REM ve Non-REM (NREM) olmak üzere iki ayrı

KAYNAKLAR

- Alhola, P., & Polo-Kantola, P. (2007). Sleep deprivation: Impact on cognitive performance. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 3(5), 553-567.
- Ancoli-Israel, S. (2009). Sleep and its disorders in aging populations. *Sleep Medicine*, 10, (7-11).
- Ancoli-Israel, S., & Ayalon, L. (2006). Diagnosis and treatment of sleep disorders in older adults. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 14(2), 95-103.
- Ancoli-Israel, S., & Ayalon, L. (2009). Diagnosis and treatment of sleep disorders in older adults. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 17(2), 166-176.
- Aydın, M. (2007). Uyku ve Uykusuzluk. İstanbul Tıp Kitabevi.
- Bathory, E., & Tomopoulos, S. (2017). Sleep regulation, physiology and development, sleep duration and patterns, and sleep hygiene in infants, toddlers, and preschool-age children. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 47(2), 29-42.
- Beebe, D. W. (2006). Cognitive, behavioral, and functional consequences of inadequate sleep in children and adolescents. *Pediatric Clinics of North America*, 53(3), 309-328.
- Berry, R. B., Brooks, R., Gamaldo, C. E., Harding, S. M., Lloyd, R. M., Marcus, C. L., & Vaughn, B. V. (2015). *The AASM Manual for the Scoring of Sleep and Associated Events: Rules, Terminology, and Technical Specifications, Version 2.2*. American Academy of Sleep Medicine.
- Berry, R. B., Brooks, R., Gamaldo, C. E., Harding, S. M., Lloyd, R. M., Marcus, C. L., & Vaughn, B. V. (2012). *The AASM Manual for the Scoring of Sleep and Associated Events: Rules, Terminology and Technical Specifications, Version 2.0*. Darien, IL: American Academy of Sleep Medicine.
- Boeve, B. F. (2010). REM sleep behavior disorder: Updated review of the core features, the REM sleep behavior disorder-neurodegenerative disease association, evolving concepts, controversies, and future directions. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1184(1), 15-54.
- Borbely, A. A. (1982). A two-process model of sleep regulation. *Human Neurobiology*, 1(3), 195-204.
- Borbely, A. A., & Tobler, I. (2011). Endogenous sleep-promoting substances and sleep regulation. *Physiological Reviews*, 71(1), 71-109.
- Buxton, O. M., Pavlova, M., Reid, E. W., Wang, W., Simonson, D. C., & Adler, G. K. (2010). Sleep restriction for 1 week reduces insulin sensitivity in healthy men. *Diabetes*, 59(9), 2126-2133.
- Cai, D. J., Mednick, S. A., Harrison, E. M., Kanady, J. C., & Mednick, S. C. (2009). REM, not incubation, improves creativity by priming associative networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(25), 10130-10134.
- Carskadon, M. A., & Dement, W. C. (2011). Monitoring and staging human sleep. In M. H. Kryger, T. Roth, & W. C. Dement (Eds.), *Principles and Practice of Sleep Medicine* (5th ed., pp. 16-26). Elsevier Saunders.
- Carskadon, M. A., & Dement, W. C. (2017). Normal human sleep: An overview. In *Principles and Practice of Sleep Medicine* (6th ed., pp. 15-24). Elsevier.
- Carskadon, M. A., Vieira, C., & Acebo, C. (1998). Sleep in adolescents: the perfect storm. *Pediatric Clinics*, 58(3), 637-647.
- Chervin, R. D., Archbold, K. H., Dillon, J. E., Panahi, P., Pituch, K. J., Dahl, R. E., & Guilleminault, C. (2002). Inattention, hyperactivity, and symptoms of sleep-disordered breathing. *Pediatrics*, 109(3), 449-456.
- Craven, R., Hirshkowitz, M., & Sharafkhaneh, A. (2015). The relationship between sleep and mood. In *Sleep and psychiatric disorders in children and adolescents* (pp. 33-47). CRC Press.
- Curcio, G., Ferrara, M., & De Gennaro, L. (2006). Sleep loss, learning capacity and academic performance. *Sleep Medicine Reviews*, 10(5), 323-337.

- Custodio, R. J., Silva, E. O. Jr, Milani, S. L., Simões, R. P., Mendes, E. A., & Dal-Fabbro, C. (2007). Melatonin levels in children with sleep disorders. *Jornal de Pediatria*, 83(1), 64-70.
- Dahl, R. E., & Lewin, D. S. (2002). Pathways to adolescent health: Sleep regulation and behavior. *Journal of Adolescent Health*, 31(6), 175-184.
- Dewald, J. F., Meijer, A. M., Oort, F. J., Kerkhof, G. A., & Bögels, S. M. (2010). The influence of sleep quality, sleep duration and sleepiness on school performance in children and adolescents: A meta-analytic review. *Sleep Medicine Reviews*, 14(3), 179-189.
- Dibner, C., Schibler, U., & Albrecht, U. (2010). The mammalian circadian timing system: organization and coordination of central and peripheral clocks. *Annual Review of Physiology*, 72, 517-549.
- Diekelmann, S., & Born, J. (2010). The memory function of sleep. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(2), 114-126.
- Dijk, D. J., & Czeisler, C. A. (1994). Paradoxical timing of the circadian rhythm of sleep propensity serves to consolidate sleep and wakefulness in humans. *Neuroscience Letters*, 166(1), 63-68.
- Duffy, J. F., & Czeisler, C. A. (2009). Effect of Light on Human Circadian Physiology. *Sleep Medicine Clinics*, 4(2), 165-177.
- Durmer, J. S., & Dinges, D. F. (2005). Neurocognitive consequences of sleep deprivation. *Seminars in Neurology*, 25(1), 117-129.
- Foster, R. G., & Kreitzman, L. (2014). The rhythms of life: what your body clock means to you! *Experimental Physiology*, 99(4), 599-606.
- Gilbert, C. D., & Li, W. (2012). Adult visual cortical plasticity. *Neuron*, 75(2), 250-264.
- Gómez, R. L., Bootzin, R. R., & Nadel, L. (2011). Naps promote abstraction in language-learning infants. *Psychological Science*, 22(8), 302-1007.
- Gómez-González, B., Domínguez-Salazar, E., Hurtado-Alvarado, G., Esqueda-León, E., Santana-Miranda, R., Rojas-Zamorano, J. Á., & Velázquez-Moctezuma, J. (2013). REM sleep loss and recovery regulates blood-brain barrier function. *Current Neurovascular Research*, 10(3), 197-207.
- Gradisar, M., Gardner, G., & Dohnt, H. (2011). Recent worldwide sleep patterns and problems during adolescence: A review and meta-analysis of age, region, and sleep. *Sleep Medicine*, 12(2), 110-118.
- Gregory, A. M., & Sadeh, A. (2016). Annual Research Review: Sleep problems in childhood psychiatric disorders—a review of the latest science. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 296-317.
- Grigg-Damberger, M. (2016). The Visual Scoring of Sleep in Infants 0 to 2 Months of Age. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 12(03), 429-445.
- Gruber, R., Laviolette, R., Deluca, P., Monson, E., Cornish, K., & Carrier, J. (2010). Short sleep duration is associated with poor performance on IQ measures in healthy school-age children. *Sleep Medicine*, 11(3), 289-294.
- Harrison, Y., & Horne, J. A. (2000). The impact of sleep deprivation on decision making: A review. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 6(3), 236-249.
- Herzog, E. D. (2007). Neurons and networks in daily rhythms. *Nature Reviews Neuroscience*, 8(10), 790-802.
- Hirshkowitz, M., Whiton, K., Albert, S. M., Alessi, C., Bruni, O., DonCarlos, L., Hazen, N., Herman, J., Katz, E. S., Kheirandish-Gozal, L., Neubauer, D. N., O'Donnell, A. E., Ohayon, M., Peever, J., Rawding, R., Sachdeva, R. C., Setters, B., Vitiello, M. V., Ware, J. C., & Adams Hillard, P. J. (2015). National Sleep Foundation's sleep time duration recommendations: methodology and results summary. *Sleep Health*, 1(1), 40-43.

- Hobson, J. A. (2005). Sleep is of the brain, by the brain and for the brain. *Nature*, 437(7063), 1254-1256.
- Hobson, J. A., Pace-Schott, E. F., & Stickgold, R. (2000). Dreaming and the brain: Toward a cognitive neuroscience of conscious states. *Behavioral and Brain Sciences*, 23(6), 793-842.
- Hübener, M., & Bonhoeffer, T. (2014). Neuronal plasticity: Beyond the critical period. *Cell*, 159(4), 727-737.
- Iber, C., Ancoli-Israel, S., Chesson, A., & Quan, S. F. (2007). *The AASM Manual for the Scoring of Sleep and Associated Events: Rules, Terminology, and Technical Specifications*. American Academy of Sleep Medicine.
- Iglowstein, I., Jenni, O. G., Molinari, L., & Largo, R. H. (2003). Sleep duration from infancy to adolescence: reference values and generational trends. *Pediatrics*, 111(2), 302-307.
- Irish, L. A., Kline, C. E., Gunn, H. E., Buysse, D. J., & Hall, M. H. (2015). The role of sleep hygiene in promoting public health: A review of empirical evidence. *Sleep Medicine Reviews*, 22, 23-36.
- Jones, C. R. (2005). Familial advanced sleep phase syndrome: A short period circadian rhythm variant in humans. *Nature Medicine*, 5(9), 1062-1065.
- Kahn, M., Sheppes, G., & Sadeh, A. (2013). Sleep and emotions: Bidirectional links and underlying mechanisms. *International Journal of Psychophysiology*, 89(2), 218-228.
- Killgore, W. D. (2010). Effects of sleep deprivation on cognition. *Progress in Brain Research*, 185, 105-129.
- Mander, B. A., Winer, J. R., & Walker, M. P. (2017). Sleep and human aging. *Neuron*, 94(1), 19-36.
- Maquet, P. (2001). The role of sleep in learning and memory. *Science*, 294(5544), 1048-1052.
- Marcus, C. L., Brooks, L. J., Draper, K. A., Gozal, D., Halbower, A. C., Jones, J., ... & Spruyt, K. (2012). Diagnosis and management of childhood obstructive sleep apnea syndrome. *Pediatrics*, 130(3), 714-755.
- Maret, S., Faraguna, U., Nelson, A. B., Cirelli, C., & Tononi, G. (2011). Sleep and waking modulate spine turnover in the adolescent mouse cortex. *Nature neuroscience*, 14(11), 1418-1420.
- May, A. (2011). Structural brain imaging: a window into chronic pain. *The Neuroscientist*, 17(2), 209-220.
- Mindell, J. A., & Owens, J. A. (2015). *A clinical guide to pediatric sleep: diagnosis and management of sleep problems*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Mindell, J. A., Kuhn, B., Lewin, D. S., Meltzer, L. J., & Sadeh, A. (2006). Behavioral treatment of bedtime problems and night wakings in infants and young children. *Sleep*, 29(10), 1263-1276.
- Mindell, J. A., Leichman, E. S., DuMond, C., & Sadeh, A. (2017). Sleep and social-emotional development in infants and toddlers. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 46(2), 236-246.
- Mindell, J. A., Meltzer, L. J., Carskadon, M. A., & Chervin, R. D. (2009). Developmental aspects of sleep hygiene: findings from the 2004 National Sleep Foundation Sleep in America Poll. *Sleep Medicine*, 10(7), 771-779.
- Monk, T. H., & Kupfer, D. J. (2007). Which aspects of morningness-eveningness change with age? *Journal of Biological Rhythms*, 22(3), 278-280.
- Moon, R. Y. (2016). SIDS and Other Sleep-Related Infant Deaths: Evidence Base for 2016 Updated Recommendations for a Safe Infant Sleeping Environment. *Pediatrics*, 138(5), e20162940.

- Münch, M., Knoblauch, V., Blatter, K., Schröder, C., Schnitzler, C., Kräuchi, K., ... & Cajochen, C. (2005). The frontal predominance in human EEG delta activity after sleep loss decreases with age. *European Journal of Neuroscience*, 22(6), 1405-1412.
- National Sleep Foundation. Baby Sleep Patterns. 15 Mart 2023 tarihinde şu adresten erişilmiştir: <https://www.sleepfoundation.org/children-and-sleep/baby-sleep-patterns>
- Nishida, M., Pearsall, J., Buckner, R. L., & Walker, M. P. (2009). REM sleep, prefrontal theta, and the consolidation of human emotional memory. *Cerebral cortex*, 19(5), 1158-1166.
- Ohayon, M. M., Carskadon, M. A., Guilleminault, C., & Vitiello, M. V. (2004). Meta-analysis of quantitative sleep parameters from childhood to old age in healthy individuals: Developing normative sleep values across the human lifespan. *Sleep*, 27(7), 1255-1273.
- Owens, J. A., Dalzell, V. (2005). Use of the 'BEARS' sleep screening tool in a pediatric residents' continuity clinic: a pilot study. *Sleep Medicine*, 6(1), 63-69.
- Owens, J. A., Spirito, A., & McGuinn, M. (2000). The Children's Sleep Habits Questionnaire (CSHQ): psychometric properties of a survey instrument for school-aged children. *Sleep*, 23(8), 1-9.
- Owens, J. A., Spirito, A., McGuinn, M., & Nobile, C. (2000). Sleep habits and sleep disturbance in elementary school-aged children. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 21(1), 27-36.
- Owens, J., & Adolescent Sleep Working Group. (2005). Insufficient sleep in adolescents and young adults: an update on causes and consequences. *Pediatrics*, 134(3), e921-e932.
- Öztürk, L. (2008). Uyku ve Uykusuzluk. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Paruthi, S., Brooks, L. J., D'Ambrosio, C., Hall, W. A., Kotagal, S., Lloyd, R. M., ... & Wise, M. S. (2016). Recommended amount of sleep for pediatric populations: a consensus statement of the American Academy of Sleep Medicine. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 12(6), 785-786.
- Paruthi, S., Brooks, L. J., D'Ambrosio, C., Hall, W. A., Kotagal, S., Lloyd, R. M., ... & Wise, M. S. (2016). Consensus Statement of the American Academy of Sleep Medicine on the Recommended Amount of Sleep for Healthy Children: Methodology and Discussion. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 12(11), 1549-1561.
- Pascual-Leone, A., Amedi, A., Fregni, F., & Merabet, L. B. (2005). The plastic human brain cortex. *Annual review of neuroscience*, 28, 377-401.
- Paul, I. M., Savage, J. S., Anzman-Frasca, S., Marini, M. E., Mindell, J. A., & Birch, L. L. (2016). INSIGHT responsive parenting intervention and infant sleep. *Pediatrics*, 138(1), e20160762.
- Peigneux, P., Laureys, S., Fuchs, S., Collette, F., Perrin, F., Reggers, J., Phillips, C., Degueldre, C., Del Fiore, G., Aerts, J., Luxen, A., & Maquet, P. (2001). Are spatial memories strengthened in the human hippocampus during slow wave sleep? *Neuron*, 29(1), 195-205.
- Rasch, B., & Born, J. (2013). About sleep's role in memory. *Physiological reviews*, 93(2), 681-766.
- Rechtschaffen, A., & Kales, A. (1968). A manual of standardized terminology, techniques and scoring system for sleep stages of human subjects. US Department of Health, Education, and Welfare Public Health Service-National Institutes of Health.
- Sadeh, A., Gruber, R., & Raviv, A. (2002). Sleep, neurobehavioral functioning, and behavior problems in school-age children. *Child Development*, 73(2), 405-417.
- Sadeh, A., Mindell, J. A., Luedtke, K., & Wiegand, B. (2009). Sleep and sleep ecology in the first 3 years: a web-based study. *Journal of Sleep Research*, 18(1), 60-73.
- Saper, C. B., Scammell, T. E., & Lu, J. (2005). Hypothalamic regulation of sleep and circadian rhythms. *Nature*, 437(7063), 1257-1263.

- Sateia, M. J., Buysse, D. J., Krystal, A. D., Neubauer, D. N., & Heald, J. L. (2017). Clinical practice guideline for the pharmacologic treatment of chronic insomnia in adults: an American Academy of Sleep Medicine Clinical Practice Guideline. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 13(02), 307-349.
- Savino, F., Castagno, E., Bretto, R., Brondello, C., Palumeri, E., & Oggero, R. (2007). A prospective 10-year study on children who had severe infantile colic. *Acta Paediatrica*, 96(1), 129-132.
- Scher, A. (2005). Infant sleep at 10 months of age as a window to cognitive development. *Early Human Development*, 81(3), 289-292.
- Siegel, J. M. (2005). Clues to the functions of mammalian sleep. *Nature*, 437(7063), 1264-1271.
- Stickgold, R. (2005). Sleep-dependent memory consolidation. *Nature*, 437(7063), 1272-1278.
- Walker, M. P., & van der Helm, E. (2009). Overnight therapy? The role of sleep in emotional brain processing. *Psychological bulletin*, 135(5), 731-748.
- Stickgold, R. (2005). Sleep-dependent memory consolidation. *Nature*, 437(7063), 1272-1278.
- Stickgold, R., & Walker, M. P. (2013). Sleep-dependent memory triage: evolving generalization through selective processing. *Nature Neuroscience*, 16(2), 139-145.
- Taheri, S., Lin, L., Austin, D., Young, T., & Mignot, E. (2004). Short sleep duration is associated with reduced leptin, elevated ghrelin, and increased body mass index. *PLoS Medicine*, 1(3), 62.
- Takahashi, J. S. (2017). Transcriptional architecture of the mammalian circadian clock. *Nature Reviews Genetics*, 18(3), 164-179.
- Tarokh, L., Saletin, J. M., & Carskadon, M. A. (2016). Sleep in adolescence: physiology, cognition and mental health. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 70, 182-188.
- Task Force on Sudden Infant Death Syndrome. (2011). SIDS and other sleep-related infant deaths: expansion of recommendations for a safe infant sleeping environment. *Pediatrics*, 128(5), 1030-1039.
- Thorleifsdottir, B., Björnsson, J. K., Benediktsdottir, B., Gislason, T., & Kristbjarnarson, H. (2002). Sleep and sleep habits from childhood to young adulthood over a 10-year period. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(1), 529-537.
- Tikotzky, L., & Sadeh, A. (2009). Maternal sleep-related cognitions and infant sleep: a longitudinal study from pregnancy through the 1st year. *Child Development*, 80(3), 860-874.
- Tononi, G., & Cirelli, C. (2006). Sleep function and synaptic homeostasis. *Sleep Medicine Reviews*, 10(1), 49-62.
- Tononi, G., & Cirelli, C. (2014). Sleep and the price of plasticity: from synaptic and cellular homeostasis to memory consolidation and integration. *Neuron*, 81(1), 12-34.
- Touchette, É., Petit, D., Séguin, J. R., Boivin, M., Tremblay, R. E., & Montplaisir, J. Y. (2007). Associations between sleep duration patterns and behavioral/cognitive functioning at school entry. *Sleep*, 30(9), 1213-1219.
- Turrigiano, G. G. (2008). The self-tuning neuron: Synaptic scaling of excitatory synapses. *Cell*, 135(3), 422-435.
- Turrigiano, G. G. (2012). Homeostatic synaptic plasticity: local and global mechanisms for stabilizing neuronal function. *Cold Spring Harbor Perspectives in Biology*, 4(1), 2-13.
- Van Cauter, E., Leproult, R., & Plat, L. (2000). Age-related changes in slow wave sleep and REM sleep and relationship with growth hormone and cortisol levels in healthy men. *JAMA*, 284(7), 861-868.
- Walker, M. P. (2009). The role of sleep in cognition and emotion. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1156, 168-197.

- Walker, M. P. (2017). *Why we sleep: Unlocking the power of sleep and dreams*. Simon and Schuster.
- Walker, M. P., & Van der Helm, E. (2009). Overnight therapy? The role of sleep in emotional brain processing. *Psychological Bulletin*, 135(5), 731-748.
- Weissbluth, M. (1995). Naps in children: 6 months-7 years. *Sleep*, 18(2), 82-87.
- Wilhelm, I., Diekelmann, S., & Born, J. (2008). Sleep in children improves memory performance on declarative but not procedural tasks. *Learning & Memory*, 15(5), 373-377.
- Wolfson, A. R., & Carskadon, M. A. (1998). Sleep schedules and daytime functioning in adolescents. *Child Development*, 69(4), 875-887.
- Xie, L., et al. (2013). Sleep drives metabolite clearance from the adult brain. *Science*, 342(6156), 373-377.
- Xie, L., Kang, H., Xu, Q., Chen, M. J., Liao, Y., Thiyagarajan, M., ... & Nedergaard, M. (2013). Sleep drives metabolite clearance from the adult brain. *Science*, 342(6156), 373-377.

10. Bölüm

İHMAL, İSTİSMAR VE BEYİN GELİŞİMİ

Nilay Ayşe Günel

GİRİŞ

Ülkemizde, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan 1. maddeye göre 18 yaş altı her birey çocuk olarak kabul edilir. Her çocuğun sahip olduğu birtakım haklar vardır. Bu haklar ayırım yapılmaksızın tüm çocuklar içindir. Çocuklar onlarla ilgilenmekle yükümlü olan yetişkinlere yalnızca temel gereksinimleri için değil aynı zamanda psikolojik ve sosyal gereksinimleri sebebiyle de ihtiyaç duyarlar (Yıldırım Sarı ve diğ., 2016). Ancak özellikle gelişmemiş ülkelerde çocuk hakları ihlalleri yapıldığı görülmekte ve beslenme, barınma ve eğitim gibi temel haklardan mahrum bırakılan çocuklarla karşılaşmaktadır. Bu ihmallerin yanı sıra günümüzde fiziksel, cinsel ve psikolojik istismara uğrayan milyonlarca çocuk bulunmaktadır. Çocuk ihmal ve istismarı genel olarak bir çocuğa zarar veren veya zarar verme potansiyeli taşıyan her türlü kasıtlı ve bilinçli eylem olarak tanımlanmaktadır (Ünal, 2008). Bu, fiziksel istismarı (vurma, tekmeleme veya tokat atma gibi), cinsel istismarı (taciz veya tecavüz gibi), duygusal istismarı (sürekli eleştirme veya aşağılama gibi) ve ihmali (yeterli yiyecek, barınak veya tıbbi bakım sağlamama gibi) içerebilir (Paslı, 2020).

KAYNAKLAR

- Acehan S., Bilen A., Ay M. O., Gülen M., Avcı A., & İçme F. (2013). Çocuk istismarı ve ihmalinin değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(4), 591-614.
- Aktay, M. (2020). İstismar ve ihmalin çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184.
- Aktepe E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2), 95-119.
- Almış, B. H., Gümüştaş, F., & Kütük, E. K. (2020). Kadına yönelik aile içi şiddetin kadın ve çocukların ruh sağlığına etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(2), 232-242.
- Alpaslan, A. H. (2014). Çocukluk döneminde cinsel istismar. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15(2), 194-201.
- Alpay, H. (2017). Çocukluk çağı ihmal ve istismarının nörobiyolojik sonuçları: bir gözden geçirme. *The Journal of Neurobehavioral Sciences*, 4(3), 126-133.
- American Academy of Pediatrics, Stirling, J., Committee on Child Abuse and Neglect and Section on Adoption and Foster Care, American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, & Amaya-Jackson, L. (2008). Understanding the behavioral and emotional consequences of child abuse. *Pediatrics*, 122(3), 667-673.
- Bahar, G., Savaş, H.A., & Bahar, A. (2009) Çocuk istismarı ve ihmali: Bir gözden geçirme. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 51-65.
- Baskak, İ. (2023). Çocuğa Yönelik Duygusal İstismar. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 61-72.
- Başdaş, Ö., & Bozdağ, F. (2018). Hemşirelerin çocuk istismarı ve ihmalinin belirti ve risklerini tanılama durumlarının belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 267-275.
- Bayat, U., Aytaç, E., & Can, A. (2021). *Alan tanıtma raporu okul sosyal hizmeti*. https://www.academia.edu/49697413/Okul_Sosyal_Hizmeti_Alan_Tan%C4%B1tma_Raporu
- Bayraktar, S. (2015). *İnsanlığın kanayan yarısı çocuk istismarı ve ihmali*. Nobel Tıp Kitabevi.
- Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Yurdakök, K., & Güçüz, B. D. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52(1), 1-8.
- Bremner, J. D. (2005). Effects of traumatic stress on brain structure and function: Relevance to early responses to trauma. *Journal of Trauma & Dissociation*, 6(2), 51-68.
- Bremner, J. D., Narayan, M., Staib, L. H., Southwick, S. M., McGlashan, T., & Charney, D. S. (1999). Neural correlates of memories of childhood sexual abuse in women with and without posttraumatic stress disorder. *American Journal of Psychiatry*, 156(11), 1787-1795.
- Bremner, J., Randall, P., Vermetten, E., Staib, L., Bronen, R., Mazure, C., Capelli, S., McCarthy, G., Innis, R., & Charney, D. (1997). Magnetic resonance imaging-based measurement of hippocampal volume in post-traumatic stress disorder related to childhood physical and sexual abuse-A preliminary report. *Biological Psychiatry*, 41, 23-32.
- Bulut Ateş, F., & Çeçen-Eroğlu, A. R. (2017). Ergenlerde görülen kuraldışı davranışların yordanmasında anne-baba evlilik çatışması ve çocukluk örselenme yaşantılarının rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 171-183.
- Candan, A. N., & Candan, H. (2022). *Çocukların cinsel istismarı suçu*. İksad Yayınevi.
- Cengiz, E. G. (2016). Çocuk ihmali ve istismarı: Olası nedenler yıkıcı sonuçlar. *Eleştirel Pedagoji*, 46-47, 116-124.
- Cowell, R. A., Cicchetti, D., Rogosch, F. A., & Toth, S. L. (2015). Childhood maltreatment and its effect on neurocognitive functioning: Timing and chronicity matter. *Development and psychopathology*, 27(2), 521-533. <https://doi.org/10.1017/S0954579415000139>

- Crosson-Tower, C. (2003). *The role of educators in preventing and responding to child abuse and neglect*. US Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office on Child Abuse and Neglect.
- Çiftçi, E. (2022). *Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk ihmal ve istismarını tanıma durumlarının demografik değişkenler açısından incelenmesi (757672)* [Yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Daignault, I., & Hébert, M. (2009). Profiles of school adaptation: social, behavioral and academic functioning in sexually abused girls. *Child Abuse & Neglect*, 33(2), 102-15.
- Danese, A., & McEwen, B. S. (2012). Adverse childhood experiences, allostasis, allostatic load, and age-related disease. *Physiology & Behavior*, 106(1), 29-39.
- Delima, J., & Vimpani, G. (2011). The neurobiological effects of childhood maltreatment: An often overlooked narrative related to the long-term effects of early childhood trauma? *Family Matters*, (89), 42-52.
- Demir, M. (2008). *Çocuk ve ergenlerin cinsel istismarı sonrasında akut stres bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu özelliklerinin incelenmesi (289294)* [Tıpta uzmanlık tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Demirci A., & Kartal, M. (2012). Çocukluk dönemine ait önemli bir sorun: Gelişme geriliği ve erken tanının önemi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3(4), 1-6.
- Diñç, F., & Yıldız, D. (2022). Toksik strese maruz kalan çocuk ve hemşirenin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 319-326.
- Dinleyici, M., & Şahin Dağlı, F. (2016). Duygusal ihmal, istismar ve çocuk hekiminin rolü/Emotional abuse, neglect and the role of pediatrician. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(2), 18-27.
- Erdoğan, Y., & Aslan, D. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmaliine yönelik algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 104-132.
- Erol, D. (2007). *Okulöncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin, çocuklardaki fiziksel istismar belirtilerine ilişkin farkındalıkları (Eskişehir il örneği) (221569)* [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Fidan, T., Kırpınar, İ., Ceyhun, H., & Aras, N. (2013). Erzurum çocuk yuvası 0-6 yaş biriminde kalan çocukların sosyo-demografik özellikleri, davranışsal sorunları ve gelişim düzeyleri. *Konuralp Medical Journal*, 5(2), 17-21.
- Gershoff, E. T. (2016). Should parents' physical punishment of children be considered a source of toxic stress that affects brain development? *Family Relations*, 65(1), 151-162.
- Glaser, D. (2000). Child abuse and neglect and the brain-A review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(1), 97-116.
- Gökler, I. (2002). Çocuk istismarı ve ihmali: Erken dönem stresinin nörobiyolojik gelişime etkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 9(1), 47-57.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z., & Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 128-134.
- Güner, Ş. İ., Güner, S., & Şahan, M. H. (2010). Çocuklarda sosyal ve medikal bir problem; istismar. *Van Tıp Dergisi*, 17(3), 108-113.
- Hébert, M., Amédée, L. M., Blais, M., & Gauthier-Duchesne, A. (2019). Child sexual abuse among a representative sample of Quebec high school students: prevalence and association with mental health problems and health-risk behaviors. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 64(12), 846-854.

- Helvacı Çelik, F. G., & Hocoğlu, Ç. (2018). Çocukluk çağı travmaları: Bir gözden geçirme. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(4), 695-711.
- Hıdır, M., & Kılınç, F. E. (2020). Çocukluk döneminde cinsel istismar üzerine yapılan çalışmaların içerik analizi. *Türkiye Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-40.
- Hildyard, K. L., & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child abuse & neglect*, 26(6-7), 679-695.
- Horwath J. (2007). Living with child neglect: the impact on children. *Child Neglect: Identification and Assessment* (s. 41-68) içinde. Palgrave Macmillan.
- Ito, Y., Teicher, M. H., Glod, C. A., & Ackerman, E. (1998). Preliminary Evidence for Aberrant Cortical Development in Abused Children. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 10(3), 298-307. <https://doi.org/10.1176/jnp.10.3.298>
- Irmak, Y. T. (2008). *Çocuk istismarı ve ihmalinin yaygınlığı ve dayanıklılıkla ilişkili faktörler* (486369) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- İbrahim, P., Almeida, D., Nagy, C., & Turecki, G. (2021). Molecular impacts of childhood abuse on the human brain. *Neurobiology of stress*, 15, 100343. <https://doi.org/10.1016/j.ynstr.2021.100343>
- Kanak, M. (2011). *0-10 yaş çocuk cinsel istismarının sanal medyadaki yansımaları* (286847) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kara Doruk, S. (2012). *0-14 yaş çocuğu olan annelerin çocuklarına yönelik fiziksel ve duygusal istismar/ihmal durumu* (331354) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kaytez, N., Yüceliyiğit, S., & Kadan, G. (2018). Çocuğa yönelik istismar ve çözüm önerileri. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 18-24.
- Kefeli, H. (2016). *Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmali davranışları ile kurum personelinin konuya ilişkin görüşleri* (456691) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kocaer, Ü. (2006). *Hekim ve hemşirelerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik farkındalık düzeyleri* (193496) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Koçak, C., & Büyükgöğeneç, L. (2011). Toplumdaki bireylerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik bilgi ve görüşleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 89-104.
- Koçtürk, N. (2018). Çocuk ihmalinin ve istismarının önlemede okul çalışanlarının sorumlulukları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 38-47.
- Kubin Mete, B. (2023). *İstismar-ihmal geçmişi ve romantik ilişkide bağlanma: Bilişsel duygu düzenleme ve erken dönem uyumsuz şemaların rolü* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kutchinsky, B. (1994). Child sexual abuse: Prevalence, phenomenology, intervention, and prevention. *Nordisk Sexologi*, 12(1), 51-61.
- Lupien, S. J., McEwen, B. S., Gunnar, M. R., & Heim, C. (2009). Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition. *Nature reviews neuroscience*, 10(6), 434-445.
- Miragoli, S., Camisasca, E., & Di Blasio, P. (2019). Investigating linguistic coherence relations in child sexual abuse: A comparison of PTSD and non-PTSD children. *Heliyon*, 5(2).
- Özbağrıaçık-Çağlayan, P. (2014). Çocuklukta cinsel istismar ve buna bağlı duygusal bastırma: Yetişkinlerle psikoterapi süreci ve sürecin terapistlere etkileri. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(1), 13-25.
- Özenoğlu, A., & Ünal, G. (2015a). Açlık ve yoksulluğun çocuklarda saldırganlık ve şiddet davranışları ile ilişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 162-179.
- Özenoğlu, A., & Ünal, G. (2015b). Açlık ve şiddet. *Journal of Marmara University Institute of Health Sciences*, 5(2), 115-122.

- Özkan, G. (2022). Ekolojik sistem yaklaşımı açısından çocuk ihmal ve istismarında bireysel, ailesel ve çevresel risk faktörlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(8), 217-240.
- Özpolat, A. O. (2023). Çocuk ihmal ve istismarının politikalarla ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 141-153.
- Öztürk Can, H., & Irmak Yılmaz, T. (2017). Yenidoğan dönemde çocuk istismarı ve ihmali. *Yenidoğan Sağlığı Dergisi*, 531-553.
- Paslı, F. (2020). Çocuğa yönelik fiziksel istismar. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 60-72.
- Pelendecioğlu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 49-62.
- Perna, R. B., & Kiefner, M. (2013). Long-term cognitive sequelae: Abused children without PTSD. *Applied Neuropsychology: Child*, 2(1), 1-5.
- Perry, B. D. (2002). Childhood experience and the expression of genetic potential: What childhood neglect tells us about nature and nurture. *Brain and Mind*, 3(1), 79-100.
- Polat, O. (2001). *Çocuk ve şiddet*. Der Yayınları.
- Romans, S., Belaise, C., Martin, J., Morris, E., & Raffi, A. (2002). Childhood Abuse and Later Medical Disorders in Women. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 71(3), 141-150. <https://doi.org/10.1159/000056281>
- Salim, M. (2011). *Geçmişten günümüze Türkiye’de çocuk koruma politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu* (280100) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sapolsky, R.M. (1996). Why stress is bad for your brain. *Science*, 273, 749-750.
- Sarıcan, A. (2016). *Cinsel istismar mağduru 9-15 yaş arası çocuklarda algılanan sosyal desteğin travmatik strese etkisi* (433380) [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sezer, F., & Gürsoy, F. (2022). Türkiye’de yayınlanan gazetelerde yer alan özel gereksinimli çocuklara yönelik istismar haberlerinin analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81), 442-458.
- Shonkoff, J. P., Garner, A. S., & Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, Committee on Early Childhood, Adoption, and Dependent Care, & Section on Developmental and Behavioral Pediatrics (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, 129(1), 232-246. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-2663>
- Shonkoff, J. P., Boyce, W. T., & McEwen, B. S. (2009). Neuroscience, Molecular Biology, and the Childhood Roots of Health Disparities: Building a New Framework for Health Promotion and Disease Prevention. *Journal of the American Medical Association*, 301, 2252-2259. <http://dx.doi.org/10.1001/jama.2009.754>
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., Halıcıoğlu, O., & Akşit, S. (2014). Türkiye’nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56.
- Şimşek, H. (2022). *Sağlık bilimleri alanında uluslararası araştırmalar IX*. Eğitim Yayınevi.
- Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35(2), 82-86.
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241-266. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12507>
- Teicher, M., Glod, C., Surrey, J., & Swett, C. (1993). Early childhood abuse and limbic system ratings in adult psychiatric outpatients. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 5, 301-306.

- Temel, Z. F., Kurtulmuş, Z., & Kaynak, K. B. (2016). Bilişsel gelişim eğitim programının 5-6 yaş çocuklarının dikkat algı ve bellek gelişimlerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 25-49.
- Temizkan, A. (2015). *Yaygın anksiyete bozukluğu olan hastalarda hipokampus ve amigdala hacimleri ve klinik değişkenlerle ilişkisi* (396250) [Tıpta uzmanlık tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Topçu, S., Ulukol, B., & Ankara Çocuk Koruma Birimi (AÇOK). (2019). Çocuk ihmal ve istismarı için bir risk faktörü: Devlet koruması altında yetişen anneler. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 1, 41-46.
- Tunçer, P. (2018). Bir kamu yönetimi problemi olan çocuk istismarına (kötü muamelesine) Amerika Birleşik Devletleri bağlamında genel bir bakış. *Journal of International Social Research*, 11(59), 1153-1171.
- Tunçer, P. (2019). ABD’de kamu yönetiminin çocuk istismar ve ihmalini önleme çalışmaları. *Researcher*, 7(2), 132-166.
- Turhan, E., Sangün, Ö., & İnandı, T. (2006). Birinci basamakta çocuk istismarı ve önlenmesi. *Sted*, 15(9), 153-157.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *İstatistiklerle çocuk*. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_cocuk_2021.pdf adresinden 28 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- U.S. Department of Health & Human Services. (2023). *Child Maltreatment 2021*. <https://www.acf.hhs.gov/cb/data-research/child-maltreatment> adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uzbaş, T. (2004). Anksiyete ve depresyonun nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 4(3), 1-11.
- Ünal, F. (2008). Ailede çocuk istismarı ve ihmal. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 9-18.
- Ünsal, A. (1998). Çocuk istismar ve ihmalinde önemli bir etmen olarak aile. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-315.
- Vatansver, Ü., Duran, R., Yolsal, E., Aladağ, N., Naci, Ö., Biner, B., & Karasalihoğlu, S. (2004). Pediatrik acilde çocuk istismarı ve ihmal olasılığını akılda tutalım. *Türk Pediatri Arşivi*, 39(3), 120-124.
- World Health Organization (WHO). *Child maltreatment*. (2022, 19 Eylül). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> adresinden 01 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yalçın, Ö., & Erdoğan, A. (2013). Şiddet ve agresyonun nörobiyolojik, psikososyal ve çevresel nedenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 388-419.
- Yaşar, Z. F., & Akduman, G. G. (2007). Çocuk ihmal-istismarı ve adli dış hekimliği. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(5), 389-394.
- Yavuzarslan, P., & Beyaz, E. (2022). Terim bilimi nedir? A. İlker (Ed.), *Salgın terimleri ve Türkçe bilgi şöleni* (s. 87-115) içinde. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yenidünya, A. (2017). *Çocukluk çağı travmatik yaşantıları ile risk ve koruyucu faktörlerin, genç yetişkinlikteki yalnızlık stilleri ile ilişkisi* (486369) [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım Sarı, H., Ardahan, E., & Öztornacı, B. Ö. (2016). Çocuk ihmal ve istismarına ilişkin son 10 yılda yapılan sistematik derlemeler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(6), 501-511.
- Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Kora, M. E., & Alyanak, B. (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.

11. Bölüm

TEKNOLOJİ VE BEYİN GELİŞİMİ

Büşra Ergin

GİRİŞ

Duygularımızı, düşüncelerimizi ve belleğimizi yöneten temel organımız olan beyin, diğer tüm organlarımızı da kontrol eder. Böylesine komplike ve inanılmaz bir yapı olan beynin oluşumu embriyo iken başlayıp yetişkinliğe kadar devam etmektedir. İnsan yaşamının ilk iki yılı ise en hızlı ilerlemenin gözlemlendiği dönemdir.

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte alanda çalışan uzmanların beyin gelişiminin incelenmesini konu alan çalışmalara daha çok yer verdikleri gözlenmektedir. Hız kazanan bu çalışmalar beyin gelişiminin ayrıcalıklı yönlerine ve gizli kalan noktalarına ışık tutmaktadır.

Teknolojik araç gereçlerin yaşamımızın tüm alanlarına hakim olduğu günümüzde bu unsurların çocukların tüm gelişim alanlarına ve temel becerilerine etkisi olduğu düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır (Bracken ve Fischel, 2008; Mustafaoğlu ve diğ., 2018; Tüzün, 2002). Bir diğer ifadeyle daha önceki dönemlerle kıyaslandığında özel olarak bir efor gösterilmediği koşullarda bile çocukların yaşamlarının erken dönemlerinde dijital teknolojilere maruz kaldıkları bilinen bir gerçektir. Papert (1980) bu durumu “*Çocuklar, bilgisayarları açıp kapamak, program çalıştırmak ve bilgisayarların çeşitli alanlarda kullanılmasını öğrenmenin yanı sıra, bilgisayarları kontrol etmeyi de öğrenmelidirler. Çocukların bilgisayarlar ile ilgili olarak olumlu deneyimlere sahip olmaları çok önemlidir. Bilgisayarların uygun olarak kullanılması, uygun programların geliştirilmesiyle bilgisayarlar, yalnızca çocukların yaşantılarına girmeyecek, onların sosyal yeteneklerini ve düşünme becerilerini de etkileyecektir.*” şeklinde açıklamıştır.

KAYNAKLAR

- Adachi, P. J. C., & Willoughby, T. (2011). The effect of violent video games on aggression: Is it more than just the violence? *Aggression and Violent Behavior, 16*(1), 55-62. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2010.12.002>
- Akmcı, V., & Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne Yönelik Bir Araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 5*(20), 3348-3382. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19132/203023>
- Akkoyunlu, B., & Tuğrul, B. (2002). Okul öncesi çocukların ev yaşantısındaki teknolojik etkileşimlerinin bilgisayar okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*, 12-21.
- Amorim, L., Magalhães, R., Coelho, A., Moreira, P. S., Portugal-Nunes, C., Castanho, T. C., Marques, P., Sousa, N., & Santos, N. C. (2018). Poor sleep quality associates with decreased functional and structural brain connectivity in normative aging: A MRI multimodal approach. *Frontiers in aging neuroscience, 10*, 375. <https://doi.org/10.3389/fnagi.2018.00375>
- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive behaviors, 64*, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Armstrong, B. G., & Chung, L. (2000). Background television and reading memory in context. *Communication Research, 27*(3), 327-352. <https://doi.org/10.1177/009365000027003003>
- Armstrong, G. B., & Greenberg, B. S. (1990). Background television as an inhibitor of cognitive processing. *Human Communication Research, 16*(9), 355-386. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1990.tb00215.x>
- Armstrong, G. B., Boiarsky, G. A., & Mares, M. (1991). Background television and reading performance. *Communication Monographs, 58*(3), 235-253. <https://doi.org/10.1080/03637759109376228>
- Aydemir, D. (2023). Dijital göçmen öğretmenler, dijital yerli öğrenciler ve pandemi döneminde grafik tasarım alanındaki temassız eğitim problemleri. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar, 7*(24), 237-252. <https://doi.org/10.31455/asya.1227415>
- Bailey, K., West, R., & Anderson, C. A. (2011). The influence of video games on social, cognitive, and affective information processing. In J. Decety & J. Cacioppo (Eds.), *The Oxford handbook of social neuroscience* (pp. 1002-1012). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195342161.013.0066>
- Barr, R., Kirkorian, H., Radesky, J., Coyne, S., Nichols, D., Blanchfield, O., Rusnak, S., Stockhale, L., Ribner, A., Durnez, J., Epstein, M., Heimann, M., Koch, F.S., Sundqvist, A., Birberg-Thornberg, U., Konrad, C., Slussareff, M., Bus, A., Bellagamba, F., & Fitzpatrick, C. (2020). Beyond screen time: A synergistic approach to a more comprehensive assessment of family media exposure during early childhood. *Frontiers in Psychology, 11*, 1283. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01283>
- Bayhan, P., & Artan, İ. (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi* (Çev. Gündüz, O.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Biddiss, E., & Irwin, J. (2010). Active video games to promote physical activity in children and youth: A systematic review. *Archives of pediatrics & adolescent medicine, 164*(7), 664-672. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2010.104>
- Bilgiç, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. *Akademik Bilişim, 2*(4), 1-7. https://yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/yayin/AB11_Bilgiç-Duman-Seferoglu_DijitalYerliler_ve_CIO.pdf
- Blanchard, J., & Moore, T. (2010). *The digital world of young children: Impact on emergent literacy*. Pearson Foundation. <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2010-02/apo-nid20839.pdf>
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship.

- Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bozza, T., McGann, J.P., Mombaerts, P., & Wachowiak, M. (2004). In vivo imaging of neuronal activity by targeted expression of a genetically encoded probe in the mouse. *Neuron*, 42, 9-21. [https://www.cell.com/neuron/pdf/S0896-6273\(04\)00144-8.pdf](https://www.cell.com/neuron/pdf/S0896-6273(04)00144-8.pdf)
- Bracken, S. S., & Fischel, J. E. (2008). Family reading behavior and early literacy skills in preschool children from low-income backgrounds. *Early Education and Development*, 19(1), 45-67. <https://doi.org/10.1080/10409280701838835>
- Burke, M., Marlow, C., & Lento, T. (2010, April). *Social network activity and social well-being*. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems (pp. 1909-1912). ACM. <https://doi.org/10.1145/1753326.1753613>
- Cheung, C. H., Bedford, R., Saez De Urabain, I. R., Karmiloff-Smith, A., & Smith, T. J. (2017). Daily touchscreen use in infants and toddlers is associated with reduced sleep and delayed sleep onset. *Scientific reports*, 7(1), 46104. <https://doi.org/10.1038/srep46104>
- Christakis, D.A., Ebel, B.E., Rivara, F.P., & Zimmerman, F.J. (2004). Television, video, and computer game usage in children under 11 years of age. *The Journal of pediatrics*, 145(5), 652-6. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2004.06.078>
- Colwell, J., & Kato, M. (2003). Investigation of the relationship between social isolation, self-esteem, aggression and computer game play in Japanese adolescents. *Asian Journal of Social Psychology*, 6(2), 149-158. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.t01-1-00017>
- Colwell, J., & Payne, J. (2000). Negative correlates of computer gameplay in adolescents. *British Journal of Psychology*, 91(3), 295-310. <https://doi.org/10.1348/000712600161844>
- Correa, T., Hinsley, A. W., & De Zuniga, H. G. (2010). Who interacts on the Web?: The intersection of users' personality and social media use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 247-253. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003>
- Courage, M. L., Murphy, A. N., Goulding, S., & Setliff, A. E. (2010). When the television is on: The impact of infant-directed video on 6- and 18-month-olds' attention during toy play and on parent-infant interaction. *Infant Behavior and Development*, 33(2), 176-188. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2009.12.012>
- Cross, M. (2014). *Social media security leveraging social networking while mitigating risk*. Elsevier Publishers. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=cyzbAsm7FMYC&oi=fnd&pg=PP1&dq=Social+media+security+leveraging+social+networking+while+mitigating+risk&ots=3o-fpqJNCV&sig=w9N8IQS1rNvsoN3Kfsxplb8c0FA&redir_esc=y#v=onepage&q=Social%20media%20security%20leveraging%20social%20networking%20while%20mitigating%20risk&f=false
- DeBell, M., & Chapman, C. (2006). *Computer and internet use by students in 2003* (NCES 2006-065). Washington, DC: U.S. Department of Education, Institute of Education Statistics. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED493283.pdf>
- DeGaetano, Y. (2007). The role of culture in engaging Latino parents' involvement in school. *Urban Education*, 42(2), 145-162. <https://doi.org/10.1177/0042085906296536>
- Doğan, A., & Göker, G. (2012). Tematik televizyon ve çocuk: İlköğretim öğrencilerinin televizyon izleme alışkanlıkları. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(194), 5-30. <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36174/406736>
- Duch, H., Fisher, E. M., Ensari, I., Font, M., Harrington, A., Taromino, C., Yip, J., & Rodriguez, C. (2013). Association of screen time use and language development in Hispanic toddlers: A cross-sectional and longitudinal study. *Clinical pediatrics*, 52(9), 857-865. <https://doi.org/10.1177/0009922813492881>

- Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2001). Televizyon: Dünyaya açılan pencere?. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Yıllığı, 169-198. https://www.researchgate.net/profile/Irfan-Erdogan/publication/266392570_TELEVIZYON_DUNYAYA_ACILAN_PENCERE/links/5430f0d10cf277d58e96ba46/TELEVIZYON-DUeNYAYA-ACILAN-PENCERE.pdf
- Ergüney, M. (2017). İnternetin okul öncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkileri hakkında bir araştırma. *Ulakbilge*, 5(17), 1917-1938. <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1507809543.pdf>
- Erickson, L. C., & Newman, R. S. (2017). Influences of background noise on infants and children. *Current Directions in Psychological Science*, 26(5), 451-457. <https://doi.org/10.1177/0963721417709087>
- Erol, E. D. (2019). *Batı Karadeniz Bölgesinde sosyal medya bağımlılığı ile bağlanma stilleri ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi.
- Gentile D. (2009). Pathological video-game use among youth ages 8 to 18: A national study. *Psychological science*, 20(5), 594-602. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02340.x>
- Goodwin, K. (2018). *Dijital dünyada çocuk büyümek: Teknolojiyi doğru kullanmanın yolları* (Çev. T. Er). İstanbul: Aganta Kitap Yayınevi. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=726PDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=Dijital+d%C3%BCnyada+%C3%A7ocuk+b%C3%BCy%C3%BCtmek-Teknolojiyi+do%C4%9Fru+kullanman%C4%B1n+yollar%C4%B1+&ots=3NXoQX6r0E&sig=Rg8zDqm94b2fTLOntnJAt3byHpQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Dijital%20d%C3%BCnyada%20%C3%A7ocuk%20b%C3%BCy%C3%BCtmek-Teknolojiyi%20do%C4%9Fru%20kullanman%C4%B1n%20yollar%C4%B1&f=false
- Görgün-Baran, A., Kurt, Ş. K., & Tekeli, E. S. (2017). Yaşlıların dijital teknolojileri kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(45). https://www.researchgate.net/profile/Seyda-Kocak-Kurt/publication/349211935_Yasli_larin_Dijital_Teknolojileri_Kullanim_Duzeyleri_Uzerine_Bir_Arastirma/links/602502d192851c4ed563a2d2/Yasli_larin-Dijital-Teknolojileri-Kullanim-Duezeyleri-Uzerine-Bir-Arastirma.pdf
- Green, C., & Bavelier, D. (2003). Action video game modifies visual selective attention. *Nature*, 423, 534-537. <https://doi.org/10.1038/nature01647>
- Greitemeyer, T., & Mügge, D. O. (2014). Video games do affect social outcomes: A meta-analytic review of the effects of violent and prosocial video game play. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(5), 578-589. <https://doi.org/10.1177/0146167213520459>
- Griffiths, M. D. (2002). The educational benefits of videogames. *Education and Health*, 20(3), 47-51. https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/15272/1/187769_5405%20Griffiths%20Publisher.pdf
- Guðmundsdóttir, G.B., & Hardersen, B. (2012). *The digital universe of 0-6-year-olds, access to and use of digital devices in young children's free time*. Report, Oslo: Centre for ICT in Education. https://books.google.com.tr/books/about/Sm%C3%A5barns_digiale_univers.html?id=i2OnkQEACAAJ&redir_esc=y
- Gür, Ç. (2021). Öğreniyorum, öyleyse varım: Okul öncesinde öğrenmeye ilişkin düşünceler üzerine bir araştırma. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8, 38-55. <https://socratesjournal.org/index.php/pub/article/view/23/19>
- Gürcan, A., Uslu, R., & Özhan, S. (2008). *Dijital oyunlar ve çocuklar üzerindeki etkileri*. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hebb, D.O. (1949). *The organisation of behavior: A neuropsychological theory*. John Wiley & Sons Inc. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=uyV5AgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=The+organisation+of+behavior:+A+neuropsychological+theory&ots=mKuTANIVVq&sig=PjkEY9Ecguf6ywwR18JipisdZrw&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20organisation%20of%20behavior%3A%20A%20neuropsychological%20theory&f=false
- Holloway, D., Green, L., & Livingstone, S. (2013). *Zero to eight. Young children and their internet use*. LSE, London: EU Kids Online. <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1930&context=c>

cuworks2013

- Holloway, D., Green, L., & Stevenson, K. (2015). Digitods: Toddlers, touch screens and Australian family life. *M/C Journal*, 18(5). <https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=2779&context=ecuworkspost2013>
- Holman, J. P., Hansen, C. E., Cochian, M. E., & Lindsey, C. R. (2005). Liar, liar: Internet faking but not frequency of use affect social skills, self-esteem, social anxiety, and aggression. *Cyber Psychol Behav*, 8(1), 1-6. <https://doi.org/10.1089/cpb.2005.8.1>
- Horowitz-Kraus, T., & Hutton, J. S. (2018). Brain connectivity in children is increased by the time they spend reading books and decreased by the length of exposure to screen-based media. *Acta paediatrica*, 107(4), 685–693. <https://doi.org/10.1111/apa.14176>
- Hu, B. Y., Johnson, G. K., & Wu, H. (2018). Screen time relationship of Chinese parents and their children. *Children and Youth Services Review*, 94, 659-669. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.09.008>
- Hudon, T. M., Fennell, C. T., & Hoftyzer, M. (2013). Quality not quantity of television viewing is associated with bilingual toddlers' vocabulary scores. *Infant Behavior and Development*, 36(2), 245-254. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2013.01.010>
- Hutton, J. S., Dudley, J., Horowitz-Kraus, T., DeWitt, T., & Holland, S. K. (2020). Associations between screen-based media use and brain white matter integrity in preschool-aged children. *JAMA pediatrics*, 174(1), e193869. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2019.3869>
- İliş, A., & Gülbahçe, A. (2019). Sosyal medya bağımlılığı ile iletişim becerileri arasındaki yordayıcı ilişkinin incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 78, 45-60. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sosekev/issue/71525/1150754>
- İmren, M. (2015). *Üniversite öğrencilerinde bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeyleri, motivasyonları ve bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeylerinin kısa süreli bellek, çalışma belleği, yönetici işlevler ve dikkat üzerinde etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi.
- İşçi, Y. (2011). Bilgisayar, internet ve video oyunları arasında çocuklar. *Selçuk İletişim*, 7(1), 122-130. <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19023/200599>
- Johnson, J., & Christie, J. (2009). Play and digital media. *Computers in the Schools*, 26(4), 284-289. <https://doi.org/10.1080/07380560903360202>
- Jungwirth, B. (2013). *Safer Internet Day 2013: EU-Initiative saferinternet*. at unterstützt Eltern und Pädagogen bei der Internetziehung. Wien: Österreichische Institut für angewandte Telekommunikation. <https://www.saferinternet.at/news-detail/aktuelle-studie-41-prozent-der-3-bis-6-jaehrigen-regelmaessig-im-internet>
- Kearney, P. (2007). Cognitive assessment of game-based learning. *British Journal of Educational Technology*, 38(3), 529-531. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2007.00718.x>
- Kennedy Behr, A., Rodger, S., & Mickan, S. (2015). Play or hard work: Unpacking well-being at preschool. *Res Dev Disabil*, 38, 30-38. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.12.003>
- Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., Shablack, H., Jonides, J., & Ybarra, O. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *Plosone*, 8(8), e69841. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069841>
- Kubey, R. W., Lavin, M. J., & Barrows, J. R. (2001) Internet use and collegiate academic performance decrements: Early findings. *Journal of Communication*, 51(2), 366-382. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2001.tb02885.x>
- Kuzu, A., Odabaşı, F., Erişti, S. D., Kabakçı, I., Kurt, A. A., Akbulut, Y., Dursun, Ö. Ö., Kıyıcı, M., & Şendağ, S. (2008). *İnternet kullanımı ve aile*. Ankara: T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Bilim Serisi, Yayın No: 133. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Internet_Kullanimi_ve_Aile.pdf

- Labrague, L. (2014). Facebook use and adolescents' emotional states of depression, anxiety, and stress. *Health Science Journal*, 8(1), 80-89. https://www.researchgate.net/profile/Leodoro-Labrague/publication/262725734_Facebook_use_and_adolescents'_emotional_states_of_depression_anxiety_and_stress/links/0deec53893ce914f4c000000/Facebook-use-and-adolescents-emotional-states-of-depression-anxiety-and-stress.pdf
- Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. (2016). The association between social media use and sleep disturbance among young adults. *Preventive medicine*, 85, 36-41. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.01.001>
- Li, Q., & Ma, X. (2010). A meta-analysis of the effects of computer technology on school students' mathematics learning. *Educational Psychology Review*, 22, 215-243. <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9125-8>
- Li, X., & Atkins, M. S. (2004). Early childhood computer experience and cognitive and motor development. *Pediatrics*, 113(6), 1715-1722. <https://doi.org/10.1542/peds.113.6.1715>
- Linebarger, D. L., Barr, R., Lapierre, M. A., & Piotrowski, J. T. (2014). Associations between parenting, media use, cumulative risk, and children's executive functioning. *Behavioral Pediatrics*, 35(6), 367-377. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000069>
- Madikova, A. (2018). *Teknolojinin toplumsal inşası yaklaşımı bağlamında cep telefonunun toplumsal anlamı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi.
- Masur, E. F., Flynn, V., & Olson, J. (2016). Infants' background television exposure during play: Negative relations to the quantity and quality of mothers' speech and infants' vocabulary acquisition. *First Language*, 36(2), 109-123. <https://doi.org/10.1177/0142723716639499>
- McDonald, S. W., Kehler, H. L., & Tough, S. C. (2018). Risk factors for delayed social-emotional development and behavior problems at age two: Results from the All Our Babies/Families (AOB/F) cohort. *Health science reports*, 1(10), e82. <https://doi.org/10.1002/hsr.2.82>
- McLuhan, M. (1994). *Understanding media: The extensions of man*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- McManis, L. D., & Gunnewing, S.B. (2012). Finding the education in educational technology with early learners. *Teachonlogy and Young Children*, 67(3), 14-24. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=1be1d42ffc83f56f72fdbd205952100922d328b2>
- Metin, Ş., & Aral, N. (2012). Motor Beceriden Bağımsız Görsel Algı Testi-3: Geçerlik güvenilirlik çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 57-72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jiss/issue/25895/272914>
- Mustafoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Razak Özdinçler, A. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5(2), 227-247. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0051>
- Narvaez, D., Mattan, B., MacMichael, C., & Squillace, M. (2008). Kill bandits, collect gold or save the dying: The effects of playing a prosocial video game. *Media Psychology Review*, 1(1). https://www.researchgate.net/profile/Bradley-Mattan/publication/276935712_Kill_Bandits_Collect_Gold_or_Save_the_Dying_The_Effects_of_Playing_a_Prosocial_Video_Game/links/555c52eb08ae91e75e76d755/Kill-Bandits-Collect-Gold-or-Save-the-Dying-The-Effects-of-Playing-a-Prosocial-Video-Game.pdf
- Nathanson, A. I., & Fries, P. T. (2014). Television exposure, sleep time, and neuropsychological function among preschoolers. *Media Psychology*, 17(3), 237-261. <https://doi.org/10.1080/15213269.2014.915197>
- National Association for the Education of Young Children and the Fred Rogers Center for Early Learning and Children's Media at Saint Vincent College, (2012). *Technology and interactive media as tools in early childhood programs serving children from birth through age 8*. Washington. 22 Mayıs

- 2023 tarihinde erişilmiştir. Erişim adresi: http://www.naeyc.org/files/naeyc/file/positions/PS_technology_WEB2.pdf
- Neumann, M. M. (2014). An examination of touch screen tablets and emergent literacy in Australian pre-school children. *Australian Journal of Education*, 58(2), 109-122. <https://doi.org/10.1177/0004944114523368>
- Pala, F. K., & Erdem, M. (2015). Dijital oyun tercihi ve oyun tercih nedeni ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenme stili arasındaki ilişkiler üzerine bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 53-71. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59495/855160>
- Papert, S. (1980). *Mindstorms-children, computers and powerful ideas*. New York: Basic Books, Inc.
- Peker, H. (1998). *Din ve ahlak eğitimi (Psikolojik ve metodik esaslar)*. İstanbul: Aksı Seda Matbaası.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently?. *On the horizon*, 9(6), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424843>
- Prensky, M. (2005). Listen to the natives. *Educational Leadership: Learning in the Digital Age*, 63(4), 8-13. <http://cesa7ita2009.pbworks.com/f/Listen+to+the+Natives.pdf>
- Prot, S., Anderson, C. A., Gentile, D. A., Brown, S. C., & Swing, E. L. (2014). The positive and negative effects of video game play. In A. Jordan & D. Romer (Eds.), *Media and the well-being of children and adolescents* (pp. 109-128). New York: Oxford University Press. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=bziTAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA109&dq=The+positive+and+negative+effects+of+video+game+play&ots=Z9HjsT6F63&sig=GUIBRUmvVBfGNVMO3GRHPU-rDF5E&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20positive%20and%20negative%20effects%20of%20video%20game%20play&f=false
- Provenzo, E. F. (1992). What do video games teach? *The Education Digest*, 58(4), 56-58. https://www.researchgate.net/publication/239657430_What_do_video_games_teach_The_Education_Digest
- Radesky, J.S., & Christakis, D.A. (2016). Increased screen time: Implications for early childhood development and behavior. *Pediatr Clin North Am.*, 63(5), 827-839. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2016.06.006>
- Schlaug, G., Norton, A., Overy, K., & Winner, E. (2005). Effects of music training on the child's brain and cognitive development. *Ann. N.Y. Acad. Sci.*, 1060(1), 219-230. <https://doi.org/10.1196/annals.1360.015>
- Schmidt, M. E., Pempek, T. A., Kirkorian, H. L., Lund, A. F. & Anderson, D. R. (2008). The effects of background television on the toy play behavior of very young children. *Child Development*, 79(4), 1137-1151. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01180.x>
- Seabrook, E. M., Kern, M. L., & Rickard, N. S. (2016). Social networking sites, depression, and anxiety: A systematic review. *JMIR mental health*, 3(4), e50. <https://doi.org/10.2196/mental.5842>
- Sestir, M. A., & Bartholow, B. D. (2010). Violent and nonviolent video games produce opposing effects on aggressive and prosocial outcomes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 934-942. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.06.005>
- Setliff, A. E., & Courage, M. L. (2011). Background television and infants' allocation of their attention during toy play. *Infancy*, 16(6), 611-639. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7078.2011.00070.x>
- Small, G. W., Lee, J., Kaufman, A., Jalil, J., Siddarth, P., Gaddipati, H., Moody, T. D., & Bookheimer, S. Y. (2020). Brain health consequences of digital technology use. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 22(2), 179-187. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2020.22.2/gsmall>
- Starcevic, V., Berle, D., Porter, G., & Fenech, P. (2011). Problem video game use and dimensions of psychopathology. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 9(3), 248-256. <https://doi.org/10.1007/s11469-010-9282-5>

- Subrahmanyam, K. (2009). Developmental implications of children's virtual worlds. *Washington and Lee Law Review*, 66(3), 1065-1083. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/waslee66&div=32&id=&page=>
- Şirin, M. R. (2011). *Çocuk hakları ve medya*. Çocuk Vakfı Yayınları.
- Tercan, H., Dursun Ş. S., & Yıldız Bıçakçı, M. (2015). Tipik gelişim gösteren çocukların gelişim özellikleri. Yıldız Bıçakçı, M. (Ed.), *Bebeklik ve ilk çocukluk döneminde (0-36 ay) gelişim duyuların gelişimi ve desteklenmesi* içinde (s. 23-90). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Tiggemann, M., & Slater, A. (2013). NetGirls: The internet, facebook, and body image concern in adolescent girls. *International Journal of Eating Disorders*, 46(6), 630-633. <https://doi.org/10.1002/eat.22141>
- Tüzün, Ü. (2002). Gelişen iletişim araçlarının çocuk ve gençlerin etkileşimi üzerine etkisi. *Düşünen Adam*, 15(1), 46-50. <https://dusunenadamdergisi.com.tr/storage/upload/pdfs/1588157885-en.pdf>
- Uhlmann, E., & Swanson, J. (2004). Exposure to violent video games increases automatic aggressiveness. *Journal of Adolescence*, 27(1), 41-52. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2003.10.004>
- Ulusoy, A., & Bostancı, M. (2014). Çocuklarda medya kullanımı ve ebeveyn rolü. *International Journal of Social Science*, 28, 559-572. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2233>
- Uzundağ, B. A. (2022). Arka plan televizyonun erken çocukluktaki gelişim ve çocuk-ebeveyn etkileşimleri ile ilişkisi: Bir derleme çalışması. *Nesne*, 10(26), 671-683. <http://dx.doi.org/10.7816/nesne-10-26-09>
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of adolescent health*, 48(2), 121-127. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2010.08.020>
- Vandewater, E. A., Bickham, D. S., Lee, J. H., Cummings, H. M., Wartella, E. A., & Rideout, V. J. (2005). When the television is always on: Heavy television exposure and young children's development. *American Behavioral Scientist*, 48(5), 562-577. <https://doi.org/10.1177/0002764204271496>
- Wang, L. C., & Chen, M. P. (2010). The effects of game strategy and preference-matching on flow experience and programming performance in game-based learning. *Innovations in Education and Teaching International*, 47(1), 39-52. <https://doi.org/10.1080/14703290903525838>
- Wartella, E., Rideout, V., Lauricella, A., & Connell, S. (2013). *Parenting in the Age of Digital Technology: A National Survey*. Report of the Center on Media and Human Development, School of Communication, Northwestern University, 297-309. <https://cmhd.northwestern.edu/events/parenting-in-the-age-of-digital-technology/>
- Yapıcı, Ş. (2006). Bir eğitim aracı olarak televizyon ve etkileri. *AKÜ Eğitim Fakültesi Bilim Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 20-25.
- Yoldaş, T. Ç., & Özmert, E. N. (2021). Communicative environmental factors including maternal depression and media usage patterns on early language development. *Maternal and Child Health Journal*, 25, 900-908. <https://doi.org/10.1007/s10995-021-03125-3>

12. Bölüm

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE BEYİN GELİŞİMİ

Emine Ela Şimşek

GİRİŞ

Araştırmalar yaşamın erken yıllarının çocuğun fiziksel, duygusal, sosyal gelişimi, dil becerisi ve konuşma, zeka, akıl yürütme ve mantık becerilerinin gerçekleştiği çok kritik yıllar olduğunu göstermektedir (Günsoy, 2009). Erken çocukluk dönemi, çocuğun gelişim alanları ve yetenekleri için fırsat pencereleridir (Van Der Gaag, 1997). Bu durum bütün dünyada daha fazla çocuğun erken çocukluk eğitimine katılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira erken çocukluk yılları gelişimsel açıdan yalnızca bu yıllar için değil tüm yaşam dönemleri için hayati öneme sahiptir (Sommer ve diğ., 2013). Nitekim erken çocukluk eğitimi ile insani gelişme arasında çok yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir. Erken çocukluk eğitiminin çocuğun fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimini sağlamanın yanı sıra çocuğun başarılı bir yetişkin olmasını ve bireyin topluma ve ekonomiye olan katkılarının çok yönlü olmasını hedeflediği ifade edilmektedir (Van Der Gaag, 2010).

Erken çocukluk dönemi muazzam bir değişim ve gelişim dönemidir. Bu dönem beyin organizasyonunda yüksek derecede beyin esnekliği ile karakterize edilmektedir (Boivin ve Bierman, 2013; Ermisch ve diğ., 2012). Beyin; bilişsel gelişim, dil gelişimi, sosyal-duygusal gelişim ve psikomotor gelişim için erken deneyimlere uyum sağlayacak şekilde gelişmektedir (Britto ve diğ., 2017). Erken çocukluk döneminde sağlanan eğitim ile beynin önemli bölgelerinin gelişimi desteklenmekte ve gelişimin diğer alanlarına katkı sunulmaktadır. Kitabın bu bölümünde erken çocukluk eğitiminin çocuğun gelişimindeki rolüne vurgu yapılmakla birlikte erken çocukluk eğitiminde be-

KAYNAKLAR

- Akdağ, F. (2015). Çocukta beyin gelişimi ve erken müdahale. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(2), 97-100.
- Amerikan Pediatri Akademisi. (1999). Early brain development and childcare. *Healthy Child Care*, 3, 5-8.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2015). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayımsal elkitabı* (E. Köroğlu, Çev. Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Ango, F., & Dos Reis, R. (2019). Cerebellum: Sensing how to balance. *eLife*, 8, 1-3. <https://doi.org/10.7554/eLife.46973>.
- Aparna, M. (2014). Fostering student creativity using brain-based learning. *Scholarly Research Journal*, 1(4), 549-560.
- Barrett, P. M., Cooper, M., & Teoh, A. B. (2014). When time is of the essence: A rationale for earlier early intervention. *Journal of Psychological Abnormalities in Children*, 3(4), 133-140. <https://doi.org/10.4172/2329-9525.1000133>.
- Barry, R. A., & G. Kochanska. (2010). A longitudinal investigation of the affective environment in families with young children: From infancy to early school age. *Emotion* 10(2), 237-49. <https://doi.org/10.1037/a0018485>.
- Baş, G. (2010). Beyin temelli öğrenme yönteminin İngilizce dersinde öğrencilerin erişilerine ve derse yönelik tutumlarına etkisi. *İlköğretim Online*, 9(2), 488-507.
- Bekman, S., & Gürlesek, C. F. (2005). *Doğru başlangıç: Türkiye’de okul öncesi eğitim*. İstanbul: TÜSİAD.
- Bherer, L., Erickson, K. I., & Liu-Ambrose, T. (2013). A review of the effects of physical activity and exercise on cognitive and brain functions in older adults. *Journal of Aging Research*, 2013, 1-8. <https://doi.org/10.1155/2013/657508>.
- Bodrova, E., & Leong, D. J. (2007). *Tools of the mind: The Vygotskian approach to early childhood education* (2nd ed.). Londra: Pearson Publishing.
- Boivin, M., & Bierman, K. L. (Eds.). (2013). *Promoting school readiness and early learning: Implications of developmental research for practice*. New York: Guilford Publications.
- Bonnier, C. (2009). Evaluation of early stimulation programs for enhancing brain development. *Acta Paediatrica*, 97, 853-858. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.00834.x>.
- Britto, P. R., Lye, S. J., Proulx, K., Yousafzai, A. K., Matthews, S. G., Vaivada, T., ... & Lancet Early Childhood Development Series Steering Committee. (2017). Nurturing care: Promoting early childhood development. *The Lancet*, 389(10064), 91-102. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)31390-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)31390-3).
- Brotherson, S. (2005). *Understanding brain development in young children*. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=c504f9acc94066a7010bd9fdb5ece3b0ffd7cf96>.
- Brown, S., & Yuan, Y. (2018). Broca’s area is jointly activated during speech and gesture production. *Neuroreport*, 29(14), 1214-1216. <https://doi.org/10.1097/WNR.0000000000001099>.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning: Four lectures on mind and culture*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Bunketorp Käll, L., Malmgren, H., Olsson, E., Lindén, T., & Nilsson, M. (2015). Effects of a curricular physical activity intervention on children’s school performance, wellness, and brain development. *Journal of School Health*, 85(10), 704-713. <https://doi.org/10.1111/josh.12303>.
- Caine N. C., & Caine, G. (1994). *Making connections: Teaching and the human brain*. Boston: Addison-Wesley.
- Caine N. C., & Caine, G. (2002). *Beyin temelli öğrenme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chan, M. Y., Na, J., Agres, P. F., Savalia, N. K., Park, D. C., & Wig, G. S. (2018). Socioeconomic status moderates age-related differences in the brain’s functional network organization and anatomy

- across the adult lifespan. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(22), E5144-E5153. <https://doi.org/10.1073/pnas.1714021115>.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chugani, H. T. (1998). Critical period of brain development: Studies of cerebral glucose utilization with PET. *Preventive Medicine*, 27, 184-188. <https://doi.org/10.1006/pmed.1998.0274>.
- Cioni, G., & Sgandurra, G. (2013). Normal psychomotor development. *Handbook of Clinical Neurology*, 111, 3-15. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52891-9.00001-4>.
- Copp, A. J. (2005). Neurulation in the cranial region-normal and abnormal. *Journal of Anatomy*, 207(5), 623-635. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7580.2005.00476.x>.
- Crawford, M. L., Pesch, T. W., & von Noorden, G. K. (1996). Excitatory binocular neurons are lost following prismatic binocular dissociation in infant monkeys. *Behavioural Brain Research*, 79, 227-232. [https://doi.org/10.1016/0166-4328\(95\)00256-1](https://doi.org/10.1016/0166-4328(95)00256-1).
- Darling-Hammond, L., Barron, B., Pearson, P. D., Schoenfeld, A. H., Stage, E. K., Zimmerman, T. D., ..., & Tilson, J. L. (2008). *Powerful learning: What we know about teaching for understanding*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dennis, E. L., Jahanshad, N., McMahon, K. L., de Zubicaray, G. I., Martin, N. G., Hickie, I. B., ..., & Thompson, P. M. (2013). Development of brain structural connectivity between ages 12 and 30: A 4-Tesla diffusion imaging study in 439 adolescents and adults. *NeuroImage*, 64, 671-684. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2012.09.004>.
- Diamond, A. (2010). The evidence base for improving school outcomes by addressing the whole child and by addressing skills and attitudes, not just content. *Early Education and Development*, 21(5), 780-793. <https://doi.org/10.1080/10409289.2010.514522>.
- Diamond, M. C. (2001). Response of the brain to enrichment. *Anais Brasileira de Ciências*, 73(2), 211-220. <https://doi.org/10.1590/S0001-37652001000200006>.
- Diemand, A., & Amso, D. (2008). Contributions of neuroscience to our understanding of cognitive development. *Current Directions in Psychological Science*, 17(2), 136-141.
- Eaglemen, D. (2001). Visual illusions and neurobiology. *Nature Reviews Neuroscience*, 2, 920-926. <https://doi.org/10.1038/35104092>.
- Eaglemen, D. (2015). *The brain: The story of you*. Edinburgh: Canongate Books.
- Erickson, K. I., Voss, M. W., Prakash, R. S., Basak, C., Szabo, A., Chaddock, L., ..., & Kramer, A. F. (2011). Exercise training increases size of hippocampus and improves memory. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(7), 3017-3022. <https://doi.org/10.1073/pnas.1015950108>.
- Erkan, S. (1993). *Okulöncesi eğitim kurumlarında hizmet içi eğitim*. İstanbul: YA-PA Yayınları.
- Ermisch, J., Jantti, M., & Smeeding, T. M. (Eds.). (2012). *From parents to children: The intergenerational transmission of advantage*. New York: Russell Sage Foundation.
- Farah, M. J. (2017). The neuroscience of socioeconomic status: Correlates, causes, and consequences. *Neuron*, 96(1), 56-71. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2017.08.034>.
- Farmer-dougan, V., & Alferink, L. A. (2013). Brain development, early childhood, and brain-based education: a critical analysis. In L. H. Wasserman & D. Zambo (Eds.), *Educating the young child 7: early childhood and neuroscience-links to development and learning* (pp. 55-76). Berlin: Springer.
- Flinker, A., Korzeniewska, A., Shestiyuk, A. Y., Franaszczuk, P. J., Dronkers, N. F., Knight, R. T., & Crone, N. E. (2015). Redefining the role of Broca's area in speech. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(9), 2871-2875. <https://doi.org/10.1073/pnas.1414491112>.
- Fischer, K. W., & Bidell, T. R. (2006). Dynamic development of action and thought. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (pp. 313-399). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

- Fischer, K.W. (2008). Dynamic cycles of cognitive and brain development: Measuring growth in mind, brain, and education. In A. M. Battro, K. W. Fisher & P. Lena (Eds), *The educated brain* (pp.127-150). Cambridge: Cambridge University Press.
- Flinker, A., Korzeniewska, A., Shestyuk, A. Y., Franaszczuk, P. J., Dronkers, N. F., Knight, R. T., & Crone, N. E. (2015). Redefining the role of Broca's area in speech. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *112*(9), 2871-2875. <https://doi.org/10.1073/pnas.1414491112>.
- Forrai, K. (1997). The influence of music on the development of young children: Music research with children between 6 and 40 months. *Early Childhood Connections*, *4*, 14-18.
- Garrett, P. (2011). *Brain and behavior: An introduction to biological psychology* (3rd ed.). New York: Sage Publications.
- Gerdes, J., Durden, T. R., & Poppe, L. M. (2013). *Brain development and learning in the primary years*. Portland: Faculty Publications from CYFS.
- Ginsburg, K. R. (2007). The importance of play in promoting healthy child development and maintaining strong parent-child bonds. *Pediatrics*, *119*(1), 182-191. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-2697>.
- Gogtay, N., Giedd, J. N., Lusk, L., Hayashi, K. M., Greenstein, D., Vaituzis, A. C., ..., & Thompson, P. M. (2004). Dynamic mapping of human cortical development during childhood through early adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *101*(21), 8174-8179. <https://doi.org/10.1073/pnas.0402680101>.
- Goldstein, R. B., & Filly, R. A. (1988). Prenatal diagnosis of anencephaly: spectrum of sonographic appearances and distinction from the amniotic band syndrome. *American Journal of Roentgenology*, *151*(3), 547-550. <https://doi.org/10.2214/ajr.151.3.547>.
- Gordon, E. (1997). *A music learning theory for newborn and young children* (2nd ed.). Chicago: GIA Publications.
- Greenfield S. (2000). *İnsan beyni*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Günsoy, G. (2009). Beşeri sermaye ve insani gelişme için erken çocukluk eğitiminin önemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, *4*(2), 23-43.
- Hamilton, L. S., Doss, C. J., & Steiner, E. D. (2019). *Support for social and emotional learning is widespread: Principals and teachers give insight into how they value, address, and measure it, and which supports they need*. Retrieved from www.rand.org/t/RR2991.
- Hariri, A. R., Bookheimer, S. Y., & Mazziotta, J. C. (2000). Modulating emotional responses: Effects of a neocortical network on the limbic system. *Neuroreport*, *11*(1), 43-48.
- Hensch, T. K. (2016). The power of the infant brain. *Scientific American*, *314*(2), 64-69.
- Hillman, C. H., Erickson, K. I., & Kramer, A. F. (2008). Be smart, exercise your heart: Exercise effects on brain and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, *9*(1), 58-65. <https://doi.org/10.1038/nrn2298>.
- Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., Berk, L. E., & Singer, D. G. (2009). *A mandate for playful learning in preschool: Presenting the evidence*. Oxford: Oxford University Press.
- Ickes, B. R., Pham, T. M., Sanders, L. A., Albeck, D. S., Mohammed, A. H., & Granholm, A. C. (2000). Long-term environmental enrichment leads to regional increases in neurotrophin levels in rat brain. *Experimental Neurology*, *164*, 45-52. <https://doi.org/10.1006/exnr.2000.7415>.
- Immordino-Yang, M. H. (2015). *Emotions, learning, and the brain: Exploring the educational implications of affective neuroscience*. New York: W. W. Norton.
- Immordino-Yang, M. H., Darling-Hammond L., & Krone, C. R. (2019). Nurturing nature: How brain development is inherently social and emotional, and what this means for education. *Educational Psychologist*, *54*(3), 185-204, <https://doi.org/10.1080/00461520.2019.1633924>.
- Immordino-Yang, M. H., Darling-Hammond, L., & Krone, C. R. (2018). *The brain basis for integrated social, emotional, and academic development: How emotions and social relationships drive learning*. Washington: National Commission on Social, Emotional, and Academic Development.

- Jensen, E. (1998). *Teaching with the brain in mind*. Washington: Association For Supervision and Curriculum Development.
- Jones, E. G. (2000). Cortical and subcortical contributions to activity-dependent plasticity in primate somatosensory cortex. *Annual Review of Neuroscience*, 23, 1-37. <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.23.1.1>
- Jones, S., Bouffard, S. M., & Weissbourd, R. (2013). Educators' social and emotional skills vital to learning. *Phi Delta Kappan*, 94(8), 62-65. <https://doi.org/10.1177/003172171309400815>.
- Kearns, K. (2017). *Frameworks for learning & development*. Melbourne: Cengage Learning Australia.
- Keuroghlian, A. S., & Knudsen, E. I. (2007). Adaptive auditory plasticity in developing and adult animals. *Progress in Neurobiology*, 82, 109-121. <https://doi.org/10.1016/j.pneurobio.2007.03.005>.
- Kostelnik, M. J., Soderman, A. K., Whiren, A. P., & Rupiper, M. L. (2019). *Gelişime uygun eğitim programı-Erken çocukluk eğitiminde en iyi uygulamalar* (E. Ahmetoğlu & İ. H. Acar, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koutsandr eu, F., Wegner, M., Niemann, C., & Budde, H. (2016). Effects of motor versus cardiovascular exercise training on children's working memory. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 48(6), 1144-1152. <https://doi.org/10.1249/MSS.0000000000000869>.
- Kuhl, P. K. (2004). Early language acquisition: Cracking the speech code. *Nature Reviews Neuroscience*, 5, 831-843. <https://doi.org/10.1038/nrn1533>.
- Kuhl, P. K., Tsao, F. M., & Liu, H. M. (2003). Foreign-language experience in infancy: Effects of short-term exposure and social interaction on phonetic learning. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(15), 9096-9101. <https://doi.org/10.1073/pnas.1532872100>.
- Kurth, F., Jancke, L., & Luders, E. (2017). Sexual dimorphism of Broca's region: More gray matter in female brains in Brodmann areas 44 and 45. *Journal of Neuroscience Research*, 95(1-2), 626-632. <https://doi.org/10.1002/jnr.23898>.
- Lally, J. R., & Mangione, P. (2017). Caring relationships: The heart of early brain development. *YC Young Children*, 72(2), 17-24.
- Lees, C., & Hopkins, J. (2013). Effect of aerobic exercise on cognition, academic achievement, and psychosocial function in children: A systematic review of randomized control trials. *Preventing Chronic Disease*, 10, E174. <https://doi.org/10.5888/pcd10.130010>.
- Leppo, M. L., Davis, D., & Crim, B. (2000). The basics of exercising the mind and body. *Childhood Education*, 76(3), 142-147. <https://doi.org/10.1080/00094056.2000.10522095>.
- Lightfoot, C., Cole, M., & Cole, S. R. (2012). *The development of children* (7th ed.). New York: Worth Publishers.
- Lillard, A. S. (2005). *Montessori: The science behind the genius*. Oxford: Oxford University Press.
- Lupien, S. J., McEwen, B. S., Gunnar, M. R., & Heim, C. (2009). Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 10, 434-445. <https://doi.org/10.1038/nrn2639>.
- Marrus, N., Eggebrecht, A. T., Todorov, A., Elison, J. T., Wolff, J. J., Cole, L., Gao, W., Pandey J., Shen, M. D., Swanson, M. R. ..., & Pruett Jr, J. R. (2018). Walking, gross motor development, and brain functional connectivity in infants and toddlers. *Cerebral Cortex*, 28(2), 750-763. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhx313>.
- McLean, L. K. S. (1990) Communication development in first two years of life: A transactional process. *Zero to Three*, 11(1), 13-19.
- Monastersky, R. (2000). A new round of research rattles old ideas of how infants interpret the world. *Chronicle of Higher Education*, 46(29), A22-24.
- Montessori, M. (1914). *Dr. Montessori's own handbook*. New York: Stokes Company Publishers.

- Moore, L. C. (2017). Multilingual socialization and education in non-Western settings. In P. Duff & May, S. (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (3rd ed.), (pp. 155-169). Berlin: Springer.
- Nelson, C. A. (2002). Neural development and life-long plasticity. In R.M. Lerner, F. Jacobs, D. Wetlieb (Eds.), *Promoting positive child, adolescent and family development: Handbook of program and policy interventions* (pp. 45-69). New York: Sage Publications.
- Nelson, C. A., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Marshall, P. J., Smyke, A., & Guthrie, D. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science*, 318, 1937-1940. . <https://doi.org/10.1126/science.1143921>.
- Noble, K. G., Houston, S. M., Brito, N. H., Bartsch, H., Kan, E., Kuperman, J. M., ..., & Sowell, E. R. (2015). Family income, parental education and brain structure in children and adolescents. *Nature Neuroscience*, 18(5), 773-780. <https://doi.org/10.1038/nn.3983>.
- Novich, S. D., & Eagleman, D. M. (2015). Using space and time to encode vibrotactile information: toward an estimate of the skin's achievable throughput. *Experimental Brain Research*, 233, 2777-2788. <https://doi.org/10.1007/s00221-015-4346-1>.
- Oktay, A. (1999). *Yaşamın sihirlî yılları okulöncesi dönem*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Osher, D., Kidron, Y., Brackett, M., Dymnicki, A., Jones, S., & Weissberg, R. P. (2016). Advancing the science and practice of social and emotional learning: Looking back and moving forward. *Review of Research in Education*, 40(1), 644-681. <https://doi.org/10.3102/0091732X16673595>.
- Özkan, B. (2015). *60-72 aylık çocuklar için bilimsel süreç becerileri ölçeğinin geliştirilmesi ve beyin temelli öğrenmeye dayanan fen programının bilimsel süreç becerilerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi.
- Pawl, J. H., & St. John, M. (1998). *How You Are Is as Important as What You Do ... in Making a Positive Difference for Infants, Toddlers, and Their Families*. Zero to three: National center for infants, toddlers and families,
- Pekrun, R., & Linnenbrink-Garcia, L. (2012). Academic emotions and student engagement. In S. Christenson, A. Reschly, & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (pp. 259-282). Berlin: Springer.
- Perry, B. D. (2000). The developmental hot zone. *Early Childhood Today*, 15(3), 30-32.
- Piber, D. (2021). The role of sleep disturbance and inflammation for spatial memory. *Brain, Behavior, & Immunity-Health*, 17, 100333. <https://doi.org/10.1016/j.bbih.2021.100333>.
- Pica, R. (2006). Physical fitness and the early childhood curriculum. *Young Children*, 61(3), 12-19.
- Polat, M. (2014). Beyin temelli öğrenme açılımı nedir? *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2, 265-2743.
- Polat, Ö., Akay, D., & Aydın, E. (2021). MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın beyin temelli öğrenme yaklaşımı açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 419-444.
- Rajmohan, V., & Mohandas, E. (2007). The limbic system. *Indian Journal of Psychiatry*, 49(2), 132-139. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.33264>.
- Ram-Tsur, R., Nissim, M., Zion, M., Ben-Soussan, T. D., & Mevarech, Z. (2013). Language Development: The effect of aquatic and on-land motor interventions. *Creative Education*, 4(9), 41-50. <http://doi.org/10.4236/ce.2013.49B00>.
- Robinson, P. A. (2011). Neural field theory of synaptic plasticity. *Journal of Theoretical Biology*, 285(1), 156-63. <https://doi.org/10.1016/j.jtbi.2011.06.023>.
- Rowley, S., & Williams, J. (2015). *Multisensory stimulation and infant development*. New South Wales: Johnson & Johnson Pacific.
- Rushton, S., & Juola-Rushton, A. (2008). Classroom learning environment, brain research and the no child left behind initiative: 6 years later. *Early Childhood Education Journal*, 36(1), 87-92. <https://doi.org/10.1007/s10643-008-0244-5>.

- Sanders, S. W. (2002). *Active for life: Developmentally appropriate movement programs for young children*. Washington: National Association for the Education of Young Children.
- Scarr, S., & McCartney, K. (1983). How people make their own environments: A theory of genotype→environment effects. *Child Development*, 54(2), 424-435. <https://doi.org/10.2307/1129703>.
- Schenker, N. M., Hopkins, W. D., Spocter, M. A., Garrison, A. R., Stimpson, C. D., Erwin, J. M., ... & Sherwood, C. C. (2010). Broca's area homologue in chimpanzees (Pan troglodytes): Probabilistic mapping, asymmetry, and comparison to humans. *Cerebral Cortex*, 20(3), 730-742. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhp138>.
- Schmahmann, J. D. (2019). The cerebellum and cognition. *Neuroscience Letters*, 688, 62-75. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2018.07.005>.
- Schore, A. N. (2000). Attachment and the regulation of the right brain. *Attachment and Human Development*, 2(1), 23-47. <https://doi.org/10.1080/146167300361309>.
- Schore, A. N. (2001). Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 7-66. [https://doi.org/10.1002/1097-0355\(200101/04\)22:1<7::AID-IMHJ2>3.0.CO;2-N](https://doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1<7::AID-IMHJ2>3.0.CO;2-N).
- Scott, L. K. (2004). Early childhood brain development and elementary music curricula: Are they in tune? *General Music Today*, 18(1), 20-27. <https://doi.org/10.1177/10483713040180010105>.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington: National Academy Press.
- Shore, R. (1997). *Rethinking the brain: New insights into early development*. New York: Families and Work Institute.
- Siegel, D. J. (1999). *The developing mind*. New York: Guilford Press.
- Simply Psychology. (2023). Beynin Broca ve Wernicke alanları. <https://www.simplypsychology.org/wernickes-area.html> adresinden 25.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Singer, W., (2008). Epigenesis and brain plasticity in education. In A. M. Battro, K.W. Fischer, & P. J. Léna (Eds.), *The educated brain. essays in neuroeducation*. Cambridge: Pontifical Academy of Sciences and Cambridge University Press.
- Skipper, J. I., Goldin-Meadow, S., Nusbaum, H. C., & Small, S. L. (2007). Speech-associated gestures, Broca's area, and the human mirror system. *Brain and Language*, 101(3), 260-277. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2007.02.008>.
- Slegers, B. (1997). *Brain development and its relationship to early childhood education*. EDEL seminar in elementary education.
- Sommer, D., Samuelsson, I. P., & Hundeide, K. (2013). Early childhood care and education: A child perspective paradigm. *European Early Childhood Education Research Journal*, 21(4), 459-475. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2013.845436>.
- Sorte, J., Daeschel, I., & Amador, C. (2017). *Nutrition, health, and safety for young children: Promoting wellness* (3rd ed.). Londra: Pearson Publishing.
- Sözler Çapan, A. (2014). *Beyin temelli öğrenme yaklaşımına göre hazırlanan bir eğitim programının 5 yaş çocuklarının yaratıcılık becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi.
- Spears, A., & Wilson, L. (2005). *Brain Based Learning Highlights*. Indus Training and Research Institute.
- Stiles, J. (2000). Neural plasticity and cognitive development. *Developmental Neuropsychology*, 18(2), 237-272.
- Stinnett, T. J., Reddy, V., & Zabel, M. K. (2021). *Neuroanatomy, Broca area*. Internet Source: StatPearls Publishing.
- Sylwester, R. (2000). *A biological brain in a cultural classroom*. California: Corwin Press.
- Şimşek, E. E. (2022). Beyin gelişimi. İçinde Ö. Pınarcık Sakaryalı & Y. Yıldırım (Eds.), *Erken çocukluk döneminde gelişim* (ss.95-143). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development, 75*(6), 1806-1820. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x>.
- Tekerci, H. (2022). Erken çocukluk döneminde duyu eğitimi ve nörobilim. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(3), 975-994. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1142094>.
- Therrien, A. S., & Bastian, A. J. (2019). The cerebellum as a movement sensor. *Neuroscience Letters, 688*, 37-40. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2018.06.055>.
- Thompson, R. A. (2011). *The Emotional Child*. New Jersey: Wiley.
- Tierney, A. L., & Nelson, C. A. (2009). Brain development and the role of experience in the early years. *Zero to Three, 30*(2), 9-17.
- Turhan, B., & Özbay, Y. (2016). Erken çocukluk eğitimi ve nöroplastisite. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi, 1*(2), 54-63.
- Türkoğlu, B. (2016). *Oyun temelli bilişsel gelişim programının 60-72 aylık çocukların bilişsel gelişimine etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- University of Oxford. (2021). SEEN: Secondary education around early neurodevelopment. <https://www.psych.ox.ac.uk/research/seen> adresinden 25.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Üstünoğlu, E. (2007). Beyin temelli öğretime eleştirel bir yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 467-476.
- Van Der Gaag, J. (1997). *Early child development: An economic perspective*. Amsterdam: Elsevier Science.
- Van Der Gaag, J. (2010). From child development to human development. In R. E. Tremblay, M. A. van Aken & Koops, W. (Eds.) *Development and prevention of behaviour problems* (pp. 217-228) Londra: Psychology Press.
- Van Hoorn, J., Nourot, P. M., Scales, B., & Alward, K. (2007). *Play at the center of the curriculum*. Londra: Pearson Publishing.
- Voss, M. W., Nagamatsu, L. S., Liu-Ambrose, T., & Kramer, A. F. (2011). Exercise, brain, and cognition across the life span. *Journal of Applied Physiology, 111*(5), 1505-1513. <https://doi.org/10.1152/jappphysiol.00210.2011>.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Wang, S., & Aamodt, S. (2012). Play, stress, and the learning brain. *Cerebrum, 2012*, 1-12.
- Wasserman, L. H. (2007). The correlation between brain development, language acquisition, and cognition. *Early Childhood Education Journal, 34*, 415-418. <https://doi.org/10.1007/s10643-007-0155-x>.
- Wechsler, M., Melnick, H., Maier, A., & Bishop, J. (2016). *The building blocks of high-quality early childhood education programs*. California: Learning Policy Institute.
- White, A., & Pulla, V. (2012). Strengthening the capacity for resilience in children. In V. Pulla, A. Shatte & S. Warren (Eds.), *Perspectives on coping and resilience* (pp. 122-153). New Delhi: Author Press.
- White, G. (2013). *Audience participation in theatre: Aesthetics of the invitation*. Berlin: Springer.
- Wienberger, N. M. (1999). Brain, behavior, biology, and music: Some research findings and their implications for educational policy. *Arts Education Policy Review, 99*(3), 28-37. <https://doi.org/10.1080/10632919809600775>.
- Zielinski, B. A., Gennatas, E. D., Zhou, J., Seeley, W. W., & Raichle, M. E. (2010). Network-level structural covariance in the developing brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 107*(42), 18191-18196. <https://doi.org/10.1073/pnas.1003109107>.

13. Bölüm

ERGENLİK DÖNEMİNDE BEYİN GELİŞİMİ

Fatma Gamze Koçak

GİRİŞ

Büyüme, hücre sayısı ve boyutunun artmasıyla vücut hacminin ve kütlesinin artması olarak ifade edilmektedir. Genel olarak, insan hayatında bir dizi zincirleme olaydan oluşan, genetik ve çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenen bu durum iki evrede ele alınmaktadır. Bu evreler, doğum öncesi (prenatal) dönem ve doğum sonrası (postnatal) dönem olarak adlandırılmıştır. Büyüme gerçekleşirken insanlar, doğum öncesi, doğum sonrası ve ergenlik gibi yaşamın belirli evrelerinde farklı rolleri bulunan büyüme hormonları ve çevresel faktörlerin etkisi altında kalmaktadırlar (Gökçen, 2013). Özellikle yaşamın ikinci on yılını kapsayan ergenlik döneminde, beyin biyolojisinin bilimsel çalışma alanı olan sinirbilim, beyinde de dikkate değer değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymada büyük adımlar atmıştır. Çocukluğun sonunda beynin çoğunlukla “olgunlaşmış” olduğu yönünde uzun süredir devam eden fikirlerin aksine, ergenliğin, derin bir beyin büyüme ve değişim zamanı olduğu yapılan araştırmalar ile ortaya konulmuştur (Weinberger ve diğ., 2005). Ergenlik, yalnızca fiziksel olgunlaşmanın değil aynı zamanda bağımsız, sorumlu bir yetişkine dönüşecek zihinsel ve duygusal gelişimin gerçekleştiği dönem olarak karşımıza çıkmakta, süreç içerisinde devam eden biyolojik ve psikolojik değişiklikler, beyin yapısı ve işlevi üzerinde güçlü bir etki yaratmaktadır (Konrad ve diğ., 2013). Bu kapsamda ilgili bölümde, ergenlik döneminde beyin gelişimi ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

KAYNAKLAR

- Ak, Ö. (2019). Beynimiz sırlarla dolu. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, 1, 16-25. https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/makale/621_bilim_ve_teknik_2019_agustos_14.pdf adresinden 4 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Akça, G. (2012). Samsun ilinde 12-19 yaş grubu öğrencilerde sigara içme sıklığı ve sigara içme durumunu etkileyen faktörler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi, Samsun.
- Akçan Parlaz, E., Tekgül, N., Karademirci, E., & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: Fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3(4), 10-16. <http://turkishfamilyphysician.com/makaleler/olgu-sunumu/ergenlik-donemi-fiziksel-buyume-psikolojik-ve-sosyal-gelisim-sureci/#referans> adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Akeren, İ. (2022). Ergenlerde riskli davranışların yordayıcısı olarak kişilik özellikleri. *Turkish Journal of Educational Studies*, 9(2), 207-227. <https://doi.org/10.33907/turkjes.927330>
- Akgül, S., & Kutluk, T. (2015). Çocuk ve Ergenlerde Tütün Kontrolü. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 24, 1-5. http://www.tutuneksper.org.tr/files/mevzuat/STED_Tutunsuz_Bir_Dunya_Gunu_Ozel_Sayisi_Mayis-Haziran_2015.pdf adresinden 4 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Akkaya, Ç. (2022). Adölesan dönemi çocuklarda fiziksel aktivite düzeyi ile dijital oyun bağımlılığı ve özgüven ilişkisinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Aksoydan, E., & Çakır, N. (2011). Adölesanların beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite düzeyleri ve vücut kitle indekslerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 53(4), 264-270. https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_33451/GMJ-53-264-En.pdf adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Akyel, B., Kayış, H., & Yüncü, Z. (2018). Ergenlikte beyin gelişimi, risk alma ve bağımlılığa yatkınlık. *Türkiye Klinikleri*, 134-139. <https://www.researchgate.net/publication/327838852> adresinden 6 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Alikaşifoğlu, M., & Ercan, O. (2009). Ergenlerde riskli davranışlar. *Türk Pediatri Arşivi*, 44(1), 1-6. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpedar/issue/13193/159407> adresinden 6 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Altay, M. (2018). Ergenlik (Adölesan) dönemindeki öğrencilerin beslenme alışkanlıkları üzerine çevresel faktörlerin etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sinop.
- Akman, M., Tüzün, S., & Ünalın, P. C. (2012). Adölesanlarda sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivite durumu. *Nobel Medicus Journal*, 8(1), 24-29. <https://www.nobelmedicus.com/Content/journal/22/24-29.pdf> adresinden 9 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Anttila K. I., Anttila M. J., Kurki M. H., & Valimaki M. A. (2017). Social relationships among adolescents as described in an electronic diary: A mixed methods study. *Patient Prefer Adherence*, 27(11), 343-352. <https://doi.org/10.2147/PPA.S126327>
- Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A. Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 9, 449-461. <https://doi.org/10.2147/NDT.S39776>
- Arbak, P., Erden, F., Karacan, Ö., & Özdemir, Ö. (2000). Düzce lisesi öğrencilerinde sigara alışkanlığı. *Eurasian Journal of Pulmonology*, 2(1), 17-21. https://jag.journalagent.com/eurasianj pulmonol/pdfs/SOLUNUM_2_1_17_21.pdf adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ardıç, A. (2008). Adölesanların sağlıklı yaşam biçimi davranışları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan Gördesli, M. (2017). Lise ve üniversite öğrencilerinde öznel iyi oluş üzerine bir araştırma: Değer, kişilik ve sosyal ilişkilerin rolü. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Aslan Şeker, H. (2021). Lise öğrencilerinin akademik güdülenme düzeylerinin yordayıcıları olarak akran ilişkileri, anne-baba davranışları ve sosyal-duygusal öğrenme düzeyleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Asma, M. B., Andan, H., Ceylan, A. & Kurt, M. E. (2022). Adölesan öğrencilerde fiziksel aktivite ve obezitenin adolesan yaşam biçimi, pedometre ve BIA ile değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(3), 188-202. <https://doi.org/10.31680/gaunjss.1093090>
- Atalay, M. (2021). Adölesanlarda fiziksel aktivite ve egzersizin biliş, denge, depresyon ve yaşam kalitesine etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydoğdu, H. (2013). Madde kullanım bozukluğu olan ve olmayan ergenlerin bağlanma stilleri yönünden karşılaştırılması. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Barışık, H. (2021). Lise öğrencilerinin çevrimiçi oyun bağımlılığı ile akran ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bartlett, R., Holditch-Davis, D., & Belyea, M. (2007). Problem behaviors in adolescents. *Pediatric Nursing*, 33(1), 13-18. Retrieved March 4, 2023 from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17410996/>
- Bava, S., Boucquey, V., Goldenberg, D., Thayer, R. E., Ward, M., Jacobus, J., & Tapert, S. F. (2011). Sex differences in adolescent white matter architecture. *Brain Research*, 23(1375), 41-48. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2010.12.051>
- Bava, S., & Tapert, S. F. (2010). Adolescent brain development and the risk for alcohol and other drug problems. *Neuropsychol Review*, 20, 398-413. <https://doi.org/10.1007/s11065-010-9146-6>
- Bayhan, P., & Işıtan, S. (2010). Ergenlik döneminde ilişkiler: Akran ve romantik ilişkilere genel bakış. *Aile ve Toplum*, 11(5), 33-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21108/227337> adresinden 9 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Baysal Akın, S., & Onat, F. (1994). Emphasis of limbic system in neural concept of emotion. *Marmara Medical Journal*, 8(2), 100-105. <https://dergipark.org.tr/en/pub/marumj/issue/25106/264930> adresinden 14 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Bekmezci, E., & Meram, H. E. (2020). Adölesan cinselliği: Uluslararası ve ulusal durum. *2020 Androloji Bülteni*, 22, 244-248. <https://doi.org/10.24898/tandro.2020.35492>
- Bilsel, B. A., Durusoy, E., & Mutuş, R. (2022). Testosteron hormonunun duygusal, bilişsel ve davranışsal etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16, 292-301. <https://doi.org/10.38079/igusabder.1087451>
- Blakemore, S. J., Burnett, S., & Dahl, R. E. (2010). The role of puberty in the developing adolescent brain. *Human Brain Mapping*, 31(6), 926-933. <https://doi.org/10.1002/hbm.21052>
- Blakemore, S. J., & Choudhury, S. (2006). Brain development during puberty: state of the science. *Developmental Science*, 9(1), 11-14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2005.00456.x>
- Bolat, D. (2017). Estimation of volume of ox brain and gray and white matter with cavalier's principle. *Kocatepe Veterinary Journal*, 11(1), 30-34. <https://doi.org/10.5578/kvj.66235>
- Bramen, J. E., Hranilovich, J. A., Dahl, R. E., Forbes, E. E., Chen, J., Toga, A. W., Dinov, I. D., Worthman, C. M., & Sowell, E. R. (2011). Puberty influences medial temporal lobe and cortical gray matter maturation differently in boys than girls matched for sexual maturity. *Cerebral Cortex*, 21, 636-646. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhq137>
- Buşdayıcı, G. (2008). Üniversite öğrencilerinin sigara alkol ve madde kullanımını etkileyen sosyal kültürel ve ekonomik süreçler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Büyükgebiz, B. (2016). Adolesanda beslenme. Y. K. Haspolat, F. Aktar & İ. Yolbaş (Ed.), Adolesanda beslenme. (1. baskı, s. 103-122). Cinius Yayınları. file:///C:/Users/Packard%20Bell/Downloads/Adolesanda_Beslenme.pdf adresinden 12 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Can, T., & Şahin Kaya, A. (2022). Adölesan dönemde beslenme okuryazarlığı. *Current Perspectives on Health Sciences*, 3(2), 74-81. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2585684> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Casey B. J., Galvan A., & Hare T. A. (2005). Changes in cerebral functional organization during cognitive development. *Curr Opin Neurobiol*, 15(2), 239-244. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2005.03.012>
- Casey, B. J., Getz, S., & Galvan, A. (2008). The adolescent brain. *Developmental Review*, 28(1), 62-77. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.08.003>
- Casey B. J., Jones, R. M., & Hare, T. A. (2008). The adolescent brain. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1124, 111-126. <https://doi.org/10.1196/annals.1440.010>
- Centers for Disease Control and Prevention, (2023). Substance Use & Sexual Risk Behaviors. Retrieved March 10, 2023 from <https://www.cdc.gov/healthyyouth/substance-use/dash-substance-use-fact-sheet.htm#print>
- Centers for Disease Control and Prevention, (2023). Youth High-Risk Drug Use. Retrieved March 11, 2023 from <https://www.cdc.gov/healthyyouth/substance-use/hrsu.htm#print>
- Choudhury, S., Blakemore, S. J., & Charman, T. (2006). Social cognitive development during adolescence. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 1(3), 165-174. <https://doi.org/10.1093/scan/nsl024>
- Civelek, E. (2019). Adölesan dönemi ve özkıyım girişimi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 1, 1. <https://doi.org/10.12956/tchd.542211>
- Coşkun, S., & Bebiş, H. (2014). Şiddetin okul sağlığına etkisi ve hemşirelik. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi 2014*, 3(1), 15-23. <https://www.researchgate.net/publication/349717035> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Court, J. M. (2013). Immature brain in adolescence. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 49, 883-886. <https://doi.org/10.1111/jpc.12241>
- Crews, F., He, J., & Hodge, C. (2007) Adolescent cortical development: A critical period of addiction. *Pharmacology, Biochemistry and Behavior*, 86(2), 189-199. <https://doi.org/10.1016/j.pbb.2006.12.001>
- Crews, F. T., Vetreno, R. P., Broadwater, M. A., & Robinson, D. L. (2016). Adolescent Alcohol Exposure Persistently Impacts Adult Neurobiology and Behavior. *Pharmacological Reviews*, 68(4), 1074-1109. <https://doi.org/10.1124/pr.115.012138>
- Çakır, H. (2022). 8. Sınıf öğrencilerinde depresif duygulanım, dürtüsellik ve agresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çakşak, A. (2018). Ergenlerde cinsel eğitim. *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, 4(11), 498-504. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iksd/issue/51706/671338> adresinden 6 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çelen, F.N. (2020). Adölesanların dikkat, iştah ve beslenme durumlarının incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, G. G. (2007). Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları kliniğine başvuran ergenlerin özellikleri. [Uzmanlık tezi]. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adana.
- Çelik, G., Tahiroğlu, A., & Avcı, A. (2008). Ergenlik döneminde beynin yapısal ve nörokimyasal değişimi. *Klinik Psikiyatri*, 11(1), 42-47. https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_11_1_42_47.pdf adresinden 8 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.

- Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (2006). Cinsel sağlık ve üreme sağlığı araştırması 2006. https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/10/2692011154421-Arastirma_sonuclari_Dosyasi_1.pdf adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çetin, A. (2019). Ergenlerde sosyalleşme, akran ilişkileri ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çetin, H. (2011). Ergenler için şiddete yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elementary Education Online*, 10(1), 68-79. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8593/106847> adresinden 4 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çiftçi, P. (2022). Ergenlerde sosyal medya bağımlılığının yordanmasında akran ilişkileri ve dürtüsellik rolü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çok, F. (1994). Gelişim psikolojisi: Ergenlik ve yetişkinlik. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 27(2), 905-935. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000362
- Çubuk, F.Z. (2012). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı almış ve almamış çocukların bilişsel işlem performanslarının karşılaştırılması. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dai, J., & Scherf, K. S. (2019). Puberty and functional brain development in humans: Convergence in findings? *Developmental Cognitive Neuroscience*, 39, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2019.100690>
- Demir, A. (2020). A Macro-Structural Characteristic of brain White matter: Dispersion with its clinical and technical applications. [Doktora tezi]. Boğaziçi Üniversitesi, Biyomedikal Mühendisliği Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, F. (2019). Spor yapan ve sedanter adolesanların beslenme durumunun karşılaştırılması. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, H. (2008). Adölesan beslenmesi. *Güncel Pediatri*, 6(1), 94-95. https://cms.guncelpediatri.com/Uploads/Article_2327/94-95.pdf adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Demirezen, E., & Coşansu, G. (2005). Adölesan çağı öğrencilerde beslenme alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *STED Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(8), 174-178. <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0805/adolesan.pdf> adresinden 12 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Derin, G., Okudan, M., & Aşıcıoğlu, F. (2021). Alkol ve madde kullanım bozukluklarında ailevi risk faktörleri. E. Öztürk (Ed.). *Aile Psikopatolojisi* (1. Baskı, s. 118-126). Türkiye Klinikleri. <https://www.researchgate.net/publication/351883551> adresinden 11 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Diñçer Aydın, H.U. (2021). Nörogirişimcilik: Yaratıcılık, fırsat tanımlama ve karar verme sürecine yönelik bir araştırma. [Doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Doğan, A. M. (2019). Duygusal boyutlar kuramının sinirsel terapilerde olası kullanım alanları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Duell, N., & Steinberg, L. (2019). Positive risk taking in adolescence. *Child Development Perspectives*, 13(1), 48-52. <https://doi.org/10.1111/cdep.12310>
- Durmuş, E. (2013). Ergen bakış açısıyla okulda şiddet ve çözüm önerileri. *E-International Journal of Educational Research*, 4(3), 41-57. <http://www.e-ijer.com/en/download/article-file/89791> adresinden 4 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Düz, M. E. (2022). Alzheimer hastalarının mr görüntülerinde limbik sistem subkortikal yapıların morfolometrik analizi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Eagleman, D. (2016). *Beyin – Senin hikâyen* (7. Baskı). (Z. Arık Tozar, Çev.). Domingo Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 2015, 7. Baskı). <https://books.google.com.tr/books?id=sASwDgAAQBAJ&pg=PT6&dq=ergenlik%20d%C3%B6neminde%20beyin%20&lr&hl=tr&pg=PT3#v=onepage&q=ergenlik%20d%C3%B6neminde%20beyin&f=false>
- El Marroun, H., Klapwijk, E. T., Koevoets, M., Brouwer, R. M., Peters, S., Van't Ent, D., Boomsma, D. I., Muetzel, R. L., Crone, E. A., Hulshoff Pol, H. E., & Franken, I. H. A. (2021). Alcohol use and brain morphology in adolescence: A longitudinal study in three different cohorts. *European Journal Neuroscience*, 54, 6012-6026. <https://doi.org/10.1111/ejn.15411>
- English, A., Park, M.J., Shafer, M-A., Kreipe, R.E., & D'Angelo, L. J. (2009). Health care reform and adolescents-an agenda for the lifespan: A position paper of the society for adolescent medicine. *Journal of Adolescent Health*, 45, 310-315. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.06.001>
- Ekinci, Ö. (2016). Mersin merkezdeki liseli ergenlerde riskli davranışlar. [Uzmanlık tezi]. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Mersin.
- Ercan, G. (2005, Mart). *Puberte fizyolojisi*. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Adolesan Sağlığı Sempozyum Dizisi, İstanbul.
- Evcin, U. (2011). Lise gençlerinin vakit geçirdiği ortamların madde kullanımı davranışı üzerindeki etkileri: Bayrampaşa örnekleme. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Feldstein Ewing, S. W., Hudson, K. A., Caouette, J., Mayer, A. R., Thayer, R. E., Ryman, S. G., & Bryan, A. D. (2018). Sexual risk-taking and subcortical brain volume in adolescence. *Society of Behavioral Medicine*, 52, 393-405. <https://doi.org/10.1093/abm/kax027>
- Galvan, A. (2010). Adolescent development of the reward system. *Frontiers in Human Neuroscience*, 4(6), 1-9. <https://doi.org/10.3389/neuro.09.006.2010>
- Gardner M., & Steinberg L. (2005). Peer Influence on risk taking, risk preference and risky decision-making in adolescence and adulthood. *Developmental Psychology*, 41(4), 625-635. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.4.625>
- Gençtanırım Kurt, D., & Ergene, T. (2017). Prediction of risk behaviours among Turkish adolescents, *Education and Science*, 42(189), 137-152. <https://doi.org/10.15390/EB.2017.6354>
- Gogtay, N., & Thompson, P.M. (2010). Mapping gray matter development: Implications for typical development and vulnerability to psychopathology. *Brain and Cognition*, 72(1). <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2009.08.009>.
- Goddings, A. L. M. (2015). The impact of puberty on adolescent brain development [Doctoral dissertation, University College London]. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1468921/>
- Gökçen, F. (2013). Adolesan bireylerde, pubertal büyüme atılımı ile büyüme ve kemik metabolizma hormonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Gökgöz, Ş. & Koçoğlu, G. (2007). Adolesan çağda sigara ve alkol içme davranışı. *Fırat Tıp Dergisi*, 12(3), 214-218. http://www.firattipdergisi.com/pdf/pdf_FTD_410.pdf adresinden 2 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gözegir, E. (2020). Ergenlerde dürtüsellik ve duygusal yeme arasındaki ilişkide ebeveyn tutumunun aracı rolünün incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Işık Üniversitesi Sosyal ve Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gül, S. K., & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik dönemi sorunları ve şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 80-101. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0007383&lng=0> adresinden 5 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.

- Güler, N., Güler, G., Ulusoy, H., & Bekar, M. (2009). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol kullanımı ve intihar düşüncesi sıklığı. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 31, 340-345. <http://cmj.cumhuriyet.edu.tr/en/download/article-file/47624> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Güler, S., & Yöndem, Z. D. (2007). Ergenlik ve cinsel sağlık eğitimi ile ilgili grup rehberliğinin 6. Sınıf öğrencilerinin bilgi ve tutumlarına etkisi. *İlköğretim Online*, 6(1), 2-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8605/107184> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Günaydın, B., & Yöndem, Z.D. (2016). Ergenlerde akran bağlılığının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 129-139. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1493/18060> adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Güneltay, S. (2017). Alkol ve madde bağımlılığı ile erken yaş dönemi uyum bozucu şemalar arasındaki ilişki. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güngör, S. (2022). Lise öğrencilerinin fiziksel aktivitelerde sosyal destek algıları ve sosyal ilişki gereksinimlerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Hamidullah, S., Thorpe, H. H. A., Frie, J. A., Mccurdy, R. D., & Khokhar, J. Y. (2020). Adolescent Substance Use and the Brain: Behavioral, Cognitive and Neuroimaging Correlates. *Frontiers Human Neuroscience*, 14 (298), 1-27. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2020.00298>
- Hartup, W.W., & Stevens, N. (1999). Friendships and adaptation accross life span. *Current Directions in Psychological Science*, 8(3), 76-79. Retrieved February 2, 2023 from <https://www.ffri.hr/~ibrdar/komunikacija/seminari/Hartup,%201999%20%20Friendships%20and%20adaptation%20across%20life%20span.pdf>
- Hodges, E. V. E., Boivin, M., Vitaro, F., & Bukowski, W. M. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35, 94-101. Retrieved March 2, 2023 from file:///C:/Users/Packard%20Bell/Downloads/Hodges_1999_id_263%20(4).pdf
- Hoots, B. E., Li, J., Hertz, M. F., Esser, M. B., Rico, A., Zavala, E. Y., & Jones, C. M. (2021). Alcohol and Other Substance Use Before and During the COVID-19 Pandemic Among High School Students-Youth Risk Behavior Survey, United States, 2021. *Centers for Disease Control and Prevention Morbidity and Mortality Weekly Report*, 72(1), 84-92. Retrieved March 11, 2023 from <https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/72/su/su7201a10.htm>
- Huybrechts, J. M. (2009). The adolescent brain: A work in progress. Retrieved March 11, 2023 from <http://www.hw.com/portals/3/news/HWPA%20Speech%20Huybrechts%2009.pdf>
- Jetha, M. K. & Segalowitz, S. J. (2012). Structural Brain Development in Late Childhood, Adolescence and early adulthood. In *Adolescent Brain Development: Implications for Behavior*. (1st ed., pp. 1-17). USA: Academic Press. [https://books.google.com.tr/books?id=L2NDJEWo7ggC&lpg=PP2&ots=U68WkOwZ7F&dq=Jetha%20M.K.%20%26%20Segalowitz%20S.J.%20\(2012\).%20Adolescent%20brain%20development.&lr&hl=tr&pg=PR3#v=onepage&q=Jetha,%20M.K.%20%26%20Segalowitz,%20S.J.%20\(2012\).%20Adolescent%20brain%20development.&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=L2NDJEWo7ggC&lpg=PP2&ots=U68WkOwZ7F&dq=Jetha%20M.K.%20%26%20Segalowitz%20S.J.%20(2012).%20Adolescent%20brain%20development.&lr&hl=tr&pg=PR3#v=onepage&q=Jetha,%20M.K.%20%26%20Segalowitz,%20S.J.%20(2012).%20Adolescent%20brain%20development.&f=false)
- Kamak, E. (2021). Ergenlerin çevrim içi-yüz yüze iletişimde kendini açma düzeylerinin, kişiler arası güven, utangaçlık ve sosyal ilişki gereksinimi açısından incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, A., & Demirci, N. (2019). Adölesan sedanter aktivite anketi (ASAA)'nın 11 ile 14 yaş arasındaki adölesanlarda geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Spor Hekimliği Dergisi*, 54(4), 255-266. <https://doi.org/10.5152/tjism.2019.140>

- Karacaören, A. (2019). Adölesanlarda duygu değişiklikleri ile yeme eğilimi ilişkisinin değerlendirilmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karataş Terzi, C. (2009). Ergenlerde saldırganlığın madde bağımlılığı ve diğer değişkenlerle ilişkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaşıkçı, Ş. (2014). Ergenlik döneminde riskli sağlık davranışları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kelley, A.E., Schochet, T., & Landry, C.F. (2004). Risk-taking and novelty-seeking in adolescence: introduction to part I. *Annals of the New York Academy Science*, 1021, 27-32. <https://doi.org/10.1196/annals.1308.003>
- Keskin, E. (2022). Adölesanların fiziksel aktivite yeterliliklerinin depresyon düzeylerine etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kılınc, E., & Kartal, A. (2022). Lise öğrencilerinde sedanter yaşam, beslenme davranışları ve fazla kiloluluk-obezite arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Bir vaka kontrol çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi (DEUHFED)*, 15(1), 30-39 <https://doi.org/10.46483/deuhfed.898847>
- Kızmaz, Z. (2006). Okullardaki şiddet davranışının kaynakları üzerine kuramsal bir yaklaşım. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 47-70. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0001087&lng=1> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Koç, F.C. (2019). Ergenlerin ebeveynlerine bağlanma düzeyi ile mental iyi oluş, benlik saygısı ve akran ilişkilerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, M. (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(17), 231-256. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23750/253040> adresinden 2 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Konrad, K., Firk, C., & Uhlhaas, P. J. (2013). Brain development during adolescence: Neuroscientific insights into this developmental period. *Deutsches Arzteblatt International*, 110(25), 425-431. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2013.0425>.
- Korkmaz Çetin, S., Bildik, T., Eremiş, S., Demiral, N., Özbaran, B., Tamar, M., & Aydın, C. (2008). Erkek ergenlerde cinsel davranış ve cinsel bilgi kaynakları: Sekiz yıl arayla değerlendirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(4), 390-397. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/84707/adresinden> 5 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Korkmaz, O. (2011). Üniversite çağındaki ergenlerin cinsel bilgi, tutum ve davranışları 2008-2010. [Uzmanlık tezi]. Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Edirne.
- Koyun, E. (2022). Ortaokul öğrencilerinde akran ilişkileri ile algılanan anne ve baba davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Köksal, O., Dilci, T., & Koç, M. (2013). Çocuklarda görülen sosyal problemlerin akademik başarıya etkisi üzerine öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic*, 8(8), 873-883. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5440>
- Köse, D. (2011). Orta ve geç adolesanlarda beslenme alışkanlıklarının beden kitle indeksi ve kan basıncı üzerine etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., & Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The Lancet*, 360, 1083-1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)

- Küresel Gençlik Tütün Araştırması, (2017). 2017 Küresel Gençlik Tütün Araştırması. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/tutun-mucadele-bagimlilikdb/duyurular/KGTA-2017_pdf.pdf adresinden 19 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ladouceur, C. D. (2012). Neural systems supporting cognitive-affective interactions in adolescence: The role of puberty and implications for affective disorders. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 6(65), 1-11. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2020.20010094>
- Lees, B., Debenham, J., & Squeglia, L. M. (2021). Alcohol and cannabis use and the developing brain. *Alcohol Research*, 41(1), 1-14. <https://doi.org/10.35946/arc.v41.1.11>
- Lebel, C., & Deoni, S. (2018). The development of brain white matter microstructure. *Neuroimage*, 15(182), 207-218. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2017.12.097>.
- Lees, B., Meredith, L. R., Kirkland, A. E., Bryant, B. E. & Squeglia, L. M. (2020). Effect of alcohol use on the adolescent brain and behavior. *Pharmacology biochemistry and behavior*, 192, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.pbb.2020.172906>.
- Marakoğlu, K., & Titrek, A. (2019). Olgu sunumu: Adolesanda sigara bıraktırma. *Pediatric Practice and Research*. 7 (Ek): 5-13. https://dergipark.org.tr/tr/pub/pprjournal/issue/51342/668693#article_cite adresinden 11 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Mercadante, A. A., & Tadi, P. (2022). Neuroanatomy, gray matter. *StatPearls Publishing LLC*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK553239/>
- McAnarney, E. R. (2008). Adolescent brain development: Forging new links? *Journal of Adolescent Health*, 42, 321-323. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.10.012>
- Mete, B., Söyiler, V., & Pehlivan, E. (2020). Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma prevalansı. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 64-71. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bagimli/issue/50478/681782#article_cite adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Metin, S. (2013). Eylem seçiminin limbik sisteme bağlı olarak dinamik sistem yaklaşımı ile modellenmesi. [Doktora tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Miguel-Hidalgo, J. J. (2013). Brain structural functional changes in adolescents with psychiatric disorders. *International journal of adolescent medicine and health*, 25(3), 245-256. <https://doi.org/10.1515/ijamh-2013-0058>.
- Ok, E. (2018). Lise öğrencilerinin fast food tüketim, tutum ve davranışlarının obeziteye etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Orpinas, P. K., Basen-Engquist, K., Grunbaum, J. A., & Parsel, G. S. (1995). The co-morbidity of violence-related behaviors with health-risk behaviors in a population of high school students. *The Journal of Adolescent Health*, 16(3), 216-225. [https://doi.org/10.1016/1054-139X\(94\)00067-0](https://doi.org/10.1016/1054-139X(94)00067-0)
- Özcan, A., Küçük Öztürk, G., Özdil, K., & Şermet Kaya, Ş. (2016). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol ve madde kullanım sıklığı: Nevşehir örneği. *Bağımlılık Dergisi*, 17(4), 164-171. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bagimli/issue/56032/769403> adresinden 14 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özkan, B. (2017). Bilinç-Kimlik etkileşiminin nörofelsefe açısından temellendirilmesi [Doktora tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özlü, K., Kırbaş, Ş., Akça, F., Gül, İ., & Uzun, M. (2017). Adölesanların sigara içme alışkanlık düzeyleri ve bunu etkileyen faktörlerin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 20-32. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/321238> adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özmen, O. (2006). Predictors of risk-taking behaviors among turkish adolescents. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Özver, İ. (2010). Genç erişkinlerde intihar davranışı ile problem çözme, dürtüsellik ve atılgnlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Tıpta uzmanlık tezi]. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Pala, Z. (2020). Ergenlerde şiddet eğilimi ile akademik kendini engelleme arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patel, P. K., Leathem, L. D., Currin, D. L., & Karlsgodt, K. H. (2021). Adolescent neurodevelopment and vulnerability to psychosis. *Biol Psychiatry*, 89(2), 184-193. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2020.06.028>.
- Pejovic-Milovancevic, M., Krgovic, I., & Mitkovic-Voncina, M. (2017). The adolescent brain-changes and challenges of development. *MedPodml*, 68(2), 8-13. <https://doi.org/10.5937/mp68-15316>.
- Pickett, W., Craig, W., Harel, Y., Cunningham, J., Simpson, K., Molcho, M., Mazur, J., Dostaler, S., Overpeck, M. D., & Currie, C. E. (2005). HBSC Violence and Injuries Writing Group. Cross-national study of fighting and weapon carrying as determinants of adolescent injury. *Pediatrics*, 116(6), 855-863. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-0607>.
- Rajmohan, V., & Mohandas, E. (2007). The limbic system. *Indian Journal of Psychiatry*, 49(2), 132-139. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.33264>.
- Reininger, B., Evans, A. E., Griffin, S. F., Valios, R. F., Vincent, M. L., Para-Medina, D., Taylor, D. J., & Zullig, K. J. (2003). Development of an youth survey to measure risk behaviours, attitudes and assets: examining multiple influence. *Health Education Research*, 18(4), 461-476. <https://doi.org/10.1093/her/cyf046>
- Rutherford, A., Zwi, A. B., Grove, N. J., & Butchart, A. (2006). Violence: A glossary. *J Epidemiol Community Health*, 61, 676-680. <https://doi.org/10.1136/jech.2005.043711>
- Sanci, L., Webb, M., & Hocking, J. S. (2018). Risk-taking behaviour in adolescents. *Australian Journal of General Practice*, 47(12), 829-834. <https://doi.org/10.31128/AJGP-07-18-4626>
- Sandıkçı, Ç. (2018). Ergenlerde riskli davranışların kişilik özellikleri tarafından yordanmasında sosyal ilişki unsurlarının aracı rolü. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Savi Çakar, F., & Kılınc, M. (2019). Gençlerde Alkol Kullanma İle İlgili Değişkenlerin İncelenmesi. M. Kılıç & M. Eraslan (Ed.). 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Eğitim Bilimleri Bildiri Kitabı. (s. 329-334). https://drive.google.com/file/d/1MjWKEurbEcBCzeB7ItMTC8zIdr_kHpi3/view
- Sawyer, S. M., Afifi, R. A., Bearinger, L. H., Blakemore, S. J., Dick, B., Ezeh, A. C., & Patton, G. C. (2012). Adolescence: a foundation for future health. *The Lancet*, 379(9826), 1630-1640. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60072-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60072-5)
- Set, T., Dağdeviren, N., & Aktürk, Z. (2006). Ergenlerde cinsellik. *Genel Tıp Dergisi*, 16(3), 137-141. <https://docplayer.biz.tr/14847962-Ergenlerde-cinsellik-turan-set-nezih-dagdeviren-zekeriya-akturk-ergenligin-tanimi.html> adresinden 5 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sevi Tok, E. S., & Eylen Özyurt, B. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Riskli Alkol Kullanımını Yordayan Faktörler. *Yeni Symposium Dergisi*, 53(1), 1-10. <https://doi.org/10.5455/NYS.20150222105500>
- Schwartz-Mette, R. A., Shankman, J., Dueweke, A. R., Borowski, S., & Rose, A. J. (2020). Relations of Friendship Experiences With Depressive Symptoms and Loneliness in Childhood and Adolescence: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 146(8), 664-700. <https://doi.org/10.1037/bul0000239>

- Silver, M. E., Field, T. M., Sanders, C. E., & Diego, M. (2000). Angry Adolescents who worry about becoming violent. *Adolescence*, 35(140), Retrieved April 02, 2023 from link.gale.com/apps/doc/A70777829/AONE?u=googlescholar&sid=bookmark-AONE&xid=4ae2f933
- Smetana, J. G., Robinson, J., & Rote, W. M. (2015). Socialization in adolescence. *Handbook of socialization: Theory and research*, 2, 66-84.
- Spear L. P. (2014). Adolescents and alcohol: Acute sensitivities, enhanced intake, and later consequences. *Neurotoxicology and teratology*, 41, 51-59. <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2013.11.006>
- Sousa, S., Correia, T., Ramos, E., Fraga, S., & Barros, H. (2010). Violence in adolescents: Social and behavioural factors. *Gaceta Sanitaria*, 24(1), 47-52. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2009.08.002>.
- Steinberg L. (2005). Cognitive and affective development in adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 9(2), 69-76. Retrieved March 11, 2023 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364661304003171>
- Şahin, M. F. (2021). Ergenlerde psikolojik sağlamlığın ve benlik saygısının yordanmasında anne-baba algısı ile akran ilişkileri rollerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Haliç üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Ş., & Özçelik, Ç. Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49. <http://chd.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/24592/260371> adresinden 7 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şahinoğlu Ayvaz, Ö. (2005). Lise öğrencilerinin sigara içme alışkanlıkları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şarvan Cengiz, Ş., & Delen, B. (2019). Gençlerde fiziksel aktivite düzeyi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (UGEAD)*, 5(2), 110-122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjces/issue/51237/667989> adresinden 18 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sayılı, M. & Gözener, B. (2013). Gaziosmanpaşa üniversitesi öğrencilerinin fast-food tüketim alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 11-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/25895/272910> adresinden 11 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şentürk, B. (2009). Bipolar tip I bozukluğu olan ergenlerde manyetik rezonans görüntüleme ile amigdala hacimlerinin değerlendirilmesi. [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.
- Şimşekoğlu, R. (2020). Temporal lob ve frontal lob epilepsili hastaların belirsiz durumlarda karar verme kabiliyetlerinin Iowa kumar testi ile mukayesesi. [Doktora tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Tan, A. (2019, Nisan). *Bir bilgi kaynağı olarak duygu-akıl ilişkisi*. 19. Lisans ve 6. Lisansüstü Türkiye Felsefe Öğrencileri Birliği Kongresi, Kastamonu, Türkiye.
- Tansel, B. (2017). Lise öğrencilerinin bağımlılık yapıcı maddelere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1453-1472. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.336253>
- Tetteh-Quarshie, S., & Risher, M. L. (2023). Adolescent brain maturation and the neuropathological effects of binge drinking: A critical review. *Frontiers in Neuroscience*, 16, 1-18, <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.1040049>
- The Sedentary Behaviour Research Network (SBRN) (2019). What is sedentary behaviour? Retrieved March 11, 2023 from <https://www.sedentarybehaviour.org/what-is-sedentary-behaviour/>
- Topalfakioğlu, V. (2011). Bolu İli Dörtdivan İlçesinde taşınmalı ve normal eğitim alan adolesanların antropometrik ölçümleri ile beslenme durumlarının değerlendirilmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Tremblay, M. S., Aubert, S., Barnes, J. D., Saunders, T. J., Carson, V., Latimer-Cheung, A. E., Chastin, S. F. M., Altenburg, T. M., & Chinapaw, M. J. M. (2017). Sedentary behavior research network (SBRN)- terminology consensus project process and outcome. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(75), 2-17. <https://doi.org/10.1186/s12966-017-0525-8>
- Tumaç, A. (1997). Normal deneklerde, frontal hasarlara duyarlı bazı testlerde performansa yaş ve eğitimin etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tunç, Z., & Kolburan, Ş. G. (2019). Ergenlik Döneminde Benlik Saygısı ile Sigara Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 5(1), 55-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aitdergi/issue/45818/578339> adresinden 12 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tunçel, E. (2019). Erken dönem uyumsuz şema alanları ve aleksitimi ilişkisinde prefrontal işlevlerin, empatinin ve duygu düzenleme gücünün aracı rolü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Dünya Nüfus Günü, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=World-Population-Day-2022-45552> adresinden 17 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ulupınar, U. (2022). Adölesanlarda beslenme durumunun ve alışkanlıklarının saptanması. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- United Nations Office on Drugs and Crime, (2020). World Drug Report 2020 (United Nations publication, Sales No. E.20.XI.6). Retrieved March 13, 2023 from https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR20_Booklet_2.pdf
- United Nations Population Fund [UNFPA]. (2017). Adolescent pregnancy. Retrieved March 7, 2023 from <https://www.unfpa.org/adolescent-pregnancy#readmore-expand>
- Usluca, A. (2019). Ergenlik dönemindeki bireylerin madde kullanım eğilimleri ile öz yeterlik inançları ilişkisinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uyanusta Küçük, F. Ç. (2017). Gençler ve tütün ürünleri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 26, 6-11. http://ssuk.org.tr/savefiles/may_haz_ozel.pdf#page=10 adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uzby, T. (2004). Anksiyete ve depresyonun nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri*, 4, 3-11. https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_7_80_3_11.pdf adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Üngüren, E. (2015). Beynin Nöroanatomik ve Nörokimyasal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1), 193-219. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uaifd/issue/21602/232018> adresinden 2 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ünlü, A., & Evcin, U. (2014). 2008 ve 2010 yılları arasında İstanbul Bağcılar İlçesinde gençler arasında madde kullanım yaygınlığı, risk ve koruma faktörlerinin değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 127-140. <https://doi.org/10.18037/ausbd.70545> adresinden 8 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Vassigh, G. (2012). Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite durumları ile sağlıklı beslenme indekslerinin değerlendirilmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yurgelun-Todd, D. (2007). Emotional and cognitive changes during adolescence. *Current Opinion in Neurobiology*, 20(2), 251-257. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2007.03.009>
- Yüce, H. B. (2019). Lise öğrencilerinin alkol ve madde kullanım özellikleri, alkol ve madde kullanımını arttıran risk faktörleri ile bunlara yönelik uygulanabilecek önleme programlarının belirlenmesi. [Uzmanlık tezi]. Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul.

- Yıldız, O. F., & Yaran, K. (2023). Adölesanlarda fiziksel aktivitenin sağlık üzerine etkisi. M. Uçar & F. Mirze (Ed.). Sağlık ve spor alanında güncel yaklaşımlar-1 (1. Baskı, s. 53-66). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Yılmaz, D. A. (2021). Sedanter davranış ve bilişsel fonksiyon. *Maltepe Tıp Dergisi*, 13(2), 74-81. <https://doi.org/10.35514/mt.d.2021.52>
- Zimmer-Gembeck, M. J., & Helfand, M. (2007). Ten years of longitudinal research on U.S. adolescent sexual behavior: Developmental correlates of sexual intercourse, and the importance of age, gender and ethnic background. *Developmental Review*, 28(2), 153-224. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.06.001>
- Zinnur Kılıç, E. (2012). Ergenlerde şiddet kullanımı: Bireysel ve ailesel etkenler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 49, 260-265. <https://doi.org/doi:10.4274/npa.y.6100>
- Weinberger, D. R., Elvevåg, B., & Giedd, J. N. (2005). The adolescent brain; A work in progress. National Campaign to Prevent Teen Pregnancy. Retrieved March 7, 2023 from <http://www.hw.com/portals/3/news/HWPA%20Speech%20Huybrechts%2009.pdf>
- Wheeler M. (1991). Physical changes of puberty. *Endocrinology Metabolism Clinics of North America*, 20(1), 1-14. [https://doi.org/10.1016/s0889-8529\(18\)30279-2](https://doi.org/10.1016/s0889-8529(18)30279-2)
- White, T., Cullen, K., Rohrer, L. M., Karatekin, C., Luciana, M., Schmidt, M., Hongwanishkul, D., Kumra, S., Schulz, C., & Lim, K. O. (2008). Limbic structures and networks in children and adolescents with schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 34(1), 18-29. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbm110>.
- World Health Organization. World Health Statistics 2014. Geneva, 2014. Retrieved March 8, 2023 from http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112738/9789240692671_eng.pdf;jsessionid=11D88D6A02C1196BFA164B57752F831A?sequence=1
- World Health Organization, (2018). Global status report on alcohol and health 2018. Geneva, 2018. Retrieved February 8, 2023 from <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565639>
- World Health Organization, (2018). Youth violence. Retrieved February 9, 2023 from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/youth-violence>
- World Health Organization, (2020). Physical activity. Retrieved March 9, 2023 from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity>

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA

Temel Düzey

Editörler:

Doç. Dr. Mehmet Emin Turan

Doç. Dr. Mustafa Ercengiz

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA Temel Düzey

Editörler:

Doç. Dr. Mehmet Emin Turan

Doç. Dr. Mustafa Ercengiz

Yayın No.: 4920

Psikoloji / Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 452

ISBN: 978-625-397-428-2

E-ISBN: 978-625-397-427-5

Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Turan, Mehmet Emin., Ercengiz, Mustafa.

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA Temel Düzey / Editörler: Mehmet Emin Turan - Mustafa Ercengiz

1. Basım. x + 178 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-428-2

E-ISBN: 978-625-397-427-5

1. Psikolojik danışma 2. Psikolojik danışma eğitimi 3. Bireysel yaklaşım

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezhid, Odak,
Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

BeYTEPE Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölümler ve Yazarlar	iii
Ön Söz	v

1. Bölüm Bireyle Psikolojik Danışma - Öncesi, Süreci ve Sonrası **1**

Mehmet Emin Turan

Bireyle Psikolojik Danışma	1
Psikolojik Danışma	1
Psikolojik Danışman Kimdir?	4
Bireyle Psikolojik Danışma	6
Bireyle Psikolojik Danışma Öncesi	11
Psikolojik Danışmanın Görünüşü	11
Bireyle Psikolojik Danışma Odası	11
Bilgilendirilmiş Onam Formu	13
Öykü Alma (Anamnez)	13
Öneriler	15
Bireyle Psikolojik Danışma Süreci	15
İlk Oturum	15
Bireyle Psikolojik Danışmada Kayıt Tutma	15
Psikolojik Danışmada Vaka Kavramsallaştırma	16
Psikolojik Danışma Becerileri	16
Mikrobeceriler	17
Öneriler	18
Bireyle Psikolojik Danışma Sonrası	18
Sonlandırma Süreci	20
Sevk Etme ve İzleme Süreci	20
Öneriler	21
Kaynakça	22

2. Bölüm Bireyle Psikolojik Danışmada Terapötik Koşullar ve Beceriler - 1 25

Alican Kaya - Nuri Türk

Terapötik İlişki	25
Empati	29
Rapport Kurma	32
Olumlu Kabul	34
Hedef Belirleme	37
Dirençle Baş Etme	41
Yapılama	45
Yüzleştirme	46
Saydamlık	47
Dinleme	48
Sessizlik	49
Kaynakça	51

3. Bölüm Bireyle Psikolojik Danışmada Terapötik Koşullar ve Beceriler - 2 55

Fatıma Firdevs Adam

Sözlü İletişim Kurma Becerileri	57
Asgari Düzeyde Teşvik	58
Yansıtma	59
Somutluk	63
Soru Sorma	63
Kendini Açma	72
Açıklama - Yansıtma	75
Özetleme	76
Bilgi Verme	78
Kaynakça	80

4. Bölüm Çocuklar ve Ergenlerle Bireyle Psikolojik Danışma 83

Nihan Arslan

Çocuklarla Psikolojik Danışma (3-11 Yaş)	86
Ergenle Psikolojik Danışma (12-20 Yaş)	91

Çocuk ve Ergenlerle Bireyle Psikolojik Danışmada Rapport Kurma	95
Çocuklarla ve Ergenlerle Bireyle Psikolojik Danışmada Danışma Ortamı ve Kullanılabilecek Materyaller	98
Çocuk ve Ergenlerle Bireyle Psikolojik Danışmada Dikkat Edilmesi Gerekenler	100
Kaynakça	102

5. Bölüm Yetişkinler ve Yaşlılarla Bireyle Psikolojik Danışma 105

Erol Uğur

Yetişkinlik ve Yaşlılık Dönemleri	106
İlk Yetişkinlik (20-40 yaş)	106
Orta Yetişkinlik (40-65 yaş)	107
Yaşlılık Dönemi (65 Yaş ve Üzeri)	107
Yaşlılarla Rapport Kurma	108
Yaşlılarla Bireyle Psikolojik Danışmada Psikolojik Danışman	110
Yaşlı Bireyle Psikolojik Danışmada Danışma Ortamı	113
Yaşlılarla Bireyle Psikolojik Danışmada Dikkat Edilmesi Gerekenler	115
Risk Değerlendirmesi Yapmak	116
Yaş Ayrımcılığı	119
Direnç	120
Aktarım - Karşıt Aktarım	122
Kaynakça	124

6. Bölüm Bireyle Psikolojik Danışmada Süpervizyon 127

Serkan Cengiz

Süpervizör ve Sorumlulukları	130
Süpervizyon Modelleri	132
Gelişimsel Modeller	132
Psikolojik Danışma Temelli Modeller	134
Bütünleştirici Model	136
Süpervizyon Teknikleri	138
İlk Süpervizyon Oturumlarının Yapılandırılması	141
Türkiye'de Süpervizyon Eğitimi	141
Kaynakça	143

**7. Bölüm Bireyle Psikolojik Danışmada Vakalarla
Terapötik Koşullar ve Beceriler ..... 147***Murat Yıldırım - Mehmet Emin Turan*

Vaka 1: Empati	148
Vaka 2: Danışanın Dünyasını Anlama (Bireyle Psikolojik Danışma Sürecinde Cinsiyet Rollerini Örneği)	150
Vaka 3: Psikolojik Danışmayı Sonlandırma	152
Vaka 4: Duyguların Yansıtılması	154
Vaka 5: Aktarım ve Karşıt Aktarım	155
Vaka 6: Saydam İletişim	156
Vaka 7: Yeniden İfade Etme	157
Vaka 8: Açıklama	158
Vaka 9: İlerlemeyi İzleme	159
Vaka 10: Empatik Tepkide Bulunma	160
Vaka 11: Katılma	162
Vaka 12: Yüzleştirme	163
Vaka 13: İçerik Yansıtma	165
Vaka 14: Çocukla Psikolojik Danışma - Terapötik İttifak Kurma	167
Vaka 15: Dinleme(me) - İşlevsiz Soru Sorma	168
Vaka 16: Çocukla Psikolojik Danışmada Yansıtıcı Dinleme	170
Vaka 17: Direnç	172
Vaka 18: Özetleme	174
Vaka 19: Carl Rogers ve Birey Merkezli Yaklaşım	175
Kaynakça	177

1. Bölüm

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA - ÖNCESİ, SÜRECİ VE SONRASI

Mehmet Emin Turan

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA

Psikolojik Danışma

Günümüzdeki modern ve post modern değişimler nedeniyle bireyler birçok farklı alanda (psikolojik, sosyal, ekonomik, mesleki, fiziksel, tinsel) sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan bireyler yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Modern ve post modern değişimler dolayısı ile bireylerin en fazla yardıma ihtiyaç duydukları alanların başında psikolojik yardım ihtiyacı gelmektedir. Birçok farklı ruh sağlığı bilim alanından uzmanlar (psikiyatr, psikolojik danışman, psikolog, sosyal hizmet uzmanı) psikolojik yardım ihtiyacının gün geçtikçe artmakta olduğunu belirtmektedirler (Nam vd., 2013; Nelson-Jones, 2014; Sperry ve Sperry, 2023). Bu durum, ülkemiz için geçerli olduğu gibi küresel anlamda da geçerlidir. Psikolojik sorunların yıllar bazında arttığı ve bu durumun da psikolojik yardım ihtiyacını arttırdığına ilişkin birçok farklı yerli ve yabancı kaynağa ulaşmamız mümkündür (Kılıç, 2020; Nam vd., 2013; Nelson-Jones, 2014; Ulu Ercan, 2019).

Psikolojik yardım ihtiyacı olan bireylere birçok farklı bilimsel psikolojik yaklaşım ile yardım edebilmek mümkündür. Problemlerin farklılığı, bireylerin kişisel özellikleri ve zamanın getirdiği birçok farklı sosyo-politik değişiklikler gibi çeşitli faktörlerin etkisi ile çoğu zaman bireye yardım etme sürecinde tek bir yöntemi benimsemek yetersiz kalabilmektedir. Örneğin, psikolojik yardıma ihtiyaç duyan bir bireye psikolojik danışma, psikoterapi, rehberlik, motivasyonel görüşme, ilaç tedavisi (psikofarmakoterapi) gibi farklı yollarla yardımcı olunabilir. Hiçbir yöntem ve teknik kusursuz değildir. Her yöntemin ve tekniğin olumlu ve olumsuz yönleri

KAYNAKÇA

- American Counseling Association (ACA). (2010). *20/20: A vision for the future of counseling*. <https://www.counseling.org/about-us/about-aca/20-20-a-vision-for-the-future-of-counseling/consensus-definition-of-counseling>
- American Psychological Association (APA). (1956). Division of Counseling Psychology, Committee on Definition. Counseling Psychology as a specialty. *American Psychologist*, 11(6), 282–285. <https://doi.org/10.1037/h0044771>
- Asay, T. P., & Lambert, M. J. (1999). The empirical case for the common factors in therapy: Quantitative findings. In M. A. Hubble, B. L. Duncan, & S. D. Miller (Eds.), *The heart and soul of change* (pp. 33–56). American Psychological Association.
- Chen, M., & Giblin, N. J. (2020). *Bireyle psikolojik danışma ve terapi: Beceriler ve teknikler*. Nobel.
- Cormier, S., & Hackney, H. (2013). *Psikolojik danışma: Stratejiler ve müdahaleler*. Pegem Akademi.
- Egan, G. (2010). *Psikolojik danışma becerileri*. Kaknüs.
- Fraser, J. S., & Solovey, A. D. (2007). *Second-order change in psychotherapy: The golden thread that unifies effective treatments*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11499-000>
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik danışma: Kapsamlı bir meslek*. Nobel.
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik danışma: Kapsamlı bir meslek*. Nobel.
- Hackney, H., & Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. Mentis.
- Henderson, D. A., & Thompson, C. L. (2016). *Counseling children*. Cengage.
- Kaplan, D. M., Tarvydas, V. M., & Gladding, S. T. (2014). 20/20: A vision for the future of counseling: The new consensus definition of counseling. *Journal of Counseling & Development*, 92(3), 366–372. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2014.00164.x>
- Kılıç, N. (2020). Okul temelli psikolojik ilk yardım. *Türkiye Klinikleri Pediatri Dergisi*, 29(3), 159–167. <https://doi.org/10.5336/pediatr.2020-74139>
- Lambert, M. J. (1992). Implications of outcome research for psychotherapy integration. In J. C. Norcross & M. R. Goldstein (Eds.), *Handbook of psychotherapy integration* (pp. 94–129). Basic Books.
- Lambert, M. J. (2013). The efficacy and effectiveness of psychotherapy. In M. J. Lambert (Ed.), *Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change* (6th ed. pp., 169–218). Wiley.
- Lambert, M. J., & Barley, D. E. (2001). Research summary on the therapeutic relationship and psychotherapy outcome. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(4), 357–361. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.38.4.357>
- Lazarus, A. A. (2013). *Çok boyutlu terapi uygulaması: Sistematik, kapsamlı ve etkili psikoterapi*. Psikoterapi Enstitüsü.
- Lee, C. C., & Zalkalne, E. (2017). Counseling across cultures. In D. Capuzzi, & D. R. Gross (Eds.), *Introduction to the counseling profession* (7th ed., pp. 54–72). Routledge.
- Luepker, E. T. (2003). *Record keeping in psychotherapy and counseling: Protecting confidentiality and the professional relationship*. Brunner-Routledge.
- Meier, S. T., & Davis, S. R. (2009). *Psikolojik danışma: Temel Öğeler*. Pegem Akademi.
- Meydan, B. (2014). Psikolojik danışman adaylarına psikolojik danışma becerilerinin kazandırılması: Karşılaştırmalı bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 29(3), 110–123. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/68-published.pdf>
- Moss, R., & Glowiak, M. V. (2017). The therapeutic alliance and the helping relationship. In D. Capuzzi, & D. R. Gross (Eds.), *Introduction to the counseling profession* (7th ed., pp. 145–167). Routledge.
- Nam, S. K., Choi, S. I., Lee, J. H., Lee, M. K., Kim, A. R., & Lee, S. M. (2013). Psychological factors in college students' attitudes toward seeking professional psychological help: A meta-analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 44(1), 37–45. <https://doi.org/10.1037/a0029562>

- Nassar, J. L., & Devlin, A. (2011). Impressions of psychotherapists' offices. *Journal of Counseling Psychology*, 58, 310–320. <https://doi.org/10.1037/a0023887>
- Nelson-Jones, R. (2013). *Temel psikolojik danışma becerileri: Yardımcının el kitabı*. Nobel.
- Nelson-Jones, R. (2014). *Uygulamalı danışmanlık ve yardım becerileri*. Nobel.
- Neukrug, E. (2016). *The world of the counselor: An introduction to the counseling profession*. Cengage.
- Rinaldi, A. P. (2013). Prescriptive authority and counseling psychology: Implications for practitioners. *The Counseling Psychologist*, 41, 1213–1228. <https://doi.org/10.1177/0011000012461956>
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person*. Houghton Mifflin.
- Sangganjanavanich, V. F., & Reynolds, C. A. (2015). *Introduction to professional counseling*. Sage.
- Seligman, L., & Reichenberg, L. W. (2012). *Selecting effective treatments: A comprehensive, systematic guide to treating mental disorders*. Wiley.
- Smith-Adcock, S., & Logan, S. (2021). Çocuk ve ergenlerle psikolojik danışmada yasal ve etik konular. In S. Smith-Adcock, & C. Tucker (Eds.), *Çocuk ve ergenlerle psikolojik danışma: Kuram, gelişim ve farklılıklar arasında bağlantı kurma* (pp. 25–58). Nobel.
- Sommers-Flanagan, J., & Sommers-Flanagan, R. (2004). *Counseling and psychotherapy theories in context and practice: Skills, strategies, and techniques*. Wiley.
- Sperry, L., & Sperry, J. (2023). *Core clinical competencies in counseling and psychotherapy: Becoming a highly competent and effective therapist*. Routledge.
- Tan, H. (2000). *Psikolojik danışma ve rehberlik: Teori ve uygulama*. M.E.B. Yayınları.
- Teyber, E. (2006). *Interpersonal process in psychotherapy: An integrative model*. Thomson Brooks/Cole.
- Thompson, R. A. (2003). *Counseling techniques: Improving relationships with others, ourselves, our families, and our environment*. Cengage.
- Türkmen, M. (2016). *Bireyle psikolojik danışma araştırmaları*. Pegem Akademi.
- Ulu Ercan, E. (2019). Yükseköğretimde psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine genel bir bakış. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 46–56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/46964/455748>

2. Bölüm

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMADA TERAPÖTİK KOŞULLAR VE BECERİLER - 1

*Alican Kaya
Nuri Türk*

TERAPÖTİK İLİŞKİ

Karmaşık bir süreç olan iletişimi etkili bir şekilde yürütebilmek için birtakım beceri ve yeterliliklere (etkin dinleme, empati, saygı vb.) sahip olunması gerekmektedir. Bu beceri ve yeterlikler, bireylerin sosyal etkileşime girmelerine ve iletişim potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olur. Bazı durumlarda bu beceri ve yeterlikler bile tek başına başarılı sosyal etkileşim kurulması için yeterli olmamaktadır. Hastalık, stres, yorgunluk gibi durumlar, bireylerin sahip olduğu iletişim yeterlik ve becerilerini sekteye uğratabilmekte ve sağlıklı bir iletişim kurulmasını engelleyebilmektedir. Sağlıklı bir iletişim sağlayabilmek için bazı kritik beceriler ve yeterlikler gerekmektedir.

Bu kritik becerilerden birisi olan dil becerisi, iletişim sürecindeki en önemli becerilerden biri olarak görülmektedir (Tutar vd., 2014). Dil becerisine, seçilen kelimelerin anlaşılabilirliği vurgu-tonlamalar, beden duruşu, jestler ve mimikler iletişim sürecinin başka enstrümanları da eşlik etmektedir. Bu enstrümanların etkin kullanımı eğitim süreçleri ile sağlanabilir. Eğitimle birlikte bu becerilerde gelişmeler görülebilir. Bu sayede, diğerlerine aktarılmak istenen karmaşık mesajlar bile sağlıklı bir şekilde ulaştırılarak iletişim engellerinin önüne geçilebilir. Bu nedenle iletişim becerilerinin gelişimi, birçok meslek grubunda olduğu gibi ruh sağlığı uzmanları için de oldukça önemlidir. İletişim eğitimi, iletişimin terapötik bağlamda etkili bir iletişim hâline gelmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, R., & Ceyhan, E. (2011). Terapötik ilişkide insan faktörü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 117-141.
- Akkoyun, F. (1983). Empatik olmak, değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. *Ankara University Journal Of Faculty Of Educational Sciences (JFES)*, 16(1), 103-124.
- Alpaydın, N., Çimen, M., Erol, B. T., & Sevi, O. M. (2016). Bilişsel davranışçı psikolojik danışmada direnç ve motivasyonel görüşme teknikleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 95-101.
- Angus, L., Watson, J. C., Elliott, R., Schneider, K., & Timulak, L. (2015). Humanistic psychotherapy research 1990–2015: From methodological innovation to evidence-supported treatment outcomes and beyond. *Psychotherapy Research*, 25(3), 330-347. <https://doi.org/10.1080/10503307.2014.989290>
- Arici, F., & Voltan-Acar, N. (2011). Grupla psikolojik danışmada terapötik bir güç olarak psikolojik danışman. *Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal*, 4(36).
- Atıcı, M., & Ulusoy, P. D. Y. (2010). Psikolojik danışman adaylarının grup rehberliği etkinliğini yürütürken kullandıkları psikolojik danışma becerilerinin bu becerileri kullanmaya ilişkin yeterlik algılarının ve grup yönetimini sağlama yöntemlerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 62-81.
- Berzenski, S. R., & Yates, T. M. (2022). The development of empathy in child maltreatment contexts. *Child Abuse & Neglect*, 133, 105827. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105827>
- Bölükbaşı, A. (2020). Bireysel psikolojik danışma sürecinde sessizlik öncesi ve sessizlik sonrası sözel tepkilerin incelenmesi: bir durum çalışması. *Journal of Advanced Education Studies*, 2(1), 94-110.
- Büyükgöze-Kavas, A. (2011). Bireysel ve grupla psikolojik danışma uygulamalarına yönelik bir değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 411-431.
- Cahill, J., Barkham, M., Hardy, G., Gilbody, S., Richards, D., Bower, P., & Connell, J. (2008). A review and critical appraisal of measures of therapist-patient interactions in mental health settings. *Health Technology Assessment*, 12 (24), 1-48. <https://doi.org/10.3310/hta12240>
- Carkhuff, R. R. (2014). *21.Yüzyılda yardım etme sanatı*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Chen, M., & Giblin, N. J. (2018). *Individual counseling and therapy: Skills and techniques* (3rd ed.). New York, NY: Routledge.
- Cormier, S., Nurius, P. S., & Osborn, C. J. (2009). *Interviewing and change strategies for helpers: Fundamental skills and cognitive-behavioral interventions*, Brooks/Cole.
- Cormier, S., & Hackney, H. (2013). *Psikolojik danışma: Stratejiler ve müdahaleler*. Pegem Akademi.
- Cozolino, L. (2004). *The making of a therapist*. WW Norton & Company.
- Doğan, Y. (2010). Dinleme becerisini geliştirmede etkinliklerden yararlanma. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 263-274.
- Doğan, Y. (2020). *Dinleme eğitimi*. Pegem Akademi.
- Dökmen Ü. (2014). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. Remzi Kitabevi.
- Dökmen, Ü. (2008). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Remzi Kitabevi.
- Duff, C. T., & Bedi, R. P. (2010). Counselor behaviors that predict therapeutic alliance: From the client's perspective. *Counselling Psychology Quarterly*, 23, 91-110.
- Egan, G., & Yüksel, Ö. (2011). *Psikolojik danışma becerileri*. Kaknüs Yayınları.
- Erdem, A., & Erdem, M. (2015). Yapılandırıcı karma öğrenme ortamlarının dinleme ve konuşma becerilerine etkisi. *Ilkogretim Online*, 14(3), 1130-1148.
- Freud, A. (2011). *Ben ve savunma mekanizmaları*. (Yeşim Erim Çev.), Ankara: Metis Yayınları.
- Gökkaya, F., Yurdalan, F., Karagülmez, K., & Kubilay, E. M. E. Ç. (2021). Terapistlerin etkinliğini belirleyen faktörlerin incelenmesi: Bir derleme çalışması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 8(3), 396-423.
- Greenberg, L. S., Korman, L. M., & Paivio, S. C. (2001). Emotion in humanistic psychodynamic therapy. İçinde D. J. Cain ve J. Seeman (Ed.), *Humanistic PsychoNyanaponika Therapies: Handbook of Research and Practice* (ss. 499-530). American Psychological Association.

- Hackney, H. & Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. Mentis Yayıncılık.
- Haidarabadi, Z. G. (2014). Effectiveness of therapy reality, positive attitude and mixed model on increasing happiness of blind children mothers. *Kuwait Chapter of the Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(9), 104. <https://doi.org/10.12816/0018334>
- Hansen, J.C. (2012). *Traumatic brain injury: Associated psychological consequences and effectiveness of therapies*. Oregon State University.
- Hill, C. E. (2014). *Helping skills: Facilitating exploration, insight, and action*. American Psychological Association.
- Hoffman, L.M. (2003). *Empathy and moral development*. Cambridge University Pres, USA.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalclar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar*. Evrim Yayınevi.
- Knox, S., Burkard, A. W., Johnson, A. J., Suzuki, L. A., & Ponterotto, J. G. (2003). African American and European American therapists' experiences of addressing race in cross-racial psychotherapy dyads. *Journal of Counseling Psychology*, 50(4), 466.
- Kolden, G. G., Klein, M. H., Wang, C. C., & Austin, S. B. (2011). Congruence/genuineness. *Psychotherapy*, 48(1), 65.
- Köse, N. (2015). Ergenlerde akran ilişkilerinin mutluluk düzeyine etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 1-6.
- Lac, V. (2016). Horsing around: Gestalt equine psychotherapy as humanistic play therapy. *Journal of Humanistic Psychology*, 56(2), 194-209. <https://doi.org/10.1177/0022167814562424>
- Leach, M. J. (2005). Rapport: A key to treatment success. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 11(4), 262-265.
- Levett-Jones, T., Cant, R., & Lapkin, S. (2019). A systematic review of the effectiveness of empathy education for undergraduate nursing students. *Nurse Education Today*, 75, 80-94. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.01.006>
- Mehrabian A., & Ferris SR. Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *J Consult Psychol* 1967; 31:248-52. <https://doi.org/10.1037/h0024648>
- Mehrotra, M., Dys, S. P., Song, K. H., & Malti, T. (2022). Children's reflection and sympathy as predictors of reparative behavior. *The Journal of Genetic Psychology*, 183(3), 222-234. <https://doi.org/10.1080/00221325.2022.2042179>
- Meier, S. T., Doğan, S., Bektaş, D. Y., Kocabaş, E. Ö., Denizli, S., & Davis, S. R. (2009). *Psikolojik danışma: Temel öğeler*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Meier, S.T. & Davis, S.R. (2006). *Psikolojik danışma. Temel öğeler*. (Çev. Doğan, S. Bektaş, D.Y., Kocabaş, E.Ö., Denizli, S.). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Mohanty, M. S. (2014). What determines happiness? Income or attitude: Evidence from the U.S. longitudinal data. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 7(2), 80-102. <https://doi.org/10.1037/npe0000019>
- Mullan, B. A., & Kothe, E. J. (2010). Evaluating a nursing communication skills training course: The relationships between self-rated ability, satisfaction, and actual performance. *Nurse Education in Practice*, 10(6), 374-378. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2010.05.007>
- Nelson-Jones, R. (2005). *Practical counseling & helping skills*. Sage.
- Newman, C. F. (1994). Understanding client resistance: Methods for enhancing motivation to change. *Cognitive And Behavioral Practice*, 1(1), 47-69.
- Öncü, H. (2015). Psikolojik danışma müdahalesi olarak bireysel psikolojik danışma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 389-407.
- Özer, İ. Ö. (2017). Terapötik yolculukta bir tümsek: Direnç. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 217-228
- Pala, A. (2008). Öğretmen adaylarının empati kurma düzeyleri üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 13-23.

- Rogers, C. R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting Psychology*, 21(2), 95.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A nyanaponika therapist's view of psychonyanaponika therapy*. Houghton Mifflin Company.
- Rogers, C. R. (2007). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 44(3), 240-248.
- Sagen, S. H., Hummelsund, D., & Binder, P. E. (2013). Feeling accepted: A phenomenological exploration of adolescent patients' experiences of the relational qualities that enable them to express themselves freely. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 15(1), 53-75. <https://doi.org/10.1080/13642537.2013.763467>
- Schnellbacher, J., & Leijssen, M. (2009). The significance of therapist genuineness from the client's perspective. *Journal of Humanistic Psychology*, 49(2), 207-228.
- Sledge, W. H., Moras, K., Hartley, D., & Levine, M. (1990). Effect of time-limited psychotherapy on patient dropout rates. *The American Journal of Psychiatry*.
- Soygüt, G., & Uç, P. S. (2009). Bilişsel davranışçı psikolojik danışma sürecinde terapök ittifak ölçeği-gözlemci formunun psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 367-375.
- Taşkın, F. (2021). Husserl'in temel kavramları, *Dört Öge*, 19, 151-168. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.
- Thompson, J. J., & Ergin, A. (1994). Sözcüklerle dökülmeyenler: Sınıfta sözsüz iletişim. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 27(2), 529-546.
- Tickle-Degnen, L., & Rosenthal, R. (1990). The nature of rapport and its nonverbal correlates. *Psychological Inquiry*, 1(4), 285-293.
- Topses, G., & Serin, N. B. (2014). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tutar, H., Yılmaz, M. K. & Eroğlu, Ö. (2014). *Genel teknik iletişim*. Seçkin Yayıncılık.
- Türkmen, M. (2016). *Bireyle psikolojik danışma alıştırmaları*. (2. Baskı.). Pegem Akademi
- Van Deurzen E., & Adams, M. (2011). *Skills in existential counselling and psychotherapy*. New York, Sage Publishing
- Voltan-Acar, N. (2015). *Yeniden terapötik iletişim: Kişiler arası ilişkiler:(bizim toplumumuzdan örnekler)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zur, O. (2007). *Boundaries in psychotherapy-ethical and clinical explorations*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11563-000>

3. Bölüm

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMADA TERAPÖTİK KOŞULLAR VE BECERİLER - 2

Fatıma Firdevs Adam

Psikolojik danışmanların mesleklerini icra ederken, psikolojik danışma becerilerini işlevsel bir biçimde kullanmasıyla kuramsal bilgi ile uygulamayı birleştirebilmeleri ve psikolojik danışma tekniklerini yetkin şekilde kullanmaları sağlanabilir (Smith, 1994). Psikolojik danışma sürecinde psikolojik danışma becerilerinin danışanda hedeflenen değişimi sağlamada etkili olduğu kanıtlanmıştır (Daniels ve Ivey, 2007; Ivey, 1971; Ivey ve Authier, 1978; Ivey ve Bradford-Ivey, 2007). Sharpley ve Guiddara (1993), psikolojik danışmanların psikolojik danışma becerilerini yetkin kullanımı ile danışanların psikolojik danışma sürecini olumlu değerlendirmelerinin ilişkili olduğunu rapor etmiştir. Ayrıca psikolojik danışma becerilerinin yetkin kullanımı ile danışan memnuniyeti (Bensing, 1991; Bensing ve Dronkers, 1988; Bogels, 1994), danışan ile kurulan ilişki (Toriello ve Strohmer, 2004), ilk değerlendirme görüşmesinde danışanın kendini rahatça ifade etmesi (Verhaak, 1988) ve güvenilir bir değerlendirme ortamı oluşturulmasının yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Psikolojik danışma becerileri; bilgi iletme ve paylaşma, psikolojik danışma ilişkisi kurma, fikir ve algı alışverişi, değişiklik yapma, tutum-değer ve inançları anlama ve psikolojik danışma hedeflerine ulaşma amacıyla kullanılmaktadır. Danışanın görüşlerini bildirmesini sağlayan bir iletişim düzeyi için psikolojik danışma becerileri geliştirmek psikolojik danışmanların sorumluluğundadır. Etkin bir biçimde psikolojik danışma becerilerini kullanan bir psikolojik danışman, bireyin nasıl iletişim kurduğunu öğrenme ve bireyi psikolojik danışma sürecine hazırlama gibi psikolojik danışmaya yardımcı olacak süreçleri işlevsel biçimde yönetebilir (Chand, 2000; French ve Swain, 2004). Psikolojik danışmanın; yaş, sosyoekonomik statü veya etnik köken gibi

KAYNAKÇA

- Aladag, M., (2013). Counseling skills pre-practicum training at guidance and counseling undergraduate programs: A qualitative investigation. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13 (1), 72-79.
- APA Dictionary of Psychology. (2022). <https://dictionary.apa.org/here-and-now>
- Bensing, J. (1991). Doctor-patient communication and the quality of care. *Social Science Medicine*, 32, 1301-1310. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90047-1](https://doi.org/10.1016/0277-9536(91)90047-1)
- Bensing, J., & Dronkers, J. (1988). Instrumental and affective aspects of physician's behavior. *Medical Care*, 30, 283-298.
- Bogels, S. M. (1994). *Teaching and assessing diagnostic interviewing skills. An application to the mental health field.* [Unpublished doctoral dissertation], University of Limburg, The Netherlands.
- Bultsma, S. A. (2012). Supervision experiences of new professional school counselors. *Michigan Journal of Counseling: Research, Theory and Practice*, 39(1), 2. doi:10.22237/mijoc/1325376060
- Chand, A. (2000) The overrepresentation of black children in the child protection system: possible causes consequences and solutions, *Child and Family Social Work*, 5(1): 67-77.
- Daniels, T. & Ivey, A. E. (Eds.). (2007). *Microcounseling: Making skills training work in a multicultural world.* Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Davies, M. (1985) *The Essential Social Worker.* Aldershot: Arena.
- East, P. (1995) *Counselling in Medical Settings.* Buckingham: Open University Press.
- Egan, G. (1994) *The Skilled Helper* (5th edn). California: Brooks Cole.
- Ekoja, O. C., & Adole, G. M. (2008). Rural youth extension programme and counselling as means of eradicating gang delinquency in youths in Nigeria. The Nigerian Educational Psychologist: *Journal of the Nigeria Society for Educational Psychologists (NISEP)*, 6, 107-113.
- ErlinaYaumas, N., Syafril, S., Noor, N. M., Mahmud, Z., Umar, J., Wekke, I. S., & Rahayu, T. (2018). The importance of counselling basic skills for the counsellors. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 119(18), 1195-1207.
- Folkes-Skinner, J., Elliott, R., & Wheeler, S, A (2010). Baptism of fire': A qualitative investigation of a trainee counsellor's experience at the start of training. *Counselling and Psychotherapy Research* 10 (2), 83- 92. <https://doi.org/10.1080/14733141003750509>
- French, S. & Swain, J. (2004) *Disability and communication: listening is not enough* in M. Robb, S. Barrett, C. Komaromy and A. Rogers (eds) *Communication, Relationships and Care: a Reader.* London: Routledge.
- Freud, S. (1920) *A General Introduction to Psychoanalysis.* New York: Horace Liveright.
- Geldard, K., Geldard, D., & Foo, R. Y. (2015). *Counselling adolescents: The proactive approach for young people.* Sage.
- Hackney, H., & Cormier, S., (2009). *The professional counselor: A process guide to helping.* 6 ed.; Upper Saddle River: Pearson,
- Hill, C. E., Sullivan, C., Knox, S., & Schlosser, L. Z. (2007). Becoming psychotherapists: Experiences of novice trainees in a beginning graduate class. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training.* 44 (4), 434-449.
- Hough, M., & Tassoni, P. (2021). *Counselling Skills and Theory 5th Edition.* Hodder Education.
- Hugman, B. (1977) *Act Natural.* London: Bedford Square Press.
- Ivey, A. E. (1971). *Microcounseling.* Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Ivey, A. E. & Authier, J. (Eds.), (1978). *Microcounseling: Innovations in interviewing, counseling, psychotherapy and psychoeducation.* Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Ivey, A. E., & Bradford-Ivey, M. (2007). *Intentional interviewing and counseling: Facilitating client development in a multicultural society* (6th ed.). Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole.
- Jacobs, M. (1985) *Swift to Hear.* London: SPCK.
- Jonathan P. Rust, J. D. R., & Melanie S. Hill., (2013). Problems of Professional Competence Among Counselor Trainees: Programmatic Issues and Guidelines. *American Counseling Association*

- Kabir, S. M. (2017). Essentials of counseling. Abosar Prokashana Sangstha.
- Kuntze, J., van der Molen, H. T., & Born, M. P. (2009). Increase in counselling communication skills after basic and advanced microskills training. *British Journal of Educational Psychology*, 79(1), 175-188. <https://doi.org/10.1348/000709908X313758>
- May, R. (1993) *The Art of Counselling*. London: Souvenir Press Ltd.
- Moore, W. (1997) Speak to me before it's too late. *Health Service Journal*, 2 Jan: 20-2.
- Naar, R. (1993). *Grup psikoterapisine ilk adım*. Ankara: İmge.
- Nwokolo, C. N., & Oraegbunam, N. M. (2008). Counseling teachers for Effective implementation of Universal Basic Education in Anambra State. *Journal of Counseling Association of Nigeria*, 23, 64-73.
- Özabacı, N. (2020). *Psikolojik danışma beceri ve teknikleri*. Ankara: Vize Akademik.
- Paw Eng See, (2008). Lukisan sebagai proses diagnosis dan intervensi rawatan dalam sesi kaunseling. *Jurnal PERKAMA, (Kuala Lumpur: Persatuan Kaunseling Malaysia)*, 14.
- Perera-Diltz, D. M., & Mason, K, A. (2012). national survey of school counselor supervision practices: Administrative, clinical, peer, and technology mediated supervision. *Journal of School Counseling* 10 (4), 1-34.
- Perls F, Hefferline RF, Goodman P. (1993). *İçimizdeki çocuk*. İkinci baskı, İstanbul, Söz Yayınları.
- Ranjan, S. (2018). Unit-4 Counselling Strategies and Skills. IGNOU.
- Rogers, C.R. (1961) *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C. (1991) *Client Centred Therapy*. London: Constable.
- Rogers, C. R. (1965). The therapeutic relationship: Recent theory and research. *Australian Journal of Psychology*, 17(2), 95-108. <https://doi.org/10.1080/00049536508255531>
- Seden, J. (2005). *Counselling skills in social work practice*. McGraw-Hill Education (UK).
- Sharpley, C., & Guiddara, D. (1993). Counsellor verbal response mode usage and client-perceived rapport. *Counseling Psychology Quarterly*, 6, 131-142. <https://doi.org/10.1080/09515079308254500>.
- Smith, A. (1994) *Social Work Assignment*. University of Leicester: unpublished paper.
- Smith, S. & Norton, K. (1999) *Counselling Skills for Doctors*. Buckingham: Open University Press.
- Soysal, A. S., Bodur, S., & Hizli, F. G. (2005). Simdi ve burada terapisi/The here and now therapy. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6(4), 274.
- Toriello, P., & Strohmmer, D. (2004). Addiction counselor's credibility: The impact of interactional style, recovery status, and non-verbal behavior. *Journal of Addiction and Offender Counseling*, 25, 43-57. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1874.2004.tb00192.x>
- Woodside, M., Oberman, A. H., Cole, K. G., & Carruth, E. K. (2007). Learning to be a counselor: A prepracticum point of view. *Counselor Education and Development* 47, 14-28. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6978.2007.tb00035.x>
- Verhaak, P. F. (1988). Detection of psychologic complaints by general practioners. *Medical Care*, 26(10), 1009-1020.
- Yalom, I. (2004) *The Gift of Therapy*. London: Piatkus.

4. Bölüm

ÇOCUKLAR VE ERGENLERLE BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA

Nihan Arslan

Psikolojik danışma, özel bir süreçtir, yüz yüze ve çevrimiçi olarak yapılabilir. Psikolojik danışmanın düzenli olması, her hafta aynı günde ve saatte olması psikolojik danışma sürecinin sağlıklı ilerlemesi açısından oldukça önemlidir. Psikolojik danışma sürecinde bazı önemli ilkeler vardır: danışanı koşulsuz kabul etme dil; din, ırk ayrımı yapmadan danışanı kabul etme, ön yargılardan arınık olma, empatik olma gibi. Psikolojik danışma sürecinin doğasında olan bu özellikler tüm bireyler için geçerlidir. Fakat çocuk ve ergenlerle yapılan psikolojik danışma yetişkinlerle yapılan psikolojik danışmadan bazı noktalarda ayrılmaktadır (Kirkbride, 2016).

Yaşamın ilk yılları, çocuğun bilişsel, psiko-sosyal ve fiziksel gelişimi açısından oldukça önemlidir. Çocuklarla ve ergenlerle psikolojik danışma açısından dikkate alınması gereken en önemli öğelerden biri, çocuğun ve ergenin içinde yetiştiği aile olabilmektedir. Bilimsel literatür, zihinsel gelişim ve kişilik gelişimi açısından yaşamın ilk altı yılının oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Ebeveynler, bireyin gelecekteki ilişkilerinde (sosyal, romantik vb.) önemli rol oynamaktadır. Çocuğun ve ergenin ebeveyniyle kurmuş olduğu güvenli bağ, stresin yanı sıra olası davranışsal ve duygusal sorunları önleyebilir (tırnak yeme, parmak emme, öfke ve saldırganlık problemleri gibi) (Morgan vd., 2012). Bu bağlamda terapötik sürece ebeveynleri de dâhil etmek çocuk ve ergenlerle psikolojik danışmanın ilerlemesi açısından büyük faydalar sağlayabilir (Kirkbride, 2016).

Çocuk ve ergenlerle yapılan psikolojik danışmanın etkililiği ile ilgili araştırmalar şunu göstermektedir: uygulanan bireysel ve grup psikolojik danışma, sadece alanında uzman birey ya da bireyler tarafından verildiği takdirde, çocuk ve ergenlerde davranış

KAYNAKÇA

- Beck, J. S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York: Guilford Press.
- Blanco, P. J. (2009). *The impact of school-based child centered play therapy on academic achievement, self-concept, and teacher-child relationship stress*. University of North Texas.
- Bratton, S. C., Ray, D., Rhine, T., & Jones, L. (2005). The efficacy of play therapy with children: A meta-analytic review of treatment outcomes. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(4), 376.
- Cade, B., & O'Hanlon, W. H. (1993). *A Brief guide to brief therapy*. New York: W. W. Norton.
- Chesley, G. L., Gillett, D. A., & Wagner, W. G. (2008). Verbal and nonverbal metaphor with children in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 86(4), 399-411.
- De Shazer, S. (1988). *Clues investigating solutions in brief therapy*. New York: W.W. Norton.
- De Shazer, S. (1991). *Putting difference to work*. New York: Norton.
- Elkind, D. (1967) Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38, 1025-34.
- Erdman, P., & Lampe, R. (1996). Adapting basic skills to coensel children. *Journal of Counseling and Development*, 74, 374-377.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton
- Friedberg, R. D., & McClure, J. M. (2002). *Clinical practice of cognitive therapy with children and adolescents*. The Guilford Press New York London.
- Friedberg, R. D., Fidaleo, R. A., & Mason, C. A. (1992). *Switching channels: A cognitive-behavioral work journal for adolescents*. Sarasota, FL: Psychological Assessment Resources.
- Geldard, K., & Geldard, D. (2009). *Relationship counselling for children, young people and families*. Sage Publications.
- Greenberger, D., & Padesky, C. A. (1995). *Mind over mood: Changing how you feel by changing the way you think*. New York: Guilford Press.
- İnanç, B. Y., & Yerlikaya, E. E. (2016). *Kişilik Kuramları*. Pegem Akademi.
- Johnson, L. N. (1998). *The therapeutic alliance in home-based family therapy: Is it predictive of outcome?* [Unpublished doctoral dissertation]. Kansas State University.
- Jones, E. (1993) *Family systems therapy: Developments in the Milan-systemic Therapies*. Chichester: Wiley.
- Kaduson, H. G., & Schaefer, C. E. (Eds.). (2006). *Short-term play therapy for children*. Guilford Press.
- Kapur, M. (2011). *Counselling children with psychological problems*. Pearson Education.
- Kirkbride, R. (2016). *Counselling children and young people in private practice*. Karnac Books Ltd.
- Kottman, T. (1995). *Partners in play: An Adlerian approach to play therapy*. Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Kraft, A., & Landreth, G. (1998) *Parents as therapeutic partners*. London: Jason Aronson.
- Money, R., Wilde, S., & Dawson, D. (2021). The effectiveness of Theraplay for children under 12—a systematic literature review. *Child and Adolescent Mental Health*, 26(3), 238-251.
- Morgan, Z., Brugha, T., Fryers, T., & Stewart-Brown, S. (2012). The effects of parent-child relationships on later life mental health status in two national birth cohorts. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 47(11), 1707-1715.
- Nylund, D. (2000) *Treating Huckleberry Finn: A new narrative approach to working with children with ADD/ADHD*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Padesky, C. A. (1988). *Intensive training series in cognitive therapy*. Workshop series presented at Newport Beach, CA.
- Pardeck, J. T. (1993). Literature and adoptive children with disabilities. *Early Child Development and Care*, 91, 33-39.
- Piaget, J. (2001) *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge Classics.
- Presbury, J. H., Echterling, L. G., & McKee, J. E. (2002). *Ideas and tools for brief counseling*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.

- Prout, H. T., & Brown, D. T. (Eds.). (2007). *Counseling and psychotherapy with children and adolescents: Theory and practice for school and clinical settings*. John Wiley and Sons.
- Remschmidt, H., & Wehmeier, P. M. (Eds.). (2001). *Psychotherapy with children and adolescents*. Cambridge University Press.
- Ryan, T., & Walker, R. (1993) *Life story work*. London: British Agencies for Fostering and Adoption.
- Sharry, J. (2004). *Counselling children, adolescents and families*. Sage Publications.
- Sherman, L. (2015). *Skills in counselling & psychotherapy with children & young people*. Sage Publications, London.
- Stalker, C. A., Levine, J. E., & Condy, N. F. (1999). Solution- focused brief therapy- one models fits all? Families in society. *The Journal of Contemporary Human Service*, 80(5), 468-476.
- Terry, D. S. (2002). *The multiple therapeutic alliances in family therapy* [Unpublished doctoral dissertation]. Alliant International University, San Francisco Bay.
- VanFleet, R., Ryan, S. D., & Smith, S. K. (2005). Filial therapy: A critical review.
- Van Orman, W. (1996). *The relationship between therapeutic alliance and therapy outcome in home-based family therapy* [Unpublished doctoral dissertation]. Boston University.
- Van Velsor, P. (2004). Revisiting basic counseling skills with children. *Journal of Counseling & Development*, 82(3), 313–318. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00316.x>
- Youell, B. (2015). Öğrenme ilişkileri- eğitimde psikanalitik düşünce. Bağlam Yayıncılık.
- Webster-Stratton, C., & Hammond, M. (1997). Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(1), 93–109.
- Webster-Stratton, C., & Reid, J. (1999). Treating children with early-onset conduct problems: The importance of teacher training. Paper presented at the American Association of Behavior Therapy, Toronto.
- Westergaard, J. (2013). Counselling young people: Counsellors' perspectives on 'what works'—An exploratory study. *Counselling and Psychotherapy Research*, 13(2), 98-105.
- Wilson, J. (1998) *Child-focused practice: A collaborative systemic approach*. London: Karnac.

5. Bölüm

YETİŞKİNLER VE YAŞLILARLA BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMA

Erol Uğur

İnsan, değişimin sürekli olduğu dünyada değişen tutum ve davranışları anlama ve sürdürülebilir bir iyilik hâline sahip olmaya çalışmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı dünyayı ve kendisini anlama uğraşına ışık tutan araştırmalar; biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olan insanın geçirdiği gelişimsel dönemlere ve bu dönemlerdeki değişimlere atıf yapmıştır. Yaşam dönemlerindeki değişimler, gelişim döneminin özelliklerine ve bireysel farklılıklara bağlı olarak her bireyde düşünceleri, duyguları ve davranışları yapılandırabilmektedir. Bu bağlamda insanın doğum öncesinden başlayarak yaşamının sonuna kadar olan gelişim süreci, yaşamın her evresinde ortaya çıkacak gelişimsel görevlerle şekillenmiştir.

Yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri, genellikle alan araştırmacıları ve uygulamacıların ilgisini çocukluk ve ergenlik dönemlerine göre daha az çekmektedir (Foster vd., 2014). Ancak hızla artan yaşlı nüfusu ve bu nüfusun psikolojik danışmaya getirdikleri yaşa özgü zorluklar bu döneme özgü gereksinimlerin psikolojik danışma bağlamında incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çocuk ve ergenlerin aksine, yetişkin ve yaşlı bireyler, nesil değişiklikleri ve yaşam geçişleri yaşamaktadır. Yaşlı bireylerde çeşitli psikososyal değişimler sonucu problemler ortaya çıkabilmektedir. Yaşlı bireyler; yaşayabilecekleri benlik saygılarında azalma, yaşlarına ilişkin ayrımcılıklara (yaş ayrımcılığı) maruz kalma, eş ve arkadaş kaybı, yaşlılıkla birlikte değişen sosyal rollere uyum sağlama, yaşlılığa bağlı çeşitli sağlık sorunları, ölüm düşüncesi ve fiziksel olarak güç kaybına bağlı olarak kötü muamelelere maruz kalma, çaresiz ve işe yaramaz hissetme gibi durumlar sonucu psikolojik danışmaya ihtiyaç duyabilirler (Savi-Çakar, 2019). Dolayısıyla, yaşlılar için psikolojik danışmaya erişimin önemi, yaşadıkları fiziksel so-

KAYNAKÇA

- Agronin, M. (2018). Why so many older people resist therapy. <https://www.wsj.com/articles/why-so-many-older-people-resist-therapy-to-their-detriment-1530286851>
- American Psychological Association (APA). (2014). Guidelines for psychological practice with older adults. *The American Psychologist*, 69(1), 34-65. doi: 10.1037/a0035063.
- Atiq, R. (2006). Common themes and issues in geriatric psychotherapy. *Psychiatry (Edgmont)*, 3(6), 53-56.
- Biegel, D. E., Farkas, K. J. ve Song, L. Y. (1998). Barriers to the use of mental health services by African-American and Hispanic elderly persons. *Journal of Gerontological Social Work*, 29(1), 23-44. https://doi.org/10.1300/J083v29n01_03
- Bogenberger, R. P. (2014). 'Aging and mental health: Assessment, treatment and management. Video workshop.' Facilitated by the Psychology and Health Forum, Adelaide.
- British Association for Counselling and Psychotherapy (BACP). (2020). Commonly Asked Questions: Working with older people in the counselling professions. <https://www.bacp.co.uk/media/8851/bacp-working-with-older-people-caq-gpia081-jun20.pdf>
- Burnes, D., Sheppard, C., Henderson Jr, C. R., Wassel, M., Cope, R., Barber, C. ve Pillemer, K. (2019). Interventions to reduce ageism against older adults: A systematic review and meta-analysis. *American Journal of Public Health*, 109(8). <https://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.2019.305123>
- Byers, A. L., Arean, P. A., & Yaffe, K. (2012). Low use of mental health services among older Americans with mood and anxiety disorders. *Psychiatric Services*, 63(1), 66-72. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100121>
- Chan, W. Y., Hollingsworth, M. A., Espelage, D. L., & Mitchell, K. J. (2016). Preventing violence in context: The importance of culture for implementing systemic change. *Psychology of Violence*, 6(1), 22. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/vio0000021>
- Chapman, F. (2018). *Counselling and Psychotherapy with Older People in Care: A Support Guide*. Jessica Kingsley Publishers.
- Chen, M. W., & Giblin, N. J. (2017). *Individual counseling and therapy: Skills and techniques*. Routledge.
- Ciccarelli, S. K & White, J. N. (2021). Psikoloji. (Çev. Ed., D. N. Şahin.). Ankara. (2015)
- Collins, B. (2017). Independence: Proposing an initial framework for occupational therapy. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 24(6), 398-409. <https://doi.org/10.1080/11038128.2016.1271011>
- Cormier, S., & Hackney, H. (2013). Psikolojik danışma: Stratejiler ve müdahaleler. Çevl: M. Özkes ve diğerleri). Ankara: Pegem A Akademi.
- Çelebi, Ç. D., & Yüksel, M. Y. (2014). Yaşlılık ve yaşlılara sunulan psikolojik danışma ve rehberlik uygulamalarına bir bakış. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 175-202.
- Demir Çelebi, Ç. (2020). Yaşlılık dönemleri uyum sorunları. Ş. Baştemur (Ed.), *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları içinde* (s. 323-356). Nobel Akademik Yayıncılık
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406. <https://hdl.handle.net/10520/EJC98561>
- Dixon, A. L. (2007). Mattering in the later years: Older adults' experiences of mattering to others, purpose in life, depression, and wellness. *Adulthood Journal*, 6(2), 83-95. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0029.2007.tb00034.x>
- Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Cumberland, A., Murphy, B. C., Shepard, S. A., Zhou, Q., & Carlo, G. (2002). Prosocial development in early adulthood: a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 993. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.82.6.993>
- Erikson, E. H. (1980). On the generational cycle. An address. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 61, 213.
- Eriksson, P. L., Wängqvist, M., Carlsson, J., & Frisén, A. (2020). Identity development in early adulthood. *Developmental Psychology*, 56(10), 1968. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/dev0001093>

- Fitting, M. D. (1986). Ethical dilemmas in counseling elderly adults. *Journal of Counseling & Development*, 64(5), 325-327. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1986.tb01123.x>
- Foster, T. W., Evans, A. N., & Chew, L. A. (2014). Predictors of counseling students' decision to pursue a gerocounseling specialization. *Adultspan Journal*, 13(2), 79-89. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0029.2014.00028.x>
- Golant, S. (2018). Resistance to Assistance: When Older Adults Decline Support in the Home. <https://www.researchgate.net/publication/326583225> Resistance to Assistance When Older Adults Decline Support in the Home
- Habip, B. (2020). Psikanalizde Yaşlılık. *Cogito*, 98, 45-53.
- Hutteman, R., Hennecke, M., Orth, U., Reitz, A. K., & Specht, J. (2014). Developmental tasks as a framework to study personality development in adulthood and old age. *European Journal of Personality*, 28(3), 267-278. <https://doi.org/10.1002/per.1959>
- Kardeş, F. G. (2021). Transferans, arzu ve bildiği varsayılan özne: Transferansa lacancı perspektiften bir bakış. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 4(7), 49-54.
- Kelly, K., & Lees-Oakes, R. (2020). How to Create a Good Counselling Environment. <https://counsellingtutor.com/how-to-create-a-good-counselling-environment/>
- Kepic, M., Randolph, A., & Hermann-Turner, K. M. (2019). Care for caregivers: Understanding the need for caregiver support. *Adultspan Journal*, 18(1), 40-51. <https://doi.org/10.1002/adsp.12068>
- Kim, E., Kim, S., & Rhee, J. (2023). A study on model of psychotherapy narration focused on mental well-being for stress management in the elderly. *Sustainability*, 15(3), 2656. <https://doi.org/10.3390/su15032656>
- Knight, B. G. (2004). *Psychotherapy with older adults*. Sage.
- Knight, B. G. (2009). *Psychotherapy & Older Adults*. <https://www.apa.org/pi/aging/resources/guides/psychotherapy>
- Märtsin, M. (2019). *Identity development in the lifecourse: A semiotic cultural approach to transitions in early adulthood*. Springer Nature.
- Meeks, S., & Murrell, S. A. (2001). Contribution of education to health and life satisfaction in older adults mediated by negative affect. *Journal of Aging and Health*, 13(1), 92-119.
- Orbach, A. (2003). *Counselling older people*. Sage Publications.
- Özben, S. (2022). Yaşlıların ruh sağlığının incelenmesi. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 2(2), 119-127.
- Parker, K. & Patten, E. (2013). The sandwich generation: Rising financial burdens for middle-aged Americans. *Pew Research Center*. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/2013/01/30/the-sandwich-generation/>
- Pearson, M., & Wilson, H. (2012). Soothing spaces and healing places: Is there an ideal counselling room design?. *Psychotherapy in Australia*, 18(3), 46-53. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.317122780048316>
- Rogers, C. R. (1963) 'The Concept of the Fully Functioning Person', *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 1, 17-26. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0088567>
- Siviş Çetinkaya, R., & Demir, A. G. (2004). Küresel yaşlanma ve Türkiye'de yaşlılarla psikolojik danışma ve rehberlik. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(21), 43-48.
- Sorocco, K. H., & Lauderdale, S. (2011). *Cognitive behavior therapy with older adults: Innovations across care settings*. Springer Publishing Company.
- TÜİK. (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2020-37227>
- Quinodoz, D. (2010). Yaşlanmak: Bir psikanalizin bakış açısı. *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı/The International Journal of Psychoanalysis Turkish Annual* 2, 119-139
- Woolfe, R. (1998). Therapists' attitudes towards working with older people. *Journal of Social Work Practice*, 12(2), 141-147. <https://doi.org/10.1080/02650539808415142>

6. Bölüm

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMADA SÜPERVİZYON

Serkan Cengiz

Ensar Bey, psikolojik danışma ve rehberlik yüksek lisans programında öğrenim gören ve psikolojik danışman adaylarına süpervizyon desteği sağlayan 50 yaşında bir psikolojik danışmandır. Ayrıca bireyle psikolojik danışma dersinde öğrencilere süpervizör olarak destek de sağlamaktadır. Süpervizyon alan öğrenciler arasında Okan, psikolojik danışma ve rehberlik alanında yüksek lisans yapan 24 yaşında bir psikolojik danışmandır. Okan, son birkaç aydır çalıştığı kurumda danışan görmeye başlamıştır. Süpervizyon eğitimi alan Okan, yeni başlayan bir psikolojik danışman olarak iyi gidiyordu ve psikolojik danışma becerilerinin gelişiminde bazı güzel ilerlemeler gösteriyordu. Bir gün süpervizör dersi sonlandırırken Okan ders çıkışında hocasının yanına geldi ve gerçekten bir psikolojik danışman olmak için gerekenlere sahip olup olmadığı konusundaki derin şüphelerini anlatmaya başladı. Ayrıca süpervizyon sürecini başarıyla tamamlama ile ilgili güvensizliklerini paylaşarak, yüksek lisans eğitimini bırakmayı düşündüğünü söyledi. Süpervizör, dikkatle dinledi ve konuşma devam ederken Okan doğrudan şu soruyu sordu: "Bunu yapabileceğimi düşünüyor musun?" Süpervizör, denetlenen bireyin gözlerinin içine baktı ve inançla, "Bunu yapabilirsin." dedi. Süpervizörün bu olumlu destek ve yaklaşımı süpervizyon eğitimi alan Okan'a hem süpervizyona devam etme hem de yüksek lisans eğitiminde ilerleme adına önemli bir destek sağladı. Birkaç yıl sonra, Okan uzman bir psikolojik danışman olarak kendisi süpervizyon hizmeti vermeye başladı ve başarılı bir akademik kariyere sahip oldu.

KAYNAKÇA

- Aladağ, M. (2014). Psikolojik danışman eğitiminin farklı düzeylerinde bireyle psikolojik danışma uygulaması süpervizyonunda kritik olaylar. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 428-475. doi:10.12984/eed.82217
- Amerikan Psikoloji Birliği (2015). Guidelines for psychological practice with transgender and gender nonconforming people. *American Psychologist*, 70(9), 832-864.
- Andersson, L. (2008). Psychodynamic supervision in a group setting: Benefits and limitations. *Psychotherapy in Australia*, 14(2), 36-41. doi:10.3316/informit.544462087968759
- Appel, P. B. (1985). Using reality therapy in counselor supervision. *Journal of Reality Therapy*, 4(2), 16-22.
- Atik, Z. (2017). *Psikolojik danışman adaylarının bireyle psikolojik danışma uygulaması ve süpervizyona ilişkin değerlendirmeleri*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bakalım, O., Şanal-Karahan, F., & Şensoy, G. (2018). The effect of group supervision on the psychological counseling self-efficacy levels of psychological counseling candidates. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 9(4), 412-428. doi: 10.17569/tojqi.439769
- Bernard, J. M., & Goodyear, R. K. (2004). *Fundamentals of clinical supervision*. Allyn & Bacon.
- Bernard, J., & Goodyear, R. (2009). *Fundamentals of clinical supervision* (4th ed.). Pearson Education
- Bird, B. M., & Jonsson, M. R. (2020). Have a seat: Supervisee perspectives on using chair-based role plays in clinical supervision. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(1), 25-35. doi:10.1037/int0000178
- Borders, L. D., Bernard, J. M., Dye, H. A., Fong, M. L., Henderson, P. ve Nance, D. W. (1991). Curriculum guide for training counseling supervisors: Rationale, development, and implementation. *Counselor Education and Supervision*, 31, 58-80. doi: 10.1002/j.1556-6978.1991.tb00371.x
- Borders, L. D. (2006). Snapshot of clinical supervision in counseling and counselor education: A five-year review. *The Clinical Supervisor*, 24(1-2), 69-113. doi:10.1300/J001v24n01_05
- Borders, L. D. (2009). *Principles of best practices for clinical supervisor training programs*. In *State of the art in clinical supervision* (pp. 127-150). Routledge.
- Bradley, L. J., Gould, L. J., & Parr, G. D. (2001). *Supervision-based integrative models of counselor supervision*. In L. J. Bradley & N. Ladany (Eds.), *Counselor supervision: Principles, process, and practice* (pp. 93-124). Brunner-Routledge.
- Bradley, L. J., & Ladany, N. (Eds.). (2001). *Counselor supervision: Principles, process, and practice*. Taylor & Francis.
- Campbell, J. M. (2000). *Becoming an Effective Supervisor: A Workbook for Counselor and Psychotherapist*. Routledge
- Carroll, M. (2004). *Counseling supervision: Theory, skills and practice*. Counsellor Trainer and Supervisor Series. SAGE
- Carroll, M. (2007). One more time: What is supervision?. *Psychotherapy in Australia*, 13(3), 34-40. doi:10.3316/informit.545114241962796
- Corey, G., Haynes, R. H., Moulton, P., & Muratori, M. (2020). *Clinical supervision in the helping professions: A practical guide*. John Wiley & Sons.
- Çetinkaya, R., & Kararımak, Ö. (2012). Psikolojik danışman eğitiminde süpervizyon. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(37), 107-121. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21457/229836>
- Dorsey, S., Pullmann, M. D., Kerns, S. E., Jungbluth, N., Meza, R., Thompson, K., & Berliner, L. (2017). The juggling act of supervision in community mental health: Implications for supporting evidence-based treatment. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 44, 838-852. doi:10.1007/s10488-017-0796-z
- Durham, J. C., & Glossoff, H. L. (2010). From passion to action: Integrating the ACA Advocacy Competencies and social justice into counselor education and supervision. In M. J. Ratts, R. L. Toporek, & J. A. Lewis (Eds.), *ACA advocacy competencies: A social justice framework for counselors* (pp. 139-149). American Counseling Association.

- Eryılmaz, A., Bektaş-Aydın, C. (2022). One developmental model, two developmental stages: Supervisees' experiences of the developmental comprehensive supervision model. *International Journal of Advancement of Counselling*, 44, 694–719 (2022). doi:10.1007/s10447-022-09486-w
- Goodyear, R. K., & Nelson, M. L. (1997). *The major formats of psychotherapy supervision*. In C. E. Watkins, Jr. (Ed.), *Handbook of psychotherapy supervision* (pp. 328–344). John Wiley & Sons.
- Harvey, V. S., & Struzziero, J. A. (Eds.). (2008). *Professional development and supervision of school psychologists: From intern to expert*. Corwin Press.
- Horrocks, S., & Smaby, M. H. (2006). The supervisory relationship: Its impact on trainee personal and skills development. *Compelling perspectives on counselling: VISTAS*, 173, 176.
- James, I. A., Milne, D., & Morse, R. (2008). Microskills of clinical supervision: Scaffolding skills. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 22(1), 29. doi:10.1891/0889.8391.22.1.29
- Khaef, E., & Karimnia, A. (2021). The Effects of Implementing Clinical Supervision Model on Supervisors' Teaching Perspectives and Qualifications: A Case Study in an EFL Context. *Education Research International*, 2021, 1-11. doi:10.1155/2021/6138873
- Ladany, N., Marotta, S., & Muse-Burke, J. L. (2001). Counselor experience related to complexity of case conceptualization and supervision preference. *Counselor Education and Supervision*, 40(3), 203-219. doi:10.1002/j.1556-6978.2001.tb01253.x
- Lambers, E. (2000). Supervision in person-centered therapy: Facilitating congruence. *Person-centered therapy today: New Frontiers in Theory and Practice*, 196-211.
- Lemberger, M. E. ve Dollarhide, C. T. (2006). Encouraging the supervisee's style of counseling: An Adlerian model for counseling supervision. *The Journal of Individual Psychology*, 62, 2, 106-125.
- Manz, C. C., & Sims Jr, H. P. (1980). Self-management as a substitute for leadership: A social learning theory perspective. *Academy of Management review*, 5(3), 361-367.
- Meydan, B. (2014). Psikolojik danışma uygulamalarına yönelik bir süpervizyon modeli: Mikro beceri süpervizyon modeli. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 358-374. doi:10.12984/eed.16849
- Milne, D., & Westerman, C. (2001). Evidence-based clinical supervision: Rationale and illustration. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 8(6), 444-457. doi:10.1002/cpp.297
- Milne, D., & Reiser, R. P. (2012). A rationale for evidence-based clinical supervision. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 42(3), 139-149. doi:10.1007/s10879-011-9199-8
- O'Neill, R., Protivnak, J. J., Stargell, N., & Herman, E. R. (2015). A qualitative study of supervisors' reflections on providing sanctioned supervision. *Walden Faculty and Staff Publications*, 34(1), 38-56. <https://scholarworks.waldenu.edu/facpubs/923/>
- Özyiğit, M. K., & İşleyen, F. (2016). Psikolojik danışmada süpervizör eğitimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1813-1831. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aibuefd/issue/28550/304598>
- Pelling, N. (2008). The relationship of supervisory experince, counseling experience, and training in supervision to supervisory identity development. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 30, 235-248. doi:10.1007/s10447-008-9060-2
- Piercy, F. P., Sprenkle, D. H., & Constantine, J. A. (1986). Family members' perceptions of live observation/supervision: An exploratory study. *Contemporary Family Therapy*, 8, 171-187. doi:10.1007/BF00902944
- Powell, D. J. (Ed.). (2009). *Clinical supervision and professional development of the substance abuse counselor* (Vol. 52). DIANE Publishing.
- Reiser, R. P., & Milne, D. (2012). Supervising cognitive-behavioral psychotherapy: Pressing needs, impressing possibilities. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 42, 161-171. doi:10.1007/s10879-011-9200-6
- Sadow, D., Wyatt, C. J., Aguayo, G. M., Diaz, S., & Sweeney, P. (2008). Student supervision from a PSR perspective. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 32(1), 71–73. doi:10.2975/32.1.2008.71.73

- Skovhold, T. M. ve Rønnestad, M. H. (2003). Struggles of the novice counselor and therapist. *Journal of Career Development*, 30(1), 45-58
- Stoltenberg, C. (1981). Approaching supervision from a developmental perspective: The counselor complexity model. *Journal of Counseling Psychology*, 28(1), 59-65. doi:10.1037/0022-0167.28.1.59
- Stoltenberg, C.D., McNeill, B., & Delworth, U. (1998). *IDM Supervision: An integrated developmental model for supervising counselors and therapists*. Jossey-Bass.
- Stoltenberg, C. D., Bailey, K. C., Cruzan, C. B., Hart, J. T., & Ukuku, U. (2014). The integrative developmental model of supervision. *The Wiley International Handbook of Clinical Supervision*, 576-597. doi:10.1002/9781118846360.ch28
- Taylor, R. J., & Gonzales, F. (2005). Communication flow and change theory within a family therapy supervision model. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 27(2), 163-176.
- Young, T. L., Lambie, G. W., Hutchinson, T., & Thurston-Dyer, J. (2011). The integration of reflectivity in developmental supervision: Implications for clinical supervisors. *The Clinical Supervisor*, 30(1), 1-18. doi:10.1080/07325223.2011.532019
- Yükseköğretim Kurumu (2023). *Rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü lisans programı*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_daairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Rehberlik_ve_Psikolojik_Danismanlik_Lisans_Programi.pdf

7. Bölüm

BİREYLE PSİKOLOJİK DANIŞMADA VAKALARLA TERAPÖTİK KOŞULLAR VE BECERİLER

*Murat Yıldırım
Mehmet Emin Turan*

Bir psikolojik danışman, mezun oluncaya kadar birçok kuramsal model ve müdahaleyi öğrenmek için büyük zaman harcamaktadır. Kuramsal model ve müdahaleler, psikolojik danışmana psikolojik danışma sürecini etkili bir şekilde yürütme imkânı sağlamaktadır. Özellikle deneyimsiz psikolojik danışmanlar açısından kuramsal model ve müdahaleler yol haritası işlevi görebilir. Deneyimsiz psikolojik danışmanın ilk psikolojik danışma oturumunda yaşanabilecek kaygı ile baş etmesinde tam yapılandırılmış model ve müdahalelerden faydalanması ilk oturum kaygısı ile başa çıkmasında fayda sağlayabilir. Ancak genellikle psikolojik danışmanların deneyimleri arttıkça kendi psikolojik danışma tarzlarını oluşturdukları görülmektedir. Bu süreç, deneyime bağlı olarak gelişebilen bir süreç olarak düşünülebilir. Deneyimsiz bir psikolojik danışman, eğitim geçmişi ne kadar iyi olursa olsun, büyük ihtimalle kendini psikolojik danışma sürecini yürütmeye hazır hissetmeyecektir. Psikolojik danışma, yürütülmesi kolay olmayan bir süreçtir. Ancak psikolojik danışman eğitiminde öğrenilenler danışma sürecinde psikolojik danışmana yardımcı olacaktır. Deneyimli psikolojik danışmanlar birçok şeyin psikolojik danışma süreci içerisinde öğrenildiğinin farkındadır. Psikolojik danışmanlar, danışanlarını nasıl en iyi şekilde kavramsallaştıracaklarını ve anlayacaklarını özellikle süpervizyon eşliğindeki uygulamalarla öğrenmektedirler. Gerek kuramsal, gerek uygulama ve gerekse süpervizyon sürecinde psikolojik danışman eğitimcileri vakalardan oldukça sık bir biçimde faydalanmaktadır (Chen ve Giblin, 2020; Cormier ve Hackney, 2013; Egan, 2010; Gladding, 2013;

KAYNAKÇA

- Capuzzi, D., & Gross, D. R. (2017). *Introduction to the counseling profession* (7th ed.). Routledge.
- Chen, M., & Giblin, N. J. (2020). *Bireyle psikolojik danışma ve terapi: Beceriler ve teknikler*. Nobel.
- Cochran, J. L., & Cochran, N. H. (2015). *The heart of counseling: Counseling skills through therapeutic relationships*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Conte, C. (2009). *Advanced techniques for counseling and psychotherapy*. Springer.
- Cormier, S., & Hackney, H. (2013). *Psikolojik danışma: Stratejiler ve müdahaleler*. Pegem Akademi.
- Dugger, S. M. (2016). *Foundations of career counseling: A case-based approach*. Routledge.
- Egan, G. (2010). *Psikolojik danışma becerileri*. Kaknüs.
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik danışma: Kapsamlı bir meslek*. Nobel.
- Hackney, H., & Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. Mentis.
- Henderson, D. A., & Thompson, C. L. (2016). *Counseling children* (9th ed.). Cengage Learning.
- Luepker, E. T. (2003). *Record keeping in psychotherapy and counseling: Protecting confidentiality and the professional relationship*. Brunner-Routledge.
- Mozdzierz, G. J., Peluso, P. R., & Lisiecki, J. (2009). *Principles of counseling and psychotherapy: Learning the essential domains and nonlinear thinking of master practitioners*. Routledge.
- Neukrug, E. (2016). *The world of the counselor: An introduction to the counseling profession* (5th ed.). Cengage Learning.
- Norcross, J. C., & Wampold, B. E. (Eds.). (2019). *Psychotherapy relationships that work* (3rd ed., Vol. 2). Oxford University Press.
- Smith-Adcock, J. C. & Tucker, B. E. (Eds.). (2017). *Counseling children and adolescents: Connecting theory, development, and diversity*. Sage.
- Sommers-Flanagan, J., & Sommers-Flanagan, R. (2015). *Counseling and Psychotherapy theories in context and practice: Skills, strategies, and techniques*. Wiley.
- Wickman, S. A., & Campbell, C. (2003) An analysis of how Carl Rogers enacted client-centered conversation with Gloria. *Journal of Counseling & Development*, 81, 178-184. <http://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2003.tb00239.x>

ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALİ: Tanımlar, Belirtiler, Tedavi ve Önleme Stratejileri

---

Editörler:

Prof. Dr. Hatice Odacı - Dr. Tuğba Türkkan

ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALİ:
Tanımlar, Belirtiler, Tedavi ve Önleme Stratejileri
Editörler: Prof. Dr. Hatice Odacı - Dr. Tuğba Türkkan

Yayın No.: 5283
Psikoloji / Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 496
ISBN: 978-625-371-108-5
E-ISBN: 978-625-371-109-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çöğaltımı ve dağıtımını yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayinevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Odacı, Hatice., Türkkan, Tuğba.
Çocuk İstismarı ve İhmali: Tanımlar, Belirtiler, Tedavi ve Önleme Stratejileri /
Editör: Hatice Odacı - Tuğba Türkkan
1. Basım. x + 342 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-371-108-5
E-ISBN: 978-625-371-109-2
1. Çocuk istismarı 2. Çocuk ihmali 3. Belirtiler 4. Tedavi 5. Önleme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İçindekiler

Bölüm ve Yazarları iii

Ön Söz Vii

- 1 Çocuk İstismarının Tarihi 1**
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Türkkan 1
- 2 Çocuk İstismarını Tanımlamak 11**
Prof. Dr. Hatice Odacı 11
- 3 Çocukluk Çağı Fiziksel İstismarı 19**
Dr. Kenan Bülbül 19
- 4 Çocukluk Çağı Duygusal İstismarı 55**
Dr. Özge Kınık 55
- 5 Çocukluk Çağı Cinsel İstismarı 73**
Doç. Dr. Feridun Kaya 73
- 6 Çevrimiçi Çocuk İstismarında Temel Kavramlar 87**
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın 87
- 7 Çevrimiçi Çocuk İstismarında Güncel Konular 119**
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın 119
- 8 Çocukluk Çağı İhmali 145**
Uzman Psikolojik Danışman Nihal Topal 145
- 9 Çocuk İstismarı ve İhmalinde Risk Faktörleri 165**
Uzman Psikolojik Danışman Emine Ülken 165
- 10 Türkiye’de Çocuk İstismarı ve İhmali 187**
Uzman Psikolojik Danışman Şükrü Özer 187

- 11 Dünya Çocuk İstismarı ve İhmali 205**
Uzman Psikolojik Danışman Aslıhan Özer 205
- 12 Çocukların İstismar ve İhmale Karşı Korunmasına Yönelik Mevzuat 219**
Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Kağan Zengin 219
- 13 İstismar Olgularında Çocukla İletişim ve Görüşme 243**
Uzman Psikolojik Danışman Emine Ülken 243
- 14 Çocuk İstismarında Tedavi Ve Rehabilitasyon 261**
Doç. Dr. Fadime Üstüner Top 261
- 15 İstismar Mağduru Çocukların Tedavisine Yönelik Psikososyal Müdahaleler 275**
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Türkkkan - Dr. Kenan Bülbül 275
- 16 Çocuk İstismarı ve İhmalinde Önleme 295**
Dr. Öğr. Üyesi İlknur Yeniçeri 295
- 17 İstismar ve İhmal Mağduru Çocuklarla Çalışan Profesyonellerde İkincil Travma ve Baş Etme Yöntemleri 319**
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Hatipoğlu 319
- Yazar Öz Geçmişleri 335**

ÇOCUK İSTİSMARININ TARİHİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba TÜRKAN

*“Çocukluk tarihi, daha yeni uyanmaya başladığımız bir kâbustur”~
de Mause (1974).*

Giriş

Çocuklara yönelik şiddet ve istismar çeşitli ifade biçimlerinde yüzyıllar öncesinden günümüze kadar uzanan kültürel bir sorundur. Çocuk istismarı kavramı zamanlara, kültürlere ve yerlere, ayrıca sosyal ve politik ideolojilere, dinlere ve sistemlere göre değişiklik göstermektedir (Tilbury vd., 2007). Çeşitli kaynaklarda çocukların tarihsel olarak ekonomik bağımlılık ve toplumun normları nedeniyle toplum ve aile içinde güçsüz olduğu ve bunun da kaçınılmaz olarak kötü muamele ve istismara yol açtığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, bir tanım yalnızca “çocuk yetiştirme uygulamalarına yönelik müdahaleyi kabul etmeye istekli toplumlar” tarafından yapılabilir (Chaffin, 2006). Bu da, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş ve bu dönemden itibaren profesyonellerin çocuğa yönelik kötü muameleye müdahale etmesine, çocuklar için güvenli bir gelecek sağlamak üzere yasalar geliştirmesine ve uygulamasına olanak sağlanmıştır (Tomison, 2001).

de Mause, farklı zaman ve kültürlerde çocuk yetiştirme geleneklerini kapsamlı bir şekilde araştırmış, toplumların gelişimine bağlı olarak çocuklara davranış şekli ve çocuk yetiştirme uygulamalarının da evrim geçirdiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte de Mause, çocuk yetiştirme uygulamalarında çocuklara karşı duyarsız bir tutumdan; insan yaşamına değer vermenin etik bir değerlendirmesine doğru, toplumların yüzyıllar boyunca yavaş yavaş değiştiğini de ifade etmektedir. Yine, sosyoloji alanında bir araştırmacı olan Smith (2011), hükümetlerin yüzyıllar boyunca çocuğu, “ilk günahla dolu ve kötü” olarak tanımladığını ve bu bakış açısı ile onu itaatkar ve üretken bir birey olmak üzere yetiştirmeye yönelik uygulamaları onayladığını açıklar. Ariès (1962) de,

Kaynaklar

- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood*. New York: Vintage Books.
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) (2022). <https://www.unicef.org/turkey/en/child-protection>
- Briggs, F. (2012). *Child protection: The essential guide for teachers and other professionals whose work involves children*. JoJo Publishing, Australia, Docklands, Victoria
- Carter, Y. H. (2007). Lessons from the past, learning for the future: safeguarding children in primary care. *The British journal of general practice: The Journal of the Royal College of General Practitioners*, 57(536), 238-242.
- Castellani, R. J., deJong, J. L., & Schmidt, C. J. (2017). Homicidal abuse of young children: A historical perspective. *Journal of Forensic Science and Medicine*, 3, 97-10.
- Chaffin, M. (2006). The changing focus of child maltreatment research and practice within psychology. *Journal of Social Issues*, 62(4), 663-684.
- de Mause, L. (1974). *The history of childhood*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- deMause, L. (1994). The history of child abuse. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 1(1), 77-91.
- Eisenberg, L. (1981). Cross-cultural and historical perspectives on child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 5, 299-308
- Ferguson, H. (1996). The protection of children in time: Child protection and the lives and deaths of children in child abuse cases in socio-historical perspective. *Child & Family Social Work*, 1(4), 205-217.
- Foucault, M. (1990). *The history of sexuality*, vol. 1: An introduction. New York: Vintage Books.
- Jalongo, M. R. (2006). The Story of Mary Ellen Wilson: Tracing the origins of child protection in America. *Early Childhood Education Journal*, 34(1), 1-4.
- Kempe, C. H., Silverman, F. N., Stele, B. F., Droegmu"ller, W., & Silver, H. K. (1962). The battered child syndrome. *Journal of the American Medical Association*, 181, 17-24.
- Kukules, P. (1955). *Life and civilization of the Byzantines* (Vol. 6, pp. 510-511). Athens: Papazeses
- Labbé, J. (2005). Ambroise Tardieu: The man and his work on child maltreatment a century before Kempe. *Child Abuse & Neglect*, 29, 314-321.
- Langer, W. L. (1974). Infanticide: A historical survey. *History of Childhood Quarterly*, 1, 353-366.
- Lascaratos, J., & Poulakou-Rebelakou, E. (2000). Child sexual abuse: Historical cases in the Byzantine Empire (324-1453 A.D.). *Child Abuse & Neglect*, 24(8), 1085-1090.
- Lascaratos, J., Poulakou-Rebelakou, E., Rembelakos, A., & Marketos, S. (1955). The first case of epispadias: An unknown disease of the Byzantine Emperor Heraclius (610-641 A.D.). *British Journal of Urology*, 76, 380-383.
- Martins, C. B. G. & Jorge, M. H. P. M. (2010). Child abuse: A review of the history and protection policies. *Acta Paulista de Enfermagem: Página Inicial*, 23(3), 423-428.
- New York Society for the Prevention of Cruelty to Children (2006). The New York Society for the Prevention of Cruelty to Children: 125th Anniversary, 1975-2000. http://www.nyspcc.org/beta_history/nyspcc_125thanniversary.pdf.
- Obladen, M. (2016). From right to sin: Laws on infanticide in antiquity. *Neonatology*, 109, 56-61.
- Parton N (1985) *The politics of child abuse*. Macmillan, London.
- Sanders, R. (1999). *The management of child protection services context and change*. London: Routledge.
- Schapper, A. (2017). Children's rights implementation as a multi-level governance process. *Human Rights Quarterly*, 39(1), 104-129.
- Scherer, E. A. & Scherer, Z. A. P. (2000). A criança maltratada: uma revisão da literatura. *Revista*

- Latino-Americana de Enfermagem*, 8(4), 22-29.
- Silverman, F. N. (1953). The roentgen manifestations of unrecognized skeletal trauma in infants. *American Journal of Roentgenology*, 69, 413-427.
- Smith, K. (2011). Producing governable subjects: Images of childhood old and new. *Childhood*, 19(1), 24-37.
- ten Bense, R. W., Rheinberger, M. M., & Radbill, S. X. (1999). *Children in a world of violence: The roots of child maltreatment*. Chicago University Press.
- Tilbury, C., Osmond, J., Wilson, S., & Clark, J. (2007). *Good practice in child protection. Frenchs Forest*. Pearson Education Australia, NSW.
- Thomas, M. P. (1972). *Child abuse and neglect (Part I): Historical overview, legal matrix, and social perspectives*, 50 N.C. L. Rev. 293.
- Tomison, A.M. (2001). A history of child protection: Back to the future. *Family Matters*, 60, 46-57.
- Untalan, F. F. & Mills, C. S. (1992). *Interdisciplinary perspectives in child abuse and neglect*. New York: Praeger.
- Wooley, P. V., & Evans, W. A. (1955). Significance of skeletal lesions in infants resembling those of traumatic origin. *Journal of the American Medical Association*, 158, 539-543.

ÇOCUK İSTİSMARINI TANIMLAMAK

Prof. Dr. Hatice ODACI

“Bir milletin ilerlemesindeki temel taş çocuklardır! Çocuklara gereken değeri verirseniz, ilgiyi, şefkati gösterirseniz, onlar da bir gökkuşağı edasıyla geleceği renklendireceklerdir.”

Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

Çocuk istismarı ve ihmali, kötü muameleden etkilenen çocuklar, aileleri ve genel olarak toplum için yıkıcı sonuçları olan önemli bir toplumsal endişe olarak bilinmektedir. İstismar olgusuna etkili yanıtlar tasarlamada kritik bir adım, sorunun tanımı ve kapsamı üzerinde makul bir anlaşma sağlamaktır. Bununla birlikte, çocuk istismarı ve ihmali alanında netlik elde etmek süregelen bir zorluk olmuştur. Yasal tanımlar hükümetler arasında farklılıklar göstermektedir; bu da klinik ve popülasyon temelli çalışmalarda insidans ve prevalans oranlarını belirlemede farklı uygulamalara neden olmaktadır. Bu durum da analiz için kullanılan veri kaynağına bağlı olarak farklılık gösterecek ve çocuk istismarı ve ihmali sorununun doğasının tam olarak anlaşılmasını, problemin özelliklerinin ve kapsamının belirlenmesini engelleyecektir (Peterson vd, 2014). Oysa istismar ve ihmalin tanımlanması merkezi öneme sahip bir konudur ve mantıksal olarak insidans, etiyojoloji ve tedavi tartışmalarından önce gelmektedir. Bu özel sosyal sorunun tanımını çevreleyen belirsizlikler, raporlama sisteminin, tedavi programının, araştırma ve politika planlamasının her yönüne dokunmaktadır (Martin, 1978).

Toplumsal sorunların dinamiklerini anlamak ve üstesinden gelmek, belirli değer öncüllerinin belirlenmesini ve toplumsal bir bağlılığı gerektirir. Çocuk istismarı, kaynakları veya etkenleri ne olursa olsun, hak sahibi olması gereken çocukların optimal gelişimini kolaylaştıracak yaşam koşulları ile gerçek koşullar arasında boşluklar veya

Kaynaklar

- Aber, J. L., & Zigler, E. (1981). Developmental considerations in the definition of child maltreatment. *New Directions for Child & Adolescent Development, 1981*(11), 1-29.
- Ackner, S., Skeate, A., Patterson, P., & Neal, A. (2013). Emotional abuse and psychosis: A recent review of the literature. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 22*(9), 1032-1049.
- Ammerman, R. T., & Hersen, M. (1990). Research in child abuse and neglect: Current status and an agenda for the future. In *Children at Risk: An Evaluation of Factors Contributing to Child Abuse and Neglect*, Ammerman RT, Hersen M (eds). Plenum Press: New York.
- Belsky, J. (1980). Child maltreatment: An ecological integration. *American Psychologist, 35*(4), 320-335.
- Finkelhor, D. & Korbin, J. (1988). Child abuse as an international issue. *Child Abuse and Neglect, 12*, 3-23.
- Giardino, A. P., Lyn, M., & Giardino, E. (eds) (2010). *A practical guide to the evaluation of child physical abuse and neglect*. 2.nd edition. Springer New York Dordrecht Heidelberg London.
- Gil, D. G. (1975). Unraveling child abuse. *American Journal of Orthopsychiatry, 45*(3), 346-356.
- Gurhan, N., Ozbas, A. A., & Kabtas, E. (2012). Childhood abuse and its effects on students of Ankara vocational high school child development department. *Procedia – Social and Behavioral Sciences, 47*, 114-1145.
- Kempe, C. H., & Helfer, R. E. (eds.) (1972). *Helping the Battered Child and His Family*. Philadelphia: Lippincott
- Kempe, C. H., Silverman, F. N., Steele, B., Droegemueller, W., & Silver, H.R. (1962). The battered child syndrome. *Journal of the American Medical Association, 181*(1), 17-24.
- Korbin, J. E. (1987). Child abu se and neglect: The cultural context. In R. E. Helfer & R. S. Kempe (Eds.), *The battered child* (4th ed. , pp. 23-41) . Chicago: University of Chicago Press.
- Kozcu, Ş. (1991). Çocuk istismarı ve ihmali. Aile Yazıları III. *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Bilim Serisi, 5*(3), 379-390
- Ludwig, S. (1993). Psychosocial emergencies: Child abuse. In G. R. Fleisher & S. Ludwig (Eds.), *Textbook of pediatric emergency medicine* (3rd ed., pp. 1429-1463). Baltimore: Williams and Wilkins.
- Martin, M. D. (1978). *Analysis of child abuse and neglect research national center on child abuse and neglect*. U.S, Children's Bureau, Administration for Children, Youth and Families, U.S. Department of Health, Education and Welfare.
- Muela, A., de Arana, E. L., Barandiaran, A., Larrea, I., & Ramn, J. (2012). Definition, incidence and psychopathological consequences of child abuse and neglect. In A. Muela (Ed.), *Child abuse and neglect-A multidimensional approach* (pp. 1-20). London: In Tech Prepress.
- Olsson, E. A. (1981). Socioeconomic and psycho-cultural contexts of child abuse and neglect in Turkey. In J. E. Korbin (Ed.), *Child abuse and neglect: Cross-cultural perspectives*. Berkeley: University of California Press.
- Parke, R., & Collmer, C. (1975). Child abuse: An interdisciplinary analysis. In E. M. Hetherington (Ed.), *Child development research* (pp. 509-590). Chicago: University of Chicago Press.
- Peterson, A. C., Joseph, J., Fait, M., IOM (Institute of Medicine), & NRC (National Research Council). (2014). *New directions in child abuse and neglect research*. Washington, DC: The National Academies Press: Washington DC.
- Polat, O. (2007). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Tanımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Smith, M. & Fong, R. (2004). Children of neglect: When no one cares. Brunner-Routledge: New York Starr, R. H., Jr. (1988). Physical abuse of children. In V. B. Van Hasselt, R. L. Morrison, A. S. Bellack, & M. Hersen (Eds.), *Handbook of family violence* (pp. 119-155). New York: Plenum Press .
- World Health Organization [WHO]. (2018). *Child maltreatment 2016*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>.

ÇOCUKLUK ÇAĞI FİZİKSEL İSTİSMARI

Dr. Kenan BÜLBÜL

Giriş

İnsanın fizyolojik ve psikolojik gelişimi için kritik bir önemi olan çocukluk çağı, aileler ve toplum açısından son derece önem gösterilmesi gereken bir dönemdir. Çocukluk çağında deneyimlenen yaşantılar, yaşam boyu etkilerini sürdürmektedir. Bu nedenle çocukluk döneminde deneyimlenen şiddet veya istismar yaşantıları görmezden gelinmemelidir.

İstismar, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte tarihte her dönemde herhangi bir ülke, din veya kültür ayrımı yapmaksızın hep var olmuştur ve olmayı da sürdürmektedir. Toplumun hemen hemen her kesiminde bir şekline tanık olunan veya doğrudan yaşanan istismar, son zamanlarda üzerinde önemle durulan, sebepleri ve sonuçları bağlamında incelenmesi sürdürülen bir kavram olarak dikkat çekmektedir. İstismar, çocuğun dünyaya gelmesiyle başlayıp bulunduğu çeşitli ortamlarda bir şekilde maruz kalabileceği önemli toplumsal problemlerin başında gelmektedir. Çocuğun fiziksel duygusal ve psikolojik gelişimini olumsuz yönde etkileyen her türlü davranış olarak nitelenen çocuk istismarının bireysel sonuçları yanında toplumsal maliyetleri de bulunmaktadır. Öyle ki çocuk istismarının yıllık maliyetinin yaklaşık 100 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir (Wang & Holton, 2007).

Hem bireysel hem toplumsal açıdan önemli etkilere neden olan istismar yaşantıları birçok açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan biri de fiziksel istismardır. Fiziksel istismar, morluklar, kesikler, yanıklar, kafa ve ağız içi yaralanmaları gibi belirtilere yol açmasıyla karakterizedir (Paavilainen vd., 2002). Çocuklarda fiziksel istismarın yaygın prevelansı ve bununla bağlantılı sayısız sorun ve sonuçları, Kempe ve arkadaşlarının (Kempe vd., 1962) “hırpalanmış çocuk sendromu” semptomlarını ilk kez tanımlamalarından bu yana giderek daha fazla dikkat çeken bir olgu olmuştur. Fiziksel istismar daha çok bir yetişkinin gerçekleştirdiği eylemler sonucunda meydana gelen kaza dışı yaralanmaların varlığı olarak tanımlanmaktadır (Kelly, 1983). Bu eylemler aleni bir şekilde fiziksel şiddet veya

Kaynaklar

- Abrams, J. R. (1981). Adolescent perceptions of parental discipline and juvenile delinquency. In R. J. Hunner & Y. E. Walker (Eds.), *Exploring the relationship between child abuse and delinquency* (pp. 252-265). Montclair, NJ: Allanheld, Osmun.
- Afifi, T. O., Mota, N. P., Dasiewicz, P., MacMillan, H. L., & Sareen, J. (2012). Physical punishment and mental disorders: results form a nationally representative US sample. *Pediatrics*, *130*, 1-9.
- Al-Eissa, M. A., Al Buhairan, F. S., Qayad, M., Saleheen, H., Runyan, D., & Almuneef, M. (2015). Determining child maltreatment incidence in Saudi Arabia using the ICAST-CH: A pilot study. *Child Abuse & Neglect*, *42*, 174-182.
- Altemeier, W. A. (2001). Interpreting bruises in children. *Pediatric Annals*, *9*, 517-520.
- Altemus, M., Cloitre, M., & Dhabhar, F. S. (2003). Enhanced cellular immune response in women with PTSD related to childhood abuse. *American Journal of Psychiatry*, *160*, 1705-1707.
- Aral, N. (1997). Fiziksel istismar ve çocuk. Ankara: Tekışık Veb Ofset Tesisleri.
- Arnsten, A. F. (2009). Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience*, *10*(6), 410-422.
- Ateah, C. A., Secco, M. L., & Woodgate, R. L. (2003). The risks and alternatives to physical punishment use with children. *Journal of Pediatric Health Care*, *17*, 126-132.
- Bachman, G, Moeller T, & Bennett J. (1988). Childhood sexual abuse and the consequence in adult women. *Obstet & Gynecol*, *71*(4), 631-642.
- Barsness, K.A., Cha. E-S., Bensard, D.D., et al. (2003). The positive predictive value of rib fractures as an indicator of nonaccidental trauma in children [see comment]. *The Journal of Trauma*, *54*(6), 1107-1110.
- Benbenishry, R., Zeira, A., & Astor, R. A. (2002). Children reports of emotional, physical and sexual maltreatment by educational staff in Israel. *Child Abuse & Neglect*, *26*, 763-782.
- Benbenishry, R., Zeira, A., Astor, R. A., & Khoury-Kassabri, M. (2002). Maltreatment of primary schools students by educational staff in Israel. *Child Abuse & Neglect*, *26*, 1291-1309.
- Benjet, C., & Kazdin, A. E. (2003). Spanking children: the controversies, findings, and new directions. *Clinical Psychology Review*, *23*, 197-224.
- Berger, L. (2005). Income, family characteristics and physical violence toward children. *Child Abuse & Neglect*, *29*(2), 107-133.
- Berlin, L. J., Ispa, J. M., Fine, M. A., Malone, P. S., Brooks-Gunn, J., Brady-Smith, C., & Bai, Y. (2009). Correlates and consequences of spanking and verbal punishment for low-income white, African American, and Mexican American toddlers. *Child Development*, *80*, 1403-1420.
- Bernard, M. L., & Bernard, J. L. (1983). Violent intimacy: The family as a model for love relationships. *Family Relations*, *32*, 283-286.
- Blumenthal, I. (2002). Shaken baby syndrome. *Postgraduate Medical Journal*, *78*(926), 732-735.
- Boisset-Pioro, M. H., Esdaile, J. M., & Fitzcharles, M. A. (1995). Sexual and physical abuse in women with fibromyalgia syndrome. *Arthritis and Rheumatology*, *38*, 235-341.
- Bordin, I. A., Duarte, C. S., Peres, C. A., Nascimento, R., Curto, B.M., & Paula, C. S. (2009). Severe physical punishment: Risk of mental health problems for poor urban children in Brazil. *Bulletin of World Health Organization*, *87*, 336-344.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss* (Vol. 3). New York: Basic Books.
- Brown, G., & Harris, T. (1978). *The social origins of depression: A study of psychiatric disorder in women*. New York: Free Press.
- Browne, K., Hanks, H., Stratton, P., & Hamilton, C. (2002) *Early prediction and prevention of child abuse: A Handbook*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Butchart, A., Phinney Harvey, A., Kahane, T., Mian, M., & Furniss, T. (2006) *Preventing child maltreatment: A guide to action and generating evidence*. Geneva: World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.
- Caffey, J. (2011). The classic: Multiple fractures in the long bones of infants suffering from chronic subdural hematoma. 1946. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 469(3), 755-758.
- Case, M. E., Graham, M. A., Handy, T. C., Jentzen, J. M., Monteleone, J. A., & National Association of Medical Examiners Ad Hoc Committee on Shaken Baby Syndrome (2001). Position paper on fatal abusive head injuries in infants and young children. *The American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, 22(2), 112-122.
- Cavaiola, A. A., & Schiff, M. (1988). Behavioral sequelae of physical and/or sexual abuse in adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 12, 181-188.
- Cawson, P., Wattam, C., Brooker, S. & Kelly, G. (2003) *Child maltreatment in the United Kingdom: A study of the prevalence of child abuse*. London. NSPCC
- Chaney, S. E. (2000). Child abuse: Clinical findings and management. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioner*, 12, 467-471.
- Cheung, K. K. (1999). Identifying and documenting findings of physical child abuse and neglect. *Journal of Pediatric Health Care*, 13, 142-143.
- Christian, C.W., & Block, R. (2009). Abusive head trauma in infants and children. *American Academy of Pediatrics*, 123, 1409-1411.
- Chu, J. A., & Dill, D. L. (1990). Dissociative symptoms in relation to childhood physical and sexual abuse. *American Journal of Psychiatry*, 147, 887-892.
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1(1), 409-438.
- Clarke, N.M.P., Shelton, F.R.M., Taylor, C.C., Khan, T., & Needhirajan, S. (2012). The incidence of fractures in children under the age of 24 months—in relation to non-accidental injury. *Injury*, 43(6):762–765
- Cloitre, M., Cohen, L.R., Edelman, R.E., & Han, H. (2001). Posttraumatic stress disorder and extent of trauma exposure as correlates of medical problems and perceived health among women with childhood abuse. *Women Health*, 34,1-17.
- Coffey, C., Haley, K., Hayes, J., & Groner, J. I. (2005). The risk of child abuse in infants and toddlers with lower extremity injuries. *Journal of Pediatric Surgery*, 40(1), 120-123.
- Creighton, S. (2004) *Prevalence and Incidence of Child Abuse: International Comparisons*. London: NSPCC Research Department.
- Cüceloğlu, D. (1993). *İnsan davranışı-psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakıcı, E. (2002). *Çocuk İstismarının Öfke İfade Tarzına Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Day, D. O., & Moseley, R. L. (2010). Munchausen by proxy syndrome. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 10(1), 13-36.
- Deater-Deckard, K., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (1996). Physical discipline among African American and European American mothers: Links to children's externalizing behaviors. *Developmental Psychology*, 32, 1065-1072.
- Drossman, D. A., & Thompson, W. G. (1992). The irritable bowel syndrome: review and a graduated multicomponent treatment approach. *Annals of Internal Medicine*, 116(12 Pt 1), 1009-1016.
- Drossman, D.A. (1994). Psychosocial factors in the care of patients with gastrointestinal disorders. In: Yamada T. (Ed.). *Textbook of gastroenterology*. Philadelphia: J.B. Lippincott Co.
- Drossman, D. A., Talley, N. J., Leserman, J., Olden, K. W., & Barreiro, M. A. (1995). Sexual and physical abuse and gastrointestinal illness: Review and recommendations. *Annals of Internal*

- Medicine*, 123, 782-794.
- Dunst, C., Vance, S., & Cooper, C. (1986). A social systems perspective of adolescent pregnancy: Determinants of parent and parent-child behavior. *Infant Mental Health Journal*, 7, 34-47.
- Durrant, J. E., & Ensom, R. (2012). Physical punishment of children: Lessons from 20 years of research. *Canadian Medical Association Journal*, 184, 1373-1377.
- Euser, E. M., Van IJzendoorn, M. H., Prinzie, P., & Bakermans-Kranenburg, M. H. (2011). Elevated child maltreatment rates in immigrant families and the role of socioeconomic differences. *Child Maltreatment*, 16, 63-73.
- Fagan, A. A. (2003). The short and long-term effects of adolescent violent victimization experienced within the family and community. *Violence and Victims*, 18, 445-459.
- Field, T. (1980). Interactions of preterm and term infants born to lower and middle class teenage and adult mothers. In T. Held, S. Goldberg, D. Stern, & A. Sostek (Eds.), *High risk infants and children: Adult and peer interactions* (pp. 113-132). New York, NY: Academic Press.
- Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R., & Hamby, S. L. (2009). Violence, abuse, and crime exposure in a national sample of children and youth. *Pediatrics*, 124, 1411-1423.
- Flaherty, E. G., Perez-Rossello, J. M., Levine, M. A., & Hennrikus, W. L. (2014). Evaluating children with fractures for child physical abuse. *Pediatrics*, 133(2), 477-489.
- Flisher, A. J., Kramer, R. A., Hoven, C. W., Greenwald, S., Alegria, M., Bird, H. R., & Moore, R. E. (1997). Psychosocial characteristics of physically abused children and adolescents. *Journal of the American Academy Child & Adolescent Psychiatry*, 36, 123-131.
- Fontana, V. J. (1984). The maltreatment syndrome of children. *Pediatric Annals*, 13, 736-744.
- Frederickson, D. (1999). Maltreatment of children. *Journal of Child and Family Nursing*, 2, 393-402.
- Gallagher, S. S., Finison, K., Guyer, B., & Goodenough, S. (1984). The incidence of injuries among 87,000 Massachusetts children and adolescents: results of the 1980-81 Statewide Childhood Injury Prevention Program Surveillance System. *Am J Public Health*, 74(12), 1340-1347
- Gamez-Guadix, M., Straus, M. A., Carrobes, J. A., Munoz-Rivas, M. J., & Almendros, C. (2010). Corporal punishment and long-term behaviour problems: the moderating role of positive parenting and psychological aggression. *Psychothema*, 22(4), 529-536.
- Garbarino, J., & Plantz, M. C. (1986). Child abuse and juvenile delinquency: What are the links? In J. Garbarino, C. J. Schellenbach, & J. M. Sebes (Eds.), *Troubled youth, troubled families* (pp. 27-39). New York: Aldine de Gruyter.
- Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrenci Ders Notları, (2001). Çocuk istismarı ve ihmali. Ankara.
- Gershoff, E. T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 128, 539-579.
- Gershoff, E. T. (2010). More harm than good: a summary of scientific research on the intended and unintended effects of corporal punishment on children. *Law and Contemporary Problems*, 73(31), 31-56.
- Gershoff, E. T., Lansford, J. E., Sexton, H. R., Davis-Kean, P., & Sameroff, A. J. (2012). Longitudinal links between spanking and children's externalizing behaviors in a national sample of White, Black, Hispanic, and Asian American families. *Child Development*, 83, 838-843.
- Gilbert, R., Widom, C.S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & et al. (2009) Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet* 373, 68-81.
- Golding, J. M. (1994). Sexual assault history and physical health in randomly selected Los Angeles women. *Health Psychology*, 13, 130-138.
- Gonzalez, M., Durrant, J. E., Chabot, M., Trocmé, N., & Brown, J. (2008). What predicts injury from physical punishment? A test of the typologies of violence hypothesis. *Child Abuse & Neglect*, 32, 752-765.

- Gracia, E., & Herrero, J. (2008). Beliefs in the necessity of corporal punishment of children and public perceptions of child physical abuse as a social problem. *Child Abuse & Neglect*, 32, 1058-1062.
- Graziano, A. M., & Mills, J. R. (1992). Treatment for abused children: When is a partial solution acceptable? *Child Abuse & Neglect*, 16, 2 17-228.
- Grotevant, H. D., van Dulmen, M. H. M., Dunbar, N., Nelson-Christinedaughter, J., Christensen, M., Fan, X., & et al. (2006). Antisocial behavior of adoptees and nonadoptees: Prediction from early history and adolescent relationships. *Journal of Research on Adolescence*, 16, 105-131.
- Guthkelch, A. N. (1971). Infantile subdural haematoma and its relationship to whiplash injuries. *British Medical Journal*, 2(5759), 430-431.
- Hadi, A. (2000). Child abuse among working children in rural Bangladesh: Prevalence and determinants. *Public Health*, 114, 380-384.
- Haj-Yahia, M., & Ben-Arieh, A. (2000). The incidence of Arab adolescents' exposure to violence in their families of origin and its sociodemographic correlates. *Child Abuse & Neglect*, 24(10), 1299-1315.
- Hall, D. (2003) Protecting children, supporting professionals. *Archives and Disorders of Childhood* 88, 557-559.
- Hamilton-Giachritsis, C. E., & Browne, K. D. (2005). A retrospective study of risk to siblings in abusing families. *Journal of family psychology: JFP: journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 19(4), 619-624.
- Hansen, D. J., Conaway, L. P., & Christopher, J. S. (1990). Victims of child physical abuse. In R. T. Ammerman & M. Hersen (Eds.), *Treatment of family violence: A sourcebook* (pp. 17-49). New York: Wiley
- Herendeen, P. M. (2002). Evaluation of physical abuse in children. Solid suspicion should be your guide. *Advance for nurse practitioners*, 10(8), 32-37.
- Hicks-Pass, S. (2009). Corporal punishment in America today: spare the rod, spoil the child? A systematic review of the literature. *Best Practices in Mental Health*, 5(2), 71-88.
- Hilal, A. (2005). Çocukta Fiziksel İstismar. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 14, 403-409.
- Hjorth, C. W., & Ostrov, E. (1982). The self-image of physically-abused adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 11, 71-76.
- Hobbs, C. J. (1989). ABC of child abuse. Burns and scalds. *BMJ (Clinical research ed.)*, 298(6683), 1302-1305.
- Hong, G. K., & Hong, L. K. (1991). Comparative perspectives on child abuse and neglect: Chinese versus Hispanics and Whites. *Child Welfare*, 70(4), 463-476.
- Hornor, G. (2005). Physical abuse: recognition and reporting. *Journal of Pediatric Health Care*, 19(1), 4-11.
- Hyman, I. A., & McDowell, E. (1979). An overview. In I. A. Hyman, & J. I. Wise (Eds.), *Corporal punishment in American education* (pp. 3-22). Philadelphia, PA: Temple University.
- Jaffe, P., Wolfe, D., Wilson, S., & Zak, L. (1986). Similarities in behavioral and social maladjustment among child victims and witnesses to family violence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 56, 142-146.
- Johnson, B. W., & Eastburg, M. C. (1992). God, parent and self concepts in abused and nonabused children. *Journal of Psychology and Christianity*, 11(3), 235-243.
- Joyce, T., & Huecker, M.R. (2019). Pediatric abusive head trauma (Shaken baby syndrome). StatPearls Publishing. Retrieved October 7, 2022, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499836/>
- Kalmuss, D. (1984). The intergenerational transmission of marital aggression. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 11-19.
- Kara, B., Biçer Ü. ve Gökalgp A. S. (2004). Çocuk İstismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*,

47(2), 140-151.

- Karadeniz, S. (2008). Çocukluk çağı örselenme yaşantıları ile psikolojik doğum sırası arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Kashani, J. H., Shekim, W O, Burk, J. P., & Beck, N. C. (1987). Abuse as a predictor of psychopathology in children and adolescents. *Journal of Clinical Child Psychology*, 16, 43-50.
- Kelly, J. A. (1983). Treating child-abusive families: Intervention based on skills-training principles. New York: Plenum Press.
- Kemp, A. M., Dunstan, F., Harrison, S., Morris, S., Mann, M., Rolfe, K., & et al. (2008). Patterns of skeletal fractures in child abuse: Systematic review. *BMJ* 337:a1518
- Kemp, A. M. (2002). Investigating subdural haemorrhage in infants. *Archives of Diseases in Children*, 86, 98-101.
- Kempe, C. H., Silverman, H, Steele, B., Droegemueller, W., & Silver, H. (1962). The battered child syndrome. *Journal of the American Medical Association*, 181, 17-24.
- Kendall-Tackett, K. A. (2001). Chronic pain: The next frontier in child maltreatment research. *Child Abuse and Neglect*, 25, 997-1000.
- Kendall-Tackett, K. A., & Marshall, R. (1999). Victimization and diabetes: An exploratory study. *Child Abuse and Neglect*, 23, 593-596.
- Kini, N., & Lazowitz, S. (1998). Evaluation for possible physical or sexual abuse. *Pediatric Clinics of North America*, 45, 205-217.
- Kleinman, P. K. (1998). Diagnostic Imaging of Child Abuse. 2nd ed. St. Louis, MO: Mosby.
- Kleinman, P. K. (2009). The spectrum of nonaccidental injuries (child abuse) and its imitators. In: J. Hodler, C. L. Zollikofer, G. K. Schulthess (Eds). *Musculoskeletal Diseases 2009-2012* (pp. 227-233). Milan, Italy: Springer.
- Koç, F., Aksit, S., Tomba, A., Aydın, C., Koturoğlu, G., Çetin, S., vd., (2012). Çocuk istismarı ve ihmali olgularımızın demografik ve klinik özellikleri: Ege Üniversitesi Çocuk Koruma Birimi'nin bir yıllık deneyimi. *Türkiye Pediatri Arşivi Dergisi*, 47, 119-124.
- Kolko, D. (1996). Child physical abuse. In J. Biere, L. Berliner, J. Bulkley, C. Jenny, & T. Reid, (Eds), *APSAC Handbook on Child Maltreatment* (pp. 21-50). Thousand Oaks: Sage.
- Kroll, P. D, Stock, D. F, & James, M. E. (1985). The behavior of adult alcoholic men abused as children. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 173, 689-693.
- Kumar, M.T., Kumar, S., Singh, S.P., & Kar, N. (2017). Prevalence of child abuse in school environment in Kerala, India: An ICAST-CI based survey. *Child Abuse & Neglect*, 70, 356-363.
- Labbe, J., & Caouette, G. (2001). Recent skin injuries in normal children. *Pediatrics*, 108, 271-276.
- Lampe, A., Doering, S., Rumpold, G., Soelder, E., Krismer, M., Kantner-Rumplmair, W., et al. (2003). Chronic pain syndromes and their relation to childhood abuse and stressful life events. *Journal of Psychosomatic Research*, 54, 361-367.
- Lane, T. W, & Davis, G. E. (1987). Child maltreatment and juvenile delinquency: Does a relationship exist? In J. D. Burchard & S. N. Burchard (Eds.), *Prevention of delinquent behavior* (pp. 122-138). Newbury Park, CA: Sage.
- Laner, M. R., & Thompson, J. (1982). Abuse and aggression in courting couples. *Deviant Behavior*, 3, 229-244.
- Lansford, J. E., Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., Crozier, J., & Kaplow, J. (2002). A 12-year prospective study of the long-term effects of early child physical maltreatment on psychological, behavioral, and academic problems in adolescence. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 156, 824- 830.
- Lansford, J. E., Malone, P. S., Dodge, K. A., Chang, L., Chaudhary, N., Tapanya, S., et al. (2010). Children's perceptions of maternal hostility as a mediator of the link between discipline and

- children's adjustment in four countries. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 452-461.
- Lansford, J. E., Wager, L. B., Bates, J. E., Pettit, G. S., & Dodge, K. A. (2012). Forms of spanking and children's externalizing behaviors. *Family Relations*, 61, 224-236.
- Larzelere, R. E. (2000). Child outcomes of nonabusive and customary physical punishment by parents: an updated literature review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 3, 199-221.
- Larzelere, R. E., & Kuhn, B. R. (2005). Comparing child outcomes of physical punishment and alternative disciplinary tactics: a metaanalysis. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8, 1-37.
- Lazenbatt, A., & Freeman, R. (2006). Recognizing and reporting child physical abuse: a survey of primary healthcare professionals. *Journal of advanced nursing*, 56(3), 227-236.
- Leach, D. (1999). *The physical punishment of children: Some input from recent research*. London: National Society for the Prevention of Cruelty to Children Policy Practice Research Series.
- Lee, L. Y., Ilan, J., & Mulvey, T. (2002). Human biting of children and oral manifestations of abuse: A case report and literature review. *Journal of Dentistry for Children*, 5, 92-95.
- Leventhal, J. M., Martin, K. D., & Asnes, A. G. (2008). Incidence of fractures attributable to abuse in young hospitalized children: results from analysis of a United States database. *Pediatrics*, 122(3), 599-604.
- Loder, R. T., & Feinberg, J. R. (2007). Orthopaedic injuries in children with nonaccidental trauma: demographics and incidence from the 2000 kids' inpatient database. *Journal of pediatric orthopedics*, 27(4), 421-426.
- Lupien, S. J., McEwen, B. S., Gunnar, M. R., & Heim, C. (2009). Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 10, 434-445.
- Ma, J., Han, Y., Grogan-Kaylor, A., Delva, J., & Castillo, M. (2012). Corporal punishment and youth externalizing behaviour in Santiago, Chile. *Child Abuse & Neglect*, 36, 481-490.
- MacKenzie, M. J., Nicklas, E., Waldfogel, J., & Brooks-Gunn, J. (2012). Corporal punishment and child behavioural and cognitive outcomes through 5 years of age: evidence from a contemporary urban birth cohort study. *Infant and Child Development*, 21, 3-33.
- Malinosky-Rummell, R., & Hansen, D. J. (1993). Long-term consequences of childhood physical abuse. *Psychological bulletin*, 114(1), 68.
- Mayer, B. W., & Burns, P. (2000). Differential diagnosis of abuse injuries in infants and young children. *The Nurse Practitioner*, 25, 15-37.
- Mbagaya, C., Oburu, P., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2013). Child physical abuse and neglect in Kenya, Zambia and the Netherlands: a cross-cultural comparison of prevalence, psychopathological sequelae and mediation by PTSS. *International Journal Of Psychology: Journal Internationale de Psychologie*, 48(2), 95-107.
- McClure, R. J., Davis, P. M., Meadow, S. R., & Sibert, J. R. (1996). Epidemiology of Munchausen syndrome by proxy, non-accidental poisoning, and non-accidental suffocation. *Archives of Disease in Childhood*, 75, 57-61.
- Meadow, R., & Lennert, T. (1984). Munchausen by proxy or Polle syndrome: Which term is correct? *Pediatrics*, 74, 554-556.
- Menick, D. M. (2001). La problématique des enfants victimes d'abus sexuels en Afrique ou l'imbraglio d'un double paradoxe: l'exemple du Cameroun. [The problems of sexually abused children in Africa, or the imbraglio of a twin paradox: the example of Cameroon.] *Child Abuse & Neglect*, 25, 109-121
- Meston, C. M., Heiman, J. R., Trapnell, P. D., & Carlin, A. S. (1999). Ethnicity, desirable responding, and self-reports of abuse: A comparison of European and Asian-ancestry undergraduates. *Journal*

- of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 139-144.
- Nagler, J. (2002). Child abuse and neglect. *Current Opinion in Pediatrics*, 14, 251-254.
- National Child Abuse and Neglect Data System. (2010). Child maltreatment 2009. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services.
- National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect. (2003). Child maltreatment 2001: Summary of key findings. Retrieved October 07, 2022, from <https://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/documents/cb/cm01.pdf>
- NSPCC (2000a). Out of Sight: An NSPCC Report on Child Deaths from Abuse 1973-2000. London: NSPCC Publications Unit.
- NSPCC (2000b) Child Maltreatment in the UK: A Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect. London: NSPCC Publications Unit.
- Oldershaw, L. (2002). A national survey of parents of young children. Retrieved October 07, 2022, from https://www.investinkids.ca/content/documents/parent_poll_10_29_02.pdf
- Overmier, J. B., & Murison, R. (2000). Anxiety and helplessness in the face of stress predisposes, precipitates, and sustains gastric ulceration. *Behavioural brain research*, 110(1-2), 161-174.
- Paavilainen, E., Astedt-Kurki, P., Paunonen-Ilmonen, M. & Laippala, P. (2002). Caring for maltreated children: A challenge for health care education. *Journal of Advanced Nursing* 37(6), 551-557.
- Parnell, T. F. & Day, D. O. (1998). *Munchausen by proxy syndrome: Misunderstood child abuse*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Peck, M. D., & Priolo-Kapel, D. (2002). Child abuse by burning: A review of the literature and an algorithm for medical investigations. *The Journal of Trauma Injury, Infection, and Critical Care*, 53, 1013-1021.
- Pfouts, J. H., Schopler, J. H., & Henley, H. C. (1981). Deviant behaviors of child victims and bystanders in violent families. In R. J. Hunner & Y. E. Walker (Eds.), *Exploring the relationship between child abuse and delinquency* (pp. 79-99). Montclair, NJ: Allanheld, Osmun.
- Pierce, M. C., Bertocci, G. E., Janosky, J. E., & et al. (2005). Femur fractures resulting from stair falls among children: an injury plausibility model. *Pediatrics*, 115(6),1712-1722
- Pinheiro, P. S. (2006). *World report on violence against children*. New York: United Nations.
- Pollock, V. E., Briere, J., Schneider, L., Knop, J., Mednick, S. A., & Goodwin, D. W (1990). Childhood antecedents of antisocial behavior: Parental alcoholism and physical abusiveness. *American Journal of Psychiatry*, 147, 1290-1293.
- Ramsay, J., Richardson, J., Carter, Y., Davidson, L. & Feder, G. (2002). Should health professionals screen women for domestic violence? *Systematic review. British Medical Journal* 325, 1-13.
- Rennie, L., Court-Brown, C. M., & Mok, J. Y. Q., & Beattie, T. F.(2007). The epidemiology of fractures in children. *Injury*, 38(8),913-922
- Reuterman, N. A., & Burcky, W D. (1989). Dating violence in high school: A profile of the victims. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 26, 1-9.
- Ribeiro, I. M. P., Teixeira Ribeiro, A. S., Pratesil, R., & Gandofil, L. (2015). Prevalência das várias formas de violência entre escolares (Prevalence of various forms of violence among school students). *Acta Paulista de Enfermagem*, 28(1), 54-59.
- Rimsza, M. E., Berg, R. A., & Locke, C. (1988). Sexual abuse: somatic and emotional reactions. *Child abuse & neglect*, 12(2), 201-208.
- Rogeness, G. A., Amrung, S. A., Macedo, C. A., Harris, W R., & Fisher, C. (1986). Psychopathology in abused or neglected children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25, 659-665.
- Roscoe, B., & Callahan, J. E. (1985). Adolescents' self-report of violence in families and dating relations. *Adolescence*, 20, 545-553.

- Rosenberg, D. (1987). Web of deceit: A literature review of Munchausen syndrome by proxy. *Child Abuse and Neglect*, 11(4), 547-563.
- Runyan, D. K., Shankar, V., Hassan, F., Hunter, W.M., Jain, D., Paula, C. S., & Bordin, I. A. (2010). International variations in harsh child discipline. *Pediatrics*, 126, e701–e711.
- Runyon, M. K., Deblinger, E., Ryan, E. E., & Thakkar-Kolar, R. (2004). An overview of child physical abuse: developing an integrated parent-child cognitive-behavioral treatment approach. *Trauma, violence & abuse*, 5(1), 65-85.
- Ryan, P. L. (1998). Spirituality among adult survivors of childhood violence: A literature review. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 30(1), 39-51.
- Sack, W. H., & Mason, R. (1980). Child abuse and conviction of sexual crimes: A preliminary finding. *Law and Human Behavior*, 4, 211-215.
- Santucci, K. A., & Hsiao, A. L. (2003). Advances in clinical forensic medicine. *Current Opinions in Pediatrics*, 15, 304-307.
- Schaefer, M. R., Sobieraj, K., & Hollyfield, R. L. (1988). Prevalence of childhood physical abuse in adult male veteran alcoholics. *Child Abuse and Neglect*, 12, 141-149.
- Schreier, H. A., & Libow, J. A. (1993). Hurting for love: Munchausen by proxy syndrome. New York: The Guilford Press.
- Shepherd, J. P., & Farrington, D. P. (1993). Assault as a public health problem: Discussion paper. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 86(2), 89-92.
- Sidebotham, P., Golding, J., & ALSPAC Study Team. Avon Longitudinal Study of Parents and Children (2001). Child maltreatment in the “children of the nineties” a longitudinal study of parental risk factors. *Child abuse & neglect*, 25(9), 1177-1200.
- Siegel, P. T., & Fischer, H. (2001). Munchausen by proxy syndrome: Barriers to detection, confirmation, and intervention. *Children's Services: Social Policy, Research, and Practice*, 4(1), 31-50.
- Silverman, A. B., Reinherz, H. Z., & Giaconia, R. M. (1996). The long-term sequelae of child and adolescent abuse: A longitudinal community study. *Child Abuse & Neglect*, 20, 709-723.
- Sofuoglu, Z., Oral, R., Aydin, F., Cankardes, S., Kandemirci, B., Koc, F., ... Sadık, A. (2014). Epidemiological study of negative childhood experiences in three provinces of Turkey. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56.
- Starling, S. P., Holden, J. R., & Jenny, C. (1995). Abusive head trauma: the relationship of perpetrators to their victims. *Pediatrics*, 95(2), 259-262.
- Starling, S. P., & Holden, J. R. (2000). Perpetrators of abusive head trauma: a comparison of two geographic populations. *Southern medical journal*, 93(5), 463-465.
- Stith, S. M., Liu, T., Davies, L. C., Boykin, E. L., Adler, M. C., Harris, J. M., et al. (2009). Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behaviour*, 14, 13-29.
- Straus, M. A. (2010). Prevalence, societal causes, and trends in corporal punishment by parents in world perspective. *Law and Contemporary Problems*, 73, 1-30.
- Straus, M., Gelles, R., & Steinmetz, S. (1980). Behind closed doors: Violence in the American family. Garden City, NY: Anchor Press.
- Straus, M. A., & Donnelly, D. A. (2001). Beating the devil out of them. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Sugar, N. F., Taylor, J. A., & Feldman, K. W. (1999). Bruises in infants and toddlers: Those who don't bruise rarely bruise. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 153, 399-403.
- Talley, N. J., Fett, S. L., & Zinsmeister, A. R. (1995). Self-reported abuse and gastrointestinal disease in outpatients: Association with irritable bowel-type symptoms. *American Journal of Gastroenterology*, 90, 366-371.

- Tardieu, A. (2008). Étude médico-légale sur les sévices et mauvais traitements exercés sur des enfants. *Enfances & Psy*, 39, 174-178.
- Tarter, R. E., Hegedus, A. M., Winsten, N. E., & Alterman, A. I. (1984). Neuropsychological, personality, and familial characteristics of physically abused delinquents. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 23, 668-674.
- Taylor, J., & Spencer, N. (2000) Social, economic and political content of parenting. *Archives of Diseases in Childhood*, 82(2), 113-120.
- Taylor, C. A., Lee, S. J., Guterman, N. B., & Rice, J. C. (2010). Use of spanking for 3 years old children and associated intimate partner aggression or violence. *Pediatrics*, 126, 415-424.
- Theodore, A. D., & Runyan, D. K. (1999). A medical research agenda for child maltreatment: Negotiating the next steps. *Pediatrics*, 104, 168-177.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2020). Child Maltreatment 2018. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Vallejos, M., & Cesoni, O. M. (2020). Child abuse, gender differences and their clinical and criminological implications in incarcerated individuals. *Revista Colombiana de Psiquiatría*, 49(4), 271-278.
- Vulliamy, A. P., & Sullivan, R. (2000). Reporting child abuse: pediatricians' experiences with the child protection system. *Child abuse & neglect*, 24(11), 1461-1470.
- Walker, E. A., Gelfand, A., Katon, W. J., Koss, M. P., Von Korff, M., Bernstein, D., & Russo, J. (1999). Adult health status of women with histories of childhood abuse and neglect. *The American Journal of Medicine*, 107(4), 332-339.
- Wang, C., & Holton, J. (2007). Total estimated cost of child abuse and neglect in the United States. Chicago, IL: Prevent Child Abuse America.
- Widom, C. S. (1993). Child abuse and alcohol use and abuse. In S. E. Martin (Ed.), *Alcohol and interpersonal violence: Fostering multidisciplinary perspectives*. United State: Public Health Service.
- Williamson, D. F., Thompson, T. J., Anda, R. F., Dietz, W. H., & Felitti, V. (2002). Body weight and obesity in adults and self-reported abuse in childhood. *International Journal of Obesity*, 26, 1075-1082.
- Wolfe, D. A. (1988). Child abuse and neglect. In E. J. Mash & L. G. Terdal (Eds.), *Behavioral assessment of childhood disorders* (pp. 627-669). New York: Guilford Press.
- World Health Organization (1999). Report of the Consultation on Child Abuse Prevention, 29-31 March 1999. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization (2020). Child maltreatment. Retrieved October 07, 2022, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>.
- Worlock, P., Stower, M., & Barbor, P. (1986). Patterns of fractures in accidental and non-accidental injury in children: a comparative study. *British medical journal (Clinical research ed.)*, 293(6539), 100-102.
- Yesavage, J. A., & Widrow, L. (1985). Early parental discipline and adult self-destructive acts. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 17, 14-77.
- Yıldız, S. (2007). İlköğretim ikinci kademesindeki çocuklara yönelik istismarın ve ihmalin çeşitli değişkenler yönünden incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Youssef, R. M., Attia, M. S., & Kamel, M. I. (1998). Children experiencing violence. II. Prevalence and determinants of corporal punishment in schools. *Child Abuse & Neglect*, 22(10), 975-985.
- Zenel, J., & Goldstein, B. (2002). Child abuse in the pediatric intensive care unit. *Critical Care Medicine*, 30, s515-s521.

Zolotor, A. J., Theodore, A. D., Chang, M. C., Berkoff, M. C., & Runyan, D. K. (2008). Speak softly and forget the stick: Corporal punishment and child physical abuse. *American Journal of Preventive Medicine*, 35, 364-369.

ÇOCUKLUK ÇAĞI DUYGUSAL İSTİSMARI

Dr. Özge KINIK

Giriş

“Bir gün okulda öğretmenim beni azarladı, kitabımı koymayı unutmuşum servisim geldiği için. Ben de çok üzülüm utandım, arkadaşlarıma bakamadım o ders. Hocaya kızdım. Bugün aklıma gelince yine utaniyorum” (erkek, 11-14 yaş)

“Bizim İngilizce öğretmenimiz var soruyu bilmediğimiz zaman bize bağılıyor hakaret ediyor.” (kız, 11-14 yaş)

“Ben sınıfta oturuyordum dört göz dedi bana, dört göz değilim dedim. Ben gözlük kullanıyorum ama bunu ben istemedim.” (kız, 7-10 yaş) (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2010).

Duygusal istismar olgusunu ele alan bu bölüme, istismar yaşantılarını incelemeyi amaçlayan bir araştırma kapsamında 7-18 yaş aralığındaki çocuk ve ergen bireylerin kendi ağızlarından dökülen cümlelerden kesitler verilerek başlandı. Çünkü bu örnekler, çocuk ve ergen bireylerin bu muameleler karşısında neler hissettikleri, söz ettikleri davranışlardan nasıl etkilendikleri hakkında düşünmek dahi istismar olgusunun yıkıcı etkilerinin sadece fiziksel ya da cinsel içerikli davranışlar sonucunda ortaya çıkmayacağını anlaşılmaya yardımcı olabilir. Fiziksel ve cinsel istismar vakaları, mağdur özellikle çocukluk döneminde bir bireyse, “vahşet,” “skandal”, canilik” gibi tanımlamalarla yazılı ve görsel basın aracılığıyla kamuoyunun dikkatine sunulurken, istismarın duygusal boyutuna -diğer istismar türlerine kıyasla- yeterli ilgi gösterilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oysaki dünya genelinde her 1000 çocuktan 363’ünün duygusal istismara maruz kaldığı (Stoltenborgh vd., 2012) bilgisi, istismarın duygusal boyutunun derinlemesine ele alınması gerektiği fikrini desteklemektedir. Bu düşüncenin aksine konu ile ilgili alan yazına bakıldığında istismar çalışmalarının çoğunun cinsel ve fiziksel istismara odaklanan çalışmalar olduğu (Kloppen vd., 2015; Stoltenborgh vd., 2015) görülmekte-

Kaynaklar

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). *Mental bozuklukların tanınması ve istatistiksel el kitabı* (DSM-5), Çev. Köroğlu, E. Hekimler Yayın Birliği: Ankara.
- Atabek, E. (2018). Çocuktan beklentiler. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 459-471. <https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.196720182270>
- Bailey, H. N., DeOliveira, C. A., Wolfe, V. V., Evans, E. M., & Hartwick, C. (2012). The impact of childhood maltreatment history on parenting: A comparison of maltreatment types and assessment methods. *Child Abuse and Neglect*, 36, 236-246. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.11.005>.
- Bakır, E., & Kapucu, S. (2017). Çocuk ihmali ve istismarının Türkiye’de yapılan araştırmalara yansımaları: Bir literatür incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2), 13-24.
- Black, D. A., Smith Slep, A. M., & Heyman, R. E. (2001). Risk factors for child psychological abuse. *Aggression and Violent Behavior*, 6(2-3), 189-201. [https://doi.org/10.1016/s1359-1789\(00\)00022-7](https://doi.org/10.1016/s1359-1789(00)00022-7).
- Bodkin, C., Pivnick, L., Bondy, S. J., Ziegler, C., Martin, R. E., Jernigan, C., & Kouyoumdjian, F. (2019). History of childhood abuse in populations incarcerated in Canada: A systematic review and meta-analysis. *American Journal of Public Health*, 109(3), e1-e11. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.30485>.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Campos, B., Keltner, D., & Parker Tapias, M. (2004). Emotion. In C. D. Spielberger (Eds.), *Encyclopedia of applied psychology* (pp.713-722). Oxford: Elsevier Academic Press.
- Chalkiadaki, A. (2018). A systematic literature review of 21st century skills and competencies in primary education. *International Journal of Instruction*, 11(3), 1-16. <https://doi.org/10.12973/iji.2018.1131a>.
- Cui, N., & Liu, J. (2020). Physical abuse, emotional abuse, and neglect and childhood behavior problems: A meta-analysis of studies in mainland China. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(1), 206-224
- Christiansen, H., Hirsch, O., Albrecht, B., & Chavanon, M.-L. (2019). Attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) and emotion regulation over the life span. *Current Psychiatry Reports*, 21(3):17. <https://doi.org/10.1007/s11920-019-1003-6>.
- Damasio, A. R. (2006). *Descartes’ in yanlıgısı*. (B. Atlamaz, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Darwin, C. (2009). *The expression of the emotions in man and animals*. New York: Cambridge University Press.
- Double, K. S., Pinkus, R. T., & MacCann, C. (2022). Emotionally intelligent people show more flexible regulation of emotions in daily life. *Emotion*, 22(2), 397-402. <https://doi.org/10.1037/emo0001069>.
- Dye, H. L. (2020). Is emotional abuse as harmful as physical and/or sexual abuse?. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 13(4), 399-407. doi: <https://doi.org/10.1007/s40653-019-00292-y>.
- Egeland, B. (2009). Taking stock: Childhood emotional maltreatment and developmental psychopathology. *Child Abuse & Neglect*, 33(1), 22-26. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.12.004>
- Erbay, A. (2021). Çocukta duygusal istismarın örtük bir sonucu olarak suç davranışı, G. Kolburan (Ed.), *Adli psikoloji bakışıyla duygusal istismar* (s. 109-133). Seçkin Yayınevi.
- Etain, B., Lajnef, M., Henry, C., Aubin, V., Azorin, J. M., Bellivier, F. & Albertini, L. (2017). Childhood trauma, dimensions of psychopathology and the clinical expression of bipolar disorders: a pathway analysis. *Journal of Psychiatric Research*, 95, 37-45. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.07.013>.

- Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R., & Hamby, S. L. (2009). Violence, abuse, and crime exposure in a national sample of children and youth. *Pediatrics*, 124(5), 1411-1423. <https://doi.org/10.1542/peds.2009-0467>.
- Fossati, P. (2012). Neural correlates of emotion processing: from emotional to social brain. *European Neuropsychopharmacology*, 22, <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2012.07.008>.
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26(6), 697-714.
- Griffin, P., McGaw, B., & Care, E. (2012). *New assessments and environments for knowledge building*. Dordrecht: Springer.
- Gürhan, N. (2015). *Her yönüyle çocuk istismarı ve ihmali*. Nobel Tıp Kitabevleri: Ankara.
- Hart, S. N., Brassard, M. R., & Karlson, H. C. (1996). *Psychological maltreatment*. In: Briere JN, Berliner LA, Bulkley J, Jenny CA, Reid TA, (Eds). *The APSAC handbook on child maltreatment* (p.72-79). Thousand Oaks, CA.
- Heim, C. M., Mayberg, H. S., Mletzko, T., Nemeroff, C. B., & Pruessner, J. C. (2013). Decreased cortical representation of genital somatosensory field after childhood sexual abuse. *The American Journal of Psychiatry*, 170(6), 616-623. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12070950>
- Heininga, V. E., & Kuppens, P. (2021). Psychopathology and positive emotions in daily life. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 39, 10-18. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2020.11.005>
- Hess, U., & Thibault, P. (2009). Darwin and emotion expression. *American Psychologist*, 64(2), 120-128.
- Junco-Guerrero, M., Ruiz-Fernández, A., & Cantón-Cortés, D. (2022). Family environment and child-to-parent violence: The role of emotional insecurity. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(15-16), <https://doi.org/10.1177/08862605211006370>.
- Kanak, M., & Çelik, M. (2018). Türkiye’de duygusal istismar üzerine yazılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(27), 907-920. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14363>.
- Kaplan, S. J., Pelcovitz, D., & Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect research: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(10), 1214-1222. <https://doi.org/10.1097/00004583-199910000-00009>.
- Kay, K. (2009). Middle schools preparing young people for 21st century life and work. *Middle School Journal*, 40(5), 41-45. <https://doi.org/10.1080/00940771.2009.11461691>.
- Kolburan, G. & Ergül, D. (2021). Çocukluk çağı duygusal istismarı, G. Kolburan (Ed.), *Adli psikoloji bakış açısıyla duygusal istismar* (s. 87-109). Seçkin Yayınevi.
- Kloppen, K., Mahle, M., Kvello, O., Haugland, S., & Breivik, K. (2015). Prevalence of intrafamilial child maltreatment in the Nordic countries: A review. *Child Abuse Review*, 24(1), 51-66. <https://doi.org/10.1002/car.2324>
- Leather, N. C. (2009). Risk-taking behaviour in adolescence: A literature review. *Journal of Child Health Care*, 13(3), 295-304. <https://doi.org/10.1177/1367493509337443>
- Li, L., Gow, A. D. I., & Zhou, J. (2020). The role of positive emotions in education: a neuroscience perspective. *Mind, Brain, and Education*, 14(3), 220-234. <https://doi.org/10.1111/mbe.12244>.
- Llamas-Díaz, D., Cabello, R., Megías-Robles, A., & Fernández-Berrocal, P. (2022). Systematic review and meta-analysis: The association between emotional intelligence and subjective well-being in adolescents. *Journal of Adolescence*, 94(7), 925-938. <https://doi.org/10.1002/jad.12075>.
- Li, Q., Guo, L., Zhang, S., Wang, W., Li, W., Chen, X., & McIntyre, R. S. (2021). The relationship between childhood emotional abuse and depressive symptoms among Chinese college students:

- The multiple mediating effects of emotional and behavioral problems. *Journal of Affective Disorders*, 288(1), 129-135. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.03.074>.
- Mauss, I. B., Levenson, R. W., McCarter, L., Wilhelm, F. H., & Gross, J. J. (2005). The tie that binds? Coherence among emotion experience, behavior, and physiology. *Emotion*, 5(2), 175-190. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.2.175>.
- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2000). *Emotional intelligence as zeitgeist, as personality, and as a mental ability*. In R. Bar-On & J. Parker (Eds.), *Handbook of emotional intelligence* (pp. 92-117). San Francisco: Josey-Bass AWiley Company.
- McCartney, G., Popham, F., McMaster, R., & Cumbers, A. (2019). Defining health and health inequalities. *Public health*, 172, 22-30. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2019.03.023>
- Megías-Robles, A., Gutiérrez-Cobo, M. J., Gómez-Leal, R., Cabello, R., Gross, J. J., & Fernández-Berrocal, P. (2019). Emotionally intelligent people reappraise rather than suppress their emotions. *PlosOne*. 14(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220688>.
- Mullen, P. E., Martin, J. L., Anderson, J. C., Romans, S. E., & Herbison, G. P. (1996). The long-term impact of the physical, emotional, and sexual abuse of children: A community study. *Child Abuse & Neglect*, 20(1), 7-21. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(95\)00112-3](https://doi.org/10.1016/0145-2134(95)00112-3)
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2015). Skills for social progress: The power of social and emotional skills. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264226159-en>.
- O'Hagani K. (2006). *Identifying emotional and psychological abuse a guide for childcare professionals*. Open University Press.
- Partnership for 21st Century Skills [P21]. (2007). *Beyond the three Rs: voter attitudes toward 21st century skills*. https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/847/4/20103_ulsd_dep.17852_tm_anexo1c.pdf.pdfpdf
- Payne, W. L. (1986). A study of emotion: Developing emotional intelligence; self-integration; relating to fear, pain and desire (theory, structure of reality, problem-solving, contraction/expansion, tuning in/coming out/letting go (Unpublished doctoral dissertation). The Union for Experimenting Colleges and Universities, USA.
- Perez-Gramaje, A. F., Garcia, O. F., Reyes, M., Serra, E., & Garcia, F. (2020). Parenting styles and aggressive adolescents: Relationships with self-esteem and personal maladjustment. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 12(1), 1-10. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2020a1>.
- Rees, C. A. (2010). Understanding emotional abuse. *Archives of Disease in Childhood*, 95(1), 59-67. <http://dx.doi.org/10.1136/adc.2008.143156>
- Rohner, R. P., & Rohner, E. C. (1980). Antecedents and consequences of parental rejection: A theory of emotional abuse. *Child Abuse & Neglect*, 4(3), 189-198. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(80\)90007-1](https://doi.org/10.1016/0145-2134(80)90007-1).
- Rowell, T., & Neal-Barnett, A. (2022). A systematic review of the effect of parental adverse childhood experiences on parenting and child psychopathology. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 15(1), 167-180. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00400-x>
- Ryan, J. P., & Testa, M. F. (2005). Child maltreatment and juvenile delinquency: Investigating the role of placement and placement instability. *Children and Youth Services Review*, 27(3), 227-249. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.05.007>
- Sahillioglu, d., & Okyay, Ö. (2020). Türkiye'de çocuk istismarı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin betimsel analizi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(34), 294-311. <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.322.14>
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211.

- Savage, L. É., Tarabulsky, G. M., Pearson, J., Collin-Vézina, D., & Gagné, L. M. (2019). Maternal history of childhood maltreatment and later parenting behavior: A meta-analysis. *Development and Psychopathology*, 31(1), 9-21. <https://doi.org/10.1017/S0954579418001542>
- Spitz, R. A. (1945). Hospitalism: A follow-up report on investigation described in Volume I, 1945. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2(1), 113-117. <https://doi.org/10.1080/00797308.1946.11823540>
- Spitz, R. A., & Wolf, K. M. (1946). Anaclitic depression: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood, II. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2(1), 313-342. <https://doi.org/10.1080/00797308.1946.11823551>
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., & Van IJzendoorn, M. H. (2012). The universality of childhood emotional abuse: A meta-analysis of worldwide prevalence. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 21(8), 870-890. <https://doi.org/10.1080/10926771.2012.708014>.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., & van IJzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37-50. <https://doi.org/10.1002/car.2353>
- Strathearn, L., Giannotti, M., Mills, R., Kisely, S., Najman, J., & Abajobir, A. (2020). Long-term cognitive, psychological, and health outcomes associated with child abuse and neglect. *Pediatrics*, 146(4), <https://doi.org/10.1542/peds.2020-0438>
- Thorndike, R. L., & Stein, S. (1937). An evaluation of the attempts to measure social intelligence. *Psychological Bulletin*, 34(5), 275-285.
- Thompson, A. E., & Kaplan, C. A. (1996). Childhood emotional abuse. *The British Journal of Psychiatry*, 168(2), 143-148. <https://doi.org/10.1192/bjp.168.2.143>.
- UNICEF (2004). Çocuk haklarına dair sözleşme (Convention on the Rights of the Child). https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf
- UNICEF, (2010). Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması özet raporu. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf>
- World Health Organization (1999). *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention*, 29-31 March 1999, WHO, Geneva. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2017). *Mental Health*. <https://www.who.int/health-topics/mental>
- World Health Organization (2022). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>.
- Vatan, S. (2017). Duygular ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(1), 45-62. <https://doi.org/10.18863/pgy.281117>
- Veltkamp, L. J., & Miller, T. W. (1994). *Clinical handbook of child abuse and neglect*. International Universities Press, Inc.
- Voogt J. & Pareja Roblin N. (2010) *21st Century Skills*. http://opite.pbworks.com/w/file/61995295/White%20Paper%2021stCS_Final_ENG_def2.pdf health#tab=tab_2
- Zhang, R., Xie, R., Ding, W., Wang, X., Song, S., & Li, W. (2022). Why is my world so dark? Effects of child physical and emotional abuse on child depression: the mediating role of self-compassion and negative automatic thoughts. *Child Abuse & Neglect*, 129, 105677. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105677>.
- Zweig, J.M., Phillips, B.S. & Lindberg, L.D. (2002). Predicting adolescent profiles of risk: looking beyond demographics’. *Journal of Adolescent Health* 31(4), 343-353. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(02\)00371-3](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(02)00371-3).

ÇOCUKLUK ÇAĞI CİNSEL İSTİSMARI

Doç. Dr. Feridun KAYA

Giriş

Çocuklara yönelik cinsel istismar, halk sağlığı için önemli sonuçları olan küresel bir sorun olup, özellikle son yıllarda kamuoyunu ilgilendiren önemli bir konu haline gelmiştir. Çocuk cinsel istismarı genel olarak failin cinsel tatmini amacıyla bir çocuğun taciz, tecavüz, fuhuş, pornografi dâhil olmak üzere cinsel bir faaliyete dâhil edilmesini ifade eder. Çocukların cinsel istismarı konusu günümüzde dünya çapındaki sosyal politika ve uygulamaların ön saflarında yer almaktadır. Son yıllarda, araştırmacılar özellikle çocukluk çağı cinsel istismarının kısa ve uzun vadeli etkilerine ilgi göstermeye başlamışlardır. Ancak konuyla ilgili boylamsal araştırmalar yürütmenin doğasında var olan zorluk ve yıpranmayla ilişkili sorunlar nedeniyle, bu alandaki bilgilerin çoğu kesitsel çalışmalara dayanmaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda çocukluk döneminde cinsel istismara maruz kalmanın zihinsel, fiziksel ve cinsel sağlık ve bilişsel yetenekler dâhil olmak üzere bir dizi alanı olumsuz etkilediği bulunmuştur (Putnam, 2003; Trickett vd., 2011). Etkili değerlendirme, tedavi ve (önleyici) müdahale çalışmaları için, çocuk cinsel istismarı, çocuk cinsel istismarının etkileri ve risk faktörleri hakkında bilgi sahibi olmak çok önemlidir. Bu ihtiyaca cevap olarak, bu bölümün amacı, uygulayıcıların bu son derece önemli ve yaygın sosyal sorun hakkındaki farkındalığını arttırmak üzere çocuk cinsel istismarı hakkında kısa bir genel bakış sağlamaktır.

Tanım Sorunu

Çocuk cinsel istismarı tanım sorunu ve bu kavramı tanımlama ihtiyacı, 1970'lerden bu zamana kadar başlıca politika organları ve önde gelen araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Çocuğa yönelik cinsel istismarın aileler, akranlar, kurumlar ve topluluklar içinde çeşitli şekillerde ve farklı ilişkilerde birçok nedenden dolayı ortaya çıkan karmaşık bir görüngü olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır. Konuyla ilgili temel

Kaynaklar

- Afifi, T. O., Enns, M. W., Cox, B. J., de Graaf, R., ten Have, M., & Sareen, J. (2007). Child abuse and health-related quality of life in adulthood. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 195*(10), 797-804. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181567fdd>
- Alaggia, R. (2010). An ecological analysis of child sexual abuse disclosure: Considerations for child and adolescent mental health. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 19*(1), 32-39.
- Anda, R., Tietjen, G., Schulman, E., Felittei, V., & Croft, J. (2010). Adverse childhood experiences and frequent headaches in adults. *Headache, 50*(9), 1473-1481. <https://doi.org/10.1111/j.1526-4610.2010.01756.x>
- Andrews, G., Corry, J., Slade, T., Issakidis, C., & Swanston, H. (2004). Child sexual abuse. In M. Ezzati, A. D. Lopez, A. Rodgers & C. Murray (Eds.), *Comparative quantification of health risks: Global and regional burden of disease attributable to selected major risk factors* (Vol. 2) (pp. 1851-940). World Health Organization.
- Assink, M., van der Put, C. E., Meeuwse, M. W. C. M., de Jong, N. M., Oort, F. J., Stams, G. J. J. M., & Hoeve, M. (2019). Risk factors for child sexual abuse victimization: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 145*(5), 459-489. <https://doi.org/10.1037/bul0000188>
- Barth, J., Bermetz, L., Heim, E., Trelle, S. & Tonia, T. (2013). The current prevalence of child sexual abuse worldwide: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Public Health, 58*(3), 469-483 (2013). <https://doi.org/10.1007/s00038-012-0426-1>
- Briere, J. (1988). The long-term clinical correlates of childhood sexual victimization. *Annals of the New York Academy of Sciences, 528*, 327-334. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1988.tb50874.x>
- Child Abuse Prevention and Treatment Act (CAPTA) with amendments made by the Substance Use-Disorder Prevention that Promotes Opioid Recovery and Treatment for Patients and Communities Act or the SUPPORT for Patients and Communities Act, Public Law (P.L.) 115-271, enacted October 24, 2018. Section 7065(a) of P.L. 115-271 amended section 105 of CAPTA and section 7065(b) repealed the Abandoned Infants Assistance Act of 1988 (42 U.S.C. 5117aa et seq.). <https://www.acf.hhs.gov/cb/law-regulation/child-abuse-prevention-and-treatment-act-capta>
- Collin-Vézina, D., & Hébert, M. (2005). Comparing dissociation and ptsd in sexually abused school-aged girls. *Journal of Nervous and Mental Disease, 193*(1), 47-52. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000149218.76592.26>
- Collin-Vézina, D., Daigneault, I., & Hébert, M. (2013). Lessons learned from child sexual abuse research: Prevalence, outcomes, and preventive strategies. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 7*, 22. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-7-22>
- Cyr, M., McDuff, P., & Wright, J. (2006). Prevalence and predictors of dating violence among adolescent female victims of child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence, 21*(8), 1000-1017. <https://doi.org/10.1177/0886260506290201>
- Daigneault, I., Hébert, M., & Tourigny, M. (2007). Personal and interpersonal characteristics related to resilient developmental pathways of sexually abused adolescents. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 16*(2), 415-434. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2006.11.002>
- Daigneault, I., Tourigny, M., Cyr, M. (2004). Description of trauma and resilience in sexually abused adolescents: An integrated assessment. *Journal of Trauma Practice, 3*(2), 23-47. https://doi.org/10.1300/J189v03n02_02
- Danielson, C. K., Macdonald, A., Amstadter, A. B., Hanson, R., de Arellano, M. A., Saunders, B. E., & Kilpatrick, D. G. (2010). Risky behaviors and depression in conjunction with—or in the absence of—lifetime history of PTSD among sexually abused adolescents. *Child Maltreatment, 15*(1),

- 101-107. <https://doi.org/10.1177/1077559509350075>
- Davies, E. A., & Jones, A. C. (2013). Risk factors in child sexual abuse. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 20(3), 146-150. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2012.06.005>
- Dillard, R., Maguire-Jack, K., Showalter, K., Wolf, K. G., & Letson, M. M. (2019). Abuse disclosures of youth with problem sexualized behaviors and trauma symptomology. *Child Abuse & Neglect*, 88, 201-211. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.11.019>
- Dube, S. R., Anda, R. F., Whitfield, C. L., Brown, D. W., Felitti, V. J., Dong, M., & Giles, W. H. (2005). Long-term consequences of childhood sexual abuse by gender of victim. *American Journal of Preventive Medicine*, 28(5), 430-438. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2005.01.015>
- Feiring, C., Simon, V. A., Cleland, C. M., & Barrett, E. P. (2013). Potential pathways from stigmatization and externalizing behavior to anger and dating aggression in sexually abused youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(3), 309-322. <https://doi.org/10.1080/15374416.2012.736083>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (2019). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) study. *American Journal of Preventive Medicine*, 56(6), 774-786. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.04.001>
- Finkelhor, D. (1994). Current information on the scope and nature of child sexual abuse. *The Future of Children*, 4(2), 31-53. <https://doi.org/10.2307/1602522>
- Finkelhor, D., & Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 55(4), 530-541. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1985.tb02703.x>
- Fergusson, D. M., Boden, J. M., & Horwood, L. J. (2008). Exposure to childhood sexual and physical abuse and adjustment in early adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 32(6), 607-619. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.12.018>
- Fergusson, D. M., & Mullen, P. E. (1999). *Childhood sexual abuse—An evidence based perspective*. Sage.
- Filipas, H. H., & Ullman, S. E. (2006). Child sexual abuse, coping responses, self-blame, posttraumatic stress disorder, and adult sexual revictimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(5), 652-672. <https://doi.org/10.1177/0886260506286879>
- Finkelhor, D., Shattuck, A., Turner, H. A., & Hamby, S. L. (2014). The lifetime prevalence of child sexual abuse and sexual assault assessed in late adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 55(3), 329-333. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.12.026>
- Fontes, L. A., & Plummer, C. (2010). Cultural issues in disclosures of child sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 19(5), 491-518. <https://doi.org/10.1080/10538712.2010.512520>
- Friedrich, W. N., Fisher, J. L., Dittner, C. A., Acton, R., Berliner, L., Butler, J., ... & Wright, J. (2001). Child Sexual Behavior Inventory: Normative, psychiatric, and sexual abuse comparisons. *Child Maltreatment*, 6(1), 37-49. <https://doi.org/10.1177/107755950100600100>
- Green, J. G., McLaughlin, K. A., Berglund, P. A., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M., & Kessler, R. C. (2010). Childhood adversities and adult psychiatric disorders in the national comorbidity survey replication I: associations with first onset of DSM-IV disorders. *Archives of General Psychiatry*, 67(2), 113-123. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2009.186>
- Harford, T. C., Yi, H. Y., & Grant, B. F. (2014). Associations between childhood abuse and interpersonal aggression and suicide attempt among US adults in a national study. *Child Abuse & Neglect*, 38(8), 1389-1398. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.02.011>
- Hébert, M., Moreau, C., Blais, M., Lavoie, F., & Guerrier, M. (2017). Child sexual abuse as a risk factor for teen dating violence: Findings from a representative sample of Quebec youth. *Journal of*

- Child & Adolescent Trauma*, 10, 51-61. <https://doi.org/10.1007/s40653-016-0119-7>
- Hébert, M., Tourigny, M., Cyr, M., McDuff, P., & Joly, J. (2009). Prevalence of childhood sexual abuse and timing of disclosure in a representative sample of adults from Quebec. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(9), 631-636. <https://doi.org/10.1177/070674370905400908>
- Hillberg, T., Hamilton-Giachritsis, C., & Dixon, L. (2011). Review of meta-analyses on the association between child sexual abuse and adult mental health difficulties: A systematic approach. *Trauma, Violence, & Abuse*, 12(1), 38-49. <https://doi.org/10.1177/1524838010386812>
- Hornor, G. (2010). Child sexual abuse: Consequences and implications. *Journal of Pediatric Health Care*, 24(6), 358-364. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2009.07.003>
- Houck, C. D., Nugent, N. R., Lescano, C. M., Peters, A., & Brown, L. K. (2010). Sexual abuse and sexual risk behavior: Beyond the impact of psychiatric problems. *Journal of Pediatric Psychology*, 35(5), 473-483. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsp111>
- Jud, A., Fegert, J. M., & Finkelhor, D. (2016). On the incidence and prevalence of child maltreatment: a research agenda. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 10, 17. <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0105-8>
- MacMillan, H. L., Tanaka, M., Duku, E., Vaillancourt, T., & Boyle, M. H. (2013). Child physical and sexual abuse in a community sample of young adults: Results from the Ontario Child Health Study. *Child Abuse & Neglect*, 37(1), 14-21. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2012.06.005>
- Maikovitch, A. K., Koenen, K. C., & Jaffee, S. R. (2009). Posttraumatic stress symptoms and trajectories in child sexual abuse victims: An analysis of sex differences using the National Survey of Child and Adolescent Well-Being. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 727-737. <https://doi.org/10.1007/s10802-009-9300-x>
- Macfie, J., Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2001). The development of dissociation in maltreated preschool-aged children. *Development and Psychopathology*, 13(2), 233-254. <https://doi.org/10.1017/S0954579401002036>
- Maniglio, R. (2009). The impact of child sexual abuse on health: A systematic review of reviews. *Clinical Psychology Review*, 29(7), 647-657. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.08.003>
- Mathews, B., & Collin-Vézina, D. (2019). Child sexual abuse: Toward a conceptual model and definition. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(2), 131-148. <https://doi.org/10.1177/1524838017738726>
- Mullers, E. S., & Dowling, M. (2008). Mental health consequences of child sexual abuse. *British Journal of Nursing*, 17(22), 1428-1433. <https://doi.org/10.12968/bjon.2008.17.22.31871>
- Negriff, S., Schneiderman, J. U., Smith, C., Schreyer, J. K., & Trickett, P. K. (2014). Characterizing the sexual abuse experiences of young adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 38(2), 261-270. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.08.021>
- Oflaz, F., Özcan, C. T., Taştan, S., Çiçek, H., Aslan, Ö., & Vural, H. (2010). Hemşirelerin travma sonrası stres bozukluğu belirtilerini tanıma durumları. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 1-6.
- Olafson, E. (2011). Child sexual abuse: Demography, impact, and interventions. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4, 8-21. <https://doi.org/10.1080/19361521.2011.545811>
- O'Leary, P. J., & Barber, J. (2008). Gender differences in silencing following childhood sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 17(2), 133-143. <https://doi.org/10.1080/10538710801916416>
- Paslı, F. (2019) Çocuğa yönelik cinsel istismar deneyiminin mikro ve mezzo sistemler açısından incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 463-492.
- Papalia, N. L., Luebbers, S., Ogloff, J. R. P., Cutajar, M., Mullen, P. E., & Mann, E. (2017). *Further victimization of child sexual abuse victims: A latent class typology of re-victimization trajectories*. *Child Abuse & Neglect*, 66, 112-129. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.02.040>
- Pérez-Fuentes, G., Olfson, M., Villegas, L., Morcillo, C., Wang, S., & Blanco, C. (2013). Prevalence and correlates of child sexual abuse: a national study. *Comprehensive Psychiatry*, 54(1), 16-27.

- <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2012.05.010>
- Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42(3), 269-278. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00006>
- Reese-Weber, M., & Smith, D. M. (2011). Outcomes of child sexual abuse as predictors of later sexual victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(9), 1884-1905. <https://doi.org/10.1177/0886260510372935>
- Stoltenborgh, M., Van Ijzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A global perspective on child sexual abuse: Meta-analysis of prevalence around the world. *Child Maltreatment*, 16(2), 79-101. <https://doi.org/10.1177/1077559511403920>
- Trickett, P. K., Noll, J. G., Reiffman, A., & Putnam, F. W. (2001). Variants of intrafamilial sexual abuse experience: Implications for short-and long-term development. *Development and Psychopathology*, 13(4), 1001-1019. <https://doi.org/10.1017/S0954579401004138>
- Trickett, P. K., Noll, J. G., & Putnam, F. W. (2011). The impact of sexual abuse on female development: Lessons from a multigenerational, longitudinal research study. *Development and Psychopathology*, 23(2), 453-476. <https://doi.org/10.1017/S0954579411000174>
- TÜİK. (2016). *Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuklar*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Güvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuklar-2016-24680>
- Türkkan, T., Odacı, H., & Bülbül, K. (2021). Çocuk istismarı ve ihmalini anlamak: Ekolojik bir yaklaşım. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 709-728. <https://doi.org/10.33417/tsh.847467>
- UNICEF. (2017). *A familiar face: Violence in the lives of children and adolescents*. UNICEF. https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2017/10/EVAC-Booklet-FINAL-10_31_17-high-res.pdf
- United Nations Committee on the Rights of the Child. (2011). *General comment No. 13 on the right of the child to freedom from all forms of violence*. Retrieved January 1, 2023, from <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx>
- Wilson, H. W., & Widom, C. S. (2008). An examination of risky sexual behavior and HIV in victims of child abuse and neglect: A 30-year follow-up. *Health Psychology*, 27(2), 149-158. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.27.2.149>
- Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K. J., & Ybarra, M. L. (2008). Online “predators” and their victims: Myths, realities, and implications for prevention and treatment. *American Psychologist*, 63(2), 111-128. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.2.111>
- Wolfe, V.V. (2007). Child sexual abuse. In, E. J. Mash, R. A. Barkley (Eds), *Assessment of childhood disorders* (pp. 685-748). Guilford.
- World Health Organization. (1999). *Report of the consultation on child abuse prevention*. Retrieved March 3, 2023, from <http://apps.who.int/iris/handle/10665/65900>
- World Health Organization. (2013). *Adverse childhood experiences survey among university students in Turkey study report*. Retrieved January 30, 2023, from https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/270689/Adverse-childhood-experiences-survey-among-university-students-in-Turkey-study-report-2013_Eng.pdf

ÇEVİRİMİÇİ ÇOCUK İSTİSMARINDA TEMEL KAVRAMLAR

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDIN

Giriş

Var oluşu boyunca insanoğlunun yaşam koşullarını belirleyen pek çok önemli gelişme olmuştur. Günümüzde, baş döndürücü bir hızla gelişen bilişim teknolojileri adeta yeni bir çağı başlatmış, insan ve tabiat arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış ve yaşam koşullarını yeniden şekillendirmiştir. Basit işlemleri yapabilen ilk bilgisayar örnekleri, yerlerini çok daha karmaşık olan milyarlarca işlemi yapabilen süper bilgisayarlara bırakmış; akıllı telefonlar, akıllı ev sistemleri, görüntüleme ve kayıt sistemleri, robotlar, internet, sosyal medya platformları ve yapay zekayı kullanan pek çok uygulama günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Her yıl teknoloji fuarlarında tanıtılan yeni aygıtlar gittikçe küçülen boyutlarda, önceki teknolojilere göre daha yüksek işlem kapasitesi sundukları için ilgi toplamaktadırlar. Bu değişimin ne denli hızlı olduğunu bir örnek ile ele alacak olursak, ilk katı hal bilgisayarlarda kullanılan teknolojiler ile mukayese edildiğinde, 1957 yılında geliştirilen Leprechaun Bilgisayarı yaklaşık yarım metre küplük bir alanı kaplamakta ve 5000 transistör içermekteydi (Harris, 1999), günümüz 10 nanometre teknolojisi ile üretilen bilgisayar çiplerinde ise sadece bir milimetre kare alanda yaklaşık 100 milyon transistör bulunmaktadır (Courtland, 2017). 2025 yılı içerisinde üretilmesi beklenen 2 nanometre teknolojili bilgisayar çiplerini düşündüğümüzde (Everington, 2023), milimetre karelik bir alana milyarlarca devre elemanının sığdırıldığı bilgisayar sistemlerinin yaygınlaştığı bir gelecek çok da uzak görünmemektedir.

Teknolojinin sunduğu bu yeni nimetler, hayatın her alanında ve artan bir yoğunlukta kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim resmi ve özel araştırma şirketlerinin sağlamış olduğu verilerin analiz edildiği bir raporda, dünya genelinde teknoloji kullanımının ciddi artış gösterdiğine dikkat çekilmektedir (Kemp, 2022). İstatistiklere yakından bakıldığında dünya genelinde herhangi bir cihazdan internete erişim süresinin günlük ortalama 6 saat 58 dakika olduğu, 16 ila 64 yaş arasındaki bireylerin %96.2'sinin bir akıllı telefona sahip olduğu ve her yıl akıllı telefon kullanımında ortalama %6.7'lik artışın olduğu belirtil-

Kaynaklar

- Aitken, S., Gaskell, D., & Hodkinson, A. (2018). Online sexual grooming: Exploratory comparison of themes arising from male offenders' communications with male victims compared to female victims. *Deviant Behavior, 39*(9), 1170-1190. <https://doi.org/10.1080/01639625.2017.1410372>
- Ashktorab, Z. (2018). "The continuum of harm" taxonomy of cyberbullying mitigation and prevention. In J. Golbeck (Ed.), *Online harassment*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78583-7_9
- Barboza, G. E., & Schiamberg, L. B. (2021). Racial and ethnic diversity in the social ecology of online harassment and cybervictimization: The adolescent-school context. In M. F. Wright, & L. B. Schiamberg (Eds.), *Child and adolescent online risk exposure: An ecological perspective* (pp. 233-254). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-817499-9.00012-0>
- Bauman, S. (2015). *Cyberbullying: What counselors need to know*. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119221685>
- Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research, 32*(3), 265-277. <https://doi.org/10.2190/8YQM-B04H-PG4D-BLLH>
- Bilewicz, M., & Soral, W. (2020). Hate speech epidemic. The dynamic effects of derogatory language on intergroup relations and political radicalization. *Political Psychology, 41*, 3-33. <https://doi.org/10.1111/pops.12670>
- Boren, C. (2022, August 17). *Manti Te'o, victim of a catfishing hoax, hopes he's still an inspiration*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/sports/2022/08/17/manti-teo-catfishing-documentary/>
- Briggs, P., Simon, W. T., & Simonsen, S. (2011). An exploratory study of Internet-initiated sexual offenses and the chat room sex offender: Has the Internet enabled a new typology of sex offender? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 23*, 72-91. doi:10.1177/1079063210384275
- Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Paulhus, D. L. (2014). Trolls just want to have fun. *Personality and Individual Differences, 67*, 97-102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>
- Carr, J. (2017). A brief history of child safety online. In J. Brown (Ed.), *Online risk to children: Impact, protection, and prevention* (pp. 5-21). Wiley.
- Chan, T. K., Cheung, C. M., & Lee, Z. W. (2021). Cyberbullying on social networking sites: A literature review and future research directions. *Information & Management, 58*(2), 103411. <https://doi.org/10.1016/j.im.2020.103411>
- Chen, Q., Chan, K. L., & Cheung, A. S. Y. (2018). Doxing victimization and emotional problems among secondary school students in Hong Kong. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 15*(12), 2665. <https://doi.org/10.3390/ijerph15122665>
- Chiang, E., & Grant, T. (2019). Deceptive identity performance: Offender moves and multiple identities in online child abuse conversations. *Applied Linguistics, 40*(4), 675-698. <https://doi.org/10.1093/applin/amy007>
- Clarke, S. (2019, March 30). 20 years for man behind hoax call that led to fatal shooting. *UWIRE Text*, 1. <https://link.gale.com/apps/doc/A580572412/AONE?u=anon-c17806da&sid=googleScholar&xid=6cecf14>
- Cole, T., Policastro, C., Crittenden, C., & McGuffee, K. (2020). Freedom to post or invasion of privacy? Analysis of US revenge porn state statutes. *Victims & Offenders, 15*(4), 483-498. <https://doi.org/10.1080/15564886.2020.1712567>
- Courtland, R. (2017, March 30). *Intel now packs 100 million transistors in each square millimeter*. IEEE Spectrum. <https://spectrum.ieee.org/intel-now-packs-100-million-transistors-in-each-square-millimeter#toggle-gdpr>

- Craven, S., Brown, S., & Gilchrist, E. (2006). Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations. *Journal of Sexual Aggression, 12*, 287-299. doi:10.1080/13552600601069414
- Crowder, W. S., & Turvey, B. E. (2018). False 9-1-1 Calls. In B. E. Turvey, J. O. Savino, & A. C. Mares (Eds.), *False Allegations* (pp. 65-88). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801250-5.00004-5>
- Davidson, J., & Gottschalk, P. (Eds.). (2011a). *Internet child abuse: Current research and policy*. Routledge.
- Davidson, J., & Gottschalk, P. (2011b). Characteristics of the Internet for criminal child sexual abuse by online groomers. *Criminal Justice Studies, 24*(1), 23-36. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2011.544188>
- De Santisteban, P., Del Hoyo, J., Alcázar-Córcoles, M. Á., & Gámez-Guadix, M. (2018). Progression, maintenance, and feedback of online child sexual grooming: A qualitative analysis of online predators. *Child Abuse & Neglect, 80*, 203-215. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.03.026>
- Douglas, D. M. (2016). Doxing: A conceptual analysis. *Ethics and Information Technology, 18*(3), 199-210. <https://doi.org/10.1007/s10676-016-9406-0>
- Eckert, S., & Metzger-Riftkin, J. (2020). Doxing. In K. Ross, I. Bachmann, V. Cardo, S. Moorti, & M. Scarcelli (Eds.), *The international encyclopedia of gender, media, and communication* (pp. 1-5). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119429128.iegmc009>
- Einarsen, S., Raknes, B. R. I., & Matthiesen, S. B. (1994). Bullying and harassment at work and their relationships to work environment quality: An exploratory study. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 4*(4), 381-401. <https://doi.org/10.1080/13594329408410497>
- Everington, K. (2023, June 27). *TSMC to start building 1.4nm fabs in Taiwan in 2026*. Taiwan News. <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4929623>
- Farooqui, F., & Khan, M. U. (2023). A literature review on automatic detection of fake profile. Available at SSRN: <http://doi.org/10.2139/ssrn.4448428>
- Finkelhor, D., Mitchell, K. J., Wolak, J. (2000). *Online victimization: A report on the nation's youth*. Alexandria, VA: National Center for Missing & Exploited Children. Retrieved from <https://www.ojp.gov/nicjrs/virtual-library/abstracts/online-victimization-report-nations-youth>
- Finklea, K. M. (2010). *Identity theft: Trends and issues*. DIANE Publishing.
- Frampton, J. R., & Fox, J. (2021). Monitoring, creeping, or surveillance? A synthesis of online social information seeking concepts. *Review of Communication Research, 9*, 1-42. <https://doi.org/10.12840/ISSN.2255-4165.025>
- Francis, M. (2023). *N.J. teen's suicide highlights dangers of social media bullying*. Yahoo News. <https://news.yahoo.com/nj-teens-suicide-highlights-dangers-of-social-media-bullying-203150706.html?>
- Gani, A. (2016, Feb 9). *Internet trolling: Quarter of teenagers suffered online abuse last year*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/feb/09/internet-trolling-teenagers-online-abuse-hate-cyberbullying>
- Gámez-Guadix, M., Mateos-Pérez, E., Wachs, S., Wright, M., Martínez, J., & Íncera, D. (2022). Assessing image-based sexual abuse: Measurement, prevalence, and temporal stability of sextortion and nonconsensual sexting (“revenge porn”) among adolescents. *Journal of Adolescence, 94*(5), 789-799. <https://doi.org/10.1002/jad.12064>
- Gottschalk, P. (2011). A dark side of computing and information sciences: Characteristics of online groomers. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences, 2*(9), 447-455. <https://biopen.bi.no/bi-xmlui/handle/11250/93384>
- Harman, J. P., Hansen, C. E., Cochran, M. E., & Lindsey, C. R. (2005). Liar, liar: Internet faking

- but not frequency of use affects social skills, self-esteem, social anxiety, and aggression. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 1-6. <https://doi.org/10.1089/cpb.2005.8.1>
- Harris, J. R. (1999). The earliest solid-state digital computers. *IEEE Annals of the History of Computing*, 21(4), 49-54. <https://doi.org/10.1109/85.801532>
- Haynes, L., & Hann, G. (2016). Definitions and types of abuse. In G. Hann, & C. Fertleman (Eds.), *The child protection practice manual: Training practitioners how to safeguard children* (pp. 36-45). Oxford University Press.
- Henry, N., & Powell, A. (2018). Technology-facilitated sexual violence: A literature review of empirical research. *Trauma, Violence, & Abuse*, 19(2), 195-208. <https://doi.org/10.1177/1524838016650189>
- Huang, C. L., Yang, S. C., & Hsieh, L. S. (2019). The cyberbullying behavior of Taiwanese adolescents in an online gaming environment. *Children and Youth Services Review*, 106, 104461. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2019.104461>
- Hwang, J., Lee, H., Kim, K., Zo, H., & Ciganek, A. P. (2016). Cyber neutralisation and flaming. *Behaviour & Information Technology*, 35(3), 210-224. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2015.1135191>
- Kaur, P., Dhir, A., Tandon, A., Alzeiby, E. A., & Abohassan, A. A. (2021). A systematic literature review on cyberstalking. An analysis of past achievements and future promises. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120426. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120426>
- Kemp, S. (2022, 26 Ocak). *Digital 2022: Time spent using connected tech continues to rise*. Datareportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-time-spent-with-connected-tech>
- Kierkegaard, S. (2008). Cybering, online grooming and ageplay. *Computer Law & Security Report*, 24, 41-55. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2011.544188>
- Kloess, J. A., Beech, A. R., & Harkins, L. (2014). Online child sexual exploitation prevalence, process, and offender characteristics. *Trauma, Violence, & Abuse*, 15, 126-139. <http://dx.doi.org/10.1177/1524838013511543>
- Kloess, J. A., Hamilton-Giachritsis, C. E., & Beech, A. R. (2019). Offense processes of online sexual grooming and abuse of children via internet communication platforms. *Sexual Abuse*, 31(1), 73-96. <https://doi.org/10.1177/1079063217720927>
- Kopecký, K. (2017). Online blackmail of Czech children focused on so-called “sextortion”(analysis of culprit and victim behaviors). *Telematics and Informatics*, 34(1), 11-19. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.04.004>
- Korenis, P., & Billick, S. B. (2014). Forensic implications: Adolescent sexting and cyberbullying. *Psychiatric Quarterly*, 85, 97-101. <https://doi.org/10.1007/s11126-013-9277-z>
- Kumar, V. L., & Goldstein, M. A. (2020). Cyberbullying and adolescents. *Current Pediatrics Reports*, 8, 86-92. <https://doi.org/10.1007/s40124-020-00217-6>
- Lauder, C., & March, E. (2023). Catching the catfish: Exploring gender and the Dark Tetrad of personality as predictors of catfishing perpetration. *Computers in Human Behavior*, 140, 107599. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107599>
- Livingstone, S. (2011). Regulating the internet in the interests of children: Emerging European and international approaches. In R. Mansell & M. Raboy (Eds.), *The handbook of global media and communication policy* (pp. 505-524). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781444395433>
- Lounsbury, K., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2011). *The true prevalence of “Sexting”*. Durham, NH: Crimes against Children Research Center. <https://scholars.unh.edu/ccrc/64/>
- Lumsden, K., & Morgan, H. M. (2018). Cyber-trolling as symbolic violence: Deconstructing gendered abuse online. In N. Lombard (Ed.), *The Routledge handbook of gender and violence* (pp. 121-132). Routledge.
- Lutz, S., & Schneider, F. M. (2021). Is receiving Dislikes in social media still better than being ignored? The effects of ostracism and rejection on need threat and coping responses online. *Media*

- Psychology*, 24(6), 741-765. <https://doi.org/10.1080/15213269.2020.1799409>
- Mania, K. (2020). The legal implications and remedies concerning revenge porn and fake porn: A common law perspective. *Sexuality & Culture*, 24(6), 2079-2097. <https://doi.org/10.1007/s12119-020-09738-0>
- Mania, K. (2022). Legal protection of revenge and deepfake porn victims in the European Union: Findings from a comparative legal study. *Trauma, Violence, & Abuse*, 15248380221143772. <https://doi.org/10.1177/15248380221143772>
- Mcalinden, A. M. (2006). 'Setting'Em Up': Personal, familial and institutional grooming in the sexual abuse of children. *Social & Legal Studies*, 15, 339-362. <http://dx.doi.org/10.1177/0964663906066613>
- Merriam-Webster. (t.y.). Cyber. *Merriam-Webster Dictionary* içinde. Erişim tarihi 20 Mayıs 2023, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cyber>
- Miller, K. C., & Lewis, S. C. (2022). Journalists, harassment, and emotional labor: The case of women in on-air roles at US local television stations. *Journalism*, 23(1), 79-97. <https://doi.org/10.1177/1464884919899016>
- Moessner, C. (2007). Cyberbullying. *Trends & Tudes*, 6(4), 1-4. <http://archive.ncpc.org/resources/files/pdf/bullying/Cyberbullying%20Trends%20-%20Tudes.pdf>
- Moncur, W., Orzech, K. M., & Neville, F. G. (2016). Fraping, social norms and online representations of self. *Computers in Human Behavior*, 63, 125-131. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.042>
- Muise, A. M. Y., Christofides, E., & Desmarais, S. (2014). "Creeping" or just information seeking? Gender differences in partner monitoring in response to jealousy on Facebook. *Personal Relationships*, 21(1), 35-50. <https://doi.org/10.1111/pere.12014>
- Nasaescu, E., Marin-Lopez, I., Llorent, V. J., Ortega-Ruiz, R., & Zych, I. (2018). Abuse of technology in adolescence and its relation to social and emotional competencies, emotions in online communication, and bullying. *Computers in Human Behavior*, 88, 114-120. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.036>
- Nixon, C. L. (2014). Current perspectives: The impact of cyberbullying on adolescent health. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 5, 143-158. <https://doi.org/10.2147/AHMT.S36456>
- Nobles, M. R., Reyns, B. W., Fox, K. A., & Fisher, B. S. (2014). Protection against pursuit: A conceptual and empirical comparison of cyberstalking and stalking victimization among a national sample. *Justice Quarterly*, 31(6), 986-1014. <https://doi.org/10.1080/07418825.2012.723030>
- Noor, R. (2020). Social network in countering radicalized terrorism: Role of the tech industry. In S. M. Khasru (Ed.), *The digital age, cyber space, and social media: The challenges of security & radicalization* (pp. 113-128). The Institute for Policy, Advocacy, and Governance.
- O'Connell, R. (2003). *A typology of child cyberexploitation and online grooming practices*. <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Society/documents/2003/07/17/Groomingreport.pdf>
- Ortega-Barón, J., González-Cabrera, J., Machimbarrena, J. M., & Montiel, I. (2021). Safety. Net: A pilot study on a multi-risk internet prevention program. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(8), 4249. <https://doi.org/10.3390/ijerph18084249>
- Paat, Y. F., & Markham, C. (2021). Digital crime, trauma, and abuse: Internet safety and cyber risks for adolescents and emerging adults in the 21st century. *Social Work in Mental Health*, 19(1), 18-40. <https://doi.org/10.1080/15332985.2020.1845281>
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169. <https://doi.org/10.1177/1541204006286288>
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2020). Sextortion among adolescents: Results from a national survey of US youth. *Sexual Abuse*, 32(1), 30-54. <https://doi.org/10.1177/1079063218800469>

- Rahn, K. (2006, June 7). *Guest on TV show kills herself*. The Korea Times. https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2023/08/113_4349.html
- Raitanen, J., & Oksanen, A. (2019). Deep interest in school shootings and online radicalization. *Journal of Threat Assessment and Management*, 6(3-4), 159-172. <https://doi.org/10.1037/tam0000127>
- Ramiro, L. S., Martinez, A. B., Tan, J. R. D., Mariano, K., Miranda, G. M. J., & Bautista, G. (2019). Online child sexual exploitation and abuse: A community diagnosis using the social norms theory. *Child Abuse & Neglect*, 96, 104080. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104080>
- Reed, E., Wong, A., & Raj, A. (2020). Cyber sexual harassment: A summary of current measures and implications for future research. *Violence Against Women*, 26(12-13), 1727-1740. <https://doi.org/10.1177/1077801219880959>
- Schmidt, F., Bucci, S., & Varese, F. (2023). Understanding healthcare services response to technology-assisted child sexual abuse: A freedom of information study. *Child Abuse & Neglect*, 143, 106323. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106323>
- Seto, M. C. (2021). What do we know about online sexual offending?. In E. Caffo (Ed.), *Online child sexual exploitation: Treatment and prevention of abuse in a digital world* (pp. 23-32). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-66654-5>
- Shachaf, P., & Hara, N. (2010). Beyond vandalism: Wikipedia trolls. *Journal of Information Science*, 36(3), 357-370. <https://doi.org/10.1177/0165551510365390>
- Sheridan, L. P., & Grant, T. (2007). Is cyberstalking different?. *Psychology, Crime & Law*, 13(6), 627-640. <https://doi.org/10.1080/10683160701340528>
- Showturk. (2023). *İnternetin yeni kabusu; siber tacizciler!*. Showturk. <https://www.showturk.com.tr/show-ana-haber/video/internetin-yeni-kabusu-siber-tacizciler-yapay-zeka-ile-insanlarin-fotograflarini-konusturabiliyor/801981>
- Simmons, M., & Lee, J. S. (2020). Catfishing: A look into online dating and impersonation. In *Social Computing and Social Media. Design, Ethics, User Behavior, and Social Network Analysis: 12th International Conference, SCSM 2020, Held as Part of the 22nd HCI International Conference, HCII 2020, Copenhagen, Denmark, July 19–24, 2020, Proceedings, Part I 22* (pp. 349-358). Springer International Publishing.
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01of0>
- Soral, W., Bilewicz, M., & Winiewski, M. (2018). Exposure to hate speech increases prejudice through desensitization. *Aggressive Behavior*, 44(2), 136-146. <https://doi.org/10.1002/ab.21737>
- Spitzberg, B. H., & Hoobler, G. (2002). Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism. *New Media & Society*, 4(1), 71-92. <https://doi.org/10.1177/1461444022226271>
- Temple, J. R., Paul, J. A., Van Den Berg, P., Le, V. D., McElhany, A., & Temple, B. W. (2012). Teen sexting and its association with sexual behaviors. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 166(9), 828-833. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2012.835>
- Tureng. (t.y.). Grooming. *Tureng Sözlük ve Çeviri* içinde. Erişim tarihi 22 Mayıs 2023, <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/grooming>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Çevrim içi. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* içinde. Erişim tarihi 20 Mayıs 2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Underwood, M. K., & Rosen, L. H. (2010). Gender and bullying: Moving beyond mean differences to consider conceptions of bullying, processes by which bullying unfolds, and cyberbullying. In D. L. Espelage, & S. M. Swearer (Eds.), *Bullying in North American Schools* (2nd ed., pp. 33-42). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203842898>
- Wachs, S., Gámez-Guadix, M., & Wright, M. F. (2022). Online hate speech victimization and depressive

- symptoms among adolescents: The protective role of resilience. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 25(7), 416-423. <https://doi.org/10.1089/cyber.2022.0009>
- Watanabe, H., Bouazizi, M., & Ohtsuki, T. (2018). Hate speech on twitter: A pragmatic approach to collect hateful and offensive expressions and perform hate speech detection. *IEEE Access*, 6, 13825-13835. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2806394>
- Weisskirch, R. S., & Delevi, R. (2011). "Sexting" and adult romantic attachment. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1697-1701. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.008>
- Whittle, H. C., Hamilton-Giachritsis, C. E., & Beech, A. R. (2014). "Under his spell": Victims' perspectives of being groomed online. *Social Sciences*, 3, 404-426. <https://doi.org/10.3390/socsci30x000x>
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T., & Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748-762. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.5.748>
- Wolak, J., & Finkelhor, D. (2016). Sextortion: Findings from a survey of 1,631 victims. Crimes against Children Research Center of the University of New Hampshire.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Walsh, W., & Treitman, L. (2018). Sextortion of minors: Characteristics and dynamics. *Journal of Adolescent Health*, 62(1), 72-79. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2017.08.014>
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S51-S58. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.019>
- World Health Organization. (2022, 19 Ekim). *Child maltreatment*. World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
- Xu, Y., & Trzaskawka, P. (2021). Towards descriptive adequacy of cyberbullying: Interdisciplinary studies on features, cases and legislative concerns of cyberbullying. *International Journal for the Semiotics of Law*, 34(4), 929-943. <https://doi.org/10.1007/s11196-021-09856-4>

ÇEVİRİMİÇİ ÇOCUK İSTİSMARINDA GÜNCEL KONULAR

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDIN

Çevrimiçi İstismarcıların Yaygın Olarak Kullandıkları Bazı Teknolojiler

İnternetin de içinde yer aldığı bilişim teknolojileri, saldırganların reşit olmayanları hedef alması ve onları istismar etmelerini çok daha kolay hale getirmiştir. Saldırganlar, çocuk ve ergenleri istismar etme ve bu eylem esnasında dijital ayak izlerini yok etmek için farklı teknolojilerden yararlanmaktadırlar. Örneğin, Chatterjee ve arkadaşları (2019) *iki kullanım amaçlı uygulamaların* (dual-use apps) istismar amacıyla kullanılabilmesine dikkat çekmektedirler. İki kullanım amaçlı uygulamalar, resmi uygulama marketlerinde yer alan ve yasal olan mobil/bilgisayar uygulamalarıdır. Asıl amaçları, kaybolan eşyaların bulunması, evcil hayvanın nerde olduğunun takip edilmesi, bebek ve yaşlıların ne durumda olduklarının bakım verenleri tarafından uzaktan görüntülü ve sesli olarak gözlenmesi vb. olan bu uygulamalar, tasarlandıkları ve yayınladıkları amaç dışında kullanılabilirler. Bu nedenle iki kullanım amaçlı uygulama olarak adlandırılmaktadırlar. Bu tarz uygulamalar Küresel Konum Belirleme Sistemi (The Global Positioning System [GPS]) ve cihazın bağlı olduğu internet ağ konumlarını kullanarak kişinin bulunduğu fiziksel konumu tahmini ve/veya canlı olarak gösterebilmektedir. Saldırganlar, kurbanların mobil cihazlarına bu yazılımları yükleyerek ya da yüklemelerini sağlayarak veya kurbanına bu yazılımların yüklü olduğu bir cihazı temin/hediye ederek onların nerede olduklarını takip edebilirler. Bu bilgiyi, çevrimiçi ortamdan tanıştıkları kurbanları çevrimdışı olarak istismar etme amacıyla kullanabilirler. Dahası, kurbanlar yasadışı görünmeyen bu uygulamaların amacını fark etmeyebilirler. Yazılımlar resmi uygulama marketlerinden indirildiği için antivirüs/antispayware yazılımları bu uygulamaları bir tehdit olarak algılamamaktadır. Bununla birlikte, iki kullanım amacı olan uygulamaların taciz ve istismar amacıyla nasıl kullanılacağına dair kullanıcılar tarafından yayınlanmış çevrimiçi rehberler ve forum gönderileri bulunmaktadır. Saldırganlar, çevrimiçi ortamdan bu teknolojileri kötü amaçlı olarak kullanma yöntemlerini öğrenebilmektedirler.

Kaynaklar

- Afifi, T. O., Boman, J., Fleisher, W., & Sareen, J. (2009). The relationship between child abuse, parental divorce, and lifetime mental disorders and suicidality in a nationally representative adult sample. *Child Abuse & Neglect, 33*(3), 139-147. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.12.009>
- Bahali, K., Akçan, R., Tahiroglu, A. Y., & Avci, A. (2010). Child sexual abuse: seven years in practice. *Journal of Forensic Sciences, 55*(3), 633-636. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2010.01357.x>
- Bissias, G., Levine, B., Liberatore, M., Lynn, B., Moore, J., Wallach, H., & Wolak, J. (2016). Characterization of contact offenders and child exploitation material trafficking on five peer-to-peer networks. *Child Abuse & Neglect, 52*, 185-199. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.10.022>
- Blazey, L. (2011). Supporting young victims out of sexual exploitation. *British Journal of School Nursing, 6*(1), 9-10. <https://doi.org/10.12968/bjsn.2011.6.1.9>
- Bond, E., & Dogaru, C. (2019). An evaluation of an inter-disciplinary training programme for professionals to support children and their families who have been sexually abused online. *The British Journal of Social Work, 49*(3), 577-594. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy075>
- Brassard, M. R., & Fiorvanti, C. M. (2015). School-based child abuse prevention programs. *Psychology in the Schools, 52*(1), 40-60. <https://doi.org/10.1002/pits.21811>
- Caddle, X. V., Naher, N., Miller, Z. P., Badillo-Urquiola, K., & Wisniewski, P. J. (2023). Duty to respond: The challenges social service providers face when charged with keeping youth safe online. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 7*(GROUP), 1-35. <https://doi.org/10.1145/3567556>
- Chatterjee, R., Doerfler, P., Orgad, H., Havron, S., Palmer, J., Freed, D., ... Ristenpart, T. (2018). The spyware used in intimate partner violence. *2018 IEEE Symposium on Security and Privacy (SP)*, 441-458. <https://doi.org/10.1109/SP.2018.00061>
- Chiang, E., & Grant, T. (2019). Deceptive identity performance: Offender moves and multiple identities in online child abuse conversations. *Applied Linguistics, 40*(4), 675-698. <https://doi.org/10.1093/applin/amy007>
- Chopin, J., Fortin, F., & Paquette, S. (2022). Childhood victimization and poly-victimization of online sexual offenders: A developmental psychopathology perspective. *Child Abuse & Neglect, 129*, 105659. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105659>
- Cohen, J. A., Deblinger, E., Mannarino, A. P., & Steer, R. A. (2004). A multisite, randomized controlled trial for children with sexual abuse-related PTSD symptoms. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 43*(4), 393-402. <https://doi.org/10.1097/00004583-200404000-00005>
- DeHart, D., Dwyer, G., Seto, M. C., Moran, R., Letourneau, E., & Schwarz-Watts, D. (2017). Internet sexual solicitation of children: A proposed typology of offenders based on their chats, e-mails, and social network posts. *Journal of Sexual Aggression, 23*(1), 77-89. <https://doi.org/10.1080/13552600.2016.1241309>
- DeMarco, J., Sharrock, S., Crowther, T., & Barnard, M. (2018). Behaviour and characteristics of perpetrators of online-facilitated child sexual abuse and exploitation. *NatCen Social Research Final Report*, 1-81. https://www.basw.co.uk/system/files/resources/basw_64920-4.pdf
- De Santisteban, P., Del Hoyo, J., Alcázar-Córcoles, M. Á., & Gámez-Guadix, M. (2018). Progression, maintenance, and feedback of online child sexual grooming: A qualitative analysis of online predators. *Child Abuse & Neglect, 80*, 203-215. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.03.026>
- Dimond, J. P., Fiesler, C., & Bruckman, A. S. (2011). Domestic violence and information communication technologies. *Interacting with Computers, 23*(5), 413-421. <https://doi.org/10.1016/j.intcom.2011.04.006>

- Dombrowski, S. C., Gischlar, K. L., & Durst, T. (2007). Safeguarding young people from cyber pornography and cyber sexual predation: A major dilemma of the Internet. *Child Abuse Review, 16*(3), 153-170. <https://doi.org/10.1002/car.939>
- Dube, S. R., Anda, R. F., Whitfield, C. L., Brown, D. W., Felitti, V. J., Dong, M., & Giles, W. H. (2005). Long-term consequences of childhood sexual abuse by gender of victim. *American Journal of Preventive Medicine, 28*(5), 430-438. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2005.01.015>
- Elliott, I. A., & Beech, A. R. (2009). Understanding online child pornography use: Applying sexual offense theory to internet offenders. *Aggression and Violent Behavior, 14*(3), 180-193. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.03.002>
- Freed, D., Palmer, J., Minchala, D. E., Levy, K., Ristenpart, T., & Dell, N. (2017). Digital technologies and intimate partner violence: A qualitative analysis with multiple stakeholders. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 1*(CSCW), No: 46, 1-22. <https://doi.org/10.1145/3134681>
- Freed, D., Palmer, J., Minchala, D., Levy, K., Ristenpart, T., & Dell, N. (2018). "A stalker's paradise". How intimate partner abusers exploit technology. *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, No: 667, 1-13. <https://doi.org/10.1145/3173574.3174241>
- Goldman, J. D. (2007). Primary school student-teachers' knowledge and understandings of child sexual abuse and its mandatory reporting. *International Journal of Educational Research, 46*(6), 368-381. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2007.09.002>
- Govender, I., & Skea, B. (2015). Teachers' understanding of e-safety: An exploratory case in KZN South Africa. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries, 70*(1), 1-17. <https://doi.org/10.1002/j.1681-4835.2015.tb00505.x>
- Gushwa, M., Bernier, J., & Robinson, D. (2019). Advancing child sexual abuse prevention in schools: An exploration of the effectiveness of the Enough! online training program for K-12 teachers. *Journal of Child Sexual Abuse, 28*(2), 144-159. <https://doi.org/10.1080/10538712.2018.1477000>
- Henry, N., & Powell, A. (2018). Technology-facilitated sexual violence: A literature review of empirical research. *Trauma, Violence, & Abuse, 19*(2), 195-208. <https://doi.org/10.1177/1524838016650189>
- Hornor, G. (2010). Child sexual abuse: Consequences and implications. *Journal of Pediatric Health Care, 24*(6), 358-364. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2009.07.003>
- Jong, S. T., & Drummond, M. J. (2016). Hurry up and 'like' me: Immediate feedback on social networking sites and the impact on adolescent girls. *Asia-Pacific Journal of Health, Sport and Physical Education, 7*(3), 251-267. <https://doi.org/10.1080/18377122.2016.1222647>
- Jonsson, L. S., Bladh, M., Priebe, G., & Svedin, C. G. (2015). Online sexual behaviours among Swedish youth: Associations to background factors, behaviours and abuse. *European Child & Adolescent Psychiatry, 24*, 1245-1260. <https://doi.org/10.1007/s00787-015-0673-9>
- Jonsson, L. S., Fredlund, C., Priebe, G., Wadsby, M., & Svedin, C. G. (2019). Online sexual abuse of adolescents by a perpetrator met online: A cross-sectional study. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 13*(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s13034-019-0292-1>
- Kagitcibasi, C. (2013). Adolescent autonomy-relatedness and the family in cultural context: What is optimal?. *Journal of Research on Adolescence, 23*(2), 223-235. <https://doi.org/10.1111/jora.12041>
- Lanning, K. V. (2008). Cyber "pedophiles": A behavioral perspective. In B. A. J. Fisher & D. Fisher (Eds.), *Practical aspects of rape investigation* (pp. 421-448). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/9781420065053>
- Leitão, R. (2021). Technology-Facilitated Intimate Partner Abuse: A qualitative analysis of data from online domestic abuse forums. *Human-Computer Interaction, 36*(3), 203-242. <https://doi.org/10.1080/07370024.2019.1685883>
- Lyons, M., & Brewer, G. (2021). Experiences of intimate partner violence during lockdown and the

- COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00260-x>
- Machimbarrena, J. M., Calvete, E., Fernández-González, L., Álvarez-Bardón, A., Álvarez-Fernández, L., & González-Cabrera, J. (2018). Internet risks: An overview of victimization in cyberbullying, cyber dating abuse, sexting, online grooming and problematic internet use. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(11), 2471. <https://doi.org/10.3390/ijerph15112471>
- Martin, J. (2016). Child sexual abuse images online: Implications for social work training and practice. *The British Journal of Social Work*, 46(2), 372-388. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu116>
- Mullers, E. S., & Dowling, M. (2008). Mental health consequences of child sexual abuse. *British Journal of Nursing*, 17(22), 1428-1433. <https://doi.org/10.12968/bjon.2008.17.22.31871>
- Müller, A. R., Röder, M., & Fingerle, M. (2014). Child sexual abuse prevention goes online: Introducing “Cool and Safe” and its effects. *Computers & Education*, 78, 60-65. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.04.023>
- Nasaescu, E., Marin-Lopez, I., Llorent, V. J., Ortega-Ruiz, R., & Zych, I. (2018). Abuse of technology in adolescence and its relation to social and emotional competencies, emotions in online communication, and bullying. *Computers in Human Behavior*, 88, 114-120. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.036>
- Paranal, R., Washington Thomas, K., & Derrick, C. (2012). Utilizing online training for child sexual abuse prevention: Benefits and limitations. *Journal of Child Sexual Abuse*, 21(5), 507-520. <https://doi.org/10.1080/10538712.2012.697106>
- Pithers, W.D. (1999). Empathy: Definition, enhancement, and relevance to the treatment of sexual abusers. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(3), 257-284. <https://doi.org/10.1177/088626099014003004>
- Ramiro, L. S., Martinez, A. B., Tan, J. R. D., Mariano, K., Miranda, G. M. J., & Bautista, G. (2019). Online child sexual exploitation and abuse: A community diagnosis using the social norms theory. *Child Abuse & Neglect*, 96, 104080. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104080>
- Rew, L. (1989). Long-term effects of childhood sexual exploitation. *Issues in Mental Health Nursing*, 10(3-4), 229-244. <https://doi.org/10.3109/01612848909140847>
- Say, G. N., Babadağı, Z., Karabekiroğlu, K., Yüce, M., & Akbaş, S. (2015). Abuse characteristics and psychiatric consequences associated with online sexual abuse. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(6), 333-336. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0494>
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj010fo>
- Styron Jr, R. A., Bonner, J. L., Styron, J. L., Bridgeforth, J., & Martin, C. (2016). Are teacher and principal candidates prepared to address student cyberbullying?. *Journal of At-Risk Issues*, 19(1), 19-28. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1104426>
- Webster, S., Davidson, J., Bifulco, A., Gottschalk, P., Caretti, V., Pham, T., Grove-Hills, J., Turley, C., Tompkins, C., Ciulla, S., Milazzo, V., Schimmenti, A. and Craparo, G. (2012). European Online Grooming Project: final report. European Commission Safer Internet Plus Programme.
- Whittle, H. C., Hamilton-Giachritsis, C., & Beech, A. R. (2013). Victims’ voices: The impact of online grooming and sexual abuse. *Universal Journal of Psychology*, 1(2), 59-71. <https://doi.org/10.13189/ujp.2013.010206>
- Wiehe, V. R. (1985). Empathy and locus of control in child abusers. *Journal of Social Service Research*, 9(2-3), 17-30. https://doi.org/10.1300/J079v09n02_02
- Wilson, D. R. (2010). Health consequences of childhood sexual abuse. *Perspectives in Psychiatric Care*, 46(1), 56-64. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6163.2009.00238.x>

- Zhang, W., Chen, J., & Liu, F. (2015). Preventing child sexual abuse early: Preschool teachers' knowledge, attitudes, and their training education in China. *Sage Open*, 5(1), 2158244015571187. <https://doi.org/10.1177/2158244015571187>

ÇOCUKLUK ÇAĞI İHMALI

Uzman Psikolojik Danışman Nihal TOPAL

Giriş

İhmal, çocukların duygusal, bedensel, zihinsel ve cinsel gelişimini zedeleyen risk faktörlerinden biridir. İhmal; çocuğun bakımından sorumlu olan kişilerin (anne-baba, bakıcı, vasi, anneanne, babaanne, vb.) kasıtlı olarak veya olağanüstü dikkatsizlik nedeniyle, çocuğun önlenebilir bir acı çekmesine izin vermesi ve/veya bir kişinin fiziksel gelişimini sağlamak için genel olarak gerekli kabul edilen bir veya daha fazla bileşeni sağlamada başarısız olması durumu olarak tanımlanmaktadır (Polansky, 1987). Dünya Sağlık Örgütü ise ihmal; bir ebeveynin sağlık, eğitim, duygusal gelişim, beslenme, barınma ve güvenli yaşam koşulları gibi alanlardan bir veya daha fazlasında çocuğun gelişimini sağlayamaması olarak açıklamaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 1999). Bu şekilde tanımlanan ihmal, çocuğun evrensel olarak göze çarpan temel fiziksel veya psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmadığı, bir zarar riski veya optimal olmayan gelişimle sonuçlanan bir durumu karakterize eder (English vd., 2005). İhmal çocuğa kasıtlı olarak zarar vermek anlamını taşıyan istismardan farklı olarak, çocuğun yararına olan şeyi yapmamak olarak ifade edilir. Başka bir deyişle, istismar aktif bir eylem olarak tanımlanırken ihmal pasif bir eylemdir. İhmal, çocuklara kötü muamelenin en yaygın ve en ölümcül şekli olarak kabul görmekte ve dünya genelinde yaygınlığı %4.5 ila %48.9 arasında değişmektedir (Clement vd., 2016; Feng vd., 2015; Hornor, 2014; Pinto-Cortez vd., 2018).

Oldukça yaygın bir kötü muamele biçimi olmasına karşılık çocuk ihmal evrensel bir tanıma en çok ihtiyaç duyan bir olgu olmuştur. Çünkü bu teriminin tanımlanmasında bir fikir birliği yoktur (Barron & Jenny, 2011). Bu durumun nedeni olarak, çocuğun bakımını üstlenen kişilerin hangi eylemlerinin ya da eylemsizliklerinin ihmal ortaya çıkardığı konusundaki hassasiyet öne sürülebilir. Çocuk yetiştirirken nelerin gerekli olduğu konusu öznel bir alanı temsil eder. Bu öznel alan; kişilerin içinde doğup yetiştiği toplumsal yapıya, eğitim ve kültür seviyelerine, zararlı madde ve alkol kullanımı gibi risk doğuracak durumlara ve en çok çocuğun bireysel ihtiyaçlarına göre şekillenebilir.

Kaynaklar

- Bacon, H., & Richardson, S. (2001). Attachment theory and child abuse: An overview of the literature for practitioners. *Child Abuse Review, 10*(6), 377-397.
- Baer, J. C., & Martinez, C. D. (2006). Child maltreatment and insecure attachment: A meta-analysis. *Journal of Reproductive and Infant Psychology, 24*(3), 187-197. <https://doi.org/10.1080/02646830600821231>
- Barron, C. E., & Jenny, C. (2011). Definitions and categorization of child neglect. In: Jenny C (Ed.), *Child Abuse and Neglect*, (pp. 539-543). Elsevier Saunders.
- Bick, J., & Nelson, C. A. (2016). Early adverse experiences and the developing brain. *Neuropsychopharmacology, 41*(1), 177-196. <https://doi.org/10.1038/npp.2015.252>
- Blackmon, B. J., & Cain, D. S. (2015). Case manager perspectives on the effectiveness of an elementary school truancy intervention. *School Social Work Journal, 40*(1), 1-9.
- Boos, S. C., & Fortin, K. (2014). Medical neglect. *Pediatric Annals, 43*(11), 253-259. <https://doi.org/10.3928/00904481-20141022-08>.
- Brewerton, T. D. (2007). Eating disorders, trauma, and comorbidity: Focus on PTSD. *Eating Disorders, 15*(4), 285-304. <https://doi.org/10.1080/10640260701454311>
- Brockie, T. N., Dana-Sacco, G., Wallen, G. R., Wilcox, H. C., & Campbell, J. C. (2015). The relationship of adverse childhood experiences to PTSD, depression, poly-drug use and suicide attempt in reservation-based native american adolescents and young adults. *American Journal of Community Psychology, 55*(3-4), 411-421. <https://doi.org/10.1007/s10464-015-9721-3>
- Brown, D. W., Young, K. E., Anda, R. F., Felitti, V. J., & Giles H. P. (2006). Asthma and the risk of lung cancer. Findings from the adverse childhood experiences. *Cancer Causes Control, 17*(3), 349-350.
- Brown, J., Cohen, P., Johnson, J. G., & Smailes, E. M. (1999). Childhood abuse and neglect: Specificity and effects on adolescent and young adult depression and suicidality. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 38*(12), 1490-1496. <https://doi.org/10.1097/00004583-199912000-00009>
- Carr, C. P., Martins, C. M. S., Stingel, A. M., Lemgruber, V. B., & Juruena, M. F. (2013). The role of early life stress in adult psychiatric disorders. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 201*(12), 1007-1020. <https://doi.org/10.1097/nmd.0000000000000049>
- Chalk, R., Gibbons, A., & Scarupa, H. J. (2002). *The multiple dimensions of child abuse and neglect: New insights into an old problem*. www.childtrends.org/files/ChildAbuseRB.pdf
- Chapple, C. L., & Vaske, J. (2010). Child neglect, social context, and educational outcomes: Examining the moderating effects of school and neighborhood context. *Violence and Victims, 25*(4), 470-485. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.25.4.470>
- Christ, S. L., Kwak, Y. Y., & Lu, T. (2017). Adolescents' experience of parental psychological caregiving and neglect: Construct development. *American Journal of Orthopsychiatry, 87*(3), 326-336. <https://doi.org/10.1037/ort0000206>
- Clément, M.-È., Bérubé, A., & Chamberland, C. (2016). Prevalence and risk factors of child neglect in the general population. *Public Health, 138*, 86-92. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2016.03.018>
- Cohen, J. R., Menon, S. V., Shorey, R. C., Le, V. D., & Temple, J. R. (2017). The distal consequences of physical and emotional neglect in emerging adults: A person-centered, multi-wave, longitudinal study. *Child Abuse & Neglect, 63*, 151-161. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.030>
- Currie, J., & Widom, C. S. (2010). Long-term consequences of child abuse and neglect on adult economic well-being. *Child Maltreatment, 15*(2), 111-120. <https://doi.org/10.1177/1077559509355316>
- Dalbudak, E., Evren, C., Aldemir, S., & Evren, B. (2014). The severity of internet addiction risk and its

- relationship with the severity of borderline personality features, childhood traumas, dissociative experiences, depression and anxiety symptoms among Turkish university students. *Psychiatry Research*, 219(3), 577-582. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.02.03>
- DePanfilis, D. (2000). How do I determine if a child has been neglected? In H. Dubowitz & D. DePanfilis (Eds.), *Handbook for child protection practice* (pp.121-126). Sage Publications.
- DePanfilis, D. (2006). *Child neglect: A guide for prevention, assessment, and intervention*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Dong, M., Dube, S. R., Felitti, V. J., Giles, H. P., & Anda, R. F. (2003). Adverse childhood experiences and self-reported liver disease: New insights into a causal pathway. *Archives of Internal Medicine*, 163, 1949-1956.
- Dubowitz, H. (2000). What is child neglect? In H. Dubowitz & D. DePanfilis (Eds.), *Handbook for child protection practice* (pp. 10-14). Sage Publications.
- Dubowitz, H., Papas, M. A., Black, M. M., & Starr, R. H. (2002). Child neglect: Outcomes in high-risk urban preschoolers. *Pediatrics*, 109(6), 1100-1107. <https://doi.org/10.1542/peds.109.6.1100>
- Dubowitz, H., Pitts, S. C., & Black, M. M. (2004). Measurement of three major subtypes of child neglect. *Child Maltreatment*, 9(4), 344-356. <https://doi.org/10.1177/1077559504269191>
- Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ] (1999). Çocuk istismarını önleme danışmanlığı. Dünya Sağlık Örgütü.
- English, D. J., Thompson, R., Graham, J. C., & Briggs, E. C. (2005). Toward a definition of neglect in young children. *Child Maltreatment*, 10(2), 190-206. <https://doi.org/10.1177/1077559505275178>
- Erickson, M. F., & Egeland, B. (2002). Child neglect. In J. E. B. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. T. Hendrix, C. Jenny, & T. A. Reid (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (pp. 3-20). Sage Publications.
- Feng, J. Y., Chang, Y. T., Chang, H. Y., Fetzer, S., & Wang, J. D. (2015). Prevalence of different forms of child maltreatment among Taiwanese adolescents: A population-based study. *Child Abuse & Neglect*, 42, 10-19. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.11.010>
- Frank, D. A., Drotar, D., Cook, J., Bleiker, J., & Kasper, D. (2001). Failure to thrive. In R. M. Reece & S. Ludwig (Eds.), *Child abuse: Medical diagnosis and management* (pp 307-337). Lippincott, Williams & Wilkins.
- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, 373(9657), 68-81. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(08\)61706-7](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(08)61706-7)
- Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 697-714. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00342-3](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00342-3)
- Goldman, J., Salus, M. K., Wolcott, D., & Kennedy, K. Y. (2003). What is the scope of the problem? In I. Bocella & C. Nolan (Eds.), *A coordinated response to child abuse and neglect: The foundation for practice* (pp. 23-25). Office on Child Abuse and Neglect, Children's Bureau.
- Goodvin, R., Johnson, D. R., Hardy, S. A., Graef, M. I., & Chambers, J. M. (2007). Development and confirmatory factor analysis of the community norms of child neglect scale. *Child Maltreatment*, 12(1), 68-85. <https://doi.org/10.1177/1077559506296667>
- Harkness, K. L., & Lumley, M. N. (2008). Child abuse and neglect and the development of depression in children and adolescents. In J. R. Z. Abela & B. L. Hankin (Eds.), *Handbook of depression in children and adolescents* (pp. 466-488). The Guilford Press.
- Harrington, D., Zuravin, S., DePanfilis, D., Ting, L., & Dubowitz, H. (2002). The neglect scale: Confirmatory factor analyses in a low-income sample. *Child Maltreatment*, 7(4), 359-368. <https://doi.org/10.1177/107755902237266>
- Hildyard, K. L., & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 679-695. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00341-1](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00341-1)

- Hornor, G. (2014). Child neglect: Assessment and intervention. *Journal of Pediatric Health Care*, 28(2), 186-192. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2013.10.002>
- Iverson, A., French, B. F., Strand, P. S., Gotch, C. M., & McCurley, C. (2016). Understanding school truancy. *Assessment*, 107319111667232. <https://doi.org/10.1177/1073191116672329>
- Jordan, B., & Sketchley, R. (2009). A stitch in time saves nine: preventing and responding to the abuse and neglect of infants. *Child Abuse Prevention Issues*, 30, 1-26.
- Kantor, G. K., Holt, M. K., Mebert, C. J., Straus, M. A., Drach, K. M., Ricci, L. R., ... Brown, W. (2004). Development and preliminary psychometric properties of the multidimensional neglectful behavior scale-child report. *Child Maltreatment*, 9(4), 409-428. <https://doi.org/10.1177/1077559504269530>
- Kearney, C. A., Wechsler, A., Kaur, H., & Lemos-Miller, A. (2010). Posttraumatic stress disorder in maltreated youth: A review of contemporary research and thought. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 13(1), 46-76. <https://doi.org/10.1007/s10567-009-0061-4>
- Lane, W. G., & Dubowitz, H. (2019). Environmental neglect and social determinants of health. In A. Laskey & A. Sirotnak (Eds.), *Child Abuse: Medical diagnosis and management* (pp. 477-497). American Academy of Pediatrics.
- Lawler, M. J., & Talbot, E. B. (2012). Child Abuse. *Encyclopedia of Human Behavior*, 460-466. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-375000-6.00087-2>
- Lee, V., & Hoaken, P. N. S. (2007). Cognition, emotion, and neurobiological development: Mediating the relation between maltreatment and aggression. *Child Maltreatment*, 12, 281-298. <https://doi.org/10.1177/1077559507303778>
- Li, C., Dang, J., Zhang, X., Zhang, Q., & Guo, J. (2014). Internet addiction among Chinese adolescents: The effect of parental behavior and self-control. *Computers in Human Behavior*, 41, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.09.001>
- Lounds, J. J., Borkowski, J. G., & Whitman, T. L. (2004). Reliability and validity of the mother-child neglect scale. *Child Maltreatment*, 9(4), 371-381. <https://doi.org/10.1177/1077559504269536>
- Ludwig, S., & Rostain, A. (2009). Family function and dysfunction. In H. Feldman (Ed.), *Developmental-Behavioral Pediatrics* (pp. 103-118). Saunders. <https://doi.org/10.1016/b978-1-4160-3370-7.00010-9>
- MacMillan, H. L. (2000). Preventive health care, 2000 update: Prevention of child maltreatment. *Canadian Medical Association Journal*, 163(11), 1451-1458.
- Maguire, S. A., Williams, B., Naughton, A. M., Cowley, L. E., Tempest, V., Mann, M. K., ... Kemp, A. M. (2015). A systematic review of the emotional, behavioural and cognitive features exhibited by school-aged children experiencing neglect or emotional abuse. *Child: Care, Health and Development*, 41(5), 641-653. <https://doi.org/10.1111/cch.12227>
- McSherry, D. (2007). Understanding and addressing the "neglect of neglect": Why are we making a mole-hill out of a mountain? *Child Abuse & Neglect*, 31(6), 607-614. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.08.011>
- Mennen, F. E., Kim, K., Sang, J., & Trickett, P. K. (2010). Child neglect: Definition and identification of youth's experiences in official reports of maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 34(9), 647-658. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.02.007>
- Mills, C. (2004). *Problems at home, problems at school: The effects of maltreatment in the home on children's functioning at school. An overview of recent research*. National Society for the Prevention of Cruelty to Children.
- Monnat, S. M., & Chandler, R. F. (2015). Long-term physical health consequences of adverse childhood experiences. *The Sociological Quarterly*, 56(4), 723-752. <https://doi.org/10.1111/tsq.12107>
- Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The long-term health

- consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLoS Medicine*, 9(11), e1001349. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001349>
- Pechtel, P., & Pizzagalli, D. A. (2010). Effects of early life stress on cognitive and affective function: an integrated review of human literature. *Psychopharmacology*, 214(1), 55-70. <https://doi.org/10.1007/s00213-010-2009-2>
- Pinto-Cortez, C., Pereda, N., Álvarez-Lister, M. S. (2018). Child victimization and poly-victimization in a community sample of adolescents in northern Chile. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 27(9), 983-1002.
- Polansky, N. (1987). *Damaged parents*. University of Chicago Press
- Pollak, S. D., Nelson, C. A., Schlaak, M. F., Roeber, B. J., Wewerka, S. S., Wiik, K. L., ... Gunnar, M. R. (2010). Neurodevelopmental effects of early deprivation in postinstitutionalized children. *Child Development*, 81(1), 224-236. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01391.x>
- Shaffer, A., Huston, L., & Egeland, B. (2008). Identification of child maltreatment using prospective and self-report methodologies: A comparison of maltreatment incidence and relation to later psychopathology. *Child Abuse & Neglect*, 32(7), 682-692. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.09.010>
- Slack, K. S., Holl, J., Altenbernd, L., McDaniel, M., & Stevens, A. B. (2003). Improving the measurement of child neglect for survey research: Issues and recommendations. *Child Maltreatment*, 8(2), 98-111. <https://doi.org/10.1177/1077559502250827>
- Snow, P. C. (2009). Child maltreatment, mental health and oral language competence: Inviting speech-language pathology to the prevention table. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 11(2), 95-103. <https://doi.org/10.1080/17549500802415712>
- Sperry, D. M., & Widom, C. S. (2013). Child abuse and neglect, social support, and psychopathology in adulthood: A prospective investigation. *Child Abuse & Neglect*, 37(6), 415-425. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.02.006>
- Stickley, A., Waldman, K., Ueda, M., Koyanagi, A., Sumiyoshi, T., Narita, Z., ... Oh, H. (2020). Childhood neglect and suicidal behavior: Findings from the National Comorbidity Survey Replication. *Child Abuse & Neglect*, 103, 104400. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104400>
- Straus, M. A., Kinard, E. M., & Williams, L. M. (1995). The multidimensional neglectful behavior scale, form A: Adolescent and adult-recall version. Family Research Laboratory, University of New Hampshire.
- Teicher, M. H., Samson, J. A., Anderson, C. M., & Ohashi, K. (2016). The effects of childhood maltreatment on brain structure, function and connectivity. *Nature Reviews Neuroscience*, 17(10), 652-666. <https://doi.org/10.1038/nrn.2016.111>
- Tennakoon, K. L. U. S., & Taras, D. G. (2011). The relationship between cell phone use and sense of security: A two-nation study. *Security Journal*, 25(4), 291-308. <https://doi.org/10.1057/sj.2011.28>
- Trickett, P. K., Negri, S., Ji, J., & Peckins, M. (2011). Child maltreatment and adolescent development. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 3-20. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00711.x>
- Türk Dil Kurumu [TDK] (2006). Türk dil kurumu sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Van Wert, M., Fallon, B., Trocmé, N., & Collin-Vézina, D. (2018). Educational neglect: Understanding 20 years of child welfare trends. *Child Abuse & Neglect*, 75, 50-60. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.04.034>
- Veltman, M. W. M., & Browne, K. D. (2001). Three decades of child maltreatment research: Implications for the school years. *Trauma, Violence, & Abuse*, 2(3), 215-239. <https://doi.org/10.1177/1524838001002003002>
- Wark, M. J., Kruczek, T., & Boley, A. (2003). Emotional neglect and family structure: Impact on

- student functioning. *Child Abuse & Neglect*, 27(9), 1033-1043. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(03\)00162-5](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(03)00162-5)
- Wright, M. O., Crawford, E., & Del Castillo, D. (2009). Childhood emotional maltreatment and later psychological distress among college students: The mediating role of maladaptive schemas. *Child Abuse & Neglect*, 33(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.12.007>
- Young, R., Lennie, S., & Minnis, H. (2011). Children's perceptions of parental emotional neglect and control and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(8), 889-897. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02390.x>

ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALİNDE RİSK FAKTÖRLERİ

Uzman psikolojik Danışman Emine ÜLKEN

*Sevgiye,
İlgiye,
Bakıma,
Korunmaya muhtaç
Çocuk...
Yara almasın diye...*

Giriş

Yaşam serüveninde bireyin gelişimini etkileyen psikolojik, kültürel, sosyal, genetik ve biyolojik faktörleri inceleyen, ana rahmine düştüğü andan ölümüne kadar geçtiği çeşitli evrelerdeki davranışsal, fiziksel ve bilişsel değişime odaklanan bilim dalıdır gelişim psikolojisi (VandenBos, 2015). Gelişim psikologları bireylerin yaşamları boyunca yaşlarından, içinde buldukları kuşağın özelliklerinden ve kontrol edilemeyen çeşitli yaşam olaylarından etkilendiğini belirtmektedirler. Çocukluk yıllarında yaşanan yaşam olaylarının bireylerin gelişim sürecini negatif etkilediği ve geleceğe yönelik ciddi sorunlar yarattığı vurgulanmaktadır (Santrock, 2017). Bu yelpazede, çocuğun kontrolü dışında olan, gelişimini olumsuz etkileyen, gelecekte sorunlar yaşamasına sebebiyet veren en önemli yaşantılardan birinin çocuk istismarı olduğu bilinmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda “hırpalanmış çocuk” “çocuğa yönelik kötü muamele (child maltreatment)” ve “Caffey Sendromu” olarak tanımlanmış olan kavram son yıllarda “çocuk istismarı (child abuse)” olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır (Ulaş, 2020). Alan yazın incelendiğinde çocuk istismarına yönelik farklı tanımların yapıldığı da görülmektedir. Kültürden kültüre farklılık gösteren, alanlar arası çalışmayı gerektiren bir konu olan çocuk istismarına her alan uzmanının (tıp, hemşirelik, hukuk, sosyal hizmet,

Kaynaklar

- Alexander, R. (2010). *Prevention of physical abuse-approaches and evidence*. The international society for prevention of child abuse and neglect (ISPCAN). Special Report 2010.
- Almuneef, A. M., Alghamdi, L. A., & Saleheen, H. N. (2016). Family profile of victims of child abuse and neglect in the Kingdom of Saudi Arabia. *Saudi Med J*, 37(8), 882-888. <https://doi.org/10.15537/smj.2016.8.14654>
- Alpaslan, A. H. (2014). Çocukluk döneminde cinsel istismar. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15(2), 194-201.
- Alzoubi, F. A., Ali, R. A., Flah, I. H., & Alnatour, A. (2018). Mothers' knowledge & perception about child sexual abuse in Jordan. *Child Abuse & Neglect*, 75, 149-158. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.06.006>
- Avdibegović, E., & Brkić, M. (2020). Child neglect-causes and consequences. *Psychiatria Danubina*, 32(3), 337-342.
- Baldwin, H., Biehal, N., Allgar, V., Cusworth, L., & Pickett, K. (2020). Antenatal risk factors for child maltreatment: Linkage of data from a birth cohort study to child welfare records. *Child Abuse & Neglect*, 107, 104605. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104605>
- Barboza, G. E., Schiamberg, L. B., & Pacht, L. (2021). A spatiotemporal analysis of the impact of COVID-19 on child abuse and neglect in the city of Los Angeles, California. *Child Abuse & Neglect*, 116, 104740. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104740>
- Bauch, J., Hefti, S., Oeltjen, L., Pérez, T., Swenson, C. C., Fürstenau, U., Rhiner, B., & Schmid, M. (2022). Multisystemic therapy for child abuse and neglect: Parental stress and parental mental health as predictors of change in child neglect. *Child Abuse & Neglect*, 126, 105489. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105489>
- Belsky, J. (1978a). Three theoretical models of child abuse: A critical review. *Child Abuse & Neglect*, 2(1), 37-49. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(78\)90005-4](https://doi.org/10.1016/0145-2134(78)90005-4)
- Belsky, J. (1978b). A theoretical analysis of child abuse remediation strategies. *Journal of Clinical Child Psychology*, 7(2), 117-121. <https://doi.org/10.1080/15374417809532836>
- Belsky, J. (1980). Child maltreatment: An ecological integration. *American Psychologist*, 35(4), 320-335. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.35.4.320>
- Berger, L. M. (2004). Income, family structure, and child maltreatment risk. *Children and Youth Services Review*, 26(8), 725-748. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.02.017>
- Berger, L. M., Paxson, C., & Waldfogel, J. (2009). Mothers, men and child protective services involvement. *Child Maltreatment*, 14(3), 263-276. <https://doi.org/10.1177/1077559509337255>
- Blumberg, M. L. (1974). Psychopathology of the abusing parent. *American Journal of Psychotherapy*, 28(1), 21-29. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1974.28.1.21>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Browne, K. (1988). The nature of child abuse and neglect: An overview. K. Browne, C. Davies ve P. Stratton (Ed.), *Early prediction and prevention of child abuse* içinde (pp. 57-85). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Brown, J., Cohen, P., Johnson, J. G., & Salzinger, S. (1998). A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17 year prospective study of officially recorded and self reported child abuse and neglect. *Child Abuse and Neglect*, 22(11), 1065-1078. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(98\)00087-8](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(98)00087-8)
- Campbell, R., Dworkin, E., & Cabral, G. (2009). An ecological model of the impact of sexual assault on women's mental health. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(3), 225-246. <https://doi.org/10.1177/1524838009334456>

- Can, G., & Beyazıt, U. (2018). Çocuk istismarı potansiyelini yordayan faktörlerin incelenmesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(1), 87-99. <https://doi.org/10.13114/MJH.2018.385>
- Capaldi, D. M., Kim, H. K., & Pears, K. C. (2009). The association between partner violence and child maltreatment: A common conceptual framework. D. J. Whitaker ve J. R. Lutzker (Ed.), *Preventing partner violence: Research and evidence-based intervention strategies* içinde (pp. 93-111). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11873-005>
- Carmody, K. A., Hasket, M. E., Loehman, J., & Rose, R. (2015). Physically abused children's adjustment at the transition to school: child, parent, and family factors. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 957-969. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9906-7>
- Chandler, C. E., Austin, A. E., & Shanahan, M. E. (2022). Association of housing stress with child maltreatment: A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(2), 639-659. <https://doi.org/10.1177%2F1524838020939136>
- Chen, L. P., Murad, M. H., Paras, M. L., Colbenson, K. M. Sattler, A. L., Goranson, E. N., ... Zirakzadeh, A. (2010). Sexual abuse and lifetime diagnosis of psychiatric disorders: Systematic review and meta-analysis. *Mayo Clinic Proceedings*, 85(7), 618-629. <https://doi.org/10.4065/mcp.2009.0583>
- Cicchetti, D., & Lynch, M. (1993). Toward an ecological/transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children' development. *Psychiatry*, 56(1), 96-118. <https://doi.org/10.1080/00332747.1993.11024624>
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (1995). A developmental psychopathology perspective on child abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(5), 541-565. <https://doi.org/10.1097/00004583-199505000-00008>
- Clemens, V., Berthold, O., Witt, A., Sachser, C., Brähler, E., Plener, P. L., ... Fegert, J. M. (2020). Lifespan risks of growing up in a family with mental illness or substance abuse. *Scientific Reports*, 10(1), 1-8. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-72064-w>
- Coulton, C. J., Crampton, D. S., Irwin, M., Spilsbury, J. C., & Korbin, J. E. (2007). How neighborhoods influence child maltreatment: A review of the literature and alternative pathways. *Child Abuse and Neglect*, 31(11-12), 1117-1142. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.023>
- Çengel-Kültür, E., Çuhadaroğlu-Çetin, F., & Gökler, B. (2007). Demographic and clinical features of child abuse and neglect cases. *The Turkish Journal of Pediatrics*, 49(3), 256-262.
- Demirci, E. Ö., Özmen, S., Öztop, D. B., Özdemir, Ç., & Uytun, M. Ç. (2014). Çocuk ve ergen cinsel istismar olgularında istismar ile ilişkili sosyo demografik özelliklerin, ailesel değişkenlerin ve ruhsal bozuklukların değerlendirilmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 19(3), 146-153.
- DeVylder, J. (2012). An ecological systems perspective on the clinical high risk state preceding schizophrenia onset. *Social Work in Mental Health*, 10(6), 478-495. <https://doi.org/10.1080/15332985.2012.708018>
- Dittrich, K., Boedeker, K., Kluczniok, D., Jaite, C., Attar, C. H., Fuehrer, D., ... Bermpohl, F. (2018). Child abuse potential in mothers with early life maltreatment, borderline personality disorder and depression. *The British Journal of Psychiatry*, 213(1), 412-418. <https://doi.org/10.1192/bjp.2018.74>
- Doidge, J. C., Higgins, DJ., Delfabro, P., & Segal, L. (2017). Neglect risk factors for child maltreatment in an Australian population based birth cohort. *Child Abuse&Neglect*, 64, 47-60. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.12.002>
- Douglas, E. M. (2014). A comparison of child fatalities by physical abuse versus neglect: Child, family, service, and worker characteristics. *Journal Of Social Service Research*, 40(3), 259-273. <https://doi.org/10.1080/01488376.2014.893948>
- Drake, B., & Jonson-Reid, M. (2014). Poverty and child maltreatment. J. Korbin ve R. Krugman

- (Eds.), *Handbook of child maltreatment* içinde (pp. 131-148). Springer: Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7208-3_7
- Egeland, B., Jacobvitz, D., & Papatola, K. (1987). Intergenerational continuity of abuse. R. J. Gelles & J. B. Lancaster (Eds.), In *Child abuse and neglect: Biosocial dimensions* (pp. 255-276). New York: Aldine.
- Farnia, V., Tatari, F., Moradinazar, M., Salemi, S., Juibari, TA., Alikhani, B., ... Golshani, S. (2020). Investigating the prevalence of child abuse in the families with addicted parents in Iran: With emphasis on family risk factors, *Clinical Epidemiology and Global Health*, 8(4), 1098-1103. <https://doi.org/10.1016/j.cegh.2020.03.027>
- Farrell, C. A., Fleegler, E. W., Monuteaux, M. C., Wilson, C. R., Christian, C. W., & Lee, L. K. (2017). Community poverty and child abuse fatalities in the United States. *Pediatrics*, 139(5), e20161616. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1616>
- Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. *The Future of Children*, 19(2), 169-194.
- Finkelhor, D., & Korbin, J. (1988). Child abuse as an international issue. *Child Abuse & Neglect*, 12(1), 3-23. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(88\)90003-8](https://doi.org/10.1016/0145-2134(88)90003-8)
- Finzi-Dottan, R., & Harel, G. (2014). Parents' potential for child abuse: An intergenerational perspective. *Journal of Family Violence*, 29(4), 397-408. <https://doi.org/10.1007/s10896-014-9592-7>
- Friedman, S. H., & McEwan, M. V. (2018). Treated mental illness and the risk of child abuse perpetration. *Psychiatric Services*, 69(2), 211-216. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201700120>
- Garbarino, J., & Gilliam, G. (1980). *Understanding abusive families*. Lexington, MA: Lexington Press.
- Gil, D. G. (1970). *Violence Against Children: Physical Child Abuse in the United States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, 373(9657), 68-81. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7)
- Goldberg, S. (1983). Parent-infant bonding: Another look. *Child Development*, 54(6), 1355-1382. <https://doi.org/10.2307/1129800>
- Gonzalez, D., Mirabal, A. B., & McCall, J. D. (2021). *Child abuse and neglect*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- Güner, Ş. İ., Güner, Ş., & Şahan, M. H. (2010). Çocuklarda sosyal ve medikal bir problem; İstismar. *Van Tıp Dergisi*, 17(3), 108-113.
- Güneş, A. (2012). *Çocuk eğitiminde pozitif iletişim*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Hafekost, K., Lawrence, D., O'Leary, C., Bower, C., O'Donnell, M., Semmens, J., & Zubrick, S. R. (2017). Maternal alcohol use disorder and subsequent child protection contact: A record-linkage population cohort study. *Child Abuse & Neglect*, 72, 206-214. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.08.010>
- Higgins, D. J., & McCabe, M. P. (2003). Maltreatment and family dysfunction in childhood and the subsequent adjustment of children and adults. *Journal of Family Violence*, 18, 107-120. <https://doi.org/10.1023/A:1022841215113>
- İnsan Hakları Derneği [İHD]. (2008). *Çocuk ihmali ve istismarını önleme öğretmenler ve aileler için eğitim kılavuzu*. <https://ihddiyarbakir.org/Content/uploads/f971c62f-8f03-4548-85eb-997dd89a8a36.pdf>
- Jones, L., Bellis, M. A., Wood, S., Hughes, K., McCoy, E., Eckley, L., ... Shakespeare, T. (2012). Prevalence and risk of violence against children with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies. *The Lancet*, 380(9845), 899-907. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60692-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60692-8)

- Jonson-Reid, M., Kohl, P. L., & Drake, B. (2012). Child and adult outcomes of chronic child maltreatment. *Pediatrics*, *129*(5), 839-845. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-2529>
- Jakupcevic, K. K., & Ajdukovic, M. (2011). Risk factors of child physical abuse by parents with mixed anxiety-depressive disorder or posttraumatic stress disorder. *Croatian Medical Journal*, *52*(1), 25-35. <https://doi.org/10.3325/cmj.2011.52.25>
- Kaufman, J., & Zigler, E. (1989). The intergenerational transmission of child abuse. D. Cicchetti ve V. Carlson (Ed.), In *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect* (pp. 129-150). Cambridge University Press
- Kempe, C. H. (1973). A practical approach to the protection of the abused child and rehabilitation of the abusing parent. *Pediatrics*, *51*(4), 804-809. <https://doi.org/10.1542/peds.51.4.804>
- Kezer, İ. (2014). Çocuk ihmal ve istismarında risk etmenleri. O. Derman & K. Karataş (Ed.), *Çocuk istismarına ve ihmaline yaklaşım temel bilgiler* içinde (ss. 33-38). Ankara: Çocuk İstismarını ve İhmalini Önleme Derneği.
- Kim, J. (2009). Type-specific intergenerational transmission of neglectful and physically abusive parenting behaviors among young parents. *Children and Youth Services Review*, *31*(7), 761-767. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.02.002>
- Kohl, P. L., Jonson-Reid, M., & Drake, B. (2011). Maternal mental illness and the safety and stability of maltreated children. *Child Abuse & Neglect*, *35*(5), 309-318. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.01.006>
- Kozcu, Ş. (1989). Çocuk istismarı ve ihmali. Ege Üniversitesi. Psikoloji Seminer, *6/7*, 63-76.
- Kozybska, M., Giezek, M., Zabijska, P., Masna, B., Ciechowicz, J., Paszkiewicz, M., et al. (2022). Co-occurrence of adult abuse and child abuse: analysis of the phenomenon. *Journal of injury and violence research*, *14*(1). <https://doi.org/10.5249/jivr.v14i1.1640>
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Kubin Mete, B., & Bilge, F. (2018). Çocuk istismarı: Stres, aile işlevselliği, sosyal yalıtım, kabul/red. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *8*(51), 213-246.
- Langevin, R., Gagné, M. E., Brassard, A., & Fernet, M. (2022). Intergenerational continuity of child maltreatment: The role of maternal emotional dysregulation and mother-child attachment. *Psychology of Violence*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/vio0000409>
- Lavi, I., Manor-Binyamini, I., Seibert, E., Katz, L. F., Ozer, E. J., & Gross, J. J. (2019). Broken bonds: A meta-analysis of emotion reactivity and regulation in emotionally maltreating parents. *Child Abuse & Neglect*, *88*, 376-388. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.11.016>
- Leppäkoski, T., Vuorenmaa, M., & Paavilainen, E. (2021). Psychological and physical abuse towards four year old children as reported by their parents: A national Finnish survey. *Child Abuse & Neglect*, *118*, 105127. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105127>
- Liel, C., Eickhorst, A., Zimmermann, P., Stemmler, M., & Walper, S. (2022). Fathers, mothers and family violence: Which risk factors contribute to the occurrence of child maltreatment and exposure to intimate partner violence in early childhood? Findings in a German longitudinal in-depth study. *Child Abuse & Neglect*, *123*, 105373. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105373>
- Liel, C., Ulrich, S. M., Lorenz, S., Eickhorst, A., Fluke, J., & Walper, S. (2020). Risk factors for child abuse, neglect and exposure to intimate partner violence in early childhood: Findings in a representative cross-sectional sample in Germany. *Child Abuse & Neglect*, *106*, 104487. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104487>
- Light, R. (1973). Abused and neglected children in America: A Study of alternative policies. *Harvard Educational Review*, *43*(4), 556-598. <https://doi.org/10.17763/haer.43.4.u25580361w3r843n>
- Lo, C. K., Chan, K. L., & Ip, P. (2019). Insecure adult attachment and child maltreatment: A meta-analysis.

- Trauma, Violence, & Abuse*, 20(5), 706-719. <https://doi.org/10.1177%2F1524838017730579>
- Lorber, R., Felton, D., & Reid, J. (1984). A social learning approach to the reduction of coercive processes in child abusive families: A molecular analysis. *Advanced Behavior Research Therapy*, 6(1), 29-45. [https://doi.org/doi/10.1016/0146-6402\(84\)90011-0](https://doi.org/doi/10.1016/0146-6402(84)90011-0)
- Lynch, M. A., & Roberts, J. (1977). Predicting child abuse: Signs of bonding failure in the maternity hospital. *British Medical Journal*, 1(6061), 624-626. <https://doi.org/10.1136/bmj.1.6061.624>
- Martinello, E. (2019). Applying the ecological systems theory to better understand and prevent child sexual abuse. *Sexuality & Culture*, 24(1), 326-344. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09629-z>
- McEwan, M., & Friedman, S. H. (2016). Violence by parents against their children: Reporting of maltreatment suspicions, child protection, and risk in mental illness. *The Psychiatric Clinics of North America*, 39(4), 691-700. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2016.07.001>
- Miller, D. S. (1959). Fractures among children. *Minnesota Medicine*, 42, 1209-1213.
- Miragoli, S., Balzarotti, S., Camisasca, E., & Di Blasio, P. (2018). Parents' perception of child behavior, parenting stress, and child abuse potential: Individual and partner influences. *Child Abuse & Neglect*, 84, 146-156. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.07.034>
- Mollerstrom, W. W., Patchner, M. A., & Milner, J. S. (1992). Family functioning and child abuse potential. *Journal of Clinical Psychology*, 48(4), 445-454. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(199207\)48:4%3C445::AID-JCLP2270480404%3E3.0.CO;2-2](https://doi.org/10.1002/1097-4679(199207)48:4%3C445::AID-JCLP2270480404%3E3.0.CO;2-2)
- Moncher, F. J. (1996). The relationship of maternal adult attachment style and risk of physical child abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 11 (3), 335-350. <https://doi.org/10.1177%2F088626096011003002>
- Mulder, T. M., Kuiper, K. C., Van Der Put, C. E., Stams, G., & Assink, M. (2018). Risk factors for child neglect: A meta-analytic review. *Child Abuse & Neglect*, 77, 198-210. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.01.006>
- Muller, R. T., Hunter, J. E., & Stollak, G. (1995). The intergenerational transmission of corporal punishment: A comparison of social learning and temperament models. *Child Abuse & Neglect*, 19(11), 1323-1335. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(95\)00103-F](https://doi.org/10.1016/0145-2134(95)00103-F)
- Nguyen, L. H. (2021). Calculating the impact of COVID-19 pandemic on child abuse and neglect in the US. *Child Abuse & Neglect*, 118, 105136. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105136>
- Oikawa, M., Kawamura, A., Kang, C., Yamagata, Z., & Noguchi, H. (2022). Do macroeconomic shocks in the local labor market lead to child maltreatment and death?: Empirical evidence from Japan. *Child Abuse & Neglect*, 124, 105430. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105430>
- Osofsky, J. D. (2003). Prevalence of children's exposure to domestic violence and child maltreatment: Implications for prevention and intervention. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 161-170. <https://doi.org/10.1023/A:1024958332093>
- Özcan, Ç., Saç, R., & Taşar, M. (2018). İstismara uğradığını belirten ergenlerin sosyo demografik özellikleri. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 12(1), 18-25.
- Özgentürk, İ. (2014). Child abuse and neglect (Çocuk istismarı ve ihmal). *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 265-278.
- Öztürk Can, H. & Yılmaz Irmak, T. (2016). Yeni doğan dönemde çocuk istismarı ve ihmali. R. E. Genç & H. Özkan (Ed.), *Ebeler için yeni doğan sağlığı ve hastalıkları* içinde (ss. 590-594). Elazığ: Anadolu Nobel Tıp Yayınevleri
- Parke, R., & Collmer, C. (1975). Child abuse: An interdisciplinary analysis. In E. M. Hetherington (Ed.), *Child development research* (pp. 509-590), Chicago: University of Chicago Press.
- Parrish, J. W., Young, M. B., Perham-Hester, K. A., & Gessner, B. D. (2011). Identifying risk factors for child maltreatment in Alaska. *American Journal of Preventive Medicine*, 40(6), 666-673. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2011.02.022>

- Patterson, G. (1982). *Coercive family process*. Eugene, Oregon: Castalia Publishing Company.
- Pekdoğan, S. (2016). Annelerin istismar potansiyellerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(2), 425-441. <https://doi.org/10.12984/egcefd.280752>
- Petersen, A. C., Joseph, J., & Feit, M. (2014). *New directions in child abuse and neglect research*. Washington DC: The National Academies Press.
- Polansky, N. (1976). Analysis of research on child neglect: The social work viewpoint. Herner & Company (Ed.), In *Four Perspectives on the Status of Child Abuse and Neglect Research* (pp. 202-278). Washington, D.C.:National Center on Child Abuse and Neglect.
- Polat, O. (2015). *Şiddet*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Polat, O. (2017). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı 1: Tanımlar [Child abuse in all its dimensions I: Definitions]*. (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(3), 269-278. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00006>
- Putnam-Hornstein, E., Prindle, J. J., & Rebbe, R. (2022). Community disadvantage, family socioeconomic status, and racial/ethnic differences in maltreatment reporting risk during infancy. *Child Abuse & Neglect*, 105446. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105446>
- Radbill, S. (1974). A history of child abuse and infanticide. R. Helfer and C. H. Kempe (Ed.), In *The Battered Child* (pp. 3-24). Chicago: University of Chicago Press.
- Rodriguez, C. M., Silvia, P. J., & Gaskin, R. E. (2017). Predicting maternal and paternal Parent- Child Aggression risk: Longitudinal multimethod investigation using social information processing theory. *Psychology of Violence*, 9(3), 370-382. <https://doi.org/10.1037/vio0000115>
- Romero-Martínez, A., Figueiredo, B., & Moya-Albiol, L. (2014). Childhood history of abuse and child abuse potential: The role of parent's gender and timing of childhood abuse. *Child Abuse & Neglect*, 38(3), 510-516. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.09.010>
- Russotti, J., Warmingham, J. M., Handley, E. D., Rogosch, F. A., & Cicchetti, D. (2021). Child maltreatment: an intergenerational cascades model of risk processes potentiating child psychopathology. *Child Abuse & Neglect*, 112, 104829. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104829>
- Santrock, J. W. (2017). *Yaşam boyu gelişim* (13. Basım) (Çeviri Editörü: Prof. Dr. Galip Yüksel). Nobel Yayınevi
- Scannapieco, M., & Connell-Carrick, K. (2005). *Understanding child maltreatment: An ecological and developmental perspective*. Oxford University Press
- Seng, A. C., & Prinz, R. J. (2008). Parents who abuse: What are they thinking?. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 11(4), 163-175. <https://doi.org/10.1007/s10567-008-0035-y>
- Sheafor, B. W., & Horejsi, C. R. (2016). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler* (3. Baskı) (Çeviri Ed. D. B. Çiftçi). Ankara: Nika Yayınevi
- Steele, B. F., & Pollack, D. (1968). A psychiatric study of parents who abuse children and small infants. R. E. Helfer ve C. H. Kempe (Ed.) In *The battered child* (pp. 89-133). Chicago: University of Chicago Press.
- Sofuoğlu, Z. ve Nalbantçılar, S. (2018). Hastanelere yönlendirilen adli çocuk istismarı olguları ile sağlık çalışanlarınca saptanan çocuk istismarı olgularının özelliklerinin karşılaştırılması. *İzmir Behçet Uz Hastanesi Dergisi*, 8(3), 119-195. <https://doi.org/10.5222/buchd.2018.77045>
- Stalker, K., Taylor, J., Fry, D., & Stewart, A. (2015). A study of disabled children and child protection in scotland - a hidden group?. *Children and Youth Services Review*, 56, 126-134. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.07.012>
- Stith, S. M., Liu, T., Davies, L. C., Boykin, E. L., Alder, M. C., Harris, J. M., ... Dees, J. E. M. E. G.

- (2009). Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 14(1), 13-29. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.03.006>
- Straus, M. A., & Gelles, R. J. (1986). Societal change in family violence from 1975 to 1985 as revealed by two national surveys. *Journal of Marriage and the Family*, 48(3), 465-479. <https://doi.org/10.2307/352033>
- Straus, M. A. (1980). Stress and physical child abuse. *Child Abuse & Neglect*, 4(2), 75-88. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(80\)90016-2](https://doi.org/10.1016/0145-2134(80)90016-2)
- Sullivan, P. M., & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and disabilities: A population-based epidemiological study. *Child Abuse & Neglect*, 24(10), 1257-1273. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00190-3](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00190-3)
- Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35(2), 82-86.
- Thomas, R., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2011). Accumulating evidence for parent-child interaction therapy in the prevention of child maltreatment. *Child Development*, 82(1), 177-192. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01548.x>
- Tran, N. K., Van Berkel, S. R., Van IJzendoorn, M. H., & Alink, L. R. (2021). Child and family factors associated with Child maltreatment in Vietnam. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(5-6), NP2931-NP2953. <https://doi.org/10.1177%2F0886260518767914>
- Tursz, A. (2011). Facteurs de risque de la maltraitance dans l'enfance. [Risk factors of child abuse and neglect in childhood]. *La Revue du praticien*, 61(5), 658-660.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2018). *Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuklar, 2017*. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27609>
- Türkkan, T., & Odacı, H. (2019). Lise öğrencilerinin çocukluk istismarı deneyimleri, bilişsel çarpıtma ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 93-103. <https://doi.org/10.5505/kpd.2018.40427>
- Türkmen, N., Sevinç, İ., Kırk, Ö., Erkul, I., & Tahliye, K. (2017). Cinsel istismara uğrayan kız çocuklarının profili. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 7(3), 195-202. <https://doi.org/10.5222/buchd.2017.197>
- Tucker, M. C., Rodriguez, C. M., & Baker, L. R. (2017). Personal and couple level risk factors: Maternal and paternal parent-child aggression risk. *Child Abuse & Neglect*, 69, 213-222. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.04.030>
- Tüzer, V. & Akdağ, H. A. (2010). Çocuğunun derisini yolan anne: Bir olgu sunumu. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 47, 263-266. <https://doi.org/10.4274/npa.5467>
- Ulaş, S. (2020). *Yaşam boyu ihmal ve istismar: Önleme-müdahale yaklaşımları, Yaşam boyu gelişim ve uyum sorunları: Psikopatolojiyi anlamak* (İ. Seçer Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF]. (2006). *World report on violence against children*. <https://www.unicef.org/violencestudy/3>. World Report on Violence against Children.pdf
- United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF]. (2017). *Risks and child protection*. <http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=22&dil=en&d=1>
- VandenBos, G. R. (2015). *APA Dictionary of Psychology* (2. Basım). American Psychological Association.
- Van IJzendoorn, M. H., Euser, E. M., Prinzie, P., Juffer, F., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2009). Elevated risk of child maltreatment in families with stepparents but not with adoptive parents. *Child Maltreatment*, 14(4), 369-375. <https://doi.org/10.1177/1077559509342125>
- Vial, A., Van Der Put, C., Stams, G. J. J., Kossakowski, J., & Assink, M. (2020). Exploring the interrelatedness of risk factors for child maltreatment: A network approach. *Child Abuse &*

- Neglect*, 107, 104622. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104622>
- Vidal, S., Prince, D., Connell, C. M., Caron, C. M., Kaufman, J. S., & Tebes, J. K. (2017). Maltreatment, family environment and social risk factors: determinants of the child welfare to juvenile justice transition among maltreated children and adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 63, 7-18. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.013>
- Wallace, H. (2008). *Family violence: Legal, medical, and social perspectives*. Boston: Allyn and Bacon.
- Whelan, J., Hartwell, M., Chesher, T., Coffey, S., Hendrix, A. D., Passmore, S. J., & Greiner, B. (2021). Deviations in criminal filings of child abuse and neglect during COVID-19 from forecasted models: an analysis of the state of Oklahoma, USA. *Child Abuse & Neglect*, 116, 104863. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104863>
- World Health Organization [WHO]. (2018). *Child maltreatment 2016*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>
- World Health Organization [WHO]. (1999). *Report of the consultation on child abuse prevention*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/65900>
- World Health Organization [WHO]. (2016). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/child-maltreatment>
- World Health Organization [WHO]. (2020). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/child-maltreatment>
- Woolley, P. V., & Evans, W. A. (1955). Significance of skeletal lesions in infants resembling those of traumatic origin. *Journal of the American Medical Association*, 158(7), 539-543. <https://doi.org/10.1001/jama.1955.02960070015005>
- Wu, Q., & Xu, Y. (2020). Parenting stress and risk of child maltreatment during the COVID-19 pandemic: A family stress theory-informed perspective. *Developmental Child Welfare*, 2(3), 180-196. <https://doi.org/10.1177/2F2516103220967937>
- Yancey, C. T., Naufel, K. Z., & Hansen, D. J. (2013). The relationship of personal, family, and abuse-specific factors to children's clinical presentation following childhood sexual abuse. *Journal of Family Violence*, 28(1), 31-42. <https://doi.org/10.1007/s10896-012-9485-6>
- Yang, M. Y., Font, S. A., Ketchum, M., & Kim, Y. K. (2018). Intergenerational transmission of child abuse and neglect: Effects of maltreatment type and depressive symptoms. *Children and Youth Services Review*, 91, 364-371. <https://doi.org/10.1016/j.chiayouth.2018.06.036>
- Yolcuoğlu, İ. G. (2010). Çocukların ihmal ve istismara uğramasında aile ve çocuklara yönelik risk faktörleri ve sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(1), 73-83.
- Zastrow, C. (2015). *Sosyal hizmete giriş* (3. Baskı). Ankara: Nika Yayınevi.
- Zolotor, A. J., Theodore, A. D., Coyne-Beasley, T., & Runyan, D. K. (2007). Intimate partner violence and child maltreatment: Overlapping risk. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 7(4), 305-321. <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhm02>

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALI

Uzman Psikolojik Danışman Şükrü ÖZER

*“Çocuklar her türlü ihmal ve istismardan korunmalı,
onlar her koşulda yetişkinlerden daha özel ele alınmalıdır.”*
Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

Türk tarihinde çocuk her zaman korunması gereken değerli bir varlık olarak görülmüştür. Gerek Türk kültürel yapısı gerekse İslam dininin çocuğa verdiği önem, Türk toplumunun İslamiyet Öncesi Dönem’de olduğu gibi İslamiyet Sonrası Dönem’de de çocuğa yönelik bu korumacı ve değer veren yaklaşımı üzerinde belirleyici olmuştur (Sağlam & Aral, 2016). Türk toplumundaki çocuğa yönelik bu bakış açısına rağmen çocuk ihmal ve istismarı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir toplumsal sorun olma özelliğini korumaktadır (Derebagçe & Özerk, 2021). Türk aile yapısında, çocuk yetiştirmede fiziksel ceza ve dayanın normal bir eğitim yöntemi olarak kabul görmesi bu durumun nedenleri arasında sayılabilir (Karasu & Bilgen, 2017; Pelendecioğlu & Bulut, 2009). Ayrıca çocuğun gelişimi ve korunmasında temel sorumluluğu bulunan ailenin; ekonomik zorluklar, aile içi çatışma, madde kullanımı, psikolojik sorunlar, göç vb. nedenlerle çocukla ilgili bakım sorumluluğunu yerine getirememesi de bir başka sebep olarak gösterilebilir (Çavuş-Bekçe & Çalış, 2021; Demirtürk-Selçuk & Karadeniz, 2020). Gerek kültürel algı gerekse ailesel sorunlar bazen çocuğun bakım verenlerinin çocuğa yönelik gerçekleştirdikleri ihmal ve istismarı fark etmemelerine ya da yaptıkları eylemi bu bağlamda değerlendirmemelerine neden olabilir. Avrupa Birliği 7. Araştırma ve İnovasyon Çerçeve Programı ve katılımcı ortak kuruluşlar tarafından finanse edilen, Çocuk İstismarı ve İhmali üzerine Balkan Epidemiyolojik Çalışması (BECAN) adıyla Türkiye’nin de içinde bulunduğu 9 Balkan ülkesinde Eylül 2009 ile Ocak 2013 tarihleri arasında gerçek-

Kaynaklar

- ABK, (1998). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf
- ABK, (1999). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf
- ABK, (2000). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf
- ABK, (2001). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf
- ABK, (2002). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf
- ABK, (2003). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf
- ABK, (2004). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf
- ABK, (2008). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2008.pdf
- ABK, (2010). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2010.pdf
- ABK, (2013). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2013.pdf
- ABK, (2019). T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, ilerleme raporu. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2019.pdf
- Ahioğlu, N. (2004). Yayınlarla ve yargı kararlarına göre Türkiye’de çocuk istismarı. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(6), 277-286.
- Akco, S., Dagli, T., İnanıcı, M. A., Kaynak, H., Oral, R., Şahin, F., ... Ulukol, B. (2013). Child abuse and neglect in Turkey: Professional, governmental and non-governmental achievements in improving the national child protection system. *Paediatrics and International Child Health*, 33(4), 301-309. <https://doi.org/10.1179/2046905513Y.0000000088>
- Alikaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O., Albayrak-Kaymak, D., Uysal, O., & İtter, O. (2006) Sexual abuse among female high school students in Istanbul, Turkey. *Child Abuse & Neglect*, 30(3), 247-55. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.10.012>
- Asuma & İmdat, (2018). Türkiye’de çocuk istismarı raporu-2. https://cohum.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/cohum-giresun-edu-tr/RAPOR-%C3%87OCUK-%C4%B0ST%C4%B0SMARI-tam_v2_cleancopy.pdf
- Aygül, H. H., & Şensoy, A. F. (2018). Çocuklara karşı işlenen cinsel suçlara verilen cezalar ve beklenen toplumsal adalet. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 533-551. <https://doi.org/10.21547/jss.384324>
- Bakır, E., & Kapucu, S. (2017). Çocuk ihmali ve istismarının Türkiye’de yapılan araştırmalara yansımaları: Bir literatür incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2), 13-24.
- Bayrak, N. G., Gürhan, N., & Karakaş, D. (2021). Türkiye’de çocuk izlem merkezleri, adli görüşme süreci ve hemşirelerin rol-sorumlulukları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 37(3), 217-222. <https://doi.org/10.53490/eghehemsire.667533>
- Beter, Ö. (2010). *Türkiye ve İngiltere’de çocuk koruma sistemleri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

- Beyazıt, U. (2015). Çocuk istismarı konusunda Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(1). <https://dergipark.org.tr/en/pub/hsbf/issue/7891/103826>
- Beyazıt, U., & Bütün Ayhan, A. (2019). Çocukların ihmal edilme durumlarının sosyoekonomik düzeye göre karşılaştırılması. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 107-116. <https://doi.org/10.5336/healthsci.2018-63318>
- Bilgen, F. G., & Karasu, F. (2017). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışları. *Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi* 7(13), 2146-4561.
- Bilgin, Ö. (2020). Çocuk koruma hizmetlerinde çocuk ihbar ve bildirimlerinin değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 26-37.
- Bilir, Ş., Arı, M., Dönmez, N. B., Atik, B., & San, P. (1991). Türkiye’nin 16 ilinde 4-12 yaşlar arasındaki 50473 çocuğa fiziksel ceza verme sıklığı ve buna ilişkin problem durumlarının incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21106/227301>
- Bulut-Şahin, D. (2020). *Üniversite öğrencileri arasında çocukluk çağı cinsel istismar sıklığı, cinsel istismar bildirim sıklığı ve bildirim ile ilişkili faktörler*; Uzmanlık Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Bülbül, K., Çakıcı, A. B., & Türkkan, T. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmeline yönelik bilgi ve risk tanıma düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 4(2), 127-144.
- Can, N. (2020). İstismarı önlemede psikolojik danışmanların etik, yasal sorumlulukları ve önleyici rehberlik çalışmalarına öneriler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 53(3), 1129-1152. <https://doi.org/10.30964/auebfd.618883>
- Çavuş-Bekce, F. Ö., & Çalış, N. (2021). İhmal ve istismarı önlemeye yönelik çocuk koruma politikalarında uzmanlaşmış koruyucu aile modelinin yeri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1565-1586. <https://doi.org/10.33417/tsh.900655>
- Dağ, H., Doğan, M., Sazak, S., Kaçar, A., Yılmaz, B., Doğan, A., & Arıca, V. (2015). Çocuk haklarına güncel yaklaşım. *Cukurova Medical Journal*, 40(1), 1-5.
- Demirtürk-Selçuk, E., & Karadeniz, H. (2020) Çocuk istismarına yol açan ailesel nedenler ve çocuğun korunmasına yönelik önlemler. *Sağlık ve Toplum*, (1), 30-35.
- Derebağçe, G. E., & Özerk, H. (2021). Türkiye’de 1995-2020 yılları arasında çocuk istismarını önleme programlarına ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(7), 651-670.
- Gölge, Z. B., Hamzaoglu, N., & Türk, B. (2012). Sağlık çalışanlarının çocuk istismarı ve ihmali konusundaki farkındalık düzeylerinin ölçülmesi. *Adli Tıp Dergisi*, 26(2), 86-96. <https://doi.org/10.5505/adlitip.2012.36349>
- Güneş, T. (2017). Birinci basamak sağlık hizmetlerinde 0-6 yaş çocuğun ihmal ve istismarında erken tanı ve yönlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 247-262.
- Güneş-Aslan, G. (2020). Türkiye’de adli değerlendirmeden geçen çocuğa yönelik cinsel istismar vakaları hakkında bir değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 48-68. <https://doi.org/10.17755/esosder.560212>
- Karakoç, F. (2017). *Öğretmenlerin çocuk ihmal ve istismarına yönelik farkındalık düzeyleri*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Karasu, F., & Bilgen, F. G. (2017). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışları. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 22-34.
- Karataş, K. (2007). Türkiye’de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 7-19.
- Karataş, K., & Acar, H. (2008). Sosyal hizmet kuruluşlarında çocuk ve gençlerin katılımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 29-44.

- Kır, E. (2013). Çocuklara yönelik cinsel taciz ve istismara karşı önleyici eğitim çalışmaları. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), 785-800.
- Koç, E. M., Şahin, Ö., Güngör, E., Şahin-Dağlı, F., & Derman, O. (2015). Çocuk istismarı ve ihmali önleme derneği gençlik kolu gönüllülerinin çocukluk dönemlerindeki istismar sıklığı. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 24(4), 134-140.
- Koçtürk, N. (2018). Çocuk ihmali ve istismarını önlemede okul çalışanlarının sorumlulukları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 38-47. <https://doi.org/10.21666/muefd.336170>
- Kurt, S. L. (2016). Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (36), 99-127. <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.28915>
- Küçüköğlü, S., & Karakoç Başar, H. (2020). Çocuk ihmali ve istismarına Türkiye’de yapılan lisansüstü tezler açısından bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 11-18.
- Mamur-Işıkçı, Y., & Karatepe, S. (2016). Türkiye’de çocuğa yönelik sosyal politika uygulamaları ve tarihsel analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 69-100.
- Oral, R., Can, D., Kaplan, S., Polat, S., Ates, N., Cetin, ... Tiras, B. (2001). Child abuse in Turkey: An experience in overcoming denial and a description of 50 cases. *Child Abuse & Neglect*, 25(2), 279-90. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(00\)00241-6](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(00)00241-6).
- Özyürek, A., Çetin, A., & Yıldırım, R. (2018). Aile hekimi ve öğretmenlerin çocuk ihmal ve istismarı konusundaki görüş ve tutumları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 436-453.
- Pelendecioglu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, 9(1),49-62.
- Sağlam, M., & Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(2), 43-56.
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., ... Akşit, S. (2014). Türkiye’nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56. <https://doi.org/10.5152/tpa.2014.838>
- TÜİK, (2017). Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuk istatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1070
- TÜİK, (2020). Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuk istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Güvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2020-37200>
- TÜİK, (2021). İstatistiklerle çocuk. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633>
- Uğurlu, Z., & Aksoy-Gülşen, İ. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmal ve istismardan korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-24. <https://doi.org/10.20860/ijoses.40982>
- UNICEF, (2010). Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması raporu. <https://www.unicef.org/turkiye/media/5221/file/%20TÜRKİYE'DE%20ÇOCUK%20İSTİSMARI%20VE%20AİLE%20İÇİ%20ŞİDDET%20ARAŞTIRMASI%20-%20Özet%20Raporu%202010.pdf>
- UNICEF Türkiye, (2022). Çocuk haklarına dair sözleşme yazılı maddeleri. <https://www.unicef.org/turkiye/cocuk-haklarına-dair-sözleşme>
- World Health Organization [WHO], (2013). Adverse childhood experiences survey among university students in Turkey study report. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/267472/Adverse-childhood-experiences-survey-among-university-students-in-Turkey-Eng.pdf
- Wurtele, S.K., & Kenny, M.C. (2010). Partnering with parents to prevent childhood sexual abuse. *Child Abuse Review*, 19(2), 130-152. <https://doi.org/10.1002/car.1112>
- Yıldırım Sarı, H., Ardahan E., & Özgüven Öztornacı, B. (2016). Çocuk ihmal ve istismarına ilişkin son 10 yılda yapılan sistematik derlemeler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(6), 501-511.

<https://doi.org/10.5455/pmb.1-1453795052>

- Yüksel, F., Keser, N., Odabaş, E., Kars, G.B., Yurtkulu, F., Daşkafa, F., ... Cayrat, E. (2013). Çocuk istismarı ve çocuk izlem merkezleri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 2, 18-22.
- Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Ercöl-Kora, M., & Alyanak, B. (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.

DÜNYADA ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALİ

Uzman Psikolojik Danışman Aslıhan ÖZER

“Bir toplumun ruhu, çocuklarına davranış biçiminden anlaşılır.”
Nelson Mandela

Giriş

Günümüzde güçlü hukuk sistemi bulunan gelişmiş ülkelerin dahi çocuk ihmal ve istismarı geçmişi tartışmalıdır. 16. Yüzyılda Amerika’da köle ticaretinin yapılması ve 18-19. yüzyıllarda İngiltere’de sanayi devrimi sonrasında çalışma hayatına başlamaları ile çocuklar ihmal ve istismardan daha fazla etkilenmeye başlamıştır (Avşar & Öğütoğulları, 2012). Çocuklar sanayi devrimi sonrası uzun saatler çalışmak zorunda kalarak kötü muameleye maruz kalmışlardır (Coşan, 2019). Dünyada en çok çocuk işçi bulunan günümüz Asya’sında yine durum pek de farklı değildir. Ortadoğu’da savaş ve göç gibi unsurların da etkisiyle mülteci durumuna düşen çocuklar da sıklıkla istismar sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır (Robin, 1991).

Tıp literatürüne ilk kez kötü muamele terimi ile giren ihmal ve istismar olgusu hastaneye getirilen çocuklar üzerinde yapılan incelemelerle netlik kazanmaya başlamıştır. 1946 yılında ABD’de Dr. Caffey hastaneye getirilen çocuklarda kafa travmalarına ve vücutlarının çeşitli yerlerinde kırıklara rastlamıştır. Yaptığı incelemeler sonucunda, karşılaştığı bu durumun herhangi bir kaza sonucu oluşmadığının, aksine bu çocukların dövme, vurma gibi saldırı eylemine bağlı gelişen travma ve kırıklara sahip olduğunu tespit etmiştir (Caffey, 1972). Daha sonraları birçok ülkedeki kırık ve yaralanma sonucu hastanelere başvuran çocuklar daha detaylı bir şekilde izlenmiş ve bu çocukların dövülme sonucunda bu hale geldikleri bazen kalıcı sakatlıkların da oluştuğu belirlenmiştir. Şüpheli durumlarda yapılan otopsi sonuçlarında ise dayanın çocuk ölümüne sebep olduğu durumlar dahi ortaya çıkmıştır (Tüzün vd., 1998). 1962’de ise Kempe, Silverman, Ste-

Kaynaklar

- Aref'ev, A. L. (2005). The homeless and neglected children of Russia. *Sociological Research*, 44(4), 22-44. <https://doi.org/10.1080/10610154.2005.11068637>
- Arthur, H. G. (1997). Physical abuse of children. Wiener J.M.(Ed.), *Textbook of child adolescent psychiatry*. Washington: American Psychiatry Pres, 687-698.
- Asuma & İmdat, (2018). Türkiye'de çocuk istismarı raporu-2. https://cohum.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/cohum-giresun-edu-tr/RAPOR-%C3%87OCUK-%C4%B0ST%C4%B0SMARI-tam_v2_cleancopy.pdf
- Atatanır, H. (2022). Çocukluk olgusunun ve çocuk haklarının tarihsel gelişimi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 205-219.
- Avrupa Konseyi, (2023). The Underwear Rule. <https://www.coe.int/en/web/children/underwear-rule>
- Avşar, Z., & Öğütoğulları, E. (2012). Çocuk işçiliği ve çocuk işçiliği mücadele stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Berrien, F. B., Aprelkov, G., Ivanova, T., Zhmurov, V., & Buzhicheeva, V. (1995). Child abuse prevalence in Russian urban population: A preliminary report. *Child abuse & neglect*, 19(2), 261-264. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(94\)00124-D](https://doi.org/10.1016/0145-2134(94)00124-D)
- Bodkin, C., Pivnick, L., Bondy, S. J., Ziegler, C., Martin, R. E., Jernigan, C., & Kouyoumdjian, F. (2019). History of childhood abuse in populations incarcerated in Canada: A systematic review and meta-analysis. *American Journal of Public Health*, e1–e11. <https://doi.org/10.2105/ajph.2018.304855>
- Caffey, J. (1972). On the theory and practice of shaking infants. *American Journal of Diseases of Children*, 124(2), 161. <https://doi.org/10.1001/archpedi.1972.02110140011001>
- Choudhry, V., Dayal, R., Pillai, D., Kalokhe, A. S., Beier, K., & Patel, V. (2018). Child sexual abuse in India: A systematic review. *Plos One*, 13(10), 1-32. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205086>
- Cluver, L., Meinck, F., Yakubovich, A., Doubt, J., Redfern, A., Ward, C., ... Gardner, F. (2016). Reducing child abuse amongst adolescents in low-and middle-income countries: A pre-post trial in South Africa. *BMC public health*, 16, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3262-z>
- Coşan, B. (2019). Sanayi Devrimi'nden çok uluslu şirketlere çocuk işçiliği: Şahin pençesinde yavru kuş. *Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 286-303.
- Çeçen, A. R. (2007). Çocuk cinsel istismarı: Sıklığı, etkileri ve okul temelli önleme yolları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(4), 1-17.
- Dirican, R. (2018). Tarihi süreçte çocukluk ve çocuk hakları. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 2(2), 51-62. <https://doi.org/10.36731/cg.472028>
- Dubowitz, H. (2017). Child sexual abuse and exploitation A global glimpse. *Child Abuse & Neglect*, 66, 2-8. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.02.011>
- Dunne, M. P., Purdie, D. M., Cook, M. D., Boyle, F. M., & Najman, J. M. (2003). Is child sexual abuse declining? Evidence from a population-based survey of men and women in Australia. *Child Abuse & Neglect*, 27(2), 141-152. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00539-2](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00539-2)
- Faller, K. C., & Palusci V. J. (2007). Children's advocacy centers: Do they lead to positive case outcomes? *Child Abuse Neglect*, 31(10), 1021-1029. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.09.001>
- Fallon, B., Trocmé, N., Fluke, J., MacLaurin, B., Tonmyr, L., & Yuan, Y. Y. (2010). Methodological challenges in measuring child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 34(1), 70–79. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2009.08.008>
- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The lancet*, 373(9657), 68-81. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7)
- Hermans, S., & Cansevdi, H. (2001). *Avrupa Birliği'nin sosyal politikası ve Türkiye'nin uyumu* (6.

- Cilt). İktisadî Kalkınma Vakfı, İstanbul
- Hendrick, H. (2003). *Child Welfare: England 1872-1989*. Routledge, London.
- Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A., & Kress, H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: A systematic review and minimum estimates. *Pediatrics*, 137(3), e20154079. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-4079>
- İzci, L. (2020). Türkiye ve İngiltere’de koruyucu aile sisteminin karşılaştırması. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(50), 140-163.
- ILO (2015). No to child labour-yes to quality education! World day against child labour, 12 June 2015. <https://www.ilo.org/ipecc/Campaignandadvocacy/wdacl/2015/lang--en/index.htm>
- IWF (2022). İnternet İzleme Vakfı 2022 raporu. <https://annualreport2022.iwf.org.uk/trends-and-data/geographical-hosting-urls/>
- Ji, K., Finkelhor, D., & Dunne, M. (2013). Child sexual abuse in China: A meta-analysis of 27 studies. *Child Abuse & Neglect*, 37(9), 613-622. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.008>
- Kempe, C. H., Silverman, F. N., Steele, B. F., Droegemueller, W., & Silver, H. K. (1962). The battered-child syndrome. *Jama*, 181(1), 17-24. <https://doi.org/10.1001/jama.1962.03050270019004>
- Kır, E. (2013). Çocuklara yönelik cinsel taciz ve istismara karşı önleyici eğitim çalışmaları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, İÜHFİM 21(1)*, 15-60.
- Klevens, J., & Ports, K.A. (2017). Gender inequity associated with increased child physical abuse and neglect: A cross-country analysis of population-based surveys and country-level statistics. *Journal of Family Violence*, 32, 799-806. <https://doi.org/10.1007/s10896-017-9925-4>
- Kurt, S. L. (2016). Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması. *Journal of Social Policy Studies/Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (36). <https://doi.org/10.21560/spcd.28915>
- Lau, A. S., Huang, M. M., Garland, A. F., McCabe, K. M., Yeh, M., & Hough, R. L. (2006). Racial variation in self-labeled child abuse and associated internalizing symptoms among adolescents who are high risk. *Child Maltreatment*, 11(2), 168-181. <https://doi.org/10.1177/1077559505285776>
- López, S., Faro, C., Lopetegui, L., Pujol-Ribera, E., Monteagudo, M., AVECILLA-PALAU, À., ... Fernández, M.-I. (2017). Child and adolescent sexual abuse in women seeking help for sexual and reproductive mental health problems: Prevalence, characteristics, and disclosure. *Journal of Child Sexual Abuse*, 26(3), 246-269. doi:10.1080/10538712.2017.1288186
- Lundgren, R., & Amin A. (2015). Addressing intimate partner violence and sexual violence among adolescents: Emerging evidence of effectiveness. *Journal of Adolescent Health*, 56(1), 542-550. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.08.012>
- Mathews, B., Bromfield, L., Walsh, K., Cheng, Q., & Norman, R. E. (2017). Reports of child sexual abuse of boys and girls: Longitudinal trends over a 20-year period in Victoria, Australia. *Child Abuse & Neglect*, 66, 9-22. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.01.025>
- May-Chahal, C., & Cawson, P. (2005). Measuring child maltreatment in the United Kingdom: A study of the prevalence of child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 29(9), 969-984. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.05.009>
- Pérez-Fuentes, G., Olfson, M., Villegas, L., Morcillo, C., Wang, S., & Blanco, C. (2013). Prevalence and correlates of child sexual abuse: A national study. *Comprehensive Psychiatry*, 54(1), 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2012.05.010>
- Piper, C. (2005). "Moral campaigns for children's welfare in the nineteenth century." *Child Welfare and Social Policy: An Essential Reader*. Harry Hendrick (Ed). Bristol: The Policy Press, 7-13.
- Polat, O. (2007). *Tüm Boyutlarıyla Çocuk İstismarı 1 Tanımlar*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Popović, S. (2018). Child sexual abuse in Croatia: A systematic review of research. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 25(1), 5-37. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v25i1.190>

- Powers, J. L., Eckenrode, J., & Jaklitsch, B. (1990). Maltreatment among runaway and homeless youth. *Child Abuse & Neglect*, 14(1), 87-98. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(90\)90084-7](https://doi.org/10.1016/0145-2134(90)90084-7)
- Robin, M. (1991). The social construction of child abuse and "False Allegations". *Child & Youth Services*, 15(2), 1-34. https://doi.org/10.1300/j024v15n02_01
- Rodriguez, C. M., & Gonzalez, S. (2020). Child physical abuse and neglect. The encyclopedia of child and adolescent development (Eds S. Huppand, J. Jewell). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad224>
- Sawyer, A., & Bagley, C. (2017). Child sexual abuse and adolescent and adult adjustment: A review of British and world evidence, with implications for social work, and mental health and school counselling. *Advances in applied sociology*, 7(1), 1-15. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2017.71001>
- Selengia, V., Thuy, H., & Mushi, D. (2020) Prevalence and patterns of child sexual abuse in selected countries of Asia and Africa: A review of literature. *Open Journal of Social Sciences*, 8(9), 146-160. <https://doi.org/10.4236/jss.2020.89010>
- Speizer, I. S., Goodwin, M., Whittle, L., Clyde, M., & Rogers, J. (2008). Dimensions of child sexual abuse before age 15 in three Central American countries: Honduras, El Salvador, and Guatemala. *Child Abuse & Neglect*, 32(4), 455-462. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.026>
- Stanley, T., Lincoln, H., & McGee, P. (2014). Practice needs to be braver: The role of entry to care panels. *Sociology Mind*, 4, 151-160. <http://dx.doi.org/10.4236/sm.2014.42015>
- Stoltenborgh, M., Van Ijzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A global perspective on child sexual abuse: Meta-analysis of prevalence around the world. *Child Maltreatment*, 16(2), 79-101. <https://doi.org/10.1177/10775595114039>
- Taş, H. Y., & Abbasgil, S. Ö. (2017). Çocuk işçiliği sorunu: Türkiye-Almanya-Pakistan karşılaştırması. *Emek ve Toplum*, 6(14), 25-46.
- Tolfree, D. (1996). *Restoring playfulness: different approaches to assisting children who are psychologically affected by war or displacement*. Falun: Rädä Barnen.
- Tunçer, P. (2019). Amerika Birleşik Devletleri'nde çocuk koruma hizmetlerinin kısa tarihi. *The Journal of Social Sciences*, 37(37), 46-65. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4982>
- Tümerkan-Albayrak, E., & Birinci, M. (2017). Sosyal devlet modelleri: Sosyal demokrat model, İsveç-Norveç örneği. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 64-100.
- Türkkan, T., Odacı, H., & Bülbül, K. (2021). Çocuk istismarı ve ihmalini anlamak: Ekolojik bir yaklaşım. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 709-728. <https://doi.org/10.33417/tsh.847467>
- Tüzün, B., Anolay, N., Sözen, M. Ş., Elmas, İ., & Akkay, E. (1998). Ölümle sonuçlanan hırpalanmış çocuk sendromu olgusu. *Adli Tıp Bülteni*, 3(3), 102-105. <https://doi.org/10.17986/blm.199833308>
- Uğurlu, Z., & Aksoy-Gülşen, İ. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmal ve istismardan korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-24. <https://doi.org/10.20860/ijoses.40982>
- UNICEF Türkiye, (2022). Çocuk haklarına dair sözleşme yazılı maddeleri. <https://www.unicef.org/turkiye/çocuk-haklarına-dair-sözleşme>.
- Uslu, B. (2019). Kenya Cumhuriyeti'nde çocuk koruma sistemi Makimei çocuk evi örneği. *Journal of Social Policy Studies/Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(42), 127-152.
- Vatandaş, S. (2014). Alman Gençlik Dairesi (Jugendamt) ve koruma altına alınan Türk kökenli çocuklar. *Bilge strateji*, 6(10), 137-156.
- WCLRF, (2018). Early marriage in Afghanistan. <http://www.iccwtnispcanarc.org/upload/pdf/5449204478Early%20Marriage%20in%20Afghanistan.pdf>
- WHO, 2017. Child Maltreatment. https://www.who.int/docs/default-source/documents/child-maltreatment/child-maltreatment-infographic-en.pdf?sfvrsn=7d798249_2
- Yenibaş, R., & Şirin, A., (2007). *Ailede Çocuğun İstismarı ve Umutsuzluk*. Ankara: Nobel Yayıncılık

ÇOCUKLARIN İSTİSMAR VE İHMALE KARŞI KORUNMASINA YÖNELİK MEVZUAT

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Kağan Zengin

Temel Kavramlar

Hukuken Çocuk Kavramı

Çocuk, bilim dallarına ve günlük yaşamdaki kullanıma göre çeşitli anlamları karşılamaktadır. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te çocuk kavramı, “*küçük yaştaki erkek veya kız; soy bakımından oğul veya kız, evlat; bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak*” şeklinde tanımlanmıştır (TDK). Hukukta çocuk kavramı ise küçüğü büyüklerden ayırmak veya çocuğun ana babasına karşı soy bağıını ifade etmek üzere iki farklı anlamda kullanılmaktadır (Akyüz, 2021). Kitabımızın bu bölümünde hukuken çocuk kavramını ilk anlamıyla kullanacağız. Bu bağlamda çocukluk dönemi ise, tam ve sağ doğumdan başlayarak on sekiz yaşın doldurulmasına kadar devam eden süreyi karşılar (Gürel, 2020). Çocukluk döneminin tam ve sağ doğumdan başlatılmasının sebebi, kişiliğin “tam ve sağ doğumla” başlamasıdır (TMK m. 28).

TCK m. 6/b'ye göre on sekiz yaşını doldurmamış kişi çocuktur. On sekiz yaşın doldurulmasından önceki dönemi çocukluk dönemi olarak kabul etse de TCK'da 0-12 yaş arası dönem için cezai sorumluluk öngörülmemiştir. Ayrıca çocuğa karşı işlenen suçlar bakımından da farklı yaş grupları belirlenmiştir. Bunların yanı sıra İş Hukukunda çalışma yaşı ve çocukların çalıştırılması yasağı için İş Kanunu m. 71' de şu ifadeye yer verilmektedir:

“On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. On dört yaşını doldurmamış çocuklar ise bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine

Kaynaklar

- Akıntürk, T., & Ateş, D. (2016). *Türk Medenî Hukuku ikinci cilt aile hukuku*. Beta Yayınevi.
- Akyüz, E. (2021). *Çocuk hukuku çocukların hakları ve korunması* (8. Baskı), Pegem Akademi Yayıncılık.
- Anayurt, Ö. (2020). *Anayasa hukuku (temel kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku)*. (Güncellenmiş 3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., Alşahin, M. E., & Çakır K. (2021). *Ceza hukuku özel hükümler*; (19. Baskı). Adalet Yayınevi.
- Atar, Y. (2021). *Türk Anayasa Hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Ceylan, E. (2017). Türk Medeni Kanunu'nda çocuğun korunmasıyla ilgili güncel Yargıtay kararlarının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19 (Özel Sayı, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan), 349-375.
- Derebağçe, G. E., & Özerk, H. (2021). Türkiye'de 1995-2020 yılları arasında çocuk istismarını önleme programlarına ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(7), 651-670.
- Doek, J. (1991). Hukuksal müdahale mi, terapi mi?. Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresinde sunulan bildiri. s. 215-223.
- Doğan, İ. (2013). *İnsan hakları hukuku*. Astana Yayınları.
- Dural, M., Ögüz, T., & Gümüş, M. A. (2012). *Türk özel hukuku cilt III aile hukuku* (Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş Beşinci Bası). Filiz Kitabevi.
- Elverdi Tuna, G. N. (2022). *Çocukların çevrimiçi cinsel istismarı*. Adalet Yayınevi.
- Erdem, M., & Makaracı Başak A. (2022). *Aile hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Eren, A. (2021). *Anayasa hukuku dersleri* (Güncellenmiş 3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Gürel, B. (2020). *Çocuk kavramı ve çocuğun cinsel istismarı*. Platon Hukuk Yayınevi
- Konanç, E. (1991). Türk Hukukunda çocuk istismarı ve ihmali. *Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresi*, s. 223-233.
- Kurt, B. (2020). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen çocukların cinsel istismarı suçu. Adalet Yayınevi.
- Kutchinsky, B. (1991). Çocuğun cinsel istismarı. *Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresi*, s. 201-215.
- Küskü, H. (2020). *Çocukların cinsel istismarının nitelikli hali (TCK m. 103/2)*. Adalet Yayınevi.
- Oğuzman, M. K. ve Dural M. (2001). *Aile hukuku* (3. Baskı). Filiz Kitabevi.
- Polat, O. (2019). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı-1 tanımlar* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Ruhi, C., & Ruhi, A. C. (2017). *Velayet hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Savaşçı, B. (2012). *Çocukların cinsel istismarı suçu*. Legal Yayıncılık.
- Topçu, S. (1997). *Çocuk ve gençlerin cinsel istismarı*. Doruk Yayınevi.
- Turgut, E. (2018). *Çocuk istismarı ve ihmali*. Çocuk Hakları (Ed. Zihni Meray). (3. Baskı). Pegem Akademi.
- Turhan, E. (2021). *Türk ve Alman Ceza Hukukunda çocukların cinsel istismarı suçu*. Seçkin Yayıncılık.
- Tunç, H. (2019). *Anayasa hukuku genel esaslar* (2. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- World Health Organization (WHO). (1999). Report of the consultation on child abuse prevention, 29 - 31 March 1999. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/65900>.
- Zeytinoğlu, S. (1991). Sağlık, sosyal hizmet, hukuk ve eğitim alanlarında çalışanların Türkiye'de

çocuk istismarı ve ihmali ile ilgili görüşleri. *Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresi*, s. 147-163.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4787.pdf>

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>

5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf>

KISALTMALAR

AMYUDK: 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun

ÇHS: Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

ÇKK: 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu

TCK: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

TMK: 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

bkz.: bakınız

m.: madde

İSTİSMAR OLGULARINDA ÇOCUKLA İLETİŞİM VE GÖRÜŞME

Uzman Psikolojik Danışman Emine ÜLKEN

*Masumiyet,
Oyun,
Güven,
Sevgi
Yumağı Çocuk
Dünyasını açsın diye...*

Giriş

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Çocuk Hakları Beyannamesinde on sekiz yaşına kadar her insanın çocuk olduğu belirtilmektedir. Bu beyanname zihinsel ve bedensel olgunlaşmaya henüz ulaşmamış olan çocukların bakıma ve bazı özel yaptırımlara ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Söz konusu beyannameyi kabul eden devletler çocuğun ihtiyacı olan bakımı ve korumayı sağlayarak çocuğun iyilik hali için her türlü kötü muameleyi önlemekle sorumludurlar (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2004). Alan yazında çocuğa kötü muamele noktasında dikkat çeken bir kavram olan çocuk istismarı için farklı tanımlarla karşılaşılabilir. Fiziksel istismara dikkat çeken (Kempe vd., 1962), istismarcının niyetini odak alan (Gil, 1975), çocuğun fiziksel veya gelişimsel durumunun altını çizen (Helfer & Wilson, 1982) farklı bilim insanları olabilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2018) çocuk istismarını çocukların (18 yaş altı) gelişimini, sağlığını, hayatta kalmasını ve güven duygusunu negatif etkileyen cinsel, fiziksel, duygusal, ihmal ve diğer örselenmelerle sonuçlanan istenmeyen, kötü davranışlar olarak değerlendirmiştir. Yine WHO (2016) tarafından çocuk istismarı; fiziksel istismar (physical abuse), duygusal ve psikolojik istismar (emotional and psychological abuse),

Kaynaklar

- Akgül, E. (2015). *Okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan personelin cinsel istismar bildirim durumları*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Allnock, D. (2010). *Children and young people disclosing sexual abuse: An introduction to the research*. https://www.academia.edu/24368767/Children_and_young_people_disclosing_sexual_abuse_An_introduction_to_the_research?auto=download
- Aslan, F., & Erkol, Z. Z. (2021). Çocuk istismarı ve ihmali. G. Cantürk (Ed.), *Türkiye’de çocuk izlem merkezleri ve üniversite çocuk koruma uygulama ve araştırma merkezleri içinde* (ss. 85-92). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Atılğan, E. Ü., Yağcıoğlu, S., & Çavdar Y. (2014). *Çocuklarla adli görüşme için rehber*. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/15.%20Adli%20G%C3%B6rüşme%20Rehber.pdf>
- Barron, I., & Topping, K. (2010). School-based child sexual abuse prevention programs: Implications for practitioners. *American Professional Society on the Abuse of Children (APSAC) Advisor*, 22(2-3), 11-19. <https://doi.org/10.3102/0034654308325582>
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children’s Emergency Fund [UNICEF]). (2004). *The state of the world’s children 2004*. <https://www.unicef.org/media/84796/file/SOWC-2004.pdf>
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children’s Emergency Fund [UNICEF]). (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması*. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/cocuk-istismari-raporu-tr.pdf>
- Blandon-Gitlin, I., & Pezdek, K. (2009). Children’s memory in forensic contexts: Suggestibility, false memory, and individual differences. In B. L. Bottoms, C. Najdowski ve G. S. Goodman (Ed.), *Children as victims, witnesses and offenders: Psychological science and the law*. New York: The Guilford Press.
- Bulut, S. (2007). Çocuk cinsel istismarı hakkında bir derleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 28(3), 139-156.
- Bulut, S. (2008). Erken çocukluk dönemi cinsel istismarının psikodinamik oyun terapisiyle teşhisi ve tedavisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 29(3), 131-144.
- Cheung, K. F., Stevenson, K. M., & Leung, P. (1991). Competency-based evaluation of casemanagement skills in child sexual abuse intervention. *Child Welfare*, 70(4), 425-435.
- Crosson-Tower, C. (2003). *The role of educators in preventing and responding to child abuse and neglect*. Fairfax, VA: Caliber Associates.
- Çağlar, E., & Kocabaşoğlu, N. (2018). Bellek boşluklarını doldurmaya zorlamanın çocuk görgü tanığı belleği üzerindeki olumsuz etkileri. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 9(34), 451-473.
- Dağlı, T., & İnanıcı, M. A. (2011). *Hastane temelli çocuk koruma merkezleri için başvuru kitabı: İstismar ve ihmale uğrayan çocuğa bütüncül yaklaşım*. Ankara: Fersa Ofset Matbaacılık.
- DeVoe, E. R., & Faller, K. C. (2002). Questioning strategies in interviews with children who may have been sexually abused. *Child Welfare*, 81(1), 5-31.
- De Mause, L. (1994). The history of child abuse. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 1(1), 77-91. <https://doi.org/10.1080/10720169408400029>
- Erikson, A. (2011). A review of promising practices to improve case management, psychosocial and mental health interventions, and clinical care for child survivors of sexual abuse: Caring for child survivors of sexual abuse in humanitarian settings. <http://www.unicefinemergencies.com/downloads/eresource/docs/GBV/Caring%20for%20Child%20Survivors%20Humanitarian%20Settings%20Aug%202011.pdf>

- Faller, K. C. (2007). Forensic and clinical interviewer roles in child sexual abuse. In K. C. Faller (Ed.), *Interviewing children about sexual abuse: Contraversies and best practice* (pp. 3-10). New York: Oxford University Press.
- Gil, D. G. (1975). Unraveling child abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 45(3), 346-356. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1975.tb02545.x>
- Gilbert, R., Widom, C., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet*, 373(3), 68-81. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7)
- Güler, G., Yıldırım, V., Küçük, M. Ö., & Toros, F. (2016). Adli psikiyatrik değerlendirme ve çocuk ile iletişim. *Adli Tıp Bülteni*, 21(2), 98-106. <https://doi.org/10.17986/blm.2016220395>
- Gümüş, A. E. (2017). Çocuk cinsel istismarı şüphesinin bildirimi öncesinde çocukla yapılacak ilk görüşme. *Klinik Psikiyatri*, 20, 45-58. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.32032>
- Helfer, R. E., & Wilson, A. L. (1982). The parent-infant relationship. Promoting a positive beginning through perinatal coaching. *Pediatric Clinics of North America*, 29(2), 249-260. [https://doi.org/10.1016/S0031-3955\(16\)34140-2](https://doi.org/10.1016/S0031-3955(16)34140-2)
- İnsan Hakları Derneği [İHD]. (2008). *İHD 2018 yıllık insan hakları raporu*. <https://www.ihd.org.tr/ihd-2018-yillik-insan-haklari-raporu/>
- Jones, D. P. H. (2003). *Communicating with vulnerable children: A guide for practitioners*. London: Geskell.
- Kadushin, A., & Kadushin, G. (2013). *The social work interview* (5. baskı). New York: Columbia University Press.
- Kempe, C. H., Silverman, F. N., Steele, B., Droegemueller, W., & Silver, H. R. (1962). The battered child syndrome. *Journal of the American Medical Association*, 181(1), 17-24. <https://doi.org/10.1001/jama.1962.03050270019004>
- Kenny, M. C. (2001). Child abuse reporting: Teachers' perceived deterrents. *Child Abuse and Neglect*, 25(1), 81-92. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00218-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00218-0)
- Koçtürk, N. (2018). Çocuk ihmalini ve istismarını önlemede okul çalışanlarının sorumlulukları. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 38-47. <https://doi.org/10.21666/muefd.336170>
- Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2007). A structured forensic interview protocol improves the quality and the informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD investigative interview protocol. *Child Abuse and Neglect*, 31(11-12), 1201-1231. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.021>
- Lyon, T. D., & Ahern, E. C. (2011). Disclosure of child sexual abuse. J. E. B. Myers (Ed.), *The apsa handbook on child maltreatment* içinde (3th Ed.) (pp. 233-252). London: Sage Publication.
- Muela, A., De Arana, E. L., Barandiaran, A., Larrea, I., & Ramn, J. (2012). Definition, incidence and psychopathological consequences of child abuse and neglect. In A. Muela (Ed.), *Child abuse and neglect - A multidimensional approach* (pp. 1-20). London: In Tech Prepress.
- Newton A.W., & Vandeven, A.M. (2010). The role of the medical provider in the evaluation of sexually abused children and adolescents. *Journal of Child Sexual Abuse*, 19(6), 669-86. <https://doi.org/10.1080/10538712.2010.523448>
- Paslı, F. (2020). Çocuklarla çalışma temel alanlar, uygulamalar, güncel tartışmalar. F. Paslı ve H. Aslantürk (Ed.), *İstismara uğrayan çocuklar* içinde (ss. 3-19). Ankara: Nobel yayıncılık.
- Pelendecioğlu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 49-62.
- Perry, B. D., & Szalavitz, M. (2007). *The boy who was raised as a dog, and other stories from a child psy- chiatrist's notebook: What traumatized children can teach us about loss, love, and healing*. New York: Basic Books.

- Pipe, M. E., Orbach, Y., Lamb, M., Abbott, C. B., & Stewart, H. (2008). *Do best practice interviews with child abuse victims influence case processing*. Unpublished Report, US Department of Justice.
- Piperno, F., Di Biasi, S., & Levi, G. (2007). Evaluation of family drawings of physically and sexually abused children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 16(6), 389-97. <https://doi.org/10.1007/s00787-007-0611-6>
- Polat, O. (2007). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Tanımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Price, E. A., Ahern, E. C., & Lamb, M. E. (2016). Rapport-building in investigative interviews of alleged child sexual abuse victims. *Applied Cognitive Psychology*, 30(5), 743-749. <https://doi.org/10.1002/acp.3249>
- Saywitz, K. J. (2002). Developmental underpinnings of children's testimony. H. In L. Westcott, G. M. Davies ve R. Bull (Ed.), *Children's Testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* (pp. 3-21). England: John Wiley Sons.
- Saywitz, K. J., Lyon, T. D., & Goodman, G. S. (2011). Interviewing children. In J. E. B. Myers (Ed.), *The apsac handbook on child maltreatment* (3. baskı) (pp. 337-360). London: Sage Pub.
- State Of Michigan Governor's Task Force On Child Abuse And Neglect And Department Of Human Services. (2011). *Forensic interview protocol*. (3th Ed.) https://www.michigan.gov/documents/dhs/DHS-PUB-0779_211637_7.pdf
- Sternberg, K. J., Lamb, M. Y., Orbach, E., Esplin, P. W., & Mitchell, S. (2001). Use of a structured investigative protocol enhances young children's responses to free-recall prompts in the course of forensic interviews. *Journal of Applied Psychology*, 86(5), 997-1005. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.5.997>
- Teoh, Y. (2010). Preparing children for investigative interviews; rapport-building, instruction and evaluation. *Applied Developmental Science*, 14(3), 154-163. <https://doi.org/10.1080/10888691.2010.494463>
- Topdemir, C. (2016). İstismar mağduru çocuğun korunmasında bir uygulama: Çocuk izlem merkezi (ÇİM). *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 43, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46655/584928>
- Türk Ceza Kanunu. (2006). *Ankara* (23. Baskı), s. 64-80.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2018). "Güvenlik birimini gelen veya getirilen çocukların istatistikleri: 2014-2017". www.tuik.gov.tr
- Uçar, S., Yıldız, Y., Dursun-Bilgin, M., & Baştemur, Ş. (2020). Okul psikolojik danışmanlarının çocuk istismarıyla çalışma yeterliliklerine ilişkin nitel bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 404-414. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018044070>
- Uluslararası Kurtarma Komitesi (International Rescue Committee [IRC]) (2012). *Cinsel istismar mağduru çocuklara bakım kılavuzu*. <https://www.unicef.org/turkey/media/3626/file/Cinsel%20%C4%B0stismar%20Ma%C4%9Fduru%20%C3%87ocuklara%20Bak%C4%B1m%20K%C4%B1lavuzu.pdf>
- Walker, N. E. (2002). Forensic interviews of children: The components of scientific validity and legal admissibility. *Law and Contemporary Problems*, 65(1), 149-78. <https://doi.org/10.2307/1192369>
- Westcott, H. L., & Page, M. (2002). Cross-examination, sexual abuse and child witness identity. *Child Abuse Review: Journal of the British Association for the Study and Prevention of Child Abuse and Neglect*, 11(3), 137-152. <https://doi.org/10.1002/car.739>
- World Health Organization [WHO]. (2016). *Child maltreatment*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>
- World Health Organization [WHO]. (2018). *Child maltreatment 2016*. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>
- World Health Organization [WHO]. (2020). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/fact->

sheets/detail/child-maltreatment

ÇOCUK İSTİSMARINDA TEDAVİ VE REHABİLİTASYON

Doç. Dr. Fadime ÜSTÜNER TOP

Giriş

İstismar ve ihmalin çeşitli türlerini içeren çocuklara yönelik kötü muamele, eşzamanlı ve müteakip psikopatoloji için en güçlü risk faktörlerinden biri olup dahası sağlık morbiditesi ve büyüme gelişmenin tehlikeye atılması ile sonuçlanan önemli bir sağlık sorunudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) çocuklara kötü muameleyi “çocuğun sağlığına, gelişimine veya onuruna fiili veya potansiyel zararlarla sonuçlanan her türlü fiziksel ve duygusal kötü muamele, cinsel istismar, ihmal ve sömürü” olarak tanımlamaktadır. Çocuk istismarı, bir yetişkin tarafından bilerek ya da bilmeyerek yapılan ve çocuğun sağlığını, fiziksel ve psikososyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen fiziksel, ruhsal ve cinsel açıdan kötü davranışlara maruz kalma olarak tanımlanmaktadır (Leventhal & Asnes, 2013; Massullo vd., 2023; Yurdakök, 2010;).

Çocuk istismarı genellikle gizlilik içerisinde gerçekleşir ve başkalarının bu davranışlara şahit olması nadirdir. Çocuk genellikle ne olduğunu anlamayacak ya da anlatacak kadar küçük olduğu ya da korktuğu için doğru öykü bilinemeyeceğinden ya da çocuğun birlikte yaşadığı insanlardan alınmayacağından şüpheli durumların farkına varılması ve kötü muamele görmüş çocukların tipik davranış ve fiziksel bulgularının tanınması gereklidir (Aktay, 2020; Leventhal & Asnes, 2013). Çocuğa yönelik yapılan kötü davranışların çocukların duygusal, sosyal, biyolojik ve zihinsel işlevleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Çocuklara yapılan bu kötü davranışlar çocuğun dışında aileyi ve toplumu da yaralamakta ve tehdit etmektedir (Gürhan, 2015). Çocuk istismar ve ihmali sağlıklı birey, sağlıklı toplum kavramını derin biçimde yaralamaktadır. Dolayısıyla çocuk istismar ve ihmali olgusu mücadele çalışmaları gerektiren önemli bir sorundur (Bahar vd., 2009; Selph vd., 2013). Bu aşamada çocuk istismarının tedavi ve rehabilitasyonu hem çocuk, hem aile, hem de toplum sağlığı için oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Al Abduwani, J., Sidebotham, P., Al Saadoon, M., Al Lawati, M., & Barlow, J. (2017). The child abuse potential inventory: Development of an Arabic version. *Child Abuse & Neglect.*, 72, 283-290.
- Aktay, M (2020). İstismar ve ihmali çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184.
- Bahar, G., Savaş, H.A., & Bahar, A. (2009). Çocuk istismarı ve ihmali: Bir gözden geçirme. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*; 4, 51-65.
- Chaffin, M., & Friedrich, B. (2004). Evidence-based treatments in child abuse and neglect. *Child Youth Services Review*, 26, 1097-1113.
- Chartier, M. J., Walker, J. R., & Naimark, B. (2007). Childhood abuse, adult health, and health care utilization: Results from a representative community sample. *American Journal of Epidemiology*, 165, 1031-1038.
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 409-438.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., Berliner, L., & Deblinger, E. (2000). Trauma focused cognitive behavioral therapy for children and adolescents: An empirical update. *Journal of Interpersonal Violence*, 15, 1202-1223.
- Cohen, J., Deblinger, E., Mannarino, T., & Steer, R.A. (2004). A multi-site, randomized controlled trial for sexually abused children with posttraumatic stress disorder symptoms. *Journal of the Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43, 393-402.
- Cummings, M., & Berkowitz, S.J. (2024). Evaluation and treatment of childhood physical abuse and neglect: A review. *Current Psychiatry Reports*, 16, 429 (2014).
- Dedeler, M., Öpöz, T., & Öztürk, C. (2016). Çocukluk çağı cinsel istismarına yönelik tedavi ve önleme yaklaşımları: Bir gözden geçirme. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 3(1), 28-43.
- Demirtürk Selçuk, E., & Mumcu, K. (2020). Çocuk istismarına yol açan ailesel nedenler ve çocuğun korunmasına yönelik önlemler. *Sağlık ve Toplum*, 30(1), 30 - 35.
- Gardner, M. J., Thomas, H. J., & Erskine, H. E. (2019). The association between five forms of child maltreatment and depressive and anxiety disorders: A systematic review and metaanalysis. *Child Abuse & Neglect*, 96, 104082.
- Girardet, R., Bolton, K., Hashmi, S., Sedlock, E., Khatri, R., Lahoti, N., & Lukefahr, J. (2018). Child protective services utilization of child abuse pediatricians: A mixed methods study. *Child Abuse & Neglect*. 76, 381-387.
- Gürhan, N. (2015). *Her yönüyle çocuk istismar ve ihmali. sağlık-yasa-eğitim ve aile boyutu*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Kolko, D. J., & Swenson, C. C. (2002) *Assessing and treating physically abused children and their families*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Leventhal, J. M., & Asnes, A. G. (2013). *Çocuğa kötü muamele: İhmalden istismara*. Rudolph, C.D., Rudolph, A.M., Lister, G.E., First, L.R., Gershon, A.A., Leventhal, J.M (Ed). *Rudolph Pediatri* (ss. 137-143). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Lipovsky, J. A. (2007). Treatment of child victims of abuse and neglect. Prepared for the Children's Law Center. <http://hdl.handle.net/10827/8522>
- MacMillan, H. L. (2000). Child maltreatment: What we know in the year 2000. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 702-709.
- Massullo, C., De Rossi, E., Carbone, G. A., Imperatori, C., Ardito, R. B., Adenzato, M., & Farina, B. (2023). Child maltreatment, abuse, and neglect: An umbrella review of their prevalence and definitions. *Clinical Neuropsychiatry*, 20(2), 72-99.

- Nasıroğlu, S. (2014). Çocuk istismarında rehabilitasyon ve tedavi merkezleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry*; 6(1), 67-78.
- Pine, D. S., & Cohen, J. A. (2002). Trauma in children and adolescents: Risk and treatment of psychiatric sequelae. *Biological Psychiatry*, 51, 519-531.
- Saunders, B. E., & Meinig, M.B. (2000). Immediate issues affecting long term family resolution in cases of parent-child sexual abuse. In R.Reece, (Ed.). *Treatment of Child Abuse* (pp. 36-53). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Saunders, B. E., Berliner, L., & Hanson, R.F. (Ed.). (2003). *Child physical and sexual abuse: Guidelines for treatment*. Charleston, SC: National Crime Victims Research and Treatment Center.
- Selph, S. S., Bougatsos, C., Blazina, I., & Nelson, H.D. (2013). Behavioral interventions and counseling to prevent child abuse and neglect: A systematic review to update the us preventive services task force recommendation. *Annals of Internal Medicine*, 158(3), 179-190.
- Sezgin, E. Y. (2018). İstismar ve ihmale uğrayan çocuklar ve eğitimleri. Seçer, Z. (Ed). *Risk Altındaki Çocuklar ve Eğitimleri* içinde (ss. 97-146). Ankara: Eğiten Kitap.
- Sugaya, L., Hasin, D. S., Olfson, M., Lin, K. H., Grant, B. F., & Blanco, C. (2012). Child physical abuse and adult mental health: A national study. *Journal of Traumatic Stress*, 25(4), 384-92.
- Swenson, C. C., & Kolko, D. J. (2000). Long-term management of the developmental consequences of child physical abuse. In R. Reece (Ed.), *The treatment of child abuse*. (pp.135-154). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Tanoue, K., Senda, M., An, B., Tasaki, M., Taguchi, M., Kobashi, K., Oana, S., Mizoguchi, F., Shiraishi, Y., Yamada, F., Okuyama, M., & Ichikawa, K. (2018). National survey of hospital child protection teams in Japan. *Child Abuse Negl.*, 79, 11-21.
- Üstüner Top, F. (2020). Çocuk ihmali ve istismarı. Ş.Dilli (Ed.). *Türkiye'de çocuk olmak* içinde (ss. 335-365). Pegem Akademi. 1. Baskı. Ankara.
- Yurdakök, K. (2010). Çocuk istismar ve ihmali, tanımı ve risk faktörleri. Çocuk İhmal ve İstismarı-I. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı ve Çocuk Sağlığı Enstitüsü Yayını, *Katkı Pediatri Dergisi*, 32(4), 423-434.
- Zeanah, C. H., & Humphreys, K. L. (2018). Child abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 57(9), 637-644.

İSTİSMAR MAĞDURU ÇOCUKLARIN TEDAVİSİNE YÖNELİK PSİKOSOSYAL MÜDAHALELER

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba TÜRKKAN - Dr. Kenan BÜLBÜL

Giriş

Çocuk istismarı ve ihmali sosyal, psikolojik, politik ve kültürel boyutları olan ve birçok toplumda görülen travmatik bir yaşam olayıdır. İstismar ve ihmal mağduru çocuklar, yaşamları boyunca davranışsal, duygusal, bilişsel ve fiziksel sağlık sorunları geliştirme riski altındadır ve mevcut durumları yoksulluk gibi diğer risk faktörleri ile birleştiğinde özellikle savunmasızlardır (Finkelstein vd., 2005). İlgili literatürde bu çocukların güvensiz bağlanma, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, düşük benlik saygısı, sosyal ve kişiler arası sorunlar, işlevsiz davranış kalıplarına neden olan bilişsel çarpıtmalar, duygudurum ve anksiyete bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu [TSSB], intihar davranışı, saldırganlık, suçluluk, madde kullanım bozuklukları, davranış bozuklukları, riskli cinsel davranışlar gibi ruh sağlığı sorunları yaşama riskinin daha fazla olduğu bildirilmektedir (Berber-Çelik & Odacı, 2019; Cicchetti & Toth, 2016; Cloitre vd., 2018; Cui vd., 2020; Lippard & Nemeroff, 2019; Schuckher vd., 2018; Türkkan & Odacı, 2019; Wang vd., 2020). Mağdurlarda en sık görülen psikiyatrik tanı TSSB olup, vakaların %36'sının tanı kriterlerini karşıladığı belirtilmektedir (Berliner & Elliott, 2002). Ayrıca Landsverk ve Garland (1998), koruyucu bakım altına alınan istismar mağduru çocukların neredeyse yarısının davranış veya sosyal yetkinlik sorunları sergilediğini ve ruh sağlığı hizmetlerine gereksinim duyduklarını belirlemişlerdir. Yine çeşitli araştırmalar istismar nedeniyle bakım altına alınan gençlerin %57'sinin zihinsel bir bozukluk için tanı kriterlerini karşıladığını göstermektedir (dosReis vd., 2001). İstismar mağduru çocukların ruh sağlığı sorunlarının yüksek oranı göz önüne alındığında, bu bireylerin ruh sağlığı hizmetlerine ve tedaviye ihtiyaç duymaları şaşırtıcı değildir. Nitekim psikoterapötik tedavilerin çocukların fiziksel ve duygusal güvenliği öncelikli olmak üzere, travma belirtilerinin hafiflemesine yardımcı olmak, işlevsellik ve yaşam kalitesini arttırmak, aile işleyişini iyileştirmek ve istismarın tekrarını önlemek de dahil olmak üzere yararlı etkileri olduğuna dair kanıtlar vardır (Carr, 2019; Landolt & Kenardy, 2015; Swenson &

Kaynaklar

- Berber Çelik, Ç., & Odacı, H. (2019). Does child abuse have an impact on self-esteem, depression, anxiety and stress conditions of individuals?. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(2), 171-178.
- Berliner, L., & Elliott, D. (2002). Sexual abuse of children. In J. Myers et al (Ed.). *The APSAC handbook on child maltreatment* (2nd ed.) (pp. 55-73). London, UK: Sage Publications India Pvt.
- Briere, J. (1984). *The long-term effects of childhood sexual abuse: Defining a post-sexual abuse syndrome*. Paper presented at the Third National Conference on Sexual Victimization of Children, Washington, DC, April.
- Briggs, K., Runyon, M., & Deblinger, E. (2011). The use of play in trauma-focused cognitive-behavioral therapy. In S. W. Russ, L. N. Niec (Eds.), *Play in Clinical Practice; Evidence-Based Approaches*, New York: Guilford Press.
- Brown, E. J., Cohen, J. A., & Mannarino, A. P. (2020). Trauma-focused cognitive-behavioral therapy: The role of caregivers. *Journal of Affective Disorders*, 277, 39-45.
- Carr, A. (2019). Family therapy and systemic interventions for child-focused problems: The current evidence base. *Journal of Family Therapy*, 41(2), 153-213.
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2016). Child maltreatment and developmental psychopathology: A multilevel perspective. In D. Cicchetti (Ed.), *Developmental psychopathology* (Vol. 3, pp. 457–512). New York, NY: Wiley.
- Cloitre, M., Shevlin, M., Brewin, C. R., Bisson, J. I., Roberts, N. P., Maercker, A., et al. (2018). The International Trauma Questionnaire: Development of a self-report measure of ICD-11 PTSD and complex PTSD. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 138(6), 536-546.
- Cohen, J., Berliner, L., & Mannarino, A. (2010). Trauma focused CBT for children with co-occurring trauma and behavior problems. *Child Abuse & Neglect*, 34, 215-224.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., & Deblinger, E. (2017). Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents (2nd Ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., & Iyengar, S. (2011). Community treatment of posttraumatic stress disorder for children exposed to intimate partner violence: A randomized controlled trial. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 165(1), 16-21.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., Kliethermes, M., & Murray, L. A. (2012). Trauma focused CBT for youth with complex trauma. *Child Abuse & Neglect*, 36(6), 528-541.
- Conte, J. R., & Berliner, L. (1988). The impact of sexual abuse on children: Empirical findings. In L. E. A. Walker, (Ed.), *Handbook on Sexual Abuse of Children: Assessment and Treatment Issues*. New York: Springer Publishing Company.
- Crenshaw, D. A., & Hardy, K. V. (2007). The crucial role of empathy in breaking the silence of traumatized children in play therapy. *International Journal of Play Therapy*, 16(2), 160-175.
- Crenshaw, D. A., Rudy, C., Triemer, D., & Zingaró, J. (1986). Psychotherapy with abused children: Breaking the silent bond. *Residential Group Care and Treatment*, 3, 25-38.
- Cui, Z., Oshri, A., Liu, S., Smith, E. P., & Kogan, S. M. (2020). Child maltreatment and resilience: The promotive and protective role of future orientation. *Journal Youth Adolescence*, 49, 2075-2089.
- Deblinger, E., Manarinno, A. P., Cohen, J. A., Runyon, M. K., & Steer, R. A. (2011). Trauma-focused cognitive behavioral therapy for children: Impact of the trauma narrative and treatment length. *Depression & Anxiety*, 28(1), 67-75.
- Dorsey, S., McLaughlin, K., Kerns, S., Harrison, J., Lambert, H., Briggs E., & Amaya-Jackson L. (2017). Evidence base update for psychosocial treatments for children and adolescents exposed to traumatic events. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 46(3), 303-330.

- dosReis, S., Zito, J. M., Safer, D. J., & Soeken, K. L. (2001). Mental health services for youths in foster care and disabled youths. *American Journal of Public Health, 91*(7), 1094-1099.
- Finkelstein, N., Rechberger, E., Russell, L. A., VanDeMark, N. R., Noether, C. D., O'Keefe, M., et al. (2005). Building resilience in children of mothers who have co-occurring disorders and histories of violence: Intervention model and implementation issues. *The Journal of Behavioral Health Services & Research, 32*(2), 141-154.
- Foster, J. M. & Hagedorn, W. B. (2014) Through the eyes of the wounded: A narrative analysis of children's sexual abuse experiences and recovery process. *Journal of Child Sexual Abuse, 23*(5), 538-557,
- Gil, E. (2006). *Helping abused and traumatized children: Integrating directive and non-directive approaches*. New York. Guilford Press.
- Gil, E. (2012). Trauma-focused integrated play therapy (TF-IPT). In P. Goodyear-Brown, (Ed.), *Handbook for Child Sexual Abuse: Identification, Assessment, and Treatment*. John Wiley & Sons, Inc.
- Green, A. H. (1978). Psychiatric Treatment of Abused Children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 17*(2), 356-371.
- Harborview Center for Sexual Assault & Traumatic Stress, WA State Criminal Justice Training Commission in cooperation with the WA State Department of Social and Health Services (2009). *Washington state child interview guide* (Rev. 9/07). Seattle, WA: Author.
- Jones, D. P. H. (1986). Individual psychotherapy for the sexually abused child. *Child Abuse & Neglect, 10*(3), 377-385.
- Kadushin, A., & Kadushin, G. (2013). *The social work interview* (5th Ed.). New York: Columbia University Press.
- Landsverk, J., & Garland, A. F. (1999). Foster care and pathways to mental health services. In P. A. Curtis, G. Dale, Jr., & J. C. Kendall (Eds.), *The foster care crisis: Translating research into policy and practice* (pp. 193-210). University of Nebraska Press.
- Landolt, M. A., & Kenardy, J. A. (2022). Evidence-based treatments for children and adolescents. In *Evidence based treatments for trauma-related psychological disorders: A practical guide for clinicians* (pp. 421-441). Cham: Springer International Publishing.
- Liotta L, Springer C, Misurell J, Block-Lerner J, & Brandwein, D. (2015). Group treatment for child sexual abuse: Treatment referral and therapeutic outcomes. *Journal of Child Sexual Abuse, 24*(3), 217-237.
- Lippard, E. T. C., & Nemeroff, C. B. (2019). The devastating clinical consequences of child abuse and neglect: Increased disease vulnerability and poor treatment response in mood disorders. *American Journal of Psychiatry, appi.ajp.2019.1*.
- Mannarino, A. P., Cohen, J. A., Deblinger, E., Runyon, M. K., & Steer R. A. (2012). Trauma-focused cognitive-behavioral therapy for children: Sustained impact of treatment 6 and 12 months later. *Child Maltreatment, 17*(3), 231-241.
- McFadden, E.J. (1987). *Counseling Abused Children*. ERIC Publications.
- McGregor, K., Thomas, D. R., & Read, J. (2006). Therapy for child sexual abuse: Women talk about helpful and unhelpful therapy experiences. *Journal of Child Sexual Abuse, 15*(4), 35-59.
- National Child Traumatic Stress Network. (2004). *How to implement trauma-focused cognitive behavioral therapy*. Durham, NC: National Center for Child Traumatic Stress. http://www.nctsn.org/sites/default/files/assets/pdfs/TFCBT_Implementation_Manual.pdf
- Odacı, H. & Türkan, T. (2021). Cinsel istismar şüphesi bulunan çocukla görüşme: Öğretmenler ve okul psikolojik danışmanları nasıl davranmalı ve neler yapmalı? *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 19*(1), 685-706.

- Peterson, M. S., & Urquiza, A. J. (1993). *The role of mental health professionals in the prevention and treatment of child abuse and neglect*. Retrieved from <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/menthlth.pdf>
- Pifalo, T. (2006). Art therapy with sexually abused children and adolescents: Extended research study. *Journal of the American Art Therapy Association*, 23(4), 181-185.
- Remley, T. P., & Herlihy, B. (2019). *Ethical, legal, and professional issues in counseling* (p. 528). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Rocha, P. K. & Prado, M. L. (2006). Child abuse and therapeutic play. *Revista Gaucha de Enfermagem*, 27(3), 463-471.
- Sheafor, B. W. & Horejsi, C. R. (2003). *Techniques and guidelines for social work practice* (6th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Schoottelkorb, A., Doumas D. & Garcia, R. (2012). Treatment for child refugee trauma; A randomized, controlled trial. *International Journal of Play Therapy*, 21(2), 257-273.
- Schuckher, F., Sellin, T., Fahlke, C., & Engstrom, I., (2018). The impact of childhood maltreatment on age of onset of alcohol use disorder in women. *European Addiction Research*, 24(6), 278-285.
- Shuman, T.(2021). Intervention strategies for promoting recovery and healing from child sexual abuse. In E. A. Kalfoglou, & S. Kalfoglou (Eds.), *Sexual Abuse - An Interdisciplinary Approach [Working Title]*. IntechOpen.
- Greenspan, F., Moretzsohn, A. G., & Silverstone, P. H. (2013) What treatments are available for childhood sexual abuse, and how do they compare? *International Journal of Advances in Psychology*, 2, 232-241.
- Sinanan, A. (2015). Trauma and the treatment of child sexual abuse. *Journal of Trauma and Treatment*, 54, 024.
- Swenson, C. C., & Schaeffer, C. M. A (2018). Multisystemic approach to the prevention and treatment of child abuse and neglect. *International Journal on Child Maltreatment*, 1, 97-120.
- Teber, M. (2015). *Çocuk merkezli oyun terapisinin çocuklarda görülen davranış sorunlarının çözümüne etkisi*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Türkkan, T., & Odacı, H. (2019). Lise öğrencilerinin çocukluk istismarı deneyimleri, bilişsel çarpıtma ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 93-103.
- Urquiza, A. J., & Winn, C. (2000). *Treatment for abused and neglected children--infancy to age 18*. United States Dept. of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, National Center on Child Abuse and Neglect.
- Van Velsor, P. (2004). Revisiting basic counseling skills with children. *Journal of Counseling & Development*, 82(3), 313-318.
- Wang, D.-S., Chung, C.-H., Chang, H.-A., Kao, Y.-C., Chu, D.-M., Wang, C.-C., et al. (2020). Association between child abuse exposure and the risk of psychiatric disorders: A nationwide cohort study in Taiwan. *Child Abuse & Neglect*, 101, 1-10.
- Westby, C. (2007). Child maltreatment: A global issue. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 38, 140-148.
- Williams, W. (2006). Complex trauma: Approaches to theory and treatment. *Journal of Loss and Trauma*, 11(4), 321-335.
- Yalom, I. & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (6th ed.). York: Basic Books.

ÇOCUK İSTİSMARI VE İHMALİNDE ÖNLEME

Dr. Öğr. Üyesi İlknur YENİÇERİ

Önleme

Psikolojik danışma hizmetlerinde temel olarak gelişimsel, önleyici, iyileştirici (çare bulucu) ve krize müdahale edici olmak üzere dört yaklaşımdan söz edilmektedir (Myrick, 2011). Tarihsel sürece bakıldığında önleme çalışmalarının ilk ortaya çıkışının halk sağlığı alanında olduğu görülmektedir. Epidemiyolojinin kurucularından sayılan John Snow, 1854 yılında Londra’da yaşanan kolera salgınında vakaların haritasını çıkararak salgının yoğun olduğunu tespit ettiği bölgedeki su pompasını kapattırmasının ardından bölgedeki kolera vakası sayısında düşüş gözlemlendi (Dunnigan, 2003; Snow, 1957). Dolayısıyla alınan önlemlerin salgının gidişatını önemli ölçüde zayıflattığı ortaya çıkınca sağlık alanında önleme çalışmaları önem kazanmaya başlamıştır. İlerleyen süreçlerde fiziksel sağlık alanında kullanılan önleme çalışmalarının ruh sağlığı alanında da kullanılabileceği fikri gündeme gelmiştir.

Önleme kavramı sözlük anlamı olarak ortaya çıkan veya çıkacağı düşünülen bir tehlikeyi durdurmak (TDK, 2022) anlamına gelse de Baker (2000) önleme kavramının, problemlerin ortaya çıkışını engelleme ve bireyin gelişimini zenginleştirme olarak iki boyutu olduğunu ifade etmektedir (akt. Korkut, 2003). Gelecekte olması muhtemel istenmeyen durum ve olayları önlemek için şu anda tedbirler almak gerektiği kadar, istenilen durum/olayları artırmak için de çeşitli çalışmalar yapmak gerekebilir. Bu kapsamda önleme çalışmalarının geliştirici bir işlevi olması gerektiğinden de söz edilebilir. Caplan (1964; 1967) ise, önleme çalışmalarını üç kategoriye ayırarak incelemiştir. Bunlar;

- a. Birincil (temel) önleme çalışmaları,
- b. İkincil önleme çalışmaları ve
- c. Üçüncül önleme çalışmalarıdır.

Kaynaklar

- Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği (2021). Sayı: 31470. Kabul tarihi: 30/04/2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-1.htm>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. www.aile.gov.tr
- Anka Çocuk Destek Programı Uygulama Yönergesi (2015). Sayı: 3259. Kabul Tarihi: 9/01/2015.
- Barron, I., & Topping, K. (2008). "School-based child sexual abuse prevention programmes: The evidence on effectiveness". *Journal of Children's Services*, 3(3), 31-53. <https://doi.org/10.1108/17466660200800017>
- Bilge, F. (2002). Çocuk istismarı ve ihmali. *Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi Dergisi 1*, 34-42.
- Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York Basic Books.
- Caplan, G. (1967). Perspectives on primary prevention. *Archives of General Psychiatry*, 17(3), 331-46.
- Cox, A. D. (1997). Preventing child abuse; A review of community-based projects 1: Intervening on processes and outcome of reviews. *Child Abuse Review*, 6(4), 243-256.
- Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği (2015). Sayı: 29310. Kabul Tarihi: 29/03/2015. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150329-1.htm>
- Çocuk İzlem Merkezi Genelgesi (2012). Sayı: 28431. Genelge No: 2012/20. Kabul Tarihi: 4/10/2012.
- Çocuk İzlem Merkezi Yönetim ve Koordinasyon Kurulu (2012). Karar Tarihi: 22/10/2012.
- Çocuk Koruma Kanunu [ÇKK]. (2005). Kanun Numarası: 5395. Kabul tarihi: 03/07/2005. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>
- Dalen, E. C., & Offringa, M. (2008). Characteristics and key findings for school-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Evidence-Based Child Health*, 3(3), 640-1.
- Dworkin, E., & Martyniuk, H. (2011). *Child sexual abuse prevention*. www.nsvrc.org
- Myrick, R. D. (2011). *Developmental guidance and counseling: A practical approach*. (5. Edition). Minneapolis, MN: Educational Media Corporation.
- Dunnigan, M. (2003). Commentary: John Snow and alum-induced rickets from adulterated London bread: an overlooked contribution to metabolic bone disease. *International Journal of Epidemiology*, 32(3), 340-341. <https://doi.org/10.1093/ije/dyg160>.
- Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. *The Future of Child*, 19(2), 169.
- Geeraert, L., Van den Noortgate, W., Grietens, H., & Onghena, P. (2004). "The effects of early prevention programs for families with young children at risk for physical child abuse and neglect: A meta-analysis". *Child Maltreatment*, 9(3), 277-291. <https://doi.org/10.1177/1077559504264265>
- Işık, E., & Demircioğlu, H. (2019). Çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik geliştirilen okul temelli programlar ve etkililikleri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 32-51.
- Jack, G. (2004). Child protection at the community level. *Child Abuse Review*, 13(6), 368-383.
- Kenny, M. C., Capri, V., R., R., Thakkar-Kolar, Ryan, E. E., & Runyon, M. K. (2008). Child sexual abuse: From prevention to self-protection. *Child Abuse Rev*, 17(1), 36-54. <https://doi.org/10.1002/car.1012>
- Ko, S. F., & Cosden, M. A. (2001). Do elementary school-based child abuse prevention programs work? a high school follow-up. *Psychology in the Schools*, 38(1), 57-66.
- Korkut, F. (2003). Okullarda önleyici rehberlik hizmetleri. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 2(20), 27-40.
- Krazier S. (2002). The Safe child program. The Coalition for Children: Denver,CO.
- McCoy, M. L., & Keen, S. M. (2014). *Child abuse and neglect*. New York: Psychology Press.
- Milne, A. (2008). Summary of school-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Evidence-Based Child Health A Cochrane Review Journal*, 3(3), 635-636.
- National Sexual Violence Resource Center. (2011). *Child sexual abuse prevention: Programs for*

children. www.nsvrc.org.

- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ORGM, 2016). *Danışmanlık tedbiri uygulamaları el kitabı*. MEB Yayınları. https://orgm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2016_12/29113841_danismanlik_tedbiri_uygulamaları_el_kitabi.pdf
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ORGM, 2020). *Rehberlik hizmetleri sunum sistemi*. <https://orgm.meb.gov.tr/>
- Pitts, C. (2015). *Child sexual abuse prevention programs for pre-schoolers: A synthesis of current evidence*, Sydney. www.childabuseroyalcommission.gov.au/research
- Russel, M., Gockel, A., & Harris, B. (2007). Parent perspectives on intensive intervention for child maltreatment. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24(2), 101-120.
- Sanders, M. R., Cann, W., & Dadds, C. M. (2003). The triple positive parenting programme: A universal population-level approach to the prevention of child abuse. *Child Abuse Review*, 12(3), 155-171.
- Sidebotham, P., Heron, J., & ALSPAC Study Team. (2006). Child maltreatment in the “children of the nineties”: A cohort study of risk factors. *Child Abuse & Neglect*, 30(5), 497-522. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.11.005>
- Snow, J. (1857). On the adulteration of bread as a cause of rickets. *The Lancet*. 70 (1766), 4-5. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)21130-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)21130-7)
- Stauffer, L. B., & Deblinger, E. (2003). *Let's talk about taking care of you: An educational book about body safety*. Hope for Families, Inc.: Hatfield, PA.
- Stauffer L., & Deblinger E. (2004). *Let's talk about taking care of you: An educational book about body safety for young children*. Hope for Families, Inc.: Hatfield, PA.
- Tudge, J., & Rosa, E. M. (2013). Urie bronfenbrenner's theory of human development: Its evolution from ecology to bioecology. *Journal of Family Theory & Review*, 5, 243-258. <https://doi.org/10.1111/jftr.12022>
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2020). <https://www.tdk.gov.tr/>
- Walsh, K., Zwi, K., Woolfenden, S., & Shlonsky, A. (2015). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (4), 1-123. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD004380.pub3>
- Wurtele, S. K. (2009). Preventing sexual abuse of children in the twenty-first century: preparing for challenges and opportunities. *Journal of Child Sex Abuse*, 18(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/10538710802584650>

İSTİSMAR VE İHMAL MAĞDURU ÇOCUKLARLA ÇALIŞAN PROFESYONELLERDE İKİNCİL TRAVMA VE BAŞ ETME YÖNTEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul HATİPOĞLU

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre çocuk ihmali ve istismarı; 18 yaşın altındaki kişilerin fiziksel, zihinsel ve psikolojik sağlıkları üzerinde ciddi ve uzun vadeli sonuçları olabilecek, onların sağlığını, sağ kalımını, gelişimini veya ilişkilerdeki güven duygusunu olumsuz yönde etkileyen fiziksel/duygusal/cinsel istismar, ihmal ve diğer sömürü türleriyle sonuçlanan kötü davranışlardır (WHO, 2023). İhmal, bir çocuğun yiyecek, barınma, giyim ve tıbbi bakım gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmamasını içermektedir. İstismar, bir çocuğa verilen fiziksel, duygusal, cinsel ve psikolojik zararı kapsamaktadır. *Fiziksel istismar*; vurmak, çürüklere, yaralara veya tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyulmasına neden olacak şekilde kasıtlı olarak zarar vermek, itmek, tekmelemek, çocuğu saçından sürüklemek, çocuğa silahla yaklaşmak, çocuğu kıyafetlerini çıkarmaya zorlamak veya başkalarının önünde küçük düşürmek, aşırı fiziksel cezalandırma gibi davranışları kapsamaktadır. *Cinsel istismar*; yetişkinlerin veya mağdurdan daha büyük çocukların dokunması veya okşaması, çocuğun vücuduna cinsel amaçlarla dokunmak veya çocuğu dokunmaya zorlamak, çocuğun cinsel içerikli başka faaliyetlere zorlanması veya cinsel ilişki girişimi veya fiili cinsel ilişki davranışlarını içermektedir. *Duygusal istismar*; aşılama, küçük düşürme veya aşırı korku meydana getiren sözlü saldırganlık davranışlarını; çocuğun utanç, suçluluk veya korku duymasına yönelik duygusal manipülasyon ve aile içi şiddete tanıklık etme gibi davranışları ifade etmektedir (Teicher & Samson, 2013). Çocuk ihmali; yiyecek, giyecek, fiziksel güvenlik, yeterli gözetim, dış sağlığı ve fiziksel sağlık gibi çocuğun temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, çocuğun ihtiyaçlarına duygusal olarak tepkisiz kalınması, çocuğun sosyal ve duygusal gelişimiyle veya okul performansı, ev ödevleri vb. ile ilgilenmemek ya da çocuğun rutin olarak olgunluk seviyesini aşan durumları yönetmesini beklemek gibi davranışları kapsamaktadır (Teicher & Samson, 2013).

Kaynaklar

- Ausbrooks, A. R. (2011). Why child welfare supervisors stay. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 30(4), 358-384. <https://doi.org/10.1080/15426432.2011.619901>
- Baugerud, G. A., Vangbæk, S., & Melinder, A. (2017). Secondary traumatic stress, burnout and compassion satisfaction among norwegian child protection workers: Protective and risk factors. *The British Journal of Social Work*, 48(1), 215-235. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx002>
- Borjanić Bolić, E. (2019). Secondary traumatic stress and vicarious traumatization in child welfare professionals in Serbia. *Journal of Public Child Welfare*, 13(2), 214-233. <https://doi.org/10.1080/15548732.2018.1502117>
- Bourke, M. L., & Craun, S. W. (2014). Coping with secondary traumatic stress: Differences between UK and US child exploitation personnel. *Traumatology: An International Journal*, 20(1), 57-64.
- Brady, P. Q. (2017). Crimes against caring: exploring the risk of secondary traumatic stress, burnout, and compassion satisfaction among child exploitation investigators. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 32(4), 305-318. <https://doi.org/10.1007/s11896-016-9223-8>
- Bride, B. E. (2007). Prevalence of secondary traumatic stress among social workers. *Soc Work*, 52(1), 63-70. <https://doi.org/10.1093/sw/52.1.63>
- Bride, B. E., Jones, J. L., & Macmaster, S. A. (2007). Correlates of secondary traumatic stress in child protective services workers. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 4(3-4), 69-80. https://doi.org/10.1300/J394v04n03_05
- Bride, B. E., Radey, M., & Figley, C. R. (2007). Measuring compassion fatigue. *Clinical Social Work Journal*, 35(3), 155-163. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0091-7>
- Brockie, T. N., Dana-Sacco, G., Wallen, G. R., Wilcox, H. C., & Campbell, J. C. (2015). The relationship of adverse childhood experiences to ptsd, depression, poly-drug use and suicide attempt in reservation-based native american adolescents and young adults. *American Journal of Community Psychology*, 55(3), 411-421. <https://doi.org/10.1007/s10464-015-9721-3>
- Choi, G.-Y. (2011). Secondary Traumatic stress of service providers who practice with survivors of family or sexual violence: A national survey of social workers. *Smith College Studies in Social Work*, 81(1), 101-119. <https://doi.org/10.1080/00377317.2011.543044>
- Conrad, D., & Kellar-Guenther, Y. (2006). Compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction among Colorado child protection workers. *Child Abuse & Neglect*, 30(10), 1071-1080. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.03.009>
- Cornille, T. A., & Meyers, T. W. (1999). Secondary traumatic stress among child protective service workers: prevalence, severity and predictive factors. *Traumatology*, 5(1), 15-31. <https://doi.org/10.1177/153476569900500105>
- Craig, C. D., & Sprang, G. (2010). Compassion satisfaction, compassion fatigue, and burnout in a national sample of trauma treatment therapists. *Anxiety, Stress & Coping*, 23(3), 319-339. <https://doi.org/10.1080/10615800903085818>
- Çolak, B., Şişmanlar, Ş. G., Karakaya, I., Etiler, N., & Biçer, Ü. (2012). Çocuk cinsel istismarı olgularını değerlendiren meslek gruplarında dolaylı travmatizasyon. *Anatolian Journal of Psychiatry/ Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 51-58.
- Eastwood, C. D., & Ecklund, K. (2008). Compassion fatigue risk and self-care practices among residential treatment center childcare workers. *Residential Treatment for Children & Youth*, 25(2), 103-122. <https://doi.org/10.1080/08865710802309972>
- Figley, C. R. (1995). Compassion fatigue as secondary traumatic stress disorder: An overview. In C. R. Figley (Ed.), *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized* (pp. 1-20).

- Guerra, C., Farkas, C., & Moncada, L. (2018). Depression, anxiety and PTSD in sexually abused adolescents: Association with self-efficacy, coping and family support. *Child Abuse & Neglect*, 76, 310-320. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.11.013>
- Hatipoğlu, E. (2017). Çocuğa yönelik cinsel istismar vakaları ile çalışan sosyal çalışmacıların psikososyal etkilenme deneyimleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 85-97.
- Hendricks, A. (2012). Secondary traumatic stress in child welfare: Multi-level prevention and intervention strategies. In T. LaLiberte & T. Crudo (Eds.), *Secondary trauma and the child welfare workforce* (pp. 12-13). School of Social Work, University of Minnesota.
- Hiles Howard, A. R., Parris, S., Hall, J. S., Call, C. D., Razuri, E. B., Purvis, K. B., & Cross, D. R. (2015). An examination of the relationships between professional quality of life, adverse childhood experiences, resilience, and work environment in a sample of human service providers. *Children and Youth Services Review*, 57, 141-148. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2015.08.003>
- Hook, M. P. V., & Rothenberg, M. (2009). Quality of life and compassion satisfaction/fatigue and burnout in child welfare workers: A study of the child welfare workers in community based care organizations in central Florida. *Social Work & Christianity*, 36(1), 36-54.
- Horwitz, M. J. (2006). Work-related trauma effects in child protection social workers. *Journal of Social Service Research*, 32(3), 1-18. https://doi.org/10.1300/J079v32n03_01
- Işıkhan, V. (2006). Onkoloji alanında bakımverenlerin tükenmişliği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 7-24.
- Jenkins, S. R., & Baird, S. (2002). Secondary traumatic stress and vicarious trauma: A validation study. *Journal of Traumatic Stress*, 15(5), 423-432. <https://doi.org/https://doi.org/10.1023/A:1020193526843>
- MacEachern, A. D., Dennis, A. A., Jackson, S., & Jindal-Snape, D. (2019). Secondary traumatic stress: prevalence and symptomology amongst detective officers investigating child protection cases. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 34(2), 165-174. <https://doi.org/10.1007/s11896-018-9277-x>
- Maslach, C. (1982). The cost of caring. New Jersey. *Practice Hall Inc.*
- McCann, I. L., & Pearlman, L. A. (1990). Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of Traumatic Stress*, 3(1), 131-149. <https://doi.org/10.1007/BF00975140>
- Middleton, J. S., & Potter, C. C. (2015). Relationship Between vicarious traumatization and turnover among child welfare professionals. *Journal of Public Child Welfare*, 9(2), 195-216. <https://doi.org/10.1080/15548732.2015.1021987>
- Molnar, B. E., Sprang, G., Killian, K. D., Gottfried, R., Emery, V., & Bride, B. E. (2017). Advancing science and practice for vicarious traumatization/secondary traumatic stress: A research agenda. *Traumatology*, 23(2), 129-142. <https://doi.org/10.1037/trm0000122>
- Nelson-Gardell, D., & Harris, D. (2003). Childhood abuse history, secondary traumatic stress, and child welfare workers. *Child Welfare*, 82(1), 5-26. <http://www.jstor.org/stable/45390105>
- Nilan, L. M., Patel, L., Moffatt, M. E., Linebarger, J. S., Sherman, A. K., & Randell, K. A. (2019). Compassion fatigue in pediatric emergency department staff. *Pediatric Emergency Care*, 35(11), 777-781.
- Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: a systematic review and meta-analysis. *PLoS Med*, 9(11), e1001349. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001349>
- Perron, B. E., & Hiltz, B. S. (2006). Burnout and secondary trauma among forensic interviewers

- of abused children. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 23(2), 216-234. <https://doi.org/10.1007/s10560-005-0044-3>
- Pinheiro, P. S. (2006). *Violence against children*. ATAR Roto Presse.
- Pryce, J. G., Shackelford, K. K., & Pryce, D. H. (2016). *Secondary traumatic stress and the child welfare professional*. Lyceum Books Chicago.
- Rienks, S. L. (2020). An exploration of child welfare caseworkers' experience of secondary trauma and strategies for coping. *Child Abuse & Neglect*, 110, 104355. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104355>
- Sprang, G., Craig, C., & Clark, J. (2011). Secondary traumatic stress and burnout in child welfare workers. *Child Welfare*, 90(6), 149-168.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R. A., & van IJzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37-50. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/car.2353>
- Tehrani, N. (2016). Extraversion, neuroticism and secondary trauma in internet child abuse investigators. *Occupational Medicine*, 66(5), 403-407. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqw004>
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2013). Childhood maltreatment and psychopathology: A case for ecophenotypic variants as clinically and neurobiologically distinct subtypes. *Am J Psychiatry*, 170(10), 1114-1133. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12070957>
- Tuncay, T., & Oral, M. (2012). Onkoloji Çalışanlarında Dolaylı travmatizasyon üzerine bir gözden geçirme. *Journal of Society and Social Work*, 23(1), 201-212.
- Uslu, Y., & Demir Korkmaz, F. (2017). Hemşirenin Hissi Tarafı: Şefkat Yorgunluğu. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(1), 123-133.
- WHO. (2023). *Child Maltreatment*. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
- Zerach, G. (2013). Compassion fatigue and compassion satisfaction among residential child care workers: the role of personality resources. *Residential Treatment for Children & Youth*, 30(1), 72-91. <https://doi.org/10.1080/0886571X.2012.761515>

ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Okul Psikolojik Danışmanları, Öğretmenler ve Ebeveynler İçin Bir Başvuru Kitabı

Editör:
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çakmak Tolan

ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI
Okul Psikolojik Danışmanları, Öğretmenler ve Ebeveynler İçin
Bir Başvuru Kitabı
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çakmak Tolan

Yayın No.: 4516
Psikoloji / Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 388
ISBN: 978-625-427-614-9
E-ISBN: 978-625-427-615-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.
SERTİFİKA NO: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Çakmak Tolan, Özlem.
ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI
Okul Psikolojik Danışmanları, Öğretmenler ve Ebeveynler İçin Bir Başvuru Kitabı/

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çakmak Tolan
1. Basım, xviii + 432 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-427-614-9
E-ISBN: 978-625-427-615-6

1. Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı 2. Depresyon 3. Okul Psikolojik Danışmanlığı 4. Kaygı Bozuklukları 5. Travma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelkitap.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları	iii
Ön Söz	vii

1. Bölüm

ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI TANIMI VE GENEL BİLGİLER

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çakmak Tolan - Psk. Hazal Rümeyisa Aslan

---

Ruh Sağlığı	2
Ruh Sağlığını Etkileyen Faktörler	3
Biyolojik Faktörler	4
Psikolojik Faktörler	6
Sosyokültürel/Çevresel Faktörler	8
Mizaç	9
Psikolojik İyi Oluş	9
Psikolojik Dayanıklılık	11
Sonuç ve Öneriler	17
Kaynakça	19

2. Bölüm

OTİZM AÇILIMI KAPSAMINDAKİ BOZUKLUKLAR

Arş. Gör. Murat Genç

Otizmin Tanımı	24
Otizmin Tarihçesi	24
Otizmin Epidemiyolojisi (Görülme Sıklığı ve Yaygınlığı)	25

Otizm Açılımı Kapsamındaki Bozuklukların Etiyolojisi (Nedenleri)	27
Genetik Risk Faktörleri	28
Nörobiyolojik Risk Faktörleri	28
Çevresel Risk Faktörleri	29
Otizm Açılımı Kapsamındaki Bozuklukların Tanı Ölçütleri	30
İletişim	30
Sosyalleşme	32
Kısıtlanmış Motor Aktivite ve İlgiler	33
Otizm Açılımı Kapsamındaki Bozuklukların Özellikleri ve Klinik Tablo	34
Tanı ve Değerlendirme	34
DSM-5 Tanı Ölçütleri	36
Otizmle Komorbid (Eş Tanılı) Bozukluklar	38
Otizmin Tedavisinde Temel Hedefler	39
Otizm Açılımı Kapsamındaki Bozuklukların Tedavi Yöntemleri	40
Uygulamalı Davranış Analizi ve Otizm	41
Duyu Bütünlüme Terapisi	43
Ebeveynlere, Öğretmenlere ve Psikolojik Danışmanlara Öneriler	44
Otizimde Doğru Bilinen Yanlışlar	47
Kaynakça	49

3. Bölüm

ZİHİNSEL YETERSİZLİK (ANLIKSAL YETİ YİTİMİ)

Arş. Gör. Pınar Acet

Tanım ve Tanısal Değerlendirme	54
Risk Faktörleri	58
Eşlik Eden Psikiyatrik Bozukluklar	58
Eşlik Eden Fiziksel Hastalıklar	59
Zihinsel Yetersizliğin Seyri	59
Müdahale Öncesi Kapsamlı Değerlendirme	60
Çocuğun Özellikleri	60
Aile Özellikleri	61
Çevre Özellikleri	62
Tedavi	62
Erken Müdahale Programları	62
Okul Çağı	66
Ergenlik Çağı	67
Zihinsel Yetersizliğin Tedavisinde Yeni Yaklaşımlar	69
Zihinsel Yetersizlik ile İlgili Doğru Bilinen Yanlışlar	72
Sonuç	74
Kaynakça	75

4. Bölüm

ÖZGÜL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ*Uzm. Kli. Psk. İpek Aktepe Yokuş*

Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Tarihsel Gelişimi ve Tanımı	82
Özgül Öğrenme Güçlüğü Alt Tipleri	83
Okuma Güçlüğü Alt Tipi	83
Yazma Güçlüğü Alt Tipi	84
Matematik Güçlüğü Alt Tipi	85
Yaygınlık	86
Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Etiyolojisi	86
Yaş Dönemlerine Göre Özgül Öğrenme Güçlüğü Belirtileri	88
Okul Öncesi Dönem Belirtileri	88
Okul Dönemi Belirtileri (İlkokul-Ortaokul-Lise)	88
Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Psikososyal Etkileri	90
Özgül Öğrenme Güçlüğü Tanılama ve Değerlendirme Süreci	91
Tıbbi Tanılama	91
Eğitsel Değerlendirme	93
Özgül Öğrenme Güçlüğü İçin Kullanılan Test Materyalleri	94
Özgül Öğrenme Güçlüğü'nde Tedavi Süreci	95
Özgül Öğrenme Güçlüğü'nde Okuma-Yazma-Matematik Öğreniminde Bazı Stratejiler	97
Öğretmenlerin ÖÖG Tedavisindeki Yeri	99
Ailelerin ÖÖG Tedavisindeki Yeri	100
Sonuç	101
Kaynakça	102

5. Bölüm

DOWN SENDROMU*Doç. Dr. Sema Fincan*

Down Sendromu- Bir Genetik Farklılık	106
Down Sendromunun Türleri	106
Klasik DS (Trizomi 21)	106
Robertsonian Translokasyon DS	107
Mozaik DS	107
Duplikasyon DS	107
DS'li Bireylerin Özellikleri	107
Fenotipik Özellikleri	107
Gelişimsel Özellikleri	108
Sağlık Sorunları	108
DS Genetiği	110

Risk Faktörleri	112
Down Sendromunda Erken Tanı	112
Tarama Testleri	112
Tanı Testleri	113
Tedaviler	114
Trizomi 18 (Edwards Sendromu) ve Trizomi 13 (Patau Sendromu)	115
Trizomi 18 (Edwards Sendromu)	115
Trizomi 13 (Patau Sendromu)	115
Kaynakça	117

6. Bölüm

DİKKAT EKSİKLİĞİ/AŞIRI HAREKETLİLİK BOZUKLUĞU

Psk. Serdem Benan Tümer

DEHB'nin Tarihçesi	122
Tanı Kriterleri	124
DEHB'nin Klinik Görünümü	125
DEHB'nin Epidemiyolojisi (Yaygınlığı)	126
DEHB Etiyolojisi (Kökene)	127
Genetiğin Rolü	128
Çevresel ve Psikososyal Risk Faktörleri	128
Nöropsikolojik Etkenler	129
Eşlik Eden Psikiyatrik Bozukluklar ve Ayırıcı Tanı	130
DEHB'nin Değerlendirilmesi	131
Aile, Çocuk ve Öğretmen Görüşmeleri	131
Ölçme Araçları	132
DEHB'de Tedavi Yaklaşımları	132
İlaç Tedavileri	133
DEHB ve Psikolojik Danışma Süreci	133
Sonuç ve Öneriler	136
Kaynakça	138

7. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE DIŞA ATIM BOZUKLUKLARI

Uzm. Kli. Psk. Esranur Çelik

Dışa Atım Bozuklukları	144
Tuvalet Eğitimi	144
Tuvalet Eğitimi İçin Gerekli Beceriler	144

Tuvalet Eğitiminde Önemli Hususlar	145
Tuvalet Eğitimi ve Yaşanabilen Kazalar	146
Tuvalet Eğitimi ve Ebeveyn Tutumları	146
Tuvalet Eğitimi Sırasında Yaşanabilen Kaygılar	147
Tuvalet Eğitiminde Ebeveynlerin Çocuğa Yardımcı Tutumları	148
Tuvalet Eğitiminde Yaşanabilen Olumsuzluklar	148
Dışa Atım Bozuklukları	149
Enürezis (İdrar Kaçırma)	149
Kaynakça	158

8. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE YEME BOZUKLUKLARI

Uzm. Kli. Psk. Esranur Çelik

Çocuk ve Ergenlerde Beslenme ve Yeme Bozuklukları	162
Beslenme ve Anne-Çocuk Arasındaki Etkileşim	162
Yeme Davranışı ve Ebeveyn Tutumları	163
Ebeveynlere Öneriler	165
Pika	166
Geri Çıkarma (Geviş Getirme) Bozukluğu	167
Kaçıngan/Kısıtlı Yiyecek Alımı Bozukluğu	168
Anoreksiya Nervozada	169
Bulimiya Nervozada	172
Tıkınırcasına Yeme Bozukluğu	173
Yeme Bozukluklarında Tanılararası Geçiş	175
Ortoreksiya Nervozada	176
Duygusal Yeme	178
Yeme Bozuklukları Epidemiyolojisi	179
Yeme Bozuklukları ve Komorbidite	180
Yeme Bozuklukları ve Ayırıcı Tanı	180
Yeme Bozuklukları ve Risk Faktörleri	181
Yeme Bozukluklarının Önlenmesi	183
Değerlendirme	185
Tedavi	185
Yeme Bozukluklarında Psikolojik Danışma Süreci	186
Yeme Bozukluklarında Kişiler Arası Psikoterapi Yaklaşımı	187
Pika, Geri Çıkarma Bozukluğu ve Kaçıngan/Kısıtlı Yiyecek Alımı Bozukluğunda Tedavi Yaklaşımları	187
Anoreksiya Nervozada Tedavi Yaklaşımları	188
Bulimiya Nervozada Tedavi Yaklaşımları	189
Kaynakça	191

9. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE DEPRESYON*Uzm. Kli. Psk. Lerzan Yılmaz*

Bebeklik Dönemi Depresyonu	199
Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğu Depresyonu	199
Ergenlik Dönemi Depresyonu	202
Depresyon Türleri	204
Epidemiyoloji	204
Depresyon Görülme Sıklığı	205
Etiyoloji	205
Komorbidite	205
Depresyon Risk Faktörleri	206
Depresyon Tedavisi	206
Ebeveynler İçin Öneriler	209
Psikolojik Danışmanlar ve Öğretmenler İçin Öneriler	214
Kaynakça	218

10. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE KAYGI VE İLİŞKİLİ BOZUKLUKLAR*Uzm. Kli. Psk. Selma Karahan*

Korku, Kaygı ve Kaygı Bozukluğu Nedir?	226
Çocukluk Çağı Korkuları ve Kaygı Bozuklukları	226
Kaygı Bozukluklarının Türleri	227
Ayrılma Kaygısı Bozukluğu	228
Selektif Mutizm (Seçici Konuşmazlık)	229
Özgül Fobiler	229
Sosyal Kaygı Bozukluğu	230
Yaygın Kaygı Bozukluğu	231
Panik Bozukluk	232
Agorafobi	233
Kaygı Bozukluklarının Görülme Sıklığı ve Yaygınlığı	233
Kaygı Bozukluklarının Eş Tanıları	234
Kaygı Bozukluklarının Nedenleri	236
Ayrılma Kaygısı Bozukluğunun Nedenleri	236
Seçici Konuşmazlık Bozukluğunun Nedenleri	236
Özgül Fobiler ve Agorafobinin Nedenleri	237
Sosyal Kaygı Bozukluğunun Nedenleri	237
Yaygın Kaygı Bozukluğunun Nedenleri	238

Panik Bozukluğun Nedenleri	239
Kaygı Bozukluklarının Seyri	240
Kaygı Bozukluklarının Tedavisi ve Ebeveynlere Öneriler	241
Ayrılma Kaygısı İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	241
Seçici Konuşmazlık Bozukluğu İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	242
Fobiler İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	243
Sosyal Kaygı Bozukluğu İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	243
Yaygın Kaygı Bozukluğu İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	244
Panik Bozukluk İçin Psikolojik Danışma Süreci ve Ebeveynlere Öneriler	244
Sonuç	245
Obsesif-Kompulsif Bozukluk ve İlişkili Bozukluklar	245
Tanımı, Belirtileri ve Tanı Kriterleri	245
Görülme Sıklığı ve Yaygınlığı	246
Eş Tanı	246
Nedenleri	246
Bozukluğun Seyri	247
Tedavi ve Ebeveynlere Öneriler	247
Sonuç	248
Kaynakça	249

11. Bölüm

TRAVMATİK YAŞANTI SÜRECİNDE ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Uzm. Kli. Psk. Gül Muhtar

Travmatik Yaşantılar Sonrası Çocuk ve Ergenlerde Ruh Sağlığı	254
Travma Kavramına Genel Bir Bakış	254
Çocukluk Çağı Travma Tanımı ve Çocuk ve Ergenler Üzerindeki Etkileri	256
Travma ile İlişkili Bozukluklar	262
Akut Stres Bozukluğu (ASB)	262
Travmayla İlişkili Diğer Bozukluklar	262
Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)	263
Çocuk ve Ergenlerde TSSB İçin Risk Faktörleri	267
TSSB Tedavisi, Psikolojik Danışma Süreci ve Önleme Çalışmaları	268
Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantıları	270
İstismar ve İhmal	270
İstismar ve İhmalinin Tanımı	271
Çocuk İhmal ve İstismarının Sınıflandırılması	273
İstismar ve İhmalin Görülme Sıklığı, Yaygınlığı ve Çocuk Üzerindeki Etkileri	276
İstismar ve İhmalin Önlenmesi	278
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları	279

Okul Temelli Cinsel İstismarı Önleme Programı	279
Kaynakça	281

12. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE YAS

Arş. Gör. Cemrenur Karaaslan

Ölüm Kavramının Farklı Gelişim Dönemlerine Göre İncelenmesi	288
Çocuklarda Yas Süreci ve Yasa Verilen Tepkiler	290
Aileler, Psikolojik Danışmanlar ve Öğretmenler İçin Öneriler	295
Ailelere Öneriler	296
Psikolojik Danışmanlara ve Öğretmenlere Öneriler	297
Ne Zaman Profesyonel Yardım Alınmalı?	298
Etkinliği Kanıtlanmış Tedavi Yöntemleri	299
Bilişsel Davranışçı Yas Terapisi	299
Aile Danışmanlığı	301
Oyun Terapisi	302
Diğer Uygulamalar	303
Sanat Terapileri	303
Destek Grupları	304
Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları	304
Kaynakça	306

13. Bölüm

AFET, GÖÇ VE PANDEMİ SÜRECİNDE ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çakmak Tolan

Afet Sürecinde Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı	310
Afet	310
Anne Babalara, Psikolojik Danışmanlara ve Öğretmenlere Öneriler	312
Göç	313
Savaş	315
Pandemi ve Çocuk-Ergen Ruh Sağlığı	316
Eğitim ve Pandemi	319
Pandemi ve Aile İlişkileri	321
Sonuç ve Öneriler	324
Pandemi ve Okul Psikolojik Danışmanları	324
Kaynakça	326

14. Bölüm

**KRONİK HASTALIK SÜRECİNDE
ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI***Arş. Gör. Burcu Ebru Aydoğdu*

Etiyoloji	333
Epidemiyoloji	334
Tanı Süreci ve Baş Etme	334
Kronik Hastalık Sürecinin Çocuk ve Ergen Üzerindeki Etkisi	336
Kronik Hastalık Sürecinin Ebeveyn ve Diğer Aile Üyeleri Üzerindeki Etkisi	338
Kronik Hastalık Sürecinin Etkilerini Anlamak ve Psikolojik Değerlendirme	341
Kronik Hastalık Sürecinde Psikososyal Müdahaleler	343
Psikoeğitim	344
Psikolojik Danışma Süreci	346
Gelecek Dönemler İçin Olası Öneriler	346
Kaynakça	348

15. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI*Uzm. Kli. Psk. Rojin Yazar*

İnternet Bağımlılığında Çocuk ve Ergenler İçin Risk Faktörleri	354
Aile ile İlişkili Faktörler	354
Psikososyal Faktörler	355
Riskli/Problemlili Davranışlar	357
Çocuk ve Ergenlerde İnternet Bağımlılığının Etki Alanları	358
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları	361
Sonuç ve Öneriler	362
Kaynakça	366

16. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE SALDIRGANLIK*Dr. Öğr. Üyesi Olcay Bozkuş*

Saldırganlık ve Şiddet Tanımı	374
Şiddet Döngüsünün Öğrenilmesi ve Sürdürülmesinde Ailenin Rolü	376
Aile, Kültür ve Toplumsal Dinamikler	379
“Diğerleri Hep mi Kötü Niyetli?” – Başkalarının Davranışlarına Kötü Niyet	

Yüklemenin Bir Kaynağı Olarak Ailenin Rolü	380
Diğeri Yönelimli Süreçleri Şekillendiren Bir Kaynak Olarak Aile	382
Sonuç ve Öneriler	383
Kaynakça	386

17. Bölüm

FARKLI BOYUTLARIYLA CİNSEL KİMLİK VE CİNSİYET KİMLİĞİ GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Kandemir

Kimlik Kavramı	392
Cinsel Kimlik ve Cinsel Kimlik ile İlgili Temel Kavramlar	393
Tarihsel Süreç İçinde Cinsel Kimlik ve Ruhsal Bozukluk İlişkisi	395
Cinsiyet Kimliği Gelişimi	396
Cinsiyet Kimliği Gelişimini Açıklayan Temel Kuramlar	399
Psikanalitik Kuram	399
Sosyal Öğrenme Kuramı	400
Bilişsel-Gelişimsel Kuram	401
Toplumsal Cinsiyet Şeması (Gender Schema) Kuramı	401
Sonuç	403
Kaynakça	405

18. Bölüm

ÇOCUK YETİŞTİRMEDE EBEVEYN YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zeynep Saylık

Ebeveyn Bilişleri	411
Ebeveynlik Stilleri	414
Ebeveyn Desteği ve Kontrolü	416
Mizaca Uygun Ebeveynlik	418
Ebeveynlik Stresi	423
Sonuç	425
Kaynakça	427

1. Bölüm

ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI TANIMI VE GENEL BİLGİLER

Özlem Çakmak Tolan - Hazal Rümeysa Aslan

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda;

- ☞ Ruh sağlığının ne olduğu,
  - ☞ Ruh sağlığını etkileyen faktörlerin neler olduğu,
  - ☞ Psikolojik dayanıklılık kavramı,
  - ☞ Psikolojik sağlamlığın geliştirilmesi hakkında bilgi sahibi olurlar.
-

KAYNAKÇA

- Allen, N. B., Lewinsohn, P. M. & Seeley, J. R. (1998). Prenatal and perinatal influences on risk for psychopathology in childhood and adolescence. *Development and psychopathology*, 10(3), 513-529.
- The American Heritage Science Dictionary. (2005). Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Abed, N., Pakdaman, S., Heidari, M. & Tahmassian, K. (2016). Developing psychological well-being scale for preschool children. *Global journal of health science*, 8(11), 104-111.
- Akar, A. (2018). *Psikolojik sağlık programının ergenlerin psikolojik sağlık düzeyine etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akdağ, F. G. & Çankaya, Z. C. (2015). Evli bireylerde psikolojik iyi oluşun yordanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3).
- Ayar, D. (2018). Gençlerde Psikolojik Sağlık. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 91-112.
- Benard, B. (1991). *Fostering resiliency in kids: Protective factors in the family, school, and community*. Portland, OR: Northwest Regional Educational Laboratory.
- Best Start Resource Centre (2020). Building resilience in young children. Erişim Tarihi:11.10.2022. URL: <https://resources.beststart.org/wp-content/uploads/2018/11/K35-E.pdf>
- Benard, B. (1991). *Fostering resiliency in kids: Protective factors in the family, school, and community*. Washington, DC: Western Center for Drug-Free Schools and Communities.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?. *American psychologist*, 59(1), 20.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Butcher, J. N., Hooley, J. M. & Mineka, S. (2014). *Abnormal psychology* (16th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Campbell, S. B., Ollendick, T. H. & Hersen, M. (1989). *Handbook of child psychopathology*. New York: Plenum.
- Demirci, İ. & Ekşi, F. (2015). Ergenler için beş boyutlu iyi oluş modeli: EPOCH ölçeği'nin Türkçe formunun geçerliği ve güvenilirliği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 9-30.
- Dwivedi, K. N. & Brinley Harper, P. (2004). *Promoting the emotional well-being of children and adolescents and preventing their mental ill health*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Fletcher, D. & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European psychologist*, 18(1), 12.
- Garmezy, N. (1985). Stress-resistant children: The search for protective factors. *Recent Research in Developmental Psychopathology*, 4, 213-233.
- Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(28), 113-128.
- Graber, R., Pichon, F. & Carabine, E. (2015). *Psychological resilience: State of knowledge and future research agendas*. London: Overseas Development Institute.
- Hinsie, L. E. & Campbell, R. J. (1960). *Psychiatric dictionary*. New York: Oxford University.
- Howell, K. H., Graham-Bermann, S.A., Cxyz, E. ve Lilly, M. (2010). Assessing resilience in preschool children exposed to intimate partner violence. *Violence and Victims*, 25(2), 150-164
- Jenson, J. M. & Fraser, M. W. (2006b). A risk and resilience framework for child, youth, and family policy. In J. M. Jenson & M. W. Fraser (Eds.), *Social policy for children & families: A risk and resilience perspective* (pp. 1-18). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Karakaş, S. & Arkar, H. (2012). Depresyon ve Kaygının Yordayıcısı Olarak Mizaç ve Karakter Boyutları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(69).

- Kring, A. M., Davison, G. C., Neale, J. M. & Johnson, S. L. (2017). *Abnormal psychology*. John Wiley & Sons Inc.
- Luthar, S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543-562.
- Mash, E. J. & Wolfe, D. A. (2013). *Abnormal child psychology*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. (4th ed.). (2002). Springfield, MA: Merriam-Webster.
- Noble, T. & McGrath, H. (2018). Making it real and making it last! Sustainability of teacher implementation of a whole-school resilience programme. *Resilience in Education*, 289-312.
- Öngören, S. (2017). Boşanma ve boşanmanın erken çocukluk dönemi çocuklar üzerindeki etkileri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (13), 73-87.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Hizmetleri Müdürlüğü & UNICEF (2021). Travmatik yaşam olayları karşısında okulda psikolojik sağlamlığı korumak. Öğretmenler İçin Bilgilendirme Rehberi, MEB.
- Öz, F. & Bahadır Yılmaz, E. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 82-89.
- Özbey, S. (2019). Okul öncesi çocuklar için sosyal duygusal iyi oluş ve psikolojik sağlamlık ölçeğinin (PERİK) geçerlik güvenirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 756-786.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Hizmetleri Müdürlüğü & UNICEF (2021). Travmatik yaşam olayları karşısında okulda psikolojik sağlamlığı korumak. Öğretmenler İçin Bilgilendirme Rehberi, MEB.
- Özen, Y. & Taşdemir, O. (2022). Anormal kavramına ruh sağlığı üzerinden bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(2).
- Earvolino-Ramirez, M. (2007). Resilience: A concept analysis. *Nursing Forum*, 42, 73-82.
- Pizzolongo, P. J. & Hunter, A. (2011). I am safe and secure. *Young Children*, 66(1), 67-69.
- Reivich, K., Gillham, J. E., Chaplin, T. M. & Seligman, M. E. (2013). From helplessness to optimism: The role of resilience in treating and preventing depression in youth. In *Handbook of resilience in children* (pp. 201-214). Springer, Boston, MA.
- Ryff, C. D. & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of personality and social psychology*, 69(4), 719.
- Sargın, N. (2012). *Çocuklarda ruh sağlığı*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. *Handbook of Positive Psychology*, 2, 3-12.
- Shenk, D. (2010). *The genius in all of us: Why everything you've been told about genetics, talent and IQ is wrong*. New York: Doubleday.
- Sisto, A., Vicinanza, F., Campanozzi, L. L., Ricci, G., Tartaglini, D. & Tambone, V. (2019). Towards a transversal definition of psychological resilience: a literature review. *Medicina*, 55(11), 745.
- Soanes, C. & Stevenson, A. (2006). *Oxford dictionary of English* (2nd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Stallard, P., Simpson, N., Anderson, S., Carter, T., Osborn, C. & Bush, S. (2005). An evaluation of the FRIENDS programme: A cognitive behaviour therapy intervention to promote emotional resilience. *Archives of Disease in Childhood*, 90(10), 1016-1019.
- Stein, D. J., Phillips, K. A., Bolton, D., Fulford, K. W. M., Sadler, J. Z. & Kendler, K. S. (2010). What is a mental/psychiatric disorder? From DSM-IV to DSM-V. *Psychological medicine*, 40(11), 1759-1765.
- Taylor, M. A. & Vaidya, N. A. (2008). *Descriptive psychopathology: the signs and symptoms of behavioral disorders*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Timur, M. S. (2008). *Boşanma sürecinde olan ve olmayan evli bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini etkileyen faktörlerin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Thomas, A., Chess, S., Birch, H. G., Hertzog, M. E. & Korn, S. (1963). *Behavioral Individuality in Early Childhood*. New York: New York University Press.
- Türk, F., Türkmen, C., Oğuz, B., Saticı, B., Kurumuş, Y., Başol, N. ve Gümüş, B. (2015). *Ergenler için yılmazlık eğitimi psikolojik danışman el kitabı*. Denizli: Ege Basım.
- Türkarıslan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yolları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(11), 99-108.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 03.11.2022. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American journal of Orthopsychiatry*, 59(1), 72-81.
- Werner, E. E. (1992). The children of Kauai: Resiliency and recovery in adolescence and adulthood. *Journal of Adolescent Health*, 13(4), 262-268.
- Werner, E. E. & Smith, R. S. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: McGraw-Hill.
- Werner, E. E. ve Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- WHO (2001) *Strengthening Mental Health Promotion* (Fact sheet, No. 220). Geneva, World Health Organization.
- Yavuzer, H. (2001). Yaygın ana-baba tutumları, ana-baba okulu (9. Basım). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2004). *Çocuk psikolojisi* (26. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

2. Bölüm

OTİZM AÇILIMI KAPSAMINDAKİ BOZUKLUKLAR

Murat Genç

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Bu bölüm okuyucuları, ilk önce otizm açılımı kapsamındaki bozuklukların tarihsel süreçteki gelişim aşamalarının yanında dünya genelindeki görülme sıklığına dair geniş bir bilgiye sahip olabileceklerdir.
- ☞ Otizme neden olan faktörler hakkında herhangi bir bilimsel altyapısı olmayan gündelik söylemler yerine, bilimsel olarak kanıtlanmış (*genetik/nörobiyolojik/çevresel*) risk faktörlerini öğrenen okuyucular (ebeveyn/öğretmen/uzmanlar), önlem ve müdahale süreçlerini daha doğru yönetebileceklerdir.
- ☞ Bu bölüm okuması sayesinde, otizm şüphesi uyandıran bazı belirtilere (ör., göz teması eksikliği, iletişim güçlüğü ve motor aktivitelerdeki kısıtlar) karşı farkındalık kazanmış olacak ebeveynler veya otizmlili birey yakını kişiler, otizmin tedavisinde çok önemli bir aşama olan erken teşhis sürecini başlatmış olacaklardır.
- ☞ Özellikle otizm açılımı kapsamındaki bozukluklarla çalışan uzmanlar, bu bölüm okuması sayesinde güncel tanı kriterleri ve klinik tablolara rahatça ulaşarak tanılama süreçlerini uluslararası ölçütlerine göre yönetebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Akalın, S. (2014). Özel Eğitim Araştırmalarında Sosyal Karşılaştırma Üzerine Bir Uygulama Örneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(03), 19-35.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2014). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-5). (E. Köroğlu, Çev.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Autisim Society of America, (2021). What is Autism? Erişim Tarihi: 02 Şubat 2021, <https://www.autism-society.org/what-is/> adresinden alınmıştır.
- Aydın, A. ve Kınacı, C. (2014). *Otizme Çözüm Var!* (2. Baskı). İstanbul: Hayygrup Yayıncılık.
- Baxter, A. J., Brugha, T. S., Erskine, H. E., Scheurer, R. W., Vos, T. & Scott, J. G. (2015). The epidemiology and global burden of autism spectrum disorders. *Psychological medicine*, 45(3), 601. doi:10.1017/S003329171400172X
- Besag, F. M. (2018). Epilepsy in patients with autism: links, risks and treatment challenges. *Neuropsychiatric disease and treatment*, 14, 1. doi:10.2147/NDT.S120509
- Bhat, S., Acharya, U. R., Adeli, H., Bairy, G. M. & Adeli, A. (2014). Autism: cause factors, early diagnosis and therapies. *Reviews in the Neurosciences*, 25(6), 841-850.
- Butcher, J. N., Mineka, S. & Hooley, J. M. (2013). Anormal Psikoloji (1. Baskı). (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Carbone, P. S., Farley, M. & Davis, T. (2010). Primary care for children with autism. *American Family Physician*, 81(4), 453-460.
- Case-Smith, J., Weaver, L. L. & Fristad, M. A. (2015). A systematic review of sensory processing interventions for children with autism spectrum disorders. *Autism*, 19(2), 133-148. <https://doi.org/10.1177/1362361313517762>
- Dworzynski, K., Ronald, A., Bolton, P. & Happé, F. (2012). How different are girls and boys above and below the diagnostic threshold for autism spectrum disorders?. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 51(8), 788-797.
- Elsabbagh, M., Divan, G., Koh, Y. J., Kim, Y. S., Kauchali, S., Marcín, C., ...Fombonne, E. (2012). Global prevalence of autism and other pervasive developmental disorders. *Autism research*, 5(3), 160-179.
- Eraktan, P. (2020). Otizm Açılımı Kapsamında Bozukluklar. Kurt G. (Ed.), *Çocuk Ruh Sağlığı*, içinde (s. 97-118). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Famitafreshi, H. & Karimian, M. (2018). Overview of the recent advances in pathophysiology and treatment for autism. *CNS & Neurological Disorders-Drug Targets (Formerly Current Drug Targets-CNS & Neurological Disorders)*, 17(8), 590-594.
- Gillberg, C., Gillberg, C., Råstam, M. & Wentz, E. (2001). The Asperger Syndrome (and high-functioning autism) Diagnostic Interview (ASDI): a preliminary study of a new structured clinical interview. *Autism*, 5(1), 57-66.
- Harrington, J. W. & Allen, K. (2014). The clinician's guide to autism. *Pediatrics in review*, 35(2), 62-78.
- Hsiao, E. Y. (2014). Gastrointestinal issues in autism spectrum disorder. *Harvard review of psychiatry*, 22(2), 104-111.
- Kal, B. (2020). *Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Çocukların Annelerindeki Anksiyete Ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous child*, 2(3), 217-250.
- Kashefimehr, B., Kayihan, H. & Huri, M. (2018). The effect of sensory integration therapy on occupational performance in children with autism. *OTJR: occupation, participation and health*, 38(2), 75-83. <https://doi.org/10.1177/1539449217743456>

- Kılıç, BG., Gürkan, K. ve Kerimoğlu, E. (2015). Çocuk ve Ergenlik Döneminde Görülen Ruhsal Bozukluklar. M. Orhan Öztürk, N. Aylin Uluşahin (Ed.), *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları* (13. Baskı) içinde (s. 572-626). Ankara: Bayt Yayıncılık.
- Kuzucu, Y. (2013). Küçükler için Büyüklere (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Lai, M. C., Lombardo, M. V. & Baron-Cohen, S. (2014). Autism. *The Lancet*, 383(9920), 896-910.
- Leitner, Y. (2014). The co-occurrence of autism and attention deficit hyperactivity disorder in children—what do we know?. *Frontiers in human neuroscience*, 8, 268.
- Lord, C., Brugha, T. S., Charman, T., Cusack, J., Dumas, G., Frazier, T., ...Veenstra-VanderWeele, J. (2020). Autism spectrum disorder. *Nature reviews Disease primers*, 6(1), 1-23.
- Lord, C., Elsabbagh, M., Baird, G. & Veenstra-Vanderweele, J. (2018). Autism spectrum disorder. *The Lancet*, 392(10146), 508-520.
- Lovaas, O. I., Koegel, R., Simmons, J. Q. & Long, J. S. (1973). Some Generalization And Follow-Up Measures On Autistic Children In Behavior Therapy 1. *Journal of applied behavior analysis*, 6(1), 131-165.
- Lyall, K., Croen, L., Daniels, J., Fallin, M. D., Ladd-Acosta, C., Lee, B. K., ...Newschaffer, C. (2017). The changing epidemiology of autism spectrum disorders. *Annual review of public health*, 38, 81-102.
- Mannion, A. & Leader, G. (2013). Comorbidity in autism spectrum disorder: A literature review. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(12), 1595-1616.
- May-Benson, T. A. & Koomar, J. A. (2010). Systematic review of the research evidence examining the effectiveness of interventions using a sensory integrative approach for children. *American Journal of Occupational Therapy*, 64(3), 403-414.
- Motavalli Mukaddes, N. (2017). Otizm Spektrum Bozuklukları Tanı ve Takip (2. Baskı). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Negin, F., Ozyer, B., Agahian, S., Kacdioglu, S. & Ozyer, G. T. (2021). Vision-assisted recognition of stereotype behaviors for early diagnosis of Autism Spectrum Disorders. *Neurocomputing*, 446, 145-155.
- Nightingale, S. (2012). Autism spectrum disorders. *Nature Reviews Drug Discovery*, 11(10), 745-746.
- Porokhovnik, L. (2019). Individual copy number of ribosomal genes as a factor of mental retardation and autism risk and severity. *Cells*, 8(10), 1151. <https://doi.org/10.3390/cells8101151>
- Pozitif Gelişim Özel Eğitim ve Aile Danışmanlığı. (2016). Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021. <https://www.pozitifgelisim.net/otizm/egitimi-vaka-ornegi/> adresinden alınmıştır.
- Sanchack, K. & Thomas, C. A. (2016). Autism spectrum disorder: Primary care principles. *American family physician*, 94(12), 972-979.
- Satterstrom, F. K., Kosmicki, J. A., Wang, J., Breen, M. S., De Rubeis, S., An, J. Y., ...Demontis, D. (2020). Large-scale exome sequencing study implicates both developmental and functional changes in the neurobiology of autism. *Cell*, 180(3), 568-584. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2019.12.036>
- Schaaf, R. C., Hunt, J. & Benevides, T. (2012). Occupational therapy using sensory integration to improve participation of a child with autism: A case report. *American Journal of Occupational Therapy*, 66(5), 547-555.
- Schreibman, L., Dawson, G., Stahmer, A. C., Landa, R., Rogers, S. J., McGee, G. G., ...Halladay, A. (2015). Naturalistic developmental behavioral interventions: Empirically validated treatments for autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(8), 2411-2428.
- Sterponi, L., de Kirby, K. & Shankey, J. (2015). Rethinking language in autism. *Autism*, 19(5), 517-526. doi: 10.1177/1362361314537125. doi: 10.1177/ 1362361314537125

- Taylor, M. J., Rosenqvist, M. A., Larsson, H., Gillberg, C., D'Onofrio, B. M., Lichtenstein, P. & Lundström, S. (2020). Etiology of autism spectrum disorders and autistic traits over time. *JAMA psychiatry*, 77(9), 936-943. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2020.0680
- Tick, B., Bolton, P., Happé, F., Rutter, M. & Rijdsdijk, F. (2016). Heritability of autism spectrum disorders: a meta-analysis of twin studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(5), 585-595.
- Van Steensel, F. J., Bögels, S. M. & Perrin, S. (2011). Anxiety disorders in children and adolescents with autistic spectrum disorders: a meta-analysis. *Clinical child and family psychology review*, 14(3), 302.
- Virués-Ortega, J. (2010). Applied behavior analytic intervention for autism in early childhood: Meta-analysis, meta-regression and dose-response meta-analysis of multiple outcomes. *Clinical psychology review*, 30(4), 387-399.
- Watanabe, T., Kuroda, M., Kuwabara, H., Aoki, Y., Iwashiro, N., Tatsunobu, N., ...Yamasue, H. (2015). Clinical and neural effects of six-week administration of oxytocin on core symptoms of autism. *Brain*, 138(11), 3400-3412. <https://doi.org/10.1093/brain/awv249>
- Welch, C. D. & Polatajko, H. J. (2016). Applied behavior analysis, autism, and occupational therapy: A search for understanding. *American Journal of Occupational Therapy*, 70(4), 7004360020. <http://dx.doi.org/10.5014/ajot.2016.018689>
- Williams, E. L. & Casanova, M. F. (2011). Above genetics: lessons from cerebral development in autism. *Translational neuroscience*, 2(2), 106-120.
- Xu, W., Yao, J. & Liu, W. (2019). Intervention Effect Of Sensory Integration Training On The Behaviors And Quality Of Life Of Children With Autism. *Psychiatria Danubina*, 31(3), 340-346. doi: 10.24869/psyd.2019.340.
- Ziats, C. A., Patterson, W. G. & Friez, M. (2020). Syndromic autism revisited: review of the literature and lessons learned. *Pediatric Neurology*. 114, 21-25. doi: 10.1016/j.pediatrneurol.2020.06.011

3. Bölüm

ZİHİNSEL YETERSİZLİK (ANLIKSAL YETİ YİTİMİ)

Pınar Acet

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Zihinsel yetersizliğin yaygınlığı, tanısı, değerlendirilmesi, sınıflandırılması ve seyrinin nasıl olduğu,
- ☞ Zihinsel yetersizliğe neden olabilecek risk faktörlerinin neler olduğu,
- ☞ Zihinsel yetersizliğin neden olduğu zihinsel ve uyumsal işlev eksikliklerinin neler olduğu,
- ☞ Zihinsel yetersizliğe eşlik eden psikiyatrik ve fiziksel rahatsızlıkların neler olduğu,
- ☞ Tedavi öncesinde kapsamlı olarak değerlendirmesi gereken alanların neler olduğu,
- ☞ Yaşa uygun müdahale yöntemlerinin neler olduğu,
- ☞ Zihinsel yetersizlik ile ilgili doğru bilinen yanlışların neler olduğu hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Akamoğlu, Y. ve Meadan, H. (2018). Parent-implemented language and communication interventions for children with developmental delays and disabilities: A scoping review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 5(3), 294-309.
- American Psychiatric Association (2000). *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, yeniden gözden geçirilmiş dördüncü baskı (DSM-IV-TR)*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- American Psychiatric Association (2013). *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Beşinci baskı (DSM-5)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Aral, N., Baran, G., Gürsoy, F., Köksal Akyol A., Bütün Ayhan, A., Erdoğan, S. ve Yıldız Bıçakçı, M. (2008). Brigrance erken gelişim envanteri II'nin altı yaş türk çocukları için uyarlama çalışması. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 33(353), 4-12.
- Azad, G., Blacher, J. ve Marcoulides, G. A. (2013). Mothers of children with developmental disabilities: Stress in early and middle childhood. *Research in developmental disabilities*, 34(10), 3449-3459.
- Barton, E. E. ve Fettig, A. (2013). Parent-implemented interventions for young children with disabilities: A review of fidelity features. *Journal of Early Intervention*, 35(2), 194-219.
- Beer, M., Ward, L. ve Moar, K. (2013). The relationship between mindful parenting and distress in parents of children with an autism spectrum disorder. *Mindfulness*, 4(2), 102-112.
- Belsky J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child development*, 55(1), 83-96.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Segal, Z. V., Abbey, S., Specia, M., Velting, D. ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230-241.
- Blacher, J., Knight, E. ve Kraemer, B. R. (2016). Supporting families who have children with intellectual disability. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 303-330). Abingdon: Routledge.
- Boström, P. K., Broberg, M. ve Bodin, L. (2011). Child's positive and negative impacts on parents—A person-oriented approach to understanding temperament in preschool children with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 32(5), 1860-1871.
- Brigrance, A. H. (2004). *Brigrance Diagnostic Inventory of Early Development II*. North Billerica, MA: Curriculum Associates.
- Bryson, S. E., Bradley, E. A., Thompson, A. ve Wainwright, A. (2008). Prevalence of autism among adolescents with intellectual disabilities. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*, 53(7), 449-459.
- Buckley, N., Glasson, E. J., Chen, W., Epstein, A., Leonard, H., Skoss, R., Jacoby, P., Blackmore, A. M., Srinivasjois, R., Bourke, J., Sanders, R. J. ve Downs, J. (2020). Prevalence estimates of mental health problems in children and adolescents with intellectual disability: A systematic review and meta-analysis. *The Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 54(10), 970-984.
- Buckley, N., Glasson, E. J., Chen, W., Epstein, A., Leonard, H., Skoss, R., Jacoby, P., Blackmore, A. M., Srinivasjois, R., Bourke, J., Sanders, R. J. ve Downs, J. (2020). Prevalence estimates of mental health problems in children and adolescents with intellectual disability: A systematic review and meta-analysis. *The Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 54(10), 970-984.
- Buntinx, W. (2016). Adaptive behaviour and support needs. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 107-135). Abingdon: Routledge.

- Çelik, Ö. (2017). Zihinsel yetersizliği olan çocukların cinselliği hakkında annelerinin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 12(18), 211-234.
- Chapman, M. J., Hare, D. J., Caton, S., Donalds, D., McInnis, E. ve Mitchell, D. (2013). The use of mindfulness with people with intellectual disabilities: a systematic review and narrative analysis. *Mindfulness*, 4(2), 179-189.
- Christensen, L. L., Fraynt, R. J., Neece, C. L. ve Baker, B. L. (2012). Bullying adolescents with intellectual disability. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 5(1), 49-65.
- Cole, C. M., Waldron, N. ve Majd, M. (2004). Academic progress of students across inclusive and traditional settings. *Mental retardation*, 42(2), 136-144.
- Conn-Powers, M. C., Ross-Allen, J. ve Holburn, S. (1990). Transition of young children into the elementary education mainstream. *Topics in Early childhood special Education*, 9(4), 91-105.
- Cooper, J., Heron, T. ve Heward, W. (2007). *Applied behavior analysis* (2. baskı). Columbus: Prentice Hall/Merrill.
- DeVeney, S. L., Hagaman, J. L. ve Bjornsen, A. L. (2017). Parent-implemented versus clinician-directed interventions for late-talking toddlers: A systematic review of the literature. *Communication Disorders Quarterly*, 39(1), 293-302.
- Douglas, T., Redley, B. ve Ottmann, G. (2016). The first year: The support needs of parents caring for a child with an intellectual disability. *Journal of Advanced Nursing*, 72(11), 2738-2749.
- Duncan, L. G., Coatsworth, J. D. ve Greenberg, M. T. (2009). A model of mindful parenting: Implications for parent-child relationships and prevention research. *Clinical child and family psychology review*, 12(3), 255-270.
- Dunn, L. M. (1965). *Expanded Manual for the Peabody Picture Vocabulary Test*. Circle Pines, MN: American Guidance Service.
- Dunn, L. M. ve Dunn, D. M. (2007). *PPVT-4: Peabody picture vocabulary test*. Bloomington, MN: Pearson Assessments.
- Emerson E. (2003). Prevalence of psychiatric disorders in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of intellectual disability research: JIDR*, 47(1), 51-58.
- Emerson, E. ve Hatton, C. (2007). Mental health of children and adolescents with intellectual disabilities in Britain. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 191, 493-499.
- Engelbrecht, P., Oswald, M., Swart, E. ve Eloff, I. (2003). Including learners with intellectual disabilities: Stressful for teachers?. *International Journal of Disability, Development and Education*, 50(3), 293-308.
- Engelbrecht, P., Oswald, M., Swart, E. ve Eloff, I. (2003). Including learners with intellectual disabilities: Stressful for teachers?. *International Journal of Disability, Development and Education*, 50(3), 293-308.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009, 27 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 2009/15137). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- Erikson, E. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Fletcher, H. K. (2016). Attachment relationships between parents and their children: The impact of 'the loss of the healthy child'. İçinde H. K. Fletcher, A. Flood ve D. J. Hare (Ed.), *Attachment in intellectual and developmental disability: A clinician's guide to practice and research*, (s. 33-58). John Wiley & Sons.
- Frankenburg, W. K., Dodds, J., Archer, P., Shapiro, H. Ve Bresnick, B. (1992). The Denver II: a major revision and restandardization of the Denver Developmental Screening Test. *Pediatrics*, 89(1), 91-97.
- Glumbić, N. ve Žunić-Pavlović, V. (2010). Bullying behavior in children with intellectual disability. *Procedia-social and behavioral sciences*, 2(2), 2784-2788.

- Gore, N., Emerson, E. ve Brady, S. (2015). Rates of breastfeeding and exposure to socio-economic adversity amongst children with intellectual disability. *Research in developmental disabilities*, 39, 12-19.
- Görmez A. (2019). Erişkin Zihinsel Yetersizliği ve Psikiyatri: ID Türkiye ve Dünyada Güncel Durum. *İKSSTD*, 11(1), 24-33.
- Guralnick, M. J. (2005). Early intervention for children with intellectual disabilities: Current knowledge and future prospects. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(4), 313-324.
- Guralnick, M. J. (2005). Early intervention for children with intellectual disabilities: Current knowledge and future prospects. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(4), 313-324.
- Guralnick, M. J. (2017). Early intervention for children with intellectual disabilities: An update. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(2), 211-229.
- Guralnick, M. J., Connor, R. T. ve Johnson, L. C. (2011). Peer-related social competence of young children with Down syndrome. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 116(1), 48-64.
- Harris, J. C. (2006). *Intellectual disability: Understanding its development, causes, classification, evaluation, and treatment*. Oxford University Press.
- Hastings, R. P., Allen, R., McDermott, K. ve Still, D. (2002). Factors related to positive perceptions in mothers of children with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(3), 269-275.
- Hawkins, R. O., Collins, T. A. ve Murphy, J. M. (2019). Assessing Challenging Behaviors. İçinde J. L. Matson (Ed.), *Handbook of Intellectual Disabilities* (s. 427-444). Springer, Cham.
- Ho, H., Perry, A. ve Koudys, J. (2021). A systematic review of behaviour analytic interventions for young children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(1), 11-31.
- İşler, A., Tas, F., Beytut, D. ve Conk, Z. (2009). Sexuality in adolescents with intellectual disabilities. *Sexuality and Disability*, 27(1), 27-34.
- Kabat-Zinn, M. ve Kabat-Zinn, J. (1997). *Everyday blessings: The inner work of mindful parenting*. New York: Hyperion.
- Kaiser, A. P. ve Roberts, M. Y. (2013). Parent-implemented enhanced milieu teaching with preschool children who have intellectual disabilities. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research: JSLHR*, 56(1), 295-309.
- Kalambouka, A., Farrell, P., Dyson, A. ve Kaplan, I. (2007). The impact of placing pupils with special educational needs in mainstream schools on the achievement of their peers. *Educational Research*, 49(4), 365-382.
- Katz, J., Önen, F., Demir, N., Uzlukaya, A. ve Uludağ, P. (1974). A Turkish Peabody Picture Vocabulary Test. *Hacettepe Bulletin of Social Sciences & Humanities*, 6(1-2), 129-142.
- Kemp, C. (2003). Investigating the transition of young children with intellectual disabilities to mainstream classes: An Australian perspective. *International Journal of Disability, Development and Education*, 50(4), 403-433.
- Keshav, D. ve Huberman, B. (2006). Sex Education for Physically, Emotionally, and Mentally Challenged Youth. From Research to Practice. *Advocates for Youth*.
- Kim, J. ve Kwon, M. (2018). Effects of mindfulness-based intervention to improve task performance for children with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31(1), 87-97.
- Kot, M., Sönmez, S. ve Eratay, E. (2018). Özel gereksinimli bireylere sahip ailelerin yaşadıkları zorluklar. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (37), 85-96.

- Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). Sexual Education and Development in Children with Intellectual Disability: Mothers' Opinions. *Sexuality and Disability*, 38, 455-468.
- Leutar, Z. ve Mihoković, M. (2007). Level of knowledge about sexuality of people with mental disabilities. *Sexuality and Disability*, 25(3), 93-109.
- Ludi, E., Ballard, E. D., Greenbaum, R., Pao, M., Bridge, J., Reynolds, W. ve Horowitz, L. (2012). Suicide risk in youth with intellectual disabilities: The challenges of screening. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics: JDBP*, 33(5), 431-440.
- MacDonald, E. E. ve Hastings, R. P. (2010). Mindful parenting and care involvement of fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Child and Family Studies*, 19(2), 236-240.
- McDaniels, B. ve Fleming, A. (2016). Sexuality education and intellectual disability: Time to address the challenge. *Sexuality and Disability*, 34(2), 215-225.
- McIntyre, L. L., Blacher, J. ve Baker, B. L. (2006). The transition to school: Adaptation in young children with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(5), 349-361.
- Meiklejohn, J., Phillips, C., Freedman, M. L., Griffin, M. L., Biegel, G., Roach, A., Frank, J., Burke, C., Pinger, L., Soloway, G., Isberg, R., Sibinga, E., Grossman, L. & Saltzman, A. (2012). Integrating mindfulness training into K-12 education: Fostering the resilience of teachers and students. *Mindfulness*, 3(4), 291-307.
- Nazim, A. ve Khalid, R. (2018). Psychosocial Correlates of Temperament in Children with Intellectual Disabilities. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 5(2), 31.
- Neece, C. L. (2014). Mindfulness-based stress reduction for parents of young children with developmental delays: Implications for parental mental health and child behavior problems. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27(2), 174-186.
- Neil, N. ve Liesemer, K. (2020). Early Behavioral Intervention for Young Children with Intellectual and Developmental Disabilities. *Current Developmental Disorders Reports*, 1-10.
- Ooka, T., Takahashi, M. ve Mukai, Y. (2012). The relationship between feeding characteristics and feeding function in children with intellectual disability. *Pediatric Dental Journal*, 22(2), 145-154.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik (2012, 21 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 28360). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-10.htm>
- Parmenter, T. R., Harman, A. D., Yazbeck, M. L. ve Riches, V. C. (2016). Life skills training for adolescents with an intellectual disability. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 605-636). Abingdon: Routledge.
- Peabody picture vocabulary test/Lloyd M. Dunn. Circle Pines, Ma: American Guidance Service.
- Polanczyk, G. V., Salum, G. A., Sugaya, L. S., Caye, A. ve Rohde, L. A. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 56(3), 345-365.
- Reiss, S. (1993). Assessment of psychopathology in persons with mental retardation. İçinde J. L. Matson ve R. P. Barrett (Ed.), *Psychopathology in the mentally retarded* (s. 17-40). Allyn & Bacon.
- Roberts, C., Mazzucchelli, T., Taylor, K. ve Reid, R. (2003). Early intervention for behaviour problems in young children with developmental disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 50(3), 275-292.
- Rojahn, J. ve Tassé, M. J. (1996). *Psychopathology in mental retardation*. In J. W. Jacobson ve J. A. Mulick (Ed.), *Manual of Diagnosis and Professional Practice in Mental Retardation* (s. 147-156). American Psychological Association.

- Rosenkoetter, S. E., Hains, A. H., Fowler, S. A., Baltimore, Brooks, Paul H. ve Stanga, Jane L. (1995). Bridging Early Services for Children with Special Needs and Their Families. *Pediatric Physical Therapy*, 7(4), 204.
- Ruddick, L., Davies, L., Bacarese-Hamilton, M. ve Oliver, C. (2015). Self-injurious, aggressive and destructive behaviour in children with severe intellectual disability: Prevalence, service need and service receipt in the UK. *Research in Developmental Disabilities*, 45, 307-315.
- Rush, K. S., Bowman, L. G., Eidman, S. L., Toole, L. M. ve Mortenson, B. P. (2004). Assessing psychopathology in individuals with developmental disabilities. *Behavior Modification*, 28(5), 621-637.
- Salvatore, T., Brown, J., Huntley, D., Kivisalu, T., Arndt, C. ve Wiley, C. (2016). *Intellectual Disability and Suicide Risk: An Exploratory Discussion*.
- Savaşır I. ve Şahin N. (1995). *Wechsler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği (WISC-R) El Kitabı*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Savaşır, I., Sezgin, N. ve Erol, N. (1995). *Ankara Gelişim Tarama Envanteri El Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Sawyer, M. G., Arney, F. M., Baghurst, P. A., Clark, J. J., Graetz, B. W., Kosky, R. J., Nurcombe, B., Patton, G. C., Prior, M. R., Raphael, B., Rey, J. M., Whaites, L. C. ve Zubrick, S. R. (2001). The mental health of young people in Australia: key findings from the child and adolescent component of the national survey of mental health and well-being. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35(6), 806-814.
- Sermier Dessementet, R. ve Bless, G. (2013). The impact of including children with intellectual disability in general education classrooms on the academic achievement of their low-, average-, and high-achieving peers. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 38(1), 23-30.
- Sigafoos, J., O'Reilly M., Lancioni, G. E. ve Green, V. (2016). Communication difficulties and promotion of communication skills. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 240-263). Abingdon: Routledge.
- Singh, N. N., Lancioni, G. E., Winton, A. S., Singh, J., Curtis, W. J., Wahler, R. G. ve McAleavey, K. M. (2007). Mindful parenting decreases aggression and increases social behavior in children with developmental disabilities. *Behavior Modification*, 31(6), 749-771.
- Stainton, T. ve Besser, H. (1998). The positive impact of children with an intellectual disability on the family. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 23(1), 57-70.
- Stores, R., Stores, G. ve Buckley, S. (1996). The pattern of sleep problems in children with Down's syndrome and other intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 9(2), 145-159.
- Taunt, H. M. ve Hastings, R. P. (2002). Positive impact of children with developmental disabilities on their families: A preliminary study. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 410-420.
- Terman, L. M. ve Merrill, M. A. (1960). Stanford-Binet Intelligence Scale: Manual for the third revision, Form L-M. Houghton Mifflin.
- Terman, L. M. ve Merrill, M. A. (1973). Stanford-Binet Intelligence Scale: Manual for the Third Revision Form L-M (1972 Norm Tables by R. L. Thorndike). Boston: Houghton Mifflin.
- Tonnsen, B. L., Boan, A. D., Bradley, C. C., Charles, J., Cohen, A. ve Carpenter, L. A. (2016). Prevalence of Autism Spectrum Disorders Among Children with Intellectual Disability. *American journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 121(6), 487-500.
- Tutar Güven, Ş. ve İşler, A. (2015). Sex Education and its Importance in Children with Intellectual Disabilities. *Journal of Psychiatric Nursing/Psikiyatri Hemsireleri Dernegi*, 6(3).

- Uğurel-Şemin, R. (1972). *Zekânın değerlendirilmesi: Binet stanford testlerinin İstanbul çocuklarına standardizasyonu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uluç, S., Öktem, F., Erden, G., Gençöz, T. ve Sezzin, N. (2011). Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-IV: Klinik bağlamda zekânın değerlendirilmesinde Türkiye için yeni bir dönem. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 49.
- Valenti-Hein, D. (2016). Relationships and sexuality in adolescence and young adulthood. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 605-636). Abingdon: Routledge.
- van Schroyen Lantman-De Valk, H. M., Metsemakers, J. F., Haveman, M. J. ve Crebolder, H. F. (2000). Health problems in people with intellectual disability in general practice: a comparative study. *Family Practice*, 17(5), 405-407.
- van Schroyen Lantman-de Valk, H. M., van den Akker, M., Maaskant, M. A., Haveman, M. J., Urlings, H. F., Kessels, A. G. ve Crebolder, H. F. (1997). Prevalence and incidence of health problems in people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research: JIDR*, 41(1), 42-51.
- Vereenooghe, L., Flynn, S., Hastings, R. P., Adams, D., Chauhan, U., Cooper, S. A., ... ve Waite, J. (2018). Interventions for mental health problems in children and adults with severe intellectual disabilities: a systematic review. *BMJ Open*, 8(6), 1-12.
- Wechsler, D. (1974). *WISC-R manual for the Wechsler Intelligence Scale for Children-Revised*. New York: Psychological Corporation.
- Wechsler, D. (2003). *Wechsler Intelligence Scale for Children* (4. baskı). San Antonia, TX: PsychCorp.
- Wehmeyer, M. L. ve Kelchner, K. (1995). *The Arc's Self-determination Scale*. Arlington, TX: The Arc National Headquarters.
- Wiggs, W. (2016). Sleep disorders. İçinde A. Carr, C. Linehan, G. O'Reilly, P. A. Walsh ve J. McEvoy (Ed.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice* (s. 339-384). Abingdon: Routledge.
- Yalaz, K., Anlar, B. ve Bayoğlu, B. (2011). *Denver II Gelişimsel Tarama Testi "Türkiye Standardizasyonu"*. Ankara: Gelişimsel Çocuk Nörolojisi Derneği.
- Yıldız, G. ve Cavkaytar, A. (2017). Effectiveness of a sexual education program for mothers of young adults with intellectual disabilities on mothers' attitudes toward sexual education and the perception of social support. *Sexuality and Disability*, 35(1), 3-19.

4. Bölüm

ÖZGÜL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ

İpek Aktepe Yokuş

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Özgül öğrenme güçlüğü tanısının tarih boyunca gelişimi,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünü alt boyutlarına göre nasıl sınıflandırıldığı,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünün yaygınlığı ve ortaya çıkış nedenleri,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğü belirtilerinin neler olduğu ve yaş dönemlerine göre nasıl farklılaştığı,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünün birey üzerindeki psikososyal etkilerinin neler olduğu,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünün nasıl tespit edildiği, tıbbi ve eğitsel tanılamamanın aşamaları ve kullanılan test materyal örneklerinin neler olduğu,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünün tedavi süreci ve alt tiplerine göre öğrenimi kolaylaştırabilecek stratejilerin neler olduğu,
- ☞ Özgül öğrenme güçlüğünün tedavisinde ailenin ve öğretmenlerin öğrenciler üzerinde ne düzeyde etkili olabileceği hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Alias, N. A. & Dahlan, A. (2015). Enduring difficulties: The challenges of mothers in raising children with dyslexia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 202, 107-114.
- Altuntaş, F. (2010). *Sınıf öğretmenlerinin disleksiye ilişkin bilgileri ve dislektik öğrencilere yönelik çalışmaları* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Araz Altay, M. ve Görker, I. (2018). DSM-5 kriterlerine göre özgül öğrenme bozukluğu tanısı alan olguların psikiyatrik eş tanı ve WISC-R profillerinin değerlendirilmesi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 55(2), 127-134.
- Asfuroğlu, B. Ö. ve Fidan, S. T. (2016). Özgül öğrenme güçlüğü (specific learning disorders). *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(1), 49-54.
- Bandla, S., Mandadi, G. D. & Bhogaraju, A. (2017). Specific learning disabilities and psychiatric comorbidities in school children in South India. *Indian journal of psychological medicine*, 39(1), 76-82.
- Başar, M. ve Alkan, G. B. (2020) Disgrafili öğrencilerin yazma hatalarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(227), 371-388.
- Bird, R. (2017). *The dyscalculia toolkit*. London: SAGE Publications.
- Bonifacci, P., Storti, M., Tobia, V. & Suardi, A. (2016). Specific learning disorders: A look inside children's and parents' psychological well-being and relationships. *Journal of learning disabilities*, 49(5), 532-545.
- Chan, D. W., Ho, C. S. H., Tsang, S. M., Lee, S. H. & Chung, K. K. (2007). Prevalence, gender ratio and gender differences in reading-related cognitive abilities among Chinese children with dyslexia in Hong Kong. *Educational Studies*, 33(2), 249-265.
- Chan, Y., Chan, Y. Y., Cheng, S. L., Chow, M. Y., Tsang, Y. W., Lee, C. & Lin, C. Y. (2017). Investigating quality of life and self-stigma in Hong Kong children with specific learning disabilities. *Research in developmental disabilities*, 68, 131-139.
- Chiu, M. M. & McBride-Chang, C. (2006). Gender, context, and reading: A comparison of students in 43 countries. *Scientific studies of reading*, 10(4), 331-362.
- Coşkun, G. N., Gürbüz, H. G. A., Çeri, V., Doğangün, B. (2018). Özgül öğrenme bozukluğu olan çocuklarda psikiyatrik eş tanıların incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(1), 87-94.
- Courtad, C. A. & Bakken, J. P. (2011). History of learning disabilities. In Rotatori, A. F., Obiakor, F. E. & Bakken, J. P. (Eds.), *History of Special Education* (pp. 61-87). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Dag, N. (2010). Okuma güçlüğüünün giderilmesinde 3p metodu ile boşluk tamamlama (cloze) tekniğinin kullanımı üzerine bir çalışma. *Özel Eğitim Dergisi*, 11(1), 63.
- Ehri, L. C. (2000). Learning to read and learning to spell: Two sides of a coin. *Topics in Language Disorders*, 20(3), 19-36.
- Eissa, M. (2010). Behavioral and emotional problems associated with dyslexia in adolescence. *Current Psychiatry*, 17(1), 17-25.
- Eklund, K. (2017). School-aged reading skills of children with family history of dyslexia: predictors, development and outcome. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research*, 574.
- Erbeli, F., Hart, S. A., Wagner, R. K. & Taylor, J. (2018). Examining the etiology of reading disability as conceptualized by the hybrid model. *Scientific Studies of Reading*, 22(2), 167-180.
- Erikson, E. H. (2020). *İnsanın 8 evresi*. (G. Akkaya, Çeviri). İstanbul: Okyanus.
- Ersoy, Ö. ve Avcı, N. (2001). *Özel gereksinimli olan çocuklar ve eğitimleri*. İstanbul: YA- PA Yayın.
- Gordon, N. (1993). Learning disorders and delinquency. *Brain and Development*, 15(3), 169-172.

- Görgün, B. ve Melekoğlu, M. A. (2019). Türkiye’de özel öğrenme güçlüğü alanında yapılan çalışmaların incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 83-106.
- Görker, I., Bozatlı, L., Korkmazlar, Ü., Karadağ, M. Y., Ceylan, C., Söğüt, C., ... Turan, N. (2017). Edirne il merkezi ilkokul çocuklarında özgül öğrenme bozukluğu olası yaygınlığı ve sosyodemografik özellikler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 54, 343-349.
- Hornstra, L., Denessen, E., Bakker, J., Van Den Bergh, L. & Voeten, M. (2010). Teacher attitudes toward dyslexia: Effects on teacher expectations and the academic achievement of students with dyslexia. *Journal of Learning Disabilities*, 43(6), 515-529.
- Hulme, C. & Snowling, M. J. (2013). Learning to read: What we know and what we need to understand better. *Child Development Perspectives*, 7(1), 1-5.
- Ingesson, S. G. (2007). Growing up with dyslexia: Interviews with teenagers and young adults. *School Psychology International*, 28(5), 574-591.
- Inoue, T., Georgiou, G. K., Parrila, R. & Kirby, J. R. (2018). Examining an extended home literacy model: The mediating roles of emergent literacy skills and reading fluency. *Scientific Studies of Reading*, 22(4), 273-288.
- Jose, Suresh P. (2012). *Training module on learning disability*. India: ProQuest Dissertations Publishing.
- Karaceylan Çakmakçı, F. (Ed.). Özgül öğrenme güçlüğü aile & öğretmen kitabı. Ankara: Nobel.
- Knoop-van Campen, C. A., Segers, E. ve Verhoeven, L. (2018). How phonological awareness mediates the relation between working memory and word reading efficiency in children with dyslexia. *Dyslexia*, 24(2), 156-169
- Kodan, H. (2016). Yazma güçlüğü olan üçüncü sınıf öğrencisinin el yazısı okunaklılığının geliştirilmesi: Eylem araştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 523-539.
- Kosc, L. (1974). Developmental dyscalculia. *Journal of Learning Disabilities*, 7(3), 164-177.
- Kulaksızoğlu, A. (Ed.). (2016). *Farklı gelişen çocuklar*. Ankara: Nobel.
- Kuruoğlu, G. ve Şen, N. (2018). Okuma güçlüğü yaşayan ortaokul öğrencilerin yaptıkları okuma hatalarının incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 101-110.
- Kussmaul, A. (1877). Chapter XXVII. In H. von Ziemssen (Ed.), *Cyclopaedia of the practice of medicine: Vol. XIV: Diseases of the nervous system and disturbances of speech* (pp. 770-778). William Wood.
- Liu, C., Georgiou, G. K. & Manolitsis, G. (2018). Modeling the relationships of parents’ expectations, family’s SES, and home literacy environment with emergent literacy skills and word reading in Chinese. *Early Childhood Research Quarterly*, 43, 1-10.
- Mason, L. H., Dunn-Davison, M. D., Hammer, C. S., Miller, C. A. & Glutting, J. (2012a). Knowledge, writing, and language outcomes for a reading comprehension and writing intervention. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 26, 1135-1158.
- Melekoğlu M. A. ve Sak U. (Ed.).(2018). *Öğrenme güçlüğü ve özel yetenek*. Ankara: Pegem.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). *Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği*, 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete.
- Mogasale, V. V., Patil, V. D., Patil, N. M. & Mogasale, V. (2012). Prevalence of specific learning disabilities among primary school children in a South Indian city. *The Indian Journal of Pediatrics*, 79(3), 342-347.
- Morrison, J. (2014). *DSM-5 made easy*. New York: Guilford Press.
- Muter, V. ve Snowling, M. J. (2009). Children at familial risk of dyslexia: Practical implications from an at-risk study. *Child and Adolescent Mental Health*, 14(1), 37-41.
- Mutlu, Y. (2016). Matematik öğrenme güçlüğü (gelişimsel diskalkuli). *Matematik Eğitiminde Teoriler*. Ankara: Pegem Akademi.

- Odegard, T. N., Farris, E. A., Ring, J., McColl, R. & Black, J. (2009). Brain connectivity in non-reading impaired children and children diagnosed with developmental dyslexia. *Neuropsychologia*, 47(8-9), 1972-1977.
- Ormrod, J. E. (2016). *Öğrenme psikolojisi. (M. Baloğlu, Çeviri)*. Boston: Pearson.
- Öztürk, M. O. ve Uluşahin, N. A. (2016). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp.
- Peterson, C., Semmel, A., Von Baeyer, C., Abramson, L. Y., Metalsky, G. I. & Seligman, M. E. (1982). The attributional style questionnaire. *Cognitive Therapy and Research*, 6(3), 287-299.
- Reid G. (2020). *Disleksi ebeveynler ve yardım edenler için kapsamlı bir kılavuz*. (M. A. Kurşuncu, S. Demirtaş Zorbaz, Çeviri ed.). Ankara: Nobel.
- Richlan, F., Kronbichler, M. & Wimmer, H. (2009). Functional abnormalities in the dyslexic brain: A quantitative meta-analysis of neuroimaging studies. *Human Brain Mapping*, 30(10), 3299-3308.
- Silver, L. B. (1989). Learning disabilities. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 28(3), 309-313.
- Sun, Z., Zou, L., Zhang, J., Mo, S., Shao, S., Zhong, R., ... & Song, R. (2013). Prevalence and associated risk factors of dyslexic children in a middle-sized city of China: a cross-sectional study. *PloS one*, 8(2), e56688.
- Swanson, H. L., Zheng, X. ve Jerman, O. (2009). Working memory, short-term memory, and reading disabilities: A selective meta-analysis of the literature. *Journal of Learning Disabilities*, 42(3), 260-287.
- Şentürk Ş. ve Barut Y. (Ed). (2019). *Öğrenme güçlüğü ve özel yetenek*. Ankara: Nobel.
- Tabassam, W. & Grainger, J. (2002). Self-concept, attributional style and self-efficacy beliefs of students with learning disabilities with and without attention deficit hyperactivity disorder. *Learning Disability Quarterly*, 25(2), 141-151.
- Tannock, R. (2013). Specific Learning Disabilities in DSM-5: Are the Changes for Better or Worse?. *International Journal for Research in Learning Disabilities*, 1(2), 2-30.
- Taner, M. (2007). *Özel Eğitim*. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Wagner, R. F. (1973). 5. Rudolf berlin: Originator of the term dyslexia. *Bulletin of the Orton Society*, 23(1), 57-63.
- Wilson, A. J., Andrewes, S. G., Struthers, H., Rowe, V. M., Bogdanovic, R. & Waldie, K. E. (2015). Dyscalculia and dyslexia in adults: cognitive bases of comorbidity. *Learning and Individual Differences*, 37, 118-132.
- Wood, F. B. & Grigorenko, E. L. (2001). Emerging issues in the genetics of dyslexia: A methodological preview. *Journal of Learning Disabilities*, 34(6), 503-511.
- Yeşilyaprak, B. (Ed). (2012). *Eğitim psikolojisi (9. baskı)*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

5. Bölüm

DOWN SENDROMU

Sema Fincan

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Down sendromunun engel değil bir genetik farklılık olduğunu öğreneceklerdir.
  - ☞ Fenotipik özellikleri hakkında bilgi sahibi olacaklardır.
  - ☞ Bazı hastalıklara eğilimli olabileceklerini öğreneceklerdir.
  - ☞ Doğum öncesi tarama ve tanı testleri hakkında bilgi edineceklerdir.
  - ☞ DS çeşitlerini ve tedavisi olmadığını öğreneceklerdir.
  - ☞ Diğer trizomiler hakkında bilgi sahibi olacaklardır.
-

KAYNAKÇA

- Allen, E. G., Freeman, S. B., Druschel, C., Hobbs, C. A., O'Leary, L. A., Romitti, P. A., Royle, M. H., Torfs, C. P. and Sherman, S. L. (2009). Maternal age and risk for trisomy 21 assessed by the origin of chromosome nondisjunction: a report from the Atlanta and National Down Syndrome Projects, *Hum Genet*, 125(1): 41-52.
- Adams, M. M., Erickson, J. D., Layde, P. M., Oakley, G. P. (1981). Down's syndrome. Recent trends in the United States, *JAMA*, 14; 246(7): 758-60.
- Antonarakis, S. E., Skotko, B. G., Rafii, M. S., Strydom, A., Pape, S. E., Bianchi, D. W., Sherman, S. L. and Reeves, R. H. (2020). Down syndrome. *Nat Rev Dis Primers*, 6 (1), 9.
- Antonarakis, S. E. and Epstein, C. J. (2006). The challenge of Down syndrome, *TRENDS in Molecular Medicine*, Vol.12 No.10.
- Anwar, A. J., Walker, J. D. and Frier, B. M. (1998). Type 1 diabetes mellitus and Down's syndrome: Prevalence management and diabetic complications. *Diabet Med*, 15 (2), 160-3.
- Asim, A., Kumar, A., Muthuswamy, S., Jain, S. and Agarwal, S. (2015). Down syndrome: an insight of the disease, *J of Biomedical Sci*, 22: 41
- Bahçe, S., Çetin, M., Yıldız, Ç. ve Özdemir, Ö. (2010). Patau sendromu (trisomi 13): olgu sunumu, *Cumhuriyet Tıp Derg*, 32: 106-110.
- Benacerraf, B. R. and Frigoletto, F. D. Jr. (1987). Soft tissue nuchal fold in the second-trimester fetus: standards for normal measurements compared with those in Down syndrome, *Am J Obstet Gynecol*, 157:1146-9.
- Bethune, M. (2007). Literature review and suggested protocol for managing ultrasound soft markers for Down syndrome: thickened nuchal fold, echogenic bowel, shortened femur, shortened humerus, pyelectasis and absent or hypoplastic nasal bone. *Australas Radiol*, 51(3): 218-25
- Bull, M. J. (2011). Health supervision for children with Down syndrome, *Pediatrics*, 128: 393-406.
- Capone, G. T. (2001). Down syndrome: advances in molecular biology and the neurosciences, *J Dev Behav Pediatr*, 22: 40-59.
- Capone, G., Goyal, P., Ares, W., Lannigan, E. (2006). Neurobehavioral disorders in children, adolescents, and young adults with Down syndrome, *Am J Med Genet*, 142C(3):158-72.
- Cohen, W. I. and Patterson, B. J. (1998). *Neurodevelopmental disorders in Down syndrome*, in Hassold, T. and Patterson, D. Down Syndrome: A Promising Future, New York: Wiley-Liss.
- Çoğullu, Ö. (2018). *Down Sendromu A'dan Z'ye*, Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. Ankara
- DaCunha, R. P. and Moreira, J. B. (1996). Ocular findings in Down's syndrome. *Am J Ophthal*, 122: 236-44.
- Dey, A., Bhowmik, K., Chatterjee, A., Sinha, S. and Mukhopadhyay, K. (2013). Down syndrome related muscle hypotonia: association with COL6A3 functional SNP rs2270669, *Frontiers in Genetics*, 4, 57.
- Down, J. L. H. (1866). Observations on ethnic classification of idiots, *Lond Hosp Rep*, 3:259-262.
- Dykens, E. M. (2007). Psychiatric and behavioral disorders in persons with Down syndrome, *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 272-278.
- Edwards, J. H., Harnden, D. G., Cameron, A. H., Crosse, V. M. and Wolff, O. H. (1960). A new trisomic syndrome. *Lancet*. 275 (7128): 787-790.
- Fogu, G., Maserati, E., Cambosu, F., Moro, M. A., Poddie, F., Soro, G., Bandiera, P., Serra, G., Tusacciu, G., Sanna, G., Mazzarello, V. and Montella, A. (2008). Patau syndrome with long survival in a case of unusual mosaic trisomy 13, *Eur J Med Genet*, 51: 303-14.
- Foley, C. and Killeen, O. G. (2019). Musculoskeletal anomalies in children with Down syndrome: an observational study, *Arch Dis Child*, 104(5), 482-487.

- Gardiner, K., Fortna, A., Bechtel, L. and Davisson, M. T. (2003). Mouse models of Down syndrome: How useful can they be? Comparison of the gene content of human chromosome 21 with orthologous mouse genomic regions. *Gene*, 318:137-147.
- Grealish, K. G., Price, A. M. and Stein, D. S. (2020). Systematic review of recent pediatric down syndrome neuropsychology literature: considerations for regression assessment and monitoring. *J Develop Behavioral Pediatrics*, 41(6), 486-495.
- Hassold, T. and Sherman, S. (2000). Down syndrome: genetic recombination and the origin of the extra chromosome 21, *Clin Genet*, 57:95-100.
- Hill, D. L., Parks, E. P., Zemel, B. S., Shults, J., Stallings, V. A. and Stettler, N. (2013). Resting energy expenditure and adiposity accretion among children with Down syndrome: a 3-year prospective study, *Eur J Clin Nutr*, 67(10), 1087-1091.
- Holland, A. J., Hon, J., Huppert, F. A. and Stevens F. (2000). Incidence and course of dementia in people with Down's syndrome: findings from a population based study, *J Intellect Disabil Res*, 44:138-46.
- Hurt, K., Sottner, O., Záhumnenský, J., Halaska, M., Krčmář, M., Driák D., Zmrhalova, B. and Rakovičová, I. (2007). Choroid plexus cysts and risk of trisomy 18. Modifications regarding maternal age and markers, *Ceska Gynekol*, 72 (1): 49-52.
- Hussamy, D. J., Herrera, C. L., Twickler, D. M., McIntire, D. D. ve Dashe, J. S. (2019). Number of risk factors in Down syndrome pregnancies. *Am J of Perin*, 36(01), 079-085.
- Keen, C., Hunter, J. E., Allen, E. G., Rocheleau, C., Waters, M. and Sherman, S. L. (2020). The association between maternal occupation and down syndrome: A report from the national Down syndrome project. *Int J Hygiene Environ Health*, 223(1), 207-213.
- Klug, W. S., Cummings M. R., Spencer C. A., Palladino M. A. (2009). *Genetik kavramlar* (C. Öner, Çeviri Ed.), Ankara, Palme Yayıncılık 8. Baskı.
- Korenberg, J. R., Chen, X.N., Schipper, R., Sun, Z., Gonsky, R., Gerwehr, S., Carpenter, N., Daumer, C., Dignan, P. and Disteche, C. (1994). Down syndrome phenotypes: the consequences of chromosomal imbalance, *Proc Natl Acad Sci U S A*, 24; 91(11): 4997-5001.
- Körten, M., Helm, P. C., Abdul-khaliq, H., Baumgartner, H., Kececioğlu, D., Schlensak, C., Bauer, U. M. M. and Diller, G. (2016). Competence Network for Congenital Heart Defects Investigators. Eisenmenger syndrome and long-term survival in patients with Down syndrome and congenital heart disease, *Heart*, 102(19), 1552-1557.
- Kuru, M. ve Gözükar, S. E. (2001). *Genetik*, Ankara, Palme Yayıncılık.
- Lanzillotta, C., Tramutola, A., Di Giacomo, G., Marini, F., Butterfield, D. A., Di Domenico, F., ... and Barone, E. (2021). Insulin resistance, oxidative stress and mitochondrial defects in Ts65dn mice brain: A harmful synergistic path in Down syndrome, *Free Radical Biology and Medicine*, 165, 152-170.
- Lejeune, J., Gautier, M., Turpin, R. (1959). Etude des chromosomes somatiques de neuf enfants mongoliens, *Comptes Rendus Hebdomadaires des Seances de L'Academie des Sciences*, 248:1721-2.
- Misanovic, V., Jonuzi, F., Biscevic, E., Uzicanin, S., Vegar, S. (2001). The Patau syndrome, *Med Arh*; 56: 42-3.
- Myers, B. A. and Pueschel, S. M. (1991). Psychiatric disorders in a population with Down syndrome. *J Nerv Ment Dis*, 179: 609-13.
- Oliver, T. R., Feingold, E., Yu, K., Cheung, V., Tinker, S., Yadav-Shah, M., Masse, N. and Sherman, S.L. (2008). New insights into human nondisjunction of chromosome 21 in oocytes. *Plos Genet*. 4(3): e1000033

- Olsen, C. L., Cross, P. K., Gensburg, L. J. and Hughes, J. P. (1996). The effects of prenatal diagnosis, population ageing, and changing fertility rates on the live birth prevalence of Down syndrome in New York State, 1983-1992, *Prenat Diagn*, 16(11): 991-1002.
- Patau, K., Smith, D. W., Therman, E., Inhorn, S. L. and Wagner, H. P. (1960). Multiple congenital anomaly caused by an extra chromosome. *Lancet*, 1: 790-793.
- Patau, K., Therman, E., Smith, D. W. and DeMars, R. I. (1961). Trisomy for chromosome no. 18 in man, *Chromosoma*, 12 (1): 280-285.
- Pavlovic, M., Berenji, K. and Bukurov, M. (2017). Screening of celiac disease in Down syndrome-Old and new dilemmas, *World J Clin Cases*, 5(7), 264.
- Radhakrishnan, R. and Towbin, A. J. (2014). Imaging findings in Down syndrome, *Pediatr Radiol*, 44: 506-21.
- Radoi, V. E., Bohiltea, C. L., Bohiltea, R. E. and Dragos, N. A. (2015). Cell free fetal DNA testing in maternal blood of Romanian pregnant women, *Iran J Reprod Med*, 13:623-6.
- Roper, R. J. and Reeves, R.H. (2006). Understanding the Basis for Down Syndrome Phenotypes, *PLoS Genetics*, 2(3): e50
- Ravel, A., Mircher, C., Rebillat, A. S., Cieuta-Walti, C. and Megarbane, A. (2020). Feeding problems and gastrointestinal diseases in Down syndrome, *Arch Pediatr*, 27(1), 53-60.
- Reçber, D. ve Özen, S. (2005). Trizomi 13, Patau Syndrome: Bir Olgu Sunumu, *Van Tıp Der.*, 12: 29-31.
- Renna, M. D., Pisani, P., Conversano, F., Perrone, E., Casciaro, E., Di Renzo, G. C., Di Paola, M. D., Perrone, A. and Casciaro, S. (2013). Sonographic markers for early diagnosis of fetal malformations. *World J Radiol*. 5:356-71.
- Roizen, N. J. (2001). Down syndrome: progress in research, *Ment Retard Devel Disab Res*, 7: 39-44.
- Roizen, N. J., Patterson, D. (2003). Down's syndrome, *Lancet*, 361: 1281-89.
- Rygl, M., Kalousova, J., Pycha, K., Styblova J. and Snajdauf J. (2004). Current results in treatment of omphalocele and gastroschisis, *Ceska Gynecol*, 69: 55-9.
- Saatçi, Ç., Özkul, Y., Taşdemir, Ş., Kiraz, A., Müderris, İ., Taşcıoğlu, N., Çağlayan, O. ve Dündar, M. (2007). İnvazif Prenatal Tanı Yöntemleri Uygulanan 2295 Olgunun Retrospektif Analizi, *Perinat Der.*, 15: 120-6.
- Saito, H., Sekizawa, A., Morimoto, T., Suzuki, M. and Yanaihara T. (2000). Prenatal DNA diagnosis of a single-gene disorder from maternal plasma, *Lancet*, 356:1170.
- Sharr, C., Lavigne, J., Elsharkawi, I. M., Ozonoff, A., Baumer, N., Brasington, C., ... and Kishnani, P. (2016). Detecting celiac disease in patients with Down syndrome, *Am J Med Genet, Part A*, 170(12), 3098-3105.
- Sherman, S. L., Allen, E. G., Bean, L. H. and Freeman, S. B. (2007). Epidemiology of Down syndrome, *Ment Retard Dev Disabil Res*, 13(3): 221-7.
- Shin, M., Siffel, C. and Correa, A. (2010). Survival of children with mosaic Down syndrome, *Am J Med Genet, Part A*. 152A(3): 800-801.
- Spencer, K. (2001). Age related detection and false positive rates when screening for Down's syndrome in the first trimester using fetal nuchal translucency and maternal serum free betaHCG and PAPP-A, *BJOG*, 108(10): 1043-6.
- Taşdemir, Ş., Yılmaz, M., Şahin, İ., Erdem, H.B., Al, R.A., İngeç, M. ve Tatar, A. (2014). Amniyosentez ve kordosentez yapılan 1429 olgunun retrospektif analizi. *Perinat Der.*, 22(3): 138-141.
- Vraneković, J., Božović, I. B., Grubić, Z., Wagner, J., Pavlinić, D., Dahoun, S., Bena F., Čulić V. and Brajenović- Milić B. (2012). Down Syndrome: Parental Origin, Recombination, and Maternal Age, *Genetic Testing and Molecular Biomarkers*, 16(1): 70-73.

- Warren, A. C., Chakravarti, A., Wong, C., Slaugenhaupt, S. A., Halloran, S. L., Watkins, P. C., Metaxotou, C. and Antonarakis, S. E. (1987). Evidence for reduced recombination on the nondisjoined chromosomes 21 in Down syndrome, *Science*, 7;237(4815): 652-4.
- White, P., Chant D., Edwards, N., Townsend C. and Waghorn, G. (2005). Prevalence of intellectual disability and comorbid mental illness in an Australian community sample, *Aust NZ J Psychiatry*, 39(5): 395-400.
- Whooten, R., Schmitt, J. and Schwartz, A. (2018). Endocrine manifestations of Down syndrome, *Curr Opin Endocrinol Diabetes Obes*, 25(1): 61-66.
- Wright, D. (2011). *Downs: The History of a Disability*, New York, NY: Oxford University Press.
- Yoldaş, K., Yılmaz, Y. (2021). Down Sendromlu Bireylerde Beslenme, *Europ J Sci Techno* 23, 617-626.
- Patau, K., Therman, E, Smith, D. W. and DeMars, R. I. (1961). Trisomy for chromosome no. 18 in man, *Chromosoma*. 12 (1): 280-285.

6. Bölüm

DİKKAT EKSİKLİĞİ/AŞIRI HAREKETLİLİK BOZUKLUĞU

Benan Tümer

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun tanımı ve tarihçesi hakkında,
- ☞ Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun geçerli tanı ölçütleri ve klinik görünümü hakkında,
- ☞ Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun görülme sıklığı, etiyolojisi ve eşlik eden diğer bozukluklar hakkında,
- ☞ Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun tanısız değerlendirilmesi hakkında,
- ☞ Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuna yönelik tedavi yaklaşımları ve psikososyal müdahaleler hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Aron, A. R. ve Poldrack, R. A. (2005). The cognitive neuroscience of response inhibition: relevance for genetic research in attention-deficit/hyperactivity disorder. *Biological psychiatry*, 57(11), 1285-1292.
- Aktepe E. (2011). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı konan çocuk ve ergenlerde eş tanılar ve sosyodemografik özellikler. *Yeni Symposium*, 49, 201-208.
- American Psychiatric Association. (1968). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (2th ed.).
- American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3th ed.).
- American Psychiatric Association. (1987). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed, rev.).
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.).
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.).
- Antshel, K. M. ve Olszewski, A. K. (2014). Cognitive behavioral therapy for adolescents with ADHD. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 23(4), 825-842.
- Ayaz, A. B., Ayaz, M., Yazgan, Y. ve Akin, E. (2013). The relationship between motor coordination and social behavior problems in adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 23(1), 33-41.
- Aydın, D. ve Özgen, Z. E. (2018). Çocuklarda Otizm Spektrum Bozukluğu ve Erken Tanılamada Hemşirenin Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 93-101.
- Barkley R. A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological bulletin*, 121(1), 65-94.
- Barkley R. A. (2002). Psychosocial treatments for attention-deficit/hyperactivity disorder in children. *The Journal of clinical psychiatry*, 63 Suppl 12, 36-43.
- Barkley R. A. (2006). *Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. The Guilford Press.
- Barkley, R. A. and K. R. Murphy, Attention-deficit hyperactivity disorder: A clinical workbook. 2006: Guilford Press.
- Barkley, R. A. (2011). Attention-deficit/hyperactivity disorder, self-regulation, and executive functioning.
- Biederman, J., Petty, C. R., Dolan, C., Hughes, S., Mick, E., Monuteaux, M. C. ve Faraone, S. V. (2008). The long-term longitudinal course of oppositional defiant disorder and conduct disorder in ADHD boys: findings from a controlled 10-year prospective longitudinal follow-up study. *Psychological medicine*, 38(7), 1027-1036.
- Biederman, J., Martelon, M., Woodworth, K. Y., Spencer, T. J. ve Faraone, S. V. (2017). Is maternal smoking during pregnancy a risk factor for cigarette smoking in offspring? A longitudinal controlled study of ADHD children grown up. *Journal of attention disorders*, 21(12), 975-985.
- Boland, H., DiSalvo, M., Fried, R., Woodworth, K. Y., Wilens, T., Faraone, S. V. ve Biederman, J. (2020). A literature review and meta-analysis on the effects of ADHD medications on functional outcomes. *Journal of Psychiatric Research*, 123, 21-30.
- Bradley, C. ve Bowen, M. (1941). Amphetamine (benzedrine) therapy of children's behavior disorders. *American Journal of Orthopsychiatry*, 11(1), 92.

- Brown, T. E. (2006). Executive functions and attention deficit hyperactivity disorder: Implications of two conflicting views. *International Journal of Disability, Development and Education*, 53(1), 35-46.
- Brown, T. E. (2009). *ADHD comorbidities: Handbook for ADHD complications in children and adults*. American Psychiatric Pub.
- Cak, H. T., Dinc, G. S., Tuzun, Z., Evinc, S. G., Cop, E. ve Cuhadaroglu Cetin, F. (2013). Comorbidity and continuity of attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) from childhood to adolescence in Turkey. *Attention deficit and hyperactivity disorders*, 5(4), 353-360.
- Caye, A., Swanson, J. M., Coghill, D. ve Rohde, L. A. (2019). Treatment strategies for ADHD: an evidence-based guide to select optimal treatment. *Molecular psychiatry*, 24(3), 390-408.
- Castle, L., Aubert, R. E., Verbrugge, R. R., Khalid, M. ve Epstein, R. S. (2007). Trends in medication treatment for ADHD. *Journal of attention disorders*, 10(4), 335-342.
- Catalá-López, F., Hutton, B., Núñez-Beltrán, A., Page, M. J., Ridao, M., Macías Saint-Gerons, D., Catalá, M. A., Tabarés-Seisdedos, R. ve Moher, D. (2017). The pharmacological and non-pharmacological treatment of attention deficit hyperactivity disorder in children and adolescents: A systematic review with network meta-analyses of randomised trials. *PloS one*, 12(7).
- Coghill, D. ve Banaschewski, T. (2009). The genetics of attention-deficit/hyperactivity disorder. *Expert review of neurotherapeutics*, 9(10), 1547-1565.
- Coşkun, M. (2015). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu ve Diğer Komorbid Durumlar. *Türkiye Klinikleri Journal of Child Psychiatry-Special Topics*, 1(1), 68-76.
- Daley, D., Van der Oord, S., Ferrin, M., Danckaerts, M., Doepfner, M., Cortese, S., ... (European ADHD Guidelines Group. (2014). Behavioral interventions in attention-deficit/hyperactivity disorder: a meta-analysis of randomized controlled trials across multiple outcome domains. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 53(8), 835-847.
- Douglas, V. I. ve Peters, K. G. (1979). Toward a clearer definition of the attentional deficit of hyperactive children. In *Attention and cognitive development* (pp. 173-247). Springer.
- Doyle A. E. (2006). Executive functions in attention-deficit/hyperactivity disorder. *The Journal of clinical psychiatry*, 67 Suppl 8, 21-26.
- Ercan, E. S., Kandulu, R., Uslu, E., Ardic, U. A., Yazici, K. U., Basay, B. K., ... ve Rohde, L. A. (2013). Prevalence and diagnostic stability of ADHD and ODD in Turkish children: a 4-year longitudinal study. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 7(1), 1-10.
- Eyberg, S. M. ve Funderburk, B. (2011). *Parent-child interaction therapy protocol*. PCIT International.
- Fabiano, G. A., Vujnovic, R. K., Pelham, W. E., Waschbusch, D. A., Massetti, G. M., Pariseau, M. E., ... ve Volker, M. (2010). Enhancing the effectiveness of special education programming for children with attention deficit hyperactivity disorder using a daily report card. *School Psychology Review*, 39(2), 219-239.
- Faraone, S. V. ve Mick, E. (2010). Molecular genetics of attention deficit hyperactivity disorder. *Psychiatric Clinics*, 33(1), 159-180.
- Faraone, S. V. ve Buitelaar, J. (2010). Comparing the efficacy of stimulants for ADHD in children and adolescents using meta-analysis. *European child & adolescent psychiatry*, 19(4), 353-364.
- Faraone, S. V., Rostain, A. L., Blader, J., Busch, B., Childress, A. C., Connor, D. F. ve Newcorn, J. H. (2019). Practitioner Review: Emotional dysregulation in attention-deficit/hyperactivity disorder—implications for clinical recognition and intervention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 60(2), 133-150.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., Ridder, E. M. (2007). Conduct and attentional problems in childhood and adolescence and later substance use, abuse and dependence: Results of a 25-year longitudinal study. *Drug and Alcohol Dependence*, 88, 14-26.

- İşeri E., Güney G. ve Torun Y. T. (2018). *Oyun Dönemi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*. Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği.
- Gillberg, C., Gillberg, I. C., Rasmussen, P., Kadesjö, B., Söderström, H., Råstam, M., ..., Niklasson, L. (2004). Co-existing disorders in ADHD—implications for diagnosis and intervention. *European child & adolescent psychiatry*, 13(1), 80-92.
- Gottlieb, M. I. (1987). The Hyperactive Child. In *Textbook of Developmental Pediatrics* (pp. 303-329). Springer.
- Gökten, E. S. (2018). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunda metilfenidat, atomoksetin ve kombine tedavinin etkinliği. *Cukurova Medical Journal*, 43(1), 15-23.
- Görmez, A. ve Kırpınar, İ. (2015). Otizm Spektrum Bozuklukları: Erişkinlikte Değişim ve Psikiyatrik Eştanılar. *Yeni Symposium*, 53(4), 27-32.
- Hinshaw, S. P. ve Ellison, K. (2015). *ADHD: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press.
- Holmbeck, G. N., Greenley, R. N. ve Franks, E. A. (2003). Developmental issues and considerations in research and practice. In A. E. Kazdin ve J. R. Weisz (Eds.), *Evidence-based psychotherapies for children and adolescents* (pp. 21-40). The Guilford Press.
- Jensen, C. M. ve Steinhausen, H. C. (2015). Comorbid mental disorders in children and adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder in a large nationwide study. *ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, 7(1), 27-38.
- Kaner, S., Büyükköztürk, Ş., İşeri, E., Ak, A. ve Özyayın, L. (2011). Conners-Wells Ergen Öz-Bildirim Ölçeği Uzun Formu: Türk Ergenlerde Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 14(2).
- Karacetin, G., Arman, A. R., Fis, N. P., Demirci, E., Ozmen, S., Hesapcioglu, S. T., ... ve Tekden, M. (2018). Prevalence of Childhood Affective disorders in Turkey: An epidemiological study. *Journal of affective disorders*, 238, 513-521.
- Katzman, M. A., Bilkey, T. S., Chokka, P. R., Fallu, A. ve Klassen, L. J. (2017). Adult ADHD and comorbid disorders: clinical implications of a dimensional approach. *BMC psychiatry*, 17(1), 1-15.
- Kelly, P. A., Viding, E., Puetz, V. B., Palmer, A. L., Mechelli, A., Pingault, J. B., ... ve McCrory, E. J. (2015). Sex differences in socioemotional functioning, attentional bias, and gray matter volume in maltreated children: A multilevel investigation. *Development and psychopathology*, 27(4pt2), 1591-1609.
- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R. ve Walters, E. E. (2005). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of general psychiatry*, 62(6), 593-602.
- Keown, L. J. (2012). Predictors of boys' ADHD symptoms from early to middle childhood: The role of father-child and mother-child interactions. *Journal of abnormal child psychology*, 40(4), 569-581.
- Knight, L. A., Rooney, M. ve Chronis-Tuscano, A. (2008). Psychosocial treatments for attention-deficit/hyperactivity disorder. *Current psychiatry reports*, 10(5), 412-418.
- Koparan, C., Ardiç, A., Hunler, O. S. ve Akköse, M. C. (2016). Otizm Spektrum Bozukluğu ile Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi ile İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 547-561.
- Kramer, F. ve Pollnow, H. (1932). Über eine hyperkinetische Erkrankung im Kindesalter. *European Neurology*, 82(1-2), 1-20.
- Lauth, B. (2007). The use of methylphenidate in children with ADHD. *Laeknabladid*, 93(12), 823-823.

- Mahone, E. M. ve Denckla, M. B. (2017). Attention-deficit/hyperactivity disorder: a historical neuropsychological perspective. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 23(9-10), 916-929.
- Matthews, M., Nigg, J. T. ve Fair, D. A. (2014). Attention deficit hyperactivity disorder. *Current topics in behavioral neurosciences*, 16, 235-266.
- Mayes, S. D. ve Calhoun, S. L. (2006). Frequency of reading, math, and writing disabilities in children with clinical disorders. *Learning and Individual Differences*, 16, 145-157.
- Mayes, S. D., Calhoun, S. L. ve Crowell, E. W. (2000). Learning Disabilities and ADHD. *Journal of Learning Disabilities*, 33(5), 417-424.
- Molina, M. F. ve Musich, F. M. (2016). Perception of parenting style by children with ADHD and its relation with inattention, hyperactivity/impulsivity and externalizing symptoms. *Journal of Child and Family Studies*, 25(5), 1656-1671.
- Motavallı Mukaddes N. (2015). Yaşam Boyu Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu ve Eşlik Eden Durumlar. Nobel Tıp Kitapevleri.
- Musser, E. D., Karalunas, S. L., Dieckmann, N., Peris, T. S. ve Nigg, J. T. (2016). Attention-deficit/hyperactivity disorder developmental trajectories related to parental expressed emotion. *Journal of abnormal psychology*, 125(2), 182.
- Neumärker, K.-J. (2005). The Kramer-Pollnow syndrome: a contribution on the life and work of Franz Kramer and Hans Pollnow. *History of Psychiatry*, 16(4), 435-451.
- Özeren, G. S. (2013). Otitistik spektrum bozukluğu (OSB) ve hastalığa kanıt penceresinden bakış. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4, 57-63.
- Özmen, S. K. (2010). Okulda Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-10.
- Pelham Jr, W. E., Wheeler, T. ve Chronis, A. (1998). Empirically supported psychosocial treatments for attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of clinical child psychology*, 27(2), 190-205.
- Pelham, W. E. (2002). *Psychosocial interventions for ADHD*. Civic Research Institute.
- Pineda, D. A., Lopera, F., Palacio, J. D., Ramirez, D. ve Henao, G. C. (2003). Prevalence estimations of attention-deficit/hyperactivity disorder: differential diagnoses and comorbidities in a Colombian sample. *International Journal of Neuroscience*, 113(1), 49-71.
- Polanczyk, G. V., Willcutt, E. G., Salum, G. A., Kieling, C. ve Rohde, L. A. (2014). ADHD prevalence estimates across three decades: an updated systematic review and meta-regression analysis. *International journal of epidemiology*, 43(2), 434-442.
- Ronald, A., Larsson, H., Anckarsäter, H. ve Lichtenstein, P. (2014). Symptoms of autism and ADHD: a Swedish twin study examining their overlap. *Journal of abnormal psychology*, 123(2), 440-451.
- Sanders M. R. (2012). Development, evaluation, and multinational dissemination of the triple P-Positive Parenting Program. *Annual review of clinical psychology*, 8, 345-379.
- Savcı, U., Tufan, A. E., Öztürk, Y. ve Cansız, M. A. (2019). Executive Function Problems and Treatment in Children and Adolescents with Attention Deficit and Hyperactivity Disorder. *Current Approaches in Psychiatry/Psikiyatride Guncel Yaklasimlar*, 11(2).
- Serrano-Troncoso, E., Guidi, M. ve Alda-Diez, J. Á. (2013). Is psychological treatment efficacious for attention deficit hyperactivity disorder (ADHD)? Review of non-pharmacological treatments in children and adolescents with ADHD. *Actas espanolas de psiquiatria*, 41(1), 44-51.
- Schachar, R. (2014). Genetics of attention deficit hyperactivity disorder (ADHD): Recent updates and future prospects. *Current developmental disorders reports*, 1(1), 41-49.
- Sibley, M. H., Kuriyan, A. B., Evans, S. W., Waxmonsky, J. G. ve Smith, B. H. (2014). Pharmacological and psychosocial treatments for adolescents with ADHD: an updated systematic review of the literature. *Clinical psychology review*, 34(3), 218-232.

- Sithisarn, T., Granger, D. T. ve Bada, H. S. (2012). Consequences of prenatal substance use. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 24(2), 105-112.
- Skounti, M., Philalithis, A. ve Galanakis, E. (2007). Variations in prevalence of attention deficit hyperactivity disorder worldwide. *European journal of pediatrics*, 166(2), 117-123.
- Sparrow, E. P. (2010). Essentials of Conners behavior assessments. John Wiley & Sons.
- Sprich, S., Biederman, J., Crawford, M. H., Mundy, E. ve Faraone, S. V. (2000). Adoptive and biological families of children and adolescents with ADHD. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(11), 1432-1437.
- Still G.F. (1902). The Goulstonian Lectures on some abnormal psychical conditions in children: Lecture I. *The Lancet*, 159(4102), 1008-1012.
- Stringaris, A. ve Goodman, R. (2009). Mood lability and psychopathology in youth. *Psychological medicine*, 39(8), 1237-1245.
- Şen, G. (2020). Benzerlik ve farklılıklarıyla çocukluk çağında DEHB ve OSB: Bir gözden geçirme çalışması. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 281-313.
- Tahiroğlu, Y. A., Avcı, A., Fırat, S., Seydaoğlu, G. (2005). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu: Alt Tipleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 5-10.
- Şenol, S., E. İşeri ve A. İ. Koçkar. (2006). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu*. HYB Yayıncılık.
- Taylor, E. (2011). Antecedents of ADHD: a historical account of diagnostic concepts. *ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, 3(2), 69-75.
- Villodas, M. T., Pfiffner, L. J. ve McBurnett, K. (2012). Prevention of serious conduct problems in youth with attention deficit/hyperactivity disorder. *Expert review of neurotherapeutics*, 12(10), 1253-1263.
- Visser, J. C., Rommelse, N. N., Greven, C. U. ve Buitelaar, J. K. (2016). Autism spectrum disorder and attention-deficit/hyperactivity disorder in early childhood: A review of unique and shared characteristics and developmental antecedents. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 65, 229-263.
- Ware, A. L., Crocker, N., O'Brien, J. W., Dewese, B. N., Roesch, S. C., Coles, C. D., ... ve CIFASD. (2012). Executive function predicts adaptive behavior in children with histories of heavy prenatal alcohol exposure and attention-deficit/hyperactivity disorder. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 36(8), 1431-1441.
- Willcutt, E.G. (2012). The prevalence of DSM-IV attention-deficit/hyperactivity disorder: a meta-analytic review. *Neurotherapeutics*, 9(3), 490-499.

7. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE DIŞA ATIM BOZUKLUKLARI

Esranur Çelik

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Çocuk ve ergenlerde görülen dışa atım bozukluklarının neler olduğu, ne sıklıkta görüldüğü, risk faktörleri hakkında,
  - ☞ Dışa atım bozukluğu olanlara yaklaşım ve tutumlar konusunda,
  - ☞ Dışa atım bozuklukları tedavisine dair güncel psikososyal müdahaleler hakkında,
  - ☞ Tuvalet eğitimi noktasında dikkat edilecek tutumlar hakkında bilgi sahibi olacaklardır.
-

KAYNAKÇA

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal elkitabı*. (E. Köroğlu, Çev. Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Azrin, N. H., Sneed, T. J. & Foxx, R. M. (1974). Dry-bed training: Rapid elimination of childhood enuresis. *Behaviour Research and Therapy*, 12(3), 147-156.
- Brazelton, T. B. (1962). A child-oriented approach to toilet training. *Pediatrics*, 29(1), 121-128.
- Burkhart, K., Cuffman, C. & Scherer, C. (2020). Expectations and recommendations for toileting. In M. Knox (Ed.), *Clinician's toolkit for children's behavioral health*, (pp. 77-100). Cambridge: Academic Press.
- Cendron, M. (1999). Primary nocturnal enuresis: Current. *American Family Physician*, 59(5), 1205-1214.
- Doleys, D. M. & Dolce, J. J. (1982). Toilet training and enuresis. *Pediatric Clinics of North America*, 29(2), 297-313.
- Freud, S. (1916-1917). *Introductory lectures on psycho-analysis*. In J. Strachey (Ed.), Complete psychological works of Sigmund Freud, 15-16. London: Hogarth.
- Friman, P. C. & Jones, K. M. (2005). Behavioral treatment for nocturnal enuresis. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 2(4), 259-267.
- Fritz, G., Rockney, R., Bernet, W., Arnold, V., Beitchman, J., Benson, R. S., ... Kroeger Ptakowski, K. (2004). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with enuresis. *Journal of the American Academy Child Adolescent Psychiatry*, 43(12), 1540-1550.
- Gunes, A., Gunes, G., Acik, Y. & Akilli, A. (2009). The epidemiology and factors associated with nocturnal enuresis among boarding and daytime school children in southeast of Turkey: A cross sectional study. *BMC Public Health*, 9(1), 1-8.
- Har, A. F. & Croffie, J. M. (2010). Encopresis. *Pediatrics in Review*, 31(9), 368-374.
- Harari, M. D. & Moulden, A. (2000). Nocturnal enuresis: What is happening? *Journal of Paediatrics and Child Health*, 36(1), 78-81.
- Hjalmas, K., Arnold, T., Bower, W., Caione, P., Chiozza, L. M., Von Gontard, A., ... Yeung, C. K. (2004). Nocturnal enuresis: An international evidence based management strategy. *Journal of Urology*, 171(6 Pt 2), 2545-2561.
- Horn, I. B., Brenner, R., Rao, M. & Cheng, T. L. (2006). Beliefs about the appropriate age for initiating toilet training: Are there racial and socioeconomic differences? *The Journal of Pediatrics*, 149(2), 165-168.
- Huang, H. M., Wei, J., Sharma, S., Bao, Y., Li, F., Song, J. W., ... Jiang, H. L. (2020). Prevalence and risk factors of nocturnal enuresis among children ages 5–12 years in Xi'an, China: A cross-sectional study. *BMC Pediatrics*, 20(1), 1-8.
- Jackson, M. L., Williams, W. L., Rafacz, S. D. & Friman, P. C. (2020). *Encopresis and enuresis*. In P. Sturmey (Ed.), *Functional analysis in clinical treatment* (pp. 199-225). Cambridge: Elsevier Academic Press.
- Järvelin, M. R., Moilanen, I., Kangas, P., Moring, K., Vikeväinen-Tervonen, L., Huttunen, N. P., ... Seppänen, J. (1991). Aetiological and precipitating factors for childhood enuresis. *Acta Paediatrica Scandinavica*, 80(3), 361-369.
- Kovacevic, L., Wolfe-Christensen, C., Rizwan, A., Lu, H. & Lakshmanan, Y. (2018). Children with nocturnal enuresis and attention deficit hyperactivity disorder: A separate entity? *Journal of Pediatric Urology*, 14(1), 47.e1-47.e6.
- Leung, A. K. D. & Robson, W. L. M. (1991). Sibling rivalry. *Clinical Pediatrics*. 30(5), 314-317.
- Loening-Baucke, V. (2002). Encopresis. *Current Opinion in Pediatrics*, 14(5), 570-575.

- Montgomery, D. F. & Navarro, F. (2008). Management of constipation and encopresis in children. *Journal of Pediatric Health Care*, 22(3), 199-204.
- Nevéus, T. (2003). The role of sleep and arousal in nocturnal enuresis. *Acta Paediatrica*, 92(10), 1118-1123.
- Neveus, T., Eggert, P., Evans, J., Macedo, A., Rittig, S., Tekgül, S., ... Robson, L. (2010). Evaluation of and treatment for monosymptomatic enuresis: A standardization document from the international children's continence society. *Journal of Urology*, 183(2), 441-447.
- Nevéus, T., Von Gontard, A., Hoebeke, P., Hjälmås, K., Bauer, S., Bower, W., ... Djurhuus, J. C. (2006). The standardization of terminology of lower urinary tract function in children and adolescents: Report from the standardisation committee of the international children's continence society. *Journal of Urology*, 176(1), 314-324.
- Niemczyk, J., Von Gontard, A., Equit, M., Medoff, D., Wagner, C. & Curfs, L. (2017). Incontinence in persons with Down syndrome. *Neurourology Urodynamics*, 36(6), 1550-1556.
- Oge, O., Koçak, I. & Gemalmaz, H. (2001). Enuresis: Point prevalence and associated factors among Turkish children. *The Turkish Journal of Pediatrics*, 43(1), 38-43.
- Ozkan, K. U., Garipardic, M., Toktamis, A., Karabiber, H. & Sahinkanat, T. (2004). Enuresis prevalence and accompanying factors in schoolchildren: A questionnaire study from southeast Anatolia. *Urologia Internationalis*, 73(2), 149-155.
- Powers, M. K., Brown, E. T., Hogan, R. M., Martin, A. D., Ortenberg, J. & Roth, C. C. (2015). Trends in toilet training and voiding habits among children with Down syndrome. *Journal of Urology*, 194(3), 783-787.
- Rasquin-Weber, A., Hyman, P. E., Cucchiara, S., Fleisher, D. R., Hyams, J. S., Milla, P. J., ... Staiano, A. (1999). Childhood functional gastrointestinal disorders. *Gut*, 45(Supplement 2), II60-II68.
- Ritblatt, S. N., Obeği, A. D., Hammons, B. S., Ganger, T. A. & Ganger, B. C. (2003). Parents' and child care professionals' toilet training attitudes and practices: A comparative analysis. *Journal of Research in Childhood Education*, 17(2), 133-146.
- Schum, T. R., Kolb, T. M., McAuliffe, T. L., Simms, M. D., Underhill, R. L. & Lewis M. (2002). Sequential acquisition of toilet-training skills: A descriptive study of gender and age differences in normal children. *Pediatrics*, 109(3), E48.
- Shepard, J. A., Poler, J. E. Jr. & Grabman, J. H. (2016). Evidence-based psychosocial treatments for pediatric elimination disorders. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 46(6), 767-797.
- Shreeram, S., He, J. P., Kalaydjian, A., Brothers, S. & Merikangas, K. R. (2009). Prevalence of enuresis and its association with attention-deficit/hyperactivity disorder among U.S. children: Results from a nationally representative study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48(1), 35-41.
- Shrinivasa, B., Bukhari, M., Ragesh, G. & Hamza, A. (2018). Therapeutic intervention for children through play: An overview. *Archives of Mental Health*, 19(2), 82-89.
- Solanki, A. N. & Desai, S. G. (2014). Prevalence and risk factors of nocturnal enuresis among school age children in rural areas. *International Journal of Research in Medical Sciences*, 2(1), 202-205.
- Stadtler, A. C., Gorski, P. A. & Brazelton, T. B. (1999). Toilet training methods, clinical interventions, and recommendations. American Academy of Pediatrics. *Pediatrics*, 103(6 Pt 2), 1359-1368.
- Taubman, B., Blum, N. J. & Nemeth, N. (2003). Stool toileting refusal: A prospective intervention targeting parental behavior. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 157(12), 1193-1196.
- Thiedke, C. C. (2003). Nocturnal enuresis. *American Family Physician*, 67(7), 1499-1506.

- Thienemann, M. (2007). Tuvalet eğitimi, enürezis ve enkoprezis. I. D. Yalom ve H. Steiner (Eds.), *Okul-öncesi çocuklarının terapisi* içinde (s.113-150). İstanbul: Prestij Yayınları.
- Thurber, S. (2017). Childhood enuresis: Current diagnostic formulations, salient findings, and effective treatment modalities. *Archives of Psychiatric Nursing*, 31(3), 319-323.
- Traisman, E. S. (2015). Enuresis: Evaluation and treatment. *Pediatric Annals*, 44(4), 133-137.
- Van Der Wal, M. F., Benninga, M. A. & Hirasing, R. A. (2005). The prevalence of encopresis in a multicultural population. *Journal of Pediatric Gastroenterology and Nutrition*, 40(3), 345-348.
- Weissman, L. & Bridgemohan, C. (2009). Bowel function, toileting, and encopresis. In W. Coleman, E. Elias, H. Feldman, W. B. Carey & A. C. Crocker (Eds.), *Developmental-behavioral pediatrics* (pp. 610-618). Saunders Elsevier: Philadelphia.
- Wyndaele, J. J., Kaerts, N., Wyndaele, M. & Vermandel, A. (2020). Development signs in healthy toddlers in different stages of toilet training: Can they help define readiness and probability of success?. *Global Pediatric Health*, 7, 1-6.
- Yousef, K. A., Basaleem, H. O. & Bin Yahiya, M. T. (2011). Epidemiology of nocturnal enuresis in basic schoolchildren in Aden Governorate, Yemen. *Saudi Journal of Kidney Disease Transplantation*, 22(1), 167-173.

8. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE YEME BOZUKLUKLARI

Esranur Çelik

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Yeme bozukluklarının neler olduğu ve nasıl tanımlandığı, nedensel faktörleri, sıklığı,
- ☞ Yeme bozukluklarında rol oynayan uygunsuz telafi edici davranışların (aşırı egzersiz yapma, yediklerini çıkarma, müşhil/lavman kullanımı) neler olduğu,
- ☞ Anne-bebek bağlanmasının yeme davranışları üzerindeki etkilerin neler olduğu,
- ☞ Çocukların sağlıklı yeme alışkanlığı kazanması için neler yapılabileceği,
- ☞ Yeme bozukluklarının önlenmesinde ebeveynlere ne gibi rollerin düştüğü,
- ☞ Yeme bozukluğu değerlendirmesinde uzmanların dikkat etmesi gereken noktaların neler olduğu,
- ☞ Yeme bozukluğu tedavisinde bilişsel davranışçı terapi yaklaşımının nasıl kullanıldığı hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Abd El-Hafeez, A. A., Fahmy, H. D. & Mohammed, H. S. (2018). Assessment of eating disorders among early adolescents (10-15 years). *Assiut Scientific Nursing Journal*, 6(14), 31-40.
- Absah, I., Rishi, A., Talley, N. J., Katzka, D. & Halland, M. (2017). Rumination syndrome: Pathophysiology, diagnosis, and treatment. *Neurogastroenterology & Motility*, 29(4), 1-8.
- Agras, W. S., Walsh, B. T., Fairburn, C. G., Wilson, C. T. & Kramer, H. C. (2000). A multicenter comparison of cognitive-behavioral therapy and interpersonal psychotherapy for bulimia nervosa. *Archives of General Psychiatry*, 57(5), 459-466.
- Allen, K. L., Byrne, S. M., LaPuma, M., McLean, N. & Davis, E. A. (2008). The onset and course of binge eating in 8- to 13-year-old healthy weight, overweight and obese children. *Eating Behaviors*, 9(4), 438-446.
- Allen, K. L., Byrne, S. M., Oddy, W. H., Schmidt, U. & Crosby, R. D. (2014). Risk factors for binge eating and purging eating disorders: Differences based on age of onset. *International Journal of Eating Disorders*, 47(7), 802-812.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal elkitabı*. (E. Köroğlu, Çev. Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Anderson, C. A. & Lock, J. (2007). Beslenme bozuklukları. I. D. Yalom ve H. Steiner (Ed.), *Okul-öncesi çocuklarının terapisi* içinde (s. 235-261). İstanbul: Prestij Yayınları.
- Anderson, K., Rieger, E. & Caterson, I. (2006). A comparison of maladaptive schemata in treatment-seeking obese adults and normal-weight control subjects. *Journal of Psychosomatic Research*, 60(3), 245-252.
- Arnou, B., Kenardy, J. & Agras, W. S. (1995). The emotional eating scale: The development of a measure to assess coping with negative affect by eating. *International Journal of Eating Disorders*, 18, 79-90.
- Barton, J. C., Barton, J. C. & Bertoli, L. F. (2010). Pica associated with iron deficiency or depletion: clinical and laboratory correlates in 262 non-pregnant adult outpatients. *BMC Blood Disorders*, 10(1), 1-11.
- Bohon, C., Stice, E. & Spoor, S. (2009). Female emotional eaters show abnormalities in consummatory and anticipatory food reward: A functional magnetic resonance imaging study. *International Journal of Eating Disorders*, 42(3), 210-221.
- Borgna-Pignatti, C. & Zanella, S. (2016). Pica as a manifestation of iron deficiency. *Expert Review Hematology*, 9(11), 1075-1080.
- Braden, A., Flatt, S. W., Boutelle, K. N., Strong, D., Sherwood, N. E. & Rock, C. L. (2016). Emotional eating is associated with weight loss success among adults enrolled in a weight loss program. *Journal of Behavioral Medicine*, 39(4), 727-732.
- Braden, A., Rhee, K., Peterson, C. B., Rydell, S. A., Zucker, N. & Boutelle, K. (2014). Associations between child emotional eating and general parenting style, feeding practices, and parent psychopathology. *Appetite*, 80, 35-40.
- Bratman, S. (1997). *Health food junkie*. 10 Nisan 2021 tarihinde <http://www.beyondveg.com/bratman-s/hf/hf-junkie-1a.shtml> adresinden edinilmiştir.
- Bruch, H. (1973). *Eating disorders*. New York: Basic Books.
- Bryant-Waugh, R. (2019). Feeding and eating disorders in children. *Psychiatric Clinics of North America*, 42(1), 157-167.
- Brytek-Matera, A. (2012). Orthorexia nervosa—An eating disorder, obsessive-compulsive disorder or disturbed eating habit? *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 55-60.
- Castiglia, P. T. (1993). Pica. *Journal of Pediatric Health Care*, 7(4), 174-175.

- Chial, H. J., Camilleri, M., Williams, D. E., Litzinger, K. & Perrault, J. (2003). Rumination syndrome in children and adolescents: Diagnosis, treatment, and prognosis. *Pediatrics*, *111*(1), 158-162.
- Chui, H. T., Christensen, B. K., Zipursky, R. B., Richards, B. A., Hanratty, M. K., Kabani, N., ... Katzman, D. K. (2008). Cognitive function and brain structure in females with a history of adolescent-onset anorexia nervosa. *Pediatrics*, *122*(2), 426-437.
- Cooper, M. J. & Warren, L. (2011). The relationship between body weight (body mass index) and attachment history in young women. *Eating Behaviors*, *12*(1), 94-96.
- Derenne, J. L. & Beresin, E. V. (2006). Body image, media, and eating disorders. *Acad Psychiatry*, *30*(3), 257-261.
- Dunn, T. M. & Bratman, S. (2016). On orthorexia nervosa: A review of the literature and proposed diagnostic criteria. *Eating Behaviors*, *21*, 11-17.
- Eddy, K. T., Dorer, D. J., Franko, D. L., Tahilani, K., Thompson-Brenner, H. & Herzog, D. B. (2008). Diagnostic crossover in anorexia nervosa and bulimia nervosa: Implications for DSM-V. *American Journal of Psychiatry*, *165*(2), 245-250.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton Company.
- Faber, A., Dubé, L. & Knäuper, B. (2018). Attachment and eating: A meta-analytic review of the relevance of attachment for unhealthy and healthy eating behaviors in the general population. *Appetite*, *123*, 410-438.
- Fairburn, C. G. (1997). Interpersonal psychotherapy for bulimia nervosa. In D. M. Garner & P. E. Garfinkel (Eds.), *Handbook of treatment for eating disorders* (pp.278-294). New York: Guilford Press.
- Fairburn, C. G., Cooper, Z. & Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: A "transdiagnostic" theory and treatment. *Behaviour Research and Therapy*, *41*(5), 509-528.
- Fairburn, C. G., Jones, R., Peveler, R. C., Carr, S. J., Solomon, R. A., O'Connor, M. E., ...Hope, R. A. (1991). Three psychological treatments for bulimia nervosa: A comparative trial. *Archives of General Psychiatry*, *48*(5), 463-469.
- Fairburn, C. G., Norman, P. A., Welch, S. L., O'Connor, M. E., Doll, H. A. & Peveler, R. C. (1995). A prospective study of outcome in bulimia nervosa and the long term effects of three psychological treatments. *Archives of General Psychiatry*, *52*(4), 304-312.
- Fichter, M. M. & Quadflieg, N. (2007). Long-term stability of eating disorder diagnoses. *International Journal of Eating Disorders*, *40*(S3), S61-S66.
- Fields, V. L., Soke, G. N., Reynolds, A., Tian, L. H., Wiggins, L. Maenner, M., ...Schieve, L. A. (2021). Pica, autism, and other disabilities. *Pediatrics*, *147*(2), e20200462.
- Fleming-Morn, M. & Thiagarajah, K. (2005). Behavioral interventions and the role of television in the growing epidemic of adolescent obesity—data from the 2001 youth risk behavioral survey. *Methods of Information in Medicine*, *44*(2), 303-309.
- Geçtan, E. (2019). Ergenlikten yetişkinliğe geçiş dönemi olarak gençlik. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, *14*(1), 91-100.
- Gianini, L. M., White, M. A. & Masheb, R. M. (2013). Eating pathology, emotion regulation, and emotional overeating in obese adults with binge eating disorder. *Eating Behaviors*, *14*(3), 309-313.
- Golden, N. H., Schneider, M. & Wood, C. (2016). Preventing obesity and eating disorders in adolescents. *Pediatrics*, *138*(3), e20161649.
- Hagopian, L. P., Rooker, G. W. & Rolider, N. U. (2011). Identifying empirically supported treatments for pica in individuals with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, *32*(6), 2114-2120.
- Haines, J. & Neumark-Sztainer, D. (2006). Prevention of obesity and eating disorders: A consideration of shared risk factors. *Health Education Research*, *21*(6), 770-782.

- Halland, M., Pandolfino, J. & Barba, E. (2018). Diagnosis and treatment of rumination syndrome. *Clinical Gastroenterology Hepatology*, 16(10), 1549-1555.
- Harrison, K. (2000). The body electric: Thin-ideal media and eating disorders in adolescents. *Journal of Communication*, 50(3), 119-143.
- Hartmann, A. S., Poulain, T., Vogel, M., Hiemisch, A., Kiess, W. & Hilbert, A. (2018). Prevalence of pica and rumination behaviors in German children aged 7–14 and their associations with feeding, eating, and general psychopathology: A population-based study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27(11), 1499-1508.
- Hay, P., Girosi, F. & Mond, J. (2015). Prevalence and sociodemographic correlates of DSM-5 eating disorders in the Australian population. *Journal of Eating Disorders*, 3(1), 1-7.
- Herraiz-Serrano, C., Rodríguez-Cano, T., Beato-Fernández, L., Latorre-Postigo, J. M., Rojo-Moreno, L. & Vaz-Leal, F. J. (2015). Parental rearing and eating psychopathology. *Actas Espanolas de Psiquiatria*, 43(3), 91-98.
- Hornberger, L. L. & Lane, M. A. (2021). Identification and management of eating disorders in children and adolescents. *Pediatrics*, 147(1), e2020040279.
- Jacobi, C., Jones, M. & Beintner, I. (2011). Prevention of eating disorders in children and adolescents. In J. Lock (Ed.), *The Oxford handbook of child and adolescent eating disorders: Developmental perspectives* (pp.1-41). United Kingdom: Oxford University Press.
- Johnson, J. G., Cohen, P., Kasen, S. & Brook, J. S. (2002). Eating disorders during adolescence and the risk for physical and mental disorders during early adulthood. *Archives of General Psychiatry*, 59(6), 545-552.
- Kaplan, H. I. & Kaplan, H. S. (1957). The psychosomatic concept of obesity. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 125(2), 181-201.
- Katzman, D. K., Zipursky, R. B., Lambe, E. K. & Mikulis, D. J. (1997). A longitudinal magnetic resonance imaging study of brain changes in adolescents with anorexia nervosa. *Archives Pediatrics & Adolescent Medicine*, 151(8), 793-797.
- Keel, P. K. & Forney, K. J. (2013). Psychosocial risk factors for eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 46(5), 433-439.
- Klein, M. (2014). *Haset ve şükran*. (O. Koçak ve Y. Erten, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1975).
- Klerman, G. L., Weissman, M. M., Rounsaville, B. J. & Chevron, E. S. (1984). *Interpersonal psychotherapy of depression*. New York: Basic Books.
- Kotler, L. A., Cohen, P., Davies, M., Pine, D. S. & Walsh, B. T. (2001). Longitudinal relationships between childhood, adolescent, and adult eating disorders. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40(12), 1434-1440.
- Krölller, K., Jahnke, D. & Warschburger, P. (2013). Are maternal weight, eating and feeding practices associated with emotional eating in childhood? *Appetite*, 65, 25-30.
- Kurz, S., Van Dyck, Z., Dremmel, D., Munsch, S. & Hilbert, A. (2015). Early-onset restrictive eating disturbances in primary school boys and girls. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(7), 779-785.
- Le Grange, D., Crosby, R. D., Rathouz, P. J. & Leventhal, B. L. (2007). A randomized controlled comparison of family-based treatment and supportive psychotherapy for adolescent bulimia nervosa. *Archives of General Psychiatry*, 64(9), 1049-1056.
- Levitan, R. & Davis, C. (2010). Emotions and eating behaviour: Implications for the current obesity epidemic. *University of Toronto Quarterly*, 79(2), 783-799.
- Lock, J., Le Grange, D., Agras, W. S. & Dare, C. (2001). *A treatment manual for anorexia nervosa: A family-based approach*. New York: Guilford.

- Macht, M. & Simons, G. (2011). Emotional eating. In I. Nykliček, A. Vingerhoets & M. Zeelenberg (Eds.), *Emotion regulation and well-being* (pp.281-295). Springer Science + Business Media.
- Macht, M., Haupt, C. & Ellgring, H. (2005). The perceived function of eating is changed during examination stress: A field study. *Eating Behaviors*, 6(2), 109-112.
- Madden, N. A., Russo, D. C. & Cataldo, M. F. (1981). Behavioral treatment of pica in children with lead poisoning. *Child Behavior Therapy*, 2(4), 67-81.
- Mairs, R. & Nicholls, D. (2016). Assessment and treatment of eating disorders in children and adolescents. *Archives of Disease in Childhood*, 101(12), 1168-1175.
- Markey, C. (2019). *Teens, body image and social media*. 5 Nisan 2021 tarihinde <https://www.psychologytoday.com/us/blog/smart-people-don-t-diet/201902/teens-body-image-and-social-media> adresinden edinilmiştir.
- McComb, S. E. & Mills, J. S. (2019). Orthorexia nervosa: A review of psychosocial risk factors. *Appetite*, 140, 50-75.
- Meule, A., Allison, K. C. & Platte, P. (2014). Emotional eating moderates the relationship of night eating with binge eating and body mass. *European Eating Disorders Review*. 22(2), 147-151.
- Moline, R. L., Hou, S., Chevrier, J. & Thomassin, K. (2020). A systematic review of the effectiveness of behavioral treatments for pica in youths. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 28(1), 39-55.
- Moroze, R. M., Dunn, T. M., Holland, J. C., Yager, J. & Weintraub, P. (2015). Microthinking about micronutrients: A case of transition from obsessions about healthy eating to near-fatal "orthorexia nervosa" and proposed diagnostic criteria. *Psychosomatics*, 56(4), 397-403.
- Murray, H. B., Thomas, J. J., Hinz, A., Munsch, S. & Hilbert, A. (2018). Prevalence in primary school youth of pica and rumination behavior: The understudied feeding disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 51(8), 994-998.
- Murray, S. B., Rieger, E., Hildebrandt, T., Karlov, L., Russell, J., Boon, E., Dawson, R., ...Touyz, S. W. (2012). A comparison of eating, exercise, shape, and weight related symptomatology in males with muscle dysmorphia and anorexia nervosa. *Body Image*, 9(2), 193-200.
- Mussell, M. P., Mitchell, J. E., Weller, C. L., Raymond, N. C., Crow, S. J. & Crosby, R. D. (1995). Onset of binge eating, dieting, obesity, and mood disorders among subjects seeking treatment for binge eating disorder. *International Journal of Eating Disorders*, 17(4), 395-401.
- Neumark-Sztainer, D., Falkner, N., Story, M., Perry, C., Hannan, P. J. & Mulert, S. (2002). Weight-teasing among adolescents: Correlations with weight status and disordered eating behaviors. *International Journal of Obesity and Related Metabolic Disorders*, 26(1), 123-131.
- Neumark-Sztainer, D., Wall, M., Guo, J., Story, M., Haines, J. & Eisenberg, M. (2006). Obesity, disordered eating, and eating disorders in a longitudinal study of adolescents: How do dieters fare 5 years later? *Journal of the American Dietetic Association*, 106(4), 559-568.
- Nguyen-Rodriguez, S. T., Unger, J. B. & Spruijt-Metz, D. (2009). Psychological determinants of emotional eating in adolescence. *Eating Disorders*, 17(3), 211-224.
- Norris, M. L., Robinson, A., Obeid, N., Harrison, M., Spettigue, W. & Henderson, K. (2014). Exploring avoidant/restrictive food intake disorder in eating disordered patients: A descriptive study. *International Journal of Eating Disorders*, 47(5), 495-499.
- Olivardia, R. (2001). Mirror, mirror on the wall, who's the largest of them all? The features and phenomenology of muscle dysmorphia. *Harvard Review of Psychiatry*, 9(5), 254-259.
- Özdemir, M. & Bilgiç, P. (2018). Emotional feeding and emotional eating: Effects on children's BMI and energy intake. *Clinical Nutrition*, 37(1), S273.
- Pope, H. G. Jr., Gruber, A. J., Choi, P., Olivardia, R. & Phillips, K. A. (1997). Muscle dysmorphia. An underrecognized form of body dysmorphic disorder. *Psychosomatics*, 38(6), 548-557.

- Puhl, R. M. & Schwartz, M. B. (2003). If you are good you can have a cookie: How memories of childhood food rules link to adult eating behaviors. *Eating Behaviors*, 4(3), 283-293.
- Rapley, G. & Murkett, T. (2008). *Baby-led weaning: Helping your baby love good food*. London: Vermilion.
- Raspopow, K., Matheson, K., Abizaid, A. & Anisman, H. (2013). Unsupportive social interactions influence emotional eating behaviors. The role of coping styles as mediators. *Appetite*, 62, 143-149.
- Rhea, D. J., Lantz, C. D. & Cornelius, A. E. (2004). Development of the muscle dysmorphia inventory (MDI). *The Journal of Sports Medicine Physical Fitness*, 44(4), 428-435.
- Robin, A. L., Gilroy, M. & Dennis, A. B. (1998). Treatment of eating disorders in children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 18(4), 421-446.
- Rosen, D. S. (2010). Identification and management of eating disorders in children and adolescents. *Pediatrics*, 126(6), 1240-1253.
- Schmidt, U., Adan, R., Böhm, I., Campbell, I. C., Dingemans, A., Ehrlich, S., ...Zipfel, S. (2016). Eating disorders: The big issue. *Lancet Psychiatry*, 3(4), 313-315.
- Schmidt, U., Lee, S., Beecham, J., Perkins, S., Treasure, J., Yi, I., ...Eisler, I. (2007). A randomized controlled trial of family therapy and cognitive behavior therapy guided self-care for adolescents with bulimia nervosa and related disorders. *American Journal of Psychiatry*, 164(4), 591-598.
- Shafran, R., Cooper, Z. & Fairburn, C. G. (2003). "Clinical perfectionism" is not 'multidimensional perfectionism': A reply to Hewitt, Flett, Besser, Sherry & McGee. *Behaviour Research Therapy*, 41(10), 1217-1220.
- Shoebriidge, P. & Gowers, S. G. (2000). Parental high concern and adolescent-onset anorexia nervosa. A case-control study to investigate direction of causality. *British Journal of Psychiatry*, 176, 132-137.
- Sim, L. A., Lebow, J. & Billings, M. (2013). Eating disorders in adolescents with a history of obesity. *Pediatrics*, 132(4), e1026-e1030.
- Singhi, S., Singhi, P. & Adwani, G. B. (1981). Role of psychosocial stress in the cause of pica. *Clinical Pediatrics (Phila)*, 20(12), 783-785.
- Smink, F. R., Van Hoeken, D., Oldehinkel, A. J. & Hoek, H. W. (2014). Prevalence and severity of DSM-5 eating disorders in a community cohort of adolescents. *The International Journal of Eating Disorders*, 47(6), 610-619.
- Spoor, S. P., Bekker, M. J., Van Strien, T. & Van Heck, G. L. (2007). Relations between negative affect, coping, and emotional eating. *Appetite*, 48, 368-376.
- Steinhausen, H. C. (2009). Outcome of eating disorders. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 18(1), 225-242.
- Strober, M., Freeman, R. & Morrell, W. (1997). The long-term course of severe anorexia nervosa in adolescents: Survival analysis of recovery, relapse, and outcome predictors over 10-15 years in a prospective study. *International Journal of Eating Disorders*, 22(4), 339-360.
- Svaldi, J., Tuschien-Caffier, B., Lackner, H. K., Zimmermann, S. & Naumann, E. (2012). The effects of emotion regulation on the desire to overeat in restrained eaters. *Appetite*, 59(2), 256-263.
- Swanson, S. A., Crow, S. J., Le Grange, D., Swendsen, J. & Merikangas, K. R. (2011). Prevalence and correlates of eating disorders in adolescents. Results from the national comorbidity survey replication adolescent supplement. *Archives of General Psychiatry*, 68(7), 714-723.
- Tan, C. C., Ruhl, H., Chow, C. M. & Ellis, L. (2016). Retrospective reports of parental feeding practices and emotional eating in adulthood: The role of food preoccupation. *Appetite*, 105, 410-415.

- Tozzi, F., Thornton, L. M., Klump, K. L., Fichter, M. M., Halmi, K. A., Kaplan, A. S., ... Kaye, W. H. (2005). Symptom fluctuation in eating disorders: Correlates of diagnostic crossover. *American Journal of Psychiatry*, 162(4), 732-740.
- Treasure, J., Zipfel, S., Micali, N., Wade, T., Stice, E., Claudino, A., ... Wentz, E. (2015). Anorexia nervosa. *Nature Reviews Disease Primers*, 1, 15074.
- Van Noort, B. M., Lohmar, S. K., Pfeiffer, E., Lehmkuhl, U., Winter, S. M. & Kappel, V. (2018). Clinical characteristics of early onset anorexia nervosa. *European Eating Disorders Review*, 26(5), 519-525.
- Van Strien, T. & Ouwens, M. (2007). Effects of distress, alexithymia and impulsivity on eating. *Eating Behaviors*, 8(2), 251-257.
- Van Strien, T., Frijters, J. E. R., Bergers, G. P. A. & Defares, P. B. (1986). The Dutch eating behavior questionnaire (DEBQ) for assessment of restrained, emotional, and external eating behavior. *International Journal of Eating Disorders*, 5(2), 295-315.
- Ventura, A. K. & Birch, L. L. (2008). Does parenting affect children's eating and weight status? *The International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 5(1), 1-12.
- Wallis, D. J. & Hetherington, M. M. (2009). Emotions and eating. Self-reported and experimentally induced changes in food intake under stress. *Appetite*, 52(2), 355-362.
- Zarychta, K., Kulis, E., Yiqun, G., Chan, C. K. Y., Horodyska, K. & Luszczynska, A. (2019). Why are you eating, mom? Maternal emotional, restrained, and external eating explaining children's eating styles. *Appetite*, 141, 104335.
- Zellner, D. A., Loaiza, S., Gonzalez, Z., Pita, J., Morales, J., Pecora, D., ... Wolf, A. (2006). Food selection changes under stress. *Physiology & Behavior*, 87(4), 789-793.
- Zimmerman, J. & Fisher, M. (2017). Avoidant/restrictive food intake disorder (ARFID). *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 47(4), 95-103.
- Zipfel, S., Giel, K. E., Bulik, C. M., Hay, P. & Schmidt, U. (2015). Anorexia nervosa: Aetiology, assessment, and treatment. *Lancet Psychiatry*, 2(12), 1099-1111.

9. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE DEPRESYON

Lerzan Yılmaz

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ “Depresyon nedir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyonun görülme sıklığı ve nedenleri nelerdir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyon belirtileri nelerdir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyon belirtilerinin yaş dönemlerine göre nasıl farklılık gösterir?
  - ☞ Çocukluk ve gençlik döneminde depresyon ile ilişkili ruhsal bozukluklar nelerdir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyon risk faktörleri ve koruyucu faktörler nelerdir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyon tedavi seçenekleri nelerdir?
  - ☞ Çocuk ve gençlerde depresyon tedavisinde ailenin ve öğretmenlerin etkilerini nelerdir?” sorularına cevap alacaklardır.
-

KAYNAKÇA

- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., Alloy, L. B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression. *Psychological Review*, 96, 358-372.
- Abramson, L.Y., Seligman, M. E. P., Teasdale, I. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87(1), 49-59.
- Akiskal, H. S., Placidi, G. F., Maremmani, I., Signoretta, S., Liguori, A., Gervasi, R., . . . Puzantian, V. R. (1998). TEMPS-I: delineating the most discriminant traits of the cyclothymic, depressive, hyperthymic and irritable temperaments in a nonpatient population. *Journal of Affective Disorders*, 51(1), 7-19.
- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). American Psychiatric Publishing.
- American Psychiatric Association (2010). *Practice Guideline for the Treatment of Patients with Major Depressive Disorder*, 3rd ed. Arlington, American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (2021). *What is depression*. Retrieved on April 1 2021 from <https://www.psychiatry.org/patients-families/depression/what-is-depression>
- Amerikan Psikiyatri Birliği (1994). *Mental bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı*, Dördüncü Baskı (DSM-IV) (Çev. Ed.:E. Köroğlu). Ankara, Hekimler Yayın Birliği.
- Angold, A.ve Costello, E. J. (2001). (Ed). *The Epidemiology of depression in children and Adolescents*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- Angold, A., Costello, E. J., Erkanli, A. (1999). Comorbidity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40(1), 57-87.
- Avanci, J., Assis, S., Oliveira, R., Pires, T. (2012). Childhood depression. Exploring the association between family violence and other psychosocial factors in low-income Brazilian schoolchildren. *Child Adolescent Psychiatry Mental Health*. 6(1), 26.
- Avenevoli, S., Swendsen, J., He, J.-P., Burstein, M., Merikangas, K. R. (2015). Major depression in the national comorbidity survey–adolescent supplement: Prevalence, correlates, and treatment. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 54(1), 37-44.
- Bagner, D. M., Pettit, J. W., Lewinsohn, P. M., Seeley, J. R. (2010). Effect of maternal depression on child behavior: A sensitive period? *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(7), 699-707.
- Bahls, S. C. (2002). Depression in childhood and adolescence, clinical features. *Jornal de Pediatria (Rio J)*, 78(5), 359-66.
- Bandim, J. M, Roazzi, A., Doménech, E. (1998). Rendimento escolar em crianças com sintomas depressivos. *J Bras Psiquiatria*, 47(7), 353-60.
- Bansal, V., Goyal, S., Srivastava, K. (2009). Study of prevalence of depression in adolescent students of a public school. *Industrial Psychiatry Journal*, 18, 43-6.
- Baron, P. ve Campbell, T. L. (1993). Gender differences in the expression of depressive symptoms in middle adolescents: an extension of early findings. *Adolescence*, 28(112), 903-11.
- Beck, A. T. (1967). *Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects*. Philadelphia: Univ. Pa. Press.
- Beck, A.T., Rush, A. J., Shaw, B. F., Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
- Beniwal, N., Verma, G. K., Chahar, C. K, Verma, K. K.(2016). To study the prevalence of depression and effect of home environment on depression among school going children. *International Journal of Contemporary Pediatrics*, 3, 988-92.
- Bernaras, E., Jaureguizar, J., Garaigordobil, M. (2019). Child and adolescent depression: a review of theories, evaluation instruments, prevention programs, and treatments. *Frontiers in Psychology*, 10, 543.

- Bigelow, A. E., Beebe, B., Power, M., Stafford, A. L., Ewing, J., Egleson, A., Kaminer, T. (2018). Longitudinal relations among maternal depressive symptoms, maternal mind-mindedness, and infant attachment behavior. *Infant Behavior & Development*, 51, 33-44.
- Bimaher, B., Brent, D., AACAP Work Group on Quality Issues (2007). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with depressive disorders. *Journal of the American Academy Child & Adolescent Psychiatry*, 46, 1503-1526.
- Birmaher, B., Ryan, N. D., Williamson, D. E., Brent, D. A., Kaufman, J., Dalh, R. E., . . . Nelson, B. (1996). Childhood and adolescent depression: a review of the past 10 years. Part I. *Journal of the American Academy Child & Adolescent Psychiatry*, 35, 1427-1439.
- Bowlby, J. (1973). *Separation: Anxiety & anger. Attachment and loss* (vol. 2), (International psychoanalytical library no.95). London. Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1976) [1965]. Fry M (abridged &) (ed.). *Child care and the growth of love (Report, World Health Organisation, 1953 (above))*. Pelican books. Ainsworth MD (2 add. ch.) (2nd ed.). London: Penguin Books.
- Braungart-Rieker, J. M., Hill-Soderlund, A. L. ve Karrass, J. (2010). Fear and anger reactivity trajectories from 4 to 16 months: The roles of temperament, regulation, and maternal sensitivity. *Developmental Psychology*, 46(4), 791-804.
- Bridge, J. A., Iyengar, S., Salary, C. B., Barbe, R. P., Birmaher, B., Pincus, H. A., . . . Brent, D. A. (2007). Clinical response and risk for reported suicidal ideation and suicide attempts in pediatric antidepressant treatment. *JAMA*, 297(15), 1683.
- Buckingham-Howes, S., Oberlander, S. E, Kim, E. M, Black, M. M. (2012). Prenatal drug exposure and peer victimization in early adolescence: testing childhood anxiety/depression and aggression as possible mediators. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatr*, 33(5), 416-422.
- Burke, M. G. (2003). Depression in preschool children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42(3), 263-264.
- Carlson, G. A ve Cantwell, D. P. (1980). Unmasking masked depression in children and adolescents. *American Journal of Psychiatry*, 137, 445-449.
- Chess, S. ve Thomas, A. (1984). *Origins and evolution of behavior disorders: From infancy to early adult life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cole, D. A. ve McPherson, A. E. (1993). Relation of family subsystems to adolescent depression: Implementing a new family assessment strategy. *Journal of Family Psychology*, 7, 119-133.
- Cummings, E. M. ve Cicchetti, D. (1990). Toward a transactional model of relations between attachment and depression. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti & E. M. Cummings (Eds.), *The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation series on mental health and development. Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention*, 339-372. University of Chicago Press.
- Çamdeviren, H., Mendeş, M., Özhan, M. M.Toros, F., Şaşmaz, T., Öner, S. (2005). Determination of depression risk factors in children and adolescent by regression tree methodology. *Acta Med Okyama*, 59, 19-26.
- Davidson, R. J. (2000). Affective style, psychopathology, and resilience: Brain mechanisms and plasticity. *American Psychologist*, 55, 1196-1214.
- Davidson, R. J., Lewis, D. A., Alloy, L. B., Amaral, D. G., Bush, G., Cohen, J. D., . . . Peterson, B. S. (2002). Neural and behavioral substrates of mood and mood regulation. *Biological Psychiatry*, 52(6), 478-502.
- De Bolle, M., Decuyper, M., De Clercq, B., De Fruyt, F. (2010). Relevance of the tripartite dimensions of affect for anxiety and depression in youth: Examining sex and psychopathology status. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 935-948.

- de Weerth, C., Zijl, R. H., Buitelaar, J. K. (2003). Development of cortisol circadian rhythm in infancy. *Early Human Development*, 73, 39-52.
- Denham, S. A. (1998). *Emotional development in young children*. New York, Guilford.
- Dopheide, J. A. (2006). Recognizing and treating depression in children and adolescents. *Am J Health Syst Pharm*. 63(3): 233-43.
- Doucette, S., Horrocks, J., Grof, P., Keown-Stoneman, C. ve Duffy, A. (2013). Attachment and temperament profiles among the offspring of a parent with bipolar disorder. *Journal of Affective Disorders*, 150(2), 522-526.
- Egger, H., Ascher, B., Angold, A. (1999). *The preschool age psychiatric assessment: Version 1*. Durham, NC: Duke University.
- Ekinci, S., Yalçınay, M., Uğur Kural, H., Kandemir, H. (2016). The Aggression level of the parents of patients with substance use disorder: The relationship between aggression and the level of depression, and anxiety. *J Clin Psy.*, 19(3), 125-129.
- Elliott, G. R. ve Smiga, S. (2003). Depression in the child and adolescent. *Pediatric Clinics of North America*, 50 (5), 1093-1106.
- Emory, E. K. ve Dieter, J. N. (2006). Maternal depression and psychotropic medication effects on the human fetus. *Ann N Y Acad Sci. Dec*, 1094, 287-91.
- Field, T. (1992). Infants of depressed mothers. *Development and Psychopathology*, 4, 49-66.
- Field, T., Diego, M., Hernandez-Reif, M. (2006). Prenatal depression effects on the fetus and newborn: a review. *Infant Behavior and Development*, 29(3), 445-455.
- Field, T.M. (1984). Early interactions between infants and their postpartum depressed mothers. *Infant Behavior & Development*, 7, 517-522.
- Gelfand, D. M. ve Teti, D. M. (1990). The effects of maternal depression on children. *Clinical Psychology Review*, 10, 329-353.
- Gentile, S. (2017). Untreated depression during pregnancy: Short- and long-term effects in offspring. A systematic review. *Neuroscience*, 342, 154-166.
- Gilman, S. E., Kawachi, I., Fitzmaurice, G. M., Buka, S. L. (2003). Socio-economic status, family disruption and residential stability in childhood: Relation to onset, recurrence and remission of major depression. *Psychological Medicine*, 33, 1341-1355.
- Goodyer, I. M., Herbert, J., Tamplin, A., Altham, P. M. (2000). Recent life events, cortisol, dehydroepiandrosterone and the onset of major depression in high-risk adolescents. *British Journal of Psychiatry*, 177, 499-504.
- Gray, L. B., Weller, R. A., Fristad, M., Weller, E. B. (2011). Depression in children and adolescents two months after the death of a parent. *Journal of Affective Disorder*, 135(1-3), 277-283.
- Grover, S., Raju, V.V., Sharma, A., Shah, R. (2019). Depression in children and adolescents: A review of Indian studies. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 41(3), 216.
- Hale, W. W., Valk, I. V. D., Engels, R., Meeus, W. (2005). Does perceived parental rejection make adolescents sad and mad? The association of perceived parental rejection with adolescent depression and aggression. *Journal of Adolescent Health*, 36(6), 466-474.
- Hammen, C. (1991). *Depression runs in families: The social context of risk and resilience in children of depressed mothers*. New York: Springer-Verlag.
- Hankin, B. L. (2009). Development of sex differences in depressive and co-occurring anxious symptoms during adolescence: Descriptive trajectories and potential explanations in a multiwave prospective study. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 38, 460-472.
- Harrington, R. (2002). *Affective disorders*. In: Rutter M and Taylor E (Ed) *Child and Adolescent Psychiatry*, 4. Malden, Blackwell. 463-85.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., Wilson, K. G. (2003). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. London: The Guilford Press.

- Hennessy, M. B., Deak, T., Schiml-Webb, P. A. (2010). Early attachment-figure separation and increased risk for later depression: Potential mediation by proinflammatory processes. *Neuroscience & Biobehavior Reviews*, 34(6), 782-790.
- Hill, J., Pickles, A., Rollinson, L., Davies, R., Byatt, M. (2004). Juvenile- versus adult-onset depression: Multiple differences imply different pathways. *Psychological Medicine*, 34, 1483-1493.
- Hofmann, S. G., Sawyer, A. T., Fang, A. (2010). The empirical status of the “new wave” of cognitive behavioral therapy. *Psychiatric Clinics of North America*, 33(3), 701-10.
- Hopko, D. R., Lejuez, C. W., LePage, J. P., Hopko, S. D. ve McNeil, D. W. (2003). A brief behavioral activation treatment for depression: A randomized trial within an inpatient psychiatric hospital. *Behavior Modification*, 27, 458-469.
- Jaffee, S. R., Moffitt, T. E., Caspi, A., Fombonne, E., Poulton, R., Martin, J. (2002). Differences in early childhood risk factors for juvenile-onset and adult-onset depression. *Archives of General Psychiatry*, 59, 215-222.
- Jellinek, M. S ve Snyder J. B. (1998). Depression and suicide in children and adolescents. *Pediatrics in Review*, 19, 255-264.
- Jha, K. K., Singh, S. K., Nirala, S. K., Kumar, C., Kumar, P., Aggrawal, N. (2017). Prevalence of depression among school-going adolescents in an urban area of Bihar, India. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 39, 287-92.
- Kashani, J. H., Rosenberg, T, Reid, J. (1989). Developmental perspectives in child and adolescent depressive symptoms in a community sample. *American Journal of Psychiatry*, 146, 871-5.
- Kazdin, A. E ve Marciano, P. L. (1998). Childhood and adolescent depression. In Mash E, Barkley R, editors. *Treatment of Childhood Disorders*. 2nd ed. New York: The Guilford Press.
- Kazdin, A. E. (1994). Informant variability in the assessment of childhood depression. In W. M. Reynolds & H. F. Johnston (Eds.), *Handbook of depression in children and adolescents: Issues in clinical psychology*, 249-274. New York: Plenum Press.
- Kennedy, A. C., Bybee, D., Sullivan, C. M. (2010). Greeson M: The impact of family and community violence on children’s depression trajectories: Examining the interactions of violence exposure, family social support, and gender. *Journal of Family Psychology*, 24(2), 197-207.
- Kessler, R. C. ve Walters, E. E. (1998). Epidemiology of DSM-III-R major depression and minor depression among adolescents and young adults in the national comorbidity study. *Depress Anxiety*, 7, 3-14.
- Kösters, M. P, Chinapaw, M. J., Zwaanswijk, M, van der Wal, M. F. (2012). Utens, E.M., Koot H.M. Study design of ‘FRIENDS for Life’: Process and effect evaluation of an indicated school-based prevention programme for childhood anxiety and depression. *BMC Public Health*. 12, 86.
- Kovacs, M., Akiskal, H. S., Gatsonis C, Parrone, P. L. (1994). Childhood-onset dysthymic disorder. Clinical features and prospective naturalistic outcome. *Archives of General Psychiatry*, 51, 365-374.
- Krishnakumar, P., Geeta, M. G. (2006). Clinical profile of depressive disorder in children. *Indian Journal of Paediatric*, 43, 521-6
- Lam, T. H., Stewart, S. M., Leung, G. M., Lee, P. W. H., Wong, J. P. S, Ho, L. M. (2004). Depressive symptoms among Hong Kong adolescents: relation to atypical sexual feelings and behaviors, gender dissatisfaction, pubertal timing, and family and peer relationship. *Archives of Sexual Behavior*, 33(5), 487-496.
- Lejuez, C. W, Hopko, D. R. ve Hopko, S. D. (2001). A brief behavioral activation treatment for depression. *Behavior Modification*, 25(2), 255-286.
- Lewinsohn, P. M. (1974). Clinical and theoretical aspects of depression. In K. S. Calhoun, H. E. Adams, & K. M. Mitchel (Dirs.), *Innovative treatment methods in psychopathology*. New York: Wiley.
- Lewinsohn, P. M., Seeley, J. R., HibbardI, J., Rohde, P., Sack, W. H. (1996). Cross-Sectional and prospective relationships between physical morbidity and depression in older adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35(9), 1120-1129.

- Lewinsohn, P. M., Roberts, R. E., Seeley, J. R., Rohde, P., Gotlib, I. H., Hops, H. (1994). Adolescent psychopathology: II. Psychosocial risk factors for depression. *Journal of Abnormal Psychology, 103*,302-315.
- Lewis, G., Rice, F., Harold, G. T. (2011). Collishaw S, Thapar A. Investigating environmental links between parent depression and child depressive/anxiety symptoms using an assisted conception design. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 50*(5), 451-459.
- Lewisohn, P. M., Hyman, H., Roberts, R. E., Seeley, J. R., Andrews, J. A. (1993). Adolescent psychopathology: I. Prevalence and incidence of depression and other DSM-III-R disorders in high school students. *Journal of Abnormal Psychology, 102*, 133-144.
- Linehan, M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. New York: The Guilford Press.
- Lipsitz, J. D. ve Markowitz, J. C. (2013). Mechanisms of change in interpersonal therapy (IPT). *Clinical Psychology Review, 33*(8), 1134-47.
- Luby, J. L., Gilbert, K., Whalen, D., Tillman, R., Barch, D. M. (2019). The Differential Contribution of the components of parent child interaction therapy emotion development for treatment of preschool depression. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 59*(7), 868-879.
- Luby, J. L., Si, X., Belden, A. C., Tandon, M., Spitznagel, E. (2009). Preschool depression. *Archives of General Psychiatry, 66*(8), 897.
- Luby, J., Belden, A., Pautsch, J., Si, X., Spitznagel, E. (2009). The clinical significance of preschool depression: impairment in functioning and clinical markers of the disorder. *Journal of Affective Disorder, 112*, 111-119.
- Luby, J., Todd, R., Geller, B. (1996). *Outcome of childhood depressive syndromes: Infancy to adolescence, in mood disorders through- out the lifespan*. Edited by Shulan K, Tohen M, Kutcher S. New York, John Wiley & Sons.
- Luby, J. L., Heffelfinger, A. K., Mrakotsky, C., Brown, K. M., Hessler, M. J., Wallis, J. M., Spitznagel, E. L. (2003). The clinical picture of depression in preschool children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 42*, 340-348.
- Luby, J. L. (2010). Preschool depression. *Current Directions in Psychological Science, 19*(2), 91–95.
- Luby, J. L., Heffelfinger, A. K., Mrakotsky, C., Hessler, M. J., Brown, K. M., Hildebrand, T. (2002). Preschool major depressive disorder: preliminary validation for developmentally modified DSM-IV criteria. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 41*, 928-937.
- Luby, J. L., Mrakotsky, C., Heffelfinger, A., Brown, K., Hessler, M., Spitznagel, E. (2003). Modification of DSM-IV criteria for depressed preschool children. *American Journal of Psychiatry, 160*(6), 1169-1172.
- Lukens, E. P. ve McFarlane, W. R. (2004). Psychoeducation as evidence-based practice: Considerations for practice, research, and policy. *Brief Treat Crisis Interv, 4*, 205-225.
- Luking, K. R., Repovs, G., Belden, A. C., Gaffrey, M. S., Botteron, K. N., Luby, J. L., Barch, D. M. (2011). Functional connectivity of the amygdala in early-childhood-onset depression. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 50*(10), 1027-1041.
- Lundy, B. L., Jones, N. A., Field, T., Nearing, G., Davalos, M., Pietro, P. A., ... Kuhn, C. (1999). Prenatal depression effects on neonates. *Infant Behavior and Development, 22*(1), 119-129.
- Malouf, F. T., Atwi M., Brent, D. A. (2011). Treatment-resistant depression in adolescents: review and updates on clinical management. *Depression and Anxiety, 28*, 946-954
- Martell, C. R., Addis, M. E. ve Jacobson, N. S. (2001). *Depression in context: Strategies for guided action*. New York: WW Norton.
- McCauley, E., Pavlidis, K., Kendall, K. (2001). Developmental precursors of depression: the child and the social environment [Cambridge Child and Adolescent Psychiatry]. In: *Goodyer*

- IM editor(s). *The Depressed Child and Adolescent*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melvin, G. A., Dudley, A. L., Gordon, M. S., Ford, S., Taffe, J., Tonge, B. J. (2013). What happens to depressed adolescents? A follow-up study into early adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 151(1), 298-305.
- Merikangas, K. R., Nakamura, E. F., Kessler, R. C. (2009). Epidemiology of mental disorders in children and adolescents. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 11, 7-20.
- Mullen, S. (2018). Major depressive disorder in children and adolescents. *Mental Health Clinician*, 8(6), 275-283.
- Nelson, J. C. ve Charney, D. S. (1981). The symptoms of major depressive illness. *American Journal of Psychiatry*, 138, 1-13.
- O'Donnell, E. H., Moreau, M., Cardemil, E.V., Pollastri, A. (2010). Interparental conflict, parenting, and childhood depression in a diverse urban population: The role of general cognitive style. *Journal of Youth Adolescence*, 39(1), 12-22.
- Özdemir, Y. ve Sağkal, A. S. (2018). Mizaç temelli müdahale programının annelerin ebeveynlik ve öğretmenlerin sınıf yönetimi öz- yeterlik algıları üzerindeki etkileri. *Ege Eğitim Dergisi/Ege Journal of Education*, 19(2), 425-445.
- Parker, G. ve Roy, K. (2001). Adolescent depression: A review. *Aust NZJ Psychiatry*, 35, 572.
- Pataki, C. S. ve Carlson, G. A. (1995). Childhood and adolescent depression: A review. *Harvard Review of Psychiatry*, 3(3), 140-51.
- Patel, S., Shah, R., Patel, H., Tilwani, M., Vankar, G. K. (1998). Depressive symptomatology among adolescent school girls. *Indian Journal of Psychiatry*, 40, 35.
- Petersen, A. C., Compas, B. E., Brooks-Gunn, J., Stemmler, M., Ey, S., Grant, K. E. (1993). Depression in adolescence. *American Psychologist*, 48(2), 155-68.
- Rama, L. S., Patel, S., Maata, S., Negi, S., Sahu, N., Pal, D. K., Murari, L. K. (2016). Prevalence of depression amongst higher secondary school adolescents in Bhopal Madhya Pradesh. *National Journal of Community Medicine*, 7, 856-8
- Rao, U. (2013). Biomarkers in pediatric depression. *depression and anxiety*, 30(9), 787-791.
- Reavley, N. J., Jorm, A. F. (2012). Stigmatising attitudes towards people with mental disorders: changes in Australia over 8 years. *Psychiatry Research* 197, 302-306.
- Reynolds, M. H, Wallace, J., Hill, T. F. (2001). Weist MD, Nabors NA: The relationship between gender, depression, and self-esteem in children who have witnessed domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 25,1201-1206.
- Rice, F., Harold, G., Thapar, A. (2002). The genetic aetiology of childhood depression: a review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(1), 65-79.
- Ritvo, R.Z, Papiisky, S.B. (1991). Effectiveness of psychotherapy. *Curr Opin Pediatr*, 11, 323-337
- Rivera, J. (2020. 06. 15). *Inside Out*. <https://www.disneyplus.com/tr> adresinden edinilmiştir.
- Sadler, L. S. (1991). Depression in adolescents. Context, manifestations, and clinical management. *Nursing Clinics of North America*, 26(3), 559-72.
- Sagar, R., Pattanayak, R. D, Mehta, M. (2012). Clinical profile of mood disorders in children. *Indian Pediatr*, 49, 21-23.
- Schnittker, J. (2019). In-utero determinants of adult depression: evidence from the 1918 flu pandemic. *Biodemography and Social Biology*, 65(3), 227-244.
- Schossor A, Kasper S. (2009). The role of pharmacogenetics in the treatment of depression and anxiety disorders. *International Clinical Psychopharmacology*, 24, 277-88.
- Seligman, M. E. P., Abramson, L. Y., Semmel, A., von Baeyer, C. (1979). Depressive attributional style. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 242-7.

- Shafii, M. ve Shafii, S. L. (1992). Clinical manifestations and developmental psychopathology of depression. In Shafii M, Shafii SL, editores. *Clinical Guide to Depression in Children and Adolescents*. Washington: American Psychiatric Press.
- Singh, M. M, Gupta, M. ve Grover S. (2017). Prevalence & factors associated with depression among school going adolescents in Chandigarh, north India. *Indian Journal of Medical Research* 146, 205-15.
- Spitz, R. A. (1946). Anaclitic depression. *Psychoanal Study Child*, 2, 313-342.
- Tamar, M. ve Özbaran, B. (2004). Çocuk ve ergenlerde depresyon. *Klinik Psikiyatri*, 2, 84-92.
- Tandon, S. (2018). Diagnosing and Dealing with childhood depression: A review. *Current Medicine Research and Practice*. 9, 25-28.
- Teasdale, J. D. S., Segal, Z. ve Williams, J. M. G. (1995). How does cognitive therapy prevent depressive relapse and why should attentional control (mindfulness) training help? *Behaviour Research and Therapy*, 33(1), 25-39.
- Verma, N., Jain, M., Roy, P. (2014). Assessment of magnitude and grades of depression among adolescents in Raipur city, India. *International Journal of Research in Medical Sciences*, 2(5), 10-13.
- Wagner, K. D. ve Pliszka, S. R. (2013). Treatment of child and adolescent disorders. In: Schatzberg AF, Nemeroff CB, editors. *Essentials of clinical psychopharmacology*, 3rd ed. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Weinberg, W. A., Rutman, J., Sullivan, L., Penick, E. C., Dietz, S. G. (1973). Depression in children referred to an educational diagnostic center: Diagnosis and treatment. *The Journal of Pediatrics*, 83(6), 1065-1072.
- Weissman, M. M., Warner, V., Wickramaratne, P., Moreau, D., Olfson M. (1997). Offspring of depressed parents. 10 Years later. *Archives of General Psychiatry*, 54(10), 932-40.
- Wickramaratne, P. J. ve Weissman, M. M. (1998). Onset of psychopathology in offspring by developmental phase and parental depression. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37(9), 933-42.
- Wilkinson, P. O. (2009). Managing depression in childhood and adolescence. *London Journal of Primary Care*, 2(1), 15-20.
- Wright, M., Banerjee, R., Hoek, W., Rieffe, C., Novin, S. (2010). Depression and social anxiety in children: Differential links with coping strategies. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 405-419.
- Yaroslavsky, I., Rottenberg, J., Kovacs, M. (2013). The utility of combining RSA indices in depression prediction. *Journal of Abnormal Psychology*, 122(2), 314-321.
- Zahn-Waxler, C., Kochanska, G., Krupnick, J., McKnew, D. (1990). Patterns of guilt in children of depressed and well mothers. *Developmental Psychology*, 26(1), 51-59.
- Zimmerman, M., Black, D. W., Coryell, W. (1989). Diagnostic criteria for melancholia: the comparative validity of DSM-III and DSM-III-R. *Archives of General Psychiatry*, 46, 361-368.

10. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE KAYGI VE İLİŞKİLİ BOZUKLUKLAR

Selma Karahan

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Çocukluk çağı korkular ve korku hiyerarşisi,
- ☞ Korku, kaygı ve kaygı bozukluklarının tanımları,
- ☞ Ayrılma kaygısı bozukluğunun tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,
- ☞ Selektif Mutizmin tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,
- ☞ Özgül fobilerin tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,
- ☞ Sosyal kaygı bozukluğunun tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,
- ☞ Yaygın kaygı bozukluğunun tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,
- ☞ Panik bozukluğun tanımı, belirtileri, sıklığı, eş tanısı, nedenleri, bozukluğun seyri, tedavisi ve ebeveynlere yönelik öneriler,

KAYNAKÇA

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th edition), Arlington, VA: Author.
- Atkinson, R., Chard, R., Atkinson, C. ve Smith, E. (1999). *Hilgard's Introduction to Psychology*, (Y. Alogan Çeviri), Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Bahalı, K., Yolga Tahiroğlu, A. ve Avcı, A. (2009). Okul Reddi Olan Çocuk ve Ergenlerin Klinik Özellikleri, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10: 310-317.
- Barlow, D. H. (Ed.). (2002). *Anxiety and Its Disorders: The Nature And Treatment of Anxiety and Panic* (2nd ed.), New York: Guilford.
- Barrett, P. M., Farrell, L., Pina, A. A., Peris, T. S. ve Piacentini, J. (2008). Evidence-Based Psychosocial Treatments for Child and Adolescent Obsessive-Compulsive Disorder, *J. Clin. Child & Adolesc. Psychology*, 37(1): 131-155.
- Becker, E. S., Rinck, M., Türke, V., Kause, P., Goodwin, R., Neumer, S. ve Margraf, J. (2006). Epidemiology of Specific Phobia Subtypes: Findings From The Dresden Mental Health Study, *European Psychiatry*, 22(2007): 69-74.
- Beesdo, K., Knappe, S. ve Pine, D. S. (2009). Anxiety and Anxiety Disorders in Children and Adolescents: Developmental Issues and Implications for DSM V, *Psychiatr Clin North Am*, 32(3): 483-524.
- Bener, A., Ghuloum, S. ve Dafeeah, E. E. (2011). Prevalence of Common Phobias and Their Socio-Demographic Correlates In Children and Adolescents In A Traditional Developing Society, *Afr. J. Psychiatry*, 14:140-145.
- Bernstein, G. A. ve Layne A. E. (2006). *Seperation Anxiety Disorder and Generalized Anxiety Disorder*, Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Borkovec, T. D., Alcaine, O. ve Behar, E. S. (2004). Avoidance Theory of Worry and Generalized Anxiety Disorder. Heimberg, R., Mennin, D., Turk, C. (Ed.). *Generalized anxiety disorder: Advances in research and practice* (s. 77-108). Guilford; New York.
- Bouton, M. E., Mineka, S. ve Barlow, D. H. (2001). A Modern Learning Theory Perspective on the Etiology of Panic Disorder, *Psychological Rev.*, 108(1): 4-32.
- Bruce, S. E., Yonkers, K. A., Otto, M. W., Eisen, J. L., Weisberg, R. B., Pagano, M., Shea, M. T. ve Keller, M. B. (2005). Influence of Psychiatric Comorbidity on Recovery and Recurrence in Generalized Anxiety Disorder, Social Phobia, and Panic Disorder: A 12-Year Prospective Study, *Am. J. Psychiatry*, 162:1179-1187.
- Brückl, T. M., Wittchen, H. U., Höfler, M., Pfister, H., Schneider, S. ve Lieb, R. (2007). Childhood Separation Anxiety and the Risk of Subsequent Psychopathology: Results from Community Study, *Psychother Psychosom.*, 76:47-56.
- Butcher, J. N., Mineka, S. ve Hooley, J. M. (2013). *Abnormal Psychology* (15th ed.), United States of America: Pearson Education.
- Cartwright-Hatton, S., McNicol, K. ve Doubleday, E. (2006). Anxiety in Neglected Population: Prevalence of Anxiety Disorders in Pre-Adolescent Children, *Clin. Psyc. Rev.*, 26(7): 817-833.
- Chabane, N., Delorme, R., Millet, B., Mouren., M C., Leboyer, M. ve Pauls, D. (2005). Early-Onset Obsessive Compulsive Disorder: A Subgroup with a Specific Clinical and Familial Pattern? *J. Child Psychol. Psychiatry*, 46: 881-7.
- Chronis-Tuscano, A., Degnan, K. A., Pine, D. S., Perez-Edgar, K., Henderson, H. A., Diaz, Y., Raggi, V. L. ve Fox, N. A. (2009). Stable Early Report of Behavioral Inhibition Predicts Lifetime Social Anxiety Disorder in Adolescence, *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, 48(9): 928-935.
- Costello, E. J., Egger, H. L. ve Angold, A. (2005). The Developmental Epidemiology of Anxiety Disorders: Phenomenology, Prevalence, and Comorbidity, *Child Adolesc. Psychiatr. Clin. N. Am.*, 14(4): 631-48.

- Craske, M. G. ve Waters, A. M. (2005). Panic Disorders, Phobias, Generalized Anxiety Disorder, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, 1:197-225.
- Delorme, R., Golmard, J. L. ve Chabane, N. (2005). Admixture Analysis of Age at Onset in Obsessive-Compulsive Disorder, *Psychol. Med.*, 35: 237-43
- Doerfler, L. A., Connor, D. F., Volungis, A. M. ve Toscano, P. F. (2007). Panic Disorder in Clinically Referred Children and Adolescents, *Child Psychiatry and Human Development*, 38: 57-71.
- Dugas, M., Buhr, K. ve Ladouceur, R. (2004). *The Role of Intolerance of Uncertainty in Etiology And Maintenance*, (s.143-163). Heimberg, R., Turk, C. Mennin, D. (Ed.). *Generalized Anxiety Disorder*. New York: The Guilford Press.
- Elizur, Y. ve Perednik, R. (2003). Prevalence and Description of Selective Mutism in Immigrant and Native Families: A Controlled Study, *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 42: 1451-1459.
- Essau, C. A., Conradt, J. ve Petermann, F. (2000). Frequency, Comorbidity, and Psychosocial Impairment of Specific Phobia in Adolescents, *Journal of Clinical Child Psychology*, 29: (2), 221-231.
- Figueroa, A., Soutullo, C., Ono, Y. ve Saito, K. (2012). Separation anxiety. Rey, J. M. (Ed.), *IACAPAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health*, Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions.
- Fisher, P. H., Masia-Warner, C. ve Klein, R. G. (2004). Skills for Social and Academic Success: A School-Based Intervention for Social Anxiety Disorder in Adolescents, *Clin. Child and Fam. Psychol. Rev.*, 7(4): 241-249.
- Fisher, P. L. (2007). Psychopathology of Generalized Anxiety Disorder, *Psychiatry*, 6: 171-176.
- Fontenelle, L. F. ve Hasler, G. (2008). The Analytical Epidemiology of Obsessive-Compulsive Disorder: Risk Factors and Correlates, *Progress in Neuro-Psychopharmacology & Biological Psychiatry*, 32(2008): 1-15.
- Freeman J. B., Garcia A. M. ve Leonard H. L. (2002). *Anxiety Disorders Child and Adolescent Psychiatry*, M Lewis (Ed) Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia, 821-834.
- Geller, D. A. ve March, J. (2012). Practice Parameter for the Assessment and Treatment of Children and Adolescents with Obsessive-Compulsive Disorder, *J. American Acad. Child & Adolesc. Psychiatry*, 51(1): 98-113.
- Goodwin, R. D., Fergusson, D. M. ve Horwood, L. J. (2005). Childhood Abuse and Familial Violence and the Risk of Panic Attacks and Panic Disorder in Young Adulthood, *Psychological Medicine*, 35:881-890.
- Gosch, E. A., Flannery-Schroeder, E. ve Mauro, C. F. (2006). Principles of Cognitive Behavioral Therapy for Anxiety Disorders in Children, *J. Cogn. Psychother.*, 20(3): 247-62.
- Göker, Z., Güney, E., Dinç, G., Hekim. Ö. ve Üneri, Ö. Ş. (2015). Çocuk ve Ergenlerde Anksiyete ile İlişkili Bozuklukların Klinik ve Demografik Özellikleri: Bir Yıllık Kesitsel Örneklem, *Klinik Psikiyatri*, 18:7-14.
- Hale, W. W., Engels, R. ve Meeus, W. (2006). Adolescent's Perceptions of Parenting Behaviours and Its Relationship to Adolescent Generalized Anxiety Disorder Symptoms, *J Adoles.*, 29(2006): 407-417.
- Hamarta, E. (2009). Ergenlerin Sosyal Kaygılarının Kişilerarası Problem Çözme ve Mükemmeliyetçilik Açısından İncelenmesi, *İlköğretim Online* 8(3).
- Hayward, C., Killen, J. D., Kraemer, H. C, Taylor, C. B. (2000). Predictors of panic attacks in adolescents. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, 39(2): 207-214.
- Hettema, J. M., Prescott, C. A. ve Kendler, K. S. (2001). A Population-Based Twin Study of Generalized Anxiety Disorder in Men and Women, *J. Nerv. Ment. Dis.*, 189:413-420.
- Hettema, J. M., Prescott, C. A., Myers, J. M., Neale, M. C. ve Kendler, K. S. (2005). The Structure of Genetic and Environment Risk Factors for Anxiety Disorders in Men and Women, *Arch. Gen. Psychiat.*, 62(2): 182-189.
- Hua, A. ve Major, N. (2016). Selective Mutism, *Wolters Kluwer Health*, 28(1): 114-120.

- Kagan, J., Snidman, N., McMains, M. ve Woodward, S. (2001). Temperamental Contributions to the Effect Family of Anxiety, *Psychiat. Clin. N. Amer.*, 2:677-688.
- Karaman, D., Türker, T., Kara, K., Durukan, İ. ve Fidancı, M. K. (2013). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocuk ve Ergenlerde Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri, *Gülhane Tıp Dergisi*, 55(1), 36-41.
- Kashdan, T. B. ve Herbert, J. D. (2001). Social Anxiety Disorder in Childhood and Adolescence: Current Status and Future Directions, *Clin. Child and Fam. Psychol. Rev.*, 4(1): 37-61.
- Kearney, C. A., Sims, K. E., Pursell, C. R. ve Tillotson, C. A. (2003). Separation Anxiety Disorder in Young Children: A Longitudinal and Family Analysis, *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 32(4): 593-598.
- Keeton, C. P., Kolos, A. C. ve Walkup, J. T. (2009). Pediatric Generalized Anxiety Disorder, *Pediatr. Drugs*, 11(3): 171-183.
- Kendall, P. C., Compton, S. N., Walkup, J. T., Birmaher, B., Albano, A. A., Sherrill, J., Ginsburg, G., Rynn, M., McCracken, J., Gosch, E., Keeton, C., Bergman, L., Sakolsky, D., Suveg, C., Iyengar, S., March, J. ve Piacentini, J. (2010). Clinical Characteristics of Anxiety Disordered Youth, *Journal of Anxiety Disorders*, 24(3), 360-365.
- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R. ve Walters, E. E. (2005). Lifetime Prevalence and Age-Of-Onset Distributions of DSM-IV Disorders in The National Comorbidity Survey Replication, *Arch. Gen. Psychiatry*, 62: 593-602.
- Kessler, R. C., Chiu, W. T., Demler, O. ve Walters, E. E. (2005). Prevalence, Severity, and Comorbidity of 12-Month DSM-IV Disorders in The National Comorbidity Survey Replication, *Arch. Gen. Psychiatry*, 62: 617-27.
- Kim, S. J., Kim, B. N., Cho, S. C., Kim, J. W., Shin, M. S., Yoo, H. J. ve Kim, H. W. (2010). The Prevalence of Specific Phobia and Co-Morbid Features in Children and Adolescents, *J Anxiety Disorders*, 24(2010): 629-634.
- Krebs, G. ve Heyman, I. (2014). Obsessive-Compulsive Disorder in Children and Adolescents, *Arch. Dis. Child.*, 0:1-5.
- Kristensen, H. (2000). Selective Mutism and Comorbidity with Developmental Disorder/ Delay, Anxiety Disorder, and Elimination Disorder, *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 39:249-256
- Krysanski, V. L. (2010). A Brief Review of Selective Mutism Literature, *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 137(1): 28-40.
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., Raaska, H. ve Somppi, V. (1998). Selective Mutism among Second-Graders in Elementary School, *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 7:24-29.
- LeBeau, R. T., Glenn, D., Liao, B., Wittchen, H. U., Beesdo-Baum, K., Ollendick, T. ve Craske, M. G. (2010). Specific Phobia: A Review of DSM-IV Specific Phobia and Preliminary Recommendations for DSM-V, *Depression and Anxiety*, 27(2010): 148-167.
- Levy, F., Hay, D. A. ve Bennett, K. S. (2005). Gender Difference in ADHD Subtype Comorbidity, *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 44:368-376.
- Lieberman, L. C. ve Öst, L. G. (2015). The Relation between Fears and Anxiety in Children with Specific Phobia and Parental Fears and Anxiety, *J. Child. Fam. Stud.*, 25: 598-606.
- Masi, G., Favilla, L., Mucci, M. ve Millepiedi, S. (2000). Panic Disorder in Clinically Referred Children and Adolescents, *Child Psychiatry and Human Development*, 31(2): 139-151.
- Masi, G., Millepiedi, S., Mucci, M., Poli, P., Bertini, N. ve Milantoni L. (2004). Generalized Anxiety Disorder in Referred Children and Adolescents, *J. Am. Acad. Child. Adolesc. Psychiatry*, 43 (6):752-760.
- Mineka, S. ve Oehlbeg, K. (2008). The Relevance of Recent Developments in Classical Conditioning to Understanding the Etiology and Maintenance of Anxiety Disorders, *Acta. Psychologica.*, 127(3): 567-580.

- Mineka, S. ve Zinbarg, R. A. (2006). Contemporary Learning Theory Perspective on the Etiology of Anxiety Disorders, *Am. Psychol.*, 61:10-26.
- Morrison, J. (2019). *Made Easy the Clinician's Guide to Diagnosis*. (H. U., Kural, Çeviri). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Norrholm, S. D. ve Ressler, K. J. (2009). Genetics of Anxiety and Trauma-Related Disorders, *Neuroscience*, 164(1): 272-287.
- Ollendick, T. H. ve Hirshfeld-Becker, D. R. (2002). The Developmental Psychopathology of Social Anxiety Disorder, *Biol Psychiatry*, 51:44-58.
- Ollendick, T. H., King, N. J. ve Muris, P. (2002). Fears and Phobias In Children: Phenomenology, Epidemiology, and Aetiology., *Child and Adolescent Mental Health*, 7(3): 98-106.
- Ollendick, T. H., Raishevich, N., Davis, T. E., Sirbu, C. ve Ost, L. G. (2010). Specific Phobia in Youth: Phenomenology and Psychological Characteristics, *Behav Ther.*, 41(1): 133-41.
- Öztürk, M. O. ve Uluşahin, N. A. (2018). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (15. Baskı), Ankara: Bayt Yayıncılık.
- Rao, P. A., Beidel, D. C., Turner, S. M., Ammerman, R. T., Crosby, L. E. ve Sallee, F. R. (2006). Social Anxiety Disorder in Childhood and Adolescence: Descriptive Psychopathology, *Behaviour Research and Therapy*, 45(2007), 1181-1191.
- Remschmidt, H., Poller, M. ve Herpertz-Dahlmann, B. (2001). A Follow-Up Study of 45 Patients with Elective Mutism, *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 251: 284-296.
- Rosenbaum, J. F., Biederman, J., Hirshfeld-Becker, D. R., Kagan, J., Snidman, N., Friedman, D., Nineberg, A., Gallery, D. J. ve Faraone, S. (2000). A Controlled Study of Behavioral Inhibition in Children of Parents with Panic Disorder and Depression, *Am. J. Psychiatry*, 157(2000): 2002-2010.
- Roy-Byrne, P., Craske, M. G. ve Stein, M. B. (2006). Panic Disorder, *Lancet.*, 368(940): 1023-1032.
- Sareen, J. ve Stein, M. A. (2000). Review of the Epidemiology and Approaches to the Treatment of Social Anxiety Disorder, *Drugs*, (59)3: 497-509.
- Shatkin, J. P. (2015). *Child & Adolescent Mental Health. A Practical, All-In-One Guide*, New York: WW Norton.
- Smoller, J. W., Gardner-Schuster, E. ve Misiazsek, M. (2008). Genetics Of Anxiety: Would Genome Recognize the DSM?, *Depression and Anxiety*, 25(4): 368-377.
- Stein, M. B. ve Stein, D. J. (2008). Social Anxiety Disorder, *Lancet.*, 371(29).
- Türkbay, T. ve Söhmen, T. (2001). Ayrırlık Anksiyetesi Bozukluğunda Bireysel ve Ailesel Etmenler, *Turk J Child Adolesc Ment Health*, 8: 77-84.
- van Groothest, D. S., Cath, D. C. ve Beekman, A. T. (2005). Twin Studies on Obsessive-Compulsive Disorder: A Review, *Twin Res. Hum. Genet.*, 8:450-58.
- Verduin, T. L. ve Kendall, P. C. (2003). Differential occurrence of comorbidity within childhood anxiety disorders. *J. Clin. Child. Adolesc. Psychol.*, 32 (2): 290-5
- Viana A. G., Beidel, D. C., Rabian, B. (2009). Selective Mutism: A Review and Integration of the Last 15 Years, *Clin. Psyc. Rev.*, 29:57-67.
- Wagner, K. D. (2001). Generalized Anxiety Disorder in Children and Adolescents, *Psychiatr. Clin. North Am.*, 24:139-153.
- Wagner, K. D. (2006). Bipolar Disorder and Comorbid Anxiety Disorders in Children and Adolescents, *Journal of Clinical Psychiatry*, 67:16-20.
- Wittchen, H. U., Stein, M. B. ve Kessler, R. C. (1999). Social Fears and Social Phobia in a Community Sample of Adolescents and Young Adults: Prevalence, Risk Factors and Co-Morbidity, *Psychological Medicine*, 29, 309-323.

11. Bölüm

TRAVMATİK YAŞANTI SÜRECİNDE ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Gül Muhtar

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ “Çocukluk çağı travmatik yaşantıları nedir?”
- ☞ Çocukluk çağı travmatik yaşantılarının çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri nelerdir?
- ☞ Travma ile ilişkili ruhsal bozukluklar nelerdir?
- ☞ Çocuk ve ergenlerde travma sonrası stres bozukluğu gelişmesindeki risk faktörleri, tedavi ve önleme çalışmaları nelerdir?
- ☞ Çocuk istismarı ve ihmali nedir?
- ☞ Çocuk istismarı ve ihmali önleme çalışmaları nelerdir?” sorularına cevap alacaklardır.

KAYNAKÇA

- Acehan, S., Bilen, A., Ay, M. O., Gülen, M., Avcı, A. ve İçme, F. (2013). Çocuk ihmali ve istismarının değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22, 591-614.
- Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü (2018). *Adli istatistikler 2018*. <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1982019170455istatistik2018.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Akduman, G. G., Ruban, C., Akduman, B. ve Korkusuz, İ. (2005). Çocuk ve cinsel istismar. *Adli Psikiyatri Dergisi*, 3, 9-14.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Mental bozuklukların tanınması ve sayımsal el kitabı: Beşinci baskı (DSM-5)* (E. Köroğlu, Çeviri Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Anderson, C. & Alexander, P. (1996). The relationship between attachment and dissociation in adult survivors of incest. *Psychiatry*, 59, 213-39.
- Avcı, A. ve Tahiroğlu, A. Y. (2007). Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları. Aysev A, Taner Y. I. (Eds.), *Cinsel istismar*, içinde (s.721-736). İstanbul: Golden Print.
- Azzopardi, C., Eirich, E., Rash, C. L., MacDonald, S. & Madigan, M. (2019). A meta-analysis of the prevalence of child sexual abuse disclosure in forensic settings. *Child Abuse & Neglect*, 93, 291-304.
- Bahar, G., Savaş, H. A. ve Bahar, A. (2009). Çocuk istismarı ve ihmali: Bir gözden geçirme. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4 (12), 51-65.
- Barr, R. G. & Trent, R. B. (2006). Age-related incidence curve of hospitalized Shaken Baby Syndrome cases: Convergent evidence for crying as a trigger to shaking. *Child Abuse and Neglect*, 30, 7-16.
- Beer, R. (2018). Efficacy of EMDR therapy for children with PTSD: A review of the literature. *Journal of EMDR Practice and Research*, 12(4), 177-195.
- Berghan, S. ve Thibert A. A. (2013). Çocuğa karşı şiddet izleme ve göstergeler literatür taraması. Ankara: Unicef Türkiye Temsilciliği.
- Berkowitz, S. J., Stover, C. S. & Marans, S. R. (2011). The child and family traumatic stress intervention: Secondary prevention for youth at risk of developing PTSD. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 676-685.
- Brymer, M., Layne, C., Jacobs, A., Pynoos, R., Ruzek, J., Steinberg, A. ... Watson, P. (2006). *Psychological first aid field operations guide*. Los Angeles: National Child Traumatic Stress Network and National Center for PTSD.
- Bui, E., Ohye, B., Palitz, S., Olliac, B., Goutaudier, N., Raynaud, J.P., Kounou, K. B. & Stoddard, F. J. Jr. (2014). Acute and chronic reactions to trauma in children and adolescents. In Joseph M. Rey (ed), *IACAPAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health* (chapter 4). Retrieved from <https://iacapap.org/content/uploads/F4-PTSD-2014.pdf>
- Burcu, E., Yıldırım, F., Sırma, Ç. S. ve Sanıyaman, S. (2015). Çiçeklerin kaderi: Türkiye’de kadınların erken evliliği üzerine nitel bir araştırma. *Bilgi*, 73, 63-98.
- Burns, E. E., Fischer, S., Jackson, J. L., Harding, H. G. (2012). Deficits in emotion regulation mediate the relationship between childhood abuse and later eating disorder symptoms. *Child Abuse Neglect*, 36,32-39.
- Butchart, A., Harvey, A. P., Mian, M. & Fürmish, T. (2006). *Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence*. Geneva: World Health Organization.
- Caffey, J. (1972). On the theory and practice of shaking infants. *The American Journal of Diseases of Children*, 124, 161-169.
- Carr, C., Martins, C., Stingel, A., Lemgruber, V. & Juruena, M., (2013). The role of early life stress in adult psychiatric disorders: A systematic review according to childhood trauma subtypes. *The Journal of nervous and mental disease*, 201(12), 1007-1020.

- Cohen, J. A., Berliner, L. & Mannarino, A. (2010). Trauma-focused CBT for children with trauma and behavior problems. *Child Abuse and Neglect*, 34, 215-224.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., Perel, J. M. & Staron, V. (2007) A pilot randomized controlled trial of combined trauma-focused CBT and sertraline for childhood PTSD symptoms. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 46, 811-819.
- Cogle, J. R., Kilpatrick, D. G. & Resnick, H. (2012). Defining traumatic events: Research findings and controversies. In J. G. Beck & D. Sloan (Eds.), *The Oxford Handbook of Traumatic Stress Disorders* (pp. 11-27). UK: Oxford University Press.
- Çaykuş, E. T. ve Mutlu Çaykuş, T. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 7(5), 95-113.
- Dağlı, T. ve İnanıcı, M. A. (2011). Üniversiteler için hastane temelli çocuk koruma merkezleri el kitabı. Ankara: Fersa Ofset Matbaacılık.
- Daignault, I. V. & Hebert, M. (2009). Profiles of school adaptation: Social, behavioral, and academic functioning in sexually abused girls. *Child Abuse & Neglect*, 33, 102-115.
- DeRosse, P., Nitzburg, G. C., Kompancaril, B. & Malhotra, A. K. (2014). The relation between childhood maltreatment and psychosis in patients with schizophrenia and non-psychiatric controls. *Schizophrenia Research*, 155, 66-71.
- Dubowitz, H., Feigelman, S., Lane, W. & Kim, J. (2009). Pediatric primary care to help prevent child maltreatment: The safe environment for every kid (SEEK) model. *Pediatrics*, 123, 858-864.
- Dunn, E. C., Nishimi, K., Powers, A. & Bradley, B. (2017). Is developmental timing of trauma exposure associated with depressive and post-traumatic stress disorder symptoms in adulthood? *Journal of Psychiatric Research*, 84, 119-127.
- Faller, C. K. (2007). *Interviewing Children About Sexual Abuse*. UK: Oxford University.
- Fernandez, I. (2007). EMDR as treatment of posttraumatic reactions: A field study on child victims of an earthquake. *Educational and Child Psychology*, 24(1), 65.
- Ford, J. D., Grasso, D. A. & Courtois, C. A. (2015). *Posttraumatic stress disorder: Scientific and professional dimensions*. New York: Academic Press.
- Ganley, A. L. (1995). *Improving the health care response to domestic violence: A resource manual for health care providers*. San Francisco: Family Violence Prevention Fund.
- Gillies, D., Taylor, F., Gray, C., O'Brien, L. & D'Abrew, N. (2013). Psychological therapies for the treatment of post-traumatic stress disorder in children and adolescents (Review). *Evidence-based child health: A Cochrane Review Journal*, 8(3), 1004-1116.
- Glaser, D. (1991). Treatment issues in child sexual abuse. *Journal of Psychiatry*, 159, 769-782.
- Gordon, R. & Wraith, R. (1993). Responses of children and adolescents to disaster. In J. P. Wilson & B. Raphael, (Eds.). *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes* (pp. 561-575). New York: Plenum Press.
- Gökler, R. (2006). Eğitimde çocuk istismarı ve ihmaline genel bir bakış. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 47-76.
- Greenwald, R. (1999). *Eye movement desensitization and reprocessing in child and adolescent psychotherapy*. Jason Aronson.
- Gutermann, J., Schwartzkopff, L. & Steil, R. (2017). Metaanalysis of the long-term treatment effects of psychological interventions in youth with PTSD symptoms. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 20(4), 422-434.
- Herbert, C. (2018). *Traumaya uğrayanlar ve aileleri için rehber*. (H. A. Karaosmanoğlu, Çeviri Ed.). İstanbul: Psikonet.

- Herman, J. (2015). *Trauma and recovery: The aftermath of violence from domestic abuse to political terror*. New York: Basic Books
- Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A. & Kress, H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: A systematic review and minimum estimates. *Pediatrics*, 137(3).
- Housley, J. & Beutler, L. E. (2007). *Treating victims of mass disaster and terrorism*. Ashland: Hegefe & Huber.
- Howe, D. (2005). *Child abuse and neglect: Attachment, development and intervention*. New York: Palgrave Macmillan.
- Iwaniec, D. (1995). *The emotionally abused and neglected child: Identification, assessment and intervention*. Chichester: Wiley.
- İşeri, E. (2008). Cinsel istismar. F. Ç. Çetin, B. Pehlivan Türk, F. Ünal, R. Uslu, E. İşeri, T. Türkbay, A. Coşkun, S. Miral, Motavalli, N. (Eds.), *Çocuk ve ergen psikiyatrisi temel kitabı, içinde (s.470-477)*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Javidi, H. & Yadollahie, M. (2012). Post-traumatic stress disorder. *The International Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 3, 2-9.
- Jhonson, C. F. (2004). Child sexual abuse. *Lancet*, 364, 462-470.
- Kaplan, S. J., Pelcovitz, D. & Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect research: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38, 1214-1222.
- Kaplow, J. B., Dodge, K. A, Amaya-Jackson, L. & Saxe, G. N. (2005). Pathways to PTSD, part II: Sexually abused children. *American Journal of Psychiatry*, 162(7), 1305-1310.
- Karamişe, O. (2018). *Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı'na gönderilen eneset olgularının değerlendirilmesi (Yayımlanmamış tıpta uzmanlık tezi)*. Kocaeli Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Kocaeli.
- Keating, D. P. (2012). Cognitive and brain development in adolescence. *Enfance*, 3(3), 267- 279.
- Kelleher, I., Keeley, H., Corcoran, P., Ramsay, H., Wasserman, C., Carli, V., ... Cannon, M. (2013). Childhood trauma and psychosis in a prospective cohort study: Cause, effect, and directionality. *American Journal of Psychiatry*, 170, 734-741.
- Kenny, M. C., Capri, V., Thakkar-Kolar, R. R., Ryan, E. E. & Runyon, M. K. (2008). Child sexual abuse: From prevention to self-protection. *Child Abuse Review*, 17(1), 36-54.
- Koenen, K. C., Moffitt, T. E., Poulton, R., Martin, J. & Caspi, A. (2007). Early childhood factors associated with the development of post-traumatic stress disorder: Results from a longitudinal birth cohort. *Psychological Medicine*, 37, 181-192.
- Kolko, D. J. (2002). Child physical abuse. In J. E. B. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. T. Hendrix, T. Reid & C. Jenny (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (pp. 21-54). CA: Sage Publications.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. & Lozana, R. (2003). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Landin-Romero, R., Moreno-Alcazar, A., Pagani, M. & Amann, B. L. (2018). How does eye movement desensitization and reprocessing therapy work? A systematic review on suggested mechanisms of action. *Frontiers in Psychology*, 9, 1395.
- Landolt, M. A., Buehlmann, C., Maag, T. & Schiestl, C. (2009). Quality of life is impaired in pediatric burn survivors with posttraumatic stress disorder. *Journal of Pediatric Psychology*, 34, 14-21.
- Landolt, M. A., Schnyder, U., Maier, T., Schoenbuecher, V. & Mohler-Kuo, M. (2013). Traumatic exposure and posttraumatic stress disorder in adolescents: A national study in Switzerland. *Journal of Traumatic Stress*, 26, 209-216.
- Lefton, L. A. & Brannon, L. (2005). *Psychology (9th ed.)*. Boston: Pearson.

- Linehan, M. M., Bohus, M. & Lynch, T. R. (2007). Dialectical behavior therapy for pervasive emotion dysregulation. *Handbook of emotion regulation, 1*, 581-605.
- Lowe, S. R., Blachman-Forshay, J. & Koenen, K. C. (2015). Trauma as a public health issue: Epidemiology of trauma and trauma-related disorder. In Schnyder, U. & Cloitre, M. (Eds.), *Evidence based treatments for trauma related psychological disorders: A practical guide for clinicians* (pp. 11-40). London: Springer.
- Lynch, M. (1991). Child abuse and neglect. *Protect the Children from Mistreatment 1. National Congress*.
- Lynch, M. A., Saralidze, L., Gogvadze, N., & Zolotor, A. (2008). *National study on violence against children in Georgia*.
- McFarlane, A. C. & Van Hooff, M. (2009). Impact of childhood exposure to a natural disaster on adult mental health: 20-year longitudinal follow-up study. *The British Journal of Psychiatry, 195*(2), 142-8.
- McLaughlin, K. A., Koenen, K. C., Hill, E. D., Petkhova, M., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M. & Kessler, R. C. (2013). Trauma exposure and posttraumatic stress disorder in a national sample of adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 52*(8), 815-844.
- McMullen, J., O'Callaghan, P., Shannon, C., Black, A. & Eakin, J. (2013). Group trauma-focused cognitive-behavioural therapy with former child soldiers and other war-affected boys in the DR Congo: A randomized controlled trial. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*(11), 1231-1241.
- Morris, A., Gabert-Quillen, C. & Delahanty, D. (2012). The association between parent PTSD/depression symptoms and child PTSD symptoms: A meta-analysis. *Journal of Pediatrics Psychology, 37*, 1076.
- National Sexual Resource Center (NSVRC) (2011). *Child sexual abuse prevention: Programs for children*. Retrieved from https://www.nsvrc.org/sites/default/files/Publications_NSVRC_Guide_Child-Sexual-Abuse-Prevention-programs-for-children.pdf
- Polat, O. (2001). *Cinsel istismar: Çocuk ve şiddet*. İstanbul: Der Yayınları.
- Polat, O. (2007). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Polat, O. (2019). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı: Önleme ve rehabilitasyon*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pynoos, R. S. & Nader, K. (1988). Psychological first aid and treatment approach to children exposed to community violence. *Journal of Traumatic Stress, 1*, 445-473.
- Robertson, M., Humphreys, L. & Ray, R. (2004). Psychological treatments for posttraumatic stress disorder: Recommendations for the clinician based on a review of the literature. *Journal of Psychiatric Practice, 10*(2), 106-118.
- Rocha, D. (2004). The phenomena of phantom illness: A discussion of munchausen syndrome by proxy. *Praxis, 4*, 52-58.
- Rosenberg, D. R. & Chiriboga, J. A. (2019). Anxiety disorders. In R. M. Kliegman, J. M. Geme, N. J. Blum, R. C. Tasker, S. S. Shah & K. M. Wilson (Eds.), *Nelson Textbook of Pediatrics (21th ed)* (pp. 210-217). Canada: Elsevier.
- Runyan, D., Wattam, C., Ikeda, R., Hassan, F. & Ramiro, L. (2002). Child abuse and neglect by parents and other caregivers. In E. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi & R. Lozano (Eds.), *World report on violence and health* (pp. 59-86). World Health Organization, Geneva.
- Ruppert, F. (2014). *Trauma, fear and love: How the constellation of the intention supports healthy autonomy*. Green Balloon Publishing.

- Ruzek, J. I., Brymer, M. J., Jacobs, A. K., Layne, C., Vernberg, E. M. & Watson, P. J. (2007). Psychological first aid. *Journal of Mental Health Counselling*, 29(1), 17-49.
- Santrock, J. W. (2016). *Adolescence*. (16th Ed.). New York: McGraw-Hill Education.
- Save The Children (2018). *Education under attack, global coalition to protect education from attack*, New York.
- Scannapieco, M. & Connell-Corrick, K. (2003). Do collaborations with schools of social work make a difference for the field of child welfare? Practice, retention and curriculum. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 7, 35-51.
- Schauer, M., Neuner, F. & Elbert, T. (2017). Narrative exposure therapy for children and adolescents (KIDNET). In M. Landolt, M. Cloitre, U. Schnyder (Eds.). *Evidence-based treatments for trauma related disorders in children and adolescents: A practical guide for clinicians* (pp. 227-250). Heidelberg: Springer.
- Schauer, M., Neuner, F. & Elbert, T. (2011). *Narrative exposure therapy: A short term treatment for traumatic stress disorders* (2nd ed.). MA: Hogrefe Publishing.
- Scheeringa, M. S., Weems, C. F. & Cohen, J. A. (2011). Traumafocused cognitive behavioural therapy for posttraumatic stress disorder in three through six year old children: A randomized clinical trial. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 853-860.
- Shatkin, J. P. (2015). *Child & adolescent mental health: A practical, all-in-one guide*. New York: WW Norton.
- Shaw, J. A., Espinel, Z. & Shultz, J. M. (2012). *Care of children exposed to the traumatic effects of disaster*. Arlington: American Psychiatric Publishing.
- Simonelli, A. (2013). Posttraumatic stress disorder in early childhood: classification and diagnostic issues. *European Journal of Psychotraumatology*, 4.
- Smith, P., Yule, W., Perrin, S., Tranah, T., Dalgleish, T. & Clark, D. M. (2007). Cognitive-behavioral therapy for PTSD in children and adolescents: a preliminary randomized controlled trial. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(8), 1051-61.
- Sones, H. M., Thorp, S. R. & Raskind, M. (2011). Prevention of posttraumatic stress disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 34(1), 79-94.
- Steinberg, L. (2015). *Adolescence (10th Ed.)*. New York: McGraw-Hill Education.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R. & Van Ijzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of metaanalyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37-50.
- Stolzenberg, S. N., Williams, S., McWilliams, K., Liang, C. & Lyon, T. D. (2018). The utility of direct questions in eliciting subjective content from children disclosing sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*.
- Swinden, C. (2018). The child-centered EMDR approach: A case study investigating a young girl's treatment for sexual abuse. *Journal of EMDR Practice and Research*, 12(4), 282-296.
- Szilagyı, M. (2019). Foster and kinship care. In R. M. Kliegman, J. M. Geme, N. J. Blum, R. C. Tasker, S. S. Shah & K. M. Wilson (Eds.), *Nelson Textbook of Pediatrics*, (21th ed) (pp. 65-67). Canada: Elsevier.
- Şahin, F. ve Taşar, M. A. (2012). Sarsılmış bebek sendromu ve önleme programları. *Türk Pediatri Arşivi*, 47(3), 152-158.
- Taner, Y. ve Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35,82-86.
- Terr, L. C. (1991). Childhood traumas: An outline and overview. *American Journal of Psychiatry*, 148(1), 10-20.
- The National Child Traumatic Stress Network (NCTSN) (2008). *Child trauma toolkit for educators*. Retrieved from <https://www.nctsn.org/resources/child-trauma-toolkit-educators>

- Topbaş, M. (2004). İnsanlığın büyük bir ayıbı: Çocuk istismarı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 3(4), 76-80.
- Trickey, D., Siddaway, A. P., Meiser-Stedman, R., Serpell, L. & Field, A. P. (2012). A meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder in children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 32, 122-138.
- United Nations International Children Fund (UNICEF) (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması. Türkiye Özet Raporu*, Ankara.
- United Nations International Children Fund (UNICEF) (2016). The State of the world’s children 2016: A fair chance for every child.
- United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF) (1996). Çocuk Hakları Sözleşmesi. <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dairs%C3%B6zle%C5%9Fme> adresinden edinilmiştir.
- Van der Kolk, B. A. (1987). *Psychological trauma*. Washington: American Psychiatric Press.
- Walls, C. (2006). Shaken baby syndrome education: a role for nurse practitioners working with families of small children. *Journal of Pediatric Health Care*, 20(5), 304-310.
- Walsh, K., Zwi, K., Woolfenden, S. & Shlonsky, A. (2015). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4, 1-123.
- World Health Organization (2013a). *European report on preventing child maltreatment.*, Retrieved from, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/217018/European-Report-on-Preventing-Child-Maltreatment.pdf
- World Health Organization (2013b). *Psychological first aid: Facilitator’s manual for orienting field workers*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2016). *Inspire: Seven strategies for ending violence against children*. Retrieved from, <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>
- World Health Organization (2020). *Child maltreatment*. Retrieved from, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
- Xie, P., Wu, K., Zheng, Y., Guo, Y., Yang, Y., He, J., ... Peng, H. (2018). Prevalence of childhood trauma and correlations between childhood trauma, suicidal ideation, and social support in patients with depression, bipolar disorder, and schizophrenia in southern China. *Journal of Affect Disorders*, 228, 41-48.

12. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE YAS

Cemrenur Karaaslan

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- “Yas nedir, çocuk tarafından verilen tepkiler nelerdir?”
  - Ölüm kavramı farklı yaş dönemlerindeki çocuklar tarafından ne şekilde anlamlandırılmaktadır?
  - Farklı yaş dönem çocukları yas belirtilerini ne şekilde tecrübe etmekte ve ortaya çıkan duyguların veya bedensel tepkilerin anlamları nedir?
  - Profesyonel yardım ve etkin tedavi yöntemleri nelerdir?” sorularına cevap alacaklardır.
-

KAYNAKÇA

- Akerman, R. ve Statham, J. (2014). *Bereavement in Childhood: The Impact on Psychological and Educational Outcomes and the Effectiveness of Support Services*. Childhood Wellbeing Research Centre.
- Altun, K., Demir, V. ve Ünübol, H. (2019). Gelişimsel Oyun Terapisinin Çocuk Evlerinde Kalmakta Olan 4-8 Yaş Grubu Çocukların Travma Sonrası Duygusal Streslerine Olan Etkileri. *International Journal of Social Science*, 2(2), 35-46.
- Andriessen, K., Hadzi-Pavlovic, D., Draper, B., Dudley, M. ve Mitchell, P. B. (2018). The adolescent grief inventory: Development of a novel grief measurement. *Journal of affective disorders*, 240, 203-211.
- Arıcı, N. (2014). *Travmatik yas sorununda aile dayanıklılığı programının kadınlardaki travma sonrası stres, yas ve aile dayanıklılığı düzeylerine etkisi* (Doktora tezi). Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- Boelen, P. A., de Keijser, J., van den Hout, M. A. ve van den Bout, J. (2007). Treatment of complicated grief: A comparison between cognitive-behavioral therapy and supportive counseling. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(2), 277-284.
- Boelen, P. A., Lenferink, L. ve Spuij, M. (2021). CBT for Prolonged Grief in Children and Adolescents: A Randomized Clinical Trial. *The American journal of psychiatry*, 178(4), 294-304.
- Brown, J. A. ve Jimerson, S. R. (Ed.). (2017). *Supporting bereaved students at school*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Chen, C. Y. C. ve Panebianco, A. (2018). Interventions for Young Bereaved Children: A Systematic Review and Implications for School Mental Health Providers. *Child Youth Care Forum* 47(2), 151-171.
- Chilcote, R. L. (2007). Art therapy with child tsunami survivors in Sri Lanka. *Art Therapy*, 24(4), 156-162.
- Christ, G. H. ve Christ, A. E. (2006). Current approaches to helping children cope with a parent's terminal illness. *CA Cancer J Clin*, 56(4), 197-212.
- Costelloe, A., Mintz, J. ve Lee, F. (2020). Bereavement support provision in primary schools: an exploratory study. *Educational Psychology in Practice*, 36(3), 281-296.
- Dowdney, L. (2000). Childhood bereavement following parental death. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 41(7), 819-830.
- Dowdney, L. (2008). Children bereaved by parent or sibling death. *Psychiatry*, 7(6), 270-275.
- Dyregrov, A. (2000). *Çocuk, Kayıplar ve Yas: Yetişkinler İçin El Kitabı*. İstanbul: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Dyregrov, A. (2008). *Grief in children: A handbook for adults* (2. bs.). Jessica Kingsley Publishers.
- Erşan, E. E. (2013). Bir Anadolu Şehrinde Yas Sürecinin Karmaşık ya da Kültürel Yas Olup Olmadığının Değerlendirilmesi: Olgu Serisi. *Journal of Turgut Ozal Medical Center*, 20(4).
- Fisher, E. S., Jimerson, S. R., Barrett, B. N. ve Graydon, K. S. (2010). Crisis: Helping children cope with grief and loss. A. S. Canter, L. Paige ve S. Shaw (Ed.). *Helping children at home and school: Handouts from your school psychologist* (3. bs.) içinde. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Giannopoulou, I., Richardson, C. ve Papadatou, D. (2021). Peer loss: Posttraumatic stress, depression, and grief symptoms in a traumatized adolescent community. *Clinical child psychology and psychiatry*, 26(2), 556-568.
- Gizir, C. A. (2006). Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213.

- Goicoechea, J. ve Fitzpatrick, T. (2019). To know or not to know: Empathic use of client background information in child-centered play therapy. *International Journal of PlayTherapy*, 28(1), 22-33.
- Goldman, L. (2021). *Life and Loss: A Guide to Help Grieving Children* (1. bs.). Routledge.
- Hardison, H. G., Neimeyer, R. A. ve Lichstein, K. L. (2005). Insomnia and complicated grief symptoms in bereaved college students. *Behavioral sleep medicine*, 3(2), 99-111.
- Harrison, L. ve Harrington, R. (2001). 'Adolescents' bereavement experiences: Prevalence, association with depressive symptoms, and use of services'. *Journal of Adolescence*, 24, 159-169.
- Heath, M. A. ve Cole, B. V. (2012). Strengthening classroom emotional support for children following a family member's death. *School Psychology International*, 33, 243-262.
- Heath, M. A., Leavy, D., Hansen, K., Ryan, K., Lawrence, L. ve Gerritsen, S. A. (2008). Coping With Grief: Guidelines and Resources for Assisting Children. *Intervention in School and Clinic*, 43(5), 259-269.
- Holland, J. (2008). How schools can support children who experience loss and death. *British Journal of Guidance and Counselling*, 36(4), 411-424.
- Jimerson, S. R., Brown, J. A. ve Weber, M. (2018). *Grief: Helping Handouts for School and Home*. Bear, G. G. ve Minke, K. M. (Ed.), *Helping Handouts: Supporting Students at School and Home* içinde. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Johnson, M. N. (2014). The impact of group play therapy on reducing symptoms of grief in bereaved children (Doktora tezi). ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. AAI3608732) adresinden 21 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kirmayer, L. J. (2004). The cultural diversity of healing: meaning, metaphor and mechanism. *British Medical Bulletin*, 69(1), 33-48.
- Kübler-Ross, E. ve Kessler, D. (2014). *On grief and grieving: Finding the meaning of grief through the five stages of loss: On Grief and Grieving*. London: Simon and Schuster.
- Külahçioğlu, E. (2017). Yas danışmanlığı. Ö. Erdur-Baker ve İ. Aksöz-Efe (Ed.), *Yas Danışmanlığı* içinde (ss. 113-149). Anı Yayıncılık.
- Levkovich, I. ve Elyoseph, Z. (2021). "I Don't Know What to Say": Teachers' Perspectives on Supporting Bereaved Students After the Death of a Parent. *OMEGA - Journal of Death and Dying*.
- Little, S. G., Akin-Little, A. ve Somerville, M. P. (2011). Response to trauma in children: An examination of effective intervention and post-traumatic growth. *School Psychology International*, 32(5), 448-463.
- Melhem, N. M., Porta, G., Shamseddeen, W., Walker, P. M. ve Brent, D. A. (2011). Grief in children and adolescents bereaved by sudden parental death. *Archives of general psychiatry*, 68(9), 911-919.
- Metel, M. ve Barnes, J. (2011). Peer-group support for bereaved children: a qualitative interview study. *Child and Adolescent Mental Health*, 16(4), 201-207.
- Morrison, D. ve Morrison, S. L. (2016). *Memories of Loss and Dreams of Perfection: Unsuccessful Childhood Grieving and Adult Creativity* (1. bs.). Routledge.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Hizmetleri Müdürlüğü ve UNICEF (2017). Ölüm-Yas Travması Modülü. Psikososyal Destek Programı Kitapçıkları, MEB.
- Özel, Y. ve Özkan, B. (2020). Kayıp ve Yasa Psikososyal Yaklaşım. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(3), 352-367.
- Parsons, S. (2011). *Long-term Impact of Childhood Bereavement: Preliminary Analysis of the 1970 British Cohort Study (BCS70)*. London: Child Well-being Research Centre.
- Piaget, J. (1983). Piaget's Theory. P. H. Mussen ve W. Kessen (Ed.), *Handbook of Child Psychology: Vol. I History, Theory, and Methods* içinde. New York: John Wiley.

- Quinones, G., Lipponen, L., Pursi, A. ve Barnes, M. (2021). Children's everyday manifestations of grief and grieving in early childhood education and care. *Early Child Development and Care*.
- Sandler, I. N., Wolchik, S. A., Ayers, T. S., Tein, J. Y. ve Luecken, L. (2013). Family Bereavement Program (FBP) Approach to Promoting Resilience Following the Death of a Parent. *Family Science, 4*(1).
- Siddaway, A. P., Wood, A. M., Schulz, J. ve Trickey, D. (2015). Evaluation of the CHUMS child bereavement group: A pilot study examining statistical and clinical change. *Death Studies, 39*, 99-110.
- Silverman, P. R., Baker, J., Cait, C. A. ve Boerner, K. (2003). The effects of negative legacies on the adjustment of parentally bereaved children and adolescents. *Omega: Journal of Death and Dying, 46*, 335-352.
- Skuse, D., Bruce, H., Dowdney, L. ve Mrazek, D. (2011). *Child Psychology and Psychiatry: Frameworks for Practice* (2. bs.). West Sussex, Wiley.
- Slyter, M. (2012). Creative counseling interventions for grieving adolescents. *Journal of Creativity in Mental Health, 7*(1), 17-34.
- Sood, B., Weller, E. B., Weller, R. A., Fristad, M. A. ve ark. (1992). Somatic complaints in grieving children. *Comprehensive Mental Health Care, 2*(1), 17-25.
- Spuij, M., Dekovic, M. ve Boelen, P. A. (2015). An open trial of 'grief-help': a cognitive-behavioural treatment for prolonged grief in children and adolescents. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 22*(2), 185-192.
- Spuij, M., Prinzie, P., Dekovic, M., van den Bout, J. ve Boelen, P. A. (2013). The effectiveness of Grief-Help, a cognitive behavioural treatment for prolonged grief in children: study protocol for a randomised controlled trial. *Trials, 14*, 395.
- Stroebe, M., Schut, H. ve Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet, 370*(9603), 1960-1973.
- Şimşek Arslan, B. ve Buldukoğlu, K. (2019). Grief Support Programs Implemented to Reduce the Effects of Grief on Family. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 11*(3), 402-417.
- Türk Psikologlar Derneği ve UNICEF (2014). Çocuklarda Yas Anne Baba El Kitabı. Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Türk Psikologlar Derneği. (2014). Çocuklarda Yas: Anne Baba El Kitabı. Ankara.
- Ürer, E. (2017). Çocuklarda Ölüm ve Yas Üzerine Bir İnceleme. *Dini Araştırmalar, 20*(52), 131-140.
- Webb, N. B. (2003). Play and expressive therapies to help bereaved children: Individual, family, and group treatment. *Smith College Studies in Social Work, 73*(3), 405-422.
- Webb, N. B. (2011). Play therapy for bereaved children: Adapting strategies to community, school, and home settings. *School Psychology International, 32*(2), 132-143.
- Webb, N. B. (Ed.). (2010). *Social work practice with children and families. Helping bereaved children: A handbook for practitioners* (3. bs.). The Guilford Press.
- Willis, C. A. (2002). The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perceptions of death. *Early childhood education journal, 29*(4), 221-226.
- Yıldız, A. (2004). Çocuk, ölüm ve kayıp. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(12), 125-144.

13. Bölüm

AFET, GÖÇ VE PANDEMİ SÜRECİNDE ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Özlem Çakmak Tolan

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Afet nedir, afet türleri ile çocuk ve ergenlerin afete verdikleri tepkiler,
- ☞ Afetten etkilenebilecek çocuklar için ailelerin ve öğretmenlerin izleyebilecekleri yollar,
- ☞ Göç ve savaşın çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri,
- ☞ Covid-19 pandemisinin çocuk ve ergenler üzerindeki olumsuz etkileri,
- ☞ Covid-19 salgınının çocuklar üzerindeki etkileriyle başa çıkmalarında aileler, psikolojik danışmanlar ve öğretmenlerin rolünün ne olduğu konularında bilgi sahibi olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden edinilmiştir.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (2020). *Afet yönetimi kapsamında 2019 yılına bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/KurumsalRaporlar/Afet_Istatistikleri_2020_web.pdf adresinden edinilmiştir.
- Akcanbaş, M. (2010). *Afet ve Kurban Psikolojisi*. İstanbul: Akut Yayınevi.
- Akhtar, S. (2010). Göç. İçinde A. A. Köşkdere (editör.). *Göç ve kimlik: Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm*. İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri.
- Anagnostopoulos, D. C., Heberbrand, J., Eliez, S., Doyle, M. B., Klasen, H., Crommen, S., ... Raynaud, J. P. (2016). European Society of Child and Adolescent Psychiatry: Position statement on mental health of child and adolescent refugees. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 25,673-676.
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65), 35-41.
- Bothe, D., Olness, K. N. & Reyes, C. (2018). Overview of children and disasters. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 39, 652-662.
- Bradbury-Jones, C. & Isham, L. (2020). The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*, 29(13-14), 2047-2049.
- Branquinho, C., Kelly, C., Arevalo, L. C., Santos, A. & Gaspar de Matos, M. (2020). “Hey, we also have something to say”: A qualitative study of Portuguese adolescents’ and young people’s experiences under COVID19. *Journal of Community Psychology*.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395 (10227), 912-920.
- Cénat, J. M. & Dalexis, R. D. (2020). The complex trauma spectrum during the COVID-19 pandemic: A threat for children and adolescents’ physical and mental health. *Psychiatry Research*, 293, 113473.
- Coalition to Stop The Use of Child Soldiers, (2004). *Child Soldiers Global Report 2004*. London, Retrieved from https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/7951D366562987B4C1256F50004D9C23-child_soldiers_CSC_nov_2004.pdf
- Cui, Y., Li, Y. & Zheng, Y. (2020). Mental health services for children in China during the COVID-19 pandemic: results of an expert-based national survey among child and adolescent psychiatric hospitals. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 11, 1-6.
- Çaykuş, E. T. ve Mutlu Çaykuş, T. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113.
- Ercan, E. S., Rodopman Arman, A., İnal Emiroğlu, N., Öztop, D. B. ve Yalçın, Ö. *Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Covid-19 (koronavirüs) salgını sırasında aile, çocuk ve ergenlere yönelik psikososyal ve ruhsal destek rehberi*. Erişim tarihi 09 Ocak 2020. <http://www.cogepder.org.tr/images/covid-19-rehber.pdf>
- Erden, G., Erman, H. ve Öztan, N. (2011). Çocuklar ve ergenlerde travmatik yaşantılar ve başatma, Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği, Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı. 97-141.
- Fegert, J. M., Vitiello, B., Plener, P. L. & Clemens, V. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: A narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child Adolescent Psychiatry Mental Health*, 14,20.

- Felix, E., Hernandez, L. A., Bravo, M., Ramirez, R., Cabiya, J. & Canino, G. (2011). Natural disaster and risk of psychiatric disorders in Puerto Rican children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39(4), 589-600.
- Ferrara, P., Franceschini, G., Corsello, G., Mestrovic, J., Giardino, I., Vural, M., ... Pettoello-Mantovani, M. (2020). The dark side of the web-a risk for children and adolescents challenged by isolation during the COVID-19 pandemic. *The Journal of Pediatrics*.
- Ghosh, R., Dubey, M. J., Chatterjee, S. & Dubey, S. (2020). Impact of COVID-19 on children: Special focus on psychosocial aspect. *Minerva Pediatrica*, 72(3), 226-235.
- Gökçe, O. ve Tetik, Ç. (2012). *Teoride ve pratikte afet sonrası iyileştirme çalışmaları*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları.
- Gözübüyük, A. A., Duras, E., Dağ, H. ve Arıca V. (2015). Child health in case of emergency. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6 (3), 324-330
- Hansel, T. C., Osofsky, J. D. & Osofsky, H. J. (2015). Louisiana State University health sciences center katrina inspired disaster screenings (KIDS): Psychometric testing of the national child traumatic stress network hurricane assessment and referral tool. *Child & Youth Care Forum*, 44(4),
- Hensley, L. & Varela, R. E. (2008). PTSD symptoms and somatic complaints following hurricane Katrina: The roles of trait anxiety and anxiety sensitivity. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37(3), 542-552.
- Imran, N., Zeshan, M. & Pervaiz, Z. (2020). Mental health considerations for children & adolescents in COVID-19 pandemic. *Pakistan Journal of Medical Sciences*. 36, 67-72.
- Işıklı, S. (2020). *Covid-19 psikolojik sonuçları ve başa çıkma yöntemleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani M, Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19. *Epidemic. Journal of Pediatrics*, 221, 264-266.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinin LGS ve YKS sınavına hazırlık sürecinde olan çocuk ve ergenlerin psikolojilerine yansımalarının incelenmesi. Gençdoğan B. (Ed.), *Pandemi Döneminde Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, içinde (s. 54-74). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Keating, D. P. (2012). Cognitive and brain development in adolescence. *Enfance*, 3(3), 267- 279.
- Kılınçel, Ş., Kılınçel, O., Muratdağı, G., Aydın, A. & Usta, M. B. (2020). Factors affecting the anxiety levels of adolescents in home-quarantine during COVID-19 pandemic in Turkey. *Asia-Pacific Psychiatry*.
- Kienzler, H. (2008). Debating war trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) in an interdisciplinary arena. *Social Science and Medicine*, 67(2), 218-227.
- Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 397-404.
- Li, Y., Duan, W. & Chen, Z. (2020). Latent profiles of the comorbidity of the symptoms for posttraumatic stress disorder and generalized anxiety disorder among children and adolescents who are susceptible to COVID-19. *Children and Youth Services Review*, 116, 105235.
- Lima, C. K. T., Carvalho, P. M. M., Lima, I. A. A. S., Nunes, J. V. A. O., Saraiva, J. S. & de Souza, R. I. (2020). The emotional impact of Coronavirus 2019-nCoV (new Coronavirus disease). *Psychiatry Research*, 287, 112915.
- Limoncu, S. ve Atmaca, A. B. (2018). Çocuk Merkezli Afet Yönetimi. *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E- Dergisi*, 13(1), 132-143.
- Liu, J.J., Bao, Y., Huang, X., Shi, J. & Lu, L. (2020). Mental health considerations for children quarantined because of COVID-19. *The Lancet Child Adolescent Health*. 4(5), 347-349.

- Loades, M. E., Reynolds, S. & McManus, M. N. (2020). Rapid systematic review: The impact of social isolation and loneliness on the mental health of children and adolescents in the context of COVID-19. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 59(11), 1218-1239.
- Marques de Miranda, D., da Silva Athanasio, B., Sena Oliveira, A. C. & Simoes-E-Silva, A. C. (2020). How is COVID-19 pandemic impacting mental health of children and adolescents? *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101845.
- Oosterhoff, B. & Palmer, C. (2020). Psychological correlates of news monitoring, social distancing, disinfecting, and hoarding behaviors among us adolescents during the COVID-19 pandemic. *PsyArXiv Preprints*.
- Perez, R. (2016). Effects of immigration during adolescence on mental health and well-being. *Issues in Mental Health Nursing*. 37(10), 765-768.
- Petersen, W. (1996). A general typology of migration. In C.J. Jansen (Ed). *Readings in the sociology of migration* (pp. 49-68). New York: Pergamon Press.
- Pfefferbaum, B., Houston, J. B., North, C. S. & Regens, J. L., (2008). Youth's reactions to disaster and the factors that influence their response. *Prev Res.*, 15(3), 3-6.
- Polat, O. (2015). Çocuk ve terör. *Türkiye Klinikleri Forensic Medicine - Special Topics*, 1(2), 36-43.
- Remmerswaal, D. & Muris, P. (2011). Children's fear reactions to the 2009 Swine Flu pandemic: The role of threat information as provided by parents. *Journal of Anxiety Disorders*, 25, 444-449.
- Rieder, M. & Choonara, I. (2012). Armed conflict and child health. *Archives of Disease in Childhood*, 97(1), 59- 62.
- Romero, E., Lopez-Romero, L. Domínguez-Álvarez, B., Villar, P. & Gómez-Fraguela, J. A. (2020). Testing the Effects of COVID-19 Confinement in Spanish Children: The Role of Parents' Distress, Emotional Problems and Specific Parenting. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 69-75.
- Sam, D. L. & Virta, E. (2003). Intergenerational value discrepancies in immigrant and host-national families and their impact on psychological adaptation. *Journal of Adolescence*, 26(2), 213-231.
- Schimmenti, A., Billieux, J. & Starcevic, V. (2020). The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic. *Clinical Neuropsychiatry*, 17 (2), 41-45.
- Schonfeld, D. J. & Demaria, T. (2015). Providing psychosocial support to children and families in the aftermath of disasters and crises. *Pediatrics*, 136(4), 1120- 1130.
- Sharp, C., Venta, A., Marais, L., Skinner, D., Lenka, M. & Serekoane, J. (2014). First evaluation of a population-based screen to detect emotional-behavior disorders in orphaned children in sub-Saharan Africa. *AIDS Behavior*, 18, 1174-1185.
- Shaw, J. A., Espinel, Z. & Shultz, J. M. (2012). *Care of children exposed to the traumatic effects of disaster*. Arlington: American Psychiatric Publishing.
- Sprang, G. & Silman, M. (2013). Posttraumatic stress disorder in parents and youth after health-related disasters. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 7(1), 105- 110.
- Thabet, A. A. M., Abed, Y. & Vostanis, P. (2004). Comorbidity of PTSD and depression among refugee children during war conflict. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(3), 533-542.
- Thabet, A. A., Tawahina, A. A., Sarraj, E. E. & Vostanis, P. (2008). Exposure to war trauma and PTSD among parents and children in Gaza Strip. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 17(4), 191-199.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2015). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2020). *Yeni koronavirüs hastalığı Covid-19*. Erişim adresi, <http://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirüs-hastaligi-nedir?>

- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2020). *COVID-19 impact on education*. Erişim Tarihi, 25 Ocak 2021, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- United Nations High Commission for Refugees (UNHCR) (2007). *Protecting refugees and the role of UNHCR*. Geneva.
- United Nations High Commission for Refugees (UNHCR) (2020). Figures at glance. Retrieved from, <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
- United Nations International Children Fund (UNICEF) (2019). *Turkey humanitarian situation (report No.36)*. Retrieved from, <https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF%20Turkey%20Humanitarian%20Situation%20Report%20No.%2036%20-%20End-Year%202019.pdf>
- Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N. & Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(4), 549-552.
- Vallejo-Slocker, L., Fresneda, J. & Vallejo, M. A. (2020). Psychological wellbeing of vulnerable children during the COVID-19 pandemic. *Psicothema*. 32(4): 501-507.
- Veenema, T. G. & Schroeder, K. (2002). The Aftermath of violence: Children, disaster, and posttraumatic stress disorder. *Journal of Pediatric Health Care*, 16(5), 235-44.
- Walsh, S. D., Harel-Fisch, Y. & Fogel-Grinvald, H. (2010). Parents, teachers and peer relations as predictors of risk behaviors and mental well-being among immigrant and Israeli born adolescents. *Social Science & Medicinem*, 70(7), 976-984.
- Wexler, I. & Kerem, E. (2016). Effects of war on children. In R. M. Kliegman, B. F. Stanton, J. W. St. Geme, & N. F. Sachor (Eds). *Nelson textbook of pediatrics*, (20th ed.). Philadelphia: Elsevier.
- World Health Organization. (2020). *Coronavirus disease 2019 situation report*. Retrieved from, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019?gclid=CjwKCAiAm2BBhANEiwAe7eyFHnQI02eb7kOwYwafOOl3lkwI9ZIKTAIVb4HG90zORoudqS_DVHLxoCeZAQAvD_BwE
- World Health Organization. (2020). Coronavirus disease september 2021 situation report. Retrieved from, <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---6-september-2021>
- Xie, X., Xue, Q., Zhou, Y., Zhu, K., Liu, Q., Zhang, J. & Song, R. (2020). Mental health status among children in home confinement during the coronavirus disease 2019 outbreak in Hubei province, China. *JAMA Pediatrics*. 174(9), 898-900.
- Yalın, Ş. S., Uzel, B. T., Öztürk, M., Gözaçanlar, Ö., Yörük, G. Ü. ve Özkan, Y. (2017). Immigration-related mental health disorders in refugees 5-18 years old living in Turkey. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 13, 2813-2821.
- Zhou, S. J., Zhang, L. G., Wang, L. L., Guo, Z. C., Wang, J. Q., Chen, J. C., ... Chen, J. (2020). Prevalence and socio-demographic correlates of psychological health problems in Chinese adolescents during the outbreak of COVID-19. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 29, 749-758.
- Zubenko, W. N. (2002). Developmental issues in stress and crisis. In W. N. Zubenko & J. Capozzoli (Eds.), *Children and Disasters: A Practical Guide to Healing and Recovery* (pp. 85-100). New York, NY: Oxford University Press.

14. Bölüm

KRONİK HASTALIK SÜRECİNDE ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞI

Burcu Ebru Aydoğdu

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucuların bölüm sonunda,

- ☞ Çocukluk ve ergenlik döneminde yaygın olarak görülen kronik hastalıkların görülme nedenleri, sıklığı ve risk faktörleri hakkında,
- ☞ Kronik hastalıkların çocuk, ergen, aile ve okul üzerindeki olası etkileri hakkında,
- ☞ Kronik hastalık sürecinde baş etme noktasında öne sürülen güncel yaklaşımlar hakkında,
- ☞ Kronik hastalık tanısı sonrasında psikolojik değerlendirme yapılırken göz önünde bulundurulması gereken faktörler hakkında ve
- ☞ Kronik hastalık sonrası sürece psikososyal müdahaleler ve içerikleri hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Apple, R. W. (2020). Psychosocial adaptation to chronic illness and disability. *Journal of Medical Research*, 12, 185-194.
- Armstrong, B., Mackey, E. R. & Streisand, R. (2011). Parenting behavior, child functioning and health behaviors in preadolescents with type 1 diabetes. *Journal of Pediatric Psychology*, 36, 1052-1061.
- Barlow, J. H. & Ellard, D. R. (2004). Psycho-educational interventions for children with chronic disease, parents and siblings: An overview of the research evidence base. *Child: Care, Health and Development*, 30, 637-645.
- Baydar, N., Joesch, J. M., Kieckhefer, G., Kim, H. & Greek, A. (2007). Employment behaviors of mothers who have a child with asthma. *Journal of Family and Economic Issues*, 28, 337-355.
- Baysal, Z. B. (1993). Kronik hastalıkların çocuk ve aile üzerindeki psikososyal etkileri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 4, 273-280.
- Bennett, S., Shafran, R., Coughtrey, A., Walker, S. & Heyman, I. (2015). Psychological interventions for mental health disorders in children with chronic physical illness: A systematic review. *Archives of Disease in Childhood*, 100, 308-316.
- Bolat, E. Y. (2018). Süreğen Hastalığı Olan Çocuklar ve Hastane Okulları. *Milli Eğitim Dergisi*, 47, 163-186.
- Bravo, L., Killela, M. K., Reyes, B. L., Santos, K. M. B., Torres, V., Huang, C. C. & Jacob, E. (2020). Self-management, self-efficacy, and health-related quality of life in children with chronic illness and medical complexity. *Journal of Pediatric Health Care*, 34, 304-314.
- Canam, C. (1993). Common adaptive tasks facing parents of children with chronic conditions. *Journal of Advanced Nursing*, 18, 46-53.
- Clarke, S. A. & Eiser, C. (2004). The measurement of health-related quality of life (QOL) in paediatric clinical trials: A systematic review. *Health and Quality of Life Outcomes*, 2, 1-5.
- Cohn, L. N., Pechlivanoglou, P., Lee, Y., Mahant, S., Orkin, J., Marson, A. & Cohen, E. (2020). Health outcomes of parents of children with chronic illness: A systematic review and meta-analysis. *The Journal of Pediatrics*, 218, 166-177.
- Compas, B. E., Jaser, S. S., Dunn, M. J. & Rodriguez, E. M. (2012). Coping with chronic illness in childhood and adolescence. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 455-480.
- Cuskelly, M., Pulman, L. & Hayes, A. (1998). Parenting and employment decisions of parents with a preschool child with a disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 23, 319-332.
- Çavuşoğlu, H. (2008). *Çocuk sağlığı hemşireliği*. Ankara: Sistem Ofset Basımevi.
- Dauz Williams, P., Piamjariyakul, U., Carolyn Graff, J., Stanton, A., Guthrie, A. C., Hafeman, C. & Williams, A. R. (2010). Developmental disabilities: Effects on well siblings. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 33, 39-55.
- Day, M., Clarke, S. A., Castillo-Eito, L. & Rowe, R. (2020). Psychoeducation for children with chronic conditions: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, 45, 386-398.
- Douma, M., Bouman, C. P., van Oers, H. A., Maurice-Stam, H., Haverman, L., Grootenhuis, M. A. & Scholten, L. (2020). Matching psychosocial support needs of parents of a child with a chronic illness to a feasible intervention. *Maternal and Child Health Journal*, 24, 1238-1247.
- Eiser, C. (1990). Psychological effects of chronic disease. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 31, 85-98.
- Er, M. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 155-168.

- Fazlıoğlu, K., Hocaoğlu, Ç. & Sönmez, F. M. (2010). Çocukluk çağı epilepsisinin aileye etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2, 190-205.
- Fielding, D. (1985) Chronic illness in children. In F. Watts (ed.) *New Perspectives in Clinical Psychology*. Vol. 1. Leicester: British Psychological Society Books.
- Gates, L. & Akabas, S. (2012). Meeting the demands of work and responsibilities of caring for a child with asthma: Consequences for caregiver well-being. *Journal of Social Service Research*, 38, 656-671.
- Geist, R., Grdisa, V. & Otley, A. (2003). Psychosocial issues in the child with chronic conditions. *Best Practice & Research Clinical Gastroenterology*, 17, 141-152.
- Gopalan, N. & Brannon, L. A. (2006). Increasing family members' appreciation of family caregiving stress. *The Journal of Psychology*, 140, 85-94.
- Gökler, I. Y. (2008). *Sistem Yaklaşımı ve Sosyal-Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde Oluşturulan Kavramsal Model Temelinde Kronik Hastalığı Olan Çocuklar ve Ailelerinde Psikolojik Uyumun Yordanması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Hartling, L., Milne, A., Tjosvold, L., Wrightson, D., Gallivan, J. & Newton, A. S. (2014). A systematic review of interventions to support siblings of children with chronic illness or disability. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 50, 26-38.
- Hobbs, N. & Perrin, J. (1985). *Issues in the care of children with chronic illness*. London: Jossey-Bass.
- Isaacs, D. & Sewell, J. R. (2003). Children with chronic conditions. *The Medical Journal of Australia*, 179, 235-236.
- Kelly, A. F. & Hewson, P. H. (2000). Factors associated with recurrent hospitalization in chronically ill children and adolescents. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 36, 13-18.
- Kish, A. M., Newcombe, P. A. & Haslam, D. M. (2018). Working and caring for a child with chronic illness: A review of current literature. *Child: Care, Health and Development*, 44, 343-354.
- La Clare, H. L. (2013). The impact of childhood chronic illness on the family: Psychosocial adjustment of siblings. *Social Work Master's Clinical Research Papers*, 1-68.
- Last, B. F., Stam, H., Onland-van Nieuwenhuizen, A. M. & Grootenhuys, M. A. (2007). Positive effects of a psycho-educational group intervention for children with a chronic disease: First results. *Patient Education and Counseling*, 65, 101-112.
- Lawrence, E. (2012). The impact of chronic illness on the family. *Ig Living*, 20-25.
- Livneh, H. & Antonak, R. F. (2005). Psychosocial adaptation to chronic illness and disability: A primer for counselors. *Journal of Counseling & Development*, 83, 12-20.
- Ludder-Jackson, P. & Vessey, J. (1996). *Primary care of the child with a chronic condition*. St Louis: Mosby.
- Madsen, W. C. (2013). *Collaborative therapy with multi-stressed families*. USA: Guilford Press.
- Martz, E. & Livneh, H. (2016). Psychosocial adaptation to disability within the context of positive psychology: Findings from the literature. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 26, 4-12.
- McClellan, C. B. & Cohen, L. L. (2007). Family functioning in children with chronic illness compared with healthy controls: A critical review. *The Journal of Pediatrics*, 150, 221-223.
- Midence, K. (1994). The effects of chronic illness on children and their families: An Overview. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 120, 311-327.
- Newacheck, P. W. & Taylor, W. R. (1992). Childhood chronic illness: Prevalence, severity and impact. *American Journal of Public Health*, 82, 364-371.
- Oğuzhan, M. & Erden, G. (2012). Kronik ve ölümcül hastalığı olan çocuklarda ve ailelerinde ortaya çıkan sorunlar ve psikososyal müdahalenin önemi. *Yeni Sempozyum*, 50, 167-179.
- Pless, I. and Perrin, J. (1985) Issues common to a variety of illnesses. In N. Hobbs and J. Perrin (eds) *Issues in the Care of Children with Chronic Illness*. London: Jossey-Bass.

- Popp, J. M., Robinson, J. L., Britner, P. A. & Blank, T. O. (2014). Parent adaptation and family functioning in relation to narratives of children with chronic illness. *Journal of Pediatric Nursing*, 29, 58-64.
- Rolland, J. S. (1987). Chronic illness and the life cycle: A conceptual framework. *Family Process*, 26, 203-221.
- Rolland, J. S. (2013). *Families and chronic illness: An integrative model*. New York, NY: Brunner Routledge.
- Rolland, J. S. (2019). *The family, chronic illness, and disability: An integrated practice model*. APA Publications.
- Shaw, S. R. & McCabe, P. C. (2008). Hospital-to-school transition for children with chronic illness: Meeting the new challenges of an evolving health care system. *Psychology in the Schools*, 45, 74-87.
- Shiu, S. (2004). Positive interventions for children with chronic illness: Parents' and teachers' concerns and recommendations. *Australian Journal of Education*, 48, 239-252.
- Smith, B. A. & Kaye, D. L. (2012). Treating parents of children with chronic health conditions: The role of the general psychiatrist. *Focus*, 10, 255-265.
- Swanston, H., Williams, K. & Nunn, K. (2000). The Psychological Adjustment of Children with Chronic Conditions. *Clinical Approaches to Early Intervention in Child and Adolescent Mental Health*, 5, 1-41.
- Törüner, E. K. & Büyükgönenç, L. (2012). *Çocuk sağlığı: Temel hemşirelik yaklaşımları*. Göktuğ Yayıncılık.
- Walsh, F. (2016). Family resilience: A developmental systems framework. *European Journal of Developmental Psychology*, 13, 313-324.
- Wei, C., Allen, R. J., Tallis, P. M., Ryan, F. J., Hunt, L. P., Shield, J. P. & Crowne, E. C. (2018). Cognitive behavioural therapy stabilises glycaemic control in adolescents with type 1 diabetes- Outcomes from a randomized control trial. *Pediatric Diabetes*, 19, 106-113.
- Wittenberg, E., Saada, A. & Prosser, L. A. (2013). How illness affects family members: A qualitative interview survey. *The Patient-Patient-Centered Outcomes Research*, 6, 257-268.
- World Health Organization, Public Health Agency of Canada, & Canada. Public Health Agency of Canada. (2005). *Preventing chronic diseases: A vital investment*. World Health Organization.
- Xavier, D. M., Gomes, G. C. & Cezar-Vaz, M. R. (2020). Meanings assigned by families about children's chronic disease diagnosis. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 73, e20180742.
- Vessey, J. A. (1999). Psychological comorbidity in children with chronic conditions. *Pediatric Nursing*, 25, 211-215.

15. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI

Rojin Yazar

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ “İnternet bağımlılığı nedir?”
- ☞ İnternet bağımlılığında çocuk ve ergenler için risk faktörleri nelerdir?
- ☞ İnternet bağımlılığının çocuk ve ergenler açısından etki alanları nelerdir?
- ☞ Ebeveynlerin çocuğun gelişim çağına uygun olacak şekilde internet kullanımına ilişkin sahip olmaları gereken uygun tutum ve davranışlar nelerdir?
- ☞ İnternet bağımlılığı kapsamında çocuk ve ergenler için yapılabilecek önleme çalışmaları nelerdir?
- ☞ İnternet bağımlılığı bulunan çocuk ve ergenler için uygun müdahale yaklaşımları nelerdir?” sorularına cevap alacaklardır.

KAYNAKÇA

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabı, beşinci baskı (DSM-5), tanı ölçütleri başvuru elkitabı'ndan, çev. E Köroğlu (Çev. Ed.), Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Anand, V. (2007). A study of time management: The correlation between video game usage and academic performance markers. *CyberPsychology & Behavior*, 10(4), 552-559.
- Arslan Cansever, B. (2010). Ergenlerin toplumsallaşmasında internet kullanımının aile ve okul bağlamında yarattığı sorunlar. *Yayımlanmamış Doktora tezi. Ege üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.*
- Augner, C. & Hacker, G. W. (2012). Associations between problematic mobile phone use and psychological parameters in young adults. *International journal of public health*, 57(2), 437-441.
- Aydın, B. & Sarı, S. V. (2011). Internet addiction among adolescents: the role of self-esteem. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 3500-3505.
- Barker, J. C. & Hunt, G. (2004). Representations of family: A review of the alcohol and drug literature. *International Journal of Drug Policy*, 15(5-6), 347-356.
- Batıgün, A. D. & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Beranuy, M., Oberst, U., Carbonell, X. & Chamarro, A. (2009). Problematic Internet and mobile phone use and clinical symptoms in college students: The role of emotional intelligence. *Computers in human behavior*, 25(5), 1182-1187.
- Berson, I. R. & Berson, M. J. (2003). Digital literacy for effective citizenship.(Advancing Technology). *Social Education*, 67(3), 164-168.
- Blaszczyński, A. (2006). Internet use: In search of an addiction. *international Journal of mental Health and addiction*, 4(1), 7-9.
- Bölükbaş, K. (2003). İnternet cafeler ve internet bağımlılığı üzerine sosyolojik bir araştırma: Diyarbakır örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Bragazzi, N. L. & Del Puente, G. (2014). A proposal for including nomophobia in the new DSM-V. *Psychology research and behavior management*, 7, 155.
- Burleson, B. R. & Kunkel, A. (2002). Parental and peer contributions to the emotional support skills of the child: From whom do children learn to express support?. *The journal of family communication*, 2(2), 81-97.
- Caplan, S. E. (2007). Relations among loneliness, social anxiety, and problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(2), 234-242.
- Carnagey, N. L. & Anderson, C. A. (2005). The effects of reward and punishment in violent video games on aggressive affect, cognition, and behavior. *Psychological science*, 16(11), 882-889.
- Cengizhan, C. (2005). Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımında yeni bir boyut: "İnternet bağımlılığı". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(22), 83-98.
- Ceyhan, A. A. (2008). Predictors of problematic internet use on Turkish university students. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 363-366.
- Chang, M. K. & Law, S. P. M. (2008). Factor structure for Young's Internet Addiction Test: A confirmatory study. *Computers in human behavior*, 24(6), 2597-2619.
- Cömert, I. T. & Ziyalar, N. (2012). The Association Between Internet Addiction and Substance Use Among 18– 28-Year-Old University Students in Istanbul. *Psychology Research, Ekim*, 2(10), 615.

- Çevik, Ç. (2016). *İnternet kullanım süresinin ergenler üzerindeki psikolojik etkileri* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çuhadar, C. (2012). Exploration of problematic Internet use and social interaction anxiety among Turkish pre-service teachers. *Computers & Education*, 59(2), 173-181.
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in human behavior*, 17(2), 187-195.
- DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R., Sionean, C., Cobb, B. K., Harrington, K., ... Oh, M. K. (2001). Parental monitoring: Association with adolescents' risk behaviors. *Pediatrics*, 107(6), 1363-1368.
- Douglas, A. C., Mills, J. E., Niang, M., Stepchenkova, S., Byun, S., Ruffini, C., ... Blanton, M. (2008). Internet addiction: Meta-synthesis of qualitative research for the decade 1996–2006. *Computers in human behavior*, 24(6), 3027-3044.
- Duimel, M. & Haan, J. (2007). *Nieuwe links in het gezin: De digitale leefwereld van tieners en de rol van hun ouders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dykas, M. J., Ziv, Y. & Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment & human development*, 10(2), 123-141.
- Ellison, N. B., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of computer-mediated communication*, 12(4), 1143-1168.
- Esen, E. (2010). *Ergenlerde internet bağımlılığını yordayan psiko-sosyal değişkenlerin incelenmesi* (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Esen, E. & Siyez, D. M. (2011). An investigation of psycho-social variables in predicting internet addiction among adolescents. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(36), 127-136.
- Feldman, S. S. & Wentzel, K. R. (1990). The relationship between parenting styles, sons' self-restraint, and peer relations in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 10(4), 439-454.
- Goldberg, I. (1996). Internet addiction disorder.
- Grüsser, S. M., Thalemann, R. & Griffiths, M. D. (2006). Excessive computer game playing: evidence for addiction and aggression?. *Cyberpsychology & behavior*, 10(2), 290-292.
- Hall, A. S. & Parsons, J. (2001). Internet addiction: College student case study using best practices in cognitive behavior therapy. *Journal of mental health counseling*, 23(4), 312.
- Hussain, Z. & Griffiths, M. D. (2009). Excessive use of massively multi-player online role-playing games: A pilot study. *International journal of mental health and addiction*, 7(4), 563-571.
- İskender, M. & Akın, A. (2010). Social self-efficacy, academic locus of control, and internet addiction. *Computers & Education*, 54(4), 1101-1106.
- Jessor, R. (1987). Problem-behavior theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking. *British journal of addiction*, 82(4), 331-342.
- Jiang, Q. (2014). Internet addiction among young people in China: Internet connectedness, online gaming, and academic performance decrement. *Internet Research*.
- Kabasakal, Z. (2015). Life satisfaction and family functions as-predictors of problematic Internet use in university students. *Computers in Human Behavior*, 53, 294-304.
- Kalkan, M. & Kaygusuz, C. (Eds.). (2013). *İnternet bağımlılığı: Sorunlar ve çözümler*. Anı Yayıncılık.
- Karaca, M. (2007). İnternet gençliği: yeni bir gençlik tiplemesi denemesi. *Humanities Sciences*, 2(4), 419-136.
- Karaman, M. K. & Kurtoğlu, M. (2009). Öğretmen adaylarının internet bağımlılığı hakkındaki görüşleri. *Akademik Bilişim*, 11(13), 641-650.

- Karayağız, M. G. & Bolışık, B. (2009). Çocuk ve gençlerde internet kullanımı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 8(5), 445-450.
- Kim, Y. H. & Chong, Y. S. (2005). Parent-child communication, peer-relationship and Internet addiction in children. *Journal of the Korean Home Economics Association*, 43(10), 103-114.
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Chen, C. S., Chen, C. C., Yen, C. F. (2008) Psychiatric co-morbidity of internet addiction in college students: an inter-view study. *CNS Spectr*; 13: 147-153.
- Koo, H. J. & Kwon, J. H. (2014). Risk and protective factors of internet addiction: A meta-analysis of empirical studies in Korea. *Yonsei medical journal*, 55(6), 1691-1711.
- Kubey, R. W., Lavin, M. J. & Barrows, J. R. (2001). Internet use and collegiate academic performance decrements: Early findings. *Journal of communication*, 51(2), 366-382.
- Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2012). Internet gaming addiction: A systematic review of empirical research. *International journal of mental health and addiction*, 10(2), 278-296.
- La Greca, A. M. & Harrison, H. M. (2005). Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression?. *Journal of clinical child and adolescent psychology*, 34(1), 49-61.
- Lam, L. T., Peng, Z. W., Mai, J. C. & Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *Cyberpsychology & behavior*, 12(5), 551-555.
- Lapointe, M. C. & Lemieux, J. (2013). Internet et les pratiques culturelles au Québec. Effet d'ouverture ou de confinement?. *Communication. Information médias théories pratiques*, 31(2).
- LaRose, R., Lin, C. A. & Eastin, M. S. (2003). Unregulated Internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation?. *Media psychology*, 5(3), 225-253.
- Law, D. M., Shapka, J. D. & Olson, B. F. (2010). To control or not to control? Parenting behaviours and adolescent online aggression. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1651-1656.
- Ledbetter, A. M. (2010). Family communication patterns and communication competence as predictors of online communication attitude: Evaluating a dual pathway model. *Journal of Family Communication*, 10(2), 99-115.
- Lim, J. S., Bae, Y. K. & Kim, S. S. (2004, August). A learning system for internet addiction prevention. In *IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies, 2004. Proceedings*. (pp. 836-837). IEEE.
- Liu, C. Y. & Kuo, F. Y. (2007). A study of Internet addiction through the lens of the interpersonal theory. *CyberPsychology & Behavior*, 10(6), 799-804.
- Liu, Q. X., Fang, X. Y., Deng, L. Y. & Zhang, J. T. (2012). Parent-adolescent communication, parental Internet use and Internet-specific norms and pathological Internet use among Chinese adolescents. *Computers in Human Behavior*, 28(4), 1269-1275.
- Liu, Q. X., Fang, X. Y., Yan, N., Zhou, Z. K., Yuan, X. J., Lan, J. & Liu, C. Y. (2015). Multi-family group therapy for adolescent Internet addiction: Exploring the underlying mechanisms. *Addictive Behaviors*, 42, 1-8.
- Liu, T. & Potenza, M. N. (2010). Problematic Internet use: clinical aspects. *Impulse control disorders*, 167-181.
- Livingstone, S. & Görzig, A. (2014). When adolescents receive sexual messages on the internet: Explaining experiences of risk and harm. *Computers in human behavior*, 33, 8-15.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. & Ólafsson, K. (2010). Risks and safety for children on the internet: the UK report. *Politics*, 6(1).
- Lochman, J. E. & van den Steenhoven, A. (2002). Family-based approaches to substance abuse prevention. *Journal of Primary Prevention*, 23(1), 49-114.
- Matthews, T., Pierce, J. & Tang, J. (2009). No smart phone is an island: The impact of places, situations, and other devices on smart phone use. *IBM RJ10452*, (10452), 1.

- Mesch, G. S. (2006). Family relations and the Internet: Exploring a family boundaries approach. *The Journal of Family Communication*, 6(2), 119-138.
- Milani, L., Osualdella, D. & Di Blasio, P. (2009). Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. *CyberPsychology & Behavior*, 12(6), 681-684.
- Mitchell, J., Stanimirovic, R., Klein, B., & Vella-Brodrick, D. (2009). A randomised controlled trial of a self-guided internet intervention promoting well-being. *Computers in Human Behavior*, 25(3), 749-760.
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., Jones, L. M. & Wolak, J. (2012). Prevalence and characteristics of youth sexting: A national study. *Pediatrics*, 129(1), 13-20.
- Morahan-Martin, J. (2005). Internet abuse: Addiction? disorder? symptom? alternative explanations?. *Social Science Computer Review*, 23(1), 39-48.
- Morsünbül, Ü. (2014). The association of internet addiction with attachment styles, personality traits, loneliness and life satisfaction: İnternet bağımlılığının bağlanma stilleri, kişilik özellikleri, yalnızlık ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *Journal of Human Sciences*, 11(1), 357-372.
- Munezawa, T., Kaneita, Y., Osaki, Y., Kanda, H., Minowa, M., Suzuki, K., ... & Ohida, T. (2011). The association between use of mobile phones after lights out and sleep disturbances among Japanese adolescents: a nationwide cross-sectional survey. *Sleep*, 34(8), 1013-1020.
- Ni, X., Yan, H., Chen, S. & Liu, Z. (2009). Factors influencing internet addiction in a sample of freshmen university students in China. *Cyberpsychology & behavior*, 12(3), 327-330.
- Odabaşoğlu, G., Öztürk, Ö., Genç, Y. & Pektaş, Ö. (2007). On olguluk bir seri ile internet bağımlılığı klinik görünümleri. *Bağımlılık Dergisi*, 8(1), 46-51.
- Odacı, H. (2011). Academic self-efficacy and academic procrastination as predictors of problematic internet use in university students. *Computers & Education*, 57(1), 1109-1113.
- Orrego, V. O. & Rodriguez, J. (2001). Family communication patterns and college adjustment: The effects of communication and conflictual independence on college students. *The Journal of Family Communication*, 1(3), 175-189.
- Özçınar, Z. (2011). The relationship between internet addiction and communication, educational and physical problems of adolescents in North Cyprus. *Journal of psychologists and counsellors in schools*, 21(1), 22-32.
- Ögel, K. (2012). *İnternet bağımlılığı: İnternetin psikolojisini anlamak ve bağımlılıkla başa çıkmak*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özcan, N. K. & Buzlu, S. (2007). Internet use and its relation with the psychosocial situation for a sample of university students. *CyberPsychology & Behavior*, 10(6), 767-772.
- Ögel, K. (2012). *İnternet bağımlılığı: İnternetin psikolojisini anlamak ve bağımlılıkla başa çıkmak*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Park, S. K., Kim, J. Y. & Cho, C. B. (2008). Prevalence of Internet addiction and correlations with family factors among South Korean adolescents. *Adolescence*, 43(172).
- Park, T. Y., Kim, S., & Lee, J. (2014). Family therapy for an Internet-addicted young adult with interpersonal problems. *Journal of Family Therapy*, 36(4), 394-419.
- Peter, J., Valkenburg, P. M. & Schouten, A. P. (2005). Developing a model of adolescent friendship formation on the Internet. *CyberPsychology & Behavior*, 8(5), 423-430.
- Punamäki, R. L., Wallenius, M., Nygård, C. H., Saarni, L. & Rimpelä, A. (2007). Use of information and communication technology (ICT) and perceived health in adolescence: the role of sleeping habits and waking-time tiredness. *Journal of adolescence*, 30(4), 569-585.
- Rice, E., Winetrobe, H., Holloway, I. W., Montoya, J., Plant, A. & Kordic, T. (2015). Cell phone internet access, online sexual solicitation, partner seeking, and sexual risk behavior among adolescents. *Archives of sexual behavior*, 44(3), 755-763.

- Sánchez-Martínez, M. & Otero, A. (2009). Factors associated with cell phone use in adolescents in the community of Madrid (Spain). *CyberPsychology & Behavior*, 12(2), 131-137.
- Savcı, M. & Aysan, F. (2016). Relationship between impulsivity, social media usage and loneliness. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 106.
- Shapira, N. A., Lessig, M. C., Goldsmith, T. D., Szabo, S. T., Lazoritz, M., Gold, M. S. & Stein, D. J. (2003). Problematic internet use: proposed classification and diagnostic criteria. *Depression and anxiety*, 17(4), 207-216.
- Shaw, L. H. & Gant, L. M. (2004). In defense of the Internet: The relationship between Internet communication and depression, loneliness, self-esteem, and perceived social support. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 37(2).
- Shek, D. T., Tang, V. M. & Lo, C. Y. (2009). Evaluation of an Internet addiction treatment program for Chinese adolescents in Hong Kong. *Adolescence*, 44(174).
- Shepherd, R. M. & Edelman, R. J. (2005). Reasons for internet use and social anxiety. *Personality and individual Differences*, 39(5), 949-958.
- Siomos, K., Floros, G., Fisoun, V., Evaggelia, D., Farkonas, N., Sergentani, E., ... Geroukalis, D. (2012). Evolution of Internet addiction in Greek adolescent students over a two-year period: the impact of parental bonding. *European child & adolescent psychiatry*, 21(4), 211-219.
- Steiner, H. & Hall, R. E. (2015). *Treating adolescents*. John Wiley & Sons.
- Subrahmanyam, K. (2001). 2001 New Forms of Electronic Media: The impact of interactive games and the Internet on cognition, socialization, and behavior. *Handbook of children and the media*.
- Şahin, S., Ozdemir, K., Unsal, A. & Temiz, N. (2013). Evaluation of mobile phone addiction level and sleep quality in university students. *Pakistan journal of medical sciences*, 29(4), 913.
- Taçyıldız, Ö. (2010). Lise öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir*.
- Thomé, S., Härenstam, A. & Hagberg, M. (2011). Mobile phone use and stress, sleep disturbances, and symptoms of depression among young adults-a prospective cohort study. *BMC public health*, 11(1), 1-11.
- Tichon, J. G. & Shapiro, M. (2003). With a little help from my friends: Children, the Internet and social support. *Journal of Technology in Human Services*, 21(4), 73-92.
- Tsai, C. C. & Lin, S. S. (2003). Internet addiction of adolescents in Taiwan: An interview study. *Cyberpsychology & behavior*, 6(6), 649-652.
- Turnalar Kurtaran, G. (2008). İnternet bağımlılığını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Van den Bulck, J. (2010). The effects of media on sleep. *Adolescent medicine: state of the art reviews*, 21(3), 418-29.
- Wan, C. S. & Chiou, W. B. (2006). Why are adolescents addicted to online gaming? An interview study in Taiwan. *Cyberpsychology & behavior*, 9(6), 762-766.
- Wang, R., Bianchi, S. M. & Raley, S. B. (2005). Teenagers' Internet use and family rules: A research note. *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1249-1258.
- Weinstein, A. & Lejoyeux, M. (2010). Internet addiction or excessive internet use. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 36(5), 277-283.
- Whang, L. S. M., Lee, S. & Chang, G. (2003). Internet over-users' psychological profiles: a behavior sampling analysis on internet addiction. *Cyberpsychology & behavior*, 6(2), 143-150.
- Widyanto, L. & Griffiths, M. (2006). 'Internet addiction': a critical review. *International Journal of mental health and Addiction*, 4(1), 31-51.
- Winkler, A., Dörsing, B., Rief, W., Shen, Y. & Glombiewski, J. A. (2013). Treatment of internet addiction: a meta-analysis. *Clinical psychology review*, 33(2), 317-329.

- Wu, X., Chen, X., Han, J., Meng, H., Luo, J., Nydegger, L. & Wu, H. (2013). Prevalence and factors of addictive Internet use among adolescents in Wuhan, China: interactions of parental relationship with age and hyperactivity-impulsivity. *PloS one*, 8(4), e61782.
- Yalçın, C. (2003). Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla İnternet. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 77-89.
- Yang, C. K., Choe, B. M., Baity, M., Lee, J. H. & Cho, J. S. (2005). SCL-90-R and 16PF profiles of senior high school students with excessive internet use. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 50(7), 407-414.
- Yen, J.-Y., Ko, C.-H., Yen, C.-F., Chen, S.-H., Chung, W.-L. & Chen, C.-C. (2008). Psychiatric symptoms in adolescents with Internet addiction: Comparison with substance use. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 62 (1), 9-16.
- Yen, J., Yen, C., Chen, C., Chen, S. & Ko, C. (2007). Family factors of internet addiction and substance use experience in Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 10(3), 323-329.
- Young, K. S. & Rodgers, R. C. (1998, April). Internet addiction: Personality traits associated with its development. In *69th annual meeting of the Eastern Psychological Association* (pp. 40-50).
- Young, K. S. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American behavioral scientist*, 48(4), 402-415.
- Young, K. S. (2015). <http://netaddiction.com/wp-content/uploads/2015/07/Screen-Smart-Guidelines.pdf>

16. Bölüm

ÇOCUK VE ERGENLERDE SALDIRGANLIK

Olçay Bozkuş

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucuların bölüm sonunda,

- ☞ Saldırganlık ve şiddet kavramlarının kuramsal tanımları ve farklılıkları hakkında,
- ☞ Şiddet döngüsünün öğrenilmesinde ailenin rolü hakkında,
- ☞ Çocuk ve ergenlerde saldırganlığın azaltmasına yardım edecek aile pratikleri hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, B., Swahn, M. ve Hamburger, M. (2011). Attitudes affecting physical dating violence perpetration and victimization: Findings from adolescents in a high-risk urban community. *Violence and Victims, 26*, 669-683.
- Allen J. J. ve Anderson, C. A. (2017). Aggression and violence: Definitions and distinctions. P. Sturmey (Ed.), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression (s.1-14)*, John Wiley & Sons Ltd. Published.
- Avcioğlu, S. ve Gökalp, K. (2022). The effect of anger management training on tendency to violence in high school students: An experimental study in Turkey. *The American Journal of Family Therapy*.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1999). Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. *Personality and Social Psychology Review, 3*(3), 193-209.
- Bandura A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education, 31*, 101-119.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Benedini, K. M., Fagan, A. A. ve Gibson, C. L. (2016). The cycle of victimization: The relationship between childhood maltreatment and adolescent peer victimization. *Child Abuse and Neglect, 59*, 111-121.
- Briggs, J. L. (1970). *Never in Anger Portrait of An Eskimo Family*. Harvard University Press.
- Briggs, J. L. (1998). *Inuit Morality Play: The Emotional Education of a Three-Year-Old*. Yale University Press.
- Brown, S., Fite, P. J., Di Pierro, M. ve Bortolato, M. (2017). links between stressful life events and proactive and reactive functions of aggression. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 26*(6), 691-699.
- Buelga, S., Martínez-Ferrer, B. ve Cava, M. (2017). Differences in family climate and family communication among cyberbullies, cybervictims, and cyber bully-victims in adolescents. *Computers in Human Behavior, 76*, 164-173.
- Bushman, B. J. ve Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review, 108*(1), 273-279.
- Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons
- Cadely, H. S., Mrug, S. ve Windle, M. (2019). Comparisons of types of exposure to violence within and across contexts in predicting the perpetration of dating aggression. *Journal of Youth and Adolescence, 48*(12), 2377-2390.
- Calvete, E. ve Orue, I. (2011). The impact of violence exposure on aggressive behavior through social information processing in adolescents. *American Journal of Orthopsychiatry, 81*(1), 38-50.
- Camilo, C., Garrido, M. V. ve Calheiros, M. M. (2020). The social information processing model in child physical abuse and neglect: A meta-analytic review. *Child Abuse & Neglect, 108*, 104666.
- Campaert, K., Nocentini, A. ve Menesini, E. (2018). The role of poor parenting and parental approval for children's moral disengagement. *Journal of Child and Family Studies, 27*(8), 2656-2667.
- Chesworth, B., Lanier, P.ve Rizo, C. F. (2019). The association between exposure to intimate partner violence and child bullying behaviors. *Journal of Child and Family Studies, 28*(8), 2220-2231.

- Cho, S. ve Lee, J. M. (2018). Explaining physical, verbal, and social bullying among bullies, victims of bullying, and bully-victims: Assessing the integrated approach between social control and lifestyles-routine activities theories. *Children and Youth Services Review*, 91, 372-382.
- Choi, H. J. ve Temple, J. R. (2016). Do gender and exposure to interparental violence moderate the stability of teen dating violence?: Latent transition analysis. *Prevention Science*, 17, 367-376.
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Coore Desai C., Reece J-A. T. ve Pellington S. S. (2017). The prevention of violence in childhood through parenting programmes: A global review. *Psychology Health and Medicine* 22(1), 1-21.
- Çetinkaya-Yıldız, E. ve Hatipoğlu-Sümer, Z. (2021). The impact of parental factors on physical aggression perpetration among Turkish urban adolescents: The mediating role of beliefs supporting aggression. *Violence and Victims*, 36(1), 132-156.
- Davis, J. P., Ingram, K. M., Merrin, G. J. ve Espelage, D. L. (2020). Exposure to parental and community violence and the relationship to bullying perpetration and victimization among early adolescents: A parallel process growth mixture latent transition analysis. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(1), 77-89.
- Day, D. M., Wanklyn, S. G., McCay, E., Hart, T., Macpherson, A. ve Burnier, N. (2013). Potential mediators between child abuse and both violence and victimization in juvenile offenders. *Psychological Services*, 10, 1-11.
- De Castro, B. O., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D. ve Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child Development*, 73, 916-934.
- Denson, T. F., Capper, M. M., Oaten, M., Friese, M. ve Schofield, T. P. (2011). Self-control training decreases aggression in response to provocation in aggressive individuals. *Journal of Research in Personality*, 45, 252-256.
- De Oliveira, W. A., Silva, M. A. I., da Silva, J. L., de Mello, F. C. M., do Prado, R. R. ve Malta, D. C. (2016). Associations between the practice of bullying and individual and contextual variables from the aggressors' perspective. *Jornal de Pediatria*, 92(1), 32-39.
- Dodge, K. A., Bates, J. E. ve Pettit, G. S. (1990). Mechanisms in the cycle of violence. *Science*, 250, 1678-1683.
- Dodge, K. A. ve Crick, N. R. (1990). Social information-processing bases of aggressive behavior in children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(1), 8-22.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E. ve Valente, E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, 104(4), 632-643.
- Dodge, K. A. and Pettit, G. S. (2003). A Biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39, 349-371.
- Dodge, K. A. (2006). Translational science in action: Hostile attributional style and the development of aggressive behavior problems. *Development and Psychopathology*, 18(3), 791-814.
- Espejo-Siles, R., Zych, I., Farrington, D. P. ve Llorent, V. J. (2020). Moral disengagement, victimization, empathy, social and emotional competencies as predictors of violence in children and adolescents. *Children and Youth Services Review*, 118, 105337.
- Espelage, D. L., Low, S. K. & Jimerson, S. R. (2014). Understanding school climate, aggression, peer victimization, and bully perpetration: Contemporary science, practice, and policy. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 233-237.
- Fagan, A. A. (2020). Adverse childhood experiences and adolescent exposure to violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 088626052092631.

- Fleckman, J. M., Drury, S. S., Taylor, C. A. ve Theall, K. P. (2016). Role of direct and indirect violence exposure on externalizing behavior in children. *Journal of Urban Health*, 93(3), 479-492.
- Foshee, V. A., McNaughton Reyes, H. L., Chen, M. S., Ennett, S. T., Basile, K. C., DeGue, S., ... Bowling, J. M. (2016). Shared risk factors for the perpetration of physical dating violence, bullying, and sexual harassment among adolescents exposed to domestic violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(4), 672-686.
- Forster, M., Gower, A. L., McMorris, B. J. ve Borowsky, I. W. (2020). Adverse childhood experiences and school-based victimization and perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 35, 662-881.
- Georgiou, S. N., Ioannou, M. ve Stavriniades, P. (2017). Cultural values as mediators between parenting styles and bullying behavior at school. *Social Psychology of Education*, 21(1), 27-50.
- Gini, G. (2006). Social cognition and moral cognition in bullying: What's wrong? *Aggressive Behavior*, 32, 528-539.
- Gini, G., Pozzoli, T. ve Hymel, S. (2013). Moral disengagement among children and youth: A meta-analytic review of links to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 40(1), 56-68.
- Godleski, S. A. ve Ostrov, J. M. (2020). Parental influences on child report of relational attribution biases during early childhood. *Journal of Experimental Child Psychology*, 192, 104775.
- Gordon, M. (2003). Roots of empathy: Responsive parenting, caring societies. *Keio J Med.*, 52(4): 236-43.
- Haddock, A. D. ve Jimerson, S. R. (2017). An examination of differences in moral disengagement and empathy among bullying participant groups. *Journal of Relationships Research*, 8, e15.
- Hamner, T., Latzman, R. D. ve Chan, W. Y. (2015). Exposure to Community Violence, Parental Involvement, and Aggression Among Immigrant Adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3247-3257.
- Healey, M. L. ve Grossman, M. (2018). Cognitive and affective perspective-taking: evidence for shared and dissociable anatomical substrates. *Frontiers in Neurology*, 9, 491.
- Heleniak C. ve McLaughlin K. A. (2020). Social-cognitive mechanisms in the cycle of violence: cognitive and affective theory of mind, and externalizing psychopathology in children and adolescents. *Development and Psychopathology*, 32, 735-750.
- Holt, M. K., Kaufman Kantor, G. ve Finkelhor, D. (2008). Parent/child concordance about bullying involvement and family characteristics related to bullying and peer victimization. *Journal of School Violence*, 8(1), 42-63.
- Hubbard, J. A., Smithmyer, C. M., Ramsden, S. R., Parker, E. H., Flanagan, K. D., Dearing, K. F. ve ark. (2002). Observational, physiological, and self report measures of children's anger: Relations to reactive versus proactive aggression. *Child Development*, 73, 1101-1118.
- Hubbard, J. A., Romano, L., J., McAuliffe, M. D. ve Morrow, M., T. (2018). Anger and the reactive-proactive aggression distinction in childhood and adolescence. Ed: M. Potegal, G. Stemmler ve C. Spielberger. *International handbook of anger: Constituent and concomitant biological, psychological, and social processes* içinde (s. 231-239). Springer.
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., ... Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: A systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*, 2, e356-e366.
- Ireland, T. O. ve Smith, C. A. (2009). Living in partner-violent families: Developmental links to antisocial behavior and relationship violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 323-339.
- Johansson, A., Rötönen, N. ve Jern, P. (2020). Is the association between childhood maltreatment and aggressive behavior mediated by hostile attribution bias in women? A discordant twin and sibling study. *Aggressive Behavior*, 47(1), 28-37.

- Juvonen, J. ve Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual Review of Psychology*, 65, 159-185.
- Karlsson, M. E., Temple, J. R., Weston, R. ve Le, V. D. (2016). Witnessing interparental violence and acceptance of dating violence as predictors for teen dating victimization. *Violence Against Women*, 22, 625-646.
- Khalid, A. S. ve Dickert, S. (2022). Empathy at the gates: Reassessing its role in moral decision making. *Frontiers in psychology*, 13, 800752.
- Kim, J. E. ve Cicchetti, D. (2010). Longitudinal pathways linking child maltreatment, emotion regulation, peer relations, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51, 706-716.
- Knous-Westfall, H. M., Ehrensaft, M. K., Watson MacDonell, K. ve Cohen, P. (2011). Parental intimate partner violence, parenting practices, and adolescent peer bullying: A prospective study. *Journal of Child and Family Studies*, 21(5), 754-766.
- Krahé, B. (2013). *The social psychology of aggression*. New York, NY: Psychology Press.
- Lee, J. M., Burlaka, V., Nikolova, K. ve Hong, J. S. (2022). Witnessing violence between parents and children's bullying behavior: The mediating influences of parental characteristics, *Journal of Evidence-Based Social Work*, 19(3), 383-393.
- Lereya, S. T., Samara, M. ve Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse and Neglect*, 37, 1091-1108.
- Li, X., Wang, Y., Li, J., Tang, J., Zhang, J., Wang, M. ve Jiang, S. (2022). Violence exposure across multiple contexts as predictors of reactive and proactive aggression in Chinese preadolescents. *Aggressive behavior*, 48(3), 319-330.
- Lucas, S., Jernbro, C., Tindberg, Y. ve Janson, S. (2016). Bully, bullied and abused. Associations between violence at home and bullying in childhood. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(1), 27-35.
- Martinelli, A., Ackermann, K., Bernhard, A., Freitag, C. M. ve Schwenck, C. (2018). Hostile attribution bias and aggression in children and adolescents: A systematic literature review on the influence of aggression subtype and gender. *Aggression and Violent Behavior*, 39, 25-32.
- MacBrayer, E. K., Milich, R. ve Hundley, M. (2003). Attributional biases in aggressive children and their mothers. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(4), 698-708.
- Mazzone A., Yanagida T., Caravita S. C. S. ve Strohmeier D. (2019). Moral emotions and moral disengagement: Concurrent and longitudinal associations with aggressive behavior among early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 39, 839-863.
- Nelson, D. A., Mitchell, C. ve Yang, C. (2008). Intent attributions and aggression: A study of children and their parents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(6), 793-806.
- Nocentini, A., Fiorentini, G., Di Paola, L. ve Menesini, E. (2019). Parents, family characteristics and bullying behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 41-50.
- Padilla-Walker, L. M. ve Carlo, G. (2007). Personal values as a mediator between parent and peer expectations and adolescent behaviors. *Journal of family psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 21(3), 538-541.
- Parrott, D. J. ve Giancola, P. R. (2007). Addressing "the criterion problem" in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior*, 12(3), 280-299.
- Pearl, E. S. (2009). Parent management training for reducing oppositional and aggressive behavior in preschoolers. *Aggression and Violent Behavior*, 14, 295-305.
- Pelton, J., Gound, M., Forehand, R. ve Brody, G. (2004). The moral disengagement scale: Extension with an American minority sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 31-39.

- Petrucelli, K., Davis, J. ve Berman, T. (2019). Adverse childhood experiences and associated health outcomes: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse and Neglect*, 9, 104127.
- Price, J. M. ve Glad, K. (2003). Hostile attributional tendencies in maltreated children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 329-343.
- Richey, A., Brown, S., Fite, P. J. ve Bortolato, M. (2016). The role of hostile attributions in the associations between child maltreatment and reactive and proactive aggression. *Journal of Aggression Maltreatment & Trauma*, 25(10), 1043-1057.
- Rodriguez, C. M., Silvia, P. J. ve Gaskin, R. E. (2019). Predicting maternal and paternal parent-child aggression risk: Longitudinal multimethod investigation using social information processing theory. *Psychology of Violence*, 9(3), 370-382.
- Romera, E. M., Ortega-Ruiz, R., Rodríguez-Barbero, S. ve Falla, D. (2019). How do you think the victims of bullying feel? A study of moral emotions in primary school. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-11.
- Schwartz, J. P., Hage, S. M., Bush, I. ve Burns, L. K. (2006). Unhealthy parenting and potential mediators as contributing factors to future intimate violence: A review of the literature. *Trauma, Violence & Abuse*, 7(3), 206-221.
- Sears, H. A., Byers, E. S. ve Price, E. L. (2007). The co-occurrence of adolescent boys' and girls' use of psychologically, physically, and sexually abusive behaviours in their dating relationships. *Journal of Adolescence*, 30(3), 487-504.
- Shields, A. ve Cicchetti, D. (1998). Reactive aggression among maltreated children: The contributions of attention and emotion dysregulation. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(4), 381-395.
- Smith, K. Z., Smith, P. H., Oberleitner, L. M., Grekin, E. R. ve McKee, S. A. (2018). Child maltreatment and physical victimization: Does heavy drinking mediate the relationship? *Child Maltreatment*, 23, 234-243.
- Simons, D. A. ve Wurtele, S. K. (2010). Relationships between parents' use of corporal punishment and their children's endorsement of spanking and hitting other children. *Child Abuse and Neglect*, 34, 639-646.
- Yoon, D., Yoon, S., Park, J. ve Yoon, M. (2018). A pernicious cycle: Finding the pathways from child maltreatment to adolescent peer victimization. *Child Abuse and Neglect*, 81, 139-148.
- Vitaro, F. ve Brendgen, M. (2005). Proactive and reactive aggression: A developmental perspective. R. E. Tremblay, W. M. Hartup, & J. Archer (Ed.), *The developmental origins of aggression* içinde (s. 178-201). New York: Guilford Press.
- Widom, C. S., Czaja, S. J. ve Dutton, M. A. (2008). Childhood victimization and lifetime revictimization. *Child Abuse and Neglect*, 32, 785-796.
- Widom, C. S. ve Wilson, H. W. (2015). Intergenerational transmission of violence. J. Limbert & I. Levav (Ed.), *Violence and mental health* içinde (s. 27-45). New York, NY: Springer.
- Wolfe, D. A., Wekerle, C., Scott, K., Straatman, A. L. ve Grasley, C. (2004). Predicting abuse in adolescent dating relationships over 1 year: The role of child maltreatment and trauma. *Journal of Abnormal Psychology*, 113, 406-415.
- Zhu, W., Chen, Y. ve Xia, L.-X. (2020). Childhood maltreatment and aggression: The mediating roles of hostile attribution bias and anger rumination. *Personality and Individual Differences*, 162, 110007.

17. Bölüm

FARKLI BOYUTLARIYLA CİNSEL KİMLİK VE CİNSİYET KİMLİĞİ GELİŞİMİ

Fatma Kandemir

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Cinsel kimliği ve alt boyutlarını bilirler.
- ☞ Cinsel kimlikle ilişkili temel kavramları bilir ve amacına uygun olarak kullanabilirler.
- ☞ Farklı cinsel yönelimlerin bir bozukluk olmadığını ve farklı cinsiyet kimlikleri olabileceğini bilirler.
- ☞ Cinsiyet kimliği gelişimini bilirler.
- ☞ Cinsiyet kimliği gelişimini açıklayan temel kuramları bilirler.

KAYNAKÇA

- Akvardar, Y., Çalpak, E., Etaner, U., Hürol, C., Sunat, H., Tükel, R., ... & Yücel, B. (2006). Psikanalitik kurama giriş. *İstanbul: Bağlam Yayınları*.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı'ndan, çev. Köroğlu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2014.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, Dördüncü Baskı (DSM-4), Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı'ndan, çev. Köroğlu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2001.
- Anton, B. S. (2009). Proceedings of the American Psychological Association for the legislative year 2008: Minutes of the annual meeting of the Council of Representatives. *American Psychologist*, 64, 372-453.
- Başar, K. (2020). Cinsel kimlik ve sağlıkta eşitsizlik: bireyin ve kliniğin ötesinde tıp. *Toplum ve Hekim, TTB Yayını*, 35(4), 252-268.
- Başar, K. (2014). Farklı yönleri ile cinsel kimlik: bedensel cinsiyet, cinsiyet kimliği, cinsiyet rolü ve cinsel yönelim. *Toplum ve Hekim, TTB Yayını*, 29(4), 245-251.
- Başar, K., Yüksel, Ş. (2014). Çocukluktan yetişkinliğe cinsiyet kimliği ile ilgili sorunlar: uygun değerlendirme ve izlem. *Psikiyatride Güncel*, 4(4), 389-404.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 198-210.
- Bazargan, M. & Galvan, F. (2012). Perceived discrimination and depression among low-income Latina male-to-female transgender women. *BMC Public Health*, 12, 663-670.
- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-schematic children in a gender-schematic society. *Signs: Journal of women in culture and society*, 8(4), 598-616.
- Bradford, J., Reisner, S. L., Honnold, J. A. & Xavier, J. (2013). Experiences of transgender-related discrimination and implications for health: Results from the Virginia Transgender Health Initiative Study. *American Journal of Public Health*, 103, 1820-1829.
- Canevello, A. (2020). Gender Schema Theory. In: Zeigler-Hill, V., Shackelford, T.K. (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24612-3_978.
- Clements-Nolle, K., Marx, R. & Katz, M. (2006). Attempted suicide among transgender persons: The influence of gender-based discrimination and victimization. *Journal of Homosexuality*, 51, 53-69.
- Dispenza, F., Watson, L. B., Chung, Y. B. & Brack, G. (2012). Experience of career-related discrimination for female-to-male transgender persons: A qualitative study. *Career Development Quarterly*, 60, 65-81.
- Drescher, J. (2015). Out of DSM: Depathologizing homosexuality. *Behavioral Sciences*, 5, 565-575.
- Drescher, J. (2010). Queer diagnoses: parallels and contrasts in the history of homosexuality, gender variance, and the diagnostic and statistical manual. *Arch Sex Behav*, 39, 427-460.
- Dökmen, Z. Y. (2012). Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açılımları. *İstanbul: Remzi Kita-pevi*.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Cook-Daniels, L., Kim, H. J., Erosheva, E. A., Emler, C. A., Hoy-Ellis, C. P., ... Muraco, A. (2014). Physical and mental health of transgender older adults: An at-risk and underserved population. *The Gerontologist*, 54, 488-500.
- Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality (1905). The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 7, 123-246.

- Grant, J. M., Mottet, L. A., Tanis, J. J. & Min, D. (2011). Transgender Discrimination Survey. *National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force: Washington, DC, USA*.
- Green, E. R. (2006). Debating trans inclusion in the feminist movement: A trans-positive analysis. *Journal of Lesbian Studies*, 10(1/2), 231-248.
- Güldü, Ö. V. & Kart M. (2009). Toplumsal cinsiyet rolleri ve siyasal tutumlar: sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(3), 98-116.
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the cultural psychology of identity. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 222-247.
- Hill, S. E. & Flom, R. (2007). 18-and 24-month-olds' discrimination of gender-consistent and inconsistent activities. *Infant Behavior and Development*, 30(1), 168-173.
- Hughes, J. J. & Dvorsky, G. (2008). Postgenderism: Beyond the gender binary. *Jeet Monograph Series*, https://www.academia.edu/7553496/postgenderism_beyond_the_gender_binary?auto=download
- Jay, N. (1981). Gender and dichotomy. *Feminist Studies*, 7(1), 38-56.
- Joel, D., Tarrasch, R., Berman, Z., Mukamel, M. & Ziv, E. (2014). Queering gender: Studying gender identity in 'normative' individuals. *Psychology & Sexuality*, 5(4), 291-321.
- Kaptan, S. (2013). Ruhsal hastalıklar, Ş. Yüksel ve N. Yetkin (Ed.), *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası – 10)*, İstanbul, CETAD.
- Lasky, R. E., Klein, R. E. & Martínez, S. (1974). Age and sex discriminations in five-and six-month-old infants. *The Journal of Psychology*, 88(2), 317-324.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology* (Ed. J. Adelson). *New York, John Wiley & Sons, Ltd.*, 109-137.
- Money, J. (1994). The concept of gender identity disorder in childhood and adolescence after 39 years. *Journal of sex & marital therapy*, 20(3), 163-177.
- Money, J. (1973). Gender role, gender identity, core gender identity: usage and definition of terms. *J Am Acad Psychoanal*, 1(4), 397-402.
- Moser, C. (2022). A Response to Bailey and Hsu (2022): It Helps If You Stop Confusing Gender Dysphoria and Transvestism. *Archives of Sexual Behavior*, 1-3.
- Nebioğlu, G. (2021). *Portekiz ve Türkiye LGBTİ+ örgütlenmelerinde örgütlenme yapısı ve ilgili kavramlar: kültürler arası değerler çalışması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Öztürk, M. O. & Uluşahin, A. (2008). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, Cilt II, 11. Baskı, 584.
- Potter, A., Dube, S., Allgaier, N., Loso, H., Ivanova, M., Barrios, L. C. ve ark. (2020). Early adolescent gender diversity and mental health in the Adolescent Brain Cognitive Development study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 62(2), 171-179.
- Quinn, P. C., Yahr, J., Kuhn, A., Slater, A. M. & Pascalis, O. (2002). Representation of the gender of human faces by infants: A preference for female. *Perception*, 31(9), 1109-1121.
- Quinodoz, J. M. (2013). *Reading Freud: A chronological exploration of Freud's writings*. Routledge.
- Pehlivan, P. V. (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kuramsal yaklaşımlar: bir literatür taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 497.
- Rennels, J. L., Juvrud, J., Kayl, A. J., Asperholm, M., Gredebäck, G. & Herlitz, A. (2017). Caregiving experience and its relation to perceptual narrowing of face gender. *Developmental Psychology*, 53(8), 1437.
- Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers, L., Greulich, F. K., Lurye, L. E. & Shrout, P. E. (2007). The role of gender constancy in early gender development. *Child Development*, 78(4), 1121-1136.

- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O. & T'Sjoen, G. (2016). Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95-102.
- Safer, J. D. & Tangpricha, V. (2019). Care of transgender persons. *New England Journal of Medicine*, 381(25), 2451-2460.
- Santrock, J. W. (2021/2011). Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi (G. Yüksel, Çev. Ed.), İstanbul, Nobel.
- Serbin, L. A., Poulin-Dubois, D., Colburne, K. A., Sen, M. G. & Eichstedt, J. A. (2001). Gender stereotyping in infancy: Visual preferences for and knowledge of gender-stereotyped toys in the second year. *International Journal of Behavioral Development*, 25(1), 7-15.
- Shechner, T. (2010). Gender identity disorder: a literature review from a developmental perspective, *Isr J Psychiatry Relat Sci*, 47(2), 132-138.
- Slaby, R. G. & Frey, K. S. (1975). Development of gender constancy and selective attention to same-sex models. *Child development*, 849-856.
- Sugden, N. A. & Marquis, A. R. (2017). Meta-analytic review of the development of face discrimination in infancy: Face race, face gender, infant age, and methodology moderate face discrimination. *Psychological Bulletin*, 143(11), 1201.
- Starr, C. R. & Zurbriggen, E. L. (2017). Sandra Bem's gender schema theory after 34 years: A review of its reach and impact. *Sex Roles*, 76(9), 566-578.
- Şah, U. (2016). *Psikolojinin çeşitli alanlarında çalışan psikologların cinsiyete, toplumsal cinsiyete ve queer kuramına ilişkin söylemleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Tobin, D. D., Menon, M., Menon, M., Spatta, B. C., Hodges, E. V. & Perry, D. G. (2010). The intrapsychics of gender: a model of self-socialization. *Psychological Review*, 117(2), 601-622.
- Walker-Andrews, A. S., Bahrick, L. E., Raglioni, S. S. & Diaz, I. (1991). Infants' bimodal perception of gender. *Ecological Psychology*, 3(2), 55-75.
- Zosuls, K. M., Ruble, D. N., Tamis-LeMonda, C. S., Shrout, P. E., Bornstein, M. H. & Greulich, F. K. (2009). The acquisition of gender labels in infancy: Implications for gender-typed play. *Developmental psychology*, 45(3), 688.
- WHO, S. (2006). Defining sexual health: report of a technical consultation on sexual health, 28-31 January 2002. *World Health Organization Geneva*.

18. Bölüm

ÇOCUK YETİŞTİRMEDE EBEVEYN YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMALARI

Fatma Zeynep Saylık

BÖLÜM SONU KAZANIMLAR

Okuyucular bölüm sonunda,

- ☞ Ebeveyn çocuk ilişkisinin dinamik yapısı hakkında genel bir bilgi sahibi olurlar.
- ☞ Ebeveyn tutumlarını genel çerçevesi ile bilirler.
- ☞ Ebeveyn bilişleri ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiyi bilirler.

KAYNAKÇA

- Abidin, R. R. (1992). The determinants of parenting behavior. *Journal of clinical child psychology*, 21(4), 407-412.
- Ahioglu, N. (2008). Social interactions in family with low socioeconomic level. *Management and Education*, 4(3), 218-224.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Barber, B. K. (2002). Reintroducing parental psychological control. B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* içinde (3-11). American Psychological Association.
- Barber, B. K. & Harmon, E. L. (2002). Violating the self: Parental psychological control of children and adolescents. B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* içinde (15-52). American Psychological Association.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A. & Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the society for research in child development*, 70(4), 1-147.
- Barnes, G. M. & Farrell, M. P. (1992). Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 763-776.
- Barroso, N. E., Mendez, L., Graziano, P. A. & Bagner, D. M. (2018). Parenting stress through the lens of different clinical groups: a systematic review & meta-analysis. *Journal of abnormal child psychology*, 46(3), 449-461. <https://doi.org/10.1007/s10802-017-0313-6>
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative control on child behavior. *Child Development*, 37, 887-907.
- Baumrind, D. (1972). An exploratory study of socialization effects on black children: Some black-white comparison. *Child Development*, 43(1), 261-267.
- Baumrind, D. (1978). Parental disciplinary patterns and social competence in children. *Youth and Society*, 9, 239-275.
- Baumrind, D., Larzelere, R. E. & Owens, E. B. (2010). Effects of preschool parents' power assertive patterns and practices on adolescent development. *Parenting: Science and Practice*, 10(3), 157-201.
- Bean, R. A., Barber, B. K. & Crane, D. R. (2006). Parental support, behavioral control, and psychological control among African American youth: The relationships to academic grades, delinquency, and depression. *Journal of Family Issues*, 27, 1335-1355.
- Brayn, A. E. ve Dix, T. (2009). Mothers' Emotions and behavioral support during interactions with toddlers: The role of child temperament. *Social Development*, 18(3), 647-670.
- Burke, J. D., Pardini, D. A. & Loeber, R. (2008). Reciprocal relationships between parenting behavior and disruptive psycho-pathology from childhood through adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 679-692.
- Buss, A. H., Plomin, R. & Willerman, L. (1973). The inheritance of temperaments. *Journal of Personality*, 41(4), 513- 524. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1973.tb00109.x>
- Calkins, S. D., Hungerford, A. & Dedmon, S. E. (2004). Mothers' interactions with temperamentally frustrated infants. *Infant Mental Health Journal*, 25(3), 219-239. <https://doi.org/10.1002/imhj.20002>
- Chao, R. K. (1994). Beyond parental control and authoritarian parenting style: Understanding Chinese parenting through the cultural notion of training. *Child Development*, 65, 1111-1119.

- Chess S. & Thomas A. (1991) Temperament and the Concept of Goodness of Fit. Strelau J., Angleitner A. (Eds.) *Explorations in Temperament: International Perspectives on Theory and measurement* içinde (15-28). Plenum Press, NY.
- Cloninger, C. R. (1987). A systematic method for clinical description and classification of personality variants: A proposal. *Archives of General Psychiatry*, 44, 573-578.
- Coie, J. D. & Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of Child Psychology. 3: Social, Emotional and Personality Development* içinde (779-862). NY: Wiley & Sons.
- Cummings, E. M., Davies, P. T. & Campbell, S. B. (2000). *Developmental Psychopathology and Family Process*. New York, NY: The Guilford Press.
- Cunnigham, J. N., Kliewer, W. & Garner, P. W. (2009). Emotion socialization, child emotion understanding and regulation, and adjustment in urban African American families: Differential associations across child gender. *Development and psychopathology*, 21, 261-283.
- Damen, H., Veerman, J. W., Vermulst, A., Nieuwhoff, R., Meyer, R. E. & Scholte, R. H. J. (2017). Parental empowerment: construct validity and reliability of a dutch empowerment questionnaire (EMPO). *Journal of Child and Family Studies*, 26, 424-436.
- Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology, Science and Practice*, 5, 314-332.
- Derryberry, D. & Rothbart, M. (1997). Reactive and effortful processes in the organization of temperament. *Development and psychopathology*, 9 (4), 633-52.
- Dix, T. (1992). Parenting on behalf of the child: Empathic goals in the regulation of responsive parenting. I. E. Sigel, A. V. McGillicuddy-DeLisi & J. J. Goodnow (Ed.), *Parental belief systems: The psychological consequences for children* içinde (2. Baskı, 319-347). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dwairy M. & Achoui M. (2006). Introduction to three cross-regional research studies on parenting styles, individuation, and mental health in Arab societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(3), 221-229. doi:10.1177/0022022106286921
- Durgel, E. S., van de Vijver, F. J. & Yağmurlu, B. (2013). Self-reported maternal expectations and child-rearing practices Disentangling the associations with ethnicity, immigration, and educational back ground. *International Journal of Behavioral Development*, 37(1), 35-43.
- Eisenberg, H., Spinrad, T. L. & Valiente, C. (2016). Emotion-related self-regulation and child's social, psychological and academic functioning. L. Balter ve C. S. Tamis-LeMonda (Ed.), *Child psychology: A handbook of contemporary issues* içinde (219-246). New York: Routledge. Doi: 10.1017/soo21963099226418.
- Ergül, N. (2018). *Psikiyatri kliniğine başvuran 8-13 yaş grubundaki çocuklarda mizaç özellikleri, duyu düzenleme ve annenin ebeveynlik stresi ile içe yönelim sorunları arasındaki ilişki*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Estes, A., Munson, J., Dawson, G., Koehler, E., Zhou, X. & Abbott, R. (2009). Parenting stress and psychological functioning among mothers of preschool children with autism and developmental delay. *Autism*, 13(4), 375-387.
- Galambos, N. L., Barker, E. T. & Almeida, D. M. (2003). Parents do matter: trajectories of change in externalizing and internalizing problems in early adolescence. *Child Development*, 74, 578-594
- Garcia, F. & Garcia E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? evidence from spanish families. *Adolescence*, 44, 101-132.

- Garcia, F., Serra, E., Garcia, O. F., Martinez, I. & Cruise, E. (2019). A third emerging stage for the current digital society? Optimal parenting styles in Spain, the United States, Germany, and Brazil. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(2333), 1-20. <https://doi.org/10.3390/ijerph16132333>
- Goodnow, J. J., Cashmore, J., Cotton, S. & Knight, R. (1984). Mothers' developmental timetables in two cultural groups. *International Journal of Psychology*, 19(1-4), 193-205.
- Griffith, G. M., Hastings, R. P., Nash, S. & Hill, C. (2010). Using matched groups to explore child behavior problems and maternal well-being in children with Down syndrome and autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40, 610-619.
- Grusec, J. E., Rudy, D. & Martini, T. (1997). Parenting cognitions and child outcomes: An overview and implications for children's internalization of values., J. E. Grusec ve L. Kuczynski (Ed.), *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory* içinde (259-283). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Hastings, P. D. & Grusec, J. E. (1998). Parenting goals as organizers of responses to parent-child disagreement. *Development Psychology*. 34, 465-479.
- Hayes S. A. & Watson S. L. (2013) The impact of parenting stress: a meta-analysis of studies comparing the experience of parenting stress in parents of children with and without autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 43(3): 629-643.
- Hipson W. E. & Séguin D. G. (2017). Goodness of fit model. V. Zeigler-Hill, T. Shackelford (Ed.) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* içinde New York: Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_757-1
- Hoffman, L. W. (1987). The value of children to parents and childrearing patterns. Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* içinde. (159-170). Lisse, The Netherlands: Swets and Zeitlinger.
- Hooks, B. (2018). *Hep Aşka Dair*. (Çev. İda, U.). NotaBene. Yayınları, 1. Baskı.
- Jadon, P. S. & Tripathi, S. (2017). Effect of authoritarian parenting style on self-esteem of the child: A systematic review. *International Journal of Advanced Research and Innovative Ideas*, 3,909-913.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). Old-age security value of children: Cross-national socio-economic evidence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 29-42.
- Kağıtçıbaşı, Ç. & Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A 3-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54, 317-337.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013/2020). Kültür ve Ana Babalık: Kuram ve Uygulama Çıkarımları. M. Sayıl ve B. Selçuk (Ed.), *Ana babalık kuram ve araştırma* içinde (3. Basım, 61-79). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kahraman, H. & Yılmaz Irmak, T. (2019). Çocuğun mizacı ve problem davranışları: Ebeveyn uygulamalarının aracı rolü. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 15-29.
- Keijsers, L. & Laird, R. D. (2014). Mother-adolescent monitoring dynamics and the legitimacy of parental authority. *Journal of Adolescence*, 37, 515-524.
- Koegel R., Schreibman L., Loos L., Dirlich-Wilhelm H., Dunlap G., Robbins F. & Plienis, A. J. (1992) Consistent stress profiles in mothers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 22, 205-16.
- Kuppens, S., Laurent, L., Heyvaert, M. & Onghena, P. (2013). Associations between parental psychological control and relational aggression in children and adolescents: A multilevel and sequential meta-analysis. *Developmental Psychology*, 49, 1697-1712.
- Lee, E. H., Zhou, Q., Ly, J., Main, A., Tao, A. & Chen, S. H. (2014). Neighborhood characteristics, parenting styles, and children's behavioral problems in Chinese American immigrant families. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20(2), 202-212. <https://doi.org/10.1037/a0034390>

- Lengua, L. J. & Kovacs E. A. (2005). Bidirectional associations between temperament and parenting and the prediction of adjustment problems in middle childhood. *Applied Developmental Psychology*, 26, 21-38.
- Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. P. H. Mussen ve E. M. Hetherington (Ed.), *Handbook of child psychology: Socialization, personality, and social development* içinde (1-101). New York: John Wiley.
- Maccoby, E. M. (1990). *Social Development: Psychological Growth and the Parent-child Relationship*. New York, NY: Harcourt Brace Jovanovich.
- Martinez, I., Garcia, J. F. (2008). Internalization of values and self-esteem among Brazilian teenagers from authoritative, indulgent, authoritarian, and neglectful homes. *Adolescence*, 43, 13-29.
- Martinez I, Garcia F, Veiga F, Garcia O., F, Rodrigues Y. & Serra E. (2020). Parenting styles, internalization of values and self-esteem: a cross-cultural study in Spain, Portugal and Brazil. *International Journal of Environmental Research Public Health*. 31;17(7):2370. doi: 10.3390/ijerph17072370.
- Moghaddam, M. F., Validad, A., Rakhshani, T. & Assareh, M. (2017). Child self-esteem and different parenting styles of mothers: A cross-sectional study. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 37-42.
- Oddi, K. B., Murdock, K. W., Vadnais, S., Bridgett, D. J. & Gartstein, M. A. (2013). Maternal and infant temperament characteristics as contributors to parenting stress in the first year postpartum. *Infant and Child Development*, 22(6), 553-579. <https://doi.org/10.1002/icd.1813>
- Okagaki, L. & Bingham., G. E. (2005). Parents' social cognitions and their parenting behaviors. T. Luster ve L. Okagaki (Ed.), *Parenting: An ecological perspective* içinde (2. Basım, 3-33). Londra: Lawrence Erlbaum Associates.
- Özdemir, Y. ve Sağkal, A. S. (2018). Mizaç temelli müdahale programının annelerin ebeveynlik ve öğretmenlerin sınıf yönetimi öz-yeterlik algıları üzerindeki etkileri. *Ege Eğitim Dergisi/Ege Journal of Education*, 19(2), 425-445. Doi: 10.1298/egeefd.452181
- Özdemir, Sağkal, Koruklu, Özdemir & Çevik (2019). Ebeveynlere ve öğretmenlere uygulanan mizaç temelli müdahale programının 5-9 yaş grubu çocukların sosyal/duygusal ve öz kontrol davranışları üzerindeki etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 69-107.
- Perez-Gramaje, A. F., Garcia, O. F., Reyes, M., Serra, E. & Garcia, F. (2019). Parenting styles and aggressive adolescents: Relationships with self-esteem and personal maladjustment. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 12(1), 1-10.
- Puntam, S. P., Sanson, A. & Rothbart, M. K. (2002). Child Temperament and Parenting. M. H. Bornstein (Der.), *Handbook of Parenting. Volume 1: Children and Parenting*, (255- 278). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Putnick, D. L., Bornstein, M. H., Hendricks, C., Painter, K. M., Suwalsky, J. T. D. & Collins, W. A. (2010). Stability, continuity, and similarity of parenting stress in european american mothers and fathers across their child's transition to adolescence. *Parenting*, 10(1), 60-77.
- Rothbart, M. & Ahadi, S. (1994). Temperament and the development of personality. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 55-66.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L. & Fisher, P. (2001) Investigations of Temperament at Three to Seven Years: The Children's Behavior Questionnaire. *Child Development*, 72, 1394-1408. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8624.00355>
- Sanson, A. V. & Rothbart, M. K. (1995). Child temperament and parenting. M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol 4. Applied and practical parenting* içinde (299-321). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Sanson, A., Hemphill, S. A. & Smart, D. (2004). Connections between temperament and social development: A review. *Social Development, 13*, 142–170.
- Selçuk, B. & Yavuz, H. M. (2020). Ana babalığın görünmeyen yönü: Bilişler. M. Sayıl ve B. Selçuk (Ed.), *Ana babalık kuram ve araştırma* içinde (3. Basım, 149-167). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Seltzer M., Abbeduto M., Krauss L., Greenberg J. & Swe S. (2004). Comparison groups in autism family research: Down syndrome, fragile X syndrome, and schizophrenia. *Journal of Autism and Developmental Disorders 34*, 11-30.
- Sigel, I. E. & McGillicuddy-De Lisi, A. V. (2002). Parent beliefs are cognitions: The dynamic belief system model. M. H. Bronstein (Ed.), *Handbook of parenting: Being and coming a parent* içinde (2. Baskı, 485-507). NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sorkhabi, N. & Mandara, J. (2013). Are the effects of Baumrind's parenting styles culturally specific or culturally equivalent? R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (Ed.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development* içinde (113–135). American Psychological Association.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. S. S. Feldman & G. R. Elliot (Eds.), *At the Threshold: The developing Adolescent* içinde(255-276). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Steinberg L. (2001). We know some things: parent-adolescent relations in retrospect and prospect. *Journal of Research Adolescence, 11* (1), 1-19.
- Stuttard, L., Beresford, B., Clarke, S., Beecham, J., Todd & Bromley, J. (2014). Riding the rapids: Living with autism or disability: An evaluation of a parenting support intervention for parents of disabled children. *Research in Developmental Disabilities. 35*, 2371-2383. doi:10.1016/j.ridd.2014.05.021.
- Şeker, E. (2013). *Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlere yönelik olarak düzenlenen aile eğitimi etkinliklerinin değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Theule, J., Wiener, J., Tannock, R. & Jenkins, J. M. (2013). Parenting stress in families of children with ADHD: A meta-analysis. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 21*(1), 3-17. <https://doi.org/10.1177/1063426610387433>
- Thomas, A., Chess, S., Birch, H. G., Hertzog, M. E. & Korn, S. (1963). *Behavioural individuality in early childhood*. New York: New York University Press.
- Wang, C. H. C. & Phinney, J. S. (1998). Differences in child rearing attitudes between immigrant Chinese mothers and Anglo-American mothers. *Early Development and Parenting, 7*, 181–189.
- Welch, L. M. (2020). *The evocative effects of child temperament on parenting stress and behaviors* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). State University of New York at Albany. ProQuest Dissertations Publishing, Proquest number: 28257671.
- Williams, P. D. & Williams, A. R. (2000). Balinese mothers' developmental timetables for young children. *Western journal of nursing research, 22*(6), 717-735.
- Yavuz, M. H., Selcuk, B., Corapci, F. & Aksan, N. (2017). Role of temperament, parenting behaviors, and stress on Turkish preschoolers' internalizing symptoms. *Social Development, 26*(1), 109-128.

EKSTREMİTE BİYOMEKANİĞİ

Akın Oğuz Kaptı

EKSTREMİTE BİYOMEKANİĞİ

Akın Oğuz Kaptı

Yayın No.: 5145
Sağlık Bilimleri No.: 239
ISBN: 978-625-397-893-8
E-ISBN: 978-625-397-892-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Fatma Kama -fatma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kaptı., Akın Oğuz.

Ekstremitte Biyomekaniği / Akın Oğuz Kaptı

1. Basım. xviii + 374 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.

ISBN: 978-625-397-893-8

E-ISBN: 978-625-397-892-1

1. Kas-iskelet sistemi 2. Eklem-uzuv modeli 3. Protezler

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

BeYTEPE Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Ön Söz	v
Semboller, Birimler ve İndisler Listesi	xiii
Kısaltmalar Listesi	xvii

1. Bölüm Giriş .....

1

1.1. Biyomekanik Nedir?	1
1.2. Biyomekanik'in Tarihçesi	6
1.2.1. Antik Çağ (650BC-200AD)	6
1.2.2. Orta Çağ (200-1450)	7
1.2.3. Rönesans Dönemi (1450-1650)	8
1.2.4. Bilim Devrimi Dönemi (1650-1800)	9
1.2.5. Yakın Çağ (1800-1900)	12
1.2.6. Modern Çağ (1900-)	12
1.3. Kitapta Ele Alınan Konular	16

2. Bölüm Terminoloji .....

21

2.1. Genel Biyomekanik Terimleri	21
2.2. Ekstremiteler Terimleri	24
2.3. Düzlemler ve Eksenler	26
2.4. Yön Terimleri	27
2.5. Bölgeler	28
2.6. Hareket Terimleri	30
2.7. Hareket Analizi Terimleri	33
2.8. Yardımcı Ortopedik Sistem Terimleri	35

3. Bölüm Temel Fiziksel Kavramlar .....

37

3.1. SI Birim Sistemi	37
3.2. Biyomekanikte Temel Fiziksel Kavramlar	38
3.3. Temel Fiziksel Kavramlarla İlgili Açıklamalar	42
3.4. Uygulamalar	63
3.4.1. Uygulama 1	63
3.4.2. Uygulama 2	66

3.4.3.	Uygulama 3	68
3.4.4.	Uygulama 4	70
4. Bölüm	Antropometri	73
4.1.	Antropometrinin Kullanım Alanları	73
4.2.	Antropometrik Ölçülerin Alınması	74
4.3.	Antropometrik Parametreler	75
4.4.	İndeksler	77
4.4.1.	Vücut Kitle İndeksi (VKİ)	77
4.4.2.	Vücut Hacim İndeksi (VHI)	78
4.4.3.	Ponderal İndeks (PI)	78
4.4.4.	Bel Kalça Oranı (BKO)	78
4.4.5.	Sagittal Karın Çapı (SKÇ)	79
4.4.6.	Vücut Yağ Oranı (VYO)	79
4.4.7.	Diğer İndeksler	80
4.5.	Antropometrik Modeller	80
4.5.1.	Hanavan Modeli	81
4.5.2.	Drillis Modeli	81
4.5.3.	Chandler Modeli	82
4.5.4.	Dempster Modeli	82
4.5.5.	Vaughan Modeli	84
4.6.	Kütle Dağılım Kompozisyonu	85
4.6.1.	Sualtı Ağırlık Ölçümü	85
4.6.2.	Biyoelektrik Direnç Ölçümü	86
4.6.3.	İnfraruj Etkileşim Ölçümü	86
4.6.4.	Deri Kıvrım Kalınlığı Ölçümü	86
4.7.	Uygulamalar	88
4.7.1.	Uygulama 1	88
4.7.2.	Uygulama 2	88
4.7.3.	Uygulama 3	88
4.7.4.	Uygulama 4	90
5. Bölüm	Eklemler	93
5.1.	Eklem Türleri	93
5.1.1.	Fibröz Eklemler	94
5.1.2.	Kartilaginöz Eklemler	95
5.1.3.	Sinovyal Eklemler	96
5.2.	İnsan Vücudundaki Kemikler	98
5.2.1.	Kafatası Kemikleri	98
5.2.2.	Kulak Kemikleri	99
5.2.3.	Omurga Kemikleri	100
5.2.4.	Göğüs Kafesi Kemikleri	101
5.2.5.	Üst Ekstremitte Kemikleri	102

5.2.6.	Leğen kemiği	102
5.2.7.	Alt Ekstremitte kemikleri	103
5.3.	Ekstremitte Katılan Yapılar	104
5.3.1.	Kemik	104
5.3.2.	Kas	106
5.3.3.	Tendon ve Ligament	108
5.3.4.	Kıkırdak	109
5.4.	Kemik kırıkları	110
5.4.1.	Eğilme kırığı (Transverse Fracture)	111
5.4.2.	Basma kırığı (Comminuted Fracture)	112
5.4.3.	Burulma kırığı (Spiral Fracture)	113
5.4.4.	Kayma/Kesme kırığı (Oblique Fracture)	113
5.4.5.	Yaş ağaç kırığı (Greenstick Fracture)	114
5.4.6.	Açık kırık (Compound Fracture)	115

6. Bölüm Üst Ekstremitte .....

117

6.1.	Üst Ekstremitte Hareketleri	118
6.1.1.	Vertebra Hareketleri	118
6.1.2.	Scapula Hareketleri	119
6.1.3.	Omuz Eklemi Hareketleri	120
6.1.4.	Dirsek Eklemi Hareketleri	121
6.1.5.	El bileği Eklemi Hareketleri	121
6.1.6.	Parmak Hareketleri	122
6.2.	Üst Ekstremitte Kemikleri	123
6.2.1.	Omuz Bölgesi Kemikleri	123
6.2.2.	Üst Kol Bölgesi Kemikleri	124
6.2.3.	Ön Kol Bölgesi Kemikleri	124
6.2.4.	El Bölgesi Kemikleri	125
6.3.	Üst Ekstremitte Eklemleri	127
6.3.1.	Omuz Bölgesi Eklemleri	127
6.3.2.	Üst Kol Bölgesi Eklemleri	128
6.3.3.	Ön Kol Bölgesi Eklemleri	129
6.3.4.	El Bölgesi Eklemleri	131
6.4.	Üst Ekstremitte Kasları	132
6.4.1.	Omuz Bölgesi Kasları	133
6.4.2.	Üst Kol Bölgesi Kasları	137
6.4.3.	Ön Kol Bölgesi Kasları	139
6.4.4.	El Bölgesi Kasları	144

7. Bölüm Alt Ekstremitte .....

149

7.1.	Alt Ekstremitte Hareketleri	151
7.1.1.	Pelvis Hareketleri	151
7.1.2.	Kalça Eklemi Hareketleri	151

7.1.3.	Diz Eklemi Hareketleri	152
7.1.4.	Ayak Bileği Eklemi Hareketleri	154
7.2.	Alt Ekstremitte Kemikleri	154
7.2.1.	Gluteal Bölge Kemikleri	155
7.2.2.	Uyluk Bölgesi Kemikleri	156
7.2.3.	Bacak Bölgesi Kemikleri	158
7.2.4.	Ayak Bölgesi Kemikleri	159
7.3.	Alt Ekstremitte Eklemleri	160
7.3.1.	Gluteal Bölge Eklemleri	161
7.3.2.	Uyluk Bölgesi Eklemleri	162
7.3.3.	Bacak Bölgesi Eklemleri	163
7.3.4.	Ayak Bölgesi Eklemleri	164
7.4.	Alt Ekstremitte Kasları	166
7.4.1.	Gluteal Bölge Kasları	166
7.4.2.	Uyluk Bölgesi Kasları	169
7.4.3.	Bacak Bölgesi Kasları	172
7.4.4.	Ayak Bölgesi Kasları	176

8. Bölüm Yürüme Analizi 179

8.1.	Yürümede Temel Kavramlar	179
8.2.	Yürüme Siklusunun Evreleri	181
8.3.	Yürüme Karakteristikleri	186
8.4.	Yürüme Parametreleri	187
8.4.1.	Global Parametreler	187
8.4.2.	Antropometrik Parametreler	188
8.4.3.	Elektromiyografik Ölçümler (EMG)	188
8.4.4.	Eklem-Uzuv Hareketleri	189
8.4.5.	Eklem Kuvvet ve Momentleri	189
8.4.6.	Eklem Güçleri	190
8.4.7.	Yer Reaksiyon Kuvvetleri	190
8.4.8.	Statik ve Dinamik Denge	191
8.4.9.	Yürümede Enerji Tüketimi	192
8.5.	Yürüme Analizi	192
8.5.1.	Yürüme Analizinin Amaçları	192
8.5.2.	Yürüme Analizi Laboratuvarı	193
8.5.3.	Yürüme Analizinin Yapılışı	195
8.6.	Yürüme Analizi Uygulaması	196
8.6.1.	Eklem-Uzuv Modeli	196
8.6.2.	Eklem Fleksiyon Açılımları	199
8.6.3.	Eklem Açısal Hızları	200
8.6.4.	Eklem Momentleri	201
8.6.5.	Eklem Güçleri	202
8.6.6.	Eklem Reaksiyon Kuvvetleri	203

9. Bölüm Biyomekanik Modelleme Yaklaşımları 205

9.1.	İmpuls-Momentum Yaklaşımı	205
9.1.1.	Doğrusal İmpuls-Momentum Prensibi	205
9.1.2.	Açısal İmpuls-Momentum Prensibi	207
9.1.3.	İmpuls-Momentum Uygulamaları	209
	Uygulama 9.1	209
	Uygulama 9.2	210
	Uygulama 9.3	211
	Uygulama 9.4	212
	Uygulama 9.5	213
9.2.	Vektörel Mekanik Yöntemi	214
9.2.1.	Eklem-Uzuv Modeli	214
9.2.2.	Serbest Cisim Diyagramı	216
9.2.3.	Dinamik Denge Denklemleri	218
9.2.4.	Vektörel Mekanik Uygulamaları	220
	Uygulama 9.6	220
	Uygulama 9.7	221
	Uygulama 9.8	221
	Uygulama 9.9	222
9.3.	Analitik Mekanik Yöntemi	225
9.3.1.	Kinetik Potansiyel (Lagrange Fonksiyonu)	225
9.3.2.	Genelleştirilmiş Koordinatlar (q_i)	226
9.3.3.	Genelleştirilmiş Kuvvetler (Q_i)	227
9.3.4.	Lagrange Denklemine Genel Formu	228
9.3.5.	Modelde Yapılan Kabuller	228
9.3.6.	Analitik Mekanik Uygulamaları	228
	Uygulama 9.10	228
	Uygulama 9.11	231
	Uygulama 9.12	233
	Uygulama 9.13	235
	Uygulama 9.14	236
	Uygulama 9.15	237
	Uygulama 9.16	240
	Uygulama 9.17	243

10. Bölüm Enerji, İş, Güç 247

10.1.	Biyomekanik Sistemlerde Enerji	248
10.2.	Biyomekanik Sistemlerde İş	249
10.3.	Biyomekanik Sistemlerde Güç	250
10.4.	Kas Kasılma Tipleri	250
10.4.1.	Statik (İsometrik) Kontraksiyon	251
10.4.2.	Dinamik (İsotonik) Kontraksiyon	251
10.5.	Uzuv Gücü Analizi	252
10.6.	Eklem ve Uzularda Enerji ve Güç Analizi Uygulaması	254
10.7.	Biyomekanik Enerji Hasadı	257

11. Bölüm Protezler	269
11.1. Ampütasyon ve Dezartikülasyonlar	270
11.2. Soket: Gündük-Protez Bağlantısı	271
11.3. Pasif Protezler	275
11.4. Yarı Aktif Protezler	278
11.4.1. C-Leg (Ottobock)	281
11.4.2. Rheo Knee (Össur Bionics)	281
11.4.3. Power Foot One (i-Walk)	282
11.5. Aktif Protezler	282
11.5.1. Waseda Protezi	282
11.5.2. Belgrad Protezi	284
11.5.3. SEA (Series Elastic Actuator)	285
11.5.4. SPARKy Leg	286
11.5.5. Vanderbilt Protezi	288
11.6. Ekstremité İmplantları	289
11.7. Üst ve Alt Ekstremité Protezlerinde Yenilikçi Yaklaşımlar	290
11.7.1. Kural Tabanlı Kontrol	290
11.7.2. EMG Kontrol	293
11.7.3. Biyönik Protezler	294
11.7.4. Dinamik Simülasyonlar ve Tendon Transferi	296
11.7.5. Giyilebilir Dış İskelet Sistemleri (Exoskeleton)	301
11.7.6. Şekil Hafızalı Dokunsal Arayüzler	302
11.7.7. 3B Yazıcılar	302
11.8. Aktif Alt Ekstremité Protezi Tasarımı Uygulaması	303
11.8.1. Elastik Aktivatörün Yapısı	303
11.8.2. Elastik Aktivatörün Hareket Denklemi	306
11.8.3. Test Sistemi	309
11.8.4. Trans-Tibial Protez	312
11.8.5. Trans-Femoral Protez	315
Kaynaklar	319
Öz Geçmiş	327
Ek: Ekstremité Biyomekaniği Terimleri Sözlüğü	329

Kaynaklar

- Akçalı İD, Gülşen M, Ün K, (2009). *Kas-iskelet sistemi biyomekaniği*. ISBN: 978-975-6813-89-8, Adana
- Aköz Y, (1995). *Ortopedik Biyomekanikte Genel Kavramlar*. Trakya Üniversitesi Ortopedi Günleri, Edirne, 3-4 Kasım.
- Al-Quraishi MS, Elamvazuthi I, Daud SA, Parasuraman S, Borboni A, (2018). *EEG-based control for upper and lower limb exoskeletons and prostheses: A systematic review*. Sensors (Switzerland). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/s18103342>
- Arıncı K, (1977). *Sobotta insan anatomisi atlası, Cilt: 1*. Urban&Schwarzenberg, München-Wien-Baltimore. Türkçe 2. Baskı, ISBN: 3-541-06301-7.
- Armitage L, Turner S, Sreenivasa M, (2021). *Human-device interface pressure measurement in prosthetic, orthotic and exoskeleton applications: A systematic review*. Medical Engineering and Physics, 97:56-69. <https://doi.org/10.1016/j.medengphy.2021.09.008>
- Arslan İ, (2012). *Çağdaş doğa düşüncesi*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Asif M, Tiwana MI, Khan US, Qureshi WS, Iqbal J, Rashid N, Naseer N, (2021). *Advancements, trends and future prospects of lower limb prosthesis*. IEEE Access, 9, 85956–85977. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3086807>
- Barrios CML, Blanco-Ortega A, Guzmán-Valdivia CH, Bustamante Valles KD, (2018). *Literature review and current trends on transfemoral powered prosthetics*. Advanced Robotics. Robotics Society of Japan. <https://doi.org/10.1080/01691864.2017.1402704>
- Barter JT, (1957). *Estimation of the mass of body segments*. WADC Technical Report 57-260 (ASTIA 118222). Wright Air Development Center, Ohio.
- Bekler H, Beyzadeoğlu T, Gökçe A, (2007). *Düşük ayak deformitesinde posterior tibial tendon transferi*. Acta Orthop Traumatol Turc 41 (5), 387-392.
- Bell F, (1998). Principles of mechanics and biomechanics. Stanley Thomes Ltd., Cheltenham.
- Bellman RD, Holgate MA, Sugar TG, (2008). SPARKY 3: *Design of an active robotic ankle prosthesis with two actuated degrees of freedom using regenerative kinetics*. Proceedings of the 2nd Biennial IEEE/RAS-EMBS International Conference on Biomedical Robotics and Biomechatronics, Scottsdale, USA, October 19-22. <https://doi.org/10.1109/BIOROB.2008.4762887>
- Berker N, Yalçın S, Gök H, Yavuzer G, (2001). *Yürüme analizi*. ISBN 975-94257-1-8.
- Bing Chen B, Ma H, Qin LY, Gao F, Chan KM, Law SW, Qin L, Liao WH, (2016). *Recent developments and challenges of lower extremity exoskeletons*. Journal of Orthopaedic Translation, 5:26-37. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jot.2015.09.007>
- Blaya JA, Herr H, (2004). *Adaptive control of a variable-impedance ankle-foot orthosis to assist drop-foot gait*. IEEE Transactions on Neural Systems and Rehabilitation Engineering, 40, 24-31. <http://dx.doi.org/10.1109/TNSRE.2003.823266>

- Brack R, Amalu EH, (2021). *A review of technology, materials and R&D challenges of upper limb prosthesis for improved user suitability*. Journal of Orthopaedics. Reed Elsevier India Pvt. Ltd.
<https://doi.org/10.1016/j.jor.2020.12.009>
- Candler RF, Clauser CE, McConville JT, Reynolds HM, Young JW, (1975). *Investigation of inertial properties of human body*. Aerospace Medical Research Laboratory Technical Report, DOT HS-801 430.
<https://doi.org/10.1186/s12984-022-01019-1>
- Cimolato A, Driessen JJM, Mattos LS, De Momi E, Laffranchi M, De Micheli L, (2022). *EMG-driven control in lower limb prostheses: a topic-based systematic review*. Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation. BioMed Central Ltd.
<https://doi.org/10.1186/s12984-022-01019-1>
- Collins S, (2008). *Controlled energy storage and return in a prosthetic foot*. Dynamic Walking, T.U.Delft,
- Collins SH, Kuo AD, (2010). *Recycling energy to restore impaired ankle function during human walking*. Public Library of Science, 5.
<http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0009307>
- Cömert A, (2007). *Kaslar*. Ders notu: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı.
- Croce UD, Riley PO, Lelas JL, Kerrigan DC, (2001). *A refined view of the determinants of gait*. Gait Posture, 14(2):79–84.
[http://dx.doi.org/10.1016/S0966-6362\(01\)00128-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0966-6362(01)00128-X)
- Çilingir AÇ, (2021). *Doku biyomekanik*. ISBN: 978-625-439-186-6, Nobel Yayınları, Ankara.
- Çilli M, (2010). *Vücut kompozisyonu ve değerlendirilmesi*. Ders notu: Sakarya Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Antrenörlük Eğitimi Bölümü.
- Das N, Nagpal N, Bankura SS, (2018). *A review on the advancements in the field of upper limb prosthesis*. Journal of Medical Engineering and Technology. Taylor and Francis Ltd.
<https://doi.org/10.1080/03091902.2019.1576793>
- Decostre V, Canal A, Ollivier G, Ledoux I, Moraux A, Doppler V, Payan CAM, Hogrel JY, (2015). *Wrist flexion and extension torques measured by highly sensitive dynamometer in healthy subjects from 5 to 80 years*. BMC Musculoskeletal Disorders, 16(4):1–10.
<http://dx.doi.org/10.1186/s12891-015-0458-9>
- Delp SL, Anderson FC, Arnold AS, Loan P, HabibA., John CT, Guendelman E, Thelen DG, (2007). *OpenSim: open-source software to create and analyze dynamic simulations of movement*. IEEE Transactions on Biomedical Engineering 54 (11), 1940-1950.
<https://doi.org/10.1109/tbme.2007.901024>
- Diment LE, Thompson MS, Bergmann JHM, (2018). *Three-dimensional printed upper-limb prostheses lack randomised controlled trials: A systematic review*. Prosthetics and Orthotics International, 42(1): 7–13.
<https://doi.org/10.1177/0309364617704803>
- Doke J, Donelan JM, Kuo AD, (2005). *Mechanics and energetics of swinging the human leg*. The Journal of Experimental Biology, 208:439-445.
- Donelan JM, Li Q, Naing V, Hoffer A, Weber DJ, Kuo AD, (2008). *Biomedical energy harvesting, generating electricity during walking with minimal user effort*. Science, 319:807-810.
- Drillis R, Contini R, (1966). *Body segment parameters*. Vocational Rehabilitation, Department of Health, Education and Welfare, New York.
- Erişöz T, Kurul G, Şaşmaz İ, Ökten KH, (1994). *Anatomi*. T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Eğitim Genel Müdürlüğü, Ortopedi Teknisyen Okulu, İstanbul.
- Erişöz T, Kurul G, Şaşmaz İ, Ökten KH, (1994). *Biyomekanik*. T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Eğitim Genel Müdürlüğü, Ortopedi Teknisyen Okulu, İstanbul.
- Feenstra J, Granstroma J, Sodano H, (2008). *Energy harvesting through a backpack employing a mechanically amplified*

- piezoelectric stack*. Mechanical Systems and Signal Processing, 22:721–734.
- Fernandez AR, Prat JL, Llagunes JMF, (2021). *Systematic review on wearable lower-limb exoskeletons for gait training in neuromuscular impairments*. Journal of Neuro Engineering and Rehabilitation, 18:22
<https://doi.org/10.1186/s12984-021-00815-5>
- Fleming A, Stafford N, Huang S, Hu X, Ferris DP, Huang HH, (2021). *Myoelectric control of robotic lower limb prostheses: A review of electromyography interfaces, control paradigms, challenges and future directions*. Journal of Neural Engineering. IOP Publishing Ltd.
<https://doi.org/10.1088/1741-2552/ac1176>
- Foissac M, Millet GY, Geysant A, Freychat P, Belli A, (2009). *Characterization of the mechanical properties of backpacks and their influence on the energetics of walking*. Journal of Biomechanics, 42:125–130.
- Fox MD, Reinbolt JA, Qunpuu S, Delp SL, (2009). *Mechanism of improved knee flexion after rectus femoris transfer surgery*. Journal of Biomechanics 42, 614-619.
<https://doi.org/10.1016/j.jbiomech.2008.12.007>
- Fujimoto H, (1996). *Method of controlling A/K prosthesis for ascending with disabled side hip joint torque*. RESNA'96, 351-353.
- Fujimoto H, Kato I, (1990). *Development of an above knee prosthesis for walking stairs*. Advances in External Control of Human Extremities X, 413-424.
- Fujimoto H, Shimura Y, Kato I, (1992). *Analysis of axial force and moment on above knee prosthesis socket*. Journal of Robotics and Mechatronics, 4, 268-272.
- Fung YC, (1993). *Biomechanics-mechanical properties of living tissues*. 2nd ed., Springer.
- Gehlhar R, Tucker M, Young AJ, Ames AD, (2023). *A review of current state-of-the-art control methods for lower-limb powered prostheses*. Annual Reviews in Control. Elsevier Ltd.
<https://doi.org/10.1016/j.arcon.2023.03.003>
- Ghillebert J, De Pauw K, De Bock S, Flynn L, Geeroms J, Tassignon B, Meeusen R, (2019). *Guidelines and recommendations to investigate the efficacy of a lower-limb prosthetic device: A systematic review*. IEEE Transactions on Medical Robotics and Bionics, 1(4):279–296.
<https://doi.org/10.1109/TMRB.2019.2949855>
- Grimmer M, Elshamhory AA, Beckerle P, (2020). *Human lower limb joint biomechanics in daily life activities: A literature-based requirement analysis for anthropomorphic robot design*. Frontiers in Robotics and AI.
<https://doi.org/10.3389/frobt.2020.00013>
- Guenzkofer F, Bubb H, Bengler K, (2012). *Maximum elbow joint torques for digital human models*. International Journal of Human Factors Modelling and Simulation, 3:2, 109–132.
<https://doi.org/10.1504/IJHFMS.2012.051092>
- Gül G, Akalan E, Gülçür HÖ, (2005). *Yarı felçli çocukların düşük ayak tedavisinde işlevsel elektrik uyarımın değerlendirilmesi*. BİYOMUT'05, Biyomedikal Mühendisliği Ulusal Toplantısı, İstanbul, 261-263.
- Güler HC, (1992). *Biomechanical simulation of human impact landing using an open linkage dynamic model*. Master's Thesis, METU, Ankara.
- Ha K, Varol HA, Goldfarb M, (2010). *Myoelectric control of a powered knee prosthesis for volitional movement during non-weight-bearing activities*. 2010 IEEE International Conference of the Engineering in Medicine and Biology Society, p.3515-3518.
<http://dx.doi.org/10.1109/IEMBS.2010.5627736>
- Ham RV, Sugar TG, Vanderborght B, Hollander KW, Lefebvre D, (2009). *Compliant actuator designs: review of actuators with passive adjustable compliance controllable stiffness for robotic applications*. IEEE Robotics and Automation Magazine, 16(3):81-94.

- <https://doi.org/10.1109/MRA.2009.933629>
- Hamid QY, Wan Hasan WZ, Azmah Hanim MA, Nuraini AA, Hamidon MN, Ramli HR. (2023). *Shape memory alloys actuated upper limb devices: A review*. Sensors and Actuators Reports. Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.sn.2023.100160>
- Hansen AH, Childress DS, Miff SC, Gard SA, Mesplay KP, (2004). *The human ankle during walking: implications for design of biomimetic ankle prostheses*. Journal of Biomechanics, 37, 1467-1474.
- Harris GF, Smith PA, (1996). *Human motion analysis, current applications and future directions*. ISBN: 0-7803-1111-6, IEEE Press, New York.
- Hız M, (1995). *Diz, uyluk ve kalça bölgelerinde amputasyon ve dezartikülasyonlar*. XII. Akif Şakir Şakar Günleri, 140-149.
- Hitt JK, Holgate MA, Bellman RD, Sugar TG, Hollander KW, (2009). *Robotic transtibial prosthesis with biomechanical energy regeneration*. Industrial Robot: An International Journal, 36(5):441-447. <https://doi.org/10.1108/01439910910980169>
- Hitt JK, Sugar TG, Holgate MA, Bellman RD, (2010). *An active foot-ankle prosthesis with biomechanical energy regeneration*. ASME Journal of Medical Devices, 4(1): 011003. <https://doi.org/10.1115/1.4001139>
- Igual C, Pardo LA, Hahne JM, Igual J. (2019). *Myoelectric control for upper limb prostheses*. Electronics (Switzerland). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/electronics8111244>
- Jafari A, Ebrahimi N, (2021). *Soft robotics in rehabilitation*. ISBN: 978-0-12-818538-4, Academic Press.
- Kaptı AO, (2002). *İnsan alt ekstremitésinin incelenmesi ve aktif diz üstü protezi tasarımı*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaptı AO, (2010). *Ayak bileği eklemının dinamik simülasyonu*. V. Ulusal Biyomekanik Kongresi, p.31, 23-25 Eylül 2010, İzmir.
- Kaptı AO, (2014). *Dynamic simulation of tibialis posterior tendon transfer in the treatment of drop-foot*. Biocybernetics and Biomedical Engineering, 34:132-138. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bbe.2014.01.001>
- Kaptı AO, Cerit M, Soydan Y, Özcerit AT, (2008). *Diz altı protezleri için kuvvet kontrollü elastik mekanizma tasarımı*. IV. Ulusal Biyomekanik Kongresi, p.221-233, 16-17 Ekim 2008, Erzurum.
- Kaptı AO, Cerit M, Soydan Y, Özcerit AT, (2009). *Force controlled elastic actuator for lower limb prostheses*. ISB2009, XXII. Congress of Int. Society of Biomechanics, Cape Town.
- Kaptı AO, Karaca A, (2022). *Mechanical design and evaluation of an actuator and a simulator for trans-tibial and trans-femoral prostheses*. Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part C: Journal of Mechanical Engineering Science, 236(6):2665-2676. <https://doi.org/10.1177/09544062211036915>
- Kaptı AO, Kurulay E, (2012). *Aktif protezler için biyomekanik enerji üretici tasarımı*. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 16:146-156.
- Kaptı AO, Mühürçü G, (2014). *Wearable acceleration sensor application in unilateral trans-tibial amputation prostheses*. Biocybernetics and Biomedical Enginlerini, 34:53-62. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bbe.2013.10.002>
- Kaptı AO, Soydan Y, (2010). *Energy harvesting from the biomechanical movements of human body*. ISSD2010, II. Sustainable Development Conference, p.725-731, 8-9 June 2010, Sarajevo.
- Kaptı AO, Soydan Y, Cerit M, Özcerit AT, (2010). *Kuvvet kontrollü elastik aktivatör tasarımı ve aktif kontrollü alt ekstremitte protezlerinde uygulanması*, Proje No: 106M468
- Kaptı AO, Yiğit KS, (2001). *Aktif diz üstü protezi tasarımı*. MDM2001, 5. Uluslararası Mekatronik Tasarım ve Modelleme Kongresi, p.1-15, 13-14 Eylül 2001, Konya.
- Kaptı AO, Yiğit KS, (2001). *İnsan yürüyüşünün*

- analizi ve aktif diz üstü protezi tasarımı.* UMTS2001, 10. Ulusal Makine Teorisi Sempozyumu, p. 591-599, 12-14 Eylül 2001, Konya.
- Kaptı AO, Yücenur MS, (2006). *Alt ekstremite protezleri için aktif bilek eklemi tasarım kriterleri.* III. Ulusal Biyomekanik Kongresi, p. 159-175, 01-02 Aralık 2006, İstanbul.
- Kaptı AO, Yücenur MS, (2006). *Design and control of an active artificial knee joint.* Mechanism and Machine Theory, 41:1477-1485.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.mechmachtheory.2006.01.017>
- Kastner J, Nimmervoll R, Wagner IP, (1999). *What are the benefits of the Otto Bock C-leg.* Medical Orthopaedic Technologies, 119:131-137.
- Kim S, Yalla S, Shetty S, Rosenblatt NJ, (2022). *3D printed transtibial prosthetic sockets: A systematic review.* PLoS ONE, 17.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275161>
- Knudson DV, Morrison C, (2002). *Qualitative analysis of human movement.* 2nd Ed., ISBN: 0-7360-3462-5, Human Kinetics, USA.
- Kornbluh RD, Pelrine R, Pei Q, Heydt R, Stanford S, Oh S, Eckerle J, (2002). *Electroelastomers: Applications of dielectric elastomer transducers for actuation, generation, and smart structures.* Smart Structures and Materials: Industrial and Commercial Applications of Smart Structures Technologies. San Diego, CA, 254-270.
- Kumar DK, Jelfs B, Sui X, Arjunan SP, (2019). *Prosthetic hand control: A multidisciplinary review to identify strengths, shortcomings, and the future.* Biomedical Signal Processing and Control. Elsevier Ltd.
<https://doi.org/10.1016/j.bspc.2019.101588>
- Kuo AD, (2005). *Harvesting energy by improving the economy of human walking,* Science. 309:1686-1687.
- Kuo AD, (2007). *The six determinants of gait and the inverted pendulum analogy: A dynamic walking perspective.* Human Movement Science, 26(4):617-656.
<https://doi.org/10.1016/j.humov.2007.04.003>
- Kuo AD, (2005). *Harvesting energy by improving the economy of human walking.* Science. 309:1686-1687.
- Lawson B, Varol HA, Goldfarb M, (2011). *Ground adaptive standing controller for a powered transfemoral prosthesis.* IEEE International Conference on Rehabilitation Robotics.
<http://dx.doi.org/10.1109/ICORR.2011.5975475>
- Lee J, Kwon K, Yeo WH, (2022). *Recent advances in wearable exoskeletons for human strength augmentation.* Flexible Printed Electronics, 7(2):023002.
<https://doi.org/10.1088/2058-8585/ac6a96>
- Li Q, Naing V, Donelan JM, (2009). *Development of a biomechanical energy harvester.* Journal of Neuro Engineering and Rehabilitation, 6:22.
- Liu Q, Ghodrati S, Huisman G, Jansen KM, (2023). *Shape memory alloy actuators for haptic wearables: A review.* Materials & Design, 112264.
<https://doi.org/10.1016/j.matdes.2023.112264>
- Lucas GL, Cooke FW, Friis EA, (1999). *A primer of biomechanics.* Springer-Verlag, New York.
- Manz S, Valette R, Damonte F, Avanci Gaudio L, Gonzalez-Vargas J, Sartori M, Rietman J, (2022). *A review of user needs to drive the development of lower limb prostheses.* Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation. BioMed Central Ltd.
<https://doi.org/10.1186/s12984-022-01097-1>
- Martin RB, Burr DB, Sharkey NA, Fyhrie DP, (1998). *Skeletal tissue mechanics.* Springer, 2nd ed., ISBN 978-1-4939-3001-2.
<https://doi.org/10.1007/978-1-4939-3002-9>
- McArdle WD, Katch FI, Katch VL, (2001). *Exercise physiology: energy, nutrition, and human performance.* 5th ed., New York, NY, Lippincott, Williams & Wilkins.
- McGinnis PM, (2005). *Biomechanics of sport*

- and exercise*. 2nd Ed., ISBN: 0-7360-5101-5, Human Kinetics, USA.
- Mereu F, Leone F, Gentile C, Cordella F, Gruppioni E, Zollo L, (2021). *Control strategies and performance assessment of upper-limb prostheses: A review*. Sensors. MDPI AG.
<https://doi.org/10.3390/s21061953>
- Nigg BM, Cloth WH, (1999). *Biomechanics of the musculo-skeletal system*. 2nd ed., John Wiley&Son.
- Nordin M, Victor H, (2001). *Basic biomechanics of the musculoskeletal systems*. Springer-Verlag.
- Nsugbe E, (2021). *Brain-machine and muscle-machine bio-sensing methods for gesture intent acquisition in upper-limb prosthesis control: A review*. Journal of Medical Engineering and Technology. Taylor and Francis Ltd.
<https://doi.org/10.1080/03091902.2020.1854357>
- Nunez RE, Michelini A, Andrysek J, (2020). *Biofeedback systems for gait rehabilitation of individuals with lower-limb amputation: A systematic review*. Sensors, MDPI AG.
<https://doi.org/10.3390/s20061628>
- O'Malley M, Lynn D, dePaor A, (1993). *Kinematic analysis of human walking gait using digital image processing*, Medical and Biological Engineering and Computing, 31:392-398.
- Özkan T, Tunçer S, Öztürk K, Aydın A, Özkan S, (2007). *Düşük ayak deformitesinin posterior tibial tendon transferi ile düzeltilmesi*. Acta Orthop Traumatol Turc 41 (4), 259-265.
- Özkaya N, Nordin M, Goldsheyder D, Leger D, (1999). *Fundamentals of biomechanics: equilibrium, motion and deformation*.
- Paradiso JA, Starner T, (2005). *Energy scavenging for mobile and wireless electronics*. Ieee Pervas Comput, 4:18-27.
- Pasin F, (1994). *Mekanik Sistemler Dinamiği*. İTÜ Rektörlüğü, Sayı: 1540.
- Paternò L, Ibrahimi M, Gruppioni E, Menciaci A, Ricotti L, (2018). *Sockets for limb prostheses: A review of existing technologies and open challenges*. IEEE Transactions on Biomedical Engineering, 65(9):1996–2010.
<https://doi.org/10.1109/TBME.2017.2775100>
- Peeraer L, Aeyels B, Perre GV, (1990). *Development of EMG based mode and intent recognition algorithms for a computer controlled above knee prosthesis*, Journal of Biomedical Engineering, 12: 178-182.
[https://doi.org/10.1016/0141-5425\(90\)90037-n](https://doi.org/10.1016/0141-5425(90)90037-n)
- Popovic D, Oğuztöreli MN, Stein RB, (1995). *Optimal control for an above knee prosthesis with two degrees of freedom*. Journal of Biomechanics, 28:89-98.
[https://doi.org/10.1016/0021-9290\(95\)80010-7](https://doi.org/10.1016/0021-9290(95)80010-7)
- Popovic D, Tomovic R, Tepavac D, (1991). *Control aspects of active above knee prosthesis*. International Journal of Man-Machine Studies, 35, 751-767.
[https://doi.org/10.1016/S0020-7373\(05\)80159-2](https://doi.org/10.1016/S0020-7373(05)80159-2)
- Pratt A, Williamson MM, *Series Elastic Actuators*. MIT Artificial Intelligence Laboratory and Laboratory for Computer Science, (1999).
- Price MA, Beckerle P, Sup FC, (2019). *Design optimization in lower limb prostheses: A review*. IEEE Transactions on Neural Systems and Rehabilitation Engineering: A Publication of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society.
<https://doi.org/10.1109/TNSRE.2019.2927094>
- Ribeiro J, Mota F, Cavalcante T, Nogueira I, Gondim V, Albuquerque V, Alexandria A, (2019). *Analysis of man-machine interfaces in upper-limb prosthesis: A review*. Robotics. MDPI AG.
<https://doi.org/10.3390/robotics8010016>
- Riemer R, Shapiro A, (2011). *Biomechanical energy harvesting from human motion: theory, state of the art, design guidelines, and future directions*. Journal of Neuro Engineering and Rehabilitation, 8: 22.
- Robertson DGE, Caldwell GE, Hamill J, Kamen G, Whittlesey SN, (2004). *Research methods in biomechanics*. ISBN: 0-7360-3966-X, Human Kinetics, USA.
- Robinson DW, (2000). *Design and Analysis of*

- Series Elasticity in Closed-Loop Actuator Force Control*. (Ph.D. Thesis), MIT.
- Robinson DW, Pratt GA, (2000). *Force controllable hydro-elastic actuator*. MIT Leg Laboratory, Cambridge, 24-28 April 2000, MA 02139 USA.
<https://doi.org/10.1109/ROBOT.2000.844781>
- Robinson DW, Pratt JE, Paluska DJ, Pratt GA, (1999). *Series elastic actuator development for a biomimetic walking robot*. IEEE/ASME Int. Conf. On Adv. Intelligent Mechatronics, 561-568.
<http://dx.doi.org/10.1109/AIM.1999.803231>
- Rome LC, Flynn L, Goldman EM, Yoo TD, (2005). *Generating electricity while walking with loads*. Science, 309:1725-1728.
- Saenz A, (2010). *I-Walk presents world's first actively powered foot and ankle*. www.singularityhub.com
- Saridis GN, Gootee TP, (1982). *EMG pattern analysis and classification for a prosthetic arm*. IEEE Transactions on Biomedical Engineering, 29, 403-412.
<https://doi.org/10.1109/tbme.1982.324954>
- Saunders JB, Inman VT, Eberhart HD, (1953). *The major determinants in normal and pathological gait*. The Journal of Bone and Joint Surgery, 35-A(3):543-558.
- Segal AD, Zelik KE, Klute GK, Morgenroth DC, Hahn ME, Orendurff MS, Adamczyk PG, Collins SH, Kuo AD, Czerniecki JM, (2012). *The effects of a controlled energy storage and return prototype prosthetic foot on transtibial amputee ambulation*. Human Movement Science, 31(4):918-31.
<https://doi.org/10.1016/j.humov.2011.08.005>
- Sensinger JW, Dosen S, (2020). *A review of sensory feedback in upper-limb prostheses from the perspective of human motor control*. Frontiers in Neuroscience, 14:345.
<https://doi.org/10.3389/fnins.2020.00345>
- Sinke M, Chadwell A, Smit G, (2022). *State of the art of prosthesis simulators for the upper limb: A narrative review*. Annals of Physical and Rehabilitation Medicine, 65(6):101635.
<https://doi.org/10.1016/j.rehab.2022.101635>
- Smail LC, Neal C, Wilkins C, Packham TL, (2021). *Comfort and function remain key factors in upper limb prosthetic abandonment: findings of a scoping review*. Disability and Rehabilitation: Assistive Technology, 16(8):821-830.
<https://doi.org/10.1080/17483107.2020.1738567>
- Starner T, (1996). *Human-powered wearable computing*. IBM Systems Journal, 35:618-629.
- Sup F, Bohara A, Goldfarb M, (2008). *Design and Control of a powered transfemoral prosthesis*. International Journal of Robotics Research, 27(2), p.263-273.
<http://dx.doi.org/10.1177/0278364907084588>
- Şahin İ, Çeşmeci Ş, Engin T, (2008). *Manyetoreolojik damperli diz protezi uygulamaları*. IV. Ulusal Biyomekanik Kongresi, Erzurum, 383-393.
- Şeker A, Talmaç MA, Sarıkaya İ, (2014). *Yürüme biyomekaniği*, TOTBİD Dergisi, 13:314-324.
- Şener G, Erbahçeci F, (2019). *Protezler*. 4. Baskı, ISBN: 978-605-6474-18-7, Hipokrat Kitapevi, Ankara.
- Taylor D, (2008). *Bone as a structural material: how good is it?* Studies in Health technology and Informatics, 133:221-9.
- Taylor D, (2008). *Elastic and yield properties of bone*. Lecture notes.
- Tekdemir İ, (2007). *Pelvis ve alt ekstremité kemikleri*. Ders notu: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı.
- Thelen DG, Anderson FC, Delp SL, (2003). *Generating dynamic simulations of movement using computed muscle control*. Journal of Biomechanics 36, 321-328.
[https://doi.org/10.1016/S0021-9290\(02\)00432-3](https://doi.org/10.1016/S0021-9290(02)00432-3)
- Trent L, Intintoli M, Prigge P, Bollinger C, Walters LS, Conyers D, Ryan T, (2020). *A narrative review: current upper limb prosthetic options and design*. Disability and Rehabilitation: Assistive Technology. Taylor and Francis Ltd.
<https://doi.org/10.1080/17483107.2019.1594403>

- Tüccar E, (2007). *Alt ekstremitte eklemleri*. Ders notu: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı.
- Tümer ST, Güler HC, (1995). *Diz osteoartriti bulunan hastaların ayak bileği, diz ve kalça eklemlerinde oluşan momentlerdeki değişikliklerin incelenmesi*. TÜBİTAK Proje No: MİSAG-28, Ankara.
- Uchida TK, Delp SL, (2020). *Biomechanics of movement*. ISBN: 9780262044202, MIT Press.
- Varol HA, Sup F, Goldfarb M, (2008). *Real-time gait mode intent recognition of a powered knee and ankle prosthesis for standing and walking*. IEEE RAS and EMBS International Conference on Biomedical Robotics and Biomechatronics, p.66-72. <https://doi.org/10.1109%2FBIOROB.2008.4762860>
- Vaughan CL, Davis BL, O'Connor JC, (1992). *Dynamics of human gait*. Champaign, IL: Human Kinetics Publishers.
- Windrich M, Grimmer M, Christ O, Rinderknecht S, Beckerle P, (2016). *Active lower limb prosthetics: A systematic review of design issues and solutions*. Biomedical Engineering Online. BioMed Central Ltd. <https://doi.org/10.1186/s12938-016-0284-9>
- Winter DA, (1990). *Biomechanics and motor control of human movement*. 2nd ed., ISBN: 0-471-50908-6, John Wiley&Sons, Inc., Toronto.
- Winter DA. *Energy generation and absorption at the ankle and knee during fast, natural and slow cadences*. Clin Orthop, 147-154, 1983.
- Xu X, Hsiang SM, Mirka GA, (2009). *The effects of a suspended-load backpack on gait*. Gait&Posture, 29:151–153.
- Yazıcıoğlu G, Erbahçeci F, (2020). *Kinezyoloji ve biyomekanik*. 3. Baskı, ISBN: 978-605-9160-36-0, Hipokrat Kitapevi, Ankara.
- Yoshii Y, Yuine H, Kazuki O, Tung W, Ishii T, (2015). *Measurement of wrist flexion and extension torques in different forearm positions*, BioMed Eng OnLine, 14:115, 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12938-015-0110-9>
- Yücel S, Terzioğlu P, Göker İ, (2022). *Biyomalzemeler*. ISBN: 978-625-439-934-3, Nobel Yayınları, Ankara.
- Zhao L, Xia Y, Yang H, Zhang J, (2022). *Pneumatic servo systems analysis*. ISBN: 978-981-16-9514-8, Springer.
- Zhou H, Alici G, (2022). *Non-invasive human-machine interface (HMI) systems with hybrid on-body sensors for controlling upper-limb prosthesis: A review*. IEEE Sensors Journal. Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc. <https://doi.org/10.1109/JSEN.2022.3169492>

1. Basım

ERİŞKİN DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU

Tanı, Tedavi ve Yaşama Yansımaları

Doç. Dr. Eylem Özten Özsoy
Klinik Psikolog Bedia Kalemzer Karaca

**Erişkin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu
Tanı, Tedavi ve Yaşama Yansımaları**
Doç. Dr. Eylem Özten Özsoy - Klinik Psikolog Bedia Kalemzer Karaca

Yayın No.: 4596
Psikoloji/Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 400
ISBN: 978-625-427-774-0
E-ISBN: 978-625-427-775-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Özten Özsoy, Eylem., Karaca, Bedia Kalemzer.
Erişkin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Tanı, Tedavi ve Yaşama Yansımaları/
Doç. Dr. Eylem Özten Özsoy - Klinik Psikolog Bedia Kalemzer Karaca
1. Basım, x + 216 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, izin yok.
ISBN: 978-625-427-774-0
E-ISBN: 978-625-427-775-7
1. Dikkat Eksikliği 2. Hiperaktivite 3. Psikoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, NeziH, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	iii
--------------	-----

Bölüm 1

ERİŞKİN DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU (DEHB) NEDİR?

Erişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Nedir?	10
Erişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Belirtileri Nedir?	10

Bölüm 2

DEHB'İN YAŞAM SÜREÇLERİNDEKİ ANA BELİRTİLERİ

DEHB Bebeklikte Nasıl Görülür?	13
DEHB Çocuklukta Nasıl Görülür?	14
DEHB Ergenlikte Nasıl Görülür?	15
DEHB Erişkinlikte Nasıl Görülür?	16
DEHB Yaşlılıkta Nasıl Görülür?	18

Bölüm 3

ZAMAN İÇİNDE DEHB HAKKINDA ÖNE SÜRÜLEN GÖRÜŞLER

DEHB Tarihsel Süreçte Nasıl Ele Alınmıştır?	19
DEHB'nin Evrimsel Açıklaması	20
DEHB Çocuklarda Görülen Bir Hastalık Değil miydi? Erişkinde Olur mu?	21
Geçmişte DEHB ile İlgili Nasıl Araştırmalar Yapıldı?	21
DEHB ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sonuçları Neyi Gösteriyor?	21

Bölüm 4

ERİŞKİN DEHB TANISI NASIL ANLAŞILIR?

Psikiyatride DSM Sınıflaması Nedir?	23
DEHB, DSM Sınıflaması İçinde Nasıl Yer Almaktadır?	23
DSM-5, DEHB Tanı Kriterleri Nelerdir?	26
DEHB Tanısı Nasıl Konulur?	28
DEHB ve Ölçekler	29
Erişkin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Kendi Bildirim Ölçeği (ASRS)	29
DEHB-EEG (Elektroensefalografi)	31
Çocukluk Dönemi DEHB ile Erişkin Dönem DEHB Arasında Nasıl Farklılıklar Var?	32
DEHB Erişkin Dönemde Neden Zor Tanınır?	32
Çok Hareketli Olmasam da DEHB Olabilir miyim?	33

Bölüm 5

DEHB'NİN YAYGINLIĞI

DEHB Ne Sıklıkta Görülmektedir?	35
DEHB Bireyden Bireye Çok Farklı Belirtilerle Kendini Gösterebiliyor, Neden?	37

Bölüm 6

DEHB ETİYOLOJİSİ

DEHB'nin Nedenleri Neler? Neden Bende DEHB Oldu?	39
Genetik Nedenler	41
Biyolojik Nedenler	42
Çevresel Nedenler	54
Gebelikte Nikotin-Alkol Maruziyeti ile DEHB İlişkisi	54
Gebelikte Diabetes Mellitus ile DEHB İlişkisi	55
Gebelikte Maternal Enfeksiyon ile DEHB İlişkisi	55
Gebelikte Organofosfat ve Pestisit Maruziyeti ile DEHB İlişkisi	56
Anne Yaşı ile DEHB İlişkisi	56
Prematürite ile DEHB İlişkisi	57
Maternal Stres (Annenin Stresi) ile DEHB İlişkisi	57
Kurşun Maruziyeti ile DEHB İlişkisi	58
Hava Kirliliği ile DEHB İlişkisi	58

Bölüm 7

DEHB İLE BİRLİKTE GÖRÜLEN PSİKİYATRİK SORUNLAR

DEHB'si Olan Bireylerde Anksiyete (Kaygı) Bozukluğu Birlikteliği	62
DEHB'si Olan Bireylerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)	
Birlikteliği	65
DEHB'si Olan Bireylerde Panik Bozukluğu Birlikteliği	66
DEHB'si Olan Bireylerde Sosyal Anksiyete Bozukluğu Birlikteliği	67
DEHB'si Olan Bireylerde Depresif Bozukluk Birlikteliği	68
DEHB'si Olan Bireylerde Tik Bozukluğu Birlikteliği	70
DEHB'si Olan Bireylerde Obezite ve Yeme Bozuklukları Birlikteliği	71
DEHB'si Olan Bireyde Neden Obezite ve Yeme Bozuklukları	
Daha Sık Görülür?	71
DEHB ve Obezitesi Olan Bireylerde Tedavide Nelere	
Dikkat Edilmelidir?	72
DEHB'si Olan Bireylerde Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları	
Birlikteliği	73
DEHB'si Olan Bireylerde Nikotin Kullanım Bozukluğu Birlikteliği	75
DEHB Tedavisinde Kullanılan Uyarıcı İlaçlardan Metilfenidatlar,	
Sigara İçme İsteğini Artırıyor mu?	76

DEHB'si Olan Bireylerde Kafein Kullanım Bozukluğu Birlikteliği	77
DEHB'si Olan Bireylerde Kompulsif Satın Alma Bozukluğu Birlikteliği	78
DEHB'si Olan Bireylerde Patolojik İnternet Kullanım Birlikteliği	79
DEHB'de Patolojik İnternet Kullanımı Neden Yaygındır?	79
DEHB ve Davranışsal Bağımlılıkla İlgili Yapılan Çalışmalar	80
DEHB'si Olan Bireylerde Bipolar Bozukluk Birlikteliği	80
Depresif Dönem Belirtileri	80
Manik Dönem Belirtileri	80
DEHB'si Olan Bireylerde Kişilik Bozuklukları Birlikteliği	82
DEHB'si Olan Bireylerde Obsesif Kompulsif Bozukluk Birlikteliği	84
DEHB'si Olan Bireylerde Obsesif Kompulsif Kişilik Birlikteliği Belirtileri	84

Bölüm 8

DEHB TEDAVİSİ

Erişkin DEHB'de Birey Tedaviye Nasıl Başvurur?	87
İlaç Tedavilerinde Ana Amaç	88
DEHB'de İlaç Tedavileri	95
Uyarıcı İlaçlar	95
Uyarıcı Dışı İlaçlar	102
Uyarıcı İlaçlar Hakkında Sık Merak Edilenler	106
DEHB Tedavilerinde Alternatif-Destekleyici Yöntemler	111
DEHB ve Çinko	111
DEHB ve Demir	111
DEHB ve Çoklu Doymamış Yağ Asitleri	112
DEHB ve Probiyotikler	114
DEHB'de Transkranyal Manyetik Uyarım Tedavisi (TMU)	115
DEHB Tedavisinde Tedavi Kılavuzları Ne Öneriyor?	116

Bölüm 9

DEHB'NİN KURAMSAL ELE ALINIŞI

DEHB ve Psikanalitik Kuram	117
DEHB ve Bilişsel Davranışçı Kuram	119

Bölüm 10

DEHB TEDAVİSİNDE PSİKOTERAPİ HANGİ DURUMLARDA KULLANILIR?

Psikoterapi Hangi Durumlarda Kullanılır?	121
Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) Nedir?	123
Neden Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT)?	123
BDT Ne İçeriyor?	124
DEHB ve Bilişsel Çarpıtmalar	126
Aşırı Genelleme	128
Akıl Okuma	128
Küçümseme	128
Abartma	128
Seçici Algılama	129
Bireyselleştirme	129
Hep ya da Hiç Tarzı Düşünme	129
Keyfi Çıkarsama	129
“-meli/-malı” Cümleleri	129
Felaketleştirme	130

Bölüm 11

DEHB VE YÜRÜTÜCÜ İŞLEV BECERİLERİ

DEHB ve Yürütücü İşlev Becerileri	135
Hedefleme ve Planlama	148
İyi Bir Hedef Nasıl Belirlenir?	148
Zaman Yönetimi	153
DEHB ve Erteleme	158

Bölüm 12

DEHB’NİN YAŞAMA YANSIMALARI

DEHB ve Benlik Saygısı	163
DEHB ve İş Hayatı	166
Hiperaktivite	170
Dürtüsellik	170
Kariyer Değişikliği Yapmak	171

DEHB ve Romantik İlişkiler	172
DEHB ve Dürtüsellik-Öfke Kontrolü	176
DEHB ve Kazalar	180
DEHB ve Travma	182
DEHB'li Bir Bireyin Ebeveyni Olmak	183

Bölüm 13

DEHB VE BEDEN

DEHB ve Sirkadiyen Ritim	189
DEHB ve Beslenme	194
DEHB ve Diyet	194
DEHB ve Egzersiz	195

Bölüm 14

DEHB DENİLİNCE AKLA GELEN SORULAR

DEHB ile İlgili Yanlış İnançlar (Mitler)-Bilimsel Gerçekler	197
DEHB Hakkında Doğru Bilinen Yanlışlar	197
Yanlışlıkla DEHB Tanısı Konulabilecek Durumlar Nelerdir?	200
Tedavi Edilmeyen DEHB'de Neler Olur?	200
DEHB Hastalarında Sorunlarla Baş Etmek İçin Gelişebilen Telafi Davranışları	200
DEHB'nin Armağanları	202
Yararlanılabilecek Görsel ve İşitsel Kaynaklar	202
Filmler	202
Podcast-YouTube	203
Web Sayfaları	205

Kaynakça	207
-----------------------	------------

KAYNAKÇA

- Abramovitch, A., Dar, R., Mittelman, A., & Wilhelm, S. (2015). Comorbidity between attention deficit/hyperactivity disorder and obsessive compulsive disorder across the lifespan: A systematic and critical review. *Harv Rev Psychiatry*, 23(4), 245-62.
- Adamou, M., Arif, M., Asherson, P. et al. (2013). Occupational issues of adults with ADHD. *BMC Psychiatry*, 13, 59.
- Adan, A., Lachica, J., Caci, H., & Natale, V. (2010). Circadian typology and temperament and character personality dimensions. *Chronobiol Int.*, 27, 181-93.
- Adler, L. A., Spencer, T. J., Stein, M. A., & Newcorn, J. H. (2008). Best practices in adult ADHD: Epidemiology, impairments, and differential diagnosis. *CNS Spectr*, 13, 2-19.
- Aksoy, U. M., Baysal, Ö. D., Aksoy, Ş. G. vd. (2015). Attitudes of psychiatrists towards the diagnosis and treatment of attention deficit and hyperactivity disorder in adults: A survey from Turkey. *Nobel Medicus*, 11(3), 28-32.
- Alpan, F. (2013). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anneleri ile normal gelişimi olan çocukların annelerinin depresyon ve stresle başa çıkma becerilerinin karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi].
- Altınay, A. ve Alamur, B., (2015). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu. Ö. D. Ergun, (Ed.), *Örgütsel Davranışta Güncel Konular (Genişletilmiş 3. Baskı)*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorder-text revision 4*. Washington, D. C.
- Antshel, K. M., Kaul, P., Biederman, J. et al. (2013). Posttraumatic stress disorder in adult attentiondeficit/hyperactivity disorder: clinical features and familial transmission. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 74(3), 197-204.
- Antshel, K. M., Zhang-James, Y., Wagner, K.E., Ledesma, A. & Faraone, S. V. (2016). An update on the comorbidity of ADHD and ASD: a focus on clinical management. *Expert Rev. Neurother*. 16 (3), 279-293.
- APA. (2007). *Comorbidity patterns in a community sample of adults with ADHD: results from the National Comorbidity Survey Replication*. Paper presented at the 160th annual meeting, San Diego.
- Arias, A. J., Gelernter, J., Chan, G., Weiss, R. D., Brady, K. T., Farrer, L., et al. (2008). Correlates of co-occurring ADHD in drug-dependent subjects: Prevalence and features of substance dependence and psychiatric disorders. *Addict Behav*, 33(9), 1199-1207.

- Barkley, R., & Edwards, G. (2006). *Diagnostic interview, behavior rating scales, and the medical interviews. In Attention Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment* (Barkley, R. A. Ed.). New York: Guilford Press.
- Barkley, R. A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological Bulletin*, 121(1), 65.
- Barkley, R. A. (2004). Driving impairments in teens and adults with attention deficit/hyperactivity disorder. *The Psychiatric Clinics of North America*, 27(2), 233-260.
- Barkley, R. A. (2006). *Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. 3. New York: Guilford Press.
- Barkley, R. A., Cook, E.H., Dulcan, M. et al. (2002). Consensus statement on ADHD. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11,96.
- Barkley, R. A., Guevremont, D. C., Anastopoulos, A. D., DuPaul, G. J., & Shelton, T. L. (1993). Driving-related risks and outcomes of attention deficit hyperactivity disorder in adolescents and young adults: a 3-to 5-year follow-up survey. *Pediatrics*, 92 (2), 212-218.
- Barkley, R. A., Murphy, K. R., & Fischer, M. (2008). *ADHD in adults: What the science says*. New York: Guilford Press.
- Barkley, R. A., Murphy, K. R., Dupaul, G. I., & Bush, T. (2002). Driving in young adults with attention deficit hyperactivity disorder: Knowledge, performance, adverse outcomes, and the role of executive functioning. *J Int Neuropsychol Soc*, 8, 655-72.
- Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. Boston: Meridian International University Press.
- Beck, J.S. (2015). *Bilişsel davranışçı terapi temelleri ve ötesi*. (Şahin, M. Ed.). Nobel Yayınları. 2. Basım. Ankara.
- Berger, M. (2003) Sait-on jouer avec l'instabilité?, *Le Carnet Psy*, 78, 15-17.
- Bernardi, S., & Pallanti, S. (2009). Internet addiction: a descriptive clinical study focusing on comorbidities and dissociative symptoms. *Comprehensive Psychiatry*, 50(6), 510-516.
- Bıçaksız, P., & Ozkan, T. (2016). Impulsivity and driver behaviors, offences and accident involvement: a systematic review. *Transport. Res. F Traffic Psychol. Behav.*, 38,194-223.
- Biederman, J., Faraone, S., Spencer, T., Wilens, T., Norman, D., Lapey, K. A., & Doyle, A. (1993). Patterns of psychiatric comorbidity, cognition, and psychosocial functioning in adults with attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Psychiatry*, 150, 1792-1798.
- Biederman, J., Faraone, S. V., Monuteaux, M. C., Bober, M., & Cadogen, E.(2004). Gender effects on attention-deficit/ hyperactivity disorder in adults: Revisited. *Biol Psychiatry*, 55, 692-700.
- Biederman, J., Petty, C. R., Hammerness, P., Batchelder, H., & Faraone, S. V. (2012). Cigarette smoking as a risk factor for other substance misuse: 10-year study of individuals with and without attention-deficit hyperactivity disorder. *Br J Psychiatry*, 201, 207-214.
- Black, D. W., Shaw, M., McCormick, B., Bayless, J. D., & Allen, J. (2012). Neuropsychological performance, impulsivity, ADHD symptoms, and novelty seeking in compulsive buying disorder. *Psychiatry Res.*, 200, 581-7.
- Bloch, Y., Harel, E. V., Aviram, S., Govezensky, J., Ratzoni, G., & Levkovitz, Y. (2010). Positive effects of repetitive transcranial magnetic stimulation on attention in ADHD Subjects: a randomized controlled pilot study. *World J Biol Psychiatry*, 11,755-8.

- Bowlby, J. (1973). *Seperation: Attachment, loss, anxiety and anger*. Basic Books Inc, Volume II, New York, 1973.
- Bron, T. I., Bijlenga, D., Breuk, M., Michielsen, M., Beekman, A. T., & Sandra, J. J. (2018). Risk factors for adverse driving outcomes in Dutch adults with ADHD and controls. *Accid. Anal. Prev.*, 111, 338-344.
- Bron, T. I., Bijlenga, D., Verduijin, J., Penninx, B. W., Beekman, A. T., & Kooij, J. J. (2016). Prevalance of ADHD symptoms across clinical stages of major depressive disorder. *J Affect Disord*, 197:29-35.
- Brown, T. E. (2005). *Attention deficit disorder: The unfocused mind in children and adults*. New Haven, Yale University Press.
- Brown, T. E. (2008). ADD/ADHD and impaired executive function in clinical practice. *Curr Psychiatry Rep*, 10, 407-411.
- Buitelaar, J. K., Kan, C. C., & Asherson, P. J. (2011). *ADHD in adults: Characterization, dianosis and treatment*. 1 st ed. Cambridge 208-217.
- Burka, J. B. & Yuen, L. M. (2008). *Procrastination: Why you do it, what to do about it (Revised Edition)*. US, DaCapo Press.
- Capusan, A. J., Bendtsen, P., Marteinsdottir, I., & Larsson, H. (2016). Comorbidity of adult ADHD and its subtypes with substance use disorder in a large population-based epidemiological Study. *J Atten Disord*, 20(2),1-16.
- Castellanos, F. X., Giedd, J. N., Berquin, P. C. et al. (2001). Quantitative brain magnetic resonance imaging in girls with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Arch Gen Psychiatry*, 58(3): 289-29
- Center on the Developing Child at Harvard University (2011). *Building the Brain's "Air Traffic Control" System: How Early Experiences Shape the Development of Executive Function: Working Paper No. 11*. Retrieved from www.developingchild.harvard.edu.
- Chang, Y. K., Liu, S., Yu, H. H., & Lee, Y. H. (2012). Effect of acute exercise on executive function in children with attention deficit hyperactivity disorder. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 27(2), 225-2.
- Cipollone, G., Gehrman, P., Manni, C., Pallucchini, A., Maremmanni, G. I. A., Palagini L., Perugi G., & Maremmanni, I. (2020). Exploring the Role of Caffeine Use in Adult ADHD Symptom Severity of US Army Soldiers. *J Clin Med*, 9(11), 3788.
- Claudon, P. (1998). Dynamique psychique de l'agir dans l'instabilité infantile. Approche prjective a partir d'un cas clinique. *Bulletin de Psychologie*, 51, 4, s. 449-458.
- Corkum, P., Tannock, R., & Moldofsky, H. (1998). Sleep disturbances in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 37, 637-646.
- Cortese, S., Moreira-Maia, C. R., St Fleur, D. et al. (2016). Association between ADHD nad Obesity: A systematic review and meta analysis. *Am J Psychiatry*, 173(1), 34-43.
- Covey, S. R. (2004). *Etikili İnsanların 7 Alışkanlığı-Kişisel değişim için Altın Kurallar*, Gönül Suveren ve Osman Deniztekin (çev), 25. Basım. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Craig, F., Felicia, F., Giacomo, A. D., Margari, L., Frolli, A., Conson, M. et al. (2006). Parenting stress among parents of children with Neurodevelopmental Disorders. *Psychiatry Res*, 242,121-9.
- Craske, M. G. (2010). *Cognitive-behavioral therapy*. Washington, DC.

- Cusick, C. N., Langberg, J. M., Breaux, R., Green, C. D., & Becker, S. P. (2020). Caffeine Use and Associations With Sleep in Adolescents With and Without ADHD. *J Pediatr Psychol*, 45(6),643-653.
- Çalıyurt, O. (2001). Duygudurum bozuklukları ve biyolojik ritim. *Duygudurum Dizisi*, 5,209-214.
- De Ridder, T., Bruffearts, R., Danckaerts, M. et al. (2008). The prevalence of ADHD in the Belgian general adult population: an epidemiological explanatory, in Dutch. *Tijdschr Psychiatr*, 50(8),499-508.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annu Rev Psychol*, 64,135-68.
- Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1977). The place of impulsiveness in a dimensional system of personality description. *Br J Soc Clin Psychol*, 16,57-68.
- Faraone, S. V. (2018). The pharmacology of amphetamine and methylphenidate: Relevance to the neurobiology of Attention-deficit/hyperactivity disorder and other psychiatric comorbidities. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 87.
- Fayyad, J., De Graaf, R., Kessler, R., Alonso, J., Angermeyer, M., Demyttenaere, K., De Girolamo, G., Haro, J. M., Karam, E. G., Lara, C., Lépine, J. P., Ormel, J., Posada-Villa, J., Zaslavsky, A. M., Jin, R. (2007). Cross-national prevalence and correlates of adult attention-deficit hyperactivity disorder. *Br J Psychiatry*. 190, 402-409.
- Flavingy, C. (1988). Psychodynamique de l'instabilité infantile. *La Psychiatrie de l'enfant*, 31, 2, s. 445-473.
- Fones, C. S., Pollack, M. H., Susswein, L. et al. (2000). History of childhood attention deficit hyperactivity disorder features among adults with panic disorder. *Journal of Affective Disorders*, 58(2), 99-106.
- Ford, J. D., & Connor, D. F. (2009). *ADHD and posttraumatic stress disorder*. Current Attention Disorders Reports, 60-6.
- Ghanizadeh, A., & Berk, M. (2013). Zinc for treating of children and adolescents with attention-deficit hyperactivity disorder: A systematic review of randomized controlled clinical trials. *Eur. J. Clin. Nutr.* 67, 122-124.
- Grandin, L. D., Alloy, L. B., & Abramson, L. Y. (2006). The social zeitgeber theory, circadian rhythms, and mood disorders: Review and evaluation. *Clin Psychol Rev*, 26,679-694.
- Guindon, M. H. (2010). Self-esteem across the life span: Issues and interventions. New York: Taylor and Francis.
- Gündoğan, B. & Pirinççi, N. (2011). Hiperaktif çocuk depresyonda. *Yansıtma, Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*, 32.
- Hammerness, P., Geller, D., Petty, C., Lamb, A., Bristol, E., & Biederman, J. (2010). Does ADHD moderate the manifestation of anxiety disorders in children?. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 19, 107-112.
- Harrington, K. M., Miller, M. W., Wolf, E. J., Reardon, A. F., Ryabchenko, K. A., & Ofrat, S. (2012). Attentiondeficit/hyperactivity disorder comorbidity in a sample of veterans with posttraumatic stress disorder. *Compr. Psychiatry*, 53, 679-690.
- Hasler, B. P., Allen, J. J. B., Sbarra, D. A., Bootzin, R. R., & Bernert, R. A. (2010). Morningness-eveningness and depression: Preliminary evidence for the role of the behavioral activation system and positive affect. *Psychiatry Res*, 176, 166-73.

- Hechtman, L., & McGough, J. J. (2007). *Dikkat eksikliği bozuklukları*. (Aydin, H. ve Bozkurt, A. Ed.). 8. baskı. Ankara: Günes Tip Kitabevi.
- Herman, J. H. (2015). Attention deficit/hyperactivity disorder and sleep in children. *Sleep Medicine Clinics*, 10, 143-149. <https://www.sleepfoundation.org/>
- Islam, K., Seth, S., Saha, S., Roy, A., Das, R., & Datta, A. K. (2018). A study on association of iron deficiency with attention deficit hyperactivity disorder in a tertiary care center. *Indian J Psychiatry*, 60(1), 131- 134.
- Karaca, S., Saleh, A., Canan F., & Potenza, M. N. (2016). Comorbidity between behavioral addictions and attention deficit/hyperactivity disorder: A systematic review. *International Journal of Mental Health and Addiction* 3(15), 701-724.
- Kenemans, J. I., & Verbaten, M. N. (1998). Caffeine and visuo- spatial attention. *Psychopharm*, 135, 353.
- Keser, N. (2010). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı almış ve almamış çocukların duyu ayarlama, anne baba tutumları, annenin DEHB belirti ve bilgi düzeyinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Kessler, R. C., Adler, L., Barkley, R., Biederman, J., Conners, K., Demler, O. et al. (2006). The prevalence and correlates of adult ADHD in the united states: Results from the national comorbidity survey replication. *Am J Psychiatry*, 163,716-723.
- Klein, R. G., Bessler, A., Malloy, P., & LaPadula, M. (1993). Adult outcome of hyperactive boys. Educational achievement, Occupational rank and psychiatric status. *Arch Gen Psychiatry*. 50, 565-576.
- Knouse, L. E. (2014). *Cognitive-Behavioral Therapies for ADHD.* " In *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment*. (Barkley, R.A. Ed.). 4th ed. New York: Guilford Press.
- Knouse, L. E., & Safren, S. A., (2010). Current status of cognitive behavioral therapy for adult attention-deficit hyperactivity disorder. *Psychiatr Clin North Am*, 33(3),497-509.
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen C. S., & Chen C. C. (2012). The association between internet addiction and psychiatric disorder: a review of the literature. *European Psychiatry*, 27(1), 1-8.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York, NY: International Universities Press.
- Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* (A. Goldberg & P. Stepansky, Eds.). Chicago: University of Chicago Press.
- Levin, F. R., Evans, S. M., & Kleber, H. D. (1998). Prevalence of adult attention-deficit hyperactivity disorder among cocaine abusers seeking treatment. *Drug Alcohol Depend*, 52(1),15-25.
- Manor, I., Magen, A., Keidar, D. et al. (2012). The effect of phosphatidylserine containing omega3 fatty-acids on attention-deficit hyperactivity disorder symptoms in children: a double-blind placebo-controlled trial, followed by an open-label extension. *Eur Psychiatry*, 27, 335-342.
- Martínez, L., Prada, E., Satler, C., Tavares, M.C., & Tomaz, C. (2016). Executive dysfunctions: The role in attention deficit hyperactivity and post-traumatic stress neuropsychiatric disorders. *Frontiers in Psychology*, 7.
- McBurnett, K., & Weiss, N. (2011). New drug treatments for ADHD. *Psychiatric Annals*, 41, 16-21.
- McGough, J. J., & Barkley, R. A. (2004). Diagnostic controversies in adult attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Psychiatry*, 161, 1948- 1956.

- McGough, J. J., Smalley, S. L., & McCracken, J. T. (2005). Psychiatric comorbidity in adult attention deficit hyperactivity disorder: Findings from multiplex families. *Am J Psychiatry*, 162,1621-1627.
- Memarmoghaddam, M., Torbati, H. T., Sohrabi, M., Mashhadi, A., & Kashi, A. (2016). Effects of a selected exercise program on executive function of children with attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Medicine and Life*, 9(4), 373.
- Ménéchal, J. (2001). *L'hypéreactivité Infantile, du Faux Désir au Déficit autoérotique, L'hyperactivité infantile. Débats et enjeux.* (Ménéchal, J. Ed.). Paris, Dunod, 7-26.
- Menegassi, M., Mello, E. D., Guimarães, L. R., Matte, B.C., Driemeier, F., Pedrosa, G. L. et al. (2010). Food intake and serum levels of iron in children and adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Rev Bras Psiquiatr*, 32,132-138.
- Miller, T. W., Nigg, J. T., & Faraone, S. V. (2007). Axis I and II comorbidity in adults with ADHD. *Journal of Abnormal Psychology*, 116, 519.
- Mistlberger, R. E., Rusak, B. (2005). *Circadian rhythms in mammals: Formal properties and environmental influences.* In *Principles and Practice of Sleep Medicine*, 4th ed. (MH Kryger, M. H., Roth, T. And Dement, W. C. Eds.). 321-335. Philadelphia, WB Saunders.
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M. et al. (2001). Psychiatric aspects of impulsivity. *Am J Psychiatry*,158,1783- 93.
- Murphy, K. R., & Fischer, M. (2008). *Attention deficit hyperactivity disorder in adults. What the science says.* 1st Ed., Newyork, London, The Guilford Press.
- Norman, D. A., & Shallice, T. (1986). *Attention to action: Willed and automatic control of behavior.* (Davidson, R. J., Schwartz, G. E., and Shapiro, D. Eds.), Consciousness and self-regulation. New York: Plenum.
- Oliver, M. L., Han, K., Bos, A. J., & Backs, R. W. (2015). The relationship between ADHD symptoms and driving behavior in college students: the mediating effects of negative emotions and emotion control. *Transport. Res. F Traffic Psychol. Behav.* 30, 14-21
- Oriach, C. S., Robertson, R. C., Stanton, C., Cryan, J. F., & Dinan, T. G. (2016). Food for thought the role of nutrition in the microbiota-gut-brain axis. *Clinical Nutrition Experimental*, 6, 25-38.
- Özkan, İ. (1994). Benlik saygısını etkileyen etkenler. *Düşünen Adam*, 7(3),4-9.
- Öztürk, Y., Özyurt, G., Tufan, A.E., & Akay Pekcanlar, A. (2018). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunda duyu düzenleme güçlükleri ve Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(2), 198-211.
- Pan, C. Y., Tsai, C. L., Chu, C. H., Sung, M. C., Huang, C. Y., & Ma, W. Y. (2019). Effects of physical exercise intervention on motor skills and executive functions in children with ADHD: A pilot study. *Journal of Attention Disorders*, 23(4), 384-397.
- Phillips, C., Baktir, M.A., Srivatsan, M., & Salehi, A. (2014). Neuroprotective effects of physical activity on the brain: a closer look at trophic factor signaling. *Front Cell Neurosci*, 8,170.
- Polanczyk, G., De Lima, M.S., Horta, B.L., Biederman, J., & Rohde, L. A.(2007). The worldwide prevalence of ADHD: a systematic review and metaregression analysis. *Am J Psychiatry*, 164(6),942-8.
- Powell, J. (2006). *Self esteem.* London: Franklin Watts.
- Ramirez, J. M., & Andreu, J. M. (2006). Aggression and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity); some comments from a research Project. *Neuroscience Biobehavioral Review*.

- Ramsay, J. R., & Rostain, A. L. (2016). Adult attention-deficit/hyperactivity disorder as an implementation problem: Clinical significance, underlying mechanisms, and psychosocial treatment. *Practice Innovations*, 1, 36-52.
- Reimer, B., D'Ambrosio, L., Gilbert, J., Coughlin, J., Biederman, J., Surman, C., Fried, R., & Aleardi, M. (2005). Behavior differences in drivers with attention deficit hyperactivity disorder: the driving behavior questionnaire. *Accident Analysis and Prevention*, 37 (6), 996-1004.
- Rianda, D., Agustina, R., Setiawan, E. A., & Manikam, N. R. M. (2019). Effect of probiotic supplementation on cognitive function in children and adolescents: A systematic review of randomised trials. *Benef Microbes*, 10(8), 873-882.
- Robbins, C. A. (2005). ADHD couple and family relationships: Enhancing communication and understanding through imago relationship therapy. *Journal of Clinical Psychology*, 61(5), 565-577.
- Robin, A., & Payson, E. (2002). *The impact of ADHD on marriage*. The ADHD Report, 10, 9-14.
- Rokeach, A., & Wiener, J. (2014). The romantic relationships of adolescents with ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 22(1), 35-45.
- Rush, C. R., Higgins, S. T., Vansickel, A. R., Stoops, W. W., Lile, J. A., & Glaser, P. E. (2005). Methylphenidate increases cigarette smoking. *Psychopharmacology (Berl)*, 181(4), 781-789.
- Salehi, B., Mohammadbeigi, A., Sheykholeslam, H., Moshiri, E., & Dorreh, F. (2016). Omega-3 and Zinc supplementation as complementary therapies in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *J. Res. Pharm. Pract.* 5, 22.
- Selvi, Y., Beşiroğlu, L., & Aydın, A. (2011). Kronobiyoloji ve duygudurum bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3:368-386.
- Selvi, Y., Smolensky, M. H., Boysan, M. et al. (2011). Role of patient chronotype on circadian pattern of myocardial infarction: a pilot study. *Chronobiol Int.*, 28, 371-7.
- Semerci, B., & Aksoy, U. M. (2018). *Erişkinlerde Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Tanı ve Tedavi Kılavuzu*. Türk Psikiyatri Derneği Yayınları. Ankara.
- Sevinç, E., Sengul, C., Çakaloz, B., & Herken, H. (2010). Psikiyatri polikliniğinde erişkin dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı konan hastalarda eş tanı. *Archives of Neuropsychiatry*. 47(2),139-44.
- Sinn, N.(2007). Physical fatty acid deficiency signs in children with ADHD symptoms. *Prostaglandins Leukot Essent Fatty Acids*, 77(2),109-115.
- Skalny, A. V. et al. (2020). Serum zinc, copper, zinc-to-copper ratio, and other essential elements and minerals in children with attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *J. Trace Elem. Med. Biol.* 58, 126445.
- Smith, A. P., Kendrick, A. M., & Maben, A. L. (1992). Effects of breakfast and caffeine on performance and mood in the late morning and after lunch. *Neuropsychobiol*, 26, 198.
- Solanto, M. V., Marks, D. J., Mitchell, K. J. et al. (2008). Development of a new psychosocial treatment for adult ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 11,728.
- Spahis, S., Vanasse, M., Bélanger, S.A., Ghadirian, P., Grenier, E., & Levy, E. (2008). Lipid profile, fatty acid composition and pro- and anti-oxidant status in pediatric patients with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Prostaglandins Leukot Essent Fatty Acids*, 79(1-2)47-53.
- Steel, P., Brothen, T., & Wambach, C. (2001). Procrastination and personality, performance, and mood. *Personality and Individual Differences*, 30, 95-106.

- Stevenson, C. S., Stevenson, R. J., & Whitmont, S. (2003). A self-directed psychosocial intervention with minimal therapist contact for adults with attention deficit hyperactivity disorder. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 10,93.
- Sürücü Ö. (2018). *Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Anne Baba- Öğretmen El Kitabı*. Bilgi Yayınevi. 6. Basım. Ankara.
- Swanson, J. M., Sergeant, J. A., Taylor, E., Sonuga-Barke, E. J., Jensen, P. S., & Cantwell, D. P. (1998). Attention-deficit hyperactivity disorder and hyperkinetic disorder. *Lancet*, 7351(9100), 429-33.
- Timmermans, C., Alhajyaseen, W., Soliman, A., Brijs, T., Bedair, K., & Ross, V. (2020). Effect of ADHD traits in young drivers on self-reported deviant driving behaviours: An exploratory study in the Arab gulf region, *Journal of Transport & Health*, 17.
- Torregrossa, M. M., Quinn, J. J., & Taylor, J. R. (2008). Impulsivity, compulsivity, and habit: the role of orbitofrontal cortex revisited. *Biol Psychiatry*, 63, 253-255.
- Tsai, M. H., Hsu J. F., & Huang, Y. S. (2016). Sleep problems in children with attention deficit/hyperactivity disorder: Current status of knowledge and appropriate management. *Curr Psychiatry Rep*, 18, 76.
- Vaa, T. (2014). ADHD and relative risk of accidents in road traffic: A meta-analysis. *Accid. Anal. Prev.* 62, 415-425.
- Van Emmerik-van Oortmerssen, K., Van de Glind, G., Koeter, M. W., et. al. (2014). Psychiatric comorbidity in treatment-seeking substance use disorder patients with and without attention deficit hyperactivity disorder: results of the IASP study. *Addiction*, 109(2), 262-72.
- Van Veen, M. M., Kooji, J. J. S., & Boonstra, A. M. et al. (2010). Delayed circadian rhythm in adults with attention-deficit/hyperactivity disorder and chronic sleep-onset insomnia. *Biological Psychiatry*, 67,1091-1096.
- Vansickel, A., Stoops, W. W., Glaser, P. E., Poole, M. M., & Rush, C. R. (2011). Methylphenidate increases cigarette smoking in participants with ADHD. *Psychopharmacology (Berl.)*, 218(2), 381-90.
- Vestervelt, C. M. (2000). An examination of the content and construct validity of four measures of procrastination. [Master dissertation, The University of Carleton-Ottawa].
- Warburton, D. M. (1995). Effects of caffeine on cognition and mood without caffeine abstinence. *Psychopharm*, 119, 66.
- Weaver, L., Rostain, A. L., Mace, W., Akhtar, U., Moss, E., O'Reardon, J. P. (2012). Transcranial magnetic stimulation (TMS) in the treatment of attentiondeficit/hyperactivity disorder in adolescents and young adults: a pilot study. *J ECT*, 28(2), 98-103.
- Weiss, G., Hechtman, L., Perlman, T., Hopkins, J., & Wener, A. (1979). Hyperactives as young-adults – controlled prospective 10-year follow-up of 75 children. *Archives of General Psychiatry*, 36 (6), 675-681.
- Weiss, M., Hetchman, L. T., & Weis, G. (1999). *ADHD in adults. a guide to current theory, diagnosis and treatment*. 1st Ed. Maryland, John Hopkins University Pres.
- Weiss, M. D., & Salpekar, J. (2010). Sleep problems in the child with attention-deficit hyperactivity disorder. *CNS Drugs*, 24(10), 811-28.
- Wolf, E. S. (1988). *Treating the self: Elements of clinical self psychology*. New York, NY: The Guilford Press.

- Yapça-Kaypaklı, G., & Tamam, L. (2019). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunda duygusal zeka. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 117-118.
- Yen, J. Y., Ko, C. H., Yen, C. F., Chen, S. H., Chung, W. L., & Chen C. C. (2008). "Psychiatric symptoms in adolescents with Internet addiction: Comparison with substance use. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 62(1), 9-16.
- Yen, J. Y., Ko, C. H., Yen, C. F., Wu, H. Y., & Yang M. J. (2007). The comorbid psychiatric symptoms of Internet addiction: Attention deficit and hyperactivity disorder (ADHD), depression, social phobia, and hostility. *Journal of Adolescent Health* 41(1), 93-98.
- Yorbik, Ö., Olgun, A., Kırmızıgül, P., & Akman Ş. (2004). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan erkek çocuklarda plazma çinko ve bakır düzeyleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*,7(2),80-84.
- Young, S. (2005). Coping strategies used by adults with ADHD. *Personality and Individual Differences*, 38(4), 809- 816.
- Young, S., & Bramham J. (2012). *Cognitive-behavioural therapy for ADHD in adolescents and adults: A Psychological Guide to Practice*. 2nd ed. Chichester: Wiley.
- Zabcı, N. (2004). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların kişilik özelliklerinin Rorschach testi ile değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Zabcı, N., İkiz, T., Kayaalp, L. & Baudin, M. (2005). Etude sur les particularités de l'organisation psychique de l'enfant instable à travers le test de Rorschach. *Bulletin de Psychologie*, 58(5),13-520.
- Zametkin, A.J., Nordahl, T.E., Gross, M., King, A.C., Semple, W.E., Rumsey, J., Hamburger, S., & Cohen, R.M. (1990). Cerebral glucose metabolism in adults with hyperactivity of childhood onset. *N Engl J Med.*, 323(20),1361-6.
- Kitap içinde yer alan görsellerin çizimleri Bedia Kalemzer Karaca ve Buse Karabulut tarafından yapılmıştır.

FEN ÖĞRETİMİ I

Editör:

Doç. Dr. Mustafa Ergun

FEN ÖĞRETİMİ I

Editör: Doç. Dr. Mustafa Ergun

Yayın No.: 5199

Eğitim No.: 1072

ISBN: 978-625-427-815-0

E-ISBN: 978-625-397-667-5

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Fatma Kama -fatma@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ergun, Mustafa.

Fen Öğretimi I / Editör: Mustafa Ergun

1. Basım. xiv + 390 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-427-815-0

E-ISBN: 978-625-397-667-5

1. xxxxx 2. xxxxxxx 3. xxxxxx

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İçindekiler

Ön Söz	iii
Bölüm 1. Fen Eğitiminin Sözde-Gerçeklik (Post-truth) Dünyasında Rolü ve Önemi	1
<i>Dr. Öğr. Üyesi Osman Akşit, Dr. Öğr. Üyesi Gaye Ceyhan, Doç. Dr. Ebru Z. Muğaloğlu</i>	
Kaynakça	30
Bölüm 2. Fen Öğretiminin Amaçları ve Fen Okuryazarlığı	33
<i>Prof. Dr. Jale ÇAKIROĞLU, Arş. Gör. Dr. Fulden GÜLER NALBANTOĞLU</i>	
Kaynakça	56
Bölüm 3. Öğrenme Yaklaşımlarının Fen Bilimleri Öğretimine Yansımaları	59
<i>Prof. Dr. Funda SAVAŞCI AÇIKALIN</i>	
Kaynakça	101
Bölüm 4: Fen Öğretiminde Yaygın Görülen Kavram Yanılgıları	103
<i>Doç. Dr. Mustafa ERGUN</i>	
Kaynakça	121
Bölüm 5. Fen Öğretiminde Kullanılan Öğretim Stratejileri	123
<i>Prof. Dr. Eylem BAYIR</i>	
Kaynaklar	148

Bölüm 6. Fen Öğretiminde İşbirlikli Öğrenme	151
<i>Doç. Dr. Seda OKUMUŞ</i>	
Kaynakça	189
Bölüm 7. Fen Öğretiminde Laboratuvar ve Deneysel Etkinlikler	193
<i>Doç. Dr. Zeki BAYRAM</i>	
Kaynaklar	224
Bölüm 8. Basit Malzemelerin (Doğaçlama) Fen Öğretiminde Kullanımı	225
<i>Prof. Dr. Hikmet SÜRMEİ</i>	
Kaynaklar	255
Bölüm 9. Fen Eğitiminde Kavram Öğretimi ve Grafiksel Araçların Kullanımı	257
<i>Prof. Dr. Bayram COŞTU, Prof. Dr. Gülten ŞENDUR</i>	
Kaynakça	298
Bölüm 10. Fen Öğretiminde Bilimsel Modellerin Kullanımı	301
<i>Doç. Dr. Mücahit KÖSE, Doç. Dr. Ayşe YENİLMEZ TÜRKOĞLU</i>	
Kaynakça	337
Bölüm 11. Fen Öğretiminde Analogiler	339
<i>Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇAPKINOĞLU</i>	
Kaynakça	359
Bölüm 12. Fen Öğretiminde Kavramsal Değişim Metinleri	361
<i>Prof. Dr. Nejla YÜRÜK – Doç. Dr. Gülfem Dilek YURTTAŞ KUMLU</i>	
Kaynakça	384

Bölüm 1.

Fen Eğitiminin Sözde-Gerçeklik (Post-truth) Dünyasında Rolü ve Önemi

Dr. Öğr. Üyesi Osman Akşit, Dr. Öğr. Üyesi Gaye Ceyhan, Doç. Dr. Ebru Z. Muğaloğlu

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, Türkiye’de ve Dünya’da son yıllarda daha fazla belirginleşmeye başlayan sözde-gerçeklik (post-truth) olgusu ele alınmakta ve bu bağlamda fen eğitiminin rolü ve önemi irdelenmektedir. Sözde-gerçeklik olgusunun nasıl ortaya çıktığı ve toplumsal düzeyde ne gibi olası sonuçları olduğu konusunda yakın geçmişten ve günümüzden örnekler verilmiştir. Bu çerçevede, sözde-gerçeklik ile birlikte günlük hayatta etkisi giderek artan bilgi kirliliğinin literatürde nasıl sınıflandırıldığı açıklanmış ve fen eğitimcilerinin sözde-gerçeklik olgusu ile mücadele etmek için ne gibi stratejiler izlemeleri gerektiği tartışılmıştır. Sınıf ortamında öğrenciler ile birlikte yapılması önerilen örnek iki ders etkinliğini de içeren bu bölümün, günümüzün hızla değişen sosyal ve toplumsal dinamiklerinde öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının fen eğitimine daha geniş bir perspektiften bakabilmelerine yardımcı olması hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Adana24.com (2023, Ocak 1). *Düz Dünyacılar Adana'da ortaya çıktı*. Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023. <https://www.adana24.com/duz-dunyacilar-adanada-ortaya-cikti>
- Alpay, Y. (2017). *Yalının Siyaseti*. Destek Yayınları, İstanbul.
- Barzilai, S., & Chinn, C. A. (2020). A review of educational responses to the “post-truth” condition: Four lenses on “post-truth” problems. *Educational Psychologist*, 55(3), 107-119.
- BBC (2021). Aşı karşıtları İstanbul Maltepe’de protesto gösterisi düzenledi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58532056>
- Bereiter, C. & Scardamalia, M. (2006). Education for the knowledge age: Design-centered models of teaching and instruction. In P. A. Alexander & P. H. Winne (Eds.), *Handbook of Educational Psychology* (2nd Ed., pp. 695-713). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ceyhan, G. D., Lombardi, D., & Saribas, D. (2021). Probing into pre-service science teachers’ practices of scientific evaluation and decision-making on socio-scientific issues. *Journal of Science Teacher Education*, 32(8), 865-889.
- Ceyhan, G. D., Mugaloglu, E. Z., & Tillotson, J. W. (2019). Teaching socio-scientific issues through evidence-based thinking practices: Appropriateness, benefits, and challenges of using an instructional scaffold. *Ilkogretim Online*, 18(4).
- Ceyhan, G. D., & Saribas, D. (2022). Research trends on climate communication in the post-truth era. *Educational and Developmental Psychologist*, 39(1), 5-16.
- Chinn, C. A., Barzilai, S., & Duncan, R. G. (2021). Education for a “post-truth” world: New directions for research and practice. *Educational Researcher*, 50(1), 51-60.
- Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ] (2020). Genel-direktör Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus’un 2020 Münih Güvenlik Konferansı konuşması. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>
- Horsthemke, K. (2017). ‘# FactsMustFall’? – education in a post-truth, post-truthful world. *Ethics and Education*, 12(3), 273-288.
- Feriver, Ş. & Arık, B. M. (2021). *Eğitim izleme raporu 2021: Eğitimin içeriği*. Eğitim Reformu Girişimi. <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2021-egitimin-icerigi/>
- Floridi, L. (2012). Big data and their epistemological challenge. *Philosophy & Technology*, 25, 435-437. <https://doi.org/10.1007/s13347-012-0093-4>
- Kemp, D. A. (1976). *The Nature of Knowledge: An Introduction for Librarians*. London: Clive Bingley.
- Lombardi, D. (2019). Thinking scientifically in a changing world. *Psychological Science Agenda*, 33(1).
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- Miller, S. (2014). Modeling the nature of science with the mystery tube. *The Physics Teacher*, 52(9), 548-551.
- Muğaloğlu, E. Z., Can, Ş. N., & Ceyhan, G. (2017). Kanıta Dayalı Fen Eğitimi. M. P. Demirci Güler (Edt), Fen bilimleri öğretimi, ss. 255-273. Pegem Akademi, Ankara.
- Muğaloğlu, E. Z., Kaymaz, Z., Mısırs, M. E., & Laçın-Şimşek, C. (2022). Exploring the Role of Trust in Scientists to Explain Health-Related Behaviors in Response to the COVID-19 Pandemic. *Science & Education*, 31(5), 1281-1309.
- National Geographic. (2019, Ocak 6). *Flat Earth vs. Round Earth | Explorer* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=06bvdfK3vVU>
- Oxford Sözlükleri (2016). Word of the Year 2016. Erişim 2 Nisan 2023: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Peters, M. A. (2017). Education in a post-truth world. *Educational Philosophy and Theory*, 49(6), 563-

566.

- Rousseau, J. (2021). Challenges to science communication in a post-truth world. *Communicatio*, 47(2), 122-140.
- Sinatra, G. M., & Lombardi, D. (2020). Evaluating sources of scientific evidence and claims in the post-truth era may require reappraising plausibility judgments. *Educational Psychologist*, 55(3), 120-131.
- Terzi, A. (2020). Post-truth kavramı ve Türkçe karşılıkları üzerine. *Türk Dili*, 69(820), 80-86.
- Uçak, N. Ö. (2000). Bilgi üzerine kuramsal bir yaklaşım. *Bilgi Dünyası*, 1(1), 143-159.
- Valladares, L. (2022). Post-Truth and Education: STS Vaccines to Re-establish Science in the Public Sphere. *Science & Education*, 31(5), 1311-1337.
- van der Linden, S., Roozenbeek, J., & Compton, J. (2020). Inoculating against fake news about COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 11, 566790.
- Wardle, C. (2020). Journalism and the new information ecosystem: Responsibilities and challenges. In M. Zimdars & K. McLeod (Eds.), *Fake news: Understanding media and misinformation in the digital age* (pp. 71–86). MIT Press.

Bölüm 2.

Fen Öğretiminin Amaçları ve Fen Okuryazarlığı

Prof. Dr. Jale ÇAKIROĞLU, Arş. Gör. Dr. Fulden GÜLER NALBANTOĞLU

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, fen öğretiminin amaçları ve fen okuryazarlığı (bilimsel okuryazarlık) ele alınmaktadır. Bu kapsamda bilimin tanımı verilmiş, bilimsel bilginin özellikleri sıralanmış ve fen eğitiminin önemi ve amaçları üzerinde durulmuştur. Daha sonra, fen okuryazarlığına yönelik farklı tanımlar ve görüşler açıklanarak fen okuryazarlığının gelişimine katkıda bulunan yaklaşımlara yer verilmiştir. Ayrıca, 2013 ve 2018 fen bilimleri öğretim programları, fen öğretiminin amaçları ve fen okuryazarlığı açısından karşılaştırılarak incelenmiştir.

Kaynakça

- Aikenhead, G. (1992). The integration of STS into science education. *Theory into Practice*, 31(1), 27-35.
- Baş, G. & Özdemir G. (2019). Fen öğretiminin amacı ve temel ilkeleri. B. Akçay (Ed.), *Fen öğrenme ve öğretim yaklaşımları* (ss. 11-30). Nobel.
- Bencze, L., Pouliot, C., Pedretti, E., Simonneaux, L., Simonneaux, J., & Zeidler, D. (2020). SAQ, SSI and STSE education: Defending and extending “science-in-context”. *Cultural Studies of Science Education*, 15, 825–851. <https://doi.org/10.1007/s11422-019-09962-7>
- Bromme, R., & Goldman, S. R. (2014). The public’s bounded understanding of science. *Educational Psychologist*, 49(2), 59–69. <https://doi.org/10.1080/00461520.2014.921572>
- Candaş, B., Kıryak, Z., Kılınc, A., Güven, O. & Özmen, H. (2019). 2013 ve 2018 fen bilimleri öğretim programlarının genel eğilimler ve yaklaşımlar açısından karşılaştırılması. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1668-1697. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyu.2019.176>
- Choi, K., Lee, H., Shin, N., Kim, S. W., & Krajcik, J. (2011). Re-conceptualization of scientific literacy in South Korea for the 21st century. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(6), 670-697. <https://doi.org/10.1002/tea.20424>
- DeBoer, G. E. (2011). The globalization of science education. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(6), 567–591. <https://doi.org/10.1002/tea.20421>
- Deveci, İ. (2018). Türkiye’de 2013 ve 2018 yılı fen bilimleri dersi öğretim programlarının temel öğeler açısından karşılaştırılması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 799-825. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.342260>
- Doğan, N., Çakıroğlu, J., Bilican, K., & Çavuş Güngören, S. (2012). *Bilimin doğası ve öğretimi*. Pegem Akademi.
- Erduran, S. & Dagher, Z. (2014). *Reconceptualizing the nature of science in science education*. Springer.
- Feinstein, N. (2011). Salvaging science literacy. *Science Education*, 95(1), 168–185. <https://doi.org/10.1002/sce.20414>
- Herman, B. C. (2018). Students’ environmental NOS views, compassion, intent, and action: Impact of place-based socioscientific issues instruction. *Journal of Research in Science Teaching*, 55(4), 600-638. <https://doi.org/10.1002/tea.21433>
- Holbrook, J., & Rannikmae, M. (2007). The nature of science education for enhancing scientific literacy. *International Journal of Science Education*, 29(11), 1347-1362. <https://doi.org/10.1080/09500690601007549>
- International Council for Science (2011). Report of the ICSU ad-hoc review panel on science. Paris, France: Author. Retrieved from <http://www.icsu.org/publications/reports-and-reviews/external-review-of-icsu>
- Irzık, G. & Nola, R. (2011). A family resemblance approach to the nature of science for science education. *Science & Education*, 20, 591-607. <https://doi.org/10.1007/s11191-010-9293-4>
- Lederman, N. (2007). Nature of science: Past, present, and future. S. K. Abell ve N.G. Lederman (Ed.), *Handbook of research on science education* (ss. 831-879). Lawrence Erlbaum Associates.
- Lederman, N. G. (1992). Students’ and teachers’ conceptions of the nature of science: A review of the research. *Journal of Research in Science Teaching*, 29(4), 331-359. <https://doi.org/10.1002/tea.3660290404>
- Lederman, N. G., Lederman, J. S., & Antink, A. (2013). Nature of science and scientific inquiry as contexts for the learning of science and achievement of scientific literacy. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 1(3), 138-147.
- Lederman, N.G. & Lederman, J.S. (2019). Teaching and learning nature of scientific knowledge: Is

- it Déjà vu all over again? *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*, 1(6), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s43031-019-0002-0>
- Lin, S. S. (2014). Science and non-science undergraduate students' critical thinking and argumentation performance in reading a science news report. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 12, 1023–1046. <https://doi.org/10.1007/s10763-013-9451-7>
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2005). *İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğretim programı. (6, 7 ve 8. sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mun, K., Shin, N., Lee, H., Kim, S. W., Choi, K., Choi, S. Y., & Krajcik, J. S. (2015). Korean secondary students' perception of scientific literacy as global citizens: Using global scientific literacy questionnaire. *International Journal of Science Education*, 37(11), 1739-1766. <https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1045956>
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2016). *Science literacy: Concepts, contexts, and consequences*. The National Academies Press.
- National Research Council (1996). *National science education standards*. National Academies Press.
- National Research Council (2007). *Taking science to school: Learning and teaching science in grades K-8*. The National Academies Press.
- National Research Council (NRC). (2012). *A framework for K12 education: Practices, crosscutting concepts and core ideas*. National Academies Press.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2009). *Assessment framework: Key competencies in reading, mathematics, and science*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/44455820.pdf>.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2013). *PISA 2012 assessment and analytical framework: Mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264190511-en>.
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2019). *PISA 2018 assessment and analytical framework*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f30da688-en>.
- Osborne, J. (2023). Science, scientific literacy, and science education. N. G. Lederman, D. L. Zeidler ve J. S. Lederman (Ed.), *Handbook on research on science education*, (ss. 785-816). Routledge.
- Pedretti, E. (1997). Septic tank crisis: A case study of science, technology and society education in an elementary school. *International Journal of Science Education*, 19(10), 1211-1230. <https://doi.org/10.1080/0950069970191007>
- Pedretti, E. (2003). Teaching science, technology, society and environment (STSE) education: Preservice teachers' philosophical and pedagogical landscapes. D. L. Zeidler (Ed.), *The role of moral reasoning on socioscientific issues and discourse in science education* (ss. 219-239). Kluwer.
- Roberts, D. A. (2007). Scientific literacy/science literacy. S. K. Abell ve N. G. Lederman (Ed.), *Handbook of research on science education* (ss. 729-780). Lawrence Erlbaum Associates.
- Roberts, D. A., & Bybee, R. W. (2014). Scientific literacy, science literacy and science education. In S. K. Abell ve N. G. Lederman (Ed.), *Handbook of research on science education* (ss. 545-558). Routledge.
- Romine, W. L., Sadler, T. D., & Kinslow, A. T. (2017). Assessment of scientific literacy: Development and validation of the Quantitative Assessment of Socio-Scientific Reasoning (QuASSR). *Journal of Research in Science Teaching*, 54(2), 274-295. <https://doi.org/10.1002/tea.21368>

- Rudolph, J. L., & Horibe, S. (2016). What do we mean by science education for civic engagement? *Journal of Research in Science Teaching*, 53(6), 805–820. <https://doi.org/10.1002/tea.21303>
- Sadler, T. D., Barab, S. A., & Scott, B. (2007). What do students gain by engaging in socioscientific inquiry?. *Research in Science Education*, 37(4), 371-391. <https://doi.org/10.1007/s11165-006-9030-9>
- Schwartz, R. S., Lederman, J. S., & Enderle, P. J. (2023). Scientific inquiry literacy: The missing link on the continuum from science literacy to scientific literacy. N. G. Lederman, D. L. Zeidler ve J. S. Lederman (Ed.), *Handbook on research on science education*, (ss. 749-782). Routledge.
- Shamos, M. H. (1995). *The myth of scientific literacy*. Rutgers University Press.
- Sjöström, J., & Eilks, I. (2018). Reconsidering different visions of scientific literacy and science education based on the concept of Bildung. In Y. Dori, Z. Mevarech ve D. Baker (Ed.), *Cognition, metacognition, and culture in STEM education* (ss. 65-88). Springer.
- Solomon, J. (1993). *Teaching science, technology and society*. Open University Press.
- Thomson, S., Hillman, K., & De Bortoli, L. (2013). *A teacher's guide to PISA scientific literacy*. Australian Council for Educational Research Ltd.
- Vieira, R. M., & Tenreiro-Vieira, C. (2016). Fostering scientific literacy and critical thinking in elementary science education. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14, 659-680. <https://doi.org/10.1007/s10763-014-9605-2>
- Wang, Y., Lavonen, J., & Tirri, K. (2019). An assessment of how scientific literacy-related aims are actualised in the National Primary Science curricula in China and Finland. *International Journal of Science Education*, 41(11), 1435-1456. <https://doi.org/10.1080/09500693.2019.1612120>
- Yıldırım, C. (2007). *Bilim felsefesi*. Remzi Kitabevi.
- Zeidler, D. L. (2014). Socioscientific issues as a curriculum emphasis: Theory, research and practice. N. G. Lederman ve S. K. Abell (Ed.), *Handbook of research on science education*, (ss. 697–726). Routledge.
- Zeidler, D. L., & Kahn, S. (2014). *It's debatable!: Using socioscientific issues to develop scientific literacy K-12*. NSTA Press.
- Zeidler, D. L., & Sadler, T. D. (2023). Exploring and expanding the frontiers of socioscientific issues. N. G. Lederman, D. L. Zeidler ve J. S. Lederman (Ed.), *Handbook on research on science education*, (ss. 899-929). Routledge.
- Zeidler, D. L., Herman, B. C., & Sadler, T. D. (2019). New directions in socioscientific issues research. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s43031-019-0008-7>
- Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L., & Howes, E. V. (2005). Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education. *Science Education*, 89(3), 357-377. <https://doi.org/10.1002/sce.20048>
- Zeidler, D. L., Walker, K. A., Ackett, W. A., & Simmons, M. L. (2002). Tangled up in views: Beliefs in the nature of science and responses to socioscientific dilemmas. *Science Education*, 86, 343–367. <https://doi.org/10.1002/sce.10025>

Bölüm 3.

Öğrenme Yaklaşımlarının Fen Bilimleri Öğretimine Yansımaları

Prof. Dr. Funda SAVAŞCI AÇIKALIN

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, ortaokul fen bilimleri dersi kapsamında ele alınan fen kavramlarının öğrenilmesi ve öğretilmesini anlayabilmek için öncelikle temel öğrenme yaklaşımlarının neler olduğu ve bu yaklaşımların fen bilimleri eğitimine yansımaları ele alınmaktadır. Farklı öğrenme yaklaşımlarının benzerlik ve farklılıkları karşılaştırılarak, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ve fen bilimleri öğretiminde nasıl uygulanabileceği sorusuna cevap aranmıştır. Öğrenme yaklaşımlarının tarihsel gelişimleri ve temel fikirleri fen bilimleri öğretiminden örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca, bu bölümde yapılandırmacı öğrenme yaklaşımını temel alan bir ders planı örneği ve öğrenme ile ilgili ölçme ve değerlendirme sorularına da yer verilmiştir.

Kaynakça

- Adadan, E. (2019). Öğrenme yaklaşımları ve fen öğretimindeki yansımaları. Behiye Akçay (Ed.), *Fen Öğrenme ve Öğretimi Yaklaşımları* içinde ss.71-104. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arends, R. I. (2012). *Learning to teach*. New York, NY: McGraw Hill.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 21-41
- Bandura, A. (2009). Social and policy impact of social cognitive theory. In M. Mark, S.Donaldson, & B. Campbell (Eds.), *Social psychology and program/policy evaluation*. New York: Guilford.
- Bandura, A. (2015). *Moral disengagement*. New York: Worth.
- Bayrakçı, M. (2007). Social learning theory and its educational applications. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 14, 198-210.
- Berk, L. E. (1997). *Child development* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Ergun, M. (2020). Öğrenme ve öğretim yaklaşımlarının fen öğretimine yansımaları. *Fen öğrenme ve öğretim yaklaşımları* (Ed. H. Ş. Ayvacı) içinde ss.43-79. Ankara: Pegem Akademi.
- Hassard, J. (2004). *The art of teaching science*. Oxford University Press
- Hohenstein, J. & Manning, A. (2010). Thinking about learning: Learning in science. In J. Osborne, & J. Dillon (Eds.), *Good practice in science teaching: What research has to say* pp. 68-81. New York, NY: Open University Press.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3,4,5,6,7,ve 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Philips, D. C., & Soltis, J. F. (2005). *Öğrenme: Perspektifler*. S. Durmuş (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Pritchard, A. (2009). *Ways of learning: Learning theories and learning styles in the classroom*. (2nd ed.) New York: Routledge.
- Santrock, J. W. (2018). *Educational Psychology: Theory and application to fitness and performance*. (6th ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Savaşçı-Açıklan, F. (2019). *Fen bilimleri öğretiyorum*. Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schunk, D. H. (2014). *Learning theories: An educational perspective* (6th ed.). New York: Pearson.
- Slavin, R. E. (2018). *Educational Psychology* (12th ed.). New York: Pearson.
- Sprouts. (2022). Bandura's Social Learning Theory, Videodan ekran görüntüsü: Sprouts, <https://sproutsschools.com>, <https://youtu.be/XHlhkM1cAv4?si=7YQ4G6QeP7poKKE7>
- Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal bir bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları* 5(1), 15-30.
- Taylor, G. R., & MacKenney, L. (2008). *Improving human learning in the classroom: Theories and teaching practices*. Lanham: Rowman & Littlefield
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Woolfolk, A. (2020). *Educational Psychology*. (14th ed). New York: Pearson.

Bölüm 4:

Fen Öğretiminde Yaygın Görülen Kavram Yanılgıları

Doç. Dr. Mustafa ERGUN

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, ortaokul fen bilimleri dersi kapsamında ele alınan temel fen kavramlarıyla ilgili öğrencilerde sıklıkla karşılaşılan kavram yanılgıları ele alınmaktadır. Kavram yanılgısının hatalı bilgiden, bilgi eksikliğinden ve kavram karmaşasından farkı örneklerle karşılaştırılarak verilmiştir. Kavram yanılgılarının nelerden kaynaklandığı, kavram yanılgılarının tespiti veya giderilmesinde kullanılabilecek teknikler örnekler üzerinden açıklanmıştır. Fen bilimleri dersi öğretim programında yer alan konu alanlarına göre sınıflandırılan ve her sınıf seviyesinde yaygın görülen kavram yanılgıları örnekler üzerinden incelenmiştir. Örnekler üzerinden ele alınan kavram yanılgılarını içeren bu bölümün öğretmen ve öğretmen adaylarına fikir vermesi ders tasarımı yaparken etkinlik geliştirmede katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Akdağ Kılıcı, T. (2019). *Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin atom kavramı hakkındaki kavram yanılgıları* (Master's thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Alkış, S. (2006). İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Mevsimlerin Oluşumuyla İlgili Fikirlerinin İncelenmesi . *Marmara Coğrafya Dergisi*, 14, 107-120 .
- Altınay, Ö. (2009). *5E modeline dayalı öğretim yönteminin öğrencilerin genetikle ilgili DNA, gen ve kromozom kavramlarını öğrenmelerine etkisi* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Aşçı, Z., Özkan, Ş., & Tekkaya, C. (2001). Öğrencilerin solunum konusundaki kavram yanılgıları: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Eğitim ve Bilim*, 26(120), 29-36.
- Bachelard, G. (1938). *La formation de l'esprit scientifiques*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Barke, H. D., Hazari, A., & Yitbarek, S. (2008). *Misconceptions in chemistry: Addressing perceptions in chemical education*. Springer Science & Business Media.
- Borazan, İ. (2008). *Kavram yanılgısı ve çoklu zeka alanlarının ilişkilendirilmesine dayalı bir öğretimin kavram yanılgılarının giderilmesindeki etkisinin incelenmesi: "Dolaşım sistemi" örneği* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Canlı, Ö. (2009). *İlköğretim 8. sınıftan bilgisi dersi canlılarda üreme ve gelişme ünitesinde yapılandırmacı yaklaşıma dayalı 5E modeline uygun etkinliklerin öğrenci başarı ve tutumlarına etkisi*(Master's thesis, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Çelik, K., & Çavaş, B. (2012). Canlılarda Üreme Büyüme ve Gelişme Ünitesinin Araştırmaya Dayalı Öğrenme Yöntemi İle İşlenmesinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Bilimsel Süreç Becerilerine Ve Fen Ve Teknoloji Dersine Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(2), 49-75.
- Demirbilek, E. (2021) Ortaokul 8.Sınıf Öğrencilerinin Katı Ve Sıvı Basıncı Konusundaki Kavram Yanılgılarının Bilişsel Stillere Göre Değişiminin İncelenmesi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eryılmaz, A., & Sürmeli, E. (2002). Üç-aşamalı sorularla öğrencilerin ısı ve sıcaklık konularındaki kavram yanılgılarının ölçülmesi. In *Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*. Ankara.
- Eyidoğan, F., & Güneysu, S. (2003). İlköğretim 8. Sınıf Fen Bilgisi Kitaplarındaki Kavram Yanılgılarının İncelenmesi. V. Fen Bilimleri ve Matematik Kongresi.
- Haras, Ö. (2009). *Üreme ünitesinin 5E modeline göre öğretiminin öğrencilerin kavramsal anlama ve tutumları üzerine etkisi* (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Kaya, D., Bozdağ, H. C., & Ok, G. (2018). Yedinci sınıf öğrencilerinin basınç konusundaki kavramsal anlamaları ve kavram yanılgılarının matematiksel hatalar açısından incelenmesi.
- Murat, M., Kanadlı, S., & Ünişen, A. (2011). Yedinci sınıf öğrencilerinin hayvanların üremesi, büyümesi ve gelişmesi konusundaki kavram yanılgıları ve olası kaynakları. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 8(1), 179-197.
- Özmen, H. (2004). Some student misconceptions in chemistry: A literature review of chemical bonding. *Journal of science education and technology*, 13, 147-159.
- Sakaoğlu, M. (2019). *İki uçlu çoktan seçmeli genetik kavram teşhis testinin geliştirilmesi ve etkililiğinin araştırılması* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Ünlü, A. (2015). *İlköğretim öğrencilerinde kalıtımla ilgili kavram yanılgıları* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Yıldırım, H., Yalçın, N., Şensoy, Ö., & Akçay, S. (2008). İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin elektrik akımı konusunda sahip oldukları kavram yanılgıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(1), 67-82.
- Yıldız, H. T. (2006). *İlköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin atomun yapısı ile ilgili zihinsel modelleri* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

Bölüm 5.

Fen Öğretiminde Kullanılan Öğretim Stratejileri

Prof. Dr. Eylem BAYIR

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde öncelikle öğretim ve strateji kavramını tanıtıp sonrasında öğretim stratejisinin ne olduğundan ve sınıflandırılmasından bahsedilmiştir. Stratejilerin temel nitelikleri tanıtılmış olup her bir stratejinin kullanıldığı ders plan örnekleri sunulmuştur. Son olarak, konu değerlendirme soruları ile bölüm tamamlanmıştır.

Kaynaklar

- Açıkgöz, K.Ü. (2000). Etkili öğrenme ve öğretme. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Aditomoa, A. & Klieme, E. (2020). Forms of inquiry-based science instruction and their relations with learning outcomes: Evidence from high and low-performing education systems. *International Journal of Science Education*, 42, 4, 504–525.
- Akpınar, E. (2003). Buluş stratejisiyle enerji ilişkili fen öğretimi: Canlılar için madde ve enerji ünitesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Akpınar, B. (2012). Eğitim programları ve öğretim: Ankara: Data Yayınları.
- Aktamış, H. (2003). Buluş stratejisi ile fen öğretimi: Yaşamımızı etkileyen manyetizma ünitesi. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baur, A., & Emden, M. (2020). How to open inquiry teaching? An alternative teaching scaffold to foster students' inquiry skills. *Chemistry Teacher International*, 3(1), 1–12.
- Bayır, E. (2019). Introducing an inquiry-based experiment-integrated science game for elementary students: the shadow races game. *Science Activities*, 56 (2), 33-41.
- Bayır, E. (2008). Fen müfredatlarındaki yeni yönelimler ışığında öğretmen eğitimi: Sorgulayıcı-araştırma odaklı kimya öğretimi. Yayınlanmış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bilen, M. (2006). Plandan uygulamaya öğretim. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Budak, E.(2001). Üniversite analitik kimya laboratuvarlarında öğrencilerin Kavramsal değişimi, başarısı, tutumu ve algılamaları üzerine yapılandırıcı öğretim yönteminin etkileri. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelenk, S. (2008). Türkçe öğretiminde yararlanılabilecek öğretim yöntem ve teknikleri. A. Tazebay, & S. Çelenk içinde, *Türkçe Öğretimi İlke-Yöntem-Teknikler*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Erciyeş, G. (2008). Öğretim ilke ve yöntemleri (Ed: Ş. Tan), *Öğretim yöntem ve teknikleri* (ss. 221-317). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Fer, S. (2015). Öğretim tasarımı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fidan, Y. (2009). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri ve buluş yoluyla geometri öğretiminin öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerine etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Feriyanti, D. (2014). Discovery learning as a method to teach descriptive text in building students' character: A case of seventh grade students of SMP N 3 Ulujami. *English Gate*, 5(2), 58–69.
- Fidan, N. (2012). Okulda öğrenme ve öğretme. Ankara: Pegem Akademi.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1998). Eğitime giriş. Ankara: Alkım Yayınları.
- Güneş, F. (2014). Öğretim ilke ve yöntemleri (Ed: F. Güneş), *Öğretim stratejileri* (ss. 61-77). Ankara: Pegem Akademi.
- Hughes, C. A., Maccini, P., & Gagnon, J. C. (2003). Interventions that positively impact the performance of students with learning disabilities in secondary general education classes. *Learning Disabilities*, 12(3), 101-111.
- Jacobsen, D. A., Eggen, P. & Kauchak, D. (2002). *Methods for teaching: Promoting student learning*. Newyork: Merrill-Prentice Hail.
- Jacobsen, D., Eggen, P. D. & Kauchak, D. P. (1993). *Methods for teaching: A skills approach*. Newyork: Merrill Publishing Company.
- Lubin, J.,& Sewak, M., (2007). Enhancing learning through the use of graphic organizers: A Review of the literature. *LynchburgCollege Online Journal of Special Education*, 2, 1-37.
- Oktaylar, H. C. (2012). KPSS eğitim bilimleri öğretim yöntem ve teknikleri / sınıf yönetimi. Ankara:

Yargı Yayınevi.

- Senemoğlu, N. (2007). Gelişim öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya. Ankara: Gönül Yayıncılık.
- Sünbül, A. M. (2011). Öğretim ilke ve yöntemleri. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Şahin, A. (2011). Öğretim ilke ve yöntemleri (Ed: G. Ocak), Temel öğretme-öğrenme yaklaşımları-stratejileri (ss. 197-235). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Taşpınar, M. (2012). Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri. Ankara: Elhan Kitap Yayın Dağıtım.
- Teker, S., Kurt, M. ve Karamustafaoğlu, O. (2017). "Işığın ve Sesin Yayılması" Ünitesini Buluş Yoluyla Öğrenmenin Öğrenci Başarısı ve Tutumuna Etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (27), 835-863.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). Öğretim. www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi: 14.05.2023.
- Tian, Z., Zhang, K., Zhang, T., Dai, X. & Lin, J. (2020). Application of Ausubel cognitive assimilation theory in teaching/learning medical biochemistry and molecular biology. *Biochem Mol. Biol. Educ.*, 48, 202-219.
- Tok, Ş. (2015). Öğretme-öğrenme strateji ve modelleri. A. Doğanay (Ed.), Öğretim ilke ve yöntemleri içinde (10. Baskı, ss. 129-159). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Turan, M. (2015). Öğretim stratejileri. A. S. Saracaloğlu & A. Küçükoğlu (Ed.), Öğretim ilke ve yöntemleri içinde (ss. 153-168). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Williams, K. & Cavallo, A. M. L. (1995) Relationships between reasoning ability, meaningful learning and students' understanding of physics concepts. *Journal of College Science Teaching*, 24, 311-314.
- Yeşilyurt, E. (2019). Kuramsal Temelleri Açısından Öğretim Stratejilerinin Temel Özellikleri: Bir Derleme Çalışması. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 57-78.

Bölüm 6.

Fen Öğretiminde İşbirlikli Öğrenme

Doç. Dr. Seda OKUMUŞ

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, fen öğretiminde işbirlikli öğrenme modeli ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle işbirlikli öğrenmenin içeriği ve özellikleri, işbirlikli öğrenme sürecinin nasıl ilerlediği açıklanmıştır. Ardından işbirlikli öğrenmede kullanılan farklı yöntem/ teknikler ve uygulama süreçleri kısaca özetlenmiştir. İşbirlikli öğrenmenin ders sürecinde kullanılmasının avantajlarından bahsedilmiştir. Örnek ders planları ile fen bilimleri dersinde işbirlikli öğrenmenin nasıl uygulanacağı gösterilmiş ve bu sayede öğretmen ve öğretmen adaylarının fen bilimleri dersinde işbirlikli öğrenme ile ilgili etkinlik geliştirmelerine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Teorik bilgilerin yanı sıra ders planları da içeren bu bölümün, işbirlikli öğrenmeye yönelik etkinlik geliştirmeleri hususunda fen bilimleri öğretmen ve öğretmen adaylarına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Açıkgöz, K. (1992). İşbirlikçi öğrenme kuram araştırma uygulama. Uğurel Matbaası, Malatya.
- Akdemir, E., & Arslan, A. (2012). From past to present: Trend analysis of cooperative learning studies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 55, 212-217. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.09.496
- Akkuş, A. (2013). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme modeli hakkında bilgilendirilmesi, bu modeli sınıfta uygulamaları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: Muş il örneği* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aksoy, G. (2011). *Öğrencilerin fen ve teknoloji dersindeki deneyleri anlamalarına okuma-yazma-uygulama ve birlikte öğrenme yöntemlerinin etkileri* (doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Alp, G. (2019). *Scratch programı ile web destekli işbirlikli öğrenme yönteminin ilkökul 5. sınıf öğrencilerinin kavramsal anlama düzeylerine ve eleştirel düşünme becerilerine etkisi* (yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Amirianzadeh, M. (2012). Hexagon theory - student leadership development. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31, 333-339. DOI:10.1016/j.sbspro.2011.12.063
- Aronson, J. (2002). Stereotype threat: Contending and coping with unnerving expectations. In J. Aronson (Ed.), *Improving academic achievement: Impact of psychological factors on education*. Academic Press, San Diego, pp. 279–304.
- Avcı, F. (2015). *“Maddenin yapısı ve özellikleri” ünitesine yönelik işbirlikli öğrenmeye dayalı öğretim programının bilişsel ve duyuşsal alan değişkenlerine etkisi* (doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Avgın, S. S., & Uygun, B. (2021). Fen eğitiminde işbirlikli öğrenme kuramı, buluş yoluyla öğrenme stratejisi ve yapılandırmacı yaklaşım basamaklarının akademik başarı üzerinde etkisinin karşılaştırılması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 1-16. DOI:10.33437/ksusbd.695473
- Baleghizadeh, S. (2012). Comparing traditional with cooperative pairs: The case of Iranian EGAP students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 66, 330-336. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.11.275
- Bayrakçeken, S., Doymuş, K., & Doğan, A. (2013). *İşbirlikli öğrenme modeli ve uygulanması*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, ss. 1-7.
- Belge Can, H., & Boz, Y. (2014). Structuring cooperative learning for motivation and conceptual change in the concepts of mixtures. *International Journal of Science and Mathematics Education*, DOI: 10.1007/s10763-014-9602-5.
- Benny, T. H., & Beckford, I. (2014). Cooperative and inquiry-based learning utilizing art related topics: teaching chemistry to community college nonscience majors. *Journal of Chemical Education*, 91, 1618–1622. DOI: 10.1021/ed400533r
- Bilen, S. (2010). The effect of cooperative learning on the ability of prospect of musicteachers to apply orff-schulwerk activities. *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 2, 4872-4877. DOI:10.1016/j.sbspro.2010.03.787
- Bozdoğan, A. E., Taşdemir, A., & Demirtaş, M. (2006). Fen bilgisi öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini geliştirmeye yönelik etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(11), 23-36.
- Byrd, D. (2012). Social studies education as a moral activity: Teaching towards a just society. *Educational Philosophy and Theory*, 44(10), 1073-1079. DOI: 10.1111/j.1469-5812.2011.00761.x
- Demir, K. (2012). An evaluation of the combined use of creative drama and jigsaw II techniques according to the student views: Case of a measurement and evaluation course. *Procedia - Social*

- and Behavioral Sciences, 47, 455 – 459. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.06.680
- Demirtaş, Z. (2010). Okul kültürü ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 35 (158), 3-13.
- Dikel, S. (2012). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme modeli hakkında bilgilendirilmesi, bu yöntemi sınıfta uygulamaları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: Erzurum il örneği* (yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Dirim Ozyurt, A., & Doymus, K. (2015). Fen ve teknoloji dersinin uygulamalarında işbirlikli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 101-124.
- Doymuş, K., Şimşek, Ü., & Şimşek, U. (2005). İşbirlikçi öğrenme yöntemi üzerine derleme: 1. İşbirlikçi öğrenme yöntemi ve yöntemle ilgili çalışmalar. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 59-83.
- Eilks, I. (2005). Experiences and reflections about teaching atomic structure in a jigsaw classroom in lower secondary school chemistry lessons. *Journal of Chemical Education*, 82 (2), 313-319.
- Eyüboğlu, F.D. (2022). *Fen bilimleri dersinde problem çözme becerileri üzerine işbirlikli öğrenmenin etkisi* (yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Falk, A. (2012). Teacher learning from professional development in elementary science: reciprocal relations between formative assessment and pedagogical content knowledge. *Science Education*, 96(2), 265-290. DOI: 10.1002/sce.20473
- Felder, R. M., & Brent, R. (2007). Cooperative learning. Active learning: Models from the analytical sciences. *ACS Symposium Series 970, Chapter 4*, pp. 34-53. American Chemical Society, Washington.
- Fung, D. & Lui, W. (2016) Individual to collaborative: Guided group work and the role of teachers in junior secondary science classrooms. *International Journal of Science Education*, 38(7), 1057-1076. DOI: 10.1080/09500693.2016.1177777
- Gillies, R.M., & Boyle, M. (2010). Teachers' reflections on cooperative learning: Issues in implementation. *Teaching and Teacher Education*, 26(4), 933-940. DOI: 10.1016/j.tate.2009.10.034
- Gillies, R.M., Nichols, K., Burgh, G., & Haynes, M. (2014). Primary students' scientific reasoning and discourse during cooperative inquiry-based science activities. *International Journal of Educational Research*, 63, 127–140. DOI: 10.1016/j.ijer.2013.01.001
- Göçük, A. (2022). *Yaşam temelli ve işbirlikli öğrenme ile ortaokul öğrencilerinin biyoteknoloji ve biyogüvenlik konularında akademik başarı, tutum, duyarlılık ve etik algılarının incelenmesi* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gömlüksiz, M. (1993). *Kuşak öğrenme yöntemi ile geleneksel yöntemin demokratik tutumlar ve erişimi etkisi* (doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Hanze, M., & Berger, R. (2007). Cooperative learning, motivational effects and student characteristics: An experimental study comparing cooperative learning and direct instruction in 12th grade physics classes. *Learning and Instruction*, 17(1), 29-41. DOI: 10.1016/j.learninstruc.2006.11.004
- Huang, T.C., Huang, Y.-M., & Yu, F.Y. (2011). Cooperative weblog learning in higher education: Its facilitating effects on social interaction, time lag, and cognitive load. *Educational Technology & Society*, 14(1) 95–106.
- Huang, Y.M. Liao, Y. W., Huang, S.H., & Chen, H.C. (2014). Jigsaw-based cooperative learning approach to improve learning outcomes for mobile situated learning. *Educational Technology & Society*, 17(1), 128–140.
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Interaction Book Company, Edina.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (1998). *Active learning: Cooperation in the college classroom* (2nd ed.). Interaction Book, Edina.

- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2005). New developments in social interdependence theory. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 131(4), 285-358.
- Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, 38(5), 365-379. DOI: 10.3102/0013189X09339057
- Johnson, D.W., & Johnson, F. (2013). *Joining together: Group theory and group skills* (11th ed.) Allyn & Bacon, Boston.
- Johnson, D.W., Johnson, R.T., & Holubec, E.J. (2013). *Cooperation in the Classroom* (9th ed.) Interaction Book Company, Edina.
- Jong, B.S., Lai, C.H., Hsia, Y.T., Lin, T.W., & Lu, C.Y. (2013). Using game-based cooperative learning to improve learning motivation: A study of online game use in an operating systems course. *IEEE Transactions on Education*, 56(2), 183-190.
- Koç, Y. (2014). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme modeli hakkında bilgilendirilmesi, bu modeli sınıfta uygulamaları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: Ağrı il örneği* (doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Lewis, D.M., Treagust, D.F., & Chandrasegaran, A.L. (2012). Fifth grade students engaged in a cooperative learning environment: Evaluating their ability to determine the status of their own conceptions about matter. *Cosmos*, 8(2), 167-185.
- Manaf, E. B. A. & Subramaniam, R. (2004). *Use of chemistry demonstrations to foster conceptual understanding and cooperative learning among students*. Paper presented at the International Association for the Study of Cooperation in Education, Singapore.
- Meder, E. (2014). *Fen ve teknoloji dersinde işbirlikli öğrenme yaklaşımının akademik erişimi ve öğrenci tutumlarına etkisi* (doktora tezi), Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.
- Okumuş, S. (2017). *"İyi bir eğitim ortamı için yedi ilke"nin işbirlikli öğrenme ve modellerle birlikte uygulanmasının fen bilimleri dersinin anlaşılmasına etkisi* (doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Okur Akçay, N. (2012). *Kuvvet ve hareket konusunun öğretilmesinde işbirlikli öğrenme yöntemlerinden grup araştırması, okuma-yazma-sunma ve birlikte öğrenmenin etkisi* (doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Oyarzun, B.A., & Morrison, G.R. (2013). Cooperative learning effects on achievement and community of inquiry in online education. *The Quarterly Review of Distance Education*, 14 (4), 181–194.
- Santau, A.O., Maerten-Rivera, J.L., & Huggins, A.C. (2011). Science achievement of English language learners in urban elementary schools: Fourth-grade student achievement results from a professional development intervention. *Science Education*, 95, 771-793. DOI: 10.1002/sc.20443
- Santos Rego, M.A., & del Mar Lorenzo Moledo, M. (2005). Promoting interculturality in Spain: Assessing the use of the jigsaw classroom method. *Intercultural Education*, 16(3), 293-301.
- Sevim, S. (2019). (Ed.) *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu fen bilimleri 6 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 115.
- Slavin, R. E. (1992). When and why does cooperative learning increase achievement? Theoretical and empirical perspectives. 145-173 in Hertz-Lazarowitz and Miller (Eds.) *Interaction in Cooperative Groups*, Cambridge University Press, New York.
- Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning: Theory, research, and practice* (2nd ed.). Allyn & Bacon, Boston.
- Slavin, R. E. (2010). Cooperative learning. In *International Encyclopedia of Education*, edited by E. Baker, P. Peterson, and B. McGaw, 3rd ed., 161–178. Elsevier, Oxford.
- Slavin, R. (2013). Cooperative learning and achievement: Theory and research. In *Handbook of Psychology*, edited by W. Reynolds, G. Miller, and I. Weiner, Vol. 7, 2nd ed., 199–212. Hoboken,

- Wiley, New Jersey.
- Slavin, R. E. (2015). Cooperative learning in elementary schools, *Education 3-13*, 43(1), 5-14, DOI: 10.1080/03004279.2015.963370
- So, W.M.W. & Ching, N.Y.F. (2011). Creating a collaborative science learning environment for science inquiry at the primary level. *The Asia Pacific Education Researcher*, 20(3), 559-569.
- Sung, H.Y. & Hwang, G.J. (2013). A collaborative game-based learning approach to improving students' learning performance in science courses. *Computers & Education*, 63, 43-51. DOI: 10.1016/j.compedu.2012.11.019
- Şahin, E., & Doymuş, K. (2021). Dijital destekli işbirlikli öğrenci takımları başarı bölümleri yönteminin fen bilimleri dersinin akademik başarısına etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 85, 173-186.
- Şahbaz, Ö., & Hamurcu, H. (2012). Probleme dayalı öğrenme ve işbirlikli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerileri ve öğrenme çıktıları üzerindeki etkileri. *Education Sciences*, 7(2), 734-754.
- Şenol, H., Bal, Ş. & Yıldırım, H. İ. (2007). İlköğretim 6. Sınıf fen bilgisi dersinde duyu organları konusunun işlenmesinde işbirlikli öğrenme yönteminin öğrenci başarısı ve tutum üzerinde etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 211-220.
- Taş, M., Bozdoğan A.E., & Tekbıyık, A. (2019). (Ed.) *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu fen bilimleri 5 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 235-240.
- Tsaparlis, G., & Papaphotis, G. (2009). High-school students' conceptual difficulties and attempts at conceptual change: The case of basic quantum chemical concepts. *International Journal of Science Education*, 31(7), 895-930. DOI: 10.1080/09500690801891908
- Thurston, A., Topping, K.J., Tolmie, A., Christie, D., Karagiannidou, E., & Murray, P. (2010). Cooperative learning in science: Follow-up from primary to high school. *International Journal of Science Education*, 32(4), 501-522. DOI: 10.1080/09500690902721673
- Uyanık, G. (2016). Birleştirme tekniğine dayalı fen bilimleri öğretiminin tutum akademik başarı ve kalıcılığa etkisi. *Kafkas Üniversitesi, e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 23-31.
- Warfa, A. M., Roehring, G.H., Schneider, J.L., & Nyacwaya, J. (2014). Collaborative discourse and the modeling of solution chemistry with magnetic 3D physical models – impact and characterization. *Chemical Education Research and Practice*, 15, 835.
- Webb, N. M. (2008). Learning in small groups. In *21st Century education: A reference handbook*, edited by T. L. Good, 203-211. Sage, Los Angeles.
- Winschel, G. A., Everett, R.K., Coppola, B.P., & Shultz, G.V. (2015). Using jigsaw-style spectroscopy problem-solving to elucidate molecular structure through online cooperative learning. *Journal of Chemical Education*, 92, 1188-1193. DOI: 10.1021/acs.jchemed.5b00114
- Yılayaz, Ö., & Aksoy, Ş. B. (2020). 7. Sınıf fen ve teknoloji dersi "insan ve çevre" ünitesinin işbirlikli öğrenme modeliyle öğretiminin öğrenci başarısına etkisi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 194-207.
- Yıldız, E., Şimşek, Ü., & Ağdaş, H. (2017). Eğitsel oyun entegre edilmiş işbirlikli öğrenme modelinin öğrencilerin fen öğrenimi motivasyonları ve sosyal becerileri üzerine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 37-54.
- Zentall, S.S., Kuester, D.A., & Craig B.A. (2011). Social behavior in cooperative groups: Students at risk for ADHD and their pers. *Journal of Educational Research*, 104 (1), 28-41. DOI: 10.1080/00220670903567356

Bölüm 7.

Fen Öğretiminde Laboratuvar ve Deneysel Etkinlikler

Doç. Dr. Zeki BAYRAM

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, ortaokul fen bilimleri dersinin olmazsa olmazı olan laboratuvar uygulamaları üzerinde durulmaktadır. Öncelikle laboratuvar kavramına değinilmiş, araştırma ve okul laboratuvarları ayrımı yapılmış, akabinde deney ve gözlem kavramlarını kapsayan deneysel etkinlik kavramına değinilmiştir. Yapılış şekline göre, yapılış amacına göre, yapılış zamanına göre farklılaşan deney türleri açıklanarak, alanyazında vurgulanan fen öğretiminde laboratuvar kullanımına yönelik yaklaşımlar açıklanmıştır. Daha sonra da deneysel etkinliklerde dikkate alınması gereken güvenlik sembolleri verilerek deneylerde karşılaşılabilecek kazalar üzerinde durulmuştur. Son olarak da deneysel etkinliklerin tasarlanması esnasında dikkate alınacak kurallar verilerek örnek bir etkinlik sunulmuştur. Okul laboratuvarına ilişkin temel kavramları içeren bu bölümün öğretmen ve öğretmen adaylarına fikir vermesi, ders tasarımı yaparken etkinlik geliştirmede katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Anılan, B. (2014). *Laboratuvar Kullanımı*. Anagün, Ş. S. ve Duban, N. (Ed.) (2014). Fen Bilimleri Öğretimi (s. 341-380) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık, ISBN: 987-605-170-083-0.
- Ayas, A. (2006). *Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvar Kullanımı*. Anadolu Üniversitesi, AÖF. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <http://www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/2283/unite07.pdf>
- Aydoğdu, C. ve Şener, F. (2016). Fen eğitiminde laboratuvar kullanım tekniğinin ve güvenliğin önemi ve CLP tüzüğüne getirileri üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, 1 (1), 39-54.
- Aydoğdu, B., Duban, N. ve Özdiç, F. (2019). *Fen Öğretiminde Gerçek ve Sanal Laboratuvarların Kullanımı*. A. G. Balım (Ed.) (2019). Fen Öğretiminde Yenilikçi Yaklaşımlar (s.307-328) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık, ISBN: 978-605-170-273-5.
- Çelik, H. (2018). *Laboratuvar Yaklaşımları ile Fen Öğretimi*. O. Karamustafaoğlu, Tezel, Ö., ve U. Sarı (Ed.), Güncel Yaklaşım ve Yöntemlerle Etkinlik Destekli Fen Öğretimi (s. 240-279) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- İdin, Ş. ve Aydoğdu, C. (2016). Fen Bilimleri Dersinde Laboratuvar Tekniğinin Doğru Kullanımı Üzerine Öğrenci Görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 606-635.
- Köse, S. (2008). *Laboratuvara Dayalı Fen Öğretimi*. Ö. Taşkın (Ed.). Fen ve Teknoloji Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar (s.43-95) içinde, Ankara: Pegem Akademi.
- Maddelerin ve Karışımların Sınıflandırılması, Etiketlenmesi ve Ambalajlanması Hakkında Yönetmelik. *Resmî Gazete* (Sayı: 28848 (Mükerrer)). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131211M1-1.htm>
- Maddelerin ve Karışımların Sınıflandırılması, Etiketlenmesi ve Ambalajlanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. *Resmî Gazete* (Sayı: 31330 (Mükerrer)). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201210M1-1.htm>
- Millar R. (2004). *The role of practical work in the teaching and learning of science, High school science laboratories: role and vision*, Washington DC, USA: National Academy of Sciences, pp. 1-24.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. (İlkokul ve Ortaokullar 3, 4, 5, 6, 7 ve 8). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Özmen, H. ve Yiğit, N. (2005). *Teoriden Uygulamaya Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvar Kullanımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yazıcı, M. ve Kurt, A. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinde laboratuvar kullanımının öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda incelenmesi, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 295-320.
- Yenice, N. (2005). İlköğretim Fen ve Teknoloji Eğitiminde Laboratuvar Uygulama ve Yöntemleri. M. Aydoğdu ve T. Kesercioğlu (Ed.). *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi* içinde (s.143-168) Ankara: Anı Yayıncılık.

Bölüm 8.

Basit Malzemelerin (Doğaçlama) Fen Öğretiminde Kullanımı

Prof. Dr. Hikmet SÜRMEİ

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Etkili Fen öğretimi ve öğreniminin en önemli girdilerinden biri, öğretim materyallerinin ve malzemelerinin kullanılmasıdır. Fen Öğretim materyalleri ve malzemeleri, öğrencilerin daha iyi ve daha hızlı öğrenmesine yardımcı olmakta ve de öğretimin daha kolay, eğlenceli olmasını sağlamaktadır. Öğretim materyallerinin ve malzemelerinin eksik, sınırlı ya da hiç olmadığı öğrenme ortamları ise öğrenme hedeflerine ulaşmak için engel oluşturmaktadır. Bu durum aynı zamanda öğretmenlerin karşılaştığı temel sorunlardan birisidir. Bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için en uygun seçenek doğaçlama fen öğretim materyallerinin ve malzemelerinin kullanılmasıdır. Bu bölümde, fen öğretimi dersi içeriğinde yer alan basit malzemelerin fen öğretiminde kullanılması konusu ele alınmaktadır. Öğretim ve öğrenme sürecinde orijinal materyaller ve malzemelerin yerine kullanılan basit, kolay bulunabilen, ekonomik malzemeler literatürde doğaçlama materyaller olarak da ifade edilmektedir. Bu bağlamda bu bölümde öncelikle, fen öğretiminde materyal kullanımının önemi ile kullanılan malzemeler, daha sonra orijinal materyal ve malzemelerin yerine kullanılacak olan doğaçlama materyaller ve malzemeler açıklanmıştır. Doğaçlama materyaller ve malzemelerin öğretmen ve öğrenciler açısından faydaları ve sınırlılıkları açıklanmış, fen öğretim ve sürecinde kullanılacak doğaçlama materyal ve malzeme örnekleri sunulmuştur. Son olarak, fen öğretiminde kullanılacak örnek materyaller ve yapım aşamalarına yer verilmiştir.

Kaynaklar

- Adeniran, M.A. (2006). Strategies and utilization of improvised Biology Instructional materials and students' achievement and attitude in Ekiti secondary school, Nigeria. *International Journal of Research in Education*, 3 (2), 91-96.
- Ahmed, A. M. (2008). Improvisation of instructional materials for the teaching of Biology, an important innovation in the Nigerian educational system, *Pristine Journal*, 1-7.
- Atadoga, M.M., Falalu, F.K. (2022). *Improvisation In Integrated Science*. National Open University of Nigeria, NOUN Press. ISBN: 978-978-058-288-3.
- Azumah, D.A. (2020). Using Simple Improvised Materials to Explain Some Concepts in Science. *International Journal of Novel Research in Education and Learning*, 7 (1), 1-4,
- Bomide, G.S. (2007). Science Teaching in a period of recession; the need for Improvisation. *Journal of Science Education of Nigeria*, 23 (2): 152-165.
- Daniel, I.Y (2001, September). *Improvisation and use of instructional materials in science teaching*, A paper presented at NCCE/UNESCO Workshop For train the trainers' workshop. Kotangora. Daramola
- Dumaguing, M. (2016). *Improvised Electrical Conductivity and Electrolysis Apparatus*. https://www.researchgate.net/publication/311587822_Improvised_electrical_conductivity_apparatusSimple_Electrolysis_apparatus#fullTextFileContent
- Eshiet, I. T. (2001). Using Local Resources in Teaching. *Journal of the Royal Society of Chemistry (RSC)*, 25, 718-120
- Eriba, J. O. , Regina, M. O. (2011). Laboratory and the Art of Improvisation. His Masters Media publisher, Makurdi. Education Resource Centre – Use of improvisation and Learning Resources in Schools.
- Fatubarin, A (2001). The challenge of improvisation in science teaching in the present day Nigeria. *Journal of committee of Provosts of colleges of Education*, 1 (1),92.
- Jacob, A. K. (2013). Instructional Materials and Improvisation in Physics Class: Implications for Teaching and Learning. *Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME)*. 2 (5), 38-42. e-ISSN: 2320-7388,p-ISSN: 2320-737X.
- Kizito, N. (2016). *Research on Improvised Experiment Materials for Science Lesson in Rwanda*. Master's Thesis, Hiroshima University, Japan, DOI: 10.13140/RG.2.2.18137.26729
- Kizito, N., Ndayamboje, I., Uwamahoro, N. (2019). An Assessment of the Impact of Improvised versus Conventional Laboratory Equipment on Students' Performance in Thermal Expansion. *African Journal of Educational Studies in Mathematics and Sciences*, 15, 135-140. DOI: <https://dx.doi.org/10.4314/ajesms.v15i1.11>
- Lewis B.(2019) TLM: Teaching / Learning Materials. <https://www.thoughtco.com>
- Mapaderun, O., (2002). *Teaching Methods for Business, Science, Social Sciences And Technical Education*. Ibadan: Holyem Communication.
- Mensah, D. (2015). Using Improvised Instructional Materials to Teach Chemical Methods. Independent Study. New Mexico Tech – Education And Psychology Department. <https://www.nmt.edu/academics/psych-ed/docs/chemistry.pdf>
- Mboto, F. A., Ndem N. Udo. (2011). Effects of Improvised Materials on Students' Achievement and Retention of the Concept of Radioactivity. *An International Multi-Disciplinary Journal, Ethiopia*, 5 (1), 342-353.
- National Research Council (2010). *Inquiry and the national science education standards*. The National Academy Press, Washington, DC, USA.
- Nnorom, N. Obianuju M. C. (2021). Improvisation In Science Instruction And The Roles Of Science

- Teachers: An Educational Innovations For Sustainable Developments. *COOU Journal of Educational Research*, 6.(1), 390 – 406
- Nwagbo, C. (2008) *Science, Technology and Mathematics Curriculum Development. Focus on Problems and prospects of Biology Delivery*. In Udofia, N. A (Eds) 49th Annual Conference Proceedings of STAN on Science Curriculum development (77-81), and Ibadan Heinemann
- Okori, O. A., Jerry, O. (2017). Improvisation And Utilization of Resources In The Teaching And Learning of Science And Mathematics In Secondary Schools In Cross River State. *Global Journal Of Educational Research*, 16, 21-28. <http://dx.doi.org/10.4314/gjedr.v16i1.4>
- Onasanya, S.A., Omosewo, E.O. (2011). Effect of Improvised and Standard Instructional Materials on Secondary School Students' Academic Performance in Physics in Ilorin, Nigeria. *Singapore Journal of Scientific Research*, 1, 68-76.
- Osei-Hñali, V., Parker, J. Asare, I. (2018). The Effects of Improvised Materials on the Study of Science in Basic Schools in Aowin Municipality- Ghana. *Research on Humanities and Social Sciences*, 8 (8), 20-23.
- Ramel-galima, L. V., Rivera, D. V., & Almanza, E. G. (2013). Cultural Sensitivity and Improvisation in Science Teaching: Using Indigenous, Local, and Available Materials in Teaching Chemistry. *The International Journal of Science in Society*, 4 (2), 79–89.
- Sega-Essel, G. (2021). Junior High School Science Teachers' Perception and Attitude Towards Improvisation of Science Instructional Resources in Gomoa-East District. *American Journal Education and Practice*, 5 (3), 38 – 54.
- Siwatu, K. O. (2007). Preservice teachers' cultural responsive teaching self-efficacy and outcome expectancy beliefs. *Teaching and teacher Education*, 23 (7): 1086-1101.
- UNESCO (1973). *New Unesco Source Book for Science Teaching*, Oxford & IBH Publishing, New Delhi
- Widiyatmoko, A., Nurmasitah, S. (2013). Designing Simple Technology as a Science Teaching Aids from Used Materials. *Journal of Environmentally Friendly Processes*, 1 (4), 26-33.
- Yitbarek, S. (2012). Low-Cost Apparatus From Locally Available Materials For Teaching-Learning Science. *AJCE African Journal of Chemical Education*, 2 (1), 32-47.

Bölüm 9.

Fen Eğitiminde Kavram Öğretimi ve Grafiksels Araçların Kullanımı

Prof. Dr. Bayram COŞTU, Prof. Dr. Gülten ŞENDUR

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, fen bilimleri eğitiminde kavram öğretimi süreci ve bu süreçte kullanılabilecek grafiksels araçlar ile bilgiler sunulacaktır. Bu kapsamda, öncelikle kavramın ne olduğu ve kavramların sahip olduğu başlıca özelliklerin neler olduğu kısaca açıklandıktan sonra kavram geliştirme süreçleri ile kavram öğretimindeki başlıca yaklaşımlar ele alınacaktır. Ardından, kavram öğretiminde sıklıkla kullanılan grafiksels araçlardan olan anlam çözümleme tabloları, kavram ağları, kavram haritaları, zihin haritaları ve V-diyagramları ile bilgi verildikten sonra, fen öğretiminde sıklıkla kullanılan kavram haritalarına ilişkin örnek bir etkinlik ile bölüm sonlandırılacaktır.

Kaynakça

- Ayas, A. (2008). Kavram Öğrenimi (7. Baskı). S. Çepni (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi* içinde, (ss.100-125). Ankara: Pegem Akademi.
- Bağcı-Kılıç, G. (2003). Concept maps and language: A Turkish experience. *International Journal of Science Education*, 25(11), 1299–1311.
- Balım, A.G., Aydın, G., Türkoğuz, S., Evrekli, E. & İnel, D.(2011). Fen ve teknoloji öğretmenlerine yönelik teknoloji destekli zihin haritaları uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 91-100.
- Braselton, S. & Decker, B. (1994). Using graphic organizers to improve the reading of mathematics. *The Reading Teacher*,48(3), 276–281.
- Buzan, T. & Buzan, B. (1993.) *The Mind Map Book*. London: BBC Books
- Cala, R. F. (2019). Integrating graphic organizers in lesson packages and its effect to students' levels of conceptual understanding. *International Journal of Secondary Education*, 7 (4), 89-100.
- Coştu, B. & Şendur, G. (2021). Kavram Öğretimi (2. Baskı). Tekbıyık ve G. Çakmakçı (Ed.), *Fen Bilimleri Öğretimi ve Stem Etkinlikleri* içinde (ss. 41-84). Ankara: Nobel.
- Çıldır, I. & Şen, A. İ. (2006). Lise öğrencilerinin elektrik akımı konusundaki kavram yanlışlarının kavram haritalarıyla belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 92-101.
- Doğru, M. & Kıyıcı-Balkan, F. (2005). Fen Eğitiminin Zorunluğu, M. Aydoğdu ve T. Kesercioğlu (Ed.), *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi* içinde, (ss. 1-8). Ankara: Anı yayıncılık.
- Evrekli, E., İnel, D. & Balım, A. G. (2010). Development of a scoring system to assess mind maps. *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 2330-2334.
- Gür, H. & Bütüner, S. Ö. (2006). Matematik derslerinde kullanılan zihin haritalama tekniğine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 5(2), 61-74.
- Ives, B. (2007). Graphic Organizers Applied to Secondary Algebra Instruction for Students with Learning Disorders. *Learning Disabilities Research & Practice*, 22(2), 110-118.
- İpek-Akbulut, H. (2017). Kavram Ağı. Z.Tatlı (Ed.), *Kavram Öğretiminde Web 2.0* içinde, (ss.36-43). Ankara: Pegem Akademi.
- Karamustafaoğlu, S., Karamustafaoğlu, O. & Yaman, S. (2005). Fen ve Teknoloji Eğitiminde Kavram Öğretimi, M. Aydoğdu ve T. Kesercioğlu (Ed.), *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi* içinde, (ss. 26-53). Ankara: Anı yayıncılık.
- Karlı, F. (2017). Anlam Çözümleme Tablosu. Z.Tatlı (Ed.), *Kavram Öğretiminde Web 2.0* içinde, (ss.16-22). Ankara: Pegem Akademi.
- Karlı-Baydere, F. (2017). Kimya Öğretiminde Alternatif Ölçme Değerlendirme Tekniklerinin Kullanımı (2. Baskı). A. Ayas ve M. Sözbilir (Ed.), *Kimya Öğretimi Öğretmen Eğitimcileri, Öğretmen ve Öğretmen Adayları için İyi Uygulama Örnekleri* içinde (ss. 723-750). Ankara: Pegem Akademi.
- Kaur, S., & Kamini, A. (2018). Effect of teaching through graphic organizers on academic achievement in science of vii graders. *International Journal of Innovative Research Explorer*, 5(4), 400-404.
- Kaya, O. N. (2003). Fen eğitiminde kavram haritaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(13), 70-79.
- Kaya, S. (2017). Fen Eğitiminde Kavram Öğretimi. Ö. Taşkın (Ed.), *Fen Eğitiminde Güncel Konular* içinde, (ss.233-256). Ankara: Pegem Akademi.
- Keleş, Ö. (2012). *Mind Maps and Scoring Scale for Environmental Gains in Science Education*, Paper presented at New Perspectives in Science Education. Florance, Italy.
- Laçın-Şimşek, C. (2019). Kavram, Kavram Yanılgıları, Tespiti ve Giderilmesi. C. Laçın-Şimşek (Ed.), *Fen Öğretiminde Kavram Yanılgıları Tespiti ve Giderilmesi* (s. 1-21). içinde Ankara: Pegem

Akademi.

- McClure, J. R., Sonak, B. & Suen, H. K. (1999). Concept map assessment of classroom learning: reliability, validity and logistical practicality. *Journal of Research in Science Teaching*, 36(4), 475–192.
- MEB (2018). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB
- Mitchell, D., & Hutchinson, C.J. (2003). Using graphic organizers to develop the cognitive domain in physical education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 74(9), 42–47
- Mintzes, J. J. & Novak, J. D. (2005). Assessing Science Understanding: The Epistemological Vee Diagram. In J. J. Mintzes, J. H. Wandersee, & J. D. Novak (Eds.). *Assessing science understanding: A human constructivist view* (pp. 42–68). San Diego, CA: Academic Press.
- Nakiboğlu, C., & Çamurcu, M. (2014). Grafik düzenleyiciler ve ortaöğretim fizik ders kitaplarında kullanımlarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 51-74.
- Nakiboğlu, C. & Meriç, G. (2000). Genel Kimya Laboratuvarlarında V-Diyagramı Kullanımı ve Uygulamaları. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 58-75.
- Novak, J. D. & Gowin, D. B. (1984). *Learning How to Learn*. New York: Cambridge University Press.
- Özmen, H. (2017). Kavram Öğretimi. Z.Tatlı (Ed.), *Kavram Öğretiminde Web 2.0* içinde, (ss.2-12). Ankara: Pegem Akademi.
- Passmore, G.G. (1998). Using Vee Diagrams to Facilitate Meaningful Learning and Misconceptions Remediation in Radiologic Technologies Laboratory Education. *Radiology Science and Education*, 4(1), 11-28.
- Roehrig, G., Luft, J. A. & Edwards, M. (2001). Versatile Vee Maps. *The Science Teacher*. January, 28-31
- Senemoğlu, N. (2011). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi
- Şahin, Ç. (2017a). Zihin Haritası. Z.Tatlı (Ed.), *Kavram Öğretiminde Web 2.0* içinde, (ss.58-65). Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, Ç. (2017b). Vee Diyagramı. Z.Tatlı (Ed.), *Kavram Öğretiminde Web 2.0* içinde, (ss.24-32). Ankara: Pegem Akademi.
- Şen, A. İ. (2017). Kavram Haritalarının Fizik Öğretiminde Kullanılması. A.İ. Şen ve A. R. Akdeniz (Ed.). *Fizik Öğretimi Kuramsal Bilgiler ve Örnek Etkinlik Uygulamaları* içinde (ss. 141-166). Ankara: Pegem Akademi.
- Şen, A. İ. & Oktay, Ö. (2018). Grafikselle Gösterim Yöntemleri ile Fen Öğretimi, O. Karamustafaoğlu, Ö. Tezel ve U.Sarı (Ed.). *Güncel Yaklaşım ve Yöntemlerle Etkinlik Destekli Fen Öğretimi* içinde, (ss.330-351). Ankara: Pegem Akademi.
- Şeyihoğlu, A. & Kartal, A. (2010). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde zihin haritalama tekniğine ilişkin öğrenci görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 111-131.
- Taghavi, E. & Sadeghi, K. (2008). The effect of semantic mapping on reading comprehension. *The Journal of Applied Linguistics*, 1, 204-220.
- Turan Oluk, N. & Ekmekci, G. (2016). A different approach to preparing Novakian concept maps: The indexing method. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16, 2111–2140
- Yaman, F. & Ayas, A. (2015). Assessing changes in high school students' conceptual understanding through concept maps before and after the computer-based predict– observe–explain (CB-POE) tasks on acid–base chemistry at the secondary level, *Chemistry Education Research and Practice*, 16, 843-855.
- Yaman, F. (2017). Kimyada Kavram Öğretiminde Kullanılan Grafikselle Araçlar. (2. Baskı). A. Ayas ve M. Sözbilir (Ed.), *Kimya Öğretimi Öğretmen Eğitimcileri, Öğretmen ve Öğretmen Adayları için İyi Uygulama Örnekleri* içinde (ss. 699-721). Ankara: Pegem Akademi.
- Yin, Y. (2012). Using tree diagrams as an assessment tool in statistics education. *Educational Assessment*,

17(1), 22-50.

Zihin Haritasında Kullanılan Görseller

URL-1. Erişim Tarihi: 15.04.2023 <https://www.freepik.com/>

URL-2. Erişim Tarihi: 15.04.2023 <https://pixabay.com/tr/>

Bölüm 10.

Fen Öğretiminde Bilimsel Modellerin Kullanımı

Doç. Dr. Mücahit KÖSE, Doç. Dr. Ayşe YENİLMEZ TÜRKOĞLU

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bir fen bilimleri öğretmeni öğrencilerine hücre ve yapısına dair kazanımları edindirmeyi amaçlarken onların daha iyi öğrenebilmeleri için bir hücre modelinden yararlanabilir. Böylece öğrencilerin, hücrenin temel yapılarını ve organellerin görevlerini daha iyi öğrenmelerini sağlamaya çalışır. Öğretmenin dersinde bir öğretim aracı olarak kullandığı hücre modeli bilimsel bir model midir? Model kavramı yalnızca derslerimizde kullandığımız üç-boyutlu ders araçlarından mı ibarettir?

Bu bölümde bilimsel modeller, model kavramı temel alınarak açıklanmaya çalışılacak ve bu bağlamda, modellerin bilimsel çalışmalardaki rolü, bilimsel modellerin özellikleri, fen öğretiminde modellerin kullanımı ve Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda modellerin yeri ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'ndan seçilen ilgili bir kazanıma yönelik oluşturulan bir ders planı ile de bilimsel modeller ve modelleme sınıf içi uygulamalar açısından örneklendirilecektir.

Kaynakça

- Apaydın, Z., Çobanoğlu, E.O., & Taşkın, Ö. (2006). Evrim öğretimi için model önerisi: Soyağacı, hat modeli ve el modeli oluşturma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 95-108.
- Bailer-Jones, D. M. (2002). Scientists' thoughts on scientific models. *Perspectives on science*, 10(3), 275-301.
- Bokulich, A. (2009). How scientific models can explain. *Synthese*, 180(1), 33–45. doi:10.1007/s11229-009-9565-1
- Bryce, C. M., Baliga, V. B., De Nesnera, K. L., Fiack, D., Goetz, K., Tarjan, L. M., Wade, C. E., Yovovich, V., Baumgart, S., Bard, D. G., Ash, D., Parker, I. M., & Gilbert, G. S. (2016). Exploring models in the biology classroom. *The American Biology Teacher*, 78(1), 35–42. doi: 10.1525/abt.2016.78.1.35
- Cartier, J. L., Stewart, J., & Zoellner, B. (2006). Modeling and inquiry in a high school genetics class. *The American Biology Teacher*, 68(6), 334- 340.
- Chittleborough, G. D., & Treagust, D. F. (2009). Why models are advantageous to learning science. *Educación Química*, 20(1), 12–17. doi: 10.1016/s0187-893x(18)30003-x.
- Coll, R. K. (2006). The role of models, mental models and analogies in chemistry teaching. In Aubusson, P. J., Harrison, A. G. & Ritchie, S. M., *Metaphor and Analogy in Science Education. Science and Technology Education Library* (30), 65-77.
- Contessa, G. (2011). *Scientific models and representation. The continuum companion to the philosophy of science*. S. French & J. Saatsi (Eds.), Continuum Press, London
- Crawford, B. A., & Cullin, M. J. (2004). Supporting prospective teachers' conceptions of modeling in science. *International Journal of Science Education*, 26(11), 1379-1401.
- Davis, E. A., Kenyon, L., Hug, B., Nelson, M., Beyer, C., Schwarz, C., & Reiser, B. J. (2008). MoDeLS: Designing supports for teachers using scientific modeling. Paper presented at the Association for Science Teacher Education, St. Louis, MO, January, 2008.
- Del Re, G. (2000). Models and analogies in science. *International Journal for Philosophy of Chemistry*, 6(1), 5-15.
- Falcao, D., Colinvaux, D., Krapas, S., Querioz, G., Alves, F., Cazelli, S., Valente, M. E., & Gouvea, G. (2004). A model-based approach to science exhibition evaluation: a case study in Brazilian astronomy museum, *International Journal of Science Education*, 26(8), 951-978.
- Frigg, R. (2010). Models and fiction. *Synthese*, 172(2), 251. https://doi.org /10.1007/s11229- 009-9505-0.
- Gardner, R., & Kemer, E. (1993). *Making and using scientific models*. F. Watts.
- Giere, R. N. (2004). How models are used to represent reality. *Philosophy of Science*, 71(5), 742–752. doi: 10.1086/425063
- Gilbert, J. K., Boulter, C., & Rutherford, M. (1998). Models in explanations, part 1: Horses for courses? *International Journal of Science Education*, 20(1), 83-97.
- Gilbert, J. K., & Ireton, S. W. (2003). *Understanding models in earth and space science*. NSTA Press. America.
- Gobert, J. D., & Buckley, B. C. (2000). Introduction to model-based teaching and learning in science education, *International Journal of Science Education*, 22(9), 891-894.
- Gobert, J. D., O' Dwyer, L., Horwitz, P., Buckley, B. C., Tal Levy, S., & Wilensky, U. (2010). Examining the relationship between students' understanding of the nature of models and conceptual learning in biology, physics, and chemistry. *International Journal of Science Education*, (iFirst), 1-32.
- Halloun, I. (2006). *Modeling theory in science education*. Dordrecht, The Netherlands: Springer

- Harrison, A. G., & Treagust, D. F. (1998). Modeling in science lessons: Are there better ways to learn with models? *School Science and Mathematics*, 98(8), 420-429.
- Harrison, A. G., & Treagust, D. F. (2000a). Learning about atoms, molecules and chemical bonds: A case study of multiple-model use in grade 11 chemistry. *Science Education*, 84, 352-381.
- Hestenes, D. (1996). Modeling methodology for physics teachers, Proceedings of the International Conference on Undergraduate Physics Education. College Park, August 1996.
- Hestenes, D. (2006). Notes for a modeling theory. *2006 GIREP conference: Modeling in physics and physics education*, (31), 27. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Hestenes, D. (2010). Modeling theory for math and science education. *Modeling students' mathematical modeling competencies*. Springer US.
- Hitt, A. (2004). Perceptions of models in life science research and implications for science education. Unpublished doctoral dissertation, Indiana University, Indiana.
- Hitt, A., White, O., & Hanson, D. (2005). Popping the kernel: Modeling the states of matter. *Science Scope* 28(4), 39-41.
- Hodgson, T. (1995). Secondary mathematics modeling: Issues and challenges. *School Science and Mathematics*, 95, 351 – 358.
- Justi, R. S., & Gilbert, J. K. (2000). History and philosophy of science through models: some challenges in the case of 'the atom'. *International Journal of Science Education*, 22(9), 993-1009.
- Lee, Y. C. (2015). Self-generated analogical models of respiratory pathways. *Journal of Biological Education*, 49(4), 370-384. doi: 10.1080/00219266.2014.967275.
- Lehrer, R., Horvath, J., & Schauble, L. (1994). Developing model-based reasoning. *Interactive Learning Environments*, 4(3), 218-232.
- Morris, A. (2016). *Why icebergs float exploring science in everyday life*. UCL Press.
- Oh, P.S., & Oh, S.J. (2011). What teachers of science need to know about models: An overview. *International Journal of Science Education*, 33(8), 1109–1130. doi: 10.1080/09500693.2010.502191
- Petridou, E., Psillos, D., Hatzikraniotis, E., & Viiri, J. (2009). Design and development of a microscopic model for polarization. *Physics Education*, 44(6), 589-598.
- Shen, J. (2006). *Teaching Strategies and Conceptual Change in a Professional Development Program for Science Teachers of K-8*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Washington University in St. Louis
- Serttaş, S. (2022). Fen bilimleri öğretmen adaylarının model oluşturma ve kullanmaya yönelik öğretim etkinliklerinin incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
- Taber, K. S. (2008). Towards a curricular model of the nature of science. *Science and Education*, 17, 179-218.
- Treagust, D. F., Chittleborough, G., & Mamiala, T. L. (2002). Students' understanding of the role of scientific models in learning science. *International Journal of Science Education*, 24(4), 357-368.
- Treagust, D. F., Chittleborough, G., & Mamiala, T. L. (2004). Students' understanding of the descriptive and predictive nature of teaching models in organic chemistry. *Research in Science Education*, 34, 1-20.
- Van Driel, J. H., & Verloop, N. (1999). Teachers' knowledge of models and modelling in science. *International Journal of Science Education*, 21(11), 1141–1153. doi: 10.1080/095006999290110.

Bölüm 11.

Fen Öğretiminde Analogiler

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇAPKINOĞLU

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, öncelikle analoginin ne olduğu açıklanacak, literatürde yapılan farklı tanımlar çerçevesinde analogi hazırlarken dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde durulacaktır. Daha sonra analogi çeşitleri ele alınarak farklı örnekler verilecektir. Devamında, analogi öğretiminde kullanılan model ve teorilere yer verilecektir. Söz konusu modellerden *Analoji ile Öğretim Modeli* (Teaching with Analogy-TWA) ışığında, analogilerin fen kavramlarının öğretiminde nasıl kullanılacağına yönelik bilgiler sunulacaktır. Bu modele yönelik örnek bir analogi gösterilerek modelin somutlaştırılması sağlanacaktır. Ardından, analogi kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlara değinilecektir. Son olarak, fen öğretiminde kullanılan analogi örnekleri, literatüre dayalı olarak verilerek konunun pekişmesi sağlanacaktır. Böylece, fen bilimleri dersi öğretmen ve öğretmen adaylarına derslerini tasarlarken ve etkinlik geliştirirken kullanabilecekleri bir kaynak oluşturulması amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, T. (2007). *Fen eğitiminde analogi tekniği kullanımının öğrencilerin farklı taksonomik düzeylerdeki başarıları üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayutlu Çıldır, I. (2009). *Elektrik akımı konusunun öğretiminde analogilerin kullanılması ve farklı değerlendirme yöntemleriyle karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Brown, D. E., & Clement, J. (1989). Overcoming misconceptions via analogical reasoning: Abstract transfer versus explanatory model construction. *Instructional Science*, 18, 237–261.
- Coll, R. K., France B., & Taylor, I. (2005). The role of models/analogies in science education: implications from research. *International Journal of Science Education*, 27(2), 183–198.
- Çolak, N. (2020). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının gen, dna ve kromozom kavramları için geliştirdikleri analogiler*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Dagher, Z. R. (1995). “Analysis of analogies used by science teachers”. *Journal of Research in Science Teaching*, 32, 259–270.
- Damarer, E. (2006). *Fizik, kimya ve biyoloji öğretmenleri tarafından kullanılan analogilerin analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Demirci Güler, M. P. (2007). *Fen öğretiminde kullanılan analogiler, analogi kullanımının öğrenci başarısı, tutumu ve bilginin kalıcılığına etkisinin araştırılması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirci Güler, M. P. ve Yağbasan, R. (2008). Fen ve Teknoloji ders kitaplarında kullanılan analogilerin ve analogilere ilişkin sorunların betimlenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 105–122.
- Djudin, T., & Grapragasem, S. (2019). The use of pictorial analogy to increase students’ achievement and its retention of physics lessons of direct current. *Jurnal Penelitian Fisika dan Aplikasinya (JPFA)*, 9(2), 140–151.
- Duit, R. (1991). On the role of analogies and metaphors in learning science. *Science Education*, 75, 649–672.
- Flick, L. (1991). Where concepts meet percepts: Stimulating analogical thought in children. *Science Education*, 75, 2.
- Gentner, D. (1983) Structure-mapping: A theoretical framework for analogy. *Cognitive Science*, 7(2), 155–170.
- Glynn, S. M. (1989). The Teaching-with-Analogies (TWA) Model: Explaining concepts in expository text. Children’s comprehension of text: Research into Practice. K. D. Muth (Editor.), (Pp. 185–204). Newark, DE: International Reading Association.
- Glynn, S. M. (2008). *Making science concepts meaningful to students: teaching with analogies*. <https://osu-wams-blogs.uploads.s3.amazonaws.com/blogs.dir/548/files/2010/10/Glynn2008MakingScienceConceptsMeaningful.pdf>
- Güneş, B. (2017). *Fizikte kavram yanlışları*. Ankara: Palme yayıncılık.
- Harman, G. ve Çökelez, A. (2017). Analogilerin fen eğitimindeki yeri ve önemi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(1), 340–363.
- Harrison, A. G., & Treagust, D. F. (1993). Teaching with analogies: a case study in grade- 10 optics. *Journal of Research in Science Teaching*, 30, 1291–1307.
- Harrison, A. G., & Treagust, D. F. (2006). Teaching and learning with analogies, in Aubusson P. J., Harrison A. G. and Ritchie S. M. (eds.), *Metaphor and Analogy in Science Education*,

- Netherlands: Springer, pp 11–24.
- Kahraman Gökharman, H. (2013). “*Maddenin yapısı ve özellikleri*” ünitesinde *analoji kullanımının öğrenci başarısına ve tutumuna etkisi (Çivril Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kesercioğlu, T., Yılmaz, H., Huyugüzel Çavaş P. ve Çavaş, B. (2004). İlköğretim fen bilgisi öğretiminde analogilerin kullanımı: “örnek uygulamalar”. *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (5), 35–44.
- Kılıç, D. (2007). *Analogilerle öğretim modelinin 9. sınıf öğrencilerinin kimyasal bağlar konusundaki yanlış kavramlarının giderilmesi üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Türkiye.
- Kılıç, Ö. (2009). *Öğretmen ve öğrenci merkezli analoji kullanımının dolaşım sistemi konusundaki başarıya etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Lawson, A. E. (1993). The importance of analogy: A prelude to the special issue. *Journal of Research in Science Teaching*, 30(10), 1213–1214.
- Niebert, K., Marsch, S., & Treagust, D. (2012). Understanding needs embodiment: A theory-guided reanalysis of the role of metaphors and analogies in understanding science. *Science Education*, 96(5), 849–877.
- Rumelhart, D. E., & Norman, D. A. (1981). Analogical processes in learning. *Cognitive Skills and Their Acquisition*. J. R. Anderson (Ed.), (Pp. 335–359). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sarıgöl, J. (2022). *Fen öğretiminde analoji kullanımının akademik başarı ve fen dersine yönelik tutuma etkisi: Bir meta analiz çalışması*. Doktora Tezi, Ordu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ordu.
- Şahin, F. (2000). *Okul öncesinde fen bilgisi öğretimi ve aktivite örnekleri*. Ya-Pa Yayınları, İstanbul.
- Şaşmaz-Ören, F., Ormancı, Ü., Babacan, T., Çiçek, T. ve Koparan, S. (2010). Analoji ve araştırma temelli öğrenme yaklaşımına dayalı rehber materyal uygulaması ile buna yönelik öğrenci görüşleri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 33–53.
- Treagust, D. F., Harrison, A. G., & Venville, G. J. (1998). Teaching science effectively with analogies: an approach for preservice and in service teacher education. *Journal of Science Teacher Education*, 9(2), 85–101.
- Tuncel, E. (2017). *Ortaokul fen bilimleri 7 ders kitabı*. Ankara: Mevsim Yayıncılık.
- Uğur, G. (2009). *Doğru akım devreleri ile ilgili olarak, 11. sınıf öğrencilerinde oluşmuş kavram yanlışlarının giderilmesine ve öğrencilerin fizik dersine karşı tutumlarına analoji kullanımının etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Zeitoun, H. H. (1984). Teaching scientific analogies: A proposal model. *Research in Science and Technological Education*, 2, 107–125.

Bölüm 12.

Fen Öğretiminde Kavramsal Değişim Metinleri

Prof. Dr. Necla YÜRÜK – Doç. Dr. Gülfem Dilek YURTTAŞ KUMLU

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

Bu bölümde, kavram yanılgıları, kavramsal değişim modeli, kavramsal değişimde etkili olan materyallerden kavramsal değişim metinleri, bunların çürütücü metinlerden farkı ve bu metinlerin fen öğretimindeki önemi açıklanmıştır. Kavramsal değişim metinlerinin geliştirilmesine, kavramsal değişim metinlerinin kullanım şekillerine ve örnek bir kavramsal değişim metnine yer verilmiştir.

Kaynakça

- Akbal, E. (2009). *Ortaöğretim kimya eğitiminde mol konusunun öğretiminde kavramsal değişim metinlerinin başarıya etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akbaş, Y., & Uzunöz, A. (2011). Kavramsal değişim yaklaşımına dayalı coğrafya öğretimi: Bir uygulama örneği. *Education Sciences*, 6(2), 1659-1678.
- Akgül, P. (2010). *Üst kavramsal faaliyetlerle zenginleştirilmiş kavramsal değişim metinlerinin fen bilgisi öğretmen adaylarının "ısı ve sıcaklık" konusundaki kavramsal anlamalarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akpınar, E. (2006). *Fen öğretiminde soyut kavramların yapılandırılmasında bilgisayar desteği: Yaşamımızı yönlendiren elektrik ünitesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Akyürek E., ve Afacan, Ö. (2013). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin "Hücre bölünmesi ve kalıtım" ünitesindeki kavram yanlışlarının tespiti ve anoloji ile kavramsal değişim metinleri kullanılarak giderilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 175-193.
- Altuntaş Aydın, M. (2011). *Model ve kavramsal değişim metinlerinin birlikte kullanılmasının ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin 'atomun yapısı' konusunu anlamaları üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Aydın, S. (2007). *Geometrik optik konusunda kavram yanlışlarının kavramsal değişim metinleri ile giderilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Balcı, C. (2006). *Conceptual change text oriented instructions to facilitate conceptual change in rate of reaction concepts* (Unpublished master's thesis). Natural and Applied Sciences Middle East Technical University, Ankara
- Balcı, S., Cakiroglu, J., & Tekkaya, C. (2006). Engagement, exploration, explanation, extension, and evaluation (5E) learning cycle and conceptual change text as learning tools. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 34(3), 199-203.
- Birinci-Konur, K. (2010). *Kavramsal değişim metinlerinin sınıf öğretmeni adaylarının fiziksel ve kimyasal değişim konusunu anlamalarına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Carey, S. (1985). *Conceptual change in childhood*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cerit-Berber, N. & Sarı, M. (2009). Kavramsal değişim metinlerinin iş, güç, enerji konusunu anlamaya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 159-172.
- Chambers, S. K., & Andre, T. (1997). Gender, prior knowledge, interest and experience in electricity and conceptual change text manipulations in learning about direct current. *Journal of Research in Science Teaching*, 34, 107-123.
- Clement, J. (1987). *The use of analogies and anchoring intuitions to remediate misconceptions in mechanics*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. American Educational Research Association, Washington, D.C: National Science Foundation.
- Çakır Ö. S., Geban, Ö. & Yürük, N. (2002). Effectiveness of conceptual change text oriented instruction on students' understanding of cellular respiration concepts. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 30(4), 239-243.
- Çetingül, İ., & Geban, Ö. (2011). Using conceptual change texts with analogies for misconceptions in acids and bases. *Hacettepe University Journal of Education*, 41, 112- 123.
- Demir, M. (2010). *Üst kavramsal faaliyetlerle zenginleştirilmiş kavramsal değişim metinlerinin fen bilgisi öğretmen adaylarının kuvvet ve hareket konularını anlamalarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Demirci, Ö. (2011). *8. sınıf öğrencilerinin asitler ve bazlar konusunda ilgili yanlışlarını gidermede animasyon destekli kavramsal değişim metinlerinin etkililiğinin araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Demirel, M. (2015). *10. sınıf gazlar konusunda kavramsal değişim yaklaşımının etkinliğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dhal, M. (2021). *The role of conceptual change text to improve grade eight pupils' understanding of energy concepts at Ager Gum Primary School* (Unpublished master's thesis). Bahır Dar University, Ethiopia.
- Doğru, P. (2002). *Improving conceptual change concerning diffusion and osmosis through a combined strategy: concept mapping and conceptual change text* (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University, Ankara.
- Driver, R., & Bell, B. (1986). Students' thinking and the learning of science: A constructivist view. *School Science Review*, 7(240), 443-456.
- Driver, R., & Oldham, V. (1986). A constructivist approach to curriculum development in science. *Studies in Science Education*, 13, 105-122
- Duit, R., & Treagust, D. F. (2003). Conceptual change: A powerful framework for improving science teaching and learning. *International Journal of Science Education*, 25(6), 671-688.
- Duit, R., Treagust, D., & Widodo, A. (2008). Teaching science for conceptual change: Theory and practice. In S. Vosniadou (Ed.), *International Handbook of Research on Conceptual Change* (pp. 629-646). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Durmuş, J. (2009). *İlköğretim fen bilgisi dersinde kavramsal değişim metinlerinin ve deney yönteminin akademik başarıya ve kavram yanlışlarını gidermeye etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eryılmaz, A., & Sürmeli, E. (2002). *Üç aşamalı sorularla ısı ve sıcaklık konularındaki kavram yanlışlarının ölçülmesi*. 5. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Kongresinde sunuldu, ODTÜ, Ankara.
- Fang, Z. & Wei, Y. (2010). Improving middle school students' science literacy through reading infusion. *The Journal of Educational Research*, 103(4), 262-273.
- Guzzetti, B. J., Hynd, C. R., Skeels, S. A., & Williams, W. O. (1995). Improving physics texts: Students speak out. *Journal of Reading*, 38(8), 656-663.
- Guzzetti, B. J., Snyder, T. E. & Glass, G. V. (1992). Promoting conceptual change in science: Can text be used effectively?. *Journal of Reading*, 35(8), 642-649.
- Guzzetti, B. J., Snyder, T. E., Glass, G. V., & Gamas, W. S. (1993). Promoting conceptual change in science: A comparative meta-analysis of instructional interventions from reading education and science education. *Reading Research Quarterly*, 28, 117-155.
- Guzzetti, B. J., Williams, W. O., Skeels, S. A., & Wu, S. M. (1997). Influence of text structure on learning counterintuitive physics concepts. *Journal of Research in Science Teaching*, 34(7), 701-719.
- Hammer, D. (1996). Misconceptions or P-Prims: How may alternative perspectives of cognitive structure influence instructional perceptions and intentions? *The Journal of the Learning Sciences*, 5(2), 97-127.
- Hewson, P. W. (1981). A conceptual change approach to learning science. *European Journal of Science Education*, 3(4), 383-396.
- Hynd, C. R., Alvermann, D. & Qian, G. (1997). Pre-service elementary school teachers' conceptual change about projectile motion: Refutation text, demonstration, affective factors, and relevance. *Science Education*, 81, 1-27.
- Hynd, C. R., McWhorter, J. Y., Phares, V. L. & Suttles, C. W. (1994). The role of instructional variables

- in conceptual change in high school physics topics. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(9), 933-946.
- Jensen, M. S., & Finley, F. N. (1995). Teaching evolution using historical arguments in a conceptual change strategy. *Science Education*, 79(2), 147-166. <https://doi.org/10.1002/sce.3730790203>
- Köse, S., Ayas, A., & Uşak, M. (2006). The effect of conceptual change texts instructions on overcoming prospective science teachers' misconceptions of photosynthesis and respiration in plants. *International Journal of Environmental and Science Education*, 1(1), 78-103.
- Kuhn, T. (1970). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press.
- McCloskey, M. (1983). Naive theories of motion. In D. Gentner, & A. L. Stevens (Eds.), *Mental models* (pp. 299-323). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Osborne, R. J., & Freyberg, P. (1985). *Learning in science: The implications of children's science*. Auckland, NZ: Heinemann.
- Ozkan, G., & Selcuk, G. S. (2015). Effect of technology enhanced conceptual change texts on students' understanding of buoyant force. *Universal Journal of Educational Research*, 3(12), 981-988. <https://doi.org/10.13189/ujer.2015.031205>
- Ölmez, O., Ertepinar, H., ve Geban, Ö. (2001). 4. sınıf öğrencilerinin dünya ve gökyüzü konularındaki kavramları anlamalarında kavramsal değişim yaklaşımının etkisi. *Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (s.172-175). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Önder, İ. (2006). *The effect of conceptual change approach on students' understanding of solubility equilibrium concepts* (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara.
- Öner-Armagan, F., Özer-Keskin, M., & Salman-Akin, B. (2017). Effectiveness of conceptual change texts: A meta analysis. *European Journal of Science and Mathematics Education*, 5(4), 343-354.
- Özkan, Ö., Tekkaya, C., & Geban, O. (2004) Facilitating conceptual change in students' understanding of ecological concepts. *Journal of Science Education and Technology*, 13(1), 95-105.
- Özmen, H., & Demircioğlu, G. (2003). Asitler ve bazlar konusundaki öğrenci yanlış anlamalarının değerlendirilmesinde kavramsal değişim metinlerinin etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 159, 111-119.
- Palmer, D. H. (2003). Investigating the relationship between refutational text and conceptual change. *Science Education*, 87(5), 663-684. <https://doi.org/10.1002/sce.1056>
- Pınarbaşı, T., Canpolat, N., Bayrakçeken, S., & Geban, Ö. (2006). An investigation of effectiveness of conceptual change text-oriented instruction on students' understanding of solution concepts. *Research in Science Education*, 36(4), 313-335.
- Posner, G. J., Strike, K. A., Hewson, P. W., & Gertzog, W. A. (1982). Accommodation of a scientific conception: Toward a theory of conceptual change. *Science Education*, 66(2), 211-227.
- Rohmah, R. S., & Virtayanti, I. A. (2021). Effect of conceptual change text on basic chemistry students' understanding of acid and base in online learning. *AIP Conference Proceedings*, 2330, 020002. <https://doi.org/10.1063/5.0043141>
- Roth, K. J. (1985, April). *Conceptual change learning and students processing of science texts*. Paper presented at the annual meeting of the American Research Association, Chicago, IL.
- Roth, K. J., Smith, E. L., & Anderson, C.W. (1983). *Students' conceptions of photosynthesis and food for plants*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Montreal, Canada.
- Scott, P. H., Asoko, H. M., & Driver, R. H. (1992). Teaching for conceptual change: A review of strategies. In R. Duit, F. Goldberg, & H. Niederer (Eds.), *Research in Physics Learning: Theoretical issues and empirical studies. Proceedings of an International Workshop* (pp. 310-329). IPN: University of Kiel, Germany.

- Sendur, G., & Toprak, M. (2013). The role of conceptual change texts to improve students' understanding of alkenes. *Chemistry Education Research and Practice*, 14(4), 431-449.
- Sevim, S. (2013). Promoting conceptual change in science which is more effective: Conceptual change text or analogy?. *Journal of Turkish Science Education*, 10(3), 24-36.
- Shiland, T.W. (1999). Constructivism: The implications for laboratory work. *Journal of Chemical Education*, 76(1), 107-109.
- Smith, E. L., & Anderson, C. W. (1984). Plants as producers: A case study of elementary science teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 21(7), 685-698.
- Smith, E. L., Blakeslee, T. D., & Anderson, C. W. (1993). Teaching strategies associated with conceptual change learning in science. *Journal of Research in Science Teaching*, 30(2), 111-126.
- Sungur, S., Tekkaya, C., & Geban, Ö. (2001). The contribution of conceptual change texts accompanied by concept mapping to students' understanding of the human circulatory system. *School Science & Mathematics*, 101(2), 91-101. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.2001.tb18010.x>.
- Syuhendri, S. (2021, April). Effect of conceptual change texts on physics education students' conceptual understanding in kinematics. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1876, No. 1, p. 012090). IOP Publishing.
- Taber, K.S. (2015). Alternative conceptions/frameworks/misconceptions. In R. Gunstone, (Ed.), *Encyclopedia of Science Education* (pp. 37-41). Dordrecht: Springer, https://doi.org/10.1007/978-94-007-2150-0_88 pp.37-41
- Toka, Y. & Aşkar, P. (2002). The effect of cognitive conflict and conceptual change text on students' achievement related to first degree equations with one unknown. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 211-217.
- URL, 1. <https://www.shutterstock.com/image-illustration/moon-nodes-diagram-points-intersection-between-1640953339>
- URL, 2. <https://www.schoolphysics.co.uk/age11-14/Astronomy/text/Eclipses/index.html>
- von Glaserfeld, E. (1995a). *Radical constructivism: A way of knowing and learning*. London and Washington, DC: The Falmer Press.
- Vosniadou, S. (1994). Capturing and modeling the process of conceptual change. *Learning and Instruction*, 4, 45-70.
- Vosniadou, S., & Brewer, W. F. (1987). Theories of knowledge restructuring in development. *Review of Educational Research*, 57(1), 51-67.
- Wellington, J., & Osborne, J. (2001). *Language and literacy in science education*. Philadelphia: Open University Press.
- Yakışan, M., Selvi, M., & Yürük, N. (2007). Biyoloji öğretmen adaylarının tohumlu bitkiler hakkındaki alternatif kavramları. *Journal of Turkish Science Education*, 4(1), 60-79.
- Yıldırım, B. (2017). *Kavram karikatürleri ile zenginleştirilmiş kavramsal değişim metinlerinin sınıf öğretmeni adaylarının basit elektrik devreleri konusundaki kavramsal anlama ve tutumlarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Yıldız, E. (2008). *5E modelinin kullanıldığı kavramsal değişime dayalı öğretimde üst bilişin etkileri: 7. sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yılmaz, A. Z. (2010). *Kavramsal değişim metinlerinin üniversite öğrencilerinin geometrik optik konusundaki kavram yanlışlarının düzeltilmesi ve fizik tutumlarına karşı etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, D., Tekkaya, C., & Sungur, S. (2011). The comparative effects of prediction/discussion-based learning cycle, conceptual change text, and traditional instructions on student understanding of genetics. *International Journal of Science Education*, 33(5), 607-628. <https://doi.org/10.1080/00207179.2011.588888>

org/10.1080/09500691003657758

- Yore, L. (2004). *Why do future scientists need to study the language arts?* In E. W. Saul (Ed.), *Crossing borders in literacy and science instruction: Perspectives on theory into practice* (pp. 71–94). Newark: DE: International Reading Association.
- Yürük, N. (2007). The effect of supplementing instruction with conceptual change texts on students' conceptions of electrochemical cells. *Journal of Science and Educational Technology*, 16, 515–523.

Gelişimsel Anatomi

YAŞLILIK ANATOMİSİ

Editörler:

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

Prof. Dr. Mehmet Akif Karan

Prof. Dr. Ender Erdoğan

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Yücel

Gelişimsel Anatomi YAŞLILIK ANATOMİSİ

Editörler:

Prof. Dr. Muzaffer Şeker - Prof. Dr. Mehmet Akif Karan -
Prof. Dr. Ender Erdoğan - Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Yücel

Yayın No.: 5115

Sağlık Bilimleri No.: 236

ISBN: 978-625-397-824-2

E-ISBN: 978-625-397-825-9

Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfer@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Şeker, Muzaffer., Karan, Mehmet Akif., Erdoğan, Ender., Yücel, Nurullah.
Gelişimsel Anatomi Yaşlılık Anatomisi/Editörler: Muzaffer Şeker - Mehmet Akif Karan -
Ender Erdoğan - Nurullah Yücel
1. Basım. xiv + 388 s. 19,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-824-2
E-ISBN: 978-625-397-825-9
1. Gelişimsel Anatomi 2. Yaşlılık Anatomisi 3. Geriatri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

Resimleri Çizen
Medikal İllüstras-
yon
Öğr. Gör. Sevde-
nur BEKAM
E-mail: sevdebe-
kam@gmail.com
!!!!!!

İçindekiler

Bölmeler ve Yazarları	iii
Ön Söz	xi
Bölüm 1 Dünya'da ve Türkiye'de Yaşlanma	1
Bölüm 2 Gelişimsel Anatomi ve Yaşlılık	9
Bölüm 3 Embriyonik Dönemde Gestasyonel Yaş Değişim ve Gelişim Siklusu	21
Bölüm 4 Yaşlanmanın Patofizyolojisi	33
Bölüm 5 Yaşlanmanın Genetiği	43
Bölüm 6 Yaşlanmanın Biyokimyası	55
Bölüm 7 Yaşlılık Döneminde İmmün Sistem	63
Bölüm 8 Yaşlılık Döneminde Solunum Sistemi	85
Bölüm 9 Yaşlılık Döneminde Kardiyovasküler Sistem	97
Bölüm 10 Yaşlılık Döneminde Hematopoietik Sistem	107
Bölüm 11 Yaşlılık Döneminde Ağız ve Dişler	117
Bölüm 12 Yaşlılık Döneminde Sindirim Kanalı Organları	127
Bölüm 13 Yaşlılık Döneminde Sindirim Sistemi Eklenti Organları	139
Bölüm 14 Yaşlılık Döneminde Endokrin Sistem	147
Bölüm 15 Yaşlılık Döneminde Üriner Sistem	167
Bölüm 16 Yaşlılık Döneminde Kadın Genital Sistem	183
Bölüm 17 Yaşlılık Döneminde Erkek Genital Sistem	193
Bölüm 18 Yaşlılık Döneminde Deri ve Eklentileri	203
Bölüm 19 Yaşlılık Döneminde Kemik Sistemi	215
Bölüm 20 Yaşlılık Döneminde Eklem Sistemi	227
Bölüm 21 Yaşlılık Döneminde Kas Sistemi	241
Bölüm 22 Yaşlılık Döneminde Santral Sinir Sistemi	253
Bölüm 23 Yaşlılık Döneminde Periferik Sinir Sistemi	267
Bölüm 24 Yaşlılık Döneminde Konuşma ve Yutma	289
Bölüm 25 Yaşlılık Döneminde Göz (Görme Organı)	301
Bölüm 26 Yaşlılık Döneminde Kulak (İşitme ve Denge Organı)	321
Bölüm 27 Yaşlanma ile Artan Destek ve Gereksinimler	331
Bölüm 28 Deprem ve Doğal Afetlerde Yaşlı Sağlığı	349
Bölüm 29 Yaşlılık Döneminde İletişim ve Medya Kullanımı	361
Bölüm 30 Yaşlılarda İlaç Kullanımı	379

Dünya’da ve Türkiye’de Yaşlanma

Mehmet Akif Karan

Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) 2015’te yayımlanan “Yaşlanma ve Sağlık Raporu”nda biyolojik anlamda yaşlanma, moleküler ve hücrel hasarın kademeleli olarak birikmesi sonucunda fizyolojik yedek kapasitede ve genel olarak bireysel kapasitede azalma ile birçok hastalığın ortaya çıktığı ve ölüm riskinin arttığı durum olarak tanımlanmış, ancak bu değişimlerin bireysel farklılıklar gösterdiği belirtilmiştir (WHO, 2015). Yaşlandıkça, önce fonksiyonel yedek kapasitede daha sonra fonksiyonlarda ilerleyici ve genel bir kayıp ortaya çıkar. Yaşlılık, hastalık değil ama hastalık gelişme riskinin arttığı bir dönemdir. Yaşlılık döneminde organizmanın homeostazisi idame ettirme ve fiziksel, ruhsal ve sosyal uyum sağlama yeteneği azalmaktadır.

İnsan organizması, 30’lu yaşlarda büyüme ve gelişmesini tamamlayarak bedensel ve ruhsal fonksiyonları açısından en üst düzeye ulaşır. Yaşlanma sürecinin biyolojik açıdan doğumla hatta döllenme ile başladığını iddia edenler olsa da gelişme ve olgunlaşmanın zirveye ulaşması ile 30’lu yaşlarda başladığı fikri daha makul görünmektedir (Karan ve ark., 2021a).

Modern çağda nüfus sayımlarının yapılması ve kayıt altına alınması ile birlikte yaşlılık kronolojik olarak tanımlanmıştır. Bu geleneksel toplumlarda bireylerin yaşam koşullarına bağlı olarak belirlenmiş bir durumdur (Bektaş, 2017). DSÖ’ye göre 65 yaş ve üzeri kişiler yaşlı olarak kabul edilmektedir. Geleneksel olarak; 65-74 yaş arasındakiler “genç-yaşlı”, 75-84 yaş arasındakiler “orta-yaşlı”, ≥ 85 yaşındakiiler “ileri-yaşlı”, ≥ 100

KAYNAKLAR

- Bektaş, O. E. (2017). Postmodern dünyada yaşlı olmak. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 10, 2, 9-18.
- Karan, M. A., Cankurtaran M., Şahin S., Akin, S, Kılıç, M. K., Çatıkkaş, N. M., ... Özgür, Ö. (2021a). Yaşlı, Yaşlanma ve Yaşlılık. Karan M. A., Satman İ. (Ed.) Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü Yayın No: 48569, İstanbul, ss.9-18.
- Karan, M. A., İşsever H., Cinemre S., & Satman İ. (2021b). Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi. Karan M. A., Satman İ. (Ed.) Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü Yayın No: 48569, İstanbul, ss.21-34
- Karan, M. A., & Ö Türkmen, B. (2021). Türkiye’de ve Dünyada Yaşlılık Demografisi. Ülger Z., Erdinçler Ü. D.,
- Karan M. A. (Ed.) Geriatri (Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları), Hipokrat Yayınevi, Ankara, ss.3-12
- Mandıracıoğlu A. (2010). Dünyada ve Türkiye’de yaşlıların demografik özellikleri. Ege Tıp Dergisi, 49. 3. 39-45.
- Office for National Statistics. (2019). Estimates of the very old, including centenarians, UK: 2002 to 2019. <https://www.ons.gov.uk>. (Erişim tarihi: 08.08.2022)
- Pirk J. J. (2009). Demographics of Aging”. <http://transgenerational.org/aging/demographics.htm>. (Erişim tarihi: 15.05.2021)
- Tufan, İ. (2015). Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.51-69.
- TÜİK. (2020a). Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Yaşlılar, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2019-33712>. (Yayın tarihi: 18.03.2020)
- TÜİK. (2020b). Türkiye İstatistik Kurumu. Hayat Tabloları 2017-2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tabloları-2017-2019-33711>. (Yayın tarihi:17.09.2020)
- TÜİK. (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. ADNKS verileri. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636>). (Yayın tarihi: 18.03.2022)
- UNFPA. (2017). United Nations Fund for Population Activities. World Population Trends (last updated 29 August 2017). <https://www.unfpa.org/world-population-trends>. (Erişim tarihi: 21.02.2021).
- UNPD. (2019). United Nations. World Population Prospects. <https://esa.un.org/unpd/wpp/dataquery/>. (Erişim tarihi: 21.02.2021)
- WHO. (2015). World Health Organization World report on ageing and health. Geneva: The World Health Organization Publ. Geneva, 2015. ISBN 978 92 4 069481 1 (PDF) Available at www.who.int/ageing/events/world-report-2015-launch/en/. (Erişim tarihi: 25.04.2021)
- WHO. (2018). World Health Organization. Ageing and health, ‘<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>’. (Erişim tarihi: 30.01.2021)
- World Economic Forum (2021). Ageing and longevity. <https://www.weforum.org/agenda/2021/02/living-to-one-hundred-life-expectancy/>(Erişim tarihi: 08.08.2022)
- Yaman, H., Akdeniz, M., & Howe J. (2010). GeroFam kavramı: önümüzdeki demografik değişime yönelik bir çözüm önerisi. Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği (GeroFam), 1, 1, 1-14.

Bölüm 2

Gelişimsel Anatomi ve Yaşlılık

*Muzaffer Şeker
Ahmet Safa Gökşan*

Gelişimsel anatomi, bireyin fertilizasyon aşamasından ölüme kadar tüm gelişim basamaklarını inceleyen anatomi dalıdır. Başta gelişimsel anatomi olmak üzere klinik anatomi, fonksiyonel anatomi ve radyolojik anatomi gibi diğer anatomi dalları ile histoloji ve embriyoloji bilim dalı zigot oluşumundan yaşlılık dönemine kadar değişim ve gelişim basamaklarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Öğrenme ve öğretme kolaylığı açısından gelişimsel anatomi; doğum öncesi (prenatal), yenidoğan, çocukluk, puberte, adolesan, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olmak üzere hayatın evrelerine bağlı olarak alt başlıklara ayrılabilir.

Genetik, hormonal, psikişik ve coğrafi etkileşimler ile beslenme alışkanlıkları; vücudun fizyoanatomik gelişimine yönelik evrelendirme süreçlerinde yaşa bağlı takvimsel değişime neden olabilir.

1- PRENATAL DÖNEM

Prenatal dönem, zigot oluşumuyla başlayıp milyarlarca hücreden oluşan kompleks bir organizmaya dönüşümün basamaklarını içerir.

Prenatal dönem, klinisyenler tarafından gebelik sürecinin daha kolay anlaşılması ve incelenmesi için gestasyonel yaşa bağlı olarak üç trimestere (üçer aylık dönem) ayrılarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Altunhan, H. ve Yılmaz, F. H. (2018). Yenidoğanın değerlendirilmesi ve yenidoğan taramaları. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*, 9(1), 28-32.
- Duru, S. ve Peiro, J. L. (2021). İntrauterin spina bifida ve hidrosefali tedavisi; geçmişten günümüze deneysel çalışmalar, klinik uygulamalar ve geleceği. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 31(1), 19-33.
- Ergün, E. (2017). Birinci trimester ultrasonografi incelenmesi. *Türk Radyoloji Seminerleri*, 5, 185-201.
- Karan M. A., Satman İ. (2021). Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü, İstanbul*, ss. 9-20.
- Kavak, V., Haspolat, Y. K. (2022). Sağlıklı Yaşam ve Spor. *Orient*, Ankara, ss. 157-168.
- Kliegman, R. M., Behrman, R. E., Jenson, H. B., & Stanton, B. M. (2021). *Nelson Textbook Of Pediatrics*, Elsevier Health Sciences, ss. 26-39.
- Ludwig K, De Bartolo D, Salerno A, Ingravallo G, Cazzato G, Giacometti C, Dall'Igna P. Congenital anomalies of the tubular gastrointestinal tract. *Pathologica*. 2022 Feb;114(1):40-54.
- Moore, K. L., Persaud, T. V. N., & Torchia, M. G. (2018). *The Developing Human-E-Book: Clinically Oriented Embryology*. Elsevier Health Sciences, ss. 1-9, 355-378.
- Özdamar, S., Sorkun, H. Ç. (2002). Genel Embriyoloji. *Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri*. ss. 1-76.
- Sadler, T. (2019). *Langman's Medical Embryology*. Wolters Kluwer, Philadelphia, ss. 49-125.
- Sharma G, Carter YM. Pectus Excavatum. 2022 Jul 19. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023 Jan
- Singh, V. (2017). *Textbook of Clinical Embryology*. Elsevier, New Delhi, ss. 1-6.
- Stein D, McNamara E. Congenital anomalies of the kidneys and urinary tract. *Clin Perinatol*. 2022 Sep;49(3):791-798.
- Şen, K. A. (2019). Çocuk gelişiminin değerlendirilmesi. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 11(1), 34-36.
- Wessels A, Sedmera D. Developmental anatomy of the heart: a tale of mice and man. *Physiol Genomics*. 2003 Nov 11;15(3):165-76.
- Yardımcı, I. A., & Keleştimur, H. (2019). Puberte nöroendokrinolojisi ve gonadotropin salgılatıcı hormon nöronları. *Nobel Medicus Journal*, 15(2).

Embriyonik Dönemde Gestasyonel Yaş Değişim ve Gelişim Siklusu *Hücreden Organizmaya*

Salime Pelin Ergüven

Gelişimsel anatomi, döllenmeden başlayıp ölüme kadar doku ve organ gelişimini incelerken; embriyoloji, sperm ve yumurtanın zigotu oluşturması ile başlayan ve bunun bir organizmaya dönüşmesini içeren evreleri inceler. İnsanın embriyonik gelişimi 8 haftada sona ererken, organ ve sistemlerinin gelişimi fetal dönemde devam eder. Hatta bazı sistemlerin gelişimi doğumdan sonra, çocukluk, ergenlik ve yetişkinliğin erken dönemlerine kadar sürer. Embriyonik dönemin erken evresinde büyüme; hücre sayısında (proliferasyon) ve hücre boyutunda artış (hipertrofi) şeklindedir. Hücreler bölünerek sayılarını artırırlar ve organizma bu sayede büyür. Daha sonra, gelişen bu hücreler multipotent özellikleri nedeniyle farklılaşarak özelleşmiş hücrelere ve dokulara dönüşürler. Bu sayede organizmada farklı sistemler gelişir ve bu sürece **morfogenez** denir. Tüm bu süreçler sırasında, hücreler arası sinyal mekanizmalarının doğru çalışması, tüm doku, organ ve sistemlerin sağlıklı şekilde gelişmesini sağlar. Eğer herhangi bir teratojene maruz kalınırsa, organizmada malformasyon ve deformasyon görülebilir (Devi, V. S, 2018).

KAYNAKLAR

- Devi V. S. (2018). Inderbir Singh's Human Embryology, 17th Edition, Jaypee Brother Medical Publishers.
- Griswold, M. D. (2016). Spermatogenesis: The commitment to meiosis, *Physiol Rev* 96: 1–17.
- Kobayashi, T., Surani, M. A. (2018). On the origin of the human germline, *Development*, 145:16.
- Moore, K. L. (2016). *The Developing Human Clinically Oriented Embryology*, 10th Edition, Elsevier.
- Ross, M. H., Pawlina, W. (2016). *Histology: A Text and Atlas: With Correlated Cell and Molecular Biology- Seventh Edition*. Wolters Kluwer Health.
- Sills, E. S., Wood, S. H. (2019). Autologous activated platelet-rich plasma injection into adult human ovary tissue: molecular mechanism, analysis, and discussion of reproductive response, *Bioscience Reports*, 39-6.
- Singh, V. (2012). *Textbook of Clinical Embryology*, Elsevier.
- T.W.Sadler (2019). *Langsman's Medical Embryology*, 14th Edition, Wolters Kluwer.
- Tapul L. (2018). *Genel ve Özel Embriyoloji*, İstanbul Tıp Kitapevi.
- Webster, S., Wreede, R. (2016). *Embryology at a Glance*, Second Edition, John Wiley & Sons, Ltd.

Bölüm 4

Yaşlanmanın Patofizyolojisi

Gulam Hekimoğlu

Yaşlanma, hayatta kalma ve doğurganlık için gerekli fizyolojik fonksiyonların zamanla değişerek bozulması olarak tanımlanır ve kaçınılmaz olarak kabul edilir. Kalıcı bir büyüme durması durumu olan hücresel yaşlanma, büyük miktarlarda inflammatuar protein sentezlediği ve salgıladığı için vücuttaki bireysel yaşlanmada önemli bir faktördür. Hücresel yaşlanma, doku oluşumunu ve yaşlanmayı etkileyen salgıların neden olduğu kalıcı bir hücre döngüsü durması durumudur. Yaşlanmış hücreler, metabolik ve epigenom programlama nedeniyle fenotipik olarak farklılaşır. Bu, yaşlanma sürecini kontrol etmek için yeni ipuçları sağlayabilir (Nakao M., 2020). Hücresel yaşlanma; tekrarlayan replikasyon, onkogen ekspresyonu, DNA hasarı, telomer kısalması ve epigenomik değişiklikler gibi çeşitli stres faktörleri tarafından indüklenir. Hayvan çalışmaları, yaşlanan hücrelerin esas olarak doku gelişimi ve onarımında ve yaşlanmayla ilgili hastalıklarda önemli rol oynadığını göstermiştir. Yaşlanan hücrelerde, yaşlanma ile ilişkili β -galaktosidaz pozitifliği, yani yaşlanma ile ilişkili salgı fenotipi ve yaşlanma ile ilişkili heterokromatin oluşumu dâhil olmak üzere metabolik ve epigenomik değişikliklerin görülür. Metabolik ve epigenomik yeniden şekillenme, yaşlanan hücrelerde fenotipik varyasyon oluşturan hücresel yaşlanma programlarını tanımlar (Gorgoulis V., 2019).

KAYNAKLAR

- Arai, Y., Inagaki, H., Takayama, M., Abe, Y., Saito, Y., Takebayashi, T., ... & Hirose, N. (2014). Physical independence and mortality at the extreme limit of life span: supercentenarians study in Japan. *Journals of Gerontology Series A: Biomedical Sciences and Medical Sciences*, 69(4), 486-494.
- Arai, Y., Martin-Ruiz, C. M., Takayama, M., Abe, Y., Takebayashi, T., Koyasu, S., ... & von Zglinicki, T. (2015). Inflammation, but not telomere length, predicts successful ageing at extreme old age: a longitudinal study of semi-supercentenarians. *EBioMedicine*, 2(10), 1549-1558.
- Asadbeigi, M., Mohammadi, T., Rafieian-Kopaei, M., Saki, K., Bahmani, M., & Delfan, M. (2014). Traditional effects of medicinal plants in the treatment of respiratory diseases and disorders: an ethnobotanical study in the Urmia. *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine*, 7, S364-S368.
- Brodsky, S. V., Gealekman, O., Chen, J., Zhang, F., Togashi, N., Crabtree, M., ... & Goligorsky, M. S. (2004). Prevention and reversal of premature endothelial cell senescence and vasculopathy in obesity-induced diabetes by ebselen. *Circulation Research*, 94(3), 377-384.
- Budinger, G. S., Kohanski, R. A., Gan, W., Kobor, M. S., Amaral, L. A., Armanios, M., ... & Thannickal, V. J. (2017). The intersection of aging biology and the pathobiology of lung diseases: a joint NHLBI/NIA workshop. *Journals of Gerontology Series A: Biomedical Sciences and Medical Sciences*, 72(11), 1492-1500.
- Chitsuko, S. (2001). Longevity from the perspective of pathology. *J. Geriatrics*, 38, 169-173.
- Franceschi, C., Bonafè, M., Valensin, S., Olivieri, F., De Luca, M., Ottaviani, E., & De Benedictis, G. (2000). Inflamm-aging: an evolutionary perspective on immunosenescence. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 908(1), 244-254.
- Gorgoulis, V., Adams, P. D., Alimonti, A., Bennett, D. C., Bischof, O., Bishop, C., ... & Demaria, M. (2019). Cellular senescence: defining a path forward. *Cell*, 179(4), 813-827.
- Gulati, S., & Thannickal, V. J. (2019). The aging lung and idiopathic pulmonary fibrosis. *The American Journal of the Medical Sciences*, 357(5), 384-389.
- Ichiro, M. (2017). Inflammaging and age-associated diseases. *Japan Geriatrics*, 54, 105-113
- Lakatta, E. G. (2000). Cardiovascular aging in health. *Clinics in Geriatric Medicine*, 16(3), 419-443.
- Lee, P. G., Cigolle, C., & Blaum, C. (2009). The co-occurrence of chronic diseases and geriatric syndromes: The Health and Retirement Study. *Journal of the American Geriatrics Society*, 57(3), 511-516.
- Maruyama, S. (1986). Aging in the Central Nervous System. *Journal of Tokyo Women's Medical University*, 56 (2), 171-178.
- Meiners, S., Eickelberg, O., & Königshoff, M. (2015). Hallmarks of the ageing lung. *European Respiratory Journal*, 45(3), 807-827.
- Mercado, N., Ito, K., & Barnes, P. J. (2015). Accelerated ageing of the lung in COPD: new concepts. *Thorax*, 70(5), 482-489.
- Minamino, T., Miyauchi, H., Yoshida, T., Ishida, Y., Yoshida, H., & Komuro, I. (2002). Endothelial cell senescence in human atherosclerosis: role of telomere in endothelial dysfunction. *Circulation*, 105(13), 1541-1544.
- Minamino, T., Orimo, M., Shimizu, I., Kunieda, T., Yokoyama, M., Ito, T., ... & Komuro, I. (2009). A crucial role for adipose tissue p53 in the regulation of insulin resistance. *Nature Medicine*, 15(9), 1082-1087.
- Nakao, M., Tanaka, H., & Koga, T. (2020). Cellular senescence variation by metabolic and epigenomic remodeling. *Trends in Cell Biology*, 30(12), 919-922.

- Rabiei, Z., Hojjati, M., Rafieian-Kopaeia, M., & Alibabaei, Z. (2013). Effect of *Cyperus rotundus* tubers ethanolic extract on learning and memory in animal model of Alzheimer. *Biomedicine & Aging Pathology*, 3(4), 185-191.
- Rafieian-Kopaei, M., Setorki, M., Douidi, M., Baradaran, A., & Nasri, H. (2014). Atherosclerosis: process, indicators, risk factors and new hopes. *International Journal of Preventive Medicine*, 5(8), 927-946.
- Rikkert, M. O., Rigaud, A. S., Van Hoeyweghen, R. J., & De Graaf, J. (2003). Geriatric syndromes: medical misnomer or progress in geriatrics?. *Neth J Med*, 61(3), 83-87.
- Schneider, J. L., Rowe, J. H., Garcia-de-Alba, C., Kim, C. F., Sharpe, A. H., & Haigis, M. C. (2021). The aging lung: Physiology, disease, and immunity. *Cell*, 184(8), 1990-2019.
- Takao, M. (2018). Brain pathology of centenarians and supercentenarians. *Clinical Practice of Geriatrics*, 55, 562-569.
- Zhang, Q., Raouf, M., Chen, Y., Sumi, Y., Sursal, T., Junger, W., ... & Hauser, C. J. (2010). Circulating mitochondrial DAMPs cause inflammatory responses to injury. *Nature*, 464(7285), 104-107.

Bölüm 5

Yaşlanmanın Genetiği

*Mustafa Solak
Hani Alsaadoni*

Yaşlanma süreci, insan yaşam döngüsünün doğal ve kaçınılmaz bir parçasıdır. Yaşlandıkça, vücudumuz, genel sağlığımızı ve refahımızı etkileyebilecek bir dizi fizyolojik değişikliğe uğrar. Bu değişiklikler, hem görünür hem de görünmez olabilir ve vücudun farklı bölgelerini farklı şekillerde etkileyebilir. Yaşla birlikte ortaya çıkan en belirgin değişikliklerden biri, kırışıklıklara ve sarkık cilde yol açabilen cilt elastikiyetinin kaybıdır. Bunun nedeni, cildi sıkı ve esnek tutmaktan sorumlu olan kollajen ve elastin üretimindeki azalmadır. Ciltteki diğer değişiklikler arasında yaşlılık lekeleri, kuruluk ve kaşıntı ve rahatsızlığa yol açabilecek yağ üretiminde azalma bulunur.

Yaşlanma süreci aynı zamanda vücudun organlarını ve sistemlerini de etkiler. Örneğin, kardiyovasküler sistem daha az verimli hâle gelebilir ve bu da kalp hastalığı ve felç riskinin artmasına neden olabilir.

Solunum sistemi, akciğer fonksiyonlarında bir azalma ve daha yüksek solunum yolu enfeksiyonu riski ile de etkilenebilir. Kas-iskelet sistemi de yaşlanmadan etkilenebilir. Kemik yoğunluğu azalabilir, kırık riskinin artmasına neden olabilir ve kaslar kütle ve güç kaybedebilir, bu da düşme ve yaralanma riskinin artmasına neden olabilir.

Ek olarak, bağışıklık sistemi yaşla birlikte daha az etkili hâle gelebilir ve vücudun enfeksiyonlarla ve hastalıklarla savaşmasını zorlaştırır. Bu, zatürre ve grip gibi hastalık riskinin artmasına neden olabilir. Yaşlanma süreci, hafıza, dikkat ve işlem hızındaki değişikliklerle bilişsel işlevi de etkileyebilir. Bu değişiklikler demans ve Alzheimer hastalığı gibi durumlarla daha da kötüleşebilir.

KAYNAKLAR

- Anton D. S., Moehl K., Donahoo T. W., Marosi K. (2018). Flipping the Metabolic Switch: Understanding and Applying Health Benefits of Fasting. *Obesity* (Silver Spring). 2018 February; 26(2): 254–268.
- Audrey R. Tyrka, Linda L. Carpenter, Hung-Teh Kao, Barbara Porton, Noah S. Philip, Samuel J. Ridout, Kathryn K. Ridout and Lawrence H. Pricea. (2015). Association of Telomere Length and Mitochondrial DNA Copy Number in a Community Sample of Healthy Adults. *Exp Gerontol*, (66) 17–20.
- Barzilai N., Crandall P. J., Kritchevsky B. S.,2 and Espeland A. M. (2016). *Cell Metab*. 2016 Jun 14; 23(6): 1060–1065.
- Blackburn EH, Greider CW, Szostak JW. Telomeres and telomerase: The path from maize, Tetrahymena and yeast to human cancer and aging. *Nat Med*. 2006;12(10):1133-1138. doi:10.1038/nm1006-1133.
- Boon, R. A., & Dimmeler, S. (2015). MicroRNAs in cardiovascular ageing. *Journal of Physiology*, 593(16), 3577-3585.
- Booth W. F., Roberts K. C., Laye J. M. (2012). Lack of exercise is a major cause of chronic diseases. *Compr Physiol* 2012 Apr;2(2):1143-211.
- Collado M, Blasco MA, Serrano M. Cellular Senescence in Cancer and Aging. *Cell*. 2007;130(2):223-233. doi:10.1016/j.cell.2007.07.003.
- Ergün Sahin E. & DePinho R. A. (2012). Axis of ageing: Telomeres, p53 and mitochondria. *Nature Reviews Molecular Cell Biology* 13(6):397-404.
- Fontana L., Partridge L., and D Longo D. V. (2010). Dietary Restriction, Growth Factors and Aging: from yeast to humans. *Science*. 16; 328(5976): 321–326.
- Fraga MF, Esteller M. Epigenetics and aging: the targets and the marks. *Trends Genet*. 2007;23(8):413-418. doi:10.1016/j.tig.2007.05.008.
- Fraga, M. F., Ballestar, E., Paz, M. F., Ropero, S., Setién, F., Ballestar, M. L., ... & Esteller, M. (2005). Epigenetic differences arise during the lifetime of monozygotic twins. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(30), 10604-10609.
- Gorbunova, V., & Seluanov, A. (2016). DNA double strand break repair, aging and the chromatin connection. *Mutation Research/Fundamental and Molecular Mechanisms of Mutagenesis*, 788, 2-6.
- Guarente L. (2011). *Sirtuins, Aging, and Metabolism*. Cold Spring Harbor Laboratory Press. 76: 81-90.
- Han, S., & Brunet, A. (2012). Histone methylation makes its mark on longevity. *Trends in Cell Biology*, 22(1), 42-49.
- Hintistan S., Cin A. (2022). COVID-19 Pandemisinde Yaşlı Olmak. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 114-124.
- Jackson, S. P., & Bartek, J. (2009). The DNA-damage response in human biology and disease. *Nature*, 461(7267), 1071-1078.
- Jaiswal, S., Fontanillas, P., Flannick, J., Manning, A., Grauman, P. V., Mar, B. G., ... & Boehnke, M. (2019). Age-related clonal hematopoiesis associated with adverse outcomes. *New England Journal of Medicine*, 371(26), 2488-2498.
- Johnson J. S., Holdsworth L., Hoel H. & Zapf D. (2013). Customer stressors in service organizations: The impact of age on stress management and burnout. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2013 Vol. 22, No. 3, 318–330.
- Johnson, S. C., Rabinovitch, P. S., & Kaeberlein, M. (2013). mTOR is a key modulator of ageing and age-related disease. *Nature*, 493(7432), 338-345.

- Jones, M. J., Goodman, S. J., & Kobor, M. S. (2015). DNA methylation and healthy human aging. *Aging cell*, 14(6), 924-932.
- Joris Deelen et al. (2019). A meta-analysis of genome-wide association studies identifies multiple longevity genes. *Nature Communications*. 10: 3669
- Li B, Jog S, Candelario J, Reddy S, Comai L. Altered nuclear functions in progeroid syndromes: A paradigm for aging research. *ScientificWorldJournal*. 2009;9:1449-1462. doi:10.1100/tsw.2009.159.
- López-Otín, C., Blasco, M. A., Partridge, L., Serrano, M., & Kroemer, G. (2013). The hallmarks of aging. *Cell*, 153(6), 1194-1217.
- Martin GM, Bergman A, Barzilai N. Genetic determinants of human health span and life span: Progress and new opportunities. *PLoS Genet*. 2007;3(7):1121-1130. doi:10.1371/journal.pgen.0030125.
- Partridge, a L., Alic, N., Bjedov, a I. and Pipera D.W. M. (2011) Ageing in *Drosophila*: The role of the insulin/Igf and TOR signalling network. *Exp Gerontol*. 46(5): 376–381.
- Philip C Haycock, Emma E Heydon, Stephen Kaptoge, Adam S Butterworth, Alex Thompson, Peter Willeit. (2014). Leucocyte telomere length and risk of cardiovascular disease: systematic review and meta-analysis. *BMJ* 8;349: g4227
- Puterman E., Lin J., Blackburn E., O'Donovan A., Adler N., Epel E. et al. (2010) The Power of Exercise: Buffering the Effect of Chronic Stress on Telomere Length. *PLoS ONE* 5(5): e10837.
- Rodríguez-Rodero S, Fernández-Morera JL, Menéndez-Torre E, Calvanese V, Fernández AF, Fraga MF. Aging genetics and aging. *Aging Dis*. 2011;2(3):186-195.
- Sharpless NE, DePinho RA. How stem cells age and why this makes us grow old. *Nat Rev Mol Cell Biol*. 2007;8(9):703-713. doi:10.1038/nrm2241.
- Von Zglinicki T. Oxidative stress shortens telomeres. *Trends Biochem Sci*. 2002;27(7):339-344. doi:10.1016/S0968-0004(02)02110-2.
- Willcox J. B., Donlon A. T., Qimei He, and Curb D. J. (2008). FOXO3A genotype is strongly associated with human longevity. 105 (37) 13987-13992.

Bölüm 6

Yaşlanmanın Biyokimyası

*Fatih Gültekin
Hifa Gülru Çağlar*

Son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler, evreni ve insanı tanımaya yönelik yeni bilgilere ulaşmayı kolaylaştırdı. Görüntüleyebildiğimiz uzaklıklar arttı. Hâlâ varlığından yeni haberdar olmaya devam ettiğimiz birçok gezegen, galaksi mevcut. Gözlemleyebildiğimiz evrenin sınırlarının giderek genişlemesi devam etse de bildiğimiz elementlerin sayısı aynı hızla artmıyor. Bu devasa evrendeki çeşitlilik aynı elementlerin farklı tepkimelere girmesi ve farklı fiziksel ortamlarda bulunmasıyla mümkün. Tüm evren gibi insan vücudu da aynı elementlerin birleşmesiyle oluşuyor. İnsan hayatının devamı elementlerin girdiği kimyasal tepkimeler sonucunda ürettiği ve harcadığı ürünlerle mümkün. Enerji üretimi ve depolama, hareket, sindirim gibi aklımıza gelebilecek her türlü hayati olay kimyasal tepkimeler sonucunda gerçekleşiyor. İnsan hayatını mümkün kılan biyokimyasal tepkimeler toplamına “metabolizma” adını veriyoruz ve farklı yaşlarda insan metabolizması farklı özellikler gösteriyor.

Tıp alanında gerçekleşen gelişmeler sonucu insan ömrünün uzamasıyla yaşlılık döneminde gerçekleşen biyokimyasal olayların anlaşılması önem kazandı ve bu alanla ilgili çalışmalar da hızla artmaya başladı. Yaşlanma dönemi, biyokimyasal açıdan önemli farklı karakteristiklere sahip. Bu biyokimyasal farklılıkların anlaşılması yaşlılık döneminde insanın hastalıklara daha açık hâle gelmesi sebebiyle önemli. Yaşlılıkla beraber moleküler düzeyde gerçekleşen değişiklikler, “yaşlanma belirteçleri” adı verilen klinik kimyasal parametreler aracılığıyla yaşlılığın klinik takibini de mümkün

KAYNAKLAR

- Bacos, K., L. Gillberg, P. Volkov, A. H. Olsson, T. Hansen, O. Pedersen, A. P. Gjesing, H. Eiberg, T. Tuomi, P. Almgren, L. Groop, L. Eliasson, A. Vaag, T. Dayeh and C. Ling (2016). Blood-based biomarkers of age-associated epigenetic changes in human islets associate with insulin secretion and diabetes. *Nature Communications* 7(1): 11089.
- Bárcena, C., P. Mayoral and P. M. Quirós (2018). Mitohormesis, an Antiaging Paradigm. *Int Rev Cell Mol Biol* 340: 35-77.
- Covarrubias, A. J., R. Perrone, A. Grozio and E. Verdin (2021). NAD⁺ metabolism and its roles in cellular processes during ageing. *Nature Reviews Molecular Cell Biology* 22(2): 119-141.
- Dall'Olio, F. (2018). Glycobiology of Aging. *Subcell Biochem* 90: 505-526.
- Dall, K. B. and N. J. Færgeman (2019). Metabolic regulation of lifespan from a *C. elegans* perspective. *Genes & Nutrition* 14(1): 25.
- Golubev, A. G. (2021). An essay on the nominal vs. real definitions of aging. *Biogerontology* 22(4): 441-457.
- Harding, H. P., Y. Zhang, H. Zeng, I. Novoa, P. D. Lu, M. Calfon, N. Sadri, C. Yun, B. Popko, R. Paules, D. F. Stojdl, J. C. Bell, T. Hettmann, J. M. Leiden and D. Ron (2003). An integrated stress response regulates amino acid metabolism and resistance to oxidative stress. *Mol Cell* 11(3): 619-633.
- Kinser, H. E. and Z. Pincus (2020). MicroRNAs as modulators of longevity and the aging process. *Hum Genet* 139(3): 291-308.
- Kumari, R. and P. Jat (2021). Mechanisms of Cellular Senescence: Cell Cycle Arrest and Senescence Associated Secretory Phenotype. 9.
- Levine, M. E., A. T. Lu, A. Quach, B. H. Chen, T. L. Assimes, S. Bandinelli, L. Hou, A. A. Baccarelli, J. D. Stewart, Y. Li, E. A. Whitsel, J. G. Wilson, A. P. Reiner, A. Aviv, K. Lohman, Y. Liu, L. Ferrucci and S. Horvath (2018). An epigenetic biomarker of aging for lifespan and healthspan. *Aging (Albany NY)* 10(4): 573-591.
- Moaddel, R., C. Ubaida-Mohien, T. Tanaka, A. Lyashkov, N. Basisty, B. Schilling, R. D. Semba, C. Franceschi, M. Gorospe and L. Ferrucci (2021). Proteomics in aging research: A roadmap to clinical, translational research. *Aging Cell* 20(4): e13325.
- Montecino-Rodriguez, E., B. Berent-Maoz and K. Dorshkind (2013). Causes, consequences, and reversal of immune system aging. *J Clin Invest* 123(3): 958-965.
- Park, C. B. and N. G. Larsson (2011). Mitochondrial DNA mutations in disease and aging. *J Cell Biol* 193(5): 809-818.
- Roichman, A., S. Elhanati, M. A. Aon, I. Abramovich, A. Di Francesco, Y. Shahar, M. Y. Avivi, M. Shurgi, A. Rubinstein, Y. Wiesner, A. Shuchami, Z. Petrover, I. Lebenthal-Loinger, O. Yaron, A. Lyashkov, C. Ubaida-Mohien, Y. Kanfi, B. Lerrer, P. J. Fernández-Marcos, M. Serrano, E. Gottlieb, R. de Cabo and H. Y. Cohen (2021). Restoration of energy homeostasis by SIRT6 extends healthy lifespan. *Nature Communications* 12(1): 3208.
- Sameri, S., P. Samadi, R. Dehghan, E. Salem, N. Fayazi and R. Amini (2020). Stem Cell Aging in Lifespan and Disease: A State-of-the-Art Review. *Current Stem Cell Research & Therapy* 15(4): 362-378.
- Trivedi, R. and D. A. Jurivich (2020). A molecular perspective on age-dependent changes to the heat shock axis. *Experimental Gerontology* 137: 110969.
- Trubitsyn, A. G. (2020). The mechanism of programmed aging: The way to create a real remedy for senescence. *Curr Aging Sci* 13(1): 31-41.
- Vaiserman, A. and D. Krasnienkov (2021). Telomere Length as a Marker of Biological Age: State-of-the-Art, Open Issues, and Future Perspectives. 11.
- Vitale, G., G. Pellegrino, M. Vollery and L. J. Hofland (2019). Role of IGF-1 System in the Modulation of Longevity: Controversies and New Insights From a Centenarians' Perspective. 10.
- Ziada, A. S., M.-S. R. Smith and H. C. F. Côté (2020). Updating the Free Radical Theory of Aging. 8.

Bölüm 7

Yaşlılık Döneminde İmmün Sistem

*Sevgi Kalkanlı Taş
Bengü Akçam Çelik*

Evrende var olan her canlının belirli bir yaşam süresi vardır. Doğumdan ölüme kadar sürekli ilerleyen bu sürede, canlı birçok endojen ve ekzojen faktörler ile karşılaşır. Bu faktörler, zaman içerisinde canlıda onarılamayan, biyolojik hasarların artarak birikmesine neden olan fizyolojik sistemde değişiklikler veya kusurlar ile sonuçlanır. Buna göre yaşlanma süreci kronik sistemik inflamasyon ile ilişkili senesens ve yaşa bağlı olarak belirgin doku hasarında kademeli bir artış olarak karakterize edilebilir. Yaşlanma ile ilişkili nörodejeneratif bozukluklar, otoimmün, inflamatuvar ve kardiyovasküler hastalıklar, kanser hastalığı vb., daha uzun yaşam süresinin bir sonucu olarak gelişmiş ülkelerde son yüzyılda artış göstermiştir (Christensen ve ark., 2009).

Son yıllarda bilim ve tıptaki hızlı artan gelişmeler her ne kadar yaşam kalitesinin artışına ve yaşam süresinin uzamasına katkı sağlasa da yaşlanmanın ve yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkabilecek hastalıkların önüne geçememiştir. Bilindiği üzere immün sistem, tüm yaşamımız boyunca patojenleri ve tümör hücresi gibi farklılaşmış hücreleri tanıyıp ortadan kaldırarak vücudumuzu yabancı ve zararlı maddelere karşı koruyan savunma sistemimizdir (Abbas ve ark., 2020). Ancak artan yaş ile vücudumuzdaki her sistemde olduğu gibi immün sistemde de değişiklikler meydana gelir. Genellikle artmış mortalite ve morbiditeden sorumlu olan ve geri dönüşümü olmayan bu değişiklikler, “immünosens” olarak tanımlanır. İmmünosens, otoimmünite, immün yetmezlik veya immün disregülasyon gelişimi olmak üzere üç ana teori ile tanımlanmıştır. Hem doğal hem de edinsel immün sistem üzerine etki eden bu faktörler bireyi enfeksiyonlara,

KAYNAKLAR

- Abbas, A. K., Lichtman, A. H., Pillai, S., & Baker, D. L. (2020). *Basic Immunology: Functions and Disorders of the Immune System (Sixth edition)*. Elsevier Saunders.
- Adler, H., Ferreira, D. M., Gordon, S. B., & Rylance, J. (2017). Pneumococcal capsular polysaccharide immunity in the elderly. *Clinical and Vaccine Immunology*, 24(6). <https://doi.org/10.1128/CVI.00004-17>
- Agrawal, A., Tay, J., Ton, S., Agrawal, S., & Gupta, S. (2009). Increased reactivity of dendritic cells from aged subjects to self-antigen, the human DNA. *The Journal of Immunology*, 182(2), 1138-1145. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.182.2.1138>
- Annema, J. T., Sparrow, D., O'Connor, G. T., Rijcken, B., Koëter, G. H., Postma, D. S., & Weiss, S. T. (1995). Chronic respiratory symptoms and airway responsiveness to methacholine are associated with eosinophilia in older men: The Normative Aging Study. *European Respiratory Journal*, 8(1), 62-69. <https://doi.org/10.1183/09031936.95.08010062>
- Ansaldi, F., Zancolli, M., Durando, P., Montomoli, E., Sticchi, L., del Giudice, G., & Icardi, G. (2010). Antibody response against heterogeneous circulating influenza virus strains elicited by MF59- and non-adjuvanted vaccines during seasons with good or partial matching between vaccine strain and clinical isolates. *Vaccine*, 28(25), 4123-4129. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2010.04.030>
- Bayard, C., Lepetitcorps, H., Roux, A., Larsen, M., Fastenackels, S., Salle, V., Vieillard, V., Marchant, A., Stern, M., Boddaert, J., Bajolle, F., Appay, V., & Sauce, D. (2016). Coordinated expansion of both memory T cells and NK cells in response to CMV infection in humans. *European Journal of Immunology*, 46(5), 1168-1179. <https://doi.org/10.1002/eji.201546179>
- Bektas, A., Zhang, Y., Wood, W. H., Becker, K. G., Madara, K., Ferrucci, L., & Sen, R. (2013). Age-associated alterations in inducible gene transcription in human CD4+ T lymphocytes. *Aging*, 5(1), 18-36. <https://doi.org/10.18632/aging.100522>
- Bhushan, M., Cumberbatch, M., Dearman, R. J., Andrew, S. M., Kimber, I., & Griffiths, C. E. M. (2002). Tumour necrosis factor- α -induced migration of human Langerhans cells: the influence of ageing. *British Journal of Dermatology*, 146(1), 32-40. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2133.2002.04549.x>
- Bignon, A., Régent, A., Klipfel, L., Desnoyer, A., de la Grange, P., Martinez, V., Lortholary, O., Dalloul, A., Mouthon, L., & Balabanian, K. (2015). DUSP4-mediated accelerated T-cell senescence in idiopathic CD4 lymphopenia. *Blood*, 125(16), 2507-2518. <https://doi.org/10.1182/blood-2014-08-598565>
- Björkstöm, N. K., Ljunggren, H.-G., & Sandberg, J. K. (2010). CD56 negative NK cells: origin, function, and role in chronic viral disease. *Trends in Immunology*, 31(11), 401-406. <https://doi.org/10.1016/j.it.2010.08.003>
- Björkstöm, N. K., Riese, P., Heuts, F., Andersson, S., Fauriat, C., Ivarsson, M. A., Björklund, A. T., Flodström-Tullberg, M., Michaëlsson, J., Rottenberg, M. E., Guzmán, C. A., Ljunggren, H.-G., & Malmberg, K.-J. (2010). Expression patterns of NKG2A, KIR, and CD57 define a process of CD56dim NK-cell differentiation uncoupled from NK-cell education. *Blood*, 116(19), 3853-3864. <https://doi.org/10.1182/blood-2010-04-281675>
- Bonten, M. J. M., Huijts, S. M., Bolkenbaas, M., Webber, C., Patterson, S., Gault, S., van Werkhoven, C. H., van Deursen, A. M. M., Sanders, E. A. M., Verheij, T. J. M., Patton, M., McDonough, A., Moradoghli-Haftvani, A., Smith, H., Mellelieu, T., Pride, M. W., Crowther, G., Schmoelle-Thoma, B., Scott, D. A., ... Grobbee, D. E. (2015). Polysaccharide conjugate vaccine against pneumococcal pneumonia in adults. *New England Journal of Medicine*, 372(12), 1114-1125. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa1408544>

- Briceño, O., Lissina, A., Wanke, K., Afonso, G., Braun, A., Ragon, K., Miquel, T., Gostick, E., Papagno, L., Stiasny, K., Price, D. A., Mallone, R., Sauce, D., Karrer, U., & Appay, V. (2016). Reduced naïve CD8(+) T-cell priming efficacy in elderly adults. *Aging Cell*, *15*(1), 14-21. <https://doi.org/10.1111/ace1.12384>
- Britanova, O. v., Putintseva, E. v., Shugay, M., Merzlyak, E. M., Turchaninova, M. A., Staroverov, D. B., Bolotin, D. A., Lukyanov, S., Bogdanova, E. A., Mamedov, I. Z., Lebedev, Y. B., & Chudakov, D. M. (2014). Age-related decrease in TCR repertoire diversity measured with deep and normalized sequence profiling. *The Journal of Immunology*, *192*(6), 2689-2698. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1302064>
- Brubaker, A. L., Rendon, J. L., Ramirez, L., Choudhry, M. A., & Kovacs, E. J. (2013). Reduced neutrophil chemotaxis and infiltration contributes to delayed resolution of cutaneous wound infection with advanced age. *The Journal of Immunology*, *190*(4), 1746-1757. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1201213>
- Buffa, S., Bulati, M., Pellicanò, M., Dunn-Walters, D. K., Wu, Y.-C., Candore, G., Vitello, S., Caruso, C., & Colonna-Romano, G. (2011). B cell immunosenescence: different features of naive and memory B cells in elderly. *Biogerontology*, *12*(5), 473-483. <https://doi.org/10.1007/s10522-011-9353-4>
- Butcher, S. K., Chahal, H., Nayak, L., Sinclair, A., Henriquez, N. v, Sapey, E., O'mahony, D., & Lord, J. M. (2001). Senescence in innate immune responses: reduced neutrophil phagocytic capacity and CD16 expression in elderly humans. *J Leukoc Biol*, *70*(6):881-6. <http://www.jleukbio.org>
- Chakkalakal, J. v., Jones, K. M., Basson, M. A., & Brack, A. S. (2012). The aged niche disrupts muscle stem cell quiescence. *Nature*, *490*(7420), 355-360. <https://doi.org/10.1038/nature11438>
- Chelvarajan, R. L., Collins, S. M., van Willigen, J. M., & Bondada, S. (2005). The unresponsiveness of aged mice to polysaccharide antigens is a result of a defect in macrophage function. *Journal of Leukocyte Biology*, *77*(4), 503-512. <https://doi.org/10.1189/jlb.0804449>
- Childers, N. K., Greenleaf, C., Li, F., Dasanayake, A. P., Powell, W. D., & Michalek, S. M. (2003). Effect of age on immunoglobulin A subclass distribution in human parotid saliva. *Oral Microbiology and Immunology*, *18*(5), 298-301. <https://doi.org/10.1034/j.1399-302X.2003.00084.x>
- Chlibek, R., Bayas, J. M., Collins, H., de la Pinta, M. L. R., Ledent, E., Mols, J. F., & Heineman, T. C. (2013). Safety and immunogenicity of an AS01-adjuvanted varicella-zoster virus subunit candidate vaccine against herpes zoster in adults >=50 years of age. *Journal of Infectious Diseases*, *208*(12), 1953-1961. <https://doi.org/10.1093/infdis/jit365>
- Christensen, K., Doblhammer, G., Rau, R., & Vaupel, J. W. (2009). Ageing populations: the challenges ahead. *The Lancet*, *374*(9696), 1196-1208. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)61460-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)61460-4)
- Chua, J. v, & Chen, W. H. (2010). Herpes zoster vaccine for the elderly: boosting immunity. *Aging Health*, *6*(2), 169-176. <https://doi.org/10.2217/ahe.10.5>
- Colonna-Romano, G., Bulati, M., Aquino, A., Pellicanò, M., Vitello, S., Lio, D., Candore, G., & Caruso, C. (2009). A double-negative (IgD-CD27-) B cell population is increased in the peripheral blood of elderly people. *Mechanisms of Ageing and Development*, *130*(10), 681-690. <https://doi.org/10.1016/j.mad.2009.08.003>
- Czesnikiewicz-Guzik, M., Lee, W.-W., Cui, D., Hiruma, Y., Lamar, D. L., Yang, Z.-Z., Ouslander, J. G., Weyand, C. M., & Goronzy, J. J. (2008). T cell subset-specific susceptibility to aging. *Clinical Immunology*, *127*(1), 107-118. <https://doi.org/10.1016/j.clim.2007.12.002>
- Derhovanessian, E., Theeten, H., Hähnel, K., van Damme, P., Cools, N., & Pawelec, G. (2013). Cytomegalovirus-associated accumulation of late-differentiated CD4 T-cells correlates with poor humoral response to influenza vaccination. *Vaccine*, *31*(4), 685-690. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2012.11.041>

- di Lorenzo, G., Mansueto, P., Ditta, V., Esposito-Pellitteri, M., lo Bianco, C., Leto-Barone, M. S., D'Alcamo, A., Farina, C., di Fede, G., Gervasi, F., Caruso, C., & Rini, G. (2008). Similarity and differences in elderly patients with fixed airflow obstruction by asthma and by chronic obstructive pulmonary disease. *Respiratory Medicine*, *102*(2), 232-238. <https://doi.org/10.1016/j.rmed.2007.09.007>
- do Nascimento, M. P. P., Pinke, K. H., Penitenti, M., Ikoma, M. R. V., & Lara, V. S. (2015). Aging does not affect the ability of human monocyte-derived dendritic cells to phagocytose *Candida albicans*. *Aging Clinical and Experimental Research*, *27*(6), 785-789. <https://doi.org/10.1007/s40520-015-0344-1>
- Eliasson, L., Birkhed, D., Österberg, T., & Carlén, A. (2006). Minor salivary gland secretion rates and immunoglobulin A in adults and the elderly. *European Journal of Oral Sciences*, *114*(6), 494-499. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0722.2006.00413.x>
- Falsey, A. R., Treanor, J. J., Tornieporth, N., Capellan, J., & Gorse, G. J. (2009). Randomized, double-blind controlled phase 3 trial comparing the immunogenicity of high-dose and standard-dose influenza vaccine in adults 65 years of age and older. *The Journal of Infectious Diseases*, *200*(2), 172-180. <https://doi.org/10.1086/599790>
- Fleming, D. M., Taylor, R. J., Lustig, R. L., Schuck-Paim, C., Haguinet, F., Webb, D. J., Logie, J., Matias, G., & Taylor, S. (2015). Modelling estimates of the burden of Respiratory Syncytial virus infection in adults and the elderly in the United Kingdom. *BMC Infectious Diseases*, *15*(1), 443. <https://doi.org/10.1186/s12879-015-1218-z>
- Frasca, D., Diaz, A., Romero, M., & Blomberg, B. B. (2016). The generation of memory B cells is maintained, but the antibody response is not, in the elderly after repeated influenza immunizations. *Vaccine*, *34*(25), 2834-2840. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2016.04.023>
- Frasca, D., Diaz, A., Romero, M., Ferracci, F., & Blomberg, B. B. (2015). MicroRNAs miR-155 and miR-16 decrease AID and E47 in B Cells from elderly individuals. *The Journal of Immunology*, *195*(5), 2134-2140. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1500520>
- Frasca, D., Landin, A. M., Lechner, S. C., Ryan, J. G., Schwartz, R., Riley, R. L., & Blomberg, B. B. (2008). Aging down-regulates the transcription factor E2A, activation-induced cytidine deaminase, and Ig class switch in human B Cells. *The Journal of Immunology*, *180*(8), 5283-5290. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.180.8.5283>
- Frasca, D., van der Put, E., Riley, R. L., & Blomberg, B. B. (2004). Reduced Ig class switch in aged mice correlates with decreased E47 and activation-induced cytidine deaminase. *The Journal of Immunology*, *172*(4), 2155-2162. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.172.4.2155>
- Fuentes, E., Fuentes, M., Alarcón, M., & Palomo, I. (2017). Immune system dysfunction in the elderly. *Anais Da Academia Brasileira de Ciências*, *89*(1), 285-299. <https://doi.org/10.1590/0001-3765201720160487>
- Fulop, T., Larbi, A., Witkowski, J. M., McElhane, J., Loeb, M., Mitnitski, A., & Pawelec, G. (2010). Aging, frailty and age-related diseases. *Biogerontology*, *11*(5), 547-563. <https://doi.org/10.1007/s10522-010-9287-2>
- Gayoso, I., Sanchez-Correa, B., Campos, C., Alonso, C., Pera, A., Casado, J. G., Morgado, S., Tarazona, R., & Solana, R. (2011). Immunosenscence of human natural killer cells. *Journal of Innate Immunity*, *3*(4), 337-343. <https://doi.org/10.1159/000328005>
- Goodwin, K., Viboud, C., & Simonsen, L. (2006). Antibody response to influenza vaccination in the elderly: A quantitative review. *Vaccine*, *24*(8), 1159-1169. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2005.08.105>
- Goronzy, J. J., & Weyand, C. M. (2019). Mechanisms underlying T cell ageing. *Nature Reviews Immunology*, *19*(9), 573-583. <https://doi.org/10.1038/s41577-019-0180-1>

- Gruver, A., Hudson, L., & Sempowski, G. (2007). Immunosenescence of ageing. *The Journal of Pathology*, 211(2), 144-156. <https://doi.org/10.1002/path.2104>
- Gunin, A. G., Kornilova, N. K., Vasilieva, O. v., & Petrov, V. v. (2011). Age-related changes in proliferation, the numbers of mast cells, eosinophils, and CD45-positive cells in human dermis. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 66A(4), 385-392. <https://doi.org/10.1093/gerona/glq205>
- Gustafson, C. E., Cavanagh, M. M., Jin, J., Weyand, C. M., & Goronzy, J. J. (2019). Functional pathways regulated by microRNA networks in CD8 T-cell aging. *Aging Cell*, 18(1), e12879. <https://doi.org/10.1111/ace1.12879>
- Gustafson, C. E., Weyand, C. M., & Goronzy, J. J. (2018). T follicular helper cell development and functionality in immune ageing. *Clinical Science*, 132(17), 1925-1935. <https://doi.org/10.1042/CS20171157>
- Han, S., Yang, K., Ozen, Z., Peng, W., Marinova, E., Kelsoe, G., & Zheng, B. (2003). Enhanced differentiation of splenic plasma cells but diminished long-lived high-affinity bone marrow plasma cells in aged mice. *The Journal of Immunology*, 170(3), 1267-1273. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.170.3.1267>
- Haynes, L., & Eaton, S. M. (2005). The effect of age on the cognate function of CD4+ T cells. *Immunological Reviews*, 205(1), 220-228. <https://doi.org/10.1111/j.0105-2896.2005.00255.x>
- Hazeldine, J., Harris, P., Chapple, I. L., Grant, M., Greenwood, H., Livesey, A., Sapey, E., & Lord, J. M. (2014). Impaired neutrophil extracellular trap formation: a novel defect in the innate immune system of aged individuals. *Aging Cell*, 13(4), 690-698. <https://doi.org/10.1111/ace1.12222>
- Heaney, J. L. J., Phillips, A. C., Carroll, D., & Drayson, M. T. (2015). Salivary Functional antibody secretion is reduced in older adults: a potential mechanism of increased susceptibility to bacterial infection in the elderly. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 70(12), 1578-1585. <https://doi.org/10.1093/gerona/glv085>
- Hearps, A. C., Martin, G. E., Angelovich, T. A., Cheng, W.-J., Maisa, A., Landay, A. L., Jaworowski, A., & Crowe, S. M. (2012). Aging is associated with chronic innate immune activation and dysregulation of monocyte phenotype and function. *Aging Cell*, 11(5), 867-875. <https://doi.org/10.1111/j.1474-9726.2012.00851.x>
- Henry, C., Zheng, N.-Y., Huang, M., Cabanov, A., Rojas, K. T., Kaur, K., Andrews, S. F., Palm, A.-K. E., Chen, Y.-Q., Li, Y., Hoskova, K., Utset, H. A., Vieira, M. C., Wrammert, J., Ahmed, R., Holden-Wiltse, J., Topham, D. J., Treanor, J. J., Ertl, H. C., ... Wilson, P. C. (2019). Influenza virus vaccination elicits poorly adapted B cell responses in elderly individuals. *Cell Host & Microbe*, 25(3), 357-366.e6. <https://doi.org/10.1016/j.chom.2019.01.002>
- Holland, D., Booy, R., Looze, F. D., Eizenberg, P., McDonald, J., Karrasch, J., McKeirnan, M., Salem, H., Mills, G., Reid, J., Weber, F., & Saville, M. (2008). Intradermal influenza vaccine administered using a new microinjection system produces superior immunogenicity in elderly adults: A Randomized Controlled Trial. *The Journal of Infectious Diseases*, 198(5), 650-658. <https://doi.org/10.1086/590434>
- Jafarzadeh, A., Sadeghi, M., Karam, G. A., & Vazirinejad, R. (2010). Salivary IgA and IgE levels in healthy subjects: relation to age and gender. *Brazilian Oral Research*, 24(1), 21-27. <https://doi.org/10.1590/S1806-83242010000100004>
- Jing, Y., Shaheen, E., Drake, R. R., Chen, N., Gravenstein, S., & Deng, Y. (2009). Aging is associated with a numerical and functional decline in plasmacytoid dendritic cells, whereas myeloid dendritic cells are relatively unaltered in human peripheral blood. *Human Immunology*, 70(10), 777-784. <https://doi.org/10.1016/j.humimm.2009.07.005>

- Ju, C.-H., Blum, L. K., Kongpachith, S., Lingampalli, N., Mao, R., Brodin, P., Dekker, C. L., Davis, M. M., & Robinson, W. H. (2018). Plasmablast antibody repertoires in elderly influenza vaccine responders exhibit restricted diversity but increased breadth of binding across influenza strains. *Clinical Immunology*, *193*, 70-79. <https://doi.org/10.1016/j.clim.2018.01.011>
- Kim, C., Hu, B., Jadhav, R. R., Jin, J., Zhang, H., Cavanagh, M. M., Akondy, R. S., Ahmed, R., Weyand, C. M., & Goronzy, J. J. (2018). Activation of miR-21-regulated pathways in immune aging selects against signatures characteristic of memory T Cells. *Cell Reports*, *25*(8), 2148-2162.e5. <https://doi.org/10.1016/j.celrep.2018.10.074>
- Kim, J., Kim, A.-R., & Shin, E.-C. (2015). Cytomegalovirus infection and memory T Cell inflation. *Immune Network*, *15*(4), 186. <https://doi.org/10.4110/in.2015.15.4.186>
- Kudlova, N., de Sanctis, J. B., & Hajduch, M. (2022). Cellular senescence: molecular targets, biomarkers, and senolytic drugs. *International Journal of Molecular Sciences*, *23*(8), 4168. <https://doi.org/10.3390/ijms23084168>
- Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J., Levin, M. J., McElhaney, J. E., Poder, A., Puig-Barberà, J., Vesikari, T., Watanabe, D., Weckx, L., Zahaf, T., & Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, *372*(22), 2087-2096. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>
- le Garff-Tavernier, M., Béziat, V., Decocq, J., Siguret, V., Gandjbakhch, F., Pautas, E., Debré, P., Merle-Beral, H., & Vieillard, V. (2010). Human NK cells display major phenotypic and functional changes over the life span. *Aging Cell*, *9*(4), 527-535. <https://doi.org/10.1111/j.1474-9726.2010.00584.x>
- Lee, K., Shin, K., Kim, G., Song, Y. C., Bae, E., Kim, I., Koh, C., & Kang, C. (2016). Characterization of age-associated exhausted CD8⁺ T cells defined by increased expression of Tim-3 and PD-1. *Aging Cell*, *15*(2), 291-300. <https://doi.org/10.1111/acel.12435>
- Leng, Q., Bentwich, Z., & Borkow, G. (2002). CTLA-4 upregulation during aging. *Mechanisms of Ageing and Development*, *123*(10), 1419-1421. [https://doi.org/10.1016/S0047-6374\(02\)00077-5](https://doi.org/10.1016/S0047-6374(02)00077-5)
- Leng, S., Xue, Q.-L., Huang, Y., Semba, R., Chaves, P., Bandeen-Roche, K., Fried, L., & Walston, J. (2005). Total and differential white blood cell counts and their associations with circulating interleukin-6 levels in community-dwelling older women. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, *60*(2), 195-199. <https://doi.org/10.1093/gerona/60.2.195>
- Leroux-Roels, I., Leroux-Roels, G., Clement, F., Vandepapelière, P., Vassilev, V., Ledent, E., & Heineman, T. C. (2012). A phase 1/2 clinical trial evaluating safety and immunogenicity of a varicella zoster glycoprotein E subunit vaccine candidate in young and older adults. *The Journal of Infectious Diseases*, *206*(8), 1280-1290. <https://doi.org/10.1093/infdis/jis497>
- Lim, J. S., Nguyen, K. C. T., Han, J. M., Jang, I. S., Fabian, C., & Cho, K. A. (2015). Direct regulation of TLR5 expression by caveolin-1. *Molecules and Cells*, *38*(12), 1111-1117. <https://doi.org/10.14348/molcells.2015.0213>
- Lopez-Vergès, S., Milush, J. M., Schwartz, B. S., Pando, M. J., Jarjoura, J., York, V. A., Houchins, J. P., Miller, S., Kang, S.-M., Norris, P. J., Nixon, D. F., & Lanier, L. L. (2011). Expansion of a unique CD57⁺NKG2Chi natural killer cell subset during acute human cytomegalovirus infection. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *108*(36), 14725-14732. <https://doi.org/10.1073/pnas.1110900108>
- Lutz, C. T., Karapetyan, A., Al-Attar, A., Shelton, B. J., Holt, K. J., Tucker, J. H., & Presnell, S. R. (2011). Human NK cells proliferate and die in vivo more rapidly than T cells in healthy young and elderly adults. *The Journal of Immunology*, *186*(8), 4590-4598. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1002732>

- Mariani, E., Meneghetti, A., Neri, S., Ravaglia, G., Forti, P., Cattini, L., & Facchini, A. (2002). Chemokine production by natural killer cells from nonagenarians. *European Journal of Immunology*, 32(6), 1524-1529. [https://doi.org/10.1002/1521-4141\(200206\)32:6<1524::AID-IMMU1524>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1521-4141(200206)32:6<1524::AID-IMMU1524>3.0.CO;2-E)
- Mathur, S. K., Schwantes, E. A., Jarjour, N. N., & Busse, W. W. (2008). Age-related changes in eosinophil function in human subjects. *Chest*, 133(2), 412-419. <https://doi.org/10.1378/chest.07-2114>
- McElhaney, J. E., Zhou, X., Talbot, H. K., Soethout, E., Bleackley, R. C., Granville, D. J., & Pawelec, G. (2012). The unmet need in the elderly: How immunosenescence, CMV infection, co-morbidities and frailty are a challenge for the development of more effective influenza vaccines. *Vaccine*, 30(12), 2060-2067. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2012.01.015>
- Melegaro, A., & Melegaro, A. (2003). The 23-valent pneumococcal polysaccharide vaccine. Part 1. efficacy of PPV in the elderly: A Comparison of Meta-Analyses. *European Journal of Epidemiology*, 19(4), 353-363. <https://doi.org/10.1023/B:EJEP.0000024701.94769.98>
- Metcalfe, T. U., Cubas, R. A., Ghneim, K., Cartwright, M. J., Grevenynghe, J. van, Richner, J. M., Olanier, D. P., Wilkinson, P. A., Cameron, M. J., Park, B. S., Hiscott, J. B., Diamond, M. S., Wertheimer, A. M., Nikolich-Zugich, J., & Haddad, E. K. (2015). Global analyses revealed age-related alterations in innate immune responses after stimulation of pathogen recognition receptors. *Aging Cell*, 14(3), 421-432. <https://doi.org/10.1111/acel.12320>
- Monath, T. P., Cetron, M. S., McCarthy, K., Nichols, R., Archambault, W. T., Weld, L., & Bedford, P. (2005). Yellow fever 17D vaccine safety and immunogenicity in the elderly. *Human Vaccines*, 1(5), 207-214. <https://doi.org/10.4161/hv.1.5.2221>
- Montgomery, R. R., & Shaw, A. C. (2015). Paradoxical changes in innate immunity in aging: recent progress and new directions. *Journal of Leukocyte Biology*, 98(6), 937-943. <https://doi.org/10.1189/jlb.5MR0315-104R>
- Nikolich-Zugich, J. (2018). The twilight of immunity: emerging concepts in aging of the immune system. *Nature Immunology*, 19(1), 10-19. <https://doi.org/10.1038/s41590-017-0006-x>
- Núñez, I. A., Carlock, M. A., Allen, J. D., Owino, S. O., Moehling, K. K., Nowalk, P., Susick, M., Diagle, K., Sweeney, K., Mundle, S., Vogel, T. U., Delagrave, S., Ramgopal, M., Zimmerman, R. K., Kleanthous, H., & Ross, T. M. (2017). Impact of age and pre-existing influenza immune responses in humans receiving split inactivated influenza vaccine on the induction of the breadth of antibodies to influenza A strains. *PLOS ONE*, 12(11), e0185666. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185666>
- Nyenhuis, S. M., Schwantes, E. A., & Mathur, S. K. (2010). Characterization of leukotrienes in a pilot study of older asthma subjects. *Immunity & Ageing*, 7(1), 8. <https://doi.org/10.1186/1742-4933-7-8>
- Osterholm, M. T., Kelley, N. S., Sommer, A., & Belongia, E. A. (2012). Efficacy and effectiveness of influenza vaccines: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 12(1), 36-44. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(11\)70295-X](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(11)70295-X)
- Oxman, M. N., Levin, M. J., Johnson, G. R., Schmader, K. E., Straus, S. E., Gelb, L. D., Arbeit, R. D., Simberkoff, M. S., Gershon, A. A., Davis, L. E., Weinberg, A., Boardman, K. D., Williams, H. M., Zhang, J. H., Peduzzi, P. N., Beisel, C. E., Morrison, V. A., Guatelli, J. C., Brooks, P. A., ... Silber, J. L. (2005). A vaccine to prevent herpes zoster and postherpetic neuralgia in older adults. *New England Journal of Medicine*, 352(22), 2271-2284. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa051016>
- Pallikkuth, S., de Armas, L. R., Rinaldi, S., George, V. K., Pan, L., Arheart, K. L., Pahwa, R., & Pahwa, S. (2019). Dysfunctional peripheral T follicular helper cells dominate in people with impaired influenza vaccine responses: Results from the FLORAH study. *PLOS Biology*, 17(5), e3000257. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000257>

- Parker, A. R., Park, M. A., Harding, S., & Abraham, R. S. (2019). The total IgM, IgA and IgG antibody responses to pneumococcal polysaccharide vaccination (Pneumovax®23) in a healthy adult population and patients diagnosed with primary immunodeficiencies. *Vaccine*, *37*(10), 1350-1355. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2019.01.035>
- Pritz, T., Lair, J., Ban, M., Keller, M., Weinberger, B., Krismer, M., & Grubeck-Loebenstien, B. (2015). Plasma cell numbers decrease in bone marrow of old patients. *European Journal of Immunology*, *45*(3), 738-746. <https://doi.org/10.1002/eji.201444878>
- Qian, F., Wang, X., Zhang, L., Chen, S., Piecychna, M., Allore, H., Bockenstedt, L., Malawista, S., Bucala, R., Shaw, A. C., Fikrig, E., & Montgomery, R. R. (2012). Age-associated elevation in TLR5 leads to increased inflammatory responses in the elderly. *Aging Cell*, *11*(1), 104-110. <https://doi.org/10.1111/j.1474-9726.2011.00759.x>
- Renshaw, M., Rockwell, J., Engleman, C., Gewirtz, A., Katz, J., & Sambhara, S. (2002). Cutting edge: impaired Toll-like receptor expression and function in aging. *The Journal of Immunology*, *169*(9), 4697-4701. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.169.9.4697>
- Ridda, I., Yin, J. K., King, C., Raina MacIntyre, C., & McIntyre, P. (2012). The importance of pertussis in older adults: A growing case for reviewing vaccination strategy in the elderly. *Vaccine*, *30*(48), 6745-6752. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2012.08.079>
- Roukens, A. H., Soonawala, D., Joosten, S. A., de Visser, A. W., Jiang, X., Dirksen, K., de Gruijter, M., van Dissel, J. T., Bredenbeek, P. J., & Visser, L. G. (2011). Elderly subjects have a delayed antibody response and prolonged viraemia following yellow fever vaccination: a prospective controlled cohort study. *PLoS ONE*, *6*(12), e27753. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0027753>
- Sanchez-Correa, B., Gayoso, I., Bergua, J. M., Casado, J. G., Morgado, S., Solana, R., & Tarazona, R. (2012). Decreased expression of DNAM-1 on NK cells from acute myeloid leukemia patients. *Immunology & Cell Biology*, *90*(1), 109-115. <https://doi.org/10.1038/icb.2011.15>
- Sapey, E., Greenwood, H., Walton, G., Mann, E., Love, A., Aaronson, N., Insall, R. H., Stockley, R. A., & Lord, J. M. (2014). Phosphoinositide 3-kinase inhibition restores neutrophil accuracy in the elderly: toward targeted treatments for immunosenescence. *Blood*, *123*(2), 239-248. <https://doi.org/10.1182/blood-2013-08-519520>
- Schenkein, J. G., Park, S., & Nahm, M. H. (2008). Pneumococcal vaccination in older adults induces antibodies with low opsonic capacity and reduced antibody potency. *Vaccine*, *26*(43), 5521-5526. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2008.07.071>
- Schulz, A. R., Mälzer, J. N., Domingo, C., Jürchott, K., Grützkau, A., Babel, N., Nienen, M., Jelinek, T., Niedrig, M., & Thiel, A. (2015). Low thymic activity and dendritic cell numbers are associated with the immune response to primary viral infection in elderly humans. *The Journal of Immunology*, *195*(10), 4699-4711. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1500598>
- Seidler, S., Zimmermann, H. W., Bartneck, M., Trautwein, C., & Tacke, F. (2010). Age-dependent alterations of monocyte subsets and monocyte-related chemokine pathways in healthy adults. *BMC Immunology*, *11*(1), 30. <https://doi.org/10.1186/1471-2172-11-30>
- Shaw, A. C., Panda, A., Joshi, S. R., Qian, F., Allore, H. G., & Montgomery, R. R. (2011). Dysregulation of human Toll-like receptor function in aging. *Ageing Research Reviews*, *10*(3), 346-353. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2010.10.007>
- Shi, Y., Yamazaki, T., Okubo, Y., Uehara, Y., Sugane, K., & Agematsu, K. (2005). Regulation of aged humoral immune defense against pneumococcal bacteria by IgM memory B Cell. *The Journal of Immunology*, *175*(5), 3262-3267. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.175.5.3262>

- Simell, B., Vuorela, A., Ekström, N., Palmu, A., Reunanen, A., Meri, S., Käyhty, H., & Väkeväinen, M. (2011). Aging reduces the functionality of anti-pneumococcal antibodies and the killing of *Streptococcus pneumoniae* by neutrophil phagocytosis. *Vaccine*, *29*(10), 1929-1934. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2010.12.121>
- Sitar, M. E. (2022). Biological Aging and Autoimmunity. In: *Translational Autoimmunity* (ss. 193-203). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824390-9.00016-5>
- Solana, R., Tarazona, R., Gayoso, I., Lesur, O., Dupuis, G., & Fulop, T. (2012). Innate immunosenescence: Effect of aging on cells and receptors of the innate immune system in humans. *Seminars in Immunology*, *24*(5), 331-341. <https://doi.org/10.1016/j.smim.2012.04.008>
- Tabibian-Keissar, H., Hazanov, L., Schiby, G., Rosenthal, N., Rakovsky, A., Michaeli, M., Shahaf, G. L., Pickman, Y., Rosenblatt, K., Melamed, D., Dunn-Walters, D., Mehr, R., & Barshack, I. (2016). Aging affects B-cell antigen receptor repertoire diversity in primary and secondary lymphoid tissues. *European Journal of Immunology*, *46*(2), 480-492. <https://doi.org/10.1002/eji.201545586>
- Tseng, C. W., Kyme, P. A., Arruda, A., Ramanujan, V. K., Tawackoli, W., & Liu, G. Y. (2012). Innate immune dysfunctions in aged mice facilitate the systemic dissemination of methicillin-resistant *S. aureus*. *PLoS ONE*, *7*(7), e41454. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0041454>
- van Beek, A. A., van den Bossche, J., Mastroberardino, P. G., de Winther, M. P. J., & Leenen, P. J. M. (2019). Metabolic alterations in aging macrophages: Ingredients for inflammaging? *Trends in Immunology*, *40*(2), 113-127. <https://doi.org/10.1016/j.it.2018.12.007>
- van den Berg, S. P. H., Wong, A., Hendriks, M., Jacobi, R. H. J., van Baarle, D., & van Beek, J. (2018). Negative effect of age, but not of latent Cytomegalovirus infection on the antibody response to a novel Influenza vaccine strain in healthy adults. *Frontiers in Immunology*, *9*. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.00082>
- van der Put, E., Frasca, D., King, A. M., Blomberg, B. B., & Riley, R. L. (2004). Decreased E47 in senescent B Cell precursors is stage specific and regulated posttranslationally by protein turnover. *The Journal of Immunology*, *173*(2), 818-827. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.173.2.818>
- van Duin, D., Mohanty, S., Thomas, V., Ginter, S., Montgomery, R. R., Fikrig, E., Allore, H. G., Medzhitov, R., & Shaw, A. C. (2007). Age-associated defect in human TLR-1/2 function. *The Journal of Immunology*, *178*(2), 970-975. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.178.2.970>
- van Werkhoven, C. H., Huijts, S. M., Bolkenbaas, M., Grobbee, D. E., & Bonten, M. J. M. (2015). The impact of age on the efficacy of 13-valent Pneumococcal conjugate vaccine in elderly. *Clinical Infectious Diseases*, *61*(12), 1835-1838. <https://doi.org/10.1093/cid/civ686>
- Wagner, A., Garner-Spitzer, E., Jasinska, J., Kollaritsch, H., Stiasny, K., Kundi, M., & Wiedermann, U. (2018). Age-related differences in humoral and cellular immune responses after primary immunisation: indications for stratified vaccination schedules. *Scientific Reports*, *8*(1), 9825. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-28111-8>
- Wang, J., Geiger, H., & Rudolph, K. L. (2011). Immunoaging induced by hematopoietic stem cell aging. *Current Opinion in Immunology*, *23*(4), 532-536. <https://doi.org/10.1016/j.coi.2011.05.004>
- Weinberger, B., Haks, M. C., de Paus, R. A., Ottenhoff, T. H. M., Bauer, T., & Grubeck-Loebenstien, B. (2018). Impaired immune response to primary but not to booster vaccination against Hepatitis B in older adults. *Frontiers in Immunology*, *9*. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2018.01035>
- Weinberger, B., Schirmer, M., Matteucci Gothe, R., Siebert, U., Fuchs, D., & Grubeck-Loebenstien, B. (2013). Recall responses to tetanus and diphtheria vaccination are frequently insufficient in elderly persons. *PLoS ONE*, *8*(12), e82967. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0082967>

- Whan Kim, S., Mo, J.-H., Kim, J.-W., Kim, D.-Y., Rhee, C.-S., Hee Lee, C., & Min, Y.-G. (2007). Change of nasal function with aging in Korean. *Acta Oto-Laryngologica*, *127*(sup558), 90-94. <https://doi.org/10.1080/03655230701624939>
- White, M. J., Nielsen, C. M., McGregor, R. H. C., Riley, E. M., & Goodier, M. R. (2014). Differential activation of CD57-defined natural killer cell subsets during recall responses to vaccine antigens. *Immunology*, *142*(1), 140-150. <https://doi.org/10.1111/imm.12239>
- Wistuba-Hamprecht, K., Frasca, D., Blomberg, B., Pawelec, G., & Derhovanessian, E. (2013). Age-associated alterations in $\gamma\delta$ T-cells are present predominantly in individuals infected with Cytomegalovirus. *Immunity & Ageing*, *10*(1), 26. <https://doi.org/10.1186/1742-4933-10-26>
- Zhou, X., & McElhane, J. E. (2011). Age-related changes in memory and effector T cells responding to influenza A/H3N2 and pandemic A/H1N1 strains in humans. *Vaccine*, *29*(11), 2169-2177. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2010.12.029>

Yaşlılık Döneminde Solunum Sistemi

*Zühal Kunduracılar
Ayşe Toraman Karagülmez*

Yaşa bağlı kronik hastalıklardan ölümlerde, en önemli risk faktörü, yaşlanmadır. Dünya nüfusunun hızla yaşlanması sebebiyle özellikle kanser, kardiyovasküler hastalık, akciğer rahatsızlıkları ve demans gibi daha çok yaşlı bireyleri etkileyen hastalıklarda artış görülmektedir. Ayrıca 65 yaş üstü bireylerde, kronik alt solunum yolu hastalıkları ölüm nedenleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır (Dzau, Inouye, Rowe, Finkelman ve Yamada, 2019; Schneider ve ark., 2021).

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Akciğer gelişimi, embriyonel dönemde başlar, fetal gelişim süresince hatta postnatal hayatta da devam eder. Bu süreçte akciğerlerin postnatal hayata adapte olabilmesi için; yapısal, biyokimyasal ve nörofizyolojik açıdan olgunlaşması son derece önemlidir. Gebeliğin ikinci yarısına gelindiğinde akciğerlerin boyut ve ağırlığı fetal gelişime uygun olarak büyüme gösterir. Akciğerlerin fetal dönemde gelişimi beş evrede incelenmektedir. Embriyonik evre olarak adlandırılan ilk evre gebeliğin 3. haftası ile 7. haftası arasındaki dönemi kapsar. Gebeliğin yaklaşık 22-25 gününde akciğerler bağırsağın ön kısmından tomurcuk şeklinde gelişmeye başlar. Yaklaşık 5. haftada, ana bronş (ilerleyen dönemlerde akciğer loblarına dönüşecek olan) sağda üç ve solda iki bronş tomurcuğu geliştirir. Bronşların daha fazla dallanması psödoglandular evrede gerçekleşir. Bu evre gestasyonun 8. haftası ile 16. haftası arasındaki dönemi

KAYNAKLAR

- Cho, S. J., & Stout-Delgado, H. W. (2020). Aging and lung disease. *Annual Review Physiology*, 10(82) 433-459. doi:10.1146/annurev-physiol-021119-034610.
- Dhama, K., Patel, S. K., Kumar, R., Rana, J., Yatoo, M. I., Kumar, A., ... & Harapan, H. (2020). Geriatric population during the COVID-19 pandemic: problems, considerations, exigencies, and beyond. *Frontiers in Public Health*, 8, 574198.
- DiMaio, M., Gil, J., Ciurea, D., & Kattan, M. (1989). Structural maturation of the human fetal lung: a morphometric study of the development of air-blood barriers. *Pediatric Research*, 26(2), 88-93.
- Dzau, V. J., Inouye, S. K., Rowe, J. W., Finkelman, E., & Yamada, T. (2019). Enabling healthful aging for all-the national academy of medicine grand challenge in healthy longevity. *The New England journal of medicine*, 381(18), 1699-1701.
- Fraser, R. S. (2005). Histology and gross anatomy of the respiratory tract. *Physiologic Basis of Respiratory Disease*, 1-14.
- Kömürçüoğlu, B. E., Naz, İ. (2017). Perinatal dönemde solunum fizyolojisi. Ulubay G. (Ed.). *Solunum fizyolojisi ve fizyopatolojisi*, İstanbul Tıp Kitapevleri, İstanbul. ss. 159-163.
- Patwa, A., & Shah, A. (2015). Anatomy and physiology of respiratory system relevant to anaesthesia. *Indian Journal of Anaesthesia*, 59(9), 533-541.
- Quirk, J. D., Sukstanskii, A. L., Woods, J. C., Lutey, B. A., Conradi, M. S., Gierada, D. S., ... & Yablonskiy, D. A. (2016). Experimental evidence of age-related adaptive changes in human acinar airways. *Journal of Applied Physiology*, 120(2), 159-165.
- Rajavelu, P., Chen, G., Xu, Y., Kitzmiller, J. A., Korfhagen, T. R., & Whitsett, J. A. (2015). Airway epithelial SPDEF integrates goblet cell differentiation and pulmonary Th2 inflammation. *The Journal of Clinical Investigation*, 125(5), 2021-2031.
- Rubarth, L. B., & Quinn, J. (2015). Respiratory development and respiratory distress syndrome. *Neonatal Network*, 34(4), 231-238.
- Ryter, S. W., Cloonan, S. M., & Choi, A. M. (2013). Autophagy: a critical regulator of cellular metabolism and homeostasis. *Molecules and Cells*, 36(1), 7-16.
- Schneider, J. L., Rowe, J. H., Garcia-de-Alba, C., Kim, C. F., Sharpe, A. H., & Haigis, M. C. (2021). The aging lung: Physiology, disease, and immunity. *Cell*, 184(8), 1990-2019.
- Thomas, E. T., Guppy, M., Straus, S. E., Bell, K. J., & Glasziou, P. (2019). Rate of normal lung function decline in ageing adults: a systematic review of prospective cohort studies. *British Medical Journal Open*, 9(6), e028150. doi:10.1136/bmjopen-2018-028150
- Vogelmeier, C. F., Criner, G. J., Martinez, F. J., Anzueto, A., Barnes, P. J., Bourbeau, J., ... & Agusti, A. (2017). Global strategy for the diagnosis, management, and prevention of chronic obstructive lung disease 2017 report. GOLD executive summary. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 195(5), 557-582.
- Whitsett, J. A. (2018). Airway epithelial differentiation and mucociliary clearance. *Annals of the American Thoracic Society*, 15(Supplement 3), S143-S148.
- Wiersinga, W. J., Rhodes, A., Cheng, A. C., Peacock, S. J., & Prescott, H. C. (2020). Pathophysiology, transmission, diagnosis, and treatment of coronavirus disease 2019 (COVID-19): a review. *The Journal of the American Medical Association*, 324(8), 782-793.
- Yıldırım, N. (2017). Solunum Sistemi Klinik Fizyolojisi. *Bulletin of Thoracic Surgery/Toraks Cerrahisi Bülteni*. 10, 1-8. doi: 10.5578/tcb.2017.001

Yaşlılık Döneminde Kardiyovasküler Sistem

Mustafa Ahmet Huyut

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Giderek büyüyen embriyonun ihtiyaçlarını karşılamak için ilk gelişen sistem, kardiyovasküler sistemdir. Kardiyovasküler yapılar, fetal gelişimin üçüncü haftasında embriyo diskinin kranial ucunda mezoderm içinde oluşan kalp tomurcuğu ile başlar (Tan & Lewandowski, 2020). Vaskülogenezis ile eş zamanlı oluşan bir çift endokardiyal tüp, 4. hafta başında embriyonun lateral kıvrılması ile orta hatta (torasik bölgede) kranialden başlayarak birleşip kaynaşarak primitif kalp tüpünü yaparken etraf mezenkimden de kardiyomositler (ilkel myokard) farklanır (Moore ve ark., 2008). Kalp fetal hayatın 22 ile 23. gününde atmaya başlar (Dursun, 2003). Bu dönemde içi boş bir boru şeklinde olan kalp, peristaltik kasılmalar ile kanı yönlendirir. 23. günden itibaren kalbin tübüler yapısında bükülmeler ve septasyonlar gerçekleşerek tek lümenli bir yapıdan 4 odacıklı definitif kalbe doğru dönüşür. Giriş ucunda sinüs venozus ile çıkış ucunda conotrunkus arasında primitif atrium, ventrikül ve bulbus cordis yer alır. Oluşan primitif atriumdan, atriumun büyük kısmı oluşur. Bulbus cordisten sağ ventrikülün büyük kısmı ve primitif ventrikülden ise sol ventrikülün büyük kısmı oluşur. Conus cordis ventrikül duvarlarının yapısına katılırken, trunkus arteriosuzun gelişimi ile truncus pulmonalis ve aorta oluşur (Moore ve ark., 2008; Sadler & Langman, 2012). Yirmi yedinci veya yirmi dokuzuncu günden sonra başlayan perfüzyon ile, kaudalden gelen kanı, dorsal aortaya gönderir.

KAYNAKLAR

- Black HR, Kuller LH, O'Rourke MF, Weber MA, Alderman MH, Benetos A, et al. (1999). The first report of the Systolic and Pulse Pressure (SYPP) Working Group. *J Hypertens Suppl.*, 17:S3–14.
- Cohn, L. H., & Adams, D. H. (2017). *Cardiac surgery in the adult*. McGraw-Hill Education.
- Davies MJ. (1976). Pathology of the conduction system. In: Caird FI, Dall JLC, Kennedy RD, eds. *Cardiology in old age*. NewYork: Plenum Press, 57-9.
- Dursun, M. (2003). Sol ventrikül volüm ve fonksiyonlarının değerlendirilmesinde kardiyak mrg ve ekokardiyografi bulgularının karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi.
- Eric J.Topol (2002). *Textbook of Cardiovascular Medicine* Lippincott Williams and Wilkins PA. Chapter 22 Aortic Valve Disease Stewart WJ,Carabello BA. Second Edition Page: 509-529.
- Esler MD, Turner AG, Kaye DM, Thompson JM, Kingwell BA, Morris M, et al. (1995) Aging effects on human sympathetic neuronal function. *Am J Physiol*, 268:R278–85.
- Franklin SS, Gustin W 4th, Wong ND, Larson MG, Weber MA, Kannel WB, et al. (1997). Hemodynamic patterns of age-related changes in blood pressure. The Framingham Heart Study. *Circulation*, 96:308–15.
- Huyut M. (2019). The Relationship Between Serum Urotensin II Level and Contrast-Induced Nephropathy and One-year Clinical Follow-up Findings in Patients with Coronary Slow Phenomenon Undergoing Percutaneous Coronary Intervention. *Sakarya Tıp Dergisi*. 9(3): 442-454.
- Huyut MA. (2021). Kidney Injury Molecule-1 Is Associated with Contrast-Induced Nephropathy in Elderly Patients with Non-STEMI. *Arq Bras Cardiol.*, 116(6):1048-1056. English, Portuguese. doi: 10.36660/abc.20200172. PMID: 33787767; PMCID: PMC8288528.
- Lie JT, Hammond PI. (1988). Pathology of the senescent heart: anatomic observations on 237 autopsy studies of patients 90 to 105 years old. *Mayo Clin Proc.*, 63:552-64.
- Mieno S, Boodhwani M, Clements RT, Ramlawi B, Sodha NR, Li J, et al. (2006). Aging is associated with an impaired coronary microvascular response to vascular endothelial growth factor in patients. *J Thorac Cardiovasc Surg*, 132:1348–55.
- Moore, K. L., Persaud, T. V. N., & Torchia, M. G. (2008). *The developing human: Clinically oriented embryology*. Saunders/Elsevier.
- Oxenham H, Sharpe N. (2003). Cardiovascular aging and heart failure. *The European Journal of Heart Failure*. 5; 427-34.
- Rooke GA. (2003). Cardiovascular aging and anesthetic implications. *Journal of Cardiothoracic and Vascular Anesthesia*. 4; 515-23.
- Sadler, T. W., & Langman, J. (2012). *Langman's Medical Embriology*. Wolters Kluwer Health/ Lippincott Williams & Wilkins.
- Tan, C. M. J., & Lewandowski, A. J. (2020). The Transitional Heart: From Early Embryonic and Fetal Development to Neonatal Life. *Fetal Diagnosis and Therapy*, 47(5), 373–386. <https://doi.org/10.1159/000501906>.
- Wei JY, Gersh BJ. (1987). Heart disease in the elderly. *Curr Probl Cardiol.*, 12:1-65.
- Wilkerson WR, Sane DC. (2002). Aging and thrombosis. *Semin Thromb Hemost*, 28(6):555-68.
- Zoni-Berisso, M; Lercari, F; Carazza, T; Domenicucci, S (2014). "Epidemiology of atrial fibrillation: European perspective". *Clinical Epidemiology*. Cilt 6. ss. 213-20. doi:10.2147/CLEP.S47385.

Bölüm 10

Yaşlılık Döneminde Hematopoietik Sistem

Pınar Çakan

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Hematopoietik sistem, kan oluşturan tüm dokulardan ve dolaşımdaki kan hücrelerinden oluşan vücuttaki en büyük organlardan biridir (Ramaiah ve ark., 2013). En önemli işlevi; solunum (eritrositlerdeki hemoglobin), bağışıklık (lökositler) ve hemostatik (trombosit/trombosit) süreçlerden sorumlu, dolaşımdaki yüksek düzeyde uzmanlaşmış olgun kan hücrelerinin sürekli üretimi olan hematopoezdır (Ramaiah ve ark., 2013). Kemik iliği haricinde kan yapımına, “ekstramedüller hematopoez”, kemik iliğinde yapılan hematopoeze ise “medullar hematopoez” denir (Bor-Küçükataç, 2021).

İnsanlarda hematopoez, vitellüs kesesi (yolk sak) ve aort/gonad/mezonefros (AGM) bölgesinde başlar. Ardından fetal karaciğer, dalak, lenf düğümleri ve son olarak kemik iliği tarafından yetişkin hayatı boyunca devam ettirilir (Mikkola & Orkin, 2006) (Şekil 10.1.).

Intrauterin hayatta fertilizasyon sonrasında 18-20. günden itibaren kan adacıklarında primitif kan hücreleri görülmeye başlar (Bor-Küçükataç, 2021). Kan hücreleri, hematopoietik kök hücrelerden (HSC) türetilen bir progenitor havuzundan sürekli olarak üretilir (Golub & Cumano, 2013). Omurgalılarda hematopoietik sistem, iki farklı dalga veya öncül nesilden gelişir (Golub & Cumano, 2013). Birinci dalgada embriyonik hayatın ilk birkaç haftasında primitif çekirdekli eritrositler vitellüs ke-

KAYNAKLAR

- Beerman, I., Maloney, W. J., Weissmann, I. L., & Rossi, D. J. (2010). Stem cells and the aging hematopoietic system. *Current Opinion in Immunology*, 22(4), 500–506. <https://doi.org/10.1016/J.COI.2010.06.007>
- Birbrair, A., & Frenette, P. S. (2016). Niche heterogeneity in the bone marrow. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1370(1), 82–96. <https://doi.org/10.1111/NYAS.13016>
- Bor-Küçükkatay, M. (2021). Kanın Bileşimi, Fiziksel Özellikleri ve İşlevi. In E. Ağar (Ed.), *İnsan Fizyolojisi* (1st ed., pp. 221–237). İstanbul Tıp Kitapevleri.
- Boron, W. F., & Boulpaep, E. L. (2019). No Title. In *Medikal Fizyoloji* (pp. 429–446).
- Chinn, I. K., Blackburn, C. C., Manley, N. R., & Sempowski, G. D. (2012). Changes in Primary Lymphoid Organs With Aging. *Seminars in Immunology*, 24(5), 309. <https://doi.org/10.1016/J.SMIM.2012.04.005>
- Golub, R., & Cumano, A. (2013). Embryonic hematopoiesis. *Blood Cells, Molecules & Diseases*, 51(4), 226–231. <https://doi.org/10.1016/J.BCMD.2013.08.004>
- Groarke, E. M., & Young, N. S. (n.d.). *Aging and Hematopoiesis*. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2019.03.001>
- Gruver, A. L., Hudson, L. L., & Sempowski, G. D. (2007). Immunosenescence of ageing. *The Journal of Pathology*, 211(2), 144–156. <https://doi.org/10.1002/PATH.2104>
- Guralnik, J. M., Eisenstaedt, R. S., Ferrucci, L., Klein, H. G., & Woodman, R. C. (2004). Prevalence of anemia in persons 65 years and older in the United States: evidence for a high rate of unexplained anemia. *Blood*, 104(8), 2263–2268. <https://doi.org/10.1182/BLOOD-2004-05-1812>
- Hall, J. E., & Hall, M. E. (2020). *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology E-Book*. <https://books.google.co.id/books?id=H1rrDwAAQBAJ>
- Henry, C. J., Marusyk, A., & DeGregori, J. (2011). Aging-Associated Changes in Hematopoiesis and Leukemogenesis: What's the Connection? *Aging (Albany NY)*, 3(6), 643. <https://doi.org/10.18632/AGING.100351>
- Hiscott, B., Nikolich-Zugich, J., Haddad, E. K., Ghneim, K., Chiang, C., Wertheimer, A. M., Talibah, J., Metcalf, U., Wilkinson, P. A., & Cameron, M. J. (2022). *Receptor Agonists Aging in Response to Pattern Recognition in Transcriptionally and Functionally Altered Human Monocyte Subsets Are*. 199, 1405–1417. <https://doi.org/10.4049/jimmunol.1700148>
- Kim, M. J., Kim, M. H., Kim, S. A., & Chang, J. S. (2008). Age-related Deterioration of Hematopoietic Stem Cells. *International Journal of Stem Cells*, 1(1), 55–63. <https://doi.org/10.15283/IJSC.2008.1.1.55>
- Lansdorp, P. M., Dragowska, W., & Mayani, H. (1993). Ontogeny-related changes in proliferative potential of human hematopoietic cells. *The Journal of Experimental Medicine*, 178(3), 787–791. <https://doi.org/10.1084/JEM.178.3.787>
- Linton, P. J., & Dorshkind, K. (2004). Age-related changes in lymphocyte development and function. *Nature Immunology* 2004 5:2, 5(2), 133–139. <https://doi.org/10.1038/ni1033>
- Mikkola, H. K. A., & Orkin, S. H. (2006). The journey of developing hematopoietic stem cells. *Development (Cambridge, England)*, 133(19), 3733–3744. <https://doi.org/10.1242/DEV.02568>
- Ramaiah, L., Bounous, D. I., & Elmore, S. A. (2013). Hematopoietic System. *Haschek and Rousseaux's Handbook of Toxicologic Pathology*, 1863–1933. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-415759-0.00050-9>
- Rossi, D. J., Jamieson, C. H. M., & Weissman, I. L. (2008). Stems Cells and the Pathways to Aging and Cancer. *Cell*, 132(4), 681–696. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2008.01.036>

- Singh, R., Soman-Faulkner, K., & Sugumar, K. (2022). Embryology, Hematopoiesis. In *StatPearls*. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/31334965>
- Snoeck, H. W. (2013). Aging of the hematopoietic system. *Current Opinion in Hematology*, 20(4), 355–361. <https://doi.org/10.1097/MOH.0B013E3283623C77>
- Takasaki, M., Tsurumi, N., Harada, M., Rokugo, N., Arai, H., Katsunuma, H., Ebihara, Y., & Wakasugi, K. (1999). [Pathology and treatment of anemia in the elderly]. *Nihon Ronen Igakkai Zasshi. Japanese Journal of Geriatrics*, 36(5), 323–327. <https://doi.org/10.3143/GERIATRICS.36.323>
- Yin, T., & Li, L. (2010). Fountain of Youth: aged blood-forming stem cells could be rejuvenated by young microenvironment. *Cell Research*, 20(5), 504–505. <https://doi.org/10.1038/CR.2010.60>

Bölüm 11

Yaşlılık Döneminde Ağız ve Dişler

Burak Bilecenoğlu

Tıp alanındaki ve yaşam standartlarındaki gelişmeler, ortalama yaşam süresini artırmaktadır. Yapılan istatistiksel çalışmalara göre toplumun ortalama yaşam süresi her 10 yılda bir 2 yıl gibi şaşırtıcı hızla artmaya devam etmektedir. Bu artış yaklaşık günde 5 saat yaşam süresi artışına denk gelmektedir ve gelişmiş dünyada en hızlı büyüyen nüfus grubu 80 yaş üstü insanlardır. 65 yaş üstü dünya nüfusunun artışı, küresel toplam nüfustan daha hızlı bir şekilde büyümektedir (Hacking & O'Connor, 2016) (Holm-Pedersen, Walls, & Ship, 2015) (Kossioni, 2020).

Yaşlanma; strese karşı uyum yeteneğinin kaybı ve yaşa bağlı hastalık riskinin artmasıyla sonuçlanan, ilerleyici işlev bozukluğu olarak tarif edilebilir. Yaşlanmayla birlikte, yaralanma veya hastalık olmaksızın organ fonksiyonlarında kaçınılmaz ve geri dönüşü olmayan bir azalma görülür. Fizyolojik yaşlanma tüm organ sistemlerinde görülür ancak her organ sistemi bu süreçten farklı bir şekilde etkilenir ve bu süreç bireyler arasında farklılık gösterir (Holm-Pedersen, Walls, & Ship, 2015; Kossioni, 2020; Wilkinson ve ark., 2017).

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Ağız boşluğunun yapısı, birinci brankial arkten köken alırlar. İntrauterin hayatın 4. haftasında yüz ve damağı oluşturacak çıkıntılar oluşur ve bu çıkıntılardan oluşan yüz,

KAYNAKLAR

- Alvis, B. D., & Hughes, C. G. (2015, September). Physiology considerations in the geriatric patient. *Anesthesiol Clin*, s. 33(3): 447-456.
- Friedman, P. K. (2014). *Geriatric Dentistry; Caring for our Aging Population*. India: Wiley Blackwell.
- Hacking, R., & O'Connor, D. (2016). *AnaesthesiaUK*. <https://www.anaesthesiauk.com/default.aspx>. adresinden alındı
- Holm-Pedersen, P., Walls, A., & Ship, J. (2015). *Textbook of Geriatric Dentistry, 3rd Edition*. India: Wiley Blackwell.
- Kossioni, A. (2020). *Gerodontology Essentials for Health Care Professionals*. İsviçre: Springer.
- Rusworth, B., & Kanatas, A. (2020). *Oxford Handbook of Clinical Dentistry, 7th Edititon*. China: Oxford University Press.
- Timiras, P. S. (2007). *Physiological Basis of Aging and Geriatrics, 4th Edition*. New York: Informa Healthcare.
- Wilkinson, I. B., Raine, T., Wiles, K., Goodhart, A., Hall, C., & O'Neill, H. (2017). *Oxford Handbook of Clinical Medicine, 10th Edition*. China: Oxford University Press.
- Woodford, H. J. (2022). *Essential Geriatrics, 4th Edition*. Hindistan: CRC Press, Taylor & Francis Group.

Bölüm 12

Yaşlılık Döneminde Sindirim Kanalı Organları

*Bülent Saka
Yağmur Göksoy Solak*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Embriyonun baş-kuyruk-lateral yönlerde katlanması ile endodermin bir bölümü primitif bağırsağı oluşturur. Endoderm gastrointestinal sistem epitelini, karaciğer ve pankreas gibi büyük salgı bezlerinin parenkimini oluşturur. Bağırsak duvarının kas ve peritoneal elemanları ise mezodermden köken alır. Primitif bağırsak dört bölgeye ayrılır; yutak (farengeal bağırsak ve larenks), ön bağırsak (foregut), orta bağırsak (midgut) ve son bağırsak (hindgut). Özofagus, mide ve duodenumun proksimali ön bağırsaktan; distal duodenum, jejunum, ileum, çekum, çıkan kolon ve transvers kolonun 2/3 proksimali orta bağırsaktan; transvers kolon 1/3 distali, inen kolon, sigmoid, rektum ve anal kanalın üst bölümü ise son bağırsaktan köken alır (Bhatia ve ark., 2022).

Sindirim kanalı organlarının duvarı dört katmandan oluşur;

Tunika mukoza: En içte bulunan tabakadır. Bariyer oluşturma, emilim ve sekresyon fonksiyonları vardır. Emilim yüzeyini arttıran pilikalar, villuslar ve mikrovilluslar aracılığıyla lümendeki sindirilmiş moleküllerin emilimi sağlanır. Lamina propria muköz bezler aracılığıyla kayganlaştırma görevini üstlenir. İnce ve kalın bağırsakta lamina propriadaki kan ve lenf damarları sayıca artmıştır. Bağırsakla ilişkili lenfoid doku (terminal ileumdaki Peyer plakları gibi) da bu katmanda yer almaktadır. Muskularis mukoza ise düz kas hücrelerinden oluşan, tunika mukoza ve submukozayı ayıran yapıdır.

KAYNAKLAR

- Bhatia, A., Shatanof, R. A., & Bordoni, B. (2022). Embryology, Gastrointestinal. In StatPearls. StatPearls Publishing.
- Bliss, D. Z., Harms, S., Garrard, J. M., Cunanan, K., Savik, K., Gurvich, O., Mueller, C., Wyman, J. F., Eberly, L. E., & Virnig, B. (2013). Prevalence of incontinence by race and ethnicity of older people admitted to nursing homes. *Journal of the American Medical Directors Association*, 14(6), 451.e1–451.e4517. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2013.03.007>
- Deb, B., Prichard, D. O., & Bharucha, A. E. (2020). Constipation and Fecal Incontinence in the Elderly. *Current Gastroenterology Reports*, 22(11), 54. <https://doi.org/10.1007/s11894-020-00791-1>
- Dumic, I., Nordin, T., Jecmenica, M., Stojkovic Lalosevic, M., Milosavljevic, T., & Milovanovic, T. (2019). Gastrointestinal tract disorders in older age. *Canadian Journal Of Gastroenterology & Hepatology*, 2019, 6757524. <https://doi.org/10.1155/2019/6757524>
- Grassi, M., Petracchia, L., Mennuni, G., Fontana, M., Scarno, A., Sabetta, S., & Fraioli, A. (2011). Changes, functional disorders, and diseases in the gastrointestinal tract of elderly. *Nutricion Hospitalaria*, 26(4), 659–668. <https://doi.org/10.1590/S>
- Guyton. (1996). *Tıbbi Fizyoloji*, 9.baskı. Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, ss. 795-798.
- Itatani, Y., Kawada, K., & Sakai, Y. (2018). Treatment of Elderly Patients with Colorectal Cancer. *BioMed Research International*, 2018, 2176056. <https://doi.org/10.1155/2018/2176056>
- Kawashima, K., Motohashi, Y., & Fujishima, I. (2004). Prevalence of dysphagia among community-dwelling elderly individuals as estimated using a questionnaire for dysphagia screening. *Dysphagia*, 19(4), 266–271. <https://doi.org/10.1007/s00455-004-0013-6>
- Ogobuiro, I., Gonzales, J., & Tuma, F. (2022). Physiology, Gastrointestinal. In StatPearls. StatPearls Publishing.
- Rønning, B., Wyller, T. B., Seljeflot, I., Jordhøy, M. S., Skovlund, E., Nesbakken, A., & Kristjansson, S. R. (2010). Frailty measures, inflammatory biomarkers and post-operative complications in older surgical patients. *Age and Ageing*, 39(6), 758–761. <https://doi.org/10.1093/ageing/afq123>
- Russell R. M. (1992). Changes in gastrointestinal function attributed to aging. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 55(6 Suppl), 1203S–1207S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/55.6.1203S>
- Staller, K., Townsend, M. K., Khalili, H., Mehta, R., Grodstein, F., Whitehead, W. E., Matthews, C. A., Kuo, B., & Chan, A. T. (2017). Menopausal Hormone Therapy Is Associated With Increased Risk of Fecal Incontinence in Women After Menopause. *Gastroenterology*, 152(8), 1915–1921. e1. <https://doi.org/10.1053/j.gastro.2017.02.005>
- T.W. Sadler. (2005). *Langman Medikal Embriyoloji*, 9. Baskı. Palme Yayıncılık, Ankara, ss. 277-312.
- Van de Wall, B. J., Poerink, J. A., Draaisma, W. A., Reitsma, J. B., Consten, E. C., & Broeders, I. A. (2013). Diverticulitis in young versus elderly patients: a meta-analysis. *Scandinavian Journal of Gastroenterology*, 48(6), 643–651. <https://doi.org/10.3109/00365521.2012.758765>
- Volk, N., & Lacy, B. (2017). Anatomy and physiology of the small bowel. *Gastrointestinal Endoscopy Clinics of North America*, 27(1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.giec.2016.08.001>
- Xavier, J. S., Gois, A., Travassos, L., & Pernambuco, L. (2021). Oropharyngeal dysphagia frequency in older adults living in nursing homes: an integrative review. *Frequência de disfagia orofaríngea em idosos institucionalizados: uma revisão integrativa. CoDAS*, 33(3), e20200153. <https://doi.org/10.1590/2317-1782/20202020153>.

Bölüm 13

Yaşlılık Döneminde Sindirim Sistemi Eklenti Organları

Hilal Özkaya

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Karaciğer (Hepar): Sindirim sisteminin eklenti organları içinde en büyüğü olan karaciğer, prenatal dönemin 22. gününde embriyo distal ön bağırsaktan gelişir. Embriyonun en büyük hemetopoetik organıdır. Karaciğer hücrelerine “hepatosit” adı verilir. Hepatositler, primitif bağırsak endoderminden gelişir.

Fetüsteki karaciğer plasentadan gelen oksijenize kanı ilk alan organdır. Kanı umbilikal ven (V. mblicale) ile alan fetal karaciğer, bu kanı duktus venozum ile şant yoluyla fetüsün kan dolaşımına katılır. Umbilical ven ve duktus venozum doğum sonrası kaybolurlar.

Safra kesesi (Vesica biliaris): Karaciğer, prenatal dönemin 22. gününde gelişmeye başlar; 26. günde ise hepatic divertikülün tabanının hemen kaudalinde duodenumun ventral tarafında endodermal kalınlaşma oluşur ve ventral mezenterde tomurcuklanır. Bu kistik divertikül, safra kesesini ve kistik kanalı oluşturur.

Pankreas: 26. günde, hepatic divertikülün tam karşısındaki dorsal mezenterde diğer bir duodenal tomurcuk oluşmaya başlamaktadır. Bu endodermal divertikül dorsal pankreas tomurcuğudur ve dorsal pankreası oluşturacaktır. Dorsal pankreas tomurcuğu dorsal mezenterde doğru uzadıkça, başka bir endodermal divertikül olan ventral pankreas tomurcuğu, gelişen safra kesesinin kaudalinde ventral mezenterde doğru filizlenir. Bu tomurcuk, safra kanalının yanı sıra ventral pankreası oluşturacaktır (Schoenwolf ve ark., 2020).

KAYNAKLAR

- Barut, Ç. (2015). Ünlü Sabotta Çizimleri Anatomi Atlası, Palme Yayıncılık, ss. 308-346.
- Bozdemir, E., & Amasya, H. (2019). Yaşlanmayla birlikte ağız ve çevresindeki dokularda gözlenen yapısal ve fonksiyonel değişiklikler. Selcuk Dental Journal, 6(2), 239-246.
- Kasapoğlu, B., Türkay, C. Yaşlanan karaciğer ve hastalıkları. Güncel Gastroenteroloji, 13 (2), 102-106.
- Mahadevan, V. (2020). Anatomy of the liver. Surgery (Oxford), 38(8), 427-431.
- Schoenwolf, G. C., Bleyl, S. B., Brauer, P. R., & Francis-West, P. H. (2020). Larsen's Human Embryology E-book: Elsevier Health Sciences. 14, 335-367.
- Üçbilek, E., Oğuz, D., & Sezgin, O. (2015). Yaşlıda gastrointestinal sorunlar. Güncel Gastroenteroloji, 19(1), 11-19.

Bölüm 14

Yaşlılık Döneminde Endokrin Sistem

Şeymanur Yılmaz Taşcı

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Endokrin sistem; insan yaşamının anne karnındayken başladığı fetal dönemden, ömrün ileri evresini ifade eden geriatrik döneme kadar diğer bir deyişle bireyin ömrü boyunca önemli roller oynar. Bu nedenle, endokrin bezlerin çoğu, embriyonik gelişim sırasında ilk gelişen organlardır. Endokrin sistemin benzersiz özelliklerinden biri, üç embriyonik germ tabakasının hepsinden ortaya çıkmasıdır ve bu tabakalar dıştan içe doğru; ektoderm, mezoderm ve endoderm olarak isimlendirilir.

Ektoderm türevleri arasında; hipotalamus, hipofiz bezi ve epifiz bezi bulunur. Hipofiz bezinin ön kısmı, yukarı doğru göç eden oral ektodermden kaynaklanır. Arka hipofiz bezi, beyinden aşağı doğru uzanan nöroektodermden kaynaklanır. Ancak, kalsitonin üreten tiroid bezindeki parafoliküler veya C hücreleri, nöral krest hücrelerinden türetilir. Bu bölgelerin tümü amin, peptit veya protein hormonları üretir. Adrenal medulla da nöral krest hücrelerinden türetilir, ancak bu bölge epinefrin ve norepinefrin ürettiği için endokrin bezinden çok sempatik sinir düğümü gibi davranır.

Mezoderm türevleri, steroid hormonları üreten adrenal korteks ve gonadları (testis ve yumurtalıklar) içerir.

Endoderm türevleri arasında tiroid bezleri (parafoliküler hücreler dışında), paratiroid bezleri, pankreas ve timus bulunur. Ektoderm türevlerinde olduğu gibi, bu hormonlar aminler, proteinler veya peptit hormonlarıdır (OpenStaxCollege, 2013).

KAYNAKLAR

- Almeida, D. M., Piazza, J. R., & Stawski, R. S. (2009). Interindividual differences and intraindividual variability in the cortisol awakening response: an examination of age and gender. *Psychology and aging, 24*(4), 819.
- Araujo, A. B., Dixon, J. M., Suarez, E. A., Murad, M. H., Guey, L. T., & Wittert, G. A. (2011). Endogenous testosterone and mortality in men: a systematic review and meta-analysis. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism, 96*(10), 3007-3019.
- Basaria, S. (2013). Reproductive aging in men. *Endocrinology and Metabolism Clinics, 42*(2), 255-270.
- Bjergved, L., Jørgensen, T., Perrild, H., Carlé, A., Cerqueira, C., Krejbjerg, A., ... Banke, R. L. (2012). Predictors of change in serum TSH after iodine fortification: an 11-year follow-up to the DanThyr study. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism, 97*(11), 4022-4029.
- Bremner, A. P., Feddema, P., Leedman, P. J., Brown, S. J., Beilby, J. P., Lim, E. M., ... Walsh, J. P. (2012). Age-related changes in thyroid function: a longitudinal study of a community-based cohort. *The Journal of Clinical Endocrinology, 97*(5), 1554-1562.
- Broekmans, F., Soules, M., & Fauser, B. (2009). Ovarian aging: mechanisms and clinical consequences. *Endocrine reviews, 30*(5), 465-493.
- Broer, S., Eijkemans, M., Scheffer, G., Van Rooij, I., de Vet, A., Themmen, A., ... Fauser, B. (2011). Anti-Müllerian hormone predicts menopause: a long-term follow-up study in normoovulatory women. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism, 96*(8), 2532-2539.
- Brown, J. E. (2012). The ageing pancreas. *The British Journal of Diabetes & Vascular Disease, 12*(3), 141-145.
- Bubenik, G., & Konturek, S. (2011). Melatonin and aging: prospects for human treatment. *Journal of physiology and pharmacology: an official journal of the Polish Physiological Society, 62*(1), 13-19.
- Ceda, G. P., Dall'Aglio, E., Morganti, S., Denti, L., Maggio, M., Lauretani, F., ... Valenti, G. (2010). Update on new therapeutic options for the somatopause. *Acta Biomed, 81*(Suppl 1), 67-72.
- Cefalu, W. T., Wang, Z. Q., Werbel, S., Bell-Farrow, A., Crouse III, J. R., Hinson, W. H., ... Anderson, R. (1995). Contribution of visceral fat mass to the insulin resistance of aging. *Metabolism, 44*(7), 954-959.
- Chahal, H., & Drake, W. (2007). The endocrine system and ageing. *The Journal of Pathology: A Journal of the Pathological Society of Great Britain and Ireland, 211*(2), 173-180.
- Chaker, L., Korevaar, T. I., Medici, M., Uitterlinden, A. G., Hofman, A., Dehghan, A., ... Peeters, R. P. (2016). Thyroid function characteristics and determinants: the Rotterdam Study. *Thyroid, 26*(9), 1195-1204.
- Coon, P. J., Rogus, E. M., Drinkwater, D., Muller, D. C., & Goldberg, A. P. (1992). Role of body fat distribution in the decline in insulin sensitivity and glucose tolerance with age. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism, 75*(4), 1125-1132.
- Davison, S. L., Bell, R., Donath, S., Montalto, J., & Davis, S. R. (2005). Androgen levels in adult females: changes with age, menopause, and oophorectomy. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism, 90*(7), 3847-3853.
- Di Somma, C., Brunelli, V., Savanelli, M., Scarano, E., Savastano, S., Lombardi, G., & Colao, A. (2011). Somatopause: state of the art. *Minerva Endocrinologica, 36*(3), 243-255.
- Dijkmans, B., Tortosa-Martínez, J., Caus, N., González-Caballero, G., Martínez-Pelegrin, B., Manchado-Lopez, C., ... Clow, A. (2017). Does the diurnal cycle of cortisol explain the relationship between physical performance and cognitive function in older adults? *European Review of Aging and Physical Activity, 14*(1), 1-10.

- Dmitrieva, N. O., Almeida, D. M., Dmitrieva, J., Loken, E., & Pieper, C. F. (2013). A day-centered approach to modeling cortisol: Diurnal cortisol profiles and their associations among US adults. *Psychoneuroendocrinology*, *38*(10), 2354-2365.
- Elahi, D., Muller, D. C., McAloon-Dyke, M., Tobin, J. D., & Andres, R. (1993). The effect of age on insulin response and glucose utilization during four hyperglycemic plateaus. *Experimental gerontology*, *28*(4-5), 393-409.
- Ennis, G. E., An, Y., Resnick, S. M., Ferrucci, L., O'Brien, R. J., & Moffat, S. D. (2017). Long-term cortisol measures predict Alzheimer disease risk. *Neurology*, *88*(4), 371-378.
- Fogle, R. H., Stanczyk, F. Z., Zhang, X., & Paulson, R. J. (2007). Ovarian androgen production in postmenopausal women. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *92*(8), 3040-3043.
- Gardner, M. P., Lightman, S., Sayer, A. A., Cooper, C., Cooper, R., Deeg, D., ... Kumari, M. (2013). Dysregulation of the hypothalamic pituitary adrenal (HPA) axis and physical performance at older ages: an individual participant meta-analysis. *Psychoneuroendocrinology*, *38*(1), 40-49.
- Giordano, R., Bonelli, L., Marinazzo, E., Ghigo, E., & Arvat, E. (2008). Growth hormone treatment in human ageing: benefits and risks. *Hormones*, *7*(2), 133-139.
- Gong, Z., & Muzumdar, R. H. (2012). Pancreatic function, type 2 diabetes, and metabolism in aging. *International journal of endocrinology*, 2012.
- Hale, G. E., Zhao, X., Hughes, C. L., Burger, H. G., Robertson, D. M., & Fraser, I. S. (2007). Endocrine features of menstrual cycles in middle and late reproductive age and the menopausal transition classified according to the Staging of Reproductive Aging Workshop (STRAW) staging system. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *92*(8), 3060-3067.
- Hall, J. E., & Hall, M. E. (2020). *Guyton and Hall textbook of medical physiology e-Book*: Elsevier Health Sciences.
- Hegstad, R., Brown, R. D., Jiang, N.-S., Kao, P., Weinshilboum, R. M., Strong, C., & Wisgerhof, M. (1983). Aging and aldosterone. *The American journal of medicine*, *74*(3), 442-448.
- Hoogendoorn, E. H., Hermus, A. R., De VegT, F., Ross, H. A., Verbeek, A. L., Kiemeny, L. A., ... den Heijer, M. (2006). Thyroid function and prevalence of anti-thyroperoxidase antibodies in a population with borderline sufficient iodine intake: influences of age and sex. *Clinical chemistry*, *52*(1), 104-111.
- Hsu, B., Cumming, R. G., Hirani, V., Blyth, F. M., Naganathan, V., Le Couteur, D. G., ... Handelsman, D. J. (2016). Temporal trend in androgen status and androgen-sensitive outcomes in older men. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *101*(4), 1836-1846.
- James, K. A., Stromin, J. I., Steenkamp, N., & Combrinck, M. I. (2023). Understanding the relationships between physiological and psychosocial stress, cortisol and cognition. *Frontiers in Endocrinology*, *14*.
- Jonas, M., Kuryłowicz, A., & Puzianowska-Kuźnicka, M. (2015). Aging and the endocrine system. *Postępy Nauk Medycznych*.
- Junnila, R. K., List, E. O., Berryman, D. E., Murrey, J. W., & Kopchick, J. J. (2013). The GH/IGF-1 axis in ageing and longevity. *Nature Reviews Endocrinology*, *9*(6), 366-376.
- Kahn, S., Larson, V., Beard, J., Cain, K., Fellingham, G., Schwartz, R., ... Abrass, I. (1990). Effect of exercise on insulin action, glucose tolerance, and insulin secretion in aging. *American Journal of Physiology-Endocrinology and Metabolism*, *258*(6), E937-E943.
- Kaufman, J. M., & Vermeulen, A. (2005). The decline of androgen levels in elderly men and its clinical and therapeutic implications. *Endocrine reviews*, *26*(6), 833-876.
- Kilgour, A. H., Gallagher, I. J., MacLulich, A. M., Andrew, R., Gray, C. D., Hyde, P., ... Starr, J. M. (2013). Increased skeletal muscle 11 β HSD1 mRNA is associated with lower muscle strength in ageing. *Plos one*, *8*(12), e84057.

- Knight, J., & Nigam, Y. (2017). Anatomy and physiology of ageing 7: the endocrine system. *Nursing Times*, 113(8), 48-51.
- Laron, Z., Kauli, R., Lapkina, L., & Werner, H. (2017). IGF-I deficiency, longevity and cancer protection of patients with Laron syndrome. *Mutation Research/Reviews in Mutation Research*, 772, 123-133.
- Liamis, G., Milionis, H., & Elisaf, M. (2008). A review of drug-induced hyponatremia. *American journal of kidney diseases*, 52(1), 144-153.
- Lønning, P. E., & Eikesdal, H. P. (2013). Aromatase inhibition 2013: clinical state of the art and questions that remain to be solved. *Endocrine-related cancer*, 20(4), R183.
- Mahmoud, A., Goemaere, S., El-Garem, Y., Van Pottelbergh, I., Comhaire, F., & Kaufman, J. (2003). Testicular volume in relation to hormonal indices of gonadal function in community-dwelling elderly men. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 88(1), 179-184.
- Mammen, J. S., McGready, J., Ladenson, P. W., & Simonsick, E. M. (2017). Unstable thyroid function in older adults is caused by alterations in both thyroid and pituitary physiology and is associated with increased mortality. *Thyroid*, 27(11), 1370-1377.
- Miller, M. (2009). Fluid balance disorders in the elderly. *Online Curricula: Geriatric Nephrology. American Society of Nephrology*.
- Modawal, A., Ansari, S., & Fazili, S. (2004). Management of Geriatric endocrine disorders. *Comprehensive therapy*, 30(1), 10-17.
- Nashiro, K., Guevara-Aguirre, J., Braskie, M. N., Hafzalla, G. W., Velasco, R., Balasubramanian, P., ... Nelson, M. D. (2017). Brain structure and function associated with younger adults in growth hormone receptor-deficient humans. *Journal of Neuroscience*, 37(7), 1696-1707.
- Nater, U. M., Hoppmann, C. A., & Scott, S. B. (2013). Diurnal profiles of salivary cortisol and alpha-amylase change across the adult lifespan: evidence from repeated daily life assessments. *Psychoneuroendocrinology*, 38(12), 3167-3171.
- OpenStaxCollege. (2013). *Anatomy & Physiology*. Retrieved from <http://pressbooks-dev.oer.hawaii.edu/anatomyandphysiology/>
- Orwoll, E. S. (2016). Establishing a framework—does testosterone supplementation help older men? In (Vol. 374, pp. 682-683): Mass Medical Soc.
- Pataky, M. W., Young, W. F., & Nair, K. S. (2021). *Hormonal and metabolic changes of aging and the influence of lifestyle modifications*. Paper presented at the Mayo Clinic Proceedings.
- Peeters, R. P. (2008). Thyroid hormones and aging. *Hormones*, 7(1), 28-35.
- Santoro, N., & Randolph, J. F. (2011). Reproductive hormones and the menopause transition. *Obstetrics and Gynecology Clinics*, 38(3), 455-466.
- Sartorius, G. A., & Nieschlag, E. (2010). Paternal age and reproduction. *Human reproduction update*, 16(1), 65-79.
- Schoorlemmer, R., Peeters, G., Van Schoor, N., & Lips, P. (2009). Relationships between cortisol level, mortality and chronic diseases in older persons. *Clinical endocrinology*, 71(6), 779-786.
- Seals, D. R., & Esler, M. D. (2000). Human ageing and the sympathoadrenal system. *The Journal of physiology*, 528(3), 407-417.
- Snyder, P. J., Bhasin, S., Cunningham, G. R., Matsumoto, A. M., Stephens-Shields, A. J., Cauley, J. A., ... Wang, C. (2016). Effects of testosterone treatment in older men. *New England Journal of Medicine*, 374(7), 611-624.
- Strich, D., Karavani, G., Edri, S., & Gillis, D. (2016). TSH enhancement of FT4 to FT3 conversion is age dependent. *European Journal of Endocrinology*, 175(1), 49-54.

- Stuenkel, C. A., Davis, S. R., Gompel, A., Lumsden, M. A., Murad, M. H., Pinkerton, J. V., & Santen, R. J. (2015). Treatment of symptoms of the menopause: an endocrine society clinical practice guideline. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *100*(11), 3975-4011.
- Surks, M. I., Ortiz, E., Daniels, G. H., Sawin, C. T., Col, N. F., Cobin, R. H., ... Denke, M. A. (2004). Subclinical thyroid disease: scientific review and guidelines for diagnosis and management. *Jama*, *291*(2), 228-238.
- Tiganescu, A., Walker, E. A., Hardy, R. S., Mayes, A. E., & Stewart, P. M. (2011). Localization, age- and site-dependent expression, and regulation of 11 β -hydroxysteroid dehydrogenase type 1 in skin. *Journal of Investigative Dermatology*, *131*(1), 30-36.
- van den Beld, A. W., Visser, T. J., Feelders, R. A., Grobbee, D. E., & Lamberts, S. W. (2005). Thyroid hormone concentrations, disease, physical function, and mortality in elderly men. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *90*(12), 6403-6409.
- Vanden Brink, H., Robertson, D. M., Lim, H., Lee, C., Chizen, D., Harris, G., ... Baerwald, A. (2015). Associations between antral ovarian follicle dynamics and hormone production throughout the menstrual cycle as women age. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *100*(12), 4553-4562.
- Veldhuis, J. D., Iranmanesh, A., & Bowers, C. Y. (2005). Joint mechanisms of impaired growth-hormone pulse renewal in aging men. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *90*(7), 4177-4183.
- Veldhuis, J. D., Sharma, A., & Roelfsema, F. (2013). Age-dependent and gender-dependent regulation of hypothalamic-adrenocorticotrophic-adrenal axis. *Endocrinology and Metabolism Clinics*, *42*(2), 201-225.
- Wade, A. G., Ford, I., Crawford, G., McMahon, A. D., Nir, T., Laudon, M., & Zisapel, N. (2007). Efficacy of prolonged release melatonin in insomnia patients aged 55–80 years: quality of sleep and next-day alertness outcomes. *Current medical research and opinion*, *23*(10), 2597-2605.
- Waring, A. C., Arnold, A. M., Newman, A. B., Bůžková, P., Hirsch, C., & Cappola, A. R. (2012). Longitudinal changes in thyroid function in the oldest old and survival: the cardiovascular health study all-stars study. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *97*(11), 3944-3950.
- Wolf, O. T. (2015). Effects of stress on memory: relevance for human aging. *Encyclopedia of Geropsychology*, 1-10.
- Wolf, O. T., Dziobek, I., McHugh, P., Sweat, V., de Leon, M. J., Javier, E., & Convit, A. (2005). Subjective memory complaints in aging are associated with elevated cortisol levels. *Neurobiology of Aging*, *26*(10), 1357-1363.
- Wu, F. C., Tajar, A., Pye, S. R., Silman, A. J., Finn, J. D., O'Neill, T. W., ... Giwercman, A. (2008). Hypothalamic-pituitary-testicular axis disruptions in older men are differentially linked to age and modifiable risk factors: the European Male Aging Study. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *93*(7), 2737-2745.

Bölüm 15

Yaşlılık Döneminde Üriner Sistem

*Duygu Akın Saygın
Anıl Didem Aydın Kabakçı*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

İnsan vücudundaki hücreler, organlar ve sistemler yaşlanmaya bağlı anatomik ve fizyolojik olarak değişime uğramaktadır. Bu değişim, fonksiyonel anlamda kayıpların görüldüğü geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Yaşlanmaya bağlı olarak insan vücudunda meydana gelen anatomik ve fizyolojik değişiklikler birçok hastalığın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Hastalıkların teşhis, tedavi ve önlenmesinde bu değişim süreçlerinin bilinmesi son derece önemlidir (Ağar 2020). Bu bölümde; üriner sistem embriyolojisi, anatomisi ve fizyolojisine ait temel bilgilerle beraber, yaşlanmaya bağlı olarak sistemde meydana gelebilecek değişimlere ve bunların klinik yansımalarına yer verilecektir.

Üriner sistemin embriyolojik gelişimi, intermediate (ara) mezodermden köken almaktadır. Ara mezoderm, embriyonun dorsal kısmında uzanır. Gelişimin 4. haftasında embriyo enine doğru kıvrılır ve ara mezoderm tabakası ventrale doğru kayar. Ara mezoderm tabakası, “crista urogenitalis” adı verilen kabartıyı oluşturur. Bu kabartının lateral bölümü, “nefrojenik kordon” olarak adlandırılır ve bu kısım üriner sistemin gelişimini sağlar. Gelişimin 4. ile 9. haftaları arasında kraniyalden kaudal kısma doğru sırasıyla; pronefroz, mezonefroz ve metanefroz olmak üzere üç farklı böbrek sistemi gelişir. Pronefroz, gelişimin 5. haftasından itibaren gerilemeye başlar, insanlarda fonksiyonel değildir. Pronefroz gelişimini ardından mezonefroz takip eder. Gelişimin ilk trimesterinde bu yapı, geçici böbrek görevini üstlenmektedir. Büyük

KAYNAKLAR

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 3(3), 347-354. DOI:10.38108/ouhcd.752133
- Civriz, AH & Yaprak Bayrak B. (2021). Mesane Tümörleri. Büşra Yaprak Bayrak (Ed.) Akademisyen Kitabevi, Ankara, ss. 1-9.
- Gövsä Gökmen, F.(2008). Sistematik Anatomi. İzmir Güven Kitabevi, İzmir, ss.532-546.
- Kalkan, S., & Ersöz, C. (2017). Yaşlanmaya Bağlı Gelişen Alt Üriner Sistem Disfonksiyonları. Kontinans ve Nöroüroloji Bülteni, 4, 19-24.
- Köylü, H. (2017). Sağlık Bilimleri için Temel Fizyoloji. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul, ss.201-220.
- Parlak, L & Tarini, E.Z. Renal neoplaziler. Prof.Dr. Metin Karakök (Ed.) Akademisyen Kitabevi, Ankara, ss. 1-11.
- Sevi Yeşilyaprak, S., Çeliker Tosun, Ö. (2015). Anatomi &Fizyoloji. Prof. Dr. Arzu Razak Özdiñçler (Ed.), İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul, ss.495-506.
- Smith, P.P & Kuchel, G.A. (2017). Aging of the urinary tract. Textbook of geriatric medicine and gerontology. Howard M. Fillt, Kenneth Rockwood and John Young (Eds.), Elsevier, Philadelphia, ss.133-137.
- Waschke, J., Böckers, T.M., Paulsen, F. (2016). Sobotta Anatomi Konu Kitabı. Prof. Dr. Mustafa Fevzi Sargon (Ed.). Güneş Tıp Kitabevleri, Ankara, ss.
- Yavuz, D., Yavuz, R., & Sezer, S. (2012). Yaşlılık Döneminde Nefrolojik Sorunlar Nephrologic Problems in Old Age Period, Turkish Nephrology, Dialysis and Transplantation Journal, 21,3, 217-223. DOI: 10.5262/tndt.2012.1003.03

Bölüm 16

Yaşlılık Döneminde Kadın Genital Sistem

*Nil Tekin
Gülçin Çetin Uysal*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Dünya yaşlanmakta, doğurganlık giderek azalırken yaşlı nüfus ise hızla artmaktadır. Yaşam süresinde cinsiyete özgü farklılık görüldüğü, kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklerden daha fazla olduğu bilinmektedir. Bu durumun kadın biyolojisi ile ilgili olarak hormonal koruyucu faktörler yanında, erkeklerin yaşam şekilleri, çalışma koşulları ve daha yüksek ölümcül risk faktörleri ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Dünya çapında, kadınların erkeklere göre bu avantajını yakın gelecekte de sürdürmeleri beklenmektedir. Buna karşın gelişmiş ülkelerde kadınların iş hayatında değişen rolleri, sigara içme oranlarının artması gibi yaşam tarzı değişikliklerinin yaşam beklentisindeki bu cinsiyet farkının azalmasına neden olduğuna dikkat çekilmektedir (WHO, 2007).

Dış genital organların yapısına bakıldığında yedinci haftaya kadar kadın ve erkeklerde aynıdır (indiferensiye dönem). Dişilerde Y kromozomu ve SRY bulunmadığından dişi cinsiyet yönünde farklanma, primordial germ hücrelerinin gonadlara göç edip yerleşmesi ile yedinci haftadan itibaren başlamakla birlikte, dış genital organların yapısı on ikinci haftadan itibaren farklılaşmaya başlar. Overler kölom epiteli, mezenkim ve endodermal kaynaklı primordial germ hücrelerinden gelişirken, uterus ve tuba uterinalar paramезonefroz (Müller) kanalından, vagina alt kısımları ise ürogenital sisten türev alır (Moore, 2016).

KAYNAKLAR

- Caruso S, Cianci S, Amore FF, Ventura B, Bambili E, Spadola S, Cianci A. (2016). Quality of life and sexual function of naturally postmenopausal women on an ultralow-concentration estriol vaginal gel. *Menopause* (23)1:1–8.(3,7,8,9).
- Çiçek M, Akyürek C, Çelik Ç, Haberal A. (2004). Kadın Hastalıkları ve Doğum Bilgisi, Birinci Baskı, Ankara, Güneş Kitabevi. 1163–1170.
- Ertüngealp E, Seyisoğlu H. Temel Kadın Hastalıkları ve Doğum Bilgisi, Birinci Basım, İstanbul, Melisa Matbaacılık, 1996: 1319–1330.
- Jessica, E. McLaughlin. *Biology of the Female Reproductive System*. MSN Consumer Version. (2022). Merck & Co., Inc., Rahway, NJ, USA. <https://www.msmanuals.com/home/women-s-health-issues/biology-of-the-female-reproductive-system/overview-of-the-female-reproductive-system>. (Erişim tarihi: 28.09.2022).
- Kallak TK, Baumgart J, Göransson E, Nilsson K, Sundström Poromaa I, Stavreus Evers A. (2014). Aromatase inhibitors affect vaginal proliferation and steroid hormone receptors. *Menopause*; 21(4): 383–90.
- Karakoç, H., Özerdoğan, N., & Kul Uçtu, A., (2017). Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi, 14 (3): 122 – 126.
- Kokanalı, D., & Engin Üstün, Y. (2019). Yaşlı kadınlarda üreme sağlığı. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 16(2): 97-100.
- Moore KL, Persaud TVN, Torchia MG (2016). *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, 10. Baskı, İstanbul, Nobel Tıp Yayınevi, 260-271.
- Nappi R,E., Kokot-Kierepa, M. (2010). Women’s voice in the menopause: results from an international survey on vaginal atrophy, *Maturitas*; 67: 233–2.(15). doi: 10.1016/j.maturitas.2010.08.001.
- Nguyen, JD., & Duong, H. (2022). Anatomy, abdomen and pelvis, Female external genitalia.. In: *StatPearls* [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK547703/>(Erişim tarihi: 01.10.2022).
- Ouslander JG, Studenski S, High KP, Asthana S (eds). *Hazzard’s Geriatric Medicine and Gerontology*. 6th ed. New York: McGraw Hill Co. Inc., 2009:557–66.
- Portman DJ, Gass MLS. (2014). Genitourinary syndrome of menopause: New terminology for vulvovaginal atrophy from the International Society for the Study of Women’s Sexual Health and The North American Menopause Society. *Menopause, The Journal of The North American Menopause Society* 21(10): 1063–1068.
- Sachdeva, P., & Batra, S. (2017). Anatomy of female genital system. In *Essentials of Obstetrics 1st Edition* Thieme Medical and Scientific Publishers Private limited, Uttar Pradesh, India. ISBN: 978-93-85062-51-3. (Erişim tarihi: 01.10.2022).
- Suzman R, & Beard J. *Global health and ageing*. Bethesda, MD. (2011) U.S. Department of Health and Human Services, World Health Organization. (NIH Publication no. 11-7737). https://www.nia.nih.gov/sites/default/files/2017-06/global_health_ageing.pdf (Erişim tarihi: 25.09.2022)
- Şahmay S. Postmenopozal Dönem ve Ürogenital Atrofi (Postmenopausal Urogenital Atrophy). *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst-Special Topics* 2008; 1(3): 23–6.
- Taşkın, L. *Doğum ve Kadın Sağlığı Hemşireliği*, XIII. Baskı. Reaksiyon matbaacılık, Ankara, 2016.
- World Health Organization & United Nations Population Fund. (2007). *Women, ageing and health: a framework for action: focus on gender*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43810>. (Erişim tarihi: 25.09.2022)
- Voorhis BJV. (2005). Genitourinary symptoms in the menopausal transition. *The American Journal of Medicine*: 118(12): 47–53.
- Yıldırım M. *Klinik Jinekoloji*, Üçüncü Baskı, Ankara, Çağdaş Medikal Kitabevi ve Yayıncılık Hizmetleri. 2002: 187–992.

Bölüm 17

Yaşlılık Döneminde Erkek Genital Sistem

*Nurullah Yücel
Tayfun Aygün*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Embriyonun cinsiyeti, ovumu dölleyen sperm çeşidi ile belirlenir. 7. haftaya kadar bir embriyonun cinsiyete yönelik morfolojik özellikleri ortaya çıkmaz (indifereniye/farklılaşmamış dönem). 4. haftada primordial germ hücreleri vitellüs kesesinden oluşur ve buradan gonadal kabarıntılara göç ederler. Cinsiyeti erkek olan bir embriyoda primordial germ hücreleri XY cinsiyet kromozomuna sahiptir. Sperm kaynaklı Y kromozomu, kısa kolunda taşıdığı testis belirleyici faktör (TBF) geni ile birlikte cinsiyet belirlenmesinde kilit rolü oynar. Bu gen, testis oluşumunu uyarır. Primitif cins kordonları kalınlaşarak, testis kordonları (medüller kordonlar) oluşur. Bu yapı, kölom epitelinden ayrılarak testisi dışarıdan saran, kalın fibröz yapıdaki bir kapsül olan tunica albuginea'nın gelişimi ile testis gelişiminde önemli bir adım sağlanmış olur (Langman & Sadler, 2012). Fötal hayatta testisler karın boşluğunda böbreklere yakın konumlanırken, gelişimin 7. ayına kadar aşağıya doğru inerler. Seyri esnasında aşağı inerken geçtiği yolaklarda abdominal duvar kalıntıları ve peritonla (tunika vaginalis) sarılır ve doğumda skrotuma yerleşik hâlde bulunur. Sekizinci haftada androjenik hormonları salgılamaya başlayan Leydig hücreleri, dış genital organların erkek yönüne gelişimine olanak sağlar. Bunun yanında Sertoli hücrelerinden salgılanan anti-müllerian hormon (AMH), dişilerde uterusu, fallop tübüllerine ve vajinal kanalın üst kısımlarına dönüşen paramezonefrik/Müller kanalı gelişimini engeller. Sekizinci haftada mezonefrik/Wol-

KAYNAKLAR

- Arifoğlu, Y. (2017). *Her Yönüyle Anatomi* (1st ed.). İstanbul Tıp Kitabevi.
- Barbonetti, A., D'Andrea, S., & Francavilla, S. (2020). Testosterone Replacement Therapy. *Andrology*, 8(6), 1551–1566. <https://doi.org/10.1111/andr.12774>
- Baskin, L., Shen, J., Sinclair, A., Cao, M., Liu, X., Liu, G., Isaacson, D., Overland, M., Li, Y., & Cunha, G. R. (2018). Development of the Human Penis and Clitoris. *Differentiation*, 103, 74–85. <https://doi.org/10.1016/j.diff.2018.08.001>
- Calvo, A., Pastor, L. M., Martínez, E., Vázquez, J. M., & Roca, J. (1999). Age-related changes in the hamster epididymis. *Anatomical Record*, 256(4), 335–346. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0185\(19991201\)256:4<335::AID-AR1>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0185(19991201)256:4<335::AID-AR1>3.0.CO;2-I)
- Cannarella, R., Condorelli, R. A., Barbagallo, F., La Vignera, S., & Calogero, A. E. (2021). Endocrinology of the Aging Prostate: Current Concepts. *Frontiers in Endocrinology*, 12(February), 1–13. <https://doi.org/10.3389/fendo.2021.554078>
- Caroppo, E. (2021). Understanding sperm motility regulation: it's a long road ahead. *Fertility and Sterility*, 115(2), 311–312. <https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2020.09.010>
- Daragó, A., Klimczak, M., Stragierowicz, J., Jobczyk, M., & Kilanowicz, A. (2021). Age-related changes in zinc, copper and selenium levels in the human prostate. *Nutrients*, 13(5), 1–9. <https://doi.org/10.3390/nu13051403>
- El-Ammawi, T., Osman, K., Ragaie, M., & Barakat, H. (2020). Penile Length and Aging. *Minia Journal of Medical Research*, 31(1), 282–283. <https://doi.org/10.21608/mjmr.2022.221524>
- Elterman, D. S., Bhattacharyya, S. K., Mafilios, M., Woodward, E., Nitschelm, K., & Burnett, A. L. (2021). The quality of life and economic burden of erectile dysfunction. *Research and Reports in Urology*, 13, 79–86. <https://doi.org/10.2147/RRU.S283097>
- Ferrer, J. E., Velez, J. D., & Herrera, A. M. (2010). Age-related morphological changes in smooth muscle and collagen content in human corpus cavernosum. *Journal of Sexual Medicine*, 7(8), 2723–2728. <https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2009.01508.x>
- Frungieri, M. B., Calandra, R. S., Bartke, A., & Matzkin, M. E. (2021). Male and female gonadal ageing: its impact on health span and life span. *Mechanisms of Ageing and Development*, 197(March). <https://doi.org/10.1016/j.mad.2021.111519>
- Gray's. (2016). *GRAY'S ANATOMY* 41. Edition. Elsevier.
- Langman, & Sadler, T. (2012). *Langman's Medical Embryology Twelfth Edition*. In Wolters Kluwer.
- Li, S., Song, J.-M., Zhang, K., & Zhang, C.-L. (2021). A Meta-Analysis of Erectile Dysfunction and Alcohol Consumption. *Urologia Internationalis*, 105(11–12), 969–985. <https://doi.org/10.1159/000508171>
- Meldrum, D. R., Morris, M. A., Gambone, J. C., & Esposito, K. (2021). Aging and erectile function. *Aging Male*, 23(5), 1115–1124. <https://doi.org/10.1080/13685538.2019.1686756>
- Moore. (2019). *Essential Clinical Anatomy*. Taylor and Francis Group.
- Mularoni, V., Esposito, V., Di Persio, S., Vicini, E., Spadetta, G., Berloco, P., Fanelli, F., Mezzullo, M., Pagotto, U., Pelusi, C., Nielsen, J. E., Rajpert-De Meyts, E., Jorgensen, N., Jorgensen, A., & Boitani, C. (2020). Age-related changes in human Leydig cell status. *Human Reproduction*, 35(12), 2663–2676. <https://doi.org/10.1093/humrep/deaa271>
- Ozan, H. (2014). *Ozan Anatomî*. Klinisyen Tıp Kitabevi.
- Özdinçler, A. R., Mutlu, E. K., & Tosun, Ö. Ç. (2015). Üreme Sistemi. In A. R. Özdinçler (Ed.), *Anatomi ve Fizyoloji* (3rd ed., pp. 359–363). İstanbul Tıp Kitabevi.
- Pohl, E., Gromoll, J., Wistuba, J., & Laurentino, S. (2021). Healthy ageing and spermatogenesis. *Reproduction*, 161(4), R89–R101. <https://doi.org/10.1530/REP-20-0633>

- Sajjad, Y. (2010). Development of the genital ducts and external genitalia in the early human embryo. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Research*, 36(5), 929–937. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0756.2010.01272.x>
- Santiago, J., Silva, J. V., Alves, M. G., Oliveira, P. F., & Fardilha, M. (2019). Testicular aging: An overview of ultrastructural, cellular, and molecular alterations. *Journals of Gerontology - Series A Biological Sciences and Medical Sciences*, 74(6), 860–871. <https://doi.org/10.1093/geronology082>
- Senel, S. (2020). EREKTİL DİSFONKSİYON FİZYOPATOLOJİSİ. In *Kadın ve Erkek Seksüel Fonksiyon Bozukluklarına Yaklaşım* (p. 1). Akademisyen Kitabevi.
- Snell. (2019). *SNELL's Clinical Anatomy By Regions 10. Edition*. Wolters Kluwer.
- Vardar, O., Özkan, S., & Serçekuş, P. (2020). Menopoz ve andropoz: Benzerlikler ve farklılıklar. *Androloji Bülteni*, 22, 129–136. <https://doi.org/10.24898/tandro.2020.04796>
- Yıldırım, M. (2004). *İnsan Anatomisi* (6. edition). Nobel Tıp Kitabevi.
- Yücel, S., & Şekerci, Ç. A. (2020). Embriology of Penis and Urethra. *Türkiye Klinikleri*, 1, 5–9.

Bölüm 18

Yaşlılık Döneminde Deri ve Eklentileri

*Papatya Keleş
Rabia Solak Döner*

Cilt, enfeksiyon ve yaralanmalara karşı ilk savunma hattımızdır. Ayrıca sıcaklık düzenlenmesine, vitamin üretimine ve duyuşsal yetenekleri çevre ile etkileşime girilmesine yardımcı olur. Aynı zamanda deri, çeşitli hastalıkların teşhisinde önemli bir yere sahiptir. Cildimiz vücudumuzun aynası olarak bize sağlığımız ve vücudumuzdaki değişimler hakkında bilgi verebilir (Bonté ve ark., 2019). Fakat yaşlanmanın getirdiği normal fizyolojik değişimlerden patolojik değişimleri ayırt etmek önemlidir. Ciltteki bazı renk değişimlerine bakılarak sarılık, kalp damar hastalıkları, anemi gibi patolojik durumlar tespit edilebilir (Kierszenbaum & Tres, 2020).

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Deri, embriyolojik olarak iki farklı germ kaynağından köken alan; epidermis, dermis ve hipodermis tabakalarından oluşmaktadır. Epidermis, ektoderm tabakasından; dermis ve hipodermis ise mezoderm tabakasından gelişir. Gestasyonun üçüncü haftasında oluşan üç germ tabakasının yani ektoderm, mezoderm ve endodermin ortaya çıkması ile deri oluşumu başlar (Hu ve ark., 2018; Yousef ve ark., 2021). Ektoderm, 3 ile 7. hafta arasında tek tabakadan oluşur. Embriyonun 8. haftasında ektoderm, “periderm” ve “epitrikiyum” adı verilen iki tabakaya ayrılır. Dördüncü ayın sonunda ise epidermisin dört tabakası da belirgin hâle gelir. Bazal tabakanın proliferasyonu ile yenilenen periderm tabakasının en üst kısmı artık keratinleşerek ve dökülmeye başlayarak derinin üzerinde “verniks kaseosa”

KAYNAKLAR

- Abe, Y., & Nishizawa, M. (2021). Electrical aspects of skin as a pathway to engineering skin devices. *APL Bioengineering*, 5(4), 1–19. <https://doi.org/10.1063/5.0064529>
- Akdeniz, M., Kavukcu, E., & Teksan, A. (2019). Yaşlanmaya Bağlı Fizyolojik Değişiklikler ve Kliniğe Yansımaları. *Türkiye Klinikleri Family Medicine - Special Topics*, 10(3), 1–15.
- Aydemir, E. H. (2014). Cutaneous Aging. *The Medical Journal of Okmeydani Training and Research Hospital*, 29(Supplement 2), 89–93. <https://doi.org/10.5222/otd.suppl2.2013.089>
- Barland, C. O., Zettersten, E., Brown, B. S., Ye, J., Elias, P. M., & Ghadially, R. (2004). Imiquimod-induced Interleukin-1 α stimulation improves barrier homeostasis in aged murine epidermis. *Journal of Investigative Dermatology*, 122(2), 330–336. <https://doi.org/https://doi.org/10.1046/j.0022-202X.2004.22203.x>
- Baroni, A., Buommino, E., De Gregorio, V., Ruocco, E., Ruocco, V., & Wolf, R. (2012). Structure and function of the epidermis related to barrier properties. *Clinics in Dermatology*, 30(3), 257–262. <https://doi.org/10.1016/j.clindermatol.2011.08.007>
- Baumann, L. (2007). Skin ageing and its treatment. *The Journal of Pathology*, 211(2), 241–251. <https://doi.org/10.1002/path.2098>
- Bonté, F., Girard, D., Archambault, J. C., & Desmoulière, A. (2019). Skin changes during ageing. In *Subcellular Biochemistry* (Vol. 91, Issue Ea 6309). https://doi.org/10.1007/978-981-13-3681-2_10
- Brosche, T., Dressler, S., & Platt, D. (2001). Age-associated changes in integral cholesterol and cholesterol sulfate concentrations in human scalp hair and finger nail clippings. *Aging clinical and experimental research*, 13(2), 131–138. <https://doi.org/10.1007/BF03351535>
- Farage, M. A., Miller, K. W., Elsner, P., & Maibach, H. I. (2013). Characteristics of the aging skin. *Advances in Wound Care*, 2(1), 5–10. <https://doi.org/10.1089/wound.2011.0356>
- Farage, M. A., Miller, K. W., & Maibach, H. I. (2010). *Textbook of Aging Skin*, January, 1–1220. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-89656-2>
- Fernandez-Flores, A., Saeb-Lima, M., & Cassarino, D. S. (2019). Histopathology of aging of the hair follicle. *Journal of Cutaneous Pathology*, 46(7), 508–519. <https://doi.org/10.1111/cup.13467>
- Gilchrest, B., & Krutmann, J. (2006). *Skin aging*. Springer Science & Business Media.
- Grönniger, E., Weber, B., Heil, O., Peters, N., Stäb, F., Wenck, H., Korn, B., Winnefeld, M., & Lyko, F. (2010). Aging and chronic sun exposure cause distinct epigenetic changes in human skin. *PLoS Genetics*, 6(5), e1000971. <https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1000971>
- Hu, M. S., Borrelli, M. R., Hong, W. X., Malhotra, S., Cheung, A. T. M., Ransom, R. C., Rennert, R. C., Morrison, S. D., Lorenz, H. P., & Longaker, M. T. (2018). Embryonic skin development and repair. *Organogenesis*, 14(1), 46–63. <https://doi.org/10.1080/15476278.2017.1421882>
- Kanitakis, J. (2002). Anatomy, histology and immunohistochemistry of normal human skin. *European Journal of Dermatology*, 12(4), 390–401.
- Khavkin, J., & Ellis, D. A. F. (2011). *Aging Skin: Histology, physiology, and pathology*. *Facial Plastic Surgery Clinics of North America*, 19(2), 229–234. <https://doi.org/10.1016/j.fsc.2011.04.003>
- Kierszenbaum, A., & Tres, L. (2020). *Hisyology and Cell Biology: An Introduction to Pathology*. 5.th ed. Elsevier, Philadelphia, USA.
- Lakchayapakorn, K., & Watchalayarn, P. (2010). Formaldehyde exposure of medical students and instructors and clinical symptoms during gross anatomy laboratory in Thammasat University. *Journal of the Medical Association of Thailand* 93 Suppl 7, S92-8.

- Losquadro, W. D. (2017). Anatomy of the skin and the pathogenesis of nonmelanoma skin cancer. *Facial Plastic Surgery Clinics of North America*, 25(3), 283–289. <https://doi.org/10.1016/j.fsc.2017.03.001>
- Mahawar, V., Patidar, K., & Joshi, N. (2018). Unmet need and challenges of skin aging by herbal anti-aging cosmeceuticals: An overview. *Asian Journal of Pharmaceutics*, 12(2), S410–S418.
- Makrantonaki, E., Schönknecht, P., Hossini, A. M., Kaiser, E., Katsouli, M.-M., Adjaye, J., Schröder, J., & Zouboulis, C. C. (2010). Skin and brain age together: The role of hormones in the ageing process. *Experimental Gerontology*, 45(10), 801–813. <https://doi.org/10.1016/j.exger.2010.08.005>
- Sadler, T. W. (2015). *Langman's Medical Embryology* (13th ed.). Wolters Kluwer, Philadelphia, USA.
- Singh, G., Haneef, N. S., & Uday, A. (2005). Nail changes and disorders among the elderly. *Indian Journal of Dermatology, Venereology and Leprology*, 71(6), 386–392. <https://doi.org/10.4103/0378-6323.18941>
- Standring, S. (Ed.). (2016). *Gray's Anatomy The Anatomical Basis of Clinical Practice* (41st ed.). Elsevier, Philadelphia, USA.
- Vranešić-Bender, D. (2010). The role of nutraceuticals in anti-aging medicine. *Acta Clinica Croatica*, 49(4), 537–544.
- Yousef, H., Alhadj, M., & Sharma, S. (2021). *Anatomy, Skin (Integument), Epidermis*. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL).

Bölüm 19

Yaşlılık Döneminde Kemik Sistemi

*Gülay Açar
Meryem Esmâ Düz*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ

İntrauterin dönemin gastrulasyon evresinde; ektoderm, mezoderm ve endoderm tabakaları oluşur. Kemik dokusu; paraksiyel mezoderm, lateral plak mezodermi ve nöral krestten gelişir. Embriyolojik periyodun 4. haftasının sonlarında ekstremiteleri meydana getirecek olan tomurcuklar, vücut ön duvarının yan taraflarında küçük çıkıntılar şeklinde belirirler ve uç kısımlarında mezenşimden gelen sinyallerle el ve ayak parmaklarını oluşturacak ektodermal kabarıklıklar ortaya çıkar. 6. haftada ekstremitte tomurcukları içerisindeki primitif mezenşimal hücreler, kemik dokusunun gelişeceği bölgelerde kondrositlere farklılaşarak hyalin kıkırdak modellerini oluştururlar (Sadler, 2005). Daha sonra bu kıkırdak dokusu apopitoza uğrayarak mineralize olur ve kemik dokuya dönüşür.

Kemikleşme (ossifikasyon), iki şekilde görülür: İntrakartilaginöz ve intramembranöz ossifikasyon. İntrakartilaginöz ossifikasyon, uzun süre devam eder ve iki tiptir. Kemiklerin boyuna büyümesini sağlayan enkondral ossifikasyon, embriyolojik dönemin 7-8. haftalarında başlar ve kemiğin diafiz (gövde) bölümünden epifiz bölümüne (kıkırdak dokunun uçları) doğru ilerler. Kemiklerin enine büyümesini sağlayan peri-kondral ossifikasyonda kompakt kemik tabakası kalınlaşır. Enkondral ossifikasyonda kemiğin diafiz bölümüne, “primer ossifikasyon merkezi”; epifiz bölümüne de “sekonder ossifikasyon merkezi” adı verilir (Bruce, 2014; Sadler, 2005). Uzun ve kısa kemiklerdeki primer ossifikasyon merkezleri, embriyonik dönemin 12. haftasında ortaya çı-

KAYNAKLAR

- Barrett, K.E., Barman, S.M., Brooks, H.L., & Yuan, J.X.J., (2019). *Ganong's Review of Medical Physiology*. McGraw-Hill Education, United States of America, 3, 2, ss. 859-894.
- Bliuc, D., Alarkawi, D., Nguyen, T. V., Eisman, J. A., & Center, J. R. (2015). Risk of subsequent fractures and mortality in elderly women and men with fragility fractures with and without osteoporotic bone density: the Dubbo Osteoporosis Epidemiology Study. *Journal of bone and mineral research*, 30, 4, 637–646. <https://doi.org/10.1002/jbmr.2393>
- Bruce, M.C. (2014). *Limb Development Human Embryology and Developmental Biology*, 10, ss. 193-215.
- Carina, V., Della Bella, E., & Costa, V. (2020). Bone's Response to Mechanical Loading in Aging and Osteoporosis: Molecular Mechanisms. *Calcif Tissue Int*, 107, 301–318. <https://doi.org/10.1007/s00223-020-00724-0>
- Carlson, B.M. (2014). *Human Embryology and Developmental Biology*. Elsevier, Michigan, ss. 182-185.
- Chen, L. R., Ko, N. Y., & Chen, K. H. (2019). Medical Treatment for Osteoporosis: From Molecular to Clinical Opinions. *International journal of molecular sciences*, 20, 9, 2213. <https://doi.org/10.3390/ijms20092213>
- Demiralay, E. (2016). Osteoporozun Klinik Tipleri ve Patofizyolojisi, Kahraman, S., Benli, İ.T. (Ed.) *Osteoporotik Omurga. Türk Omurga Derneği Yayınları*, Ankara, ss.55-68.
- Ganji, R., Moghbeli, M., & Sadeghi, R. (2019). Prevalence of osteoporosis and osteopenia in men and premenopausal women with celiac disease: a systematic review. *Nutr J*, 18, 9. <https://doi.org/10.1186/s12937-019-0434-6>
- Kanis, J.A., McCloskey, E.V., Johansson H., Oden, A., Melton, L.J., & Khaltaev, N. (2008). A reference standard for the description of osteoporosis. *Bone*, 42, 3, 467-75.
- Koevska, V., Nikolikj-Dimitrova, E., Mitrevska, B., Gjeracaroska-Savevska, C., Gocevska, M., & Kalcovska, B. (2019). Effect of Exercises on Quality of Life in Patients with Postmenopausal Osteoporosis. *Macedonian journal of medical sciences*, 7,7, 1160–1165. <https://doi.org/10.3889/oamjms.2019.271>
- Marieb, E.N., Hoehn, K. (2019). *Human anatomy & Physiology*. Pearson Education, New Jersey, ss.173.177.
- Martini, F.H., Nath, J.L., & Bartholomew, E.F. (2018). *Fundamentals of Anatomy & Physiology*. Pearson Education, United States of America, ss. 226-336.
- Moore, K.L., Dalley, A.F., & Agur, A.M. (2014). *Kliniğe Yönelik Anatomi*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, ss. 676-678.
- Ozan, H. (2014). *Ozan Anatomi*. Klinisyen Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 3-8.
- Rhoades, R.A., Bell, D.R. (2018). *Medical Physiology Principles For Clinical Medicine*. Kluwer W. United States of America, 9, 35, ss. 2470-2518.
- Sadler T.W. (2005). *Langman's Medikal Embriyoloji*. Palme Yayıncılık, Ankara, ss. 175-179.
- Tortora, G.J., Derrickson, B. (2017). *Principles of Anatomy & Physiology*. John Wiley & Sons, United States of America, ss. 172-173.
- Tuzun, S., Eskiuyurt, N., Akarirmak, U., Saridogan, M., Senocak, M., & Johansson, H. (2012). Incidence of hip fracture and prevalence of osteoporosis in Turkey: the FRACTURK study. *Osteoporos Int*, 23,3, 949-55.
- Yu, P.A., Hsu, W.H., Hsu, W.B., & Kuo, L.T. (2019). The effects of high impact exercise intervention on bone mineral density, physical fitness, and quality of life in postmenopausal women with osteopenia: A retrospective cohort study. *Medicine*, 98,11, e14898.

Bölüm 20

Yaşlılık Döneminde Eklem Sistemi

*Mehmet Tuğrul Yılmaz
Neslihan Altuntaş Yılmaz*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Eklemler, kemiklerin oluşumu ve büyümesi (ossifikasyon) ile birlikte embriyonik gelişim sırasında oluşur. Vücudun tüm kemiklerini, kıkırdaklarını ve bağ dokularını oluşturan embriyonik dokuya, “mezenkim” denir. Mezenkim; yüz ve kafatasındaki bazı kemiklerin geliştiği nöral krest, oksipital kemik ve vertebraların geliştiği somitlerin köken aldığı paraksiyel mezodem ile ekstremitelerdeki tomurcuklarının geliştiği lateral mezoderm kaynaklıdır. Kemikler, ya doğrudan intramembranöz kemikleşme yoluyla ya da dolaylı olarak endokondral kemikleşme yoluyla gelişir.

İntramembranöz kemikleşme ile mezenkim doku kafatasının üstünü ve yanlarını oluşturan kemikleri meydana getirebilmek için bu alanlarda birikmeye başlayacaktır. Bu alanlardaki mezenkim hücreleri osteoprogenitor hücrelere, bunlar da osteoblastlara dönüşür. Osteoblastlar, kemik doku ara maddesini sentezleyerek osteositlere dönüşürken; kemik üretim alanları arasındaki mezenkim, gelişen kemikler arasındaki boşlukları dolduran fibröz bağ dokusu hâline gelecektir. Başlangıçta, kemikler arasındaki bağ dokusu dolu bu boşluklar geniştir ve “fontanel” olarak adlandırılır.

Doğumdan sonra, kafatasının tabanını ve yüz bölgelerini oluşturan kemikler, endokondral kemikleşme sürecinde gelişir. Bu süreçte mezenkim birikir ve gelecekteki kemiğin bir modelini oluşturan hiyalin kıkırdağa farklılaşır.

KAYNAKLAR

- Arıncı, K., & Elhan, A. (2014). *Anatomi: kemikler, eklemler, kaslar, iç organlar*: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Bannuru, R. R., Schmid, C. H., Kent, D. M., Vaysbrot, E. E., Wong, J. B., & McAlindon, T. E. (2015). Comparative effectiveness of pharmacologic interventions for knee osteoarthritis: a systematic review and network meta-analysis. *Annals of internal medicine*, 162(1), 46-54.
- Bhagat, S., & Ostor, A. J. (2010). Diagnosing joint pain in older people. *The Practitioner*, 254(1725), 17-22.
- Bilge, A., Ulusoy, R., Üstebay, S., & Öztürk, Ö. (2018). Osteoartrit. *Kafkas Journal of Medical Sciences*, 8(1), 133-142.
- Bottinelli, R., & Reggiani, C. (2000). Human skeletal muscle fibres: molecular and functional diversity. *Progress in biophysics and molecular biology*, 73(2-4), 195-262.
- Chen, H., Zhou, X., Fujita, H., Onozuka, M., & Kubo, K.-Y. (2013). Age-related changes in trabecular and cortical bone microstructure. *International journal of endocrinology*, 2013.
- College, O. S. (06/03/2013). Anatomy & Physiology. Retrieved from <https://pressbooks-dev.oer.hawaii.edu/anatomyandphysiology/>
- Demiriz, S., & Sarıkaya, S. (2021). Diz Osteoartriti Hastalarında Tanı ve Kılavuzlar Işığında Güncel Tedavi. *Batı Karadeniz Tıp Dergisi*, 5(2), 115-124.
- Halter, J., Ouslander, J., Tinetti, M., Studenski, S., High, K., & Asthana, S. (2017). *Hazzard's geriatric medicine and gerontology* (17 ed.): McGraw-Hill Prof Med/Tech.
- Hedbom, E., & Häuselmann, H. (2002). Molecular aspects of pathogenesis in osteoarthritis: the role of inflammation. *Cellular and Molecular Life Sciences CMLS*, 59(1), 45-53.
- Hurley, M. V., Rees, J., & Newham, D. J. (1998). Quadriceps function, proprioceptive acuity and functional performance in healthy young, middle-aged and elderly subjects. *Age and ageing*, 27(1), 55-62.
- Ingemanson, M. L., Rowe, J. R., Chan, V., Riley, J., Wolbrecht, E. T., Reinkensmeyer, D. J., & Cramer, S. C. (2019). Neural correlates of passive position finger sense after stroke. *Neurorehabilitation and neural repair*, 33(9), 740-750.
- Juneja, P., Munjal, A., & Hubbard, J. B. (2022). *Anatomy, Joints StatPearls*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing Copyright © 2022, StatPearls Publishing LLC.
- Kalisch, T., Kattenstroth, J.-C., Kowalewski, R., Tegenthoff, M., & Dinse, H. R. (2012). Age-related changes in the joint position sense of the human hand. *Clinical Interventions in Aging*, 7, 499.
- Karakaş, S. (2012). Yaşlanmanın anatomisi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3(1), 23-29.
- Kiel, D. P., Duncan, E. L., & Rivadeneira, F. (2018). Human Genome-Wide Association Studies. *Primer on the Metabolic Bone Diseases and Disorders of Mineral Metabolism*, 378.
- Lark, S. D., Buckley, J. G., Bennett, S., Jones, D., & Sargeant, A. J. (2003). Joint torques and dynamic joint stiffness in elderly and young men during stepping down. *Clinical biomechanics*, 18(9), 848-855.
- Lawrence, R. C., Felson, D. T., Helmick, C. G., Arnold, L. M., Choi, H., Deyo, R. A., ... Hunder, G. G. (2008). Estimates of the prevalence of arthritis and other rheumatic conditions in the United States: Part II. *Arthritis & Rheumatism*, 58(1), 26-35.
- Loeser, R. F. (2006). Molecular mechanisms of cartilage destruction: mechanics, inflammatory mediators, and aging collide. *Arthritis and rheumatism*, 54(5), 1357.
- McBeth, J., MacFarlane, G., Hunt, I., & Silman, A. (2001). Risk factors for persistent chronic widespread pain: a community-based study. *Rheumatology*, 40(1), 95-101.

- Mosavat, M., Mirsanjari, M., Omar, S. Z., & Sadeghi, H. (2013). Bone health, exercise and nutrition. *Bone*, 3, 7.
- Overbeek, C. L., Geurkink, T. H., de Groot, F. A., Klop, I., Nagels, J., Nelissen, R. G., & de Groot, J. H. (2021). Shoulder movement complexity in the aging shoulder: A cross-sectional analysis and reliability assessment. *Journal of Orthopaedic Research®*, 39(10), 2217-2225.
- Rinderknecht, M. D., Lambercy, O., Raible, V., Liepert, J., & Gassert, R. (2017). Age-based model for metacarpophalangeal joint proprioception in elderly. *Clinical Interventions in Aging*, 12, 635.
- Roberts, S., Evans, E., Kletsas, D., Jaffray, D., & Eisenstein, S. (2006). Senescence in human intervertebral discs. *European Spine Journal*, 15(3), 312-316.
- Uysal, F., & Basaran, S. (2009). Knee osteoarthritis/diz osteoartriti. *Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, 1-8.
- Vital, J., Sénégas, J., Bouloussa, H., & Liguoro, D. (2021). Functional alterations of the spine associated with aging. *La Revue du Praticien*, 71(5), 509-513.
- Wilke, J., Macchi, V., De Caro, R., & Stecco, C. (2019). Fascia thickness, aging and flexibility: is there an association? *Journal of anatomy*, 234(1), 43-49.
- Yin, Y., Zhang, R., Jin, L., Li, S., Hou, Z., & Zhang, Y. (2018). The hip morphology changes with ageing in Asian population. *BioMed Research International*, 2018.

Bölüm 21

Yaşlılık Döneminde Kas Sistemi

*Nilay Şahin
Ender Salbaş*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Bağ dokusu, tendon, ligaman, kemik, sinirler, arter, ven gibi bileşenleri olması nedeniyle kas-iskelet sisteminin gelişimi oldukça karmaşıktır. Embriyolojik gelişim sırasında iskelet kası mezoderm tabakasından farklılaşır. Embriyonal nöral tüpün her iki yanında paraaksiyel mezodermde ~20. gününde oluşmaya başlayan ~40 çiftten oluşan kübik hücreli yapılara, “somit” adı verilir. Somitlerde, üç temel bölge farklılaşması izlenir: sklerotom, miyotom ve dermatom. Bu somitlerin ventromedial kısmındaki hücre toplulukları sklerotomu oluşturur. Dorsal kısımdaki hücreler dermatomu ve iki kenarı, ventrolateral ve dorsomedial dudakları oluşturur. Bu iki kenardan gelen hücreler dermatomun ventraline göç eder ve kas hücresi öncüllerini oluşturmak için çoğalır. Bu yapılar, toplu olarak dermomiyotomu oluşturur. Dermomiyotom da sırt ve boynun dermisini oluşturan dermatom hücrelerine ve iskelet kaslarını oluşturan miyotom hücrelerine farklılaşırlar (Balasundaram & Avulakunta, 2022; Donovan & Cascella, 2022).

Miyotom tabakasındaki hücreler, gövde çekirdeklerinin uzamasıyla miyoblastlara (embriyonik kas hücreleri) farklılaşır. Miyoblastlar birleşerek çok çekirdekli, uzun, silindirik kas liflerini oluşturur. Giderek sitoplazmada miyofilamentler ve miyofibriller oluşmaya başlar. Miyotom gelişiminin çoğu 5. haftaya kadar torasik bölgede gerçekleşir. Her bir miyotom küçük dorsal epaksiyel bölüme (epimere) ve daha büyük ventral hipaksiyel bölüme (hipomere) ayrılır. Her bir spinal sinir de bölünerek her bir bölüme dallar gönderir. Fibroblastlar kasın epimisyum ve perimisyum kat-

KAYNAKLAR

- Abdelnaby, R., Mohamed, K. A., Elgenidy, A., Sonbol, Y. T., Bedewy, M. M., Aboutaleb, A. M., ... Zschuntzsch, J. (2022). Muscle Sonography in Inclusion Body Myositis: A Systematic Review and Meta-Analysis of 944 Measurements. *Cells*, *11*(4). doi:10.3390/cells11040600
- Acharya, S., & Musa, R. (2022). Polymyalgia Rheumatica *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Ardeljan, A. D., & Hurezeanu, R. (2022). Sarcopenia *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Attardo, S., Musumeci, O., Velardo, D., & Toscano, A. (2022). Statins Neuromuscular Adverse Effects. *Int J Mol Sci*, *23*(15). doi:10.3390/ijms23158364
- Balasundaram, P., & Avulakunta, I. D. (2022). Human Growth and Development *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Benton, M. J., Silva-Smith, A. L., & Spicher, J. M. (2021). Muscle Loss is Associated with Risk of Orthostatic Hypotension in Older Men and Women. *J Frailty Aging*, *10*(3), 219-225. doi:10.14283/jfa.2020.72
- Dave, H. D., Shook, M., & Varacallo, M. (2022). Anatomy, Skeletal Muscle *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Donovan, M. F., & Cascella, M. (2022). Embryology, Weeks 6-8 *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Englund, D. A., Zhang, X., Aversa, Z., & LeBrasseur, N. K. (2021). Skeletal muscle aging, cellular senescence, and senotherapeutics: Current knowledge and future directions. *Mech Ageing Dev*, *200*, 111595. doi:10.1016/j.mad.2021.111595
- Forro, S. D., Munjal, A., & Lowe, J. B. (2022). Anatomy, Shoulder and Upper Limb, Arm Structure and Function *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Frontera, W. R., & Ochala, J. (2015). Skeletal muscle: a brief review of structure and function. *Calcif Tissue Int*, *96*(3), 183-195. doi:10.1007/s00223-014-9915-y
- Hasson, P., Volk, T., & Salzberg, A. (2017). Building functional units of movement-generation and movement-sensation in the embryo. *Int J Dev Biol*, *61*(3-4-5), 171-178. doi:10.1387/ijdb.160279as
- Henson, B., Kadiyala, B., & Edens, M. A. (2022). Anatomy, Back, Muscles *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Hofmeister, F., Baber, L., Ferrari, U., Hintze, S., Jarmusch, S., Krause, S., ... Drey, M. (2021). Late-onset neuromuscular disorders in the differential diagnosis of sarcopenia. *BMC Neurology*, *21*(1), 241. doi:10.1186/s12883-021-02264-y
- Hyland, S., Sinkler, M. A., & Varacallo, M. (2022). Anatomy, Bony Pelvis and Lower Limb, Popliteal Region *StatPearls*. Treasure Island (FL).
- Klein, Y., Halachmi, N., Egoz-Matia, N., Toder, M., & Salzberg, A. (2010). The proprioceptive and contractile systems in *Drosophila* are both patterned by the EGR family transcription factor Stripe. *Dev Biol*, *337*(2), 458-470. doi:10.1016/j.ydbio.2009.11.022
- Knight, J., Nigam, Y., & Hore, N. (2017). Anatomy and physiology of ageing 10: the musculoskeletal system. *Nurs Times*, *113*(11), 60-63.
- Larsson, L., Degens, H., Li, M., Salviati, L., Lee, Y. I., Thompson, W., ... Sandri, M. (2019). Sarcopenia: Aging-Related Loss of Muscle Mass and Function. *Physiol Rev*, *99*(1), 427-511. doi:10.1152/physrev.00061.2017
- Li, C. W., Yu, K., Shyh-Chang, N., Jiang, Z., Liu, T., Ma, S., ... Liu, G. S. (2022). Pathogenesis of sarcopenia and the relationship with fat mass: descriptive review. *J Cachexia Sarcopenia Muscle*, *13*(2), 781-794. doi:10.1002/jcsm.12901
- Lukjanenko, L., Karaz, S., Stuelsatz, P., Gurriaran-Rodriguez, U., Michaud, J., Dammone, G., ... Feige, J. N. (2019). Aging Disrupts Muscle Stem Cell Function by Impairing Matricellular

- WISP1 Secretion from Fibro-Adipogenic Progenitors. *Cell Stem Cell*, 24(3), 433-446 e437. doi:10.1016/j.stem.2018.12.014
- Papa, E. V., Dong, X., & Hassan, M. (2017). Skeletal Muscle Function Deficits in the Elderly: Current Perspectives on Resistance Training. *J Nat Sci*, 3(1).
- Patasova, K., Lundberg, I. E., & Holmqvist, M. (2022). Genetic influences in cancer-associated myositis. *Arthritis Rheumatol*. doi:10.1002/art.42345
- Pongmala, C., Artusi, C. A., Zibetti, M., Pitakpatapee, Y., Wangthumrong, T., Sangpeamsook, T., ... Lopiano, L. (2022). Postural abnormalities in Asian and Caucasian Parkinson's disease patients: A multicenter study. *Parkinsonism Relat Disord*, 97, 91-98. doi:10.1016/j.parkreldis.2022.03.006
- Reggio, A., Rosina, M., Palma, A., Cerquone Perpetuini, A., Petrilli, L. L., Gargioli, C., ... Cesareni, G. (2020). Adipogenesis of skeletal muscle fibro/adipogenic progenitors is affected by the WNT5a/GSK3/beta-catenin axis. *Cell Death Differ*, 27(10), 2921-2941. doi:10.1038/s41418-020-0551-y
- Rubenstein, A. B., Smith, G. R., Raue, U., Begue, G., Minchev, K., Ruf-Zamojski, F., ... Sealfon, S. C. (2020). Single-cell transcriptional profiles in human skeletal muscle. *Sci Rep*, 10(1), 229. doi:10.1038/s41598-019-57110-6
- Tanganelli, F., Meinke, P., Hofmeister, F., Jarmusch, S., Baber, L., Mehaffey, S., ... Drey, M. (2021). Type-2 muscle fiber atrophy is associated with sarcopenia in elderly men with hip fracture. *Exp Gerontol*, 144, 111171. doi:10.1016/j.exger.2020.111171
- Walker, L. J., Roque, R. A., Navarro, M. F., & Granato, M. (2021). Agrin/Lrp4 signal constrains MuSK-dependent neuromuscular synapse development in appendicular muscle. *Development*, 148(21). doi:10.1242/dev.199790
- Wang, H., Zhu, Y., Hu, J., Jin, J., Lu, J., Shen, C., & Cai, Z. (2022). Associations between anti-mitochondrial antibodies and cardiac involvement in idiopathic inflammatory myopathy patients: A systematic review and meta-analysis. *Z Rheumatol*. doi:10.1007/s00393-022-01216-2
- Yamashita, S. (2021). Recent Progress in Oculopharyngeal Muscular Dystrophy. *J Clin Med*, 10(7). doi:10.3390/jcm10071375

Bölüm 22

Yaşlılık Döneminde Santral Sinir Sistemi

İsmihan İlknur Uysal

Sinir sistemi, insan vücudunun komuta merkezidir ve organizmanın yaklaşık %2'sini oluşturan en karmaşık sistemidir. Geniş sinir ağı, sistemin kendi içinde ve vücudun her yerindeki diğer hücreler, bezler ve kaslar arasında elektrokimyasal bir iletişim sağlar. Neredeyse devasa bir bilgi otoyolundan gelen bilgiler, bu sistem içerisinde yorumlanır; organizmanın yaşamsal işlevleri düzenlenir, hareketler, düşünceler ve otomatik tepkiler kontrol edilir. Sinir sistemi, santral ve periferik olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Santral sinir sistemi yapıları, kemik muhafaza içindeki beyin (beyin yarımküreleri, ara beyin, beyin sapı, beyincik) ve omurilik'tir (Herculano-Houzel, 2009).

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Sinir sistemi yapıları gebeliğin 3. haftasında oluşmaya başlar. Öncelikle ektodermal kökenli nöral plak şekillenir. Dördüncü haftanın başında bu plağın iki kenarı orta hatta doğru kıvrılır ve nöral tüp oluşur. Dördüncü haftanın sonunda nöral tüpün ön bölümü genişleyerek ön, orta ve arka beyin keseciklerine dönüşür. Beyin, omurilik, iskelet kaslarının motor sinirleri ve bazı otonom lifler bu tüpten gelişir (Moore & Persaud 1998).

Nöral tüpün ön keseciğinden beyin yarımküreleri (hemisferler) ile ara beyin, orta ve arka keseciklerden ise beyin sapı ve beyincik gelişir. Bu süreçte kesecikler içinde beyin ventriküllerini oluşturan boşluklar görülmeye başlar. Beşinci haftada oluşmaya başlayan

KAYNAKLAR

- Ağar, E. (2021). İnsan Fizyolojisi. İstanbul Tıp Kitabevleri.
- Boss, G. R. & Seegmiller, J. E. (1981). Age-related physiological changes and their clinical significance. *West J Med Dec*;135(6):434-40.
- Büyükmumcu, M., Uysal, I.I. & Unver Doğan, N. (2021). Sistematik Nöroanatomi. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Erzurumlu, R., Şengül, G. & Ulupınar, E. (2019). Nöroanatomi. Güneş Tıp Kitabevleri.
- Haradaa, C.N., Natelson Lovec, M. C. & Triebeld, K. (2013). Normal Cognitive Aging. *Clin Geriatr Med*. 29(4):737–752. doi:10.1016/j.cger.2013.07.002.
- Herculano-Houzel, S. (2009). The human brain in numbers: a linearly scaled-up primate brain. *Frontiers in Human Neuroscience*. 3:1- 11. doi: 10.3389/neuro.09.031.2009. <https://smart.servier.com/page>
- Isaev, N. K., Stelmashook E. V. & Genrikhs, E. E. (2019). Neurogenesis and brain aging. *Rev. Neurosci*. 30(6): 573–580. doi.org/10.1515/revneuro-2018-0084.
- Moore, K.L. & Persaud, T.V.N. (1998). *The Developing Human: Clinically Oriented Embryology*. 6th ed. W B Saunders, Philadelphia.
- Navaratnarajah, A. & Jackson S.H.D. (2017). Medicine in older adults. The physiology of ageing. *Medicine*. 45(1):6-10.
- Pınar Bölüktaş, R. (2019). Yaşlanma Teorileri Ve Geriatrik Değerlendirme. İstanbul.
- Polat, F. & Kumral, E. (2010). Normal ve patolojik beyin yaşlanması. *Ege Tıp Dergisi*. 49(3): 3-10.
- Ropper, A.H., Samuels, M.A. & Klein, J. P. (2014). *Adams and Victor's Principles of Neurology*, 10e. McGraw-Hill Education, China.
- Saka, E. (2010). Alzheimer Hastalığı Patofizyolojisi: Deneysel ve Genetik Bulgular. *Turkish Journal of Geriatrics*. 13(3):21-23.
- Standring, S. (Editor-in-Chief). (2021). *Gray's Anatomy The Anatomical Basis of Clinical Practice*. Elsevier, 42. ed., China.

Bölüm 23

Yaşlılık Döneminde Periferik Sinir Sistemi

*Aynur Emine Çiçekcibaşı
Betül Digilli Ayaş*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Sinir sistemini oluşturan tüm yapılar, ektoderm kökenlidir. Embriyonel yaşamın 3. haftasının başlarında ilkel omurganın dorsalindeki ektodermin kalınlaşması ile bir nöral plak ve bu plaktaki invajinasyonlar sonucunda nöral plikalar oluşur. Nöral plikalar boyunca bulunan nöroektodermal hücreler, nöral krest hücrelerini meydana getirir. Baş ve boyundaki özel ektoderm bölgelerine ise “ektodermal plakod” adı verilir. Periferik sinir sistemi (PSS), nöral krest hücreleri ve ektodermal plakodlardan oluşur. Periferik sinir sisteminin gelişimi; çoklu transkripsiyon, trofik ve kemotaktik faktörlerin etkileşimini içeren karmaşık bir süreçtir. Nöral krest hücreleri; periferik sinirlerin myelin kılıfını yapan Schwann hücreleri, ganglionların destek hücreleri olan satellit hücreleri, duyu, otonomik ve spinal ganglionlarda bulunan nöronlar ile enterik sinir sistemindeki hücreleri oluşturur. Ektodermal plakodlar ise bazı kranial sinirlerin ganglionlarının oluşumuna katılır. PSS; spinal sinirler, kranial sinirler (KS) ve otonom sinir sistemi (OSS) olmak üzere üç kısımda incelenebilir (Ozan, 2014; Catala ve Kubis, 2013; Schoenwolf, Bleyl, Brauer ve Francis-West, 2015).

Spinal sinirlerin embriyolojisi: Motor sinir hücreleri, spinal kordun ön boynuz sinir hücrelerinden köken alıp gelişimin dördüncü haftasında oluşurlar ve ventral sinir kökleri olarak adlandırılırlar. Dorsal kök ganglionlarında (spinal ganglionlar) spinal kordun dışında yerleşmiş sinir hücrelerinden ise dorsal sinir kökleri gelişir ve duyu lifleri taşır. Spinal ganglionlardaki nöronların merkezi uzantıları spinal kordun dorsal boynuzlarının içine doğru büyürken, peri-

KAYNAKLAR

- Arıncı K, Elhan A. (2016). Anatomi. Güneş Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 129-210.
- Arifoğlu Y. (2019). Her Yönüyle Anatomi. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul, ss. 477-552.
- Bromberg M. B. (2010). Peripheral neuropathies. Preface. *Seminars in neurology*, 30(4), 335–336. <https://doi.org/10.1055/s-0030-1267276i>.
- Catala, M. ve Kubis, N. (2013). Gross anatomy and development of the peripheral nervous system. *Handbook of clinical neurology*, 115, 29–41. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52902-2.00003-5>
- Hansen, J., T. (2019). *Netter's Clinical Anatomy*. Elsevier, New York, ss. 536-538.
- Jones, L. D., Pandit, H., & Lavy, C. (2014). Back pain in the elderly: a review. *Maturitas*, 78(4), 258–262. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2014.05.004>
- Kaur, D., Tiwana, H., Stino, A. ve Sandroni, P. (2021). Autonomic neuropathies. *Muscle & nerve*, 63(1), 10–21. <https://doi.org/10.1002/mus.27048>.
- Kennedy-Malone, L., Martin-Plank, L., Duffy E. (2019). *Advanced Practice Nursing in The Care of Older Adults*. F. A. Davis Company, Philadelphia, ss. 328-360.
- Köylü, H. (2020). *Klinik Anlatımlı Tıbbi Fizyoloji*. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 43-46, 111-124.
- Ma, D., Liang, Y., Wang, D., Liu, Z., Zhang, W., Ma, T., ... Cai, Z. (2013). Trend of the incidence of lumbar disc herniation: decreasing with aging in the elderly. *Clinical interventions in aging*, 8, 1047–1050. <https://doi.org/10.2147/CIA.S49698>.
- Moore, K., L., Persaud, T., V., N., Torchia, M., G. (2016). *The Developing Human Clinically Oriented Embryology*. Elsevier, Philadelphia, ss. 412-415.
- Ozan, H. (2014). *Ozan Anatomi*. Klinisyen Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 478-594.
- Pınar, Y., A. (2021). *Öğrenciler İçin Klinik Anatomi*. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 240-265.
- Sadler, T. (2019). *Langman's Medical Embryology*. Wolters Kluwer, Philadelphia, ss. 318-350.
- Sargon, M., F. (2019). *Anatomi Akıl Notları*. Güneş Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 314-317.
- Sarı, S. ve Aydoğan, M. (2015). Bel ağrısının önemli bir sebebi: lomber disk hernisi. *Totbid Dergisi*, 14, 298-304.
- Schoenwolf, G., Bleyl, S., Brauer, P. ve Francis-West, P. (2015). *Larsen's Human Embryology*. Churchill Livingstone, Philadelphia, ss. 103, 234-250.
- Splittgerber, R. (2019). *Snell's Clinical Neuroanatomy*. Wolters Kluwer, Philadelphia, ss. 323-355.
- Verdú, E., Ceballos, D., Vilches, J. ve Navarro, X. (2000). Influence of aging on peripheral nerve function and regeneration. *Journal Of The Peripheral Nervous System*, 5(4), 191-208. doi: 10.1111/j.1529-8027.2000.00026.x
- Werndle, M. C., Reza, A., Wong, K., & Papadopoulos, M. C. (2012). Acute disc herniation in the elderly. *British journal of neurosurgery*, 26(2), 255–257. <https://doi.org/10.3109/02688697.2011.625506>.
- Yıldırım, M. (2020). *İnsan Anatomisi*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, ss. 299-327.

Bölüm 24

Yaşlılık Döneminde Konuşma ve Yutma

*Mariam Kavakcı
Abdülbaki Yücel*

1- DİL VE KONUŞMANIN GERİATRİK FİZYOANATOMİSİ

Konuşma, insanın en karmaşık ve önemli yeteneklerinden biridir. Konuşma sırasında saniyede ortalama 5-10 hece fonolojik olarak planlanıp, kodlanır ve bir çok kasın kasılmasıyla üretimi gerçekleşir. Yaşlanmayla birlikte; merkezi sinir sistemindeki, kas-iskelet sistemindeki, kardiyovasküler sistemdeki ve solunum sistemindeki farklı fizyolojik seviyelerde meydana gelen değişimler sesi ve konuşma üretimini etkilemektedir. Omurga esnekliğinin azalmasıyla postür bozulur ve bu da göğüs kafesinin serbest hareketini kısıtlayarak nefes almayı zorlaştırabilir. Nefes alıp vermede meydana gelen değişimler ses üretimi için akciğerden gönderilen hava miktarında ve hava gönderim süresinde değişimlere yol açar.

Yaşlılarda;

- Kasların esneklik, tonus ve kuvveti azalır.
- Kasların kısılması, kas hareketlerinin yavaşlaması sonucunda hareketlerin başlatıp sürdürmede zorluklar görülür.
- Kaba ve ince motor hareketlerde kontrol eksikliği yaşanır.
- Kas tonusundaki azalmalar ve kas atrofisi sonucu larinks kasları ve baş boyun bölgesi kasları gibi ses üretiminde hormani içinde çalışan yüksek hassasiyetli kas gruplarının çalışmasında değişimler meydana gelir.

KAYNAKLAR

- Ballard, K.J., Robin, D.A., Woodworth, G., Zimba, L.D., 2001. Age-related changes in motor control during articulator visuomotor tracking. *J. Speech Lang. Hear. Res.* 44, 763–777.
- Ben-David, B. M., Vania, Y. Y., & Schneider, B. A. (2012). Does it take older adults longer than younger adults to perceptually segregate a speech target from a background masker?. *Hearing research*, 290(1-2), 55-63.
- Brates, D., Steele, C. M., & Molfenter, S. M. (2020). Measuring Hyoid Excursion Across the Life Span: Anatomical Scaling to Control for Variation. *Journal of speech, language, and hearing research: JSLHR*, 63(1), 125–134. https://doi.org/10.1044/2019_JSLHR-19-00007
- Burke, D. M., & Shafto, M. A. (2004). Aging and language production. *Current directions in psychological science*, 13(1), 21-24.
- Cha, S., Kim, W. S., Kim, K. W., Han, J. W., Jang, H. C., Lim, S., & Paik, N. J. (2019). Sarcopenia is an Independent Risk Factor for Dysphagia in Community-Dwelling Older Adults. *Dysphagia*, 34(5), 692–697. <https://doi.org/10.1007/s00455-018-09973-6>
- Carrión, S., Roca, M., Costa, A., Arreola, V., Ortega, O., Palomera, E., Serra-Prat, M., Cabré, M., & Clavé, P. (2017). Nutritional status of older patients with oropharyngeal dysphagia in a chronic versus an acute clinical situation. *Clinical nutrition (Edinburgh, Scotland)*, 36(4), 1110–1116. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2016.07.00>
- De Stefano, A., Di Giovanni, P., Kulamarva, G., Gennachi, S., Di Fonzo, F., Sallustio, V., Patrocínio, D., Candido, S., Lamarca, G., & Dispenza, F. (2020). Oropharyngeal dysphagia in elderly population suffering from mild cognitive impairment and mild dementia: Understanding the link. *American journal of otolaryngology*, 41(4), 102501. <https://doi.org/10.1016/j.amjoto.2020.10250>
- Feng, X., Todd, T., Lintzenich, C. R., Ding, J., Carr, J. J., Ge, Y., Browne, J. D., Kritchevsky, S. B., & Butler, S. G. (2013). Aging-related geniohyoid muscle atrophy is related to aspiration status in healthy older adults. *The journals of gerontology: Series A, Biological sciences and medical sciences*, 68(7), 853–860. <https://doi.org/10.1093/gerona/gls225>
- Fried, M.P. (1996). *The Larynx: A Multidisciplinary Approach*. Mosby, United States, ss. 29
- Fucile, S., Wright, P. M., Chan, I., Yee, S., Langlais, M. E., & Gisel, E. G. (1998). Functional oral-motor skills: Do they change with age?. *Dysphagia*, 13(4), 195–201. <https://doi.org/10.1007/PL00009571>
- Hoit, J. D., Watson, P. J., Hixon, K. E., McMahon, P., & Johnson, C. L. (1994). Age and velopharyngeal function during speech production. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 37(2), 295-302.
- Ito, M., Kawakami, M., Ohara, E., Muraoka, K., & Liu, M. (2018). Predictors for achieving oral intake in older patients with aspiration pneumonia: Videofluoroscopic evaluation of swallowing function. *Geriatrics & gerontology international*, 18(10), 1469–1473. <https://doi.org/10.1111/ggi.13514>
- Jardine, M., Miles, A., & Allen, J. (2018). Dysphagia Onset in Older Adults during Unrelated Hospital Admission: Quantitative Videofluoroscopic Measures. *Geriatrics (Basel, Switzerland)*, 3(4), 66. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3040066>
- Kahane, J.C. (1990). Age-related changes in the peripheral speech mechanism: Structural and physiological changes. In E. Cherow (Ed.), *Proceedings of the Research Symposium on Communication Sciences and Disorders and Aging (ASHA Reports no. 19, pp. 75-87)*. Rockville, MD: American Speech-Language Hearing Association
- Lee, J. Y. (2015). Aging and speech understanding. *Journal of audiology & otology*, 19(1), 7
- Lortie, C. L., Thibeault, M., Guitton, M. J., & Tremblay, P. (2015). Effects of age on the amplitude, frequency and perceived quality of voice. *Age*, 37(6), 1-24.
- Lovelace, E. A., and Twohig, P. T. (1990). Healthy old adults' perceptions of their memory functioning and use of mnemonics. *Bull. Psychon. Soc.* 28, 115–118. doi: 10.3758/bf03333979

- Ludlow C. L. (2015). Central Nervous System Control of Voice and Swallowing. *Journal of clinical neurophysiology: official publication of the American Electroencephalographic Society*, 32(4), 294–303. <https://doi.org/10.1097/WNP.000000000000186>
- Martins, R. H. G., Gonçalves, T. M., Pessin, A. B. B., & Branco, A. (2014). Aging voice: presbyphonia. *Aging clinical and experimental research*, 26(1), 1-5.
- Millwood, J., & Heath, M. R. (2000). Food choice by older people: the use of semi-structured interviews with open and closed questions. *Gerodontology*, 17(1), 25–32. <https://doi.org/10.1111/j.1741-2358.2000.00025.x>
- Mueller, P. B. (1997, May). The aging voice. In *Seminars in speech and language* (Vol. 18, No. 02, pp. 159-169). © 1997 by Thieme Medical Publishers, Inc.
- Ouyang, M., Cai, X., & Zhang, Q. (2020). Aging effects on phonological and semantic priming in the tip-of-the-tongue: evidence from a two-step approach. *Frontiers in psychology*, 11, 338 perception.
- Ramig, L. A., & Ringel, R. L. (1983). Effects of physiological aging on selected acoustic characteristics of voice. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 26(1), 22-30.
- Reuter-Lorenz, P. A., & Cappell, K. A. (2008). Neurocognitive aging and the compensation hypothesis. *Current directions in psychological science*, 17(3), 177-182.
- Reuter-Lorenz, P. A., & Lustig, C. (2005). Brain aging: reorganizing discoveries about the aging mind. *Current opinion in neurobiology*, 15(2), 245-251.
- Sasegbon, A., & Hamdy, S. (2017). The anatomy and physiology of normal and abnormal swallowing in oropharyngeal dysphagia. *Neurogastroenterology and motility: the official journal of the European Gastrointestinal Motility Society*, 29(11), 10.1111/nmo.13100. <https://doi.org/10.1111/nmo.13100>
- Sörös, P., Bose, A., Sokoloff, L. G., Graham, S. J., & Stuss, D. T. (2011). Age-related changes in the functional neuroanatomy of overt speech production. *Neurobiology of aging*, 32(8), 1505-1513.
- Spazzapan, E. A., Marino, V. C. D. C., Cardoso, V. M., Berti, L. C., & Fabron, E. M. G. (2019). Acoustic characteristics of voice in different cycles of life: an integrative literature review. *Revista CEFAC*, 21.
- Tremblay, P., Poulin, J., Martel-Sauvageau, V., & Denis, C. (2019). Age-related deficits in speech production: From phonological planning to motor implementation. *Experimental Gerontology*, 126, 110695.
- Tucker, B. V., Ford, C., & Hedges, S. (2021). Speech aging: Production and perception. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 12(5), e1557.
- Tracy, J. F., Logemann, J. A., Kahrilas, P. J., Jacob, P., Kobara, M., & Krugler, C. (1989). Preliminary observations on the effects of age on oropharyngeal deglutition. *Dysphagia*, 4(2), 90–94. <https://doi.org/10.1007/BF02407151>
- Tsuzuki, H., Inamoto, Y., Saitoh, E., Aihara, K., Shibata, S., Kagaya, H., Onogi, K., Nakayama, E., Sato, M., & Ueda, K. (2020). Effects of bolus consistency and reclining position on kinematic swallowing events in analysis using 320-row area detector computed tomography. *Journal of oral science*, 62(1), 18–22. <https://doi.org/10.2334/josnusd.18-0377>
- Tu, M. C., Hsu, Y. H., Yang, J. J., Huang, W. H., Deng, J. F., Lin, S. Y., Lin, C. Y., & Kuo, L. W. (2020). Attention and Functional Connectivity Among Patients With Early-Stage Subcortical Ischemic Vascular Disease and Alzheimer’s Disease. *Frontiers in aging neuroscience*, 12, 239. <https://doi.org/10.3389/fnagi.2020.00239>
- Warnecke, T., Dziewas, R., Langmore, S. (2021). Neuroanatomy and Physiology of Deglutition. In: *Neurogenic Dysphagia*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42140-3_1

Bölüm 25

Yaşlılık Döneminde Göz (Görme Organı)

Yunus Karabela

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Göz ve adneksleri, ektoderm (yüzey ektodermi, nöroektoderm ve nöral krest) ile mezodermden kaynaklanır. Mezoderm veya nöral krestten gelişen mezenkim, embriyonik bağ dokusu için kullanılan bir terimdir (Bales, Lopez ve Clark, 2022).

Optik çukur ve lens vezikülü gelişimi: Gelişmekte olan ön beyinden optik olukların (nöroektoderm kökenli) ortaya çıkması, gebeliğin üçüncü haftasında göz gelişiminin ilk işaretidir. Optik oluklar nöral tüp kapandıkça çevreleyen mezenkim tarafından uyarılarak “optik vezikül” adı verilen dış ceplere dönüşür. Optik sap (gelecekteki optik sinir) ile nöral tüpe bağlı kalan optik veziküller yüzey ektodermine doğru uzanır. Optik vezikül, etkileştiği yüzey ektoderm bölgesini “lens plağı” adı verilen fokal hücre kalınlaşması oluşturmak üzere uyarır. Oluşan lens plağı, içe doğru çökerek lens vezikülünü oluşturur (4-5. haftalar). Bu aşamayı, lens vezikülünün yüzey ektoderminden koparak boş bir küre olarak optik çukurun oluşturduğu boşluğa sürüklenmesi izler. Lens vezikülü oluşumu ile eş zamanlı olarak optik vezikül de farklılaşır ve “optik çukur” adı verilen çift katmanlı yapıyı oluşturmak için içe çöker ve dış duvarı iç duvara yaklaşır. Optik çukurun kenarları lens vezikülünün üst ve yan taraflarında büyür. Başlangıçta optik çukurun alt kısmında “optik fissür” olarak adlandırılan yarık bulunur. Lens vezikülü, optik çukur boşluğuna yerleşirken hyaloid arter ve ven de (gelecekteki santral retinal arter ve ven) lensi beslemek üzere optik fissürden geçer. İçe doğru çökme süre-

KAYNAKLAR

- Akpek, E. K., & Smith, R. A. (2013). Overview of age-related ocular conditions. *Am J Manag Care*, 19(5 Suppl), S67-75.
- Amod, R. C. (2007). The ageing eye. *Continuing Medical Education*, 25(10).
- Ansari, M. W., & Nadeem, A. (2016). The Eyeball: Some Basic Concepts. In *Atlas of Ocular Anatomy* (pp. 11-27). Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-319-42781-2_2
- Arifoğlu Y. (2016). Her Yönüyle Anatomi 527-540, İstanbul Tıp Kitapevleri
- Bales T.R., Lopez M.J., Clark J. (2022). Embryology, Eye. In: StatPearls. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL).
- Bunya, V.Y., Warning, A. (2022). Embryology of the Eye and Ocular Adnexa. https://eyewiki.aao.org/Embryology_of_the_Eye_and_Ocular_Adnexa
- Cavallotti, C., & Cerulli, L. (Eds.). (2008). *Age-related changes of the human eye*. Springer Science & Business Media.
- Chader, G. J., & Taylor, A. (2013). Preface: the aging eye: normal changes, age-related diseases, and sight-saving approaches. *Investigative ophthalmology & visual science*, 54(14), ORSF1-ORSF4. doi:10.1167/iovs.13-12993
- Galloway, N. R., Amoaku, W. M., Galloway, P. H., & Browning, A. C. (2016). Basic anatomy and physiology of the eye. In *Common Eye Diseases and their Management* (pp. 7-16). Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-319-32869-0_2
- Duman S., Aslan Katircioğlu Y. (2015). Lakrimal Sistem ve Hastalıkları, *Temel Göz Hastalıkları*. Pınar Aydın O'dwyer, Yonca Aydın Akova (Editör), Güneş Tıp Kitapevleri.
- Feng, K., You, C., & Yuan, L. (2019). General Anatomy. *Anatomy and Examination in Ocular Trauma* (pp. 3-30). Springer, Singapore.
- Hernandez-Zimbron, L. F., Gulias-Cañizo, R., Golzarri, M. F., Martínez-Báez, B. E., Quiroz-Mercado, H., & Gonzalez-Salinas, R. (2017). Molecular age-related changes in the anterior segment of the eye. *Journal of Ophthalmology*, 2017. doi:10.1155/2017/1295132
- Khalil, M., & Kouli, O. (Eds.). (2019). *The Duke Elder Exam of Ophthalmology: A Comprehensive Guide for Success*. CRC Press.
- Kovács, I. (2022). Effects of ageing on the eyes. *Developments in Health Sciences*, 4(1), 21-25. doi:10.1556/2066.2021.00047
- Khurana, A. K. (2019). *Comprehensive ophthalmology*. Jaypee brothers medical publishers.
- Malkoç, İ. (2006). Göz küresinin tabakaları: anatomik ve histolojik bir derleme. *Eurasian J Med*, 38, 124-129.
- Ort, V. & Howard, D. Development of the eye. [PDF]. Lecture Notes Online Web site: 5 Eylül 2022 tarihinde http://education.med.nyu.edu/courses/macrostructure/lectures/lec_images/eye.html adresinden erişildi.
- Davson, H. and Perkins, E. S. (2021, December 1). *human eye*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/human-eye>
- Riordan-Eva P (2011). Chapter 1. Anatomy & embryology of the eye. Riordan-Eva P, & Cunningham E.T., Jr(Eds.), *Vaughan & Asbury's General Ophthalmology, 18e*. McGraw Hill.
- Salvi SM, Akhtar S, Currie Z. (2006). Ageing changes in the eye. *Postgrad Med J*, 82(971), 581-7. doi: 10.1136/pgmj.2005.040857.

Bölüm 26

Yaşlılık Döneminde Kulak (İşitme ve Denge Organı)

*Neslihan Yüzbaşıoğlu
Selva Şen*

1- GELİŞİMSEL ANATOMİ (EMBRİYOLOJİ)

Kulak; 1. ve 2. faringeal yay (arkus) ve bunların dış tarafındaki 1. faringeal yarıklık (cleft), iç tarafındaki 1. faringeal cep (poş) tarafından oluşturulur.

Dış kuşağı şekillendiren kulak kepçesi (auricula), 1. ve 2. faringeal arkus boyunca yer alan 6 mezenkimal çıkıntıdan gelişir.

Dış kulak yolu olan meatus acusticus externus, 1. faringeal yarığın dorsal kısmından gelişir. Doğumda daha kısa olan meatus acusticus externus, 9 yaş civarında erişkindeki uzunluğunu kazanır.

1. faringeal arkus etrafında yarıklık ve cebin birleşmesiyle oluşan ektodermal ve endodermal epitel ve ortasında mezenkimden meydana gelen faringeal membran, membrana tympanica'yı (kulak zarı) oluşturur.

1. faringeal cep timpanik boşluğu oluşturur. Orta kulak boşluğu içinde yer alan kulak kemikçiklerinden malleus ve incus, 1. faringeal arkus kıkırdağı (Meckel kıkırdağı), stapes ise 2. faringeal arkus kıkırdağının (Reichert kıkırdağı) kemikleşmesi sonucu ortaya çıkar. Orta kulak kemikçiklerinin gelişmesiyle timpanik boşluk büyüyerek bu kemikleri de içine alıp ve cavitas tympani (orta kulak boşluğu) ve tuba auditiva'yı (östaki borusu) şekillendirir. Burada yer alan m. tensor tympani, 1. faringeal arkusun mezenkiminden, m. stapedius ise 2. faringeal arkustan kaynaklanır. Cavitas tympani'nin genişlemesiyle bu boşluğunun arka duvarında yer alan antrum mastoideum şekillenir. Orta kulak, puberte dönemine kadar gelişimine devam eder.

KAYNAKLAR

- B.E. Weinstein (2013). Age-related Changes in Hearing. *Geriatric Audiology*, Thieme, ss. 93-116.
- Driver, E. C., & Kelley, M. W. (2020). Development Of The Cochlea. *Development*, 147, 12. DOI: <https://doi.org/10.1242/dev.162263>.
- H. Köylü (2019). Duyu Fizyolojisi. *Tıbbi Fizyoloji, İstanbul Tıp Kitapevi, İstanbul*, ss. 135-145, 161-163.
- Isaacson, B. (2018). Anatomy And Surgical Approach Of The Ear and Temporal Bone. *Head and Neck Pathology*, 12, 3, 321-327.
- Keithley, E. M. (2020). Pathology And Mechanisms Of Cochlear Aging. *Journal Of Neuroscience Research*, 98, 9, 1674-1684.
- Khan, S., & Chang, R. (2013). Anatomy Of The Vestibular System: A Review. *NeuroRehabilitation*, 32, 3, 437-443.
- Knight, J., Wigham, C. & Nigam, Y. (2017). Anatomy and Physiology Of Ageing 6: The Eyes And Ears. *Nursing Times*, 113, 7, 39-42.
- Liberman, M. C. (2017). Noise-induced and Age-related Hearing Loss: New Perspectives and Potential Therapies. 6, 927. DOI: 10.12688/f1000research.11310.1.
- Lyu, H. Y., Chen, K. G., Yin, D. M., Hong, J., Yang, L., Zhang, T. Y., & Dai, P. D. (2016). The Age-Related Orientational Changes Of Human Semicircular Canals. *Clinical And Experimental Otorhinolaryngology*, 9, 2, 109.
- Moore, K. L., Persaud, T. V. N., & Torchia, M. G. (2013). Development Of Eyes And Ears. *The Developing Human*, Elsevier, ss. 441-444.
- Nagaratnam, N., Nagaratnam, K., & Cheuk, G. (2016). Ear-Related Problems in the Elderly. In: *Diseases in the Elderly*. Springer, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-25787-7_17.
- Nagaratnam, N., Nagaratnam, K., & Cheuk, G. (2017). Common Ear Problems in the Elderly. In: *Geriatric Diseases*. Springer, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-32700-6_83-1.
- Roth, T. N. (2015). Aging Of The Auditory System. *Handbook Of Clinical Neurology*, 129, 357-373.

Bölüm 27

Yaşlanma ile Artan Destek ve Gereksinimler

*Mukaddes Eker
Gamze Ceren Okur*

1- YAŞLANMA, YAŞLILIK VE GEREKSİNİM

İnsan yaşamı, doğum ile başlayıp ölümle sonlanan bir süreçtir. Tüm bu süreç yaşlanmadır. İnsanın yaşamı; bebeklik, çocukluk, ergenlik, olgunluk ve yaşlılık başlıkları altında bölümlendirilir ve bu başlıklar kendi içerisinde farklı tanımlamalarla açıklanmakla birlikte yaşlılık olgusuna da getirilen tanımlamalar bakış açısına göre değişmektedir. İnsan hayatında; çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi birbirinden farklı olan ancak birbirinden kesin sınırlarla ayrılmayan bu dönemler içerisinde yaşlılık, yaşamın son dönemlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Doğan, 2007).

A- Yaşlanma

Vücut fonksiyonlarında geri dönüşümsüz ve ilerleyici bir azalma ve bu sırada yeniden şekillenme ile giden, doğum ile ölüm arasında yer alan kompleks yaşam sürecinin doğal bir parçasıdır. Yaşlanma, “büyüme ve gelişme tamamlandıktan sonra organlarda oluşan yıpranma sürecidir” şeklinde tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre yaşlanma; organizmada hücre, doku, organ ve sistemler düzeyinde zamanla meydana gelen, geri dönüşümsüz, yapısal ve fonksiyonel değişikliklerin tümüdür. Yaşlanma, engellenemeyen, biyolojik, kronolojik, sosyal ve psikolojik boyutları olan bir süreçtir ve ölüm riskini artıran değişikliklerin birikimidir. Dolayısıyla yaşlanma kavramı, “bireylerin fiziki ve ruhsal

KAYNAKLAR

- Adak, N. (2003). Yaşlıların gayri resmi bakıcıları kadınlar. *Aile ve Toplum*, Ekim-Aralık:81-87.
- Altınel, M. ve Ardağlı Akçakaya, A. (2013). Yaşlılık ve Göz. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 29(2), 110-5.
- Alyüz, S. B. A. (2020). Sosyal desteğin birey yaşamında önemi ve sosyal hizmet. *Talim*, 4(1), 115-134.
- Arnoğlu, S. (2016). Geriatri ve Gerontoloji, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, Yenişehir, Ankara
- Bilir, N. (1995). Bulaşıcı olmayan hastalıkların kontrolü ve yaşlılık sorunları. *Bertan M, Güler Ç, Halk Sağlığı Temel Bilgiler; Güneş Kitabevi, Ankara.*, s:359-6.
- Baysan, N. P. (2008). Yaşlıların yaşlılık algısı ve sağlıkla ilgili yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Manisa.*
- Buz, S. (2015). Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 268-278.
- Castelo-Branco, C., & Soveral, I. (2014). The Immune System And Aging: A Review. *Gynecological Endocrinology*, 30(1), 16-22.
- Chappell NL (2000). "Maintaining the Integrity of Home Care", *Healthcare Papers*, Volume 1, No:4, Fall 2000, Erişim:18.09.2003, <http://www.longwoods.co m/hp/fall00/9.html>.
- Cigolle, C. T., Langa, K. M., Kabeto, M. U., Tian, Z., & Blaum, C. S. (2007). Geriatric conditions and disability: the Health and Retirement Study. *Annals of internal medicine*, 147(3), 156-164.
- Doğan, C. (2007). Türkiye’de Yaşlılık ve Huzurevi Olgusu. *İçinde: Bayraktar MF, editör. Yaşlılık Dönemi ve Problemleri. İstanbul: Ensar Neşriyat*
- Ek, S. (2007). Geriatri Hizmetleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Ankara İli Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.*
- Eker, E. (1998). Güleç C, Köroğlu E. (Ed.). Yaşlılık Psikiyatrisi: Psikiyatri Temel Kitabı (s. 1263-1290). Ankara: Hekimler Yayın Birliği
- Erbay, E. (2012). Alzheimerlı Hasta Yakını Olmak. *Akad Geriatri Dergisi*, 57-65
- Erdoğan, A. A. (2015). Yaşlılık Döneminde İşitme Kaybı ve İşitme Kaybına Yaklaşımlar. *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 10 (1).
- Erdil, F. ve Bayraktar, N. (2010). Yaşlı Bireylerde Kas-İskelet Sorunlarına Yönelik Hemşirelik Yaklaşımları. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 106-113.
- Fadıllıoğlu Ç. İleri Geriatri Hemşireliği. *İçinde: Fadıllıoğlu Ç (Editör): Yaşlılığın Önemi. İzmir: Meta Basım, 2006. s:1-17*
- Fulmer T, Wallace M, Edelman CL. Older adult, In: Edelman CL, Mandle CL, (Eds). *Health Promotion. Toronto: Mosby, 2002. pp: 709-44.*
- Güler, G., Güler, N., Kocataş, S., & Akgül, N. (2009). Yaşlıların sağlık bakım gereksinimleri. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(4), 367-373.
- Hersek, N., Özbek, M. ve Yapılır, D. D. F. N. (2015), Yaşlıda Ağız ve Diş Sağlığı. *H.Ü. Diş Hekimliği Fakültesi*, 1(2) 8.
- Hilman L., (2002). "Maximum Impact-Looking to the Future", *Canadian Home Care Association 12. Annual Conference, November 22-23-Vancouver-B.C*, pp.2-3
- Kalmkara, V. (2011), *Temel Gerontoloji, Yaşlılık Bilimi*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Kızılay, Ankara, s.103-110
- Karacan, E. (2017). Sosyal Politika Kapsamında Türkiye’de Yaşlı Nüfus: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Journal of International Social Research*, 10(49)
- Karadakovan, A. (2014). Yaşlı Sağlığı ve Bakım, *Akademisyen Tıp Kitabevi, Yayın Dağıtım ve Pazarlama, Yenişehir, Ankara*, s.4-9
- Kutsal, Y.G. (2005). Yaşlanan Kadın Sağlık Sorunları. *B,3, 30-49. <http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>*
- Konak, A. ve Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-63. (25 ile aynı)
- Koşar, N. (1996). *Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refahı Alanı*. Ankara: Şafak Matbaacılık

- Manning, J. (2014). Acquainting Critical Care Nurses Witholderpatients' Physiological Changes. *Nursing 2018 Critical Care*, 9(6), 21-27.
- Nazlır Keser, E. (2019). Alzheimer Tanısı Konulan Yaşlıların Ailelerinin Sosyal Hizmet Gereksinimleri.
- Öğlak, S. (2011). Türkiye'de Yaşlı Bireylerin Bakım Gereksinimlerine Yönelik Yaşadığı Ortamda Sunulacak Bakım Modelleri. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 13(4). <http://www.hc-sc.gc.ca/hcsss/pubs/ehealth-esante/1998-tele/index-eng.php>
- Öğütmiş, S. (2001). Kişilerarası Sorun Çözme Becerileri ve Eğitimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özer, Z. (2019). Yaşlanma Teorilerine Giriş. *Yaşlanma Teorileri ve Geriatrik Değerlendirme: Yaşlı Bakımı*.
- Öztop, H. (2006). Yaşlı Kadınların Ekonomik ve Psikososyal Sorunları. *Türk Geriatri Dergisi*, 234-239.
- Öztürk, A., Özenci, S., Canmemiş, S., & Bozoğlu, E. (2016). Yaşlılık döneminde koruyucu sağlık bakımı. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1).
- Pilgrim, A., Robinson, S., Sayer, A. A., & Roberts, H. (2015). An Overview Of Appetite Decline In Older People. *Nursing older people*, 27(5), 29
- Rowe, T. A., & Juthani-Mehta, M. (2014). Diagnosis And Management Of Urinary Tract İnfection İn Older Adults. *Infectious disease clinics of North America*, 28(1), 75
- Savaşır, I. (1999). Yaşlılık Sağlık Psikolojisi. Okyayuz, Ü. H. (Ed.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Shannon JE, Zarit SH, Berg S, Johansson L (1998). "Adult day care for dementia: A comparison of programs in Sweden and the United States", *Journal of CrossCultural Gerontology* 13: 99-108.
- Sorophire Council (2010). Report of the Meals on Wheels and Promoting Independence (Preventative Services) Task and Finish Group. Sorophire Council Community Services Scrutiny Committee August.
- Şekeroğlu, Z. A., & Şekeroğlu, V. (2009). Oksidatif Mitokondrial Hasar ve Yaşlanmadaki Önemi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2), 69-74.
- Tel H, Tel H, Sabancıoğulları S. "Evde ve kurumda yaşayan 60 yaş üzeri bireylerin günlük yaşam aktivitelerini sürdürme ve yalnızlık yaşama durumu". *Turk J Geriatr* 2006; 9(1):34-40.
- Terci, D., Turan, G., Nergis, K. A. S. A., Öncel, T., & Arslansoyu, N. (2016). Yaşlılık Kavramına Bir Bakış. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Tansu, B. (2020). *Yaşlı Bireylerin Temel Bakım Gereksinimlerinin Henderson Hemşirelik Bakım Modeline Göre Belirlenmesi* (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Telatar, T. G., & Özcebe, H. (2004). Yaşlı nüfus ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesi. *Türk Geriatri Dergisi*, 7(3), 162-165.
- Tomanbay, İ. (2007). Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler.
- Timonen, V., & O'Dwyer, C. (2010). 'It is nice to see someone coming in': Exploring the Social Objectives of Meals-on-Wheels. *Canadian Journal on Aging/La Revue canadienne du vieillissement*, 29(3), 399-410.
- Yağcıoğlu R. (2009). Sağlıklı Yaşlanma ve Sosyal Hizmetler. *The Journal of Turkish Family Physician*, C, 3, 30-38.
- Yeşilyaprak, B. (2002). Eğitimde Rehberlik Hizmetleri. (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- <https://www.yaslibakimiankara.com/yasli-larin-temel-gereksinimleri-nelerdir.html>
- Yıldırım, B., Özkahraman, Ş. ve Ersoy, S. (2012). Yaşlılıkta Görülen Fizyolojik Değişiklikler ve Hemşirelik Bakımı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 19-23.
- Zıplar, Ü. T. (2015). Dünyada ve Türkiye'de yaşlılık hizmetleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 173-194.

Bölüm 28

Deprem ve Doğal Afetlerde Yaşlı Sağlığı

*Ali Özer
Osman Kurt*

Yaşlılık, farklı alanlarda çeşitli tanımlara sahip olmakla birlikte genellikle fizyolojik, biyolojik, ekonomik veya sosyolojik perspektiflerle ele alınmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşlılık dönemini 65 yaş ve üzeri olarak kronolojik anlamda tanımlamaktadır. Yaşlı nüfus artınca ve ileri yaşlara kadar yaşayan kişi sayısı artış gösterince yaşlılar grubunu bazı alt gruplara ayırma ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle DSÖ 65 ve üzeri yaşlardaki grubu “genç yaşlı” (65-74 yaşlar), “orta yaşlı” (75-84 yaşlar) ve “ileri yaşlı” (85 ve üzeri yaşlar) olmak üzere üç alt gruba ayırmıştır (1). Yaşlılar sosyal hayatta hastalıklara daha fazla hassas olmaları nedeniyle kırılgan grup olarak gruplandırılabilir. Ancak yaşlılar da sadece yaş sınıfına göre değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda yaşlının ek hastalıklarının olması kırılganlığını daha da artırmaktadır. Kırılganlık genel olarak bir kişinin veya grubun, insan eli veya doğal olarak gerçekleşen tehlikenin etkisini “öngörme, bunlarla baş etme, direnme ve bunlardan kurtulma” kapasitesinin yetersiz olması şeklinde açıklanabilir (2).

Doğal afetler, dünya genelinde yaşamı ve toplulukları ciddi şekilde etkileyen olaylardır. Özellikle depremler, afetlerin en yıkıcı ve yaygın olarak görülen türlerindedir ve maalesef yaşlı nüfus, bu tür felaketlerden etkilenme açısından özellikle hassas bir grup olarak dikkat çekmektedir. Hayatın her alanında kırılgan grup olan yaşlılar, deprem gibi afetlerde de kırılgan grup olarak değerlendirilir ve özellikle korunması ve öncelenmesi gereken gruplar arasında sayılabilir. Yaşlı yetişkinlerin diğer yaş gruplarına kıyasla daha savunmasız oldukları ve doğal afetlerde daha fazla zayıt yaşadıkları bilinmektedir (3).

KAYNAKLAR

1. Bilir N. (2021). Yaşlılık tanımı, yaşlılık kavramı, epidemiyolojik özellikler. (Eds) Ertürk A, Bahadır A, Koşar F). Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları. TÜSAD Eğitim Serisi Kitapları, Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği (s.13–31).
2. Blaikie P, Cannon T, Davis I, Wisner B. At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters. London: Routledge, 1994.
3. Pang N, Karanasios S, Anwar M. Exploring the information worlds of older persons during disasters. Journal of the Association for Information Science and Technology, 2020; 71(6): 619-631.
4. Banks L. Caring for elderly adults during disasters: Improving health outcomes and recovery. National Emergency Training Center. 2013.
5. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9Flar-2022-49667&dil=1> Erişim tarihi: 26.07.2023
6. Maltais D. Elderly people with disabilities and natural disasters: vulnerability of seniors and post trauma. HSOA Journal of gerontology & geriatric medicine, 2019; 5(4): 1-7.
7. AARP. We Can Do Better: Lessons Learned for Protecting Older Persons in Disasters. Research Report. AARP Public Policy Institute, Washington, 2006.
8. Zhu X, Sun B. Study on earthquake risk reduction from the perspectives of the elderly. Safety science, 2017; 91: 326-334.
9. Şevik AE. Deprem ve yaşlılık: Psikososyal bir bakış. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD), 2023; 16(1): 49-57.
10. Bayraktar N, Dal Yılmaz Ü. Vulnerability of elderly people in disasters: a systematic review. Turkish Journal of Geriatrics, 2018;21(3):467-482.
11. Chan EYY. Disaster public health and older people. Routledge, 2019.
12. Çakır Ö, Atalay G. Afetlerde Özel Gereksinimli Grup Olarak Yaşlılar. Resilience, 2020; 4(1): 169-186.
13. Saçaklıoğlu F, Türk M. Olağandışı durumlarda risk grupları. In: Karababa O (Ed). Olağandışı durumlarda sağlık hizmetleri, sağlık çalışanının el kitabı. Ankara: Türk Tabipler Birliği, 2002: 79-89.
14. Fernandez LS, Byard D, Lin CC, Benson S, Barbera JA. Frail elderly as disaster victims: emergency management strategies. Prehospital and disaster medicine, 2002; 17(2): 67-74.
15. Mace SE, Doyle CJ, Askew K, Bradin S, Baker M, Joseph MM, Sorrentino A. Planning considerations for persons with access and functional needs in a disaster-Part 2: Evacuation and sheltering. American journal of disaster medicine, 2018;13(3):195-206.
16. American Red Cross, DISASTER PREPAREDNESS For Seniors By Seniors, ss:1-30. https://www.redcross.org/content/dam/redcross/atg/PDF_s/Preparedness___Disaster_Recovery/Disaster_Preparedness/Disaster_Preparedness_for_Srs-English.revised_7-09.pdf Erişim tarihi: 26.07.2023
17. Osaki Y, Minowa M. Factors associated with earthquake deaths in the great Hanshin-Awaji earthquake, 1995. Am J Epidemiol. 2001;153(2):153-156.
18. Chan CC, Lin YP, Chen HH, Chang TY, Cheng TJ, Chen LS. A population-based study on the immediate and prolonged effects of the 1999 Taiwan earthquake on mortality. Ann Epidemiol. 2003;13(7):502-508.
19. Panuş Ü, Karadakovan A. Afet ve acil durumlarında yaşlıya yönelik hizmetlerin planlaması. Hastane Öncesi Dergisi, 2023; 8(1): 119-128.
20. Baggett J. Florida disasters and chronic disease conditions. Preventing chronic disease. 2006; 3(2): 1-3
21. Shang Q, Guo X, Li J, Wang T. Post-earthquake health care service accessibility assessment framework and its application in a medium-sized city. Reliability Engineering & System Safety, 2022; 228: 108782.

22. Makwana N. Disaster and its impact on mental health: A narrative review. *Journal of family medicine and primary care*, 2019; 8(10): 3090.
23. Rafiey H, Momtaz YA, Alipour F, Khankeh H, Ahmadi S, Khoshnami MS, Haron SA. Are older people more vulnerable to long-term impacts of disasters? *Clinical Interventions in Aging*, 2016;11: 1791.
24. Bolin R, Klenow DJ. Older people in disaster: A comparison of black and white victims. *International Journal on Aging and Human Development*, 1988; 26(1): 29–43.
25. Huerta F, Horton R. Coping behavior of elderly flood victims. *The Gerontologist*, 1978; 18(6): 541–546.
26. Thompson MP, Norris FH, Hanacek B. Age differences in the psychological consequences of Hurricane Hugo. *Psychology and Aging*, 1993; 8(4): 606–616.
27. Ticehurst S, Webster RA, Carr VJ, Lewin TJ. The psychosocial impact of an earthquake on the elderly. *Int J Geriatr Psychiatry*, 1996;11(11):943-951.
28. Parker G, Lie D, Siskind DJ, Martin-Khan M, Raphael B, Crompton D, Kisely S. Mental health implications for older adults after natural disasters—a systematic review and meta-analysis. *International Psychogeriatrics*, 2016; 28(1): 11-20.
29. Li L, Reinhardt JD, Van Dyke C, Wang H, Liu M, Yamamoto A, et al. Prevalence and risk factors of post-traumatic stress disorder among elderly survivors six months after the 2008 Wenchuan earthquake in China. *BMC psychiatry*, 2020; 20(1): 1-10.
30. Aurizki GE, Efendi F, Indarwati R. Factors associated with post-traumatic stress disorder (PTSD) following natural disaster among Indonesian elderly. *Working with Older People*, 2019; 24(1): 27-38
31. Cueto RM, Fernández MZ, Moll S, Rivera G. Community participation and strengthening in a reconstruction context after a natural disaster. *Journal of prevention & intervention in the community*, 2015; 43(4): 291-303.
32. Van Krieken T, Kulatunga U, Pathirage C. Importance of community participation in disaster recovery. 13th International Postgraduate Research Conference (IPGRC) 2017; 860-869.
33. Kılıç Ceyhan E. Afetlere Müdahalede Sosyal Hizmetin Çok Boyutlu Rolü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 779-786.
34. Canbulat Ş. Doğal afetler ve olağanüstü durumlarda görülen salgın hastalıkların yayılımı. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2023;3(1): 47-64.
35. Dizer U. Afet ve İnfeksiyon. In: Eryılmaz M, Dizer U (eds). *Afet Tıbbi*. 2nd ed. Ankara: Ünsal Yayınları, 2007; 501-521,555-571.
36. Pascapurnama DN, Murakami A, Chagan-Yasutan H, Hattori T, Sasaki H, Egawa S. Prevention of Tetanus Outbreak Following Natural Disaster in Indonesia: Lessons Learned from Previous Disasters. *Tohoku J Exp Med* 2016; 238: 219-227.
37. Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği (EKMUD) Erişkin Bağışıklama Rehberi; Yaşlılık döneminde aşılama. İstanbul: Gülmat Matbaacılık; 2019.
38. Afshar M, Raju M, Ansell D, Bleck TP. Narrative review: tetanus—a health threat after natural disasters in developing countries. *Ann. Intern. Med*, 2011; 154: 329-335.
39. Lang PO, Govind S, Mitchell WA, Siegrist CA, Aspinall R. Vaccine effectiveness in older individuals: what has been learned from the influenza-vaccine experience. *Ageing Res Rev* 2011;10:389–95.
40. Koldaş ZL. Yaşlı popülasyonda bağışıklama (aşılama). *Turk Kardiyol Dern Ars*, 2017; 45(5): 124-127.
41. Yağcı A. Savaş, Göç ve Afetlerde Salgınlar. 5. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi, 2007

Bölüm 29

Yaşlılık Döneminde İletişim ve Medya Kullanımı

Yasin Bulduklu

Yaşlılık; biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyal çok sayıda değişimin yaşandığı bir dönemdir. Farklı yaşlılık tanımları olmakla birlikte Dünya Sağlık Örgütü 65 yaş üzerini yaşlı olarak tanımlamaktadır. Bir nesnenin eskimesi gibi bedenın çeşitli boyutlarda işlevini geçmişe göre yerine getiremediği bu dönem, geri döndürülemez boyutta defektlerin ortaya çıktığı yaşam evresini tanımlamaktadır. Fiziksel ve fizyolojik değişiklikler, sosyal boyutta da farklılıkları ortaya çıkarmakta; diğerleriyle etkileşimi sağlayan iletişim de bu evrede değişik davranış biçimlerini gerekli kılmaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olmasının sonucu olarak iletişim, yaşamın her döneminde bir gerekliliktir ve sosyal ilişkilerin inşasında belirleyici işlevleri yerine getirmektedir.

İletişim, günlük hayatın bir parçasıdır. Kişinin içinde bulunduğu koşulları anlamlandırmasından zihinsel ve ruhsal durumunu karşıya aktarmasına kadar tüm süreçler iletişimi ilgilendirmektedir. Hayatın ilk anından son nefese kadar geçen tüm süreçlerde iletişim, canlı olmanın ya da hayatta kalmanın belirleyici unsurudur. Birinin amaçlı olarak karşısındaki kişiye anlam yaratacak işaretler göndermesi, ilgili işaretlerin yorumlanması ve geri bildirimde bulunulması adımlarının tümü iletişim ile ilgilidir. İnsanın fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal açıdan tam iyilik hâli içinde olması olarak tanımlanan sağlığın algılanması, yorumlanması ve korunması süreçlerinin bütünü esasen birer iletişim eylemidir. İletişim, sağlığın tanımlanması kadar sağlıklılık hâlinin devamı üzerinde de etkide bulunmaktadır. Hayatın diğer aşamalarında iletişim, yaşam

KAYNAKLAR

- Brickman, A. M. & Stern, Y. (2009). Aging and Memory in Humans, *Encyclopedia of Neuroscience*, Cilt:1; 175-180.
- Davies, A., Fidler, D., & Gorbis. D. (2011). Future Work Skills 2020. Palo Alto, CA: Institute for the Future for University of Phoenix Research Institute.
http://www.iftf.org/uploads/media/SR1382A_UPRI_future_work_skills_sm.pdf
- Demircioğlu, A., Atasavun-Uysal, S. & Şahin-Hamurcu, M. (2019). Yaşlı Bireylerde Görme Fonksiyonu, Denge Ve Düşme Davranışlarının İncelenmesi. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. 30(3):191- 198. doi: 10.21653/tjpr.665189
- Dhar, D. (2017). New Media use in Everyday Life of Aged People: A Study in Kolkata. *Journal of Content, Community & Communication*, 5(3), 38-42.
- Haris, N., Majid, Rogayah, A.M., Natrah, A. & Rozianawaty, O. (2014). The Role of Social Media in Supporting Elderly Quality Daily Life. 2014 3rd International Conference on User Science and Engineering (i-USEr), https://www.academia.edu/20453432/The_role_of_social_media_in_supporting_elderly_quality_daily_life
- Hobbs, R. (2010). The State of Media Literacy: A Response to Potter. *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 2011, 55, 419-430.
- Hoppe, F., May, T & Lin, J. (2018). *Advancing toward ASEAN Digital Integration. Empowering SMEs to Build ASEAN's Digital Future*. Boston: Bain and Company.
- Leist, A. K. (2013). Social Media Use of Older Adults: A Mini-review. *Gerontology*, 59(4):378-84. doi: 10.1159/000346818.
- Livingstone, S., Van Couvering, E., & Thumim, N. (2005). Adult Media Literacy: A Review Of The Research Literature On Behalf Of Ofcom. London School of Economics and Political Science. <https://dera.ioe.ac.uk/5283/1/aml.pdf>
- Redshaw, Tom. 2020. What is a digital society? Reflections on the aims and purpose of digital sociology. *Sociology* 54: 425-31.
- Sinav, A. (2020). Sosyal Medya ve Yaşlı Kullanıcılar: Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Araştırma. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 97-125.
- United Nations. (2021). *UN decade of healthy aging 2021-2030*. <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-aging>
- World Health Organisation. (2021). *Aging: Ageism*. <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/aging-ageism>

Bölüm 30

Yaşlılarda İlaç Kullanımı

*Mehmet Akif Karan
Gülçin Özalp*

1- YAŞLI BİREYLERDE POLİFARMASİ VE UYGUNSUZ İLAÇ KULLANIMI GENEL BİLGİ

İlaçlar (reçeteli, reçetesiz) ve bitkisel ürünler/gıda takviyeleri, yaşlı yetişkinler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Bitkisel ürün veya diyet takviyelerinin (ör.; ginseng, ginkgo biloba özü ve glukozamin gibi) yaşlı yetişkinler tarafından kullanımı günden güne artmaktadır. Yetmiş beş yaş ve üzerinde 3000'den fazla ayaktan yetişkin hasta üzerinde yapılan bir çalışmada, neredeyse dörtte üçünün en az bir reçeteli ilaç ve bir diyet takviyesi kullandığı görülmüştür (Nahin ve ark., 2009). Çoğu zaman, klinisyenler hastaları bitkisel ilaç kullanımı konusunda sorgulamamakta ve hastalar da bu bilgiyi kendiliğinden ifade etmemektedir. Bitkisel ilaçlar, reçete edilen ilaç tedavileriyle etkileşime girebilir ve bunun sonucunda advers olaylar gelişebilir, bu nedenle hastaları reçeteli ilaç dışında bir tedavi kullanıp kullanmalarını konusunda sorgulamak önemlidir.

“Polifarmasi”, kelime anlamı olarak “çoklu ilaç kullanımı” anlamına gelir. Çeşitli kaynaklarda farklı sayısal değerler olmakla beraber, genellikle dört-beş ilaç ve fazlasının aynı anda kullanılması olarak tanımlanır. Başka bir polifarmasi tanımlaması ise klinik endikasyondan daha fazla ilaç kullanımı veya en az bir gereksiz ilaç kullanı-

KAYNAKLAR

- Bahat G, İlhan B, Erdogan T, Halil M, Savas S, Ulger Z, et al. Turkish inappropriate medication use in the elderly (TIME) criteria to improve prescribing in older adults: TIME-to-STOP/TIMEto-START. *Eur Geriatr Med.* 2020;11(3):491-8.
- Bahat G, İlhan B, Erdogan T, Oren MM, Karan MA, Burkhardt H, et al. International validation of the Turkish Inappropriate Medication Use in the Elderly (TIME) criteria set: a Delphi Panel Study. *Drugs Aging.* 2021;38(6):513-21.
- Bahat G, Tufan F, Bahat Z, Tufan A, Aydın Y, Akpınar TS, et al. Comorbidities, polypharmacy, functionality and nutritional status in Turkish community-dwelling female elderly. *Aging Clin Exp Res.* 2014;26:255-9.
- By the 2023 American Geriatrics Society Beers Criteria® Update Expert Panel. American Geriatrics Society 2023 updated AGS Beers Criteria® for potentially inappropriate medication use in older adults. *J Am Geriatr Soc.* 2023;71(7):2052-2081.
- Grandison MK, Boudinot FD. Age-related changes in protein binding of drugs: implications for therapy. *Clin Pharmacokinet.* 2000;38(3):271-90.
- Gülhan R. Yaşlılarda Akılcı İlaç Kullanımı. *Okmeydanı Tıp Dergisi.* 2013;29(Ek sayı 2):99-105.
- Hajjar ER, Hanlon JT, Sloane RJ, Lindblad CI, Pieper CF, Ruby CM, Branch LC, Schmader KE. Unnecessary drug use in frail older people at hospital discharge. *J Am Geriatr Soc.* 2005 Sep;53(9):1518-23.
- İlhan B, Bahat G. Yaşlı ve Akılcı İlaç Kullanımı Türkiye Klinikleri J Geriatr-Special Topics. 2015;1(1):1-7.
- Karan M. A. (Ed.) (2021). *Geriatri (Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları)*, Hipokrat Yayınevi, Ankara, ss:621-632.
- Karan, M. A., Cankurtaran M., Şahin S., Akın, S, Kılıç, M. K., Çatıkkaş, N. M., ... Özgür, Ö. (2021c). Yaşlı, Yaşlanma ve Yaşlılık. Karan M. A., Satman İ. (Ed.) *Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler.* Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü Yayın No: 48569, İstanbul, ss.155-158.
- Kucukdagli P, Bahat G, Bay I, Kilic C, Oren MM, Turkmen BO, Karan MA. The relationship between common geriatric syndromes and potentially inappropriate medication use among older adults. *Aging Clin Exp Res.* 2020;32(4):681-7.
- Nahin RL, Pecha M, Welmerink DB, Sink K, DeKosky ST, Fitzpatrick AL; Ginkgo Evaluation of Memory Study Investigators. Concomitant use of prescription drugs and dietary supplements in ambulatory elderly people. *J Am Geriatr Soc.* 2009 Jul;57(7):1197-205.
- Rochon PA, Schmader KE, Givens J. Drug prescribing for older adults. 2023. Erişim: <https://www.uptodate.com/contents/drug-prescribing-for-older-adults>.
- Rossini M, Viapiana O, Adami S, Idolazzi L, Buda S, Veronesi C, et al. Medication use before and after hip fracture: a population-based cohort and case-control study. *Drugs Aging.* 2014;31(7):547-53.
- Sağlık Bakanlığı, Yaşlılarda İlaç Kullanımında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalıştayı. 2015.

GENEL AKAROLOJİ

Editörler:
Prof. Dr. Salih Doğan
Prof. Dr. Sebahat K. Özman-Sullivan

GENEL AKAROLOJİ

Editörler:

Prof. Dr. Salih Doğan - Prof. Dr. Sebahat K. Özman-Sullivan

Yayın No.: 5079
Fen Bilimleri No.: 195
ISBN: 978-625-397-739-9
E-ISBN: 978-625-397-740-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının **yahut herhangi bir görselinin** elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -seda@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Doğan, Salih; Özman-Sullivan, Sebahat K.
Genel Akaroloji / Editörler: Salih Doğan - Sebahat K. Özman-Sullivan
1. Basım. xiv + 716 s. 19,5x27,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-739-9
E-ISBN: 978-625-397-740-5
Anahtar kelimeler: Acarı, akar, akaroloji, kene
Keywords: Acari, mite, acarology, tick

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com
Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi
Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İçindekiler

Bölümler ve Yazarları	v
Ön Söz	xiii

1. Kısım TARİHÇE VE FİLOGENİ

1. Bölüm Akarolojinin Tarihçesi	5
1.1. Akarolojinin Kültürel Tarihi ve Bilim Dalı Olarak Gelişimi	5
1.2. Türkiye'de Akarolojinin Gelişimi	9
2. Bölüm Akarların Kökeni	17
2.1. Başlıca Sınıflandırma Modelleri	17
2.2. Ana Hatlarıyla Araknidlerin Filogenisi	18
2.3. Akar Grupları Arasındaki Benzerlikler ve Köken İlişkileri	19
2.4. Akarların Evrimi	24
2.5. Fosil Akarlar	25

2. Kısım AKARLARIN MORFOLOJİSİ VE ANATOMİSİ

3. Bölüm Akarların Morfolojisi	37
3.1. Vücut Bölümleri ve Segmentasyon	37
3.2. Deri	43
3.2.1. Derinin Yapısı	43
3.2.2. Deri Değişirme (Ekdizis)	46

3.2.3. Renklenme	47
3.2.4. Deri ile İlişkili Yapılar: Deri Bezleri ve Kıllar	48
3.3. Gnathozoma	52
3.4. İdiozoma	58
3.5. Bacaklar	63

4. Bölüm Akarların Anatomisi

4.1. Sindirim Sistemi	73
4.2. Boşaltım Sistemi	77
4.3. Dolaşım Sistemi	78
4.4. Kas Sistemi	78
4.5. Solunum Sistemi	79
4.6. Üreme Sistemi	83
4.6.1. Erkek Üreme Organları	84
4.6.2. Dişi Üreme Organları	85
4.7. Sinir ve Duyu Sistemleri	86
4.7.1. Sinir Sistemi	86
4.7.2. Duyu Sistemleri	88

3. Kısım GELİŞME

5. Bölüm Akarlarda Embriyonik Gelişim ve Başkalaşım

5.1. Embriyonik Gelişim	97
5.1.1. Embriyonik Gelişim Safhaları	98
5.1.2. Akar Gruplarında Embriyonik Gelişim Örnekleri	99
5.2. Akarlarda Başkalaşım	103
5.3. Diyapoz	108

4. Kısım

AKARLARIN EKOLOJİSİ VE EKONOMİK ÖNEMİ

6. Bölüm Toprak Akarları	115	7.7.3. Durgun Sular	153
6.1. Toprak ve Yapısı	115	7.7.4. Geçici Birikintiler	153
6.2. Topraktaki Yaşam Formları	117	7.8. Ekoloji	154
6.3. Toprak Faunası	117	7.8.1. Konak Üzerindeki Etkileri	154
6.4. Toprak Akarları	118	7.8.2. Predatör Olarak Etkileri	155
6.4.1. Toprak Akarlarında Dağılım, Yoğunluk ve Biyokütle	120	7.8.3. Av Olarak Önemleri	155
6.4.2. Toprak Akarlarında Tür Çeşitliliği	121	7.8.4. İndikatör Olarak Kullanılmaları	155
6.4.3. Ekolojik Faktörler ve Toprak Akarlarının Bazı Ekolojik Özellikleri	126	7.9. Türkiye Su Akar Faunası	156
6.5. Hayvan Dışkısında (Gübre) Yaşayan Akarlar	128	8. Bölüm Tarımsal Önemi Olan Akarlar	163
6.6. Leş Akarları	128	8.1. Tetranychidae	163
6.7. Yaşayan Çatılar ve Akarlar	129	8.2. Penthaleidae	177
7. Bölüm Su Akarları	137	8.3. Tenuipalpidae	178
7.1. Akrabalık İlişkileri ve Orijinleri	137	8.4. Tarsonemidae	184
7.2. Çeşitlilik ve Sınıflandırma	138	8.5. Eriophyidae	186
7.3. Zoocoğrafya	138	8.6. Phytoptidae	196
7.4. Morfoloji	138	8.7. Acaridae	197
7.4.1. Larva Morfolojisi	139	8.8. Carpaglyphidae	201
7.4.2. Deutoniimf ve Erginlerin Morfolojisi	141	9. Bölüm Veteriner Önemi Olan Akarlar	211
7.5. Anatomi	146	9.1. Sarcoptiformes	212
7.5.1. Sindirim Sistemi	146	9.1.1. Sarcoptidae	212
7.5.2. Boşaltım Sistemi	146	9.1.2. Psoroptidae	213
7.5.3. Solunum Sistemi	146	9.1.3. Knemidokoptidae	216
7.5.4. Dolaşım Sistemi	146	9.1.4. Pyroglyphidae	216
7.5.5. Sinir Sistemi	146	9.2. Trombidiformes	217
7.5.6. Üreme Sistemi	147	9.2.1. Demodecidae	217
7.6. Yaşam Devirleri	147	9.2.2. Cheyletidae	218
7.6.1. Yumurta	148	9.2.3. Trombiculidae	219
7.6.2. Larva	150	9.2.4. Tarsonemidae	220
7.6.3. Protonimf	152	9.3. Mesostigmata	221
7.6.4. Deutoniimf	152	9.3.1. Dermanyssidae	221
7.6.5. Tritoniimf	152	9.3.2. Macronyssidae	222
7.6.6. Ergin	152	9.3.3. Varroidae	223
7.7. Habitat ve Komüniteler	153	9.3.4. Raillietiidae	225
7.7.1. Kaynaklar	153	9.4. Ixodida (Metastigmata)	225
7.7.2. Akarsular	153	9.4.1. Kenelerin Biyolojisi	226
		9.4.2. Kenelerin Ekolojisi	227
		9.4.3. Kenelerde Vektörlük	231
		9.4.4. Kenelerden Korunma ve Kontrol Yöntemleri	234

10. Bölüm Tıbbi Önemi Olan Akarlar 243

10.1. Sarcoptidae – Uyuz Akarları	244
10.2. Pyroglyphidae - Toz Akarları	248
10.3. Depolanmış Ürün Akarları	255
10.4. Hayvanların Parazit Akarları	255
10.5. Demodecidae - Kıl Folikül Akarları	255
10.6. Trombiculidae	258
10.7. Cheyletidae	260
10.8. Pyemotidae	260
10.9. Dermanyssidae	262
10.10. Macronyssidae	263
10.11. Ixodida - Keneler	263
Kenelerle İnsanlara Bulaşan Hastalıklar	268

11. Bölüm Omurgalı ve Omurgasız Hayvanların Parazit Akarları (Veteriner ve Tıbbi Önemi Olanlar Dışında) 281

11.1. Trombidiformes	281
11.2. Sarcoptiformes	284
11.3. Mesostigmata	287
11.4. Ixodida	290

12. Bölüm Kriminal Önemdeki Akarlar ve Krimino-Hukuk Araştırmalarda Kullanımları 297

12.1. Adli İncelemelerde Yararlanılan Akarlar	297
12.1.1. Cesede Böcekler ile Taşınan Akar Türleri	297
12.1.2. Toprak Akarları	297
12.1.3. Toz Akarları	298
12.1.4. Depo ve Gıda Akarları	298
12.1.5. Sucul Akarlar	299
12.1.6. Parazit Akarlar	299
12.2. Akarların Adli Olayların Aydınlatılmasındaki Rollerini	300
12.2.1. Ölüm Sonrası Aralık (PMI) Tahmininde Akarların Rolü	300
12.2.2. Olay Yeri, Suçlu ve Ölüm Nedeni Tespitinde Akarların Rolü	304
12.2.3. Kaçakçılık/Hırsızlık Olaylarının Aydınlatılmasında Akarların Rolü	305
12.2.4. İhmal veya Fiziksel İstismar Durumlarında Adli Gösterge Olarak Akarların Rolü	306

12.2.5. Salgınlarda Akarların Rolü ve Adli Olaylarla İlişkisi	306
12.2.6. Delüzyonel Parazitöz ve Akarlar	307
12.2.7. Paleoakaroloji/Arkeoakaroloji	307
12.3. Akarların Adli Olayların Aydınlatılmasında Kullanılma Yöntemleri	307
12.3.1. Entomolojik, Biyolojik ve Ekolojik İncelemeler	307
12.3.2. Moleküler Analizler	308
12.3.3. Kan Lekesi İzleri ve Akarlar	308
12.3.4. Toksikolojik Analizler	308
12.3.5. Olay Mahallinde Akarların Olmayışı Bir İpucu Olabilir mi?	309
12.4. Adli Bilimlerde Akar Kullanımının Avantaj ve Dezavantajlı Olduğu Bazı Durumlar	309
12.5. Adli Akaroloji Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar	310

5. Kısım

DAVRANIŞ

13. Bölüm Akarlarda Kimyasal Haberleşme 321

13.1. Semiokimyasallarda Terminoloji	321
13.2. Konakçı Bitki-Akar İlişkisinde Allelokimyasallar	323
13.3. Av-Avcı Akar-Konakçı Bitki İlişkisinde Allelokimyasallar	326
13.4. Parazit Akar-Konakçı İlişkisinde Allelokimyasallar	329
13.5. Parazit-Avcı Akar İlişkisinde Allelokimyasallar	331
13.6. Akar Feromonları ve Akar İlişkilerinde Muhtemel Fonksiyonları	331
13.6.1. Astigmatid Akarlarda Feromonlar	332
13.6.2. Bitki Zararlısı ve Avcı Akarlarda Feromonlar	334
13.6.3. Parazit Akarlarda Feromonlar	335
13.6.4. Su Akarlarında Feromonlar	335
13.7. Semiokimyasalların Akar Mücadelesinde Kullanım Olanakları	335
13.7.1. Bitki Zararlısı Akarların Mücadelesinde Semiokimyasallar	335
13.7.2. Parazit ve Diğer Akar Gruplarının Mücadelesinde Semiokimyasallar	338

14. Bölüm Akarların Beslenme Şekilleri	351	17.2. Kommensalizm	417
14.1. Mesostigmata	351	17.3. Mutualizm	418
14.2. Ixodida	353	17.4. Predasyon	419
14.3. Opilioacarida ve Holothyrida	353	17.5. Rekabet	422
14.4. Trombidiformes	354	18. Bölüm Sosyal/Sosyale Yakın Akarlar ve Sosyal Yaşam Tipleri	427
14.5. Sarcoptiformes	356	18.1. Sosyallik	427
Oribatida	356	18.2. Akarlarda Sosyal/Sosyale Yakın Davranışlar	428
Astigmata	357	18.3. Akarlarda Sosyalliğinin Derecelendirilmesinde Kullanılan Ölçütler ve Sosyal Yaşam Tipleri	429
15. Bölüm Akarlarda Üreme Davranışı	365	18.4. Sosyal/Sosyale Yakın Davranışlar Gösteren Akarlar	429
15.1. Akarlarda Üreme Modellerinin Evrimi	365	18.4.1. Bitki Zararlısı Akar Türlerinde Sosyallik, Sosyale Yakınlık	429
15.1.1. Eşeyli Üremenin Evrimi: Ölümçül Bir Yol	365	18.4.2. Predatör Akar Türlerinde Sosyallik, Sosyale Yakınlık	432
15.1.2. Partenogenetik Soyların Oluşumu	366	18.4.3. Parazit Akar Türlerinde Sosyallik, Sosyale Yakınlık	433
15.2. Üreme Şekilleri	371	18.4.4. Astigmatid Akarlarda Sosyallik, Sosyale Yakınlık	434
15.3. Çiftleşme	372	6. Kısım ZARARLI YÖNETİMİ	
15.3.1. Direkt Sperm Nakli	372	19. Bölüm Zararlı Akarlarla Mücadele Yöntemleri	441
15.3.2. Endirekt Sperm Nakli	374	19.1. Kültürel Önlemler	441
15.4. Erkek-Erkek İlişkileri	376	19.2. Biyolojik Mücadele	442
15.5. Eşeyssel Seçilim	377	19.2.1. Avcı Akar Türlerini İçeren Önemli Familyalar ve Genel Beslenme Özellikleri	443
15.5.1. İntraseksüel Rekabet	377	19.2.2. Tarımsal Üretimde Biyolojik Mücadele Etmeni Olarak Avcı Akarlar	443
15.5.2. İnterseksüel Seçilim	379	19.2.3. Avcı Böcekler	444
15.5.3. Cinsel Silahlanma Yarışı: İnterseksüel Çatışma	381	19.2.4. Entomopatojenler	445
15.6. Ebeveyn Bakımı	383	19.2.5. Yabancıotların Biyolojik Mücadelesinde Fitofag Akarlar	446
16. Bölüm Akarların Taşınma Şekilleri	393	19.3. Kimyasal Mücadele	446
16.1. Anemokori	394	19.3.1. Akarisitlerin Sınıflandırılması	447
16.2. Hidrokori	396	19.3.2. Akarisit Olarak Kullanılan Pestisit Grupları	448
16.3. Forezi	397		
16.4. Diğer Taşınma Şekilleri	402		
17. Bölüm Akarlarda Birlikte Yaşam Şekilleri	409		
17.1. Akarlarda Parazitik Yaşam	411		
17.1.1. Parazitizmin Kökeni	412		
17.1.2. Parazitoit Akarlar	414		
17.1.3. Parazitizmin Kaybı	414		
17.1.4. Parazit Akarların Konakçı Üzerindeki Etkileri	415		
17.1.5. Parazitizme Karşı Konakçı Duyarlılığı: Parazit Akarlara Karşı Savunma	416		

19.3.3. Akarlarda İnsektisit/Akarisit Direnci ve Yönetimi	451
19.4. Entegre Mücadele	453
19.5. Depolanmış Ürünlerde Zararlı Akarların Mücadelesi	455
19.6. Mantar Zararlısı Akarların Mücadelesi	455
19.7. Diğer Parazit Akar Türleriyle Mücadele	456

7. Kısım

YÖNTEM

20. Bölüm Akarlarda Toplama, Saklama, Preparasyon ve İnceleme Teknikleri	465
20.1. Akarların Toplanması	465
20.1.1. Bitkilerde yaşayan akarların toplanması	465
20.1.2. Toprak ve bitki döküntüsünde yaşayan akarların toplanması	468
20.1.3. Su akarlarının toplanması	469
20.1.4. Toz akarlarının toplanması	474
20.1.5. Hayvan zararlısı akarların toplanması	477
20.1.6. Toplama kapları	482
20.2. Akar Örneklerinin Saklanması	483
20.2.1. Bitkilerden toplanan akarların saklanması	483
20.2.2. Toprak ve bitki döküntüsünden toplanan akarların saklanması	483
20.2.3. Su akarlarının saklanması	484
20.2.4. Toz akarlarının saklanması	484
20.2.5. Hayvan zararlısı akarların saklanması	484
20.3. Akar Preparatlarının Hazırlanması	485
20.3.1. Geçici preparat	485
20.3.2. Daimi preparat	485
20.4. Akarların İncelenmesi	491
20.4.1. Mikroskoplar	491
20.4.2. Dijital görüntüleme	492
20.4.3. Çizim işlemleri	493
20.4.4. Moleküler analizler	493
20.5. Canlı Akarlarla Çalışma	493
20.5.1. Bitki akarları	493
20.5.2. Toprak akarları	493
20.5.3. Su akarları	494
20.5.4. Omurgalı parazitleri	494

8. Kısım

SINIFLANDIRMA

21. Bölüm Takım: Opilioacarida ve Holothyrida	503
21.1. Opilioacarida	503
21.1.1. Tanıtıcı Özellikleri	504
21.1.2. Sınıflandırması	505
21.1.3. Yayılış, Habitat ve Ekoloji	505
21.2. Holothyrida	507
21.2.1. Tanıtıcı Özellikleri	508
21.2.2. Sınıflandırması	508
21.2.3. Yayılış, Habitat ve Ekoloji	510
22. Bölüm Takım: Ixodida	517
22.1. Tanıtıcı Özellikleri	518
22.2. Sınıflandırması	518
22.2.1. Ixodidae	521
22.2.2. Argasidae	522
22.2.3. Nuttalliellidae	523
22.2.4. Deinocrotonidae	523
22.2.5. Khimairidae	523
23. Bölüm Takım: Mesostigmata	529
23.1. Tanıtıcı Özellikleri	529
23.2. Sınıflandırması	532
23.2.1. Alt takım Sejida	536
23.2.2. Alt takım Trigynaspida	536
Kohort Cercomegastina	537
Kohort Antennophorina (Trigynaspida)	537
23.2.3. Alt takım Monogynaspida	538
Kohort: Gamasina	538
Familya: Phytoseiidae Berlese	542
Familya: Zerconidae Canestrini	543
Bazı Diğer Önemli Familyalar	546
24. Bölüm Takım: Trombidiformes	557
24.1. Tanıtıcı Özellikleri	557
24.2. Sınıflandırması	557
24.2.1. Alt takım: Sphaerolichida OConnor, 1984	558
24.2.2. Alt takım: Prostigmata Kramer, 1877	559

25. Bölüm Takım: Sarcoptiformes	587	27.7. European Water Mite Research (Avrupa Su Akarı Araştırması)	637
25.1. Tanıtıcı Özellikleri	587	27.8. Fauna Europaea (Fauna Avrupa)	638
25.2. Sınıflandırması	587	27.9. Federmilben (Tüy Akarları)	639
25.2.1. Alt takım: Endeostigmata Reuter, 1909	587	27.10. Flat Mites of the World (Dünyanın Yassı Akarları)	640
25.2.2. Alt takım: Oribatida van der Hammen, 1968	589	27.11. Interactive Identification Key for the Hard Ticks (Ixodidae) of the Eastern U.S. (Doğu ABD'deki Sert Keneler (Ixodidae) için İnteraktif Teşhis Anahtarı)	641
Takım Altı (Hyporder): Astigmata Canestrini, 1891 (=Astigmatina O'Connor, 2009)	598	27.12. Invasive Mite Identification (İstilacı Akar Teşhisi)	642
9. Kısım			
ÖZEL KONULAR			
<hr/>			
26. Bölüm Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Akarlar	609	27.13. Melicharidae Database (Melicharidae Veritabanı)	643
26.1. Kitlel Yok Oluş	609	27.14. Mesostigmatid Soil Mites of Alberta (Alberta'nın Mesostigmatid Toprak Akarları)	644
26.2. Biyolojik Çeşitlilik	609	27.15. miteresearch.org (akararaştırma.org)	645
26.3. Akarlar	610	27.16. NEW Redlegged Earth Mite Hatch Timing Tool (Yeni Kırmızı Bacaklı Toprak Akarı Kuluçka Zamanlama Aracı)	646
26.4. Biyolojik Çeşitlilik Kaybı ve Akarlar	611	27.17. North American Bee-associated Mites (Kuzey Amerika'daki Arı ile İlişkili Akarlar)	647
26.5. Biyolojik Çeşitlilik Kaybının Nedenleri	613	27.18. Phytoseiidae Database (Phytoseiidae Veritabanı)	648
26.6. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması İçin Yapılan Çalışmalar ve Alınması Gerekli Önlemler	614	27.19. Spider Mites Web (Örümcekakarları Ağı)	649
Omurgasızların korunması	616	27.20. Tenuipalpidae Database (Tenuipalpidae Veritabanı)	650
Kişisel Olarak Yapılması Gereken Koruma Önlemleri	617	27.21. Tetranychidae Database (Tetranychidae Veritabanı)	651
26.7. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN)	617	27.22. Tick Identification Resources (Kene Teşhis Kaynakları)	652
26.8. Akar Uzmanlar Grubu (IUCN, SSC, Mite Specialist Group)	618	27.23. Tool for Integrated Pest Management of Poultry Red Mite (Kanatlı Kırmızı Akarı Entegre Zararlı Yönetimi Aracı)	653
27. Bölüm Akarolojide Web Tabanlı Araçlar	629	27.24. UBC-Mites and Other Microarthropods (Akarlar ve Diğer Mikroeklembacaklılar)	654
27.1. Ascidae Database (Ascidae Veritabanı)	631	27.25. Varroa Management Decision Tool (Varroa Yönetim Karar Aracı)	655
27.2. Bdelellid & Cunaxid Databases (Bdelellid ve Cunaxid Veritabanı)	632	Dizin	659
27.3. Bee Mite ID (Arı Akarı ID)	633	Editörler Hakkında	683
27.4. Blattisociidae Database (Blattisociidae Veritabanı)	634	Yazarlar Hakkında	685
27.5. Bristol University Tick ID - Online Photographic Guide to Ticks (Bristol Üniversitesi Kene ID - Online Fotoğraflı Keneler Kılavuzu)	635		
27.6. E-Taxonomy of the Phytoseiidae Mite Family (Phytoseiidae Akar Familyasının E-Taksonomisi)	636		

1. Bölüm

Akarolojinin Tarihçesi

Salih Doğan ve Osman Ecevit

*Bilim tarihi, aklın gerçeğe ulaşması sürecidir.
Alexandre Koyré (1892-1964)*

Bilim tarihi, en basit tanımlamayla bilimin doğuşunun ve gelişiminin incelenmesidir. Amacı, nesnel bilginin ortaya çıkması, yayılması ve kullanılmasına ilişkin koşulları incelemektir. Bu bölümde, akaroloji biliminin kültürel ve tarihi faktörlerin etkileşimi sonucu nasıl ortaya çıktığı ve bugünkü seviyeye nasıl geldiği anlatılmaktadır.

1.1. Akarolojinin Kültürel Tarihi ve Bilim Dalı Olarak Gelişimi

Akarlar hakkındaki ilk bilgiler antik Mısır medeniyetine kadar uzanmakta ve büyük Yunan bilimlerinin yazılarında da bu hayvanların geçtiği bilinmektedir. On sekizinci yüzyıl Avrupa'sında bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaya başlayan akarolojinin kültürel tarihini dört devreye ayırmak mümkündür.

- Aristo'ya kadar olan devre
- Aristo'dan Linne'ye kadar olan devre
- Linne'den II. Dünya Savaşı'na kadar olan devre
- II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan devre

Kenelerin tıbbi önemleri nedeniyle tarihin erken dönemlerinde rapor edildikleri bilinmektedir. En eski rapor, MÖ 1550'de Mısır'da yazıldığı sanılan Ebers Tıp Papirüsünde geçen kene ateşi hakkındadır. MÖ 15. yüzyılda Nemrut III. Hatşepsut zamanından kalma sırtlana benzer bir hayvan çizi-

ziminin kulağındaki üç çıkıntının üç keneyi temsil ettiği düşünülmüştür. MÖ 850'de Homeros'un derlediği ünlü destanlarından biri olan Odesa'nın köpeğinde kenelerin varlığından bahsedilmektedir. Hipokrat ve Aristofanes'in ilk yazılarında akarlar ve kenelere atıfta bulunulmuştur. Aristo MÖ 350'de, *De Animalibus Historiae Libri*'de bir çekirge parazit akarını (muhtemelen *Eutrombidium*) rapor etmektedir. Yaşlı Pliny (Gaius Plinius Secundus) (MS 23-79), *Historia Naturalis* adlı eserinde kenenin kanla beslenen, başı her zaman sabit ve şişkin bir hayvan olduğundan bahsetmektedir. Çin'de bazı hastalıklarla ilişkili ilk akar çalışmalarının MS 313'ün başlarında yapıldığı bilinmektedir.

Aristo'ya kadar yunanca *Acari* (ακαρί) kelimesinin akarlar için kullanıldığı görülmektedir. Aristo keneler için Yunanca *Kroton* veya *Kynorastis*, ixodid olmayan akarları tanımlarken *A-Kari* (başsız) terimlerini kullanmıştır. *Acari* kelimesinin Yunanca *küçük* veya *kısa* anlamına gelen *akares* kelimesinden türetilmiş olması olasıdır. Orta çağda akarlar genellikle bitler veya küçük böcekler olarak bilinirdi. Aristo'nun zamanında olduğu gibi yakın zamana kadar keneler akarlardan ayrı varlıklar olarak kabul edilmiş ve *ticia* (eski İngilizce) veya *zecken* (Orta Yüksek Almanca) olarak adlandırılmıştır. Eski İngilizcede çok küçük anlamına gelen *mite* sözcüğünün, çok küçük boyutlu eski bir Flaman madeni parası olan *widow's mite*'den türetilmiş olabileceği belirtilmektedir. On yedinci yüzyılda mikroskopun keşfi ile birlikte bu canlıların gizemli dünyaları da yavaş yavaş keşfedilmeye

Kaynaklar

- Arthur, D.R. (1965). Ticks in Egypt in 1500 B.C.? *Nature*, 206, 1060–1061.
- Baker, E.W. & Wharton, G.W. (1952). *Introduction to acarology*. The Macmillan Company, New York, USA, 465 pp.
- Baran, Ş., Bezci, T. & Ayyıldız, N. (2018). Supplementary checklist of oribatid mites (Acari) from Turkey. *Munis Entomology & Zoology*, 13(1), 91–97.
- Behan-Pelletier, V. (2002). ICA directory of acarologists of the world 2002. https://www.nhm.ac.uk/hosted_sites/acarology/ica/directory2002.html (Accessed date: 3 September 2023).
- Bodenheimer, F.S. (1951). *Citrus entomology. In the Middle East with special references to Egypt, Iran, Irak, Palestine, Syria, Turkey*. Springer Dordrecht, The Netherlands, 663 pp.
- Bodenheimer, F.S. (1958). *Türkiye’de ziraate ve ağaçlara zararlı olan böcekler ve bunlarla savaş hakkında bir etüd*. Buyur Matbaası, Ankara, Türkiye, 346 pp.
- Bursalı, A., Keskin, A. & Tekin, Ş. (2012). A review of the ticks (Acari: Ixodida) of Turkey: species diversity, hosts and geographical distribution. *Experimental and Applied Acarology*, 57, 91–104.
- ChannaBasavanna, G.P. & Nangia, N. (1989). Acarology in developing countries: glimpses and prospects. In: *Progress in acarology*. Vol. 2. ChannaBasavanna, G.P. & Viraktamath, C.A. (Eds). Oxford and IBH, New Delhi, India, 469–473.
- Çakmak, İ., Faraji, F. & Çobanoğlu, S. (2011). A checklist and key to the Ascoidea and Phytoseioidea (except Phytoseiidae) species of Turkey with three new species records (Acari: Mesostigmata). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 35(4), 575–586.
- Denizhan, E., Monfreda, R., De Lillo, E. & Çobanoğlu, S. (2015). Eriophyoid mite fauna (Acari: Trombidiformes: Eriophyoidea) of Turkey: new species, new distribution reports and an updated catalogue. *Zootaxa*, 3991(1), 1–63.
- Dhooria, M.S. (2016). *Fundamentals of applied acarology*. Springer, Singapore, 470 pp.
- Doğan, S. (2007). Checklist of raphignathoid mites (Acari: Raphignathoidea) of Turkey. *Zootaxa*, 1454, 1–26.
- Doğan, S. (2019). Raphignathoidea (Acari: Trombidiformes) of Turkey: A review of progress on the systematics, with an updated checklist. *Acarological Studies*, 1(2), 129–151.
- Doğan, S. (2022). An overview of research on the family Cheyletidae (Acariformes) in Turkey, with a checklist of the Turkish cheyletid mites. *Systematic and Applied Acarology* 27(6), 1132–1151.
- Düzgüneş, Z. (1952). Türkiye’de turuncgil akarları. *Bitki Koruma Bülteni*, (1), 6–11.
- Düzgüneş, Z. (1954). *Orta Anadolu meyva ağaçlarına zarar veren Tetranychidae familyası türleri üzerinde sistematik ve biyolojik çalışmalar ve mücadele denemeleri*. Ziraat Vekâleti Neşriyat ve Haberleşme Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 706, 104 s.
- Düzgüneş, Z. (1963). Türkiyede yeni bulunan akarlar. *Bitki Koruma Bülteni*, 3(4), 237–246.
- Düzgüneş, Z. (1977). Çukurova’da çeşitli kültür bitkilerine zarar veren akarlar ve mücadeleleri. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 100, Halk Konferansları: 91, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Türkiye, 25 s.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, 259 s.
- Erman, O., Özkan, M., Ayyıldız N. & Doğan, S. (2007). Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second supplement. *Zootaxa*, 1532, 1–21.
- Erman, O., Pešić, V., Esen, Y. & Özkan, M. (2010). A checklist of the water mites of Turkey (Acari: Hydrachnidia) with description of two new species. *Zootaxa*, 2624, 1–48.
- Erman, O., Gülle, P., Özkan, M., Candoğan, H. & Boyacı, Y.Ö. (2019). Checklist of the water mites (Acari: Hydrachnidia) of Turkey: First supplement. *Zootaxa*, 4686(3), 376–396.
- Faraji, F., Çobanoğlu, S. & Çakmak, İ. (2011). Checklist and a key for the Phytoseiidae species of Turkey with two new species records (Acari: Mesostigmata). *International Journal of Acarology*, 37, 221–243.
- Hakkı, İ. (1929). *Keneler. Müvellidi maraz vazifeleri tahripleri*. Resimli Ay Matbaası, İstanbul, Türkiye, 48 s.
- Karaer, M.C., Arslan, K.A., Per, E. & Karaer, Z. (2023). Türkiye’de akaroloji alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi*, 4(1), 14–31.
- Kurtpınar, H. (1954). *Türkiye keneleri (Ixodoidea). Morfoloji, biyoloji, konakçı, yayılışları ve medikal önemleri*. Güven Matbaası, Ankara, Türkiye, 101 s.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Merdivenci, A. (1969). *Türkiye keneleri üzerine araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, Türkiye, 420 s.
- Merdivenci, A. (1970). *Türkiye parazitleri ve parazitolojik yayınları*. Kutulmuş Matbaası, İstanbul, Türkiye, 324 s.
- Özkan, M. (1978). *Erzurum ve çevre illeri kenelerinin sistematik yönden incelenmesi*. Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları No: 88, 116 s.

- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Erman, O. (1994). Check list of the Acari of Turkey. First supplement. *EURAAC News Letter*, 7, 4–12.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Soysal, Z. (1988). Türkiye akar faunası. *Doğa Türk Zooloji Dergisi*, 12, 75–85.
- Oytun, H.Ş. (1947). *Keneler, zararları ve savaş çareleri*. YZE Basımevi, Ankara, Türkiye, 109 s.
- Sayın, F. (1982). Turkey. In: *History of acarology*. Prasad, V. (Ed.). Indira Publishing House, Michigan, USA, 451–457.
- Sevsay, S. (2017). A checklist of the Erythraeoidea and Trombidioidea (Actinotrichida: Prostigmata) of Turkey. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 7, 175–196.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2010). Mites as modern models: acarology in the 21st century. *Acarologia*, 50, 131–141.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a Microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, Germany, 494 pp.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Zaher, M.A. (2007). Acarology in Egypt: a brief history. *Acarines*, 1, 1–4.
- Zhang, Z.-Q. (2010). ICA Directory of acarologists of the world 2010. https://www.nhm.ac.uk/hosted_sites/acarology/ica/directory2010.html (Erişim tarihi: 3 September 2023).

2. Bölüm

Akarların Kökeni

Adem Keskin ve Salih Doğan

Biyolojik sınıflandırma sistemi, yaşamın uçsuz bucaksız çeşitliliğini, takson adı verilen, geniş çapta kabul görmüş isimlere sahip ve üyeleri önemli özellikleri paylaşan uyumlu birimler halinde basitleştirmeyi ve sıralamayı amaçlamaktadır. Canlıların sınıflandırılması sırasında çok çeşitli karakterler kullanılmaktadır. Aşağı taksonların sınıflandırılmasında genellikle çok fazla bir tartışma olmamakla birlikte, yüksek taksonların klasik morfolojik ve moleküler verilere dayanarak yapılan sınıflandırmalarında henüz tam anlamıyla bir fikir birliğine varılamamıştır.

Bu bölümde, konuya alt yapı oluşturması, konunun daha iyi anlaşılması ve konu bütünlüğünün sağlanması için ilk olarak canlıların genel sınıflandırma şemalarına, ardından araknidlerin filogenisine kısaca değinilmiş ve sonrasında akarların köken ilişkilerinden bahsedilerek fosil formları üzerinde durulmuştur.

2.1. Başlıca Sınıflandırma Modelleri

Sınıflandırma çalışmalarını *Linne (Linnaeus)* öncesi (*Pre-Linnean*) ve *Linne sonrası (Post-Linnean)* dönem olarak ikiye ayırmak mümkündür. Linne öncesi dönemin, Aristoteles'in (MÖ 384-322) canlıların kökeni ve sınıflandırılması ile ilgili çalışmalarıyla başladığı düşünülmektedir. Aristoteles organizmaları *Bitkiler* ve *Hayvanlar* olmak üzere iki gruba ayırmış; hayvanları da kendi arasında *Kanlı Hayvanlar (Ennaima)* ve

Kansız Hayvanlar (Anaima) olmak üzere başlıca iki gruba ayırmıştır. Aristo tarafından temelleri atılan bu ilk sınıflandırma modeli yaklaşık 1500 yıl kadar kullanılmıştır. Caesalpino (1519-1603), *De Platis* adlı eserinde 1500 bitkiyi önce ağaçlar ve otlar olmak üzere iki gruba ayırırken, Gaspard Bauhin (1560-1631) ilk defa bitkilerde ikili isimlendirmeyi kullanmayı denemiştir. John Ray (1627-1705), bitki ve hayvanların sınıflandırmasında ilk defa aynı kuralları kullanmayı denemiş ve tüm canlıların tek bir sistem içerisinde sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir. Geçmişten miras kalan iki eski alem şeması, formal sınıflandırmanın uzun zamanlar boyunca kullandığı bir geleneği olmuş, Linne (1707-1778) bilinen bütün canlı formlarını bitkiler ve hayvanlar arasında dağıtmıştır. Linne, *İkili Adlandırma Sistemi*'ni (*Binomial Nomenclature*) o döneme kadar bilinen tüm bitki ve hayvan türlerine uygulayarak, bitkiler için *Species Plantarum* (1753), hayvanlar için *Systema Naturae* (1758 - 10. baskı) isimli eserlerini yayımlamıştır. Linne, *Systema Naturae*'in 12. baskısını (1766-1768) 3 cilde ayırmıştır. 1766'da yayımlanan *Regnum Animale* isimli birinci ciltte hayvanlar alemine, 1767'de yayımlanan *Regnum Vegetabile* isimli ikinci ciltte bitkiler alemine yer vermiştir. Linne, 1768'de yayımlanan *Regnum Lapideum* isimli üçüncü ciltte ise taşlar, mineraller ve fosil hayvanlara yer vererek, *Mineraler* alemi adında üçüncü bir alem oluşturmuştur. Ancak Mineraller alemi içerisinde yer alan fosil hayvan isimleri daha sonra *ICZN (International Code of Zoological Nomenclature – Uluslararası*

Opilioacarida takımına ait ilk fosil örnek, Eosen dönemi Baltık kehribarında bulunan ve 44-49 my olan *Paracarus pristinus* türüdür. Ancak bu takıma ait en yaşlı tür olan *Opilioacarus groehni*, Üst Kretase (Senomaniyen) (~99 my) Burmese kehribarında tespit edilmiştir. İlgili takıma ait son fosil örnek *Opilioacarus aenigmus* Eosen dönemi Baltık kehribarında (Burmese 44-49 my) tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, gerek fosil kayıtlar ve gerekse moleküler veriler akarların iki ana hat üzerinden evrimleştiğini göstermektedir. Fosil örneklerden acariform akarların yaklaşık 410 myö Aşağı Devoniyen, parasitiform üyelerinin ise yaklaşık 100 myö Kretase döneminde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Adl, S.M., Simpson, A.G., Lane, C.E., Lukeš, J., Bass, D., Bowser, S.S., Brown, M.W., Burki, F., Dunthorn, M., Hampl, V., Heiss, A., Hoppenrath, M., Lara, E., Le Gall, L., Lynn, D.H., McManus, H., Mitchell, E.A.D., Mozley-Stanridge, S.E., Parfrey, L.W., Pawlowski, J., Rueckert, S., Shadwick, L., Schoch, C., Smirnov, A. & Spiegel, F.W. (2012). The revised classification of eukaryotes. *Journal of Eukaryotic Microbiology*, 59(5), 429–514.
- Alberti, G. & Peretti, A.V. (2002). Fine structure of male genital system and sperm in Solifugae does not support a sister-group relationship with Pseudoscorpiones (Arachnida). *The Journal of Arachnology*, 30(2), 268–274.
- André, M. & Lamy, E. (1937). *Les idées actuelles sur la phylogénies acariens*. Publié par les Auteurs, Paris, France, 148 pp.
- Arillo, A., Subías, L.S. & Penalver, E. (2020). A new species of fossil oribatid mite (Acariformes, Oribatida: Caleremacidae) from a new Cretaceous amber outcrop in Asturias, Spain. *Cretaceous Research*, 109, 104382.
- Balashov, Y.S. (1994). Importance of continental drift in the distribution and evolution of ixodid ticks. *Entomological Review*, 73, 42–50.
- Berlese, A. (1897). *Acari Myriopoda et Scorpiones hucusque in Italia reperta. Ordo Cryptostigmata (Sarcoptidae)*. Typis Vesuvianae, Portici, Italy, 250 pp.
- Burki, F., Roger, A.J., Brown, M.W. & Simpson, A.G.B. (2020). The new tree of eukaryotes. *Trends in Ecology & Evolution*, 35(1), 43–55.
- Chitimia-Dobler, L., Mans, B., Handschuh, S. & Dunlop, J. (2022). A remarkable assemblage of ticks from mid-Cretaceous Burmese amber. *Parasitology*, 149(6), 820–830.
- Copeland, H.F. (1956). *The classification of lower organisms*. Pacific Books, Palo Alto, California, USA, 302 pp.
- Dobson, S.J. & Barker, S.C. (1999). Phylogeny of the hard ticks (Ixodidae) inferred from 18S rRNA indicates that the genus *Aponomma* is paraphyletic. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 11, 288–295.
- Donoghue, P. & Antcliffe, J. (2010). Origins of multicellularity. *Nature*, 466, 41–42.
- Dubinin, V.B. (1957). New system of the superclass Chelicerata. *Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou, Biologie*, 62, 25–33.
- Dubinin, V.B. (1962). Class Acaromorpha: mites or gnathosomic chelicerate arthropods. In: *Fundamentals of palaeontology*. Rodendorf, B.B. (Ed.). Academy of Sciences USSR, Moscow, Russia, 447–473.
- Dunlop, J.A. (2000). The epistomo-labral plate and lateral lips in solifuges, pseudoscorpions and mites. *Ekologia (Bratislava)*, 19(Suppl. 3), 67–78.
- Dunlop, J.A. & de Oliveira Bernardi, L.F. (2014). An opilioacarid mite in Cretaceous Burmese amber. *Naturwissenschaften*, 101(9), 759–763.
- Dunlop, J.A. & Selden, P.A. (2009). Calibrating the chelicerate clock: A paleontological response to Jeyaprakash and Hoy. *Experimental and Applied Acarology*, 48, 183–197.
- Dunlop, J.A., Kontschán, J. & Zwanzig, M. (2013). Fossil mesostigmatid mites (Mesostigmata: Gamasina, Microgyniina, Uropodina), associated with longhorn beetles (Coleoptera: Cerambycidae) in Baltic amber. *Naturwissenschaften*, 100(4), 337–344.
- Dunlop, J. A., Penney, D. & Jekel, D. (2020). *A summary list of fossil spiders and their relatives*. In *World Spider Catalog*. Natural History Museum Bern, online at <http://wsc.nmbe.ch>, version 20.5. Son Erişim Tarihi: 22.01.2023.
- Dunlop, J.A., Walter, D.E. & Kontschán, J. (2018). A putative fossil sejid mite (Parasitiformes: Mesostigmata) in Baltic amber re-identified as an anystine (Acariformes: Prostigmata). *Acarologia*, 58, 665–672.
- Dunlop, J.A., Wunderlich, J. & Poinar, G.O. (2003). The first fossil opilioacariform mite (Acari: Opilioacariformes) and the first Baltic amber camel spider (Solifugae). *Earth and Environmental Science Transactions of The Royal Society of Edinburgh*, 94(3), 261–273.

- Evans, G.O., Sheals, J.G. & MacFarlane, D. (1968). *The terrestrial Acari of the British Isles. An introduction to their morphology, biology and classification*. Volume 1. *Introduction and biology*. British Museum, London, UK, 219 pp.
- Giribet, G. & Ribera, C. (1998). The position of arthropods in the animal kingdom: a search for a reliable outgroup for internal arthropod phylogeny. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 9(3), 481–488.
- Giribet, G., Edgecombe, G.D., Wheeler, W.C. & Babbitt, C. (2002). Phylogeny and systematic position of Opiliones: A combined analysis of Chelicerate relationships using morphological and molecular data. *Cladistics*, 18(1), 5–70.
- Grandjean, F. (1935). Observations sur les Acariens (2e serie). *Bulletin du Muséum National d'Histoire Naturelle*, 7, 201–208.
- Grandjean, F. (1936). Observations sur les Acariens (3e serie). *Bulletin du Muséum National d'Histoire Naturelle*, 8, 84–91
- Grandjean, F. (1937). Sur quelques caractères des Acaridiae libres. *Bulletin de la Société zoologique de France*, 62, 388–98.
- Grandjean, F. (1954). Etude sur les palaeacaroides (Acariens, Oribates). *Mémoires du Muséum national d'histoire naturelle Série A Zoologie*, 7, 179–274.
- Grandjean, F. (1970). Stases. Actinopiline. Rappel de ma classification des Acariens en 3 groupes majeurs. Terminologie en soma. *Acarologia*, 11, 796–827.
- Haeckel, E. (1866). *Generelle morphologie der organisme*. Vol. 2. Georg Reimer, Berlin, Germany, 462 pp.
- Hirst, S. (1923). On some arachnid remains from the Old Red Sandstone (Rhynie Chert Bed, Aberdeenshire). *Annals and Magazine of Natural History*, 12(70), 455–474.
- Hoogstraal, H. (1978). Biology of ticks. In: *Tickborne diseases and their vectors: Proceedings of an International Conference*. Wilde, J.K.H. (Ed.). 27th September–1st October 1976, Edinburgh, UK, 3–14.
- Hoogstraal, H. & Kim, K.C. (1985). Tick and mammal coevolution, with emphasis on Haemaphysalis. In: *Coevolution of parasitic arthropods and mammals*. Kim, K.C. (Ed.). Wiley & Sons, New York, USA, 505–568.
- Hughes, T.E. (1959). *Mites or the Acari*. The Athlone Press, University of London, London, UK, 225 pp.
- ICZN (1954). Opinion 296. Suppression, under the Plenary Powers, for nomenclatorial purposes, of volume 3 (*Regnum Lapidum*) of the Twelfth Edition of the Systema Naturae of Linnaeus published in 1768 and of the corresponding volume in the Houttuyn (1785), Gmelin (1793) and Turton (1806) editions of the above work. In: *Opinions and Declarations Rendered by the International Commission on Zoological Nomenclature*. Hemming, F. (Ed.). International Trust for Zoological Nomenclature Publications Office, London, UK, 8(13), 167–178.
- Joharchi, O., Vorontsov, D.D. & Walter, D.E. (2021). Oldest determined record of a mesostigmatic mite (Acari: Mesostigmata: Sejidae) in Cretaceous Burmese amber. *Acarologia*, 61(3), 641–649.
- Keeling, P.J., Burger, G., Durnford, D.G., Lang, B.F., Lee, R.W., Pearlman, R.E., Roger, A.J. & Gray, M.W. (2005). The tree of eukaryotes. *Trends in Ecology & Evolution*, 20(12), 670–676.
- Keeling, P.J. & Burki, F. (2019). Progress towards the tree of eukaryotes. *Current Biology*, 29(16), R808–R817.
- Khaustov, A.A., Vorontsov, D.D., Perkovsky, E.E. & Klimov, P.B. (2021). First fossil record of mite family Barbutiidae (Acari: Raphignathoidea) from late Eocene Rovno Amber, with a replacement name *Hoplocheylus neosimilis* nomen novum (Tarsocheylidae). *Systematic and Applied Acarology*, 26(5), 973–980.
- Klimov, P.B., Vorontsov, D.D., Azar, D., Sidorchuk, E.A., Braig, H.R., Khaustov, A.A. & Tolstikov, A.V. (2021). A transitional fossil mite (Astigmata: Levantoglyphidae fam. n.) from the early Cretaceous suggests gradual evolution of phoresy-related metamorphosis. *Scientific Reports*, 11(1), 1–11.
- Klompen, H. (2010). Holothyrids and ticks: new insights from larval morphology and DNA sequencing, with the description of a new species of *Diplothyridus* (Parasitiformes: Neothyridae). *Acarologia*, 50(2), 269–285.
- Klompen, J.S.H., Black-IV, W.C., Keirans, J.E. & Oliver Jr., J.H. (1996). Evolution of ticks. *Annual Review of Entomology*, 41, 141–161.
- Klompen, J.S.H., Black-IV, W.C., Keirans, J.E. & Norris, D.E. (2000). Systematics and biogeography of hard ticks, a total evidence approach. *Cladistics*, 16, 79–2000.
- Klompen, H., Lekveishvili, M. & Black IV, W.C. (2007). Phylogeny of parasitiform mites (Acari) based on rRNA. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 43(3), 936–951.
- Klompen, J.S.H., Oliver, J.H., Keirans, J.E. & Homsher, P.J. (1997). A re-evaluation of relationships in the Metastrata (Acari: Parasitiformes: Ixodidae). *Systematic Parasitology*, 38(1), 1–24.
- Lehtinen, P.T. (1991). Phylogeny and zoogeography of the Holothyrida. In: *Modern Acarology*. Vol. II. Dusbábek, F. & Bukva, V. (Eds). SPB Academic, The Hague, The Netherlands, 101–113.
- Lindquist, E.E. (1976). Transfer of the Tarsocheylidae to the Heterostigmata, and reassignment of the Tarsonemina and Heterostigmata to lower hierarchic

- status in the Prostigmata (Acari). *The Canadian Entomologist*, 108(1), 23-48.
- Lindquist E.E. (1984). Current theories on the evolution of major groups of Acari and on their relationships with other groups of Arachnida, with consequent implications for their classification. *Acarology VI*. Edited by: Griffiths, D.A. & Bowman, C.E. New York, John Wiley & Sons, 1: 28-62.
- Lindquist, E.E., Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). Chapter eighth. Classification. In: *A Manual of Acarology*. Third Edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, USA, 97-103.
- Linné, C.V. (1753). *Species plantarum, exhibentes plantas rite cognitatas, ad genera relatas, cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus, secundum systema sexuale digestas*. Vol. 1 and 2. Laurentius Salvius, Stockholm, Sweden, 1200 pp.
- Linné, C.V. (1758). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Vol. I. Holmiae, Laurentius Salvius, Stockholm, Sweden, 824 pp.
- Linné, C.V. (1766). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Laurentius Salvius, Stockholm, Sweden, Tomus I. Pars 1 (1766), 1-532, Pars 2 (1767), 533-1327.
- Linné, C.V. (1767). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus & differentiis*. Tomus II. Laurentius Salvius, Stockholm, Sweden, 735 pp.
- Linné, C.V. (1768). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus & differentiis*. Tomus III. Laurentius Salvius, Stockholm, Sweden, 236 pp.
- Murrell, A., Dobson, S.J., Walter, D.E., Campbell, N.J.H., Shao, R. & Barker, S.C. (2005). Relationships among the three major lineages of the Acari (Arthropoda: Arachnida) inferred from small subunit rRNA: paraphyly of the Parasitiformes with respect to the Opilioacariformes and relative rates of nucleotide substitution. *Invertebrate Systematics*, 19, 383-389.
- Nardi, F., Spinsanti, G., Boore, J.L., Carapelli, A., Dallai, R. & Frati, F. (2003). Hexapod origins: monophyletic or paraphyletic? *Science*, 299(5614), 1887-1889.
- Oliver, J.H., Jr. (1989). Biology and systematics of ticks (Acari: Ixodida). *Annual Review of Ecology and Systematics*, 20, 397-430.
- O'Connor, B.M. (1984). Phylogenetic relationships among higher taxa in the Acariformes, with particular reference to the Astigmata. In: *Acarology VI. Proceedings of the VI International Congress of Acarology*. Vol. 1. Griffiths, D.A. & Bowman, C.E. (Eds). Ellis Horwood Limited, Chichester, UK, 19-27.
- Oudemans, A.C. (1923). Studie over de sedert 1877 ontworpen systemen der Acari; nieuwe classificatie; phylogenetische beschouwingen. *Tijdschrift voor Entomologie*, 66, 49-85.
- Peñalver, E., Arillo, A., Delclòs, X., Peris, D., Grimaldi, D.A., Anderson, S.R., Nascimbene, P.C. & Pérez-de la Fuente, R. (2017). Ticks parasitised feathered dinosaurs as revealed by Cretaceous amber assemblages. *Nature Communications*, 8(1), 1-13.
- Porta, A.O., Michalik, P. & Ramirez, M.J. (2022). *Caeculus fedrae* sp. nov., a new fossil species of rake-legged mite (Acari: Caeculidae) from Baltic amber. *Acarologia*, 62(4), 1154-1170.
- Porta, A. O., Proud, D.N., Michalik, P. & Hernandez, F.A. (2020). Notes on fossil Bdelloidea 1: the first snout mite (Acariformes: Bdellidae: Odontoscirinae) from the Cretaceous amber of Myanmar. *Systematic and Applied Acarology*, 25(10), 1754-1764.
- Reece, J.B., Urry, L.A., Cain, M.L., Wasserman, S.A., Minorsky, P.V. & Jackson, R.B. (2013). *Campbell Biyoloji*. Gündüz, E. & Türkan İ. (Çeviri Editörleri). Palme Yayıncılık, Ankara, Türkiye, 1263 s.
- Regier, J.C., Shultz, J.W. & Kambic, R.E. (2005). Pancrustacean phylogeny: hexapods are terrestrial crustaceans and maxillopods are not monophyletic. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 272(1561), 395-401.
- Regier, J.C., Shultz, J.W., Zwick, A., Hussey, A., Ball, B., Wetzer, R., Martin, J.W. & Cunningham, C.W. (2010). Arthropod relationships revealed by phylogenomic analysis of nuclear protein-coding sequences. *Nature*, 463(7284), 1079-1083.
- Shultz, J.W. (1990). Evolutionary morphology and phylogeny of Arachnida. *Cladistics*, 6, 1-38.
- Shultz, J.W. (2007). A phylogenetic analysis of the arachnid orders based on morphological characters. *Zoological Journal of the Linnean Society*, 150, 221-265.
- Shultz, J.W. & Regier, J.C. (2000). Phylogenetic analysis of arthropods using two nuclear protein-encoding genes supports a crustacean+hexapod clade. *Proceedings of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 267(1447), 1011-1019.
- Sidorchuk, E.A. (2018). Mites as fossils: forever small? *International Journal of Acarology*, 44(8), 349-359.
- Thor, S. (1929). Über die Phylogenie und Systematik der Acarina, mit Beiträgen zur ersten Entwicklungsgeschichte einzelner Gruppen. *Nyt Magazine for Naturvidenskaberne*, 67: 145-210.
- Van der Hammen, L. (1972). A revised classification of the mites (Arachnidea, Acarida) with diagnoses a key and notes on phylogeny. *Zoologische Mededelingen*, 47, 273-292.

- Van der Hammen, L. (1977a). A new classification of Chelicerata. *Zoologische Mededelingen*, 51, 307–319.
- Van der Hammen, L. (1977b). The evolution of the coxa in mites and other groups of Chelicerata. *Acarologia*, 19(1), 12–19.
- Van der Hammen, L. (1979). Comparative studies in Chelicerata. I. The Cryptognomae (Ricinulei, Architarbi and Anactinotrichida). *Zoologische Verhandelingen*, 174, 1–62.
- Van der Hammen, L. (1982). Comparative studies in Chelicerata II. Epimerata (Palpigradi and Actinotrichida). *Zoologische Verhandelingen*, 196(1), 1–70.
- Van der Hammen, L. (1983). New notes on Holothyrida (Anactinotrichid mites). *Zoologische Verhandelingen*, 207, 1–48.
- Van der Hammen, L. (1989). *An introduction to comparative Arachnology*. SPB Academic Publishing, Leiden, The Netherlands, 576 pp.
- Vitzthum, H.G. (1943). Acarina. In: *Klassen und Ordnungen des Tierreichs*. Bd. 5. Arthropoda, Abt. 4. Arachnoidea, Buch 5. Bronns, H. (Ed.). Becker and Erler, Leipzig, Germany, 4, 764–767.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution & behaviour: Life at a Microscale*. Second edition. Springer, Dordrecht, Germany, 494 pp.
- Weygoldt, P. & Paulus, H.F. (1979a). Untersuchungen zur Morphologie, Taxonomie und Phylogenie der Chelicerata: I. Morphologische Untersuchungen. *Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research*, 17, 85–116.
- Weygoldt, P. & Paulus, H.F. (1979b). Untersuchungen zur Morphologie, Taxonomie und Phylogenie der Chelicerata: II. Cladogramme und die Entfaltung der Chelicerata. *Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research*, 17, 177–200.
- Wheeler, W.C. & Hayashi, C.Y. (1998). The phylogeny of the extant chelicerate orders. *Cladistics*, 14(2), 173–192.
- Whittaker, R.H. (1969). New concepts of kingdoms of organisms: Evolutionary relations are better represented by new classifications than by the traditional two kingdoms. *Science*, 163(3863), 150–160.
- Woese, C.R., Kandler, O. & Wheelis, M.L. (1990). Towards a natural system: Proposal for the domains Archaea, Bacteria, and Eucarya. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 87(12), 4576–4579.
- Zachvatkin, A.A. (1952). The division of the Acarina into orders and their position in the system of the Chelicerata. *Parazitologicheskii Sbornik Zoologicheskii Institut Akademii Nauk SSSR*, 14, 5–46.
- Zhang, Z.-Q. (2011). Phylum Arthropoda von Siebold, 1848 In: *Animal biodiversity: An outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148(1), 99–103.

3. Bölüm

Akarların Morfolojisi

Salih Doğan ve Nusret Ayyıldız

Akarlar karasal ve sucul habitatlara uyum sağlama konusunda böceklerle (Insecta) rakip olabilecek en zengin keliserli (Chelicerata) eklembacaklı (Arthropoda) grubudur. Akarların eklemli yapıdaki üyeleri ve kutikular yapıdaki dış iskeletleri, diğer eklembacaklılarla paylaştıkları morfolojik özellikleridir. Böcekler ve diğer birçok eklembacaklılardan farklı olarak akarlarda anten ve mandibul bulunmaz.

Akarlarda vücut morfolojik olarak *bilateral simetri* gösterir. Yani *sagittal düzlem*'de, vücudun dikey olarak sol ve sağ yarıya bölünebildiği *yan-sima simetrisi*'ne sahiptir. Simetrinin bu çeşidini düz aynadaki görüntü olarak tanımlamak mümkündür. Akarlar her ne kadar bilateral simetri göstereseler de popülasyondaki bazı bireyler asimetrik karakterler taşıyabilir. *Asimetrik varyasyonlar*, ikili yapılarıdaki simetriden sapmalar olarak düşünülebilir.

Akarlarda vücut yüzeyi dört ana bölgeye ayrılabilir: *Dorsal (üst yüzey)*, *ventral (alt yüzey)*, alt ve üst yüzeyi birbirinden ayıran iki *yanal (sağ ve sol yanal=lateral yüzeyler)*. Tanımlanan bu bölgelerde meydana gelen sertleşmelerle plaklar oluşabilir. Vücudun ön kısmına *anteriyor*, arka kısmına ise *posteriyor* denir. Bacak ve ağız parçaları için *proksimal* ya da *bazal* terimleri vücuda yakın anlamında kullanılırken, *distal* ya da *apikal* terimleri vücuttan uzak anlamında kullanılmaktadır. Gerçekte olmayan bu tasarlanmış düzlem ve yönler, bir organ ya da oluşumun vücuttaki normal konumunu açıklayabilmek için gereklidir.

3.1. Vücut Bölümleri ve Segmentasyon

Listrophoridae, Nematalycidae (Sarcoptiformes), Demodecidae ve Eriophyidae (Trombidiformes) gibi bazı gruplarda *metamerik* yapı yüzeysel olarak görülse de, esasında akarlarda *metamerizm* yoktur; *tagmosis* vardır. Yani segmentler işlevsel birimler halinde kaynaşarak vücut bölgelerini (*tagma*, çoğulu *tagmata*) oluşturmuştur.

Akarlarda vücudun ön kısmında keliser, palp ve ağız içeren *gnathozoma (gnathosoma)* (kenelerde ve su akarlarında yaygın olarak *kapitulum*) yer alır. Vücudun arka kısmı *idiazoma (idiosoma)* olarak adlandırılır. İdiazomada bacakların çıktığı bölge *podozoma (podosoma)*, geriye kalan diğer kısım ise *opisthozoma (opisthosoma)* (abdomene karşılık gelir) olarak adlandırılır. İlk iki çift bacağın çıktığı bölgeye *propodozoma (propodosoma)*, III. ve IV. çift bacakların çıktığı bölgeye ise *metapodozoma (metapodosoma)* adı verilir. Gnathozoma ve propodozoma bölgesine *proterozoma (proterosoma)*, metapodozoma ve opisthozomanın ikisine birden ise *histerozoma (hysterosoma)* adı verilir. Akarlarda genellikle belirgin olmayan *prozoma (prosoma)* (sefalotoraksa karşılık gelir), vücudun opisthozomaya kadar olan ön bölgesidir (Şekil 3.1).

Kaynaklar

- Alberti, G. (2008). On corniculi, rutella and pseudorutella – some ultrastructural details of key-characters in Acari (Arachnida). *Annales Zoologici*, 58(2), 239–250.
- Ayyıldız, N. & Taşdemir, A. (2019). Türkçe akarolojik terimler hakkında bir değerlendirme. *Avrasya Terim Dergisi*, 7(2), 21–34.
- Bernardi, L.F. de O., Klompen, H. & Ferreira, R.L. (2013). Adult growth in Opilioacaridae With 1904 (Acari: Parasitiformes: Opilioacarida). *Annals of the Entomological Society of America*, 106(6), 788–790.
- Bolton, S.J. (2022). *Protonematalycus wagneri* Kethley reveals where the opisthosoma begins in acariform mites. *PLoS ONE*, 17(2), e0264358.
- Channa Basavanna, G.P. & Nangia, N. (1988). Acarology in developing countries. In: *Proceedings: Progress in acarology*. Vol. 1. Oxford & IBH Publishing Company, New Delhi, 523 pp.
- Dhooira, M.S. (2016). *Morphology and anatomy of Acari. Fundamentals of Applied Acarology*. Springer, 41–61.
- Doğan, S. (2019). Hayvan varlığı. *Erzincan 2019 içinde*. Akın, H. (Ed.). T.C. Erzincan Valiliği Yayını, Uyum Ajansı, Ankara, Türkiye, 47–84.
- Doğan, S., Ayyıldız, N., Faraji, F., Dilkaraoğlu, S., Zeytun, E. & Ersin, F. (2015). Oribatid mites in the Flevopark in Amsterdam (Acari: Oribatida). *Nederlandse Faunistische Mededelingen*, 45, 91–96.
- Doğan, S., Çağlar, M., Çağlar, B., Çırak, Ç. & Zeytun, E. (2017). Structural characterization of the silk of two-spotted spider mite *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae). *Systematic and Applied Acarology*, 22(4), 572–583.
- Doğan, S. & Doğan, S. (2020). Second record of *Favognathus bafranus* Doğan (Trombidiformes: Cryptognathidae). 3. *Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 9 Mayıs 2020, Kayseri, Türkiye, 102–106.
- Doğan, S., Doğan, S. & Bingül, M. (2018). The discovery of pharate female of *Eustigmaeus segnis* (Koch) (Acari: Stigmaeidae) in its deutonymphal integument. *Plant Protection Bulletin*, 58, 41–46.
- Doğan, S., Doğan, S. & Mağol, J. (2019). First record of *Cheletonella* (Acariformes: Cheyletidae) in Poland, with comments on other member of the genus. *Acarological Studies*, 1(2), 95–100.
- Doğan, S., Fan, Q.-H., Uğurlu, Ş., Özbek, H.H. & Erman, O. (2022). *Caligonella quinqueocellata* Khaustov (Caligonellidae): a new addition to Turkey's acarofauna. In: Zhang, Z.-Q., Fan, Q.-H., Heath, A.C.G. & Minor, M.A. (Eds). *Acarological Frontiers: Proceedings of the XVI International Congress of Acarology*, 1–5 December 2022, Auckland, New Zealand, 22, 226–230.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Samsun, Türkiye, 259 s.
- Evans, G.O., Sheals, J.G. & MacFarlane, D. (1968). *The terrestrial Acari of the British Isles. An introduction to their morphology, biology and classification: Volume 1. Introduction and biology*. British Museum, London, UK, 219 pp.
- Evans, G.O. & Murphy, P.W. (1987). *The Acari. A practical manual. Volume 1: Morphology, systematics of the subclass and classification of the Mesostigmata*. University of Nottingham School of Agriculture, Sutton Bonington, England, 166 pp.
- Evans, G.O. & Till, W.M. (1979). Mesostigmatic mites of Britain and Ireland (Chelicerata: Acari-Parasitiformes): An introduction to their external morphology and classification. *The Transactions of the Zoological Society of London*, 35(2), 139–262.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, Oxfordshire UK, 576 pp.
- Grandjean, F. (1939). Les segments post-larvaires de l'hysterosoma chez les oribates (Acariens). *Bulletin de la Société Zoologique de France*, 64, 273–284.
- Grandjean, F. (1940). Les poils et les organes sensitifs portés par les pattes et le palpe chez les Oribates. Deuxième partie. *Bulletin de la Société Zoologique de France*, 65, 32–44.
- Grandjean, F. (1947). L'origine de la pince mandibulaire chez les acariens actinochitineux. *Archives des sciences physiques et naturelles Genève*, 29(5), 305–355.
- Grandjean, F. (1969). Stases. Actinopiline. Rappel de ma classification des acariens en 3 groupes majeurs. Terminologie en soma. *Acarologia*, 11(4), 796–827.
- Hammen, L. van Der (1963). The addition of segments during the postembryonic ontogenesis of the Actinotrichida (Acarida) and its importance for the recognition of the primary subdivision of the body and the original segmentation. *Acarologia*, 5(3), 443–454.
- Hammen, L. van Der (1968). Introduction générale à la classification, la terminologie morphologique, l'ontogénèse et l'évolution des Acariens. *Acarologia*, 10(3), 401–412.
- Hammen, L. van Der (1970). La segmentation primitive des acariens. *Acarologia*, 12(1), 3–10.
- Hughes, T.E. (1959). *Mites or the Acari*. The Athlone Press, University of London, UK, 225 pp.
- Johnston, D.E. & Moraza, M.L. (1991). The idiosomal adenotaxy and poroidotaxy of Zerconidae (Mesostigmata: Zerconina). In: *Modern acarology*. Vol. 2. Dusbábek, F. & Bukva, V. (Eds). Academia, Prague and SPB Academic Publishing bv, The Hague, 349–356.
- Klompen, H., Va'zquez, Ma.M. & Bernardi, L.F. de O. (2015). Post-embryonic development in the mite suborder Opilioacarida, with notes on segmental homology in

- Parasitiformes (Arachnida). *Experimental and Applied Acarology*, 67, 183–207.
- Krantz, G.W. (1978). *A manual of acarology*. Second edition. Oregon State University Book Stores, Inc., Corvallis, Oregon, USA, 509 pp.
- Krantz, G.W. (2009). Form and function. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 5–53.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Lindquist, E.E. (1979). Acari. In: *Canada and its insect fauna*. Danks, H.V. (Ed.). The Memoirs of the Entomological Society of Canada, Canada, 111(S108), 252–290.
- Lindquist, E.E. & Evans, G.O. (1965). Taxonomic concepts in the Ascidae, with a modified setal nomenclature for the idiosoma of the Gamasina (Acarina: Mesostigmata). *Memoirs of Entomological Society of Canada*, 47, 1–64.
- Lindquist, E.E. & Moraza, M.L. (1998). Observations on homologies of idiosomal setae in Zerconidae (Acari: Mesostigmata), with modified notation for some posterior body setae. *Acarologia*, 39(3), 203–226.
- Maruzzo, D. & Bortolin, F. (2013). Arthropod regeneration. In: *Arthropod biology and evolution*. Minelli, A., Boxshall, G. & Fusco, G. (Eds). Springer, Berlin, Heidelberg, Germany, 149–169.
- Niogret, J., Lumaret, J.-P. & Bertrand, M. (2006). Review of the phoretic association between coprophilous insects and macrochelid mites (Acari: Mesostigmata) in France. *Elytron*, 20, 99–121.
- Norton, R.A. (1977). A review of F. Grandjean's system of leg chaetotaxy in the Oribatei and its application to the Damaeidae. In: *Biology of oribatid mites*. Dindal, D.L. (Ed.). College of Environmental Science and Forestry, State University of New York, Syracuse, New York, USA, 33–62.
- Rasputnig, G. (2010). Oil gland secretions in Oribatida (Acari). In: *Trends in acarology: Proceedings of the 12th International Congress*. Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Springer Science+Business Media B.V., Dordrecht, The Netherlands, 235–239.
- Rockett, C.L. & Woodring, J.P. (1972). Comparative studies of acarine limb regeneration, apolysis, and ecdysis. *Journal of Insect Physiology*, 18(12), 2319–2336.
- Schachat, S.R., Robbins, R.G. & Goddard, J. (2018). Color patterning in hard ticks (Acari: Ixodidae). *Journal of Medical Entomology*, 55(1), 1–13.
- Shatrov, A.B. (2014). Phenomenon of silk production in water mites (Acariformes, Hydrachnidia). In: *Microscopy: advances in scientific research and education*. Méndez-Vilas, A. (Ed.). *Formatex*, 538–544.
- Shatrov, A.B. & Soldatenko, E.V. (2020). Ultrastructure of the prosomal gland complex in unfed larvae of the fresh-water mite *Limnesia maculata* (Müller, 1776) (Acariformes, Limnesiidae). *Acarologia*, 60(1), 45–63.
- Shatrov, A.B. & Soldatenko, E.V. (2022). Organization of dermal glands and characteristic of secretion in the freshwater mite, *Limnesia maculata* (O.F. Müller, 1776) (Acariformes, Limnesiidae). *Journal of Morphology*, 283, 346–362.
- Shatrov, A.B., Soldatenko, E.V., Benken, K.A. & Petrov, A.A. (2023). The structural analysis of secretion in the freshwater mite *Limnesia maculata* (O.F. Müller, 1776) (Acariformes, Limnesiidae) supports the idea of a new form of arthropod silk. *Experimental and Applied Acarology*, 90, 277–300.
- Shatrov, A.B., Soldatenko, E.V. & Gavrilova, O.V. (2014). Observation on silk production and morphology of silk in water mites (Acariformes: Hydrachnidia). *Acarina*, 22, 133–148.
- Shatrov, A.B., Soldatenko, E.V. & Gavrilova, O.V. (2016). Morphology of tube-like threads related to *Limnochares aquatica* (L., 1758) (Acariformes: Hydrachnidia: Limnocharidae) in the laboratory. *Journal of Natural History*, 50, 2199–2214.
- Weigmann, G. (2001). The body segmentation of oribatid mites from a phylogenetic perspective. In: *Acarology: Proceedings of the 10th International Congress*. Halliday, R.B., Walter, D.E., Proctor, H.C., Norton, R.A. & Colloff, M.J. (Eds). CSIRO, Melbourne, Australia, 43–49.
- Walter, D.E. (2006). Invasive mite identification: tools for quarantine and plant protection, Lucid v. 3.6, Colorado State University, Ft. Collins, CO and USDA/APHIS/PPQ Science and Technology, Raleigh, NC, USA [Accessed date: October 2022] Available http://idtools.org/id/mites/invasive_mite/
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, The Netherlands, 494 pp.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Yoder, J.A. & Peterson, J.A. (1998). Large dermal gland secretions in ticks (Acari: Ixodidae) provide no water-proofing to the integument. *International Journal of Acarology*, 24(4), 341–344.

4. Bölüm

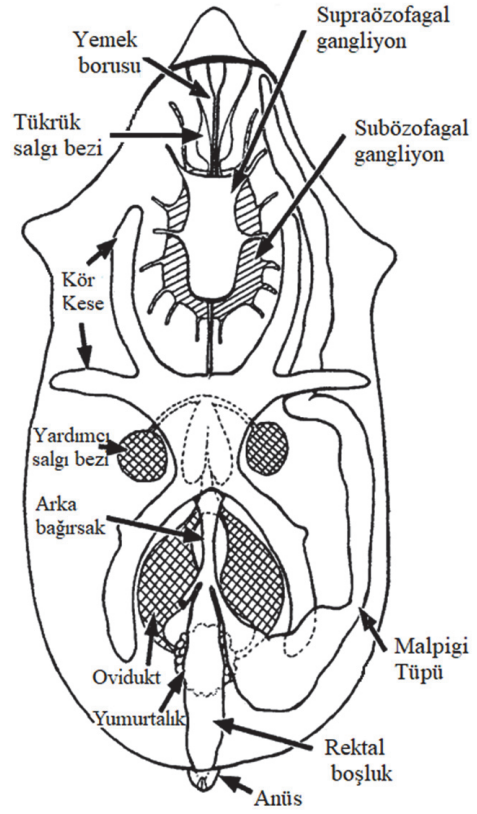
Akarların Anatomisi

Sebahat K. Özman-Sullivan, Recep Ay ve Salih Doğan

Akarlarda içyapı olarak idiozoma çok kompleks bir organlar serisini ihtiva eder. Bütün organlar nispeten renksiz bir *hemolenf* (vücut sıvısı) içeren *hemosöl* (vücut boşluğu) içinde yer almaktadır. İdiozomada esas olarak sindirim, boşaltım, solunum, üreme, sinir sistemleri ve salgı bezleri bulunmaktadır (Şekil 4.1).

4.1. Sindirim Sistemi

Akar grupları arasında sindirim sistemi farklılık göstermekle birlikte, az çok benzer bir yapıya sahiptir. Bir akarın sindirim sistemi genel olarak ön bağırsak [ağız, yutak (farinks), yemek borusu (özofagus)], orta bağırsak [(mide (*ventrikulus*)] ve arka bağırsaktan [interkolon (ince bağırsak), postkolon (kalın bağırsak), rektum ve anüs] oluşur (Şekil 4.2). Diğer eklembacaklılarda olduğu gibi ön ve arka bağırsak ektodermden meydana gelmiştir ve kutikula ile kaplıdır ancak *Gamasina*'da (*Mesostigmata*) sindirim sisteminin ön tarafında kutikula bulunmaz. Orta bağırsak ise mesodermden meydana gelmiştir ve kutikula ihtiva etmez.

ŞEKİL 4.1. Bir akarın iç organlarının şematik gösterimi. Krantz (2009)'dan alınmış ve ©Texas Tech University Press telif hakkı sahibinin izniyle kullanılmıştır.

Fotoreseptörler

Işık, diyapoz gibi belirli biyolojik süreçlerin düzenlenmesinde önemli rol oynar. Toprakta yaşayan akarlar *fotofobik*'tir yani ışığı sevmezler. Bu akarların gölgeli bir bölgeden ışıklı bir bölgeye geldiklerinde dönüş hareketi yaparak karanlığa doğru hareket ettikleri saptanmıştır. Beslenmemiş fitofag akarların yeşil ışığa duyarlı oldukları oysa en azından bir gün beslenenlerinin yeşil ışığa duyarlı oldukları belirlenmiştir.

Işığın algılanması, birçok duyu reseptörü tarafından sağlanır. Bazı akarlarda göz yoktur ancak sahip oldukları ışığa duyarlı bölgeleri sayesinde ışığa cevap verirler. Yılan akarı *Ophionyssus natricis*'in (Mesostigmata: Macronyssidae) I. çift bacaklarının empodiyumları üzerinde fotoreseptörlerin olduğu saptanmıştır. Bazı oribatid akarların notogasterinin ön-orta kesiminde *lenticulus* denilen mercek şeklinde bir ışık algılayıcısı bulunmaktadır.

Termoreseptörler ve Higroreseptörler

Bacakların I. çifti üzerinde bulunan trikobothriyumlar termo- ve higroreseptör görevini görmektedir. Kenelerdeki haller organı ısı ve nemi algılayan almaçlara sahiptir. Kenelerin ayrıca I. çift bacakları üzerinde bulunan bir çift kılin antagonist özellikte termal reseptör olduğu saptanmıştır. Çift haldeki kıllardan biri sıcaklıktaki hızlı düşüşe (soğuk reseptörü), diğeri ise hızlı yükselişe (sıcak reseptörü) cevap verir. Diğer taraftan, oribatid akarlar tercih ettikleri bölgelerde bir araya gelerek nem değişimlerine reaksiyon gösterirler ancak sensillusların özel olarak nemi algılayıp algılayamadıkları belirlenmemiştir.

Vibroreseptörler ve Anemoreseptörler

Bacakların I. çifti üzerindeki trikobothriyumlar vibro- ve anemoreseptör olarak da görev yapar. Ayrıca fissürler, hava ve substrat titreşimlerini algılayan reseptörlere sahiptir. Bu duyu organlarındaki reseptörleri mekanoreseptör grubunda da değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Çok küçük oldukları için akarların anatomik yapıları detaylı olarak çalışılmamıştır. Elektron ve konfokal taramalı mikroskopların kullanımı ile bu alanda ilerlemeler kaydedilmeye başlanmıştır ancak yapılan çalışmalar hala sınırlı sayıdadır. Özellikle fitofag akarlar ve keneler olmak üzere değişik akar gruplarının anatomik yapılarının ve fizyolojilerinin detaylı şekilde çalışılması gereklidir. Tarımsal, tıbbi ve veteriner önemi olan akarların anatomik yapılarının ve fizyolojilerinin açıklanması, bu akarların kontrolüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren Texas Tech University Press'e (Lubbock, Texas, ABD) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Alberti, G. (1998). Fine structure of receptor organs in oribatid mites (Acari). In: *Arthropod biology: Contributions to morphology, ecology and systematics. Biosystematics and Ecology Series*. Ebermann, E. (Ed.). *Österreichische Akademie Wissenschaften*, Wien, 14, 27–77.
- Alberti, G. (2001). Ultrastructural investigations of sperm and genital systems in Gamasida (Acari: Anactinotrichida) current state and perspectives for future research. *Acarologia*, 42(2), 107–126.
- Alberti, G. & Coons, L.B. (1999). Acari: Mites. In: *Microscopic anatomy of invertebrates, Chelicerate Arthropoda*. Vol. 8C. Harrison, F.W. & Foelix, R.F. (Eds). John Wiley & Sons, New York, USA, 515–1265.
- Alberti, G. & Crooker, A.R. (1985). Internal anatomy. In: *Spider mites. Their biology, natural enemies and control*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands, 29–62.
- Alberti, G. & Hänel, H. (1986). Fine structure of the genital system in the bee parasite, *Varroa jacobsoni* (Gamasida: Dermanyssina) with remarks on spermiogenesis, spermatozoa and capacitation. *Experimental and Applied Acarology*, 2, 63–104.
- Alberti, G. & Seeman, O. (2004). Ultrastructural observations on Holothyrida (Acari: Anactinotrichida). *Phytophaga*, 14, 103–111.

- Alberti, G., Kaiser, T. & Klauer, A.-K. (1996). New ultrastructural observations of the coxal glands (Nephridia) of Acari. In: *Acarology IX Proceedings*. Mitchell, R., Horn, D.J., Needham, G.R. & Welbourn, W.C. (Eds). Columbus, Ohio, USA, 309–318.
- Bensoussan, N., Zhurov, V., Yamakawa, S., O’Neil, C.H., Suzuki, T., Grbić, M. & Grbić, V. (2018). The digestive system of the two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae* Koch, in the context of the mite-plant interaction. *Frontiers in Plant Science*, 9, 1206.
- Coons, L.B. & Axtell, R.C. (1971). Cellular organization in the synganglion of the mite *Macrocheles muscaedomesticae* (Acarina: Macrochelidae). *Zeitschrift für Zellforschung und Mikroskopische Anatomie*, 119, 309–320.
- Dhooira, M.S. (2016). *Morphology and anatomy of Acari. Fundamentals of Applied Acarology*. Springer, Singapur, 41–61.
- Dunlop, J.A. (2019). Miniaturisation in Chelicerata. *Arthropod Structure and Development*, 48, 20–34.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 2, Ders Kitapları Serisi No: 2, Samsun, 259 s.
- Erban, T. & Hubert, J. (2010). Determination of pH in regions of the midguts of acaridid mites. *Journal of Insect Science*, 10, 42.
- Ermilov, S.G. (2011). Morphology of ovipositors in oribatid mites of the superfamily Crotonioidea (Acari, Oribatida). *Entomological Review*, 91(8), 1073–1079.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, Oxfordshire UK, 576 pp.
- Evans, G.O., Sheals, J.G. & MacFarlane, D. (1968). *The terrestrial Acari of the British Isles. An introduction to their morphology, biology and classification: Volume 1. Introduction and biology*. British Museum, London, UK, 219 pp.
- Filimonova, S.A. (2017). Morpho-functional variety of the coxal glands in cheyletoid mites (Prostigmata). II. Cheyletidae. *Arthropod Structure & Development*, 46(6), 777–787.
- Gerson, U. (1985). Webbing. In: *Spider mites: Their biology, natural enemies and control*. Vol. 1A. *World crop pests*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 223–232.
- Grandjean, F. (1935). Observations sur les Acariens. *Bulletin du Museum National d’histoire Naturelle*, 7, 201–208.
- Green, E.D. & Baker, C. (1996). Observations on the micromorphology of the tropical rat mite *Ornithonyssus bacoti* (Hirst) as revealed by scanning electron microscopy. *Journal of the South African Veterinary Association*, 67(3), 128–132.
- Hagan, D.V., Oliver, J.H. Jr. & Pound, J.M. (1984). A morphological and physiological study of the coxal organs in adult *Ornithodoros parkeri* (Acari: Argasidae). In: *Proceedings of the 6th International Congress of Acarology*. Vol. 1. Griffiths, D.A. & Bowman, C.E. (Eds). 5-11 September 1982, Edinburgh, Scotland, UK, 304–309.
- Hoy, M.A. (2011). *Agricultural acarology: introduction to integrated mite management*. CRC Press, Taylor and Francis Group, Boca Raton, Florida, USA, 410 pp.
- Hughes, T.E. (1964). Neurosecretion, ecdysis and hypopus formation in the Acaridei. *Acarologia*, 6 (Suppl.), 338–342.
- Jakeman, L.A.R. (1961). The internal anatomy of the spiny rat mite, *Echinolaelaps echidninus* (Berlese). *The Journal of Parasitology*, 329–349.
- Krantz, G.W. (2009). Form and function. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Texas, USA, 5–53.
- Marzouk, A.S., Khalil, G.M., Mohamed, F.S.A. & Farid, N. (1987). *Hyalomma dromedarii* (Acari: Ixodoidea: Ixodidae): Central and peripheral nervous system anatomy. *Experimental and Applied Acarology*, 3(2), 145–161.
- McEnroe, W.D. (1961). Guanine excretion by the two-spotted spider mite (*Tetranychus telarius* (L.)). *Annals of the Entomological Society of America*, 54(6), 925–926.
- Mitchell, R. (1964). The anatomy of an adult chigger mite *Blankaartia acuscutellaris* (Walch). *Journal of Morphology*, 114(3), 373–391.
- Mitchell, R. & Nadchatram, M. (1969). Schizoeckenosy: The substitute for defecation in chigger mites. *Journal of Natural History*, 3, 121–124.
- Moss, W.W. (1962). Studies on the morphology of the trombidid mite *Allothrombium lerouxi* Moss (Acari). *Acarologia*, 4, 313–345.
- Norton, R.A., Kethley, J.B., Johnston, D.E. & Oconnor, B.M. (1993). Phylogenetic perspectives on genetic systems and reproductive modes of mites. In: *Evolution and diversity of sex ratio in insects and mites*. Wrensch, D.L. & Ebbert, M.A. (Eds). Chapman and Hall, New York, USA, 8–99.
- Obenchain, F.D. (1974). Neurosecretory system of the American dog tick, *Dermacentor variabilis* (Acari: Ixodidae). I. Diversity of cell types. *Journal of Morphology*, 142(4), 433–445.
- Oliver, J.H.Jr. (1982). Tick reproduction: sperm development and cytogenetics. In: *Physiology of ticks*, Obenchain, F.D. & Galun, R. (Eds). Pergamon Press, Oxford, UK, 245–275.

- Pepato, A.R. & da Rocha, C.E.F. (2010). On spermiogenesis, sperm cell morphology and accompanying secretions of *Copidognathus* (Acari: Halacaridae), *Zoologischer Anzeiger*, 249(3-4), 151–164.
- Propistsova, A.E., Makarova, A.A., Chetverikov, P.E. & Polilov, A.A. (2023). Anatomy of the miniature four-legged mite *Achaetocoptes quercifolii* (Arachnida: Acariformes: Eriophyoidea). *Arthropod Structure & Development*, 72, 101235.
- Ramadan, S.A., Ismail, T.G. & Mustafa, A.N. (2019). Studies on the cuticle and musculature of freshwater mite, *Unionicola aegyptiaca*. *The Journal of Basic and Applied Zoology*, 80, 66.
- Roma, G.C., Nunes, P.H., de Oliveira, P.R., Remédio, R.N., Bechara, G.H. & Camargo-Mathias, M.I. (2012). Central nervous system of *Rhipicephalus sanguineus* ticks (Acari Ixodidae): an ultrastructural study. *Parasitology Research*, 111, 1277–1285.
- Severino, G., Oliver, J.H.Jr. & Pound, J.M. (1984). Synganglial and neurosecretory morphology of the chicken mite *Dermanyssus gallinae* (DeGeer) (Mesostigmata: Dermanyssidae). *Journal of Morphology*, 181(1), 49–68.
- Sobotnik, J., Alberti, G., Weyda, F. & Hubert, J. 2008. Ultrastructure of the digestive tract in *Acarus siro* (Acari: Acaridida). *Journal of Morphology*, 269, 54–71.
- Vijayambika, V. & John, P.A. (1975). Internal morphology and histology of the fish mite *Lardoglyphus konoii* (Sasa and Asanuma) (Acarina: Acaridae) 3. Nervous system. *Acarologia*, 17(1), 114–119.
- Wallwork, J.A. (1977). The structure of the ovipositor and the mechanics of oviposition in the oribatid mite *Machadobelba symmetrica* Bal. (Acari: Cryptostigmata). *Acarologia*, 19(1), 149–154.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, The Netherlands, 494 pp.
- Witaliński, W. (2014). Gonads and gametogenesis in astigmatic mites (Acariformes: Astigmata). *Arthropod Structure & Development*, 43(4), 323–340.
- Witalinski, W. & Walzl, M.G. (1995). Reproductive systems in selected acaridid mites (Acaridida). In: *The Acari. Physiological and ecological aspects of Acari-host relationships*. Kropczynska, D., Boczek J. & Tomczyk, A. (Eds). Dabor, Warszawa, Poland, 109–116.
- Witalinski, W., Szlendak, E. & Boczek, J. (1990). Anatomy and ultrastructure of the reproductive systems of *Acarus siro* (Acari: Acaridae). *Experimental and Applied Acarology*, 10, 1–31.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.

5. Bölüm

Akarlarda Embriyonik Gelişim ve Başkalaşım

Cengiz Kazak, Sultan Çobanoğlu, İsmail Döker ve Firdevs Ersin

Diğer eklembacaklılarda olduğu gibi akarlarda gelişme (yaşam döngüsü) iki aşamada gerçekleşmektedir, bunlar; “*embriyonik*” ve “*postembriyonik*” gelişme evreleridir. Akarlar da embriyonik gelişme veya embriyogenez organizmanın yumurtadan çıkmasına kadar geçen süredeki gelişimidir. Embriyonik gelişimin safhaları akar türlerine göre farklılık göstermekle birlikte, bu sürecin başlaması için döllemlenmiş olarak üreyen akarlarda çiftleşmenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Döllemsiz olarak üreme gösteren akarlarda ise çiftleşmeye gereksinim olmadan yumurta oluşumu ve embriyonik gelişim başlamaktadır.

Postembriyonik gelişme ise dişi tarafından yumurtanın bırakılmasından sonra başlayan ve akarın ergin olmasına kadar geçen süreci içermektedir. Bu süreç akarın ergin olana kadar geçirdiği evreler arasında deri değiştirme ile devam eden bir başkalaşım aşaması olup, ergin öncesi dönemler ergin akara benzeyebileceği gibi (*homeomorfi*), bazı jenerasyonlarda bir dönem için daha önce görülmeyen farklı formların oluşumu (*heteromorfi*) ile de devam edebilmektedir.

5.1. Embriyonik Gelişme

Akarlarda embriyonik gelişme hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte Dermanyssidae, Halacaridae (Trombidiformes), Laelapidae, Macrochelidae, Macronyssidae, Parasitidae, Phytoseiidae, Spinturnicidae ve Varroidae (Mesos-

tigmata) gibi familyaların embriyonik gelişim evreleri üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Embriyonik gelişme çalışmaları Aeschlimann (1958) ve Anderson (1973) tarafından keneler (Ixodida) üzerinde yoğunlaşmıştır. Anderson (1973) akarların embriyolojisi ile ilgili verileri “*Annelida ve Arthropoda’da Embriyoloji ve Filogeni*” adlı eserinde detaylı olarak açıklamıştır. Bu bölümün hazırlanmasında esas olarak Jeppson vd. (1975), Hughes (1976), Ecevit (1981), Evans vd. (1985), Yastrebtsov (1992), Krantz ve Walter (2009) ve Chetverikov ve Desnitskiy (2016)’dan yararlanılmıştır.

Embriyonik gelişme, üzerine çalışılan tüm akar türlerinde hemen hemen benzer şekilde meydana gelmektedir. Sadece bazı küçük detaylarda türler arası farklılıklar gözlenmektedir (Şekil 5.1 A-J).

Embriyonik gelişmede yumurta tipi, yumurta hücresinin bölünme şekli üzerinde önemli rol oynar. Bu nedenle, embriyonik gelişme aşamalarına geçmeden önce akarlardaki yumurta tiplerinin ve özelliklerinin kısaca bilinmesinde yarar vardır. Akar yumurtasının morfolojik ve diğer özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler başkalaşım başlığı altında verilmektedir.

Akarların yumurtaları içerdikleri *vitellüs* (*yolk*) miktarı ve hücre içindeki dağılışıma göre esas olarak üç tipe ayrılabilir.

1. *Alesital Tip Yumurta*: Miktarı az olan vitellüs, sitoplazmanın her tarafına eşit olarak dağılmıştır.

tocin (deutogyne) adı verilen iki farklı ergin tipine rastlanmaktadır. Deutocin tipi erginler çevre koşulları ve floranın mevsimsel değişikliğine bağlı olarak yaz sonuna doğru ortaya çıkmaktadır. Bunlar konakçılarının dallarında göz, çatlak ve benzeri alanlarda kışlamaktadır. İlkbaharda flora ve çevre koşullarının uygunluğuna bağlı olarak aktifleşerek yeni çıkan yapraklara yumurtalarını bırakmakta, yumurtadan çıkan bireyler protocin olarak gelişmekte ve yazı geçirmektedir.

Bölüm 5.3'de açıklandığı gibi akarlar uygun olmayan ekolojik koşulları diyapozu girerek geçirirler, koşulların uygun olması ile birlikte yaşamsal faaliyetlerine tekrar kaldıkları biyolojik dönemden devam ederler.

5.3. Diyapoz

Birçok eklembacaklı türünde *diyapoz* belli bir yaşam evresiyle sınırlıdır ve türe göre embriyonik evreden larva, pupa, nimf ve ergin evreye kadar değişik dönemlerde gerçekleşebilmektedir.

Diyapoz, akarların olumsuz koşullarda hayatta kalmasını sağlayan adaptasyonlardan birisidir. Birçok fizyolojik, morfolojik ve moleküler değişimleri kapsayan diyapoz, bireyde davranış değişimi, stres toleransındaki artış, metabolizmanın bas-kılanması ve *kriyoprotektan* maddelerin senteziyle ayırt edilir.

Akarların hayat devri olumsuz çevre koşulları nedeniyle durabilmektedir. Nörohormonal olarak meydana gelen ve *diyapoz* denen bu olay, metabolizmanın yavaşlatılması suretiyle morfogenезin geciktirilmesi demektir. Akarlarda yumurta, larva, nimf veya ergin evrede görülebilen diyapoz her zaman isteğe bağlıdır. Sıcaklık, nem, gün uzunluğu, besin miktarı ve kalitesi akarları diyapozu sokan şartlar arasında sayılabilir. Diyapoz olgusu özellikle Tetranychidae, Eriophyidae (Prostigmata), Phytoseiidae (Mesostigmata) ve kenelerde (Ixodida) saptanmıştır.

Akarlarda *yaz (aestival)* ve *kış (hibernal)* diyapozu olmak üzere iki gerçek diyapoz çeşidi tanımlanmış olup, bunlardan kış diyapozu daha iyi çalışılmıştır. Kırmızı örümceklerde (Tetranychidae) diyapoz türe bağlı olarak yumurta veya ergin dişi ile sınırlıdır. *Tetranychus urticae* ergin dişi

evrede kış şartlarında hayatta kalmasını sağlayan isteğe bağlı diyapoz sergilemektedir. Ergin dişi gün uzunluğunun azalmasına cevap olarak diyapozu başlatır. Yeşil renkli görünümdeki dişiler diyapozu girdiklerinde koyu turuncu bir renk alır. Ovaryum baskılanarak yumurtlama durdurulur. Bu evrede akar beslenmez. Her ne kadar sıcaklık ve fotoperiyot diyapozun gerçekleşmesinde birince derecede rol oynasa da *Halotydeus destructor* (Trombidiformes: Eupodidae) gibi türlerde besin kalitesindeki değişimler yaz diyapozunun görülmesinde uyarıcı olarak rol oynamaktadır.

Ixodid kenelerde diyapozun farklı türleri sıklıkla görülmekte olup, ilkinde henüz beslenmemiş keneler çevresel koşullar uygun olsa bile konağı arama bulma aktivitesini davranışsal diyapoz göstererek geciktirebilmektedir. Bir diğerrinde ise kene türü gelişme veya morfogenetik diyapoz göstererek yumurta dâhil ergin öncesi dönemlerde gelişmenin gecikmesini sağlayabilmektedir. Ayrıca *Argas (Persicargas) arboreus* (Argasidae) örneğinde olduğu gibi ergin dişi çevresel koşulların değişimine bağlı olarak çiftleşerek kışı geçirmesine karşın ilkbaharda koşullar uygun olana kadar yumurta bırakmamaktadır (*üreme diyapozu*).

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren Jerome Goddard'a (Mississippi Devlet Üniversitesi, Mississippi, ABD) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Aeschlimann, A. (1958). Development embryonnaire d'*Omithodorus moubata* et transmission transovarienne de *Borrelia duttoni*. *Acta Tropica*, 15, 15–64.
- Alahmed, A.M. & Kheir, S.M. (2003). Life cycle and survival of *Hyalomma dromedarii* (Acari: Ixodidae) under laboratory conditions. *Agricultural and Marine Sciences*, 8(1), 11–14.
- Anderson, D.T. (1973). *Embryology and phylogeny in annelids and arthropods*. Oxford; Pergamon Press, New York, USA, 510 pp.
- Andre, H.M. & Van Impe, G. (2012). The missing stage in spider mites (Acari: Tetranychidae): when the adult is not the imago. *Acarologia*, 52(1), 3–16.

- Anonim (2019). Diagram of the life-cycle of *Psoroptes ovis* parasitic mite of sheep and cattle. Available <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Life-cycle-psoroptes-ovis-mite-diagram.jpg> (Accessed date: 12 February 2023).
- Belozero, V.N. (1995). A case of abnormal size in eggs and larvae of the Taiga tick, *Ixodes persulcatus* (Acari: Ixodidae). *Experimental and Applied Acarology*, 19, 523–528.
- Brown, M.S., Blubaugh, C.K. & Chong, J.H. (2021). Biology and management of eriophyid mites in turfgrass. *Journal of Integrated Pest Management*, 12(1), 1–9.
- Burgess, S.T.G., Marr, E.J., Bartley, K., Nunn, F.G., Down, R.E., Weaver, R.J., Prickett, J.C., Dunn, J., Rombauts, S., Van Leeuwen, T., Van de Peer, Y. & Alasdair J. Nisbet, A.J. (2019). A genomic analysis and transcriptomic atlas of gene expression in *Psoroptes ovis* reveals feeding- and stage-specific patterns of allergen expression. *BMC Genomics*, 20, 756.
- Chetverikov, P.E. & Desnitskiy, A.G. (2016). A study of embryonic development in eriophyid mites (Acariformes, Eriophyoidea) with the use of the fluorochrome DAPI and confocal microscopy. *Experimental and Applied Acarology*, 68, 97–111.
- Coineau, Y. (1976). La premiere prelarve connue du genre *Eupodes*, *Eupodes strandmanni*, n. sp. *Acarologia*, 18, 56–64.
- Daktaridudu (2023). <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Life-cycle-psoroptes-ovis-mite.jpg> (Accessed date: 7 September 2023).
- Dhooira, M.S. (2016). *Fundamentals of applied Acarology*. Springer, Science+Business Media Singapore, 470 pp.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuzmayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 2, Ders Kitapları Serisi No: 2, Samsun, Türkiye, 259 s.
- Evans, G.O. & Till, W.M. (1965). Studies on the British Dermanyssidae (Acari: Mesostigmata). Part 1. External morphology. *Bulletin of the British Museum (Natural History)*, *Zoology*, 13, 247–294.
- Evans, G.O. & Till, W.M. (1979). Mesostigmatic mites of Britain and Ireland (Chelicerata: Acari-Parasitiformes): an introduction to their external morphology and classification. *Transactions of the Zoological Society of London*, 35, 139–270.
- Evans, G.O., Griffiths, D.A., Macfarlane, D.D., Murphy, P.W. & Till, W.M. (1985). *The Acari. A practical manual. Vol: 1. Morphology and classification*. University of Nottingham School of Agriculture, Sutton Bonington, UK, 149 pp.
- Faraji, F., Janssen, A. & Sabelis, M.W. (2002). Oviposition patterns in a predatory mite reduce the risk of egg predation caused by prey. *Ecological Entomology*, 27, 660–664.
- Friesen, K.J., Dixon, M. & Lysyk, T.J. (2015). Embryo development and morphology of the Rocky mountain wood Tick (Acari: Ixodidae). *Journal of Medical Entomology*, 53(2), 279–289.
- Gerson, U., Smiley, R.L. & Ochoa, R. (2003). *Mites (Acari) for pest control*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, UK, 560 pp.
- Gill, H.K., Goyal, G. & Chahil, G. (2017). Insect diapause: A review. *Journal of Agricultural Science and Technology A*, 7, 454–473.
- Gotoh, T. & Kameyama, Y. (2014). Low temperature induces embryonic diapause in the spider mite, *Eotetranychus smithi*. *Journal of Insect Science*, 14(1), 1–7.
- Houck, M.A. (1999). Phoresy by *Hemisarcoptes* (Acari: Hemisarcoptidae) on *Chilocorus* (Coleoptera: Coccinellidae): Influence of subelytral ultrastructure. In: *Ecology and Evolution of the Acari*. Bruin, J., van der Geest, L.P.S. & Sabelis, M.W. (Eds). Series Entomologica, vol 55. Springer, Dordrecht, The Netherlands, 303–323.
- Hoy, M.A. (2011). *Agricultural acarology: Introduction to integrated mite management*. CRC Press, Boca Raton, FL, USA, 430 pp.
- Hughes, T.E. (1976). *Mites or the Acari*. Athlone Press, London, UK, 225 pp.
- Hutu, M. (1991). Reproduction, embryonic and postembryonic development of *Trichouropoda obscurasimilis* Hirschmann & Zirniglebl-Nicol 1961 (Anactinotrichida: Uropidina). In: *The Acari*. Schuster, R. & Murphy P.W. (Eds). Springer-Science+Business Media, B.V., 287–299.
- Ignatowicz, S. (1974). Observation on the biology and development of *Hypoaspis aculeifer* Canestrini, 1885 (Acarina, Gamasides). *Zoologica Poloniae*, 24, 41–59.
- Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (1975). *Mites injurious to economic plants*. University of California Press, California, USA, 614 pp.
- Kazak, C. & Kibritçi C. (2008). Population parameters of *Tetranychus cinnabarinus* Boisduval (Prostigmata: Tetranychidae) on eight strawberry cultivars. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 32, 19–27.
- Kazak, C., Yıldız, S. & Sekeroglu, E. (2002). Biological characteristics and life tables of *Neoseiulus umbraticus* Chant (Acari, Phytoseiidae) at three constant temperatures. *Journal of Pest Science*, 75, 118–121.
- Khaustov, V., Döker, I., Joharchi, O. & Khaustov, A.A. (2022). Morphological ontogeny and complementary description of *Neoseiulus subsolidus* (Beglyarov) (Acari: Mesostigmata: Phytoseiidae). *Zootaxa*, 5187(1), 249–269.

- Klompen, H. (2010). Holothyrids and ticks: New insights from larval morphology and DNA sequencing, with the description of a new species of *Diplothyrus* (Parasitiformes: Neothyridae). *Acarologia*, 50, 269–285.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Kucerova, Z. & Stejskal, V. (2009). Morphological diagnosis of the eggs of stored-products mites. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 173–183.
- Lees, A.D. (1961). On the structure of the egg shell in the mite *Petrobia latens* Müller (Acarina: Tetranychidae). *Journal of Insect Physiology*, 6(2), 146–151.
- Lindquist, E.E. (1986). *The world genera of Tarsonemidae (Acari: Heterostigmata): a morphological, phylogenetic and systematic revision, with a reclassification of family-group taxa in the Heterostigmata*. Memoirs of the Entomological Society of Canada, No. 136, Canada, 517 pp.
- Marquardt, T., Kaczmarek, S. & Halliday, B. (2015). Ovoviviparity in *Macrocheles glaber* (Müller) (Acari: Macrochelidae), with notes on parental care and egg cannibalism. *International Journal of Acarology*, 41(1), 71–76.
- Munoz-Cardenas, K., Fuentes-Quintero, L.S., Rueda-Ramirez, D., Rodriguez, C. & Cantor, R.F. (2015). The Erythraeoidea (Trombidiformes: Prostigmata) as biological control agents, with special reference to the genus *Balaustium*. In: *Prospects for biological control of plant feeding mites and other harmful organisms*. First edition. Moraes, G.J., Carrillo, D. & Peña, J.E. (Eds). Springer International Publishing, Switzerland, 207–239.
- NCSRP (2019). North Central Soybean Research Program. Two-spotted spider mite. Life cycle. Available <https://soybeanresearchinfo.com/pests/mites.html> (Accessed date: 12 February 2023).
- Radovsky, F.J. (1994). The evolution of parasitism and the distribution of some dermanyssoid (Mesostigmata) mites on vertebrate hosts. In: *Mites: ecological and evolutionary analysis of life-history patterns*. Houck, M.A. (Ed.). Chapman and Hall, NY, USA, 186–217.
- Sanchez-Ramos, I. & Castanera, P. (2005). Effect of temperature on reproductive parameters and longevity of *Tyrophagus putrescentiae* (Acari: Acaridae). *Experimental and Applied Acarology*, 36, 93–105.
- Sonenshine, D.E. & Roe, R.M. (2013). *Biology of ticks*. Second edition. Oxford University Press, Vol. 1, New York, USA, 560 pp.
- Ullah, M.S., Moriya, D., Badii, M.H., Nachman, G. & Gotoh, T. (2011). A comparative study of development and demographic parameters of *Tetranychus merganser* and *Tetranychus kanzawai* (Acari: Tetranychidae) at different temperatures. *Experimental and Applied Acarology*, 54, 1–19.
- Vacante, V. (2016). *The handbook of mites of economic plants*. CAB International, Wallingford, UK, 872 pp.
- Varela-Stokes, A., Goddard, J., Edwards, K.T., Harris, A., Moraru, G., Girao, F. & Chenney, E. (2009). Highlights of tick-borne disease research at Mississippi State University. *Journal of the Mississippi Academy of Sciences*, 54(2), 131–140.
- Walter, D.E. & Lindquist, E.E. (1989). Life history and behavior of mites in the genus *Lasioseius* (Acari: Mesostigmata: Ascidae) from grassland soils in Colorado, with taxonomic notes and description of a new species. *Canadian Journal of Zoology*, 67(11), 2797–2813.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a microscale*. Second edition. Springer, London, UK, 499 pp.
- Yastrebtsov, A. (1992). Embryonic development of gamasid mites (Parasitiformes: Gamasida), *International Journal of Acarology*, 18(2), 121–141.
- Zhang, Z.-Q. (2003). *Mites of greenhouses: Identification, biology and control*. CABI Publishing, Cambridge, UK, 244 pp.
- Zukowski, K. (1964). Investigations into the embryonic development of *Pergamasus brevicornis* (Parasitiformes, Mesostigmata). *Zoologica Poloniae*, 14(3-4), 247–268.

6. Bölüm

Toprak Akarları

Salih Doğan, Nusret Ayyıldız ve Kamil Koç

Toprak, tüm canlıların yaşamı için su ve hava gibi vazgeçilmez unsurlardan birini oluşturmaktadır. Canlılar için barınak, besin ve enerji kaynağı; cansızlar için ise dayanak yeri olarak hizmet gören toprak, çok değerli bir varlık ve çok önemli bir doğal kaynaktır. Toprağın içinde bitki kökleri, mikroplar ve hayvanlar gibi pek çok canlı yaşamaktadır. Bu canlılar; organik madde kaynağı olarak, toprakta çözülmüş besinlerin besin zincirine dâhil edilmesi, organik maddenin ayrışması, toprağın havalanması ve drenajının artırılması gibi faaliyetleri ile toprak için önemli rol oynar.

Bu bölümde, önce toprağın yapısı ve çeşitliliği üzerinde durulmuş, daha sonra toprak faunası ve bu kapsamda toprağın barındırdığı akarlar ele alınmış, onların tür zenginliği, bolluk ve dağılımları üzerinde durulmuştur. Bölüm, gübre ve leş gibi toprakla ilişkili habitatlardaki akarlar ile son yıllarda güncelliği artmış olan ekolojik çatılar hakkında bilgi verilerek sonlanmıştır.

6.1. Toprak ve Yapısı

Toprak; kayaların ve organik maddelerin çeşitli derecedeki ayrışma ürünlerinden meydana gelen, içerisinde ve üzerinde geniş canlılar topluluğu barındıran, bitkilere durak yeri ve besin kaynağı olan ve katı yer kabuğunun uzun zaman içerisinde belirli özellikler kazanan en üst kısmını saran doğal, dinamik bir yapıdır. Toprağın yüzeyden ana kayaya kadar olan dikey kesitine bakıldığında; *O*, *A*, *B* ve *C* olmak üzere dört horizona ayrıldığı gö-

rülür (Şekil 6.1). Horizon, toprak oluşumu sırasında meydana gelen, kendine özgü rengi, fiziksel ve kimyasal özellikleri olan toprak katmanlarıdır.

O-horizonu: Toprağın en üst tabakasıdır. Çeşitli derecelerde ayrışan bitki döküntülerinden oluşur.

A-horizonu: O horizonunun altında yer alır. Mineral parçacıklarından oluşur. Bu horizon humus, organik madde ve mineral parçacıkları ile karışmış haldedir. Koyu renkli olup genellikle ışıktan desenli ve gözenekli görülür.

B-horizonu: Kil mineralleri, organik kolloidler, demir ve alüminyum oksitlerin biriktiği zondur. Humus birikiminden dolayı kahverenginde görünür.

C-horizonu: Ayrışmamış ana kaya veya ana kayanın kısmen ayrışması sonucu meydana gelebildiği gibi, başka yerlerden de taşınmış olabilir.

Şekil 6.1’de verilen genel toprak görüntüsünün yapısı çeşitli biyomlarda farklılık gösterebilmektedir. Yüzey toprağı ve alt toprak en kaba tabakalardır. Yüzey toprağı diğer toprak tabaklarından daha çok organik madde içerir. Organik madde, yüzey horizonuna gri, koyu kahverengi veya siyah rengini verir. En koyu renge sahip toprak en yüksek organik maddeye sahiptir. Yüzey tabaka her zaman en verimli ve en yoğun bitki köklerine sahiptir. Yüzey tabaka bitkiler için gerekli olan besin ve suyu içerir. 10-20 cm’lik bir toprak tabakasını oluşturur.

ma alanları oluşturmaktadır. Özellikle Avrupa’da son yıllarda yaygınlaşan yeşil çatıların biyolojik çeşitliliği üzerine sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda, yeşil çatıların toprağa göre düşük olsa da, belli bir mikroeklembacaklı çeşitliliği barındırdığı ve yaşlı çatıların diğerlerine göre daha zengin çeşitliliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Yeşil çatılarda çok sayıda örümcek, akar ve böcek türü yaşamaktadır. Bu alanlarda akarlarla ilgili yapılan çalışmalarda m²'de ortalama 12.000 kadar bireyin bulunduğu ve en yaygın akarların Prostigmata ve Oribatida grubuna ait olduğu anlaşılmıştır. Toprakta yaygın olarak bulunan sıçrar kuyruklular ve akarlar, daha düşük bolluk ve daha az çeşitlilikle çatı bahçelerinde de bulunmaktadır. Yeşil çatılarda tespit edilen eklembacaklı türlerinin çoğunun kuraklığa dayanıklı sıçrar kuyruklular ve *kserofilik* akarlar olması, çatı bahçelerinde nemin sınırlayıcı bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

Teşekkür

Mikroskop görüntülerinin alınma yardım eden Şifanur Uğurlu'ya (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Açıkgöz, H.N. (2010). Adli entomoloji. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34, 216–221.
- Akyazı, R. (2011). Akaroloji’de yeni bir dal; Adli Akaroloji. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 1, 257–269.
- Akyol, M. & Koç, K. (2016). Investigation of numerical and seasonal distribution on taxa of superfamily Raphignathoidea (Acari: Prostigmata) in Afyonkarahisar. *Ulusal Uygulamalı Biyolojik Bilimler Kongresi*, 26-29 Eylül, Afyonkarahisar, Türkiye, 58.
- Anderson, J.M. (1977). The organization of soil animal communities. *Ecological Bulletins*, 25, 15–23.
- Anderson, J.M. (1978). Inter- and intra-habitat relationships between woodland Cryptostigmata species diversity and the diversity of soil and litter microhabitats. *Oecologia*, 32, 341–348.
- Anderson, J.M. & Hall, H. (1977). Cryptostigmata species diversity and soil habitat structure. Soil organisms as components of ecosystems. *Ecology Bulletin*, 25, 473–475.
- Arroyo, J., Kenny, J. & Bolger, T. (2013). Variation between mite communities in Irish forest types-Importance of bark and moss cover in canopy. *Pedobiologia*, 56(4–6), 241–250.
- Arroyo, J., Moraza, M.L. & Bolger, T. (2010). The mesostigmatid mite (Acari, Mesostigmata) community in canopies of Sitka spruce in Ireland and a comparison with ground moss habitats. *Graellsia*, 66, 29–37.
- Aşçı, A., Çomak Göçer, E.M. & Küçükçetin, A. (2011). Antifiriz proteinler ve gıda teknolojisinde kullanımı. *Akademik Gıda*, 9(6), 46–51.
- Aydemir, O. (1993). *Toprak verimliliği*. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı Yayın No: 155, Erzurum, Türkiye, 170 s.
- Ayyıldız, N. (1987). Erzurum Ovası oribatidlerinin (Acari) bitki örtüsü ve toprak yapısıyla ilişkileri. *Türkiye I. Entomoloji Kongresi*. İzmir, Türkiye, 621–630.
- Ayyıldız, N. & Koç, K. (1994). Atatürk Üniversitesi çam koruluğunda toprak akarlarının (Acari) dikey dağılımı üzerine bir çalışma. *XIII. Ulusal Biyoloji Kongresi*, Edirne, Türkiye, 160–166.
- Badejo, M.A. (1990). Seasonal abundance of soil mites (Acarina) in two contrasting environments. *Biotropica*, 22, 382–390.
- Bayartogtokh, B. (2005). Biodiversity and ecology of soil oribatid mites (Acari: Oribatida) in the grassland habitats of Eastern Mongolia. *Erforschung biologischer Ressourcen der Mongolei*, 9, 59–70.
- Beaulieu, F., Walter, D.E., Proctor, H.C. & Kitching, R.L. (2010). The Canopy Starts at 0.5 m: Predatory mites (Acari: Mesostigmata) differ between rain forest floor soil and suspended soil at any height. *Biotropica*, 42, 704–709.
- Bedano, J.C. & Ruf, A. (2007). Soil predatory mite communities (Acari: Gamasina) in agroecosystems of Central Argentina. *Applied Soil Ecology*, 36, 22–31.
- Bedano, J. C., Cantú, M.P. & Doucet, M.E. (2005). Abundance of soil mites (Arachnida: Acari) in a natural soil of central Argentina. *Zoological Studies*, 44, 505–512.
- Berg, M., de Ruiter, P., Didden, W., Janssen, M., Schouten, T. & Verhoef, H. (2001). Community food web, decomposition and nitrogen mineralisation in a stratified Scots pine forest soil. *Oikos*, 94, 130–142.
- Block, W. & Duman, J.G. (1989). Presence of thermal hysteresis producing antifreeze proteins in the antarctic mite, *Alaskozetes antarcticus*. *Journal of Experimental Zoology*, 250, 229–231.
- Braig, H.R. & Perotti, M.A. (2009). Carcasses and mites. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 45–84.

- Cakir, M. & Makineci, E. (2013). Humus characteristics and seasonal changes of soil arthropod communities in a natural sessile oak (*Quercus petraea* L.) stand and adjacent Austrian pine (*Pinus nigra* Arnold) plantation. *Environmental Monitoring and Assessment*, 185(11), 8943–8955.
- Caoa, Z., Han, X., Hu, C., Chen, J., Zhang, D. & Steinberger, Y. (2011). Changes in the abundance and structure of a soil mite (Acari) community under long-term organic and chemical fertilizer treatments. *Applied Soil Ecology*, 49, 131–138.
- Ceylan, M., Doğan, S. & Özkan, K. (2022). Multivariate analysis of the effects of site factors on the distributions of raphignathoid mites (Acari: Raphignathoidea). *Acarological Studies*, 4(2), 61–69.
- Chhillar, B.S., Gulati, R. & Bhatnagar, P. (2007). *Agricultural acarology*. Daya Publishing House, Delhi, India, 355 pp.
- Coleman, D.C. (2013). Soil biota, soil systems and processes. In: *Encyclopedia of biodiversity*. Vol 6. Second edition. Levin, S. (Ed.). Elsevier Academic Press, USA, 580-589.
- Coleman, D.C. (2008). From peds to paradoxes: Linkages between soil biota and their influences on ecological processes. *Soil Biology and Biochemistry*, 40, 271–289.
- Coleman, D.C., Crossley, D.A. Jr. & Hendrix, P.F. (2004). *Fundamentals of soil ecology*. Second edition. Elsevier Academic Press, Burlington, Massachusetts, USA, 386 pp.
- Culliney, T.W. (2013). Role of arthropods in maintaining soil Fertility. *Agriculture*, 3, 629–659.
- Díaz-Aguilar, I., Quideau, S.A., Proctor, H.C., Kishchuk, B.E. & Spence, J.R. (2013). Influence of stand composition on predatory mite (Mesostigmata) assemblages from the forest floor in western Canadian boreal mixed wood forests. *Forest Ecology and Management*, 309, 105–114.
- Dindal, D.L. (1990). *Soil biology guide*. John Wiley & Sons, New York, USA, 1349 pp.
- Doğan, S. (2019). Toprak Akarları-Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı! *Zeugma II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, 18–20 Ocak 2019, Gaziantep, Türkiye, 353.
- Doğan, S., Bingül Türk, M. & Doğan, S. (2019). Kent yaşamına yeşil dokunuş-yaşayan çatılar, biyolojik çeşitlilik. *1 Mayıs Uluslararası Sosyal Politikalar ve Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 1 Mayıs 2019, Ankara, Türkiye, 338–347.
- Doğan, S., Bingül Türk, M. & Doğan, S. (2019). Value of living walls for biodiversity. *1 Mayıs Uluslararası Sosyal Politikalar ve Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 1 Mayıs 2019, Ankara, Türkiye, 466.
- Douce, G.K. (1976). Biomass of soil mites (Acari) in Arctic coastal tundra. *Oikos*, 27, 324-330.
- Ducarme, X., André, H.M., Wauthy, G. & Lebrun, P. (2004). Are there real endogeic species in temperate forest mites? *Pedobiologia*, 48, 139–147.
- Ducarme, X. & Lebrun, P. (2004). Spatial microdistribution of mites and organic matter in soils and caves. *Biology and Fertility of Soils*, 39, 457–466.
- Duman, J.G. (2015). Animal ice-binding (antifreeze) proteins and glycolipids: an overview with emphasis on physiological function. *Journal of Experimental Biology*, 218(12), 1846–1855.
- Duman, J.G., Horwarth, K.L., Tomchaney, A. & Patterson, J.L. (1982). Antifreeze agents of terrestrial arthropods. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A*, 73(4), 545–555.
- Eisenbeis, G. (2006). Biology of soil invertebrates. In: *Intestinal microorganisms of soil invertebrates. Soil biology*. König, H. & Varma, A. (Eds). Springer Berlin, Heidelberg, Germany, 3–53.
- Ergene, A. (1982). *Toprak biliminin esasları*. Atatürk Üniversitesi Basımevi, No: 42, Erzurum, Türkiye, 113 s.
- Evans, G.O., Sheals, J.G. & MacFarlane, D. (1968). *The terrestrial Acari of the British Isles. An introduction to their morphology, biology and classification: Volume 1. Introduction and Biology*. British Museum, London, UK, 219 pp.
- Ferreira, R.N.C., Franklin, E., de Souza, J.L.P. & de Moraes, J. (2012). Soil oribatid mite (Acari: Oribatida) diversity and composition in semi-deciduous forest fragments in eastern Amazonia and comparison with the surrounding savanna matrix. *Journal of Natural History*, 46, 2131–2144.
- Fischer, B.M. & Schatz, H. (2013). Biodiversity of oribatid mites (Acari: Oribatida) along an altitudinal gradient in the Central Alps. *Zootaxa*, 3626(4), 429–454.
- Gergöcs, V., Garamvölgyi, Á., Homoródi, R. & Hufnagel, L. (2011). Seasonal change of oribatid mite communities (Acari, Oribatida) in three different types of microhabitats. *Applied Ecology and Environmental Research*, 9(2), 181–195.
- Gormsen, D., Hedlund, K. & Huifu, W. (2006). Diversity of soil mite communities when managing plant communities on set-aside arable land. *Applied Soil Ecology*, 31, 147–158.
- Gullan, P.J. & Cranstons, P.S. (2010). *The insects: An outline of entomology*. 4. basımdan çeviri, 2012. Gök, A. (Ed.). Nobel, Ankara, Türkiye, 563 s.
- Gulvik, M.E. (2007). Mites (Acari) as indicators of soil biodiversity and land use monitoring: a review. *Polish Journal of Ecology*, 55, 415–440.
- Gwiazdowicz, D.J. & Coulson, S.J. (2011). High-Arctic gamasid mites (Acari, Mesostigmata) community composition on Spitsbergen, Svalbard. *Polar Research*, 30, 1–7.

- Hansen, R.A. & Coleman, D.C. (1998). Litter complexity and composition are determinants of the diversity and species composition of oribatid mites (Acari: Oribatida) in litterbags. *Applied Soil Ecology*, 9, 17–23.
- Jeffery, S., Gardi, C., Jones, A., Montanarella, L., Marmo, L., Miko, L., Ritz, K., Peres, G. Römbke, J. & van der Putten, W.H. (2010). *European Atlas of Soil Biodiversity*. European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- John, M.G.St., Wall, D.H. & Hunt, H.W. (2006). Are soil mite assemblages structured by the identity of native and invasive alien grasses? *Ecology*, 87, 1314–1324.
- Jose, C.B., Cantu, M.P. & Doucet, M.E. (2005). Abundance of soil mites (Arachnida: Acari) in a natural soil of central Argentina. *Zoological Studies*, 44(4), 505–512.
- Kahveci, A.Ö., Urhan, R. & Katılmış, Y. (2006). Honaz Dağı Milli Parkı'nda (Denizli) toprak akarlarının (Acari) dikey dağılımı. *Journal of Arts and Sciences*, 5, 31–38.
- Karaosman, S.K. (2005). Yeşil çatıların ekolojik yönden değerlendirilmesi. *Çatı Cephe Fuarı-CNR. II. Ulusal Çatı & Cephe Kaplamalarında Çağdaş Malzeme ve Teknolojiler Sempozyumu*, 25-26 Mart 2005, CNR Expo, İstanbul, Türkiye.
- Khodayari, S., Moharramipour, S., Larvor, V., Hidalgo, K. & Renault, D. (2013). Deciphering the metabolic changes associated with diapause syndrome and cold acclimation in the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae*. *PLoS ONE*, 8(1), e54025.
- Killham, K. (1996). *Soil ecology*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 242 pp.
- Koç, K. & Ayyıldız, N. (1992). Atatürk Üniversitesi Kampüsü'ndeki çam koruluğunda oribatid akarların (Acari: Oribatida) dikey dağılımı. *Turkish Journal of Zoology*, 16, 361–384.
- Koç, K. & Somuncu, S. (2011). Celal Bayar Üniversitesi Muradiye Yerleşkesi'ndeki meşelikte toprak akarlarının (Acari) dağılımı. *Çankaya University Journal of Science and Engineering*, 8, 43–50.
- Koç, K. & Poyraz Tınartaş, E. (2017). Gölarmara ilçesi (Manisa) Raphignathoidea (Acari) üst familyasına ait akarların mevsimsel dağılımları. *Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2, 93–106.
- Lavella, P. & Spain, A.V. (2003). *Soil ecology*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands, 654 pp.
- Luxton, M. (1972). Studies on the oribatid mites of a Danish beech wood soil: I. Nutritional biology. *Pedobiologia*, 21, 434–463.
- Luxton, M. (1982). The ecology of some soil mites from coal shale tips. *Journal of Applied Ecology*, 19, 427–442.
- Manu, M. (2009). Ecological research on predatory mite populations (Acari: Mesostigmata) in some Romanian forests. *Bihorean Biologist*, 3, 111–117.
- Maribic, C.W., Nyamasyo, G.H.N., Ndegwa, P.N., Mung'atu, J.K., Lagerlöf, J. & Gikungu, M. (2011). Abundance and diversity of soil mites (Acari) along a gradient of land use types in Taita Taveta, Kenya. *Tropical and Subtropical Agroecosystems*, 13, 11–27.
- Markkula, I., Cornelissen, J.H.C. & Aerts, R. (2019). Sixteen years of simulated summer and winter warming have contrasting effects on soil mite communities in a sub-Arctic peat bog. *Polar Biology*, 42, 581–591.
- Martínez, P.A., Fredes, N.A., Montti, L.F. & Casertano, S.A. (2009). Soil oribatid mite in four typical vegetation communities of Misiones forest in the Iguazu area, Argentina. *Pesquisa Agropecuaria Brasileira*, 44(8), 1021–1026.
- Minodora, M., Bancila, R., Mountford, J.O. & Maruşca, T. (2022). Soil mite (Acari: Mesostigmata) communities and their relationships with some environmental variables in experimental grasslands from Bucegi mountains in Romania. *Insects*, 13(3), 285.
- Minor, M.A. & Cianciolo, J.M. (2007). Diversity of soil mites (Acari, Oribatida, Mesostigmata) along a gradient of land use types in New York. *Applied Soil Ecology*, 35, 140–153.
- Mitchell, M.J. (1978). Vertical and horizontal distributions of oribatid mites (Acari: Cryptostigmata) in an aspen woodland soil. *Ecology*, 59, 516–525.
- Montanarella, L. (2008). Towards protecting soil biodiversity in Europe: The EU thematic strategy for soil protection. *Biodiversity*, 9, 75–77.
- Newton, J. & Proctor, H.C. (2013). A fresh look at weight-estimation models for soil mites (Acari). *International Journal of Acarology*, 39, 72–85.
- Noti, M.I., André, H.M., Ducarme, X. & Lebrun, P. (2003). Diversity of soil oribatid mites (Acari: Oribatida) from High Katanga (Democratic Republic of Congo): A multiscale and multifactor approach. *Biodiversity and Conservation*, 12, 767–785.
- Novak, T., Šajna, N., Antolinc, E., Lipovšek, S., Devetak, D. & Janžekovič, F. (2014). Cold tolerance in terrestrial invertebrates inhabiting subterranean habitats. *International Journal of Speleology*, 43(3), 265–272.
- Oconnor, B.M. (2009). Astigmatid mites (Acari: Sarcoptiformes) of forensic interest. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 125–33.
- Önen, Ö. & Koç, K. (2011). Seasonal and vertical distribution of Acarina fauna of Grassland. Çankaya University, *Journal of Science and Engineering*, 8, 277–289.

- Pacek, S., Seniczak, S., Graczyk, R., Chachaj, B. & Seniczak, A. (2020). Seasonal dynamics of mites (Acari) in pastures and meadows in Poland, with species analysis of Oribatida. *Acarologia*, 60(4), 668–683.
- Pellegrini, T.G. & Ferreira, R.L. (2013). Structure and interactions in a cave guano-soil continuum community. *European Journal of Soil Biology*, 57, 19–26.
- Renker, C., Otto, P., Schneider, K., Zimdars, B., Maraun, M. & Buscot, F. (2005). Oribatid mites as potential vectors for soil microfungi: Study of mite-associated fungal species. *Microbial Ecology*, 50, 518–528.
- Ruf, A. & Beck, L. (2005). The use of predatory soil mites in ecological soil classification and assessment concepts, with perspectives for oribatid mites. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 62, 290–299.
- Rumble, H. & Gange, A.C. (2013). Soil microarthropod community dynamics in extensive green roofs. *Ecological Engineering*, 57, 197–204.
- Russell, D.J., Hohberg, K. & Elmer, M. (2010). Primary colonisation of newly formed soils by actinidid mites. *Soil Organisms*, 82, 237–251.
- Schneider, K., Migge, S., Norton, R.A., Scheu, S., Langel, R., Reineking, A. & Maraun, M. (2004). Trophic niche differentiation in soil microarthropods (Oribatida, Acari): evidence from stable isotope ratios (15N/14N). *Soil Biology & Biochemistry*, 36, 1769–1774.
- Seniczak, A., Niedbała, W., Iturrondobeitia, J.C., Seniczak, S., Roth, S. & Jordal, B.H. (2021). Type of broadleaf forest matters most for ptyctimous mite communities (Acari, Oribatida) in Norway. *Biodiversity and Conservation*, 30, 2929–2953.
- Siepel, H. (1990). Niche relationships between two panphytophagous soil mites, *Nothrus silvestris* Nicolet (Acari, Oribatida, Nothridae) and *Platynothrus peltifer* (Koch) (Acari, Oribatida, Camisiidae). *Biology and Fertility of Soils*, 9, 139–144.
- Sjursen, H. & Sømme, L. (2000). Seasonal changes in tolerance to cold and desiccation in *Phauloppia* sp. (Acari, Oribatida) from Finse, Norway. *Journal of Insect Physiology*, 46, 1387–1396.
- Sømme, L., Conradi-Larsen, E.-M. & Somme, L. (1977). Cold-hardiness of collembolans and oribatid mites from Windswept Mountain Ridges. *Oikos*, 29(1), 118–126.
- Somuncu, S. & Koç, K. (2012). Seasonal distribution of raphignathoid mites (Acari: Raphignathoidea) in Seferihisar (İzmir) county. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5, 35–40.
- Sönmez, K. (1994). *Toprak koruma*. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 169, Erzurum, Türkiye, 192 s.
- Stamou, G.P. & Sgardelis, S.P. (1989). Seasonal distribution patterns of oribatid mites (Acari: Cryptostigmata) in a forest ecosystem. *Journal of Animal Ecology*, 58(3), 893–904.
- Tüzün, A. & Yüksel, S. (2007). Postmortem interval'ın saptanmasında adli entomoloji. *Journal of Forensic Medicine*, 4, 23–32.
- Urhan, R., Katılmış, Y. & Kahveci, A.Ö. (2008). Vertical distribution of soil mites (Acari) in Dalaman (Muğla Prov.–Turkey). *Munis Entomolog & Zoology*, 3, 333–341.
- Veronika, G. & Hufnagel, L. (2015). Global pattern of oribatid mites (Acari: Oribatida) revealed by fractions of beta diversity and multivariate analysis. *International Journal of Acarology*, 41(7), 574–583.
- Wallwork, J.A. (1976). *The distribution and diversity of soil fauna*. Academic Press, London, UK, 355 pp.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, The Netherlands, 494 pp.
- Yalçın, S., Ayyıldız, N., Doğan, S. & Sevsay, S. (2011). Mikrofitofag oribatid akarların besin tercihleri. *EÜFBED-Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4, 211–220.
- Wehner, K., Heethoff, M. & Brückner, A. (2018). Seasonal fluctuation of oribatid mite communities in forest microhabitats. *PeerJ*, 6, e4863.
- Wehner, K., Norton, R.A., Blüthgen, N. & Heethoff, M. (2016). Specialization of oribatid mites to forest microhabitats—the enigmatic role of litter. *Ecosphere*, 7(3), e01336.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Yu, Z., Lu, Y., Yang, X., Chen, J., Wang, H., Wang, D. & Liu, J. (2014). Cold hardiness and biochemical response to low temperature of the unfed bush tick *Haemaphysalis longicornis* (Acari: Ixodidae). *Parasites & Vectors*, 7, 346.

7. Bölüm

Su Akarları

Yunus Esen ve Orhan Erman

Su akarları (Hydrachnidia), prostigmatid (Acari-formes: Prostigmata) akarların bir taksonudur. Hydracarina, Hydrachnida (hatalı isimlendirme) ve Hydrachnellae (Halacaridae familyasını da içerir) olarak da bilinen bu akarlar, çoğunluğu tatlısularda, bir kısmı da denizlerde yaşayan ve tür çeşitliliği bakımından en zengin gruplardan biridir. Birçok türü yüksek derecede özel habitat/mikrohabitat tercihinde sahiptir. Tatlısularda su akarları ile aynı habitatı paylaşan taksonlar arasında Prostigmata'dan Halacaridae ve Homocaligidae, Oribatida'dan Ameronothridae, Camisiidae, Hydracetidae, Limnozetestidae, Malaconothridae, Tegeocranellidae, Trhypochthoniidae ve Zetomimidae ve Acaridida'dan Histiostomatidae ve Hyadesiidae familyaları sayılabilir.

Hydrachnidia, tatlı su araknidleri içinde tür çeşitliliği ve ekolojik önem açısından en belirgin gruptur. Gri, kahverengi, yeşil renklerinin yanında bazı türleri kırmızı, sarı, mavi, turuncu gibi parlak renklere sahiptir ve avcılar için hoş olmayan bir tada sahip oldukları mesajını verirler. Karmaşık bir hayat döngüsüne sahip bu canlılar, böcekler (Insecta) gibi başkalaşım geçirirler. Hayat döngüleri yumurtadan sonra larva, protonimf, deutonimf, tritonimf ve ergin şeklinde sıralanır. Birçok türünün larvası böceklerin parazitidir ve bu sayede hem beslenme hem de dağılım için böcekleri kullanırlar. Protonimf ve tritonimf evreleri böceklerdeki pupa benzeri dinlenme evresidir. Deutonimf ve erginleri genelde böcek yumurtaları ve larvaları ile küçük kabuklularla (Crustacea) beslenen avcılardır.

Bazı durumlarda su akarlarının parazitizm ve predasyon ilişkileri durgun ve akarsu sistemlerindeki komüniteleri önemli ölçüde etkiler. Su akarları, tatlı su ekosistemlerindeki bazı baskın böcek gruplarıyla, özellikle de Diptera ile yaşamlarının tüm aşamalarında yakından etkileşime girerler. Çevre koşullarındaki fiziksel ve kimyasal değişimlere karşı oldukça hassas olan bu canlılar biyoindikatör olarak da kullanılabilirler.

7.1. Akrabalık İlişkileri ve Orijinleri

Hydrachnidia, yarı sucul Stygothrombidoidea ve karasal Calyptostomatoidea, Trombidoidea, Erythroidea arasında oldukça fazla çeşitliliğe sahip prostigmatid akar grubudur. Karmaşık hayat devri, başkalaşım geçiren akarlar arasında benzersizdir. Tipik olarak yumurtadan çıkan altı bacaklı larva, uygun bir konak arar ve konak sıvılarıyla beslenirken, pasif olarak taşınan bir dışparazit haline gelir. Beslenmesini tamamlayan larva daha sonra avcı olmayan protonimfe dönüşür. Radikal yapısal değişiklikler bu aşamada meydana gelir ve ergine benzeyen sekiz bacaklı fakat cinsel olarak olgunlaşmamış, vücudu tam sertleşmemiş ve eksik katetoksi gösteren aktif deutonimf evresine geçer. Deutonimf, böceklerdeki pupa evresine karşılık gelen aktif olmayan tritonimf evresine geçmeden önce beslenir ve büyür. Bu aşamadan sonra erginler ortaya çıkar. Su akarları larvaları pedipalp genusunda bir yerine iki kıl bulunmasıyla diğer parazitengon akarlardan morfolojik olarak farklılık gösterir.

Kaynaklar

- Boyacı, Y.Ö. & Gülle, P. (2020). Study on new record water mite species from Turkey: *Atractides (Polymegapus) rutae* (Lundblad, 1941). *The Journal of Graduate School of Natural and Applied Sciences of Mehmet Akif Ersoy University*, 11(1), 364–367.
- Boyacı, Y.Ö. & Gülle, P. (2021). Two new species of the genus *Lebertia* Neuman, 1880 (Acari: Hydrachnidia: Lebertiidae) from Western Anatolian Karstic Plateau, Turkey. *Acta Zoologica Bulgarica*, 73(4), 491–494.
- Cook, D.R. (1974). Water mite genera and subgenera. *Memoirs of the American Entomological Institute*, 21, 1–860.
- Di Sabatino, A., Smit H., Gerecke, R., Goldschmidt, T., Matsumoto, N. & Cicolani, B. (2008). Global diversity of water mites (Acari; Hydrachnidia; Arachnida) in freshwater. *Hydrobiologia*, 595, 303–315.
- Durucan, F. (2021). New records of marine water mites (Acari: Hydrachnidia, Pontarachnidae) from Turkey. *Persian Journal of Acarology*, 10(2), 145–153.
- Erman, O., Gülle, P., Özkan, M., Candoğan, H. & Boyacı, Y.Ö. (2019). Checklist of water mites (Acari: Hydrachnidia) of Turkey: First supplement. *Zootaxa*, 4686(3), 376–396.
- Erman, O., Özkan, M., Ayyıldız, N. & Doğan, S. (2007). Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second supplement. *Zootaxa*, 1532, 1–21.
- Erman, O., Pešić, V., Esen, Y. & Özkan, M. (2010). A checklist of the water mites of Turkey (Acari: Hydrachnidia) with description of two new species. *Zootaxa*, 2624, 1–48.
- Esen, Y. (2021). A new record of the genus *Sperchon* (Acari: Hydrachnidia, Sperchontidae) from Turkey. *Acarological Studies*, 3(1), 48–50.
- Esen, Y. (2022). Contribution to the water mite (Acari, Hydrachnidia) fauna of Turkey. *Acarological Studies*, 4(1), 28–35.
- Gerecke, R., Gledhill, T., Pešić, V. & Smit, H. (2016). Acari: Hydrachnidia III. In: *Süßwasserfauna von Mitteleuropa*, bd. 7/2-3. Gerecke, R. (Ed.). Springer, Berlin, Germany, 429 pp.
- Goldschmidt, T. (2002). The biodiversity of Neotropical water mites. In: *Acarid phylogeny and evolution. adaptations in mites and ticks*. Bernini, F., Nannelli R., Nuzzaci, G. & de Lillo, E. (Eds). Springer Dordrecht, The Netherlands, 91–99.
- Gülle, P. & Boyacı, Y.Ö. (2021). New water mite species of the genus *Kongsbergia* (Acari, Hydrachnidia, Aturidae) from Turkey. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67(1), 1–6.
- Olomski, R. (2012). The median eye of freshwater mites (Acari: Parasitengonae Hydrachnidia) and its fate in the stem lineage of the Euhydrachnidia, Witte & Olomski 1991. *Soil Organisms*, 84(2), 445–458.
- Özdilek, M. & Esen, Y. (2023). New records of water mite (Acari, Hydrachnidia, Torrenticolidae) species for the Turkish fauna. *Acarological Studies*, 5(1), 35–41.
- Pešić, V. & Smit, H. (2021). A new species of the genus *Atractides* Koch, 1837 from Turkey (Acari: Hydrachnidia: Hygrobatidae). *Ecologica Montenegrina*, 43, 44–50.
- Pešić, V., Esen, Y., Gülle, P., Zawal, A., Saboori, A., Jovanović, M., Bankowska, A. & Smit, H. (2022). New records of water mites from Turkey and Iran revealed by DNA barcoding, with the description of a new species (Acari, Hydrachnidia). *Systematic and Applied Acarology*, 27(7), 1393–1407.
- Pešić, V., Esen, Y., Gülle, P., Zawal, A., Jovanović, M., Rewicz, T. & Smit, H. (2023). An appraisal of the water mite genus *Hygrobates* Koch, 1837 from Türkiye, based on morphological and molecular data (Acariformes, Hydrachnidia, Hygrobatidae). *Systematic and Applied Acarology*, 28(4), 742–754.
- Robinson, J.V. (1983). Effects of water mite parasitism on the demographics of an adult population of *Ichnura posita* (Hagen) (Odonata: Coenagrionidae). *American Midland Naturalist*, 109, 169–174.
- Smit, H. (2020). *Water mites of the world, with keys to the families, subfamilies, genera and subgenera (Acari: Hydrachnidia)*. Monografieën van de Nederlandse Entomologische Vereniging, 12, Leiden, The Netherlands, 774 pp.
- Smith, B.P. (1989). Impact of parasitism by larval *Limnochara aquatica* (Acari: Hydrachnidia; Limnocharidae) on juvenile *Gerris comatus*, *Gerris alacris*, and *Gerris buenoi* (Insecta: Hemiptera; Gerridae). *Canadian Journal of Zoology*, 67, 2238–2243.
- Smith, M.I., Cook, D.R. & Smith, P.B. (2001). Water mites (Hydrachnidia) and other arachnids. In: *Ecology and classification of North American freshwater invertebrates*. Second edition. Thorp, J.H. & Covich, P.A. (Eds). Academic Press, California, USA, 551–659.
- Szalay, L. (1912). Hydacarinen aus Kleinasien. *Allatoni Közlemenyek*, 11, 68–97.
- Thon, K. (1905). Hydrachniden: Ergebnisse einer naturwissenschaftlichen Reise zum Erschias-Dagh, Kleinasien. *Annalen des K.K. Naturhistorischen Hofmuseums in Wien*, 20, 155–163.

8. Bölüm

Tarımsal Önemi Olan Akarlar

Nabi Alper Kumral, Sultan Çobanoğlu, Sebahat K. Özman-Sullivan, İbrahim Çakmak, İsmail Kasap ve Eysel Denizhan

Akarlar hem bitkisel üretim aşamasında hem de depolanması sırasında bitkinin farklı organları üzerinde beslenmektedirler. Tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bitki ve depolanmış ürün zararlısı akarlar tarımsal üretimde önemli bitkisel ürün kayıplarına neden olmaktadır. Bazı familyalar sokucu ağız yapısı ile tamamen bitkilerin vejetatif ve generatif organlarını emmeye özelleşmiştir. Tetranychidae, Tenuipalpidae ve Eriophyoidea (Trombidiformes) üyeleri bitkisel ürünlerin en önemli parazit türlerini içermektedir. Her ne kadar Tarsonemidae (Trombidiformes) bazı saprofit veya avcı türler barındırsa da çok önemli bitki zararlısı türler de bu familya içinde yer almaktadır. Bu familyalara bağlı türlerin bazıları bitkilerde klorofil tüketimine bağlı olarak fotosentezin engellenmesi şeklinde zararlar oluşturmakla birlikte bazıları gal, erinoz, çalılışma ve pas gibi zararlara neden olmaktadır. Bitki hücre içeriğini tüketmesi sonucu su kaybı ve kuruma en çok gözlenen zarar belirtileri arasındadır. Bunun yanında bazı türler bitki virüs hastalıklarının en önemli taşıyıcılarındandır. Depolanmış ürünlerde zararlı olan Acaridae (Sarcoptiformes) üyeleri ise tahıl, un, tohum, yaş veya kuru meyvelerin bozulması ve tüketilemez hale gelmesinde önemli role sahiptirler.

Bu bölümde tarımsal açıdan önemli 8 familya hakkında kısa bilgiler verilirken; aynı zamanda Türkiye’de ekonomik öneme sahip 42 akar türünün morfolojik ve biyolojik özelliklerine değinilmektedir.

8.1. Tetranychidae

Kırmızıörümcekler olarak isimlendirilen Tetranychidae familyası Tetranychoidae üstfamilyasının üyelerindedir. Bu familya Dünyada 71 cins ve 1189 türle temsil edilmektedir. Tüm dünya genelinde ekonomik önemi olan türler olup bunun 100 civarında olanı ekonomik zararlılardır ve 3877 farklı bitkide tespit edildiğine dair kayıtlar vardır. Türkiye’de görülen önemli tarımsal zararlı türler *Tetranychus urticae* Koch, 1835, *T. turkestanii* (Ugarov ve Nikolski, 1937), *T. tumidellus* Pritchard ve Baker, 1955, *Panonychus ulmi* (Koch, 1836), *P. citri* (McGregor, 1916), *Amphitetranychus viennensis* (Zacher, 1920), *Bryobia rubrioculus* (Scheuten, 1857), *B. praetiosa* Koch, 1836, *Petrobia latens* (Müller, 1776), *Eotetranychus carpini* (Oudemans, 1905), *E. uncatus* Garman, 1652, *Schizotetranychus schizopus* (Zacher, 1913), *Oligonychus unungius* (Jacobi, 1905), *Penthaleus major* (Dugès, 1834), *Tetranychopsis horridus* (Canestrini ve Fanzago, 1876), *Eurytetranychus buxi* (Garman, 1935) ve *Eutetranychus orientalis* (Klein, 1936)’dir (Düzgüneş, 1952, 1954, 1959; Toros, 1974; Ecevit, 1981; Karaca, 1994; Kasap, 2001, 2003, 2008, 2009, 2015; Kumral ve Kovancı, 2005, 2007; Bayram ve Çobanoğlu, 2006; Kasap ve Çobanoğlu, 2006; Elma ve Alaoğlu, 2008; Sağlam ve Çobanoğlu, 2010; Çobanoğlu ve Can, 2014; Yeşilayer ve Çobanoğlu, 2015). Boyutları 0,5 mm’den küçüktür. Bu türlerin keliser kaidesi kaynaşarak stiliforu oluşturur ve keliser stilofor içine çekilebilir uzun bir stilete dönüşmüştür (Şe-

kayısları olarak rapor edilmiştir (Güldalı ve Çobanoğlu, 2010).

Biyolojisi ve Zararı – *Carpoglyphus lactis* yüksek sıcaklık ve nemde çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Ancak, 10 °C'nin altı ve 43 °C'nin üzerinde gelişmeleri durur. Aynı zamanda düşük nem koşullarında ölümler görülür. En uygun koşullar 28 °C ve %80 nemli ortamlardır. Erginler 40 - 50 gün yaşar ve bu süre içinde 25-30 yumurta bırakır. Uygun şartlarda gelişme süresi 15-20 gündür ve yılda çok sayıda döl verebilir. Bu türün kuru incir ve üzüm depolarında oldukça zararlı olduğu belirtilmektedir. Kuru meyvelerde beslenmesi sonucunda meydana gelen tatlı maddelerde küf mantarları gelişmekte, bu da akarın zararını daha da arttırmaktadır. Uygun şartlarda zararlılığının yoğunluğu artarak önemli ürün kayıplarına neden olmasının yanı sıra kalıntıları ve bu kalıntılar üzerinde alerjen ve mikotoksin oluşturan küflerin gelişmesi nedeniyle de çok önemli zararlar oluşturur (Hughes, 1976; Yıldırım vd., 2001; Hubert vd., 2011, 2015).

Sonuç

Akarlar çok küçük vücutlu ve hızlı gelişen ve çoğalan organizmalar oldukları için tarım alanlarında fark edilmeden önemli zararlar oluşturabilirler. Bazı türler polifag olduğu için çok sayıda bitkiye zarar vermektedir. Bu bölümde, insan ve hayvan beslenmesi açısından gıda ve yem üretimini olumsuz etkileyen zararlı akarlar ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Bunların tanımları, kısa biyolojileri, zararlı oldukları bitkiler, zarar şekilleri ve Dünya ve ülkemizdeki dağılımı hakkında bilgiler verilmiştir. Ülkemizde varlığı tespit edilen veya ekonomik ürün kayıplarına neden olan toplamda 8 farklı familyadan 42 türe ait bilgiler, konuyla ilgilenenler için temel bilgi sağlayacaktır. Zararlıların tanım, dağılım ve konukçuları ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler, kaynak listesinde belirtilen çalışmalar incelenerek edinilebilir. Ayrıca, kısa anlatımların arkasından atıf yapılan kaynakların incelenmesi okuyucunun ayrıntılı bilgilere ulaşması için rehber olacaktır.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren aşağıdaki şahıs ve kuruluşlara teşekkür ederiz: Edward A. Ueckermann (North-West Üniversitesi, Potchefstroom, Güney Afrika), Serge Kreiter (SupAgro, Montpellier, Fransa), Kenan Kalay (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun), Acarologia (Fransa), ARC. LNR Agricultural Research Council (Pretoria, Güney Afrika).

Kaynaklar

- Abramishvili, T., Gaganidze, D., Özman-Sullivan, S.K. & Abashidze, E. (2018). Phylogenetic analysis of Hazelnut big bud mite-*Phytoptus avellanae* Nal. in the Black Sea Region of Georgia. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, Entomology*, 12(4), 113–118.
- Alaoglu, Ö. (1984). Erzurum ve Erzincan yörelerindeki bazı bitkilerde bulunan Eriophyoidea (Acarina: Actinedida) akarlarının sistematigi ve zarar şekli üzerinde çalışmalar. *Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 15(3-4), 1–16.
- AliNiaze, M.T. (1980). Filbert insect and mite pests. *Oregon University Station Bulletin*, 643, 1–6.
- Altınçağ, R. & Akten, T. (1993). Ege Bölgesi asma fidanlıklarında faunistik çalışmalar. *Bitki Koruma Bülteni*, 33(3/4), 153–165.
- Amrine, J.W., Stasny, T.A. & Fletchmann, C.H.W. (2003). *Revised keys to the world genera of the Eriophyoidea (Acari: Prostigmata)*. Indira Publishing House, West Bloomfield, Michigan, USA, 244 pp.
- Anonim (2023). *Zirai mücadele teknik talimatları*. <https://www.tarimorman.gov.tr> (Erişim tarihi: 1 Eylül 2023).
- Arabulı, T., Negm, M.W., Matsuda, T., Kitashima, Y., Abramishvili, T., Akimov, I.A. & Gotoh, T. (2019). Morphological identification of *Amphitetranychus* species (Acari: Tetranychidae) with crossbreeding, esterase zymograms and DNA barcode data. *Plos One*, 14(9), e0221951.
- Atalay, E. & Kumral, N.A. (2013). Biocological features and life tables of *Tetranychus urticae* (Koch) (Acari: Tetranychidae) on different table tomato varieties. *Turkish Journal of Entomology*, 37(3), 329–342.
- Auger, P., Migeon, A., Ueckermann, E.A., Tiedt, L. & Navarro, M.N. (2013). Evidence for synonymy between *Tetranychus urticae* and *Tetranychus cinnabarinus* (Acari, Prostigmata, Tetranychidae): review and new data. *Acarologia*, 53(4), 383–415.

- Aysan, E. & Kumral N.A. (2018). Tritrophic relationships among tomato cultivars, the rust mite, *Aculops lycopersici* (Massee) (Eriophyidae), and its predators. *Acarologia*, 58(S), 5–17.
- Baker, E.W. (1949). The genus *Brevipalpus* (Acarina: Pseudoleptidae). *The American Midland Naturalist*, 42(2), 350–402.
- Bayram, Ş. & Çobanoğlu S. (2006). Astigmata and Prostigmata (Acari) of bulbaceous ornamental plants in Ankara, Turkey. *Acta Phytopathologica et Entomologica Hungarica*, 41(3), 367–381.
- Beard, J.J., Seeman, O.D. & Bauchan, G.R. (2014). Tenuipalpidae (Acari: Trombidiformes) from Casuarinaceae (Fagales). *Zootaxa*, 3778(1), 1–157.
- Ben-David, T., Ueckermann, E. & Gerson, U. (2013). An annotated list of the spider mites (Acari: Prostigmata: Tetranychidae) of Israel. *Israel Journal of Entomology*, 43, 125–148.
- Bodenheimer, F.S. (1958). *Türkiye’de ziraate ve ağaçlara zararlı olan böcekler ve bunlarla savaş hakkında bir etüd*. Buyur Matbaası, Ankara, Türkiye, 346 pp.
- Bolland, H.R., Gutierrez, J. & Flechtmann, C.H. (1998). *World catalogue of the spider mite family (Acari: Tetranychidae)*. Brill, Boston, USA, 392 pp.
- CABI (2023). *Penthaleus major* (blue oat mite). Available from: <https://doi.org/10.1079/cabicompndium.39610> (Accessed date: 1 September 2023).
- Castro, E.B., Mesa, N.C., Feres, R.J.F., Moraes, G.J.de, Ochoa, R., Beard, J.J. & Demite, P.R. (2023). Tenuipalpidae database. Available from: <http://www.tenuipalpidae.ibilce.unesp.br> (Accessed date: 1 September 2023).
- Celik, K. & Urel, N. (1974). Güney Anadolu limonlarında zarar yapan Turunçgil tomurcuk akarı (*Aceria sheldoni* Ewing) na karşı ilaç denemesi. *Zirai Mücadele Araştırma Yıllığı*, 51, 1–180.
- Childers, C.C., French, J.V. & Rodrigues, J.C.V. (2003). *Brevipalpus californicus*, *B. obovatus*, *B. phoenicis*, and *B. lewisi* (Acari: Tenuipalpidae): a review of their biology, feeding injury and economic importance. *Experimental and Applied Acarology*, 30, 5–28.
- Colloff, M.J. (2009). *Dust mites*. Springer Science+Business Media B.V., Dordrecht, The Netherlands and CSIRO Publishing, Collingwood, Australia, 583 pp.
- Cvrković, T., Chetverikov, P., Vidović, B. & Petanović, R. (2016). Cryptic speciation within *Phytoptus avellanae* s.l. (Eriophyoidea: Phytoptidae) revealed by molecular data and observations on molting *Tegonotus*-like nymphs. *Experimental and Applied Acarology*, 68, 83–96.
- Çetin, H. & Alaoğlu, Ö. (2006). Mut (Mersin) ilçesindeki zeytin ağaçlarında bulunan eriophyid akar türleri ve zarar şekilleri. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 30(4), 303–315.
- Çobanoğlu, S. & Can, M. (2014). Citrus brown mite; *Eutetranychus orientalis* (Klein 1936) (Acari: Tetranychidae), in Turkey. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 27(1), 9–12.
- Çobanoğlu, S., Erdoğan, T. & Yeşilayer, Ö.A. (2014). A first report of Boxwood Spider Mite, *Eurytetranychus buxi* (Garman) (Acari: Tetranychidae) on *Buxus sempervirens* L. (Boxwood Tree) and *Cupressus macrocarpa* Hartw (Macrocarpa Goldcrest) for Turkey. *Turkish Entomology Bulletin*, 4(2), 97–105.
- Çobanoğlu, S., Ueckermann, E.A. & Sağlam, H.D. (2016). The Tenuipalpidae of Turkey, with a key to species (Acari: Trombidiformes). *Zootaxa*, 4097(2), 151–186.
- Çobanoğlu, S., Erdogan, T. & Kılıç, N. (2019). Four new flat mite records for the mite fauna of Turkey (Acari: Tenuipalpidae). *International Journal of Acarology*, 45(3), 159–175.
- Çobanoğlu, S., Akçakoyunluoğlu, K. & Çalmaşur, Ö. (2020). Mite diversity (Acari) from ornamental plants in Erzurum in Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 26(2), 236–245.
- Dar, M.Y., Rao, R.J., Ramegowda, G.K. & Mittal, V. (2015). Biology and demographic parameters of European red mite, *Panonychus ulmi* Koch (Acari: Tetranychidae) on mulberry in Kashmir Valley, India. *International Journal of Zoological Research*, 11(3), 76–88.
- Denizhan, E. (2011a). Additions to Eriophyoid mites (Acari: Prostigmata: Eriophyoidea) in Van Lake Basin, Turkey. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 35(4), 615–626.
- Denizhan, E. (2011b). Van Gölü havzasında tespit edilen eriophyoid akarlar (Acari: Prostigmata: Eriophyoidea). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 35(1), 155–164.
- Denizhan, E. (2011c). Eriophyid mites (Acari: Eriophyidae) from Turkey. *Zoosymposia*, 51–55.
- Denizhan, E. & Çobanoğlu, S. (2008). Population development and predators of *Aculus schlechtendali* (Nalepa) (Acarina: Eriophyidae) on *Malus floribunda* L. (Rosaceae) in Ankara. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 14(3), 288–296.
- Denizhan, E. & Çobanoğlu, S. (2009a). Van gölü havzasında elma (*Malus* spp.) ve erik (*Prunus* spp.) üzerinde tespit edilen eriophyoid akarlar. *Proceeding of III. Plant Protection Congress*, 15–18 Temmuz 2009, Van, Türkiye, p. 105.
- Denizhan, E. & Çobanoğlu, S. (2009b). Ankara ili ceviz (*Juglans regia* L.) ağaçlarında bulunan eriophyid akarlar ve predatörleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi*, 19(1), 33–37.

- Denizhan, E. & Çobanoğlu, S. (2010). Eriophyoid mites (Acari: Prostigmata: Eriophyoidea) in Van lake basin from turkey. *International Journal of Acarology*, 36(6), 503–510.
- Denizhan, E., Monfreda, R., De Lillo, E. & Çobanoğlu, S. (2015). Eriophyoid mite fauna (Acari: Trombidiformes: Eriophyoidea) of Turkey: new species, new distribution reports and an updated catalogue. *Zootaxa*, 3991(1), 1–63.
- Denmark, H.A. (1980). Broad mite, *Polyphagotarsonemus latus* (Banks). *FDACS-DPI Bureau of Entomology Circular*, 213, 1–2.
- Dizlek, H., Karagoz, M., Faraji, F. & Çakmak, I. (2019). Mites in dried figs of Turkey: diversity, species composition and density. *Systematic and Applied Acarology*, 24(6), 992–997.
- Dosse, G. (1957). Arbeitsmethoden zu morphologischen und biologischen Untersuchungen von räuberischen Milben. *Zeitschrift für Angewandte Entomologie*, 40(2), 155–160.
- Duso, C. & Vettorazzo, E. (1999). Mite population dynamics on different grape varieties with or without phytoseiids released (Acari: Phytoseiidae). *Experimental and Applied Acarology*, 23, 741–763.
- Düzgüneş, Z. (1952). Türkiye’de turuncgil akarları. *Bitki Koruma Bülteni*, (1), 6–11.
- Düzgüneş, Z. (1954). *Orta Anadolu’da meyve bahçelerine zarar veren Tetranychidae familyası türleri üzerinde sistematik ve biyolojik çalışmalar ve mücadele denemeleri*. Ziraat Vekaleti ve Haberleşme Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 104 s.
- Düzgüneş, Z. (1959). *Tetranychus tumidellus* “Yer-fıstığı akarı”. *Bitki Koruma Bülteni*, 1(1), 10–14.
- Düzgüneş, Z. (1963). Türkiye’de yeni bulunan akarlar. *Bitki Koruma Bülteni*, 3(4), 237–246.
- Düzgüneş, Z. (1965a). The variation in the peritreme of the genus *Eotetranychus* Oud. *Bollettino di Zoologia Agraria e di Bachicoltura*, 7, 15–18.
- Düzgüneş, Z. (1965b). Türkiye’de bitkilere zarar veren Tenuipalpidae Sayed familyası türleri üzerinde incelemeler. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı*, 15(3), 120–148.
- Düzgüneş, Z. (1967a). The biological characteristics of some species of the family Tenuipalpidae in Turkey. In: *Proceedings of the 2nd International Congress of Acarology*, 19-25 July 1967, Akad, Kiadó, Budapest, Hungary, 169–171.
- Düzgüneş, Z. (1967b). Two new species of the genus *Cenopalpus* (Acarina: Tenuipalpidae). *University of Ankara Year Book of the Faculty of Agriculture*, 90–98.
- Düzgüneş, Z. (1977). Çukurova’da çeşitli kültür bitkilerinde zarar veren akarlar ve mücadeleleri. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi*, 100, 3–25.
- Ecevit, O. (1976). Diskriminant fonksiyonlarını kullanarak *Bryobia* cinsine bağlı iki akar türü *Bryobia rubrioculus* ve *Byrobia praetiosa* (Acarina: Tetranychidea)’nın birbirinden tefriki. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 149–158.
- Ecevit, O. (1981). Erzurum elma ağaçlarında zararlı *Bryobia rubrioculus* Scheuten, *Tetranychus urticae* Koch, *Aculus schlechtendali* (Nal.), *Calepitrimerus baileyi* Keifer (Acarina: Tetranychidae, Eriophyidae) ile predatör *Amblydromella kazachystanicus* Wainstein (Acarina: Phytoseiidae) ve popülasyon ilişkileri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi*, 7(2), 1–161.
- Ecevit, O., Keçeci, S., Tuncer, C., Yanılmaz, A.F. & Işık, M. (1992). Doğu Karadeniz Bölgesi fındık bahçelerinde zararlı Eriophyoidea (Acarina: Actinedida) akarları üzerinde çalışmalar. *Türkiye II. Entomoloji Kongresi Bildirileri*, 28-31 Ocak 1992, Adana, Türkiye, 671–681.
- Elma, N.F. & Alaoğlu, Ö. (2008). The harmful mite species and their natural enemies on trees and shrubs in recreation areas of Konya province. *Turkish Journal of Entomology*, 2(32), 115–129.
- Ersin, F., Kaptan, S., Erten, L., Köktürk, H., Gümüşay, B., Denizhan, E. & Çakmak, I. (2020). Mite diversity and population dynamics of eriophyid mites on olive trees in Western Turkey. *Turkish Journal of Entomology*, 44(1), 123–132.
- Fasulo, T.R. (2004). Broad mite, *Polyphagotarsonemus latus* (Banks) (Arachnida: Acari: Tarsonemidae): Available from: <https://edis.ifas.ufl.edu/publication/IN340> (Accessed date: 1 September 2023).
- Genç, H. & Özar, A.İ. (1986). İzmir ilinde ambarlanmış ürünlerde bulunan akarlar üzerinde ön çalışmalar. *Türkiye Bitki Koruma Dergisi*, 103, 175–183.
- Gentry, J.W. (1965). *Crop insects of Northeast Africa-Southwest Asia*. Agricultural Research Service, United States Department of Agriculture, Agriculture Handbook, 273, USA, 210 pp.
- Gerson, U. (1992). Biology and control of the broad mite, *Polyphagotarsonemus latus* (Banks) (Acari: Tarsonemidae). *Experimental and Applied Acarology*, 13, 163–178.
- Gerson, U., Smiley R.L. & Ochoa, R. (2003). *Mites (Acari) for pest control*. Blackwell Publishing Company, Oxford, UK, 539 pp.
- Golpayegani, A.Z., Saboori, A., Nowzari, J. & Kamali, K. (2004). Biology of *Amphitetranychus viennensis* (Zacher) (Acari: Tetranychidae) in Baraghan Region of Karaj, Iran. *Acarologia*, 14(1-2), 69–71.
- Göven, M., Çobanoğlu, S. & Güven, B. (2009). Predatory mite fauna in Aegean vineyards. *Plant Protection Bulletin*, 49(1), 1–10.

- Güldalı, B. & Çobanoğlu, S. (2010). Kuru meyve akarı *Carpoglyphus lactis* (L.) (Acari: Carpglyphidae)'in farklı sıcaklık ve nem ortamlarındaki gelişme eşiği ve yaşam çizelgeleri üzerine araştırmalar. *Turkish Journal of Entomology*, 34(1), 53–65.
- Hatzinikolis, E.N. (1986). The genus *Brevipalpus* in Greece (Acari: Tenuipalpidae). *Entomologia Hellenica*, 4, 37–48.
- Helle, W. & Sabelis M.W. (1985). *Spider mites, their biology, natural enemies, and control*. Vol. 1A. Elsevier, New York, USA, 405 pp.
- Hıncal, P., Yaşarakıncı, N. & Çınarlı, İ. (2002). İzmir ilinde domates pas akarı (*Aculops lycopersici* Massee) (Acarina: Eriophyidae)'nın popülasyon seyri, doğal düşmanları ve kimyasal mücadelesi üzerinde araştırmalar. *Bitki Koruma Bülteni*, 42(1/4), 9–22.
- Hubert, J., Erban, T., Nesvornaand, M. & Stejskal, V. (2011). Emerging risk of infestation and contamination of dried fruits by mites in the Czech Republic. *Food Additives and Contaminants*, 28(9), 1129–1135.
- Hubert, J., Nesvorna, M., Kopecký, J., Ságová–Marečková, M. & Poltronieri, P. (2015). *Carpoglyphus lactis* (Acari: Astigmata) from various dried fruits differed in associated micro-organisms. *Journal of Applied Microbiology*, 118(2), 470–484.
- Hughes, A.M. (1976). *The mites of stored food and houses*. Second edition. Her Majesty's Stationery Office, London, UK, 400 pp.
- Iren, Z. (1976). Orta Anadolu bölgesinde önemli bağ zararlılarının tesbiti üzerinde araştırmalar. *Bitki Koruma Bülteni*, 16(4), 201–222.
- İncekulak, R. & Ecevit, O. (2002). Amasya elma bahçelerinde bulunan zararlı ve yararlı akar türleri ile poulasyon yoğunluklarının saptanması üzerinde bir araştırma. *Türkiye V. Biyolojik Mücadele Kongresi Bildirileri* 4-7 Eylül 2022, Erzurum, Türkiye, 297–314.
- Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (1975). *Mites injurious to economic plants*. University of California, Berkeley, California, USA, 614 pp.
- Johann, L., do Nascimento, J.M., da Silva, G.L., Silva Carvalho, G. & Ferla, N.J. (2019). Life history and life table parameters of *Panonychus ulmi* (Acari: Tetranychidae) on two European grape cultivars. *Phytoparasitica*, 47, 79–86.
- Kalay, K. (2016). Samsun ili un fabrikalarında bulunan akar türleri ve popülasyon yoğunluklarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bitki Koruma Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye, 127 s.
- Karaca, İ. (1956). Orta Anadolu orman ve meyve ağaçlarında görülen menşei nebati ve hayvani önemli urların amili ve morfolojisi hakkında araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi*, 84, 1–134.
- Karaca, İ. (1994). Life table of citrus red mite, *Panonychus citri* (McGregor) (Acarina: Tetranychidae) in laboratory conditions. *Turkish Journal of Entomology*, 18, 65–70.
- Kasap, İ. (2001). Turunçgil üretim alanlarında kullanılan bazı tarımsal savaş ilaçlarının daldırma yöntemi ile Turunçgil kırmızıörümceği *Panonychus citri* (McGregor) (Acarina: Tetranychidae)'nin iki farklı ırkı üzerine etkilerinin saptanması. *Yüzüncü Yıl University, Journal of Agricultural Sciences*, 11(2), 41–45.
- Kasap, İ. (2002). Biology and life tables of the twospotted spider mite, *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae) on three different host plants in laboratory conditions. *Turkish Journal of Entomology*, 26(4), 257–266.
- Kasap, İ. (2003). Life history of hawthorn spider mite *Amphitetranychus viennensis* (Acarina: Tetranychidae) on various apple cultivars and at different temperatures. *Experimental and Applied Acarology*, 31(1-2), 79–91.
- Kasap, İ. (2008). Life history of the brown mite *Bryobia rubrioculus* Scheuten (Acari: Tetranychidae) on two apple varieties in laboratory conditions. *Turkish Journal of Entomology*, 32(3), 177–184.
- Kasap, İ. (2009). The biology and fecundity of the citrus red mite *Panonychus citri* (McGregor) (Acari: Tetranychidae) at different temperatures under laboratory conditions. *Turkish Journal of Agricultural and Forestry*, 33, 593–600.
- Kasap, İ. (2011). Seasonal population development of spider mites (Acari: Tetranychidae) and their predators in sprayed and unsprayed apple orchards in Van, Turkey. *Zoosymposia*, 6, 111–117.
- Kasap, İ. & Atlıhan, R. (2021). Population growth performance of *Panonychus ulmi* Koch (Acarina: Tetranychidae) on different fruit trees. *Systematic and Applied Acarology*, 26(7), 1185–1197.
- Kasap, İ. & Şekeroğlu, E. (2004). Life history of *Euseius scutalis* feeding on citrus red mite *Panonychus citri* at various temperatures. *BioControl*, 49, 645–654.
- Kasap, İ., Çobanoğlu, S., Pehlivan, S., Kök, Ş. & Baştuğ, G. (2015). Çanakkale ve Balıkesir illeri yumuşak çekirdekli meyve ağaçları ve yabancı otlar üzerinde bulunan bitki zararlısı akar türleri. *Bitki Koruma Bülteni*, 55(2), 85–94.
- Kasap, İ. & Çobanoğlu, S. 2006. Population dynamics of *Bryobia rubrioculus* (Scheuten) (Acari: Tetranychidae) and its predators in sprayed and unsprayed apple orchards in Van. *Turkish Journal of Entomology*, 30, 89–98.
- Kasap, İ. & Çobanoğlu, S. (2007). Mite (Acari) fauna in apple orchards of around the Lake Van basin of Turkey. *Turkish Journal of Entomology*, 31(2), 97–109.

- Kasap, İ., Çobanoğlu, S. & Pehlivan, S. (2013). Predatory mite species on pome fruit trees and weeds in the province of Çanakkale and Balıkesir. *Turkish Journal of Biological Control*, 4(2), 109–124.
- Kasap, İ., Çobanoğlu, S., Aktuğ, Y. & Denizhan, E. (2004). Van gölü çevresinde elma bahçelerinde saptanan zararlı ve yararlı akar türleri. *Türkiye 1. Bitki Koruma Kongresi*, 8-10 October 2004, Samsun, Türkiye, s. 13.
- Kasap, İ., Atlıhan, R., Özgökçe, M.S., Kaydan, M.B., Polat, E. & Yarımbatman, A. (2009). Van Gölü havzası ceviz bahçelerinde önemli zararlı akarlar (Acari) ve bunlar üzerinde beslenen avcılarının populasyon gelişmesi. *Turkish Journal of Entomology*, 33(4), 305–314.
- Keifer, H.H. (1940). Eriophyid studies IX. *The Bulletin, Department of Agriculture, State of California*, 29(2), 112–117.
- Keifer, H.H. (1944). Eriophyid studies, XIV. *The Bulletin, Department of Agriculture, State of California*, 33(1), 18–38.
- Keifer, H.H., Baker, E.W., Kono, T., Delfinado, M. & Styer, W.E. (1982). *An illustrated guide to plant abnormalities caused by eriophyid mites in North America*. USDA, ARS, Agricultural Handbook, 573, USA, 178 pp.
- Khanjani, M., Khanjani, M. & Seeman, O.D. (2018). The spider mites of the genus *Oligonychus* Berlese (Acari: Tetranychidae) from Iran. *Systematic and Applied Acarology*, 23(2), 223–287.
- Krips, O.E., Witul, A., Willems, P.E.L. & Dicke, M. (1998). Intrinsic rate of population increase of the spider mite *Tetranychus urticae* on the ornamental crop gerbera: intraspecific variation in host plant and herbivore. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 89(2), 159–168.
- Kumral, N.A. & Kovancı, B. (2004). Bursa ili zeytin ağaçlarında bulunan akar türleri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 25–34.
- Kumral, N.A. & Kovancı, B. (2005). Seasonal population dynamics of the two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae) under acaricide constraint on eggplant in Bursa province (Turkey). *Acarologia*, 45(4), 295–301.
- Kumral, N.A. & Kovancı, B. (2007). The diversity and abundance of mites in agrochemical-free and conventional deciduous fruit orchards of Bursa, Turkey. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 31(2), 83–95.
- Kumral, N.A., Susurluk, H. & Çobanoğlu, S. (2010). Interactions among populations of predatory mites and insect and mite pests on olive trees in Turkey. *International Journal of Acarology*, 36(6), 463–471.
- Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (1996). *Eriophyid mites their biology, natural enemies and control*. World Crop Pests, 6, New York, USA, 785 pp.
- Madanlar, N. (1992). İzmir ve çevresinde Turunçgil bahçelerinde akar türlerinin durumu. *Türkiye II. Entomoloji Kongresi Bildirileri*, 28-31 Ocak 1992, Adana, Türkiye, 683–691.
- Madanlar, N. (1998). İzmir ilinde Turunçgillerde bulunan akar türlerinin kompozisyonu. *Ege Bölgesi 1. Tarım Kongresi*, 7-11 Eylül 1998, Aydın, Türkiye, 459–465.
- Madanlar, N. & Öncüer, C. (1994). *Aculops lycopersici* (Masse) (Acarina, Eriophyidae) a pest of green house tomatoes in İzmir province. *Turkish Journal of Entomology*, 18(4), 237–240.
- McMurtry, J. (1969). Biological and integrated control of mites on subtropical crops. New trends towards control of phytophagous mites. *EPPO Publication Series A*, 52, 49–51.
- Mesa, N.C., Ochoa, R., Welbourn, W.C., Evans, G.A. & de Moraes, G.J. (2009). A catalog of the Tenuipalpidae (Acari) of the world with a key to genera. *Zootaxa*, 2098, 1–185.
- Meyer, S.M.K.P. (1987). *African Tetranychidae (Acari: Prostigmata) - with reference to the world genera*. Entomology Memoir Department of Agriculture and Water Supply, 69, Republic of South Africa, 175 pp.
- Migeon, A. & Dorkeld, F. (2006–2021). Spider mites web: a comprehensive database for the Tetranychidae. Available from: <http://www.montpellier.inra.fr/CBGP/spmweb> (Accessed date: 1 September 2023).
- Monetti, L. & Fernandez, N. (1995). Seasonal population dynamics of the european red mite (*P. ulmi*) and its predator *N. californicus* in a sprayed apple orchard in Argentina (Acari: Tetranychidae, Phytoseiidae). *Acarologia*, 36(4), 325–331.
- Ourecky, D.K. & Slate, G.L. (1969). Susceptibility of filbert varieties and hybrids to the filbert bud mite, *Phytoptus avellanae* Nal. *Annual Report of the Northern Nut Growers Association*, 60, 89–91.
- Özman, S.K. (2000). Some biological and morphological differences between gall and vagrant forms of *Phytoptus avellanae* Nal. (Acari: Phytoptidae). *International Journal of Acarology*, 26(3), 215–219.
- Özman-Sullivan, S.K. (2014). Do the contradictory life cycles of the hazelnut big bud mite, *Phytoptus avellanae* (Nal.) (Acari: Phytoptidae) imply two species? *XIVth International Congress of Acarology*, 14-18 July 2014, Kyoto, Japan, p. 90.
- Özman-Sullivan, S.K. (2018). Pest management in organic hazelnut growing. In: *Handbook of pest management in organic farming*. Vacante, V. & Kreiter, S. (Eds). CABI Publishing, Wallingford, UK, 297–327.

- Özman, S.K. & Ecevit, O. (1996). Fındıklarda tomurcuk dökümleri ile Fındık kozalak akarları *Phytoptus avellanae* Nal. ve *Cecidophyopsis vermiformis* Nal. (Acarina: Eriophyoidea) arasındaki ilişkiler. *Türkiye III. Entomoloji Kongresi*, 24-28 Eylül 1996, Ankara, Türkiye, 337–345.
- Özman, S.K. & Cobanoğlu, S. (2001). Current status of hazelnut mites in Turkey. *Acta Horticulturae*, 556, 479–487.
- Özman, S.K. & Toros, S. (1996). Fındık Kozalak Akarları [*Phytoptus avellanae* Nal. ve *Cecidophyopsis vermiformis* Nal. (Acarina: Eriophyoidea)]'nın Karadeniz Bölgesinde dağılımları. *Türkiye III. Entomoloji Kongresi*, 24-28 Eylül 1996, Ankara, Türkiye, 328–336.
- Özman, S.K. & Toros, S. (1997a). Life cycles of *Phytoptus avellanae* Nal. and *Cecidophyopsis vermiformis* Nal. (Acarina: Eriophyoidea). *Acta Horticulturae*, 445, 493–501.
- Özman, S.K. & Toros, S. (1997b). Population fluctuations of *Phytoptus avellanae* Nal. and *Cecidophyopsis vermiformis* Nal. (Acarina: Eriophyoidea) in big buds of hazelnut. *Acta Horticulturae*, 445, 511–520.
- Özman, S.K. & Toros, S. (1997c). Damage caused by *Phytoptus avellanae* Nal. and *Cecidophyopsis vermiformis* Nal. (Acarina: Eriophyoidea) in hazelnut. *Acta Horticulturae*, 445, 537–543.
- Önuçar, A. & Ulu, O. (1993). Ege Bölgesi meyve fidanlıklarındaki zararlılar üzerinde faunistik çalışmalar. *Bitki Koruma Bülteni*, 33(1-2), 23–37.
- Özer, M. & Toros, S. (1978). Kuru Meyve Akarı *Carpoglyphus lactis* (L.). *Türkiye Bitki Koruma Dergisi*, 2(4), 223–230.
- Pritchard, A.E. & Baker, E.W. (1955). A revision of the spider mite family Tetranychidae. *Pacific Coast Entomological Society Memoirs Series*, 2, 1–472.
- Pritchard, A.E. & Baker, E.W. (1958). The false spider mites (Acarina: Tenuipalpidae). *University of California Publications in Entomology*, 14(3), 175–274.
- Rodrigues, J.C.V., Childers, C.C., Grafton-Cardwell, E.E.A.E. & Morse, J. (2012). Part I -Citrus leprosis viruses and their known *Brevipalpus* mite vector. *Citrograph*, 26–30.
- Sağlam, H.D. & Çobanoğlu, S. (2010). Determination of Tenuipalpidae (Acari: Prostigmata) species in parks and ornamental plants of Ankara, Turkey. *Turkish Journal of Entomology*, 34(1), 37–52.
- Satar, S., Ada, M., Kasap, İ. & Çobanoğlu, S. (2013). Acarina fauna of citrus trees in eastern Mediterranean region of Turkey. *IOBC-WPRS Bulletin*, 95, 171–178.
- Seeman, O.D. & Beard, J.J. (2011). Identification of exotic pest and Australian native and naturalised species of *Tetranychus* (Acari: Tetranychidae). *Zootaxa*, 2961(1), 1–72.
- Skoracka, A., Magalhaes, S., Rector, B.G. & Kuczyński, L. (2015). Cryptic speciation in the Acari: a function of species lifestyles or our ability to separate species? *Experimental and Applied Acarology*, 67, 165–182.
- Şekeroğlu, E. & Özgür, A.F. (1984). A new tomato pest in Çukurova, *Aculops lycopersici* (Masse) (Acarina: Eriophyoidea). *Turkish Journal of Entomology*, 8(4), 211–213.
- Tokmakoğlu, C., Soylu, O.Z. & Çelik, M.Y. (1967). Turunçgil tomurcuk akarına (*Aceria sheldoni*) karşı ilaçlı mücadele metotları üzerinde araştırmalar. *Bitki Koruma Dergisi*, 7(4), 155–166.
- Toros, S. (1974). Orta Anadolu Bölgesi'nde önemli bitki zararlılarından *Akdiken akarı Tetranychus viennensis Zacher* (Acarina: Tetranychidae)'nın morfolojisi, biyolojisi, yaşayışı ve konukçuları ile kimyasal savaş imkanları üzerinde araştırmalar. Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, Türkiye, 74 s.
- Ueckermann, E.A., Palevsky, E., Gerson, U., Recht, E. & Theron, P.D. (2012). *Taxonomy of Tenuipalpidae, Tarsonemidae and Eriophyoidea of Israel*. ARC. LNR Extension Notes, South Africa, 82 pp.
- Ueckermann, E.A., Palevsky, E., Gerson, U., Recht, E. & Theron, P.D. (2018). The Tenuipalpidae (Acari: Trombidiformes) of Israel. *Acarologia*, 58(2), 483–525.
- Uygun, N., Şekeroğlu, E. & Karaca, İ. (1987). Çukurova'da yeni kurulan bir turunçgil bahçesinde integre savaş çalışmaları. *Türkiye I. Entomoloji Kongresi Bildirileri*, 13-16 Ekim 1987, Bornova, İzmir, Türkiye, 459–469.
- Uysal, C., Çobanoğlu, S. & Ökten, M.E. (2001). Determination of Tetranychidae (Acarina: Prostigmata) species harmful in the park areas of Ankara. *Turkish Journal of Entomology*, 25(2), 147–160.
- Vibija, C.P. & Ramani, N. (2021). Injurious status of *Schizotetranychus schizopus* (Zacher, 1913) (Acari: Tetranychidae) on Indian Thorny Bamboo. *Systematic and Applied Acarology*, 26(2), 343–352.
- Yalı, M.P., Razmjou, J., Khanjani, M., Golizadeh, A. & Hassanpour, M. (2012). Life history traits of *Tetranychopsis horridus* (Canestrini and Fanzago) (Acari: Tetranychidae) at three constant temperatures. *International Journal of Acarology*, 38(3), 251–256.
- Yanar, D. & Ecevit, O. (2005). Plant injurious and predatory mite species in apple (*Malus communis* L.) orchards in Tokat province. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 18–23.
- Yeşilayer, A. & Çobanoğlu, S. (2011). Determination of Tenuipalpidae (Acari: Prostigmata) species in parks and ornamental plants of Istanbul, Turkey. *Bitki Koruma Bülteni*, 51(4), 315–330.

- Yıldırım, E., Özbek, H. & Aslan, İ. (2001). *Depolanmış ürün zararlıları*. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 191, Erzurum, Türkiye, 177 s.
- Yoldaş, Z., Madanlar, N., Gül, A. & Onoğur, E. (1999). Investigations on integrated control practices in vegetable glasshouses in İzmir. *Acta Horticulturae*, 491, 453–460.
- Zaher, M.A. & Yousef, A.A. (1972). Biology of the false spider mite *Tenuipalpus punicae* P. & B. in UAR (Acarina-Tenuipalpidae). *Zeitschrift für Angewandte Entomologie*, 70(1-4), 23–29.
- Zhang, Z.-Q. (2003). Mites of greenhouses: identification, biology and control. CABI Publishing, Wallingford, USA, 244 pp.

9. Bölüm

Veteriner Önemi Olan Akarlar

Kosta Y. Mumcuoğlu, Adem Keskin, Serkan Bakırcı ve Salih Doğan

Veteriner akaroloji alanında, öncelikle çiftlik hayvanları ve köpek, kedi, at, deve gibi evcil hayvanları etkileyen akarlar ve kenelerle ilgili sorunlar incelenmektedir. Ek olarak, veteriner akaroloji hayvanat bahçeleri, doğal veya yapay engellerle sınırlandırılmış koruma alanlarındaki hayvanlar ile evlerde bakılan hayvanları etkileyen akarlarla ilgilenir. Tarihsel olarak, veteriner akaroloji, sığır babesiozis ve theileriozis gibi kene kaynaklı hastalıkların kontrolü ve ayrıca uyuz (*Sarcoptes scabiei*) ve folikül akarları (*Demodex* sp.) gibi akarların biyoloji, epidemiyoloji ve kontrolünde önemli katkılar sağlamıştır.

Omurgalı ve omurgasız hayvanlarda iç ve dış parazit olarak yaşayan çok sayıda akar türü mevcuttur. Zorunlu hematofag olan akar türleri hayvanların kanını emerek beslenirler, böylece doku lezyonlarına ve felçlere sebep olur ve ayrıca birçok hastalığı da bulaştırırlar. Değişik kene türleri hayvanlara 200 kadar virüs, bakteri, protozoon ve helmint hastalık etkenini nakledebilmektedir. Keneler başta olmak üzere akarlar konaklarında kan ve vücut ağırlığı kaybına, ayrıca et, süt ve yumurta üretiminde ekonomik zararlara neden olabilir. Ev tozu akarları insanlarda olduğu gibi köpek ve kedilerde dermatit benzeri semptomlara sebep olmaktadır.

Parazit akarlar, geçici ve daimi olarak konakçılarına rahatsız edebilir ya da konaklarını büyük oranda zayıflatabilir, ancak nadiren öldürürler. Konak üzerindeki etkiler esas olarak akar miktarına ve akarın zarar derecesine bağlıdır. Örneğin kan emen keneler konakta kansızlığa ve verim düşüklüğüne sebep olur, hatta çok sayıda kene saldırısına uğrayan küçük ve zayıf hayvanlarda ölüm bile görülebilir. Yumuşak ve sert kenelerin ağız salgıları toksik etki yaparak felç ve sokma yerlerinde lezyonlar oluşturabilir.

Bilindiği gibi insanlara özel çok az sayıda daimi parazit akar bulunmaktadır; bunlar, uyuz ve folikül akarlarıdır. İnsanlara geçici olarak bulaşan akarlar genellikle hayvan parazitidirler ve tesadüfen insanlara geçmektedirler. Uyuz akarı (*Sarcoptes scabiei*), toz akarları (Pyroglyphidae), folikül akarları (*Demodex folliculorum* ve *D. brevis*), hasat akarları (Trombiculidae), keyletiella akarları (*Cheyletiella* spp.), kanatlı kırmızı akar (Dermanyssidae) ve keneler (Ixodida) üzerinde “10. Bölüm: Tıbbi Önemi Olan Akarlar” ve “11. Bölüm: Omurgalı ve Omurgasız Hayvanların Parazit Akarları” bölümlerinde ek bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde özellikle veteriner önemi olan bazı akar grupları üzerinde durulmaktadır (Tablo 9.1).

microplus türünden 1986 yılında izole edilmiş, 1994 yılında Avustralya'da *TickGARD™* adı ile patenti alınmış ve ticari bir aşı olarak piyasaya sunulmuştur. Daha sonra 1991 yılında *Bm91* adı ile yine *R. microplus* türünden yeni bir antijen belirlenmiş ve *Bm86* ile kombine olarak kullanıldığında daha etkili sonuçlar elde edildiği bildirilmiştir. *Bm91*, *R. microplus*'un tükürük bezlerinden izole edilen karboksipeptidaz yapısında bir antijendir. Küba'daki bilim adamları yine *R. microplus* türünü (farklı bölgelerdeki kene nesilleri) kullanarak ve *Bm86*'nın farklı antijenik varyantlarını temel alarak *Bm95* adı ile benzer bir aşı geliştirmişler ve 1997 yılında *GAVAC®* adı ile ticari olarak piyasaya sürmüşlerdir.

Son yıllarda vektörlük potansiyeli çok yüksek olan kenelere karşı, çevreye duyarlı alternatif kontrol stratejileri ile ilaç kalıntılarından kaynaklı gıda güvenliği kaygılarını ortadan kaldırmak için kenelere karşı kalıntı bırakmayan, etkili bitkisel bileşikler geliştirildiği ve bu bileşenlerin kenelere karşı etkinliğinin denendiği çalışmalar azımsanmayacak derecededir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda onlarca bitkinin esansiyel yağları ekstrakte edilmiş ve farklı kene türlerine karşı *in vitro* olarak etkinlikleri araştırılmıştır.

Kaynaklar

Sarcoptidae

Sarcoptes

- Arlian, L.G. & Morgan, M.S. (2017). A review of *Sarcoptes scabiei*: past, present and future. *Parasites & Vectors*, 10(1), 1–22.
- Aydınöz, İ.E. & Mansur, A.T. (2011). Canine scabies in humans: a case report and review of the literature. *Dermatology*, 223(2), 104–106.
- Currier, R.W., Walton, S.F. & Currie, B.J. (2011). Scabies in animals and humans: history, evolutionary perspectives, and modern clinical management. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1230(1), E50-60.
- Escobar, L.E., Carver, S., Cross, P.C., Rossi, L., Almborg, E.S., Yabsley, M. J., Niedringhaus, K.D., Van-Wick, P., Dominguez-Villegas, E., Gakuya, F., Xie, Y., Angelone, S., Gortázar, C. & Astorga, F. (2022). Sarcoptic mange: an emerging panzootic in wildlife. *Transboundary and Emerging Diseases*, 69(3), 927–942.

- Gazi, U., Taylan-Ozkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2022). Immune mechanisms in human *Sarcoptes scabiei* (Acari: Sarcoptidae) infestations. *Parasite Immunology*, 44(1-2), e12900.
- Guan, K., Xu, J., Gu, X., He, R., Xie, Y., Jing, B., Peng, X. & Yang, G. (2023). Artificial infestation of *Sarcoptes scabiei* (Acari: Sarcoptidae) in rabbits exhibits progressive pathological changes, apoptosis, and keratinization in the skin. *International Journal of Molecular Sciences*, 24(3), 2187.
- Kaya, D., Inceboz, T., Kolatan, E., Güneli, E. & Yılmaz O. (2010). Comparison of efficacy of ivermectin and doramectin against mange mite (*Sarcoptes scabiei*) in naturally infested rabbits in Turkey. *Veterinaria Italiana*, 46(1), 51–56.
- Moroni, B., Rossi, L., Bernigaud, C. & Guillot, J. (2022). Zoonotic episodes of scabies: a global overview. *Pathogens*, 11(2), 213.

Notoedres

- Foley, J., Serieys, L.E., Stephenson, N., Riley, S., Foley, C., Jennings, M., Wengert, G., Vickers, W., Boydston, E., Lyren, L. & Moriarty, J. (2016). A synthetic review of *Notoedres* species mites and mange. *Parasitology*, 143(14), 1847–1861.
- Kerem, U.R., Serdar, P.A., Gültekin, M., Erdoğan, H., Adnan, A.Y. & Erdoğan, S. (2020). Kedide notoedrik uyuzun teşhisinde temizleyici bant uygulaması. *Journal of Advances in VetBio Science and Techniques*, 5(1), 27–32.

Psoroptidae

Psoroptes

- Acar, A., Kurtdele, A., Ural, K., Cıngı, C.Ç., Karakurum, M.Ç., Yağci, B.B. & Sarı, B. (2007). An ectopic case of *Psoroptes cuniculi* infestation in a pet rabbit. *Turkish Journal of Veterinary Animal Sciences*, 31(6), 423–425.
- Aktas, M.S., Kandemir, F.M., Kirbas, A., Hanedan, B. & Aydın, M.A. (2017). Evaluation of oxidative stress in sheep infected with *Psoroptes ovis* using total antioxidant capacity, total oxidant status, and malondialdehyde level. *Journal of Veterinary Research*, 61(2), 197–201.
- Anonymous (2009). Sheep scab. Iowa State University. The Center for Food Security and Public Health. https://www.cfsph.iastate.edu/Factsheets/pdfs/psoroptes_ovis.pdf
- Arslan, H.H., Yavuz, O., Beyhan, Y.E., Cenesiz, M. & Hokelek, M. (2014). The therapeutic effect of pour-on administered cypermethrin in *Psoroptes cuniculi* infestation in rabbits. *Revue de Medecine Veterinaire*, 165, 318–322.

- Bochkov, A.V. (2010). A review of mammal-associated Psoroptidia (Acariformes: Astigmata). *Acarina*, 18(2), 99–260.
- Fain, A. (1970). Sur une nouvelle espèce du genre *Psoroptes* produisant la gale chez le buffle africain (Acarina: Sarcoptiformes). *Revue de Zoologie et de Botanique Africains*, 81, 95–100.
- OConnor, B.M. & Klimov, P.B. (2015). Review and resolution of some nomenclatural issues regarding the genus *Psoroptes* (Acari: Psoroptidae), scab-mites of domestic and wild mammals. *Experimental and Applied Acarology*, 66(3), 337–345.
- Sanders, A., Froggatt, P., Wall, R. & Smith, K.E. (2000). Life-cycle stage morphology of *Psoroptes manges* mites. *Medical and Veterinary Entomology*, 14(2), 131–141.

Chorioptes

- Cremers, H.J.W.M. (1985). The incidence of *Chorioptes bovis* (Acarina: Psoroptidae) on the feet of horses, sheep, and goats in the Netherlands. *Veterinary Quarterly*, 7(4), 283–289.
- Sweatman, G.K. (1956). Seasonal variations in the sites of infestation of *Chorioptes bovis*, a parasitic mite of cattle, with observations on the associated dermatitis. *Canadian Journal of Comparative Medicine and Veterinary Science*, 20(9), 321–336.

Otodectes

- Acar, A. & Yipel Altınok, F. (2015). Factors related to the frequency of cat ear mites (*Otodectes cynotis*). *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22(1), 75–78.
- Fanelli, A., Doménech, G., Alonso, F., Martínez-Carrasco, F., Tizzani, P. & Martínez-Carrasco, C. (2020). *Otodectes cynotis* in urban and peri-urban semi-arid areas: a widespread parasite in the cat population. *Journal of Parasitic Diseases*, 44(2), 481–485.
- Yipel, F.A. (2015). The place of *Otodectes cynotis* among the ear problems in cats: current diagnosis and treatment approaches. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 10(1), 55–60.

Knemidokoptidae

Knemidokoptes

- Aldemir, O.S. (2004). Kars ilinde tavuklarda bulunan ektoparazitler. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 28(3), 154–157.
- Beck, W. (2000). Scaly face mite infection by *Knemidocoptes pilae* (Acaridida: Knemidocoptidae) in a budgerigar - Biology of *K. pilae*, pathogenesis, clinical features, diagnosis and treatment. *Kleintierpraxis*, 45(6), 453–458.

- Kurtdede, A., Cıngı, C., Kerem, U.R. & Barış, S.A. (2004). İki muhabbet kuşunda pullu bacak sendromu ve sağaltımı. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 30(1), 29–33.
- Okursoy, S. (2001). Bursa yöresi köy tavuklarında *Dermanyssus gallinae* (De Geer, 1778) ve *Knemidokoptes mutans* (Robin, 1860)'in yayılışı. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 25(1), 75–77.

Dermatophagoidae

Dermatophagoides

- Gedon, N.K. & Mueller, R.S. (2018). Atopic dermatitis in cats and dogs: a difficult disease for animals and owners. *Clinical and Translational Allergy*, 8(1), 1–2.
- Hill, P.B. & Deboer, D.J. (2001). The ACVD task force on canine atopic dermatitis (IV): Environmental allergens. *Veterinary Immunology and Immunopathology*, 81, 169–186.
- Nuttall, T., Uri, M. & Halliwell, R. (2013). Canine atopic dermatitis—what have we learned? *Veterinary Record*, 172(8), 201–217.

Trombidiformes

Demodecidae

Demodex

- Ferrer, L., Ravera, I. & Silbermayr, K. (2014). Immunology and pathogenesis of canine demodicosis. *Veterinary Dermatology*, 25(5), 427–e65.
- Gazi, U., Taylan-Ozkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2019). Immune mechanisms in human and canine demodicosis: a review. *Parasite Immunology*, 41(12), e12673.
- Gortel, K. (2006). Update on canine demodicosis. *Veterinary Clinics: Small Animal Practice*, 36(1), 229–241.
- Mueller, R.S., Bensignor, E., Ferrer, L., Holm, B., Lemarie, S., Paradis, M. & Shipstone, M.A. (2012). Treatment of demodicosis in dogs: 2011 clinical practice guidelines. *Veterinary Dermatology*, 23(2), 86–e21.

Cheyletidae

- Aksın, N. & Aksın, N.E. (2002). The prevalence ektoparasite on wild rabbits in Elazığ region. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 26, 67–70.
- Altan, Y. & Belli, M. (1947). Bir tavşanın kulağında, *Otodectes* durumunda (*Cheyletiella parasitivorax*) ve bu hayvanda *Tortricollis*. *Türk Veterinerler Derneği Dergisi*, 17(13), 3–8.
- Brammer, D.W. (2012). Zoonoses and occupational health. In: *The laboratory rabbit, guinea pig, hamster, and other rodents*. Suckow, M.A., Stevens, K.A. & Wilson, R.P. (Eds). Academic Press, London, UK, 141–153.

- Curtis, C.F. (2004). Current trends in the treatment of *Sarcoptes*, *Cheyletiella* and *Otodectes* mite infestations in dogs and cats. *Veterinary Dermatology*, 15, 108–114.
- Ceylan, O. & Öztürk, Ö. (2021). *Cheyletiella yasguri* Smiley, 1965 (Acarina: Cheyletiellidae) infestations in six puppies in Kocaeli province of Turkey, and successful treatment with selamectin. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 45(3), 775–779.
- Dik, B. & Uslu, U. (2017). Konya yöresindeki yabani tavşanlarda (*Lepus europaeus* L.) ektoparazitlerin yaygınlığı. 20. Ulusal Parazitoloji Kongresi, 25-29 Eylül 2017, Eskişehir, Türkiye, 363–364.
- Dik, B. & Uslu, U. (2018). Ektoparasites of hares (*Lepus europaeus* Pallas) in Konya Province, Turkey. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 42, 65–72.
- Diñçer, Ş. & Karaer, Z. (1985). The first report on *Cheyletiella blakei* Smiley, 1970 (Acari: Cheyletiellidae) on a cat in Turkey. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 32(2), 250–257.
- Doğan, S. (2022). An overview of research on the family Cheyletidae (Acariformes) in Turkey, with a checklist of the Turkish cheyletid mites. *Systematic and Applied Acarology*, 27(6), 1132–1151.
- Emre, S., Yağlı, S., Metin, A., Kılıçarslan, A. & Demir Pektaş, S. (2011). *Cheyletiella blakei* dermatitis. *Türkderm*, 45(4), 213–215.
- Eren, H., Özlem, M.B., Durukan, A. & Ulutaş, B. (1998). *Cheyletiella parasitivorax* Megnin, 1878 (Acari: Cheyletiellidae) infestation on rabbits and treatment with phoxim. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 22(1), 101–103.
- Fain, A. & Bochkov, A.V. (2001). A review of some genera of cheyletid mites (Acari: Prostigmata) with descriptions of new species. *Acarina*, 9(1), 47–95.
- Gerson, U., Fain, A. & Smiley, R.L. (1999). Further observations on the Cheyletidae (Acari) with a key to the genera of the Cheyletinae and a list of all known species in the family. *Entomologie*, 69, 35–86.
- Gülanber, A. (2003). A case of cheyletiellosis in a cat in İstanbul, Turkey. *İstanbul University Journal of Faculty of Veterinary Medicine*, 29(1), 71–75.
- Korkmaz, U.F. & Gökpinar, S. (2017). Kedilerde cheyletiellosis ve spot-on selamectin ile sağaltımı. 19. International Veterinary Medicine Students Scientific Research Congress, 2-4 May 2017, İstanbul, Türkiye, 291–292.
- Korkmaz, U.F. & Gökpinar, S. (2018). Cheyletiellosis in cats and its treatment with selamectin drop. *Journal of Faculty of Veterinary Medicine, Erciyes University*, 15(3), 276–278.
- Kurtdede, A., Alkan, Z. & İlhan, T. (1994). Treatment of cheyletiellosis with ivermectin. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 41(2), 275–279.
- Mellgren, M. & Bergvall, K. (2008). Treatment of rabbit cheyletiellosis with selamectin or ivermectin: a retrospective case study. *Acta Veterinaria Scandinavica*, 50, 1.
- Miman, Ö. & Dik, B. (2017a). *Cheyletiella parasitivorax* (Mègnin, 1878)'a bağlı bir cheyletiellosis vakası. 20. Ulusal Parazitoloji Kongresi, 25-29 Eylül 2017, Eskişehir, Türkiye, s. 440.
- Miman, O. & Dik, B. (2017b). First report of cheyletiellosis due to the skin mite *Cheyletiella parasitivorax* Megnin, 1878 in a human in Turkey. *Elyns Journal of Microbes*, 2, 1–3.
- Parish, L. & Schwartzman, R.M. (1993). Zoonoses of dermatological interest. *Seminars in Dermatology*, 12, 57–64.
- Scarampella, F., Pollmeier, M., Visser, M., Boeckh, A. & Jeannin, P. (2005). Efficacy of fipronil in the treatment of feline cheyletiellosis. *Veterinary Parasitology*, 129, 333–339.
- Smiley, R.L. (1970). A review of the family Cheyletiellidae (Acarina). *Annals of the Entomological Society of America*, 63(4), 1056–1078.
- Summers, F.M. & Price, D.W. (1970). Review of the mite family Cheyletidae. *University of California Press*, 61, 58–59.
- Turan, H., Turan, A., Çoban, G. & Gönen, İ. (2012). *Cheyletiella* dermatitis: a case report. *Klinik Dergisi*, 25(3), 127–129.
- Tüzer, E. (1983). A case of cheyletiellosis on a dog. *İstanbul University Journal of Faculty of Veterinary Medicine*, 9(2), 107–116.
- Wilson, M., Lountzis, N. & Ferringer, T. (2009). Zoonoses of dermatological interest. *Dermatologic Therapy*, 22, 367–378.

Trombiculidae

- Stekolnikov, A.A. & Daniel, M. (2012). Chigger mites (Acari: Trombiculidae) of Turkey. *Zootaxa*, 3216, 1–104.
- Vercammen-Grandjean, P.H., Kolebinova, M.G., Göksu, K. & Kepka, O. (1971). Two new *Neotrombicula* (Acarina: Trombiculidae) from Bulgaria and Turkey. *Comptes Rendus de l' Academie Bulgare des Sciences*, 24, 1401–1404.
- Walker, A.R. (2013). Photograph of a parasitic mite of domestic animals. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trombicula-mite-larva-with_stylostome-2.jpg. (Son erişim: 01.02.2023)

Mesostigmata**Dermanyssidae ve Macronyssidae**

- Chauve, C. (1998). The poultry red mite *Dermanyssus gallinae* (De Geer, 1778): current situation and future prospects for control. *Veterinary Parasitology*, 79(3), 239–245.
- Ciloglu, A., Yildirim, A., Onder, Z., Yetismis, G., Duzlu, O., Simsek, E. & Inci, A. (2020). Molecular characterization of poultry red mite, *Dermanyssus gallinae* lineages in Turkey and first report of *Plasmodium* species in the mite populations. *International Journal of Acarology*, 46(4), 241–246.
- Denmark, H.A. & Cromroy, H.L. (2021). Tropical fowl mite, *Ornithonyssus bursa* (Berlese) (Acari: Macronyssidae). *EDIS*, EENY-297: 1–3.
- DeVaney, J.A., Elissalde, M.H., Steel, E.G., Hogan, B.F. & Var Petersen, H.D. (1977). Effect of the northern fowl mite, *Ornithonyssus sylviarum* (Canestrini and Fanzago) on white leghorn roosters. *Poultry Science*, 56(5), 1585–1590.
- Dik, B. (2012). The first case of *Ophionyssus natricis* (Gervais, 1844) on a sea snake (*Natrix tessellata*, Laurent 1768) (Reptilia: Squamata: Colubridae) in Turkey. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 36(2), 112–115.
- Keskin, A. (2021). Occurrence of *Ophionyssus natricis* (Acari: Macronyssidae) on the captive corn snake, *Pantherophis guttatus* (Squamata: Colubridae) in Turkey. *Acarological Studies*, 3(2), 89–95.
- Koç, N. & Nalbantoğlu, S. (2021). Evaluation of in-house factors affecting the population distribution of *Dermanyssus gallinae* in cage and backyard rearing systems by using a modified monitoring method. *Experimental and Applied Acarology*, 84(3), 529–541.
- Murillo, A.C. & Mullens, B.A. (2017). A review of the biology, ecology, and control of the northern fowl mite, *Ornithonyssus sylviarum* (Acari: Macronyssidae). *Veterinary Parasitology*, 246, 30–37.
- Pritchard, J., Kuster, T., Sparagano, O. & Tomley, F. (2015). Understanding the biology and control of the poultry red mite *Dermanyssus gallinae*: a review. *Avian Pathology*, 44(3), 143–153.
- Sparagano, O.A.E., George, D.R., Harrington, D.W.J. & Giangaspero, A. (2014). Significance and control of the poultry red mite, *Dermanyssus gallinae*. *Annual Review of Entomology*, 59, 447–466.
- Anderson, D. & Trueman, J. (2000). *Varroa jacobsoni* (Acari: Varroidae) is more than one species. *Experimental and Applied Acarology*, 24, 165–189.
- Aydın, L., Güleğen, E., Çakmak, I., Girişgin, O. (2007). Occurrence of *Varroa destructor* (Anderson and Trueman, 2000) on Honey Bees (*Apis mellifera*) in Turkey. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Science*, 31(3), 189–191.
- Balkaya, İ., Gülbaz, H., Avcioglu, H. & Güven, E. (2016). Türkiye’de görülen bal arısı (*Apis mellifera*) hastalıkları. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 2(3), 339–347.
- Çakmak, İ.B., Aydın, L., Güleğen, E. & Wells, H. (2003). *Varroa* (*Varroa destructor*) and tracheal mite (*Acarapis woodi*) incidence in the Republic of Turkey. *Journal of Apicultural Research*, 42(4), 57–60.
- Delfinado-Baker, M. & Baker, E.W. (1982). Notes on honey bee mites of the genus *Acarapis* Hirst (Acari: Tarsonemidae). *International Journal of Acarology*, 8(4), 211–226.
- Jack, C.J. & Ellis, J.D. (2021). Integrated pest management control of *Varroa destructor* (Acari: Varroidae), the most damaging pest of *Apis mellifera* L. (Hymenoptera: Apidae) colonies. *Journal of Insect Sciences*, 21(5), 6.
- Ramsey, S.D., Ochoa, R., Bauchan, G., Gulbranson, C., Mowery, J.D., Cohen, A., Lim, D., Joklik, J., Cicero, J.M., Ellis, J.D. & Hawthorne, D. (2019). *Varroa destructor* feeds primarily on honey bee fat body tissue and not hemolymph. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(5), 1792–1801.
- Sammataro, D., Gerson, U. & Needham, G. (2000). Parasitic mites of honey bees: life history, implications, and impact. *Annual Review of Entomology*, 45(1), 519–548.
- Traynor, K.S., Mondet, F., de Miranda, J.R., Techer, M., Kowallik, V., Oddie, M.A.Y., Chantawannakul, P. & McAfee, A. (2020). *Varroa destructor*: A complex parasite, crippling honey bees worldwide. *Trends in Parasitology*, 36(7), 592–606.
- Temiz, İ. (1983). *Folbex VA ilacının Varroa parazitine karşı etkinliğinin saptanması üzerine araştırmalar*. Tarım ve Orman Bakanlığı Ziraat isleri Genel Müdürlüğü, Ege Bölge Ziraat Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 35, İzmir, Türkiye, 36 s.
- Tutkun, E. ve Boşgelmez, A. (2003). *Bal Arısı Zararlıları ve Hastalıkları Teşhis ve Tedavi Yöntemleri*. Bizim Büro Basımevi, Ankara, Türkiye, 365 s.
- Yılmaz, R.F. & Dizman, M. (2023). The use of humic acids in the fight against *Varroa destructor* (Mesostigmata: Varroidae). *Acarological Studies*, 5(1), 1–10.

Varroidae

Raillietiidae

- Heffner, R.S. & Heffner H.E. (1983). Hearing in large mammals: Horses (*Equus caballus*) and cattle (*Bos taurus*). *Behavioral Neuroscience*, 97(2), 299–309.
- Jubb, T.F., Vassallo, R.I. & Wroth, R.H. (1993). Suppurative otitis in cattle associated with ear mites (*Raillietia auris*). *Australian Veterinary Journal*, 70(9), 354–355.
- Krametter-Froetscher, R., Leschnik, M., Hoegler, S., Loewenstein, M. & Baumgartner, W. (2006). Occurrence of the ear-mite *Raillietia auris* in cattle in Austria. *The Veterinary Journal*, 171(1), 186–188.

Ixodida**Ixodidae ve Argasidae**

- Arthur, D. (1961). *Ticks and disease. International series of monographs on pure and applied biology*. Pergamon Press, Oxford, UK, 445 pp.
- Baneth, G., Barta, J.R., Shkap, V., Martin, D.S., Macintire, D.K. & Vincent-Johnson, N. (2000). Genetic and antigenic evidence supports the separation of *Hepatozoon canis* and *Hepatozoon americanum* at the species level. *Journal of Clinical Microbiology*, 38, 1298–1301.
- Bhide, M., Yilmaz, Z., Golcu, E., Torun, S. & Mikula, I. (2008). Seroprevalence of anti-*Borrelia burgdorferi* antibodies in dogs and horses in Turkey. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 15(1), 85–90.
- Bilgiç, H.B., Karagenç, T., Bakırcı, S., Shiels, B., Tait, A., Kinnaird, J., Eren, H. & Weir, W. (2016). Identification and analysis of immunodominant antigens for ELISA-Based detection of *Theileria annulata*. *PLoS ONE*, 11(6), e0156645.
- Bilgiç, H.B., Bakırcı, S., Köse, O., Ünlü, A.H., Hacılarlıoğlu, S., Eren, H., Weir, W. & Karagenç, T. (2017). Prevalence of tick-borne haemoparasites in small ruminants in Turkey and diagnostic sensitivity of single-PCR and RLB. *Parasites & Vectors*, 10(211), 1–13.
- Bilgiç, H.B., Aksulu, A., Bakırcı, S., Ünlü, A.H., Köse, O., Hacılarlıoğlu, S., Weir, W. Karagenc, T. (2019). Infection dynamics of *Theileria annulata* over a disease season following cell line vaccination, *Veterinary Parasitology*, 265, 63–73.
- Bursalı, A., Tekin, Ş. & Keskin, A. (2020). A contribution to the tick (Acari: Ixodidae) fauna of Turkey: The first record of *Ixodes inopinatus* Estrada-Peña, Nava & Petney. *Acarological Studies*, 2(2), 126–130.
- Ceylan, O. & Sevinc, F. (2020). Endemic instability of ovine babesiosis in Turkey: A country-wide sero-epidemiological study. *Veterinary Parasitology*, 278, 109034.
- Gray, J.S., Estrada-Peña, A., Vial, L., Sonenshine, D.E. & Roe, R. (2013). Ecology of nidicolous ticks. *The Biology of Ticks*, 2, 39–60.
- Greene, R.T. (1991). Canine Lyme borreliosis. *Veterinary Clinics of North America Small Animal Practice*, 21, 51–64.
- Hoşgör, M., Bilgiç, H.B., Bakırcı, S., Ünlü, A.H., Karagenç, T. & Eren, H. (2015). Aydın yöresinde sığırlarda ve kenelerde *Anaplasma/Ehrlichia* türlerinin belirlenmesi. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 39, 291–298.
- Karagenc, T.I., Pasa, S., Kirli, G., Hosgor, M., Bilgic, H.B., Ozon, Y.H., Atasoy, A. & Eren, H. (2006). A parasitological, molecular and serological survey of *Hepatozoon canis* infection in dogs around the Aegean coast of Turkey. *Veterinary Parasitology*, 135(2), 113–119.
- Levy, S.A. & Magnarelli, L.A. (1992). Relationship between development of antibodies to *Borrelia burgdorferi* in dogs and the subsequent development of limb/joint borreliosis. *JAVMA*, 200(3), 344–347.
- Nicholson, W.L., Sonenshine, D.E., Noden, B.H. & Brown, R.N. (2019). Ticks (Ixodida). In: *Medical and veterinary entomology*. Lullen, G.R. & Durden, L.A. (Eds). Academic Press, London, UK, 603–672.
- Ozubek, S., Bastos, R.G., Alzan, H.F., Inci, A., Aktas, M. & Suarez, C.E. (2020). Bovine babesiosis in Turkey: Impact, current gaps, and opportunities for intervention. *Pathogens*, 9(12), 1041.
- Trager, W. (1939). Acquired immunity to ticks. *The Journal of Parasitology*, 25(1), 57–81.
- Voyvada, H., Pasa, S. & Unver, A. (2004). First clinical case of pure *Hepatozoon canis* of a dog in Turkey. *Journal of Small Animal Practice*, 45(12), 613–617.

10. Bölüm

Tıbbi Önemi Olan Akarlar

**Kosta Y. Mumcuoğlu, Adem Keskin, Medeni Aykut, Erhan Zeytun ve
Ayşegül Taylan Özkan**

Akarların bir kısmı hayvan ve bitkilere yanı sıra insanlara doğrudan zarar verebilir ve değişik patojenlerin vektörlüğünü yapabilirler. Sözelimi, uyuz etkeni *Sarcoptes scabiei* (Sarcoptiformes: Sarcoptidae) ve *Demodex* cinsi (Trombidiformes: Demodecidae) kıl folikül akarları gibi etkenler hayatlarının tümünü konağın üstünde geçirdikleri için *daimî-zorunlu* parazitlerdir. Diğer taraftan, dermanissid (Mesostigmata: Dermanyssidae) ve trombiculid (Trombidiformes: Trombiculidae) akarlar ile keneler (Ixodida) hayatlarının yalnızca bir kısmını canlı bir organizmada geçirmek zorunda oldukları için *geçici-zorunlu* parazitlerdir.

Keneler ile dermanysid ve trombiculid akarlar, ayırım yapmadan birçok konaktan kan emebilen *jeneralize (spesifik olmayan)* parazitlerdir. Diğer taraftan konağa spesifik akarlar, örneğin uyuz etkeni *Sarcoptes scabiei* ile kıl folikül akarları (*Demodex folliculorum* ve *D. brevis*) insanlara uyum sağlamıştır ve yalnızca o konakta yaşayabilen özel parazitlerdir.

Parazit akarlar, gıdalarını üzerinde yaşadıkları insan ve hayvanlardan temin ederler. Ağız yapıları da buna göre şekillenmiştir. Bir kısmı (keneler ve dermanysid akarlar) delici-emici ağız organları ile kan emerken, diğerleri (*Demodex*

türleri) epitel hücrelerini delerek hücre içeriğiyle beslenirler. Uyuz etkenleri gibi akarların ise kesici-çiğneyici ağız organları bulunur ve üzerinde yaşadıkları canlının deri epitel hücreleri ile beslenirler.

Akarlar üzerinde yaşadıkları canlıların cildinde yaralanma, yırtılma, zedelenme ve delinme gibi lokal reaksiyonlara neden olurken, akar sekresyon ve çıkartıları (ör., uyuz etkenleri) ise alerjik etkilere yol açabilir. Deri bütünlüğünün bozulmasından dolayı, cilde giren mikrobiyal ajanlara bağlı olarak sekonder enfeksiyonlar gelişebilir. Akarlar enfeste insanlarda *delüzyonel parazitöz* gibi bazen psikolojik etkiler oluşturabilir. Parazit olmadığı halde tıbbi önem taşıyan toz akarları ise yakın çevremizde serbest olarak bulunmaktadır.

Akarların en önemli zararı ise virüs, bakteri, protozoa ve helmintlerin vektörlüğünü yapmalarıyla ortaya çıkar. Örneğin, keneler *Kırım Kongo Kanamalı Ateşi* ve *Akdeniz Benekli Ateşi* gibi hastalık etkenlerini taşıyabilmektedir.

İnsan sağlığı açısından önemli olan akarlar Tablo 10.1'de listelenmiş olup, aşağıda bu akarların biyolojisi, epidemiyolojisi, klinik belirtileri, tedavi, korunma ve kontrol bilgilerine yer verilmiştir.

Kaynaklar

Sarcoptidae – Uyuz Akarları

- Akaslan, T.Ç., Mert, Ö. & Su Küçük, Ö. (2022). Scabies increase during the COVID-19 pandemic: should we change our treatment strategy during the pandemic? *Annals of Parasitology*, 68(1), 35–38.
- Aktaş, H. & Cebecik, A. (2019). Changes in incidence and age distribution of scabies: A retrospective cohort study in a tertiary hospital. *Archives of Clinical and Experimental Medicine*, 4(1), 21–24.
- Baykal, C., Atıcı, T., Kutlay, A., Baykut, B. & Türkoğlu, Z. (2021). Scabies outbreak in Turkey in 2018-2019. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, 35(6), e384–e385.
- Çetinkaya, Ü., Şahin, S. & Ulutabanca, R.Ö. (2018). Kayseri ilinde scabies ve pediculosis epidemiyolojisi. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 42, 134–137.
- Gazi, U., Taylan-Ozkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2022). Immune mechanisms in human *Sarcoptes scabiei* (Acari: Sarcoptidae) infestations. *Parasite Immunology*, 44(1-2), e12900.
- Karaca Ural, Z., Çatak, B. & Ağaoglu, E. (2022). Prevalence of scabies in the Covid-19 pandemic period and determination of risk factors for scabies: a hospital-based cross-sectional study in Northeast Turkey. *Acta Parasitologica*, 67(2), 802–808.
- Karakaş, T. & Kalaycı, Ö. (2008). Değişen yüzü ile kendini unutturan bir hastalık: Uyuz. *Astım Allerji ve İmmünoloji*, 6, 83–86.
- Mumcuoglu, K.Y. & Gilead, L. (2008). Treatment of scabies infestations. *Parasite*, 15(3), 248–251.
- Levi, A., Ingber, A., Enk, C.D. & Mumcuoglu, K.Y. (2012). Detection of living *Sarcoptes scabiei* larvae by reflectance mode confocal microscopy in the skin of a patient with crusted scabies. *Journal of Biomedical Optics*, 17(6), 060503.
- Savaşkan, H., Kotoğyan, A., Aydemir, E.H., Kutlar, M. & Ünal, G.S. (1990). İstanbul'da bitlenme. *Deri Hastalıkları ve Frengi Araştırması*, 24, 163–166.
- Suer, Y., Altan, N. & Benlioglu, N. (1970). Epidemic scabies in Izmir and in its surroundings in 1970. *III. Turkish National Congress of Dermatology*, İstanbul, 1970. Karınca Matbaası, İzmir, Türkiye, 272–281.
- Turan, Ç., Metin, N., Utlu, Z., Öner, Ü. & Kotan, Ö.S. (2020). Change of the diagnostic distribution in applicants to dermatology after COVID-19 pandemic: What it whispers to us? *Dermatologic Therapy*, 33(4), e13804.
- Turan, Ç., Metin, N. & Utlu, Z. (2020). Epidemiological evaluation of scabies cases encountered in the last three years as a tertiary health center. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 44, 77–82.
- Tüzün, Y., Kotoğyan, A., Cenesizoğlu, E., Baransü, O., Ozarmağan, G., Ural, A., Cilara, A., Gürlü, A. & Tat, A.L. (1980). The epidemiology of scabies in Turkey. *International Journal of Dermatology*, 19(1), 41–44.
- WHO. 2022. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/scabies> (Erişim tarihi: 04.10.2022)
- Yazar, S., Kuk, S., Çetinkaya, Ü., Gözkenç, N. & Şahin, İ. (2012). Uyuz ön tanılı hastalarda *Sarcoptes scabiei* araştırılması. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 18(Suppl-A), A85–A87.
- Yolasığmaz Ünver, A. & Turgay, N. (2006). Uyuzlu hastaya yaklaşım. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 30, 78–83.

Pyroglyphidae – Toz Akarları

- Akyazi, R., Soysal, M., Klimov, P.B. & Altunc, Y.E. (2019). House dust mite species in Ordu, Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 25(4), 417–426.
- Aykut, M. & Yılmaz, H. (2010). Distribution of house dust mites in Hasköy town, Muş. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34, 160–163.
- Aykut, M., Erman, Ö.K. & Doğan, S. (2013). Seasonal changes of house dust mite population in Bitlis and Muş provinces of Turkey. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 37, 113–117.
- Budak, S. (1988). Ege bölgesinde ev tozlarındaki akar faunası. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 13, 355–361.
- Chinoy, B., Yee, E. & Bahna, S.L. (2005). Skin testing versus radioallergosorbent testing for indoor allergens. *Clinical and Molecular Allergy*, 3(1), 1–7.
- Colloff, M.J. (2009) *Dust mites*. Csiro Publishing, New Zealand and Australia, 592 pp.
- Demir, E., Akmeşe, Ö.F., Erbay, H., Taylan-Özkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2020). Bibliometric analysis of publications on house dust mites during 1980–2018. *Allergologia et Immunopathologia*, 48(4), 374–383.
- Dusbabek, F. (1975). Population structure and dynamics of the house dust mite *Dermatophagoides farinae* (Acarina: Pyroglyphidae) in Czechoslovakia. *Folia Parasitologica*, 22(3), 219–231.
- Kosik-Bogacka, D.I., Kalisinska, E., Henszel, L. & Kuzna-Grygiel, W. (2012). Seasonal dynamics of house dust mites in dust samples collected from sleeping places in North-Western Poland. *Zoonoses and Public Health*, 59(1), 8–15.
- Kutlubay, Z., Pehlivan, Ö., Engin, B. & Serdaroğlu, S. (2012). Allerji deri testleri. *Dermatoz*, 3(3), 102–107.
- Mumcuoglu, K.Y., Gat, Z., Horowitz, T., Miller, J., Bar-Tana, R., Ben-Zvi, A. & Naparstek, Y. (1999). Abundance of house dust mites in relation to climate in contrasting agricultural settlements in Israel. *Medical and Veterinary Entomology*, 13(3), 252–258.

- Oppenheimer, J. & Nelson, H.S. (2006). Skin testing. *Annals of Allergy, Asthma & Immunology*, 96(2), S6–S12.
- Podder, S., Gupta, S.K. & Saha, K.G. (2009). Seasonal prevalence of allergenic mites in house dust of Kolkata Metropolis, India. *Aerobiologia*, 25, 39–47.
- Solarz, K. (1998). The allergenic acarofauna of house dust from dwellings, hospitals, libraries and institutes in upper Silesia (Poland). *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 5, 73–85.
- Solarz, K. (1997). Seasonal dynamics of house dust mite populations in bed-mattress dust from two dwellings in Sosnowiec [Upper Silesia, Poland]: an attempt to assess exposure. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 4(2), 371–377.
- Tinghuan, C.L.W. (1989). Faunal survey and seasonal prevalence of house dust mites in the urban area of Shanghai. *Acta Ecologica Sinica*, 9, 225–229.
- Williams, P.B., Dolen, W.K., Koepke, J.W. & Selner, J.C. (1992). Comparison of skin testing and three in vitro assays for specific IgE in the clinical evaluation of immediate hypersensitivity. *Annals of Allergy*, 68(1), 35–45.
- Zeytun, E. (2015). Erzincan ili ev tozu akarları, alerjik astım ve alerjik rinit ile olan ilişkisi. Doktora Tezi. Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan, Türkiye, 120 s.
- Zeytun, E., Doğan, S., Aykut, M., Özçiçek, F., Ünver, E. & Özçiçek, A. (2015). House dust mites in Erzincan Province, Turkey. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 39, 124–130.
- Zeytun, E., Doğan, S. & Ayyıldız, N. (2017a). Two newly recorded species of oribatid mites (Acari, Oribatida) for the Turkish fauna from the house dust. In: *The 3rd International Symposium on Euroasian Biodiversity (SEAB 2017)*, 5-8 July, Minsk, Belarus, p. 314.
- Zeytun, E., Doğan, S., Özçiçek, F., Ünver, E. & Dilkaraoğlu, S. (2016). Comparison of living and bedrooms in terms of house dust mites in the province of Erzincan, Turkey. *Journal of Medical Entomology*, 53(1), 26–30.
- Zeytun, E., Doğan, S., Özçiçek, F. & Ünver, E. (2017b). Sensitivity to house dust mites allergens in patients with allergic asthma in Erzincan Province, Turkey. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 41, 34–41.
- Zeytun, E., Doğan, S., Ünver, E. & Özçiçek, F. (2018). Evaluation of *Dermatophagoides pteronyssinus* (Trouessart) and *D. farinae* Hughes (Acari: Pyroglyphidae) sensitivity in patients with allergic rhinitis: a comparative study. *Systematic and Applied Acarology*, 23(2), 206–215.
- Demodecidae – Kıl Folikül Akarları**
- Aycan, Ö.M., Otlu, G.H., Karaman, Ü., Daldal, N. & Atambay, M. (2007). Çeşitli hasta ve yaş gruplarında *Demodex* sp. görülme sıklığı. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 31, 115–118.
- Bitton, E. & Aumond, S. (2021). *Demodex* and eye disease. *Clinical and Experimental Optometry*, 104(3), 285–294.
- Chen, W. & Plewig, G. (2014). Human demodicosis: revisit and a proposed classification. *British Journal of Dermatology*, 170(6), 1219–1225.
- Erdal, B. & Albayrak, H. (2022). Investigation of the prevalence of *Demodex* spp. in dermatological diseases. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 46(1), 54–59.
- Foley, R., Kelly, P., Gatault, S. & Powell, F. (2021). *Demodex*: a skin resident in man and his best friend. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, 35(1), 62–72.
- Forton, F.M. & De Maertelaer, V. (2022). Effectiveness of benzyl benzoate treatment on clinical symptoms and *Demodex* density over time in patients with rosacea and demodicosis: a real life retrospective follow-up study comparing low-and high-dose regimens. *Journal of Dermatological Treatment*, 33(1), 456–465.
- Gazi, U., Gureser, A.S., Oztekin, A., Karasartova, D., Kosar-Acar, N., Dericci, M.K. & Taylan-Ozkan, A. (2019a). Skin-homing T-cell responses associated with *Demodex* infestation and rosacea. *Parasite Immunology*, 41(8), e12658.
- Gazi, U., Taylan-Ozkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2019b). Immune mechanisms in human and canine demodicosis: a review. *Parasite Immunology*, 41(12), e12673.
- İnci, M., Yula, E., Kaya, Ö., İnci, M., Yalçınkaya, F.R., Rifaioğlu, E.N. & Demirbaş, O. (2012). Erkeklerde perine bölgesinde *Demodex folliculorum* araştırılması. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 21, 190–194.
- Karıncaoğlu, Y., Esrefoglu Seyhan, M., Bayram, N., Aycan, O. & Taskapan, H. (2005). Incidence of *Demodex folliculorum* in patients with end stage chronic renal failure. *Renal Failure*, 27(5), 495–499.
- Kemal, M., Sümer, Z., Toker, M. I., Erdoğan, H., Topalkara, A. & Akbulut, M. (2005). The prevalence of *Demodex folliculorum* in blepharitis patients and the normal population. *Ophthalmic Epidemiology*, 12(4), 287–290.
- Koşar, N., Sabancılar, E., Karasartova, D., Güreser, A.S., Öztekin, A., Dericci, M.K., Gazi, U., Artuz, R.F. & Taylan-Özkan, A. (2019). Rozasea hastalarında *Demodex* spp'nin araştırılması. *Hitit Medical Journal*, 1(1), 18–22.
- Kulac, M., Ciftci, I.H., Karaca, S. & Cetinkaya, Z. (2008). Clinical importance of *Demodex folliculorum* in patients receiving phototherapy. *International Journal of Dermatology*, 47(1), 72–77.

- Ozçelik, S., Sümer, Z., Değerli, S., Ozyazici, G., Hayta, S.B., Akyol, M. & Candan, F. (2007). The incidence of *Demodex folliculorum* in patients with chronic kidney deficiency. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 31(1), 66–68.
- Shah, P.P., Stein, R.L. & Perry, H.D. (2022). Update on the management of *Demodex blepharitis*. *Cornea*, 41(8), 934–939.
- Türk, M., Öztürk, I., Sener, A. G., Küçükbay, S., Afşar, I. & Maden, A. (2007). Comparison of incidence of *Demodex folliculorum* on the eyelash follicle in normal people and blepharitis patients. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 31(4), 296–297.
- Uğraş, M., Mıman, O., Karıncaoglu, Y. & Atambay, M. (2009). The prevalence of *Demodex folliculorum* on the scrotum and male perineal skin. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 33, 28–31.
- Yağdırın Düzgün, Ö. & Aytekin, S. (2007). Comparison of *Demodex folliculorum* density in haemodialysis patients with a control group. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, 21, 480–483.
- Zeytun, E. & Yazıcı, M. (2022). Prevalence and density of *Demodex* mites (Acari: Demodecidae) in patients with seborrheic dermatitis. *Acarological Studies*, 4(2), 54–60.

Trombiculidae

- Açııcı, M., Demirtaş, S., Gürler, A.T., Bölükbaş, C.S. & Umur, Ş.A. (2021). Diagnostic survey of chigger mites (Acari: Trombiculidae) of wild rodents and soricomorphs in Turkey. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 27, 123–128.
- Eren, G., Umur, Ş., Gürler, A.T., Bölükbaş, C.S., Koç, Ö., Öztürk, M. & Açııcı, M. (2021). Türkiye’de reptillerde trombikül (Acariformes: Trombiculidae) akarların konak çeşitliliğine katkı ve konaklarda akar faunasının değerlendirilmesi. 22. *Parazitoloji Kongresi Özet Kitabı*, 11-15 Ekim 2021, Didim, Aydın, Türkiye, 134–143.
- Guarneri, F., Pugliese, A., Giudice, E., Guarneri, C., Giannetto, S. & Guarneri, B. (2005). Trombiculiasis: clinical contribution. *European Journal of Dermatology*, 15(6), 495–496.
- Kaya, T.I. & Yılmaz, M.A. (2019). Dermoscopy confirmed Trombiculidae larva infestation in Turkey. *International Journal of Dermatology*, 58(6), e120–e121.
- Woloski, J.R., Burman, D. & Adebona, O. (2018). Mite and bed bug infections. *Primary Care* 45(3), 409–421.

Cheyletidae

- Smiley, R.L. (1970). A review of the family Cheyletiellidae (Acarina). *Annals of the Entomological Society of America*, 63(4), 1056–1078.

- Doğan, S. (2022). An overview of research on the family Cheyletidae (Acariformes) in Turkey, with a checklist of the Turkish cheyletid mites. *Systematic and Applied Acarology*, 27(6), 1132–1151.
- Parish, L. & Schwartzman, R.M. (1993). Zoonoses of dermatological interest. *Seminars in Dermatology*, 12, 57–64.
- Summers, F.M. & Price, D.W. (1970). Review of the mite family Cheyletidae. *University of California Press*, 61, 58–59.
- Wilson, M., Lountzis, N. & Ferringer, T. (2009). Zoonoses of dermatological interest. *Dermatologic Therapy*, 22, 367–378.

Pyemotidae

- Akşit, T., Cakmak, I. & Moser, J. (2007). Attack by *Pyemotes johnmoseri* (Acari: Pyemotidae) on *Hypoborus ficus* (Coleoptera: Scolytidae) in fig trees in Turkey. *Experimental and Applied Acarology*, 41(4), 251–254.
- Bianchi, L., Hansel, K., Tramontana, M., Principato, M., Moretta, I., Principato, S. & Stingeni, L. (2020). Occupational papular urticaria due to *Pyemotes ventricosus* in antique dealers. *Contact Dermatitis*, 82(3), 181–183.
- Henning, A., Torok, H. & Weaver, J. (2019). An unusual presentation of *Pyemotes ventricosus* dermatitis presenting with umbilicated papules mimicking poxvirus infection. *The American Journal of Dermatopathology*, 41(12), 937–939.
- Neumayr, A. & Kuenzli, E. (2019). *Pyemotes ventricosus* dermatitis: a serpiginous skin lesion due to a mite that parasitizes a wood-boring beetle. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 100(5), 1041.
- Zelin, E., Di Meo, N., Maronese, C.A. & Zalaudek, I. (2021). *Pyemotes ventricosus* dermatitis: ‘comet sign’. *Clinical and Experimental Dermatology*, 46(5), 980–983.

Dermanyssidae

- Akdemir, C., Gülcan, E. & Tanritanir, P. (2009). Case report: *Dermanyssus gallinae* in a patient with pruritus and skin lesions. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 33(3), 242–244.
- Boseret, G., Losson, B., Mainil, J. G., Thiry, E. & Saegerman, C. (2013). Zoonoses in pet birds: review and perspectives. *Veterinary Research*, 44(1), 1–17.
- Boyd, A.S. (1997). Rickettsialpox. *Dermatologic Clinics*, 15(2), 313–318.
- Brouqui, P. & Raoult, D. (2006). Arthropod-borne diseases in homeless. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1078(1), 223–235.

- Brouqui, P., Parola, P., Fournier, P.E. & Raoult, D. (2007). Spotted fever rickettsioses in southern and eastern Europe. *FEMS Immunology & Medical Microbiology*, 49(1), 2–12.
- Cafiero, M.A., Barlaam, A., Camarda, A., Radeski, M., Mul, M., Sparagano, O. & Giangaspero, A. (2019). *Dermanyssus gallinae* attacks humans. Mind the gap! *Avian Pathology*, 48(sup1), 22–34.
- Düzlü, Ö., Inci, A., Yıldırım, A., Doğanay, M., Özbel, Y. & Aksoy, S. (2020). Vector-borne zoonotic diseases in Turkey: rising threats on public health. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 44(3), 168.
- Santana, A.P., Cardoso, A.E.C., Passos, R.T. & Ferreira, Í.S.C. (2020). Case for diagnosis. Erythematous and pruritic papules on forearms. *Anais Brasileiros de Dermatologia*, 95, 250–251.
- Macronyssidae**
- Beck, W. (1996). Tierische Milben als Epizoonoseerreger und ihre Bedeutung in der Dermatologie. *Der Hautarzt*, 47(10), 744–748.
- Beck, W. & Pfister, K. (2006). Humanpathogene Milben als Zoonoseerreger. *Wiener Klinische Wochenschrift*, 118(3), 27–32.
- Beck, W. & Fölster-Holst, R. (2009). Tropical rat mites (*Ornithonyssus bacoti*)—serious ectoparasites. *Journal der Deutschen Dermatologischen Gesellschaft*, 7(8), 667–670.
- Ixodidae ve Argasidae – Keneler**
- Akyıldız, G., Bente, D., Keles, A.G., Vatanserver, Z. & Kar, S. (2021). High prevalence and different genotypes of Crimean-Congo hemorrhagic fever virus genome in questing unfed adult *Hyalomma marginatum* in Thrace, Turkey. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 12(2), 101622.
- Altay, K., Atas, A.D., Ograk, Y.Z. & Ozkan, E. (2020). Survey of *Theileria*, *Babesia* and *Anaplasma* infections of cattle and ticks from Sivas Region of Turkey. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 17(1), 32–38.
- Aktas, M., Vatanserver, Z., Altay, K., Aydın, M.F. & Dumanli, N. (2010). Molecular evidence for *Anaplasma phagocytophilum* in *Ixodes ricinus* from Turkey. *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*, 104(1), 10–15.
- Assous, M.V. & Wilamowski, A. (2009). Relapsing fever borreliosis in Eurasia—forgotten, but certainly not gone! *Clinical Microbiology and Infection*, 15(5), 407–414.
- Bakken, J.S. & Dumler, J.S. (2000). Human granulocytic ehrlichiosis. *Clinical Infectious Diseases*, 31(2), 554–560.
- Aslan Başbulut, E., Gözalan, A., Sönmez, C., Çöplü, N., Körhasan, B., Esen, B., Akın, L. & Ertek, M. (2012). Samsun kırsalında *Borrelia burgdorferi* ve kene ensefaliti virusu seroprevalansının araştırılması. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 46(2), 247–56.
- Bursalı, A., Keskin, A. & Tekin, S. (2012). A review of the ticks (Acari: Ixodida) of Turkey: species diversity, hosts and geographical distribution. *Experimental and Applied Acarology*, 57(1), 91–104.
- Bursalı, A., Keskin, A. & Tekin, S. (2013). Ticks (Acari: Ixodida) infesting humans in the provinces of Kelkit Valley, a Crimean-Congo Hemorrhagic Fever endemic region in Turkey. *Experimental and Applied Acarology*, 59(4), 507–515.
- Cetinkaya, H., Matur, E., Akyazi, I., Ekiz, E.E., Aydın, L. & Toparlak, M. (2016). Serological and molecular investigation of *Ehrlichia* spp. and *Anaplasma* spp. in ticks and blood of dogs, in the Thrace Region of Turkey. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 7(5), 706–714.
- Dogan, M., Devge, C., Tanriöver, Ö., Pata, Y.S. & Sönmezoglu, M. (2012). Facial nerve paralysis due to intra-aural *Hyalomma* tick infestation. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 36(4), 254.
- Emiroğlu, M. & Çelebi, B. (2019). First report of human ehrlichiosis in Turkey. *The Turkish Journal of Pediatrics*, 61(2), 267–270.
- Gargılı, A. (2009). Kenelerin vektörlüğü ve Türkiye’de durum. *ANKEM Dergisi*, 23, 249–252.
- Gazyacı, A.N. & Aydenizöz, M. (2010). Keneler ve kenelerin taşıdığı bazı önemli hastalıklar. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34(2), 131–136.
- Goddard, J. (2007). *Physician’s guide to arthropods of medical importance*. Fifth edition. CRC Press/Taylor & Francis, Florida, USA, 457 pp.
- Goddard, J. & Varela-Stokes, A. (2009). The discovery and pursuit of American Boutonneuse Fever: A new spotted fever group rickettsiosis. *Midsouth Entomologist*, 2, 47–52.
- Gray, J.S., Estrada-Peña, A. & Vial, L. (2013). Ecology of nidicolous ticks. In: *The biology of ticks*. Sonenshine, D.E. & Roe, R.M. (Eds). Oxford University Press, New York, USA, 39–60.
- Guglielmone, A.A., Robbins, R.G., Apanaskevich, D.A., Petney, T.N., Estrada-Pena, A. & Horak, I.G. (2014). *The hard ticks of the world* (Acari: Ixodida: Ixodidae). Springer, Dordrecht, Heidelberg, New York, London, 738 pp.
- Güneş, T., Poyraz, Ö., Ataş, M. & Alim, A. (2010). Sinop’ta kırsal kesimde yaşayan kişilerde kene kaynaklı ensefalit virusu (TBEV) seroprevalansı. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 44, 585–591.

- Gürbüz, M.K., Erdoğan, M., Doğan, N., Birdane, L., Cingi, C. & Cingi, E. (2010). Case report: isolated facial paralysis with a tick. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34(1), 61–64.
- Hiz, F., Bozkurt, D., Karagol, T., Celik, A. & Cinar, M. (2005). Lyme hastalığına bağlı bilateral fasiyal paralizi: Olgu sunumu. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 12, 133–135.
- Homer, M.J., Aguilar-Delfin, I., Telford III, S.R., Krause, P.J. & Persing, D.H. (2000). Babesiosis. *Clinical Microbiology Reviews*, 13(3), 451–469.
- İnci, A. & Düzlü, Ö. (2009). Vektörler ve vektörlerle bulaşan hastalıklar. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6(1), 53–63.
- İşeri, L. & Durmaz, B. (2005). *Borrelia* ve Lyme hastalığı. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 7, 286–292.
- Karan, T., Tekin, S., Bursali, A. & Keskin, A. (2014). Investigation of tick-borne encephalitis virus (TBEV) in ixodid ticks collected from Central Black Sea Region in Turkey. *Journal of New Results in Science*, 4(8), 30–35.
- Karasartova, D., Gureser, A.S., Gokce, T., Celebi, B., Yapar, D., Keskin, A., Celik, S., Ece, Y., Erenler, A.K., Usluca, S., Mumcuoglu, K.Y. & Taylan-Ozkan, A. (2018). Bacterial and protozoal pathogens found in ticks collected from humans in Corum province of Turkey. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 12(4), e0006395.
- Kaya, G. (2007). Kırım Kongo Kanamalı Ateşi (KKKA) ve diğer kene kaynaklı hastalıklarda koruyucu hekimlik. *Avrupa Birliği Veteriner Hekim Platformu Raporu* No: 2007/3, Hatay, Türkiye, 10 s.
- Keskin, A., Bursali, A., Snow, D.E., Dowd, S.E. & Tekin, S. (2017). Assessment of bacterial diversity in *Hyalomma aegyptium*, *H. marginatum* and *H. excavatum* ticks through tag-encoded pyrosequencing. *Experimental and Applied Acarology*, 73(3), 461–475.
- Kırbaş, A. & Özdemir, H. (2012). Kırım Kongo Kanamalı Ateşi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Veteriner Dergisi*, 26(1), 53–60.
- Kunz, C. & Heinz, F.X. (2003). Tick-borne encephalitis: virus, disease, and prevention. *Vaccine*, 21(Suppl. 1), 1–74.
- Kurt, Ö. & Girginkardeşler, N. (2001). Babesiosis. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 25(1), 94–98.
- Malysa, S. (2022). What kind of a climate do ticks survive in? Available from <https://sciencing.com/kind-climate-do-ticks-survive-8734880.html> (Accessed date: 2 July 2022).
- Mastropaolo, M., Nava, S., Guglielmone, A.A. & Mangold, A.J. (2011). Developmental changes in salivary glands of nymphs and adults of the spinose ear tick *Otobius megnini*. *Journal of Parasitology*, 97(3), 535–537.
- Merdivenci, A. (1969). *Türkiye keneleri üzerine araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, Türkiye, 420 s.
- Nava, S., Venzal, J.M., Acuña, D.G., Martins, T.F. & Guglielmone, A.A. (2017). *Ticks of the Southern Cone of America: Diagnosis, distribution, and hosts with taxonomy, ecology and sanitary importance*. Academic Press, London, UK, 348 pp.
- Ogden, N., Artsob, H., Margos, G. & Tsao, J. (2014). Non-rickettsial tick-borne bacteria and the diseases they cause. In: *Biology of ticks*. Sonenshine, D. & Roe, M.R. (Eds). Oxford University Press, New York, USA, 278–312.
- Orkun, Ö. & Çakmak, A. (2019). Molecular identification of tick-borne bacteria in wild animals and their ticks in Central Anatolia, Turkey. *Comparative Immunology, Microbiology and Infectious Diseases*, 63, 58–65.
- Orkun, Ö., Çakmak, A., Nalbantoğlu, S. & Karaer, Z. (2020). Turkey tick news: A molecular investigation into the presence of tick-borne pathogens in host-seeking ticks in Anatolia; Initial evidence of putative vectors and pathogens, and footsteps of a secretly rising vector tick, *Haemaphysalis parva*. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 11(3), 101373.
- Orkun, Ö. & Karaer, Z. (2017). Molecular characterization of *Babesia* species in wild animals and their ticks in Turkey. *Infection, Genetics and Evolution*, 55, 8–13.
- Otkun, M.T., Akçali, A., Karadenizli, A., Özbey, N., Gazel, D., Şener, A., Güçlü, O., Tanriöver, A. & Otkun, M. (2011). Çanakkale’de hızla önlenebilir bir tularemi salgınının epidemiyolojik olarak değerlendirilmesi. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 45(1), 48–57.
- Önen, S., Paksoy, D. & Bilge, Y.D. (2012). Çocukluk çağında tularemi olguları. *Çocuk Enfeksiyon Dergisi*, 6(3), 94–100.
- Özdarendeli, A. (2008). Kırım Kongo Kanamalı Ateş Hastalığının (KKKAH) epidemiyolojisi. II. Türkiye Zoonotik Hastalıklar Sempozyumu, Kasım 2008, Ankara, Türkiye, 55–59.
- Özkan, M. (1978). Erzurum ve çevre illeri kenelerinin sistematik yönden incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları* No: 88, Erzurum, Türkiye, 116 s.
- Ozsan, K. & Akyay, N. (1954). Relapsing fever in Turkey; presence in the South (Turko-Syrian border) of *Ornithodoros [sic] erraticus* infected with a spirochete of the Crociduræ group. *Bulletin de la Société de Pathologie Exotique et de ses Filiales*, 47, 501–503.
- Ozubek, S. & Aktas, M. (2017). Molecular evidence of a new *Babesia* sp. in goats. *Veterinary Parasitology*, 233, 1–8.

- Petney, T.N., Robbins, R.G., Guglielmo, A.A., Apanaskevich, D.A., Estrada-Peña, A., Horak, I.G. & Shao, R. (2011). A look at the world of ticks. In: *Progress in parasitology*. Springer, Berlin, Heidelberg, Germany, 283–296.
- Portillo, A., Palomar, A.M., Santibáñez, P. & Oteo, J. A. (2021). Epidemiological aspects of Crimean-Congo hemorrhagic fever in Western Europe: what about the future? *Microorganisms*, 9(3), 649.
- Poyraz, Ö. & Güneş, T. (2010). Sinop yöresinde kırsal kesimde yaşayan insanlarda *Babesia microti* seroprevalansı. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 24(2), 81–85.
- Rudenko, N., Golovchenko, M., Grubhoffer, L. & Oliver Jr, J.H. (2011). Updates on *Borrelia burgdorferi* sensu lato complex with respect to public health. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 2(3), 123–128.
- Şen, E. (2006). Lyme hastalığının epidemiyolojisi. *Türkiye Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 36, 55–66.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2011). *Tularemi hastalığının kontrolü için saha rehberi*. Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 799, Ankara, Türkiye, 37 s.
- TTB. 2010. *Türk Tabipleri Birliği Kırım Kongo Kanamalı Ateşi bilimsel değerlendirme raporu*. Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, Türkiye, 48 s.
- Vatansever, Z. 2008. Vektör kenelerin ekolojisi. In: *II. Türkiye Zoonotik Hastalıklar Sempozyumu*, Kasım 2008, Ankara, Türkiye, 27–36.
- Yeşilyurt, M., Kılıç, S., Çağaşar, Ö., Çelebi, B. & Gül, S. (2011). Yozgat ilinde kene kaynaklı iki tularemi olgusu. *Mikrobiyoloji Bülteni*, 45(4), 746–54.

11. Bölüm

Omurgalı ve Omurgasız Hayvanların Parazit Akarları (Veteriner ve Tıbbi Önemi Olanlar Dışında)

Salih Doğan, Adem Keskin ve Nusret Ayyıldız

Akarlar genellikle 1 mm'den daha küçük boyları ile kolaylıkla gözden kaçan eklembacaklı canlılardır. Çoğu akar türü karasal, çok azı sucul sistemlerde yaşamaktadır; bununla birlikte önemli bir kısmı ise bitkiler ve hayvanlar ile çeşitli simbiyotik ilişkiler kurmaktadır.

Akarlar ile diğer hayvanlar arasında çok farklı ilişki şekilleri bulunsa da, esas olarak üç farklı tipte (parazit, parazitoit ve avcı) ilişkiden bahsedilebilir. Parazit, parazitoit veya avcı durumlarının hangisinde olursa olsun akarlar, bu ilişkinin kazananı durumundadır.

Parazit akar, beslenme süresince konağını öldürmez, hatta çoğu zaman konaklarının üstünde hiçbir etkisi yoktur. Örneğin çeşitli hastalık ajanlarını konaklarına nakleden keneler, konak canlı popülasyonunun kontrol altına alınmasında ve ilgili popülasyonda zayıf bireyler elimine edilerek, neslin güçlü ve dayanıklı bireyler üzerinden devam etmesine olanak sağlamaktadır.

Parazitoitler ve avcılar, amaçlarına ulaşmak için her zaman öldürürler. Avcı bir akar yaşamı boyunca birden fazla avı öldürür, ancak bir parazitoit yaşamı boyunca ve genellikle yavaşça yalnızca bir konakçıyı öldürmektedir. Akarlar, sık sık karıncalar ile simbiyotik ilişki kurarlar ancak konakçılarıyla olan etkileşimlerinin doğası hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Genel olarak, *mirmekofil* akarlar, forezi yoluyla dağılmak için adapte olmuşlardır. Mirmekofil akarlardan *Macrodrinychus multispinosus* (Mesostigmata: Macrodrinychidae) türünün ergin öncesi evreleri, *Paratrechina longicornis* (Formicidae) türüne ait is-

tilacı karıncaların pupalarının dış parazitoitleridir. Bu akarlar gelişimlerini tek bir konak karınca üzerinde tamamlayarak, onun tüm vücut içeriğini emmekte ve dolayısıyla onu öldürmektedir.

Akarların evcil hayvanlarla olan parazitik ilişkilerine “9. Bölüm: Veteriner Önemi Olan Akarlar”, insanlarla olan ilişkilerine ise “10. Bölüm: Tıbbi Önemi Olan Akarlar”da yer verilmiştir. Bu bölümde akarların veteriner ve tıbbi açıdan önemlerine değinmeksizin, omurgalı ve omurgasız hayvanlarla olan parazitik ilişkilerine odaklanılmaktadır.

11.1. Trombidiformes

Oldukça geniş ve heterojen bir takım olan Trombidiformes, çok çeşitli habitatlarda yaşayan ve zengin tür çeşitliği ile temsil edilen bir gruptur. Bu takımın çok sayıda üyesi bitki zararlısı iken, diğer türleri avcıdır veya hayvanlar üzerinde parazit olarak yaşamaktadır.

Trombidiform akarlar omurgasızlarla yakın bir ilişkiye sahiptir. Parasitengonina (Prostigmata), omurgasızlarda parazit olarak yaşayan akarların en büyük grubudur. Bu grubun çok büyük bir kısmı larva evresinde özellikle eklembacaklılarda parazit olarak yaşamaktadır. Erythraeoid ve trombidioid akarlar, larva dönemlerinde böcek ve diğer omurgasız hayvanlarda parazit olarak yaşamaktadır (Tablo 11.1). Trombidioid larvaları genel olarak geniş bir konakçı seçimine sahiptir (Şekil 11.1) fakat bazı türlerin özel bazı konakçı tercihleri vardır. Örneğin *Allothrombium pulvillum* (Trombididae) bezelye yaprak bitlerini tercih etmektedir.

Kaynaklar

- Alberti, G., Kanarek, G. & Dabert, J. (2016). Unusual way of feeding by the deutonymph of *Neotialges evansi* (Actinotrichida, Astigmata, Hypoderatidae), a subcutaneous parasite of cormorants, revealed by fine structural analyses. *Journal of Morphology*, 277(10), 1368–1389.
- Anderson, D.L. & Morgan, M.J. (2007). Genetic and morphological variation of bee-parasitic *Tropilaelaps mites* (Acari: Laelapidae): new and re-defined species. *Experimental and Applied Acarology*, 43(1), 1–24.
- Apanaskevich, D.A. & Oliver, J.H. (2014). Life cycles and natural history of ticks. In: *Biology of ticks*. Volume 1. Second edition. Sonenshine, D.E. & Roe, R.M. (Eds). Oxford University Press, New York, USA, 59–73.
- Ashley, D. (2015). The evolution of parasitism and host associations in mites. In: *Parasite diversity and diversification: evolutionary ecology meets phylogenetics*. Morand, S., Krasnov, B.R. & Littlewood, D.T.J. (Eds). Cambridge University Press, UK, 265–288.
- Brückner, A., Klompen, H., Bruce, A.I., Hashim, R. & von Beeren, C. (2017). Infection of army ant pupae by two new parasitoid mites (Mesostigmata: Uropodina). *PeerJ*, 5, e3870.
- Burgett, M., Akrotanakul, P. & Morse, R.A. (1983). *Tropilaelaps clareae*: a parasite of honeybees in south-east Asia. *Bee World*, 64, 25–28.
- Bursalı, A., Keskin, A. & Tekin, S. (2012). A review of the ticks (Acari: Ixodidae) of Turkey: species diversity, hosts and geographical distribution. *Experimental and Applied Acarology*, 57, 91–104.
- Chhillar, B.S., Gulati, R. & Bhatnagar, P. (2007). *Agricultural acarology*. Daya Publishing House, Delhi, India, 355 pp.
- Chmielewski, W. (1996). Development and fecundity of *Carpoglyphus lactis* (L.) (Acari: Carpglyphidae) on nectar-honeydew honey. *Pszczelnictwo Zeszyty Naukowe*, 40(2), 213–217.
- Çakmak, İ., Aydın, L. & Güleğen, AE. (2003). Güney Marmara Bölgesinde balarısı zararlı ve hastalıkları. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 3, 33–35.
- Dantas-Torres, F., Martins, T.F., Muñoz-Leal, S., Onofrio, V.C. & Barros-Battesti, D.M. (2019). Ticks (Ixodida: Argasidae, Ixodidae) of Brazil: Updated species checklist and taxonomic keys. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 10, 101252.
- De Alcantara, E.P., Ferreira-Silva, C., Ávila, R.W., de Campos Pacheco, R., Martins, T.F., Munoz-Leal, S. & Morais, D.H. (2018). Ticks (Acari: Argasidae and Ixodidae) infesting amphibians and reptiles in Northeastern Brazil. *Systematic and Applied Acarology*, 23(8), 1497–1508.
- De Guzman, L. I., Williams, G. R., Khongphinitbunjong, K. & Chantawannakul, P. (2017). Ecology, life history, and management of *Tropilaelaps* mites. *Journal of Economic Entomology*, 110(2), 319–332.
- Delfino, M.M.S, Ribeiro, S.C., Furtado, I.P., Anjos, L.A. & Almeida, W.O. (2011). Pterygosomatidae and Trombiculidae mites infesting *Tropidurus hispidus* (Spix, 1825) (Tropiduridae) lizards in northeastern Brazil. *Brazilian Journal of Biology*, 71, 549–555.
- Delfinado, M. & Baker, E.W. (1976). Notes on hypopi (Acarina) associated with bees and wasps (Hymenoptera). *Journal of the New York Entomological Society*, 84, 76–90.
- Fain, A. & Lambrechts, L. (1985). A new anoetid mite parasitic in the swim-bladder of the aquarium fish *Pangasius sutchi*. *Bulletin en Annalen van de Koninklijke Belgische Vereniging voor Entomologie*, 121, 119–126.
- Fain, A. & Lambrechts, L. (1987). Observations on the acarofauna of fish aquariums. I. Mites associated with Discus fish. *Bulletin et annales de la Société royale Belgique d'entomologie*, 123, 87–102.
- Fain, A. & Bochkov, A.V. (2001). On some new or little known species of parasitic Cheyletidae (Acari: Prostigmata). *Acarologia*, 42, 145–160.
- Fan, Q.-H. & Heath, P. (2019). An oribatid mite, *Hydrozetes lemnae* (Hydrozetidae) on farmed eels *Anguilla australis* and *A. dieffenbachii* (Anguillidae). *Systematic and Applied Acarology*, 24(10), 1809–1813.
- Goldarazena, A., Zhang Z.-Q. & Jordana, R. (2000). A new species and a new record of ectoparasitic mites from thrips in Turkey (Acari: Trombididae and Erytraeidae). *Systematic Parasitology*, 45, 75–80.
- Goldschmidt, T., Gerecke, R. & Alberti, G. (2002). *Hygrobates salamandarum* sp. nov. (Acari, Hydrachnidia, Hygrobatidae) from China: the first record of a freshwater mite parasitizing newts (Amphibia, Urodela). *Zoologischer Anzeiger-A Journal of Comparative Zoology*, 241(4), 297–304.
- Goldschmidt, T., Nishikawa, K., Hiruta, S. F. & Shimano, S. (2020). Description of three new water mite species of *Hygrobates* Koch, 1837 (*Lurchibates* Goldschmidt and Fu, 2011) (Acari, Hydrachnidia, Hygrobatidae), parasitic in newts of the genera *Paramesotriton* and *Pachytriton* (Amphibia, Caudata, Salamandridae) from China. *Zootaxa*, 4768(1), 25–42.
- Guglielmone, A.A., Robbins, R.G., Apanaskevich, D.A., Petney, T.N., Estrada-Pena, A. & Horak, I.G., (2014). *The hard ticks of the world (Acari: Ixodida: Ixodidae)*. Springer, Dordrecht, Heidelberg, New York, London, 738 pp.

- Halliday R.B. & Collins, R.O. (2002). *Histiostoma papillata* sp. n. (Acari: Histiostomatidae), a mite attacking fish in Australia. *Australian Journal of Entomology*, 41, 155–158.
- Hoogstraal, H., Clifford, C.M. & Keirans, J.E. (1973). *Argas (Microargas) transversus* (Ixodoidea: Argasidae) of Galapagos giant tortoises: description of the female and nymph. *Annals of the Entomological Society of America*, 66(4), 727–732.
- Hosamani, R.K., Gulati, R. & Sharma, S.K. (2006). Bioecology and management of honeybee mite, *Tropilaelaps clareae* Delfinado and Baker - A review. *Agricultural Reviews*, 27, 191–199.
- Hughes, A.M. (1976). *The mites of stored food and houses*. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Technical Bulletin, No: 9. Her Majesty's Stationery Office, London, UK, 400 pp.
- Jankowskaja, A.I. & Fernando, K.G. (1982). On parasitism of hydracarine larvae in the walls of the stomach of fishes. *Parazitologiya*, 16, 244–246.
- Keskin, A. (2021). Occurrence of *Ophionyssus natricis* (Acari: Macronyssidae) on the captive corn snake, *Pantherophis guttatus*, (Squamata: Colubridae) in Turkey. *Acarological Studies*, 3(2), 89–95.
- Keskin, A. & Erciyas-Yavuz, K. (2019). Ticks (Acari: Ixodidae) parasitizing passerine birds in Turkey with new records and new tick-host associations. *Journal of Medical Entomology*, 56(1), 156–161.
- Keskin, A., Bursali, A., Kumlutas, Y., Ilgaz, C. & Tekin, S. (2013). The parasitism of immature stages of the *Haemaphysalis sulcata* (Acari: Ixodidae) on some reptiles in Turkey. *Journal of Parasitology*, 99(5), 752–755
- Keskin, A., Koprulu, T.K., Bursali, A., Ozsemir, A.C., Yavuz, K.E. & Tekin, S. (2014). First record of *Ixodes arboricola* (Ixodida: Ixodidae) from Turkey with presence of *Candidatus Rickettsia vini* (Rickettsiales: Rickettsiaceae). *Journal of Medical Entomology*, 51(4), 864–867.
- Klimov, P.B., Vinson, S.B. & OConnor, B.M. (2007). Acarinaria in associations of apid bees (Hymenoptera) and chaetodactylid mites (Acari). *Invertebrate Systematics*, 21(2), 109–136.
- Klimov, P.B. & OConnor, B.M. (2008). Morphology, evolution, and host associations of bee-associated mites of the family Chaetodactylidae (Acari: Astigmata), with a monographic revision of North American taxa. *Miscellaneous Publications Museum of Zoology University of Michigan*, 199, 1–243.
- Klimov, P.B., OConnor, B., Ochoa, R., Bauchan, G.R., Redford, A.J. & Scher, J. (2016). Bee mite ID: Bee-associated mite genera of the world. USDA APHIS Identification Technology Program (ITP), Fort Collins, Colorado, USA, <http://idtools.org/id/mites/beemites/index.php> (Accessed date: 13 February 2022).
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Kontschán, J. (2011). Notes on the family Macrodrinychidae (Acari: Uropodina) with description of two new species. *Journal of Natural History*, 45(25-26), 1619–1636.
- Lachaud, J.P., Klompen, H. & Pérez-Lachaud, G. 2016. *Macrodrinychus* mites as parasitoids of invasive ants: an overlooked parasitic association. *Scientific Reports*, 6, 29995.
- Martin, P. & Schwoerbel, J. (2002). *Thermacarus andinus* n. sp., a South American water mite (Acari: Hydrachnidia: Thermacaridae) with a remarkable host-parasite association. *Zoologischer Anzeiger-A Journal of Comparative Zoology*, 241(1), 67–79.
- Muñoz-Leal, S., Toledo, L.F., Venzal, J.M., Marcili, A., Martins, T.F., Acosta, I.C., Pinter, A. & Labruna, M.B. (2017). Description of a new soft tick species (Acari: Argasidae: *Ornithodoros*) associated with stream-breeding frogs (Anura: Cycloramphidae: Cycloramphus) in Brazil. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 8(5), 682–692.
- Needham, G.R. & Teel, P.D. (1991). Off-host physiological ecology of ixodid ticks. *Annual Review of Entomology*, 36, 659–681.
- Nuttall, P.A., Trimmell, A.R., Kazimirova, M. & Labuda, M. (2006). Exposed and concealed antigens as vaccine targets for controlling ticks and tick-borne diseases. *Parasite Immunology*, 28, 155–163.
- OIE, (2008). Terrestrial Manual. *Tropilaelaps* infestation of honey bees. (*Tropilaelaps* spp.). *The World Organisation for Animal Health*, 2, 419–423.
- Okabe, K. & Makino, S. (2008). Life cycle and sexual mode adaptations of the parasitic mite *Ensliniella parasitica* (Acari: Winterschmidtidae) to its host, the eumenine wasp *Allodynerus delphinalis* (Hymenoptera: Vespidae). *Canadian Journal of Zoology*, 86(6), 470–478.
- Okabe, K. & Makino, S.I. (2003). Life history of *Kurosaia jiju* (Acari: Winterschmidtidae) symbiotic with a mason wasp, *Anterhynchium flavomarginatum micado* (Hymenoptera: Eumenidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 96(5), 652–659.
- Okabe, K. & Makino, S.I. (2008). Parasitic mites as part-time bodyguards of a host wasp. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 275(1648), 2293–2297.

- Olmeda, A.S., Blanco, M.M., Pérez-Sánchez, J.L., Luzon, M., Villarroel, M. & Gibello, A. (2011). Occurrence of the oribatid mite *Trhypochthoniellus longisetus longisetus* (Acari: Trhypochthoniidae) on tilapia *Oreochromis niloticus*. *Diseases of Aquatic Organisms*, 94(1), 77–81.
- Otterstatter, M.C. & Whidden, T.L. (2004). Patterns of parasitism by tracheal mites (*Locustacarus buchneri*) in natural bumble bee populations. *Apidologie*, 35, 351–357.
- Proctor, H. & Owens, I. (2000). Mites and birds: diversity, parasitism and coevolution. *Trends in Ecology & Evolution*, 15, 358–364.
- Selçuk, Ö. & Aydın, L. (2013). Balarılarında bulunan diğer zararlı artropodlar bölüm 2: Akarlar ve araknidalar. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 13(1), 41–51.
- Silva-De la Fuente, M.C., Moreno-Salas, L. & Castro-Carrasco, C. (2016). Review of the genus *Hannemania* (Acari: Leeuwenhoekiidae) with description of the two new species in amphibians from Chile. *Zootaxa*, 4200(4), 580–590.
- Varga, M. (2014). Infectious diseases of domestic rabbits. In: *Textbook of rabbit medicine*. Butterworth-Heinemann, Oxford, UK, 435–471.
- Vatansever, Z. (2008). Vektör kenelerin ekolojisi. 2. In: *Kene kaynaklı enfeksiyonlar*, Türkiye Zoonotik Hastalıklar Sempozyumu, Medisan, Ankara, Türkiye, 27–36.
- Veiga, J., Dimov, I. & de Rojas, M. (2021). Endoparasitic mites (Rhinonyssidae) on urban pigeons and doves: updating morphological and epidemiological information. *Diversity*, 13(1), 11.
- Venzal, J.M., Gonzalez-Acuna D., Munoz-Leal, S., Mangold, A.J. & Nava, S. (2015). Two new species of *Ornithodoros* (Ixodida: Argasidae) from the Southern Cone of South America. *Experimental and Applied Acarology*, 66, 127–139.
- Venzal, J.M., Nava S., Gonzalez-Acuna, D., Mangold, A.J., Munoz-Leal, S., Lado, P. & Guglielmone, A.A. (2013). A new species of *Ornithodoros* (Acari: Argasidae), parasite of *Microlophus* spp. (Reptilia: Tropiduridae) from northern Chile. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 4, 128–132.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: Ecology, evolution and behaviour: Life at a microscale*. Springer Dordrecht, The Netherlands, 494 pp.
- Watermolen, D.J. (2021). *Comprehensive catalog of chiggers (Arachnida, Acari) reported from North American amphibians*. Smithsonian Herpetological Information Service, No. 158, Washington, USA, 37 pp.
- Welbourn, W.C. & Young, O.P. (1988). Mites parasitic on spiders, with a description of a new species of *Eutrombidium* (Acari, Eutrombidiidae). *The Journal of Arachnology*, 16, 373–385.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Zhang, Z.-Q. (1998). Biology and ecology thrombidiid mites (Acari: Trombidoidea). *Experimental and Applied Acarology*, 22, 139–155.
- Zhokhov, A.E. & Molodozhnikova, N.M. (2008). Taxonomic diversity of parasites in agnathans and fishes from the Volga River Basin. VII. Crustacea and Hydracarina. *Parazitologiya*, 42(6), 476–485.

12. Bölüm

Kriminal Önemdeki Akarlar ve Krimino-Hukuk Araştırmalarda Kullanımları

Rana Akyazı ve Ayşegül Taylan Özkan

Medikolegal, medikokriminal veya adli entomoloji, cinayet, intihar, tecavüz, fiziksel taciz veya yasadışı diğer pek çok suçun aydınlatılmasında eklembacaklılardan kanıt olarak yararlanılmasıdır. Entomolojik delillerin adli olaylarda ilk kullanımı, mumyalaşmış bir bebek cesedi olayına dayanmaktadır. Ölüm sonrası geçen zaman (*Post-Mortem Interval-PMI*) hesaplamasını entomolojik verilere dayandıran rapor mahkemece kabul edilerek, Bergeret (1855) tarafından ilk modern entomoloji vakası bildirilmiştir.

Son zamanlarda adli araştırmalarda ölüm nedeni, ölüm zamanı, cesedin taşınıp taşınmadığı ve cesedin yeni yerine dair bilgiler edinilmesinde böceklerin yanı sıra akarların ekolojisi, biyolojisi ve davranışlarından da faydalanılmaya başlanmıştır. *Medikokriminal akaroloji*, *medikolegal akaroloji* veya *adli akaroloji* olarak da tanımlanan bu bilimin temelleri ise Megnin (1892, 1894, 1898) tarafından atılmıştır.

Ceset üzerinde tespit edilerek, ölüm zamanının tahmininde ilk kullanılan akarlar, *Tyrophagus* (Sarcoptiformes: Acaridae) türleridir. Ancak zaman içinde, daha pek çok akar türünün adli akaroloji alanında bir araç olarak kullanılabilmesi bildirilmiştir.

Bu bölümde, adli açıdan önemli akar türleri, akarların adli olayların aydınlatılmasındaki rolleri ve kullanılma yöntemleri, adli akaroloji uygulamalarında dikkat edilmesi gereken hususlar ile adli akarolojinin adli entomolojiye göre avantajlı ve dezavantajlı olduğu durumlar, adli olay örnekleri ile sunulmuştur.

12.1. Adli İncelemelerde Yararlanılan Akarlar

Adli vakalarda incelenen akar türleri aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir.

12.1.1. Cesede Böcekler ile Taşınan Akar Türleri

Bazı akarların deutonimf veya ergin dönemleri yayılma amacıyla eklembacaklıları kullanmaktadır. Bu şekilde taşınım *forezi* olarak bilinir. Foretik ilişki, cesedi ziyaret eden böcek türleri üzerinde, foretik akarların da cesede taşınabileceği fikrini doğurmuştur. Parasitidae, Macrochelidae, Ascidae, Laelapidae ve Dinychidae familyalarındaki mesostigmatid türler sıklıkla cesetlerden toplanmış ve forezi yoluyla cesede ulaştıkları bildirilmiştir. Ölü beden farklı ayrışma dönemlerinde konakçı böcekler üzerinde cesede ulaşan akar türleri listelenmiş olup, bu veriler ölüm zamanının tahmininde kullanılmaktadır. Bu konu "*Ölüm Sonrası Aralık (PMI) Tahmininde Akarların Rolü*" başlığı altında ayrıntılı olarak işlenmiştir.

12.1.2. Toprak Akarları

Toprak akarlarının zenginliği mikro habitata özgüdür ve mikro-biyocoğrafi bir dağılım sergilerler. Bir akar türü sadece belirli bir alanda bulunuyor ve başka hiçbir yerde rastlanılmıyorsa bu bilgiler adli açıdan oldukça önemlidir. Özellikle de cesedin hareket ettirilip ettirilmesi

Kaynaklar

- Açıkgöz, H.N. (2010). Adli entomoloji. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34(3), 216–221.
- Akyazı, R. (2011). Akaroloji’de yeni bir dal; Adli akaroloji. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 1(4), 257–270.
- Arlian, L.G., Vyszynski-Moher, D.L. & Morgan, M.S. (2003). Mite and mite allergen removal during machine washing of laundry. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 111, 1269–1273.
- Arslan-Akveran, G., Karasartova, D., Comba, A., Comba, B., Keskin, A. & Taylan-Özkan, A. (2020). Çorum ilinde sokak köpeklerini enfeste eden kene türlerinin belirlenmesi. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 77(4), 441–448.
- Ashford, R.W. & Crewe, W. (2003). *The parasites of Homo sapiens. An annotated checklist of the protozoa, helminths and arthropods for which we are home.* Taylor & Francis, Blackwell Publishing, London, UK, 142 pp.
- Baker, A.S. (2009). Acari in archaeology. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 147–160.
- Bala, M. & Singh, N. (2019). Forensically important mites associated with beetles found on decomposing carrion. *Indian Journal of Entomology*, 81(2), 394–397.
- Bergeret, M. (1855). Infanticide, momification du cadavre. *Annals of Public Hygiene and Legal Medicine*, 4, 442–452.
- Bischoff, E.R., Fischer, A., Liebenberg, B. & Kniest, F.M. (1998). Mite control with low temperature washing-II. Elimination of living mites on clothing. *Clinical and Experimental Allergy: Journal of The British Society for Allergy and Clinical Immunology*, 28(1), 60–65.
- Bogdanovic, M., Atanasijevic, T., Popovic, V., Mihailovic, Z., Radnic, B. & Durmic, T. (2021). Is the role of forensic medicine in the covid-19 pandemic underestimated? *Forensic Science, Medicine, and Pathology*, 17(1), 136–138.
- Braig, H.R. & Perotti M.A. (2009). Carcasses and mites. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 45–84.
- Brouardel, P. (1879). Determination of the time of birth and of death of a new-born child, made using the presence of mites and *Aglossa* caterpillars on the mummified corpse. *Annals of Public Hygiene and Legal Medicine*, 2(3), 153–158.
- Brouqui, P. & Raoult, D. (2006). Arthropod-borne diseases in homeless. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1078, 223–235.
- Brueckner, A. & Heethoff, M. (2016). Scent of a mite: Origin and chemical characterization of the lemonlike flavor of mite-ripened cheeses. *Experimental and Applied Acarology*, 69, 249–261.
- Carroll, J. (2002). How specific are host-produced kairomones to host-seeking ixodid ticks? *Experimental and Applied Acarology*, 28, 155–161.
- Carvalho, M.M., Oliveira, E.E., Matioli, A.L., Ferreira, C.L.L., Machado da Silva, N. & De Dea Lindner, J. (2018). Stored products mites in cheese ripening: Health aspects, technological and regulatory challenges in Brazil. *Journal of Stored Products Research*, 76, 116–121.
- Chepstow-Lusty, A.J., Frogley, M.R. Bauer, B.S., Leng, M.J., Cundy, A.B., Boessenkool, K.P. & Gioda, A. (2007). Evaluating socio-economic change in the Andes using oribatid mite abundances as indicators of domestic animal densities. *Journal of Archaeological Science*, 34, 1178–1186.
- Colloff, M.J. (2009). *Dust mites.* Springer Publishing, Dordrecht, The Netherlands, 583 pp.
- Çakan, H., Güven, K., Çevik, F.E., Demirci, M. & Saribas, S. (2015). Investigation of human DNA profiles in house dust mites: Implications in forensic acarology. *Romanian Journal of Legal Medicine*, 23(3), 187–192.
- Desch, C.E. (2009). Human hair follicle mites and forensic acarology. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 143–146.
- Dhooira, M.S. (2016). *Forensic acarology. Fundamentals of Applied Acarology.* Springer, Singapore, 441–447.
- Dunn, F.L. & Watkins, R. (1970). Parasitological examinations of prehistoric human coprolites from Lovelock Cave, Nevada. *Contributions of the University of California Archaeological Research Facility*, 10, 176–185.
- Disney, R.H.L. & Manlove, J.D. (2005). First occurrences of the Phorid, *Megaselia abdita*, in forensic cases in Britain. *Medical and Veterinary Entomology*, 19, 489–491.
- Düzlü, Ö., İnci, A., Yıldırım, A., Doğanay, M., Özbel, Y. & Aksoy, S. (2020). Vector-borne zoonotic diseases in Turkey: Rising threats on public health. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 44(3), 168–175.
- Disney, R.H.L. & Manlove, J.D. (2005). First occurrences of the Phorid, *Megaselia abdita*, in forensic cases in Britain. *Medical and Veterinar Entomology*, 19(4), 489–491.
- Early, M. & Goff, M.L. (1986). Arthropod succession patterns in exposed carrion on the island of O’ahu, Hawaiian Islands, USA. *Journal of Medical Entomology*, 23, 520–531.
- Fain, A., Lambrechts, L. & Belpaire, C. (1986). Acariasis, a new parasitic disease of aquarium fishes. *Tropical Fish Hobbyist Magazine*, 34, 76.
- Frost, C.L., Braig, H.R., Amendt, J. & Perotti, M.A. (2010). Indoor arthropods of forensic importance: insects associated with indoor decomposition and mites

- as indoor markers. In: *Forensic entomology: New trends and technologies*. Gomes, L. (Ed.). Springer, The Netherlands, 93–108.
- Fuss, F. (1933). La vie parasitaire du *Demodex folliculorum hominis*. *Annales de Dermatologie et de Syphiligraphie*, 4, 1053–1062.
- Garcia, N. (2004). Efforts to control mites on Iberian ham by physical methods. *Experimental and Applied Acarology*, 32(1-2), 41–50.
- Gaudry, E. (2002). Eight squadrons for one target: The fauna of cadaver described by P. Megnin. In: *Proceedings of the First European Forensic Entomology Seminar*, Rosny sous Bois, France, 23–28.
- Gazi, U., Taylan-Ozkan, A. & Mumcuoglu, K.Y. (2019). Immune mechanisms in human and canine demodicosis: A review. *Parasite Immunology*, 41(12), e12673.
- Gmeiner, F. (1908). *Demodex folliculorum* des menschen und der tiere. *Archives of Dermatology and Syphilology*, 92, 25–95.
- Goff, M.L. (1989). Gamasid mites as potential indicators of postmortem interval, In: *Progress in acarology*. Vol. 1. Channabasavanna, G.P. & Viraktamath, C.A. (Eds). Oxford & IBH Publishing, New Delhi, India, 443–450.
- Goff, M.L. (1991). Use of Acari in establishing a postmortem interval in a homicide case on the island of Oahu, Hawaii, In: *Modern acarology*. Vol. 1. Dusba'bek, E. & Bukva, V. (Eds). SPB Academic Publishing, The Hague, The Netherlands, 439–442.
- Goff, M.L. (2000). *A fly for the prosecution: How insect evidence helps solve crimes*. Harvard University Press, Cambridge, UK, 225 pp.
- Goff, M.L. & Lord, W.D. (1994). Entomotoxicology. A new area for forensic investigation. *The American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, 15(1), 51–57.
- Gonzalez-Medina, A., Gonzalez Herrera, L., Perotti, M.A. & Jimenez Rios, G. (2013). Occurrence of *Poecilochirus austroasiaticus* (Acari: Parasitidae) in forensic autopsies and its application on postmortem interval estimation. *Experimental and Applied Acarology*, 59 (3), 297–305.
- Gorham, J.R. (1991). Arthropod pests of the food industry: A list and taxonomic bibliography. In: *Insect and mite pests in food. An illustrated key*. Vol. 2. Gorham, J.R. (Ed.). Government Printing Office, Washington, DC, USA, 651–742.
- Grassberger, M. & Frank, C. (2004). Initial study of arthropod succession on pig carrion in a central European urban habitat. *Journal of Medical Entomology*, 41, 511–523.
- Grossman, J.D. & Smith, R.J. (2008). Phoretic mite discrimination among male burying beetle (*Nicrophorus investigator*) hosts. *Annals of the Entomological Society of America*, 101, 266–271.
- Hagstrum, D.W., Klejdysz, T., Subramanyam, B. & Nawrot, J. (2013). *Atlas of stored-product insects and mites*. AACC International Press, Saint Paul, Minnesota, USA, 589 pp.
- Halliday, R.B. (2000). The Australian species of *Macrocheles* (Acarina: Macrochelidae). *Invertebrate Systematics*, 14, 273–326.
- Hancı, İ.H., Tüzün, A., Açıköz, N., Balseven, A. & Candar, A. (2002). *Adli Entomoloji*. Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Daire Başkanlığı Yayınları No: 9. Seçkin Yayınevi, Ankara, Türkiye, 6 s.
- Hani, M., Thieven, U. & Perotti, M.A. (2018). Soil bulb mites as trace evidence for the location of buried money. *Forensic Science International*, 292, e25–e30.
- Henle, F. (1845). Bericht über die Arbeiten im Gebiet der rationellen Pathologie seit Anfang des jahres 1839 bis Ende 1842. Parasites B. Epizoen. *Zeitschrift für rationelle Medizin*, 3, 28–32.
- Hubert, J., Erban, T., Nesvorna, M. & Stejskal, V. (2011). Emerging risk of infestation and contamination of dried fruits by mites in the Czech Republic. *Food additives & contaminants. Part A, Chemistry, Analysis, Control, Exposure & Risk Assessment*, 28(9), 1129–1135.
- Hubert, J., Stejskal, V., Athanassiou, C.G. & Throne, J.E. (2018). Health Hazards Associated with Arthropod Infestation of Stored Products. *Annual Review of Entomology*, 63, 553–573.
- Hughes, A.M. (1976). *The mites of stored food and houses*. Second edition. Her Majesty's Stationary Office, London, UK, 400 pp.
- Hunsche, K. (1900). Das Vorkommen des *Demodex folliculorum* am Augenlide und seine Beziehung zu Liderkrankungen. *Münchener medizinische Wochenschrift*, 45, 1563.
- Iloba, B.N. & Fawole, S.O. (2006). Comparative study of arthropod fauna on exposed carrions across the vertebrate classes. *International Journal of Biomedical and Health Sciences*, 2, 51–65.
- Introna, F., Campobasso, C.P. & Goff, M.L. (2001). Entomotoxicology. *Forensic Science International*, 120(1-2), 42–47.
- Kamaruzaman, N.A.C. (2017). *Soil mites as forensic markers of decomposition of corpses and carcasses*. PhD dissertation. School of Biological Sciences, University of Reading, UK, 156 pp.
- Karasartova, D., Gureser, A.S., Gokce, T., Celebi, B., Yapar, D., Keskin, A., Celik, S., Ece, Y., Erenler, A.K., Usluca, S., Mumcuoglu, K.Y. & Taylan-Ozkan, A. (2018). Bacterial and protozoal pathogens found in ticks collected from humans in Corum province of Turkey. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 12(4), e0006395.

- Karatepe, M., Bağcı, C., Karatepe, B., Şenel, T. & Karadere, A. (2017). Niğde’de tüketime sunulan peynirlerde akar varlığının araştırılması. *Gıda*, 42 (4), 431–436.
- Kiedrowicz, A., Rector, B.G., Lommen, Ş., Kuczynski, L., Szydo, W. & Skoracka, A. (2017). Population growth rate of dry bulb mite, *Aceria tulipae* (Acariformes: Eriophyidae), on agriculturally important plants and implications for its taxonomic status. *Experimental and Applied Acarology*, 73, 1–10.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Leclercq, M. (1978). *Entomologie et médecine légale: Datation de la mort*. Masson, Paris, France, 100 pp.
- Leclercq, M. & Verstraeten, C. (1988). Entomologie et médecine légale. Datation de la mort: insectes et autres arthropodes trouvés sur les cadavres humains. *Bulletin et Annales de la Societe Royale Belge d’Entomologie*, 124, 311–317.
- Leclercq, M. & Verstraeten, C. (1992). Eboueurs entomologiques bénévoles dans les écosystèmes terrestres: observation inédite. *Notes Faunistique de Gembloux*, 25, 17–22.
- Mahakittikun, V., Boitano, J.J., Tovey, E., Bunnag, C., Ninsanit, P., Matsumoto, T. & Andre, C. (2006). Mite penetration of different types of material claimed as mite proof by the Siriraj chamber method. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 118(5), 1164–1168.
- Masan, P., Perotti, M.A., Saloña-Bordas, M.I. & Braig, H.R. (2013). *Proctolaelaps euserratus*, an ecologically unusual melicharid mite (Acari, Mesostigmata) associated with animal and human decomposition. *Experimental and Applied Acarology*, 61, 415–429.
- Matuszewski, S., Bajerlein, D., Konwerski, S. & Szpila, K. (2008). An initial study of insect succession and carrion decomposition in various forest habitats of Central Europe. *Forensic Science International*, 180, 61–69.
- McNemee, R.B., Sames, W.J. & Maloney, F.A. (2003). Occurrence of *Dermacentor variabilis* (Acari: Ixodidae) around a porcupine (Rodentia: Erthethizontidae) carcass at Camp Ripley, Minnesota. *Journal of Medical Entomology*, 40, 108–111.
- Megnin, P. (1892). *Les acariens parasites*. Encyclopédie Scientifique des Aide-Mémoire, Masson, Paris, France, 182 pp.
- Megnin, P. (1894). *La faune des cadavres. Application de l’entomologie à la médecine Légale*. G. Masson and Gauthier-Villars et Fils, Paris, France, 214 pp.
- Megnin, P. (1898). Parasites of death. A little known cause of the mummification of the corpses. *Archivos de Parasitologia*, 1, 39–43.
- Mellanby, K. (1943). *Scabies*. Oxford University Press, Oxford, UK, 81 pp.
- Mollet, J.A. & Robinson, W.H. (1996a). Dispersal of American house dust mites (Acari: Pyroglyphidae) in a residence. *Journal of Medical Entomology*, 33(5), 844–847.
- Mollet, J.A. & Robinson, W.H. (1996b). Evaluating the dispersal of the American house dust mite (*Dermatophagoides farinae* Hughes (Pyroglyphidae)) using marked mites. In: *Acarology IX proceedings*. Mitchell, R., Horn, D.J., Needham, G.R. & Welbourn, W.C. (Eds). Columbus, Ohio, USA, 509–510.
- Mumcuoglu, K.Y., Gallili, N., Reshef, A. Brauner, P. & Grant, H. (2004). Use of human lice in forensic entomology. *Journal of Medical Entomology*, 41(4), 803–806.
- Norn, M.S. (1970). *Demodex folliculorum*, incidence and possible pathogenic role in the human eyelid. *Acta Ophthalmologica. Supplementum*, 108, 7–85.
- OConnor, B.M. (2009). Astigmatid mites (Acari: Sarcoptiformes) of forensic interest. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 125–133.
- Ozsoy, S., Gokmen, A., Ozdemir, M., Akduman, B., Korkusuz, I. & Javan, G.T. (2015). Medical examiners and Crimean-Congo hemorrhagic fever contamination risk. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 36, 32–36.
- Özdemir, M.H., Aksoy, Ü., Akisu, Ç., Sönmez, E. & Çakmak, M.A. (2003). Investigating *Demodex* in forensic autopsy cases. *Forensic Science International*, 135, 226–231.
- Özdemir, M.H., Aksoy, Ü. & Sönmez, E. (2005). Prevalence of *Demodex* in health personnel working in autopsy room. *The American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, 26, 18–23.
- Parker, M.A., Benecke, M., Byrd, J.H., Hawkes, R. & Brown, R. (2020). Entomological alteration of bloodstain evidence. In: *Forensic entomology: The utility of arthropods in legal investigations*. Third edition. Byrd, J.H. & Castner, J.L. (Eds). CRC Press, Boca Raton, FL, USA, 399–412.
- Perez-Martinez, S., Moraza, M.L. & Saloña-Bordas, M.I. (2019). Gamasina mites (Acari: Mesostigmata) associated with animal remains in the Mediterranean region of Navarra (Northern Spain). *Insects*, 10(1), 5.
- Perotti, M.A. (2009). Megnin re-analysed: the case of the newborn baby girl, Paris, 1878. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 37–44.
- Perotti, M.A. & Braig, H.R. (2009). Phoretic mites associated with animal and human decomposition. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 85–124.

- Perotti, A.M. & Braig, H.R. (2011). Eukaryotic ectosymbionts of Acari. *Journal of Applied Entomology*, 135, 514–523.
- Perotti, M.A. & Braig, H.R. (2020). Acarology in criminological investigations: The human acarofauna during life and death. In: *Forensic entomology: The utility of arthropods in legal investigations*. Third edition. Byrd, J. & Castner, J.L. (Eds). CRC Press, Boca Raton, FL, USA, 637–649.
- Perotti, A.M., Braig, H.R. & Goff, M.L. (2010). Phoretic mites and carcasses: Acari transported by organisms associated with animal and human decomposition, In: *Current concepts in forensic entomology*. Amendt, J., Goff, M.L., Campobasso, C.P. & Grassberger M. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 69–91.
- Perotti, M.A., Goff, M.L., Baker, A.S., Turner, B.D. & Braig, H.R. (2009). Forensic acarology: an introduction. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 3–13.
- Platts-Mills, T.A.E., Thomas, W.R. & Alberse, R.C. (1992). Dust mite allergens and asthma: report of a second international workshop. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 89, 1046–1060.
- Portillo, A., Santibanez, S., Garcia-Alvarez, L., Palomar, A.M. & Oteo, J.A. (2015). Rickettsioses in Europe. *Microbes and Infection*, 17(11-12), 834–838.
- Prichard, J.G., Kossoris, P.D. & Leibovitch, R.A. (1986). Implications of trombiculid mite bites: reports of a case and submission of evidence in a murder trial. *Journal of Forensic Sciences*, 31, 301–306.
- Rai, J.K., Armendt, J., Bernhardt, V., Pasquerault, T., Lindstrom, A. & Perotti, M.A. (2020). Mites (Acari) as a relevant tool in trace evidence and postmortem analyses of buried corpses. *Journal of Forensic Sciences*, 65, 2174–2183.
- Rasmy, A.H. (2005). The witness was a fly: A new area for forensic investigation. *Egyptian Journal of Agricultural Research*, 83, 391–395.
- Rasmy, A.H. (2007). Forensic acarology: A new area for forensic investigation. *Acarines*, 1, 4–5.
- Rasmy, A.H. (2008). Mites and insects as indicators of physical abuse. *Acarines*, 2, 1–2.
- Rasmy, A.H. (2010). Perception and status of medicocriminal acarology/entomology. *Acarines*, 4, 1–2.
- Rasmy, A.H. (2011a). The humans lie but the spiders do not lie: An overview on forensic acarology. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*, 1, 109–110.
- Rasmy, A.H. (2011b). Entomological and acarological evidence of bloodstain patterns in forensic investigation. *Acarines*, 5(1), 1–2.
- Rodrigueiro, T.S.C. & Do Prado, A.P. (2004). *Macrocheles muscaedomesticae* (Acari, Macrochelidae) and a species of *Uroseius* (Acari, Polyaspididae) phoretic on *Musca domestica* (Diptera, Muscidae): effects on dispersal and colonization of poultry manure. *Iheringia Serie Zoologia*, 94, 181–185.
- Russell, D.J., Schulz, M.M. & OConnor, B.M. (2004). Mass occurrence of astigmatid mites on human remains. *Abhandlungen und Berichte des Naturkundemuseums Görlitz*, 76, 51–56.
- Salona, M.I., Moraza, M.L., Carles-Tolra, M., Iraola, V., Bahillo, P., Yelamos, T., Outerelo, R. & Alcaraz, R. (2010). Searching the soil: forensic importance of edaphic fauna after the removal of a corpse. *Journal of Forensic Sciences*, 55(6), 1652–1655.
- Salona-Bordas, M.I. & Perotti, M.A. (2014). First contribution of mites (Acari) to the forensic analysis of hanged corpses: a case study from Spain. *Forensic Science International*, 244, e6–e11.
- Salona-Bordas, M.I. & Perotti, M.A. (2019). First record of *Poecilochirus mrciaki* Maśán, 1999 (Acari, Parasitidae) and its phoretic carriers in the Iberian Peninsula. *Acarologia*, 59(2), 242–252.
- Samuel, W.M. (1988). The use of age classes of winter ticks on moose to determine time of death. *Canadian Society of Forensic Science Journal*, 21, 54–59.
- Schnell e Schühli, G., de Carvalho, C.J.B. & Wiegmann, B.M. (2007). Molecular phylogenetics of the Muscidae (Diptera: Calyptratae): New ideas in a congruence context. *Invertebrate Systematics*, 21, 263–278.
- Schwarz, H.H., Starrach, M. & Koulianos, S. (1998). Host specificity and permanence of associations between mesostigmatic mites (Acari: Anactinotrichida) and burying beetles (Coleoptera: Silphidae: Nicrophorus). *Journal of Natural History*, 32, 159–172.
- Seniczak, S., Norton, R.A. & Wang, H.F. (1998). The morphology of juvenile stages of moss mites of the family Trhypochthoniidae (Acari: Oribatida), and the taxonomic status of some genera and species. *Zoologischer Anzeiger*, 237, 85–95.
- Simon, G. (1842). Über eine in den kranken und normalen Haarsäcken des Menschen lebende Milben. *Archiv für Anatomie, Physiologie und Wissenschaftliche Medizin*, 9, 218–237.
- Smiley, R.L. (1991). Mites (Acari). In: *Insect and mite pests in food. An illustrated key*. Vol. 1, 2. Gorham, J.R. (Ed.). Government Printing Office, Washington, DC, USA, 1, 3–44; 2, 483–526.
- Smith, K.G.V. (1986). *A manual of forensic entomology*. British Museum of Natural, London, UK, 219 pp.
- Solarz, K. (2009). Indoor mites and forensic acarology. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 135–142.
- Solarz, K., Pajak, C., Pawełczyk, O., Bobinski, R., Ciechacka, M., Dutka, M. & Ulman-Włodarz, I. (2022). Mites occurring in farm buildings as allergic agents and indicators in forensic analyses. *Acarologia*, 62(1), 36–47.

- Spitaleri, S., Romano, C., Di Luise, E., Ginestra, E. & Saravo, L. (2006). Genotyping of human DNA recovered from mosquitoes found on a crime scene. *International Congress Series*, 1288, 574–576.
- Sukontason, K., Sukontason, K., Vichairat, K., Piangjai, S., Lertthamngtham, S., Vogtsberger, R.C. & Olson, J.K. (2001). The first documented forensic entomology case in Thailand. *Journal of Medical Entomology*, 38, 746–748.
- Szalanski, A.L., Austin, J.W., Mckern, J.A., Steelman, C.D., Miller, D.M. & Gold, R.E. (2006). Isolation and characterization of human DNA from bed bug, *Cimex lectularius* L. (Hemiptera: Cimicidae) bloodmeals. *Journal of Agricultural and Urban Entomology*, 23(3), 189–194.
- Szelecz, I., Lösch, S., Seppely, C.V.W., Lara, E., Singer, D., Sorge, F., Tschui, J., Perotti, M.A. & Mitchell, E.A.D. (2018). Comparative analysis of bones, mites, soil chemistry, nematodes and soil micro-eukaryotes from a suspected homicide to estimate the post-mortem interval. *Scientific Reports*, 8, 25.
- Taupin, J.M. & Cwiklik, C. (2010). *Scientific protocols for forensic examination of clothing*. CRC Press, Boca Raton, London, New York, 252 pp.
- Taylan-Özkan, A. & Mumcuoğlu, K.Y. (2008). Entomofobi ve deluzyonel parazitoz. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32(4), 366–370.
- Teplitsky, V., Mumcuoğlu, K.Y., Babai, I., Dalal, I., Cohen, R. & Tanay, A. (2008). House dust mites on skin, clothes, and bedding of atopic dermatitis patients. *International Journal of Dermatology*, 47, 790–795.
- Turner, B. (2009). Forensic entomology: A template for forensic acarology? *Experimental and Applied Acarology*, 49, 15–20.
- Tüzün, A. & Yüksel, S. (2007). Postmortem intervalin saptanmasında adli entomoloji. *Türkiye Klinikleri, Journal of Forensic Medicine*, 4, 23–32.
- van Hage-Hamsten, M. & Johansson, S.G.O. (1998). Clinical and immunologic aspects of storage mite allergy. *Allergy*, 53, 49–53.
- Wilson, E. (1844). Researches into the structure and development of a newly discovered parasitic animalcule of the human skin-the Entozoon folliculorum. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 134, 305–319.
- Wrensch, D.L. & Ebbert, M.A. (1993). *Evolution and diversity of sex ratio in insects and mites*. Chapman and Hall, New York, USA, 630 pp.
- Xu, G., Walker, D.H., Jupiter, D., Melby, P.C. & Arcari, C.M. (2017). A review of the global epidemiology of scrub typhus. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 11(11), e0006062.

13. Bölüm

Akarlarda Kimyasal Haberleşme

Rana Akyazı ve Firdevs Ersin

Organizmalar arasında akustik, görsel, rezonans ve kimyasal yollarla gerçekleşen çeşitli haberleşme şekilleri vardır. Hayvanlar aleminde bireyler ile çevreleri arasındaki iletişimin düzenlenmesinde genellikle kimyasal araçlar kullanılır. Sosyal yaşamın organizasyonu ve türlerin birbirleri ile iletişimi, doğal olarak üretilen, *semiokimyasalların* (*bilgi taşıyan kimyasallar*) salınımı ile gerçekleşir. Bu kimyasal bileşikler, tür içi veya türler arasında çekici, uzaklaştırıcı, beslenmeyi uyarıcı veya engelleyici, rekabeti artırıcı ya da engelleyici olarak rol oynayan hidrokarbonlardır.

Akarlarla ilişkili semiokimyasalara yönelik araştırmalar, akarların sosyal yaşantılarının, birbirleri ve konakları ile olan iletişim şekillerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Elde edilen bilgiler, akar mücadelesi için etkili ve doğaya dost yöntemlerin tespitinde de yardımcı olabilir. Farklı akar gruplarında kimyasal araçlar olarak kullanılan semiokimyasallar ile bu kimyasal bileşiklerin akar mücadelesindeki potansiyellerine yönelik yapılmış çalışmalar mevcuttur.

Bu bölümde semiokimyasallarda terminoloji, bitki zararlısı, avcı ve parazit akarların gerek kendi gerekse konakları ile ikili ve/veya üçlü ilişkilerinde allelokimyasallar ve muhtemel fonksiyonları, akarlarda feromonlar ile semiokimyasalların akar mücadelesinde kullanımlarına yönelik bilgiler sunulmuştur.

13.1. Semiokimyasallarda Terminoloji

Organizmalar, yaşamlarını sürdürebilmeleri ve birbiriyle ilişki kurabilmeleri için bir aracıya ihtiyaç duyarlar. Bu ilişki kendi aralarında olduğu kadar, konak tercihi için de geçerlidir. Semiokimyasallar, organizmalar arasındaki bilgi transferini sağlayan kimyasal sinyallerdir.

Tür içi ve türler arası iletişimde kullanılan semiokimyasallar *allomon*, *kairomon*, *sinamon* ve *feromon* olmak üzere dört gruba ayrılır (Şekil 13.1). Allomon, kairomon ve sinamonlar türler arası iletişimde kullanılan kimyasallardır. Farklı türlere ait bireyler arasındaki ilişkiye aracılık eden bu kimyasallara *allelokimyasallar* da denir.

Allomonlar, bir organizma tarafından meydana getirilen bir kimyasal madde ya da kimyasal maddeler karışımı olup, yayıcı organizma için uygun olmasına karşın, alıcı bireylerde karşı koyma tepkisi meydana getirir. Allomonlar, yayıcı organizmaya avantaj sağlayan, diğer organizmalara doğrudan veya dolaylı olarak zarar veren allelokimyasallardır. Bu bileşikler, *repellent* (*uzaklaştırıcı*), *eksitant* (*uzaklaştırmayı teşvik edici*), *suppressant* (*beslenmeyi [ısıрма/emme] önleyici*), *deterrent* (*beslenme veya yumurta koymada caydırıcı, engelleyici*), *antibiyotik* (*normal gelişme ve büyüme bozucu*) veya *antiksenotik* (*konağı yanıltıcı*) özellikte olabilir. Buna göre, birçok bitki tarafından salgılanan, zararlı türleri uzaklaştıran ve onların beslenmesini önleyen sekonder maddeler allomon olarak gruplandırılabilir (Şekil 13.1).

ğal olarak hayvan üzerine yapışmış dişi kene başına 10 tuzak oranında, kene istilasına uğramış bir tavşanın kıllarına tutturulmuştur. Sonrasında erkek akarlar tavşanın üzerine bırakılmış ve karşı eşeyi aramalarına izin verilmiştir. Erkeklerin tümü, muhtemelen akarisit yayan tuzaklara uzun süre maruz kalmanın bir sonucu olarak ölmüştür. Buna karşılık, deney, 2,6-diklorofenol içeren ancak kolesteril oleat ile kaplanmayan tuzaklarla tekrarlandığında, erkeklerin sadece %20'si yemlerle çiftleşmeye çalışmış ve 30 dakika sonra sadece %36'sı ölmüştür. Bu durum akarisit yayan kaynakla temas süresini artırmak için ekstra eşey feromonunun (kolesteril oleat) gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kene kontrol stratejisi ile hedeflenen de kene üreme başarısını bozmaktır. Eş arayan erkekler hedef alınmasına rağmen, dişilerin çoğu ölmüş, hayatta kalan birkaç tanesi ise yumurta bırakmamıştır. Böylece, yeni konakçuları istila edebilecek F1 nesli oluşmamıştır.

Bununla birlikte, diğer bir parazit grup olan *Varroa* akarlarının kontrolü için akar dışkısının ana bileşeni olan ve çekici özellikteki guanin (toplanma feromonu) ile tuzak yem birlikte kullanımının bir kontrol taktiği olarak faydalı olabileceği ileri sürülmüştür.

Ayrıca *Varroa destructor*'un eşey feromonu, erkek bireyin çiftleşme davranışını bozarak, popülasyonu kontrol altına almak amacı ile gerek laboratuvar gerekse doğal bal arısı kolonisi üzerinde kullanılmıştır. Feromon uygulama, çiftleşmeyi geciktirerek, akarın üreme başarısını olumsuz etkilemiştir. Dişi bireylerde ise spermatozoon sayısı azalmış, hatta %20'sinde sıfırlanmıştır. Sonuçlar, eşey feromonlarının *Varroa* akarlarının biyoteknik mücadelesinde kullanılabilir potansiyelde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Toz akar türlerinden *Dermatophagoides pteronyssinus* ve *D. farinae*'nin (Astigmata: Pyroglyphidae) toplanma feromu olan neril formatın, toz akarlarının tuzaklanarak kontrolünde kullanılacağı de ifade edilmiştir.

Son olarak belirtilmek istenilen ise allomonların depolanmış gıda ürünlerinin acarid akar zararlarına karşı korumada oldukça etkili olabileceğidir.

Sonuç

Günümüze kadar yapılan çalışmalar, farklı gruptan akarların gerek birbirleri gerekse konakları ile iletişimlerinde etkili olabilen pek çok semiokimyasal maddenin tespit edilerek, bileşenlerinin tanımlandığını göstermektedir. Semiokimyasal temelli mücadele çalışmaları ise bu organik bileşiklerin, farklı gruptan akarların kontrolünde ümitvar olunabileceğine işaret etmektedir. Elde edilen veya edilecek olan semiokimyasallar sayesinde gerek bitki koruma gerekse insan ve hayvan sağlığı açısından önemli pek çok akar türünün ekolojik ilişkilerinin daha iyi anlaşılması, insan ve çevre sağlığını gözeterek kontrol altında tutulmalarının mümkün olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Z. & Yazar Güneş, H. (2019). Yumurta tavukçuluğunda kanatlı kırmızı akar (*Dermanyssus gallinae*) problemi ve mücadele. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 56(4), 553–560.
- Agut, B., Gamir, J., Jacas, J.A., Hurtado, M. & Flors, V. (2014). Different metabolic and genetic responses in citrus may explain relative susceptibility to *Tetranychus urticae*. *Pest Management Science*, 70(11), 1728–1741.
- Agut, B., Gamir, J., Jaques, J.A. & Flors, V. (2015). *Tetranychus urticae*-triggered responses promote genotype-dependent conspecific repellence or attractiveness in citrus. *The New Phytologist*, 207(3), 790–804.
- Aharoni, A., Giri, A.P., Deurleijn, S., Griepink, F., de Kogel, W.J., Verstappen, F.W., Verhoeven, H.A., Jongsma, M.A., Schwab, W. & Bouwmeester, H.J. (2003). Terpenoid metabolism in wild-type and transgenic Arabidopsis plants. *The Plant Cell*, 15(12), 2866–2884.
- Akiyama, M., Sakata, T., Mori, N., Kato, T., Amano, H. & Kuwahara, Y. (1997). Chemical ecology of astigmatid mites. XLVI. Neryl formate, the alarm pheromone of *Rhizoglyphus setosus* Manson (Acarina: Acaridae) and the common pheromone component among four rhizoglyphus mites. *Applied Entomology and Zoology*, 32, 75–79.
- Akyazı, R. & Altunç, Y.E. (2018). Akarlarda feromonlar. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 185–205.

- Alba, J.M., Montserrat, M. & Fernandez-Munoz, R. (2009). Resistance to the two-spotted spider mite (*Tetranychus urticae*) by acylsucroses of wild tomato (*Solanum pimpinellifolium*) trichomes studied in a recombinant inbred line population. *Experimental and Applied Acarology*, 47(1), 35–47.
- Al-Bayati, A.S. (2019). Breeding for tomato resistance to spider mite *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae). *Theses and Dissertations-Plant and Soil Sciences*, 114.
- Allam, S.F., Soudy, B.A., Hassan, A.S., Ramadan, M.M. & Abo Baker, D. (2018). How do mentha plants induce resistance against *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) in organic farming? *Journal of Plant Protection Research*, 58(3), 265–275.
- Allan, S.A., Sonenshine, D.E. & Burrige, M.J. (2002). Ticks pheromones and uses thereof. United States Patent Office, patent no. 6,331,297.
- Alves, F.M., Bernardo, C.C., Paixao, F.R., Barreto, L.P., Luz, C., Humber, R.A. & Fernandes, E.K. (2017). Heat-stressed *Metarhizium anisopliae*: Viability (in vitro) and virulence (in vivo) assessments against the tick *Rhipicephalus sanguineus*. *Parasitology Research*, 116(1), 111–121.
- Antonious, G.F., Kamminga, K. & Snyder, J.C. (2014). Wild tomato leaf extracts for spider mite and cowpea aphid control. *Journal of Environmental Science and Health, Part B, Pesticides, Food Contaminants, and Agricultural Wastes*, 49(7), 527–531.
- Antonious, G.F. & Snyder, J.C. (2006). Natural products: repellency and toxicity of wild tomato leaf extracts to the two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae* Koch. *Journal of Environmental Science and Health, Part B, Pesticides, Food Contaminants, and Agricultural Wastes*, 41(1), 43–55.
- Aragao, C.A., Dantas, B.F. & Benites, F.R.G. (2002). Effect of allelochemicals in tomato leaf trichomes on mite (*Tetranychus urticae* Koch.) repellency in genotypes with different levels of 2-tridecanone. *Acta Botanica Brasiliica*, 16(1), 83–88.
- Atalay, E. & Kumral, N.A. (2013). *Tetranychus urticae* (Koch) (Acari: Tetranychidae)'nin farklı sofralık domates çeşitlerinde biyolojik özellikleri ve yaşam çözelgeleri. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 37(3), 329–341.
- Ayelo, P.M., Pirk, C.W.W., Yusuf, A.A., Chailleux, A., Mohamed, S.A. & Deletre, E. (2021). Exploring the kairomone-based foraging behaviour of natural enemies to enhance biological control: A review. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 9, 641974.
- Balkema-Boomstra, A.G., Zijlstra, S., Verstappen, F.W., Inggamer, H., Mercke, P.E., Jongasma, M.A. & Bouwmeester, H.J. (2003). Role of cucurbitacin C in resistance to spider mite (*Tetranychus urticae*) in cucumber (*Cucumis sativus* L.). *Journal of Chemical Ecology*, 29(1), 225–235.
- Barre, N., Garris, G.I. & Lorvelec, O. (1997). Field sampling of the tick *Amblyomma variegatum* (Acari: Ixodidae) on pastures in Guadeloupe; attraction of CO₂ and/or tick pheromones and conditions of use. *Experimental and Applied Acarology*, 21(2), 95–108.
- Bernasconi, M.L., Turlings, T.C.J., Ambrosetti, L., Bassetti, P. & Dorn, S. (1998). Herbivore-induced emissions of maize volatiles repel the corn leaf aphid, *Rhopalosiphum maidis*. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 87, 133–142.
- Birgücü, A.K., Çelikpençe, Y. & Karaca, İ. (2014). Böcek yumurtası ve konukçu bitki arasındaki karşılıklı ilişkiler. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 4(2), 107–119.
- Birkett, M.A., Hassanali, A., Hoglund, S., Pettersson, J. & Pickett, J.A. (2011). Repellent activity of catmint, *Nepeta cataria*, and iridoid nepetalactone isomers against Afro-tropical mosquitoes, ixodid ticks and red poultry mites. *Phytochemistry*, 72(1), 109–114.
- Birkett, M.A., Pickett, J., Dewhurst, S., Jespersen, J.B. & Kilpinen, O.O. (2010). Use of a carboxylic acid or an aldehyde. *Patent WO 2010/130990 A2*, 1–23.
- Blaazer, C., Villacis-Perez, E.A., Chafi, R., Van Leeuwen, T., Kant, M.R. & Schimmel, B. (2018). Why do herbivorous mites suppress plant defenses? *Frontiers in Plant Science*, 9, 1057.
- Blum, M.S. (1985). *Fundamentals of insect physiology*. John Wiley & Sons, New York, USA, 598 pp.
- Borges, L., Eiras, A.E., Ferri, P.H. & Lobo, A.C.C. (2002). The role of 2,6-dichlorophenol as a sex pheromone of the tropical horse tick *Anocentor nitens* (Acari: Ixodidae). *Experimental and Applied Acarology*, 27, 223–230.
- Botti, J.M.C., Franzin, M.P., Fadini, M.A.M. & Melo, J.O.L. (2019). Preference of *Neoseiulus californicus* (Acari: Phytoseiidae) for volatiles of Bt maize induced by multiple herbivory. *Revista Brasileira de Entomologia*, 63(4), 283–289.
- Brickhill, C. (1958). Biological studies of two species of tydeid mites from California. *Hilgardia*, 27, 601–620.
- Calderone, N.W. & Lin, S. (2001). Behavioural responses of *Varroa destructor* (Acari: Varroidae) to extracts of larvae, cocoons and brood food of workers and drone honey bees, *Apis mellifera* (Hymenoptera: Apidae). *Physiological Entomology*, 26, 341–350.
- Carr, A.L. & Roe, M. (2016). Acarine attractants: Chemoreception, bioassay, chemistry and control. *Pesticide Biochemistry and Physiology*, 131, 60–79.
- Carrera, S.G., Davis, H., Aguirre-Rojas, L., Murugan, M. & Smith, C.M. (2012). Multiple categories of resistance to wheat curl mite (Acari: Eriophyidae) expressed in accessions of *Aegilops tauschii*. *Journal of Economic Entomology*, 105(6), 2180–2186.

- Carroll, J.F., Mills, G.D. & Schmidtman, E.T. (1996). Field and laboratory responses of adult *Ixodes scapularis* (Acari: Ixodidae) to kairomones produced by white-tailed deer. *Journal of Medical Entomology*, 33, 640–644.
- Chatzivasileiadis, E.A. & Sabelis, M.W. (1997). Toxicity of methyl ketones from tomato trichomes to *Tetranychus urticae* Koch. *Experimental and Applied Acarology*, 21, 473–84.
- Chatzivasileiadis, E.A. & Sabelis, M.W. (1998). Variability in susceptibility among cucumber and tomato strains of *Tetranychus urticae* Koch to 2-tridecanone from tomato trichomes: Effects of host plant shift. *Experimental and Applied Acarology*, 22, 455–466.
- Choh, Y., Uefune, M. & Takabayashi, J. (2010). Predation-related odours reduce oviposition in a herbivorous mite. *Experimental and Applied Acarology*, 50(1), 1–8.
- Colloff, M.J. (2009). *Dust mites*. Dordrecht: CSIRO Publishing Collingwood, Australia and Springer Science, Dordrecht, The Netherlands, 583 pp.
- Cone, W.W., McDonough, L.L.M., Maitlen, J.C. & Burdajewicz, S. (1971a). Pheromone studies of the twospotted spider mite. 1. evidence of a sex pheromone. *Journal of Economic Entomology*, 64(2), 355–358.
- Cone, W.W., Predki, S. & Klostermeyer, E.C. (1971b). Pheromone studies of the twospotted spider mite. 2. behavioral response of males to quiescent deutonymphs. *Journal of Economic Entomology*, 64(2), 379–382.
- de Boer, J.G. & Dicke, M. (2004). The role of methyl salicylate in prey searching behavior of the predatory mite *Phytoseiulus persimilis*. *Journal of Chemical Ecology*, 30(2), 255–271.
- de Boer, J.G., Posthumus, M.A. & Dicke, M. (2004). Identification of volatiles that are used in discrimination between plants infested with prey or nonprey herbivores by a predatory mite. *Journal of Chemical Ecology*, 30(11), 2215–2230.
- Dhivya, B., Latha, B.R., Raja, M.D., Sreekumar, C. & Leela, V. (2014). Control of brown dog tick, *Rhipicephalus sanguineus* using assembly pheromone encapsulated in natural polymer, chitosan. *Experimental and Applied Acarology*, 63(1), 85–92.
- Diaz-Riquelme, J., Zhurov, V., Rioja, C., Perez-Moreno, I., Torres-Perez, R., Grimplet, J., Carbonell-Bejerano, P., Bajda, S., Van Leeuwen, T., Martínez-Zapater, J.M., Grbic, M. & Grbic, V. (2016). Comparative genome-wide transcriptome analysis of *Vitis vinifera* responses to adapted and non-adapted strains of two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae*. *BMC genomics*, 17, 74.
- Dicke, M. (1986). Volatile spider-mite pheromone and host-plant kairomone, involved in spaced-out gregariousness in the spider mite *Tetranychus urticae*. *Physiological Entomology*, 11, 251–262.
- Dicke, M. (2015). Herbivore-induced plant volatiles as a rich source of information for arthropod predators: Fundamental and applied aspects. *Journal of the Indian Institute of Science*, 95(1), 35–42.
- Dicke, M. & Baldwin, I.T. (2010). The evolutionary context for herbivore-induced plant volatiles: Beyond the ‘cry for help’. *Trends in Plant Science*, 15, 167–175.
- Dicke, M., De Jong, M., Alers, M.P.T., Stelder, F.C.T., Wunderink, R. & Post, J. (1989). Quality control of mass-reared arthropods: Nutritional effects on performance of predatory mites. *Journal of Applied Entomology*, 108, 462–475.
- Dicke, M. & Sabelis, M.W. (1988). Infochemical terminology: based on cost-benefit analysis rather than origin of compounds? *Functional Ecology*, 2(2), 131–139.
- Dicke, M., Sabelis, M.W., Takabayashi, J., Bruin, J. & Posthumus, M.A. (1990a). Plant strategies of manipulating predator-prey interactions through allelochemicals: Prospects for application in pest control. *Journal of Chemical Ecology*, 16(11), 3091–3118.
- Dicke, M., Van Beek, T.A., Posthumus, M.A., Ben Dom, N., Van Bokhoven, H. & De Groot, A.E. (1990b). Isolation and identification of volatile kairomone that affects acarine predator-prey interactions: Involvement of host plant in its production. *Journal of Chemical Ecology*, 16(2), 381–396.
- Entrekin, D.L. & Oliver, J.H., Jr (1982). Aggregation of the chicken mite, *Dermanyssus gallinae* (acari: Dermanyssidae). *Journal of Medical Entomology*, 19(6), 671–678.
- Fadini, M.A., Venzon, M., Oliveira, H., Pallini, A. & Vilela, E.F. (2010). Response of the predatory mite *Phytoseiulus macropilis* (Banks) to volatiles produced by strawberry plants in response to attack by tetranychid mites (Acari: Phytoseiidae: Tetranychidae). *Neotropical Entomology*, 39(2), 248–252.
- Fahn, A. (1979). *Secretory tissues in plants*. Academic Press, London, UK, 302 pp.
- Franz, J.T., Shulz, S., Fuhlendorff, J., Masuch, G., Bergmann K.C. & Müsken, H. (2001). Language of astigmatic mites-pheromones-a possible mite avoidance measure? XXth Congress of the European Academy of Allergology and Clinical Immunology, 9-13 May 2001, Berlin, Germany, 56–68.
- Friedrich, H. (1976). Phenylpropanoid constituents of essential oils. *Lloydia*, 39, 1–7.

- Gadino, A.N., Walton, V.M. & Lee, J.C. (2012a). Evaluation of methyl salicylate lures on populations of *Typhlodromus pyri* (Acari: Phytoseiidae) and other natural enemies in western Oregon vineyards. *Biological Control*, 63, 48–55.
- Gadino, A.N., Walton, V.M. & Lee, J.C. (2012b). Olfactory response of *Typhlodromus pyri* (Acari: Phytoseiidae) to synthetic methyl salicylate in laboratory bioassays. *Journal of Applied Entomology*, 136, 476–480.
- Gay, M., Lempereur, L., Francis, F. & Caparros Megido, R. (2020). Control of *Dermanyssus gallinae* (De Geer 1778) and other mites with volatile organic compounds, a review. *Parasitology*, 147(7), 731–739.
- Geissman, T.A. & Crout, D.H.G. (1969). *Organic chemistry of secondary plant metabolism*. Freeman, Cooper & Company, San Francisco, California, USA, 592 pp.
- Gerhold, D.L., Craig, R. & Mumma, R.O. (1984). Analysis of trichome exudate from mite-resistant geraniums. *Journal of Chemical Ecology*, 10(5), 713–722.
- Gillman, J.H., Dirr, M.A., Braman, S.K. (1999). Gradients in sus-ceptibility and resistance mechanisms of *Buddleia* L. taxa to the two-spotted spider mite (*Tetranychus urticae* Koch). *Journal of the American Society for Horticultural Science*, 124, 114–121.
- Glas, J.J., Alba, J.M., Simoni, S., Villarroel, C.A., Stoops, M., Schimmel, B.C., Schuurink, R.C., Sabelis, M.W. & Kant, M.R. (2014). Defense suppression benefits herbivores that have a monopoly on their feeding site but can backfire within natural communities. *BMC Biology*, 12, 98.
- Gnanvossou, D., Hanna, R. & Dicke, M. (2002). Prey-related odor preference of the predatory mites *Typhlodromalus manihoti* and *Typhlodromalus aripo* (Acari: Phytoseiidae). *Experimental and Applied Acarology*, 27(1-2), 39–56.
- Godinho, D.P., Janssen, A., Dias, T., Cruz, C. & Magalhaes, S. (2016). Down-regulation of plant defence in a resident spider mite species and its effect upon con- and heterospecifics. *Oecologia*, 180(1), 161–167.
- Gonçalves, M.I.F., Maluf, W.R., Gomes, L.A.A. & Barbosa, L.V. (1998). Variation of 2-tridecanone level in tomato plant leaflets and resistance to two mite species (*Tetranychus* sp.). *Euphytica*, 104(1), 33–38.
- Gowrishankar, S., Lata, B.R., Sreekumar, C. & Leela, V. (2019). Innovative way to dispense pheromones for off-host control of *Rhipicephalus sanguineus* sensu lato ticks. *Veterinary Parasitology*, 275, 108936.
- Grenacher, S., Krober, T., Guerin, P.M. & Vlimant, M. (2001). Behavioral and chemoreceptor cell responses of the tick, *Ixodes ricinus* to its own faeces and faecal constituents. *Experimental and Applied Acarology*, 25, 641–660.
- Haggart, D.A. & Davis, E.E. (1981). Ammonia-sensitive neurons on the first tarsi of the tick, *Rhipicephalus sanguineus*. *Journal of Insect Physiology*, 26, 51–523.
- Harrington, D.W.J., Guy, J.H., Robinson, K. & Sparagano, O.A.E. (2010). Comparison of synthetic membranes in the development of an in vitro feeding system for *Dermanyssus gallinae*. *Bulletin of Entomological Research*, 100, 127–132.
- Harris, W.G. & Burns, E.C. (1977). Predation of the lone star tick by the imported fire ant. *Environmental Entomology*, 1, 362–365.
- Haußermann, C.K., Ziegelmann, B. Bergmann, P. & Rosenkranz, P. (2015). Male mites (*Varroa destructor*) perceive the female sex pheromone with the sensory pit organ on the front leg tarsi. *Apidologie*, 46(6), 771–778.
- Hislop, R.G. & Prokopy, R.J. (1981). Mite predator responses to prey and predator-emitted stimuli. *Journal of Chemical Ecology*, 7(5), 895–904.
- Hoy, M.A. & Smilanick, J.M. (1979). A sex pheromone produced by immature and adult females of the predatory mite, *Metaseiulus occidentalis*, Acarina: Phytoseiidae. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 26, 291–300.
- Ishiwari, H., Suzuki, T. & Maeda, T. (2007). Essential compounds in herbivore-induced plant volatiles that attract the predatory mite *Neoseiulus womersleyi*. *Journal of Chemical Ecology*, 33, 1670–1681.
- Janssen, A., Pallini, A., Venzon M. & Sabelis, M.W. (1999). Absence of odour-mediated avoidance of heterospecific competitors by the predatory mite *Phytoseiulus persimilis*. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 92, 73–82.
- Jared, J.J., Murungi, L.K., Wesonga, J. & Torto, B. (2015). Steroidal glycoalkaloids: Chemical defence of edible African nightshades against the tomato red spider mite, *Tetranychus evansi* (Acari: Tetranychidae). *Pest Management Science*, 72(4), 828–836.
- Kant, M.R., Sabelis, M.W., Haring, M.A. & Schuurink, R.C. (2008). Intraspecific variation in a generalist herbivore accounts for differential induction and impact of host plant defences. *Proceedings of the Royal Society B*, 275, 443–452.
- Kappers, I.F., Verstappen, F.W., Luckerhoff, L.L., Bouwmeester, H.J. & Dicke, M. (2010). Genetic variation in jasmonic acid- and spider mite-induced plant volatile emission of cucumber accessions and attraction of the predator *Phytoseiulus persimilis*. *Journal of Chemical Ecology*, 36(5), 500–512.
- Karban, R. & Baldwin, I.T. (1997). *Induced responses to herbivory*. University of Chicago Press, Chicago, Illinois, USA, 330 pp.

- Kelly, P.J., Lucas, H.M., Randolph, C.M., Ackerson, K., Blackburn, J.K. & Dark, M.J. (2014). Efficacy of slow-release tags impregnated with aggregation-attachment pheromone and deltamethrin for control of *Amblyomma variegatum* on St. Kitts, West Indies. *Parasites and Vectors*, 7, 182.
- Kesdek, M. & Yıldırım, E. (2006). Bitki kairomonlarının entomolojik yönden önemi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 137–144.
- Kessler, A. & Baldwin, I.T. (2001). Defensive function of herbivore-induced plant volatile emissions in nature. *Science*, 291, 2141–2144.
- Khalil, G.M. (1984). Fecundity-reducing pheromone in *Argas (Persicargas) arboreus* (Ixodoidea: Argasidae). *Parasitology*, 88(3), 395–402.
- Kielkiewicz, M. & van de Vrie, M. (1990). Within-leaf differences in nutritive value and defence mechanism in chrysanthemum to the twospotted spider mite (*Tetranychus urticae*). *Experimental and Applied Acarology*, 10, 33–43.
- Knop, N. & Hoy, M. (1983). Biology of a tydeid mite, *Homeopronematus anconai* (n. comb.) (Acari: Tydeidae), important in San Joaquin Valley vineyards. *Hilgardia*, 51, 1–30.
- Koenraadt, C.J. & Dicke, M. (2010). The role of volatiles in aggregation and host-seeking of the haematophagous poultry red mite *Dermanyssus gallinae* (Acari: Dermanyssidae). *Experimental and Applied Acarology*, 50(3), 191–199.
- Konyalı, C. & Savaş, T. (2016). Kanatlı kırmızı akarı (*Dermanyssus gallinae*): Biyolojisi ve etkileri. *Hayvansal Üretim*, 57(1), 63–72.
- Kos, S.P., Klinkhamer, P.G.L. & Leiss, K.A. (2014). Cross-resistance of chrysanthemum to western flower thrips, celery leafminer, and twospotted spider mite. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 151(3), 198–208.
- Kuwahara, Y. (2004). Chemical Ecology in Astigmatid Mites. In: *Advances in insect chemical ecology*. Carde, R.T. & Millar J.G. (Eds). Cambridge University Press, Cambridge, UK, 76–109.
- Kuwahara, Y. (2010). How astigmatic mites control the emission of two or even three types of pheromones from the same gland. In: *Trends in Acarology*. Sabelis, M. & Bruin, J. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 241–247.
- Kuwahara, Y., Akimoto, K., Leal, W.S., Nakao, H. & Suzuki, T. (1987). Isopiperitenone: A new alarm pheromone of the acarid mite, *Tyrophagus similis* (Acarina, Acaridae). *Agricultural and Biological Chemistry*, 51, 3441–3442.
- Kuwahara, Y., Ibi, T., Nakatani, Y., Ryouno, A., Mori, N., Sakata, T., Okabe, K., Tagami K. & Kurosa, K. (2001). Chemical ecology of Astigmatid mites. LXI. neral, the alarm pheromone of *Schwiebea elongata* (Acari: Acaridae). *Journal of the Acarological Society of Japan*, 10, 19–25.
- Kuwahara, Y., Ishii, S. & Fukami, H. (1975). Neryl formate, alarm pheromone of the cheese mite, *Tyrophagus putrescentiae* (Acarina: Acaridae). *Experientia*, 31, 1115–1116.
- Kuwahara, Y., Matsumoto, K. & Wada, Y. (1980). Pheromone study on acarid mite IV. citral: Composition and function as an alarm pheromone and its secretory gland in four species of acarid mites. *Japanese Journal of Sanitary Zoology*, 31, 73–80.
- Le Conte, Y., Arnold, G., Trouiller, J., Masson, C., Chappe, B. & Ourisson, G. (1989). Attraction of the parasitic mite *Varroa* to the drone larvae of honey bees by simple aliphatic esters. *Science (New York, N.Y.)*, 245(4918), 638–639.
- Le Goff, G.J., Mailloux, A.C., Detrain, C., Deneubourg, J.L., Clotuche, G. & Hamce T. (2010). Group effect on fertility, survival and silk production in the web spinner *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) during colony foundation. *Behaviour*, 147, 1169–1184.
- Leal, W.S., Kuwahara, Y., Suzuki T. & Kurosa, K. (1989). β -Acaridial, the sex pheromone of the acarid mite *Caloglyphus polyphyllae*. pheromone study of acarid mites, XXI. *Naturwissenschaften*, 76, 332–333.
- Leal, W.S. & Mochizuki, F. (1990). Chemoreception in astigmatid mites. *Die Naturwissenschaften*, 77(12), 593–594.
- Leal, W.S., Nakano, Y., Kuwahara, Y., Nakao, H. & Suzuki, T. (1988). Pheromone study on acarid mites. XVII. Identification of 2-hydroxy-6-methyl-benzaldehyde as the alarm pheromone of the acarid mite, *Tyrophagus perniciosus* (Acarina: Acaridae), and its distribution among related mites. *Applied Entomology and Zoology*, 23(4), 422–427.
- Lee, S., Tsao, R., Peterson, C. & Coats, J.R. (1997). Insecticidal activity of monoterpenoids to western corn root worm (Coleoptera: Chrysomelidae), two spotted spider mite (Acari: Tetranychidae) and Housefly (Diptera: Muscidae). *National Academy of Sciences*, 90(4), 883–892.
- Levinson, H.Z., Levinson, A.R. & Mueller, K. (1991). Functional adaptation of two nitrogenous waste products in evoking attraction and aggregation of flour mites (*Acarus siro* L.). *Anzeiger für Schädlingskunde Pflanzenschutz Umweltschutz*, 64, 55–60.
- Levinson, A.R., Levinson, H.Z. & Oelker, U. (1989). Two sex pheromones mediate courtship and mating in the flour mite. *Naturwissenschaften*, 76, 176–177.
- Maluf, W.R., Inoue, I.F., Ferreira, R. de P.D., Gomes, L.A.A., de Castro, E.M. & Cardoso, M. das G. (2007). Higher glandular trichome density in tomato leaflets and repellence to spider mites. *Pesquisa Agropecuária Brasileira*, 42(9), 1227–1235.

- Maluf, W.R., Maciel, G.M., Gomes, L.A.A., Cardoso, M. da S., Gonçalves, L.D., da Silva, E.C. & Knapp, M. (2010). Broad-spectrum arthropod resistance in hybrids between high- and low-acylsugar tomato lines. *Crop Science*, 50(2), 439–450.
- Maranga, R.O., Hassanali, A., Kaaya, G.P. & Mueke, J.M. (2003). Attraction of *Amblyomma variegatum* (ticks) to the attraction–aggregation–attachment pheromone with or without carbon dioxide. *Experimental and Applied Acarology*, 29(1-2), 121–130.
- Maruno, G., Mori, N. & Kuwahara, Y. (2012). Chemical ecology of astigmatid mites LXXXVII. S-(+)-isopiperitenone: re-identification of the alarm pheromone as the female sex pheromone in *Tyrophagus similis* (Acari: Acaridae). *Journal of Chemical Ecology*, 38(1), 36–41.
- McDowell, E.T., Kapteyn, J., Schmidt, A., Li, C., Kang, J.H., Descour, A., Shi, F., Larson, M., Schillmiller, A., An, L., Jones, A.D., Pichersky, E., Soderlund, C.A. & Gang, D.R. (2011). Comparative functional genomic analysis of *Solanum* glandular trichome types. *Plant Physiology*, 155(1), 524–539.
- Moraes C.M., de Mescher, M.C. & Tumlinson, J.H. (2001). Caterpillar-induced nocturnal plant volatiles repel conspecific females. *Nature*, 410, 577–580.
- Mori, N., Kuwahara, Y. & Kurosa, K. (1998). Rosefuran: The sex pheromone of an acarid mite, *Caloglyphus* sp. *Journal of Chemical Ecology*, 24, 1771–1779.
- Murungi, L.K., Kirwa, H., Salifu, D. & Torto, B. (2016). Opposing roles of foliar and glandular trichome volatile components in cultivated nightshade interaction with a specialist herbivore. *PLOS ONE*, 11(8), e0160383.
- My-Yen, L.T., Wada, Y., Matsumoto, K. & Kuwahara, Y. (1980). Pheromone study on acarid mites. VI. demonstration and isolation of an aggregation pheromone in *Lardoglyphus konoii* Sasa et Asanuma. *Japanese Journal of Sanitary Zoology*, 31, 249–254.
- Nachappa, P., Margolies, D.C., Nechols, J.R. & Loughin, T. (2006). *Phytoseiulus persimilis* response to herbivore-induced plant volatiles as a function of mite-days. *Experimental and Applied Acarology*, 40(3-4), 231–239.
- Neitz, A.W.H. & Gothe, R. (1984). Investigations into the volatility of female pheromones and the aggregation-inducing property of guanidine in *Argas (Persicargas) walkerae*. *Onderstepoort Journal of Veterinary Research*, 54, 197–201.
- Nishimura, K., Shimizu, N., Mori, N. & Kuwahara, Y. (2002). Chemical ecology of astigmatid mites. LXIV. The alarm pheromone neural functions as an attractant in *Schwiebia elongata* (Banks) (Acari: Acaridae). *Applied Entomology and Zoology*, 37(1), 13–18.
- Nordlund, D.A. & Lewis, W.J. (1976). Terminology of chemical releasing stimuli in intraspecific and interspecific interactions. *Journal of Chemical Ecology*, 2, 211–220.
- Nordlund, D.A., Lewis, W.J. & Altieri, M.A. (1988). Influences of plant produced allelochemicals on the host and prey selection behavior of entomophagous insects, In: *Novel aspects of insect-plant interactions*. Barbosa, P. & Letourneau, D.K. (Eds). John Wiley and Sons, New York, USA, 65–90.
- Norval, R.A., Peter, T., Sonenshine, D.E. & Burrige, M.J. (1992). Responses of the ticks *Amblyomma hebraeum* and *A. variegatum* to known or potential components of the aggregation-attachment pheromone. III. Aggregation. *Experimental and Applied Acarology*, 16(3), 237–245.
- Norval, R.A., Peter, T., Yunker, C.E., Sonenshine, D.E. & Burrige, M.J. (1991). Responses of the ticks *Amblyomma americanum* and *A. variegatum* to known or potential components of the aggregation-attachment pheromone. I. Long-range attraction. *Experimental and Applied Acarology*, 13, 11–18.
- Norval, R.A., Sonenshine, D.E., Allan, S.A. & Burrige, M.J. (1996). Efficacy of pheromone-acaricide-impregnated tail-tag decoys for controlling the bont tick, *Amblyomma hebraeum* (Acari: Ixodidae), on cattle in Zimbabwe. *Experimental and Applied Acarology*, 20(1), 31–46.
- Osterkamp, J., Wahl, U., Schmalzfuss, G. & Haas, W. (1999). Host-odour recognition in two tick species is coded in a blend of vertebrate volatiles. *Journal of Comparative Physiology A. Sensory, Neural, and Behavioral Physiology*, 185(1), 59–67.
- Ozawa, R., Nishimura, O., Yazawa, S., Muroi, A., Takabayashi, J. & Arimura, G. (2012). Temperature-dependent, behavioural, and transcriptional variability of a tritrophic interaction consisting of bean, herbivorous mite, and predator. *Molecular Ecology*, 21(22), 5624–5635.
- Öncüler, C. (1995). *Tarımsal zararlılarla savaş yöntemleri ve ilaçları*. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, Türkiye, 333 s.
- Pageat, P. (2005). Allomone repulsive and kairomone attractive compositions for controlling arachnids. *US Patent № US 200*.
- Pageat, P., Chauvet, C., Lecuelle, C., Cozzi, A. & Bienboire-Frosini, C. (2017). Efficacy of the duck uropygial semiochemical DDRA (Duck *Dermanyssus* Repellent Allomone) (NoReds®) in the control of chicken red mite infestation (*Dermanyssus gallinae*). In: *XXth World Veterinary Poultry Association Congress*, 4–8 September 2017, Edinburg, Scotland, UK, Poster Nb PO-PA-13.

- Pare, P.W. & Tumlinson, J.H. (1999). Plant volatiles as a defense against insect herbivores. *Plant Physiology*, 121, 325–332.
- Peter, A.J. & Shanower, T.G. (1998). Plant glandular trichomes. *Reson*, 3, 41–45.
- Pinto-Zevallos, D.M., Bezerra, R., Souza, S.R. & Ambrogi, B.G. (2018). Species- and density-dependent induction of volatile organic compounds by three mite species in cassava and their role in the attraction of a natural enemy. *Experimental and Applied Acarology*, 74(3), 261–274.
- Pocovi, M., Gilardon, E., Gorustovich, M., Olsen, A., Gray, L., Hernandez, C., Petrinich, C. & Collavino, G. (1998). 2-Tridecanone content and resistance to *Tuta absoluta* Meyrick and *Tetranychus urticae* Koch in tomato. *Revista de la Facultad de Agronomía (La Plata)*, 103(2), 165–171.
- Rechav, Y., Norval, R.A.I., Tannock, J. & Colborne, J. (1978). Attraction of the tick *Ixodes neitzi* to twigs marked by the klipspringer antelope. *Nature (London)*, 275, 310–311.
- Regev, S. & Cone, W.W. (1975). Evidence of farnesol as a male sex attractant of the two spotted spider mite, *Tetranychus urticae* Koch (Acarina: Tetranychidae). *Environmental Entomology*, 4, 307–311.
- Regev, S. & Cone, W.W. (1976). Analyses of pharate female two spotted spider mites for nerolidol and geraniol: Evaluation for sex attraction of males. *Environmental Entomology*, 5, 133–138.
- Regev, S. & Cone, W.W. (1980). The monoterpene citronellol, as a male sex attractant of the two spotted spider mite, *Tetranychus urticae* (Acarina: Tetranychidae). *Environmental Entomology*, 9, 50–52.
- Resende, J.T., Maluf, W.R., Cardoso, M. d., Nelson, D.L. & Faria, M.V. (2002). Inheritance of acylsugar contents in tomatoes derived from an interspecific cross with the wild tomato *Lycopersicon pennellii* and their effect on spider mite repellence. *Genetics and Molecular Research*, 1(2), 106–116.
- Rioja, C., Zhurov, V., Bruinsma, K., Grbic, M. & Grbic, V. (2017). Plant-herbivore interactions: A case of an extreme generalist, the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae*. *Molecular Plant-Microbe Interactions*, 30(12), 935–945.
- Rocha, M.S., Nascimento, P.T., Santos, B. & Fadini, M. (2022). The predatory mite *Neoseiulus californicus* (Acari: Phytoseiidae) does not respond for volatiles of maize infested by *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae). *Brazilian Journal of Biology*, 82, e239639.
- Rock, G.C., Monroe, R.J. & Yeragan, D.R. (1976). Demonstration of a sex pheromone in the predaceous mite *Neoseiulus fallacis*. *Environmental Entomology*, 5, 164–166.
- Rodriguez, E., Healey, P.L. & Mehta, I. (1984). *Biology and chemistry of plant trichomes*. Plenum Press, New York, USA, 262 pp.
- Roy, L., Arriaga-Jimenez, A. & El Adouzi, M. (2018). Composition anti-acariens (Patent no WO2018109417A1; FR3060258A1).
- Royalty, R.N., Phelan, P.L. & Hall, F.R. (1992). Arrestment of male twospotted spider mite caused by female sex pheromon. *Journal of Chemical Ecology*, 18(2), 137–153.
- Royalty, R.N., Phelan, P.L. & Hall, F.R. (1993a). Comparative effects of form, colour, and pheromone of twospotted spider mite quiescent deutonymphs on male guarding behaviour. *Physiological Entomology*, 18, 303–316.
- Royalty, R.N., Phelan, P.L. & Hall, F.R. (1993b). Quantitative and temporal analysis of effects of twospotted spider mite (Acari: Tetranychidae) female sex pheromone on male guarding behavior. *Journal of Chemical Ecology*, 19(2), 211–223.
- Sabelis, M.W. & Dicke, M. (1985). Long-range dispersal and searching behavior. In: *Spider mites: their biology, natural enemies and control*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 141–159.
- Sabelis, M.W. & Van de Baan, H. (1983). Location of distant spider mite colonies by Phytoseiid predators: Demonstration of specific kairomones emitted by *Tetranychus urticae* and *Panonychus ulmi*. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 33, 303–314.
- Salinas, M., Capel, C., Alba, J.M., Mora, B., Cuartero, J., Fernandez-Munoz, R., Lozano, R. & Capel, J. (2013). Genetic mapping of two QTL from the wild tomato *Solanum pimpinellifolium* L. controlling resistance against two-spotted spider mite (*Tetranychus urticae* Koch). *TAG. Theoretical and Applied Genetics. Theoretische und Angewandte Genetik*, 126(1), 83–92.
- Sarmiento, R.A., Lemos, F., Bleeker, P.M., Schuurink, R.C., Pallini, A., Oliveira, M.G., Lima, E.R., Kant, M., Sabelis, M.W. & Janssen, A. (2011). A herbivore that manipulates plant defence. *Ecology Letters*, 14(3), 229–236.
- Sato, M., Kuwahara, Y., Matsuyama, S. & Suzuki, T. (1993). Male and female sex pheromones produced by *Acarus immobilis* Griffiths (Acaridae: Acarina) - Chemical ecology of astigmatid mites XXXIV. *Naturwissenschaften*, 80, 34–36.
- Schulz, S., Fuhlendorff, J., Steidle, J.L., Collatz, J. & Franz, J.T. (2004). Identification and biosynthesis of an aggregation pheromone of the storage mite *Chortoglyphus arcuatus*. *ChemBioChem*, 5(11), 1500–1507.

- Shimizu, N., Mori, N. & Kawahara, Y. (2001). Aggregation pheromone activity of the female sex pheromone, β -acaridial, in *Caloglyphus polyphyllae* (Acari: Acaridae). *Bioscience, Biotechnology, and Biochemistry*, 65(8), 1724–1728.
- Shimoda, T. (2010). A key volatile infochemical that elicits a strong olfactory response of the predatory mite *Neoseiulus californicus*, an important natural enemy of the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae*. *Experimental and Applied Acarology*, 50(1), 9–22.
- Shimoda, T., Nishihara, M., Ozawa, R., Takabayashi, J. & Arimura, G. (2012). The effect of genetically enriched (E)- β -ocimene and the role of floral scent in the attraction of the predatory mite *Phytoseiulus persimilis* to spider mite-induced volatile blends of torenia. *New Phytologist*, 193(4), 1009–1021.
- Shimoda, T., Ozawa, R., Sano, K., Yano, E. & Takabayashi, J. (2005). The involvement of volatile infochemicals from spider mites and from food-plants in prey location of the generalist predatory mite *Neoseiulus californicus*. *Journal of Chemical Ecology*, 31(9), 2019–2032.
- Silva, V.F., Maluf, W.R., Cardoso, M.G., Neto, A.C.G., Maciel, G.M., Nizio, D.A.C. & Silva, V.A. (2009). Resistance mediated by allelochemicals of tomato genotypes to the silverleaf whitefly and to two-spotted spider mites. *Pesquisa Agropecuária Brasileira*, 44(10), 1262–1269.
- Skelton, A.C., Cameron, M.M., Pickett, J.A. & Birkett, M.A. (2010). Identification of neryl formate as the airborne aggregation pheromone for the American house dust mite and the European house dust mite (Acari: Epidermoptidae). *Journal of Medical Entomology*, 47(5), 798–804.
- Smith, B.P. & Florentino, J. (2004). Communication via sex pheromones within and among *Arrenurus* spp. mites (Acari: Hydrachnida; Arrenuridae). *Experimental and Applied Acarology*, 34(1–2), 113–125.
- Snyder, J.C., Guo, Z., Thacker, R., Goodman, J.P. & Pyrek, J.S. (1993). 2,3-Dihydrofarnesoic acid, a unique terpene from trichomes of *Lycopersicon hirsutum*, repels spider mites. *Journal of Chemical Ecology*, 19(12), 2981–2997.
- Sonenshine, D.E. (1985). Pheromones and other semiochemicals of the acari. *Annual Review of Entomology*, 30, 1–28.
- Sonenshine, D.E. (2004). Pheromones and other semiochemicals of ticks and their use in tick control. *Parasitology*, 129, 405–425.
- Sonenshine, D.E. (2006). Tick pheromones and their use in tick control. *Annual Review of Entomology*, 51, 557–580.
- Sonenshine, D.E., Adams, T., Allan, S.A., McLaughlin, J. & Webster, F.X. (2003). Chemical composition of some components of the arrestment pheromone of the black-legged tick, *Ixodes scapularis* (Acari: Ixodidae) and their use in tick control. *Journal of Medical Entomology*, 40(6), 849–859.
- Sonenshine, D.E., Taylor, D. & Corrigan, G. (1985). Studies to evaluate the effectiveness of sex pheromone-impregnated formulations for control of populations of the American dog tick, *Dermacentor variabilis* (Say) (Acari: Ixodidae). *Experimental and Applied Acarology*, 1(1), 23–34.
- Song, Z.-W., Zheng, Y., Zhang, B.-X. & Li, D.-S. (2016). Prey consumption and functional response of *Neoseiulus californicus* and *Neoseiulus longispinosus* (Acari: Phytoseiidae) on *Tetranychus urticae* and *Tetranychus kanzawai* (Acari: Tetranychidae). *Systematic and Applied Acarology*, 21(7), 936–946.
- Steidle, J. L., Barcari, E., Hrudecky, M., Trefz, S., Tolasch, T., Gantert, C. & Schulz, S. (2014). Pheromonal communication in the european house dust mite, *Dermatophagoides pteronyssinus*. *Insects*, 5(3), 639–650.
- Steuillet, P. & Guerin, P.M. (1992). Perception of breath components by the tropical bont tick, *Amblyomma variegatum* Fabricius (Ixodidae). I. CO₂-excited and CO₂-inhibited receptors. *Journal of Comparative Physiology A. Sensory, Neural, and Behavioral Physiology*, 170(6), 665–676.
- Takabayashi, J., Dicke, M. & Posthumus, M.A. (1994). Volatile herbivore-induced terpenoids in plant-mite interactions: Variation caused by biotic and abiotic factors. *Journal of Chemical Ecology*, 20(6), 1329–1354.
- Togashi, K., Goto, M., Rim, J., Hattori, S., Ozawa, R. & Arimura, G.I. (2019). Mint companion plants attract the predatory mite *Phytoseiulus persimilis*. *Scientific Reports*, 9, 1704.
- Trouiller, J., Arnold, G., Chappe, B., Le Conte, Y., Billion, A. & Mason, C. (1994). The kairomonal esters attractive to the *Varroa jacobsoni* mite in the queen brood. *Apidologie*, 25, 314–321.
- Trouiller, J., Arnold, G., Chappe, B., Le Conte, Y. & Masson, C. (1992). Semiochemical basis of infestation of honey bee brood by *Varroa jacobsoni*. *Journal of Chemical Ecology*, 18(11), 2041–2053.
- Turlings, T.C.J., Lengwiler, U.B., Bernasconi, M.L. & Wechsler, D. (1998). Timing of induced volatile emissions in maize seedlings. *Planta*, 207, 146–152.
- van de Velde, V., Duarte, M.V.A., Benavente, A., Vangansbeke, D., Wackers, F. & de Clercq, P. (2021). Quest for the Allmitey: Potential of *Pronematus ubiquitous* (Acari: Iolinidae) as abiocontrol agent

- against *Tetranychus urticae* and *Tetranychus evansi* (Acari: Tetranychidae) on tomato (*Solanum lycopersicum* L.). *BioRxiv*, 1–16.
- van den Boom, C.E.M., van Beek, T.A. & Dicke, M. (2003). Differences among plant species in acceptance by the spider mite *Tetranychus urticae* Koch. *Journal Applied Entomology*, 127, 177–183.
- van Schie, C.C., Haring, M.A. & Schuurink, R.C. (2007). Tomato linalool synthase is induced in trichomes by jasmonic acid. *Plant Molecular Biology*, 64(3), 251–263.
- van Wijk, M., de Bruijn, P.J. & Sabelis, M.W. (2011). Complex odor from plants under attack: Herbivore's enemies react to the whole, not its parts. *PLOS ONE*, 6(7), e21742.
- Wagner, G.J. & Wang, E. (2001). Exploiting the ooze: engineering surface secretion systems of plants. Secretion systems of plants may be molecular farming and pest/disease resistance factor factories of the future. *Agricultural Biotechnology Net*, 3, 1–3.
- Wagner, G.J., Wang, E. & Shepherd, R.W. (2004). New approaches for studying and exploiting an old protuberance, the plant trichome. *Annals of Botany*, 93(1), 3–11.
- Wilkinson, P.R. (1970). Factors affecting the distribution and abundance of the cattle tick in Australia: Observations and hypotheses. *Acarologia*, 12(3), 492–508.
- Yanarates, E., Yıldırım, Y. & Dişli, A. (2019). Synthesis of some new derivatives of tick pheromones and investigation of pheromone properties. *Biological Diversity and Conservation*, 12(3), 132–143.
- Yıldız Aktaş, L. & Güven, A. (2005). Bitki savunma sistemlerinde hormonal sinyal moleküller ve çapraz iletişimleri. *Çankaya University Journal of Arts and Sciences*, 1(3), 1–12.
- Yoder, J.A., Atwood, A.D. & Stevens, B.W. (1998). Attraction to squalene by ticks (Acari: Ixodidae): First demonstration of a host-derived attractant. *International Journal of Acarology*, 24, 143–147.
- Yoder, J.A. & Domingus, J.L. (2003). Identification of hydrocarbons that protect ticks (Acari: Ixodidae) against fire ants (Hymenoptera: Formicidae) but not lizards (Squamata: Polychrotidae), in allomonal defense secretion. *International Journal of Acarology*, 29(1), 87–91.
- Yoder, J.A., Pollack, R.J. & Spielman, A. (1993a). An anti-diversionary secretion of ticks: First demonstration of an acarine allomone. *Journal of Insect Physiology*, 39(5), 429–435.
- Yoder, J.A., Pollack, R.J., Spielman, A., Sonenshine, D.E. & Johnston, D.E. (1993b). Secretion of squalene by ticks. *Journal of Insect Physiology*, 39(4), 291–296.
- Yoder, J.A. & Sammartaro, D. (2003). Potential to control *Varroa* mites (Acari: Varroidae) using chemical ecology. *International Journal of Acarology*, 29(2), 139–143.
- Zeringota, V., Pereira-Junior, R.A., Sarria, A.L., Henrique, A.C., Birkett, M.A. & Borges, L.M. (2021). Identification of a non-host semiochemical from miniature pinscher, *Canis lupus familiaris*, that repels *Rhipicephalus sanguineus* sensu lato (Acari: Ixodidae). *Ticks and Tick-borne Diseases*, 12(1), 101582.
- Ziegelmann, B., Lindenmayer, A., Steidle, J. & Rosenkranz, P. (2013a). The mating behavior of *Varroa destructor* is triggered by a female sex pheromone. *Apidologie*, 44, 314–323.
- Ziegelmann, B., Tolasch, T., Steidle, J. & Rosenkranz, P. (2013b). The mating behavior of *Varroa destructor* is triggered by a female sex pheromone. Part 2: Identification and dose-dependent effects of components of the *Varroa* sex pheromone. *Apidologie*, 44, 481–490.
- Ziegelmann, B. & Rosenkranz, P. (2014). Mating disruption of the honeybee mite *Varroa destructor* under laboratory and field conditions. *Chemoecology*, 24, 137–144.

14. Bölüm

Akarların Beslenme Şekilleri

Dürdane Yanar ve Osman Ecevit

Akarlar; fungivor, algivor ve detritivor ve polenivor da dâhil olmak üzere çok farklı beslenme şekillerine sahiptirler. Bu canlılar, çürüyen organik maddelerden canlı bitki dokularına, algler ve likenlerden eklembacaklılar ve diğer hayvanlara kadar değişen geniş bir beslenme yelpazesine sahiptirler. Bazıları parazit olup, konaklarında sorun oluşturan bazı hastalık etmenlerine vektörlük yapabilmektedir. Örneğin Ixodida takımının tüm üyeleri dış parazittir ve karasal omurgalıların kanı ile beslenir. Oribatidler genellikle bitkisel kökenli beslenmeyi tercih ederler. Bu grubun bireyleri başlıca fungusları tercih etmekle beraber, birçoğu bitkilerin çürümekte olan döküntüleri ile beslenmektedir. Mesostigmata, Prostigmata ve Astigmata'da, iç ve dış parazit, fitofag, misetofag, nekrofag veya koprofag türler bulunmaktadır. Eurifag olanlarının diyetleri çok geniş olabileceği gibi (polifag), gıda olarak kullandıkları materyallerde çok seçici olanları (stenofag/monofag) sadece bir tür bitki veya hayvanda yaşamakta, onların ölü veya canlı dokuları ile beslenebilmektedir.

Bu bölümde akarların beslenme şekillerinden bahsedilerek, beslenme tarzlarına bağlı olarak ağız yapılarında görülen yapısal farklılıklar üzerinde durulmakta ve beslenme davranışlarından örnekler sunulmaktadır.

14.1. Mesostigmata

Bu grubun önemli bir kısmı serbest olarak yaşayan avcı akarlardan oluşsa da parazit olan formları da vardır. Aslında mesostigmatidlerin çoğu polifagdır. Ayrıca, serbest yaşayan *Pergamasus misellus* (Parasitidae) gibi mesostigmatidler sıçrarkuyruklular (Collembola) ve yuvarlak solucanlarla (Nematoda) beslendikleri için oligofag olarak tanımlanırlar. Büyük yapıli avcı mesostigmatidlerin çoğunun aynı zamanda fakültatif olarak koprofag veya nekrofag olabileceği bildirilmektedir.

Akarlarda beslenme şekline bağlı olarak ağız yapılarında birtakım değişiklikler gözlenmektedir. Uropodidler genellikle fungus miselyumu, sporlar ve çürüyen bitki materyali ile beslenir ve zayıf yapıli keliserlere sahiptir. Bazı uropodidler ise bitki özsuuyula beslenir. Parasitidae üyelerinin birçoğu nematodlarla beslenir. Ağız yapısı türler ve aktif dönemleri arasında yapısal farklılıklar gösterebilir. Bazılarında keliserler maşa şeklinde iken bazıları testereyi andıran bir sıra küçük dişlere sahiptir. Bazı mesostigmatid türleri parmak şeklinde dişsiz kelisere sahiptir. Oldukça uzun hareketli parmak şeklinde kelisere sahip türler, böcek yumurtalarını delerek içeriğini emerler. Avcı mesostigmatidlerde keliserler beslenme şekline göre değişikliğe uğramıştır.

sağlamalarında küçük boyutlu olmaları bir avantaj sağlamakla birlikte, özellikle azalan hareket kapasiteleri ve diyapozla bu olumsuz süreçleri yönetilebilmektedirler. Alternatif olarak, akarların kaynaklar tükendiğinde yaşam alanlarını terk edip, yeni kaynaklar aramaları oldukça yaygındır. Bunu yaparken, genellikle kendilerinden daha iyi dağılma yetenekleri olan ve daha büyük boyutlu hayvanlara tutunurlar. Bu, *forezi* olarak bilinen bir olgudur (*bk. 16. Bölüm*). Bu ve benzeri uyumsuz özellikleri akarları eşsiz organizmalar yapmaktadır.

Teşekkür

Katkılarından dolayı Adem Keskin'e (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Ajvad, F.T., Madadi, H., Michaud, J.P., Zafari D. & Khanjani, M. (2018). Life table of *Gaeolaelaps aculeifer* (Acari: Laelapidae) feeding on larvae of *Lycoriella auripila* (Diptera: Sciaridae) with stage-specific estimates of consumption. *Biocontrol Science and Technology*, 28(2), 157–171.
- Ayyıldız, N. & Toluk, A. (2016). Contributions to the Turkish oribatid mite fauna (Acari: Oribatida). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 40(1), 73–85.
- Bartsch, I. (2003). Mangrove halacarid fauna (Halacaridae, Acari) of the Dampier region, Western Australia, with description of five new species. *Journal of Natural History*, 37(15), 1855–1877.
- Bartsch, I. (2004). Geographical and ecological distribution of marine halacarid genera and species (Acari: Halacaridae). *Experimental and Applied Acarology*, 34, 37–58.
- Bartsch, I. (2009). Checklist of marine and freshwater halacarid mite genera and species (Halacaridae: Acari) with notes on synonyms, habitats, distribution and descriptions of the taxa. *Zootaxa*, 1998, 1–170.
- Bayan, A. (1986). Tydeid mites associated with apples in Lebanon (Acari: Actinedida: Tydeidae). *Acarologia*, 27(4), 311–316.
- Beard, J.J., Ochoa, R., Bauchan, G.R., Welbourn, W.C., Pooley, C. & Dowling, A.P.G. (2012). External mouthpart morphology in the Teunipalpidae (Tetranychoida): *Raoiella* a case study. *Experimental and Applied Acarology*, 57, 227–255.
- Bücking, J., Ernst, H. & Siemer, F. (1998). Population dynamics of phytophagous mites inhabiting rocky shores-K-strategists in an extreme environment? In: *Arthropod biology: Contributions to morphology, ecology and systematics. biosystematics and ecology series 14*. Ebermann E. (Ed.). Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, Austria, 93–143.
- Boström, S., Johansson, E., Härfast, B., Lundqvist, L., Bäckman, I., von Rosen, E. & van Hage-Hamsten, M. (1997). Characterization of the mite fauna (Acari) in Swedish barn dust. *International Journal of Acarology*, 23, 127–132.
- Bowman, C.E. (2021). Feeding design in free-living mesostigmatid chelicerae (Acari: Anactinotrichida). *Experimental and Applied Acarology*, 84, 1–119.
- Constantinescu, I.C. (2012). A new species of myrmecophile mite from Romania (Acarina: Anactinotrichida: Uropodina). *North-Western Journal of Zoology*, 8(1), 22–26.
- Dunlop, J.A. & Alberti, G. (2008). The affinities of mites and ticks: a review. *Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research*, 46(1), 1–18.
- Elhachimi, L., Valcárcel, F., Olmeda, A.S., Elasatey, S., Khattat, S.E., Daminet, S., Sahibi, H. & Duchateau, L. (2021). Rearing of *Hyalomma marginatum* (Acarina: Ixodidae) under laboratory conditions in Morocco. *Experimental and Applied Acarology*, 84, 785–794.
- English-Loeb, G., Norton, A.P., Gadoury, D.M., Seem, R.C. & Wilcox, W.F. (1999). Control of powdery mildew in wild and cultivated grapes by a tydeid mite. *Biological Control*, 14, 97–103.
- English-Loeb G., Norton, A.P., Gadoury, D., Seem, R. & Wilcox, W. (2007). Biological control of grape powdery mildew using mycophagous mites. *Plant Disease*, 91, 421–429.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, UK, 563 pp.
- Farid, H.M. (2019). Effect of different soil fungi on biological aspects of the oribatid mite *Nothrus silvestris* (Acari: Oribatida) in the laboratory. *Egyptian Journal of Plant Protection Research Institute*, 2(1), 81–87.
- Fashing, N.J. (1998). Functional morphology as an aid in determining trophic behaviour: the placement of astigmatic mites in food webs of water-filled tree-hole communities. *Experimental of Applied Acarology*, 22, 435–453.
- Flechtmann, C.H.W. & McMurtry, J.A. (1992). Studies of cheliceral and deuteroexternal morphology of some Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata) by scanning electron microscopy. *International Journal of Acarology*, 18(3), 163–169.

- Franz, J.T., Masuch, G., Musken, H. & Bergmann, K.C. (1997). Mite fauna of German farms. *Allergy*, 52, 1233–1237.
- Haq, M.A. (2019). Potential of oribatid mites in biodegradation and mineralization for enhancing plant productivity. *Acarological Studies*, 1(2), 101–122.
- Harvey, M.S. (2002). The neglected cousins: what do we know about the smaller arachnid orders? *Journal of Arachnology*, 30(2), 357–372.
- Henszel, L., Kalisińska, E., Kosik-Bogacka, D.I. & Kuźna-Grygiel, W. (2011). Preliminary studies on storage mites in litter and animal fodder collected from farm buildings in Northwestern Poland. *Polish Journal of Environmental Studies*, 20, 795–800.
- Hessein, N.A. & Perring, T.M. (1986). Feeding habits of the Tydeidae with evidence of *Homeopronematus anconai* (Acari: Tydeidae) predation on *Aculops lycopersici* (Acari: Eriophyidae). *International Journal of Acarology*, 12(4), 215–221.
- Hislop, R.G. & Jeppson, L.R. (1976). Morphology of the mouthparts of several species of phytophagous mites. *Annals of the Entomological Society of America*, 69, 1125–1135.
- Hughes, T.E. (1959). *Mites or the Acari*. The Athlone Press, London, UK, 225 pp.
- Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (1975). *Mites injurious to economic plants*. University of California Press, Berkeley, California, USA, 614 pp.
- Kawai, A. (2002). Damage of tomato by tomato rust acarine and the discovery of influential natural enemy *Homeopronematus anconai*. *Agriculture and Horticulture*, 77, 1186–1190.
- Kethley, J. (1990). Acarina: Prostigmata (Actinedida). In: *Soil biology guide*. Dindal D.L. (Ed.). John Wiley and Sons, Brisbane, Australia, 667–756.
- Kitaoka, S. (1967). Some characteristic features of feeding in Ticks. *Japan Agricultural Research Quarterly*, 2(4), 18–21.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Krisper, G. & Schuster, R. (2008). *Fortuynia atlantica* sp. nov., a thalassobiontic oribatid mite from the rocky coast of the Bermuda Islands (Acari: Oribatida: Fortuyniidae). *Annales Zoologici*, 58, 419–432.
- Lindquist, E.E. (1998). Evolution of phytophagy in trombidiform mites. *Experimental and Applied Acarology*, 22, 81–100.
- Momen, F.M. (2011). Life tables and feeding habits of *Propriosiopsis cabonus*, a specific predator of tydeid mites (Acari: Phytoseiidae and Tydeidae). *Acarina*, 19(1), 103–109.
- Momen, F.M. & El-Saway, S.A. (1993). Biology and feeding behaviour of the predatory mite, *Amblyseius swirskii* (Acari: Phytoseiidae). *Acarologia*, 3, 199–204.
- Mozara, L.M. (2008). First records of Endeostigmata and Sphaerolichina mites (Acari: Sarcoptiformes and Trombidiformes) from the Iberian Peninsula and the Canary Islands. *Boletín de la Asociación española de Entomología*, 32(3-4), 293–304.
- Navajas, M., Migeon, A. & Estrada-Peña, A. (2010). Mites and ticks (Acari). *BioRisk*, 4(1), 149–192.
- Nuzzaci, G. & De Lillo, E. (1991a). Fine structure and functions of the mouthparts involved in the feeding mechanisms in *Cenopalpus pulcher* (Canestrini and Fanzago) (Tetranychoida: Tenuipalpidae). In: *The Acari: Reproduction, development and life-history strategies*. Schuster, R. & Murphy, P. (Eds). Springer Science + Business Media, Dordrecht, The Netherlands, 367–376.
- Nuzzaci, G. & De Lillo, E. (1991b). Fine structure and functions of the mouthparts involved in the feeding mechanisms in *Tetranychus urticae* Koch (Tetranychoida: Tetranychidae). In: *Modern acarology: Proceedings of the VIII International Congress of Acarology*. Dusbabekand, F. & Bukva, V. (Eds). Academia Prague and SPB Academic Publishing, Prague and The Hague, 301–303.
- Nuzzaci, G. & Alberti, G. (1996). Internal anatomy and physiology. In: *Eriophyoid mites: Their biology, natural enemies and control*. Vol. 6. Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 101–167.
- Pande, Y.D. & Berthet, P. (1973). Studies on the food and feeding habits of soil Oribatei in a black pine plantation. *Oecologia*, 12, 413–426.
- Pérez-Rodríguez, J., Calvo, J., Urbaneja, A. & Tena, A. (2018). The soil mite *Gaeolaelaps (Hypoaspis) aculeifer* (Canestrini) (Acari: Laelapidae) as a predator of the invasive citrus mealybug *Delottococcus aberiae* (De Lotto) (Hemiptera: Pseudococcidae): Implications for biological control. *Biological Control*, 127, 64–69.
- Pfingstl, T. (2013). Habitat use, feeding and reproductive traits of rocky-shore intertidal mites from Bermuda (Oribatida: Fortuyniidae and Selenoribatidae). *Acarologia*, 53, 369–382.
- Pfingstl, T. (2017). The marine-associated lifestyle of ameronothroid mites (Acari, Oribatida) and its evolutionary origin: a review. *Acarologia*, 57(3), 693–721.
- Pike, A.J. & Wickens, K. (2008). The house dust mite and storage mite fauna of New Zealand dwellings. *New Zealand Entomologist*, 31, 17–22.

- Porcelli, F., Ragusa E., D'onghia, A.M., Mizzi, S. & Mifsud, D. (2009). Occurrence of *Centrouropoda almerodai* and *Uroobovella marginata* (Acari: Uropodina) phoretic on the Red Palm Weevil in Malta. *Bulletin of the Entomological Society of Malta*, 2, 61–66.
- Puchalska E.K. & Kozak, M. (2016). *Typhlodromus pyri* and *Euseius finlandicus* (Acari: Phytoseiidae) as potential biocontrol agents against spider mites (Acari: Tetranychidae) inhabiting willows: laboratory studies on predator development and reproduction on four diets. *Experimental and Applied Acarology*, 68, 39–53.
- Schneider, K. & Maraun, M. (2005). Feeding preferences among dark pigmented fungal taxa (“Dematiacea”) indicate limited trophic niche differentiation of oribatid mites (Oribatida, Acari). *Pedobiologia*, 49, 61–67.
- Solarz, K. (2011). House dust mites, other domestic mites and forensic medicine. In: *Forensic medicine - from old problems to new challenges*. Vieira, D.N. (Ed.). IntechOpen, London, UK, 327–358.
- Sovik, G. (2004). The biology and life history of arctic populations of the littoral mite *Ameronothrus lineatus* (Acari, Oribatida). *Experimental and Applied Acarology*, 34, 3–20.
- Theron, P.D. & Ryka, P.A.J. (1975). Three new species of the family Sphaerolichidae (Acari: Endeostigmata) from South Africa. *Acarologia*, 17(2), 220–235.
- Xavier, A. & Haq, M.A. (2007). A study on the feeding habits and gnathal appendages in oribatid mites (Acarina: Cryptostigmata). *Zoo's Print Journal*, 22(5), 2671–2674.
- Yalçın, S., Ayyıldız, N., Doğan, S. & Sevsay, S. (2011). Mikrofitofag oribatid akarların besin tercihleri. *EÜFBED-Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4, 211–220.
- Yanar D., Erdoğan, H. & Yanar Y. (2013). Tydeid'lerin (Acari: Tydeoidea) beslenme alışkanlıkları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(2), 1–5.
- Zamec, R. (2013). Soil astigmatine (Acari: Astigmatina) mites from birds' nests in Slovakia. *Acta Societatis Zoologicae Bohemicae*, 77, 165–172.

15. Bölüm

Akarlarda Üreme Davranışı

Salih Doğan ve Dürdane Yanar

Canlılığın var oluşundan beri organizmaların *hayatta kalma* ve *üreme* olmak üzere iki temel “*biyolojik amacı*” vardır. Üreme yalnızca insanın değil, biçimleri farklı da olsa diğer tüm canlıların sahip olduğu bir özelliktir. Her organizma üremenin bir sonucu olarak var olur. Üreme doğal bir ihtiyaçtır fakat zorunlu değildir. Organizma üreyemezse ölmez ancak soylarının devamlılığının sağlanabilmesi için organizmaların üremesi şarttır.

Akarlarda olduğu gibi bazı canlılarda *partenogenez (döllensiz üreme)* görülse de hayvanların çoğu eşeyli ürer. Eşeyli üreme ilk bakışta lüzumsuz ve gereksiz bir evrimsel gelişme olarak görülebilir. Zira eşeyli üreyen türler, bir yandan rekombinasyon nedeniyle uygun gen kombinasyonlarının kaybı ve çiftleşme sırasında hastalıklara ve avcılarına maruz kalma gibi potansiyel olarak olumsuz etkilerle karşı karşıya kalırken, diğer yandan da erkek birey üretimine kaynak ayırmak durumundadır. Yani eşeyli üreme meşakkatli ve maliyetli bir süreçtir.

Bu bölümde, akarlarda üreme şekillerinin evrimsel gelişimleri üzerinde durulmuş, üreme şekillerinin avantaj ve dezavantajları incelenerek baskın üreme modelinin sürdürülme nedenleri açıklanmış, üreme davranışları çok yönlü ele alınarak cinsiyet içi ve cinsiyetler arası seçilimin etkinliği irdelenmiştir.

15.1. Akarlarda Üreme Modellerinin Evrimi

Akarlarda üreme modellerinin evrimsel açıklamaları henüz net değildir. Aşağıda konu ile ilgili bazı güçlü önermelere ve akarları konu edinen ilgili çalışmalara yer verilmiştir.

15.1.1. Eşeyli Üremenin Evrimi: Ölümçül Bir Yol

Ölüm, bir organizmanın bünyesindeki tüm hücrelerle birlikte işlev göremeyecek şekilde bütünlüğünün bozulması demektir. Ölümde birey dağılır ama yaşam farklı biçimlerde devam eder; örneğin çürümeye sebep olan bakteri ve mantarlar gibi ya da yaşamaya devam eden çocuk veya torunlar olarak. Yani ölen organizmada metabolizma dursa da canlılık sisteminde enerji akışı devam eder.

İnsanların aksine, organizmaların hepsi belli bir süre sonra yaşlanıp ölmez. Yaşlanma ve ölüm süreçlerinin kendisi zaman içinde evrimleşmiştir. Yaşlanma ve ölüm, ilk olarak bazı mikrobiyal yüzücülerde ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 2,5 milyar yıl önce bu minik canlılarda hem döllenme yoluyla *eşey (cinsiyet)* hem de *planlı ölüm* evrimleşmiştir.

hem de dişi birey aktif olarak ipeksi, içinde genç bireylerinin olduğu yuvalarını yağmacı phytoseiid akarlara (Mesostigmata: Phytoseiidae) karşı korurlar.

Bitki zararlısı akar olan *Stigmaeopsis longus* (Prostigmata: Tetranychidae) yaprak yüzeyinde yumurtalarını gevşek bir ağ tabakasının üzerine bırakmaktadır. Bu davranışın sanitasyon amaçlı olduğu ve yumurtaları korumayı amaçladığı ifade edilmektedir. *Schizotetranychus recki* dişileri ise yumurtalarını predatörlerden korumak için her bir yumurtanın etrafını ağla sarmaktadır.

Bir predatör akar türü olan *Hemicheyletia morii* (Prostigmata: Cheyletidae) yumurtalarını ipeksi bir ağ ile sararak korumaktadır. *Cheyletus eruditus* (Cheyletidae) dişilerinin larva çıkışına kadar yumurta kümelerini korudukları belirtilmiştir. Diğer bir predatör akar türü *Agistemus iburiensis* (Prostigmata: Stigmaeidae) dişilerinin saldırdığı yuvalara yumurta bıraktığı ve yumurta bıraktıktan sonra bu yuvaları tekrar tekrar ziyaret ettikleri rapor edilmiştir. Bu davranışın annelik içgüdüsünden kaynaklandığı ve yumurtaları kontrol amaçlı olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan, *Typhlodromus bambusae*'de (Mesostigmata: Phytoseiidae) dişileri saldırdıkları *Stigmaeopsis miscanthi* (Prostigmata: Tetranychidae) yuvalarına yumurta bırakmakta; ancak yuvadaki bütün akarları tüketmeden ayrılmaktadır. Bu davranışın yumurtadan çıkacak yavrularının besin ihtiyacını karşılamaya yönelik olabileceği düşünülmektedir.

Varroa jacobsoni'de (Mesostigmata: Varroidae) ise arı larvalarının bir noktasından beslenerek fazla kanamayı önlemeyi hedeflemekte ve böylece döllerinin boğulmasını önlemeye yönelik bir beslenme davranışı sergilemektedir. Bu da, bir tür yavru koruması olarak değerlendirilmektedir.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren Zhi-Qiang Zhang'a (Auckland Üniversitesi, Yeni Zelanda), Hasan Hüseyin Özbek'e (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan) ve Magnolia Press'e (Auckland, Yeni Zelanda) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Akyazı, R. & Altunç, Y.E. (2018). Akarlarda feromonlar. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 185–205.
- Akyazı, R. & Soysal, M. (2016). Akarlarda sosyal yaşam. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 6(1), 83–97.
- Alberti, G. & Crooker, A.R. (1985). Internal anatomy. In: *Spider mites. Their biology, natural enemies and control*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands, 29–62.
- Amano, H. & Chant, D.A. (1978). Mating behaviour and reproductive mechanisms of two species of predacious mites, *Phytoseiulus persimilis* Athias-Henriot and *Amblyseius andersoni* (Chant) (Acarina: Phytoseiidae). *Acarologia*, 20, 196–213.
- Arnqvist, G. (2004). Sexual conflict and sexual selection: lost in the chase. *Evolution*, 58(6), 1383–1388.
- Arnqvist, G. & Rowe, L. (2005). *Sexual conflict*. Princeton University Press, Princeton, USA, 352 pp.
- Bateman, A.J. (1948). Intra-sexual selection in *Drosophila*. *Heredity*, 2, 349–368.
- Bell, G. (1982). *The masterpiece of nature: the evolution and genetics of sexuality*. University of California Press, Berkeley, USA, 636 pp.
- Bergman, J. (2021). The evolution of asexual to sexual reproduction: the queen of evolutionary problems. *Answers Research Journal*, 14, 495–503.
- Błoszyk, J., Adamski, Z., Napierała, A. & Dylewska, M. (2004). Parthenogenesis as a life strategy among mites of the suborder Uropodina (Acari: Mesostigmata). *Canadian Journal of Zoology*, 82(9), 1503–1511.
- Brandt, A., Schaefer, I., Glanz, J., Schwander, T., Maraun, M., Scheu, S. & Bast, J. (2017). Effective purifying selection in ancient asexual oribatid mites. *Nature Communications*, 8, 873.
- Breed, M.D. & Moore, J. (2011). *Animal behavior*. Çeviri editörü: Ayyıldız, N. (2015). *Hayvan davranışı*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Türkiye, 475 s.
- Bruce-Oliver, S.J. & Hoy, M.A. (1990). Effect of prey stage on life table attributes of a genetically manipulated strain of *Metaseiulus occidentalis* (Acari: Phytoseiidae). *Experimental and Applied Acarology*, 9, 201–217.
- Cianciolo, J.M. & Norton, R.A. (2006). The ecological distribution of reproductive mode in oribatid mites, as related to biological complexity. *Experimental and Applied Acarology*, 40, 1–25.
- Cone, W.W. (1985). Mating and chemical communication. In: *Spider mites: their biology, natural enemies and control. Vol. 1A*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam-New York, 243–251.

- Cone, W.W., McDonough, L.M., Maitlen, J.C. & Burdajewicz, Z. (1971a). Pheromone studies of the two spotted spider mite. 1. Evidence of a sex pheromone. *Journal of Economic Entomology*, 64(2), 355–358.
- Cone, W.W., Predki, S. & Klostermeyer, E. (1971b). Pheromone studies of the two spotted spider mite. 2. Behavioral response of males to quiescent deutonymphs. *Journal of Economic Entomology*, 64(2), 379–382.
- Darwin, C. (1871). *The descent of man and selection in relation to sex*. John Murray, London, UK, 450 pp.
- Davids, C. & Belier, R. (1979). Spermatophores and sperm transfer in the water mite *Hydrachna conjecta* Koen. Reflections of the descent of water mites from terrestrial forms. *Acarologia*, 21, 84–90.
- Dawkins, R. (2009). *The greatest show on earth. The evidence for evolution*. Çevirenler: Fer, İ., İpekdağ, K., Özpolat, B.D. & Polat, U. (2010). *Yeryüzündeki en büyük gösteri. Evrimin kanıtları*. Kuzey Yayınları, İstanbul, Türkiye, 412 s.
- Dehghani-Tafti, H., Zahedi-Golpayegani, A., Saboori, A. & Krey, K.L. (2015). The effect of mating experience, age and territoriality on the male mating competition in *Phytoseiulus persimilis* and *Neoseiulus californicus* (Acari: Phytoseiidae). *Persian Journal of Acarology*, 4(1), 111–123.
- Diehl, P.A., Aeschlimann, A. & Obenchain, F.D. (1982). Tick reproduction: oogenesis and oviposition. In: *Physiology of ticks*, Obenchain, F.D. & Galun, R. (Eds). Pergamon Press, Oxford, UK, 277–350.
- Dimock, R.V., Jr. (1983). In defense of the harem: intraspecific aggression by male water mites (Acari: Unionicolidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 76, 463–465.
- Dollo, L. (1893). Les lois de l'évolution. Bulletin de la Société Belge de Géologie de Paléontologie et d'Hydrologie, 7, 164–166.
- Domes-Wehner, K. (2009). *Parthenogenesis and sexuality in oribatid mites. Phylogeny, mitochondrial genome structure and resource dependence*. PhD Thesis. Technical University of Darmstadt, Darmstadt, Germany, 161 pp.
- Donze, G. & Guerin, P.M. (1994). Behavioural attributes and parental care of *Varroa* mites parasiting honeybee brood. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 34, 305–319.
- Edwards, D.D. & Dimock, R.V., Jr. (1991). Relative importance of size versus territorial residency in intraspecific aggression by symbiotic male water mites (Acari: Unionicolidae). *Experimental and Applied Acarology*, 12, 61–65.
- El Said, A., Swiderski, Z., Aeschlimann, A. & Diehl, P.A. (1981). Fine structure of spermiogenesis in the tick *Amblyomma hebraeum* (Acari: Ixodidae): late stages of differentiation and structure of the mature spermatozoon. *Journal of Medical Entomology*, 18, 464–476.
- Ermilov, S.G. (2011). Morphology of ovipositors in oribatid mites of the superfamily Crotonioidea (Acari, Oribatida). *Entomological Review*, 91(8), 1073–1079.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, UK, 563 pp.
- Fashing, N.J. (2001). Morphological adaptations associated with mate-guarding behaviour in the genus *Hericia* (Acari: Algophagidae). In: *Acarology*. Halliday, R.B., Walter, D.E., Proctor, H.C., Norton, R.A. & Colloff, M.J. (Eds). Proceedings of the 10th International Congress, CSIRO Publishing, Melbourne, Australia, 176–179.
- Fischer, B.M., Meyer, E. & Maraun, M. (2014). Positive correlation of trophic level and proportion of sexual taxa of oribatid mites (Acari: Oribatida) in alpine soil systems. *Experimental and Applied Acarology*, 63, 465–479.
- Fisher, R.A. (1915). The evolution of sexual preference. *Eugenics Review*, 7(3), 184–192.
- Fisher, R.A. (1930). *The genetical theory of natural selection*. Oxford University Press, Oxford, UK, 272 pp.
- Gerson, U. (1985). Webbing. In: *Spider mites: their biology, natural enemies, and control. Vol. 1A*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, New York, 223–231.
- Gotoh, T., Noda, H. & Ito, S. (2007). *Cardinium* symbionts cause cytoplasmic incompatibility in spider mites. *Heredity*, 98, 13–20.
- Gould, S.J. (1970). Dollo on Dollo's law: irreversibility and the status of evolutionary laws. *Journal of the History of Biology*, 3(2), 189–212.
- Hafez, M., Abdel-Malek, A.A. & Guirgis, S.S. (1972). The subgenus *Persicargas* (Ixodoidea, Argasidae, *Argas*). 14. Biological studies on the adult stage of *A. (P.) arboreus* Kaiser, Hoogstraal & Kohls in Egypt. *Journal of Medical Entomology*, 9, 19–29.
- Hasenekoğlu, İ. (2002). *Evrım*. Erzurum, Türkiye, 150 s.
- Hayward, A. & Gillooly, J. (2011). The cost of sex: Quantifying energetic investment in gamete production by males and females. *PLOS ONE*, 6(1), e16557.
- Häußermann, C.K., Ziegelmann, B., Bergmann, P. & Rosenkranz, P. (2015). Male mites (*Varroa destructor*) perceive the female sex pheromone with the sensory pit organ on the front leg tarsi. *Apidologie*, 46(6), 771–778.
- Heethoff, M., Domes, K., Laumann, M., Maraun, M., Norton, R.A. & Scheu, S. (2007). High genetic divergences indicate ancient separation of

- parthenogenetic lineages of the oribatid mite. *Platynoethrus peltifer* (Acari, Oribatida). *Journal of Evolutionary Biology*, 20, 392–402.
- Heethoff, M., Norton, R.A., Scheu, S. & Maraun, M. (2009). Parthenogenesis in oribatid mites (Acari, Oribatida): evolution without sex. In: *Lost sex. The evolutionary biology of parthenogenesis*. Schön, I., Martens, K. & van Dijk, P. (Eds). Springer, Dordrecht-Heidelberg-London-New York, 241–257.
- Helle, W. (1967). Fertilization in the two-spotted spider mite (*Tetranychus urticae*: Acari). *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 10, 103–110.
- Helle, W. (1985). Genetics. In: *Spider mites: their biology, natural enemies, and control. Vol. 1A*. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, New York, 185–192.
- Helle, W., Bolland, H.R., van Arendonk, R., de Boer, R. & Schulten, G.G.M. (1978). Genetic evidence for biparental males in haplo-diploid predator mites (Acarina: Phytoseiidae). *Genetica*, 49, 165–171.
- Horita, M., Chittenden, A.R., Sato, Y. & Saito, Y. (2004). Function of web box as an anti-predator barrier in the spider mite, *Schizotetranychus recki*. *Journal of Ethology*, 22, 105–108.
- Hosken, D.J. & House, C.M. (2011). Sexual selection. *Current Biology*, 21(2), R62–R65.
- Hoy, M.A. (1979). Parahaploidy of the “arrhenotokous” predator, *Metaseiulus occidentalis* (Acarina: Phytoseiidae) demonstrated by x-irradiation of males. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 26, 97–104.
- Hoy, M.A. (1985). Recent advances in genetics and genetic improvement of the Phytoseiidae. *Annual Review of Entomology*, 30, 345–370.
- Hoy, M.A. (2011). *Agricultural acarology. Introduction to integrated mite management*. CRC Press, London, UK, 410 pp.
- Hoy, M.A. & Cave, F.E. (1985). Mating behavior in four strains of *Metaseiulus occidentalis* (Acari: Phytoseiidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 78, 588–593.
- Hoy, M.A. & Cave, F.E. (1986). Screening for thelytoky in the parahaploid phytoseiid, *Metaseiulus occidentalis* (Nesbitt). *Experimental and Applied Acarology*, 2, 273–276.
- Hoy, M.A. & Cave, F.E. (1988). Premating and postmating isolation among populations of *Metaseiulus occidentalis* (Nesbitt) (Acarina: Phytoseiidae). *Hilgardia*, 56(6), 1–20.
- Hoy, M.A. & Smilanick, J.M. (1979). A sex pheromone produced by immature and adult females of the predatory mite, *Metaseiulus occidentalis*, Acarina: Phytoseiidae. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 26, 291–300.
- Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (1975). *Mites injurious to economic plants*. University of California Press, Berkeley, California, USA, 614 pp.
- Kaster, J.L. & Jakob, E.M. (1997). Last-male sperm priority in a haplogyne spider (Aranea: Pholcidae): correlations between female morphology and patterns of sperm usage. *Annals of the Entomological Society of America*, 90, 254–259.
- Knop, N.F. (1985). Mating behavior in the tydeid mite *Homeopronematus anconai* (Acari: Tydeidae). *Experimental and Applied Acarology*, 1, 115–125.
- Koç, O. & Yavuz, Ç. (2011). İnovasyon ve rekabet açısından kızıl kraliçe etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 65–77.
- Kolesnikov, V.B., OConnor, B., Ermilov, S.G. & Klimov, P.B. (2023). A review of the asexual mite genus *Paralycus* Womersley, 1944 (Acari: Oribatida: Pediculochelidae), with description of three new species and a key to species of the world. *Diversity*, 15, 160.
- Kondrashov, A.S. (1988). Deleterious mutations and the evolution of sexual reproduction. *Nature*, 336, 435–440.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Krause, A., Pachl, P., Schulz, G., Lehmitz, R., Seniczak, A., Schaefer, I., Scheu, S. & Maraun, M. (2016). Convergent evolution of aquatic life by sexual and parthenogenetic oribatid mites. *Experimental and Applied Acarology*, 70, 439–453.
- Lesna, I. & Sabelis, M.W. (1999). Diet-dependent female choice for males with ‘good genes’ in a soil predatory mite. *Nature*, 401, 581–584.
- Lively, C.M. (2010). A review of Red Queen models for the persistence of obligate sexual reproduction. *Journal of Heredity*, 101, S13–S20.
- Lynch, M. (1984). Destabilizing hybridization, general-purpose genotypes and geographical parthenogenesis. *The Quarterly Review of Biology*, 59, 257–290.
- Maraun, M., Bischof, P.S.P., Klemp, F.L., Pollack, J., Raab, L., Schmerbach, J., Schaefer, I., Scheu, S. & Caruso, T. (2022). “Jack-of-all-trades” is parthenogenetic. *Ecology and Evolution*, 12, e9036.
- Maraun, M., Caruso, T., Hense, J., Lehmitz, R., Mumladze, L., Murvanidze, M., Nae, I., Schulz, J., Seniczak, A. & Scheu, S. (2019). Parthenogenetic vs. sexual reproduction in oribatid mite communities. *Ecology and Evolution*, 9(12), 7324–7332.
- Maraun, M., Fronczek, S., Marian, F., Sandmann, D. & Scheu, S. (2013). More sex at higher altitudes: changes in the frequency of parthenogenesis in oribatid mites in tropical montane rain forests. *Pedobiologia*, 56(4–6), 185–190.

- Maraun, M., Heethoff, M., Scheu, S., Norton, R.A., Weigmann, G. & Thomas, R.H. (2003). Radiation in sexual and parthenogenetic oribatid mites (Oribatida, Acari) as indicated by genetic divergence of closely related species. *Experimental and Applied Acarology*, 29, 265–277.
- Maraun, M., Heethoff, M., Schneider, K., Scheu, S., Weigmann, G., Cianciolo, J., Thomas, R.H. & Norton, R.A. (2004). Molecular phylogeny of oribatid mites (Oribatida, Acari): evidence for multiple radiations of parthenogenetic lineages. *Experimental and Applied Acarology*, 33, 183–201.
- Maraun, M., Norton, R.A., Ehnes, R.B., Scheu, S. & Erdmann, G. (2012). Positive correlation of density and parthenogenetic reproduction in oribatid mites (Acari) supports the structured resource theory of sexual reproduction. *Evolutionary Ecology Research*, 14, 311–323.
- Margulis, L. & Sagan, D. (1986). *Origins of sex: three billion years of genetic recombination*. Yale University Press, New Haven, London, 259 pp.
- Margulis, L. & Sagan, D. (2007). *Dazzle gradually: reflections on the nature of nature*. Çeviri: Uysal, A. & Uysal G. (2018). *Doğanın doğası. Göz kamaştırıcı gerçekler*. Ginko Bilim, İstanbul, Türkiye, 328 s.
- Martin, O.Y. & Goodacre, S.L. (2009). Widespread infections by the bacterial endosymbiont *Cardinium* in arachnids. *The Journal of Arachnology*, 37, 106–108.
- Michalska, K., Skoracka, A., Navia, D. & Amrine, J.W. (2010). Behavioural studies on eriophyoid mites: an overview. *Experimental and Applied Acarology*, 51, 31–59.
- Mori, N., Fukui, M. & Kuwahara, Y. (1998). Mating behavior of the astigmatid mite, *Caloglyphus rodriguezii* Samsinak (Acarina: Acaridae). *Applied Entomology and Zoology*, 33(3), 385–390.
- Mori, N., Kuwahara, Y. & Kurosa, K. (1998). Rosefuran: The sex pheromone of an acarid mite, *Caloglyphus* sp. *Journal of Chemical Ecology*, 24, 1771–1779.
- Mori, H., Saito, Y. & Tho, Y. (1999). Cooperative group predation in a sit-and-wait cheyletid mite. *Experimental and Applied Acarology*, 23, 643–65.
- Mothes, U. & Seitz, K.-A. (1981). The transformation of male sex cells of *Tetranychus urticae* K. (Acari, Tetranychidae) during passage from the testis to the oocytes: an electron microscope study. *International Journal of Invertebrate Reproduction*, 4, 81–94.
- Muller, H.J. (1932). Some genetic aspects of sex. *The American Naturalist*, 8, 118–138.
- Muller, H.J. (1964). The relation of recombination to mutational advance. *Mutation Research*, 1, 2–9.
- Nelson-Rees, W.A., Hoy, M.A. & Roush, R.T. (1980). Heterochromatinization, chromatin elimination and haploidization in the parahaploid mite *Metaseiulus occidentalis* (Nesbitt) (Acarina: Phytoseiidae). *Chromosoma*, 77, 263–276.
- Norton, R.A. & Palmer, S.C. (1991). The distribution, mechanisms and evolutionary significance of parthenogenesis in oribatid mites. In: *The Acari. Reproduction, development and life-history strategies*. Schuster, R. & Murphy, P.W. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 107–136.
- Nuzzaci, G. & Alberti, G. (1996). Internal anatomy and physiology. In: *Eriophyoid mites—their biology, natural enemies and control*, Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands, 101–150.
- Oku, K. (2014). Sexual selection and mating behavior in spider mites of the genus *Tetranychus* (Acari: Tetranychidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 49, 1–9.
- Oku, K., Yano, S., Osakabe, M. & Takafuji, A. (2005). Mating strategies of *Tetranychus kanzawai* (Acari: Tetranychidae) in relation to mating status of females. *Annals of the Entomological Society of America*, 98(4), 625–628.
- Oldfield, G.N. & Michalska, K. (1996). Spermatophore deposition, mating behavior and population mating structure. In: *Eriophyoid mites. Their biology, natural enemies and control*. Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands, 185–198.
- Oliver, J.H. (1971). Parthenogenesis in mites and ticks (Arachnida: Acari). *American Zoologist*, 11, 283–299.
- Oliver, J.H. (1977). Cytogenetics of mites and ticks. *Annual Review of Entomology*, 22, 407–429.
- Oliver, J.H., Jr (1982). Tick reproduction: sperm development and cytogenetics. In: *Physiology of ticks*, Obenchain, F.D. & Galun, R. (Eds). Pergamon Press, Oxford, UK, 245–275.
- Özbek, H.H. (2017). A review of the macrochelid mites of Turkey (Acari: Macrochelidae), with new records and descriptions of three new species. *Zootaxa*, 4317(3), 559–572.
- Özbek, H.H. & Maşan, P. (2018). A new species and subgenus of *Pachylaelaps* Berlese from Turkey (Acari: Pachylaelapidae). *Zootaxa*, 4418(5), 481–492.
- Pachl, P., Uusitalo, M., Scheu, S., Schaefer, I. & Maraun, M. (2021). Repeated convergent evolution of parthenogenesis in Acariformes (Acari). *Ecology and Evolution*, 11, 321–337.
- Pappas, M.L., Broufas, G.D. & Koveos, D.S. (2005). Mating behavior of the predatory mite *Kampimodromus aberrans* (Acari: Phytoseiidae). *Experimental and Applied Acarology*, 36, 187–197.

- Parker, G.A. (1970). Sperm competition and its evolutionary consequences in the insects. *Biological Reviews*, 45(4), 525–567.
- Parker, G.A. & Partridge, L. (1998). Sexual conflict and speciation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 353, 261–274.
- Potter, D.A. & Wrensch, D.L. (1978). Interrupted matings and the effectiveness of second inseminations in the twospotted spider mite. *Annals of the Entomological Society of America*, 71(6), 882–885.
- Potter, D. A., Wrensch, D.L. & Johnston, D.E. (1976). Guarding aggressive behaviour and mating success in male two-spotted spider mites. *Annals of the Entomological Society of America*, 69, 707–711.
- Pound, G.E., Cox, S.J. & Doncaster, C.P. (2004). The accumulation of deleterious mutations within the frozen niche variation hypothesis. *Journal of Evolutionary Biology*, 17(3), 651–662.
- Proctor, H.C. (1991). The evolution of copulation in water mites: a comparative test for nonreversing characters. *Evolution*, 45(3), 558–567.
- Proctor, H.C. (1992). Mating and spermatophore morphology of water mites (Acari: Parsitengona). *Zoological Journal of the Linnaean Society*, 106, 341–384.
- Proctor, H.C., Baker, R.L. & Gwynne, D.T. (1995). Mating behaviour and spermatophore morphology: a comparative test of the female-choice hypothesis. *Canadian Journal of Zoology*, 73, 2010–2020.
- Proctor, H.C. & Wilkinson, K. (2001). Coercion and deceit: water mites (Acari: Hydracarina) and the study of intersexual conflict. In: *Acarology*. Halliday, R.B., Walter, D.E., Proctor, H.C., Norton, R.A. & Colloff, M.J. (Eds). Proceedings of the 10th International Congress, CSIRO Publishing, Melbourne, Australia, 155–169.
- Radwan, J. (1991). Sperm competition in the mite *Caloglyphus berlesii*. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 29, 291–296.
- Radwan, J. (1996). Intraspecific variation in sperm competition success in the bulb mite: a role for sperm size. *Proceedings of the Royal Society of London B*, 263, 855–859.
- Radwan, J. (1997). Sperm precedence in the bulb mite, *Rhizoglyphus robini*: context-dependent variation. *Ethology Ecology & Evolution*, 9, 373–383.
- Radwan, J. (1998). Heritability of sperm competition success in the bulb mite, *Rhizoglyphus robini*. *Journal of Evolutionary Biology*, 11, 321–327.
- Radwan, J. & Siva-Jothy, M.T. (1996). The function of post-insemination mate association in the bulb mite, *Rhizoglyphus robini*. *Animal Behavior*, 52, 651–657.
- Ros, V.I., Breeuwer, J.A. & Menken, S.B. (2008). Origins of asexuality in *Bryobia* mites (Acari: Tetranychidae). *BMC Evolutionary Biology*, 8, 153.
- Saito, Y. (1990). “Harem” and “non-harem” type mating systems in two species of subsocial spider mites (Acari, Tetranychidae). *Researches on Population Ecology*, 32, 1–16.
- Saito, Y. (2010). *Plant mites and sociality. Diversity and evolution*. Springer, Tokyo, Japan, 187 pp.
- Sato, Y. & Alba, J.M. (2020). Reproductive interference and sensitivity to female pheromones in males and females of two herbivorous mite species. *Experimental and Applied Acarology*, 81, 59–74.
- Sato, Y, Sabelis, M.W. & Egas, M. (2014). Alternative male mating behaviour in the two-spotted spider mite: dependence on age and density. *Animal Behavior*, 92, 125–131.
- Sato, Y., Sabelis, M.W., Egas, M. & Faraji, F. (2013). Alternative phenotypes of male mating behavior in the two-spotted spider mite. *Experimental and Applied Acarology*, 61, 31–41.
- Satoh, Y., Yano, S. & Takafuji, A. (2001). Mating strategy of spider mite, *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) males: postcopulatory guarding to assure paternity. *Applied Entomology and Zoology*, 36(1), 41–45.
- Scheu, S. & Drossel, B. (2007). Sexual reproduction prevails in a world of structured resources in short supply. *Proceedings of The Royal Society B*, 274, 1225–1231.
- Smith, B.P. & Florentino, J. (2004). Communication via sex pheromones within and among *Arrenurus* spp. mites (Acari: Hydrachnida; Arrenuridae). *Experimental and Applied Acarology*, 34, 113–125.
- Sonenshine, D.E. (1985). Pheromones and other semiochemicals of the Acari. *Annual Review of Entomology*, 30, 1–28.
- Song, Y. (2011). *Modelling of sexual reproduction in a world of diverse and limited resources*. PhD Thesis. Technical University of Darmstadt, Darmstadt, Germany, 119 pp.
- Song, Y., Drossel, B. & Scheu, S. (2011). Tangled bank dismissed too early. *Oikos*, 120, 1601–1607.
- Sourassou, N.F., Hanna, R., Breeuwer, J.A.J., Negloh, K., Moraes, G.J. & Sabelis, M.W. (2014). The endosymbionts *Wolbachia* and *Cardinium* and their effects in three populations of the predatory mite *Neoseiulus paspalivorus*. *Experimental and Applied Acarology*, 64(2), 207–221.
- Tobler, M. (2022). Social behavior and sexual selection. In: *A primer of evolution. An introduction to evolutionary thought: theory, evidence, and practice*. <https://michitobler.github.io/primer-of-evolution/social-behavior-and-sexual-selection.html> (Accessed date: 3 September 25023).
- Topakcı, N. & Göçmen, H. (2003). *Wolbachia* bakterileri ve entomolojideki yeri. *Bahçe*, 32(1-2), 63–68.

- Tsunoda, T. (1994). Mating behavior of the predacious mite, *Amblyseius womersleyi* Schicha (Acari: Phytoseiidae). *Applied Entomology and Zoology*, 29(2), 141–147.
- Tsunoda, T. & Amono, H. (2001). Female mate-receptivity behavior in multiple matings of a predacious mite, *Amblyseius womersleyi* Schicha (Acari: Phytoseiidae). *Applied Entomology and Zoology*, 36(3), 393–397.
- Van Valen, L. (1973). A new evolutionary law. *Evolutionary Theory*, 1, 1–30.
- Venditti, C., Meade, A. & Pagel, M. (2010). Phylogenies reveal new interpretation of speciation and the Red Queen. *Nature*, 463, 349–352.
- Vrijenhoek, R.C. (1979). Factors affecting clonal diversity and coexistence. *American Zoologist*, 19, 787–797.
- Vrijenhoek, R.C. & Parker, E.D. Jr. (2009). Geographical parthenogenesis: general-purpose genotypes and frozen niche variation. In: *Lost sex: the evolutionary biology of parthenogenesis*. Schön, I., Martens, K. & van Dijk, P. (Eds). Springer, Dordrecht-Heidelberg-London-New York, 99–131.
- Walker, W.F. (1980). Sperm utilization strategies in nonsocial insects. *American Naturalist*, 115, 780–799.
- Wallwork, J.A. (1977). The structure of the ovipositor and the mechanics of oviposition in the oribatid mite *Machadobelba symmetrica* Bal. (Acari: Cryptostigmata). *Acarologia*, 19(1), 149–154.
- Walter, D.E. & Lindquist, E.E. (1995). The distributions of parthenogenetic ascid mites (Acari: Parasitiformes) do not support the biotic uncertainty hypothesis. *Experimental and Applied Acarology*, 19, 423–442.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a microscale*. Second edition. Springer, London, UK, 499 pp.
- Wehner, K., Scheu, S. & Maraun, M. (2014). Resource availability as driving factor of the reproductive mode in soil microarthropods (Acari, Oribatida). *PLoS One*, 9(8), e104243.
- Wiğcek, M., Dabert, J., Wilkinson, K. & Proctor, H.C. (2022). Preliminary assessment of mating duration and prolonged post-copulatory associations in *Arrenurus* water mites (Actinotrichida: Parasitengonina: Hydrachnidiae). *Acarologia*, 62(1), 84–94.
- Witalinski, W. (1999). Sperm competition in the Acari. *Experimental and Applied Acarology*, 23, 455–465.
- Witalinski, W. & Walzl, M.G. (1995). Reproductive systems in selected acaridid mites (Acaridida). In: *The Acari. Physiological and ecological aspects of Acari-host relationships*, Kropczynska, D., Boczek J. & Tomczyk, A. (Eds). Dabor, Warszawa, Poland, 109–116.
- Witalinski, W., Szlendak, E. & Boczek, J. (1990). Anatomy and ultrastructure of the reproductive systems of *Acarus siro* (Acari: Acaridae). *Experimental and Applied Acarology*, 10, 1–31.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Yang, H., Quan, P. & Li, D. (2021). Male age and sexual experience affect male mating behavior in the hawthorn spider mite, *Amphitetranychus vieniensis*. *Experimental and Applied Acarology*, 85, 147–160.
- Yasui, Y. (1988). Sperm competition of *Macrocheles muscaedomesticae* (Scopoli) (Acarina: Mesostigmata: Macrochelidae), with special reference to precopulatory mate guarding behavior. *Journal of Ethology*, 6, 83–90.
- Yasui, Y. (1992). The existence of sex pheromone eliciting precopulatory mate guarding behavior in a male predatory mite, *Macrocheles muscaedomesticae* (Scopoli). *Journal of Ethology*, 10, 15–19.
- Ziegelmann, B., Tolasch, T., Steidle, J.L.M. & Rosenkranz, P. (2013). The mating behavior of *Varroa destructor* is triggered by a female sex pheromone. Part 2: Identification and dose-dependent effects of components of the *Varroa* sex pheromone. *Apidologie*, 44, 481–490.

16. Bölüm

Akarların Taşınma Şekilleri

Salih Doğan, Abdulkadir Taşdemir ve Hasan Hüseyin Özbek

Dağılım, popülasyon dinamikleri için önemli sonuçları olan temel bir biyolojik süreçtir ve birçok iç ve dış faktörden etkilenen çok fazlı ve karmaşık bir olgu olarak kabul edilir. Mevcut bulgular, aktif hareket yeteneğine sahip olan akarların ihtiyaçları doğrultusunda farklı yayılış stratejilerine sahip olduklarını göstermektedir. Akarlar, enerji maliyeti açısından önemli ölçüde farklılık gösteren, *aktif (otokori)* ve *pasif (allokori)* olmak üzere iki yolla dağılabilen yahut yer değiştirebilen organizmalardır.

Yayıma veya dağılma gibi hayvanların hareketiyle ilişkili terimlerin herkes tarafından kabul edilen ortak tanımlarını vermek kolay değildir. Sözlükteki anlamlarına da bakarak *hareket*, *göç* ve *dağılma* terimlerinin arasındaki farklar şu şekilde açıklanabilir. *Hareket* sözcüğü, bir cismin durumunun değişmesi, ilerleme, devinim, aksiyon gibi anlamlar taşır. Vücudun veya bir parçasının ya da bir kısmının oynatılması veya kıpırdanması anlamlarına da gelen hareket, esas olarak bir yerden başka bir yere gerçekleşen yer değiştirme eylemini ifade etmektedir.

Nakil, taşınma, gitme gibi anlamlara gelen *göç*, hayvan gruplarının (özellikle kuşlar veya balıklar gibi) beslenme veya üreme için bir bölgeden diğerine periyodik geçişleri olarak tarif edilir. Göç, iki habitat arasında olur ve tipik yıllık döngüden daha sık gerçekleşir. Aslında göçün habitatlar arasında olması, dağılım ile arasındaki önemli bir farkı teşkil eder. Dağılım genellikle tek yönlü olmasına rağmen göç davranışı, kendileri göçmen değillerse bile, yavruları ya da daha sonraki kuşakları için bir

kısımında geri dönüşü de içerir. Göç, hayvanların farklı mevsimlerde uygun yaşam alanları aramasına veya hayvan yaşam döngüsündeki farklı evreler için uygun yerlere gitmesine izin verir. Göç ve dağılım arasındaki bir diğer fark ise, göç eden hayvanların göç yollarını *biliyor* olmasıdır. Bazı hayvanlar tamamen kalıtsal genetik bilgisine güvenir; kral kelebekleri ve deniz kaplumbağaları gibi göç eden hayvanlarda her bir genç birey, yetişkinlerin rehberliği olmadan sonraki habitatına giden yolu kendisi bulabilmektedir. Diğer türlerde, genç hayvanlar deneyimli olanlarla beraber göç eder ve göçü bir veya iki defa tamamlayan hayvanları izleyerek rotayı ayrıntılı bir şekilde öğrenebilir.

Dağılma, bireylerin bir popülasyondan kalıcı olarak göç etmesidir. Dağılma terimi genellikle bir hayvanın doğduğu veya yumurtadan çıktığı alandan uzaklaşmasını ifade eder. Popülasyon ekolojisinde, bireylerin farklı lokalitelere doğru hareketidir. Biyocoğrafyada ise bireylerin hareketleriyle bir türün coğrafi aralığının genişletilmesidir ki; bu eylem, *dağılım* veya *yayılm* terimleriyle ifade edilir.

Dağılım, dağılma olasılığı ile dağıtıcı sayısının çarpımıyla bulunur; bu da, dağılma sisteminin ana biyolojik bileşenlerini tanımlamaya yardımcı olur. Dağılımı ilgili adaptasyonlar, farklı türlerdeki her bir bileşenin önemini gösterir. Dağılma adaptasyonları, dağılım gösterenlerin sayısını değiştiren gelişimsel özellikler ve üreme oranları veya dağılmada başarı olasılığını artıran davranışsal adaptasyonlar dikkate alınarak ölçülebilir. Adaptasyonlar, hayatta kalmayı etkiledikleri için ölçülebilir ve

lır. Bunlardan biri, avcılarının ancak tüm avlar ortadan kalktığına dağılmaya başladığı *katil* (*killer*) stratejisi, diğeri ise avcı dağılımının av mevcudiyetinden bağımsız olarak gerçekleştiği *sağmal* (*milker*) stratejidir. Sağmal stratejide, avcı hayvanlar av yoğunluğuna bakılmaksızın dağılmakta, böylece avlanma azalarak av popülasyonunun daha uzun süre büyümesine izin verilmektedir.

Aktif dağılım, genç toprakların akarlar tarafından kolonizasyonunda önemli bir mekanizmadır. Bununla birlikte, akar türlerinin uzun mesafelere başarılı bir şekilde dağılımı genellikle pasif hareketle (örneğin, rüzgâr veya su akıntıları gibi abiyotik araçlarla veya omurgalı veya omurgasız taşıyıcılarla) ilişkilendirilmektedir. Gerçekten de birçok türün olağanüstü hareket etme yeteneği vardır. Örneğin; *Alismobates inexpectatus*, *Carinozetes bermudensis*, *Fortuynia atlantica* gibi bazı karasal oribatidlerin *Körfez Akıntısı* ile ~3000 km dağıldığı kaydedilmiştir. Bazı türler ise yerden >900 m yükseklikte rüzgâr akımlarında dolaşırken toplanmıştır.

Vücut boyutunun akarların aktif dağılımını (yani yürüme) etkilediği, akar ne kadar büyükse dağılma olasılığının o kadar yüksek olduğu belirtilmektedir. Daha büyük hayvanların daha fazla dağıldığı sıklıkla gösterilmiştir ancak bazen tersi de mümkündür; örneğin, yusufçuklarda (Odonata) küçük erkek bireylerin dağılma olasılığı daha yüksektir. Öte yandan, vücut boyutunun omurgasız vektörler üzerinde foretik olarak yayılma olasılığı ile negatif şekilde ilişkili olduğu da belirtilmektedir. Yani akarın vücudu ne kadar küçükse, omurgasızlar tarafından o kadar sık taşınır. Muhtemelen küçük olması nedeniyle yolcu (foront), taşıyıcıya (konak) daha az maliyet getirmektedir.

Rüzgâr ve su ile taşınmaya kıyasla forezi, daha iyi dağılma yeteneğine sahip taşıyıcıları kullanarak, uygun bir ortama taşınma olasılığını artırır. Bu, forezide taşınanın uygun bir ortam bulabilmesi için daha az enerji harcadığı anlamına gelmektedir.

Akarların yayılış yetenekleri konusunda yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak ekonomik önemi olan Tetranychidae, Phytoseioidea, Eriophyoidea ve Ixodida grupları üzerine olduğu görülmektedir. En sık incelenen akar olan *Tetranychus urticae* (Tetranychidae), biyolojik kontrol etmenlerinin

değerlendirilmesi, hareket yeteneklerinin analizi, yoğunluğa bağlı dağılım, ağlarının üreme ve dağılımdaki rolü gibi farklı bağlamlarda birçok çalışmaya konu olmuştur. İkinci en çok çalışılan tür, av bulma ve yakalamadaki hareketliliği açısından geniş çapta değerlendirilen avcı bir akar olan *Phytoseiulus persimilis*'dir (Phytoseiidae). Ayrıca dağılım mekanizması, bu familyadaki farklı avcılar ve avları (çoğunlukla Tetranychidae familyasından çeşitli türler) arasındaki etkileşimler açısından da geniş çapta incelenmiştir. Ixodidler ise aktif dağılımları ve çeşitli hastalıkları vektörlemeleri bağlamında incelenmiştir. Yapılan bu çalışmalar oldukça sınırlıdır. Hatta Acariformes grubunda avcı türlerin dağılımına yönelik kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığını da belirtmek gerekir. Daha geniş takson yelpazesini kapsayan ileri çalışmaların, akarların henüz bilinmeyen diğer taşınım ve dağılım stratejilerini ortaya çıkarmaya yardımcı olacağı açıktır.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren aşağıdaki şahıs ve kuruluşlara teşekkür ederiz: Zhi-Qiang Zhang (Auckland Üniversitesi, Yeni Zelanda), Adem Keskin (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat), Sistematik ve Uygulamalı Akaroloji Derneği (Systematic and Applied Acarology Society) (Birleşik Krallık).

Kaynaklar

- Atakan, E., Çobanoğlu, S., Yüksel, O. & Bal, D.A. (2009). Kırmızı palmyeböceği [*Rhynchophorus ferrugineus* (Oliver, 1790) (Coleoptera: Curculionidae)] üzerinde foretik uropodid akarlar (Acarina: Uropodidae). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 33(2), 93–105.
- Athias-Binche, F. (1984). La phorésie chez les acariens uropodides (Anactinotriches), une stratégie écologique originale. *Acta Oecologica, Oecologia Generalis*, 5, 119–133.
- Athias-Binche, F. (1991). Evolutionary ecology of dispersal in mites. In: *Modern acarology*. Dusbabek, F. & Bukva, V. (Eds). SPB Academic, Prague, Czechia, 1, 27–41.
- Athias-Binche, F. (1994). *La phorésie chez les acariens. Aspects adaptatifs et évolutifs*. Editions du Castillet, Perpignan, France, 178 pp.

- Bajerlein, D., Adamski, Z., Kacalak, W., Tandecka, K., Wiesner, M. & Jurga, S. (2016). To attach or not to attach? The effect of carrier surface morphology and topography on attachment of phoretic deutonymphs of *Uropoda orbicularis* (Acari). *The Science of Nature*, 103, 61.
- Bajerlein, D., Witaliński, W. & Adamski, Z. (2013). Morphological diversity of pedicels in phoretic deutonymphs of Uropodina mites (Acari: Mesostigmata). *Arthropod Structure & Development*, 42(3), 185–196.
- Bartlow, A.W. & Agosta, S.J. (2021). Phoresy in animals: review and synthesis of a common but understudied mode of dispersal. *Biological Reviews*, 96(1), 223–246.
- Bartsch, I. (2004). Geographical and ecological distribution of marine halacarid genera and species (Acari: Halacaridae). *Experimental and Applied Acarology*, 34(1-2), 37–58.
- Beaulieu, F., Déchêne, A.D. & Walter, D.E. (2008). Phase morphs and phoresy: New species of *Antennoseius* (*Vitzthumia*) mites (Acari: Mesostigmata: Ascidae) associated with pyrophilous carabids (Carabidae: *Sericoda* spp.) in Alberta, Canada. *Zootaxa*, 1961(1), 37–57.
- Binns, E.S. (1982). Phoresy as migration – some functional aspects of phoresy in mites. *Biological Reviews*, 57, 571–620.
- Boggs, C.L. & Gilbert, L.E. (1987). Spatial and temporal distribution of *Lantana* Mites phoretic on butterflies. *Biotropica*, 19(4), 301.
- Boykin, L.S. & Campbell, W.V. (1984). Wind dispersal of the twospotted spider mite (Acari: Tetranychidae) in North Carolina peanut fields. *Environmental Entomology*, 13(1), 221–227.
- Bradie, J.N., Bailey, S.A., van der Velde, G. & Maclsaac, H.J. (2010). Brine-induced mortality of non-indigenous invertebrates in residual ballast water. *Marine Environmental Research*, 70(5), 395–401.
- Breed, M.D. & Moore, J. (2015). *Hayvan davranışı* (Çev. Ayyıldız, N.). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Türkiye, 480 s.
- Čejka, M. & Holuša, J. (2014). Phoretic mites in uni- and bivoltine populations of *Ips typographus*: a 1-year case study. *Turkish Journal of Zoology*, 38, 569–574.
- Chalmers, M.O., Harper, M.A. & Marshall, W.A. (1996). An illustrated catalogue of airborne microbiota from the Maritime Antarctic. British Antarctic Survey, Cambridge, UK, 175 pp.
- Chepstow-Lusty, A.J., Frogley, M.R., Bauer, B.S., Leng, M.J., Cundy, A.B., Boessenkool, K.P. & Gioda, A. (2007). Evaluating socio-economic change in the Andes using oribatid mite abundances as indicators of domestic animal densities. *Journal of Archaeological Science*, 34(7), 1178–1186.
- Clift, A.D. & Larsson, S.F. (1987). Phoretic dispersal of *Brennandania lambi* (Kczal) (Acari: Tarsonemida: Pygmephoridae) by mushroom flies (Diptera: Sciaridae and Phoridae) in New South Wales, Australia. *Experimental and Applied Acarology*, 3, 11–20.
- Clotuche, G., Navajas, M., Mailleux, A.-C. & Hance, T. (2013). Reaching the ball or missing the flight? Collective dispersal in the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae*. *PLoS One*, 8(10), e77573.
- Cohen, D. & Motro, U. (1989). More on optimal rates of dispersal: Taking into account the cost of the dispersal mechanism. *The American Naturalist*, 134(4), 659–663.
- Coulson, S.J., Moe, B., Monson, F. & Gabrielsen, G.W. (2009). The invertebrate fauna of High Arctic seabird nests: the microarthropod community inhabiting nests on Spitsbergen, Svalbard. *Polar Biology*, 32(7), 1041–1046.
- Crespi, B.J. & Taylor, P.D. (1990). Dispersal rates under variable patch density. *The American Naturalist*, 135(1), 48–62.
- Dingle, H. (1996). *Migration. The biology of life on the move*. Oxford University Press, Oxford, UK, 474 pp.
- Doğan, S. (2022). Confirming the presence of the phoront species *Sennertia* (*Sennertia*) *gargantua* Zachvatkin (Astigmata: Chaetodactylidae) dispersing on a Carpenter bee in Turkey. *Systematic and Applied Acarology*, 27(7), 1423–1435.
- Doğan, S., Ayyıldız, N., Faraji, F., Dilkaraoğlu, S., Zeytun, E. & Ersin, F. (2015). Oribatid mites in the Flevopark in Amsterdam (Acari: Oribatida). *Nederlandse Faunistische Mededelingen*, 45, 91–96.
- Evans, G.O. & Till, W. (1979). Mesostigmatic mites of Britain and Ireland (Chelicerata: Acari-Parasitiformes): An introduction to their external morphology and classification. *The Transactions of the Zoological Society of London*, 35, 139–262.
- Fain, A., Hyland, K.E. & Aitken, T.H.G. (1977). Flower mites of the family Ascidae phoretic in nasal cavities of birds (Acarina: Mesostigmata). *Acta Zoologica et Pathologica Antverpiensia*, 69, 99–154.
- Farish, D.J. & Axtell, R.C. (1971). Phoresy redefined and examined in *Macrocheles muscaedomesticae* (Acarina: Macrochelidae). *Acarologia*, 13, 1–29.
- Galvão, A.S., Melo, J.W.S., Monteiro, V.B., Lima, D.B., De Moraes, G.J. & Gondim Jr., M.G.C. (2012). Dispersal strategies of *Aceria guerreronis* (Acari: Eriophyidae), a coconut pest. *Experimental and Applied Acarology*, 57, 1–13.
- Glick, P.A. (1939). The distribution of insects, spiders and mites in the air. Technical Bulletin, No: 673, United States Department of Agriculture, Washington, D.C., USA, 151 pp.

- Houck, M.A. (1994). Adaptation and transition into parasitism from commensalism: A phoretic model. In: *Mites: Ecological and evolutionary analyses of life-history patterns*. Houck, M.A. (Ed.). Chapman & Hall, New York, USA, 252–281.
- Houck, M.A. & OConnor, B.M. (1991). Ecological and evolutionary significance of phoresy in the Astigmata. *Annual Review of Entomology*, 36, 611–636.
- Hussey, N.W. & Parr, W.J. (1963). Dispersal of the glasshouse red spider mite *Tetranychus urticae* Koch (Acarina, Tetranychidae). *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 6, 207–214.
- Ito, F. (2013). Evaluation of the benefits of a myrmecophilous oribatid mite, *Aribates javensis*, to a myrmecine ant, *Myrmecina* sp. *Experimental and Applied Acarology*, 61, 79–85.
- Ito, F. & Takaku, G. (1994). Obligate myrmecophily in an oribatid mite: novel symbiont of ants in oriental tropics. *Naturwissenschaften*, 81, 180–182.
- Jung, C. & Croft, B.A. (2001). Ambulatory and aerial dispersal among specialist and generalist predatory mites (Acari: Phytoseiidae). *Environmental Entomology*, 30(6), 1112–1118.
- Kaliszewski, M., Athias-Binche, F. & Lindquist, E.E. (1995). Parasitism and parasitoidism in Tarsonemina (Acari: Heterostigmata) and evolutionary considerations. *Advances in Parasitology*, 35, 335–367.
- Kempf, F., McCoy, K.D. & De Meeüs, T. (2010). Wahlund effects and sex-biased dispersal in *Ixodes ricinus*, the European vector of Lyme borreliosis: New tools for old data. *Infection, Genetics and Evolution*, 10, 989–997.
- Klimov, P.B. & OConnor, B.M. (2008). Morphology, evolution, and host associations of bee-associated mites of the family Chaetodactylidae (Acari: Astigmata), with a monographic revision of North American taxa. Miscellaneous Publications Museum of Zoology University of Michigan, No. 199, 243 pp.
- Klimov, P.B., OConnor, B.M., Ochoa, R., Bauchan, G.R., Redford, A.J. & Scher, J. (2016). *Bee Mite ID: Bee-associated mite genera of the world*. USDA APHIS Identification Technology Program (ITP), Fort Collins, CO. [Date of access: 16/12/2021] <http://idtools.org/id/mites/beemites/index.php>
- Klimov, P.B., Vinson, S.B. & OConnor, B.M. (2007). Acarinaria in associations of apid bees (Hymenoptera) and chaetodactylid mites (Acari). *Invertebrate Systematics*, 21(2), 109–136.
- Krantz, G.W. (1967). A review of the genus *Holocelaeno* Berlese, 1910 (Acarina: Macrochelidae). *Acarologia*, 9, 91–146.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Krantz, G.W. & Poinar, G.O. (2004). Mites, nematodes and the multi-million dollar weevil. *Journal of Natural History*, 38, 135–141.
- Lane, R.S., Mun, J. & Stubbs, H.A. (2009). Horizontal and vertical movements of host-seeking *Ixodes pacificus* (Acari: Ixodidae) nymphs in a hardwood forest. *Journal of Vector Ecology*, 34, 252–266.
- Laska, L., Rector, B.G., Przychodzka, A., Majer, A., Zalewska, K., Kuczynski, L. & Skoracka, A. (2023). Do mites eat and run? A systematic review of feeding and dispersal strategies. *Zoological Journal of the Linnean Society*, 20, 1–14.
- Lawson, D.S., Nyrop, J.P. & Dennehy, T.J. (1996). Aerial dispersal of European red mites (Acari: Tetranychidae) in commercial apple orchards. *Experimental and Applied Acarology*, 20, 193–202.
- Lebrun, P. & van Straalen, N. M. (1995). Oribatid mites: prospects for their use in ecotoxicology. *Experimental and Applied Acarology*, 19(7), 361–379.
- Lehmitz, R., Russell, D., Hohberg, K., Christian, A. & Xylander, W.E.R. (2011). Wind dispersal of oribatid mites as a mode of migration. *Pedobiologia*, 54(3), 201–207.
- Lehmitz, R., Russell, D., Hohberg, K., Christian, A. & Xylander, W.E.R. (2012). Active dispersal of oribatid mites into young soils. *Applied Soil Ecology*, 55, 10–19.
- Lindquist, E.E. (1975). Associations between mites and other arthropods in forest floor habitats. *The Canadian Entomologist*, 107(4), 425–437.
- Liu, S., Li, J., Guo, K., Qiao, H., Xu, R., Chen, J., Xu, C. & Chen, J. (2016). Seasonal phoresy as an overwintering strategy of a phytophagous mite. *Scientific Reports*, 6, 25483.
- Mailleux, A.-C., Fernandez, A.A., Martin, G.S., Detrain, C. & Deneubourg, J.-L. (2011). Collective migration in house dust mites. *Ethology*, 117, 72–82.
- Makino, S., Okabe, K. & Kanzaki, N. (2018). Acarinaria and mite associates of the large carpenter bee *Xylocopa* (*Koptortosoma*) *ruficeps* (Hymenoptera: Apidae) from Taiwan. *Journal of the Acarological Society of Japan*, 27(1), 13–19.
- Marshall, W.A. (1996). Biological particles over Antarctica. *Nature*, 383(6602), 680–680.
- McCauley, S.J. (2010). Body size and social dominance influence breeding dispersal in male *Pachydiplax longipennis* (Odonata). *Ecological Entomology*, 35, 377–385.

- Mckee, M.J., Ibrahim, Y.B. & Knowles, C.O. (1987). Relationship between dispersal and fecundity of *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae) exposed to flucythrinate. *Experimental and Applied Acarology*, 3, 1–10.
- Mitchell, R. (1970). An analysis of dispersal in mites. *The American Naturalist*, 104(939), 425–431.
- Norton, R.A. (1980). Observations on phoresy by oribatid mites (Acari: Oribatei). *International Journal of Acarology*, 6(2), 121–130.
- OConnor, B.M., Colwell, R.K. & Naeem, S. (1997). The flower mites of Trinidad III. The genus *Rhinoseius* (Acari: Ascidae). *Miscellaneous Publications, Museum of Zoology, University of Michigan*, 184, 1–32.
- Paraschiv, M. & Isaia, G. (2020). Disparity of phoresy in mesostigmatid mites upon their specific carrier *Ips typographus* (Coleoptera: Scolytinae). *Insects*, 11(11), 771.
- Perotti, M.A. & Braig, H.R. (2009). Phoretic mites associated with animal and human decomposition. *Experimental and Applied Acarology*, 49, 85–124.
- Pfingstl, T. (2013). Resistance to fresh and salt water in intertidal mites (Acari: Oribatida): implications for ecology and hydrochorous dispersal. *Experimental and Applied Acarology*, 61(1), 87–96.
- Pfingstl, T. (2017). The marine-associated lifestyle of ameronothroid mites (Acari, Oribatida) and its evolutionary origin: a review. *Acarologia*, 57(3), 693–721.
- Pugh, P.J.A. (2003). Have mites (Acarina: Arachnida) colonised Antarctica and the islands of the Southern Ocean via air currents? *The Polar Record*, 39(3), 239–244.
- Reynthi, A.M., Egas, M., Janssen, A. & Sabelis, M.W. (2018). Prey exploitation and dispersal strategies vary among natural populations of a predatory mite. *Ecology and Evolution*, 8, 10384–10394.
- Ronce, O., Perret, F. & Olivieri, I. (2000). Evolutionarily stable dispersal rates do not always increase with local extinction rates. *The American Naturalist*, 155(4), 485–496.
- Seeman, O.D. & Walter, D.E. (2023). Phoresy and mites: more than just a free ride. *Annual Review of Entomology*, 68(1), 69–88.
- Smith, R.I.L. (1991). Exotic sporomorphs as indicators of potential immigrant colonists in Antarctica. *Grana*, 30(2), 313–324.
- Smitley, D.R. & Kennedy, G.G. (1988). Aerial dispersal of the twospotted spider mite (*Tetranychus urticae*) from field corn. *Experimental and Applied Acarology*, 5, 33–46.
- Szymkowiak, P., Górski, G. & Bajerlein, D. (2007). Passive dispersal in arachnids. *Biological Letters*, 4(2), 75–101.
- Thompson, P.L. & Fronhofer, E.A. (2019). The conflict between adaptation and dispersal for maintaining biodiversity in changing environments. *PNAS - Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116(42), 21061–21067.
- Uexküll, J. von. (1909). *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Springer, Berlin, Germany, 253 pp.
- Waleckx, E., Montalvo-Balam, T. de J., Pinzón-Canul, A., Arnal, A., Marti, G. & Martínez, P.A. (2018). First report of phoresy by an oribatid mite (Acari: Oribatida) on a triatomine bug (Hemiptera: Reduviidae). *International Journal of Acarology*, 44(4-5), 210–211.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution & behaviour Life at a Microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, Germany, 494 pp.
- Yoshimoto, C.M. & Gressitt, J.L. (1963). Trapping of airborne insects in the Pacific Antarctic area, 2. *Pacific Insects*, 5(4), 873–883.
- Zeh, D.W. & Zeh, J.A. (1992). On the function of harlequin beetle-riding in the pseudoscorpion, *Cordylochernes scorpioides* (Pseudoscorpionida: Chernetidae). *Journal of Arachnology*, 20, 47–51.

17. Bölüm

Akarlarda Birlikte Yaşam Şekilleri

Salih Doğan, Adem Keskin ve Nusret Ayyıldız

Akarlar (Acari veya Acarina), dolaylı ya da doğrudan, geçici veya sürekli, isteğe bağlı veya zorunlu olarak diğer canlılarla ortaklık kurarak birlikte yaşam sürdürebilir. Hemen her türlü karasal ve sucul ortamda karşılaşılabileceğimiz bu canlılar, nispeten küçük yapıları olduklarından fiziksel olarak kendilerinden daha büyük organizmalarla ilişki içersisinde bulunabilir.

Akarlarda serbest yaşamın yanı sıra parazit ve diğer ortak yaşam şekillerinin çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür (Tablo 17.1). İnsanlarda, omurgalı ve omurgasız hayvanlarda ve bitkilerde parazit olarak yaşayan çok sayıda akar türü mevcuttur. Zorunlu hematofag olan akar türleri insanlardan ve hayvanlardan kan emerek beslenirler. Böylece doku lezyonlarına sebep olurlar ayrıca birçok hastalık etmenini de bulaştırırlar. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda Güney Pasifik'te savaşta ölen askerlerden daha fazla sayıda asker, akarların bulaştırdığı *Çalılık ateşi* (*Scrub tifüs*, etken *Orientia tsutsugamushi*) nedeniyle ölmüştür. Kene türleri, insan ve hayvanlara 200 kadar hastalık etkenini (virüs, bakteri, protozoon, helmint) nakledebilmektedir. Bunların içinde özellikle *Theileriosis* ve *Babesiosis* gibi hastalıklar hayvanlar için, *Lyme borreliosis*, *Kene Kaynaklı Ensefalit*, *Kırım-Kongo Kanamalı Ateşi (KKKA)* gibi hastalıklar da insan sağlığı açısından önemlidir. Muhtelif gıdalarda yaşayan bazı akarlar zaman zaman insanları ve hayvanları enfeste

etmekte ve deride kaşıntılı lezyonlara (*akaro-dermatit*) sebep olabilmektedir. Akarlar, ayrıca insanda *akarofobiya* denilen psikotik ve sanrısız rahatsızlığa da neden olabilmektedir. Tıbbi bir kanıt olmamasına rağmen kişinin akarlar gibi küçük organizmalar tarafından enfeste olduğu yanlış ve ısrarlı inancı ile seyreden bu bozukluk tıpta *delüzyonel parazitöz* veya *psikojenik parazitöz* olarak bilinmektedir.

Akarların büyük çoğunluğu, serbest yaşayan formlardır. Bu grup, yüksek çeşitlilikte avcı akarları, canlı bitkilerin dokularını veya sıvılarını tüketen bitki beslenicileri (fitofag), ölü bitki veya hayvan dokusunu kullanan saprofitler ve mantarlarla beslenen fungivorları içerir. Parazitik ilişki dışında da, akarlar çok sayıda hayvan türü ile çeşitli ve değişen derecelerde türler arası ilişki yaşayabilir. Bazı durumlarda akarlar, kendilerine besin kaynağı sağlayan hayvanları konak olarak kullanabilir veya onların yumurtaları ile beslenerek zarar verebilir. Avcı akarlar, üzerinde taşıdıkları konaklarının parazitleriyle beslenerek onlara fayda sağlayabilirler.

Bu bölümde, ilk olarak akarların parazitik yaşam biçimleri üzerinde durulmuş ve konakçıları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Takiben, konakçının parazit akarlarla karşı geliştirdiği savunma davranışları incelenmiş, sonrasında akarların canlılarla olan diğer ortak yaşam şekillerinden bahsedilmiştir.

erginliğe ulaştıktan hemen sonra onunla ilk çiftleşen erkek olma şansı (*sperm önceliği*) kazanır. Yapılan bir çalışmada, bu stratejiyi takip eden erkeklerin yumurtaları dölleme oranının oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çarpıcı bir tezatlık, sert kenelerden *Ixodes dammini*'de (Ixodida: Ixodidae) görülmektedir. Yapılan bir çalışmada, çoklu çiftleşme yapan (*poligamik*) dişinin ilk döllemeden sonra genital açıklığının başka bir erkek kene tarafından uzun süre ağız parçalarıyla sondalanması, önceki erkeğin ejakülatının çıkarılmasını sağlamakta ve böylece ikinci erkek kene tarafından bırakılan spermilerin yumurtaları döllemesi sağlanmaktadır. Böylelikle son çiftleşen erkek sperm rekabetinde öne geçmektedir. Yumuşak kenelerin (Argasidae) dişileri, çiftleşmeyle aldığı spermeleri rahimlerinde, muhtemelen erkeğin ağız parçalarının erişemeyeceği bir yerde saklar; bu nedenle, argasid kenelerde son çiftleşen erkeğin sperm önceliğinin olmadığı düşünülmektedir.

Erkek örümcek akarları (Trombidiformes: Tetranychidae) için de *ilk çiftleşen* olmak çok önemlidir. Örümcek akarlarda spermatozonların seminal haznedeki dişinin hemosolü yoluyla yumurtalığa göç ettiği bilinmektedir. Böylece ilk çiftleşmeden elde edilen spermeler, sonraki çiftleşmelerden gelen spermelere göre bir avantaj elde eder. Sonuç olarak, bir dişiyi çiftleşen ilk erkek, dişinin yumurtalarının çoğunu döllemektedir. Akarlarda eş seçimi ve sperm rekabeti konusunda örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Daha ayrıntılı bilgi için *15. Bölüm: Akarlarda Üreme Davranışı*'na bakınız.

Sonuç

Canlılar buldukları ekosistemlerde hem kendi türdeşleriyle hem de çevrelerinde yaşayan diğer türlerle çeşitli düzeylerde ekolojik etkileşimlere girerler ve bu etkileşimler canlıların hayatta kalabilmesi için oldukça büyük öneme sahiptir. Akarlarda birlikte yaşam şekillerinin konu edildiği bu bölümde, parazitizm ağırlıklı olmak üzere komensalizm, mutualizm, predasyon ve rekabet gibi ilişki şekilleri üzerinden, akarların diğer canlılarla olan etkileşimleri örnekler verilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Akarların simbiyotik ilişkilerinin

oldukça çeşitli olduğu, etkileşim sınırlarının her zaman açık olmadığı ve zaman içerisinde farklılaşarak farklı bir hüviyet kazanabileceği unutulmamalıdır. Akarlarda birlikte yaşam biçimlerinin ve farklı ilişki şekillerinin daha iyi anlaşılabilmesi için konuyu destekler nitelikteki "*18. Bölüm: Sosyal/Sosyale Yakın Akarlar ve Sosyal Yaşam Tipleri*" kısmına bakınız.

Kaynaklar

- Arthur, D.R. (1963). *British ticks*. Butterworths, London, UK, 211 pp.
- Ashley, D. (2015). The evolution of parasitism and host associations in mites. In: *Parasite diversity and diversification: evolutionary ecology meets phylogenetics*. Morand, S., Krasnov, B.R. & Littlewood, D.T.J. (Eds). Cambridge University Press, Cambridge, UK, 265–288.
- Bernard, J., Lumley, L.M., Buck, M. & Cobb, T.P. (2020). A new species of rake-legged mite, *Caeculus cassiopeiae* (Prostigmata, Caeculidae), from Canada and a systematic analysis of its genus. *ZooKeys*, 926, 1–23.
- Brust, G.E. & House, G.J. (1988). A study of *Tyrophagus putrescentiae* (Acari: Acaridae) as a facultative predator of southern corn rootworm eggs. *Experimental and Applied Acarology*, 4(4), 335–344.
- Chhillar, B.S., Gulati, R. & Bhatnagar, P. (2007). *Agricultural acarology*. Daya Publishing House, Delhi, India, 355 pp.
- Colloff, M. (2009). *Dust mites*. Springer, Dordrecht, The Netherlands, 583 pp.
- Croft, B.A. & Hoying, S.A. (1977). Competitive displacement of *Panonychus ulmi* (Koch) by *Aculus schlechtendali* Nalepa in apple orchards. *The Canadian Entomologist*, 109(8), 1025–1034.
- Dawkins, R. (2009). *The greatest show on earth. The evidence for evolution*. Çevirenler: Fer, İ., İpekdağ, K., Özpolat, B.D. & Polat, U. (2010). *Yeryüzündeki en büyük gösteri. Evrimin kanıtları*. Kuzey Yayınları, İstanbul, Türkiye, 412 s.
- Doğan, S. (2022). An overview of research on the family Cheyletidae (Acariformes) in Turkey, with a checklist of the Turkish cheyletid mites. *Systematic and Applied Acarology*, 27(6), 1132–1151.
- Durden, L.A. (1987). Predator-prey interactions between ectoparasites. *Parasitology Today*, 3(10), 306–308.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Samsun, Türkiye, 259 s.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. Wallingford, CAB International, Wallingford, Oxfordshire UK, 576 pp.

- Fain, A. (1987). Notes on mites associated with Myriapoda: II. Four new species of the genus *Julolaelaps* Berlese, 1916 (Acari, Laelapidae). *Bulletin de L'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique (Entomologie)*, 57, 203–208.
- Foott, W. (1962). Competition between two species of mites. I. Experimental results. *The Canadian Entomologist*, 94(4), 365–375.
- Gaull, K.R. & Ridsdill-Smith, T.J. (1996). The foraging behaviour of redlegged earth mite, *Halotydeus destructor* (Acarina: Penthalpidae), in annual subterranean clover pasture. *Bulletin of Entomological Research*, 86, 247–252.
- Gerson, U., Fain, A. & Smiley, R.L. (1999). Further observations on the Cheyletidae (Acari) with a key to the genera of the Cheyletinae and a list of all known species in the family. *Entomologie*, 69, 35–86.
- Hughes, T.E. (1959). *Mites or the Acari*. The Athlone Press, University of London, UK, 225 pp.
- Hughes, A.M. (1976). *The mites of stored food and houses*. Ministry of agriculture, fisheries and food, Technical Bulletin. No: 9. Her Majesty's Stationery Office, London, UK, 400 pp.
- Imbriani, I. & Mankau, R. (1983). Studies on *Lasioseius scapulatus*, a mesostigmatid mite predaceous on nematodes. *Journal of Nematology*, 15(4), 523–528.
- Karakuş, G. (2010). Delüzyonel parazitöz: klinik özellikleri, tanı ve tedavi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(3), 384–400.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Lesna, I., Wolfs, P., Faraji, F., Roy, L., Komdeur, J. & Sabelis, M.W. (2009). Candidate predators for biological control of the poultry red mite *Dermanyssus gallinae*. *Experimental and Applied Acarology*, 48, 63–80.
- Mağol, J., Łaydanowicz, J. & Kłosińska, A. (2010). Myrmecophilous Parasitengona (Acari: Prostigmata)-Accident or adaptation? *Annales Zoologici*, 60(3), 429–437.
- Naegele, A., Reboux, G., Scherer, E., Roussel, S. & Millon, L. (2013). Fungal food choices of *Dermatophagoides farinae* affect indoor fungi selection and dispersal. *International Journal of Environmental Health Research*, 23(2), 91–95.
- Nicholson, W.L., Sonenshine, D.E., Boden, B.H. & Brown, R.N. (2019). Ticks (Ixodida). In: *Medical and veterinary entomology*. Third edition. Durden, L. & Mullen, G.R. (Eds). Academic Press Elsevier, San Diego, California, USA, 603–672.
- Proctor, H. & Owens, I. (2000). Mites and birds: diversity, parasitism and coevolution. *Trends in Ecology & Evolution*, 15, 358–364.
- Rockett C.L. (1980). Nematode predation by oribatid mites (Acari: Oribatida). *International Journal of Acarology*, 6, 219–224.
- Rupes, V. & Whitaker Jr, J.O. (1968). Mites of the subfamily Labidophorinae (Acaridae, Acarina) in North America. *Acarologia*, 10(3), 493–499.
- Santos, M.A. (1989). Intraspecific competition in developing *Tyrophagus putrescentiae* (Acari: Acaridae). *International Journal of Acarology*, 15(2), 107–110.
- Seeman, O.D. & Walter, D.E. (2023). Phoresy and mites: more than just a free ride. *Annual Review of Entomology*, 68(1), 69–88.
- Smith, M.I., Cook, D.R. & Smith, P.B. (2001). Water mites (Hydrachnidia) and other arachnids. In: *Ecology and classification of North American freshwater invertebrates*. Second edition. Thorp, J.H. & Covich, P.A. (Eds). Academic Press, California, USA, 551–659.
- Sonenshine, D.E. (1993). *Biology of ticks*. Vol. 2. First edition. Oxford University Press, New York, USA, 491 pp.
- Sonenshine, D.E. & Roe, R.M. (2014). Overview: ticks, people, and animals, In: *Biology of ticks*. Volume I. Second edition. Oxford University Press, New York, USA, 3–16.
- Thibierge, G. (1894). Les acarophobes. *Revue Générale de Clinique et de Thérapeutique*, 32, 373–376.
- Uppstrom, K. & Klompen, H. (2005). A new species of *Julolaelaps* (Acari: Iphipsididae) from African millipedes. *International Journal of Acarology*, 31(2), 143–147.
- Walter, D.E. (1988). Predation and mycophagy by endostigmatid mites (Acariiformes: Prostigmata). *Experimental and Applied Acarology*, 4(2), 159–166.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour. Life at a Microscale*. Second edition. Springer Dordrecht, Germany, 494 pp.
- Woolley, T.A. (1988). *Acarology. Mites and human welfare*. A Wiley-Interscience Publications, New York, USA, 484 pp.
- Wurst, E. & Pfister, T. (1990). On the biology of *Baloghella melis* Mahunka, 1963 (Acari: Acaridida: Glycyphagidae). *Bonner Zoologische Beiträge*, 41, 157–162.
- Yasui, Y. (1988). Sperm competition of *Macrocheles muscaedomesticae* (Scopoli) (Acarina: Mesostigmata: Macrochelidae), with special reference to precopulatory mate guarding behavior. *Journal of Ethology*, 6, 83–90.

18. Bölüm

Sosyal/Sosyale Yakın Akarlar ve Sosyal Yaşam Tipleri

Rana Akyazı ve Osman Ecevit

Sosyalliğin sosyologlar ve biyologlara göre farklı tanımlamaları yapılmış olup, sosyologlara göre, “bir bireyin diğer bireylerle kurduğu kişisel ilişkilerini bütün bireylere yansıtmasıdır”. Biyologlar ise, sosyalliği, “bir hayvan popülasyonundaki üyelerin, iş birliğine dayalı toplumlar oluşturma eğilimi” olarak tanımlamışlardır.

Akarlarda sosyal yaşama yönelik ilk kitap 2010 yılında “Bitki akarları ve sosyallik” (*Plant mites and sociality*) ismi ile Yutaka Saito tarafından yayımlanmıştır. Saito (2010) kitabında, akarlardaki ilk sosyallik tespitinin Treath (1975) tarafından *Dicrocheles phalaenodectes* (Mesostigmata: Laelapidae) türü için yapıldığını bildirmiştir. O günden buyana akarlardaki sosyal yaşama yönelik en fazla çalışılan grup tetranychid akarlar, özellikle de *Stigmaeopsis* türleri (Prostigmata: Tetranychidae) olmuştur. Ancak Acaridae, Pyroglyphidae (Sarcoptiformes), Cheyletidae, Eriophyidae, Stigmaeidae (Trombidiformes) Laelapidae, Phytoseiidae ve Varroidae (Mesostigmata) familyalarından bazı türlerde de sosyal/sosyale yakın davranışlara dair tespitler yapılmıştır.

Bu bölümde, sosyallik alt grupları ile birlikte genel anlamda tanımlanarak, akarlarda tespit edilen sosyal ve sosyale yakın davranışlar, akarlarda sosyal yaşamın derecelendirilmesinde kullanılan özellikler ve sosyal yaşam tipleri ile sosyal/sosyale yakın akar türlerine dair bilgiler sunulmaktadır.

18.1. Sosyallik

Sosyallik, bir hayvan popülasyonundaki bireylerin sosyal gruplar içinde birleşme ve işbirlikçi toplumlar oluşturma eğilimindeki dereceyi ifade eder. Buna göre, sosyallik bazı ölçütler göz önünde bulundurularak, *soliter*, *alt sosyal* (*subsosial*), *komünal* (*communal*), *kuasisosyal* (*quasisosial*), *yarisosyal* (*semisosial*) ve *ösosyal* (*eusosial*) olmak üzere 6 farklı alt gruba ayrılmıştır.

Bir canlı grubunun tam sosyal kabul edilmesi için, gruptaki genç bireylerin bakım ve korunmasının iş birliği içinde yapılması, ergin kolonisi içinde örtüşen kuşakların varlığı ve grupta *iş bölümü* (*kast*) olması gerekir. Soliter yaşam bu üç özelliğin hiçbirini taşımadan yalnız yaşama durumudur. Alt sosyal yaşam, ebeveynlerin dönemsel olarak yavru bakımı gösterdiği yaşam şeklidir. Komünal yaşamda ise, sürekli olarak ancak iş birliği yapmadan yavru bakımı göstererek aynı yuvada yaşama durumu vardır. Kuasisosyal yaşam ise, sürekli ancak iş birliği ile yavru bakımı göstererek aynı yuvada yaşama şeklidir. Yarisosyal yaşam, kuasisosyal özelliklerin yanı sıra, işçi bölümünü içermektedir. Dolayısı ile yarı sosyal yaşamda aynı yuvada yavru bakımında iş birliği ve işçi bireyler bölümü vardır. Ösosyal yaşamda ise, yarisosyal özelliklerle birlikte, koloni içinde uzun süreli örtüşen kuşaklar yer alır. Sonuç olarak bu tip yaşam da aynı yuvada yavru bakımında iş birliği, işçi bireyler bölümü ve koloni içinde uzun süreli örtüşen kuşaklar bulunur denilebilir.

18.4.4. Astigmatid Akarlarda Sosyalite, Sosyal Yaşama Yakınlık

Toplanmanın, sosyal evrimde bir ön koşul olarak değerlendirildiği daha önce de belirtmişti. *Dermatophagoides pteronyssinus* (Astigmata: Pyroglyphidae) kolonisinde birey sayısının çok artması ve besin kıtlığının yaşanmaya başladığı durumlarda, popülasyon üyeleri yaşam alanını topluca terk ederler. Grubun aynı yöne doğru ve birlikte hareketi ise, göç yoluna bırakılan izlerle sağlanır. Göç yolunun seçiminde konspesifik türler ile etkileşim oldukça önemlidir. Astigmatid akarlarda toplanma ve dağılma feromonlarının olduğu da bildirilmiştir. Diğer bir tür *Sancassania (Caloglyphus) berlesii*'de (Astigmata: Acaridae) popülasyon içindeki erkek-erkek/dişi ilişkileri açısından önemli bir tespit yapılmıştır. Türün iki farklı erkek formu vardır. Bunlardan biri, rakip erkek bireye saldırmak için değişime uğrayarak kalınlaşmış III. çift bacaklara sahipken, diğer formda tüm bacaklar normal yapıdadır. İlginç olan normal formların diğer erkeklere karşı saldırganlık göstermeyişiştir. Sadece düşük popülasyon yoğunluklarında ortaya çıkan savaşçı erkekler ise, değişime uğramış bacakları ile normal erkeklere üstünlük kurarak, dişi uğruna onlarla savaşıp, genellikle onları öldürerek kendi haremelerini kurarlar.

Sonuç

Akar sosyalliğine yönelik günümüze değin yapılan çalışmalar, sosyal yaşama sahip akar türlerinin varlığını göstermiştir. Ayrıca pek çok türde sosyalite yakın davranışlar bulunduğu da ortaya konmuştur. Belirlenen davranışsal özelliklerin akar mücadelesi ile ilişkilendirilerek kullanılabilirliğinin araştırılması gerekir.

Kaynaklar

- Akyazı, R. & Altunç, Y.E. (2018). Akarlarda feromonlar. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 185–205.
- Akyazı, R. & Soysal, M. (2016). Akarlarda sosyal yaşam. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 6(1), 83–97.
- Aviles, L., Harwood, G. & Koenig, W. (2012). A quantitative index of sociality and its application

to group-living spiders and other social organisms. *Ethology: formerly Zeitschrift für Tierpsychologie*, 118(12), 1219–1229.

- Baker, J.R. (2010). *Cyclamen mite and broad mite*. Ornamental and turf insect information notes. Retrieved October 2022, from <http://www.ces.ncsu.edu/depts/ent/notes/O&T/flowers/note28/note28.html>
- Blazak, C., Ehrensberger, R. & Schuster, R. (1990). Beiträge zur Kenntnis der lebenweise der litoralmilbe *Macrocheles superbus* Hull, 1918 (Acarina: Gamasina). *Osnabrücker naturwissenschaftliche Mitteilungen*, 16, 51–62.
- Boczek, J. (1959). Biologia I ekologia sierposza rozkuszki (*Cheyletus eruditus*) (Schrank, 1781) (Acarina, Cheyletidae). *Press Naukowe IVR*, 175–230.
- Chittenden, A.R. & Saito, Y. (2001). Why are there feeding and nonfeeding larvae in phytoseiid mites (Acari, Phytoseiidae). *Journal of Ethology*, 19, 55–62.
- Clotuche, G., Maillieux, A., Astudillo Fernandez, C.A., Deneubourg, J.L., Detrain, C. & Hance, T. (2011). The formation of collective silk balls in the spider mite *Tetranychus urticae* Koch. *PLoS ONE*, 6(4), e18854.
- Donze, G. & Guerin, P.M. (1994). Behavioural attributes and parental care of *Varroa* mites parasiting honeybee brood. *Behavioural Ecology and Sociobiology*, 34, 305–319.
- Faraji, F., Janssen, A., Van Rijn, P.C.J. & Sabelis, M.W. (2000). Kin recognition by the predatory mite *Iphiseius degenerans*: discrimination among own, conspecific and heterospecific eggs. *Ecological Entomology*, 25, 147–155.
- Fitzgerald, T.D. (2003). Role of trail pheromone in foraging and processionary behaviour of pine processionary caterpillars *Thaumetopoea pityocampa*. *Journal of Chemical Ecology*, 29, 513–532.
- Giraldeau, L.A. (2008). Solitary foraging strategies. In: *Behavioural ecology: An evolutionary perspective on behaviour*. Danchin, E.L., Giraldeau, A. & Cezilly, F. (Eds). Oxford University Press, Oxford, UK, 233–255.
- Horita, M., Chittenden, A.R., Sato Y. & Saito, Y. (2004). Function of web box as an anti-predator barrier in the spider mite, *Schizotetranychus recki*. *Journal of Ethology*, 22, 105–108.
- Ito, K. (2019). Lethal attack of *Schizotetranychus brevisetosus* Ehara (Acari: Tetranychidae) on predatory midge larva. *Systematic and Applied Acarology*, 24(2), 187–192.
- Kanazawa, M., Sahara, K. & Saito, Y. (2011). Silk threads function as an 'adhesive cleaner' for nest space in asocial spider mite. *Proceedings of the Royal Society B*, 1278, 1653–1660.

- Klingeman, B. & Hale, F. (2003). Little broad mites cause big headaches for growers. *Tennessee Green Times*, 4, 24–25.
- Mailleux, A.C., Fernandez, A.A., Martin, G.S., Detrain, C. & Deneubourg, J.L. (2011). Collective migration in house dust mites. *Ethology*, 117(1), 72–82.
- Martin N.A. (1991). Scanning electron micrographs and notes on broad mite *Polyphagotarsonemus latus* (Banks), (Acari: Heterostigmata: Tarsonemidae). *New Zealand Journal of Zoology*, 18(3), 353–356.
- Mateo, J.M. (2004). Recognition systems and biological organization: the perception component of social recognition. *Annales Zoologici Fennici*, 41, 729–745.
- Michalska, K., Skoracka, A., Navia, D. & Amrine, J.W. (2010). Behavioural studies on Eriophyoid mites: An overview. *Experimental and Applied Acarology*, 51, 31–59.
- Michener, C.D. (1969). Comparative social behavior of bees. *Annual Review of Entomology*, 14, 299–342.
- Mori, K. & Saito, Y. (2004). Nest size variation reflecting anti-predator strategies in social spider mites of *Stigmaeopsis* (Acari: Tetranychidae). *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 56, 201–206.
- Mori, K. & Saito, Y. (2005). Variation in social behavior within a spider mite genus, *Stigmaeopsis* (Acari: Tetranychidae). *Behavioral Ecology*, 16(1), 232–238.
- Mori, H., Saito, Y. & Tho, Y. (1999). Cooperative group predation in a sit-and-wait cheyletid mite. *Experimental and Applied Acarology*, 23, 643–65.
- Mushtaq, H., Kamran, M. & Alatawi, F.J. (2021). Two new life types and assessment of web-associated behavioral characteristics of some *Oligonychus* species on various host plants. *Experimental and Applied Acarology*, 83(2), 211–227.
- Norton, R.A., Kethley, J.B., Johnston D.E. & O'Connor, B.M. (1993). Phylogenetic perspectives on genetic systems and reproductive modes of mites. In: *Evolution and diversity of sex ratio in insects and mites*. Wrensch, D.L. & Ebbert, M.A. (Eds). Chapman & Hall, New York, USA, 8–99.
- Oku, K. (2008). Role of excreta in predator avoidance by the Kanzawa spider mite, *Tetranychus kanzawai*. *European Journal of Entomology*, 5, 619–623.
- Otsuki, H. & Yano, S. (2017). Within-patch oviposition site shifts by spider mites in response to prior predation risks decrease predator patch exploitation. *Ethology*, 123, 453–459.
- Pallini, A., Janssen, A. & Sabelis, M.W. (1997). Odour-mediated responses of phytophagous mites to conspecific and heterospecific competitors. *Oecologia*, 110, 179–185.
- Potter, D.A., Wrensch, D.L. & Johnston, D.E. (1976). Guarding aggressive behaviour and mating success in male two-dotted spider mites. *Annals of the Entomological Society of America*, 69, 707–711.
- Radwan, J. (1993). The adaptive significance of male polymorphism in the acarid mite *Caloglyphus berlesei*. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 33, 201–208.
- Roessingh, P. (1990). Chemical marker from silk of *Yponomeuta cagnagallus*. *Journal of Chemical Ecology*, 16, 2203–2216.
- Saito, Y. (1986). Biparental defence in a spider mite (Acari: Tetranychidae) infesting *Sasa* bamboo. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 18, 377–386.
- Saito, Y. (1990a). “Harem” and “non-harem” type mating systems in two species of subsocial spider mites (Acari, Tetranychidae). *Researches on Population Ecology*, 32, 1–16.
- Saito, Y. (1990b). Life history and food habit of *Typhlodromus bambusae* Ehara, a specific predator of *Schizotetranychus celarius* (Banks) (Acari: Phytoseiidae, Tetranychidae). *Experimental and Applied Acarology*, 10, 45–51.
- Saito, Y. (1995). Sociobiological aspects of spider mite life types. *Journal of the Acarological Society of Japan*, 4, 55–67.
- Saito, Y. (1997). Sociality and kin selection in Acari. In: *The evolution of social behaviour in insects and arachnids*. Choe, J.C. & Crespi, B.J. (Eds). Cambridge University Press, Cambridge, UK, 443–457.
- Saito, Y. (2010). *Plant mites and sociality: Diversity and evolution*. Springer, Tokyo, Japan, 187 pp.
- Saito, Y., Chittenden, A.R., Mori, K., Ito, K. & Yamauchi, A. (2008). An overlooked side effect of nest scattering behavior to decrease predation risk (Acari: Tetranychidae, Stigmaeidae). *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 63, 33–42.
- Saito, Y., Mori, K., Sakagami, T. & Lin, J. (2004). Reinstatement of the genus *Stigmaeopsis* Banks, with descriptions of two new species (Acari, Tetranychidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 97, 635–646.
- Saito, Y., Zhang, Y.-X., Mori, K., Ito, K., Sato, Y., Chittenden, A.R., Lin, J.-Z., Chae, Y., Sakagami, T. & Sahara, K. (2016). Variation in nesting behavior of eight species of spider mites, *Stigmaeopsis* having sociality. *The Science of Nature*, 103(9–10), 87.
- Sakagami, T., Saito, Y., Kongchuensin, M. & Sahara, K. (2009). Molecular phylogeny of *Stigmaeopsis*, with special reference to speciation through host plant shift. *Annals of Entomological Society of America*, 102, 360–366.
- Sato, Y., Egas, M., Sabelis, M.W. & Mochizuki, A. (2013a). Male–male aggression peaks at intermediate relatedness in a social spider mite. *Ecology and Evolution*, 3(8), 2661–2669.

- Sato, Y., Sabelis, M.W. & Mochizuki, A. (2013b). Asymmetry in male lethal fight between parapatric forms of a social spider mite. *Experimental and Applied Acarology*, 60(4), 451–461.
- Sato, Y. & Saito, Y. (2006). Nest sanitation in social spider mites: Interspecific differences in defecation behavior. *Ethology*, 112, 664–669.
- Sato, Y. & Saito, Y. (2007). Evolutionary view of waste management behavior using volatile chemical cues in social spider mites. *Journal of Ethology*, 26, 267–272.
- Sato, Y., Saito, Y. & Sakagami, T. (2003). Rules for nest sanitation in a social spider mite, *Schizotetranychus miscanthi* Saito (Acari: Tetranychidae). *Ethology*, 109, 713–724.
- Sato, Y., Tsuda, Y., Sakamoto, H., Egas, M., Gotoh, T., Saito, Y., Zhang, Y.-X., Lin, J.-Z., Chao, J.-T. & Mochizuki, A. (2019). Phylogeography of lethal male fighting in a social spider mite. *Ecology and Evolution*, 9(4), 1590–1602.
- Schausberger, P. & Croft, B.A. (2001). Kin recognition and larval cannibalism by adult females in specialist predaceous mites. *Animal Behaviour*, 61, 459–464.
- Schausberger, P., Yano, S. & Sato, Y. (2021). Cooperative behaviors in group-living spider mites. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 9, 745036.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (Çeviren: Tuncay Birkan). Metis Yayınları, İstanbul, Türkiye, 369 s.
- Strodl, M.A. & Schausberger, P. (2012). Social familiarity modulates group living and foraging behavior of juvenile predatory mites. *Naturwissenschaften*, 99(4), 303–311.
- Treat, A.E. (1975). *Mites of moths and butterflies*. Cornell University Press, Ithaca, New York, USA, 368 pp.
- Usher, M.B. & Davis, P.R. (1983). The biology of *Hypoaspis aculeifer* (Canestrini) (Mesostigmata): Is there a tendency towards social behaviour? *Acarologia*, 24, 243–250.
- Venzon, M., Janssen, A., Pallini, A. & Sabelis, M.W. (2000). Diet of a polyphagous arthropod predator affects refuge seeking of its thrips prey. *Animal Behaviour*, 60, 369–375.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (1999). *Mites: ecology, evolution and behaviour*. CABI Publishing, Wallingford, UK, 322 pp.
- Waqas, M.S., Xia, L., Yi, T.-C., Sun, L.-Y., Xiao, R. & Jin, D.C. (2022). Ethology of waste management and nest relocation of *Stigmaeopsis inthanonsis* (Acari: Tetranychidae). *Pakistan Journal of Zoology*, 1–8.
- Waqas, M.S., Yi, T.C., Kamran, M., Sun, L.-Y., Xiao, R. & Jin, D.C. (2021). Life history, nesting behaviour, and social behaviour of *Stigmaeopsis* spider mites (Acari: Tetranychidae). *International Journal of Acarology*, 47(7), 557–563.
- Wilkinson, T., Horwood, J., Cox, P., Crowther, D., Ridley, I., Pretlove S. & Oreszczyn, T. (2002). Factors affecting the carrying capacity (K) of mattress for the house dust mite *Dermatophagoides pteronyssinus* (Acari: Pyroglyphidae). *Proceedings of the 11th International Congress of Acarology*, 8-13 September 2002, Yukatan, Mexico, 1–9.
- Yasui, Y. (1988). Sperm competition of *Macrocheles muscaedomesticae* (Scopoli) (Acarina: Mesostigmata: Macrochelidae), with special reference to precopulatory mate guarding behavior. *Journal of Ethology*, 6, 83–90.
- Zhang, Y., Ji, J., Lin, J., Chen, X. & Saito, Y. (2015). Female performance towards offspring under starved conditions in four phytoseiid species (Acari, Phytoseiidae). *Experimental and Applied Acarology*, 65(1), 29–41.
- Zhang, Y.X., Zhang, Z.-Q., Liu, Q. & Lin, J. (1999). Biology of *Schizotetranychus nanjingensis* (Acari: Tetranychidae) with reference to effects of temperature and importance of nests to its survival and development. *Systematic and Applied Acarology*, 4(1), 75–82.

19. Bölüm

Zararlı Akarlarla Mücadele Yöntemleri

Cengiz Kazak, Recep Ay, İbrahim Çakmak, İsmail Kasap ve Sibel Yorulmaz

Tarımı yapılan kültür bitkilerinde ürün ve verim kayıplarına neden olan pek çok hastalık, zararlı ve yabancı ot türü bulunmaktadır. Günümüz tarımsal üretim sistemlerinde bu etmenler ile mücadele edilmediği koşullarda üründe önemli verim ve kalite kayıpları ile karşılaşmaktadır. Ülkemizde üretimi yapılan kültür bitkileri üzerinde, üretimi tehdit eden yaklaşık 500 civarında hastalık ve zararlı türü bulunmaktadır. Bu etmenlerin toplam tarım üretimine vermiş oldukları zararın, yıllık üretimin %40'ına ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu mevcut durum içerisinde akarlar ayrı bir konuma sahip olup, bunlara karşı uygun bir zararlı yönetim planlaması yapılmadığı takdirde önemli ürün ve beraberinde ekonomik kayıplara neden olduğu bilinmektedir.

Akarlar içerisinde Prostigmata alt takımından Eriophyidae, Tarsonemidae, Tenuipalpidae ve Tetranychidae familyasına bağlı türler kültür bitkilerinin oldukça önemli zararlıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bitki zararlısı olan bu akarlar karşı günümüzde *kültürel önlemler*, *kimyasal mücadele*, *biyolojik mücadele* ve *entegre mücadele* gibi farklı mücadele yöntemleri uygulanmaktadır. Tarımsal üretimde zararlılara karşı mücadelede kullanılan diğer yöntemlerden olan *biyoteknik*, *mekaniksel* ve *fiziksel mücadele* ise akarlar karşı mücadelede yoğun olarak kullanılan uygulamalar olmayıp pratikte kullanımları oldukça sınırlıdır. Bu nedenle bu bölümde bu mücadele yöntemlerine değinilmemiştir.

19.1. Kültürel Önlemler

Bu mücadele yönteminde başarılı olabilmek için öncelikle ilkbahardan itibaren üretim sezonunun başlaması ile birlikte konukçu bitkilerin periyodik olarak kontrol edilmesi ve mevcut durumun gözlenmesi gerekmektedir. Bu kontroller yapılırken sadece kültür bitkileri değil aynı zamanda bu bitkilerin çevresinde yer alan yabancıotlar ve diğer vejetasyon üzerinde de gözlemler yapılmalıdır. Bu gözlemlerde zararlı ve yararlı akar türlerinin popülasyonlarının belirlenmesi ve popülasyon değişimlerinin izlenmesi gerekmektedir. Uygulanması gereken kültürel önlemler ise;

1. Bitkilerde üretim deseni planlanırken sık ekim veya dikim yapılmaması ve bitkilerin yeterince havalanmasına olanak sağlanması önemlidir.
2. Üretim planlaması içerisinde, tüm zararlılara karşı olmakla birlikte özellikle akarlar karşı dayanıklı çeşitlerin tercih edilmesi mücadelenin başarısı açısından önemlidir. Akarlar için genel olarak tüylü yaprak yapısına sahip bitkiler beslenme, korunma ve doğal düşmanlardan saklanmada oldukça uygun bir ortam sağlamaktadır. Bu tip yaprak yapısına sahip bitkiler akar popülasyonlarının artışında önemli bir role sahiptir.
3. Bitkilerin bakım, budama, gübreleme gibi kültürel işlemlerine yönelik uygulamalarının zamanında yapılması, bitkilerin zararlılara

diğer sorunlar, böceklerde olduğu gibi tarımsal üretimde zararlı akarlar karşı da biyolojik mücadele temelli entegre mücadele uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. Tüm bu çalışmalar yetişmiş insan gücü ile birlikte bilgi birikimi ve ek olarak mali destek gerektirmektedir. Bu nedenle tarımsal üretimde zararlı akar popülasyonlarını baskı altına almada hem tüketici hem de çevre için güvenilir olan, bu bölümde detaylı olarak değerlendirilen, mücadele yöntemlerinin ön plana çıkarılması için gerekli tüm olanaklar seferber edilmelidir.

Kaynaklar

- Anonim (2013). *European Commission reports*. <https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/consultation/consultation/526.zip> (Accessed date: 23.08.2022).
- Anonim (2015). *Teoriden pratiğe kültürel mücadele*. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye, 284 s.
- Anonim (2022a). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Gıda Kontrol Genel Müdürlüğü, Bitki Koruma Ürünleri Daire Başkanlığı, Veri Tabanı. <https://bku.tarimorman.gov.tr/Kullanım/TavsiyeArama?csrt=8149839936980123401&undefined=undefined> (Erişim tarihi: 19.08.2022).
- Anonim (2022b). Acaricides. Compendium of pesticide common names. https://pesticidecompendium.bpcp.org/class_acaricides.html (Erişim tarihi: 19.08.2022).
- Anonim (2023a). Arthropod Pesticide Resistance Database (APRD) <https://www.pesticideresistance.org/> (Erişim tarihi: 03.09.2023).
- Anonim (2023b). Insecticide Resistance Action Committee (IRAC) <https://irac-online.org/mode-of-action/classification-online/> (Accessed date: 03.09.2023).
- Anzenbacher, P. & Anzenbacherova, E. (2001). Cytochromes P450 and metabolism of xenobiotics. *Cellular and Molecular Life Sciences*, 58(5-6), 737–747.
- Askari, A. & Stern, V.M. (1972). Biology and feeding habits of *Orius tristicolor* (Hemiptera: Anthocoridae). *Annals of the Entomological Society of America*, 65, 96–100.
- Beeman, R.W. & Matsumura, F. (1974). Studies on the action of chlordimeform in cockroaches. *Pesticide Biochemistry and Physiology*, 4(3), 325–336.
- Benavent-Albarracín, L., Alonso, M., Catalán, J., Urbaneja, A., Davies, T.G.E., Williamson, M.S. & González-Cabrera, J. (2020). Mutations in the voltage gene associated with deltamethrin resistance in commercially sourced *Phytoseiulus persimilis*. *Insect Molecular Biology*, 29(4), 373–380.
- Berndt, O., Meyhofer, A. & Poehling, H.M. (2004). The edaphic phase in the ontogenesis of *Frankliniella occidentalis* and comparison of *Hypoaspis miles* and *Hypoaspis aculeifer* as predators of soil-dwelling thrips stages. *Biological Control*, 30, 17–24.
- Cassanelli, S., Ahmad, S., Duso, C., Tirello, P. & Pozzebon, A. (2015). A single nucleotide polymorphism in the acetylcholinesterase gene of the predatory mite *Kampimodromus aberrans* (Acari: Phytoseiidae) is associated with chlorpyrifos resistance. *Biological Control*, 90, 75–82.
- Chandler, D., Davidson, G., Pell, J. G., Ball, B.V., Shaw, K. & Sunderland, K.D. (2000) Fungal biocontrol of Acari. *Biocontrol Science and Technology*, 10, 357–384.
- Chen, W. & Zhao, Z. (1994). Study on predation of *Stethorus chengi* Sasaji to *Panonychus citri* McGregor. *Journal of the Southwest Agricultural University*, 16, 27–31.
- Chhillar, B.S., Gulati, R. & Bhatnagar, P. (2007). *Agricultural acarology*. Daya Publishing House, Delhi, India 355 pp.
- Childers, C.C. (1994). Feeding injury to ‘Robinson’ tangerine leaves by *Brevipalpus* mites (Acari: Tenuipalpidae) in Florida and evaluation of chemical control on citrus. *Florida Entomologist*, 77, 265–271.
- Cong, L., Chen, F., Yu, S., Ding, L., Yang, J., Luo, R., Tian, H., Li, H., Lui, H. & Ran, C. (2016). Transcriptome and difference analysis of fenpropathrin resistant predatory mite, (Hughes). *International Journal of Molecular Sciences*, 17(6), 704.
- Congdon, B.D. & McMurtry, J.A. (1985). Biosystematics of *Euseius* on California citrus and avocado with a description of a new species (Acari: Phytoseiidae). *International Journal of Acarology*, 11, 23–30.
- Çobanoğlu, S. & Can, M. (2014). Citrus brown mite; *Eutetranychus orientalis* (Klein 1936). (Acari: Tetranychidae), in Turkey. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 27, 9–12.
- Dhooira, M.S. (2016). *Fundamentals of applied Acarology*. Springer, Science+Business Media Singapore, 470 pp.
- Dizlek, H., Karagoz, M., Faraji, F. & Cakmak, I. (2019). Mites in dried figs of Turkey: diversity, species composition and density. *Systematic and Applied Acarology*, 24, 992–997.
- Ersin, F. & Madanlar, N. (2006). Sera sebzelelerinde kullanılan bazı pestisitlerin avcı akar *Phytoseiulus persimilis* A.-H. (Acarina: Phytoseiidae)’e laboratuvar koşullarında etkileri üzerinde araştırmalar. *Turkish Journal of Entomology*, 30(1), 67–80.

- Feyereisen, R. (2015). Insect P450 inhibitors and insecticides: challenges and opportunities. *Pest Management Science*, 71(6), 793–800.
- Field, L.M., Devonshire, A.L. & Forde, B.G. (1988). Molecular evidence that insecticide resistance in peach-potato aphids (*Myzus persicae* Sulz.) results from amplification of an esterase gene. *Biochemical Journal*, 251, 309–312.
- Flint, M.L. & Van den Bosch, R. (1981). *Introduction to integrated pest management*. Plenum Press, New York, USA, 240 pp.
- Gerson, U. & Weintraub, P.G. (2007). Mites for the control of pests in protected cultivation. *Pest Management Science*, 63, 658–676.
- Gerson, U., Smiley, R.L. & Ochoa, R. (2003). *Mites (Acari) for pest control*. Blackwell Science, Oxford, UK, 539 pp.
- Grafton-Cardwell, B., Eller, A. & O'Connell, N. (1995). Integrated citrus thrips control reduces secondary pests. *California Agriculture*, 49(2), 23–28.
- Grbic, M., Van Leeuwen, T. & de Peer, Y.V. (2011). The genome of *Tetranychus urticae* reveals herbivorous pest adaptations. *Nature*, 479(7374), 487–492.
- Hansen, D.L., Brødsgaard, H.F. & Enkegaard, A. (1999). Life table characteristics of *Macrolophus caliginosus* preying upon *Tetranychus urticae*. *Entomologia Experimentalis et Applicata*, 93, 269–275.
- Hollingworth, R.M. & Dong, K. (2008). The biochemical and molecular genetic basis of resistance to pesticides in arthropods. *Global Pesticide Resistance in Arthropods*, 40, 89.
- Hoy, M.A. (2011). *Agricultural acarology: Introduction to integrated mite management*. CRC Press, Boca Raton, Florida, USA, 430 pp.
- Hoyt, S.C. (1969). Integrated chemical control of insects and biological control of mites on apple in Washington. *Journal of Economic Entomology*, 62, 74–86.
- Huffaker, C.B., Van de Vrie, M. & McMurtry, J.A. (1969). The ecology of tetranychid mites and their natural control. *Annual Review of Entomology*, 14, 125–174.
- Huffaker, C.B., Van de Vrie, M. & McMurtry, J.A. (1970). Ecology of tetranychid mites and their natural enemies: a review. II. Tetranychid populations and their possible control by predators: an evaluation. *Hilgardia*, 40(11), 391–458.
- Ilias, A., Vontas, J. & Tsagkarakou, A. (2014). Global distribution and origin of target site insecticide resistance mutations in *Tetranychus urticae*. *Insect Biochemistry and Molecular Biology*, 48, 17–28.
- Ireson, J.E., Gourlay, A.H., Kwong, R.M., Holloway, R.J. & Chatterton, W.S. (2003). Host specificity, release and establishment of the gorse spider mite, *Tetranychus lintearius* Dufour (Acarina: Tetranychidae), for the biological control of gorse, *Ulex europaeus* L. (Fabaceae) in Australia. *Biological Control*, 26, 117–127.
- Isenhour, D.J. & Yeargan, K.V. (1981). Effect of temperature on the development of *Orius insidiosus*, with notes on laboratory rearing. *Annals of the Entomological Society of America*, 74, 114–116.
- Kamburgil, S. & Cakmak, I. (2014). Biological parameters of the predatory mite *Cheletomimus bakeri* (Acari: Cheyletidae) feeding on *Tetranychus cinnabarinus* (Acari: Tetranychidae). *Biocontrol Science and Technology*, 24(12), 1339–1348.
- Kasap, İ. (2004). Effect of different apple cultivars and of temperatures on biology and life table parameters of twospotted spider mite of *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae). *Phytoparasitica*, 32(1), 73–82.
- Kasap, İ. (2011). Seasonal population development of spider mites (Acari: Tetranychidae) and their predators in sprayed and unsprayed apple orchards in Van, Turkey. *Zoosymposia*, 6, 111–117.
- Kasap, İ. & Kök, Ş. (2019). Bazı bitki ekstraktlarının iki noktalı kırmızıörümcek, *Tetranychus urticae* Koch üzerine insektisit etkisinin belirlenmesi. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 137–144.
- Kazak, C., Karut, K. & Döker, İ. (2015). Indigenous populations of *Neoseiulus californicus* and *Phytoseiulus persimilis* (Acari: Phytoseiidae): single and combined releases against *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) on greenhouse eggplant. *International Journal of Acarology*, 41(2), 108–114.
- Kazak, C., Döker, İ. & Karut, K. (2017). First record of invasive tomato spider mite *Tetranychus evansi* (Acari: Tetranychidae) in Turkey. *International Journal of Acarology*, 43, 325–328.
- Kennedy, C.J. & Tierney, K.B. (2013). Xenobiotic protection/resistance mechanisms in organisms. In: *Environmental toxicology*. Laws, E.A. (Ed.). Springer, New York, USA, 689–721.
- Khajehali, J., Van Leeuwen, T., Grispu, M., Morou, E., Alout, H., Weill, M. & Tsagkarakou, A. (2010). Acetylcholinesterase point mutations in European strains of *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) resistant to organophosphates. *Pest Management Science*, 66(2), 220–228.
- Kılınçer, N., Yiğit, A., Kazak, C., Er, M.K., Kurtuluş, A. & Uygun, N. (2010). Teoriden pratiğe zararlılarla biyolojik mücadele. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 1, 15–60.
- Klubertanz, T.H., Pedigo, L.P. & Carlson, R.E. (1991). Impact of fungal epizootics on the biology and management of the twospotted spider mite (Acari, Tetranychidae) in soybean. *Environmental Entomology*, 20, 731–735.

- Knapp, M., van Houten, Y., Baala, E. & Groota, T. (2018). Use of predatory mites in commercial biocontrol: current status and future prospects. *Acarologia*, 58, 72–82.
- Konanz, S. & Nauen, R. (2004). Purification and partial characterization of a Glutathione S-transferase from the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae*. *Pesticide Biochemistry and Physiology*, 79(2), 49–57.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Kwon, D.H., Im, J.S., Ahn, J.J., Lee, J.H., Clark, J.M. & Lee, S.H. (2010). Acetylcholinesterase point mutations putatively associated with monocrotophos resistance in the two-spotted spider mite. *Pesticide Biochemistry and Physiology*, 96, 36–42.
- Lake, E.C., Smith, M.C., Pratt, P.D., Boughton, A.J. & Pemberton, R.W. (2014). Dispersal and establishment of new populations of the biological control agent *Floracarus perrepae* (Acariformes: Eriophyidae) on Old World climbing fern, *Lygodium microphyllum* (Polypodiales: Lygodiaceae). *Florida Entomologist*, 97, 827–829.
- Mansour, F., Bernstein, E. & Abo-Moch, F. (1995). The potential of spiders of different taxa and a predacious mite to feed on the carmine spider mite, a laboratory study. *Phytoparasitica*, 23, 217–220.
- McCoy, C.W., Samson, R.A., Boucias, D.G., Osborne, L.S., Pena, J.E. & Buss, L.J. (2009). *Pathogens infecting insects and mites of citrus*. LLC Friends of Microbes, Winter Park, Florida, USA, 193 pp.
- McMurtry, J.A. & Croft, B.A. (1997). Life-styles of phytoseiid mites and their roles in biological control. *Annual Review of Entomology*, 42, 291–321.
- McMurtry, J.A., Moraes, G.J. de. & Sourasou, N.A. (2014). Revision of the lifestyles of phytoseiid mites (Acari: Phytoseiidae) and implications for biological control strategies. *Systematic and Applied Acarology*, 18(4), 297–320.
- Mo, T.L. & Liu, T.X. (2007). Predation and life table of *Feltiella acarisuga* (Diptera: Cecidomyiidae) preying on eggs of *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae). *Environmental Entomology*, 36 (2), 369–375.
- Montella, I.R., Schama, R. & Valle, D. (2012). The classification of esterases: an important gene family involved in insecticide resistance- A review. *Memorias do Instituto Oswaldo Cruz*, 107(4), 437–449.
- Moraes, G.J. de, Neto, R.S. & Pinto, H.C.S. (1989). Morphology, biology and pesticide tolerance of *Cheletogenes ornatus* (Acari: Cheyletidae). *Entomophaga*, 34, 477–484.
- Muma, M.H. (1967). Biological notes on *Coniopteryxvicina* (Neuroptera: Coniopterygidae). *Florida Entomologist*, 50, 285–293.
- Overmeer, W.P.J. (1985). Alternative prey and other food resources. In: *Spider mites. Their biology, natural enemies and control*. Vol. 1B. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 131–139.
- Öncüer, C. & Durmuşoğlu, E. (2008). *Tarımsal zararlılarla mücadele yöntem ve ilaçları*. Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları no: 28, Aydın, Türkiye, 472 s.
- Öngören, K., Kaya, N. & Türkmen, S. (1975). Ege bölgesi sebzealarında zarar yapan Kırmızı örümcek türlerinin tesbiti, hakim tür olan *Tetranychus urticae* (Koch.)'nin biyolojisi mücadelesi ve doğal düşmanları üzerinde araştırmalar. *Bitki Koruma Bülteni*, 15(1), 1–26.
- Ozman, S.K. & Goolsby, J.A. (2005). Biology and phenology of the eriophyid mite, *Floracarus perrepae*, on its native host in Australia, Old World climbing fern, *Lygodium microphyllum*. *Experimental and Applied Acarology*, 35(3), 197–213.
- Öztürk, N., Basım, E. & Mamay, M. (2017). Yemelik kültür mantarı üretim alanlarında görülen genel mantar zararlıları ve mücadelesi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 21(4), 507–523.
- Öztürk, S.H., Umur, Ş., Yılmaz, F., Eşe, H. & Güney, F. (2016). Türkiye’de bulaşması muhtemel illere ait bal arılarında trake akarı varlığının araştırılması. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 8(2), 1–4.
- Pavlidis, N., Vontas, J. & Van Leeuwen, T. (2018). The role of glutathione S-transferases (GSTs) in insecticide resistance in crop pests and disease vector. *Current Opinion in Insect Science*, 27, 97–102.
- Perumalsamy, K., Selvasundaram, R., Roobakkumar, A., Rahman, V., Babu, A. & Muraleedharan, N. (2009). Life table and predation of *Oligota pygmaea* (Coleoptera: Staphylinidae) a major predator of the red spider mite, *Oligonychus coffeae* (Acarina: Tetranychidae) infesting tea. *Biological Control*, 51, 96–101.
- Pottelberge, S.V., Leeuwen, T. V., Khajeali, J. & Tirry, L. (2009). Genetic and biochemical analysis of a laboratory-selected spiroticlofen-resistant strain of *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae). *Pest Management Science*, 65, 358–366.
- Rinker, D.L. (2017). Insect, mite, and nematode pests of commercial mushroom production. In: *Edible and medicinal mushrooms: Technology and applications*. Zeid, D.C. & Pardo-Giménez, A. (Eds). Wiley-Blackwell, New Jersey, USA, 221–237.
- Rott, A.S. & Ponsonby, D.J. (2000). The effects of temperature, relative humidity and host plant on the behaviour of *Stethorus punctillum* as a predator of two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae*. *Biocontrol*, 45, 155–164.
- Santos, M.A. & Laing, J.E. (1985). Stigmaeid predators. In: *Spider mites. Their biology, natural enemies and*

- control*, Vol. 1B. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam The Netherland, 197–203.
- Sarıtaş, E. & Ay, R. (2016). *Panonychus ulmi* (Koch) ve *Neoseiulus californicus* (Mc Gregor)'un üreme gücü ve yaşam sürelerine bazı pestisitlerin etkisi: hormoligosis1, 2. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 40(1), 97–106.
- Shimoda, T., Shinkaji, N. & Amano, H. (1997). Prey stage preference and feeding behaviour of *Oligota kashmirica benefica* (Coleoptera: Staphylinidae), an insect predator of the spider mite *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae). *Experimental and Applied Acarology*, 21, 665–675.
- Simon, S., Bouvier, J.C., Debras, J.F. & Sauphonor, B. (2011). Biodiversity and pest management in orchard systems. *Sustainable Agriculture*, 2, 693–709.
- Spears, A.T. & Yothers, W.W. (1924). Is there an entomogenous fungus attacking the citrus rust mite in Florida? *Science*, 11, 41–42.
- Steiner, M.Y., Goodwin, S., Wellham, T.M., Barchia, M.I. & Spohr, L.J. (2003). Biological studies of the Australian predatory mite *Typhlodromips montdorensis* (Schicha) (Acari: Phytoseiidae), a potential biocontrol agent for western flower thrips, *Frankliniella occidentalis* (Pergande) (Thysanoptera: Thripidae). *Australian Journal of Entomology*, 42, 124–130.
- Stern, V.M., Smith, R.F., Van den Bosch, R. & Hagen, K.S. (1959). The integrated control concept. *Hilgardia*, 29(2), 81–101.
- Sulek, N. & Cakmak, I. (2022). Performance of *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae) on six cotton varieties with varying degree of leaf pubescence. *Systematic and Applied Acarology*, 27(3), 450–459.
- Tiryaki, O., Canhilal, R. & Horuz, S. (2010). Tarım ilaçları kullanımı ve riskleri. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 154–169.
- Trichilo, P.J. & Leigh, T.F. (1988). Influence of resource quality on the reproductive fitness of flower thrips (Thysanoptera: Thripidae). *Annals of the Entomological Society of America*, 81(1), 64–70.
- Tsagkarakou, A., Van Leeuwen, T., Khajehali, J., Ilias, A., Grispou, M., Williamson, M.S. & Vontas, J. (2009). Identification of pyrethroid resistance associated mutations in the para sodium channel of the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae* (Acari: Tetranychidae). *Insect Molecular Biology*, 18(5), 583–593.
- TÜİK (2015). Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim tarihi 06.09.2023).
- Vacante, V. (2016). *The handbook of mites of economic plants*. CAB International, Wallingford, UK, 872 pp.
- Van Leeuwen, T. & Dermauw, W. (2016). The molecular evolution of xenobiotic metabolism and resistance in chelicerate mites. *Annual Review of Entomology*, 61, 475–498.
- Van Leeuwen, T., Vontas, J., Tsagkarakou, A. & Tirry, L. (2009). Mechanisms of acaricide resistance in the two-spotted spider mite. In: *Biorational control of arthropod pests*. Ishaaya, I. & Horowitz, A.R. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 347–393.
- Van Lenteren, J.C. & Woets, J. (1988). Biological and integrated pest control in greenhouses. *Annual Review Entomology*, 33, 239–259.
- Villanueva, R.T., Gagna, R. & Childers, C.C. (2006). Two species of cecidomyiidae predacious on citrus rust mite, *Phyllocoptruta oleivora*, on Florida citrus. *Florida Entomologist*, 89, 161–167.
- Vincent, P.J., Unruh, T.R., Horton, D.R., Mills, N.J., Brunner, J.F., Beers, E.H. & Shearer, P.W. (2009). Tree fruit IPM programs in the western United States: the challenge of enhancing biological control through intensive management. *Pest Management Science*, 12, 1305–1310.
- Weintraub, P. G., Kleitman, S., Mori, R., Shapira, N. & Palevsky, E. (2003). Control of broad mites (*Polyphagotarsonemus latus* (Banks)) on organic greenhouse sweet peppers (*Capsicum annuum* L.) with the predatory mite, *Neoseiulus cucumeris* (Oudemans). *Biological Control*, 26, 300–309.
- Yalçın, L., Döker, İ. & Kazak, C. (2022). Impact of citrus species on the biological characteristics and life table parameters of *Eutetranychus orientalis* (Klein) (Acari: Tetranychidae). *Systematic and Applied Acarology*, 27(1), 107–117.
- Yorulmaz, S. & Ay, R. (2009). Multiple resistance, detoxifying enzyme activities and inheritance of abamectin resistance of *Tetranychus urticae* Koch (Acarina: Tetranychidae). *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 33 (4). 393–402.
- Yorulmaz, S. & Keskin, C. (2019). The effects of milbemectin and spirodiclofen resistance on *Phytoseiulus persimilis* A.–H. (Acari: Phytoseiidae) life table parameters. *Crop Protection*, 124, 104751.
- Yu, S.J. (2015). *The toxicology and biochemistry of insecticides*. Second edition. CRC Press, Taylor & Francis, Boca Raton, Florida, USA, 276 pp.
- Zdarkova, E. (1998). Biological control of storage mites by *Cheyletus eruditus*. *Integrated Pest Management Reviews*, 2, 111–116.
- Zhang, Z.-Q. (2003). *Mites of greenhouses, identification, biology and control*. CABI Publishing, Wallingford, UK, 244 pp.

20. Bölüm

Akarlarda Toplama, Saklama, Preparasyon ve İnceleme Teknikleri

Sebahat K. Özman-Sullivan, Yunus Ömer Boyacı, Ayşe Toluk, Adem Keskin,
Medeni Aykut ve Erhan Zeytun

Akarlar, Eklembacaklılar şubesi içerisinde yaklaşık 63 bin kadar tanımlanmış tür sayısı ile böceklerden sonra en zengin grubu oluşturan canlılardır. Bu grubun temsilcileri, tropik ormanlardan kutuplardaki buzullara kadar çeşitli karasal ve sucul habitatlarda yaşamaktadır.

Akarlar, çok önemli biyolojik çeşitlilik bileşenlerinden olmaları nedeniyle sıklıkla sistematik çalışmalara konu olmaktadır. Ayrıca kültür bitkilerine, süs bitkilerine, orman ağaçlarına, depolanmış ürünlere zarar vermeleri ve kültür bitkilerini, evcil hayvanları, çiftlik hayvanlarını ve insanları etkileyen hastalıklara taşıyıcılık yapmaları; bunların yanı sıra biyolojik mücadele etmeni olarak kullanılmaları ve topraktaki ayrıştırıcı canlılardan olmaları gibi pek çok nedenlerle araştırmacılar tarafından üzerlerinde yoğun olarak çalışılmaktadır.

Akarların yaşam alanları ve biçimlerinin yanı sıra taksonomik, biyolojik veya ekolojik bakımdan araştırılma durumlarına göre canlı veya ölü olarak toplama, saklama, preparasyon ve inceleme teknikleri değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan tarımsal önemi olan akarlar, toprak akarları, su akarları ile tıbbi ve veterinerlik bakımdan önemli parazit akarlar esas alınarak yöntemler aşağıda verilmiştir.

20.1. Akarların Toplanması

Akarlar, yaprak, sürgün, çiçek, meyve gibi bitki organları üzerinde veya içinde; toprakta ve bitki

döküntüleri arasında; suda ve hayvanlarda parazit olmak üzere değişik habitatlarda yaşamlarını sürdürdüklerinden yaşayış yerlerine göre toplama yöntemleri de değişiklik göstermektedir.

20.1.1. Bitkilerde yaşayan akarların toplanması

Akarlar çok küçük, çıplak gözle çok zor görülebilen canlılar oldukları için arazi koşullarında toplanmaları zordur. O nedenle bitkiler üzerinde yaşayan akarların toplanmasında aşağıda belirtilen değişik yöntemler kullanılır.

20.1.1.1. Elle toplama

Bitkilerin toprak üstü kısımlarında yaşayan ve bitki zararlısı olan Tetranychidae, Tenuipalpidae, Eriophyidae familyalarına bağlı zararlı akarlar ve phytoseiid gibi avcı olan veya diğer akarlar araziden getirilen yaprak, çiçek, meyve, sürgün gibi bitki örnekleri üzerinden 00 no.lu samur fırça, kaş veya kirpik kılından veya ince misinadan yapılmış iğneler ile stereo mikroskop altında toplanarak %70'lik etil alkol içine alınır. Gal oluşumuna neden olan eriophyoid akarlar ve galler içinde bulunabilen phytoseiid ve tarsonemid akarlar, galler açılarak içinden toplanabilir veya galler ve galli yapraklar doğrudan %70'lik etil alkol içine alınabilir. Eriophyoid akarlar çok küçük olduklarından tüyle kaplı erineumların içinden toplanmaları zordur. Erineumların bulunduğu bitki parçaları bir ışık kaynağı altına konulup yavaş

dan araştırmacılara aittir. Bu konuda çalışmayı destekleyen veya yürütülmesine imkân sağlayan kurum veya kuruluşların hukuki sorumlulukları bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Achor, D.S., Ochoa, R., Erbe, E.F., Aguilar, H., Wergin, W.P. & Childers, C.C. (2001). Relative advantages of low temperature versus ambient temperature scanning electron microscopy in the study of mite morphology. *International Journal of Acarology*, 27, 3–12.
- Adis, J. (1987). Extraction of arthropods from neotropical soils with a modified Kempson apparatus. *Journal of Tropical Ecology*, 3, 131–138.
- Alberti, G. & Nuzzaci, G. (1996). SEM and TEM techniques. In: *Eriophyoid mites: Their biology, natural enemies and control*. World Crop Pests. Vol. 6. Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 399–410.
- Allan, S.A. (2013). Tick rearing and in vitro feeding. In: *Biology of Ticks*. Sonenshine, DE and Roe, RM (Eds). Oxford University Press, New York, USA, 445–473.
- Amrine, J.W. Jr. & Manson, D.C.M. (1996). Preparation, mounting and descriptive study of eriophyoid mites. In: *Eriophyoid mites - their biology, natural enemies and control*. Lindquist, E.E., Sabelis M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier Science B.V., Amsterdam, The Netherlands, 383–396.
- Andrén, O. (1985). *Microcomputer-controlled extractor for soil microarthropods*. *Soil Biology and Biochemistry*, 17, 27–30.
- Bano, R. & Roy, S. (2016). Extraction of soil microarthropods: a low cost Berlese-Tullgren funnels extractor. *International Journal of Fauna and Biological Studies*, 3, 14–17.
- Barr, D. (1979). Water mites (Acari, Parasitengona) sampled with chemoluminescent bait in underwater traps. *International Journal of Acarology*, 5, 187–194.
- Bartsch, I. (1993). A new species of *Australacarus* (Halacaridae, Acari) from southwestern Australia. *Zoologische Jahrbuecher Abteilung fuer Systematik, Ökologie und Geographie der Tiere*, 120, 65–70.
- Bartsch, I. (2006). Halacaroida (Acari): a guide to marine genera. *Organisms Diversity & Evolution*, 6 (Electr. Suppl. 6), 1–104.
- Bartsch, I., Davids, C., Deichsel, R., Di Sabatino, A., Gabrys, G., Gledhill, T., Jäger, P., Makol, J., Smit, H., van der Hammen, H., Weigmann, G., Wohltmann, A. & Wurst, E. (2007). *Süßwasserfauna von Mitteleuropa, Vol. 7/2-1 Chelicerata: Araneae/Acari I*. Gerecke, R. (Ed.). Springer Spektrum, Heidelberg, Deutschland, 388 pp.
- Behan-Pelletier, V.M & Newton, G. (1999). Linking soil biodiversity and ecosystem function - the taxonomic dilemma. *Bioscience*, 149–153.
- Berlese, A. (1905). Apparecchio per raccogliere presto ed in gran numero piccoli Artropodi. *Redia*, 2, 85–90.
- Bischoff, E.R.C., Fischer, A. & Liebenberg, B. (1992). Assessment of mite numbers: new methods and results. *Experimental and Applied Acarology*, 16, 1–14.
- Böttger, K. (1980). Zur Parasitologie und postparasitischen Entwicklung der neotropischen Wassermilbe *Arrenurus valenciensis* (Hydrachnellae, Acari), nebst einigen faunistischen Angaben zum See "Laguna Chicho]" in Guatemala. *Studies on Neotropical Fauna and Environment*, 15, 155–166.
- Brown, R.D. (1973). Funnel for extraction of leaf litter organisms. *Annals of the Entomological Society of America*, 66, 485–486.
- Butler, J.F. & Gibbs, E.P.J. (1984). Distribution of potential soft tick vectors of African swine fever in the Caribbean region (Acari: Argasidae). *Preventive Veterinary Medicine*, 2(1–4), 63–70.
- Chappuis, P.A. (1942). Eine neue Methode zur Untersuchung der Grundwasserfauna. *Acta scientiarum mathematicarum et naturalium, Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár*, 6, 3–7.
- Chetverikov, P.E. (2014). Comparative confocal microscopy of internal genitalia of phytoptine mites (Eriophyoidea, Phytoptidae): new generic diagnoses reflecting host-plant associations. *Experimental and Applied Acarology*, 62(2), 129–160.
- Chetverikov, P.E. (2015). Confocal microscopy reveals uniform male reproductive anatomy in eriophyoid mites (Acariformes, Eriophyoidea) including spermatophore pump and paired vasa deferentia. *Experimental and Applied Acarology*, 66, 555–574.
- Colloff, M.J. (2009). *Dust mites*. CSIRO Publishing, Collingwood, Australia, 583 pp.
- Conroy, J.C. (1973). A new method for trapping watermites in the benthos of a lake. *Proceedings of the 3rd International Congress of Acarology*, 31 August-6 September 1971, Prague, Czechoslovakia, 151–157.
- Crossley, D.A. & Blair, J.M. (1991). A high-efficiency, 'low-technology' Tullgren-type extractor for soil microarthropods. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 34, 187–92.
- Davids, C., Ten-Winkel, E H. & De Groot, C.J. (1994). Temporal and spatial patterns of water mites in Lake Maarsseveen I. *Netherlands Journal of Aquatic Ecology*, 28(1), 11–17.
- de Lillo, E. (2001). A modified method for eriophyoid mite extraction (Acari: Eriophyoidea). *International Journal of Acarology*, 27(1), 67–70.

- de Lillo, E., Craemer, C., Amrine, J.W. Jr. & Nuzzaci, G. (2010). Recommended procedures and techniques for morphological studies of Eriophyoidea (Acari: Prostigmata). *Experimental and Applied Acarology*, 51, 283–307.
- Dietrich, M., Gomez-Diaz, E. & McCoy, K.D. (2011). Worldwide distribution and diversity of seabird ticks: implications for the ecology and epidemiology of tick-borne pathogens. *Vector-Borne and Zoonotic Diseases*, 11(5), 453–470.
- Dosse, G. (1961). Preparation techniques for the identification of Tetranychidae, Phytoptipalpidae and Phytoseiidae (Acarina). *Acarologia*, 3(4), 575–577.
- Dunn, E.H. & Ralph, C.J. (2004). Use of mist nets as a tool for bird population monitoring. *Studies in Avian Biology*, 29, 1–6.
- Durden, L.A., Oliver, J.H. Jr., Banks, C.W. & Vogel, G.N. (2002). Parasitism of lizards by immature stages of the black-legged tick, *Ixodes scapularis* (Acari, Ixodidae). *Experimental and Applied Acarology*, 26, 257–266.
- Düzgüneş, Z. (1965). Akarlarda (Acarina) preparatların yapılması. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı*, 3, 27–34.
- Ecevit, O. (1976). *Akar (Acarina) 'ların toplaması, saklanması ve preparatlarının yapılması*. Atatürk Üniversitesi Yayınları: 480, Ziraat Fakültesi Yayınları: 226, Araştırmalar Serisi No: 145, Erzurum, Türkiye, 32 s.
- Ecevit, O. (1981). *Akarolojiye giriş*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 2, Ders Kitapları Serisi No: 2, Samsun, Türkiye, 259 s.
- Estrada-Peña, A., Mihalca, A.D. & Petney, T.N. (2017). *Ticks of Europe and North Africa: A guide to species identification*. Springer, Cham, Switzerland, 404 pp.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, Oxon, UK, 563 pp.
- Evans, G.O., Sheals, J.G. & MacFarlane, D. (1961). *Terrestrial Acari of the British Isles*. Vol. I. British Museum (Natural History), London, UK, 219 pp.
- Fain, A. & Hart, B.J. (1986). A new, simple technique for extraction of mites, using the difference in density between ethanol and saturated NaCl (preliminary note). *Acarologia*, 27(3), 255–256.
- Falco, R.C. & Fish, D. (1989). The use of carbon dioxide-baited tick traps for sampling *Ixodes dammini* (Acari, Ixodidae). *Acarologia*, 30(1), 29–33.
- Faraji, F., Bruin, J. & Bakker, F. (2004). A new method for mite extraction from leaf samples. *Experimental and Applied Acarology*, 32(1-2), 31–39.
- Gerecke, R., Weigmann, G., Wohltmann, A. & Wurst, E. (2006). Order Acari - general introduction and key to the major groups. In: *Chelicerata: Araneae, Acari I. Süßwasserfauna von Mitteleuropa*, Vol. 7/2-1. Gerecke, R. (Ed.). Springer Spektrum, Heidelberg, Germany, 14–37.
- Goldschmidt, T. (2016). Water mites (Acari, Hydrachnidia): powerful but widely neglected bioindicators - a review. *Neotropical Biodiversity*, 2(1), 12–25.
- Goldschmidt, T. & Ramírez Sánchez, M.M. (2020). Introduction and keys to Neotropical water mites (Acari, Hydrachnidia). *Spixiana*, 43(1), 203–303.
- Gray, J.S. & Lohan, G. (1982). The development of a sampling method for the tick *Ixodes ricinus* and its use in a redwater fever area. *Annals of Applied Biology*, 101(3), 421–427.
- Guglielme, A.A., Apanaskevich, D.A., Estrada-Peña, A., Robbins, R.G., Petney, T.N. & Horak, I.G. (2014). *The hard ticks of the world: (Acari: Ixodida: Ixodidae)*. Springer, Dordrecht, The Netherlands, 738 pp.
- Hall, C.C. (1967). The Eriophyoidea of Kansas. *The University Kansas Science Bulletin*, 47(9), 601–675.
- Hallas, T.E. & Korsgaard, J. (1997). Systematic variations in the appearance of house-dust mites (*Dermatophagoides* spp.), house mites (*Glycyphagus domesticus*) and of *Tarsonemus* sp. in dust samples from dwellings. *Clinical Reviews in Allergy and Immunology*, 12(4), 173–177.
- Hanna, G.D. (1930). Hyrax, a new mounting medium for diatoms. *Journal of the Royal Microscopical Society*, 50, 424–426.
- Helle, W. & Overmeer, W.P.J. (1985). Rearing techniques. In: *Spider mites: Their biology, natural enemies and control*. World Crop Pests. Vol. 1A. Helle, W. & Sabelis, M.W. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 331–336.
- Hillis, D.M., Mable, B.K., Larson, A., Davis, S.K. & Zimmer, E.A. (1996). Nucleic acids IV: Sequencing and cloning. In: *Molecular systematics*. Hillis, D.M., Moritz, C. & Mable, B.K. (Eds). Sinauer, Sunderland, MA, USA, 321–381.
- Hoogstraal, H., Kaiser, M.N., Traylor, M.A., Gaber, S. & Guindy, E. (1961). Ticks (Ixodoidea) on birds migrating from Africa to Europe and Asia. *Bulletin of the World Health Organization*, 24(2), 197–212.
- Hughes, A.M. (1976). *The mites of stored food and houses*. 2nd Edition. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. Technical Bulletin 9. Her Majesty's Stationery Office, London, UK, 400 pp.
- Izdebska, J.N. & Rolbiecki, L. (2020). The biodiversity of demodecid mites (Acariformes: Prostigmata), specific parasites of mammals with a global checklist and a new finding for *Demodex sciurinus*. *Diversity*, 12(7), 261.
- Jacot, A.P. (1932). A knockdown “Berlese funnel”. *Science*, 76, 299–300.
- Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (1975). *Mites injurious to economic plants*. University of California Press, Los Angeles, USA, 614 pp.

- Karakoç, Z., Ketani, M.A. & Ketani, Ş. (2016). Mikroskopların çalışma mekanizmaları ve çeşitleri. *Dicle Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1–6.
- Karaman, S. (1934). Die Bathgynellidem von Skoplje. *Mitteilungen über Höhlen und Karstforschung*, 26–30.
- Keifer, H.H. (1975). Eriophyoidea. In: *Mites injurious to economic plants*. Jeppson, L.R., Keifer, H.H. & Baker, E.W. (Eds). University of California Press, Berkeley, California, USA, 327–396.
- Keskin, A. & Erciyas-Yavuz, K. (2019). Ticks (Acari: Ixodidae) parasitizing passerine birds in Turkey with new records and new tick–host associations. *Journal of Medical Entomology*, 56(1), 156–161.
- Keskin, A., Selçuk, A.Y. & Kefelioğlu, H. (2017). Ticks (Acari: Ixodidae) infesting some small mammals from Northern Turkey with new tick–host associations and locality records. *Experimental and Applied Acarology*, 73(3–4), 521–526.
- Keskin, A., Selçuk, A.Y. & Kefelioğlu, H. (2019). Ticks (Acari: Ixodidae) infesting some wild animals and humans in Turkey: notes on small collection. *Acarological Studies*, 1(1), 11–15.
- Keskin, A., Erciyas-Yavuz, K., Özsemir, A.C. & Mumcuoglu, K.Y. (2021). Capturing migratory birds and examining for ticks (Acari: Ixodida). *Acarological Studies*, 3(1), 1–8.
- Keskin, A., Bursalı, A., Kumlutas, Y., Ilgaz, C. & Tekin, S. (2013). Parasitism of immature stages of *Haemaphysalis sulcata* (Acari: Ixodidae) on some reptiles in Turkey. *Journal of Parasitology*, 99(5), 752–755.
- Kim, H.-C., Park, J.-G., Kwon, Y.-S., Kim, M., Park, C.-U., Yun, S.-M., Chon, S.-T., Kim, M.-S., Klein, T.A. & Robbins, R.G. (2018). Ticks collected from soil/nest litter and live and dead nestlings of migratory seabirds during their breeding season at six uninhabited Islands, Republic of Korea during 2009 and 2014–2017. *Systematic and Applied Acarology*, 23, 1519–1530.
- Kolesnikov, V.B., OConnor, B., Ermilov, G. & Klimov P.B. (2023). A review of the asexual mite genus *Paralyceus* Womersley, 1944 (Acari: Oribatida: Pediculochelidae), with description of three new species and a key to species of the World. *Diversity*, 15, 160.
- Macfadyen, A. (1953). Notes on methods for the extraction of small soil arthropods. *Journal of Animal Ecology*, 22, 65–77.
- Macfadyen, A. (1961). Improved funnel-type extractors for soil arthropods. *Journal of Animal Ecology*, 30, 171–184.
- Manson, D.C.M. (1984). *Eriophyoidea except Eriophyinae (Arachnida: Acari)*. *Fauna New Zealand, No. 4*. Science Information Publishing Centre, DSIR, Wellington, New Zealand, 142 pp.
- McLeod, L.E. & Costello, M.J. (2017). Light traps for sampling marine biodiversity. *Helgoland Marine Research*, 71, 2.
- Miles, V.I. (1968). A carbon dioxide bait trap for collecting ticks and fleas from animal burrows. *Journal of Medical Entomology*, 5(4), 491–495.
- Monfreda, R., Nuzzaci, G. & de Lillo, E. (2007). Detection, extraction and collection of eriophyoid mites. *Zootaxa*, 1662, 35–43.
- Mumcuoglu, K.Y. (1976). House dust mites in Switzerland. I. Distribution and taxonomy. *Journal of Medical Entomology*, 13(3), 361–373.
- Mumcuoglu, K.Y., Banet-Noach, C., Malkinson, M., Shalom, U. & Galun, R. (2005). Argasid ticks as possible vectors of West Nile Virus in Israel. *Vector-Borne and Zoonotic Diseases*, 5, 65–71.
- Mumcuoglu, K.Y., Gat, Z., Horowitz, T., Miller, J., Bar-Tana, R., Ben-Zvi, A. & Naparstek, Y. (1999). Abundance of house dust mites in relation to climate in contrasting agricultural settlements in Israel. *Medical and Veterinary Entomology*, 13, 252–258.
- Neuhaus, B., Schmid, T. & Riedel, J. (2017). Collection management and study of microscope slides: storage, profiling, deterioration, restoration procedures, and general recommendations. *Zootaxa*, 4322(1), 1–173.
- Newell, I.M. (1955). An autosegregator for use in collecting soil-inhabiting arthropods. *Transactions of the American Microscopical Society*, 74, 389–392.
- Newman, B.C., Sutton, W.B., Wang, Y., Schweitzer, C.J., Moncayo, A.C. & Miller, B.T. (2019). A standardized method for the construction of a tick drag/flag sampling approach and evaluation of sampling efficacy. *Experimental and Applied Acarology*, 79(3–4), 433–446.
- Niebuhr, C.N., Breeden, J.B., Lambert, B.D., Eyres, A.I., Haeefe, H.J. & Kattes, D.H. (2013). Off-host collection methods of the *Otobius megnini* (Acari: Argasidae). *Journal of Medical Entomology*, 50(5), 994–998.
- Oldfield, G.N. & Perring, T.M. (1996). Rearing techniques. In: *Eriophyoid mites: Their biology, natural enemies and control*. World Crop Pests. Vol. 6. Lindquist, E.E., Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, 377–382.
- Ozman, S.K. (2000). Some biological and morphological differences between gill and vagrant forms of *Phytoptus avellanae* Nal. (Acari: Phytoptidae). *International Journal of Acarology*, 26(3), 215–219.
- Ozman-Sullivan, S.K. (2006). Life history of *Kampimodromus aberrans* as a predator of *Phytoptus avellanae* (Acari: Phytoseiidae, Phytoptidae). *Experimental and Applied Acarology*, 38, 15–23.

- Ozman, S.K. & Goolsby, J.A. (2005). Biology and phenology of *Floracarus perrepae* on its native host, Old World climbing fern, *Lygodium microphyllum*. *Experimental and Applied Acarology*, 35, 197–213.
- Per, E. & Aktaş, M. (2019). Implementation and monitoring of different sample collection methods in feather mite researches in some passerine species. *Commagene Journal of Biology*, 3(2), 68–74.
- Petney, T.N., Pfäffle, M.P., Sprong, H., Mihalca, A.D. & Estrada-Peña, A. (2017). How to collect ticks and interpret these collections. In: *Ticks of Europe and North Africa*. Estrada-Peña, A., Mihalca, A.D. & Petney, T.N. (Eds). Springer, 5–10.
- Proctor, H.C. (2001). Extracting aquatic mites from stream substrates: a comparison of three methods. *Experimental and Applied Acarology*, 25, 1–11.
- Proctor, H. & Owens, I. (2000). Mites and birds: diversity, parasitism and coevolution. *Trends in Ecology & Evolution*, 15(9), 358–364.
- Proctor, H.C., Smith, I.M., Cook, D.R. & Smith, B.P. (2015). Subphylum Chelicerata, Class Arachnida. In: *Thorp and Covich's freshwater invertebrates, ecology and general biology*. Fourth Edition. Thorp, J.H. & Rogers, D.C. (Eds). Elsevier, Academic Press, Amsterdam, The Netherlands, 599–660.
- Radwell, A.J. & Brown, A.V. (2008). Benthic meiofauna assemblage structure of headwater streams: density and distribution of taxa relative to substrate size. *Aquatic Ecology*, 42(3), 405–414.
- Saito, Y. & Osakabe, M. (1992). A new fixation method for preparing mite specimens for optical and SEM microscopic observations. *Applied Entomology and Zoology*, 27, 427–436.
- Saito, Y., Osakabe, M., Sakagami Y. & Yasui, Y. (1993). A method for preparing permanent specimens of mites with Canada balsam. *Applied Entomology and Zoology*, 28, 593–597.
- Sarı, A., Kandır, E.H., Dik, B. & Keskin, A. (2023). A massive infestation of the long-legged buzzard, *Buteo rufinus* (Cretzschmar), by *Hyalomma marginatum* Koch (Acari: Ixodidae) ticks in Türkiye. *Acarological Studies*, 5(2), 81–86.
- Scarsbrook, M.R. & Halliday, J. (2002). Detecting patterns in hyporheic community structure: Does sampling method alter the story? *New Zealand Journal of Marine and Freshwater Research*, 36, 443–453.
- Sket, B. (2018). Collecting and processing crustaceans of subterranean habitats. *Journal of Crustacean Biology*, 38(3), 380–384.
- Smith, I.M., Smith, B.P. & Cook, D.R. (1991). Water mites (Hydrachnida) and other arachnids. In: *Ecology and classification of North American freshwater invertebrates*. Thorp, J.H. & Covich, A.P. (Eds). Academic Press, San Diego, USA, 551–659.
- Steiner, M.Y. & Goodwin, S. (1998). Methods for collecting and rearing thrips (Thysanoptera) and their natural enemies. *Australian Journal of Entomology*, 37, 101–106.
- Trägårdh, I. (1933). Methods of automatic collecting for studying the fauna of the soil. *Bulletin Entomological Research*, 24, 203–214.
- Tullgren, A. (1918). Ein sehr einfacher Ausleseapparat für terricole Tierformen. *Zeitschrift für Angewandte Entomologie*, 4(1), 149–150.
- Upton, M.S. (1991). *Methods for collecting, preserving and studying insects and related forms*. 4th Edition. Australian Entomological Society, Brisbane, Australia, 86 pp.
- Upton, M.S. (1993). Aqueous gum-chloral slide mounting media: an historical review. *Bulletin of Entomological Research*, 83, 267–274.
- Wallménius, K., Barboutis, C., Fransson, T., Jaenson, T.G., Lindgren, P.-E., Nyström, F., Olsen, B., Salaneck, E. & Nilsson, K. (2014). Spotted fever *Rickettsia* species in *Hyalomma* and *Ixodes* ticks infesting migratory birds in the European Mediterranean area. *Parasites & Vectors*, 7, 318.
- Walter, D.E. & Krantz, G.W. (2009). Collecting, rearing, and preparing specimens. In: *A manual of acarology*. Third edition. Walter, D.E. & Krantz, G.W. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 83–96.
- Walter, D.E. & O'Dowd, D.J. (1992). Leaf morphology and predators: effect of leaf domatia on the abundance of predatory mites. *Environmental Entomology*, 21, 478–484.
- Walter, D.E., Seeman, O., Rodgers, D. & Kitching, R.L. (1998). Mites in the mist: how unique is a rainforest canopy knockdown fauna? *Australian Journal of Ecology*, 23, 501–508.
- Wheeler, Q.D. & McHugh, J.V. (1987). A portable and convertible 'Moczarski/Tullgren' extractor for fungus and litter Coleoptera. *The Coleopterists Bulletin*, 41, 9–12.
- Yao, D.S.C. & Chant, D.A. (1982). A method of confining mites for population studies in the laboratory. *International Journal of Acarology*, 8, 205–209.

21. Bölüm

Takım: Opilioacarida ve Holothyrida

Mehmet Karaca ve Raşit Urhan

Opilioacarida ve Holothyrida takımları, Parasitiformes üst takımında yer alan diğer iki takıma (Ixodida ve Mesostigmata) kıyasla çok daha az türle temsil edilen iki gruptur. Opilioacarida ve Holothyrida takımlarının sınıflandırılmasında; Walter (2009), Walter ve Harvey (2009) ve Beron (2014)'ün çalışmaları esas alınmıştır. Diğer literatür de dikkate alınarak ilgili taksonların tanıttıcı özelliklerine, güncel tür ve cins sayıları ile dünya yayılışlarına, habitat ve ekolojilerine de değinilmiştir. Ayrıca mevcut bilgiler doğrultusunda familya (Holothyrida için) ve cins (Opilioacarida için) teşhis anahtarları da oluşturulmuştur. Ayrıntılı tanı için konunun uzmanlarına ve ilgili kaynaklara başvurulmalıdır. Opilioacarida ve Holothyrida türlerinin ülkemizden kaydı bulunmadığından seçilen şekiller için kaynaklar kısmında verilen çeşitli eserlerden yararlanılmıştır.

21.1. Opilioacarida

Opilioacarida, Parasitiformes üst takımı içerisinde yer alır. Bu takım daha önceleri Opilio-

acariformes (Johnston, 1982) ve Notostigmata (Evans, 1992) gibi alternatif isimlerle de adlandırılmıştır. Bu takımında yer alan akarlar morfolojik olarak Opiliones (Otbiçenler) türlerine benzerler, 2 veya 3 çift göze ve abdominal segmentasyona sahip olduklarından yaygın bir şekilde ilkel olarak kabul edilirler. Tür çeşitliliği açısından bakıldığında zengin olmayan bir gruptur. Nispeten büyük boyutlu, uzun bacaklı, vücutları genel olarak kahverengimsi gri renklere, gövde ve bacaklarında belirgin mavi veya mor pigment desenleri taşıyan akarlardır. Opilioacaridlerin teşhis işlemleri genellikle çeşitli morfolojik karakterlere (örneğin ovipozitorun şekli, bazı özelleşmiş kılların varlığı ve konumları gibi) bağlı olarak gerçekleştirilir. Bu grupta yer alan akarların taksonomisinde sıklıkla kullanılan ve şekil, boyut ve konum açısından çeşitlilik gösteren tarsus kılları, esas olarak parçalı veya bütün yaprak şeklinde ya da pektinat tipindedir (Şekil 21.1). Ayrıca pregenital ve genital kıllar da teşhis işlemlerinde kullanılan önemli karakterler arasındadır.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren Claude Kolwelter (Doğaya Yardım Vakfı, Lüksemburg), Eduardo Mateos (Barselona Üniversitesi, İspanya), Hans Klompen (Ohio Devlet Üniversitesi, ABD), Leopoldo Ferreira de Oliveira Bernardi (Lavras Federal Üniversitesi, Brezilya), María Lourdes Moraza (Navarra Üniversitesi, İspanya), María Magdalena Vázquez (Quintana Roo Üniversitesi, Meksika); Polonya Bilimsel Yayıncılığa (*PWN - Polish Scientific Publishers*) (Varşova, Polonya) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Araújo, M.S., Bichuette, M.E., Bauchan, G.R., Ochoa, R. & Feres, R.J.F. (2018a). A new species of cave dwelling *Neocarus* (Acari: Opilioacaridae) from Bahia state, Brazil, with remarks on taxonomic characters. *Zootaxa*, 4402(2), 303–322.
- Araújo, M.S., Di Palma, A. & Feres, R.J.F. (2018b). A new species of *Opilioacarus* With, 1902 (Acari: Opilioacaridae) from Italy, and a new diagnosis of the genus. *Zootaxa*, 4500(1), 135–145.
- Araújo, M.S., Di Palma, A. & Feres, R.J.F. (2020). Catalog of the Opilioacarida (Acari: Parasitiformes). *Zootaxa*, 4895(3), 332–356.
- Araújo, M.S., Di Palma, A., Ochoa, R., Feres, R.J.F., Marigo, T.C. & Dias, A.M.P. (2022). Two new species of *Neocarus* (Acari: Opilioacaridae) from Piauí and Rio de Janeiro, Brazil, with remarks on integument and seta shape as characters. *Systematic and Applied Acarology*, 27(8), 1547–1565.
- Araújo, M.S., Di Palma, Feres, R.J.F. & Dias, A.M.P. (2023). Redescription of *Neocarus platensis* Silvestri, 1905 (Acari: Opilioacaridae) and a new species from the syntype series. *Zootaxa*, 5230(2), 209–224.
- Bernardi, L.F.O. (2023). *Neocarus kayapo*, a new species of Opilioacaridae (Parasitiformes) from Brazilian caves. *Persian Journal of Acarology*, 12(1), 417–430.
- Bernardi, L.F.O. & Borges-Filho, E.L. (2018). *Neocarus spelaion* sp. n. (Parasitiformes, Opilioacaridae), a new species of cave dwelling *Neocarus* from Minas Gerais state, Brazil. *Subterranean Biology*, 27, 1–16.
- Bernardi, L.F.O., Ázara, L.N. & Ferreira, R.L. (2011). Description of the female of *Diplothyrys schubarti* Lehtinen, 1999 (Holothyrida: Neothyridae) and new species occurrences in Brazil. *Acarologia*, 51(3), 311–319.
- Bernardi, L.F.O., Zacarias, M.S. & Ferreira, R.L. (2012). A new species of *Neocarus* Chamberlin & Mulaik, 1942 (Acari: Opilioacarida) from Brazilian caves and karst areas. *Zootaxa*, 3416(1), 53–68.
- Bernardi, L.F.O., Klompen, H., Zacarias, M.S. & Ferreira, R.L. (2013a). A new species of *Neocarus* Chamberlin & Mulaik, 1942 (Opilioacarida, Opilioacaridae) from Brazil, with remarks on its postlarval development. *ZooKeys*, 358, 69–89.
- Bernardi, L.F.O., Silva, F.A.B., Zacarias, M.S., Klompen, H. & Ferreira, R.L. (2013b). Phylogenetic and biogeographic analysis of the genus *Caribeacarus* (Acari: Opilioacarida), with description of new South American species. *Invertebrate Systematics*, 27, 294–306.
- Bernardi, L.F.O., Klompen, H. & Ferreira, R.L. (2014). *Neocarus caipora*, a new mite species (Parasitiformes: Opilioacarida: Opilioacaridae) from Brazilian amazon caves. *Acarologia*, 54(1), 47–56.
- Bernardi, L.F.O., Zampaulo, R.A. & Oliveira, M.P.A. (2020). A new species of *Neocarus* (Opilioacaridae) from a Brazilian ferruginous geosystem and notes on natural history. *Subterranean Biology*, 33, 11–33.
- Bernardi, L.F.O., Araújo, M.S. & Ferreira, R.L. (2023). A new species of cave-dwelling *Neocarus* (Opilioacaridae) from Brazil with highly modified dimorphic characters in males. *Systematic and Applied Acarology*, 28(6), 1095–1108.
- Beron, P. (2014). *Acarorum Catalogus III: Superorder Parasitiformes/Order Opilioacarida (Opilioacaridae)/Order Holothyrida (Holothyridae, Allothyridae, Neothyridae)/Order Mesostigmata/Gamasina: Dermanyssoidea (Dermanyssidae, Macronyssidae, Halarachnidae, Raillietiidae, Entonyssidae, Manitherionyssidae, Hystrichonyssidae, Dasyponyssidae)/Spelaeorhynchoidea (Spelaeorhynchidae)*. Pensoft: National Museum of Natural History, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 286 pp.
- Beron, P. (2018). *Zoogeography of Arachnida*. Monographiae Biologicae. Springer, Cham, Switzerland, 955 pp.
- Błaszak, C. (2011). Rząd: roztocze-Acari, podzrad: Anactinotrichida (Parasitiformes). In: *Zoologia Stawonogi*. Błaszak, C. (Ed.). Szczękoczułkopodobne, skorupiaki, Tom 2, część 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Poland, 138–142.
- Coineau, Y. & Van der Hammen, L. (1979). The postembryonic development of Opilioacarida, with notes on new taxa and on a general model for the evolution. In: *Proceedings of the 4th International Congress of Acarology*. Pfiffel, E. (Ed.). 12-19

- August 1974, Saalfelden, Austria. Akadémiai Kiadó, Budapest, Hungary, 437–441.
- Dhooria, M.S. (2016). Classification of subclass Acari. In: *Fundamentals of applied acarology*. Dhooria, M.S. (Ed.). Springer Singapore, 63–71.
- Dobson, S.J. & Barker, S.C. (1999). Phylogeny of the hard ticks (Ixodidae) inferred from 18S rRNA indicates that the genus *Aponomms* paraphyletic. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 11(2), 288–295.
- Domrow, R. (1955). A second species of *Holothyridus* (Acarina: Holothyridae) from Australia. *Proceedings of the Linnean Society of New South Wales*, 74, 159–162.
- Dunlop, J.A., Sempf, C. & Wunderlich, J. (2010). A new opilioacarid mite in Baltic amber. In: *European Arachnology*. Nentwig, W., Schmidt-Entling, M. & Kropf, C. (Eds). Natural History Museum, Bern, Switzerland, 59–70.
- Dunlop, J.A. & Bernardi, L.F.O. (2014). An opilioacarid mite in Cretaceous Burmese amber. *Naturwissenschaften*, 10, 759–763.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of Acarology*. CAB International, Wallingford, UK, 563 pp.
- Harvey, M.S. (1996). Small arachnids and their value in Gondwanan biogeographic studies. In: *Gondwanan Heritage. Past, present and future of the Western Australian biota*. Hopper, S.D., Chappill, J.A., Harvey, M.S. & George, A.S. (Eds). Surrey Beatty & Sons, Chipping Norton, UK, 155–162.
- Johnston, D.E. (1982). *Acari. Synopsis and classification of living organisms*. McGraw-Hill, New York, USA, 111 pp.
- Klompen, H. (2010). Holothyrids and ticks: new insights from larval morphology and DNA sequencing, with the description of a new species of *Diplothyridus* (Parasitiformes: Neothyridae). *Acarologia*, 50(2), 269–285.
- Kolwelter, C. (2015). <https://www.inaturalist.org/observations/39675099> (Erişim tarihi: 08.07.2023).
- Kontschán, J. & Mahunka, S. (2004). *Caribothyrus barbatus* n. gen., n. sp., a new holothyrid mite (Acari: Neothyridae) from Dominican Republic. *International Journal of Acarology*, 30(4), 343–346.
- Lehtinen, P.T. (1981). New Holothyrida (Arachnida, Anactinotrichida) from New Guinea and South America. *Acarologia*, 22(1), 3–13.
- Lehtinen, P.T. (1991). Phylogeny and zoogeography of the Holothyrida. In: *Modern acarology*. Vol. 2. Dusbek, F. & Bukva, V. (Eds). SPB Academic Publishers, The Hague, The Netherlands, 101–113.
- Lehtinen, P.T. (1995). Revision of the Old World Holothyridae (Arachnida: Anactinotrichida: Holothyrida). *Invertebrate Taxonomy*, 9, 767–826.
- Lehtinen, P.T. (1999). A new genus of Holothyrida: Neothyridae (Arachnida, Anactinotrichida) from the Manaus area, Amazonas State, Brazil. *Acta Amazonica*, 29(2), 325–330.
- Mateos, E. (2019). [https://en.wikipedia.org/wiki/Opilioacarus#/media/File:Opilioacarus_baeticus_\(cropped\).png](https://en.wikipedia.org/wiki/Opilioacarus#/media/File:Opilioacarus_baeticus_(cropped).png) (Erişim Tarihi: 08.07.2023).
- Moraza, M.L. (2004). Tarsus I chaetotaxy and structure in Anactinotrichida mites: characters with phylogenetic value. *Phytophaga*, 14, 347–359.
- Moraza, M.L., Prieto, C.E. & Balanzategui, I. (2021). A new species of the genus *Opilioacarus* With, 1902 (Acari: Opilioacarida) for the Iberian Peninsula. *Acarologia*, 61(1), 128–147.
- Murrell, A., Dobson, S.J., Walter, D.E., Campbell, N.J.H., Shao, R. & Barker, S. (2005). Relationships among the three major lineages of the Acari (Arthropoda: Arachnida) inferred from small subunit rRNA: paraphyly of the parasitiformes with respect to the Opilioacariformes and relative rates of nucleotide substitution. *Invertebrate Systematics*, 19(5), 383–389.
- Van der Hammen, L. (1966). Studies on Opilioacarida (Arachnida) I. Description of *Opilioacarus texanus* (Chamberlin & Mulaik) and revised classification of the genera. *Zoologische Verhandelingen*, 86, 3–80.
- Van der Hammen, L. (1968). Studies on Opilioacarida (Arachnida) II. Redescription of *Paracarus hexophthalmus* (Redikorzev). *Zoologische Mededelingen*, 43(5), 57–76.
- Van der Hammen, L. (1969). Studies on Opilioacarida (Arachnida) III. *Opilioacarus platensis* Silvestri, and *Adenacarus arabicus* (With). *Zoologische Mededelingen*, 44, 114–131.
- Van der Hammen, L. (1970). Phylogeny of opilioacarids and their affinity with the other mites. *Acarologia*, 12(3), 465–473.
- Van der Hammen, L. (1977). Studies on Opilioacarida (Arachnida) IV. The genera *Panchaetes* Naudo and *Salfacarus* gen. nov. *Zoologische Mededelingen*, 51, 43–78.
- Van der Hammen, L. (1983). New notes on Holothyrida (Anactinotrichid Mites). *Zoologische Verhandelingen*, 207(1), 1–48.
- Vázquez, M.M. & Klompen, H. (2001). The family Opilioacaridae (Acari: Parasitiformes) in North and Central America, with description of four new species. *Acarologia*, 42(4), 299–322.
- Vázquez, M.M. & Klompen, H. (2009). New species of New World Opilioacaridae (Acari: Parasitiformes) with the description of a new genus from the Caribbean region. *Zootaxa*, 2061, 23–44.
- Vázquez, M.M. & Klompen, H. (2010). The genus *Salfacarus* (Acari: Opilioacarida) in Madagascar. *Zootaxa*, 2482(1), 1–21.

- Vázquez, M.M. & Klompen, H. (2015). The family Opilioacaridae (Parasitiformes: Opilioacarida) in Mexico, description of two new species and notes on biology and geographical distribution. *Zootaxa*, 3957(5), 535–552.
- Vázquez, M.M., Araújo, M.S. & Feres, R.J.F. (2014). A new genus and two new species of Opilioacaridae (Acari: Parasitiformes) from Amazonia, Brazil with a key to world genera. *Zootaxa*, 3814(2), 151–176.
- Vázquez, M.M., Araújo, M.S. & Feres, R.J.F. (2015). *Brasilacarus cocaris* (Acari: Opilioacaridae), a new genus and species from Amazonia, Brazil. *Zootaxa*, 3915(3), 375–389.
- Vázquez, M.M., Araújo, M.S. & Feres, R.J.F. (2016). A new species of *Diplothyurus* (Parasitiformes: Neothyridae) from Brazil. *Acarologia*, 56(3), 269–278.
- Vázquez, M.M., May, D., Alamilla, E. & Klompen, H. (2018). A new species of Opilioacaridae (Parasitiformes: Opilioacarida) from Belize with some observations on life history and behavior. *Systematic and Applied Acarology*, 23(1), 132–142.
- Vázquez, M.M., Bernardi, L.F.O. & Klompen, H. (2020). The family Opilioacaridae (Acari: Parasitiformes) in Argentina, with description of two new species. *Acarologia*, 60(3), 505–519.
- Vázquez, M.M., Herrera, I.M.A., Just, P., Lerma, A.C.R., Chatzaki, M., Heller, T.L. & Král, J. (2021). A new opilioacarid species (Parasitiformes: Opilioacarida) from Crete (Greece) with notes on its karyotype. *Acarologia*, 61(3), 548–563.
- Walter, D.E. (2009). Order Holothyrida (Holothyrina, Tetrastigmata). In: *A manual of acarology*. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). 3rd Edition, Texas University Press, Lubbock, Texas, USA, 107–110.
- Walter, D.E. & Harvey, M.S. (2009). Order Opilioacarida. In: *A manual of acarology*. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). 3rd Edition, Texas University Press, Lubbock, Texas, USA, 104–106.
- Womersley, H. (1935). A species of Acarina of the genus *Holothyurus* from Australia and New Zealand. *Annals and Magazine of Natural History*, 16, 154–157.

22. Bölüm

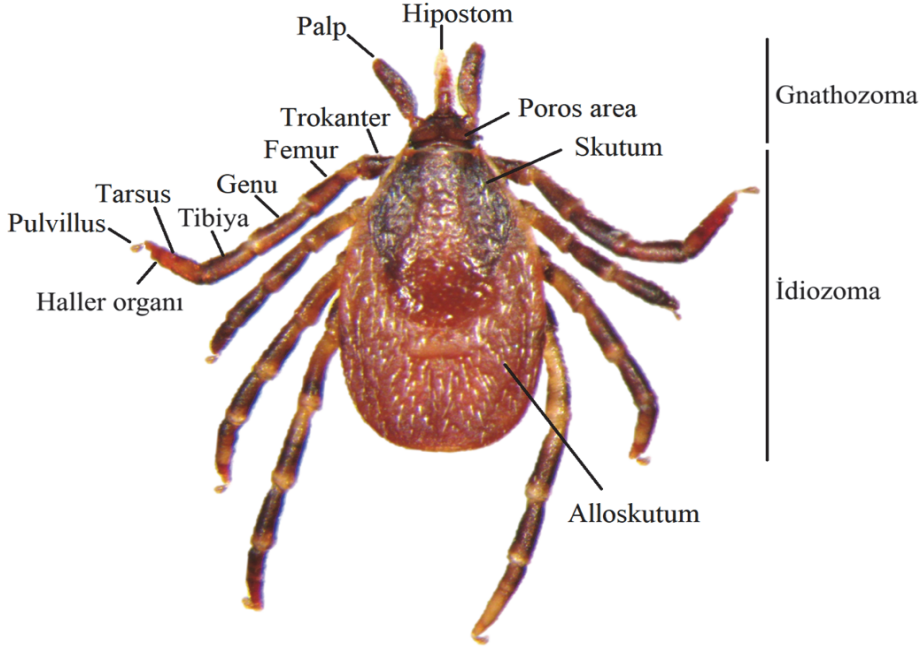
Takım: Ixodida

Adem Keskin ve Serkan Bakırcı

Parasitiformes üst takımı içerisinde ve Ixodida takımında yer alan keneler (Şekil 22.1), 5 familyaya ait 1003 tanımlanmış tür ile temsil edilmektedir. Keneler özelleşmiş ağız parçaları ve iri vücutları (2-30 mm) ile akarlar arasında eşsizdir. Tüm keneler zorunlu kan emici parazitlerdir. Karasal veya yarı sucul omurgalıların dış paraziti olan keneler, çeşitli hastalık etmenlerinin doğal döngülerinde rezervuar, taşıyıcı ve vektör gibi çeşitli rolleri üstlenmektedir. Çok sayıda kene türü çiftlik hayvanlarını ve insanları enfeste edebilmekte ve

çeşitli patojenleri insanlara ve hayvanlara bulaştırabilmektedir. Bu nedenle keneler hem veteriner hem de halk sağlığını ilgilendiren geniş bir kitlenin ortak hedefini oluşturmaktadır.

Bu bölümde Ixodida takımının üst kategorilerinin sınıflandırmasında Nava vd. (2009) esas alınmıştır. Bununla birlikte, sert kenelerin cins düzeyinde sınıflandırılmasında Guglielmone vd. (2023), yumuşak kenelerin cins düzeyinde sınıflandırılmasında ise Mans vd. (2021) tarafından önerilen şema takip edilmiştir.

ŞEKİL 22.1. Kenelerin genel görünümü ve bazı vücut kısımlarının isimlendirilmesi.

Türkiye'den Bilinen Cinsler İçin Teşhis Anahtarı

Sert keneler (Ergin)	
1a. Gözler yok	2
1b. Gözler var	3
2a. Anal oluk belirgin ve anüsü önden kuşatır; fistolar yok	<i>Ixodes</i>
2b. Anal oluk anüsü arkadan kuşatır, fistolar var	<i>Haemaphysalis</i>
3a. Skutum/konskutum nakışlı; erkeklerde adanal plaklar yok	4
3b. Skutum/konskutum üzerinde nakışlar yok; erkeklerde adanal plaklar var	5
4a. Palplerin uzunluğu basis kapitulunun uzunluğuna eşit; ikinci palp parçasının boyu nedeysenine eşit; IV. koksaya büyük	<i>Dermacentor</i>
4b. Palpler basis kapitulundan uzun; ikinci palp parçasının boyu nedeyseninin üç katı kadar uzunlukta; IV. koksaya küçük	<i>Amblyomma</i>
5a. Basis kapitulunun altıgen şeklinde; gözler düz	<i>Rhipicephalus</i>
5b. Basis kapitulunun dikdörtgen şeklinde; gözler küresel	<i>Hyalomma</i>
Yumuşak keneler (Ergin)	
1a. Vücudun yan kenarı dikişli	2
1b. Vücudun yan kenarı dikişsiz	3
2a. Vücut yuvarlak veya yuvarlağa yakın; anüs arkası enine oluk var; bacaklar kısmen kalın ve vücut genişliğinden kısa	<i>Carios</i>
2b. Vücut oval; anüs arkası enine oluk yok; bacaklar vücut genişliğinden daha uzun	<i>Argas</i>
3a. İntegüment dikenli; hipostom indirgenmiş	<i>Otobius</i>
3b. İntegüment dikensiz (papillalı veya değil); hipostom belirgin	4
4a. İntegüment papillasız ve çok sayıda çöküntülü	<i>Alveonatus</i>
4b. İntegüment papillalı ve belirgin disklere sahip	<i>Alectorobius</i>

Teşekkür

Görsellerin kullanılmasına izin veren Ben Mans (Pretoria Üniversitesi, Pretoria, Güney Afrika), Enrique Peñalver'e (İspanya Jeoloji ve Madencilik Enstitüsü, Madrid, İspanya) ve Ricardo Pérez-de la Fuente'ye (Oxford Üniversitesi Doğa Tarihi Müzesi, Oxford, Birleşik Krallık) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Barker, S.C. & Murrell, A. (2004). Systematics and evolution of ticks with a list of valid genus and species names. *Parasitology*, 129, S15–S36.
- Beati, L. & Keirans, J.E. (2001). Analysis of the systematic relationships among ticks of the genera *Rhipicephalus* and *Boophilus* (Acarı: Ixodidae) based on mitochondrial 12S ribosomal DNA gene sequences and morphological characters. *Journal of Parasitology*, 87, 32–48.
- Beati, L. & Klompen, H. (2019). Phylogeography of ticks (Acarı: Ixodida). *Annual Review of Entomology*, 64, 379–397.
- Chitimia-Dobler, L., Dunlop, J.A., Pfeffer, T., Würzinger, F., Handschuh, S. & Mans, B.J. (2023). Hard ticks in Burmese amber with Australasian affinities. *Parasitology*, 150, 157–171.
- Chitimia-Dobler, L., Mans, B.J., Handschuh, S. & Dunlop, J.A. (2022). A remarkable assemblage of ticks from mid-Cretaceous Burmese amber. *Parasitology*, 149, 820–830.
- Clifford, C.M., Kohls, G.M. & Sonenshine, D.E. (1964). The systematics of the subfamily Ornithodorinae (Acarina: Argasidae). I. The genera and subgenera. *Annals of the Entomological Society of America*, 57(4), 429–437.
- Filippova, N.A. (1966). *Argasid ticks (Argasidae)*. Fauna SSSR 4(3), Nauka, Moscow, Leningrad, former USSR, 255 pp.
- Guglielmo, A.A., Sánchez, M.E., Franco, L.G., Nava, S., Rueda, L.M. & Robbins, R.G. (2023). Names of species of hard ticks. Instituto Nacional de Tecnología Agropecuaria, Rafaela, Argentina. <http://rafaela.inta.gob.ar/nombresgarrapatas> (Accessed date: 25 Mart 2023)
- Hoogstraal, H. (1985). Argasid and nuttalliellid ticks as parasites and vectors. In: *Advances in Parasitology*. Baker, J.R. & Muller, R. (Eds). 24, Academic Press, London, UK, 135–238.
- Hoogstraal, H. & Aeschlimann, A. (1982). Tick-host specificity. *Bulletin de la Société Entomologique Suisse*, 55, 5–32.

- Horak, I.G., Camicas, J.-L. & Keirans, J.E. (2002). The Argasidae, Ixodidae and Nuttalliellidae (Acari: Ixodida): A world list of valid tick names. *Experimental and Applied Acarology*, 28, 27–54.
- Hornok, S., Kontschán, J., Takács, N., Chaber, A. L., Halajian, A., Abichu, G., Kamani, J., Szekeres, S. & Plantard, O. (2020). Molecular phylogeny of *Amblyomma exornatum* and *Amblyomma transversale*, with reinstatement of the genus *Africaniella* (Acari: Ixodidae) for the latter. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 11(6), 101494.
- Keirans, J.E., Clifford, C.M., Hoogstraal, H. & Easton, E.R. (1976). Discovery of *Nuttalliella namaqua* Bedford (Acarina: Ixodoidea: Nuttalliellidae) in Tanzania and redescription of the female based on scanning electron microscopy. *Annals of the Entomological Society of America*, 69(5), 926–932.
- Klompfen, H., Dobson, S.J. & Barker, S.C. (2002). A new subfamily, Bothriocrotoninae n. subfam., for the genus *Bothriocroton* Keirans, King & Sharrad, 1994 status amend. (Ixodida: Ixodidae), and the synonymy of *Aponomma* Neumann, 1899 with *Amblyomma* Koch, 1844. *Systematic Parasitology*, 53(2), 101–107.
- Latif, A.A., Putterill, J.F., de Klerk, D.G., Pienaar, R. & Mans, B.J. (2012). *Nuttalliella namaqua* (Ixodoidea: Nuttalliellidae): first description of the male, immature stages and re-description of the female. *PLoS ONE*, 7(7), e41651.
- Mans, B.J., de Klerk, D., Pienaar, R. & Latif, A.A. (2011). *Nuttalliella namaqua*: a living fossil and closest relative to the ancestral tick lineage: implications for the evolution of blood-feeding in ticks. *PLoS ONE*, 6(8), e23675.
- Mans, B.J., Kelava, S., Pienaar, R., Featherston, J., de Castro, M.H., Quetglas, J., Reeves, W.K., Durden, L.A., Miller, M.M., Laverty, T.M., Shao, R., Takano, A., Kawabata, H., Moustafa, M.A.M., Nakao, R., Matsuno, K., Greay, T.L., Evasco, K.L., Barker, D. & Barker, S.C. (2021). Nuclear (18S-28S rRNA) and mitochondrial genome markers of *Carios* (*Carios vespertilionis* (Argasidae) support *Carios* Latreille, 1796 as a lineage embedded in the Ornithodorinae: re-classification of the *Carios* sensu Klompfen and Oliver (1993) clade into its respective subgenera. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 12, 101688.
- Muñoz-Leal, S., Martins, M.M., Nava, S., Landulfo, G.A., Simons, S.M., Rodrigues, V.S., Ramos, V.N., Suzin, A., Szabó, M.P.J. & Labruna, M.B. (2020a). *Ornithodoros cerradoensis* n. sp. (Acari: Argasidae), a member of the *Ornithodoros talaje* (Guérin-Méneville, 1849) group, parasite of rodents in the Brazilian Savannah. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 11(5), 101497.
- Muñoz-Leal, S., Venzal, J.M., Nava, S., Marcili, A., González-Acuña, D., Martins, T.F. & Labruna, M.B. (2020b). Description of a new soft tick species (Acari: Argasidae: Ornithodoros) parasite of *Octodon degus* (Rodentia: Octodontidae) in northern Chile. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 11(3), 101385.
- Muñoz-Leal, S., Venzal, J.M., Jorge, F.R., Teixeira, B.M. & Labruna, M.B. (2021). A new species of soft tick from dry tropical forests of Brazilian Caatinga. *Ticks and Tick-borne Diseases*, 12(5), 101748.
- Nava, S., Guglielmone, A.A. & Mangold, A.J. (2009). An overview of systematics and evolution of ticks. *Front Bioscience*, 14, 2857–2877.
- Peñalver, E., Arillo, A., Delclòs, X., Peris, D., Grimaldi, D.A., Anderson, S.R., Anderson, S.R., Nascimbene P.C. & Pérez-de la Fuente, R. (2017). Ticks parasitised feathered dinosaurs as revealed by Cretaceous amber assemblages. *Nature Communications*, 8(1), 1924.
- Pospelova-Shtrom, M.V. (1946). On the Argasidae system (with description of two new subfamilies, three new tribes and one new genus). *Meditinskaya Parazitologiya*, 15, 47–58.
- Pospelova-Shtrom, M.V. (1969). On the system of classification of ticks of the family Argasidae. *Acarologia*, 11, 1–22.
- Sun, Y., Xu, R., Liu, Z., Wu, M. & Qin, T. (2019). *Ornithodoros* (*Ornithodoros*) *huajianensis* sp. nov. (Acari, Argasidae), a new tick species from the Mongolian marmot (*Marmota bobak sibirica*), Gansu province in China. *International Journal for Parasitology: Parasites and Wildlife*, 9, 209–217.

23. Bölüm

Takım: Mesostigmata

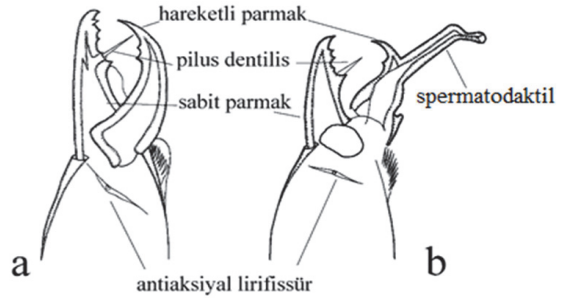
Sultan Çobanoğlu, İsmail Döker ve Mehmet Karaca

Parasitiformes üst takımı içerisinde yer alan Mesostigmata takımı, 109 familyaya ait yaklaşık 12.000 tanımlanmış tür ile tüm akarların %20'sini oluşturan oldukça kalabalık bir gruptur. Mesostigmatid akarların yaşam alanlarını toprak, kompost, bitki artıkları ve döküntüleri, hayvan gübresi, leş, karınca, termit ve bazı böcek yuvaları başta olmak üzere çeşitli hayvan yuvaları ile ev tozu ve benzeri döküntü bulunan materyaller oluşturmaktadır. Bu takımın önemli bir kısmını serbest olarak yaşayan avcı akar türleri oluştursa da eklembacaklılar, memeliler, kuşlar ve sürüngenler gibi birçok canlı grubunda parazitik ve foretik yaşayan formları da bulunmaktadır. Bunların yanında fungivor, çürükçül, bitkilerde yaşayan, mutualist ve kommensalist yaşama uyumu olan türler de vardır. Avcı akar grupları arasında, tarımsal anlamda “biyolojik mücadele” uygulamaları açısından en çok ümit vadeden ve pratikte en çok kullanılan türleri içeren Phytoseiidae familyası, 94 cinse ait yaklaşık 2.800 tanımlanmış türü ile bu takımın en geniş grubunu oluşturmaktadır.

Mesostigmata takımının sınıflandırması; Evans ve Till (1979), Evans vd. (1985), Evans (1992) ve Lindquist vd. (2009)'dan yararlanılarak hazırlanmıştır. Ayrıntılı tanı için konunun uzmanlarına ve ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

23.1. Tanıtıcı Özellikleri

1. Vücutları 200-4500 µm arasında değişen büyüklüklerde bireylere sahiptir.
2. Gnathozoma ve idiozoma yapıları birbirinden belirgin olarak ayrılmış durumdadır.
3. Keliser, *hareketli (digitus mobilis)* ve *sabit (digitus fixus)* parmaklardan oluşur (Şekil 23.1). Bazı gruplarda sabit parmak küçülmüş veya tamamen kaybolmuş durumdadır (ör. Dermanyssidae, bazı Blattisoiidae ve Laelapidae türleri). Keliser üzerinde dorsal ve antiaksiyal lirifissürler bulunur. Keliser parmakları üzerinde bulunan diş sayıları, sabit parmak üzerinde *pilus dentilis*'in bulunup bulunmaması ve şekli tanı için önemli morfolojik karakterler arasında yer almaktadır.
4. Erkek bireylerde edeagus bulunmaz. Keliser değişikliğe uğramış ve dişiye spermleri aktaracak bir yapıya dönüşmüştür. Bu yapı *spermatodaktil* olarak adlandırılırken, Phytoseiidae üst familyasından, Blattisociidae,

ŞEKİL 23.1. Bir mesostigmatid akarın (Phytoseiidae) dişi (a) ve erkek (b) bireylerinin keliserleri.

- 5a.** İdiazoma tipik olarak uzamış, üçgenimsi veya armut şeklinde, marjinal plak tüm veya çok sayıda plakçık olarak bölünmüş, pijidiyal plak tüm veya çeşitli şekillerde bölünmüş; IV. genu 1 ventral kıllı ..... **Familya Trachytidae**
- 5b.** İdiazoma genişlemiş oval şekilli, marjinal plaklar bulunmaz veya kaynaşmış, pijidiyal plak tüm; IV. genu 2 kıllı ..... **Familya Polyaspididae**
- 6a.** Keliserin sabit parmağının ucu geniş çiçek veya mantar şekilli duyu organlı; kornikulusun ucu dişli ..... **Familya Uroactiniidae**
- 6b.** Keliser sabit parmağı yukarıdaki gibi duyu organlı değil, kornikulusun ucu genellikle düz görünümlü 7
- 7a.** Keliser içte kaldırıcı tendon ile ilişkili, belirgin sertleşmiş düğüm şeklinde çıkıntılı 9
- 7b.** Keliser içte tendon ile ilişkili değil, belirgin sertleşmiş düğüm şeklinde çıkıntılı değil 8
- 8a.** Hipostom h_1 kılı kısa, diken şeklinde; dışide genital plak IV. koksa gerisine yerleşmiş; boyutları genellikle 400 μm 'nin altında ..... **Familya Metagynuridae**
- 8b.** Hipostom h_1 kılı tipik olarak uzun kıl şeklinde; genital plak II.-IV. koksa arasına yerleşmiş; boyutları genellikle 400 μm 'nin üzerinde ..... **Familya Uropodidae**
- 9a.** Hipostomun internal malası basit yapılı, kenarlarında tüyümsü yapılar bulunmaz veya distalde tüylü uzantılar bulunmaz; erginde dorsal plak kenarları genellikle dişli veya çentikli yapıda ..... **Familya Trematuridae**
- 9b.** Hipostomun internal malası kısa, kenarlarda tüylümsü yapılı ve/veya distalde tüylü uzantı görünümlü; erginde dorsal plak kenarları genellikle dişli veya çentikli yapıda değil 10
- 10a.** Keliserin sabit parmağının ucu tipik olarak yuvarlak veya keskin "parmak" şeklinde ve hareketli parmakdan belirgin olarak uzun; peritrem iyi gelişmiş ve belirgin borumsu ya da ince helezon şeklinde kıvrımlı; pijidiyal levha bazen mevcut; koksa çukurlukları (pedofossa) bulunmaz ..... **Familya Dinychidae**
- 10b.** Keliserin sabit parmağı farklı boyutlarda veya hareketli parmakdan çok az uzun, bazen yuvarlak

çıkıntılı; peritrem farklı şekillerde gelişmiş, yukarıdaki gibi değil, pijidiyal levha bulunmaz 11

11a. Erginde dorsal plak kuvvetli desenlenmiş, çıkıntı ve çukurlu, sıklıkla çok sayıda T şekilli dorsal kıllı; keliserin hareketli parmağı kaide genişliğinin iki katından daha uzun ..... **Familya Trachyuropodidae**

11b. Erginde dorsal plak belirgin desenli veya T şekilli dorsal kıllı değil; keliserin hareketli parmağı, kaide genişliğinin iki katından daha kısa ..... **Familya Oplitidae**

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren aşağıdaki şahıs ve kuruluşlara teşekkür ederiz: Peter Mašán (Slovak Bilimler Akademisi, Bratislava, Slovakya), Zsolt Ujvári (Macaristan Bilimler Akademisi, Budapeşte, Macaristan), Peter Fend'a (Comenius Üniversitesi, Bratislava, Slovakya), Omid Joharchi (Tyumen Devlet Üniversitesi, Tyumen, Rusya), Vladimir A. Khaustov (Tyumen Devlet Üniversitesi, Tyumen, Rusya), Slovak Bilimler Akademisi (SAS – Slovak Academy of Sciences) (Bratislava, Slovakya).

Kaynaklar

- Bayram, Ş. & Çobanoğlu, S. (2005). Mesostigmata (Acari) of bulbaceous ornamental plants in Turkey. *Acarologia*, 45(4), 257–265.
- Beaulieu, F., Dowling, A.P.G., Klompen, H., de Moraes, G.J. & Walter, D.E. (2011). Superorder Parasitiformes Reuter, 1909. In: *Animal biodiversity: An outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148(1), 123–128.
- Beron, P. (2014). *Acarorum catalogus III. Superorder Parasitiformes/Order Opilioacarida (Opilioacaridae)/Order Holothyrida (Holothyridae, Allothyridae, Neothyridae)/Order Mesostigmata/Gamasina: Dermanyssoidea (Dermanyssidae, Macronyssidae, Halarachnidae, Raillietiidae, Entonyssidae, Manitherionyssidae, Hystrichonyssidae, Dasyponyssidae)/Spelaeorhynchoidea (Spelaeorhynchidae)*. Pensoft & National Museum of Natural History, Sofia, Bulgaria, 286 pp.

- Beron, P. (2020). *Acarorum catalogus VI. Order Mesostigmata. Gamasina: Dermanyssoidea (Rhinonyssidae, Spinturnicidae)*. Pensoft & National Museum of Natural History, Sofia, Bulgaria, 265 pp.
- Bilki, K., Urhan, R. & Karaca, M. (2022). Mites of the family Zerconidae (Acari: Mesostigmata) from Southwestern Turkey, with description of three new species. *Acarological Studies*, 4(2), 89–103.
- Błaszak, C. (1974). *Zerconidae (Acari, Mesostigmata) Polski*. Monografie Fauny Polski. Warszawa, Poland, 315 pp.
- Chant, D.A. & McMurtry, J.A. (2007). *Illustrated keys and diagnoses for the genera and subgenera of the Phytoseiidae of the world*. Indira Publishing House, West Bloomfield, MI, USA, 220 pp.
- Çakmak, İ., Faraji, F. & Çobanoğlu, S. (2011). A checklist and key to the Ascoidea and Phytoseioidea (except Phytoseiidae) species of Turkey with three new species records (Acari: Mesostigmata). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 35, 575–586.
- Chant, D.A. & McMurtry, J.A. (2007). *Illustrated keys and diagnoses for the genera and subgenera of the Phytoseiidae of the world*. Indira Publishing House, West Bloomfield, MI, USA, 220 pp.
- Çobanoğlu, S. (2001). Mesostigmatic mites species (Acari: Mesostigmata) new records for the beneficial fauna of Turkey (II). *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 25(2), 93–108.
- Çobanoğlu, S. (2008). Mites (Acari) associated with stored apricots in Malatya, Elazığ and İzmir provinces of Turkey. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 32(1), 3–20.
- Çobanoğlu, S. & Bayram, S. (1998). Mites (Acari) and flies (Insecta: Diptera) from natural edible mushrooms (Morchella: Ascomycetes) in Ankara, Turkey. *Bulletin et Annales de la Société Royale Belge d'Entomologie*, 134, 187–198.
- Çobanoğlu, S. & Kirgiz, T. (2001). Observations on the phoretic mites (Acari) associated with Scarabaeidae (Col.) in Turkey. *The Entomologist's Monthly Magazine*, 137, 85–90.
- Çobanoğlu, S. & Özman, S.K. (2002). Beneficial mite species of hazelnut orchard ecosystems from the Black Sea region of Turkey. In: *Proceedings of the 2nd Meeting WG 4: Bio-control of Arthropod Pests in the Stored Products*, Prague, Czechia, 91–99.
- Çobanoğlu, S., Çakmak, I. & Başpınar, H. (2003). *Hypoaspis krameri* (Canestrini, 1881) (Mesostigmata: Laelapidae) an ectoparasitic mite associated with *Anoxia orientalis* Kryn. (Col., Scarabaeidae) from Turkey. *The Entomologist's Monthly Magazine*, 139, 97–101.
- Çobanoğlu, S., Cilbircioğlu, C. & Sade, E. (2020). Two new records of predatory mites, *Podocinum pacificum* Berlese and *Parasitus consanguineus* Oudemans and Voigts (Acari: Podocinidae, Parasitidae), in Turkey. *Proceedings of the Entomological Society of Washington*, 122(4), 764–776.
- Demard, E.P., Döker, I. & Qureshi, J.A. (2021). Re-description of seven predatory mite species offamily Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata) sourced from Florida citrus groves. *PLoS One*, 16(8), e0255455.
- Demite, P.R., Moraes, G.J. de, McMurtry, J.A., Denmark, H.A. & Castilho, R.C. (2022). Phytoseiidae database. Available from www.lea.esalq.usp.br/phytoseiidae (Accessed date: 20 September 2023).
- Döker, I., Kazak, C. & Karut, K. (2016). Contributions to the Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata) fauna of Turkey: morphological variations, twelve new records, re-description of some species and a revised key to the Turkish species. *Systematic and Applied Acarology*, 21(4), 505–527.
- Döker, I., Kazak, C., Karaca, M.M. & Karut, K. (2018). Re-discovery and identification of *Iphiseius degenerans* (Acari: Phytoseiidae) in Turkey, based on morphological and molecular data. *Turkish Journal of Biological Control*, 9(2), 110–123.
- Döker, I., Kazak, C. & Karut, K. (2020). The genus *Amblyseius* Berlese (Acari: Phytoseiidae) in Turkey with discussion on the identity of *Amblyseius meridionalis*. *Systematic and Applied Acarology*, 25(8), 1395–1420.
- Döker, I., Joharchi, O., Karut, K. & Kazak, C. (2023). Description of *Typhloseiulus anatolicus* sp. nov. and redescription of two new records of Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata) from Turkey. *Acarologia*, 63(2): 553–568.
- Erman, O., Özkan, M., Ayyıldız, N. & Doğan, S. (2007). Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second supplement. *Zootaxa*, 1532, 1–21.
- Evans, G.O. & Till, W.M. (1979). Mesostigmatic mites of Britain and Ireland (Chelicerata: Acari-Parasitiformes): An introduction to their external morphology and classification. *Transactions of the Zoological Society of London*, 35, 139–270.
- Evans, G.O., Griffiths, D.A., Macfarlane, D.D., Murphy, P.W. & Till, W.M. (1985). *The Acari. A practical manual. Vol. 1. Morphology and classification*. University of Nottingham School of Agriculture, Sutton Bonington, UK, 149 pp.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, UK, 563 pp.

- Faraji, F., Çobanoğlu, S. & Çakmak, İ. (2011). A checklist and a key for the Phytoseiidae species of Turkey with two new species records (Acari: Mesostigmata). *International Journal of Acarology*, 37(1), 221–243.
- Gerson, U., Smiley, R.L. & Ochoa, R. (2003). *Mites (Acari) for pest control*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, UK, 560 pp.
- Halašková, V. (1969). Zerconidae of Czechoslovakia (Acari: Mesostigmata). *Acta Universitatis Carolinae-Biologica*, 3–4, 175–352.
- Joharchi, O., Marchenko, I.I., Hofstetter, R.W. & Abramov, V.V. (2021). New data on two gamasid mites (Acari: Mesostigmata) from Russia. *Acarina*, 29(1), 81–93.
- Joharchi, O., Döker, İ. & Khaustov, V.A. (2023a). Review of the genus *Holostaspis* Kolenati (Acari: Laelapidae) in Russia, with description of two new species. *Acarologia*, 63(1), 275–291.
- Joharchi, O., Karimovich, M.T., Faizalievich, S.K., Döker, İ. & Khaustov, V.A. (2023b). *Metacryptoseius samanii* n. sp., a new eviphidid mite (Acari: Mesostigmata) associated with *Scarabaeus carinatus* (Coleoptera: Scarabaeidae) from Tajikistan. *Acarologia*, 63(1), 77–88.
- Johnston, D.E. & Moraza, M.L. (1991). The idiosomal adenotaxy and poroidotaxy of Zerconidae (Mesostigmata: Zerconina). In: *Modern acarology*. Vol. 2. Dusbábek, F. & Bukva, V. (Eds). Academia, Prague and SPB Academic Publishing bv, The Hague, The Netherlands, 349–356.
- Khalili-Moghadam, A. & Saboori, A. (2021). World distribution and habitat scope of Ameroseiidae (Acari: Mesostigmata). *Persian Journal of Acarology*, 10(4), 403–450.
- Khaustov, V.A., Döker, İ., Joharchi, O. & Khaustov, A.A. (2021). A new species of Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata) from the Alpine Caucasus, Russia. *Acarina*, 29(1), 95–103.
- Lindquist, E.E. & Evans, G.O. (1965). Taxonomic concepts in the Ascidae, with a modified setal nomenclature for the idiosoma of the Gamasina (Acarina: Mesostigmata). *Memoirs of the Entomological Society of Canada*, 47, 1–64.
- Lindquist, E.E. & Moraza, M.L. (1998). Observations on homologies of idiosomal setae in Zerconidae (Acari: Mesostigmata), with modified notation for some posterior body setae. *Acarologia*, 39(3), 203–226.
- Lindquist, E.E., Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). Order Mesostigmata. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas University Press, Lubbock, Texas, USA, 124–232.
- Marchenko, I.I. (2022). Description of new genus *Baikalozercion* (Acari: Mesostigmata: Zerconidae) with two new species from South Siberia Mountains (Russia). *Zootaxa*, 5120(3), 301–333.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Soysal, Z. (1988). Türkiye akar faunası. *DOĞA-Türk Zooloji Dergisi*, 12(1), 75–85.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Erman, O. (1994). Check list of the Acari of Turkey. First supplement. *EURAAC News Letter*, 7, 4–12.
- Mašán, P. & Fend'a, P. (2004) *Zerconid mites of Slovakia (Acari, Mesostigmata, Zerconidae)*. Slovak Academy of Sciences, Institute of Zoology, Bratislava, Slovakia, 238 pp.
- Moraes de, G.J., Moreira, G.F., Freire, R.A.P., Beaulieu, F., Klompen, H. & Halliday, B. (2022). Catalogue of the free-living and arthropod-associated Laelapidae Canestrini (Acari: Mesostigmata), with revised generic concepts and a key to genera. *Zootaxa*, 5184(1), 1–509.
- Qayyoun, M.A., Ozman-Sullivan, S.K. & Khan, B.S. (2016). Description of new records of the family Digamasellidae (Acari: Mesostigmata) from Kızıllırmak Delta, Samsun Province, Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, 40(3), 324–327.
- Sellnick, M. (1958). Die familie Zerconidae Berlese. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 3, 313–368.
- Sikora, B. (2014). Mites of the family Zerconidae (Acari: Mesostigmata) of the Nearctic region. *Annales Zoologici*, 64(2), 131–250.
- Ujvári, Z. (2011). New Zerconid Mites (Acari: Mesostigmata: Zerconidae) from Taiwan. *Zoological Studies*, 50(1), 87–102.
- Urhan, R. & Karaca, M. (2023). Contributions to the Zerconidae (Acari: Mesostigmata) fauna of Dilek Peninsula-Büyük Menderes Delta National Park, Türkiye. *Acarological Studies*, 5(1), 21–33.
- Zhang, Z.-Q. (2003). *Mites of greenhouses: Identification, biology and control*. CABI Publishing, Cambridge, UK, 244 pp.

24. Bölüm

Takım: Trombidiformes

Kamil Koç, Sultan Çobanoğlu, Sebahat K. Özman-Sullivan ve Yunus Esen

Trombidiformes, tarımsal ve tıbbi önemi olan akarları içeren bir takımdır. Bu takım da bitkilerde çok önemli ekonomik zararlara neden olan gal ve pas akarları (Eriophyoidea) ve kırmızıörümcekler de (Tetranychidae) yer alır. Bu takımın üyeleri Pragian çağında yani 410,8 milyon yıl önce ortaya çıkmıştır. Trombidiformes takımının sınıflandırması Walter vd. (2009), Di Sabatino vd. (2008) ve Gerecke vd. (2016)'nın çalışmalarından uyarlanmıştır. Ayrıntılı tanı için konunun uzmanlarına ve ilgili kaynaklara başvurulmalıdır. Taksonların tanıtımına ilişkin şekiller genellikle Türkiye'de kaydedilen örneklerden seçilmiştir. Diğer durumlarda seçilen şekiller, kaynaklar kısmında verilen eserlerden alınmıştır. Bu takım 2 alt takım, 43 üst familya, 152 familya, 2354 cins ve 28729 tür ile temsil edilmektedir (Zhang vd., 2011; Beron, 2017, 2020, 2021, 2022).

24.1. Tanıtıcı Özellikleri

1. Vücutları zayıf olarak sertleşmiştir.
2. Stigmaları genellikle keliserlerin kaidesinde, keliserlerin arasında, gnathozoma kısmında veya prodorsumun ön yan kısmında bir çift olarak bulunur; nadiren I. ve II. bacakların koksaları arasında yerleşmiş olabilir; bazılarında (Eriophyoidea) ise belirgin bir solunum sistemi yoktur.
3. Göz var veya yoktur.

4. Keliserleri nadiren kısaçaklı olup hareketli parmakları genellikle iğne, kanca ve bıçak şeklinde; bazı durumlarda keliserlerin kaidesi birleşerek stiloforu oluşturur.
5. Palpleri basit yapılı, palp tırnağı taşır ve subkapitulumda rutellum yoktur; epistom genellikle bulunmaz.
6. II. ve III. çift bacakların ambulakrumları genellikle 2 tırnaklı, empodiyum var veya nadiren yoktur, empodiyum yastık şeklinde veya ışıklı ve genellikle duyu kılları ile donatılmıştır.
7. Solenidiyum genellikle bacakların genu, tibiya ve tarsusu üzerinde ve palpin terminal segmentinde bulunur.
8. Opisthozomada salgı bezi yoktur (Hydrachnidia hariç); opisthozomadaki kıl dizisi genellikle 2 çift (c_1-c_2), nadiren 3 çift veya daha fazla sayıda olabilir.
9. Bacakların koksası ventral kısmında belirgin koksall alanlar oluşturmak üzere vücut ile kaynaşmıştır.
10. Genital ve anal açıklık birbirine yakın veya bitişik konumdadır.

24.2. Sınıflandırması

Trombidiformes takımı, Sphaerolichida ve Prostigmata olmak üzere iki alt takıma ayrılır (Walter vd., 2009).

Kaynaklar

- Ahmad-Hosseini, M. & Jafari, S. (2022). *Stigmaeus lorestaniensis*, a new species of the genus *Stigmaeus* (Acari: Stigmaeidae) from Southwest of Iran. *Persian Journal of Acarology*, 11(2), 237–243.
- Aksin, N. & Erdoğan, Z. (2005). *Pseudolichus solutocurtus* Dubinin, 1956 (Acarina, Pterolichoidea) and *Harpyrhynchus* sp. (Acarina, Harpyrhynchidae Dubinin, 1957) species recorded for the first time on wild partridge in Turkey. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 29, 1149–1156.
- Akyol, M. (2021). Two new records of stigmaeid mites (Acari: Stigmaeidae) for the Turkish Fauna. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 24(2), 430–434.
- Altındışlı, F.O., Özsemerci, F., Çobanoğlu, S., Karsavuran, Y. & Koclu, T. (2016). An important predatory mite: *Anystis baccarum* (L.) (Acarina: Anystidae) in the vineyards of Izmir and Manisa. *39th World Congress of Vine and Wine*, 24–28 October 2016, Bento Gonçalves, Brazil, p. 338.
- Amrine, J.W. Jr. & Stasny, T.A. (1994). *Catalog of the Eriophyoidea (Acarina: Prostigmata) of the world*. Indira Publishing House, West Bloomfield, Michigan, USA, 798 pp.
- Amrine, J.W.Jr., Stasny, T.A.H. & Fletchmann, C.H.W. (2003). *Revised keys to world genera of Eriophyoidea (Acari: Prostigmata)*. Indira Publishing House, West Bloomfield, Michigan, 244 pp.
- Andre, H.M. (2021). The Tydeoidea (Ereynetidae, Iolinidae, Triophtydeidae and Tydeidae) – An online database in the Wikispecies platform. *Acarologia*, 61(4), 1023–1035.
- Bayram, S. & Çobanoğlu, S. (2006). Astigmata and Prostigmata (Acari) of bulbaceous ornamental plants in Ankara, Turkey. *Acta Phytopathologica et Entomologica Hungarica*, 41(3-4), 367–381.
- Beron, P. (2008). *Acarorum catalogus I. Acariformes: Calyptostomatoidea (Calyptostomatidae), Erythraeoidea (Smarididae, Erythraeidae)*. Pensoft Publishers & the National Museum of Natural History, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 272 pp.
- Beron, P. (2017). *Acarorum catalogus I – First supplement (2008–2016)*. *Historia Naturalis Bulgarica*, 24, 131–154.
- Beron, P. (2020). *Acarorum catalogus VII. Trombidiformes, Prostigmata, Raphignathoidea. Fam. Barbutiidae, Caligonellidae, Camerobiidae, Cryptognathidae, Dasythyreidae, Dytiscacaridae, Eupalopsellidae, Homocaligidae, Mecognathidae, Raphignathidae, Stigmaeidae, Xenocaligonellidae*. Pensoft & National Museum of Natural History, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 306 pp.
- Beron, P. (2021). *Acarorum catalogus VIII. Trombidiformes, Prostigmata, Superfamilia Cheyletoidea. (Cheyletidae, Psorergatidae, Demodecidae, Harpyrhynchidae, Syringophilidae), Superfamilia Cloacaridea (Cloacaridae, Epimyodicidae)*. Pensoft & National Museum of Natural History & Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria, 465 pp.
- Beron, P. (2022). *Acarorum catalogus X. Trombidiformes, Prostigmata, Superfamilia Labidostommatoidea (Labidostommatidae), Superfamilia Eupodoidea (Eupodidae, Dendrochaetidae, Rhagidiidae, Eriorhynchidae, Pentapalpidae, Penthalodidae, Penthaleidae, Proterorhagiidae, Strandmanniidae), Superfamilia Tydeoidea, Ereynetidae, Superfamily Paratydeoidea, Paratydeidae, Superfamilia Anystoidea, (Anystidae, Erythracaridae, Teneriffiidae, Pseudocheylidae, Stigmocheylidae), Superfamilia Caeculoidea (Caeculidae), Superfamilia Adamystoidea (Adamystidae), Superfamilia Pomerantziidea (Pomerantziidae)*. Pensoft Publishers, Sofia, Bulgaria, 424 pp.
- Bertrand, M., Bagheri, M., Akbari, A., Yazdani, M., Irani-Nejad, K.H., Mohajer, S.S. & Saboori, A. (2012). A new Iranian species of the subgenus *Labidostoma* (Prostigmata: Labidostomatidae), with new biogeographic data on the integrum species group. *Acarologia*, 52(3), 233–245.
- Bochkov, A.V., O'Connor, B.M. & Klompen, H. (2015). A review of the mite subfamily Harpirhynchinae (Acariformes: Harpirhynchidae)-Parasites of new world birds (Aves: Neognathae). *Zootaxa*, 4023, 1–130.
- Castro, E.B., Mesa, N.C., Feres, R.J.F., Moraes, G.J.de, Ochoa, R., Beard, J.J. & Demite, P.R. (2020). A newly available database of an important family of phytophagous mites: Tenuipalpidae Database. *Zootaxa*, 4868(4), 577–583.
- Çetin, C.Ç., Turantepe, E. & Gürbüz, M.F. (2021). Arthropoda fauna of Zindan Cave (Isparta, Turkey) with notes on new records and some ecological characteristics. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 45(2), 229–243.
- Çobanoğlu, S., Ueckermann, E.A. & Sağlam, H.D. (2016). The Tenuipalpidae of Turkey, with a key to species (Acari: Trombidiformes). *Zootaxa*, 4097(2), 151–186.
- Çobanoğlu, S., Erdoğan, T. & Kılıç, N. (2019). Four new flat mite records for the mite fauna of Turkey (Acari: Tenuipalpidae). *International Journal of Acarology*, 45(3), 159–175.
- Çobanoğlu, S., Cilbirioğlu, C.S. & Zabludovskaya, A. (2020). New record of predatory mite (Prostigmata: Ereynetidae) with some cheyletid mites (Acari: Cheyletidae) from garlic agrosystems in Turkey. *International Journal of Acarology*, 46(2), 111–116.
- Çobanoğlu, S., Erdoğan, T. & Cilbirioğlu, C. (2021). Review of Heterostigmatic species (Acari: Prostigmata) in

- Turkey with four new records. *Systematic and Applied Acarology*, 26(6), 1067–1080.
- Darbemamich, M., Ahadiyat, A., Farmahiny-Farahani, V.R. & Kaźmierski, A. (2022). A new species of *Proctotydaeus* Berlese (Tydeoidea: Iolinidae) from Iran. *Persian Journal of Acarology*, 11(1), 23–34.
- Denizhan, E., Çobanoğlu, S. & Çakmak, İ. (2022). Five new records of eriophyid mites (Acari: Eriophyoidea) from herbaceous plants and fruit trees in Van province, Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 28(1), 133–138.
- Denizhan, E., Monfreda, R., de Lillo, E. & Çobanoğlu, S. (2015). Eriophyid mite fauna (Acari: Trombidiformes: Eriophyoidea) of Turkey: new species, new distribution reports and an updated catalogue. *Zootaxa*, 3991(1), 1–63.
- Di Sabatino, A., Gerecke, R., Gledhill, T. & Smit, H. (2010). Hydrachnidia, Hydrphantoidea and Lebertioidea. Chelicerata: Acari II. In: *Süßwasserfauna von mitteleuropa*, 7: 2-2, Gerecke, R. (Ed.). Elsevier GmbH, Spektrum Akademischer Verlag, München, Germany, 236 pp.
- Di Sabatino, A., Smit, H., Gerecke, R., Goldschmidt, T., Matsumoto, N. & Cicolani, B. (2008). Global diversity of water mites (Acari; Hydrachnidia; Arachnida) in freshwater. *Hydrobiologia*, 595, 303–315.
- Doğan, S. (2019). Raphignathoidea (Acari: Trombidiformes) of Turkey: A review of progress on the systematics, with an updated checklist. *Acarological Studies*, 1(2), 129–151.
- Doğan, S. (2022). An overview of research on the family Cheyletidae (Acariformes) in Turkey, with a checklist of the Turkish cheyletid mites. *Systematic and Applied Acarology*, 27(6), 1132–1151.
- Doğan, S. & Doğan, S. (2020a). A second record of *Cryptognathus scutellatus* Summers & Chaudhri (Trombidiformes: Cryptognathidae). *Persian Journal of Acarology*, 9(4), 319–326.
- Doğan, S. & Doğan, S. (2020b). Türkiye faunası için yeni stigmatid akarlar (Acariformes: Raphignathoidea: Stigmatidae). *Acarological Studies*, 2(2), 94–118.
- Doğan, S., Bingül, M., Dilkaraoğlu, S. & Fan, Q.-H. (2015). Description of a new species of the genus *Stigmaeus* Koch (Acari: Stigmatidae) from Turkey, with a list of described species in the world. *International Journal of Acarology*, 41(4), 290–299.
- Doğan, S., Uğurlu, Ş. & Doğan, S. (2018). New host and country record for the genus *Imparipes* (Acari: Scutacaridae). *XV International Congress of Acarology (XV ICA)*, 2-8 September 2018, Antalya, Türkiye, p. 207.
- Dönel, G.D., Seeman, O.D. & Doğan, S. (2012). The first Paratydeidae (Trombidiformes: Paratydeoidea) in Turkey: *Scolotydaeus anatolicus* sp. nov. *International Journal of Acarology*, 38(5), 436–444.
- Dunlop, J.A., Penney, D. & Jekel, D. (2020). A summary list of fossil spiders and their relatives. In: *World spider catalog*. Version 24.5. Natural History Museum of Bern, Switzerland. <http://wsc.nmbe.ch> (Accessed date: 6 September 2023).
- Durucan, F. (2021). Halacaridae (Acari: Prostigmata) of the Aegean Sea of Turkey (Çanakkale and İzmir). *Persian Journal of Acarology*, 10(3), 341–346.
- Durucan, F. & Boyacı, Y.Ö. (2018). Halacarid mites of the genus *Agauopsis* (Acari: Halacaridae) from West Coast of Antalya, Turkey. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 35(1), 49–53.
- Elverici, M., Buğa, E. & Sevsay, S. (2022). A contribution to the knowledge of the genus *Charletonia* Oudemans (Acari: Prostigmata: Erythraeidae) from Turkey. *Persian Journal of Acarology*, 11(3), 471–482.
- Erman, O., Özkan, M., Ayyıldız, N. & Doğan, S. (2007). Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second Supplement. *Zootaxa*, 1532, 1–21.
- Erman, O., Pešić, V., Esen, Y. & Özkan, M. (2010). A checklist of the water mites of Turkey (Acari: Hydrachnidia) with description of two new species. *Zootaxa*, 2624, 1–48.
- Erman, O., Gülle, P., Özkan, M., Candoğan, H. & Boyacı, Y.Ö. (2019). Checklist of water mites (Acari: Hydrachnidia) of Turkey. First supplement. *Zootaxa*, 4686(3), 376–396.
- Ewing, H.E. (1913). Some new and curious Acarina from Oregon. *Journal of Entomology and Zoology*, 5(3), 123–136.
- Fan, Q.-H., Flechtmann, C.H. & De Moraes, G.J. (2016). Annotated catalogue of Stigmatidae (Acari: Prostigmata), with a pictorial key to genera. *Zootaxa*, 4176(1), 1–199.
- Gerecke, R., Gledhill, T., Pešić, V. & Smit, H. (2016). Acari: Hydrachnidia III. In: *Süßwasserfauna von mitteleuropa*, bd. 7/2-3. Gerecke, R. (Ed.). Springer, Berlin, Germany, 429 pp.
- Gerecke, R., Judson, M.L. & Cook, D.R. (2017). Synonymy of the water mite families Malgasacaridae and Zelandothyadidae (Acari: Hydrachnidia) reveals an interesting disjunct distribution in the Southern Hemisphere. *Acarologia*, 57(3), 617–631.
- Gerecke, R., Wohltmann, A., Smith, B.P. & Judson, M. (2020). New taxa of the water mite family Limnocharidae (Actinotrichida: Eylaoidea) parasitising tropical water bugs of the genus *Rhagovelia* Mayr, 1865 (Hemiptera: Veliidae) reveal unsuspected diversity of larval morphologies. *Aquatic Insects*, 41(4), 273–323.
- Glowska, E., Chrzanowski, M. & Kaszewska, K. (2015). Checklist of the quill mites (Acariformes: Syringophilidae) of the world. *Zootaxa*, 3968(1), 1–81.
- Güldalı, B. & Çobanoğlu, S. (2011). Pyemotidae (Acari: Heterostigmata) familyasının tanımı ve biyolojisi. *U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 151–163.

- Hernandes, F.A., Skvarla, M.J., Fisher, J.R., Dowling, A.P.G., Ochoa, R., Ueckermann, E.A. & Bauchan, G.R. (2016). Catalogue of snout mites (Acariformes: Bdellidae) of the World. *Zootaxa*, 4152(1), 1–83.
- Kalúz, S. (2000). Redescription of *Penthalodes ovalis* (Acarina, Prostigmata, Penthalodidae) based on mites from Central Europe and Turkey. *Biologia*, 55(5), 477–482.
- Kalúz, S. & Ermilov, S.G. (2022). Two new species of *Cunaxa* (Acari: Prostigmata: Cunaxidae) from Vietnam. *Zootaxa*, 5087(4), 541–557.
- Karaca, M., Kızılkaya, E., Duran, E.H. & Urhan, R. (2012). Denizli’de doğal ortamda yetişen mantar habitatlarındaki hayvan çeşitliliği. *IX Türkiye Yemeklik Mantar Kongresi, Bildiri Kitabı*, 18-20 Ekim 2012, Denizli, Türkiye, 82–90.
- Kazemi, S. & Paktinat-Saeij, S. (2021). First record of *Samsinakia trilobitus* (Prostigmata, Cheyletidae) from Iran. *Persian Journal of Acarology*, 10(1), 107–110.
- Kılıç, T., Çobanoğlu, S., Yoldaş, Z. & Madanlar, N. (2012). İzmir ilinde taze soğan tarlalarında bulunan akar (Acari) türleri. *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 36, 401–411.
- Khadem-Safdarkhani, H., Hajiqanbar, H., Riegler, M., Seeman, O & Katlav, A. (2022). Two new phoretic species of heterostigmatic mites (Acari: Prostigmata: Neopygmephoridae and Scutacaridae) on Australian hydrophilid beetles (Coleoptera: Hydrophilidae). *Insects*, 13, 483–497.
- Khaustov, A.A. (2017). Review of the Paratydeidae (Acari: Prostigmata), with description of three new species. *Zootaxa*, 4303(2), 151–212.
- Khaustov, A.A. (2022). A new genus and species of Tydeidae (Acari: Prostigmata) from Western Siberia, Russia. *Persian Journal of Acarology*, 11(1), 1–10.
- Khaustov, A.A. (2023). Contribution to the fauna of Tydeidae (Acari: Prostigmata) from Western Siberia, Russia. *Acarologia*, 63(2), 491–521.
- Khaustov, A.A., Hugo-Coetzee, E.A. & Ermilov, S.G. (2020). Two new *Myrmecophilous scutacarus* (Acari: Scutacaridae) from South Africa. *Annales Zoologici*, 70(3), 397–407.
- Khaustov, A.A. & Frolov, A.V. (2022). Two new species of *Pavania* (Acari: Heterostigmata: Dolichocybidae) associated with scarab beetles (Coleoptera: Scarabaeidae) from Tanzania and Madagascar. *Persian Journal of Acarology*, 11(4), 545–558.
- Khaustov, A.A. & Khaustov, V.A. (2022). A new species of *Sebastianoviella* (Acari: Heterostigmata: Pygmephoridae) from Crimea. *Persian Journal of Acarology*, 11(3), 457–470.
- Khaustov, A.A. & Khaustov, V.A. (2023). The first occurrence of the subgenus *Premicrodispus* (Premicrodispus) (Acari: Heterostigmata: Microdispidae) from Russia, with description of a new species. *Persian Journal of Acarology*, 12(1), 59–66.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Kun, M.E. (2022). First record of the genus *Tanytydeus* (Acari: Paratydeidae) from South America with description of a new species from the Patagonian forests of Argentina. *Acarologia*, 62(4), 1084–1097.
- Lindquist, E.E. (1976). Transfer of the Tarsocheyleidae to the Heterostigmata, and reassignment of the Tarsonemina and Heterostigmata to lower hierarchic status in the Prostigmata (Acari). *Canadian Entomologist*, 108, 23–48.
- Meyer, M.K.P.S. & Ueckermann, E.A. (1987). A taxonomic study of some Anystidae (Acari: Prostigmata). *Entomology Memoir Department of Agriculture and Water Supply*, 68, 1–37.
- Migeon, A. & Dorkeld, F. (2006–2021). Spider mites web: a comprehensive database for the Tetranychidae. <http://www1.montpellier.inra.fr/CBGP/spmweb> (Accessed date: 8 June 2023).
- Mohammad-Doustaresharaf, M. & Bagheri, M. (2021). Description of *Barbutia arasbaraniensis* sp. nov. (Acari: Trombidiformes: Barbutiidae) based on the deutonymph and male specimens from Iran. *Persian Journal of Acarology*, 10(1), 9–17.
- Mohammad-Doustaresharaf, M. & Kazemi, S. (2022). The Caspian Sea coastal mites: redescription of *Caligonella geonoma* Smith-Meyer & Ueckermann and a new record of *Caligonella Grandjean* (Acari: Prostigmata: Caligonellidae) from Iran. *Acarologia*, 62(3), 763–771.
- Mortazavi A., Hajikanbar, H. & Lindquist, E.E. (2018). A new family of mites (Acari: Prostigmata: Raphignathina), highly specialized subelytral parasites of dytiscid water beetles (Coleoptera: Dytiscidae: Dytiscinae). *Zoological Journal of the Linnean Society*, 184(3), 695–749.
- Nielsen, D.H., Robbins, R.G. & Rueda, L.M. (2021). Annotated world checklist of the Trombiculidae and Leeuwenhoeikiidae (1758–2021) (Acari: Trombiculoidea), with notes on nomenclature, taxonomy, and distribution. *Zootaxa*, 4967(1), 1–243.
- Noei, J., Inak, E., Çobanoğlu, S. & Saboori, A. (2018). A new species of *Lassenia* (Acari: Tanaupodidae) from Turkey. *Persian Journal of Acarology*, 7(4), 345–352.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Soysal, Z. (1988). Türkiye akar faunası. *DOĞA-Türk Zooloji Dergisi*, 12(1), 75–85.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Erman, O. (1994). Check list of the Acari of Turkey. First supplement. *EURAAC News Letter*, 7, 4–12.
- Ozman-Sullivan, S.K. & Sullivan, G.T. (2023). Coextinction is magnifying the current extinction crisis, as illustrated by the eriophyoid mites and their host plants. *Acarologia*, 63(1), 169–179.

- Ozman-Sullivan, S.K., Sullivan, G.T., Chetverikov, P.E. & Kaplan, E. (2023). *Aculus taihangensis* (Acari: Prostigmata: Eriophyidae), a potential biological control agent identified from the highly invasive pest plant, tree of heaven, in Türkiye. *Acarological Studies*, 5(2), 99–104.
- Paktinat-Saeij, S. & Kazemi, S. (2021). A new species of *Adamystis* Cunliffe (Acari: Trombidiformes: Adamystidae) from mangrove in the Persian Gulf, Iran, with a key to world species of the genus. *Systematic and Applied Acarology*, 26(1), 260–271.
- Per, S., Doğan, S. & Ayyıldız, N. (2019). The second record of the occurrence of *Allocaeculus multispinosus* Franz (Acari: Caeculidae). *Munis Entomology and Zoology Journal*, 14(1), 244–249.
- Per, S., Doğan, S., Zeytun, E. & Ayyıldız, N. (2017). Description of a new rake legged mite of the genus *Allocaeculus* (Acariformes: Caeculidae) from Turkey with description of variation in dorsal setation. *Acarologia*, 57(2), 369–382.
- Per, S., Taşdemir, A., Şahbaz, C. & Ayyıldız, N. (2016). Türkiye akar faunası için iki yeni kayıt. *Türkiye Entomoloji Bülteni*, 6(2), 169–174.
- Pidhorna, S.Y., Chernychko, K.J., Kivganov, D.A., Trach, V.A. & Deli, O.F. (2020). New and interesting records of quill mites (Acari: Prostigmata: Syringophilidae) of passerine birds of southwestern Ukraine. *Persian Journal of Acarology*, 9(3), 213–223.
- Porta, A.O., Michalik, P. & Ramirez, M.J. (2022). *Caeculus fedrae* sp. nov., a new fossil species of rake-legged mite (Acari: Caeculidae) from Baltic amber. *Acarologia*, 62(4), 1154–1170.
- Sevsay, S. (2017). A checklist of the Erythraeoidea and Trombidioidea (Actinotrichida: Prostigmata) of Turkey. *Turkish Bulletin of Entomology*, 7(2), 175–196.
- Sidorchuk, E. & Bertrand, M. (2013). New fossil labidostomatids (Acari: Labidostomatidae) from eocene amber and presence of an apustulate species in Europe. *Acarologia*, 53(1), 25–39.
- Smit, H. (2020). *Water mites of the world, with keys to the families, subfamilies, genera and subgenera* (Acari: Hydrachnidia). Monografieën van de Nederlandse Entomologische Vereniging, Leiden, The Netherlands, 774 pp.
- Stålstedt, J., Łaydanowicz, J., Lehtinen, P.T., Bergsten, J. & Mąkol, J. (2019). Checklist of terrestrial Parasitengona mites in Fennoscandia with new species- and distribution records (Acariformes: Prostigmata). *Taxonomy & Inventories, Biodiversity Data Journal*, 7, e36094.
- Taylor, C.K. (2014). Two further *Neocaeculus* species (Acari: Prostigmata: Caeculidae) from Barrow Island, Western Australia. *Acarologia*, 54(3), 347–358.
- Taylor, C.K., Gunawardene, N.R. & Kinnear, A. (2013). A new species of *Neocaeculus* (Acari: Prostigmata: Caeculidae) from Barrow Island, Western Australia, with a checklist of world Caeculidae. *Acarologia*, 53(4), 439–452.
- Theron, P.D. & Ryke, P.A.J. (1975). Three new species of the family Sphaerolichidae (Acari: Endeostigmata) from South Africa. *Acarologia*, 17(2), 220–235.
- Ueckermann, E.A. & Durucan, F. (2020). *Teneriffia sebahatae* sp. nov. (Acari: Trombidiformes: Teneriffiidae), the first teneriffiid mite from Turkey. *Systematic and Applied Acarology*, 25(6), 1139–1146.
- Ueckermann, E.A., Cobanoğlu, S. & Öğreten, A. (2019). Re-description of two new tydeid records (Acari: Trombidiformes) with a key to Tydeoidea species of Turkey. *Systematic and Applied Acarology*, 24(3), 497–507.
- Uluçay, İ. & Koç, K. (2013). Some cryptognathid mites (Acari: Cryptognathidae) from Kütahya Province (Turkey). *Persian Journal of Acarology*, 2(3), 487–502.
- Uluçay, İ. & Koç, K. (2014). A new record for the Turkish fauna: *Eustigmaeus dogani* (Acari: Stigmaeidae). *Persian Journal of Acarology*, 3(2), 137–143.
- Ülğentürk, S., Szentkirályi, F., Uygun, N., Fent, M., Gaimari, S.D., Civelek, H. & Ayhan, B. (2013). Predators of *Marchalina hellenica* (Hemiptera: Marchalinidae) on pine forests in Turkey. *Phytoparasitica*, 41(5), 529–537.
- Walter, D.E., Lindquist, E.E., Smith, I.M., Cook, D.R. & Krantz, G.W. (2009). Order Trombidiformes. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 233–420.
- Welbourn, W.C. (1991). Phylogenetic studies of terrestrial Parasitengona. In: *Modern acarology*. Dusbabek, F. & Bukva, V. (Eds). The Hague, SPB Academic Publishing, The Netherlands, 2, 163–170.
- Zhang, Z.-Q. (1998). An unusual early-derivative larva of Parasitengona (Acari: Prostigmata) and proposal of a new superfamily. *Systematic and Applied Acarology*, 3, 159–170.
- Zhang, Z.-Q. & Fan, Q.-H. (2007). Allotanaupodidae, A new family of early derivative Parasitengona (Acari: Prostigmata). *Zootaxa*, 1517(1517), 1–52.
- Zhang, Z.-Q., Fan, Q.-H., Pesic, V., Smit, H., Bochkov, A.V., Khaustov, A.A., Baker, A., Wohltmann, A., Wen, T., Amrine, J.W., Beron, P., Lin, J., Gabrys, G. & Husband, R. (2011). Order Trombidiformes Reuter, 1909. In: *Animal biodiversity: An outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148, 129–138.

25. Bölüm

Takım: Sarcoptiformes

Nusret Ayyıldız ve Ayşe Toluk

Sarcoptiformes takımının sınıflandırması; Evans (1992), Balogh ve Balogh (1992), Weigmann (2006), Norton ve Behan-Pelletier (2009), Lindquist vd. (2009), Walter (2009) ve O'Connor (2009)'un çalışmalarından uyarlanmıştır. Ayrıntılı tanı için konunun uzmanlarına ve ilgili kaynaklara başvurulmalıdır. Taksonların tanıtımına ilişkin şekiller genellikle Türkiye'de kaydedilen örneklerden seçilmiştir. Diğer durumlarda seçilen şekiller, kaynaklar kısmında verilen eserlerden alınmıştır.

25.1. Tanıtıcı Özellikleri

1. Opisthozoma genellikle bir çift yanal bezli (daha ilkel taksonlarda mevcut değil); opisthozomatik *c* kıl dizisi genellikle 3-4 çift veya daha fazla sayıdadır.
2. Keliserleri kısaçlı, genellikle dişli, nadiren zayıflamış veya uzun ve sivri uçlu yapıda; keliser kaideleri ayrı; palpler basit, tırnak çıkıntısı taşımaz.
3. Subkapitulum genellikle rutellumlu veya pseudorutellumludur.
4. Trake sistemi mevcut değildir; bulunduğu bacakların kaidesinde, bacaklar veya idiozomanın çeşitli kısımlarında brakitrake şeklinde yer alır.
5. Keliserlerin kaideleri arasında veya prodorsum üzerinde stigma ve peritrem mevcut değildir.

6. Bacakların ambulakrumları genellikle 1 veya 3 tırnaklı, nadiren 2 tırnaklı, empodiyum tırnak şeklinde veya emici benzeri yapıda, asla yastık benzeri yapıda değil, nadiren ışıklıdır.

25.2. Sınıflandırması

Sarcoptiformes takımı, Endeostigmata ve Oribatida olmak üzere iki alt takıma ayrılır (Lindquist vd., 2009).

25.2.1. Alt takım: Endeostigmata Reuter, 1909

1. Vücutları; ya ovalden yuvarlağa kadar değişebilen, 5-6 çift prodorsal kıllı (veya bazen fazla sayıda) ve iki çift prodorsal trikobothriumlu ya da uzun kurtçuk şeklinde (çoğunlukla yüzeysel halkalı görünümde), genellikle prodorsal kılları indirgenmiş, bothridiyumu bulunmayan ve bazen bir tane rostral kıllı akarlardır.
2. Opisthozoma yanal bez taşımaz, kılları nispeten kısa ve çoğunlukla oldukça fazla dallanmış, kama şeklinde, dallanmış veya yıldız şeklindedir.
3. Genital plak mevcut fakat erginlerde sertleşmemiştir.
4. Bacak tarsusları çift halde olmayan empodiyal tırnaklı, empodiyum ışıklı veya geniş; çift halde yanal tırnaklar mevcut veya yoktur.

Teşekkür

Şekillerin kullanımına izin veren Sergey V. Mironov'a (Rusya Bilimler Akademisi, St. Petersburg, Rusya) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Ayyıldız, N. & Luxton, M. (1990). The genus *Cosmochthonius* Berlese, 1910 (Oribatida: Cosmochthoniidae). *Acarologia*, 31, 279–284.
- Balogh, J. (1972). *The oribatid genera of the world*. Akademiai Kiado, Budapest, Hungary, 188 pp.
- Balogh, J. & Balogh, P. (1992). *The oribatid mites genera of the world*. Vol. 1. Hungarian National Museum Press, Budapest, Hungary, 263 pp.
- Baran, Ş., Bezci, T. & Ayyıldız, N. (2018). Supplementary checklist of oribatid mites (Acari) from Turkey. *Munis Entomology & Zoology*, 13(1), 91–97.
- Beron, P. (2021). *Acarorum Catalogus IX. Schizoglyphoidea (Schizoglyphidae). Histio stomatoidea (Histio stomatidae, Guanolichidae). Canestrinioidea (Canestriniidae, Chetochelacaridae, Lophonotacaridae, Heterocoptidae). Hemisarcoptoidea (Chaetodactylidae, Hyadesiidae, Algophagidae, Hemisarcoptidae, Carpoglyphidae, Winterschmidtidae)*. Pensoft & National Museum of Natural History, Sofia, Bulgaria, 396 pp.
- Doğan, S. (2022). Confirming the presence of the phoront species *Sennertia (Sennertia) gargantua* Zachvatkin (Astigmata: Chaetodactylidae) dispersing on a Carpenter bee in Turkey. *Systematic and Applied Acarology*, 27(7), 1423–1435.
- Eren, G., Öztürk, M., Mironov, S.V., Nisbet, H.Ö. & Açııcı, M. (2023). New records of feather mites (Sarcoptiformes: Astigmata) from some birds in Türkiye. *Acarological Studies*, 5(2), 58–68.
- Erman, O., Özkan, M., Ayyıldız, N. & Doğan, S. (2007). Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second supplement. *Zootaxa*, 1532, 1–21.
- Evans, G.O. (1992). *Principles of acarology*. CAB International, Wallingford, UK, 563 pp.
- Gürler, A.T., Mironov, S.V. & Erciyes-Yavuz, K. (2013). Avian feather mites (Acari: Astigmata) of Samsun, Turkey. *Acarologia*, 53(1), 17–23.
- Kethley, J.B. (1990). Acarina: Prostigmata (Actinedida). In: *Soil biology guide*. Dindal, D.L. (Ed.). John Wiley & Sons, Brisbane, Australia, 667–756.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 807 pp.
- Lindquist, E., Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). Classification. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 97–103.
- Mironov, S.V. & Fain, A. (2003). New feather mites of the family Ascouracaridae (Astigmata: Pterolichoidea) from some parrots and nightjars. *Acarologia*, 43(1–2), 99–111.
- Murvanidze, M., Cilbircioğlu, C., Özdemir, E. & Inak, E. (2020). Checklist of oribatid mites (Acari: Oribatida) of the Central Black Sea basin of Turkey with new records for the country. *Persian Journal of Acarology*, 9(3), 255–277.
- Norton, R.A. & Behan-Pelletier, V.M. (2009). Suborder Oribatida. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 430–564.
- O'Connor, B.M. (2009). Cohort Astigmatina. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 565–657.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Soysal, Z. (1988). Türkiye akar faunası. *DOĞA-Türk Zooloji Dergisi*, 12(1), 75–85.
- Özkan, M., Ayyıldız, N. & Erman, O. (1994). Check list of the Acari of Turkey. First supplement. *EURAAC News Letter*, 7, 4–12.
- Schatz, H., Behan-Pelletier, V.M., Oconnor, B.M. & Norton, R.A. (2011). Suborder Oribatida van der Hammen, 1968. In: *Animal biodiversity: an outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148, 141–148.
- Seniczak, S. & Seniczak, A. (2023). Morphological ontogeny of *Pilogalumna ayildizi* sp. nov. (Acari, Oribatida, Galumnidae), a new cryptic species from Turkey. *Systematic and Applied Acarology*, 28(4), 715–731.
- Subias, L.S. (2004). Listado sistematico, sinonimico y biogeografico de los acaros oribatidos (Acariiformes: Oribatida) del Mundo (Excepte fosiles). *Graellsia*, 60, 3–305.
- Toluk, A. (2008). *Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nın oppioid oribatid faunası (Acari: Oribatida)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye, 174 s.
- Toluk, A. & Ayyıldız, N. (2022). First record of the mite family Nosybeidae (Acari, Oribatida) from Turkey: *Lamellocephus personatus*. *Acarological Studies*, 4(2), 79–82.

- Walter, D.E. (2009). Suborder Endeostigmata. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 421–429.
- Walter, D.E., Bolton, S., Uusitalo, M. & Zhang, Z.-Q. (2011). Suborder Endeostigmata Reuter, 1909. In: *Animal biodiversity: an outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148, 139–140.
- Weigmann, G. (2006). Hornmilben (Oribatida). In: *Die tierwelt Deutschlands*. Vol. 76. Dahl, F. (Ed.). Goecke & Evers, Keltern, Germany, 520 pp.

26. Bölüm

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Akarlar

Gregory T. Sullivan ve Sebahat K. Özman-Sullivan

İnsanlığın tamamen hayatta kalmasını ve devamlılığını sağlayan biyolojik çeşitlilik (biyoçeşitlilik) özellikle son yıllarda olmak üzere büyük bir hızla kaybolmaktadır. Bu bölüm, biyolojik çeşitlilik kaybının nedenlerini belgelemekte ve küresel ekosistem hizmetlerine ve ekolojik işleyişe büyük katkı sağlayan akarlar gibi omurgasızlar grubunu kurtarmak için gerekli olan tutumları, politikaları ve eylemleri detaylandırmaktadır.

26.1. Kitlesele Yok Oluş

Yok oluş, dünyadaki biyolojik çeşitliliğin yaygın ve hızlı bir azalmasıdır. Kitlesele yok oluş, dünya üstünde meydana gelen görece ani değişimlerin aynı anda ya da sınırlı bir zaman dilimi içinde yüksek sayıda taksonu ortadan kaldırması olayıdır. Dünyada günümüze kadar; *Ordovisyan Yok Oluşu* (~450 milyon yıl önce), *Devoniyen Yok Oluşu* (~380 milyon yıl önce), *Permiyen Yok Oluşu* (~250 milyon yıl önce), *Triyas Yok Oluşu* (~200 milyon yıl önce) ve *Kretase Yok Oluşu* (~66 milyon yıl önce) olmak üzere beş büyük kitlesele yok oluş meydana gelmiştir. Şu anda *Altıncı Kitlesele Yok Oluşu* (*Sixth Mass Extinction*)'un içinde bulunduğumuz birçok çalışma ile açıklanmıştır ki; yok oluşların geçmişlerine bakıldığında bu yok oluş, ilk defa insanlar tarafından neden olunan bir yok oluştur.

Kitlesele yok oluşa bağlı olarak son zamanlarda tanımlanan İkincil veya Dolaylı yok oluş (*Secondary extinction*), *Bağımlı yok oluş* (*Co-ex-*

inction) ve *Tanımlanmadan yok oluş* (*Centinelan extinction*) da bulunmaktadır. İkincil yok oluş, genel anlamda bir türün neslinin tükenmesinin besin zincirindeki veya bulunduğu habitatlardaki diğer türleri etkilemesi ve onların neslinin de yok olmasıdır. Bağımlı yok oluş daha spesifik bir tanımlamadır ve türün yok olması ile parazit, parazitoit ve predatörler veya o türle beslenen diğer canlıların da neslinin tükenmesidir. Tanımlanmadan yok oluş ise canlılığın başlangıcından itibaren hiç bilinmeden, tanımlanmadan yok olan türleri ifade etmektedir.

26.2. Biyolojik Çeşitlilik

Biyolojik çeşitlilik, dünya üzerindeki yaşamın genlerden ekosistemlere kadar olan tüm düzeylerdeki çeşitliliğini ifade eder ve yaşamı sürdüren evrimsel, ekolojik ve kültürel süreçleri kapsayabilir. Dünyanın en belirgin özelliği yaşamın varlığıdır ve yaşamın en olağanüstü özelliği, tahmini 9 milyon bitki, hayvan, protist ve fungus türünü içeren çeşitliliğidir. Bugüne kadar tanımlanmış yaklaşık 1.750.000 canlı türü bulunmaktadır ve bu türlerin büyük çoğunluğu, böcekler, kabuklular, akarlar ve nematodlar gibi göze çarpmayan omurgasızlardır.

Biyolojik çeşitlilik, genellikle ekosistem hizmetleri olarak adlandırılan, doğanın sağladığı hizmetlerden sorumludur. Doğal ekosistemler, yiyecek ve yakacak sağlar, hava ve suyun arıtılmasını düzenler, rekreasyon, ekoturizm gibi kültürel fırsatlar sağlar ve toprak oluşumuna ve besin döngü-

gerekir. Söz konusu bu reformların yapılabilmesi için bilgi ve teknolojiler mevcut olmasına rağmen, henüz bu krizi durdurabilecek veya yavaşlatabilecek yeterli politikalar uygulanmamaktadır. Sürdürülebilir bir geleceğe geçiş için tüm uluslar, *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* kapsamında uluslararası hukuk ve *Birleşmiş Milletler Sözleşmesi* altında çok taraflılığı benimsemeli ve yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Ulusal liderler, dünya genelinde bu konuda endişe duyan bilim adamları, sivil toplum kuruluşları (STK), akademik kurumlar, din adamları ve vatandaşlar tarafından, hem mevcut biyolojik çeşitliliğin hem de insanlığın hayatta kalması konusunda gerekli olan devrim niteliğindeki önlemleri benimsemeleri için zorlanmalıdır. Ne yazık ki, “saat yüksek sesle tik tak etmekte” ve dünyanın biyolojik ve fiziksel kaynaklarının sürdürülebilir kullanımına hızlı bir geçişin zorunlu olduğunu bildirmektedir.

Teşekkür

Bu bölümü, hayatları pahasına da olsa doğanın ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına adanmış ve katkıda bulunan dünyadaki tüm doğaseverlere armağan ediyoruz.

Kapak fotoğrafında bulunan akarların hazırlanmasında yer alan ve kullandıklarına izin veren Ronald Ochoa, Gary Baughan, Samuel Bolton, Ethan Kane, Eric Erbe, Chris Pooley, John Hammond (Tarım Bakanlığı, ABD); Pavel Klimov, Barry O'Connor (Michigan Üniversitesi, ABD); Carl Childers (Florida Üniversitesi, ABD) ve Hugo Aguilar (Kosta Rika Üniversitesi, Kosta Rika)'a teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Amrine, J.W.Jr., Stasny, T.A.H. & Fletchmann, C.H.W. (2003). *Revised keys to world genera of Eriophyoidea (Acari: Prostigmata)*. Indira Publishing House, West Bloomfield, Michigan, USA, 244 pp.

Andre, H.M., Noti, M.-I. & Lebrun, P. (1994). The soil fauna: the other last biotic frontier. *Biodiversity & Conservation*, 3, 45–56.

Anonymous (2021a). BGCI launches the state of the world's trees report. Botanic Gardens Conservation International. Available from: <https://www.bgci.org/news-events/bgci-launches-the-state-of-the-worlds-trees-report> (Accessed date: 21 October 2023).

Anonymous (2021b). A new global framework for managing nature through 2010: 1st detailed draft agreement debuts. Available from: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2021/07/a-new-global-framework-for-managing-nature-through-2030-1st-detailed-draft-agreement-debuts/> (Accessed date: 30 August 2023).

Anonymous (2023). What is biodiversity? Available from: <https://www.amnh.org/research/center-for-biodiversity-conservation/what-is-biodiversity#> (Accessed date: 11 August 2023).

Bartlow, A.W. & Agosta, S.J. (2021). Phoresy in animals: review and synthesis of a common but understudied mode of dispersal. *Biological Reviews*, 96, 223–246.

Basset, Y., Cizek, L., Cuenoud, P., Didham, R.K., Guilhaumon, F. et al. (2012). Arthropod diversity in a tropical forest. *Science*, 338(6113), 1481–1484.

Basset, Y., Cizek, L., Cuénoud, P., Didham, R.K., Novotny, V. et al. (2015). Arthropod distribution in a tropical rainforest: tackling a four-dimensional puzzle. *PLoS ONE*, 10(12), e0144110.

Baumann, J. (2018). Tiny mites on a great journey - a review on scutacarid mites as phoronts and inquilines (Heterostigmatina, Pygmephoroidae, Scutacaridae). *Acarologia*, 58, 192–251.

Beard, J.J., Seeman, O.D. & Baughan, G.R. (2014). Tenuipalpidae (Acari: Trombidiformes) from Casuarinaceae (Fagales). *Zootaxa*, 3778, 1–157.

Beaulieu, F. & Walter, D.E. (2007). Habitat specificity and predatory mites: diversity and distribution of the genus *Athiasella* (Mesostigmata: Ologamasidae) in forest floor and suspended soils in Australian rainforest. In: *Acarology XI: Proceedings of the International Congress*. Morales-Malacara, J.B., Behan-Pelletier, V., Ueckermann, E., Perez, T.M., Estrada-Venegas, E.G. & Badii, M. (Eds). Instituto de Biología and Facultad de Ciencias, Universidad Nacional Autónoma de México, Sociedad Latinoamericana de Acarología, México, 129–135.

Beaulieu, F., Walter, D.E., Proctor, H.C. & Kitching, R.L. (2010). The canopy starts at 0.5 m: predatory mites (Acari: Mesostigmata) differ between rain forest floor soil and suspended soil at any height. *Biotropica*, 42, 704–709.

Beaulieu, F., Dowling, A.P.G., Klompen, H., de Moraes, G.J. & Walter, D.E. (2011). Superorder Parasitiformes Reuter, 1909. In: *Animal biodiversity: An outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148, 123–128.

Beeler, C. (2023). The environmental cost of war in Ukraine. Available from: <https://theworld.org/stories/2023-08-01/environmental-cost-war-ukraine> (Accessed date: 12 November 2023).

- Bizin, M., Borisenko, G.V. & Makarova, O.L. (2021). Impact of environmental factors on the formation of soil-mite (Acari) assemblages on coastal marshes of Shokalsky Island, Kara Sea. *Contemporary Problems of Ecology*, 14(2), 14–161.
- Bochkov, A.V., Oconnor, B.M. & Klompen, H. (2015). A review of the mite subfamily Harpirhynchinae (Acariformes: Harpirhynchidae) parasites of New World birds (Aves: Neognathae). *Zootaxa*, 4023, 1–130.
- Bolton, S.J., Chetverikov, P.E. & Klompen, H. (2017). Morphological support for a clade comprising two vermiform mite lineages: Eriophyoidea (Acariformes) and Nematolycidae (Acariformes). *Systematic and Applied Acarology*, 22(8), 1096–1131.
- Bradshaw, C.J.A., Ehrlich, P.R., Beattie, A., Ceballos, G., Crist, E. et al. (2021). Underestimating the challenges of avoiding a ghastly future. *Frontiers in Conservation Science*, 1, 615419.
- Brodie, J.F., Aslan, C.E., Rogers, H.S., Redford, K.H., Maron, J.L. et al. (2014). Secondary extinctions of biodiversity. *Trends in Ecology & Evolution*, 29(12), 664–672.
- Brown, J.H. (2014). Why are there so many species in the tropics? *Journal of Biogeography*, 41, 8–22.
- Campbell, K.U., Klompen, H. & Crist, T.O. (2013). The diversity and host specificity of mites associated with ants: the roles of ecological and life history traits of ant hosts. *Insectes Sociaux*, 60, 31–41.
- Cardinale, B.J., Duffy, J.E., Gonzalez, A., Hooper, D.U., Perrings, C. et al. (2012). Biodiversity loss and its impact on humanity. *Nature*, 486, 59–67.
- Cardoso, P., Barton, P.S., Birkhofer, K., Chichorro, F., Deacon, C. et al. (2020). Scientists' warning to humanity on insect extinctions. *Biological Conservation*, 242, 108426.
- Carlson, C.J., Burgio, K.R., Dougherty, E.R., Phillips, A.J., Bueno, V.M. et al. (2017). Parasite biodiversity faces extinction and redistribution in a changing climate. *Science Advances*, 3(9), e1602422.
- Carlson, C.J., Hopkins, S., Bell, K.C., Doña, J., Godfrey, S.S. et al. (2020). A global parasite conservation plan. *Biological Conservation*, 250, 108596.
- Carrington, D. (2018). What is biodiversity and why does it matter to us? Available from: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us> (Accessed date: 11 August 2023).
- Carson, R. (1962). *Silent spring*. Houghton Mifflin, New York, USA, 368 pp.
- Ceballos, G., Ehrlich, P.R. & Dirzo, R. (2017). Biological annihilation via the ongoing sixth mass extinction signaled by vertebrate population losses and declines. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(30), E6089–E6096.
- Chetverikov, P.E., Desnitskiy, A.G., Letukhova, V.Y., Ozman-Sullivan, S.K., Romanovich, A.E., Sarratt, J.V. & Sukhareva, S.I. (2021). A new species, new records, and DNA barcodes of eriophyine mites (Eriophyidae, Eriophyinae) from southeast Crimea and remarks on ability to form galls in conspecific eriophyoids. *Systematic and Applied Acarology*, 26(9), 1721–1734.
- Christenhusz, M.J.M. & Byng, J.W. (2016). The number of known plant species in the world and its annual increase. *Phytotaxa*, 261, 201–217.
- Colwell, R.K., Dunn, R.R. & Harris, N.C. (2012). Coextinction and persistence of dependent species in a changing world. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 43, 183–203.
- Conservation International (2023). Biodiversity hotspots: targeted investment in nature's most important places. Available from: <https://www.conservation.org/priorities/biodiversity-hotspots> (Accessed date: 30 August 2023).
- Corlett, R.T. (2016). Plant diversity in a changing world: status, trends, and conservation needs. *Plant Diversity*, 38, 10–16.
- Cowie, R.H., Bouchet, P. & Fontaine, B. (2022). The Sixth Mass Extinction: fact, fiction or speculation? *Biological Reviews*, 97, 640–663.
- Cronk, Q. (2016). Plant extinctions take time. *Science*, 353, 446–447.
- de Araujo, W.S. & Daud, R.D. (2018). Investigating effects of host-plant diversity on Brazilian mite richness in natural ecosystems. *Systematic and Applied Acarology*, 23, 1598–1613.
- De Vos, J.M., Joppa, L.N., Gittleman, J.L., Stephens, P.R. & Pimm, S.L. (2015). Estimating the normal background rate of species extinction. *Conservation Biology*, 29, 452–462.
- Dethier, E.N., Silman, M., Diaz Leiva, J., Alqahtani, S., Fernandez, L.E. et al. (2023). A global rise in alluvial mining increases sediment load in tropical rivers. *Nature*, 620, 787–793.
- Di Sabatino, A., Martin, P., Gerecke, R. & Cicolani, B. (2002). Hydrachnidia (Water mites). In: *Freshwater meiofauna: biology and ecology*. Rundle, S., Robertson, A. & Schmid-Araya, J. (Eds). Backhuys Publishers, Leiden, The Netherlands, 105–133.
- Diamond, J.M. (1989). Overview of recent extinctions. In: *Conservation for the Twenty-first Century*. Western, D. & Pearl, M. (Eds). Oxford University Press, Oxford, UK, 37–41.
- Dunn, R.R. (2005). Modern insect extinctions, the neglected majority. *Conservation Biology*, 19(4), 1030–1036.
- Dickman, C.R., Pimm, S.L. & Cardillo, M. (2007). The pathology of biodiversity loss: the practice of

- conservation. In: *Key topics in conservation biology*. MacDonald, D. & Service, K. (Eds). Blackwell Publishing, Oxford, UK, 1–16.
- Dunn, R.R., Harris, N.C., Colwell, R.K., Koh, L.P. & Sodhi, N.S. (2009). The sixth mass coextinction: are most endangered species parasites and mutualists? *Proceedings of the Royal Society B*, 276, 3037–3045.
- Ehrlich, P.R. (1968). *The population bomb*. Sierra Club-Ballantine, New York, USA, 201 pp.
- Ehrlich, P.R. & Ehrlich, A.H. (1981). *Extinction: The causes and consequences of the disappearance of species*. Random House, New York, USA, 305 pp.
- Elo, R.A. & Sorvari, J. (2019). The impact of forest clear felling on the oribatid mite fauna inhabiting *Formica aquilonia* nest mounds. *European Journal of Soil Biology*, 94, 1–6.
- Esser, H.J., Herre, E.A., Kays, R., Liefting, Y. & Jansen, P.A. (2019). Local host-tick coextinction in neotropical forest fragments. *International Journal for Parasitology*, 49, 225–233.
- Faith, D.P. (2021). Valuation and appreciation of biodiversity: the “maintenance of options” provided by the variety of life. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 9, 635670.
- Feeley, K.J. & Silman, M.R. (2009). Extinction risks of Amazonian plant species. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106, 12382–12387.
- Fenton, B. (2002). Speciation and biogeography in eriophyid mites: a review. In: *Acarid phylogeny and evolution: Adaptation in mites and ticks*. *Proceedings of the IV Symposium of the European Association of Acarologists*. Bernini, F., Nanneli, R., Nuzzaci, G. & de Lillo, E. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 27–34.
- Fonseca, C.R. (2009). The silent mass extinction of insect herbivores in biodiversity hotspots. *Conservation Biology*, 23, 1507–1515.
- Forister, M.L., Pelton, E.M. & Black, S.H. (2019). Declines in insect abundance and diversity: We know enough to act now. *Conservation Science and Practice*, 1, e80.
- Gonzalez, A., Cardinale, B.J., Allington, G.R.H., Byrnes, J., Endsley, K.A. et al. (2016). Estimating local biodiversity change: a critique of papers claiming no net loss of local diversity. *Ecology*, 97, 1949–1960.
- Gurr, G.M., Lu, Z., Zheng, X., Xu, H., Zhu, P. et al. (2016). Multi-country evidence that crop diversification promotes ecological intensification of agriculture. *Nature Plants*, 2, 1–4.
- Gwiazdowicz, D.J. (2021). Biodiversity of mites. *Diversity*, 13, 80.
- Hallmann, C.A., Sorg, M., Jongejans, E., Siepel, H., Hofland, N. et al. (2017). More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas. *PLoS One*, 12, e0185809.
- Harvey, J.A., Heinen, R., Armbrrecht, I., Basset, Y., Baxter-Gilbert, J.H. et al. (2020). International scientists formulate a roadmap for insect conservation and recovery. *Nature Ecology & Evolution*, 4, 174–176.
- Harvey, J.A., Tougeron, K., Gols, R., Heinen, R., Abarca, M. et al. (2023). “Scientists’ warning on climate change and insects”. *Ecological Monographs*, 93(1), e1553.
- Hochkirch, A., Bilz, M., Ferreira, C.C., Danielczak, A., Allen, D., Nieto, A., et al. (2023). A multi-taxon analysis of European Red Lists reveals major threats to biodiversity. *PLoS ONE*, 18(11), e0293083.
- Huang, K.-W. & Wang, C.-F. (2009). Eriophyoid mites (Acari: Eriophyoidea) of Taiwan: thirty-seven species from Yangmingshan, including one new genus and twenty-two new species. *Zootaxa*, 1986(1).
- Humphreys, A.M., Govaerts, R., Ficinski, S.Z., Lughadha, E.N. & Vorontsova, M.S. (2019). Global dataset shows geography and life form predict modern plant extinction and rediscovery. *Nature, Ecology and Evolution*, 3, 1043–1047.
- IPBES (2019). Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Diaz, S., Settle, J., Brondizio, E.S., Ngo, H.T., Gueze, M., Agard, J. et al. (Eds). IPBES Secretariat, Bonn, Germany, 60 pp. Available from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3553579> (Accessed date: 23 August 2023).
- IPBES (2023). Summary for policymakers of the thematic assessment report on invasive alien species and their control of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Roy, H.E., Pauchard, A., Stoett, P., Renard Truong, T., Bacher, S., Galil, B.S. et al. (Eds). IPBES Secretariat, Bonn, Germany, 56 pp. Available from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7430692> (Accessed date: 05 September 2023).
- Isbell, F., Calcagno, V., Hector, A., Connolly, J., Harpole, W.S. et al. (2011). High plant diversity is needed to maintain ecosystem services. *Nature*, 477, 199–202.
- Isbell, F., Gonzalez, A., Loreau, M., Cowles, J., Diaz, S. et al. (2017). Linking the influence and dependence of people on biodiversity across scales. *Nature*, 546, 65–72.
- IUCN (2023). The IUCN Red List of threatened species. Available from: <https://www.iucnredlist.org/> (Accessed date: 20 August 2023).

- Jeffery, S. & Gardi, C. (2010). Soil biodiversity under threat – a review. *Acta Societatis Zoologicae Bohemicae*, 74, 7–12.
- Kaminski, I. (2023). EU criminalises environmental damage ‘comparable to ecocide’. Available from: <https://www.theguardian.com/environment/2023/nov/17/eu-criminalises-environmental-damage-comparable-to-ecocide> (Accessed date: 17 November 2023).
- Kehoe, R., Frago, E. & Sanders, D. (2021). Cascading extinctions as a hidden driver of insect decline. *Ecological Entomology*, 46(4), 743–756.
- Kendall, H.W. (1992). World scientists’ warning to humanity. Union of Concerned Scientists. Available from: <https://www.ucsusa.org/sites/default/files/attach/2017/11/World%20Scientists%20Warning%20to%20Humanity%201992.pdf> (Accessed date: 25 September 2023).
- Knihinicki, D.K. & Boczek, J. (2003). Studies on eriophyoid mites (Acari: Eriophyoidea) of Australia: a new genus and seven new species associated with tea trees, *Melaleuca* spp. (Myrtaceae). *Australian Journal of Entomology*, 42(3), 215–232.
- Koh, L.P., Dunn, R.R., Sodhi, N.S., Colwell, R.K., Proctor, H.C. & Smith, V.S. (2004). Species coextinctions and the biodiversity crisis. *Science*, 305, 1632–1634.
- Krantz, G.W. (2009a). Introduction. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Texas, USA, 1–2.
- Krantz, G.W. (2009b). Habits and habitats. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Texas, USA, 64–82.
- Krantz, G.W. (2009c). Form and function. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Texas, USA, 5–53.
- Lindquist, E.E. (1970). Relationships between mites and insects in forest habitats. *The Canadian Entomologist*, 102, 978–984.
- Lindquist, E.E., Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). Order Mesostigmata. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 124–232.
- Löbl, I., Klausnitzer, B., Hartmann, M. & Krell, F.-T. (2023). The silent extinction of species and taxonomists—an appeal to science policymakers and legislators. *Diversity*, 15, 1053.
- Maizland, L. (2023). The push to conserve 30% of the planet; what’s at stake? Available from: <https://www.cfr.org/article/goal-conserve-30-percent-planet-2030-biodiversity-climate> (Accessed date: 22 October 2023).
- Marini, F., Weyl, P., Vidović, B., Petanović, R., Littlefield, J., et al. (2021). Eriophyid mites in classical biological control of weeds: progress and challenges. *Insects*, 12(6), 513.
- Martins, E., Loyola, R. & Martinelli, G. (2017). Challenges and perspectives for achieving the global strategy for plant conservation targets in Brazil. *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 102(2), 347–356.
- Maxwell, S.L., Fuller, R.A., Brooks, T.M. & Watson, J.E.M. (2016). The ravages of guns, nets and bulldozers. *Nature*, 536, 143–145.
- McKinney, M.L. (1999). High rates of extinction and threat in poorly studied taxa. *Conservation Biology*, 13(6), 1273–1281.
- Michalska, K., Skoracka, A., Navia, D. & Amrine, J.W. (2010). Behavioural studies on eriophyoid mites: an overview. *Experimental and Applied Acarology*, 51, 31–59.
- Mihalca, A.D., Gherman, C.M. & Cozma, V. (2011). Coendangered hard-ticks: threatened or threatening? *Parasites & Vectors*, 4, 71.
- Mittermeier, R.A., Robles, Gil, P., Hoffman, M., Pilgrim, J., Brooks, T. et al. (2005). *Hotspots revisited: earth’s biologically richest and most endangered terrestrial ecoregions*. The University of Chicago Press, Chicago, USA, 392 pp.
- Monbiot, G. (2023). A cocktail of toxins is poisoning our fields. Its effect on humans? Nobody can tell us. Available from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/nov/18/cocktail-toxins-poisoning-fields-humans-sewage-sludge-fighting-dirty> (Accessed date: 18 November 2023).
- Muñoz, M., Valle, M., White, R. & Jaffé, R. (2019). How can we all help conserve nature? *Frontiers for Young Minds*, 7, 84.
- Myers, N. (1988). Threatened biotas: “hot spots” in tropical forests. *Environmentalist*, 8, 187–208.
- Myers, N., Mittermeier, R.A., Mittermeier, C.G., da Fonseca, G.A.B. & Kent, J. (2000). Biodiversity hotspots for conservation priorities. *Nature*, 403, 853–858.
- Napierała, A., Książkiewicz-Parulska, Z. & Błoszyk, J. (2018). A Red List of mites from the suborder Uropodina (Acari: Parasitiformes) in Poland. *Experimental and Applied Acarology*, 75, 467–490.
- Napierała, A., Labijak, B., Skwierczyński, F., Konwerski, S. & Błoszyk, J. (2015). Influence of habitat type and natural disturbances on uropodine mite communities (Acari: Mesostigmata: Uropodina) in oak-hornbeam forests in Central Europe. *International Journal Acarology*, 41, 41–52.

- Navia, D., Duarte, M.E. & Flechtmann, C.H.W. (2021). Eriophyoid mites (Acari: Prostigmata) from Brazil: an annotated checklist. *Zootaxa*, 4997(1), 001–152.
- Norton, R.A. & Behan-Pelletier, V.M. (2009). Suborder Oribatida. In: *A manual of acarology*. Third edition. Krantz, G.W. & Walter, D.E. (Eds). Texas Tech University Press, Texas, USA, 430–564.
- OECD (2019). Biodiversity: finance and the economic and business case for action: executive summary and synthesis. Report prepared for the G7 Environment Ministers' Meeting, 5-6 May 2019, 14 pp. Available from: <https://www.oecd.org/env/resources/biodiversity/biodiversity-finance-and-the-economic-and-business-case-for-action.htm> (Accessed date: 23 April 2023).
- Orlova, M.V., Larchanka, A.I., Klimov, P.B., Orlov, O.L. & Anisimov, N.V. (2021). A survey of bat ectoparasitic mites of Belarus. *International Journal of Acarology*, 47(5), 451–455.
- Ozman, S.K. (2001). The life history and population development of *Rhyncaphytoptus negundivagrans* Farkas (Acari: Diptilomiopidae). In: *Acarology, Proceedings of the 10th International Congress of Acarology*. Halliday, R.B., Walter, D.E., Proctor, H.C., Norton, R.A. & Colloff, M.J. (Eds). CSIRO Publishing, Melbourne, Australia, 352–354.
- Ozman-Sullivan, S.K. & Sullivan, G.T. (2021). The newly formed Mite Specialist Group of the IUCN's Species Survival Commission and the conservation of global mite diversity. *Acarological Studies*, 3(2), 51–55.
- Ozman-Sullivan, S.K. & Sullivan, G.T. (2023). Coextinction is magnifying the current extinction crisis, as illustrated by the eriophyoid mites and their host plants. *Acarologia*, 63, 169–179.
- Ozman-Sullivan, S.K. & Sullivan, G.T. (2024). Global patterns of the species richness and distribution of eriophyoid mites: a response to Li et al. 2023. *Journal of Biogeography*, 51, 57–60.
- Pachl, P., Lindl, A.C., Krause, A., Scheu, S., Schaefer, I. & Maraun, M. (2017). The tropics as ancient cradle of oribatid mite diversity. *Acarologia*, 57, 309–322.
- Pereira, H.M., Leadley, P.W., Proenca, V., Alkemade, R., Scharlemann, J.P.W. et al. (2010). Scenarios for global biodiversity in the 21st century. *Science*, 330, 1496–1501.
- Pesic, V., Smit, H. & Gurung, M.N. (2023). Five new species of water mite genus *Atractides* Koch, 1837 from Bhutan with new records (Acari: Hydrachnidia: Hygrobatidae). *Acarologia*, 63(1), 148–168.
- Pimm, S.L. (2001). *The world according to Pimm: a scientist audits the earth*. McGraw-Hill, New York, USA, 285 pp.
- Pimm, S.L. & Joppa, L.N. (2015). How many plant species are there, where are they, and at what rate are they going extinct? *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 100(3), 170–176.
- Pimm, S.L. & Raven, P. (2000). Extinction by numbers. *Nature*, 40, 843–845.
- Plein, M., Morris, W.K., Moir, M.L. & Vesik P.A. (2017). Identifying species at coextinction risk when detection is imperfect: model evaluation and case study. *PLoS ONE*, 12(8), e0183351.
- Raven, P.H. & Wagner, D.L. (2021). Agricultural intensification and climate change are rapidly decreasing insect biodiversity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(2), e2002548117.
- Regier, J.C., Shultz, J.W., Zwick, A., Hussey, A., Ball, B., Wetzer, R., Martin, J.W. & Cunningham, C.W. (2010). Arthropod relationships revealed by phylogenomic analysis of nuclear protein coding sequences. *Nature*, 463, 1079–1084.
- Ripple, W.J., Wolf, C., Newsome, T.M., Galetti, M., Alamgir, M. et al. (2017). World scientists' warning to humanity: a second notice. *BioScience*, 67(12), 1026–1028.
- Sanchez-Bayo, F. & Wyckhuys, K.A.G. (2019). Worldwide decline of the entomofauna: a review of its drivers. *Biological Conservation*, 232, 8–27.
- Schausberger, P., Yano, S. & Sato, Y. (2021). Cooperative behaviors in group-living spider mites. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 9, 745036.
- Schmidt, K.-H. (2010). Welcome to the world of Acari. Available from: <http://www.miteresearch.org/credits.html> (Accessed date: 28 September 2023).
- Schmidt, A.R., Jancke, S., Lindquist, E.E., Ragazzi, E., Roghi, G. et al. (2012). Arthropods in amber from the Triassic Period. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109, 14796–14801.
- Seeman, O. (2020). Mites on insects; the other, other 99%. *Entomological Society of Queensland News Bulletin*, 48(3), 56–65.
- Sidorchuk, E.A. (2018). Mites as fossils: forever small? *International Journal of Acarology*, 44, 349–359.
- SIPRI (2023). Financial value of the global arms trade. Stockholm International Peace Research Institute. Available from: <https://www.sipri.org/databases/financial-value-global-arms-trade> (Accessed date: 12 November 2023).
- Skoracka, A., Smith, L. & Oldfield, G. (2010). Host-plant specificity and specialization in eriophyoid mites and their importance for the use of eriophyoid mites as biocontrol agents of weeds. *Experimental and Applied Acarology*, 51, 93–113.
- Smit, H. (2020). Water mites of the world, with keys to the families, subfamilies, genera and subgenera (Acari: Hydrachnidia). Monografieën van de Nederlandse Entomologische Vereniging, Vol. 12. Nederlandse Entomologische Vereniging, The Netherlands, 774 pp.

- Soroye, P., Newbold, T. & Kerr, J. (2020). Climate change contributes to widespread declines among bumble bees across continents. *Science*, 367, 685–688.
- Stanton, N.L. (1979). Patterns of species diversity in temperate and tropical litter mites. *Ecology*, 60, 295–304.
- Stork, N.E. (2018). How many species of insects and other terrestrial arthropods are there on earth? *Annual Review of Entomology*, 63, 31–45.
- Stork, N.E. & Lyal, C.H.C. (1993). Extinction or ‘co-extinction’ rates? *Nature*, 366, 307.
- Strona, G. & Bradshaw, C.J.A. (2022). Coextinctions dominate future vertebrate losses from climate and land use change. *Science Advances*, 8(50).
- Sullivan, G.T. & Ozman-Sullivan, S.K. (2021). Alarming evidence of widespread mite extinctions in the shadows of plant, insect and vertebrate extinctions. *Austral Ecology*, 46, 163–176.
- Sullivan, G.T. & Ozman-Sullivan, S.K. (2022). Global mite diversity is in crisis: What can we do about it? In: *Acarological frontiers: Proceedings of the XVI International Congress of Acarology*. Zhang, Z.-Q., Fan, Q.-H., Allen, C.G.H. & Minor, M.A. (Eds). *Zoosymposia*, 22, 89–93.
- Thomas, C.D., Cameron, A., Green, R.E., Bakkenes, N., Beaumont, L.J. et al. (2004). Extinction risk from climate change. *Nature*, 427, 145–148.
- Tixier, M.-S. & Kreiter, S. (2009). Arthropods in biodiversity hotspots: the case of the Phytoseiidae (Acari: Mesostigmata). *Biodiversity and Conservation*, 18, 507–527.
- Turnbull, T. (2023). Australia offers climate refuge to Tuvalu citizens. Available from: <https://www.bbc.com/news/world-australia-67340907> (Accessed date: 11 November 2023).
- Ueckermann, E.A., Zannou, I.D., de Moraes, G.J., Oliveira, A.R., Hanna, R. & Yaninek, J.S. (2008). Phytoseiid mites of the tribe Typhlodromini (Acari: Phytoseiidae) from sub-Saharan Africa. *Zootaxa*, 1901(1).
- Urban, M.C. (2015). Accelerating extinction risk from climate change. *Science*, 348, 571–573.
- Usher, M.B., Booth, R.G. & Sparkes, K.E. (1982). A review of progress in understanding the organisation of communities of soil arthropods. *Pedobiologia*, 23, 126–144.
- van Oldenborgh, G.J., Krieken, F., Lewis, S., Leach, N.J., Lehner, F. et al. (2021). Attribution of the Australian bushfire risk to anthropogenic climate change. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 21(3), 941–960.
- Wagner, D.L., Grames, E.M., Forister, M.L., Berenbaum, M.R. & Stopak, D. (2021). Insect decline in the Anthropocene: death by a thousand cuts. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(2), e2023989118.
- Walter, D.E. (2001). Achilles and the mite: Zeno’s paradox and rainforest mite diversity. In: *Acarology: Proceedings of the 10th International Congress*. Halliday, R.B., Walter, D.E., Proctor, H.C., Norton, R.A. & Colloff, M.J. (Eds). CSIRO Publishing, Melbourne, Australia, 113–120.
- Walter, D.E. & O’Dowd, D.J. (1995). Beneath biodiversity: factors influencing the diversity and abundance of canopy mites. *Selbyana*, 16, 12–20.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (1998). Predatory mites in tropical Australia: local species richness and complementarity. *Biotropica*, 30, 72–81.
- Walter, D.E. & Proctor, H.C. (2013). *Mites: ecology, evolution and behaviour: life at a microscale*. Second edition. Springer, Dordrecht, The Netherlands, 494 pp.
- Walter, D.E., O’Dowd, D.J. & Barnes, V. (1994). The forgotten arthropods: foliar mites in the forest canopy. *Memoirs of the Queensland Museum*, 36, 221–226.
- Walter, D.E., Seeman, O., Rodgers, D. & Kitching, R.L. (1998). Mites in the mist: how unique is a rainforest canopy knockdown fauna? *Australian Journal of Ecology*, 23, 501–508.
- Warren, R., Price, J., Graham, E.M., Forstenhausler, N. & Vanderwal, J. (2018). The projected effect on insects, vertebrates, and plants of limiting global warming to 1.5 °C rather than 2 °C. *Science*, 360, 791–795.
- Watts, J. (2023). Richest 1% account for more carbon emissions than poorest 66%, report says. Available from: <https://www.theguardian.com/environment/2023/nov/20/richest-1-account-for-more-carbon-emissions-than-poorest-66-report-says> (Accessed date: 20 November 2023).
- Wehner, K., Simons, N.K., Blüthgen, N. & Heethoff, M. (2021). Drought, windthrow and forest operations strongly affect oribatid mite communities in different microhabitats. *Global Ecology and Conservation*, 30, e01757.
- Weisse, M. & Goldman, L. (2021). Primary rainforest destruction increased 12% from 2019 to 2020. Global Forest Watch. Available from: <https://www.globalforestwatch.org/blog/data-and-research/global-tree-cover-loss-data-2020/> (Accessed date: 30 August 2023).
- Williams, D.R., Clark, M., Buchanan, G.M., Ficetola, G.F., Rondinini, C. & Tilman, D. (2021). Proactive conservation to prevent habitat losses to agricultural expansion. *Nature Sustainability*, 4, 314–322.
- Williams, K.J., Ford, A., Rosauer, D.F., De Silva, N., Mittermeier, R., Bruce, C., Larsen, F.W. &

- Margules, C. (2011). Forests of East Australia: The 35th biodiversity hotspot. In: *Biodiversity hotspots: distribution and protection of conservation priority areas*. Zachos, F. & Habel, J.C. (Eds). Springer, Berlin, Heidelberg, Germany, 295–310.
- Wilson, E.O. (1985). The biological diversity crisis. *BioScience*, 35(11), 700–706.
- Wilson, E.O. (2010). *The diversity of life*. Harvard University Press, Cambridge, MA, USA, 440 pp.
- Winchester, N.N. & Lindo, Z. (2013). Ancient coastal rainforest canopies in western Canada: issues in biodiversity and conservation. In: *Treetops at risk: challenges of global canopy ecology and conservation*. Lowman, M., Devy, S. & Ganesh, T. (Eds). Springer, New York, USA, 369–376.
- Winchester, N.N. & Ring, R.A. (1996). Centinelan extinction: extirpation of northern temperate old-growth rainforest arthropod communities. *Selbyana*, 17(1), 50–57.
- Xue, X.-F., Wang, Z., Song, Z.-W. & Hong, X.-Y. (2009). Eriophyoid mites on Fagaceae with descriptions of seven new genera and eleven new species (Acari: Eriophyoidea). *Zootaxa*, 2253, 1–95.
- Young, M.R., Proctor, H.C., deWaard, J.R. & Hebert, P.D.N. (2019). DNA barcodes expose unexpected diversity in Canadian mites. *Molecular Ecology*, 28, 5347–5359.
- Zhang, Z.-Q. (2013). Phylum Arthropoda. *Zootaxa*, 3703, 17–26.
- Zhang, Z.-Q., Fan, Q.-H., Pesic, V., Smit, H., Bochkov, A.V., Khaustov, A.A., Baker, A., Wohltmann, A., Wen, T., Amrine, J.W., Beron, P., Lin, J., Gabrys, G. & Husband, R. (2011). Order Trombidiformes Reuter, 1909. In: *Animal biodiversity: An outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. Zhang, Z.-Q. (Ed.). *Zootaxa*, 3148, 129–138.

27. Bölüm

Akarolojide Web Tabanlı Araçlar

Sedat Per, Mehmet Karaca ve Naci Bayrak

Yaşadığımız çağda, internet kullanımı hayatımızın her alanında olduğu gibi bilgiye ulaşmayı da daha kolay hale getirmektedir. Dijitalleşen dünyada bilim insanının çalıştığı konu hakkındaki bilgiyi güncel olarak takip etmesi ve teknolojik yeniliklere ayak uydurması gerekmektedir. Web tabanlı araçlar, sanal ortamda çeşitli anahtar kelimeler kullanılarak herhangi bir konuda derinlemesine araştırmalar yapılabilmesine olanak sağlayan, bu amaçla faaliyet gösteren internet siteleridir. Eski dönemlerdeki araştırma metodları ile karşılaştırmak gerekirse, farklı araştırma alanlarında web tabanlı araçlar kullanılarak yapılan çalışmalar daha hızlı, daha kolay ve daha düşük maliyetli olmaktadır. Bu avantajlar, veri toplamak amacıyla her geçen gün daha fazla sayıda araştırmacıyı çeşitli web tabanlı araçları kullanmaya yöneltmektedir. Kavramsal açıdan düşünüldüğünde, web tabanlı bir aracı oluşturmak oldukça basittir ve iki bileşenden (verileri toplamak için bir veri tabanı ve web tabanlı veri girişi için gerekli olan bir arayüz) oluşmaktadır. Ancak, gerekli olan tasarım için kullanılacak olan özel araçlar hem maliyetli hem de zaman alıcı olabilir. Ayrıca, web tabanlı araçlar kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalarda çoğu zaman etik sorunlar da ön plana çıkmaktadır. Özellikle, ihtiyaç duyulan bilgilere web tabanlı araçlar aracılığıyla erişim sağlanıyorsa bu durum mutlaka çalışmalarda belirtilmeli ve ilgili araçlara gerekli atıflar yapılmalıdır.

Web araçları kullanıcının etkileşimine göre temel olarak üç sınıfta incelenmektedir. Web 1.0 sınıfında olan sayfalarda tek yönlü bilgi akışı yer almakta, internet sayfası üzerinden kullanıcıya bilgi verilmektedir. İkinci nesil internet sayfaları olarak isimlendirilen web 2.0 siteleri sadece tek yönlü bilgi alınan alan olmaktan çıkıp karşılıklı etkileşim, iletişim, kullanıcıların ortaklaşarak paylaşımlar oluşturduğu alanlara dönüşmüştür. Kullanıcıların site içerisindeki veriyi yönetmesinde söz sahibi olmasını sağlayan web 2.0 sayesinde daha önce bilgisayara kurulu programlarla yapılabilen pek çok uygulama web sayfaları üzerinde yapılabilmektedir. Anlamsal web şeklinde de isimlendirilen web 3.0'ın sadece daha doğru arama sonuçlarını bulmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitli kaynaklardan bilgi çıkarma ve bunların karşılaştırılmasını sağlamakta ve web geçmişini analiz ederek bırakılan izlerden en uygun arama sonucunu vermektedir.

Akarolojik çalışmalar göz önüne alındığında, çeşitli araştırmacılara akarolojik veriler sağlayan 25 web tabanlı araç tespit edilmiştir (Tablo 27.1). Bu veri tabanlarıyla ilgili bilgiler başlıklar halinde sunulmuştur. Her bir web tabanlı araç için tanımı, içeriği, yazarları, son güncelleme tarihi, çeşitli teknik özellikleri ve kullanılan alt başlıklar bu kısımda sırasıyla verilmiştir. Ayrıca, her bir web tabanlı araç için ilgili bölümün sonunda genel bir değerlendirme yapılmış ve bu kısımda içeriğin zenginliği, kalitesi ve özgünlüğü, interaktif olup olmaması, mevcut

Yazar: Honey Bee Health Coalition

Son güncelleme: 2021

Teknik özellikler: Google sayfa puanı: 4; Harici dış bağlantı sayısı: 48680; Web sınıfı: 2.0; Atıfta bulunan bağlantı sayısı: 622; Telif Hakları: Saklı.

Kullanılan alt başlıklar: Programlar, Katılın, Kaynaklar, Hakkında, Bianca'nın Köşesi, Haberler

Genel değerlendirme: Web sayfasının tarama yapıldığı tarih itibarı ile Google sayfa puanı dörttür. İçerik zengin, veriler kaliteli ve özgün, interaktif, mevcut bağlantıları aktif, kullanımı kolay, hızlı ve tarama yapılan tarihte web sayfasının güvenlik sertifikası bulunmaktadır. Ana sayfa ve ara yüz tasarımları yeterli, site içinde yer alan mail adresi üzerinden iletişim kurulabilmektedir. Web sayfası mobil tarayıcılar için uyumludur. Web sayfasında yer alan içeriklerin kullanımında izin alınması gerekliliği belirtilmiştir.

Sonuç

Akarlar ile ilgili verilerin çok amaçlı kullanılmasına olanak sağlayacak şekilde hazırlanan veri tabanlarının incelendiği bu bölümde, 25 web tabanlı araç değerlendirilmiştir. Her bir web tabanlı araç için tanımı, içeriği, yazarları, son güncelleme tarihi, çeşitli teknik özellikleri ve kullanılan alt başlıklar burada sırasıyla verilmiştir. Her veri tabanında farklı akar grubu ve bunların farklı özelliklerinin verilmesi ziyaretçilere fırsat sağlamaktadır.

Web tabanlı araçlar ayrı ayrı incelendiğinde birçoğunun güncellenmesinin yapılmadığı gözlemlenmiştir. Güncel ve çok sayıda bilgi içeren büyük veri tabanları, bilgiyi hızla ve kolayca elde etme olanağı sağlayacaktır. Bunun doğal sonucu olarak güncel veri tabanları başarıyla kullanılarak çok sayıda kullanıcı tarafından paylaşılacaktır. Hemen hemen her veri tabanında da genel olarak birbirine benzer veri başlıklarının olduğu (amaç, galeri, yazarlar, iletişim vb.) görülmektedir. Veri tabanlarının bir kısmında ise ana sayfalarında ziyaretçileri yönlendirmek amacıyla, veri tabanının içeriğini ve bu içeriğin nasıl kullanılacağına dair açıklayıcı bilgi notunun olmadığı belirlenmiştir. Bu tür bir açıklamanın olması o veri tabanına kullanım kolaylığı sağlayıp, ziyaretçisine daha fayda-

lı olacaktır.

Sonuç olarak akarlarla ilgili veri tabanlarının, geniş yelpazede bilgi verilmek istenen akar grupları ve bunların özelliklerinin sunulması açısından ziyaretçilere yarar sağladığı söylenebilir. Literatüre bakıldığında akarlar hakkında yapılan çalışmaların, örümcekler üzerine yapılan çalışmalardan 2-3 kat daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, sanal ortamda örümcekler üzerine daha fazla sayıda web sayfası bulunmaktadır. Çeşitli tarzdaki (örneğin sistematik, ekolojik, filogenetik, moleküler vb.) yeni akarolojik çalışmalara taban oluşturulabilmesi amacıyla bu eksikliğin giderilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Albrecht, A.C. & Jones, D.G. (2009). Web-based tools and techniques. In: *Compelling counselling Interventions: VISTAS 2009*. Walz, G.R., Bleuer, J.C. & Yep, R.K. (Eds). American Counselling Association, Alexandria, Virginia, USA, 337–347.
- Beard, J.J., Ochoa, R., Bauchan, G.R., Trice, M.D., Redford, A.J., Walters, T.W. & Mitter, C. (2012). *Flat mites of the world*. Second edition. Identification Technology Program, CPHST, PPQ, APHIS, USDA, Fort Collins, Colorado, USA. <http://idtools.org/id/mites/flatmites/> (Accessed date: 3 Marc 2023).
- Castro, E.B., Mesa, N.C., Feres, R.J.F., Moraes, G.J. de, Ochoa, R., Beard, J.J. & Demite, P.R. (2020). A newly available database of an important family of phytophagous mites: Tenuipalpidae database. *Zootaxa*, 4868(4), 577–583.
- Chant, D.A. & McMurtry, J.A. (2007). *Illustrated keys and diagnoses for the genera and subgenera of the Phytoseiidae of the world (Acari: Mesostigmata)*. Indira Publishing House, West Bloomfield, Michigan, USA, 219 pp.
- Demite, P.R., McMurtry, J.A. & Moraes, G.J. de (2014). Phytoseiidae database: a website for taxonomic and distributional information on phytoseiid mites (Acari). *Zootaxa*, 3795(5), 571–577.
- Hao, Y. & Lee, K.S. (2015). Teachers' concern about integrating Web 2.0 technologies and its relationship with teacher characteristics. *Computers in Human Behavior*, 48, 1–8.
- Horzum, B.M. (2010). Öğretmenlerin Web 2.0 araçlarından haberdarlığı, kullanım sıklıkları ve amaçlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7, 603–634.

- Kapan, K. & Üncel, R. (2020). Gelişen web teknolojilerinin (web 1.0-web 2.0-web 3.0) Türkiye turizmine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 276–289.
- Keirans, J.E. & Litwak, T.R. (1989). Pictorial key to the adults of hard ticks, family Ixodidae (Ixodida: Ixodoidea), East of the Mississippi River. *Journal of Medical Entomology*, 26, 435–448.
- Krantz, G.W. & Walter, D.E. (2009). *A manual of acarology*. Third edition. Texas Tech University Press, Lubbock, Texas, USA, 816 pp.
- Kırımlı, H. & Demirezen, S. (2022). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Web 2.0 teknolojilerine yönelik görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 62, 527–558.
- Mesa, N.C., Ochoa, R., Welbourn, W.C., Evans, G.A. & Moraes, G.J. de (2009). A catalog of the Tenuipalpidae (Acari) of the world with a key to genera. *Zootaxa*, 2098, 1–185.
- Migeon, A., Nouguié, E. & Dorkeld, F. (2011). Spider mites web: a comprehensive database for the Tetranychidae. In: *Trends in acarology*. Sabelis, M.W. & Bruin, J. (Eds). Springer, Dordrecht, The Netherlands, 557–560.
- Moldenke, A. & Fichter, B. (1988). *Invertebrates of The H.J. Andrews Experimental Forest, Western Cascade Mountains, Oregon: IV. The oribatid mites (Acari: Cryptostigmata)*. Gen. Tech. Rep. PNW-GTR-217. Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station, Portland, Oregon, USA, 122 pp.
- Moraes, G.J. de, McMurtry, J.A. & Denmark, H.A. (1986). *A catalog of the mite family Phytoseiidae. References to taxonomy, synonymy, distribution and habitat*. EMBRAPA-DDT, Brasília, Brazil, 353 pp.
- Moraes, G.J. de, McMurtry, J.A., Denmark, H.A. & Campos, C.B. (2004). A revised catalog of the mite family Phytoseiidae. *Zootaxa*, 434, 1–494.
- Moraes, G.J. de, Britto, E.P., Mineiro, J.L. & Halliday, B. (2016). Catalogue of the mite families Ascidae Voigts & Oudemans, Blattisociidae Garman and Melicharidae Hirschmann (Acari: Mesostigmata). *Zootaxa*, 4112(1), 1–299.
- Santos, J.C., Rueda-Ramirez, D., Demite, P.R. & Moraes, G.J. de (2018). Ascidae, Blattisociidae and Melicharidae (Acari: Mesostigmata): zoogeographic analyses based on newly available databases. *Zootaxa*, 4377(4), 542–564.

GERİATRİ HEMŞİRELİĞİ

Editörler:

Prof. Dr. Ayfer Karadakovan - Doç. Dr. Seda Pehlivan

GERİATRİ HEMŞİRELİĞİ

Editörler:

Ayfer Karadakovan - Seda Pehlivan

Yayın No.: 5078

Sağlık Bilimleri No.: 232

ISBN: 978-625-397-736-8

E-ISBN: 978-625-397-738-2

Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Yıldız Çil -yildiz@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karakadovan, Ayfer, Pehlivan, Seda.

GERİATRİ HEMŞİRELİĞİ / Editörler: Ayfer Karadakovan - Seda Pehlivan

1. Basım. xxii + 656 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, izin yok.

ISBN: 978-625-397-736-8

E-ISBN: 978-625-397-738-2

1. Yaşlı Sağlığı 2. Geriatri 3. Hemşirelik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

Yazarlar	iii
Ön Söz	vii

BÖLÜM I GERİATRİ HEMŞİRELİĞİNE GİRİŞ

1. Yaşlanma ile İlgili Temel Kavram ve Kuramlar	3
<i>Güzin Çakmak - Zeynel Abidin Öztürk</i>	
1.1. Yaşlanma ile İlgili Kavramlar	3
1.1.1. Yaşlanma Türleri	4
1.2. Yaşlanma ile İlgili Kuramlar	5
1.2.1. Yaşlanma ile İlgili Psikososyal Kuramlar	6
1.2.2. Yaşlanma ile İlgili Biyolojik Kuramlar	9
1.2.3. Yaşlanma ile İlgili Hemşirelik Kuramlar	12
Sonuç	13
Kaynaklar	14
2. Geriatri Hemşireliğinin Tarihsel Gelişimi ve İlkeleri	17
<i>Ayfer Karadakovan</i>	
Giriş	17
1.1. Geriatri ve Gerontoloji Biliminin Gelişimi	17
2.2. Geriatri Hemşireliğinin Tarihsel Gelişimi	20
2.3. Geriatri Hemşireliği Standartları ve İlkeleri	26
2.3.1. Standartlar	26
2.3.2. İlkeler	27
Kaynaklar	32

3. Sağlıklı Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığının Değerlendirilmesi 35

Öznur Erbay Dallı

3.1. Sağlıklı Yaşlanma	35
3.1.1. Giriş ve Tanım	35
3.1.2. Sağlıklı Yaşlanma Modelleri	36
3.1.3. Sağlıklı Yaşlanmanın Özellikleri ve Önemi	37
3.1.4. Sağlıklı Yaşlanmada Hemşirelerin Rolü	39
3.2. Yaşlı Sağlığının Değerlendirilmesi	40
3.2.1. Sağlık Taraması	41
3.2.2. Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme	42
Sonuç	55
Kaynaklar	56

4. Yaşlı Bakımında Etik Sorunlar 59

Gülyeter Erdoğan Yüce

Giriş	59
3.1. Yaşlı Bireyin Bakımında Sık Karşılaşılan Etik Sorunlar	60
3.1.1. Özerklik İlkesi ve Etik sorunlar	60
3.1.2. Zarar Vermeme/Yararlılık İlkeleri ve Etik Sorunlar	62
3.1.3. Adalet İlkesi ve Etik Sorunlar	64
3.1.4. Gizlilik/Mahremiyete Saygı İlkesi ve Etik Sorunlar	65
3.1.5. Yaşlı Bireyin Bakımında Karşılaşılabilecek Diğer Etik Sorunlar	65
Sonuç	68
Kaynaklar	69

5. Yaşlı Hakları ve Yasal Durum 71

Kader Mert

4.1. Uluslararası Düzenlemeler	72
4.1.1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948)	72
4.1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950)	73
4.1.3. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Sözleşmesi (1952)	73
4.1.4. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966)	74
4.1.5. Viyana Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı (1982)	74
4.1.6. Birleşmiş Milletler 46/91 Sayılı Yaşlı İlkeleri (1991)	74
4.1.7. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1996)	74
4.1.8. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (2000)	75
4.1.9. Madrid Uluslararası Eylem Planı (2002) (II. Dünya Yaşlılar Asamblesi)	75
4.2. Ulusal Düzenlemeler ve Yaşlılara Tanınan Haklar	76
4.2.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	76
4.2.2. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu	76
4.2.3. 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun	76
4.2.4. 4721 Türk Medeni Kanunu	77
4.2.5. Evde Bakım Hizmeti Alma Hakkı (2005)	77
4.2.6. Evde Bakım Yardımı	78
4.2.7. Yaşlılık Sigortası ve Yaşlılık Maaşı Hakkı	78

4.2.8. Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlarından Hizmet Alma Hakkı	78
4.2.9. Ücretsiz Ulaşım ya da Ulaşımında %50 İndirim Hakkı	78
4.2.10. Huzurevi ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Kalma Hakkı	79
4.2.11. Huzurevi ile Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezlerinde Ücretsiz Kalma Hakkı	79
4.2.12. Belediyelerin Yaşlılar için Sundukları Haklar	79
4.3. Yaşlı Haklarında Yasal Durum	80
4.3.1. Terk	80
4.3.2. Yaşlı İhmalî -Yardım veya Bildirim Yükümlülüğünün Yerine Getirilmemesi	81
4.3.3. Yaşlı İhmal ve İstismarı Açısından Riskli Durumlar	81
4.3.4. Yaşlıların Ekonomik İstismarı	82
4.3.5. Yaş Ayrımcılığı	82
Sonuç ve Öneriler	83
Kaynaklar	85

BÖLÜM II

TÜM BOYUTLARIYLA YAŞLILIK DÖNEMİ VE HEMŞİRELİK YÖNETİMİ

1. Biyolojik Boyutuyla Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığına Etkisi	89
Seda Pehlivan - Beyza Nur Kahraman	89
Giriş	89
1.1. Yaşlanma ve Kalp-Damar Sistemi	90
1.1.1. Kalp-Damar Sistemi Fizyolojik Değişiklikler	90
1.1.2. Kalp-Damar Sistemi Sık Görülen Hastalıklar	90
1.1.3. Hemşirelik Yönetimi	97
1.2. Yaşlanma ve Solunum Sistemi	99
1.2.1. Solunum Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	99
1.2.2. Solunum Sistemi Sık Görülen Hastalıklar	100
1.2.3. Hemşirelik Yönetimi	104
1.3. Yaşlanma ve Endokrin Sistem	107
1.3.1. Endokrin Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	107
1.3.2. Endokrin Sistemi Sık Görülen Hastalıkları	107
1.3.3. Hemşirelik Yönetimi	110
1.4. Yaşlanma ve Sindirim Sistemi	113
1.4.1. Sindirim Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	113
1.4.2. Sindirim Sistemi Sık Görülen Hastalıkları	114
1.4.3. Hemşirelik Yönetimi	116
1.5. Yaşlanma ve Ürogenital Sistem	118
1.5.1. Ürogenital Sistem Fizyolojik Değişiklikleri	118
1.5.2. Ürogenital Sistem Sık Görülen Hastalıkları	119
1.5.3. Hemşirelik Yönetimi	124
1.6. Yaşlanma ve Kas-İskelet Sistemi	126
1.6.1. Kas-İskelet Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	126
1.6.2. Kas-İskelet Sistemi Sık Görülen Hastalıkları	127
1.6.3. Hemşirelik Yönetimi	131

1.7. Yaşlanma ve Hematoloji-Bağışıklık Sistemi	134
1.7.1. Hematolojik ve Bağışıklık Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	134
1.7.2. Hematolojik ve Bağışıklık Sistemi Sık Görülen Hastalıkları	134
1.7.3. Hemşirelik Yönetimi	137
1.8. Yaşlanma ve Sinir Sistemi	139
1.8.1. Sinir Sistemi Fizyolojik Değişiklikleri	139
1.8.2. Sinir Sistemi Sık Görülen Hastalıkları	140
1.8.3. Hemşirelik Yönetimi	143
1.9. Yaşlanma ve Duyu Organları	147
1.9.1. Duyu Organları Fizyolojik Değişiklikleri	147
1.9.2. Duyu Organları Sık Görülen Hastalıkları	149
1.9.3. Hemşirelik Yönetimi	150
Sonuç	153
Kaynaklar	154

2. Psikolojik Boyutuyla Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığına Etkisi .....

165

Döndü Çuhadar

2.1. Yaşlı Ruh Sağlığı	165
2.1.1. Psikolojik Değerlendirme	166
2.1.2. Yaşlıda Ruh Sağlığını Etkileyen Faktörler	168
2.2. Yaşlılarda Sık Görülen Ruhsal Bozukluklar	170
2.2.1. Psikotik Bozukluklar	171
2.2.2. Duygudurum Bozuklukları	172
2.2.3. Anksiyete Bozuklukları	176
2.3. Yaşlıda Görülen Ruhsal Bozuklukların Yönetimi	179
2.3.1. Psikofarmakolojik Tedavi	180
2.3.2. Elektrokonvülsifoterapi (EKT)	181
2.3.3. Nonfarmakolojik Tedaviler	181
2.3.4. Psikososyal Rehabilitasyon	181
2.4. Ruhsal Bozukluğu Olan Yaşlıda Hemşirelik Bakımı	186
Sonuç	190
Kaynaklar	191

3. Sosyokültürel Boyutuyla Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığına Etkisi .....

193

Hatice Serap Koçak

3.1. Yaşlılık Döneminde Sosyal ve Kültürel Sorunlar	194
3.1.1. Ekonomik Sorunlar	196
3.1.2. Sosyal dışlanma, yalnızlık ve kuşak sorunları	198
3.2. Yaşlılık Algısı ve Yaşlıya Yönelik Tutum	200
3.2.1. Yaşlılık Algısı	200
3.2.2. Yaşlı Bireylere Yönelik Tutum	201
3.2.3. Yaşlılık algısı ve yaşlıya yönelik tutumda yapılacak uygulamalar	203
3.3. Yaşlı Ayrımcılığı-Ageism	204
3.3.1. Yaşlı ayrımcılığının nedenleri	205
3.3.2. Toplumda yaşlı ayrımcılığına görüldüğü alanlar	206
3.3.3. Yaşlı ayrımcılığının sonuçları	207

3.3.4. Yaşlı ayrımcılığının önlenmesi	208
3.3.5. Yaşlı Ayrımcılığını Önlemede Hemşirenin Sorumlulukları	210
3.4. Yaşlı İstismar ve İhmali	210
3.4.1. Yaşlı İstismarı	211
3.4.2. Yaşlı İhmali	214
3.4.3. Yaşlı İstismarı ve İhmali için Risk Faktörleri	216
3.4.4. Yaşlı istismarı ve ihmalinin önlenmesi	216
3.5. Yaşlı Bakım Sorunları	218
3.6. Yaşlılarda Sosyokültürel Sorunların Yönetiminde Hemşirenin Sorumlulukları	222
Kaynaklar	226

4. Manevi Boyutuyla Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığına Etkisi 231

Aynur Bahar

4.1. Maneviyat (Spirituality) ve Manevi Bakım	232
4.1.1. Maneviyat Kavramı	232
4.1.2. Manevi Bakım ve Sağlığa Yansımaları	233
4.2. Dini Uygulamalar	235
4.3. İnançlar ve Değerler	237
4.4. Yaşlıda Manevi Bakımda Hemşirenin Sorumlulukları	239
4.4.1. Manevi İhtiyaçlar ve Bakım	239
4.4.2. Manevi Bakımda Hemşirenin Sorumlulukları	240
4.4.3. Manevi Bakımın Uygulanmasında Engeller	241
4.4.4. Manevi Bakımın Hemşirelik Sürecine Yansımaları	242
Sonuç	244
Kaynaklar	246

5. Toplumsal Boyutuyla Yaşlanma ve Yaşlı Sağlığına Etkisi 253

Gülendam Karadağ - Tuğba Özdemir

5.1. Toplumsal Yaşlanma Tanımı	253
5.2. Toplumsal Yaşlanmanın Nedenleri ve Etkileri	255
5.2.1. Demografik Nedenler	255
5.2.2. Ekonomik Nedenler	255
5.2.3. Sosyal Nedenler	256
5.2.4. Yaşlı Bireye Yönelik Nedenler	257
5.4. Yaşlılara İlişkin Ulusal ve Uluslararası Politikalar	258
5.5. Toplumsal Yaşlanmaya Yönelik Hemşirenin Sorumlulukları	259
5.1. Bakım Verici Rolü	259
5.2. Eğitici Rolü	260
5.3. Sağlığı Koruyucu ve Geliştirici Rolü	260
5.4. Danışmanlık Rolü	261
5.5. Savunucu Rolü	262
5.6. Disiplinler Arası İş Birliği Rolü	262
5.7. Araştırmacı Rolü	263
Sonuç	263
Kaynaklar	264

BÖLÜM III

GERİATRİK SENDROMLARIN YÖNETİMİNDE KANIT TEMELLİ BAKIM

1. Yaşının Sağlık Eğitimi	271
<i>Derya Akça Doğan</i>	
1.1. Yaşam Boyu Öğrenme	272
1.2. Kendi Kendine Öğrenme	275
1.3. Sağlık Okuryazarlığı	276
1.4. Bilişsel İşlev ve Bilişsel Temelli Eğitim	276
1.5. Teknoloji Temelli Yaklaşımlar	278
1.5.1. E-Öğrenme	278
1.5.2. Telesağlık	279
1.5.3. Sanal Gerçeklik	279
Sonuç	280
Kaynaklar	281
2. Ağrı	285
<i>Diğdem Lafcı Bakar - Ebru Yıldız Karadeniz</i>	
2.1. Yaşlı Bireylerde Ağrı	285
2.2. Yaşlı Bireylerde Ağrının Algılanma Mekanizması	286
2.3. Yaşlı Bireylerde Ağrının Sınıflandırılması	286
2.3.1. Kas İskelet Sistemi Ağrıları	286
2.3.2. Damarsal Kökenli Ağrılar	287
2.3.3. Nörojenik Kökenli Ağrılar	287
2.3.4. Visseral Kökenli Ağrılar	287
2.3.5. Kanser ile İlişkili Ağrılar	287
2.4. Yaşlı Bireylerde Görülen Ağrı Davranışları	288
2.5. Yaşlı Bireylerde Ağrının Değerlendirilmesi	288
2.5.1. Öykü Alma	289
2.5.2. Fizik Muayene	290
2.6. Yaşlı Bireylerde Ağrı Tedavisi	295
2.6.1. Farmakolojik Tedavi Yöntemleri	295
2.6.2. Farmakolojik Olmayan Yöntemler	298
2.7. Yaşlılarda Ağrı Yönetiminde Karşılaşılan Engeller	300
2.8. Yaşlı Bireylerde Ağrı Yönetiminde Hemşirenin Rolü	302
2.9. Yaşlı Bireylerde Ağrı Yönetimi Konusunda Yapılan Araştırmalar	302
Sonuç	304
Kaynaklar	305
3. Düşme	309
<i>Mahmut Ateş</i>	
3.1. Yaşlı Bireylerde Düşme	309
3.2. Yaşlı Bireylerde Düşme Epidemiyolojisi	309
3.3. Yaşlı Bireylerde Düşme Etiyolojisi	310
3.4. Düşme Değerlendirmesi	311

3.5. Yaşlılarda Düşme Korkusu	312
3.6. Yaşlı Bireylerde Düşme Sonuçları	313
3.7. Düşmelerin Önlenmesinde Hemşirenin Sorumlulukları	313
3.7. Yaşlı Bireylerde Düşmelerin Önlenmesine Yönelik Çalışmalar	314
3.7.1. Düşme riski olan bireylerin tanınması	315
3.7.2. Düşme ya da düşmeye bağlı yaralanma riskini azaltmada uygulanacak müdahaleler	315
3.7.3. Düşmeden hemen sonra yapılacak müdahale ve işlemler	316
3.7.4. Düşme ya da düşmeye bağlı yaralanmaları önlemek için hemşire/sağlık hizmeti sağlayıcılarına yönelik eğitim stratejileri	316
Sonuç	316
Kaynaklar	318

4. İnkontinans 319

Sıddıka Ersoy - Sultan Palantöken

4.1. Fekal İnkontinans	319
4.1.1. Fekal İnkontinans Fیزیopatolojisi	320
4.1.2. Fekal İnkontinans Prevalansı	320
4.1.3. Fekal İnkontinans Risk Faktörleri	321
4.1.4. Fekal İnkontinans Çeşitleri	322
4.1.5. Fekal İnkontinans Yönetimi	322
4.1.6. Fekal İnkontinanda Hemşirelik Yönetimi	325
4.2. Üriner İnkontinans	326
4.2.1. Üriner İnkontinans Fیزیopatolojisi	326
4.2.2. Üriner İnkontinans Prevalansı	327
4.2.3. Üriner İnkontinans Etiyolojisi	328
4.2.4. Üriner İnkontinans Çeşitleri	329
4.2.5. Üriner İnkontinans Yönetimi	331
4.2.6. Üriner İnkontinanda Hemşirelik Yönetimi	333
4.3. Yaşlı Bireylerde İnkontinans Yönetimine Yönelik Çalışmalar	335
Sonuç	336
Kaynaklar	337

5. Konstipasyon 343

Diğdem Lafcı Bakar

Giriş	343
2.1. Yaşlı Bireylerde Konstipasyon	344
2.2. Konstipasyon Epidemiyolojisi	344
2.3. Konstipasyon Patofizyolojisi	345
2.4. Konstipasyon Etiyolojisi	345
2.5. Konstipasyon Tipleri	347
A) Süreye Göre Konstipasyon Tipleri	347
B) Etiyolojisine Göre Konstipasyon Tipleri	348
2.6. Konstipasyon Tanısı	348
2.6.1. Öykü Alma	348
2.6.2. Fizik Muayene	348
2.6.3. Laboratuvar ve Tanı Testleri	349
2.6.4. Fizyolojik Testler	349
2.6.5. Roma Kriterleri	349

2.6.6. Bristol Dışkı Skalası	349
2.7. Konstipasyon Komplikasyonları	350
2.8. Konstipasyon Yönetimi	350
2.8.1. Farmakolojik Tedavi	350
2.8.2. Hasta Eğitimi	351
2.8.3. Diyet Değişiklikleri	352
2.8.4. Davranışsal Yaklaşımlar	352
2.8.5. Cerrahi Tedavi	352
2.8.6. Diğer Tedavi Seçenekleri	352
2.9. Konstipasyon ve Hemşirelik Yönetimi	353
5.3. Yaşlılarda Konstipasyon ve Yönetimine İlişkin Yapılan Çalışmalar	354
Sonuç	355
Kaynaklar	356

6. Deliryum .....

359

Sevgin Samancıoğlu Bağlama

Giriş	359
6.1. Yaşlı Bireylerde Deliryum	360
6.2. Deliryum Epidemiyolojisi	360
6.3. Deliryum Patofizyolojisi	360
6.4. Deliryum Etiyolojisi	361
6.4. Deliryum Tipleri	363
6.7. Deliryum Tanılaması	363
6.8. Deliryum Tedavisi	367
6.8.1. Deliryumun Önlenmesi ve Farmakolojik Olmayan Girişimler	369
6.8.2. Farmakolojik Tedavi	370
6.9. Deliryum ve Hemşirelik Yönetimi	371
Sonuç	372
Kaynaklar	373

7. Demans .....

375

Aysun Kazak - Ayşe Özkaraman

Giriş	375
7.1. Demans Tipleri	375
7.2. Demans Prevalansı ve Prognozu	377
7.2. Demans Prognozu	377
7.3. Demans Risk Faktörleri	377
7.4. Demans Patofizyolojisi	378
7.5. Demans Belirtiler	379
7.6. Demans Evreleri	380
7.7. Demans Tanısı	381
7.8. Demans Tedavisi	381
7.8.1. Farmakolojik Tedavi	382
7.8.2. Nonfarmakolojik Yöntemler	382
7.9. Hemşirelik Yönetimi	383
7.9.1. Değerlendirme	383
7.9.2. Hemşirelik tanıları ve girişimleri	384
Sonuç	387
Kaynaklar	388

8. Sarkopeni ve İmmobilizasyon ..... **391***Pınar Yel - Ayfer Karadakovan*

Giriş	391
8.1. Sarkopeni	391
8.1.1. Sarkopeni Prevalansı	392
8.1.2. Sarkopeni Patofizyolojisi	392
8.1.3. Sarkopeni Sınıflandırması	393
8.1.4. Sarkopeni Tanılaması	394
8.1.5. Sarkopeni Tedavisi	396
8.1.6. Sarkopenide Hemşirelik Yönetimi	400
8.2. İmmobilizasyon	401
8.2.1. İmmobilizasyonda Hemşirelik Yönetimi	402
Sonuç	403
Kaynaklar	404

9. Malnütrisyon ..... **409***Nursel Vatansever - Akif Bulut*

Giriş	409
9.1. Yaşlı Bireylerde Malnütrisyon	409
9.2. Malnütrisyon Prevalansı	411
9.3. Malnütrisyon Etiyolojisi	411
9.4. Malnütrisyonun Sonuçları	412
9.5. Malnütrisyon Taraması	412
9.5.1. Yaşlı Bireylerde Malnütrisyon Taramasında Engeller	415
9.5.2. Malnütrisyon Tarama Araçları	415
9.5.3. Malnütrisyon Değerlendirilmesinde Kullanılan Diğer Yöntemler	418
9.6. Yaşlı Bireylerin Beslenmesinde Kanıt Temelli Öneriler	419
9.6.1. Genel İlkeler	421
9.6.2. Beslenme Bakımının Temel İlkeleri	421
9.6.3. Yetersiz Beslenmenin Önlenmesi ve Tedavisi	422
Sonuç	430
Kaynaklar	431

10. Kırılgnalık ..... **435***Mahmut Ateş*

Giriş	435
10.1. Kırılgnalık Epidemiyolojisi	436
10.2. Kırılgnalık Patofizyolojisi	438
10.3. Kırılgnalık Türleri	439
10.3.1. Fiziksel Kırılgnalık	439
10.3.2. Kognitif Kırılgnalık	439
10.3.3. Psikolojik Kırılgnalık	439
10.3.4. Sosyal Kırılgnalık	440
10.4. Kırılgnalık Risk Faktörleri	440
10.4.1. Sosyodemografik Faktörler	440
10.4.2. Fiziksel Faktörler	440
10.4.3. Psikososyal Faktörler	441

10.4.4. Biyolojik Faktörler	441
10.4.5. Yaşam Tarzı	441
10.4.6. Hastalıklar ve Yaralanmalar	441
10.5. Kırılgnalık Klinik Özellikleri	442
10.6. Kırılgnalık Değerlendirme Yöntemleri	442
10.7. Kırılgnalık Önleme Girişimleri	444
10.7.1. Fiziksel aktivite ve egzersiz	444
10.7.2. Yeterli ve dengeli beslenme	444
10.7.3. Ev ziyaretleri	445
Sonuç	445
Kaynaklar	446

11. Uyku Sorunları .....

449

Ahmet Çapar

Giriş	449
11.1. Uyku Fizyolojisi	450
11.2. Yaşlanma ile Uykuda Görülen Değişiklikler	451
11.3. Yaşlılarda Uyku Bozuklukları	452
11.3.1. Uykusuzluk/Insomnia	452
11.3.2. Uykuda Hareket Bozuklukları	454
11.3.3. Uyku Apne Sendromu (Sleep Apnea)	456
11.3.4. Sirkadiyen Ritim Bozuklukları	457
11.3.5. REM Uyku Davranış Bozukluğu	457
11.3.6. Fiziksel Hastalıklarda Uyku Sorunları	458
11.3.7. Psikiyatrik Bozukluklarda Uyku Sorunları	459
11.4. Uyku Bozuklukları Tedavisi	460
11.4.1. Farmakolojik Tedavi	460
11.4.2. Nonfarmakolojik Yöntemler	462
11.5. Uyku Bozukluklarında Hemşirelik Yönetimi	467
Sonuç	469
Kaynaklar	470

12. Basınç Yaralanması .....

479

Seher Gürdil Yılmaz

Giriş	479
12.1. Yaşlı Bireylerde Basınç Yaralanması	479
12.2. Basınç Yaralanması Etiyolojisi ve Evreleme	481
12.3. Basınç Yaralanması Önlenmesi	482
12.3.1. Risk Faktörlerinin Belirlenmesi	483
12.3.2. Deri ve Dokunun Değerlendirilmesi	483
12.3.3. Önleyici Deri Bakımı	484
12.3.4. Beslenme	484
12.3.5. Yeniden Pozisyon Verme, Erken Mobilizasyon ve Destek Yüzeyler	485
12.3.6. Tıbbi Cihaza Bağlı Basınç Yaralarının Önlenmesi	486
12.4. Basınç Yaralanması Tedavisi	486
12.4.1. Debridman	486
12.4.2. Yara Örtücü Materyaller/Pansumanlar	487
12.4.3. Negatif Basıncılı Yara Tedavisi	489

12.4.4. Elektrik Stimülasyonu Tedavisi	489
12.4.5. Düşük Frekanslı Ultrason Tedavisi	490
12.5. Basınç Yaralanması ve Hemşirelik Yönetimi	490
Sonuç	493
Kaynaklar	494

13. İlaç Tedavileri Ve Uyum 497

Serap Parlar Kılıç - Meltem Sungur

Giriş	497
13.1. Yaşlı Bireylerde İlaç Farmakokinetiği ve Farmakodinamiği	498
13.1.1. Farmakokinetik Etki	499
13.1.2. Farmakodinamik Etki	503
13.2. Yaşlı Bireylerde İlaç Tedavi Sorunları	504
13.2.1. İlaç Reaksiyonları	505
13.2.2. İlaç-İlaç Etkileşimleri	509
13.2.3. İlaç-Besin Etkileşimleri	512
13.2.4. İlaç-Hastalık ya da İlaç Sendrom Etkileşimleri	515
13.2.5. Polifarmasi	516
13.3. İlaç Tedavisine Uyum	517
13.3.1. Yaşlı Bireylerde İlaç Tedavilerine Uyum	518
13.3.2. Yaşlı Bireylerin İlaç Tedavilerine Uyumunda Hemşirenin Sorumlulukları	521
Sonuç	525
Kaynaklar	527

BÖLÜM IV

YAŞLILARDA ÖZEL DURUMLARIN YÖNETİMİ

1. Afetler 533

Belgin Yıldırım

Giriş	533
1.1. Afet Türleri	534
1.1.1. Doğal Afetler	534
1.1.2. Teknolojik Afetler	541
1.2. Afet Yönetimi	542
1.2.1. Afet Yönetiminde Kullanılan Kavramlar	542
1.2.2. Afet Yönetiminin Evreleri	543
1.3. Afetlerin Yaşlı Sağlığı Üzerindeki Etkileri	544
1.4. Afet Hemşireliği	548
Sonuç	551
Kaynaklar	553

2. Geriatrik Aciller 561

Nedime Hazal Döner - Öznur Usta Yeşilbalkan

Giriş	561
2.1. Geriatrik Bireyler İçin Acil Servis Planlaması	562
2.1.1. Güvenlik ve Zemin	563
2.1.2. Mobilya	563
2.1.3. Aydınlatma	564
2.1.4. Desen ve Renkler	564
2.1.5. Ses ve Gürültü	565
2.2. Acil Serviste Geriatrik Hastaya Yaklaşım ve Değerlendirme	565
2.3. Acil Serviste Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme	567
2.3.1. Triyaj ve İlk Değerlendirme	568
2.3.2. Risk Altındaki Yaşlı Bireylerin Belirlenmesi	569
2.3.3. Tıbbi Değerlendirme	571
2.3.4. Bilişsel Değerlendirme	572
2.3.5. Fonksiyonel (İşlevsel) Değerlendirme	574
2.3.6. Sosyal değerlendirme	575
2.4. Acil Servise Başvuran Yaşlı Bireylerin Hemşirelik Bakımı	576
2.4.1. Deliryum	577
2.4.2. Travma ve Düşmeler	577
2.4.3. Polifarmasi	578
2.4.5. Enfeksiyonlar	579
2.5. Acil Serviste Yaşlı Bireylerin Taburculuk Süreci ve Hasta Eğitimi	579
Sonuç	581
Kaynakça	583

3. Kanser 587

Ezgi Karadağ - Yağmur Yaşa

Giriş	587
3.1. Yaşlılarda Kanser Epidemiyolojisi	587
3.2. Yaşlılarda Sık Görülen Kanserler	588
3.2.1. Akciğer Kanseri	588
3.2.2. Kolorektal Kanserler	588
3.2.3. Prostat Kanseri	588
3.2.4. Meme Kanseri	589
3.3. Yaşlılarda Kanser Taramaları	589
3.4. Yaşlılarda Kanser Etiyolojisi	590
3.5. Yaşlı Kanser Hastasına Yaklaşım	591
3.6. Kanser Tedavisi	591
3.6.1. Cerrahi	592
3.6.2. Radyoterapi	593
3.6.3. Kemoterapi	593
3.7. Yaşlı Kanser Hastasında Hemşirelik Bakımı	594
Sonuç	596
Kaynaklar	598

4. Cerrahi	601
<i>Nursel Vatanserver</i>	
Giriş	601
4.1. Yaşlı Bireyde Perioperatif Dönem	602
4.2. Yaşlı Bireyin Perioperatif Hemşirelik Bakımı	609
4.2.1. Cerrahi Hastası Yaşlı Bireyin Genel Değerlendirmesi	610
4.2.2. Perioperatif Dönemde Hemşirelik Bakım Stratejileri	613
Sonuç	623
Kaynaklar	624
5. Yoğun Bakım	627
<i>Derya Atik</i>	
Giriş	627
5.1. Yoğun Bakım	628
5.2. Yoğun Bakım Hemşireliği	629
5.3. Yoğun Bakımda Geriatrik Hasta	630
5.3.1. Yoğun Bakım Hastasında Geriatrik Sendromlar	631
5.3.2. Yoğun Bakımda Geriatrik Hastanın Doğal Risk Faktörleri	635
5.4. Yoğun Bakımda Geriatrik Hastanın Hemşirelik Yönetimi	636
Sonuç	638
Kaynaklar	639
6. Yaşam Sonu Bakım ve Ölüm	643
<i>Mahmut Ateş</i>	
Giriş	643
6.1. Yaşam Sonu Bakım	643
6.1.1. Dünyada Yaşam Sonu Bakım Uygulamaları	645
6.1.2. Ülkemizde Yaşam Sonu Bakım Uygulamaları	645
6.1.3. Yaşam Sonu Bakımın Hedefleri	646
6.2. Ölüm	646
6.2.1. Ölüme Yönelik Bakım Modelleri	646
6.3. Yaşam Sonu Bakım ve Ölüm Sürecinde Hemşirelik Yönetimi	647
6.3.1. Yaşam Sonu Bakımda Semptom Yönetimi	649
6.3.2. Ölüm Sürecinde Hemşirelik Yönetimi	651
Sonuç	653
Kaynaklar	654

1. YAŞLANMA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAM VE KURAMLAR

Güzin Çakmak - Zeynel Abidin Öztürk

1.1. YAŞLANMA İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Günümüzde eğitim, teknoloji, tıp, gıda dağıtımı ve hijyen koşullarındaki gelişmeler nedeniyle insanlar her zamankinden daha uzun yaşamaktadır. Ancak, “yaşama yılları eklemek”, “yıllara daha fazla yaşam katabileceğimiz” anlamına da gelmez. Başka bir deyişle, daha uzun yaşamak, her zaman daha iyi veya daha kaliteli bir hayat yaşayacağımız anlamına gelmemektedir.

Büyüme ve yaşlanma yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Yaşlanma intrauterin hayatta başlar ve ölümle biter. Gençliğimizde yaşlanma başka isimlerle anılır. Örneğin, bebeklik yıllarımızda yaşlanmaya “büyüme ve gelişme” derken, ergenlik ve genç yetişkinlik yıllarımızda yaşlanmaya “olgunlaşma” diyoruz. 30 yaşından sonra fiziksel olarak bedenimiz yıpranmaya başlar ve işlevselliğimiz azalır. Bu döneme ise “yaşlanma” denilmektedir.

İnsan vücudu yaşla birlikte gözle görülür şekilde değişir ve yaşlanmaya genellikle bedensel işlevlerde azalma eşlik eder. Yaşlanmanın ilk belirtilerinden biri gözün yakın nesnelere kolayca odaklanamamasıdır. Yine yaşla beraber yüksek perdedeki sesleri duyma yetisi kaybedilme eğilimindedir. Ciltte kırışıklar ve saçlarda beyazlamalar görülür.

İç organlarımızın (kalp, akciğerler, karaciğer ve böbrekler) işleyişi de yaşla birlikte azalır. Bu işlevler genellikle yaklaşık 30 yaşında zirveye ulaşır ve ardından kademeli olarak azalmaya başlar. İç organların işlevlerindeki düşüş, yaşlı insanların ilaçlardan, çevredeki değişikliklerden, toksinlerden ve hastalıktan olumsuz etkilenme olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelir.

Yaşlanmayla birlikte tüm organ işlevlerinde değişik düzeylerde gerileme ya da yetersizlikler meydana gelir. Yaşlanma değişiklikleri vücudun tüm hücrelerinde, dokularında ve organlarında meydana gelir ve bu değişiklikler tüm vücut sistemlerinin işleyişini etkiler. Hücreler bölünüp çoğalma kapasitelerini kaybeder. Hücre içindeki pigmentlerde ve yağlı maddelerde ise bir artış vardır. Hücresel fonksiyonlardaki bu kayba rağmen,

KAYNAKLAR

- Anderson, N. D., & Craik, F. I. M. (2017). 50 years of cognitive aging theory. *Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, 72(1), 1-6. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbw108>
- Bacon, E. R., Mishra, A., Wang, Y., Desai, M. K., Yin, F., & Brinton, R. D. (2019). Neuroendocrine aging precedes perimenopause and is regulated by DNA methylation. *Neurobiology of Aging*, 74(520), 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2018.09.029>
- Chanda, S., & Mishra, R. (2019). Impact of transition in work status and social participation on cognitive performance among elderly in India. *BMC Geriatrics*, 19(251). <https://doi.org/10.1186/s12877-019-1261-5>
- Cosco, T. D., Howse, K., & Brayne, C. (2017). Healthy ageing, resilience and wellbeing. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26(6), 579-583. <https://doi.org/10.1017/S2045796017000324>
- Diehl, M., Wettstein, M., Spuling, S. M., & Wurm, S. (2021). Age-related change in self-perceptions of aging: Longitudinal trajectories and predictors of change. *Psychology Aging*, 36(3), 344-359. doi: 10.1037/pag0000585.
- Ferrucci, L., Gonzalez-Freire, M., Fabbri, E., Simonsick, E., Tanaka, T., Moore, Z., Salimi, S., Sierra, F., & de Cabo, R. (2020). Measuring biological aging in humans: A quest. *Aging Cell*, 19(2), e13080. <https://doi.org/10.1111/accel.13080>
- Flatt T, & Partridge L. (2018). Horizons in the evolution of aging. *BMC Biology*, 16(1): 93. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30124168/>
- Fleming, T. P., Watkins, A. J., Velazquez, M. A., Mathers, J. C., Prentice, A. M., Stephenson, J., Barker, M., Saffery, R., Yajnik, C. S., Eckert, J. J., Hanson, M. A., Forrester, T., Gluckman, P. D., & Godfrey, K. M. (2018). Origins of lifetime health around the time of conception: causes and consequences. *Obstetrical and Gynecological Survey*, 73(10), 555-557. <https://doi.org/10.1097/OGX.0000000000000612>
- Hamczyk, M. R., Nevado, R. M., Baretino, A., Fuster, V., & Andrés, V. (2020). Biological versus chronological aging: JACC focus seminar. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(8), 919-930. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2019.11.062>
- Hood, S., & Amir, S. (2017). *The Journal of Clinical Investigation*, 127(2), 437-446. <https://doi.org/10.1172/JCI90328>
- Kaupilla, T. E. S., Kaupilla, J. H. K., & Larsson, N. G. (2017). Mammalian mitochondria and aging: an update. *Cell Metabolism*, 25(1), 57-71. <https://doi.org/10.1016/j.cmet.2016.09.017>
- Keithley, E. M. (2020). Pathology and mechanisms of cochlear aging. *Journal of Neuroscience Research*, 98(9), 1674-1684. <https://doi.org/10.1002/jnr.24439>
- Kim, S. H., Choi, Y., Lee, J.H., Jang, D.E., & Kim, S. (2018). A review of trend of nursing theories related caregivers in Korea. *The Open Nursing Journal*, 12(1), 26-35. <https://doi.org/10.2174/1874434601812010026>
- Lemoine, M. (2021). The evolution of the hallmarks of aging. *Frontiers in Genetics*, 12(August), 693071. <https://doi.org/10.3389/fgene.2021.693071>
- Martin, P., Kelly, N., Kahana, B., Kahana, E., Willcox, B. J., Willcox, D. C., & Poon, L. W. (2015). Defining successful aging: A tangible or elusive concept?. *Gerontologist*, 55(1), 14-25. <https://doi.org/10.1093/geront/gnu044>
- Melis, J. P. M., Jonker, M. J., Vijg, J., Hoeijmakers, J. H. J., Breit, T. M., & Steeg, H. Van. (2013). Aging on a different scale-chronological versus pathology-related aging. *Aging (Albany NY)*, 5(10), 782-788. <https://doi.org/10.18632/aging.100606>
- Nivison-Smith, L., Khandelwal, N., Tong, J., Mahajan, S., Kalloniatis, M., & Agrawal, R. (2020).

- Normal aging changes in the choroidal angioarchitecture of the macula. *Scientific Reports*, 10(1), 10810. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-67829-2>
- Panossian, A. G., Efferth, T., Shikov, A. N., Pozharitskaya, O. N., Kuchta, K., Mukherjee, P. K., Banerjee, S., Heinrich, M., Wu, W., Guo, D. an, & Wagner, H. (2021). Evolution of the adaptogenic concept from traditional use to medical systems: Pharmacology of stress- and aging-related diseases. *Medicinal Research Reviews*, 41(1), 630-703. <https://doi.org/10.1002/med.21743>
- Radecki, M. A., Cox, S. R., & MacPherson, S. E. (2019). Theory of mind and psychosocial characteristics in older men. *Psychology and Aging*, 34(1), 145-151. <https://doi.org/10.1037/pag0000324>
- Rejeski, W. J., & Fanning, J. (2019). Models and theories of health behavior and clinical interventions in aging: A contemporary, integrative approach. *Clinical Interventions in Aging*, 14, 1007-1019. <https://doi.org/10.2147/CIA.S206974>
- Shin, J. W., Kwon, S. H., Choi, J. Y., Na, J. I., Huh, C. H., Choi, H. R., & Park, K. C. (2019). Molecular mechanisms of dermal aging and antiaging approaches. *International Journal of Molecular Sciences*, 20(9), 2126. <https://doi.org/10.3390/ijms20092126>
- Tabibzadeh, S. (2021). Signaling pathways and effectors of aging. *Frontiers in Bioscience Research Institute in Aging and Cancer*, 26(1), 50-96. <https://doi.org/10.2741/4889>. Then, F. S., Luck, T., Luppia, M., König, H. H., Angermeyer, M. C., & Riedel-Heller, S. G. (2015). Differential effects of enriched environment at work on cognitive decline in old age. *Neurology*, 84(21), 2169-2176. <https://doi.org/10.1212/WNL.0000000000001605>
- Wilke, J., Macchi, V., De Caro, R., & Stecco, C. (2019). Fascia thickness, aging and flexibility: is there an association?. *Journal of Anatomy*, 234(1), 43-49. <https://doi.org/10.1111/joa.12902>

2. GERİATRİ HEMŞİRELİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE İLKELERİ

Ayfer Karadakovan

GİRİŞ

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfusun artışı ve bunun getirdiği tıbbi ve psikolojik sağlık, biyolojik, sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlar, geriatrik bakım ve gerontoloji kavramlarının güncel literatürde yerleşmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda, geriatri ve gerontoloji biliminin yanı sıra geriatri hemşireliği kavramı hemşirelik biliminde bir uzmanlık alanı olarak gündeme gelmiştir.

Hemşireler, hemşirelik biliminin başlangıcından itibaren yaşlı bakımı konularında diğer profesyonel disiplinlere göre daha fazla sorumluluk alan sağlık ekibi üyesidir. İlk kez 1904 yılında American Journal of Nursing dergisinde yaşlı bakımı konusunda yayımlanan hemşirelik makaleleri bugünkü gerontoloji hemşireliği bakımı için bir ilk olmuştur.

Geriatri ve gerontoloji hemşireliğinin gelişiminin tarihsel süreci, geriatri ve gerontoloji biliminin ortaya çıkışı ve gelişimden ayrı düşünülemez. Bu nedenle, geriatri ve gerontoloji hemşireliğinin tarihsel gelişimini geriatri ve gerontoloji bilimin tarihsel gelişimi ile paralel incelemek gerekir.

1.1. GERİATRİ VE GERONTOLOJİ BİLİMİNİN GELİŞİMİ

Geriatri biliminin ortaya çıkışına, 1885 yılında New York Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olan Ignatz Leo Nascher'in yaşlılık konusunda yazdığı makaleler ve 1914 yılında yayımlanan "Geriatri: Yaşlılık Hastalıkları ve Tedavileri" konulu kitabı öncülük etmiştir.

Modern geriatri biliminin gelişmesine, Birleşik Krallık (UK) West Middlesex Hastanesinde yaşlı bireylerin yatarak tedavi edildiği birimde yönetici olarak çalışmış olan Marjory Warren (1897-1960) önemli katkı sağlamıştır. Geriatri konusunda 27 makale yazmış olan Warren; çevrenin iyileştirilmesi, aktif rehabilitasyon programlarının tanımlanması, yaşlı bireyin motivasyonunun sağlanması ve artırılması gibi konulara vurgu yapmıştır.

KAYNAKLAR

- AACN: accessible online: Accessible online via (07.09.2021 tarihinde <http://ana.nursingworld.org> adresinden ulaşılmıştır).
- American Nurses Association (2010). Gerontological nursing scope and standards of practice. Silver Spring MD:Nursebooks.org. (07.09.2021 tarihinde <http://www.nursebooks.org> adresinden ulaşılmıştır).
- Arai, H., Ouchi, Y., Yokode, M., Ito, H., Uematsu, H., Eto, F., ... & Members of the Subcommittee for Aging. (2012). Toward the realization of a better aged society: messages from gerontology and geriatrics. *Geriatrics & Gerontology International*, 12(1), 16-22.
- Arıkan Dönmez A.(2019). Dünyada ve Ülkemizde Geriatri Hemşireliği ve Geriatriinin Önemi. Sevgisun Kapucu (Ed). Geriatri Hemşireliği içinde(s. 17-39). Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Barton, A., & Mulley, G. (2003). History of the development of geriatric medicine in the UK. *Postgraduate Medical Journal*, 79(930), 229-234.
- Bing-Jonsson, P. C., Hofoss, D., Kirkevold, M., Bjørk, I. T., & Foss, C. (2016). Sufficient competence in community elderly care? Results from a competence measurement of nursing staff. *BMC Nursing*, 15(1), 1-11.
- Clinical Nurse Specialist Competencies for Older Adult Care. DHHS/NONPF. (2002). Nurse Practitioner Primary Care Competencies in Education for Advanced Nursing Practice. AACN: accessible online: Gerontological Nurse Practitioner. AACN: accessible online: (09.09.2021 tarihinde [gerontologicalNPRDS2008.aspx](http://www.aacn.nche.org/geriatric-nursing/Adult-Gero-ACNP-Competencies.pdf). adresinden ulaşılmıştır).
- Eliopoulos C. (2014). Gerontological Nursing. (8th edit). China: Lippincott Williams&Wilkins.
- Esterson, J., Bazile, Y., Mezey, M., Cortes, T. A., & Huba, G. J. (2013). Ensuring specialty nurse competence to care for older adults: Reflections on a decade of collaboration between specialty nursing associations and the Hartford Institute for Geriatric Nursing. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 43(10), 517-523. Health. NONPF: accessible online: (06.09.2021 tarihinde [swww.nonpf.org/associations/10789/files/domainsandcorecomps2002.pdf](http://www.nonpf.org/associations/10789/files/domainsandcorecomps2002.pdf). adresinden ulaşılmıştır).
- <http://www.aacn.nche.org/geriatric-nursing/Adult-Gero-ACNP-Competencies.pdf>. (Erişim tarihi: 07.09.2021).
- <http://www.aacn.nche.edu/publications/position/DNPessentials.pdf>. (Erişim tarihi: 07.09.2021)
- <http://www.aacn.nche.org/geriatric-nursing/adultgeroprimarycareNPcomp.pdf>. (Erişim tarihi: 07.09.2021).
- <http://www.akademikgeriatri.org/index.php?func=content&id=71> (Erişim Tarihi:01.09.2021).
- <https://www.nursingworld.org/ana/about-ana/> (Erişim tarihi: 09.08.2021).
- <http://www.gerhemder.org.tr/> (Erişim tarihi: 08.09.2021).
- https://img1.wsimg.com/blobby/go/036d4df6-e252-4a6f-9603-35d9db22fbf0/CGNA_Standards-Competencies_2020.pdf (Erişim tarihi:09.08.2021)
- <http://nursecredentialing.org/documents/certification/RDS/2008surveys/> (Erişim tarihi: 07.09.2021).
- https://nursesinternational.org/openaccess/?gclid=Cj0KCQjwm9yJBhDTARIsABKICGZCOaou3i4aRLZglTDq2ZzC00IbwW8xEB4zhY-0tZYCIe_o4UU_624aAgWfEALw_wcB. (Erişim Tarihi: 09.09.2021).
- https://nursesinternational.org/strategies/?gclid=Cj0KCQjwm9yJBhDTARIsABKICGYWizl04x6Gd-savd1aLyjHsFUi6kHDPmrfYfzuWK_aebjdkBoLpYaAp3EALw_wcB (Erişim Tarihi: 09.09.2021).
- <https://www.gapna.org/sites/default/files/documents/misc/GAPNAHistoricalBook.pdf>. (Erişim Tarihi: 07.08.2021).
- Huss, A., Stuck, A. E., Rubenstein, L. Z., Egger, M., Clough-Gorr, K. M. (2008). Multidimensional preventive home visit programs for community-dwelling older adults: a systematic review and meta analysis of randomized controlled trials. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*, 63(3), 298-307.

- Institute of Medicine. (2010). *The Future of Nursing: Leading Change, in the Health Professions: Are We Making Progress? The Gerontologist*, 0(0), 1-12 doi:10.1093/geront/gns006 John Hopkins School of Nursing. (07.09.2021 tarihinde <http://nursing.jhu.edu/academics/programs/masters/np-adultgeriatric/> adresinden ulaşılmıştır).
- Kane, R. L. (2002). The future history of geriatrics: geriatrics at the crossroads. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 57(12), M803-M805.
- Karadakovan A. (2014). Yaşlı Sağlığı ve Bakımı (1. Baskı). Ankara: Akademisyen Kitabevi
- Karadakovan A. (2020). Dünyada ve Ülkemizde Yaşlı Nüfus ve Bakım Gereksinimi. Ayfer Karadakovan (Ed). Yaşlıda Destek Bakım içinde (s. 3-10). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Karadakovan A. (2020). Yaşlılık ve Geriatri Hemşireliği. Ayfer Karadakovan. Fatma Eti Aslan (Ed). Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım içinde.5. Baskı. Cilt-1. (s.103-123). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- McMahon, S., & Fleury, J. (2012). Wellness in older adults: A concept analysis. In *Nursing Forum* (Vol. 47, No. 1, pp. 39-51). Malden, USA: Blackwell Publishing Inc.
- Meiner, S. E. (2014). *Gerontologic Nursing-E-Book*. Elsevier Health Sciences. (11.08.2021 tarihinde [https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Meiner,+S.+E.+\(2014\).+Gerontologic+Nursing-E-Book.+Elsevier+Health+Sciences&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholarlN](https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Meiner,+S.+E.+(2014).+Gerontologic+Nursing-E-Book.+Elsevier+Health+Sciences&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholarlN) adresinden ulaşılmıştır).
- Melillo, K. D. (2017). Geropsychiatric Nursing: What's in Your Toolkit?
- Mezey, M. & Fulmer, T. (2002). The Future History of Gerontological Nursing. *Journal of Gerontology*: 57(7), 438-441.
- Milisen K, De Geest S, Schuurmans M, Steeman E, Habets H, Defloor T, Schwendimann. (2004). European nursing academy for care of older persons. meeting the challenges for gerontological nursing in europe: the european nursing academy for care of older persons (ENACO). *J Nutr Health Aging*, 8(3), 197-199.
- Morley, J. E. (2004). A brief history of geriatrics. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 59(11), 1132-1152 (07.09.2021 tarihinde www.aacn.nche.edu/publications/order-form/APNCompetencies.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Nursing Practice*, 3rd edition. Washington DC: ANA.of gerontological nurse practitioners: a national study." *Journal of online*: (07.09.2021 tarihinde <http://iom.edu/Reports/2010/The-Future-of-Nursing-Leading-Practice>).
- Peng, Y. E., Shi, J., & Pulin, Y. U. (2016). Brief history of development of geriatric medicine. *Chinese Journal of Geriatrics*, 35(5), 457-461.
- Practice*. Washington DC: ANA. Practitioner Competencies.(07.09.2021 tarihinde <http://www.aacn.nche.edu/geriatric-nursing/adultgeroprimcareNPcomp.pdf>. adresinden ulaşılmıştır).
- Sun, W., Grabkowski, M., Zou, P., & Ashtarieh, B. (2021). The Development of a Deprescribing Competency Framework in Geriatric Nursing Education. *Western Journal of Nursing Research*, 01939459211023805.
- Temel Bayık A, Yakıncı C. (2015). Hemşirelik Terimleri Sözlüğü. (1. Baskı): Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:1160-Terimler Sözlüğü Dizisi:8.
- Wold GH.(2012). Basic Geriatric Nursing. (5 th edit). St. Louis: Elsevier- Mosby.
- World Health Organization. (2003). *Nurses and midwives: a force for health: WHO European strategy for continuing education for nurses and midwives, 2003* (No. EUR/03/5043918c). Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Yakıncı, C. (2019). Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu. İnönü Üniversitesi Matbaası. Malatya.

3. SAĞLIKLI YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Öznur Erbay Dallı

3.1. SAĞLIKLI YAŞLANMA

3.1.1. Giriş ve Tanım

Modern geriatriinin gelişiminin ilk günlerinden bu yana popülasyonlar arasında yaşa bağlı hastalıklarda ve fizyolojik gerilemede büyük farklılıklar olduğu vurgulanmaktadır. Bu farklılıklar, yaşlanma sürecini etkileyen genetik ve çevresel faktörlerden kaynaklanmakta olup, yaşlanma sürecinde her bireyin sağlığında değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Tüm bu değişkenlik ve belirleyicileri, dikkate değer bir durumun altının çizilmesini sağlamıştır; *“Her şey yaşla birlikte gerilemez”*.

Literatürde “başarılı yaşlanma”, “verimli yaşlanma”, “iyi yaşlanma”, “aktif yaşlanma”, “optimal yaşlanma” gibi çeşitli eş anlamlı terimlerle birlikte kullanılan “sağlıklı yaşlanma” için birçok tanımlama yapılmıştır. Sağlıklı yaşlanmanın gündeme geldiği 1970-1980’li yıllarda yapılan tanımlamalar *“daha az kronik hastalık, yüksek düzeyde fiziksel işlevsellik”* üzerine odaklanmıştır. İlerleyen yıllarda ise bu tanımlamalar daha bütüncül bir yaklaşımı benimsemiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlıklı yaşlanmayı; *“ileri yaşlarda refahı sağlayan işlevsel yeteneği geliştirme ve sürdürme süreci”* olarak tanımlamıştır. Bu işlevsel yetenek, bireyin kendine özgü kapasitesi (fiziksel, mental, psikososyal, spiritüel) ve çevresel faktörlerin (fiziksel, sosyal, politika) etkileşimi ile belirlenmektedir. İsveç Ulusal Halk Sağlığı Enstitüsü’nün yaptığı tanıma göre ise; *“sağlıklı yaşlanma, yaşlıların ayırım gözetmeksizin toplumda aktif bir şekilde yer almalarını ve bağımsız ve kaliteli bir yaşam sürmelerini sağlamak için fiziksel, sosyal ve mental sağlıklarını en üst düzeyde sürecidir.”* Tanımlardan anlaşıldığı üzere, sağlıklı yaşlanma fiziksel, işlevsel, sosyal ve psikolojik sağlık alanlarını kapsayan çok boyutlu bir kavram olarak vurgulanmaktadır (Şekil 1). Bu boyutların, hem objektif hem de subjektif olarak dikkate alınması önemlidir.

KAYNAKLAR

- Altunok, H., Işıktekin Atalay, B., Önsüz, M. F., et al. (2016). Yaşlılık Döneminde Önerilen Tarama Testleri. *TAF Prev Med Bull.* 15(6), 588-595. Doi: 10.5455/pmb.1-1455276188
- Arıcı Özcan, N. (2019). Psikolojik Yaşlanma Teorileri. Ahmet Akgül (Ed.). *Geronteknoloji içinde* (s. 103-111). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Aronson L. (2020). Healthy Aging Across the Stages of Old Age. *Clinics in Geriatric Medicine*, 36(4), 549-558. Doi: 10.1016/j.cger.2020.06.001
- Australian College of Nursing (2019). The Role of Nurses in Promoting Healthy Ageing. (29/08/2022 tarihinde <https://www.acn.edu.au/wp-content/uploads/position-statement-role-nurse-in-promoting-healthy-ageing.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Aytekin Kanadlı, K., Sazak, Y., & Tosun, N. (2021). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirmede Multidisipliner Ekip Yaklaşımı ve Hemşirenin Rolü. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-22. Doi: 10.47141/geriatrik.806531
- Baltes, P. B, & Baltes, M. M. (1990). *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences*. NY: Cambridge University Press.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., et al. (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice, Sixth Edition*. NY: Springer.
- Browning, C.J., Thomas, S.A., Kendig, H., et al. (2017). Healthy Aging. In: Pachana, N.A. (Ed), *Encyclopedia of Geropsychology* (1st ed., pp: 1033-1041). Singapore: Springer.
- Buyl, R., Beogo, I., Fobelets, M., et al. (2020). e-Health Interventions for Healthy Aging: A Systematic Review. *Systematic Reviews*, 9(1), 128. Doi: 10.1186/s13643-020-01385-8
- Campo, L. (2014). Comprehensive Geriatric Assessment. In Burggraf, V., Kim, K. Y., & Knight, A. L. (Eds), *Healthy Aging: Principles and Clinical Practice for Clinicians* (1st ed., pp: 23-46). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Cheuk, G. (2019). Comprehensive Geriatric Assessment. In Nagaratnam, N., Nagaratnam, K., & Cheuk, G. (Eds.), *Advanced Age Geriatric Care: A Comprehensive Guide* (1st ed., pp: 33-38). Switzerland: Springer.
- Coll, P.P. (2019). Healthy Aging: Definition and Scope. In Coll, P. P. (Ed), *Healthy Aging* (1st ed., pp: 1-7). Switzerland: Springer.
- Cox-Vance, L. (2020). Healthy Aging & Geriatric Assessment. In South-Paul, J. E., Matheny, S. C., & Lewis, E. L. (Eds.), *Current Diagnosis & Treatment: Family Medicine* (5th ed., pp: 447-459). NY: McGraw Hill.
- Çiftçili, S. S. (2017). 65 Yaş Üstü Bireylerde Periyodik Sağlık Muayenesinde Yapılması Gereken Taramalar. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 9(2), 37-42.
- Eliopoulos, C. (2010). *Gerontological Nursing, Seventh Edition*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Estebasari, F., Dastoorpoor, M., Khalifehkandi, Z. R., et al. (2020). The Concept of Successful Aging: A Review Article. *Current Aging Science*, 13(1), 4-10. Doi: 10.2174/1874609812666191023130117
- Fernández-Ballesteros, R., Benetos, A., & Robine, J. (2019). *The Cambridge Handbook of Successful Aging*. NY: Cambridge University Press.
- Friedman, S. M., Mulhausen, P., Cleveland, M. L., et al. (2019). Healthy Aging: American Geriatrics Society White Paper Executive Summary. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(1), 17-20. Doi: 10.1111/jgs.15644
- Guse, L. W. (2018). Comprehensive Assessment of the Older Adult. In Mauk, K. L. (Ed.), *Gerontological Nursing: Competencies for Care* (4th ed., pp: 209-235). Massachusetts: Jones & Bartlett

- Gürsoy Çuhadar, S. (2020). Yaşlanan Nüfusa Çözüm Önerisi Olarak Aktif Yaşlanma Yaklaşımı: Eleştiriler ve Olası Endeks için Türkiye Önerileri. *Journal of Social Policy Conferences*, 79, 361-397. Doi: 10.26650/jspc.2020.79.0004
- Hirsch, C. H., & Woo, T. K. W. (2018). *Comprehensive Geriatric Assessment*. In Hategan, A., Bourgeois, J. A., Hirsch, C. H., & Giroux, C. (Eds.), *Geriatric Psychiatry: A Case-Based Textbook* (1st ed., pp: 27-46). Switzerland: Springer.
- Kalyoncuo, S. & Tekinsoy Kartın, P. (2021). Aktif Yaşlanma ve Hemşirelik Bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-32.
- Kıraç, R., Uyar, S., Erişen, M. A. et al. (2022). The Validity and Reliability Study of the Turkish Version of Engagement in Healthy Ageing. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 52(3), 596-604. Doi: 10.55730/1300-0144.5351
- Kim, S. H., & Park, S. (2017). A Meta-Analysis of the Correlates of Successful Aging in Older Adults. *Research on Aging*, 39(5), 657-677. Doi: 10.1177/0164027516656040
- Kristjansson, S.R. (2010). A Practical Mini-Guide to Comprehensive Geriatric Assessment. In Reed, M., Audisio, R. (Eds), *Management of Breast Cancer in Older Women* (1st. ed., pp: 65-74). London: Springer.
- Lange, J. W. (2012). *The Nurse's Role in Promoting Optimal Health of Older Adults: Thriving in the Wisdom Years*. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Lu, W., Pikhart, H., & Sacker, A. (2019). Domains and Measurements of Healthy Aging in Epidemiological Studies: A Review. *The Gerontologist*, 59(4), e294-e310. Doi: 10.1093/geront/gny029
- Muniak, J. D., & Mulhausen, P. (2020). How Do Geriatric Principles Inform Healthy Aging?. *Clinics in Geriatric Medicine*, 36(4), 559-567. Doi: 10.1016/j.cger.2020.06.014
- Newland, R., Koehli, L., & Waterall, J. (2021). Healthy Ageing: What is the Nurse's Role?. *British Journal of Nursing*, 30(21), 1256-1257. Doi: 10.12968/bjon.2021.30.21.1256
- Öztürk, M. E. & Kayıhan, D. (2018). Sağlıklı Yaşlanma. *Bilim Armonisi*, 1(1), 51-53.
- Pilotto, A. & Martin, F. C. (2018). *Comprehensive Geriatric Assessment*. Switzerland: Springer.
- Sadana, R., Michel, JP. (2019). Healthy Ageing: What Is It and How to Describe It?. In Michel, J. P. (Ed), *Prevention of Chronic Diseases and Age-Related Disability. Practical Issues in Geriatrics* (1st ed., pp: 11-24). Switzerland: Springer.
- Sağlık Bakanlığı (2021). Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2021-2026. (28/08/2022 tarihinde https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engelli-db/hastaliklar/Yasli_Sagliki/kitap_ve_makaleler/Turkiye_Saglikli_Yaslanma_Eylem_Plani_ve_Uygulama_Programi_2021-2026.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Savaş, S. & Akçiçek, F. (2010). Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme. *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 19-30.
- Spirgiene, L., & Brent, L. (2018). *Comprehensive Geriatric Assessment from a Nursing Perspective*. In Hertz, K., Santy-Tomlinson, J., (Eds), *Fragility Fracture Nursing: Holistic Care and Management of the Orthogeriatric Patient* (1st ed., pp: 41-52). Switzerland: Springer
- Swedish National Institute of Public Health (2006). Healthy Ageing: A Challenge for Europe. (28/08/2022 tarihinde <https://www.healthyageing.eu/sites/www.healthyageing.eu/files/resources/Healthy%20Ageing%20-%20A%20Challenge%20for%20Europe.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Tufan, A., Bahat, G. (2018). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirme ve Geriatrik Sendromlar. Meliha Nalçacı M (Ed.), *Hematolojide Geriatrik Yaklaşım içinde* (s. 4-10). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Turjamaa, R., Stallinga, H.A., de Greef, M.H.G., Werkman, A.M., Roodbol, P.F., Buskens, E. (2019). Healthy Ageing. In Dijkman, B., Mikkonen, I., & Roodbol, P. (Eds), *Older People: Improving Health and Social Care* (1st ed., pp: 75-102). Switzerland: Springer.

- Urtamo, A., Jyväkörpi, S. K., & Strandberg, T. E. (2019). Definitions of Successful Ageing: A Brief Review of A Multidimensional Concept. *Acta Bio-medica*, 90(2), 359-363. Doi: 10.23750/abm.v90i2.8376
- Welsh, T. J., Gordon, A. L., & Gladman, J. R. (2014). Comprehensive Geriatric Assessment--A Guide For the Non-Specialist. *International Journal of Clinical Practice*, 68(3), 290-293. Doi: 10.1111/ijcp.12313
- WHO (2021). Decade of Healthy Ageing: Baseline Report. (28/08/2022 tarihinde <https://www.who.int/publications/i/item/9789240017900> adresinden ulaşılmıştır).
- Williams, P. (2016). *Basic Geriatric Nursing*, Sixth Edition. Missouri: Elsevier.
- Wu, F., Drevenhorn, E., & Carlsson, G. (2020). Nurses' Experiences of Promoting Healthy Aging in the Municipality: A Qualitative Study. *Healthcare*, 8(2), 131. Doi: 10.3390/healthcare8020131
- Yavuzera, H. & Cengiz, M. (2016). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirme. *Türkiye Klinikleri J Intern Med*. 1(1), 17-23. Doi: 10.5336/intermed.2015-45643
- Yıldırım, A. (2021). Sosyal Politika Kapsamında Türkiye'de Yaşlanmaya İlişkin Ulusal Düzeydeki Düzenlemeler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1889-1909. Doi: 10.33206/mjss.806799

4. YAŞLI BAKIMINDA ETİK SORUNLAR

Gülyeter Erdoğan Yüce

GİRİŞ

Yaşlanma, bireyin fiziksel ve zihinsel kapasitesinde kademeli bir düşüşe, biyolojik kayıplara, hastalık riskinde artışa ve ölüme yol açmaktadır. Bunların ötesinde yaşlanma, işlevsel kapasiteyi ve sosyal katılımı etkileyen psikososyal değişiklikleri de içermektedir. Dünyada 2019 yılı itibariyle 65 yaş üstü nüfusun 617 milyon olduğu belirtilmektedir. 2040 yılına gelindiğinde bu sayının 1,4 milyara ulaşması beklenmektedir. Yaşlı nüfusun bu hızlı artışı sağlık hizmetleri üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Yaşlı bireyde birden fazla kronik hastalık eş zamanlı olarak görülebilmektedir. Bu durum, yaşlı bireyin tanı ve tedavi için sağlık kurumlarına daha sık müracaat etmesine, hastaneye yatış riskinin artmasına ve daha fazla ilaç kullanmak zorunda kalmasına sebep olmaktadır. Kronik hastalıklara, fiziksel ve kognitif fonksiyonlardaki gerileme de eklendiğinde yaşlı bireyin günlük yaşam aktivitelerini sürdürmesi, kendisi ile ilgili kararlar vermesi güçleşmekte ve bağımlılık düzeyi artmaktadır. Tüm bu sebeplerden yaşlı bireylerin tıbbi durumları ve bakımları hakkında alınacak kararlar çok daha önemli hale gelmektedir.

Etik, insanların haklarını korumak için tasarlanmış, doğru davranışı ve kararları yöneten standart kurallar, değerler veya ahlaki ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir davranışın neden yapılması ya da yapılmaması gerektiğini gerekçeleri ile açıklamaktadır. Böylece tıbbi bakım ile ilgili karşılaşılabilecek sorunların çözülmesine ve doğru kararlar alınmasına yardım etmektedir. Hemşirelik mesleği özünde insan olduğu için, etik veya ahlaki belirsizlik unsurlarına sahip konular ve durumlarla ilgilenmektedir. Uluslararası Hemşireler Birliği 1953 yılında hemşireler için etik ilkeleri ilan etmiştir. Hemşirelik etiği; özerkliğe saygı, yararlılık, zarar vermeme, adalet, mahremiyete saygı ve sır saklama ilkelerine temellenmektedir. Etik ilkeler, hemşirelik faaliyetleri için profesyonel standartlar sağlamaktadır. Hemşirelerin klinik uygulamalardaki sorumluluklarını daha iyi kavramalarına ve topluma kaliteli bakım sunmalarına rehberlik etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akdeniz, M., Yardımcı, B., Kavukcu, E. (2021). Ethical considerations at the end-of-life care. *SAGE Open Medicine*, 9, 1-9. Doi: 10.1177/20503121211000918
- Bilgin, A. C. (2021). Yaşlılık ve etik. Uçku, Ş. R., & Şimşek Keskin, H. (Ed.), *Yaşlı Sağlığı ve Sorunları (68-74)* (1. Bsk). Türkiye Klinikleri.
- Bulut, E., Çilingir, D. (2016). Yaşlı ayrımcılığı ve hemşirelik bakımına yansımaları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(5), 446-449. Doi: 10.5455/pmb.1-1453803809
- Cardenas, D. (2021). Ethical issues and dilemmas in artificial nutrition and hydration. *Clinical Nutrition ESPEN*, 41, 23-29. Doi: 10.1016/j.clnesp.2020.12.010
- Castelli Dransart, D. A., Lapiere, S., Erlangsen, A., et al. (2021). A systematic review of older adults' request for or attitude toward euthanasia or assisted-suicide. *Aging & Mental Health*, 25(3), 420-430. Doi: 10.1080/13607863.2019.1697201
- Demir, M. (2020). Yaşlılık ve özerkliğe saygı ilkesi. D. S. Şahin (Ed.), *Etik yönleri ile yaşlılık ve yaşlanma (161-179)*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Ekmekçi, P. E., Arda, B. (2015). Yaşlılık ve etik sorunlar; sağlık hakkı, özerkliğe saygı ilkesi ve aydınlatılmış onam. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 23(2), 65-72. Doi: 10.5336/mdethic.2015-44444
- Fadıloğlu, Ç., Aykar, F. Ş. (2016). Düzeltme: Geriatriye ileri direktifler. *Ege Tıp Dergisi*, 55(1), 45-51. Doi: 10.19161/etd.344202
- Geirsdóttir, Ó. G., & Bell, J. J. (2021). *Interdisciplinary nutritional management and care for older adults: An evidence-based practical guide for nurses*. Singapore: Springer.
- Göçer, Ş. (2019). Geriatrik değerlendirmede etik. Ü. Sevil & V. B. Değer (Ed), *Geriatriye Disiplinler Arası Yaklaşım (200-210)*. İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Göçer, Ş., & Balcı, E. (2019). Yaşlı istismarı ve ihmali. Ü. Sevil & V. B. Değer (Ed), *Geriatriye Disiplinler Arası Yaklaşım (236-254)*. İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Karadağlı, F. (2016). Profesyonel hemşirelikte etik. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 197-200.
- Keser, E. N. N. (2020). Yaşlı bakım uygulamalarındaki etik sorunlar üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 303-333. Doi:10.33417/tsh.681896
- Lowe, M. (2017) *Ethics and the Care of the Elderly*. Nair, B. K. R. (ed.), *Geriatric Medicine: A Problem-Based Approach (283-295)*. Singapore: Springer.
- Oral, B., Çetinkaya, F. (2019). Yaşlı ayrımcılığı. Ü. Sevil & V. B. Değer (Ed.), *Geriatriye Disiplinler Arası Yaklaşım (254-284)*. İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Rai, G. S. (2016). *Medical ethics and the elderly (3rd ed.)*. Taylor & Francis Group.
- Podgorica, N., Flatscher-Thoeni, M., Deufert, D., et al. (2021). A systematic review of ethical and legal issues in elder care. *Nursing Ethics*, 28(6), 895-910. Doi: 10.1177/0969733020921488
- Preshaw, D. H., Brazil, K., McLaughlin, D., Frolic, A. (2016). Ethical issues experienced by healthcare workers in nursing homes: literature review. *Nursing Ethics*, 23(5), 490-506. Doi: 10.1177/0969733015576357
- Seedsman, T. (2019). Aging, informed consent and autonomy: ethical issues and challenges surrounding research and long-term care. *OBM Geriatrics*, 3(2), 1-1. doi:10.21926/obm.geriater.1902055
- Solmaz, G., & Mollaoğlu, M. (2021). Yaşlılık ve etik. F. Hastaoğlu (Ed.), *Yaşlı Bakımın Temel İlkeleri (s. 273-299)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tezel A., & Öztürk, F. Ö. (2021). Yaşlı bireyin bakımında etik sorunlar. Bilgili N. (Edit.), *Yaşlı Sağlığı ve Bakımı (39-46)* (1. Bsk). Türkiye Klinikleri.

- Ünsal, Ç. Z., & Karahancı, O. N. (2020). Yaşlılık ve mahremiyet. D. S. Şahin (Ed.), Etik yönleri ile yaşlılık ve yaşlanma (179-199). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Van den Berg, V., Van Thiel, G., Zomers, M., et al. (2021). Euthanasia and Physician-Assisted Suicide in Patients With Multiple Geriatric Syndromes. *JAMA Internal Medicine*, 181(2), 245-250. Doi: 10.1001/jamainternmed.2020.6895
- Winslow, G. R. (Ed.). (2019). *Facing limits: ethics and health care for the elderly*. Routledge.
- World Health Organization. (2021, November 10). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>

5. YAŞLI HAKLARI VE YASAL DURUM

Kader Mert

*Yaşamı boyunca insanlar yapabildikleriyle mutlu olur ve kendilerini güvende hissedebilirler. Fakat imkansızlıklar nedeniyle yapamadıkları hep içlerinde keşke duygusu yaşamalarına neden olur. Ömrünün son yıllarına yaklaştıkça insanlar, isteklerine ve yapamadıklarına odaklanır; tam da bu sırada bazı haklara daha çok ihtiyaç duyarlar. Bu haklara da **YAŞLI HAKLARI** adı verilir.*

Dünyaya gelen her birey uzun, sağlıklı ve mutlu bir ömür yaşamak ister. Her insan, ömrü boyunca yaşayacağı olumlu ya da olumsuz pek çok durumu, yaşadığı toplumsal yapı içinde kendisine sunulan haklar kadar yaşayabilir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından “2021-2030 Sağlıklı Yaşlanma On Yılı Temel Raporu” yayınlanmıştır. Bu raporda; yaşlıların işlevsel yeteneklerinin artırılması için beş yeterlilik ele alınmıştır. Bunlar; temel ihtiyaçları karşılayabilmek, öğrenmeyi ve karar vermeyi sürdürebilmek, hareketli olmak, ilişkiler kurabilmek ve bu ilişkileri sürdürebilmek, son olarak da topluma katkı sağlayabilmektir.

Yaşlanma süreciyle birlikte, kişilerin sağlık ve sosyal ihtiyaçları artmaktadır. Yaşlılık döneminde en çok karşılaşılan olası sorunlar arasında; yoksulluk, ihmal ve istismar, kronik hastalıklar, fonksiyonel sağlık örüntülerinde yetersizlik, fiziksel ve ruhsal sağlık durumunda yaşa bağlı yaşanan güçlükler, evde bakım gereksinimi, yalnızlık, öz bakımını sağlamada yetersizlik, fiziksel şiddet, ekonomik şiddet, depresyon, anksiyete, beslenme ve barınma sorunları, sosyal izolasyon, sosyal yardım kurumlarına ulaşmada yaşanan güçlükler ve ayrımcılık yer almaktadır. Bu durumda yaşlıların hem evlerinde hem de kaldıkları kurumlarda desteklenmesi çok önemlidir. DSÖ 2021 yılı Ekim ayındaki bülteninde, 2030 yılında dünyada her altı kişiden birinin 60 yaş ve üzerinde olacağı ve 2050 yılında yaşlıların %80’inin az ve orta gelirli ülkelerde yaşamasının beklendiği ifade edilmektedir.

Yaşlı bireylerin, kendilerine devlet tarafından tanımlanan hakları kullanabilmeleri için yasal olarak belli bir yaşta olmaları gerekmektedir. Bu yaş aralığının kaç yaş olarak belirlendiği, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler için; 60 yaş, “yaşlı”

KAYNAKLAR

- Alkan Olsson, İ. (2019). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Yaşlı Hakları, Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 3, 39-47.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights) (2010) (12/01/2022 tarihinde https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf. adresinden ulaşılmıştır.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (2000) Charter of Fundamental Rights of the European Union (03/12/2021 tarihinde https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. adresinden ulaşılmıştır.
- Belediye Kanunu (04/05/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Birleşmiş Milletler Ekonomi, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme (1966) (05/03/2022 tarihinde <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Birleşmiş Milletler 46/91 Sayılı Yaşlı İlkeleri (1991) (12/02/2022 tarihinde <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/YaslilarIcinBMIlkeleri.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53), 268-278.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu (04/05/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216-20080702.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Ceza ve Güvenlik Tedbirleri İnfazı Hakkında Kanunu (2004) (17/06/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5275.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Doğan, N. (2019). Gözardı edilen bir durum: Yaşlı İstismarı ve etkileyen faktörler. Archives Medikal Review Journal, 28(4), 306-313.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2021) 2021-2030 Sağlıklı Yaşlanma On Yılı Temel Raporu (22/12/2021 tarihinde <https://www.healthworldnews.net/dso-2021-2030-saglikli-yaflanmanin-on-yili-temel-raporu-yayinladi/> adresinden ulaşılmıştır.)
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2021) Aging and Health 4 October 2021 (17/12/2021 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> adresinden ulaşılmıştır.)
- Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik (2005) (01/07/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7542&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden ulaşılmıştır.)
- Evren, Ç. C. (2018). Hukukta yaşlı ve yaşlılara sunulan sosyal hizmetlerin idare hukuku açısından değerlendirilmesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(2), 137-183.
- Gökçek Karaca, N. (2019). Uluslararası ilke ve standartlar bağlamında yaşlı hakları ve sosyal hizmet uygulamaları. Sosyal Güvenlik Dergisi, 9(2), 255-274.
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (Revized European Social Charter) (1996) (22/12/2021 tarihinde <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/GozdenGecirilmisAvrupaSosyalSarti.pdf>. adresinden ulaşılmıştır.
- Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği (2021) (29/12/2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=4414&MevzuatTertip=5> adresinden ulaşılmıştır)
- ILO (International Labor Organization) (2015) 102 No'lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi, (11/12/2021 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm adresinden ulaşılmıştır.)
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) (12/08/2021 tarihinde <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Karadakovan, A. (2014). Yaşlı ile ilgili sorunlar ve politikalar. Prof. Dr. Ayfer Karadakovan (Ed.) Yaşlı Sağlığı ve Bakımı, 17-87, Akademisyen Tıp Kitapevi, Ankara.
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifelerine İlişkin Kanun (2002) (09/04/2022

- tarhinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4736.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Kamu Kurum ve Kuruluşları Bünyesinde Açılacak Huzurelerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik (1987) (25/04/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4422&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden ulaşılmıştır.)
- Madrid Uluslararası Eylem Planı (2002) Yaşlanma 2002 Uluslararası Eylem Planı (04/05/2022 tarihinde <http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/eylem.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Özel Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği (2008) (02/05/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12317&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden ulaşılmıştır.)
- Özgöbek, R., Yazıcıoğlu, T. (2019). Ulusal ve Uluslararası Yaşlılık Politikaları, Prof. Dr. Naile Bilgili, Doç. Dr. Yeter Kitiş (Eds.) Yaşlılık ve Yaşlı Sağlığı, 57-73, Vize Basın Yayıncılık, Ankara.
- Özmete, E. (2016). Hwalek-Sengstock Yaşlı İstismarı Tarama Testi: Türkçe'ye uyarlama çalışması Anadolu Psikiyatri Dergisi, 17(1), 45-52.
- Report of The World Assembly on Aging (1982) Viyana Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı (04/06/2022 tarihinde <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/Resources/VIPEE-English.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Tarafından Evde Sağlık Hizmetlerinin Sunulmasına Dair Yönetmelik (2015) (12/03/2022 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150227-14.htm> adresinden ulaşılmıştır.)
- Sosyal Hizmetler Kanunu (1983) (29/12/2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden ulaşılmıştır)
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (2006) (25/12/2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510-20120101.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Storey, J. E. (2020). Risk factors for elder abuse and neglect: A review of the literature, Aggression and Violent Behavior, 50(2020), 1-13.
- Şahin, H., Erkal, S., Demirel, B. (2017). Yazılı basında aile içi şiddet mağduru yaşlılar. Uluslararası Sosyal Çalışmalar Dergisi, 10(54), 635-640.
- Tazelenme Üniversitesi (12/07/2022 tarihinde <https://tazelenme.com/egitim> adresinden ulaşılmıştır.)
- Topgöl, S. (2021). Uluslararası boyutlarıyla yaşlı bakımı ve sosyal hizmet. Uluslararası Sosyal Çalışmalar Dergisi, 14(76), 688-696.
- Toronto Bildirgesi (2002) (09/08/2022 tarihinde https://eapon.ca/wp-content/uploads/2021/09/toronto_declaration_en.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
- Türk Ceza Kanunu (TCK)(2004)(29/12/2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- Türk Medeni Kanunu (2001) (05/07/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982) (06/06/2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden ulaşılmıştır.)
- Ünlü, D. (2019). Yaşlıların ekonomik istismara maruz kalma durumlarının incelenmesi: İstanbul Bahçelievler Örneği, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul.
- 65 Yaşımı Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (1976) (27/12/2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2022.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- WHO (2021) Abuse of Older People 13 June 2022 (11/08/2022 tarihinde https://www.who.int/health-topics/elder-abuse#tab=tab_1 adresinden ulaşılmıştır.)

1. BİYOLOJİK BOYUTUYLA YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞINA ETKİSİ

Seda Pehlivan - Beyza Nur Kahraman

GİRİŞ

Biyolojik boyutuyla yaşlanma, zamana bağlı olarak hücrelerde ortaya çıkan fonksiyonel kayıpların neden olduğu bireyin anatomi ve fizyolojisindeki değişiklikleri tanımlamaktadır. Biyolojik yaşlanma doğumla başlayıp ömür boyu devam etmekle birlikte, 60'lı yaşlardan itibaren yaşlanmanın etkisi belirgin olarak gözlenmektedir. Biyolojik yaşlanmaya bağlı ortaya çıkan fizyolojik değişikliklerin zamanı ve şiddeti bireysel özelliklere göre değişebilmektedir. Örneğin, genetik yapı, çevresel etkenler, sağlıklı yaşam biçimi davranışları gibi bireysel özellikler biyolojik yaşlanmayı etkilemektedir.

Biyolojik yaşlanmayla birlikte hücre, doku ve organların fonksiyonelliğinde azalma, vücudun kendini onarma yeteneğinde yavaşlama, üretkenlikte azalma, fizyolojik süreçlerde sürekli ve kaçınılmaz düşüşler görülmektedir. Biyolojik yaşlanmanın etkisiyle vücut bileşimi, organ, sistemlerde işlevsel olarak yetersizlikler ortaya çıkmakta ve bazı hastalıkların görülme sıklığında artış olabilmektedir.

Geriatri hemşiresinin yaşlılarda görülebilecek fizyolojik değişiklikleri bilmesi, patolojik bulguların ayırımını yapması, yaşlılarda sık görülen hastalıklar ve yönetimi konusunda yetkin olması gerektiği düşünülmektedir. Bu bölümde; sistemler üzerinden yaşlılarda görülen fizyolojik değişiklikler, sık görülen hastalıklar ve hemşirelik yönetimi hakkında bilgiler paylaşılacaktır.

KAYNAKLAR

- Abul Y, Özlü Y (2013) Türkiye’de koah epidemiyolojisi. Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi. 1(1); 7-12.
- Açıkgöz ŞA. (2015) Akut miyeloid lösemi hastalarında demir yüklenme durumunun klinik ve prognostik önemi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Ağar A (2020) Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi. 3(3); 347-354.
- Akçay M, Tepeler A, Tosun M, Başbüyük İ, Elbir F, Kardaş S, Akman T, Armağan A, Taşçı Aİ (2016) Böbrek taşı tedavisinde güncel minimal invaziv cerrahi tedaviler: bezmialem tecrübemiz. Bezmialem Science. 2; 38-42.
- Akdemir N, Birol L (2011) İç hastalıkları ve hemşirelik bakımı. Sistem Ofset, 3. Baskı, Ankara, s: 246-839.
- Akdemir S, Arslan M. (2015) Mesane Kanseri Güncelleme. Editör: TUNCEL A, Mesane Kanserinin Moleküler Biyolojisi ve Gen Mutasyonları, 3. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 1-2.
- Akdoğan L (2015) Gastroözofageal Reflü Hastalığı Saptanan Non-Obez Non-Diyabetik Erişkinlerde İnsülin Direnci Ve Adiponektin Düzeyi İlişkisi. Ufuk Üniversitesi, Tıp Fakültesi Dr. Rıdvan Ege Hastanesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Akgül Ö, Çalışkan R, Öner YA (2018) HIV/AIDS: Güncel yaklaşımlar. Tıp Fakültesi Klinikleri. 1(1); 19 – 31.
- Akpolat T (2018) Böbrek Yetmezliği: Temel Bilgiler. Liv Hospital-İstanbul. E.T.: 31.10.2021. <http://tekinakpolat.com/online-nefroloji/>.
- Akyar İ, Can F, Hazer O, Kırdı N, Kurtluk E, Özdemir L, Turhan N (2011) Evde bakım ve rehabilitasyon. Editör: ÖZVARIŞ Ş B, ASLAN D, Tc. Sağlık Bakanlığı Yaşlı Sağlığı Modülleri, Yayın No: 810, Anıl Matbaacılık, Ankara, s: 439.
- Akyolcu N, Kanan N, Aksoy G (2020) Cerrahi Hemşireliği 2. Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 316.
- Andreotti F, Rocca B, Husted S, Ajjan RA, ten Berg J, Cattaneo M. (2015) Antithrombotic therapy in the elderly: expert position paper of the european society of cardiology working group on thrombosis. European Heart Journal. 36:3238-3249.
- Arık Yılmaz E (2018) Astımlı çocukların ebeveynlerinin mevsimsel influenza aşısı hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. Asthma Allergy Immunology. 16; 24-33.
- Arslan D, Tatlı AM, Üyetürk Ü (2013) Kansere bağlı ağrı ve tedavisi. Abant Medical Journal. 2(3); 256-260.
- Arslan Z, Ilgazlı A, Etiler N, Hamzaoğlu N (2013) Prevalence of Chronic Obstructive Pulmonary Disease in Kocaeli: An Industrialised City in Turkey. Balkan Medical Journal. 30; 387-393.
- Arvanitakis Z, Shah RC, Bennett DA (2019) Demans teşhisi ve yönetimi: gözden geçirme. Journal of the American Medical Association. 322(16); 1589-1599.
- Atay E, Akdeniz M (2010) Yaşlılarda düşme, düşme korkusu ve bedensel etkinlik. GeroFam, 2(1); 11-28.
- Aydemir EH (2013) Deri yaşlanması. Okmeydanı Tıp Dergisi. 29(Ek sayı 2); 89-93.
- Aydın Sayılan A, Seyhan Ak E, Özbaş A. (2017) Akut karın ağrısı ve hemşirelik bakımı. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi. 2(3); 45-49.
- Aydoğan F, Kalbur N (2011) Yaşlı Sağlığı Modülleri. Editör: BAHAR ÖZVARIŞ Ş, ASLAN D, Yaşlılıkta İştihnenin Korunması, Anıl matbaacılık, Ankara, s: 142-145.
- Ayhan M, Kaya Kalem A, Hasanoğlu İ, Kayaaslan B, Güner R (2022) Geriatrik hastalarda idrar yolu enfeksiyonları ve etkenlerinin değerlendirilmesi. Turk Hij Den Biyol Derg. 79(1); 115-122.
- Ayık Bıçak D, Can G (2020) Palyatif bakım hastalarında konstipasyonun yönetimi ve akupresürün etkinliği. Sağlık Akademisyenleri Dergisi. 7(2); 141-148.

- Bahadır Yılmaz E, Ata E.E (2017) Nörolojik Hastalığı Olan Bireylerin Bakım Vericilerinin Bakım Veren Yükü İle Stresle Başa Çıkma Biçimleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 8(3); 145–149.
- Balestrino R, Schapira AVH (2020) Parkinson disease. *European Journal of Neurology*. 27; 27–42.
- Bayındır E (2020) Hematolojik Hastalıkların Oral Bulguları. İstanbul Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi, Bitirme Tezi, İstanbul.
- Bayrak B, Oğuz S, Arslan S. ve ark. (2019) Miyokard infarktüsü geçirmiş hastalarda algılanan stresin belirlenmesi. *Turkish Journal of Cardiovascular Nursing*. 10(23); 129–137.
- Bayrak S, Akın S (2019) Yaşlılarda cilt sorunları ve bakımı. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*. 1(3); 215-220.
- Berkowitz, A (2016) Basitleştirilmiş klinik patofizyoloji. Editör: Nurten A, Ö. Anç Çev. İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri. 251-258.
- Bilge A, Ulusoy RG, Üstebay S, Öztürk Ö (2018) Osteoartrit. *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*. 8(1); 133-142.
- Bilgili N, Gözüm S (2014) İnmeli hastaların evde bakımı: bakım verenler için rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*. 7(2); 128-150.
- Birol L (2011) Lösemiler. Editör: AKDEMİR N ve BİROL L, İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı, 3. Baskı, Sistem Ofset, Ankara, s: 516-530.
- Birol L (2011) Solunum Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı. Editör: Akdemir N ve Birol L, İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı, 3. Baskı, Sistem Ofset, Ankara, s: 350-368.
- Boyras S (2017) Dahili Ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Editör: KARADAKOVAN ve ETİ ASLAN F, Akademisyen Kitabevi, Ankara, s: 591-599.
- Bozoğlu E, Aras S, Atlı T, Şahin S, Ülger Z, Varlı M (2011) Yaşlılarda mide bağırsak sistemi hastalıkları. Editör: ÖZVARIŞ Ş B, ASLAN D, Tc. Sağlık Bakanlığı Yaşlı Sağlığı Modülleri, Yayın No: 810, Anıl Matbaacılık, Ankara, s: 206-212.
- British Columbia (BC) Communicable Disease Policy Advisory Committee. BC Strategic Plan for Tuberculosis Prevention, Treatment and Control 2012. URL:http://www.bccdc.ca/NR/rdonlyres/371821DC-D135-4BC6-s:1-156.8AD94F09CF667B29/0/BC_Strategic_Plan_Tuberculosis.pdf, 06.11.2021.
- Bulur I (2016) Yaşlanma ve deri. *Osmangazi Tıp Dergisi*. 38(Özel Sayı 1); 99-101.
- Can G (2010) Kanser Ağrısı. Editör: TALU G.K, Kanser Hastasında Palyatif Bakım, Bilimsel Tıp Yayınevi, Ankara, s: 157-169.
- Can G (2010) Hemşirelik Bakımı 1. Editör: Can G, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 1-381 E.T: 10.11.2020 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/hemsirelik_ao/hemsirelikbakimi1.pdf.
- Can G (2017) Onkolojik Hastalıklar ve Hemşirelik Bakımı. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği. İstanbul, s: 367-399.
- Can G, Demir M (2017) Anemiler. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği, Nobel Tıp Kitapevleri, 1. Baskı, İstanbul, 340-350.
- Can G, Demir M (2017) Lösemiler. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği, Nobel Tıp Kitapevleri, 1. Baskı, İstanbul, 353-355.
- Carpenito Moyet J (2013) Hemşirelik tanıları el kitabı. Editör: CARPENİTO MOYET J, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1-790.
- Ceyhan Ö, Görüş S, Demirtaş A, Kılıç Z. (2018) Erkek hastaların prostat kanseri taramaları hakkında bilgi düzeyleri. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 20(2); 184-191.
- Chaker L, Bianco A, Jonklaas J, Peeters R. (2017) Hypothyroidism. *The Lancet*. 390; 1550–62.
- Clark AL, Cleland JGF. (2013) Causes and treatment of oedema in patients with heart failure. *Nature Reviews Cardiology*. 10; 156–170.

- Coşkun A, Özer N. (2018) Palyatif bakımda cinsel sağlık. Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 9(4); 371-377.
- Coşkun HS, Dabak N. (2019) Akciğer kanseri kemik metastazları. Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi. 18; 578-584.
- Crawford A, Harris H. (2015) Understanding the effects of rheumatoid arthritis. Nursing. 45(11); 32-8.
- Çakan U, Demir B, Balcı N. (2014) Dişeti protezleri. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi. 9; 20-28.
- Çamur S, Kılınc BE, Sönmez MM, Çelik H, Öç Y. (2015) Osteoporotik kalça kırıklarının maliyet analizi. Turk Journal Osteoporosis. 21; 118-21.
- Çavuşoğlu H. (2007) Oral mukozit yönetiminde kanıt dayalı hemşirelik. Türkiye Klinikleri. 27; 398-406.
- Çetin Y, Yacı N, Yürekdel Şahin N. (2015) Kronik kas-iskelet ağrısı olan yaşlılarda kognitif düzeyin ağrı algısına etkisi. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 8(3); 71-78.
- Çınar E. (2018) Akut Myeloid Lösemi Hastalarında İndüksiyon Kemoterapisinin Lösemi İlişkili Anemiye Etkisi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Çil Barbaros E (2015) Alt ekstremitte varis tedavisi. Türk Radyoloji Seminerleri. 3; 316-327.
- Çivilibal M, Yavaş Aksu B (2015) Güncel kılavuzlar eşliğinde akut böbrek hasarı. Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Çocuk Nefroloji Kliniği. İstanbul. DOI: 10.4274/haseki.2579.
- Çoban N, Ergine Ünaltuna N (2016) Ateroskleroz gelişiminde genetik faktörlerin rolü. Deneysel Tıp Araştırma Enstitüsü Dergisi. 4(7); 3-15.
- Dadacı Z, Doğanay F, Öncel Acır N, Kadiyoran C (2019) Parkinson hastalığı olan bir olguda optik atrofi. Selcuk Tıp Dergisi. 35(4); 264-266.
- Demir Korkmaz F (2017) İşitme ve Denge Sorunu Olan Hastanın Yönetimi. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım, 4. Baskı, Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara, s:1085-1089.
- Demir Korkmaz F (2017) Yapısal Enfeksiyöz ve Enflamatuvar Kalp Hastalıkları. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım, 4. Baskı, Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara, s: 496.
- Demirci Şahin A, Üstü Y, Işık D, Öztaş D, Karataş Eray İ, Uğurlu M (2015) Serebrovasküler hastalık geçiren hastaların demografik özellikleri ve birinci basamak sağlık merkezlerinde önenebilir risk faktörlerinin değerlendirilmesi. Ankara Medical Journal. 15(4); 196-208.
- Dilek F, Ünal A, Ünsar S (2017) İleri evre demans hastasında hemşirelik bakımı: olgu sunumu. HSP. 4(2); 125-131.
- Diyabet Tanı ve Tedavi Rehberi 2019. https://www.turkdiab.org/admin/PICS/files/Diyabet_Tani_ve_Tedavi_Rehberi_2019.pdf E.T.:7.11.2021.
- Durna Z (2012) Kronik Hastalıklar ve Bakım, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 75-90.
- Dutta P, Courties G, Wei Y (2012) Myocardial infarction accelerates atherosclerosis. Nature. 4(87); 325-329.
- Eğilli CS, Sunal N (2017) Demanslı Hastaya Bakım Verenlerin Bakım Yükü ve Etkileyen Etmenlerin Belirlenmesi. Gazi Osman Paşa Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi. 3(2); 83-91.
- Enç N (2014) İç Hastalıkları Hemşireliği. Editör: ENÇ N, 1. Baskı. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, s:353.
- Enç N, Öz Alkan H (2017) Tiroid Hastalıkları. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği, 1. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 269-291.
- Enç N, Uysal H (2014) Hipertansiyon. Editör. ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği. 1. Baskı. Nobel Tıp Kitabevleri. İstanbul, sf; 85-87.
- Ercan S (2015) Devlet, üniversite ve özel hastanelerde görevli sağlık personelinin aids'e ilişkin bilgi ve tutumları (karşılaştırmalı bir çalışma). Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi. 3(3); 109-116.

- Erdem HR, Sayan M, Gökgöz Z, Ege Refiker M (2021) Yaşlılarda fiziksel aktivite: derleme. Yüksek İhtisas Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Dergisi. 2; 16–22.
- Erdil F (2012) Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği. Editör: ERDİL F, ÖZHAN ELBAŞ N, Cerrahi Hemşireliği, 4. Baskı, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, s; 97-136.
- Erdil F, Bayraktar N (2010) Yaşlı bireylerde kas-iskelet sorunlarına yönelik hemşirelik yaklaşımları. İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi. 18(2); 106-113.
- Ergin G, Kaya E, Yalçın S, Deveci M S, Özgök İ Y (2015) Küçük hücreli prostat kanseri: nadir görülen bir olgu sunumu. Üroonkoloji Bülteni. 14; 238-240.
- Erol H, Kazan E. (2015) Mesane Kanseri Güncelleme. Editör: TUNCEL A, Mesane Kanserinin Transüretal Rezeksiyonu: Teknik İpuçları, 3. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 79-82.
- Ertürk G. (2019) Parkinson hastalığının emekliliğe etkisi. Marmara Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Erzurum Alim N. (2018) Türkiye’de ve Dünyada Kanser Epidemiyolojisi. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. ET: 31.10.20121. (https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kanserdb/yayinlar/sunular/ulusal_kanser_haftasi_2018/Dr._Dyt._NURAL_ERZURUM_ALiM.pdf)
- Eti Aslan F, Bilik Ö. (2017) Gastrointestinal sistem ve ilişkili bozukluklar. Editör: ETİ ASLAN F, OLGUN N, Fizyopatoloji, Akademisyen Tıp Kitapevi, Ankara, s: 397-412.
- Eti Aslan F, Olgun N, Uzun Ö. (2017) Onkoloji. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım, 4. Baskı, Akademisyen Kitapevi, Ankara, s; 185-212.
- Evlince A, Erdem M, Demirkıran M. (2021) Cognitive profile in early stage parkinson disease. Cukurova Medical Journal. 46(1); 233-239.
- Fakhrzadeh H, Şerif F. (2012) Cardiovascular diseases in the elderly. Journal of Gorgan University of Medical Sciences. 14(3); 1-9.
- Faris FR, Flather M, Purcel H, Poole-Wilson PA, Mont AJS. (2012) Diuretics for heart failure. Cochrane Database of Systematic Reviews. E.T: 22.10.2021 <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003838.pub3>.
- Félix-Redondo F, J, Grau M, Fernández-Bergés D. (2013) Cholesterol and cardiovascular disease in the elderly facts and gaps. Aging and Disease. 4(3); 154–169.
- Gaitonde D, Rowley K, Sweeney L. (2012) Hypothyroidism: an update. Am Fam Physician. 86(3); 244-251.
- Gencer Z E, Özkan Ö. (2015) Basınç ülserleri surveyans raporu. Türk Yoğun Bakım Derneği Dergisi. 13; 26-30.
- Gençer Çeliker M. (2019) Kronik Myeloid Lösemi Hastalarında Hipofiz Tümörü Transforme Edici Gen (Pttg) Ekspresyonunun Değerlendirilmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Gök Uğur H. (2013) İnnmeli Hastalara Verilen Evde Bakım ile Bakım Vericilerine Yapılan Eğitimin Bakım Vericilerin Bakım Yükü ve Yaşam Kalitesine Etkisi. Atatürk Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Erzurum.
- Gözel N, Kılınç F, Demircan F. (2014) Unilateral Grave’s hastalığı: olgu sunumu. Firat Medical Journal. 19(1); 46-48.
- Grassi W, Angelis R. (2012) Clinical features of gout. Reumatismo. 63(4); 238-245.
- Groenewegen A, Rutten FH, Mosterd A, Hoes AW. (2020) Epidemiology of heart failure. European Journal of Heart Failure. 22; 1342–1356.
- Gurbuz C, Yurdakul I. (2020) Prostat kanseri tedavisinde fokal tedaviler. Endoüroloji Bülteni. 12(1); 53-61.

- Gülekom A (2011) Deri yaşlanması, deri kanserleri ve koruyucu önlemler. Editör: ÖZVARİŞ Ş B, ASLAN D, TC. Sağlık Bakanlığı Yaşlı Sağlığı Modülleri, Yayın No: 810, Anıl Matbaacılık, Ankara, s: 381-400.
- Gümüş K, Ünsal A. (2014) Osteoartrit'te hemşirelik bakımına güncel bir bakış. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi. 3(3); 179-182.
- Güneş S, Bağcı H, Sarıkaya Ş. (2003) Prostat Kanseri Genetiği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi. 20(3); 152-158.
- Hatzelmann A, Morcillo EJ, Lungarella G, et al. (2010) The preclinical pharmacology of roflumilast selective, oral phosphodiesterase 4 inhibitor in development for chronic obstructive pulmonary disease. Pulmoner Pharmacology. 23; 235-56.
- Höbek Akarsu R, Oskay Ü (2015) Gebelikte venöz tromboemboli ve hemşirelik bakımı. Medeniyet Medical Journal 30(2); 89-95.
https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/hipetansiyon_kp_20200723.pdf
<https://www.niams.nih.gov/health-topics/bone-health-and-osteoporosis> ET:30.10.2021.
<https://www.tard.org.tr/assets/kilavuz/6.pdf>. tard kan ve kan ürünleri transfüzyonu uygulama kılavuzu. doc
- Hui M, Doherty M (2014) Optimizing current treatment of gout. Nature Reviews Rheumatology. 10; 271-283.
- İçer M, Gezmen Karadağ M (2016) Böbrek taşı olan hastalarda beslenme durumunun potansiyel böbrek asit yükü düzeyine etkisinin belirlenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 7(4); 1-9.
- İnöz E, Rıfat Özakpınar H, Durgun M, Eryılmaz A T, Selçuk C T, Tellioglu A T (2012) Geriatrik hastalarda baskı yaralarına yaklaşım. Dicle Tıp Dergisi. 39(3); 408-412.
- Kalender N, Sütçü Çiçek H (2016) Eski değil eskimeyen hastalık: tüberküloz. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 3(2); 58-67.
- Kanbara A, Seyama I (2011) Gıda maddelerini manipüle ederek idrar pH'nın ürik asit atılımına etkisi Nükleozidler, Nükleotidler Nükleik Asitler. 30(12); 1066 – 1071.
- Kankaya H, Karadakovan A. Yaşlı bireylerde günlük yaşam aktivite düzeylerinin yaşam kalitesi ve sosyal izolasyon durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: 2018.
- Kantarci F, Olgun DÇ, Dikici AS (2013) Mesane kanserlerinde tanıyı kolaylaştırıcı radyolojik yöntemler. Üroonkoloji Bülteni. 12(1); 54-57.
- Kaptan G, Dedeli Ö (2012) Temel İç Hastalığı Hemşireliği. İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 200-204.
- Kara A V, Aksu S (2018) İmatinib tedavisi alan kronik myeloid lösemi hastalarında tedavi etkinliğinin ve prognozun değerlendirilmesi. Dicle Tıp Dergisi. 45(4); 463-471.
- Karaarslan E (2017) Prostat kanseri evrelemesi. Türk Radyoloji Derneği. 5; 451-9.
- Karadağ E (2018) Yaşlı kanser hastalarında yorgunluk. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 11(4); 328-333.
- Karadakovan A (2014) Yaşlı Sağlığı ve Bakım. Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara.
- Karadakovan A (2017) Sinir Sistemi Hastalıkları. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım, 4. Baskı, Akademisyen Kitabevi, Ankara, s: 1127-1165.
- Karadakovan A. (2017). Yaşlılık ve bakım. Ayfer Karadakovan, Fatma Eti Aslan (Eds.). Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. (S. 105-126). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Karakoyunlu A, Özok HU (2015) Mesane Kanseri Güncelleme. Editör: TUNCELA, Mesane Kanserinin Epidemiyolojisi, Etiyolojisi, Tarama, Erken Tanısı ve Önlenmesi, 3. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 13-18.

- Karakuş V, Giden A, Soysal D E, Bozkurt S, Kurtoğlu E (2016) Erişkin hastalarda anemi etiyojisi, risk faktörleri ve nüksün değerlendirilmesi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi. 3(1); 1-6.
- Karan MA (2018) Yaşlılarda düşme, önemi ve risk faktörlerinin değerlendirilmesi. Aegean Journal Medical Science. 4; 129-132.
- Kasar B, Özbek M (2011) Yaşlı Sağlığı Modülleri. Editör: BAHAR ÖZVARİŞ Ş, ASLAN D, Yaşlılıkta Ağız Ve Diş Sağlığı, Anıl matbaacılık, Ankara, s: 51-63.
- Kavurmacı M (2017) Tüberkülozdan korunma ve hemşirenin rolü. Türkiye Klinikleri Journal International Medical Nursing-Special Topics. 45-49.
- Kaymakçı Ş (2017) Göz Hastalıkları. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Akademisyen Tıp Kitapevi, Ankara, s: 1069-1073.
- Kemp, C. D, Conte, J. V (2012) The pathophysiology of heart failure. Elsevier, 21(5), 365-371.
- Kesici H (2016) Diyabet ve periodontitis. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 11(3); 23-25.
- Kırca K, Kutlutürkân S (2018) Baş-boyun kanserlerinde radyoterapiye bağlı gelişen erken ve geç dönemdeki semptomların kontrolü. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 9(2); 110-117.
- Kim V, Criner GJ (2013) Chronic bronchitis and chronic obstructive pulmonary disease. American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine. 3(7); 228-237.
- Kirazlı Y (2014) Osteoartrit tanı ve tedavi kılavuzlarına güncel bakış. Turkish Journal Of Geriatrics. 14(1); 119-125.
- Kocabaş A (2015) Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı. Editör: ARSEVEN O, Temel Akciğer Sağlığı ve Hastalıkları, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 135-138.
- Koçak N (2018) Diyabetik retinopati ve diyabetik maküla ödeminde epidemiyoloji ve risk faktörleri. Güncel Retina. 2(2); 89-93.
- Koçan Ş N, Çalışkan S (2020) Çocuklarda lösemi ve ağız içi bulguları. Osmangazi Tıp Dergisi Ağız Kanserleri. Özel Sayısı. s: 271-274.
- Korkmaz A (2018) Trakeostomili hastaların sosyal izolasyon durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.
- Kravets I (2016) Hyperthyroidism: diagnosis and treatment. American Family Physician. 93(5); 363-370.
- Kristie N Tu, Janette D Lie, Chew King Victoria Wan, Madison Cameron, Alaina G Austel, Jenny K Nguyen, Kevin Van, Diana
- Kumar, J (2013) Epidemiology of hypertension. Elsevier, 2(2), 56-61.
- Kuo CF, Grainge MJ, Zhang W, Doherty M. (2015) Gutun küresel epidemiyolojisi: prevalans, insidans ve risk faktörleri. Nature Reviews Rheumatology. 11(11); 649 – 662.
- Kurman Y (2018) Parkinson hastalığı ve ilişkili olduğu genler. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi. 6; 231-239.
- Leo S, Lee S, Braverman L (2016) Hyperthyroidism. The Lancet. 388(10047); 906–918.
- Lionakis, N., Mendrinou, D, Sanidas, E., Favatas, G., Georgopoulou, M. (2012). Hypertension in the elderly. World Journal of Cardiology, 4(5), 135-147.
- Loy CT, Schofield PR, Turner AM, BJ Kwok (2014) Demansın genetiği. The Lancet. 383(9919); 828-840.
- Magnussen, C., Niiranen, T. J., Ojeda, F. M., et al. (2019) Sex-specific epidemiology of heart failure risk and mortality in Europe: results from the biomarcare consortium. Journals American College Cardiology, 7(3), 204-213.

- Mannino DM, Homa DM, Akinbami LJ, Ford ES, Redd SC (2002) Chronic obstructive pulmonary disease surveillance- United States 1971-2000. *MMWR Surveill Summ.* 51;1-16.
- Mitchell SL. (2015) İleri demans. *New England Journal Medicine.* 372; 2533-2540.
- Narter F, Tarhan F, Sağlam E, Erdem K, Kavukoğlu Ö, Çamur E, Faydacı G (2016) Mesane kanseri tedavisinde re-transüretal rezeksiyonun önemi. *Üroonkoloji Bülteni.* 15; 94-97.
- Narter F, Şahin C (2015) Mesane kanseri için tarama: uygunluğu ve kısıtlılıkları. *Üroonkoloji Bülteni.* 14; 38-45.
- Okkaoğlu MC, Özdemir M, Şeşen H, Taşkesen A, Demirkale İ, Altay M (2016) Yaşlılarda Kalça Kırıklarının Epidemiyolojik Özelliklerinin Retrospektif Analizi. *Akademik Araştırma Tıp Dergisi.* 1(1); 17-23.
- Ordu Akkaya NK (2012) Birinci Basamak için Temel Geriatri. 1.Baskı, Algi Tanıtım, Ankara. s; 39-41.
- Orhan B (2017) Basınç yaralarını önleme kılavuzu: kanıta dayalı uygulamalar. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 26(4); 427-440.
- Öğütmen MB (2011) Akut böbrek yetmezliği. *GKDA Dergisi.* 17(2):25-33.
- Özarkan Çakan, F (2019). İleri yaşta kardiyovasküler fizyolojide değişiklikler. *Türk Kardiyol Dern Ars,* 45(5), 5-8.
- Özbayır T. Çınar Pakyüz S (2017) Mide ve duodenum hastalıkları. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım, Akademisyen Tıp Kitapevi, Ankara, s: 655-678.
- Özcan M, Kapucu S (2014) Üriner inkontinansı olan geriatric hastalara hemşirelik yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi.* 101-109.
- Özdamar Y, Örnek K, Kara C (2011) Yaşlı Sağlığı Modülleri. Editör: BAHAR ÖZVARIŞ Ş, ASLAN D, Yaşlılıkta Görmenin Korunması, Anıl matbaacılık, Ankara, s: 132-136.
- Özdemir T, Yılmaz Demirci N, Kılıç H, Koç O, Kaya A, Öztürk C (2020) An epidemiologic study of physician diagnosed chronic obstructive pulmonary disease in the Turkish population: COPD Turkey-1. *Turkish Journal of Medical Sciences.* 50; 132-140.
- Özen, M (2016) Erkeklerde Alt Üriner Yol Semptomları/Benign Prostat Hiperplazisi. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics,* 7(4), 26-33.
- Özer, S (2019) Olgü Senaryolarıyla İç Hastalıkları Hemşireliği. 1.Baskı, İstanbul Medikal Yayıncılık, İstanbul, s:198-268.
- Özkan Çakan, F (2017) Yaşlılarda hipertansiyon. *Türk Kardiyolog Dern Ars,* 45(5), 29-31.
- Özişler Z, Delialioğlu SÜ, Özel S, Şahin Onat Ş, Yılmaz Şahin A, Dolmuş M (2015) Yaşlılarda osteoporoz farkındalığı: yaşlılarımız nerede? *Türk Osteoporoz Dergisi.* 21; 69-72.
- Özkaptan B, Kapucu S (2015) Koah'lı bireylerde öz-etkililiğin geliştirilmesinde evde bakımın önemi. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi.* 4(2); 74-78.
- Özveren, H., Faydalı, S., Gülnar, E., & Dokuz, H. F. (2018). Hemşirelerin ağrı değerlendirmesine ilişkin tutum ve uygulamaları. *Çağdaş Tıp Dergisi,* 8(1), 60-66.
- Parvathaneni A, Fischman D, Cheriath P (2012) A New Look at Hypothyroidism. Editör: SPRINGER D, Hashimoto's thyroiditis. 1. Baskı, In Tech, Hırvatistan, s: 48-68.
- Pehlivan S, Karadakovan A (2013) Yaşlı bireylerde fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik tanılması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2(3); 385-395.
- Pelkonen M, Notkola IL, Nissinen B, Tukiainen H, Koskela H (2006) 30 yıllık pulmoner fonksiyon ve 40 yıllık mortalite ile ilişkili olarak kronik bronşit ve KOAH'ın otuz yıllık kümülatif insidansı: orta yaşlı kırsal erkeklerde bir takip. *Sandık.* 130; 1129-1137.
- Pepedil Tanrikulu F., Yanardağ Açık D., Özdemir M (2021) Geriatrik Hastalarda Hematolojik Malignitelerin Dağılımı: Tek merkez deneyimi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi.* 54(2); 254-258.

- Philaa SGJ, Palmer AJR, Agricola R, DPhila P, Vincent TL, Weinans H, Carr AJ (2015) Osteoarthritis. *The Lancet*. 386(9991); 376-387.
- Prina E, Ranzani OT, Torres A (2015) Toplum kökenli pnömoni. *The Lancet*. 386(9998); 1097-1108.
- Rafieian-Kopaei, M., Setorki, M., Douidi, M., Baradaran, A., Nasri, H (2017) Atherosclerosis: Process, Indicators, Risk Factors and New Hopes. *International Journal of Preventive Medicine*, 5(8), 927-946.
- Ragab G, Elshahaly M, Bardin T (2017) Gut: Yeni bir bakış açısıyla eski bir hastalık – bir inceleme. *İleri Araştırma Dergisi*. 8(5); 495-511.
- Reginato AM, Dağı DM, Yang I, Choi HK (2012) Hiperürisemi ve gut genetiği. *Nature Reviews Rheumatology*. 8; 610-621.
- Rossignol P, Hernandez AF, Solomon SD, Zannad F (2019) Heart failure drug treatment. *The Lancet*, 393(10175), 1034-1044.
- Sağlam F, Çakır B (2012) Birinci basamakta tiroid hastalıklarına klinik yaklaşım, *Ankara Medical Journal*. 12(3); 136-139.
- Savcı C (2020) Disfaji gelişen akut inmeli hastalarda bireyselleştirilmiş hemşirelik bakımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 23(3); 423-429.
- Sayın Kasar K ve Yıldırım Y (2016) Hiv/aids hastalarında yorgunluk ve hemşirelik bakımı. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 5(2); 72-79.
- Sebahat Kasapoğlu E, Enç (2017) Koroner arter hastaları için bir rehber. *Journal of Cardiovascular Nursing*, 8(15), 1-7.
- Seremet Kürklü N, Kaner G (2015) Gastroözofageal reflü hastalığında beslenmeye güncel bakış. *Güncel Gastroenteroloji*. 19(3); 139-141.
- Sharma SK, Mudgal SK, Mandal A (2020) Thyroid disease in older people: Nursing perspectives. *Thyroid Research Practice*. 17(3); 110-117.
- Smeets M, Vaes B, Mamoris P, et al. (2019) Burden of heart failure in flemish general practices: a registry-based study in the Intego database. *British Medical Journal*, 9(1), 1-9.
- Sonkaya A, Ceylan M (2019) The investigation of alexithymia in patients with parkinson disease. *Gulhane Medical Journal*. 61; 93-96.
- Soyuer F, Cankurtaran F, Gültekin M, Mirza M, Ertürk G (2017) İdiopatik parkinson hastalarında düşme sıklığının, sosyodemografik ve klinik faktörlerle ilişkisi. *Turk Journal Neurology*. 23; 9-14.
- Şahin M (2017) Yaşlı hastalarda antitrombotik tedavi - fark var mı? *Turk Kardiyoloji Derneği Arşivi*, 45(5), 89-92.
- Şendoğan, F., Turan, T., Güzel, R., Efiloğlu, Ö., Danacıoğlu, Y. O., Atis, G., Çaşkurlu, T. & Yıldırım, A (2019) Türkiye'deki Ürologların Benign Prostat Hiperplazisi Tedavisindeki Güncel Yaklaşımları. *The New Journal of Urology*, 14(2), 105-113. DOI: 10.33719/yud.582670
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020) Akut İskemik İnme Tanı ve Tedavi Rehberi, Ankara. <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/36615,akutiskemikinmetanitedavirehberi20200226pdf.pdf?0>
- Tanrıverdi B, Savaş Tetik Ş (2017) Aterosklerozun patofizyolojisi ve risk faktörleri. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 21; 1-9.
- Tanrıverdi MH, Karadağ A, Hatipoğlu E (2010) Kronik böbrek yetmezliği. *Konuralp Tıp Dergisi*. 2(2); 27-32.
- Taş Gülen Ş (2016) Pulmoner tromboemboli: tanım ve epidemiyoloji. *Türkiye Klinikleri Pulmoner Medicine-Special Topics*. 9(1); 1-5.
- Taş İ, Ülger B V, Önder A, Kapan M, Bozdağ Z (2015) Peptik ülser perforasyonunda morbidite ve mortaliteye etkili risk faktörleri. *Ulusal Cerrahi Dergisi*. 31; 20-5.
- Taş S, Cengiz K, Erdem E, Karataş A (2011) Akut ve kronik böbrek yetmezliğinde mortalite nedenleri. *Fırat Tıp Dergisi*. 16(3); 120-124.

- Taşdemir E (2019) Parkinson hastalığında nöroinflamasyonun rolü. Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 26(3); 348-352.
- Tatlıcıoğlu T (2007) Kronik obstrüktif akciğer hastalığı ve geleceği. Tüberküloz ve Toraks Dergisi. 55(3); 303-318.
- Taylor PN, Scholz A, Gutierrez-Buey G, Lazarus JH, Dayan CM, Okosieme OE (2018) Global epidemiology of hyperthyroidism and hypothyroidism. Nature Reviews Endocrinology. 14; 301-316.
- Teoman G (2017) Parkinson hastalarında orta kulak bulguları. Başkent Üniversitesi: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Terzi H, Terzi R, Kale A (2013) 18 yaş üstü kadınlarda üriner inkontinans sıklığı ve etkileyen faktörler. Ege Tıp Dergisi. 52(1); 15-19.
- Thomas DR (2001) Improving outcome of pressure ulcers with nutritional interventions: a review of the evidence. Nutrition. 17(2); 121-5.
- Tiroit Hastalıkları Tanı ve Tedavi Kılavuzu (2016) Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. <http://tekinakpolat.com/wp-content/uploads/2016/11/tiroid-endokrin-kilavuz.pdf>. E.T.: 6.11.2021.
- Topbaş E (2015) Kronik böbrek hastalığının önemi, evreleri ve evrelere özgü bakımı. Nefroloji Hemşireliği Dergisi. 10(1); 53-59.
- Topbaş E, Bingöl G (2017) Psikososyal Boyutu ile Diyaliz Tedavisi ve Uyum Sürecine Yönelik Hemşirelik Girişimleri. Türk Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon Hemşireleri Derneği Nefroloji Hemşireliği Dergisi. 1(12); 36-4.
- Towiwat P, Li ZG (2015) C vitamini, alkol, kahve, çay, süt ve yoğurdun ürik asit ve gut ile ilişkisi. International Journal of Rheumatic Diseases. 18(5); 495 – 501.
- Truesdale K, Jurdi A (2013) Nebulized lidocaine in the treatment of intractable cough. American Journal of Hospice and Palliative Care. 30(6); 587-589.
- Tu KN, Lie JD, Wan CKV, Cameron M, Austel AG, Nguyen JK, Van K, Hyun D (2018) Osteoporosis: a review of treatment options. Pharmacy and Therapeutics. 43(2); 92–104.
- Turgut N, Ak A, Ak E, Yakar N, Yakar N, Yılmaz B, Cora B, Mıngır T, Ali İ (2017) Yoğun bakım hastalarında basınç ülseri sıklığı, önlenmesi ve tedavisi. Türk Yoğun Bakım Hemşireliği Derneği Dergisi. 15; 72-6.
- Tutar N, Yeşilkaya S, Memetoğlu ME, Özel D, Boşnak E (2013) Gümüşhane il merkezinde yaşayan erişkinlerde kronik bronşit prevalansı. Tüberk Toraks. 61(3); 209-215.
- Tülek Z (2014) Osteoartrit. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, s: 422-425.
- Tülek Z (2014) Romatoid Artrit. Editör: ENÇ N, İç Hastalıkları Hemşireliği, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, s: 415-425.
- Tülek Z (2014). Alzheimer Hastalığı. Editör: ENÇ N, İç hastalıkları hemşireliği, Nobel Tıp Kitapevleri, 1. Baskı, İstanbul, s: 329-330.
- Tülek Z (2017) Nörolojik sistem hastalıkları ve hemşirelik bakımı. İçinde: İç Hastalıkları Hemşireliği Editör: Enç N. 2. Baskı, İstanbul. s:320.
- Tümer A ve Ünal S (2011) HIV/AIDS epidemiyolojisi ve korunma. Aile ve Toplum. 4(1); 1-8.
- Türk H, Karabıçak M, Ün S, Tarhan H, Yalbuzağ O N, Bayol N Ü, Süelözgen T, İşoğlu C S, Zorlu F (2015) Radikal sistoprostatektomi yapılan hastalarda prostat kanseri insidansı ve klinik önemi. Ege Tıp Dergisi. 54(2); 65-69.
- Türk Kardiyoloji Derneği Ulusal Hipertansiyon Tedavi ve Takip Kılavuzu. https://tkd.org.tr/kilavuz/k03/3_2d304.htm?wbnum=1104

- Ulutaşdemir N (2019) Geriatriye Disiplinler Arası Yaklaşım. Editör: Sevil Ü, Bayram Değer V, Yaşlı Bireylerde Sağlığın Korunması Ve Geliştirilmesi, Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları, İstanbul, s: 5-24.
- Unger T, Borghi C, Charchar F, et al. (2020) International Society of Hypertension Global Hypertension Practice Guidelines. *Hypertension*, 75(6), 1334-1357.
- Uysal H (2017) İç Hastalıkları Hemşireliği. Editör. ENÇ N, Pnomöni. 1. Baskı. Nobel Tıp Kitapevleri. İstanbul. sf; 166-170.
- Uysal H, Enç N (2017) İç Hastalıkları Hemşireliği. Editör: ENÇ N, Diyaliz Tedavisi ve Hemşirelik Bakımı, 1. Baskı, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, s: 250-258.
- Yaşlılıkta Endokrinolojik Hastalıkların Tedavi Kılavuzu (2019) Yaşlıda Tiroid Hastalıkları. <https://temd.org.tr/kilavuzlar>. E.T.: 6.11.21.
- Yava A, Kökçar Ç (2017) Fizyopatoloji. Editör: ETİ ASLAN F, Olgun N, Kalp ve İlişkili Bozukluklar, Akademisyen Kitapevi, Ankara, s:221-224.
- Yavuz M (2017) Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Editör: KARADAKOVAN A, ETİ ASLAN F, Kas İskelet Sistemi Hastalıkları, 4. Baskı, Akademisyen Kitapevi, Ankara, s: 1300-1305.
- Yavuzgil O (2016) Kararlı koroner arter hastalığı: epidemiyoloji ve güncel tedavi kılavuzlarının yaklaşımı. *Türk Kardiyoloji Derneği Dergisi*, 44(3), 1-7.
- Yeşilbalkan Usta Ö (2017) Fizyopatoloji. Editör: ETİ ASLAN F, OLGUN N, Sinir Sistemi ve İlişkili Bozukluklar, Akedemisyen Kitapevi, Ankara, s: 372.
- Yıldırım B, Özkahraman Ş, Ersoy S (2011) Yaşlılıkta görülen fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik bakımı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 2(2); 19-23.
- Yıldız Ayvaz M, Enç N (2018) Kalp yetersizliğinde ödem. *Kardiyovasküler Hemşirelik Dergisi*. 9(19); 69-75.
- Yıldız H (2017) Fizyopatoloji. Editör: ETİ ASLAN F, Olgun N, Vasküler Sistem ve İlişkili Bozukluklar, Akademisyen Kitapevi, Ankara, s:235-263.
- Yokuş B, Çakır DÜ (2012) Kanser biyokimyası. *Dicle Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*. 1(2); 7-18.
- Yurtsever S (2017) Fizyopatoloji. Editör: Eti Aslan F, Olgun N, Solunum Sistemi ve İlişkili Bozukluklar. Akademisyen Tıp Kitabevi. Ankara. sf: 321-334.
- Yücelbaş Ş, Yücelbaş C (2019) Temel Bileşen Analizi Yöntemleri Kullanarak Parkinson Hastalığının Otomatik Teşhisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 16; 294-300.

2. PSİKOLOJİK BOYUTUYLA YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞINA ETKİSİ

Döndü Çuhadar

“Gençlik, mayıstaki taze bir çiçek gibidir. Yaş, hayatın fırtınalarını takip eden bir gökkuşağı gibidir. Her birinin kendi güzelliği vardır.”

David Polis

2.1. YAŞLI RUH SAĞLIĞI

Yaşlılık ya da geç yetişkinlik bir hastalık hali değildir ve yaşam döngüsünün 65 yaşında başlayan aşamasını ifade eder. Zenginlik arayışından sağlığın korunmasına, fiziksel çevikliğin ve zihinsel keskinliğin, arkadaşların ve sevilenlerin, statü ve gücün kaybına geçişle yansıtılır. Bununla birlikte, hasta-yaşlı olarak bilinen, işlev görme ve hatta hayatta kalma yeteneklerini bozan zihinsel veya fiziksel bozuklukları veya her ikisi birden olan yaşlı bireyler vardır. Ortalama yaşam süresinin uzaması ile ülkemizde de psikiyatri kliniklerinde yatan geriatrik hasta sayısının artması, tanılarının tespitini önemli hale getirmiştir.

Geriatric popülasyon hastane yatışlarının yaklaşık olarak %50'sini oluşturmaktadır. Geriatric hastaların %25'inde belirgin bir psikiyatrik bozukluk olduğu tahmin edilmektedir. Major depresyon, demans ve deliryum yaşlı bireylerde en sık bulunan psikiyatrik hastalıklardandır. Bir üniversite hastanesinde 2010-2017 yılları arasında yatmış olan 60 yaş ve üzeri hastaların tanıları gözden geçirildiğinde; %3,9'unun depresif dönem, %16,7'sinin anksiyete bozukluğu, %11,1'inin psikotik bozukluk, %15,3'ünün bipolar bozukluk depresif ya da manik dönem nedeniyle tedavi edildiği, %19,5'inde demans eş tanısının olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda, acil servise başvuran yaşlı hastaların psikiyatrik tanuları değerlendirildiğinde; en sık konulan tanılar depresyon, anksiyete-

KAYNAKLAR

- Abrams, R. C., Boné, B., Reid, M. C., Adelman, R. D., Breckman, R., Goralewicz, R., ... & Teresi, J. (2015). Psychiatric assessment and screening for the elderly in primary care: design, implementation, and preliminary results. *Journal of Geriatrics*, 1-9.
- American Association for Geriatric Psychiatry. Depression in later life: Not a natural part of aging. <https://www.aagponline.org/index.php?src=gendocs&ref=depression&category=Foundation>
- Annemiek, D., Kupka, R., Vedel Kessing L., Stek, M., Sajatovic, M (2011). Bipolar disorder in elderly. *Aging Health*, 7(6):797-800.
- American Association of Geriatric Psychiatry (2021). Anxiety and Older Adults: Overcoming Worry and Fear. <https://www.aagponline.org/index.php?src=gendocs&ref=anxiety> (E.T.07.09.2021)
- Amerikan Psikiyatri Birliği (APA), (2013). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM 5). Beşinci Baskı. Köroğlu E (Çev. Ed.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Anxiety in the Elderly: Symptoms and Restorative Strategies. <https://blog.ioaging.org/mental-illness/anxiety-in-the-elderly-symptoms-and-restorative-strategies/>
- Aslan, M., & Hocaoğlu, Ç. (2014). Yaşlılarda intihar davranışı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(3), 294-309.
- Banazak, D. A. (1997). Anxiety disorders in elderly patients. *The Journal of the American Board of Family Practice*, 10(4), 280-289.
- Blair, C (2011). Mental Health Promotion. *Geropsychiatric and Mental Health Nursing*. Melillo, K.D., & Houde, S. C. (Eds.). Jones & Barlett Learning, second Edition, USA, ss: 101-119.
- Bodner, E., Palgi, Y., & Wyman, M.F. (2018). Ageism in Mental Health Assessment and Treatment of Older Adults. *Contemporary Perspectives on Ageism*. Ayalon, L., & Tesch-Römer, C. (eds.) Springer Nature, pp:241-262. (eBook: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8>)
- Byrd, E.H., & Vito, N. A. (2011). Nursing Assessment and Treatment of Depressive Disorders of Late Life. *Geropsychiatric and Mental Health Nursing*. Melillo, K.D., & Houde, S. C. (Eds.). Jones & Barlett Learning, second Edition, USA, pp:147-175.
- da Costa LaneValiengo, L., Stella, F., & Forlenza, O. V. (2016). Mood disorders in the elderly: prevalence, functional impact, and management challenges. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 12 2105–2114.
- Elderly Mental Health Care Working Group. (2002). Guidelines for elderly mental health care planning for best practices for health authorities. Retrieved November, 10, 2008.
- Elsawy, B., & Higgins, K. E. (2011). The geriatric assessment. *American family physician*, 83(1), 48-56.
- Flint, A. J. (2005). Generalised anxiety disorder in elderly patients. *Drugs & aging*, 22(2), 101-114.
- Hocaoglu, Ç. (2001). İleri yaşlarda görülen psikotik bozukluklar/ Psychotic disorders in elderly period. *Anadolu psikiyatri dergisi*, 2(2), 106-115.
- Hung, M., Crum, A. B., Bounsanga, J., Voss, M. W., Chen, W., & Birmingham, W. C. (2015). Prevalence of depressive symptoms in the older population. *Geriatric Mental Health Care*, 3(3-4), 29-35.
- İpekçioğlu, D., Çetinkaya, Ö., Küçükgöncü, S., Karamustafalıoğlu, N., Yener, F., İlnem, M. C., ... & Bozgeylik, G. (2012). Bir eğitim hastanesi psikiyatri acil servisine başvuran yaşlı hastaların sosyodemografik ve klinik özellikleri. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(1):24-31.
- Karim, S., & Byrne, E. J. (2005). Treatment of psychosis in elderly people. *Advances in Psychiatric Treatment*, 11(4), 286-296.
- Kurlowicz, L. H. (1997). Nursing standard of practice protocol: depression in elderly patients. NICHE faculty. *Geriatric Nursing (New York, NY)*, 18(5), 192-9.

- Kyomen, H. H., & Whitfield, T. H. (2009). Psychosis in the elderly. *American Journal of Psychiatry*, 166(2), 146-150.
- Marksteiner, J., Jagsch, C., Psota, G., Rainer, M., Ruepp, B., Singewald, E., ... & Wancata, J. (2013). Geriatric psychiatry in Austria: current status and new perspectives. *Geriatric Mental Health Care*, 1(4), 82-87.
- McClane, K. (2012). Issues Specific to the Elderly. *Psychiatric Mental Health Nursing*. Jones, J.S., Fitzpatrick J.J., & Rogers, V. L. (eds.) Springer Publishing Company, New York, ss:503-525.
- Meeks, T. W., Lanouette, N., Vahia, I., Dawes, S., Jeste, D. V., & Lebowitz, B. (2009). Psychiatric assessment and diagnosis in older adults. *Focus*, 7(1), 3-16.
- Mentes, J.C., & Bail, J. K. (2011). Psychosis in older Adults. *Geropsychiatric and Mental Health Nursing*. Melillo, K.D., & Houde, S. C. (Eds.). Jones & Barlett Learning, second Edition, USA, pp:203-225.
- Orhan, F. Ö. (2010). Yaşlılarda Psikiyatrik Bozukluklar. *GeroFam*, 1(2):50-72.
- Öztürk, M. (2016). Yaşlıda ruh sağlığını koruma-pozitif psikoloji ve müdahale yöntemleri. *Ege Tıp Dergisi*, 55;19-25.
- Park, M., & Ünützer, J. (2011). Geriatric depression in primary care. *Psychiatric Clinics*, 34(2), 469-487.
- Pinto, C. (2007). The Geropsychiatric Interview, Assessment and Diagnosis. *Clinical Practice Guidelines for Geriatric Psychiatry, Indian Psychiatric Society*.235-257.
- Sadock, B. J., Ahmad, S., & Sadock, V. A. (2019). Geriatric Psychiatry. Kaplan & Sadock's Pocket Handbook of Clinical Psychiatry. Sixth edition. Wolters Kluwer, Philadelphia, ss:539- 554.
- Signs and symptoms of anxiety and depression in older people. <https://www.beyondblue.org.au/who-does-it-affect/older-people/signs-and-symptoms-of-depression-in-older-people>
- Stevens, G. L. (2013). Geropsychiatric Nursing. Principles and Practice of Psychiatric Nursing. Stuart, G. W. (Ed.). Elsevier, Tenth edition, pp:714-734.
- Subramanyam, A. A., Kedare, J., Singh, O. P., & Pinto, C. (2018). Clinical practice guidelines for geriatric anxiety disorders. *Indian journal of psychiatry*, 60(Suppl 3), S371.
- Şen, B., Aydın, M., & Altınbaş, K. (2020). Bir üniversite hastanesi psikiyatri kliniğinde yatırılarak tedavi gören yaşlı hastaların tanı ve tedavilerinin değerlendirilmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 30(1):5-10.
- Targum, S. D. (2001). Treating psychotic symptoms in elderly patients. Primary care companion to the *Journal of Clinical Psychiatry*, 3(4), 156-163.
- Thomas, A. J., & O'Brien, J. T. (2009). Mood disorders in the elderly. *Psychiatry*, 8(2), 56-60.
- Varghese, M., & Dahale, A. B. (2018). The geropsychiatric interview-assessment and diagnosis. *Indian Journal of Psychiatry*, 60(Suppl 3);301-311.
- Varma, G. S., Oğuzhanoğlu, N. K., Amuk, T., & Ateşçi, F. (2008). Huzurevindeki Yaşlılarda Depresyon Sıklığı ve İlişkili Risk Etmenleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 11(1):25-32.
- WHO. Mental health of older adults. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-of-older-adults> E.T:09.07.2021
- Wiese, B. S. (2011). Geriatric depression: the use of antidepressants in the elderly. *BcMJ*, 53(7), 341-7.
- Yeşil, B., & Almış, B. H. (2017). Bir Ruh Sağlığı Hastanesi Acil Servisine Başvuran Yaşlı Hastaların Sosyo Demografik ve Klinik Özellikleri. *Fırat Tıp Dergisi*, 22(3), 113-117.

3. SOSYOKÜLTÜREL BOYUTUYLA YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞINA ETKİSİ

Hatice Serap Koçak

Sosyal yaşlanma; sosyal hayatta, iş/meslek ve sosyal aktivitelerinde gücünün ve yeteneğinin eskiye nazaran azalmasına bağlı olarak toplumsal rol ve statünün farklılaşmasıdır. Yaşlıya karşı tutum, yaşlının toplumdaki yeri ve saygınlığı kültürlere göre değişmekle birlikte genel olarak fiziksel aktivite kaybı, toplumsal rollerin değişmesi veya kaybı bireylerin toplumdaki soyutlanmasına ve kendi kabuğuna çekilmesine neden olmaktadır. Fiziksel yaşlanmaya bağlı olarak bireyin günlük yaşamının etkilenmesi ve toplumsal rollerini yeterince yerine getirememesinden dolayı çevresinden yaşlı olduğuna dair geri dönüşler alması; diğer bireylerin yaşlanan kimseden sergilemesini beklediği davranışları içermektedir. Butler, sosyal yaşlanmayı kuşak çatışması kapsamında değerlendirerek yaşlanmayı öznel bir deneyim olarak ele alır. Orta yaşlıların yaşlılara, diğerlerinin de gençlere karşı önyargılarını ciddi bir sorun olarak tanımlar.

Yaşlanan nüfus, sağlıktan sosyal güvenliğe, çevreden eğitime, çalışma hayatından toplumsal etkinliklere, serbest zaman aktivitelerinden aile yaşamına kadar toplumu tüm yönleri ile etkilemektedir. Bu nedenle, yaşlı sorunlarının yalnızca aile ile çözümlenmeyeceği açıktır. Önceleri gelişmiş ülkelerin sorunu olan yaşlanma olgusu, günümüzde tüm dünya ülkelerini etkilemektedir. Bir kısım sorunlar yaşlının fiziksel, duygusal ve maddi durumundan diğerleri çevresel koşullardan dolayıdır. Yaşlılık kişinin sorunu gibi görünse de aslında, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik uygulamalarla toplumsal bir sorundur. Ülkelerin sosyal devlet anlayışı ile geliştirdikleri; sosyal politikaları ve sosyal güvenlik yasaları bu dönemde karşılaşmış oldukları sorunları azaltmakta ya da arttırmaktadır.

Demografik dönüşüm sadece yaşlının rollerini ve statüsünü değil, toplumdaki aile yapısını etkilemektedir. Ailenin küçülmesi geniş ailenin yerini çekirdek aileye bırakması ve yaşlı nüfusun sayısal artışı, yaşlıların aile içindeki konumlarını da etkilemiştir. Ülkemizde 1969'lu yıllarda %32 civarında olan geniş aile oranı, 2018'de %16,1'e düşmüştür. Geleneksel aile yapısında birkaç kuşak bir arada yaşarken, ailede karar verici pozisyondaki yaşlı, ailenin küçülmesi ve kentleşme ile yalnız başına ya da eşiyile baş başa

KAYNAKLAR

- Ageism (2021). (11.11.2021 tarihinde https://www.who.int/health-topics/ageism#tab=tab_1 adresinden ulaşılmıştır).
- Ageing in Ireland (2007). (10.11.2021 tarihinde <https://www.cso.ie/en/media/csoie/releasespublications/documents/otherreleases/2007/ageinginireland.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yaşlı Nüfus İstatistik Bülteni (2020). (01.10.2021 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/yasli-nufus-istatistikleri-bulteni/> adresinden ulaşılmıştır).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Huzurevi sayıları. (01.10.2021 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/kuruluslar/yasli> adresinden ulaşılmıştır).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). (01.10.2021 tarihinde <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5596/durum-tespit-calismasi-2013-2014-sonuc-raporu.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Akdemir, N., Çınar, F.İ., Görgülü, Ü. (2007). Yaşlılığın algılanması ve yaşlı ayrımcılığı. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10 (4),215-222.
- Altay B, Aydın T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12 (1), 11-18.
- Altun, A., Demirel, B. Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığıyla ilgili tutumları: Keskin MYO örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 423-434.
- Arpacı, F., Bakır, B. (2017). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, 691-703.
- Arun, Ö., Pamuk, D. (2014). Kurumsal bakım sektöründe ageism: yaşlı bakım personelinin yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin ayrımcı tutumlarının nedenleri ve müdahale önerileri. *Mediterranean Journal of Humanities*. 2,19-33.
- Aydemir, Gedük, E. (2018), Hemşirelik Mesleğinin Gelişen Roller. *HSP*, 5 (2),253-258.
- Ayrancı, A. (2020). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Yaşlılara Karşı Tutumları. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Bölüktaş RP. Temel gerontoloji (2020). (01.10.2021 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/yasli_bakimi_onlisans_ao/temel_gerontoloji.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Bulut E, Çilingir D. (2016). Yaşlı ayrımcılığı ve hemşirelik bakımına yansımaları. *TAF Preventive Bulletin*. 15(5),446-449.
- Bulut Uğurlu N. (2019) Yaşlı istismar ve ihmalinin değerlendirilmesi. Eraslan M (Ed.)Sağlık Bilimleri Alanında Araştırma ve Derlemeler içinde, 193-210. Ankara: Gece Akademi.
- Burnett, J., Jackson, S. L., Sinha, A. K., Aet al. (2016). Five-year all-cause mortality rates across five categories of substantiated elder abuse occurring in the community. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 28(2), 59-75.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(53),268-278.
- Canatan, A. (2008). Toplumsal değerler ve yaşlılar toplumsal değerler ve yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, (1), 62-71
- Casey B, Yamada A. Getting older, getting poorer? A study of the earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries. (01.10.2021 tarihinde <https://econpapers.repec.org/paper/lisliwps/314.htm> adresinden ulaşılmıştır).
- Cultural sensitivity and awareness in nursing. (01.10.2021 tarihinde <https://online.maryville.edu/blog/cultural-sensitivity-and-awareness-in-nursing/> adresinden ulaşılmıştır).
- Çayır, K. (2018). Yaşlılık- Yaşa dayalı ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ceyhan- Ayan, (Ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (3. Baskı) içinde (ss. 163-175). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Çetin, S. (2019). Yaşlılarda yaşam kalitesi ve yaşlılık algısında sosyal hizmetin rolü: Ankara örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çilingiroğlu, N., Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve yaşlı ayrımcılığı. *Türk Geriatri Dergisi*, 7 (4), 225-230.
- Danış, M.Z. Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık. (01.10.2021 tarihinde http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaslilik_yoksuluk_yanlizlik.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Demirel, MN. (2017). Yaşlılarda psiko-sosyal güçlükler ve sosyal hizmet ihtiyacı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, S. Yaşlı Bakım Hizmetleri ve Sorunları. (01.10.2021 tarihinde <https://www.sdplatform.com/Dergi/1049/Yasli-bakim-hizmetleri-ve-sorunlari.aspx> adresinden ulaşılmıştır).
- Duru-Aşiret, G., Türten-Kaymaz, T., Canbolat, Ö., Kapucu, S. (2015). Hemşirelerin yaşlıya ilişkin tutumları. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 17(1), 10-20.
- Ekşioğlu Ahad, Y. (2016). Yaşlıların yaşlılık algısının yaşam kalitesi ve depresyonla ilişkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eraslan, BŞ. (2020) Yaşlı İstismarı. (01.10.2021 tarihinde https://file.atuder.org.tr/_atuder.org/fileUpload/CiDabhhKBYZT.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Erden, Ş., Boz, H. (2018). Türkiye’de yaşlı istismarı ve ihmali. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 71(3),100-105.
- Eurostat (2021), Old-age Dependency Ratio. (01.10.2021 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00198/default/table?lang=en> adresinden ulaşılmıştır).
- Fadıloğlu, Ç., Şenuzun Aykar, F. (2012). Yaşlıda istismar ve ihmale yaklaşım. *Ege Tıp Dergisi*. 51, 69-77.
- Gadalla, T. M. (2010). The role of mastery and social support in the association between life stressors and psychological distress in older Canadians. *Journal of Gerontological Social Work*, 53(6), 512-530.
- Giurania, F., Hasan, M. (2000) Abuse in elderly people: the Granny Battering revisited. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 31, 215 – 220.
- Gökçe Kutsal, Y. Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları. (01.10.2021 tarihinde http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/tebakademi/geriatri_2009/5.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Gürbüz Ş. (2019). Geriatrik Hastalarda İstismar ve Adli Sorumluluk. Geriatrik aciller sempozyumu, 20-21 Aralık 2019, İstanbul. (01.10.2021 tarihinde https://file.atuder.org.tr/_atuder.org/fileUpload/xDJXH64ooyNw.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Household projections for Japan 2010–2035. (01.10.2021 tarihinde https://www.ipss.go.jp/pp-ajsetai/e/hhprj2013/hhprj130304_DL.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Sigorta Gazetesi (2020). İşte ülke ülke emeklilik yaşları. Türkiye dünyada kaçınıcı sırada? (01.10.2021 tarihinde <https://sigortagazetesi.com/iste-ulke-ulke-emeklilik-yaslari-turkiye-dunyada-kacincisirada/> adresinden ulaşılmıştır).
- İzgi, M.C. (2009). Etik Açısından Yaşlı Mahremiyeti: Huzurevi Örneğinde hizmet Alanlar Ve Verenler Açısından Bir Değerlendirme. (01.10.2021 <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/35690/tez.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Kalaycı, I., Özbek Yazıcı, S., Özkul, M., Helvacı, G. (2018). Sağlık çalışanları ve öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumları: sistematik derleme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1),21-30.
- Kalınkara, V. (2012). Geleneksel toplumdaki modern topluma yaşlı: Yaşlının statüsü ve geleceği. International Symposium on Relations of Turkey-Belgium and Co-Exhibition of Turkish Arts. June 03-07 2012. Brussels, Belgium
- Kalyoncu, S., Tekinsoy Kartın, P. (2021). Aktif yaşlanma ve hemşirelik bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-32

- Karakuş, B. (2018). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler, Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu (2018). Ankara: Ertem Basım Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi. ISBN: 9786052024102
- Kılıç, Ü. ve Şelimen, D. (2017). Yaşlıları huzurevi yaşamını seçmeye zorlayan nedenlerin belirlenmesi. *Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (2), 73- 82
- Kıssal, A., Beşer, A. (2009). Yaşlı istismar ve ihmalinin değerlendirilmesi. *TAF Prev Med Bull*, 8(4), 357-364.
- Koca, S. (2017). Kırklareli üniversitesi sağlık yüksekokulu öğrencilerinin yaşlılığa ilişkin görüşlerinin ve yaşlılığa karşı tutumlarının belirlenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Kurtkapan, H. (2019) Gençlerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları: Nevşehir örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(1): 220-23
- Levy, SR. (2016) Toward reducing ageism: PEACE (Positive Education about Aging and Contact Experiences) Model. *Gerontologist*, 58(2), 226-232.
- Lök N. (2015). Türkiye’de yaşlı istismarı ve ihmali: sistematik derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 7(2),149-156.
- Mandıracıoğlu, M. (2010). Dünyada ve Türkiye’de yaşlıların demografik özellikleri. *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 39-45
- Marquet, M., Missotten, P., Schroyen, S., Nindaba, D., Adam, S. (2016). Ageism in Belgium and Burundi: a comparative analysis. *Clinical Interventions in Aging*, 11:1129-1139. doi:10.2147/CIA.S105298.
- Nesami M B, Shorofi SA. (2014) Cultural and socio-economic factors on changes in aging among Iranian Women. *Global Journal of Health Science*, 6(3),145-154.
- Office of the high commissioner for human rights. CESCR General Comment No. 6: The Economic, Social and Cultural Rights of Older Persons. (01.10.2021 tarihinde <https://www.refworld.org/pdfid/4538838f11.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Euronews (2019). OECD ülkeleri içinde en erken emeklilik yaşı Türkiye’de, diğerlerinde emeklilik yaşı kaç? (01.10.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2019/11/17/oecd-ulkeleri-icinde-en-erken-emeklilik-yasi-turkiye-de-digerlerinde-emeklilik-yasi-kac> adresinden ulaşılmıştır).
- OECD (2020). Labor Force Participation Rate. (01.10.2021 tarihinde <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.html> adresinden ulaşılmıştır).
- Özkul, M., Kalaycı, I. (2018). Yaşlı bakım istihdamında yaşlı istismarı algısı: yaşlı refakatçiliği kursiyerleri üzerine bir uygulama. *Turkish Studies*, 13(10),567-586.
- Özmete, E. (2016). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Türkiye İçin Yaşlı Bakım Modeli Raporu. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal İçerme Politikaları Alanında Kurumsal Kapasitenin artırılması Projesi. (01.10.2021 tarihinde <http://yasam.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/259/2019/05/T%C3%BCrkiyede-Ya%C5%9F%C4%B1-Bak%C4%B1m-Hizmetleri-Kitab%C4%B1.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Özmete, E. (2020). Gerontolojik Sosyal Hizmet. (01.10.2021 tarihinde <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=1418> adresinden ulaşılmıştır).
- Özmete, E. (2016). Hwalek-Sengtock yaşlı istismarı tarama testi: Türkçeye uyarlama çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(Ek.1), 45-52.
- Özmete, E., Hüsesein, S. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal İçerme Politikaları, Alanında Kurumsal Kapasitenin Artırılması Projesi. Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetleri Raporu Avrupa’dan En İyi Uygulama Örnekleri ve Türkiye İçin Bir Model Tasarımı. TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (11.11.2021 tarihinde <http://yasam.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/>

- sites/259/2019/05/T%C3%BCrkiyede-Ya%C5%9F1%C4%B1-Bak%C4%B1m-Hizmetleri-Kitab%C4%B1.pdf <https://yasliliksurasi.gov.tr/assets/catalogs/turkiye-de-yasli-bakim-hizmetleri.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Palmore, E. B. (2004). Research note: ageism in Canada and the United States. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 19(1), 41-46.
- Pehlivan, S., Vatansver, N. (2019). Hemşirelerin yaşlıya yönelik tutumları ve etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 45 (1), 47-53
- Poudel-Tandukar K, Nanri A, Mizoue T, Matsushita Y, Takahashi Y, Noda M, et al. (2011). Japan Public Health Center-based Prospective Study Group. Differences in suicide risk according to living arrangements in Japanese men and women—the Japan Public Health Center-based (JPHC) prospective study. *J Affect Disord*, 131(1-3),113–119.
- Selek, Öz, C., Balta S. (2020). Türkiye’de yaşlılara yönelik güncel sosyal politikaların analizi. *Bilgi Sosyal Politikalar Dergisi*, 22(1), 69-94.
- Sözen, F., Çolak, M.Y., Ersoy, K. (2020). Yaşlılarda Yaşam Kalitesi ve Yaşlılık Algısı: Başkent Üniversitesi Örneği. *Jour Turk Fam Phy*,11 (4), 191-199.
- Sülüker K. (2019). Birinci ve ikinci basamakta çalışan hemşirelerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının karşılaştırılma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Tekin Kaya, N., Örsal, Ö. (2018). Sosyal bir sorun: yaşlı ayrımcılığı. *Social Sciences Studies Journal*, 4(16), 1350-1355.
- Temiz, S (2019). Lise ve üniversite öğrencilerinde yaşlılara yönelik ayrımcılık ile empati düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- United Nationals. (2021) Theme: Digital Equity for All Ages. (11.11.2021 tarihinde <https://www.un.org/en/observances/older-persons-day> adresinden ulaşılmıştır).
- Tomanbay, İ. Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. (11.11.2021 tarihinde http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yasli_lara_yonelik_sosyal_hizmet.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Türk Ceza kanunu (2004). (11.11.2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Türk Dil Kurumu Sözlük (2021). (11.11.2021 tarihinde www.sozluk.gov.tr adresinden ulaşılmıştır).
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı. 2014-2018 Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2014). (11.11.2021 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_Yaslanma.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu. Yaşlıların Yaşlılık Algısı ve Kendi Sorunlarına Bakışı. (2021). (11.11.2021 tarihinde https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2021/06/1623708466.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). İstatistiklerle Yaşlılar. (11.11.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227> adresinden ulaşılmıştır).
- Ucun, Y., Mersin, S., Öksüz, E. (2015). Gençlerin yaşlı bireylere karşı tutumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 1143-1148.
- United Nations. (2021). Decade of Healthy Ageing 2021-2030. (11.11.2021 tarihinde <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing> adresinden ulaşılmıştır).
- Uysal, OA. (2002). Dünyada Yaygın Bir Sorun: Yaşlı İstismarı ve İhmal. *Aile ve Toplum*, 2(5), 1-7
- Vefikuluçay Yılmaz, D. (2010). Yaşlı ayrımcılığı ve hemşirelik. *Türkiye Klinikleri J Nurs*, 2(2),137-44
- World Health Organization (2015). World report on ageing and health. (11.11.2021 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/186463> adresinden ulaşılmıştır).

- United Nations. (2020). World Population Ageing 2020 Highlights. (11.11.2021 tarihinde https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd-2020_world_population_ageing_highlights.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Türk Geriatri Derneği (2016). Yaşlı Ayrımcılığı'na Karşı Tavrı Al. (11.11.2021 tarihinde https://geriatri.org.tr/pdf/TGD_Basin_Bildirisi-1_Ekim_2016.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- WHO. Elderly Abuse. (2020). (01.10.2021 tarihinde https://www.who.int/health-topics/elder-abuse#tab=tab_1 adresinden ulaşılmıştır).
- WHO. (2011). Global Health and Aging National Institute on Aging National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Service. (01.10.2021 tarihinde https://www.who.int/ageing/publications/global_health.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- WHO (2021). Global Report on Ageism (01.10.2021 tarihinde <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/demographic-change-and-healthy-ageing/combating-ageism/global-report-on-ageism> adresinden ulaşılmıştır).
- Yeşil, P., Taşçı, S., Öztunç, G. (2016). Yaşlı İstismarı ve İhmali. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(2), 128-134.
- Yıldız, R., Ömeroğlu, G., Terim, N. (2017) Yaşlı Penceresinden Yaşlı Ayrımcılığı: Bursa ve Yalova Örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2),313-329.
- Yılmaz TT, Dişçigil G. (2019). Yaş algısı ve ileri yaşta sağlığa etkisi. Türkiye Klinikleri Birinci Basamakta Yaşlı Sağlığı, 16-18.
- Zanjani, S., Tol, A., Mohebbi, B., Sadeghi, R., Jalyani, KN., Moradi, A. (2015). Determinants of healthy lifestyle and its related factors among elderly people. Journal Education Health Promotion, 4(1), 103-107.

4. MANEVİ BOYUTUYLA YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞINA ETKİSİ

Aynur Bahar

*“Sıkıntılar misafirdir, gelir ve gider.
Önemli olan gönderenin hatırına misafire sabretmektir”.*

Mevlana

Yaşlılık sadece biyolojik bir dönüm noktası değil, aynı zamanda yaşam koşulları, aile durumu, destek yapıları, kişisel beklentiler gibi çeşitli sosyal ve bağlamsal faktörlerin etkileşime girdiği, belirgin sosyal ve psikolojik dönüşümlerle karakterize bir yaşam dönemidir. Yaşlanma, insanın tüm alanlarında bir gerileme sürecidir ve aynı zamanda zaman içinde kötü bilinen fiziksel değişikliklere, çeşitli duygusal ve sosyal krizlere uyum sağlayan bir dizi mekanizmayı da beraberinde getirir.

Yaşlı yetişkinler dünyadaki en hızlı büyüyen demografilerden biridir ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’ne göre 2050 yılına kadar yaklaşık iki milyar insanın 60 yaşın üzerinde olması beklenmektedir. Dünya çapında artan yaşlanan nüfusla birlikte, yaşlıları daha iyi desteklemek ve iç huzurlarını artırmaya yönlendirmek için yaşlıların maneviyatına daha fazla odaklanmaya ihtiyaç vardır. Yaşlıların yaşamlarına yön vermede, yaşamın anlamını kavramada ve yaşlılığın dezavantajlarına uyum sağlamada din ve maneviyatın önemli bir rolü olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, kayıp deneyimleri, azalan fiziksel sağlık, küçülen sosyal ağlar ve yakınların ölüm deneyimleri gibi yaşlanmanın getirdiği yaşam zorlukları nedeniyle yaşamda anlam arayışı sorunlu hale gelebilmektedir.

Tüm yaşlanma krizleriyle birlikte yaşlılar, tefekkür etmelerine, yaşam amaçları konusunda net olmalarına ve yaşamın anlamını derinleştirmelerine olanak tanıyan bir bakım yaklaşımına ihtiyaç duyar. Bu nedenle yaşam sürecinde hem maneviyat hem de dindarlığın göz önünde bulundurulmasına, yaşlılık döneminde maneviyatın teşvik

KAYNAKLAR

- Abu, H.O., Ulbricht, C., Ding, E., et al. (2018). Association of religiosity and spirituality with quality of life in patients with cardiovascular disease: A systematic review. *Qual Life Res*, 27(11), 2777-97.
- Ackley, B.J., Ladwig, G.B., Makic, M.B.F. (2019). Hemşirelik Tanıları El Kitabı. Bakım Planlamasında Kanıta Dayalı Rehber içinde (s.833-842). (Gürhan, N., Görgülü Polat, Ü., Eren Fidancı, B., Çev. Ed.). 11. Baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri.
- Ağılkaya, Z. (2010). *İntihar ve din: İntihar girişiminde bulunanlar üzerine empirik bir araştırma*. *M.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1), 173-202.
- Ajam Zibad, H., Mohammadi Shahboulaghi, F., Foroughan, M., et al. (2016). What is the meaning of spiritual health among older adults? A concept analysis. *Educational Gerontology*, 42(12), 795-808. Doi: 10.1080/03601277.2016.1205349.
- Ali, J., Marhemat, F., Sara, J., et al. (2015). The relationship between spiritual well-being and quality of life among elderly people. *Holistic Nursing Practice*, 29(3), 128-135. Doi: 10.1097/HNP.0000000000000081.
- Bai, M., Dixon, J., Williams, A.L., et al. (2016). Exploring the individual patterns of spiritual well-being in people newly diagnosed with advanced cancer: A cluster analysis. *Qual Life Res*, 25, 2765-73.
- Bakır, E., Samancıoğlu, S., Kılıç, S.P. (2017). Spiritual experiences of muslim critical care nurses. *J Relig Health*, 56, 2118-2128. Doi: 10.1007/s10943-017-0382-4.
- Balboni, M.J., Sullivan, A., Amobi, A., et al. (2013). Why is spiritual care infrequent at the end of life? Spiritual care perceptions among patients, nurses, and physicians and the role of training. *J Clin Oncol*, 31, 461-7.
- Bennett, V., Thompson, M.L. (2015). Teaching spirituality to student nurses. *Journal Nursing and Practice*, 5(2), 26-33.
- Bhatnagar, S., Gielen, J., Satija, A., et al. (2017). Signs of spiritual distress and its implications for practice in indian palliative care. *Indian Journal of Palliative Care*, 23(3), 306-311. Doi: 10.4103/IJPC.IJPC_24_17.
- Boswell, G.H., Kahana, E., Dilworth-Anderson, P. (2006). Spirituality and healthy lifestyle behaviors: stress counterbalancing effects on the well-being of older adults. *Journal of Religion and Health*, 45(4), 587-602.
- Boztilki, M., Ardiç, E. (2017). Maneviyat ve sağlık. *JAREN*, 3(Ek sayı), 39-45.
- Braga, I.B., Braga, E.B., de Araújo Oliveira, M.C., et al. (2015). A percepção do idoso sobre a saúde e qualidade de vida na terceira idade. *Id on Line Revista de Psicologia*, 9(26), 211-22.
- Bulechek, G.M., Butcher, H.K., Dochterman, J.M., Wagner, C. (2017). Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması (NIC) içinde (s.507-508). (Erdemir, F., Kav, S., Akman Yılmaz, A., Çev. Ed.). 6. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Burkhart, L., Schmidt, W. (2012). Measuring effectiveness of a spiritual care pedagogy in nursing education. *Journal of Professional Nursing*, 28, 315-321.
- Büssing, A., Daniela, R., Harold, K., et al. (2018). Factor structure of the spiritual needs questionnaire (SPNQ) in persons with chronic diseases, elderly and healthy *individuals*. *Religions*, 9: 13.
- Caldeira, S., Carvalho, E.C., Vieira, M. (2013). Spiritual distress-proposing a new definition and defining characteristics. *Int J of Nurs Knowl*, 24(2), 77-84.
- Caldeira, S., Carvalho, E. C., Vieira, M. (2014). Between spiritual wellbeing and spiritual distress: Possible related factors in elderly patients with cancer. *Revista latino-americana de enfermagem*, 22(1), 28-34. Doi: 10.1590/0104-1169.3073.2382.

- Carr, T. (2010). Facing existential realities: Exploring barriers and challenges to spiritual nursing care. *Qualitative Health Research*, 20(10), 1379-1392. Doi:10.1177/1049732310372377.
- Carr, T., Hicks-Moore, S., Montgomery, P. (2011). What's so big about the "little things": A phenomenological inquiry into the meaning of spiritual care in dementia. *Dementia: The International Journal of Social Research and Practice*, 10(3), 399-414. Doi:10.1177/1471301211408122.
- Carter, M. (2009). Trust, power, and vulnerability: a discourse on helping in nursing. *Nursing Clinics of North America*, 44, 393-405.
- Cerit, E., Özkan, B. (2021). The importance of spiritual care in nursing. *Turkish Journal of Science and Health*, 2(2), 33-39. Doi: 10.51972/tfsd.828896.
- Chaihan, R., Nanthamongkolchai, S., Taechaboonsermsak, P., et al. (2010). Effect of social participatory training program on self-esteem of the elderly in La-un district ranong province. *Journal of Public Health*, 40(1), 76-85.
- Chandramohan, S., Bhagwan, R. (2015). Spirituality and spiritual care in the context of nursing education in South Africa. *Curatationis*, 38(1), 1-15. Doi: 10.4102/curatationis.
- Chen, Y.H., Lin, L.C., Chuang, L.L., et al. (2017). The relationship of physiopsychosocial factors and spiritual well-being in elderly residents: implications for evidence-based practice. *Worldviews Evid-Based Nurs*, 14(6), 484-91.
- Chokkanathan, S. (2013). Religiosity and well-being of older adults in Chennai, India. *Aging & Mental Health*, 17(7), 880-887.
- Coleman, P.G. (2011). *Belief and Ageing: Spiritual Pathways in Later Life*. Bristol Policy Press: Bristol, UK.
- Cone, P.H., Giske, T. (2017). Nurses' comfort level with spiritual assessment: A study among nurses working in diverse healthcare settings. *Journal of Clinical Nursing*, 26, 3125-36.
- Cooper, K.L., Chang, E., Luck, L., et al. (2020). How nurses understand spirituality and spiritual care: A critical synthesis. *J Holist Nurs*, 38(1), 114-121. Doi: 10.1177/0898010119882153.
- Çetinkaya, B., Altundağ, S., Azak, A. (2007). Spiritüel bakım ve hemşirelik. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-50.
- Çetinkaya, B., Azak, A., Dündar, S.A. (2013). Nurses' perceptions of spirituality and spiritual care. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 31(1), 5-10.
- Daudt, H., d'Archangelo, M., Duquette, D. (2019). Spiritual care training in healthcare: Does it really have an impact? *Palliat Support Care*, 17(2), 129-137. Doi: 10.1017/S1478951517001134.
- Deal, B., Grassley, J.S. (2012). The lived experience of giving spiritual care: A phenomenological study of nephrology nurses working in acute and chronic hemodialysis settings. *Nephrol Nurs J*, 39(6), 471-83.
- Deng, L., Liu, H. (2020). Research progress in the definition, assessment tools, and practice of spiritual care. *Frontiers of Nursing*, 7(2), 81-86. Doi: 10.2478/fon-2020-0014.
- Desmet, L., Dezutter, J., Vandenhoeck, A., et al. (2020). Spiritual needs of older adults during hospitalization: An integrative review. *Religions*, 11(10), 529. Doi: 10.3390/rel11100529.
- Doğan, S. (2013). İnançın hemşireliğe yansması: Spiritüel bakım. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 28, 96-97. <https://www.sdplatform.com/Dergi/750/Inancin-hemshirelige-yansimasi-Spirituel-bakim.aspx> (accessed on 15 Oct 2021).
- Dunn K.S. (2015). *Maneviyat, Dini Uygulamalar, İnançlar ve Değerler.* (Özdemir, L. Çev.). Yaşlı Bakımı Hemşireliği içinde (s.176-190). Jan Reed, Charlotte Clarke, Ann Mfacfarlane (Ayfer Karadakovan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ellison, C.G., Burdette, A.M., Hill, T.D. (2009). Blessed assurance: Religion, anxiety, and tranquility among US adults. *Social Science Research*, 38, 656-667. Doi: 10.1016/j.ssresearch.2009.02.002.

- Erichsen, N.B., Büssing, A. (2013). Spiritual needs of elderly living in residential/nursing homes. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 1-10.
- Eurostat (2019). Ageing Europe—Looking at the Lives of Older People in the EU. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10166544/KS-02-19%E2%80%91EN-N.pdf/c701972f-6b4e-b432-57d2-91898ca94893> (accessed on 15 Oct 2021).
- Fitch, M.I., Bartlett, R. (2019). Patient perspectives about spirituality and spiritual care. *Asia Pac J Oncol Nurs*, 6(2), 111-121. Doi: 10.4103/apjon.apjon_62_18.
- Galutira, G.D., Valenzuela, J.P., Basatan, C.J., et al. (2019). Spirituality and spiritual care in nursing: A literature review. *Philipp J Nurs*, 89(1), 22-31.
- Gautam, S., Stephen, N., Jed, M. (2019). What is known about the spirituality in older adults living in residential care facilities? An integrative review. *International Journal of Older People Nursing*, 14, 1-12.
- Giske, T., Cone, P. H. (2012). Opening up to learning spiritual care of patients: A grounded theory study of nursing students. *Journal of Clinical Nursing*, 21, 2006–2015.
- Giske, T., Cone, P.H. (2015). Discerning the healing path-how nurses assist patient spirituality in diverse healthcare settings. *Journal of Clinical Nursing*, 24(19-20), 2926–2935. Doi: 10.1111/jocn.12907.
- Góes, M., Crossetti, M.G. (2020). Developing a spiritual care model for patients and their relatives in illness. *Revista Gaucha de Enfermagem*, 41, e20190150.
- Gómez Palencia, I.P., Cantillo Banquett, D., Coronado Quintana, M., et al. (2016). Spirituality and religiosity in elderly adults with chronic disease. *Investigacion y Educacion en Enfermeria*, 34(2), 235-242.
- Guerrero-Castañeda, R.F., Flores, T.C. (2017). Spiritual care in old age: nursing reflection. *MOJ Gerontol Ger*, 2(4), 71-73. Doi: 10.15406/mojgg.2017.02.00055.
- Gürsu, O., Ay, Y. (2018). Din, manevi iyi oluş ve yaşlılık. *Journal of International Social Research*, 11(61), 1176-1190.
- Hajinejad, F., Ebrahimi, E., de Jong, A., et al. (2019). Factors promoting Iranian older adults' spirituality: A qualitative content analysis. *BMC Geriatrics*, 19(1), 132. Doi: 10.1186/s12877-019 -1146-7
- Harrad, R., Cosentino, C., Keasley, R., et al. (2019). Spiritual care in nursing: an overview of the measures used to assess spiritual care provision and related factors amongst nurses. *Acta bio-medica: Atenei Parmensis*, 90(4-S), 44-55. Doi: 10.23750/abm.v90i4-S.8300.
- Hasyılmaz, H. (2007). Huzurevlerinde Yaşayan Yaşlılarda Dinî Hayat (Antalya Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya*.
- Hiçdurmaz, D., Öz, F. (2013). Stresle başatmenin bir boyutu olarak spiriüalite. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16, 1.
- Hodge, D.R., Wolosin J.R., Bonifas, R.P. (2013). Addressing older latinos' spiritual needs in hospital settings: Identifying predictors of satisfaction. *Advances in Social Work*, 14, 65-81.
- Hogg, M.A., Adelman, J.R. Blagg, R.D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review*, 14, 72-83. Doi: 10.1177/1088868309349692.
- Mamier, I., Taylor, E.J., Winslow, B.W. (2019). Nurse spiritual care: Prevalence and correlates. *West J Nurs Res*, 41(4), 537-54. Doi: 10.1177 / 0193945918776328.
- International Council of Nurses. (2012). The ICN code of ethics for nurses. Retrieved from https://www.icn.ch/sites/default/files/inline-files/2012_ICN_Codeofethicsfornurses_%20eng.pdf
- Ivanovski, B., Malhi, G.S. (2007). The psychological and neurophysiological concomitants of mindfulness forms of meditation. *Acta Neuropsychiatrica*, 19, 76-91.

- Ince A.* Modern dönemde yaşlanma ve din.(2012). The Journal of Academic Social Science Studies. 5(8); 743-759.
- Jackson, D., Doyle, C., Capon, H., et al. (2016). Spirituality, spiritual need, and spiritual care in aged care: What the literature says. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 28(4), 1-15. Doi: 10.1080/15528030.2016.1193097.
- Jadidi, A., Khodaveisi, M., Sadeghian, E., et al. (2021). Exploring the process of spiritual health of the elderly living in nursing homes: A grounded theory study. *Ethiop J Health Sci*, 31(3), 589. Doi: 10.4314/ejhs.v31i3.16.
- Jaramillo, J.C. (2019). Spirituality, spiritual care and spiritual well-being among nurses and patients. *IOSR Journal of Nursing and Health Science (IOSR-JNHS)*, 8(6), 25-31. Doi: 10.9790/1959-0806042531.
- Kalish, N. (2012). Evidence-based spiritual care: A literature review. *Curr Opin Support Palliat Care*, 6, 242-6.
- Kanwal, N., Afzal, M., Kousar, R., et al. (2017). Assess Spirituality and spiritual care in nursing practice in Public Hospital Lahore. *Saudi J. Med. Pharm. Sci.*, 3(6B), 596-607. Doi: 10.21276/sjumps.
- Kaplan, D.B., Berkman, B.J. (2021). Religion and spirituality in older adults. <https://www.msmanuals.com/professional/geriatrics/social-issues-in-older-adults/religion-and-spirituality-in-older-adults> (accessed on 10 Nov 2021).
- Kars Fertelli, T. (2019). Yaşlı Bireylerde Maneviyat ve Yaşam Doyumu. Sağlık Bilimleri Alanında Multidisipliner Yaklaşımlar. Yasin Akkemik (Ed). Ankara: IKSAD Yayınevi. s.55-76.
- Keall, R., Clayton, J.M., Butow, P. (2014). How do Australian palliative care nurses address existential and spiritual concerns? Facilitators, barriers and strategies. *J Clin Nurs*, 23, 3197-205.
- Khoshknab, M. F., Mazaheri, M., Maddah, S. B. S., et al. (2010). Validation and reliability test of Persian version of the spirituality and spiritual care rating scale (SSCRS). *Journal of Clinical Nursing*, 19, 2939-2941.
- Klangrit, S., Perrodin, D.D., Siripaprapakon, Y., et al. (2021). Religion and mental health among older adults in Thailand: a national survey study. *Mental Health Review Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. Doi: 10.1108/MHRJ-06-2020-0039.
- Koenig, H.G., Perno, K., Hamilton, T. (2017). The spiritual history in outpatient practice: Attitudes and practices of health professionals in the Adventist Health System. *BMC Med Educ*, 17, 102.
- Krause, N. Hayward, R.D. (2016). Religion, Health, and Aging. In: George, L.K. and Ferraro, K.F., Eds., *Handbook of Aging and the Social Sciences*. San Diego: CA Academic Press. p: 251-270. Doi: 10.1016/B978-0-12-417235-7.00012-3.
- Lavretsky, H. (2010). Spirituality and aging. *Aging Health*, 6(6), 749-769.
- Lepherd, L., Rogers, C., Egan, R., et al. (2020). Exploring spirituality with older people: (2) A rigorous process. *Journal Of Religion, Spirituality & Aging*. 32(3), 288-304. Doi: 10.1080/15528030.2019.1672236.
- Lewinson, L.P., McSherry, W., Kevern, P. (2015). Spirituality in pre-registration nurse education and practice: A review of the literature. *Nurse Education Today*, 35(6), 806-814. Doi: 10.1016/j.nedt.2015.01.011.
- Lima, S., Teixeira, L., Esteves, R. et al. (2020). Spirituality and quality of life in older adults: A path analysis model. *BMC Geriatr*, 20, 259. Doi: 10.1186/s12877-020-01646-0.
- Lucchetti, G., Lucchetti, A.G., Badan-Neto, A.M., et al. (2011). Religiousness affects mental health, pain and quality of life in older people in an outpatient rehabilitation setting. *J Rehabil Med*, 43(4), 316-22. Doi: 10.2340/16501977-0784.
- Lundberg, P.C., Kerdonfag, P. (2010). Spiritual care provided by Thai nurses in intensive care units. *J Clin Nurs*, 19(7-8), 1121-8.

- Malone, J., Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and/or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics* (Basel, Switzerland), 3(2), 28. Doi: 10.3390/geriatrics3020028.
- Man-Ging, C.I., Öven Uslucan, J., Fegg, M., et al. (2015). Reporting spiritual needs of older adults living in bavarian residential and nursing homes. *Mental Health, Religion and Culture*, 18, 809-21.
- McDonnell-Naughton, M., Gaffney, L. Fagan, A. (2020). Spirituality and Caring for the older person: a discussion paper. *J Relig Health*, 59, 2775-2793. Doi: 10.1007/s10943-020-01027-2.
- McSherry, W., Jamieson, S. (2011). An online survey of nurses' perceptions of spirituality and spiritual care. *Journal of Clinical Nursing*, 20 (11-12), 1757-1767. Doi: 10.1111/j. 1365-2702.2010.03547.x.
- Meer, S. Mir, G. (2014). Muslims and depression: the role of religious beliefs in therapy. *Journal of Integrative Psychology and Therapeutics*, 2(1). Doi: 10.7243/2054-4723-2-2.
- Mitchell, D.L., Bennett, M.J., Manfrin-Ledet, L. (2006). Spiritual development of nursing students: Developing competence to provide spiritual care to patients at the end of life. *Journal of Nursing Education*, 45, 365-370.
- MJHS Palliative Institute. Spiritual Distress. https://www.mjhspalliativeinstitute.org/wp-content/plugins/pdf-patient-education/uploads/Spiritual_Distress_1472626249.pdf (accessed on 11 Oct 2021).
- Mok, E., Wong, F., Wong, D. (2010). The meaning of spirituality and spiritual care among the Hong Kong Chinese terminally ill. *J Adv Nurs*, 66, 360-370.
- Mthembu, T.G. Wegner L. Roman N.V. (2016). Teaching spirituality and spiritual care in health sciences education: A systematic review. *African Journal for Physical Activity and Health Sciences*, 22(4:1), 1036-1057.
- NANDA Internacional Diagnósticos de enfermagem: definições e classificação, 2009-2011. Porto Alegre (RS): Artmed; 2010. p: 452.
- Nanthamongkolchai, S., Taechaboonsersak, P., Munsawaengsub, C., et al. (2012). The physical health and self-esteem of the grandmother raising grandchildren in rural areas of Thailand. *Journal of the Medical Association of Thailand*, 95(1), S1-S7.
- Nissen, R.D., Viftrup, D.T., Hvidt, N.C. (2021). The process of spiritual care. *Front. Psychol.* 12, 674453. Doi: 10.3389/fpsyg.2021.674453.
- Nixon, A.V., Narayanasamy, A., Penny, V. (2013). An investigation into the spiritual needs of neuro-oncology patients from a nurse perspective. *BMC Nurs*, 12, 2. Doi: 10.1186/1472-6955-12-2.
- Noronha, K. J. (2015). Impact of religion and spirituality on older adulthood. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 27(1), 16-33. Doi: 10.1080/15528030.2014.963907.
- Okanlı, A. (2019). Bakımın insan yönü: Manevi bakım. *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi*, 52, 22-23. <https://www.sdplatform.com/Dergi/1232/Bakimin-insan-yonu-manevi-bakim.aspx> (accessed on 05 Nov 2021).
- Özbaşaran, F., Ergül, S., Temel, A., et al. (2011). Turkish nurses' perceptions of spirituality and spiritual care. *J Clin Nurs*, 20(21-22), 3102-10. Doi: 10.1111/j.1365-2702.2011.03778.x.
- Papadopoulos, D. (2020) The Role of well-being, spirituality, and religiosity for successful aging in late life: A brief review. *Advances in Aging Research*, 9, 23-31. Doi: 10.4236/aar.2020.92003.
- Pearce, M.J., Coan, A.D., Herndon, J.E., et al. (2012). Unmet spiritual care needs impact emotional and spiritual well-being in advanced cancer patients. *Support Care Cancer*, 1;20(10), 2269-76.
- Puchalski, C.M., Vitillo, R., Hull, S. K., et al. (2014). Improving the spiritual dimension of whole person care: Reaching national and international consensus. *Journal of Palliative Medicine*, 17(6), 642-656. Doi:10.1089/jpm.2014.9427.
- Ramezani, M., Ahmadi, F., Mohammadi, E., et al. (2014). Spiritual care in nursing: A concept analysis. *International Nursing Review*, 61(2), 211-219. Doi:10.1111/inr.12099.

- Ramezani, T., Taheri-Karamah, Z., Karimi, Z. (2019). Exploring spiritual needs and *its* relation with anxiety and depression in the elderly patients with chronic diseases. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 6, 10-16.
- Reig-Ferrer, A., de la Cuesta-Benjumea, C., Fernández-Pascual, M.D., et al. (2019). A view of spirituality and spiritual care in a sample of Spanish nurses. *Religions*, 10(2), 129. Doi: 10.3390/rel10020129.
- Robinson, K.M. (2010). Policy issues in mental health among the elderly. *Nursing Clinics of North America*, 45(4), 627-634. Doi: 10.1016/j.cnur.2010.06.005.
- Rocha, A.C.A.L., Ciosak, S.I. (2014). Chronic disease in the elderly: Spirituality and coping. *Rev Esc Enferm USP*, 48(Esp2), 87-93.
- Ross, L., Leeuwen, R., Baldacchino, D., et al. (2014). Student nurses perceptions of spirituality and competence in delivering spiritual care: A European pilot study. *Nurse Education Today*, 34, 697-702.
- Ross, L., Jacky, A. (2015). Spiritual needs and spiritual support preferences of people with end-stage heart failure and their carers: Implications for nurse managers. *Journal of Nursing Management*, 23, 87-95.
- Rykkje, L.L., Eriksson, K., Raholm, M.B. (2013). Spirituality and caring in old age and the significance of religion-a hermeneutical study from Norway. *Scand. J. Caring Sci.*, 27, 275-284. Doi: 10.1111/j.1471-6712.2012.01028.x.
- Saengngoe, S., Matan, T. (2019). Comparisons of quality of life among the elderly in urban, semiurban and rural communities in sukhothai province, Thailand. *Journal of Public Health*, 48(2), 174-184.
- Sari, M. (2017). The *impacts* of the age factor on religiosity. *The Journal of International Social Sciences*, 27(2), 257-264.
- Schonfeld, T.L., Schmid, K.K., Boucher-Payne, D. (2014). Incorporating spirituality into health sciences education. *Journal of Religion and Health*, 55(1), 85-96. Doi: 10.1007/s10943-014-9972-6.
- Schweitzer, C. (2009). When “living stories” encounter the living word. *Pastoral Psychology*, 58(5-6), 629-640. Doi:10.1007/s11089-009-0240-8.
- Selman, L.E., Brighton, L.J., Sinclair, S., et al. (2018). Patients’ and caregivers’ needs, experiences, preferences and research priorities in spiritual care: A focus group study across nine countries. *Palliat Med*, 32, 216-30.
- Selman, L., Speck, P., Gysels, M., et al. (2013). Peace’ and ‘life worthwhile’ as measures of spiritual well-being in African palliative care: A mixed-methods study. *Health and Quality of Life Outcomes*, 11, 94-102.
- Shapiro, S.L., Carlson, L.E. (2009). *The art and science of mindfulness: Integrating mindfulness in tpsychology and the helping professions*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Shaw, R., Gullifer, J., Wood, K. (2016). Religion and spirituality: A qualitative study of older adults. *Ageing Int*, 41(3), 311-330. Doi: 10.1007/s12126-016-9245-7.
- Smyth, T., Allen, S. (2011). Nurses experiences assessing the spirituality of terminally ill patients in acute clinical practice. *International Journal of Palliative Nursing*, 17, 337-343.
- Snodgrass, J., Sorajjakool, S. (2011). Spirituality in older adulthood: Existential meaning, productivity, and life events. *Pastoral Psychology*, 60(1), 85-94. Doi:10.1007/s11089-010-0282-y.
- Sönmez, M.O., Nazik, F. (2019). The determination of spiritual needs in elderly, hospitalised and muslim patients. *International Journal of Gerontology*, 13, 293-97.
- Stinson, A.M. (2013). *Spiritual Life Review With Older Adults: Finding Meaning in Late Life Development*. Graduate Theses and Dissertations. <http://scholarcommons.usf.edu/etd/4778> (accessed on 07 Nov 2021).
- Şentepe, A. (2015). Yaşlılık döneminde dini başa çıkma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 186-205.

- Temby, O.F., Smith, K.R. (2013). The association between adult mortality risk and family history of longevity: The moderating effect of socioeconomic status. *Journal of Biosocial Science*, 45, 1-14.
- Tiew, L.H., Creedy, D.K. (2010). Integration of spirituality in nursing practice: A literature review. *Singapore Nursing Journal*, 37(1), 15.
- Tiew, L.H., Drury, V. (2012). Singapore nursing students perceptions and attitudes about spirituality and spiritual care in practice: A qualitative study. *Journal of Holistic Nursing*, 30(3), 160-169.
- Tufts, K.A., Wessell, J., Kearney, T. (2010). Self-care behaviors of African American women living with HIV: A qualitative perspective. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 21(1), 36-52.
- Unantenne, N., Warren, N., Canaway, R., et al. (2013). The strength to cope: spirituality and faith in chronic disease. *Journal of Religion and Health*, 52(4), 1147-61.
- Values and Beliefs. CHAPTER 14 <https://nursekey.com/values-and-beliefs/>. (accessed on 02 Nov 2021).
- van Leeuwen, R., Tiesinga, L.J., Middel, B., et al. (2009). The validity and reliability of an instrument to assess nursing competencies in spiritual care. *Journal of Clinical Nursing*, 8, 2857-2869.
- van Leeuwen, R., Tiesinga, L.J., Middel, B., et al. (2008). The effectiveness of an education programme for nursing students on developing competence in the provision of spiritual care. *Journal of Clinical Nursing*, 17, 2768-2781.
- Walter, S. (2019). Holistic Health, American Holistic Health Association. <https://ahha.org/selfhelp-articles/holistic-health/> (accessed on 05 Nov 2021).
- Weathers, E., McCarthy, G., Coffey, A. (2015). Concept analysis of spirituality: An evolutionary approach. *Nursing Forum*, 51(2), 79-96. Doi: 10.1111/nuf.12128.
- WHO. (2015). World report on ageing and health. Geneva: WHO.
- Wilkes, L., Cioffi, J., Fleming, A., et al. (2011). Defining pastoral care for older people in residential care. *Contemporary Nurse*, 37(2), 213-221. Doi:10.5172/conu.2011.37.2.213.
- Wilkinson, J.M., Barcus, L. (2018). Pearson Hemşirelik Tanıları El Kitabı. (Sevgisun KAPUCU, *İmatullah AKYAR*, Fatoş KORKMAZ, *Çev.Ed.*). Ankara: Pelikan Yayınevi.
- Wiltjer, H., Kendall, N. (2019). Assessment of older people 6: assessing the spiritual domain. *Nursing Times [online]*, 115, 10, 24-27.
- World Health Organization. Palliative Care. <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/> accessed on 10 Nov 2021).
- World Values Survey Association (2014). Wave 6 2010-2014 OFFICIAL AGGREGATE v.20150418. Aggregate File Producer: Asep/JDS. Madrid, Spain: World Values Survey Association.
- Wu, L.F., Tseng, H.C., Liao, Y.C. (2016). Nurse education and willingness to provide spiritual care. *Nurse Education Today*, 38, 36-41. Doi: 10.1016/j.nedt.2016.01.001.
- Yardley, S.J., Walshe, C.E., Parr, A. (2009). Improving training in spiritual care: a qualitative study exploring patient perceptions of professional educational requirements. *Palliat Med*, 23(7), 601-7.
- Yılmaz, M. (2013). Yaşlılıkta manevi destek ve din eğitiminin önemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 241-264.
- Zimmer, Z., Jagger, C., Chiu, C.T., et al. (2016). Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM –Population Health*, 2, 373-381.
- Zwingmann, C., Klein, C. Büssing, A. (2011). Measuring religiosity/spirituality: Theoretical differentiations and categorization of instruments. *Religions*, 2(3), 345-357. Doi: 10.3390/rel2030345.

5. TOPLUMSAL BOYUTUYLA YAŞLANMA VE YAŞLI SAĞLIĞINA ETKİSİ

Gülendam Karadağ - Tuğba Özdemir

5.1. TOPLUMSAL YAŞLANMA TANIMI

Yaşlılık; bireyin fiziksel ve bilişsel fonksiyonlarında gerilemelerin olduğu, sağlık ile ilgili sorunlarının giderek arttığı, bağımsızlığının, üretkenliğinin, sosyal ilişkilerinin, cinsel yaşamının, gelir düzeyinin vb. azaldığı ya da kaybedildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Yaşlanma, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak yaşamının değişikliğe uğramasıdır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün tanımına göre sağlıklı yaşlanma; ileri yaşlarda iyilik halini sağlayan fonksiyonel yeteneği geliştirme ve sürdürme süreci olarak tanımlanmaktadır.

Yapılan çalışmalar, dünyada yaşlanmanın 1900'lü yıllarda başladığını ve 1970 yılı sonrasında ise nüfusun düzenli olarak yaşlanmaya devam ettiğini göstermektedir. Türkiye'de ise uzun süren savaşlar sonrasında ölümler, göçler, bulaşıcı hastalıklar nedeniyle nüfusun azaldığı görülürken, Cumhuriyetin ilk yıllarında doğum hızının artması ve ölümlerin azalmasıyla birlikte nüfus artışı sağlanmıştır ve nüfus artış hızı 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre; 1960'lı yıllarda Türkiye'de yaşlı nüfus hızının en yüksek olduğu ve konu ile ilgili yazılan eserlerde 1980'li yıllardan itibaren yaşlanmanın başladığı, 1980 yılı öncesine yönelik herhangi bir bilgiye ise ulaşılamadığı bildirilmiştir. Toplumda 65 yaş ve üzeri bireylerin sayısının toplam nüfusa oranı ile toplumun demografik özellikleri belirlenebilmektedir.

DSÖ, 65 yaş ve üzeri nüfusu yaşlılık dönemi kapsamında ele almaktadır. DSÖ'nün yaşa ilişkin sınıflama sisteminde; 65-74 yaş arası genç yaşlılık, 75-84 yaş arası ileri yaşlılık ve 85 ve üzeri çok ileri yaşlılık dönemi olarak sınıflandırılmaktadır. Birleşmiş Milletlere (BM) göre ise; 60 yaş ve üzeri bireyler yaşlı olarak tanımlanmaktadır. Nüfusun yaşlanması; yaşlı bireylerin toplam nüfus içinde orantılı olarak daha büyük bir pay haline gelme süreci olarak ifade edilir. DSÖ, 2030 yılına kadar dünyadaki her altı kişiden birinin 60 yaş ve üzerinde olacağını bildirmektedir. Günümüzde dünya nüfusunun ortanca yaşının 30 olduğu tespit edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Kent Ensti-

KAYNAKLAR

- Akbal, Y., & Hintistan, S. (2020). Geronemniyet ve Hemşirelik. *Anatolian Current Medical*, 2(4), 136–141. <https://doi.org/10.38053/acmj.769910>
- Akbaş, E., Taşdemir Yiğitoğlu, G., & Çunkuş, N. (2020). Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4542–4562. <https://doi.org/10.26466/opus.648658>
- Aydemir Gedük, E. (2018). Hemşirelik Mesleğinin Gelişen Rollerini. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(6), 253–258. <https://doi.org/10.17681/hsp.358458>
- Aytekin Kanadlı, K., Sazak, Y., & Tosun, N. (2021). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirmede Multidisipliner Ekip Yaklaşımı ve Hemşirenin Rolü. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 4(1), 15–22. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.806531>
- Boyacıoğlu, N. E., & Küçük, L. (2020). Dezavantajlı Gruplar Olarak Yaşlıların Psikososyal Sorunları. In *Dezavantajlı Gruplar ve Ruh Sağlığı* (1st ed., pp. 14–21). Türkiye Klinikleri.
- Bulduk, E. Ö. (2014). Yaşlılık ve Toplumsal Değişim. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(2), 53–60.
- Çakmak, B., & İnkaya, B. (2021). COVID-19 Pandemisi ve Kırılgan Yaşlılarda Hemşirelik Yaklaşımları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 84–91. <https://doi.org/10.46971/ausbid.799374>
- Çakmak Barsbay, M. (2018). Türkiye’de Politika Belgelerinde Yaşlılara Yaklaşımın Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 257–280.
- Canlı, S., & Karataş, N. (2018). Yaşlılar İçin Bir Halk Sağlığı Hemşireliği Yaklaşımı: “Fiziksel Aktivite Danışmanlığı”. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 17(2), 36–45.
- Erol, P. Ö. (2011). Sosyolojik Perspektiften Demografik Yaşlanma: Toplumsal, Ekonomik Ve Politik Alanlarda Yaşlı Failliği. *Sosyoloji Dergisi*, 25, 141–147.
- Eurostat Statistical Explained. (2021). *Ageing Europe - statistics on population developments*. Older People Increasingly Old and with Growing Dependency. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments#Older_people_.E2.80.94_population_overview
- Fernández-Barrés, S., García-Barco, M., Basora, J., Martínez, T., Pedret, R., & Arija, V. (2017). The efficacy of a nutrition education intervention to prevent risk of malnutrition for dependent elderly patients receiving Home Care: A randomized controlled trial. *International Journal of Nursing Studies*, 70, 131–141. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.02.020>
- Filiz, N. Y., & Dikmen, Y. (2017). Yaşam Sonu Bakım Uygulamalarında Hasta Savunuculuğu. *J Hum Rhythm*, 3(2), 95–100.
- Healthy People. (2021). *Demantias*. <https://health.gov/healthypeople/objectives-and-data/browse-objectives/schools>
- Heidari, M., Ghodusi Borujeni, M., Rezaei, P., Kabirian Abyaneh, S., & Heidari, K. (2020). Effect of Laughter Therapy on Depression and Quality of Life of the Elderly Living in Nursing Homes. *Malaysian Journal of Medical Sciences*, 27(4), 119–129. <https://doi.org/10.21315/mjms2020.27.4.11>
- Hernandez-Tejada, M. A., Skojec, T., Froom, G., Steedley, M., & Davidson, T. M. (2021). Addressing the psychological impact of elder mistreatment: Community-based training partnerships and telehealth-delivered interventions. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 33(1), 96–106. <https://doi.org/10.1080/08946566.2021.1876578>
- <https://www.regelhulp.nl/>. (2021). *What is the Long-term Care Act (Wlz)?* <https://www.regelhulp.nl/onderwerpen/w/wlz>
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaşlılar-2022-49667&dil=1>

- Ilgaz, A. (2020). Yaşlı Bakımında Kültürel Yeterlilik Süreci Modelinin Kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(3), 278–284. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.834205>
- ILO. (2021). *ILO'nun Görevi ve Hedefleri*. https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372872/lang-tr/index.htm
- Kaçan Softa, H., Bayraktar, T., & Uğuz, C. (2016). Yaşlı Bireylerin Algılanan Sosyal Destek Sistemleri ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 9(Haziran), 1–12.
- Kalyoncu, S., & Tekinsoy Kartın, P. (2021). Aktif Yaşlanma ve Hemşirelik Bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26–32.
- Kalyoncu, S., & Tekinsoy Kartın, P. (2021). Aktif Yaşlanma ve Hemşirelik Bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26–32.
- Kara, Y. (2020). Kuzey Amerika Ülkelerinde Aile Politikaları: Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(48), 643–666. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.557651>
- Kılıç, D., Ata, G., & Hendekci, A. (2021). Yaşlılık Döneminin Önemli Sağlık Sorunlarından Biri: Düşme ve Düşmeyi Etkileyen Faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 517–523. <https://doi.org/10.31067/acusaglik.850925>
- Kırılmaz, H., Ünal, Ö., & Amarat, M. (2017). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Sağlık Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Strategic Public Management Journal*, 3(6), 78–104. <https://doi.org/10.25069/spmj.342134>
- Küdürcü Çırpan, F., Atalan Özlen, N., & Güner, A. (2019). Yaşlı Bakım Hizmetleri. *Journal of Health Services and Education*, 3(1), 1–6. <https://doi.org/10.35333/JOHSE.2019.44>
- Kurtaran, H. (2019). Türkiye’de Demografik Dönüşümün Sosyal Yansımaları ve Yaşlılık. *Sosyal Güvence*, 7(15), 27–46. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.597571>
- Maresca, G., De Cola, M. C., Caliri, S., De Luca, R., Manuli, A., Scarcella, I., Silvestri, G., Bramanti, P., Torrisi, M., Calabrò, R. S., & Bramanti, A. (2019). Moving towards novel multidisciplinary approaches for improving elderly quality of life: The emerging role of telemedicine in Sicily. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 25(5), 318–324. <https://doi.org/10.1177/1357633X17753057>
- Medicare.gov. (2022). *Get help with Medicare costs*. <https://www.medicare.gov/>
- Nazlı, A. (2016). Yaşlanma, Birey ve Toplum: Yaşlanmaya Sosyolojik Bakış. *Ege Tıp Dergisi*, 55(0), 1–5.
- npaonline.org/pace-you. (2021). *What Is PACE?* <https://www.npaonline.org/pace-you>
- OECD. (2022). *Elderly Population (Indicator)*. <https://doi.org/10.1787/8d805ea1-en>
- Önder Erol, P. (2016). Türkiye’de Yaşlanma Sosyolojisi Alanında Yapılan Çalışmalara Dair Kısa Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 153–165.
- Özer, H. D. (2021). “Erken Yaşlananlar”ın Emekliliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 3, 1781–1812.
- Özdoğan, Ö., Yüksel, B., Çelik, M., Oymak, S., & Bakar, C. (2018). Yaşlılarda Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörler. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 16(2), 90–105. <https://doi.org/10.20518/tjph.458209>
- Özveren, C. G., Ünalı Baydın, N., Çelebi Çakıroğlu, O., Önder, G., & Önder, E. (2020). Hemşire Adaylarının Kariyer Planlarında Yaşlı Bakım Hemşireliği ve Diğer Hemşirelik Alanlarına Yönelik Tercihlerinin Çalışma Değerleri Bağlamında İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Istanbul Management Journal*, 201–221. <https://doi.org/10.26650/imj.2020.88.0008>
- Palmer, K., Marengoni, A., Forjaz, M. J., Jureviciene, E., Laatikainen, T., Mammarella, F., Muth, C., Navickas, R., Prados-Torres, A., Rijken, M., Rothe, U., Souchet, L., Valderas, J., Vontetsianos,

- T., Zaletel, J., & Onder, G. (2018). Multimorbidity care model: Recommendations from the consensus meeting of the Joint Action on Chronic Diseases and Promoting Healthy Ageing across the Life Cycle (JA-CHRODIS). *Health Policy*, 122(1), 4–11. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2017.09.006>
- Pazar, B., Taştan, S., & İyigün, E. (2015). Roles of Nurses in Tele-health Services. *Bakirkoy Tıp Dergisi / Medical Journal of Bakirkoy*, 11(1), 1–4. <https://doi.org/10.5350/BTDMJB201511101>
- Peisah, C., Byrnes, A., Doron, I. I., Dark, M., & Quinn, G. (2020). Advocacy for the human rights of older people in the COVID pandemic and beyond: a call to mental health professionals. *International Psychogeriatrics*, 32(10), 1199–1204. <https://doi.org/10.1017/S1041610220001076>
- PRB. (2019). *Countries with Oldest Populations in the World*. <https://www.prb.org/resources/countries-with-the-oldest-populations-in-the-world/>
- Pronk, N., Kleinman, D. V., Goekler, S. F., Ochiai, E., Blakey, C., & Brewer, K. H. (2021). Promoting Health and Well-being in Healthy People 2030. *Journal of Public Health Management and Practice*, Publish Ah(2), S242–S248. <https://doi.org/10.1097/PHH.0000000000001254>
- Resmi Gazete. (2005). *Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7542&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Resmi Gazete. (2008). *Özel Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği*. <https://www.aile.gov.tr/cyghm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/ozel-huzurevleri-ile-huzurevi-yasli-bakim-merkezleri-yonetmeligi/>
- Resmi Gazete. (2018). *Palyatif Bakım Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge*. <https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/TR,42938/palyatif-bakim-hizmetlerinin-uygulama-usul-ve-esaslari-hakkinda-yonerge.html>
- Ross, M. E. T., Bryan, J. L., Thomas, K. L., Asghar-Ali, A. A., & Pickens, S. L. (2020). Elder abuse education using standardized patient simulation in an undergraduate nursing program. *Journal of Nursing Education*, 59(6), 331–335. <https://doi.org/10.3928/01484834-20200520-06>
- Şahinli, S., & Tarım, M. (2019). Yaşlı Sağlık Hizmetleri: Türkiye-Norveç Karşılaştırmalı Analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)*, 1, 13–27.
- Samancı Tekin, Ç., & Kara, F. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık. *Uluslararası Bilimsel Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 219–229. <https://doi.org/10.21733/ibad.370584>
- Sevim, K. (2017). Hollanda’da Yaşlı Bakım Hizmetleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 55–63.
- SGK. (2016a). *4/a Hizmet Akdi ile Çalışanlar*. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/yaslilik_ayligi
- SGK. (2016b). *Emeklilik Kavramı*. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/emeklilik_kavrami
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Kurumu. (2015). *Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2015-2020*.
- Terkeş, N., & Bektaş, H. (2016). Yaşlı Sağlığı ve Teknoloji Kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(4), 153–159.
- TÜİK. (2020). *Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>
- TÜİK. (2021a). *İstatistiklerle Kadın, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>
- TÜİK. (2021b). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>
- Tuncel, G., & Uzun, H. (2019). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar Üzerine Bir İnceleme. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 309–334.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>

- Ulus, T. (2020). Kuşaklararası Çatışma Bağlamında Gençlerin Yaşlılara Eleştirel Bakışı: Bir Örneklem, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1156–1182.
- Ünal, S., Mançuhan, E., & Alp Sayar, A. (2001). *Çevre Bilinci, Bilgisi ve Eğitimi*. Marmara Üniversitesi Yeni Teknolojiler Arştırma Geliştirme Merkezi.
- Urban Institute. (2021). *The US Population Is Aging*. <https://www.urban.org/policy-centers/cross-center-initiatives/program-retirement-policy/projects/data-warehouse/what-future-holds/us-population-aging>
- Wang, Q., Dong, L., Jian, Z., & Tang, X. (2017). Effectiveness of a PRECEDE-based education intervention on quality of life in elderly patients with chronic heart failure. *BMC Cardiovascular Disorders*, 17(1), 262. <https://doi.org/10.1186/s12872-017-0698-8>
- Webkamigad, S., Rowe, R., Peltier, S., Froehlich Chow, A., McGilton, K. S., & Walker, J. D. (2020). Identifying and understanding the health and social care needs of Indigenous older adults with multiple chronic conditions and their caregivers: a scoping review. *BMC Geriatrics*, 20(1), 145. <https://doi.org/10.1186/s12877-020-01552-5>
- WHO. (2020a). *Ageing: Healthy Ageing and Functional Ability*. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/ageing-healthy-ageing-and-functional-ability>
- WHO. (2020b). *Healthy life expectancy (HALE) Data by WHO region*. Global Health Observatory Data Respository. <https://apps.who.int/gho/data/view.main.HALEXREGv>
- WHO. (2021a). *Ageing and Health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
- WHO. (2021b). *UN Decade of Healthy Ageing 2021-2030*. <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing>
- Xu, X., Han, J., Li, Y., Sun, X., Lin, P., Chen, Y., Gao, F., Li, Z., Zhang, S., & Sun, W. (2020). Effects of Orem's Self-Care Model on the Life Quality of Elderly Patients with Hip Fractures. *Pain Research and Management*, 1–6. <https://doi.org/10.1155/2020/5602683>
- Yaman, R., & Şendir, M. (2021). Yaşlı Bireyin Bakımında Hemşirelik Yetkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Eğitim Yöntemleri: Sistemantik Derleme. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 4(1), 23–34. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.853139>
- Yaşar, Ö., & Avcı, N. (2020). Değişen Yaşlılık Algısı: COVID-19 İle Damgalanan Yaşlılar. *Turkish Studies*, 15(4), 1251–1273. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44275>
- Yıldırım, A. (2021). Sosyal Politika Kapsamında Türkiye’de Yaşlanmaya İlişkin Ulusal Düzeydeki Düzenlemeler. *MANAS Journal of Social Studies*, 10(3), 1889–1909. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/806799>
- Yıldırım Aykurt, A. (2020). 21. Yüzyıl’da Sosyal Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar. *Journal of Awareness*, 5(3), 427–448.
- Yücel, Ş. Ç., Arslan, G. G., & Bağcı, H. (2020). Effects of Hand Massage and Therapeutic Touch on Comfort and Anxiety Living in a Nursing Home in Turkey: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Religion and Health*, 59(1), 351–364. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00813-x>
- Zhou, Y., Li, Z., & Li, Y. (2021). Interdisciplinary collaboration between nursing and engineering in health care: A scoping review. *International Journal of Nursing Studies*, 117, 103900. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.103900>

1. YAŞLININ SAĞLIK EĞİTİMİ

Derya Akça Doğan

Dünya nüfusunda hızlı değişiklikler meydana gelmektedir. Yaşlı bireylerin genel nüfus içindeki oranı, nispeten kısa bir süre içinde önemli ölçüde artmıştır. Son 50 yılda, çoğu bölgede sosyoekonomik gelişmeye, doğurganlıkta büyük düşüşler ve yaşam beklentisindeki çarpıcı artışlar eşlik etmiştir. Dünyada 2019 yılında 60 yaş ve üzeri insan sayısı 1 milyarken bu sayının 2030 yılına kadar 1,4 milyara ve 2050 yılına kadar 2,1 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu artış daha önce görülmemiş bir hızda gerçekleşmekte ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, önümüzdeki yıllarda hızlanacağı öngörülmektedir. Küresel nüfustaki bu tarihsel değişiklik, toplumların sağlık bakımı planlamasında göz önünde bulundurulması gereken bir etkidir.

Yaşlanma, hücre, organ ve sistemlerde meydana gelen değişikliklerin ve fonksiyonel kayıpların meydana geldiği geri dönüşü olmayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Artan yaşla birlikte bireylerde görme ve işitme kayıpları, bilişsel değişiklikler, sistemlerin işlevlerinde değişiklikler, tat ve koku gibi duylarda fizyolojik değişiklikler meydana gelmektedir. Yaşlı bireylerde fonksiyonel düşüş sürecinde bakıma bağımlı hale gelme durumu hedeflenen yaklaşımlarla ertelenebilir, yavaşlatılabilir ve hatta kısmen tersine çevrilebilir. Bu nedenle erken bir aşamada müdahale etmek önemlidir. Klinik ortamlardaki sağlık uzmanları, azalan fiziksel ve zihinsel kapasiteleri tespit edebilir ve bu bozuklukların ilerlemesini önlemek, yavaşlatmak veya durdurmak için etkili yaklaşımlar sunabilir.

Sağlıklı yaşlanma için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşam boyunca işlevi sürdürme hedefine odaklanır. Sağlıklı yaşlanmanın sağlanmasına yardımcı olabilmek için sağlık sistemleri; yaşlılığın çok boyutlu taleplerini bütünsel bir şekilde ele alarak yaşlı nüfuslarla uyumlu hale getirilmeli, önemli kapasite kayıplarına sahip olan veya yüksek risk altında olan yaşlı bireylerde işlevsel bir yetenek düzeyini sürdürmek için uzun süreli bakım sağlamalı, her yaşlı bireyin kendisi için doğru olan bir yerde güvenli bir şekilde yaşlanmasına fırsat tanınmalı, eşitsizlikleri en aza indiren yüksek kaliteli ve uygun maliyetli bakım sistemlerini belirlemeye yönelik gelişmiş ölçüm, izlem ve anlayış

KAYNAKLAR

- Ağar A. Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu University J Nurs Stud.* 2020;3(3), 347–354. Doi: 10.38108/ouhcd.752133
- Akdeniz M, Kavukcu E, Teksan A. (2019). Yaşlanmaya Bağlı Fizyolojik Değişiklikler ve Kliniğe Yansımaları. Güldal İzbirak (Ed.), *Birinci Basamakta Yaşlı Sağlığı içinde* (s. 1-15). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Aydemir Gedük, E. Hemşirelik mesleğinin gelişen rolleri. *HSP.* 2018;5(2), 253–258. Doi: 10.17681/hsp.358458
- Bai X, He Y, Kohlbacher F. Older people's adoption of e-learning services: A qualitative study of facilitators and barriers. *Gerontol Geriatr Educ.* 2020;41(3):291-307. Doi:10.1080/02701960.2018.1469488
- Beard JR, Officer A, de Carvalho IA, et al. The World report on ageing and health: a policy framework for healthy ageing. *The Lancet.* 2016;387(10033):2145-2154. Doi:10.1016/S0140-6736(15)00516-4
- Bekisheva TG, Kovalenko NA, Gasparyan GA. E-learning as a model of lifelong education for older adults. *EpSBS.* In: Vol 19; 2017:67-73. Doi:10.15405/epsbs.2017.01.9
- Bevilacqua R, Maranesi E, Riccardi GR, et al. Non-immersive virtual reality for rehabilitation of the older people: A systematic review into efficacy and effectiveness. *J Clin Med.* 2019;8(11):1882. Doi:10.3390/jcm8111882
- Bozkurt H, Demirci H. Health literacy among older persons in Turkey. *Aging Male.* 2019;22(4):272-277. Doi:10.1080/13685538.2018.1437901
- Cadorin L, Grassetto L, Paoletti E, et al. Evaluating self-directed learning abilities as a prerequisite of health literacy among older people: Findings from a validation and a cross-sectional study. *Int J Older People Nurs.* 2020;15(1). Doi:10.1111/opn.12282
- Chiu HL, Chu H, Tsai JC, et al. The effect of cognitive-based training for the healthy older people: A meta-analysis of randomized controlled trials. Yuan T, ed. *Plos One.* 2017;12(5):e0176742. Doi: 10.1371/journal.pone.0176742
- Dağlı Y. Yaşlılık dönemindeki bireylerin yaşlılığa ilişkin algılarının ve yaşam boyu öğrenme ihtiyaçlarının değerlendirilmesi. *J Turk Stud.* 2018;13(27):499-530. Doi:10.7827/TurkishStudies.14409
- De Palo V, Limone P, Monacis L, et al. Enhancing e-learning in old age. *Aust J Adult Learn.* 2018;58(1):88-109.
- Enç N. (2017). İç Hastalıkları Hemşireliği. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Erdoğan Z, Bulut H. Bilgisayar destekli hasta eğitimi. *Gazi Sağlık Bilim. Dergisi.* 2017;2(3):13-18.
- Forsman AK, Nordmyr J, Matosevic T, et al. Promoting mental wellbeing among older people: technology-based interventions. *Health Promot Int.* 2018;33(6):1042-1054. Doi:10.1093/heapro/dax047
- Gates NJ, Rutjes AW, Di Nisio M, et al. Computerised cognitive training for 12 or more weeks for maintaining cognitive function in cognitively healthy people in late life. *Cochrane Database Syst Rev.* 2020;2. Doi: 10.1002/14651858.CD012277.pub3
- Gordon NP, Hornbrook MC. Older adults' readiness to engage with eHealth patient education and self-care resources: a cross-sectional survey. *BMC Health Serv Res.* 2018;18(1):220. Doi:10.1186/s12913-018-2986-0
- Hauptelshofer A, Egerer V, Seeling S. Promoting health literacy: What potential does nursing informatics offer to support older adults in the use of technology? A scoping review. *Health Informatics J.* 2020;26(4):2707-2721. Doi:10.1177/1460458220933417
- Hill NTM, Mowszowski L, Naismith SL, et al. Computerized cognitive training in older adults with mild cognitive impairment or dementia: A systematic review and meta-analysis. *Am J Psychiatry.*

- 2017;174(4):329-340. Doi: 10.1176/appi.ajp.2016.16030360
- Hurst G, Wilson P, Dickinson A. Older people: how do they find out about their health? A pilot study. *Br J Community Nurs.* 2013;18(1):34-39. Doi:10.12968/bjcn.2013.18.1.34
- Kampmeijer R, Pavlova M, Tambor M, et al. The use of e-health and m-health tools in health promotion and primary prevention among older adults: a systematic literature review. *BMC Health Serv Res.* 2016;16(S5):290. Doi:10.1186/s12913-016-1522-3
- Karakovan A, Eti Aslan F. (2017). Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Akademisyen Kitabevi.
- Lee K. Virtual reality gait training to promote balance and gait among older people: A randomized clinical trial. *Geriatrics.* 2020;6(1):1. Doi:10.3390/geriatrics6010001
- Lövden M, Fratiglioni L, Glymour MM, et al. Education and cognitive functioning across the life Span. *Psychol Sci Public Interest.* 2020;21(1):6-41. Doi:10.1177/1529100620920576
- McGarrigle L, Todd C. Promotion of physical activity in older people using mHealth and eHealth technologies: Rapid review of reviews. *J Med Internet Res.* 2020;22(12):e22201. Doi:10.2196/22201
- Mendonça FTNF de, Santos Á da S, Buso ALZ, et al. Health education with older adults: action research with primary care professionals. *Rev Bras Enferm.* 2017;70(4):792-799. Doi:10.1590/0034-7167-2016-0349
- Narasimha S, Madathil KC, Agnisarman S, et al. Designing telemedicine systems for geriatric patients: A review of the usability studies. *Telemed E-Health.* 2017;23(6):459-472. Doi:10.1089/tmj.2016.0178
- NICE. National Institute of Clinical Excellence. Older people: independence and mental wellbeing. Published online 2015:1-41.
- Noble C, Medin D, Quail Z, et al. How does participation in formal education or learning for older people affect wellbeing and cognition? A systematic literature review and meta-analysis. *Gerontol Geriatr Med.* 2021;7:1-15. Doi:10.1177/2333721420986027
- Nutbeam D, McGill B, Premkumar P. Improving health literacy in community populations: a review of progress. *Health Promot Int.* 2018;33(5):901-911. Doi:10.1093/heapro/dax015
- Oğlak S, Canatan A. Yaşam boyu öğrenme ve aktif yaşlanma bakış açısından üçüncü yaş üniversiteleri: İyi uygulama örnekleri. *YSAD.* 2020;13(2):131-141. Doi:10.46414/yasad.726075
- Öz Alkan H. Patient education and behavior change development. *J Cardiovasc Nurs.* 2016;7(60):41-47. Doi:10.5543/khd.2016.29591
- Phillips A. Effective approaches to health promotion in nursing practice. *Nurs Stand.* 2019;34(4):43-50. Doi:10.7748/ns.2019.e11312
- Phu S, Vogrin S, Al Saedi A, et al. Balance training using virtual reality improves balance and physical performance in older adults at high risk of falls. *Clin Interv Aging.* 2019;14:1567-1577. Doi:10.2147/CIA.S220890
- Ritchie SJ, Tucker-Drob EM. How much does education improve intelligence? A meta-analysis. *Psychological Science.* 2018;29(8), 1358–1369. Doi: 10.1177/0956797618774253
- Saenz JL, Beam CR, Zelinski EM. The association between spousal education and cognitive ability among older Mexican adults. *The Journals of Gerontology: Series B.* 2020;75(7), e129–e140. Doi: 10.1093/geronb/gbaa002
- Soveri A, Antfolk J, Karlsson L, et al. Working memory training revisited: A multi-level meta-analysis of n-back training studies. *Psychon Bull Rev.* 2017;24(4):1077-1096. Doi:10.3758/s13423-016-1217-0
- Sönmez V. Association of cognitive, affective, psychomotor and intuitive domains in education, Sönmez Model. *Univers J Educ Res.* 2017;5(3):347-356. Doi:10.13189/ujer.2017.050307
- Sun C, Sun L, Xi S, et al. Mobile phone-based telemedicine practice in older chinese patients with type

- 2 diabetes mellitus: Randomized controlled trial. *JMIR MHealth UHealth*. 2019;7(1):e10664. Doi:10.2196/10664
- Tran Ba Huy P. (2019). Age-related decline of vision, hearing, and balance: pathophysiology and midlife prevention. In Michel JP, (Ed.), *Prevention of chronic diseases and age-related disability. Practical issues in geriatrics* (pp. 129-136). Springer International Publishing. Doi:10.1007/978-3-319-96529-1_14
- TÜİK. (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Yaşlılar. (26/08/2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Ya%C5%9F1%C4%B1lar-2022-49667&dil=1> adresinden ulaşılmıştır).
- Uemura K, Yamada M, Okamoto H. Effects of active learning on health literacy and behavior in older adults: A randomized controlled trial: Health education to enhance health literacy. *J Am Geriatr Soc*. 2018;66(9):1721-1729. Doi:10.1111/jgs.15458
- WHO (2018). World Health Organisation (WHO). Ageing. (26/08/2023 tarihinde https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1 adresinden ulaşılmıştır).
- WHO (2021). World Health Organisation (WHO). Older people and access to health care in North Macedonia. World Health Organization. Regional Office for Europe. (26/08/2023 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/339644> adresinden ulaşılmıştır).
- Zajac-Lamparska L, Wilkość-Dębczyńska M, Wojciechowski A, et al. Effects of virtual reality-based cognitive training in older adults living without and with mild dementia: a pretest–posttest design pilot study. *BMC Res Notes*. 2019;12(1):776. Doi:10.1186/s13104-019-4810-2

2. AĞRI

Diğdem Lafcı Bakar - Ebru Yıldız Karadeniz

2.1. YAŞLI BİREYLERDE AĞRI

Ağrı, Uluslararası Ağrı Çalışmaları Derneği tarafından “var olan veya olası doku hasarı ile ilişkili ya da buna benzer hoş olmayan duyuşsal ve emosyonel bir deneyim” olarak tanımlanmaktadır. Var olan doku harabiyetine ya da potansiyel duyuşsal, duyuşsal ve bilişsel bileşenlerden oluşan öznel bir duygu olarak tanımlanan ağrı, cinsiyet, eğitim, beden kitle indeksi, ilaç kullanımı gibi durumlar ile etkileşmekte ve ilerleyen yaş ile birlikte prevalansı artmaktadır. Yaş ilerledikçe ortaya çıkan kronik hastalıklar ve fizyolojik değişikliklere bağlı sağlığı koruma-geliştirme davranışlarının olumsuz etkilenmesi nedeniyle ağrı yönetimi yaşlı bireylerde ciddi önem arz etmektedir.

Yaşlı nüfusundaki artış çeşitli sağlık problemlerinde artışı da beraberinde getirmekte olup, özellikle anjina, kas iskelet sistemi hastalıkları, eklem hastalıkları, nöropatiler, kardiyovasküler hastalıklar gibi kronik durumlarda artış görülmektedir. Yaşlı bireylerde birden fazla hastalığın birlikte görülmesinin de katkısı ile yaşlı bireylerde birden fazla nedene bağlı olarak yüksek ağrı insidansı ortaya çıkmaktadır. Yaşlılarda ağrı sıklığı tam olarak bilinmemektedir ancak yaşlılarda ağrı prevalansını araştıran çalışmalara göre; doğu bölgelerinde yaşayan yaşlılarda %43,8-55,2 arasında değişirken, batıda yaşayan yaşlılarda %40-66 oranında yaygınlık gösterdiği belirlenmiştir. Ağrı prevalansı çalışmalarında, toplum içinde yaşayan yaşlılarda %25-50, bakım evlerinde yaşayanlarda %45-80 olduğu; 65 yaş ve üzeri bireylerin %80-85’inin yaşamları boyunca en az bir kez ağrıya birlikte önemli bir sağlık sorunu yaşayacakları bildirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, T., & Aksoy, A.P. (2014). Ağrı Tedavisinde Kullanılan Farmakolojik Ajanlar. Fatma Eti Aslan (Ed.), Ağrı doğası ve kontrolü içinde (s.117-160). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.
- Aslan, F. E., & Uzun, Ö. (2014). Yaşlılarda ağrı. Fatma Eti Aslan (Ed.), Ağrı doğası ve kontrolü içinde (s.372-382). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.
- Aktürk, A., Kılıç, G., Şenocak, E., & Baran, M.S. (2019). Spinal osteoartritte tedavi yaklaşımları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (8), 807-815.
- Babadağ, B., & Alparslan, G.B. (2016). Yaşlandım, ağrım var!. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi (HEAD)*, 13(2), 67-71.
- Baumbach, L., König, H. H., & Hajek, A. (2021). Association between onset and disappearance of pain and changes in physical activity among older adults—longitudinal evidence from the German Ageing Survey. *Psychogeriatrics*.
- Bayraktar, E. (2015). Egzersiz. Mürvet Başer & Sultan Taşçı (Eds.), Kanıta dayalı rehberiyle tamamlayıcı ve destekleyici uygulamalar içinde (s.59-62). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.
- Biçer, S. (2017). Yaşlı bireylerde görülen sağlık sorunları ve hemşirelik yaklaşımları. Özlem Ovayolu & Nimet Ovayolu (Ed.), Temel iç hastalıkları hemşireliği ve farklı boyutlarıyla kronik hastalıklar içinde (s. 356-374). Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Catananti, C. & Gambassi, G. (2010). Pain assessment in the elderly. *Surg Oncol*, 19(3),140-148.
- Caner, Ö.C., Gözün, G., Hilwah, A., & Gökçek, M. (2013). Yaşlı dostu şehirler: kavramsal çerçeve ve örneklerle değerlendirmeler. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Corsi, N., Roberto, A., Cortesi, L., Nobili, A., Mannucci, P. M., Corli, O., & REPOSI Investigators. (2018). Prevalence, characteristics and treatment of chronic pain in elderly patients hospitalized in internal medicine wards. *European Journal of Internal Medicine*, 55, 35-39.
- Coşgun, N.E. (2015). Kardiyovasküler operasyon geçiren hastaların erken postoperatif dönemde ağrı ile baş etme düzeylerinin belirlenmesi. İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cronkleton, E. (2020). Can essential oil act as a pain reliver?.Healthline. Retrived from <https://www.healthline.com/health/pain-relief/essential-oils-for-pain>
- Çetin, Y., Yağcı, N., & Şahin, N.Y. (2015). Kronik kas-iskelet ağrısı olan yaşlılarda kognitif düzeyin ağrı algısına etkisi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(3), 71-78.
- Çetin, Ö., & Bülbül, T. (2015). Masaj. Mürvet Başer & Sultan Taşçı (Eds.), Kanıta dayalı rehberiyle tamamlayıcı ve destekleyici uygulamalar içinde (s.89-95). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.
- Çilingir, D., & Bulut, E. (2017). Yaşlı bireylerde ağrıya yaklaşım. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(2).
- Demir, Y. (2012). Non-pharmacological therapies in pain management. G. Racz, (Ed.), Pain management - current issue and opinions. (pp.485-502). Rijeka: Tech.
- Dilek, B. (2014). Analjezikler, non-steroidal anti-inflamatuar ilaçlar ve opioidler. *Türkiye Klinikleri J PM&R-Special Topics*, 74, 1-9.
- Dirimeşe, E., Özdemir, F.K., & Şahin, Z.A. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin ağrı yönetimine ilişkin bilgi düzeyleri, kültürel farkındalıkları ve yeterlilikleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 1-6.
- Durmaz, B. (2012). Yaşlılarda kronik ağrı nedenleri ve değerlendirme yöntemleri. *Türk Geriatri Dergisi*, 15, 27-29.
- Elbey, B. (2015). Ankilozan spondilitli hastalarda güncel tedavi yaklaşımları. *Dicle Tıp Dergisi*, 42(1), 123-127.

- Ergin, S. (2011). Ağrı ve fizyatrik yaklaşım. *Türkiye Klinikleri J PM&R Special Topics*, 4(3), 15-18.
- Erol, S., Ertunç, M., & Öztürk, T. (2014). The effect of a hand massage on pain and depression in the older people living in a nursing home: pilot study. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(2), 92-97.
- Erten, S.N., Akpınar, T.S. (2015). Yaşlıda ağrıya yaklaşım. *Türkiye Klinikleri J Geriatr Topics*, 1(1), 82-90.
- Fine P.G. (2012). Treatment guidelines for the pharmacological management of pain in older persons. *Pain Medicine*, 13(2), 57-66.
- Gök Metin, Z. (2015). Romatoid artritli hastalarda aromaterapi masajı ve refleksoloji uygulamalarının ağrı ve yorgunluğa etkileri. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gündüzoğlu, Ç.N., (2011). Karadakovan A. Yaşlılarda ağrı yönetimi. *Geriatry ve Geriatrik Nöropsikiyatri*, 2(2-3), 41-48.
- Hüner, B., Demirhan, E., Atar, S. (2013). Geriatrik hastalarda kas iskelet sistemi hastalıkları. *Ok Meydanı Tıp Dergisi*, 29(2), 75-82.
- Kahraman, A. (2020). Ağrısı olan yaşlının destek bakımı. Ayfer Karadakovan (Ed.), Yaşlıda destek bakım içinde (s.245-262). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Kara, H. (2011). Huzurevinde yaşayan bireylerde ağrının değerlendirilmesi ve ağrıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kirubakaran, S., & Dongre, A.R. (2019). Chronic musculoskeletal pain among elderly in rural Tamil Nadu: Mixed-method study. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8(1), 77.
- Köse, M. M., & Kargucak, M. (2015). Transkütanöz elektriksel sinir uyarımı. *Türkiye Klinikleri J PM&R-Special Topics*, 8(1), 31-6.
- Kulakçı, H., & Emiroğlu, O.N. (2011). Huzurevinde yaşayan yaşlıların bakımında Omaha sistemi'nin kullanılabilirliğinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4(1), 25-33.
- Li, J., Chen, J., Qin, Q., Zhao, D., Dong, B., Ren, Q., ... & Sun, Y. (2018). Chronic pain and its association with obesity among older adults in China. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 76, 12-18.
- Li, X., Zhu, W., Li, J., Huang, C., & Yang, F. (2021). Prevalence and Characteristics of Chronic Pain in the Chinese Community-dwelling Elderly: A Cross-sectional Study. (20/11/2021 tarihinde <https://www.researchsquare.com/article/rs-195416/v1> adresinden ulaşılmıştır).
- Mutluay, E. (2015). Yaşlı kanser hastalarında ağrı. *Turkish Journal of Oncology/Türk Onkoloji Dergisi*, 30(1).
- Molton, I.R., & Terrill, A.L. (2014). Overview of persistent pain in older adults. *Am Psychol*, 69(2), 197-207.
- Nakai, Y., Makizako, H., Kiyama, R., Tomioka, K., Taniguchi, Y., Kubozono, T., ... & Ohishi, M. (2019). Association between chronic pain and physical frailty in community-dwelling older adults. *International journal of Environmental Research and Public Health*, 16(8), 1330.
- Nasiria, A., Mahmodi, M.A., Nobakhtc, Z. (2016). Effect of aromatherapy massage with lavender essential oil on pain in patients with osteoarthritis of the knee: A randomized controlled clinical trial. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 25, 75-80.
- Özel, F., Yıldırım, Y., & Fadıoğlu, Ç. (2014). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda ağrı yönetimi. *Ağrı Dergisi*, 26(2), 57-64.
- Özyalçın, N.S. (2003). Yaşlılık Çağında Ağrı. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Özveren, H. (2011). Ağrı kontrolünde farmakolojik olmayan yöntemler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 18(1), 83-92.
- Özveren, H., Faydalı, S., & Özdemir, S. (2016). Hemşirelerin ağrının farmakolojik olmayan yöntemlerle kontrolüne ilişkin, bilgi ve uygulamaları. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 7(4):99-105.

- Pehlivan, S., & Karadakovan, A. (2019). Effects of aromatherapy massage on pain, functional state, and quality of life in an elderly individual with knee osteoarthritis. *Japan Journal of Nursing Science*, 16(4), 450-458.
- Pereira, L.V., Vasconcelos, P.P.D., Souza, L.A.F., Pereira, G.D.A., Nakatani, A.Y.K., & Bachion, M.M. (2014). Prevalence and intensity of chronic pain and self-perceived health among elderly people: a population-based study. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 22, 662-669.
- Rapo-Pylkkö, S., Haanpää, M., & Liira, H. (2016). Subjective easiness of pain assessment measures in older people. *Arch Gerontol Geriatr*, 65, 25-28.
- Rapo-Pylkkö, S., Haanpää, M., & Liira, H. (2016). Chronic pain among community-dwelling elderly: a population-based clinical study. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 34(2), 159-164.
- Richeson, N., Spross, J., Lutz, K., & Peng, C. (2010). Effects of reiki on anxiety, depression, pain and physiological factors in community-dwelling older adults. *Res Gerontol Nurs*, 3(3), 187-199.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2010). *Yaşlı sağlığı tanı ve tedavi rehberi*.
- Salman, İ. B., & Berk Sertel, H.Ö. (2017). Kronik gerilim tipi baş ağrısında kognitif davranışçı terapi: olgu sunumu. *Ağrı*, 29(4), 177-184.
- Savaş, E. (2020). Psikoonkoloji & güncel yaklaşımlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 15-22.
- Sezer, Ö., Devran, D., & Dağdeviren, H.N. (2021). Yaşlılarda kronik ağrı durumu ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 25(3), 76-83.
- Schofield, P. (2018). The assessment of pain in older people: uk national guidelines. *Age and Ageing*, 47(1), 1-22.
- Sritoomma, N., Moyle, W., Cooke, M., & O'Dwyer, S. (2014). The effectiveness of Swedish massage with aromatic ginger oil in treating chronic low back pain in older adults: A randomized controlled trial. *Complementary Therapies In Medicine*, 22(1), 26-33.
- Şahin, N., Devrimsel, G., Karahan, A. Y., & Sargın, S. (2020). The Effects and Characteristics of Musculoskeletal Pain on Quality of Life in Geriatric Patients. *Eur J Geriatr Gerontol*, 2(1), 13-17.
- Tavşanlı, N.G., Özçelik, H., & Karadakovan, A. (2013). Ağrısı Olan yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *Ağrı*, 25(3), 93-100.
- Tuna, H.I., Babadağ, B., Özkaraman, A., & Alparslan, G.B. (2018). Investigation of the effect of black cumin oil on pain in osteoarthritis geriatric individuals. *Complementary Therapies In Clinical Practice*. 31, 290-294.
- Turan, N., & Özkan, B. (2017). Yoğun bakım ünitelerinde ağrı ve hemşirelik: fenomenolojik çalışma. *Turkish Journal of Medical & Surgical Intensive Care Medicine*, 8(3), 65-70.
- TÜİK (2021). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. (20/11/2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaşlılar-2020-37227> adresinden ulaşılmıştır).
- T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011). Yaşlı sağlığı modülü: eğitimciler için eğitim rehberi. İstanbul: Anıl Matbacılık. 15-357.
- Urban, D., Cherny, N., & Catane, R. (2010). The management of cancer pain in the elderly. *Critical Reviews in Oncology/Hematology*, 73(2), 176-183.
- Vanaja, R. (2015). Effectiveness of aromatherapy on joint pain and depression among elderly. Masters thesis, Madha College of Nursing, Chennai. The Tamil Nadu Dr.M.G.R. medical university. <http://repository-tnmgrmu.ac.in/id/eprint/11715>
- Van Den Beuken-Van, M.H., Hochstenbach, L.M., Joosten, E.A., Tjan-Heijnen, V.C., & Janssen, D.J. (2016). Update on prevalence of pain in patients with cancer: systematic review and meta-analysis. *Journal of Pain and Symptom Management*, 51(6), 1070-1090.

- Özel, F., Yıldırım, Y., & Fadıloğlu, Ç. (2014). Huzurevinde yaşıayan yaşlılarda ağrı yönetimi. *Ağrı*, 26(2), 57-64.
- Zincir, H. (2015). Transkutanöz elektriksel sinir uyarımı. Mürvet Başer & Sultan Taşcı (Eds.), *Kanıt dayalı rehberiyile tamamlayıcı ve destekleyici uygulamalar içinde* (267-277). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.

3. DÜŞME

Mahmut Ateş

Bireyin inme, bayılma veya dışarıdan bir kuvvete maruz kalmadan bulunduğu yerden daha aşağı bir yere bilinçsiz ya da bilinçli biçimde durur hale gelmesi, “düşme” olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle düşme “bireyin inme ya da senkop olmaksızın bulunduğu seviyeden daha alçak bir seviyeye beklenmedik bir şekilde hareketsiz hale gelmesidir. Son 12 ay içerisinde ikiden daha fazla düşme olması durum ise rekürren düşme olarak tanımlanmaktadır.

3.1. YAŞLI BİREYLERDE DÜŞME

Düşmeler; yüksek mortalite, morbidite ve iş gücü kaybına yol açtığından özellikle yaşlılarda önemli bir sağlık sorunu olarak ele alınmaktadır. Ayrıca düşmeler, düşen bireyde oluşabilecek engellilik ve sağlık sorunlarının yanı sıra sağlık bakım sistemi üzerine de ek maliyet oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerde en fazla karşılaşılan sorunlardan olan düşmeler, yaşın ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan baş dönmesi, görme yeteneğinin azalması, duyu sistemlerindeki bozukluklar, kan basıncının dalgalanması gibi faktörler nedeni ile daha fazla karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında düşmeler diğer kronik sağlık sorunlarından farklı olarak bireyin hareket kabiliyetinin sınırlanmasına, günlük yaşam aktivitelerini yerine getirememesine, bakıma ve yardıma muhtaç hale gelmesine ve hatta bir süre bakım evinde yaşama gerekliliğine kadar yaşlı bireyin özgürlüğünü de sınırlayan önemli bir sağlık sorunudur.

3.2. YAŞLI BİREYLERDE DÜŞME EPİDEMİYOLOJİSİ

Demografik verilerde yaşlı nüfusun artması ile birlikte ileri yaşa bağlı sorunların sıklığı da artmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi de yaşlılarda sık görülen düşmeye bağlı kazaların artmış olmasıdır. Düşmeye ait veriler incelendiğinde; düşmelerin %82’sinin ev ortamında

KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (<https://tatd.org.tr/geriatri/wpcontent/uploads/sites/14/2021/11/TU%CC%88RKI%CC%87YEDE-YAS%CC%A7LILARIN-DURUMU-VE-YAS%CC%A7LANMA-ULUSAL-EYLEM-PLANI-UYGULAMA-PROGRAMI-2013.pdf> adresinden 07/06/2022 tarihinde ulaşılmıştır.)
- Aktaş B, Erci B. Rehber doğrultusunda verilen eğitimin yaşlı bireylerde düşmeyi önlemeye etkisi. İç Hastalıkları Dergisi. 2016; 23: 49-59
- Balzi D, Lauretani F, Barchielli A. Risk factors for disability in older persons over 3-year follow-up. Age Ageing. 2010; 39:92-98.
- Bergen, Gwen, Mark R. Stevens, Elizabeth R. Burns. Falls and fall injuries among adults aged ≥ 65 years United States, 2014. Morbidity and Mortality Weekly Report 65.37.2016; 993-998.
- Beyazay S, Durna Z, Akın S. Yaşlı bireylerde düşme riski ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Türkiye Klinikleri J Nurs Sci. 2014; 6(1):1-12.
- Bulut Doğan, Z. Huzurevinde ve evde yaşayan yaşlılarda düşme ile ilişkili risk faktörleri. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Programı, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Buta, Brian J., et al. Frailty assessment instruments: systematic characterization of the uses and contexts of highly-cited instruments. Ageing research reviews. 2016; 53-61.
- Close JC, Hooper R, Glucksman E, et al. Predictors of falls in a high risk population: results from the prevention of falls in the elderly trial (PROFET). Emerg Med J. 2003; 20(5):421-425.
- Deprey SM. Descriptive Analysis Of Fatal Falls Of Older Adults İn A Midwestern Counting İn The Year 2005. Journal of Geriatric Physical Therapy. 2009; 32(2): 67-72.
- Gökçek, Mebrure Beyza, et al. Düşme şikâyeti ile Acil Servise Başvuran 65 Yaş ve üzeri Hastaların Düşme Nedenleri ve Risk Faktörlerinin Araştırılması. Konuralp Tıp Dergisi 11.2 2019; 217-226.
- Kutsal Y. Yaşlılarda düşme. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon ABD Hacettepe Üniversitesi. (www.gebam.hacettepe.edu.tr adresinden 07/06/2022 tarihinde ulaşılmıştır.)
- MA, Karan. Yaşlılarda Düşme, Önemi ve Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi. Aegean J Med Sci. 2018; 129-32.
- Nahırcı M, Doruk H. Yaşlı popülasyonda düşmeye yaklaşım derleme. TAF Preventive Medicine Bulletin. 2009; 8(5) 437- 444.
- Rosdiana, Ika. Relationship Between Body Mass Index, Balance, Ortostatic Hypotensionand Risk Of Fallingin Elderly. International Journal Of Human And Health Sciences (Ijhs). 2020; 114-119.
- Tunçay S, Özdiñler A, Erdiñler D. Geriatrik hastalarda düşme risk faktörlerinin günlük yaşam aktivitesi ve yaşam kalitesine etkisi. Türk Geriatri Dergisi. 2011; 14(3): 245-252.
- Usta Yeşilbalkan Ö, Karadakovan A. Narlıdere dinlenme ve bakımevinde yaşayan yaşlı bireylerdeki düşme sıklığı ve düşmeyi etkileyen faktörler. Türk Geriatri Dergisi. 2005; 8(2): 72-77.
- Who Global Report On Falls Prevention In Older Age. (https://www.who.int/ageing/publications/falls_prevention7march.pdf. Adresinden 10/06/2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- Registered Nurses' Association of Ontario (RNAO). (2017). Preventing of falls and reducing injury from falls. http://rnao.ca/sites/rnao-ca/files/bpg/Preventing_Falls_FINAL_WEB.pdf. adresinden 27.08.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Öden, T. N., Van Giersbergen, M. Y. Düşme ve düşmelere bağlı yaralanmaların azaltılması için kanıt temelli uygulama önerileri. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi. 2021; 18(1), 17-40.

4. İNKONTİNANS

Sıddıka Ersoy - Sultan Palantöken

Boşaltım, mesane, pelvik taban, bağırsak, rektum ve anal sfinkterlerin koordineli işlevi ile vücuttan atık maddeleri olan idrar ve feçesin uzaklaştırılması için kullanılan bir kavramdır. Yaşa bağlı değişimlerin hızı ve süreci farklı olduğu için farklı kuramlarla yaşlanma süreci ve bu süreçte tüm diğer sistemlerle birlikte boşaltım sisteminde meydana gelen fizyolojik değişimler, görülme sıklığı artan hastalıklar, istenmeyen durumlar açıklanmaya çalışılmaktadır. Birey tarafından kontrol edilen kontinans, mahremiyet ilkesinin gözetildiği bir aktivitedir. Yaşlanma süreciyle birlikte kontinans sisteminde çeşitli düzeylerde fizyolojik değişimler ve buna bağlı inkontinans ortaya çıkmaktadır. Yaşlı bireylerde görülen inkontinans fekal ve üriner inkontinans olarak ele alınmaktadır.

4.1. FEKAL İNKONTİNANS

Fekal inkontinans farklı tanımları bulunmakla birlikte, en çok kabul göreni, normal bağırsak alışkanlığının istem dışı olması ve normal yoğunluktaki feçesin dışarı atılmasının kontrol edilememesi durumudur. Tanımdan da anlaşıldığı gibi farklı nedenlere bağlı olarak vücudun anal sfinkter mekanizmasının bozulması ve son bir ayda ikiden fazla kez uygun olmayan yer ve zamanda feçesin kaçırılması durumu olarak ele alınabilir. Dünya Sağlık Örgütüne göre ise; “gaz ve sıvı veya katı dışkıının irade dışı kaybı/atılımı sonucu gelişen sosyal ve hijyenik bir problemdir”.

Fekal inkontinansı daha genç yaşlardaki bireylerde bir hastalık olarak değerlendirmek oldukça zordur: daha ziyade altta yatan bir hastalığın belirtisi olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak yaşlı bireylerde durumun değerlendirilmesi daha farklıdır. Yapılan araştırmalar, yaşlılarda fekal inkontinansın tek başına görülmekten çok üriner inkontinansın da eşlik ettiği komplike durumlar olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Sebebi her ne olursa olsun fekal inkontinans yaşayan bireyler için oldukça zor

KAYNAKLAR

- Akgül, T., Ayyıldız, A., Karagüzel, E., Polat, O., Astarıcı, M., & Germiyanoglu, C. (2009). Üretra onarımını takiben lokal krem uygulaması: Histopatolojik değerlendirme. *Turkish Journal of Urology*, 35, 180-84.
- Akgün G, Süt N, Kaplan PB. (2010) Kırk Yaş Üzeri Kadınlarda Üriner İnkontinans Sıklığı ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri. *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst*, 2010;20: 378-86.
- Akın, S. (2015). Yaşlılarda Üriner İnkontinans ve Nöroüroloji Bülteni Ankara Basımevi, 2. Baskı Ankara, 2: 49-54
- Akpınar D. (2016). Huzurevinde Yaşayan İnkontinanslı Yaşlı Kadınlara NANDA, NOC, NIC (NNN) Bağlantıları Kullanılarak Uygulanan Hemşirelik Bakım Planının Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanlığı, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Halk Sağlığı Hemşireliği Doktora Tezi, Ankara,
- Aktaş D, Şahin E, Terzioğlu F. (2013). Kadın Sağlığı Açısından Yaşlılık ve Yaşam Kalitesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*; 16(1): 65-71
- Anafarta, K. Arıkan. N, Bedük Y. (2011). Temel Üroloji. 4. basım. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri; s: 1-21.
- Asa, A. (2018). Dalı Yaşlı Bireylerde Üriner İnkontinans Varlığı İle 25(Oh) Vitamin D Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Uzmanlık Tezi
- Ashton-Miller JA, De Lancey JO. Functional Anatomy of the Female Pelvic Floor. *Annals of the New York Academy of Sciences* 2007; 1101: 266–96. 17.
- Chermansky C, Moalli PA. (2015). Role of pelvic floor in lower urinary tract function. *Auton Neurosci*. Erişim: <http://dx.doi.org/10.1016/j.autneu.2015.06.003> Erişim tarihi 27.06.2016
- Ateş A, Özengin N, Bakar Y. (2019) Üriner İnkontinans Tipine Göre Pelvik Taban Kas Kuvveti ve Yaşam Kalitesinin Karşılaştırılması: Retrospektif Çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences*, 4(2): 147-154.
- Aybek, A. (2017). Üriner İnkontinanslı Yaşlılara Ev Ziyareti ile Verilen Hemşirelik Bakımının Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Sağlık Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Balcı M. B. C. Akçetin Y. Z. (2009). Üriner İnkontinansın Tanımı ve Sınıflaması. *Türkiye Klinikleri J Urology-Special Topics*, 2(1), s. 13-16,
- Batmani, S. Jalali, R., Mohammadi, M., & Bokae, S. (2021). Prevalence and factors related to urinary incontinence in older adults women worldwide: a comprehensive systematic review and meta-analysis of observational studies. *BMC geriatrics*, 21(1), 1-17
- Baykuş, N. (2016). 18 Yaş Üzeri Kadınlarda Üriner İnkontinansın Görülme Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. T.C Şifa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir,
- Beji, NK. (2002) Üriner İnkontinans Tipleri ve Hasta Değerlendirmesi. Beji NK. Editör, Kadınlarda Üriner İnkontinans ve Hemşirelik Yaklaşımı, içinde (75-84. ss.) İstanbul, Emek Matbaacılık.
- Başer, Seçer, M. (2019). Yaşlılarda üriner inkontinansın denge ve fonksiyonel durum üzerine etkileri Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizyoterapi Bilim Dalı
- Bilge, Ç.Beji, N. K. (2018). Fekal inkontinans ve hemşirelik yaklaşımı.
- Bilgili N., Akın B., Ege E., Ayaz S. Kadınlarda Üriner İnkontinans Sıklığı ve Etkileyen Risk Faktörleri. *Türkiye Klinikleri*, 28(4), s. 487-493, 2008.

- Bliss DZ, Mellgren A, Whitehead WE, Chiarioni G, Emmanuel A, Santoro GA et al. (2013). Assessment and conservative management of faecal incontinence and quality of life in adults. Incontinence, 5th ed. International Consultation on Urological Diseases and European Association of Urology, Paris; 1444-1485.
- Buğra D. (2011). Rektum ve Anal Bölgenin Cerrahi Anatomisi. Menteş B, Bulut T, Alabaz Ö, Lenetoğlu S, editörler. Anorektal Bölgenin Selim Hastalıkları. Ankara, Miki Matbaacılık Bas. Yay. Ltd. Şti.; s. 3-13.
- Buğra, D. (2010). Rektum ve Anal Bölgenin Cerrahi Anatomisi. Türkiye Klinikleri J Gen Surg-Special Topics 3(3), 1-7.
- Bulgak, M. (2020). Hastalarda Üriner İnkontinans Farkındalığı ve Sıklığını Etkileyen Faktörler İle Üriner İnkontinansla Baş Etme Yöntemleri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yaşlı Yüksek Lisans Tezi
- Bulut, T. (2011). Fekal İnkontinans. Menteş B, Bulut T, Alabaz Ö, Lenetoğlu S, editörler. Anorektal Bölgenin Selim Hastalıkları. Ankara, Miki Matbaacılık Bas. Yay. Ltd. Şti., s. 187- 214
- Can GT, Yağcı N. (2006) Urinary Incontinence in Women and Physical Therapy. Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2006;11: 205-218.
- Can T, Yağcı N, Cavlak U. (2012) Effects of Urinary Incontinence on Depressive Symptoms and Quality of Life in Women With Reproductive Age, Fizyoterapi Rehabilitasyon, 2012;23(2): 83-89.
- Carlile A, Davies I, Rigby A et al Age changes in the human female urethra: a morphometric study, J Urol 1988;139:532
- Chermansky, C. J., & Moalli, P. A. (2016). Role of pelvic floor in lower urinary tract function. *Autonomic Neuroscience*, 200, 43-48.
- Çitak, G. (2017) Gebelikte üriner inkontinans ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ebelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Çolak, S. Z. (2022). Obez Yaşlı Bireylerde Üriner İnkontinans Sıklığının Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Evde Bakım Hemşireliği Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- de Groat, W. C., Griffiths, D., & Yoshimura, N. (2015). Neural control of the lower urinary tract. *Comprehensive Physiology*, 5(1), 327.
- Demir S. (2012) Üriner inkontinanslı kadınlarda yaşam kalitesi ve sağlık arama davranışı. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demirci S. (2012) Ürogenital Sistem. Vural F ve Üzel M, editör. İnsan Anatomisi, içinde (88-97. ss.) Ankara, Akademi Yayınları.
- Demirtaş, H. Yaşlılarda Üriner İnkontinans Geriatrik Depresyon ve Yalnızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2015; 1-50.
- Denat Y, Khorshid L. (2009). Fekal inkontinansın bakımı ve bakımda kullanılan ürünler. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi; 12(2): 94-103.
- Dimli, B. (2021). Huzurevinde Yaşayan Yaşlı Kadın Bireylerde Pelvik Taban Kas Eğitiminin Ve Klinik Pilates Egzersizlerinin Üriner İnkontinans Üzerine Etkisi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Fizyoterapi Ve Rehabilitasyon Ana Bilim Dalı Fizyoterapi Ve Rehabilitasyon Programı.
- Dudding, T.C, Parés, D., Vaizey, C. J., & Kamm, M. A. (2010). Sacral nerve stimulation for the treatment of faecal incontinence related to dysfunction of the internal anal sphincter. *International journal of colorectal disease*, 25(5), 625-630.

- Durdu, T. (2016). Huzurevinde ve Evde Yaşayan Yaşlı Bireylerde Üriner İnkontinans Hastalığının Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisinin Karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi
- Edwards, N. I., & Jones, D. (2001). The prevalence of faecal incontinence in older people living at home. *Age and Ageing*, 30(6), 503-507.
- Erdil F, Özhan Elbaş N. Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği. 7. Basım. Ankara: Aydoğdu Ofset Matbaacılık; 2016, s: 370-377
- Ergün, A., Ercan Toptaner, N., Bıçakçı, T., Baran, S., Akkaya, G., Ekim, N., ... & Şakiroğlu, R. (2011). Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam kalitesi (SF-36) üzerine üriner inkontinansın etkisi. *Akademik Geriatri Dergisi*, 3(3), 159-167.
- Erkmen Uyar, M., & Türkay, C. (2005). Fekal inkontinansda tetkik ve tedavi. *Güncel Gastroenteroloji*, 9(4), 245-249.
- Ertem G. (2009) Üriner İnkontinanslı Hastaların Hastalığıyla Başa Çıkma Yollarının İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2009;6: 176-87.
- Fattorini E, Brusa T, Gingert C, Hieber SE, Leung V, Osmani B et al. (2016). Artificial muscle devices: Innovations and prospects for fecal incontinence treatment. *Annals of Biomedical Engineering* 44(5): 1355-1369.
- Franken, M. G., Ramos, I. C., Los, J., & Al, M. J. (2018). The increasing importance of a continence nurse specialist to improve outcomes and save costs of urinary incontinence care: an analysis of future policy scenarios. *BMC family practice*, 19(1), 1-11.
- Gibson, W., & Wagg, A. (2014). New horizons: urinary incontinence in older people. *Age and ageing*, 43(2), 157-163.
- Gümüşsoy, S., Kavlak, O., & Dönmez, S. (2019). Investigation of body image, self- esteem, and quality of life in women with urinary incontinence. *International journal of nursing practice*, 25(5), e12762.
- Hakbilen GH. (2019) Üriner inkontinans tanılı yaşlı kadınlarda uygulanan kegel egzersizi odaklı girişimin inkontinansa etkisi. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.)
- Hall JE. (2013) Textbook of medical physiology. Çeviren: Şentürk ÜK. Guyton ve Hall Tıbbi Fizyoloji. 12. Basım, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri
- Hansen JL, Bliss DZ, Peden-McAlpine C. (2006) Diet strategies used by women to manage fecal incontinence. *Journal of Wound Ostomy & Continence Nursing*; 33(1): 52-61.
- Hay-Smith, E. Jean C., et al. Comparisons of approaches to pelvic floor muscle training for urinary incontinence in women. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2011, 12-14
- Heintz, P. A., DeMucha, C. M., Deguzman, M. M., & Softa, R. (2013). Stigma and micro aggressions experienced by older women with urinary incontinence: a literature review. *Urologic nursing*, 33(6),299-305.
- Herschorn, S. (2004). Female pelvic floor anatomy: the pelvic floor, supporting structures, and pelvic organs. *Reviews in urology*, 6(Suppl 5), S2.
<https://www.nice.org.uk/guidance/cg49>, (Erişim Tarihi: 03.11.2017).
<https://www.rcog.org.uk/>, (Erişim Tarihi: 03.11.2017).
- Işık AT, Bozoğlu E. (2010) Geriatrik Olgularda Üriner İnkontinans. (1-10. ss.) İstanbul, Som Kitap
- İnci K, Ergen A. Yaşlılarda üriner inkontinans ve farmakolojik tedavisi. *Turkish Journal of Geriatrics*. 2009; 13(1): 59-66.
- Kadioğlu, M., & Kızılkaya Beji, N. (2016). Üriner inkontinans tedavisinde önerilen yaşam biçimi uygulamalarına güncel yaklaşım. *HSP*, 3(3), 201-207.
- Kaptan G. (2012) Temel İç Hastalıkları Hemşireliği. (321-344. ss.) İstanbul, İstanbul Tıp Kitabevi Yayınları

- Karabulutlu EY. (2018) Üriner Sistem Hastalıkları. Zengin N ve Ören B, editör. İç Hastalıkları ve Kadın Sağlığı. içinde (229-253. ss.) İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri
- Karadakovan A. Yaşlı Sağlığı ve Bakım. Akademisyen Tıp Kitapevi, Ankara, 2014.
- Karadakovan, A. Kaymakçı, Ş. (2010). Üriner sistem hastalıkları, In; Karadakovan A, Aslan FE, editör. Dahili ve cerrahi hastalıklarda bakım, Adana, Nobel Kitabevi, 91(9)- 921
- Keane DP, O’Sullivan S. Urinary incontinence: anatomy, physiology and pathophysiology Baillie’re’s Clinical Obstetrics and Gynaecology 2000; 14(2): 207-26.
- Kızılkaya Beji, N. (2003). Uriner inkontinans sorunu, epidemiyolojisi ve inkontinanslı hastanın tanı amacıyla değerlendirilmesi. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 13(50), 29-43.
- Kızılkaya Beji, N. (2016). Pelvik taban disfonksiyonu, epidemiyolojisi, risk faktörleri, genetik rolü, yaşam kalitesi üzerine etkisi. 3.Ürojinekolojide Güncel Yaklaşımlar Sempozyumu (3-5 Haziran 2016), Ankara.
- Kızılkaya, Beji, N. (2002). Kadınlarda üriner inkontinans ve hemşirelik yaklaşımı (Urinary incontinence in women and nursery approach). İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın Emek Matbaacılık, İstanbul, 5, 51-60.
- Kök G, Şenel N, Akyüz A. (2006) GATA Jinekoloji Polikliniğine Başvuran 20 Yaş Üstü Kadınların Üriner İnkontinans Açısından Farkındalık Durumlarının Değerlendirilmesi. Gülhane Tıp Dergisi, 2006;48: 132-
- Lucas, M., Bedretdinova, D., Bosch, J., Burkhard, F., Cruz, F., Nambiar, A., de Ridder, D., Tubaro, A., and Pickard, R., Guidelines on urinary incontinence. European Association of Urology. 2012;
- Maral, I., Özkardeş, H., Peşkirçioğlu, L., & Bumin, M. A. (2001). Prevalence of stress urinary incontinence in both sexes at or after age 15 years:: a crosssectional study. The Journal Of Urology, 165(2), 408-412.
- Markland AD, Richter HE, Fwu CW, Eggers P, Kusek JW. Prevalence and trends of urinary incontinence in adults in the United States, 2001 to 2008. J Urol 2011; 186:589-93
- Menteş B, Bulut T, Alabaz Ö, Lenetoğlu S,(2011). editörler. Anorektal Bölgenin Selim Hastalıkları, Ankara, Miki Matbaacılık Bas. Yay. Ltd. Şti.,; s.17-32.-8
- Meşeli, F. Altmış Beş Yaş ve Üzeri Bireylerin Üriner İnkontinans Durumlarının Değerlendirilmesi. Akdeniz Üniversitesi Tıp Anabilim Dalı, Antalya, Uzmanlık Tezi, 2016; 28-72)
- Meyer I, Richter HE. (2021). Accidental Bowel Leakage/Fecal Incontinence: Evidence-Based Management. Obstet Gynecol Clin North Am.; 48(3): 467-485.
- Meyer I, Richter HE. (2014). An evidence-based approach to the evaluation, diagnostic assessment, and treatment of fecal incontinence in women. Current Obstetrics and Gynecology Reports; 3(3): 155-164
- Dimli, B. (2021). Huzurevinde Yaşayan Yaşlı Kadında Pelvik Taban Kas Eğitiminin ve Klinik Pilates Egzersizlerinin Üriner İnkontinans Üzerine Etkisi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Ana Bilim Dalı, Fizyoterapi Ve Rehabilitasyon Programı (Yüksek Lisans Tezi).
- Muth CC. Urinary incontinence in women. JAMA. 2017; 318(16): 1622.
- Öz, Ö.Altay, B. (2017). Üriner inkontinans risk faktörleri ve hemşirelik yaklaşımı. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6 (1), 34-37.
- Özcan, M., Kapucu, S. (2014). Üriner inkontinansı olan geriatrik hastalara hemşirelik yaklaşımı. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 101–109.
- Özcan, K. (2021). Stres Üriner İnkontinans Tanılı Kadın Bireylerde Kegel Egzersizlerinin Pelvik Taban Kas Kuvveti ve İnkontinans Şiddeti Üzerine Etkisinin Biofeedback İle İncelenmesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizyoterapi Ve Rahabilitasyon Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

- Özdemir, Z. (2020). Hemşirelerin Üriner İnkontinansa İlişkin Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Kadın Sağlığı Ve Hastalıkları Hemşireliği Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi
- Özerdoğan, N. Ö., & Beji, N. K. (2015). Eskisehir, Bilecik, Afyon, Kutahya İllerinde 20 Yas Ve Ustu Kadınlarda Üriner İnkontinansın Prevalansı, Risk Faktorleri, Yasam Kalitesine Etkisi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 2015, 13(51).
- Öztürk H. Hemşire ve Ebelerin Üriner İnkontinans İle İlgili Bilgi Ve Tutumları. Kadın Sağlığı Ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İzmir, 2021
- Özyurt M. Üroloji. 1. basım. Bursa: Rota Ofset Matbaacılık; 2000, s: 1-45.
- Pair, L. S., & Somerall Jr, W. E. (2018). Urinary incontinence: Pelvic floor muscle and behavioral training for women. *The Nurse Practitioner*, 43(1), 21-25.
- Park S. H., Kang C. B., Jang S. Y., Kim B. Y. (2013). Effect of Kegel Exercise to Prevent Urinary and Fecal Incontinence in Antenatal and Postnatal Women: Systematic Review. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 43(3), 420-430,
- Pizzol, D., Demurtas, J., Celotto, S., Maggi, S., Smith, L., Angiolelli, G., & Veronese, N. (2021). Urinary incontinence and quality of life: a systematic review and meta-analysis. *Aging clinical and experimental research*, 33(1), 25-35
- Rahn DD, Roshanravan ShM. (2009). Pathophysiology of Urinary Incontinence, Voiding Dysfunction, and Overactive Bladder. *Obstet Gynecol Clin N Am*; 36: 463- 74.
- Bayrambey, R. (2022). Yaşlılarda Üriner İnkontinans Yaşam Kalitesi Yordayıcıları Olarak Ölüm Kaygısı, Bilişsel Durum, Susuzluk Şiddeti, Tamamlayıcı Destekleyici Terapi Kullanımının Değerlendirilmesi Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Sarıcı DY. (2009). Üriner İnkontinans Tedavisinde Pelvik Taban Egzersizleri Nöromodülasyon-Biofeedback için Evde Egzersiz Eğitim Uygulaması Kısa Dönem Sonuçları, İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi Kadın Hastalıkları Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, İstanbul: İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi,
- Serrano Falcón B, Álvarez Sánchez Á, Diaz-Rubio M, Rey, E. (2017). Prevalence and factors associated with faecal impaction in the Spanish old population. *Age and Ageing*; 46(1):119-124.
- Shah AP, Mevcha A, Wilby D, Alatsatianos A, Hardman JC, Jacques S, Wilton JC. Continence and micturition: An anatomical basis. *Clin Anat* 2014; 27: 1275- 83.
- Smith, K. and Smith, E. (2005). Integrating Pilates-based core strengthening into older adult fitness programs: implications for practice. *Topics in Geriatric Rehabilitation*, cilt 21, sayı 1, ss 57-67
- Sultan AH, Monga A, Lee J, Emmanuel A, Norton C, Santoro G, et al. (2017). An International Urogynecological Association (IUGA)/ International Continence Society (ICS) joint report on the terminology for female anorectal dysfunction. *Neurourology and Urodynamics*; 36(1): 10-34.
- Sütlü S. (2022). Yaşlı Sağlığı. (1). Yeni mahalle Ankara. Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Şahin NH. (2017) ÜREME Organlarının Yapısal Sorunları. Beji NK (ed.). Hemşirelere Yönelik Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Kitabı. (133-140. ss.) İstanbul, Nobel Tıp Kitabevi.
- Şenturan, L. (2010). İnkontinans ve inkontinansı olan hasta bakımı, In: Sabuncu N, Ay, FA, editors. Klinik Beceriler, sağlığın değerlendirilmesi, hasta bakımı ve takibi, İstanbul, Nobel Matbaacılık.; 612-622
- Uğurlu, Ö. (2020). Sağlıklı Geriatrik Bireylerde Bilişsel Durumun Fiziksel Aktivite, Üriner İnkontinans, Fonksiyonel Bağımsızlık Ve Mobilitateye Etkisi. İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Özkan Uğurlu Fizyoterapi Ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı

- Uğurlucan, F. G., Comba, C., Emegil, Ş., & Yalçın, Ö. (2016). Türkiye’de üriner inkontinans ile ilgili düşünce ve tutumlar. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 79, 4, 141-146.
- Unutmuş, S., Karaoğlan, B. (2018). Fekal İnkontinans Tanı ve Tedavisi. *Journal of Physical Medicine & Rehabilitation Sciences/Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Bilimleri Dergisi*, 21(3).
- Varlı, M., Aras, S.D. ve Atlı, T. (2009). “Yaşlılarda Üriner İnkontinans ve Tedavisi”, *Akad Geriatri*, 1: 45-58
- Verim, E. (2022). Pelvik Taban Güçlendirme Programının Obez Kadınların Üriner İnkontinans, Konstipasyon ve Cinsel İşlevlerine Etkisi, Gaziantep Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Hemşirelik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Wang JY, Abbas MA. (2013). Current management of fecal incontinence. *The Permanente Journal*; 17(3): 65-73
- Willson MM, Angyus M, Beals D, Callan L, Francis K, Kingan MJ, Porras OK. (2014). Executive Summary: A Quick Reference Guide for Managing Fecal Incontinence (FI). *J Wound Ostomy Continence Nurs.* 41(1):61-69.
- Wu JM, Matthews CA, Vaughan CP, & Markland AD. (2015). Urinary, fecal, and dual incontinence in older US adults. *Journal of the American Geriatrics Society*; 63(5): 947- 953.
- Yalçın Ö. (2009) Temel Ürojinekoloji. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri
- Yaman, Ö. (2018). Kadioğlu A, Taşçı Aİ. Güncel Üroloji. 2.basım. İstanbul: Nobel Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.; s: 3-19.
- Yavuz BB. (2008) Üriner İnkontinans. *İç Hastalıkları Dergisi*, 2008;15(2): 65-73.
- Yazıcı, G. (2008). Kadın genital sistemi ve pelvik taban cerrahi anatomisi. Güner, H. Editör, Ürojinekoloji ve Pelvik Rekonstrüktif Cerrahi, İstanbul, Güneş Tıp Kitabevleri. 293-345.
- Yeşiltepe Oskay, U. Kızılkaya Beji, N. ve Yalçın, O. (2005). A study on urogenital complaints of postmenopausal women aged 50 and over. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica*, 84(1),72-78
- Yılmaz, T. (2015). Üriner İnkontinansı Olan Yaşlı Kadınlarda Uyku ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Yılmaz, B. Aslan, E. (2018). Fekal inkontinans ve hemşirelik yaklaşımı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 9(3), 39-44.

5. KONSTİPASYON

Diğdem Lafcı Bakar

GİRİŞ

Yaşlanma doğumla birlikte başlayıp ölüme kadar devam eden, tüm bireylerde görülen, yapısal ve işlevsel değişikliklere neden olan bir değişim ve dönüşüm sürecidir. Yirmi birinci yüzyılın en önemli demografik değişikliklerinden birisi de nüfusun hızlı yaşlanmasıdır. İlerleyen yaşla birlikte yaşlı bireyler birçok sağlık sorunuyla karşılaşmakta ve bu durum yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Fiziksel yetersizlikler, bilişsel bozukluklar, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, ağrı, sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi sorunlar her ne kadar yaşlılara özgü sorunlar olmasa da yaşlanma ile birlikte daha belirgin hale gelmektedir. Ayrıca yaşlılarda fizyolojik değişikliklerin sonucu olarak iştahsızlık, kaşeksi, obezite, diyare ve konstipasyon gibi sorunlar da gelişebilmektedir.

Konstipasyon, tüm toplumu etkileyen bir sağlık sorunu olmasına rağmen görülme oranının ileri yaşla beraber arttığı bilinmektedir. Yaşlılıkta sık görülen ve önemli sağlık sorunlarından biri olan konstipasyon, bireyi fizyolojik, psikolojik ve duygusal olarak olumsuz yönde etkilemektedir. Konstipasyon, yaşlı erkeklerin yaklaşık %25'inde, yaşlı kadınların %30'unda ve bakım kurumlarında yaşayan yaşlıların %50'sinde görülmektedir. Yaşlanmayla birlikte, düşük lif alımı, hareketsizlik, susama hissinde azalma, yetersiz hidrasyon, elektrolit bozuklukları, endokrin ve metabolik bozukluklar, nörolojik bozukluklar, psikolojik bozukluklar ve kullanılan ilaçların yan etkisi konstipasyona neden olmaktadır. Yaşlı bireylerde görülen konstipasyon; fekal inkontinans, fekal tıkaç, rektal prolapsus, hemoroid, anal fissür ve kolon ülserasyonuna neden olabilmektedir. Konstipasyon, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesine, ciddi komplikasyonların görülmesine ve sağlık bakım harcamalarında artışa neden olmaktadır. Konstipasyon ve konstipasyona bağlı gelişebilecek sorunların önlenmesinde, konstipasyonun ciddiyetinin belirlenmesi ve etkili bir şekilde tedavinin devam ettirilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Akça Ay, F. (2015). Bağırsak boşaltımı ve uygulamaları. Necmiye Sabuncu & Fatma Akça Ay (Eds.), Klinik beceriler: sağlığın değerlendirilmesi, hasta bakım ve takibi içinde (s.496-509). İstanbul: Nobel Kitabevleri.
- Akdeniz, Ş. (2020). Yaşlıda gastrointestinal sistem sorunlarında destek bakımı. Ayfer Karadakovan (Ed.), Yaşlıda destek bakım içinde (s.411-430). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Ateş Özcan, B. & Saka, M. (2018). Fonksiyonel konstipasyonu olan yetişkin bireylerin posa, sıvı ve vitamin mineral alımlarının değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46(3), 220-229.
- Aydınlı, A. (2020). Yaşlı bireylere lavanta ve zencefil yağıyla uygulanan abdominal masajın konstipasyon üzerine etkisi. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Baran, A. (2015). Yaşlılarda konstipasyon yönetiminde abdominal masajın etkisi: randomize kontrollü çalışma. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bengi, G., Yalçın, M. & Akpınar, H. (2004). Kronik konstipasyona güncel yaklaşım. *Güncel Gastroenteroloji*, 18(2), 181-197.
- Bilgiç, S., Dilek, F., Arslan, H. S. A. & Ünal, A. (2016). Bir huzurevinde yaşayan yaşlıların konstipasyon durumları ve etkileyen faktörler. *Int J Basic Clin Med*, 4(1), 9-16.
- Biröl L. (2013). Hemşirelik süreci. 10. Baskı, İzmir: Etki Matbaacılık Yayıncılık, s.86-321.
- Black, M. R., Raker, J. M. & Whelan, K. (2016). Validity and reliability of the Bristol Stool Form Scale in healthy adults and patients with diarrhoea-predominant irritable bowel syndrome. *Alimentary Pharmacology and Therapeutics*, 44(7), 693-703.
- Çıtlık Sarıtaş, S. (2019). Yaşlılıkta görülen boşaltım sisteminin sorunları ve bakımı. Rukuye Aylaz (Ed), Yaşlı sağlığı ve hemşirelik bakımı içinde (s.141-164). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Demir, F. (2019). Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerde konstipasyon görülme durumunun ve yaşam kalitesinin belirlenmesi. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Gallagher, P. & O'Mahony, D. (2009). Constipation in old age. *Best Pract Res Clin Gastroenterol*, 23(6), 875-87.
- Güler, G., Güler, N., Kocataş, S. & Akgül, N. (2009). Yaşlıların sağlık bakım gereksinimleri. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(4), 367-373.
- Hakverdioğlu, Y. G., Türk, G., Khorsid, L. & Eşer, İ. (2011). Huzurevinde kalan yaşlı bireylerde konstipasyon tanısının değerlendirilmesi. *FNJN*, 19(2), 83-88.
- Harrington, K. L. & Haskvitz, E. M. (2006). Managing a patient's constipation with physical therapy. *Physical Therapy*, 86(11), 1511-1519.
- Jeon, M.J., Chung, S. M., Jung, H. J. Kim, S. K. & Bai, S. W. (2008). Risk factors for the recurrence of pelvic organ prolapse. *Gynecol Obstet Invest*, 66, 268-273.
- Kaya, M. & Kaçmaz, H. (2016). Roma IV kriterlerine göre fonksiyonel barsak hastalıklarının yeniden değerlendirilmesi. *Güncel Gastroenteroloji*, 20(4), 393-407.
- Kaya, H. (2019). Bağırsak boşaltımı. Türkinaz Atabek Aştı & Ayşe Karadağ (Eds). Hemşirelik esasları hemşirelik bilimi ve sanatı içinde (s.941-961). İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık.
- Korkmaz, M., Yüksel, F., Ünalacak, M. & Ünüoğlu, İ. (2011). Kabızlık yakınması olan hastanın birinci basamakta yönetimi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 3(3), 35-41.
- Lacy, B. E., Mearin, F. Chang, L., William, D. C., Anthony, J. L., Magnus, S & Rbin, S. (2016). Bowel disorders. *Gastroenterology*, 150(6), 1393-1407.
- Lafçı, D. (2014). Aroma masajının yaşlılardaki konstipasyona etkisi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Lembo, A.J. (2010). Constipation. Feldman, M. & Brandt, L. (Eds.), Sleisenger's and fordtran's gastrointestinal and liver disease (pp.256-284). Philadelphia: Saunders.

- Lewis, S. J. & Heaton, K. W. (1997). Stool form scale as a useful guide to intestinal transit time. *Scandinavian Journal of Gastroenterology*, 32(9), 920-924.
- Longstreth, G., Thompson, G. & Chey, W. (2006). Functionale bowel disorders. *Gastroenterology*, 130(5), 1480-1491.
- Mugie, S., Benninga, M. A. & Lorenzo, C. D. (2011). Epidemiology of constipation in children and adults: a systematic review. *Best Pract Res Clin Gastroenterol*, 25(1), 3-18.
- Okuyan, C. B. & Bilgili, N. (2019). Determining the prevalence of constipation and relating factors in elderly people: A nursing home study. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 27(2), 157-165.
- Okuyan, C. B. & Bilgili, N. (2019). Effect of abdominal massage on constipation and quality of life in older adults: A randomized controlled trial. *Complementary Therapies in Medicine*, 47, 1-6.
- Olgun, S. (2013). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda abdominal masajın kronik konstipasyona ve yaşam kalitesine etkisi. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Orozco, J., Orenstein, A., Sterler, S. & Stoa, J. (2012). Chronic constipation in the elderly. *The American Journal of Gastroenterology*, 107, 18-25.
- Özkütük, N. (2015). Bağırsak boşaltımı. Nurcan Uysal & Emine Çakırcalı (Eds.), Hemşirelik esasları insan sağlığı ve fonksiyonları içinde (7. baskı, s.1069-1097). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Potter, A.P. & Perry, A.G. (2020). Fundamentals of nursing. (6th ed., pp.910-928). St Louis: Inc. All Rights Reserved, Mosby.
- Rao, S. S. & Go, J. T. (2010). Update on the management of constipation in the elderly: new treatment options. *Clin Interv Aging*, 5, 163-171.
- Roberto, D. G., Eugenio, R., Vincenzo, S., Leonardo, H. E., Franco, B. & Giuseppe, C. (2015). Chronic constipation in the elderly: a primer for the gastroenterologist. *BMC Gastroenterology*, 15(130), 2-13.
- Şendir, M. & Kaya, H. (2021). Boşaltım. Rengin Acaroğlu, Merdiye Şendir & Hatice Kaya (Eds.), Roper-logan-tierney modelinin uygulamada kullanılması içinde (s.259-264). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Tufan, A. & Akın, S. (2015). Yaşlıda konstipasyon ve fonksiyonel dispepsi. *Türkiye Klinikleri J Geriatri-Special Topics*, (1), 95-99.
- Turan, N. & Aştı, T. A. (2015). Konstipasyon yönetiminde abdominal masajın önemi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(2), 148-154.
- Turan, N., Aştı, T. A. & Kaya, N. (2017). Nörosirürji yoğun bakım ünitesinde yatan hastalarda konstipasyon ve hemşirelik bakımı. *HEMARGE*, 14(1), 73-78.
- Türkay, Ö. & Saka, M. (2016). Konstipasyon ve diyet. *Güncel Gastroenteroloji*, 20(3), 234-239.
- Uslan, İ., Eminler, A. T., Karacaer, C. & Toka, B. (2016). Kronik idiyopatik konstipasyon: ilaç dışı öneriler. *Güncel Gastroenteroloji*, 20(1), 34-37.
- Uzun, Y., Coşar, A. M. & Erkut, M. (2019). Yaşlılık ve kabızlık. *Güncel Gastroenteroloji*, 23(2), 97-100.
- Yeşil, P., Taşçı, S. & Öztunç, G. (2016). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 128-134.
- Yıldırım, D., Can, G. & Talu, G. K. (2019). The efficacy of abdominal massage in managing opioidinduced constipation. *Eur J Oncol Nurs*, 41, 110-119.
- Yılmaz, C.K. & Aşiret, G.D. (2017). Yaşlı ve genç bireylerin konstipasyon düzeyleri ve iyileşmeye yönelik girişimleri arasında farklılık var mıdır? 5. Uluslararası, 16. Ulusal Hemşirelik Kongresi, 5-8 Kasım, Ankara, (s.85).
- Yönem, Ö. & Arslan, S. (2006). Yaşlıda diare ve konstipasyon. Servet Arıoğul (Ed.), Geriatri ve gerontoloji içinde (s.501-512). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Wang, X. & Yin, J. (2015). Complementary and alternative therapies for chronic constipation. *Evid Based Complement Alternat Med*, (2015), 1-11.

- Wang, C. P. & Tsai, P. Y. (2012). Efficacy of spinal magnetic stimulation in elderly persons with chronic constipation. *J Chin Med Assoc*, 75(3), 127-31.
- Werth, B. L., Williams, K. A. & Pont, L. G. (2015). A longitudinal study of constipation and laxative use in a communitydwelling elderly population. *Arch Gerontol Geriatr*, 60(3), 418-24.
- Woodward, S. (2012). Assessment and management of constipation in older people. *Nurs Older People*, 24(5), 21-6.

6. DELİRYUM

Sevgin Samancıoğlu Bağlama

GİRİŞ

Deliryum, beyin yetmezliği olarak tanımlanan durum ile sonuçlanan biliş, dikkat ve bilinçte akut bir değişiklik ile karakterize yaygın bir nörobilişsel bozukluktur. Deliryumun, akut bakım ortamında hastaların %80'inde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ayakta tedavi alanların deliryum insidansı çok daha düşük olsa da, nüfusun yaşlanması, birinci basamakta deliryumlu hastalarla karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Bu eğilimler, deliryumun yüksek morbidite ve mortalitesi ile birleştğinde, deliryumu birincil hizmet sağlayıcıların göz ardı etmemeleri gereken önemli bir konu haline getirmektedir. Deliryum, değişen bilişsel durum, akut zihinsel durum değişikliği, ensefalopati, ajitasyon, değişmiş bilinç düzeyi, beyin yetmezliği ve hatta psikoz gibi isimler de alır. Bu terimler semptomları açıklayıcı olsa da, bu kadar farklı terimin süregelen kullanımı kafa karıştırıcı olabilir. Ek olarak, açık bir patolojik sürecin olmaması ve birçok pratisyenin doğrulanmış tanı yöntemlerini benimsemedeki yavaşlığı, devam eden yetersiz tanı ile sonuçlanmaktadır.

Deliryum, ancak 1990'ların ortalarında Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı, Dördüncü Baskı (DMS-IV) tarafından resmen tanımlanmıştır. Daha önceki baskılar organik psikoz semptomlarını tanımlarken, sonraki baskılar (DSM-IV ve DSM-V) bunu daha spesifik olarak, dalgalı bir seyir, dikkatsizlik, bilinç bozukluğu ve düzensiz düşünce ile zihinsel durumdaki akut bir değişiklik olarak tanımlamaktadır. DSM, yatak başı teşhisini daha kolay ve daha verimli hale getirmek için çeşitli tarama araçları ve değerlendirme kriterlerinin formüle edildiği altın standart haline gelmiştir.

Deliryum yaygın olarak görülmesi nedeniyle önemli bir sağlık yüküne de sahiptir. Her ne kadar %30-40 oranında önlenebilir bir durum olsa da, bir kez oluştüğünde, artan güçsüzlük ve işlev kaybının yanı sıra artan morbidite/mortalite ve sağlık bakım maliyetleri ile sonuçlanmaktadır. Bu da onu sadece Amerika'da yılda 164 milyar dolardan fazlaya mal olan önemli bir halk sağlığı yükü haline getirmektedir.

KAYNAKLAR

- Adamis D, Sharma N, Whelan PJ, et al. Delirium scales: A review of current evidence, *Aging Ment Health*. 2010;14(5):543–55.
- American Geriatrics Society 2015 Beers Criteria Update Expert Panel. American Geriatrics Society 2015 updated Beers criteria for potentially inappropriate medication use in older adults. *J Am Geriatr Soc*. 2015;63:2227–46.
- Aquirre E. Delirium and hospitalized older adults: a review of nonpharmacological treatment. *J Contin Educ Nurs*. 2010;41(4):151–2.
- Barr J, Fraser GL, Puntillo K, et al. Clinical practice guidelines for the management of pain, agitation, and delirium in adult patients in the intensive care unit. *Crit Care Med*. 2013; 41(1):263–306.
- Bradley EH, Schlesinger M, Webster TR, et al. Translating research into clinical practice: making change happen. *J Am Geriatr Soc*. 2004; 52(11):1875–82.
- Bradley EH, Webster TR, Baker D, et al. After adoption: sustaining the innovation. A case study of disseminating the hospital elder life program. *J Am Geriatr Soc*. 2005; 53(9):1455–61.
- Breitbart W, Rosenfeld B, Roth A, et al. The Memorial Delirium Assessment Scale. *J Pain Symptom Manage*. 1997; 13(3):128–37.
- Brown TM, Boyle MF. Delirium. *BMJ*. 2002;325(7365):644.
- Campbell N, Boustani M, Limbil T, et al. The cognitive impact of anticholinergics: a clinical review. *Clin Interv Aging*. 2009;4(1):225–33.
- Chen CC, Lin MT, Tien YW, et al. Modified hospital elder life delirium room may improve function and equalize length of stay among older delirious medical inpatients. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*. 2010; 65(12):1387–92.
- Ely EW, Margolin R, Francis J, et al. Evaluation of delirium in critically ill patients: validation of the Confusion Assessment Method for the Intensive Care Unit (CAM-ICU). *Crit Care Med*. 2001; 29(7):1370–9.
- Flaherty JH, Gonzales JP, Dong B. Antipsychotics in the treatment of delirium in older hospitalized adults: a systemic review. *J Am Geriatr Soc*. 2011;59(Suppl 2): S269–76.
- Flaherty JH, Steele DK, Chibnall JT, et al. An ACE unit with a delirium room may improve function and equalize length of stay among older delirious medical inpatients. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*. 2010; 65(12):1387–92.
- Gaudreau JD, Gagnon P, Harel F, et al. Fast, systematic, and continuous delirium assessment in hospitalized patients: the nursing delirium screening scale. *J Pain Symptom Manage*. 2005;29:368–75.
- Han JH, Wilson A, Graves AJ, et al. Validation of the confusion assessment method for the intensive care unit in older emergency department patients. *Acad Emerg Med*. 2014;21(2):180–7.
- Hughes CG, Patel MB, Pandharipande PP. Pathophysiology of acute brain dysfunction: what's the cause of all this confusion?. *Curr Opin Crit Care*. 2012; 18(5):518–26.
- Inouye SK, Bogardus ST Jr, Baker DI, et al. The Hospital Elder Life Program: a model of care to prevent cognitive and functional decline in older hospitalized patients. *Hospital Elder Life Program*. *J Am Geriatr Soc*. 2000 Dec; 48(12):1697–706.
- Inouye SK, Westendorp RG, Saczynski JS. Delirium in elderly people. *Lancet*. 2014;383:911–22.
- Karataş G ve Bağlama S. Hemsirelik-Delirium Tarama Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. 2019.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kotfis K, Williams Roberson S, Wilson JE, et al. COVID-19: ICU delirium management during SARS-CoV-2 pandemic. *Crit Care*. 2020;24:176.
- Leslie DL, Marcantonio ER, Zhang Y, et al. One-year health care costs associated with delirium in the elderly population. *Arch Intern Med* 2008;168(1):27–32.

- Maclullich AM, Ferguson KJ, Miller T, et al. Unravelling the pathophysiology of delirium: a focus on the role of aberrant stress responses. *J Psychosom Res* 2008;65:229–38.
- Marcantonio ER, Delirium in Hospitalized Older Adults. *N Engl J Med*. 2017;12; 377(15): 1456–1466.
- McDowell JA, Mion LC, Lydon TJ, Inouye SK. A nonpharmacologic sleep protocol for hospitalized older patients. *J Am Geriatr Soc*. 1998; 46(6):700–5.
- National Institute for Health and Clinical Excellence. 2010. Available at: www.nice.org.uk/cg103. Erişim tarihi: Ocak 10, 2021.
- Neelon VJ, Champagne MT, Carlson JR, et al. The NEECHAM Confusion Scale: construction, validation, and clinical testing. *Nurs Res*. 1996;45(6):324–30.
- O'Mahony R, Murthy L, Akunne A, et al. Synopsis of the National Institute for Health and Clinical Excellence guideline for prevention of delirium. *Ann Intern Med*. 2011; 154(11): 746–51.
- Rogers JP, Chesney E, Oliver D, et al. Psychiatric and neuropsychiatric presentations associated with severe coronavirus infections: a systematic review and meta-analysis with comparison to the COVID-19 pandemic. *Lancet Psychiatry*. 2020; 7:611-27.
- Rubin FH, Neal K, Fenlon K, et al. Sustainability and scalability of the hospital elder life program at a community hospital. *J Am Geriatr Soc*. 2011; 59(2):359–65.
- Schaller SJ, Anstey M, Blobner M, et al. Early, goal-directed mobilisation in the surgical intensive care unit: a randomised controlled trial. *Lancet* 2016; 388(10052):1377–88.
- Schuermans MJ, Shortridge-Baggett LM, Duursma SA. The Delirium Observation Screening Scale: a screening instrument for delirium. *Res Theory Nurs Pract*. 2003;17(1):31–50.
- Setters B, Solberg LM. Delirium. *Prim Care Clin Office Pract*. 2017;44 (1),541–559.
- Sharon K. Inouye, Rudi G. J. Westendorp, and Jane S. Saczynski, Delirium in elderly people, *Lancet*. 2014; 383(9920): 911–922.
- Solberg LM, Plummer CE, May KN, et al. 'A quality improvement program to increase nurses' detection of delirium on an acute medical unit. *Geriatr Nurs*. 2013;34(1):75.
- Stagno D Jr, Gibson C Jr, Breitbart W Jr. The delirium subtypes: a review of prevalence, phenomenology, pathophysiology, and treatment response. *Palliat Support Care*. 2004;2(2):171.
- Steis MR, Evans L, Hirschman KB, et al. Screening for delirium using family caregivers: convergent validity of the family confusion assessment method and interviewer-rated confusion assessment method. *J Am Geriatr Soc*. 2012; 60(11):2121–6.
- Tabet N, Hudson S, Sweeney V, et al. An educational intervention can prevent delirium on acute medical wards. *Age Ageing*. 2005;34(2):152–6.
- Trzepacz PT, Baker RW, Greenhouse J. A symptom rating scale for delirium. *Psychiatry Res*. 1988; 23(1):89–97.
- Trzepacz PT, Mittal D, Torres R, et al. Validation of the Delirium Rating Scale-revised-98: comparison with the delirium rating scale and the cognitive test for delirium. *J Neuropsychiatry Clin Neurosci*. 2001;13(2):229–42.
- Van Rompaey B, Elseviers MM, Van Drom W, et al. The effect of earplugs during the night on the onset of delirium and sleep perception: a randomized controlled trial in intensive care patients. *Crit Care*. 2012;16(3):R73.
- Vasilevskis EE, Ely EW. 2013: Updates in delirium. *Neurohospitalist*. 2014;4(2): 58–60.
- Wei LA, Fearing MA, Sternberg EJ, et al. The Confusion Assessment Method: a systematic review of current usage. *J Am Geriatr Soc*. 2008; 56(5):823–30.
- Wong CL, Holroyd-Leduc J, Simel DL, et al. Does this patient have delirium?: value of bedside instruments. *JAMA*. 2010; 304(7):779–86.
- Young J, Murthy L, Westby M, et al. Diagnosis, prevention, and management of delirium: summary of NICE guidance. *BMJ*. 2010; 341:c3704.

7. DEMANS

Aysun Kazak - Ayşe Özkaraman

GİRİŞ

Demans, *akıldan yoksunluk* anlamına gelen latince kökenli bir kelimedir. Kavram, yirminci yüzyıl başlarına kadar akıl hastalıklarını karşılamak için kullanılmıştır. Kelimeyi ilk kez kullanan kişinin Romalı hekim Celsus olduğu düşünülmektedir. Demans, merkezi sinir sisteminde zihinsel işlevlere ait nöral alt yapıların primer veya sekonder olarak hasarlanması sonucu birçok kognitif alanda bozulmayla seyreden, günlük yaşam aktivitesi ve işlevsellikte kısıtlamaların görüldüğü sıklıkla ilerleyici nörodejeneratif beyin bozuklukları grubu olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel işlev bozukluklarına genellikle duygusal kontrol, sosyal davranış veya motivasyonda bozulma eşlik eder. Hastalıkta bellek, düşünme, yönelim, kavrama, hesaplama, öğrenme, dil ve muhakeme yeteneği dahil birden fazla yüksek kortikal işlev bozukluğu olması sebebiyle hasta yakınlarına ve topluma sorumluluklar yükleyen ve artan yaşlı nüfusla birlikte psiko-sosyol etki boyutu da büyüyen önemli bir sağlık sorunudur.

7.1. DEMANS TİPLERİ

Demansa neden olan hastalıklar dağılımı incelendiğinde büyük bir kısmının nedeninin Alzheimer hastalığı (AH) olduğu görülmektedir (Tablo 7.1).

KAYNAKLAR

- Akdemir, N., Boyraz, S. (2020). Sinir Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı. Nuran Akdemir & Leman Birol (Ed.), *İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı içinde* (s 1113). Ankara: Akademisyen.
- Akyar, İ. (2011). Demanslı hasta bakımı ve bakım modelleri. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 18(2), 79-88.
- Alam, R., Tripathi, M., Mansoori, N., Parveen, S., Luthra, K., Lakshmy, R., ... & Mukhopadhyay, A. K. (2014). Synergistic epistasis of paraoxonase 1 (rs662 and rs85460) and apolipoprotein E4 genes in pathogenesis of Alzheimer's disease and vascular dementia. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias*, 29(8), 769-776.
- Alzheimer's Association. (2020). 10 early signs and symptoms of Alzheimer's. (12.11.2021 tarihinde <https://www.alzheimer-clarity.info/en/healthcare-professionals#main-content> adresinden ulaşılmıştır).
- Arvanitakis, Z. (2010). Update on frontotemporal dementia. *The neurologist*, 16(1), 16.
- Ballı, F. N. (2019). Demans Hastalarında Tedaviye Uyuncu ve Klinik Eczacının Rolü. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Klinik Eczacılık Programı Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Prof. Dr. S. Kutay Demirkan, Ankara.
- Bang, J., Spina, S., & Miller, B. L. (2015). Frontotemporal dementia. *The Lancet*, 386(10004), 16721682.
- Bartley, M. M., Suarez, L., Shafi, R. M., Baruth, J. M., Benarroch, A. J., & Lapid, M. I. (2018). Dementia care at end of life: current approaches. *Current psychiatry reports*, 20(7), 1-10.
- Berr, C., Wancata, J., & Ritchie, K. (2005). Prevalence of dementia in the elderly in Europe. *European neuropsychopharmacology*, 15(4), 463-471.
- Bolt, S., van der Steen, J., Schols, J., Zwakhalen, S., & Meijers, J. (2019). What do relatives value most in end-of-life care for people with dementia?. *International journal of palliative nursing*, 25(9), 432-442.
- Bridges, J. (2019). Dementia care research: the key role of nurses and nursing. *International journal of nursing studies*, 96, A1-A2. Doi: 10.1016/j.ijnurstu.2019.05.001
- Dong, Y., Lee, W. Y., Basri, N. A., Collinson, S. L., Merchant, R. A., Venketasubramanian, N., & Chen, C. L. H. (2012). The Montreal Cognitive Assessment is superior to the Mini-Mental State Examination in detecting patients at higher risk of dementia. *International psychogeriatrics*, 24(11), 1749-1755.
- Draper, B., & Withall, A. (2016). Young onset dementia. *Internal Medicine Journal*, 46(7), 779-786.
- Ellingford J, Mackenzie L, Marsland L. (2007). Using dolls to alter behaviour in patients with dementia. *Nurs Times*, 103(5): 36-7.
- Ferencz, B., & Gerritsen, L. (2015). Genetics and underlying pathology of dementia. *Neuropsychology review*, 25(1), 113-124.
- Galvin, J. E., & Sadowsky, C. H. (2012). Practical guidelines for the recognition and diagnosis of dementia. *The Journal of the American Board of Family Medicine*, 25(3), 367-382.
- Vos, T., Lim, S. S., Abbafati, C., Abbas, K. M., Abbasi, M., Abbasifard, M., ... & Bhutta, Z. A. (2020). Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396(10258), 12041222.
- Godyń, J., Jończyk, J., Panek, D., & Malawska, B. (2016). Therapeutic strategies for Alzheimer's disease in clinical trials. *Pharmacological Reports*, 68(1), 127-138.
- H Ferreira-Vieira, T., M Guimaraes, I., R Silva, F., & M Ribeiro, F. (2016). Alzheimer's disease: targeting the cholinergic system. *Current neuropharmacology*, 14(1), 101-115.

- Hanağası, H. A. (2010). Demans kavramı ve hastaya yaklaşım. *Klinik Gelişim*, 23(1), 44-7.
- Hekim, A. (2020). Elazığ İli Merkez İlçede Yaşayan 65 Yaş Ve Üzeri Nüfusta Demans Prevalansı ve Demans Alt Grupları. Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı. Uzmanlık Tezi. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Osman Mermi.
- Hermann, N. (2001). Recommendations for the management of behavioral and psychological symptoms of dementia. *Canadian journal of neurological sciences*, 28(S1), S96-S107.
- Hugo, J., & Ganguli, M. (2014). Dementia and cognitive impairment: epidemiology, diagnosis, and treatment. *Clinics in geriatric medicine*, 30(3), 421-442.
- Iadecola, C. (2013). The pathobiology of vascular dementia. *Neuron*, 80(4), 844-866.
- Koppel, R. (2002). Alzheimer's disease: The costs to US businesses in 2002. Washington, DC: Alzheimer's Association. (10.11.2021 tarihinde http://www.alz.org/national/documents/report_alzcosttobusiness.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Kudiaki, Ç. (2010). Alzheimer hastalığı, vasküler demans ve lewy cisimcikli demansta öne çıkan bilişsel bozulmalar. *Turkish Journal of Geriatrics*, 13(özel sayı 3), 47-51.
- Küçükgüçlü Ö. (2014). Demanslı hastalarda bakım. (Mehmet Akif Topçuoğlu, Zehra Durna, Ayfer Karadakovan çev. ed). *Nörolojik Bilimler Hemşireliği Kanıta Dayalı Uygulamalar içinde* (s 488-490). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Livingston, G., Huntley, J., Sommerlad, A., Ames, D., Ballard, C., Banerjee, S., ... & Mukadam, N. (2020). Dementia prevention, intervention, and care: 2020 report of the Lancet Commission. *The Lancet*, 396(10248), 413-446.
- Mackenzie, L., James, I. A., Morse, R., Mukaetova-Ladinska, E., & Reichelt, F. K. (2006). A pilot study on the use of dolls for people with dementia. *Age and ageing*, 35(4), 441-444.
- McKeith, I. G., Dickson, D. W., Lowe, J., Emre, M., O'Brien, J. T., Feldman, H., ... & Yamada, M. (2005). Diagnosis and management of dementia with Lewy bodies: third report of the DLB Consortium. *Neurology*, 65(12), 1863-1872.
- National Collaborating Centre for Mental Health (UK., 2007). Dementia. Dementia: A NICE-SCIE Guideline on Supporting People With Dementia and Their Carers in Health and Social Care.
- Olney, N. T., Spina, S., & Miller, B. L. (2017). Frontotemporal dementia. *Neurologic clinics*, 35(2), 339-374.
- Penrod, J., Yu, F., Kolanowski, A., Fick, D. M., Loeb, S. J., & Hupcey, J. E. (2007). Reframing person-centered nursing care for persons with dementia. *Research and theory for nursing practice*, 21(1), 57-72.
- Petrella, J. R. (2013). Neuroimaging and the search for a cure for Alzheimer disease. *Radiology*, 269(3), 671-691.
- Porter, V. R., Buxton, W. G., & Avidan, A. Y. (2015). Sleep, cognition and dementia. *Current psychiatry reports*, 17(12), 1-11.
- Prince, M. J., Wimo, A., Guerchet, M. M., Ali, G. C., Wu, Y. T., & Prina, M. (2015). World Alzheimer Report 2015-The Global Impact of Dementia: An analysis of prevalence, incidence, cost and trends. (12.11.2021 tarihinde <https://www.alzint.org/u/WorldAlzheimerReport2015.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Rossor, M. N., Fox, N. C., Mummery, C. J., Schott, J. M., & Warren, J. D. (2010). The diagnosis of young-onset dementia. *The Lancet Neurology*, 9(8), 793-806.
- Siewert, J. S., Alvarez, A. M., Santos, S. M. A. D., Brito, F. A., & Hammerschmidt, K. S. D. A. (2020). Institutionalized elderly people with dementia: an integrative review on nursing care. *Revista brasileira de enfermagem*, 73.
- T O'Brien, J., & Thomas, A. (2015). Vascular dementia. *The Lancet*, 386(10004), 1698-1706.

- Todd, S., Barr, S., Roberts, M., & Passmore, A. P. (2013). Survival in dementia and predictors of mortality: a review. *International journal of geriatric psychiatry*, 28(11), 1109-1124.
- Uçkaç, K., & Bahar, L. (2020). Demanslı Yaşlı Hastaların Bakımı ve Mesleki Yeterlilikler. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 3(1), 45-59.
- Uncu, G., Özbabalık Adapınar, D. (2020). Alzheimer hastalığı. Emre Birinci (Ed.), *Alzheimer Hastalığına Multidisipliner Yaklaşım içinde* (s 1- 3). Ankara: Nobel Tıp Kitapevi.
- Volkert, D. (2017). Nutrition in dementia. *Der Internist*, 58(2), 141-148.
- Walker, Z., Possin, K. L., Boeve, B. F., & Aarsland, D. (2015). Lewy body dementias. *The Lancet*, 386(10004), 1683-1697.
- Ward, S. A., & Pase, M. P. (2020). Advances in pathophysiology and neuroimaging: Implications for sleep and dementia. *Respirology*, 25(6), 580-592.
- Wick, J., & Zanni, G. (2006). Aimless excursions: wandering in the elderly. *The Consultant Pharmacist®*, 21(8), 608-618.
- Yavlal, F., & Güngör, H. A. (2016). Demansta klinik bulgular. *Nükleer Tıp Seminerleri*, 134-138.
- Zonsius, M. C., Cothran, F. A., & Miller, J. M. (2020). CE: acute care for patients with dementia. *AJN The American Journal of Nursing*, 120(4), 34-42.

8. SARKOPENİ VE İMMOBİLİZASYON

Pınar Yel - Ayfer Karadakovan

GİRİŞ

İşlevsel yeteneklerin azalması yaşlanmanın en belirgin özelliklerindedir. İşlevlerin azalmasına bağlı hareket sınırlılıkları ve güç kaybı sarkopeniye yol açar. Sarkopeni; kas kütleğinde, kas gücünde veya fiziksel performansta yaşa bağlı azalma ile karakterizedir. Kas kaybı ve güçsüzlüğü; düşme, kırıklar, fiziksel sakatlık gibi üst ve alt ekstremitelerde işlev kısıtlamaları ile sınırlı olmayıp, baş ve boyun kaslarını da kapsayarak çiğneme ve yutma ile ilgili besin alımının bozulmasına ve aspirasyon riskine de yol açmaktadır. Dengeyi, yürümeyi ve günlük yaşam görevlerini yerine getirme yeteneğini genel olarak etkileyen kas kütleşi ve güç kaybı, aynı zamanda sakatlığın güçlü bir göstergesi olan bu hastalığın ayırt edici özellikleridir. Sarkopenili yaşlılarda sakatlık riski 1,5-4,6 kat daha fazladır. Skelet kasında yaşa bağlı değişiklikler fiziksel işlevlerin bozulması, hareket edebilme yeterliliğinde azalma, düşme ve hastaneye yatışa zemin hazırlayan faktörlerdir. Sarkopeni yönetimi için çeşitli tanı rehberleri geliştirilmiş rehberlerde önerilenler doğrultusunda sarkopenin erken aşamada belirlenmesi ve ileri inceleme olanakları olmayan bölgelerde bile gerekli girişimlerin zamanında yapılması hedeflenmiştir. Sarkopeninin erken dönemde belirlenmesi ve önlenmesi ile sağlık bakım maliyetleri ve mortalitede azalma, bireyin yaşam kalitesinde de artış sağlanabilmektedir.

8.1. SARKOPENİ

Sarkopeni Yunancadan gelen “*sarcos*” (kas) ve “*penia*” (kayıp) kelimelerinin birleşimiyle adlandırılmaktadır. Irwin Rosenberg tarafından 1988 yılında ilk olarak yaşlanmayla ilişkili olarak kas kütleisindeki azalma şeklinde tanımlanmış ve son yıllarda uluslararası alanda sarkopeni tanımı standardize edilmiştir. Sarkopeni; Avrupa Yaşlılarda Sarkopeni Çalışma Grubu (European Working Group on Sarcopenia in Older People-EWGSOP) tarafından düşük kas kütleşi ve düşük kas gücü veya fiziksel performans varlığı, Ulus-

KAYNAKLAR

- Bahşi, R., Özturun, H. S., Turgut, T., et al. (2019). Hastanede Yatan Yaşlılarda Polifarmasi ile Kas Gücü ve Fonksiyonu Arasındaki İlişki. *Ankara Medical Journal*, 19 (3), 460-467. DOI: 10.17098/amj.624716
- Bayram, H. M., Güneş, F. (2020). Sarkopeni ve Beslenme Yaklaşımı. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3 (1), 27-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/geriatrik/issue/54112/699252>
- Billot, M., Calvani, R., Urtamo, A., et al. (2020). Preserving Mobility in Older Adults with Physical Frailty and Sarcopenia: Opportunities, Challenges, and Recommendations for Physical Activity Interventions. *Clinical interventions in aging*, 15, 1675–1690. (10/10/2021 tarihinde <https://doi.org/10.2147/CIA.S253535> adresinden ulaşılmıştır).
- Chang, H. K., Lee, J. Y., Gil, C. et al (2020). Prevalence of Sarcopenia in Community-Dwelling Older Adults According to Simplified Algorithms for Sarcopenia Consensus Based on Asian Working Group for Sarcopenia. *Clinical interventions in aging*, 15, 2291–2299. <https://doi.org/10.2147/CIA.S281131>
- Choi KM. (2016) Sarcopenia and sarcopenic obesity. *Korean J Intern Med*, 31, 1054-60.
- Cruz-Jentoft, A. J., Sayer, A. A. (2019). Sarcopenia. *Lancet* (London, England), 393(10191), 2636–2646. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)31138-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)31138-9)
- Cruz-Jentoft, A. J., Bahat, G., Bauer, J., Writing Group for the European Working Group on Sarcopenia in Older People 2 (EWGSOP2), and the Extended Group for EWGSOP2 (2019). Sarcopenia: revised European consensus on definition and diagnosis. *Age and ageing*, 48(1), 16–31. (12/10/2021 tarihinde <https://doi.org/10.1093/ageing/afy169> adresinden ulaşılmıştır).
- Batsis JA, Villareal DT. (2018) Sarcopenic obesity in older adults: aetiology, epidemiology and treatment strategies. *Nat Rev Endocrinol*, 14(9), 513–37.
- Cumming, T.B., A.G. Thrift, J.M. Collier, et al. (2011) Very early mobilization after stroke fast-tracks return to walking: further results from the phase II AVERT randomized controlled trial. *Stroke*, 42, 153-8.
- Denison, H. J., Cooper, C., Sayer, A. A., et al (2015). Prevention and optimal management of sarcopenia: a review of combined exercise and nutrition interventions to improve muscle outcomes in older people. *Clinical interventions in aging*, 10, 859–869. (11/11/2021 tarihinde <https://doi.org/10.2147/CIA.S55842> adresinden ulaşılmıştır).
- Dent, E., Morley, J. E., Cruz-Jentoft, A. J., et al. (2018). International Clinical Practice Guidelines for Sarcopenia (ICFSR): Screening, Diagnosis and Management. *The journal of nutrition, health & aging*, 22(10), 1148–1161. (1/10/2021 tarihinde <https://doi.org/10.1007/s12603-018-1139-9> adresinden ulaşılmıştır).
- Efe, M., Saraç, Z. F., Savaş, S., et al (2021). Sarcopenia prevalence and the quality of life in older adults: A study from Turkey's east. *Ege Tıp Dergisi*, 60(Özel Sayı: 1(Geriatri)), 52-59. DOI: 10.19161/etd.915678
- Güneş M., Şimşek A., Demirel B. (2020) Sarkopenik Yaşlı Bireylerde Dirençli Egzersiz Eğitiminin Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 494-499.
- Halil, M., Ulger, Z., Varlı, M., et al. (2014). Sarcopenia assessment project in the nursing homes in Turkey. *European journal of clinical nutrition*, 68(6), 690–694. (12/11/2021 tarihinde <https://doi.org/10.1038/ejcn.2014.15> adresinden ulaşılmıştır).
- Han, A., Bokshan, S. L., Marcaccio, S. E., (2018). Diagnostic Criteria and Clinical Outcomes in Sarcopenia Research: A Literature Review. *Journal of clinical medicine*, 7(4), 70. (10/10/2021 tarihinde <https://doi.org/10.3390/jcm7040070> adresinden ulaşılmıştır).

- Miura, H., Sakaguchi, K., Ogawa, W. et al. (2021). Clinical features of 65-year-old individuals in Japan diagnosed with possible sarcopenia based on the Asian Working Group for Sarcopenia 2019 criteria. *Geriatrics & gerontology international*, 21(8), 689–696. (09/10/2021 <https://doi.org/10.1111/ggi.14182> adresinden ulaşılmıştır).
- Karadakovan A. (2018) Sarkopenisi olan yaşlıda hemşirelik yaklaşımı. İçinde Soysal P, Işık AT, Geriatri Pratiğinde Geriatrik Sendromlar. 1. Baskı. İzmir US Akademi; s:249-261
- Marques A, Queirós C. Frailty, Sarcopenia and Falls. 2018 Jun 16. In: Hertz K, Santy-Tomlinson J, editors. *Fragility Fracture Nursing: Holistic Care and Management of the Orthogeriatric Patient* [Internet]. Cham (CH): Springer; 2018. Chapter 2. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK543821/> doi: 10.1007/978-3-319-76681-2_2
- Mijnarends, D. M., Koster, A., Schols, J. M., et al (2016). Physical activity and incidence of sarcopenia: the population-based AGES-Reykjavik Study. *Age and ageing*, 45(5), 614–620. <https://doi.org/10.1093/ageing/afw090>
- Morley J. E. (2018). Treatment of sarcopenia: the road to the future. *Journal of cachexia, sarcopenia and muscle*, 9(7), 1196–1199. <https://doi.org/10.1002/jcsm.12386>
- Morley, J. E., Abbatecola, A. M., Argiles, J. M., et al. Society on Sarcopenia, Cachexia and Wasting Disorders Trialist Workshop (2011). Sarcopenia with limited mobility: an international consensus. *Journal of the American Medical Directors Association*, 12(6), 403–409. (08/10/2021 <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2011.04.014> adresinden ulaşılmıştır).
- Özkaya Sağlam B., Küçükçüçlü Ö. (2021) Yaşlılarda Sarkopeni ve Hemşirelik Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 14(4), 461-470
- Rommersbach, N., Wirth, R., Lueg, G. et al. (2020) The impact of disease-related immobilization on thigh muscle mass and strength in older hospitalized patients. *BMC Geriatr* 20, 500 (2020). 08/10/2021 <https://doi.org/10.1186/s12877-020-01873-5> adresinden ulaşılmıştır).
- Sgrò, P., Sansone, M., Sansone, A., et. Al. (2019). Physical exercise, nutrition and hormones: three pillars to fight sarcopenia. *The aging male: the official journal of the International Society for the Study of the Aging Male*, 22(2), 75–88. (08/10/2021 <https://doi.org/10.1080/13685538.2018.1439004> adresinden ulaşılmıştır).
- Shafiee, G., Keshkar, A., Soltani, A., et al. (2017). Prevalence of sarcopenia in the world: a systematic review and meta- analysis of general population studies. *Journal of diabetes and metabolic disorders*, 16, 21. (07/10/2021 <https://doi.org/10.1186/s40200-017-0302-x> adresinden ulaşılmıştır).
- Sherrington, C., Fairhall, N. J., Wallbank, G. K., et al. (2019). Exercise for preventing falls in older people living in the community. *The Cochrane database of systematic reviews*, 1(1), CD012424. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012424.pub2> adresinden ulaşılmıştır).
- Silva RF, Figueiredo MLF, Darder JJT, Santos AMR, Tyrrell MAR. (2020) Sarcopenia screening in elderly in primary health care: nurse knowledge and practices. *Rev Bras Enferm*, 73(Suppl 3), e20200421. doi: 08/10/2021 <http://dx.doi.org/10.1590/0034-7167-2020-0421> adresinden ulaşılmıştır)
- Suetta, C., Haddock, B., Alcazar, J., et al. (2019). The Copenhagen Sarcopenia Study: lean mass, strength, power, and physical function in a Danish cohort aged 20-93 years. *Journal of cachexia, sarcopenia and muscle*, 10(6), 1316–1329.(08/10/2021 <https://doi.org/10.1002/jcsm.12477> adresinden ulaşılmıştır).
- Surkan MJ, Gibson W. (2018) Interventions to Mobilize Elderly Patients and Reduce Length of Hospital Stay, *Canadian Journal of Cardiology* (2018), doi: 10.1016/j.cjca.2018.04.033.

- Valenzuela, P. L., Morales, J. S., Pareja-Galeano, H., et al. (2018). Physical strategies to prevent disuse-induced functional decline in the elderly. *Ageing Research Reviews*, 47, 80–88. doi:10.1016/j.arr.2018.07.003
- van Dronkelaar, C., van Velzen, A., Abdelrazek, M., et al. (2018). Minerals and Sarcopenia; The Role of Calcium, Iron, Magnesium, Phosphorus, Potassium, Selenium, Sodium, and Zinc on Muscle Mass, Muscle Strength, and Physical Performance in Older Adults: A Systematic Review. *Journal of the American Medical Directors Association*, 19(1), 6–11.e3. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2017.05.026>
- Yeung, S., Reijnierse, E. M., Pham, V. K., et al. (2019). Sarcopenia and its association with falls and fractures in older adults: A systematic review and meta-analysis. *Journal of cachexia, sarcopenia and muscle*, 10(3), 485–500. (18/10/2021 <https://doi.org/10.1002/jcsm.12411> adresinden ulaşılmıştır).

9. MALNÜTRİSYON

Nursel Vatansever - Akif Bulut

GİRİŞ

Dünya nüfusu hızla yaşlanmaktadır. Birleşmiş Milletler 2019 yılı raporunda, 80 yaş ve üzeri nüfusun 143 milyon olduğunu, 2050 yılında bu sayının 426 milyona yükseleceğini ve 2050 yılında Avrupa ve Kuzey Amerika’da her dört kişiden birinin 65 yaş ve üzeri olacağını bildirmektedir (United Nations, 2019). Ülkemizde 2018 yılında 65 yaş üstü bireylerin toplam nüfus içindeki oranı 8,7 iken, bu oranın 2023 yılında %10,2, 2025 yılında %11,0, 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmektedir.

Tüm canlıların ortak kaderi olan ve geri dönüşümü olmayan yaşlanma, kas kütlesi kaybı, komorbitelerin ve ilaç kullanımının artması, disfaji, tat ve koku kaybı, diş kayıpları, bilişsel bozukluklar, anoreksi gibi durumları da beraberinde getirmektedir. Bu durumların sonucunda yaşlı bireylerde malnütrisyon (yetersiz beslenme), sarkopeni ve kırılabilirlik insidansı artmaktadır.

9.1. YAŞLI BİREYLERDE MALNÜTRİSYON

Malnütrisyon birçok sağlık profesyoneli tarafından yeterince önemsenmeyen, tespit edildiğinde ise tedavisi için çok çaba harcanmayan özellikle yaşlı bireylerde yaygın olan, morbidite ve mortalite üzerine etkisi kanıtlanmış klinik bir durumdur. Ortak bir tanım bulmakta güçlük çekilmesine rağmen Avrupa Klinik Nutrisyon ve Metabolizma Derneği (The European Society of Clinical Nutrition and Metabolism: ESPEN) malnütrisyonu/yetersiz beslenmeyi “*besin alımının veya emiliminin eksikliğinden kaynaklanan, vücut kompozisyonunun değişmesine (azalmış yağsız kütle) ve vücut hücre kütlesinin azalmasına yol açan, fiziksel ve zihinsel işlevlerde azalmaya ve hastalıktan kaynaklanan klinik sonuçların bozulmasına yol açan bir durum*” olarak tanımlamaktadır. Şekil 1’de görüldüğü üzere malnütrisyon tek başlık altında toplanacak bir terim

KAYNAKLAR

- Bektaş, Y., Başbüyük, G. Ö., Çınar, Z., Ay, F., & Alan, A. (2017). Huzurevinde kalan yaşlılarda malnütrisyon sıklığı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 339-348.
- Bellanti, F., Lo Buglio, A., Quiete, S., Pellegrino, G., Dobrakowski, M., Kasperczyk, A., ... & Vendemiale, G. (2020). Comparison of three nutritional screening tools with the new glim criteria for malnutrition and association with sarcopenia in hospitalized older patients. *Journal of clinical medicine*, 9(6), 1898.
- Bohannon, R. W. (2019). Grip strength: an indispensable biomarker for older adults. *Clinical interventions in aging*, 14, 1681.
- Cankurtaran M, Saka B, Sevnaz S, Varlı M, Döventaş A, Yavuz BB, Halil M, Çurgunlu A, Ülger Z, Öztürk GB, Tufan F, Tekin N, Akçiçek F, Karan MA, Atlı T, Beğler T, Erdiñçler DS, Arıoğul S. Türkiye huzurevleri ve bakımevleri nutrisyonel değerlendirme projesi. 2011-2012
- Cederholm, T., Jensen, G. L., Correia, M. I. T. D., Gonzalez, M. C., Fukushima, R., Higashiguchi, T., ... & GLIM Core Leadership Committee, GLIM Working Group. (2019). GLIM criteria for the diagnosis of malnutrition—A consensus report from the global clinical nutrition community. *Journal of cachexia, sarcopenia and muscle*, 10(1), 207-217.
- Clark, A. B., Reijnierse, E. M., Lim, W. K., & Maier, A. B. (2020). Prevalence of malnutrition comparing the GLIM criteria, ESPEN definition and MST malnutrition risk in geriatric rehabilitation patients: RESORT. *Clinical Nutrition*, 39(11), 3504-3511.
- Corish, C. A., & Bardon, L. A. (2019). Malnutrition in older adults: Screening and determinants. *Proceedings of the Nutrition Society*, 78(3), 372-379.
- Correia, M. I. T., Perman, M. I., & Waitzberg, D. L. (2017). Hospital malnutrition in Latin America: A systematic review. *Clinical nutrition*, 36(4), 958-967.
- Dent, E., Hoogendijk, E. O., Visvanathan, R., & Wright, O. R. L. (2019). Malnutrition screening and assessment in hospitalised older people: a review. *The journal of nutrition, health & aging*, 23(5), 431-441.
- Fatyga, P., Pac, A., Fedyk-Lukasik, M., Grodzicki, T., & Skalska, A. (2020). The relationship between malnutrition risk and inflammatory biomarkers in outpatient geriatric population. *European geriatric medicine*, 11(3), 383-391.
- Güler, Y., & Tireli, M. (2018). Cerrahi hastalarda malnütrisyon sıklığı ve morbidite ile mortalite üzerine olan etkileri. *Acta Medica Alanya*, 2(1), 35-39.
- Irgat, S. İ., & Kızıltan, G. (2021). Yaşlı Bireylerde Kırılğanlık ile Malnütrisyon İlişkisi. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi-BÜSBİD*, 6.
- Ishida, Y., Maeda, K., Nonogaki, T., Shimizu, A., Yamanaka, Y., Matsuyama, R., ... & Mori, N. (2020). Determining the optimal value of the Geriatric Nutritional Risk Index to screen older patients with malnutrition risk: A study at a university hospital in Japan. *Geriatrics & Gerontology International*, 20(9), 811-816.
- Jacobsen, E. L., Brovold, T., Bergland, A., & Bye, A. (2016). Prevalence of factors associated with malnutrition among acute geriatric patients in Norway: a cross-sectional study. *BMJ open*, 6(9), e011512.
- Willis H. (2017). Causes, assessment and treatment of malnutrition in older people. *Nurs Older People*. 28;29(2), 20-25. doi: 10.7748/nop.2017.e883.
- Ko, Y., Baek, S. H., & Ha, Y. C. (2019). Predictive factors associated with mortality in Korean elderly patients with hip fractures. *Journal of Orthopaedic Surgery*, 27(2), 2309499019847848.

- Koren-Hakim, T., Weiss, A., Hershkovitz, A., Otrateni, I., Anbar, R., Nevo, R. F. G., ... & Beloosesky, Y. (2016). Comparing the adequacy of the MNA-SF, NRS-2002 and MUST nutritional tools in assessing malnutrition in hip fracture operated elderly patients. *Clinical nutrition*, 35(5), 1053-1058.
- Leij-Halfwerk, S., Verwijs, M. H., van Houdt, S., Borkent, J. W., Guaitoli, P. R., Pelgrim, T., ... & MaNuEL Consortium. (2019). Prevalence of protein-energy malnutrition risk in European older adults in community, residential and hospital settings, according to 22 malnutrition screening tools validated for use in adults ≥ 65 years: a systematic review and meta-analysis. *Maturitas*, 126, 80-89.
- Lukaski, H. C., Kyle, U. G., & Kondrup, J. (2017). Assessment of adult malnutrition and prognosis with bioelectrical impedance analysis: phase angle and impedance ratio. *Current opinion in clinical nutrition and metabolic care*, 20(5), 330-339.
- Mays, L. C., Drummonds, J. W., Powers, S., Buys, D. R., & Watts, P. I. (2019). Identifying Geriatric Patients at Risk for Malnutrition: A Quality Improvement Project. *Journal of nutrition in gerontology and geriatrics*, 38(2), 115-129. Cederholm T, Barazzoni R, Austin P, Ballmer P, Biolo G, Bischoff SC, et al. ESPEN guidelines on definitions and terminology of clinical nutrition. *Clinical nutrition* (Edinburgh, Scotland). 2017;36(1):49-64.
- Miao, J. P., Quan, X. Q., Zhang, C. T., Zhu, H., Ye, M., Shen, L. Y., ... & Zhou, H. L. (2019). Comparison of two malnutrition risk screening tools with nutritional biochemical parameters, BMI and length of stay in Chinese geriatric inpatients: a multicenter, cross-sectional study. *BMJ open*, 9(2), e022993.
- Miller, DK, Morley, JE, Rubenstein, LZ & Pietreszka, FM (1991) Abnormal eating attitudes and body image in older undernourished individuals. *Journal of the American Geriatrics Society* 39, 462-468.
- National Institute for Health and Care Excellence (NICE) (2017) Nutrition Support in Adults Oral Nutrition Support, Enteral Tube Feeding and Parenteral Nutrition (10/11/2021 tarihinde <https://021066xeg-y-https-www-ncbi-nlm-nih-gov-proxy.uludag.deep-knowledge.net/books/NBK553310/> adresinden ulaşılmıştır)
- Nishioka, S., Wakabayashi, H., & Yoshida, T. (2017). Accuracy of non-paralytic anthropometric data for nutritional screening in older patients with stroke and hemiplegia. *European journal of clinical nutrition*, 71(2), 173-179.
- O'Shea, E., Trawley, S., Manning, E., Barrett, A., Browne, V., & Timmons, S. (2017). Malnutrition in hospitalised older adults: a multicentre observational study of prevalence, associations and outcomes. *The journal of nutrition, health & aging*, 21(7), 830-836.
- Power, L., Mullally, D., Gibney, E. R., Clarke, M., Visser, M., Volkert, D., ... & MaNuEL Consortium. (2018). A review of the validity of malnutrition screening tools used in older adults in community and healthcare settings—A MaNuEL study. *Clinical nutrition ESPEN*, 24, 1-13.
- Saka B, Kaya O, Ozturk GB, Erten N, Karan MA. (2010). Malnutrition in the elderly and its relationship with other geriatric syndromes. *Clin Nutr*, 29:745-748.
- Sánchez-Rodríguez, D., Annweiler, C., Ronquillo-Moreno, N., Tortosa-Rodríguez, A., Guillén-Solà, A., Vázquez-Ibar, O., ... & Marco, E. (2018). Clinical application of the basic definition of malnutrition proposed by the European Society for Clinical Nutrition and Metabolism (ESPEN): Comparison with classical tools in geriatric care. *Archives of gerontology and geriatrics*, 76, 210-214.
- Shimizu, A., Maeda, K., Honda, T., Ishida, Y., Ueshima, J., Nagami, S., ... & Mori, N. (2020). Comparison between the Global Leadership Initiative on Malnutrition and the European Society for Clinical Nutrition and Metabolism definitions for the prevalence of malnutrition in geriatric rehabilitation care. *Geriatrics & Gerontology International*, 20(12), 1221-1227.

- Slee, A., Birch, D., & Stokoe, D. (2016). The relationship between malnutrition risk and clinical outcomes in a cohort of frail older hospital patients. *Clinical nutrition ESPEN*, 15, 57-62.
- TÜİK (2022). İstatistiklerle Yaşlılar. (10/11/2022 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> adresinden ulaşılmıştır)
- United Nations (2019). World Population Prospects 2019. (20/11/2021 tarihinde <https://www.un.org/en/> adresinden ulaşılmıştır)
- Ülger Z, Halil M, Kalan I, Yavuz BB, Cankurtaran M, Güngör E, Arroğul S. (2010). Comprehensive assessment of malnutrition risk and related factors in a large group of community-dwelling older adults. *Clin Nutr*, 29, 507-511.
- Visser, M., Volkert, D., Corish, C., Geisler, C., De Groot, L. C., Cruz-Jentoft, A. J., ... & MaNuEL consortium. (2017). Tackling the increasing problem of malnutrition in older persons: the malnutrition in the elderly (MaNu EL) knowledge hub. *Nutrition Bulletin*, 42(2), 178-186.
- Volkert, D., Beck, A. M., Cederholm, T., Cruz-Jentoft, A., Goisser, S., Hooper, L. ... Bischoff, S. C. (2019). ESPEN guideline on clinical nutrition and hydration in geriatrics. *Clin Nutr*, 38(1), 10-47. doi: 10.1016/j.clnu.2018.05.024.
- Volkert, D., Beck, A. M., Cederholm, T., Cruz-Jentoft, A., Goisser, S., Hooper, L. ... Bischoff, S. C. (2022). ESPEN practical guideline on clinical nutrition and hydration in geriatrics. *Clin Nutr*, 41(4), 958-989. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2022.01.024>.
- Xu, J. Y., Zhu, M. W., Zhang, H., Li, L., Tang, P. X., Chen, W., & Wei, J. M. (2020). A Cross-Sectional Study of GLIM-Defined Malnutrition Based on New Validated Calf Circumference Cut-off Values and Different Screening Tools in Hospitalised Patients over 70 Years Old. *Journal of Nutrition, Health & Aging*, 24(8).
- Ye, X. J., Ji, Y. B., Ma, B. W., Huang, D. D., Chen, W. Z., Pan, Z. Y., ... & Yu, Z. (2018). Comparison of three common nutritional screening tools with the new European Society for Clinical Nutrition and Metabolism (ESPEN) criteria for malnutrition among patients with geriatric gastrointestinal cancer: a prospective study in China. *BMJ open*, 8(4), e019750.
- Yuan, K., Zhu, S., Wang, H., Chen, J., Zhang, X., Xu, P., ... & Liu, X. (2021). Association between malnutrition and long-term mortality in older adults with ischemic stroke. *Clinical Nutrition*, 40(5), 2535-2542.
- Zhang, X., Pang, L., Sharma, S. V., Li, R., Nyitray, A. G., & Edwards, B. J. (2020). The validity of three malnutrition screening markers among older patients with cancer. *BMJ supportive & palliative care*, 10(3), 363-368.
- Zhang, Z., Pereira, S. L., Luo, M., & Matheson, E. M. (2017). Evaluation of blood biomarkers associated with risk of malnutrition in older adults: a systematic review and meta-analysis. *Nutrients*, 9(8), 829.

10. KIRILGANLIK

Mahmut Ateş

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre tahmin edilen yaşlı nüfus oranının yirmi beş yıllık bir süre içerisinde iki katına çıkarak, 2050 yılında iki milyar olacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminler ile birlikte ülkemiz için yayınlanan verilerde de benzer oranlarda artış olduğu görülmektedir. Son olarak 2021 yılı Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı verilerine göre 65 yaş ve üzeri bireylerin toplam nüfus içindeki oranı 2016 yılında %8,3 iken, 2019 yılında %9,1'e yükselmiştir. Yaşlı birey sayısındaki bu artış ile birlikte, yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan kırılğanlık sendromu oranında da bir artış meydana gelmektedir.

Kırılğanlık kelimesi uzun yıllardır kullanılmasına rağmen tanımı konusunda hala uluslararası görüş birliği sağlanamamıştır. Genel olarak *kırılğanlık; yaşla birlikte azalan fonksiyonel kapasite ve fizyolojik rezervler nedeniyle günlük karşılaşılan ya da akut olarak ortaya çıkan stresörlerle baş etme yeteneğinin azalması ve bu durumun yaşlıda oluşturduğu savunmasızlığın klinik dışı vurumu* olarak tanımlanabilir. Uluslararası konsensusa göre ise kırılğanlık bir bireyin bağımlılığa ve/veya ölüme karşı savunmasızlığını artıran gücün, dayanıklılığın ve fizyolojik işlevin azalması ile karakterize çok nedenli ve faktörlü tıbbi bir sendrom olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlara ek olarak çeşitli topluluk ve derneklerin kırılğanlık tanımları şöyledir: Kırılğanlık, Kanada Kırılğanlık Topluluğu tarafından, yaşa bağlı ortaya çıkan fonksiyon kaybı ile karakterize tıbbi bir sağlık sorunu olarak tanımlanırken, İngiliz Geriatri Derneği'ne göre ise, organlarda çoklu fonksiyon kaybı ve vücut rezervlerinin azalması ile ortaya çıkan bir sağlık durumu olarak tanımlanmaktadır. Kırılğanlık tanımını paylaşan bir başka dernek olan Japonya Geriatri Derneği'ne göre ise; kırılğanlık, yaşlanmaya bağlı olarak rezervlerdeki düşüş ile alakalı olarak stresle baş etme yeteneğinin azalması olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde yayınlanmış bir kitapta kırılğanlık yaşlanmayla birlikte koron seviyesinin azalması, immün sistem

KAYNAKLAR

- Arslan M, Koc E.M, Sozmen M.K. (2018) The Turkish Adaptation of The Tilburg Frailty Indicator: A Validity and Reliability Study. *Turkish Journal of Geriatrics*, 21(2), 173-183.
- Aygör, H.E., et al., (2013) Testing the reliability and validity of the “Edmonton Frail Scale” in turkish population. *European Geriatric Medicine*, 4: S76.
- Basic, D. and Shanley, C. (2015) Frailty in an older inpatient population: using the clinical frailty scale to predict patient outcomes. *J Aging Health*, 27(4), 670-685.
- Bonaga, B., Sánchez-Jurado, P. M., Martínez-Reig, M., et al. (2017) Frailty, Polypharmacy, and Health Outcomes in Older Adults: The Frailty and Dependence in Albacete Study. *Journal of the American Medical Directors Association*, 19(1), 46–52. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2017.07.008>
- Clegg A, Young J, Iliffe S, et al. (2013) Frailty in Elderly People. *The Lancet*, 381, 752-762.
- Crow, R. S., Lohman, M. C., Titus, A. J., et al. (2019) Association of obesity and frailty in older adults: NHANES 1999-2004. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 23(2), 138–144. <https://doi.org/10.1007/s12603-018-1138-x>
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2021). Ageing 2021.(02/07/2022 tarihinde https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1 adresinden ulaşılmıştır.)
- Erlanson, K. M., Wu, K., Koletar, S. L., Kalayjian, et al. (2017) Association between frailty and components of the frailty phenotype with modifiable risk factors and antiretroviral therapy. *The Journal of infectious diseases*, 215(6), 933-937.
- Eyigor, S., Kutsal, Y. G., Duran, E. ve ark. (2015) Frailty prevalence and related factors in the older adult-FrailTURK Project. *Age (Dordrecht, Netherlands)*, 37(3), 9791. <https://doi.org/10.1007/s11357-015-9791-z>
- Freitag, S. ve Schmidt, S. (2016) Psychosocial correlates of frailty in older adults. *Geriatrics*, 1(4), 26. <https://doi.org/10.3390/geriatrics1040026>
- Fried LP, Ferrucci L, Darer J, et al. (2004) Untangling the Concepts of Disability, Frailty, and Comorbidity: Implications for Improved Targeting and Care. *The Journals of Gerontology*, 59(3), 255–263.
- Gobbens, R. J., van Assen, M. A., Luijckx, K. G. et al. (2011) Testing an integral conceptual model of frailty. *Journal of Advanced Nursing*, 68(9), 2047–2060. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2011.05896.x>
- Gordon, S. J., Baker, N., Kidd, M., et al. (2020) Pre-frailty factors in community-dwelling 40–75 year olds: opportunities for successful ageing. *BMC geriatrics*, 20(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12877-020-1490-7>
- Hymabaccus B.A. et al. (2018) Yaşlılarda kırılabilirlik ölçmeye yönelik FRAIL ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği. 11. Akademik Geriatri Kongresi, (Antalya, Turkey).
- İlhan B. ve Saka B. (2019). Yaşlılarda fizyolojik ve immün sistem değişiklikleri. Ş. Kobak (Ed.), *Geriatrik Romatoloji*. Ankara: Türkiye Klinikleri; 1-5.
- İngiliz Geriatri Derneği. (2014). Fit for Frailty Part 1. (11.07.2022 tarihinde https://www.bgs.org.uk/sites/default/files/content/resources/files/2018-05-23/fff_full.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
- Kapucu S. ve Ünver, G. (2017) Kırılabilir yaşlı ve hemşirelik bakımı/Fragile elderly and nursing care. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(1), 122-129. <https://doi.org/10.20515/otd.288967>
- Kayhan Koçak, Ö. (2017). *Kırılabilirlik El Kitabı. Yaşlılık Hakkında Herşey içinde*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi; 1-28
- Keeble, E., Roberts, H. C., Williams, C. D., et al. (2019) Outcomes of hospital admissions among frail older people: a 2-year cohort study. *The British Journal of General Practice: The Journal of The Royal College of General Practitioners*, 69(685), e555–e560. <https://doi.org/10.3399/bjgp19X704621>
- Küçük, U. ve Karadeniz, H. (2021) Yaşlanmaya bağlı bireylerde görülen fizyolojik, ruhsal, sosyal değişiklikler ve korunmaya yönelik önlemler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 14(2), 96-103. <https://doi.org/10.46414/yasad.877517>

- Lee, D. R., Santo, E. C., Lo, J. C., et al. (2018) Understanding functional and social risk characteristics of frail older adults: a cross-sectional survey study. *BMC Family Practice*, 19(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12875-018-0851-1>
- Lekan, D.A., Collins, S. K. ve Hayajneh, A. A. (2021) Definitions of frailty in qualitative research: a qualitative systematic review. *Journal of Aging Research*, 2021, 6285058. <https://doi.org/10.1155/2021/6285058>
- Makizako, H., Nishita, Y., Jeong, S., et al. (2021) Trends in the prevalence of frailty in Japan: a meta-analysis from the illsa-j. *The Journal of Frailty & Aging*, 10(3), 211–218. <https://doi.org/10.14283/jfa.2020.68>
- Manfredi, G., Midão, L., Paúl, C., et al. (2019) Prevalence of frailty status among the European elderly population: Findings from the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe. *Geriatr Gerontol Int*, 19(8), 723–729. <https://doi.org/10.1111/ggi.13689>
- Ng, T. P., Feng, L., Nyunt, M. S., et al. (2015) Nutritional, physical, cognitive, and combination interventions and frailty reversal among older adults: a randomized controlled trial. *The American Journal of Medicine*, 128(11), 1225–1236.e1. <https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2015.06.017>
- Rohrmann, S. (2020) Epidemiology of frailty in older people. *Advances in Experimental Medicine and Biology*, 1216, 21–27. https://doi.org/10.1007/978-3-030-33330-0_3
- Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2021). T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (11.07.2022 tarihinde <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40564,saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf?0> adresinden ulaşılmıştır.)
- Salem, B. E., Ma-Pham, J., Chen, S., et al. (2017) Impact of a community-based frailty intervention among middle-aged and older prefrail and frail homeless women: a pilot randomized controlled trial. *Community Mental Health Journal*, 53(6), 688–694. <https://doi.org/10.1007/s10597-017-0147-2>
- Satake, S. ve Arai, H. (2020) Chapter 1 Frailty: Definition, diagnosis, epidemiology. *Geriatrics & Gerontology International*, 20(1), 7–13. <https://doi.org/10.1111/ggi.13830>
- Sezgin, D., O'Donovan, M., Cornally, N., et al. (2019) Defining frailty for healthcare practice and research: A qualitative systematic review with thematic analysis. *International Journal of Nursing Studies*, 92, 16–26. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2018.12.014>
- Sobhani, A., Fadayeveatan, R., Sharifi, F., et al. (2021) The conceptual and practical definitions of frailty in older adults: a systematic review. *Journal of Diabetes and Metabolic Disorders*, 20(2), 1975–2013. <https://doi.org/10.1007/s40200-021-00897>
- Sukkriang, N. ve Punsawad, C. (2020) Comparison of geriatric assessment tools for frailty among community elderly. *Heliyon*, 6(9), e04797. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04797>
- Tajar A, Lee DM, Pye SR, et al. (2013) The Association of Frailty with Serum 25-hydroxyvitamin D and Parathyroid Hormone levels in Older European Men. *Age Ageing*, 42(3), 352-9.
- Travers, J., Romero-Ortuno, R., Bailey, J. et al. (2019) Delaying and reversing frailty: a systematic review of primary care interventions. *British Journal of General Practice*, 69(678), e61–e69. <https://doi.org/10.3399/bjgp18X700241>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022, Mart). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. (11.07.2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2020-37227> adresinden ulaşılmıştır.)
- Zhang, Q., Guo, H., Gu, H. Et al. (2018) Gender-associated factors for frailty and their impact on hospitalization and mortality among community-dwelling older adults: a cross-sectional population-based study. *PeerJ*, 6, e4326. <https://doi.org/10.7717/peerj.4326>

11. UYKU SORUNLARI

Ahmet apar

“Çok uyumak kaçmaktır, uyuyamamak ise yakalanmak...”

Sigmund Freud

GİRİŞ

Uyku, öğrenme ve bellek ile ilişkili yüksek zihinsel fonksiyonların gerçekleşmesinde rol alan yani duygusal girdilerin canlının ihtiyaçlarına göre işlenmesinde aracılık eden, bilgi işleme süreçlerinin oluşumunu sağlayan evrimsel bir yaşam mekanizmasıdır. Daha basit bir ifade ile uyku, dış uyaranlara bilincin tepkisinin ve etkinliğinin önemli oranda azaldığı dinlenme halidir. Ancak uykuya geçme ve uykunun sürmesi etkin bir süreçtir ve karmaşık nörofizyolojik, biyokimyasal olayları kapsar. Bilinçlilik durumunun ortadan kalktığı koma gibi durumların tersine uyku kolayca geri döndürülebilir. Ancak uyku sırasında çevresel uyaranlara yanıt verilmez ve sessiz kalınır.

Uyku ve uyanıklık Retiküler Aktive Sistemi (beyin sapı, spinal kord ve serebral kortekste yer alan) ve Bulbar Senkronizasyon Bölgesi (medullada yer alan) ile düzenlenir. Uyku ve uyanıklık dönemlerinden oluşan uyku, 24 saatlik bir döngünün yani sirkadyen ritmin bir parçasıdır. Sirkadyen ritm (uyku uyanıklık döngüsü), Latince *circa: yaklaşık* ve *di: gün* anlamına gelen kelimelerden gelmekte ve yaklaşık bir günü ifade etmek için kullanılır. Sirkadyen uyku ritmini belirleyen en önemli fizyolojik parametreler güneş ışığı ve melatoninidir. Serotonin ve melatonin salgılanması ile sirkadyen ritim düzenlenmektedir.

Uyku, nörofizyolojik toparlanma ve onarım, öğrenilenlerin uyku sırasında ayıklama ve depolama, kayıt bellek için hazırlayıcı olma ve sinir hücrelerinin plastitesi gibi beyin

KAYNAKLAR

- Abad, V. C., & Guilleminault, C. (2018). Insomnia in elderly patients: recommendations for pharmacological management. *Drugs & aging*, 35(9), 791-817. <https://doi.org/10.1007/s40266-018-0569-8>
- Abbasi Fakhravari, A., Bastani, F. & Haghani, H. (2018). The Effect of Foot Reflexology Massage on the Sleep Quality of Elderly Women With Restless Leg Syndrome. *Journal of Client-Centered Nursing Care*, 4(2), 96-103. <https://doi.org/10.32598/jccnc.4.2.96>
- Abd El-Kader, S. M., & Al-Jiffri, O. H. (2019). Aerobic exercise modulates cytokine profile and sleep quality in elderly. *African Health Sciences*, 19(2), 2198-2207. <https://doi.org/10.4314/ahs.v19i2.45>
- Adib-Hajbaghery, M., & Mousavi, S. N. (2017). The effects of chamomile extract on sleep quality among elderly people: A clinical trial. *Complementary Therapies in Medicine*, 35, 109-114. <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2017.09.010>
- Agrawal, A., Bhagawati, J., & Kumar, S. (2020). Correlation of Anaemia and Restless Legs Syndrome in Elderly: A Cross-sectional Study. *Journal of Clinical & Diagnostic Research*, 14(12). <https://doi.org/10.7860/JCDR/2020/45715.14368>
- Annisa, M., & Wati, D. N. K. (2020). The relationship between sleep hygiene and sleep quality among residents of an elderly care institution in DKI Jakarta. *UI Proceedings on Health and Medicine*, 4(1), 89-97. <http://dx.doi.org/10.7454/uiiphm.v4i1.258>
- Aşiret, G. D. (2018). Effect of reminiscence therapy on the sleep quality of the elderly living in nursing homes: A randomized clinical trial. *European Journal of Integrative Medicine*, 20, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.eujim.2018.03.007>
- Aurangabadkar, S., & Deo, M. (2020). Efficacy Of Chair Based Exercises To Improve Self Reported Sleep Problems And Depression Among Institutionalised Elderly. *Int J Physiother Res*, 8(1), 3359-65. <https://dx.doi.org/10.16965/ijpr.2019.202>
- Avcı, A., & Gün, M. (2020). Kalp Yetersizliği Hastalarında Uyku Sorunları ve Nonfarmakolojik Tedavi Yöntemleri. *Türk Journal of Cardiovascular Nursing*, 11(25), 90-99. <https://doi.org/10.5543/khd.2020.30974>
- Bağcı, H., & Çınar Yücel, Ş. (2020). Effect of therapeutic touch on sleep quality in elders living at nursing homes. *Journal of religion and health*, 59(3), 1304-1318. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00831-9>
- Bahar, G., Bahar, A. (2021). Geropsikiyatri. Tanrıverdi, D (Ed.), Farklı Yönleriyle Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği içinde (s. 239-260). Adana: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.
- Başer, G., & Hisar, F. (2021). Yaşlı Bireylerde Uyku Sorunlarını Gidermeye Yönelik Nonfarmakolojik Müdahaleler: Sistematik Derleme. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(2), 178-185. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.966442>
- Baysan Arabacı, L., Taş, G. (2020). Uyku Uyanıklık Bozuklukları ve Hemşirelik Bakımı. Baysan Arabacı, L (Ed.), *Ruh Sağlığı ve Hastalıklarında Temel Hemşirelik Bakımı içinde* (s.355-375). Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitapevleri.
- Beyazıt Üçgün, A., Paşalı Kilit T., Onbaşı, K. (2019). Diyabetik hastalarda huzursuz bacak sendromu sıklığı ve ilişkili faktörlerin araştırılması. *Nobel Medicus.*, 15(1), 28-32. <https://www.nobelmedicus.com/Content/1/43/28-32.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Biçer Kanat, B. (2018). Yaşlılarda Uyku Bozuklukları. Özel Kızıl, ET (Ed.), *Yaşlı Bakım Elemanları İçin Geriatrik Psikiyatri içinde* (s. 100-108). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- Biol, L. (2018). Hemşirelik süreci: hemşirelik bakımında sistematik yaklaşım. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

- Brewster, G., Riegel, B., & Gehrman, P. R. (2018). Insomnia in the older adult. *Sleep medicine clinics*, 13(1), 13. <https://doi.org/10.1016/j.jsmc.2017.09.002>
- Büyükbayram, Z., & Ayık, D.B. (2021). Türkiye’de Refleksoloji Uygulaması ile İlgili Yapılan Hemşirelik Tezlerinin İncelenmesi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 3(1), 39-42. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jhpr/issue/57759/796246>
- Carroll, J. E., Small, B. J., Tometich, D. B., Zhai, W., Zhou, X., Luta, G., ... & Thinking and Living With Cancer Study. (2019). Sleep disturbance and neurocognitive outcomes in older patients with breast cancer: Interaction with genotype. *Cancer*, 125(24), 4516-4524. <https://doi.org/10.1002/cncr.32489>
- Carvalho, K. M. D., Figueiredo, M. D. L. F., Galindo, N. M., & Sá, G. G. D. M. (2019). Construction and validation of a sleep hygiene booklet for the elderly. *Revista brasileira de enfermagem*, 72, 214-220. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2018-0603>
- Cassidy-Eagle, E., Siebern, A., Unti, L., Glassman, J., & O’Hara, R. (2018). Neuropsychological functioning in older adults with mild cognitive impairment and insomnia randomized to CBT-I or control group. *Clinical gerontologist*, 41(2), 136-144. <https://doi.org/10.1080/07317115.2017.1384777>
- Choi, J. W., Song, J. S., Lee, Y. J., & Jeong, D. U. (2017). Periodic limb movements in sleep is associated with increased mortality. *Psychiatry investigation*, 14(5), 669-673. <http://dx.doi.org/10.4306/pi.2017.14.5.669>
- Çıvgın, U., & Dirik, G. Bilişsel Davranışçı Terapi-Uykusuzluk Protokolü ve Etkililik Çalışmalarının Gözden Geçirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(2), 274-286. <http://dx.doi.org/10.18863/pgy.557227>
- Çiçek, E. (2020). Yaşlılarda Uyku Bozuklukları. Eren, İ (Ed.), *Geriatrik Psikiyatri içinde* (s. 183-194). Ankara: Akademişyen Kitabevi.
- DelRosso, L. M., Mogavero, M. P., & Ferri, R. (2021). Restless sleep disorder, restless legs syndrome, and periodic limb movement disorder—Sleep in motion! *Pediatric Pulmonology*. <https://doi.org/10.1002/ppul.25305>
- Didato, G., Di Giacomo, R., Rosa, G. J., Dominese, A., de Curtis, M., & Lanteri, P. (2020). Restless legs syndrome across the lifespan: Symptoms, pathophysiology, management and daily life impact of the different patterns of disease presentation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3658. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103658>
- Didriksen, M., Rigas, A. S., Allen, R. P., Burchell, B. J., Di Angelantonio, E., Nielsen, M. H., ... & Ullum, H. (2017). Prevalence of restless legs syndrome and associated factors in an otherwise healthy population: results from the Danish Blood Donor Study. *Sleep medicine*, 36, 55-61. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2017.04.014>
- Dix, E., Dey, J., Diaz, N. A., & Tampi, R. R. (2019). Evaluation and treatment of sleep complaints in the older adult: session 205. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 27(3), S15-S16. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2019.01.155>
- Durgun, H., & Kaya, H. (2018). Yaşlı bireylerde ayak banyosunun uyku kalitesine etkisi: Sistematiik inceleme. *Journal of Academic Research in Nursing*, 4(3), 189-194. <https://doi.org/10.5222/jaren.2018.29491>
- During, E. H., & Winkelman, J. W. (2019). Drug treatment of restless legs syndrome in older adults. *Drugs & aging*, 36(10), 939-946. <https://doi.org/10.1007/s40266-019-00698-1>
- Düzgün, G., & Durmaz Akyol, A. (2017). Effect of natural sunlight on sleep problems and sleep quality of the elderly staying in the nursing home. *Holistic nursing practice*, 31(5), 295-302. <https://doi.org/10.1097/HNP.000000000000206>

- Ekiz, T. & Pazarlı, A. C. (2018). Geriatrik ve Erişkin Hastalarda Uyku Apne Sendromu ve Polisomnografi Özelliklerinin Karşılaştırılması. *Ankara Medical Journal*, 18(4),537-544. <https://doi.org/10.17098/amj.497353>
- Engin, E., Ergün, G. (2021). Uyku ve Uyku bozuklukları. Çam, O., Engin, E (Eds.), *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Bakım Sanatı içinde* (s.492-517). İstanbul: İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık.
- Faydali, S., & Çetinkaya, F. (2018). The effect of aromatherapy on sleep quality of elderly people residing in a nursing home. *Holistic nursing practice*, 32(1), 8-16. <http://dx.doi.org/10.1097/HNP.0000000000000244>
- Ferri, R., Novelli, L., & Bruni, O. (2021). Periodic limb movement disorder. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822963-7.00121-3>
- Galbiati, A., Verga, L., Giora, E., Zucconi, M., & Ferini-Strambi, L. (2019). The risk of neurodegeneration in REM sleep behavior disorder: a systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Sleep medicine reviews*, 43, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2018.09.008>
- Ghorayeb, I., Gamas, A., Mazurie, Z., & Mayo, W. (2019). Attention-deficit hyperactivity and obsessive-compulsive symptoms in adult patients with primary restless legs syndrome: different phenotypes of the same disease? *Behavioral sleep medicine*, 17(3), 246-253. <https://doi.org/10.1080/15402002.2017.1326919>
- Gulia, K. K., & Kumar, V. M. (2018). Sleep disorders in the elderly: a growing challenge. *Psychogeriatrics*, 18(3), 155-165. <https://doi.org/10.1111/psygy.12319>
- Güneş, Z. (2018). Uyku sağlığının korunmasında uyku hijyenin rolü ve stratejileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 27(2), 188-198. <http://dx.doi.org/10.17827/aktd.351436>
- Hidayat, S., Hannan, M., Hasanah, L., & Riska, U. (2018). Klenengan Music Therapy on Sleep Quality in Elderly Patients at Pratama Barokah Clinic. *Journal of Medical Science and Clinical Research*, 6(12), 107-12. <https://dx.doi.org/10.18535/jmscr/v6i12.16>
- Hishikawa, N., Fukui, Y., Sato, K., Ohta, Y., Yamashita, T., & Abe, K. (2017). Cognitive and affective functions associated with insomnia: a population-based study. *Neurological research*, 39(4), 331-336. <https://doi.org/10.1080/01616412.2017.1281200>
- Imayama, I., Sahni, A., Sunkara, S., & Prasad, B. (2021). Sleep Apnea and Hypertension in the Elderly. *Current Sleep Medicine Reports*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s40675-021-00211-4>
- Irandoost, K., & Taheri, M. (2018). The effect of strength training on quality of sleep and psychomotor performance in elderly males. *Sleep and Hypnosis (Online)*, 20(3), 160-165. <http://dx.doi.org/0.5350/Sleep.Hypn.2017.19.0148>
- Kaya, G., & Yılmaz, M. (2021). Total diz protezi olan yaşlı bireylerde uyku ve depresyonun belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(1), 1-13. <https://doi.org/10.26559/mersinsbd.733376>
- Kaya, Ş., Karakuş, Z., Boz, İ., & Özer, Z. (2020). Dünyada ve Türkiye’de tamamlayıcı terapilere ilişkin yasal düzenlemelerde hemşirelerin yeri. *JAREN*, 6(3), 584-91. <https://doi.org/10.5222/jaren.2020.58561>
- Kayabekir, M. (2021). Uykuda solunum bozukluğu şikâyeti olan 60-75 yaş arasındaki yaşlı bireylerde aşırı kilo/obezite ve obstrüktif uyku apne sendromu arasındaki epidemiyolojik ilişki. *Dicle Tıp Dergisi*, 48 (2), 260-266. <https://doi.org/10.5798/dicletip.944376>
- Kesgin, M. T., & Çağlar, S. (2020). Hemşirelikte Uyku Sorunlarına Yönelik Yapılan Çalışmalar: Ulusal Yazın Literatür Taraması. *Yaşam Boyu Hemşirelik Dergisi*, 1(1),1-14.
- Keskin, N., & Tamam, L. (2018). Uyku bozuklukları: Sınıflama ve Tedavi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 27(2), 241-260. <https://doi.org/10.17827/aktd.346010>

- Kim, J., Choi, D., Yeo, M. S., Yoo, G. E., Kim, S. J., & Na, S. (2020). Effects of patient-directed interactive music therapy on sleep quality in postoperative elderly patients: a randomized-controlled trial. *Nature and Science of Sleep*, 12, 791. <http://dx.doi.org/10.2147/NSS.S286375>
- Kim, W. J., Joo, W. T., Baek, J., Sohn, S. Y., Namkoong, K., Youm, Y., ... & Lee, E. (2017). Factors associated with insomnia among the elderly in a Korean rural community. *Psychiatry Investigation*, 14(4), 400. <https://doi.org/10.4306/pi.2017.14.4.400>
- Korkmaz Aslan, G., İnci, F. H., & Kartal, A. (2020). The prevalence of insomnia and its risk factors among older adults in a city in Turkey's Aegean Region. *Psychogeriatrics*, 20(1), 111-117. <https://doi.org/10.1111/psyg.12464>
- Köroğlu, E. (2013). *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. (Ertuğrul Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Kuş, B., & İnci, F. (2017). Esansiyel hipertansiyonda uyku aktivitesinin tanılanması ve hemşirelik bakımı. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 27-32. <https://doi.org/10.30934/kusbed.359234>
- Lai, F. C., Chen, I. H., Chen, P. J., Chen, I. J., Chien, H. W., & Yuan, C. F. (2017). Acupressure, sleep, and quality of life in institutionalized older adults: a randomized controlled trial. *Journal of the American Geriatrics Society*, 65(5), e103-e108. <https://doi.org/10.1111/jgs.14729>
- Lao, X. Q., Liu, X., Deng, H. B., Chan, T. C., Ho, K. F., Wang, F., ... & Yeoh, E. K. (2018). Sleep quality, sleep duration, and the risk of coronary heart disease: a prospective cohort study with 60,586 adults. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 14(1), 109-117. <https://doi.org/10.5664/jcsm.6894>
- Leary, E. B., Moore IV, H. E., Schneider, L. D., Finn, L. A., Peppard, P. E., & Mignot, E. (2018). Periodic limb movements in sleep: Prevalence and associated sleepiness in the Wisconsin Sleep Cohort. *Clinical Neurophysiology*, 129(11), 2306-2314. <https://doi.org/10.1016/j.clinph.2018.08.022>
- Lemrasky, M.M., Shamsalinea, A., Nasiri, M., Hajiahmadi, M. (2019). The effect of sleep hygiene education on the quality of sleep of elderly women. *Aging Medicine and Healthcare*, 10(1):32-38. <http://dx.doi.org/10.33879/AMH.2019.1830>
- Li, G., Tang, H., Chen, J., Qi, X., Chen, S., & Ma, J. (2018). Executive and visuospatial dysfunction in patients with primary restless legs syndrome/Willis-Ekbom disease: Study of a Chinese Population. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 14(5), 785-790. <https://doi.org/10.5664/jcsm.7106>
- Lin, H. T., Lai, C. H., Perng, H. J., Chung, C. H., Wang, C. C., Chen, W. L., & Chien, W. C. (2018). Insomnia as an independent predictor of suicide attempts: a nationwide population-based retrospective cohort study. *BMC psychiatry*, 18(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1702-2>
- Lin, Y. C., Chen, T. Y., Chien, W. C., Chung, C. H., Chang, H. A., Kao, Y. C., ... & Tzeng, N. S. (2020). Stimulants associated with reduced risk of hospitalization for motor vehicle accident injury in patients with obstructive sleep apnea-a nationwide cohort study. *BMC pulmonary medicine*, 20(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12890-019-1041-1>
- Loh, K. P., Pandya, C., Zittel, J., Kadambi, S., Flannery, M., Reizine, N., ... & Mohile, S. G. (2017). Associations of sleep disturbance with physical function and cognition in older adults with cancer. *Supportive Care in Cancer*, 25(10), 3161-3169. <https://doi.org/10.1007/s00520-017-3724-6>
- Losso, J. N., Finley, J. W., Karki, N., Liu, A. G., Pan, W., Prudente, A., ... & Greenway, F. L. (2018). Pilot study of tart cherry juice for the treatment of insomnia and investigation of mechanisms. *American journal of therapeutics*, 25(2), e194. <https://doi.org/10.1097/MJT.0000000000000584>
- Luoju, M. K., Lehto, S. M., Tolmunen, T., Brem, A. K., Lönnroos, E., & Kauhanen, J. (2017). Self-reported sleep disturbance and incidence of dementia in ageing men. *J Epidemiol Community Health*, 71(4), 329-335. <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2016-207764>

- Mathias, J. L., Cant, M. L., & Burke, A. L. J. (2018). Sleep disturbances and sleep disorders in adults living with chronic pain: a meta-analysis. *Sleep medicine*, 52, 198-210. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2018.05.023>
- Memarian, A., Sanatkar, A., Bahari, S. M., & Habibi, S. A. H. (2017). The Effectiveness of laughter yoga exercises on anxiety and sleep quality in the elderly suffering from Parkinson's disease. *Aging Psychology*, 3(2), 85-96. https://jap.razi.ac.ir/article_750.html?lang=en adresinden ulaşılmıştır.
- Molnar, F., Frank, C., Chun, S., & Lee, E. K. (2021). Insomnia in older adults: Approaching a clinical challenge systematically. *Canadian Family Physician*, 67(1), 25-26. <https://doi.org/10.46747/cfp.670125>
- Mubashir, T., Abrahamyan, L., Niazi, A., Piyasena, D., Arif, A. A., Wong, J., ... & Chung, F. (2019). The prevalence of obstructive sleep apnea in mild cognitive impairment: a systematic review. *BMC neurology*, 19(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12883-019-1422-3>
- Musavi, M., Mohammadian, S., & Mohammadinezhad, B. (2017). The effect of group integrative reminiscence therapy on mental health among older women living in Iranian nursing homes. *Nursing Open*, 4(4), 303-309. <https://doi.org/10.1002/nop2.101>
- Nanthakwang, N., Siviroj, P., Matanasarawoot, A., Sapbamrer, R., Lertrakarnnon, P., & Awiphan, R. (2020). Effectiveness of deep breathing and body scan meditation combined with music to improve sleep quality and quality of life in older adults. *The Open Public Health Journal*, 13(1), 232-239. <https://doi.org/10.2174/1874944502013010232>
- Nguyen, V., George, T., & Brewster, G. S. (2019). Insomnia in older adults. *Current geriatrics reports*, 8(4), 271-290. <https://doi.org/10.1007/s13670-019-00300-x>
- Owusu, J. T., Doty, S. B., Adjaye-Gbewonyo, D., Bass, J. K., Wilcox, H. C., Gallo, J. J., & Spira, A. P. (2020). Association of sleep characteristics with suicidal ideation and suicide attempt among adults aged 50 and older with depressive symptoms in low-and middle-income countries. *Sleep health*, 6(1), 92-99. <https://doi.org/10.1016/j.sleh.2019.08.009>
- Ozan, Z. T & Ataseven, H. (2018). Uyku bozuklukları ve gastrointestinal sistem. *Bozok Tıp Dergisi, Uyku Hastalıkları Özel Sayı*, 26-33. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bozoktip/issue/37011/424549> adresinden erişildi.
- Özol, D., Özvurmaz, S. (2018). Yaşlı Hastalarda Uyku ve Uyku Bozuklukları. (17/09/2020 tarihinde <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/677/17102018114822-031.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Özşaker, E., & Olgun, Ş. (2019). İleri yaşta görülen uyku bozukluklarından biri: huzursuz bacak sendromu. 3.Uluslararası 12. Ulusal İzmir İleri Yaş Sempozyumu, 27-28 Şubat 2019, İzmir, (ss. 82:1-6). <https://hdl.handle.net/20.500.12569/288> adresinden erişilmiştir.
- Öztürk, O., Uluşahin, A. (2018). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Özvurmaz, S., Gökçe Eskin, S. (2018). Geriatrik Hastalarda Uyku Sorunlarına Yaklaşım. Eti Aslan, F., Sayiner, FD (Eds.), *Bilimsel Araştırmalar Kitabı içinde* (s. 145-152). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Pallansch, J., Li, Y., Bena, J., Wang, L., & Foldvary-Schaefer, N. (2018). Patient-reported outcomes in older adults with obstructive sleep apnea treated with continuous positive airway pressure therapy. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 14(2), 215-222. <https://doi.org/10.5664/jcsm.6936>
- Palteki, A. S., Aykaç, E. F., Yükselen, N. H., Mamadova, L., Çakırlı, Y. A., & Hayran, O. (2021). Yaşlı bakımevinde konaklayan yaşlılarda uyku kalitesi ve depresyon. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 6(2), 105-113. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.875463>
- Panurywanti, E. E., Wiboworini, B., & Indarto, D. (2021). The effect of banana dose and duration on the decrease of sleep disorders in the elderly. *Journal of Medical & Allied Sciences*, 11(1), 71-76. <http://dx.doi.org/10.5455/jmas.134020>

- Para, K. S., Chow, C. A., Nalamada, K., Kakade, V. M., Chilakamarri, P., Louis, E. D., & Koo, B. B. (2019). Suicidal thought and behavior in individuals with restless legs syndrome. *Sleep medicine*, 54, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2018.09.019>
- Patel, D., Steinberg, J., & Patel, P. (2018). Insomnia in the elderly: a review. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 14(6), 1017-1024. <https://doi.org/10.5664/jcs.7172>
- Praharaj, S. K., Gupta, R., & Gaur, N. (2018). Clinical Practice Guideline on Management of Sleep Disorders in the elderly. *Indian journal of psychiatry*, 60(Suppl 3), S383-S396. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.224477>
- Press, Y., PUNCHIK, B., & Freud, T. (2018). The association between subjectively impaired sleep and symptoms of depression and anxiety in a frail elderly population. *Aging clinical and experimental research*, 30(7), 755-765. <https://doi.org/10.1007/s40520-017-0837-1>
- Qian, Y., Sun, L., Zhou, C., Ge, D., & Zhang, L. (2017). The association between suicidal ideation and sleep quality in elderly individuals: A cross-sectional study in Shandong, China. *Psychiatry research*, 256, 453-457. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.07.017>
- Rambod, M., Pasyar, N., & Shamsadini, M. (2019). The effect of foot reflexology on fatigue, pain, and sleep quality in lymphoma patients: a clinical trial. *European Journal of Oncology Nursing*, 43, 101678. <https://doi.org/10.1016/j.ejon.2019.101678>
- Rodriguez, C. L., Jaimcharyatam, N., & Budur, K. (2017). Rapid eye movement sleep behavior disorder: a review of the literature and update on current concepts. *Chest*, 152(3), 650-662. <https://doi.org/10.1016/j.chest.2017.03.015>
- Sahragard, F., Rezaei, M., Izadi-Avanji, F. S., Atoof, F., & Ahmadishad, M. (2020). The effect of group reminiscence therapy on insomnia in older adults: A randomized controlled clinical trial. *Journal of Research Development in Nursing & Midwifery*, 17(1), 94-110. <https://doi.org/10.29252/jgbfnm.17.1.94>
- Sasai-Sakuma, T., Takeuchi, N., Asai, Y., Inoue, Y., & Inoue, Y. (2020). Prevalence and clinical characteristics of REM sleep behavior disorder in Japanese elderly people. *Sleep*, 43(8), zsa024. <https://doi.org/10.1093/sleep/zsaa024>
- Sateia, M. J., Buysse, D. J., Krystal, A. D., Neubauer, D. N., & Heald, J. L. (2017). Clinical practice guideline for the pharmacologic treatment of chronic insomnia in adults: an American Academy of Sleep Medicine clinical practice guideline. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 13(2), 307-349. <https://doi.org/10.5664/jcs.6470>
- Scogin, F., Lichstein, K., DiNapoli, E. A., Woosley, J., Thomas, S. J., LaRocca, M. A., ... & Geyer, J. D. (2018). Effects of integrated telehealth-delivered cognitive-behavioral therapy for depression and insomnia in rural older adults. *Journal of psychotherapy integration*, 28(3), 292. <https://doi.org/10.1037/int0000121>
- Shi, L., Chen, S. J., Ma, M. Y., Bao, Y. P., Han, Y., Wang, Y. M., ... & Lu, L. (2018). Sleep disturbances increase the risk of dementia: a systematic review and meta-analysis. *Sleep medicine reviews*, 40, 4-16. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2017.06.010>
- Shree Ganesh, H. R., Subramanya, P., Rao M, R., & Udupa, V. (2021). Role of yoga therapy in improving digestive health and quality of sleep in an elderly population: A randomized controlled trial. *Journal of bodywork and movement therapies*, 27, 692-697. <https://doi.org/10.1016/j.jbmt.2021.04.012>
- Singh, A., & Zhao, K. (2017). Treatment of insomnia with traditional Chinese herbal medicine. *International review of neurobiology*, 135, 97-115. <https://doi.org/10.1016/bs.irn.2017.02.006>
- Sleep research at the UW School of Nursing [Internet]. 03.10. 2021. Erişim adresi: <https://nursing.uw.edu/about/history/scientific-inquiry-and-research/>

- Sun, Y., Shi, L., Bao, Y., Sun, Y., Shi, J., & Lu, L. (2018). The bidirectional relationship between sleep duration and depression in community-dwelling middle-aged and elderly individuals: evidence from a longitudinal study. *Sleep medicine*, 52, 221-229. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2018.03.011>
- Şendir, M. (2012). Uyku ve dinlenme aktivitesi. Kamerya Babadağ & Türkinaz Atabek Aştı (Eds.), *Hemşirelik Esasları Uygulama Rehberi içinde*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- Şevik Erdöl H. (2012). Uyku. Türkinaz Atabek Aştı & Ayişe Karadağ (Eds.), *Hemşirelik esasları: hemşirelik bilim ve sanatı içinde*. İstanbul: Akademi yayıncılık.
- Tan, J., Xing, H., Sha, S., Li, J., Miao, Y., & Zhang, Q. (2021). Analysis of Circulating Microvesicles Levels and Effects of Associated Factors in Elderly Patients With Obstructive Sleep Apnea. *Frontiers in Aging Neuroscience*, 13, 48. <https://doi.org/10.3389/fnagi.2021.609282>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, Hemşirelik Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=13830&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden 15.11.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Torabi, A., Ilali, E. S., Emadian, S. O., & Mousavinasab, N. (2019). Comparison of the effect of sleep hygiene education with the cognitive and behavioral method on the quality of sleep in elderly. *Journal of Gerontology*, 4(2), 9-17. <http://dx.doi.org/10.29252/joge.4.2.9>
- Trenkwalder, C., Tinelli, M., Sakkas, G. K., Dauvilliers, Y., Ferri, R., Rijsman, R., ... & Jaarsma, J. (2021). Socioeconomic impact of restless legs syndrome and inadequate restless legs syndrome management across European settings. *European Journal of Neurology*, 28(2), 691-706. <https://doi.org/10.1111/ene.14582>
- Tufan, A., Bahat, G. (2017). Yaşlıda uyku bozuklukları. *Türkiye Klinikleri J Geriatr-Special Topics*,3(1), 58-62. https://www.researchgate.net/profile/Asli-Tufan/publication/315624072_YASLIDA_UYKU_BOZUKLUKLARI/links/58d6398baca2727e5ec80b47/YASLIDA-UYKU-BOZUKLUKLARI.pdf adresinden erişilmiştir.
- Tufekci, A., & Kara, E. (2021). Relation of serum hepcidin levels and restless legs syndrome in chronic hemodialysis patients. *Sleep and Breathing*, 25(2), 897-905. <https://doi.org/10.1007/s11325-020-02209-8>
- Uchmanowicz, I., Markiewicz, K., Uchmanowicz, B., Kołtuniuk, A., & Rosińczuk, J. (2019). The relationship between sleep disturbances and quality of life in elderly patients with hypertension. *Clinical interventions in aging*, 14, 155. <https://doi.org/10.2147/CIA.S188499>
- Valizadeh, L., Seyyedrasooli, A., Zamanazadeh, V., & Nasiri, K. (2015). Comparing the effects of reflexology and footbath on sleep quality in the elderly: a controlled clinical trial. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 17(11). <https://doi.org/10.5812/ircmj.20111>
- Waits, A., Tang, Y. R., Cheng, H. M., Tai, C. J., & Chien, L. Y. (2018). Acupressure effect on sleep quality: a systematic review and meta-analysis. *Sleep medicine reviews*, 37, 24-34. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2016.12.004>
- Wang, C., Hao, G., Bo, J., & Li, W. (2017). Correlations between sleep patterns and cardiovascular diseases in a Chinese middle-aged population. *Chronobiology international*, 34(5), 601-608. <https://doi.org/10.1080/07420528.2017.1285785>
- Wijemanne, S., & Ondo, W. (2017). Restless Legs Syndrome: clinical features, diagnosis and a practical approach to management. *Practical neurology*, 17(6), 444-452. <http://dx.doi.org/10.1136/practneurol-2017-001762>
- Woods, B., O'Philbin, L., Farrell, E. M., Spector, A. E., & Orrell, M. (2018). Reminiscence therapy for dementia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3), Art. No.: CD001120. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD001120.pub3>

- Xu, Y., Wen, H., Li, J., Yang, J., Luo, K., & Chang, L. (2021). The relationship between sleep disorders, anxiety, depression, and cognitive function with restless legs syndrome (RLS) in the elderly. *Sleep and Breathing*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s11325-021-02477-y>
- Yan, B., Jin, Y., Hu, Y., Li, S. (2018). Effects of continuous positive airway pressure on elderly patients with obstructive sleep apnea: a meta-analysis. *Med Sci (Paris)*, 34 (2018) 66-73. <https://doi.org/10.1051/medsci/201834f112>
- Yildiz, D., Buyukkoyuncu, N., Kilic, A. K., Cander, S., Yıldız, A., Gunes, A., ... & Erer Ozbek, S. (2017). Obesity: a possible risk factor for restless legs syndrome. *Neurological research*, 39(12), 1044-1048. <https://doi.org/10.1080/01616412.2017.1376394>
- Yüksel, A. (2019). Yaşlanma ve Uyku Fizyolojisi. Kılavuz, A., Savaş, S., Akçiçek, SF (Eds.), Yaşlı Fizyolojisi içinde (s. 223-236). İzmir: US Akademi.
- Yüksel, H. (2021). Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları: Refleksoloji. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbı Dergisi*, 2(3), 56-66. <https://doi.org/10.53445/batd.947625>
- Zhao, W., Jin, H., Xu, M., Wang, D., Liu, Y., Tang, Y., ... & Wang, B. (2018). Sleep quality of functional gastrointestinal disorder patients in class-three hospitals: a cross-sectional study in Tianjin, China. *BioMed research international*, 2018. <https://doi.org/10.1155/2018/3619748>

12. BASINÇ YARALANMASI

Seher Gürdil Yılmaz

GİRİŞ

Basınç yaralanması, genellikle bir kemik çıkıntısı üzerinde veya tıbbi bir araç ya da başka bir araçla ilişkili olarak deride veya derin dokularda basınç ve sürtünmenin etkisi ile oluşan lokalize hasar olarak tanımlanmaktadır. Birçok risk faktörünün birlikte rol aldığı basınç yaralanmasında ileri yaş bağımsız risk faktörlerindedir. Bununla birlikte, yaşlı bireylerde gelişen basınç yaralanması hareketsizlik, bağımlılık, hastanede yatış süresinde uzama, ek tedavi gereksinimi ve maliyet artışı gibi ciddi sonuçları olan bir klinik durumdur.

12.1. YAŞLI BİREYLERDE BASINÇ YARALANMASI

Basınç yaralarının meydana gelmesinde en önemli etken basınçtır. Etki eden basıncın süresi, yoğunluğu, sürtünme ve kesme kuvveti gibi etmenler de sürece dahil olmaktadır. Bu etmenler dışında ileri yaşta olmak, dehidratasyon, doku perfüzyonunda ve duyusal algıda bozulma, hareketsizlik, malnütrisyon, anemi, vücut ısısındaki değişiklikler, ilaçlar, hipotansif ataklar, albümin düzeyi, damar hastalığı, diyabet, sigara içme gibi etmenler de risk faktörleri arasında yer almaktadır. Yaşlı bireylerde, basınç yaralanması için risk oluşturan birden fazla risk faktörü bir arada bulunmaktadır.

Deride Meydana Gelen Değişiklikler: Yaş, basınç yaralanmasının temel risk faktörlerinden biridir. Yaşla birlikte dermal kalınlıkta yaklaşık %20'lik bir kayıp meydana gelmektedir. Epidermiste incelmeye artması ve kapiller perfüzyonun azalması, dermal iskemilerin görülmesine neden olmaktadır. Bunun yanında cilt altı yağ dokusunun azalması da, kemik yapıların olduğu alanlarda desteği azaltmakta, ter bezlerinde meydana gelen atrofi ise cildin daha kuru olmasına neden olmaktadır. Subkutan ısı ve basınç duyusunda

KAYNAKLAR

- Alderden, J., Rondinelli, J., Pepper, G. et al. (2017). Risk factors for pressure injuries among critical care patients: A systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 71, 97-114. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.03.012>
- Arslan, K., Yastı, Ç. (2019). Palyatif bakım hastalarında basınç yaraları. Kadriye Kahveci, Cihan Döğer(Ed.), Palyatif Bakım Temelleri İçinde (S.331-344). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Avcı, O. Yoğun bakımda basınç yarası gelişmiş hastaların değerlendirilmesi. (2019). *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri*, 11(3), 239-245. Doi: 10.5336/nurses.2018-64013
- Baranoski, S., Ayelo, AE., Tomic-Canic, M., Levine, J. (2016). Yara Bakımı Temelleri Uygulama Esasları. (Özgür Albuz, Serhat Oğuz, Çev. Ed.). Reaktif Yayıncılık
- Barutcu, CD. (2017). Kalp yetersizliğinde deri bütünlüğünün korunması. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 108-111.
- Bası Yarası. (01/11/2021 tarihinde <http://yarabakimidernegi.org.tr/sayfa-basi-yarasi-55.html> adresinden ulaşılmıştır)
- Basınç Yaralanması ve Aşamaları. (01/11/2021 tarihinde https://www.yoihd.org.tr/images/cust_files/200121090534.pdf adresinden ulaşılmıştır)
- Cavalcanti, EDO., Kamada, I. (2020). Medical-device-related pressure injury on adults: an integrative review. *Texto & Contexto-Enfermagem*, 29. Doi: <http://dx.doi.org/10.1590/1980-265X-TCE-2018-0371>
- Chong, KW. Lee, SW. (2017). A home-based education programme in pressure injury prevention and management for caregivers of elderly patients: a pilot study. *Asian J Gerontol Geriatr*, 12, 53-59.
- Çelik, P. (2021). Yaşlıda dermatolojik sorunlarda destek bakım. (s.347-353) Ayfer Karadakovan (Ed.). Yaşlıda Destek Bakım. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Edsberg, LE., Black, JM., Goldberg, M. et al. (2016). Revised national pressure ulcer advisory panel pressure injury staging system: revised pressure injury staging system. *Journal of Wound, Ostomy and Continence Nursing*, 43(6), 585-597. Doi: 10.1097/WON.0000000000000281
- Eglseer, D., Hödl, M., Lohrmann, C. (2019). Nutritional management of older hospitalised patients with pressure injuries. *International Wound Journal*, 16(1), 226-232. Doi: 10.1111/iwj.13016
- European Pressure Ulcer Advisory Panel, National Pressure Injury Advisory Panel and Pan Pacific Pressure Injury Alliance. Basınç Ülserlerinin/Yaralarının Önlenmesi ve Tedavisi: Hızlı Başvuru Kılavuzu 2019. (Türkçe versiyon). Emily Haesler (Ed.). EPUAP/NPIAP/PPPIA: 2019.
- Gunningberg, L., Sedin, IM., Andersson, S. et al. (2017). Pressure mapping to prevent pressure ulcers in a hospital setting: A pragmatic randomised controlled trial. *International Journal of Nursing Studies*, 72, 53-59. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.04.007>
- Hultin, L., Olsson, E. Carli, C. (2017). Pressure mapping in elderly care a tool to **increase** pressure **injury** knowledge and awareness among staff. *J Wound Ostomy Continence Nurs.*44(2),142-147.
- Kara, H., Arıkan, F. (2020). Tıbbi cihaza bağlı basınç yarasının önlenmesi. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(1), 15-21.
- Karakadakovan A. (2014). Yaşlılık ve bakım. Ayfer Karadakovan, Fatma Eti Aslan (Eds.). Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. (S. 105-126). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Kılıç, HF., Sucudağ, G. (2017). Basınç yarası değerlendirilmesinde sık kullanılan ölçekler. *JAREN*, 3(1), 49-54. Doi: 10.5222/jaren.2017.049
- Koyutürk, A., Soyaslan, DD. (2016). Yara ve yanık tedavisinde kullanılan örtüler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(Özel (Special) 1), 58-65.
- Kökcü, ÖD. (2020). Basınç ülseri takip ve tedavisinde kullanılan ölçekler. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(3), 199-208.

- Kubat Bakır, G., Akın, S. (2019). Yaşlılıkta kronik hastalıkların yönetimi ile ilişkili faktörler. *Sağlık ve Toplum*, 29(2), 17-25.
- Latimer, S., Chaboyer, W., Thalib, L. et al. (2019). Pressure injury prevalence and predictors among older adults in the first 36 hours of hospitalisation. *Journal of Clinical Nursing*, 28(21-22), 4119-4127. Doi: 10.1111/jocn.14967
- Lavallée, JF., Gray, TA., Dumville, JC. et al. (2019). Preventing pressure injury in nursing homes: developing a care bundle using the Behaviour Change Wheel. *BMJ Open*, 9:e026639. Doi:10.1136/bmjopen-2018-026639.
- Lovegrove, J., Fulbrook, P., Miles, S. et al. (2021). Effectiveness of interventions to prevent pressure injury in adults admitted to acute hospital settings: a systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *International Journal of Nursing Studies*, 122(104027). Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.104027>
- Öztaş, P. (2021). Yara iyileşmesi, bakımı ve tedavisi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(2), 341-351. Doi: 10.20492/aeahtd.931499
- Schneider, KL., Yahia, N. (2019). Effectiveness of arginine supplementation on wound healing in older adults in acute and chronic settings: a systematic review. *Advances in Skin & Wound Care*, 32(10), 457-462.
- Seo, Y., Roh, YS. (2020). Effects of pressure ulcer prevention training among nurses in long-term care hospitals. *Nurse Education Today*, 84, 104225. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.104225>
- Sezgünsay, E., Başak, T. (2019). Yaşlılarda basınç yaralanması risk faktörleri. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 2(2), 50-57.
- Shieh, DC., Berringer, CM., Pantoja, R. et al. (2018). Dramatic reduction in hospital-acquired pressure injuries using a pink paper reminder system. *Advances in Skin & Wound Care*, 31(3), 118-122. Doi: 10.1097/01.ASW.0000527966.72494.61
- Strazzieri-Pulido, KC., González, CVS., Nogueira, PC. et al.. (2019). Pressure injuries in critical patients: Incidence, patient-associated factors, and nursing workload. *Journal Of Nursing Management*, 27(2), 301-310. Doi: 10.1111/jonm.12671
- Şahin, SK. (2020). Basınç yarası ve malnütrisyon. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(3), 923-945.
- Şenol Çelik, S. (2006). Bası yarasında geriatri hemşiresi. Servet Arıoğul (Ed.).Geriatrı ve Gerontoloji. (S.327-336). Ankara: Medikal-Nobel.
- Tezcan, B. Karabacak, BG. (2021). Basınç yaralanmalarının önlenmesinde daha iyi sonuçlara doğru: kanıt dayalı uygulamalar. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1),49-54.
- Toygır, I., Aygör, HE., Akyol, A. (2018). Yaşlı bireylerde anemi prevalansının retrospektif olarak incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 17-22.
- Yılmazel, G. (2018). Yaşlı kadınlarda polifarmasi ve komorbiditeler. *STED/Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 27(2), 80-85.

13. İLAÇ TEDAVİLERİ VE UYUM

Serap Parlar Kılıç - Meltem Sungur

*“Yaşlanmak bir dağa tırmanmak gibidir, çıktıkça yorgunluğunuz artar
nefesiniz daralır ama görüş açınız genişler.”*

Ingmar Bergman

*“Yaşlanmak bir seçenek değil, kimse için değil. Süreci ne kadar incelikle
ele aldığımız ve süreç bizi idare ederken ne kadar şanslı olduğumuzdur.”*

Cindy Mcdonald

GİRİŞ

İnsanlığın son yüzyıldaki en büyük başarılarından biri, esas olarak halk sağlığı, teknoloji ve tıptaki gelişmelere bağlı olarak ortalama yaşam beklentisindeki artıştır. Nüfusun yaşlanması, yaşadığımız yüzyılın önemli bir demografik olgusudur. Yirminci yüzyıl nüfus artışının yüzyılı iken, yirmi birinci yüzyıl yaşlanma yüzyılı olarak bilinecektir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ortalama ve beklenen yaşam süreleri artmakta, doğum oranları azalmakta ve bununla ilişkili olarak da yaşlı nüfusun sayısı ve oranı artmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ve Avrupa'da 65 yaş üstü insan sayısının 2050 yılına kadar iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir.

Yaşlanma, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan gerilemeye sebep olan ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte zamanla meydana gelen anatomik ve fizyolojik işlev değişikliklerinin yanı sıra birçok patoloji de birlikte bulunmaktadır. Bu dönemde, özellikle kronik hastalıklar olmak üzere birçok hastalığın sıklığında artış gözlenmektedir. Kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon ve böbrek yetersizliği gibi komorbiditelerin

KAYNAKLAR

- Aðalbjörnsson, B. V., & Ramel, A. (2021). Food-drug interaction in older adults. in interdisciplinary nutritional management and care for older adults (pp. 249-259). Springer, Cham.
- Ahmad, A., Patel, I., Balkrishnan, R., et al. (2013). An evaluation of knowledge, attitude and practice of Indian pharmacists towards adverse drug reaction reporting: A pilot study. *Perspectives in Clinical Research*, 4(4), 204–210. <https://doi.org/10.4103/2229-3485.120168>
- Albrecht, S., Ihmsen, H., Hering, W., et al. (1999). The effect of age on the pharmacokinetics and pharmacodynamics of midazolam. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 65(6), 630-639.
- Aleksic, D. Z., Jankovic, S. M., Mlosavljevic, M. N., et al. (2019). Potential drug-drug interactions in acute ischemic stroke patients at the neurological intensive care unit. *Open Medicine (Warsaw, Poland)*, 14, 813–826. <https://doi.org/10.1515/med-2019-0093>
- Anghel, L. A., Farcas, A. M., & Oprean, R. N. (2019). An overview of the common methods used to measure treatment adherence. *Medicine and Pharmacy Reports*, 92(2), 117–122. <https://doi.org/10.15386/mpr-1201>
- Aşçı, H., & Özkula, S. (2016). Terapötik indexi dar olan ilaçlarda etkileşimler. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 23(1).
- Baldoni, A. D. O., Chequer, F. M. D., Ferraz, E. R. A., et al. (2010). Elderly and drugs: risks and necessity of rational use. *Brazilian Journal of Pharmaceutical Sciences*, 46(4), 617-632.
- Bastani, P., Bikineh, P., Mehralian, G., et al. (2021). Medication adherence among the elderly: applying grounded theory approach in a developing country. *Journal of Pharmaceutical Policy and Practice*, 14(1), 55. <https://doi.org/10.1186/s40545-021-00340-9>.
- Beers Criteria® Update Expert Panel (2019). American Geriatrics Society 2019 Updated AGS Beers Criteria® for potentially inappropriate medication use in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(4), 674–694. <https://doi.org/10.1111/jgs.15767>
- Bell, S. P., Vasilevskis, E. E., Saraf, A. A., Jacobsen, J. M., Kripalani, S., Mixon, A. S., Schnelle, J. F., & Simmons, S. F. (2016). Geriatric Syndromes in Hospitalized Older Adults Discharged to Skilled Nursing Facilities. *Journal of the American Geriatrics Society*, 64(4), 715–722. <https://doi.org/10.1111/jgs.14035>
- Błęszyńska, E., Wierucki, Ł., Zdrojewski, T., et al. (2020). Pharmacological interactions in the elderly. *Medicina*, 56(7), 320. <https://doi.org/10.3390/medicina56070320>
- Calvo, E., Izquierdo, S., Castillo, R., et al. (2021). Can an individualized adherence education program delivered by nurses improve therapeutic adherence in elderly people with acute myocardial infarction?: A randomized controlled study. *International Journal of Nursing Studies*, 120, 103975. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.103975>
- Chavda, N. B., Solanki, P. P., Baria, H., et al. (1970). Study of potential drug drug interaction between prescribed drugs in patients attending outpatient department of medicine at tertiary-care hospital in south Gujarat region. *National Journal of Physiology, Pharmacy and Pharmacology*, 5(3), 236-236.
- Cooney, D., & Pascuzzi, K. (2009). Polypharmacy in the elderly: focus on drug interactions and adherence in hypertension. *Clinics in Geriatric Medicine*, 25(2), 221-233.
- Cossart, A. R., Cottrell, W. N., Campbell, S. B., et al. (2019). Characterizing the pharmacokinetics and pharmacodynamics of immunosuppressant medicines and patient outcomes in elderly renal transplant patients. *Translational Andrology and Urology*, 8(Suppl 2), 198–213. <https://doi.org/10.21037/tau.2018.10.16>
- Çorum, D., & Üney, K. (2016). İlaçların beslenme ve besin öğeleri üzerine etkileri. *Dicle Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, (2), 96-105.

- Davies, E. A., & O'mahony, M. S. (2015). Adverse drug reactions in special populations—the elderly. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 80(4), 796-807.
- De Baetselier, E., Dilles, T., Feyen, H., et al. (2021). Nurses' responsibilities and tasks in pharmaceutical care: A scoping review. *Nursing Open*.
- de Oliveira-Filho, A. D., Morisky, D. E., Neves, S. J., et al. (2014). The 8-item Morisky Medication Adherence Scale: validation of a Brazilian-Portuguese version in hypertensive adults. *Research in Social & Administrative Pharmacy: RSAP*, 10(3), 554–561. <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2013.10.006>
- Dijkstra, N. E., Vervloet, M., Sino, C., et al. (2021). Home care patients' experiences with home care nurses' support in medication adherence. *Patient Preference and Adherence*, 15, 1929–1940. <https://doi.org/10.2147/PPA.S302818>
- Dilles, T., Stichele, R. V., Van Rompaey, B., et al. (2010). Nurses' practices in pharmacotherapy and their association with educational level. *Journal of Advanced Nursing*, 66(5), 1072–1079. doi:10.1111/j.1365-2648.2010.05268.x
- Drenth-van Maanen, A. C., Wilting, I., & Jansen, P. A. (2020). Prescribing medicines to older people. How to consider the impact of ageing on human organ and body functions. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 86(10), 1921-1930.
- Elkin, N. (2020). Yaşlılarda polifarmasi ve akılcı ilaç kullanımına aile hekimliği yaklaşımı. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (11), 279-290. Doi: 10.38079/igusabder.649423
- Ergün, Y., & Aykan, D. A. (2020). Advers İlaç Reaksiyonlarına Yaklaşım. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(2), 97-107.
- Fang-Wen, H. U., Huan-Fang, L. E. E., & Yuch-Ping, L. I. (2021). Exploration of geriatric care competencies in registered nurses in hospitals. *Journal of Nursing Research*, 29(4), e159.
- Fraser, S. (2010). Concordance, compliance, preference or adherence. *Patient Preference and Adherence*, 4, 95-96.
- Gage, B. F., Birman-Deych, E., Kerzner, R., et al. (2005). Incidence of intracranial hemorrhage in patients with atrial fibrillation who are prone to fall. *The American Journal of Medicine*, 118(6), 612-617.
- Gareri, P., Stilo, G., Bevacqua, I., et al. (1998). Antidepressant drugs in the elderly. *General Pharmacology: The Vascular System*, 30(4), 465-475.
- Gnjidic, D., & Johnell, K. (2013). Clinical implications from drug-drug and drug-disease interactions in older people. *Clinical and Experimental Pharmacology & Physiology*, 40(5), 320-325.
- Griffiths, R., Johnson, M., Piper, M., et al. (2004). A nursing intervention for the quality use of medicines by elderly community clients. *International Journal of Nursing Practice*, 10(4), 166–176. doi:10.1111/j.1440-172x.2004.00476.x
- Jaul, E., & Barron, J. (2017). Age-related diseases and clinical and public health implications for the 85 years old and over population. *Frontiers in Public Health*, 5, 335.
- Kaya, H., Turan, N., Çulha, Y., et al. (2018). Yaşlı bireylerde ilaç yönetiminde hemşirenin rolü. *JAREN/ Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 120-126.
- Kerry, Z. (2015). Yaşlılarda doğru ilaç kullanımı. *Ege Tıp Dergisi*, 54.
- Kitiş, Y., & Terzi, H. (2016). Beers kriterleri: yaşlı bireylerde uygunsuz ilaç kullanımının önlenmesinde. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 162-175.
- Korkmaz, S., Tastan, S., R. N., & Pay, S. (2016). The effect of individualized drug education on medication adherence among patients using biologic drugs. *International Journal of Caring Sciences*, 9(3), 965.

- Kripalani, S., Schmotzer, B., & Jacobson, T. A. (2012). Improving medication adherence through graphically enhanced interventions in coronary heart disease (IMAGE-CHD): a randomized controlled trial. *Journal of General Internal Medicine*, 27(12), 1609-1617.
- Kulsick, C., Votta, J., Wright, W. L., et al. (2021). Enhancing medication adherence in older adults at two nurse practitioner-owned clinics. *Journal of the American Association of Nurse Practitioners*, 33(7), 553-562.
- Lavan, A. H., & Gallagher, P. (2016). Predicting risk of adverse drug reactions in older adults. *Therapeutic Advances in Drug Safety*, 7(1), 11-22.
- Lavan, A. H., & Gallagher, P. (2016). Predicting risk of adverse drug reactions in older adults. *Therapeutic Advances in Drug Safety*, 7(1), 11-22.
- Lee, P. G., Cigolle, C., & Blaum, C. (2009). The co-occurrence of chronic diseases and geriatric syndromes: The health and retirement study. *Journal of the American Geriatrics Society*, 57(3), 511-516.
- Mäkeläinen, P., Vehviläinen-Julkunen, K., & Pietilä, A. M. (2009). Rheumatoid arthritis patient education: RA patients' experience. *Journal of Clinical Nursing*, 18(14), 2058-2065. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2008.02763.x>
- Marcum, Z. A., Hanlon, J. T., & Murray, M. D. (2017). Improving medication adherence and health outcomes in older adults: An evidence-based review of randomized controlled trials. *Drugs & Aging*, 34(3), 191-201. <https://doi.org/10.1007/s40266-016-0433-7>
- Mohn, E. S., Kern, H. J., Saltzman, E., et al. (2018). Evidence of drug-nutrient interactions with chronic use of commonly prescribed medications: An update. *Pharmaceutics*, 10(1), 36.
- Onder, G., Giovannini, S., Sganga, F., et al. (2018). Interactions between drugs and geriatric syndromes in nursing home and home care: Results from Shelter and IBenC projects. *Aging Clinical and Experimental Research*, 30(9), 1015-1021.
- Özdemir, Ö., Akyüz, A., & Doruk, H. (2016). Geriatrik hipertansif hastaların ilaç tedavisine uyumları. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 12(4), 195-201.
- Ponticelli, C., Sala, G., & Glasscock, R. J. (2015). Drug management in the elderly adult with chronic kidney disease: a review for the primary care physician. In *Mayo Clinic Proceedings* (Vol. 90, No. 5, pp. 633-645). Elsevier.
- Punnapurath, S., Vijayakumar, P., Platty, P. L., et al. (2021). A study of medication compliance in geriatric patients with chronic illness. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(4), 1644-1648. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_1302_20
- Robin, D. W., Hasan, S. S., Edeki, T., et al. (1996). Increased baseline sway contributes to increased losses of balance in older people following triazolam. *Journal of the American Geriatrics Society*, 44(3), 300-304.
- Saljoughian, M. (2019). Polypharmacy and drug adherence in elderly patients. *US Pharm*, 44(7), 33-36.
- Savaş Babadağ, B., & Alparslan Balcı, G. (2019). Yaşlıda ilaç kullanım sorunları ve hemşirelik bakımı. Sevgisun Kapucu (Ed.), *Geriatri Hemşireliği* (s.185-193). Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Savran, M., & Aşçı, H. (2018). Huzurevinde yaşayan yaşlılardaki ilaç profilinin değerlendirilmesi: ilaç-ilâç etkileşimi analizi. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 361-369.
- Sera, L., & Uritsky, T. (2016). Pharmacokinetic and pharmacodynamic changes in older adults and implications for palliative care. *Progress in Palliative Care*, 24(5), 255-261.
- Shetty, V., Chowta, M. N., Chowta K, N., et al. (2018). Evaluation of potential drug-drug interactions with medications prescribed to geriatric patients in a Tertiary Care Hospital. *Journal of Aging Research*, 5728957. <https://doi.org/10.1155/2018/5728957>

- Shruthi, R., Jyothi, R., Pundarikaksha, H. P., et al. (2016). A study of medication compliance in geriatric patients with chronic illnesses at a Tertiary Care Hospital. *Journal of Clinical and Diagnostic Research: JCDR*, 10(12), 40–43. <https://doi.org/10.7860/JCDR/2016/21908.9088>
- Stader, F., Kinvig, H., Penny, M. A., et al. (2020). Physiologically based pharmacokinetic modelling to identify pharmacokinetic parameters driving drug exposure changes in the elderly. *Clinical Pharmacokinetics*, 59(3), 383-401.
- Stader, F., Siccardi, M., Battagay, M., et al. (2019). Repository describing an aging population to inform physiologically based pharmacokinetic models considering anatomical, physiological, and biological age-dependent changes. *Clinical Pharmacokinetics*, 58(4), 483-501.
- Swart, F., Bianchi, G., Lenzi, J., et al. (2020). Risk of hospitalization from drug-drug interactions in the elderly: real-world evidence in a large administrative database. *Aging (Albany NY)*, 12(19), 19711
- Teka, F., Teklay, G., Ayalew, E., et al. (2016). Potential drug-drug interactions among elderly patients admitted to medical ward of Ayder Referral Hospital, Northern Ethiopia: a cross sectional study. *BMC Research Notes*, 9(1), 431. <https://doi.org/10.1186/s13104-016-2238-5>
- Tsai, K. T., Chen, J. H., Wen, C. J., et al. (2012). Medication adherence among geriatric outpatients prescribed multiple medications. *The American Journal of Geriatric Pharmacotherapy*, 10(1), 61-68.
- Turhan, Ö., Kibar, E., Ekren, E., et al. (2014). Yaşlılarda ilaç uyumu: üniversite hastanesi tabanlı tanımlayıcı bir çalışma. *Prevalence*, 30, 38.
- Uluslararası Eczacılık Federasyonu (FIP). (2019) Yaşlılar Tarafından İlaçların Kullanımı: Uyumun Arttırılmasında Eczacılığın Görevleri. (Çeviren: Murat BEŞİK, Betül OKUYAN, Editör). TEB Yayınları. Ankara: Yorum Matbaacılık
- Usifoh, S. F., & Olutayo, O. A. (2020). Knowledge, behavior, attitude and practice of hospital pharmacists to adverse drug reactions in the elderly in a Tertiary Hospital in Nigeria. *Indian Journal of Pharmacy Practice*, 13(4), 341.
- Varghese, D., Ishida, C., Koya, H. H. Polypharmacy. National Library of Medicine. National Center For Biotechnology Information. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 (26.05.2022 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK532953/> adresinden ulaşılmıştır).
- Verloo, H., Chiolero, A., Kiszio, B., et al. (2017). Nurse interventions to improve medication adherence among discharged older adults: a systematic review. *Age and Ageing*, 46(5), 747-754.
- von Buedingen, F., Hammer, M. S., Meid, A. D., et al. (2018). Changes in prescribed medicines in older patients with multimorbidity and polypharmacy in general practice. *BMC Family Practice*, 19(1), 1-11.
- Wierenga, P. C., Buurman, B. M., Parlevliet, J. L., et al. (2012). Association between acute geriatric syndromes and medication-related hospital admissions. *Drugs & Aging*, 29(8), 691–699. <https://doi.org/10.2165/11632510-000000000-00000>
- Wooten J. M. (2015). Rules for improving pharmacotherapy in older adult patients: part 1 (rules 1-5). *Southern Medical Journal*, 108(2), 97–104. <https://doi.org/10.14423/SMJ.0000000000000243>
- Yap, A. F., Thirumorthy, T., & Kwan, Y. H. (2016). Medication adherence in the elderly. *Journal of Clinical Gerontology and Geriatrics*, 7(2), 64-67.
- Yazıcıoğlu, P. D. M. (2017). İlaç alerjisi. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 9(2), 154-159. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ktpd/issue/47778/596315>
- Zazzara, M. B., Palmer, K., Vetrano, D. L., et al. (2021). Adverse drug reactions in older adults: a narrative review of the literature. *European Geriatric Medicine*, 12(3), 463–473. <https://doi.org/10.1007/s41999-021-00481-9>.

1. AFETLER

Belgin Yıldırım

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca halkları ve toplumları olumsuz ve ciddi derecede etkileyen afetler ve salgınlar olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Hemşirelerin afetlere ve salgınlara karşı savunmasızlığını azaltmada, bu durumlara müdahalede bulunmada eğitilmeleri gerekmektedir. Salgınlarda ve afetlerde halkların veya toplumların etkilenmemesi ya da etkilerin azaltılması için hemşirelerin rollerinin belirlenmesi ve bunlara yönelik eğitimlerinin sağlanması gerekmektedir. Hemşireler, afetlerden ve salgınlardan kaynaklı yaşamı tehdit edici zararların en aza indirilmesinde, bakım vermede ve sağlık yönetiminde karar vericidir. Özellikle afetlerde ve salgınlarda en korunmasız gruplardan biri olan yaşlılar çok önemlidir. Bu konuda hemşirelere birçok görevler ve roller düşmektedir. Toplumun veya halkın olağan yaşam düzenini çok kısa sürede ya da anında bozan, güçsüz kalarak büyük sıkıntılara düşmesine neden olan, bu sıkıntıların üstesinden gelmek için dışarıdan gelecek yardımlara gerek duyulan, çok sayıda yaralanma, hastalanma, ölüm ve mal kaybına yol açacak şiddetteki ekolojik olaylara “afet” (kırım) denir. Türk Dil Kurumunun tanımına göre; *doğa nedeniyle meydana gelen yıkımlara afet* denir. Kırım diye de ifade edilebilir. Dünya Sağlık Örgütünün (WHO, 2011) tanımına göre afet; ekonomik kayıplara yol açan, zarara sebep olan, insan sağlığına, yaşamına ve sağlık hizmetlerinin verilmesinde düzensizliklere, bozulmalara neden olan durumdur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) açıklamalı afet yönetimi terimler sözlüğünde afet, *“Halkın/toplumun tamamı ya da bir kesimi için sosyal, ekonomik, fiziksel kayıplara neden olan, olağan yaşamı kesintiye uğratan ya da durduran, bundan etkilenen halkın/toplumun baş edebilme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, insan kaynaklı ya da teknolojik olay”* olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2018).

Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi tarafından (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters CRED), afet, *“ulusal veya uluslararası dış yardım gerektirecek şekilde yerel kapasiteyi aşan, büyük zarara, yıkıma ve insanın acı çekmesine ne-*

KAYNAKLAR

- Aguilera F, Mendez J, & Pásaro E. et al. Review on the effects of exposure to spilled oils on human health. *Journal of Applied Toxicology*, 2010; 30(4), 291-301. Doi 10.1002/jat. 1521
- Akay, A. (2019). İklim değişikliğinin neden olduğu afetlerin etkileri. Ankara: İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 15. (15.10.2021 tarihinde <http://www.iklimin.org/moduller/afetmodulu.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Akpan-Idiok P.A, Akpan-Idiok A.U. Disasters: Implications for public health and health care system. *Global Journal of Medical Sciences*, 2010; 9 (1), 13-26.
- Akyel, R. (2007). Afet yönetim sistemi: Türk afet yönetiminde karşılaşılan sorunların tespit ve çözüme ilişkin bir araştırma (Doktora Tezi).
- Al Khalailah, M.A, Bond E. & Alasad, J.A. Jordanian nurses' perceptions of their preparedness for disaster management. *International Emergency Nursing*, 2012; 20(1), 14-23. Doi: 10.1016/j.ienj.2011.01.001
- Altın, Z, Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi* 2020; 30 (Ek sayı): 49-57 Doi:10.5222/terh.2020.93723
- Arca, D. Afet yönetiminde coğrafi bilgi sistemi ve uzaktan algılama. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2012; 2(2), 53-61.
- Azap, A. İklim Değişikliği ve Enfeksiyonlar. *Toplum ve Hekim*, 2020; 35(1),32-36.
- Bayraktar N, & Totur Dikmen, B. (2018). Afetlerde Hemşirelik. Öztekin SD, editör. *Afet Hemşireliği*. Ankara: Türkiye Klinikleri Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği- Özel Konular, 1-7.
- Bektaş Akpınar N, & Aşkın Ceran, M. Afetlerle ilgili güncel yaklaşımlar ve afet hemşiresinin rol ve sorumlulukları. *Paramedik ve Acil Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2020; 1(1), 28-40.
- Below, R, Wirtz A. & Guha-Sapir, D. (2009). Disaster Category Classification and Peril Terminology for Operational Purposes. Common Accord Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED) and Munich Reinsurance Company (Munich RE). (20.10.2021 tarihinde <https://www.cred.be/node/564> erişim adresinden ulaşılmıştır)
- Büyükbaş, E. & Ormanoğlu, B. Afetler ve afet yönetiminde meteorolojinin yeri. *Türkiye İdare Dergisi*, 2013; 476, 13-46.
- Carlos, W. G., Gross, J. E., & Jamil, S., et.al. Volcanic eruptions and threats to respiratory health. *American Journal of respiratory and critical care medicine*, 2018; 197(12), 21-22.
- Christaki, E. New technologies in predicting, preventing and controlling emerging infectious diseases. *Virulence*, 2015, 6(6), 558-565. Doi:10.1080/21505594.2015.1040975
- CRED & UNDRR. (2020). The human cost of disasters: an overview of the last 20 years (2000-2019). (25.07.2021 tarihinde <https://cred.be/publications> erişim adresinden ulaşılmıştır).
- CRED. (2019). Volcanic Activity & Wildfires. CRED Crunch; Issue No.55. (26.07.2021 tarihinde <https://www.cred.be/publications> erişim adresinden ulaşılmıştır).
- CRED. (2020a). Natural Disasters 2019. Brussels: CRED; 2020. (26.07.2021 tarihinde https://emdat.be/sites/default/files/adsr_2019.pdf erişim adresinden ulaşılmıştır).
- CRED. (2020b). Technological disasters. CRED Crunch; Issue No.60. (30.07.2021 tarihinde <https://www.cred.be/publications> erişim adresinden ulaşılmıştır).
- Cucinotta, D, & Vanelli, M. WHO declares COVID-19 a pandemic. *Açta Bio Medica: Atenei Parmensis*, 2020; 91(1), 157-160. Doi:<https://doi.org/10.23750/abm.v91i1.9397>
- Çalışkan, C. & Özcebe, H. Afetlerde enfeksiyon hastalıkları salgınları ve kontrol önlemleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 2013;12(5), 583- 588.
- Çalışkan, Ö. & Ökten, A. (2019). Meteoritlerin sınıflandırılması ve Türkiye'deki bazı meteoritlerin analizi (Yüksek Lisans Tezi).

- Çelik, İ. H, Usta, G, Yılmaz, G, & Yakupoğlu, M. Türkiye’de yaşanan teknolojik afetler (2000-2020) üzerine bir değerlendirme. AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2020; 6(2), 49-57. Doi:<https://doi.org/10.22466/acusbd.776580>
- Davies, K. Disaster preparedness and response: More than major incident initiation. British Journal of Nursing, 2005;14(16),868-871.Doi:<https://doi.org/10.12968/bjon.2005.14.16.19730>
- Demirbaş, H, Sezer, A, & Ergun, A. Afet yönetiminde halk sağlığı hemşiresinin rol ve sorumlulukları. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 2013; 21(2), 122-128.
- Demirtaş, M. Şiddetli sıcak hava dalgaları: dinamik fiziksel etkenler ve bu sıcak hava dalgalarının özellikleri. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2017; 21(2), 190-202. Doi:<https://doi.org/10.16984/saufenbilder.297005>
- Deniz, Z.A, & Uslan, E. Ekstrem soğuk hava dalgası: Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2018; 17(3), 761-773. Doi:<https://doi.org/10.21547/jss.384518>
- Durmaz Edeer, A. & Ögce, F. (2018). Afetlerde Kriz ve Acil Risk Haberleşme İlkeleri. Afet Hemşireliği. Ankara: Türkiye Klinikleri, 49-54.
- Dündar, P. Asteroit, meteor ve meteorit arasındaki farklar nelerdir?. Bilim ve Teknik, 2016; 45. (12.09.2021 tarihinde https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/makale/btd_eyul_45.pdf EM-DAT. (t.y.) erişim adresinden ulaşılmıştır).
- Ergünay, O. Afet yönetimi emergency Türkiye 93 first international disaster relief and prevetion, civil defence. Public Security and First Aid Exhibition, 1998; 23 (27), 2.
- Erkal, T, Değerliyurt, M. Türkiye’de afet yönetimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 2009; 14(22), 147-164.
- Erlat, E, & Avsar, E. Türkiye’de Mayıs 2020 gözlenen sıcak hava dalgasının klimatolojik ve sinoptik değerlendirmesi. Ege Coğrafya Dergisi, 2020; 29(2), 201-215.
- Ersoy, Ş. (2017). 2016 yılı doğa kaynaklı afetler yıllığı dünya ve Türkiye. TMMOB Jeoloji Mühendisleri (12.11.2021 tarihinde Odası Yayınları, 129, 1-402. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/9c6533fe59fd883_ek.pdf adresinden ulaşılmıştır)
- Evcı Kiraz, E. D. (2019). İklim değişikliğinin insan sağlığına etkileri. Ankara: İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 14, 1-56. (10.12.2021 tarihinde <http://www.iklimin.org/moduller/saglikmodulu.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- Gill, D, & Ritchie, L. Considering cumulative social effects of technological hazards and disasters. American Behavioral Scientist, 2020; 64(8), 1145-1161. Doi: <https://doi.org/10.1177/0002764220938112>
- Grochtdreis, T., de Jong, N., & Harenberg, N., et.al. (2016). Nurses’ roles, lowknowledge and experience in national disaster preparedness and emergency response: A literature review (Review article). South Eastern European Journal of Public Health. Doi:10.4119/ UNIBI/ SEEJPH-2016-133
- Gökçekuş, H, Barlas, C, & Almuhsen, M, et.al (2018). Doğal ve insan kaynaklı afetler, sonuçları ve afet yönetimi. (09.09.2021 tarihinde <http://www.iusarc.org/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fal-ve-%C4%B0nsan-Kaynaklı%C4%B1-FelaketlerSonu%C3%A7lar%C4%B1-ve-Afet-Y%C3%B6netimi.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Hemşirelik Yönetmeliği. (2010). Resmi Gazete (Sayı: 27515) (09.10.2021 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100308-4.htm> adresinden ulaşılmıştır).
- Hasmilller, S. B. (2006). Disaster. Staphone, M., Lancaste, J.,Thomas, L. (Ed.). Foundation of Nursing in The Comunnity Oriented Practice, 2nd ed., Mosby, China, 255-272.
- Honvell, C., Baxter, P, & Kamanyire, R. (2015). Health impacts of volcanic eruptions. In: S.C. Loughlin, R.S.J. Sparks, S.K. Brown, S.F. Jenkins ve C.Vye-Brown (eds), Global Volcanic Hazards and Risk (s. 289-294) içinde. Cambridge: Cambridge University Press. (25.11.2021 tarihinde <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/0D52D>

- BFF 187A22837E C 443C 20D 23F9E A /9781316276273c13_p 289- 294_CBO.pdf/ health_impacts_of_volcanic_eruptions. pdf adresinden ulaşılmıştır)
- Hsieh, K.Y, Kao, W.T, & Li, D.J et.al. Mental health in biological disasters: From SARS to COVID-19. *International Journal of Social Psychiatry*, 2020; 1-11. Doi: <https://doi.org/10.1177/0020764020944200>
- İbrahim, F.A.A. Nurses knowledge, attitudes, practices and familiarity regarding disaster and emergency preparedness-Saudi Arabia. *American Journal of Nursing Science*, 2014; 3(2), 18-25. Doi: 10.11648/j.ajns.20140302.12
- International Council of Nurses (ICN). (2009). Disaster planning and relief. (22.11.2021 tarihinde http://www.icn.ch/images/stories/documents/publications/fact_sheets/5a_FSDisaster_Response.pdf adresinden ulaşılmıştır)
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). (2021). World disasters report 2021 come heat or high water. (30.10.2021 tarihinde <https://media.ifrc.org/ifrc/world-disaster-report-2021> adresinden ulaşılmıştır)
- Işık, Ö, Aydınloğlu, H.M, & Koç, S, et. al. Afet yönetimi ve afet odaklı sağlık hizmetleri. *Okmeydanı Tıp Derg*, 2012; 28(2), 82-23. Doi:10.5222/otd.supp2.2012.082
- Jakeway C.C, LaRosa, G, & Cary, A. et.al The role of public health nurses in emergency preparedness and response: A position paper of the association of State and territorial directors of nursing. *Public Health Nursing*, 2008;25(4), 353-361. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1525-1446.2008.00716.x>
- Jennings-Sanders, A. Teaching disaster nursing by utilizing the Jennings Disaster Nursing Management Model. *Nurse Education In Practice*, 2004; 4(1), 69-76. Doi: 10.1016/S1471-5953(03)00007-6.
- Kadioğlu, M. (2011). Afet yönetimi beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği, 21.
- Kalanlar, B. & Kubilay G. Afetlerde toplum sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Afet hemşireliği. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 2015; 23(1), 57-65.
- Kalanlar, B. (2017). Afet Hemşireliği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Kannan, S, Ali, P.S.S, & Sheeza, A. et. al. COVID-19 (Novel Coronavirus CRED)-recent trends. *European Review for Medical and Pharmacological Sciences*, 2020; 24(4), 2006-2011.
- Keim, M.E. The public health impact of industrial disasters. *American Journal of Disaster Medicine*, 2011; 6(5), 265- 274. Doi:10.5055/ajdm.2011.0065
- Kılıç, N, & şimşek, N. The effects of psychological first aid training on disaster preparedness perception and self-efficacy. *Nurse Education Today*, 2019; 83,1-8. Doi:<https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.104203>
- Kim, Y, Knowles, S, & Manley, J. et.al. Longrun health consequences of air pollution: Evidence from Indonesia's forest fires of 1997. *Economics & Human Biology*, 2017; 26, 186-198. Doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.ehb.2017.03.006>
- Kök, F. Yangında açığa çıkan gazların, insan sağlığına vereceği zararın engellenmesi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2020; 3(2), 83-94.
- Kunt, F, & Dursun, ř. Konya merkezinde hava kirliliğine bazı meteorolojik faktörlerin etkisi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2018; 1(1), 54-61.
- Lane, K, Charles-Guzman, K, & Wheeler, K, et.al. Health effects of Coastal storms and flooding in urban areas: a review and vulnerability assessment. *Journal of Environmental and Public Health*, 2013; 1-13. Doi: <http://dx.doi.org/10.1155/2013/913064>
- Langan, J.C., Lavin, R., & Wolgast, K.A. et.al. Education for developing and sustaining a healthcare workforce for disaster readiness. *Nursing Administration Quarterly*, 2017; 41(2), 118-127. Doi: 10.1097/NAQ.0000000000000225.

- Limoncu, S. & Atmaca, A.B. Çocuk merkezli afet yönetimi. MEGARON, 2018; 13(1), 132-143. Doi: 10.5505/megaron.2017.49369
- Lindsey, A.B, Donovan, M, & Smith, S, et.al (2017). Impacts of Technological Disasters. (18.09.2021 tarihinde <https://edis.ifas.ufl.edu/pdffiles/FY/FY123000.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- Loke, A. Y, Guo, C. & Molassiotis, A. Development of disaster nursing education and training programs in the past 20 Years (2000-2019): A Systematic Review. Nurse Education Today, 2021; 99, 104809. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.104809>
- Magnaye, B, Lindsay, S, & Ann, M, et.al. The role, preparedness and management of nurses during disasters, International Scientific Research Journal, 2011; 3(4), 270-294.
- Manfrini, G.C, Treich, R.S, Rumor, P.C.F, et. al. Primary health care actions in natural disasters. Texto & Contexto-EnfermAGEM, 2020; 29: e20180256. Doi: <https://doi.org/10.1590/1980-265X-TCE-2018-0256>.
- March, G. (2002). Natural disasters and the impacts on health. (05.09.2021 tarihinde <http://www.eird.org/isdr-biblio/PDF/Natural%20disasters%20and%20the%20impacts.pdf> adresten ulaşılmıştır)
- Martono, M, Satino, S, & Nursalam, N, et.al. Indonesian nurses' perception of disaster management preparedness. Chinese Journal of traumatology, 2019; 22(1), 41-46. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.cjtee.2018.09.002>
- Micu, M, Jurchescu M, & Şandric, I, et. al. (2017). M ass M ovements. In: Râdoane, M., Vespremeanu-Stroe A. (eds.). Landform Dynamics and Evolution in Romania. 765-819. Springer International Publishing Switzerland. Doi:10.1007/978-3-319-32589-7_32
- Mody L, Riddell J, & Kaye K, et.al. (2014). Common infections. In: Current Diagnosis & Treatment: Geriatrics, 2nd ed, WilliamsBA, Chang A, Ahalt C, et al (Ed), McGraw-Hill Education,; (08.07.2021 tarihinde <https://www.cdc.gov/injury/wisqars/LeadingCauses.html>. adresinden ulaşılmıştır)
- Mukherjee, S, Mishra, A. & Trenberth, K. E. Climate change and drought: a perspective on drought indices. Current Clim ate Change Reports, 2018; 4(2), 145-163. doi.org/10.1007/s40641 -018-0098-x
- Narayanan, N, Lacy, C.R, & Cruz, J. E, et.al. Disaster preparedness: biological threats and treatment options. Pharm acotherapy: The Journal of Human Pharmacology and Drug Therapy, 2018; 38(2), 217-234. Doi:<https://doi.org/10.1002/phar.2068>
- National Institute of Allergy and Infectious Diseases (NIAID). (2018). NIAID Emerging Infectious Diseases/Pathogens. (20.08.2021 tarihinde <https://www.niaid.nih.gov/research/emerging-infectious-diseases-pathogens> adresinden ulaşılmıştır)
- Obradovic-Arsic, D, & Filipovic, D. Health effects of natural disasters. Bulletin o f the Serbian geographical society, 2013; 93(2), 73-82. Doi: 10.2298/GSGD13020730
- Odabaş, Z.Y, (2010). Sürdürülebilir afet yönetimi ve kadın. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 256. (07.07.2021 tarihinde <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/824.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- Ohara, M., Miura. M., & Ito, T., et.al. The present situation of disaster nursing education at nursing colleges and universities in Asian region. Japan Society of Disaster Nursing. 2009; 1-13.
- Olgun Eker, E, & Kantarlı, S. İklim değişikliğinin sağlık üzerine etkileri. Doğanın Sesi, 2020; 5, 13-23.
- Oral, V. & Yıldırım, Z. Afet niteliğinde kütle hareketleri: heyelan. Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı, 2020; 8(87), 15-18.
- Öztek Z, & Eren N. (2006). Sağlık yönetimi halk sağlığı temel bilgiler. Güler, Ç, Akın, L, (Ed) Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara.
- Öztek Z, (2020). Halk sağlığı kuramları ve uygulamaları. Bireklam Arısı. Ankara.

- Palanivel, K., Saravanavel, J. & Gunasekaran, S. (2015). Classification of Disasters. Palanivel, K, Saravanavel, J. & Gunasekaran, S. (Ed.). Disaster Management 22-35. New Delhi: Allied Publishers Pvt Ltd. (07.08.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/311455424_Disaster_Management adresinden ulaşılmıştır)
- Partigöç, N.S. & Soğancı, S. Küresel iklim değişikliğinin kaçınılmaz sonucu: Kuraklık. Dirençlilik Dergisi, 2019; 3(2), 287-299. Doi: 10.32569/resilience.619219
- Paterson, D.L, Wright, H. & Harris, P.N.A. Health risks of flood disasters. Clinical Infectious Diseases, 2018; 67(9), 1450-1454. Doi: 10.1093/cid/ciy227
- Powers, R. (2010). Introduction to disaster and disaster nursing. Poers, Robert. ve Daily, E. (Ed.), International Disaster Nursing (1-12) New York: Cambridge University Press, Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841415.004>
- Putra, A., Petpichetciyan, W. & Manewat, K. Rewiew: Public health nurses' roles and competencies in disaster management. Nurse Media Journal of Nursing, 2011;1(1), 1-14.
- Rajaram, N, Hohenadel, K, Gattoni, L, et.al. Assessing health impacts of the December 2013 Ice storm in Ontario, Canada. BMC public health, 2016; 16(1), 544. Doi:10.1186/s12889- 016-3214-7
- Rao, P.V.J.M. Industrial accidents impact on environment. Global Journal of Engineering, Desing & Technology, 2013; 2(4), 41-42.
- Rivera-Rodriguez, E. (2017). Role of the nurse during disaster preparedness: a systematic literatüre review and application to public health nurses. Walden University, Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection. (11.08.2021 tarihinde <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5353&context=dissertations&httpsredir=18&referer=> adresinden ulaşılmıştır)
- Said, N.B, Molassiotis, A. & Chiang, V.C.L. (Psychological preparedness for disasters among nurses with disaster field experience: an international online survey. International Journal of Disaster Risk Reduction, 2020; 46,101533. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101533>
- Savage, C. & Kub, J. (2009) Public health and nursing: Anatural partnership. International Journal of Environmental Research and Public Health, 6(11), 2843-8. Doi: 10.3390/ ijerph0112843
- Sayın, Y. & Dağcı, M. Afet hazırlığında planlamanın temel ilkeleri. Öztekin SD, editör. Afet Hemşireliği. Türkiye Klinikleri, 2018; 8-15.
- Shapira, S, Aharonson-Daniel, L, Bar-Dayan, Y, et.al. Knowledge, perceptions, attitudes and willingness to report to work in an earthquake: A pilot study comparing Canadian versus Israeli hospital nursing staff. International Emergency Nursing, 2016; 25, 7-12. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ienj.2015.06.007>
- Stangeland, P.A. Disaster nursing: a retrospective review. Critical Care Nursing Clinics of North America, 2010; 22, 421-36. Doi: 10.1016/j.ccell.2010.09.003.
- Sena, L. ve Woldemichael, K. (2006). Disaster prevention and preparedness. Jimma University. In collaboration with the Ethiopia Public Health Training Initiative, The Carter Çenter, the Ethiopia Ministry of Health, and the Ethiopia Ministry of Education. 1-178. (10.05.2021 tarihinde https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/health/ephti/library/lecture_notes/health_science_students/lln_disaster_prev_final.pdf tarihinde adresinden ulaşılmıştır)
- Shaluf, T. M. Disaster types. Disaster Prevention and Management, 2007; 16(5),704-717. Doi:10. n08/09653560710837019
- Skliarov, S., Kaptan, K. & Khorram-Manesh, A. (2017). Definition and general principles of disasters. In: Khorram-Manesh A. (ed.). Handbook of Disaster and Emergency Management (17-22 (05.06.2021 tarihinde <https://www.usn.no/getfile.php/13566872-1554904552/usn.no/forskning/Hva> adresinden ulaşılmıştır)
- Şahin, N. (2009). Afet yönetimi ve acil yardım planları. TMMOB İzmir Kent Sempozyumu, İzmir. (10.06.2010 tarihinde <http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/> adresinden ulaşılmıştır)

- Şahin, Ş. & Üçgül, İ. Türkiye’de afet yönetimi ve iş sağlığı güvenliği. Afet ve Risk Dergisi, 2019; 2(1), 43-63. Doi:<https://doi.org/10.35341/afet.498594>
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2014). Türkiye, afet farkındalığı ve afetlere hazırlık araştırması. (10.10.2021 tarihinde [https:// www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/3923/xfiles/turkiye-afet-farkindaligive-afetlere-hazirlik-arastirmasi_-2014-edited.pdf](https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/3923/xfiles/turkiye-afet-farkindaligive-afetlere-hazirlik-arastirmasi_-2014-edited.pdf) adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2018). Türkiye’de afet yönetim i ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. (11.08.2021 tarihinde [https:// www.afad.gov.tr/kitaplar](https://www.afad.gov.tr/kitaplar) adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2020a). 30 Ekim 2020 Sisam Adası (İzmir Seferihisar Açıkları) Mw 6.6 Depremi Raporu. (11.08.2021 tarihinde [https:// deprem.afad.gov.tr/downloadDocument?id=2065](https://deprem.afad.gov.tr/downloadDocument?id=2065) adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2020b). Afet yönetimi kapsamında 2019 yılma bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri. (22.08.2021 tarihinde [https:// www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e-Kutuphane/Kurumsal-Raporlar/Afet-%20Istatistikleri2020-web.pdf](https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e-Kutuphane/Kurumsal-Raporlar/Afet-%20Istatistikleri2020-web.pdf) adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2018) Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. (30.07.2021 tarihinde https://www.afad.gov.tr/upload/Node/35429/xfiles/Turkiye_de_Afetler.pdf2018. adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı (Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması). (11.11.2021 tarihinde <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgiler/epidemiyojivetanipdf.pdf> adresinden ulaşılmıştır)
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). (2020). 2019 Yılı Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi (Çalışmayı yöneten; Eroğlu, H, Çalışmayı hazırlayanlar; Çetin, S, Erkan, M.A, Çamalan, G, Güser, Y, Odabaşı, E, Soydam, M, Arabacı, H.).(27.11.2021 tarihinde [https:// www.mgm.gov.tr/FILES/genel/%20kitaplar/2019MeteorolojikAfetler%20 Degerlendirmesi.pdf](https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/%20kitaplar/2019MeteorolojikAfetler%20Degerlendirmesi.pdf) adresinden ulaşılmıştır)
- The Interantional Disaster Database- CRED, General Classification. (01.11.2021 tarihinde [https:// www.emdat.be/classificationEM-DAT](https://www.emdat.be/classificationEM-DAT). (t.y.) adresinden ulaşılmıştır)
- The Interantional Disaster Database- CRED, The EM-DAT Glossary. (01.11. 2021 tarihinde [https:// www.emdat.be/Glossary#letter_e](https://www.emdat.be/Glossary#letter_e) Emmer, A. (2017). adresinden ulaşılmıştır)
- Turgut, N, Adaş, G, Akçakaya, A, et.al. Deprem; travma, ezilme (crush) sendromu ve kardiyopulmoner resüsitasyon. Okmeydanı Tıp Dergisi, 2012; 28 (Eksayı 2),135-147. Doi:10.5222/otd.sup2.2012.134
- Türk Dil Kurumu, (TDK) (01.12.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>adresinden ulaşılmıştır)
- Türkeş, M. & Şahin, S. Türkiye’nin fırtına afeti etkilenebilirliği ve risk çözümlemesi. Kebikec: insan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi, 2018;46, 219-246.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR). (2018). Words into action guidelines; man-made and technological hazards. (14.08.2021 tarihinde https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/54153_23062017wiammtechguideconsultativev.pdf adresinden ulaşılmıştır)
- Veenema, G. T. (2007). Disaster preparedness, Disaster Nursing on Emergency Preparedness for Chemical, Biological on Radiological Terrorism Disaster Nursing on Emergency Preparedness for Chemical, Biological on Radiological Terrorism and Other Hazards and Other Hazards. 2nd ed., Springer Publishing Company, New York, 1-18.

- Wang, S, & Zhou, L. Glacial lake outburst flood disasters and integrated risk management in China. *International Journal of Disaster Risk Science*, 2017; 8(4), 493-497. Doi:<https://doi.org/10.1007/s13753-017-0152-7>
- Wilder-Smith, A, Gubler, D.J, Weaver, S et.al. Epidemic arboviral diseases: priorities for research and public health. *The Lancet Infectious Diseases*, 2017; 17(3), 101-106. Doi: [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(16\)30518-7](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(16)30518-7)
- World Health Organization (WHO). (2021). Weekly epidemiological update on COVID-19 – (01.10.2021 tarihinde <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update-on-covid-19—20-april-2021> adresinden ulaşılmıştır)
- World Health Organization. (2011). Disaster risk management for health: Overview. *Disaster Risk Management for Health Fact Sheets, Global Platform - May 2011*, Geneva: World Health Organization. (17.09.2021 tarihinde https://www.who.int/hac/events/drm_fact_sheet_overview.pdf adresinden ulaşılmıştır)
- Wu, X, Lu, Y, & Zhou, S, et.al. Impact of climate change on human infectious diseases: Empirical evidence and human adaptation. *Environment International*, 2016; 86, 14-23.
- Wu, J, Xiao, J, & Li, T, et.al. A cross-sectional survey on the health status and the health-related quality of life of the elderly after flood disaster in Bazhong city, Sichuan, China. *BMC Public Health*, 2015; 15(1), 163. Doi: 10.1186/s12889-015-1402-5
- Yan, Y. E, Turale, S, Stone, T, et.al. Disaster nursing skills, knowledge and attitudes required in earthquake relief: Implications for nursing education. *International Nursing Review*, 2015; 62(3), 351-359. Doi: 10.1111/inr.12175.
- Yavuz Sarı, O. & Altıntaş, H. (2016). Sıcak hava dalgası bilgilendirme notu. HÜTF Halk Sağlığı AD Toplum İçin Bilgilendirme Serisi (30.06.2016 tarihinde <http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/7> adresinden ulaşılmıştır)
- Yıldırım, E, Kaymaz, O, & Dörtler, H, et.al. Crush sendromu. *FNG & Bilim Tıp Dergisi*, 2018; 4(4), 213-218. Doi: 10.5606/fng.btd.2018.038.
- Zeydan, Ö, & Sert, H. İklim değişikliği ve sağlık üzerine etkileri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2008; 16(61), 71- 76.

2. GERİATRİK ACİLLER

Nedime Hazal Döner - Öznur Usta Yeşilbalkan

GİRİŞ

Yaşlanma; döllenme ile başlayıp ölüme kadar devam eden; fizyolojik, sosyolojik, kronolojik ve psikolojik değişimlerden oluşan doğal bir süreç olarak ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ); yaşlılığı *bireyin yaşamış olduğu çevreye uyum yeteneğinin kendi kontrolü dışında azalması* olarak tanımlamaktadır. DSÖ, 65 yaş ve üstü bireyleri yaşlı olarak tanımlamak ile birlikte 65-74 yaş arası bireyleri “genç yaşlı”, 75-84 yaş arası bireyleri “orta yaşlı”, 85 yaş ve üzeri bireyleri ise “ileri yaşlı” olarak kabul etmektedir. Genç yaşlılık çalışma hayatından emekliliğe geçiş dönemini, orta yaşlılık fonksiyonel kayıpların gözlenmeye başladığı dönemi, ileri yaşlılık ise özel bakım ve destek gerektiren dönemi ifade etmektedir.

Son yıllarda tıp ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sonucu ortalama yaşam süresi uzamış ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı artış göstermiştir. 2015 yılında 900 milyon olan 60 yaş ve üzeri dünya nüfusunun 2050 yılına kadar 2 milyara ulaşması beklenmektedir. Dünya nüfusunun yaşlanma hızında artış meydana gelmesi nedeni ile 2050 yılına kadar 60 yaş üstü dünya nüfusu oranının %12’den %22’ye yükseleceği, 85 yaş ve üzeri nüfusun ise üç kat artacağı tahmin edilmektedir. Ülkemizdeki veriler incelendiğinde; yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının 2023 yılında %10.2, 2030 yılında %12.9, 2040 yılında %16.3, 2060 yılında %22.6 ve 2080 yılında %25.6 olacağı öngörülmektedir.

Yaşlı nüfusun artması ve fizyolojik yaşlanmanın sürekliliği ile meydana gelen sağlık sorunları yaşlı bireylerin acil servislere başvuru oranının artmasına sebep olmaktadır. Acil servise başvuran tüm hastaların yaklaşık %21-40’ını 65 yaş ve üzeri yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerin acil servis kullanımı incelendiğinde; 2001-2009 yılları arasında bu oranın 65 yaş ve üstü bireylerde %25 oranında artış gösterdiği belirtilmiştir. Avrupa ve Amerika’da ise yaşlı bireylerin acil servis başvurularının tüm başvuruların %11-23’ünü oluşturduğu ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agency for Healthcare Research and Quality U.S. Department of Health and Human Services (2014). Improving the Emergency Department Discharge Process: Environmental Scan Report. (19.10.2021 tarihinde <https://www.ahrq.gov/sites/default/files/wysiwyg/professionals/systems/hospital/edenvironmentalscan/edenvironmentalscan.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- American College of Emergency Physicians (ACEP) Policy Statement (2019). Geriatric Emergency Department Guidelines. (10.09.2021 tarihinde <https://www.acep.org/globalassets/new-pdfs/policy-statements/geriatric-emergency-department-guidelines.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- American College of Emergency Physicians, American Geriatrics Society, Emergency Nurses Association, Society for Academic Emergency Medicine, & Geriatric Emergency Department Guidelines Task Force (2014). Geriatric emergency department guidelines. *Annals of emergency medicine*, 63(5), e7–e25. <https://doi.org/10.1016/j.annemergmed.2014.02.008>
- Asomaning, N., Loftus, C. (2014). Identification of seniors at risk (ISAR) screening tool in the emergency department: implementation using the plan-do-study-act model and validation results. *Journal of emergency nursing*, 40(4), 357–364.e1. <https://doi.org/10.1016/j.jen.2013.08.014>
- Avcı, S., Erdoğan H.İ. (2017). Acil Servise Başvuran Geriatrik Hastaların Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi. *Kafkas J Med Sci*, 7(3), 209–213. doi: 10.5505/kjms.2017.46667
- Bauchner, H., Ayanian, J. Z., Buntin, M. B. et.al.(2020). JAMA Health Forum-A New JAMA Network Specialty Journal. *JAMA*, 324(24), 2495–2496. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.23376>
- Bilgili, M.A., Öncü, M.R. (2021). Acil Servise Başvuran Geriatrik Hastaların Değerlendirilmesi. *Van Tıp Derg.*, 28(1),77-83. DOI: 10.5505/vtd.2021.53179
- Boltz, M., Parke, B., Shuluk, J. et.al. (2013). Care of the older adult in the emergency department: nurses views of the pressing issues. *The Gerontologist*, 53(3), 441–453. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt004>
- Boltz, M., Capezutti, E.A., Zwicker, D., Fulmer, T. (2021). Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (Sixth Edition). NY: Springer Publishing Company. e-book ISBN: 978-0-8261-8826-7
- Burton, J.H., Young, J., Bernier, C.A. (2014). The Geriatric ED: Structure, Patient Care, and Considerations for the Emergency Department Geriatric Unit. *International Journal of Gerontology*, 8(2), 56-59. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijge.2014.01.002>
- British Geriatrics Society (2015). Comprehensive Geriatric Assessment Toolkit for Primary Care Practitioners. 11.10.2021 tarihinde https://www.bgs.org.uk/sites/default/files/content/resources/files/2019-02-08/BGS%20Toolkit%20-%20FINAL%20FOR%20WEB_0.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Callahan, C. M., Unverzagt, F. W., Hui, S. L. et.al. (2002). Six-item screener to identify cognitive impairment among potential subjects for clinical research. *Medical care*, 40(9), 771–781. <https://doi.org/10.1097/00005650-200209000-00007>
- Chalise H.N. (2019). Aging: Basic Concept. *American Journal of Biomedical Science & Research*, 1(1),8-10. DOI: 10.34297/AJBSR.2019.01.000503
- Conroy, S. P., Ansari, K., Williams, M. et.al. (2014). A controlled evaluation of comprehensive geriatric assessment in the emergency department: the ‘Emergency Frailty Unit’. *Age and ageing*, 43(1), 109–114. <https://doi.org/10.1093/ageing/afu087>
- Craswell, A., Marsden, E., Taylor, A. et.al. (2016). Emergency Department presentation of frail older people and interventions for management: Geriatric Emergency Department Intervention. *Safety in Health*, 2, 14. DOI 10.1186/s40886-016-0049-y

- Çığışar, G., Akkuş, Y., Elnare G. ve ark. (2016). Yaşlıların acil servise başvurma nedenleri: Kars'ta retrospektif bir çalışma. *Turk J Geriatrics*, 19(1), 19-26.
- Dagli, R. J., Sharma, A. (2014). Polypharmacy: a global risk factor for elderly people. *Journal of international oral health: JIOH*, 6(6), i-ii.
- Demir Akça, A. S., Kafadar, D. et.al. (2021). Performance of Identification of Seniors at Risk tool to predict unplanned revisits to the emergency department in 6 months was low in predictive accuracy: A single-center study. *Hong Kong Journal of Emergency Medicine*, 28(2), 72-78. <https://doi.org/10.1177/1024907920914811>
- Deschodt, M., Devriendt, E., Sabbe, M. et. al. (2015). Characteristics of older adults admitted to the emergency department (ED) and their risk factors for ED readmission based on comprehensive geriatric assessment: a prospective cohort study. *BMC geriatrics*, 15, 54. <https://doi.org/10.1186/s12877-015-0055-7>
- Düzgün, G., Çınar, D., Türeyen, A. (2020). Acil Servis Hemşiresinde Bilgi ve Farkındalık Gerektiren Bir Durum: Geriatrik Sendromların Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 280-90. DOI: 10.5336/nurses.2019-70057
- Elbaih, A.H. (2017). Different Types of Triage. *Archives Medical Review Journal*, 26(4), 441-467. doi:10.17827/aktd.326944
- Ellis, G., Marshall, T., Ritchie, C. (2014). Comprehensive geriatric assessment in the emergency department. *Clinical interventions in aging*, 9, 2033-2043. <https://doi.org/10.2147/CIA.S29662>
- Emergency Nurses Association (ENA) (2019). Safe Discharge from the Emergency Department. (20. 10. 2021 tarihinde https://www.ena.org/docs/default-source/resource-library/practice-resources/position-statements/safedischargefromed.pdf?sfvrsn=998ee45f_12 adresinden ulaşılmıştır).
- European Commission (2020). The 2021 Ageing Report Underlying Assumptions & Projection Methodologies. (30.09.2021 tarihinde https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/ip142_en.pdf adresinden ulaşılmıştır).
- Fan, J., Worster, A., Fernandes, C. M. (2006). Predictive validity of the triage risk screening tool for elderly patients in a Canadian emergency department. *The American journal of emergency medicine*, 24(5), 540-544. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2006.01.015>
- Figeys, M., Ahmed, N., Evans, J. (2017). Examining the use of geriatric assessment teams and comprehensive geriatric assessment in emergency departments. *Canadian Journal of Emergency Nursing*, 40(2), 32-36.
- GEDC (2020). What Does a Geriatric Emergency Department Look Like? (3.10.2021 tarihinde <https://gedcollaborative.com/article/what-does-a-geriatric-emergency-department-look-like/> adresinden ulaşılmıştır).
- Hwang, U., & Morrison, R. S. (2007). The geriatric emergency department. *Journal of the American Geriatrics Society*, 55(11), 1873-1876. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.2007.01400.x>
- Howard, P.K., Steinmann, R.A.(2010). Sheehy'nin Acil Hemşireliği: İlkeleri ve Uygulaması. (Latif Duran, Çev. Ed.) Ankara: Palme Yayınevi.syf: 73-79
- Kahn, J.H., Magauran, B.G., Olshaker, J.S. (2014). *Geriatric Emergency Medicine Principles and Practice*. (First published). NY: Cambridge University Press
- Kaldırım, U., Eroglu, M., Durusu, M. et.al. (2015). The Evaluation of Mental Status of Elderly Patients Presenting to Emergency Services and the Comparison Between the Last Diagnosis and Their Complaints. *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 25(1), 57-64. DOI: 10.5455/bcp.20140515122830
- Kekeç, Z., Koç, F., Büyük, S. (2009). Acil serviste yaşlı hasta yatışlarının gözden geçirilmesi. *Akademik Acil Tıp Dergisi*, 8(3), 21-24

- Keleş, A. (2019). Geriatrik Acil Servis Dizaynı. Ahmet Demircan (Ed.), Geriatrik Aciller içinde (s.5-12). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Leah, V., Adams, J. (2010). Assessment of older adults in the emergency department. Nursing standard (Royal College of Nursing (Great Britain): 1987), 24(46), 42–45. <https://doi.org/10.7748/ns2010.07.24.46.42.c7911>
- Lin, C. F., Lin, P. C., Hu, S. Y. et. al. (2021). Comprehensive Geriatric Assessment and Clinical Outcomes in the Older People at the Emergency Department. International journal of environmental research and public health, 18(11), 6164. <https://doi.org/10.3390/ijerph18116164>
- Mattu, A., Grossman, S.A., Rosen, P.L. (2016). Geriatric Emergencies A discussion-based review. (first published). UK: John Wiley & Sons.
- Murdoch, I., Turpin, S., Johnston, B. Et.al. (2015). Geriatric Emergencies (First Edition). UK: John Wiley & Sons.pp: 1-8.
- Nur, N., Demir, Ö.F., Çetinkaya, S. ve ark. (2008). Yaşlılar tarafından kullanılan 112 Acil Sağlık Hizmetlerinin değerlendirilmesi. Türk Geriatri Dergisi, 11:7-11
- Özbudak, G., Taş, D., Karadakovan, A. (2021). Yaşlı Bireylerin 112 Acil Servisi Kullanma Nedenlerinin Retrospektif İncelenmesi. Hastane Öncesi Dergisi, 6(2), 229-241.
- Palmer R. M. (2018). The Acute Care for Elders Unit Model of Care. Geriatrics (Basel, Switzerland), 3(3), 59. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3030059>
- Polat, O. Tanrıverdi, A.K., Eneyli, M.G. et.al. (2018). Emergency Department Triage Decisions: Personnel and Parameters. Journal of Ankara University Faculty of Medicine, 71(2), 152-157. DOI: 10.4274/atfm.03522
- Quinn, T. J., McArthur, K., Ellis, G. et.al. (2011). Functional assessment in older people. BMJ (Clinical research ed.), 343, d4681. <https://doi.org/10.1136/bmj.d4681>
- Ramani, L., Furmedge, D. S., & Reddy, S. P. (2014). Comprehensive geriatric assessment. British journal of hospital medicine, 75 (8), 122–125. <https://doi.org/10.12968/hmed.2014.75.sup8.c122>
- Ross, M. A., Compton, S., Richardson, D. et.al. (2003). The use and effectiveness of an emergency department observation unit for elderly patients. Annals of emergency medicine, 41(5), 668–677. <https://doi.org/10.1067/mem.2003.153>
- Rizka, A., Ambarwati, R. A., Mansjoer, A. et.al. (2021). Performance of Identification of the Seniors At Risk (ISAR) tool and Triage Risk-Screening Tool (TRST) for frail elderly emergency room patients. JPMA. The Journal of the Pakistan Medical Association, 71(2), 42–45.
- Sanon, M., Hwang, U., Abraham, G. et. al. (2019). ACE Model for Older Adults in ED. Geriatrics (Basel, Switzerland), 4(1), 24. <https://doi.org/10.3390/geriatrics4010024>
- Sarıtaş, A., Kandış, H., Baltacı, D. (2013). Approach to Geriatric Patients in Emergency Services. JAEM, 12: 93-7. doi:10.5152/jaem.2013.003
- Tang, R. (2020). INCLUSIVE A Micro Hospital with Geriatric Emergency Department. (17.09.2021 tarihinde <http://dept.arch.tamu.edu/student-work/celebration-excellence/2020/Final-Study-Inclusive-1.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Temrel, T., Şahin, S. (2019). Polypharmacy And Potentially Inappropriate Medication Use In Geriatric Patients Presenting To The Emergency Department. Turkish Journal of Geriatrics,22 (1),25-31. DOI: 10.31086/tjgeri.2019150569
- TÜİK (2020). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. (18.09.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227> adresinden ulaşılmıştır).
- Ünsal, A., Çevik, A.A., Metintaş, S. ve ark. (2003). Yaşlı hastaların acil servis başvuruları. Turk J Geriatrics, 6: 83-8.

- Varışlı, B., Doğan, F.S., Yiğitbaş, M.R. (2018). Acil Servise Başvuran Geriatrik Yaş Grubu Hastaların Klinik, Demografik ve Maliyet Açısından İncelenmesi. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, 1(2); 18-24.
- WHO (2021). Ageing and health. (10.09.2021 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> adresinden ulaşılmıştır).
- WHO (2020). World Population Ageing 2019. (01.10.2021 tarihinde <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Report.pdf> adresinden ulaşılmıştır).
- Yıldırım, A.B., Kılınç, A.Y. (2017). Yaşlı hastalarda polifarmasi ve ilaç etkileşimi. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45(5), 17-21. doi: 10.5543/tkda.2017.92770

3. KANSER

Ezgi Karadağ - Yağmur Yaşa

GİRİŞ

Dünya’da ve Türkiye’de yaşla birlikte kanser insidansı ve mortalitesi artmaktadır. Bununla birlikte sağlık alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, erken tanı ve tedavi yöntemlerindeki ilerlemeler, sağlık bakımı uygulamalarının gelişmesi ile enfeksiyonların kontrol altına alınması ve sağlıklı beslenme alışkanlıkları gibi faktörler yaşam süresini uzatarak yaşlı nüfus oranını, dolayısıyla kanserli hasta oranını artırmaktadır. Yaşlı kanser hastası oranındaki artış, sağlık bakım uygulamalarının daha da önem kazandığını göstermektedir. Kanser hastalarındaki bireyselleştirilmiş bakım stratejisi yaşlı hastalar için de farklı yaklaşımlar gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Hemşireler ve diğer sağlık personellerinin tam, kapsamlı ve bireye özgü bir değerlendirme yapmasının yanında, tedavi ve semptom yönetimine katkıda bulunarak yaşam kalitesini yükseltmede rol oynamaları büyük öneme sahiptir.

3.1. YAŞLILARDA KANSER EPİDEMİYOLOJİSİ

Yaşlı bireylerde kanser görülme sıklığı dünyada hızlı bir artış göstermektedir. Türkiye’de yaşlı nüfus oranı son 5 yılda %22,6 artarak 2022’de 8 milyon 451 bin 669 kişiye ulaşmıştır. Hızla artma trendinde olan yaşlı popülasyonu ve ortalama yaşam süresindeki artış, Dünya’da ve Türkiye’de kronik hastalıkların artışına neden olmaktadır. Türkiye’de 2016 yılı kronik hastalık verilerine bakıldığında; 55 yaş üstü popülasyonda kardiyovasküler hastalıklar ilk sırada, kanserler ise ikinci sırada yer almaktadır. Kronik hastalıklara baktığımızda tüm kanser olgularının %50’si 65 yaş üzerinde görülmekte ve 65 yaş üzeri ölüm nedenleri arasında kanser, kardiyak nedenlerden sonra ikinci sırada yer almaktadır. “Küresel Kanser Gözlem Verisi (GLOBACAN)”nın 2020 verilerine göre; 65 yaş üstü bireylerde en sık görülen kanser türleri; akciğer, kolorektal, prostat ve meme kanseri olarak sıralanmaktadır. Tüm yeni kanserlerin de üçte ikisinden fazla-

KAYNAKLAR

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda Ortaya Çıkan Fizyolojik Değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 347-354.
- American Cancer Society. (2022). Cancer Screening Guidelines by Ages 2022. Erişildiğin tarih: 05 Şubat 2022, https://www.cancer.org/healthy/find-cancer-early/screening-recommendations-by-age.html#65_or_older
- Aytekin Kanadlı, K., Sazak, Y., & Tosun, N. (2021). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirmede Multidisipliner Ekip Yaklaşımı ve Hemşirenin Rolü. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-22.
- Ayvat, İ., & Atlı Özbaş, A. (2021). Yaşlı Kanser Hastalarının Destekleyici Bakım Gereksinimleri: Gereksinimler de Yaşlanıyor mu?. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 93-100.
- Baykara, O. (2016). Kanser Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 154-165.
- Bilgili, N., & Kitiş, Y. (Ed.). (2017). Yaşlılık ve Yaşlı Sağlığı. Ankara.
- Can, G. (Ed.). (2015). *Onkoloji Hemşireliği*. Nobel Kitapevi.
- CDC. (2021). Cancer Prevention During Older Adulthood 2021. Erişildiğin tarih: 27 Şubat 2022, <https://www.cdc.gov/cancer/dpcp/prevention/older-adulthood.htm>
- Colloca, G., Tagliaferri, L., Capua, B. D., Gambacorta, M. A., Lanzotti, V., Bellieni, A., ... & Valentini, V. (2020). Management of The Elderly Cancer Patients Complexity: The Radiation Oncology Potential. *Aging and disease*, 11(3), 649–657.
- DeSantis, C., Miller, K., Dale, W., Mohile, S. G., Cohen, H. J., Leachet, R., ... & Siegel, R. L. (2019). Cancer statistics for adults aged 85 and over, 2019. *CA: A Cancer Journal for Clinicians*, 69(6), 452-467.
- Ellis, G., Whitehead, M. A., O'Neill, D., & Langhorne, P. (2011). Comprehensive geriatric assessment for older adults admitted to hospital. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (7).
- Engholm, G., Ferlay, J., Christensen, N., Bray, F., Gjerstorff, M. L., Klint, A., ... & Storm, H. H. (2016). NORDCAN: Cancer Incidence, Mortality, Prevalence and Survival in the Nordic Countries, Version 7.3.
- Extermann, M., Aapro, M., Bernabei, R., Cohen, H. J., Droz, J. P., Lichtman, S., ... & Balducci, L. (2005). Use of comprehensive geriatric assessment in older cancer patients: recommendations from the task force on CGA of the International Society of Geriatric Oncology (SIOG). *Critical reviews in oncology/hematology*, 55(3), 241-252.
- Feliu, J., Heredia-Soto, V., Gironés, R., Jiménez-Munarriz, B., Saldaña, J., Guillén-Ponce, C., & Molina-Garrido, M. J. (2018). Can we avoid the toxicity of chemotherapy in elderly cancer patients? *Critical Reviews in Oncology/Hematology*, 131, 16-23.
- Ferlay, J., Colombet, M., Soerjomataram, I., Mathers, C., Parkin, D. M., Piñeros, M., ... & Bray, F. (2019). Estimating the global cancer incidence and mortality in 2018: GLOBOCAN sources and methods. *International Journal of Cancer*, 144(8), 1941-1953.
- Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. (2018). Bray, F., Ferlay, J., Soerjomataram, I., Siegel, R. L., Torre, L. A., & Jemal, A. *A Cancer Journal for Clinicians*, 68(6), 394-424.
- Howard M. Fillit MD, (2017). *Brocklehurst's Textbook of Geriatric Medicine and Gerontology*.
- Kanadlı, K. A., Sazak, Y., & Tosun, N. (2021). Çok yönlü geriatric değerlendirilmede multidisipliner ekip yaklaşımı ve hemşirenin rolü. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-22.
- Karadağ, E. (2018). Yaşlı kanser hastalarında yorgunluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(4), 328-333.

- Karadakovan, A. (2009). Yaşlılık ve Bakım. İçinde: Eti Aslan F, Karadakovan A (editör), Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. İstanbul: Nobel tıp kitabevi.
- Kowdley, G. C., Merchant, N., Richardson, J. P., Somerville, J., Gorospe, M., & Cunningham, S. C. (2012). Cancer surgery in the elderly. *TheScientificWorldJournal*, 303852.
- Kurtman, C., & Gümüştape, E. (2016). Geriatriye Radyoterapi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 49(2), 122-127.
- Momenimovahed, Z., & Salehiniya, H. (2019). Epidemiological characteristics of and risk factors for breast cancer in the world. *Breast cancer (Dove Medical Press)*, 11, 151-164.
- Ng, Z. X., Zheng, H., Chen, M. Z., Soon, Y. Y., & Ho, F. (2021). Comprehensive Geriatric Assessment guided treatment versus usual care for older adults aged 60 years and above with cancer. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (10).
- O'Donovan, A., & Morris, L. (2020). Palliative Radiation Therapy in Older Adults With Cancer: Age-Related Considerations. *Clinical Oncology (Royal College of Radiologists)*, 32(11), 766-774.
- Olver, I., Keefe, D., Herrstedt, J., & Gralla, R. (2020). Supportive care in cancer—a MASCC perspective. *Supportive Care in Cancer*, 28(8), 3467-3475.
- Ørum, M., Gregersen, M., Jensen, K., Meldgaard, P., & Damsgaard, E. M. S. (2018). Frailty status but not age predicts complications in elderly cancer patients: a follow-up study. *Acta Oncologica*, 57(11), 1458-1466.
- Pernar, C. H., Ebot, E. M., Wilson, K. M., & Mucci, L. A. (2018). The Epidemiology of Prostate Cancer. *Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine*, 8(12), 030361.
- Scotté, F., Bossi, P., Carola, E., Cudennec, T., Dielenseger, P., Gomes, F., ... & Strasser, F. (2018). Addressing the quality of life needs of older patients with cancer: a SIOG consensus paper and practical guide. *Annals of Oncology*, 29(8), 1718-1726.
- Shahrokni, A., Kim, S. J., Bosl, G. J., & Korc-Grodzicki, B. (2017). How we care for an older patient with cancer. *Journal of Oncology Practice*, 13(2), 95-102.
- T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni 2019 Temmuz. Türkiye'de Yaşlı Nüfus, 64.
- TC. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2017). 2017 yılı Kanser İstatistikleri. URL: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kanserdb/istatistik/Turkiye_Kanser_Istatistikleri_2017.pdf
- TC. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2017). Kanser Taramaları 2017. URL: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-taramalari>
- TC. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2017). Kanser Tedavileri 2017. URL: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-tedavisi>
- Ulcay, D., & Akın, S. (2019). Yaşlı kanser hastaları ve hemşirelik bakımı / Elderly cancer patients and nursing care. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi 1. Uluslararası 2. Ulusal Onkoloji Hemşireliği Kongresi: Özet ve Tam Metin Bildiri Kitabı, 321-329.
- WHO. (2018). URL: <https://www.who.int/data/mortality/country-profile>
- Xi, Y., & Xu, P. (2021). Global colorectal cancer burden in 2020 and projections to 2040. *Translational Oncology*, 14(10), 101174.

4. CERRAHİ

Nursel Vatansever

GİRİŞ

İlerleyen yaş, geriatrik sendromlar, tıbbi teknolojiadaki gelişmeler yaşlı bireylerin peri-operatif bakım süreçlerini daha fazla karmaşık hale getirmektedir. Tüm bu nedenlerle, yaşlı bireylerde yapılan cerrahi işlemler gittikçe artmıştır ve önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmektedir. 2016 yılında 65 yaş ve üstü yetişkinlerin yaklaşık %27'sinin iki veya daha fazla kez hastanede yattığı belirtilmektedir (Centers for Diseases Controls/Hastalık Kontrol ve Önleme [CDC], 2018). 2015 yılında 65 ile 74 yaş arasındaki yaşlı bireyler arasında en sık uygulanan 10 ameliyat aşağıda listelenmiştir (Agency for Healthcare Research and Quality [AHRQ], 2019):

1. Diz artroplastisi
2. Kalça protezi (tam ve kısmi)
3. Perkütan transluminal koroner anjiyoplasti (PTCA)
4. Spinal füzyon
5. Laminektomi ve intervertebral disk eksizyonu
6. Baş ve boyun dışındaki damarlarda diğer işlemler
7. Kısmi kemik eksizyonu
8. Diğer terapötik prosedürler (dolaşım ve lenfatik sistem)
9. Kolorektal rezeksiyon
10. Koroner arter baypas grefti (CABG)

Yaşlı bireylerin yarısının ölmeden önce herhangi bir nedenle cerrahi girişim geçirdiği tahmin edilmektedir. Buna karşın yaşlanmanın hücresel düzeyde ve organ sistemlerinde yol açtığı değişiklikler nedeniyle yaşlılar cerrahi tedaviyi daha zor tolere etmektedir. Artan yaş, hastalığa bağlı yaşam süresinin azalmasına ve cerrahi morbidite ile mortalitenin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca yaşlanmanın neden olduğu fizyolojik ve psiko-

KAYNAKLAR

- Aceto P., Incalzi A.R., Bettelli G. et al. (2020). Perioperative Management of Elderly patients (PriME): recommendations from an Italian intersociety consensus. *Aging Clinical and Experimental Research*, 32, 1647-1673.
- ACS-NSQIP and the AGS (2012). Best Practices Guidelines for Optimal Preoperative Assessment of the Geriatric Surgical Patient: <https://www.facs.org/~media/fles/quality%20programs/nsqip/acnsqipagsgeriatric2012guidelines.ashx>
- Aiken, L.H., Sloane, D.M., Bruyneel, L. et al. (2014). Nurse staffing and education and hospital mortality in nine European countries: A retrospective observational study. *Lancet*, 383(9931), 1824-1830. doi: 10.1016/S0140-6736(13)62631-8
- American Geriatrics Society. (2012) Postoperative delirium in older adults: Best practice statement from the American Geriatrics Society. 2012; Retrieved from [https://www.journalacs.org/article/S1072-7515\(14\)01793-1/pdf](https://www.journalacs.org/article/S1072-7515(14)01793-1/pdf)
- American Geriatrics Society. (2015) 2015 updated Beers Criteria for potentially inappropriate medication use in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63(11), 2227-2246. doi: 10.1111/jgs.13702
- American Society of Anesthesiologists Committee on Standards and Practice Parameters. (2011). Practice guidelines for preoperative fasting and the use of pharmacologic agents to reduce the risk of pulmonary aspiration: application to healthy patients undergoing elective procedures: an updated report by the American Society of Anesthesiologists Committee on Standards and Practice Parameters, *Anesthesiology*, 114(3) 495–511. doi:10.1097/ALN.0b013e3181fcbfd9.
- AORN. (2015). Guidelines for Perioperative Practice: www.aorn.org/guidelines/#NewIn2015
- AORN Guidance Statement. (2006). Safe Medication Practices in Perioperative Settings Across the Life Span: <https://aornjournal.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1016/S0001-2092%2806%2960495-X?sid=nlm%3Apubmed>
- ASHP. (2013). Antimicrobial Prophylaxis in Surgery: <https://www.ashp.org/-/media/assets/policy-guidelines/docs/therapeutic-guidelines/therapeutic-guidelines-antimicrobial-prophylaxis-surgery.ashx>
- Aslan, E.F., Azizoğlu, H. (2022). Yaşlı Cerrahisinde Hızlandırılmış İyileşme Protokolleri Doğrultusunda Bakım. Karadakovan A., Aslan E.F. (Eds) Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. s.205-214. Ankara, Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- Ayan, F.S., Dağtekin, T. (2020) Geriatrik Cerrahide Güncel Yaklaşımlar. *IGUSABDER*, 12, 460-474.
- Berrios-Torres S.I., Umscheid, C.A., Bratzler, D.W. et al. (2017) Centers for disease control and prevention guideline for the prevention of surgical site infection, 2017. *JAMA Surgery*, 152(8), 784–791. doi: 10.1001/jamasurg.2017.0904
- Bilimoria, K.Y., Liu, Y., Paruch, J.L. et al. (2013). Development and evaluation of the universal ACS NSQIP surgical risk calculator: A decision aid and informed consent tool for patients and surgeons. *Journal of the American College of Surgeons*, 217(5), 833-842. doi: 10.1016/j.jamcollsurg.2013.07.385.
- Bilku, D.K., Dennison, A.R., Hall, T.C. et al. (2014). Role of preoperative carbohydrate loading: A systematic review. *Annals of the Royal College of Surgeons of England*, 96(1), 15-22. doi: 10.1308/003588414X13824511650614.
- Blegen, M.A., Goode, C.J., Park, S.H., Vaughn, T., & Spetz, J. (2013). Baccalaureate education in nursing and patient outcomes. *Journal of Nursing Administration*, 43(2), 89-94. doi: 10.1097/NNA.0b013e31827f2028

- Blessberger, H., Kammler, J., Domanovits, H. (2018). Perioperative beta-blockers for preventing surgery-related mortality and morbidity. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (9), CD004476. doi: 10.1002/14651858.CD004476.pub2. Evidence Level I.
- Bratzler, D.W., Dellinger, E.P., Olsen, K.M. et al. (2013). Clinical practice guidelines for antimicrobial prophylaxis in surgery. *American Journal of Health-System Pharmacy*, 70(3), 195-283. doi: 10.2146/ajhp120568
- Buesing, K.L., Mullapudi, B., & Flowers, K.A. (2015). Deep venous thrombosis and venous thromboembolism prophylaxis. *Surgical Clinics of North America*, 95(2), 285-300. doi: 10.1016/j.suc.2014.11.005
- Cataife, G., Weinberg, D.A., Wong, H.H. et al. (2014). The effect of surgical care improvement project (SCIP) compliance on surgical site infections (SSI). *Medical Care*, 52(2Suppl.1), S66-S73. doi: 10.1097/MLR.0000000000000028
- Chow, W.B., Rosenthal, R.A., Merkow, R.P. et al. (2012). Optimal preoperative assessment of the geriatric surgical patient: A best practices guideline from the American College of Surgeons National Surgical Quality Improvement Program and the American Geriatrics Society. *Journal of the American College Surgeons*, 215(4), 453-466. doi: 10.1016/j.jamcollsurg.2012.06.017
- Diñçer, A., Kurşun, Ş. (2019). Yaşlı bireylerin cerrahi girişim sonrası evde yaşadıkları sorunların belirlenmesi. *ACU Sağlık Bil Derg*, 10(3), 518-523.
- Fingar, K.R., Stocks, C., Weiss, A.J. et al. (2014). Most frequent operating room procedures performed in U.S. hospitals, 2003–2012. Retrieved from <https://www.hcupus.ahrq.gov/reports/statbriefs/sb186-Operating-Room-Procedures-United-States-2012.jsp>.
- Fleisher, L.A., Fleischmann, K.E., Auerbach, A.D. et al. (2014). 2014 ACC/AHA Guideline on perioperative cardiovascular evaluation and management of patients undergoing noncardiac surgery. Retrieved from <http://www.onlinejacc.org/content/64/22/e77>
- Fry, D.E. (2008). Surgical site infections and the surgical care improvement project (SCIP): Evolution of national quality measures. *Surgical Infections*, 9(6), 579-584. doi: 10.1089/sur.2008.9951
- Goldfarb, M., Afilalo, J., Chan, A. et al. (2018). Early mobility in frail and non-frail older adults admitted to the cardiovascular intensive care unit. *Journal of Critical Care*, 47, 9-14. doi: 10.1016/j.jcrc.2018.05.013
- Lim, F., Slater, Z.L. (2021). General Surgical Care of the Older Adult. Boltz M. (Ed) Evidence-Based. Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. Sixth Edition. (pp. 697-720). Springer Publishing Company, New York.
- Lim, F., Slater, Z.L. (2021). Perioperative Care of the Older Adult. Boltz M. (Ed) Evidence-Based. Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. Sixth Edition. (pp. 697-720). Springer Publishing Company, New York.
- Lindenauer, P.K., Pekow, P., Wang, K. et al. (2005). Perioperative beta-blocker therapy and mortality after major noncardiac surgery. *New England Journal of Medicine*, 353(4), 349-361. doi: 10.1056/NEJMoa041895
- McDermont, K.W., Elixhauser, A., & Sun, R. (2017). Trends in hospital inpatient stays in the United States, 2005–2014. Retrieved from <https://www.hcup-us.ahrq.gov/reports/statbriefs/sb225-Inpatient-US-Stays-Trends.pdf>
- McDonald, S.R., Heflin, M.T., Whitson, H.E. (2018). Association of integrated care coordination with postsurgical outcomes in high-risk older adults: The Perioperative Optimization of Senior Health (POSH) initiative. *JAMA Surgery*, 153(5), 454-462. doi: 10.1001/jamasurg.2017.5513
- Moja, L., Piatti, A., Pecoraro, V. et al. (2012). Timing matters in hip fracture surgery, patients operated within 48 hours have better outcomes: A meta-analysis and meta-regression of over 190,000 patients. *PloS One*, 7(10), e46175. doi: 10.1371/journal.pone.0046175.

- Nicholas, J.A. (2014) Preoperative optimization and risk assessment. *Clinics in Geriatric Medicine*, 30(2), 207-218. doi: 10.1016/j.cger.2014.01.003
- NQF-Endorsed Measures for Surgical Procedures https://www.qualityforum.org/Publications/2015/02/NQF_Endorsed_Measures_for_Surgical_Procedures.aspx
- Partridge, J.S.L., Harari, D., Martin, F.C. (2014). The impact of pre-operative comprehensive geriatric assessment on postoperative outcomes in older patients undergoing scheduled surgery: A systematic review. *Anaesthesia*, 69(Suppl.1), 8-16. doi: 10.1111/anae.12494
- PeriAnesthesia Pain and Comfort Clinical Guidelines (ASPAN): www.aspan.org/Clinical-Practice/Clinical-Guidelines/Pain-and-Comfort
- PONV/PDNDV Guidelines: www.aspan.org/Portals/6/docs/ClinicalPractice/Guidelines/PONV-PDNDV_Clinical_Guideline_Aug_2006_JoPAN.pdf
- Sağlık Hizmeti ile İlişkili Enfeksiyonlar Ulusal Önlem Paketi Uygulamaları, Ulusal Enfeksiyon Önleme ve Kontrol Danışma Kurulu Çalışması, Mart 2021, Ankara. <https://dosyahastane.saglik.gov.tr/Eklenti/287242/0/enfeksiyon-kontrol-demetleri-rehberpdf.pdf>
- SCIP Core Measure Set: 2014; www.jointcommission.org/assets/1/6/SCIP-Measures-012014.pdf
- Sheetz, K.H., Guy, K., Allison, J.H., et al. (2014). Improving the care of elderly adults undergoing surgery in Michigan. *Journal of the American Geriatrics Society*, 62(2), 352-357. doi:10.1111/jgs.12643.
- Spruce, L. (2017). Back to basics: Preventing perioperative pressure injuries. *AORN Journal*, 105(1), 92-99. doi: 10.1016/j.aorn.2016.10.018
- Steelman, V.M. (2015). Concepts basic to perioperative nursing. In J.C. Rothrock (Ed.), *Alexander's care of the patient in surgery* (15th ed., pp. 1-15). St. Louis, MO: Elsevier Mosby.
- Şahin, S.A., Demiraran, Y. (2018). ERAS ve Geriatrik Hasta. *İKSST Dergisi*, 10(Ek Sayı), 53-55.
- Tamrat, R., Huynh-Le, M.P., & Goyal, M. (2014). Non-pharmacologic interventions to improve the sleep of hospitalized patients: A systematic review. *Journal of General Internal Medicine*, 29(5),788-795. doi: 10.1007/s11606-013-2640-9
- The Joint Commission. (2019a). *Most commonly reviewed sentinel event types*. Retrieved from <http://www.jointcommission.org/assets/1/6/SCIP-Measures-012014.pdf>
- The Joint Commission. (2014). *Surgical care improvement Project core measure set 2014*. Retrieved from <http://www.jointcommission.org/assets/1/6/SCIP-Measures-012014.pdf>
- The Joint Commission (2019b). National Patient Safety Goals: https://www.jointcommission.org/assets/1/6/NPSG_Chapter_HAP_Jan2019.pdf
- VTE Prophylaxis Guidelines for Surgical Patients: www.clinicalkey.com/#!/content/playContent/1-s2.0-S0039610914002126
- Wetterslev, J., Meyhoff, C.S., Jrgensen, L.N. (2015). The effects of high perioperative inspiratory oxygen fraction for adult surgical patients. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (6), CD008884. doi: 10.1002/14651858.CD008884.pub2

5. YOĞUN BAKIM

Derya Atik

GİRİŞ

Yoğun bakım (YB), kritik hastalara bakım verilen birimlerdir. YB; akut gelişen, yaşamı tehdit eden, organ disfonksiyonu olan veya gelişme riski taşıyan hastaların kapsamlı yönetiminin yapıldığı, multidisipliner ve interdisipliner bir uzmanlık alanıdır. YB, gelişmiş hasta izlem teknolojisine ve çoklu organ desteği yöntemlerine sahip organize bir sistemdir. İleri teknolojilerin kullanıldığı YB'ların birincil amacı, altta yatan hastalığı tedavi etmek ve fizyolojik sistemi kontrol altına alarak olası komplikasyonları önlemektir.

Florence Nightingale ve hemşirelerden oluşan ekibi, 1854'te Kırım Savaşı sırasında, ağır yaralı hastalara daha yoğun hemşirelik bakımı verebilmek için bir çalışma alanı yarattı. Nightingale döneminden 1950'lerin ortalarına kadar YB, öncelikle yoğun hemşirelik bakımıydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hemodiyaliz tekniklerinin gelişmesi ve mekanik ventilasyonun yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ekip çalışmasının ve teknolojik gelişmelerin hakim olduğu, çağdaş YB modeli şekillenmeye başladı.

2010 yılında dünya nüfusunun yaklaşık %8'i (tahmini 514 milyon kişi) 65 yaş ve üzeri iken, 2050 yılında bu oranın %16'ya (1,5 milyar) çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de de 65 yaş üzeri nüfusun tüm nüfusa oranı 2017 yılında %8,5 iken, 2050 yılında %25,6 olacağı öngörülmektedir. Ülkemizde YB'da yatan hasta sayısı ile ilgili genel bir veri olmamakla birlikte her geçen yıl yaşlı nüfus artışı, YB yatak sayısı ve YB'a yatan hasta sayısının artması durumu göz önünde bulundurulduğunda; yaşlı nüfustaki artışa paralel olarak YB'a kabul edilen hastalar arasında yaşlı oranının da artacağı öngörülebilmektedir. Uluslararası ve ulusal araştırma verileri incelendiğinde de; YB'da yatan hastaların büyük çoğunluğunun 60 yaş ve üzerinde olduğu veya yaş ortalamalarının 65 ve üzerinde olduğu, mortalitenin yaşla birlikte arttığı yönünde sonuçlara rastlanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkoç, İ., Alpay, N., Toptaş, M., İşitemiz, İ., Sunul, H., Cebeci, E., Ergüven H.N., Özenç, E., & Öztürk, S. (2017). Yoğun bakım hastalarının sağ kalımında bazal verilerin etkisi. *Med Bull Haseki*, 55, 106-110. <https://doi.org/10.4274/haseki.3464>
- Buanes, E.A., & Kvåle, R. (2019). "Norsk intensivregister: Arsrapport for 2017 med plan for forbetringstiltak (Norwegian Intensive Care Registry: Annual report for 2017 with plans for improvement)". Erişim adresi, <https://helse-bergen.no/seksjon/intensivregister/Documents/%C3%85rsrapporter%20i%20NIR/NIR%20%C3%85rsrapport%202017.pdf>
- Bülbül, E., Arslan, G., & Eler Çevik, B. (2020). Yoğun bakım ünitelerimizde bir yıllık süreçte ölüm ile sonuçlanan hasta yatışlarının retrospektif değerlendirilmesi. *Van Tıp Dergisi*, 27(3), 302-312.
- Damluji, A. A., Forman, D. E., van Diepen, S., Alexander, K. P., Page, R. L., 2nd, Hummel, S. L., Menon, V., Katz, J. N., Albert, N. M., Afilalo, J., Cohen, M. G., & American Heart Association Council on Clinical Cardiology and Council on Cardiovascular and Stroke Nursing (2020). Older adults in the cardiac intensive care unit: factoring geriatric syndromes in the management, prognosis, and process of care: a scientific statement from the American Heart Association. *Circulation*, 141(2), e6–e32. <https://doi.org/10.1161/CIR.0000000000000741>
- Dunlay, S. M., & Chamberlain, A. M. (2016). Multimorbidity in older patients with cardiovascular disease. *Current cardiovascular risk reports*, 10, 3. <https://doi.org/10.1007/s12170-016-0491-8>
- Falsini, G., Grotti, S., Porto, I., Toccafondi, G., Fraticelli, A., Angioli, P., Ducci, K., Liistro, F., Pieroni, M., Taddei, T., Romanelli, S., Rossi, R., & Bolognese, L. (2018). Long-term prognostic value of delirium in elderly patients with acute cardiac diseases admitted to two cardiac intensive care units: a prospective study (DELIRIUM CORDIS). *European Heart Journal. Acute Cardiovascular Care*, 7(7), 661–670. <https://doi.org/10.1177/2048872617695235>
- Ferrante, L. E., Pisani, M. A., Murphy, T. E., Gahbauer, E. A., Leo-Summers, L. S., & Gill, T. M. (2015). Functional trajectories among older persons before and after critical illness. *JAMA Internal Medicine*, 175(4), 523–529. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2014.7889>
- Ferretti-Rebustini, R. E., Nogueira, L. S., Silva, R. C., Poveda, V. B., Machado, S. P., Oliveira, E. M., Andolhe, R., & Padilha, K. G. (2017). Aging as a predictor of nursing workload in Intensive Care Unit: results from a Brazilian Sample. *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 51, e03216. <https://doi.org/10.1590/S1980-220X2016237503216>
- Flaatten, H., de Lange, D. W., Artigas, A., Bin, D., Moreno, R., Christensen, S., Joynt, G. M., Bagshaw, S. M., Sprung, C. L., Benoit, D., Soares, M., & Guidet, B. (2017). The status of intensive care medicine research and a future agenda for very old patients in the ICU. *Intensive Care Medicine*, 43(9), 1319–1328. <https://doi.org/10.1007/s00134-017-4718-z>
- Forman, D. E., Maurer, M. S., Boyd, C., Brindis, R., Salive, M. E., Horne, F. M., Bell, S. P., Fulmer, T., Reuben, D. B., Zieman, S., & Rich, M. W. (2018). Multimorbidity in Older Adults With Cardiovascular Disease. *Journal of the American College of Cardiology*, 71(19), 2149–2161. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2018.03.022>
- Fuchs, L., Chronaki, C. E., Park, S., Novack, V., Baumfeld, Y., Scott, D., McLennan, S., Talmor, D., & Celi, L. (2012). ICU admission characteristics and mortality rates among elderly and very elderly patients. *Intensive Care Medicine*, 38(10), 1654–1661. <https://doi.org/10.1007/s00134-012-2629-6>

- Haas, L. E. M., de Lange, D. W., van Dijk, D., & van Delden, J. J. M. (2020). Should we deny ICU admission to the elderly? Ethical considerations in times of COVID-19. *Critical Care*, 24(1), 321. <https://doi.org/10.1186/s13054-020-03050-x>
- Ibrahim, K., McCarthy, C. P., McCarthy, K. J., Brown, C. H., Needham, D. M., Januzzi, J. L., Jr, & McEvoy, J. W. (2018). Delirium in the Cardiac Intensive Care Unit. *Journal of the American Heart Association*, 7(4), e008568. <https://doi.org/10.1161/JAHA.118.008568>
- Kaarlola, A., Tallgren, M., & Pettilä, V. (2006). Long-term survival, quality of life, and quality-adjusted life-years among critically ill elderly patients. *Critical Care Medicine*, 34(8), 2120–2126. <https://doi.org/10.1097/01.CCM.0000227656.31911.2E>
- Kıray, G., İnal, M.T., Memiş, D., & Turan, F.N. (2020). Uzamış yoğun bakım yatışı üzerine etkili olan faktörlerin araştırılması. *Türk Yoğun Bakım Dergisi*, 18(2), 84-90.
- Knaus, W. A., Draper, E. A., Wagner, D. P., & Zimmerman, J. E. (1985). APACHE II: a severity of disease classification system. *Critical Care Medicine*, 13(10), 818–829.
- Köş, M., Titiz, H., Öneç, B., Soysal, T., Kutlucan, A., Aydın, Y. & Kutlucan, L. (2015). Dahiliye yoğun bakımdaki yaşlı ve çok yaşlı hastaların klinik özelliklerinin karşılaştırılması. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6 (2) ,144-149. <https://doi: 10.5799/ahinjs.01.2015.02.0506>
- Le Gall, J. R., Lemeshow, S., & Saulnier, F. (1993). A new Simplified Acute Physiology Score (SAPS II) based on a European/North American multicenter study. *JAMA*, 270(24), 2957–2963. <https://doi.org/10.1001/jama.270.24.2957>
- Level, C., Tellier, E., Dezou, P., Chaoui, K., Kherchache, A., Sejourne, P., & Rullion-Pac Soo, A. M. (2018). Outcome of older persons admitted to intensive care unit, mortality, prognosis factors, dependency scores and ability trajectory within 1 year: a prospective cohort study. *Aging Clinical and Experimental Research*, 30(9), 1041–1051. <https://doi.org/10.1007/s40520-017-0871-z>
- Marshall, J. C., Bosco, L., Adhikari, N. K., Connolly, B., Diaz, J. V., Dorman, T., Fowler, R. A., Meyfroidt, G., Nakagawa, S., Pelosi, P., Vincent, J. L., Vollman, K., & Zimmerman, J. (2017). What is an intensive care unit? A report of the task force of the World Federation of Societies of Intensive and Critical Care Medicine. *Journal of Critical Care*, 37, 270–276. <https://doi.org/10.1016/j.jcrc.2016.07.015>
- Nates, J. L., Nunnally, M., Kleinpell, R., Blosser, S., Goldner, J., Birriel, B., Fowler, C. S., Byrum, D., Miles, W. S., Bailey, H., & Sprung, C. L. (2016). ICU Admission, Discharge, and Triage Guidelines: A Framework to Enhance Clinical Operations, Development of Institutional Policies, and Further Research. *Critical Care Medicine*, 44(8), 1553–1602. <https://doi.org/10.1097/CCM.0000000000001856>
- Nomura, Y., Nakano, M., Bush, B., Tian, J., Yamaguchi, A., Walston, J., Hasan, R., Zehr, K., Mandal, K., LaFlam, A., Neufeld, K. J., Kamath, V., Hogue, C. W., & Brown, C. H., 4th (2019). Observational Study Examining the Association of Baseline Frailty and Postcardiac Surgery Delirium and Cognitive Change. *Anesthesia and Analgesia*, 129(2), 507–514. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000003967>
- Preiser, J. C., van Zanten, A. R., Berger, M. M., Biolo, G., Casaer, M. P., Doig, G. S., Griffiths, R. D., Heyland, D. K., Hiesmayr, M., Iapichino, G., Laviano, A., Pichard, C., Singer, P., Van den Berghe, G., Wernerman, J., Wischmeyer, P., & Vincent, J. L. (2015). Metabolic and nutritional support of critically ill patients: consensus and controversies. *Critical Care*, 19(1), 35. <https://doi.org/10.1186/s13054-015-0737-8>
- Rich, M. W., Chyun, D. A., Skolnick, A. H., Alexander, K. P., Forman, D. E., Kitzman, D. W., Maurer, M. S., McClurken, J. B., Resnick, B. M., Shen, W. K., Tirschwell, D. L., & American

- Heart Association Older Populations Committee of the Council on Clinical Cardiology, Council on Cardiovascular and Stroke Nursing, Council on Cardiovascular Surgery and Anesthesia, and Stroke Council; American College of Cardiology; and American Geriatrics Society (2016). Knowledge Gaps in Cardiovascular Care of the Older Adult Population: A Scientific Statement From the American Heart Association, American College of Cardiology, and American Geriatrics Society. *Circulation*, 133(21), 2103–2122. <https://doi.org/10.1161/CIR.0000000000000380>
- Sanchez-Rodriguez, D., Marco, E., & Cruz-Jentoft, A. J. (2020). Defining sarcopenia: some caveats and challenges. *Current Opinion in Clinical Nutrition and Metabolic Care*, 23(2), 127–132. <https://doi.org/10.1097/MCO.0000000000000621>
- Sekmen, I.D., & Ünsar, S. (2018). Yoğun bakım ünitesinde tedavi gören hastaların deneyimlerinin belirlenmesi. *Kardiyovasküler Hemşirelik Dergisi*, 9(20), 113–119.
- Singer, A. J., Ng, J., Thode, H. C., Jr, Spiegel, R., & Weingart, S. (2017). Quick SOFA Scores Predict Mortality in Adult Emergency Department Patients With and Without Suspected Infection. *Annals of Emergency Medicine*, 69(4), 475–479. <https://doi.org/10.1016/j.annemergmed.2016.10.007>
- Sousa, Á. F. L., Queiroz, A. A. F. L. N., Oliveira, L. B., Moura, L. K. B., Andrade, D., Watanabe, E., & Moura, M. E. B. (2017). Deaths among the elderly with ICU infections. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 70(4), 733–739. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2016-0611>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2011). Yataklı sağlık tesislerinde yoğun bakım hizmetlerinin uygulama usul ve esasları hakkında tebliğ. Erişim adresi, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15146&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). Genel sağlık istatistikleri. Erişim adresi, <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). Hemşirelik yönetmeliği. Erişim adresi, <https://www.saglik.gov.tr/TR,10533/hemsirelik-yonetmeligi.html> <https://tybhd.org.tr/#>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). Yoğun bakım hemşireliği eğitim programı uygulama yönergesi. Erişim adresi, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11247/yogun-bakim-hemsireligi-egitim-programi-uygulama-yonergesi.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2016). Yoğun bakım ünitelerinin standartları genelgesi (2008/53). Erişim adresi, <https://www.saglik.gov.tr/TR,10979/yogun-bakim-uniterinin-standartlari-genelgesi-200853.html>
- Tang, H. J., Tang, H. J., Chang, C. M., Su, P. F., & Chen, C. H. (2020). Functional Status in Older Intensive Care Unit Survivors. *Clinical Nursing Research*, 29(1), 5–12. <https://doi.org/10.1177/1054773818785860>
- TÜİK. (2018). Nüfus projeksiyonları 2018-2080. Erişim adresi, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567> aşılıdır.
- Vincent, J. L., Moreno, R., Takala, J., Willatts, S., De Mendonça, A., Bruining, H., Reinhart, C. K., Suter, P. M., & Thijs, L. G. (1996). The SOFA (Sepsis-related Organ Failure Assessment) score to describe organ dysfunction/failure. On behalf of the Working Group on Sepsis-Related Problems of the European Society of Intensive Care Medicine. *Intensive Care Medicine*, 22(7), 707–710. <https://doi.org/10.1007/BF01709751>
- Wallace, L. M. K., Theou, O., Godin, J., Andrew, M. K., Bennett, D. A., & Rockwood, K. (2019). Investigation of frailty as a moderator of the relationship between neuropathology and dementia in Alzheimer's disease: a cross-sectional analysis of data from the Rush Memory and Aging Project. *The Lancet. Neurology*, 18(2), 177–184. [https://doi.org/10.1016/S1474-4422\(18\)30371-5](https://doi.org/10.1016/S1474-4422(18)30371-5)

- Walston, J., Robinson, T. N., Zieman, S., McFarland, F., Carpenter, C. R., Althoff, K. N., Andrew, M. K., Blaum, C. S., Brown, P. J., Buta, B., Ely, E. W., Ferrucci, L., High, K. P., Kritchevsky, S. B., Rockwood, K., Schmader, K. E., Sierra, F., Sink, K. M., Varadhan, R., & Hurria, A. (2017). Integrating Frailty Research into the Medical Specialties-Report from a U13 Conference. *Journal of the American Geriatrics Society*, 65(10), 2134–2139. <https://doi.org/10.1111/jgs.14902>
- WHO. (2021). Ageing. Erişim adresi, https://www.who.int/ageing/publications/global_health.pdf
- World Federation of Critical Care Nurses. (2016). Constitution world federation of critical care nurses 20 April 2016. Erişim adresi, <http://wfccn.org/wp-content/uploads/2018/12/Constitution-2016.2.pdf>

6. YAŞAM SONU BAKIM VE ÖLÜM

Mahmut Ateş

“İnsanların nasıl öldüğü, yaşayanların anısında kalır”

Dame Cecily Saunders

GİRİŞ

Yaşamlarının sonuna yaklaşan yaşlı bireylerin tüm hayatları boyunca olduğu gibi yaşam sonu dönemde ve ölüm sürecinde de sağlık bakımı alma hakları vardır. Yaşlı bireylerin çoğunluğu beklenen son olarak ölüm gerçeğini kabul edip, ölümü ile ilgili istediği uygulamalara ilişkin görüşlerini ifade etse de aslında kendi ölümüne hazır değildir. Yaşlı bireylerin yaşadığı hastalıklar, işlevsel kayıplar, sakatlık durumu ve bağımlılık düzeyinde artış ile ölümünün yaklaştığını düşünen yaşlı bireyin ölüm anksiyetesi artmaktadır. Artan ölüm anksiyetesi, uyku bozukluğu, ruhsal sorunlar, depresyon ve yaşam kalitesinde bozulmaya neden olmaktadır. Hemşire, yaşlı birey ve ailesinin yaşam sonu ve ölüm sürecinde gereksinimleri doğrultusunda bakımını sağlamaktan sorumludur. Yaşlı birey için huzurlu ölüm ortamının sağlanması için güvenli bir iletişim sağlanmalı ve sürdürülmelidir.

6.1. YAŞAM SONU BAKIM

Literatürde, palyatif bakım, yaşam sonu bakım, hospis, terminal dönem bakım kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Kavramlar arasındaki farkların kesin olmaması ile birlikte aralarında bazı ayrıntılar bulunmaktadır. Bu kavramlar içerisinde en sık karşımıza çıkan kavram palyatif bakım kavramıdır.

KAYNAKLAR

- Aksu, T., & Fadiloğlu, Ç. (2012) İyi ölüm ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 29, 1-15.
- Aktürk, D., & Şahin, M. (2019). Ölümle çok karşılaşan servislerde çalışan hemşirelerle meslekleri gereği ölümle karşılaşmayan kişilerde ölüm kaygısı, sürekli kaygı ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 9-23.
- Akyol, A. (2010) Yetişkinde ölüm süreci ve hemşirelik bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 26(3), 59-72.
- Alıcılar, H. E., Aylaz, R., Güneş, G., et al. (2021) Hemşirelerin ölüme karşı tutumları ve ilişkili faktörler: iki farklı hastane örneği/hemşirelerin ölüme karşı tutumları ve ilişkili faktörler: farklı iki hastane örneği. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 74(2): 149-155.
- Ateş M, Fadiloğlu Ç. (2017) Palyatif bakımda kayıp ve yas. Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. Editörler, Palyatif bakım semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 727-745.
- Busolo, D., & Woodgate, R. (2015) Palliative care experiences of adult cancer patients from ethnocultural groups: a qualitative systematic review protocol. *National Library of Medicine*, 1, 99-111.
- Bülbül Maraş, G. (2021). Terminal Dönemde Olan Yaşlıda Destek Bakım Vve Ölüm Kavramı, (1. Baskı), 476-480, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Cengiz, Z., Yıldırım, H., Kömürkara, S. (2020) Hemşirelerde kendini gerçekleştirme, palyatif bakıma yönelik tutum ve davranışları nasıl etkiler? *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(3), 578-589.
- Erdoğan, M. Y., & Özkan, M. (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Journal of Turgut Ozal Medical Center*, 14(3), 171-179.
- Fadiloğlu, Ç., & Ateş, M. (2017) Palyatif bakımda çok boyutlu hasta değerlendirmesi. Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. Editörler, Palyatif bakım semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 31-56.
- Fadiloğlu, Ç., & Hançerlioğlu, S. (2017) Yaşam sonu bakım ve ölüm. Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. Editörler, Palyatif bakım semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 701-726.
- Fadiloğlu, Ç. (2017). Palyatif Bakımda Genel Kavramlar, Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. (Editör), Palyatif Bakım Semptom Yönetimi ve Yaşam Sonu Bakım, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri, sp. 1-27.
- Filiz, N. Y., & Dikmen, Y. (2017) Yaşam Sonu Bakım Uygulamalarında Hasta Savunuculuğu. *Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 95-100.
- Göriş, S., Taşçı, S., Özkan, B. (2017) Effect of tTerminal patient care training on the nurses' attitudes toward death in an oncology hospital in Turkey. *J Cancer Education*, 32, 65-71.
- Gross, A.G. (2006). End-of-life care obstacles and facilitators in the critical care units of a community hospital. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 8, 92-102.
- Işık, E., Fadiloğlu, Ç., Demir, Y. (2009). Ölümle karşı tutum ölçeğinin türkçe çevirisinin hemşire popülasyonunda geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 11(2), 28-43.
- Kabalak, A.A., Öztürk, A.A., Çağıl, H. (2013). Yaşam sonu bakım organizasyonu: palyatif bakım. *Yoğun Bakım Dergisi*, 11(2), 56-70.
- Karahan, F.Ş., & Hamarta, E. (2019). Geriatrik olgularda kronik hastalıkların ve polifarmasinin ölüm kaygısı ve anksiyete üzerine etkisi. *Ege Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(1), 8-13.
- Matsunami, K., Tomita, K., Touge, H., Sakai, H., Yamasaki, A., Shimizu, E. (2018). Physical signs and

- clinical findings before death in Ill elderly patients. *Am J Hosp Palliat Care*, 35(4), 712-717. doi: 10.1177/1049909117733661.
- Nerse, S. (2020). Kırsal alandaki yaşlıların ölüm yeri ve ölüm deneyimi arasındaki ilişki. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 6(13), 133-156.
- Olgun, Ş., Yavuz Van Giersbergen, M. (2018) Kanıtla dayalı uygulamalar: yaşam sonu dönemde yetişkin bireyin hemşirelik bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 34(3), 179-191.
- Öngider, N., & Özışık Eyüboğlu, S. (2013). Depresyon tanısı almış hastalarda ölüm kaygısının araştırılması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 16(1), 34-46.
- Özçelik S. Wiew to palliative care and the role of nursing. *Journal of Medicine and Palliative Care*. 2020;1(3):76-82.
- Pehlivan S, Lafçı D, Vatanserver N, Yıldız E. (2020) Relationship between death anxiety of turkish nurses and their attitudes toward the dying patients. *Omega (Westport)*, 82(1), 128-140. doi: 10.1177/0030222819895122.
- Sayın Kasar, K., Yıldırım Y. (2017) Palyatif bakımda çok boyutlu hasta değerlendirilmesi. Yıldırım Y, Fadıloğlu Ç. Editörler, Konstipasyon, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 533-548.
- Solaimanzadeh, F., Mohammadinia, N., Solaimanzadeh, L. (2020). The relationship between spiritual health and religious coping with death anxiety in the elderly. *Journal of Religion and Health*, 59(4), 1925-1932. doi: 10.1007/s10943-019-00906-7.
- Tel, H., Koç, Medine, K., & Tel Aydın, H. (2020). Evde yaşayan yaşlılarda yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısının belirlenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-10.
- Türk Dil Kurumu Terminal Bakım Kavramı (20/07/2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>. Adresinden ulaşılmıştır.)
- Uslu ŞF, Terzioğlu F. (2015) Dünya’da ve Türkiye’de palyatif bakım eğitimi ve örgütlenmesi. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 4(2), 81-90.
- Üzen Cura, Ş., & Ateş, E. (2020). Palyatif bakım kliniğinde çalışan hemşirelerin ölmekte olan hastaya bakım vermede yaşadıkları zorluklar. *Journal of Academic Research in Nursing (JAREN)*, 6(3), 483-490.
- WHO (2020). (World Health Organization) Definition of palliative care, 04/07/2022 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care> adresinden ulaşılmıştır.)
- Yanartaş, F., Ateş, N., & Aşti, Türkinaz, A. (2023). Yaşlılarda yalnızlık ve ölüm korkusunun yaşam kalitesiyle ilişkisi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 601-606.
- Yılmaz, Ö., Bahat, G. (2019). Yaşlıda Hastane Temelli Palyatif Bakım ve Hospis. (M. İ. Naharcı, Ed.), Yaşlıların Hastanedeki Serüveni, (1.Baskı), 32-44, Ankara: Türkiye Klinikleri.

GIDA TOKSİKOLOJİSİ

Editörler

Prof. Dr. Ayhan Filazi - Prof. Dr. Ufuk Tansel Şireli

GIDA TOKSİKOLOJİSİ

Editörler: Prof. Dr. Ayhan Filazi - Prof. Dr. Ufuk Tansel Şireli

Yayın No.: 5288
Sağlık Bilimleri No.: 255
ISBN: 978-625-371-118-4
E-ISBN: 978-625-371-119-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Fatma Kama -fatma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Filazi, Ayhan - Şireli, Ufuk Tansel.

GIDA TOKSİKOLOJİSİ/Editörler: Ayhan Filazi - Ufuk Tansel Şireli

1. Basım. xviii + 734 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-371-118-4

E-ISBN: 978-625-371-119-1

1. Beslenme 2. Gıda 3. Güvenlik 4. Toksikoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Yazarlar	iii
Ön Söz	vii

Bölüm 1 Temel Kavramlar, Gıda ve Beslenmenin Önemi 1

1.1. Giriş ve Genel Bilgiler	1
1.2. Gıda ve Beslenme Toksikolojisinin Geçmişi ve Mevcut Durum	3
1.3. Gıda, Beslenme ve Sağlık ilişkisi	4
1.4. Gıdaların Doğası ve Karmaşıklığı	11
1.5. Gıdalardaki Zehir Kaynakları	14
1.5.1. Besinler	14
1.5.2. Gıdalardaki doğal zehirler	15
1.5.3. Gıda katkı maddeleri ve bulaşanlar	15
1.5.4. Gıdaların işlenmesi sırasında oluşan zehirler	16
1.6. Diyetin zehirlenmelerdeki etkileri	16
1.7. Gıdalarda bulunabilen zehirlerin insanlara yönelik etkileri	17
1.8. Gıda Toksikolojisinde Mide-Bağırsak Kanalının Önemi	18
1.9. Gıda Güvenliğini ve Beslenmeyi Etkileyen Faktörler	19
1.9.1. Toplumsal değişiklikler	19
1.9.2. Gıda üretimindeki son gelişmeler	20
1.9.3. İklim değişikliği	22
1.10. Gıda allerjisi ve gıda intoleransı	23
1.11. Sonuç	24
Kaynaklar	26

Bölüm 2 Beslenme ve Gıda Toksikolojisinin Biyobelirteçleri 31

2.1. Giriş ve Genel Bilgiler	31
2.2. Biyobelirteçlerin Sınıflandırılması	34
2.3. Gıda Toksikolojisinde Biyobelirteçler	35
2.3.1. Maruziyetin Biyobelirteçleri	36
2.3.2. Etkinin Biyobelirteçleri	37
2.3.3. Karsinogenezisin Biyobelirteçleri	39
2.3.4. Duyarlılığın biyobelirteçleri	41
2.4. Beslenmenin Biyobelirteçleri	42
2.4.1. Maruziyetin biyobelirteçleri	43
2.4.2. Etkinin biyobelirteçleri	45
2.4.3. Sağlık/hastalık ve fizyolojik durum biyobelirteçleri	45
2.5. Beslenme biyobelirteçlerinin tanımlanması ve yorumlanması	46
2.6. Omik Biyobelirteçler	48

2.7. Biyobelirteçlerin belirlendiği biyolojik örnekler	52
2.8. Sonuç ve Öneriler	55
Kaynaklar	57

Bölüm 3. İnsan Sağlığı Açısından Gıda Katkı Maddelerine Bakış 65

3.1. Giriş	65
3.2. Gıda Katkı Maddeleri	68
3.3. Bazı Gıda Katkılarının İnsan Sağlığına Etkileri	71
3.4. Sonuç	90
Kaynaklar	91

Bölüm 4. Bitki Kaynaklı Doğal Toksinler 97

4.1. Giriş	97
4.2. Alkaloidler	98
4.2.1. Piperidin Alkaloidleri	99
4.2.2. Kinolizidin Alkaloidleri	101
4.2.3. Steroidal Alkaloidler ve Steroidal Glikoalkaloidler	103
4.2.4. Pirolizidin Alkaloidleri	106
4.2.5. Ksantin Alkaloidleri	108
4.2.6. Efedrin Alkaloidleri	109
4.2.8. İzokinolin alkaloidleri	112
4.3. Glikozitler	113
4.3.1. Siyanojenik Glikozitler	113
4.3.2. Steroidal/Triterpenoid Glikozitler	115
4.3.3. Kumin Glikozitler	118
4.4. Fitoöstrojenler	120
4.5. Proteinli Bileşikler, Polipeptitler ve Aminler	122
4.5.1. Lektinler (Hemaglutininler)	122
4.5.2. Enzim İnhibitörleri	124
4.5.3. Toksik Amino Asitler (Latirojenler)	126
4.6. Toksik Lipitler	127
4.6.1. Erüsik Asit	128
4.6.2. Sterkulik ve Malvalik Asitler	129
4.6.3. Çoklu doymamış yağ asitleri	129
4.7. Gossipol	130
4.8. Oksalatlar	131
4.9. Grayanotoksin	133
4.10. Guatrojenler	133
4.11. Fitatlar	135
4.12. Tanenler	136
4.13. Yavşan Otu (Thujon) Toksinleri	137
4.14. Eğrelti Otu Toksinleri	138
4.15. Bitki Toksinlerinin Tayini	139
4.16. Sonuç	140
Kaynaklar	141

Bölüm 5. Mantar Toksinleri 151

5.1. Giriş	151
5.2. Mantar zehirlenmesinin nedenleri	154
5.3. Mantar Toksinleri	154

5.3.1. Siklopeptidler (Amatoksinler, Fallotoksinler ve Virotoksinler)	154
5.3.2. Orellaninler	161
5.3.3. Gyromitrin (monometilhidrazin)	163
5.3.4. Muskarin	165
5.3.5. Muskimol ve İbotenik asit	167
5.3.6. Psilosibin ve Psilosin	169
5.3.7. Koprin (Coprine)	171
5.3.8. Diğer toksinler	172
5.4. Sonuç	173
Kaynaklar	174

Bölüm 6. Fitoöstrojenler 179

6.1. Giriş	179
6.2. Fitoöstrojenlerin yapıları, sınıflandırılması ve etki mekanizmaları	180
6.2.1 İzoflavonoidler	182
6.2.2. Stilbenler	183
6.2.3 Lignanlar	184
6.2.4 Kumestanlar	185
6.3. Fitoöstrojenlerin Sağlık Üzerine Etkileri	186
6.3.1 Ürogenital sistem	186
6.3.2 Kardiyovasküler sistem	187
6.3.3 İskelet sistemi	188
6.3.4 Kanser	189
6.3.5. Diğer etkileri	190
6.4. Sonuç	191
Kaynaklar	193

Bölüm 7. Gıda Alerjileri 197

7.1. Giriş	197
7.2. Besin Alerjilerinin Sınıflandırılması	198
7.2.1. IgE Aracılı Besin Alerjileri	199
7.2.2. IgE Aracılı Olmayan Besin Alerjileri	201
7.3. Bağırsak Anatomisi	202
7.4. Savunma Mekanizması	204
7.5. Gıda alerjisi patogeneğinde deri bariyerinin rolü	205
7.6. Oral Tolerans	205
7.7. Antijen Transportu	206
7.8. T-hücreleri	207
7.9. Tuft Hücreleri	208
7.10. $\gamma\delta$ T hücreleri	208
7.11. CD8+ T hücreleri	208
7.12. Epitel hücreleri	208
7.13. Tip 2 doğal lenfoid hücreler	208
7.14. Mast hücreleri	209
7.15. CD14+ monositler	209
7.16. Duyarlılık	209
7.17. Duyarsızlaştırma	209
7.18. Tolerans ve duyarsızlaştırmanın karşılaştırılması	209
7.19. Besin Proteinine İlişkili Enterokolit ve Proktokolit	210
7.20. Çölyak Hastalığı	210
7.21. Karma Tip (IgE ve hücre ilişkili) Reaksiyonlar	211

7.22. Alerjik Eozinofilik Özofajit ve Gastroenterit	211
7.23. Gıdalarda Bulunan Alerjenler	211
7.24. Protein ailesine göre hayvansal kaynaklı gıda alerjenleri:	212
7.24.1. Tropomyosinler (Omurgasız tropomyozinleri)	212
7.24.2. Parvalbüminler/EF-el proteinleri	212
7.24.3. Kazeinler	212
7.24.4. Minör aileler	212
7.25. Protein ailesine göre bitki kökenli gıda alerjenleri:	212
7.25.1. Prolamin süper ailesi	212
7.25.2. Kupin süper ailesi	213
7.25.3. Bet v 1 süper ailesi	213
7.25.4. Minör aileler	213
7.26. Hayvansal Kökenli Alerjenler	213
7.26.1. İnek sütü	213
7.26.2. Yumurta	215
7.26.3. Su Ürünleri	217
7.26.4. Kabuklu ve Yumuşakça Alerjenleri	220
7.26.5. Et	222
7.27. Bitkisel Kökenli Alerjenler	224
7.27.1. Yer Fıstığı ve Ürünleri	224
7.27.2. Soya Fasulyesi ve Diğer Baklagiller	226
7.27.3. Tahıllar	227
7.27.4. Kabuklu Yemişler (Tree nuts)	231
7.27.5. Fındık	231
7.27.6. Ceviz	231
7.27.7. Pıkan cevizi	233
7.27.8. Badem	233
7.27.9. Kaju	234
7.27.10. Antep Fıstığı	234
7.27.11. Brezilya fıstığı	234
7.27.12. Hindistan cevizi	235
7.27.13. Sebze ve Meyveler	235
7.28. Klinik Bulgular	239
7.29. IgE aracılı gıda alerjileri	239
7.30. IgE aracılı olmayan reaksiyonlar	241
7.31. Karma Tip Aşırı Duyarlılık	242
7.32. Tanı	243
7.33. Öykü ve Fiziksel Muayene	243
7.34. Tanısal Testler	244
7.34.1. Deri prik testi (DPT)	244
7.34.2. Serum spesifik IgE (SsIgE) ölçümü	246
7.34.3. Eliminasyon diyeti	247
7.34.4. Besin yükleme (provokasyon) testi	248
7.35. Gıda Alerjilerinin Yönetimi Ve Korunma	250
Kaynaklar	253

Bölüm 8. Biyojen Aminler 265

8.1. Giriş	265
8.2. Biyojen Amin Oluşum Mekanizması	266
8.3. Biyojen Amin Oluşumunda Mikroorganizmaların Rolü	268
8.4. Biyojen Aminlerin Fizyolojik ve Toksikolojik Etkileri	270
8.4.1. Histamin	272

8.4.2. Scombroid Balık Zehirlenmesi	273
8.4.3. Peynir Reaksiyonu	273
8.4.4. Karsinogenez	274
8.5. Biyojen Aminlerin Analiz Yöntemleri	274
8.5.1. Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi (HPLC)	275
8.5.2. Kapılar Elektroferez (CE)	275
8.5.3. Gaz Kromatografisi (GC)	276
8.5.4. Biyojen Aminlerin Belirlenmesinde Kromatografik Olmayan Yaklaşımlar	276
8.6. Gıdalarda Biyojen Amin Varlığı	277
8.6.1. Süt ve Süt Ürünleri	277
8.6.2. Et ve Et Ürünleri	279
8.6.3. Su Ürünleri	279
8.6.4. Alkollü ve Alkolsüz İçecekler	281
8.6.5. Bitki ve Sebzeler	283
8.6.6. Meyveler ve Kuruyemişler	283
8.6.7. Tahıllar ve Türevleri	285
8.7. Biyojen Aminlerin Toksik Değerleri ve Yasal Mevzuat	285
8.8. Biyojen Amin Oluşumunun Kontrolü	287
Kaynaklar	289

Bölüm 9. Sucul Hayvan Zehirleri 297

9.1. Giriş	297
9.2. Kabuklu Deniz Hayvanları Kaynaklı İntoksikasyonlar	302
9.2.1. Paralitık Kabuklu Deniz Hayvanları Zehirlenmesi Paralytic Shellfish Poisoning (PSP)	302
9.2.2. Diyaretik Kabuklu Deniz Hayvanları Zehirlenmesi (Diarrhetic Shellfish Poisoning: DSP)	303
9.2.3. Nörotoksik Kabuklu Deniz Hayvanları Zehirlenmesi (Neurotoxic Shellfish Poisoning: NSP, Brevetoxic Shellfish Poisoning)	304
9.2.4. Amnesik Kabuklu Deniz Hayvanları Zehirlenmesi (Amnesic Shellfish Poisoning: ASP)	306
9.2.5. Azaspirasit Kabuklu Deniz Hayvanları Zehirlenmesi (Azaspiracid Shellfish Poisoning: AZP)	307
9.3. Balık Kaynaklı İntoksikasyonlar	308
9.3.1. Skombroid (Histamin) Balık Zehirlenmesi	308
9.3.2. Balon Balığı Zehirlenmesi (Puffer Fish Poisoning: PEP)	310
9.3.3. Ciguatera Balık Zehirlenmesi (Ciguatera Fish Poisoning: CFP)	312
Kaynaklar	315

Bölüm 10 Mikrobiyel Gıda Enfeksiyon ve Zehirlenmeleri 323

10.1. Giriş	323
10.2. Gıda enfeksiyon ve zehirlenmelerine neden olan bakteriler	325
10.3. Funguslar ve Mikotoksinler	356
10.3.1. Başlıca önemli mikotoksinler	359
10.4. Viruslar	366
10.4.1. Hepatitis- A ve E- virusları	368
10.4.2. Noroviruslar	369
10.4.3. Rotaviruslar	370
10.4.4. Diğer viral etkenler	370
Kaynaklar	371

Bölüm 11. Gıdalardaki Mikotoksinler ve Risk Değerlendirmesi 381

11.1. Giriş	381
11.2. Mikotoksin Kaynakları ve Türleri	382

11.3. Mikotoksin Oluşumunu Etkileyen Faktörler	383
11.3.1. Fiziksel Faktörler	383
11.3.3. Kimyasal Faktörler	385
11.4. Gıdalardaki Mikotoksinler	386
11.4.1. Aflatoksinler	386
11.4.2. Okratoksinler	386
11.4.3. Fumonisinler	387
11.4.4. Triketesenler	387
11.4.5. Zearalenon	388
11.4.6. Patulin	388
11.4.7. Sitrinin	388
11.4.8. Ergot Alkaloitleri	388
11.5. Mikotoksinlerin Sağlık Üzerine Etkileri	389
11.5.1. Aflatoksinler	389
11.5.2. Okratoksinler	390
11.5.3. Fumonisinler	390
11.5.4. Zearalenon	390
11.5.5. Triketesenler	391
11.5.6. Patulin	391
11.5.7. Sitrinin	391
11.5.8. Ergot Alkaloitleri	392
11.6. Mikotoksinlerin Ekonomi Üzerine Etkisi	394
11.7. Mikotoksin Oluşumunun Önlenmesi/Detoksifikasyonu	394
11.7.1. Fiziksel Yöntemler	395
11.7.2. Kimyasal Yöntemler	396
11.7.3. Biyolojik Yöntemler	396
11.7.4. Yenilikçi Detoksifikasyon Yöntemleri	397
11.8. Mikotoksinlerin Analiz Yöntemleri	397
11.8.1. Kromatografik Teknikler	398
11.8.2. İmmünojenik Yöntemler	399
11.8.3. Diğer Yöntemler	400
11.9. Gıdalardaki Mikotoksinler ile İlgili Yasal Düzenlemeler	400
Kaynaklar	404

Bölüm 12 Gıdalardaki Metaller ve Risk Değerlendirmesi 415

12.1. Giriş	415
12.2. Gıdalardaki Metaller	416
12.3. Gıdalarda Metal Kontaminasyonu	416
12.3.1. Cıva	417
12.3.2. Kadmiyum	420
12.3.3. Kurşun	423
12.3.4. Arsenik	426
12.3.5. Nikel	428
12.3.6. Alüminyum	429
12.6. Sonuç ve Öneriler	430
Kaynaklar	433
Ekler	438

Bölüm 13. Gıdalardaki Pestisitler ve Risk Değerlendirmesi 439

13.1. Giriş	439
13.2. Pestisitlerin Sınıflandırılması	440

13.3. Pestisitlerin Kullanımı	441
13.4. Pestisitlerin Fiziko-Kimyasal Özellikleri ve Toksisitesi	442
13.5. Gıdalardaki Pestisit Kalıntıları	443
13.6. Pestisitlerin Sağlığa Etkileri	462
13.7. Gıdalardaki Pestisit Kalıntıları İçin Yasal Düzenlemeler ve Yönetmelik	468
13.8. Gıdalardaki Pestisit Kalıntı Analizlerinde Kullanılan Yöntemler	469
İmmunolojik Testler	470
Kromatografik Yöntemler	470
Spektrofotometrik Yöntem	472
1.9. Entegre Haşere Yönetimi ve Pestisitlere Alternatif Yöntemler	472
Biyolojik Kontrol	473
Biyopestisitler	473
Semiokimyasallar	474
Transgenik Ürünler	475
Kaynaklar	476
	487

Gıdalarda Veteriner İlaç-Hormon Kalıntıları ve Risklerinin Değerlendirilmesi 487

14.1. Giriş	487
14.2. Risklerin Değerlendirilmesi	487
14.3. Kalıntıya Neden Olan Sebepler	492
14.3.1. Uygulayıcıya Bağlı Sebepler	492
14.3.2. Hayvana Bağlı Sebepler	492
14.3.3. İlaçla Bulaşık Yem	493
14.3.4. İlaçlar Arası Kimyasal Etkileşim	493
14.3.5. Çevreye Bağlı Değişimler	494
14.4. Başlıca İlaç Grupları	494
14.4.1. A Grubu İlaçlar	494
14.4.2. B Grubu İlaçlar (Woodhead+ ve tek tek bakılacak)	499
14.5. İlaç-Hormon Kalıntılarının Neden Oldukları Sağlık Problemleri	508
14.5.1. Aşırı Duyarlılık Reaksiyonları	508
14.5.2. Zehirlilik	509
14.5.3. Endokrin Sistem Üzerindeki Etkiler	510
14.5.4. Kanserojen, Mutajen ve Tetatojen Etkiler	510
14.5.5. Mikroflora Üzerine Etkiler ve Antibiyotik Dirençliliği	511
14.6. Kalıntı Kontrol Programları	511
Kaynaklar	514

Bölüm 15 Gıdalarda Bulunan Nanomateryaller 521

1.1. Giriş	521
15.2. Nanomateryallerin Gıda Sektöründe Kullanımı	522
15.3. Gıdalarda Yaygın Olarak Bulunan Nanomateryaller ve Toksikolojik Değerlendirilmeleri	525
15.3.1. Gıdalarda Bulunan Nano Boyutlu Doğal Maddeler	525
15.3.2. Gıdalarda Enkapsülasyon Amaçlı Kullanılan Nanomateryaller	526
15.3.3. Nano gıda katkı maddeleri ve takviyeleri	534
15.4. Dünyada ve Türkiye'de Nanomateryallerin Gıda Maddelerinde Kullanımı İle İlgili Düzenlemeler	542
15.5. Sonuç	544
Kaynaklar	546

Bölüm 16. Gıdalardaki Endokrin Bozucu Bileşikler 551

16.1. Giriş	551
16.2. Gıdalarda EBK Bulaş Kaynakları	558
16.2.1. Yem	558
16.2.2. Yem Depolama	564
16.2.3. Yem İşleme	564
16.2.4. Uygunsuz atık bertarafı	564
16.2.5. Yetiştirme	565
16.2.6. Gıda İşleme	567
16.2.7. Gıdayla Temas Eden Maddeler	571
16.2.8. Pişirme İşlemi	579
16.3. Sonuç	580
Kaynaklar	582

Bölüm 17. Gıda İşinlama 587

17.1. Giriş	587
17.2. Işınlanmış Gıdaların Güvenilirliği	590
17.3. Besin Değeri Kayıpları	592
17.4. Yasal Düzenlemeler	594
Kaynaklar	596

Bölüm 18. Gıdaların İşlenmesi Sırasında Oluşan Toksinler 599

18.1. Giriş	599
18.2. Üretim Sırasında Meydana Gelen Kontaminantlar	600
18.2.1. Akrilamid	600
18.2.2. Benzen	602
18.2.3. Kloropropanol	603
18.2.4. Furan	605
18.2.5. Nitrozaminler	606
18.2.6. Heterosiklik aminler (HCAs)	608
18.2.7. Polisiklik Aromatik Hidrokarbonlar (PAHs)	609
18.2.8. İleri glikasyon son ürünleri (Advanced Glycation End-Products – AGEs)	611
18.2.9. Etil karbamat	612
18.3. Üretim Süreçleri Risklerinden Korunma Ve Kontrol	614
Kaynaklar	615

Bölüm 19. Gıdalarla Temas Eden Madde ve Malzemelerle İlgili Sağlık Riskleri**621**

19.1. Giriş	621
19.2. Kağıt-karton (geri dönüşümlü, baskılı) ambalajlardan kaynaklanan bulaşmalar	625
19.3. MOSH/MOAH	625
19.4. Diizopropilnaftalin (DIPN)	628
19.5. Benzofenon ve 4-metilbenzofenon	628
19.6. 2-isopropylthioxanthone (ITX) ve 2-ethylhexyl-4-dimethylaminobenzoate (EHDAB)	629
19.7. Plastik esaslı ambalajlardan kaynaklanan bulaşmalar:	630
19.8. Fitalatlar	631
19.9. Bisfenol A (BPA) (2,2-bis(4-hydroxyphenyl)propane)	633
19.10. Primer Aromatik Aminler (PAA)	636
19.11. Per-ve Polifloroalkil Maddeler (PFAS)	637
Kaynaklar	642

Bölüm 20. İlaç ve Gıda Etkileşimleri	653
20.1. Giriş	653
20.2. Gıda Varlığında Biyoyararlanımı Değişen İlaçlar	657
20.2.1. Angiotensin Dönüştürücü Enzim (ACE) inhibitörleri	657
20.2.2. Antikoagülanlar	658
20.2.3. Kalsiyum Kanalı Antagonistleri	658
20.2.4. Diüretikler	658
20.2.5. Antibiyotikler	659
20.2.6. Antihistaminikler	659
20.2.7. Lipid değiştirici ajanlar (Statinler)	660
20.2.8. Bronkodilatörler	660
Kaynaklar	662
Bölüm 21. Gıdalardaki Toksinlerin Epidemiyolojik ve Tıbbi Etkileri	665
21.1. Giriş	665
21.2. Gıda Kaynaklı Zehirlenmeler ve Enfeksiyonlar	666
Bacillus cereus	666
Brucella spp.	668
Staphylococcus aureus	670
Clostridium botulinum	671
Enterotoksijenik E. coli	673
Listeria monocytogenes	673
Salmonellozis	675
Vibrio parahaemolyticus	676
21.3. Metaller	677
Kaynaklar	680
Bölüm 22. Gıda Güvenliği Sağlama Yöntemleri	685
22.1. Giriş	685
22.2. Türkiye'de Gıda Güvenliği Mevzuatı	686
Osmanlı Dönemi Gıda Güvenliği Mevzuatı	686
Cumhuriyet Dönemi Gıda Güvenliği Mevzuatları	686
22.3. Gıda Güvenliği	687
22.4. Gıda Güvenliği Yönetim Sistemleri	688
22.4.1. GMP (Good Manufacturing Practices-İyi Üretim Uygulamaları)	688
22.4.2. GAP (Good Agricultural Practice-İyi Tarım Uygulamaları)	689
22.4.3. GLP (Good Laboratory Practice-İyi Laboratuvar Uygulamaları)	689
22.4.4. GVP (Good Veterinary Practice-İyi Veteriner Hekimlik Uygulamaları)	689
22.4.5. GDP (Good Distribution Practice-İyi Dağıtım Uygulamaları)	690
22.4.6. GHP (Good Hygienic Practice-İyi Hijyen Uygulamaları)	690
22.5. HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point-Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizi)	690
22.5.1. HACCP Prensipleri	691
22.5.2. HACCP Ön Koşul Programları	691
22.5.3. HACCP Sistemi Uygulama Basamakları	692
22.6. ISO 22000:2018 (International Standard Organization) Yönetim Sistemi	695
22.6.1. ISO 22000:2018 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemindeki Terimler:	699
22.7. British Retail Consortium (BRC) Global Standarts	701
22.8. International Featured Standard (IFS) Food	702
22.9. Gıda Güvenliği Kuruluşları	703
22.9.1. Uluslararası Gıda Güvenliği Kuruluşları	703

22.10. Türkiye’de Gıda Güvenliği Kuruluşları	705
T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı	705
T.C. Sağlık Bakanlığı	705
Türk Standartları Enstitüsü (TSE)	705
Kaynaklar	706

Bölüm 23. Bakteriyofajlar Tarafından Kodlanan Toksik Metabolitler 709

23.1. Giriş	709
23.2. Bakteriyofajlar	710
23.2.1. Faj-Konak İlişkileri	711
23.3. Bakteriyofajlar Tarafından Kodlanan Virülens Faktörler	712
23.3.1. Bakteriyofajlar Tarafından Kodlanan Ekstrasellüler Toksinler	713
23.3.2. Bakteriyofajlar Tarafından Kodlanan Efektör Proteinler	721
23.3.3. Adezyonda ve Bağışıklık Mekanizmalarının Aşılmasında Etkili Bakteriyofajlarca Kodlanan Proteinler	722
23.4. Bakteriyofajlar Neden Ekzotoksinleri ve Diğer Virülens Faktörleri Kodlar?	725
23.5. Hayvan ve İnsan Mikrobiyotasında Fajlar ve Etkileşimleri	726
Kaynaklar	728

Bölüm 1

Temel Kavramlar, Gıda ve Beslenmenin Önemi

Ayhan Filazi

1.1. GİRİŞ VE GENEL BİLGİLER

Toksikoloji genel olarak zehir bilimi olarak tanımlanır. “Zehir”, “zehirli madde” veya “toksik madde” ise aynı anlamda kullanılan terimlerdir. Zehir, vücutta şekillenebilen veya vücuda ağız, solunum, deri veya parenteral yolla verildiğinde veya temas ettiğinde, normal fizyolojik olayları etkileyen veya sağlığa yönelik olumsuz etkilere neden olabilen herhangi bir maddedir. Biyolojik kaynaklardan (hayvan, bitki veya botulismus toksini gibi patojen bakteriler) gelen zehirlere toksin (veya biyotoksin) adı verilir. Bununla beraber halk arasında zehir, yanlış olarak vücut ağırlığının kilogramı başına birkaç miligram dozda olumsuz etkilere neden olan en güçlü maddeleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Hâlbuki her maddenin zehirlilik yapma potansiyeli olduğu bilinmelidir. “Zehirli” (toksik) terimi, vücudun o maddeye maruz kaldığında ondan olumsuz yönde etkileneceğini yani organizmayı zehirleyebileceğini ifade etmek için kullanılır. “Zehirlilik” veya “toksisite” terimi, bir maddenin zehirliliğini veya hastalığa neden olabilen derecesini veya miktarını tanımlar ve bazen yanlış olarak zehirlenme yerine de kullanılır. Yani bir maddenin zehirliliğinin veya toksisitesinin ölçüsü için kullanılır. “Zehirlenme” (toksikozis veya intoksikasyon) terimi ise bir zehirin neden olduğu olumsuz sağlık etkilerini tanımlamak için kullanılır. “Toksik belirti” terimi, canlılara temas eden bir zehirin varlığını gösteren herhangi bir his veya belirtiyi ifade eder. “Seçici toksisite”, bir kimyasalın canlının bir tarafına zararlı etki yapmaksızın öteki tarafına hasar verebilmesi durumudur. “Bireysel duyarlılık” terimi bireyler arasında zararlı maddeye yanıtın tipindeki farklılığı tanımlar. Her birey tektir (çünkü genomları oluşturan 3 milyar baz çiftinin yaklaşık %0.1’i farklıdır) ve bundan dolayı maruziyete yanıt oldukça farklı olabilir. Bir maddeye maruz kalma bir bireyde etkisiz olabilirken diğer bireyde ciddi hastalığa ve diğerinde kanser veya zehirlenme belirtilerinin gelişmesine neden olabilir. “Duyarlı alt popülasyon” terimi zararlı maddelerin etkilenmeye en müsait bireylerde zehirlenmeye neden olduğunu açıklar. Bu bireyler genellikle çok genç, kronik bir hastalığı olan veya çok yaşlı bireylerdir. Aynı zamanda gebe dişi bireyler ve doğurma yaşındaki dişi bireyler

KAYNAKLAR

- Adamski, Z., Bufo, S. A., Milella, L., & Scrano, L. (2021). Identification and Functional Characterization of Plant Toxins. *Toxins*, 13, 228
- Adeyeye, S. A. O., & Ashaolu, T. J. (2020). Polycyclic Aromatic Hydrocarbons Formation and Mitigation in Meat and Meat Products. *Polycyclic Aromatic Compounds*, 1-11.
- Adeyeye, S. A. O., & Ashaolu, T. J. (2021). Heterocyclic amines formation and mitigation in processed meat and meat products: a review. *Journal of Food Protection*.
- Adipah, S. (2018). Introduction of human health associated with risk assessment. *Journal of Environmental Science and Public Health*, 2(4), 179-187.
- Apungu, F. K., Apprey, C., Amewu, E. K. A., Ahuno, S. T., & Kwarteng, A. (2020). Nutritional and health status of people living with HIV/AIDS in the eastern region of Ghana. *Nutrition & Food Science*, 50(4), 765-783.
- Asim, M., & Nawaz, Y. (2018). Child malnutrition in Pakistan: evidence from literature. *Children*, 5(5), 60.
- Axelrod, C. H., & Saps, M. (2018). The role of fiber in the treatment of functional gastrointestinal disorders in children. *Nutrients*, 10(11), 1650.
- Bashan, I., & Bakman, M. (2018). The effect of daily walnut consumption on dyslipidemia. *Journal of Food Quality*, Article ID: 4731826
- Bekele, D. (2020). A Review on the Relationship Between Nutrition and Health Condition in Humans. *Biomedical Journal of Scientific and Technical Research*, 29(3), 22453-22461.
- Biggs, J. M., Morgan, J. A., Lardieri, A. B., Kishk, O. A., & Klein-Schwartz, W. (2017). Abuse and misuse of selected dietary supplements among adolescents: A look at poison center data. *The Journal of Pediatric Pharmacology and Therapeutics*, 22(6), 385-393.
- Binns, C. W., Lee, M. K., Maycock, B., Torheim, L. E., Nanishi, K., & Duong, D. T. T. (2021). Climate change, food supply, and dietary guidelines. *Annual review of public health*, 42, 233-255.
- Black, H. S., Thornby, J. I., Wolf Jr, J. E., Goldberg, L. H., Herd, J. A., Rosen, T., ... & Foreyt, J. P. (1995). Evidence that a low-fat diet reduces the occurrence of non-melanoma skin cancer. *International Journal of Cancer*, 62(2), 165-169.
- Bonaccorsi, G., Garamella, G., Cavallo, G., & Lorini, C. (2020). A systematic review of risk assessment associated with jellyfish consumption as a potential novel food. *Foods*, 9(7), 935.
- Boyce, J. A., Assa'ad, A., Burks, A. W., Jones, S. M., Sampson, H. A., Wood, R. A., ... & Schwaninger, J. M. (2011). Guidelines for the diagnosis and management of food allergy in the United States: summary of the NIAID-sponsored expert panel report. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 64(1), 175-192.
- Burdock, G. A., & Carabin, I. G. (2004). Generally recognized as safe (GRAS): history and description. *Toxicology letters*, 150(1), 3-18.
- Chhabra, R. S., & Eastin Jr, W. C. (1984). Intestinal absorption and metabolism of xenobiotics in laboratory animals. In: *Intestinal Toxicology*, Ed: Schiller CM, New York: Raven Press, p. 145.
- Choudhuri, S., Chanderbhan R., F., Mattia, A. (2019). *Food Toxicology: Fundamental and Regulatory Aspects* In: Casarett and Doull's *Toxicology: The Basic Science of Poisons*, 9th edition, Ed: Klaassen CD, McGraw-Hill Education, pp.1315-1359.
- Committee on World Food Security. (2012). Coming to terms with terminology: Food security, nutrition security, food security and nutrition, food and nutrition security. Proceedings of the 39th session of the Committee on World Food Security. Erişim: <http://www.fao.org/3/MD776E/MD776E.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2021
- Conant, J., & Fadem, P. (2012). *A Community Guide to Environmental Health*, Hesperian health guides.
- Concon, J. M. (1988). *Food toxicology. Part A: Principles and concepts; Part B: Contaminants and additives*. Marcel Dekker Inc.
- Cornelis, M. C. (2019). Genetic determinants of beverage consumption: Implications for nutrition and health. *Advances in food and nutrition research*, 89, 1-52.

- Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bell, S., Bellamy, R., ... & Patterson, C. (2009). Managing the health effects of climate change: lancet and University College London Institute for Global Health Commission. *The lancet*, 373(9676), 1693-1733.
- Çakır, N. (2005). Güncel Bir Halk Sağlığı Sorunu: Trişinelozis. *Flora*, 10(4), 163-170.
- Dabrowski, W., M. (2005). Toxins in Food – The Past and The Present. In: *Toxins in Food*. Ed: Dabrowski WM, Sikorski ZE, CRC Press, pp:1-10.
- Dalton, T. A., & Berry, R. S. (1992). Hepatotoxicity associated with sustained-release niacin. *The American journal of medicine*, 93(1), 102-104.
- Damerau, K., Waha, K., & Herrero, M. (2019). The impact of nutrient-rich food choices on agricultural water-use efficiency. *Nature Sustainability*, 2(3), 233-241.
- Daş, Y.K., Aksoy, A. (2021). Bitkisel Zehirlenmeler. In: *Veteriner Toksikoloji ve Çevre Koruma*, Ed: Filazi A, Nobel Yayınevi, s.221-310.
- Di Daniele, N., Marrone, G., Di Lauro, M., Di Daniele, F., Palazzetti, D., Guerriero, C., & Noce, A. (2021). Effects of caloric restriction diet on arterial hypertension and endothelial dysfunction. *Nutrients*, 13(1), 274.
- Dilworth, L. L., Riley, C. K., & Stennett, D. K. (2017). Plant constituents: Carbohydrates, oils, resins, balsams, and plant hormones. In *Pharmacognosy* (pp. 61-80). Academic Press.
- Dipasquale, V., Cucinotta, U., & Romano, C. (2020). Acute Malnutrition in Children: Pathophysiology, Clinical Effects and Treatment. *Nutrients*, 12(8), 2413.
- Dunk, J. H., & Jones, D. S. (2020). Sounding the alarm on climate change, 1989 and 2019. *New England Journal of Medicine*, 382(3), 205-207.
- Dunn, R. J., Stanitski, D. M., Gobron, N., Willett, K. M., Ades, M., Adler, R., ... & Streletskiy, D. A. (2020). Global climate. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 101(101 (8)), S9-S127.
- EFSA Panel on Contaminants in the Food Chain (CONTAM). (2015). Scientific opinion on acrylamide in food. *EFSA Journal*, 13(6), 4104.
- Erro, R., Brigo, F., Tamburin, S., Zamboni, M., Antonini, A., & Tinazzi, M. (2018). Nutritional habits, risk, and progression of Parkinson disease. *Journal of neurology*, 265(1), 12-23.
- Esnafoglu, E., & Ozturan, D. D. (2020). The relationship of severity of depression with homocysteine, folate, vitamin B12, and vitamin D levels in children and adolescents. *Child and adolescent mental health*, 25(4), 249-255.
- Fagbamigbe, A. F., Adebawale, A. S., & Ajayi, I. (2019). An assessment of the nutritional status of ART receiving HIV-orphaned and vulnerable children in South-West Nigeria. *Heliyon*, 5(12), e02925.
- FAO. (2009a). *Global agriculture towards 2050: High-level Expert Forum on how to feed the world in 2050*. Erişim: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/expert_paper/How_to_Feed_the_World_in_2050.pdf, Erişim tarihi: Mayıs 2021.
- FAO. (2009b). *Declaration of the World Food Summit on Food Security*. Rome. Erişim: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Declaration/WSFS09_Draft_Declaration.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2021
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2020). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets*. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en>.
- Ferguson, C. C., Knol, L. L., Halli-Tierney, A., & Ellis, A. C. (2019). Dietary Supplement Use is High among Individuals with Parkinson Disease. *Southern medical journal*, 112(12), 621-625.
- Filazi, A. (2021). Genel Toksikoloji. In: *Veteriner Toksikoloji ve Çevre Koruma*, Ed: Filazi A, Nobel Yayınevi, s.1-79.
- Flamm, W.,G., Kotsonis, F.,N., Hjelle, J.J. (2002). Threshold of regulation: A unifying concept in food safety assessment. In: *Nutritional Toxicology*, 2nd ed. Ed: Kotsonis F, Mackey M, Hjelle J, New York: Taylor & Francis, 2002, p. 190.
- Friel, S. (2020). Climate change and the people's health: the need to exit the consumptagenic system. *The Lancet*, 395(10225), 666-668.

- Gallo, M., Ferrara, L., Calogero, A., Montesano, D., & Naviglio, D. (2020). Relationships between food and diseases: What to know to ensure food safety. *Food Research International*, 137, 1094-114.
- Gemed, H. F., & Ratta, N. (2014). Antinutritional factors in plant foods: Potential health benefits and adverse effects. *International Journal of Nutrition and Food Sciences*, 3(4), 284-289.
- Grob, K., Spinner, C., Brunner, M., & Etter, R. (1999). The migration from the internal coatings of food cans; summary of the findings and call for more effective regulation of polymers in contact with foods: a review. *Food Additives & Contaminants*, 16(12), 579-590.
- Gupta, P. K. (2020). *Food Toxicology*. In: *Problem Solving Questions in Toxicology*, Ed. Gupta PK, Springer, Cham, pp. 255-262.
- Hanson, C., Bowser, E. K., Frankenfield, D. C., & Piemonte, T. A. (2021). Chronic obstructive pulmonary disease: a 2019 evidence analysis center evidence-based practice guideline. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 121(1), 139-165.
- Hathcock, J. (Ed.). (2012). *Nutritional Toxicology: Definition and Scope* In: *Nutritional Toxicology*, Vol. 1, Ed: Hathcock J, Elsevier, pp.1-15
- Heinitz, S., Piaggi, P., Yang, S., Bonfiglio, S., Steel, J., Krakoff, J., & Votruba, S. B. (2018). Response of skeletal muscle UCP2-expression during metabolic adaptation to caloric restriction. *International journal of obesity*, 42(5), 974-984.
- Huff, M. W. (1989). Research horizons in hyperlipidemia and atherosclerosis. *The Canadian journal of cardiology*, 5(7), VIII-VIII.
- James, A. K., Nehzati, S., Dolgova, N. V., Sokaras, D., Kroll, T., Eto, K., ... & George, G. N. (2020). Rethinking the Minamata tragedy: what mercury species was really responsible?. *Environmental science & technology*, 54(5), 2726-2733.
- Kotsonis, F. N., & Burdock, G. A. (2008). *Food toxicology*. Casarett and Doull's *Toxicology: The Basic Science of Poisons*, 1191-1236.
- Lazarus, N. R. (1996). Population heterogeneity and its impact on the risk management of food safety. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 2(2-3), 89-91.
- Li, L., Pan, M., Pan, S., Li, W., Zhong, Y., Hu, J., & Nie, S. (2020). Effects of insoluble and soluble fibers isolated from barley on blood glucose, serum lipids, liver function and caecal short-chain fatty acids in type 2 diabetic and normal rats. *Food and Chemical Toxicology*, 135, 110937.
- Lione, A., & Smith, J. C. (1982). The mobilization of aluminium from three brands of chewing gum. *Food and Chemical Toxicology*, 20(6), 945-946.
- Lovati, M. R., Manzoni, C., Canavesi, A., Sirtori, M., Vaccarino, V., Marchi, M., ... & Sirtori, C. R. (1987). Soybean protein diet increases low density lipoprotein receptor activity in mononuclear cells from hypercholesterolemic patients. *The Journal of clinical investigation*, 80(5), 1498-1502.
- Ma, W., Nguyen, L. H., Song, M., Jovani, M., Liu, P. H., Cao, Y., ... & Chan, A. T. (2019). Intake of dietary fiber, fruits, and vegetables and risk of diverticulitis. *Official journal of the American College of Gastroenterology* | *ACG*, 114(9), 1531-1538.
- Meldrum, D. R., Morris, M. A., & Gambone, J. C. (2017). Obesity pandemic: causes, consequences, and solutions—but do we have the will? *Fertility and sterility*, 107(4), 833-839.
- Muriuki, J. M., Mentzer, A. J., Webb, E. L., Morovat, A., Kimita, W., Ndungu, F. M., ... & Atkinson, S. H. (2020). Estimating the burden of iron deficiency among African children. *BMC medicine*, 18(1), 1-14.
- Novak, J. S., & Juneja, V. K. (2002). *Clostridium perfringens*: hazards in new generation foods. *Innovative Food Science & Emerging Technologies*, 3(2), 127-132.
- Omaye, S. T. (2004). *Food and nutritional toxicology*. CRC press.
- Ozbay, S., Sireli, U., Filazi, A. (2019). Nitrosamines, Their Chemistries and Effects on Health. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 5(4), 124-133.
- Pernu, N., Keto-Timonen, R., Lindström, M., & Korkeala, H. (2020). High prevalence of *Clostridium botulinum* in vegetarian sausages. *Food Microbiology*, 91, 103512.

- Roca-Saavedra, P., Mendez-Vilabrille, V., Miranda, J. M., Nebot, C., Cardelle-Cobas, A., Franco, C. M., & Cepeda, A. (2018). Food additives, contaminants and other minor components: effects on human gut microbiota—a review. *Journal of physiology and biochemistry*, 74(1), 69-83.
- Sachan, A., & Hendrich, S. (2018). *Food Toxicology: Current Advances and Future Challenges*. CRC Press.
- Sabatino, A., Regolisti, G., Karupaiah, T., Sahathevan, S., Singh, B. S., Khor, B. H., ... & Fiaccadori, E. (2017). Protein-energy wasting and nutritional supplementation in patients with end-stage renal disease on hemodialysis. *Clinical nutrition*, 36(3), 663-671.
- Sage, R. F. (2020). Global change biology: A primer. *Global change biology*, 26(1), 3-30.
- Sánchez-Villegas, A., Toledo, E., De Irala, J., Ruiz-Canela, M., Pla-Vidal, J., & Martínez-González, M. A. (2012). Fast-food and commercial baked goods consumption and the risk of depression. *Public health nutrition*, 15(3), 424-432.
- Santeramo, F. G., Carlucci, D., De Devitiis, B., Seccia, A., Stasi, A., Viscecchia, R., & Nardone, G. (2018). Emerging trends in European food, diets and food industry. *Food Research International*, 104, 39-47.
- Sharma, P., Dwivedi, S., & Singh, D. (2016). Global poverty, hunger, and malnutrition: a situational analysis. In: *Biofortification of food crops*. Springer, New Delhi, pp. 19-30.
- Shibamoto, T., & Bjeldanes, L. F. (2009). *Introduction to food toxicology*. 2nd Edition, Elsevier.
- Sikand, G., Cole, R. E., Handu, D., deWaal, D., Christaldi, J., Johnson, E. Q., ... & Ekvall, S. M. (2018). Clinical and cost benefits of medical nutrition therapy by registered dietitian nutritionists for management of dyslipidemia: A systematic review and meta-analysis. *Journal of clinical lipidology*, 12(5), 1113-1122.
- Sireli, U. T., Filazi, A., Yurdakok-Dikmen, B., Iplikcioglu-Cil, G., Kuzukiran, O., & Orhan, C. E. (2017). Determination of phthalate residues in different types of yogurt by gas chromatography-mass spectrometry and estimation of yogurt-related intake of phthalates. *Food Analytical Methods*, 10(9), 3052-3062.
- Stafford, E. G., Tell, L. A., Lin, Z., Davis, J. L., Vickroy, T. W., Riviere, J. E., & Baynes, R. E. (2018). Consequences of fipronil exposure in egg-laying hens. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 253(1), 57-60.
- Stahl, T., Taschan, H., & Brunn, H. (2011). Aluminium content of selected foods and food products. *Environmental Sciences Europe*, 23(1), 37.
- Takahashi, Y., Okamura, Y., Morimoto, N., Mihara, K., Maekawa, S., Wang, H. C., ... & Hikima, J. I. (2020). Interleukin-17A/F1 from Japanese pufferfish (*Takifugu rubripes*) stimulates the immune response in head kidney and intestinal cells. *Fish & Shellfish Immunology*, 103, 143-149.
- Tandon, S. K., Khandelwal, S., Jain, V. K., & Mathur, N. (1994). Influence of dietary iron deficiency on nickel, lead and cadmium intoxication. *Science of the total environment*, 148(2-3), 167-173.
- Thomas, D. R. (2004). Vitamins in health and aging. *Clinics in geriatric medicine*, 20(2), 259-274.
- Tuck, C. J., Biesiekierski, J. R., Schmid-Grendelmeier, P., & Pohl, D. (2019). Food intolerances. *Nutrients*, 11(7), 1684.
- Vågsholm, I., Arzoomand, N. S., & Boqvist, S. (2020). Food security, safety, and sustainability—getting the trade-offs right. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 4, 16.
- Wang, J., & Sampson, H. A. (2011). Food allergy. *The Journal of clinical investigation*, 121(3), 827-835.
- Waqas, A., Elhady, M., Dila, K. S., Kaboub, F., Nhien, C. H., Al-Husseini, M. J., ... & Huy, N. T. (2018). Association between maternal depression and risk of infant diarrhea: a systematic review and meta-analysis. *Public health*, 159, 78-88.
- Wells, J. C., Sawaya, A. L., Wiback, R., Mwangome, M., Poullas, M. S., Yajnik, C. S., & Demaio, A. (2020). The double burden of malnutrition: aetiological pathways and consequences for health. *The Lancet*, 395(10217), 75-88.
- World Health Organization. (2019). *Essential nutrition actions: mainstreaming nutrition through the life-course*. Geneva: World Health Organization.

- Wu, W. C., Lin, C. I., Li, Y. F., Chang, L. Y., & Chiang, T. L. (2020). The mediating effect of dietary patterns on the association between mother's education level and the physical aggression of five-year-old children: a population-based cohort study. *BMC pediatrics*, 20, 1-10.
- Xiao, J., & Bai, W. (2019). Bioactive phytochemicals. *Critical reviews in food science and nutrition*, 59(6), 827-829.
- Xie, L., Ding, N., Zhang, H., Liu, K., Xiong, J., Ma, S., ... & Jiang, Y. (2021). SNF5 promotes IL-1 β expression via H3K4me1 in atherosclerosis induced by homocysteine. *The International Journal of Biochemistry & Cell Biology*, 135, 105974.
- Xu, C., Kohler, T. A., Lenton, T. M., Svenning, J. C., & Scheffer, M. (2020). Future of the human climate niche. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(21), 11350-11355.
- Yosef, D., Abay, B., Ramesh, D., Rajib, D., & Blessa, S. (2011). Raw meat consumption and incidence of bovine cysticercosis in Ethiopia: a brief overview. *Food Science Research Journal*, 2(1), 83-91.

Bölüm 2

Beslenme ve Gıda Toksikolojisinin Biyobelirteçleri

Ayhan Filazi

2.1. GİRİŞ VE GENEL BİLGİLER

Besin içeriğince zengin veya sağlığa yararlı olduğu bilinen bazı bileşenlerle takviye edilen gıdalar dünyanın her tarafında pazarlanmaktadır. Örneğin kolesterol düşürücü ve antioksidan etkileri nedeniyle lif ve mineral kaynağı olan bazı deniz yosunu türleri ve fitokimyasallarla takviye edilmiş gıdalara ilginin giderek arttığı görülmektedir. Bununla beraber bu gıdalar, metaller (arsenik, civa, kadmiyum, kurşun gibi) ve/veya gıda işleme ve muhafaza sırasında oluşan oksidasyon bileşikleri (fitosterol oksitler) gibi doğal olarak oluşan toksik maddelerin kaynakları olabilirler. Örneğin pirincin inorganik arsenik, tahılların çölyak hastaları için glüten kaynağı olduğu bilinmektedir. Ayrıca gıdaların aşırı tüketimi obeziteye de neden olabilir. Şüphesiz gıdalardaki zehirli maddelerin toksisitesi ve insan sağlığına yönelik tehlikeleri, gıdadaki konsantrasyonlarıyla ilgili olup zehirlenmeler genellikle doza bağlıdır (Giménez-Bastida ve Laparra-Llopis, 2018).

Bir bireyin beslenme durumu, belirli bir yaşam döneminde fizyolojik besin ihtiyaçlarının ne ölçüde karşılandığını yansıtır. Vücudun günlük ihtiyaçlarını karşılayacak besinleri dengeli bir şekilde tüketen insanlar kendi büyüme, gelişme ve uygun hücre/doku değişimlerini sağlarken aynı zamanda küresel sağlığa da katkı sunarlar. Bir bireyin diyeti ile beslenme durumunu değerlendirmek için genellikle son 24 saatte tükettiği gıdalar, ulusal/yerel gıda tüketim kayıtları veya tükettiği gıdalara yönelik anketlerden elde edilen veriler kullanılır (Thompson ve ark., 2010). Bu türden verilerin toplanması ve işlenmesinde son yıllarda ilerleme kaydedilmiş olsa da tüketilen gıda verilerinin toplanması yöntemlerinde bazı dezavantajlar bulunmaktadır. Birincisi, veri toplama araçları súbjektiftir. Çünkü insanlar çoğu zaman tükettikleri her şeyi tam olarak hatırlayamazlar veya gıdaların belirli içeriklerini/bileşenlerini bilemezler veya porsiyon boyutlarını doğru bir şekilde tahmin etmekte zorlanabilirler (Frobisher ve Maxwell, 2003). Bunun yanında özellikle sosyal kabul edilebilirliği daha fazla olan tüketim miktarlarını veya kimi zaman diyet yapan ve aşırı kilolu olanlar tükettikleri gıdaları genellikle olduğundan daha az bildirmektedir (Maurer ve ark., 2006). Bu faktörlerin hepsinin bir arada olması diyetin değerlendirilmesinde ölçüm hatalarına

KAYNAKLAR

- Abdullah, A., Kitteringham, N. R., Jenkins, R. E., Goldring, C., Higgins, L., Yamamoto, M., ... & Park, B. K. (2012). Analysis of the role of Nrf2 in the expression of liver proteins in mice using two-dimensional gel-based proteomics. *Pharmacological reports*, 64(3), 680-697.
- Abu-Shanab, A., & Quigley, E. M. (2010). The role of the gut microbiota in nonalcoholic fatty liver disease. *Nature reviews Gastroenterology & hepatology*, 7(12), 691-701.
- Agresti, R., Meneghini, E., Baili, P., Minicozzi, P., Turco, A., Cavallo, I., ... & Sant, M. (2016). Association of adiposity, dysmetabolisms, and inflammation with aggressive breast cancer subtypes: a cross-sectional study. *Breast cancer research and treatment*, 157(1), 179-189.
- Azkargorta, M., Soria, J., Acera, A., Iloro, I., & Elortza, F. (2017). Human tear proteomics and peptidomics in ophthalmology: Toward the translation of proteomic biomarkers into clinical practice. *Journal of proteomics*, 150, 359-367.
- Bal, S. H., & Budak, F. (2013). Genomik, proteomik kavramlarına genel bakış ve uygulama alanları. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 39(1), 65-69.
- Beaumont, M., Portune, K. J., Steuer, N., Lan, A., Cerrudo, V., Audebert, M., ... & Blachier, F. (2017). Quantity and source of dietary protein influence metabolite production by gut microbiota and rectal mucosa gene expression: a randomized, parallel, double-blind trial in overweight humans. *The American journal of clinical nutrition*, 106(4), 1005-1019.
- Beckmann, M., Joosen, A. M., Clarke, M. M., Mugridge, O., Frost, G., Engel, B., ... & Lodge, J. K. (2016). Changes in the human plasma and urinary metabolome associated with acute dietary exposure to sucrose and the identification of potential biomarkers of sucrose intake. *Molecular nutrition & food research*, 60(2), 444-457.
- Belury, M. A., Cole, R. M., Bailey, B. E., Ke, J. Y., Andridge, R. R., & Kiecolt-Glaser, J. K. (2016). Erythrocyte linoleic acid, but not oleic acid, is associated with improvements in body composition in men and women. *Molecular nutrition & food research*, 60(5), 1206-1212.
- Benford, D. J., Hanley, A. B., Bottrill, K., Oehlschlager, S., Balls, M., Branca, F., ... & Schilter, B. (2000). Biomarkers as predictive tools in toxicity testing: the report and recommendations of ECVAM workshop 40. *Alternatives to laboratory animals*, 28(1), 119-131.
- Bjork, J. A., Lau, C., Chang, S. C., Butenhoff, J. L., & Wallace, K. B. (2008). Perfluorooctane sulfonate-induced changes in fetal rat liver gene expression. *Toxicology*, 251(1-3), 8-20.
- Bonafè, M., Marchegiani, F., Cardelli, M., Olivieri, F., Cavallone, L., Giovagnetti, S., ... & Franceschi, C. (2002). Genetic analysis of Paraoxonase (PON1) locus reveals an increased frequency of Arg192 allele in centenarians. *European Journal of Human Genetics*, 10(5), 292-296.
- Bozkır, S., & Kahraman, H. A. (2020). Proteomik Teknolojisi ve Gıda Biliminde Kullanım Alanları. In: *Hayvancılık Alanında Akademik Araştırmalar*, Ed. Yenilmez, F., İksad Yayınevi, Ankara pp: 47-76.
- Bravi, F., Wiens, F., Decarli, A., Dal Pont, A., Agostoni, C., & Ferraroni, M. (2016). Impact of maternal nutrition on breast-milk composition: a systematic review. *The American journal of clinical nutrition*, 104(3), 646-662.
- Brennan, L. (2013). Metabolomics in nutrition research: current status and perspectives. *Biochemical Society Transactions*, 41(2), 670-673.
- Cappelle, D., Neels, H., De Keukeleire, S., Fransen, E., Dom, G., Vermassen, A., ... & van Nuijs, A. L. (2017). Ethyl glucuronide in keratinous matrices as biomarker of alcohol use: A correlation study between hair and nails. *Forensic science international*, 279, 187-191.
- Carboni, F., Valle, M., Camperchioli, I., Sandri, G. B. L., Sentinelli, S., & Garofalo, A. (2016). Mesothelial cyst of the round ligament of the liver. *Journal of minimal access surgery*, 12(1), 83.
- Cerdá, B., Periago, P., Espín, J. C., & Tomás-Barberán, F. A. (2005). Identification of urolithin A as a metabolite produced by human colon microflora from ellagic acid and related compounds. *Journal of agricultural and food chemistry*, 53(14), 5571-5576.
- Chalabi, N., Satih, S., Delort, L., Bignon, Y. J., & Bernard-Gallon, D. J. (2007). Expression profiling by whole-genome microarray hybridization reveals differential gene expression in breast cancer

- cell lines after lycopene exposure. *Biochimica et Biophysica Acta (BBA)-Gene Structure and Expression*, 1769(2), 124-130.
- Chan, L. N., & Mike, L. A. (2014). The Science and Practice of Micronutrient Supplementations in Nutritional Anemia: An Evidence-Based Review. *Journal of Parenteral and Enteral Nutrition*, 38(6), 656-672.
- Chandramouli, K., & Qian, P. Y. (2009). Proteomics: challenges, techniques and possibilities to overcome biological sample complexity. *Human genomics and proteomics: HGP*, 2009.
- Chen, R., Mias, G. I., Li-Pook-Than, J., Jiang, L., Lam, H. Y., Chen, R., ... & Snyder, M. (2012). Personal omics profiling reveals dynamic molecular and medical phenotypes. *Cell*, 148(6), 1293-1307.
- Cicalini, I., Rossi, C., Pieragostino, D., Agnifili, L., Mastropasqua, L., di Ioia, M., ... & Del Boccio, P. (2019). Integrated lipidomics and metabolomics analysis of tears in multiple sclerosis: an insight into diagnostic potential of lacrimal fluid. *International journal of molecular sciences*, 20(6), 1265.
- Colston, J. M., Peñataro Yori, P., Colantuoni, E., Moulton, L. H., Ambikapathi, R., Lee, G., ... & Kosek, M. N. (2017). A methodologic framework for modeling and assessing biomarkers of environmental enteropathy as predictors of growth in infants: an example from a Peruvian birth cohort. *The American journal of clinical nutrition*, 106(1), 245-255.
- Cooper, C. L., O'Toole, S. A., & Kench, J. G. (2013). Classification, morphology and molecular pathology of premalignant lesions of the pancreas. *Pathology*, 45(3), 286-304.
- Da Silva, J. V. B., de Oliveira, C. A. F., & Ramalho, L. N. Z. (2021). An overview of mycotoxins, their pathogenic effects, foods where they are found and their diagnostic biomarkers. *Food Science and Technology*. DOI: 10.1590/fst.48520
- Dangleben, N. L., Skibola, C. F., & Smith, M. T. (2013). Arsenic immunotoxicity: a review. *Environmental Health*, 12(1), 1-15.
- Daşgın, H., & Yıldız, E. (2014). Akrilamid ve Sağlık. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 42(3), 228-233.
- De Craemer, S., Croes, K., Van Larebeke, N., Sioen, I., Schoeters, G., Loots, I., ... & Baeyens, W. (2016). Investigating unmetabolized polycyclic aromatic hydrocarbons in adolescents' urine as biomarkers of environmental exposure. *Chemosphere*, 155, 48-56.
- de Haas, S., Delmar, P., Bansal, A. T., Moisse, M., Miles, D. W., Leighl, N., ... & Lambrechts, D. (2014). Genetic variability of VEGF pathway genes in six randomized phase III trials assessing the addition of bevacizumab to standard therapy. *Angiogenesis*, 17(4), 909-920.
- de Mello, V. D. F., Kolehmanien, M., Schwab, U., Pulkkinen, L., & Uusitupa, M. (2012). Gene expression of peripheral blood mononuclear cells as a tool in dietary intervention studies: what do we know so far?. *Molecular nutrition & food research*, 56(7), 1160-1172.
- de Vries, J.Y., Antoine, J. M., Burzykowski, T., Chiodini, A., Gibney, M., Kuhnle, G., ... & Rowland, I. (2013). Markers for nutrition studies: review of criteria for the evaluation of markers. *European journal of nutrition*, 52(7), 1685-1699.
- de Vries, J.Y., Pundir, S., Mckenzie, E., Keijer, J., & Kussmann, M. (2018). Maternal circulating vitamin status and colostrum vitamin composition in healthy lactating women—a systematic approach. *Nutrients*, 10(6), 687.
- Desai, G. S., & Mathews, S. T. (2014). Saliva as a non-invasive diagnostic tool for inflammation and insulin-resistance. *World journal of diabetes*, 5(6), 730.
- Dias, J. A., Fredrikson, G. N., Ericson, U., Gullberg, B., Hedblad, B., Engström, G., ... & Wirfält, E. (2016). Low-grade inflammation, oxidative stress and risk of invasive post-menopausal breast cancer—a nested case-control study from the malmö diet and cancer cohort. *PLoS One*, 11(7), e0158959.
- Díaz-Rúa, R., Keijer, J., Caimari, A., van Schothorst, E. M., Palou, A., & Oliver, P. (2015). Peripheral blood mononuclear cells as a source to detect markers of homeostatic alterations caused by the intake of diets with an unbalanced macronutrient composition. *The Journal of nutritional biochemistry*, 26(4), 398-407.

- Domingo, J. L. (2012). Health risks of dietary exposure to perfluorinated compounds. *Environment international*, 40, 187-195.
- Dragsted, L. O. (2010). Biomarkers of meat intake and the application of nutrigenomics. *Meat science*, 84(2), 301-307.
- Duda, D. G. (2012). Molecular biomarkers of response to antiangiogenic therapy for cancer. *International Scholarly Research Notices*, 2012.
- Duscharla, D., Bhumireddy, S. R., Lakshetti, S., Pospisil, H., Murthy, P. V. L. N., Walther, R., ... & Ummanni, R. (2016). Prostate cancer associated lipid signatures in serum studied by ESI-tandem mass spectrometry as potential new biomarkers. *PLoS One*, 11(3), e0150253.
- Elmadfa, I., & Meyer, A. L. (2010). Importance of food composition data to nutrition and public health. *European journal of clinical nutrition*, 64(3), S4-S7.
- Feil, R., & Fraga, M. F. (2012). Epigenetics and the environment: emerging patterns and implications. *Nature reviews genetics*, 13(2), 97-109.
- Forbes, A. L., Arnaud, M. J., Chichester, C. O., Cook, J. D., Harrison, B. N., Hurrell, R. F., ... & Whittaker, P. (1989). Comparison of in vitro, animal, and clinical determinations of iron bioavailability: International Nutritional Anemia Consultative Group Task Force report on iron bioavailability. *The American journal of clinical nutrition*, 49(2), 225-238.
- Fuente, H. D. L., Portales-Perez, D., Baranda, L., Diaz-Barriga, F., Saavedra-Alanis, V., Layseca, E., & González-Amaro, R. (2002). Effect of arsenic, cadmium and lead on the induction of apoptosis of normal human mononuclear cells. *Clinical & Experimental Immunology*, 129(1), 69-77.
- Frobisher, C., & Maxwell, S. M. (2003). The estimation of food portion sizes: a comparison between using descriptions of portion sizes and a photographic food atlas by children and adults. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 16(3), 181-188.
- Gao, N., Ding, L., Pang, J., Zheng, Y., Cao, Y., Zhan, H., & Shi, Y. (2020). Metabonomic-Transcriptome Integration Analysis on Osteoarthritis and Rheumatoid Arthritis. *International journal of genomics*, 2020.
- Gareau, M. G., Wine, E., Rodrigues, D. M., Cho, J. H., Whary, M. T., Philpott, D. J., ... & Sherman, P. M. (2011). Bacterial infection causes stress-induced memory dysfunction in mice. *Gut*, 60(3), 307-317.
- Gart, E., Souto Lima, E., Schuren, F., De Ruiter, C. G., Attema, J., Verschuren, L., ... & Kleemann, R. (2019). Diet-independent correlations between bacteria and dysfunction of gut, adipose tissue, and liver: A comprehensive microbiota analysis in feces and mucosa of the ileum and colon in obese mice with NAFLD. *International journal of molecular sciences*, 20(1), 1.
- Gil-Izquierdo, A., L Penalvo, J., I Gil, J., Medina, S., N Horcajada, M., Lafay, S., ... & Ferreres, F. (2012). Soy isoflavones and cardiovascular disease epidemiological, clinical and-omics perspectives. *Current pharmaceutical biotechnology*, 13(5), 624-631.
- Giménez-Bastida, J. A., Laparra-Llopis, J., M. (2018). Biomarkers in Food Toxicology. In: Sachan, A., & Hendrich, S. (Eds.). (2018). *Food Toxicology: Current Advances and Future Challenges*. CRC Press.
- Gimenez-Bastida, J. A., Martinez-Florensa, M., Espin, J. C., Tomas-Barberan, F. A., & Garcia-Conesa, M. T. (2009). A citrus extract containing flavanones represses plasminogen activator inhibitor-1 (PAI-1) expression and regulates multiple inflammatory, tissue repair, and fibrosis genes in human colon fibroblasts. *Journal of agricultural and food chemistry*, 57(19), 9305-9315.
- Golasik, M., Przybyłowicz, A., Woźniak, A., Herman, M., Gawęcki, W., Goluśński, W., ... & Piekoszewski, W. (2015). Essential metals profile of the hair and nails of patients with laryngeal cancer. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, 31, 67-73.
- Gonçalves-de-Albuquerque, C. F., Medeiros-de-Moraes, I. M., Oliveira, F. M. D. J., Burth, P., Bozza, P. T., Castro Faria, M. V., ... & Castro-Faria-Neto, H. C. D. (2016). Omega-9 oleic acid induces fatty acid oxidation and decreases organ dysfunction and mortality in experimental sepsis. *PLoS One*, 11(4), e0153607.

- Grady, W. M., & Pritchard, C. C. (2014). Molecular alterations and biomarkers in colorectal cancer. *Toxicologic pathology*, 42(1), 124-139.
- Grandjean, P., & Landrigan, P. J. (2014). Neurobehavioural effects of developmental toxicity. *The lancet neurology*, 13(3), 330-338.
- Gundert-Remy, U., Dahl, S. G., Boobis, A., Kremers, P., Kopp-Schneider, A., Oberemm, A., ... & Pelkonen, O. (2005). Molecular approaches to the identification of biomarkers of exposure and effect—report of an expert meeting organized by COST Action B15. *Toxicology letters*, 156(2), 227-240.
- Guo, J., Xie, K., & Zheng, S. (2016). Molecular biomarkers of pancreatic intraepithelial neoplasia and their implications in early diagnosis and therapeutic intervention of pancreatic cancer. *International journal of biological sciences*, 12(3), 292.
- Heijtz, R. D., Wang, S., Anuar, F., Qian, Y., Björkholm, B., Samuelsson, A., ... & Pettersson, S. (2011). Normal gut microbiota modulates brain development and behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(7), 3047-3052.
- Hocman, G. (1988). Chemoprevention of cancer: phenolic antioxidants (BHT, BHA). *International Journal of Biochemistry*, 20(7), 639-651.
- Hodgkinson, A. J., Wallace, O. A., Kruger, M. C., & Prosser, C. G. (2018). Effect of the dietary delivery matrix on vitamin D3 bioavailability and bone mineralisation in vitamin-D3-deficient growing male rats. *British Journal of Nutrition*, 119(2), 143-152.
- Hossein-nezhad, A., & Holick, M. F. (2013, July). Vitamin D for health: a global perspective. In *Mayo clinic proceedings* (Vol. 88, No. 7, pp. 720-755). Elsevier.
- IARC (2012). Arsenic, metals, fibres, and dusts. IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, 100(PT C), 11. Erişim: <https://publications.iarc.fr/Book-And-Report-Series/Iarc-Monographs-On-The-Identification-Of-Carcinogenic-Hazards-To-Humans/Arsenic-Metals-Fibres-And-Dusts-2012>.
- Jansen, F., Nickenig, G., & Werner, N. (2017). Extracellular vesicles in cardiovascular disease: potential applications in diagnosis, prognosis, and epidemiology. *Circulation research*, 120(10), 1649-1657.
- Jobgen, W., Fu, W. J., Gao, H., Li, P., Meininger, C. J., Smith, S. B., ... & Wu, G. (2009). High fat feeding and dietary L-arginine supplementation differentially regulate gene expression in rat white adipose tissue. *Amino acids*, 37(1), 187-198.
- Junker, Y., Zeissig, S., Kim, S. J., Barisani, D., Wieser, H., Leffler, D. A., ... & Schuppan, D. (2012). Wheat amylase trypsin inhibitors drive intestinal inflammation via activation of toll-like receptor 4. *Journal of Experimental Medicine*, 209(13), 2395-2408.
- Kasurka, C. B. (2019). Moleküler Toksikoloji ve “Omik” Teknolojileri. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8(1), 42-55.
- Kato, Y. (2016). Neutrophil myeloperoxidase and its substrates: formation of specific markers and reactive compounds during inflammation. *Journal of clinical biochemistry and nutrition*, 58(2), 99-104.
- Katz, S. A., & Katz, R. B. (1992). Use of hair analysis for evaluating mercury intoxication of the human body: a review. *Journal of Applied Toxicology*, 12(2), 79-84.
- Keser, N., Pazarbaşı, A., & Özpak, L. (2014). Metilentetrahidrofolat redüktaz aktivitesi ve folat metabolizması. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 23(2), 237-256.
- Khamis, M. M., Adamko, D. J., & El-Aneed, A. (2017). Mass spectrometric based approaches in urine metabolomics and biomarker discovery. *Mass spectrometry reviews*, 36(2), 115-134.
- King, J. C., Brown, K. H., Gibson, R. S., Krebs, N. F., Lowe, N. M., Siekmann, J. H., & Raiten, D. J. (2015). Biomarkers of Nutrition for Development (BOND)—zinc review. *The Journal of nutrition*, 146(4), 858S-885S.
- Knowles, M. A., & Hurst, C. D. (2015). Molecular biology of bladder cancer: new insights into pathogenesis and clinical diversity. *Nature reviews cancer*, 15(1), 25-41.
- Konishi, H., Ichikawa, D., Komatsu, S., Shiozaki, A., Tsujiura, M., Takeshita, H., ... & Otsuji, E. (2012). Detection of gastric cancer-associated microRNAs on microRNA microarray comparing pre-and post-operative plasma. *British journal of cancer*, 106(4), 740-747.

- Laparra, J. M., Alfonso-García, A., Alegría, A., Barberá, R., & Cilla, A. (2015). 7keto-stigmasterol and 7keto-cholesterol induce differential proteome changes to intestinal epithelial (Caco-2) cells. *Food and Chemical Toxicology*, 84, 29-36.
- Laparra, J. M., Velez, D., Montoro, R., Barbera, R., & Farre, R. (2004). Bioaccessibility of inorganic arsenic species in raw and cooked *Hizikia fusiforme* seaweed. *Applied Organometallic Chemistry*, 18(12), 662-669.
- Leghi, G. E., Middleton, P. F., & Muhlhausler, B. S. (2018). A methodological approach to identify the most reliable human milk collection method for compositional analysis: a systematic review protocol. *Systematic reviews*, 7(1), 1-5.
- Lichtenstein, P., Holm, N. V., Verkasalo, P. K., Iliadou, A., Kaprio, J., Koskenvuo, M., ... & Hemminki, K. (2000). Environmental and heritable factors in the causation of cancer—analyses of cohorts of twins from Sweden, Denmark, and Finland. *New England journal of medicine*, 343(2), 78-85.
- Lin, D., Hollander, Z., Meredith, A., & McManus, B. M. (2009). Searching for ‘omic’ biomarkers. *Canadian Journal of Cardiology*, 25, 9A-14A.
- Maurer, J., Taren, D. L., Teixeira, P. J., Thomson, C. A., Lohman, T. G., Going, S. B., & Houtkooper, L. B. (2006). The psychosocial and behavioral characteristics related to energy misreporting. *Nutrition reviews*, 64(2), 53-66.
- Melo, S. A., Luecke, L. B., Kahlert, C., Fernandez, A. F., Gammon, S. T., Kaye, J., ... & Kalluri, R. (2015). Glypican-1 identifies cancer exosomes and detects early pancreatic cancer. *Nature*, 523(7559), 177-182.
- Morey, J. S., Ryan, J. C., & Van Dolah, F. M. (2006). Microarray validation: factors influencing correlation between oligonucleotide microarrays and real-time PCR. *Biological procedures online*, 8(1), 175-193.
- Nagata, M., Muto, S., & Horie, S. (2016). Molecular biomarkers in bladder cancer: novel potential indicators of prognosis and treatment outcomes. *Disease markers*, 2016.
- Nair, S., Xu, C., Shen, G., Hebbar, V., Gopalakrishnan, A., Hu, R., ... & Kong, A. N. T. (2006). Pharmacogenomics of phenolic antioxidant butylated hydroxyanisole (BHA) in the small intestine and liver of Nrf2 knockout and C57BL/6J mice. *Pharmaceutical research*, 23(11), 2621-2637.
- Nowak, B., & Chmielnicka, J. (2000). Relationship of lead and cadmium to essential elements in hair, teeth, and nails of environmentally exposed people. *Ecotoxicology and Environmental safety*, 46(3), 265-274.
- Ocloń, E., Latacz, A., Zubel-Łojek, J., & Pierzchała-Koziec, K. (2016). Hyperglycemia-induced changes in miRNA expression patterns in epicardial adipose tissue of piglets. *The Journal of endocrinology*, 229(3), 259-266.
- O'Connor, M. Y., Thoreson, C. K., Ramsey, N. L., Ricks, M., & Sumner, A. E. (2013). The uncertain significance of low vitamin D levels in African descent populations: a review of the bone and cardiometabolic literature. *Progress in cardiovascular diseases*, 56(3), 261-269.
- O’Gorman, A., Gibbons, H., & Brennan, L. (2013). Metabolomics in the identification of biomarkers of dietary intake. *Computational and structural biotechnology journal*, 4(5), e201301004.
- Palou, M., Picó, C., & Palou, A. (2018). Leptin as a breast milk component for the prevention of obesity. *Nutrition reviews*, 76(12), 875-892.
- Palou, M., Torrens, J. M., Castillo, P., Sánchez, J., Palou, A., & Picó, C. (2020). Metabolomic approach in milk from calorie-restricted rats during lactation: a potential link to the programming of a healthy phenotype in offspring. *European journal of nutrition*, 59(3), 1191-1204.
- Patel, M. S., & Srinivasan, M. (2011). Metabolic programming in the immediate postnatal life. *Annals of nutrition and metabolism*, 58(Suppl. 2), 18-28.
- Picó, C., Serra, F., Rodríguez, A. M., Keijer, J., & Palou, A. (2019). Biomarkers of nutrition and health: New tools for new approaches. *Nutrients*, 11(5), 1092.
- Pielaat, A., Barker, G. C., Hendriksen, P., Hollman, P., Peijnenburg, A., & Ter Kuile, B. H. (2013). A foresight study on emerging technologies: State of the art of omics technologies and potential applications in food and feed safety. *EFSA Supporting Publications*, 10(10), 495E.

- Potischman, N. (2003). Biologic and methodologic issues for nutritional biomarkers. *The Journal of nutrition*, 133(3), 875S-880S.
- Raghavan, R., Ashour, F. S., & Bailey, R. (2016). A review of cutoffs for nutritional biomarkers. *Advances in Nutrition*, 7(1), 112-120.
- Rahman, A., Vahter, M., Ekström, E. C., Rahman, M., Golam Mustafa, A. H. M., Wahed, M. A., ... & Persson, L. Å. (2007). Association of arsenic exposure during pregnancy with fetal loss and infant death: a cohort study in Bangladesh. *American journal of epidemiology*, 165(12), 1389-1396.
- Rainen, L., Oelmueller, U., Jurgensen, S., Wyrich, R., Ballas, C., Schram, J., ... & Tryon, V. (2002). Stabilization of mRNA expression in whole blood samples. *Clinical chemistry*, 48(11), 1883-1890.
- Ramos-Lopez, O., Milagro, F. I., Allayee, H., Chmurzynska, A., Choi, M. S., Curi, R., ... & Martínez, J. A. (2017). Guide for current nutrigenetic, nutrigenomic, and nutriepigenetic approaches for precision nutrition involving the prevention and management of chronic diseases associated with obesity. *Lifestyle Genomics*, 10(1-2), 43-62.
- Rechner, A. R., Kuhnle, G., Hu, H., Roedig-Penman, A., van den Braak, M. H., Moore, K. P., & Rice-Evans, C. A. (2002). The metabolism of dietary polyphenols and the relevance to circulating levels of conjugated metabolites. *Free radical research*, 36(11), 1229-1241.
- Reuter, J. A., Spacek, D. V., & Snyder, M. P. (2015). High-throughput sequencing technologies. *Molecular cell*, 58(4), 586-597.
- Reynés, B., Klein Hazebroek, M., García-Ruiz, E., Keijzer, J., Oliver, P., & Palou, A. (2017). Specific features of the hypothalamic leptin signaling response to cold exposure are reflected in peripheral blood mononuclear cells in rats and ferrets. *Frontiers in physiology*, 8, 581.
- Rho, J. H., Bauman, A. J., Boettger, H. G., & Yen, T. F. (1973). A search for porphyrin biomarkers in Nonesuch Shale and extraterrestrial samples. *Space life sciences*, 4(1), 69-77.
- Ridlon, J. M., Harris, S. C., Bhowmik, S., Kang, D. J., & Hylemon, P. B. (2016). Consequences of bile salt biotransformations by intestinal bacteria. *Gut microbes*, 7(1), 22-39.
- Riedl, J., Linseisen, J., Hoffmann, J., & Wolfram, G. (1999). Some dietary fibers reduce the absorption of carotenoids in women. *The Journal of nutrition*, 129(12), 2170-2176.
- Robinson, J. F., van Beelen, V. A., Verhoef, A., Renkens, M. F., Luijten, M., van Herwijnen, M. H., ... & Piersma, A. H. (2010). Embryotoxicant-specific transcriptomic responses in rat postimplantation whole-embryo culture. *Toxicological Sciences*, 118(2), 675-685.
- Ryynänen, J., Neme, A., Tuomainen, T. P., Virtanen, J. K., Voutilainen, S., Nurmi, T., ... & Carlberg, C. (2014). Changes in vitamin D target gene expression in adipose tissue monitor the vitamin D response of human individuals. *Molecular nutrition & food research*, 58(10), 2036-2045.
- Sahab, Z. J., Semaan, S. M., & Sang, Q. X. A. (2007). Methodology and applications of disease biomarker identification in human serum. *Biomarker insights*, 2, 117727190700200034.
- Salminen, A., Kaarniranta, K., & Kauppinen, A. (2016). AMPK and HIF signaling pathways regulate both longevity and cancer growth: the good news and the bad news about survival mechanisms. *Biogerontology*, 17(4), 655-680.
- Sanchez, J., Priego, T., Pico, C., Ahrens, W., De Henauw, S., Fraterman, A., ... & IDEFICS Consortium. (2012). Blood cells as a source of transcriptional biomarkers of childhood obesity and its related metabolic alterations: results of the IDEFICS study. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 97(4), E648-E652.
- Sauer, J. M., Hartung, T., Leist, M., Knudsen, T. B., Hoeng, J., & Hayes, A. W. (2015). Systems toxicology: the future of risk assessment. *International journal of toxicology*, 34(4), 346-348.
- Sausen, M., Phallen, J., Adleff, V., Jones, S., Leary, R. J., Barrett, M. T., ... & Velculescu, V. E. (2015). Clinical implications of genomic alterations in the tumour and circulation of pancreatic cancer patients. *Nature communications*, 6(1), 1-6.
- Schmitz, J., Evers, N., Awazawa, M., Nicholls, H. T., Brönneke, H. S., Dietrich, A., ... & Brüning, J. C. (2016). Obesogenic memory can confer long-term increases in adipose tissue but not liver inflammation and insulin resistance after weight loss. *Molecular metabolism*, 5(5), 328-339.

- Serra-Majem, L., Nissensohn, M., Øverby, N. C., & Fekete, K. (2012). Dietary methods and biomarkers of omega 3 fatty acids: a systematic review. *British journal of nutrition*, 107(S2), S64-S76.
- Shi, M., Sheng, L., Stewart, T., Zabetian, C. P., & Zhang, J. (2019). New windows into the brain: Central nervous system-derived extracellular vesicles in blood. *Progress in neurobiology*, 175, 96-106.
- Shibutami, E., Ishii, R., Harada, S., Kurihara, A., Kuwabara, K., Kato, S., ... & Takebayashi, T. (2021). Charged metabolite biomarkers of food intake assessed via plasma metabolomics in a population-based observational study in Japan. *PloS one*, 16(2), e0246456.
- Singh, S., & Li, S. S. L. (2012). Epigenetic effects of environmental chemicals bisphenol A and phthalates. *International journal of molecular sciences*, 13(8), 10143-10153.
- Smolinska, A., Baranska, A., Dallinga, J. W., Mensink, R. P., Baumgartner, S., van De Heijning, B. J. M., & van Schooten, F. J. (2019). Comparing patterns of volatile organic compounds exhaled in breath after consumption of two infant formulae with a different lipid structure: A randomized trial. *Scientific reports*, 9(1), 1-9.
- Song, M. Y., Pan, K. F., Su, H. J., Zhang, L., Ma, J. L., Li, J. Y., ... & You, W. C. (2012). Identification of serum microRNAs as novel non-invasive biomarkers for early detection of gastric cancer. *PloS one*, 7(3), e33608.
- Stierum, R., Conesa, A., Heijne, W., van Ommen, B., Junker, K., Scott, M. P., ... & Groten, J. (2008). Transcriptome analysis provides new insights into liver changes induced in the rat upon dietary administration of the food additives butylated hydroxytoluene, curcumin, propyl gallate and thiabendazole. *Food and chemical toxicology*, 46(8), 2616-2628.
- Strimbu, K., & Tavel, J. A. (2010). What are biomarkers?. *Current Opinion in HIV and AIDS*, 5(6), 463.
- Sturla, S. J., Boobis, A. R., FitzGerald, R. E., Hoeng, J., Kavlock, R. J., Schirmer, K., ... & Peitsch, M. C. (2014). Systems toxicology: from basic research to risk assessment. *Chemical research in toxicology*, 27(3), 314-329.
- Sun, Z., Zhang, W., Li, S., Xue, X., Niu, R., Shi, L., ... & Wang, J. (2016). Altered miRNAs expression profiling in sperm of mice induced by fluoride. *Chemosphere*, 155, 109-114.
- Tarca, A. L., Romero, R., & Draghici, S. (2006). Analysis of microarray experiments of gene expression profiling. *American journal of obstetrics and gynecology*, 195(2), 373-388.
- Théry, C., Witwer, K. W., Aikawa, E., Alcaraz, M. J., Anderson, J. D., Andriantsitohaina, R., ... & Jovanovic-Talisman, T. (2018). Minimal information for studies of extracellular vesicles 2018 (MISEV2018): a position statement of the International Society for Extracellular Vesicles and update of the MISEV2014 guidelines. *Journal of extracellular vesicles*, 7(1), 1535750.
- Thierry, A. R., Mouliere, F., El Messaoudi, S., Mollevi, C., Lopez-Crapez, E., Rolet, F., ... & Ychou, M. (2014). Clinical validation of the detection of KRAS and BRAF mutations from circulating tumor DNA. *Nature medicine*, 20(4), 430-435.
- Thompson, F. E., Subar, A. F., Loria, C. M., Reedy, J. L., & Baranowski, T. (2010). Need for technological innovation in dietary assessment. *Journal of the American Dietetic Association*, 110(1), 48-51.
- Tyurina, Y. Y., Winnica, D. E., Kapralova, V. I., Kapralov, A. A., Tyurin, V. A., & Kagan, V. E. (2013). LC/MS characterization of rotenone induced cardiolipin oxidation in human lymphocytes: implications for mitochondrial dysfunction associated with Parkinson's disease. *Molecular nutrition & food research*, 57(8), 1410-1422.
- van der Heijden, R. A., Sheedfar, F., Morrison, M. C., Hommelberg, P. P., Kor, D., Kloosterhuis, N. J., ... & Heeringa, P. (2015). High-fat diet induced obesity primes inflammation in adipose tissue prior to liver in C57BL/6j mice. *Aging (Albany NY)*, 7(4), 256.
- van Horck, M., Alonso, A., Wesseling, G., de Winter—de Groot, K., van Aalderen, W., Hendriks, H., ... & Dompeling, E. (2016). Biomarkers in exhaled breath condensate are not predictive for pulmonary exacerbations in children with cystic fibrosis: results of a one-year observational study. *PloS one*, 11(4), e0152156.
- van Ommen, B., Keijer, J., Heil, S. G., & Kaput, J. (2009). Challenging homeostasis to define biomarkers for nutrition related health. *Molecular nutrition & food research*, 53(7), 795-804.

- van Ommen, B., van der Greef, J., Ordovas, J. M., & Daniel, H. (2014). Phenotypic flexibility as key factor in the human nutrition and health relationship. *Genes & nutrition*, 9(5), 1-9.
- Woodside, J. V., Draper, J., Lloyd, A., & McKinley, M. C. (2017). Use of biomarkers to assess fruit and vegetable intake. *Proceedings of the Nutrition Society*, 76(3), 308-315.
- World Health Organization. (2006). Principles for evaluating health risks in children associated with exposure to chemicals. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43604>.
- World Health Organization. (2021). Cancer. Erişim: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>, Erişim tarihi, 6 Eylül 2021.
- Yoshinaga, J., & Narukawa, T. (2021). Dietary intake and urinary excretion of methylated arsenicals of Japanese adults consuming marine foods and rice. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 38(4), 622-629.
- Yu, T., Han, Y., Pu, X., Duan, H., Zhi, L., Zhang, Y., ... & Xu, H. (2018). Performance of LC/MS/MS in Analyzing Multiple Amino Acids and Acylcarnitines in Dried Blood Spot of Very Low Birth Weight, Low Birth Weight, and Normal Weight Neonates. *Clinical laboratory*, 64(9), 1333-1339.
- Yuste, S., Macià, A., Ludwig, I. A., Romero, M. P., Fernández-Castillejo, S., Catalán, Ú., ... & Rubió, L. (2018). Validation of Dried Blood Spot Cards to Determine Apple Phenolic Metabolites in Human Blood and Plasma After an Acute Intake of Red-Fleshed Apple Snack. *Molecular nutrition & food research*, 62(23), 1800623.
- Zhao, Y., Xue, Q., Su, X., Xie, L., Yan, Y., Wang, L., & Steinman, A. D. (2016). First identification of the toxicity of microcystins on pancreatic islet function in humans and the involved potential biomarkers. *Environmental science & technology*, 50(6), 3137-3144.
- Zhou, L., Yao, F., Luan, H., Wang, Y., Dong, X., Zhou, W., & Wang, Q. (2012). Three novel functional polymorphisms in the promoter of FGFR2 gene and breast cancer risk: a HuGE review and meta-analysis. *Breast cancer research and treatment*, 136(3), 885-897.

Bölüm 3.

İnsan Sağlığı Açısından Gıda Katkı Maddelerine Bakış

U. Tansel Şireli, Güzin İplikçioğlu Aral

3.1. GİRİŞ

İnsanoğlunun gıda katkı maddelerini ne zamandan beri kullandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. Arkeolojik bulgulara göre, antik çağdan bu yana, gıda katkı maddesi (GKM) olarak baharat, tuz, bal, sirke, duman, safran ve kükürtdioksitin çeşni, lezzet ve farklı amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, Ortaçağda etlere güzel kırmızı bir renk kazandırmak ve botulismusa karşı koruyucu olarak nitrat kullanılmıştır. Romalılar, asetik asidi (E 260) meyve ve sebzelerin korunması için tek başına veya tuzlu suyla (tuz çözeltisi) birlikte kullanmıştır. Eski Mısır'da kullanılan *Pinus maritima*'nın da Galya, Viyana, İtalya ve Yunanistan'da şarabın bozulmasını önlemek için kullanıldığı bilinmektedir. İnsanoğlu, adına katkı maddesi dediğimiz bir takım doğal veya yapay maddeleri tarihin her döneminde gıdalarını korumak, lezzetlendirmek ve kalitelerini artırmak için kullanmıştır. (Anon, 1980; Yörük ve Danyer, 2016; Bosi Bağcı, 2017; Downham ve Collins, 2000; Tayfur ve ark., 2020).

Tarih bilimcileri, Marco Polo gibi kâşiflerin, yeni ülkeler keşfetmelerindeki temel nedenin bilinmiyeni bilmek olduğunu söylemektedir. Bu amaçla çıktıkları seyahatlerde, birçok tanınmayan lezzet verici maddeyi ticari ürün olarak dünyaya tanıtmış ve seyahat rotalarına bu ürünler adını (Baharat yolu) vermişlerdir. Günümüzde ise gıda katkı maddeleri ilk kullanım amacı olan lezzet, aroma, tat ve koruyucu özellikleri dışında asit düzenleyici, kıvam artırıcı, kabartıcı, stabilizatör, köpük önleyici, koruyucu vb. birçok amaçla kullanılmaktadır (Ditschun ve Winter 2000). Amerika'da 1960'lı yıllarda şeker/tuzla kullanımı başlayan GKM sayısı, kısa sürede 2500 katkı maddesine ulaşmıştır. Günümüzde tüketici talepleri ve gıda sanayindeki gelişmelerle birlikte, kullanım amaçları da artan ve başlangıçta doğal sodyum klorür (tuz) odun tütsüsü ve baharatlarla sayıları onları geçmeyen gıda katkı maddeleri, doğala özdeş ve sentetik maddelerin katılması ile bugün sayıları yaklaşık onbinlere varmıştır (Ditschun ve Winter, 2000; Bosi Bağcı, 2017).

KAYNAKLAR

- Anonim (1980). Food additives and the consumer. EAEC, Brussels-Luxembourg, P:1-57.
- Anonim (1988). Council Directive 89/107/EEC of 21 December 1988 On The Approximation Of The Laws Of The Member States Concerning Food Additives Authorized For Use İn Foodstuffs Intended For Human Consumption.
- Anonim (2003). Gıda Maddelerinde Kullanılan Renklendiriciler. Gıda Raporu 2003-2017. Tarih: 31/12/2003. http://www.gidaraporu.com/gida-maddelerinde-kullanilan-renklendiriciler_g.htm. Erişim Tarihi: 13.07.2023.
- Anonim (2007). European Commission. Consumer Science In The Field Of Nutrition. Luxembourg: Office For Official Publications Of The European Communities.
- Anonim (2008). Regulation (EC) No 1333/2008 Of The European Parliament And Of The Council Of 16 December 2008 On Food Additives.
- Anonim (2016). World Health Organization, Food And Agriculture Organization Of The United Nations & Joint FAO/WHO Expert Committee On Food Additives. Meeting (80th: 2015, Rome, Italy) Evaluation Of Certain Food Additives And Contaminants: Eightieth Report Of The Joint FAO/WHO Expert Committee On Food Additives. World Health Organization.
- Anonim (2019). Codex Alimentarius Commission: FAO/WHO: Joint Fao/Who Food Standards Programme Codex Committee On Food Additives, Fifty-First Session, Endorsement And/Or Revision Of Maximum Levels For Food Additives And Processing Aids In Codex Standards. Rome, Italy, CX/FA 19/51/5, February 2019.
- Anonim (2023). Summary and Conclusions. Joint FAO/WHO Expert Committee On Food Additives Ninety-seventh Meeting. Safety evaluation of certain food additives. 31 October–9 November 2023.
- Amchova, P., Kotolova, H., Ruda-Kucerova, J. (2015). Health safety issues of synthetic food colorants. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 73(3), 914-922.
- Ashour A. A., Abdulaziz I (2009). Role of fast green on the blood of rats and the therapeutic action of vitamin C or E. *International Journal of Integrative Biology*, 6(1), 6-11
- Ashida H., Hashimoto T., Tsuji S., Kanazawa K., Dasno G.I. (2000). Synergistic effects of food colors on the toxicity of 3-amino-1,4-dimethyl-5h-pyrido[4,3-b]indole (Trp-P-1) in primary cultured rat hepatocytes. *Journal of Nutritional Science and Vitaminology*, 46(3),130-136.
- Balarabe B., Fuchs, R., Funtua, M.S. (2017). Consumer awareness of the use of additives in processed foods. *Food Science and Technology*. 18(2), 316-323.
- Barlow, M.S. (2013). Safety of Food Additives in Europe. In: *Essential Guide to Food Additives*. Ed: Saltmarsh, M. The Royal Society of Chemistry, pp:14-30.
- Batta, A. (2017). Sugar substitutes: artificial sweeteners and sugar alcohols. *British Journal of Pharmaceutical and Medical Research*, 2(6):767-773.
- Bateman, B., Warner, J.O., Hutchinson, E., Dean, T., Rowlandson, P., Gant, C., Grundy, J., Fitzgerald, C., Stevenson, J. (2004). The effects of adouble blind, placebo controlled, artificial food colourings and benzoate preservative challenge on hyperactivity in a general population sample of preschool children. *Archives of Disease in Childhood*, 89: 506-511.
- Benford, D. (2000). The Acceptable Daily Intake a Tool For Ensuring Food Safety. ILSI Europe, pp: 1-38, Brussels.
- Pekmezekmek, B. A. (2023). Monosodyum glutamın fizyolojik etkileri. *KSÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 18(1): 191-198.
- Bosi Bağcı, A.T. (2017). Gıda Katkı Maddeleri ve Sağlık. In: *A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri*. Ed: Tayfur, M., Detay Yayıncılık, pp:273-289.
- Bosso, J.V., Robertson, D.M. (2014). Urticaria, Angioedema, and Anaphylaxis Provoked by Food Additives. In: *Food Allergy Adverse Reaction to Foods and Food Additives*. Ed: Metcalfe, D., Sampson, H.A., Simon, R.A., Lack, G. John Wiley & Sons, pp:346-361.
- Bush, R.K., Montalbano, M. Asthma (2014). Food Additives. In: *Food Allergy Adverse Reaction to Foods and Food Additives*. Ed: Metcalfe, D., Sampson, H.A., Simon, R.A., Lack, G. John Wiley & Sons, pp: 341-346.

- Büyükdere, Y., Ayaz, A. (2016). Gıdalarda kullanılan renklendiricilerin sağlık yönü: dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 44(2):169-177.
- CSPI-Center for Science in the Public Interest. (2010). Summary of Studies on Food Dyes. <https://cspinet.org/resource/summary-studies-food-dyes>. Erişim: 02.09.2022.
- Danner, L., Malard, F., Valdes, R., Van Stichelen, S.O. (2023). Non-nutritive sweeteners acesulfame potassium and sucralose are competitive inhibitors of the human P-glycoprotein/multidrug resistance protein 1 (PGP/MDR1). *Nutrients*, 15(1118):1-20.
- DeNoon, Daniel J. Reviewed by Charlotte Grayson Mathis MD. "Drink More Diet Soda, Gain More Weight? Overweight Risk Soars 41% with Each Daily Can of Diet Soft Drink", *Web MD Medical News*, 2005.
- Ditschun, T.L., Winter, C.K. (2000). Food Additives, In: *Food Toxicology*. Ed: Helferich, H, Winter, C.K. CRC Press, pp:187-202.
- Downham, A., Collins, P. (2000). Colouring our foods in the last and next millennium. *International Journal of Food Science and Technology*, 35: 5-22.
- EFSA. (2009a). Scientific opinion on the re-evaluation tartrazine (E 102). *EFSA Journal*, 7(11):1331.
- EFSA. (2009b). Scientific opinion on the re-evaluation of quinoline yellow (E 104) as a food additive. *EFSA Journal*, 7(11):1329.
- EFSA. (2009c). Scientific opinion on the re-evaluation of ponceau 4R (E 124) as a food additive. *EFSA Journal*, 7(11):1328.
- EFSA. (2009d). Scientific opinion on the re-evaluation of allura red AC (E 129) as a food additive. *EFSA Journal*, 7(11):1327.
- EFSA. (2010a). Scientific opinion on the re-evaluation of brown HT (E 155) as a food additive. *EFSA Journal*, 8(3):1536.
- EFSA. (2010b). Scientific opinion on the re-evaluation of brilliant black BN (E 151) as a food additive. *EFSA Journal*, 8(4):1540.
- EFSA. (2010c). EFSA publishes safety assessments of three food colours. <https://www.efsa.europa.eu/en/press/news/ans100421>. Erişim: 31.08.2023.
- EFSA. (2010d). Scientific opinion on the re-evaluation of brown FK (E 154) as a food additive. *EFSA Journal*, 8(4):1535.
- EFSA. (2010e). Scientific opinion on the re-evaluation of brilliant blue FCF (E 133) as a food additive. *EFSA Journal* 8(11):1853.
- EFSA. (2010f). Scientific opinion on the re-evaluation of green S (E 142) as a food additive. *EFSA Journal*, 8(11):1851.
- EFSA. (2010g). Scientific opinion on the safety of steviol glycosides for the proposed uses as a food additive. *EFSA Journal*, 8(4):1537.
- EFSA. (2010h). Scientific opinion on the re-evaluation of amaranth (E 123) as a food additive. *EFSA Journal*, 8(7):1649.
- EFSA. (2011a). Scientific opinion on the re-evaluation of erythrosine (E 127) as a food additive. *EFSA Journal*, 9(1):1854.
- EFSA. (2011b). Scientific Opinion on the substantiation of health claims related to the sugar replacers xylitol, sorbitol, mannitol, maltitol, lactitol, isomalt, erythritol, D-tagatose, isomaltulose, sucralose and polydextrose and maintenance of tooth mineralisation by decreasing tooth demineralisation (ID 463, 464, 563, 618, 647, 1182, 1591, 2907, 2921, 4300), and reduction of post-prandial glycaemic responses (ID 617, 619, 669, 1590, 1762, 2903, 2908, 2920) pursuant to Article 13(1) of Regulation (EC)No 1924/2006. *EFSA Journal*, 9(4):2076.
- EFSA. (2013a). Refined exposure assessment for amaranth (E 123). *EFSA Journal*, 11(10):3442.
- EFSA. (2013b). Scientific opinion on the re-evaluation of patent blue V (E 131) as a food additive. *EFSA Journal*, 11(3):2818.
- EFSA. (2014a). Reconsideration of the temporary ADI and refined exposure assessment for sunset yellow FCF (E 110). *EFSA Journal*, 12(7):3765.
- EFSA. (2014b). Refined exposure assessment of brown HT (E 155). *EFSA Journal*, 12(5):3719.

- EFSA. (2015a). Refined exposure assessment for quinoline yellow (E 104). *EFSA Journal*, 13(3):4070.
- EFSA. (2015b). Refined exposure assessment for azorubine/carmoisine (E 122). *EFSA Journal*, 13(3):4072.
- EFSA. (2015c). Refined exposure assessment for brilliant black BN (E 151). *EFSA Journal*, 13(1):3960.
- EFSA. (2015d). Refined Exposure Assessment For Ponceau 4R (E 124). *EFSA Journal* 13(4):4073.
- EFSA. (2016). Re-evaluation of food colours <https://www.efsa.europa.eu/en/press/news/160914-0>. Erişim: 31.08.2022.
- EFSA. (2017a). Safety evaluation of certain food additives, prepared by the eighty-second meeting of the Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives (JECFA), Who Food Additives Series: 73.
- EFSA. (2017b). Re-Evaluation of glycerol (E 422) as a food additive. *EFSA Journal*, 15(3):4720.
- EFSA. (2017c). Re-evaluation of glutamic acid (E 620), sodium glutamate(E 621), potassium glutamate (E 622), calcium glutamate(E 623), ammonium glutamate (E 624) and magnesiumglutamate (E 625) as food additives. *EFSA Journal*, 5(7):4910.
- EFSA. (2018). Re-evaluation of celluloses E 460(i), E 460(ii), E 461, E 462,E 463, E 464, E 465, E 466, E 468 and E 469 as food additives. *EFSA Journal*, 16(1):5047.
- EFSA. (2021a). Safety assessment of the food additive titanium dioxide (E171). *EFSA Journal*, 19(5):6585.
- EFSA. (2021b). Safety evaluation of steviol glycoside preparations, including rebaudioside AM, obtained by enzymatic bioconversion of highly purified stevioside and/or rebaudioside A stevia leaf extracts. *EFSA Journal*, 19(8):669.
- Erkmen, O. (2010). Gıda kaynaklı tehlikeler ve güvenli gıda üretimi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53(3): 220-235.
- Ercan, A. (2017). Gıda Katkı Maddesi Alımının Belirlenmesi. In: A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri. Ed: Tayyar, M. Detay Yayıncılık, pp: 241-271.
- FAO. (2023). Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives (JECFA). <https://www.fao.org/food-safety/scientific-advice/jecfa/en/>. Erişim: 10.07.2023.
- FDA. (2023a). Part II: 1938, Food, Drug, Cosmetic Act. <https://www.fda.gov/about-fda/changes-science-law-and-regulatory-authorities/part-ii-1938-food-drug-cosmetic-act>. Erişim: 12.06.2023.
- FDA. (2023b). Questions & Answers About 4-MEI. <https://www.fda.gov/food/food-additives-petitions/questions-answers-about-4-mei>. Erişim: 30.06.2023.
- FSA. (2008). FSA Board Considers Study on Food Additives and Hyperactivity in Children. <https://www.bibra-information.co.uk/fsa-board-considers-study-on-food-additives-and-hyperactivity-in-children>. Erişim: 02.09.2021.
- Gostner, M., Becker, K., Ueberall, F., Fuchs, D. (2015). The good and bad of antioxidant foods: an immunological perspective. *Food and Chemical Toxicology*, 80:72-79.
- Grandjean, P. (2016). Paracelsus revisited: the dose concept in a complex world. *Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology*, 119(2): 126-132.
- Gupta, P.K. (2020). Problem Solving Questions in Toxicology. Springer p: 11-26, Switzerland.
- Hartung, T. (2018). Rebooting the Generally Recognized as Safe (GRAS) approach for food additive safety in the US. *ALTEX*, 35(1):3-25.
- Hodgson, E. (2004). Future Considerations of Environmental and Human Health. In: A Textbook of Modern Toxicology. Ed: Hodgson, E. Jhon Wiley and Sons, pp: 521-525.
- Honma, M. (2015). Evaluation of the in vivo genotoxicity of allura red AC (Food Red No. 40). *Food and Chemical Toxicology*, 84: 270-275.
- Inetianbor, J.E., Ykubu J.M., Ezeonu S.C. (2015). Effects of food additives and preservatives on man. a review. *Asian Journal of Science and Technology*, 6:1118-1135.
- İsmail, B.B., Yusuf, H.L.** (2014). Consumer concerns about the use of additives in processed foods. *International Journal of Current Research and Review*, 6(9): 65-72.
- JECFA. (1985). FAO/WHO Food additives data systems. Joint Experts Committee on Food Additives. FAO, Rome, p;1-49.

- Jiménez-Aguilar, D.M., Ortega-Regules, A.E., Lozada-Ramírez, J.D., Pérez-Pérez, M.C.I., Vernon-Carter, E.J., Welti-Chanes, J. (2011). Color and chemical stability of spray-dried blueberry extract using mesquite gum as wall material. *Journal of Food Composition and Analysis*, 24(6): 889-894.
- Karakaya, A.E. (2021). Gıda Katkı Maddelerinin Güvenli Kullanımı İçin Çalışan Uluslararası Kuruluşlar. Gıda Katkı maddeleri ve Gıda Kontaminantları. <http://www.turktox.org.tr/assets/gida/index.php?p=kuruluslar>. Erişim: 29.07.2021
- Kraemer, M.V.S., Fernandes, C., Chaddad, M.C.C., UggioniI, P.L., Rodrigues, V.M., Bernardo, L.G., ProençaI, R.P.C. (2022). Food additives in childhood: a review on consumption and health consequences. *Revista de Saúde Pública*, 56(32):1-22.
- Lavanya K., Arunkumar, R., Ruckmani, A., Prabhur, L., Meti, V., Neevedha, K., Abinaya, E., Nisha, A.N. (2019). Effects of non-caloric artificial sweeteners (nas) on glycaemic status in male swiss albino mice. *International Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 10(12):5370-5379.
- Lau, K., McLean, W.G., Williams, D.P., Howard, C.,V. (2006). Synergistic interactions between commonly used food additives in developmental neurotoxicity test. *Toxicological Sciences*, 90 (1): 178–187.
- Llewellyn, G.C., Penberthy, J.K., Parker, J.M. (2020). Food color additives in the US food supply: review of neurobehavioral safety. *Journal of Pediatric Neurology and Neuroscience*, 4(1): 55-72.
- Lye, H.M., Chiew, J.C., Siddique, M.M. (2018). Cytotoxic effect of commonly used food dyes on human hepatoma cell line, Hepg2. *International Food Research Journal*, 25(4): 1457-1463.
- Martinsa, N., Roriza, C.L., Morales, P., Barrosa, L., Ferreira, I.C.F.R. (2016). Foodcolorants: challenges, opportunities and current desires of agro-industries to ensure consumer expectations and regulatory practices. *Trends in Food Science and Technology*, 52:1-15.
- Masone, D., Chanforan, C. (2015). Study on the interaction of artificial and natural food colorants with human serum albumin: a computational point of view. *Computational Biology and Chemistry*, 56:152-158.
- Mirza, S.K., Asema, U.K., Kasim, S.S. (2017). To study the harmful effects of food preservatives on human health. *Analytical Chemistry Teacher and Researchers Association National Convention/ Seminar*, 2(2): 610-616.
- Merrill, R.A. (1997). Food safety regulation: reforming the delaney clauseannu. *Annual Review of Public Health*, 18:313-40.
- McCann, D., Barrett, A., Cooper, C., Crumpler, D., Dalen, L., Grimshaw, K., Kitchin, E., Lok, K., Porteous, L., Prince, E., Sonuga-Barke, E., O'Warner, J., Stevenson, J. (2007). Food additives and hyperactive behaviour in 3-year-old and 8/9-year-old children in the community a randomized, double-blinded, placebocontrolled trial. *The Lancet*, 370(9598): 1560-1567.
- Mwale, M.M. (2023). Health Risk of Food Additives: Recent Developments and Trends in the Food Sector. *Intechopen*. p: 1, London.
- Neltner, T.G., Kulkarni, N.R., Alger, H.M., Maffini, M.V., Bongard, E.D., Fortin, N.D, Olson, E.D. (2011). Navigating the U.S. food additive regulatory program. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 10: 342-368.
- Nobakht, M., Fattahi, M., Hoormand, M., Milanian, I., Rahbar, N., Mahmoudian. (2000). A study on the teratogenic and cytotoxic effects of safflower extract. *Journal of Ethnopharmacology*, 73(3): 453-459.
- Okafor, S.N., Obonga, W., Ezeokonkwo, M.A., Nurudeen, J., Orovwigho, U., Ahiabuikwe, J. (2016). Assessment of the health implications of synthetic and natural food colourants – a critical review. *UK Journal of Pharmaceutical and Biosciences*, 4(4); 1-11,
- Oo, K.M. (2019). Effects of food additives on human health. *Journal of the Myanmar Academy of Arts and Science*, 19 (1-2); 1-14.
- Pandey, R.M., Upadhyay, S.K. (2012). Food additive. *Intechopen*. p: 1, London.
- Prestwich, R.J., Gerrard, G.E. (2009). A Low-Iodine Diet Prior to Radioiodine Administration in The Management of Differentiated Thyroid Cancer. In: *Comprehensive Handbook of Iodine*. Ed: Preedy.V.R., Burrow, G.N., Watson, R. Elsevier Inc, pp:957-964.

- Pollock, I., Warner, J.O. (1990). Effect of artificial food colours on childhood behaviour. *Archives of Disease in Childhood*, 65(1):74-77.
- Rosol, T.J., DeLellis, R.A., Harvey, P.W., Sutcliffe, C. (2013). Endocrine System. In: *Handbook of Toxicologic Pathology* Ed: Hasehek, W.M., Rousseaux, C.G., Wallig, M.A. Haschek and Rousseaux's. Elsevier, pp: 2391-2492.
- Saltmarsh, M. E. (2013). *Essential Guide to Food Additives*. Cambridge, UK.
- Saltmarsh, M., Insall, L. (2013). Food Additives and Why They Are Used. In: *Essential Guide to Food Additives*. Ed. Saltmarsh, M. Cambridge, pp:1-9.
- Sattar, F.A., Amin, M. (2018). Pathophysiological effects of azorubine on female reproductive organs and hormones in Dprague Dawley® Rat. *International Journal of Medical Research & Health Sciences*, 7(6): 57-62.
- Sasaki, Y.F., Kawaguchi, S., Kamaya, A., Ohshita, M., Kabasawa, K., Iwama, K., Taniguchi, K., Tsuda, S. (2002). The Comet assay with 8 mouse organs: results with 39 currently used food additives. *Mutation Research*, 519:103-119.
- Silva, M.M., Reboredo, F.H., Lidon, F.C. (2022). Food colour additives: a synoptical overview on their chemical properties, applications in food products, and health side effects. *Foods*, 11(3): 379:1-32.
- Sezgin, A.C., Ayyıldız, S. (2019). Çocukların tükettiği atıştırmalık gıdalarda kullanılan renklendiricilere ilişkin bir araştırma. *International Journal of Society Researches*, 11(18):877-905.
- Smith, T.J.S., Wolfson, J.A., Jiao, D., Crupain, M.J., Rangan, U., Sapkota, A., Bleich, S.N., Nachman, K.E. (2015). Caramel color in soft drinks and exposure to 4-methylimidazole: a quantitative risk assessment. *PLoS ONE* 10(2): e0118138.
- Stevenson, D.D. (2014). Tartrazine, Azo, and Non-Azo Dyes, In: *Food Allergy Adverse Reaction to Foods and Food Additives*. Ed: Metcalfe, D., Sampson, H.A., Simon, R.A., Lack, G. John Wiley & Sons, pp:384-393.
- Şireli, M., Emre, B., Sagmanlıgil, V., İriadam, M.** (1995). Kobaylarda akut nitrit zehirlenmesinin methemoglobin ve hemolitik anemi oluşumu üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 42: 513-517.
- Tandel, K.R. (2011). Sugar substitutes: health controversy over perceived benefits. *Journal of Pharmacology and Pharmacotherapeutics*, 2(4):236-243.
- Trasande, L., Shaffer, R.M., Sathyanarayana, S. (2018). Food additives and child health. *Pediatrics*, 142(2):1-13.
- Tayfur, M., Ekşi, A., Ercan, A., Bosi, T., Kıvanç, P., Soylu, P., Özdemir Berat, M., Şişik, N. (2017). A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Tayfur, M., Ekşi, A., Ataman, P., Saner, S., Yılmaz, Ö.H., Karakaya, A.E. (2020) Gıda Katkı Maddelerinin İşlevi ve Güvenliği. Gıda Katkı Maddeleri Güvenliği Raporu. http://www.gidabil.org.tr/db_images/file/gida-katki-maddeleri-guvenligi-raporu-14EN.pdf. Erişim Tarihi: 14.05.2021.
- Teinaz, Y. (2007). Food Additives & E numbers-facts. *Ty Jour*, 1:1.
- Tollefson, L. (1988). Monitoring adverse reactions to food additives in the U.S. *Food And Drug Administration. Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 8(4): 438-446.
- Trager, R. (2015). Caramel Colour in Soft Drinks Linked to Cancer. <https://www.chemistryworld.com/news/caramel-colour-in-soft-drinks-linked-to-cancer/8320.article>. Erişim: 10.07.2023.
- TGK. (2013). Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliği. Resmî Gazete Tarihi: 30.06.2013, Resmî Gazete Sayısı: 28693.
- WHO. World Health Organization. FAO/WHO Expert Committee on Food Additives (JECFA). [https://www.who.int/groups/joint-fao-who-expert-committee-on-food-additives-\(jecfa\)/about](https://www.who.int/groups/joint-fao-who-expert-committee-on-food-additives-(jecfa)/about). Erişim Tarihi: 10.07.2023.
- Ward, N.I. (1997). Assessment of chemical factors in relation to child hyperactivity. *Journal of Nutritional & Environmental Medicine*, 7: 333-342.
- Winter, R. A. (2004). *Customer's Dictionary of Food Additives*. Three Rivers Press, New York p: 10-12.

- Viera, I., Pérez-Gál, A., Roca, M. (2019). Green natural colorants. *Molecules*, 24(154):1-27.
- Yörük, N.G., Danyer, E. (2016). Gıda Katkı Maddeleri Genel Bilgiler ve Tanımlar. *Türkiye Klinikleri J Food Hyg Technol-Special Topics*, 2(2):1-10.

Bölüm 4.

Bitki Kaynaklı Doğal Toksinler

İlker Şimşek - Özgür Kuzukıran

4.1. GİRİŞ

Bitkiler, insanlar ve hayvanlar için önemli bir gıda kaynağıdır. Bunun yanı sıra bitkilerde çeşitli farmakolojik ve toksikolojik etkileri olan fito kimyasallar bulunmaktadır. Bu fito kimyasalları içeren belirli bitkiler, insanlar ve hayvanların çeşitli hastalıklarının tedavisi için kullanılmaktadır. Bitkilerden elde edilen kolşisin, atropin ve digitoksin gibi maddeler buna örnek olarak verilebilir. Ancak bazı fito kimyasallara maruziyet sonucunda zararlı etkiler ortaya çıkabilmektedir. Neyse ki çevrede bulunan binlerce bitki arasında çok azı yenildiğinde yaşamı tehdit eden zehirlenme ve hastalıklara neden olmaktadır. Bazıları ısı uygulanması gibi çeşitli işlemlerle zararsız hale getirilebilmektedir. İkincil metabolitler olarak adlandırılan bu toksik fito kimyasalların geviş getirenler ve böcekler gibi bitkilere zarar veren canlılara karşı savunma silahı olarak üretildikleri düşünülmektedir. Ancak bu ikincil metabolitler yenildiğinde insanlara da zarar vermektedir. Bazı bitkilerde bulunan protoksinler karaciğerde veya diğer dokularda daha zararlı metabolitlere metabolize edilerek toksik etkilerini göstermektedirler.

İnsan ve hayvanların bitkiler yoluyla zehirlenmesinde çok sayıda faktör rol oynamaktadır. Temel olarak bu toksinlere duyarlı hayvan türleri tarafından yenilmesi ya da yılın belirli bir zamanında zehirli bitkinin kök veya yaprak gibi belirli bölümlerine maruz kalınması gerekmektedir. Bunun yanında yenilebilir bir bitkinin yarı olgunlaşmış veya yanlış saklanmış bir parçası da zehirli olabilmektedir. Hepsi olmasa da çok sayıda zehirli bitki gerçekten lezzetli olmadığından çevrede fazla miktarda bulunsalar bile insan ve hayvanlar tarafından tüketilmemektedir.

Bitkilerde alkaloidler, glikozitler, proteinler, polipeptitler, aminler ve protein olmayan amino asitler, organik asitler ve poliasetilenler dahil olmak üzere 100.000'den fazla ikincil metabolitler tanımlanmıştır. İnsanoğlu bu bileşiklerden bazılarını böcek ilacı, halüsinojen, besin takviyeleri, hayvan veya insan zehirleri ve terapötik/farmasötik ajanlar olarak kullanmıştır. Binlerce yıl süresince, çoğunlukla deneme yanılma yöntemi ile belirlenen bu kullanım amaçlarından zararlı olan toksik bitkiler veya bunların toksik

KAYNAKLAR

- Adibah, K. Z. M., Azzreena, M. A. (2019). Plant toxins: alkaloids and their toxicities. *GSC Biological and Pharmaceutical Sciences*, 06(02), 021–029.
- Anwar, M., Turner, M., Farrell, N., Zomlefer, W. B., McDougal, O. M., Morgan, B. W. (2018). Hikers poisoned: Veratrum steroidal alkaloid toxicity following ingestion of foraged *Veratrum parviflorum*. *Clinical Toxicology*, Vol. 56, No. 9, 841–845.
- Aranha, P. C. R., Rasmussen, L. H., Wolf-Jackel, G. A., Jensen, H. M. E., Hansen, H. C. B., Friis, C. (2019). Fate of ptaquiloside A bracken fern toxin in cattle. *PLoS ONE* 14(6): e0218628. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0218628>.
- Arceusz, A., Occhipinti, A., Capuzzo, A., Maffei, M. E. (2013). Comparison of different extraction methods for the determination of α and β thujone in sage (*Salvia officinalis* L.) herbal tea. *J. Sep. Sci.*, 36, 3130–3134.
- Arts, I. C. W., Van De Putte, B., Hollman, P. C. H. (2000). Catechin Contents of Foods Commonly Consumed in The Netherlands. 1. Fruits, Vegetables, Staple Foods, and Processed Foods. *J. Agric. Food Chem.*, 48, 1746–1751.
- Ashihara, H., Mizuno, K., Yokota, T., Croizer, A. (2017). Xanthine Alkaloids: Occurrence, Biosynthesis, and Function in Plants. *Progress in the Chemistry of Organic Natural Products* 105, DOI 10.1007/978-3-319-49712-9_1.
- Bagrov, A. Y., Saphiro, J. I., Fedorova, O. V. (2009). Endogenous Cardiotonic Steroids: Physiology, Pharmacology, and Novel Therapeutic Targets. *Pharmacological Reviews*, 61 (1) 9-38.
- Barceloux, D. G. (2009). Potatoes, Tomatoes, and Solanine Toxicity (*Solanum tuberosum* L., *Solanum lycopersicum* L.). *Dis Mon*, 55:391-402.
- Bargagli, M., Tio, M. C., Waikar, S. S., Ferraro, P. M. (2020). Dietary Oxalate Intake and Kidney Outcomes. *Nutrients*, 12, 2673; doi:10.3390/nu12092673.
- Barrett, M. L., Udani, J. K. (2011). A proprietary alpha-amylase inhibitor from White bean (*Phaseolus vulgaris*): A review of clinical studies on weight loss and glycemic control. *Nutrition Journal*, 10:24.
- Batirov, E. K., Yuldashev, M. P., Malikov, V. M. (1990). Phenol glycosides of the coumarin series. Plenum Publishing Corporation, 489-502.
- Baye, K., Guyot, J. P., Icard-Vernière, C., Rochette, I., Mouquet-Rivier, C. (2015). Enzymatic degradation of phytate, polyphenols and dietary fibers in Ethiopian injera flours: Effect on iron bioaccessibility. *Food Chem.*, 174,60–67.
- Benkeblia, N. (2020). Potato Glycoalkaloids: occurrence, biological activities and extraction for biovalorisation – a review. *International Journal of Food Science and Technology*, 55, 2305–2313.
- Birk, Y. (1996). Protein proteinase inhibitors in legume seeds – overview. *Archivos Latino-americanos de Nutrición*, 44(4 Supplement 1), 26S–30S.
- Bohn, L., Meyer, A. S., Rasmussen, S. K. (2008). Phytate: Impact on environment and human nutrition. A challenge for molecular breeding. *J. Zhejiang Univ. Sci. B*, 9, 165–191.
- Borghi, L., Schianchi, T., Meschi, T., Guerra, A., Allegri, F., Maggiore, U., Novarini, A. (2002). Comparison of Two Diets for the Prevention of Recurrent Stones in Idiopathic Hypercalciuria. *N. Engl. J. Med.*, 346, 77–84.
- Botelho, A. F. M., Pierezan, F., Soto-Blanco, B., Melo, M. M. (2019). A review of cardiac glycosides: Structure, toxicokinetics, clinical signs, diagnosis and antineoplastic potential. *Toxicol*, 158, 63–68.
- Bouhaoui, A., Eddahmi, M., Dib, M., Khouili, M., Aires, A., Catto, M., Bouissane, L. (2021). Synthesis and Biological Properties of Coumarin Derivatives. *A Review. Chemistry Select*, 6, 5848–5870.
- Brcic Karacanj, I. (2005). Facts About Nicotine Toxicity. *Arh Hig Rada Toksikol*, 56:363-371.
- Bribi, N. (2018). Pharmacological activity of Alkaloids: A Review. *Asian Journal of Botany Volume 1*, doi:10.63019/ajb.v1i2.467.
- Brugnerotto, P., Seraglio, S. K. T., Schulz, M., Gonzaga, L. V., Fett, R., Costa, A. C. O. (2021). Pyrrolizidine alkaloids and beehive products: A review. *Food Chemistry* 342, 128384, <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2020.128384>.

- Buades, J. M., Cortés, P. S., Bestard, J. P., Freixedas, F. G. (2017). Plant phosphates, phytate and pathological calcifications in chronic kidney disease. *Nefrología*, 37, 20–28.
- Bubols, G. B., Vianna, D. R., Medina-Remón, A., Von Poser, G., Lamuela-Raventos, R. M., Eifler-Lima, V. L., Garcia, S. C. (2013). The Antioxidant Activity of Coumarins and Flavonoids. *Mini-Reviews in Medicinal Chemistry*, Vol. 13, No. 3.
- Buccafusco, J. J. (2004). Neuronal nicotinic receptor subtypes: defining therapeutic targets. *Mol. Interv.*, 4, 285–295.
- Castro-Alba, V., Lazarte, C. E., Bergenståhl, B., Granfeldt, Y. (2019). Phytate, iron, zinc, and calcium content of common Bolivian foods and their estimated mineral bioavailability. *Food Sci. Nutr.*, 7, 2854–2865.
- Chai, W., Liebman, M. (2005). Effect of Different Cooking Methods on Vegetable Oxalate Content. *J. Agric. Food Chem.*, 53, 3027–3030.
- Chaieb, I. (2010). Saponins as insecticides: a review. *Tunisian Journal of Plant Protection*, 5: 39-50.
- Charatcharoenwithaya, N., Ongphiphadhanakul, B., Pearce, E. N., Somprasit, C., Chanthasenanont, A., He, X., Chailurkit, L., Braverman, L. E. (2014). The Association Between Perchlorate and Thiocyanate Exposure and Thyroid Function in First-Trimester Pregnant Thai Women. *J. Clin. Endocrinol. Metab.*, 99, 2365–2371.
- Costa, R. M. G., Bastos, M. M. S. M., Oliveira, P. A., Lopes, C. (2012). Bracken-associated human and animal health hazards: Chemical, biological and pathological evidence. *Journal of Hazardous Materials*, 203–204, 1–12.
- Coutinho, E. M. (2002). Gossypol: a contraceptive for men. *Contraception* 65, 259-263.
- Cressey, P., Reeve, J. (2019). Metabolism of cyanogenic glycosides: A review. *Food and Chemical Toxicology*, 125, 225–232.
- Dang, E., Van Damme, E. J. M. (2015). Toxic proteins in plants. *Phytochemistry*, 117, 51-64.
- Debnath, B., Singh, W. S., Das, M., Goswami, S., Singh, M. K., Maiti, D., Manna, K. (2018). Role of plant alkaloids on human health: A review of biological activities. *Materials Today Chemistry*, 9, 56-72.
- De Geyter, E., Lambert, E., Geelen, D., Smagghe, G. (2007). Novel Advances with Plant Saponins as Natural Insecticides to Control Pest Insects. *Pest Technology*, 1(2): 96-105.
- De Jesus, N. Z. T., Falcão, H. D. S., Gomes, I. F., Leite, T. J. D. A., Lima, G. R. D. M., Barbosa-Filho, J., Tavares, J.F., Da Silva, M. S., De Athayde-Filho, P. F., Batista, L. (2012). Tannins, Peptic Ulcers and Related Mechanisms. *Int. J. Mol. Sci.*, 13, 3203–3228.
- De Sales, P. M., De Souza, P. M., Simeoni, L. A., Magalhães, P. O., Silveria, L. (2012). α -Amylase Inhibitors: A Review of Raw Material and Isolated Compounds from Plant Source. *J Pharm Pharmaceut Sci (www.cspCanada.org)*, 15(1) 141 – 183.
- Del Carmen Fernández-Alonso, M., Díaz, D., Berbis, M.Á., Marcelo, F., Cañada, J., Jiménez-Barbero, J. (2012). Protein-carbohydrate interactions studied by NMR: from molecular recognition to drug design. *Curr. Protein Pept. Sci.*, 13, 816–830.
- Detsi, A., Kontogiorgis, C., Hadjipavlou-Litina, D. (2017). Coumarinderivatives: an updated patent review (2015-2016). *Expert Opinion on Therapeutic Patents*, DOI: 10.1080/13543776.2017.1360284.
- Dhopeswarkar, G. A. (1981). Naturally Occurring Food Toxicants: Toxic Lipids. *Pros. Lipid Res.*, Vol. 19. pp. 107-118.
- Doğanyığıt, Z., Silici, S., Demirtaş, A., Kaya, E., Kaymak, E. (2019). Determination of histological, immunohistochemical and biochemical effects of acute and chronic grayanotoxin III administration in different doses in rats. *Environmental Science and Pollution Research*, 26:1323–1335.
- Dolan, L. C., Matulka, R. A., Burdock, G. A. (2010). Naturally Occurring Food Toxins. *Toxins*, 2, 2289-2332; doi:10.3390/toxins2092289.
- Domínguez-López, I., Yago-Aragón, M., Salas-Huetos, A., Tresserra-Rimbau, A., Hurtado-Barroso, S. (2020). Effects of Dietary Phytoestrogens on Hormones throughout a Human Lifespan: A Review. *Nutrients*, 12, 2456; doi:10.3390/nu12082456.

- Ebmeyer, J., Rasinger, J. D., Hengstler, J. G., Schaudien, D., Creutzenberg, O., Lampen A., Braeuning, A., Hessel-Pras, S. (2020). Hepatotoxic pyrrolizidine alkaloids induce DNA damage response in rat liver in a 28-day feeding study. *Archives of Toxicology*, 94:1739–1751.
- El Aziz, M. M. A., Ashour, A. S., Melad, A. S. G. (2019). A review on saponins from medicinal plants: chemistry, isolation, and determination. *J Nanomed Res.*, 8(1):6–12.
- Fahey, J., Zalcman, A. T., Talalay, P. (2001). The chemical diversity and distribution of glucosinolates and isothiocyanates among plants. *Phytochem.*, 56, 5–51.
- Felker, P., Bunch, R., Leung, A. M. (2016). Concentrations of thiocyanate and goitrin in human plasma, their precursor concentrations in brassica vegetables, and associated potential risk for hypothyroidism. *Nutr. Rev.*, 74, 248–258.
- Fozzard, H. A., Sheets, M. F. (1985). Cellular Mechanism of Action of Cardiac Glycosides. *JACC*, Vol.5., No.5.:IOA-15A.
- Franceschi, V. R., Nakata, P. A. (2005). Calcium Oxalate In Plants: Formation and Function. *Annu. Rev. Plant Boil.*, 56, 41–71.
- Francis, G., Kerem, Z., Makkar, H. P. S., Becker, K. (2002). The biological action of saponins in animal systems: a review. *British Journal of Nutrition*, 88, 587–605.
- Fuzi, S. F. A., Koller, D., Bruggraber, S., Pereira, D. I., Dainty, J. R., Mushtaq, S. A (2017). 1-h time interval between a meal containing iron and consumption of tea attenuates the inhibitory effects on iron absorption: A controlled trial in a cohort of healthy UK women using a stable iron isotope. *Am. J. Clin. Nutr.*, 106, 1413–1421.
- Gadelha, I. C. N., Fonseca, N. B. S., Oloris, S. C. S., Melo, M. M., Soto-Blanco, B. (2014). Gossypol Toxicity from Cottonseed Products. *The Scientific World Journal*, <http://dx.doi.org/10.1155/2014/231635>.
- Gaitan, E. (1988). 9 Goitrogens. *Baillière's Clin. Endocrinol. Metab.*, 2, 683–702.
- García-Jorgensen, D. B., Diamantopoulos, E., Kisielius, V., Rosenfeld, M., Rasmussen, L. H., Strobel, B. W., Hansen, H. C. B. (2021). Bracken growth, toxin production and transfer from plant to soil: a 2-year monitoring study. *Environ Sci Eur.*, 33:45.
- Ghazarian, H., Idoni, B., Oppenheimer, S.B. (2011). A glycobiology review: Carbohydrates, lectins and implications in cancer therapeutics. *Acta Histochemica*, 113(3): 236-247.
- Gibson, R. S., Raboy, V., King, J. C. (2018). Implications of phytate in plant-based foods for iron and zinc bioavailability, setting dietary requirements, and formulating programs and policies. *Nutr. Rev.*, 76, 793–804.
- Godos, J., Bergante, S., Satriano, A., Pluchinotta, F. R., Marranzano, M. (2018). Dietary Phytoestrogen Intake is Inversely Associated with Hypertension in a Cohort of Adults Living in the Mediterranean Area. *Mol.*, 23, 368.
- Gonçalves, G. A., Spillere, A. R., Das Neves, G. M., Kagami, L. P., Von Poser, G. L., Canto, R. F. S., Eifler-Lima, V. (2020). Natural and synthetic coumarins as antileishmanial agents: A review. *European Journal of Medicinal Chemistry*, 203, 112514.
- Gouveia, C. SS., Ganança, J. FT., Lebot, V., Pinheiro de Carvalho, M. AA. (2019). Changes in oxalate composition and other nutritive traits in root tubers and shoots of sweet potato (*Ipomoea batatas* L. [Lam.]) under water stress. *J Sci Food Agric*, 100: 1702–1710.
- Green, B. T., Lee, S. T., Panter, K. E., Welch, K. D., Cook, D., Pfister, J. A., Kem, W. R. (2010). Actions of piperidine alkaloid teratogens at fetal nicotinic acetylcholine receptors. *Neurotoxicol. Teratol.*, 32, 383–390.
- Green, B. T., Lee, S. T., Panter, K. E., Brown, D. R. (2012). Piperidine alkaloids: Human and food animal teratogens. *Food and Chemical Toxicology*, 50, 2049–2055.
- Gupta, B., Sadaria, D., Warriar, V. U., Kirtoina, A., Kant, R., Awasthi, A., Baligar, P., Pal, J. K., Yuba, E., Sethi, G., Garg, M., Gupta, R. K. (2020). Plant lectins and their usage in preparing targeted nanovaccines for cancer immunotherapy. *Seminars in Cancer Biology*, <https://doi.org/10.1016/j.semcancer.2020.02.005>.

- Gündüz, A., Türedi, S., Ayaz, F. A. (2011). Deli Balın İçindeki Zehir: Grayanotoxin. Akademik Acil Tıp Dergisi, 95-6.
- Gündüz, A., Aydın, M., Akça, M., Türkmen, S., Türedi, S., Eryiğit, U., Cansu, A., Yıldırım, M. (2012). Is grayanotoxin directly responsible for mad honey poisoning-associated seizures. Turk J Med Sci, 42 (6): 1086-1092.
- Güçlü-Üstündağ, Ö., Mazza, G. (2007). Saponins: Properties, Applications and Processing. Critical Reviews in Food Science and Nutrition, 47(3): 231–258.
- Hagiya, K., Mizutani, T., Yasuda, S., Kawano, S. (2010). Nicotine poisoning due to intravenous injection of cigarette soakage. Hum. Exp. Toxicol., 29, 427–429.
- Haksoy, H., Çakmak Arslan, G., Göç Rasgele, P., Kekeçoğlu, M. (2020). Deli Bal ve Grayanotoksin'in Karaciğer Dokusu Üzerindeki Etkilerinin Zamana Bağlı Araştırılması. Konuralp Tıp Dergisi, 12(1): 97-111.
- Hama, J. R., Strobel, B. W. (2021). Occurrence of pyrrolizidine alkaloids in ragwort plants, soils and surface waters at the field scale in grassland. Science of the Total Environment, 755, 142822.
- Hamid, R., Masood, A. (2009). Dietary Lectins as Disease Causing Toxicants. Pakistan Journal of Nutrition, 8 (3): 293-303.
- Hartanti, D., Cahyani, A. N. (2020). Plant cyanogenic glycosides: an overview. Farmasains: Jurnal Ilmu Farmasi dan Kesehatan, 5(1), 1-6.
- Hassan, S. M., Byrd, J. A., Cartwright, A. L., Bailey, C. A. (2009). Hemolytic and antimicrobial activities differ among saponin-rich extracts from guar, quilliaia, yucca, and soybean. Applied Biochemistry and Biotechnology, 162(4): 1008–1017.
- Hooper, L., Ryder, J., Kurzer, M., Lampe, J., Messina, M., Phipps, W., Cassidy, A. (2009). Effects of soy protein and isoflavones on circulating hormone concentrations in pre- and post-menopausal women: A systematic review and meta-analysis. Hum. Reprod. Updat., 15, 423–440.
- Hossain, M. B., Rawson, A., Aguiló-Aguayo, I., Brunton, N. P., Rai, D. K. (2015). Recovery of Steroidal Alkaloids from Potato Peels Using Pressurized Liquid Extraction. Molecules, 20, 8560-8573; doi:10.3390/molecules20058560.
- Hotti, H., Rischer, H. (2017). The killer of Socrates: Coniine and Related Alkaloids in the Plant Kingdom. Molecules, 22, 1962; doi:10.3390/molecules22111962.
- Huang, T., Jander, G., De Vos, M. (2011). Non-protein amino acids in plant defense against insect herbivores: Representative cases and opportunities for further functional analysis. Phytochemistry, 72, 1531–1537.
- Hulbert, A. J., Turner, N., Storlien, L. H., Else, P. L. (2005). Dietary fats and membrane function: Implications for metabolism and disease. Biol. Rev. Camb. Philos. Soc., 80(1):155–169.
- Hwang, E. S., Kim, G. H. (2012). Effects of various heating methods on glucosinolate, carotenoid and tocopherol concentrations in broccoli. Int. J. Food Sci. Nutr., 64, 103–111.
- Jain, P. K., Joshi, H. (2012). Coumarin: chemical and pharmacological profile. Journal of Applied Pharmaceutical Science, 2(6): 236-240.
- Jaszczak-Wilke, E., Polkowska, Z., Koprowski, M., Owsianik, K., Mitchell, A. E., Bałczewski, P. (2021). Amygdalin: Toxicity, Anticancer Activity and Analytical Procedures for Its Determination in Plant Seeds. Molecules, 26, 2253.
- Jayakumar, K., Murugan, K. (2016). Solanum Alkaloids and their Pharmaceutical Roles: A Review. Journal of Analytical & Pharmaceutical Research, 3(6): 00075.
- Karamac, M. (2009). Chelation of Cu(II), Zn(II), and Fe(II) by Tannin Constituents of Selected Edible Nuts. Int. J. Mol. Sci., 10, 5485–5497.
- Kaur, R., Arora, S. (2015). Alkaloids-Important Therapeutic Secondary Metabolites Of Plant Origin. J Crit Rev, Vol 2, Issue 3, 1-8.
- Keshmiri-Neghab, H., Goliaei, B. (2014). Therapeutic potential of gossypol: An overview. Pharmaceutical Biology, 52:1, 124-128.
- Khan, A. Y., Kumar, G. S. (2015). Natural isoquinoline alkaloids: binding aspects to functional proteins, serum albumins, hemoglobin, and lysozyme. Biophys Rev., 7:407–420.

- Khan, H., Saeedi, M., Navabi, S. M., Mubarak, M. S., Bishayee, A. (2019). Glycosides from Medicinal Plants as Potential Anticancer Agents: Emerging Trends Towards Future Drugs. *Current Medicinal Chemistry*, 26, 2389-2406.
- Kim, E. Y., Pai, T. K., Han, O. (2011). Effect of Bioactive Dietary Polyphenols on Zinc Transport across the Intestinal Caco-2 Cell Monolayers. *J. Agric. Food Chem.*, 59, 3606–3612.
- Kisielius, V., Hama, J. R., Skrbic, N., Hansen, H. C. B., Strobel, B. W., Rasmussen, L. H. (2020). The invasive butterbur contaminates stream and seepage water in groundwater wells with toxic pyrrolizidine alkaloids. *Scientific Reports*, 10:19784.
- Knutsen, H. K., Alexander, J., Barregard, L., Bignami, M., Bruschweiler, B., Ceccatelli, S., Dinovi, M., Edler, L., Grasl-Kraupp, B., Hogstrand, C., Hoogenboom, L. (Ron), Nebbia, C. S., Oswald, I., Petersen, A., Rose, M., Roudot A. C., Schwerdtle, T., Vollmer, G., Wallace, H., Cottrill, B., Dogliotti, E., Laakso, J., Metzler, M., Velasco, L., Baert, K., Ruiz, J. A. G., Varga, E., Dorr, B., Sousa, R., Vleminckx, C. (2016). Erucic acid in feed and food. *EFSA Journal* 2016;14(11):4593, 173 pp. doi:10.2903/j.efsa.2016.4593.
- Koch, W., Kukula-Koch, W., Głowniak, K. (2017). Catechin Composition and Antioxidant Activity of Black Teas in Relation to Brewing Time. *J. AOAC Int.*, 100, 1694–1699.
- Koleva, I. I., Van Beek, T. A., Soffers, A. E. M. F., Dusemund, B., Rietjens, I. M. C. M. (2012). Alkaloids in the human food chain – Natural occurrence and possible adverse effects. *Mol. Nutr. Food Res.*, 56, 30–52.
- Krizevski, R., Bar, E., Shalit, O., Sitrit, Y., Ben-Shabat, S., Lewinsohn, E. (2010). Composition and stereochemistry of ephedrine alkaloids accumulation in *Ephedra sinica* Stapf. *Phytochemistry*, 71, 895–903.
- Lajola, F.M., Genovese, M. I. (2002). Nutritional Significance of Lectins and Enzyme Inhibitors from Legumes. *J. Agric. Food Chem.*, 50, 6592–6598.
- Lake, B. G. (1999). Coumarin Metabolism, Toxicity and Carcinogenicity: Relevance for Human Risk Assessment. *Food and Chemical Toxicology*, 37, 423-453.
- Lee, D., Kim, M. J., Ahn, J., Lee, S. H., Lee, H., Kim, J. H., Park, S., Jang, Y., Ha, T., Jung, C. H. (2017). Nutrikinetics of Isoflavone Metabolites After Fermented Soybean Product (Cheonggukjang) Ingestion in Ovariectomized Mice. *Mol. Nutr. Food Res.*, 61, 1700322.
- Liener, I. (1979). Significance for humans of biologically active factors in soybeans and other food legumes. *J. Am. Oil Chem. Soc.*, 56:121–129.
- Lopez-Perea, P., Guzmán-Ortiz, F. A., Román-Gutiérrez, A. D., Castro-Rosas, J., Gómez-Aldapa, C. A., Rodríguez-Marín, M. L., Falfán-Cortés, R. N., González-Olivares, L. G., Torruco-Uco, J. G. (2019). Bioactive compounds and antioxidant activity of wheat bran and barley husk in the extracts with different polarity. *International Journal of Food Properties*, 22(1): 646-658.
- Maina, S., Misinzo, G., Bakari, G., Kim, H_Y. (2020). Human, Animal and Plant Health Benefits of Glucosinolates and Strategies for Enhanced Bioactivity: A Systematic Review. *Molecules*, 25, 3682; doi:10.3390/molecules25163682.
- Majak, W. (2001). Review of toxic glycosides in rangeland and pasture forages. *J. Range Manage.*, 54: 494-498.
- Massey, L. K., Linda, K. M. (2003). Dietary influences on urinary oxalate and risk of kidney stones. *Front. Biosci.*, 8, 584–594.
- Mense, S. M., Hei, T. K., Ganju, R. K., Bhat, H. K. (2008). Phytoestrogens and Breast Cancer Prevention: Possible Mechanisms of Action. *Environ. Heal. Perspect.*, 116, 426–433.
- Miekus, N., Marszałek, K., Podlacha, M., Iqbal, A., Puchalski, C., Swiergiel, A. H. (2020). Health Benefits of Plant-Derived Sulfur Compounds, Glucosinolates, and Organosulfur Compounds. *Molecules*, 25, 3804; doi:10.3390/molecules25173804.
- Milerová, J., Cerovska, J., Zamrazil, V., Bilek, R., Lapcik, O., Hampl, R. (2006). Actual levels of soy phytoestrogens in children correlate with thyroid laboratory parameters. *Clin. Chem. Lab. Med.*, 44, 171–174.

- Miller, L. V., Hambidge, K. M., Krebs, N. F. (2015). Zinc Absorption Is Not Related to Dietary Phytate Intake in Infants and Young Children Based on Modeling Combined Data from Multiple Studies. *J. Nutr.*, 145, 1763–1769.
- Mishra, A., Behura, A., Mawatwal, S., Kumar, A., Naik, L., Mohanty, S. S., Manna, D., Dokania, P., Mishra, A., Patra, S. K., Dhiman, R. (2019). Structure-function and application of plant lectins in disease biology and immunity. *Food and Chemical Toxicology*, 134, 110827, <https://doi.org/10.1016/j.fct.2019.110827>.
- Mitra, S., Dungan, S. R. (2001). Cholesterol solubilization in aqueous micellar solutions of Quillaja saponin, bile salts, or nonionic surfactants. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 49(1): 384–394.
- Moghimpour, E., Handali, S. (2015). Saponin: Properties, methods of evaluation and applications. *Annual Research and Review in Biology*, 5(3): 207–220.
- Morillo, M., Rojas, J., Lequart, V., Lamarti, A., Martin, P. (2020). Natural and Synthetic Derivatives of the Steroidal Glycoalkaloids of Solanum Genus and Biological Activity. *Natural Products Chemistry & Research*, Vol.8 Iss.1 No:371.
- Mosayyebi, B., Imani, M., Mohammadi, L., Akbarzadeh, A., Zarghami, N., Edalati, M., Alizadeh, E., Rahmati, M. (2020). An update on the toxicity of cyanogenic glycosides bioactive compounds: Possible clinical application in targeted cancer therapy. *Materials Chemistry and Physics*, 246, 122841.
- Noonan, S. C., Savage, G. P. (1999). Oxalate content of foods and its effect on humans. *Asia Pac. J. Clin. Nutr.*, 8, 64–74.
- Nunn, P. B., Bell, E. A., Watson, A. A., Nash, R. J. (2010). Toxicity of Non-protein Amino Acids to Humans and Domestic Animals. *Natural Product Communications*, Vol. 5 (3), 485-504.
- Ogutu, F. O., Wafula, G. W., Makori, S. I., Omondi, M. O., Kitur, N. J. (2018). Natural Toxins in Plant Foods: Health Implications. *Asian Food Science Journal*, 2(3): 1-13.
- Oliveros-Bastidas, A., Calcagno-Pissarelli, M. P., Naya, M., Ávila-Núñez, J. L., Alonso-Amelot, M. E. (2016). Human gastric cancer, *Helicobacter pylori* and bracken carcinogens: A connecting hypothesis. *Medical Hypotheses*, 88, 91–99.
- Omayio, D. G., Abong, G. O., Okoth, M. W. (2016). A Review of Occurrence of Glycoalkaloids in Potato and Potato Products. *Current Research in Nutrition and Food Science*, Vol. 4(3), 195-202.
- Osman, A.M. G., Chittiboyina, A. G., Khan, I. A. (2013). Plant Toxins. *Foodborne Infections and Intoxications*, 435-451.
- Pagnussatt, F. A., Meza, S. L. R., Garda-Buffon, J., Badiale-Furlong, E. (2012). Procedure to Determine Enzyme Inhibitors Activity in Cereal Seeds. *Journal of Agricultural Science*, Vol. 4, No. 12.
- Panter, K. E. (2005). *Natural Toxins of Plant Origin*. Ed: Dabrowski, W. M., Sikorski, Z. E., CRC Press LLC, s: 20-72
- Pariante, A., Perez-Sala, A., Ochoa, R., Pelaez, R., Larrayoz, I. M. (2020). Genome-Wide Transcriptomic Analysis Identifies Pathways Regulated by Sterculic Acid in Retinal Pigmented Epithelium Cells. *Cells*, 9(5), 1187; <https://doi.org/10.3390/cells9051187>.
- Patel, S. (2016). Plant-derived cardiac glycosides: Role in heart ailments and cancer management. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 84, 1036–1041.
- Pearce, E. N., Alexiou, M., Koukkou, E., Braverman, L. E., He, X., Ilias, I., Alevizaki, M., Markou, K. B. (2012). Perchlorate and thiocyanate exposure and thyroid function in first-trimester pregnant women from Greece. *Clin. Endocrinol.*, 77, 471–474.
- Peláez, R., Pariante, A., Pérez-Sala, A., Larrayoz, I. M. (2020). Sterculic Acid: The Mechanisms of Action beyond Stearoyl-CoA Desaturase Inhibition and Therapeutic Opportunities in Human Diseases. *Cells*, 9, 140; doi:10.3390/cells9010140.
- Pelkonen, O., Abass, K., Weisner, J. (2013). Thujone and thujone-containing herbal medicinal and botanical products: Toxicological assessment. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, Volume 65, Issue 1, Pages 100-107.
- Petrine, J. C. P., Borges, B. D. B. (2020). The influence of phytoestrogens on different physiological and pathological processes: An overview. *Phytotherapy Research*, 1–18.

- Petroski, W., Minich, D. M. (2020). Is There Such a Thing as “Anti-Nutrients”? A Narrative Review of Perceived Problematic Plant Compounds. *Nutrients*, 12, 2929; doi:10.3390/nu12102929.
- Petry, N., Egli, I., Zeder, C., Walczyk, T., Hurrell, R. (2010). Polyphenols and Phytic Acid Contribute to the Low Iron Bioavailability from Common Beans in Young Women. *J. Nutr.*, 140, 1977–1982.
- Pingault, N. M., Gibbs, R. A., Barclay, A. M., Monaghan, M. (2009). Two cases of anticholinergic syndrome associated with consumption of bitter lupin flour. *Med. J. Aust.*, 191, 173–174.
- Prasad, M. R. N., Diczfalusy, E. (1982). *Gossypol*. *International Journal of Andrology, Supplementum* 5, 28 June –July 2, 1981, Tel Aviv.
- Püssa, T. (2014). *Principles Of Food Toxicology*. CRC Press Taylor & Francis Group, p:157, Boca Raton.
- Rabbani, G., Baig, M. H., Jan, A. T., Lee, E. J., Khan, M. V., Zaman, M., Farouk, A. E., Khan, R. H. (2017). Binding of erucic acid with human serum albumin using a spectroscopic and molecular docking study. *International Journal of Biological Macromolecules*, 105, 1572–1580.
- Raja, R. R., Baba, H. K., Vengamma, R., Ramani, U., Swapna, P. (2019). Bioactive alkaloid markers - An overview. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, Volume 6, Issue 1.
- Ram, S., Narwal, S., Gupta, O. P., Pandey, V., Singh, G. P. (2020). Anti-nutritional factors and bioavailability: approaches, challenges, and opportunities. *Wheat and Barley Grain Biofortification*, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-818444-8.00004-3>.
- Reinhard, H., Rupp, H., Sager, F., Streule, M., Zoller, O. (2006). Quinolizidine alkaloids and phomopsins in lupin seeds and lupin containing food. *Journal of Chromatography A*, 1112, 353–360.
- Resta, D., Boschin, G., D’Agostina, A., Arnoldi, A. (2008). Evaluation of total quinolizidine alkaloids content in lupin flours, lupin-based ingredients, and foods. *Mol. Nutr. Food Res.*, 52, 490 – 495.
- Reynolds, T. (2005). Hemlock alkaloids from Socrates to poison aloes. *Phytochemistry*, 66, 1399–1406.
- Rietjens, I. M., Martena, M. J., Boersma, M. G., Spiegelberg, W., Alink, G. M. (2005). Molecular mechanisms of toxicity of important foodborne phytotoxins. *Mol. Nutr. Food Res.*, 49, 131 – 158.
- Rietjens, I. M., Louisse, J., Beekmann, K. (2016). The potential health effects of dietary phytoestrogens. *Br. J. Pharmacol.*, 174, 1263–1280.
- Rodrigues-Correa, K. C. S., Fett-Neto, A. G. (2019). Abiotic Stresses and Non-Protein Amino Acids in Plants. *Critical Reviews In Plant Sciences*, Vol. 38, NOS. 5–6, 411–430.
- Roy, A. (2017). A Review on the Alkaloids an Important Therapeutic Compound from Plants. *International Journal of Plant Biotechnology*, Vol. 3: Issue 2, 1-9.
- Samtiya, M., Aluko, R. E., Dhewa, T. (2020). Plant food anti-nutritional factors and their reduction strategies: an overview. *Food Production, Processing and Nutrition*, 2:6.
- Saravanan, D., Thirumalai, D., Sivakumar, A., Asharani, I. V. (2016). A Systematic Review Of Natural Toxins In Food Plants. *Int. J. Res. Ayurveda Pharm.*, 7(2):52-57.
- Savage, G., Vanhanen, L. P., Mason, S., Ross, A. B. (2000). Effect of Cooking on the Soluble and Insoluble Oxalate Content of Some New Zealand Foods. *J. Food Compos. Anal.*, 13, 201–206.
- Schlesier, K., Kühn, B., Kiehnopf, M., Winnefeld, K., Roskos, M., Bitsch, R., Böhm, V. (2012). Comparative evaluation of green and black tea consumption on the iron status of omnivorous and vegetarian people. *Food Res. Int.*, 46, 522–527.
- Schneider, N. F. Z., Cerella, C., Simões, C. M. O., Diederich, M. (2017). Anticancer and Immunogenic Properties of Cardiac Glycosides. *Molecules*, 22, 1932.
- Serini, S., Fasano, E., Piccioni, E., Cittadini, A. R. M., Calviello, G. (2011). Dietary n-3 Polyunsaturated Fatty Acids and the Paradox of Their Health Benefits and Potential Harmful Effects. *Chem. Res. Toxicol.*, 24, 2093–2105.
- Shaikh, J. R., Patil, M. K. (2020). A review on phytotoxins and qualitative tests for their detection. *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 9(2): 1502-1507.
- Shang, X. F., Yang, C. J., Morris-Natschke, S. L., Li, J. C., Yin, X. D., Liu, Y. Q., Guo, X., Peng, J. W., Goto, M., Zhang, J. Y., Lee, K. H. (2020). Biologically active isoquinoline alkaloids covering 2014–2018. *Med Res Rev.*, 40:2212–2289.

- Shapiro, R., Vallee, B. L. (1991). Interaction of human placental ribonuclease with placental ribonuclease inhibitor. *Biochemistry*, 30(8):2246–2255.
- Shariatifar, N., Goorani, S. (2018). Public health and natural toxins in foods. *J Food Safe & Hyg*, 4(3-4): 81-82.
- Shi, A., Mou, B., Correll, J. C. (2016). Association analysis for oxalate concentration in spinach. *Euphytica*, 212, 17–28.
- Shi, L., Arntfield, S. D., Nickerson, M. (2018). Changes in levels of phytic acid, lectins and oxalates during soaking and cooking of Canadian pulses. *Food Res. Int.*, 107, 660–668.
- Silva, E. O., Bracarense, A. (2016). Phytic Acid: From Antinutritional to Multiple Protection Factor of Organic Systems. *J. Food Sci.*, 81, R1357–R1362.
- Singh, R. S., Tiwary, A. K., Kennedy, J. F. (1999). Lectins: Sources, Activities, and Applications. *Critical Reviews in Biotechnology*, 19(2):145–178.
- Singh, D., Chaudhuri, P. K. (2018). Structural characteristics, bioavailability and cardioprotective potential of saponins. *Integrative Medicine Research*, 7(1): 33-43.
- Smeriglio, A., Barreca, D., Bellocchio, E., Trombetta, D. (2016). Proanthocyanidins and hydrolysable tannins: Occurrence, dietary intake and pharmacological effects. *Br. J. Pharmacol.*, 174, 1244–1262.
- Song, Z., He, Y., Ma, J., Fu, P. P., Lin, G. (2020). Pulmonary toxicity is a common phenomenon of toxic pyrrolizidine alkaloids. *Journal Of Environmental Science And Health, Part C, Toxicology And Carcinogenesis*, vol. 38, no. 2, 124–140.
- Spencer, P. S. (1999). Food toxins, AMPA receptors, and motor neuron diseases. *Drug Metab. Rev.*, 31:561–587.
- Spencer, P. S., Palmer, V. S. (2003). Lathyrism: aqueous leaching reduces grass-pea neurotoxicity. *Lancet*, 362:1775–1776.
- Stefanachi, A., Leonetti, F., Pisani, L., Catto, M., Carotti, A. (2018). Coumarin: A Natural, Privileged and Versatile Scaffold for Bioactive Compounds. *Molecules*, 23, 250; doi:10.3390/molecules23020250.
- Stonecipher, C. A., Cook, D., Welch, K. D., Gardner, D. R., Pfister, J. A. (2020). Seasonal variation in toxic steroidal alkaloids of foothill death camas (*Zigadenus paniculatus*). *Biochemical Systematics and Ecology*, 90, 104044.
- Svensson, B., Fukuda, K., Nielsen, P. K., Bønsager, B. C. (2004). Proteinaceous α -amylase inhibitors. *Biochimica et Biophysica Acta*, 1696, 145–156.
- Thompson, L. U., Boucher, B. A., Liu, Z., Cotterchio, M., Kreiger, N. (2006). Phytoestrogen Content of Foods Consumed in Canada, Including Isoflavones, Lignans, and Coumestan. *Nutr. Cancer*, 54, 184–201.
- Tokuşoğlu, Ö. (2019). Food and Beverage Methylxanthines, Glycoalkaloids, Pyrrolizidines and Phenolic Alkaloids: Processing Effects. *Journal of Food Health and Technology Innovations*, September Vol 2, No 5.
- Torrens-Mas, M., Roca, P. (2020). Phytoestrogens for Cancer Prevention and Treatment. *Biology*, 9, 427; doi:10.3390/biology9120427.
- Wendlinger, C., Hammann, S., Vetter, W. (2014). Various concentrations of erucic acid in mustard oil and mustard. *Food Chemistry*, 153, 393–397.
- Willemin, M. E., Lumen, A. (2017). Thiocyanate: A review and evaluation of the kinetics and the modes of action for thyroid hormone perturbations. *Crit. Rev. Toxicol.*, 47, 543–569.
- Wink, M. (2019). Quinolizidine and Pyrrolizidine Alkaloid Chemical Ecology – a Mini-Review on Their Similarities and Differences. *Journal of Chemical Ecology*, 45:109–115.
- Wróblewska-Kurdyk, A., Gniłka, R., Danciewicz, K., Grudniewska, A., Wawrzencyk, C., Gabrys, B. (2019). β -Thujone and Its Derivatives Modify the Probing Behavior of the Peach Potato Aphid. *Molecules*, 24, 1847; doi:10.3390/molecules24101847.
- Xavier-Filho, J., Campos, F.A.P. (1989). Proteinase inhibitors. In: *Toxicants of Plant Origin*, Vol. III, Proteins and Amino Acids. Ed: Cheeke, P. R., CRC Press, Boca Raton, Florida, s: 1–27.

- Xu, B., Chang, S. K. C. (2008). Total Phenolics, Phenolic Acids, Isoflavones, and Anthocyanins and Antioxidant Properties of Yellow and Black Soybeans As Affected by Thermal Processing. *J. Agric. Food Chem.*, 56, 7165–7175.
- Vasconcelos, I. M., Oliveira, J. T. A. (2004). Antinutritional properties of plant lectins. *Toxicon*, 44, 385–403.
- Vashishth, A., Ram, S., Beniwal, V. (2017). Cereal phytases and their importance in improvement of micronutrients bioavailability. *3 Biotech*, 7:42.
- Vetter, W., Darwisch, V., Lehnert, K. (2020). Erucic acid in Brassicaceae and salmon – An evaluation of the new proposed limits of erucic acid in food. *NFS Journal*, 19, 9–15.
- Villano, C., D'Amelia, V., Esposito, S., Adelfi, M. G., Contaldi, F., Ferracane, R., Vitaglione, P., Aversano, R., Carputo, D. (2020). Genome-Wide HMG Family Investigation and Its Role in Glycoalkaloid Accumulation in Wild Tuber-Bearing *Solanum commersonii*. *Life*, 10, 37; doi:10.3390/life10040037.
- Yılmaz, İ., Kaya, E., Yaykaşlı, K. O., Türker, Y. (2017). Sıçanlarda intravenöz uygulanan deli bal toksini grayanotoksin-III'ün doza bağımlı kardiyak etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(2):121-128.
- Yulvianti, M., Zidorn, C. (2021). Chemical Diversity of Plant Cyanogenic Glycosides: An Overview of Reported Natural Products. *Molecules*, 26(3), 719; <https://doi.org/10.3390/molecules26030719>.
- Zarins, R., Kruma, Z. (2017). Glycoalkaloids In Potatoes: A Review. *Foodbalt*, DOI: 10.22616/foodbalt.2017.002.

Bölüm 5.

Mantar Toksinleri

Sinan İnce

5.1. GİRİŞ

Mantarlar, fazla sayıda tek ve çok hücreli ökaryotik canlıyı kapsayan, maya gibi mikroorganizmalardan, küf ve şapkallı mantarlara kadar birçok üyesi olan canlılar grubudur (Deacon, 2005). Halk arasında mantarlar denildiğinde spor taşıyan, şapkallı ve biraz uzun gövdeli etli yapılar akla gelmektedir. Mantarlar, farklı türlerine ve yapılan analizlere göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak % 89 su, % 3 protein, % 0.4 yağ, % 6 karbonhidrat ve % 1 mineraller, ayrıca B, D, K ve az miktarda A ve C vitamini içeren önemli bir besin kaynağıdır (Perera ve Li, 2011). Mantarlar ne et ne de sebze olarak sınıflandırılırsa da sebze dünyasının “eti” olarak bilinirler. Bununla birlikte, yenildiğinde toksik olabilen çok sayıda mantar türleri de vardır ve yenilebilir ya da zehirli türler arasında ayırım yapmak genellikle zordur. Hatta bazı yenilebilir mantar türlerinin öngörülemeyen şekilde insanlar için toksik olabilmesi de söz konusudur (Hossain ve Park., 2017).

Bazı mantarlar, temel besinlerin yanı sıra farmakolojik etkin maddeleri de içerdiklerinden gıda ve ilaç endüstrisinde yaygın kullanım olanağı bulmaktadır. Bu mantar türleri, eskiden popüler ilaçlar olarak tanımlanmış ve bazıları geleneksel tıbbın içinde kullanılır hale gelmiştir (Lima ve ark., 2012). Mantarların yüksek kolesterol, yüksek tansiyon, şeker ve kanser gibi hastalıkların önlenmesinde faydalı olduğu, ayrıca bazı mantar türlerinin antitümör, antibakteriyel, antiviral, antiparazitik, antiinflamatuar, antitrombotik ve immünomodülasyon özelliklerine sahip olduğu gösterilmiştir (Chang ve Wasser, 2018; Hossain ve Park., 2016). Günümüzde Çin, Japonya ve Kore’de bazı mantar özütleri (polisakkarit peptit, polisakkarit-K, lentinan gibi) radyasyon ve ilaçla tedavilerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Borchers ve ark., 2008).

Dünya çapında mantar türlerinin çeşitliliği yaklaşık 140 bin olarak tahmin edilmektedir. Bunların arasında, % 10’u iyi bilinmekte ve % 5’inin değişen seviyelerde yenilebilir özelliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. 2000’den fazla mantar türü zarsızdır ve 700’ün ise önemli farmakolojik özelliklere sahip olduğu kabul edilmektedir

KAYNAKLAR

- Andary, C., Privat, G., Bourrier, M. J. (1984). Thin-layer spectrofluorometric microanalysis of monomethylhydrazine in *Gyromitra esculenta*. *Journal of Chromatography*, 287 (2), 419-424.
- Andary, C., Rapior, S., Fruchier, A., Privat, G. (1986). Cortinaires de la section Orellani: Photodécomposition et hypothèse de la phototoxicité de l'orellanine. *Cryptogamie Mycologie*, 7 (3), 189-200.
- Antkowiak, W. Z. (1996). The chemistry and toxicology of mushroom alkaloids. *Chemistry and Toxicology of Diverse Classes of Alkaloids* (Ed.: MS Blum), Alaken, Ft. Collins, 185-300.
- Antkowiak, W. Z., Gesner, W. P. (1979). The structures of orellanine and orelline. *Tetrahedron Letters*, 20(21), 1931-1934.
- Antkowiak, W. Z., Gesner, W. P. (1985). Photodecomposition of orellanine and orellanine, the fungal toxins of *Cortinarius orellanus* Fries and *Cortinarius speciosissimus*. *Experientia* 41(6), 769-771.
- Antonyuk, V. O., Klyuchivska, O. Y., Stoika, R. S. (2010). Cytotoxic proteins of *Amanita virosa* Secr. mushroom: purification, characteristics and action towards mammalian cells. *Toxicon*, 55(7), 1297-1305.
- Barceloux, D. G. (2008). Muscarine-containing mushrooms and muscarine toxicity (clitocybe and inocybe species). In: *Medical Toxicology of Natural Substances: Foods, Fungi, Medicinal Herbs, Plants, and Venomous Animals*, ed: Barceloux, D. G. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Bartoloni St Omer, F., Giannini, A., Botti, P., Caramelli, L., Ledda, F., Peruzzi, S., Zorn, M. (1985). *Amanita* poisoning: a clinical-histopathological study of 64 cases of intoxication. *Hepato-gastroenterology*, 32(5), 229-231.
- Berger, K.J., Guss, D.A. (2005). Mycotoxins revisited: part I, *The Journal of Emergency Medical*, 28 (2005) 53-62.
- Bonnet, M.S., Basson, P.W. (2004). The toxicology of *Amanita virosa*: the destroying angel. *Homeopathy*, 93, 216-220.
- Borchers, A. T., Krishnamurthy, A. C., Keen, L., Meyers, F. J., Gershwin, M. E. (2008). The immunobiology of mushrooms. *Experimental Biology and Medicine*, 233(3), 259-276.
- Braun, R., Greeff, U., Netter, K. J. (1979). Liver injury by the false morel poison gyromitrin. *Toxicology*, 12(2), 155-163.
- Bschor, F., Mallach, H. J. (1963). Vergiftungen durch den Kahlen Krempling (*Paxillus involutus*), eine genießbare Pilzart. *Archives of Toxicology*, 20(2), 14.
- Caley, M. J., Clark, R. A. (1977). Cardiac arrhythmia after mushroom ingestion. *British Medical Journal*, 2(6103), 1633.
- Chang, S. T., Wasser, S. P. (2018). Current and future research trends in agricultural and biomedical applications of medicinal mushrooms and mushroom products. *International journal of medicinal mushrooms*, 20(12).
- Chen, Z., Zhang, P., Zhang, Z. (2014). Investigation and analysis of 102 mushroom poisoning cases in Southern China from 1994 to 2012, *Fungal Divers*, 64, 123-131.
- Chilton, W. S., Ott, J. (1976). Toxic metabolites of *Amanita pantherina*, *A. cothurnata*, *A. muscaria* and other *Amanita* species. *Lloydia*, 39(2-3), 150-157.
- Comstock, C. C., Lawson, L. H., Greene, E. A., Oberst, F. W. (1954). Inhalation toxicity of hydrazine vapor. *Archives Industrial Hygiene and Occupational Medicine*, 10(6), 476-90.
- Concon, J. M. (1988). *Food toxicology. Part A: Principles and concepts; Part B: Contaminants and additives*. Marcel Dekker Inc., New York.
- Danel, V. C., Saviuc, P. F., Garon, D. (2001). Main features of *Cortinarius* spp. poisoning: a literature review. *Toxicon*, 39(7), 1053-1060.
- Deacon, J. W. (2005). *Fungal biology*. 4th edition. Wiley-Blackwell, MA, USA.
- Delpéch, N., Rapior, S., Cozette, A. P., Ortiz, J. P., Donnadieu, P., Andary, C., Huchard, G. (1990). Outcome of acute renal failure caused by voluntary ingestion of *Cortinarius orellanus*. *Presse medicale* (Paris, France: 1983), 19(3), 122-124.

- Deshpande, S. S. (2002). Mushroom toxins. In: Handbook of Food Toxicology. Marcel Dekker Inc., New York.
- Diaz, J. H. (2005). Syndromic diagnosis and management of confirmed mushroom poisonings. *Critical Care Medicine*, 33(2), 427-436.
- Diaz, J.H. (2018). Amatoxin-containing mushroom poisonings: species, toxidromes, treatments, and outcomes. *Wilderness Environmental Medicine*, 29, 111-118.
- Enjalbert, F., Gallion, C., Jehl, F., Monteil, H., Faulstich, H. (1992). Simultaneous assay for amatoxins and phallotoxins in *Amanita phalloides* Fr. by high-performance liquid chromatography. *Journal of Chromatography*, 598(2), 227-236.
- Faulstich, H., Buku, A., Bodenmuller, H., Wieland, T. (1980). Virotoxins: Actin-binding cyclic peptides of *Amanita virosa* mushrooms. *Biochemistry*, 19 (14), 3334-3343.
- Faulstich, H., Georgopoulos, D., Bloching, M. (1973). Quantitative chromatographic analysis of toxins in single mushrooms of *Amanita phalloides*. *Journal of Chromatography*, 79, 257-265.
- Faulstich, H., Georgopoulos, D., Bloching, M., Wieland, T. (1974). Analysis of the toxins of amanitin-containing mushrooms. *Zeitschrift für Naturforschung C*, 29(1-2), 86-88.
- Faulstich, H., Wieland, T. (1992). Mushroom poisons. In *Handbook of Natural Toxins*, ed: Tu, A. T., Marcel Dekker Inc, New York.
- Filer, C.N. (2018). Ibotenic acid: on the mechanism of its conversion to [3H] muscimol. *Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 318(3), 2033-2038.
- Floersheim, G. L., Bianchi, L. (1984). Ethanol diminishes the toxicity of the mushroom *Amanita phalloides*. *Experientia*, 40 (11), 1268-1270.
- Fulde, K., Böehler, J., Keller, E., Frahm, A. W. (1998). Efficiency of haemoperfusion materials at removing the fungal toxin orellanine from human plasma. *Die Pharmazie*, 53(1), 58-59.
- Garcia, J., Costa, V. M., Carvalho, A. T., Silvestre, R., Duarte, J. A., Dourado, D. F., Arbo, M. D, Baltazar, T., Dinis-Oliveira, R. J., Baptista, P., de Lourdes Bastos, M., Carvalho, F. (2015). A breakthrough on *Amanita phalloides* poisoning: an effective antidotal effect by polymyxin B. *Archives of toxicology*, 89(12), 2305-2323.
- Garcia, J., Costa, V. M., Carvalho, A., Baptista, P., de Pinho, P. G., de Lourdes Bastos, M., Carvalho, F. (2015). *Amanita phalloides* poisoning: Mechanisms of toxicity and treatment. *Food and chemical toxicology*, 86, 41-55.
- Gelfand, M., Harris, C. (1982). Poisoning by *Amanita pantherina*. A description of two cases. *The Central African Journal of Medicine*, 28(7),159-163.
- Genest, K., Hughes, D. W., Rice, W. B. (1968). Muscarine in *Clitocybe* species. *Journal of Pharmaceutical Sciences*, 57(2), 331-333.
- Gennaro, M. C., Giacosa, D., Giannini, E., Angelino, S. (1997). Hallucinogenic species in *Amanita muscaria*. Determination of muscimol and ibotenic acid by ion-interaction HPLC. *Journal of Liquid Chromatography Related Technologies*, 20(3), 413- 424.
- Giusti, G. V., Carnevale, A. (1974). A case of fatal poisoning by *Gyromitra esculenta*. *Archives of Toxicology*, 33(1),49-54.
- Gore, M. G., Jordan, P. M. (1982). Microbore single-column analysis of pharmacologically active alkaloids from the fly agaric mushroom *Amanita muscaria*. *Journal of Chromatography A*, 243(2), 323-328.
- Goth, H., Gagneux, A. R., Eugster, C. H., Schmid, H. (1967). 2(3H)-Oxazolone durch Photoumlagerung von 3-Hydroxyisoxazolen. *Synthese von Muscazon*. *Helvetica Chimica Acta*, 50(1), 137-142.
- Grzymala, S. (1962). L'isolement de l'orellanine, poison du *Cortinarius orellanus* Fries et l'étude de ses effets anatomopathologiques. *Bulletin de la Société Mycologique de France*, 78, 394-404.
- Guzmán, G. (2008). Hallucinogenic mushrooms in Mexico: An overview. *Economic Botany*, 62(3), 404-412.
- Hanrahan, J. P., Gordon, M. A. (1984). Mushroom poisoning. Case reports and a review of therapy. *JAMA*, 251(8),1057-1061.

- Hatfield, G. M., Schaumberg, J. P. (1975). Isolation and structural studies of coprine, the disulfiram-like constituent of *Coprinus atramentarius*. *Lloydia*, 38(6), 489-496.
- Himmelman, A., Mang, G., Schnorf-Huber, S. (2001). Lethal ingestion of stored *Amanita phalloides* mushrooms. *Swiss Medical Weekly*, 131(41-42), 616-617.
- Horn, S., Horina, J. H., Krejs, G. J., Holzer, H., Ratschek, M. (1997). End-stage renal failure from mushroom poisoning with *Cortinarius orellanus*: report of four cases and review of the literature. *American Journal of Kidney Diseases*, 30(2), 282-286.
- Horowitz, K.M., Kong, E.L., Horowitz, B.Z. (2020). *Gyromitra* Mushroom Toxicity. In: StatPearls. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL).
- Hossain A.M., Park, S.C. (2016). A Review on Mushroom Toxins. In: Food Toxicology. Ed(s): D. Bagchi, A. Swaroop. p: 275-302. CRC Press, Boca Raton.
- Hossain, M. A., Park, S. C. (2017). A Review on Mushroom Toxins. In: Food Toxicology, ed(s): Bagchi D., Swaroop A. p: 276-299, CRC Press, FL, USA,.
- Jo, W. S., Hossain, M. A., Park, S. C. (2014). Toxicological profiles of poisonous, edible, and medicinal mushrooms. *Mycobiology*, 42(3), 215-220.
- Karlson-Stiber, C., Persson, H. (2003). Cytotoxic fungidan overview, *Toxicon*, 42, 339-349.
- Kieslichova, E., Frankova, S., Protus, M., Merta, D., Uchytlova, E., Fronek, J., Sperl, J. (2018). Acute liver failure due to *Amanita phalloides* poisoning: therapeutic approach and outcome. In *Transplantation proceedings*, 50(1), 192-197.
- Kilner, R. G., D'Souza, R. J., Oliveira, D. B., MacPhee, I. A., Turner, D. R., Eastwood, J. B. (1999). Acute renal failure from intoxication by *Cortinarius orellanus*: recovery using anti-oxidant therapy and steroids. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 14(11), 2779-2780.
- Kirchmair, M., Carrilho, P., Pfab, R., Haberl, B., Felgueiras, J., Carvalho, F., Cardoso, J., Melo, I., Vinhas, J., Neuhauser, S. (2012). *Amanita* poisonings resulting in acute, reversible renal failure: new cases, new toxic *Amanita* mushrooms. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 27(4), 1380-1386.
- Ko, C. (1993). Clinical symptomatology and management of mushroom poisoning. *Toxicon*, 31(12), 1513-1540.
- Kröncke, K. D., Fricker, G., Meier, P. J., Gerok, W., Wieland, T., Kurz, G. (1986). alpha-Amanitin uptake into hepatocytes. Identification of hepatic membrane transport systems used by amatoxins. *Journal of Biological Chemistry*, 261(27), 12562-12567.
- Lampe, K. F. (1979). Toxic fungi. *Annual Review of Pharmacology and Toxicology*, 19, 85-104.
- Leathem, A. M., Dorrán, T. J. (2007). Poisoning due to raw *Gyromitra esculenta* (false morels) west of the Rockies. *Canadian Journal of Emergency Medicine*, 9(2), 127-130.
- Li, C., Oberlies, N.H. (2005). The most widely recognized mushroom: chemistry of the genus *Amanita*. *Life Sciences*, 78, 532-538.
- Lima, A. D., Costa Fortes, R., Carvalho Garbi Novaes, M. R., Percario, S. (2012). Poisonous mushrooms: A review of the most common intoxications. *Nutricion Hospitalaria*, 27(2), 402-408.
- Lindberg, P., Bergman, R., Wickberg, B. (1977). Isolation and structure of coprine, the in vivo aldehyde dehydrogenase inhibitor in *Coprinus atramentarius*; syntheses of coprine and related cyclopropanone derivatives. *Journal of the Chemical Society, Perkin Transactions*, 1(6), 684-691.
- Mayer, J. H., Herlocher, J. E., Parisian, J. (1971). Esophageal rupture after mushroom-alcohol ingestion. *New England Journal of Medicine*, 285(23).
- Michelot, D. (1992). Poisoning by *Coprinus atramentarius*. *Natural Toxins*, 1(2), 73-80.
- Michelot, D., Melendez-Howell, L. M. (2003). *Amanita muscaria*: Chemistry, biology, toxicology, and ethnomycology. *Mycological Research*, 107(2), 131-146.
- Michelot, D., Toth, B. (1991). Poisoning by *Gyromitra esculenta*-A review. *Journal of Applied Toxicology*, 11(4), 235-243.
- Naik, S. R., Guidotti, A., Costa, E. (1976). Central GABA receptor agonists: comparison of muscimol and baclofen. *Neuropharmacology*, 15(8), 479-484.

- Nieminen, L., Pyy, K. (1976). Sex differences in renal damage induced in the rat by the Finnish mushroom, *Cortinarius speciosissimus*. *Acta Pathologica et Microbiologica Scandinavica Section A Pathology*, 84 (2), 222–224.
- Nieminen, L., Pyy, K. (1976). Sex differences in renal damage induced in the rat by the Finnish mushroom, *Cortinarius speciosissimus*. *Acta Pathologica Microbiologica Scandinavica Section A Pathology*, 84(2), 222-224.
- Njugi, W. (2017). A Review on Mushroom Intoxications. *Scholars Academic Journal of Pharmacy*, 6(7), 330-333.
- Oubrahim, H., Richard, J. M., Cantin-Esnault, D., Seigle-Murandi, F., Trecourt, F. (1997). Novel methods for identification and quantification of the mushroom nephrotoxin orellanine Thin-layer chromatography and electrophoresis screening of mushrooms with electron spin resonance determination of the toxin. *Journal of Chromatography A*, 758(1), 145-157.
- Perera, P. K., Li, Y. (2011). Mushrooms as a functional food mediator in preventing and ameliorating diabetes. *Functional Foods in Health and Disease*, 4, 11.
- Piering, W. F., Bratanow, N. (1990). Role of the clinical laboratory in guiding treatment of *Amanita virosa* mushroom poisoning: report of two cases. *Clinical chemistry*, 36(3), 571-574.
- Prast, H., Werner, E. R., Pfaller, W., Moser, M. (1988). Toxic properties of the mushroom *Cortinarius orellanus*. *Archives of toxicology*, 62(1), 81-88.
- Rapior, S. (1988). Contribution a l'etude de *Cortinarius orellanus* (Fr.) Chimiotaxinomique, culture in vitro, toxicite. University of Montpellier, Montpellier, France.
- Saadatm, S., Azarbooyeh, F. (2012). New records of fungi from Iran. *African Journal of Biotechnology*, 11, 1900-1903.
- Saller, R., Meier, R., Brignoli, R. (2001). The use of silymarin in the treatment of liver diseases. *Drugs*, 61, 2035-2063.
- Satora, L., Pach, D., Butryn, B., Hydzik, P., Balicka-Ślusarczyk, B. (2005). Fly agaric (*Amanita muscaria*) poisoning, case report and review. *Toxicol*, 45(7), 941-943..
- Schneider, S. M., Borochovit, D., Krenzelok, E. P. (1987). Cimetidine protection against alpha-amanitin hepatotoxicity in mice: a potential model for the treatment of *Amanita phalloides* poisoning. *Annals of Emergency Medicine*, 16(10), 1136-1140.
- Schumacher, T., Hoiland, K. (1983). Mushroom poisoning caused by species of the genus *Cortinarius* fries. *Archives of Toxicology*, 53(2), 87-106.
- Shirota, O., Hakamata, W., Goda, Y. (2003). Concise large-scale synthesis of psilocin and psilocybin, principal hallucinogenic constituents of “magic mushroom”. *Journal of Natural Products*, 66(6), 885-887.
- Stallard, D., Edes, T. E. (1989). Muscarinic poisoning from medications and mushrooms. A puzzling symptom complex. *Postgraduate Medicine*, 85(1), 341-345.
- Tang, S., Zhou, Q., He, Z., Luo, T., Zhang, P., Cai, Q., Yang, Z., Chen, J., Chen, Z. (2016). Cyclopeptide toxins of lethal amanitas: compositions, distribution and phylogenetic implication. *Toxicol*, 120, 78-88.
- Tavassoli M., Afshari A., Arsene A. L., Mégarbane B., Dumanov J., Paoliello M. M. B., Tsatsakis A., Carvalho F., Hashemzaei M., Karimi G., Rezaee R (2019). Toxicological profile of *Amanita virosa* – A narrative review. *Toxicol Reproduction*, 6, 143-150.
- Tittarelli, R., Mannocchi, G., Pantano, F., & Saverio Romolo, F. (2015). Recreational use, analysis and toxicity of tryptamines. *Current neuropharmacology*, 13(1), 26-46.
- Tylš, F., Páleníček, T., & Horáček, J. (2014). Psilocybin—summary of knowledge and new perspectives. *European Neuropsychopharmacology*, 24, 342-356.
- UZEM (2019). Ulusal Zehir Danışma Merkezi 2019 yılı ayrıntılı faaliyet raporu. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/kurumsal/yayinlarimiz/Raporlar/Uzem/2019_YILI_AYRINTILI_FAALİYET_RAPORU_10.11.2020y1.pdf. Erişim: 12 Mart 2021.
- Van Amsterdam, J., Opperhuizen, A., van den Brink, W. (2011). Harm potential of magic mushroom use: a review. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 59(3), 423-429.

- Vetter, J. (1998). Toxins of *Amanita phalloides*. *Toxicon*, 36(1), 13-24.
- Walton J (2018). *The Cyclic Peptide Toxins of Amanita and Other Poisonous Mushrooms*. Springer International Publishing AG, Springer Nature.
- Wieland, T. (1986). *Peptides of Poisonous Amanita Mushrooms*. Springer-Verlag, Berlin, Germany
- Wiseman, J. S., Abeles, R. H. (1979). Mechanism of inhibition of aldehyde dehydrogenase by cyclopropanone hydrate and the mushroom toxin coprine. *Biochemistry*, 18(3), 427-435.
- Zanotti, G., Petersen, G., Wieland, T. (1992). Structure-toxicity relationships in the amatoxin series. Structural variations of side chain 3 and inhibition of RNA polymerase II. *International Journal of Peptide and Protein Research*, 40 (6), 551-558.

Bölüm 6.

Fitoöstrojenler

Güzin İplikçioğlu-Aral

6.1. GİRİŞ

Bitkiler, birincil ve ikincil metabolitler olarak gruplandırılan çok sayıda bileşik sentezlemektedirler. Birincil metabolitler, fotosentez, solunum, bitkilerin büyüme ve gelişmesinde önemli rol oynar. Fitosteroller, açıl lipidler, nükleotidler, amino asitler ve organik asitler bu gruba dahildir. İkincil metabolitler ise besin değeri olmayan ancak çeşitli biyolojik aktiviteler sergileyen bileşikleridir. Bunlar sınırlı sayıda bitki türünde bulunurlar ve yapısal olarak farklılık göstermektedirler. Bu bileşikler, bitkileri enfeksiyonlardan ve UV ışınlarından korumakta, azotun tozlaşmasında ve fiksasyonunda önemli rol oynamaktadırlar. Bunların yanında ikincil metabolitlerin, yeni ve doğal ilaçlar, antibiyotikler, böcek öldürücüler ve herbisitler için potansiyel bir kaynak olduğu da bilinmektedir. Fitoöstrojenler de, sekonder metabolitler grubunda yer alan ve son yıllarda biyolojik aktiviteleri nedeniyle dikkati çeken önemli bitkisel kökenli bileşiklerdir (Crozier et al., 2008).

Fitoöstrojenler, östrojen benzeri aktivite gösteren, polifenolik non-steroidal bileşiklerdir. Terim olarak, fitoöstrojen 1926'da, Yunanca bitki anlamına gelen fito ile seks hormonu anlamına gelen östrojen kelimesinden geliştirilmiştir. Östrojenik etkiye sahip bileşiklerin başlıca baklagiller olmak üzere 300'den fazla bitki türünde bulunduğu bilinmektedir. Bazı bitki kaynaklı bileşiklerin östrojenik bir etkiye neden olabileceği ilk kez 1940'larda fark edilmiştir. Kırmızı yonca içeren meralarda otlayan koyunların çoklu doğurganlık sorunları yaşaması dikkati çekmiş, ergenliğe girmemiş hayvanların kızgınlık belirtileri gösterdiği, koyunların gebe kalamadığı ve gebelerinde sıklıkla düşük yaptığı bildirilmiştir. Bu meralardaki yoncanın incelenmesi üzerine yüksek miktarda izoflavon, formononetin ve biokanin A içerdiği görülmüş ve bu bileşikler keşfedilen ilk fitoöstrojenler arasında yer almıştır (Bennetts ve ark., 1946; Rossiter ve Beck, 1966).

Fitoöstrojenler, yapısal ve/veya fonksiyonel olarak yumurtalık ve plasental östrojenlere ve bunların aktif metabolitlerine benzer bitki bileşikleridir (Şekil 6.1). İnsanlar tarafından yaygın olarak tüketilen birçok yenilebilir bitki, fitoöstrojenler

KAYNAKLAR

- Bennetts, H. W., Underwood, E. J., Shier, F. L. (1946). A specific breeding problem of sheep on subterranean clover pastures in Western Australia. *Veterinary Journal*, 102, 348-352.
- Branca, F., Lorenzetti, S. (2005). Health effects of phytoestrogens. *Diet diversification and health promotion*, 57, 100-111.
- Ceccarelli, I., Bioletti, L., Peparini, S., Solomita, E., Ricci, C., Casini, I., Aloisi, A. M. (2021). Estrogens and phytoestrogens in body functions. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 132, 648-663.
- Chhabra, G., Singh, C. K., Amiri, D., Akula, N., & Ahmad, N. (2021). Recent advancements on immunomodulatory mechanisms of resveratrol in tumor microenvironment. *Molecules*, 26(5), 1343.
- Cho, S., Namkoong, K., Shin, M., Park, J., Yang, E., Ihm, J., Han, J. (2017). Cardiovascular protective effects and clinical applications of resveratrol. *Journal of medicinal food*, 20(4), 323-334.
- Cornwell, T., Cohick, W., Raskin, I. (2004). Dietary phytoestrogens and health. *Phytochemistry*, 65(8), 995-1016.
- Cos, P., De Bruyne, T., Apers, S., Berghe, D. V., Pieters, L., Vlietinck, A. J. (2003). Phytoestrogens: recent developments. *Planta Medica*, 69(7), 589-599.
- Crozier, A., Clifford, M. N., Ashihara, H. (Eds.). (2008). *Plant secondary metabolites: occurrence, structure and role in the human diet*. Blackwell Publishing, p:1, Oxford.
- Desmawati, D., Sulastri, D. (2019). Phytoestrogens and their health effect. *Macedonian Journal of Medical Sciences*, 7(3), 495.
- Dixon, R. A. (2004). Phytoestrogens. *Annual Review of Plant Biology*, 225-261.
- Dixon, R.A., Ferreira, D., (2002). Genistein. *Phytochemistry*. 60, 205-211.
- Domínguez-L'opez, I., Yago-Arag'ón, M., Salas-Huetos, A., Tresserra-Rimbau, A., Hurtado Barroso, S. (2020). Effects of dietary phytoestrogens on hormones throughout a human lifespan: a review. *Nutrients*, 12(8), 2456.
- EFSA, Panel on Food Additives and Nutrient Sources Added to Food (ANS). (2015). Risk assessment for peri-and post-menopausal women taking food supplements containing isolated isoflavones. *EFSA Journal*, 13(10), 4246.
- El Khawand, T., Courtois, A., Valls, J., Richard, T., & Krisa, S. (2018). A review of dietary stilbenes: Sources and bioavailability. *Phytochemistry Reviews*, 17(5), 1007-1029.
- Gil-Izquierdo, A., L Penalvo, J., I Gil, J., Medina, S., N Horcajada, M., Lafay, S., Ferreres, F. (2012). Soy isoflavones and cardiovascular disease epidemiological, clinical and-omics perspectives. *Current Pharmaceutical Biotechnology*, 13(5), 624-631.
- Gottstein, N., Ewins, B. A., Eccleston, C., Hubbard, G. P., Kavanagh, I. C., Minihane, A. M., Rimbach, G. (2003). Effect of genistein and daidzein on platelet aggregation and monocyte and endothelial function. *British Journal of Nutrition*, 89(5), 607-615.
- He, J., Wang, S., Zhou, M., Yu, W., Zhang, Y., He, X. (2015). Phytoestrogens and risk of prostate cancer: a meta-analysis of observational studies. *World journal of surgical oncology*, 13(1), 1-11.
- Hooper, L., Ryder, J. J., Kurzer, M. S., Lampe, J. W., Messina, M. J., Phipps, W. R., Cassidy, A. (2009). Effects of soy protein and isoflavones on circulating hormone concentrations in pre-and post-menopausal women: a systematic review and meta-analysis. *Human reproduction update*, 15(4), 423-440.
- Křížová, L., Dadáková, K., Kašparovská, J., & Kašparovský, T. (2019). Isoflavones. *Molecules*, 24(6), 1076.
- Lambert, M. N. T., Hu, L. M., Jeppesen, P. B. (2017). A systematic review and meta-analysis of the effects of isoflavone formulations against estrogen-deficient bone resorption in peri-and postmenopausal women. *The American journal of clinical nutrition*, 106(3), 801-811.
- Landete, J. M., Arqués, J., Medina, M., Gaya, P., de Las Rivas, B., Muñoz, R. (2016). Bioactivation of phytoestrogens: intestinal bacteria and health. *Critical reviews in Food Science and Nutrition*, 56(11), 1826-1843.

- Liu, Z. H., Kanjo, Y., Mizutani, S. (2010). A review of phytoestrogens: their occurrence and fate in the environment. *Water research*, 44(2), 567-577.
- Losa, G.A. (2015). Resveratrol modulates apoptosis and oxidation in human blood mononuclear cells, *European Journal of Clinical Investigation*. 33 (9) 818-823.
- Meydani, M., Hasan, S. T. (2010). Dietary polyphenols and obesity. *Nutrients*, 2(7), 737-751.
- Michel, T., Halabalaki, M., Skaltsounis, A. L. (2013). New concepts, experimental approaches, and dereplication strategies for the discovery of novel phytoestrogens from natural sources. *Planta Medica*, 79(7), 514-532.
- Ming, L. G., Chen, K. M., Xian, C. J. (2013). Functions and action mechanisms of flavonoids genistein and icariin in regulating bone remodeling. *Journal of Cellular Physiology*, 228(3), 513-521.
- Moore, T. O., Karom, M., O'Farrell, L. (2004). The neurobehavioral effects of phytoestrogens in male Syrian hamsters. *Brain research*, 1016(1), 102-110.
- Moutsatsou, P. (2007). The spectrum of phytoestrogens in nature: our knowledge is expanding. *Hormones-Athens*, 6(3), 173.
- Najafi, H., Abolmaali, S. S., Heidari, R., Valizadeh, H., Jafari, M., Tamaddon, A. M., & Azarpira, N. (2021). Nitric oxide releasing nanofibrous Fmoc-dipeptide hydrogels for amelioration of renal ischemia/reperfusion injury. *Journal of Controlled Release*, 337, 1-13.
- Nehybova, T., Smarda, J., Daniel, L., Brezovsky, J., Benes, P. (2015). Wedelolactone induces growth of breast cancer cells by stimulation of estrogen receptor signalling. *The Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, 152, 76-83.
- Nikolić, I. L., Savić-Gajić, I. M., Tačić, A. D., Savić, I. M. (2017). Classification and biological activity of phytoestrogens: A review. *Advanced Technologies*, 6(2), 96-106.
- Nilsson, S., Gustafsson, J. Å. (2002). Biological role of estrogen and estrogen receptors. *Critical Reviews in Biochemistry and Molecular Biology*, 37(1), 1-28.
- Patisaul, H. B., Jefferson, W. (2010). The pros and cons of phytoestrogens. *Frontiers in Neuroendocrinology*, 31(4), 400-419.
- Peng, Y. G., Zhang, L. (2019). Wedelolactone suppresses cell proliferation and migration through AKT and AMPK signaling in melanoma. *Journal of Dermatological Treatment*, 30(4), 389-395.
- Petrine, J. C., Del Bianco-Borges, B. (2021). The influence of phytoestrogens on different physiological and pathological processes: An overview. *Phytotherapy Research*, 35(1), 180-197.
- Poluzzi, E., Piccinni, C., Raschi, E., Rampa, A., Recanatini, M., De Ponti, F. (2014). Phytoestrogens in postmenopause: the state of the art from a chemical, pharmacological and regulatory perspective. *Current Medicinal Chemistry*, 21(4), 417-436.
- Rauf, A., Imran, M., Suleria, H. A. R., Ahmad, B., Peters, D. G., Mubarak, M. S. (2017). A comprehensive review of the health perspectives of resveratrol. *Food & Function*, 8(12), 4284-4305.
- Rossiter, R. C., & Beck, A. B. (1966). Physiological and ecological studies on the oestrogenic isoflavones in subterranean clover (*T. subterraneum* L.) I. Effects of temperature. *Australian Journal of Agricultural Research*, 17(1), 29-37.
- Rowe, I. J., Baber, R. J. (2021). The effects of phytoestrogens on postmenopausal health. *Climacteric*, 24(1), 57-63.
- Sebastià, N., Montoro, A., Mañes, J., Soriano, J. M. (2012). A preliminary study of presence of resveratrol in skins and pulps of European and Japanese plum cultivars. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 92(15), 3091-3094.
- Sirotkin, A. V., Harrath, A. H. (2014). Phytoestrogens and their effects. *European Journal of Pharmacology*, 741, 230-236.
- Teka, T., Lele, Z., Xiaoyan, G., Li, Y., Lifeng, H., Xiaohui, Y. (2022). Stilbenes: Source plants, chemistry, biosynthesis, pharmacology, application and problems related to their clinical Application-A comprehensive review. *Phytochemistry*, 113128.
- Tempfer, C. B., Bentz, E. K., Leodolter, S., Tscherne, G., Reuss, F., Cross, H. S., & Huber, J. C. (2007). Phytoestrogens in clinical practice: a review of the literature. *Fertility and Sterility*, 87(6), 1243-1249.

- Torrens-Mas, M., Roca, P. (2020). Phytoestrogens for cancer prevention and treatment. *Biology*, 9(12), 427.
- Tu, Y., Yang, Y., Li, Y., He, C. (2021). Naturally occurring coumestans from plants, their biological activities and therapeutic effects on human diseases. *Pharmacological Research*, 169, 105615.
- Wang, L. Q. (2002). Mammalian phytoestrogens: enterodiol and enterolactone. *Journal of Chromatography B*, 777(1-2), 289-309.
- Yanagihara, N., Zhang, H., Toyohira, Y., Takahashi, K., Ueno, S., Tsutsui, M., Takahashi, K. (2014). New insights into the pharmacological potential of plant flavonoids in the catecholamine system. *Journal of Pharmacological Sciences*, 124, 123–128.
- Zhang, L. X., Li, C. X., Kakar, M. U., Khan, M. S., Wu, P. F., Amir, R. M., Li, J. H. (2021). Resveratrol (RV): A pharmacological review and call for further research. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 143, 112164.

Bölüm 7.

Gıda Alerjileri

Yusuf Doğruer, Yusuf Biçer, A. Ezgi Telli

7.1. GİRİŞ

Herhangi bir gıdanın ve/veya gıda katkı maddesinin tüketilmesine bağlı olarak duyarlı kişilerde meydana gelen ve çeşitli klinik belirtilerle karakterize beklenmedik reaksiyonlar genel olarak gıdanın olumsuz etkisi şeklinde tanımlanır. Bu konuyla ilgili tanımlar kısaca Tablo 7.1’de verilmektedir.

TABLO 7.1. Gıdaların Olumsuz Etkisiyle İlgili Terminolojik Açıklamalar

Gıda Allerjisi	<i>Bir gıda veya gıda katkı maddesinin tüketilmesi sonucu organizmanın gösterdiği immünolojik cevap</i>
Gıda kaynaklı anafilaksi	<i>Organizmanın immünolojik ve immünolojik olmayan faktörlerin etkisiyle bir gıda veya gıda katkı maddesine karşı gösterdiği alerjik reaksiyon</i>
Gıda intoleransı	<i>Organizmanın bir gıda veya gıda katkı maddesine karşı gösterdiği normal olmayan fizyolojik cevap. Başka bir ifadeyle, vücudun bir gıdayı sindirme yetisinin olmaması</i>
Gıda toksisitesi	<i>Bir immünolojik mekanizmaya bağlı olmaksızın bir gıda veya gıda katkı maddesinin doğrudan etki etmesiyle ortaya çıkan arzu edilmeyen durumlar</i>
Bireysel aşırı duyarlılık	<i>Bir gıda bileşeni veya gıda katkı maddesine karşı organizmanın gösterdiği normal olmayan cevap. gıda alerjilerine benzerlik gösterir ancak immünolojik mekanizmayı ihtiva etmemektedir. bu reaksiyonlar genetik olarak duyarlı kişilerde ortaya çıkan reaksiyonlardır.</i>
Anafilaktoid reaksiyonlar	<i>Kimyasal etkilere meydana gelen immünolojik olmayan anafilaksi benzeri reaksiyonlardır.</i>
Farmakolojik gıda reaksiyonları	<i>İlaç veya ilaç benzeri maddelerin alınması sonucunda ortaya çıkan reaksiyonlar</i>
Metabolik gıda reaksiyonu	<i>Konakçının metabolizmasında herhangi bir maddenin etki etmesi sonucu ortaya çıkan beklenmeyen etkiler.</i>

KAYNAKLAR

- Abrams, E.M., Sicherer, S.H. (2016). Diagnosis and management of food allergy. *Cmaj*, 188(15), 1087-1093.
- Abreu, M.T., Fukata, M., Arditi, M. (2005). TLR signaling in the gut in health and disease. *The Journal of Immunology*, 174(8), 4453-4460.
- Akdis, C.A. (2006). Allergy and hypersensitivity mechanisms of allergic disease. *Current Opinion in Immunology*, 18, 718-26.
- Alfvén, T., Braun-Fahrländer, C., Brunekreef, B. V., Von Mutius, E., Riedler, J., Scheynius, A., van Hage, M., Wickman, M., Benz, M.R., Budde, J., Michels, K.B., Schram, D., Üblagger, E., Waser, M., Pershagen, G., PARSIFAL Study Group. (2006). Allergic diseases and atopic sensitization in children related to farming and anthroposophic lifestyle—the PARSIFAL study. *Allergy*, 61(4), 414-421.
- Allen, A., Flemström, G. (2005). Gastroduodenal mucus bicarbonate barrier: protection against acid and pepsin. *American Journal of Physiology-Cell Physiology*, 288(1), C1-C19.
- Anvari, S., Miller, J., Yeh, C.Y., Davis, C.M. (2019). IgE-mediated food allergy. *Clinical reviews in allergy & immunology*, 57(2), 244-260.
- Astwood, J.D., Leach, J.N., Fuchs, R.L. (1996). Stability of food allergens to digestion in vitro. *Nature biotechnology*, 14(10), 1269-1273.
- Ayuso, R., Lehrer, S.B., Reese, G. (2002). Identification of continuous, allergenic regions of the major shrimp allergen Pen a 1 (tropomyosin). *International Archives Allergy Immunology*, 127, 27-37.
- Bajaj-Elliott, M., Poulsom, R., Pender, S.L., Wathen, N.C., MacDonald, T.T. (1998). Interactions between stromal cell--derived keratinocyte growth factor and epithelial transforming growth factor in immune-mediated crypt cell hyperplasia. *The Journal of clinical investigation*, 102(8), 1473-1480.
- Bannon, G.A. (2004). What makes a food protein an allergen?. *Current Allergy and Asthma Reports*, 4(1), 43-46.
- Bartnikas, L.M., Phipatanakul, W. (2013). Turning up the heat on skin testing for baked egg allergy. *Clinical and Experimental Allergy*, 43, 1095-1096.
- Baumgartner, S., Schubert-Ullrich, P. (2010). Soy (Glycine max) Allergens . In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 281-292.
- Bernhisel-Broadbent, J., Scanlon, S.M., Sampson, H.A. (1992). Fish hypersensitivity. I. In vitro and oral challenge results in fish-allergic patients. *Journal of Allergy Clinic Immunology*, 89, 730-7.
- Besler, M., Steinhart, H., Paschke, A. (2001). Stability of food allergens and allergenicity of processed foods. *Journal of Chromatography B: Biomedical Sciences and Applications*, 756(1-2), 207-228.
- Bird, J.A., Groetch, M., Allen, K.J., Bock, S.A., Leonard, S., Nowak-Wegrzyn, A.H., Sicherer, S., Clark, A., Fleischer, D.M., Venter, C., Vickery, B., Young, M.C. (2017). Conducting an oral food challenge to peanut in an infant. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology: In Practice*, 5(2), 301-311.
- Bischoff, S., Crowe, S.E. (2005). Gastrointestinal food allergy: new insights into pathophysiology and clinical perspectives. *Gastroenterology*, 128, 1089-113.
- Bischoff, S.C., Sellge, G. (2014). The Immunological Basis of IgE-Mediated Reactions. In: *Food Allergy Adverse Reaction to Foods and Food Additives*, Eds: Metcalfe, D.D., Sampson, H.A., Simon, R.A., Lack, G., Wiley Blackwell, pp:16-30.
- Bock, S.A. (1987). Prospective appraisal of complaints of adverse reactions to foods in children during the first 3 years of life. *Pediatrics*, 79(5), 683-688.
- Bockman, D.E. (1983). Functional histology of appendix. *Archivum histologicum japonicum*, 46(3), 271-292.
- Boyce, J.A., Assa'ad, A., Burks, A.W. (2011). Guidelines for the diagnosis and management of food allergy in the United States: summary of the NIAID-sponsored expert panel report. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 64, 175-92.
- Brandtzaeg, P., Johansen, F.E. (2005). Mucosal B cells: phenotypic characteristics, transcriptional regulation, and homing properties. *Immunological Reviews*, 206, 32-63.
- Breiteneder, H., Mills, E.C. (2005). Plant food allergens—structural and functional aspects of allergenicity. *Biotechnology advances*, 23(6), 395-399.

- Breiteneder, H., & Radauer, C. (2004). A classification of plant food allergens. *Journal of allergy and clinical immunology*, 113(5), 821-830.
- Bridges, R.A., Condie, R.M., Zak, S.J., Good, R.A. (1959). The morphologic basis of antibody formation development during the neonatal period. *The Journal of Laboratory and Clinical Medicine*, 53(3), 331-357.
- Brouns, F., van Rooy, G., Shewry, P., Rustgi, S., Jonkers, D. (2019). Adverse reactions to wheat or wheat components. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 18(5), 1437-1452.
- Burks, A.W. (2008). Peanut allergy. *The Lancet*, 371(9623), 1538-1546.
- Burney, P.G.J., Potts, J., Kummeling, I., Mills, E.N.C., Clausen, M., Dubakiene, R., Barreales, L., Fernandez-Perez, C., Fernandez-Rivas, M., Le, T.M., Knulst, A.C., Kowalski, M.L., Lidholm, J., Ballmer-Weber, B.K., Braun-Falender, C., Mustakov, T., Kralimarkova, T., Popov, T., Sakellariou, A., Papadopoulos, N.G., Versteeg, S.A., Zuidmeer, L., Akkerdaas, J.H., Hoffmann-Sommergruber, K., van Ree, R. (2014). The prevalence and distribution of food sensitization in European adults. *Allergy* 69, 365–371.
- Byun, M.W., Lee, J.W., Yook, H.S., Jo, C., Kim, H.Y. (2002). Application of gamma irradiation for inhibition of food allergy. *Radiation Physics Chemistry*, 63, 369–370.
- Cabanillas, B., Jappe, U., Novak, N. (2018). Allergy to peanut, soybean, and other legumes: recent advances in allergen characterization, stability to processing and IgE cross-reactivity. *Molecular nutrition & food research*, 62(1), 1700446.
- Caubet, J.C., Szajewska, H., Shamir, R., Nowak-Węgrzyn, A. (2017). Non-IgE-mediated gastrointestinal food allergies in children. *Pediatric Allergy and Immunology*, 28(1), 6-17.
- Cebra, J.J. (1999). Influences of microbiota on intestinal immune system development. *The American journal of clinical nutrition*, 69(5), 1046S-1051S.
- Cehade, M., Mayer, L. (2005). Oral tolerance and its relation to food hypersensitivities. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 115(1), 3-12.
- Chittoor R.L., Saraswathi, H.T.B. (2022). A Review of Naturally Occuring Food Allergens, and Their Impact on Health. *Biosciences Biotechnology Research Asia*, 19(1), 13-35.
- Chruszcz, M., Mikołajczak, K., Mank, N., Majorek, K.A., Porebski, P.J., Minor, W. (2013). Serum albumins—Unusual allergens. *Biochimica et Biophysica Acta (BBA)-General Subjects*, 1830(12), 5375-5381.
- Cianferoni, A. (2016). Wheat allergy: diagnosis and management. *Journal of asthma and allergy*, 9, 13.
- Codex Alimentarius. (1985). Guidelines on nutrition labelling. *Cac/Gl*, 2-1985.
- Colgan, S.P., Resnick, M.B., Parkos, C.A., Delp-Archer, C., McGuirk, D., Bacarra, A.E., Weller, P.F., Madara, J.L. (1994). IL-4 directly modulates function of a model human intestinal epithelium. *Journal of immunology*, 153(5), 2122-2129.
- Connors, L., Wasserman, S. (2010) Food allergy-the nuts and bolts. *Parkhurst Exchange*, 18.
- Cortot, C.F., Sheehan, W.J., Permaul, P., Friedlander, J.L., Baxi, S.N., Gaffin, J.M., Dioun, A.F., Hoffman, E.B., Schneider, L.C., Phipatanakul, W. (2012). Role of specific IgE and skin-prick testing in predicting food challenge results to baked egg. *Allergy & Asthma Proceedings*, 33, 275–281.
- Danielsen, E.M., Hansen, G.H. (2006). Lipid raft organization and function in brush borders of epithelial cells. *Molecular Membrane Biology*, 23(1), 71-79.
- Davis, C.M. (2009). Food allergies: clinical manifestations, diagnosis, and management. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 39(10), 236-254.
- Deem, R.L., Shanahan, F., Targan, S.R. (1991). Triggered human mucosal T cells release tumour necrosis factor-alpha and interferon-gamma which kill human colonic epithelial cells. *Clinical & Experimental Immunology*, 83(1), 79-84.
- Divekar, R., Kita, H. (2015). Recent advances in epithelium-derived cytokines (IL-33, IL-25 and TSLP) and allergic inflammation. *Current opinion in allergy and clinical immunology*, 15(1), 98.
- Downs, M.L., Simpson, A., Custovic, A., Semic-Jusufagic, A., Bartra, J., Fernandez-Rivas, M., Taylor, S.L., Baumert, J.L., Mills, E.N.C. (2016). Insoluble and soluble roasted walnut proteins retain antibody reactivity. *Food Chemistry*, 194, 1013–1021.

- Duchmann, R., Zeitz, M. (2006). T regulatory cell suppression of colitis: the role of TGF- β . *Gut*, 55(5), 604-606.
- EFSA. (2014). Scientific Opinion on the evaluation of allergenic foods and food ingredients for labelling purposes. *EFSA Journal*, 12(11), 3894.
- Ege, M. J., Bieli, C., Frei, R., van Strien, R. T., Riedler, J., Üblagger, E., Schram-Bijkerk D., Brunekreef, B., van Hage, M., Scheynius, A., Pershagen, G., Benz, M.R., Lauener, R., von Mutius, E., Braun-Fahrlander, C., Parsifal Study team. (2006). Prenatal farm exposure is related to the expression of receptors of the innate immunity and to atopic sensitization in school-age children. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 117(4), 817-823.
- Eigenmann, P.A., Frossard, C.P. (2003). The T lymphocyte in food-allergy disorders. Current opinion in allergy and clinical immunology, 3(3), 199-203.
- Eigenmann, P.A., Tropia, L., Hauser, C. (1999). The mucosal adhesion receptor $\alpha 4\beta 7$ integrin is selectively increased in lymphocytes stimulated with β -lactoglobulin in children allergic to cow's milk. *Journal of allergy and clinical immunology*, 103(5), 931-936.
- Ertem, D. (2014). Çölyak Hastalığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 9(1), 1-10.
- EU. (2006). Commission Directive 2006/142/EC of 22 December 2006 amending Annex IIIa of Directive 2000/13/EC of the European Parliament and of the Council listing the ingredients which must under all circumstances appear on the labelling of foodstuffs. *Official Journal of the European Union*, 368(110), 110-1.
- EU. (2011). EU Regulation 2011 No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council OJ L 304.
- Faria, A.M., Weiner, H.L. (2005). Oral tolerance. *Immunological Reviews*, 206, 232-59.
- Feuille, E., Nowak-Węgrzyn, A. (2015). Food protein-induced enterocolitis syndrome, allergic proctocolitis, and enteropathy. *Current Allergy and Asthma Reports*, 15(8), 50.
- Figura, N., Perrone, A., Gennari, C., Orlandini, G., Giannace, R., Lenzi, C., Vagliasindi, M., Rottoli, P. (1999). CagA-positive *Helicobacter pylori* infection may increase the risk of food allergy development. *Journal of physiology and pharmacology: an official journal of the Polish Physiological Society*, 50(5), 827-831.
- Fiorentino, D.F., Zlotnik, A., Mosmann, T.R., Howard, M., O'Garra, A. (2016). IL-10 inhibits cytokine production by activated macrophages. *Journal of Immunology*, 197(5), 1539-1546.
- Frossard, C.P., Asigbetse, K.E., Burger, D., Eigenmann, P.A. (2015). Gut T cell receptor- $\gamma\delta$ + intraepithelial lymphocytes are activated selectively by cholera toxin to break oral tolerance in mice. *Clinical & Experimental Immunology*, 180(1), 118-130.
- Fu, L., Cherayil, B.J., Shi, H., Wang, Y., Zhu, Y. (2019). Overview of the Immunology of Food Allergy. In: *Food Allergy From Molecular Mechanisms to Control Strategies*, Springer: Singapore, pp: 1-11.
- Fujimura, Y., Kihara, T., Ohtani, K., Kamoi, R., Kato, T., Kozuka, K., Miyashima, N., Uchida, J. (1990). Distribution of microfold cells (M cells) in human follicle-associated epithelium. *Gastroenterologia Japonica*, 25, 130.
- Friedman, A., Weiner, H. L. (1994). Induction of anergy or active suppression following oral tolerance is determined by antigen dosage. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 91(14), 6688-6692.
- Geiselhart, S., Hoffmann-Sommergruber, K., Bublin, M. (2018). Tree nut allergens. *Molecular immunology*, 100, 71-81.
- Greenwald, R.J., Freeman, G.J., Sharpe, A.H. (2005). The B7 family revisited. *Annual Review of Immunology*, 515-548.
- Guandalini, S., Gokhale, R. (2002). Update on immunologic basis of celiac disease. *Current opinion in gastroenterology*, 18(1), 95-100.
- Guajardo, J.R., Plotnick, L.M., Fende, J.M., Collins, M.H., Putnam, P.E., Rothenberg, M. E. (2002). Eosinophil-associated gastrointestinal disorders: a world-wide-web based registry. *The Journal of pediatrics*, 141(4), 576-581.
- Guttman, J.A., Li, Y., Wickham, M.E., Deng, W., Vogl, A.W., Finlay, B.B. (2006). Attaching and effacing pathogen-induced tight junction disruption in vivo. *Cellular microbiology*, 8(4), 634-645.

- Hansen, K.S., Ballmer-Weber, B.K., Lüttkopf, D., Skov, P.S., Wüthrich, B., Bindslev-Jensen, C., Vieths, S., Poulsen, L.K. (2003). Roasted hazelnuts-allergenic activity evaluated by double-blind, placebo-controlled food challenge. *Allergy*, 58(2), 132-138.
- Hasan, S.A., Wells, R.D., Davis, C.M. (2013). Egg hypersensitivity in review. *Allergy Asthma Proceedings*, 34(1), 26-32.
- He, M., Xi, J. (2020). Identification of an IgE epitope of soybean allergen Gly m Bd 60K. *LWT-Food Science and Technology*, 133, 110131.
- Hefle, S.L., Nordlee, J.A., Taylor, Steve T.L. (1996). Allergenic foods. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 36, S69-S89.
- Hemmer, W., Klug, C., Swoboda, I. (2016). Update on the bird-egg syndrome and genuine poultry meat allergy. *Allergo journal international*, 25(3), 68-75.
- Hill, D.J., Heine R.G., Hosking, C.S. (2004). The diagnostic value of skin prick testing in children with food allergy. *Pediatr Allergy Immunology*, 15, 435-41.
- Husby, S., Foged, N., Host, A., Svehag, SE. (1987). Passage of dietary antigens into the blood of children with coeliac disease. Quantification and size distribution of absorbed antigens. *Gut*, 28, 1062-72.
- Irvine, A.D., McLean, W.I., Leung, D.Y. (2011). Filaggrin mutations associated with skin and allergic diseases. *New England Journal of Medicine*, 365(14), 1315-1327.
- Ito, S. (1969). Structure and function of the glycocalyx. *Federation Proceedings*, 28, 12-25.
- Jabrayilova, N. (2022). Besin alerjisi olan çocukların klinik ve laboratuvar özellikleri. *Uzmanlık Tezi, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Mersin*.
- Jankovic, V.V., Velebit, B.M., Lakicevic, B.Z., Mitrovic, R.R., Milojevic, L.Z. (2021). Food allergens—food safety hazard. In: *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 854, No. 1, p. 012038). IOP Publishing.
- Johansson, S.G., Hourihane, J.O., Bousquet, J., Bruijnzeel-Koomen, C.A., Dreborg, S., Haahntela, T., Kowalski, M.L., Mygind, N., Ring, J., Cauwenberge, P.V., Hage-Hamsten, M. V., Wüthrich, B. (2001). A revised nomenclature for allergy. An EAACI position statement from the EAACI nomenclature task force. *Allergy*, 56 (9), 813–824.
- Johansson, E.K., Bergström, A., Kull, I., Lind, T., Söderhäll, C., van Hage, M., Wickman, M., Ballardini, N., Wahlgren, C. F. (2017). IgE sensitization in relation to preschool eczema and filaggrin mutation. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 140(6), 1572-1579.
- Jones, S.M., Burks, A.W. (2013). The Spectrum of Allergic Reactions to Foods. *Food Allergy: Adverse Reactions to Foods and Food Additives*, 134-143.
- Kaczmarek, M., Kurzatowska, B. (1988). The contribution of some environmental factors to the development of cow's milk and gluten intolerance in children. *Roczniki Akademii Medycznej w Białymstoku = Annales Academiae Medicae Bialostocensis*, 33-34, 151-65.
- Kagnoff, M.F. (2007). Celiac disease: pathogenesis of a model immunogenetic disease. *The Journal of clinical investigation*, 117(1), 41-49.
- Kelleher, M., Bock, S.A., O'B Hourihane, J. (2014). Diagnostic Testing. In: *Food Allergy Practical Diagnosis and Management*. Ed: Sicherer, T., Francis Group, LLC, pp: 129-188.
- Kelly, D., Conway, S. (2005). Bacterial modulation of mucosal innate immunity. *Molecular immunology*, 42(8), 895-901.
- Klueber, J., Schrama, D., Rodrigues, P., Dickel, H., Kuehn, A. (2019). Fish allergy management: from component-resolved diagnosis to unmet diagnostic needs. *Current Treatment Options in Allergy*, 6(4), 322-337.
- Klug, C., Focke, M., W Hemmer, W., Wank, H., I Swoboda, I. (2013). Identification and characterization of meat allergens for improved diagnosis of meat allergy. *Food Allergy and Anaphylaxis Meeting (FAAM 2013) Nice, France. 7-9 February, Clinical and Translational Allergy 2013*, 3(Suppl 3), P174.
- Klug, C., Hemmer, W., Román-Carrasco, P., Focke-Tejkl, M., Santiago Quirce, S., Boyano-Martínez, T., Erwin Gaubitzer, E., Wank, H., Swoboda, I. (2020). Gal d 7—a major allergen in primary chicken meat allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 146(1), 169-179.
- Ko, J., Mayer, L. (2005). Oral tolerance: lessons on treatment of food allergy. *European journal of gastroenterology & hepatology*, 17(12), 1299-1303.

- Kokkonen, J., Holm, K., Karttunen, T.J., Mäki, M. (2000). Children with Untreated Food Allergy Express a Relative Increment in the Density of Duodenal? d+ T Cells. *Scandinavian journal of gastroenterology*, 35(11), 1137-1142.
- Korenblat, P.E., Rothberg, R.M., Minden, P., Farr, R.S. (1968). Immune responses of human adults after oral and parenteral exposure to bovine serum albumin. *Journal of allergy*, 41(4), 226-235.
- Kraehenbuhl, J.P., Neutra, M.R. (1992). Molecular and cellular basis of immune protection of mucosal surfaces. *Physiological reviews*, 72(4), 853-879.
- Lack, G. (2008). Food allergy. *The New England Journal of Medicine*, 359, 1252-1260.
- Langman, J.M., Rowland, R. (1986). The number and distribution of lymphoid follicles in the human large intestine. *Journal of Anatomy*, 149, 189.
- Larche, M., Akdis, C.A., Valenta, R. (2006). Immunological mechanisms of allergen-specific immunotherapy. *Nature Reviews Immunology*, 6, 761-771.
- Leibson, P.J. (2004). The regulation of lymphocyte activation by inhibitory receptors. *Current Opinion in Immunology*, 16, 328-336.
- Lemon-Mulé, H., Sampson, H.A., Sicherer, S.H., Shreffler, W.G., Noone, S., Nowak-Wegrzyn, A. (2008). Immunologic changes in children with egg allergy ingesting extensively heated egg. *Journal of Allergy Clinic. Immunology*, 122, 977-983.
- Leszczynska, J. (2010). Wheat (*Triticum aestivum*) Allergens. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H. J., CRC press, pp: 293-318.
- Leung, A.K.C., Leung, J.S.C. (2010). *Food Allergy*. Nova Science Publishers, Inc. New York.
- Levinsky, R. J. (1985). Factors influencing intestinal uptake of food antigens. *Proceedings of the Nutrition Society*, 44(1), 81-86.
- Li, Z.X., Linhong, C.L., Jamil, K., (2006). Reduction of allergenic properties of shrimp (*Penaeus vannamei*) allergens by high intensity ultrasound. *European Food Research and Technology*, 223(5), 639-644.
- Li, Z.X., Linhong, C.L., Jamil, K., (2007). The influence of gamma irradiation on the allergenicity of shrimp (*Penaeus vannamei*). *Journal of Food Engineering*, 79(3), 945-949.
- Lopata, A., Samuel Lehrer, S. (2010). Seafood Allergen Overview: Focus on Crustacea. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 233-258.
- Lopata, A. L., O'hehir, R. E., Lehrer, S. B. (2010). Shellfish allergy. *Clinical and Experimental Allergy*, 40(6), 850-858.
- Lopez-Botet, M., Llano, M., Navarro, F., & Bellon, T. (2000). NK cell recognition of non-classical HLA class I molecules. *Seminars In Immunology* (Vol. 12, No. 2), 109-119.
- Luegering, A., Kucharzik, T. (2006). Induction of intestinal lymphoid tissue: the role of cryptopatches. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1072(1), 210-217.
- MacDonald, T.T. (2003). The mucosal immune system. *Parasite Immunology*, 25, 235-46.
- MacPherson, G.G., Liu, L.M. (1999). Dendritic cells and Langerhans cells in the uptake of mucosal antigens. *Defense of Mucosal Surfaces: Pathogenesis, Immunity and Vaccines*, 33-53.
- Madara, J.L., Pappenheimer, J.R. (1987). Structural basis for physiological regulation of paracellular pathways in intestinal epithelia. *The Journal of membrane biology*, 100, 149-164.
- Madara, J.L., Stafford, J. (1989). Interferon-gamma directly affects barrier function of cultured intestinal epithelial monolayers. *The Journal of clinical investigation*, 83(2), 724-727.
- Madden, K.B., Whitman, L., Sullivan, C., Gause, W.C., Urban, J.F., Katona, I.M., Finkelman, F.D., Shea-Donohue, T. (2002). Role of STAT6 and mast cells in IL-4 and IL-13-induced alterations in murine intestinal epithelial cell function. *The Journal of Immunology*, 169(8), 4417-4422.
- Manea, I., Ailenei, E., Deleanu, D. (2016). Overview of food allergy diagnosis. *Clujul Medical*, 89(1), 5-10.
- Markowitz, J.E., Spergel, J.M., Ruchelli, E., Liacouras, C.A. (2003). Elemental diet is an effective treatment for eosinophilic esophagitis in children and adolescents. *The American journal of gastroenterology*, 98(4), 777-782.
- Mata, E., Favier, C., Moneret-Vautrin, D.A., Nicolas, J.P., Han-Ching, L., Gueant, J.K. (1994). Surimi and native codfish contain a common allergen identified as a 63-kDa protein. *Allergy*, 49, 442-447.

- Massey-Harroche, D. (2000). Epithelial cell polarity as reflected in enterocytes. *Microscopy research and technique*, 49(4), 353-362.
- Matthews, D.M. (1974). Absorption of amino acids and peptides from the intestine. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 3, 3-16.
- McWilliam, V., Koplin, J., Lodge, C., Tang, M., Dharmage, S., Allen, K. (2015). The prevalence of tree nut allergy: a systematic review. *Current allergy and asthma reports*, 15, 1-13.
- Melamed, D., Friedman, A. (1993). Direct evidence for anergy in T lymphocytes tolerized by oral administration of ovalbumin. *European journal of immunology*, 23(4), 935-942.
- Melamed, D., Friedman, A. (1994). In vivo tolerization of Th1 lymphocytes following a single feeding with ovalbumin: anergy in the absence of suppression. *European journal of immunology*, 24(9), 1974-1981.
- Mention, J.J., Ahmed, M.B., Bègue, B., Barbe, U., Verkarre, V., Asnafi, V., Colombel, J.F., Cugnenc, P.H., Ruemmele, F.M., Mcintyre, E., Brousse, N., Cellier, C., Cerf-Bensussan, N. (2003). Interleukin 15: a key to disrupted intraepithelial lymphocyte homeostasis and lymphomagenesis in celiac disease. *Gastroenterology*, 125(3), 730-745.
- Metcalfe, D.D., Astwood, J.D., Townsend, R., Sampson, H.A., Taylor, S.L., Fuchs, R.L. (1996). Assessment of the allergenic potential of foods derived from genetically engineered crop plants. *Critical Reviews in Food Science & Nutrition*, 36(S1), 165-186.
- Mills, C., E. Johnson, P., Zuidmeer-Jongejan, L., Critenden, R., Wal, J.M., Asero, R. (2014). Effect of Processing on the Allergenicity of Foods. In: *Risk Management for Food Allergy*, Eds: Madsen, C.B., Crevel, R.W.R., Mills, C., Taylor, S.L., Elsevier Inc., pp: 227-272.
- Mills, E.N., Jenkins, J.A., Alcocer, M.J., Shewry, P.R. (2004). Structural, biological, and evolutionary relationships of plant food allergens sensitizing via the gastrointestinal tract. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 44, 79-407.
- Mishra, A., Schlotman, J., Wang, M., Rothenberg, M.E. (2007). Critical role for adaptive T cell immunity in experimental eosinophilic esophagitis in mice. *Journal of Leucocyte Biology*, 81(4), 916-924.
- Moghaddami, M., Cummins, A., Mayrhofer, G. (1998). Lymphocyte-filled villi: comparison with other lymphoid aggregations in the mucosa of the human small intestine. *Gastroenterology*, 115(6), 1414-1425.
- Murch, S.H. (2005). Clinical manifestations of food allergy: the old and the new. *European Journal of Gastroenterology and Hepatology*, 17(12), 1287-1291.
- Nakada, M., Nishizaki, K., Yoshino, T., Okano, M., Yamamoto, T., Masuda, Y., Ohta, N., Akagi, T. (1999). CD80 (B7-1) and CD86 (B7-2) antigens on house dust mite-specific T cells in atopic disease function through T cell interactions. *Journal of allergy and clinical immunology*, 104(1), 222-227.
- Nakamura, A., Sasaki, F., Watanabe, K., Ojima, T., Ahn, D.H., Saeki, H. (2006). Changes in allergenicity and digestibility of squid tropomyosin during the Maillard reaction with ribose. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 54(25), 9529-9534.
- Nakamura, A., Watanabe, K., Ojima, T., Ahn, D.H., Saeki, H. (2005). Effect of Maillard reaction on allergenicity of scallop tropomyosin. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 53(19), 7559-7564.
- Neutra, M.R. (1999). M cells in antigen sampling in mucosal tissues. *Defense of Mucosal Surfaces: Pathogenesis, Immunity and Vaccines*, 17-32.
- Neutra, M.R., Pringault, E., Kraehenbuhl, J.P. (1996). Antigen sampling across epithelial barriers and induction of mucosal immune responses. *Annual review of immunology*, 14(1), 275-300.
- Niedergang, F., Kweon, M.N. (2005). New trends in antigen uptake in the gut mucosa. *Trends in microbiology*, 13(10), 485-490.
- Nilsen, E.M., Lundin, K.E., Krajci, P., Scott, H., Sollid, L.M., Brandtzaeg, P. (1995). Gluten specific, HLA-DQ restricted T cells from coeliac mucosa produce cytokines with Th1 or Th0 profile dominated by interferon gamma. *Gut*, 37(6), 766-776.
- Nordenstedt, H., Nilsson, M., Johnsen, R., Lagergren, J., Hveem, K. (2007). *Helicobacter pylori* infection and gastroesophageal reflux in a population-based study (The HUNT Study). *Helicobacter*, 12(1), 16-22.

- Nowak-Węgrzyn, A. (2015). Food protein-induced enterocolitis syndrome and allergic proctocolitis. *Allergy & Asthma Proceedings*, 36(3), 172-84.
- Nowak-Węgrzyn, A., Assa'ad, A.H., Bahna, S.L., Bock, S.A., Sicherer, S.H., Teuber, S.S. (2009). Work Group report: oral food challenge testing. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 123(6), S365-S383.
- Nowak-Węgrzyn, A., Katz, Y., Mehr, S.S., Koletzko, S. (2015). Non-IgE-mediated gastrointestinal food allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 135(5), 1114-24.
- Nowak-Węgrzyn, A., Sampson, H.A., Wood, R.A., Sicherer, S.H. (2003). Food protein-induced enterocolitis syndrome caused by solid food proteins. *Pediatrics*, 111(4), 829-835.
- Odze, R.D., Wershil, B.K., Leichtner, A.M., Antonioli, D.A. (1995). Allergic colitis in infants. *The Journal of pediatrics*, 126(2), 163-170.
- O'leary, A.D., Sweeney, E.C. (1986). Lymphoglandular complexes of the colon: structure and distribution. *Histopathology*, 10(3), 267-283.
- Ossieur, J. (2019). A la carte: meat and poultry allergy. Master dissertation. Universiteit Gent Faculteit Geneeskunde En Gezandheidwetenschappen, Gent, Belgium.
- Owen, R.L., Jones, A.L. (1974). Epithelial cell specialization within human Peyer's patches: an ultrastructural study of intestinal lymphoid follicles. *Gastroenterology*, 66(2), 189-203.
- Oyoshi, M.K., Larson, R.P., Ziegler, S.F., Geha, R. S. (2010). Mechanical injury polarizes skin dendritic cells to elicit a TH2 response by inducing cutaneous thymic stromal lymphopoietin expression. *Journal of allergy and clinical immunology*, 126(5), 976-984.
- Paajanen, L., Kokkonen, J., Karttunen, T.J., Tuure, T., Korpela, R., Vaarala, O. (2006). Intestinal cytokine mRNA expression in delayed-type cow's milk allergy. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 43(4), 470-476.
- Palladino, C., Breiteneder, H. (2018). Peanut allergens. *Molecular immunology*, 100, 58-70.
- Pappenheimer, J.R., Volpp, K. (1992). Transmucosal impedance of small intestine: correlation with transport of sugars and amino acids. *American Journal of Physiology-Cell Physiology*, 263(2), C480-C493.
- Pasha, I., Saeed, F., Sultan, M. T., Batool, R., Aziz, M., Ahmed, W. (2016). Wheat allergy and intolerance; Recent updates and perspectives. *Critical reviews in food science and nutrition*, 56(1), 13-24.
- Patel, N., Samant, H. (2022). Wheat Allergy. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK536992/Erişim:15.02.2023>
- Pérez-Machado, M.A., Ashwood, P., Thomson, M.A., Latcham, F., Sim, R., Walker-Smith, J.A., Murch, S. H. (2003). Reduced transforming growth factor- β -producing T cells in the duodenal mucosa of children with food allergy. *European Journal of Immunology*, 33(8), 2307-2315.
- Phillips, A.D., France, N.E., Walker-Smith, J.A. (1979). The structure of the enterocyte in relation to its position on the villus in childhood: an electron microscopical study. *Histopathology*, 3(2), 117-130.
- Pi, X., Sun, Y., Fu, G., Wu, Z., Cheng, J. (2021). Effect of processing on soybean allergens and their allergenicity. *Trends in Food Science & Technology*, 118, 316-327.
- Planchon, S.M., Martins, C.A., Guerrant, R.L., Roche, J.K. (1994). Regulation of intestinal epithelial barrier function by TGF-beta 1. Evidence for its role in abrogating the effect of a T cell cytokine. *Journal of immunology*, 153(12), 5730-5739.
- Poley, J.R. (1988). Loss of the glycocalyx of enterocytes in small intestine: a feature detected by scanning electron microscopy in children with gastrointestinal intolerance to dietary protein. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 7(3), 386-394.
- Popov-Raljić, J., Aleksić, M., Janković, V. (2022). Food allergens—food safety hazard. *Scientific journal "Meat Technology"*, 63(1), 11-25.
- Poulsen, L.K., Hansen, T.K., Nørgaard, A., Vestergaard, H., Stahl Skov, P., Bindslev-Jensen, C. (2001). Allergens from fish and egg. *Allergy*, 56, 39-42.
- Prester, L. (2016). Seafood allergy, toxicity, and intolerance: a review. *Journal of the American College of Nutrition*, 35(3), 271-283.
- Reinhardt, M.C. (1984). Macromolecular absorption of food antigens in health and disease. *Annals of allergy*, 53, 597-601.

- Radauer, C., Breiteneder, H. (2007). Evolutionary biology of plant food allergens. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 120(3), 518-525.
- Renz, H., Allen, K.J., Sicherer, S.H., Sampson, H.A., Lack, G., Beyer, K., Oettgen, H.C., (2018). Food allergy. *Nature reviews Disease primers*, 4(1), 1-20.
- Resta-Lenert, S., Barrett, K.E. (2006). Probiotics and commensals reverse TNF- α -and IFN- γ -induced dysfunction in human intestinal epithelial cells. *Gastroenterology*, 130(3), 731-746.
- Restani, P., Ballabio, C., Di Lorenzo, C., Tripodi, S., Fiocchi, A. (2009a). Molecular aspects of milk allergens and their role in clinical events. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 395, 47-56.
- Restani, P., Ballabio, C., Tripodi, S., Fiocchi, A. (2009b). Meat allergy, *Current Opinion in Allergy and Clinical Immunology*, 9 (3),265-269.
- Roberts, S.A., Freed, D.L.J. (1977). Neonatal IgA secretion enhanced by breast feeding. *The Lancet*, 310(8048), 1131.
- Roberts, G., Lack, G. (2005). Diagnosing peanut allergy with skin prick and specific IgE testing. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 115, 1291-1296.
- Rostom, A., Dubé, C., Cranney, A., Saloojee, N., Sy, R., Garritty, C., Sampson, M., Zhang, L., Yazdi, F., Mamaladze, V., Pan, I., MacNeil, J., Mack, D., Patel, D., Moher, D. (2005). The diagnostic accuracy of serologic tests for celiac disease: a systematic review. *Gastroenterology*, 128(4), S38-S46.
- Rothenberg, M.E. (2004). Eosinophilic gastrointestinal disorders (EGID). *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 113(1), 11–28.
- Roux, K.H., Teuber, S.S., Sathe, S.K. (2003). Tree nut allergens. *International archives of allergy and immunology*, 131(4), 234-244.
- Ryan, J.F., Hovde, R., Glanville, J., Lyu, S.C., Ji, X., Gupta, S., Tibshirani, R.J., Jay, D.C., Boyd, S.D., Chinthrajah, R.S., Davis, M.M., Galli, S.J., Maecker, H.T., Nadeau, K. C. (2016). Successful immunotherapy induces previously unidentified allergen-specific CD4+ T-cell subsets. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(9), E1286-E1295.
- Sampson, H. A. (1999a). Food allergy. Part 2: diagnosis and management. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 103(6), 981-989.
- Sampson, H.A. (1999b). Food allergy. Part 1: immunopathogenesis and clinical disorders. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 103(5), 717-728.
- Sampson, H.A. (2004). Update on food allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 113, 805-19.
- Sampson, H. A. (2005). Food allergy—accurately identifying clinical reactivity. *Allergy*, 60, 19-24.
- Sampson, H.A. (2014). Update on food *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 113, 805-819.
- Sampson, H.A., Aceves, S., Bock, S.A., James, J., Jones, S., Lang, D., Nadeau, K., Nowak-Wegrzyn, A., Oppenheimer, J., Perry, T.T., Randolph, C., Sicherer, S.H., Simon, R.A., Vickery, B.P., Wood, R., Bernstein, D., BlessingMoore, J., Khan, D., Lang, D., Nicklas, R., Oppenheimer, J., Portnoy, J., Randolph, C., Schuller, D., Spector, S., Tilles, S.A., Wallace, D., Practice Parameter Workgroup, Sampson, H.A., Aceves, S., Bock, S.A., James, J., Jones, S., Lang, D., Nadeau, K., Nowak-Wegrzyn, A., Oppenheimer, J., Perry, T.T., Randolph, C., Sicherer, S.H., Simon, R.A., Vickery, B.P., Wood, R. (2014). Food allergy: a practice parameter update-2014. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 134(5), 1016–25.
- Sampson, H.A., Van Wijk, R.G., Bindslev-Jensen, C., Sicherer, S., Teuber, S.S., Burks, A.W., Dubois, A.E.J., Beyer, K., Eigenmann, P.A., Spengel, J.M., Werfel, T., Chinchilli, V.M. (2012). Standardizing double-blind, placebo-controlled oral food challenges: American Academy of Allergy, Asthma & Immunology–European Academy of Allergy and Clinical Immunology PRACTALL consensus report. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 130(6), 1260-1274.
- Sanderson, I.R., Walker, W.A. (1993). Uptake and transport of macromolecules by the intestine: possible role in clinical disorders (an update). *Gastroenterology*, 104, 622-39.
- Sansonetti, P.J. (2004). War and peace at mucosal surfaces. *Nature Reviews Immunology*, 4, 953-64.

- Schade, R.P., Van Ieperen-Van Dijk, A.G., Van Reijnsen, F.C., Versluis, C., Kimpen, J. L., Knol, E.F., Bruijnzeel-Koomen, C.A.F.M., Van Hoffen, E. (2000). Differences in antigen-specific T-cell responses between infants with atopic dermatitis with and without cow's milk allergy: relevance of TH2 cytokines. *Journal of allergy and clinical immunology*, 106(6), 1155-1162.
- Schindler, J., Nothwang, H.G. (2006). Aqueous polymer two-phase systems: effective tools for plasma membrane proteomics. *Proteomics*, 6(20), 5409-5417.
- Seibold, F. (1946). Food-induced immune responses as origin of bowel disease?. *Digestion*, 71(4), 251-260.
- Sen, M., Kopper, R., Pons, L., Abraham, E.C., Burks, A., Bannon, G.A. (2002). Protein structure plays a critical role in peanut allergen stability and may determine immunodominant IgE-binding epitopes. *The journal of immunology*, 169(2), 882-887.
- Shahali, Y., Dadar, M. (2018). Plant food allergy: influence of chemicals on plant allergens. *Food and Chemical Toxicology*, 115, 365-374.
- Sharp, M. F., Lopata, A.L. (2014). Fish allergy: in review. *Clinical Reviews in Allergy and Immunology*, 46(3), 258-271.
- Sicherer, S. H. (2000a). Determinants of systemic manifestations of food allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 106(5), S251-S257.
- Sicherer, S.H. (2000b). Food protein-induced enterocolitis syndrome: clinical perspectives. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 30(1), S45-S49.
- Sicherer, S.H., Munoz-Furlong, A., Godbold, J.H., Sampson, H.A. (2010). US prevalence of self-reported peanut, tree nut, and sesame allergy: 11-year follow-up. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 125, 1322-1326.
- Sicherer, S.H., Sampson, H.A. (2006). Food allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 117(2 Suppl Mini-Primer), S470-5.
- Sicherer, S.H., Sampson, H.A. (2010). Food allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 125(2 Suppl 2), S116-25.
- Sicherer, S.H., Sampson, H.A. (2014). Food allergy: epidemiology, pathogenesis, diagnosis, and treatment. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 133(2), 291-307.
- Snoeck, V., Goddeeris, B., Cox, E. (2005). The role of enterocytes in the intestinal barrier function and antigen uptake. *Microbes and infection*, 7(7-8), 997-1004.
- Sollid, L.M., Jabri, B. (2005). Is celiac disease an autoimmune disorder?. *Current opinion in immunology*, 17(6), 595-600.
- Spahn, T.W., Kucharzik, T. (2004). Modulating the intestinal immune system: the role of lymphotoxin and GALT organs. *Gut*, 53(3), 456-465.
- Steinke, J.W., Platts-Mills, T.A., Commins, S.P. (2015). The alpha-gal story: lessons learned from connecting the dots. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 135(3), 589-96.
- Stepniak, D., Koning, F. (2006). Celiac disease—sandwiched between innate and adaptive immunity. *Human immunology*, 67(6), 460-468.
- Stone, K.D., Prussin, C., Metcalfe, D. D. (2010). IgE, mast cells, basophils, and eosinophils. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 125(2), S73-S80.
- Strobel, S. (1993). Mechanisms of mucosal immunology and gastrointestinal damage. *Pediatric Allergy and Immunology*, 4(S3), 25-32.
- Strobel, S., Ferguson, A. (1984). Immune responses to fed protein antigens in mice. 3. Systemic tolerance or priming is related to age at which antigen is first encountered. *Pediatric research*, 18(7), 588-594.
- Strobel, S., Ferguson, A. (1986). Modulation of intestinal and systemic immune responses to a fed protein antigen, in mice. *Gut*, 27(7), 829-837.
- Szymkiewicz, A. (2009). 11 Peanut (*Arachis hypogea*) Allergens. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 267-269.
- Szymkiewicz, A. (2010). Nut Allergens. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 259-266.
- Taylor, B., Norman, A. P., Orgel, H. A., Turner, M. W., Stokes, C. R., & Soothill, J. F. (1973). Transient IgA deficiency and pathogenesis of infantile atopy. *The Lancet*, 302(7821), 111-113.

- Teft, W.A., Kirchoff, M.G., Madrenas, J. (2006). A molecular perspective of CTLA-4 function. *Annual Review of Immunology*, 24, 65-97.
- Tordesillas, L., Goswami, R., Benedé, S., Grishina, G., Dunkin, D., Järvinen, K.M., Maleki, S.J., Sampson, H.A., Berin, M. C. (2014). Skin exposure promotes a Th2-dependent sensitization to peanut allergens. *The Journal of clinical investigation*, 124(11), 4965-4975.
- Teuber, S.S., Comstock, S.S., Sathe, S.K., Roux, K. H. (2003). Tree nut allergy. *Current allergy and asthma reports*, 3(1), 54-61.
- Turner, P.J., Mehr, S., Joshi, P., Tan, J, Wong M, Kakakios, A., Campbell, D.E. (2013). Safety of food challenges to extensively heated egg in egg-allergic children: a prospective cohort study. *Pediatric Allergy and Immunology*, 24, 450-455.
- Untersmayr, E., Jensen-Jarolim, E. (2006). The effect of gastric digestion on food allergy. *Current Opinion in Allergy and Clinical Immunology*, 6, 214-19.
- Untersmayr, E., Bakos, N., Schöll, I., Kundi, M., Roth-Walter, F., Szalai, K., Riemer, A.B., Ankersmit, H.J., Scheiner, O., Boltz-Nitulescu, G., Jensen-Jarolim, E. (2005). Anti-ulcer drugs promote IgE formation toward dietary antigens in adult patients. *The FASEB journal*, 19(6), 1-16.
- Vandezande, L. M., Wallaert, B., Desreumaux, P., Tscopoulos, A., Lambin, C., Tonnel, A. B., & Janin, A. (1999). Interleukin-5 immunoreactivity and mRNA expression in gut mucosa from patients with food allergy. *Clinical & Experimental Allergy*, 29(5), 695-702.
- Van Kruiningen, H.J., West, A.B., Freda, B.J., Holmes, K.A. (2002). Distribution of Peyer's patches in the distal ileum. *Inflammatory bowel diseases*, 8(3), 180-185.
- Venter, C., Brown, T., Meyer, R., Walsh, J., Shah, N., Nowak-Wegrzyn, A., Chen, T., Fleischer, D.M., Heine, R.G., Levin, M., Vieira, M.C., Fox, A.T. (2017). Better recognition, diagnosis and management of non-IgE-mediated cow's milk allergy guideline. *Clinical and Translational Allergy*, 7, 26.
- Venter, C., Meyer, R. (2010). Session 1: Allergic disease The challenges of managing food hypersensitivity: Symposium on Dietary management of disease. *Proceedings of the Nutrition Society*, 69(1), 11-24.
- Verhoeckx, K.C., Vissers, Y.M., Baumert, J.L., Faludi, R., Feys, M., Flanagan, S., Herouet-Guicheney, C., Holzhauser, T., Shimojo, R., van der Bolt, N., Wichers, H., Kimber, I. (2015). Food processing and allergenicity. *Food and Chemical Toxicology*, 80, 223-240.
- Veres, G., Helin, T., Arato, A., Färkkilä, M., Kantele, A., Suomalainen, H., Savilahti, E. (2001). Increased expression of intercellular adhesion molecule-1 and mucosal adhesion molecule $\alpha 4\beta 7$ integrin in small intestinal mucosa of adult patients with food allergy. *Clinical Immunology*, 99(3), 353-359.
- Vieths, S., Scheurer, S., Ballmer-Weber, B. (2002). Current understanding of cross-reactivity of food allergens and pollen. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 964, 47-68.
- Villa, C., Costa, J., Oliveira, M.B.P., Mafra, I. (2018). Bovine milk allergens: A comprehensive review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 17(1), 137-164.
- von Boehmer, H. (2005). Mechanisms of suppression by suppressor T cells. *Nature immunology*, 6(4), 338-344.
- von Mutius, E., Weiland, S. K., Fritsch, C., Duhme, H., Keil, U. (1998). Increasing prevalence of hay fever and atopy among children in Leipzig, East Germany. *The Lancet*, 351(9106), 862-866.
- Wal, J.M. (2001). Structure and function of milk allergens. *Allergy*, 56, 35-38.
- Walker, W.A., Bloch, K. J. (1983). Gastrointestinal transport of macromolecules in the pathogenesis of food allergy. *Annals of Allergy*, 51, 240-245.
- Wang, L.J., Mu, S.C., Lin, M.I., Sung, T.C., Chiang, B.L., Lin, C.H. (2021). Clinical Manifestations of Pediatric Food Allergy: a Contemporary Review. *Clinical Reviews in Allergy and Immunology*, 1-20.
- Wambre, E., DeLong, J.H., James, E.A., Torres-Chinn, N., Pfützner, W., Möbs, C., Ducham, S.R., Till, S.J., Robinson, D., Kwok, W.W. (2014). Specific immunotherapy modifies allergen-specific CD4+ T-cell responses in an epitope-dependent manner. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 133(3), 872-879.
- Weber, P., Paschke, A. (2010). Fish Allergens. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 223-232.

- Williams, M.B., Butcher, E.C. (1997). Homing of naive and memory T lymphocyte subsets to Peyer's patches, lymph nodes, and spleen. *Journal of immunology*, 159(4), 1746-1752.
- Wilson, J.M., Platts-Mills, T.A. (2018). Meat allergy and allergens. *Molecular immunology*, 100, 107-112.
- Wolf, J.L., Bye, W.A. (1984). The membranous epithelial (M) cell and the mucosal immune system. *Annual review of medicine*, 35(1), 95-112.
- Wróblewska, B., Jedrychowski, L. (2010). Milk Allergens. In: *Chemical and biological properties of food allergens*, Eds: Jedrychowski, L., Wichers, H.J., CRC press, pp: 193-212.
- Xia, J., Zu, Q., Yang, A., Wu, Z., Li, X., Tong, P., Yuan, J., Wu, Y., Fan, Q., Chen, H. (2019). Allergenicity reduction and rheology property of *Lactobacillus*-fermented soymilk. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 99(15), 6841-6849.
- Yamada, A., Ohshima, Y., Yasutomi, M., Ogura, K., Tokuriki, S., Naiki, H., Mayumi, M. (2009). Antigen-primed splenic CD8+ T cells impede the development of oral antigen-induced allergic diarrhea. *Journal of allergy and clinical immunology*, 123(4), 889-894.
- Young, E., Stoneham, M.D., Petrukevitch, A., Barton, J., Rona, R. (1994). A population study of food intolerance. *The Lancet*, 343(8906), 1127-1130.
- Yu, W., Freeland, D.M.H., Nadeau, K.C. (2016). Food allergy: immune mechanisms, diagnosis and immunotherapy. *Nature Reviews Immunology*, 16(12), 751-765.
- Yu, R., Igawa, K., Handa, Y., Munetsugu, T., Satoh, T., Yokozeki, H. (2017). Basophils and mast cells are crucial for reactions due to epicutaneous sensitization to ovalbumin. *Experimental Dermatology*, 26(9), 778-784.
- Zeiger, R.S., Heller, S., Mellon, M.H., Forsythe, A.B., O'Connor, R.D., Hamburger, R.N., Schatz, M. (1989). Effect of combined maternal and infant food-allergen avoidance on development of atopy in early infancy: a randomized study. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 84, 72-89.
- Zhang, Y., Collier, F., Naselli, G., Saffery, R., Tang, M. L., Allen, K.J., Ponsonby, A.L., Harrison, L.C., Vuillermin, P., BIS Investigator Group†. (2016). Cord blood monocyte-derived inflammatory cytokines suppress IL-2 and induce nonclassic "TH2-type" immunity associated with development of food allergy. *Science translational medicine*, 8(321), 321ra8-321ra8.
- Zhuang, Y., Dreskin, S.C. (2013). Redefining the major peanut allergens. *Immunologic research*, 55(1), 125-134.
- Zolkipli, Q., Michaelis, L., Roberts, G. (2012). Diagnosis and management of food allergy. *Paediatrics and child health*, 22(7), 272-280.
- Zuckerman, M.J., Watts, M.T., Bhatt, B.D., Ho, H. (1993). Intestinal permeability to [51 Cr] EDTA in infectious diarrhea. *Digestive diseases and sciences*, 38, 1651-1657.

Bölüm 8.

Biyojen Aminler

Ali Gücükoğlu

8.1. GİRİŞ

Biyojen aminler (BA), yüksek biyolojik aktivitelere sahip düşük moleküler ağırlıklı bir veya daha fazla amino grup (NH_2) içeren nitrojen bazlı azotlu bileşikleridir (Kalach, 2014). İnsanlarda, hayvanlarda, bitkilerde ve mikroorganizmalarda bulunan biyojen aminler, metabolik işlemler sırasında amino asitlerin dekarboksilasyonu, aldehitlerin ve ketonların aminasyonu veya transaminasyonu ile oluşur. Aminler endojen ve eksojen olarak ikiye ayrılır. Endojen grup, dokular tarafından üretilen katekolaminler (dopamin, epinefrin ve norepinefrin), indolamin (serotonin, melatonin ve 5-hidroksitriptamin) ve histamin gibi nörotransmitter yapıya sahiptir. Eksojen aminler ise genellikle mikroorganizmaların fermentatif dekarboksilaz aktivitesi sonucu oluşur (Li ve Lu, 2020).

Biyojen aminler tablo 8.1'de detaylı olarak açıklandığı üzere kimyasal yapılarına göre alifatik, aromatik ve heterosiklik olmak üzere üç gruba ayrılırken içerdikleri azot sayısına göre de monoaminler, diaminler ve poliaminler olarak gruplandırılır (Til ve ark., 1997; Nunezm ve Calzada, 2016).

Proteince zengin fermente gıdalarda mikrobiyolojik değişimler sırasında gelişen olaylardan en önemlisi proteolizisdir. Proteolizisde, proteinler önce eksopeptidazlar vasıtasıyla yüksek molekül ağırlıklı peptidlere, daha sonrada endopeptidazlar vasıtasıyla serbest amino asitlere kadar indirgenmektedir. Oluşan serbest amino asitlerin önemli bir kısmı daha sonradan gelişen yıkımlanma reaksiyonlarına girerek amin yapısında vazoaaktif toksik maddelerin oluşumuna sebep olmaktadır (Halasz ve ark., 1994; Bardöcz, 1995; Masson ve ark., 1997; Lehane ve Olley, 2000).

Fermente gıdalarda, proteinlerin yıkımlanmasına bağlı olarak amin oluşumu aldehit ve ketonların aminasyonu, spesifik amino asitlerin mikrobiyel dekarboksilasyon yolu ile sekonder dönüşümü ya da azotlu bileşiklerin ve azotlu parçalanma ürünler gibi nitrojen içeren komponentlerin hidrolizi şeklinde meydana gelmektedir. Aminoasitlerden karboksil kökünün parçalanmasıyla söz konusu aminoasitin amin grubu oluşmaktadır. Aminoasitlerden karbondioksidin ayrılmasına dekarboksilasyon, ilgili enzime ise dekarboksilaz adı

KAYNAKLAR

- Alkhouli, M., Mathur, M., Patil, P. (2014). Revisiting the “cheese reaction”: more than just a hypertensive crisis? *Journal of clinical psychopharmacology*, 34(5), 665-667.
- Almeida, C., Fernandes, J. O., Cunha, S. C. (2012). A novel dispersive liquid–liquid microextraction (DLLME) gas chromatography-mass spectrometry (GC–MS) method for the determination of eighteen biogenic amines in beer. *Food Control*, 25(1), 380-388.
- An, D., Chen, Z., Zheng, J., Chen, S., Wang, L., Huang, Z., Weng, L. (2015). Determination of biogenic amines in oysters by capillary electrophoresis coupled with electrochemiluminescence. *Food Chemistry*, 168, 1–6.
- Andic, S., Gençcelep, H., Kose, S. (2010). Determination of biogenic amines in herby cheese. *International Journal of Food Properties*, 13(6), 1300-1314.
- Ayres, J. C., Mundt, J. O., Sandine, W. E. (1980). *Microbiology of Food*. W. H. Freeman and Co., p. 543.
- Bardóc, S. (1995). Polyamines in food and their consequences for food quality and human health. *Trends in Food Science and Technology*, 6(10), 341-346.
- Bargossi, E., Tabanelli, G., Montanari, C., Lanciotti, R., Gatto, V., Gardini, F., Torriani, S. (2015). Tyrosine decarboxylase activity of enterococci grown in media with different nutritional potential: tyramine and 2-phenylethylamine accumulation and tyrDC gene expression. *Frontiers in Microbiology*, 6, 259.
- Barbieri, F., Montanari, C., Gardini, F., Tabanelli, G. (2019). Biogenic amine production by lactic acid bacteria: A review. *Foods*, 8(17), 2-27.
- Benkerroum, N. (2016). Biogenic amines in dairy products: origin, incidence, and control means. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 15(4), 801-826.
- Borges, A. F., Cózar, A., Patarata, L., Gama, L. T., Alfaia, C. M., Fernandes, M. J., Fraqueza, M. J. (2020). Effect of high hydrostatic pressure challenge on biogenic amines, microbiota, and sensory profile in traditional poultry-and pork-based semidried fermented sausage. *Journal of food science*, 85(4), 1256-1264. <https://>
- Bover-Cid, S., Latorre-Moratalla, M. L. Veciana-Nogués, M. T., Vidal-Carou, M. C. (2014) Processing contaminants: Biogenic amines. In *Encyclopedia of Food Safety*, Eds; Motarjemi, Y., Moy, G. G., Todd, E. C. D., Elsevier, p. 381–391.
- Brito, C., Cid, N., Muñoz, O., Báez, A., Horzella, M. (2014). Biogenic amine content in Chilean Gouda cheese: physico-chemical and microbiological factors that may influence this content. *International Journal of Dairy Technology*, 67(4), 554-561.
- Brückner, H., Flassig, S., Kirschbaum, J. (2012). Determination of biogenic amines in infusions of tea (*Camellia sinensis*) by HPLC after derivatization with 9-fluorenylmethoxycarbonyl chloride (Fmoc-Cl). *Amino Acids*, 42(2), 877-885.
- Buňková, L., Adamcová, G., Hudcová, K., Velichová, H., Pachlová, V., Lorencová, E., Buňka, F. (2013). Monitoring of biogenic amines in cheeses manufactured at small-scale farms and in fermented dairy products in the Czech Republic. *Food Chemistry*, 141(1), 548-551.
- Calvielli, C. B. A. C., Yamada, Y. F. S., Pietrobon, A. J., Sato, M. N. (2018). Role of histamine in modulating the immune response and inflammation. *Mediators of Inflammation*, 1,1.
- Connil, N., Plissoneau, L., Onno, B., Pilet, M. F., Prévost, H., Dousset, X. (2002). Growth of *Carnobacterium divergens* V41 and production of biogenic amines and divercin V41 in sterile cold-smoked salmon extract at varying temperatures, NaCl levels, and glucose concentrations. *Journal of food protection*, 65(2), 333-338.
- Coşansu, S. (2009). Determination of biogenic amines in a fermented beverage, boza. *Journal of Food, Agriculture and Environment*, 7(2), 54-58.
- Criado, P. R., Criado, R. F. J., Maruta, C. W., Machado Filho, C. D. A. (2010). Histamine, histamine receptors and antihistamines: new concepts. *Anais brasileiros de dermatologia*, 85, 195-210.
- Çiçek, Ü., Tokatli, K. (2018). Biogenic Amine Formation in “Bez Sucuk,” a Type of Turkish Traditional Fermented Sausage Produced with Different Meat: Fat Ratios. *Korean journal for food science of animal resources*, 38(1), 152.

- Dadakova, E., Krizek, M., Pelikanova, T. (2009). Determination of biogenic amines in foods using ultra-performance liquid chromatography (UPLC). *Food Chemistry*, 116 (1), 365–370.
- Del Rio, B., Redruello, B., Fernandez, M., Martin, M. C., Ladero, V., Alvarez, M. A. (2020). The biogenic amine tryptamine, unlike β -phenylethylamine, shows in vitro cytotoxicity at concentrations that have been found in foods. *Food chemistry*, 331, 127303.
- Deng, L., Hong, T., Lin, J., Ding, S., Huang, Z., Chen, J., Ge, J. (2015). Histamine deficiency exacerbates myocardial injury in acute myocardial infarction through impaired macrophage infiltration and increased cardiomyocyte apoptosis. *Scientific reports*, 5(1), 1-12.
- Dooun, D., Davaatseren, M., Chung, M. S. (2017). Biogenic amines in foods. *Food science and biotechnology*, 26(6), 1463-1474.
- Dooun, D., Shin, H. S., Chung, M. S. (2016). Effects of storage temperatures, vacuum packaging, and high hydrostatic pressure treatment on the formation of biogenic amines in Gwamegi. *Applied Biological Chemistry*, 59(1), 51-58.
- Durlu Özkaya, F., (2002). Biogenic amine content of some Turkish cheeses. *Journal of food processing and preservation*, 26(4), 259-265.
- EFSA Panel on Biological Hazards (BIOHAZ). (2011). Scientific opinion on risk based control of biogenic amine formation in fermented foods. *Efsa Journal*, 9(10), 2393- 2486.
- Erkmen, O., Bozkurt, H. (2004). Quality characteristics of retailed sucuk (Turkish dry-fermented sausage). *Food Technology and Biotechnology*, 42(1), 63-69.
- Espinosa-Pesqueira, D., Hernández-Herrero, M. M., Roig-Sagués, A. X. (2018). High hydrostatic pressure as a tool to reduce formation of biogenic amines in artisanal Spanish cheeses. *Foods*, 7(9), 137.
- EU. European Parliament and Council, (2019)/787 Regarding the Definition, Designation, Presentation and Labeling of Beverages Witty, Using the Names of Spirit Drinks in Presentation and Labeling of Other Foodstuffs, as well as the Protection of Geographica; European Union: Brussels, Belgium.
- European Food Safety Authority and European Centre for Disease Prevention and Control (EFSA and ECDC). (2019). The European Union one health 2018 zoonoses report. *EFSA Journal*, 17(12), e05926.
- FAO, (2004). Production of biogenic amines. <http://www.fao.org/DOCREP/006/Y4743E/y4743e0a.html>, Erişim Tarihi: 05.04.3020
- FAO/WHO. (2013). Public health risks of histamine and other biogenic amines from fish and fishery products. In *Joint FAO/WHO Expert Meeting Report; Food and Agricultural Organization/World Health Organization*. July 23–27, 2013, Rome, Italy.
- Fišar, Z. (2016). Drugs related to monoamine oxidase activity. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 69, 112-124.
- FDA, (1998). FDA and EPA guidance levels. *Fish and Fishery Products Hazards and Controls Guide*, p. 245-248.
- FDA, (2011). *Fish and fishery products hazards and controls guidance*. US Department of Health and Human Services Food and Drug Administration Center for Food Safety and Applied Nutrition.
- Forzale, F., Giorgi, M., Pedonese, F., Nuvoloni, R., D’Ascenzi, C., Rindi, S. (2010). Contenuto di amine biogene nel “Pecorino del parco di Migliarino–San Rossore.”. In *XX Congresso AIVI*, p. 48-48.
- Gardini, F., Özogul, Y., Suzzi, G., Tabanelli, G., Özogul, F. (2016). Technological factors affecting biogenic amine content in foods: a review. *Frontiers in microbiology*, 7, 1218.
- Gobbi, L., Ciano, S., Rapa, M., Ruggieri, R. (2019). Biogenic Amines Determination in “Plant Milks”. *Beverages*, 5(2), 40.
- González-Tenorio, R., Fonseca, B., Caro, I., Fernández-Diez, A., Kuri, V., Soto, S., Mateo, J. (2013). Changes in biogenic amine levels during storage of Mexican-style soft and Spanish-style dry-ripened sausages with different aw values under modified atmosphere. *Meat science*, 94(3), 369-375.
- Guergue-Diaz, C. O., Barrutia-Borque, A., Gardeazabal-Garcia, J. (2016). Scombroid poisoning: A practical approach. *Actas Dermo-Sifiliograficas*, 107(7), 567–571.
- Gücüköglü, A., Küplülü, Ö. (2010). The effect of different starter cultures and ripening temperatures on formation of biogenic amine in Turkish fermented sausages. *European Food Research and Technology*, 230(6), 875-884.

- Halász, A., Barath, A., Simon-Sarkadi, L., Holzapfel, W. (1994). Biogenic amines and their production by microorganisms in food. *Trends in Food Science and Technology*, 5(2), 42-49.
- Hernández-Jover, T., Izquierdo-Pulido, M., Veciana-Nogués, M. T., Mariné-Font, A., Vidal-Carou, M. C. (1997). Biogenic amine and polyamine contents in meat and meat products. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 45(6), 2098-2102.
- Hernández-Jover, T., Izquierdo-Pulido, M., Veciana-Nogués, M. T., Vidal-Carou, M. C. (1996). Ion-pair high-performance liquid chromatographic determination of biogenic amines in meat and meat products. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 44(9), 2710-2715.
- Hu, Y., Huang, Z., Li, J., Yang, H. (2012). Concentrations of biogenic amines in fish, squid and octopus and their changes during storage. *Food Chemistry*, 135(4), 2604-2611.
- Jairath, G., Singh, P. K., Dabur, R. S., Rani, M., Chaudhari, M. (2015). Biogenic amines in meat and meat products and its public health significance: a review. *Journal of Food Science and Technology*, 52(11), 6835-6846.
- Jarisch, R., Wantke, F., Raithel, M., Hemmer, W. (2014). Histamine and biogenic amines. In *Histamine Intolerance. Histamine and Seasickness*, Ed, Jarisch, R. Springer, p. 3-44.
- Kalač, P. (2014). Health effects and occurrence of dietary polyamines: A review for the period 2005–mid 2013. *Food Chemistry*, 161, 27-39.
- Kalac, P., Krausová, P. (2005). A review of dietary polyamines: Formation, implications for growth and health and occurrence in foods. *Food Chemistry*, 90(1-2), 219-230.
- Kalač, P., Švecová, S., Pelikánová, T. (2002). Levels of biogenic amines in typical vegetable products. *Food Chemistry*, 77(3), 349-351.
- Kang, Y. M., Kim, M. J., Park, S. Y., Heu, M. S., Kim, J. S. (2019). Survey and exposure assessment of biogenic amines in fish species commonly consumed in Korea. *Journal of food protection*, 82(1), 151-158.
- Kántor, A., Kačániová, M., Pachlová, V. (2021). Biogenic amines content in different wine samples. *Journal of Microbiology, Biotechnology and Food Sciences*, 2021, 37-40.
- Kaye, W. (2008). Neurobiology of anorexia and bulimia nervosa. *Physiology and behavior*, 94(1), 121-135.
- Kim, M. K., Mah, J. H., Hwang, H. J. (2009). Biogenic amine formation and bacterial contribution in fish, squid and shellfish. *Food Chemistry*, 116(1), 87-95.
- Kompdra, T., Burdychová, R., Dohnal, V., Cwíková, O., Sládková, P., Dvořáčková, H. (2008). Tyramine production in Dutch-type semi-hard cheese from two different producers. *Food Microbiology*, 25(2), 219-227.
- Kovacova-Hanuszkova, E., Buday, T., Gavliakova, S., Plevkova, J. (2015). Histamine, histamine intoxication and intolerance. *Allergologia et immunopathologia*, 43(5), 498-506.
- Krizek, M., Dadakova, E., Vacha, F., Pelikanova, T. (2017). Comparison of the formation of biogenic amines in irradiated and smoked fish. *European Food Research and Technology*, 243(11), 1989–1995.
- Kurt, Ş., Zorba, Ö. (2009). The effects of ripening period, nitrite level and heat treatment on biogenic amine formation of “sucuk”–A Turkish dry fermented sausage. *Meat Science*, 82(2), 179-184.
- Landete, J. M., Arena, M. E., Pardo, I., Manca de Nadra, M. C., Ferrer, S. (2010). The role of two families of bacterial enzymes in putrescine synthesis from agmatine via agmatine deiminase. *International Microbiology*, 13, 169-177.
- Larqué, E., Sabater-Molina, M., Zamora, S. (2007). Biological significance of dietary polyamines. *Nutrition*, 23(1), 87-95.
- Lavizzari, T., Veciana-Nogués, M. T., Bover-Cid, S., Mariné-Font, A., Vidal-Carou, M. C. (2006). Improved method for the determination of biogenic amines and polyamines in vegetable products by ion-pair high-performance liquid chromatography. *Journal of Chromatography A*, 1129(1), 67-72.
- Lavizzari, T., Veciana-Nogués, M. T., Weingart, O., Bover-Cid, S., Mariné-Font, A., Vidal-Carou, M. C. (2007). Occurrence of biogenic amines and polyamines in spinach and changes during storage under refrigeration. *Journal of agricultural and food chemistry*, 55(23), 9514-9519.

- Lázaro, C. A., Conte-Júnior, C. A., Canto, A. C., Monteiro, M. L. G., Costa-Lima, B., da Cruz, A. G., Franco, R. M. (2015). Biogenic amines as bacterial quality indicators in different poultry meat species. *LWT-Food Science and Technology*, 60(1), 15-21.
- Lehane, L., Olley, J. (2000). Histamine fish poisoning revisited. *International journal of food microbiology*, 58(1-2), 1-37.
- Leuschner, R. G., Heidel, M., Hammes, W. P. (1998). Histamine and tyramine degradation by food fermenting microorganisms. *International journal of food microbiology*, 39(1-2), 1-10.
- Li, B. B., Lu, S. L. (2020). The importance of amine-degrading enzymes on the biogenic amine degradation in fermented Foods: A Review. *Process Biochemistry*, 99, 331-339.
- Linares, D. M., del Rio, B., Redruello, B., Ladero, V., Martin, M. C., Fernandez, M., Alvarez, M. A. (2016). Comparative analysis of the in vitro cytotoxicity of the dietary biogenic amines tyramine and histamine. *Food chemistry*, 197, 658-663.
- Loizzo, M. R., Spizzirri, U. G., Bonesi, M., Tundis, R., Picci, N., Restuccia, D. (2016). Influence of packaging conditions on biogenic amines and fatty acids evolution during 15 months storage of a typical spreadable salami ('Nduja). *Food chemistry*, 213, 115-122.
- Lu, S., Ji, H., Wang, Q., Li, B., Li, K., Xu, C., Jiang, C. (2015). The effects of starter cultures and plant extracts on the biogenic amine accumulation in traditional Chinese smoked horsemeat sausages. *Food Control*, 50, 869-875.
- Majjala, R., Eerola, S. (1993). Contaminant lactic acid bacteria of dry sausages produce histamine and tyramine. *Meat science*, 35(3), 387-395.
- Maintz, L., Novak, N. (2007). Histamine and histamine intolerance. *The American journal of clinical nutrition*, 85(5), 1185-1196.
- Marcobal, A., De Las Rivas, B., Landete, J. M., Tabera, L., Muñoz, R. (2012). Tyramine and phenylethylamine biosynthesis by food bacteria. *Critical reviews in food science and nutrition*, 52(5), 448-467.
- Mascaro, N., Stocchi, R., Ricciutelli, M., Cammertoni, N., Renzi, F., Cecchini, S., Rea, S. (2010). Biogenic amine content and chemical and physical features of italian formaggio di Fossa. *Italian Journal of Food Safety*, 49-53.
- Masson, F., Lebert, A., Talon, R., Montel, M. C. (1997). Effects of physico-chemical factors influencing tyramine production by *Carnobacterium divergens*. *Journal of applied microbiology*, 83(1), 36-42.
- Mayr, C. M., Schieberle, P. (2012). Development of stable isotope dilution assays for the simultaneous quantitation of biogenic amines and polyamines in foods by LC-MS/MS. *Journal of agricultural and food chemistry*, 60(12), 3026-3032.
- Min, J. S., Lee, S. O., Jang, A., Lee, M., Kim, Y. (2004). Quantitative analysis of biogenic amines in raw and processed foods of animal origin on Korean domestic market. *Asian-australasian journal of animal sciences*, 17(12), 1764-1768.
- Miranda, A., Leça, J. M., Pereira, V., Marques, J. C. (2017). Analytical methodologies for the determination of biogenic amines in wines: An overview of the recent trends. *Journal of Analytical, Bioanalytical and Separation Techniques*, 2, 52-57.
- Mo Dugo, G., Vilasi, F., La Torre, G. L., Pellicano, T. M. (2006). Reverse phase HPLC/DAD determination of biogenic amines as dansyl derivatives in experimental red wines. *Food Chemistry*, 95(4), 672-676.
- Moya-García, A. A., Pino-Ángeles, A., Gil-Redondo, R., Morreale, A., Sánchez-Jiménez, F. (2009). Structural features of mammalian histidine decarboxylase reveal the basis for specific inhibition. *British journal of pharmacology*, 157(1), 4-13.
- Nagakubo, T., Kumano, T., Ohta, T., Hashimoto, Y., Kobayashi, M. (2019). Copper amine oxidases catalyze the oxidative deamination and hydrolysis of cyclic imines. *Nature communications*, 10(1), 1-12.
- Nakada, Y., Itoh, Y. (2003). Identification of the putrescine biosynthetic genes in *Pseudomonas aeruginosa* and characterization of agmatine deiminase and N-carbamoylputrescine amidohydrolase of the arginine decarboxylase pathway. *Microbiology*, 149(3), 707-714.

- Nishimura, K., Shiina, R., Kashiwagi, K., Igarashi, K. (2006). Decrease in polyamines with aging and their ingestion from food and drink. *Journal of biochemistry*, 139(1), 81-90.
- Nout, M. J. R. (1994). Fermented foods and food safety. *Food Research International*, 27(3), 291-298.
- Novella-Rodríguez, S., Veciana-Nogués, M. T., Izquierdo-Pulido, M., Vidal-Carou, M. C. (2003). Distribution of biogenic amines and polyamines in cheese. *Journal of food science*, 68(3), 750-756.
- Nunezm, O. A. Calzada, J. (2016). Biogenic amines, in *Encyclopedia of Food and Health*, Elsevier, Food Science, p. 416–423.
- O'Brien, N. M., O'Connor, T., O'Callaghan, J., Dobson, A. D. W. (2004). Toxins in cheese. In: *Cheese: chemistry, physics and microbiology* Eds: Fox, P. F., McSweeney, P. L. H., Cogan, T. M., Timothy, P., Guinee, T. P., Elsevier. p. 561–581.
- Omer, A., Mohammed, R. R., Ameen, P. S. M., Abas, Z. A., Ekici, K. (2021). Presence of biogenic amines in food and their public health concerns. *Journal of Food Protection*.
- Ordóñez, J. L., Callejón, R. M., Morales, M. L., García-Parrilla, M. C. (2013). A survey of biogenic amines in vinegars. *Food chemistry*, 141(3), 2713-2719.
- Önal, A. (2007). A review: Current analytical methods for the determination of biogenic amines in foods. *Food chemistry*, 103(4), 1475-1486.
- Özdestan, Ö. (2014). Evaluation of bioactive amine and mineral levels in Turkish coffee. *Food research international*, 61, 167-175.
- Özdestan, Ö., Üren, A. (2010). Biogenic amine content of kefir: a fermented dairy product. *European Food Research and Technology*, 231(1), 101-107.
- Papageorgiou, M., Lambropoulou, D., Morrison, C., Kłodzińska, E., Namieśnik, J., Płotka-Wasyłka, J. (2018). Literature update of analytical methods for biogenic amines determination in food and beverages. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 98, 128-142.
- Papavergou, E. J. (2011). Biogenic amine levels in dry fermented sausages produced and sold in Greece. *Procedia Food Science*, 1, 1126-1131.
- Park, J. S., Lee, C. H., Kwon, E. Y., Lee, H. J., Kim, J. Y., Kim, S. H. (2010). Monitoring the contents of biogenic amines in fish and fish products consumed in Korea. *Food Control*, 21(9), 1219-1226.
- Park, Y. K., Lee, J. H., Mah, J. H. (2019). Occurrence and reduction of biogenic amines in traditional Asian fermented soybean foods: A review. *Food chemistry*, 278, 1-9.
- Perez, M., Calles-Enriquez, M., Nes, I., Martin, M. C., Fernandez, M., Ladero, V., Alvarez, M. A. (2015). Tyramine biosynthesis is transcriptionally induced at low pH and improves the fitness of *Enterococcus faecalis* in acidic environments. *Applied microbiology and biotechnology*, 99(8), 3547-3558.
- Poveda, J. M. (2019). Biogenic amines and free amino acids in craft beers from the Spanish market: A statistical approach. *Food Control*, 96, 227-233.
- Pradenas, J., Galarce-Bustos, O., Henríquez-Aedo, K., Mundaca-Urbe, R., Aranda, M. (2016). Occurrence of biogenic amines in beers from Chilean market. *Food Control*, 70, 138-144.
- Preti, R., Bernacchia, R., Vinci, G. (2016). Chemometric evaluation of biogenic amines in commercial fruit juices. *European Food Research and Technology*, 242(12), 2031-2039.
- Rabie, M. A., Peres, C., Malcata, F. X. (2014). Evolution of amino acids and biogenic amines throughout storage in sausages made of horse, beef and turkey meats. *Meat Science*, 96(1), 82-87.
- Rapaport, M. H. (2007). Dietary restrictions and drug interactions with monoamine oxidase inhibitors: the state of the art. *Journal of Clinical Psychiatry*, 68(8), 42.
- Restuccia, D., Spizzirri, U. G., Parisi, O. I., Cirillo, G., Picci, N. (2015). Brewing effect on levels of biogenic amines in different coffee samples as determined by LC-UV. *Food Chemistry*, 175, 143-150.
- Rivoira, L., Zorz, M., Martelanc, M., Budal, S., Carena, D., Franko, M., Bruzzoniti, M. C. (2017). Novel approaches for the determination of biogenic amines in food samples.
- Romano, A., Trip, H., Lonvaud-Funel, A., Lolkema, J. S., Lucas, P. M. (2012). Evidence of two functionally distinct ornithine decarboxylation systems in lactic acid bacteria. *Applied and environmental microbiology*, 78(6), 1953-1961.

- Roselino, M. N., Maciel, L. F., Sirocchi, V., Caviglia, M., Sagratini, G., Vittori, S., Cavallini, D. C. U. (2020). Analysis of biogenic amines in probiotic and commercial salamis. *Journal of Food Composition and Analysis*, 94, 103649.
- Ruiz-Capillas, C., Herrero, A. M. Jiménez-Colmenero, F. (2015). Determination of biogenic amines. In *Flow Injection Analysis of Food Additives*, Eds: Ruiz-Capillas, C, Nollet, LML, CRC Press Taylor and Francis Group, p. 675–690.
- Sánchez-Jiménez, F., Ruiz-Pérez, M. V., Urdiales, J. L., Medina, M. A. (2013). Pharmacological potential of biogenic amine–polyamine interactions beyond neurotransmission. *British journal of pharmacology*, 170(1), 4-16.
- Sánchez-Pérez, S., Comas-Basté, O., Rabell-González, J., Veciana-Nogués, M. T., Latorre-Moratalla, M. L., Vidal-Carou, M. C. (2018). Biogenic amines in plant-origin foods: Are they frequently underestimated in low-histamine diets? *Foods*, 7(12), 205.
- Sandler, M. M. B. H., Youdim, M. B. H., Hanington, E. (1974). A phenylethylamine oxidising defect in migraine. *Nature*, 250(5464), 335-337.
- Santos, M. S. (1996). Biogenic amines: their importance in foods. *International journal of food microbiology*, 29(2-3), 213-231.
- Sarkadi, L. S. (2019). Amino acids and biogenic amines as food quality factors. *Pure and Applied Chemistry*, 91(2), 289-300.
- Schwelberger, H. G., Feurle, J., Houen, G. (2017). Mapping of the binding sites of human histamine N-methyltransferase (HNMT) monoclonal antibodies. *Inflammation Research*, 66(11), 1021-1029.
- Shalaby, A. R. (1996). Significance of biogenic amines to food safety and human health. *Food research international*, 29(7), 675-690.
- Shalaby, A. R., Anwar, M. M., Sallam, E. M., Emam, W. H. (2016). Quality and safety of irradiated food regarding biogenic amines: Ras cheese. *International Journal of Food Science and Technology*, 51(4), 1048–1054.
- Silva, V. L., Costa, M. P., Vieira, C. P., Conte-Junior, C. A. (2019). Biogenic amine formation during fermentation in functional sheep milk yogurts. *Journal of dairy science*, 102(10), 8704-8709.
- Stadnik, J., J Dolatowski, Z. (2010). Biogenic amines in meat and fermented meat products. *ACTA Scientiarum Polonorum Technologia Alimentaria*, 9(3), 251-263.
- Stratton, J. E., Hutkins, R. W., Taylor, S. L. (1991). Biogenic amines in cheese and other fermented foods: a review. *Journal of Food Protection*, 54(6), 460-470.
- Suzzi, G., Gardini, F. (2003). Biogenic amines in dry fermented sausages: a review. *International journal of food microbiology*, 88(1), 41-54.
- Tabanelli, G., Montanari, C., Gardini, F. (2019). Biogenic amines in food: A review of factors affecting their formation. *Encyclopedia of Food Chemistry*, 337–343.
- Tang, H., Darwish, W. S., El-Ghareeb, W. R., Al-Humam, N. A., Chen, L., Zhong, R.-M., Ma, J. K. (2020). Microbial quality and formation of biogenic amines in the meat and edible offal of *Camelus dromedaries* with a protection trial using gingerol and nisin. *Food Science and Nutrition*, 8(4), 2094–2101.
- Taylor, S. L. World Health Organization. (1985). Histamine poisoning associated with fish, cheese, and other foods (No. VPH/FOS/85.1). WHO, 1-47.
- Ten Brink, B., Damink, C., Joosten, H. M. L. J., In't Veld, J. H. (1990). Occurrence and formation of biologically active amines in foods. *International journal of food microbiology*, 11(1), 73-84.
- Til, H. P., Falke, H. E., Prinsen, M. K., Willems, M. I. (1997). Acute and subacute toxicity of tyramine, spermidine, spermine, putrescine and cadaverine in rats. *Food and Chemical Toxicology*, 35(3-4), 337-348.
- Toro-Funes, N., Bosch-Fuste, J., Latorre-Moratalla, M. L., Veciana-Nogués, M. T., Vidal-Carou, M. C. (2015). Biologically active amines in fermented and non-fermented commercial soybean products from the Spanish market. *Food Chemistry*, 173, 1119-1124.

- Toro-Funes, N., Bosch-Fusté, J., Veciana-Nogués, M. T., Vidal-Carou, M. C. (2014). Effect of ultra high pressure homogenization treatment on the bioactive compounds of soya milk. *Food chemistry*, 152, 597-602.
- Torović, L., Gusman, V., Kvirgić, S. (2020). Biogenic amine and microbiological profile of Serbian dry fermented sausages of artisanal and industrial origin and associated health risk. *Food Additives and Contaminants: Part B*, 13(1), 64-71.
- Triggiani, M., Patella, V., Staiano, R. I., Granata, F., Marone, G. (2008). Allergy and the cardiovascular system. *Clinical and Experimental Immunology*, 153, 7-11.
- Trivedi, K., Borkovcová, I., Karpíšková, R. (2009). Tyramine production by enterococci from various foodstuffs: a threat to the consumers. *Czech Journal of Food Sciences*, 27(Special Issue 1), 357-360.
- Tsai, Y. H., Lin, C. Y., Chien, L. T., Lee, T. M., Wei, C. I., Hwang, D. F. (2006). Histamine contents of fermented fish products in Taiwan and isolation of histamine-forming bacteria. *Food Chemistry*, 98(1), 64-70.
- Valsamaki, K., Michaelidou, A., Polychroniadou, A. (2000). Biogenic amine production in Feta cheese. *Food chemistry*, 71(2), 259-266.
- Vasconcelos, H., Coelho, L. C., Matias, A., Saraiva, C., Jorge, P. A., de Almeida, J. M. (2021). Biosensors for Biogenic Amines: A Review. *Biosensors*, 11(3), 82.
- Wang, X., Zhang, Y., Ren, H. (2018). Effects of grape seed extract on lipid oxidation, biogenic amine formation and microbiological quality in Chinese traditional smoke- cured bacon during storage. *Journal of Food Safety*, 38(2), e12426.
- Wójciak, K. M., Solska, E. (2016). Evolution of free amino acids, biogenic amines and N-nitrosoamines throughout ageing in organic fermented beef. *Acta Scientiarum Polonorum Technologia Alimentaria*, 15(2), 191-200.
- Wójcik, W., Łukasiewicz, M., Puppel, K. (2021). Biogenic amines: formation, action and toxicity—a review. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 101(7), 2634-2640.
- Wöhrl, S., Hemmer, W., Focke, M., Rappersberger, K., Jarisch, R. (2004, September). Histamine intolerance-like symptoms in healthy volunteers after oral provocation with liquid histamine. In *Allergy and Asthma Proceedings* (Vol. 25, No. 5).
- Wunderlichová, L., Buňková, L., Koutný, M., Jančová, P., Buňka, F. (2014). Formation, degradation, and detoxification of putrescine by foodborne bacteria: a review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 13(5), 1012-1030.
- Xiao-wei, H., Zhi-hua, L., Xiao-bo, Z., Ji-yong, S., Han-ping, M., Jie-wen, Z., Holmes, M. (2016). Detection of meat-borne trimethylamine based on nanoporous colorimetric sensor arrays. *Food Chemistry*, 197(A), 930–936.
- Yaldirak, G. (2011). Effects of different fermentation temperature on the formation of biogenic amines in shalgam produced by natural fermentation. Master's Thesis, Sakarya University, Sakarya, Turkey.
- Yang, X. D., Ai, W., Asfaha, S., Bhagat, G., Friedman, R. A., Jin, G., Wang, T. C. (2011). Histamine deficiency promotes inflammation-associated carcinogenesis through reduced myeloid maturation and accumulation of CD11b(+)Ly6G(+) immature myeloid cells. *Nature Medicine*, 17(1), 87–U263.
- Zarei, M., Najafzadeh, H., Enayati, A., Pashmforoush, M. (2011). Biogenic amines content of canned tuna fish marketed in Iran. *American-Eurasian Journal of Toxicological Sciences*, 3(3), 190-193.
- Zhai, H., Yang, X., Li, L., Xia, G., Cen, J., Huang, H., Hao, S. (2012). Biogenic amines in commercial fish and fish products sold in southern China. *Food Control*, 25(1), 303-308.
- Zhang, C., Zhang, Y., Luan, D., Qu, Y., Fan, Y., Lai, K. (2020). Changes in biogenic amines and total volatile base nitrogen in *Gonatopsis borealis* muscle during storage. *Journal of Food Measurement and Characterization*, 14(1), 106-113.

Bölüm 9.

Sucul Hayvan Zehirleri

Özgür Çadircı

9.1. GİRİŞ

Sucul hayvanlar, çeşitli deniz ve tatlı su kaynaklarında yaşayan ve insan beslenmesinde önemli bir yeri olan canlılar grubudur. Yaşam çevreleri dolayısıyla pek çok zararlı etkenle temas halindedirler. Özellikle balık ve kabukluların besin zincirlerinde yer alan deniz toksinleri (fikotoksinler) insanlarda zehirlenmelere yol açarak ciddi sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde bu zehirlenmelere ait çok sayıda vaka ve ölüm bildirilmekte aynı zamanda işgücü kaybı ve ekonomik kayıplar oluşmaktadır (Nicolas ve ark., 2017).

Deniz florası ve faunasında oluşan çeşitli toksinler insan sağlığına zararlı olan bileşiklerdir. Deniz biyotoksinleri, balıklarda veya kabuklu deniz hayvanlarında yoğunlaşan ve bu gıdaları insan tüketimi için uygunsuz hale getiren alg metabolitleridir (Zendong ve ark., 2014). Deniz toksinleri arasında siyanobakteriyel toksinler (anatoksinler; mikrokistinler ve nodularinler ile paralitik kabuklu deniz hayvanlarının zehirlenmesi ile ilişkili saksitoksinler); diatom toksini (amnestik kabuklu deniz ürünleri zehirlenmesiyle bağlantılı domoik asit) ve dinoflagella toksinleri (nörotoksik kabuklu deniz hayvanlarının zehirlenmesi ile ilişkili berevetoksinler, ciguatoksinler) yer almaktadır. Sucul hayvan toksinlerine ilişkin limit değerler Tablo 9.1’de verilmiştir (Vilarinho ve ark., 2018).

Algleri oluşturan tek hücreli deniz planktonu olan dinoflagellatlar, deniz fitoplanktonları arasındaki en büyük organizma grubunu oluşturur. Bunlar besinlerini süzerek alan kabuklu su canlılarının besin kaynakları arasında ilk sırada yer alırlar. Kabuklu deniz hayvanları beslenme sırasında dinoflagellatlar ile birlikte toksini alır ve vücutlarında biriktirirler. Yılın belirli dönemlerinde ortaya çıkan toksik fitoplanktonik türlerin büyük ölçüde çoğalması nedeniyle deniz ortamı ciddi şekilde etkilenir. Midye ve istiridye gibi çeşitli kabuklu deniz hayvanlarının beslenmesinde önemli yer tutan planktonik alglerin aşırı çoğalması denizde renk değişikliğine yol açar. Red-tide olarak adlandırılan bu olay denizin kırmızı renk almasına neden olur. Denizdeki renk değişikliği, alglerin cinslerine

KAYNAKLAR

- Abbott, J. P., Flewelling, L. J., Landsberg, J. H. (2009). Saxitoxin monitoring in three species of Florida puffer fish. *Harmful Algae*, 8(2), 343-348.
- Abouabdellaha, R., Bennouna, A., Attar, J. E., Erler, K., Dellal, M., Moukrim, A. (2011). Diarrhetic shellfish poisoning toxin profile of shellfish from Southern Atlantic coasts of Morocco. *South Asian Journal of Experimental Biology*, 1(2), 101–106.
- Alexander, J., Benford, D., Cockburn, A., Cravedi, J. P., Dogliotti, E., Domenico, A. D., Fernández-Cruz, M. L., Fink-Gremmels, J., Fürst, P., Galli, C., Grandjean, P., Gzyl, J., Heinemeyer, G., Johansson, N., Mutti, A., Schlatter, J., van Leeuwen, R., van Peteghem, C., Verger, P. (2009). Marine biotoxins in shellfish—Saxitoxin group. *EFSA Journal*, 1019, 1–76.
- Anonim, 2020. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü 5/1 Numaralı Ticari Amaçlı Su Ürünleri Avcılığını Düzenleyen Tebliği, (TEBLİĞ NO: 2020/20).
- Baden, D. G., Bourdelais, A. J., Jacocks, H., Michelliza, S., Naar, J. (2005). Natural and derivative brevetoxins: historical background, multiplicity, and effects. *Environmental Health Perspectives*, 113(5), 621–625.
- Bane, V., Lehane, M., Dikshit, M., O’Riordan, A., Furey, A. (2014). Tetrodotoxin: Chemistry, toxicity, source, distribution and detection. *Toxins*, 6(2), 693-755.
- Barbier, H. M., Diaz, J. H. (2003). Prevention and treatment of toxic seafoodborne diseases in travelers. *Journal of Travel Medicine*, 10, 29–37.
- Bates, S. S., Bird, C. J., de Freitas, A. S. W., Foxall, R., Gilgan, M., Hanic, L. A., Johnson, G. R., McCulloch, A. W., Odense, P., Pock-lington, R., Quilliam, M. A., Sim, P. G., Smith, J. C., Subba Rao, D. V., Todd, E. C. D., Walter, J. A., Wright, J. L. C. (1989). Pennatediatom *nitzschia pungens* as the primary source of domoic acid, atoxin in shellfish from eastern Prince Edward Island, Canada. *Canadian Journal of Fish and Aquatic Science*, 46, 1203–1215.
- Bialojan, C., Takai, A. (1998). Inhibitory effect of a marine-sponge toxin, okadaic acid, on protein phosphatases: specificity and kinetics. *Biochemical Journal*, 256, 283–290.
- Bragadeeswaran, S., Therasa, D., Prabhu, K., Kathiresan, K. (2010). Biomedical And Pharmacological Potential of Tetrodotoxin-Producing Bacteria Isolated From Marine Pufferfish *Arothron hispidus* (Muller, 1841). *The Journal of Venomous Animals and Toxins including Tropical Diseases*, 16(3), 421-431.
- Brovedani V., Pelin M., D’Orlando E., Poli M. (2016.) Brevetoxins: Toxicological Profile. In: *Marine and Freshwater Toxins*. Eds: Gopalakrishnakone, P., Haddad, Jr. V., Tubaro, A., Kim, E., Kem, W. *Toxinology*. Springer, Dordrecht, pp: 113–127.
- Burrell, S., Gunnarsson, T., Gunnarsson, K., Clarke, D., Turner, A. D. (2013). First detection of paralytic shellfish poisoning (PSP) toxins in Icelandic mussels (*Mytilus edulis*): links to causative phytoplankton species. *Food Control*, 31(2), 295–301.
- Butera, R., Prockop, L. D., Buonocore, M., Locatelli, C., Gandini, C., Manzo, L. (2000). Mild ciguatera poisoning: case reports with neurophysiological evaluations. *Muscle and Nerve*, 23, 1598–1603.
- Caillaud, A., De la Iglesia, P., Darius, H. T., Pauillac, S., Aligizaki, K., Fraga, S., Chinain, M., Diogène, J. (2010). Update on methodologies available for ciguatera toxin determination: perspectives to confront the onset of ciguatera fish poisoning in Europe. *Marine Drugs*, 8(6), 1838–1907.
- Cendes, F., Andermann, F., Carpenter, S., Zatorre, R. J., Cashman, N. R. (1995). Temporal lobe epilepsy caused by domoic acid intoxication: evidence for glutamate receptor-mediated excitotoxicity in humans. *Annals of Neurology*, 37, 123–126.
- Chevallier, O. P., Graham, S. F., Alonso, E., Duffy, C., Silke, J., Campbell, K., Botana, L. M., Elliott, C. T. (2015). New insights into the causes of human illness due to consumption of azaspiracid contaminated shellfish. *Scientific Reports*, 5, 9818.
- Chua, H. H., Chew, L. P. (2009). Puffer fish poisoning: a family affair. *Medical Journal of Malaysia*, 64(2), 181-182.
- Cohen, P., Holmes, C. F. B., Tsukitani, Y. (1990). Okadaic acid: a new probe for the study of cellular regulation. *Trends in Biochemical Sciences*, 15 (3), 98-102.

- Cordier, S., Monfort, C., Miossec, L., Richardson, S., Belin, C. (2000). Ecological analysis of digestive cancer mortality related to contamination by diarrhetic shellfish poisoning toxins along the coasts of France. *Environmental Research*, 84, 145–150.
- Deeds, J. R., Landsberg, J. H., Etheridge, S. M., Pitcher, G. C., Longan, S. W. (2008). Non traditional vectors for paralytic shellfish poisoning. *Marine Drugs*, 6, 308–348.
- Dickey, R. W., Plakas, S. M. (2010). Ciguatera: a public health perspective. *Toxicon*, 56(2), 123–136.
- EC. (2002). Commission Decision 2002/225/EC of 15 laying down detailed rules for the implementation of Council Directive 91/492/EEC as regards the maximum levels and the methods of analysis of certain marine biotoxins in bivalve molluscs, tunicates and marine gastropods. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/17658209-4d2c-4eb8-8a49-bea12deacb4c>, Erişim: 1 Haziran 2021.
- EC. (2004a). Regulation (EC) No. 853/2004 Of The European Parliament And Of The Council of 29 April 2004 Laying Down Specific Hygiene Rules For Food Of Animal Origin. *Official Journal of the European Union* L 139 of 30 April 2004, L226, Brussels, pp: 68
- EC. (2004b). Regulation 854/2004/EC, 25/06/2004. Regulation (EC) No 854/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 Laying Down Specific Rules for the Organisation of Official Controls on Products of Animal Origin Intended for Human Consumption, *Official Journal of the European Union* L 139 of 30 April 2004, L226, Brussels, pp: 123.
- EC. (2007). L 322/12 EN Official Journal of the European Union, COMMISSION REGULATION (EC) No 1441/2007 of 5 December 2007 on microbiological criteria for foodstuffs.
- EFSA. (2009). Scientific opinion of the panel on contaminants in the food chain on a request from the European Commission on marine biotoxins in shellfish: domoic acid. European Food Safety Authority, 1181, 1–61.
- Esenkulova, S., Haigh, N. (2012). First report of *Dinophysis* species causing Diarrhetic Shellfish Poisoning in British Columbia, Canada. *Harmful Algae News*, 45, 16–17.
- Etheridge, S. M. (2010). Paralytic shellfish poisoning: seafood safety and human health perspectives. *Toxicon*, 56(2), 108–122.
- FDA. (2001). Fish and Fisheries Product Hazards and Controls Guidance, 3rd Edition. Food&Drug Administration, Center for Food Safety&Applied Nutrition, Office of Seafood, Washington, DC, USA.
- Feng, C., Teuber, S., Gershwin, M. E. (2015). Histamine (scombroid) fish poisoning: a comprehensive review. *Clinical Reviews in Allergy and Immunology*, 50(1), 64–69.
- Fernández-Ortega, J. F., Santos, J. M., Herrera-Gutiérrez, M. E., Fernández-Sánchez, V., Loureo, P. R., Ranaño, A. A., Téllez-Andrade, A. (2010). Seafood Intoxication by Tetrodotoxin: First Case in Europe. *The Journal of Emergency Medicine*, 39(5), 612-617.
- Ferran, M., Yébenes, M. (2006). Flushing associated with scombroid fish poisoning. *Dermatology Online Journal*, 12(6), 15.
- Fire, S. E., Wang, Z., Berman, M., Langlois, G. W., Morton, S. L., Sekula-Wood, E., Benitez-Nelson, C. R. (2010). Trophic transfer of the harmful algal toxin domoic acid as a cause of death in a minke whale (*Balaenoptera acutorostrata*) stranding in southern California. *Aquatic Mammals*, 36(4), 342-350.
- Foss, A. J., Philips, E. J., Aubel, M. T., Szabo, N. J. (2012). Investigation of extraction and analysis techniques for Lyngbya wollei derived paralytic shellfish toxins. *Toxicon*, 60(6), 1148–1158.
- Furey, A., Braña-Magdalena, A., Lehane, M., Moroney, C., James, K. J., Satake, M., Yasumoto, T. (2002). Determination of azaspiracids in shellfish using liquid chromatography/tandem electrospray mass spectrometry. *Rapid Comm. Mass spectrometry*, 16(3), 238–242.
- Furey, A., O’Doherty, S., O’Callaghan, K., Lehane, M., James, K. J. (2010). Azaspiracid poisoning (AZP) toxins in shellfish: toxicological and health considerations. *Toxicon*, 56(2), 173–190.
- Gaiani, G., Leonardo, S., Tudò, À., Toldrà, A., Rey, M., Andree, K. B., Tsumuraya, T., Hirama, M., Diogène, J., O’Sullivan, C. K., Alcaraz, C., Campàs, M. (2020). Rapid detection of ciguatoxins in Gambierdiscus and Fukuyoa with immunosensing tools. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 204, 111004.

- Gallardo-Rodríguez, J. J., Astuya-Villalón, A., Llanos-Rivera, A., Avello-Fontalba, V., Ulloa-Jofré, V. A. (2019). Critical review on control methods for harmful algal blooms. *Reviews in Aquaculture*, 11, 661-684.
- García, C., Pereira, P., Valle, L., Lagos, N. (2003). Quantitation of diarrhetic shellfish poisoning toxins in Chilean mussel using pyrenyldiazomethane as fluorescent labeling reagent. *Biological Research*, 36(2), 171–183.
- Gerssen, A., Pol-Hofstad, I. E., Poelman, M., Mulder, P. P. J., van den Top, H. J., Boer, J. (2010). *Marine Toxins: Chemistry, Toxicity, Occurrence and Detection, with Special Reference to the Dutch Situation*. Toxins (Basel), 2(4), 878–904.
- Gold, E. P., Jacocks, H. M., Bourdelais, A. J., Baden, D. G. (2013). Brevetoxin antagonist from *Karenia brevis*, binds to a previously unreported site on mammalian sodium channels. *Harmful Algae*, 26, 12–19.
- Gómez, F. (2012). A quantitative review of the lifestyle, habitat and trophic diversity of dinoflagellates (Dinoflagellata, Alveolata). *Systematics and Biodiversity*, 10, 267–275.
- Gómez, F., López-García, P., Moreira, D. (2011). Molecular phylogeny of dinophysoid dinoflagellates: The systematic position of *Oxyphysis oxytoxoides* and the *Dinophysis hastata* group (Dinophysales, Dinophyceae). *The Journal of Phycology*, 47, 393–406.
- Goodman, D. M., Rogers, J., Livingston, E. H. (2013). Ciguatera fish poisoning. *Journal of the American Medical Association*, 309(24), 2608–12608.
- Hallegraeff, G., Enevoldsen, H., Zingone, A. (2021). Global harmful algal bloom status reporting. *Harmful Algae*, 102, 101992.
- Harðardóttir, S., Panc'ic', M., Tammilehto, A., Krock, B., Møller, E. F., Nielsen, T. G., Lundholm, N. (2015). James, K. J., Gillman, M., Amandi, M. F., López-Rivera, A., Puente, P. F., Lehane, M., Mitrovic, S., Furey, A. (2005). Amnesic shellfish poisoning toxins in bivalve molluscs in Ireland. *Toxicon*, 46(8), 852–858.
- Hardison, D. R., Holland, W. C., McCall, J. R., Bourdelais, A. J., Baden, D. G., Darius, H. T., Chinain, M., Patricia, A., Tester, P. A., Shea, D., Flores Quintana, H. A., Morris, Jr., J. A., Litaker, R. W. (2016). Fluorescent receptor binding assay for detecting ciguatoxins in fish. *PLoS One*, 11(4), e0153348.
- Hastrup-Jensen, M., Daughbjerg, N. (2009). Molecular phylogeny of selected species of the order Dinophysiales (Dinophyceae)—testing the hypothesis of a dinophysoid radiation. *The Journal of Phycology*, 45, 1136–1152.
- Hokama Y. (1988). Ciguatera fish poisoning. *Journal of Clinical Laboratory Analysis*, 2, 44–50.
- Homaira, N., Rahman, M., Luby, S. P., Rahman, M., Haider, M. S., Faruque, L. I., Khan, D., Parveen, S., Gurley, E. S. (2010). Multiple Outbreaks of Puffer Fish Intoxication in Bangladesh, 2008. *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 83, 440–444.
- Hoppenrath, M., Chomérat, N., Horiguchi, T., Schweikert, M., Nagahama, Y., Murray, S. (2013). Taxonomy and phylogeny of the benthic *Prorocentrum* species (Dinophyceae) – a proposal and review. *Harmful Algae*, 27, 1–28.
- Hungerford, J. M. (2010). Scombroid poisoning: a review. *Toxicon*, 56(2), 231–243.
- Hwang, D. F., Noguchi, T. (2007). Tetrodotoxin Poisoning. *Advances in Food and Nutrition Research*, 52, 141-236.
- James, K. J., Carey, B., O'Halloran, J. O., van Pelt, F. N. A. M., Skrabakova, Z. (2010). Shellfish toxicity: human health implication of marine algal toxins. *Epidemiological Infections*, 138, 927–940.
- Jeffery, B., Barlow, T., Moizer, K., Paul, S., Boyle, C. (2004). Amnesic shellfish poison. *Food and Chemical Toxicology*, 42(4), 545-557.
- Johannessen, J. N. (2000) Stability of domoic acid in saline dosing solutions. *Journal of AOAC International*, 83, 411-412.
- Kipping, R., Eastcott, H., Sarangi, J. (2006). Tropical fish poisoning in temperate climates: food poisoning from ciguatera toxin presenting in Avonmouth. *Journal of Public Health*, 28(4), 343–346.

- Kirkpatrick, B., Fleming, L. E., Squicciarini, D., Backer, L. C., Clark, R., Abraham, W., Benson, J., Cheng, Y. S., Johnson, D., Pierce, R., Zaias, J., Bossart, G. D., Baden, D. G. (2004). Literature review of Florida red tide: implications for human health effects. *Harmful Algae*, 3(2), 99–115.
- Krock, B., Tillmann, U., Witt, M., Gu, H. (2014). Azaspiracid variability of *Azadinium poporum* (Dinophyceae) from the China Sea. *Harmful Algae*, 36, 22–28.
- Kulagina, N. V., Twiner, M. J., Hess, P., McMahon, T., Satake, M., Yasumoto, T., Ramsdell, J. S., Doucette, G. J., Wu Ma, W., O'Shaughnessy, T. J. (2006). Azaspiracid-1 inhibits bioelectrical activity of spinal cord neuronal networks. *Toxicon*, 47(7), 766–773.
- Laycock, M. V., Anderson, D. M., Naar, J., Goodman, A., Easy, D. J., Donovan, M. A., Li, A., Quilliam, M. A., Al Jamali, E., Alshihi, R. (2012). Laboratory desalination experiments with some algal toxins. *Desalination*, 293, 1–6.
- Laycock, M. V., Jellett, J. F., Easy, D. J., Donovan, M. A. (2006). First report of a new rapid assay for diarrhetic shellfish poisoning toxins. *Harmful Algae*, 5(1), 74–78.
- Lefebvre, K. A., Robertson, A. (2010). Domoic acid and human exposure risks: a review. *Toxicon*, 56(2), 218–230.
- Lefebvre, K., Silver, M., Coale, S., Tjeerdema, R. (2002). Domoic acid in planktivorous fish in relation to toxic *Pseudo-nitzschia* cell densities. *Marine Biology*, 140(3), 625–631.
- Lehane, L., Olley, J. (2000). Histamine fish poisoning revisited. *International Journal of Food Microbiology*, 58(1), 1–37.
- Lembeye, G., Yasumoto, Y., Zhao, J., Fernández, R. (1993). DSP Outbreak in Chilean Fjords. In: *Toxic Phytoplankton Blooms in the Sea*. Ed: Smayda TJ, Shimizu Y, Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, pp: 525–529
- Liu, M., Ma, J., Kang, L., Wei, Y., He, Q., Hu, X., Li, H. (2019). Strong turbulence benefits toxic and colonial cyanobacteria in water: a potential way of climate change impact on the expansion of Harmful Algal Blooms. *Science of the Total Environment*, 670, 613–622.
- Lloyd, J. K., Duchin, J. S., Borchert, J., Flores-Quintana, H., Robertson, A. (2013). Diarrhetic Shellfish Poisoning, Washington, USA, 2011. *Emerging Infectious Diseases*, 19, 1314–1316.
- Lundholm, N., Skov, J., Pocklington, R., Moestrup, O. (1994). Domoic acid, the toxic amino acid responsible for amnesic shellfish poisoning, now in *pseudo-nitzschia seriata* (Baccillariophyceae) in Europe. *Phycologia*, 33, 475–478.
- Madigan, T. L., Lee, K. G., Padula, D. J., McNabb, P., Pointon, A. M. (2006). Diarrhetic shellfish poisoning (DSP) toxins in South Australian shellfish. *Harmful Algae*, 5(2), 119–123.
- Manerio, E., Rodas, V. L., Costas, E., Hernandez, J. M. (2008). Shellfish consumption: a major risk factor for colorectal cancer. *Medical Hypotheses*, 70, 409–412.
- Manfrin, C., De Moro, G., Torboli, V., Venier, P., Pallavicini, A., Gerdol, M. (2012). Physiological and molecular responses of bivalves to toxic dinoflagellates. *Invertebrate Survival Journal*, 9, 184–199.
- McCall, J. R., Elliott, E. A., Bourdelais, A. J., (2014a). A new cytotoxicity assay for brevetoxins using fluorescence microscopy. *Marine Drugs*, 12(9), 4868–4882.
- McCall, J. R., Goodman, A. J., Jacocks, H. M., Thompson, A. M., Baden, D. G., Bourdelais, A. J. (2014b). Development of a fluorescence assay for the characterization of brevenal binding to rat brain synaptosomes. *Journal of Natural Products*, 77 (9), 2014–2020.
- McCall, J. R., Jacocks, H. M., Niven, S. C., Poli, M. A., Baden, D. G., Bourdelais, A. J. (2014c). Development and utilization of a fluorescence-based receptor-binding assay for the site 5 voltage-sensitive sodium channel ligands brevetoxin and ciguatoxin. *Journal of AOAC International*, 97(2), 307–315.
- McCall, J. R., Jacocks, H. M., Baden, D. G., Bourdelais, A. J. (2012). Development of a competitive fluorescence-based synaptosome binding assay for brevetoxins. *Harmful Algae*, 19, 85–91.
- McCarron, P., Hess, P. (2006) Tissue distribution and effects of heat treatments on the content of domoic acid in blue mussels, *Mytilus edulis*. *Toxicon*, 47, 473–479.

- Mebs, D., Arakawa, O., Yotsu-Yamashita, M. (2010). Tissue Distribution of Tetrodotoxin in The Red-Spotted Newt *Notophthalmus viridescens*. *Toxicon*, 55(7), 1353-1357.
- Miyazawa, K., Noguchi, T. (2001). Distribution And Origin of Tetrodotoxin. *Toxin Reviews*, 20(1), 11-33.
- Morris, P. D., Campbell, D. S., Taylor, T. J., Freeman, J. I. (1991). Clinical and epidemiological features of neurotoxic shellfish poisoning in North Carolina. *American Journal of Public Health*, 81, 471–474.
- Mos, L., (2001). Domoic acid: a fascinating marine toxin. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 9(3), 79–85.
- Nascimento, S. M., Mendes, M. C. Q. (2017). Menezes M, Rodríguez F, Alves-de-Souza C, Branco S, Riobó P, Franco J, Nunes JMC, Huk M, Morris S, Fraga S. 2017. Morphology and phylogeny of *Prorocentrum caipirignum* sp. nov. (Dinophyceae), a new tropical toxic benthic dinoflagellate. *Harmful Algae*, 70, 73–89.
- Nicholson, G.M., Lewis, R. J. (2006). Ciguatoxins: cyclic polyether modulators of voltage-gated ion channel function. *Marine Drugs*, 4(3), 82–118.
- Nicolas, J., Hoogenboom, R. L. A. P., Hendriksen, P. J. M., Boderó, M., Bovee, T. F. H., Rietjens, I. M. C. M., Gerssen, A. (2017). Marine biotoxins and associated outbreaks following seafood consumption: Prevention and surveillance in the 21st century. *Global Food Security*, 15, 11–21.
- Nzoughet, J. K., Hamilton, J. T., Botting, C. H., Douglas, A., Devine, L., Nelson, J., Elliott, C. T. (2009). Proteomics identification of azaspiracid toxin biomarkers in blue mussels, *Mytilus edulis*. *Molecular and Cellular Proteomics*, 8(8), 1811–1822.
- Palafox, N. A., Jain, L. G, Pinano, A. Z., Gulick, T. M., Williams, R. K., Schatz, I. J.(1998). Successful treatment of ciguatera fish poisoning with intravenous mannitol. *Journal of the American Medical Association*, 259(18), 2740-2742.
- Pasinszki, T., Lako, J., Dennis, T. E. (2020). Advances in Detecting Ciguatoxins in Fish. *Toxins (Basel)*, 12(8), 494.
- Pearn, J. (2001). Neurology of ciguatera. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 70(1), 4–8.
- Perl, T. M., Bedard, L., Kosatsky, T., Hockin, J. C., Todd, E. C., Remis, R. S. (1990). An outbreak of toxic encephalopathy caused by eating mussels contaminated with domoic acid. *New England Journal of Medicine*, 322, 1775–1780.
- Plakas, S. M., Jester, E. L., El Said, K. R., Granade, H. R., Abraham, A., Dickey, R. W., Scott, P. S., Flewelling, L. J., Henry, M., Blum, P., Pierce, R. (2008). Monitoring of brevetoxins in the *Karenia brevis* bloom-exposed Eastern oyster (*Crassostrea virginica*). *Toxicon*, 52(1), 32–38.
- Poli, M. A., Musser, S. M., Dickey, R. W., Eilers, P. P., Hall, S. (2000). Neurotoxic shellfish poisoning and brevetoxin metabolites: a case study from Florida. *Toxicon*, 38, 981–993.
- Quilliam, M.A. (2003). Chemical methods for domoic acid, the amnesic shellfish poisoning (ASP) toxin. In: *Manual on Harmful Marine Microalgae, Monographs on Oceanographic Methodology*. Eds: Hallegraeff, G. M., Anderson, D. M., Cembella, A.D. Intergovernmental Oceanographic Commission (UNESCO), Paris, pp: 247-266.
- Radwan, F. F., Wang, Z., Ramsdell, J. S. (2005). Identification of a rapid detoxification mechanism for brevetoxin in rats. *Toxicological Sciences*, 85(2), 839–846.
- Ramsey, U. P., Douglas, D. J., Walter, J. A., Wright, J. L. (1998). Bio-synthesis of domoic acid by the diatom *Pseudo-nitzschia multiseries*. *Natural Toxins*, 6, 137–146.
- Reguera, B., Pizarro, G.(2008). Planktonic Dinoflagellates Which Produce Polyether Toxins of the Old “DSP Complex” In: *Seafood and Freshwater Toxins: Pharmacology, Physiology and Detection*. Ed: Botana LM, 2nd ed, Taylor & Francis, London, UK, pp. 257–284.
- Reguera, B., Velo-Suárez, L., Raine, R., Park, M. (2012). Harmful *Dinophysis* species: A review. *Harmful Algae*, 14, 87–106.
- Rodrigues, S. M., de Carvalho, M., Mestre, T., Ferreira, J. J., Coelho, M., Peralta, R., Vale, P. (2012). Paralytic shellfish poisoning due to ingestion of *Gymnodinium catenatum* contaminated cockles—application of the AOAC HPLC official method. *Toxicon*, 59(5), 558–566.

- Rodríguez, L. P., Vilariño, N., Louzao, M. C., Dickerson, T. J., Nicolaou, K. C., Frederick, M. O., Botana, L. M. (2014). Microsphere-based immunoassay for the detection of azaspiracids. *Analytical Biochemistry*, 447, 58–63.
- Ryan, J. C., Morey, J. S., Bottein, D. M. Y., Ramsdell, J. S., Van Dolah, F. M. (2010). Gene expression profiling in brain of mice exposed to the marine neurotoxin ciguatera reveals an acute anti-inflammatory, neuroprotective response. *BMC Neuroscience*, 11 (1), 107.
- Sobel, J., Painter, J., Angulo, F. J. (2005). Illnesses caused by marine toxins. *Clinical Infectious Diseases*, 41, 1290–1296.
- Stokes, A. N., Ducey, P. K., Neuman-Lee, L., Hanifin, C. T., French, S. S., Pfrender, M. E., Brodie, E. D. 3rd, Brodie, Jr, E. D. (2014). Confirmation and distribution of tetrodotoxin for the first time in terrestrial invertebrates: two terrestrial flatworm species (*Bipalium adventitium* and *Bipalium kewense*). *PLoS One*, 9(6), e100718.
- Suzuki, T., Mitsuya, T., Imai, M., Yamasaki, M. (1997). DSP toxin contents in *Dinophysis fortii* and scallops collected at Mutsu Bay, Japan. *Journal of Applied Phycology*, 8, 509–515.
- Suzuki, T., Quilliam, M. A. (2011). LC-MS/MS analysis of diarrhetic shellfish poisoning (DSP) toxins, okadaic acid and dinophysistoxin analogues, and other lipophilic toxins. *Analytical Sciences*, 27(6), 571–584.
- Taylor, M., McIntyre, L., Ritson, M., Stone, J., Bronson, R., Bitzikos, O., Rourke, W., Galanis, E., Team, O. (2013). Outbreak of diarrhetic shellfish poisoning associated with mussels, British Columbia, Canada. *Marine Drugs*, 11, 1669–1676.
- Teitelbaum, J. S., Zatorre, R. J., Carpenter, S., Gendron, D., Evans, A. C., Gjedde, A., Cashman, N. R. (1990). Neurologic sequelae of domoic acid intoxication due to the ingestion of contaminated mussels. *New England Journal of Medicine*, 322(25), 1781–1787.
- Thuesen, E. V., Kogure, K. (1989). Bacterial Production of Tetrodotoxin in Four Species of Chaetognatha. *The Biological Bulletin*, 176(2), 191–194.
- Ting, J. Y. S., Brown, A. F. T. (2001). Ciguatera poisoning: a global issue with common management problems. *European Journal of Emergency Medicine*, 8(4), 295–300.
- Trainer, V. L., Adams, N. G., Bill, B. D., Anulacion, B. F., Wekell, J. C. (1998). Concentration and dispersal of a *Pseudo-nitzschia* bloom in Penn Cove, Washington, USA. *Natural Toxins*, 6, 113–126.
- Trainer, V. L., Moore, L., Bill, B., Adams, N., Harrington, N., Borchert, J., da Silva, D., Eberhart, B. (2013). Diarrhetic shellfish toxins and other lipophilic toxins of human health concern in Washington State. *Marine Drugs*, 11, 1815–1835.
- Tsai, Y. H., Ho, P. H., Hwang, C. C., Hwang, P. A., Cheng, C. A., Hwang, D. F. (2006). Tetrodotoxin in several species of Xanthid crabs in southern Taiwan. *Food Chemistry*, 95(2), 205–212.
- Valdiglesias, V., Prego-Faraldo, M. V., Pásaro, E., Méndez, J., Laffon, B. (2013). Okadaic acid: more than a diarrhetic toxin. *Marine Drugs*, 11(11), 4328–4349.
- Vale, P. (2010). Saxitoxin analogues: Developments in toxin chemistry, detection and biotransformation during the 2000's. *Phytochemistry Reviews*, 9(4), 525–535.
- Van Egmond, H. P., Aune, T., Lassus, P., Speijers, G. J. A., Waldock, M. (1993). Paralytic and diarrhetic shellfish poisons: Occurrence in Europe, toxicity, analysis and regulation. *Journal of Natural Toxins*, 2, 41–82.
- Vilariño, N., Louzao, M., Abal, P., Cagide, E., Carrera, C., Vieytes, M., Botana, L. (2018). Human Poisoning from Marine Toxins: Unknowns for Optimal Consumer Protection. *Toxins*, 10 (8), 324.
- Villareal, T. A., Hanson, S., Qualia, S., Jester, E. L. E., Granade, H. R., Dickey, R. W. (2007). Petroleum production platforms as sites for the expansion of ciguatera in the northwestern Gulf of Mexico. *Harmful Algae*, 6, 253–259.
- Visciano, P., Schirone, M., Tofalo, R., Suzzi, G. (2012). Biogenic amines in raw and processed seafood. *Frontiers in Microbiology*, 3, 188.
- Walz, P. M., Garrison, D. L., Graham, W. M., Catey, M. A., Tjeer-dema, R. S., Silver, M. W. (1993). Domoic acid-producing diatomblooms in Monterey Bay, California: 1991–1993. *Natural Toxins*, 2, 271–279.

- Wang, Z., Fuquay, J. M., Ledreux, A., Barbieri, M., Ramsdell, J. S. (2020). Sample preparation and liquid chromatography-tandem mass spectrometry for the analysis of selected Pacific ciguatoxins in blood samples. *Journal of Chromatography A*, 1621, 461050.
- Watkins, S. M., Reich, A., Fleming, L. E., Hammond, R. (2008). Neurotoxic shellfish poisoning. *Marine Drugs*, 6(3), 431–455.
- Wiese, M., D'Agostino, P. M., Mihali, T. K., Moffitt, M. C., Neilan, B. A. (2010). Neurotoxic Alkaloids: Saxitoxin and Its Analogs. *Marine Drugs*, 8, 2185-2211.
- Yakes, B. J., Etheridge, S. M., Mulvaney, S. P., Tamanaha, C. R. (2010). Fluidic force discrimination assays: A new technology for tetrodotoxin detection. *Marine Drugs*, 8(3), 565-576.
- Yu, C. F., Yu, P. H. F., Chan, P. L., Yan, Q., Wong, P. K. (2004). Two novel species of tetrodotoxin-producing bacteria isolated from toxic marine puffer fishes. *Toxicon*, 44(6), 641-647.
- Zendong, Z., Brissard, C., Herrenknecht, C., Tixier, C., Abadie, E., Mondeguer, F., Sechet, V., Amzil, Z., Hess, P. (2014). 10 Extended evaluation of mixed –mode and lipophilic sorbents for passive sampling of marine toxins. *Toxicon, Special Issue: Freshwater and Marine Toxins*, 91(1), 168-169.

Bölüm 10

Mikrobiyel Gıda Enfeksiyon ve Zehirlenmeleri

Bülent Mutluer

10.1. GİRİŞ

Çoğunlukla patojen bakterilerin neden olduğu gıda kaynaklı hastalıklar tüm dünyada önemli bir toplum sağlığı sorunu oluşturmaktadır. Örneğin WHO tarafından 2010 yılında 600 milyon gıda kaynaklı hastalık ve buna bağlı 420.000 ölüm vakasının meydana geldiği bildirilmektedir (WHO,2015). A.B.D de 2010 yılı verilerine göre bilinen 31 patojenle kontamine gıdalar nedeni ile yılda 9.4 milyon hastalık, 56.961 hastanede tedavi ve 1.351 ölüm vakasının meydana geldiği tahmin edilmektedir. Söz konusu tahminlere göre çoğu hastalığa norovirüsler (%58) neden olurken, bunu tifoidal olmayan *Salmonella spp.* (%11), *Clostridium perfringens* (%10) ve *Campylobacter spp.* (%9) takip etmektedir. Hastaneye yatışların önde gelen nedenleri nontifoidal *Salmonella spp.* (%35), norovirüs (%26), *Campylobacter spp.* (%15) ve *Toxoplasma gondii* (%8) dir. Başlıca ölüm nedenleri nontifoidal *Salmonella spp.* (%28), *T. gondii* (%24), *Listeria monocytogenes* (%19) ve norovirüslerdir (%11) (Scallan,E. ve ark.2011). Son yıllarda gıda kaynaklı hastalık vakalarında önemli bir azalma gözlenirken CDC verilerine göre 2019 yılında 25.866 gıda kaynaklı enfeksiyon vakası rapor edilmiş olup, bunlardan 6,164'ü hospitalize edilmiş ve 122 ölüm meydana gelmiştir. 100.00 populasyon başına en yüksek ortalama insidans oranına *Campylobacter* (19.5) sahip olup bunu sırası ile *Salmonella* (17.1), Shiga toksin üreten *Escherichia coli* (STEC) (6.3), *Shigella* (4.8), *Cyclospora* (1.5), *Yersinia* (1.4), *Vibrio* (0.9) ve *Listeria* (0.3) izlemektedir (Tack ve ark.2020).

Avrupa Birliğine ait 28 üye ve AB üyesi olmayan 8 ülke olmak üzere toplam 36 ülkede EFSA ve ECDC tarafından 2015-2019 yılları arasında yapılan zoonoz izleme programı çerçevesinde 5.175 gıda kaynaklı vaka rapor edilmiş, rapor edilen zoonozlar arasında birinci sırada *Campylobacteriosis*, ikinci sırada *Salmonellosis* yer almaktadır. *Shigella* toksin üreten *E.coli* (STEC) üçüncü, *Yersiniosis* ise dördüncü sırada sıklıkla görülen zoonozlar arasında bulunmaktadır (EFSA ve ECDC,2018; EFSA, 2021).

KAYNAKLAR

- Acaröz, U., Arslan Acaröz, D., Kara, R., Zemheri, F., Gürler, Z. (2017). Afyonkarahisar ilinden toplanan manda ve inek sütlerinde *Listeria* türlerinin varlığının belirlenmesi. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(4), 264-268.
- Adeyeye, S. A. (2016). Fungal mycotoxins in foods: A review. *Cogent Food & Agriculture*, 2(1), 1-11.1213127.
- Afsah-Hejri, L., Jinap, S., Hajeb, P., Radu, S., Shakibzadeh, S. H. (2013). A review on mycotoxins in food and feed: Malaysia case study. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 12(6), 629-651.
- Agata, N., Ohta, M., Yokoyama, K. (2002). Production of *Bacillus cereus* emetic toxin (cereulide) in various foods. *International journal of food microbiology*, 73(1), 23-27.
- Akkaya, L., Çetinkaya, Z., Alisarli, M., Telli, R., Gök, V. (2008). The prevalence of *E. coli* O157/O157:H7, *L. monocytogenes* and *Salmonella* spp. on bovine carcasses in Turkey. *Journal of Muscle Foods*, 19(4), 420-429.
- Aksoy, A., Sezer, Ç., Vatansver, L., Gülbaz, G. (2018). Presence and antibiotic resistance of *Listeria monocytogenes* in raw milk and dairy products. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 24(3).415-421.
- Al-Abri, S. S., Beeching, N. J., Nye, F. J. (2005). Traveller's diarrhoea. *The Lancet infectious diseases*, 5(6), 349-360.
- Altun, S. K. (2017). Şanlıurfa İlinde Tüketime Sunulan Yöresel Peynirlerde Virüレント *Listeria monocytogenes* İzolasyonu ve İdentifikasyonu. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 12(3), 289-295.
- Aly, S. A. ve Anwer, W. (2009). Effect of naturally contaminated feed with aflatoxins on performance of laying hens and the carryover of aflatoxin B1 residues in table eggs. *Pakistan Journal of Nutrition*, 8(2), 181-186.
- Andino, A. ve Hanning, I. (2015). *Salmonella enterica*: survival, colonization, and virulence differences among serovars. *The Scientific World Journal*, 2015, 1-16.
- Anttila, A., Bhat, R. V., Bond, J. A., Borghoff, S. J., Bosch, F. X., Carlson, G. P., Perez, E. (2002). IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans: Some traditional herbal medicines, some mycotoxins, naphthalene and styrene. IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, 82.
- Aras, Z. ve Hadimli, H. H. (2015). Detection and molecular typing of *Clostridium perfringens* isolates from beef, chicken and turkey meats. *Anaerobe*, 32, 15-17.
- Argudín, M. Á., Mendoza, M. C., Rodicio, M. R. (2010). Food poisoning and *Staphylococcus aureus* enterotoxins. *Toxins*, 2(7), 1751-1773.
- Austin, J.W. Ve Pasture, T. (2014). *Clostridium Botulinum* and Botulism. In: *Encyclopedia of Meat Sciences*, Volume 2., 330-336. Elsevier Ltd. Ottawa.
- Aydin, F., Yağiz, A., Abay, S., Müştak, H. K., Diker, K. S. (2020). Prevalence of *Arcobacter* and *Campylobacter* in beef meat samples and characterization of the recovered isolates. *Journal of Consumer Protection and Food Safety*, 15(1), 15-25.
- Aygun, O., Pehlivanlar, S. (2006). *Listeria* spp. in the raw milk and dairy products in Antakya, Turkey. *Food Control*, 17(8), 676-679.
- Balaban, N. ve Rasooly, A. (2000). *Staphylococcal enterotoxins*. *International journal of food microbiology*, 61(1), 1-10.
- Balpetek Külcü, D. ve Gürbüz, Ü. (2010). Bazı et ürünlerinde *E. coli* O157: H7 varlığının araştırılması. *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 26(1), 25-31.
- Bancerz-Kisiel, A., Socha, P., Szweda, W. (2016). Detection and characterisation of *Yersinia enterocolitica* strains in cold-stored carcasses of large game animals in Poland. *The Veterinary Journal*, 208, 102-103.
- Bari, M., Hossain, M. A., Isshiki, K., Ukuku, D. (2011). Behavior of *Yersinia enterocolitica* in Foods. *Journal of pathogens*, 2011. 1-13.

- Barre, L., Angelidis, A. S., Boussaid, D., Bresseur, E. D., Manso, E., Besse, N. G. (2016). Applicability of the EN ISO 11290-1 standard method for *Listeria monocytogenes* detection in presence of new *Listeria* species. *International Journal of Food Microbiology*, 238, 281-287.
- Bayrak, Y., Nazlı, B. (1999). İstanbul piyasasında satışa sunulan tavuk etlerinde *Yersinia enterocolitica*'nın mevcudiyeti üzerine araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 25(1), 143-153.
- Bhat, R., Rai, R. V., Karim, A. A. (2010). Mycotoxins in food and feed: present status and future concerns. *Comprehensive reviews in food science and food safety*, 9(1), 57-81.
- Bilir Ormanci, F. S., Erol, I., Ayaz, N. D., Iseri, O., Sariguzel, D. (2008). Immunomagnetic separation and PCR detection of *Listeria monocytogenes* in turkey meat and antibiotic resistance of the isolates. *British poultry science*, 49(5), 560-565.
- Bonardi, S., Paris, A., Bassi, L., Salmi, F., Bacci, C., Riboldi, E., Brindani, F. (2010). Detection, semiquantitative enumeration, and antimicrobial susceptibility of *Yersinia enterocolitica* in pork and chicken meats in Italy. *Journal of food protection*, 73(10), 1785-1792.
- Bostan, K., Aydın, A., Kücük Ang, M. (2009). Prevalence and antibiotic susceptibility of thermophilic *Campylobacter* species on beef, mutton, and chicken carcasses in Istanbul, Turkey. *Microbial Drug Resistance*, 15(2), 143-149.
- Boyen, F., Haesebrouck, F., Maes, D., Van Immerseel, F., Ducatelle, R. Ve Pasmans, F. (2008). Non-typhoidal *Salmonella* infections in pigs: a closer look at epidemiology, pathogenesis and control. *Veterinary microbiology*, 130 (1-2), 1-19.
- Brenner, F. W., Villar, R. G., Angulo, F. J., Tauxe, R., Swaminathan, B. (2000). *Salmonella* nomenclature. *Journal of clinical microbiology*, 38(7), 2465-2467.
- Bursova, Š., Necidova, L., Harustiaková, D., Janštová, B. (2017). Growth potential of *Yersinia enterocolitica* in pasteurised cow's and goat's milk stored at 8°C and 24°C. *Food Control*, 73, 1415-1419.
- Büyükkunal, S. K. (2017). İstanbul'da satışa sunulan piliç etlerinde termotolerant *Campylobacter* spp. prevalansı ve antibiyotik dirençliliği. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 43(2), 98-109.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2014). Shiga toxin-producing *E.coli*. <https://www.cdc.gov/ecoli/general/index.html>. Erişim: 1 Aralık 2021
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2020)¹. National Enteric Disease Surveillance: Shiga toxin-producing *E.coli* (STEC) Annual Report, 2017. <https://www.cdc.gov/ecoli/surv2017/>, Erişim: 6 Nisan 2020.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2020)². *Listeria* outbreaks. <https://www.cdc.gov/Listeria/outbreaks/index.html> Erişim: 25 Aralık 2020
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2021)³. Burden of Norovirus Illness in the U.S. <https://www.cdc.gov/norovirus/trends-outbreaks/burden-US.html>
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2021)¹. Yersiniosis <https://www.cdc.gov/yersinia/> Erişim: 14 Şubat 2021
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2021)². *Listeria* (Listeriosis). <https://www.cdc.gov/listeria/index>. Erişim: 8 Ocak 2021.
- Chlebicz, A. ve Slizewska, K. (2018). *Campylobacteriosis*, *Salmonellosis*, *Yersiniosis* and *Listeriosis* as Zoonotic Diseases: A Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 15 (5), 863, 1-29.
- Codex Alimentarius Commission (2001). Commission submitted on the draft maximum level for aflatoxin M1 in milk. Codex Committee on Food Additives and Contamination 33rd Session, Hague, The Netherlands.
- Conter, M., Paludi, D., Zanardi, E., Ghidini, S., Vergara, A., Ianieri, A. (2009). Characterization of antimicrobial resistance of foodborne *Listeria monocytogenes*. *International journal of food microbiology*, 128(3), 497-500.
- Coşansu, Akdemir, S. ve Ersöz, Ş. (2020). Incidence and contamination level of *Clostridium perfringens*

- in meat and meat products sold in Sakarya province of Turkey. *Food and Health*, 7(3), 172-178. <https://doi.org/10.3153/FH21018>
- Çakmak, O.ve Erol, I. (2012). Prevalence of thermophilic *Campylobacter* spp. in turkey meat and antibiotic resistance of *C. jejuni* Isolates. *Journal of Food Safety*, 32(4), 452-458.
- Çakmak, Ö., Ormancı, F. S. B., Tayfur, M., Erol, İ. (2006). Presence and contamination level of *Clostridium perfringens* in raw frozen ground poultry and poultry burgers. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 30(1), 101-105.
- Cetinkaya, F., Cibik, R., Soyutemiz, G. E., Ozakin, C., Kayali, R., Levent, B. (2008). Shigella and Salmonella contamination in various foodstuffs in Turkey. *Food Control*, 19(11), 1059-1063.
- Çetinkaya, A., Güven, A. (2001). Kars ilinde tüketime sunulan çiğ süt ve beyaz peynirlerde *Yersinia* türlerinin araştırılması. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 7(2), 135-142.
- Darfeuille-Michaud, A. (2002). Adherent-invasive *Escherichia coli*: a putative new *E. coli* pathotype associated with Crohn's disease. *International journal of medical microbiology*, 292(3-4), 185-193.
- Dietrich, R., Jessberger, N., Ehling-Schulz, M., Märtlbauer, E., Granum, P. E. (2021). The food poisoning toxins of *Bacillus cereus*. *Toxins*, 13(2), 98,1-48.
- Elmalı, M. ve Yaman, H. (2004). Thermophilic *Campylobacter* spp on frozen poultry carcasses. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10(1), 27-30.
- Erbay, U.O.ve Erol.İ.(2006). *Hindi karaciğer ve kalplerinde termofilik campylobacter türlerinin varlığı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Besin Hijyeni ve Teknolojisi Anabilim Dalı).
- Erdoğan, S. (2020). *Aydın bölgesinde satışa sunulan et ve et ürünlerinde campylobacter jejuni ve listeria monocytogenes varlığının araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, A.A.M Ü.Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Erol, I., Goncuoglu, M., Ayaz, N. D., Bilir Ormanci, F. S. ve Hildebrandt, G. (2008). Molecular typing of *Clostridium perfringens* isolated from turkey meat by multiplex PCR. *Letters in applied microbiology*, 47(1), 31-34.
- Erol, I., Goncuoglu, M., Ayaz, N. D., Ellerbroek, L., Bilir Ormanci, F. S., Iseri, O. (2013). Serotype distribution of *Salmonella* isolates from turkey ground meat and meat parts. *BioMed research international*, 2013. 1-5.
- Erol, İ., Şireli, U.T.,Gündefş,B. (1999). Piliç parça et ve iç organlarında *Listeria* türlerinin varlığı ve kontaminasyon düzeyinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. 46,179-188.
- Erol,İ. ve Şireli,U.T.(1999). Donmuş Broiler karkaslarında *Listeria monocytogenes*'in varlığı ve serotip dağılımı. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 23(Ek sayı4), 765-770.
- Ertas, N., Gönülalan, Z., Yildirim, Y., Karadal, F., Abay, S., S. Ali (2013). Detection of *E scherichia coli* O 157: H 7 using immunomagnetic separation and mPCR in Turkish foods of animal origin. *Letters in applied microbiology*, 57(4), 373-379.
- European Commission (EC) (2020). EU Action on Antimicrobial Resistance (Europe.eu).https://ec.europa.eu/health/antimicrobial-resistance/eu-action-antimicrobial-resistance_en. Erişim: 8 Aralık 2020
- European Food Safety Authority (EFSA) (2021). The European Union One Health 2019 Zoonoses Report. *EFSA Journal* 19 (2):6406. <https://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/pub/6406>. Erişim: 9 Ocak 2021.
- European Food Safety Authority (EFSA).(2011).Scientific opinionon *Campylobacter* in broiler meat production: control options and performance objectives and/or targets at different stages of the foodchain. *EFSA J*. 9, 2105–2246.
- European Food Safety Authority (EFSA). (2012). Scientific opinion on ergot alkaloids in food and feed. Parma, Italy: European Food Safety Authority. *EFSA Journal*, 10, 2798.
- European Food Safety Authority and European Centre for Disease Prevention and Control (EFSA ve ECDC) (2018). The European Union summary report on trends and sources of zoonoses,

- zoonotic agents and food-borne outbreaks in 2017. *EFSA Journal* 2018;16(12):5500.
- Fallah, A. A. (2010). Assessment of aflatoxin M1 contamination in pasteurized and UHT milk marketed in central part of Iran. *Food and Chemical Toxicology*, 48(3), 988-991.
- Fallah, A. A., Saei-Dehkordi, S. S., Mahzounieh, M. (2013). Occurrence and antibiotic resistance profiles of *Listeria monocytogenes* isolated from seafood products and market and processing environments in Iran. *Food control*, 34(2), 630-636.
- Fink-Gremmels, J. (2008). The role of mycotoxins in the health and performance of dairy cows. *The Veterinary Journal*, 176(1), 84-92.
- Freitag, N. E., Port, G. C., Miner, M. D. (2009). *Listeria monocytogenes*—from saprophyte to intracellular pathogen. *Nature Reviews Microbiology*, 7(9), 623-628.
- Gambarin, P., Magnabosco, C., Losio, M. N., Pavoni, E., Gattuso, A., Arcangeli, G., Favretti, M. (2012). *Listeria monocytogenes* in ready-to-eat seafood and potential hazards for the consumers. *International journal of microbiology*, 2012.1-10.
- Ghazani, M. H. M. (2009). Aflatoxin M1 contamination in pasteurized milk in Tabriz (northwest of Iran). *Food and Chemical Toxicology*, 47(7), 1624-1625.
- Grutsch, A. A., Nimmer, P. S., Pittsley, R. H., Kornilow, K. G., McKillip, J. L. (2018). Molecular pathogenesis of *Bacillus* spp., with emphasis on the dairy industry. *Fine Focus*, 4(2), 203-222.
- Guran, H. S. ve Oksuztepe, G. (2013). Detection and typing of *C. lostridium perfringens* from retail chicken meat parts. *Letters in applied microbiology*, 57(1), 77-82.
- Guran, H. S., Vural, A., Erkan, M. E. (2014). The prevalence and molecular typing of *Clostridium perfringens* in ground beef and sheep meats. *Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*, 9(2), 121-128.
- Gücükoğlu, A., Terzi, G., Çadirci, Ö., Alişarlı, M., Kevenk, O., Uyanık, T. (2014). Detection of *C. botulinum* Types in Honey by mPCR. *Journal of food science*, 79(4), M600-M603.
- Gün, H., Yılmaz, A., Türker, S., Tanlasi, A., Yılmaz, H. (2003). Contamination of bovine carcasses and abattoir environment by *Escherichia coli* O157: H7 in Istanbul. *International journal of food microbiology*, 84(3), 339-344.
- Günaydın, B., Aslantaş, Ö., Demir, C. (2011). Detection of superantigenic toxin genes in *Staphylococcus aureus* strains from subclinical bovine mastitis. *Tropical animal health and production*, 43(8), 1633-1637.
- Günel, E., Kilic, G. P., Bulut, E., Durul, B., Acar, S., Alpas, H., Soyer, Y. (2015). *Salmonella* surveillance on fresh produce in retail in Turkey. *International journal of food microbiology*, 199, 72-77.
- Günşen, U. (2004). Bursa piyasasında satılan çeşitli et ürünlerinde *Yersinia enterocolitica*'nın izolasyonu ve identifikasyonu. *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, (5), 12-18.
- Gürler, Z., Pamuk, S., Yildirim, Y., Ertas, N. (2015). The microbiological quality of ready-to-eat salads in Turkey: A focus on *Salmonella* spp. and *Listeria monocytogenes*. *International Journal of Food Microbiology*, 196, 79-83.
- Güven, A., Sezer, Ç., Aydın, B. D., Oral, N. B., Vatanser, L. (2010). Incidence and pathogenicity of *Yersinia enterocolitica* isolates from foods in Turkey. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16, 107-112.
- Hadımlı, H. H., Erganiş, O., Güner, A., Öztürk, D. ve Kav, K. (2006). Konya ilinde perakende satışa sunulan tavuk etlerinde *Salmonella* Spp. ve *Campylobacter* spp. varlığının araştırılması. *Veteriner Bilimleri Dergisi. Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 22(3-4), 31-34.
- Hennekinne, J. A., De Buyser, M. L., Dragacci, S. (2012). *Staphylococcus aureus* and its food poisoning toxins: characterization and outbreak investigation. *FEMS microbiology reviews*, 36(4), 815-836.
- Hoffmann, S., Maculloch, B., Batz, M. (2015). Economic Burden of Major Foodborne Illness Acquired in the United States. *CDC Economic Information Bulletin* Nr.140.
https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/43984/52807_eib140.pdf?v=1282.4. Erişim: 4 Mayıs 2021.
- Hussein, H. S. (2007). Prevalence and pathogenicity of Shiga toxin-producing *Escherichia coli* in beef cattle and their products. *Journal of animal science*, 85(suppl_13), E63-E72.

- Ikeda, M., Yamaguchi, N., Tani, K., Nasu, M. (2006). Detection of food poisoning bacteria in fresh vegetables using DNA microarray. *Journal of health science*, 52(1), 36-42.
- Iseri, O. ve Erol, I. (2010). Incidence and antibiotic resistance of Salmonella spp. in ground turkey meat. *British poultry science*, 51(1), 60-66.
- Issenhuth-Jeanjean, S., Roggentin, P., Mikoleit, M., Guibourdenche, M., De Pinna, E., Nair, S., Weill, F. X. (2014). Supplement 2008–2010 (no. 48) to the white–Kauffmann–Le minor scheme. *Research in microbiology*, 165(7), 526-530.
- İncili, G. K., Koluman, A., Dikici, A., Kahraman, T., Ünlü, A. T. (2019). Characterization of Salmonella isolated from organically reared poultry located in the same longitude with three distinct seasonal characteristics. *Journal of Food Safety*, 39(1), 1-8.
- Joint Expert Committee on Food Additives.(JECFA) (2001). Joint FAO/WHO expert committee on food additives. Safety evaluation of certain mycotoxins in food. Prepared by the fifty-sixth meeting of JECFA,WHO food additives series 47/FAO food and nutrition 74—International Programme on Chemical Society (IPCS). Geneva: WHO.
- Joint Expert Committee on Food Additives.(JECFA). (2000). Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives, 53rd report. Safety evaluation of certain food additives. WHO food additives series 44.
- Kaakoush, N.O.; Castano-Rodriguez, N.; Mitchell, H.M.; Man, S.M. (2015).Global Epidemiology of Campylobacter Infection. *Clinic Microbiology Review*, 28, 687–720.
- Kahraman, T., Ozmen, G., Ozinan, B., Goksoy, E. O. (2010). Prevalence of Salmonella spp. and Listeria monocytogenes in different cheese types produced in Turkey. *British Food Journal*.112 (11) 1230-1236.
- Kalender, H. (2013). Isolation, virulence genes and antimicrobial susceptibilities of Shiga Toxin-Producing Escherichia coli O157 from slaughtered cattle in abattoirs and ground beef sold in Elâzığ. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 19(3), 461-467.
- Kamber, U., Gokce, H. I., Elmali, M. (2007). Clostridium perfringens and its toxins in minced meat from Kars, Turkey. *Food additives and contaminants*, 24(7), 673-678.
- Kaper, J. B., Nataro, J. P., Mobley, H. L. (2004). Pathogenic escherichia coli. *Nature reviews microbiology*, 2(2), 123-140.
- Kara, R., Acaröz, U., Gürler, Z., Soylu, A., Küçükkurt, O. (2019). Taze marul örneklerinde Escherichia coli O157 ve Listeria monocytogenes varlığının belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 870-873.
- Karsen, H., Ceylan, M. R., Bayındır, H., Akdeniz, H. (2019). Foodborne botulism in Turkey, 1983 to 2017. *Infectious Diseases*, 51(2), 91-96.
- Kaya, E. ve Atasever, M. (2020). Erzurum’da tüketime sunulan tavuk etlerinde Listeria spp.’nin araştırılması. *Eurasian Journal of Veterinary Science*, 36, 1, 48-57.
- Kevenk, T. O., Uyanık, T., Kanat, S., Çadircı, Ö., Gücükoğlu, A. (2022). Presence of Clostridium perfringens in Traditional Turkish Chicken Doner Kebabs and Determination of the cpa and cpe Genes by mPCR. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 69, 117-122, 2022.
- Kocaman, N. ve Sarımeahmetoğlu, B. (2017). Isolation of Listeria monocytogenes in lamb meat and determination of the antibiotic resistance. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 64(4), 273-279.
- Koluman, A.Y. ve Özdemir, H.(2006). *Piliç karkaslarına ait boyun derilerinde termofilik campylobacter türlerinin varlığı ve C. jejuni'nin PCR tekniği ile saptanması* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Besin Hijyeni ve Teknolojisi Anabilim Dalı).
- Koopmans, M., von Bonsdorff, C. H., Vinjé, J., de Medici, D., Monroe, S. (2002). Foodborne viruses. *FEMS microbiology reviews*, 26(2), 187-205.
- Kovačević, J., McIntyre, L. F., Henderson, S. B., Kosatsky, T. (2012). Occurrence and distribution of Listeria species in facilities producing ready-to-eat foods in British Columbia, Canada. *Journal of food protection*, 75(2), 216-224.
- Kraemer.J. ve Praenge, A. (2017). Lebensmittelvergiftungen. *Lebensmittel Mikrobiologie*. 7. Auflage, Verlag Eugen Ulmer Stuttgart. 24-127.

- Kurpas, M., Wiczorek, K., Osek, J. (2018). Ready-to-eat meat products as a source of *Listeria monocytogenes*. *Journal of veterinary research*, 62(1), 49-55.
- Kusumaningrum, H. D., Van Putten, M. M., Rombouts, F. M., Beumer, R. R. (2002). Effects of antibacterial dishwashing liquid on foodborne pathogens and competitive microorganisms in kitchen sponges. *Journal of food protection*, 65(1), 61-65.
- Küplülü, Ö., Göncüoğlu, M., Özdemir, H., Koluman, A. (2006). Incidence of *Clostridium botulinum* spores in honey in Turkey. *Food Control*, 17(3), 222-224.
- Lambertz, S. T., Nilsson, C., Brådenmark, A., Sylvén, S., Johansson, A., Jansson, L. M., Lindblad, M. (2012). Prevalence and level of *Listeria monocytogenes* in ready-to-eat foods in Sweden 2010. *International Journal of Food Microbiology*, 160(1), 24-31.
- Lewis L, Onsongo M, Njapau H, Rogers HS, Luber G, Kieszak S, Nyamongo J, Backer L, Dahiye AM, Misore A, Decoet K, Rubin C. (2005). Aflatoxin contamination of commercial maize products during an outbreak of acute aflatoxicosis in Eastern and Central Kenya. *Environmental Health Perspective*, 113 (12),1763–1767.
- Lewis, H. C., Wichmann, O., Duizer, E. (2010). Transmission routes and risk factors for autochthonous hepatitis E virus infection in Europe: a systematic review. *Epidemiology & Infection*, 138(2), 145-166.
- Lin, J.(2009). Novel Approaches for *Campylobacter* Control in Poultry. *Foodborne Pathogens and Disease*.6, 755–765.
- Logan, N. A. (2012). *Bacillus* and relatives in foodborne illness. *Journal of applied microbiology*, 112 (3), 417-429.
- Majowicz, S. E., Musto, J., Scallan, E., Angulo, F. J., Kirk, M., O'Brien, S. J., ve International Collaboration on Enteric Disease “Burden of Illness” Studies. (2010). The global burden of nontyphoidal *Salmonella* gastroenteritis. *Clinical infectious diseases*, 50(6), 882-889.
- Marchello, C. S., Fiorino, F., Pettini, E., Crump, J. A., Martin, L. B., Breggi, G., Tack, B. (2021). Incidence of non-typhoidal *Salmonella* invasive disease: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Infection*, 83 (5), 523-532.
- Martins, B. T. F., Botelho, C. V., Silva, D. A. L., Lanna, F. G. P. A., Grossi, J. L., Campos-Galvão, M. E. M., Nero, L. A. (2018). *Yersinia enterocolitica* in a Brazilian pork production chain: Tracking of contamination routes, virulence and antimicrobial resistance. *International journal of food microbiology*, 276, 5-9.
- Mateus, T., Silva, J., Maia, R. L., Teixeira, P. (2013). Listeriosis during pregnancy: a public health concern. *International Scholarly Research Notices*, 2013. 1-6.
- McEwen, S. A. ve Fedorka-Cray, P. J. (2002). Antimicrobial use and resistance in animals. *Clinical infectious diseases*, 34(Supplement 3), S93-S106.
- McIntyre, L., Wilcott, L., Naus, M. (2015). Listeriosis outbreaks in British Columbia, Canada, caused by soft ripened cheese contaminated from environmental sources. *BioMed research international*, 2015, 1-12.
- Milani, J. M. (2013). Ecological conditions affecting mycotoxin production in cereals: a review. *Veterinarni Medicina*, 58(8), 405-411.
- Milillo, S. R., Friedly, E. C., Saldivar, J. C., Muthaiyan, A., O'bryan, C., Crandall, P. G., Ricke, S. C. (2012). A review of the ecology, genomics, and stress response of *Listeria innocua* and *Listeria monocytogenes*. *Critical reviews in food science and nutrition*, 52(8), 712-725.
- Montagna, M. T., Napoli, C., De Giglio, O., Iatta, R., Barbuti, G. (2008). Occurrence of aflatoxin M1 in dairy products in southern Italy. *International Journal of Molecular Sciences*, 9(12), 2614-2621.
- Morgavi, D. P., Riley, R. T. (2007). An historical overview of field disease outbreaks known or suspected to be caused by consumption of feeds contaminated with *Fusarium* toxins. *Animal feed science and technology*, 137(3-4), 201-212.
- Mutluer, B., Yargülü, B., Hartung, M., Erol, I. (1992). Incidence and serovar distribution of *Salmonella* in market broilers in Turkey. In *3rd World Congress Food Borne Infections and Intoxications*. Proceeding.1075-1079.

- National Centers for Biotechnology Information (NCBI) 2019. Listeria, Taxonomy Browser. www.ncbi.nlm.nih.gov/Taxonomy/Browser/wwwtax.cgi?id=1637. Erişim: 9 Ocak 2021.
- Nayak, D. N., Savalia, C. V., Kalyani, I. H., Kumar, R., Kshirsagar, D. P. (2015). Isolation, identification, and characterization of Listeria spp. from various animal origin foods. *Veterinary world*, 8(6), 695.
- Newell, D. G., Koopmans, M., Verhoef, L., Duizer, E., Aidara-Kane, A., Sprong, H., Kruse, H. (2010). Food-borne diseases—the challenges of 20 years ago still persist while new ones continue to emerge. *International journal of food microbiology*, 139, S3-S15.
- Noll, M., Kleta, S., Al Dahouk, S. (2018). Antibiotic susceptibility of 259 Listeria monocytogenes strains isolated from food, food-processing plants and human samples in Germany. *Journal of Infection and Public Health*, 11(4), 572-577.
- O'Shea, H., Blacklaws, B. A., Collins, P. J., McKillen, J., Fitzgerald, R. (2019). Viruses associated with foodborne infections. *Reference Module in Life Sciences*. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809633-8.90273-5>
- Oancea, S. ve Stoia, M. (2008). Mycotoxins: a review of toxicology, analytical methods and health risks. *Universitatis Cibiensis Series E*, 7(1), 19-36.
- Onmaz, N. E., Abay, S., Karadal, F., Hizlisoy, H., Telli, N., Al, S. (2015). Occurrence and antimicrobial resistance of Staphylococcus aureus and Salmonella spp. in retail fish samples in Turkey. *Marine pollution bulletin*, 90(1-2), 242-246.
- Orsi, R. H., den Bakker, H. C., Wiedmann, M. (2011). Listeria monocytogenes lineages: genomics, evolution, ecology, and phenotypic characteristics. *International Journal of Medical Microbiology*, 301(2), 79-96.
- Öksüz, Ö., Arici, M., Kurultay, S., Gümüş, T. (2004). Incidence of Escherichia coli O157 in raw milk and white pickled cheese manufactured from raw milk in Turkey. *Food Control*, 15(6), 453-456.
- Özgür, M. ve Şen, E. (2020). İçme sularında termofilik campylobacter türlerinin araştırılması. T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Özkardeş, F. (2007). A study on isolation of Bacillus Spp., Yersinia Spp., and Salmonella Spp. from Turkish home-made white cheese marketed in Bolu (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Papapanagiotou, E. P. (2017). Foodborne norovirus state of affairs in the EU rapid alert system for food and feed. *Veterinary Sciences*, 4(4), 61.
- Peruzy, M. F., Murru, N., Perugini, A. G., Capuano, F., Delibato, E., Mercogliano, R., Proroga, Y. T. R. (2017). Evaluation of virulence genes in Yersinia enterocolitica strains using SYBR Green real-time PCR. *Food microbiology*, 65, 231-235.
- Pestka, J. J. (2007). Deoxynivalenol: Toxicity, mechanisms and animal health risks. *Animal feed science and technology*, 137(3-4), 283-298.
- Pleadin, J., Frece, J., Markov, K. (2019). Mycotoxins in food and feed. *Advances in food and nutrition research*, 89, 297-345.
- Pui, C. F., Wong, W. C., Chai, L. C., Tunung, R., Jeyaletchumi, P., Hidayah, N., Son, R. (2011). Salmonella: A foodborne pathogen. *International Food Research Journal*, 18(2), 465-473.
- Ramaswamy, V., Cresence, V. M., Rejitha, J. S., Lekshmi, M. U., Dharsana, K. S., Prasad, S. P., Vijila, H. M. (2007). Listeria-review of epidemiology and pathogenesis. *Journal of Microbiology Immunology and Infection*, 40(1), 4-13.
- Richard, J. L. (2007). Some major mycotoxins and their mycotoxicoses—An overview. *International journal of food microbiology*, 119(1-2), 3-10.
- Ringot, D., Chango, A., Schneider, Y. J., Larondelle, Y. (2006). Toxicokinetics and toxicodynamics of ochratoxin A, an update. *Chemico-biological interactions*, 159(1), 18-46.
- Rothrock Jr, M. J., Davis, M. L., Locatelli, A., Bodie, A., McIntosh, T. G., Donaldson, J. R., Ricke, S. C. (2017). Listeria occurrence in poultry flocks: detection and potential implications. *Frontiers in veterinary science*, 4, 125, 1-7.
- Russmann, H. (2003). Toxine-Biogene Gifte und potenzielle Kampfstoffe. Bundesgesundheitsblatt – Gesundheitsforschung – Gesundheitsschutz. 46:989-996.

- Ryan, M. P., O'Dwyer, J., Adley, C. C. (2017). Evaluation of the complex nomenclature of the clinically and veterinary significant pathogen Salmonella. *BioMed research international*, 2017.1-6.
- Sancak, Y. C., Sancak, H., Isleyici, O., Durmaz, H. (2015). Presence of Escherichia coli O157 and O157: H7 in raw milk and Van herby cheese. *Bull. Vet. Inst. Pulawy*, 59(4), 511-514.
- Sarimehmetoglu, B., Aksoy, M. H., Ayaz, N. D., Ayaz, Y., Kuplulu, O., Kaplan, Y. Z. (2009). Detection of Escherichia coli O157: H7 in ground beef using immunomagnetic separation and multiplex PCR. *Food Control*, 20(4), 357-361.
- Savaşçı, M. ve Özdemir, H. (2006). Prevalence of thermophilic Campylobacter spp. in retail chicken meat in Ankara. *Journal of food safety*, 26(3), 244-250.
- Scallan, E., Hoekstra, R. M., Angulo, F. J., Tauxe, R. V., Widdowson, M. A., Roy, S. L., Griffin, P. M. (2011). Foodborne illness acquired in the United States—major pathogens. *Emerging infectious diseases*, 17(1), 7-15.
- Schäfer, D. F., Steffens, J., Barbosa, J., Zeni, J., Paroul, N., Valduga, E., Cansian, R. L. (2017). Monitoring of contamination sources of Listeria monocytogenes in a poultry slaughterhouse. *LWT*, 86, 393-398.
- Scott, E. ve Bloomfield, S. F. (1990). The survival and transfer of microbial contamination via cloths, hands and utensils. *Journal of Applied Bacteriology*, 68(3), 271-278.
- Shoab, M., Shehzad, A., Raza, H., Niazi, S., Khan, I. M., Akhtar, W., Wang, Z. (2019). A comprehensive review on the prevalence, pathogenesis and detection of Yersinia enterocolitica. *RSC Advances*, 9(70), 41010-41021.
- Shundo, L., Navas, S. A., Lamardo, L. C. A., Ruvieri, V., Sabino, M. (2009). Estimate of aflatoxin M1 exposure in milk and occurrence in Brazil. *Food Control*, 20(7), 655-657.
- Sırıken, B. (2004). The presence of Yersinia enterocolitica and other Yersinia species in ground beef in Aydın, Turkey. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 28(3), 489-495.
- Silva, J., Leite, D., Fernandes, M., Mena, C., Gibbs, P.A., Teixeira, P. (2011). Campylobacter spp. as a Foodborne Pathogen: A Review. *Frontiers in Microbiology*. 2, 200, 1-12.
- Simpson, K. M., Hill-Cawthorne, G. A., Ward, M. P., Mor, S. M. (2018). Diversity of Salmonella serotypes from humans, food, domestic animals and wildlife in New South Wales, Australia. *BMC infectious diseases*, 18(1), 1-11.
- Sırıken, B., Al, G., Erol, I. (2020). Prevalence and antibiotic resistance of Salmonella Enteritidis and Salmonella Typhimurium in ground beef and meatball samples in Samsun, Turkey. *Microbial Drug Resistance*, 26(2), 136-144.
- Sırıken, B., Türk, H., Yildirim, T., Durupinar, B., Erol, I. (2015). Prevalence and characterization of Salmonella isolated from chicken meat in Turkey. *Journal of food science*, 80(5), M1044-M1050.
- Skaug, M. A., Helland, I., Solvoll, K., Saugstad, O. D. (2001). Presence of ochratoxin A in human milk in relation to dietary intake. *Food Additives & Contaminants*, 18(4), 321-327.
- Söderqvist, K., Lambert, S. T., Vågsholm, I., Boqvist, S. (2016). Foodborne bacterial pathogens in retail prepacked ready-to-eat mixed ingredient salads. *Journal of Food Protection*, 79(6), 978-985.
- Stephan, R., Althaus, D., Kiefer, S., Lehner, A., Hatz, C., Schmutz, C., Mäusezahl-Feuz, M. (2015). Foodborne transmission of Listeria monocytogenes via ready-to-eat salad: A nationwide outbreak in Switzerland, 2013–2014. *Food control*, 57, 14-17.
- Sun, X. M., Zhang, X. H., Wang, H. Y., Cao, W. J., Yan, X., Zuo, L. F., Wang, F. R. (2002). Effects of sterigmatocystin, deoxynivalenol and aflatoxin G1 on apoptosis of human peripheral blood lymphocytes in vitro. *Biomedical and Environmental Sciences: BES*, 15(2), 145-152.
- Şahin, S. ve Ayyıldız, A. (2020). Sivas İlinde Satılan Çiğ İnek ve Manda Sütlerinde Listeria spp. Varlığının Araştırılması. *Kocatepe Veterinary Journal*, 13(1), 19-24.
- Şanlıbaba, P., Tezel, B. U., Cakmak, G. A., Keskin, R., Akcelik, M. (2020). Occurrence of Listeria spp. and antibiotic resistance profiles of Listeria monocytogenes from raw meat at retail in Turkey. *Italian Journal of Food Science*, 32(1).234-250.

- Şireli, U. T. Erol, Şahin, S., Terzi, G. (2002). Tavuk kıryma köfte ve burgerlerinde *Listeria* türlerinin varlığı ve kontaminasyon düzeyinin belirlenmesi. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Science*, 26, 1271-1276.
- Şireli, U. T. ve Güçlüoğlu, A. (2008). Prevalence and antibiotic resistance of *Listeria* spp. isolated from ready-to-eat foods in Ankara. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 32(2), 131-135.
- Tack, D. M., Ray, L., Griffin, P. M., Cieslak, P. R., Dunn, J., Rissman, T., Payne, D. C. (2020). Preliminary incidence and trends of infections with pathogens transmitted commonly through food—Foodborne Diseases Active Surveillance Network, 10 US Sites, 2016–2019. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 69(17), 509.
- Tahoun, A. B., Abou Elez, R. M., Abdelfatah, E. N., Elsohaby, I., El-Gedawy, A. A., Elmoslemany, A. M. (2017). *Listeria monocytogenes* in raw milk, milking equipment and dairy workers: Molecular characterization and antimicrobial resistance patterns. *Journal of global antimicrobial resistance*, 10, 264-270.
- Tangni, E. K., Waegeneers, N., Van Overmeire, I., Goeyens, L., Pussemier, L. (2009). Mycotoxin analyses in some home produced eggs in Belgium reveal small contribution to the total daily intake. *Science of the Total Environment*, 407(15), 4411-4418.
- Telli, A. E., Biçer, Y., Kahraman, H. A., Telli, N., Doğruer, Y. (2018). Presence and antibiotic resistance of *Salmonella* spp. isolated from chicken meat and giblets consumed in Konya, Turkey. *Eurasian J Vet Sci*, 34, 164-170.
- Temple, M. E. ve Nahata, M. C. (2000). Treatment of listeriosis. *Annals of Pharmacotherapy*, 34(5), 656-661.
- Tewari, A. ve Abdullah, S. (2015). *Bacillus cereus* food poisoning: international and Indian perspective. *Journal of food science and technology*, 52(5), 2500-2511.
- Uçar, G., Keleş, A., Güner, A., Doğruer, Y., Ardiç, M. (2007). Hindi eti ve ürünlerinde termofilik *Campylobacter* türlerinin varlığının araştırılması. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 2(4), 129-133.
- Uzal, F. A. (2004). Diagnosis of *Clostridium perfringens* intestinal infections in sheep and goats. *Anaerobe*, 10(2), 135-143.
- Valenta, H. ve Dänicke, S. (2005). Study on the transmission of deoxynivalenol and de-epoxy-deoxynivalenol into eggs of laying hens using a high-performance liquid chromatography-ultraviolet method with clean-up by immunoaffinity columns. *Molecular Nutrition & Food Research*, 49(8), 779-785.
- Van Damme, I., De Zutter, L., Jacxsens, L., Nauta, M. J. (2017). Control of human pathogenic *Yersinia enterocolitica* in minced meat: Comparative analysis of different interventions using a risk assessment approach. *Food microbiology*, 64, 83-95.
- Velebit, B., Djordjevic, V., Milojevic, L., Babic, M., Grkovic, N., Jankovic, V., Yushina, Y. (2019, September). The common foodborne viruses: A review. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 333, No. 1, p. 012110). IOP Publishing.
- VT Nair, D., Venkitanarayanan, K., Kollanoor Johny, A. (2018). Antibiotic-resistant *Salmonella* in the food supply and the potential role of antibiotic alternatives for control. *Foods*, 7(10), 167.
- Weintraub, A. (2007). Enteroaggregative *Escherichia coli*: epidemiology, virulence and detection. *Journal of medical microbiology*, 56(1), 4-8.
- Wijnands, L. M., Dufrenne, J. B., Zwietering, M. H., Van Leusden, F. M. (2006). Spores from mesophilic *Bacillus cereus* strains germinate better and grow faster in simulated gastro-intestinal conditions than spores from psychrotrophic strains. *International journal of food microbiology*, 112(2), 120-128.
- World Health Organization. WHO.(2015). Who Estimates of the Global Burden of Foodborne Diseases. Foodborne Disease Burden Epidemiology Reference Group 2007-2015. WHO <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/199350/?sequence=1> Erişim: 23 Haziran 2021.
- World Health Organization.(WHO) 2002. Evaluation of certain mycotoxins in food. WHO Technical Report Series 906:1,11–44.

- Wray, C., McLaren, I. M., Randall, L. P., Pearson, G. R. (2000). Natural and experimental infection of normal cattle with *Escherichia coli* 0157. *Veterinary Record*, 147(3), 65-68.
- Yaman, H. ve Elmalı, M. (2004). The occurrence of thermophilic *Campylobacter* (*C.jejuni*) in raw milk. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10(1), 37-40.
- Ye, Q., Wu, Q., Hu, H., Zhang, J., Huang, H. (2015). Prevalence, antimicrobial resistance and genetic diversity of *Yersinia enterocolitica* isolated from retail frozen foods in China. *FEMS Microbiology Letters*, 362(24), fmv197.
- Yibar, A., Cetin, E., Ata, Z., Erkose, E., Tayar, M. (2018). *Clostridium perfringens* contamination in retail meat and meat-based products in Bursa, Turkey. *Foodborne Pathogens and Disease*, 15(4), 239-245.
- Yildirim, M., İstanbulluoğlu, E., Ayvalı, B. (2005). Prevalence and antibiotic susceptibility of thermophilic *Campylobacter* species in broiler chickens. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 29(3), 655-660.
- Yucel, N. ve Ulusoy, H. (2006). A Turkey survey of hygiene indicator bacteria and *Yersinia enterocolitica* in raw milk and cheese samples. *Food control*, 17(5), 383-388.
- Zinedine, A., Soriano, J. M., Molto, J. C., Manes, J. (2007). Review on the toxicity, occurrence, metabolism, detoxification, regulations and intake of zearalenone: an oestrogenic mycotoxin. *Food and chemical toxicology*, 45(1), 1-18.
- Zöllner, P., Jodlbauer, J., Kleinova, M., Kahlbacher, H., Kuhn, T., Hochsteiner, W., Lindner, W. (2002). Concentration levels of zearalenone and its metabolites in urine, muscle tissue, and liver samples of pigs fed with mycotoxin-contaminated oats. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 50(9), 2494-2501.

Bölüm 11.

Gıdalardaki Mikotoksinler ve Risk Değerlendirmesi

Dilek Güvença, Sedat Gökmenb

11.1. GİRİŞ

Mikotoksinler, belirli mantar türleri tarafından doğal olarak üretilen, küçük molekül ağırlığına sahip ikincil toksik metabolitler olup düşük konsantrasyonlarda insan ve hayvanlarda zehirlenmeye neden olur (Bennett, 1987). Mantarların birincil metabolitleri arasında bulunan şeker, amino asit ve diğer maddeler (asetat ve pirituvat gibi) mantar büyümesi ve gelişmesinde rol oynarken mikotoksinler gibi ikincil metabolitleri ise kendilerini korumak için bir tür kimyasal savunma sistemi olarak çalışırlar (Cinar ve Onbaşı, 2019; Deacon, 2013). Tüm mikotoksinler mantar kökenli olmasına rağmen, mantarlar tarafından üretilen tüm toksik bileşikler mikotoksin olarak adlandırılmaz (Bennett ve Klich, 2003; Daley ve ark., 2017).

Mikotoksin terimi Yunanca'da mantar (fungus) anlamına gelen "mycos" ve Latince'de zehir (toxin) anlamına gelen "toxicum" kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Shkemi ve ark., 2021). Bu terim ilk defa 1960'lı yıllarda Londra'da yaklaşık 100 000 hindi palazının gizemli ölümüne neden olan ve "Hindilerin X hastalığı" adı verilen hastalıktan sonra kullanılmıştır. Sonradan yapılan araştırmalarda bu hastalığın *Aspergillus flavus* adı verilen mantar türünün toksiniyle (aflatoksin) kontamine olmuş yer fıstığı yemi ile bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır (Richard, 2008). Aflatoksin (AF) ise İngiliz Hükümeti Yerfıstığı Toksisitesi Araştırmaları çalışma grubu tarafından *Aspergillus flavus* toksin kelimelerinden esinlenerek adlandırılmıştır (Schoental, 1967). Böylece AF ilk olarak izole ve karakterize edilen mikotoksin türü olmuş ve modern mikotoksikolojinin temelleri atılmıştır. Çok sayıda bilim insanı 1960 ve 1975 yılları arasında yüksek bütçeli mikotoksin araştırmalarına katıldığı için bu dönem "mycotoxin gold rush" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde toksik özelliklere sahip yüzlerce mantar türünden birçok mikotoksin izole edilmiştir (Nonzom ve Sumbali, 2017).

Mikotoksinlerle kontamine olan gıdaların insan ya da hayvanlar tarafından tüketilmesi pek çok sağlık problemine neden olmaktadır (Ferrão ve ark., 2017; Zain, 2011).

KAYNAKLAR

- Abdallah, M. F., Girgin, G., Baydar, T. (2015). Occurrence, prevention and limitation of mycotoxins in feeds. *Animal Nutrition and Feed Technology*, 15, 471-490.
- Abia, W. A., Warth, B., Sulyok, M., Krska, R., Tchana, A. N., Njobeh, P. B., Dutton M. F., Moundipa, P. F. (2013). Determination of multi-mycotoxin occurrence in cereals, nuts and their products in Cameroon by liquid chromatography tandem mass spectrometry (LC-MS/MS). *Food Control*, 31(2), 438-453.
- Abrar, M., Anjum, F. M., Butt, M. S., Pasha, I., Randhawa, M. A., Saeed, F., Waqas, K. (2013). Aflatoxins: biosynthesis, occurrence, toxicity, and remedies. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 53(8), 862-874.
- Adebo, O. A., Kayitesi, E., Njobeh, P. B. (2019). Reduction of mycotoxins during fermentation of whole grain sorghum to whole grain ting (a Southern African Food). *Toxins*, 11(3), 180.
- Agriopoulou, S., Stamatelopoulou, E., Varzakas, T. (2020). Advances in occurrence, importance, and mycotoxin control strategies: Prevention and detoxification in foods. *Foods*, 9(2), 137.
- Aiko, V., Mehta, A. (2015). Occurrence, detection and detoxification of mycotoxins. *Journal of Biosciences*, 40(5), 943-954.
- Aksoy, A., Atmaca, E., Yazici, F., Guvenc, D., Gul, O., Dervisoglu, M. (2016). Comparative analysis of aflatoxin M1 in marketed butter by ELISA and HPLC. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22(4), 619-621.
- Aksoy, A., Yavuz, O., Das, Y. K., Guvenc, D., Muglali, O. H. (2009). Occurrence of aflatoxin B1, T-2 toxin and Zearalenone in compound animal feed. *Journal of Animal and Veterinary Advances*, 8(3), 403-407.
- Aksoy, A., Yavuz, O., Guvenc, D., Das, Y. K., Terzi, G., Celik, S. (2010). Determination of aflatoxin levels in raw milk, cheese and dehulled hazelnut samples consumed in Samsun province, Turkey. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16 (Suppl. A), 513-516.
- Alassane-Kpembé, I., Schatzmayr, G., Taranu, I., Marin, D., Puel, O., Oswald, I. P. (2017). Mycotoxins co-contamination: Methodological aspects and biological relevance of combined toxicity studies. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 57(16), 3489-3507.
- Alberts, J. F., Van Zyl, W. H., Gelderblom, W. C. (2016). Biologically based methods for control of fumonisin-producing *Fusarium* species and reduction of the fumonisins. *Frontiers in Microbiology*, 7, 548.
- Alberts, J., Lilly, M., Rheeder, J., Burger, H.-M., Shephard, G. S., Gelderblom, W. (2017). Technological and community-based methods to reduce mycotoxin exposure. *Food Control*, 73, 101-109.
- Ali, S. R., Fradi, A. J., Al-araji, A. (2017). Effect of some physical factors on growth of five fungal species. *European Academic Research*, 2, 1069-1078.
- Alshannaq, A., Yu, J.-H. (2017). Occurrence, toxicity, and analysis of major mycotoxins in food. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(6), 632.
- Altun, S. K., Temamoğulları, F., Atasever, M., Demirci, M. (2017). Determination of Aflatoxin M1 levels in some cheese types and retail yoghurt samples. *Research Journal of Biotechnology*, 12(10), 47-52.
- Anfossi, L., Giovannoli, C., Baggiani, C. (2016). Mycotoxin detection. *Current Opinion in Biotechnology*, 37, 120-126.
- Arcella, D., Gergelova, P., Innocenti, M. L., Steinkellner, H. (2017). Human and animal dietary exposure to T-2 and HT-2 toxin. *EFSA Journal*, 15(8), e04972.
- Arroyo-Manzanares, N., Gámiz-Gracia, L., García-Campaña, A. M., Diana Di Mavungu, J., De Saeger, S. (2017). Ergot alkaloids: Chemistry, biosynthesis, bioactivity, and methods of analysis. *Fungal Metabolites*. Springer, 887-929.
- Atmaca, E., Güvenc, D., Aksoy, A. (2015). Determination of aflatoxin levels in maize grain by high performance liquid chromatography using an immunoaffinity column cleanup. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21(4), 619-612.
- Awuchi, C. G., Amagwula, I. O., Priya, P., Kumar, R., Yezdani, U., Khan, M. G. (2020). Aflatoxins In Foods And Feeds: A Review On Health Implications, Detection, And Control. *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences*, 9, 149-155.
- Beardall, J., Miller, J. (1994). Diseases in humans with mycotoxins as possible causes. In: *Mycotoxins in grain: compounds other than aflatoxin*. Ed: Miller, J. D., Trenholm, H. L., Trenholm, L., Eagan Press,

- pp: 487-539.
- Bennett JW, Klich M. (2003). Mycotoxins. *Clinical Microbiology Reviews*, 16(3):497-516.
- Bennett, J. (1987). Mycotoxins, mycotoxicoses, mycotoxicology and Mycopathologia. *Mycopathologia*, 100, 3-5.
- Bennett, J., Bentley, R. (1999). Pride and prejudice: the story of ergot. *Perspectives in Biology and Medicine*, 42(3), 333-355.
- Bertero, A., Moretti, A., Spicer, L. J., Caloni, F. (2018). Fusarium molds and mycotoxins: Potential species-specific effects. *Toxins*, 10(6), 244.
- Braun, M. S., Wink, M. (2018). Exposure, occurrence, and chemistry of fumonisins and their cryptic derivatives. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 17(3), 769-791.
- Bui-Klimke, T. R., Wu, F. (2015). Ochratoxin A and human health risk: A review of the evidence. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 55(13), 1860-1869.
- Bullerman, L. B., Bianchini, A. (2007). Stability of mycotoxins during food processing. *International Journal of Food Microbiology*, 119(1-2), 140-146.
- Carballo, D., Tolosa, J., Ferrer, E., Berrada, H. (2019). Dietary exposure assessment to mycotoxins through total diet studies. A review. *Food and Chemical Toxicology*, 128, 8-20.
- Cavus, S., Tornuk, F., Sarioglu, K., Yetim, H. (2018). Determination of mold contamination and aflatoxin levels of the meat products/ingredients collected from Turkey market. *Journal of Food Safety*, 38(5), e12494.
- Choudhary, A. K., Priyanka, K. (2010). Management of mycotoxin contamination in preharvest and post harvest crops: present status and future prospects. *Journal of Phytology*, 2(7), 37-52.
- Chun, H. S., Choi, E. H., Chang, H.-J., Choi, S.-W., & Eremin, S. A. (2009). A fluorescence polarization immunoassay for the detection of zearalenone in corn. *Analytica chimica acta*, 639(1-2), 83-89.
- Cinar, A., Onbaşı, E. (2019). Mycotoxins: The hidden danger in foods. In: *Mycotoxins and Food Safety*. Ed: Sabuncuoglu, S., IntechOpen, pp: 1-21.
- Colombo, R., Papetti, A. (2020). Pre-concentration and analysis of mycotoxins in food samples by capillary electrophoresis. *Molecules*, 25(15), 3441.
- Conte, G., Fontanelli, M., Galli, F., Cotrozzi, L., Pagni, L., Pellegrini, E. (2020). Mycotoxins in feed and food and the role of ozone in their detoxification and degradation: An update. *Toxins*, 12(8), 486.
- Çağındı, Ö., Gürhayta, O. F. (2016). Aflatoxins and ochratoxin A in dried eggplant and green bell pepper. *Food Control*, 70, 216-220.
- da Rocha, M. E. B., Freire, F. D. C. O., Maia, F. E. F., Guedes, M. I. F., Rondina, D. (2014). Mycotoxins and their effects on human and animal health. *Food Control*, 36(1), 159-165.
- Daley, D., Brown, K., Badal, S. (2017). Fungal metabolites. In: *Pharmacognosy Fundamentals, Applications and Strategies*. Ed: Badal-McCreath, S., Academic Press, pp: 413-421.
- Daou, R., Joubrane, K., Maroun, R. G., Khabbaz, L. R., Ismail, A., El Khoury, A. (2021). Mycotoxins: Factors influencing production and control strategies. *AIMS Agriculture and Food*, 6(1), 416-447.
- de Oliveira Filho, J. W. G., Islam, M. T., Ali, E. S., Uddin, S. J., de Oliveira Santos, J. V., de Alencar, Junior, A. L. G., Paz, M. F., Brito, M. R., Sauso, M. J., Shaw, S., Medeiros, M. G., Dantas, S. M., Rolim, H. M., Ferraira, Í. M., Kamal, A. M., Pieczynska, M. A., Das, N., Melo-Cevalcante, A. A. (2017). A comprehensive review on biological properties of citrinin. *Food and Chemical Toxicology*, 110, 130-141.
- Deacon, J. W. (2013). *Fungal Biology*. John Wiley & Sons. pp: 1-16.
- Demir, P. (2017). Hayvansal Ürünlerde Mikotoksinlerden Kaynaklanan Ekonomik Kayıplar. *Türkiye Klinikleri Food Sciences*, 3(1):43-51.
- Dhanasekaran, D., Shanmugapriya, S., Thajuddin, N., Panneerselvam, A. (2011). Aflatoxins and aflatoxicosis in human and animals. *Aflatoxins-Biochemistry and Molecular Biology*, 221-254.
- Diaz, G. J., Murcia, H. W. (2011). Biotransformation of aflatoxin B1 and its relationship with the differential toxicological response to aflatoxin in commercial poultry species. *Aflatoxins-Biochemistry and Molecular Biology*, 1, 3-20.
- Doughari, J. (2015). The occurrence, properties and significance of citrinin mycotoxin. *Journal of Plant Pathology & Microbiology*, 6(11), 2.

- Doughari, J. (2015). The occurrence, properties and significance of citrinin mycotoxin. *Plant Pathology and Microbiology*, 6(11), 1000321.
- Eker, F. Y., Muratoglu, K., Eser, A. G. (2019). Detection of aflatoxin M1 in milk and milk products in Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 191(8), 1-8.
- Ergün, S. G., Özkan, S., Abbasoğlu, U. (2016). Investigation of aflatoxin B1 levels in red-scaled pepper by ELISA. *Gazi Medical Journal*, 27(4).
- Escrivá, L., Font, G., Manyes, L. (2015). In vivo toxicity studies of fusarium mycotoxins in the last decade: A review. *Food and Chemical Toxicology*, 78, 185-206.
- Eshetu, E., Habtamu, A., Gebretensa, A. (2016). An overview on major mycotoxin in animal: its public health implication, economic impact and control strategies. *Journal of Health, Medicine and Nursing*, 25, 64-73.
- Eskola, M., Kos, G., Elliott, C. T., Hajšlová, J., Mayar, S., Krska, R. (2020). Worldwide contamination of food-crops with mycotoxins: Validity of the widely cited 'FAO estimate' of 25%. *Critical Reviews in Food science and Nutrition*, 60(16), 2773-2789.
- European Food Safety Authority (EFSA). (2011). Scientific Opinion on the risks for animal and public health related to the presence of T-2 and HT-2 toxin in food and feed. *EFSA Journal*, 9(12), 2481.
- European Food Safety Authority (EFSA). (2013). Deoxynivalenol in food and feed: occurrence and exposure. *EFSA Journal*, 11(10), 3379.
- Fernandes, J. (2019). Prevalent Mycotoxins in Animal Feed: Occurrence and Analytical Methods. *Toxins*, 11(5), 290.
- Ferrão, J., Bell, V., Chabite, I., Fernandes, T. (2017). Mycotoxins, food and health mycotoxins, food and health. *Journal of Nutritional Health Food Science*, 5(7), 1-10.
- Ferrigo, D., Raiola, A., Causin, R. (2016). Fusarium toxins in cereals: Occurrence, legislation, factors promoting the appearance and their management. *Molecules*, 21(5), 627.
- Flores-Flores, M. E., González-Peñas, E. (2017). An LC-MS/MS method for multi-mycotoxin quantification in cow milk. *Food Chemistry*, 218, 378-385.
- Foroud, N. A., Baines, D., Gagkaeva, T. Y., Thakor, N., Badea, A., Steiner, B., Bürstmayr, M. Bürstmayr, H. (2019). Trichothecenes in cereal grains—An update. *Toxins*, 11(11), 634.
- Freire, F., da Rocha, M. E. B. (2017). Impact of mycotoxins on human health. *Fungal Metabolites*, 239-261.
- Fuchs, R., Peraica, M. (2005). Ochratoxin A in human kidney diseases. *Food Additives and Contaminants*, 22(1), 53-57.
- Gadżala-Kopciuch, R., Cendrowski, K., Cesarz, A., Kielbasa, P., Buszewski, B. (2011). Determination of zearalenone and its metabolites in endometrial cancer by coupled separation techniques. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 401(7), 2069-2078.
- Gilbert-Sandoval, I., Wesseling, S., Rietjens, I. M. (2020). Predicting the acute liver toxicity of aflatoxin B1 in rats and humans by an in vitro-in silico testing strategy. *Molecular Nutrition and Food Research*, 64(13), 2000063.
- Giorni, P., Battilani, P., Pietri, A., Magan, N. (2008). Effect of aw and CO2 level on *Aspergillus flavus* growth and aflatoxin production in high moisture maize post-harvest. *International Journal of Food Microbiology*, 122(1-2), 109-113.
- Golge, O., Hepsag, F., Kabak, B. (2016). Determination of aflatoxins in walnut sujuk and Turkish delight by HPLC-FLD method. *Food Control*, 59, 731-736.
- Golge, O., Kabak, B. (2020). Occurrence of deoxynivalenol and zearalenone in cereals and cereal products from Turkey. *Food Control*, 110, 106982.
- González-Jartín, J. M., de Castro Alves, L., Alfonso, A., Piñeiro, Y., Vilar, S. Y., Gomez, M. G., Osorio, Z. G., Sainz, M. J., Vieytes, R. V., Rivas, J., Botona, L. M. (2019). Detoxification agents based on magnetic nanostructured particles as a novel strategy for mycotoxin mitigation in food. *Food Chemistry*, 294, 60-66.
- Grusie, T., Cowan, V., Singh, J., McKinnon, J., Blakley, B. (2018). Proportions of predominant Ergot alkaloids (*Claviceps purpurea*) detected in western Canadian grains from 2014 to 2016. *World Mycotoxin Journal*, 11(2), 259-264.

- Guan, Y., Chen, J., Nepovimova, E., Long, M., Wu, W., Kuca, K. (2021). Aflatoxin Detoxification Using Microorganisms and Enzymes. *Toxins*, 13(1), 46.
- Habschied, K., Kanižai Šarić, G., Krstanović, V., Mastanjević, K. (2021). Mycotoxins—Biomonitoring and Human Exposure. *Toxins*, 13(2), 113.
- Habschied, K., Krstanović, V., Zdunić, Z., Babić, J., Mastanjević, K., Šarić, G. K. (2021). Mycotoxins Biocontrol Methods for Healthier Crops and Stored Products. *Journal of Fungi*, 7(5), 348.
- Haque, M. A., Wang, Y., Shen, Z., Li, X., Saleemi, M. K., He, C. (2020). Mycotoxin contamination and control strategy in human, domestic animal and poultry: A review. *Microbial Pathogenesis*, 142, 104095.
- Helle-Katrine, K., Jan, A., Lars, B., Margherita, B., Beat, B., Sandra, C., Bruce, C., Michael, D., Lutz, E., Bettina, G. K., Christer, H., Laurentius, H., Carlo, S., Annette, P., Martin, R., Alain-Claude, R., Tanja, S., Christiane, V., Gunter, V., Heather, W., Chiara, Dall, A., Sven, D., Gunnar-Sundstøl, E., Andrea, A., Ruth, R. T. Isabelle, P. O. (2017). Risks for animal health related to the presence of zearalenone and its modified forms in feed. *EFSA Journal*, 15(7), e04851.
- Herzallah, S., Alshawabkeh, K., Fataftah, A. A. (2008). Aflatoxin decontamination of artificially contaminated feeds by sunlight, γ -radiation, and microwave heating. *Journal of Applied Poultry Research*, 17(4), 515-521.
- Heussner, A. H., Bingle, L. E. (2015). Comparative ochratoxin toxicity: A review of the available data. *Toxins*, 7(10), 4253-4282.
- IARC Monographs Priorities Group. (2019). Advisory Group recommendations on priorities for the IARC monographs. *Lancet Oncology*, 20(6), 763–764.
- IARC Working Group on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans. (2002). IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, 82, 338.
- IARC. (1987). IARC monographs on the evaluation of the carcinogenic risk of chemicals to humans, 40, 452.
- IARC. (1993a). IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, 56, 599. Retrieved from <https://monographs.iarc.fr/iarc-monographs-on-the-evaluation-of-carcinogenic-risks-to-humans-65/>, Erişim 10.04.2021.
- IARC. (1993b). IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, 56, 397–444.
- IARC. (2012). Aflatoxins. IARC Monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans, Lyon, France: International Agency for Research on Cancer. Chemical agents and related occupations, 100F, 225–248. <http://publications.iarc.fr/Book-And-Report-Series/Iarc-Monographs-On-The-Identification-Of-Carcinogenic-Hazards-To-Humans/Chemical-Agents-And-Related-Occupations-2012>, Erişim 10.04.2021.
- Iqbal, S. Z., Nisar, S., Asi, M. R., Jinap, S. (2014). Natural incidence of aflatoxins, ochratoxin A and zearalenone in chicken meat and eggs. *Food Control*, 43, 98-103.
- Janik, E., Niemcewicz, M., Podogrocki, M., Ceremuga, M., Gorniak, L., Stela, M., Bijak, M. (2021). The Existing Methods and Novel Approaches in Mycotoxins' Detection. *Molecules*, 26(13), 3981.
- Ji, F., He, D., Olaniran, A., Mokoena, M., Xu, J., Shi, J. (2019). Occurrence, toxicity, production and detection of Fusarium mycotoxin: A review. *Food Production, Processing and Nutrition*, 1(1), 1-14.
- Kaale, L., Kimanya, M., Macha, I., Mlalila, N. (2021). Aflatoxin contamination and recommendations to improve its control: a review. *World Mycotoxin Journal*, 14(1), 27-40.
- Kabak, B. (2016). Aflatoxins in hazelnuts and dried figs: Occurrence and exposure assessment. *Food Chemistry*, 211, 8-16.
- Kadalkal, Ç., Batu, H. S., Tepe, T. K., Şengün, P., Otağ, F. B. (2018). Which one may be the best quality parameter of risky foods in terms of mold: aflatoxins, patulin, ochratoxin a and ergosterol. *Agriculture and Food*.
- Kalagatur, N. K., Kamasani, J. R., Mudili, V. (2018). Assessment of detoxification efficacy of irradiation on zearalenone mycotoxin in various fruit juices by response surface methodology and elucidation of its in-vitro toxicity. *Frontiers in Microbiology*, 9, 2937.

- Kamala, A., Shirima, C., Jani, B., Bakari, M., Sillo, H., Rusibamayila, N., De Saeger, S., Kimanya, M., Gong, Y. Y., Simba, A. (2016) Outbreak of an acute aflatoxicosis in Tanzania during. *World Mycotoxin Journal*, 11(3), 311-320.
- Kamle, M., Mahato, D. K., Devi, S., Lee, K. E., Kang, S. G., Kumar, P. (2019). Fumonisin: Impact on agriculture, food, and human health and their management strategies. *Toxins*, 11(6), 328.
- Karlovsky, P., Suman, M., Berthiller, F., De Meester, J., Eisenbrand, G., Perrin, I., Oswald, I. P., Speijers, J., Chiodini, A., Recker, T., Dussort, P. (2016). Impact of food processing and detoxification treatments on mycotoxin contamination. *Mycotoxin Research*, 32(4), 179-205.
- Kaushik, A., Solanki, P. R., Ansari, A. A., Ahmad, S., Malhotra, B. D. (2008). Chitosan-iron oxide nanobiocomposite based immunosensor for ochratoxin-A. *Electrochemistry Communications*, 10(9), 1364-1368.
- Kaya, S. (2002). Mikotoksinler ve Mikotoksin Zehirlenmeleri. In: *Veteriner Hekimliğinde Toksikoloji*. Ed: Kaya S, Pirinççi İ, Bilgili A, Medisan, s: 537-574.
- Kharayat, B. S., Singh, Y. (2018). *Mycotoxins in foods: mycotoxicoses, detection, and management* Microbial Contamination and Food Degradation (pp. 395-421): Elsevier.
- Kirimker, S. E., Turksoy, S., Kabak, B. (2020). Assessment of dietary exposure to deoxynivalenol and fumonisin in the population of infants and toddlers in Turkey. *Food and Chemical Toxicology*, 140, 111304.
- Kochiieru, Y., Mankevičienė, A., Cesevičienė, J., Semaškienė, R., Dabkevičius, Z., Janavičienė, S. (2020). The influence of harvesting time and meteorological conditions on the occurrence of *Fusarium* species and mycotoxin contamination of spring cereals. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 100(7), 2999-3006.
- Kószegi, T., Poór, M. (2016). Ochratoxin A: molecular interactions, mechanisms of toxicity and prevention at the molecular level. *Toxins*, 8(4), 111.
- Kowalska, K., Habrowska-Górczyńska, D. E., Piastowska-Ciesielska, A. W. (2016). Zearalenone as an endocrine disruptor in humans. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 48, 141-149.
- Kowalska, K., Habrowska-Górczyńska, D. E., Piastowska-Ciesielska, A. W. (2016). Zearalenone as an endocrine disruptor in humans. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 48, 141-149.
- Krska, R., Baumgartner, S., Josephs, R. (2001). The state-of-the-art in the analysis of type-A and-B trichothecene mycotoxins in cereals. *Fresenius' Journal of Analytical Chemistry*, 371(3), 285-299.
- Krska, R., Crews, C. (2008). Significance, chemistry and determination of ergot alkaloids: A review. *Food Additives and Contaminants*, 25(6), 722-731.
- Krska, R., Malachova, A., Berthiller, F., Van Egmond, H. (2014). Determination of T-2 and HT-2 toxins in food and feed: An update. *World Mycotoxin Journal*, 7(2), 131-142.
- Ksenija, N. (2018). Mycotoxins-climate impact and steps to prevention based on prediction. *Acta Veterinaria*, 68(1), 1-15.
- Kulahi, A., Kabak, B. (2020). A preliminary assessment of dietary exposure of ochratoxin A in Central Anatolia Region, Turkey. *Mycotoxin Research*, 36(3), 327-337.
- Kumar, P., Mahato, D. K., Sharma, B., Borah, R., Haque, S., Mahmud, M. C., Shah, A. K., Rawal, D., Bora, H., Bui, S. (2020). Ochratoxins in food and feed: Occurrence and its impact on human health and management strategies. *Toxicon*, 187, 151-162.
- Lee, H. J., Ryu, D. (2017). Worldwide occurrence of mycotoxins in cereals and cereal-derived food products: public health perspectives of their co-occurrence. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 65(33), 7034-7051.
- Li, B., Chen, Y., Zhang, Z., Qin, G., Chen, T., Tian, S. (2020). Molecular basis and regulation of pathogenicity and patulin biosynthesis in *Penicillium expansum*. *Comprehensive reviews in Food Science and Food Safety*, 19(6), 3416-3438.
- Li, H., Li, S., Yang, H., Wang, Y., Wang, J., Zheng, N. (2019). 1-Proline alleviates kidney injury caused by AFB1 and AFM1 through regulating excessive apoptosis of kidney cells. *Toxins*, 11(4), 226.
- Li, J., Liu, M. (2019). The Carcinogenicity of Aflatoxin B1. In *Aflatoxin B1 Occurrence, Detection and Toxicological Effects*. Ed: Long XD, IntechOpen, pp: 141-151.

- Limay-Rios, V., Miller, J. D., Schaafsma, A. W. (2017). Occurrence of *Penicillium verrucosum*, ochratoxin A, ochratoxin B and citrinin in on-farm stored winter wheat from the Canadian Great Lakes Region. *PLoS One*, 12(7), e0181239.
- Liu, J., Sun, L., Zhang, N., Zhang, J., Guo, J., Li, C., Qi, D., Rajput, S. A. (2016). Effects of nutrients in substrates of different grains on aflatoxin B1 production by *Aspergillus flavus*. *BioMed Research International*, 2016, 7232858.
- Liu, X., Fan, L., Yin, S., Chen, H., Hu, H. (2019). Molecular mechanisms of fumonisin B1-induced toxicities and its applications in the mechanism-based interventions. *Toxicon*, 167, 1-5.
- Luo, X., Qi, L., Liu, Y., Wang, R., Yang, D., Li, K., Wang, L., Li, Y., Zhang, Y., Chen, Z. (2017). Effects of electron beam irradiation on zearalenone and ochratoxin A in naturally contaminated corn and corn quality parameters. *Toxins*, 9(3), 84.
- Luo, Y., Liu, X., Li, J. (2018). Updating techniques on controlling mycotoxins-A review. *Food Control*, 89, 123-132.
- Mahato, D. K., Devi, S., Pandhi, S., Sharma, B., Maurya, K. K., Mishra, S., Dhawan, K., Selvakumar, M., Kamle, L., Mishra, A. K., Kumar, P. (2021). Occurrence, impact on agriculture, human health, and management strategies of zearalenone in food and feed: A review. *Toxins*, 13(2), 92.
- Mahato, D. K., Kamle, M., Sharma, B., Pandhi, S., Devi, S., Dhawan, K., Selvakumar, K., Mishra, D., Kumar, A., Arora, S., Singh, N. A., Kumar, P. (2021). Patulin in food: A mycotoxin concern for human health and its management strategies. *Toxicon*, 198, 12-23.
- Mahmoud, A. F., Escrivá, L., Rodríguez-Carrasco, Y., Moltó, J. C., Berrada, H. (2018). Determination of trichothecenes in chicken liver using gas chromatography coupled with triple-quadrupole mass spectrometry. *LWT-Food Science and Technology*, 93, 237-242.
- Malachová, A., Stránská, M., Václavíková, M., Elliott, C. T., Black, C., Meneely, J., Krska, R. (2018). Advanced LC-MS-based methods to study the co-occurrence and metabolization of multiple mycotoxins in cereals and cereal-based food. *Analytical and bioanalytical chemistry*, 410(3), 801-825.
- Mannaa, M., Kim, K. D. (2017). Influence of temperature and water activity on deleterious fungi and mycotoxin production during grain storage. *Mycobiology*, 45(4), 240-254.
- Marasas, W. F., Riley, R. T., Hendricks, K. A., Stevens, V. L., Sadler, T. W., Gelineau-van Waes, J., Gelderblom, W. C. Missmer, A. S., Cabrera, J., Torres, O., Wentzel C. A., Allegood, J., Martinez, C., Maddox, J., Miller, D., Starr, L., Roman, A. V., Voss, A. K., Wang, E., Merrill, A. H. (2004). Fumonisin disrupt sphingolipid metabolism, folate transport, and neural tube development in embryo culture and in vivo: a potential risk factor for human neural tube defects among populations consuming fumonisin-contaminated maize. *The Journal of Nutrition*, 134(4), 711-716.
- Maresca, M. (2013). From the gut to the brain: Journey and pathophysiological effects of the food-associated trichothecene mycotoxin deoxynivalenol. *Toxins*, 5(4), 784-820.
- Marin, S., Ramos, A., Cano-Sancho, G., Sanchis, V. (2013). Mycotoxins: Occurrence, toxicology, and exposure assessment. *Food and Chemical Toxicology*, 60, 218-237.
- Matumba, L., Namaumbo, S., Ngoma, T., Meleke, N., De Boevre, M., Logrieco, A. F., De Saeger, S. (2021). Five keys to prevention and control of mycotoxins in grains: A proposal. *Global Food Security*, 30, 100562.
- McCormick, S. P., Stanley, A. M., Stover, N. A., Alexander, N. J. (2011). Trichothecenes: from simple to complex mycotoxins. *Toxins*, 3(7), 802-814.
- McMullin, D., Mizaikoff, B., Krska, R. (2015). Advancements in IR spectroscopic approaches for the determination of fungal derived contaminations in food crops. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 407(3), 653-660.
- Medina, A., Akbar, A., Baazeem, A., Rodriguez, A., Magan, N. (2017). Climate change, food security and mycotoxins: Do we know enough? *Fungal Biology Reviews*, 31(3), 143-154.
- Medina, D. A. V., Borsatto, J. V. B., Maciel, E. V. S., Lanças, F. M. (2020). Current role of modern chromatography and mass spectrometry in the analysis of mycotoxins in food. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 116156.

- Meerpoel, C., Vidal, A., Tangni, E. K., Huybrechts, B., Couck, L., De Rycke, R., De Bels, L., Seager S., Broeck, W. V., Devreese, M., Croubuls, S. (2020). A Study of Carry-Over and Histopathological Effects after Chronic Dietary Intake of Citrinin in Pigs, Broiler Chickens and Laying Hens. *Toxins*, 12(11), 719.
- Mendieta, C. R., Gómez, G. V., Del Río, J. C. G., Cuevas, A. C., Arce, J. M., Ávila, E. G. (2017). Effect of the addition of *saccharomyces cerevisiae* yeast cell walls to diets with mycotoxins on the performance and immune responses of broilers. *The Journal of Poultry Science*, 0170019.
- Miller, J., ApSimon, J., Blackwell, B., Greenhalgh, R., Taylor, A. (2001). Deoxynivalenol: a 25 year perspective on a trichothecene of agricultural importance. In: *Fusarium*, Ed. Summerell, A.B., Leslie, J. F., APS, pp: 310–320.
- Minervini, F., Fornelli, F., Flynn, K. (2004). Toxicity and apoptosis induced by the mycotoxins nivalenol, deoxynivalenol and fumonisin B1 in a human erythroleukemia cell line. *Toxicology In Vitro*, 18(1), 21-28.
- Mogensen, J. M., Frisvad, J. C., Thrane, U., Nielsen, K. F. (2010). Production of fumonisin B2 and B4 by *Aspergillus niger* on grapes and raisins. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 58(2), 954-958.
- Moretti, A., Logrieco, A. F., Susca, A. (2017). Mycotoxins: An underhand food problem. *Mycotoxigenic Fungi*, 3-12.
- Nešić, K., Habschied, K., Mastanjević, K. (2021). Possibilities for the biological control of mycotoxins in food and feed. *Toxins*, 13(3), 198.
- Nicholson, P. (2004). Rapid detection of mycotoxigenic fungi in plants. *Mycotoxins in food: detection and control*. Woodhead Publishing, Cambridge, 111-152.
- Nonzom, S., Sumbali, G. (2017). Camouflaged Mycotoxins in Some Field Crops and Forages: A Review. *Developments in Fungal Biology and Applied Mycology*, 563-600.
- Nunes, V. M., Moosavi, M., Khaneghah, A. M., Oliveira, C. A. (2020). Innovative modifications in food processing to reduce the levels of mycotoxins. *Current Opinion in Food Science*, 38, 155-161.
- Oliveira, G., da Silva, D. M., Pereira, R. G. F. A., Paiva, L. C., Prado, G., Batista, L. R. (2013). Effect of different roasting levels and particle sizes on ochratoxin A concentration in coffee beans. *Food Control*, 34(2), 651-656.
- Ostry, V., Malir, F., Toman, J., Grosse, Y. (2017). Mycotoxins as human carcinogens—the IARC Monographs classification. *Mycotoxin Research*, 33(1), 65-73.
- Ouakhssase, A., Ait Addi, E. (2020). Mycotoxins in food: A review on liquid chromatographic methods coupled to mass spectrometry and their experimental designs. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 1-21.
- Oztas, E., Ozden, H., Ozhan, G. (2020). A preliminary survey of citrinin contamination in dried fruits, molasses and liquorice products in Turkey. *Journal of Food and Nutrition Research*, 59(1).
- Özğören, E., Seçkin, A. K. (2016). Aflatoxin M1 contaminations in mouldy cheese. *Mljekarstvo*, 66(2), 154-159.
- Pankaj, S., Shi, H., Keener, K. M. (2018). A review of novel physical and chemical decontamination technologies for aflatoxin in food. *Trends in Food Science and Technology*, 71, 73-83.
- Pascari, X., Marin, S., Ramos, A. J., Molino, F., Sanchis, V. (2019). Deoxynivalenol in cereal-based baby food production process. A review. *Food Control*, 99, 11-20.
- Patron, D. D. (2006). *Aspergillus*, health implication & recommendations for public health food safety. *Internet Journal of Food Safety*, 8, 19-23.
- Peng, W.-X., Marchal, J., Van der Poel, A. (2018). Strategies to prevent and reduce mycotoxins for compound feed manufacturing. *Animal Feed Science and Technology*, 237, 129-153.
- Peraica, M., Radić, B., Lucić, A., Pavlović, M. (1999). Toxic effects of mycotoxins in humans. *Bulletin of the World Health Organization*, 77(9), 754-766.
- Perczak, A., Goliński, P., Bryła, M., Waśkiewicz, A. (2018). The efficiency of lactic acid bacteria against pathogenic fungi and mycotoxins. *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology*, 69(1), 32-45.
- Perdoncini, M., Sereia, M. J., Scopel, F. H. P., Formigoni, M., Rigobello, E. S., Beneti, S. C., Fernandes, P. G. M. (2019). Growth of fungal cells and the production of mycotoxins. In: *Cell Growth*. Ed: Vikas, B., Fasullo, M., Intechopen, pp: 23-36.

- Pereira, V., Fernandes, J., Cunha, S. (2015). Comparative assessment of three cleanup procedures after QuEChERS extraction for determination of trichothecenes (type A and type B) in processed cereal-based baby foods by GC–MS. *Food Chemistry*, 182, 143-149.
- Pestka, J. J. (2007). Deoxynivalenol: Toxicity, mechanisms and animal health risks. *Animal Feed Science and Technology*, 137(3-4), 283-298.
- Petzinger, E., Ziegler, K. (2000). Ochratoxin A from a toxicological perspective. *Journal of Veterinary Pharmacology and Therapeutics*, 23(2), 91-98.
- Pfliegler, W. P., Pusztahelyi, T., Pócsi, I. (2015). Mycotoxins—prevention and decontamination by yeasts. *Journal of Basic Microbiology*, 55(7), 805-818.
- Pfohl-Leschowicz, A., Petkova-Bocharova, T., Chernozemsky, I., Castegnaro, M. (2002). Balkan endemic nephropathy and associated urinary tract tumours: a review on aetiological causes and the potential role of mycotoxins. *Food Additives Contaminants*, 19(3), 282-302.
- Piemontese, L., Messia, M. C., Marconi, E., Falasca, L., Zivoli, R., Gambacorta, L., Solfrizzo, M. (2018). Effect of gaseous ozone treatments on DON, microbial contaminants and technological parameters of wheat and semolina. *Food additives and Contaminants: Part A*, 35(4), 761-772.
- Pitt J. I., Wild, C.P., Baan, R. A., Gelberblom, W. C. A., Miller J. D., Riley, R. T., Wu, F. (2012). Improving Public Health Through Mycotoxin Control. pp: 105-118. France.
- Pitt, J. I., Miller, J. D. (2017). A concise history of mycotoxin research. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 65(33), 7021-7033.
- Pittet, A. (2005). Modern methods and trends in mycotoxin analysis. *Mitteilungen aus Lebensmitteluntersuchung und Hygiene*, 96, 424-444.
- Priesterjahn, E.M., Geisen, R. Schmidt-Heyd, M. (2020) Influence of Light and Water Activity on Growth and Mycotoxin Formation of Selected Isolates of *Aspergillus flavus* and *Aspergillus parasiticus*. *Microorganisms*, 8(12), 1-15.
- Probst, C., Njapau, H., Cotty, P. J. (2007). Cotty Outbreak of an Acute Aflatoxicosis in Kenya in 2004: Identification of the Causal Agent. *American Society for Microbiology Applied and Environmental Microbiology*, 73(8), 2762-2764.
- Puiu, M., Bala, C., Jaffrezic-Renault, N. (2014). Progress in biosensor for mycotoxins assay. *Chem. Sens*, 1, 4-11.
- Raghavender, C., Reddy, B. (2009). Human and animal disease outbreaks in India due to mycotoxins other than aflatoxins. *World Mycotoxin Journal*, 2(1), 23-80.
- Rahmani, A., Jinap, S., Soleimany, F. (2010). Validation of the procedure for the simultaneous determination of aflatoxins ochratoxin A and zearalenone in cereals using HPLC-FLD. *Food Additives and Contaminants: Part A*, 27(12), 1683-1693.
- Rai, A., Das, M., Tripathi, A. (2020). Occurrence and toxicity of a fusarium mycotoxin, zearalenone. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 60(16), 2710-2729.
- Raters, M., Matissek, R. (2008). Thermal stability of aflatoxin B 1 and ochratoxin A. *Mycotoxin Research*, 24(3), 130-134.
- Resmi Gazete. (2011). Türk Gıda Kodeksi Bulaşanlar Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111229M3-8.htm>, Erişim 10.05.2021.
- Reyes-Velázquez, W. P., Anguiano-Sevilla, C. N., Anguiano-Estrella, R., Rojo, F. G. (2018). Association of acute equine leukoencephalomalacia (ELEM) with fumonisins concentrations in corn stover in an outbreak in the state of Jalisco, Mexico. *Austral Journal of Veterinary Sciences*, 50(2), 111-113.
- Rheeder, J. P., Marasas, W. F., Vismer, H. F. (2002). Production of fumonisin analogs by *Fusarium* species. *Applied and Environmental Microbiology*, 68(5), 2101-2105.
- Richard, J. L. (2008). Discovery of aflatoxins and significant historical features. *Toxin Reviews*, 27(3-4), 171-201.
- Richard, J. L., Payne, G. A., Desjardins, A. E., Maragos, C., Norred, W., Pestka, J. (2003). Mycotoxins: risks in plant, animal and human systems. *CAST Task Force Report*, 139, 101-103.
- Ropejko, K., Twarużek, M. (2021). Zearalenone and Its Metabolites—General Overview, Occurrence, and Toxicity. *Toxins*, 13(1), 35.

- Roseanu, A., Jecu, L., Badea, M., Evans, R. W. (2010). Mycotoxins: An overview on their quantification methods. *Romanian Journal of Biochemistry*, 47(1), 79-86.
- Sabir, S., Rehman, K., Fiayyaz, F., Kamal, S., Akash, M. S. H. (2021). Role of Aflatoxins as EDCs in Metabolic Disorders. In *Endocrine Disrupting Chemicals-induced Metabolic Disorders and Treatment Strategies* (pp. 381-389): Springer.
- Sahin, H. Z., Celik, M., Kotay, S., Kabak, B. (2016). Aflatoxins in dairy cow feed, raw milk and milk products from Turkey. *Food Additives & Contaminants: Part B*, 9(2), 152-158.
- Saleh, I., Goktepe, I. (2019). The characteristics, occurrence, and toxicological effects of patulin. *Food and Chemical Toxicology*, 129, 301-311.
- Sanchis, V., Magan, N. (2004). Environmental conditions affecting mycotoxins. In: *Mycotoxins in food: detection and control*. Ed: Magan, N., Olsen, M. Woodhead, pp: 174-190.
- Santini, A., Raiola, A., Meca, G., Ritieni, A. (2015). Aflatoxins, ochratoxins, trichotecenes, patulin, fumonisins and beauvericin in finished products for human consumption. *Journal of Clinical Toxicology*, 5(4), 265-276.
- Santini, A., Raiola, A., Meca, G., Ritieni, A. (2015). Aflatoxins, ochratoxins, trichotecenes, patulin, fumonisins and beauvericin in finished products for human consumption. *Clinical Toxicology*, 5(4), 265-276.
- Šarkanj, B., Šarkanj, I. D., Shamtsyan, M. (2020). Mycotoxins in food—how to prevent and what to do when things go bad. Paper presented at the E3S Web of Conferences.
- Sarrocco, S., Mauro, A., Battilani, P. (2019). Use of competitive filamentous fungi as an alternative approach for mycotoxin risk reduction in staple cereals: State of art and future perspectives. *Toxins*, 11(12), 701.
- Sarrocco, S., Vannacci, G. (2018). Preharvest application of beneficial fungi as a strategy to prevent postharvest mycotoxin contamination: A review. *Crop Protection*, 110, 160-170.
- Schmidt, M., Zannini, E., Arendt, E. K. (2018). Recent advances in physical post-harvest treatments for shelf-life extension of cereal crops. *Foods*, 7(4), 45.
- Schoental, R. (1967). Aflatoxins. *Annual Review of Pharmacology*, 7(1), 343-356.
- Schwake-Anduschus, C., Lorenz, N., Lahrssen-Wiederholt, M., Lauche, A., Dänicke, S. (2020). German monitoring 2012–2014: ergot of *Claviceps purpurea* and ergot alkaloids (EA) in feedingstuffs and their toxicological relevance for animal feeding. *Journal of Consumer Protection and Food Safety*, 15(4), 321-329.
- Schwarzer, K. (2009). Harmful effects of mycotoxins on animal physiology. 17th Annual ASAIM SEA Feed Technology and Nutrition Workshop. June 15-19, 2009. Hue, Vietnam.
- Scott, P. (2012). Recent research on fumonisins: a review. *Food Additives Contaminants: Part A*, 29(2), 242-248.
- SheikAbdul, N., Marnewick, J. L. (2020). Fumonisin B1-induced mitochondrial toxicity and hepatoprotective potential of rooibos: An update. *Journal of Applied Toxicology*, 40(12), 1602-1613.
- Shi, H., Schwab, W., Liu, N., Yu, P. (2019). Major ergot alkaloids in naturally contaminated cool-season barley grain grown under a cold climate condition in western Canada, explored with near-infrared (NIR) and fourier transform mid-infrared (ATR-FT/MIR) spectroscopy. *Food Control*, 102, 221-230.
- Shkempi, X., Svobodova, M., Skouridou, V., Bashammakh, A. S., Alyoubui, A. O. (2021). Aptasensors for mycotoxin detection: A review. *Analytical Biochemistry*, 114156.
- Sieger, M., Kos, G., Sulyok, M., Godejohann, M., Krska, R., Mizaikoff, B. (2017). Portable infrared laser spectroscopy for on-site mycotoxin analysis. *Scientific Reports*, 7(1), 1-6.
- Silva, L. J., Pereira, A. M., Pena, A., Lino, C. M. (2021). Citrinin in Foods and Supplements: A Review of Occurrence and Analytical Methodologies. *Foods*, 10(1), 14.
- Singh, U., Gupta, S., Gupta, M. (2021). A review study on biological ill effects and health hazards of aflatoxins. *Asian Journal of Advances in Medical Science*, 1-8.
- Soriano, J., Gonzalez, L., Catala, A. (2005). Mechanism of action of sphingolipids and their metabolites in the toxicity of fumonisin B1. *Progress in Lipid Research*, 44(6), 345-356.
- Sundheim, L., Lillegaard, I. T., Fæste, C. K., Brantsæter, A.-L., Brodal, G., Eriksen, G. S. (2017). Deoxynivalenol exposure in Norway, risk assessments for different human age groups. *Toxins*, 9(2), 46.

- Tanaka, K., Sago, Y., Zheng, Y., Nakagawa, H., Kushiro, M. (2007). Mycotoxins in rice. *International Journal of Food Microbiology*, 119(1-2), 59-66.
- Taniwaki, M., Hocking, A., Pitt, J., Fleet, G. (2010). Growth and mycotoxin production by fungi in atmospheres containing 80% carbon dioxide and 20% oxygen. *International Journal of Food Microbiology*, 143(3), 218-225.
- Tarazona, A., Gómez, J. V., Mateo, E. M., Jiménez, M., Mateo, F. (2019). Antifungal effect of engineered silver nanoparticles on phytopathogenic and toxigenic *Fusarium* spp. and their impact on mycotoxin accumulation. *International Journal of Food Microbiology*, 306, 108259.
- Thanushree, M., Sailendri, D., Yoha, K., Moses, J., Anandharamkrishnan, C. (2019). Mycotoxin contamination in food: An exposition on spices. *Trends in Food Science Technology*, 93, 69-80.
- Tiloca, B., Balmas, V., Hassan, Z. U., Jaoua, S., Migheli, Q. (2019). A proteomic investigation of *Aspergillus carbonarius* exposed to yeast volatiles or to its major component 2-phenylethanol reveals major shifts in fungal metabolism. *International Journal of Food Microbiology*, 306, 108265.
- Tittlemier, S., Brunkhorst, J., Cramer, B., DeRosa, M., Lattanzio, V., Malone, R., ... Sumarah, M. (2021). Developments in mycotoxin analysis: an update for 2019-2020. *World Mycotoxin Journal*, 14(1), 3-26.
- Tola, M., Kebede, B. (2016). Occurrence, importance and control of mycotoxins: A review. *Cogent Food & Agriculture*, 2(1), 1191103.
- Tosun, A., Ozden, S. (2016). Ochratoxin A in red pepper flakes commercialised in Turkey. *Food Additives & Contaminants: Part B*, 9(1), 46-50.
- Turksoy, S., Kabak, B. (2020). Determination of aflatoxins and ochratoxin A in wheat from different regions of Turkey by HPLC with fluorescence detection. *Acta Alimentaria*, 49(1), 118-124.
- Udovicki, B., Audenaert, K., De Saeger, S., Rajkovic, A. (2018). Overview on the mycotoxins incidence in Serbia in the period 2004–2016. *Toxins*, 10(7), 279.
- Uppala, S., Bowen, K., Woods, F. (2013). Pre-harvest aflatoxin contamination and soluble sugars of peanut. *Peanut Science*, 40(1), 40-51.
- Valencia-Quintana, R., Milić, M., Jakšić, D., Šegvić Klarić, M., Tenorio-Arvide, M. G., Pérez-Flores, G. A., Bonassi, S., Sánchez-Alarcón, J. (2020). Environment changes, aflatoxins, and health issues, a review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 7850.
- Van der Fels-Klerx, H., Liu, C., Battilani, P. (2016). Modelling climate change impacts on mycotoxin contamination. *World Mycotoxin Journal*, 9(5), 717-726.
- Venâncio, A., Paterson, R. (2007). The Challenge of Mycotoxins In: *Food Safety*. Ed: Venâncio, A., Paterson, R., Springer, pp. 26-49.
- Vidal, A., Ouhibi, S., Ghali, R., Hedhili, A., De Saeger, S., De Boevre, M. (2019). The mycotoxin patulin: An updated short review on occurrence, toxicity and analytical challenges. *Food and Chemical Toxicology*, 129, 249-256.
- Vylkova, S. (2017). Environmental pH modulation by pathogenic fungi as a strategy to conquer the host. *PLoS Pathogens*, 13(2), e1006149.
- Walravens, J., Mikula, H., Rychlik, M., Asam, S., Ediage, E. N., Di Mavungu, J. D., De Saeger, S. (2014). Development and validation of an ultra-high-performance liquid chromatography tandem mass spectrometric method for the simultaneous determination of free and conjugated *Alternaria* toxins in cereal-based foodstuffs. *Journal of Chromatography A*, 1372, 91-101.
- Wangia-Dixon, R. N., Nishimwe, K. (2020). Molecular toxicology and carcinogenesis of fumonisins: a review. *Journal of Environmental Science and Health, Part C*, 39(1), 44-67.
- Weidenbömer, M. (2001). *Encyclopedia of food mycotoxins*. Springer Science Business Media, p:171-262.
- WHO. (2018). Aflatoxins pose a serious health risk to humans and livestock. Retrieved from https://www.who.int/foodsafety/FSDigest_Aflatoxins_EN.pdf, Erişim 05.05.2021.
- Womack, E., Sparks, D., Brown, A. (2016). Aflatoxin M1 in milk and milk products: a short review. *World Mycotoxin Journal*, 9(2), 305-315.
- Wright, S. A. (2015). Patulin in food. *Current Opinion in Food Science*, 5, 105-109.
- Wu, F. (2004). Mycotoxin risk assessment for the purpose of setting international regulatory standards. In: ACS Publications. *Environmental Science & Technology*, 38, 15, 4049–4055.

- Wu, Q., Qin, Z., Kuca, K., You, L., Zhao, Y., Liu, A., Zhao, Y., Liu, A., Musilek, K., Chrienova, Z., Nepovimova, E., Oleksak, P., Wu, W., Wang, X. (2020). An update on T-2 toxin and its modified forms: metabolism, immunotoxicity mechanism, and human exposure assessment. *Archives of Toxicology*, 94, 3645–3669.
- Xie, L., Chen, M., Ying, Y. (2016). Development of methods for determination of aflatoxins. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 56(16), 2642-2664.
- Yang, Y., Li, G., Wu, D., Liu, J., Li, X., Luo, P., Hui N., Wang, H., Wu, Y. (2020). Recent advances on toxicity and determination methods of mycotoxins in foodstuffs. *Trends in Food Science & Technology*, 96, 233-252.
- Yılmaz, Ö. S., Altinci, A. (2018). Incidence of aflatoxin M1 contamination in milk, white cheese, kashar and butter from Sakarya, Turkey. *Food Science and Technology*, 39, 190-194.
- Yu, Z., Wu, F., Tian, J., Guo, X., An, R. (2018). Protective effects of compound ammonium glycyrrhizin, L-arginine, silymarin and glucuro lactone against liver damage induced by ochratoxin A in primary chicken hepatocytes. *Molecular Medicine Reports*, 18(3), 2551-2560.
- Zachetti, V. G., Cendoya, E., Nichea, M. J., Chulze, S. N., & Ramirez, M. L. (2019). Preliminary study on the use of chitosan as an eco-friendly alternative to control *Fusarium* growth and mycotoxin production on maize and wheat. *Pathogens*, 8(1), 29.
- Zain, M. E. (2011). Impact of mycotoxins on humans and animals. *Journal of Saudi Chemical Society*, 15(2), 129-144.
- Zeng, H.-Y., Li, C.-Y., Yao, N. (2020). Fumonisin B1: A tool for exploring the multiple functions of sphingolipids in plants. *Frontiers in Plant Science*, 11.
- Zhang, H., Ahima, J., Yang, Q., Zhao, L., Zhang, X., Zheng, X. (2020). A review on citrinin: Its occurrence, risk implications, analytical techniques, biosynthesis, physicochemical properties and control. *Food Research International*, 110075.
- Zhang, K., Banerjee, K. (2020). A review: Sample preparation and chromatographic technologies for detection of aflatoxins in foods. *Toxins*, 12(9), 539.
- Zhang, X., Eremin, S. A., Wen, K., Yu, X., Li, C., Ke, Y., Wang, Z. (2017). Fluorescence polarization immunoassay based on a new monoclonal antibody for the detection of the zearalenone class of mycotoxins in maize. *Journal of Agricultural and food Chemistry*, 65(10), 2240-2247.
- Zhou, Y., Wu, S., Wang, F., Li, Q., He, C., Duan, N., Wang, Z. (2020). Assessing the toxicity in vitro of degradation products from deoxynivalenol photocatalytic degradation by using upconversion nanoparticles@ TiO₂ composite. *Chemosphere*, 238, 124648.

Bölüm 12

Gıdalardaki Metaller ve Risk Değerlendirmesi

Sena Özbay

12.1. GİRİŞ

Sanayileşmenin artması ile hava, su ve toprak matrislerinde metal miktarının arttığı bilinmektedir. Bu durum, tarım alanlarının ve buna bağlı olarak gıda ve hayvancılık ürünlerinin toksik etkili olabilen metallerle kontamine olması sorununu yaratmıştır. Gün geçtikçe yeryüzünde miktarı artan bu metaller hem canlılar üzerinde yarattığı sağlık sorunları hem ekonomik sorunlar nedeni ile büyük önem taşımaktadır.

Artan nüfusa ve tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak yükselen gıda talebinin, üretimi arttırması ile bilinçsiz tarım uygulamaları, yanlış konumlanmış tarım ve hayvancılık alanları ile gıda işleme süreçlerindeki bilinçsiz yaklaşımlar tüm dünyada artmaktadır. Bu durum tarım alanlarının ve insan beslenmesinde kullanılan bitkisel ve hayvansal ürünlerin toksik metallerle kontamine olmasına yol açabilmektedir. Bu duruma ek olarak metaller ile kontamine olan hayvanlar, vücutlarında akümüle olan bu elementleri, metabolize ederek, kan, dışkı, süt gibi vücut salgıları aracılığıyla yeniden döngüye dâhil etmektedir. Çevresel bu döngü içerisinde doğal olaylar da (sel, volkanik faaliyetler, madenler vb.) kontaminasyona, metallerin bir yerden başka bir yere taşınmasına sebep olmaktadır. Ayrıca gıda işleme süreçlerinde kullanılan alet ekipmanla da metaller gıdaya bulaşabilmektedir. Çok çeşitli yollarla kontamine olmuş bu gıda ürünleri, insanlar tarafından tüketildiğinde, bu durum akut ve kronik olarak toksisiteye yol açabilmektedir.

Gıdalardaki metal kontaminasyonunun olumsuz sonuçlara rağmen, iyi tarım, hayvancılık ve işleme teknikleri uygulanması durumunda sürecin negatif etkileri geri döndürülebilir. Bu bağlamda “tarladan, çatala” gıda güvenliği ve takip sistemlerinin önemi artmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abumourad, I.M., Authman, M.M., Abbas, W.T. (2013). Heavy Metal Pollution and Metallothionein Expression: A Survey on Egyptian Tilapia Farms. *Journal of Applied Sciences Research*, 9(1), 612-619.
- Ahamed, M., Siddiqui, M.K. (2007). Environmental lead toxicity and nutritional factors. *Clinical Nutrition*, (26), 400-408.
- Akinloye, O., Arowojolu, A.O., Shittu, O.B., Anetor, J.I. (2006). Cadmium toxicity: a possible cause of male infertility in Nigeria. *Reproductive Biology*, 6 (1), 17-30.
- Alam, M., Snow, E., Tanaka, A. (2003). Arsenic and heavy metal contamination of vegetables grown in Samta village, Bangladesh. *The Science of the Total Environment*, (308), 83-96.
- Altındağ, A., Yiğit, S. (2005). Assessment of heavy metal concentrations in the food web of lake Beyşehir, Turkey. *Chemosphere*, (60), 552-556.
- Amundsen, P.A., Staldvik, F. J., Lukin, A. A., Kashulin, N. A., Popova, O. A., Reshetnikov, Y.S. (1997). Heavy metal contamination in freshwater fish from the border region between Norway and Russia. *The Science of the Total Environment*, (201), 211-224.
- Amzal, B., Julin, B., Vahter, M., Wolk, A., Johanson, G., Åkesson, A. (2009). Population Toxicokinetic Modeling of Cadmium for Health Risk Assessment. *Environmental Health Perspectives*, 117 (8), 1293-1301.
- Anawar, H., Akai, J., Mostofa, K., Safiullah, S., Tareq, S. (2002). Arsenic poisoning in groundwater health risk and geochemical sources in Bangladesh. *Environment International*, (27), 597- 604.
- Anonymous. (1997). Toxicology Update. *Journal Of Applied Toxicology*, 17(6), 425-431.
- Aposhian, H.V., Aposhian, M.M. (1989). Newer Developments in Arsenic Toxicity. *Journal Of The American College Of Toxicology*, 8(7), 1297-1305.
- Aygün, O. (2020). Elazığ'da Üretilen Balların Bazı Toksik Ağır Metal Düzeyleri. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 32(1), 119-125.
- Barabasz, W., Albinska, D., Jaskowska, M., Lipiec, J. (2002). Ecotoxicology of aluminium. *Polish journal of environmental studies*, 11(3), 199-204.
- Bernard, S., Enayati, A., Redwood, L., Roger, H., Binstock, T. (2001). Autism: a novel form of mercury poisoning. *Medical Hypotheses*, 56(4), 462-471.
- Bratakos, S. M., Lazou, A. E., Bratakos, M. S., Lazos, E. S. (2012). Aluminium in food and daily dietary intake estimate in Greece. *Food Additives and Contaminants: Part B*, 5(1), 33-44.
- Candaş, D. (2007). Periyodik Tablo. Mart 16, 2015 tarihinde Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi: <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/periyodik/adresinden> alındı.
- Cempel, M., Nikel, G. (2006). Nickel: A Review of Its Sources and Environmental Toxicology. *Polish J. of Environ. Stud*, 15(3), 375-382.
- Cramer, K., Goyer, R.A., Jagenburg, R., H.Wilson, M. (1974). Renal ultrastructure, renal function, and parameters of lead toxicity in workers with different periods of lead exposure. *British Journal of Industrial Medicine*, (31), 113-127.
- Das, H., Mitra, A., Sengupta, P., Hossain, A., Islam, F., Rabbani, G. (2004). Arsenic concentrations in rice, vegetables, and fish in Bangladesh: a preliminary study. *Environment International*, (30), 383- 387.
- Demirci, M. (2003). *Gıda Kimyası*. Tekirdağ: Rebel Yayıncılık.
- Demirezen, D., Aksoy, A. (2006). Heavy Metal Levels in Vegetables in Turkey are Within Safe Limits For Cu, Zn, Ni, and Exceeded for Cd and Pb. *Journal of Food Quality*, (29), 252-265.
- Denkhaus, E., Salnikow, K. (2002). Nickel essentiality, toxicity, and carcinogenicity. *Critical Reviews in Oncology/Hematology*, (42), 35-56.
- Derban, L.K. (1974). Outbreak of Food Poisoning Due to Alkyl-Mercury Fungicide. *Arch Environ Health*, (28), 49-52.
- Deshpande, S. (2002). *Handbook of Food Toxicology*. New York: Marcel Dekker Inc.
- Duruibe, J. O., Ogwuegbu, M.O., Egwurugwu, J. N. (2007). Heavy metal pollution and human biotoxic effects. *International Journal of Physical Sciences*, 2(5), 112-118.

- Duxbury, J. M., Mayer, A. B., Lauren, J. G., & Hassan, N. (2003). Food Chain Aspects of Arsenic Contamination in Bangladesh: Effects on Quality and Productivity of Rice. *Journal Of Environmental Science And Health*, A38(1): 61-69.
- Erdoğan, Ö., Tosyalı, C., Erbilir, F. (2005). Kahramanmaraş' ta Yetişen Bazı Sebzelere Demir, Bakır, Manganez, Kadmiyum ve Nikel Düzeyleri. *KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8(2), 27-29.
- Erol, İ. (2007). *Gıda Hijyeni ve Mikrobiyolojisi*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- FAO/WHO. (2002). Limit test for heavy metals in food additive specifications explanatory note. FAO Joint Secretariat.
- Flyvholm, M.A., Nielsen, G. D., Andersen, A. (1984). Nickel Content of Food and Estimation of Dietary Intake. *Z Lebensm Unters Forsch*, (179), 427-431.
- FSA. (2009). Food Standard Agency of UK. Survey on measurement of the concentrations of metals and other elements from the 2006 UK Total Diet Study.
- Gidlow, D.A. (2004). Lead toxicity. *Occupational Medicine*, (54), 76-81.
- Gochfeld, M. (2003). Cases of mercury exposure, bioavailability, and absorption. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, (56), 174-179.
- Godt, J., Scheidig, F., Grosse-Siestrup, C., Esche, V., Brandenburg, P., Reich, A., et al. (2006). The toxicity of cadmium and resulting hazards for human health. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 1(22).
- Goering, P. L., Aposhian, H. V., Mass, M. J., Cebrian, M., Beck, B. D., Waalkes, M. P. (1999). The Enigma of Arsenic Carcinogenesis: Role of Metabolism. *Toxicological Sciences*, (49), 5-14.
- Goessler, W., Maher, W., Irgolic, K. J., Kuehnelt, D., Schlagenhauen, C., Kaise, T. (1997). Arsenic compounds in a marine food chain. *Fresenius J Anal Chem*, (359), 434-437.
- Goyer, R.A. (1995). Nutrition and metal toxicity. *Am J Clin Nutr*, (61), 646-650.
- Goyer, R. A., Clarkson, T. W. (2001). *Toxic Effects of Metals*. The McGraw-Hill Companies.
- Grimsrud, T.K., Berge, S.R., Haldorsen, T., Andersen, A. (2002). Exposure to Different Forms of Nickel and Risk of Lung Cancer. *American Journal of Epidemiology*, 156(12), 1123-1132.
- Groten, J. P. (1997). Adverse Effect of Food Contaminants. *J. d. Vries içinde, Food Safety and Toxicity* (s. Chapter Ten). Boca Raton: CRC Press LLC.
- Hallen, I. P., Jorhem, L., Lagerkvist, B. J., Oskarsson, A. (1995). Lead and cadmium levels in human milk and blood. *The Science of the Total Environment*, (166), 149-155.
- Hogstedt, C., Hane, M., Agrell, A., Bodin, L. (1983). Neuropsychological test results and symptoms among workers with well-defined long-term exposure to lead. *British Journal of Industrial Medicine*, (40), 99-105.
- Houston, M.C. (2009). The Role of Mercury and Cadmium Heavy Metals in Vascular Disease, Hypertension, Coronary Heart Disease and Myocardial Infarction. *13th International Symposium of The Institute for Functional Medicine*, (s. 128-133).
- Huq, S. I., Joardar, J., Parvin, S., Correll, R., Naidu, R. (2006). Arsenic Contamination in Food-chain: Transfer of Arsenic into Food Materials through Groundwater Irrigation. *J Health Popul Nutr*, 24(3), 305-316.
- IARC. (2014). Kasım 3, 2014 tarihinde Agents Classified by the IARC Monographs: <http://monographs.iarc.fr/ENG/Classification/ClassificationsAlphaOrder.pdf> adresinden alındı
- Islam, L.N., Nabi, A.H., Rahman, M.M., & Zahid, M.S. (2007). Association of respiratory complications and elevated serum immunoglobulins with drinking water arsenic toxicity in human. *Journal of Environmental Science and Health*, (42), 1807-1814.
- Janssen, M. M. (1997). Contaminantlar. *J. D. Vries içinde, Food Safety and Toxicity* (s. Chapter Four). Boca Raton: CRC Press LLC.
- Järup, L. (2003). Hazards of heavy metal contamination. *British Medical Bulletin*, (68), 167-182.
- JECFA. (2010a). Seventy-second meeting. Rome.
- JECFA. (2010b). Seventy-third meeting. Geneva.
- Jomova, K., Jenisova, Z., Feszterova, M., Baros, S., Liska, J., Hudecova, D., et al. (2011). Arsenic: toxicity, oxidative stress and human disease. *Journal of Applied Toxicology*, (31), 95-107.

- Jorhem L. (2003). Heavy Metals. In J. P. D'Mello (2003). Food Safety: Contaminants and Toxins (s. 199-216).
- Jorhem, L., Haegglund, G. (1992). Aluminium in foodstuffs and diets in Sweden. Zeitschrift für Lebensmittel-Untersuchung und Forschung, 194(1), 38-42.
- Kalay, M., Ay, Ö., Canli, M. (1999). Heavy Metal Concentrations in Fish Tissues from the Northeast Mediterranean Sea. Bull. Environ. Contam. Toxicol., (63), 673-681.
- Kapaj, S., Peterson, H., Liber, K., Bhattacharya, P. (2006). Human Health Effects from Chronic Arsenic Poisoning - A Review. Journal of Environmental Science and Health, (41), 2399-2428.
- Karim, M.M. (2000). Arsenic in Groundwater and Health Problems in Bangladesh. Wat. Res., 34(1), 304-310.
- Kasprzak, K.S., Jr., F. W., Salnikow, K. (2003). Nickel carcinogenesis. Mutation Research, (533), 67-97.
- Khan, S., Cao, Q., Zheng, Y., Huang, Y., Zhu, Y. (2008). Health risks of heavy metals in contaminated soils and food crops irrigated with wastewater in Beijing, China. Environmental Pollution, (152), 686-692.
- Kılıçel, F., Tarakçı, Z., Sancak, H., Durmaz, H. (2004). Otlu Lorların Mineral Madde ve Ağır Metal İçerikleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi (J. Agric. Sci.), 14(1), 41-45.
- Landrigan, P. J., Schechter, C. B., Lipton, J. M., Fahs, M. C., Schwartz, J. (2002). Environmental Pollutants and Disease in American Children: Estimates of Morbidity, Mortality, and Costs for Lead Poisoning, Asthma, Cancer, and Developmental Disabilities. Environmental Health Perspectives, (110), 721-728.
- Lenntech Water Treatment and Air Purification (2004). Water Treatment, Published by Lenntech, Rotterdamseweg, Netherlands (www.excelwater.com/thp/filters/Water-Purification.htm).
- In Duruibe, J. O., Ogwuegbu, M. O., Egwurugwu, J. N. (2007). Heavy metal pollution and human biotoxic effects. International Journal of Physical Sciences, 2 (5), 112-118.
- Li, G., Sun, G.X., Williams, P.N., Nunes, L., Zhu, Y.-G. (2011). Inorganic arsenic in Chinese food and its cancer risk. Environment International, (37), 1219-1225.
- Munoz, O., Bastias, J. M., Araya, M., Morales, A., Orellana, C., Rebolledo, R., et al. (2005). Estimation of the dietary intake of cadmium, lead, mercury, and arsenic by the population of Santiago (Chile) using a Total Diet Study. Food and Chemical Toxicology, (43), 1647-1655.
- Nawrot, T.S., Staessen, J. A., Roels, H. A., Munters, E., Cuypers, A., Richart, T., et al. (2010). Cadmium exposure in the population: from health risks to strategies of prevention. Biometals, (23), 769-782.
- Nayak, P. (2002). Aluminum: impacts and disease. Environmental research, 89(2), 101-115.
- Ng, J.C., Wang, J., Shraim, A. (2003). A global health problem caused by arsenic from natural sources. Chemosphere, (52), 1353-1359.
- Nordström, S., Beckman, L., Nordenson, I. (1979). Occupational and environmental risks in and around a smelter in northern Sweden V. Spontaneous abortion among female employees and decreased birth weight in their offspring. Hereditas, (90), 291-296.
- Onianwa, P.C., Lawal, J.A., Ogunkeye, A.A., Orejimi, B. M. (2000). Cadmium and Nickel Composition of Nigerian Foods. Journal Of Food Composition And Analysis, (13), 961-969.
- Onianwa, P., Adetola, I., Iwegbue, C., Ojo, M., Tella, O. (1999). Trace heavy metals composition of some Nigerian beverages and food drinks. Food Chemistry, (66), 275-279.
- Onianwa, P.C., Ikadeh, G.C., Nweze, S.E. (1997). Aluminium contents of some raw and processed Nigerian foods. Food chemistry, 58(4), 351-353.
- Onur, Ö. (2017). Türkiye'nin İthal Ettiği Muzların Ağır Metal Ve Mineral Besin Elementleri İçeriğinin Belirlenmesi (Master's Thesis, Namık Kemal Üniversitesi).
- Oymak, T., Tokaloğlu, Ş., Yılmaz, V., Kartal, Ş., Aydın, D. (2009). Determination of lead and cadmium in food samples by the coprecipitation method. Food Chemistry, (113), 1314-1317.

- Ötleş, S., Çağmıdı, Ö. (2010). Health importance of arsenic in drinking water and food. *Environ Geochem Health*, (32), 367-371.
- Pan, J., Plant, J. A., Voulvoulis, N., Oates, C.J., Ihlenfeld, C. (2010). Cadmium levels in Europe: implications for human health. *Environ Geochem Health*, (32), 1–12.
- Ping, Z., Huiling, Z., Wensheng, S. (2009). Biotransfer of heavy metals along a soil-plant-insect-chicken food chain: Field study. *Journal of Environmental Sciences*, (21), 849–853.
- Qiao-qiao, C., Guang-wei, Z., Langdon, A. (2007). Bioaccumulation of heavy metals in fishes from Taihu Lake, China. *Journal of Environmental Sciences*, (19), 1500–1504.
- Ratnaik, R.N. (2003). Acute and chronic arsenic toxicity. *Postgrad Med J*, (79), 391–396.
- Reeves, P.G. Chaney, R.L. (2008). Bioavailability as an issue in risk assessment and management of food cadmium: A review. *Science of The Total Environment*, (398), 13-19.
- Roychowdhury, T., Uchino, T., Tokunaga, H., Ando, M. (2002). Survey of arsenic in food composites from an arsenic-affected area of West Bengal, India. *Food and Chemical Toxicology*, (40), 1611–1621.
- Saha, J.C., Dikshit, A.K., Bandyopadhyay, M., Saha, K. C. (1999). A Review of Arsenic Poisoning and its Effects on Human Health. *Critical Reviews in Environmental Science and Technology*, 29(3), 281–313.
- Saiyed, S.M., Yokel, R.A. (2005). Aluminium content of some foods and food products in the USA, with aluminium food additives. *Food additives and contaminants*, 22(3), 234-244.
- Schaumlöffel, D. (2012). Nickel species: Analysis and toxic effects. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, (26), 1– 6.
- Schoeters, G., Hond, E.D., Zuurbier, M., Naginiene, R., Hazel, P. V., Stilianakis, N., et al. (2006). Cadmium and children: Exposure and health effects. *Acta Pædiatrica*, 95 (453), 50-54.
- Schoof, R.A., Yost, L.J., Eickhoff, J., Crecelius, E.A., Cragin, D.W., Meacher, D.M., et al. (1999). A Market Basket Survey of Inorganic Arsenic in Food. *Food and Chemical Toxicology*, (37), 839-846.
- Simsek, O., Gültekin, R., Öksüz, O., Kurultay, S. (2000). The effect of environmental pollution on the heavy metal content of raw milk. *Nahrung*, 44(5), 360-363.
- Smart, G.A., Sherlock, J.C. (1987). Nickel in foods and the diet. *Food Additives And Contaminants*, 4(1), 61-71.
- Smith, A.H., Hopenhayn-Rich, C., Bates, M.N., Goeden, H.M., Picciotto, I.H., Duggan, H.M., et al. (1992). Cancer Risks from Arsenic in Drinking Water. *Environmental Health Perspectives*, (97), 259-267.
- Soni, M.G., White, S.M., Flamm, W.G., Burdock, G.A. (2001). Safety evaluation of dietary aluminum. *Regulatory toxicology and pharmacology*, 33(1), 66-79.
- Thompson, L.J. (2012). Lead. In R. C. Gupta, *Veterinary Toxicology* (s. 522-526).
- Türk Gıda Kodeksi. (2008). Gıda Maddelerindeki Bulaşanların Maksimum Limitleri Hakkında Tebliğ. Tebliğ No: 2008/26.
- Usta, H.T., Güner, A. (2006). Ankara’da Tüketime Sunulan Süt ve Beyaz Peynirlerde Ağır Metal Kontaminasyonu. *Atatürk Üniversitesi Vet. Bil. Derg.*, 1 (1-2), 20-28.
- Vandana, M., Chaturvedi, M. S., Agarwal, M. A., Yadav, M. R. A (2017). Study On The Detection Of Heavy Metal Contaminants In Food. *IJSTM*, 6(2). ISSN: 2229 – 6646
- Volpe, M., Cara, F. L., Volpe, F., Mattia, A. D., Serino, V., Petitto, F., et al. (2009). Heavy metal uptake in the enological food chain. *Food Chemistry*, (117), 553–560.
- WHO. (2007a). Evaluation of certain food additives and contaminants: sixty-seventh report of the Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives. WHO Technical Report Series 940. Geneva: World Health Organization.
- WHO. (2007b). Exposure to mercury: a major public health concern. Geneva: Public Health and Environment/World Health Organization.
- WHO. (2010). Exposure of cadmium: a major public health. Geneva: Public Health and Environment World Health Organization.

- Wong, W.W., Chung, S.W., Kwong, K.P., Yin Ho, Y., Xiao, Y. (2010). Dietary exposure to aluminium of the Hong Kong population. *Food Additives and Contaminants*, 27(4), 457-463.
- Yılmaz, F. (2009). The Comparison of Heavy Metal Concentrations (Cd, Cu, Mn, Pb, and Zn) in Tissues of Three Economically Important Fish (*Anguilla anguilla*, *Mugil cephalus* and *Oreochromis niloticus*) Inhabiting Köycegiz Lake-Mugla (Turkey). *Turkish Journal of Science & Technology*, 4(1), 7-15.
- Yokel, R.A. (2000). The Toxicology of Aluminum. *Neurotoxicology*, 21, 813-828.
- Yoshida, T., Yamauchi, H., Sun, G. F. (2004). Chronic health effects in people exposed to arsenic via the drinking water: dose-response relationships in review. *Toxicology and Applied Pharmacology*, (198), 243– 252.
- Zhuang, P., Zou, B., Li, N.Y., Li, Z.A. (2009). Heavy metal contamination in soils and food crops around Dabaoshan mine in Guangdong, China: implication for human health. *Environ Geochem Health*, (31), 707–715.

Bölüm 13.

Gıdalardaki Pestisitler ve Risk Değerlendirmesi

Dilek Güvenç

13.1. GİRİŞ

Pestisitler haşerelerin uzaklaştırılması, yok edilmesi, kontrol altına alınması veya bitkilerin gelişimlerinin düzenlenmesi amacıyla hazırlanmış kimyasal veya biyolojik bileşenlerdir. Gıda ve tarımsal ürünlerin üretim, işlenme, depolanma ve taşınma süreçlerinde, hayvanların ve insanların parazit veya patojenlerinin vektörlerine karşı tek başlarına veya karışım halinde kullanılırlar (WHO, 2013). İnsanlık Mezopotamya'da 10 000 önce yıl tarıma başladığından beri sürdürülebilir gıda için zararlılarla ve hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu amaçla inek gübresi, süt, zeytinyağı gibi ürünler veya farmakolojik özelliklere sahip olduğu bilinen ve insan tıbbında kullanılan bitkilerden elde edilen birçok doğal kaynak kullanılmıştır. MÖ 2000 yılında, Rig Veda adlı Hindu kitabı haşere kontrolü için zehirli bitkilerin kullanımına atıfta bulunur. Sümerler tarafından MÖ 2500 yılında böcekleri ve akarları kontrol etmek için kükürt bileşikleri kullandıkları kayda geçmiştir. Antik Roma ve Hint tarımında, küf de dahil olmak üzere çeşitli zararlılara karşı balık, gübre, hayvan boynuzu ve kıl gibi bazı malzemelerin yakılması ile oluşan dumandan faydalanılmıştır. Pestisitlerin tarihsel gelişimi beş aşamada sınıflandırılabilir, 1000'den önce: erken haşere yönetimi; 1000–1850: bitki, hayvan veya mineral türevleri; 1850–1940: inorganik ürünler, endüstriyel yan ürünler; 1940–1970: sentetik organik bileşikler; 1970–günümüz: düşük riskli sentetik organik bileşikler (Unsworth ve ark., 2019). Geniş çapta pestisit kullanımı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra organik klorlu (OK) ve organik fosforlu (OF) bileşiklerin kullanımı ile başladı. Daha sonra triazin herbisitler, karbamat insektisitler ve sentetik piretroidler gibi farklı kimyasal gruplar geliştirildi (Hamilton ve Crossley, 2004).

Pestisitlerin toksikolojik özellikleri nedeni ile insanlara, çevreye ve hedef dışı organizmalara yönelik potansiyel riskleri vardır. Özellikle pestisitlerin hazırlanması, yüklenmesi ve uygulamasını yapan ve bu ortamlarda çalışan kişiler için mesleki maruziyet söz konusudur (Lee ve ark., 2011). Öte yandan bu bileşikler kalıntı halinde içeren sebze, meyve, tahıllar, et, süt, yumurta gibi hayvansal ürünler ve suların

KAYNAKLAR

- Abadin, H., Baynes, R., Goetchius, P. F. (1994). Toxicological profile for chlordane. *Environmental Science*, 134351915.
- Abdel-Daim, M. M., El-Ghoneimy, A. (2015). Synergistic protective effects of ceftriaxone and ascorbic acid against subacute deltamethrin-induced nephrotoxicity in rats. *Renal Failure*, 37(2), 297-304.
- Abend, Y., Goland, S., Evron, E., Sthoeger, Z. M., Geltner, D. (1994). Acute renal failure complicating organophosphate intoxication. *Renal Failure*, 16(3), 415-417.
- Adiguzel, C., Kalender, Y. (2020). Bendiocarb-induced nephrotoxicity in rats and the protective role of vitamins C and E. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(6), 6449-6458.
- Agarwal, V. K., KKhernar, P., Goel, A. (2019). Carbamates and Newer Insecticides. In: Principles and Practice of Critical Care Toxicology. Ed: Singh O, Juneja D, Jaypee Brothers, Medical Publishers, pp: 303-311.
- Akhtar, S., Ahad, K. (2017). Pesticides residue in milk and milk products: Mini review. *Pakistan Journal of Analytical & Environmental Chemistry*, 18(1), 37-45.
- Aksoy, A., Daş, Y. K., Yavuz, O., Güvenç, D., Atmaca, E., Agaoglu, S. (2011). Organochlorine pesticide and polychlorinated biphenyls levels in fish and mussel in Van region, Turkey. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*, 87(1), 65-69.
- Aksoy, A., Dervisoglu, M., G Güvenç uvenç, D., Gül, O., Yazici, F., Atmaca, E. (2013). Levels of organochlorine pesticide residues in butter samples collected from the Black Sea Region of Turkey. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*, 90(1), 110-115.
- Aksoy, A., Güvenç, D., Yavuz, O., Daş, Y. K., Atmaca, E. (2012). Seasonal variation of polychlorinated biphenyls and organochlorine pesticide levels of sea and cultured farm fish in the Samsun region of Turkey. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*, 88(6), 842-849.
- Almasiova, V., Holovska, K., Tarabova, L., Cigankova, V., Lukacinova, A., Nistiar, F. (2012). Structural and ultrastructural study of the rabbit testes exposed to carbamate insecticide. *Journal of Environmental Science and Health, Part A*, 47(9), 1319-1328.
- Andersen, H. R., Vinggaard, A. M., Rasmussen, T. H., Gjermansen, I. M., Bonefeld-Jørgensen, E. C. (2002). Effects of currently used pesticides in assays for estrogenicity, androgenicity, and aromatase activity in vitro. *Toxicology and applied pharmacology*, 179(1), 1-12.
- Asmathbanu, I., Kaliwal, B. (1997). Temporal effect of methyl parathion on ovarian compensatory hypertrophy, follicular dynamics and estrous cycle in hemicastrated albino rats. *Journal of Basic and Clinical Physiology and Pharmacology*, 8(4), 237-254.
- Atmaca, E., Daş, Y. K., Yavuz, O., Aksoy, A. (2019). An evaluation of the levels of organochlorine compounds (OCPs and PCBs) in cultured freshwater and wild sea fish eggs as an exposure biomarker for environmental contamination. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(7), 7005-7012.
- Aydin, S., Aydin, M. E., Beduk, F., Ulvi, A. (2019). Organohalogenated pollutants in raw and UHT cow's milk from Turkey: a risk assessment of dietary intake. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(13), 12788-12797.
- Bajkacz, S., Kycia-Słocka, E. (2020). Liquid chromatography in food analysis. In: *Chemical Analysis of Food*. Ed: Pico Y, Elsevier, pp: 391-455.
- Baker, B. P., Green, T. A., Loker, A. J. (2020). Biological control and integrated pest management in organic and conventional systems. *Biological Control*, 140, 104095.
- Bakırcı, G. T., Acay, D. B. Y., Bakırcı, F., Ötleş, S. (2014). Pesticide residues in fruits and vegetables from the Aegean region, Turkey. *Food Chemistry*, 160, 379-392.
- Baligar, P. N., Kaliwal, B. B. (2002). Reproductive toxicity of carbofuran to the female mice: effects on estrous cycle and follicles. *Industrial Health*, 40(4), 345-352.
- Barahona, F., Turiel, E., Martín-Esteban, A. (2019). Sample Handling of Pesticides in Food and Environmental Samples. In: *Analysis of Pesticides in Food and Environmental Samples*. Ed: Turiel E, Martín-Esteban A, CRC Press, pp: 41-72.

- Bastos, P. L., Bastos, A. F. T. D. L., Gurgel, A. D. M., Gurgel, I. G. D. (2020). Carcinogenicity and mutagenicity of malathion and its two analogues: a systematic review. *Ciência & Saúde Coletiva*, 25, 3273-3298.
- Bedük, F., Aydın, M. E., Aydın, S., Tekinay, A., Bahadır, M. (2017). Pesticide pollution in soil and wheat: risk assessment of contaminated food consumption. *Fresenius Environmental Bulletin*, 26(3), 2330-2339.
- Begüm, A., Alam, S., Uddin, M. J. (2017). Management of pesticides: Purposes, uses, and concerns. In: *Pesticide Residue in Foods*. Ed: Khan MS, Rahman MS, Springer, pp: 53-86.
- Blanco-Muñoz, J., Morales, M. M., Lacasaña, M., Aguilar-Garduño, C., Bassol, S., Cebrián, M. E. (2010). Exposure to organophosphate pesticides and male hormone profile in floriculturist of the state of Morelos, Mexico. *Human reproduction*, 25(7), 1787-1795.
- Bradberry, S. M., Cage, S. A., Proudfoot, A. T., Vale, J. A. (2005). Poisoning due to pyrethroids. *Toxicological Reviews*, 24(2), 93-106.
- Brezolin, A. N., Martinazzo, J., Muenchen, D. K., de Cezaro, A. M., Rigo, A. A., Steffens, C., Steffens J, Blassioli-Moraes M. C., Borges, M. (2018). Tools for detecting insect semiochemicals: a review. *Analytical and bioanalytical chemistry*, 410(17), 4091-4108.
- Bulut, S., Akkaya, L., Gok, V., Konuk, M. (2010). Organochlorine pesticide residues in butter and kaymak in Afyonkarahisar, Turkey. *Journal of Animal and Veterinary Advances*, 9(22), 2797-2801.
- Bulut, S., Akkaya, L., Gok, V., Konuk, M. (2011). Organochlorine pesticide (OCP) residues in cow's, buffalo's, and sheep's milk from Afyonkarahisar region, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 181(1), 555-562.
- Butu, M., Stef, R., Grozea, I., Corneanu, M., Butnariu, M. (2020). Biopesticides: Clean and Viable Technology for Healthy Environment. In: *Bioremediation and Biotechnology*. Ed: Hakeem KR, Bhat RA, Qadri H, Springer, pp: 107-151.
- Choudhary, N., Goyal, R., Joshi, S. (2008). Effect of malathion on reproductive system of male rats. *Journal of Environmental Biology*, 29(2), 259.
- Chrustek, A., Hołyńska-Iwan, I., Dziembowska, I., Bogusiewicz, J., Wróblewski, M., Cwynar, A., Olszewska-Słonina, D. (2018). Current research on the safety of pyrethroids used as insecticides. *Medicina*, 54(4), 61.
- Corcellas, C., Feo, M. L., Torres, J. P., Malm, O., Ocampo-Duque, W., Eljarrat, E., Barceló, D. (2012). Pyrethroids in human breast milk: occurrence and nursing daily intake estimation. *Environment International*, 47, 17-22.
- Costa, L. G., Giordano, G., Cole, T. B., Marsillach, J., Furlong, C. E. (2013). Paraoxonase 1 (PON1) as a genetic determinant of susceptibility to organophosphate toxicity. *Toxicology*, 307, 115-122.
- Costa, L. G. (2015). The neurotoxicity of organochlorine and pyrethroid pesticides. *Handbook of Clinical Neurology*, 131, 135-148.
- Cunha, S. C., Fernandes, J. O. (2020). Application in Food Analysis. In: *Liquid-Phase Extraction*. Ed: Poole CF, Elsevier, pp: 643-665.
- Dąbrowski, Ł. (2018). Multidetector systems in gas chromatography. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 102, 185-193.
- Deadman, M. L. (2017). Sources of pesticide residues in food: Toxicity, exposure, and risk associated with use at the farm level. In: *Pesticide Residue in Foods*. Ed: Khan MS, Rahman MS, Springer, pp: 7-35.
- Debnath, M., Khan, M. S. (2017). Health concerns of pesticides. In: *Pesticide Residue in Foods*, In: *Pesticide Residue in Foods*. Ed: Khan MS, Rahman MS, Springer, pp: 103-118.
- Del Prado-Lu, J. L. (2015). Insecticide residues in soil, water, and eggplant fruits and farmers' health effects due to exposure to pesticides. *Environmental Health and Preventive Medicine*, 20(1), 53-62.
- Dias, E., Morais, S., Ramalheira, E., Pereira, M. L. (2014). Characterization of the toxicological effects of aminocarb on rats: Hematological, biochemical, and histological analyses. *Journal of Toxicology and Environmental Health, Part A*, 77(14-16), 849-855.

- Güvenç, D. (2008). Samsun yöresinden toplanan çiğ süt örneklerinde bazı pestisid kalıntılarının araştırılması. Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü/Farmakoloji ve Toksikoloji (Veterinerlik) Ana Bilim Dalı.
- Dinc, H., Atmaca, E., Daş, Y. K., Aksoy, A. (2019). A determination of organochlorine compounds in butter samples from south-eastern turkey. *Fresenius Environmental Bulletin*, 28(8), 5973-5981.
- Donkor, A., Osei-Fosu, P., Dubey, B., Kingsford-Adaboh, R., Ziwu, C., Asante, I. (2016). Pesticide residues in fruits and vegetables in Ghana: a review. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(19), 18966-18987.
- Eddleston, M., Clark, R. F. (2011). Insecticides: organic phosphorus compounds and carbamates. In: *Goldfrank's Toxicologic Emergencies*. Ed: Nelson SL, Howland MA, Lewin AN, Smith SW, Goldfrank RL, Hoffman RS, McGraw-Hill, pp: 1450-1476.
- Ejaz, W., Chohan, T. Z., Mujahid, S., Mujahid, J. (2020). Allethrin induced toxicopathological alterations in adult male albino rats. *Agrobiological Records*, 5, 8-14.
- El Okda, E. S., Abdel-Hamid, M. A. A., Hamdy, A. M. (2017). Immunological and genotoxic effects of occupational exposure to α -cypermethrin pesticide. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 30(4): 603–615
- Eldridge, B. F. (2008). Pesticide application and safety training for applicators of public health pesticides. In: *Pesticide Classifications and Formulations*. Ed: Eldridge BF, California Department of Public Health, Vector-Borne, pp: 18-33.
- Elwan, M. A., Richardson, J. R., Guillot, T. S., Caudle, W. M., Miller, G. W. (2006). Pyrethroid pesticide-induced alterations in dopamine transporter function. *Toxicology and Applied Pharmacology*, 211(3), 188-197.
- EPA, O. (2015). Integrated Pest Management (IPM) Principles. <https://www.epa.gov/safepestcontrol/integrated-pest-management-ipm-principles>, Erişim: 5 Mart 2021.
- Eskenazi, B., Marks, A. R., Bradman, A., Fenster, L., Johnson, C., Barr, D. B., Jewell, N. P. (2006). In utero exposure to dichlorodiphenyltrichloroethane (DDT) and dichlorodiphenyldichloroethylene (DDE) and neurodevelopment among young Mexican American children. *Pediatrics*, 118(1), 233-241.
- FAO. (2021). Pesticides Use. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RP/visualize>, Erişim: 20 Şubat 2021.
- Fattahi, E., Jorsaraei, S. G. A., Gardaneh, M. (2012). The effect of Carbaryl on the pituitary-gonad axis in male rats. *Iranian Journal of Reproductive Medicine*, 10(5), 419.
- Feng, C., Xu, Q., Qiu, X., Ji, J., Lin, Y., Le, S., Wang G, Lu, D. (2020). Comprehensive strategy for analysis of pesticide multi-residues in food by GC-MS/MS and UPLC-Q-Orbitrap. *Food Chemistry*, 320, 126576.
- Filazi, A., Küçükosmanoğlu, A.G. (2016). Vektörlerle Mücadelede Pestisitlere Alternatif Yöntemler. *Türkiye Klinikleri Journal Veterinary Science Pharmacology and Toxicology-Special Topics*, 2(2), 35-42.
- Garcia, C. V., Gotah, A. (2017). Application of QuEChERS for determining xenobiotics in foods of animal origin. *Journal of Analytical Methods in Chemistry*, 2017. 2603067
- Gbadegesin, M. A., Owumi, S. E., Akinseye, V., Odunola, O. A. (2014). Evaluation of hepatotoxicity and clastogenicity of carbofuran in male Wistar rats. *Food and Chemical Toxicology*, 65, 115-119.
- Gera, N., Kiran, R., Mahmood, A. (2009). Subacute effects of carbofuran on enzyme functions in rat small intestine. *Toxicology Mechanisms and Methods*, 19(2), 141-147.
- Glorennec, P., Serrano, T., Fravallo, M., Warembourg, C., Monfort, C., Cordier, S., Chevrier, C. (2017). Determinants of children's exposure to pyrethroid insecticides in western France. *Environment International*, 104, 76-82.
- Goad, R. T., Goad, J. T., Atieh, B. H., Gupta, R. C. (2004). Carbofuran-induced endocrine disruption in adult male rats. *Toxicology Mechanisms and Methods*, 14(4), 233-239.
- Golge, O., Kabak, B. (2015). Determination of 115 pesticide residues in oranges by high-performance liquid chromatography-triple-quadrupole mass spectrometry in combination with QuEChERS method. *Journal of Food Composition and Analysis*, 41, 86-97.

- Golge, O., Kabak, B. (2018). Pesticide residues in table grapes and exposure assessment. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 66(7), 1701-1713.
- Guler, G., Cakmak, Y., Dagli, Z., Aktumsek, A., Ozparlak, H. (2010). Organochlorine pesticide residues in wheat from Konya region, Turkey. *Food and Chemical Toxicology*, 48(5), 1218-1221.
- Güvenç, D., Aksoy, A. (2010). Samsun yöresinden toplanan çiğ süt örneklerinde bazı pestisid kalıntılarının araştırılması. *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 16(2), 281-286.
- Güvenç, D., Aksoy, A., Daş, Y. K., Atmaca, E., Yavuz, O. (2014). 3-nitrotyrosine levels in dichlorvos-induced neurotoxicity. *Arhiv Za Higijenu rada i Toksikologiju*, 65(1), 109-111.
- Güvenç, D., Gulbahar, M. Y., Yavuz, O., Güvenç, T. (2020). Dose-and Time-dependent Effects of Permethrin on HepG2 Cells: Cell Survival, Lipid Peroxidation and Antioxidant Defence System. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 26 (2): 263-268.
- Güvenç, D., Kabak, Y. B., Atmaca, E., Aksoy, A., Güvenç, T. (2013). Biological significance of the over-expression of hsp70 and alpha b-crystallin in rat substantia nigra exposed to different doses of Permethrin. *Arhiv Za Higijenu rada i Toksikologiju*, 64(1), 47-54.
- Hamilton, D., Crossley, S. (2004). Introduction. In: *Pesticide Residues in Food and Drinking Water: Human Exposure and Risks*. Ed: Hamilton D, Crossley S, Wiley Online Library pp. 1-25.
- Han, L., Sapozhnikova, Y. (2020). Semi-automated high-throughput method for residual analysis of 302 pesticides and environmental contaminants in catfish by fast low-pressure GC-MS/MS and UHPLC-MS/MS. *Food Chemistry*, 319, 126592.
- Hanif, M. S., Baloch, M. S., Meghji, K. A., Abbas, A., Kashif, S., Qureshi, R. (2020). Histopathological changes in the gastric mucosa induced by carbaryl toxicity: an experimental rat model. *Khyber Medical University Journal*, 12(2), 137-142.
- Harshit, D., Charny, K., Nrupesh, P. (2017). Organophosphorus pesticides determination by novel HPLC and spectrophotometric method. *Food Chemistry*, 230, 448-453.
- He, B., Ni, Y., Jin, Y., Fu, Z. (2020). Pesticides-induced energy metabolic disorders. *Science of The Total Environment*, 729, 139033.
- Hepsağ, F., Kizildeniz, T. (2021). Pesticide residues and health risk appraisal of tomato cultivated in greenhouse from the Mediterranean region of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(18), 22551-22562.
- Hernández, A. F., López, O., Rodrigo, L., Gil, F., Pena, G., Serrano, J. L., Parrón T, Alvarez J. C., Lorente J. A., Pla A. (2005). Changes in erythrocyte enzymes in humans long-term exposed to pesticides: influence of several markers of individual susceptibility. *Toxicology Letters*, 159(1), 13-21.
- Holovska, K., Almasiova, V., Cigankova, V. (2014). Ultrastructural changes in the rabbit liver induced by carbamate insecticide bendiocarb. *Journal of Environmental Science and Health, Part B*, 49(8), 616-623.
- Hossain, L., Rahman, R., Khan, M. S. (2017). Alternatives of pesticides. In: *Pesticide residue in foods*. Ed: Khan MS, Rahman MS, Springer, pp: 147-165.
- IARC. (2021). Agents Reviewed by the IARC Monographs. Volumes 1-123. <https://monographs.iarc.who.int/wp-content/uploads/2018/09/ClassificationsAlphaOrder.pdf>, Erişim: 7 Şubat 2021.
- Imanishi, S., Okura, M., Zaha, H., Yamamoto, T., Akanuma, H., Nagano, R., Shiraishi, H., Fujimaki, H., Sone, H. (2013). Prenatal exposure to permethrin influences vascular development of fetal brain and adult behavior in mice offspring. *Environmental Toxicology*, 28(11), 617-629.
- Ingber, S. Z., Zaccaria, K., Ingerman, L. (2021). Toxicological profile for endrin. <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/104367>, Erişim: 20 Mart 2021.
- Islam, M. N., Bint-E-Naser, S. F., Khan, M. S. (2017). Pesticide food laws and regulations. In: *Pesticide residue in foods*. Ed: Khan MS, Rahman MS, Springer, pp. 37-51.
- Javeres, M. N. L., Habib, R., Judith, N., Iqbal, M., Nepovimova, E., Kuca, K., Batoool, S., Nurulain, S. M. (2020). Analysis of PON1 gene polymorphisms (rs662 and rs854560) and inflammatory markers in organophosphate pesticides exposed cohorts from two distinct populations. *Environmental Research*, 191, 110210.

- Jellali, R., Gilard, F., Pandolfi, V., Legendre, A., Fleury, M. J., Paullier, P., Legallais, C., Leclerc, E. (2018). Metabolomics-on-a-chip approach to study hepatotoxicity of DDT, permethrin and their mixtures. *Journal of Applied Toxicology*, 38(8), 1121-1134.
- Jhala, J., Baloda, A. S., Rajput, V. S. (2020). Role of bio-pesticides in recent trends of insect pest management: A review. *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 9(1), 2237-2240.
- Kang, H. G., Jeong, S. H., Cho, J. H., Kim, D. G., Park, J. M., Cho, M. H. (2004). Chlproprifos-methyl shows anti-androgenic activity without estrogenic activity in rats. *Toxicology*, 199(2-3), 219-230.
- Kara-Ertekin, S., Yazar, S., Erkan, M. (2021). In vitro toxicological assessment of flumethrin's effects on MCF-7 breast cancer cells. *Human & Experimental Toxicology*, 09603271211022789.
- Kaur, N., Khunger, A., Wallen, S., Kaushik, A., Chaudhary, G. R., Varma, R. S. (2021). Advanced green analytical chemistry for environmental pesticide detection. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 100488.
- Kongtip, P., Techasaensiri, B., Nankongnab, N., Adams, J., Phamonphon, A., Surach, A., Sangprasert, S., Thongsuksai, A., Srikumpol, P., Woskie, S. (2017). The impact of prenatal organophosphate pesticide exposures on Thai infant neurodevelopment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(6), 570.
- Kumar, A., Nath Tiwari, M., Prakash, O., Pratap Singh, M. (2012). A current review of cypermethrin-induced neurotoxicity and nigrostriatal dopaminergic neurodegeneration. *Current Neuropharmacology*, 10(1), 64-71.
- Kumar, K., Gambhir, G., Dass, A., Tripathi, A. K., Singh, A., Jha, A. K., Yadava, P., Choudhary, M., Rakshit, S. (2020). Genetically modified crops: current status and future prospects. *Planta*, 251(4), 1-27.
- Kuzukiran, O., Yurdakok-Dikmen, B., Sevin, S., Sireli, U. T., Iplikcioglu-Cil, G., Filazi, A. (2018). Determination of selected endocrine disruptors in organic, free-range, and battery-produced hen eggs and risk assessment. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(35), 35376-35386.
- Kwenti, T. E. (2017). Biological control of parasites. In: *Natural remedies in the fight against parasites*. Ed: Govindarajan HKM, Benelli G, IntechOpen, pp: 23-58.
- Lakshmi, K., Kanagasubbulakshmi, S., Kadirvelu, K., Varadharajan, V. (2019). Advances and Evolution of Techniques for Pesticide Estimation. In: *Handbook of Research on the Adverse Effects of Pesticide Pollution in Aquatic Ecosystems*. Ed: Wani AK, IGI Global, pp. 215-235.
- LeDoux, M. (2011). Analytical methods applied to the determination of pesticide residues in foods of animal origin. A review of the past two decades. *Journal of Chromatography A*, 1218(8), 1021-1036.
- Lee, B. W., London, L., Paulauskis, J., Myers, J., Christiani, D. C. (2003). Association between human paraoxonase gene polymorphism and chronic symptoms in pesticide-exposed workers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45(2), 118-122.
- Lee, N. A., Kennedy, I. R. (2007). Immunoassays. In: *Food Toxicants Analysis*. Ed: Pico Y, Elsevier, pp: 91-145.
- Lee, S. J., Mehler, L., Beckman, J., Diebolt-Brown, B., Prado, J., Lackovic, M., Mulay, P., Schwartz, A., Mitchell, Y. (2011). Acute pesticide illnesses associated with off-target pesticide drift from agricultural applications: 11 states, 1998–2006. *Environmental Health Perspectives*, 119(8), 1162-1169.
- Lemaire, G., Terouanne, B., Mauvais, P., Michel, S., Rahmani, R. (2004). Effect of organochlorine pesticides on human androgen receptor activation in vitro. *Toxicology and Applied Pharmacology*, 196(2), 235-246.
- Leon, M. E., Schinasi, L. H., Lebailly, P., Beane Freeman, L. E., Nordby, K.-C., Ferro, G., Monnereau, A., Brouwer, M., Tual, S., Baldi, I. (2019). Pesticide use and risk of non-Hodgkin lymphoid malignancies in agricultural cohorts from France, Norway and the USA: a pooled analysis from the AGRICOH consortium. *International Journal of Epidemiology*, 48(5), 1519-1535.

- Leong, W. H., Teh, S. Y., Hossain, M. M., Nadarajaw, T., Zabidi-Hussin, Z., Chin, S. Y., Lai, K. S., Lim, S.-H. E. (2020). Application, monitoring and adverse effects in pesticide use: The importance of reinforcement of Good Agricultural Practices (GAPs). *Journal of Environmental Management*, 260, 109987.
- Li, D., Huang, Q., Lu, M., Zhang, L., Yang, Z., Zong, M., Tao, L. (2015). The organophosphate insecticide chlorpyrifos confers its genotoxic effects by inducing DNA damage and cell apoptosis. *Chemosphere*, 135, 387-393.
- Li, Y. F., Qiao, L. Q., Li, F. W., Ding, Y., Yang, Z. J., Wang, M. L. (2014). Determination of multiple pesticides in fruits and vegetables using a modified quick, easy, cheap, effective, rugged and safe method with magnetic nanoparticles and gas chromatography tandem mass spectrometry. *Journal of Chromatography A*, 1361, 77-87.
- Liu, B., Ge, Y., Zhang, Y., Song, Y., Lv, Y., Wang, X., Wang, S. (2012). Production of the class-specific antibody and development of direct competitive ELISA for multi-residue detection of organophosphorus pesticides. *Food and Agricultural Immunology*, 23(2), 157-168.
- Longnecker, M. P., Rogan, W. J., Lucier, G. (1997). The human health effects of DDT (dichlorodiphenyltrichloroethane) and PCBS (polychlorinated biphenyls) and an overview of organochlorines in public health. *Annual Review of Public Health*, 18(1), 211-244.
- López-Ruiz, R., Romero-González, R., Frenich, A. G. (2019). Ultrahigh-pressure liquid chromatography-mass spectrometry: an overview of the last decade. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 118, 170-181.
- Lu, Q., Sun, Y., Ares, I., Anadón, A., Martínez, M., Martínez-Larrañaga, M. R., Yuan, Z., Wang, X., Martínez, M.-A. (2019). Deltamethrin toxicity: A review of oxidative stress and metabolism. *Environmental Research*, 170, 260-281.
- Lucero, B., Muñoz-Quezada, M. T. (2021). Neurobehavioral, Neuromotor, and Neurocognitive Effects in Agricultural Workers and Their Children Exposed to Pyrethroid Pesticides: A Review. *Frontiers in Human Neuroscience*, 369.
- Lumsden, E. W., McCowan, L., Pescrille, J. D., Fawcett, W. P., Chen, H., Albuquerque, E. X., Mamczarz, J., Pereira, E. F. (2020). Learning and memory retention deficits in prepubertal guinea pigs prenatally exposed to low levels of the organophosphorus insecticide malathion. *Neurotoxicology and Teratology*, 81, 106914.
- Madhubabu, G., Yenugu, S. (2017). Allethrin toxicity causes reproductive dysfunction in male rats. *Environmental Toxicology*, 32(6), 1701-1710.
- Malalgoda, M., Simsek, S. (2021). Pesticide residue in grain-based food: Effects on health, grain quality, and chemical properties of biomacromolecules. *Cereal Chemistry*, 98(1), 8-16.
- Mañas, F., Peralta, L., Raviolo, J., Ovando, H. G., Weyers, A., Ugnia, L., Cid, M. G., Larripa, I., Gorla, N. (2009). Genotoxicity of glyphosate assessed by the comet assay and cytogenetic tests. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 28(1), 37-41.
- Manav, G. Ö., Olgun, E. Ö., Ermiş, E. (2018). Determination of organochlorinated pesticide and polychlorinated biphenyl congeners residues in chicken eggs by gas chromatography. *Food and Health*, 4(4), 264-273.
- Manna, S., Bhattacharyya, D., Mandal, T., Dey, S. (2005a). Neuropharmacological effects of alfacipermethrin in rats. *Indian Journal of Pharmacology*, 37(1), 18-20.
- Manna, S., Bhattacharyya, D., Mandal, T., Das, S. (2005b). Repeated dose toxicity of deltamethrin in rats. *Indian Journal of Pharmacology*, 37(3), 160-164.
- Mebdoua, S. (2018). Pesticide Residues in Fruits and Vegetables. In: *Bioactive Molecules in Food*. Ed: Mérillon JM, Ramawat KG, Cham: Springer International Publishing, pp: 1-39.
- Mehrotra, S., Kumar, S., Zahid, M., Garg, M. (2017). Biopesticides. In: *Principles and Applications of Environmental Biotechnology for a Sustainable Future*. Ed: Singh L, Springer, pp. 273-292.
- Mensching, D., Volmer, P. A. (2007). Neurotoxicity. In: *Veterinary Toxicology*. Ed: Gupta RC, Elsevier, pp. 129-144.

- Mesnage, R., Phedonos, A., Biserni, M., Arno, M., Balu, S., Corton, J. C., Ugarte, R., Antoniou, M. N. (2017). Evaluation of estrogen receptor alpha activation by glyphosate-based herbicide constituents. *Food and Chemical Toxicology*, 108, 30-42.
- Michel, M., Buszewski, B. (2002). HPLC determination of pesticide residue isolated from food matrices. *Journal of Liquid Chromatography & Related Technologies*, 25(13-15), 2293-2306.
- Mishra, S., Zhang, W., Lin, Z., Pang, S., Huang, Y., Bhatt, P., Chen, S. (2020). Carbofuran toxicity and its microbial degradation in contaminated environments. *Chemosphere*, 259, 127419.
- Mnif, W., Hassine, A. I. H., Bouaziz, A., Bartegi, A., Thomas, O., Roig, B. (2011). Effect of endocrine disruptor pesticides: a review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(6), 2265-2303.
- Mohafrash, S., Abdel-Hamid, H., Mossa, A. (2017). Adverse effects of sixty days sub-chronic exposure to β -cyfluthrin on male rats. *Journal of Environmental Science and Technology*, 10(1), 1-12.
- Mol, H. G., Plaza-Bolaños, P., Zomer, P., de Rijk, T. C., Stolker, A. A., Mulder, P. P. (2008). Toward a generic extraction method for simultaneous determination of pesticides, mycotoxins, plant toxins, and veterinary drugs in feed and food matrixes. *Analytical Chemistry*, 80(24), 9450-9459.
- Morais, S., Dias, E., Pereira, M. (2012). Carbamates: human exposure and health effects. *The Impact of Pesticides*, 21-38.
- Moxon, M., Strupp, C., Aggarwal, M., Odum, J., Lewis, R., Zedet, S., Mehta, J. (2020). An analysis of the setting of the acute reference dose (ARfD) for pesticides in Europe. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 113, 104638.
- Muñoz, J. P., Bleak, T. C., Calaf, G. M. (2020). Glyphosate and the key characteristics of an endocrine disruptor: A review. *Chemosphere*, 128619.
- Musarurwa, H., Chimuka, L., Pakade, V. E., Tavengwa, N. T. (2019). Recent developments and applications of QuEChERS based techniques on food samples during pesticide analysis. *Journal of Food Composition and Analysis*, 84, 103314.
- Narayana, K., Prashanthi, N., Nayanatara, A., Kumar, S. G., Kumar, H. H. C., Bairy, K., D'Souza, U. J. (2006). A broad-spectrum organophosphate pesticide O, O-dimethyl O-4-nitrophenyl phosphorothioate (methyl parathion) adversely affects the structure and function of male accessory reproductive organs in the rat. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 22(3), 315-324.
- Narendaran, S., Meyyanathan, S., Babu, B. (2020). Review of pesticide residue analysis in fruits and vegetables. Pre-treatment, extraction and detection techniques. *Food Research International*, 133, 109141.
- Naz, M., Rehman, N., Ansari, M. N., Kamal, M., Ganaie, M. A., Awaad, A. S., Alqasoumi, S. I. (2019). Comparative study of subchronic toxicities of mosquito repellents (coils, mats and liquids) on vital organs in Swiss albino mice. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 27(3), 348-353.
- Nicolopoulou-Stamati, P., Maipas, S., Kotampasi, C., Stamatis, P., Hens, L. (2016). Chemical pesticides and human health: the urgent need for a new concept in agriculture. *Frontiers in Public Health*, 4, 148.
- Oulhote, Y., Bouchard, M. F. (2013). Urinary metabolites of organophosphate and pyrethroid pesticides and behavioral problems in Canadian children. *Environmental Health Perspectives*, 121(11-12), 1378-1384.
- Ozden, S., Catalgol, B., Gezginici-Oktayoglu, S., Karatug, A., Bolkent, S., Alpertunga, B. (2013). Acute effects of methiocarb on oxidative damage and the protective effects of vitamin E and taurine in the liver and kidney of Wistar rats. *Toxicology and industrial health*, 29(1), 60-71.
- Ozsoy, A., Nursal, A., Karsli, M., Uysal, M., Alici, O., Butun, I., Tas, U., Delibas, I. (2016). Protective effect of intravenous lipid emulsion treatment on malathion-induced ovarian toxicity in female rats. *European Review for Medical and Pharmacological Sciences*, 20(11), 2425-2434.
- Parker, K. M., Sander, M. (2017). Environmental fate of insecticidal plant-incorporated protectants from genetically modified crops: knowledge gaps and research opportunities. *Environmental Science & Technology*, 51, 21, 12049-12057.

- Patel, H. (2021). Detectors for the Analysis of Pesticides Residues. In: Sustainable Agriculture Reviews 48. Ed: Ahamed IM, Lichtfouse E, Springer, pp:155-183.
- Pico, Y., Alfarhan, A. H., Barcelo, D. (2020). How recent innovations in gas chromatography-mass spectrometry have improved pesticide residue determination: An alternative technique to be in your radar. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 122, 115720.
- Polat, A., Polat, S., Simsek, A., Kurt, T. T., Ozyurt, G. (2018). Pesticide residues in muscles of some marine fish species and seaweeds of Iskenderun Bay (Northeastern Mediterranean), Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(4), 3756-3764.
- Rajashekhar, M., Rajashekar, B., Sathyanarayana, E., Keerthi, M., Kumar, P. V., Ramakrishna, K., Vanisree, K., Neelima, G., Madhuri, G., Shaila, O. (2021). Microbial Pesticides for Insect Pest Management: Success and Risk Analysis. *International Journal of Environment and Climate Change*, 11(4): 18-32
- Rathore, H. (2010). Methods of and problems in analyzing pesticide residues in the environment. In: *Handbook of Pesticides: Methods of Pesticide Residues Analysis*. Ed: Leo ML, Nollet HS, CRC Press, pp: 7-44.
- Rauh, V. A., Garcia, W. E., Whyatt, R. M., Horton, M. K., Barr, D. B., Louis, E. D. (2015). Prenatal exposure to the organophosphate pesticide chlorpyrifos and childhood tremor. *Neurotoxicology*, 51, 80-86.
- Regnault-Roger, C. (2020). Trends for Commercialization of Biocontrol Agents (Biopesticide). In: *Plant Defence: Biological Control*. Ed: Mérillon JM, Ramawat KG, Springer, pp: 445-471.
- Resmî Gazete (2016). Türk Gıda Kodeksi Pestisitlerin Maksimum Kalıntı Limitleri Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161125M1-1.htm>, Erişim 10 Mayıs 2021.
- Rodriguez, R. S., O'Keefe, T. L., Froehlich, C., Lewis, R. E., Sheldon, T. R., Haynes, C. L. (2020). Sensing Food Contaminants: Advances in Analytical Methods and Techniques. *Analytical Chemistry*, 93 (1), 23-40
- Sai, L., Li, X., Liu, Y., Guo, Q., Xie, L., Yu, G., Bo, C., Zhang, Z., Li, L. (2014). Effects of chlorpyrifos on reproductive toxicology of male rats. *Environmental Toxicology*, 29(9), 1083-1088.
- Samsidar, A., Siddiquee, S., Shaarani, S. M. (2018). A review of extraction, analytical and advanced methods for determination of pesticides in environment and foodstuffs. *Trends in Food Science Technology*, 71, 188-201.
- Schug, T. T., Janesick, A., Blumberg, B., Heindel, J. J. (2011). Endocrine disrupting chemicals and disease susceptibility. *The Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, 127(3-5), 204-215.
- Sharma, A., Shukla, A., Attri, K., Kumar, M., Kumar, P., Suttee, A., Singh, G., Barnwal, R. P., Singla, N. (2020). Global trends in pesticides: A looming threat and viable alternatives. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 201, 110812.
- Silver, M. K., Shao, J., Ji, C., Zhu, B., Xu, L., Li, M., Chen, M., Xia, Y., Kaciroti, N., Lozoff, B. (2018). Prenatal organophosphate insecticide exposure and infant sensory function. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 221(3), 469-478.
- Singh, A. K., Singh, P., Dey, A., Mishra, A., Dewangan, G., Chakraborty, A., Mandal, T. K. (2012). Effect of flumethrin on hematological and biochemical changes in rats. *Exploratory Animal and Medical Research*, 1(2), 131-136.
- Skolarczyk, J., Pekar, J., Nieradko-Iwanicka, B. (2017). Immune disorders induced by exposure to pyrethroid insecticides. *Postepy Higieny i Medycyny Doswiadczalnej (Online)*, 71, 446-453.
- Snodgrass, W. R. (2010). Diagnosis and treatment of poisoning due to pesticides. In: *Hayes' Handbook of Pesticide Toxicology*. Ed: Krieger R, Elsevier, pp:1295-1311.
- Soderlund, D. M. (2012). Molecular mechanisms of pyrethroid insecticide neurotoxicity: recent advances. *Archives of Toxicology*, 86(2), 165-181.
- Song, N. E., Lee, J. Y., Mansur, A. R., Jang, H. W., Lim, M. C., Lee, Y., Yoo, M., Nam, T. G. (2019). Determination of 60 pesticides in hen eggs using the QuEChERS procedure followed by LC-MS/MS and GC-MS/MS. *Food chemistry*, 298, 125050.

- Srijita, D. (2015). Biopesticides: An ecofriendly approach for pest control. *World Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*, 4(6), 250-265.
- Stachniuk, A., Fornal, E. (2016). Liquid chromatography-mass spectrometry in the analysis of pesticide residues in food. *Food Analytical Methods*, 9(6), 1654-1665.
- Steiner, D., Malachová, A., Sulyok, M., Krska, R. (2021). Challenges and future directions in LC-MS-based multiclass method development for the quantification of food contaminants. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 413(1), 25-34
- Taheri, E., Yousefinejad, S., Dehghani, F., Jafari, S. (2021). Inhalation health risk assessment of occupational exposure to cypermethrin in farmers. *International Journal of Environmental Analytical Chemistry*, 1-11.
- Thammachai, A., Sapbamrer, R. (2020). Effects of Organophosphate Pesticides on Neurological Impairment. *Naresuan University Journal: Science and Technology*, 29(1), 1-20.
- Thompson, L. A., Darwish, W. S. (2019). Environmental chemical contaminants in food: review of a global problem. *Journal of Toxicology*, 2345283.
- Thongprakaisang, S., Thiantanawat, A., Rangkadilok, N., Suriyo, T., Satayavivad, J. (2013). Glyphosate induces human breast cancer cells growth via estrogen receptors. *Food and Chemical Toxicology*, 59, 129-136.
- Thorson, J. L., Beck, D., Maamar, M. B., Nilsson, E. E., Skinner, M. K. (2020). Epigenome-wide association study for pesticide (Permethrin and DEET) induced DNA methylation epimutation biomarkers for specific transgenerational disease. *Environmental Health*, 19(1), 1-17.
- Toptancı, İ., Kiralan, M., Ramadan, M. F. (2021). Levels of pesticide residues in fruits and vegetables in the Turkish domestic markets. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-7.
- Toynon, K., Luukinen, B., Buhl, K., Stone, D. (2009). Permethrin technical fact sheet. <http://npic.orst.edu/factsheets/archive/Permttech.html>, Erişim: 10 Şubat 2021.
- Trematerra, P. (2012). Advances in the use of pheromones for stored-product protection. *Journal of Pest Science*, 85(3), 285-299.
- TÜİK. (2021). Tarım İlacı Kullanımı. https://tuikweb.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1001, Erişim:16 Şubat 2021.
- Turusov, V., Rakitsky, V., Tomatis, L. (2002). Dichlorodiphenyltrichloroethane (DDT): ubiquity, persistence, and risks. *Environmental Health Perspectives*, 110(2), 125-128.
- Ulusoy, S., Özden, Ö., Pöpke, O. (2017). Organochlorine pesticide and polychlorinated biphenyl levels of horse mackerel (*Trachurus sp.*) caught from Marmara Sea coastal sites. *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom*, 97(2), 401.
- Unsworth, J., Nakagawa, Y., Harris, C., Kleter, G. (2019). The Battle for a Sustainable Food Supply. In: *Sustainable Agrochemistry*. Ed: Sílvio Vaz JR, Springer, pp: 13-84.
- Varol, M., Sünbül, M. R. (2017). Organochlorine pesticide, antibiotic and heavy metal residues in mussel, crayfish and fish species from a reservoir on the Euphrates River, Turkey. *Environmental Pollution*, 230, 311-319.
- Verma, R., Rajawat, N. K., Awasthi, K. K., Syed, F., John, P., Soni, I. (2021). ROS dependent neurotoxicity, genotoxicity & histopathological alterations triggered by β -cyfluthrin, a synthetic pyrethroid. *Materials Today: Proceedings*, 42, 1737-1743.
- Vidal, J. M., Plaza-Bolanos, P., Romero-González, R., Frenich, A. G. (2009). Determination of pesticide transformation products: a review of extraction and detection methods. *Journal of Chromatography A*, 1216(40), 6767-6788.
- Viswanath, G., Chatterjee, S., Dabral, S., Nanguneri, S. R., Divya, G., Roy, P. (2010). Anti-androgenic endocrine disrupting activities of chlorpyrifos and piperophos. *The Journal of Steroid Biochemistry and Molecular biology*, 120(1), 22-29.
- Wainwright, H. (2021). Biological control of pests. In: *Cut Flowers and Foliages*. Ed: Faust EJ, Dole J, Cabi, pp: 316-341.

- Wang, P., Wang, H. P., Xu, M. Y., Liang, Y. J., Sun, Y. J., Yang, L., Li, L., Li, W., Wu, Y.J. (2014). Combined subchronic toxicity of dichlorvos with malathion or pirimicarb in mice liver and serum: a metabonomic study. *Food and Chemical Toxicology*, 70, 222-230.
- Wang, X., Tang, Q., Wang, Q., Qiao, X., Xu, Z. (2014). Study of a molecularly imprinted solid-phase extraction coupled with high-performance liquid chromatography for simultaneous determination of trace trichlorfon and monocrotophos residues in vegetables. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 94(7), 1409-1415.
- Watanabe, E., Miyake, S., Yogo, Y. (2013). Review of enzyme-linked immunosorbent assays (ELISAs) for analyses of neonicotinoid insecticides in agro-environments. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 61(51), 12459-12472.
- WHO. (1990). Public health impact of pesticides used in agriculture. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/39772>, Erişim: 23 Mart 2021.
- WHO. (2013). International code of conduct on the distribution and use of pesticides: guidelines on data requirements for the registration of pesticides (9251074550). http://www.fao.org/fileadmin/templates/agphome/documents/Pests_Pesticides/Code/Annotated_Guidelines2013.pdf, Erişim: 23 Mart 2021.
- WHO. (2020). The WHO recommended classification of pesticides by hazard and guidelines to classification 2019. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240005662>, Erişim: 23 Mart 2021.
- Woskie, S., Kongtip, P., Thanasanpaiboon, W., Kiatdamrong, N., Charoonrungsirikul, N., Nankongnab, N., Phamonphon, A. (2017). A pilot study of maternal exposure to organophosphate pesticides and newborn neurodevelopment in Thailand. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 23(3), 193-201.
- Woźniak, E., Sicińska, P., Michałowicz, J., Woźniak, K., Reszka, E., Huras, B., Bukowska, B. (2018). The mechanism of DNA damage induced by Roundup 360 PLUS, glyphosate and AMPA in human peripheral blood mononuclear cells-genotoxic risk assessment. *Food and Chemical Toxicology*, 120, 510-522.
- Xiong, Y., Leng, Y., Li, X., Huang, X., Xiong, Y. (2020). Emerging strategies to enhance the sensitivity of competitive ELISA for detection of chemical contaminants in food samples. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 126, 115861.
- Yadav, I. C., Devi, N. L. (2017). Pesticides classification and its impact on human and environment. *Environmental Science and Engineering*, 6, 140-158.
- Yan, X., Li, H., Yan, Y., Su, X. (2014). Developments in pesticide analysis by multi-analyte immunoassays: a review. *Analytical Methods*, 6(11), 3543-3554.
- Yavuz, H., Guler, G. O., Aktumsek, A., Cakmak, Y. S., Ozparlak, H. (2010). Determination of some organochlorine pesticide residues in honeys from Konya, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 168(1), 277-283.
- Yu, X., Yang, H. (2017). Pyrethroid residue determination in organic and conventional vegetables using liquid-solid extraction coupled with magnetic solid phase extraction based on polystyrene-coated magnetic nanoparticles. *Food Chemistry*, 217, 303-310.
- Zhang, W. (2018). Global pesticide use: Profile, trend, cost/benefit and more. *Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences*, 8(1), 1-27.

Bölüm 14.

Gıdalarda Veteriner İlaç-Hormon Kalıntıları ve Risklerinin Değerlendirilmesi

Özgür Kuzukıran ve İlker Şimşek

14.1. GİRİŞ

Kaynakları ve kimyasal yapıları birbirinden farklı olan doğal veya sentetik çok sayıda kimyasal maddeye veya bunların kalıntılarına gıdalarda rastlanabilmektedir. Çevresel kirleticiler, pestisitler, metaller, biyojenik aminler, bitkisel veya hayvansal toksinler, veteriner hekimlikte ve insan sağlığında kullanılan ilaçlar ile hormonlar bu kimyasallar arasında sayılabilir. Hayvansal gıdalarda bulunan veteriner ilaçları ve hormon kalıntılarının, tüketici sağlığı açısından risk oluşturabileceği ve kalıntı toleransı seviyelerinin belirlenmesinin gerekliliği Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation-WHO) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organisation-FAO) tarafından bildirilmektedir. Bu bölümde gıdalarda bulunabilecek veteriner ilaçları ve hormonlar ile bunların kalıntıları ve oluşturabileceği sağlık riskleri değerlendirilecek, konuyla ilgili olarak ülkemiz ve dünyada sürdürülen uygulamalar incelenecektir.

14.2. RİSKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Avrupa Birliği (AB) 1990 yılında veteriner ilaç kalıntılarında kaynaklanabilecek risklerin analizinin yapılarak halk sağlığının korunması amacıyla “2377/90 sayılı Veteriner Tıbbi Ürünlerin Maksimum Kalıntı Limitleri (MRL)’nin Belirlenmesi İçin Prosedürleri Belirleyen Konsey Tüzüğü”nü yayımlamıştır. Tanım olarak MRL, bir gıdanın içinde veya üzerinde bulunmasına izin verilen azami kalıntı konsantrasyonlarıdır. Adı geçen tüzüğün Ek-1’inde MRL belirlenen, Ek-2’inde MRL belirlenmesi gerekmeyen, Ek-3’ünde geçici MRL belirlenen ve Ek-4’ünde ise hangi miktarda olursa olsun insan sağlığı açısından risk oluşturacağı için MRL değeri belirlenemeyecek ürünler listelenmiştir (Regulation EU, 1990). Daha sonra 2010 yılında kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla tek bir liste oluşturulmuş ve veteriner ilaçları alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu listede ilaçlar, kullanımına izin verilenler ve yasaklananlar olarak ikiye ayrılmıştır. Kul-

KAYNAKLAR

- Alharbi, N. S. (2020). *Escherichia coli* in Saudi Arabia: An Overview of Antibiotic-Resistant Strains. *Biosciences Biotechnology Research Asia*, 17(3), 443-457.
- Al-Qadri, R. F., Abu-Basha, E. A., Ababneh, M. M., Bani Ismail, Z., & Idkaidek, N. M. (2020). Pharmacokinetics of toltrazuril and its metabolites in pregnant and nonpregnant ewes and determination of their concentrations in milk, allantoic fluid, and newborn plasma. *Journal of Veterinary Pharmacology and Therapeutics*, 43(4), 339-346.
- Aroceira, C. N., Feddern, V., Gressler, V., Contreras-Castillo, C. J., & Hopkins, D. L. (2021). A review on growth promoters still allowed in cattle and pig production. *Livestock Science*, 104464.
- AVMA. (2002). <https://www.avma.org/javma-news/2002-03-15/topical-use-nitrofurans-banned-fda>, Erişim: 16 Haziran 2021.
- Barbosa, J., Cruz, C., Martins, J., Manuel Silva, J., Neves, C., Alves, C., Ramos, F. Dr., Noronha Da Silveira, M. I. (2005). Food poisoning by clenbuterol in Portugal. *Food Additives and Contaminants*, 22(6), 563-566.
- Bedale, W. A. (2019). Veterinary drug residues in food of animal origins. In: *Chemical hazards in foods of animal origin*. Eds: Smulders, F. J. M., Rietjens, I. M. C. M., Rose, M. D. Wageningen Academic Publishers. pp: 51-79.
- Berendsen, B., Stolker, L., de Jong, J., Nielen, M., Tserendorj, E., Sodnomdarjaa, R., Cannavan, A., Elliott, C. (2010). Evidence of natural occurrence of the banned antibiotic chloramphenicol in herbs and grass. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 397(5), 1955-1963.
- Beyene, T. (2016). Veterinary drug residues in food-animal products: its risk factors and potential effects on public health. *Journal of Veterinary Science & Technology*, 7(1), 1-7.
- Brown, T.A. (2002) *Mutation, Repair and Recombination*. In: *Genomes*. Garland Science, p: 1-76, Manchester, UK.
- Cao, C., Liu, Y., Zhang, G., Dong, J., Xu, N., Zhou, S., Yang, Yi., Quihong, Y., Ai, X. (2021). Temperature-dependent residue depletion regularities of Tiamulin in Nile tilapia (*Oreochromis niloticus*) following Multiple oral administrations. *Frontiers in Veterinary Science*, 8, 477.
- Capra, P., Leporati, M., Nebbia, C., Gatto, S., Attucci, A., Barbarino, G., Vincenti, M. (2019). Effects of truck transportation and slaughtering on the occurrence of prednisolone and its metabolites in cow urine, liver, and adrenal glands. *BMC Veterinary Research*, 15(1), 1-10.
- Casewell, M., Friis, C., Marco, E., McMullin, P., Phillips, I. (2003). The European ban on growth-promoting antibiotics and emerging consequences for human and animal health. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*, 52(2), 159-161.
- Chalmers, G., Cormier, A. C., Nadeau, M., Côté, G., Reid-Smith, R. J., Boerlin, P. (2017). Determinants of virulence and of resistance to ceftiofur, gentamicin, and spectinomycin in clinical *Escherichia coli* from broiler chickens in Québec, Canada. *Veterinary Microbiology*, 203, 149-157.
- Chang, S. H., Lai, Y. H., Huang, C. N., Peng, G. J., Liao, C. D., Kao, Y. M., Tseng, S. Y., Wang, D. Y. (2019). Multi-residue analysis using liquid chromatography tandem mass spectrometry for detection of 20 coccidiostats in poultry, livestock, and aquatic tissues. *Journal of Food and Drug Analysis*, 27(3), 703-716.
- Cioli, D., Pica-Mattoccia, L., Basso, A., Guidi, A. (2014). Schistosomiasis control: praziquantel forever?. *Molecular and Biochemical Parasitology*, 195(1), 23-29.
- Clarke, L., Fodey, T. L., Crooks, S. R., Moloney, M., O'Mahony, J., Delahaut, P., O'Kennedy, R., Danaher, M. (2014). A review of coccidiostats and the analysis of their residues in meat and other food. *Meat Science*, 97(3), 358-374.
- Commission Decision. (1997). Fixing the levels and frequencies of sampling provided for by Council Directive 96/23/EC for the monitoring of certain substances and residues thereof in certain animal products. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997D0747&from=EN>, Erişim: 22 Haziran 2021.
- Consolidated text. (2021). Commission Regulation (EU) No 37/2010 of 22 December 2009 on pharmacologically active substances and their classification regarding maximum residue limits

- in foodstuffs of animal origin. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010R0037-20210506>, Erişim: 21 Haziran 2021.
- Courtheyn, D., Le Bizec, B., Brambilla, G., De Brabander, H. F., Cobbaert, E., Van de Wiele, M., Vercammen, J., De Wasch, K. (2002). Recent developments in the use and abuse of growth promoters. *Analytica Chimica Acta*, 473(1-2), 71-82.
- Cramer, G. M., Ford, R. A., Hall, R. L. (1976). Estimation of toxic hazard-a decision tree approach. *Food and Cosmetics Toxicology*, 16(3), 255-276.
- Çavaş, T., Ergene-Gözükara, S. (2005). Genotoxicity evaluation of metronidazole using the piscine micronucleus test by acridine orange fluorescent staining. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 19(1), 107-111.
- Çelik, A., Aras Ateş, N. (2006). The frequency of sister chromatid exchanges in cultured human peripheral blood lymphocyte treated with metronidazole in vitro. *Drug and Chemical Toxicology*, 29(1), 85-94.
- Dadgostar, P. (2019). Antimicrobial resistance: implications and costs. *Infection and Drug Resistance*, 12, 3903.
- Daeseleire, E., Van Pamel, E., Van Poucke, C., Croubels, S. (2017). Veterinary Drug Residues in Foods. In: *Chemical Contaminants and Residues in Food*. Eds: Schrenk, D., Cartus, A. Woodhead Publishing, pp: 118-155.
- De Vito, V. (2015). Non-steroidal anti-inflammatory drugs in food producing animals. *American Journal of Animal and Veterinary Sciences*, 10(2), 85.
- Demain, A. L., Elander, R. P. (1999). The β -lactam antibiotics: past, present, and future. *Antonie Van Leeuwenhoek*, 75(1), 5-19.
- Dodd, M. C., Stillman, W. B., Roys, M., Crosby, C. (1944). The in vitro bacteriostatic action of some simple furan derivatives. *Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*, 82(1), 11-18.
- Domalaon, R., Idowu, T., Zhanel, G. G., Schweizer, F. (2018). Antibiotic hybrids: the next generation of agents and adjuvants against Gram-negative pathogens?. *Clinical Microbiology Reviews*, 31(2), e00077-17.
- Dong, Y., Xia, X., Wang, X., Ding, S., Li, X., Zhang, S., Jiang, H., Liu, J., Li, J., Feng, Z., Ye, N., Zhou, M., Shen, J. (2011). Validation of an ultra-performance liquid chromatography-tandem mass spectrometry method for determination of ractopamine: Application to residue depletion study in swine. *Food Chemistry*, 127(1), 327-332.
- Downey, A., Jackson, C., Harun, N., Cooper, A. (2012). Toxic epidermal necrolysis: review of pathogenesis and management. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 66(6), 995-1003.
- EFSA. (2012). Scientific Opinion on Exploring options for providing advice about possible human health risks based on the concept of Threshold of Toxicological Concern (TTC). *EFSA Journal*, 10(7), 275.
- EFSA. (2013). Guidance on methodological principles and scientific methods to be taken into account when establishing Reference Points for Action (RPAs) for non-allowed pharmacologically active substances present in food of animal origin. *EFSA Journal*, 11(4), 3195.
- EFSA. (2018). Update: methodological principles and scientific methods to be taken into account when establishing Reference Points for Action (RPAs) for non-allowed pharmacologically active substances present in food of animal origin. *EFSA Journal*, 16(7), 5332.
- El-Kholy, H., Kempainen, B. W. (2005). Levamisole residues in chicken tissues and eggs. *Poultry Science*, 84(1), 9-13.
- Ellerbrock, R. E., Curcio, B. R., Zhong, L., Honoroto, J., Wilkins, P., Lima, F. S., Giguere, S., Canisso, I. F. (2020). Pharmacokinetics of intravenous and oral administration of enrofloxacin to the late-term pregnant and non-pregnant mares. *Equine Veterinary Journal*, 52(3), 464-470.
- EMA. (2018). European Medicines Agency-Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 European countries in 2018. https://www.ema.europa.eu/en/documents/report/sales-veterinary-antimicrobial-agents-31-european-countries-2018-trends-2010-2018-tenth-esvac-report_en.

- pdf, Erişim: 16 Haziran 2021.
- EMEA. (2000). EMEA/MRL/723/99-FINAL: Committee for veterinary medicinal products. Clenbuterol. Summary report (2). http://www.ema.europa.eu/docs/en_GB/document_library/Maximum_Residue_Limits_-_Report/2009/11/WC500012570.pdf, Erişim: 12 Haziran 2021.
- EPA. (1993). Reference Dose (RfD): Description and Use in Health Risk Assessments- Background Document 1A, <https://www.epa.gov/iris/reference-dose-rfd-description-and-use-health-risk-assessments>, Erişim: 14 Haziran 2021.
- European Commission. (2003). Hormones in meat. https://ec.europa.eu/food/safety/chemical-safety/hormones-meat_en, Erişim: 14 Haziran 2021.
- European Council Directive. (1981). Council Directive 81/602/EEC of 31 July 1981 concerning the prohibition of certain substances having a hormonal action and of any substances having a thyrostatic action. Official Journal of the European Union, L 222.
- European Council Directive. (1985). 85/358/EEC of 16 July 1985 supplementing Directive 81/602/EEC concerning the prohibition of certain substances having a hormonal action and of any substances having a thyrostatic action. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31985L0358&from=en>, Erişim: 15 Haziran 2021.
- European Council Directive. (1996). Council Directive 96/22/EC of 29 April 1996 concerning the prohibition on the use in stockfarming of certain substances having a hormonal or thyrostatic action and of β -agonists, and repealing Directives 81/602/EEC, 88/146/EEC and 88/299/EEC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0022&from=en>, Erişim: 15 Haziran 2021.
- European Council Directive. (1999) Amending annexes I to IV to council regulation 2377/90 laying down a community procedure for the establishment of maximum residue limits of veterinary medicinal products in foodstuffs of animal origin. Official Journal of the European Communities, L60, 508/1999/EC, 16-52.
- FAO. (2004). Technical workshop on residues of veterinary drugs without ADI/MRL. <http://www.fao.org/3/y5723e/y5723e00.htm#Contents>, Erişim: 22 Haziran 2021.
- FDA. (2011). https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/report/downloadreportbyfilename?filename=List%20of%20Veterinary%20Drugs%20Banned%20for%20Use%20for%20Food%20Animals_Beijing_China%20-%20Peoples%20Republic%20of_3-11-2011.pdf, Erişim: 16 Haziran 2021.
- FDA. (2019). <https://www.fda.gov/media/144427/download>, Erişim: 16 Haziran 2021.
- Fields, K. H., Therrien, D. A., Halstrom, D., Haggard, J., Clayton, P. (2018). International beef trade: A value proposition. *Animal Frontiers*, 8(3), 16-22.
- Genelge. (2013). 2013 tarih ve 9 sayılı Tarım ve Orman Bakanlığı Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerde Kalıntı İzleme Genelgesi. <https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Genelgeler/gkgm/HayvanUrunKalintiIzleme.pdf>, Erişim: 22 Haziran 2021.
- Haftu, M. G., Meresa, D., Kebede, E., Hadush, B. (2020). Review on anthelmintic resistances and its detection method on gastrointestinal nematodes of small ruminants. *Journal of Animal Science and Veterinary Medicine*, 5(2), 30-36.
- Hancock, R. E. (1997). Peptide antibiotics. *The Lancet*, 349(9049), 418-422.
- Health Canada. (2021). <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/drugs-health-products/veterinary-drugs/factsheets-faq/hormonal-growth-promoters.html>, Erişim: 14 Haziran 2021.
- Ismail, M., El-Kattan, Y.A. (2007) Comparative pharmacokinetics of marbofloxacin in healthy and *Mannheimia haemolytica* infected calves. *Research in Veterinary Science*, 82, 398-404.
- Kaaks, R. (2005, June). Nutrition, insulin, IGF-1 metabolism and cancer risk: a summary of epidemiological evidence. In *Novartis Found Symposium*, 262, pp. 247-260.
- Kanny, G., Puygrenier, J., Beaudoin, E., Moneret-Vautrin, D. A. (1994). Alimentary anaphylactic shock: implication of penicillin residues. *Allergie et Immunologie*, 26(5), 181-183.
- Kebede, A., Roba, M. (2021). Review On Antibiotics Residue In Beef: Its Risk Factors and Public Health Impacts. *International Journal of Veterinary Health Science & Research*, 9(1), 260-265.

- Kelesidis, T., Falagas, M. E. (2015). The safety of polymyxin antibiotics. *Expert Opinion on Drug Safety*, 14(11), 1687-1701.
- Khan, D. A., Solensky, R. (2010). Drug allergy. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 125(2), S126-S137.
- Kiebooms, J. A., Wauters, J., Vanden Bussche, J., Houf, K., De Vos, P., Van Trappen, S., Cleenwerck, I., Vanhaecke, L. (2014). Thiouracil-forming bacteria identified and characterized upon porcine in vitro digestion of Brassicaceae feed. *Applied and Environmental Microbiology*, 80(23), 7433-7442.
- Kissell, L.W., Leavens, T.L., Baynes, R.E., Riviere, J.E., Smith, G.W. (2015). Comparison of pharmacokinetics and milk elimination of flunixin in healthy cows and cows with mastitis. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 246(1), 118-125.
- Kuzukiran, O., Firat, M., Şimşek, İ., Yurdakök-Dikmen, B., Filazi, A. (2019). Veteriner İlaçları ve Pestisit Kalıntı Mevzuatı ile Maksimum Kalıntı Limitlerinin Belirlenmesi. *Türk Farmakope Dergisi*, 4(3), 115-128.
- Le Bizec, B., Bichon, E., Deceuninck, Y., Prevost, S., Monteau, F., Antignac, J.P., Dervilly-Pinel, G., (2011). Toward a criterion for suspect thiouracil administration in animal husbandry. *Food Additives & Contaminants: Part A* 28, 840e847.
- Lee, H. S., Kim, N. Y., Song, Y., Oh, G. Y., Jung, D. W., Jeong, D. H., Kang, H. S., Oh, H. S., Park, Y., Hong, J. S., Koo, Y. E. (2019). Assessment of human estrogen receptor agonistic/antagonistic effects of veterinary drugs used for livestock and farmed fish by OECD in vitro stably transfected transcriptional activation assays. *Toxicology in Vitro*, 58, 256-263.
- Lippi, I., Bonelli, F., Meucci, V., Vitale, V., Sgorbini, M. (2019). Estimation of glomerular filtration rate by plasma clearance of iohexol in healthy horses of various ages. *Journal of Veterinary Internal Medicine*, 33(6), 2765-2769.
- Lust, E. B., Barthold, C., Malesker, M. A., Wichman, T. O. (2011). Human health hazards of veterinary medications: information for emergency departments. *The Journal of Emergency Medicine*, 40(2), 198-207.
- Macy, E., Contreras, R. (2014). Health care use and serious infection prevalence associated with penicillin "allergy" in hospitalized patients: a cohort study. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 133(3), 790-796.
- Manyi-Loh, C., Mamphweli, S., Meyer, E., Okoh, A. (2018). Antibiotic use in agriculture and its consequential resistance in environmental sources: potential public health implications. *Molecules*, 23(4), 795.
- Martinez-Frias, M. L., Cereijo, A., Rodriguez-Pinilla, E., Urioste, M. (1992). Methimazole in animal feed and congenital aplasia cutis. *Lancet (British edition)*, 339(8795), 742-743.
- Martínez-Navarro J. (1990). Food poisoning related to consumption of illicit β -agonist in liver. *Lancet*. 336:1311.
- McKellar, A. Q., Gokbulut, C. (2012). Pharmacokinetic features of the antiparasitic macrocyclic lactones. *Current Pharmaceutical Biotechnology*, 13(6), 888-911.
- McWilliam, S. J., Antoine, D. J., Smyth, R. L., Pirmohamed, M. (2017). Aminoglycoside-induced nephrotoxicity in children. *Pediatric Nephrology*, 32(11), 2015-2025.
- Meyer, H. H. (2001). Biochemistry and physiology of anabolic hormones used for improvement of meat production. *Apmis*, 109(103), 336-344.
- Mingeot-Leclercq, M. P., Glupczynski, Y., Tulkens, P. M. (1999). Aminoglycosides: activity and resistance. *Antimicrobial Agents and Chemotherapy*, 43(4), 727-737.
- Ministry of Agriculture. (2005). *New manual of fish drugs*. Beijing, China Agriculture Press, 317.
- Mooney, L., Good, B., Hanrahan, J. P., Mulcahy, G., De Waal, T. (2009). The comparative efficacy of four anthelmintics against a natural acquired *Fasciola hepatica* infection in hill sheep flock in the west of Ireland. *Veterinary Parasitology*, 164(2-4), 201-205.
- Moreno, L., Lanusse, C. (2017). Specific veterinary drug residues of concern in meat production. In: *New aspects of meat quality*. Ed: Purslow, P.P., Woodhead Publishing, pp. 605-627.

- Mzyk, D. A., Gehring, R., Tell, L. A., Vickroy, T. W., Riviere, J. E., Ragan, G., Smith, G. W. (2017). Considerations for extralabel drug use in calves. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 250(11), 1275-1282.
- Nachman, K. E., Smith, T. J. (2015). Hormone use in food animal production: assessing potential dietary exposures and breast cancer risk. *Current Environmental Health Reports*, 2(1), 1-14.
- NAMI. (2021). North American Meat Institute. <https://www.meatinstitute.org/index.php? ht=a/GetDocumentAction/i/93369>, Erişim: 22 Haziran 2021.
- Neu, D. W., Guidry, T. J., Gillion, A. R., Pattanaik, D. N. (2021). Impact of Beta-Lactam Allergies on Selection of Antimicrobials in an Inpatient Setting Among Veteran Population. *Military Medicine*.
- Novilla, M. N. (2018). Ionophores. In: *Veterinary Toxicology*. Ed: Gupta, R., Academic Press, pp: 1073-1092.
- Okocha, R. C., Olatoye, I. O., Adedeji, O. B. (2018). Food safety impacts of antimicrobial use and their residues in aquaculture. *Public Health Reviews*, 39(1), 1-22.
- Oliphant, C. M., Green, G. (2002). Quinolones: a comprehensive review. *American Family Physician*, 65(3), 455.
- Park, Y., Park, J., Lee, H. S. (2021). Endocrine disrupting potential of veterinary drugs by in vitro stably transfected human androgen receptor transcriptional activation assays. *Environmental Pollution*, 286, 117201.
- Parliament UK. (1969). <https://publications.parliament.uk/pa/ld199798/ldselect/ldsctech/081vii/st0706.htm>, Erişim 17 Haziran 2021.
- Pastor-Navarro, N., Maquieira, Á., Puchades, R. (2009). Review on immunoanalytical determination of tetracycline and sulfonamide residues in edible products. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 395(4), 907-920.
- Pérez-Rodríguez, M., Pellerano, R. G., Pezza, L., Pezza, H. R. (2018). An overview of the main foodstuff sample preparation technologies for tetracycline residue determination. *Talanta*, 182, 1-21.
- Raison-Peyron, N., Messaad, D., Bousquet, J., Demoly, P. (2001). Anaphylaxis to beef in penicillin-allergic patient. *Allergy*, 56(8), 796-797.
- Rasmussen, B. B., Brøsen, K. (1996). Determination of urinary metabolites of caffeine for the assessment of cytochrome P4501A2, xanthine oxidase, and N-acetyltransferase activity in humans. *Therapeutic Drug Monitoring*, 18(3), 254-262.
- Regulation EU. (1990). Commission Regulation No 2377/90 of 26 June 1990 laying down a Community procedure for the establishment of maximum residue limits of veterinary medicinal products in foodstuffs of animal origin, *Official Journal of the European Union*, L 224.
- Regulation EU. (2009). Commission Regulation (EC) No 124/2009 of 10 February 2009 setting maximum levels for the presence of coccidiostats or histomonostats in food resulting from the unavoidable carry-over of these substances in non-target feed. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0124&from=EN>, Erişim: 18 Haziran 2021.
- Regulation EU. (2010). Commission Regulation No 37/2010 of 22 December 2009 on pharmacologically active substances and their classification regarding maximum residue limits in foodstuffs of animal origin and several amendments. *Official Journal of the European Union* L 15.
- Regulation EU. (2016). Commission Implementing Regulation (EU) 2016/2074 of 25 November 2016 amending Regulation (EU) No 37/2010 as regards the substance aluminium salicylate, basic. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32016R2074>, Erişim: 18 Haziran 2021.
- Regulation EU. (2017). Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on official controls and other official activities performed to ensure the application of food and feed law, rules on animal health and welfare, plant health and plant protection products. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02017R0625-20191214>, Erişim: 20 Haziran 2021.

- Resmi Gazete. (2011). 17 Aralık 2011 tarih ve 28145 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünlerde Belirli Maddeler il Bunların Kalıntılarının İzlenmesi için Alınacak Önlemlere Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111217-4.htm>, Erişim: 22 Haziran 2021.
- Roberts, M. C. (2004). Resistance to macrolide, lincosamide, streptogramin, ketolide, and oxazolidinone antibiotics. *Molecular Biotechnology*, 28(1), 47-62.
- Ryan, E. T. (2018). Antiparasitic agents. In: *Principles and Practice of Pediatric Infectious Diseases*. Eds: Long, S. S., Prober, C. G., Fischer, M., Elsevier, pp:1567-1587.
- Saltmarsh, M. (2013). Food Safety: Pesticides. In: *Encyclopedia of Human Nutrition (Third Edition)*. Ed: Benjamin Caballero, Academic Press, pp: 347-352.
- Samsonova, J. V., Cannavan, A., Elliott, C. T. (2012). A critical review of screening methods for the detection of chloramphenicol, thiamphenicol, and florfenicol residues in foodstuffs. *Critical Reviews in Analytical Chemistry*, 42(1), 50-78.
- Segato, G., Benetti, C., Angeletti, R., Montesissa, C., Biancotto, G. (2011). Doxycycline and sulfadimethoxine transfer from cross-contaminated feed to chicken tissues. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 28(7), 860-868.
- Sharma, N., Bhalla, A., Varma, S., Jain, S., Singh, S. (2005). Toxicity of maduramicin. *Emergency Medicine Journal*, 22(12), 880-882.
- Shibany, K. A., Pratt, S. L., Aldurdunji, M., Totemeyer, S., Paine, S. W. (2020). Prediction of pharmacokinetic clearance and potential Drug-Drug interactions for omeprazole in the horse using in vitro systems. *Xenobiotica*, 50(10), 1220-1227.
- Siljanoski, A., Ciglarič, R., Pezdir, T., Lainšček, P. R., Dolenc, J., Starič, J., Šinigoj-Gačnik, K. (2018). Detection of tetracycline and other antimicrobial residues in milk from cows with clinical mastitis treated by combination therapy. *Journal of Dairy Research*, 85(3), 321-326.
- Singh, G., Correa, R. (2021). Methimazole. In: *StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK545223>, Erişim: 12 Haziran 2021.
- Spížek, J., Řezanka, T. (2017). Lincosamides: Chemical structure, biosynthesis, mechanism of action, resistance, and applications. *Biochemical Pharmacology*, 133, 20-28.
- Stackhouse-Lawson, K. R., Tucker, C. B., Calvo-Lorenzo, M. S., Mitloehner, F. M. (2015). Effects of growth-promoting technology on feedlot cattle behavior in the 21 days before slaughter. *Applied Animal Behaviour Science*, 162, 1-8.
- Suarez-Torres, J. D., Orozco, C. A., Ciangherotti, C. E. (2021). The numerical probability of carcinogenicity to humans of some antimicrobials: Nitro-monoaromatics (including 5-nitrofurans and 5-nitroimidazoles), quinoxaline-1, 4-dioxides (including carbadox), and chloramphenicol. *Toxicology in Vitro*, 75, 105172.
- Sundlof, S. F., Cooper, J. (1996). Human health risks associated with drug residues in animal-derived foods.
- Tebliğ. (2003). Gıda Değeri Olan Hayvanlara Uygulanması Yasaklanan ve Belli Şartlara Bağlı Hormon ve Benzeri Maddeler Hakkında Tebliğ (Tebliğ No: 2003/18). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030619.htm#5>, Erişim: 18 Haziran 2021.
- The Japan Food Chemical Research Foundation. (2006). Positive list system for agricultural chemical residues in foods. <http://www.ffcr.or.jp/zaidan/FFCRHOME.nsf/pages/MRLs-p>, Erişim: 17 Haziran 2021.
- Thompson, L. A., Darwish, W. S. (2019). Environmental chemical contaminants in food: review of a global problem. *Journal of Toxicology*, 2019.
- Viviani, P., Lifschitz, A. L., García, J. P., Maté, M. L., Quiroga, M. A., Lanusse, C. E., Virkel, G. L. (2017). Assessment of liver slices for research on metabolic drug-drug interactions in cattle. *Xenobiotica*, 47(11), 933-942.
- Welsh, C. E., Parkin, T. D. H., Marshall, J. F. (2017). Use of large-scale veterinary data for the investigation of antimicrobial prescribing practices in equine medicine. *Equine Veterinary Journal*, 49(4), 425-432.

- Witkamp, R. F., Lohuis, J. A. C. M., Nijmeijer, S. M., Kolker, H. J., Noordhoek, J., Van Miert, A. S. J. P. A. M. (1991). Species- and sex-related differences in the plasma clearance and metabolite formation of antipyrine. A comparative study in four animal species: cattle, goat, rat and rabbit. *Xenobiotica*, 21(11), 1483-1492.
- Wongtavatchai, J., McLean, L.G., Ramos, F., Arnold, D. (2004). WHO Food Additives series 53: Chloramphenicol. JECFA (WHO: Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives), IPCS (International Programme on Chemical Safety) INCHEM, pp: 7-85.
- Yadav, P., Singh, R. (2011). A review on anthelmintic drugs and their future scope. *International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*, 3(3), 17-21.
- Yan, H., Xu, D., Meng, H., Shi, L., Li, L. (2015). Food poisoning by clenbuterol in China. *Quality Assurance and Safety of Crops & Foods*, 27-35.
- Yang, F., Yang, F., Wang, G., Kong, T., Wang, H., Zhang, C. (2020). Effects of water temperature on tissue depletion of florfenicol and its metabolite florfenicol amine in crucian carp (*Carassius auratus gibelio*) following multiple oral doses. *Aquaculture*, 515, 734542.
- Zen, Z., Yang, F., Wang, L. (2017). Veterinary drug residues in china. In: *Food safety in China*. Ed: Jen, J. J. S., Chen, J., John Wiley & Sons, pp: 219-221.
- Zeng, Z., Yang, F., Wang, L. (2017). Veterinary Drug Residues in China. *Food Safety in China: Science, Technology, Management and Regulation*, 219-235.
- Zinedine, A., Soriano, J. M., Molto, J. C., Manes, J. (2007). Review on the toxicity, occurrence, metabolism, detoxification, regulations and intake of zearalenone: an oestrogenic mycotoxin. *Food and Chemical Toxicology*, 45(1), 1-18.
- Zou, J., Chen, Q., Tang, S., Jin, X., Chen, K., Zhang, T., Xiao, X. (2009). Olaquinox-induced genotoxicity and oxidative DNA damage in human hepatoma G2 (HepG2) cells. *Mutation Research/Genetic Toxicology and Environmental Mutagenesis*, 676(1-2), 27-33.
- Zur, G., Gurevich, B., Elad, D. (2016). Prior antimicrobial use as a risk factor for resistance in selected *Staphylococcus pseudintermedius* isolates from the skin and ears of dogs. *Veterinary Dermatology*, 27(6), 468-e125.

Bölüm 15

Gıdalarda Bulunan Nanomateryaller

Oğuzhan Yavuz, Özge Marangoz

1.1. GİRİŞ

Nano, Yunanca bir kelime olan ‘*nanos*’ yani ‘*cüce*’ kelimesinden köken almaktadır. Nanometre (nm), metrenin milyarda biridir. Nanomateryaller 1-100 nm boyutundaki parçacıkları ifade eder ve nanoteknoloji bu çok küçük maddelerin bilimi olarak tanımlanabilir. Nanoteknoloji, son yıllarda sanayi, elektronik, tekstil, sağlık, gıda gibi birçok disiplinde sağladığı avantajlarla köklü değişikliklere neden olan ilgi çekici bir araştırma ve geliştirme alanıdır (Chaud ve ark., 2021; Marangoz ve Yavuz, 2020).

Nanomateryaller genelde sentez yoluyla elde edilirler ve kimyasal, fiziksel, mekanik, biyolojik metotlar kullanılarak iki ana prensiple sentezlenirler. Bunlardan biri yukarıdan aşağıya (top-down) sentez yöntemi olup, bu yöntemde büyük moleküllerin boyutu nano ölçeğe küçültülmektedir. Diğer sentez yöntemi ise aşağıdan yukarıya (bottom-up) yaklaşımıdır ve bu yöntemde küçük moleküller veya atomlar nano malzemeler üretmek için birleştirilmektedir. Sentezlenmelerinin yanı sıra nanomateryaller doğada doğal olarak da bulunurlar. Örneğin, süttten elde edilen kazein 300-400 nm boyutlarda iken, meyvelerdeki pektin 100-400 nm boyutunda polimer zincirlere sahiptir (Chaudhary, Fatima ve Kumar, 2020). Bir fikir vermesi açısından nanomateryallerin boyutlarının çeşitli maddelerle karşılaştırılması Şekil 15.1.’de gösterilmiştir.

Nanoteknoloji ile ilgili ilk çalışmaların Amerikalı Nobel Fizik ödülü sahibi Richard Feynman tarafından 1950’lerin sonunda başlatıldığı kabul edilmektedir. Feynman, nano-mühendislik sayesinde biyolojik sisteme benzer yeni malzemeler elde edilebileceğini belirtmiştir (Ochekpe, Olorunfemi ve Ngwuluka, 2009). Nanoteknoloji ifadesi ise ilk defa 1974 yılında Norio Taniguchi tarafından kullanılmıştır. Daha sonra 1981 yılında bulunan ve 2000 kez büyütme sağlayarak yüzeylerin atomik boyutlarda görüntülenmesine olanak veren *taramalı tünelleme mikroskopunun* kullanıma girmesiyle, nanoteknoloji alanında çığır açılmıştır (Sayiner ve Çomoğlu, 2016). *Atomik kuvvet mikroskopunun* 1986 yılında keşfedilmesi nanoteknolojide önemli bir diğer aşama olmuş ve 1989’da D. Eigler ve E. Schweizer tarafından nikel bir yüzeyde bir nokta işaretinin kapladığı alana 350 milyon kez sığabilecek boyutta IBM logosunun yazılması büyük ses getirmiştir (Nikalje, 2015).

KAYNAKLAR

- Ameta, S. K., Rai, A. K., Hiran, D., Ameta, R., Ameta, S. C. (2020). Use of nanomaterials in food science. *Biogenic Nano-Particles and their Use in Agro-ecosystems*, 457-488.
- Askri, D., Ouni, S., Galai, S., Chovelon, B., Arnaud, J., Sturm, N., Lehmann, S.G., Sakly, M., Amara, S., Sève, M. (2019). Nanoparticles in foods? A multiscale physiopathological investigation of iron oxide nanoparticle effects on rats after an acute oral exposure: Trace element biodistribution and cognitive capacities. *Food and Chemical Toxicology*, 127, 173-181.
- Baranowska-Wójcik, E., Szwajgier, D., Oleszczuk, P., Winiarska-Mieczan, A. (2020). Effects of titanium dioxide nanoparticles exposure on human health—A review. *Biological trace element research*, 193(1), 118-129.
- Berardinelli, A., Parisi, F. (2020). TiO₂ in the food industry and cosmetics. In: *Titanium Dioxide (TiO₂) and Its Applications*, Eds: Korotcenkov, G., Elsevier, pp:354-361.
- Bourbon, A.I.J.S.L. (2016). Development of nanohydrogels as a vehicle for the release of bioactive compounds in food matrices. University of Minho, Department of Chemical and Biological Engineering, Braga, Portekiz.
- Bouwmeester, H., Brandhoff, P., Marvin, H. J.P, Weigel, S., Peters, R. J.B. (2014). State of the safety assessment and current use of nanomaterials in food and food production. *Trends in food science & technology*, 40(2), 200-210.
- Bowman, M.D., Ludlow, K. (2017). Ensuring Food Safety: General Principles for Safeguarding What You Eat Including the Role of Food Labels. In: *Emerging Nanotechnologies in Food*, Eds: Busquets, R., Elsevier, pp: 175-189
- Bulcao, R. P., de Freitas, F. A., Dalleggrave, E., Venturini, C. G., Baierle, M., Durgante, J., Sauer, E., Cassini, C., Cerski, C.T., Zielinsky, P., Salvador, M., Pohlman, A.R, Guterres, S.S, Garcia, S. C. (2014). *In vivo* toxicological evaluation of polymeric nanocapsules after intradermal administration. *Eur J Pharm Biopharm*, 86(2), 167-177.
- Bulcao, R. P., Freitas, F. A., Venturini, C. G., Dalleggrave, E., Durgante, J., Goethel, G., Cerski, C.T, Zielinsky, P., Pohlmann, A.R., Guterres, S.S., Garcia, S. C. (2013). Acute and subchronic toxicity evaluation of poly(epsilon-caprolactone) lipid-core nanocapsules in rats. *Toxicol Sci*, 132(1), 162-176.
- Calipinar, H., Ulas, D. Development of nanotechnology in the world and nanotechnology standards in Turkey. *Procedia Computer Science*, 158, 1011-1018.
- Chakraborty, A., Roy, T., Mondal, S. (2016). Development of DNA Nanotechnology and Uses in Molecular Medicine and Biology. *Insights in Biomed*, 1(2), 1-10.
- Chander, S., Kulkarni, G. T., Dhiman, N., Kharkwal, H. (2021). Protein-Based Nanohydrogels for Bioactive Delivery. *Front Chem*, 430.
- Chaud, M., Souto, E. B., Zielinska, A., Severino, P., Batain, F., Oliveira-Junior, J., Alves, T. (2021). Nanopesticides in Agriculture: Benefits and Challenge in Agricultural Productivity, Toxicological Risks to Human Health and Environment. *Toxics*, 9(6), 131.
- Chaudhary, P., Fatima, F., Kumar, A. (2020). Relevance of nanomaterials in food packaging and its advanced future prospects. *Journal of inorganic and organometallic polymers and materials*, 30(12), 5180-5192.
- Chaudhry, Q., Castle, L. (2011). Food applications of nanotechnologies: an overview of opportunities and challenges for developing countries. *Trends in food science & technology*, 22(11), 595-603.
- Chen, Z., Han, S., Zhou, S., Feng, H., Liu, Y., Jia, G. (2020). Review of health safety aspects of titanium dioxide nanoparticles in food application. *NanoImpact*, 18, 100224.
- da Silva Santos, V., Ribeiro, A. P.B, Santana, M. H.A. (2019). Solid lipid nanoparticles as carriers for lipophilic compounds for applications in foods. *Food Res Int*, 122, 610-626.
- Dasgupta, N., Ranjan, S. (2018). Nano-food toxicity and regulations. In: *An introduction to food grade nanoemulsions*, Eds: Dasgupta, N., Ranjan, S., Springer, pp: 151-179.
- dos Santos, P. P., Flóres, S. H., de Oliveira Rios, A., Chisté, R. C. (2016). Biodegradable polymers as wall materials to the synthesis of bioactive compound nanocapsules. *Trends in Food Science & Technology*, 53, 23-33.

- EFSA. (2015a). Opinion on the re-evaluation of iron oxides and hydroxides (E 172) as food additives. EFSA Panel on Food Additives and Nutrient Sources added to Food (ANS). EFSA Journal, 13(12), 4317.
- EFSA. (2015b) Regulatory aspects of nanotechnology in the agri/feed/food sector in EU and non-EU countries. EFSA Panel on Food Additives and Nutrient Sources added to Food (ANS). Regulatory Toxicology and Pharmacology, 73(1), 463-476.
- EFSA. (2016) Scientific opinion on the reevaluation of gold (E 175) as a food additive. EFSA Panel on Food Additives and Nutrient Sources added to Food (ANS). EFSA Journal, 14 (1), 4362.
- EFSA (2022). Nanotechnology. European Food Safety Authority. Erişim: <https://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/nanotechnology>, Erişim tarihi: 14.06.2022.
- EUON (2022). Regulation. European Union Observatory of Nanomaterials. Erişim: <https://euon.echa.europa.eu/regulation>, Erişim tarihi: 14.06.2022.
- Freyre-Fonseca, V., Delgado-Buenrostro, N. L., Chirino, Y. I., Gutiérrez-López, G. F. (2015). Safety studies of metal oxide nanoparticles used in food industry. In: Food Nanoscience and Nanotechnology, Eds: Hernández-Sánchez, H., Gutiérrez-López, G.F., Springer, pp: 243-265.
- Fruijtjer-Pöllth, C. (2012). The toxicological mode of action and the safety of synthetic amorphous silica—A nanostructured material. Toxicology, 294(2-3), 61-79.
- Fruijtjer-Pöllth, C. (2016). The safety of nanostructured synthetic amorphous silica (SAS) as a food additive (E 551). Archives of toxicology, 90(12), 2885-2916.
- Gangadoo, S., Nguyen, H., Rajapaksha, P., Zreiqat, H., Latham, K., Cozzolino, D., Chapman, J., Truong, V. K. (2021). Inorganic nanoparticles as food additives and their influence on the human gut microbiota. Environmental Science: Nano, 8(6), 1500-1518.
- Giacomeli, R., Guerra Teixeira, F. E., Carvalho, F. B., Pacheco, C. O., Martins Parisotto, A. J., Funguetto Ribeiro, A. C., Gomes de Gomes, M., Haas, E.S. (2020). Curcumin-loaded poly(-caprolactone) lipid-core nanocapsules: Evaluation of fetal and maternal toxicity. Food Chem Toxicol, 144, 111625.
- Hernandez-Patlan, D., Solis-Cruz, B., Cano-Vega, M. A., Beyssac, E., Garrait, G., Hernandez-Velasco, X., Arellano-loperz, R., Tellez, G., Rivera-Rodriguez, G. R. (2018). Development of Chitosan and Alginate Nanocapsules to Increase the Solubility, Permeability and Stability of Curcumin. Journal of Pharmaceutical Innovation, 14(2), 132-140.
- Hwang, J.-S., Yu, J., Kim, H.-M., Oh, J.-M., Choi, S.-J. (2019). Food additive titanium dioxide and its fate in commercial foods. Nanomaterials, 9(8), 1175.
- Jafarizadeh-Malmiri, H., Sayyar, Z., Anarjan, N., Berenjian, A. (2019). Nano-additives for food industries. In: Nanobiotechnology in Food: Concepts, Applications and Perspectives, Eds: Jafarizadeh-Malmiri, H., Sayyar, Z., Anarjan, N., Berenjian, A. Springer, pp: 41-68.
- Kaur, K., Kaur, J., Kumar, R., Mehta, S. K. (2017). Formulation and physiochemical study of alpha-tocopherol based oil in water nanoemulsion stabilized with non toxic, biodegradable surfactant: Sodium stearoyl lactate. Ultrason Sonochem, 38, 570-578.
- Karthik, P., Dutta, S., Anandharamkrishnan, C. (2019). Nanoemulsions Preparation, Stability, and Application in Food. In: Food Nanotechnology, Eds: Anandharamkrishnan, C., Parthasarathi, S., CRC Press, pp: 155-186.
- Khezri, S., Kia, E., Seyedsaleh, M., Abedinzadeh, S., Dastras, M. (2016). Application of Nanotechnology in Food Industry and Related Health Concern Challenges. International Journal of Advanced Biotechnology and Research, 7(2), 1370-1382.
- Knudsen, K. B., Northeved, H., Kumar, P. E., Permin, A., Gjetting, T., Andresen, T. L., Larsen, S., Wegener, M.K., Lykkesfeldt, J., Jantzen, K., Loft, S., Moller, P., Roursgaard, M. (2015). *In vivo* toxicity of cationic micelles and liposomes. Nanomedicine, 11(2), 467-477.
- Laudisi, F., Stolfi, C., Monteleone, G. (2019). Impact of food additives on gut homeostasis. Nutrients, 11(10), 2334.
- Le Guével, X. (2017). Overview of Inorganic Nanoparticles for Food Science Applications. In: Nanotechnology in Agriculture and Food Science. Eds: Axelos, M.A.V., Van de Voorde, M., John Wiley & Sons, pp: 197-203.

- Maleki, G., Woltering, E. J., Mozafari, M. R. (2022). Applications of chitosan-based carrier as an encapsulating agent in food industry. *Trends in Food Science & Technology*, 120, 88-99.
- Marangoz, Ö., Yavuz, O. (2020). Nano-ilaç taşıma sistemleri ve toksikolojik değerlendirmeleri. *Türk Hijyen Biyol Derg.* 27(4), 509-526.
- Martirosyan, A., Schneider, Y.-J. (2014). Engineered nanomaterials in food: implications for food safety and consumer health. *International journal of environmental research and public health*, 11(6), 5720-5750.
- McClements, D. J. (2021). Advances in edible nanoemulsions: Digestion, bioavailability, and potential toxicity. *Prog Lipid Res*, 81, 101081.
- McClements, D. J., Xiao, H. (2017). Is nano safe in foods? Establishing the factors impacting the gastrointestinal fate and toxicity of organic and inorganic food-grade nanoparticles. *npj Science of Food*, 1(1), 1-13.
- Medina-Reyes, E. I., Rodríguez-Ibarra, C., Déciga-Alcaraz, A., Díaz-Urbina, D., Chirino, Y. I., Pedraza-Chaverri, J. (2020). Food additives containing nanoparticles induce gastrotoxicity, hepatotoxicity and alterations in animal behavior: the unknown role of oxidative stress. *Food and Chemical Toxicology*, 146, 111814.
- Momin, J. K., Jayakumar, C., Prajapati, J. B. (2013). Potential of nanotechnology in functional foods. *Emirates journal of food and agriculture*, 25(1), 10-19.
- Morris, V. J. (2010). Natural food nanostructures. In: *Nanotechnologies in food*, Eds: Chaudhry, O., Castle L., Watkins, R., Royal Society of Chemistry, Cambridge, pp: 50-68.
- Natrajan, D., Srinivasan, S., Sundar, K., Ravindran, A. (2015). Formulation of essential oil-loaded chitosan-alginate nanocapsules. *J Food Drug Anal*, 23(3), 560-568.
- Nikalje, A. P. (2015). Nanotechnology and its Applications in Medicine. *Medicinal Chemistry*, 5(2), 81-89.
- Ochekpe, N., Olorunfemi, P., Ngwuluka, N. (2009). Nanotechnology and Drug Delivery Part 1: Background and Applications. *Tropical Journal of Pharmaceutical Research*, 8(3), 265-274.
- Oluwatosisin, A. I. (2017). Quality and Safety of Nanofood. In: *Nanotechnology in Agriculture and Food Science*. Eds: Axelos, M.A.V., Van de Voorde, M., John Wiley & Sons, pp: 299-307.
- Popov, K., Filippov, A., Khurshudyan, S. (2010). Food nanotechnologies. *Russian Journal of General Chemistry*, 80(3), 630-642.
- Priyanka, P., Kumar, D., Yadav, A., Yadav, K. (2020) Nanobiotechnology and its Application in Agriculture and Food Production. In: *Nanotechnology for food, agriculture, and environment*, Eds: Thangadurai, D., Sangeetha, J., Prasad, R., Springer, pp: 105-124.
- Rahmati, M. A., Rashidzadeh, H., Hosseini, M. J., Sadighian, S., Kermanian, M. (2022). Self-assembled magnetic polymeric micelles for delivery of quercetin: Toxicity evaluation on isolated rat liver mitochondria. *J Biomater Sci Polym Ed*, 33(3), 279-298.
- Ranganathan, A., Hindupur, R., Vallikannan, B. (2016). Biocompatible lutein-polymer-lipid nanocapsules: Acute and subacute toxicity and bioavailability in mice. *Mater Sci Eng C Mater Biol Appl*, 69, 1318-1327.
- Roohinejad, S., Greiner, R. (2017). Nanotechnology in agriculture and food science. In: *Nanoscience: Relevance for Agriculture and the Food Sector*, Eds: Monique, A.V.A., Voorde de V.M., John Wiley & Sons, pp: 15-28
- Ropers, M.H., Terrisse, H., Mercier-Bonin, M., Humbert, B. (2017). Titanium dioxide as food additive. In: *Application of Titanium Dioxide*, Eds: editör: Janus, M., Intech Rijeka, pp: 6-16
- Ropers, M.H., Terrisse, H. (2017) Engineered Inorganic Nanoparticles in Food. In: *Nanotechnology in Agriculture and Food Science*. Eds: Axelos, M.A.V., Van de Voorde, M., John Wiley & Sons, pp: 69-81.
- Roursgaard, M., Knudsen, K. B., Northeved, H., Persson, M., Christensen, T., Kumar, P. E. K., Permin, A., Andresen, T.L., Gjetting T., Lykkesfeldt, J., Vesterdal, K.L., Loft, S., Moller, P. (2016). *In vitro* toxicity of cationic micelles and liposomes in cultured human hepatocyte (HepG2) and lung epithelial (A549) cell lines. *Toxicol In vitro*, 36, 164-171.
- Saleh, T. A. (2020). Nanomaterials: Classification, properties, and environmental toxicities. *Environmental Technology & Innovation*, 20, 101067.

- Sayiner Ö, Çomoğlu T. Nano taşıyıcı sistemlerde hedeflendirme. Ankara Ecz Fak Derg, 2016; 40(3): 62-79.
- Schappo, F. B., Ferreira Ribeiro, C. D., Farina, M., Nunes, I. L. (2021). The Toxicity of Oil Nanoparticles: A Review Focused on Food Science. Food Reviews International, 1-17.
- Sekhon, B. S. (2010). Food nanotechnology—an overview. Nanotechnology, science and applications, 3, 1-15.
- Sieg, H., Böhmert, L., Braeuning, A., Lampen, A. (2020). Nanomaterials in Foodstuffs. In: 21st Century Nanoscience—A Handbook: Nanopharmaceuticals, Nanomedicine, and Food Nanoscience, Eds: Sattler, K. D., CRC Press, pp:19.1-6
- Singh, T., Shukla, S., Kumar, P., Wahla, V., Bajpai, V. K., Rather, I. A. (2017). Application of nanotechnology in food science: perception and overview. Frontiers in microbiology, 8, 1501.
- Sungur, Ş., Kaya, P., Koroglu, M. (2020). Determination of titanium dioxide nanoparticles used in various foods. Food Additives & Contaminants: Part B, 13(4), 260-267.
- Thakur, R., Singh, S. (2018). Nanosilica Particles in Food: A Case of Synthetic Amorphous Silica. In: Nanomaterials: Biomedical, Environmental, and Engineering Applications, Eds: Kanchi, S., Ahmed, M.I.S., Hussain, M.C., John Wiley & Sons, pp:153-159.
- Tubesha, Z., Imam, M. U., Mahmud, R., Ismail, M. (2013). Study on the potential toxicity of a thymoquinone-rich fraction nanoemulsion in Sprague Dawley rats. Molecules, 18(7), 7460-7472.
- Tsuzuki, T. Commercial scale production of inorganic nanoparticles. Int. J. Nanotechnol, 6, 567-578.
- Tzankova, V., Gorinova, C., Kondeva-Burdina, M., Simeonova, R., Philipov, S., Konstantinov, S., Petrov, P., Galabov, D., Yoncheva, K. (2016). *In vitro* and *in vivo* toxicity evaluation of cationic PDMAEMA-PCL-PDMAEMA micelles as a carrier of curcumin. Food Chem Toxicol, 97, 1-10.
- van Kesteren, P. C.E, Cubadda, F., Bouwmeester, H., van Eijkeren, J. C.H, Dekkers, S., de Jong, W. H., Oomen, A. G. (2015). Novel insights into the risk assessment of the nanomaterial synthetic amorphous silica, additive E551, in food. Nanotoxicology, 9(4), 442-452.
- Voss, L., Hsiao, I.-L., Ebisch, M., Vidmar, J., Drejack, N., Böhmert, L., Stock, V., Braeuning, A., Loeschner, K., Laux, P., Thünemann, F.A., Lampen, A., Sieg, H. (2020). The presence of iron oxide nanoparticles in the food pigment E172. Food Chemistry, 327, 127000.
- Wang, H., Du, L.-J., Song, Z.-M., Chen, X.-X. (2013). Progress in the characterization and safety evaluation of engineered inorganic nanomaterials in food. Nanomedicine, 8(12), 2007-2025.
- Wang, M., Li, S., Chen, Z., Zhu, J., Hao, W., Jia, G., Chen, W., Zheng, Y., Weidong Q., Liu, Y. (2021). Safety assessment of nanoparticles in food: Current status and prospective. Nano Today, 39, 101169.
- Wang, Y., Chen, Z., Ba, T., Pu, J., Chen, T., Song, Y., Gu, Y., Qian, Q., Xu, Y., Xiang, K., Wang, H., Jia, G. (2013). Susceptibility of young and adult rats to the oral toxicity of titanium dioxide nanoparticles. Small, 9(9-10), 1742-1752.
- Wooster, T. J., Moore, S. C., Chen, W., Andrews, H., Addepalli, R., Seymour, R. B., Osborne, S. A. (2017). Biological fate of food nanoemulsions and the nutrients they carry— internalisation, transport and cytotoxicity of edible nanoemulsions in Caco-2 intestinal cells. RSC Advances, 7(64), 40053-40066.
- Yoon, H. J., Zhang, X., Kang, M. G., Kim, G. J., Shin, S. Y., Baek, S. H., Lee, B.N, Hong, S.J., Kim, J.T., Hong, K., Bae, H. (2018). Cytotoxicity Evaluation of Turmeric Extract Incorporated Oil-in-Water Nanoemulsion. Int J Mol Sci, 19(1), 280.
- You, C., Ning, L., Wu, H., Huang, C., Wang, F. (2021). A biocompatible and pH-responsive nanohydrogel based on cellulose nanocrystal for enhanced toxic reactive oxygen species generation. Carbohydr Polym, 258, 117685.
- Yu, H., Huang, Q. (2013). Investigation of the cytotoxicity of food-grade nanoemulsions in Caco-2 cell monolayers and HepG2 cells. Food Chem, 141(1), 29-33.
- Yurdakok-Dikmen, B., Birer, M., Uyar, R. (2022). Türkiye ve Dünyada Yasal Mevzuat ve Nanomateryallerin Sağlık Alanında Kullanımının Geleceği. In: Farmakoloji ve Toksikolojide Nanoteknoloji; Eds: Yavuz, O., Türkiye Klinikleri, s: 78-86.

Bölüm 16.

Gıdalardaki Endokrin Bozucu Bileşikler

Begüm Yurdakök Dikmen

16.1. GİRİŞ

Endokrin sistemi, vücuttaki hormonların salınımını ve seviyelerini düzenleyen ve kontrol eden iç salgı bezleri ağıdır. Hormonlar, vücudun metabolizma, sıvı dengesi, büyüme ve gelişme, üreme, uyku ve duygu durum gibi işlevleri yerine getirmesi için gerekli olan kimyasal habercileri içeren kompleks bir sistemi kapsar ve çok düşük konsantrasyonda etkilerini gösterirler. Karmaşık olan bu sistem içerisinde hormonal salınımı düzenleyen etkileşimler; çeşitli biyolojik ve fizyolojik faktörlere bağlıdır. Endokrin sistemde oluşabilecek dengesizlikler ise, metabolik sendrom, insülin direnci, diyabet ve obezite, reproduktif, immünolojik ve nörolojik sistemde bozukluklar, hipertansiyon gibi kardiyovasküler sistem bozuklukları ve belirli kanser türleri gibi günümüzde yaygın görülen hastalıklara neden olabilir. Bununla birlikte endokrin sistemde görülen bazı bozuklukların doğum kusurları ve öğrenme güçlüğüne neden olduğu gösterilmiştir (Wilson, 2001).

Endokrin aktif maddeler, endokrin sistemle etkileşime girebilen veya sistem üzerinde etkileri olan bileşiklerdir. Bu maddeler arasında bazıları doğal hormonları taklit ederek istenmeyen yanıtlara neden olurken; bazıları doğal hormonların etkilerini bloke edebilir; vücuttaki hormon seviyelerinin değişmesini tetikleyebilir veya doğal hormonları parçalayan metabolik süreçleri değiştirebilir. Endokrin sistem, endokrin aktif bileşiğin yapısal özellikleri, maruziyet dozu, maruziyet zamanı, oluşan etkinin türü ve vücudun durumu gibi faktörlere bağlı olarak bu uyarılara uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Endokrin sistemin bu yeteneği bazen adaptif yanıt veya “fizyolojik modülasyon” olarak adlandırılır. Ancak bu etkileşim veya etkileşim olumsuz etkilere yol açtığında bu maddelere endokrin bozucular denir (Metzler & Pfeiffer, 2006).

Avrupa Komisyonu ve Dünya Sağlık Örgütü’ne göre endokrin bozucular, “endokrin sistemin fonksiyonunu değiştiren ve sonuç olarak bir organizmada veya onun soyunda veya (alt) popülasyonlarında olumsuz sağlık etkilerine neden olan ekzojen bir madde veya karışımı” olarak tanımlanmaktadır. Endokrin bozucular etkilerini farklı şekilde göstermektedir. Reseptöre bağlanarak bir hormonun biyolojik aktivitesini taklit edebi-

KAYNAKLAR

- Alexander, J., Auđunsson, G. A., Benford, D., Cockburn, A., Cravedi, J.-P., Dogliotti, E., Domenico, A. Di, Luisa Fernández-Cruz, M., Fürst, P., Fink-Gremmels, J., Corrado, L., Galli, P., Grandjean, J., Gzyl, G., Heinemeyer, N., Johansson, A., Mutti, J., Schlatter, R., Van Leeuwen, C. Van, & Peteghem, P. V. (2008). Glucosinolates as undesirable substances in animal feed 1 Scientific Panel on Contaminants in the Food Chain. In *The EFSA Journal* (Vol. 590).
- Altuntaş, Ü. (2014). *TÜRKİYE'DE SATIŞA SUNULAN BAZI GIDALARDA AMBALAJ MATERYALLERİNDE MİGRASYONUN ÖLÇÜLMESİ*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bansal, V., & Kim, K.-H. (2015). Review of PAH contamination in food products and their health hazards. *Environment International*, 84, 26–38. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2015.06.016>
- Barakat, R., Park, C. J., Perez, P. A., Chiu, K., & Ko, C. M. (2018). Female antiestrogens. In *Encyclopedia of Reproduction* (pp. 740–747). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801238-3.64414-8>
- Basak, S., *engör, G. F., & Karakoç, F. T. (2010). The Detection of Potential Carcinogenic PAH Using HPLC Procedure in Two Different Smoked Fish, Case Study: Istanbul/Turkey. *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 10(3). <https://doi.org/10.4194/trjfas.2010.0307>
- Bayen, S., Barlow, P., Lee, H. K., & Obbard, J. P. (2005). Effect of cooking on the loss of persistent organic pollutants from salmon. *Journal of Toxicology and Environmental Health - Part A*, 68(4), 253–265. <https://doi.org/10.1080/15287390590895126>
- Bernard, A., Broeckaert, F., De Poorter, G., De Cock, A., Hermans, C., Saegerman, C., & Houins, G. (2002). The Belgian PCB/dioxin incident: Analysis of the food chain contamination and health risk evaluation. *Environmental Research*, 88(1), 1–18. <https://doi.org/10.1006/enrs.2001.4274>
- Bernhoft, A. (2006). Animal exposure to endocrine disruptors – synthetic chemical contaminants and natural compounds in the diet. In T. Grotmol, A. Bernhoft, G. Eriksen, & T. Flaten (Eds.), *Endocrine Disruptors*. The Norwegian Academy of Science and Letters.
- Bhunja, K., Sablani, S. S., Tang, J., & Rasco, B. (2013). Migration of chemical compounds from packaging polymers during microwave, conventional heat treatment, and storage. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 12(5), 523–545. <https://doi.org/10.1111/1541-4337.12028>
- Bittner, G. D., Denison, M. S., Yang, C. Z., Stoner, M. A., & He, G. (2014). Chemicals having estrogenic activity can be released from some bisphenol a-free, hard and clear, thermoplastic resins. *Environmental Health: A Global Access Science Source*, 13(1). <https://doi.org/10.1186/1476-069X-13-103>
- Blüthgen, A., & Ruoff, U. (1998). Carry-over of diethylhexylphthalate and aromatic nitro compounds into the milk of lactating cows. In V. Gaukel & W. Spies (Eds.), *3 rd Karlsruhe Nutrition Symposium European Research towards Safer and Better Food* (pp. 25–33). Bundesforschungsanstalt für Ernährung.
- Cooper, I., & Tice, P. A. (1995). Migration studies on fatty acid amide slip additives from plastics into food simulants. *Food Additives and Contaminants*, 12(2), 235–244. <https://doi.org/10.1080/02652039509374298>
- Cornwell, T., Cohick, W., & Raskin, I. (2004). Dietary phytoestrogens and health. In *Phytochemistry* (Vol. 65, Issue 8, pp. 995–1016). Phytochemistry. <https://doi.org/10.1016/j.phytochem.2004.03.005>
- de Jager, C., Aneck-Hahn, N., Van Zijl, M., Hayward, S., Swart, P., & Genthe, B. (2019). Endocrine disrupting chemicals in commercially available cling film brands in South Africa. *Human and Ecological Risk Assessment*, 25(6), 1633–1644. <https://doi.org/10.1080/10807039.2018.1471659>
- De Quirós, A. R. B., Cardama, A. L., Sendón, R., & Ibarra, V. G. (2019). Food contamination by packaging: Migration of chemicals from food contact materials. In *Food Contamination by Packaging: Migration of Chemicals from Food Contact Materials*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110648065>
- De Toni, L., Tisato, F., Seraglia, R., Roverso, M., Gandin, V., Marzano, C., Padrini, R., & Foresta, C. (2017). Phthalates and heavy metals as endocrine disruptors in food: A study on pre-packed coffee products. *Toxicology Reports*, 4, 234–239. <https://doi.org/10.1016/j.toxrep.2017.05.004>

- De Vries, M., Kwakkel, R. P., & Kijlstra, A. (2006). Dioxins in organic eggs: A review. In *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences* (Vol. 54, Issue 2, pp. 207–221). Koninklijke Landbouwkundige Vereniging. [https://doi.org/10.1016/S1573-5214\(06\)80023-0](https://doi.org/10.1016/S1573-5214(06)80023-0)
- Diamanti-Kandarakis, E., Bourguignon, J. P., Giudice, L. C., Hauser, R., Prins, G. S., Soto, A. M., Zoeller, R. T., & Gore, A. C. (2009). Endocrine-disrupting chemicals: An Endocrine Society scientific statement. In *Endocrine Reviews* (Vol. 30, Issue 4, pp. 293–342). The Endocrine Society. <https://doi.org/10.1210/er.2009-0002>
- Drotman, D. P., Baxter, P. J., Liddle, J. A., Brokopp, C. D., & Skinner, M. D. (1983). Contamination of the food chain by polychlorinated biphenyls from a broken transformer. *American Journal of Public Health*, 73(3), 290–292. <https://doi.org/10.2105/AJPH.73.3.290>
- EFSA. (2008). Polycyclic Aromatic Hydrocarbons in Food - Scientific Opinion of the Panel on Contaminants in the Food Chain. *EFSA Journal*, 6(8). <https://doi.org/10.2903/j.efs.2008.724>
- EFSA. (2021). *Food contact materials* | European Food Safety Authority. <https://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/food-contact-materials>
- Erkekoğlu, P., & Kocer-Gumusel, B. (2016). Environmental Effects of Endocrine-Disrupting Chemicals: A Special Focus on Phthalates and Bisphenol A. In *Environmental Health Risk - Hazardous Factors to Living Species*. InTech. <https://doi.org/10.5772/62455>
- European Commission. (1999). *Scientific Opinions on the toxicological characteristics and risks of certain citrates and adipates used as a substitute for phthalates as plasticisers in certain soft PVC products*.
- Regulation (EC) No. 183/2005 of the European Parliament and of the Council laying down requirements for feed hygiene., Pub. L. No. 183/2005 (2005). <https://www.ecolex.org/details/legislation/regulation-ec-no-1832005-of-the-european-parliament-and-of-the-council-laying-down-requirements-for-feed-hygiene-lex-faoc049970/>
- Commission Regulation (EU) 2018/213 of 12 February 2018 on the use of bisphenol A in varnishes and coatings intended to come into contact with food and amending Regulation (EU) No 10/2011 as regards the use of that substance in plastic food contact materials (Text with EEA relevance.), Pub. L. No. 2018/213, EUR-Lex - 32018R0213 - EN - EUR-Lex (2018). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/213/oj>
- COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system, Pub. L. No. 2020/381, European Commission 20 (2020). https://agridata.ec.europa.eu/Qlik_Downloads/Jobs-Growth-sources.htm
- Consolidated text: Commission Regulation (EU) No 10/2011 of 14 January 2011 on plastic materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance)Text with EEA relevance, 2011/10/2020-09-23 (2020). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=C_ELEX%3A02011R0010-20200923
- Fernandes, A. R., & Falandysz, J. (2021). Polybrominated dibenzo-p-dioxins and furans (PBDD/Fs): Contamination in food, humans and dietary exposure. In *Science of the Total Environment* (Vol. 761, p. 143191). Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.143191>
- Fink-Gremmels, J. (2012). *Animal Feed Contamination: Effects on Livestock and Food Safety*. Woodhead Publishing Limited.
- Geens, T., Apelbaum, T. Z., Goeyens, L., Neels, H., & Covaci, A. (2010). Intake of bisphenol A from canned beverages and foods on the Belgian market. *Food Additives and Contaminants - Part A Chemistry, Analysis, Control, Exposure and Risk Assessment*, 27(11), 1627–1637. <https://doi.org/10.1080/19440049.2010.508183>
- Gelbke, H. P., Banton, M., Leibold, E., Pemberton, M., & Samson, S. L. (2015). A critical review finds styrene lacks direct endocrine disruptor activity. *Critical Reviews in Toxicology*, 45(9), 727–764. <https://doi.org/10.3109/10408444.2015.1064091>
- Gierus, M., Koch, M., & Schulz, H. (2012). Phytoestrogen carryover into cow's milk from legumes - An overview along the food chain. *Berichte Uber Landwirtschaft -Hamburg*, 90(3), 354–379.

- Grova, N., Feidt, C., Crépineau, C., Laurent, C., Lafargue, P. E., Hachimi, A., & Rychen, G. (2002). Detection of polycyclic aromatic hydrocarbon levels in milk collected near potential contamination sources. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 50(16), 4640–4642. <https://doi.org/10.1021/jf0201071>
- Guillén, M. D., Palencia, G., Ibargoitia, M. L., Fresno, M., & Sopelana, P. (2011). Contamination of cheese by polycyclic aromatic hydrocarbons in traditional smoking. Influence of the position in the smokehouse on the contamination level of smoked cheese. *Journal of Dairy Science*, 94(4), 1679–1690. <https://doi.org/10.3168/jds.2010-3647>
- Houessou, J. K., Maloug, S., Leveque, A. S., Delteil, C., Heyd, B., & Camel, V. (2007). Effect of roasting conditions on the polycyclic aromatic hydrocarbon content in ground Arabica coffee and coffee brew. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 55(23), 9719–9726. <https://doi.org/10.1021/jf071745s>
- Inan-Eroglu, E., & Ayaz, A. (2018). Is aluminum exposure a risk factor for neurological disorders? *Journal of Research in Medical Sciences*, 23(1). https://doi.org/10.4103/jrms.JRMS_921_17
- Inanc, N., & Tuna, S. (2005). Fitoöstrojenler ve Sağlıkta Etkileri. *Erciyes Üniv Vet Fak Derg*, 2(2), 91–95.
- Jinap, S., Iqbal, S. Z., & Selvam, R. M. P. (2015). Effect of selected local spices marinades on the reduction of heterocyclic amines in grilled beef (satay). *LWT*, 63(2), 919–926. <https://doi.org/10.1016/j.lwt.2015.04.047>
- Katrine Knutsen, H., Alexander, J., Barregard, L., Bignami, M., Br, B., Ceccatelli, S., Cottrill, B., Dinovi, M., Edler, L., Grasl-Kraupp, B., Hogstrand, C., Stefano Nebbia, C., Oswald, I. P., Petersen, A., Rose, M., Roudot, A.-C., Schwerdtle, T., Vleminckx, C., Vollmer, unter, ... Mocarelli, P. (2018). Risk for animal and human health related to the presence of dioxins and dioxin-like PCBs in feed and food EFSA Panel on Contaminants in the Food Chain (CONTAM Panel members. *EFSA Journal*, 16(11), 5333. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2018.5333>
- Kirchnawy, C., Hager, F., Piniella, V. O., Jeschko, M., Washüttl, M., Mertl, J., Mathieu-Huart, A., & Rousselle, C. (2020). Potential endocrine disrupting properties of toys for babies and infants. *PLoS ONE*, 15(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231171>
- Kuzukiran, O., Yurdakok-Dikmen, B., Sevin, S., Sireli, U. T., Iplikcioglu-Cil, G., & Filazi, A. (2018). Determination of selected endocrine disruptors in organic, free-range, and battery-produced hen eggs and risk assessment. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(35). <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3400-5>
- Kuzukiran, Ozgur, & Filazi, A. (2016). Determination of Selected Polychlorinated Biphenyl Residues in Meat Products by QuEChERS Method Coupled with Gas Chromatography–Mass Spectrometry. *Food Analytical Methods*, 9(7), 1867–1875. <https://doi.org/10.1007/s12161-015-0367-4>
- Leeman, W. R., Van Den Berg, K. J., & Houben, G. F. (2007). Transfer of chemicals from feed to animal products: The use of transfer factors in risk assessment. *Food Additives and Contaminants*, 24(1), 1–13. <https://doi.org/10.1080/02652030600815512>
- Li, C., Li, C., Yu, H., Cheng, Y., Xie, Y., Yao, W., Guo, Y., & Qian, H. (2021). Chemical food contaminants during food processing: sources and control. In *Critical Reviews in Food Science and Nutrition* (Vol. 61, Issue 9, pp. 1545–1555). Bellwether Publishing, Ltd. <https://doi.org/10.1080/10408398.2020.1762069>
- Menotta, S., D'antonio, M., Diegoli, G., Montella, L., Raccanelli, S., & Fedrizzi, G. (2010). Depletion study of PCDD/Fs and dioxin-like PCBs concentrations in contaminated home-produced eggs: Preliminary study. *Analytica Chimica Acta*, 672(1–2), 50–54. <https://doi.org/10.1016/j.aca.2010.04.043>
- Metzler, M., & Pfeiffer, E. (2006). Chemistry of Natural and Anthropogenic Endocrine Active Compounds. In *Endocrine Disruptors – Part I* (pp. 63–80). Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/10690734_4

- Michalski, R., & Gurmuska, R. (2003). THE CONTENT OF BENZO(A)PYRENE IN SLOVAKIAN SMOKED CHEESE. *Polish Journal of Food and Nutritional Sciences*, 53(4), 33–37. <http://journal.pan.olsztyn.pl/THE-CONTENT-OF-BENZO-A-PYRENE-IN-SLOVAKIAN-SMOKED-CHEESE-97755,0,2.html>
- Monneret, C. (2017). What is an endocrine disruptor? In *Comptes Rendus - Biologies* (Vol. 340, Issues 9–10, pp. 403–405). Elsevier Masson SAS. <https://doi.org/10.1016/j.crvi.2017.07.004>
- Mottier, P., Frank, N., Dubois, M., Tarres, A., Bessaire, T., Romero, R., & Delatour, T. (2014). LC-MS/MS analytical procedure to quantify tris(nonylphenyl)phosphite, as a source of the endocrine disruptors 4-nonylphenols, in food packaging materials. *Food Additives and Contaminants - Part A Chemistry, Analysis, Control, Exposure and Risk Assessment*, 31(5), 962–972. <https://doi.org/10.1080/19440049.2014.896481>
- Muncke, J., Andersson, A. M., Backhaus, T., Boucher, J. M., Carney Almroth, B., Castillo Castillo, A., Chevrier, J., Demeneix, B. A., Emmanuel, J. A., Fini, J. B., Gee, D., Geueke, B., Groh, K., Heindel, J. J., Houlihan, J., Kassotis, C. D., Kwiatkowski, C. F., Lefferts, L. Y., Maffini, M. V., ... Scheringer, M. (2020). Impacts of food contact chemicals on human health: A consensus statement. In *Environmental Health: A Global Access Science Source* (Vol. 19, Issue 1, p. 25). BioMed Central Ltd. <https://doi.org/10.1186/s12940-020-0572-5>
- Nerín, C., Aznar, M., & Carrizo, D. (2016). Food contamination during food process. In *Trends in Food Science and Technology* (Vol. 48, pp. 63–68). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2015.12.004>
- Rastkari, N., Jeddi, M. Z., Yunesian, M., & Ahmadvhaniha, R. (2017). The effect of storage time, temperature and type of packaging on the release of phthalate esters into packed acidic liquids. *Food Technology and Biotechnology*, 55(4), 562–569. <https://doi.org/10.17113/ftb.55.04.17.5128>
- Rather, I. A., Koh, W. Y., Paek, W. K., & Lim, J. (2017). The sources of chemical contaminants in food and their health implications. In *Frontiers in Pharmacology* (Vol. 8, Issue NOV, p. 830). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/fphar.2017.00830>
- Rose, M. (2012). Animal feed contamination : effects on livestock and food safety. In J Fink-Gremmels (Ed.), *Animal feed contamination : effects on livestock and food safety* (pp. 117–130). Woodhead Publishing Limited. <https://www.sciencedirect.com/book/9781845697259/animal-feed-contamination>
- Rychen, G., Jurjanz, S., Toussaint, H., & Feidt, C. (2008). Dairy ruminant exposure to persistent organic pollutants and excretion to milk. In *Animal* (Vol. 2, Issue 2, pp. 312–323). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S1751731107001139>
- Sadowska-Rociek, A., Surma, M., & Cieşlik, E. (2015). Determination of Polycyclic Aromatic Hydrocarbons in Coffee and Coffee Substitutes using Dispersive SPE and Gas Chromatography-Mass Spectrometry. *Food Analytical Methods*, 8(1), 109–121. <https://doi.org/10.1007/s12161-014-9876-9>
- Sahin, S., Ulusoy, H. I., Alemdar, S., Erdogan, S., & Agaoglu, S. (2020). The presence of polycyclic aromatic hydrocarbons (pahs) in grilled beef, chicken and fish by considering dietary exposure and risk assessment. *Food Science of Animal Resources*, 40(5), 675–688. <https://doi.org/10.5851/KOSFA.2020.E43>
- Saint-Aubert, B., Cooper, J. F., Astre, C., Spiliotis, J., & Joyeux, H. (1992). Evaluation of the induction of polycyclic aromatic hydrocarbons (PAH) by cooking on two geometrically different types of barbecue. *Journal of Food Composition and Analysis*, 5(3), 257–263. [https://doi.org/10.1016/0889-1575\(92\)90045-L](https://doi.org/10.1016/0889-1575(92)90045-L)
- Sajiki, J., Miyamoto, F., Fukata, H., Mori, C., Yonekubo, J., & Hayakawa, K. (2007). Bisphenol A (BPA) and its source in foods in Japanese markets. *Food Additives and Contaminants*, 24(1), 103–112. <https://doi.org/10.1080/02652030600936383>
- Schoeters, G., & Hoogenboom, R. (2006). Contamination of free-range chicken eggs with dioxins and dioxin-like polychlorinated biphenyls. In *Molecular Nutrition and Food Research* (Vol. 50, Issue 10, pp. 908–914). Mol Nutr Food Res. <https://doi.org/10.1002/mnfr.200500201>

- Siddique, M. A. B., Harrison, S. M., Monahan, F. J., Cummins, E., & Brunton, N. P. (2021). Bisphenol a and metabolites in meat and meat products: Occurrence, toxicity, and recent development in analytical methods. In *Foods* (Vol. 10, Issue 4). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/foods10040714>
- Sireli, U. T., Filazi, A., Yurdakok-Dikmen, B., Iplikcioglu-Cil, G., Kuzukiran, O., & Orhan, C. E. (2017). Determination of Phthalate Residues in Different Types of Yogurt by Gas Chromatography-Mass Spectrometry and Estimation of Yogurt-Related Intake of Phthalates. *Food Analytical Methods*, *10*(9). <https://doi.org/10.1007/s12161-017-0854-x>
- Steinshamn, H., Purup, S., Thuen, E., & Hansen-Møller, J. (2008). Effects of clover-grass silages and concentrate supplementation on the content of phytoestrogens in dairy cow milk. *Journal of Dairy Science*, *91*(7), 2715–2725. <https://doi.org/10.3168/jds.2007-0857>
- Stołyhwo, A., & Sikorski, Z. E. (2005). Polycyclic aromatic hydrocarbons in smoked fish - A critical review. *Food Chemistry*, *91*(2), 303–311. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2004.06.012>
- Stumpe-Viksna, I., Bartkevičs, V., Kukare, A., & Morozovs, A. (2008). Polycyclic aromatic hydrocarbons in meat smoked with different types of wood. *Food Chemistry*, *110*(3), 794–797. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2008.03.004>
- Tareke, E., Rydberg, P., Karlsson, P., Eriksson, S., & Törnqvist, M. (2002). Analysis of acrylamide, a carcinogen formed in heated foodstuffs. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, *50*(17), 4998–5006. <https://doi.org/10.1021/jf020302f>
- The Danish Environmental Protection Agency. (2021, January). *Substances identified as endocrine disruptors at EU level | Endocrine Disruptor List*. The Danish Environmental Protection Agency, Endocrine Disruptors List. <https://edlists.org/the-ed-lists/list-i-substances-identified-as-endocrine-disruptors-by-the-eu>
- van Leengoed, L., Kluivers, M., Herbes, R., Langendijk, P., Stephany, R., van den Berg, M., Seinen, W., Grinwis, G., van der Lugt, J., Meulders, F., Geudeke, T., & Verheijden, J. (2002). [The weakest link: medroxyprogesterone acetate in pig feed]. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, *127*(17), 516–519.
- Visciano, P., Perugini, M., Amorena, M., & Ianieri, A. (2006). Polycyclic aromatic hydrocarbons in fresh and cold-smoked Atlantic salmon filets. *Journal of Food Protection*, *69*(5), 1134–1138. <https://doi.org/10.4315/0362-028X-69.5.1134>
- Wilson, J. D. (2001). Prospects for research for disorders of the endocrine system. *Journal of the American Medical Association*, *285*(5), 624–627. <https://doi.org/10.1001/jama.285.5.624>
- Wittassek, M., & Angerer, J. (2008). Phthalates: Metabolism and exposure. *International Journal of Andrology*, *31*(2), 131–138. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2605.2007.00837.x>
- Yebrá-Pimentel, I., Fernández-González, R., Martínez-Carballo, E., & Simal-Gándara, J. (2014). Optimization of purification processes to remove polycyclic aromatic hydrocarbons (PAHs) in polluted raw fish oils. *Science of the Total Environment*, *470–471*, 917–924. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2013.10.061>
- Yemis, O., & Artık, N. (2007). Glukosinolatlar ve İnsan Sağlığı. *Gıda*, *32*(6), 293–303. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gida/91584>
- Yolci Omeroğlu, P., Özdal, T., & Bulut, R. (2017). Chemical Migration from Plastic Types of Food Contact Materials. *Eurasian Journal of Food Science and Technology*, *1*(1), 22–32. <https://dergipark.org.tr/pub/ejfst/432474>

Bölüm 17.

Gıda Işınlama

Bülent Mutluer

17.1. GİRİŞ

Dünyanın günümüzde karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi hızla artan nüfusun gereksinimini karşılayacak gıda sağlamak konusudur. Günümüzde bu sorunla iki alanda mücadele edilmektedir. Birincisi tarımda ve tarım teknolojisindeki gelişmeler, ikincisi ise gıdanın üretiminden tüketimine kadar güvenli bir şekilde bozulmadan korunmasıdır. Bu alanda insanlığın hizmetine sunulmuş teknolojilerin çoğu bu sorunun çözümünü amaçlamaktadır. Gıda ışınlama alternatif bir gıda muhafaza yöntemi olarak uzun yıllardan beri dünyanın çeşitli ülkelerinde kullanılmaktadır.

Gıda ışınlama, iyonize ışınların hücre DNA sı üzerindeki zararlı etkisi sonucu, mikroorganizmaların, insektlerin, bitki meristemlerinin üremelerinin engellenmesi ya da canlılıklarını kaybetmelerine dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak patojen bakteri ve insektler elimine edilerek gıda güvenliği sağlanmakta ve gıdaların raf ömrü uzamaktadır. Halen 60 ülkede 40 dan fazla gıda maddesinin ışınlanarak muhafaza edilmesine yasal olarak izin verilmiştir (Maherani ve ark.2016). Günümüzde yaygın olarak bitki hastalıkları ve zararlılarının kontrolünde, patates, soğan gibi sebzelerde filizlenmenin önlenmesinde, baharatlar, diğer çeşni maddeleri ve kuru gıdaların dekontaminasyonunda, et ve ürünlerinin raf ömürlerinin uzatılmasında, bazı meyvelerde olgunlaşmanın geciktirilmesinde kullanılmaktadır. Asya’da gıda dekontaminasyonu ve bitki sağlığı amacıyla ışınlanan gıda miktarı 2010 yılında 285.223 ton, Avrupa Birliği’nde, (özellikle baharat dekontaminasyonu) ışınlanmış gıda miktarının 9.264 ton, ABD’de toplam 103 ton olduğu tahmin edilmektedir. ABD, Çin, Hollanda, Belçika, Brezilya, Tayland ve Avustralya bu teknolojiyi ticari olarak benimseyen başlıca ülkelerdir (Maherani ve ark.2016).

Gıda ışınlamanın tarihçesi oldukça eskilere dayanmaktadır. Gıda ışınlamanın tarihi gelişimini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. 1895, W.C Röntgen tarafından X- ışınlarının bulunuşu
2. 1895, H. Minsch’in patojen mikroorganizmaların inaktivasyonu için gıda ışınlanması teklifi

KAYNAKLAR

- Calucci, L., Pinzino, C., Zandomenoghi, M., Capocchi A., Ghiringhelli S., Saviozzi F., Tozzi S., Gallestri L. (2003). Effects of gamma-irradiation on the free radical and antioxidant contents in nine aromatic herbs and spices. *J. Agric. Food. Chem.*, 12(4), 927-34.
- Codex Alimentarius Commission. (CAC). (2003). Codex general standard for irradiated foods. CODEX STAN 106-1983. Rev.1-2003.
- Cetinkaya, N., Ozyardimci, B., Denli, E., Ic, E. (2006). Radiation processing as a post-harvest quarantine control for raisins, dried figs and dried apricots. *Radiation physics and chemistry*, 75(3), 424-431.
- Chen, Q., Cao, M., Chen, H., Gao, P., Fu, Y., Liu, M., Huang, M. (2016). Effects of gamma irradiation on microbial safety and quality of stir fry chicken dices with hot chili during storage. *Radiation Physics and Chemistry*, 127, 122-126.
- Dionísio, A. P., Gomes, R. T., Oetterer, M. (2009). Ionizing radiation effects on food vitamins: a review. *Brazilian Archives of Biology and Technology*, 52(5), 1267-1278.
- Ehlermann, D. A. (2016). Wholesomeness of irradiated food. *Radiation physics and chemistry*, 129, 24-29.
- Farkas, J. (2006). Irradiation for better foods. *Trends in food science & technology*, 17(4), 148-152.
- Finten, G., Garrido, J. I., Agüero, M. V., Jagus, R. J. (2017). Irradiated ready-to-eat spinach leaves: How information influences awareness towards irradiation treatment and consumer's purchase intention. *Radiation Physics and Chemistry*, 130, 247-251.
- Goulash, A. E., Riganakos, K. A., Konotminas, M. G. (2004). Effect of ionizing radiation on physicochemical and mechanical properties of commercial monolayer and multilayer semirigid plastic packaging materials, *Radiation phys. & chem.*, Vol. 69, 411-417.
- Günes, G. ve Tekin, M. D. (2006). Consumer awareness and acceptance of irradiated foods: Results of a survey conducted on Turkish consumers. *LWT-Food Science and Technology*, 39(4), 444-448.
- Hallman, G. J. ve Blackburn, C. M. (2016). Phytosanitary irradiation. *Foods*, 5(1), 8.1-10.
- Lima Filho, T., Della Lucia, S. M., Lima, R. M., Scolforo, C. Z., Carneiro, J. C. S., Pinheiro, C. J. G., Passamai Jr, J. L. (2014). Irradiation of strawberries: Influence of information regarding preservation technology on consumer sensory acceptance. *Innovative Food Science & Emerging Technologies*, 26, 242-247.
- Maherani, B., Hossain, F., Criado, P., Ben-Fadhel, Y., Samieri, S., Lacroix, M. (2016). World Market Development and Consumer Acceptance of Irradiation Technology. *Foods*, 5 (4), 79.
- Mostafavi, H. A., Mirmajlessi, S. M., Fathollahi, H. (2012). The potential of food irradiation: Benefits and limitations. *Trends in vital Food and control engineering*, 5, 43-68. https://www.researchgate.net/publication/224829992_The_Potential_of_Food_Irradiation_Benefits_and_Limitations
- Patil, B. S. ve Pike, L. M., Howard, L. R. (1999). Effect of gamma irradiation on quercetin on onion (*Allium cepa* L.) cultivars. *Subtropical plant science*: 51,16-22. <https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201302923034>.
- Pauli, G. H. ve Tarantino, L. M. (1995). FDA regulatory aspects of food irradiation. *Journal of food protection*, 58(2), 209-212.
- Patterson, M., Connolly, M., Darby, D. (2006). Effect of gamma radiation on the microbiological quality of seeds and seed sprouts. *Use of Irradiation to Ensure the Hygienic Quality of Fresh, Pre-Cut Fruits and Vegetables and Other Minimally Processed Food of Plant Origin*, 273. Vienna, International Atomic Energy, 536.
- Roberts, P. B. (2014). Food irradiation is safe: Half a century of studies. *Radiation Physics and Chemistry*, 105, 78-82.
- Sommers, C.H. ve Fan, X., (2008). Food Irradiation Research and Technology, second ed. Blackwell Publishing and Institute of Food Technologists Series, Ames, IA (Chapter 10).

- Stewart, E. M. (2009). Effect of gamma irradiation on the quality of ready meals and their meat components. In: *Irradiation to Ensure the Safety and Quality of Prepared Meals, Results of the coordinated research project organized by the joint FAO/IAEA division of nuclear techniques in food and agriculture (2002-2006)*. IAEA, Vienna, pp. 313-342.
- Thayer, D. W. (1990). Food irradiation: benefits and concerns. *Journal of food quality*, 13(3), 147-169.
- Woodside, J. V. (2015). Nutritional aspects of irradiated food. *Stewart Postharvest Review*, 11(3), 1-6. <https://doi.org/10.2212/spr.2015.3.2>
- World Health Organization (WHO).(1997). Food Irradiation; Press Release WHO/68;World Health Organization: Geneva, Switzerland,

Bölüm 18

Gıdaların İşlenmesi Sırasında Oluşan Toksinler

Sena Özbay, Ufuk Tansel Şireli

18.1. GİRİŞ

Küreselleşen ekonomi ve değişen tüketim alışkanlıkları ekseninde hammaddeden gıda üretimi, üretilen gıdaların depolanması ve taşınması, ürün güvenliğinin tüm gıda zinciri boyunca sağlanması büyük önem taşımaktadır. Kırsal bölgelerden kentlere olan göç ve çalışan insan sayısındaki artış ambalajlı gıda tüketimine olan talebi arttırmaktadır. Bu talebi güvenli şekilde dünyanın her noktasında sağlamak, tüm süreçlerdeki riskleri bilip yönetmek ile sağlanabilecektir. Hammadde eldesi ile başlayan gıda işleme süreci, hammaddenin, yapısına uygun ürüne işlenmesi, ürüne uygun ve sağlıklı ambalajlama ile korunaklı hale getirilmesi ile devam etmekte, ürünün gerektirdiği şartlarda depolanıp dağıtılması ve en nihayetinde tüketilmesi ile sonlanmaktadır. Gıda ürünü “tarladan çatala” bu gıda zincirinde, tüm süreçlerden ve olası risklerden etkilenmektedir. Bu açıdan üretim süreçlerinin tamamen kontrol altında olması, üretim, dağıtım ve depolama parametrelerinin denetlenmesi, güvenli gıda üretimi için en önemli kilit noktaları oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmeler de beraberinde gıda teknolojilerinin gelişimini desteklemektedir. Yeni gıda ürünleri, yeni ambalajlama ve taşıma sistemleri ile bu sistemleri bütüncül olarak ele alan takip ve gıda güvenliği araçları, bu teknolojik değişimin yansımalarıdır.

Küreselleşmenin dünya gıda ticareti üzerindeki en büyük etkisi olan üretim ve tüketim noktalarının uzaklaşmış olması gerçeği, gıdanın yaptığı yolculuk mesafesi ve ulaştığı insan sayısını arttırdığı için gıda güvenliği kavramının önemini de arttırmaktadır. Gıda ürünlerinin uzak mesafelere taşınması için hammaddenin uygun şekilde işlenmesi, ambalajlanması ve dağıtılması zorunluluğu kaçınılmazdır. Gıda zinciri boyunca risklerin varlığı ise inkar edilemez bir gerçektir ancak riskleri doğru tanımlamak ve gereken önlemleri almak sürecin sağlıklı ilerlemesi için vazgeçilmez faaliyetlerdir.

KAYNAKLAR

- Aeschbacher, H.U., Turesky, R. J. (1991). Mammalian cell mutagenicity and metabolism of heterocyclic aromatic amines. *Mutation Research/Genetic Toxicology*, 259(3-4), 235-250.
- Anonymous. (1993a). Benzene Production from Decarboxylation of Benzoic Acid in the Presence of Ascorbic Acid and a Transition-Metal Catalyst. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 41(5), 693-695.
- Anonymous. (1993b). Priority Substances List Assessment Report 1,2-Dichlorobenzene. Canada: Minister of Supply and Services Canada.
- Anonymous. (2001). Position Paper on Chloropropanols CX/FAC 01/31. Rome: FAO/WHO.
- Anonymous. (2003). Chloropropanols in Food An Analysis of the Public Health Risk Technical Report Series No.15. Canberra: Food Standards Australia New Zealand.
- Anonymous. (2006). Questions and Answers on the Occurrence of Benzene in Soft Drinks and other Beverages. Nisan 1, 2015 tarihinde <http://www.fda.gov/Food/FoodborneIllnessContaminants/ChemicalContaminants/ucm055131.htm> adresinden alındı
- Anonymous. (2007). Ethyl Carbamate in Australian Foods. Food Standards Australia New Zealand.
- Anonymous. (2013). FDA Facts: Acrylamide. U.S. Department of Health & Human Services/U.S. Food & Drug Administration.
- Aydın, Ö. Ş., Şahan, Y. (2018). Bazı Et Türlerinde Polisiklik Aromatik Hidrokarbon Oluşumuna Farklı Pişirme Yöntemlerinin Etkisi. *Akademik Gıda*, 16(4), 387-394.
- Boden, L., Lundgren, M., Stensiö, K.-E., Gorzynski, M. (1997). Determination of 1,3-dichloro-2-propanol and 3-chloro-1,2-propanediol in papers treated with polyamidoamine-epichlorohydrin wet-strength resins by gas chromatography-mass spectrometry using selective ion monitoring. *Journal of Chromatography A*, 788, 195-203.
- Bolton, W. K., Cattran, D. C., Williams, M. E., Adler, S. G., Appel, G. B., Cartwright, K., et al. (2004). Randomized Trial of an Inhibitor of Formation of Advanced Glycation End Products in Diabetic Nephropathy. *Am J Nephrol*, 24, 32-40.
- Breitling-Utzmann, C. M., Hrenn, H., Haase, N. U., Unbehend, G. M. (2005). Influence of dough ingredients on 3-chloropropane-1,2-diol (3-MCPD) formation in toast. *Food Additives and Contaminants*, 22(2), 97-103.
- Brown, D. A., Van Meeteren, H. W., & Simmons, J. D. (1989). Patent No. 0 361 0595 B1. Process for preparing improved hydrolysed protein. European Patent Specification, European Patent Office, Paris, France. In Hamlet, C. G., Sadd, P. A., Crews, C., Velisek, J., & Baxter, D. E. (2002a). Occurrence of 3-chloro-propane-1,2-diol (3-MCPD) and related compounds in foods: a review. *Food Additives and Contaminants*, 19(7)ü 619-631.
- Butzke, C. E., Bisson, L. F. (1997). Ethyl Carbamate Preventative Action Manual. Washington: Food and Drug Administration.
- Calleman, J., Bergmark, E., Stern, L. G., Costa, L. G. (1993). A Nonlinear Dosimetric Model for Hemoglobin Adduct Formation by the Neurotoxic Agent Acrylamide and Its Genotoxic Metabolite Glycidamide. *Environmental Health Perspectives*, 99, 221-223.
- Cha, S. W., Gu, H. K., Lee, K. P., Lee, M. H., Han, S. S., Jeong, T. C. (2000). Immunotoxicity of ethyl carbamate in female BALB:c mice: role of esterase and cytochrome P450. *Toxicology Letters*, 115, 173-181.
- Chaube, S., Murphy, M. L. (1966). The Effects of Hydroxyurea and Related Compounds on the Rat Fetus. *Cancer Research*, 26(1), 1448-1457.
- Chiang, V. S. C., Quek, S. Y. (2017) The relationship of red meat with cancer: Effects of thermal processing and related physiological mechanisms. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 57(6), 1153-1173.
- Chiu, C., Chen, B. (2000). Stability of heterocyclic amines during heating. *Food Chemistry*, 68, 267-272.
- Crews, C., Hough, P., Brereton, P., Harvey, D., MacArthur, R., Matthews, W. (2002). Survey of 3-monochloropropane-1,2-diol (3-MCPD) in selected food groups, 1999-2000. *Food Additives and Contaminants*, 19(1), 22-27.

- Eble, A. S., Thorpe, S. R., Baynes, J. W. (1983). Nonenzymatic Glucosylation and Glucose-dependent Cross-linking of Protein. *The Journal of Biological Chemistry*, 258(15), 9406-9412.
- EFSA. (2007). Ethyl carbamate and hydrocyanic acid in food and beverages. *The EFSA Journal*, 551, 1-44.
- Ericsson, R., Baker, V. (1970). Male antifertility compounds: biological properties of U-5897 and U-15, 646. *J. Reprod. Fen.*, 21, 267-373. In Olsen, P. (1993). Chloropropanols. T. f.-f. (JECFA) içinde, *Toxicological evaluation of certain food additives and contaminants* (s. 267-285). Geneva: World Health Organization.
- European Commission. (2001). Opinion of the Scientific Committee on Food on 3- monochloropropane-1,2-diol (3-MCPD). Brussel: European Commission Health and Consumer Protection Directorate-General.
- European Commission. (2002). Opinion of the Scientific Committee on Food on new findings regarding the presence of acrylamide in food. Brussel: European Commission Health & Consumer Protection Directorate-General.
- European Commission. (2006). Commission Regulation (EC) No 1881/2006 Setting Maximum Levels for Certain Contaminants in Foodstuffs. *Official Journal of the European Union*.
- European Commission. (2011). No 835/2011 of 19 August 2011 amending Regulation (EC) No 1881/2006 as regards maximum levels for polycyclic aromatic hydrocarbons in foodstuffs. *Official Journal of the European Union*.
- FDA. (2004a). 21 CFR 165.110. Nisan 1, 2015 tarihinde <http://www.fda.gov/downloads/drugs/guidancecomplianceregulatoryinformation/guidances/ucm073397.pdf> adresinden alındı
- FDA. (2004b). Exploratory Data on Furan in Food. FDA Department of Health and Human Services.
- FDA. (2005). FDA Action Plan for Furan in Food. Nisan 8, 2015 tarihinde <http://www.fda.gov/Food/FoodborneIllnessContaminants/ChemicalContaminants/ucm078392.htm> adresinden alındı
- Field, K. J., Lang, C. M. (1988). Hazards of urethane (ethyl carbamate): a review of the literature. *Laboratory Animals*, 22:-, 255-262.
- Fischer, A., Bristle, A., Gehring, U., Herrmann, K., Gibis, M. (2005). Reddening of emulsion type sausage without nitrite curing salt-Part 1: colour, colour stabilisation, nitrite and nitrate concentrations, sensory properties. *Fleischwirtschaft*, 85(4), 110-115.
- Friedman, M. (2003). Chemistry, Biochemistry, and Safety of Acrylamide. A Review. *J. Agric. Food Chem.*, 51, 4504-4526.
- Friedman, M., Wall, J. S. (1964). Application of a HRmmett-Taft Relation to Kinetics of Alkylation of Amino Acid and Peptide Model Compounds with Acrylonitrile. *J. Am. Chem. Soc.*, 86, 3735-3741.
- Fu, M.-X., Requena, J. R., Jenkins, A. J., Lyons, T. J., Baynes, J. W., Thorpe, S. R. (1996). The Advanced Glycation End Product, Ne-(Carboxymethyl)lysine, Is a Product of both Lipid Peroxidation and Glycoxidation Reactions. *The Journal of Biological Chemistry*, 271(17), 9982-9986.
- Fujita, H., Nagano, K., Ochiai, M., Ushijima, T., Sugimura, T., Nagao, M., et al. (1999). Difference in Target Organs in Carcinogenesis with a Heterocyclic Amine, 2-Amino-3,4-dimethylimidazo[4,5-f]quinoline, in Different Strains of Mice. *Jpn. J. Cancer Res.*, 90, 1203-1206.
- Genççelep, H., (2010). Sucuklarda kalıntı nitrit miktarı ve N-nitrozamin oluşumu ile ilişkisi. *Traditional Foods From Adriatic to Caucasus, Tekirdağ, Türkiye*.
- Goldberg, T., Cai, W., Peppas, M., Dardaine, V., Baliga, B. S., Uribarri, J., et al. (2004). Advanced Glycoxidation End Products in Commonly Consumed Foods. *Journal of The American Dietetic Association*, 104(8), 1287-1291.
- Guillen, M., Sopolana, P. (2003). Polycyclic Aromatic Hydrocarbons in Diverse Foods. J. P. D'Mello içinde, *Food Safety: Contaminants and Toxins* (s. 175-198). CABI Publishing.
- Guillen, M., Sopolana, P., Partearroyo, M. (1997). Food as a Source of Polycyclic Aromatic Carcinogens. *Reviews on Environmental Health*, 12(3), 133-146.
- Hamlet, C. G., Jayaratne, S. M., Matthews, W. (2002b). 3-Monochloropropane-1,2-diol (3-MCPD) in food ingredients from UK food producers and ingredient suppliers. *Food Additives and Contaminants*, 19(1), 15-21.

- Hamlet, C. G., Sadd, P. A., Crews, C., Velisek, J., Baxter, D. E. (2002a). Occurrence of 3-chloropropane-1,2-diol (3-MCPD) and related compounds in foods: a review. *Food Additives and Contaminants*, 19(7), 619-631.
- Hasnip, S., Crews, C., Castle, L. (2006). Some factors affecting the formation of furan in heated foods. *Food Additives and Contaminants*, 23(3), 219-227.
- Hasnip, S., Crews, C., Potter, N., Christy, J., Chan, D., Bondu, T., et al. (2007). Survey of Ethyl Carbamate in Fermented Foods Sold in the United Kingdom in 2004. *J. Agric. Food Chem.*, 55, 2755-2759.
- Henle, T. (2007). Dietary advanced glycation end products – a risk to human health? A call for an interdisciplinary debate. *Mol. Nutr. Food Res*, 51, 1075 – 1078.
- Honikel, K., (2008). The use and control of nitrate and nitrite for the processing of meat products. *Meat Science* 78(1-2), 68-76.
- Hotchkiss, J. H. (1988). A review of current literature on N-nitroso compounds in foods. *Advances in food research*, 31, 53-115.
- IARC. (1987). Overall evaluation of carcinogenicity: an updating of IARC monographs. Vols. 1-42, Suppl. 7, *Monographs on the Evaluation of the Carcinogenic Risk of Chemicals to Humans*. International Agency for Research on Cancer, Lyon.
- IARC. (1993). *IARC Monographs on The Evaluation of Carcinogenic Risks to Human Vol. 56*. World Health Organization International Agency For Research on Cancer.
- IARC. (2015). Agents Classified by the IARC Monographs. Mart 30, 2015 tarihinde <http://monographs.iarc.fr/ENG/Classification/ClassificationsAlphaOrder.pdf> adresinden alındı
- Ikeda, K., Migliorese, K. G. (1990). Analysis of nitrosamines in cosmetics. *J. Soc. Cosmet. Chem*, 41(5), 283-333
- J.Culp, S., W.Gaylor, D., G.Sheldon, W., S.Goldstein, L., A.Beland, F. (1998). A comparison of the tumors induced by coal tar and benzo[a]pyrene in a 2-year bioassay. *Carcinogenesis*, 19(1), 117-124.
- JECFA. (2005a). Intake Assessment Information Ethyl Carbamate. San Francisco: Wine Institute.
- JECFA. (2005b). Toxicological Information Ethyl Carbamate. San Francisco: Wine Institute.
- JECFA. (2010). Summary report of the seventy-second meeting of JECFA. Rome: FAO/WHO.
- JECFA. (2011). JECFA Evaluations-Acrylamide. Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives.
- Jung, M., Choi, D., Ju, J. (2003). A Novel Technique for Limitation of Acrylamide Formation in Fried and Baked Corn Chips and in French Fries. *Journal of Food Science*, 68(4), 1287-1290.
- Kayalar, Ü. (2011). Ülkemizde Üretilen Bazı Şaraplarda Etil Karbamat Miktarının Gaz Kromatografisi Kütle Spektrometresi Seçici İyon Görüntüleme Yöntemiyle Belirlenmesi. Adana: Yüksek Lisans Tezi - Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Köksel, H. (1998). Karbonhidratlar. İ. Saldamlı içinde, *Gıda Kimyası* (s. 37-105). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Krajčovičová-Kudláčková, M., Ebeková, K., Schinzel, R., Klvanová, J. (2002). Advanced Glycation End Products and Nutrition. *Physiol. Res.*, 51, 313-316.
- Lau, O.-W., Wong, S.-K. (2000). Contamination in food from packaging material. *Journal of Chromatography A*, 882, 255-270.
- Lawley, R., Curtis, L., Davis, J. (2012). *The Food Safety Hazard Guidebook 2nd Edition*. Cambridge: Royal Society of Chemistry Publishing.
- Lee H.S. (2019). Literature Compilation Of Volatile N-Nitrosamines In Processed Meat And Poultry Products-An Update. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 36(10), 1491- 1500.
- Lee, K.-G. (2013). Analysis and risk assessment of ethyl carbamate in various fermented foods. *Eur Food Res Technol*, 236, 891-898.
- Lingnert, H., Grivas, S., Jagerstad, M., Skog, K., Törnqvist, M., & Aman, P. (2002). Acrylamide in food: mechanisms of formation and in uencing factors during heating of foods. *Scandinavian Journal of Nutrition*, 46(4), 159-172.

- LoPachin, R. M. (2002). The Role of Fast Axonal Transport in Acrylamide Pathophysiology: Mechanism or Epiphenomenon? *NeuroToxicology*, 23, 253–257.
- Löfstedt, R. E. (2003). Science Communication and the Swedish Acrylamide “Alarm”. *Journal of Health Communication*, 8, 407–432.
- Macarthur, R., Crews, C., Davies, A., Brereton, P., Hough, P., Harvey, D. (2000). 3-Monochloropropane-1,2-diol (3-MCPD) in soy sauces and similar products available from retail outlets in the UK. *Food Additives and Contaminants*, 17(11), 903- 906.
- McCullister, D. D., Oyen, F., Rowe, V. K. (1964). Toxicology of acrylamide. *Toxicology and Applied Pharmacology*, 6(2), 172-181.
- Mirvish, S. S. (1975). Formation of N-nitroso compounds: chemistry, kinetics, and in vivo occurrence. *Toxicology and applied pharmacology*, 31(3), 325-351.
- Nizamlioğlu, N. M., Sebahattin, N. A. S. (2019). Gıdalarda Akrilamid Oluşum Mekanizmaları, Gıdaların Akrilamid İçeriği Ve Sağlık Üzerine Etkileri. *Akademik Gıda*, 17(2), 232-242.
- Nyman, P. J., Diachenko, G. W., Perfetti, G. A. (2003). Survey of chloropropanols in soy sauces and related products. *Food Additives and Contaminants*, 20(10), 909–915.
- Ochiai, M., Imai, H., Sugimura, T., Nagao, M., Nakagama, H. (2002). Induction of Intestinal Tumors and Lymphomas in C57BL/6N Mice by a Foodborne Carcinogen, 2-Amino-1-methyl-6-phenylimidazo[4,5-b]pyridine. *Jpn. J. Cancer Res.*, 93, 478–483.
- Olsen, P. (1993). Chloropropanols. T. f.-f. (JECFA) içinde, *Toxicological evaluation of certain food additives and contaminants* (s. 267-285). Geneva: World Health Organization.
- Ough, C. S. (1976). Et hylcarbamate in Fermented Beverages and Foods I. Naturally Occurring Ethylcarbamate. *J. Agric. Food Chem.*, 24(2), 323-328.
- Österdahl, B. G. (1988). Volatile nitrosamines in foods on the Swedish market and estimation of their daily intake. *Food Additives & Contaminants*, 5(4), 587-595
- Özçelik, S., (1982). Bazı gıdalarda nitrit ve nitrozaminlerin oluşumu ve sağlığa zararlı etkileri. *GIDA*, 7(4), 183-188.
- Phillips, D. H. (1999). Polycyclic aromatic hydrocarbons in the diet. *Mutation Research*, 443, 139–147.
- Poulsen, M. W., Hedegaard, R. V., Andersen, J. M., Courten, B. d., Bügel, S., Nielsen, J., et al. (2013). Advanced glycation endproducts in food and their effects on health. *Food and Chemical Toxicology*, 60, 10–37.
- Robbana-Barnat, S., Rabache, M., Rialland, E., Fradin, J. (1996). Heterocyclic Amines: Occurrence and Prevention in Cooked Food. *Environmental Health Perspectives*, 104(3), 280-288.
- Rushton, L., Romaniuk, H. (1997). A case-control study to investigate the risk of leukaemia associated with exposure to benzene in petroleum marketing and distribution workers in the United Kingdom. *Occupational and Environmental Medicine*, 54, 152-166.
- Schmidt, A. M., Yan, S. D., Wautier, J.-L., Stern, D. (1999). Activation of Receptor for Advanced Glycation End Products A Mechanism for Chronic Vascular Dysfunction in Diabetic Vasculopathy and Atherosclerosis. *American Heart Association*, 489-497.
- Sickles, D. W., Stone, J. D., Friedman, M. A. (2002). Fast Axonal Transport: A Site of Acrylamide Neurotoxicity. *Neurotoxicology*, 23, 223-251.
- Stadler, R. H., Blank, I., Varga, N., Robert, F., Hau, J., Guy, P. A., et al. (2002). Acrylamide from Maillard reaction products. *Nature*, 419: 449-450. In Friedman, M. (2003). *Chemistry, Biochemistry, and Safety of Acrylamide. A Review.* *J. Agric. Food Chem.*, 51, 4504-4526.
- Studer, A., Blank, I., Stadler, R. H. (2004). Thermal Processing Contaminants in Foodstuffs and Potential Strategies of Control. *Czech J. Food Sci.*, 22, 1-10.
- Sugimura, T., Wakabayashi, K., Nakagama, H., Nagao, M. (2004). Heterocyclic amines: Mutagens/carcinogens produced during cooking of meat and fish. *Cancer Sci*, 95(4), 290-299.
- Takayama, S., Nakatsuru, Y., Ohgaki, H., Sato, S., Sugimura, T. (1985). Atrophy of Salivary Glands and Pancreas of Rats fed on Diet with Amino-methyl-a-carboline. *Proc. Japan Acad*, 61, 277-280.
- Tareke, E., Rydberg, P., Karlsson, P., Eriksson, S., Törnqvist, M. (2000). Acrylamide: A Cooking Carcinogen? *Chem. Res. Toxicol.*, 13, 517-522.

- Tareke, E., Rydberg, P., Karlsson, P., Eriksson, S., Törnqvist, M. (2002). Analysis of Acrylamide, a Carcinogen Formed in Heated Foodstuffs. *J. Agric. Food Chem.*, 50, 4998-5006.
- Türk Gıda Kodeksi. (2008). Gıda Maddelerindeki Bulaşanların Maksimum Limitleri Hakkında Tebliğ 2008/6. 17.05.2008 - 26879 Resmi Gazete.
- Türk Gıda Kodeksi. (2009). Türk Gıda Kodeksi Şarap Tebliği 2008/67. 04.02.2009 - 27131 Resmi Gazete.
- Ulrich, P., Cerami, A. (2001). Protein Glycation, Diabetes, and Aging. *The Endocrine Society*, 1-21.
- Uribarri, J., Woodruff, S., Goodman, S., Cai, W., Chen, X., Pyzik, R., et al. (2010). Advanced Glycation End Products in Foods and a Practical Guide to Their Reduction in the Diet. *Journal of The American Dietetic Association*, 110(6), 911-916.
- Velisek, J., Dolezal, M., Crews, C., Dvorak, T. (2002). Optical Isomers of Chloropropanediols: Mechanisms of their Formation and Decomposition in Protein Hydrolysates. *Czech. J. Food. Sci.*, 20(5), 161-170.
- Vitek, M. P., Bhattacharya, K., Glendening, J. M., Stopa, E., Vlassara, H., Bucala, R., et al. (1994). Advanced glycation end products contribute to amyloidosis in Alzheimer disease. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 91, 4766-4770.
- Vlassara, H. (2001). The AGE-receptor in the pathogenesis of diabetic complications. *Diabetes Metab Res Rev*, 17, 436-443.
- Vlassara, H., Uribarri, J. (2014). Advanced Glycation End Products (AGE) and Diabetes: Cause, Effect, or Both? *Curr Diab Rep*, 14: 453.
- Wallace, L. (1996). Environmental Exposure to Benzene: An Update. *Environmental Health Perspectives*, 104(6), 1129-1136.
- WHO. (2011). *Guidelines for Drinking-water Quality* 4th ed. Geneva: World Health Organization.
- Wickström, K., Pyysalo, H., Plaami-Heikkilä, S., Tuominen, J. (1986). Polycyclic aromatic compounds (PAC) in leaf lettuce. *Z Lebensm Unters Forsch*, 183, 182-185.
- Wu, P., Pan, X., Wang, L., Shen, X., Yang, D. (2012). A survey of ethyl carbamate in fermented foods and beverages from Zhejiang, China. *Food Control*, 23, 286-288.
- Yalçın, C. Ö., Yılmaz-Sarıaltın, S. (2019). 3-Kloropropandiol, 2-Kloropropandiol, Esterleri Ve Glisidil Yağ Asidi Esterinin Toksik Etkileri. *Akademik Gıda*, 17(3), 401-409.
- Yaylayan, V. A. (2006). Precursors, Formation and Determination of Furan in Food. *J. Verbr. Lebensm.*, 1, 5-9.
- Yuan, Y., Meng, W., Yutian, M., Fang, C., Xiaosong, H. (2015). Determination of Eight Volatile Nitrosamines in Meat Products by Ultrasonic Solvent Extraction and Gas Chromatography-Mass Spectrometry Method. *International Journal of Food Properties*, 18(6), 1181-1190.
- Yurchenko, S., Mölder, U. (2006). Volatile N-nitrosamines in various fish products. *Food Chemistry*, 96(2), 325-333.
- Zoller, O., Sager, F., Reinhard, H. (2007). Furan in food: Headspace method and product survey. *Food Additives & Contaminants*, 24(S1), 91-107.

Bölüm 19.

Gıdalarla Temas Eden Madde ve Malzemelerle İlgili Sağlık Riskleri

Bülent Mutluer

19.1. GİRİŞ

Gıda maddelerini üretim, işleme ve depolanmaları sırasında gıda maddesi ile doğrudan temas eden madde ve malzemeler (Uluslararası tanımı ile Food Contact Material-FCM), bileşimlerindeki çeşitli kimyasalların gıdaya olası göçleri nedeni ile olası gıda kontaminasyon kaynağı olarak kabul edilmektedirler. Bu madde ve malzemelerin bileşimine giren 6000 den fazla kimyasal söz konusu olup bunlardan ancak bir kısmı mevzuatlarda bulunan listelerde yer almıştır. Bu kimyasallardan bir kısmı kronik hastalıklarla ilişkili bulunurken çoğunun yeterli toksikolojik değerlendirilmeleri tamamlanamamıştır (Geueke ve ark.2014). Gıda ile temas eden madde ve malzemelerden gıdaya geçebilecek kimyasal madde miktarının, çevre kirleticileri ve pestisit kalıntılarında 100- 1000 kat daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir (Grob ve ark. 2006).

Kimyasallara maruz kalma kronik metabolik hastalıklar,üreme hastalıkları ve kanser ile ilişkilidir. (Norman ve ark. 2013; Sharpe ve Irvine, 2004). Ayrıca olası sağlık riskleri arasında tiroid fonksiyon bozuklukları ve meme kanserleri de yer almaktadır (Muncke ve ark. 2017).

AB ve A.B.D de gıda ile temas eden madde ve malzemelere ait envantere 6.000 den fazla kimyasal listelenmiştir (EFSA, 2011; Nelter ve ark. 2013; Oldring ve ark. 2014). Örneğin bu kimyasallardan antioksidanlar (Samsudin ve ark. 2018), plastikleştiriciler (Kim ve ark. 2018) gibi bazıları gıda ile temas eden madde ve malzemelerin üretimi için gerekli olup, diğer başka bir grubu ise reaksiyon yan ürünleri (Martinez-Bueno ve ark. 2017), oligomerler (Gelbke ve ark.2019; Hoppe ve ark.2018) ve bozunma ürünleri (Bignardi ve ark. 2014; da Silve Oliveira ve ark. 2019) gibi kimyasallardır. Kimyasallarla ilgili diğer bir sorun ise tüketicilerin fitatlar (Howdeshell ve ark. 2015) ve perflour bileşikleri (Fromme ve ark. 2016) gibi tek tek maddelerin karışımlarına ve ayrıca mineral yağ hidrokarbonları (Barp ve ark. 2017) ya da kaplamalardan (Grob ve ark. 1999) kaynaklanan tam olarak tanımlanmamış kompleks karışımlara maruz kalmasıdır. Gıda ile temas eden maddelerin % 80 nin toksisiteleri açısından yeterince değerlendirilmediği tahmin etmektedir (Neltner ve ark. 2013).

KAYNAKLAR

- Abraham, A. ve Chakraborty, P. (2020). A review on sources and health impacts of bisphenol A. *Reviews on environmental health*, 35(2), 201-210.
- Altuntaş, Ü. (2014). Türkiye’de satışı sunulan bazı gıdalarda ambalaj materyallerinden migrasyonun ölçülmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Ana Bili Dalı.
- Arvanitoyannis, I. S. ve Bosnea, L. (2004). Migration of substances from food packaging materials to foods. *Critical reviews in food science and nutrition*, 44(2), 63-76.
- Ateia, M., Maroli, A., Tharayil, N., Karanfil, T. (2019). The overlooked short-and ultrashort-chain poly-and perfluorinated substances: A review. *Chemosphere*, 220, 866-882.
- Aznar, M., Canellas, E., Nerín, C. (2009). Quantitative determination of 22 primary aromatic amines by cation-exchange solid-phase extraction and liquid chromatography–mass spectrometry. *Journal of Chromatography A*, 1216(27), 5176-5181.
- Barber, J. L., Berger, U., Chaemfa, C., Huber, S., Jahnke, A., Temme, C., Jones, K. C. (2007). Analysis of per-and polyfluorinated alkyl substances in air samples from Northwest Europe. *Journal of environmental monitoring*, 9(6), 530-541.
- Barp, L., Biedermann, M., Grob, K., Blas-Y-Estrada, F., Nygaard, U. C., Alexander, J., Cravedi, J. P. (2017). Accumulation of mineral oil saturated hydrocarbons (MOSH) in female Fischer 344 rats: comparison with human data and consequences for risk assessment. *Science of the Total Environment*, 575, 1263-1278.
- Barp, L., Suman, M., Lambertini, F., Moret, S. (2015). Migration of selected hydrocarbon contaminants into dry semolina and egg pasta packed in direct contact with virgin paperboard and polypropylene film. *Food Addit Contam.* 32:1542–1551.
- BBL (Food Federation Germany). (2017). Toolbox for preventing the transfer of undesired mineral oil hydrocarbons into food. German Federation of Food Law and Food Science (Bll eV).[http://toolbox-for-preventing-the-transfer-of-undesired-mineral-oil-hydrocarbons-into-food%20\(1\).pdf](http://toolbox-for-preventing-the-transfer-of-undesired-mineral-oil-hydrocarbons-into-food%20(1).pdf)
- Begley, T. H., White, K., Honigfort, P., Twaroski, M. L., Neches, R., Walker, R. A. (2005). Perfluorochemicals: potential sources of and migration from food packaging. *Food additives and contaminants*, 22(10), 1023-1031.
- Berthiaume, J. ve Wallace, K. B. (2002). Perfluorooctanoate, perfluorooctanesulfonate, and N-ethyl perfluorooctanesulfonamido ethanol; peroxisome proliferation and mitochondrial biogenesis. *Toxicology letters*, 129(1-2), 23-32.
- BfR (Bundes Institut für Risikobewertung). (2013)¹. Fragen und Antworten zu Phthalat- Weichmachern. FAQdes BfR und desUmweltbundesamtes (UBA) vom 7. Mai 2013. <http://www.bfr.bund.de/cm/343/fragen-und-antworten-zuphthalat-weichmachern.pdf>.
- BfR (Bundes Institut für Risikobewertung).(2013)². Primäre aromatische Amine aus bedruckten Lebensmittelbedarfsgegenständen wie Servietten oder Bäckertüten. Stellungnahme Nr. 021/2014 des BfR vom 24. Juli 2013.<http://www.bfr.bund.de/cm/343/primaere-aromatische-amine-ausbedrucktenlebensmittelbedarfsgegenstaenden-wieservietten-oder-baekertueten.pdf>.
- Biedermann, M., Ingenhoff, J-E, Zurfluh, M., Richter, L., Simat, T., Harling, A, Altkofer, W., Helling, R., Grob, K. (2013). Migration of mineral oil, photoinitiators and plasticisers from recycled paperboard into dry foods: a study under controlled conditions. *Food Addit Contam.* 30:885–898.
- Bignardi, C., Cavazza, A., Corradini, C., Salvadeo, P. (2014). Targeted and untargeted data-dependent experiments for characterization of polycarbonate food-contact plastics by ultra high performance chromatography coupled to quadrupole orbitrap tandem mass spectrometry. *Journal of Chromatography a*, 1372, 133-144.
- Biricik, G.F., Çöplü, N., Dağdelen, A.F. (2015). Gıda ile temas eden madde ve malzemelerden gıdaya geçebilecek alüminyum miktarı ve bunun riskleri. *Gıda ve Yem Bilimi - Teknolojisi Dergisi*.15: 1-8.

- Blanco-Zubiaguirre, L., Zabaleta, I., Usobiaga, A., Prieto, A., Olivares, M., Zuloaga, O., Elizalde, M. P. (2020). Target and suspect screening of substances liable to migrate from food contact paper and cardboard materials using liquid chromatography-high resolution tandem mass spectrometry. *Talanta*, 208, 120394.
- BMVL.(Bundesministeriums für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz).(2012). Ausmaß der Migration unerwünschter Stoffe aus Verpackungsmaterialien aus Altpapier in Lebensmittel. Projekt 2809HS012. <http://download.ble.de/09HS012.pdf> Erişim: 14.05.2021
- Bratinova, S., Hoekstra, E. (2019). Guidance on sampling, analysis and data reporting for the monitoring of mineral oil hydrocarbons in food and food contact materials. Publications Office of the European Union.https://aspack.es/wp-content/uploads/JRC-Guidance-on-Sampling-Analysis-Data-Reporting_Mineral-Oil-Hydrocarbons-Feb-19.pdf
- Bundesgesundheitsblatt-Gesundheitsforschung-Gesundheitsschutz*, 60(7), 707-714.
- Butenhoff, J. L., Chang, S. C., Olsen, G. W., Thomford, P. J. (2012). Chronic dietary toxicity and carcinogenicity study with potassium perfluorooctanesulfonate in Sprague Dawley rats. *Toxicology*, 293(1-3), 1-15.
- Campanella, G., Ghaani, M., Quetti, G., Farris, S. (2015). On the origin of primary aromatic amines in food packaging materials. *Trends in Food Science & Technology*, 46(1), 137-143.
- Cao, X. L., Perez-Locas, C., Dufresne, G., Clement, G., Popovic, S., Beraldin, F., Feeley, M. (2011). Concentrations of bisphenol A in the composite food samples from the 2008 Canadian total diet study in Quebec City and dietary intake estimates. *Food Additives and Contaminants*, 28(6), 791-798.
- Caporossi, L., Alteri, A., Campo, G., Paci, E., Tranfo, G., Capanna, S., Papaleo, B. (2020). Cross sectional study on exposure to BPA and phthalates and semen parameters in men attending a fertility center. *International journal of environmental research and public health*, 17(2), 489.
- Carlos, K. S., de Jager, L. S., Begley, T. H. (2021). Determination of phthalate concentrations in paper-based fast food packaging available on the US market. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 38(3), 501-512.
- Carrillo, J. D., Salazar, C., Moreta, C., Tena, M. T. (2007). Determination of phthalates in wine by headspace solid-phase microextraction followed by gas chromatography–mass spectrometry: fibre comparison and selection. *Journal of Chromatography A*, 1164(1-2), 248-261.
- Casajuana, N. ve Lacorte, S. (2003). Presence and release of phthalic esters and other endocrine disrupting compounds in drinking water. *Chromatographia*, 57(9), 649-655.
- Casals-Casas, C.ve Desvergne, B. (2011). Endocrine disruptors: from endocrine to metabolic disruption. *Annual review of physiology*, 73, 135-162.
- CHAP. (2014) Chronic Hazard Advisory Panel on Phthalates and Phthalate Alternatives. CHAP Report to the U.S. Consumer Product Safety Commission. <https://www.cpsc.gov/PageFiles/169910/Appendix-D-Hazard-Index-FINAL-Comp.pdf>
- Cui, L., Zhou, Q. F., Liao, C. Y., Fu, J. J., Jiang, G. B. (2009). Studies on the toxicological effects of PFOA and PFOS on rats using histological observation and chemical analysis. *Archives of environmental contamination and toxicology*, 56(2), 338-349.
- Cwiek-Ludwicka, K.ve Ludwicki, J. K. (2014). Endocrine disruptors in food contact materials; is there a health threat?. *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny*, 65(3).
- da Silva Oliveira, W., Ubeda, S., Nerin, C., Padula, M., Godoy, H. T. (2019). Identification of non-volatile migrants from baby bottles by UPLC-Q-TOF-MS. *Food Research International*, 123, 529-537.
- Del Carlo, M., Pepe, A., Sacchetti, G., Compagnone, D., Mastrocola, D., Cichelli, A. (2008). Determination of phthalate esters in wine using solid-phase extraction and gas chromatography–mass spectrometry. *Food Chemistry*, 111(3), 771-777.
- Den Hond, E., Tournaye, H., De Sutter, P., Ombelet, W., Baeyens, W., Covaci, A., D’Hooghe, T. (2015). Human exposure to endocrine disrupting chemicals and fertility: A case–control study in male subfertility patients. *Environment international*, 84, 154-160.

- Domingo, J. L. ve Nadal, M. (2017). Per-and polyfluoroalkyl substances (PFASs) in food and human dietary intake: a review of the recent scientific literature. *Journal of agricultural and food chemistry*, 65(3), 533-543.
- Domingo, J. L., Jogsten, I. E., Eriksson, U., Martorell, I., Perelló, G., Nadal, M., van Bavel, B. (2012). Human dietary exposure to perfluoroalkyl substances in Catalonia, Spain. Temporal trend. *Food chemistry*, 135(3), 1575-1582.
- EC (European Commission).(2005)¹.Commission Directive 2005/31/EC of 29 April 2005 amending Council Directive 84/500/EEC as regards a declaration of compliance and performance criteria of the analytical method for ceramic articles intended to come into contact with foodstuffs (Text with EEA relevance) *OJL 110*, 30.04.2005, 36-39.
- EC (European Commission).(2005)². Commission Regulation (EC) No 1895/2005 of 18 November 2005 on the restriction of use of certain epoxy derivatives in materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJ L 302*, 19.11.2005, 28–32.
- EC (European Commission).(2006).Commission Regulation (EC) No 2023/2006 of 22 December 2006 on good manufacturing practice for materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 384*, 29.12.2006, 75–78.
- EC (European Commission).(2007).Commission Directive 2007/42/EC of 29 June 2007 relating to materials and articles made of regenerated cellulose film intended to come into contact with foodstuffs (Codified version) (Text with EEA relevance) *OJ L 172*, 30.6.2007, 71–82.
- EC (European Commission).(2009). Commission Regulation (EC) No 450/2009 of 29 May 2009 on active and intelligent materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 135*, 30.5.2009, 3–11.
- EC (European Commission).(2011).Commission Regulation (EU) No 10/2011 of 14 January 2011 on plastic materials and articles intended to come into contact with food Text with EEA relevance *OJL 12*, 15.1.2011, 1–89.
- EC (European Commission). (2017). Commission regulation (EU) 2017/1000 concerning the registration, evaluation, authorisation and restriction of chemicals as regards perfluorooctanoic acid (PFOA), its salts and PFOA-related substances, *Official Journal of the European Union*, 60, 2017.
- EC. (European Commission). (1985). Council Directive 85/572/EEC of 19 December 1985 laying down the list of simulants to be used for testing migration of constituents of plastic materials and articles intended to come into contact with foodstuffs. *OJL 372*, 31.12.1985, 4–21.
- EC. (European Commission). (1993). Commission Directive 93/8/EEC of 15 March 1993 amending Council Directive 82/711/EEC laying down the basic rules necessary for testing migration of constituents of plastic materials and articles intended to come into contact with foodstuffs. *OJL 90*, 14.4.1993, 22–25.
- EC. (European Commission). (2020).Commission Regulation (EU) 2020/1245 of 2 September 2020 amending and correcting Regulation (EU) No 10/2011 on plastic materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 288*, 3.9.2020, 1–17.
- EC. (European Commission).(1997). Commission Directive 97/48/EC of 29 July 1997 amending for the second time Council Directive 82/711/EEC laying down the basic rules necessary for testing migration of the constituents of plastic materials and articles intended to come into contact with foodstuffs (Text with EEA relevance).*OJL 222*, 12.8.1997,10–15.
- EC. (European Commission).(2002). Commission Directive 2002/72/EC of 6 August 2002 relating to plastic materials and articles intended to come into contact with foodstuffs (Text with EEA relevance). *OJL 220*, 15.08.2002,18-58.
- EC. (European Commission).(2004). Regulation (EC) No 1935/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 on materials and articles intended to come into contact with food and repealing Directives 80/590/EEC and 89/109/EEC. *OJL 338*,13.11.2004, 4-17.

- EC. (European Commission).(2005)¹. Commission Directive 2005/31/EC of 29 April 2005 amending Council Directive 84/500/EEC as regards a declaration of compliance and performance criteria of the analytical method for ceramic articles intended to come into contact with foodstuffs (Text with EEA relevance) *OJL 110, 30.04.2005, 36-39*.
- EC. (European Commission).(2005)². Commission Regulation (EC) No 1895/2005 of 18 November 2005 on the restriction of use of certain epoxy derivatives in materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 302, 19.11.2005, 28-32*.
- EC. (European Commission).(2006). Commission Regulation (EC) No 2023/2006 of 22 December 2006 on good manufacturing practice for materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 384, 29.12.2006, 75-78*.
- EC. (European Commission).(2007).Commission Directive 2007/42/EC of 29 June 2007 relating to materials and articles made of regenerated cellulose film intended to come into contact with foodstuffs (Codified version) (Text with EEA relevance) *OJL 172, 30.6.2007, 71-82*.
- EC. (European Commission).(2008). Commission Regulation (EC) No 282/2008 of 27 March 2008 on recycled plastic materials and articles intended to come into contact with foods and amending Regulation (EC) No 2023/2006 (Text with EEA relevance) *OJL 86, 28.3.2008, 9-18*.
- EC. (European Commission).(2009). Commission Regulation (EC) No 450/2009 of 29 May 2009 on active and intelligent materials and articles intended to come into contact with food (Text with EEA relevance) *OJL 135, 30.5.2009, 3-11*.
- EC. (European Commission).(2011). Commission Regulation (EU) No 10/2011 of 14 January 2011 on plastic materials and articles intended to come into contact with food Text with EEA relevance *OJL 12, 15.1.2011, 1-89*.
- EC.(European Commission).(2018). Regulation (EC) 2018/213 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2018 on the use of bisphenol A in varnishes and coatings intended to come into contact with food. *Official Journal of European Union, L 41, 6-11*.
- ECHA (European Chemicals Agency).(2015). Committee for Risk Assessment (RAC).Opinion on an Annex XV dossierproposing restrictions on Perfluorooctanoic acid (PFOA), its salts and PFOA-related substances.<https://echa.europa.eu/documents/10162/3d13de3a-de0d-49ae-bfbd-aea884966>
- ECHA (European Chemicals Agency).(2018). Seven new substances added to the Candidate List, entry for bisphenol-A <https://echa.europa.eu/pt/-/seven-news-substances-added-to-the-candidate-list-entry-for-bisphenol-a-updated-to-reflect-its-endocrine-disrupting>
- ECHA (European Chemicals Agency). (2014). Agreement of the member state committee on the identification of Bis(2-ethylhexyl) phthalate (DEHP) as a substance of very high concern. <https://echa.europa.eu/documents/10162/ad79f939-cd8e-4eab-8fee-59288fecbf00>. Erişim:09.05.2021.
- ECHA (European Chemicals Agency).(2016). Member state committee support document for identification of 4,4'-Isopropylidenediphenol (Bisphenol A) as a substance of very high concern because of its toxic for reproduction properties. <https://echa.europa.eu/documents/10162/b10d6a00-8e47-9b14-4f61-c779a8dc8450>. Erişim:10.05.2021.
- EFSA (Europea Food Safety Aauthority). (2019). Update of the risk assessment of di-butylphthalate (DBP),butyl-benzyl-phthalate (BBP), bis(2-ethylhexyl)phthalate(DEHP), di-isononylphthalate (DINP) and di-isodecylphthalate (DIDP) for use in food contact materials. *EFSA Journal* 2019;17(12):5838 <https://www.efsa.europa.eu/en/news/faq-phthalates-plastic-food-contact-materials> Erişim: 14.07.2020.
- EFSA (Europea Food Safety Aauthority). EFSA. (2006). Opinion of the scientific panel on food additives, flavourings, processing aids and materials in contact with food on a request from the commission related to 2,2-bis(4-hydroxyphenyl)propane (Bisphenol A). *EFSA Journal*. 428:1-75.
- EFSA (Europea Food Safety Aauthority).(2015)¹. Scientificopinionontherisks to public health related to the presence of bisphenol A (BPA) in foodstuffs: executive summary. *EFSA Journal* 13(1):3978.

- EFSA (European Food Safety Authority) (EFSA). (2018). Risk to human health related to the presence of perfluorooctane sulfonic acid and perfluorooctanoic acid in food, *EFSA Journal*, 16 (12), e05194.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2011)¹. Report of ESCO WG on Non-plastic Food Contact Materials.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2012)² Perfluoroalkylated exposure,” *EFSA Journal*, 10 (6), 2743–2798, 2012.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2012)³. Perfluoroalkylated substances in food: occurrence and dietary exposure,” *EFSA Journal*, 10 (6), 2743–2798.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2015)². Scientific opinion on the risks to public health related to the presence of bisphenol A (BPA) in foodstuffs: executive summary. *EFSA J* 13(1):3978.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2005). Opinion of the scientific panel on food additives, flavourings, processing aids and materials in contact with food on a request from the commission related to 2-Isopropyl thioxanthone (ITX) and 2-ethylhexyl-4-dimethylaminobenzoate (EHDAB) in food contact materials. *The EFSA Journal*, 293: 1–15.. <https://efsa.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.2903/j.efsa.2005.293> Erişim: 25.06.2021.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2008). Perfluorooctane sulfonate (PFOS), perfluorooctanoic acid (PFOA) and their salts Scientific Opinion of the Panel on Contaminants in the Food chain. *EFSA Journal*, 6(7), 653.
- EFSA (European Food Safety Authority). (2009). EFSA statement on the presence of 4-methylbenzophenone found in breakfast cereals. *EFSA Journal*, 7(3), 243 <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2009.243r>
- EFSA (European Food Safety Authority). (2011)². Report of ESCO WG on non-plastic food contact materials. <http://www.efsa.europa.eu/en/supporting/pub/139e.htm>.
- EFSA (Food Safety Authority). (2015)³. Consumer health risk from bisphenol A exposure.
- EFSA/CEF Panel (2015). EFSA Panel on Food Contact Materials, Enzymes, Flavourings and Processing Aids. Scientific opinion on the risks to public health related to the presence of bisphenol A (BPA) in foodstuffs: Executive summary. *The EFSA Journal*, 13(1), 3978, 23.
- Elcombe, C. R., Elcombe, B. M., Foster, J. R., Chang, S. C., Ehresman, D. J., Butenhoff, J. L. (2012). Hepatocellular hypertrophy and cell proliferation in Sprague–Dawley rats from dietary exposure to potassium perfluorooctanesulfonate results from increased expression of xenosensor nuclear receptors PPAR α and CAR/PXR. *Toxicology*, 293(1-3), 16-29.
- Ericson, I., Martí-Cid, R., Nadal, M., Van Bavel, B., Lindström, G., Domingo, J. L. (2008). Human exposure to perfluorinated chemicals through the diet: intake of perfluorinated compounds in foods from the Catalan (Spain) market. *Journal of agricultural and food chemistry*, 56(5), 1787-1794.
- Fair, P. A., Driscoll, E., Mollenhauer, M. A., Bradshaw, S. G., Yun, S. H., Kannan, K., Peden-Adams, M. M. (2011). Effects of environmentally-relevant levels of perfluorooctane sulfonate on clinical parameters and immunological functions in B6C3F1 mice. *Journal of Immunotoxicology*, 8(1), 17-29.
- Fang, H., Wang, J., Lynch, R. A. (2017). Migration of di (2-ethylhexyl) phthalate (DEHP) and di-n-butylphthalate (DBP) from polypropylene food containers. *Food Control*, 73, 1298-1302.
- FDA (Food and Drug Administration). (2021). Bisphenol A(BPA): Use in Food Contact Application.
- Fierens, T., Van Holderbeke, M., Willems, H., De Henauw, S., Sioen, I. (2012). Phthalates in Belgian cow's milk and the role of feed and other contamination pathways at farm level. *Food and Chemical Toxicology*, 50(8), 2945-2953.
- Fiore, M., Oliveri Conti, G., Caltabiano, R., Buffone, A., Zuccarello, P., Cormaci, L., Ferrante, M. (2019). Role of emerging environmental risk factors in thyroid cancer: a brief review. *International journal of environmental research and public health*, 16(7), 1185.
- Flasbarth, J. (2013). Mineralöl in Lebensmitteln—ein wunder Punkt der Kreislaufwirtschaft. *Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*, 8(1), 1-3.

- Fraser, A. J., Webster, T. F., Watkins, D. J., Strynar, M. J., Kato, K., Calafat, A. M., McClean, M. D. (2013). Polyfluorinated compounds in dust from homes, offices, and vehicles as predictors of concentrations in office workers' serum. *Environment international*, 60, 128-136.
- Fromme, H., Tittlemier, S. A., Völkel, W., Wilhelm, M., Twardella, D. (2009). Perfluorinated compounds—exposure assessment for the general population in Western countries. *International journal of hygiene and environmental health*, 212(3), 239-270.
- Fromme, H., Wöckner, M., Roscher, E., Völkel, W. (2017). ADONA and perfluoroalkylated substances in plasma samples of German blood donors living in South Germany. *International journal of hygiene and environmental health*, 220(2), 455-460.
- Gärtner, S., Balski, M., Koch, M., Nehls, I. (2009). Analysis and migration of phthalates in infant food packed in recycled paperboard. *Journal of agricultural and food chemistry*, 57(22), 10675-10681.
- Gelbke, H. P., Banton, M., Block, C., Dawkins, G., Eisert, R., Leibold, E., Yasukawa, A. (2019). Risk assessment for migration of styrene oligomers into food from polystyrene food containers. *Food and Chemical Toxicology*, 124, 151-167.
- Geucke, B. (2016). Food packaging forum. *Dossier—Can coatings*. <https://www.foodpackagingforum.org/food-packaging-health/can-coatings.1-13>.
- Geucke, B.ve Muncke, J. (2018). Substances of very high concern in food contact materials: migration and regulatory background. *Packaging technology and science*, 31(12), 757-769.
- Geucke, B., Wagner, C.C., Muncke, J. (2014). Food contact substances and chemicals of concern: a comparison of inventories. *Food Addit Contam* 31 (8): 1438-1450.
- Ghisari, M. ve Bonefeld-Jorgensen, E. C. (2009). Effects of plasticizers and their mixtures on estrogen receptor and thyroid hormone functions. *Toxicology letters*, 189(1), 67-77.
- Giesy, J. P. ve Kannan, K. (2002). Peer reviewed: perfluorochemical surfactants in the environment. *Environmental science & technology*, 36(7), 146A-152A.
- Giuliani, A., Zuccarini, M., Cichelli, A., Khan, H., Reale, M. (2020). Critical review on the presence of phthalates in food and evidence of their biological impact. *International journal of environmental research and public health*, 17(16), 5655.
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2012)³. Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemeleri Üreten İşletmelerin Kayıt İşlemleri ile İyi Üretim Uygulamalarına Dair Yönetmelik. <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/41478>
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2018)¹. Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemelere Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180405-2.htm>
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2018)². Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Aktif ve Akıllı Madde ve Malzemelere Dair Tebliğ (Tebliğ No:2018/9). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180405-4.htm>
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2019)². Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Plastik Madde ve Malzemelerin Bileşenlerinin Migrasyon Testinde Kullanılan Gıda Benzerleri Listesi Tebliği (Tebliğ No:2019/43). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191225M1-9.htm>
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü).(2012)¹. Gıda ile Temas Eden Seramik Malzemeler Tebliği (Tebliğ No:2012/30). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120419-11.htm>
- GKGM. (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü).(2012)⁴. Türk Gıda Kodeksi Belirli Epoksi Türevlerinin Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemelerde Kullanımının Kısıtlanması Hakkında Tebliğ (Tebliğ No:2012/32). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120412-8.htm>
- GKGM.(Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2019)¹. Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Plastik Madde ve Malzemeler Tebliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191225M1-10.htm>
- GKGM.(Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü). (2012)². Türk Gıda Kodeksi Rejenere Selüloz Filmlerden Üretilmiş, Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemeler Tebliği (Tebliğ No:2012/31) <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/41144>

- Grandjean, P., Andersen, E. W., Budtz-Jørgensen, E., Nielsen, F., Mølbak, K., Weihe, P., Heilmann, C. (2012). Serum vaccine antibody concentrations in children exposed to perfluorinated compounds. *Jama*, 307(4), 391-397.
- Grob, K. (2014). Work plans to get out of the deadlock for the safety assurance of migration from food contact materials? A proposal. *Food Control* 46: 312–318. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2014.05.044>.
- Grob, K. (2018). Mineral oil hydrocarbons in food: A review. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 35(9), 1845-1860.
- Grob, K., Biedermann, M., Scherbaum, E., Roth, M., Rieger, K. (2006). Food contamination with organic materials in perspective: packaging materials as the largest and least controlled source? A view focusing on the European situation. *Critical reviews in food science and nutrition*, 46(7), 529-535.
- Grob, K., Spinner, C., Brunner, M., Etter, R. (1999). The migration from the internal coatings of food cans; summary of the findings and call for more effective regulation of polymers in contact with foods: a review. *Food Additives & Contaminants*, 16(12), 579-590.
- Harling, A., Grob, K., Helling, R., Simat, T. J. (2012). Ausmass der Migration unerwünschter Stoffe aus Verpackungsmaterialien aus Altpapier in Lebensmitteln. BMELV, German Federal Ministry of Food, Agriculture and Consumer Protection. Project 2809HS012.
- Haug, L. S., Thomsen, C., Brantsæter, A. L., Kvalem, H. E., Haugen, M., Becher, G., Knutsen, H. K. (2010). Diet and particularly seafood are major sources of perfluorinated compounds in humans. *Environment international*, 36(7), 772-778.
- Heimbach, J. T., Bodor, A. R., Douglass, J. S., Barraj, L. M., Cohen, S. C., Biles, R. W., Faust, H. R. (2002). Dietary exposures to mineral hydrocarbons from food-use applications in the United States. *Food and chemical toxicology*, 40(5), 555-571.
- Hlouskova, V., Hradkova, P., Poustka, J., Brambilla, G., De Filippis, S. P., D'Hollander, W., Pulkrabova, J. (2013). Occurrence of perfluoroalkyl substances (PFASs) in various food items of animal origin collected in four European countries. *Food additives & contaminants: part A*, 30(11), 1918-1932.
- Hoekstra, E. J. ve Simoneau, C. (2013). Release of bisphenol A from polycarbonate—a review. *Critical reviews in food science and nutrition*, 53(4), 386-402.
- Hoppe, M., de Voogt, P., Franz, R. (2018). Oligomers in polyethylene naphthalate and polybutylene terephthalate—Identification and exploring migration. *Food packaging and shelf life*, 17, 171-178.
- Howdeshell, K. L., Rider, C. V., Wilson, V. S., Furr, J. R., Lambright, C. R., Gray Jr, L. E. (2015). Dose addition models based on biologically relevant reductions in fetal testosterone accurately predict postnatal reproductive tract alterations by a phthalate mixture in rats. *Toxicological Sciences*, 148(2), 488-502.
- Jarošová, A ve Bogdanovičová, S. (2016). Phthalates in meat products in dependence on the fat content. *Potravin. Slovak. Journal of Food Science.*, 10, 378–383.
- Jogsten, I. E., Nadal, M., van Bavel, B., Lindström, G., Domingo, J. L. (2012). Per- and polyfluorinated compounds (PFCs) in house dust and indoor air in Catalonia, Spain: implications for human exposure. *Environment international*, 39(1), 172-180.
- Kim, H., Kim, G. B., Choi, M. S., Kim, I. S., Gye, M. C., Yoo, H. H. (2018). Liquid chromatography-tandem mass spectrometric analysis of acetyl tributyl citrate for migration testing of food contact materials. *Microchemical Journal*, 139, 475-479.
- Kiralan, M., Toptancı, İ., Yavuz, M., Ramadan, M. F. (2020). Phthalates levels in cold-pressed oils marketed in Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(5), 5630-5635.
- Kitahara, Y., Takahashi, S., Tsukagoshi, M., & Fujii, T. (2010). Formation of bisphenol A by thermal degradation of poly (bisphenol A carbonate). *Chemosphere*, 80(11), 1281-1284.
- Korkmaz, S. D. ve Küplülü, Ö. (2019). Determination of phthalates in some milk products by liquid chromatography/tandem mass spectrometry. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 66(3), 230-236.

- Koster, S., Varela, J., Stadler, R. H., Moulin, J., Cruz-Hernandez, C., Hielscher, J., Simian, H. (2020). Mineral oil hydrocarbons in foods: is the data reliable?. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 37(1), 69-83.
- Kubwabo, C., Kosarac, I., Stewart, B., Gauthier, B. R., Lalonde, K., Lalonde, P. J. (2009). Migration of bisphenol A from plastic baby bottles, baby bottle liners and reusable polycarbonate drinking bottles. *Food Additives and Contaminants*, 26(6), 928-937.
- Lambertini, F., Di Lallo, V., Catellani, D., Mattarozzi, M., Careri, M., Suman, M. (2014). Reliable liquid chromatography-mass spectrometry method for investigation of primary aromatic amines migration from food packaging and during industrial curing of multilayer plastic laminates. *Journal of Mass Spectrometry*, 49(9), 870-877.
- Li, Z., Xu, L., Peng, C., Kuang, H., Xu, C., Wang, L., Gong, Y. (2011). Simultaneous determination of nine types of phthalate residues in commercial milk products using HPLC-ESI-MS-MS. *Journal of chromatographic science*, 49(4), 337-343.
- Luebker, D. J., York, R. G., Hansen, K. J., Moore, J. A., Butenhoff, J. L. (2005). Neonatal mortality from in utero exposure to perfluorooctanesulfonate (PFOS) in Sprague–Dawley rats: dose–response, and biochemical and pharmacokinetic parameters. *Toxicology*, 215(1-2), 149-169.
- Maia, J., Cruz, J. M., Sendón, R., Bustos, J., Sanchez, J. J., Paseiro, P. (2009). Effect of detergents in the release of bisphenol A from polycarbonate baby bottles. *Food Research International*, 42(10), 1410-1414.
- Malinverno, G., Colombo, I., Visca, M. (2005). Toxicological profile of hydrofluoropolyethers. *Regulatory toxicology and pharmacology*, 41(3), 228-239.
- Mariussen, E. (2012). Neurotoxic effects of perfluoroalkylated compounds: mechanisms of action and environmental relevance. *Archives of toxicology*, 86(9), 1349-1367.
- Martínez-Bueno, M. J., Hernando, M. D., Uclés, S., Rajski, L., Cimmino, S., Fernández-Alba, A. R. (2017). Identification of non-intentionally added substances in food packaging nano films by gas and liquid chromatography coupled to orbitrap mass spectrometry. *Talanta*, 172, 68-77.
- Matissek, R. (2019). Kontaminanten aus Lebensmittelbedarfsgegenständen. In: *Lebensmittel-chemie*. Springer Spektrum, 467-483.
- McCall, E., Keegan, J., Foley, B. (2012). Primary aromatic amine migration from polyamide kitchen utensils: method development and product testing. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 29(1), 149-160.
- Mercea, P. (2009). Physicochemical processes involved in migration of bisphenol A from polycarbonate. *Journal of Applied Polymer Science*, 112(2), 579-593.
- Miao, Y., Wang, R., Lu, C., Zhao, J., Deng, Q. (2017). Lifetime cancer risk assessment for inhalation exposure to di (2-ethylhexyl) phthalate (DEHP). *Environmental Science and Pollution Research*, 24(1), 312-320.
- Montuori, P., Jover, E., Morgantini, M., Bayona, J. M., Triassi, M. (2008). Assessing human exposure to phthalic acid and phthalate esters from mineral water stored in polyethylene terephthalate and glass bottles. *Food Additives and Contaminants*, 25(4), 511-518.
- Muncke, J., Andersson, A. M., Backhaus, T., Boucher, J. M., Carney Almroth, B., Castillo Castillo, A., Scheringer, M. (2020). Impacts of food contact chemicals on human health: a consensus statement. *Environmental Health*, 19(1), 1-12.
- Muncke, J., Backhaus, T., Geueke, B., Maffini, M. V., Martin, O. V., Myers, J. P., Scheringer, M. (2017). Scientific challenges in the risk assessment of food contact materials. *Environmental Health Perspectives*, 125(9), 1-9. 095001. <https://doi.org/10.1289/EHP644>
- Nam, S. H., Seo, Y. M., Kim, M. G. (2010). Bisphenol A migration from polycarbonate baby bottle with repeated use. *Chemosphere*, 79(9), 949-952.
- Nanni, N., Fiselier, K., Grob, K., Di Pasquale, M., Fabrizi, L., Aureli, P., Coni, E. (2011). Contamination of vegetable oils marketed in Italy by phthalic acid esters. *Food Control*, 22(2), 209-214.
- Neltner, T. G., Alger, H. M., Leonard, J. E., Maffini, M. V. (2013). Data gaps in toxicity testing of chemicals allowed in food in the United States. *Reproductive Toxicology*, 42, 85-94. <https://doi.org/10.1016/j.reprotox.2013.07.023>.

- Neltner, T. G., Kulkarni, N. R., Alger, H. M., Maffini, M. V., Bongard, E. D., Fortin, N. D., Olson, E. D. (2011). Navigating the US food additive regulatory program. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 10(6), 342-368.
- Nerin, C., Alfaro, P., Aznar, M., Domeño, C. (2013). The challenge of identifying non-intentionally added substances from food packaging materials: A review. *Analytica Chimica Acta*, 775, 14-24.
- Noonan, G. O., Ackerman, L. K., Begley, T. H. (2011). Concentration of bisphenol A in highly consumed canned foods on the US market. *Journal of agricultural and food chemistry*, 59(13), 7178-7185.
- Norman, R. E., Carpenter, D. O., Scott, J., Brune, M. N., Sly, P. D. (2013). Environmental exposures: an underrecognized contribution to noncommunicable diseases. *Reviews on environmental health*, 28(1), 59-65.
- OECD (The Organisation for Economic Co-Operation and Development). (2018). Toward a New Comprehensive Global Database of Per- and Polyfluoroalkyl Substances (PFASs): Summary Report on Updating the OECD 2007 List of Per and Polyfluoroalkyl Substances (PFASs).
- Oldring, P. K. T., O'Mahony, C., Dixon, J., Vints, M., Mehegan, J., Dequatre, C., Castle, L. (2014). Development of a new modelling tool (FACET) to assess exposure to chemical migrants from food packaging. *Food Additives & Contaminants: Part A*, 31(3), 444-465.
- Pabel, U., Buhrke, T., Abraham, K., Nölke, T., Gehling, M., Lampen, A., Wittkowski, R. (2017). Persistente organische Kontaminanten in Lebensmitteln. *Bundesgesundheitsblatt-Gesundheitsforschung-Gesundheitsschutz*, 60(7), 697-706.
- Paseiro-Cerrato, R., Noonan, G. O., Begley, T. H. (2014). Development of a rapid screening method to determine primary aromatic amines in kitchen utensils using direct analysis in real time mass spectrometry (DART-MS). *Food Additives & Contaminants: Part A*, 31(3), 537-545.
- Pedersen, G. A., Jensen, L. K., Fankhauser, A., Biedermann, S., Petersen, J. H., Fabeck, B. (2008). Migration of epoxidized soybean oil (ESBO) and phthalates from twist closures into food and enforcement of the overall migration limit. *Food additives and contaminants*, 25(4), 503-510.
- Pelch, K. E., Reade, A., Wolffe, T. A., Kwiatkowski, C. F. (2019). PFAS health effects database: Protocol for a systematic evidence map. *Environment international*, 130, 104851.
- Perez, M. Â. F., Daniel, D., Padula, M., do Lago, C. L., Bottoli, C. B. G. (2021). Determination of primary aromatic amines from cooking utensils by capillary electrophoresis-tandem mass spectrometry. *Food Chemistry*, 362, 129902.
- Perez, M. Â. F., Padula, M., Moitinho, D., Bottoli, C. B. G. (2019). Primary aromatic amines in kitchenware: Determination by liquid chromatography-tandem mass spectrometry. *Journal of Chromatography A*, 1602, 217-227.
- Petersen, J. H., Jensen, L. K. (2010). Phthalates and food-contact materials: enforcing the 2008 European Union plastics legislation. *Food Additives and Contaminants*, 27(11), 1608-1616.
- Pfaff, K., Wölflle, D., Luch, A. (2017). Kontaminanten aus Lebensmittelverpackungen. *Bundesgesundheitsblatt-Gesundheitsforschung-Gesundheitsschutz*, 60(7), 707-714.
- Picó, Y., Farré, M., Llorca, M., Barceló, D. (2011). Perfluorinated compounds in food: a global perspective. *Critical reviews in food science and nutrition*, 51(7), 605-625.
- Picó, Y., Farré, M., Llorca, M., Barceló, D. (2011). Perfluorinated compounds in food: a global perspective. *Critical reviews in food science and nutrition*, 51(7), 605-625.
- Rothenbacher, T., Baumann, M., Fügel, D. (2007). 2-Isopropylthioxanthone (2-ITX) in food and food packaging materials on the German market. *Food additives and contaminants*, 24(4), 438-444.
- Rubio, L., Sanlloriente, S., Sarabia, L. A., Ortiz, M. C. (2014). Optimization of a headspace solid-phase microextraction and gas chromatography/mass spectrometry procedure for the determination of aromatic amines in water and in polyamide spoons. *Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems*, 133, 121-135.
- Samsudin, H., Auras, R., Mishra, D., Dolan, K., Burgess, G., Rubino, M., Soto-Valdez, H. (2018). Migration of antioxidants from polylactic acid films: A parameter estimation approach and an overview of the current mass transfer models. *Food Research International*, 103, 515-528.

- Sanchis, Y., Coscollà, C., Yusà, V. (2019). Comprehensive analysis of photoinitiators and primary aromatic amines in food contact materials using liquid chromatography high-resolution mass spectrometry. *Talanta*, 191, 109-118.
- Sanllorente, S., Sarabia, L. A., Ortiz, M. C. (2016). Migration kinetics of primary aromatic amines from polyamide kitchenware: Easy and fast screening procedure using fluorescence. *Talanta*, 160, 46-55.
- Shahrestani, M., Tehrani, M. S., Shoeibi, S., Aberoomand Azar, P., Waqif Husain, S. (2018). Comparison between different extraction methods for determination of primary aromatic amines in food simulat. *Journal of Analytical Methods in Chemistry*, 2018.
- Sharpe, R. M.ve Irvine, D. S. (2004). How strong is the evidence of a link between environmental chemicals and adverse effects on human reproductive health?. *Bmj*, 328(7437), 447-451.
- Shi, L. K., Zhang, M. M., Liu, Y. L. (2016). Concentration and survey of phthalic acid esters in edible vegetable oils and oilseeds by gas chromatography-mass spectrometry in China. *Food control*, 68, 118-123.
- Sireli, U. T., Filazi, A., Yurdakok-Dikmen, B., Iplikcioglu-Cil, G., Kuzukiran, O., Orhan, C. E. (2017). Determination of phthalate residues in different types of yogurt by gas chromatography-mass spectrometry and estimation of yogurt-related intake of phthalates. *Food Analytical Methods*, 10(9), 3052-3062.
- Tokat, I.E., Cumbul, D., Yavaş, H., Birlik, P. M.(2018/1). Yağlı Ton Balığı Konserveleri ve Kullanılan Metal Ambalajlarda Bisfenol A (BFA) Miktarının Araştırılması. *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, (19), 1-8.
- Van Bossuyt, M., Van Hoeck, E., Vanhaecke, T., Rogiers, V., Mertens, B. (2016). Printed paper and board food contact materials as a potential source of food contamination. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 81, 10-19.
- WHO (World Health Organisation). (2011). Toxicological and health aspects of bisphenol A. Report of Joint FAO/WHO Expert Meeting, 2-5 November 2010 and Report of Stakeholder Meeting on Bisphenol A, 1 November 2010, Ottawa, Canada.<https://www.who.int/publications/i/item/toxicological-and-health-aspects-of-bisphenol-a>
- Wilson, N. K., Chuang, J. C., Morgan, M. K., Lordo, R. A., Sheldon, L. S. (2007). An observational study of the potential exposures of preschool children to pentachlorophenol, bisphenol-A, and nonylphenol at home and daycare. *Environmental research*, 103(1), 9-20.
- Yavuz, H.T. (2013) Ambalajlardan Dipropilen glikol diakrilat ve Tripropilen glikol diakrilat migrasyonunun belirlenmesi ve kağıt ambalajlarda potansiyel risklerin taranması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Ana Bili Dalı.
- Zafeiraki, E., Costopoulou, D., Vassiliadou, I., Bakeas, E.,Leondiadis, L. (2014). Determination of perfluorinated compounds (PFCs) in various foodstuff packaging materials used in the Greek market. *Chemosphere*, 94, 169-176.
- Zhu, M., Huang, C., Ma, X., Wu, R., Zhu, W., Li, X., Zhong, C. (2018). Phthalates promote prostate cancer cell proliferation through activation of ERK5 and p38. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 63, 29-33.

Bölüm 20.

İlaç ve Gıda Etkileşimleri

Ercan Karabulut

20.1. GİRİŞ

Gıda-ilaç etkileşimleri, bir ilacın veya besin ögesinin farmakokinetik veya farmakodinamiğindeki değişiklikler, bir ilacın eklenmesi sonucunda beslenme durumundaki bir etkileşim olarak tanımlanır. Tüm reçeteli ilaçların %30'undan fazlasının yaşlı hastalar tarafından alındığı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle yaşlılar risk altındadır. İlaç etkileşimlerini ve besinlerle ilaç etkileşimlerini anlayabilmek için temel farmakokinetik bilgisine sahip olmak gerekmektedir (Frankel, 2003; Genser, 2008; Yadav, 2020).

Farmakokinetik, vücuttaki kimyasal maddelerin aşamalı hareketi ve değişimini matematiksel modeller kurarak inceleyen bilim dalıdır. Bir ilacın etkileri veya farmakolojisi incelenirken biyoyararlanım durumu önem arz etmektedir. İlacın vücutta etki edeceği yerde farmakolojik etkisini gösterebilmesi için fiziksel olarak bulunması gerekir. Bu bağlamda ilk olarak, ilacın vücutta emilmesi, dağıtılması daha sonra etki alanına (örn; reseptör) taşınması gerekmektedir. İlaç tüm bu süreçlerden sonra farmakolojik etkisini gösterebilir. Daha sonra ilaç metabolize edilebilir ve atılabilir. "EDME" kısaltması, insanların farmakokinetik emilim, dağılım, metabolizma ve eliminasyon alanlarını temsil etmektedir. Bir ilacın emilimi, dağılımı, metabolizması ve atılımı çok sayıda hücre zarından geçişini içermektedir (Buxton, 2018; Chan, 2006; Frankel, 2003; Won, 2012) (Şekil 20.1).

İlacın uygulanma yolu, dozaj formu, ilacın kimyasal yapısı ve absorpsiyon bölgesindeki yerel ortam (pH, kan akışı, dokudaki fizyolojik değişiklikler, vb.) gibi birçok faktör emilimi etkilemektedir. Zayıf asidik yapıdaki ilaçlar asidik ortamlarda daha fazla non-iyonize halde bulduklarından genellikle midede absorbe edilirken, zayıf bazik ilaçlar ise ince bağırsakta emilime uğrar. Gastrointestinal sistemdeki diğer kimyasallara bağlanma, ilacın emilimini zayıflatabilir veya engelleyebilir (Buxton, 2018; Frankel, 2003; Prescott, 1974, SeEVERS, 2019).

İlacın dağılımı, ilacın uygulandığı yerden emildikten sonra, ilk olarak kan dolaşımına ardından da vücuda dağılması durumudur. Hedef dokuya olan kan akışı, lipofiliti,

KAYNAKLAR

- Albassam, A.A., Markowitz, J.S. (2017). An appraisal of drug-drug interactions with green tea (*Camellia sinensis*). *Planta Medica*, 83: 496–508.
- Bailey, D.G., Dresser, G.K., Kreeft, J.H., Munoz C., Freeman, D.J., Bend, J.R. (2000). Grapefruit-felodipine interaction: effect of unprocessed fruit and probable active ingredients. *Clinical Pharmacology Therapeutics*, 68: 468–477.
- Bailey, DG, Malcolm, J., Arnold O., Spence J.D. (1998). Grapefruit juice-drug interactions. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 46 (2): 101-10.
- Bazzaz, B.S.F., Fakori, M., Khameneh B., Hosseinzadeh, H. (2019). Effects of Omeprazole and Caffeine Alone and in Combination with Gentamicin and Ciprofloxacin Against Antibiotic Resistant *Staphylococcus Aureus* and *Escherichia Coli* Strains. *Journal of Pharmacopuncture*, 22(1): 49–54.
- Blickstein, D., Shaklai, M., Inbal, A. (1991). Warfarin antagonism by avocado. *Lancet*, 337 (8746): 914-915.
- Britz, H., Hanke, N., Volz, A.K., Spigset, O., Schwab, M., Eissing, T., Wendl, T., Frechen, S., Leh, T. (2019). Physiologically-Based Pharmacokinetic Models for CYP1A2 Drug-Drug Interaction Prediction: A Modeling Network of Fluvoxamine, Theophylline, Caffeine, Rifampicin, and Midazolam.: *CPT Pharmacometrics Syst. Pharmacol.* 8, 296–307.
- Bushra, R., Aslam, N., Khan, Y.K. (2011). Food-drug interactions. *Oman Medical Journal*, 26 (2), 77-83.
- Buxton, I.L.O. (2018). Pharmacokinetics: The Dynamics of Drug Absorption, Distribution, Metabolism, and Elimination; In: Goodman & Gilman's The Pharmacological Basis of Therapeutics. Ed: Brunton LL, Hilal-Dandan R, Knollmann BC. McGraw-Hill Education, pp 13-29.
- Chan, L.N. (2006). Drug-Nutrient Interactions; In *Modern Nutrition in Health and Disease*. Shils ME, Shike M, Ross AC, Caballero B, Cousins RJ. Lippincott Williams & Wilkins, pp 1540–1553.
- Choi, J.H., Ko, C.M. (2017). Food and Drug Interactions. *Journal of Lifestyle Medicine*, 7(1):1-9.
- Dahan, A., Altman, H. (2004). Food–drug interaction: grapefruit juice augments drug bioavailability, mechanism, extent and relevance. *European Journal of Clinical Nutrition*, 58, 1–9.
- Deakins, K.M. (2009). Bronchopulmonary dysplasia. *Respiratory Care* 54(9): 1252-62.
- Dresser, G.K., Bailey, D.G. (2003). The effects of fruit juices on drug disposition: a new model for drug interactions. *European Journal of Clinical Investigation*, 33 (1):10–16.
- Eagappan, K., Philip, M.G., Sangeetha, D.C., Vivek, N., Ramalingam, S. (2014) Effect of Green Tea on the Pharmacodynamics of Warfarin. *World Heart Journal*, 4: 135-140.
- Ekincioglu, A.B., Demirkan, K. (2013). Klinik nütürisyon ve ilaç etkileşimleri. *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 29(4): 177- 186.
- Elvir-Lazo, O.L., White, P.F., Eng, H.C., Yumul, F., Chua, R., Yumu, R. (2021). Impact of chronic medications in the perioperative period –anesthetic implications (Part II) *Postgraduate Medicine*, 133(8): 920-938.
- Esimone, C.O., Okoye, F.B.C., Nworu, C.S., Agubata, C.O. (2008). In vitro interaction between caffeine and some penicillin antibiotics against *Staphylococcus aureus*. *Tropical Journal of Pharmaceutical Research*, 7 (2): 969-974.
- Fincher, J.H. (1968). Particle size of drugs and its relationship to absorption and activity, *Journal of Pharmaceutical Science*, 57(11), 1825-1835.
- Finkel, Y., Bolme, P., Eriksson, M. (1981). The effect of food on the oral absorption of penicillin V preparations in children. *Acta Pharmacologica et Toxicologica*, 49 (4): 301-4.
- Flodin, N.W. (1988). Pharmacology of micronutrients. In: *Current Topics in Nutrition and Disease*. Ed: Liss A.R. Wiley-Liss, 10.
- Fragoso, R.L., Esparza, R.J., (2013). Fruit/vegetable-drug interactions: Effects on drug metabolizing enzymes and drug transporters. *Intechopen Book Series*, 1-34.
- Frankel, H.E. (2003). Drug interactions: Basic concepts. In: *Handbook of food-drug interactions*. Ed: McCabe J.B., Frankel H.E., Wolfe J.J. CRC, pp 37-45.
- Garg, S.K., Kumar, N., Bhargava, V.K., Prabhakar, S.K. (1998). Effect of grapefruit juice on carbamazepine bioavailability in patients with epilepsy. *Clinical Pharmacology Therapeutics*, 64, 286–288.
- Garrido, B.J., Lobera, I.J. (2012) Interactions between antihypertensive drugs and food. *Nutricion Hospitalaria*, 27(6):1866-1875.

- Gauthier, I., Malone, M. (1998). Drug-food interactions in hospitalised patients. *Methods of prevention. Drug Safety*, 18(6):383–393.
- Geha, R.S., Meltzer, E.O. (2001). Desloratadine: A new, nonsedating, oral antihistamine. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 107(4): 751-762.
- Genser, D. (2008). Food and drug interaction: consequences for the nutrition/health status. *Annals Nutrition and Metabolism*, 52(1): 29–32.
- Ginsburg, C.M., McCracken, J.G.H., Petruska, M., Olson, K. (1985). Pharmacokinetics and bactericidal activity of cefuroxime axetil. *Antimicrob Agents Chemother*, 28 (4): 504-507.
- Ginsburg, C.M., McCracken, J.G.H., Thomas, M.L., Clahsen, J. (1979). Comparative pharmacokinetics of amoxicillin and ampicillin in infants and children. *Pediatrics*, 64 (5): 627-633.
- Greenblatt, D.J. (1985). Elimination half-life of drugs: Value and Limitations, *Annual Review of Medicine*, 36: 421-427.
- Gunturu, S.G., Dharmarajan, T.S. (2012). Drug–nutrient interactions; In: *Geriatric Gastroenterology*. Ed: Pitchumoni C.S., Dharmarajan T.S. Springer Science + Business Media, pp 89-98.
- Holbrook, A.M., Pereira, J.A., Labiris, R., McDonald, H., Douketis, J.D., Crowther, M., Wells, P.S. (2005). Systematic overview of warfarin and its drug and food interactions. *Archives of internal medicine*, 165:1095–1106.
- Hutchings, M.I., Truman, A.W., Wilkinson, B. (2019). Antibiotics: past, present and future. *Current Opinion in Microbiology*, 51: 72–80.
- Huupponen, R., Seppala, P., Iisalo, E. (1984). Effect of guar gum, a fibre preparation, on digoxin and penicillin absorption in man. *European Journal of Clinical Pharmacology*, 26 (2):279-281.
- Jeppesen, U., Loft, S., Poulsen, H.E., Broesen, K. (1996). A fluvoxamine-caffeine interaction study *Pharmacogenetics*, 6(3):213-222.
- Jung, H., Peregrina, A.A., Rodriguez, J.M., Esparza, R.M. (1997). The influence of coffee with milk and tea with milk on the bioavailability of tetracycline. *Biopharmaceutics & Drug Disposition*, 18 (5): 459-463.
- Kamath, A.V., Yao, M., Zhang, Y., Chong, S. (2005). Effect of fruit juices on the oral bioavailability of fexofenadine in rats. *Journal of Pharmaceutical Sciences*, 94:233–239.
- Karim, A., Burns, T., Wearley, L., Streicher, J., Palmer, M. (1985). Food-induced changes in theophylline absorption from controlled-release formulations. Part I. Substantial increased and decreased absorption with Uniphyl tablets and Theo-Dur Sprinkle. *Clinical Pharmacology Therapeutics*, 38 (1): 77-83.
- Kupferschmidt, H.H.T., Fattinger, K.E., Ha, H.R., Follath, F., Krähenbühl S. (1998). Grapefruit juice enhances the bioavailability of the HIV protease inhibitor saquinavir in man. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 45: 355–359.
- Lecocq, B., Funck-Brentano, C., Lecocq, V., Ferry, M., Gardin, M.E., Devissaguet, M., Jaillon, P. (1990). Influence of food on the pharmacokinetics of perindopril and the time course of angiotensin-converting enzyme inhibition in serum. *Clinical Pharmacology Therapeutics*, 47 (3): 397-402
- Leyden, J.J. (1985). Absorption of minocycline hydrochloride and tetracycline hydrochloride: effects of food, milk, and iron. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 12: 308-312.
- Lilja, J.J., Kivisto, K.T., Neuvonen, P.J. (1999). Grapefruit juice increases serum concentrations of atorvastatin and has no effect on pravastatin. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 66: 118-127.
- Lin, C., Ke, X., Ranade, V., Somberg, J. (2008). The additive effects of the active component of grapefruit juice (naringenin) and antiarrhythmic drugs on HERG inhibition. *Cardiology*, 110 (3):145-52.
- Lippman, S. (1986). Monoamine oxidase inhibitors. *American Family Physician*, 34 (1): 113-119.
- Lourenço, L. (2001). Enteral feeding: Drug/nutrient interaction. *Clinical. Nutrition*, 20 (2), 187-193.
- Lutz, M., Espinoza, J., Arancibia, A., Araya M., Pacheco I., Bruner O. (1987). Effect of structured dietary fiber on bioavailability of amoxicillin. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 42 (2): 220-224.
- McCabe, J.B., Frankel, H.E., Wolfe, J.J. (2003). Monitoring nutritional status in drug regimens. *Handbook of food-drug interactions*. Eds J.B. McCabe, H.E. Frankel, J.J. Wolfe. CRC Boca Raton, 89-121.
- McCarthy, C.G., Finland, M. (1960). Absorption and excretion of four penicillins; penicillin G, penicillin V, phenethicillin and phenylmercaptomethyl penicillin. *The New England Journal of Medicine: Research & Review*, 263:315-326.

- Mukherjee, K.P., Ponnusankar, S., Pandit, S., Hazam, K.P., Ahmmed, M., Mukherjee, K., (2011). Botanicals as medicinal food and their effects on drug metabolizing enzymes. *Food and Chemical Toxicology*, 49: 3142-3153.
- Offman, E.M., Freeman, D.J., Dresser, G.K., Munoz, C., Bend, J.R., Bailey, D.G. (2001). Red wine–cisapride interaction: comparison with grapefruit juice. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 70: 17–23.
- Otles, S., Senturk, A. (2014). Food and drug interactions: A general review. *Acta Scientiarum. Polonorum, Technologica Alimentaria*, 13(1): 89-102.
- Pinto, J.T. (1991). The pharmacokinetic and pharmacodynamic interactions of food and drugs, *Topics in Clinical Nutrition*, 6(3): 14-33.
- Prescott, L.F. (1974). Gastrointestinal Absorption of Drugs. *Medical Clinics of North America*, 58(5): 907-916.
- Schmidt, L.E., Dalhoff, K. (2002). Food-Drug Interactions. *Drugs*, 62 (10): 1481-1502.
- SeEVERS, M.H. (2019). Characteristics of dependence on and abuse of psychoactive drugs. In: *Chemical and Biological Aspects of Drug Dependence*. Ed. Mule,S.J.,Brill, H. CRC Press, Taylor Francis Group, pp. 13-25.
- Sica, D.A. (2006). Interaction of Grapefruit Juice and Calcium Channel Blockers. *American Journal of Hypertension*, 19: 768–773.
- Simon, Z. (2010). The effect of milk components, especially of casein, on the bioavailability of ciprofloxacin tablets cannot be evaluated by dissolution testing. *Journal of Pharmaceutical Biomedical Analysis*, 53(3): 819-820.
- Spence, J.D. (1997). Drug interactions with grapefruit: whose responsibility is it to warn the public? *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 61 (4): 395-400.
- Strausburg, K.M. (2003). Drug Interactions in Nutrition Support. Basic concepts. In: *Handbook of food-drug interactions*. Ed: McCabe J.B., Frankel H.E., Wolfe J.J. CRC, pp 158-179.
- Tan, C.S.S., Lee, S.W.H. (2021). Warfarin and food, herbal or dietary supplement interactions: A systematic review. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 87: 352–374.
- Taylor, J.R, Wilt, V.M. (1999). Probable Antagonism of Warfarin by Green Tea. *The Annals of Pharmacotherapy*, 33(4): 426-428.
- Violi, F., Lip, G.Y.H., Pignatelli, P., Pastori, D. (2016). Interaction between dietary vitamin K intake and anticoagulation by vitamin K antagonists: is it true?: systematic review. *Medicine (Baltimore)*. 95(10): 2895.
- Welling, P.G., Huang, H., Koch, P.A., Craig P.O.M. (1977). Bioavailability of ampicillin and amoxicillin in fasted and nonfasted subjects. *Journal of Pharmaceutical Sciences*, 66 (4): 549-52.
- Williams, P.E., Harding, S.M. (1984). The absolute bioavailability of oral cefuroxime axetil in male and female volunteers after fasting and after food. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*, 13 (2): 191-196.
- Won, C.S., Oberlies N.H., Paine, M.F. (2012). Mechanisms underlying food–drug interactions: Inhibition of intestinal metabolism and transport. *Pharmacology & Therapeutics*, 136(2): 186-201
- Yadav, Y.C., Pathak, K., Pathak, D. (2020). Review on Preclinical and Clinical Evidence of Food (Beverages, Fruits and Vegetables) and Drug Interactions: Mechanism and Safety Current Drug Therapy, 15: 12-27.

Bölüm 21.

Gıdalardaki Toksinlerin Epidemiyolojik ve Tıbbi Etkileri

Ulaş Acaröz - Damla Arslan Acaröz

21.1. GİRİŞ

Gıda kaynaklı hastalıklar, dünya çapında halk sağlığı için önemli bir tehdit unsuru olup sosyoekonomik kalkınmayı etkilemektedir. Gıda kaynaklı hastalıkların nüfus başına en yüksek yük Afrika'dadır, bunu takiben Güneydoğu Asya ve Doğu Akdeniz yer almaktadır. Bazı tehlikeler, dünyanın tüm bölgelerinde önemli nedenler olarak sayılırken, bazıları ise sadece yerel nitelik taşımaktadır. Gıda kaynaklı hastalıklar her yaşta bireyi etkilemekle birlikte özellikle 5 yaş altı çocukları ve düşük gelirli bölgelerde yaşayan bireyleri daha çok etkilemektedir (Cissé, 2019; Pires ve ark., 2021).

Gıda kaynaklı hastalıklar; sıklıkla bakteri, virus, helmint ve funguslarla veya kimyasal maddelerle kontamine gıda maddelerinin tüketilmesi ile oluşabilen enfeksiyöz veya toksik karakterli hastalıklar olarak tanımlanmaktadır. Gıda maddelerinin mikroorganizma veya çeşitli kimyasallar ile kontaminasyonu, gıdanın üretiminden tüketimine çiftlikten sofraya kadarki süreçte herhangi bir aşamasında meydana gelebilmektedir. Gıda güvenliği, sağlıklı ve güvenilir gıda üretiminin sağlanması için gıdaların üretim, taşıma, depolanma, dağıtım ve tüketimi sırasında gerekli kurallara uyulması ve önlemlerin alınması olarak tanımlanabilir (Muratoğlu, Çetin ve Çolak 2015; Acaröz 2018; da Cunha 2021).

Her yıl milyonlarca kişi güvenli olmayan gıda tükettikleri için hasta olmakta, yüzbinlerce kişi ise ölmektedir. Güvenli gıda hayat kurtarır bu bağlamda birey ve toplum sağlığında önemli bir yere sahiptir (Fung ve ark., 2018; Ehuwa, Jaiswal, Jaiswal 2021). Zararlı bakteri, virüs, parazit veya kimyasal maddeleri içeren güvenli olmayan yiyecekler, ishalden kansere kadar 200'den fazla hastalığa neden olmakta ve dünyada tahminen 600 milyon kişi kontamine gıdaları tükettikten sonra hastalanmakta ve her yıl yaklaşık 420.000 kişi ölmektedir. Gıda kaynaklı hastalıkların çoğundan virüsler sorumludur, ancak gıda kaynaklı enfeksiyonlarla ilişkili hastaneye yatışlar ve ölümler daha çok bakteriyel etkenlerden kaynaklanmaktadır. Hastalık belirtileri hafif gastroenteritten, nörolojik, hepatik ve renal sendromlara kadar değişmektedir. Gıda kaynaklı bakteriyel ajanlar, cid-

KAYNAKLAR

- Acaröz, U., Arslan-Acaröz, D. Kara, R., Zemheri-Navruz, F., Gürler, Z. (2017). Afyonkarahisar ilinden toplanan manda ve inek sütlerinde *Listeria* türlerinin varlığının belirlenmesi. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(4), 264-268.
- Acaröz, U. (2018). Norovirüs ve Sapovirüs. *Türkiye Klinikleri Gıda Bilimleri-Özel Konular*, 4, 24–28.
- Yahya Ahmed, M., Abdalbagi Ali, H., Mohammed Taher Gorish, B., Omer Ali, S., Saif Aldein Abdalrhim, E., Hamza Mergani, M., Altayb, H. N. (2021). Molecular detection of staphylococcal enterotoxins and mecA genes products in selected food samples collected from different areas in Khartoum State. *International Journal of Microbiology*, 2021 (9).
- Al-Samman T. (2015). Effect of heavy metal impurities in secondary Mg alloys on the microstructure and mechanical properties during deformation. *Materials & Design*, 65, 983–988
- Amajoud, N., Leclercq, A., Soriano, J.M., BracqDieye, H., El Maadoudi, M., Senhaji, N. S., Kounoun, A., Moura, A., Lecuit, A., Abrini, J. (2018). Prevalence of *Listeria* spp. and characterization of *Listeria monocytogenes* isolated from food products in Tetouan, Morocco. *Food Control*, 84, 436- 441.
- Asubiojo, O. I., Nkono, N. A., Ogunsua, A. O., Oluwole, A. F., Ward, N. I., Akanle O. A., Spyrou, N. M. (1997). Trace elements in drinking and groundwater samples in southern Nigeria. *Science of Total Environment*, 208(1–2),:1–8.
- Arslan-Acaroz, D., Zemheri, F., Demirel, H. H., Kucukurt, I., Ince, S., Eryavuz, A. (2018). In vivo assessment of polydatin, a natural polyphenol compound, on arsenic-induced free radical overproduction, gene expression, and genotoxicity. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(3), 2614-2622.
- Baker-Austin, C., Oliver, J.D., Alam, M., Ali, A., Waldor, M., Qadri, F., Martinez-Urtaza J. (2018). *Vibrio* spp. infections. *Nature Reviews Disease Primers*, 4, 1–19.
- Baljić, R., Gazibera, B., Gojak, R., Lukovac, E., & Mulabdić, V. (2020). A family outbreak of foodborne botulism following consumption of smoked meat in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. *Medical Journal*, 26, 85-87.
- Beale, D. J., Morrison, P. D., Palombo, E. A. (2014).Detection of *Listeria* in milk using nontargeted metabolic profiling of *Listeria monocytogenes*: a proof-of-concept application. *Food Control*, 42, 343- 346.
- Bencardino, D., Amagliani, G., Brandi, G. (2021). Carriage of *Staphylococcus aureus* among food handlers: An ongoing challenge in public health. *Food Control*, 130, 108362.
- Berhanu, G., Pal, M. (2020). Brucellosis: A Highly Infectious Zoonosis of Public Health and Economic Importance, vol. 3, p: 17-28, *Journal Emerging Environmental Technologies and Health Protection*, ISSN 2623-4874.
- Borchers, A., Teuber, S. S., Keen, C. L., Gershwin, M. E. (2010). Food safety. *Clinical reviews in allergy & immunology*, 39(2), 95-141.
- Callejón, R. M., Rodríguez-Naranjo, M. I.; Ubeda, C., Hornedo-Ortega, R., Garcia-Parrilla, M.C., Troncoso, A. M. (2015). Reported foodborne outbreaks due to fresh produce in the United States and European Union: Trends and causes. *Foodborne Pathogenes and Disease*, 12, 32–38.
- Cissé, G. 2019. Food-borne and water-borne diseases under climate change in low-and middle-income countries: Further efforts needed for reducing environmental health exposure risks. *Acta Tropica*, 194, 181-188.
- Chaidoutis, E., Keramydas, D., Papalexis, P., Migdanis, A., Migdanis, I., Lazaris, A. C., Kavantzias, N. (2022). Foodborne botulism: A brief review of cases transmitted by cheese products. *Biomedical Reports*, 16(5), 1-7.
- Cheng, C. H., Ma, H. L., Deng, Y. Q., Feng, J., Jie, Y. K., Guo, Z. X. (2021). Oxidative stress, cell cycle arrest, DNA damage and apoptosis in the mud crab (*Scylla paramamosain*) induced by cadmium exposure. *Chemosphere*, 263, 128277.
- Chin-Chan M, Navarro-Yepes J, Quintanilla-Vega B. 2015. Environmental as risk factors for neurodegenerative disorders: Alzheimer and Parkinson diseases. *Frontiers in Cellular Neuroscience*, 9,124.

- da Cunha, D. T. (2021). Improving food safety practices in the foodservice industry. *Current Opinion in Food Science*, 42, 127-133.
- Denayer, S., Delbrassinne, L., Nia, Y., Botteldoorn, N. (2017). Food-borne outbreak investigation and molecular typing: high diversity of *Staphylococcus aureus* strains and importance of toxin detection. *Toxins*, 9(12), 407.
- Desai, A. N., Anyoha, A., Madoff, L. C., Lassmann, B. (2019). Changing epidemiology of *Listeria monocytogenes* outbreaks, sporadic cases, and recalls globally: A review of ProMED reports from 1996 to 2018. *International Journal of Infectious Diseases*, 84, 48–53.
- Dhama, K., Karthik, K., Tiwari, R., Shabbir, M. Z., Barbuddhe, S., Malik, S. V. S, Singh, R. K. (2015). Listeriosis in animals, its public health significance (food-borne zoonosis) and advances in diagnosis and control: a comprehensive review. *Veterinary Quarterly*, 35(4), 211-235
- Dhir, B., Sharmila, P., Pardha Saradhi, P., Sharma, S., Kumar, R., Mehta, D. (2011). Heavy metal induced physiological alterations in *Salvinia natans*. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 74 (6), 1678–1684.
- Dichtl, K., Koeppl, M. B., Wallner, C. P., Marx, T., Wagener, J., Ney, L. (2019). Food poisoning: An underestimated cause of Boerhaave syndrome. *Infection*, 48, 125–128.
- Dietrich, R., Jessberger, N., Ehling-Schulz, M., Märklbauer, E., Granum, P. E. (2021). The food poisoning toxins of *Bacillus cereus*. *Toxins*, 13(2), 98.
- ECDC (European Centre for Disease Prevention and Control): Facts about botulism. European Centre for Disease Prevention and Control, 2017.
- Ehuwa, O., Jaiswal, A. K., Jaiswal, S. (2021). Salmonella, food safety and food handling practices. *Foods*, 10(5), 907.
- Eng, S. K., Pusparajah, P., Ab Mutalib, N. S., Ser, H. L., Chan, K. G., Lee, L. H. (2015). Salmonella: A review on pathogenesis, epidemiology and antibiotic resistance. *Frontiers in Life Science*, 8, 284–293.
- European Food Safety Authority (2019). European Centre for Disease Prevention and Control. The European Union one health 2018 zoonoses report. *EFSA Journal*, 17, e05926.
- Feng, Z. S., Li, J. Y., Zhang, J. Y., Li, F. Y., Guan, H. X., Zhang, R. Q., Ma, X. J. (2022). Development and evaluation of a sensitive recombinase aided amplification assay for rapid detection of *Vibrio parahaemolyticus*. *Journal of Microbiological Methods*, 193, 106404.
- Fleckenstein, J. M., Kuhlmann, F. M. (2019). Enterotoxigenic *Escherichia coli* infections. *Current Infectious Disease Reports*, 21(3), 1-9.
- Food Authority (2019). The European union one health 2018 Zoonoses report. *EFSA Journal*, 17(12). <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2019.5926>
- Fu F, Wang Q. (2011). Removal of heavy metal ions from wastewaters: a review. *Journal of Environmental Management*. 92(3), 407–418.
- Fu, Z., Xi, S. (2020). The effects of heavy metals on human metabolism. *Toxicology Mechanisms and Methods*, 30(3), 167-176.
- Fung, F., Wang, H. S., Menon, S. (2018). Food safety in the 21st century. *Biomedical Journal*, 41(2), 88-95.
- Gizaw, Z. (2019). Public health risks related to food safety issues in the food market: a systematic literature review. *Environmental Health and Preventive Medicine*, 24(1), 1-21.
- Genchi, G., Sinicropi, M. S., Lauria, G., Carocci, A., Catalano, A. (2020). The effects of cadmium toxicity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(11), 3782.
- Geurtsen, J., de Been, M., Weerdenburg, E., Zomer, A., McNally, A., Poolman, J. (2022). Genomics and pathotypes of the many faces of *Escherichia coli*. *FEMS Microbiology Reviews*, 1-30.
- Gheibi Hayat S.M., Mousavi Gargari S.L., Nazarian, S. (2016). Construction and immunogenic properties of a chimeric protein comprising CfaE, CfaB and LTb against Enterotoxigenic *Escherichia coli*, *Biologicals*, 44(6), 503–510.
- Grispoldi, L., Karama, M., Armani, A., Hadjicharalambous, C., Cenci-Goga, B. T. (2021). *Staphylococcus aureus* enterotoxin in food of animal origin and staphylococcal food poisoning risk assessment from farm to table. *Italian Journal of Animal Science*, 20(1), 677-690.

- Grutsch, A. A., Nimmer, P. S., Pittsley, R. H., Kornilow, K. G., McKillip, J. L. (2018). Molecular pathogenesis of *Bacillus* spp., with emphasis on the dairy industry. *Fine Focus*, 4, 203–222.
- Huang, W. C., Hsu, B. H., Kao, P. M., Tao, C. W., Ho, Y. N., Kuo, C.W. (2016). Seasonal distribution and prevalence of diarrheagenic *Escherichia coli* in different aquatic environments in Taiwan. *Ecotoxicology and environmental safety*, 124, 37- 41.
- Jessberger, N.; Dietrich, R.; Granum, P. E.; Märtlbauer, E. (2020). The *Bacillus cereus* food infection as multifactorial process. *Toxins*, 12, 701.
- Jovanovic, J., Ornelis, V. F., Madder, A., Rajkovic, A. (2021). *Bacillus cereus* food intoxication and toxicoinfection. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 20(4), 3719-3761.
- Kang, Y. S., Brown, D. A., Kirby, J. E. (2019). *Brucella neotomae* recapitulates attributes of zoonotic human disease in a murine infection model. *Infection and Immunity*, 87(1), e00255-18.
- Kurpas, M., Wiczorek, K., Osek, J. (2018). Ready-to-eat Meat Products as a Source of *Listeria monocytogenes*. *Journal of veterinary research*, 62(1), 49–55.
- Lai, S., Chen, Q., Li, Z. (2021). Human Brucellosis: An Ongoing Global Health Challenge. *China CDC Weekly*, 3(6), 120.
- Lakicevic, B., Nastasijevic, I. (2017). *Listeria monocytogenes* in retail establishments: Contamination routes and control strategies. *Food Reviews International*, 33, 247–269.
- Lane, T. W., Morel, F. M. (2000). A biological function for cadmium in marine diatoms. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97(9), 4627–4631.
- Liu, F., Rhim, H., Park, K., Xu, J., Lo, C. K. (2021). HACCP certification in food industry: Trade-offs in product safety and firm performance. *International Journal of Production Economics*, 231, 107838.
- Lund, B. M., Peck, M. W. (2013). *Clostridium botulinum*. *Guide to Foodborne Pathogens*, 91–111. doi:10.1002/9781118684856.ch6
- Maertens de Noordhout, C., Devleeschauwer, B., Angulo, F. J., Verbeke, G., Haagsma, J., Kirk, M., Havelaar, A., Speybroeck, N.(2014). The global burden of listeriosis: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 14(11), 1073-1082.
- Mansfield, M. J., Wentz, T. G., Zhang, S., Lee, E. J., Dong, M., Sharma, S. K., Doxey, A. C. (2019). Bioinformatic discovery of a toxin family in *Chryseobacterium piperi* with sequence similarity to botulinum neurotoxins. *Scientific reports*, 9(1), 1-11.
- Matereke, L. T., Okoh, A. I. (2020). *Listeria monocytogenes* virulence, antimicrobial resistance and environmental persistence: A review. *Pathogens*, 9(7), 528.
- Matthews, K. R. (2013). Sources of enteric pathogen contamination of fruits and vegetables: Future directions of research. *Stewart Postharvest Review*, 9(1), 1-5.
- Messelhäuser, U., Frenzel, E, Blöching, C., Zucker, R., Kämpf, P., Ehling-Schulz, M. (2014). Emetic *Bacillus cereus* are more volatile than thought: Recent foodborne outbreaks and prevalence studies in Bavaria (2007–2013). *BioMed research international*, 1–9.
- Mirhoseini, A., Amani, J., Nazarian, S. (2018). Review on pathogenicity mechanism of enterotoxigenic *Escherichia coli* and vaccines against it. *Microbial pathogenesis*, 117, 162-169.
- Myintzaw, P, Moran, F., Jaiswal, A. K. (2020). *Campylobacteriosis*, consumer’s risk perception, and knowledge associated with domestic poultry handling in Ireland. *Journal of Food Safety*, 40, e12799.
- Munck, N., Smith, J., Bates, J., Glass, K., Hald, T., Kirk, M. D. (2020). Source attribution of *Salmonella* in Macadamia nuts to animal and environmental reservoirs in Queensland, Australia. *Foodborne pathogens and disease*, 17, 357–364.
- Muratoğlu, K., Çetin, Ö., Çolak, H. (2015). Besin kaynaklı hastalıkların epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri J Food Hyg Technol-Special Topics*, 1(3), 1-8.
- Olaimat, A. N., Al-Holy, M. A., Shahbaz, H. M., Al-Nabulsi, A. A., Abu Ghoush, M. H., Osaili, T. M., Holley, R. A. (2018). Emergence of antibiotic resistance in *Listeria monocytogenes* isolated from food products: a comprehensive review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 17(5), 1277-1292.

- Osterman, B. (2006). Moriyon I. International Committee on Systematics of Prokaryotes Subcommittee on the taxonomy of *Brucella*. *International Journal of Systematic Evolutionary Microbiology*, 56, 1173-1175.
- Paithankar, J. G., Saini, S., Dwivedi, S., Sharma, A., Chowdhuri, D. K. (2021). Heavy metal associated health hazards: An interplay of oxidative stress and signal transduction. *Chemosphere*, 262, 128350.
- Pal, M. (2018). Brucellosis: A Highly Infectious Foodborne Zoonotic disease of Public health concern *Madridge Journal of Food Science and Technology*. S1 (1), 1-3.
- Panghal, A., Chhikara, N., Sindhu, N., Jaglan, S. (2018). Role of Food Safety Management Systems in safe food production: A review. *Journal of Food Safety*, 38(4), e12464.
- Park, K., Mok, J. S., Kwon, J. Y., Ryu, A. R., Kim, S. H., Lee, H. J. (2018). Food-borne outbreaks, distributions, virulence, and antibiotic resistance profiles of *Vibrio parahaemolyticus* in Korea from 2003 to 2016: a review. *Fisheries and Aquatic Sciences*, 21(1), 1-10.
- Pires, S. M., Desta, B. N., Mughini-Gras, L., Mmbaga, B. T., Fayemi, O. E., Salvador, E. M., Devleeschauwer, B. (2021). Burden of foodborne diseases: Think global, act local. *Current Opinion in Food Science*, 39, 152-159.
- Qayyum, S., Ara, A., Usmani, J. A. (2012). Effect of nickel and chromium exposure on buccal cells of electroplaters. *Toxicology and Industrial Health*, 28(1), 74–82.
- Rahman, M., Sobur, M., Islam, M., Ievy, S., Hossain, M., El Zowalaty, M. E., Ashour, H. M. (2020). Zoonotic diseases: etiology, impact, and control. *Microorganisms*, 8(9), 1405.
- Rasetti-Escargueil, C., Lemichez, E., Popoff, M. R. (2020). Human botulism in France, 1875–2016. *Toxins*, 12(5), 338.
- Suárez-Esquivel, M., Chaves-Olarte, E., Moreno, E., Guzmán-Verri, C. (2020). *Brucella* genomics: macro and micro evolution. *International Journal of Molecular Sciences*, 21(20), 7749.
- Sulayman, S. M. A., Bora, R. S., Sabir, J. S., Ahmed, M. M. M. (2020). Brucellosis: current status of the disease and future perspectives. *Advancements of Microbiology*, 59(4), 337-345.
- Wang, H., Zhong, Z., Luo, Y., Cox, E., Devriendt, B. (2019). Heat-stable enterotoxins of enterotoxigenic *Escherichia coli* and their impact on host immunity. *Toxins*, 11(1), 24.
- Tinkov, A. A., Gritsenko, V. A., Skalnaya, M. G., Cherkasov, S. V., Aaseth, J., Skalny, A. V. (2018). Gut as a target for cadmium toxicity. *Environmental Pollution*, 235, 429–434.
- Tiruvayipati, S., Bhassu, S. (2016). Host, pathogen and the environment: the case of *Macrobrachium rosenbergii*, *Vibrio parahaemolyticus* and magnesium. *Gut Pathogens*, 8(1), 1-8.
- Tulu, D. (2022). Bovine Brucellosis: Epidemiology, Public Health Implications, and Status of Brucellosis in Ethiopia. *Veterinary Medicine: Research and Reports*, 13, 21.
- Turgeon, P., Ng, V., Murray, R., Nesbitt, A. (2018). Forecasting the incidence of salmonellosis in seniors in Canada: A trend analysis and the potential impact of the demographic shift. *PLoS ONE*, 13, e0208124.
- Xavier, N., Paixao, M.A., den Hartigh, B., Tsohis, A., M, Santos, R. (2010). Pathogenesis of *Brucella* spp. *The Open Veterinary Science Journal*, 4(1).
- Yeung, P. M., Boor, K. J. (2004). Epidemiology, pathogenesis, and prevention of foodborne *Vibrio parahaemolyticus* infections. *Foodborne Pathogens & Disease*, 1(2), 74-88.
- Zhang, W., Sack, D. A. (2015). Current progress in developing subunit vaccines against enterotoxigenic *Escherichia coli*-associated diarrhea *Clinical and Vaccine Immunology*, 22(9), 983–991.
- Zhang, B., Sun, W., Ran, L., Wang, C., Wang, J., An, R., Liang, X. (2022). Anti-Interference Detection of *Vibrio parahaemolyticus* from Aquatic Food Based on Target-Cyclized RCA with Dynamic Adapter Followed by LAMP. *Foods*, 11(3), 352.

Bölüm 22.

Gıda Güvenliği Sağlama Yöntemleri

Sevda Pehlivanlar Önen - Serhat Şamil İspir

22.1. GİRİŞ

Gelişen ve değişen dünya, gıdayı sınır tanımaz bir ürün haline getirmeye başlamıştır. Bu durum gıda üretiminde, dağıtımında ve tüketimde risklerin artmasına neden olmuştur. Gelişen teknolojiye rağmen gıda kaynaklı birçok tehlike bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve bu örgütlere bağlı komisyonlar bu tehlikeleri önlemeye ya da kabul edilebilir düzeye indirmeye yönelik çalışmalar yürütmektedir (Anonim, 2022a).

Uluslararası boyutta düşünüldüğünde, gıdalar büyük ve stratejik önem taşımaktadır. Bu stratejik önem, gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramlarını ortaya çıkarmıştır (Koç ve Uzman, 2015). Gıda güvencesi, dünya üzerindeki her bireyin, yaşantısını devam ettirmek ve sağlıklı kalabilmek için dengeli ve yeterli miktardaki gıdaya erişme hakkı olarak tanımlanmaktadır (Erel ve Dölekoğlu, 2008). Gıda güvenliği ise tüketicilere güvenilir gıda sunmak için hammadde alımı, gıda üretimi, depolanması, dağıtılması ve tüketiciye ulaşması sırasında önlemler alınması, günümüzün popüler ifadesiyle gıda ürünlerinin çiftlikten sofraya kadar kontrolüdür (TGDF, 2011).

Tüketici sağlığının korunması amacıyla, insan tüketimine sunulan gıda ürünlerinin çiftlikten sofraya gelene kadar uğradığı tüm basamaklarda karşılaşılabileceği fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik risklere karşı alınabilecek önlemler içeren uluslararası ve ülkeler özelinde birçok standart ve yönetim sistemi geliştirilmiştir (DPT, 2007; Koçak, 2007). Bu anlamda İyi Üretim Uygulamaları (Good Manufacturing Practices), Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizi (HACCP), Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization)-ISO 9000 standartlar serisi, ISO:22000 standartlar serisi, İngiliz Perakendeciler Birliği Uluslararası Standartları (British Retail Consortium Global Standarts)-BRCGS, International Featured Standard (IFS) Food dünyada kabul görmüş uygulamaların başlıcalarıdır (Özkan, 2021).

KAYNAKLAR

- Anonim. (2003). Development of a framework for good agricultural practices. Committee on Agriculture. Seventeenth Session.. 31 March-4 April 2003. Rome, Italy
- Anonim (2022a). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Uluslararası Örgüt Künyesi. https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-gida-ve-tarim-orgutu-_fao_.tr.mfa, Erişim: 20.09.2022.
- Anonim. (2022b). Mevzuat Bilgi Sistemi. <https://www.mevzuat.gov.tr/aramasonuc:gıda>, Erişim: 02.06.2022.
- Ascent Associates. GDP (good distribution practise) in food industry. <https://isosrilanka.ascentworld.com/gdp-in-food-industry>. Erişim: 1 Haziran 2022.
- Baş, M. (2006). HACCP sisteminde ön koşul programları. Beslenme ve Diyet Dergisi, 34 (1), 53-63.
- Başaran, B. (2016). ISO 22000 gıda güvenliği yönetim sistemi. Journal of Food and Health Science, 2 (1), 9-26.
- BRCGS. (2022). British Retail Consortium, Global Standart Gıda Güvenliği Baskı 9. London, England.
- Brown, M. H. (2000). HACCP in the meat industry. Woodhead Publishing Limited, Cambridge.
- Buzbaş, N. (2010). Türkiye ve AB’de Gıda Güvenliği: Ortaklığın Sinerjisi. 28. Türkiye-AB Karma İstişare Toplantısı. Edinburg, İngiltere.
- Cevzici, S, Önal, A. E. (2009). Halk sağlığı açısından hijyen ve iyi üretim uygulamaları. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 66 (2), 73-82.
- Codex Alimentarius Commission. (2015). Joint FAO/WHO food standards programme procedural manual twenty-fourth edition. Rome, Italy.
- Codex Alimentarius. (2009). Food hygiene basic texts fourth edition. Rome, Italy.
- Çalışır, E. Z., Çalışkan, D. (2003). Gıda katkı maddeleri ve insan sağlığı üzerine etkileri. Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi, 32 (3), 207-206.
- Dalgıç, A. C., Belibağlı, K. B. (2006). Gıda Güvenliği ve Kalite Yönetim Sistemleri Entegrasyonu: ISO 22000:2005 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi ve ISO 9000:2000 Kalite Yönetim sistemi uygulamaları. 9. Gıda Kongresi. Mayıs 24-26, 2006. Bolu, Türkiye.
- DPT. (2007). Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu kalkınma planı gıda güvenliği bitki ve hayvan sağlığı özel ihtisas komisyon raporu. s:1-38, Ankara.
- EC (a). (2022) European Commission food and veterinary office. http://ec.europa.eu/food/fvo/what_en.html, Erişim: 20 Nisan 2022.
- EC (b). (2022). RASFF- food and feed safety alerts. https://ec.europa.eu/food/safety/rasff-food-and-feed-safety-alerts_en, Erişim: 12 Mayıs 2022.
- EC. (2003). Commission directive 2003/94/ec of 8 october 2003 laying down the principles and guidelines of good manufacturing practice in respect of medicinal products for human use and investigational medicinal products for human use (text with EEA relevance). Official Journal L 262, 14/10/2003 P. 0022- 0026.
- EFSA. (2022). About Us. <https://www.efsa.europa.eu/en/aboutefsa>, Erişim: 18 Nisan 2022.
- Ekinci, Y. (2008). Ahilik. Özgün Matbaacılık, s: 376, Ankara.
- Erel, G., Dölekoğlu, C. Ö. (2008). Gıda güvencesi ve üretici finansmanı: yeni fırsatlar. Tarım Ekonomisi Dergisi, 6 (5), 57-65.
- Eryılmaz, G. A., Kılıç, O., Boz, İ. (2019). Türkiye’de organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 29 (2), 352-361.
- European Commission. (1997). Commission of the european communities-The general principles of food law in the european union. COM (97):176 final, 1997, Brussels.
- European Commission. (2000). Commission of the european communities-White paper on food safety. COM (1999):719 Final, 2000, Brussels.
- Europlastiques. (2013). ISO 22000, BRC and IFS the difference. <http://www.europlastiques.com/news/69-iso-22000-brc-and-ifs-the-difference.html#WOH9vfnypio>, Erişim: 15 Şubat 2022.
- Færgemand, J. (2008). The ISO 22000 series global standards for safe food supply chains. ISO Management Systems, 8 (3), s:4-7.

- FAO. (2022) About Codex Alimentarius. <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/about-codex/en/#c453333>, Erişim: 28 Mart 2022.
- FAO. (2022). About FAO. <https://www.fao.org/about/en>, Erişim: 20 Mart 2022.
- FDA. (2004). Good manufacturing practices for the 21st century for food processing (2004 study) section 1: current food good manufacturing practices. August 9, 2004. <https://www.fda.gov/food/current-good-manufacturing-practices-cgmps-food-and-dietary-supplements/good-manufacturing-practices-21st-century-food-processing-2004-study-section-1-current-food-good>, Erişim: 17 Mayıs 2022.
- FVE. (2002). Federation Veterinarians of Europe (FVE), Code of Good Veterinary Practice. Bruxelles, Belgium.
- GKGM. (2022). GKGM Tanıtım Sunumu. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü.
- GÖK, T.(2010). Rekabet Üstünlüğü Açısından Konaklama İşletmelerinde ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Gültekin, E. (2005). Avrupa Birliği gıda politikasındaki gelişmeler ve Türkiye. AB Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve köy işleri bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Gürbüz, Ü. (2009). Mezbahe Bilgisi ve Pratik Et Muayenesi. Selçuk Üniversitesi Basım Evi, s: 19-33, Konya.
- Halaç, E. (2002). Türkiye’de gıda sanayiinde kalite ve güvenlik standartları: Kavramlar, mevzuat ve uygulamalar. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- IFS. (2020). International Featured Standard Gıda Doktrini DF7 V1. Berlin, Germany.
- ISO. (2005). EN ISO:22000-2005. Gıda güvenliği yönetim sistemleri.
- ISO. (2018). EN ISO:22000-2018. Gıda güvenliği yönetim sistemleri- Gıda zincirindeki kuruluşlar için şartlar.
- Karabal, A. (2019). Gıda mevzuatı ve gıda güvenliği. International Journal of Social and Humanities Sciences, 3(1), s: 179-198.
- Koç, G., Uzmay, A. (2015). Gıda güvencesi ve gıda güvenliği: kavramsal çerçeve, gelişmeler ve Türkiye. Tarım Ekonomisi Dergisi, 21(1), 39.
- Koçak, N. (2007). ISO 22000: Gıda güvenliği yönetim sistemleri uygulama sürecinde temel adımlar. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(4).
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2007). Gıda güvenliği ve standartlar. s: 5-12, Ankara.
- Metke, T., Ortan, N. (1979). Gıda hukuku gelişimi. Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 36(1), 249-270.
- OECD. (2020). Oecd series on principles of good laboratory practice and compliance monitoring Number 21 (OECD Position Paper Regarding Possible Influence of Sponsors on Conclusions of GLP Studies). Organisation for Economic Co-operation and Development, ENV/JM/MONO 2020 (5).
- Özdemir, R. (2017). Tüketiciler haklarına yönelik tarihte yapılan ilk kanun: “kanunname-i ihtisab-ı bursa”. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 1-16.
- Özkan, R. (2021). Toplu beslenme sistemlerinde kullanılan gıda kalite güvence sistemleri. Türkiye Sağlık Araştırmaları Dergisi, 2(3), s: 45.
- Resmi Gazete. (1930). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. 06.05.1930. Sayı: 1489.
- Resmi Gazete. (1942). Gıda maddelerinin ve umumî sıhhati ilgilendiren eşya ve levazımın hususi vasıflarını gösteren nizamname. 31.08.1942. Sayı: 5204.
- Resmi Gazete. (1952). Gıda maddelerinin ve umumî sağlığı ilgilendiren eşya ve levazımın hususi vasıflarını gösteren tüzük. 04.08.1952. Sayı: 8236.
- Resmi Gazete. (1986). Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu. 08.05.1986. Sayı: 19109. s. 10.
- Resmi Gazete. (2002). İyi laboratuvar uygulamaları prensipleri ve test laboratuvarlarının belgelendirilmesine dair yönetmelik. 25.06.2002. Sayı: 24796.
- Resmi Gazete. (2010). Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. 11.06.2010. Sayı: 5996.

- Resmi Gazete. (2011). Gıda hijyeni yönetmeliği. 17.13.2011. Sayı: 28145.
- Szyrocka, J. R., Abbase, A. A. (2020). Quality management and safety of food in HACCP system aspect. *Production Engineering Archives*, 26(2), 50-53.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2014). İyi Tarım Uygulamaları. Erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Iyi-Tarim-Uygulamaları>, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2017). Veteriner tıbbi ürünler için iyi üretim uygulamaları (gmp) kılavuzu. 02.03.2017 Rev.02.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). İyi Tarım Uygulamaları Desteği. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Iyi-Tarim-Uygulamaları-Destegi>, Erişim: 6 Mart 2022.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). İşletme Kayıt ve Onay İşlemleri. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Gıda-Ve-Yem-Hizmetleri/Yem-Hizmetleri/İşletme-Kayit-Ve-Onay-İşlemleri>, Erişim: 20 Eylül 2022.
- TBMM. (1995). Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair 560 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Tarım, Orman ve Köyişleri ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonları Raporları (1/238). 1995. Sayı: B.02.0.KKG/101-1/350/3114
- TBMM. (2004). Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. 2004. Kanun No. 5179.
- TGDF. (2011). Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu, (TGDF) Yayınları Çiftlikten Çatala Gıda Güvenliği. s:70, Ankara.
- TSE. (2003). TS 13001 Tehlike analizi ve kritik kontrol noktalarına (HACCP) göre gıda güvenliği yönetimi- Gıda üreten kuruluşlar ve tedarikçileri için yönetim sistemine ilişkin kurallar. Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.
- TÜRKAK. (2021). Türk Akreditasyon Kurumu 2020 Faaliyet Raporu. Şubat, 2021.
- WHO. (2022). About WHO. <https://www.who.int/about>. Erişim: 24 Mart 2022.
- Yalçın, H. (2008). AB-Türkiye’de gıda mevzuatı ve Tokat ili gıda sanayi işletmelerinin yapısı. Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Yörük, G. N., Güner, A. (2014). Gıda güvenliğinin tarihsel gelişimi. 2. Ulusal Laboratuvar Akreditasyonu ve Güvenliği Sempozyumu. s:102-103, İstanbul, Türkiye.

Bölüm 23.

Bakteriyofajlar Tarafından Kodlanan Toksik Metabolitler

Tolga Uyanık, Ali Gücükoğlu

23.1. GİRİŞ

Dünyada bulunan bakteri sayısından yaklaşık 10 kat daha fazla popülasyona sahip bakteriyofajlar, sayıca en fazla bulunan biyolojik varlıklardır. Okyanusların ve göllerin mililitresinde 10^8 , toprağın ise gramında 10^6 civarında bakteriyofaj bulunduğu tahmin edilmektedir. Bakteriyofajlar; deniz, tatlı su, çöl, kaplıca, gıda, insan ve hayvan mikrobiyotası dahil olmak üzere her yerde bulunan ve yaygın dağılım gösteren bakteri virüsleridir (Abedon, 2009). Bakteriyofajların her yerde bol miktarda bulunmaları; kimyasal, biyolojik ve çevresel süreçlerde önemli önemli işlevlere dahil olmasına neden olmaktadır (Casas ve Maloy, 2011).

Günümüze kadar süregelen çalışmalar, bakteriyofajların sadece bakteriler üzerinde gösterdiği seçici aktivitenin özellikle gıda endüstrisinde olumlu etkiler sağlayabileceğini göstermiştir. Özellikle biyosanitasyon ve biyoprezervasyon amacıyla kullanılan fajların biyofilm oluşumunun engellenmesinde ve gıda kaynaklı patojenlerin inaktivasyonunda etkili olduğu anlaşılmıştır (Gutiérrez ve ark., 2016; Moye ve ark., 2018). Fakat aynı zamanda bakteriyofajlar süt endüstrisinde laktik asit bakterilerini inhibe edip fermentasyonu engelleyerek teknolojik kayıplara yol açmaktadır (Brüssow, 2001). Bakteriyofajların diğer bir olumlu etkisi ise klinik çalışmalarda antibiyotik kullanımına alternatif olarak terapötik amaçlı uygulanan 'faj terapisi' yöntemleridir (Lin ve ark., 2017; Nale ve ark., 2016). Bununla beraber, faj terapisi amacıyla uygulanan faj kokteyllerinin hem içerdiği endotoksinler vasıtasıyla, hem de bakteriyofajların direkt olarak memeli ökaryotik hücreleriyle etkileşime girerek yan etki gösterdiğini bildiren, hatta bakteriyofajların memeliler için yeni bir patojen olduğunu savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Gorski ve ark., 2012; Tetz ve Tetz, 2018). Bu durumlara ek olarak bakterilerin patojenitesinden sorumlu bazı virülens ve antibiyotik direnç genlerinin, bakteriyofajlar tarafından aktarıldığı ve yayıldığı bilinmektedir. Özellikle son yarım asırda elde edilen veriler incelendiğinde, bakteriyofajların hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin bildirildiği çalışmalara rastlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abedon, S. T. (2009). Phage evolution and ecology. *Advances in Applied Microbiology*, 67, 1-45.
- Abedon, S. T. (2012). Phages. In: *Bacteriophages in Health and Disease*. Eds: Hyman, P., Abedon, S. T., Cab International, s: 1-5.
- Abedon, S. T., LeJeune, J. T. (2005). Why bacteriophage encode exotoxins and other virulence factors. *Evolutionary Bioinformatics Online*, 1, 97-110.
- Ackermann, H. W. (2003). Bacteriophage observations and evolution. *Research in Microbiology*, 154(4), 245-251.
- Ackermann, H. W. (2007). 5500 Phages examined in the electron microscope. *Archives of Virology*, 152(2), 227-243.
- Ackermann, H.-W. (2012). Bacteriophage electron microscopy. *Advances in Virus Research*, 82, 1-32.
- Allwood, P. B., Malik, Y. S., Hedberg, C. W., Goyal, S. M. (2004). Effect of temperature and sanitizers on the survival of feline calicivirus, *Escherichia coli*, and F-specific coliphage MS2 on leafy salad vegetables. *Journal of Food Protection*, 67(7), 1451-1456.
- Asakura, M., Hinenoya, A., Alam, M. S., Shima, K., Zahid, S. H., Shi, L., ... Faruque, S. M. (2007). An inducible lambdoid prophage encoding cytolethal distending toxin (Cdt-I) and a type III effector protein in enteropathogenic *Escherichia coli*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(36), 14483-14488.
- Atterbury, R. J., Connerton, P. L., Dodd, C. E., Rees, C. E., Connerton, I. F. (2003). Isolation and characterization of *Campylobacter* bacteriophages from retail poultry. *Applied and Environmental Microbiology*, 69(8), 4511-4518.
- Bensing, B. A., Rubens, C. E., Sullam, P. M. (2001). Genetic loci of *Streptococcus mitis* that mediate binding to human platelets. *Infection and Immunity*, 69(3), 1373-1380.
- Besser, M., Richard E, Griffin, M., Patricia M, Slutsker, M., MPH, Laurence. (1999). *Escherichia coli* O157: H7 gastroenteritis and the hemolytic uremic syndrome: an emerging infectious disease. *Annual Review of Medicine*, 50(1), 355-367.
- Bielaszewska, M., Prager, R., Kock, R., Mellmann, A., Zhang, W., Tschäpe, H., ... Karch, H. (2007). Shiga toxin gene loss and transfer in vitro and in vivo during enterohemorrhagic *Escherichia coli* O26 infection in humans. *Applied and Environmental Microbiology*, 73(10), 3144-3150.
- Bielaszewska, M., Rüter, C., Bauwens, A., Greune, L., Jarosch, K.-A., Steil, D., ... Fruth, A. (2017). Host cell interactions of outer membrane vesicle-associated virulence factors of enterohemorrhagic *Escherichia coli* O157: Intracellular delivery, trafficking and mechanisms of cell injury. *PLoS Pathogens*, 13(2), e1006159.
- Boyd, E. F. (2012). Bacteriophage-encoded bacterial virulence factors and phage-pathogenicity island interactions. *Advances in Virus Research*, 82, 91-118.
- Boyd, E. F., Brüssow, H. (2002). Common themes among bacteriophage-encoded virulence factors and diversity among the bacteriophages involved. *Trends in Microbiology*, 10(11), 521-529.
- Boyd, E. F., Carpenter, M. R., Chowdhury, N. (2012). Mobile effector proteins on phage genomes. *Bacteriophage*, 2(3), 139-148.
- Brüssow, H. (2001). Phages of dairy bacteria. *Annual Reviews in Microbiology*, 55(1), 283-303.
- Brüssow, H., Canchaya, C., Hardt, W. D. (2004). Phages and the evolution of bacterial pathogens: from genomic rearrangements to lysogenic conversion. *Microbiology and Molecular Biology Reviews*, 68(3), 560-602.
- Casas, V., Maloy, S. (2011). Role of bacteriophage-encoded exotoxins in the evolution of bacterial pathogens. *Future Microbiology*, 6(12), 1461-1473.
- Clokic, M. R., Millard, A. D., Letarov, A. V., Heaphy, S. (2011). Phages in nature. *Bacteriophage*, 1(1), 31-45.
- Collen, D., Lijnen, H. (1994). Staphylokinase, a fibrin-specific plasminogen activator with therapeutic potential? *Blood*, 84(3), 680-686.

- Cornick, N. A., Helgerson, A. F., Mai, V., Ritchie, J. M., Acheson, D. W. (2006). In vivo transduction of an Stx-encoding phage in ruminants. *Applied and Environmental Microbiology*, 72(7), 5086-5088.
- Creuzburg, K., Recktenwald, J. R., Kuhle, V., Herold, S., Hensel, M., Schmidt, H. (2005). The Shiga toxin 1-converting bacteriophage BP-4795 encodes an NleA-like type III effector protein. *Journal of Bacteriology*, 187(24), 8494-8498.
- Davis, B. M., Waldor, M. K. (2003). Filamentous phages linked to virulence of *Vibrio cholerae*. *Current Opinion in Microbiology*, 6(1), 35-42.
- de Haas, C. J., Veldkamp, K. E., Peschel, A., Weerkamp, F., Van Wamel, W. J., Heezius, E. C., ... Van Strijp, J. A. (2004). Chemotaxis inhibitory protein of *Staphylococcus aureus*, a bacterial antiinflammatory agent. *The Journal of Experimental Medicine*, 199(5), 687-695.
- Dean, P. (2011). Functional domains and motifs of bacterial type III effector proteins and their roles in infection. *FEMS Microbiology Reviews*, 35(6), 1100-1125.
- Deghorain, M., Van Melderren, L. (2012). The *Staphylococci* phages family: an overview. *Viruses*, 4(12), 3316-3335.
- Eklund, M., Poysky, F., Reed, S. (1972). Bacteriophage and the toxigenicity of *Clostridium botulinum* type D. *Nature New Biology*, 235(53), 16-17.
- Endo, Y., Yamada, T., Matsunaga, K., Hayakawa, Y., Kaidoh, T., Takeuchi, S. (2003). Phage conversion of exfoliative toxin A in *Staphylococcus aureus* isolated from cows with mastitis. *Veterinary Microbiology*, 96(1), 81-90.
- Faruque, S. M., Mekalanos, J. J. (2012). Phage-bacterial interactions in the evolution of toxigenic *Vibrio cholerae*. *Virulence*, 3(7), 556-565.
- Figueroa-Bossi, N., Uzzau, S., Maloriol, D., Bossi, L. (2001). Variable assortment of prophages provides a transferable repertoire of pathogenic determinants in *Salmonella*. *Molecular microbiology*, 39(2), 260-272.
- Fogg, P. C., Gossage, S. M., Smith, D. L., Saunders, J. R., McCarthy, A. J., Allison, H. E. (2007). Identification of multiple integration sites for Stx-phage Φ 24B in the *Escherichia coli* genome, description of a novel integrase and evidence for a functional anti-repressor. *Microbiology*, 153(12), 4098-4110.
- Fortier, L. C. (2017). The contribution of bacteriophages to the biology and virulence of pathogenic clostridia. *Advances in Applied Microbiology*, 101, 169-200.
- Freeman, V. J. (1951). Studies on the virulence of bacteriophage-infected strains of *Corynebacterium diphtheriae*. *Journal of Bacteriology*, 61(6), 675-688.
- Garcia, B. L., Ramyar, K. X., Ricklin, D., Lambris, J. D., Geisbrecht, B. V. (2012). Advances in understanding the structure, function, and mechanism of the SCIN and Efb families of *Staphylococcal* immune evasion proteins. *Advances in Experimental Medicine and Biology*, 946, 113-133.
- García, P., Rodríguez, L., Rodríguez, A., Martínez, B. (2010). Food biopreservation: promising strategies using bacteriocins, bacteriophages and endolysins. *Trends in Food Science and Technology*, 21(8), 373-382.
- Gautier, M., Rouault, A., Sommer, P., Briandet, R. (1995). Occurrence of *Propionibacterium freudenreichii* bacteriophages in Swiss cheese. *Applied and Environmental Microbiology*, 61(7), 2572-2576.
- Goerke, C., Wirtz, C., Flückiger, U., Wolz, C. (2006). Extensive phage dynamics in *Staphylococcus aureus* contributes to adaptation to the human host during infection. *Molecular Microbiology*, 61(6), 1673-1685.
- Gorski, A., Międzybrodzki, R., Borysowski, J., Dąbrowska, K., Wierzbicki, P., Ohams, M., ... Kłak, M. (2012). Phage as a modulator of immune responses: practical implications for phage therapy. *Advances in Virus Research*, 83, 41-71.
- Gutiérrez, D., Rodríguez-Rubio, L., Martínez, B., Rodríguez, A., García, P. (2016). Bacteriophages as weapons against bacterial biofilms in the food industry. *Frontiers in Microbiology*, 7, 825.

- Guttman, B., Raya, R., Kutter, E. (2005). Basic phage biology. In: Bacteriophages Biology and Applications Eds: Kutter E, Sulakvelidze A, CRC Press s: 29-66
- Hansen-Wester, I., Hensel, M. (2001). Salmonella pathogenicity islands encoding type III secretion systems. *Microbes and Infection*, 3(7), 549-559.
- Hargreaves, K. R., Clokie, M. R. (2014). Clostridium difficile phages: still difficult? *Frontiers in Microbiology*, 5, 184.
- Herold, S., Karch, H., Schmidt, H. (2004). Shiga toxin-encoding bacteriophages—genomes in motion. *International Journal of Medical Microbiology*, 294(2-3), 115-121.
- Hietala, V., Horsma-Heikkinen, J., Carron, A., Skurnik, M., Kiljunen, S. (2019). The removal of endo- and enterotoxins from bacteriophage preparations. *Frontiers in microbiology*, 10, 1674.
- Inoue, K., Iida, H. (1970). Conversion of toxigenicity in Clostridium botulinum type C. *Japanese Journal of Microbiology*, 14(1), 87-89.
- Jin, T., Bokarewa, M., Foster, T., Mitchell, J., Higgins, J., Tarkowski, A. (2004). Staphylococcus aureus resists human defensins by production of staphylokinase, a novel bacterial evasion mechanism. *The Journal of Immunology*, 172(2), 1169-1176.
- Kaneko, J., Kimura, T., Kawakami, Y., Tomita, T., Kamio, Y. (1997). Pantone-valentine leukocidin genes in a phage-like particle isolated from mitomycin C-treated Staphylococcus aureus V8 (ATCC 49775). *Bioscience Biotechnology and Biochemistry*, 61(11), 1960-1962.
- Karaolis, D. K., Johnson, J. A., Bailey, C. C., Boedeker, E. C., Kaper, J. B., Reeves, P. R. (1998). A Vibrio cholerae pathogenicity island associated with epidemic and pandemic strains. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 95(6), 3134-3139.
- Kasman, L. M., Porter, L. D. (2020). Bacteriophages. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29630237/>, Erişim: 1 Ağustos 2021
- Kimmitt, P. T., Harwood, C. R., Barer, M. R. (2000). Toxin gene expression by shiga toxin-producing Escherichia coli: the role of antibiotics and the bacterial SOS response. *Emerging Infectious Diseases*, 6(5), 458.
- Koop, G., Vrieling, M., Storisteanu, D. M., Lok, L. S., Monie, T., Van Wigcheren, G., ... Hadjirin, N. (2017). Identification of LukPQ, a novel, equid-adapted leukocidin of Staphylococcus aureus. *Scientific Reports*, 7(1), 1-10.
- Köhler, B., Karch, H., Schmidt, H. (2000). Antibacterials that are used as growth promoters in animal husbandry can affect the release of Shiga-toxin-2-converting bacteriophages and Shiga toxin 2 from Escherichia coli strains. *Microbiology*, 146(5), 1085-1090.
- Krisch, H. M. (2003). The view from Les Treilles on the origins, evolution and diversity of viruses. *Research in Microbiology* 154(4), 227-229.
- Krüger, A., Lucchesi, P. M. (2015). Shiga toxins and stx phages: highly diverse entities. *Microbiology*, 161(3), 451-462.
- Lacher, D. W., Gangiredla, J., Patel, I., Elkins, C. A., Feng, P. C. (2016). Use of the Escherichia coli identification microarray for characterizing the health risks of Shiga toxin-producing Escherichia coli isolated from foods. *Journal of Food Protection*, 79(10), 1656-1662.
- Lainhart, W., Stofa, G., Koudelka, G. B. (2009). Shiga toxin as a bacterial defense against a eukaryotic predator, Tetrahymena thermophila. *Journal of Bacteriology*, 191(16), 5116-5122.
- Lenzi, L. J., Lucchesi, P., Medico, L., Burgán, J., Krüger, A. (2016). Effect of the food additives sodium citrate and disodium phosphate on Shiga toxin-producing Escherichia coli and production of stx-phages and Shiga toxin. *Frontiers in microbiology*, 7, 992.
- Lenski, R. E., Levin, B. R. (1985). Constraints on the coevolution of bacteria and virulent phage: a model, some experiments, and predictions for natural communities. *The American Naturalist*, 125(4), 585-602.
- Lin, D. M., Koskella, B., Lin, H. C. (2017). Phage therapy: An alternative to antibiotics in the age of multi-drug resistance. *World Journal of Gastrointestinal Pharmacology and Therapeutics*, 8(3), 162.

- Lina, G., Bohach, G. A., Nair, S. P., Hiramatsu, K., Jouvin-Marche, E., Mariuzza, R. (2004). Standard nomenclature for the superantigens expressed by *Staphylococcus*. *The Journal of Infectious Diseases*, 189(12), 2334-2336.
- Łoś, M., Węgrzyn, G. (2012). Pseudolysogeny. *Advances in Virus Research*, 82, 339-349.
- Łusiak-Szelachowska, M., Weber-Dąbrowska, B., Żaczek, M., Borysowski, J., Górski, A. (2020). The presence of bacteriophages in the human body: good, bad or neutral? *Microorganisms*, 8(12), 2012.
- Malachowa, N., DeLeo, F. R. (2010). Mobile genetic elements of *Staphylococcus aureus*. *Cellular and Molecular Life Sciences*, 67(18), 3057-3071.
- Melton-Celsa, A. R. (2014). Shiga toxin (Stx) classification, structure, and function. *Microbiology Spectrum*, 2(4), 2.4. 06.
- Moye, Z. D., Woolston, J., Sulakvelidze, A. (2018). Bacteriophage applications for food production and processing. *Viruses*, 10(4), 205.
- Nale, J. Y., Spencer, J., Hargreaves, K. R., Buckley, A. M., Trzypiński, P., Douce, G. R., Clokie, M. R. (2016). Bacteriophage combinations significantly reduce *Clostridium difficile* growth in vitro and proliferation in vivo. *Antimicrobial Agents and Chemotherapy*, 60(2), 968-981.
- Niemann, H., Blasi, J., Jahn, R. (1994). Clostridial neurotoxins: new tools for dissecting exocytosis. *Trends in Cell Biology*, 4(5), 179-185.
- O'Brien, A. D., Holmes, R. K. (1987). Shiga and Shiga-like toxins. *Microbiological Reviews*, 51(2), 206-220.
- Ogura, Y., Ooka, T., Iguchi, A., Toh, H., Asadulghani, M., Oshima, K., ... Kurokawa, K. (2009). Comparative genomics reveal the mechanism of the parallel evolution of O157 and non-O157 enterohemorrhagic *Escherichia coli*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(42), 17939-17944.
- Pant, A., Das, B., Bhadra, R. K. (2020). CTX phage of *Vibrio cholerae*: genomics and applications. *Vaccine*, 38, 7-12.
- Peterson, J. W. (1996). Bacterial pathogenesis. In: *Medical Microbiology* (4th edition), Ed: Baron S, Galveston.
- Raufman, J. P. (1998). Cholera. *The American Journal of Medicine*, 104(4), 386-394.
- Rodríguez-Rubio, L., Haarmann, N., Schwidder, M., Muniesa, M., Schmidt, H. (2021). Bacteriophages of Shiga toxin-producing *Escherichia coli* and their contribution to pathogenicity. *Pathogens*, 10(4), 404.
- Rohmer, C., Wolz, C. (2021). The role of hlb-converting bacteriophages in *Staphylococcus aureus* host adaptation. *Microbial Physiology*, 31, 109-122.
- Safa, A., Jime, J. S., Shahel, F. (2020). Cholera toxin phage: structural and functional diversity between *Vibrio cholerae* biotypes. *AIMS microbiology*, 6(2), 144.
- Sakaguchi, Y., Hayashi, T., Kurokawa, K., Nakayama, K., Oshima, K., Fujinaga, Y., ... Oguma, K. (2005). The genome sequence of *Clostridium botulinum* type C neurotoxin-converting phage and the molecular mechanisms of unstable lysogeny. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(48), 17472-17477.
- Salgado-Pabón, W., Herrera, A., Vu, B. G., Stach, C. S., Merriman, J. A., Spaulding, A. R., Schlievert, P. M. (2014). *Staphylococcus aureus* β -toxin production is common in strains with the β -toxin gene inactivated by bacteriophage. *The Journal of infectious diseases*, 210(5), 784-792.
- Schmidt, H., Karch, H., Bitzan, M. (2004). Pathogenic aspects of STEC infections in humans. In: *Verocytotoxigenic E. coli*, Eds: Duffy, G., Garvey, P., McDowell, D, Food and Nutrition Press, s: 241-262.
- Schuch, R., Fischetti, V. A. (2009). The secret life of the anthrax agent *Bacillus anthracis*: bacteriophage-mediated ecological adaptations. *PloS One*, 4(8), e6532.
- Scotland, S., Smith, H., Willshaw, G., Rowe, B. (1983). Vero cytotoxin production in strain of *Escherichia coli* is determined by genes carried on bacteriophage. *The Lancet*, 322(8343), 216.

- Sekulovic, O., Fortier, L.-C. (2015). Global transcriptional response of *Clostridium difficile* carrying the ϕ CD38-2 prophage. *Applied and Environmental Microbiology*, 81(4), 1364-1374.
- Sekulovic, O., Meessen-Pinard, M., Fortier, L.-C. (2011). Prophage-stimulated toxin production in *Clostridium difficile* NAP1/027 lysogens. *Journal of Bacteriology*, 193(11), 2726-2734.
- Seo, H. S., Xiong, Y. Q., Mitchell, J., Seepersaud, R., Bayer, A. S., Sullam, P. M. (2010). Bacteriophage lysin mediates the binding of *Streptococcus mitis* to human platelets through interaction with fibrinogen. *PLoS Pathogens*, 6(8), e1001047.
- Shallcross, L. J., Fragaszy, E., Johnson, A. M., Hayward, A. C. (2013). The role of the Panton-Valentine leucocidin toxin in staphylococcal disease: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 13(1), 43-54.
- Smith, D. L., James, C. E., Sergeant, M. J., Yaxian, Y., Saunders, J. R., McCarthy, A. J., Allison, H. E. (2007). Short-tailed stx phages exploit the conserved YaeT protein to disseminate Shiga toxin genes among enterobacteria. *Journal of Bacteriology*, 189(20), 7223-7233.
- Spaulding, A. R., Salgado-Pabón, W., Kohler, P. L., Horswill, A. R., Leung, D. Y., Schlievert, P. M. (2013). Staphylococcal and streptococcal superantigen exotoxins. *Clinical Microbiology Reviews*, 26(3), 422-447.
- Srivastava, A. S., Chauhan, D. P., Carrier, E. (2004). In utero detection of T7 phage after systemic administration to pregnant mice. *Biotechniques*, 37(1), 81-83.
- Summers, W. C. (2005). Bacteriophage research: early history. In: *Bacteriophages Biology and Applications* Eds: Kutter, E., Sulakvelidze, A., CRC Press, pp: 5-27.
- Suttle, C. A. (2005). Viruses in the sea. *Nature*, 437(7057), 356-361.
- Tam, K., Torres, V. J. (2019). *Staphylococcus aureus* secreted toxins and extracellular enzymes. *Microbiology Spectrum*, 7(2), 7.2. 16.
- Tetz, G., Tetz, V. (2018). Bacteriophages as new human viral pathogens. *Microorganisms*, 6(2), 54.
- Tetz, G. V., Ruggles, K. V., Zhou, H., Heguy, A., Tsirigos, A., Tetz, V. (2017). Bacteriophages as potential new mammalian pathogens. *Scientific Reports*, 7(1), 1-9.
- Tobe, T., Beatson, S. A., Taniguchi, H., Abe, H., Bailey, C. M., Fivian, A., ... Frankel, G. (2006). An extensive repertoire of type III secretion effectors in *Escherichia coli* O157 and the role of lambdoid phages in their dissemination. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(40), 14941-14946.
- Todar, K. (2020). Bacterial Protein Toxins. <http://textbookofbacteriology.net/proteintoxins.html>, Erişim: 1 Ağustos 2021.
- Tunail, N. (2009). *Mikrobiyoloji*. Pelin ofset, s: 123-136, Ankara.
- van Wamel, W. J., Rooijackers, S. H., Ruyken, M., van Kessel, K. P., van Strijp, J. A. (2006). The innate immune modulators staphylococcal complement inhibitor and chemotaxis inhibitory protein of *Staphylococcus aureus* are located on β -hemolysin-converting bacteriophages. *Journal of Bacteriology*, 188(4), 1310-1315.
- Vrieling, M., Boerhout, E., Van Wigcheren, G., Koymans, K., Mols-Vorstermans, T., De Haas, C., ... Koets, A. (2016). LukMF' is the major secreted leukocidin of bovine *Staphylococcus aureus* and is produced in vivo during bovine mastitis. *Scientific Reports*, 6, 37759.
- Waldor, M. K., Colwell, R., Mekalanos, J. J. (1994). The *Vibrio cholerae* O139 serogroup antigen includes an O-antigen capsule and lipopolysaccharide virulence determinants. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 91(24), 11388-11392.
- Waldor, M. K., Mekalanos, J. J. (1996). Lysogenic conversion by a filamentous phage encoding cholera toxin. *Science*, 272(5270), 1910-1914.
- Wang, X., Kim, Y., Ma, Q., Hong, S. H., Pokusaeva, K., Sturino, J. M., Wood, T. K. (2010). Cryptic prophages help bacteria cope with adverse environments. *Nature Communications*, 1(1), 1-9.
- Weidenmaier, C., Peschel, A. (2008). Teichoic acids and related cell-wall glycopolymers in Gram-positive physiology and host interactions. *Nature Reviews Microbiology*, 6(4), 276-287.
- Xia, G., Wolz, C. (2014). Phages of *Staphylococcus aureus* and their impact on host evolution. *Infection, Genetics and Evolution*, 21, 593-601.

- Yamaguchi, T., Hayashi, T., Takami, H., Nakasone, K., Ohnishi, M., Nakayama, K., ... Sugai, M. (2000). Phage conversion of exfoliative toxin A production in *Staphylococcus aureus*. *Molecular Microbiology*, 38(4), 694-705.
- Yamaguchi, T., Nishifuji, K., Sasaki, M., Fudaba, Y., Aepfelbacher, M., Takata, T., ... Sugai, M. (2002). Identification of the *Staphylococcus aureus* *etd* pathogenicity island which encodes a novel exfoliative toxin, *ETD*, and *EDIN-B*. *Infection and Immunity*, 70(10), 5835-5845.
- Yang, X., Bai, X., Zhang, J., Sun, H., Fu, S., Fan, R., ... Xiong, Y. (2020). *Escherichia coli* strains producing a novel Shiga toxin 2 subtype circulate in China. *International Journal of Medical Microbiology*, 310(1), 151377.
- Young, R. (2014). Phage lysis: three steps, three choices, one outcome. *Journal of Microbiology*, 52(3), 243-258.
- Zuppi, M., Tozzoli, R., Chiani, P., Quiros, P., Martinez-Velazquez, A., Michelacci, V., ... Morabito, S. (2020). Investigation on the evolution of Shiga toxin-converting phages based on whole genome sequencing. *Frontiers in Microbiology*, 11, 1472.

Grup Psikoterapisine Giriş:
KURAM VE UYGULAMA
ÖRNEKLERİ

Editör:
Dr. Öğr. Üyesi F. Elif Ergüney Okumuş

Grup Psikoterapisine Giriş: Kuram ve Uygulama Örnekleri

Editör: Dr. Öğr. Üyesi F. Elif Ergüney Okumuş

Yayın No.: 4582
Psikoloji / Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 396
ISBN: 978-625-427-745-0
E-ISBN: 978-625-427-744-3
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayinevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ergüney Okumuş, F. Elif.

Grup Psikoterapisine Giriş: Kuram ve Uygulama Örnekleri/Editör: Dr. Öğr. Üyesi F. Elif Ergüney Okumuş

1. Basım, xvi + 258 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var dizin yok.

ISBN: 978-625-427-745-0

E-ISBN: 978-625-427-744-3

1. Psikoterapi 2. Grup Psikoterapisi 3. Klinik Psikoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölümler ve Yazarlar	v
Ön Söz	vii
1. BÖLÜM GRUP PSİKOTERAPİSİ VE TARİHÇESİ	1
<u>Dr. Öğr. Üyesi F. Elif Ergüney Okumuş</u>	
1. Grup Psikoterapisi Nedir?	1
1.1. Dinamikleri ve Üyeleriyle Bir Sistem Olarak Grup	2
1.2. Grubun Yaşam Döngüsü	3
1.3. Grubun İyileştirici Gücü	3
1.4. Grup Psikoterapisi ve Bireysel Psikoterapi: Farklılaşma ve Liderlik	4
2. Tarihsel Süreçte Grup Psikoterapisi	5
2.1. Grup Psikoterapisinin Öncülleri (1900-1920)	6
2.2. Teorik Çerçevenin Başlangıcı (1920-1930)	7
2.3. Bütünleşme (1930-1945)	8
2.4. Gelişme (1945-1960)	9
2.5. Yaygınlaşma (1960-1985)	10
2.6. Çeşitlenme ve İlerleme (1985-Günümüz)	10
3. Grup Psikoterapisinde Çeşitlilik	11
3.1. Amacına Göre Gruplar	12
3.2. Oluşumuna Göre Gruplar	13
3.3. Teorik Yönelimlere Göre Gruplar	13
3.4. Terapi Yapılan Ortama Göre Gruplar	14
3.5. Süresine Göre Gruplar	15
3.6. Katılımcılarına Göre Gruplar	17

4. Sonuç	18
Kaynakça	19

2. BÖLÜM GRUPTA TERAPÖTİK FAKTÖRLER 23

Dr. Hale Nur Kılıç Memur

1. Evrensellik	25
2. Öğrenme Faktörleri	26
3. Umut Aşılama	29
4. Rezonans	30
5. İçgörü Kazandırma	34
6. Özgecilik	35
7. Grup Bağlılığı	36
8. Katarsis	38
9. Aktarımlar	39
10. Terapötik Faktörlerde Terapistin Rolü	40
11. Güncel Araştırmalar	41
12. Sonuç	42
Kaynakça	43

3. BÖLÜM GRUBA HAZIRLIK 45

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Deveci

1. Grup Terapisi Öncesi Atılacak Adımlar	45
1.1. İhtiyacın Belirlenmesi	45
1.2. Zamanın Belirlenmesi	46
1.3. Grubun Büyüklüğünün ve Süresinin Belirlenmesi	46
1.4. Grubun Türünün Belirlenmesi	46
1.5. Katılımcı Türünün Belirlenmesi	46
1.6. Grup Üyelerinin Seçimi	47
2. Hazırlık ve Oryantasyon	48
2.1. Psikolojik Değerlendirme	48
2.2. Kuralların Ele Alınması: İlk Anlaşma/Kontrat	51
3. Grup Psikoterapisinde Değerlendirme ve Ölçüm	57
4. Sonuç	58
Kaynakça	59

4. BÖLÜM GRUBUN YAŞAM DÖNGÜSÜ ..... 61**Dr. Öğr. Üyesi İhsan Çağatay Ulus**

1. Grubun Oluşum Aşamaları	61
1.1. Grup Sürecinde İlk Buluşma- Biçimlendirme Aşaması	62
1.1.1. Grubun Amacının Belirlenmesi ve Teorik Formata Karar Verilmesi	62
1.1.2. Pratik Hususlar	63
1.1.3. Grubun Tanıtılması/Duyurulması	63
1.1.4. Grupta Tarama, Değerlendirme ve Bilgilendirme	63
1.1.5. Üyelerin Seçimi	64
1.1.6. Liderlerin Seçimi	65
1.2. Grup Gelişiminde Başlangıç- Fırtına Basamağı	65
1.2.1. Kaygı/Korku ile Başa Çıkma	66
1.2.2. Grup Hedeflerinin Gözden Geçirilmesi	66
1.2.3. Grup Kurallarının Belirlenmesi	67
1.2.4. Grup Liderinin Rolü	68
1.2.5. Grup Çatışmalarının Yönetilmesi	69
1.2.6. Transferans (Aktarım) ve Karşı Transferans (Karşı Aktarım)	70
1.2.7. Gruba Uygun Kendini Açma	71
1.3. Grup Gelişiminde Orta Basamak- Normlama	72
1.3.1. Grup Bağlılığı	72
1.3.2. Gruplarda Yardımcı Liderler	73
1.4. Grup Gelişiminde Dördüncü Basamak - Çalışma Basamağı	75
1.4.1. Akran İlişkileri	75
1.4.2. Çalışma Aşamasındaki Görev Süreçleri	75
1.5. Grubu Sonlandırma Basamağı (Adjourning)	77
2. Sonuç	80
Kaynakça	81

5. BÖLÜM GRUP PSİKOTERAPİSİNDE ÖNE ÇIKAN KURAMLAR ..... 83**Dr. Öğr. Üyesi Nur Başer Baykal - Uzm. Kl. Psk. Elif Bestenigar Mert**

1. Psikanalitik Grup Terapisi	83
1.1. Gruba Hazırlık	84
1.2. Grup Süreci	85

1.2.1. Aktarım	86
1.2.2. Direnç	87
1.2.3. Rüyalar	87
1.3. Sonlandırma	87
2. Varoluşçu Grup Terapisi	88
2.1. Grup Süreci	89
2.2. Liderin İşlevi	89
3. Kişiler Arası Grup Terapisi	90
3.1. Grup Süreci	91
3.2. Liderin İşlevi	94
4. Gestalt Grup Terapisi	96
4.1. Grup Süreci	96
4.2. Gruba Hazırlık	97
4.3. Liderin İşlevi	98
5. Bilişsel Davranışçı Grup Terapisi	99
5.1. Gruba Hazırlık	100
5.2. Grup Süreci	101
5.3. Grup Sürecinde Kullanılan BDT Teknikleri	101
5.3.1. Öz Değerlendirme - Kendini İzlem	102
5.3.2. Bilişsel Yeniden Yapılandırma	102
5.3.3. Problem Çözme Eğitimi	102
5.3.4. Modelleme	103
5.4. Değişimde Grup Mekanizması	103
6. Psikodrama Grup Psikoterapisi	104
6.1. Psikodrama'da Ögeler ve Teknikler	105
6.2. Grup Süreci	106
6.3. Liderin İşlevi	108
7. Sonuç	109
Kaynakça	110

6. BÖLÜM ÇOCUK VE ERGEN ODAKLI GRUP PSİKOTERAPİSİ 115

Dr. Öğr. Üyesi Z. Deniz Aktan

1. Giriş	115
2. Çocuk ve Ergen Odaklı Gruplar İçin Ön Değerlendirme	115
3. Çocuk ve Ergen Odaklı Gruplara Üye Seçimi	117
4. Çocuk ve Ergen Odaklı Grup Terapilerinde Kullanılan Teknikler	120

4.1. Grup Oyun Terapileri	121
4.1.1. Çocuk ve Ergenlerde Grup Oyun Terapisi: Uygulama ve Araştırmalar	124
4.2. Çocuk ve Ergenler İçin BDT Odaklı Grup Terapileri	126
4.2.1. Çocuk ve Ergen Odaklı Bilişsel Davranışçı Grup Terapileri: Uygulama ve Araştırmalar	128
4.3. Aile ve Çocuk Merkezli Grup Terapileri ve Bu Alanda Yapılan Araştırmalar	131
5. Sonuç	133
Kaynakça	135

7. BÖLÜM KRONİK HASTALIKLARDA GRUP PSİKOTERAPİSİ 139

Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur Aktaş - Dr. Öğr. Üyesi Aslı Eyrenci

1. Kronik Hastalıklar	139
1.1. Psikososyal Bağlamda Kronik Hastalıklar	140
1.2. Kronik Hastalıklarda Bireysel Psikoterapi Çalışmaları	141
2. Kronik Hastalıklarda Grup Psikoterapisi	143
3. Kronik Hastalıklarda Grup Psikoterapisi Çalışmaları	145
4. Kanserde Grup Terapisi	148
5. Kanser Hastalarında Grup Terapisi Örneği	153
6. Sonuç	156
Kaynakça	157

8. BÖLÜM DEZAVANTAJLI GRUPLARDA UYGULAMA ÖRNEKLERİ: ŞİDDET MAĞDURU VE MÜLTECİ GRUPLAR 165

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Turhan - Dr. Öğr. Üyesi Emel Genç

1. Grup Psikoterapileri ve Dezavantajlı Bireylerin İhtiyaçları	166
2. Travma Mağdurları İçin Grup Terapi Yaklaşımları	166
3. Taciz ve Yakın İlişkilerde Şiddet Mağduru Kadınlar İçin Grup Uygulamaları	168
3.1. Grup Uygulama Örneği: Karşılıklı Yardım Grupları (Mutual Help Groups)	169
3.2. Grup Uygulama Örneği: Kariyer Danışmanlığı ve İstihdam Desteğini Geliştirme	171

3.3. Grup Uygulama Örneği: Çok Boyutlu Model (Multidimensional Model)	173
3.4. Grup Uygulama Örneği: Psikodrama Modeli	174
3.5. Grup Uygulama Örneği: Beden-Odaklı Grup Terapisi (Body-Oriented Group Therapy)	176
3.5.1. Duyu-Motor Teknikler	176
4. Mültecilerle Grup Terapileri	177
4.1. Grup Uygulama Örneği: EMDR Grup Protokolü	178
4.2. Grup Uygulama Örneği: Den Bosch Travma Odaklı Tedavi Modeli	180
4.3. Grup Uygulama Örneği: Kültüre Uyumlu- Bilişsel Davranışçı Terapi (Culturally Adapted- Cognitive Behavioral Therapy [CA-CBT])	181
4.4. Grup Uygulama Örneği: Okul-Odaklı Bilişsel Davranışçı Grup Terapi Modeli (School-Based Cognitive Behavioral Therapy)	182
5. Sonuç	184
Kaynakça	186

9. BÖLÜM GRUP PSİKOTERAPİSİNDE ETİK 189

Dr. Engin Fırat - Dr. Öğr. Üyesi F. Elif Ergüney Okumuş

1. Etik ve İlişkili Kavramlar	190
1.1. Meslek Etiği	190
1.2. Değer ve Etik	191
1.3. Etik Problem, Etik İnkilem ve Etik İhlal	191
1.4. Etik Kural ve Standartlar	192
2. Grup Psikoterapistlerinin Meslek Etikleri	193
3. Grup Psikoterapisine Yönelik Etik Yönergeler	195
4. Grup Psikoterapisinde Öne Çıkan Etik İlke ve Meseleler	196
4.1. Genel Prensipler	197
4.1.1. Zarar Vermemek ve Yararlı Olmak	197
4.1.2. İnsan Haklarına Saygı Göstermek ve Ayrımcılık Yapmamak	197
4.1.3. Eşitlik ve Adalet	198
4.1.4. Yetkinlik ve Yeterlilik	199
4.1.5. Dürüstlük	200

4.1.6. Sorumluluk	200
4.2. Terapi Çerçevesiyle İlgili Etik Konular	201
4.2.1. Bilgilendirilmiş Onam	201
4.2.2. Gizlilik	202
4.2.3. Potansiyel Grup Üyelerinin Belirlenmesi	203
4.2.4. Ödemeler ve Kayıt Tutma	203
4.2.5. Grup Kuralları	204
4.3. Terapi İlişkisine Yönelik Etik Meseleler	204
4.3.1. Profesyonel İlişki	205
4.3.2. Çoklu İlişkiler	205
4.3.3. Çevrim İçi Gruplar	205
4.3.4. Aynı Anda Birden Fazla Tedaviye Katılım	206
4.3.5. Terapistin Erişilebilirliği	206
4.4. Grup Psikoterapisinde Araştırmayla İlgili Konular	206
4.5. Eğitimle İlgili Etik Konular	207
5. Etik Karar Verme Süreci	207
6. Sonuç	209
Kaynakça	210

10. BÖLÜM TÜRKİYE'DE GRUP PSİKOTERAPİSİ ÇALIŞMALARI 213

Dr. Öğr. Üyesi Selin Karaköse

1. Grup Psikoterapisi Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi	213
1.1. Lisans Üzeri Eğitim Kapsamında Yürütülen Grup Psikoterapisi Çalışmaları	215
2. Yayınlanmış Grup Psikoterapisi Çalışmaları	219
2.1. Çocuk ve Ergenler ile Yürütülen Grup Psikoterapisi Çalışmaları	221
2.2. Psikiyatrik Tanı Grupları ile Yürütülen Grup Psikoterapisi Çalışmaları	222
2.3. Kronik Hastalıklar ile İlgili Yürütülen Grup Psikoterapisi Çalışmaları	224
2.4. Dezavantajlı Gruplarda Grup Psikoterapisi Çalışmaları	225
2.5. Toplum Örneklemine Yürütülen Grup Psikoterapisi Çalışmaları	225
3. Yürütülen Çalışmaların Kısıtlılıkları	234
4. İleride Yürütülecek Çalışmalar İçin Öneriler	235

5. Sonuç	236
Kaynakça	238

11. BÖLÜM GRUP PSİKOTERAPİSTİ OLMAK **243**

Prof. Dr. H. Özlem Sertel Berk

1. Grup Psikoterapisti Olmak: Vasıflar	246
2. Grup Psikoterapisti Olmak: Eğitim	249
2.1. Grup Psikoterapist Kimliği ve Grup Psikoterapi Eğitiminde İç İçe Roller Modeli	249
Rol 1. Öğrenci Rolü	250
Rol 2. Eğitimcinin veya Süpervizörün Yönettiği Grupta "Grup Üyesi" Rolü	251
Rol 3. Eğitimcinin veya Süpervizörün Yönettiği Grupta "Gözlemci" Rolü	251
Rol 4. Süpervizyon Öğrencisi Rolü	251
Rol 5. Yardımcı Grup Terapisti Rolü ve Grup Terapisti Rolü	252
Rol 6. Süpervizör Grup Terapisti Rolü	252
Rol 7. Araştırmacı Grup Terapisti Rolü	253
2.2. Bir Uygulama: İstanbul Üniversitesi Klinik Sağlık Odaklı Psikoloji Doktora Programı Örneği	255
3. Sonuç	256
Kaynakça	257

1. Bölüm

GRUP PSİKOTERAPİSİ VE TARİHÇESİ

F. Elif Ergüney Okumuş

Bu bölüm, grup psikoterapinin ne olduğuna ve tarihsel gelişimine odaklanmaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alınacak konulara bir giriş ve temel oluşturulması amaçlanmakla birlikte belki de insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan bir kavramı yani *bireyin diğerleriyle birlikte varoluşunu* ele almanın zorluklarını da barındırmaktadır. Öte yandan oluşumunda doğal olarak çeşitliliği içeren grup psikoterapisinin tek bir tanım, tür ve uygulama çerçevesinde sunulması mümkün değildir. Tüm bu sınırlılıkların el verdiği ölçüde, bu bölümde “Grup psikoterapisi nedir? ve “Nasıl gelişim göstermiştir?” sorularına cevap arıyor olacağız.

1. GRUP PSİKOTERAPİSİ NEDİR?

Nedir ve nasıldır sorularını yanıtlarken tanımlamalara sıklıkla başvurulmaktadır. Grup psikoterapisi gibi tüm kelime bileşenleri yabancı dillerden kök alan bir kavramı anlamaya çalışırken belki de her bir kelimeyi ayrıca incelemek yararlı olacaktır. Batı dillerinde takım, küme ve toplanmak fiilinden gelen “Grup” sözcüğünü; aynı yerde bulunan ve birbirine bağlı olan parçaların oluşturduğu bir bütün olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım aslında grup psikoterapisinin de oluşumu ve işlevine vurgu yapmaktadır. Yalom (1995/2002), grup psikoterapisindeki en öne çıkan unsurun “şimdi ve burada” olduğuna ve grubun işleyip çalışmasının ancak “grup bağlılığı” oluştuğunda meydana geldiğine işaret eder. İlerleyen bölümlerde daha detaylı ele alınacak bu kavramlar, grubun tüm elemanları ile “o an” bir arada oluşuna ve bu elemanlar arasındaki bağlılığın esas olduğuna vurgu yapar. Aslında her bir grubun parmak izinin olduğunu, dolayısıyla başka bir gruptan dinamikleri itibarıyla farklılaştığını söyleyebiliriz. Hatta bu savı ileri götürerek aynı grubun, terapi sürecinin başlangıcından ilerleyen evrelere kadar her bir seansta değişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Değişimden bahsettiğimizde ise terapi ve psikoterapi kavramlarına da kısaca değinmekte fayda olduğu düşünülmektedir. Terapi, en genel mahiyette, sağaltım yani tedavi ve iyileşme anlamlarına gelirken psikoterapi ise bu sağaltımın psikolojik yöntem

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1927). *Understanding human nature*. Greenberg Publishing.
- Adler, A. (1930). *The education of children*. Greenberg Publishing
- Akgün, R. & Duyan, V. (2017). Öfke kontrolü grup çalışmasının adam öldürme veya yaralama suçundan hüküm giymiş kadınların öfke kontrolü becerilerine etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(53), 650-657. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334154>
- Anthony, J. (1972). The history of group psychotherapy. In H. I. Kaplan & B. J. Sadock (Eds.), *The evolution of group therapy* (pp. 1-26). Dutton.
- Ateş, B. (2016). Effect of solution focused group counseling for high school students in order to struggle with school burnout. *Journal of Education and Training Studies*, 4(4), 27-34. <https://doi.org/10.11114/jets.v4i4.1254>
- Beck, J. S. (2020). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond*(3rd ed.). Guilford Publications.
- Berne, E. (1958). Transactional analysis: A new and effective method of group therapy. *American Journal of Psychotherapy*, 12(4), 735-743. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1958.12.4.735>
- Bertalanffy, L. V. (1968). *General system theory: Foundations, development, applications*. G. Braziller.
- Bion, W. R. (1952). Group dynamics: A review. *International Journal of Psycho-Analysis*, 33, 235-247.
- Bowen, M. (1971). Family therapy and family group therapy. *Comprehensive Group Psychotherapy*, 384-421.
- Brabender, V. M., Smolar, A. I. & Fallon, A. E. (2004). *Essentials of group therapy*. John Wiley & Sons.
- Braaten, L. J. (1989). The effects of person-centered group therapy. *Person-Centered Review*. 4(2), 183-209.
- Burrow, T. (1928). The basis of group-analysis, or the analysis of the reactions of normal and neurotic individuals. *British Journal of Medical Psychology*, 8(3), 198-206. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1928.tb00686.x>
- Çakmak, S., Süt, H., Öztürk, S., Tamam, L. & Bal, U. (2016). Psikiyatri kliniğinde uğraşı ve psikososyal müdahalelerin hastaların kişiler arası işlevsellik ve bireysel ve sosyal performans düzeylerine etkisi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 53(3), 234-240. <https://doi.org/10.5152/npa.2015.10130>
- Ceyhun-Özdemir, B. (2020). *Grup Psikoterapileri*. Gazi Kitabevi
- Corsini, R. J. & Rosenberg, B. (1955). Mechanisms of group psychotherapy: processes and dynamics. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 406. <https://doi.org/10.1037/h0048439>
- De Shazer, S. & Berg, I. K. (1997). 'What works?' Remarks on research aspects of solution-focused brief therapy. *Journal of Family therapy*, 19(2), 121-124. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00043>
- Dreikurs, R. (1951). The unique social climate experienced in group psychotherapy. *Group Psychotherapy*, 3, 292-299.
- Dreikurs, R. & Soltz, V. (1964). *Children: The challenge*. Hawthorn.
- Durkin, H. E. (1972). General systems theory and group therapy: An introduction. *International Journal of group Psychotherapy*, 22(2), 159-166. <https://doi.org/10.1080/00207284.1972.11492154>
- Emerson, R. W. (2020). Circles. In *Pragmatism* (pp. 25-33). Routledge.
- Ezriel, H. (1950). A psycho-analytic approach to group treatment. *British Journal of Medical Psychology*. 23(1-2), 59-74. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1950.tb00371.x>
- Falco, L. D. & Shaheed, C. (2021). Putting theory into practice: A conceptual framework for career group counseling in school settings. *The Journal for Specialists in Group Work*, 46(1), 6-19. <https://doi.org/10.1080/01933922.2020.1867678>

- Farrell, J. M., Reiss, N. & Shaw, I. A. (2014). *The schema therapy clinician's guide: A complete resource for building and delivering individual, group and integrated schema mode treatment programs*. John Wiley & Sons.
- Fehr, S. S. (2014). *Introduction to group therapy: A practical guide*. Routledge.
- Ferri, M., Amato, L. & Davoli, M. (2006). Alcoholics Anonymous and other 12-step programmes for alcohol dependence. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005032.pub2>.
- Fidiawati, L., Firman, F. & Solfema, S. (2020). Development of group counseling guidelines for student self control improvement in prevention of drug abuse. *Jurnal Aplikasi IPTEK Indonesia*, 4(1), 24-31. <https://doi.org/10.1080/01933922.2020.1867678>
- Foulkes, S. H. & Anthony, E. J. (2018). *Group psychotherapy: The psychoanalytic approach*. Routledge.
- Foulkes, S. H. (1957). Group-analytic dynamics with specific reference to psychoanalytic concepts. *International Journal of Group Psychotherapy*, 7(1), 40-52. <https://doi.org/10.1080/00207284.1957.11508719>
- Freud, S. (1955). Group psychology and the analysis of the ego. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 18, pp. 67-145). Hogarth Press. (Original work published in 1921)
- Gladding, S. T. (1994). *Effective group counseling*. ERIC/CASS.
- Görgülü, T. (2012). Ceza İnfaz Kurumundaki erkek transseksüeller ile Bilişsel Davranışçı Öfke Kontrol Programı: Bir grup çalışması. *Adli Tıp Bülteni*, 17(1), 12-20. <https://doi.org/10.17986/blm.2012171247>
- Harman, R. L. (1988). Gestalt group therapy. In S. Long (Ed.), *Six group therapies* (pp. 217-255). Springer
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. & Wilson, K. G. (2011). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change*. Guilford press.
- Helgeson, V. S. & Gottlieb, B. H. (2000). Support groups. In S. Cohen, L. G. Underwood & B. H. Gootlieb (Eds.), *Social support measurement and intervention: A guide for health and social scientists* (pp. 221-245). Oxford University Press.
- Horwitz, L. (1977). A group-centered approach to group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 27(4), 423-439. <https://doi.org/10.1080/00207284.1977.11491325>
- Joyce, A. S., Piper, W. E. & Ogrodniczuk, J. S. (2007). Therapeutic alliance and cohesion variables as predictors of outcome in short-term group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 57(3), 269-296. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2007.57.3.269>
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based stress reduction (MBSR). *Constructivism in the Human Sciences*, 8(2), 73-107.
- Kayır, A. (2012). Psikodramanın Türkiye'ye gelişi ve gelişimi. *Psikanaliz Yazıları*, 24, 99-105.
- Kleinberg, J. L. (Ed.). (2015). *The Wiley-Blackwell handbook of group psychotherapy*. John Wiley & Sons.
- Kösters, M., Burlingame, G. M., Nachtigall, C. & Strauss, B. (2006). A meta-analytic review of the effectiveness of inpatient group psychotherapy. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10(2), 146-163. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.10.2.146>
- Jarero, I. & Artigas, L. (2012). The EMDR integrative group treatment protocol: EMDR group treatment for early intervention following critical incidents. *European Review of Applied Psychology*, 62(4), 219-222. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2012.04.004>
- Jorgensen, L. I. (2016). Encounter group counsellor training with pre-service industrial psychologists: A pilot study. *Journal of Psychology in Africa*, 26(3), 300-303. <http://dx.doi.org/10.1080/14330237.2016.1185920>

- Le Bon, G. (1895). *The crowd: A study of the popular mind*. T. Fisher Unwin.
- Lleras de Frutos, M., Medina, J. C., Vives, J., Casellas-Grau, A., Marzo, J. L., Borràs, J. M. & Ochoa-Arnedo, C. (2020). Video conference vs face-to-face group psychotherapy for distressed cancer survivors: A randomized controlled trial. *Psycho-Oncology*, 29(12), 1995-2003. <https://doi.org/10.1002/pon.5457>
- Leszcz, M. (1992). The interpersonal approach to group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 42(1), 37-62. <https://doi.org/10.1080/00207284.1992.11732579>
- Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts; selected papers on group dynamics*. Harper.
- Linehan, M. M. (2020). *Dialectical behavior therapy in clinical practice*. Guilford Publications.
- Lleras de Frutos, M., Medina, J. C., Vives, J., Casellas-Grau, A., Marzo, J. L., Borràs, J. M. & Ochoa-Arnedo, C. (2020). Video conference vs face-to-face group psychotherapy for distressed cancer survivors: A randomized controlled trial. *Psycho-Oncology*, 29(12), 1995-2003. <https://doi.org/10.1002/pon.5457>
- Lima, M. (2017). *The book of circles: Visualizing spheres of knowledge*. Chronicle Books.
- Lorentzen, S., Ruud, T., Fjeldstad, A. & Hglend, P. (2013). Comparison of short-and long-term dynamic group psychotherapy: randomised clinical trial. *The British Journal of Psychiatry*, 203(4), 280-287. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.113688>
- MacKenzie, K. R. (1990). *Introduction to time-limited group psychotherapy*. American Psychiatric Pub.
- Marsh, L. C. (1931). Group treatment of the psychoses by the psychological equivalent of the revival. *Mental Hygiene*, 15, 328-349.
- McDougall, W. (1923). *Outline of psychology*. Scribner.
- Meiers, J. I. (1945). Origins and development of group psychotherapy. *Sociometry*, 8(3/4), 261-296.
- Moreno, J.L. (1946, 1985). *Psychodrama (Vol. 1)*. Beacon House
- Mullan, H. (1979). An existential group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 29(2), 163-174. <https://doi.org/10.1080/00207284.1979.11491982>
- Pérusse, R., Goodnough, G. E. & Lee, V. V. (2009). Group counseling in the schools. *Psychology in the Schools*, 46(3), 225-231. <https://doi.org/10.1002/pits.20369>
- Pratt, J. H. (1905). The home sanatorium treatment of consumption. *Boston Medical Surgery Journal*, 154, 210-216. <https://doi.org/10.1056/NEJM190602221540803>
- Rioch, M. J. (1970). Group relations: Rationale and technique. *International Journal of Group Psychotherapy*, 20(3), 340-355. <https://doi.org/10.1080/00207284.1970.11491769>
- Rogers, C. R. (1967). *The process of the basic encounter group*. McGraw-Hill.
- Rogers, C. R. (1979). The foundations of the person-centered approach. *Education*, 100(2), 98-107.
- Rutan, J. S., Stone, W. N. & Shay, J. J. (2014). *Psychodynamic group psychotherapy*. Guilford Publications.
- Prochaska, J. O. & Norcross, J. C. (2018). *Systems of psychotherapy: A transtheoretical analysis* (9th ed.). Oxford University Press.
- Shapiro, F. (1995). *Eye movement desensitization and reprocessing*. Guilford Press.
- Shefer-Mossensohn, M. (2010). *Ottoman Medicine: Healing and medical institutions, 1500-1700*. SUNY Press.
- Seligman, M., Rashid, T. & Parks, A. C. (2006). Positive psychotherapy. *American Psychologist*, 61(8), 774-788. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.8.774>
- Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. Harper.
- Slavson, S. R. (1952). *Child psychotherapy*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/slav90626>
- Scheidlinger, S. (1994). An overview of nine decades of group psychotherapy. *Psychiatric Services*, 45(3), 217-225. <https://doi.org/10.1176/ps.45.3.217>

- Söchting, I. (2014). *Cognitive Behavioral Group Therapy*. Wiley-Blackwell.
- Sullivan, H. S. (1953). *The collected works of Harry Stack Sullivan* (Vol.1, HS Perry & ML Gawel, Eds.).
- Taylor, F. K. (1961). *The analysis of therapeutic groups*. Oxford University Press.
- Uysal, G. & Balci, S. (2018). Evaluation of a school-based program for internet addiction of adolescents in Turkey. *Journal of Addictions Nursing*, 29(1), 43-49. <https://doi.org/10.1097/JAN.0000000000000211>
- Ünsal, G., Karaca, S., Arnik, M., Öz, Y. C., Aşık, E., Kızılkaya, M., Duran, S., Aydın, S., Türk, D. & Şıpkın, S. (2014). Psikiyatri kliniğinde çalışan hemşirelerin psikiyatri hemşiresinin rollerine ilişkin görüşleri. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 90-95. <https://doi.org/10.5455/musbed.20140527033928>
- Weinberg, H. (2020). Online group psychotherapy: Challenges and possibilities during COVID-19—A practice review. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 24(3), 201. <https://doi.org/10.1037/gdn0000140>
- Weinberg, H. (2021). Obstacles, challenges, and benefits of online group psychotherapy. *American Journal of Psychotherapy*, 74(2), 83-88. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.20200034>
- Wender, L. (1936). The dynamics of group psychotherapy and its applications. *Classics in Group Psychotherapy*. (MacKenzie, K. R. & American Group Psychotherapy Association (Eds.). Guilford Press.
- Whitaker, D. S. & Lieberman, M. A. (1964). *Psychotherapy through the group process*. Atherton Press.
- White, M., Wijaya, M. & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. WW Norton & Company.
- Williams, A. (2018). *Forensic group psychotherapy: The portman clinic approach*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429474842>
- Wubbolding, R. E. (2013). *Reality therapy for the 21st century*. Routledge.
- Yalom, I. D. (1970). *The theory and practice of group psychotherapy*. New York, NY: Basic books.
- Yalom, I. D. (2002). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği*. (Ataman Tangör ve Özgür Karaçam, Trans.). Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. D. (2003). *Kısa süreli grup terapileri*. (Çev: Z. İyidoğan Babayigit Trans.) Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. D. (2020). *Existential psychotherapy*. Hachette UK.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*(6th ed.). Basic Books.
- Yalom, I. D. & Lieberman, M. A. (1971). A study of encounter group casualties. *Archives of General Psychiatry*, 25(1), 16-30. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1971.01750130018002>

2. Bölüm

GRUPTA TERAPÖTİK FAKTÖRLER

Hale Nur Kılıç Memur

Bireysel terapide terapötik faktörler, danışan ve terapist arasındaki ilişkinin niteliğinin ve terapistin müdahalelerinin bir ürünü olur. Bir grup terapisinde ise durum daha karmaşıktır çünkü grup üyeleri de birbirleriyle etkileşime girer ve etkileşim kurarlar. Grup atmosferi, herkesin katkılarının bir ürünü olarak algılanır ve bu da küçük grup psikolojisinin ilke ve dinamiklerinin dikkate alınmasını gerekli kılar (Lorentzen, 2014).

Grup terapisinde hangi etmenlerin fayda sağlayacağı her zaman net olmayabilir. Grup terapistlerinin değerlendirmeleri ile grup üyelerinin değerlendirmeleri farklılık gösterebilmektedir (Yalom, 1995/2002). Bununla birlikte terapistin değerlendirmesi de zayıf kalabilir. Bunun nedeni seçici dikkatsizlik ve etkinlik-güç karmaşasıdır. Bir bütün olarak grupta zaman baskısı ve dikkat, terapistin grup üyelerinin her birinin ilerlemesi hakkında doğru kararlar vermek için gerekli bilgileri toplamasına engel olabilir. Terapistin yanı sıra grup üyelerinin de hissettikleri güçlü duyguları, grubun etkin oluşu olarak ele almaya eğilimleri vardır. Güçlü duygulanımların uyarılması, gerekli bir ön koşul gibi görünmektedir ancak bu, değişimle eş anlamlı değildir (Yalom, 2015).

Terapötik faktörleri değerlendirme sırasında bir başka zorlayıcı etken, grup üyelerinin ve hatta terapistin farklılaşan yönleridir. Grup üyelerinin gruptan fayda sağlama-sında, üyelerin içgörü düzeyi, üyelerin niteliği, üyelerin yaşı ve sorunları gibi birçok dış faktör etkili olabilir. Her üye, grup sürecini farklı deneyimleyebilir. Kimileri için önemsiz olan unsurlar kimileri için hayati olabilir (Yalom, 1995/2002) çünkü herkesin; ilişkiler, ilişki tarzı ve benlik algısı ile ilgili benzersiz bir hikâyesi vardır. Buna bağlı olarak üyeler, yardım arama pozisyonlarını ve önceki tedavi deneyimlerini yanlarında taşırlar; bu durum da beklentilerinde farklılıklar oluşturabilir. Bunların yanında terapistin profesyonel rolü ve statüsü, teorik yönelimi, mesleki deneyimi ve bir kişi olarak eğitim aldığı yerlere göre de grup süreci farklılaşabilir (Lorentzen, 2014). Bu nedenle terapötik faktörleri tek bir anketle ölçmek güçtür. Bunun yerine

KAYNAKÇA

- Ahmed, S., Abolmagd, S., Rakhawy, M., Erfan, S. & Mamdouh, R. (2010). Therapeutic factors in group psychotherapy: A study of Egyptian drug addicts. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 5(3-4), 194-213. <https://doi.org/10.1080/1556035X.2010.523345>
- Barlow, S. H. & Burlingame, G. M. (2006). Essential theory, processes, and procedures for successful group psychotherapy: Group cohesion as exemplar. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 36(3), 107-112. <https://doi.org/10.1007/BF02729053>
- Berman, A. (2012). Resonance among members and its therapeutic value in group psychotherapy. In J. L. Kleinberg (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of group psychotherapy*, (pp. 187-197). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119950882.ch9>
- Bernard, H., Burlingame, G., Flores, P., Greene, L., Joyce, A., Kobos, J. C., ... & Feirman, D. (2008). Clinical practice guidelines for group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(4), 455-542. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.4.455>
- Burlingame, G. M., McClendon, D. T. & Alonso, J. (2011). Cohesion in group therapy. *Psychotherapy*, 48(1), 34-42. <https://doi.org/10.1037/a0022063>
- Burlingame, G. M. & Strauss, B. (2021). Efficacy of small group treatments: Foundation for evidence-based practice. In M. Barkham, W. Lutz & L. G. Castonguay (Eds.), *Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change* (pp. 583-624). John Wiley & Sons.
- Crouch E. C., Bloch S. & Wanlass J. (1994). TFs: Interpersonal and intrapersonal mechanisms. In A. Fuhriman & G. M. Burlingame (Eds.), *Handbook of group psychotherapy* (pp. 259-315). John Wiley.
- Fonagy, P., Campbell, C. & Bateman, A. (2017). Mentalizing, attachment, and epistemic trust in group therapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 67(2), 176-201. <https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1263156>
- Greene, L. R., Barlow, S. & Kaklauskas, F. J. (2020). Therapeutic Factors. In F. J. Kaklauskas & Greene, L. R (Eds.), *Core principles of group psychotherapy: An integrated theory, research, and practice training manual* (pp. 56-70). Routledge.
- Gullo, S., Lo Coco, G., Di Fratello, C., Giannone, F., Mannino, G. & Burlingame, G. (2015). Group climate, cohesion, and curative climate: A study on the common factors in group process and their relation with members attachment dimensions. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 18(1), 10-20. <https://doi.org/10.4081/ripppo.2015.160>
- Isakson, B. L., Legerski, J. P. & Layne, C. M. (2015). Adapting and implementing evidence-based interventions for trauma-exposed refugee youth and families. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 45(4), 245-253. <https://doi.org/10.1007/s10879-015-9304-5>
- Kennair, N., Mellor, D. & Brann, P. (2016). Curative factors in adolescent day programs: Participant, therapist, and parent perspectives. *International Journal of Group Psychotherapy*, 66(3), 382-400. <https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1149412>
- Kirchmann, H., Mestel, R., Schreiber-Willnow, K., Mattke, D., Seidler, K. P., Daudert, E., ... & Strauss, B. (2009). Associations among attachment characteristics, patients' assessment of therapeutic factors, and treatment outcome following inpatient psychodynamic group psychotherapy. *Psychotherapy Research*, 19(2), 234-248. <https://doi.org/10.1080/10503300902798367>
- Kivlighan Jr, D. M. & D. M. Kivlighan III (2014). Therapeutic factors: Current theory and research. In J. L. Delucia-Waack, C. R. Kalodner & M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* (pp. 79-92). Sage Publications.
- Leszcz, M. & Malat, J. (2012). The interpersonal model of group psychotherapy. In J. L. Kleinberg (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of group psychotherapy*, (pp. 33-58). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119950882.ch9>

- Lorentzen, S. (2014). *Group analytic psychotherapy: Working with affective, anxiety and personality disorders*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203796887>
- Marogna, C. & Caccamo, F. (2015). Analysis of the process in brief psychotherapy group: The role of therapeutic factors. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 17(1), 43-51. <https://doi.org/10.4081/ripppo.2014.161>
- Morgan, R. D., Ferrell, S. W. & Winterowd, C. L. (1999). Therapist perceptions of important therapeutic factors in psychotherapy groups for male inmates in state correctional facilities. *Small Group Research*, 30(6), 712-729. <https://doi.org/10.1177/104649649903000603>
- Pearson, M. J. & Girling, A. J. (1990). The value of the Claybury Selection Battery in predicting benefit from group psychotherapy. *The British Journal of Psychiatry*, 157(3), 384-388. <https://doi.org/10.1192/bjp.157.3.384>
- Restek-Petrović, B., Bogović, A., Orešković-Krezler, N., Grah, M., Mihanović, M. & Ivezić, E. (2014). The perceived importance of Yalom's therapeutic factors in psychodynamic group psychotherapy for patients with psychosis. *Group Analysis*, 47(4), 456-471. <https://doi.org/10.1177/0533316414554160>
- Richarz, B. (2008). Group processes and the therapist's subjectivity: Interactive transference in analytical group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(2), 141-161. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.2.141>
- Rutan, J. S., Stone, W. N. & Shay, J. J. (2014). *Psychodynamic group psychotherapy* (5th ed.). The Guilford Press.
- Schnur, J. B. & Montgomery, G. H. (2010). A systematic review of therapeutic alliance, group cohesion, empathy, and goal consensus/collaboration in psychotherapeutic interventions in cancer: Uncommon factors? *Clinical Psychology Review*, 30(2), 238-247. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.005>
- Schroeder, K., Stroud, D., Sherwood, D. M. & Udell, M. A. (2018). Therapeutic factors in equine-facilitated group psychotherapy for women survivors of interpersonal violence. *The Journal for Specialists in Group Work*, 43(4), 326-348. <https://doi.org/10.1080/01933922.2018.1516707>
- Shechtman, Z. & Gluk, O. (2005). An investigation of therapeutic factors in children's groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 9(2), 127. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.9.2.127>
- Višlā, A., Constantino, M. J., Newkirk, K., Ogrodniczuk, J. S. & Söchting, I. (2018). The relation between outcome expectation, therapeutic alliance, and outcome among depressed patients in group cognitive-behavioral therapy. *Psychotherapy Research*, 28(3), 446-456. <http://dx.doi.org/10.1080/10503307.2016.1218089>
- Weixel-Dixon, K. (2020). *Existential group counselling and psychotherapy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429020117>
- Willemsen, J., Seys, V., Gunst, E. & Desmet, M. (2016). "Simply speaking your mind, from the depths of your soul": Therapeutic factors in experiential group psychotherapy for sex offenders. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 16(3), 151-168. <https://doi.org/10.1080/15228932.2016.1172423>
- Yalom, I. D. (2002). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği* (A. Tangör & Ö. Karaçam, Trans.) Kabalcı Yayınları
- Yalom, I. D. (2015). *New directions in group therapy*. E-book International Psychotherapy Institute.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy* (6th ed.). Basic Books.
- Zimmer, S. S. (2015). Groups for eating disorders. In M. McKay & K. Paleg (Eds.), *Focal group psychotherapy* (pp. 560-627). E-book International Psychotherapy Institute.

3. Bölüm

GRUBA HAZIRLIK

Ezgi Deveci

Gruplar, birbirlerine bağlı bireylerin bulunduğu canlı yapılardır. Bireyler, bu yapı içinde işlevlerini sürdürür ve yaşanan değişimlere uyum sağlamaya çalışırlar (Forsyth ve Diederich, 2014). Bu nedenle, grup terapisinde hedefe ulaşılabilmesi için gruba dâhil edilecek üyelerin özelliklerinin, süre, zaman ve yer dâhil olmak üzere çeşitli grup kurallarının doğru şekilde oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde, grup terapisi için uygun üyelerin nasıl seçileceği, üyelerin, gruptan yüksek fayda sağlayacak şekilde, yaşanacak deneyime nasıl hazırlanacağı, grubun büyüklüğü yer ve zaman gibi bazı önemli yapısal özellikler detaylı olarak ele alınacaktır. Ayrıca bu bölüm ile ilişkili olarak kitabın ilerleyen bölümlerinde grubun yaşam döngüsü içerisinde hazırlık evresinin önemi, farklı teorik yaklaşımlarda hazırlık sürecinin nasıl olduğu ve etik açıdan bu süreçte nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair içerikler bulunmaktadır. Böylece bu bölümde değinilen tüm başlıkların sonraki bölümler için zemin hazırlayan bir çerçeve sağlaması amaçlanmıştır.

1. GRUP TERAPİSİ ÖNCESİ ATILACAK ADIMLAR

1.1. İhtiyacın Belirlenmesi

Başarılı bir terapi grubunun oluşturulabilmesi için birçok adımın bir arada atılması gerekmektedir. Bu adımlar içinde ilk ve en önemlisi, böyle bir gruba ihtiyaç olup olmadığının belirlenmesidir. Örneğin, bir terapist, kişisel veya mesleki bir ilgi ile belirli bir grup oluşturmak istese bile alanda yeterli ihtiyaç veya talep söz konusu olmayabilir. Bu nedenle, grup oluşturulmadan önce alanda çalışan uzmanların ve meslektaşların fikrinin alınması önerilmektedir (Rutan ve ark., 2020).

KAYNAKÇA

- Arrowhead Family Systems (2021). Informed Consent for Group Counseling. <http://www.arrowheadfamilysystems.com/uploads/7/1/4/8/71482731/informedconsentgroup.pdf> adresinden 8 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bednar, B. & Kaul, I. (1971). "Experiential group research: Current perspectives," S. L. Garfield ve A. E. Bergin (Eds.), *Handbook of Psychotherapy and Behavior Change* içinde (s. 769-815). New York: John Wiley.
- Bernard, H., Burlingame, G., Flores, P., Greene, L., Joyce, A., Kobos, J. C., Leszcz, M., MacNair-Semands, R. R., Piper, W., Slocum McEaney, A. M., Feirman, D. (2008). Clinical practice guidelines for group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58, 455-542. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.4.455>
- Brabender, V.A., Fallon, A.E. & Smolar, A.I. (2004). Eight/Ethical, legal, and group management issues. *Essentials of group therapy* (s. 183-205) içinde. John Wiley & Sons.
- Budman, S. H., Clifford, M., Bader, L. & Bader, B. (1981). Experiential pre-group preparation and screening. *Group*, 5(1), 19-26.
- Couch, R. D. (1995). Four steps for conducting a pregroup screening interview. *Journal for Specialists in Group Work*, 20(1), 18-25. <https://doi.org/10.1080/01933929508411321>
- Fallon, A. (2006). Informed Consent in the Practice of Group Psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 431-453. doi:10.1521/ijgp.2006.56.4.431 10.1521/ijgp.2006.56.4.431
- Flanagan, J.S. & Flanagan, R.S. (2015). *Klinik görüşme: Psikolojik değerlendirme esasları*. (Çev: Gülçin Akbaş ve Leman Korkmaz). İthaki Yayınları.
- Forsyth, D.R. ve Diederich, L.T. (2014). Group dynamics and development (Ch 3). J. L. DeLucia-Waack, C. R. Kalodner ve M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* içinde (s. 58-78). SAGE Publications.
- Foster, G. ve Goodwin, R. (2016). Foundations: Pre-group interview. https://learn.livingwell.org.au/pluginfile.php/278/mod_page/content/5/Appendices%201.pdf
- Gans, J. S. & Counselman, E. F. (2010). Patient selection for psychodynamic group psychotherapy: Practical and dynamic considerations. *International Journal of Group Psychotherapy*, 60(2), 197-220. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2010.60.2.197>
- Gauron, E. F. & Rawlings, E. I. (1975). A procedure for orienting new members to group psychotherapy. *Small Group Behavior*, 6(3), 293-307. <https://doi.org/10.1177/104649647500600304>
- Jensen D. R., Abbott M. K., Beecher M. E., Griner D., Golightly T. R. & Cannon J. A. N. (2012). Taking the pulse of the group: The utilization of practice-based evidence in group psychotherapy. *Professional Psychology: Research and Practice*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0029033
- Johnson Jr, J. A. (1963). The group contract. *Group therapy: A practical approach* (s.82-158) içinde. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Kealy, D., Ogradniczuk, J. S., Piper, W. E. & Sierra-Hernandez, C. A. (2016). When it is not a good fit: Clinical errors in patient selection and group composition in group psychotherapy. *Psychotherapy*, 53(3), 308-313. <https://doi.org/10.1037/pst0000069>
- Kivlighan, D. M. Jr., Li, X., Gillis, L. (2015). Do I fit with my group? Within-member and within-group fit with the group in engaged group climate and group members feeling involved and valued. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 19(2), 106-121. <https://doi.org/10.1037/gdn0000025>
- Kroegel J., Beecher M., Presnell J., Burlingame G. & Simonsen C. (2009). The Group Selection Questionnaire: A qualitative analysis of potential group members. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59(4), 529-542. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2009.59.4.529>

- MacNair-Semands, R. R. (2002). Predicting attendance and expectations for group therapy. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(3), 219-228. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.6.3.219>
- Martin S. (2010). The Internet's ethical challenges: Should you Google your clients? Should you "friend" a student on Facebook? APA's Ethics Director Stephen Behnke answers those questions and more. *Monitor on Psychology*, 41(7), 32.
- Miles, J.R & Paquin, J.D. (2014). Best Practices in Group Counseling and Psychotherapy Research (Ch. 14). J. L. DeLucia-Waack, C. R. Kalodner ve M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* içinde (s. 304-324). SAGE Publications.
- Morrison, J. (2019). İlk Görüşme. (S. Uluç, İ.V. Gülüm, E. Ataman, Çev.), Nobel Yayınları
- Nedim Bal, P. (2021). *Grup psikoterapisi teknikleri (Teori ve uygulama)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Rapin, L.S. (2014). Guidelines for ethical and legal practice in counseling and psychotherapy groups (Ch 6). J. L. DeLucia-Waack, C. R. Kalodner ve M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* içinde (s. 114-136). SAGE Publications.
- Rutan, J.S., Greene, L.R., Kaklauskas, F.J. (2020). Preparing to begin a new group (Ch.6). Francis J. Kaklauskas ve Les R. Greene (Eds.), *Core principles of group psychotherapy: an integrated theory, research, and practice training manual* içinde (s.89-101). Taylor & Francis.
- Shechtman, Z., Goldberg, A. & Cariani, R. (2008). Arab and Israeli counseling trainees: A comparison of ethnically homogeneous and heterogeneous groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 12(2), 85. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.12.2.85>
- Turner, H. (2011). Concepts for effective facilitation of open groups. *Social Work with Groups*, 34(3-4), 246-256. <https://doi.org/10.1080/01609513.2011.558822>
- Whittingham, M. (2014). Group work in colleges and university counseling centers (Ch 26). J. L. DeLucia-Waack, C. R. Kalodner ve M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* içinde (s. 579-596). SAGE Publications.
- Yalom, I. D. (1983/2003). *Kısa süreli grup terapileri*. (Çev: Z. İyidoğan Babayiğit Trans.) Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. D. (1995/2002). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği*. (Ataman Tangör ve Özgür Karaçam, Trans.). Kabalıcı Yayınevi.

4. Bölüm

GRUBUN YAŞAM DÖNGÜSÜ

İhsan Çağatay Ulus

1. GRUBUN OLUŞUM AŞAMALARI

Her psikoterapi grubu, kendine özgü karakter yapısı ve karmaşık etkileşimi ile birbirinden bağımsız bir yol izler ve farklı gelişim aşamalarından geçer. Grup üyelerinin her biri kendi sosyal mikrokozmosunu yaratarak kişiler arası tarzlarını kurarlar ve zamanla bunu grup sürecinde göstermeye başlarlar. Grup terapistleri, bu süreçte işlerini etkili ve doğru bir şekilde yaparlarsa, üyeler kişiler arası tarzlarını anlamaya çalışabilir ve değişebilir, bu değişimlerini yaşamlarında da denemeye başlayabilirler (Yalom ve Leszcz, 2020).

Hemen hemen tüm psikoterapi grupları bazı gelişim aşamalarından geçer. Literatürde 100'den fazla grup gelişim modeli mevcuttur ancak bu modellere bakıldığında genel olarak üzerinde anlaşmaya varılan aşama sayısı dört ila beş arasındadır (bk. Tablo 1). Özellikle de Tuckman ve Jensen'in (1977) beş aşamalı modeli en yaygın olarak kabul edilen grup psikoterapisi aşamalarından biridir (Young, 2013). Tuckman ve Jensen'in (1977) grup psikoterapisi yaklaşımında hiyerarşik ve sıralı şekilde beş aşama bulunmaktadır: Gruba yeni başlanması ya da ilk buluşma (**biçimlendirme**), grup içinde çatışma yaşanması (**fırtına**), grup içinde nasıl etkileşim kurulacağına dair bir fikir birliğine varılması (**normlama**), grup içinde amaçları doğrultusunda çalışılması (**gerçekleştirme**) ve grup deneyiminden yaşama geçişe hazırlanması (**sonlandırma**) (Young, 2013; Gladding, 2016).

KAYNAKÇA

- American Counseling Association. (2014). *Code of Ethics*. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf>
- Association for Specialists in Group Work. (2021). *ASGW Guiding Principles for Group Work*. <https://asgw.org/wp-content/uploads/2021/07/ASGW-Guiding-Principles-May-2021.pdf>
- Bernard, H., Burlingame, G., Flores, P., Greene, L., Joyce, A., Kobos, J. C., Leszcz M., MacNair-Semands, R. R., Piper, W. E., McEaney, A. M. & Feirman, D. (2008). Clinical practice guidelines for group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(4), 455-542. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.4.4>
- Burlingame, G. M., Fuhriman, A. & Johnson, J. (2004). In J. L. DeLucia-Waack, D.A. Gerrity, C. R. Kalodner & M. T. Riva (Eds.), *Process and outcome in group counseling and psychotherapy: A perspective. Handbook of group counseling and psychotherapy* (pp. 49-61). Sage.
- Bridbord, K., DeLucia-Waack, J. L., Jones, E. & Gerrity, D. A. (2004). The nonsignificant impact on an agenda setting treatment for groups: Implications for future research and practice. *Journal for Specialists in Group Work*, 29(3), 301-315. <https://doi.org/10.1080/01933920490477129>
- Chen, M. & Rybak, C. (2018). *Group leadership skills interpersonal process in group counseling and therapy* (2nd Ed.). Sage.
- Corey, G. (2016). *Theory & practice of group counseling* (9th Ed.). Cengage Learning
- Corey, M. S., Corey, G. & Corey, C., (2018). *Groups: Process and practice*. Brooks/Cole.
- Forsyth, D. R. & Diederich, L. T. (2014). Group dynamics and development. In J. L. DeLucia-Waack, C. R. Kalodner & M. T. Riva (Eds.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* (pp. 34-45). Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781544308555.n3>.
- Gans, J. S. & Counselman, E. F. (2010). Patient selection for psychodynamic group psychotherapy: Practical and dynamic considerations. *International Journal of Group Psychotherapy*, 60(2), 197-220. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2010.60.2.197>
- Gazda, G. M. (1989). *Group counseling: A developmental approach* (4th ed.). Allyn & Bacon
- Gizir, C. A. (2021). Psikolojik danışma gruplarında etkinliklerin kullanımı. In A. Demir & S. Koydemir (Eds.), *Grupla psikolojik danışma*. (11th ed.) Pegem Akademi.
- Gladding, S. T. (2016). *Groups: A counseling specialty*. The Merrill Counseling Series.
- Huffman, D. D. & Fernando, D. M. (2012). Adapting the interpersonal process model of intimacy to enhance the co-leader relationship during training. *The Journal for Specialists in Group Work*, 37(2), 152-167. <https://doi.org/10.1080/01933922.2012.663>
- Jacobs, E. E., Schimmel, C. L., Masson, R. L. & Harvill, R. L. (2016). *Group counseling: Strategies and skills* (8th ed.). Cengage
- Johnson, D. W. & Johnson, F. P. (2013). *Joining together* (11th ed.). Pearson.
- Kleinberg, J. L. (2012). *The Wiley-Blackwell Handbook of Group Psychotherapy*. John Wiley & Sons.
- Kormanski, C. L. & Mozmtter, A. (1 987). *A new model of team building: A technology for today and tomorrow*. In J. W. Pfeiffer (Ed.), *The 1987 annual: Developing human resources* (p. 255- 268). San Diego, CA University Associates
- Kottler, J. (1996). *Beyond blame: A new way of resolving conflicts in relationships*. Jossey-Bass.
- Lasky, G. B. & Riva, M. T. (2006). Confidentiality and privileged communication in group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 455-476. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2006.56.4.455>
- Marmarosh, C. L. & Van Horn, S. M. (2011). Cohesion in counseling and psychotherapy groups. In R. K. Conyne (Eds.), *The Oxford handbook of group counseling* (pp. 137-163). Oxford, England: Oxford University Press.

- Mackenzie, K. R. (1990). *Introduction to Time-limited Group Psychotherapy*. American Psychiatric Press.
- Okech, J. E. A. (2008). Reflective practice in group co-leadership. *The Journal for Specialists in Group Work*, 33(3), 236-252. <https://doi.org/10.1080/01933920802196138>
- Okech, J. E., A. & Kline, W. B. (2005). A qualitative exploration of group co-leader relationships. *The Journal for Specialists in Group Work*, 30(2), 173-190. <https://doi.org/10.1080/01933920590926048>
- Ritchie, M. H. & Huss, S. N. (2000). Recruitment and screening of minors for group counseling. *The Journal for Specialists in Group Work*, 25(2), 146-156. <https://doi.org/10.1080/01933920008411458>
- Rutan, J. S. & Alonso, A. (1982). Group therapy, individual therapy, or both? *International Journal of Group Psychotherapy*, 32(3), 267-282.
- Rutan, J. S., Stone, W. N. & Shay, J. J. (2007). *Psychodynamic group psychotherapy* (4th ed.). Guilford Press.
- Tuckman, B. W. & Jensen, M. A. C. (1977). Stages of small-group development revisited. *Group and Organizational Studies*, 2(4), 419-427. <https://doi.org/10.1177/105960117700200404>
- Trotzer, J. P. (2007). *The Counselor and The Group: Integrating Theory, Training, And Practice* (4th ed.). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.
- Ward, D. E. (1982). A model for the more effective use of theory in group work. *Journal for Specialists in Group Work*, 7, 224-230.
- Watkins, C. E. (1985). Countertransference: Its impact on the counseling situation. *Journal of Counseling & Development*, 63(6), 356-359. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1985.tb02718.x>
- Vinogradov, S. & Yalom, I. D. (1990). Self-disclosure in group psychotherapy. In G. Stricker, M. Fisher (eds) *Self-disclosure in the therapeutic relationship*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-3582-3_13
- Yalom, I. (1995). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy* (4th ed.). Basic Books.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). Basic Books
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy* (6th ed.). Basic Books
- Yoon, S. W. & Johnson, S. D. (2008). Phases and patterns of group development in virtual learning teams. *Educational Technology Research and Development*, 56(5), 595-618. <https://doi.org/10.1007/s11423-007-9078-x>
- Young, T. L. (2013). Using motivational interviewing within the early stages of group development. *The Journal for Specialists in Group Work*, 38(2), 169-181. <https://doi.org/10.1080/01933922.2013.764>

5. Bölüm

GRUP PSİKOTERAPİSİNDE ÖNE ÇIKAN KURAMLAR

*Nur Başer Baykal
Elif Bestenigar Mert*

Grup terapilerinde üyeler (danışanlar-katılımcılar) için önemli olan grubun işlevi iken terapist (lider) için takip edeceği müdahale planının beslendiği kuramsal yapı önem arz etmektedir. Grup terapilerinde birçok farklı yaklaşım kullanılmaktadır. Grup terapisine ilgisi olan ve yeni başlayacak olan terapistler için farklı yaklaşımları bilmek ve hangi yaklaşımın kendi tarzlarına daha yakın olduğunu keşfetmek önemli bir basamaktır. Bu bölümün amacı, sıklıkla uygulanan ve etkinliği hakkında araştırmalar yürütülen grup terapi kuramları hakkında tanıtıcı bilgiler aktarmaktır. Grup terapisti kuramlarının sayısı oldukça fazladır. Bir bölüm içinde hepsini kapsamak mümkün olmadığından, öne çıkan kuramlardan psikanalitik, gestalt, varoluşçu, kişiler arası, bilişsel davranışçı ve psikodramaya yer verilmiştir. Bu kuramlar seçilirken terapistler için temel ekolleri anlamamanın önemi ve ekollerin kullanım sıklıkları göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca bu kuramlarla ilgili birçok ampirik çalışmanın bulunması ve farklı gruplara hitap etmeleri de seçim kriterleri arasındadır. Gruplarda kullanılan kuramlar aktarılırken okuyucunun bu kuramların temel prensiplerini, kavramlarını ve teorik alt-yapısını bildiği varsayılmıştır. Ayrıca aynı kuramların bireysel terapi ve grup terapilerinde kullanılan teknikleri benzer olduğundan, tekniklere odaklanmak yerine kuramların grup terapisindeki amacı, grup süreci ve grup liderinin özelliklerine vurgu yapılmıştır. Kuramlarla ilgili daha detaylı bilgi sahibi olmak isteyen okuyucularımıza dipnotlarda belirtilen ileri okumaları yapmalarını öneririz.

1. PSİKANALİTİK GRUP TERAPİSİ

Psikanalitik terapi, grup terapisine uyarlanan ilk ekoldür, uzunca bir süre alana hâkimi-yeti devam eden ekol, grup terapilerine temel bir kuramsal zemin oluşturmuştur. Psikanalitik grup terapisti ile bireysel terapi arasında bazı farklılıklar bulunmakla beraber temelde amaç benzerdir: Danışanların bilinç dışı süreçlerine odaklanarak kendi içlerinde neler olup bittiğini keşfetmelerine yardımcı olmak. Grup terapistinin rolü ise grup içinde

KAYNAKÇA

- Afarini, Y. & Hosseini, S. E. (2018). The effect of psychodrama on the treatment of depression in improved drug-addicted patients. *The Horizon of Medical Sciences*, 24(2), 96-102.
- Alami, S., Bakhtiarpour, S., Asgari, P. & Seraj-Khorrami, N. (2020). The effectiveness of cognitive-behavioral group therapy and existential group therapy on anxiety in addicted patients undergoing methadone maintenance treatment. *International Journal of Body, Mind and Culture*, 248-255. <http://dx.doi.org/10.22122/ijbmc.v7i4.242>
- Altınay, D. (2017). *Psikodrama grup psikoterapisi 400 ısınma oyunu ve yardımcı teknik (Çocuk psikodraması oyunlarıyla)*. Epsilon Yayınevi.
- Altınay, D. (2021). *Psikodrama grup psikoterapisi el kitabı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Altınkılıç, S., Ateşçi, F. F. & Toker Uğurlu, T. (2020). Fibromiyalji sendromu tanılı kadınlar: bir psikodrama grup çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2153-2164. <https://doi.org/10.17755/esosder.671003>
- Anderson, T., Perlman, M. R., McCarrick, S. M. & McClintock, A. S. (2020). Modeling therapist responses with structured practice enhances facilitative interpersonal skills. *Journal of Clinical Psychology*, 76(4), 659-675. <https://doi.org/10.1002/jclp.22911>
- Angeles López-González, M., Morales-Landazábal, P. & Topa, G. (2021). Psychodrama group therapy for social issues: A systematic review of controlled clinical trials. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9). <https://doi.org/10.3390/ijerph18094442>
- Avdagic, E., Morrissey, S. A. & Boschen, M. J. (2014). A randomised controlled trial of acceptance and commitment therapy and cognitive-behaviour therapy for generalised anxiety disorder. *Behaviour Change*, 31(2), 110-130. <https://doi.org/10.1017/bec.2014.5>
- Bahmani, B., Najjar, M. M., Sayyah, M., Shafi-Abadi, A. & Kashani, H. H. (2016). The effectiveness of cognitive-existential group therapy on increasing hope and decreasing depression in women-treated with haemodialysis. *Global Journal of Health Science*, 8(6), 219. <https://doi.org/10.5539/gjhs.v8n6p219>
- Barekati, S., Bahmani, B., Naghiyaaee, M., Afrasiabi, M. & Marsa, R. (2017). The effectiveness of cognitive-existential group therapy on reducing existential anxiety in the elderly. *World Family Medicine Journal: Incorporating the Middle East Journal of Family Medicine*, 99(5480), 1-9. <https://doi.org/10.5742/mewfm.2017.93059>
- Beiling, P. J., McCabe, R. E. & Antony, M. (Eds.). (2007). *Cognitive-behavioural therapy in groups* (Vol. 48). The Guilford Press. <https://doi.org/10.1037/cp.48.4.277>
- Bennett-Levy, J., Richard, D. A. & Farrand, P. (2010). Low intensity CBT interventions: A revolution in mental health care. In J. Bennett-Levy, D. A. Richards, P. Farrand, H. Christensen, K. M. Griffiths, D. J. Kavanagh, B. Klein, M. A. Lau, J. Proudfoot, L. Ritterband, J. White & C. Williams (Eds.), *Oxford guide to low intensity CBT interventions* (pp. 3-18). Oxford University Press
- Bernard, H., Burlingame, G., Flores, P., Greene, L., Joyce, A., Kobos, J. C. & Feirman, D. (2008). Clinical practice guidelines for group psychotherapy. *International journal of group psychotherapy*, 58(4), 455-542. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.4.455>
- Blackmore, C., Tantam, D., Parry, G. & Chambers, E. (2012). Report on a systematic review of the efficacy and clinical effectiveness of group analysis and analytic/dynamic group psychotherapy. *Group Analysis*, 45(1), 46-69. <https://doi.org/10.1177/0533316411424356>
- Bonsaksen, T., Lerdal, A., Borge, F.-M., Sexton, H. & Hoffart, A. (2011). Group climate development in cognitive and interpersonal group therapy for social phobia. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 15(1), 32-48. <https://doi.org/10.1037/a0020257>

- Brabender, V. M. (2004). *Essentials of group therap. diseases of the nervous system*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1097/00007611-195402000-00030>
- Cole, P. H. & Reese, D. (2017). *New directions in gestalt group therapy: Relational ground, authentic self*. Routledge.
- Corey, G. (2010). Existential approach. In: *Theory and Practice of Group Counseling*, 8 (ed. G. Corey), 222-252. Brooks/Cole.
- Corey, G. (2012). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Cengage Learning.
- Cox, P. D., Vinogradov, S. & Yalom, I. D. (2008). Group therapy. In R. E. Hales, S. C. Yudofsky & G. O. Gabbard (Eds.), *The American Psychiatric Publishing Textbook of Psychiatry* (pp. 1329-1373). American Psychiatric Publishing.
- Daniş, G. Ö. & Üneri, Ö. Ş. (2017). Psikodramanın az bilinen yüzü: Monodrama. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 238-242. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.47955>
- Feder, B. (2007). Gestalt group therapy: An interactive approach, *Gestalt Review*. Retrieved from <https://www.goodtherapy.org/blog/gestalt-group-therapy-an-interactive-approach>
- Fieldsteel, N. D. (1996). The process of termination in long-term psychoanalytic group therapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 46(1), 25-39. <https://doi.org/10.1080/00207284.1996.11491482>
- Fogerty, M., Bhar, S., Teiler, S. & O'Shea, L. (2016). What do Gestalt therapists do in the clinic? The expert consensus. *British Gestalt Journal*, 25(1), 32-41. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/static/55556b3ae4b0c2b7c9db1195/t/5760427420c647bde2559800/1465926262571/Delphi.pdf>
- Foulkes, S. H. & Anthony, E. J. (2018). *Group psychotherapy: The psychoanalytic approach*. Routledge.
- Frankel, B. (2002). Existential Issues in Group Psychotherapy, *International Journal of Group Psychotherapy*, 52(2), 215-231. <https://doi.org/10.1521/ijgp.52.2.215.45496>
- Frew, J. (2019). Gestalt groups 2018 and beyond: Alternate tunings required. *Gestalt Review*, 23(2), 165-186. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.23.2.0165>
- Frew, J. & Feder, B. (2006). A survey of the practice of gestalt group therapy. *Gestalt Review* 11 (3), 242-248. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.10.3.0242>
- Frokedal, H., Stifoss-Hanssen, H., DeMarinis, V., Ruud, T., Visser, A. & Sørensen, T. (2022). Participation in existential groups led by norwegian healthcare chaplains—relations to psychological distress, crisis of meaning and meaningfulness. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 32(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/10508619.2020.1844966>
- Furchtlehner, L. M., Schuster, R. & Laireiter, A. R. (2020). A comparative study of the efficacy of group positive psychotherapy and group cognitive behavioral therapy in the treatment of depressive disorders: A randomized controlled trial. *Journal of Positive Psychology*, 15(6), 832-845. <https://doi.org/10.1080/17439760.2019.1663250>
- Garland, C. (2018). How does a psychoanalytic group work? In C. Garland (Ed.) *The groups book: psychoanalytic group therapy: principles and practice*. (pp. 71-106). Karnac Books.
- Gholami, N., Shafiabadi, A. & Mohammadipour, M. (2021). Comparison of the effectiveness of "cognitive-behavioral group therapy" with "existential group therapy" on mother-child relationships of mothers of exceptional children. *Journal of Health Promotion Management*, 10(3), 136-149. <http://jhpm.ir/article-1-1418-en.html>
- Giacomucci, S. & Marquit, J. (2020). The effectiveness of trauma-focused psychodrama in the treatment of PTSD in inpatient substance abuse treatment. *Frontiers in Psychology*, 11(May), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00896>

- Grassi, L., Sabato, S., Caruso, R., Tiberto, E., De Padova, S., Ruffilli, F., ... & Testoni, I. (2022). Reflecting on meaning in an existential-reorientation group psychotherapy approach for cancer patients: A qualitative thematic analysis. *Palliative & Supportive Care*, 20(3), 313-320. <https://doi.org/10.1017/S1478951521000936>
- Handlon, J. H. & Fredericson, I. (1998). What changes the individual in gestalt groups? A proposed theoretical model. *Gestalt Review*, 2 (4): 275-294. <https://doi.org/10.2307/44394082>
- Harman, R. L. (1988). Gestalt group therapy. In S. Long (Ed.), *Six group therapies* (pp. 217-255). Springer
- Herrmann, I.R., Greenberg, L.S. & Auszra, L. (2016) Emotion categories and patterns of change in experiential therapy for depression. *Psychotherapy Research*, 26, 178-195. <https://doi.org/10.1080/10503307.2014.958597>
- Inchausti, F., Velázquez-Basterra, G., Fonseca-Pedrero, E., MacBeth, A., Popolo, R. & Dimaggio, G. (2022). Metacognitive interpersonal group therapy for adolescents with avoidant personality disorder: The case of Sofia. *Journal of Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1002/jclp.23356>
- İbanoğlu, E., Çetin, S., Soydal-Darıcı, G., Kuloğlu, B. & Çobanoğlu, G. (2019). Psikodramanın “karşılaşma, eşleme, gerçeklik ve artı gerçeklik” temel kavramları ile Küçük Prens kitabının incelenmesi. *Kriz Dergisi*, 27(1), 28-43.
- Johnson, J. E., Stout, R. L., Miller, T. R., Zlotnick, C., Cerbo, L. A., Andrade, J. T., Nargiso, J., Bonner, J. & Wiltsey-Stirman, S. (2019). Randomized cost-effectiveness trial of group interpersonal psychotherapy (IPT) for prisoners with major depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 87(4), 392-406. <https://doi.org/10.1037/ccp0000379>
- Kaner, S. (1995). Psikodrama - Kuram, teknik ve araçlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi*.
- Kauff, P. F. (2009). Transference in combined individual and group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59, 29-46. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2009.59.1.29>
- Kauff, P. F. (2012). Psychoanalytic group psychotherapy: An overview. In J. L. Kleinberg (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of group psychotherapy*. (pp.13-32). Wiley.
- Kauff, P. F. (2017). Psychoanalytic group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 67(1), 91-98. <https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1217387>
- Kepner, E. (1980). Gestalt group process. In B. Feder and R. Ronall (Eds.) *Beyond the hot seat: Gestalt approaches the group*, (pp. 5-24).
- Leszcz, M. & Malat, J. (2012). The interpersonal model of group psychotherapy. In J. I. Kleinberg (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of group psychotherapy* (pp. 33-58). Wiley.
- Leung, G.S.M. & Khor, S.H. (2017) Gestalt intervention groups for anxious parents in Hong Kong: A quasi-experimental design. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 14, 183-200. <https://doi.org/10.1080/23761407.2017.1311814>
- Lindgren, A., Barber, J. & Sandahl, C. (2008) Alliance to the group as a whole as a predictor of outcome in psychodynamic group therapy, *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(2), 163-184, <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.2.163>
- Long, S. (2013). *Six group therapies*. Springer Science & Business Media.
- Lorentzen, S., Sexton, H.C. & Høglend, P. (2004) ‘Therapeutic alliance, cohesion and outcome in a long-term analytic group: A preliminary study’, *Nordic Journal of Psychiatry* 58(1): 33-40. <https://doi.org/10.1080/08039480310000770>
- Mahon, L. & Leszcz, M. (2017). The interpersonal model of group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 67(sup1), 121-130. <https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1218286>

- Mallahi, K. (2019). Effectiveness of gestalt group play therapy to aggression and social skills of children sexual abused in the child labor's group. *Journal of Pediatric Nursing*, 6(1), 54-63. <https://doi.org/10.21859/jpen-06108>
- Malin, A. J. & Pos, A. E. (2014). The impact of early empathy on alliance building, emotional processing, and outcome during experiential treatment of depression. *Psychotherapy Research*, 25, 445-459. <https://doi.org/10.1080/10503307.2014.901572>
- Marsa, R., Bahmani, B., Naghiyae, M. & Barekati, S. (2017). The effectiveness of cognitive-existential group therapy on reducing demoralization in the elderly. *Middle East Journal of Family Medicine*, 7(10), 42. <https://doi.org/10.5742/mewfm.2017.93136>
- Marziali, E. & Munroe-Blum, H. (1994). *Interpersonal group psychotherapy for borderline personality disorder*. Basic Books.
- Miller, R., Mason, S. & Skolnik, S. (2021). Psychodrama for schizophrenia: Adaptive techniques in mutual aid groups. *Social Work with Groups*, 44(3), 273-287. <https://doi.org/10.1080/01609513.2021.1936844>
- Mojahed, A., Zaheri, Y. & Firoozkoochi Moqaddam, M. (2021). Effectiveness of group psychodrama on aggression and social anxiety of children with attention-deficit/hyperactivity disorder: A randomized clinical trial. *Arts in Psychotherapy*, 73(December 2020), 101756. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2021.101756>
- Moreno, J. L. (1946/1980). *Psychodrama*. (6th Ed.) Beacon House.
- Moreno, Z. T., Blomkvist, L. D. & Rützel, T. (2013). *Psikodrama artı gerçeklik ve iyileştirme sanatı*. Çev. Barış Şimşek. Nobel Yayınevi.
- Mullan, H. (1992). "Existential" therapists and their group therapy practices. *International Journal of Group Psychotherapy*, 42(4), 453-468. <http://dx.doi.org/10.1080/00207284.1992.11490>
- Mychailyszyn, M. P. & Elson, D. M. (2018). Working through the blues: A meta-analysis on interpersonal psychotherapy for depressed adolescents (IPT-A). *Children and Youth Services Review*, 87, 123-129. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.02.011>
- Neto, I. M. (1999). Selection in group analysis. Similarities and differences. Some risks we take in group analysis. *Grup Analise Online*. 24-27. Retrieved from: <https://grupanalise.pt/wp-content/uploads/2018/03/GRUPANALISEONLINE-N-1-Ingles-2003.pdf#page=25>
- Nyhuis, P. W., Niederhofer, E., Scherbaum, N., Schifano, F., Bonnet, U., Dembski, N., Niederhofer, A., Specka, M. & Tenbergen, M. (2018). Effectiveness of psychoanalytic-interactional group therapy vs. behavioral group therapy in routine outpatient treatment of alcohol-dependent patients. *Substance Use & Misuse*, 53(3), 426-431. <https://doi.org/10.1080/10826084.2017.1334065>
- Ogden, T. H. & Gabbard, G. O. (2010). The lure of the symptom in psychoanalytic treatment. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 58, 533-544. <https://doi.org/10.1177/0003065110376080>
- Raffagnino, R. (2019). Gestalt therapy effectiveness: A systematic review of empirical evidence. *Open Journal of Social Sciences*, 7(6), 66-83. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.76005>
- Rose, S. D. (1999). Group therapy: A cognitive-behavioral approach. In J. R. Price, D. R. Hescheles & A. R. Price (Eds.), *A Guide to Starting Psychotherapy Groups*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-564745-8.x5000-6>
- Rosenbaum, M. (1993). Existential-humanistic approach to group psychotherapy. In H. I. Kaplan & B. J. Sadock (Eds.), *Comprehensive group psychotherapy*. (pp. 235-243). Williams & Wilkins.
- Saadati, H., Shoae, F., Pouryan, A., Alkasir, E., Lashani, L., Salehi, M. & Moradi, R. (2014). Effectiveness of gestalt group therapy on loneliness of women caregivers of alzheimer patients at home. *Iranian Rehabilitation Journal*, 12(4), 54-58. http://irj.uswr.ac.ir/files/site1/user_files_055690/hemssaadati-A-10-333-1-6c0dddd.pdf

- Sangdeh, J. & Ghomi, M. (2018). The Effectiveness of existential group psychotherapy on increasing psychological well-being mothers of children with cancer. *Journal of Psychological Studies*, 13(4), 125-140. <https://doi.org/10.22051/psy.2017.9785.1145>
- Söchting, I. (2014). *Cognitive behavioral group therapy*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.4135/9781483365817.n278>
- Sözeri-Varma, G., Karadağ, F., Oğuzhanoğlu, N. K. & Özdel, O. (2017). Depresyon tedavisinde grup psikoterapisi ve psikodramanın yeri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 308-317. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.86158>
- Subaşı, H. (2016). *Psikodrama ve kadim bilgelik*. Epsilon Yayıncılık.
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. Norton.
- Tantam, D. & van Deurzen, E. (2019). *existential group therapy*. *The wiley world handbook of existential therapy*, 437-458. <http://dx.doi.org/10.1002/9781119167198.ch27>
- Tasca, G. A., Foot, M., Leite, C., Maxwell, H., Balfour, L. & Bissada, H. (2011). Interpersonal processes in psychodynamic-interpersonal and cognitive behavioral group therapy: A systematic case study of two groups. *Psychotherapy*, 48(3), 260. <http://dx.doi.org/10.1037/a0023928>
- Tauvon, L. (2010). Psychodrama: Active group psychotherapy using the body in an intersubjective context. *Body, Movement and Dance in Psychotherapy*, 5(3), 257-267. <https://doi.org/10.1080/17432979.2010.530058>
- Türkçapar, H. M. (2017). *Bilişsel Terapi*. HYB Yayıncılık
- Yalom, (1980). *Varoluşçu psikoterapi*. Çev: Zeliha İyidoğan, Kabalcı Yayınevi.
- Yalom, I. D. (1995). *The theory and practice of group psychotherapy* (4th ed.). Basic Books.
- Yalom, I.D. & Leszcz, M. (2005). *The theory & practice of group psychotherapy*. Basic Books.
- Wang, Q., Ding, F., Chen, D., Zhang, X., Shen, K., Fan, Y. & Li, L. (2020). Intervention effect of psychodrama on depression and anxiety: A meta-analysis based on Chinese samples. *Arts in Psychotherapy*, 69 (April 2019), 101661. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2020.101661>
- Weixel-Dixon, K. (2020). *Existential group counselling and psychotherapy*. Routledge.
- Willfley, D. E., Mackenzie, K. R. & Welch, R. R. (2000). *Interpersonal Psychotherapy for Group*. Basic Books.
- Williams, L. (2010). Making contact with the self-injurious adolescent: Borderline personality disorder, Gestalt therapy, and dialectical behavioral therapy interventions. *Gestalt Review*, 14(3), 250-274. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.14.3.0250>

6. Bölüm

ÇOCUK VE ERGEN ODAKLI GRUP PSİKOTERAPİSİ

Z. Deniz Aktan

“Çocuklar donmamış beton gibidir, üzerlerine ne düşse iz bırakır.”

Haim Jinott

1. GİRİŞ

Kitabımızın bu bölümünde, önceki bölümlerde yetişkin odaklı grup terapisi müdahalelerinin tanımlandığı ve çeşitli örneklerle renklendirildiği tüm söylemler merkeze alınarak tüm bu sürecin çocuk ve ergenler tarafından nasıl deneyimlendiği ve bu grupla çalışan uzmanların nelere dikkat etmesi gerektiği aktarılmaya çalışılacaktır.

Öncelikle çocuk ve ergenlerle yapılan bireysel terapilerde olduğu gibi grup terapilerinde de yetişkinlerden farklı bir yapılanma olduğunun altını çizmek gerekir. Söz konusu süreçte dair teoriden uygulamaya, yetişkin odaklı müdahalelerden farklılıkların öne çıkarılacağı bu bölümde, çocuk ve ergen odaklı grup terapisinin tüm basamakları ayrıntıyla tarif edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda hazırlanan bu bölümde; çocuk ve ergen odaklı gruplar için ön değerlendirme, gruba üyelerin seçilmesi, çocuk ve ergen odaklı grup terapilerinde kullanılan teknikler, ulusal ve uluslararası platformlarda yürütülen çocuk ve ergen odaklı grup terapisi modüllerinden örnekler yer alacaktır.

2. ÇOCUK VE ERGEN ODAKLI GRUPLAR İÇİN ÖN DEĞERLENDİRME

Önceki bölümlerde de özetlendiği gibi grup terapisinin en önemli basamaklarından biri grup üyelerinin seçilmesi basamağıdır. Dolayısıyla grubun süresi, işleyişi, işlevselliği ve katılımcılara katkı sunabilme potansiyeli hep bu evrede atılan adımların ne derece doğru olduğu ile ilişkilendirilebilir (Yalom ve Leszcz, 2005/2018).

KAYNAKÇA

- Aktan, Z. D. (2022). Çocuk ve ergenlerde psikolojik değerlendirme ilkeleri. In Z. D. Aktan (Ed.), Çocuk ve ergenler için psikolojik değerlendirme kılavuzu-I. Nobel.
- Andersen, A. C., Sund, A. M., Thomsen, P. H., Lydersen, S., Young, S. & Nøvik, T. S. (2021) Cognitive behavioural group therapy for adolescents with ADHD: a study of satisfaction and feasibility. *Nordic Journal of Psychiatry*, 76(4), 280-286. <https://doi.org/10.1080/08039488.2021.1965212>
- Axline, V. (1981). *Play therapy*. The Ballantine Publishing Group.
- Aydın-Acı, A. A., Tekinsav-Sütcü, G. S. & Sorias, O. (2010). Ergenlerde sosyal anksiyete belirtilerini azaltmaya yönelik bilişsel-davranışçı bir grup terapisi programının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 25-36.
- Baggerly, J. (2004). The effects of child-centered group play therapy on self-concept, depression, and anxiety of children who are homeless. *International Journal of Play Therapy*, 13(2), 31- 51. <https://doi.org/10.1037/h0088889>
- Baggerly, J. & Parker, M. (2005). Child-centered group play therapy with African American Boys at the elementary school level. *Journal of Counseling & Development*, 83(4), 387-396. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2005.tb00360.x>
- Bagner, D. M. & Eyberg, S. M. (2007). Parent-child interaction therapy for disruptive behavior in children with mental retardation: a randomized controlled trial. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36(3), 418-429. <https://doi.org/10.1080/15374410701448448>
- Barrett, P. M. (1998). Evaluation of cognitive-behavioral group treatments for childhood anxiety disorders. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(4), 459-468. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2704_10
- Beck, J. (2015). *Bilişsel Davranışçı Terapi: Temelleri ve ötesi* (M. Şahin, Çev.) Nobel Yayınevi. (2011)
- Behnke, S.H. & Warner, E. (2002, March). Confidentiality in The Treatment of Adolescents. *Monitor On Psychology*, 33(3). <https://www.apa.org/monitor/mar02/confidentiality>
- Blanco, P. J., Muro, J. H., Holliman, R., Sticklely, V. K. & Carter, K. (2015). Effect of child-centered play therapy on performance anxiety and academic achievement. *Journal of Child and Adolescent Counseling*, 1(2), 66- 80. <https://doi.org/10.1080/23727810.2015.1079117>
- Carr, A. (2016). *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach* (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315744230>
- Chaffin, M., Silovsky, J. F., Funderburk, B., Valle, L. A., Brestan, E. V., Balachova, T., Jackson, S., Lensgraf, J. & Bonner, B. L. (2004). Parent-Child Interaction Therapy with physically abusive parents: Efficacy for reducing future abuse reports. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(3), 500-510. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.72.3.500>
- Cheng, Y. & Ray, D. C. (2016). Child-centered group play therapy: Impact on social-emotional assets of kindergarten children. *The Journal for Specialists in Group Work*, 41(3), 209- 237. <https://doi.org/10.1080/01933922.2016.1197350>
- Christner, R. W., Stewart, J. L. & Freeman, A. (Eds.). (2007). *Handbook of cognitive-behavior group therapy with children and adolescents: Specific settings and presenting problems*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Clarke, G. N., Rohde, P., Lewinsohn, P. M., Hops, H. & Seeley, J. R. J. (1999). Cognitive-Behavioral Treatment of adolescent depression: Efficacy of acute group treatment and booster sessions. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38(3), 272-279. <https://doi.org/10.1097/00004583-199903000-00014>
- Epel, N., Zohar, A. A., Artom, A., Novak, A. M. & Lev-Ari, S. (2021). The effect of Cognitive Behavioral Group Therapy on children's self-esteem. *Children*, 8(11), 958. <https://doi.org/10.3390/children8110958>

- Eyberg, S. M., Nelson, M. M., Duke, M. & Boggs, S. R. (2005). Manual for the dyadic parent-child interaction coding system (3rd ed). www.pcit.org.
- Gedik, Z., Gökçaya, F. & Tekinsav Sütcü, S. (2018). Kaygılı çocuklara yönelik okul temelli bir Bilişsel Davranışçı grup terapisi programının etkililiği: Pilot bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 91-121. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.336670>
- Gil, E. (1991). *The healing power of play: Working with abused children*. Guilford Press.
- Ginott, H. (1961). *Group psychotherapy with children*. McGraw-Hill.
- Grunblatt, A. (2016). Identifying, screening, and selecting group members. In: C. Haen & S. Aronson (Eds.), *Handbook of child and adolescent group therapy*. A practitioner's reference (pp. 20-29). Routledge.
- Guo, T., Su, J., Hu, J., Aalberg, M., Zhu, Y., Teng, T. & Zhou, X. (2021). Individual vs. group cognitive behavior therapy for anxiety disorder in children and adolescents: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Frontiers in Psychiatry*, 12, Article 674267. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.674267>
- Kaminer, Y. (2005). Challenges and opportunities of group therapy for adolescent substance abuse: A critical review. *Addictive Behaviors*, 30(9), 1765-1774. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2005.07.002>
- Karami, S., Ghasemzadeh, A., Saadat, M., Mazaheri, E. & Zandipour, T. (2012). Effects of group counseling with cognitive-behavioral approach on reducing divorce children's depression. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 77-81. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.072>
- Kiye, S. ve Yalçın, İ. (2021). Oyun terapisi ve oyun terapisinin gruplarda kullanımı. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 287-303. <https://doi.org/10.53444/deubefd.836043>
- Knell, S. M. (1997). Cognitive Behavioral Play therapy. In: K. O' Connor & L Mages (Eds.), *Play therapy theory and practice. A comparative presentation* (pp.79-99). John Wiley and Sons.
- Landreth, G. L. (2012). *Play therapy: The art of the relationship* (3rd ed.). Brunner-Routledge.
- Landreth, G. L. & Sweeney, D. S. (1999). The freedom to be: Child-centered group play therapy. In D. S. Sweeney & L. E. Homeyer (Eds.), *The handbook of group play therapy: How to do it, how it works, whom it's best for* (pp. 39-64). Jossey & Bass.
- Lieneman, C. C., Brabson, L. A., Highlander, A., Wallace, N. M. & McNeil, C. B. (2017). Parent-Child Interaction Therapy: current perspectives. *Psychology Research and Behavior Management*, 10, 239-256. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S91200>
- Lochman, J. E., Dishion, T. J., Boxmeyer, C. L., Powell, N. P. & Qu, L. (2017). Variation in response to evidence-based group preventive intervention for disruptive behavior problems: a view from 938 coping power sessions. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45(7), 1271-1284. <https://doi.org/10.1007/s10802-016-0252-7>
- Macgowan, M. J. & Wagner, E. F. (2005). Iatrogenic effects of group treatment on adolescents with conduct and substance use problems: a review of the literature and a presentation of a model. *Journal of Evidence-based Social Work*, 2(1-2), 79-90. https://doi.org/10.1300/J394v02n01_05
- McConachie, H., McLaughlin, E., Grahame, V., Taylor, H., Honey, E., Tavernor, L., Rodgers, J., Freeston, M., Hemm, C., Steen, N. & Le Couteur, A. (2014). Group therapy for anxiety in children with autism spectrum disorder. *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 18(6), 723-732. <https://doi.org/10.1177/1362361313488839>
- Niec, L. N., Barnett, M. L., Prewett, M. S. & Shanley Chatham, J. R. (2016). Group parent-child interaction therapy: A randomized control trial for the treatment of conduct problems in young children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 84(8), 682-698. <https://doi.org/10.1037/a0040218>
- Nieter, L., Thornberry, T. & Brestan-Knight, E. (2013). The effectiveness of group parent-child interaction therapy with community families. *Journal of Child and Family Studies*, 22(4), 490-501. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9601-5>

- Nisivoccia, D. & Lynn, M. (2007). Helping forgotten victims: Using activity groups with children who witness violence. In N. B. Webb (Ed.), *Play therapy with children in crisis: Individual, group, and family treatment* (pp. 294-321). The Guilford Press.
- Nøvik, T. S., Haugan, A. J., Lydersen, S., Thomsen, P. H., Young, S. & Sund, A. M. (2020). Cognitive-Behavioral Group therapy for adolescents with ADHD: study protocol for a randomized controlled trial. *BMJ Open*, 10(3), Article e032839. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-032839>
- Oaklander, V. (1978). *Windows to our children: A Gestalt therapy approach to children and adolescents*. The Gestalt Journal Press.
- Öngider, N. Ö. & Baykara, B. (2015). Anksiyete tanısı almış çocuklar üzerinde bilişsel davranışçı grup terapisinin etkililiği. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 26-37. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.174138>
- Blanco, P. J., Muro, J. H., Holliman, R., Stickle, V. K. & Carter, K. (2015). Effect of Child-Centered Play Therapy on Performance Anxiety and Academic Achievement. *Journal of Child and Adolescent Counseling*, 1:2, 66-80, <https://doi.org/10.1080/23727810.2015.1079117>
- Petrocelli, J. V. (2002). Effectiveness of group cognitive-behavioral therapy for general symptomatology: A meta analysis. *Journal for Specialists in Group Work*, 27(1), 92-115.
- Ray, D. (2009). Child-centered play therapy treatment manual. In D. Ray (Ed.), (2011) *Advanced play therapy: Essential conditions, knowledge, and skills for child practice*. Routledge
- Ray, D. (2011). *Advanced play therapy: Essential conditions, knowledge, and skills for child practice*. Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203837269>
- Ray, D. & Cheng, Y. (2018). Child-Centered group play therapy: Therapeutic power of relationship. *Journal of Taiwan Play Therapy*, 7, 1-21. [https://doi.org/10.6139/JTPT.201812_\(7\).0001](https://doi.org/10.6139/JTPT.201812_(7).0001)
- Reddy, L.A. (2014). *Cognitive-Behavioral Group Play interventions*. American Psychological Association.
- Rogers, C. (1951). *Client-Centered Therapy: Its current practice, implications, and theory*. Houghton Mifflin.
- Rose, S. D. (1998) *Group therapy with troubled youth: A cognitive behavioral interactive approach*. Sage.
- Rose, S. D. & Edleson, J. L. (1987). *Working with children and adolescents in groups*. Jossey-Bass.
- Runyon, M. K., Deblinger, E. & Schroeder, C. M. (2009). Pilot evaluation of outcomes of combined parent-child cognitive-behavioral group therapy for families at risk for child physical abuse. *Cognitive and Behavioral Practice*, 16(1), 101-118. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2008.09.006>
- Schuurman, D. L. & DeCristofaro, J. (2007). After a parent's death: group, family, and individual therapy to help children. In: N. B. Webb (Ed.), *Play therapy with children in crisis. Individual, group, and family treatment* (pp. 173-197). The Guilford Press.
- Sezici, E. (2013). *Okul Öncesi Çocuklarda Oyun Terapisinin Sosyal Yetkinlik Ve Davranış Yönetimine Etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Shen, Y. J. (2002). Short-term group play therapy with Chinese earthquake victims: Effects on anxiety, depression, and adjustment. *International Journal of Play Therapy*, 11(1), 43-63. <https://doi.org/10.1037/h0088856>
- Shoakazemi, M., Javid, M. M., Tazekand, F. E., Rad, Z. S. & Gholami, N. (2012). The effect of group play therapy on reduction of separation anxiety disorder in primitive school children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 95-103. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.387>
- Söchting, I. (2014). *Cognitive Behavioral Group Therapy: Challenges and opportunities*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Sorias, O., Bildik, T., Tekinsav-Sütçü, S. & Aydın-Acı, A. (2009). *Korku avcısı: anksiyete bozukluğu olan çocuklar için Bilişsel Davranışçı Terapi Rehberi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Strålin, E. E., Thorell, L. B., Szybek, K., Lundgren, T., Bölte, S. & Bohman, B. (2022). Cognitive-behavioral group therapy for ADHD predominantly inattentive presentation: A feasibility study of a new treatment protocol. *Nordic Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/19012276.2021.2020683>
- Teke, E. & Sürücü, A. (2020). Oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerine etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 695-708. <https://doi.org/10.33206/mjss.566539>
- Toren, P., Wolmer, L., Rosental, B., Eldar, S., Koren, S., Lask, M., Weizman, R. & Laor, N. (2000). Case series: brief parent-child group therapy for childhood anxiety disorders using a manual-based cognitive-behavioral technique. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(10), 1309-1312. <https://doi.org/10.1097/00004583-200010000-00019>
- Türkcan, A., Yılmaz, D. & Hatiboğlu, N. (2010). Ergenlerde bilişsel davranışçı yönelimli bir grup psikoterapisi uygulaması. *Düşünen Adam - Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 23(1), 25-31. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2010230104>
- Tyndall-Lind, A., Landreth, G. & Giordano, M. (2001). Intensive group play therapy with child witnesses of domestic violence. *International Journal of Play Therapy*, 10(1), 53-83. <https://doi.org/10.1037/h0089443>
- Uysal, G. & Balci, S. (2018). Evaluation of a School-Based Program for Internet Addiction of Adolescents in Turkey. *Journal of Addictions Nursing*, 29(1), 43-49. <https://doi.org/10.1097/JAN.0000000000000211>
- VanFleet, R., Sywulak, A. E. & Sniscak, C. C. (2010). *Child-centered play therapy*. The Guilford Press.
- Waxmonsky, J. G., Waschbusch, D. A., Belin, P., Li, T., Babocsai, L., Humphery, H., Pariseau, M. E., Babinski, D. E., Hoffman, M. T., Haak, J. L., Mazzant, J. R., Fabiano, G. A., Pettit, J. W., Fallahzad, N. & Pelham, W. E. (2016). A randomized clinical trial of an integrative group therapy for children with severe mood dysregulation. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55(3), 196-207. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2015.12.011>
- Waxmonsky, J. G., Wymbs, F. A., Pariseau, M. E., Belin, P. J., Waschbusch, D. A., Babocsai, L., Fabiano, G. A., Akinnusi, O. O., Haak, J. L. & Pelham, W. E. (2013). A novel group therapy for children with ADHD and severe mood dysregulation. *Journal of Attention Disorders*, 17(6), 527-541. <https://doi.org/10.1177/1087054711433423>
- Webb, L. D. & Myrick, R. D. (2003). A group counseling intervention for children with attention deficit hyperactivity disorder. *Professional School Counseling*, 7(2), 108-115.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). New York, NY: Basic Books.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2018). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği* (A. Tangör & Ö. Karaçam, Çev.). Pegasus. (2005)
- Yıldız, C. (2015). *Oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grup terapisinin çocukların utangaçlık düzeylerine etkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Young, S. & Bramham, J. (2012). *Cognitive-Behavioural Therapy for ADHD in adolescents and adults: A psychological guide to practice* (2nd ed.). John Wiley & Sons

7. Bölüm

KRONİK HASTALIKLARDA GRUP PSİKOTERAPİSİ

Ayşenur Aktaş
Aslı Eyrenci

1. KRONİK HASTALIKLAR

Hastalık, insanlığın var oluşundan itibaren ilgilenilen, üzerinde düşünülen, baş edilmeye ve anlaşılmaya çalışılan en temel meselelerden biri olmuştur. Hastalık durumu yaşanan dönemin atmosferine ve normlarına göre (zeitgeist) zaman zaman kötü ruhların bedene girmesi, zaman zaman işlenen günahların bedeli olarak kavramsallaştırılırken tıbbi gelişmelerle birlikte bu kavramsallaştırma daha bilimsel ve somut bir hâle bürünmüştür. Penisilin ve antibiyotiğin bulunması, tedavinin evlerden sağlık kurumlarına taşınarak daha profesyonel bir sağlık sisteminin oluşmaya başlaması hastalığa yönelik metafizik açıklamaları geride bırakarak daha biyolojik ve medikal bir bakış açısı doğurmuştur. Bu gelişmelerle birlikte aynı zamanda insanların o döneme kadar çeşitli şekillerde mücadele etmeye çalıştıkları bulaşıcı hastalıklar daha kolay kontrol altına alınabilir hâle gelmiştir. Böylelikle bulaşıcı, virüs veya bakteri kaynaklı hastalıkların tedavisi kolaylaşmış, bu hastalıklara bağlı ölüm oranları azalmaya başlamıştır. Hastalıkların seyrinin değişmesi buna bağlı olarak insan ömrünün uzaması, tıbbi gelişmeler, değişen yaşam koşulları (hızlı kentleşmeye ve teknolojiye bağlı stresin artması, hareketin azalması, iklim değişikliği gibi) süregelen ve uzun tedavi süreci gerektiren hastalıkların başka bir deyişle kronik hastalıkların artmasına neden olmuştur (Kumsar ve Yılmaz, 2014; Okyayuz, 1999).

Yunanca “zaman” anlamına gelen *khronos* sözcüğünden türemiş olan “kronik” kelimesi Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından tam iyileşmenin olmadığı, yaşam boyu bakım gerektiren ve kişilerin yaşam kalitesini etkileyen hastalıkları tanımlamak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda literatürde *bulaşıcı olmayan hastalıklar* olarak da ifade edilebilen bu hastalıkların etiyojisi herhangi bir enfeksiyon ajanı üzerinden değil de genetik yatkınlık, yaşam koşulları ve çevresel faktörler üzerinden açıklanmaktadır (Aydemir ve Çetin, 2019; Durna, 2012). Dünya nüfusunun hızla yaşlanması, olumsuz çevre koşullarının artması kronik hastalıkların insidansında da artışa neden olmak-

KAYNAKÇA

- Altınkılıç, S., Figen Ateşçi, F. & Uğurlu, T. T. (2020). Fibromiyalji sendromu tanılı kadınlarda psikodrama grup terapisinin ağrı, depresyon ve yaşam doyumu üzerine etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2153-2164. <https://doi.org/10.17755/esosder.671003>
- Antoni, M. H. (1997). Cognitive-behavioral intervention for persons with HIV. In: J. L. SPIRA (Ed.), *Group therapy for medically ill patients* (pp. 55-91). GuilfordPress.
- Asbring, P. (2001). Chronic illness -a disruption in life identity- transformation among women with chronic fatigue syndrome and fibromiyalgiya, *Journal of Advanced Nursing*, 34(3): 312-319. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01767.x>
- Aydemir, T. ve Çetin, Ş. (2019). Kronik hastalıklar ve psikososyal bakım. *Journal of Anatolian Medical Research*, 4(3), 109-115. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jamer/issue/50387/642116>
- Baker, F., Haffer, S. C. & Denniston, M. (2003). Health-related quality of life of cancer and noncancer patients in Medicare managed care. *Cancer*, 97(3), 674-681. <https://doi.org/10.1002/cncr.11085>
- Bal, P.N. ve Şener, Ö. (2015). Psikosomatik hastalıkların iyileştirilmesinde psikodramanın etkisi. *Inesjournal*, 2(5), 310-323. <https://dergipark.org.tr/en/pub/inesj/issue/40015/475768>
- Biordi, D. L. & Nicholson, N. R. (2013). Social isolation. In I.M. Lubkin & P. D. Larsen (Eds.), *Chronic illness: Impact and intervention* (8th ed., s. 85-115). Jones and Bartlett.
- Brandão, T., Tavares, R., Schulz, M. S. & Matos, P. M. (2019). Experiences of breast cancer patients and helpful aspects of supportive-expressive group therapy: A qualitative study. *European Journal of Cancer Care*, 28(5), e13078. <https://doi.org/10.1111/ecc.13078>
- Breitbart, W., Rosenfeld, B., Gibson, C., Pessin, H., Poppito, S., Nelson, C., Tomarken, A., Timm, A. K., Berg, A., Jacobson, C., Sorger, B., Abbey, J. & Olden, M. (2010). Meaning-centered group psychotherapy for patients with advanced cancer: a pilot randomized controlled trial. *Psycho-oncology*, 19(1), 21-28. <https://doi.org/10.1002/pon.1556>
- Breitbart, W., Rosenfeld, B., Pessin, H., Applebaum, A., Kulikowski, J. & Lichtenthal, W. G. (2015). Meaning-centered group psychotherapy: an effective intervention for improving psychological well-being in patients with advanced cancer. *Journal of Clinical Oncology*, 33(7), 749-754. <https://doi.org/10.1200/JCO.2014.57.2198>
- Breitbart, W., Rosenfeld, B., Pessin, H., Kaim, M., Funesti-Esch, J., Galiotta, M., Nelson, C. J. & Brescia, R. (2000). Depression, hopelessness, and desire for hastened death in terminally ill patients with cancer. *Journal of the American Medical Association*, 284(22), 2907-2911. <https://doi.org/10.1001/jama.284.22.2907>
- Brennan, M. A., Emmerling, M. E. & Whelton, W. J. (2014). Emotion-focused group therapy: Addressing self-criticism in the treatment of eating disorders. *Counselling and Psychotherapy Research*, 15(1), 1-9. <https://doi.org/10.1080/14733145.2014.914549>
- Buldan, Ö. & Kurban, N. K. (2018). Kronik hastalığı olan olguların anksiyete ve depresyon düzeyleri ile hemşirelik bakımı algısı arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(4), 274-282.
- Burish, T. G., Snyder, S. L. & Jenkins, R. A. (1991). Preparing patients for cancer chemotherapy: Effect of coping preparation and relaxation interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59(4), 518-525. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.59.4.518>
- Bury, M. (1982). Chronic illness as biographical disruption. *Sociology of Health&Illness*, 4(2), 167-182. doi.org/10.1111/1467-9566.ep11339939
- Butler, L. D., Koopman, C., Neri, E., Giese-Davis, J., Palesh, O., Thorne-Yocam, K. A., Dimiceli, S., Chen, X. H., Fobair, P., Kraemer, H. C. & Spiegel, D. (2009). Effects of supportive-expressive group therapy on pain in women with metastatic breast cancer. *Health Psychology*, 28(5), 579-587. <https://doi.org/10.1037/a0016124>

- Castaneda, C., Layne, J. E., Munoz-Orians, L., Gordon, P. L., Walsmith, J., Foldvari, M., ... & Nelson, M. E. (2002). A randomized controlled trial of resistance exercise training to improve glycemic control in older adults with type 2 diabetes. *Diabetes Care*, 25(12), 2335-2341. <https://doi.org/10.2337/diacare.25.12.2335>
- Catalano, A., Martino, G., Bellone, F., Gaudio, A., Lasco, C., Langher, V., Lasco, A. & Morabito, N. (2018). Anxiety levels predict fracture risk in post menopausal women assessed for osteoporosis. *Menopause* 25(10), 1110-1115. <https://doi.org/10.1097/GME.0000000000001123>
- Charmaz, K. (1983). Loss of self: a fundamental form of suffering in the chronically ill, *Sociology of Health and Illness*, 5(2). 168-197. https://doi.org/10.1111/1467_9566.ep10491512
- Charmaz, K. & Rosenfeld, D. (2010). Chronic illness. In W. C. Cockerham (ed.), *The New Blackwell Companion to medical sociology* (s. 312-334). Wiley-Blackwell.
- Chochinov, H. M., Wilson, K. G., Enns, M., Mowchun, N., Lander, S., Levitt, M. & Clinch, J. J. (1995). Desire for death in the terminally ill. *The American Journal of Psychiatry*, 152(8), 1185-1191. <https://doi.org/10.1176/ajp.152.8.1185>.
- Classen, C. C. & Spiegel, D. (2011). Supportive expressive group psychotherapy. In M. Watson & D. W. Kissane (Eds) *Handbook of Psychotherapy in Cancer Care* (s. 105-115). John Wiley and Sons. <https://doi.org/10.1002/9780470975176.ch10>
- Clucas, C., Sibley, E., Harding, R., Liu, L., Catalan, J. & Sherr, L. (2011) A systematic review of interventions for anxiety in people with HIV, *Psychology, Health & Medicine*, 16 (5), 528-547, <https://doi.org/10.1080/13548506.2011.579989>
- Cobeanu, O. & David, D. (2018). Alleviation of side effects and distress in breast cancer patients by cognitive-behavioral interventions: a systematic review and meta-analysis. *Journal of clinical psychology in medical settings*, 25(4), 335-355. <https://doi.org/10.1007/s10880-017-9526-7>
- Cohen, S. & Rodriguez, M. S. (1995). Pathways linking affective disturbances and physical disorders. *Health Psychology*, 14(5), 374-380. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.14.5.374>
- Cristina, C. N., Mario, F. & Paolo, A. (2019). Expressive suppression and negative affect, pathways of emotional dysregulation in psoriasis patients. *Frontiers in Psychology*, 10, 1907. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01907>
- Delamater, A. M., Jacobson, A. M., Anderson, B., Cox, D., Fisher, L., Lustman, P., Rubin, R. & Wysocki, T. (2001). Psychosocial therapies in diabetes: report of the Psychosocial Therapies Working Group. *Diabetes Care*, 24(7), 1286-1292. <https://doi.org/10.2337/diacare.24.7.1286>
- Demirtepe-Saygılı, D. (2019). Multipl skleroz hastaları için geliştirilen bir grup psikoeğitim programının değerlendirilmesi. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(3), 289-311. <https://doi.org/10.31682/ayna.589657>
- Dobkin, P. L. & Da Costa, D. (2000). Group psychotherapy for medical patients. *Psychology, Health & Medicine*, 5(1), 87-96. <https://doi.org/10.1080/135485000106034>
- Dobkin, P. L., Liu, A., Abrahamowicz, M., Ionescu-Ittu, R., Bernatsky, S., Goldberger, A. & Baron, M. (2010). Predictors of disability and pain six months after the end of treatment for fibromyalgia. *The Clinical Journal of Pain*, 26(1), 23-29. <https://doi.org/10.1097/AJP.0b013e3181b40ee6>
- Doğan, B. K. & Öztürk, A. B. (2020). Kronik böbrek yetmezliği olan hastalar ile sosyal destek algısını geliştirmeye yönelik grup çalışması. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 28-36. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tushad/issue/58091/757238>
- Duarte, P. S., Miyazaki, M. C., Blay, S. L. & Sesso, R. (2009). Cognitive-behavioral group therapy is an effective treatment for major depression in hemodialysis patients. *Kidney International*, 76(4), 414-421. <https://doi.org/10.1038/ki.2009.156>
- Durna, Z. (2012). Kronik hastalıklar ve önemi. In Durna Z. (Ed.), *Kronik hastalıklar ve bakım* (ss1-7). Nobel Tıp Kitabevleri.

- Eccleston, C., Morley, S. J. & Williams, A. D. C. (2013). Psychological approaches to chronic pain management: evidence and challenges. *British Journal of Anaesthesia*, 111(1), 59-63. <https://doi.org/10.1093/bja/aet207>
- Edworthy, S. M., Dobkin, P. L., Clarke, A. E., Da Costa, D., Dritsa, M., Fortin, P. R., Barr, S., Ensworth, S., Esdaile, J. M., Beaulieu, A., Zumner, M., Senécal, J. L., Goulet, J. R., Choquette, D., Rich, E., Smith, D., Cividino, A., Gladman, D. & Devins, G. M. (2003). Group psychotherapy reduces illness intrusiveness in systemic lupus erythematosus. *The Journal of Rheumatology*, 30(5), 1011-1016.
- Erskine, P. J., Idris, I., Daly, H. & Scott, A. R. (2003). Treatment satisfaction and metabolic outcome in patients with type 2 diabetes starting insulin: one-to-one vs group therapy. *Practical Diabetes International*, 20(7), 243-246. <https://doi.org/10.1002/pdi.515>
- Erşan, E.E., Kelleci, M. & Baysal, B. (2013). Kalp hastalarında psiko-sosyal uyum, depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine bir bakış. *Klinik Psikiyatri*, 16(4), 214-224.
- Eryiğit Günler, O. (2019). Kronik hastalıkların yol açtığı bazı toplumsal problemler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 392-400.
- Fawzy, F. I. & Fawzy, N. W. (2011). A shortterm, structured, psychoeducational intervention for newly diagnosed cancer patients. In M. Watson & D. W. Kissane (Eds) *Handbook of Psychotherapy in Cancer Care*. John Wiley and Sons.
- Fehr, S.S. (2003). *Introduction to Group Therapy: A Practical Guide* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315808918>
- Frankl, V.F. (1969/1988) *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy, Expanded Edition*, PenguinBooks.
- Gavi, M. B. R. O., Vassalo, D. V., Amaral, F. T., Macedo, D. C. F., Gava, P. L., Dantas, E. M. & Valim, V. (2014). Strengthening exercises improves symptoms and quality of life but do not change autonomic modulation in fibromyalgia: a randomized clinical trial. *PloSone*, 9(3), e90767. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0090767>
- Getu, M. A., Chen, C., Panpan, W., Mboineki, J. F., Dhakal, K. & Du, R. (2021). The effect of cognitive behavioral therapy on the quality of life of breast cancer patients: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Quality of Life Research*, 30(2), 367-384. <https://doi.org/10.1007/s11136-020-02665-5>
- Gorman, L.M. & Sultan, D.F. (2008). *Psychosocial Nursing for General Patient Care*. 3rd Edition. F.A. Davis Company.
- Görgülü, Ü. ve Fesci, H. (2011). Epilepsi ile yaşam: Epilepsinin psikososyal etkileri. *Göztepe Tıp Dergisi*, 26(1), 27-32. <https://doi.org/10.5222/J.GOZTEPETRH.2011.27>
- Greco, L.A. & Hayes, S.C. (2008). *Acceptance and mindfulness treatments for children and adolescents: A practitioner's guide*. New Harbinger.
- Gremore, T. M., Brockstein, B., Porter, L. S., Brenner, S., Benfield, T., Baucom, D. H., Golden-Sher, T. & Atkins, D. (2021). Couple-based communication intervention for head and neck cancer: a randomized pilot trial. *Supportive Care in Cancer*, 29(6), 3267-3275. <https://doi.org/10.1007/s00520-020-05848-5>.
- Gusella, J., Butler, G., Nichols, L. & Bird, D. (2003). A brief questionnaire to assess readiness to change in adolescents with eating disorders: Its applications to group therapy. *European Eating Disorders Review: The Professional Journal of the Eating Disorders Association*, 11(1), 58-71. <https://doi.org/10.1002/erv.481>
- Herschbach, P., Berg, P., Waadt, S., Duran, G., Engst-Hastreiter, U., Henrich, G., Henrich, G., Book, K. & Dinkel, A. (2010). Group psychotherapy of dysfunctional fear of progression in patients with chronic arthritis or cancer. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 79(1), 31-38. <https://doi.org/10.1159/000254903>

- Hocaoğlu-Uzunkaya, A. ve Temeloğlu-Şen, E. (2021). Fibromiyalji sendromlu hastalarda gevşeme odaklı bilişsel davranışçı grup psikoterapisinin karma yöntemle değerlendirilmesi. *Ağrı*, 33(2), 64-83. <https://doi.org/10.14744/agri.2020.02259>
- Imankhah, R., Kahrazei, F. & SanagouyeMoharer, G.R. (2020). Effectiveness of group therapy based on Acceptance and Commitment in reduction of distress and pain catastrophizing among diabetic patients with chronic pain. *Journal of Diabetes Nursing*, 8 (1),1020-1031.
- İren Akbiyik, D., Arapaslan, B. & Yardimci, Y. (2020). The effect of psychodrama groups on self-compassion and distress in breast cancer patients/Meme kanseri hastalarında psikodrama gruplarının özsefkat ve distres üzerine etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(2),173-179. <https://doi.org/10.5455/apd.54341>
- İren Akbiyik, D., Soygür, H. & Karabulut, E. (2012). Psiko-onkoloji ve aile hekimliğinde ruh sağlığını güçlendirme: Sosyal destek algısı ve psikodrama grup terapisi uygulamaları. *AnatolianJournal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 205-209.
- Karadere, M. E., Yazla, E., Burhan, H. Ş., Turgal, E., Kuru, T. & Türkçapar, M. H. (2020). Antidepresan kullanan ve kullanmayan obez kadınlarda bilişsel davranışçı grup terapisinin etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(3), 269-276. <https://doi.org/10.5455/apd.82968>
- Kelly, J. A., Murphy, D. A., Bahr, G. R., Kalichman, S. C., Morgan, M. G., Stevenson, L. Y., Koob, J. J., Brasfield, T. L. & Bernstein, B. M. (1993). Outcome of cognitive-behavioral and support group brief therapies for depressed, HIV-infected persons. *American Journal of Psychiatry*, 150(11), 1679-1686. <https://doi.org/10.1176/ajp.150.11.1679>
- Kelly, M. P. & Field, D. (1996). Medicalsociology, chronicillnessand body, *Sociology of Health&Illness*, 18(2), 241-257. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep10934993>
- Kelly, R. R., McDonald, L. T., Jensen, N. R., Sidles, S. J. & LaRue, A. C. (2019). Impacts of psychological stress on osteoporosis: clinical implications and treatment interactions. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 200. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00200>
- Kew, K. M., Nashed, M., Dulay, V. & Yorke, J. (2016). Cognitive behavioural therapy (CBT) for adults and adolescents with asthma. *Cochrane Database of SystematicReviews*, 9(9), CD011818. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD011818.pub2>
- Kissane, D. W., Grabsch, B., Clarke, D. M., Christie, G., Clifton, D., Gold, S., Hill, C., Morgan, A., McDermott, F. & Smith, G. C. (2004). Supportive-expressive grouptherapy: thetransformation of existential ambivalence intocreative living while enhancing adherence to anti-cancer therapies. *Psycho-oncology*, 13(11), 755-768. <https://doi.org/10.1002/pon.798>
- Kocaman, N. (2008). Hastaların psikososyal tepkilerini etkileyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(1), 101-112.
- Kumsar, K.A. ve Yılmaz, T.F., (2014). Kronik hastalıklarda yaşam kalitesine genel bakış. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2),62-70
- Lai, J., Song, H., Ren, Y., Li, S. & Xiao, F. (2021). Effectiveness of supportive-expressive group therapy in women with breast cancer: A systematic review and meta analysis. *Oncology Research and Treatment*, 44(5), 252-260. <https://doi.org/10.1159/000515756>
- Laskoski, P. B., Serralta, F. B., Barros, A. J. S., Teche, S. P., Hauck, S. & Eizirik, C. L. (2020). From soma topsyche: An outcome evaluation of psychodynamic psychotherapy in a patient with somatic symptoms and chronic diseases. *British Journal of Psychotherapy*, 36(1), 93-110.<https://doi.org/10.1111/bjp.12523>
- Lebel, S., Maheu, C., Lefebvre, M., Secord, S., Courbasson, C., Singh, M., Jolicoeur, L., Benea, A., Harris, C., Fung, M. F., Rosberger, Z. & Catton, P. (2014). Addressing fear of cancer recurrence among women with cancer: a feasibility and preliminary outcome study. *Journal of Cancer Survivorship*, 8(3), 485-496. <https://doi.org/10.1007/s11764-014-0357-3>

- Ledesma, D. & Kumano, H. (2009). Mindfulness-based stress reduction and cancer: a meta-analysis. *Psycho-oncology*, 18(6), 571-579. <https://doi.org/10.1002/pon.1400>
- Lohmann, R., Voges, B., Meuter, F., Rath, K. U. & Thomas, W. (1979). Psychopathology and psychotherapy in chronic physically ill patients. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 31(1-4), 267-276. <https://doi.org/10.1159/000287339>
- Martino, G., Catalano, A., Bellone, F., Russo, G. T., Vicario, C. M., Lasco, A., Quattropani, M. C. & Morabito, N. (2019). As time goes by: anxiety negatively affects the perceived quality of life in patients with type 2 diabetes of long duration. *Frontiers in Psychology*, 10, 1779. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01779>
- McGillion, M., O'Keefe-McCarthy, S., Carroll, S.L., Victor, J. C., Cosman, T., Cook, A., Hanlon, J. G., Jolicoeur, E. M., Jamal, N., McKelvie, R. & Arthur, H. M. (2014). Impact of self-management interventions on stable angina symptoms and health-related quality of life: a meta-analysis. *BMC Cardiovascular Disorders*, 14(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/1471-2261-14-14>
- Milbury, K., Li, Y., Durrani, S., Liao, Z., Tsao, A. S., Carmack, C., Cohen, L. & Bruera, E. (2020). A mindfulness-based intervention as a supportive care strategy for patients with metastatic non-small cell lung cancer and their spouses: Results of a three-arm pilot randomized Controlled Trial. *The Oncologist*, 25(11), e1794-e1802. <https://doi.org/10.1634/theoncologist.2020-0125>
- Minniti, A., Bissoli, L., Di Francesco, V., Fantin, F., Mandragona, R., Olivieri, M., Fontana, G., Rinaldi, C., Bosello, O., Zamboni, M. (2007). Individual versus group therapy for obesity: Comparison of dropout rate and treatment outcome. *Eat Weight Disord*, 12, 161-167. <https://doi.org/10.1007/BF03327593>
- Moadel, A., Morgan, C., Fatone, A., Grennan, J., Carter, J., Laruffa, G., Skummy, A. & Dutcher, J. (1999). Seeking meaning and hope: self-reported spiritual and existential needs among an ethnically-diverse cancer patient population. *Psycho-oncology*, 8(5), 378-385. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-1611\(199909/10\)8:5<378::aid-pon406>3.0.co;2-a](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-1611(199909/10)8:5<378::aid-pon406>3.0.co;2-a)
- Nelson, C. J., Rosenfeld, B., Breitbart, W. & Galietta, M. (2002). Spirituality, religion, and depression in the terminally ill. *Psychosomatics*, 43(3), 213-220. <https://doi.org/10.1176/appi.psy.43.3.213>
- Nettleton, S. (2006). *The sociology of health and illness*. Polity Press.
- Oberoi, D., Martopullo, C., Bultz, B. D. & Carlson, L. E. (2021). The effectiveness of a men-only supportive expressive group therapy intervention for psychosocial health outcomes in gastrointestinal cancer patients: a 6-month longitudinal study. *Health and Quality of Life Outcomes*, 19(1), 47. <https://doi.org/10.1186/s12955-021-01687-y>
- Okyayuz, Ü.H. (1999). *Sağlık psikolojisi giriş*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- O'Leary, A., Shoor, S., Lorig, K. & Holman, H. R. (1988). A cognitive-behavioral treatment for rheumatoid arthritis. *Health Psychology*, 7(6), 527-544. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.7.6.527>
- O'Toole, M. S., Zachariae, R., Renna, M. E., Mennin, D. S. & Applebaum, A. (2017). Cognitive behavioral therapies for informal care givers of patients with cancer and cancer survivors: a systematic review and meta-analysis. *Psycho-oncology*, 26(4), 428-437. <https://doi.org/10.1002/pon.4144>
- Özdemir, Ü., & Taşçı, S. (2013). Kronik hastalıklarda psikososyal sorunlar ve bakım. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusaglik/issue/5986/79604>
- Özkorumak, E. (2009). Fiziksel/zihinsel engellilerde ve kronik hastalığı olanlarda cinsellik ve cinsel sorunlara yaklaşım/Sexuality and approach to sexual problems in patients with chronic disease and physical/mental disability. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, S37.

- Öztaş, P., Şeker, N. & Taşkıntuna, N. (2012). Kronik böbrek yetmezliği olan hastalarda grup terapisi süreci. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 49(1), 63-67. <https://doi.org/10.4274/npa.y5990>
- Pak, M.D. (2019). Kronik Hastalıklarla Baş Etmede Çoklu Aile Grubu Terapisi Uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 1120-1141. <https://doi.org/10.33417/tsh.622613>
- Palagini, L., Carmassi, C., Conversano, C., Gesi, C., Bazzichi, L., Giacomelli, C. & Dell'Osso, L. (2016). Transdiagnostic factors across fibromyalgia and mental disorders: sleep disturbances may play a key role. A clinical review. *Clinical and Experimental Rheumatology*, 34 (2 Suppl 96), 140-144.
- Park, H., Oh, S., Noh, Y., Kim, J. Y. & Kim, J. H. (2018). Heart rate variability as a marker of distress and recovery: The effect of brief supportive expressive group therapy with mindfulness in cancer patients. *Integrative Cancer Therapies*, 17(3), 825-831. <https://doi.org/10.1177/1534735418756192>
- Payne (2011). Supportive expressive group psychotherapy. In M. Watson & D. W. Kissane (Eds) *Handbook of Psychotherapy in Cancer Care* (s. 39-48). John Wiley and Sons.
- Pillay, J., Armstrong, M. J., Butalia, S., Donovan, L. E., Sigal, R. J., Vandermeer, B., ... & Dryden, D. M. (2015). Behavioral programs for type 2 diabetes mellitus: A systematic review and network meta-analysis. *Annals of Internal Medicine*, 163(11), 848-860. <https://doi.org/10.7326/M15-1400>
- Richardson, E. M., Schüz, N., Sanderson, K., Scott, J. L. & Schüz, B. (2017). Illness representations, coping, and illness outcomes in people with cancer: a systematic review and meta-analysis. *Psycho-oncology*, 26(6), 724-737. <https://doi.org/10.1002/pon.4213>
- Rosenfeld, B., Cham, H., Pessin, H. & Breitbart, W. (2018). Why is Meaning-Centered Group Psychotherapy (MCGP) effective? Enhanced sense of meaning as the mechanism of change for advanced cancer patients. *Psycho-oncology*, 27(2), 654-660. <https://doi.org/10.1002/pon.4578>
- Royer, A. (1998). Life with chronic illness: Social and psychological dimensions. Greenwood Publishing Group.
- Baş, S., be Dirik, G. (2019). Kanser tanısı olan kişilerde kabul ve kararlılık terapisi uygulamaları: Sistematik bir derleme. *Psikoloji Çalışmaları*, 39(2), 459-485. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0025>
- Savard, J., Savard, M.H., Caplette-Gingras, A., Casault, L. & Camateros, C. (2018). Development and feasibility of a group cognitive-behavioral therapy for fear of cancer recurrence. *Cognitive and Behavioral Practice*, 25(2), 275-285. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2017.08.001>
- Settineri, S., Frisone, F., Merlo, E. A., Geraci, D. & Martino, G. (2019). Compliance, adherence, concordance, empowerment, self-management. Five words to manifest a relational misadjustment in diabetes. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 12, 299-314. <https://doi.org/10.2147/JMDH.S193752>
- Sharpe, L. (2016). Psychosocial management of chronicpain in patients with rheumatoid arthritis: challenges and solutions. *Journal of Pain Research*, 9, 137-146. <https://doi.org/10.2147/JPR.S83653>
- Sharpe, L., Sensky, T., Timberlake, N., Ryan, B. & Allard, S. (2003). Long-term efficacy of a cognitive behavioural treatment from a randomized controlled trial for patients recently diagnosed with rheumatoid arthritis. *Rheumatology*, 42(3), 435-441. <https://doi.org/10.1093/rheumatology/keg144>
- Skinta, M. D., Lezama, M., Wells, G. & Dille, J. W. (2015). Acceptance and compassion-based group therapy to reduce HIV stigma. *Cognitive and Behavioral Practice*, 22(4), 481-490. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2014.05.006>

- Smith, H. E. & Jones, C. J. (2015). Psychological interventions in asthma. *Current Treatment Options in Allergy*, 2(2), 155-168. <https://doi.org/10.1007/s40521-015-0051-3>
- Spiegel, D., Butler, L. D., Giese-Davis, J., Koopman, C., Miller, E., DiMiceli, S., Classen, C. C., Fobair, P., Carlson, R. W. & Kraemer, H. C. (2007). Effects of supportive-expressive group therapy on survival of patients with metastatic breast cancer: a randomized prospective trial. *Cancer*, 110(5), 1130-1138. <https://doi.org/10.1002/cncr.22890>
- Talo, S., Forssell, H., Heikkonen, S. & Puukka, P. (2001). Integrative group therapy outcome related to psychosocial characteristics in patients with chronic pain. *International Journal of Rehabilitation Research*, 24(1), 25-33. <https://doi.org/10.1097/00004356-200103000-00004>
- Tang, M., Liu, X., Wu, Q. & Shi, Y. (2020). The effects of cognitive-behavioral stress management for breast cancer patients: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Cancer Nursing*, 43(3), 222-237. <https://doi.org/10.1097/NCC.0000000000000804>
- Taşdelen Baş, M. (2020). Çölyak Tanılı Adölesanlarda Akran Etkileşimli Grup Desteğinin Yaşam Kalitesi, Akran İlişkileri ve Baş etme Düzeylerine Etkisi. Hacettepe Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Programı Doktora Tezi
- Taşdelen Baş, M., Çavuşoğlu, H. & Bükülmez, A (2021). Peer-interaction group support in adolescents with celiac disease: A randomized controlled study in Turkey. *Child Youth Care Forum*. <https://doi.org/10.1007/s10566-021-09664-8>
- Tshabalala, J. & Visser, M. (2011). Developing a cognitive behavioural therapy model to assist women to deal with HIV and stigma. *South African Journal of Psychology*, 41(1), 17-28. <https://doi.org/10.1177/008124631104100103>
- Van der Spek, N., Vos, J., vanUden-Kraan, C. F., Breitbart, W., Cuijpers, P., Holtmaat, K., Witte, B. I., Tollenaar, R. & Verdonck-de Leeuw, I. M. (2017). Efficacy of meaning-centered group psychotherapy for cancer survivors: a randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 47(11), 1990-2001. <https://doi.org/10.1017/S0033291717000447>
- Varma, Sözeri, G., Oğuzhanoglu, Kalkan, N, Ateşçi, Çulha, F., Karagöz, N. & Apa, F. (2018). Alzheimer hastasına bakım veren yakınlarında psikodramatik grup terapisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(6), 567-576. <https://doi.org/10.5455/apd.293867>
- Wang, G., Li, Z., Luo, X., Wei, R., Liu, H., Yang, J., Lyu, J. & Jiang, X. (2021). Effects of nurse-led supportive-expressive group intervention for post-traumatic growth among breast cancer survivors: A randomized clinical trial. *Journal of Nursing Scholarship*, 54(4), 434-444. <https://doi.org/10.1111/jnu.12752>
- Weaver, K. E., Forsythe, L. P., Reeve, B. B., Alfano, C. M., Rodriguez, J. L., Sabatino, S. A., Hawkins, N. A. & Rowland, J. H. (2012). Mental and physical health-related quality of life among U.S. cancer survivors: population estimates from the 2010 National Health Interview Survey. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 21(11), 2108-2117. <https://doi.org/10.1158/1055-9965.EPI-12-0740>
- World Health Organization, Public Health Agency of Canada & Canada. Public Health Agency of Canada. (2005). *Preventing chronic diseases: a vital investment*. World Health Organization.
- Xunlin, N. G., Lau, Y. & Klainin-Yobas, P. (2020). The effectiveness of mindfulness-based interventions among cancer patients and survivors: a systematic review and meta-analysis. *Supportive Care in Cancer*, 28(4), 1563-1578. <https://doi.org/10.1007/s00520-019-05219-9>
- Yalom, I.D. (1970). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York Basic Books.
- Yalom, I.D. & Greaves C. (1977). Group therapy with the terminally ill. *The American Journal of Psychiatry*, 134(4), 396- 400. <https://doi.org/10.1176/ajp.134.4.396>

- Yalom, I. D. (1995). *The theory and practice of group psychotherapy* (4th ed.). Basic Books.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.
- Yorke, J., Fleming, S. L. & Shuldham, C. (2006). Psychological interventions for adults with asthma. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 10 (1), 1-14. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002982.pub3>
- Yousefy, A., Khayyam-Nekouei, Z., Sadeghi, M., Ahmadi, S. A., Ruhafza, H., Rabiei, K. & Khayyam-Nekouei, S. A. (2006). The effect of cognitive-behavioral therapy in reducing anxiety in heart disease patients. *ARYA Atherosclerosis Journal*, 2(2), 84-88.
- Zarit, S. H., Reever, K. E. & Bach-Peterson, J. (1980). Relatives of the impaired elderly: correlates of feelings of burden. *The Gerontologist*, 20(6), 649-655. <https://doi.org/10.1093/geront/20.6.649>
- Zigmond, A. S. & Snaith, R. P. (1983). The hospital anxiety and depression scale. *Actapsychiatrica Scandinavica*, 67(6), 361-370. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1983.tb09716.x>
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2

8. Bölüm

DEZAVANTAJLI GRUPLARDA UYGULAMA ÖRNEKLERİ: Şiddet Mağduru ve Mülteci Gruplar

*Zeynep Turhan
Emel Genç*

De avantajlı guruplar içerisinde çocuk, yaşlı, engelli, kadın, göçmen, şiddet mağdurları, farklı etnik-kültürel guruplar, insan ticareti mağdurları ve bunun gibi kırılğan altyapıya sahip bireyler yer almaktadır. Bununla birlikte, genel nüfusa göre daha ağır yoksulluk koşullarında olanlar, sosyal dışlanma, ayrımcılık ve şiddet riski yaşayan herkes dezavantajlı kişi olarak tanımlanmaktadır (Stone, 2003). Dezavantajlı kişilerin hayat kalitesinin artırılması için tüm yaşam alanlarına destek sağlayacak hizmetlerin sunulması yüksek öneme sahiptir. Özellikle, kendileriyle benzer sosyal ve psikolojik sıkıntılar yaşayan bireylerin olduğu bir grup psikoterapisinin iyileştirici rolü unutulmamalıdır.

Bu bölümün amacı grup psikoterapisindeki dezavantajlı bireylerle çalışırken dikkat edilmesi gereken hususları, temel kuralları, yaklaşımları sunmak ve dezavantajlı olarak tanımlanan şiddet mağduru ve mülteci guruplar için uygulanan grup terapi yaklaşımlarını paylaşmaktır. Özellikle travma, şiddet, taciz mağduru kadınlara ve mülteci guruplara yönelik uygulamaların neler olduğu ulusal ve uluslararası literatür ve kuramsal altyapılar dikkate alınarak sunulmaktadır. Bu uygulama örneklerine geçmeden önce, bir sonraki bölümde dezavantajlı bireylerin ihtiyaçları ve bu kişilerle grup terapisi odağında çalışırken dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilecektir.

KAYNAKÇA

- Abel, E. M. (2000). Psychosocial treatments for battered women: A review of empirical research. *Research on Social Work Practice, 10* (1), 55-77. <https://doi.org/10.1177/15527581-00010001-07>
- American Psychological Association. (2017). Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. <https://www.apa.org/ptsd-guideline>
- Avinger, K. A. & Jones, R. A. (2007). Group Treatment of Sexually Abused Adolescent Girls: A Review of Outcome Studies. *The American Journal of Family Therapy, 35*(4), 315-326. <https://doi.org/10.1080/01926180600969702>
- Bass, J. K., Annan, J., Murray, S. M., Kaysen, D., Griffiths, S., Cetinoglu, T., Wachter, K., Murray, L. K. & Bolton, P. A. (2013). Controlled trial of psychotherapy for Congolese survivors of sexual violence. *The New England Journal of Medicine, 368*, 2182-2191.
- Carbonell, D. M. & Partelano-Barehmi, C. (1999). Psychodrama groups for girls coping with trauma. *International Journal of Group Psychotherapy, 49*(3), 285- 305. <https://doi.org/10.1080/00207284.1999.11732607>
- Chivers-Wilson, K. A. (2006). Sexual assault and posttraumatic stress disorder: A review of the biological, psychological and sociological factors and treatments. *McGill Journal of Medicine, 9*(2), 111-118.
- Chronister, K. M. & McWhirter, E. H. (2006). An experimental examination of two career interventions for battered women. *Journal of Counseling Psychology, 53*(2), 151-164. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.2.151>
- Classen, C. C., Hughes, L., Clark, C., Hill Mohammed, B., Woods, P. & Beckett, B. (2021). A pilot RCT of a Body-Oriented Group Therapy for complex trauma survivors: An adaptation of sensorimotor psychotherapy. *Journal of Trauma and Dissociation, 22*(1), 52-68. <https://doi.org/10.1080/15299732.2020.1760173>
- Clemans, T. A., White, K. L., Fuessel-Herrmann, D., Bryan, C. J. & Resick, P. A. (2021). Acceptability, feasibility, and preliminary effectiveness of Group Cognitive Processing Therapy with female adolescent survivors of commercial sexual exploitation in Cambodia. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 14*(4), 571-583. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00405-6>
- Crespo, M. & Arinero, M. (2010). Assessment of the efficacy of a psychological treatment for women victims of violence by their intimate male partner. *The Spanish Journal of Psychology, 13*(2), 849-863. <https://doi.org/10.1017/S113874160000250X>
- Cryer, L. & Beutler, L. (1980). Group therapy: An alternative treatment approach for rape victims. *Journal of Sex & Marital Therapy, 6*(1), 40-46.
- Demirbaş, H. & Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi, 21* (1), 11-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334
- Driscoll, L. E. (2016). *Reclaiming relationships: An integrative psychotherapy group for adolescents who have experienced sexual violence*. [Doctoral dissertation]. James Williams College.
- Drozdek, B., & Bolwerk, N. (2010). Evaluation of group therapy with traumatized asylum seekers and refugees- The Den Bosch model. *Traumatology, 16*(4),: 117-127. <https://doi.org/10.1177/1534765610388298>
- Ellison, D., M. (2014). *Incorporating self-defence training with feminist group therapy to facilitate trauma resolution in adult female survivors of sexual abuse*. [Doctoral dissertation]. Mississippi College.
- Enns, C. Z. (1992). Self-esteem groups: A synthesis of consciousness-raising and assertiveness training. *Journal of Counseling and Development, 71*(1), 7-13. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1992.tb02162.x>
- Ehnholt, K. A., Smith, P. A., & Yule, W. (2005). School-based cognitive-behavioural therapy group intervention for refugee children who have experienced war-related trauma. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 10*(2), 235-250. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1359104505051214> <https://doi.org/10.1177/1359104505051214>

- Forbes, D., Bisson, J. I., Monson, C. M. & Berliner, L. (Eds.). (2020). *Effective treatments for PTSD*. Guilford Publications.
- Ford, J. D., Fallot, R. D. & Harris, M. (2009). Group Therapy. In Christine A. Courtois & Julian D. Ford (Eds.), *Treating Complex Traumatic Stress Disorders (Adults): An Evidence-Based Guide*. https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=qbS_lticFJIC&oi=fnd&pg=PA415&dq=group+therapy+for+women+and+child+survivors&ots=fVG3giwqV3&sig=gyfQWvvpLE_D5IMMaTdlw8Ah-BI&redir_esc=y#v=onepage&q=group+therapy+for+women+and+child+survivors&f=true
- Frazier, P. A. (2003). Perceived control and distress following sexual assault: A longitudinal test of a new model. *Journal Personality and Social Psychology*, 84(6), 1257-1269.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2022). Geçici Koruma. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinde alındı.
- Günlü, A., Sağlam, A., Gürat, C. & Uz Baş, A. (2020). Okul psikolojik danışmanlarının mülteci öğrencilere yönelik olarak sundukları hizmetlerin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55, 168-205. <https://doi.org/10.21764/mauefd.592977>
- Heard, E. & Walsh, D. (2021). Group Therapy for Survivors of Adult Sexual Assault: A Scoping Review. *Trauma, Violence, and Abuse*. <https://doi.org/10.1177/15248380211043828>
- Hinton, D. E., Rivera, E. I., Hofmann, S. G., Barlow, D. H., & Otto, M. W. (2012). Adapting CBT for traumatized refugees and ethnic minority patients: examples from culturally adapted CBT (CA-CBT). *Transcultural Psychiatry*, 49(2), 340–365. <https://doi.org/10.1177/1363461512441595>
- Jarero, I. & Artigas, L. (2012). The EMDR integrative group treatment protocol: EMDR group treatment for early intervention following critical incidents. *Revue Européennede Psychologie Appliquée/European Review of Applied Psychology*, 62(4), 219-222. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2012.04.004>
- Karlsson, M. E., Bridges, A. J., Bell, J. & Petretic, P. (2014). Sexual violence therapy group in a women's correctional facility: A preliminary evaluation. *Journal of Traumatic Stress*, 27(3), 361-364. <https://doi.org/10.1002/jts.21911>
- Körükmez, L. & Südaş, İ. (2015). *Göçler ülkesi*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Lehning, M., Shapiro, E., Schreiber, M. & Hofmann, A. (2017). Evaluating the EMDR Group traumatic episode protocol with refugees: A field study. *Journal of EMDR Practice and Research*, 11(3), 129-138. <https://doi.org/10.1891/1933-3196.11.3.129>
- Leskela, J., Dieperink, M. & Kok, C. J. (2001). Group treatment with sexually assaulted male veterans: A year in review. *Group*, 25(4), 303-319.
- Lindon, J. & Nourse, C. A. (1994). A multi-dimensional model of groupwork for adolescent girls who have been sexually abused. *Child Abuse & Neglect*, 18(4), 341-348. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(94\)90036-1](https://doi.org/10.1016/0145-2134(94)90036-1)
- Luna, E. C. (2016). *Loving-kindness and compassion: Group psychotherapy for survivors of campus sexual assault*. [Doctoral dissertation]. Alliant International University.
- McWhirter, P. (2011). Differential therapeutic outcomes of community-based group interventions for women and children exposed to intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(12), 2457-2482. <https://doi.org/10.1177/0886260510383026>
- Menon, B., Stoklosa, H., Van Dommelen, K., Awerbuch, A., Caddell, L., Roberts, K. & Potter, J. (2020). Informing human trafficking clinical care through two systematic reviews on sexual assault and intimate partner violence. *Trauma Violence Abuse*, 21(5), 932-945.
- Murray, C. E., Moore Spencer, K., Stickl, J. & Crowe, A. (2017). See the triumph healing arts workshops for survivors of intimate partner violence and sexual assault. *Journal of Creativity in Mental Health*, 12(2), 192-202.
- Ogden, P. & Minton, K. (2000). Sensorimotor psychotherapy: One method for processing traumatic memory. *Traumatology*, 4(3), 149-173.

- Ogden, P., Minton, K. & Pain, C. (2006). *Trauma and the body: A sensorimotor approach to psychotherapy*. Norton & Co.
- Perilli, S., Giuliani, A., Pagani, M., Mazzoni, G. P., Maslovaric, G., Maccarrone, B., ... & Morales, D. (2019). EMDR Group Treatment of Children Refugees—A Field Study. *Journal of EMDR Practice and Research*, 13(2), 143-155. <https://doi.org/10.1891/1933-3196.13.2.143>
- Renner, W., Laireiter, A., R., & Maier, M. J. (2012). Social Support from Sponsorships as a Moderator of Acculturative Stress: Predictors of Effects on Refugees and Asylum Seekers. *Social Behavioral Perspective*, 40 (1), 129-146. <https://doi.org/10.2224/sbp.2012.40.1.129>
- Santos, A., Matos, M. & Machado, A. (2017). Effectiveness of a group intervention program for female victims of intimate partner violence. *Small Group Research*, 48(1), 34-61. <https://doi.org/10.1177/1046496416675226>
- Shapiro, F. (1995/2017). EMDR: Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme: Temel Prensipler, Protokoller ve Prosedürler. II. Baskı. Yurtsever A, editör. İstanbul: Okuyan Us.
- Schwartz, D., Barkowski, S., Strauss, B., Knaevelsrud, C. & Rosendahl, J. (2019). Efficacy of group therapy psychotherapy for posttraumatic stress disorder: Systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Psychotherapy Research*, 29(4), 415-431.
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2007). *Social psychology*. Psychology Press and Routledge.
- Stone, T. (2003). The invisible vulnerable: The economically and educationally disadvantaged subjects of clinical research. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 31(1), 149-153.
- Tutty, L. M. & Rothery, M. (2002a). Beyond shelters: Support groups and community based advocacy for abused women. In A. Roberts (Ed.), *Handbook of domestic violence intervention strategies: Policies, programs, and legal remedies* (pp. 396-418). Oxford University Press.
- Tutty, L. M. & Rothery, M. (2002b). Beyond shelters: Support groups and community based advocacy for abused women. In A. Roberts (Ed.), *Handbook of domestic violence intervention strategies: Policies, programs, and legal remedies* (pp. 396-418). Oxford University Press.
- VanDeusen, K. M. & Carr, J. L. (2005). Group work at the university: A psychoeducational sexual assault group for women. *Social Work with Groups*, 27(4), 51-63.
- Volker, C. A. (1999). *Treatment of sexual assault survivors utilizing cognitive therapy and art therapy*. [Doctoral dissertation]. The California Institute of Integral Studies.
- Watts, R. J. & Abdul-Adil, J. K. (1997). Promoting critical consciousness in young, African-American men. *The Journal of Prevention and Intervention in the Community*, 16(1-2), 63-86. https://doi.org/10.1300/j005v16n01_04
- World Health Organization. (2013). Guidelines for the management of conditions that are specifically related to stress. World Health Organization. Geneva
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* ((5th Ed.). (ed.)). Basic Books.
- Yurtsever, A., Konuk, E., Akyüz, T., Zat, Z., Tükel, F., Çetinkaya, M., Savran, C. & Shapiro, E. (2018). An eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) group intervention for Syrian refugees with post-traumatic stress symptoms: Results of a randomized controlled trial. *Frontiers in Psychology*, 9, 493. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00493>

9. Bölüm

GRUP PSİKOTERAPİSİNDE ETİK

Engin Fırat
F. Elif Ergüney Okumuş

İnsanların olası eylemler arasında nasıl seçim yaptığına ilişkin felsefi görüşlerle ortaya çıkan etik yaklaşımlar, bireyin eylemlerinde neyin belirleyici olduğu, iyinin ve doğrunun ne olduğu ve nasıl bir eylemde bulunulması gerektiğini içeren sorulara yanıt aramıştır. Bu hâliyle toplumsal yaşamın her alanıyla ilintili olan etik, çeşitli uğraşlar için de vazgeçilmez bir mekanizma olmuştur. Grup psikoterapisinde etik, grup üyelerinin zarar görmeden güvenli bir ortamda yapılan müdahaleden yarar görmeleri için bize bir çerçeve sağlar. Böylece grup psikoterapisinin en ideal şekliyle uygulanmasını mümkün kılar. İlerleyen süreçlerde göreceğimiz üzere etkili bir grup psikoterapisi, etiği salt kurallar çerçevesinde değil erdem boyutunda değerlendirebilen etkin bir terapist gereksinim duyar. Etkin bir terapist olmak için gerekli olan şeyler etiği bütün boyutlarıyla kavramayı, ilgili meslek alanında var olan etik ilkeleri, kodları bilmeyi ve etik problemleri uygun şekilde çözüme becerisini içerir.

Etik kurallar, standartlar ve ilkeler mesleki ilişkiyi ve davranışı yönlendiren rehberlerdir (Barsky, 2010). Brabender'in de (2006) ifade ettiği gibi bu kodlar, hangi tutum ve davranışın istendik, hangi eylemlerin izlenmesi ve kaçınılması gerektiği konusunda kılavuzluk sağlamaktadır. Mesleki etik kodlar ve yönergeler aynı zamanda terapistin davranışlarının mesleki etik standartlar açısından incelenmesine imkân sağlar (Tjeltveit, 1999). Mesleki uygulamaların etik kodlar ve ilkeler etrafında yürütülmesi, grup terapisini, sıradan bir grup insanın bir araya gelmesinden ayrı bir niteliğe büründürür. Aynı zamanda bu ilkeler, grup terapisinde karşılaşılan etik ikilemlerin çözülmesi için de rehber niteliğindedir. Etik bir uygulama için uygulayıcıların profesyonel öz farkındalığa, eleştirel düşünme becerisine ve çeşitli kaynaklardan gelen karmaşık bilgileri, değerleri ve ilkeleri yönetme becerisine sahip olması gerekmektedir (Barsky, 2010). Bu bölümde öncelikle etik ve ilişkili kavramlar farklı boyutlarıyla ele alınacak, ardından grup psikoterapisiyle ilişkili mesleki etik kodlar incelenecek, sonrasında grup psikoterapisindeki temel etik meseleler ve etik karar verme sürecinden bahsedilecektir.

KAYNAKÇA

- Alsancak- Akbulut, C. (2018). Grup psikoterapisi uygulamalarının etik kurallar bağlamında incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 79-88. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.36035>
- American Counselling Association. (2014). *ACA code of ethics*. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf>
- American Group Psychotherapy Association. (2002). *AGPA and IBCGP guidelines for ethics*. <https://www.agpa.org/home/practice-resources/ethics-in-group-therapy>
- American Group Psychotherapy Association. (AGPA, 2007). *Practice guidelines for group psychotherapy*. [https://www.agpa.org/docs/default-source/practice-resources/download-full-guidelines-\(pdf-format\)-group-works!-evidence-on-the-effectiveness-of-group-herapy.pdf?sfvrsn=ce6385a9_2](https://www.agpa.org/docs/default-source/practice-resources/download-full-guidelines-(pdf-format)-group-works!-evidence-on-the-effectiveness-of-group-herapy.pdf?sfvrsn=ce6385a9_2)
- American Psychological Assosiation. (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>
- Association for Specialist in Group Work. (2021). *ASGW guiding principles for group work*. <https://asgw.org/wp-content/uploads/2021/07/ASGW-Guiding-Principles-May-2021.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022.
- Barsky, A. E. (2010). *Ethics and values in social work: An integrated approach for a comprehensive curriculum*. Oxford University Press.
- Beauchamp, T. L. & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics* (5th ed.). Oxford.
- Brabender, V. (2006). The ethical group psychotherapist. *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 395-414. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2006.56.4.395>
- Brabender, V. M. & Fallon, A. (2009). Ethical hot spots of combined individual and group therapy: Applying four ethical systems. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59(1), 127-147. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2009.59.1.127>
- Brabender, V. M., Fallon, A. E. & Smolar, A. I. (2004). *Essentials of group therapy*. John Wiley & Sons.
- Brandon, A. R. (2021). *The business of psychotherapy in private practice*. İçinde *The Oxford Handbook of Psychotherapy Ethics*, Trachsel, M., Gaab, J., Biller-Andorno, N., Tekin, Ş. ve Sadler, J. Z. (Eds.), (412-429), Oxford University Press.
- British Association of Social Work. (2021). *The BASW code of ethics for social work*. <https://www.basw.co.uk/resources/basw-code-ethics-social-work-0>
- Burlingame G. M., Fuhriman A. & Johnson J. E. (2001). Cohesion in group therapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(4), 373-379. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.38.4.373>
- Canadian Psychological Association. (2000). The Canadian Code of Ethics for Psychologists (Third Edition, 2000) 10 Steps for Ethical Decision Making. <https://www.apa.org/pubs/books/supplemental/Essential-Ethics-Psychologists/Canadian.pdf>
- Canter, M. B., Bennett, B. E., Jones, S. E. & Nagy, T. F. (1994). *Ethics for psychologists: A commentary on the APA Ethics Code*. American Psychological Association.
- Campbell, L., Vasquez, M., Behnke, S. & Kinscherff, R. (2010). *APA Ethics Code commentary and case illustrations*. American Psychological Association.
- Commission on Rehabilitation Counselor Certification. (CRCC, 2017). *Code of professional ethics for rehabilitation counselors*. Schaumburg, IL: Author.
- Corey, G., Williams, G. T. & Moline, M. E. (1995). Ethical and legal issues in group counseling. *Ethics & Behavior*, 5(2), 161-183. https://doi.org/10.1207/s15327019eb0502_4
- Cottone, R. R. & Tarvydas, V. (2016). *Ethics and decision making in counseling and psychotherapy* (4th ed.). Springer Publishing Company.

- Dowrick, C. & Frith, L. (1999). *General practice and ethics: Uncertainty and responsibility*. Routledge.
- European Federation of Psychologists' Associations (EFPA) (2015). Meta Code of Ethics. <http://ethics.efpa.eu/metaand-model-code/model-code/>
- Fallon, A. (2006). Informed consent in the practice of group psychotherapy, *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 431-453. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2006.56.4.431>
- Forester-Miller, H. & Davis, T. E. (2016). Practitioner's guide to ethical decision making (Rev. ed.). <http://www.counseling.org/docs/default-source/ethics/practitioner's-guide-to-ethical-decision-making.pdf>, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2022.
- Gabriel, L. & Casemore, R. (2003). *The ethical decision making process: A suggested model for practitioners*. Rugby: BACP.
- Gladding, S. T. (2015). *Groups: A counseling specialty (7th ed.)*. Pearson.
- Gottlieb, M. C. (1993). Avoiding exploitive dual relationships: A decision-making model. *Psychotherapy: Theory, research, practice, training*, 30(1), 41. <http://mcnelli.com/525/readings/gottlieb.pdf>
- Gökçearslan Çifçi, E. G. ve Gönen, E. (2011). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Etik Karar Verme Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 149-160.
- Haas, L. J. & Malouf, J. L. (2002). *Keeping up the good work: A practitioner's guide to mental health ethics*. (3rd ed.). Professional Resources Press.
- IFSW & IASSW. (2018). *Global social work statement of ethical principles*. <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2018/07/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>
- International Union of Psychological Science IUPsyS (2008). Universal declaration of ethical principles for psychologists. <https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/#:~:text=The%20Universal%20Declaration%20describes%20those,%2C%20humanity%2C%20and%20morality%20prevail>.
- International Association for Group Psychotherapy and Group Processes. (IAGP, 2009). *Ethical guidelines and professional standards for group psychotherapy*. <https://www.iagp.com/docs/Ethicalguidelines2009%20IAGP%20V24.2.16.pdf>.
- International Association for Group Psychotherapy and Group Processes. (IAGP, 2010). *Ethical guidelines and professional standards for organization development and group process consultants*. <https://www.iagp.com/docs/IAGPOrgEthicalguidelinesEnglishv1.0.pdf>
- Jacobs, E. E., Schimmel, C. J., Masson, R. L. & Harvill, R. L. (2012). *Group counseling: Strategies and skills (7th Ed.)*. Cengage Learning.
- Keith-Spiegel, P. & Koocher, G. P. (1985). *Ethics in psychology: Professional standards and cases*. Crown Publishing Group/Random House.
- Kellermann, P. F. (1999). Ethical concerns in psychodrama. *Journal of the British Psychodrama Association*, 14(1/2), 3-19.
- Knapp, S. J. & VandeCreek, L. D. (2012). *Practical ethics for psychologists: A positive approach*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1chrr1z>
- Knauss, L. K. (2006). Ethical issues in recordkeeping in group psychotherapy, *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 415-430, <https://doi.org/10.1521/ijgp.2006.56.4.415>
- Korkut, Y. (2014). *Psikologlar için etik öğretim el kitabı*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Kottler, J. A. (1994). Working with difficult group members. *Journal for Specialists in Group Work*, 19(1), 3-10. <https://doi.org/10.1080/01933929408413757>
- Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve Etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 423(1), 7-9.
- Lasky, G. B. & Riva, M. T. (2006). Confidentiality and privileged communication in group psychotherapy, *International Journal of Group Psychotherapy*, 56(4), 455-476, <https://doi.org/10.1521/ijgp.2006.56.4.455>

- McLaughlin, K. D. (2017). Ethical considerations for clinicians treating victims and perpetrators of intimate partner violence. *Ethics & Behavior*, 27(1), 43-52. <https://doi.org/10.1080/10508422.2016.1185012>
- Nagy, T. F. (2011/2019). *Psikologlar için Temel Meslek Etiği* (İ. Dağ & E. Gündüz, Trans.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Northen, H. (1999). Ethical dilemmas in social work with groups. *Social Work with Groups*, 21(1-2), 5-17. https://doi.org/10.1300/J009v21n01_02
- O'Donohue, W. (2020). Criticisms of the ethical principles for psychologists and code of conduct. *Ethics & Behavior*, 30(4), 275-293. <https://doi.org/10.1080/10508422.2019.1679632>
- Özateş, Ö. S. (2010). Sosyal hizmet etiğinin felsefi temelleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(1), 85-97.
- Öztürk, A. B. (2009). Sosyal hizmet etiğinde farklı yaklaşımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 105-116.
- Parrott, L. (2010). *Values and ethics in social work practice* (2nd Ed.). Learning Matters.
- Pinney, E. L. (1983) Ethical and legal issues in group psychotherapy. In *Comprehensive group psychotherapy*, Kaplan, H. K., Sadock, B. J (Eds), (pp. 301-304), Williams and Wilkins.
- Rapin, L. S. (2014). Guidelines for ethical and legal practice in counseling and psychotherapy groups. İçinde *Handbook of group counseling and psychotherapy*, DeLucia-Waack, J. L., Kalodner, C. R. & Riva, M. (Eds.), (114-136), Sage Publications.
- Say, G. (2021). Etik bir mesele: Psikoterapi türlerinde mahremiyet ve gizlilik. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 344-354. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.55911>
- Sonne, J. L. (2006). Nonsexual multiple relationships: A practical decision-making model for clinicians. *The Independent Practitioner*, Fall, 187-192.
- The National Association of Social Workers. (1999). The NASW code of ethics. <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics>, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022
- Tjeltveit, A. C. (1999). *Ethics and values in psychotherapy*. Routledge.
- Türk Psikologlar Derneği. (2018). Etik Yönetmeliği. <https://www.psikolog.org.tr/tr/files/folder/etik-yonetmeliği-x389.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022
- Welfel, E. R. (2016). *Ethics in counseling and psychotherapy: Standards, research, and emerging issues* (8th Ed.). Cengage Learning.
- Younggreen, J. N. & Harris, E. A. (2008). Can you keep a secret? Confidentiality in psychotherapy. *Journal of Clinical Psychology*, 64 (5), 589-600. <https://doi.org/10.1002/jclp.20480>

10. Bölüm

TÜRKİYE'DE GRUP PSİKOTERAPİSİ ÇALIŞMALARI

Selin Karaköse

Bu bölüm, grup psikoterapisine yönelik ülkemizde yürütülmüş çalışmalara yer vermektedir. Bu çalışmaların, siz okuyucuların zihninde kitabın geçmiş bölümlerinde ele alınan ve grup psikoterapisinin temel bileşenlerini oluşturan başlıklar dâhilinde yorumlanması amaçlanmaktadır. Tüm çalışmalar gibi ülkemizde grup psikoterapisi alanında var olan çalışmalar da çeşitli kısıtlılıkları barındırmaktadır. Bu çalışmaları değerlendirirken uygulamadaki zorlukların yanında ülkemizde grup psikoterapisti olarak destek sunabilen uzman sayısının kısıtlılığının şüphesiz ki bu çalışmaların içeriklerine ve sayılarına doğrudan etki ettiğini göz önüne almak gerekir. Ancak yine de ülkemizde grup psikoterapisinin yaygınlaşması yönünde önemli dönüşümlerin başladığı ve gelecek yıllarda bu alanda yapılacak çalışmaların artacağı beklentisiyle bu sınırlılıkların neler olduğu ve bunların nasıl aşılabileceğine değinilecek ve gelecek çalışmalar için neler yapılabileceği sorularına bu bölümde cevap aranacaktır.

1. GRUP PSİKOTERAPİSİ ÇALIŞMALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihsel süreç içerisinde dünyada ve ülkemizde grup psikoterapisinin öncülerine yer verilen ilk bölümde belirtildiği üzere, ülkemizde grup psikoterapilerinin uygulanma tarihesi 1950 yılına dayansa da (Kayır, 2012), çalışmaların yaygınlaşması psikodrama yaklaşımının grup psikoterapilerinde tedavi amaçlı kullanılmaya başlandığı 1970 (Ceyhan-Özdemir, 2020) yılı sonrasında hız kazanmıştır. Ülkemizde grup psikoterapisi çalışmalarının yürütülmesi ve yayınlanmasında grup psikoterapisine yönelik eğitim veren dernek ve enstitülerin katkısı oldukça önemlidir.

Türkiye'de halk ruh sağlığına koruyucu ve tedavi edici amaca yönelik hizmet ve faaliyetlerde bulunmanın yanı sıra grup psikoterapisi tedavi yönteminin bilimsel bir düzeyde yayılması, ulusal ve uluslararası gelişmelerin takip edilmesi, kendi amaçları doğrul-

KAYNAKÇA

- Akarsel, Ç. & M. F. (2021). Çocuk üniversitelerinde 12-15 yaş grubu çocuklarda bilişsel grup psikoterapisinin etkinliklerinin yeri. Dalkılıç, M. (Ed), *New Developments in Health and Life Sciences Dergisi* içinde (39-56). Duvar Yayınevi.
- Alsancak Akbulut, C. (2018). Grup psikoterapisi uygulamalarının etik kurallar bağlamında incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 79-88. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.36035>
- Altıncılık, S., Fiğen Ateşçi, F. & Uğurlu, T. T. (2020). Fibromiyalji sendromu tanılı kadınlarda psikodrama grup terapisinin ağrı, depresyon ve yaşam doyumu üzerine etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2153-2164. <https://doi.org/10.17755/esosder.671003>
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197.
- Arsıntaş, H. & Dereboy, İ. F. (2016). Psikiyatri servislerinde yapılandırılmış grup psikoterapisi: Kişiler arası ilişkisel rol analizi. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatric Nursing-Special Topics*, 2(3), 34-38.
- Avcı, E. (2017). *Madde bağımlılığı tedavisi görmüş bireylerde bilişsel davranışçı grup psikoterapisinin relaps eğilimi üzerindeki etkisinin sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.
- Bal, P. N. & Şener, Ö. (2015). Psikosomatik hastalıkların iyileştirilmesinde psikodramanın etkisi. *Inesjournal*, 2(5), 310-323.
- Başer, S. Z. (2010). *Epileptik olmayan psikolojik nöbet tanısı konmuş hastalarda grup psikoterapisinin etkinliği*. Tıpta Uzmanlık, İstanbul Üniversitesi.
- Bilican, F.I. & Soygüt, G. (2015). Türkiye’de eğitim sürecinde olan ve deneyimli psikoterapistlerin mesleki gelişim süreçleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26 (4), 249-260.
- Canel, A.N. (2007). *Ailede problem çözme, evlilik doyumu ve örnek bir grup çalışmasının sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Ceyhun-Özdemir, B. (2020). *Grup Psikoterapileri*. Gazi Kitabevi.
- Çamaş G. & Anayurt A. (2022). Travma mağdurlarına yönelik grup müdahaleleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(2), 143-151. <https://doi.org/10.18863/pgy.939012>
- Çolak, B. (2020). Çocukluk çağı cinsel istismarına maruz kalan bireylerle varoluşçu sosyal grup çalışması. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12, 415-432. <https://doi.org/10.38079/igusabder.776801>
- Coşkun, B. & Çakmak, D. C. (2005). Alkol ve madde bağımlıların grup psikoterapisinde psikodramanın kullanılması. *Bağımlılık Dergisi*, 6(3), 103-110.
- Demir, V. (2018). Varoluşçu Yaklaşım Dayalı Grup Terapisinin Bireylerin Ruhsal Belirti Düzeylerine Etkisi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 149-167.
- Demir, V. (2018). Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grup terapisi programının görme engelli bireylerde depresif belirti ve umutsuzluk düzeylerine etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(1), 85-104.
- Demir, V. (2021). *Şizofrenide grup psikoterapisi: Sanat terapisi ve bilinçli farkındalık temelli bilişsel terapi programlarının etkinliğinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Üsküdar Üniversitesi.
- Demir, V. & Ilgaz, H. H. (2019). Depresyon, anksiyete ve stres belirti düzeylerini azaltmaya yönelik grup terapisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(4), 1-16.
- Demir, Z.G., Kahraman, G. & Sevimli, D. (2022). Yaratıcı drama destekli grup psikoterapisinin özel gereksinimli çocuğu olan annelerin problem çözme ve öznel iyi oluş düzeylerine etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 17(1), 1-16

- Doğan, Y.B. (1979). *Erkek psikoz katında uygulanan 50 oturumluk grup psikoterapisinin değerlendirilmesi*. Tıpta Uzmanlık, Ankara Üniversitesi.
- Doğan, T. & Okumuşoğlu, S. (2022). Toplumsal kaygı bozukluğu olan yetişkin bireylerde bilişsel davranışçı grup terapilerinin etkinliği: Bir sistematik gözden geçirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 19-38.
- Doğan, B. K. & Öztürk, A. B. (2020). Kronik böbrek yetmezliği olan hastalar ile sosyal destek algısını geliştirmeye yönelik grup çalışması. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 28-36.
- Dursun A. & Akkaya M. (2022). Kabul ve kararlılık terapisi odaklı deneysel araştırmalar: Sistematik bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3). 340-352. <https://doi.org/10.18863/pgy.1014526>
- Dursun, A. & Gamsız Tunç, Ö. (2021). Ergenler ve genç yetişkinlere yönelik gerçeklik terapisine dayalı grup müdahaleleri: Sistematik gözden geçirme. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 2323-2346. <https://doi.org/10.17679/inuefd.951530>
- Ergüney Okumuş F. E. & Deveci E. (2018). Yeme bozukluklarında grup psikoterapileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(3), 338-350. <https://doi.org/10.18863/pgy.439773>
- Ergüney Okumuş, F.E., Başer Baykal, N., Deveci, E. & Karaköse, S. (2018). Yeme bozukluğu vakalarında hastalık yaşantısı ve grup süreci: Nitel bir çalışma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 307-318. <https://doi.org/10.31461/ybpd.472118>
- Gedik, Z., Gökaya, F. & Tekinsav Sütcü, S. (2018). Kaygılı çocuklara yönelik okul temelli bir Bilişsel Davranışçı grup terapisi programının etkililiği: Pilot bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 91-121. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.336670>
- Göveç-Taşpınar, N. & Başgül, Ş. S. (2017). Psikodrama ve bilişsel davranışçı terapi yöntemi ile grup çalışmasının sınav kaygısı üzerindeki etkileri. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 1-5.
- Hamurcu, H. (2021). Meme kanseri hastalarında grup psikoterapisi uygulamaları. *Psikoonkoloji-Kanserli Hastaya Psikososyal Bakış*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri, s.34-40.
- Herdı, O., Sayar Akaslan, D., Ağtaş Ertan, E., Alptekin, G. & Şentürk Cankorur, V. (2019). Dinamik yönelimli etkileşim grup psikoterapisinde iyileşmenin Beier cümle tamamlama testi ile değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*, 27(3), 101-113.
- Hocaoğlu-Uzunkaya, A. & Temeloğlu-Şen, E. (2021). Fibromiyalji sendromlu hastalarda gevşeme odaklı bilişsel davranışçı grup psikoterapisinin karma yöntemle değerlendirilmesi. *Ağrı*, 33(2), 64-83. <https://doi.org/10.14744/agri.2020.02259>
- İlhan, İ.Ö., Demirbaş, H., Yarpuz, A.Y & Doğan, Y.B. (2003). Alkol bağımlılığında remisyon süresi üzerinde etkili olan değişkenler. *Bağımlılık Dergisi*, 4, 57-61.
- İren Akbiyik, D., Arapaslan, B. & Yardımcı, Y. (2020). Meme kanseri hastalarında psikodrama gruplarının özsefkat ve distres üzerine etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(2), 173-179. <https://doi.org/10.5455/apd.54341>
- İren Akbiyik, D., Soygür, H. & Karabulut, E. (2012). Psikoonkoloji ve aile hekimliğinde ruh sağlığını güçlendirme: Sosyal destek algısı ve psikodrama grup terapisi uygulamaları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 205-209.
- Kalkan Oğuzhanoglu, N. & Özdel, O. (2005). Yaşlılık, huzurevi ve yaşam yolculukları: Bir psikodrama grup çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(2), 124-132.
- Karaaziz, M. (2020). Yaşantısal grup psikoterapisinde Yalom perspektifinden “Şimdi ve burada” ilkesi üzerine bir derleme. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 414-419.

- Karadere, M. E., Yazla, E., Burhan, H. Ş., Turgal, E., Kuru, T. & Türkçapar, M. H. (2020). Antidepresan kullanan ve kullanmayan obez kadınlarda bilişsel davranışçı grup terapisinin etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(3), 269-276. <https://doi.org/10.5455/apd.82968>
- Karataş, Z. & Gökçakan, Z. (2009). Psikodrama teknikleri kullanılarak yapılan grup uygulamalarının ergenlerde saldırganlığı azaltmadaki etkisinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 357-366.
- Kaya, F. & Deniz, H. (2020). The effects of using psychodrama on the psychological wellbeing of university students. *Perspectives in Psychiatric Care*, 56(4), 905- 912. <https://doi.org/10.1111/ppc.12510>.
- Kaya, Y., Güç, E., Şimşek Kırlangıç, B. & Uyar, N. (2022). Psikodrama grup uygulamasının hemşirelik öğrencilerinin psikolojik iyi oluş ve kendini kabul düzeyleri üzerine etkisi: Yarı deneysel bir Çalışma. *Humanistic Perspective*, 4(1), 44-63. <https://doi.org/10.47793/hp.1036412>
- Kayır, A. (2012). Psikodramanın Türkiye'ye gelişi ve gelişimi. *Psikanaliz Yazıları*, 24, 99-105.
- Keyvan, A. (2021). Psikanalitik grup psikoterapisi (Grup Analizi). *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 591 - 604.
- Kılıçoğlu, A. N. (2016). *Tek ebeveynli ergenlerin sosyal-duygusal öğrenme becerilerini geliştirmeye yönelik dışavurumcu temelli grup çalışmasının etkililiğinin sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kızılpınar, S. Ç., Ağaş-Ertan, E., Can, K. C., Şentürk - Cankorur, V. (2019). Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Psikosomatik Ünitesi grup psikoterapisi etkinliğinin değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*, 27(3), 131-140.
- Korkmaz, B. (2019). Yapısına göre psikoterapi türleri ve etik meseleler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 513-543. DOI: 10.21550/sosbilder.418687
- Kurnaz Bilge, K., Özateş Melike, E., Çevik, A. & Cankorur Vesile, Ş. (2018). Zeka ve duygudurum belirtilerinin grup psikoterapisi öncesi ve sonrasında değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*, 26 (1).
- Lleras de Frutos, M., Medina, J. C., Vives, J., Casellas-Grau, A., Marzo, J. L., Borràs, J. M. & Ochoa-Arnedo, C. (2020). Video conference vs face-to-face group psychotherapy for distressed cancer survivors: A randomized controlled trial. *Psycho-Oncology*, 29(12), 1995-2003. <https://doi.org/10.1002/pon.5457>
- Moreno, Z. T., Blomkvist, L. D. & Rützel, T. (2013). Psikodrama artı gerçeklik ve iyileştirme sanatı. *Çev. Barış Şimşek*. Ankara: Nobel Yayınevi
- Mortan-Sevi, O. (2014). *Şizofrenide grup psikoterapisi: Bilişsel ve davranışçı tekniklerin etkililiğinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora Tezi, Ege Üniversitesi.
- Neuner, F., Schauer, M., Klaschik, C., Karunakara, U. & Elbert, T. A. (2004). Comparison of narrative exposure therapy, supportive counseling, and psychoeducation for treating posttraumatic stress disorder in an African refugee settlement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(4), 579-587. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.72.4.579>
- Öğünç, N. E. & Eren, N. (2012). Borderline kişilik bozukluğu gösteren hastalarda psikodinamik grup psikoterapi sürecinin nesne ilişkileri üzerine etkileri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(1), 30-37.
- Öksüz, S. (2018). *Use of mindfulness in social work practice: A study of mindfulness among university students*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Öztaş, P., Şeker, N. & Taşkıntuna, N. (2012). Kronik böbrek yetmezliği olan hastalarda grup terapisi süreci. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 49(1), 63-67. <https://doi.org/10.4274/npa.y5990>
- Pak-Güre, M. D. (2021). Yardım edenlere nasıl yardım edilecek?: Afetlerde çalışan profesyonellerle bütünleyici grup terapisi uygulamaları. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 6(1), 29-40.

- Pekçetin, M. (2019). *Bakım merkezinde kalan psikoz hastalarıyla gerçekleştirilen psikososyal destek grup çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Sezgin, U. (2003). Travma yaşantısı olan kadınlarda grup psikoterapisinin etkinliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 40(3-4), 53-63.
- Soygür, H., Çelikel, B., Aydemir, Ç. ve Bozkurt, S. (1998). Hasta yakınları ile gerçekleştirilen psikodrama yönelimli destekleyici-egitici grup psikoterapisinin kronik şizofreni gidişi üzerinde etkisi bir yıllık izleme çalışması. *Düşünen Adam*, 11(4), 5-11.
- Şafak, Y., Karadere, M. E., Özdel, K., Özcan, T., Türkçapar, M. H., Kuru, E. & Yücens, B. (2014) Obsesif kompulsif bozuklukta bilişsel davranışçı grup psikoterapisinin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(4), 225-233.
- Şarlak D. & Öztürk E. (2021). Psikodrama temelli müdahale programları: Sistematik bir değerlendirme. *Karya Journal of Health Science*, 2(1), 21-29.
- Sayin, A., Karslioglu, E. H., Sürgit, A., Şahin, S., Arslan, T. & Candansayar, S. (2008) Brief report: Perceptions of Turkish psychiatric inpatients about therapeutic factors of group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 58(2), 253-263. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2008.58.2.253>
- Şükrü, F., Öztürk, M., Kılıç, Ö., İster- Güneytepe, S. & Üçok, A. (2018). Altı aylık kişilerarası grup psikoterapisinin bir toplum ruh sağlığı merkezindeki şizofreni hastalarının işlevselliği üzerine etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(6), 559-566. <https://doi.org/10.5455/apd.297262>
- Sözeri-Varma, G., Karadağ, F., Oğuz-Oğuzhanoglu, N., Özdel, O. (2017). Depresyon tedavisinde grup psikoterapisi ve psikodramanın yeri. *Klinik Psikiyatri*, 20(4), 308-317. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.86158>
- Temeloğlu Şen, E., Hocaoglu, A. & Sertel Berk, Ö. (2019). Group Psychotherapy with fibromyalgia patients: A systematic review. *Archives of Rheumatology*, 34(4), 476-491. <https://doi.org/10.5606/ArchRheumatol.2019.6801>
- Toprak, T. B. (2022). *Dini içerikli psiko-egitim eklenmiş bilişsel davranışçı grup psikoterapisinin dini içerikli obsesyon ve kompulsiyonları olan hastalardaki etkililiği*. Yayınlanmamış doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Turgut, Ö. (2021). Risk altındaki çocuklarla yürütülen grup çalışmaları. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 4(2), 54-66. <https://doi.org/10.47477/ubed.929621>
- Türkcan, A., Yılmaz, D. & Hatiboğlu, N. (2010). Ergenlerde bilişsel davranışçı yönelimli bir grup psikoterapisi uygulaması. *Düşünen Adam - Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 23(1), 25-31. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2010230104>
- Uysal, G. & Balci, S. (2018). Evaluation of a school-based program for internet addiction of adolescents in Turkey. *Journal of Addictions Nursing*, 29(1), 43-49. <https://doi.org/10.1097/JAN.0000000000000211>
- Weinberg, H. (2020). Online group psychotherapy: Challenges and possibilities during COVID-19—A practice review. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 24(3), 201-211. <https://doi.org/10.1037/gdn0000140>
- Weinberg, H. (2021). Obstacles, challenges, and benefits of online group psychotherapy. *American Journal of Psychotherapy*, 74(2), 83-88. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.20200034>
- Yargıç, İ. & Kayır, A. (1996). Vajinismus: Bir grup psikoterapisi sunumu. *Düşünen Adam, Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 9(1), 31-34.
- Yeşildal, A., Oğuz, G., Güven, M., Sungur, M. Z & Üstünuçar, I. (2014) Sigara bağımlılığı tedavisinde bilişsel davranışçı grup tedavisi. *Bağımlılık Dergisi*, 15(2), 76-84.

- Yüksel, S., Kulaksizoğlu, I. B., Türksoy, N. & Sahin, D. (2000). Group psychotherapy with female-to-male transsexuals in Turkey. *Archives of Sexual Behavior*, 29(3), 279-290. <https://doi.org/10.1023/a:1001967514549>
- Yüksel, A. & Bahadır Yılmaz, E. (2020). The effects of group mindfulness-based cognitive therapy in nursing students: A quasi-experimental study. *Nurse Education Today*, 85, 104268. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.104268>
- Zaretsky A., Lancee W., Miller C., Harris A. & Parikh S. V. (2008). Is cognitive behavioural therapy more effective than psychoeducation in bipolar disorder? *Canadian Journal of Psychiatry*, 53(7), 441-448. <https://doi.org/10.1177/070674370805300709>

11. Bölüm

GRUP PSİKOTERAPİSTİ OLMAK

H. Özlem Sertel-Berk

Her ne kadar Anadolu medeniyetlerinin beşiği olan Avrasya coğrafyasında Bergama Asklepyonda Galen'den İbn-i Sina ve Farabi'ye kadar uzanan, Osmanlı şifahanelerinde müzik terapi olarak da nitelenebilecek meşguliyetleri grup terapilerinin en eski uygulamaları olarak değerlendirmek mümkün olsa da (Yıldırım, 2021) grup terapisinin ilk örnekleri Batılı kaynaklarda Tıp Doktoru Joseph Henry Pratt'ın Boston'da pulmonar tüberküloz hastalarıyla yürütmüş olduğu grup çalışmalarına dair notlarına dayandırılmaktadır (Ettin, 1989; Pinney, 1978). Özellikle II. Dünya Savaşı öncesinde patlak veren küresel ekonomik buhran dönemi ile grup psikoterapilerinin hızlı bir gelişim gösterdiği bilinmektedir (Ettin, 1989). Fiziksel veya psikolojik birçok bozuklukta grup psikoterapilerinin zaman ve etkinlik açısından verimliliğine kanıt oluşturan pek çok çalışma da mevcuttur (Yalom ve Leszcz, 2005). Üstelik grup psikoterapileri sadece klinik psikoloji değil, psikoloji disiplininin farklı alt dalları ile psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet gibi pek çok farklı disiplinin de yaygın pratikleri arasındadır. Farklı ekoller ve farklı yaş veya özellikteki gruplara özelleşmiş örnekleri de bulunmaktadır. Geçmişten günümüze grup terapi uygulamalarını gerçekleştiren uzmanların dünya çapında farklı ülkelerde farklı bağımsız dernek kuruluşlarının çatısı altında faaliyetlerine yasal bir statü kazandırma gayreti içinde oldukları da görülmektedir. Dünya çapında faaliyet gösteren grup psikoterapi derneklerinin bir listesi Sacramento Psikoterapi Merkezinin web sitesinde sunulmuştur (Sacramento Center for Psychotherapy).

Tüm bu vasıflarıyla grup psikoterapileri başlı başına bir uzmanlık alanı olma potansiyeline sahiptir. Buna rağmen Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association [APA]) özelinde değerlendirildiğinde ayrı bir alan olarak tanınması oldukça yeni sayılabilir. APA nezdinde 49. Bölüm olarak da anılan "Grup Psikolojisi ve Grup Psikoterapileri" alanı ancak 1991 yılında bağımsız bir bölüm olarak kurulmuştur (APA, 2022). Bağımsız bir uzmanlık alanı olarak kabul görmüş olmakla birlikte grup psikoterapisinin örneğin klinik psikoloji alanı gibi üzerinde uzlaşmış, kriterleri ve

KAYNAKÇA

- American Group Psychotherapies Association (n.d.). Certified Group Psychotherapist (CGP) Certification. In *International Board for Certification of Group Psychotherapists*. Retrieved September 20, 2022, from <https://agpa.org/cgp-certification/how-to-apply>
- American Psychological Association (2022). About Division 49. In *Society of Group Psychology and Group Psychotherapy*, Retrieved September 10, 2022, from <https://www.apadivisions.org/division-49/about>
- Becker, B. J. (1963). Personality Qualifications of a Group Psychotherapist. *American Journal of Psychotherapy*, 17(2), 345-347. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1963.17.2.345>
- Counselman, E. F. (2017). First you put your chairs in a circle: Becoming a group therapist. *International Journal of Group Psychotherapy*, 67(1), 124-133. <https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1203588>
- Davenport, D. S. (2004). Ethical issues in the teaching of group counseling. *The Journal for Specialists in Group Work*, 29(1), 43-49. <https://doi.org/10.1080/01933920490275376>
- Ergüney Okumuş, F.E., Başer Baykal, N., Deveci, E. & Karaköse, S. (2019). Yeme bozukluğu vakalarında hastalık yaşantısı ve grup süreci: Nitel bir çalışma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 307-318. <https://doi.org/10.31461/ybpd.472118>
- Ergüney Okumuş, F.E. & Deveci, E. (2019). Yeme bozukluklarında grup psikoterapileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(3), 338-350. <https://doi.org/10.18863/pgy.439773>
- Ettin, M. F. (1989). "Come on, Jack, Tell Us about Yourself": The Growth Spurt of Group Psychotherapy. *International journal of group psychotherapy*, 39(1), 35-57. <https://doi.org/10.1080/00207284.1989.11491147>
- Fenster, A. & Colah, J. (1991). The making of a group psychotherapist: Needs and goals for graduate and postgraduate training. *Group*, 15(3), 155-162. <https://doi.org/10.1007/BF01456521>
- Frost, J. C. & Alonso, A. (1993). Brief report: On becoming a group therapist. *Group*, 17(3), 179-184. <https://doi.org/10.1007/BF01419676>
- Fuhriman, A. & Burlingame, G. M. (2001). Group psychotherapy training and effectiveness. *International Journal of Group Psychotherapy*, 51(3), 399-416. <https://doi.org/10.1521/ijgp.51.3.399.49889>
- Hahn, A., Paquin, J. D., Glean, E., McQuillan, K. & Hamilton, D. (2022). Developing into a group therapist: An empirical investigation of expert group therapists' training experiences. *American Psychologist*.77(5), 691-709. <https://doi.org/10.1037/amp0000956>
- Hocaoğlu Uzunkaya, A. & Temeloğlu Şen, E. (2021). A mixed method evaluation of cognitive-behavioral group psychotherapy-based relaxation in patients diagnosed with fibromyalgia syndrome. *Ağrı*, 33(2), 64. <https://doi.org/10.14744/agri.2020.02259>
- Knight, E. B., Barth, P. A., Fink, A. H., Tervalon, J. C., Vaughn, C. A. & White, R. E. (2010). Baylor College of Medicine group psychotherapy training. *Group*, 34(4), 301-307. <https://www.muse.jhu.edu/article/844853>
- Kobos, J. (2010). A laboratory learning approach to teaching group psychotherapy. *Group*, 34(4), 293-300. <https://www.muse.jhu.edu/article/844855>
- Pinney, E. L. (1978). The beginning of group psychotherapy: Joseph Henry Pratt, MD, and The reverend Dr. Elwood Worcester. *International Journal of Group Psychotherapy*, 28(1), 109-114. <https://doi.org/10.1080/00207284.1978.11491594>
- Rubel, D. & Atieno Okech, J. E. (2006). The supervision of group work model: Adapting the discrimination model for supervision of group workers. *The Journal for Specialists in Group Work*, 31(2), 113-134. <https://doi.org/10.1080/01933920500493597>

- Sacramento Center for Psychotherapy (n.d.). Group Psychotherapy Organizations and Associations. In *Resources & links*. Retrieved September 10, 2022, from <https://sacramentocenterforpsychotherapy.com/group-psychotherapy-organizations-and-associations/>
- Saral, I., Sindel, D., Esmacilzadeh, S., Sertel-Berk, H. O. & Oral, A. (2016). The effects of long-and short-term interdisciplinary treatment approaches in women with fibromyalgia: a randomized controlled trial. *Rheumatology international*, 36(10), 1379-1389. <https://doi.org/10.1007/s00296-016-3473-8>
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2015). *A history of modern psychology*. (11th Ed.) Cengage Learning-Australia.
- Smith, S. (2010). The Development of the University of Rochester Group Training Program. *Group*, 34(4), 283-291. <https://www.muse.jhu.edu/article/844867>.
- Stone, W. (2010). Introduction to the special issue on training in group psychotherapy. *Group*, 34(4), 277-281. <https://www.muse.jhu.edu/article/844872>.
- Sualp, K., Ergüney Okumus, F. E. & Molina, O. (2021). Group work training for mental health professionals working with Syrian refugee children in Turkey: a needs assessment study. *Social Work with Groups*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/01609513.2021.1953283>
- Temeloğlu Şen, E., Hocaoglu, A. & Berk, Ö. S. (2019). Group psychotherapy with fibromyalgia patients: A systematic review. *Archives of Rheumatology*, 34(4), 476-491. <https://doi.org/10.5606/ArchRheumatol.2019.6801>
- Weinstein, M. & Rossini, E. D. (1998). Academic training in group psychotherapy in clinical psychology doctoral programs. *Psychological Reports*, 82(3), 955-959. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.82.3>.
- Weinstein, M. & Rossini, E. D. (1999). Teaching group treatment in doctoral programs for counseling psychology. *Psychological Reports*, 85(2), 697-700. <https://doi.org/10.2466/pr0.1999.85.2.6>
- Yalom, I. D. (1995). *The theory and practice of group psychotherapy*. (4th. Ed.) Basic Books-New York.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy*. (5th Ed.). Basic Books. *Ine, Publis*.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*. (6th. Ed.) Basic Books-New York.
- Yıldırım, M. (2021). Müzikle Tedavi: Tarihi, Gelişimi, Bağımlılıklarda Uygulanışı ve Türkiye'deki Müzik Terapi Uygulamaları. *Turkish Academic Research Review*, 6(2), 477-497. <https://doi.org/10.30622/tarr.935092>

HEMŞİRELİK BAKIMI VE PROFESYONELLİK İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Editör:

Prof. Dr. Zeliha Koç

Hemşirelik Bakımı ve Profesyonellik ile İlişkili Kavramlar

Editör: Prof. Dr. Zeliha Koç

Yayın No.: 5281
Sağlık Bilimleri No.: 253
ISBN: 978-625-371-104-7
E-ISBN: 978-625-371-105-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Koç, Zeliha.

Hemşirelik Bakımı ve Profesyonellik ile İlişkili Kavramlar / Editör: Zeliha Koç

1. Basım. xx + 860 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.

ISBN: 978-625-371-104-7

E-ISBN: 978-625-371-105-4

1. xxxxx 2. xxxxxxx 3. xxxxxx

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İçindekiler

1. Bölüm: İnsan

Prof. Dr. Zeliha Koç
zelihaceren@hotmail.com

2. BÖLÜM: SAĞLIK VE HASTALIK

Prof. Dr. Zeliha Koç
zelihaceren@hotmail.com

3. BÖLÜM: HEMŞİRELİK

Prof. Dr. Zeliha Koç
zelihaceren@hotmail.com

4. BÖLÜM: TOPLUM VE ÇEVRE

Prof. Dr. Zeliha Koç
zelihaceren@hotmail.com

5. BÖLÜM: BAKIM

Prof. Dr. Zeliha Koç
zelihaceren@hotmail.com

6. BÖLÜM: HÜMANİZM VE HOLİZM

Doç. Dr. Banu TERZİ
copurbanu@hotmail.com

7. BÖLÜM: ETİK, DEĞERLER VE SAVUNUCULUK

Dr. Öğr. Üyesi Seval AĞAÇDİKEN ALKAN
seval_mavice@hotmail.com, seval.agacdiken@omu.edu.tr

8. BÖLÜM: ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Doç. Dr. Münevver SÖNMEZ
munevverunlu@gmail.com

9. BÖLÜM: PROBLEM ÇÖZME VE KARAR VERME

Doç. Dr. Münevver SÖNMEZ
munevverunlu@gmail.com

10. BÖLÜM: SPIRİTÜALİTE

Prof. Dr. Zeliha KOÇ
zelihaceren@hotmail.com

11. BÖLÜM: MERHAMET YORGUNLUĞU

Öğr. Gör. Dr. Tuğba ÇINARLI
tugba.cinarli@omu.edu.tr, tugba_kitap55@hotmail.com

12. BÖLÜM: YAŞAM DÖNGÜSÜ

Araş. Gör. Dr. Tuğba KAVALLI ERDOĞAN
tugba.kavalalierdogan@omu.edu.tr, tugbakavalali@hotmail.com

13. BÖLÜM: BENLİK KAVRAMI

Öğr. Gör. Dr. Esra DANACI
miracle18.08@hotmail.com

14. BÖLÜM: BAĞIMSIZLIK VE BAĞIMLILIK

Dr. Öğr. Üyesi Seval AĞAÇDİKEN ALKAN
seval_mavice@hotmail.com, seval.agacdiken@omu.edu.tr

15. BÖLÜM: TERAPÖTİK İLETİŞİM

Uzman Hemşire Dr. Esmâ Ayşe ÖZTÜRK
esmaayseozturk@gmail.com, esmaayseozturk@hotmail.com

16. BÖLÜM: EMPATİ VE SEMPATİ

Öğr. Gör. Tuğçe ÇAMLICA
tugceayar94@gmail.com

17. BÖLÜM: STRES, ADAPTASYON VE BAŞA ÇIKMA

Uzman Hemşire Dr. Sevil MASAT HARBALİ
svlmst@gmail.com

18. BÖLÜM: ANKSİYETE VE KORKU

Öğr. Gör. Cansu ATMACA PALAZOĞLU
cansuatmaca029@windowslive.com

19. BÖLÜM: UMUT-UMUTSUZLUK

Öğr. Gör. Dr. Ebru TURHAL
eebru_aydin555@hotmail.com

20. BÖLÜM: GÜÇ-GÜÇSÜZLÜK

Öğr. Gör. Dr. Esra ÖZBUDAK ARICA
esra_feb_17@hotmail.com

21. BÖLÜM: YALNIZLIK

Öğr. Gör. Tuğçe ÇAMLICA
tugceayar94@gmail.com

22. BÖLÜM: ÖFKE VE KONTROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Gülşah KAYA
glshkaya_55@hotmail.com, gulsah.kaya@bozok.edu.tr

23. BÖLÜM: KRİZ VE YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Selin KESKİN KIZILTEPE
selinkeskin@gmail.com, selinkeskin@duzce.edu.tr, selin_ss-s@hotmail.com

24. BÖLÜM: DUYUSAL-ALGISAL DEĞİŞİKLİKLER

Dr. Öğr. Üyesi Selin KESKİN KIZILTEPE
selinkeskin@gmail.com, selinkeskin@duzce.edu.tr, selin_ss-s@hotmail.com

25. BÖLÜM: GÜDÜLEME

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM
zsaglam52@gmail.com

26. BÖLÜM: LİDERLİK

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÖZYER
yasmin7952@hotmail.com, yozyer@sinop.edu.tr

27. BÖLÜM: GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİKÇİLİK

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KURTGÖZ
asli.aydogan@amasya.edu.tr, asliydg_n@hotmail.com

28. BÖLÜM: DEĞİŞİM VE YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KURTGÖZ
asli.aydogan@amasya.edu.tr, asliydg_n@hotmail.com

29. BÖLÜM: KANITA DAYALI UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Seval AĞAÇDİKEN ALKAN
seval_mavice@hotmail.com, seval.agacdiken@omu.edu.tr

30. BÖLÜM: HASTA GÜVENLİĞİ

Uzman Hemşire Dr. Dilek KIYMAZ
dilek_zor55@hotmail.com, dilek.zor@saglik.gov.tr

31. BÖLÜM: YAŞAM KALİTESİ

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM
zsaglam52@gmail.com

32. BÖLÜM: KONFOR

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM
zsaglam52@gmail.com

33. BÖLÜM: İŞ DOYUMU

Öğr. Gör. Dr. Nida KIYICI
nidakyc@hotmail.com, nida.kiyici@bozok.edu.tr

34. BÖLÜM: KÜLTÜR VE ETNİSİTE

Öğr. Gör. Dr. Cansev BAL
cansevbal@gmail.com, cansevbal@hotmail.com, cansev.bal@omu.edu.tr

35. BÖLÜM: AĞRI

Uzman Hemşire Sevil MASAT HARBALİ
svlmst@gmail.com

36. BÖLÜM: YAŞAM SONU BAKIM

Öğr. Gör. Dr. Asuman ŞENER
asuman.sener@omu.edu.tr

37. BÖLÜM: ÖLÜM, KAYIP VE YAS

Doç. Dr. Hanife DURGUN
hanife.balik@gmail.com

1. Bölüm

İnsan

Prof. Dr. Zeliha Koç

GİRİŞ

Hemşirelik bilgisi; kavramlar, modeller ve teoriler kullanılarak organize edilir. Hemşire teorisyenlerin hemşireliğin temel kavramlarına ilişkin tanımları; dünya görüşleri, felsefeleri ve hemşirelik deneyimleri doğrultusunda değişir. Hemşirelik teorileri çeşitli amaçlara hizmet etmektedir. Teori ve kavramsal çerçeve terimleri hemşirelik literatüründe sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasına karşın soyutlama seviyelerinde farklılık gösterebilmektedir. Kavramsal bir çerçeve, ilgili kavramlardan oluşan bir gruptur. Kavramsal bir çerçevenin teoriden daha soyut olduğu söylenebilir. Kavramsal bir çerçeve, düşüncelere odaklanmak için genel bir görünüm veya yönelim sağlar. Kavramsal çerçeve, altında birçok kavramın var olabileceği bir şemsiye olarak görselleştirilebilir. Teori, belirli bir fenomeni açıklamak için önerilen bir varsayım veya fikirler sistemidir. Teori, kavramlar arasındaki anlamlı ilişkileri ifade eden tanımlar aracılığıyla, kavramları ilişkilendirerek kavramsal çerçevenin bir adım ötesine geçer (Kozier ve ark., 2018).

Kavramlar, fenomenlerin soyut fikirleri veya zihinsel görüntüleridir. Nesnelere ile olayların özelliklerinin ve anlamlarının zihinsel resimlerini ortaya çıkaran kelimelerdir. Kavramlar gözlemlenebilir veya somut fikirler olabilir. İnsan, sağlık, hemşirelik ve çevre kavramları teorilerin yapı taşlarını oluşturur. Kuramcılar arasında bu dört kavramın hemşirelik metaparadigmasını oluşturduğu konusunda fikir birliği vardır. Fawcett tarafından tanımlanan metaparadigma kavramları şunlardır:

1. İnsan: Hemşirelik bakımı alan kişi (bireyleri, aileleri, grupları ve toplulukları içerir.)
2. Çevre: Aile, arkadaşlar ve diğer kişiler gibi fiziksel çevredeki insanları içeren, sağlıklı/hasta bireyi etkileyen iç ve dış çevre
3. Sağlık: Sağlıklı/hasta bireyin deneyimmediği sağlık veya esenlik/iyilik hali derecesi
4. Hemşirelik: Sağlıklı/hasta bireye bakım sağlayan hemşirenin nitelikleri, özellikleri ve eylemleri (Kozier ve ark., 2018).

KAYNAKLAR

- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing*. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Ay, F.A., Ertem, Ü.T., Özcan, N.K., Güneş, B., Işık, R.B., Savran, S. (2007). *Temel Hemşirelik Kavramlar, İlkeler ve Uygulamalar*. Editör: F.A.Ay. İstanbul Medical Yayıncılık Ltd. Şti, İstanbul.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Craven, R.F., Hirnle, C., Jensen, S. (2015). *Hemşirelik Esasları İnsan Sağlığı ve Fonksiyonları*. Çeviri Editörleri: N.Uysal, E. Çakırcalı. Palme Yayıncılık, Yedinci Baskıdan Çeviri, Ankara.
- Cüceloğlu, D (1994). *İnsan ve Davranışı*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards & Practice*. Fourth Edition, NY: Delmar Cengage Learning.
- Gürhan, N., Yaman, Sözbir Ş., Polat, Ü. (Edt) (2020). *Hemşirelik Alanında Kullanılan Kavram Beceri ve Modeller*. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara.
- Kara, Kaşıkçı, M., Akın, E. (Edt) (2021). *Temel Hemşirelik Esaslar, Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar*. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Karadağ, A., Çalışkan, N., Baykara, Z.Ç. (2017). *Hemşirelik Teorileri ve Modelleri*. Akademi Basın, 1. Baskı, İstanbul.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamlers, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc, Ontario.
- Mete, S. (2013). *Hemşireliğin Temel Kavramları*. Hemşirelik Esasları Hemşirelik Bilim ve Sanatı. Editör: T.A. Aştı, A. Karadağ. Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Ocakçı A.F., Alpar, Ş.E. (Edt) (2013). *Hemşirelikte Kavram, Kuram ve Model Örnekleri*. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Öz, F. (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*. İmaj İç ve Dış Ticaret ve Anonim Şirketi, Ankara.
- Özcan, A. (2006). *Hemşire-Hasta İlişkisi ve İletişim*. Sistem Ofset Baskı Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti, Ankara.
- Özer, D.S., Özer, K. (2005). *Çocuklarda Motor Gelişim*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Özkan, H.A. (2014). *Hemşirelikte Bilim Felsefe ve Bakımın Temelleri*. Akademi Basın, İstanbul.
- Pektekin, Ç. (2013). *Hemşirelik Felsefesi Kuramlar Bakım Modelleri ve Politik Yaklaşımlar*. İstanbul Medikal Yayıncılık, İstanbul.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2013). *Fundamentals of Nursing*. Eight Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Rosdahl, C.B., Kowalski, M.T. (2012). *Textbook of Basic Nursing*. 10th Edition, Wolters Kluwer Health Lippincott Williams & Wilkins, China.
- Sabuncu, N., Alpar, Ş.E., Özdilli, K., Batmaz, M., Bahçecik, N., İlhan, S.E., Özhan, F., Dursun, S. (2009). *Hemşirelik Bakımında İlke Ve Uygulamalar*. Editör: N. Sabuncu, Alter Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Seventh Edition: Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Timby, B.K. (2009). *Fundamental Nursing Skills and Concepts*. 9th ed. Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia.
- Velioglu P. (2012). *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar*. 1. Baskı, Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

- Velioğlu, P.(1994). Hemşireliğin Düşünsel Temelleri. Alaş Ofset, İstanbul.
- White, L., Duncan, G., Baumle, W. (2011). Foundations of Basic Nursing, Third Edition, Cengage Learning, Delmar.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). Fundamentals of Nursing, Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia.
- Yalım, Y. (2017). Hemşirelik Teorilerine Giriş. Hemşirelik Teorileri ve Modelleri. Editör: A. Karadağ, N. Çalışkan, Z.Ç. Baykara. Akademi Basın, İstanbul.

DİZİN

Benlik

İnsan

Kişilik

Maslow

Temel İnsan Gereksinimleri

2. Bölüm

Sağlık ve Hastalık

Prof. Dr. Zeliha Koç

GİRİŞ

Sağlık günlük yaşantımızda sıkça kullandığımız (Berman ve ark., 2016), bireyin yaşamının fiziksel durum, duygusal esenlik, sosyal ilişkiler, zihinsel fonksiyon ve spiritüel boyutuna atıfta bulunan küresel bir kavramdır. Tarihsel yönden incelendiğinde; batı kültürlerinde sağlığın “hastalığın olmaması” olarak yapılan geleneksel tanımının, oldukça sınırlı ve dar kapsamlı olması nedeniyle günümüzde kabul görmediği bildirilmektedir. Sağlık, bireyin iç ve dış dengeyi sürdürmeye çalıştığı bir süreçtir. Sağlık, iyi olma algısına göre değişen dinamik bir durumdur (DeLaune ve Ladner, 2011). Sağlık, bir bireyin vücudunun, zihninin ve duygularının her yönünü mümkün olduğunca uyumlu bir şekilde birbirleriyle ilişki kurması için geliştirdiği ve teşvik ettiği bir süreçtir. Sağlık bireyin kendisini iyi olarak nitelendirmesi durumudur. Her bireyin kendine özgü bir sağlık ve hastalık tanımlaması olmakla birlikte, bireylerin sağlık ve hastalık tanımlarını birçok faktör etkileyebilir (Berman ve ark., 2016).

Hastalık bir bireyin fiziksel ve duygusal dengeyi sürdürmek için adaptif tepkilerinin ve işlevsel yeteneklerinin bozulmasına neden olan yetersizlik durumu olarak tanımlanabilir (DeLaune ve Ladner, 2011). Tanımlar, bireyin önceki deneyimlerine, benliğine, yaşına ve sosyokültürel durumuna göre farklılık gösterebilir. Bireyin sağlığı genetik değişkenler, fizyolojik süreçler, psikolojik değişkenler, entelektüel özellikler, çevresel faktörler, sosyal ve ekonomik koşullar, yaşam biçimi, kültürel özellikler, sağlık inanç ve uygulamaları gibi birçok faktörden etkilenebilir. Zihinsel süreçler, insanların fiziksel ve sosyal çevreleriyle ilişkilerini, hayata karşı tutumlarını ve başkalarıyla etkileşimlerini belirleyebilir. İnsanların yaşamları ve dolayısıyla sağlıkları, yalnızca iklim, yiyecek, barınma, temiz hava ve içecek gibi çevresel etkilerden değil aynı zamanda aile, arkadaş, işveren ve çalışma arkadaşları başta olmak üzere etkileşimde buldukları diğer insanlardan da etkilenebilir (Berman ve ark., 2016).

KAYNAKÇA

- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing*. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Aban, S., Argon, G., Kocaman, G., Oktay, S., Uyer, G. (1996). *Hemşirelik Hizmetleri Yönetimi El Kitabı*. Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Alpar, Ş., Atalay, M., Çakırcalı, E., Çeviker, G., Dinç, L., Khorshid, L., Sabuncu, N., Uçar, H. (1997). *Hemşirelik Esasları El Kitabı*. Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ay, F.A., Ertem, Ü.T., Özcan, N.K., Güneş, B., Işık, R.B., Savran, S. (2007). *Temel Hemşirelik Kavramlar, İlkeler ve Uygulamalar*. Editör:F.A.Ay. İstanbul Medical Yayıncılık Ltd. Şti, İstanbul.
- Bahar, Z., Bayık, A. (1998). *Sağlığın Geliştirilmesi ve Sağlık Eğitimi*. LEMON. Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Biro, L. (2004). *Hemşirelik Süreci*. Etki Matbaacılık Ltd. Şti, İzmir.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing Concepts Challenges*. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Craven, R.F., Hirnle, C., Jensen, S. (2015). *Hemşirelik Esasları İnsan Sağlığı ve Fonksiyonları*. Çeviri Editörleri: N.Uysal, E. Çakırcalı. Palme Yayıncılık, Yedinci Baskıdan Çeviri, Ankara.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards & Practice*. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Eren, N. (1996). *Çağlar Boyunca Toplum Sağlık ve İnsan*. Gelişim Dizgi Yayıncılık, Ankara.
- Hayran, O., Sur, H. (1998). *Sağlık Hizmetleri El Kitabı*. Yüce Yayın ve Dağıtım, İstanbul.
- İnanç, N., Hatipoğlu, S., Yurt, V., Avcı, E., Akbayrak, N., Öztürk, E. (1994). *Hemşirelik Esasları*. Damla Matbaacılık, Ankara.
- Karadağ, A., Çalışkan, N., Baykara, Z.Ç. (2017). *Hemşirelik Teorileri ve Modelleri*. Akademi Basın, 1. Baskı, İstanbul.
- Karadeniz, G. Dedeli, Ö., Gökdere, H., Aslan, G.G., İstek, E., Ayaz, A.T., Tosun, B. (2008). *İç Hastalıkları Hemşireliğinde Teoriden Uygulamaya Temel Yaklaşımlar*. Göktuğ Basın Yayın Dağıtım, Amasya.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc., Ontario.
- Masters, K. (2015). *Nursing Theories A Framework for Professional Practice*. Second Edition, Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.
- Ogden, J. (2016). *Health Psychology (Sağlık Psikolojisi)*. Fifth Edition, Çev. Edi.: G. Dirik, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara.
- Öz, F. (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*. İmaj İç ve Dış Ticaret Anonim Şirketi, Ankara.
- Özkan, H.A. (2014). *Hemşirelikte Bilim Felsefe ve Bakımın Temelleri*. Akademi Basın, İstanbul.
- Peate, I., Wild, K., Nair, M. (2014). *Nursing Practice Knowledge and Care*. First edition, Wiley Blackwell, Oxford.
- Pektekin, Ç. (2013). *Hemşirelik Felsefesi Kuramlar Bakım Modelleri ve Politik Yaklaşımlar*. İstanbul Medikal Yayıncılık, İstanbul.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2013). *Fundamentals of Nursing*. Eight Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2017). *Fundamentals of Nursing*. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.

- Rosdahl, C.B., Kowalski, M.T. (2012). Textbook of Basic Nursing.10th Edition, Wolters Kluwer Health Lippincott Williams & Wilkins, China.
- Sabuncu, N., Alpar, Ş. E., Özdilli, K., Batmaz, M., Bahçecik, N., İlhan, S. E., Özhan, F., Dursun, S. (2009). Hemşirelik Bakımında İlke ve Uygulamalar. Alter Yayıncılık, Ankara.
- Sözen, C. (2003). Hemşirelikte Öğretim. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Taşocak, G. (2003). Hasta Eğitimi. İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Yayımevi, İstanbul.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care. Seventh Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Ulusoy, F., Görgülü, S. (2001). Hemşirelik Esasları. TDFO Ltd. Şti., Ankara.
- Velioğlu P. (2012). Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar. 1. Baskı, Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Velioğlu, P. (1994). Hemşireliğin Düşünsel Temelleri. Alaş Ofset, İstanbul.
- White, L., Duncan, G., Baumle, W. (2011). Foundations of Basic Nursing, Third Edition, Cengage Learning, Delmar.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). Fundamentals of Nursing, Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia.

DİZİN

- Hastalık
- Sağlık
- Sağlık Davranışı
- Sağlık ve Hastalık Modelleri
- Sağlık Eğitimi
- Hasta Eğitimi

3.BÖLÜM

HEMŞİRELİK

Prof. Dr. Zeliha KOÇ

GİRİŞ

Hemşirelik, insanların mümkün olduğunca kendilerine bakmayı öğrenmelerine yardımcı olan ve kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıklarında bakım sunan bilim ve sanattır. Günümüzde hemşirelik, geçmişle karşılaştırıldığında yapılandırılmamış bir hasta bakımı yönteminden bilimsel bir mesleğe dönüşmüştür. Bu doğrultuda ilkel zamanların mistik inançlarından; “ileri teknoloji ve yüksek dokunuş” çağına doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Hemşirelik, sanat ve bilimi birleştirmektedir. Hemşirelik bilimsel bilgiyi hümaniter bir şekilde kullanarak, eleştirel düşünme becerilerini bakım davranışlarıyla birleştirmektedir. Hemşirelik, bireylerin bağımsızlığını desteklemek için hassas bir denge gerektirmektedir. Hemşirelik hastalığa değil, hastanın hastalığa tepkisine odaklanmaktadır. Hemşirelik sağlığı geliştirmekte ve bireylerin daha yüksek bir sağlık düzeyine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda hemşireliğin bu yönü, ölüme yaklaşmakta olan bir bireyin rahatlığının ve saygılığının korunmasına yardımcı olmayı da içermektedir (DeLaune ve Ladner, 2011).

Hemşirelik alanındaki bilgi ve uygulamalar sürekli değişmektedir. Yeni araştırmalar ve deneyimler hemşirelerin bakım anlayışını genişlettikçe, araştırma yöntemlerinde, profesyonel uygulamalarda veya tıbbi tedavilerde değişiklikler meydana gelmektedir. Hastaların hemşirelik tanısını belirlemek, her hastaya en uygun hemşirelik bakımını sunmak ve güvenlik önlemlerini almak hemşirelerin sorumluluğundadır. Bununla birlikte hemşireler etkili liderler olabilmek için sağlık ve hastalığa verilen insan tepkileri hakkında bilgi sahibi olmalı, eleştirel ve yaratıcı düşünceli, profesyoneller arası iş birliği yapmalı, karmaşık olan ve bakım vericileri zorlayan etik ikilemlerle mücadele edebilmelidir. Diğer yandan geçmiş, günümüzü yönlendirdiği için hemşireler mesleğin tarihsel geçmişini bilmeli ve geniş bir vizyona sahip olmalıdır (Black, 2017).

KAYNAKÇA

- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). Canadian Fundamentals of Nursing. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Black, B.P. (2017). Professional Nursing Concepts Challenges. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). Fundamentals of Nursing: Standards & Practice. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Eskimez, Z. (2021). Hemşirelik Tarihi Deontoloji ve Etik: Hemşirelik Mesleğinin Tarihçesi. Akademi Basın ve Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.
- Karadağ, A., Çalışkan, N., Baykara, Z.Ç. (2017). Hemşirelik Teorileri ve Modelleri. Akademi Basın, 1. Baskı, İstanbul.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc., Ontario.
- Peate, I., Wild, K., Nair, M. (2014). Nursing Practice Knowledge and Care. First edition, Wiley Blackwell, Oxford.
- Pektekin, Ç. (2013). Hemşirelik Felsefesi:Kuramlar- Bakım Modelleri ve Politik Yaklaşımlar. İstanbul Tıp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2013). Fundamentals of Nursing. Eight Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2017). Fundamentals of Nursing. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M. (2021). Fundamentals of Nursing. Tenth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Rosdahl, C.B., Kowalski, M.T. (2012). Textbook of Basic Nursing.10th Edition, Wolters Kluwer Health Lippincott Williams & Wilkins, China.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care. Seventh Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Velioğlu, P. (1999). Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar. Alaş Ofset, İstanbul.
- Velioğlu, P. (1994). Hemşireliğin Düşünsel Temelleri. Alaş Ofset, İstanbul.
- White, L., Duncan, G., Baumle, W. (2011). Foundations of Basic Nursing, Third Edition, Cengage Learning, Delmar.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). Fundamentals of Nursing, Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia.
- Yıldırım, N. (2014). Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik Tarihi. Vehbi Koç Vakfı Yayınları, Ofset Yapımevi, 1. Baskı, İstanbul.

4. BÖLÜM

TOPLUM VE ÇEVRE

Prof. Dr. Zeliha KOÇ

GİRİŞ

Çevre, bireyin aile ve sosyal bağlarını, toplumu, sağlık sistemini ve sağlığını etkileyen aynı zamanda jeopolitik konuları içeren çok geniş bir kavramdır (Astle ve ark., 2019). Çevre belirli zamanda ve yerde bireyi çevreleyen koşulların tümü olarak açıklanabilir (Velioğlu, 2012; Ünsal, 2021). Çevre, insan ve herhangi bir canlının yaşadığı yer olarak tanımlanabilir. Çevre insanın sosyal, biyolojik ve psikolojik tüm etkinliklerini gerçekleştirdiği bir ortamdır (Kocaçal, 2020). Çevre, bireyi etkileyen ve onun üzerinde doğrudan etkiye sahip olan her şeyi ifade eder. İnsanın çevresi, canlı ve cansız birçok özellikleri kapsar. Çevre organizmanın hayatta kalması ve yaşamını sürdürmesi için gerekli olan koşulları içerir. Çevre fiziksel, biyolojik ve kültürel özelliklerden oluşur. (Velioğlu, 2012; Ünsal, 2021). Çevre aileler, arkadaşlar ve diğer önemli kişiler gibi fiziksel çevredeki tüm insanları kapsar. Bireyi etkileyen tüm iç ve dış faktörleri içerir (Berman ve ark., 2016; Kozier ve ark., 2018). İnsan, karşılıklı etkileşim halinde olan biyolojik, fiziksel ve sosyal bir çevrede yaşamını devam ettirir. İç veya dış çevredeki değişiklikler mental, duygusal ve fiziksel boyutta bireyi etkiler. Birey sahip olduğu düzenleyici mekanizmalar doğrultusunda homeostatik dengesini korur. Bireyin homeostatik dengesi yetersiz kaldığında ise sağlık problemleri ortaya çıkabilir (Velioğlu, 2012).

1. Çevre

Profesyonel hemşirelik uygulamalarının temelini oluşturan ana kavramlardan biri çevredir. Çevre, insanların içinde yaşadığı bir üst sistemdir. Çevre, küçük ve kontrollü ya da evren kadar büyük ve kontrol edilemez olabilir. Çevre, insan deneyimini derinden şekillendiren sosyal ve kültürel tutumları içerebilir. Çevre, bireylerin iyilik halini yükseltebilir veya engelleyebilir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde görülebileceği üzere bir bireyin içsel ihtiyaçları ile bu ihtiyaçların çevresel doyumunu arasında dinamik bir etki-

KAYNAKÇA

- American Nurses Association. (2015). *Nursing: Scope and Standards of Practice* (3rd ed.) Silver Spring, MD: ANA
- Aslan, K.S.Ü. (2021). *Hemşirelik Tarihi Deontoloji ve Etik: Hemşireliğin Temel Kavramları*. Akademi Basın ve Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.
- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing*. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing Concepts Challenges*. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Karadağ, A., Çalışkan, N., Baykara, Z.Ç. (2017). *Hemşirelik Teorileri ve Modelleri*. Akademi Basın, 1. Baslı, İstanbul.
- Koçacal, E. (2020). *Hemşirelik Alanında Kullanılan Kavram Beceri ve Modeller: Çevre*. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara.
- Öz, F. (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar. İmaj ç ve Dış Ticaret A.Ş.*, Ankara.
- Pektetin, Ç. (2013). *Hemşirelik Felsefesi: Kuramlar- Bakım Modelleri ve Politik Yaklaşımlar*. İstanbul Tıp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Rosdahl, C.B., Kowalski, M.T. (2012). *Textbook of Basic Nursing*.10th Edition, Wolters Kluwer Health Lippincott Williams & Wilkins, China.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Seventh Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Üysal, N., Çakırcalı, E. (2015). *Hemşirelik Esasları İnsan Sağlığı ve Fonksiyonları: Sağlık, İyilik ve Tamamlayıcı Tıp*. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Velioğlu, P. (2012). *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar*. Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

5. BÖLÜM

BAKIM

Prof. Dr. Zeliha KOÇ

GİRİŞ

Bakım, insanın varoluşundan itibaren ihtiyaç duyduğu varlığının vazgeçilmez bir parçasıdır (Baykara, 2014). Amerikan Yönetici Hemşireler Örgütü (2005)'nün de belirttiği gibi bakım ve bilgi hemşireliğin özüdür (Potter ve ark., 2013). Her birey yaşamının bir döneminde bakıma gereksinim duyabilmektedir (Baykara, 2014). Bakım eylem olarak kullanıldığında; “korumak, yardım etmek, sevgi beslemek, düşünmek, özen göstermek ve empati duymak” olarak tanımlanabilir (Kıvanç, 2016). Bakım, hemşirelik uygulamalarının merkezinde yer almakla birlikte, günümüzün yoğun sağlık bakım ortamlarında daha da önem kazanmıştır. Sağlık bakım ortamındaki artan talepler, baskılar ve zaman kısıtlamaları bakım uygulamalarına ayrılan zamanı azaltabilmektedir. Bu durum hemşirelerin ve diğer sağlık profesyonellerinin işlerinden memnun olamamalarına ve hastanın ihtiyaçlarına karşı soğuk ve kayıtsız kalmalarına neden olabilmektedir. Bununla birlikte hızlı tanı ve tedavi için teknoloji kullanımındaki artış, hemşireler ve diğer sağlık profesyonellerinde hasta ile kurulan ilişkiyi daha az önemli olarak algılama olasılığını da beraberinde getirebilmektedir. Teknolojik gelişmeler, becerikli ve şefkatli bir bakımla birlikte sunulmadığında tehlikeli hale gelebilmektedir. Bu nedenle yetkin hemşirelik uygulamalarının kalbi olan bakım uygulamalarına ve uzmanlık bilgisine değer verilmesi oldukça önemlidir (Potter ve ark., 2013). Sağlık ekibinin önemli bir üyesi olan hemşireler, bakım yoluyla sağlıklı/hasta birey ve ailesine birey merkezli bakım sunabilir (Kıvanç, 2016; Velioğlu, 2012). Bireyselleştirilmiş bakım bireye ve onun sağlık problemlerine odaklanmakla birlikte (Suhonen ve ark., 2002), hemşire-hasta etkileşimi sırasında ortaya çıkan bakım uygulamalarını içerir (Lauver ve ark., 2002). Bireyselleştirilmiş bakım genellikle hasta bireyin duyguları, düşünceleri, deneyimleri ve algılarına yönelik ola-

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, R., Şendir, M., Kaya, H., & Soysal, E. (2007). The effects of individualized nursing care on the patient satisfaction and quality of life. *İstanbul Üniversitesi Florence Nittingale Hemşirelik Dergisi*, 15(59):61-67.
- Acaroğlu, R., Şendir, M. (2012). Bireyselleştirilmiş bakımı değerlendirme skalaları. *İstanbul Üniversitesi Florence Nittingale Hemşirelik Dergisi*, 20(1):10-16.
- Acaroğlu, R., Suhonen, R., Şendir, M., & Kaya, H. (2010). Reliability and validity of Turkish version of the individualised care scale. *Journal of Clinical Nursing*, 20: 136–145.
- Amaral, A.F.S., Ferreira, P.L., & Suhonen, R. (2014). Translation and validation of the Individualized Care Scale. *International Journal of Caring Sciences*, 7(1):90-101.
- Baykara, Z.G. (2014). Hemşirelik bakımı kavramı. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1(2):92-99.
- Berg, A., Hansson, U.W., & Hallberg, I.R. (1994). Nurses' creativity, tedium and burnout during 1 year of clinical supervision and implementation of individually planned nursing care: comparisons between a ward for severely demented patients and a similar control ward. *Journal of Advanced Nursing*, 20:742-749.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Bernsten, K.J. (2006). Implementation of patient centeredness to enhance patient safety. *Journal of Nursing Care Quality*, 21(1):15-19.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing Concepts Challenges*. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Charalambous, A., Chappell, N.L., Katajisto, J., & Suhonen, R. (2012). The conceptualization and measurement of individualized care. *Geriatric Nursing*, 33(1):17-27.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards & Practice*. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Guruge, S., & Sidani, S. (2002). Effects of demographic characteristics on preoperative teaching outcomes: a metaanalysis. *Canadian Journal of Nursing Research*, 34:25-33.
- Kıvanç, M.M. (2016). Hemşirelik uygulamalarında bakım kavramı. *Aştı TA, Karadağ A. Editörler, Hemşirelik Esasları Hemşirelik Bilim ve Sanatı'nda. Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.*
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc, Ontario.
- Lake E.T., & Friese, C.R. (2006). Variations in nursing practice environments: relation to staffing and hospital characteristics. *Nursing Research*, 55(1):1-9.
- Lauver, D.R., Ward, S.E., Heidrich, S.M., Keller, M.L., Bowers, B.J., Brennan, P.F., Kirchhoff, K.T., & Wells, T.J. (2002). Patient-centered interventions. *Research in Nursing and Health*, 25(4):246-255.
- McCarthy, B. (2006). Translating person-centred care: a case study of preceptor nurses and their teaching practices in acute care areas. *Journal of Clinical Nursing*, 15:629-638.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2013). *Fundamentals of Nursing*. Eight Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Radwin, L.E., & Alster, K. (2002). Individualised nursing care: an empirically generated definition. *International Nursing Review*, 49:54-63.
- Ruggeri, M., Lasalvia, A., Bisoffi, G., Thornicroft, G., Vazques-Barquero, J.L., Becker, T., Knapp, M., Knudsen, H.C., Schenem, A., & Tansella, M. (2003). Satisfaction with mental health services among people with schizophrenia in five European sites: results from the EPSILON Study.

- Schizophrenia Bulletin, 29(2):229-245.
- Schoot, T., Proot, I., ter Meulen, R., & Witte, L. (2005). Recognition of client values as a basis for tailored care: the view of Dutch expert patients and family caregivers. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 19(2):169-176.
- Slater, P., McCormack, B., & Bunting, B. (2009). The development and pilot testing of an instrument to measure nurses' working environment: the Nursing Context Index. *Worldviews on Evidence Based Nursing*, 6:173-182.
- Suhonen, R., Valimaki, M., & Katajisto, J. (2000). Developing and testing an instrument for the measurement of individual care. *Journal of Advanced Nursing*, 32(5):1253-1263.
- Suhonen, R., Valimaki, M., & Kilpi, H.L. (2002). Individualised care' from patients', nurses' and relatives' perspective-fa review of the literature. *International Journal of Nursing Studies*, 39:645-654.
- Suhonen, R., Valimaki, M., Kilpi, H.L., & Katajisto, J. (2004). Testing the individualized care model. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 18:27-36.
- Suhonen, R., Valimaki, M., & Kilpi, H.L. (2005a). Individualized care, quality of life and satisfaction with nursing care, *Journal of Advanced Nursing*, 50(3):283-292.
- Suhonen, R., Leino-Kilpi, H., & Valimaki, M. (2005b). Development and psychometric properties of the Individualised Care Scale. *Journal of Evaluation and Clinical Practice*, 11(1):7-20.
- Suhonen, R., Valimaki, M., Katajisto, J., & Leino-Kilpi, H. (2007). Provision of individualised care improves Hospital patient outcomes: an explanatory model using LISREL. *International Journal of Nursing Studies*, 44(2):197-207.
- Suhonen, R., Berg, A., Idvall, E., Kalafati, M., Katajisto, J., Land, L., Lemonidou, C., Valimaki, M., & Leino-Kilpi, H. (2008). Individualised care from the orthopaedic and trauma patients' perspective: an international comparative survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45:1586-1597.
- Suhonen, R., Gustafsson, M.L., Katajisto, J., Valimaki, M., & Kilpi, L.H (2010a). Individualised Care Scale-Nurse version: a finnish validation study. *Journal of Evaluation in Clinical Practice* 2;16(1):145-154.
- Suhonen, R., Gustafsson, M.L., Katajisto, J., Valimaki, M., & Kilpi, L.H. (2010b). Nurses' perceptions of individualised care. *Journal of Advanced Nursing*, 66(5):1035-1046.
- Suhonen, R., Papastavrou, E., Efstathiou, G., Lemonidou, C., Kalafati, M., da Luz, M.D., et al. (2011). Nurses' perceptions of individualised care: an international comparison. *Journal of Advanced Nursing*, 67(9):1895-1907.
- Suhonen, R., Charalambous, A., Stolt, M., Katajisto, J., & Puro, M. (2012). Caregivers' work satisfaction and individualised care in care settings for older people. *Journal of Clinical Nursing*, 22,479-490.
- Tellis-Nayak, V. (2007). A person-centered workplace: the foundation for person-centered caregiving in long-term care. *Journal of the American Medical Directors Association*, 8(1):46-54.
- Veliöğlu P. (2012). Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar. 1. Baskı, Akademi Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

DİZİN

Bakım

Bakım Teorileri

Bireyselleştirilmiş Bakım

6. BÖLÜM

HÜMANİZM VE HOLİZM

Doç. Dr. Banu TERZİ

GİRİŞ

Bakım hemşireliğin en temel kavramlarından biridir. Bakımın yöneticisi hemşireler, sağlık bakımı sistemindeki önemli rolleri ile kişisel olmayan teknolojik dünya ile insan dünyası arasında bir bağlantı sağlayabilir; bununla birlikte, hümanistik yaklaşımları geliştirmek ve teşvik etmek, hemşire eğitimcileri ve yöneticileri için oldukça güçtür. Hümanizm, felsefe ve psikolojide insan deneyiminin kişisel ve öznel boyutlarını bilmenin ve değer vermenin merkezi olarak kabul edilen geniş kapsamlı bir harekettir ve aynı zamanda “Hümanist Hemşirelik Uygulaması, İnsan Bakımı ve İnsan Varoluşu” gibi birçok hemşirelik kuramında temel bir değerdir. Paterson ve Zedrad, hemşirelik eylemini oluşturmak için mevcudiyete sahip olmayı içeren varoluşsal katılımı düşünürler. Parse, bir hemşirenin hastayla gerçek varlığının duruma kişisel bir anlam kazandırdığına inanmaktadır. Watson, hemşirelerin müdahaleleri gerçekleştirmek için bir dizi davranış kullanmak yerine var olma veya “varlığını sunma” yöntemini kullandıklarını savunur. Hemşirenin varlığı, bakımın temel bir yönüdür; tüm hemşirelik müdahalelerinde temel bir kavramdır; hasta güvenliği ve hemşirelik süreci için hayati önem taşımaktadır. Hemşire varlığı aynı zamanda dinleme ve dokunma ile ilişkilendirilmiştir, ilişki kurmanın hümanist bir niteliği olarak tanımlanmıştır. (Mohammadipour ve ark., 2017).

Hümanizm sağlık bakımı hizmetlerinde önemli bir ilkedir. Ancak, dünyanın küreselleşme yönündeki hareketi bu değerın pratikte hayata geçirilmesini etkilemiştir. İçinde bulunduğumuz çağın bir özelliği, pozitivizmin ve onun teknoloji geliştirmeye verdiği önemin bir sonucu olarak hümanist konularla ilgilenilmemesidir. Teknolojinin zorbalığı, bilimsel ve teknik ilerlemeler, kişisel olmayan ve bürokratik meslekler ve sağlık örgütleri, hümanizmin pratikte hayata geçirilmesini sağlık bakımı sistemi için temel zorluklardan biri haline getirmiştir. Ancak hümanizm hemşireliğin temelidir. Birçok çalışmada, özellikle akut bakım ortamlarında, hasta ve hemşirelerin bakış açısından insan davranışının önemi vurgulanmıştır (Malinski, 2013). Diğer bazı çalışmalar, hümanist hemşire-

KAYNAKLAR

- Alligood, M.R., & Tomey, A.M. (2002) (Eds.). Introduction to nursing theory: History, terminology and analysis. *Nursing Theorists and Their Work*. 5th ed., St. Louis, Mosby, p.3-13.
- Berg, G.V., & Sarvimäki, A. (2003). A holistic-existential approach to health promotion. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 17(4), 384–391. doi:10.1046/j.0283-9318.2003.00240.x.
- Finfgeld-Connett, D. (2008). Qualitative convergence of three nursing concepts: art of nursing, presence and caring. *J Adv Nurs.*, 63(5):527e34.
- <http://www.tr.wikipedia.org/wiki/Humanism> (Erişim tarihi: 12.01.2023).
- <https://nursology.net/nurse-theories/humanistic-nursing/> (Erişim tarihi: 12.01.2023).
- <https://pmhealthnp.com/josephine-paterson-loretta-zderad-humanistic-nursing-theory/> (Erişim tarihi: 12.01.2023).
- Indra, V. (2018). A review: holistic nursing. *Int. J. Nur. Edu. and Research*, 6(4), 447-452. doi: 10.5958/2454-2660.2018.00108.4.
- Iseminger, K., Levitt, F., & Kirk, L. (2009). Healing during existential moments: the “art” of nursing presence. *Nurs Clin North Am.*, 44(4):447e5
- Joseph-Shehu, E.M. (2022) (Ed.). Influence of philosophical schools of thought on nursing. *Foundation of Professional Nursing Practice*. NOUN Press II. University Village, p.17-20.
- Khademi, M., Mohammadi, E., & Vanaki, Z. (2017). A grounded theory of humanistic nursing in acute care work environments. *Nursing Ethics*, 24(8), 908-921. doi: 10.1177/0969733016638140.
- Kim, H.S. (2005). The concept of holism. Hesook Suzie Kim, Ingrid Kollak (Eds.). *Nursing Theories Conceptual Philosophical Foundations*. Second Edition, Springer Publishing Company, New York, p.98-108.
- Kinchen, E. (2015). Development of a quantitative measure of holistic nursing care. *Journal of Holistic Nursing*, 33(3), 238-246. doi: 10.1177/0898010114563312.
- Kostovich, C.T., & Clementi, P.S. (2014). Nursing presence: putting the art of nursing back into hospital orientation. *J Nurses Prof Dev.*, 30(2):70e5
- Kowalik, G. (2016). The conception of humanism and its significance for nursing and the profession of a nurse. *Medical Studies/Studia Medyczne*, 32(4), 307-314. doi: 10.5114/ms.2016.64705.
- Kvande, M.E., Angel, S., & Nielsen, A.H. (2022). “Humanizing intensive care: A scoping review (HumanIC)”. *Nursing Ethics*, 29(2), 498-510. doi: 10.1177/09697330211050998.
- Letourneau, D., Cara, C., & Goudreau, J. (2017). Humanizing nursing care: an analysis of caring theories through the lens of humanism. *International Journal for Human Caring*, 21(1):32-40.
- Malinski, V. (2013). Models and theories focused on human existence and universal energy. Butts JB, Rich KL, (Eds.). *Philosophies and Theories for Advanced Nursing Practice*. Jones & Bartlett Learning, Ontario, Canada, p. 446e80.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. Harper, New York.
- McCamant, K.L. (2006). Humanistic nursing, interpersonal relations theory, and the empathy-altruism hypothesis. *Nursing Science Quarterly*, 19(4), 334-338. doi: 10.1177/0894318406292823.
- McMahon, M.A., & Christopher, K.A. (2011). Toward a mid-range theory of nursing presence. *Nurs Forum*, 46(2):71e82.,
- Mohammadipour, F., Atashzadeh-Shoorideh, F., Parvizy, S., & Hosseini, M. (2017). Concept development of “Nursing Presence”: Application of Schwartz-Barcott and Kim’s Hybrid Model. *Asian Nursing Research*, 11, 19-29.
- Papathanasiou, I., Sklavou, M., & Kourkouta, L. (2013). Holistic nursing care: theories and perspectives. *American Journal of Nursing Science*, 2(1), 1-5. doi: 10.11648/j.ajns.20130201.11.
- Riegel, F., Crossetti, M.G.O., Martini, J.G., & Nes, A.A.G. (2021). Florence Nightingale’s theory and

- her contributions to holistic critical thinking in nursing. *Rev Bras Enferm.*, 74(2), e20200139. doi: 10.1590/0034-7167-2020-0139.
- Risjord, M. (2010) (Ed.). Models, mechanisms, and middle-range theory. *Nursing Knowledge Science, Practice, and Philosophy*. Wiley & Blackwell, United Kingdom, p.148-152.
- Sadat-Hoseini, A.S., & Khosropanah, A.H. (2017). Comparing the concept of caring in Islamic perspective with Watson and Parse's nursing theories. *Iranian J Nursing Midwifery Res.*, 22, 83-90.
- Smith, T.D. (2001). The concept of nursing presence: state of the science. *Sch Inq Nurs Pract.*, 15(4):299e322.
- Solveig Fagermoen, M. (2005). Humanism in nursing theory: a focus on caring. Hesook Suzie Kim, Ingrid Kollak (Eds.). *Nursing Theories Conceptual Philosophical Foundations*. Second Edition, Springer Publishing Company, New York, p.157-184.
- Taghinezhad, F., Mohammadi, E., Khademi, M., & Kazemnejad, A. (2022). Humanistic care in nursing: Concept analysis using rodgers' evolutionary approach. *Iran J Nurs Midwifery Res.*, 27, 83-91.
- Thornton. L.A. (2019). Brief history and overview of holistic nursing. *Integrative Medicine*, 18(4):32-33.
- Traynor, M. (2009) Humanism and its critiques in nursing research literature. *Journal of Advanced Nursing*, 65(7), 1560-1567. doi: 10.1111/j.1365-2648.2008.04956.x
- Watson, J. (2012). *Human Caring Science: A Theory of Nursing*. Second edition, Jones & Bartlett Learning, Sudbury.
- Woodward, T.K. (2010). Jean Watson's theory of Human Caring. M. E. Parker & M. C. Smith (Eds.), *Nursing Theories & Nursing Practice*. 3rd ed., PA: F. A. Davis Company, Philadelphia p.351-369.
- World Health Organization. (2006) "Constitution of the World Health Organization" Basic Documents, 45th edn. WHO, Geneva.

DİZİN

Holistik Bakım
Holistik Hemşirelik
Holizm
Hümanistik Bakım
Hümanistik Hemşirelik
Hümanizm

7. Bölüm

Etik, Değerler ve Savunuculuk

Dr. Öğr. Üyesi Seval Ağaçdiken Alkan

GİRİŞ

Değer kavramı, bireylerin tüm davranış ve tutumlarına yön veren temel bir inançtır. Değerlerin gelişimi, bireyin sosyokültürel gelişimi ile doğrudan ilişkilidir. Bireysel değerlerin oluşumunda bireyin geliştiği ve yaşadığı çevrenin yanı sıra tüm yaşam deneyimleri etkilidir. Bireysel yaşamı yönlendirmenin yanı sıra meslekler ve meslektaşlar için profesyonel değerlerin beklendiği düzeyde gelişimi önemlidir.

İnsan doğası gereği eylemlerinin sorumluluğunu alabilen bir varlıktır. İnsanın sağlığı ve bütünlüğüne ilişkin eylemlerin sorumluluğu ise en üst düzeydedir. Hemşirelik mesleğinin tüm eylemlerinin temelinde insanın sağaltımı ve eşsizliğinin korunması yer almaktadır. Dolayısıyla hemşirelikte, eylemi gerçekleştiren ve eylemin yöneltildiği bireyin birer insan olması mevcut sorumluluğu önemli ölçüde arttırmaktadır. Dinç (2010) hemşire ve bakım verdiği birey arasındaki ilişkiyi bu sorumluluktan kaynaklı olarak asimetrik bir ilişki olarak tanımlar. Bu ilişkinin bireyin bütünlük, varoluş ve mahremiyetini kapsamaması nedeniyle ahlaki bir yönü bulunmaktadır. Ancak hemşireliğin profesyonel bir meslek olması ve ahlak kavramının değişkenliği düşünüldüğünde ise hemşirelik eylemlerine yön veren değer ve etik kavramının daha formal yapıda olduğu söylenebilir.

1. Değer Kavramı

Değer kavramı, güncel Türkçe sözlükte “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” şeklinde tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Değer kavramının felsefi tanımı ise “kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey” olarak açıklanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). İnsanın varoluşu ve sosyalleşmesi ve yaşam süreci boyunca varlığını devam ettirmesinde değer kavramı temel bir parçadır. İnsanın yaşamına yön veren temel bir parçası olarak değer kavramını, bireyin davranışlarının ahlaki standartlarını belirleyen inançlar

KAYNAKLAR

- Diñç, L. (2010). Bakım kavramı ve ahlaki boyutu. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 17(2), 74-82.
<https://sozluk.gov.tr/>
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=13830&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Deliktaş, A.G.A., Körükcü, Ö., Kabukcuoğlu, K. (2016). Hemşirelik eğitiminde uygulanabilir bir yöntem: Değer araştırma. Journal of Research in Education and Teaching, 5(4), 25-31.
- Bölükbaş, R.P., Özer Z., Yıldırım, D. (2018). Uluslararası Hemşirelik And'ının Mesleki Değerler Açısından İncelenmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(13), 3-98.
- Kong, B. H. (2008). Levinas' ethics of caring: Implications and limits in nursing. Asian nursing research, 2(4), 208-213.
- Oruç, C. (2010). Okul öncesi dönem çocuğunda ahlaki değerler eğitimi. Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama, (2), 37-60. K
- Korkmaz, A. (2013). Değerler sosyolojisi. Toplum Bilimleri Dergisi, 7(14), 51-78.
- Benner, P. (1982). From novice to expert. AJN The American Journal of Nursing, 82(3): 402-407.
- Esen, B. (2013). Yenidoğan yoğun bakım ebe ve hemşirelerinin etik ikilemleri ve mesleki profesyonellik düzeyleri ile ilişkisi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Acaroğlu, R., (2014), "Revize edilen hemşirelerin mesleki değerleri ölçeği Türkçe Formunun Güvenirlik ve Geçerliliği." Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 22(2), 8-16.
- Blazeviciene, A., Cengiz, S., Ateş, E., Güneş, K., Varzinskas, K. (2018). Values and Professional Role Perceptions of Nursing Students: Cross-sectional Survey in Turkey and Lithuania. NERP, 8(1):20-5. doi: 10.13140/RG.2.2.14821.35048.
- Elmalı, H. (2020) Hemşirelik Öğrencilerinin Profesyonel Değer Algılarının Belirlenmesi. JAREN, 6(1):125-31 doi:10.5222/jaren.2020.59272.
- Schmidt, B. J., & McArthur, E. C. (2018). Professional nursing values: A concept analysis. In Nursing forum (Vol. 53, No. 1, pp. 69-75).
- Shahriari, M., Mohammadi, E., Abbaszadeh, A., Bahrami, M., (2013), "Nursing ethical values and definitions: A literature review." Iranian journal of nursing and midwifery research, 18(1), 1-8.
- Burkhardt, A. M., Nathaniel, K. A. (2013). Çağdaş Hemşirelikte Etik: Etik İlkeler Çeviren: Alpar, 3. Baskı, Ş.E. Tıp Kitabevi, İstanbul, 52-80.
- Uyguç, N. (2003). Cinsiyet, bireysel değerler ve meslek seçimi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 93-104.
- Özcan, U. Sosyolojide Toplumsal Değer ve Norm Kavramlarına Yeniden Bir Bakış, Sosyologca, Sayı 23 (2022), s. 19-31.
- Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values. New York: The Free Press.
- Rest, J. R. (1984). Research on moral development: Implications for training counseling psychologists. The Counseling Psychologist, 12(3), 19-29.
- Bilgin, N. (2003). Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Çalışkur, A., Aslan, A. E. (2013). Rokeach Değerler Envanteri Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(29), 81-105 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/issue/50182/645970>
- Kim, H. R., & Yang, H. M. (2022). Nursing experience during COVID-19 pandemic in Korea: a qualitative analysis based on critical components of the professional practice models. BMC Nursing, 21(1), 1-8.
- Berman, A., Snyder, S. J., Kozier, B., Erb, G., Levett-Jones, T., Dwyer, T., Stanley, D. (2010). Kozier

- and Erb's fundamentals of nursing (Vol. 1). Pearson Australia.
- Roach, M. S. (2013). Caring: The human mode of being. *Caring in nursing classics: An essential resource*, 165-79.
- Chikeme, P. C., Ogonnaya, N. P., Anarado, A. N., Ihudiebube-Splendor, C. N., Madu, O., Israel, C. E. (2019). Professional values of Nigerian nursing students. *International Journal of Medical Research & Health Sciences*, 8(3), 26-35.
- Cortis, J. D., Kendrick, K. (2003). Nursing ethics, caring and culture. *Nursing Ethics*, 10(1), 77-88.
- Acaroğlu, R. (2014). Revize edilen hemşirelerin mesleki değerleri ölçeği Türkçe formunun güvenilirlik ve geçerliği. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 22(1), 8-16.
- Pearcey, P. (2010). Caring? It's the little things we are not supposed to do anymore. *International Journal of Nursing Practice*, 16(1), 51-56.
- Gastmans C. Care as a moral attribute in nursing. *Nursing Ethics* 1999; 6: 214–223.
- Benner P. (2000) The roles of embodiment, emotion and lifeworld for rationality and agency in nursing practice. *Nursing Philosophy*, 1, 5–19.
- Poorchangizi B, Farokhzadian J, Abbaszadeh A, Mirzaee M, Borhani F. The importance of professional values from clinical nurses' perspective in hospitals of a medical university in Iran. *BMC Med Ethics* [Internet]. 2017;18(1):20. Available from: <http://bmcmedethics.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12910-017-0178-9>
- Watson, J. (2003). Love and caring: Ethics of face and hand—An invitation to return to the heart and soul of nursing and our deep humanity. *Nursing administration quarterly*, 27(3), 197-202.
- Rached, C. D., Valazza, V., Amaral, G. M., & Lizarbe, P. M. (2022). Professional Values in Undergraduate Nursing Students: Comparison in Different Cultures. *Specialis Ugdymas*, 2(43), 1181-1193.
- Swanson, K. M. (1991). Empirical development of a middle range theory of caring. *Nursing research*, 40(3), 161-165.
- Dellafiore F, Rosa D, Uduampolage NS, Villa G, Albanesi B. Professional values and nursing self-efficacy in the Italian context. Correlational descriptive study. *Scand J Caring Sci*. 2022;36:142–149. <https://doi.org/10.1111/scs.12971>.
- Schmidt BJ, McArthur EC. Professional nursing values: A concept analysis. *Nurs Forum* [Internet]. 2018;53(1):69–75. Available from <http://doi.wiley.com/10.1111/nuf.12211>.
- Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychol Rev* [Internet]. 1977;84(2):191–215. Available from <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0033-295X.84.2.191>.
- Weis D, Schank MJ. Development and psychometric evaluation of the nurses professional values scale-3. *J Nurs Meas* [Internet]. 2017;25(3):400–10. Available from <http://connect.springerpub.com/lookup/doi/10.1891/1061-3749.25.3.400>.
- Watson, J., Foster, R. (2003). The Attending Nurse Caring Model: integrating theory, evidence and advanced caring-healing therapeutics for transforming professional practice.
- Slay, H. S., & Smith, D. A. (2011). Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human relations*, 64(1), 85-107.
- Caza, B. B., & Creary, S. (2016). 13. The construction of professional identity. *Perspectives on contemporary professional work: Challenges and experiences*, 259.
- Hoeve, Y. T., Jansen, G., Roodbol, P. (2014). The nursing profession: Public image, self-concept and professional identity. A discussion paper. *Journal of Advanced Nursing*, 70(2), 295-309.
- Ertuğrul B., Gürol Arslan G., Ayık C., Özden D.(2022). The effects of an ethics laboratory program on moral sensitivity and professional values in nursing students: A randomized controlled study, *Nurse Education Today*,111,105290, ISSN 0260-6917,<https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105290>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0260691722000260>).

- American Nurses' Association (ANA) (2011). Code for nurses with interpretive statement, <http://www.nursingworld.org/MainMenuCategories/EthicsStandards/CodeofEthicsforNurses/Code-of-Ethics.aspx>.
- Arda B. Tıp etiği açısından insan hakları. Editörler: Erdemir DA, Öncel Ö, Aksoy Ş. Çağdaş Tıp Etiği, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, sayfa 41-53, 2003.
- Çobanoğlu N(2009). Tıp etiğinden tıp hukukuna hasta hakları olarak aydınlatılmış onam. Sağlık Hukuku Digestası . Ankara Barosu Yayınları, Ankara.
- Karabulut, S.D. (2022). Hemşirelikte Profesyonel Değerler: İçinde Hemşirelikte Etik, Ed: Dizi Ed: Yalım, Y., Kitap Ed: Göçmen Baykara Z. Ankara Nobel Tıp Kitabevi, Ankara.
- Sert G (2004). Hasta Hakları: uluslararası bildirgeler ve tıp etiği çerçevesinde. Babil Yayınları, İstanbul.
- S.T. Fry Toward a theory of nursing ethics *Advances in Nursing Science*, 11 (1989), pp. 9-22.
- Levinas, E. (1978). *Otherwise than Being or Beyond Essence* (translated by Alphonso Lingis). Dordrecht: Kluwer Academic press.
- Morse J.M. (1990), Concepts of caring and caring as a concept *Advances in Nursing Science*, 13,1-14.
- Nortvedt P. (1998) Sensitive judgment: an inquiry into the foundations of nursing ethics *Nursing Ethics*, 5, 385-392.
- Watson J. (1988). *Nursing: Human Science and Human Care*, National League for Nursing, New York.
- Kadiroğlu, T., Tüfekçi, F. G. (2017). Hemşirelikte Bilme Becerisi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 33-37.
- Danacı, E. , Özbudak, E. Ağaçdiken, S. (2022). Hemşirelikte Bilme Yolları; Spiritüel Bilme . *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* , 15 (4) , 557-567 . DOI: 10.46483/deuhfed.961304.
- Vicdan, Ayşe Kacaroglu. The Ways of Knowing in Nursing/ Hemşirelikte Bilme Yolları. *Journal of Education and Research in Nursing*, vol. 17, no. S1, 15 Mar. 2020, pp. 110+. Gale OneFile: Health and Medicine, link.gale.com/apps/doc/A627282697/HRCA?u=anon~13016299&sid=googleScholar&xid=a265043b. Accessed 25 July 2023.
- Bektas, İ., Bektas, M., Akdeniz Kudubeş, A., & Ayar, D. Prediction of ethical decision making with professional values in senior nursing students. *Perspect Psychiatr Care*, 2022;58:2715–2722. <https://doi.org/10.1111/ppc.13112>.
- Akbaş M, Tuncer İ, Kadioğlu S. Lisans düzeyindeki hemşirelik okullarında etik eğitiminin durumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 2014;7(3):206-11.
- Levinas, E. (1991). *Ethics and the Face*. In *Totality and infinity: An essay on exteriority* (pp. 194-219). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Kulakaç Ö (2020) İnsan Bakım Kuramı ve Çoklu Bilme Yolları .Ed. H. Okumuş ve İ. BOZ. *Postmodern Hemşirelik İnsan Bakım Kuramı*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevi Yayınları, pp.43-73.
- Chinn, P.L., ve Kramer, M.K. (2011). *Nursing's fundamental patterns of knowing. Integrated Theory and Knowledge Development in Nursing*. St. Louis: Elsevier Mosby.
- Newham, R., Curzio, J., Carr, G., Terry, L. (2014). Contemporary nursing wisdom in the UK and ethical knowing: difficulties in conceptualising the ethics of nursing. *Nursing Philosophy*, 15(1), 50-56.
- Carper, B.A. (1978). Fundamental patterns of knowing in nursing. *Advances in Nursing Science*, 1, 13-24.
- Dreyfus, H. L., & Dreyfus, S. E. (2004). The ethical implications of the five-stage skill-acquisition model. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 24(3), 251-264.

8. BÖLÜM

ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Doç.Dr. Münevver SÖNMEZ

GİRİŞ

Eleştirel düşünme, sağlık hizmetlerinin karmaşıklığı ve sürekli değişen doğası, kanıta dayalı uygulamanın önemi ve hasta merkezli bakım ihtiyacının ortaya çıkması nedeniyle; eğitimde ve mesleki uygulamalarda önemi giderek artan profesyonel bir yetkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Zuriguél Pérez ve ark., 2015). Sağlık bakım ortamlarının dinamik yapısına bağlı olarak, karmaşık durumlarda kritik kararlar alabilme, sınırlı bir süre içinde problemleri belirleyebilme, sağlıklı/hasta bireylerin bakım uygulamaları ile ilgili uygun stratejiler geliştirilebilme eleştirel düşünme becerisine sahip olmayı gerektirmektedir (Chang ve ark., 2011). Bu doğrultuda sağlık profesyonellerinin eleştirel düşünme becerilerini kullanarak, bireylerin sağlık bakım gereksinimlerine uygun yanıt verebilmeleri, yaratıcı düşünceler geliştirebilmeleri ve problemlere çözüm önerileri üretebilmeleri beklenmektedir (Chang ve ark., 2011; DeLauna ve Ladner, 2011). Hemşireler eleştirel düşünce becerilerini kullanarak uygun hemşirelik girişimlerini planlayabilir ve sağlıklı/hasta bireylerin problemlerini etkin ve verimli bir şekilde çözümleyebilir (Chang ve ark., 2011).

Eleştirel düşünme klinik akıl yürütme, yargılama ve karar vermeyi kolaylaştırmak için bilginin rasyonel analizini içeren bilişsel bir süreçtir. Bu doğrultuda hemşirelik bakım ve uygulamaları eleştirel düşünmeyi gerektirmektedir (Zuriguél Pérez ve ark., 2015). Eleştirel düşünme yeteneği gelişmiş olan hemşireler, bilginin önemini bağımsız olarak ve dikkatli bir şekilde değerlendirebilir. Bununla birlikte hemşirelik süreci doğrultusunda uygun hemşirelik bakımı sunabilir (Chang ve ark., 2011). Eleştirel düşünme, hemşireliğin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, hemşirelerin sadece ayrıntılara odaklanmaları yerine büyük resmi görmelerini sağlayabilir. Bu nedenle eleştirel düşünmenin hemşirelerin hastaları değerlendirme, tanılama, bakım sunma yetkinliğinin önemli bir bileşeni olduğu söylenebilir (DeLauna ve Ladner, 2011, Potter ve ark., 2017). Bu bölümde eleştirel düşünme, eleştirel düşünmeyi geliştirme, hemşirelik ile eleştirel düşünme

KAYNAKÇA

- Alfaro-LeFevre, R. (2013). *Critical thinking, clinical reasoning, and clinical judgement: A practical approach* (5th ed.). St. Louis, MO: Elsevier.
- Astle B., Duggleb, W. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing, Sixth Edition*, Elsevier, Canada.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice. Tenth Edition*, Pearson Education, Boston.
- Chang, M. J., Chang, Y. J., Kuo, S. H., Yang, Y. H., & Chou, F. H. (2011). Relationships between critical thinking ability and nursing competence in clinical nurses. *Journal of Clinical Nursing*, 20(21-22), 3224-3232. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2010.03593.x>
- Cherly, M. (2002). The theory of critical thinking of nursing. *Nursing Education Perspectives*, 23(5), 243-247.
- Çengel, A.B. (2020). Yoğun Bakım Hemşirelerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards and Practice. Fourth Edition*, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Ferguson, L. (2018). Clinical Reasoning and Critical Thinking. In: *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice. Editor: Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Snyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., Lynnette Leeseberg Stamler, L.L. 4th Edition*, Pearson, Canada.
- Kataoka-Yahiro M, Saylor C. (1994). A critical thinking model for nursing judgment. *Journal of Nursing Education*. 1994;33(8):351-356.
- Kaya H.(2021). Hemşirelikte Eleştirel Düşünme. Ataberk Aştı, T., Karadağ A., (Editör) Hemşirelik Esasları Bilgiden Uygulamaya: Kavramlar-İlkeler- Beceriler. 2.Basım, İstanbul, Akademi Basın ve Yayıncılık.
- Krupat, E., Sprague, J. M., Wolpaw, D., Haidet, P., Hatem, D., & O'Brien, B. (2011). Thinking critically about critical thinking: ability, disposition or both? *Medical education*, 45(6), 625-635. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2010.03910.x>
- Özbudak, E., & Koç, Z. (2021). Hemşirelik uygulamalarında eleştirel düşünmenin önemi. *Sağlık ve Toplum*, 31(2), 38-48.
- Özeru Yıldırım B. (2019). Sağlık Profesyonellerinde Eleştirel Düşünme. Akça Ay, F.(Editör) Sağlık Uygulamalarında Temel Kavramlar ve Beceriler. 7. Basım, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri.
- Papp, K. K., Huang, G. C., Clabo, L. M. L., Delva, D., Fischer, M., Konopasek, L., ... & Gusic, M. (2014). Milestones of critical thinking: A developmental model for medicine and nursing. *Academic Medicine*, 89(5), 715-720. doi: 10.1097/ACM.0000000000000220
- Paphanasiou, I. V., Kleisiaris, C. F., Fradelos, E. C., Kakou, K., & Kourkouta, L. (2014). Critical thinking: the development of an essential skill for nursing students. *Acta Informatica Medica*, 22(4), 283.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M. (2017). *Fundamentals of Nursing. Section Editor: Ostendorf, W.R. Ninth Edition*, Elsevier Inc, Riverport Lane St. Louis, Missouri.
- Von Colln-Appling, C., & Giuliano, D. (2017). A concept analysis of critical thinking: a guide for nurse educators. *Nurse Education Today*, 49, 106-109. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2016.11.007>
- Wilkinson, J.M., Treas L.S., Barnett, K., Smith, M.H (2016). *Fundamentals of Nursing: Theory, Concepts, And Applications. Third Edition*, F. A. Davis Company, Philadelphia.

- Zuriguel Perez, E., Lluch Canut, M. T., Falco Pegueroles, A., Puig Llobet, M., Moreno Arroyo, C., & Roldan Merino, J. (2015). Critical thinking in nursing: Scoping review of the literature. *International Journal of Nursing Practice*, 21(6), 820-830.

DİZİN

Eleştirel Düşünme

Eleştirel Düşünme Modeli

Eleştirel Tutum

Eleştirel Düşünme Bileşenleri

9. BÖLÜM

PROBLEM ÇÖZME VE KARAR VERME

Doç.Dr. Üyesi Münevver SÖNMEZ - Dr. Öğr. Üyesi Cansu AKDAĞ TOPAL

GİRİŞ

Sağlık sisteminin karmaşıklığı, hasta bakım ortamının zorluğu ve profesyonel hemşirelik hizmetlerinin sunumu, yüksek düzey problem çözme ve karar verme becerisine sahip yetkin hemşireler gerektirmektedir (Alaseri ve ark., 2021; Johansen ve O'Brien, 2016). Problem çözme ve karar verme 21. yy becerileri arasında yer almakla birlikte tüm hemşirelik uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Bransford ve Stein, 1993; Kim ve ark., 2016). Hemşireler bakım uygulamaları sırasında etkili, hızlı ve doğru karar vermeyi gerektirecek birçok problemle karşılaşabilmektedir. Bu nedenle bireylerin sağlık problemlerini ve bakım gereksinimlerini tanımlamak, önceliklerini belirlemek, planlanan girişimleri uygulamak ve bakım sonuçlarını değerlendirmek için hemşirelerin problem çözme ve karar verme becerilerine sahip olmaları oldukça önemlidir (Kantek ve Yeşilbaş, 2019). Hemşirelerin etkili problem çözme ve karar verme becerisine sahip olmaları, hastalara güvenli ve etkili bakımın planlanmasını ve uygulanmasını; bireylerin sağlığının korunmasını, geliştirilmesini ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesini sağlar (Kantek ve Yeşilbaş, 2019; Kim ve ark., 2016). Bu bölümde hemşirelikte problem çözme ve karar vermenin önemi, problem çözme ve karar verme modelleri ile bu süreci etkileyen faktörler hakkında bilgi sunulmuştur.

1. Problem Çözme ile İlgili Kavramlar

1.1. Problem

Problem sözcüğü, Grekçe'de "Proballo" yani "öne çıkan engel" sözcüğünden türetilen "Problema" kelimesinden gelmektedir (Yıldırım ve Özkahraman, 2011). Problem, bir

KAYNAKÇA

- Ahmady, S., & Shahbazi, S. (2020). Impact of social problem-solving training on critical thinking and decision making of nursing students. *BMC Nursing*, 19(1), 1-8.
- Alaseeri R, Rajab A, Banakhar M. Do Personal Differences and Organizational Factors Influence Nurses' Decision Making? A Qualitative Study. *Nursing Reports*. 2021; 11(3):714-727. <https://doi.org/10.3390/nursrep11030067>
- Arslan S. (20180). Hemşirelik öğrencilerinin yönetsel problem çözme ve karar verme becerilerinin geliştirilmesinde senaryo temelli simülasyon yönteminin etkisi. (Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Björk, I. T., & Hamilton, G. A. (2011). Clinical decision-making of nurses working in hospital settings. *Nursing Research and Practice*, 1-8.
- Bransford, J. D., & Stein, B. S. (1993). The IDEAL problem solver. *Centers for Teaching Excellence - Book Library*. 46. <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/ct2-library/46>
- Cappelletti, A., Engel, J. K., & Prentice, D. (2014). Systematic review of clinical judgment and reasoning in nursing. *Journal of Nursing Education*, 53(8), 453-458.
- Carskadon, Thomas G, Nancy G McCarley, and Mary H McCaulley. (1987). Compendium of Research Involving the Myers-Briggs Type Indicator. Gainesville, FL.: *Center for Applications of Psychological Type*, Chen, S. L., Hsu, H. Y., Chang, C. F. & Lin, E. C. (2016). An exploration of the correlates of nurse practitioners' clinical decision-making abilities. *Journal of Clinical Nursing*, 25, 1016-1024
- Demir, Ş., & Yılmaz, A. A. (2021). Hemşire karar verme ölçeğinin türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 8(3), 407-417.
- Dougherty, L., Sque, M., & Crouch, R. (2012). Decision-making processes used by nurses during intravenous drug preparation and administration. *Journal of Advanced Nursing*, 68(6), 1302-1311.
- D'Zurilla, T. J., & Goldfried, M. R. (1971). Problem solving and behavior modification. *Journal of Abnormal Psychology*, 78(1), 107-126. <https://doi.org/10.1037/h0031360>
- D'Zurilla, T. J., & Nezu, A. M. (2010). Problem-solving therapy. *Handbook of cognitive-behavioral therapies*, 3, 197-225.
- Ebrahimi, H., Atri, S. B., Ghavipankeh, S., Farnam, A., & Gholizadeh, L. (2013). The effect of training problem-solving skills on coping skills of depressed nursing and midwifery students. *Journal of Caring Sciences*, 2(1), 1.
- Ferguson, L. (2018). Clinical Reasoning and Critical Thinking. In: *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Editor: Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Snyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., Lynnette Leeseberg Stamler, L.L. 4th Edition, Pearson, Canada.
- Harvey, D. (2011). Analytical Chemistry 2.0—an open-access digital textbook. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 399(1), 149-152. <https://nursing.lsuhsoc.edu/AcademicSuccessProgram/StrategiesProblemSolving.aspx>, Erişim tarihi: 15.11.2022.
- Johansen, M. L., & O'Brien, J. L. (2016). Decision making in nursing practice: a concept analysis. *Nursing Forum* 51(1):40-48.
- Kantek, F., & Yeşilbaş, H. (2019). The effects of gender on problem solving skills of nursing students in Turkey: a meta-analysis study Türkiye'deki hemşirelik öğrencilerinin problem çözme düzeylerine cinsiyetin etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Journal of Human Sciences*, 16(1), 134-142.
- Kim, H. R., Song, Y., Lindquist, R., & Kang, H. Y. (2016). Effects of team-based learning on problem-

- solving, knowledge and clinical performance of Korean nursing students. *Nurse education today*, 38, 115-118.
- Kim, M. S., & Sohn, S. K. (2020). Emotional intelligence, problem solving ability, self efficacy, and clinical performance among nursing students: A structural equation model. *Korean Journal of Adult Nursing*, 31(4), 380-388.
- Krulik, S., & Rudnick, J. A. (1987). Problem-solving: A handbook for teachers. Allyn and Bacon, Inc., 7 Wells Avenue, Newton, Massachusetts 02159.
- Lavelle, C., & Dowling, M. (2011). The factors which influence nurses when weaning patients from mechanical ventilation: findings from a qualitative study. *Intensive and Critical Care Nursing*, 27(5), 244-252.
- McCauley, E., Kay, T., Ito, J., & Treder, R. (1987). The Turner syndrome: cognitive deficits, affective discrimination, and behavior problems. *Child Development*, 464-473.
- Manias, E., Aitken, R., & Dunning, T. (2004). Decision-making models used by 'graduate nurses' managing patients' medications. *Journal of Advanced Nursing*, 47(3), 270-278.
- Maharmeh, M., Alasad, J., Salami, I., Saleh, Z., & Darawad, M. (2016). Clinical decision-making among critical care nurses: A qualitative study. *Health*, 8(15), 1807.
- Michael, J., Spector, L., Herring, M. C., Jonassen, D. H., Lockee, B. B., Smaldino, S. E., & Spector, J. M. (2013). Learning, Problem Solving, and Mind Tools.
- Neal, G. W., & Heppner, P. P. (1986). Problem-solving self-appraisal, awareness, and utilization of campus helping resources. *Journal of Counseling Psychology*, 33(1), 39.
- Nibbelink, C. W., & Brewer, B. B. (2018). Decision-making in nursing practice: An integrative literature review. *Journal of Clinical Nursing*, 27(5-6), 917-928.
- O'Neill, E. S., Dluhy, N. M., & Chin, E. (2005). Modeling novice clinical reasoning for a computerized decision support system. *Journal of Advanced Nursing*, 49(1), 68– 77.
- Ormrod, J. (1999). Human learning (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Özden, D., Özveren, H., & Gülnar, E. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin klinik karar verme düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 41-47.
- Pawlak, R. R. (2014). Industrial Problem Solving Simplified: An 8-Step Program. Apress.
- Perels, F., Gürtler, T., & Schmitz, B. (2005). Training of self-regulatory and problem-solving competence. *Learning and Instruction*, 15(2), 123-139.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M. (2017). Fundamentals of Nursing. Section Editor: Ostendorf, W.R. Ninth Edition, Elsevier Inc, Riverport Lane St. Louis, Missouri.
- Sucu, G., Dicle, A., & Saka, O. (2012). Hemşirelikte klinik karar verme, etkileyen etmenler ve karar verme modelleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(1), 52-60.
- Tai, C. C. C., & Li Li Ng, D. (2011). Factors influencing decisions to withdraw or continue life support and attitudes towards treatment of the critically ill: a survey of registered nurses in intensive care units. *Proceedings of Singapore Healthcare*, 20(3), 181-189.
- Tanner CA (2006). Thinking like a nurse: a research-based model of clinical judgment in nursing. *Journal of Nursing Education* 45, 204–211.
- Taylor C., Lillis p, Lynn P., Lemone P. (2015). Blended Competencies, Clinical Reasoning, and Processes of Person-Centered Care In: Fundamentals of Nursing: The Art and Science of Person-Centered Nursing Care. Wolters Kluwer, 8th Edition, China
- Taylor, C. (2000). Clinical problem-solving in nursing: insights from the literature. *Journal of Advanced Nursing*, 31(4), 842-849.
- Treffinger, D. J., Selby, E. C., & Isaksen, S. G. (2008). Understanding individual problem-solving style: A key to learning and applying creative problem solving. *Learning and Individual Differences*,

18(4), 390-401.

Yıldırım, B., & Özkahraman, Ş. (2011). Hemşirelikte Problem Çözme. *SDU Journal of Health Science Institute/SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3).

Wilkinson, JM., Treas L.S., Barnett, K., Smith, M.H (2016). *Fundamentals of Nursing: Theory, Concepts, And Applications*. Third Edition, F. A. Davis Company, Philadelphia.

Wu, M., Yang, J., Liu, L., & Ye, B. (2016). An investigation of factors influencing nurses' clinical decision-making skills. *Western Journal of Nursing Research*, 38(8), 974-991

DİZİN

Problem çözme

Problem çözme süreci

Problem çözme modelleri

Karar verme

Karar verme süreci

10. BÖLÜM

SPIRİTÜALİTE

Prof. Dr. Zeliha KOÇ

GİRİŞ

Spiritüalte kelimesi insan olmaya hayat veya öz veren bir şey anlamında kullanılabilir (Kozier ve ark., 2018). Spiritüalte, “bireyin maddi olmayan bir yaşam gücü ve daha yüksek bir güçle olan ilişkisine ilişkin her şey” olarak tanımlanabilmektedir. Spiritüalte Tanrı’yı tanıma, sevme ya da vücudun sınırlarını aşarak evrensel bir enerjiden faydalanma olarak açıklanabilmektedir (Taylor ve ark., 2011; Taylor ve ark., 2015). Son 30 yılda birçok hemşirelik yazarı spiritüaliteyi tanımlamıştır. Tanımlar arasında bazı farklılıklar olsa da hemşirelik mesleğinde spiritüalte kavramı konusunda ortak bir görüş birliği sağlanmıştır (White ve ark., 2011). Bu doğrultuda hemşirelikte spiritüalte kavramının evrensel olmasını sağlayan bir spiritüalte tanımı bulunmaktadır. Hemşirelik literatüründe spiritüalte, dinsel yapıları veya gelenekleri içerebilecek/içermeyebilecek şekilde başkaları, doğa ve / veya yüce bir varlık ile bağlantı kurarak kendini aşma, anlam ve amaç bulmaya çalışmaya ilişkin insani deneyimlerin çoğu olarak tanımlanmaktadır (Kozier ve ark., 2018). Spiritüalte birleştirici bir güç, yaşam prensibi ve varlığın özü olarak deneyimlenebilir. Spiritüalte, doğa, dünya, çevre ile bağlantılı olarak ifade edilebilir. İnsanlar spiritüaliteyi diğer insanlarla bağlantı kurarak açıklayıp, deneyimleyebilir. Spiritüalte, kendiliğinden oluşmayı şekillendirerek bireyin varlığına yansıtılır (Taylor ve ark., 2011; Taylor ve ark., 2015).

1. SPIRİTÜALİTE

Spiritüalte, bir kurum ya da mezhebe bağlı olmayan, bireyselleştirilmiş bir dizi inanç ve uygulamadır. Spiritüalte bir bireyin hayatı boyunca gelişir. Bireyin kendisiyle olan ilişkisini, başkalarıyla olan bağlantı hissini ve daha yüksek bir güçle ya da ilahi kaynakla olan ilişkisini ifade eder. Spiritüalte insanlara hayatlarındaki anlam veya amaç duygusunu belirlemede yardımcı olur. Spiritüalte bireyin ayrılmaz bir parçasıdır. Sağlık

KAYNAKLAR

- Acar, H. (2014). Manevi iyi oluş ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2):391-412.
- Astle, B.J., & Duggleby, W. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing*. Sixth Edition, Elsevier Inc., Canada.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Caldeira, S., Timmins, F., de Carvalho, E.C., & Vieira, M. (2017). Spiritual well-being and spiritual distress in cancer patients undergoing chemotherapy: utilizing the SWBQ as component of holistic nursing diagnosis. *Journal of Religion and Health*, 56(4):1489–1502.
- Cobb, M. (2012). *Belief*. Cobb M, Puchalski CM, Rumbold B., Editor. *Spirituality in Health Care*. First published. Oxford University Press, New York.
- Çınar, D., & Eti Aslan, F. (2017). Spiritüalizm ve hemşirelik: yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi. *G.O.P. Taksim E.A.H. JAREN*, 3(1):37-42.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards & Practice*. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Çiftçi, M. (2016). *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*. Ekşi H & Kaya Ç, Editör. *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*. 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Elliot, J. (2012). *Hope*. Cobb M, Puchalski CM, Rumbold B., Editor. *Spirituality in Health Care*. First published, Oxford University Press, New York.
- Frost, M.H., Johnson, M.E., Sloan, J.A., et al. (2013). Spiritual well-being in lung cancer Survivors. *Supportive in Care Cancer*, 21(7): 1939–1946.
- Koenig, H.G. (2004). Religion, spirituality, and medicine: research findings and implications for clinical practice. *Southern Medical Journal*, 97 (12): 1194-1200.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc, Ontario.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2013). *Fundamentals of Nursing*. Eight Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M., & Ostendorf, W.R. (2017). *Fundamentals of Nursing*. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Rabow, M.W., & Knish, S.J. (2015). Spiritual well-being among outpatients with cancer receiving concurrent oncologic and palliative care. *Supportive Care in Cancer*, 23(4):919–923.
- Rumbold, B. (2012). *Models of Spiritual Care*. Cobb M, Puchalski CM, Rumbold B., Editor. *Spirituality in Health Care*. First published. Oxford University Press, New York.
- Sajadi, M., Niazi, M., Khosravi, S., Yaghobi, A., Rezaei, M., & Koenig, H.G. (2018). Effect of spiritual counseling on spiritual well-being in Iranian women with cancer: A randomized clinical trial. *Complementary Therapies in Clinical Practice* 30: 79-84.
- Sulmasy D.P. (2012). *Ethical Principles for Spiritual Care*. Cobb M, Puchalski CM, Rumbold B., Editor. *Spirituality in Health Care*. First published. Oxford University Press, New York.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Seventh Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Timby, B.K. (2009). *Fundamental Nursing Skills and Concepts*. 9th ed. Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia.

- Vachon, M.L. (2008). Meaning, spirituality, and wellness in cancer survivors. *Seminars in Oncology Nursing*, 24(3):218-225.
- Uğurluoğlu, D., & Erdem, R. (2019). Travma geçiren bireylerin spiritüel iyi oluşlarının travma sonrası büyümeleri üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3):853-858.
- White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2011). *Foundations of Basing Nursing*. Third Edition, Cengage Learning, NY:Delmar.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). *Fundamentals of Nursing*. Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia.
- Nationanal Cancer Institution, 2015. https://www.cancer.gov/about-cancer/coping/day-to-day/faith-and-spirituality/spirituality-pdq#_12 (Erişim tarihi: 31/05/2021).

DİZİN

Spiritüalite
Spiritüel Sağlık
Spiritüel İyilik Hali
Spiritüel Distres
Spiritüel Bakım Modelleri

11.BÖLÜM

MERHAMET YORGUNLUĞU

Öğr. Gör. Dr. Tuğba ÇINARLI

GİRİŞ

Günümüzde merhamet yorgunluğu özellikle sağlık profesyonellerinde çalışmanın getirdiği zorluklar nedeniyle üzerinde önemle durulan bir kavram haline gelmiştir. Aşırı yüklenmiş bir sağlık sisteminin karmaşık taleplerini karşılamaya yönelik çabalar, hizmet sağlamakla yükümlü olanlar üzerinde olağanüstü stres yaratabilmekte, kritik sağlık ve hastalık zamanlarında merhametli bakım sunma sorumluluğu taşıyan hemşireleri endişe verici bir şekilde etkileyebilmekte ve bu durum bakım verememe ile sonuçlanabilmektedir (Nolte ve ark., 2017).

Hemşirelerin mükemmel birer bakım verici olmaları merhamet yorgunluğunda önemli rol oynayabilmektedir. Bu doğrultuda merhamet, empati yeteneği, yüksek düzey performans gösterme ve stresli durumlarda soğukkanlılığını koruma gibi faktörler bu durumu etkileyebilmektedir. Bu değişkenler özellikle stres yönetimi başarısız olduğunda ve profesyonel sınırlar ihmal edildiğinde tüm hemşireleri merhamet yorgunluğuna karşı savunmasız hale getirebilmektedir (Peters, 2018). Hemşireleri diğer sağlık profesyonellerinden farklı kılan ve merhamet yorgunluğuna yatkın hale getiren durum travmatize edici olaylara daha fazla tanıklık etmelerinden kaynaklanabilmektedir. Ağrı, ıstırap, travma nedeniyle akut sıkıntı yaşayan hastalarla uzun saatler boyunca doğrudan temasta bulunan ve onlarla empatik ilişki kuran hemşireler duygusal problemler yaşama riski ile karşı karşıya kalabilmektedir (Bao ve Taliaferro, 2015).

Merhamet yorgunluğu bireylerde fiziksel, duygusal ve işle ilgili problemlerle sonuçlanabilmektedir. Aynı zamanda bakımın kalitesi ve güvenliğinin yanı sıra bireyin yöneticisiyle ilişki derecesi üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Merhamet yorgunluğu, çözümlenmemiş strese maruz kalma ve kişinin kendi duygusal ihtiyaçlarını ihmal etmesiyle zamanla daha da kötüleşebilmektedir. Bu nedenle bakım sunanların merhamet yorgunluğu sıklığını ve olumsuz etkilerini azaltmak için merhamet yorgunluğu risk faktörleri, semptomları ve yönetim stratejileri hakkında bilgi sahibi olmaları

KAYNAKLAR

- Abernathy, S., & Martin, R. (2019). Reducing compassion fatigue with self-care and mindfulness. *Nursing Critical Care*, 14(5), 38-44.
- Adimando, A. (2018). Preventing and alleviating compassion fatigue through self-care: An educational workshop for nurses. *Journal of Holistic Nursing*, 36(4), 304-317.
- Al Barmawi, M.A., Subih, M., Salameh, O., Sayyah Yousef Sayyah, N., Shoqirat, N., & Abdel-Azeez Eid Abu Jebbeh, R. (2019). Coping strategies as moderating factors to compassion fatigue among critical care nurses. *Brain and behavior*, 9(4), e01264.
- and burnout in nursing: a meta-analysis. *J Nurs Manag.* 2018;26(7):810-819.
- Anderson, L.W., Gustavson C.U. (2016). The impact of a knitting intervention on compassion fatigue in oncology nurses. *Clin J Oncol Nurs*, 20(1):102-104.
- Aycock, N. ve Boyle, D. (2009). Interventions to manage compassion fatigue in oncology nursing. *Clinical Journal Of Oncology Nursing*, 13(2), 183-191.
- Bao, S., & Taliaferro, D. (2015). Compassion fatigue and psychological capital in nurses working in acute care settings. *International Journal of Human Caring*, 19(2), 35-40.
- Barleycorn, D. (2019). Awareness of secondary traumatic stress in emergency nursing. *Emergency Nurse*, 30(4).
- Bektaş, G., Genç, G., Güneç, A., & Aytaç, B. (2018, August). Sağlık çalışanlarında merhamet yorgunluğu. In 2nd International Symposium Humanities and Social Sciences (Vol. 4, No. 07).
- Berger, J., Polivka, B., Smoot, E. A., & Owens, H. (2015). Compassion fatigue in pediatric nurses. *Journal of pediatric nursing*, 30(6), e11-e17.
- Bivins, R., Tierney, S., & Seers, K. (2016). Compassionate care: not easy, not free, not only nurses. *BMJ Qual Saf* 2017;26:1023–1026. doi:10.1136/bmjqs-2017-007005
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing Concepts Challenges*. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Branch, C., & Klinkenberg, D. (2015). Compassion fatigue among pediatric healthcare providers. *The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 40(3),160-166.
- Burton, A., Burgess, C., Dean, S., Koutsopoulou, G. Z., & Hugh-Jones, S. (2016). How effective are mindfulness-based interventions for reducing stress among healthcare professionals? A systematic review and meta-analysis. *Stress and Health*, 33(1), 3-13.
- Bush, N. (2009). Compassion fatigue: Are you at risk? *Oncology Nursing Forum*, 36(1), 24
- Chambers, C., Ryder, E. Compassion and caring in nursing. CRC Press. 2009
- Cingi, C. C., & Eroğlu, E. (2019). Sağlık çalışanlarında merhamet yorgunluğu. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 41(1), 58-71.
- Circenis, K., Millere, I. (2011). Compassion Fatigue, Burnout and Contributory Factors Among Nurses in Latvia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30:2042–46.
- Coetzee, S.K., Laschinger, H.K. (2018). Toward a comprehensive theoretical model of compassion fatigue: An integrative literature review. *Nurs Health Sci*, 20(1): 4-15.
- Coetzee, S.K., & Klopper, H.C. (2010). Compassion fatigue within nursing practice: a concept analysis. *Nursing & Health Sciences*, 12, 235-243. doi:10.1111/j.1442-2018.2010.00526.x
- Cummings, J., & Bennett, V. (2012). Compassion in practice: Nursing, midwifery and care staff: Our vision and strategy. *NHS Commissioning Board. Department of Health*,5-26
- Dall’Ora, C., Ball, J., Reinius, M., & Griffiths, P. (2020). Burnout in nursing: a theoretical review. *Human resources for health*, 18(1), 1-17.
- Dikmen, Y., Aydın, Y. (2016). Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu: Ne? Nasıl? Ne Yapmalı? *J Hum Rhythm*, 2(1): 13-21.

- Dorociak, K. E. (2015). Development of the personal and professional self-care scale (Doctoral dissertation, Loyola University Chicago).
- Duarte, J., & Pinto-Gouveia, J. (2016). Effectiveness of a mindfulness-based intervention on oncology nurses' burnout and compassion fatigue symptoms: A non-randomized study. *International journal of nursing studies*, 64, 98-107.
- Durkin, M., Gurbutt, R., & Carson, J. (2018). Qualities, teaching, and measurement of compassion in nursing: A systematic review. *Nurse education today*, 63, 50-58.
- Dutton, M.A. and Rubinstein, F.L. (1995) Working with People with PTSD: Research Implications. In: Figley, C.R., Ed., *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*, Brunner/Mazel, New York, 82-100.
- Figley, C.R. (1995). *Compassion Fatigue as Secondary Traumatic Stress Disorder: An Overview*. Figley C.R. (Ed). *Compassion Fatigue Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*. Brunner-Routledge, 1995.
- Figley C.R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *J Clin Psychol*: 58(11): 1433-41.
- Finkelman, A. (2019). *Professional Nursing Concepts: Competencies for Quality Leadership: Competencies for Quality Leadership*. Jones & Bartlett Learning. Fourth Edition.
- Freudenberger, H.J. (1974). Staff burn-out. *Journal of social issues*, 30(1), 159-165.
- Gök GA. (2015). Merhamet etmenin dayanılmaz ağırlığı: hemşirelerde merhamet yorgunluğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2): 299-313.
- Haik, J., Stav Brown, A., Visentin, D., Sokolov, A., Zilinsky, I., & Kornhaber, R. (2017). Burnout and compassion fatigue: Prevalence and associations among Israeli burn clinicians. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 13, 1533–1540. <https://doi.org/10.2147/NDT.S133181>
- Harris, C., Griffin M. T. Q. (2015). Nursing on Empty: Compassion Fatigue Signs, Symptoms, and System Interventions. *Journal of Christian Nursing*, 32(2): 80-87.
- Hegel, J., Halkett, G. K., Schofield, P., Rees, C. S., Heritage, B., Suleman, S., ... & Breen, L. J. (2021). The relationship between present-centered awareness and attention, burnout, and compassion fatigue in oncology health professionals. *Mindfulness*, 12(5), 1224-1233.
- Hesselgrave, J. (2014). Coping with compassion fatigue in pediatric oncology nursing. *Oncol Times*.36(15):2-3.
- Hevezi, J.A. (2016). Evaluation of a meditation intervention to reduce the effects of stressors associated with compassion fatigue among nurses. *J Holist Nurs*. 34(4):343-350.
- Hiçdurmaz, D., İnci, F.A. (2015). Eşduyumu yorgunluğu: tanımı, nedenleri ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 7(3): 295-303.
- Hooper, V.D. (2017). Working toward a healthier you: Recognizing compassion fatigue. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 32(3), 165-166.
- Houck, D. (2014). Helping nurses cope with grief and compassion fatigue: An educational intervention. *Clinical Journal of Oncology Nursing* . 18(4), 454-458.
- Jenkins, B., & Warren, N.A. (2012). Concept analysis: Compassion fatigue and effects upon critical care nurses. *Critical Care Nursing Quarterly*, 35, 388-395. doi:10.1097/CNQ.0b013e318268fe09
- Joinson, C. (1992). Coping with compassion fatigue. *Nursing*, 22(4), 116-118.
- Kırçı, T., & Kızıler, E. (2021). Buzdağının Görünmeyen Yüzü: Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 11-21.
- Konal, E., & Ardahan, M. (2018). Merhamet yorgunluğu ve hemşirelik. *Sağlık ve toplum*, 28(1), 11-16.
- Lachman, V.D. (2016). Compassion fatigue as a threat to ethical practice: Identification, personal and workplace prevention/management strategies. *Medsurg Nursing*, 25(4), 275.
- Lama, D. (2013). Introduction: The Good, The Bad, And The Ugly. In: Ed. Todaro-Franceschi, V.

Compassion Fatigue And Burnout In Nursing.

- Li, J., Wang, Q., Guan, C., Luo, L., & Hu, X. (2022). Compassion fatigue and compassion satisfaction among Chinese palliative care nurses: A province-wide cross-sectional survey. *Journal of Nursing Management*, 1–14.
- Lombardo, B., & Eyre, C. (2011). Compassion fatigue: A nurse's primer. *Online Journal of Issues Nursing*, 16(1), 3. doi:10.3912/OJIN.Vol16No01Man03
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annu Rev Psychol*, 52(1):397–422
- Maslach, C.A. Multidimensional theory of burnout. In: Cooper CL, editor. *Theories of Organizational Stress* Oxford University Press Inc.; 1999.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2(2), 99-113.
- Mathieu, F. Compassion Fatigue. In CR Figley (Ed.) *Encyclopedia of Trauma*. Sage Publications. 2012.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Burnout. In *Stress: Concepts, cognition, emotion, and behavior* (pp. 351-357). Academic Press.
- Mc Holm, F. (2006). Rx for compassion fatigue. *J ChristNurs*, 23(4): 12-19.
- Meadors, P., & Lamson, A. (2008). Compassion fatigue and secondary traumatization: Provider self care on intensive care units for children. *Journal of Pediatric Health Care*, 22, 24-34. doi:10.1016/j.pedhc.2007.01.006
- Melvin, C.S. (2015). Historical review in understanding burnout, professional compassion fatigue, and secondary traumatic stress disorder from a hospice and palliative nursing perspective. *Journal of Hospice and Palliative Nursing*, 17:66–72
- Mooney, C., Fetter, K., Gross, B. W., Rinehart, C., Lynch, C., & Rogers, F. B. (2017). A preliminary analysis of compassion satisfaction and compassion fatigue with considerations for nursing unit specialization and demographic factors. *Journal of Trauma Nursing|JTN*, 24(3), 158-163.
- Nolte, A.G., Downing, C., Temane, A., & Hastings-Tolsma, M. (2017). Compassion fatigue in nurses: A metasynthesis. *Journal of clinical nursing*, 26(23-24), 4364-4378.
- Olson, L.L., & Stokes, F. (2016). The ANA code of ethics for nurses with interpretive statements: Resource for nursing regulation. *Journal of Nursing Regulation*, 7(2), 9-20.
- Papadopoulos, I., & Ali, S. (2016). Measuring compassion in nurses and other healthcare professionals: An integrative review. *Nurse education in practice*, 16(1), 133-139.
- Pehlivan, T., Güner, P. (2018). Merhamet Yorgunluğu: Bilinenler, Bilinmeyenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 9(2): 129-134.
- Pehlivan, T., & Güner, P. (2020). Compassionate care: Benefits, barriers and recommendations. *Journal of Psychiatric Nursing*, 11(2), 148-153.
- Pérez-García, E., Ortega-Galán, Á. M., Ibáñez-Masero, O., Ramos-Pichardo, J. D., Fernández-Leyva, A., & Ruiz-Fernández, M. D. (2021). Qualitative study on the causes and consequences of compassion fatigue from the perspective of nurses. *International journal of mental health nursing*, 30(2), 469-478.
- Peters, E. (2018). Compassion fatigue in nursing: A concept analysis. *In Nursing forum* 53(4), 466-480).
- Pines, A., Maslach, C. Characteristics of Staff Burnout in Mental Health Settings. *Psychiatric Services, American Psychiatric Association Publishing*, 1978; 29(4): 233-237.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2017). *Fundamentals of Nursing*. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Ratrout, H.F., & Hamdan-Mansour, A.M. (2017). Factors associated with secondary traumatic stress among emergency nurses: An integrative review. *Open Journal of Nursing*, 7(11), 1209-1226.
- Robinson, L.K., Sterling, L., Jackson, J., Gentry, E., Araujo, F., LaFond, C., ... & Lee, R. (2022).

- A Secondary Traumatic Stress Reduction Program in Emergency Room Nurses. SAGE open nursing, 8. doi: 10.1177/23779608221094530
- Ruiz-Fernández, M.D., Ramos-Pichardo, J.D., Ibáñez-Masero, O., Cabrera-Troya, J., Carmona-Rega, M.I., & Ortega-Galán, A'.M. (2020). Compassion fatigue, burnout, compassion satisfaction and perceived stress in healthcare professionals during the COVID-19 health crisis in Spain. *Journal of Clinical Nursing*, 29(21–22), 4321–4330. <https://doi.org/10.1111/jocn.15469>
- Sheppard, K. (2016). Compassion fatigue: Are you at risk. *American Nurse Today*, 11(1), 53-55.
- Showalter, S.E. (2010). Compassion fatigue: What is it? Why does it matter? Recognizing the symptoms, acknowledging the impact, developing the tools to prevent compassion fatigue, and strengthen the professional already suffering from the effects. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*, 27(4): 239-242.
- Sinclair, S., Raffin-Bouchal, S., Venturato, L., Mijovic-Kondejewski, J., & Smith-MacDonald, L. (2017). Compassion fatigue: A meta-narrative review of the healthcare literature. *International Journal of Nursing Studies*, 69, 9–24. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.01.003>
- Stamm B. H. (1999). *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, and educators* (2nd ed.). Baltimore, MD: Sidran Press.
- Stamm, B.H. (2005). The ProQOL Manual. ABD, *Sidran Press*. 16(6): 4-24.
- Stamm, B.H. Measuring compassion fatigue in psychotherapists. In: CR Figley (Ed.). *Treating Compassion Fatigue*. NY: Brunner/Rutledge. 2002; 105-119.
- Stamm, B.H. The Concise ProQOL Manual, 2nd Ed. Pocatello, ID: ProQOL.org. 2010.
- Straughair, C. (2019). Cultivating compassion in nursing: a grounded theory study to explore the perceptions of individuals who have experienced nursing care as patients. *Nurse education in practice*, 35, 98-103.
- Tierney, S., Bivins, R., & Seers, K. (2019). Compassion in nursing: Solution or stereotype?. *Nursing Inquiry*, 26(1), e12271
- Uslu, Y., Korkmaz, F.D. Hemşirenin Hissi Tarafı: Şefkat Yorgunluğu. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(1), 123-133.
- Weidlich, C.P., & Ugarriza, D.N. (2015). A pilot study examining the impact of care provider support program on resiliency, coping, and compassion fatigue in military health care providers. *Military medicine*, 180(3), 290-295.
- Wentzel, D., & Brysiewicz, P. (2014). The consequence of caring to much: Compassion fatigue and the trauma nurse. *Journal of Emergency Nursing*, 40(1), 95-97.
- Xie, W., Chen, L., Feng, F., Okoli, C.T., Tang, P., Zeng, L., ... & Wang, J. (2021). The prevalence of compassion satisfaction and compassion fatigue among nurses: A systematic review and meta-analysis. *International journal of nursing studies*, 120, 103973.
- Yoder, E.A. (2010). Compassion fatigue in nurses. *Appl Nurs Res*, 23(4): 191-197.
- Zhang, Y.Y., Han, W.L., Qin, W., Yin, H. X., Zhang, C.F., Kong, C., & Wang, Y.L. (2018). Extent of compassion satisfaction, compassion fatigue and burnout in nursing: A meta-analysis. *Journal of nursing management*, 26(7), 810-819.

DİZİN

Bakım
Bakımın Bedeli
Hemşirelik Bakımı
Empati
Farkındalık
Merhamet
Merhamet Rahatsızlığı

12. BÖLÜM

YAŞAM DÖNGÜSÜ

Arş. Gör. Dr. Tuğba KAVALLALI ERDOĞAN

GİRİŞ

İnsan, yaşamı boyunca büyüyen ve gelişimini sürdüren bir varlıktır. Hemşireler, birey ve ailesine yaşamın tüm dönemlerinde bakım sunmaktadır. Hemşirenin bakım verdiği bireyin gelişim süreci içinde verdiği tepkilerin nedenini kavraması ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesi bakımın kalitesini artıran önemli bir unsurdur. Büyüme ve gelişmenin farklı teorik bakış açılarıyla ele alınması, bireyin ihtiyacının doğru bir şekilde analiz edilmesini ve gelişimsel ihtiyaçlar konusunda doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Verilerin sistematik olarak analiz edilebilmesi, hemşirelik tanılarının doğru tanımlanabilmesi, bireyselleştirilmiş hemşirelik bakımının planlanması ve sunulabilmesi için büyüme ve gelişme süreçlerinin bilinmesi son derece önemlidir. Büyüme ve gelişme süreçleriyle ilgili kuramsal ve kavramsal bilgi alt yapısı sağlığın sürdürülmesi ve geliştirilmesi açısından hemşireye kapsamlı bir çerçeve sağlar. Bu doğrultuda bu bölümde büyüme ve gelişme ile ilgili temel kavramlar, insan gelişiminin boyutlarının teorik açıdan incelenmesi ve yaşam döngüsü içerisinde büyüme ve gelişme aşamaları ele alınacaktır.

1. Büyüme ve Gelişme ile İlgili Temel Kavramlar

Büyüme ve gelişme kavramları, sıklıkla birbirinin yerine kullanılan farklı ve ilişkili kavramlardır. *Büyüme*, hücre yapısı ve işleyişindeki değişikliklerle karakterize olan vücut büyüklüğündeki artışı ifade etmektedir. Bir başka ifade ile büyüme, bireyin fiziksel ölçümlerdeki artışının nicel veya ölçülebilir yönüdür. Büyüme göstergeleri arasında boy, ağırlık, kemik yoğunluğu ve diş yapısı bulunmaktadır (Berman ve ark., 2016; White ve ark., 2011).

Büyüme hızı; doğum öncesi, yenidoğan, bebeklik ve ergenlik dönemlerinde hızlı, çocukluk döneminde yavaş olmakta iken, yetişkinlik döneminde ise büyüme durmaktadır. Büyüme, yaşam döngüsü boyunca sürekli devam eden bir süreç değildir. Buna

KAYNAKÇA

- Anık, Y. & Ege, E. (2019). Adölesan Sağlığı ve Hemşirelik Yaklaşımları: Erken Evlilikler ve Adölesan Gebeliklerde Hemşirelik Yaklaşımı. Edi.: Çelebioğlu A. Türkiye Klinikleri, 1. Baskı, Ankara.
- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). Canadian Fundamentals of Nursing. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Aydın, D. (2013). Adölesan gebelik ve adölesan annelik. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 16(4), 250-254.
- Balter, A. S., Van Rhijn, T. & Davies, A. (2016). The development of sexuality in childhood in early learning settings: An exploration of Ontario Early Childhood Educators' perceptions. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 25(1), 30-40. doi:10.3138/cjhs.251-A3
- Bebiş, H., Akpunar, D., Özdemir, S., & Kılıç, S. (2015). Bir ortaöğretim okulundaki adölesanların sağlığı geliştirme davranışlarının incelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 57(2), 129-135.
- Bekmezci, E., & Meram, H. E. (2020). Adölesan cinselliği: Uluslararası ve ulusal durum. *Androloji Bülteni*, 22(4), 244-248.
- Bekmezci, H., & Özkan, H. (2015). Oyun ve oyuncağın çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(2), 81-87. doi: 10.5222/buchd.2015.081
- Berman, A., Synder, S.J., & Frandsen, G. (2016). *Kozier & Erb's Fundamentals of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education Inc., United States.
- Biçer, S., & Demir, G. (2018). Yaşlı bireylerde düşme ve kazalar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 11(2), 37-40.
- Bilik, Ö., Damar, H. T., & Karayurt Ö. (2017). Fall behaviors and risk factors among elderly patients with hip fractures. *Acta Paulista de Enfermagem*, 30(4), 420-427. doi: 10.1590/1982-0194201700062
- Bowden, V., & Greenberg CS., (2010). *Children and Their Families The Continuum of Care*. Second Edition.
- Boyraz, G., Yıldız, D., & Fidancı, B. E. (2018). Tuvalet eğitimi ile ilgili güncel yaklaşımlar ve hemşirelik uygulamaları. *Güncel Pediatri*, 16(2), 247-260.
- Çakaloz B, Akay AP, Böber E. (2005). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ve eşlik eden karşı olma karşı gelme bozukluğu olan prepubertal erkek çocuklarda plazma kortizol düzeylerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 15:158-164.
- Çalışandemir, F., Bencik, S. ve Artan, İ. (2008). Çocukların Cinsel Eğitimi: Geçmişten Günümüze Bir Bakış. *Eğitim ve Bilim*, 33(150), 14-27.
- Çam, M. O., & Topcu, E. M. Çocukluk dönemi dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ve ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 35(3), 147-154.
- Çoban, G. İ., & Türer, S. (2014). Ahlâki gelişim ve hemşirelik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 948-958.
- Çunkuş, N., & Taşdemir Yiğitoğlu, G. (2018). Peplau'nun kişiler arası ilişkiler kuramı'na göre dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan hastaya hemşirelik bakımı. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 10(4), 370-380. doi:10.5336/nurses.2018-61786.
- Demirdal, T. (2013). Yaşlılarda Güncel Sağlık Sorunları ve Bakımı: Yaşlılarda Akılcı İlaç Kullanımı. Edi: Altındiş, M. 1. Baskı, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Deniz, Ç., & Görak, G. (2016). Çocuklarda tuvalet eğitimi ve kullanılan yöntemler. *Journal of Academic Research Nursing*, 4(1), 59-64. doi: 10.5222/jaren.2018.059.
- Dikmen A. & Doğu, Ö. (2021). Adölesanlarda Hijyen Eğitimi: Adölesanlarda Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık. Edi.: Çınar N., Cabar D. (2021). Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Doğan, N. (2019). Göz ardı edilen bir durum: yaşlı istismarı ve etkileyen faktörler. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 28(4), 306-313. doi: 10.17827/akt.474892.

- Erbay Özdede E. (2021). Adölesan Sağlığı Koruma ve Geliştirme: Adölesanlarda Tütün Bağımlılığı. Edi.: Çınar N., Cabar D. Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Erden, Ş., & Boz, H. (2018). Elder abuse and neglect in Turkey. *Journal of Ankara University Faculty of Medicine*, 71(3), 100. doi: 10.4274/atfm.08208
- Erdoğan, A., & Çetinkaya, F. (2019). Kayseri il merkezinde doğum yapan kadınların doğum öncesi bakım alma durumu ve etkileyen faktörler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3), 135-141. doi: 10.17517/ksutfd.583184.
- Evinç ŞG, Özdemir D. (2015). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunda risk ve sonuçları açısından çocuk istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7:166-177. doi: 10.5455/cap.20140724030523.
- Feldman, R., (2018). Development Across the Life Span. Eight Edition. Pearson Education Limited.
- Geçkil, E. (2017). Çocuklarda fiziksel istismar ve hemşirelik yaklaşımı. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 129-139.
- Genç, A., Gönül, Y., Karabacak, H., Çoban NF., & Üçok, K., (2013). Yaşlılarda Güncel Sağlık Sorunları ve Bakımı: Yaşlanmanın Fizyolojisi ve Anatomisi. Edi: Altındış, M., 1. Baskı, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Göl, İ., & Temel, A.B. (2013). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin çocuklarda dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunu tanıma yeterlilikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(4), 207-213.
- Güner, C. K., Yavuz, H. Ö. ve Dörtbudak, Z. (2016). Çocuk istismarı-ihmal vakalarıyla karşılaşan hemşirelerin görüş ve uygulamaları. *Sağlık Akademisi Kastamonu*, 1(1), 39-55. doi:10.25279/sak.204994.
- Hockenberry, M., & Wilson, D. (2013). Wong's Essentials of Pediatric Nursing. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Hür G, & Çınar N. (2021). Adölesan Sağlığı Koruma ve Geliştirme: Adölesanlarda Alkol-Madde Bağımlılığı. Edi.: Çınar N., Cabar D. (2021). Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- İnce O.T., Kondolot, M., & Yalçın, S.S. (2011). Büyümenin izlenmesi ve büyüme duraklaması. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(3), 181-192.
- Kansu Çelik, H., Özel, Ş. & Üstün, Y.E. (2018). Adölesanlarda cinsel sağlık ve üreme sağlığı. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 15(4), 184-188.
- Karabulutlu, Ö., & Akdemir, G. 15-49 yaş grubundaki kadınların doğum öncesi bakım alma sıklığı ve etkileyen faktörleri belirleme, verilen hizmetin uygunluğunu değerlendirme. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(4), 520-530. doi: 10.17049/ataunihem.767194.
- Karahan, F. Ş., & Hamarta, E. (2019). Geriatrik olgularda kronik hastalıkların ve polifarmasinin ölüm kaygısı ve anksiyete üzerine etkisi. *Ege Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(1), 8-13.
- Karakartal, D. (2020). Cinsel istismarın önlenmesinde cinsel eğitimin önemi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 145-156.
- Kaya, H., Turan, N., Çulha, Y., & Aydın, G. A. (2018). Yaşlı bireylerde ilaç yönetiminde hemşirenin rolü. *Journal of Academic Research Nursing* (2), 120-126. doi: 10.5222/jaren.2018.120.
- Kıssal, A., & Kartal, B. (2019). Bir üniversite hastanesinde doğum yapan kadınların doğum öncesi bakım içeriğinin değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1): 35-41. doi: 10.30934/kusbed.481681
- Krug EG, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, & Lozano R. (2002). World Report On Violence And Health. Chapter 3. Child Abuse And Neglect By Parents And Other Caregivers. WHO Geneve.
- Kubat Bakır, G., & Akın, S. (2019). Yaşlılıkta kronik hastalıkların yönetimi ile ilişkili faktörler. *Sağlık ve Toplum*, 29(2), 17-25.
- Kyle, T., Carman, S. (2013). Essentials of Pediatric Nursing. 2nd Edition. Wolters Kluwer Health.
- Lalani N. (2020). Meanings and interpretations of spirituality in nursing and health.

- Religions*.11(9):428-438. doi:10.3390/rel11090428.
- Lalani N., & Chen A, (2021). Spirituality in nursing and health a historical context, challenges and way forward. *Holistic Nursing Practice*, 35(4): 206-210.doi: 10.1097/HNP.0000000000000454.
- Mete S, 2021, Hemşireliğin Temel Kavramları Edi: Atabek Aştı T, & Karadağ A. Hemşirelik Esasları Bilgiden Uygulamaya: Kavramlar-İlkeler-Beceriler, 2021.
- Nicki, L., Poots, N.L., Mandleco, B.L., (2012). *Pediatric Nursing Caring for Children and Their Families*. Third Edition. Delmar.
- Ocakçı, A. (2001). Dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu ve hemşirelik bakımı, *Hemşirelik Forumu*, 4 (4-5), 57-61.
- Özkan, F., & Zincir, H. (2019). Pediatrik dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunda (DEHB) kavram haritası ile bakım örneği. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 28(1), 43-46.
- Pargament KI, Ano GG, & Wacholtz AB. (2005). The religious dimension of coping: Advances in theory, research and practice. In: Paloutzian RF, Park CL, eds. *Handbook of Psychology of Religion and Spirituality*. New York: The Guilford Press.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M. (2021). *Fundamentals of Nursing*. Tenth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Rowland, A. S., Lesesne, A. C., & Abramowitz, J. (2002). The epidemiology of attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD): a public health view. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*. 8: 162-170. doi: 10.1002/mrdd.10036.
- Saygılı, S. (2013). Yaşlılarda Güncel Sağlık Sorunları ve Bakımı: Yaşlılarda Psikiyatrik Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Korunma. Edi: Altındış, M. 1. Baskı, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Senemoğlu, N. (2012). Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulama, 21. Baskı. Pegem Akademi, Ankara
- Sümen, A., & Öncel, S. (2017). Türkiye’de lise öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını etkileyen faktörler: sistematik derleme. *European Journal of Therapeutics*, 23, 74-82. doi: 10.5152/EurJTher.2017.04044.
- Şahin, S, Akalın A. (2021). Adölesan Sağlığı Koruma ve Geliştirme: Adölesanlarda Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık. Edi.: Çınar N., Cabar D. (2021). Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Taş, F., Gülpak, M., Oktay, A. A., & Demir, N. (2019). Kadın doğum ve çocuk hastanesinde doğum yapan kadınların doğum öncesi bakım alma durumları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(1), 24-30.doi: 10.17517/ksutfd.487188.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2018). *Bebek, Çocuk, Ergen İzlem Protokolleri*, Ankara.
- TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2014). *Doğum Öncesi Bakım Yönetim Rehberi*, Ankara.
- TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Toplum Sağlığı Hizmetleri ve Eğitim Daire Başkanlığı (2015). *Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayene ve Tarama Testleri*, Ankara.
- TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Kurumu (2013). *Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuklara Yönelik Beslenme Önerileri ve Menü Programları*, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2022). Erişim Yeri: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022).
- Törtüner EK & Büyükgöncenç L (2017). *Çocuk Sağlığı Temel Hemşirelik Yaklaşımları*, Ankara Nobel Tıp Kitabevler Ankara.
- Türk Ceza Kanunu (2004). Erişim Yeri: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>. , (Erişim tarihi:22.04.2022).

- White, L., Duncan, G., Baumle, W. (2011). Foundations of Basic Nursing, Third Edition, Cengage Learning, Delmar.
- WHO, 2020 <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> . (Erişim Tarihi: 06.06.2022).
- Yalınzoğlu Çaka, S., Çınar, N., & Altınkaynak, S. (2018). Adolesanda yeme bozuklukları. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 203-209.
- Yayan, E.H., & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(1), 226-233.
- Yiğit, R. (2009). Çocukluk Dönemlerinde Büyüme ve Gelişme, Sistem Ofset Basın Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, Ankara.

DİZİN

- Ahlaki Boyut
Bilişsel Boyut
Büyüme
Fizyolojik Boyut
Gelişme
Manevi Boyut
Mizaç
Psikososyal Boyut

13. BÖLÜM

BENLİK KAVRAMI

Öğr. Gör. Dr. Esra DANACI

GİRİŞ

Sağlıklı/hasta bireyin optimal sağlık düzeyine ulaşabilmesi, sağlığını sürdürabilmesi, hastalık durumu sonrası sağlığını tekrar kazanabilmesi için hemşirelerin bireyi anlaması ve tanınması oldukça önemlidir. Her birey, sahip olduğu genetik yapı, yaşam deneyimi, çevresel etkileşim, kişiliği, karakteri, davranışları, duyguları, değerleri, yetenekleri ve alışkanlıkları doğrultusunda diğer insanlardan farklı ve benzersiz bir benlik kavramına sahiptir (Kozier ve ark., 2018). Benlik kavramı bireyin kendisi ile ilgili düşünce ve inançlarıdır. Hemşireler farklı ihtiyaçlara, yaşam olaylarına, geçmiş deneyimlere sahip hastalar için bütüncül hemşirelik bakımı planlarken, hastayı yegane bir birey olarak değerlendirmelidir. Bu nedenle insan davranışlarının daha iyi anlaşılabilmesi için benlik kavramının açıklanması oldukça önemlidir (Kozier ve ark., 2018; Taylor ve ark., 2015). Bu bölümde benlik kavramı, benlik kavramının bileşenleri, benlik kavramının gelişimi, benlik kavramını etkileyen faktörler ve bireyin benlik kavramının desteklenmesinde hemşirenin rolü konuları ele alınmaktadır.

1. Benlik Kavramı

Benlik kavramı, bireyin kendisi ile ilgili sahip olduğu bilinçli ya da bilinçsiz düşünce, duygu, tutum ve algılarını içeren öznel değerlendirmelerine yönelik zihinsel imajdır (Aistle ve ark., 2019; Berman ve ark., 2016). Benlik, bireyin içsel deneyimlerinden, diğer insanlar ile olan ilişkilerinden ve dış dünya ile etkileşiminden oluşmaktadır (Stuart, 2013). Benlik kavramına yönelik ilk çalışmalar William James tarafından yapılmıştır.

William James "The principles of psychology" kitabında "bilen ben" (I) ve "bilinen ben" (me) kavramlarından söz etmiştir (Arnold ve Boggs, 2016; Marsh ve ark., 2012).

KAYNAKLAR

- Abdel-Khalek, A. M. (2016). Introduction to the psychology of self-esteem. Self-esteem: Perspectives, influences, and improvement strategies, 1-23.
- American Nurses Association (ANA). (2015). Nursing: Scope and standards of practice (3rd ed.). Silver Spring, MD: Author.
- Arnold, E.C., & Boggs, K.U. (2016). Interpersonal Relationships: Professional Communication Skills For Nurses, Seventh edition. Elsevier
- Arslan, S., & Üngüren, E. (2017). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin örgütsel yabancılaşmaya etkisi: Alanya Belediyesi'nde bir araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(4), 43-84.
- Arthur, D. (1995). Measurement of the professional self-concept of nurses: developing a measurement instrument. *Nurse Education Today*, 15(5), 328-335. doi: 10.1016/S0260-6917(95)80004-2
- Astle, J.B., Duggleby, W., Potter, A.P., Perry, A.G., Stockert, A.P., Hall, A.M. (2019). Canadian Fundamentals of Nursing. 6th ed. Elsevier, Canada.
- Ançel, G. (2016). Hemşirelik Esasları Hemşirelik Bilimi ve Sanatı: Benlik Kavramı Edi.: Aştı, T.A., & Karadağ, A. Akademi Basım ve Yayıncılık, İstanbul.
- Atak, H. (2011). Identity Development and Identity Formation: A Theoretical Assessment. *Current Approaches in Psychiatry*, 3(1):163-213.
- Benner, P. (2004). Using the Dreyfus model of skill acquisition to describe and interpret skill acquisition and clinical judgment in nursing practice and education. *Bulletin of science, technology & society*, 24(3), 188-199.
- Berman, A., Snyder, S. & Frandsen, G. (2016). Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Bharathi, T. A., & Sreedevi, P. (2016). A study on the self-concept of adolescents. *International Journal of Science and Research*, 5(10), 512-516.
- Black, B. (2017). Professional nursing Concepts & challenges. Eighth edition. Elsevier Health Sciences.
- Bleidorn, W., Arslan, R.C., Denissen, J.J., Rentfrow, P.J., Gebauer, J. E., Potter, J., & Gosling, S. D. (2016). Age and gender differences in self-esteem-A cross-cultural window. *Journal of personality and social psychology*, 111(3), 396.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482.
- Crocetti E, et al. Self-concept clarity in adolescents and parents: a six-wave longitudinal and multi-informant study on development and intergenerational transmission. *J Personal*. 2016;84(5):580–593. doi: 10.1111/jopy.12181
- Daniels, R., Grendell R.N., & Wilkins, F.R. (2010). Nursing fundamentals: caring & clinical decision making. Second Edition. Delmar Cengage Learning.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). Fundamentals of Nursing: Standards & Practice. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Friberg, E.E., & Creasia, J.L. (2011). Conceptual Foundations-E-Book: The Bridge to Professional Nursing Practice. Fifth edition. Elsevier Health Sciences.
- Giger J, Davidhizar RE, Purnell L, Harden JT, Phillips J, & Strickland O. (2007). American Academy of Nursing. American Academy of Nursing Expert Panel report: developing cultural competence to eliminate health disparities in ethnic minorities and other vulnerable populations. *J Transcult Nurs*. 18(2):95-102.
- Goliroshan, S., Nobahar, M., Raecisdana, N., Ebadinejad, Z., & Aziznejadroshan, P. (2021). The

protective role of professional self-concept and job embeddedness on nurses' burnout: structural equation modeling. *BMC nursing*, 20(1), 1-15.

- Gorman, L.M., & Sultan, D.F. (2008). *Psychosocial nursing for general patient care*. 3rd ed. Philadelphia: F.A. Davis.
- Hockenberry, M.J., Wilson, D., & Rodgers C.C. (2019). *Wong's Nursing Care of Infants and Children*. Eleventh Edition, Elsevier, Canada.
- Hood, L.J. (2010). *Leddy & Pepper's conceptual bases of professional nursing*. Seventh edition. Lippincott Williams & Wilkins.
- Hosseini, S. A., & Padhy, R. K. (2019). *Body image distortion*. In *Stat Pearls*; Treasure Island: Las Vegas, NV, USA
- Hsu, Y., & Lu F.J.H. (2018). Older adults' physical exercise and healthrelated quality of life: The mediating role of physical self-concept, *Educational Gerontology*, 44:4, 247-254, Doi: 10.1080/03601277.2018.1452882
- Ismail, N.A.H., & Tekke, M. (2015). Rediscovering Rogers's self theory and personality. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 4(3), 28-36.
- Johnson, M., Cowin, L. S., Wilson, I., & Young, H. (2012). Professional identity and nursing: contemporary theoretical developments and future research challenges. *International Nursing Review*, 59(4), 562-569. doi: 10.1111/j.1466-7657.2012.01013.x
- Kelly, S., & Courts, N. (2007). The professional self-concept of new graduate nurses. *Nurse Education in Practice*, 7(5), 332-337.
- Kim, J. S. (2020). Relationships between reality shock, professional self-concept, and nursing students' perceived trust from nursing educators: A cross-sectional study. *Nurse Education Today*, 88, 104369.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice*. Fourth Canadian Edition, Pearson Canada Inc., Ontario.
- Lamar, M. R., Clemens, E., & Dunbar, A. S. (2019). Promoting Doctoral Student Researcher Development through Positive Research Training Environments Using Self-Concept Theory. *Professional Counselor*, 9(4), 298-309. doi:10.15241/mrl.9.4.298
- Mariet, J. (2016). Professional socialization models in nursing. *International Journal of Nursing Education*, 8(3), 143-148. doi: 10.5958/0974-9357.2016.00107.0
- Marsh, H.W., Xu, K., & Martin, A.J. (2012). Self-concept: A synergy of theory, method, and application. In K. Harris., S. Graham., & T. Urdan (Eds). *APA Educational Psychology Handbook*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maslow, A. (1954.) *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Masters K. (2020). *Role Development in Professional Nursing Practice*. Fifth Edition. Jones & Bartlett Learning, LLC, an Ascend Learning Company
- Minev, M., Petrova, B., Mineva, K., Petkova, M., & Strebkova, R. (2018). Self-esteem in adolescents. *Trakia Journal of Sciences*, 16(2), 114-118. doi:10.15547/tjs.2018.02.007
- Mishra, S.K. (2016). Self Concept-A Person's Concept of Self-Influence. *International Journal of Recent Research Aspects*, 1(1), 8-13.
- O'Dea, J. A. (2012). Body image and self-esteem. In T. F. Cash (Ed.), *Encyclopedia of body image and human appearance* (Vol. 1, pp. 141-147). London: Academic Press.
- Orth, U., & Robins, R.W. (2014). The development of self-esteem. *Current directions in psychological science*, 23(5), 381-387. doi: 10.1177/0963721414547414
- Orth, U., & Robins, R. W. (2019). Development of self-esteem across the lifespan. *Handbook of personality development*. Edi: McAdams, D.P, Shiner, R.L., & Tackett, J.L. The Guilford Press

- Orth, U., Maes, J., & Schmitt, M. (2015). Self-esteem development across the life span: A longitudinal study with a large sample from Germany. *Developmental Psychology*, 51, 248-259. doi: 10.1037/a0038481
- Ousey, K. (2009). Socialization of student nurses—the role of the mentor. *Learning in Health and Social Care*, 8(3), 175-184. doi: 10.1111/j.1473-6861.2008.00209.x
- Öhlen, J., & Segesten, K. (1998). The professional identity of the nurse: concept analysis and development. *Journal of Advanced Nursing*, 28(4), 720-727.
- Pintado, S. (2017). Self-concept and emotional well-being in patients with breast cancer. *Revista Iberoamericana de Psicología y Salud*, 8(2), 76-84. doi: 10.23923/j.rips.2017.08.007
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2021). *Fundamentals of Nursing*. Tenth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- Purkey, W.W. (1988). An Overview of Self-Concept Theory for Counselors. Highlights: An ERIC/CAPS Digest.
- Rogers, C.R. (1947). Some observations on the organization of personality, *American Psychologist*, 2, 358-368.
-
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton university press.
- Sabancıoğulları, S., & Doğan, S. (2012). Profesyonel kimlik gelişimi ve hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(4), 275-282.
- Saikia, R. (2020). A Study On Self-Concept. *International Education and Research Journal*. 6(6):1-2.
- Seki, T., & Dilmaç, B. (2020). Benlik saygısı ve ilişkisel faktörler: Bir meta-analiz çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 853-873.
- Shives, L. R. (2012). *Basic concepts of psychiatric-mental health nursing*. Eighth Edition Lippincott Williams & Wilkins.
- Stuart, G. W. (2014). *Principles and practice of psychiatric nursing*. 10th edition. Elsevier Mosby
- Şekercioğlu, G., & Güzeller, C. O. (2012). Ergenler için benlik algısı profili'nin faktör yapısının yeniden değerlendirilmesi. *Bilig Dergisi*, 60, 215-236.
- Tarhan, M., & Yıldırım, A. Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Hemşirelikte Geçiş Şoku Ölçeği. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 3(1), 7-14. doi: 10.48071/sbuhemşirelik.818123
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Touhy T.A., & Jett K.F. (2016). *Ebersole and Hess' toward healthy aging: human needs and nursing response*. ed 9. St Louis: Elsevier.
- Touhy T.A., & Jett K.F. (2018). *Ebersole and Hess' Gerontological nursing & healthy aging*. Fifth edition. St Louis: Elsevier.
- Townsend M.C. (2011). *Essentials of Psychiatric Mental Health Nursing Concepts of Care in Evidence-Based Practice*. Fifth Edition, F.A. Davis Company.
- Townsend, M. C., & Morgan, K. I. (2018). *Psychiatric mental health nursing: Concepts of care in evidence-based practice*. Ninth Edition. FA Davis.
- Ülbeği, İ.D., İplik, E., & Aksoy, A. (2017). Rol belirsizliği, rol çatışması, aşırı rol yükünün işe bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Kongresi*, 339-349.
- Yılmaz, H.A. (2016). Bir derleme: benlik kavramına ilişkin bazı yaklaşımlar ve tanımlamalar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 79-89.
- White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2011). *Foundations of Basic Nursing*, Third Edition,

Cengage Learning, Delmar.

- Zarshenas, L., Sharif, F., Molazem, Z., Khayer, M., Zare, N., & Ebadi, A. (2014). Professional socialization in nursing: A qualitative content analysis. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 19(4), 432.
- Zeigler-Hill, V. (2013). The importance of self-esteem. *Current Issues in Social Psychology*. First edition, Psychology Press.

DİZİN

Aşırı rol yüklenmesi

Beden imajı

Benlik kavramı

Benlik saygısı

Kimlik

Profesyonel benlik kavramı

Rol belirsizliği

Rol çatışması

Rol gerilimi

Rol performansı

Sosyalizasyon

14. BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK VE BAĞIMLILIK

Dr. Öğr. Üyesi Seval AĞAÇDİKEN ALKAN

GİRİŞ

Hemşirelik disiplini sağlık ya da hastalık durumunda bireyin sağlığını ve esenliğini temel alan bir disiplindir. Hemşirelik disiplinin temel felsefi görüşlerinden insancılık bireyin eşsizliğini ifade ederken, diğer felsefi görüş olan bütüncülük ise sağlık ya da hastalık durumu fark etmeksizin bireyin kendi iç ve dış çevresi ile bir bütün olduğunu kabul eder (Fawcett, 2005). Bireyin fiziksel, sosyal, ruhsal ve kültürel bütünlüğünün sürdürülmesinde ise özellikle kişinin günlük yaşantısını bağımsız bir şekilde sürdürmesi oldukça önemlidir. Ayrıca insanın yaşamı boyunca sağlık ve hastalık dizgesine benzer şekilde bağımsızlık ve bağımlılık süreçleri bir birini takip eden dalgalanmalar şeklinde ilerler. Bu yönüyle hemşirelik bakım ve uygulamaları bireyin bağımsızlığını destekleme ve geliştirmeye odaklanmaktadır (Acaroğlu ve ark., 2021). Bağımsızlık-bağımlılık kavramları, bireyin yaşam kalitesini doğrudan etkilediği için objektif ve subjektif göstergeleri ile birlikte değerlendirilmesi hemşirelik bakım kalitesinin artırılması açısından oldukça önemlidir.

1. Bağımsızlık Kavramı

Bağımsızlık kavramı, ilk olarak fiziksel olarak sağlıklı olma ve yardımsız günlük yaşantıyı sürdürebilmek anlamına gelmektedir (Dixe, 2020). Dolayısıyla bağımsızlık kavramı doğrudan fiziksel ve sosyal sağlık ile ilişkilendirilmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte bağımsızlık kavramı “bağımsız olma durumu” olarak açıklanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr>, 2022). Birçok insanda bağımsız olma durumu, sağlıklı olmak ile aynı anlamdadır. Normal durumumuzun hastalık ve sakatlıktan uzak olduğu varsayılmaktadır. Ancak engellilik ve kırılganlık ise bir bağımlılık durumu olup insan olmanın özü yani bir parçasıdır. Sağlıklı yaşamın, bağımsız ve kendi kendine yeterli olmayı içerdiği; birbirine bağımlı olmanın ise kaçınılmaz ve insanın gelişmesi için gerekli olduğu varsayılmakta-

KAYNAKLAR

- Boyde M, Peters R, New N, Hwang R, Ha T, Korczyk D. Self-care educational intervention to reduce hospitalisations in heart failure: A randomised controlled trial. *Eur J Cardiovasc Nurs* 2017; 17: 178–185.
- Dijkstra A, Yont GH, Korhan EA, Muszalik M, Kezdziara-Kornatowska K, Suzuki M. The Care Dependency Scale for measuring basic human needs: an international comparison. *J Adv Nurs* 2012; 68: 2341–2348.
- Dijkstra, A. (2017). Care dependency. *Dementia in nursing homes*, 229-248.
- Dixe MDACR, Frontini R, Sousa PML, Peralta TJA, Teixeira LFDC, Querido AIF. Dependent person in self-care: analysis of care needs. *Scand J Caring Sci*. 2020 Sep;34(3):727-735. doi: 10.1111/scs.12777. Epub 2019 Oct 21. PMID: 31633218.
- Fawcett, J. (2005). Contemporary nursing knowledge: Analysis and evaluation of nursing models and theories (2nd ed.) Philadelphia, PA: F. A. Davis.
- Fine, M and Glendinning, C (2005) Dependence, independence or inter-dependence? Revisiting the concepts of ‘care’ and ‘dependency’. *Ageing & Society*. pp. 601-621. ISSN 1469-1779.
- Graf, C. (2009). The Lawton instrumental activities of daily living (IADL) scale. *Medsurg Nurs*, 18(5), 315-6.
- Holand K. Roper, Logen Tierney Modeli’nin Uygulamada Kullanımı. Ed: Acaroğlu R., Şendir M., Kaya H. Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul, 2021.
<https://sozluk.gov.tr>, Erişim: 2022.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198788454.001.0001/ac.ref-9780198788454-e-7929>.
- Katz SC, Ford AB, Moskowitz RW. Studies of the illness in the aged. The index of ADL: A standardized measure of biological and psychosocial function. *The Journal of the American Medical Association* 1963; 185: 914-919.
- Kim, S.S; Kollak, I (2006). Nursing theories conceptual philosophical foundations. Springer Publishing Company Second Edition.
- Newton C. The Roper- Logan- Tierney Model. Price B. Editor. Model in Action. London: Macmillan Education Ltd, 1991.
- Reinhard S, Levine C, Samis S. Home Alone: family caregivers providing complex chronic care. AARP Public Policy Institute (PPI) and the United Hospital, 2012 Washington, https://www.aarp.org/content/dam/aarp/research/public_policy_institute/lrc/2012/home-alone-family-caregivers-providing-complex-chronic-care-in-brief-AARP-ppi-health.
- Ribeiro O, Pinto C. Caracterização da pessoa dependente no autocuidado: um estudo de base populacional num concelho do norte de Portugal. *Rev Port Saude Publica* 2014; 32: 27–36.
- Roper N., Logan W., Tierney A.J. The Elements of Nursing. Edinburg: Churchill and Livingstone, 1985.

15.BÖLÜM

TERAPÖTİK İLETİŞİM

Uzman Hemşire Dr. Esmâ Ayşe ÖZTÜRK

GİRİŞ

İletişim, insanlar arasındaki etkileşimin merkezinde yer alan ve değişim oluşturan yaratıcı bir eylemdir (Gürüz ve Eğinli, 2021; Peate ve ark., 2014). İletişim, insanın sosyalleşmesine; duygu, düşünce ve inançlarını ifade etmesine yardımcı olan bir süreçtir. İnsanlar, farklı insanlarla bir arada olabilmek, onları anlayabilmek, etkileyebilmek ve kendilerini anlatabilmek amacıyla iletişim kurarlar (Gemlik ve Çatar, 2019). Hemşirelik bakımının temel aracı iletişimdir. Hastayı yönlendirmek, bilgilendirmek, desteklemek, rahatlatmak veya temel ihtiyaçlarını karşılamak için hastayla iletişim kurulması gerekmektedir (Pontes ve ark., 2008). İletişim, hemşire ile hasta arasında basit bir mesaj alış-verişi değildir. Yalnızca dürtülerle ve sezgisel olarak gerçekleştirilmeyen, planlanması ve bireyselleştirilmesi gereken bir eylemdir (Pontes ve ark., 2008). Terapötik iletişim hasta merkezli bakımın özü olup bireye yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Taylor ve ark., 2015). Etkili hemşire-hasta iletişimi kurulabilmesi, kaliteli sağlık hizmeti sunulabilmesi ve hasta memnuniyetinin artırılabilmesi için terapötik iletişim kurulması gerekmektedir. Terapötik iletişim, hastanın sağlık sorunlarının yönetiminde karşılıklı saygı ve katılıma dayalı bir süreçtir. Hemşire hasta arasındaki iletişim hastanın fiziksel, zihinsel ve duygusal durumunu etkiler. Hemşirenin, hastayla duyguları hakkında konuşmasına; kaygılarını, korkularını ve savunmasızlıklarını keşfetmesine yardımcı olur (Xue ve Heffernan, 2021). Terapötik iletişim, hasta memnuniyetini artırdığı ve daha iyi bir bakım sunumunu desteklediği için hemşirelik bakımının temelidir (Xue ve Heffernan, 2021).

1.Terapötik İletişim

Ruesch'in teorisinden uyarlanan terapötik iletişim kavramı, birden fazla disiplinde uygulanabilen oldukça yararlı bir yaklaşımdır. Terapötik iletişim bir kavram olarak erken dönemde ortaya çıkmıştır (O'Brien, 2001; Sharman ve Gupta, 2021). Hemşireler tarafın-

KAYNAKLAR

- Abdolrahimi, M., Ghiyasvandian, S., Zakerimoghdam, M., & Ebadi, A. (2017). Therapeutic communication in nursing students: A Walker & Avant concept analysis. *Electronic physician*, 9(8), 4968. doi: 10.19082/4968
- Amoah, V. M. K., Anokye, R., Boakye, D. S., Acheampong, E., Budu-Ainooson, A., Okyere, E., & Afriyie, J. O. (2019). A qualitative assessment of perceived barriers to effective therapeutic communication among nurses and patients. *BMC nursing*, 18(1), 1-8. doi: 10.1186/s12912-019-0328-0
- Bag, B. (2020). Psikiyatrik bakımda terapötik mizah kullanımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(4), 519-533.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamental of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing Concepts Challenges*. Eighth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards & Practice*. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Edwards, N., Peterson, W. E., & Davies, B. L. (2006). Evaluation of a multiple component intervention to support the implementation of a "Therapeutic Relationships" best practice guideline on nurses' communication skills. *Patient Education and Counseling*, 63(1-2), 3-11. doi:10.1016/j.pec.2006.07.008
- El-Refaay, S. M. M., Shalaby, M. H., & Shama, G. T. (2019). Effect of psycho educational program about control of suicidal ideation among psychiatric patients on nursing staff's knowledge and practice. *Int J Nurs*, 6, 141-50. Ha JF, Longnecker N. Doctor-patient communication: a review. *Ochsner J*. 2010 Spring;10(1):38-43. doi: 10.15640/ijn.v6n1a16
- Gemlik, H. N., Çatar, R. Ö. (2019). Sağlık Çalışanları İçin Genel İletişim. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 1.Baskı, Ankara.
- Güdek, K. (2014). Terapötik İletişim Ve Sosyal Çalışma. Nobel Tıp Kitapevleri Tic. Ltd. Şti., 1.Baskı, İstanbul.
- Gürüz, E. D., Eğinli, A. T. (2021). Kişilerarası İletişim: Bilgiler-Etkiler-Engeller. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 9.Baskı, Ankara.
- Ha JF, & Longnecker N (2010) Doctor-patient communication: A review. *Ochsner J* 10: 38-43.
- Kluge, M. A., Glick, L. K., Engleman, L. L., & Hooper, J. S. (2007). Teaching nursing and allied health care students how to "communicate care" to older adults. *Educational Gerontology*, 33(3), 187-207. doi:10.1080/03601270600864082.
- Masters, K. (2015). *Nursing Theories A Framework for Professional Practice* 2nd ed. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.
- Morrison, E.(2019). Empathetic Communication in Healthcare. https://www.cibhs.org/sites/main/files/fileattachments/empathic_communication_in_healthcare_workbook.pdf?1594162691 □ (Erişim tarihi: 20/04/2022).
- O'Brien, A. J. (2001). The therapeutic relationship: historical development and contemporary significance. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 8(2), 129-137. doi: 10.1046/j.1365-2850.2001.00367.x
- Peate, I., Wild, K., & Nair, M. (2014). *Nursing Practice Knowledge and Care*. First edition, Wiley Blackwell, Oxford.
- Pontes, A. C., Leitão, I. M. T. A., & Ramos, I. C. (2008). Therapeutic communication in Nursing: essential instrument of care. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 61, 312-318. doi:10.1590/S0034-

- 71672008000300006
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2017). *Fundamentals of Nursing*. Ninth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
  - Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2021). *Fundamentals of Nursing*. Tenth Edition, Elsevier, St. Louis, Missouri.
  - Rossiter, C. M. (1975). Defining therapeutic communication. *Journal of Communication*, 25(3), 127–130. doi:10.1111/j.1460-2466.1975.tb00614.x
  - Sharma, N., & Gupta, V. (2021). Therapeutic Communication. StatPearls <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK567775/> (Erişim tarihi: 10/04/2022).
  - Sherko, E., Sotiri, E., & Lika, E. (2013). Therapeutic communication. *JAHN*, 4(7), 457–466.
  - Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
  - Webster, D. (2013). Promoting therapeutic communication and patient-centered care using standardized patients. *Journal of Nursing Education*, 52(11), 645-648. doi:10.3928/01484834-20131014-06
  - White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2011). *Foundations of Basic Nursing*, Third Edition, Cengage Learning, Delmar.
  - Wilkie, T., Penney, S. R., Fernane, S., & Simpson, A. I. (2014). Characteristics and motivations of absconders from forensic mental health services: A case-control study. *BMC Psychiatry*, 14(1), 91. doi:10.1186/1471-244X-14-91
  - Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). *Fundamentals of Nursing*, Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia.
  - Voltan Acar, N. (2021). Yeniden Terapötik İletişim Kişiler Arası İlişkiler. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 18.Baskı, Ankara.
  - Yalçın Atar, N., Aştı, T. (2011). Hemşire-hasta etkileşimi. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 19(1), 54-59.
  - Xue, W., & Heffernan, C. (2021). Therapeutic communication within the nurse–patient relationship: A concept analysis. *International Journal of Nursing Practice*, 27(6), e12938. doi.org:10.1111/ijn.12938
  - Zorlu, H., Gündüz, Ö. (2019). Psikoterapide mizah. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 190-199.

DİZİN

Hasta

Hemşire

Empati

İletişim

Terapötik iletişim

16. BÖLÜM

EMPATİ VE SEMPATİ

Öğr. Gör. Tuğçe ÇAMLICA

GİRİŞ

Empati, başkalarının duygu ve düşüncelerini değerlendirebilmemizi sağlayan bir süreçtir (Krol ve Bartz, 2021; Lanzoni, 2018). Birey, kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak olayları onun gördüğü şekilde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ancak burada ifade edilen anlama davranışı sadece algılama ve farkındalık ile sınırlı değildir. Empatinin gerçekleşebilmesi için bireyin benlik duygusunu kaybetmemesi ve olayları bu farkındalık ile yorumlayabilmesi önemlidir. Ayrıca bu sürecin empati olarak adlandırılabilmesi için bireyin karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini paylaşması ve geri dönütler vermesi beklenmektedir (Dökmen, 2021; Krol ve Bartz, 2021; Lanzoni, 2018; Rogers, 1959; Marshall ve ark., 1995).

Sempati kavramı da empati gibi başkalarının duygu ve düşüncelerini değerlendirebilmemizi sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ancak empatiden farklı olarak birey kendini karşısındaki kişinin yerine koymaz ya da olayları onun bakış açısıyla anlamlandırmaz. Tüm bu duygu ve düşünceleri o kişi ile birlikte yaşar (Krol ve Bartz, 2021). Bir başka ifadeyle birey; sempati kurduğu kişi ile düşünür, acı çeker ya da sevinir (Krol ve Bartz, 2021; Lanzoni, 2018).

Bu konudaki kaynaklar incelendiğinde; bu iki kavramın birbirleri yerine kullanıldığı ve anlamsal karmaşa nedeniyle gereken sınırların çizilemediği görülebilmektedir. Bu durum eskisi kadar fazla olmasa da günümüzde devam edebilmektedir (Krol ve Bartz, 2021; Lanzoni, 2018). Hayatımızın birçok alanında kullandığımız ya da karşılaştığımız empati ve sempati kavramları birçok birey tarafından aynı anlamla kullanılabilir. Bu iki kavram arasındaki farkın bilinmesi, süreçlerin etkin bir şekilde yönetilebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle empati ve sempati kavramlarının ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde empati ve sempati kavramları bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak tartışılacaktır.

KAYNAKLAR

- Arkonacı, O. (1999). *Psikiyatri Sözlüğü*. Nobel Kitabevi, İstanbul.
- Barnett, M. A. (1987). Empathy and related responses in children. In Eisenberg, N., & Strayer, J. (Eds.), *Empathy and Its Development*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 0-521-32609-5.
- Barrett-Lennard, G.T. (1981). The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. *Journal of Counseling Psychology*, 28(2), 91–100. Doi: 10.1037/0022-0167.28.2.91.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. New York NY: McGraw-Hill.
- Baron-Cohen, S. (2012). *The Science of evil: On empathy and the origins of cruelty*. New York: Basic Books. ISBN: 10.04695031420.
- Batson, C. D., Fultz, J., & Schoenrade, P. A. (1987). Distress and empathy: two qualitatively distinct vicarious with different motivational consequences. *Journal of Personality*, 55 (1): 19-39. Doi: 10.1111/j.1467-6494.1987.tb00426.x.
- Cabanis, P. J. G. (1802). *Rapports du physique et du moral de l'homme* (3 vols.) Paris: Resources.
- Cameron, C. D., Hutcherson, C. A., Ferguson, A. M., Scheffer, J. A., Hadjiandreou, E., & Inzlicht, M. (2019). Empathy is hard work: People choose to avoid empathy because of its cognitive costs. *Journal of Experimental Psychology: General*, 148(6): 962–976. Doi: 10.1037/xge0000595.
- Carrick, P. (2001). *Medical ethics in the ancient world*. Georgetown University Press, Washington D.C. ISBN:9780878408481.
- Cuff, B. M., Brown, S. J., Taylor, L., & Howat, D. J. (2016). Empathy: A review of the concept. *Emotion review*, 8(2): 144-153. Doi: 10.1177/1754073914558466.
- Davis, M.H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1): 113–126. Doi: 10.1037/0022-3514.44.1.113.
- Davis, M. H. (1996). *Empathy: A social psychological approach*. Routledge Taylor & Francis Group, New York:London. ISBN: 0-8133-3001-7.
- De Vignemont, F., & Singer, T. (2006). The empathic brain: How, when and why? *Trends in Cognitive Sciences*, 10(10): 435–441. Doi: 10.1016/j.tics.2006.08.008.
- Digby, K. (1669). *Of the sympathetic powder*. London: John Williams.
- Duncan, W., & Walshaw, M. (2016). Understanding empathy in on-line learning environments. In Edwards, C. B. (Ed.), *Psychology of Empathy: New Research*. Nova Science Publishers, Inc. ISBN: 978-1-53610-340-3.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2): 155-190. Doi: 10.1501/Egifak_0000000999.
- Dökmen, Ü. (2021). İletişim çatışmaları ve empati. *Remzi Kitabevi*, 65. Baskı, İstanbul. ISBN: 978-975-14-1321-5.
- Edward, B., & Titchener, A. (1915). *A Beginner's Psychology*. New York: Macmillan.
- Eisenberg-Berg, N., & Mussen, P. (1978). Empathy and moral development in adolescence. *Developmental Psychology*, 14(2): 185-186. Doi: 10.1037/0012-1649.14.2.185.
- Feshbach, N.D., & Feshbach, S. (1982). Empathy training and the regulation of aggression: Potentialities and limitations. *Academic Psychology Bulletin*, 4 (3): 399-413.
- Freud, S. (1912). The dynamics of transference. In Langs R. (Ed.), *Classics in Psychoanalytic*

- Techniques. A Jason Aronson Book, Rowman & Littlefield Publisher, New York: London. ISBN:9780876684177.
- Gutsell, J. N., & Inzlicht, M. (2010). Empathy constrained: prejudice predicts reduced mental simulation of actions during observation of out groups. *Journal of Experimental Social Psychology*. 46(5): 841-845. Doi: 10.1016/j.jesp.2010.03.011.
- Haynes, L.A. & Avery, A.W. (1979). Training adolescents in self-disclosure and empathy skills. *Journal of Counseling Psychology*. 26(6): 526-530. Doi: 10.1037/0022-0167.26.6.526.
- Hoffman, M. L. (1977). Empathy, its development and prosocial implications. *Nebraska Symposium on Motivation*. 25: 169-217.
- Hoffman, M.L. (1979). Development of empathy and altruism. *Developmental Psychology*. 15: 607-623.
- Hume, D. (1739). A treatise of human nature. Oxford:Clarendon Press. ISBN: 9780511808456.
- Hunsdahl, J. (1967). Concerning einfuhlung: A concept analysis of its origin and early development. *Journal of the History of behavioural Science*. 1(1): 25-41. Doi: 10.1002/1520-6696(196704)3:2<180::AID-JHBS2300030206>3.0.CO;2-G.
- Ioannidou, F. & Konstantikaki, V. (2008) Empathy and emotional intelligence: What is it really about? *International Journal of Caring Sciences*. 1(3):118-123.
- Ivey, A. E. (1987). The multicultural practice of therapy: ethics, empathy, and dialectics. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 5(2): 195.
- Jahoda, G. (2002). The ghosts in the meme machine. *History of the Human Sciences*. 15(2):55-68. Doi: 10.1177/09526951020150021.
- Kalliopuska, M. (1992). Holistic empathy education among preschool and school children. *ERIC Institute of Education Sciences*. 23-27.
- Kohut, H. (1982). Introspection, empathy and the semi-circle of mental health. *International Journal of Psychoanalysis*. 63: 395-407.
- Krol, S. A., & Bartz, J. A. (2021). The self and empathy: Lacking a clear and stable sense of self undermines empathy and helping behavior. *American Psychological Association, Emotion*. 22(7): 1554-1571. Doi: 10.1037/emo0000943.
- La Monica, E. (1981). Constructivity of an empathy instrument. *Research in Nursing And Health*. 4 (4): 389-400. Doi: 10.1002/nur.4770040406.
- Lanzoni, S. (2018). Empathy: A history. Yale University Press, New Haven and London. ISBN: 978-0-300-22268-5.
- Lipps, T. (1900). Aesthetical empathy. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*. 22: 415-450.
- Marshall, W.L., Hudson, S.M., Jones, R. & Fernandez, Y.M. (1995). Empathy in sex offenders. *Clinical Psychology Review*, 15(2): 99-113. Doi: 10.1016/0272-7358(95)00002-7.
- Mayeroff, M. (1971). On Caring. New York: Harper & Row. ISBN: 9780060128715.
- Mehrabian, A. & Epstein, N. (1972). A measure of emotional empathy. *Journal of Personality*. 40 (4): 525-543. Doi: 10.1111/j.1467-6494.1972.tb00078.x.
- Moreno, A. J., Klute, M. M., & Robinson, J. L. (2008). Relational and individual resources as predictors of empathy in early childhood. *Social Development*. 17(3), 613-637. Doi: 10.1111/j.1467-9507.2007.00441.x.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat. *The Philosophical Review*. 83 (4): 435-450. Doi: 10.2307/2183914.
- Read, H. (2019). A typology of empathy and its many moral forms. *Philosophy Compass*. 14(10): e12623. Doi: 10.1111/phc3.12623.

- Rogers, C. R. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the clientcentered framework. In Koch, S. (Ed.), *Psychology: A study of a science. McGraw-Hill Formulation of The Person and The Social Context*. 3: 184-256.
- Rogers C.R. (1995). *On becoming a person: A therapists view of psychotherapy*. Houghton Mifflin Company, New York: Boston. ISBN:0-395-75531-X.
- Rogers, C. R. (1975). Empathic: an unappreciated way of being. *The Counseling Psychologist*, 5(2): 2-10. Doi: 10.1177/00110000750050020.
- Schliesser, E. (2015). *Sympathy: A history*. Oxford Philosophical Concepts. ISBN:978-0199928873.
- Shafir, R.Z. (2008). Mindful listening for better outcomes. In S. F. Hicks & T. Bien (Eds.), *Mindfulness and the Therapeutic Relationship*. New York: The Guildford Press, ISBN: 9781609180195.
- Sharma, R.M. (1992). Empathy a retrospective on itsdevelopment in psychotherapy. *Aust New ZealJPsihchiatry*. 26(3): 377-390.
- Simpson, J. A., & Weiner, E. S. C. (1989). *The oxford english dictionary*. Oxford: New York, Clarendon Press. ISBN:10. 0198612249.
- Slote, M. (2007). *The ethics of care and empathy*. New York: Routledge. ISBN: 9780203945735.
- Smith, A. (1759). The theory of moral sentiments. *Journal of Philosophical Studies*. 1(3): 333-353.
- Smith, A. (2002). *The theory of moral sentiments (Cambridge texts in the history of philosophy)*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. ISBN: 978-0521591508.
- Stephany, K. (2022). *Cultivating empathy: inspiring health professionals to communicate more effectively*. Bentham Science Publishers, Canada. ISBN:978-1-68108-031-4.
- Travelbee, J. (1963). What do we mean by rapport? *The American Journal of Nursing*. 63(2): 70-72. Doi: 10.1177/0032329211420047.
- Travelbee, J. (1964). What's wrong with sympathy? *The American Journal of Nursing*. 64(1): 68-71. Doi:10.2307/3452776.
- Vescio, T. K., Sechrist, G. B., & Paolucci, M. P. (2003). Perspective taking and prejudice reduction: The mediational role of empathy arousal and situational attributions. *European Journal of Social Psychology*. 33(4): 455- 472. Doi: 10.1002/ejsp.163.
- Whytt, R. (1765). *Observations on the nature, causes, and cure of those diseases which have commonly been called nervous, hypochondriac, or hysteric, to which are prefixed some remarks on the sympathy of the nerves*. Edinburgh: Balfour.
- Wiseman, T. (1996). A concept analysis of empathy. *Journal of Advanced Nursing*. 23: 1162-1167. Doi: 10.1046/j.1365-2648.1996.12213.x.
- Zaki, J. (2014). Empathy: A motivated account. *Psychological Bulletin*. 140(6): 1608-1647. Doi: 10.1037/a0037679.
- Zaki, J. (2017). Moving beyond stereotypes of empathy. *Trends in Cognitive Sciences*. 21(2): 59-60. Doi: 10.1016/j.tics.2016.12.004.

DİZİN

Empati

Sempati

Empatinin Boyutları

Empati Sınıflaması

Empati ve Sempati

17. BÖLÜM

STRES, ADAPTASYON VE BAŞA ÇIKMA

Uzman Hemşire Dr. Sevil MASAT HARBALİ

GİRİŞ

Hemşireler bireylerin hastalık, sakatlık, yaralanma veya tedavi süreçlerine ilişkin stresleriyle başa çıkmalarında önemli roller üstlenirler. Stres, rahatsızlık ve acı kaynağı olabilen, katalizör görevi görebilen, aynı zamanda olumlu değişim yaratabilen evrensel bir deneyim olarak tanımlanabilir. Yüksek düzey kaygı ve stres yaşayan bireylere bakım sunmak, hemşirelerde de strese neden olabilir. Bu nedenle stresin başarılı bir şekilde yönetimi hem bakım alan hem de bakım veren bireyleri olumlu yönde etkileyebilir. Bu bölümde stres kuram ve modelleri, stres yönetimi ve başa çıkma başta olmak üzere; stres, adaptasyon ve başa çıkma ile ilgili temel kavramlar ele alınmaktadır.

1.STRES

1.1.Stres Kavramı

Stres, bireyin denge durumundaki değişiklik, sapma veya rahatsızlık olarak açıklanabilmektedir (Berman ve ark., 2016; Wilkinson, 2016). Stres kavramı genellikle karışıklık ve belirsizliğe yol açan bir uyarı, bir süreci, bir tepkiyi ve bir durumu tanımlamak için kullanılabilir (Le Moal, 2007). Hans Selye stresi, “vücuttaki herhangi bir isteğe karşı gösterilen, spesifik olmayan bir tepki” olarak tanımlamaktadır. Walter Cannon stresin temelinde biyolojik varoluş ve adaptasyonun olduğunu ileri sürmektedir. Cannon’a göre stres “organizmanın kendi yaşamını, çevreye uyumunu ve denge durumunu tehdit eden bir etkene karşı gösterdiği ve varoluşsal değeri olan bir “savaşma ya da kaçma” tepkisidir (Göksel ve Tomruk, 2016). Lazarus ve Folkman stresi “birey ve çevre arasındaki ilişki ve çevresel olayların birey üzerindeki etkisi” olarak tanımlamaktadır (Folkman ve

KAYNAKÇA

- Alligood, M.R. (2014). *Nursing Theory Utilization and Application*. Elsevier Mosby, 5th Edition, The United States Of America.
- Ataşer, H.D. (2014). *Alcohol Dependency, Attachment Styles, And Coping Strategies*. Master Thesis. The Graduate School Of Social Sciences Of Bahcesehir University. İstanbul.
- Aydın, G.Ç., Aytaç, S., & Şanlı, Y. (2020). Hemşirelerde Algılanan Stres ve Stres Semptomlarının İşten Ayrılma Eğilimi Üzerindeki Etkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı): 526-538.
- Aysal, N. (2014). *Stres Algısı, Başa Çıkma, Kişilik ve Sağlık Arasındaki İlişkilerin Etkileşimsel Stres ve Başa Çıkma Modelinde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Fundamentals of Nursing Concepts, Process and Practice*. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 10th Edition, Boston.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing: Concepts & Challenges*. By Elsevier, 8th Edition, St. Louis, Missouri.
- Carver, C.S., Scheier, M.F., & Weintraub, J.K. (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 267-283. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>
- Cirihlioğlu, F.G. (2014). *Din Psikolojisi*, Nobel Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Cufta, M. (2013). Kanser Hastalığı ile Başa Çıkma Dinî İnancın Rolü (Kosova örneği). *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4(1):9-30.
- Çirik, A. (2018). Yoğun Bakım Ünitesinde Çalışan Hemşirelerin Stres Faktörlerinin Belirlenmesine ve Stres Yönetimlerine İlişkin Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Hastane İşletmeciliği Bilim Dalı. Ankara.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing Standarts & Practice: Stress, Anxiety, Adaptation, and Change*. Cengage Learning, 4th Edition, Delmar, USA.
- Demirsoy Horta, G., Aksu H., & Özsoy, S. (2017). Kadının Postpartum Döneme Uyumunda Roy'un Adaptasyon Modelinin Kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(1):180-190.
- Eryücel, S. (2018). Dini Yönelim ve Başa Çıkma. *Turkish Studies*, 13(2): 393-412. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13143>
- Fawcett, J. (2005). *Contemporary Nursing Knowledge Analysis and Evaluation of Nursing Models and Theories*. Philadelphia, F. A. 2nd Edition, USA.
- Fleishman, J. A. (1984). Personality Characteristics and Coping Patterns. *Journal of Health and Social Behavior*, 25, 229-244. <https://doi.org/2136671>
- Folkman, S., & Lazarus, R.S. (1986). Stress Processes and Depressive Symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, 95(2),107-113. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.95.2.107>
- Folkman, S., & Lazarus, R.S. (1991). Coping and Emotion: Stress and Coping. Eds: A. Monat & R.S. Lazarus, NY: Columbia University Press, 3rd edition, New York.
- Göksel, A., & Tomruk, Z. (2016). Akademisyenlerde Stres Kaynakları ile Stresle Başa Çıkma ve Stres Durumunda Gösterilen Davranışların İlişkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2):315-343.
- Harper, F.G. (2019). *Coping Skills: Tools & Techniques for Every Stressful Situation*. Microcasm Publishing, 2nd Edition, Portland.
- Holmes, T.H. & Rahe, R.H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 4, 189-194. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4)
- İlkaz, N., Taştan, S., & İyigün, E. (2018). İleus Ön Tanısıyla İzlenen ve Kolostomi Açılan

Hastanın Roy'un Adaptasyon Modeli'ne Göre Hazırlanan Hemşirelik Bakımı. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 34(3):169-178.

- Jacobsen, H.B., Reme, S.E., Sembajwe, G., Hopcia, K., Stiles, T.C., Sorensen, G. (2014). Work Stress, Sleep Deficiency, and Predicted 10-Year Cardiometabolic Risk In A Female Patient Care Worker Population. *American Journal of Industrial Medicine*, 57(8), 940-9. <https://doi.org/10.1002/ajim.22340>
- Kacaroğlu Vicdan, A., & Gülseven Karabacak, B. (2014). Hemşirelik Modellerinden: Roy Adaptasyon Modeli. *ACU Sağlık Bil Derg*, 5(4):255-259.
- Karadağ, A., Çalışkan, N., & Göçmen Baykara, Z. (2017). Hemşirelik Teorileri ve Modelleri, Akademi Yayıncılık, İstanbul.
- Koenig, H.G., Pargament, K.I., & Nielsen, J. (1998). Religious Coping and Health Status In Medically Ill Hospitalized Older Patients. *J Nerv Ment Dis*, 9:513-521.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Sneyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguyon, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing : Concepts, Process and Practice*. Pearson Canada Inc. 4th Edition, Canada.
- Krohne, H.W. (2001). Stress and Coping Theories. *The International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 22:15163-15170. doi: 10.1016/B0-08-043076-7/03817-.
- Lazarus, R.S. (1966). *Psychological Stress and The Coping Process*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Lazarus, R.S. (2006). *Stress and Emotion: A New Synthesis*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Le Moal, M. (2007). Historical Approach and Evolution of The Stress Concept: A personal account. *Psychoneuroendocrinology*, 32(Suppl. 1), S3–S9. doi:10.1016/j.psyneuen.2007.03.019.
- Merluzzi, T.V., Philip, E.J., Vachon, D.O., & Heitzmann, C.A. (2011). Assessment of Self-Efficacy For Caregiving: The Critical Role of Self-Care In Caregiver Stress And Burden. *Palliative Support Care*, 9(1):15-24.
- Mert, İ.S. (2018). Hemşire ve Stajyer Hemşirelerde En Fazla Stres Yaratan Olayların Nitel Araştırma Yöntemiyle İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67):1044-1057.
- Nielsen, M.B., & Knardahl, S. (2014). Coping Strategies: A Prospective Study of Patterns, Stability, And Relationships With Physiological Distress. *Scand J Psychol*, 55, 142. <https://doi.org/10.1111/sjop.12103>
- O'Driscoll, M. P. (2013). Coping With Stress: A Challenge For Theory, Research and Practice [Editorial]. *Stress and Health. Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 29(2), 89–90. doi: 10.1002/smi.2489.
- Önder, G., Aybas, M., & Önder, E. (2014). Hemşirelerin Stres Seviyesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile Belirlenmesi. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 1(1):21-35.
- Özel, Y., & Bay Karabulut, A. (2018). Günlük Yaşam ve Stres Yönetimi. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1):48-56
- Öztürk, U. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Utanç ve Suçluluk ile Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişkide Bilişsel Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı. Antalya.
- Pargament, K.I. (1999). The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 3-16. doi: 10.1207/s15327582ijpr0901_2
- Pargament, K.I., & Brant, C.R. (1998). Religious and coping. In *Handbook of Religion and Mental Health*. Ed: Koenig, H.G. San Diego, Academic Press.
- Pargament, K.I., Koenig, H.G., & Perez, L.M. (2000). The Many Methods of Religious Coping:

- Development and Initial Validation of the RCOPE. *J Clin Psychol*, 56, 519-543. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4679\(200004\)56:4<519::AID-JCLP6>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(200004)56:4<519::AID-JCLP6>3.0.CO;2-1)
- Park, T., & Sorenson, M.R. (2019). Canadian Fundamental of Nursing: Stress and Adaptation. Eds: Astle, B.J. & Duggleby, W. Elsevier, 6th Edition, Canada.
  - Pektekin, Ç. (2013). Hemşirelik Felsefesi: Kuramlar-Bakım Modelleri ve Politik Yaklaşımlar. İstanbul Medikal Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
  - Pender, N., Murdaugh, C. & Parsons, M. (2011). Health Promotion In Nursing Practice. Upper Saddle River NJ: Pearson Education, Inc., 6th Edition, New Jersey.
  - Pender, N., Murdaugh, C., & Parsons, M. (2002). Health Promotion In Nursing Practice. Pearson Prentice Hall: Upper Saddle River, 7th edition, New Jersey.
  - Perry, A.G., Potter, P.A., Stockert, P.A., Hall, A.M., Ostendorf, W.R. (2019). Fundamentals of Nursing: Stress and Coping. Eds. Perry, A.G. & Potter, P.A., St. Louis, By Mosby, an imprint of Elsevier Inc., 9th Edition, P:1753-1794.
  - Porth, C. (2011). Essentials of Pathophysiology: Concepts of Altered Health States. Lippincott Williams & Wilkins, 3rd Edition, Philadelphia.
  - Roy, S.C. (2009). The Roy Adaptation Model. Pearson Education. Inc, Upper Saddle River, New Jersey.07458.
  - Roy, S.C. (2011a). Extending The Roy Adaptation Model to Meet Changing Global Needs. *Nursing Science Quarterly*, 24, 345-351. <https://doi.org/10.1177/0894318411419210>
  - Roy, S.C. (2011b). Research Based on The Roy Adaptation Model: Last 25 Years. *Nursing Science Quarterly*, 24, 312-320. <https://doi.org/10.1177/0894318411419218>
  - Salihoglu, H.N. (2021). Başa Çıkma Tutumları, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişki: Covid-19 Sürecine Özgü Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Klinik Psikoloji Programı. İstanbul.
  - Schwarzer, R. & Schulz, U. (2003). Stressful Life Events. Eds.: Nezu, A. M. & Geller, P. A. Geller Handbook of Psychology: Vol 9. Health Psychology.
  - Seyhan, B.Y. (2015). Basa Çıkma Değeri Açısından Sabır Üzerine Nitel Bir Çalışma. Akademik Bakış Dergisi, 49:127-144.
  - Seyle, H. (1976). The stress of life. New York: McGraw-Hill.
  - Sürme, Y. (2019). Stres, Stresle İlişkili Hastalıklar ve Stres Yönetimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, (64). doi:10.17719/jisr.2019.3374
  - Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., LeMone P. (2015). Fundamentals of Nursing The Art and Science of Person-Centered Nursing Care. Wolters Kluwer, 8th Edition, China.
  - Tekkaş Kerman, K., & Bahar, Z. (2019). Stresle Baş Etmede Hemşirelerin Kullandığı Kanıt Çalışmaları. Edi.: Bahar, Z. Yaşam Döngüsünde Sağlık Geliştirme: Hemşirelik Uygulamaları. Türkiye Klinikleri, 1. Baskı, Ankara.
  - Ülker, N. (2016). Hastanede Çalışanların Stres ve Yönetimi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2):28-36.
  - Van Den Hurk, D.G.M., Schellekens, M.P.J., Molema, J., Anne E. M. Speckens, A.E.M., & Van Der Drift M.A. (2015). Mindfulness-Based Stress Reduction For Lung Cancer Patients and Their Partners: Results Of A Mixed Methods Pilot Study. *Palliat Med*, 29, 652. doi: 10.1177/0269216315572720.
  - Wells, J., & Cagle, C. (2011). Family Caregivers: Present and Accounted For. *Nursing Made Incredibly Easy*, 9(2):46–52. doi:10.1097/01.NME000039402347675.6e.
  - White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2011). Foundations of Basic Nursing. Cengage Learning, 3th Edition, Delmar, USA.
  - Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K., Smith, M. (2016). Fundamentals of Nursing. by F. A.

Davis Company, Philadelphia, 3rd Edition, USA. P: 301-318.

DİZİN

Adaptasyon

Adaptasyon modelleri

Allostatik yük

Başa çıkma

Başa çıkma kuram ve modelleri

Dini başa çıkma

Stres

Stres kuram ve modelleri

Stres yönetimi

18. BÖLÜM

ANKSİYETE VE KORKU

Öğr. Gör. Cansu ATMACA PALAZOĞLU

GİRİŞ

Anksiyete ve korku, yüzyıllardır olduğu gibi günümüzde de insanoğlunun deneyimlediği en önemli problemlerinden biridir. Bireyin kendisini fiziksel veya ruhsal olarak tehlikede hissetmesi, huzursuzluk ve endişe duyguları ile birlikte anksiyete ve korkuya neden olabilmektedir (Şahin, 2019). Abraham Harold Maslow (1970) temel insan gereksinimleri piramidinde güvenlik ihtiyacından söz etmiş; güvenlik ihtiyacını bireyin hem fiziksel hem de psikolojik olarak kendini güvende hissetmesi durumu ve aşırı anksiyeteden kurtulma ihtiyacı olarak açıklamıştır (White ve ark., 2011). Anksiyete ve korku, hem fizyolojik hem de psikolojik süreçleri içeren karmaşık bir deneyimdir. Literatürde bu konuda yapılan bazı çalışmalarda anksiyete ve korkunun ayırt edilemez olduğu belirtilmiş olmasına karşın, araştırmacıların çoğu anksiyete ve korkunun farklı etiyojilere, tepki düzenlerine ve yoğunluğa sahip fenomenler olduklarını vurgulamışlardır. Korku, bir organizmanın yaşamına veya bütünlüğüne yönelik belirli bir tehdide karşı verilen duygusal bir tepki olarak tanımlanabilir. Anksiyete ise, potansiyel olarak tehdit edici veya belirsiz bir durum sonucu ortaya çıkan endişe veya korku ile karakterize olan bir duygu olarak açıklanabilir (Halter, 2018; Jenkins ve Musto, 2019). Anksiyete ve korku arasında bazı temel farklar bulunmakla birlikte bunlardan birincisi kaynak, ikincisi şiddet ve üçüncüsü süre ile ilişkilidir. Anksiyetenin kaynağı belirsizken, korkunun kaynağı bellidir. Bununla birlikte korku, anksiyeteden daha şiddetlidir. Diğer yandan anksiyete uzun, korku ise kısa süre devam etmektedir (Manav, 2011). Anksiyete, bireyin benliğine, benlik saygısına veya kimliğine yönelik bazı tehditlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin hastalık, insanların kendilerine yönelik bakış açılarını değiştirebilmektedir. Bazı hastalıklar fiziksel görünümde değişikliğe neden olabilmektedir. Çoğu zaman işlev görme yeteneği hastalıktan etkilenerek, bireyin ilişkilerini, iş performansını ve başkalarının beklentilerini karşılama yeteneklerini etkileyebilmektedir. Ayrıca bireyde hastalık veya tedavi ile ilişkili ağrı ve rahatsızlık endişesi gelişebilmektedir. Bu

KAYNAKLAR

- Adams, G. C., Balbuena, L., Meng, X. & Asmundson, G. J. G. (2016). When Social Anxiety and Depression Go Together: A Population Study of Comorbidity and Associated Consequences. *Journal of Affective Disorders*, 206, 48–54. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2016.07.031>.
- American Psychiatric Association (APA) (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition, Washington, DC.
- Andri & Dewi P, Y. (2007). Anxiety Theory Based On Classic Psychoanalytic and Types of Defense Mechanism To Anxiety. *The Journal of The Indonesian Medical Association*, 57(7), 233-238.
- Aslan, M. (2017). Elektif Sezaryen Operasyonu Planlanan Gebelerde İlk Sezaryen ile Mükerrer Sezaryen Olacak Olanların Anksiyetesinin Karşılaştırılması. Uzmanlık Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Anesteziyoloji ve Reanimasyon Anabilim Dalı. Trabzon.
- Baldwin, D.S., Anderson, I.M., Nutt, D.J., Allgulander, C., Bandelow, B., Boer, J.A., Christmas, D.M., Davies, S., Fineberg, N., Lidbetter, N., Malizia, A., McCrone, P., Nabarro, D., O'Neill, C., Scott, J., Wee N. & Wittchen, H.U. (2014). Evidence-Based Pharmacological Treatment of Anxiety Disorders, Post-Traumatic Stress Disorder and Obsessive-Compulsive Disorder: A Revision of The 2005 Guidelines From The British Association for Psychopharmacology. *Journal of Psychopharmacology*, 28(5), 403–439. doi: 10.1177/0269881114525674.
- Bilgin, N.Ç. (2017). Hemşirelik Tanıları, Girişimleri, Sonuçları: Anksiyete. Edi.: İlhan, S.E., Ançel, G. & Yönt, G.H. Andaç Yayınları. Ankara.
- Black, B.P. (2017). *Professional Nursing, Concepts & Challenges: Communication and Collaboration in Professional Nursing*. Elsevier, Eighth Edition, Missouri.
- Bourne, E.J. (2010). *The Anxiety and Phobia Workbook: Anxiety Disorders*. New Harbinger Publication, Fifth Edition, Canada.
- Brinkerhoff, S. (2014). *The State of Mental Illness and Its Therapy, Anxiety Disorders: Defining Anxiety Disorders*. Mason Crest, Broomall, Pennsylvania.
- Clark, D.A. & Beck, A.T. (2010). *Cognitive Therapy of Anxiety Disorders, Science and Practice: Cognitive Theory and Research on Anxiety*. The Guilford Press, New York.
- Clark, D.A. & Beck, A.T. (2012). *The Anxiety and Worry Workbook, The Cognitive Behavioral Solution: Understanding Anxiety*. The Guilford Press, New York.
- Çiçekoğlu, P. (2017). Hemşirelik Tanıları, Girişimleri, Sonuçları: Korku. Edi.: İlhan, S.E., Ançel, G. & Yönt, G.H. Andaç Yayınları. Ankara.
- Doctor, R.M., Kahn, A.P. & Adamec, C. (2008). *The Encyclopedia of Phobias, Fears, and Anxieties. Facts on File, Third Edition*, New York.
- Elders, A. (2017). *Psychiatric and Mental Health Nursing: Anxiety, Trauma and Stress-Related Disorders*. Edi.: Evans, K., Nizette, D. & O'Brien, A. Elsevier, Fourth Edition, Australia.
- Geçtan, E. (1990). *Varoluş ve Psikiyatri: Varoluşçu Psikiyatri*. Metis Yayınları.
- Geçtan, E. (1997). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar: Anksiyete Bozuklukları*. Remzi Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6 (2): 9-16.
- Gorman, L.M. & Sultan, D.F. (2008). *Psychosocial Nursing for General Patient Care: Commonly Encountered Problems*. F. A. Davis Company, Third Edition, Philadelphia.
- Güney, D. (2021). Sezaryen Ameliyatı Öncesi Dinletilen Müziğin ve Verilen Planlı Eğitimin Cerrahi Korku, Anksiyete ve Depresyon Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sivas.
- Halter, M.J. (2018). *Vaccarolis' Foundations of Psychiatric-Mental Health Nursing, A Clinical*

- Approach: Anxiety and Obsessive-Compulsive Disorders. Elsevier, Eighth Edition, Canada.
- Hua, A. & Major, N. (2016). Selective Mutism. *Current Opinion in Pediatrics*, 28(1), 114-120. doi:10.1097/MOP.0000000000000300.
  - Izard, C.E. (1978). Human Emotions: Fear and The Forms of Anxiety. Springer Science+Business Media, Second Edition, New York.
  - Jenkins, E. & Musto, M. (2019). Psychiatric & Mental Health Nursing for Canadian Practice: Anxiety, Obsessive–Compulsive, and Related Disorders. Edi.: Austin, W., Kunyk, D., Peternelj-Taylor, C. & Boyd, M.A. Wolters Kluwer, Fourth Edition, Philadelphia.
  - Kalyon, A. (2018). Anksiyete Duyarlılığının ve Sosyal Anksiyeteye Eşlik Eden Anksiyete Duyarlılığının Azaltılmasında Bilişsel-Davranışçı Müdahale Programının Etkisi. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Trabzon.
  - Kazantzis, N., Kennedy-Moffat, J., Flett, R.A., Petrik, A.M., Long, N.R. & Castell, B. (2012). Predictors of Chronic Trauma-Related Symptoms in a Community Sample of New Zealand Motor Vehicle Accident Survivors. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 36:442-464. doi:10.1007/s11013-012-9265-z
  - Koç, E. (2019). Lavanta Yağının Kronik Otitis Media Hastalarının Ameliyat Öncesi Yaşam Bulguları ve Kaygı Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Malatya.
  - Manav, F. (2011). Kaygı Kavramı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (9):201-211.
  - Marks, I.M. (1987). Fears, Phobias, and Rituals: Fear, Defense, and Evolution. Oxford University Press, New York.
  - Maslow, A.H. (1970). Motivation and Personality. Harper&Row, Newyork.
  - McCaffrey, R. (2019). Hemşirelik Tanıları El Kitabı, Bakım Planlanmasında Kanıtı Dayalı Rehber: Anksiyete, Korku. Çeviri Edi.: Gürhan, N., Polat, Ü.G. & Fidancı, B.E. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. 11.Baskı. Ankara.
  - Palitz, S.A. & Kendall, P.C. (2020). Clinical Handbook of Anxiety Disorders, From Theory to Practice: Anxiety Disorders in Children. Edi.: Bui, E., Charney, M.E. & Baker, A.W. Humana Press, Switzerland.
  - Rachman, S. (2004). Anxiety: The Nature of Anxiety. Psychology Press, Second Edition, New York.
  - Rhoads, J. (2021). Clinical Consult to Psychiatric Mental Health Management for Nurse Practitioners: Anxiety Disorders. Edi.: Rhoads, J. Springer Publishing Company, Second Edition, New York.
  - Rhoads, J. & Murphy, P.J.M. (2015). Clinical Consult to Psychiatric Nursing for Advanced Practice: Anxiety Disorders. Edi.: Rhoads, J. & Murphy, P.J.M. Springer Publishing Company, New York.
  - Serim, B. (2010). Nature, Severity and Origins of Fears Among Children And Adolescents with Respect to Age, Gender and Socioeconomic Status. The Degree of Master. Middle East Technical University The Graduate School of Social Sciences. Ankara.
  - Spielberg, C.D. (1966). Anxiety and Behavior: Theory and Research on Anxiety. Edi.: Spielberg, C.D. Academic Press, New York.
  - Stuart, G.W. (2013). Principles and Practice of Psychiatric Nursing: Anxiety Responses and Anxiety Disorders. Elsevier, Ten Edition, Missouri.
  - Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10):117-135.
  - Şan, M.A. (2020). Evcil Hayvan Sahiplerinde Depresyon ve Anksiyete Düzeylerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Bursa.

- Tamam, L., & Demirkol, M. E. (2020). Bütüncül Tıp: Birinci Basamakta ve Aile Hekimliğinde Güncel Tanı-Tedavi: Anksiyete Bozuklukları. Edi.: Çiftçi, A., Özkara, A., Tursun, S., Demirel, B. & Kekilli, M. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, 1. Baskı, Ankara.
- Tatlı, M.O. & Bengisoy, A. (2019). Yatılı Yurtta ve Ailesinin Yanında Kalan Ortaöğretim 12. Sınıf Öğrencilerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırması. *Folklor/Edebiyat*, 25(97-1):679-696.
- Townsend, M.C. & Morgan, K.I. (2018a). *Psychiatric Mental Health Nursing: Concepts of Care in Evidence-Based Practice: Anxiety, Obsessive-Compulsive, and Related Disorders*. F. A. Davis Company, Ninth Edition, Philadelphia.
- Townsend, M.C. & Morgan, K.I. (2018b). *Pocket Guide to Psychiatric Nursing: Anxiety, Obsessive-Compulsive, and Related Disorders*. F. A. Davis Company, Tenth Edition, Philadelphia.
- Türk Psikiyatri Derneği (TPD) (2022). Yaygın Anksiyete Bozukluğu. <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/25/yaygin-anksiyete-bozuklugu> (Erişim Tarihi: 23/02/2022).
- Videbeck, S.L. (2020). *Psychiatric-Mental Health Nursing: Nursing Practice for Psychiatric Disorders*. Wolters Kluwer, Eighth Edition, Philadelphia.
- Videbeck, S.L. & Schultz, J.M. (2013). *Lippincott's Manual of Psychiatric Nursing Care Plans: Anxiety Disorders*. Wolters Kluwer Health, Ninth Edition, China.
- White, L., Duncan, G. & Baumle, W. (2011). *Foundations of Basic Nursing: Stress, Adaptation and Anxiety*. Delmar Cengage Learning, Third Edition, USA.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L. & Smith, M.H. (2016). *Fundamentals of Nursing: Psychosocial Health & Illness*. F. A. Davis Company, Third Edition, Philadelphia.
- Yam, F.C. (2014). Psikolojik Danışma Öz Yeterliği: Kişilik Özellikleri, Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Geçmiş Eğitim Yaşantıları. Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Tokat.
- Yahşi, A. (2018). Lise Öğrencilerinde Sosyal Onay İhtiyacı ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yıldız, B.S. (2018). *Fears of Children and Adolescents and Their Relation to Individual Characteristics and Contextual Factors: A Cross-Sequential Study. The Degree of Doctor*. Middle East Technical University The Graduate School of Social Sciences. Ankara.
- Yılmaz, T. (2019). Psikoloji, Sosyoloji ve Coğrafya Bakış Açısından Sağlık: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının (DSM) Son İki Baskısı Arasındaki Değişikliklerin İncelenmesi. Edi.: Yılmaz, T. Berikan Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

DİZİN

Agorafobi
 Anksiyete
 Ayrılma Anksiyetesi Bozukluğu
 Başka Bir Sağlık Durumuna Bağlı Anksiyete Bozukluğu
 Durumluk ve Sürekli Anksiyete
 Endojen (İç) ve Eksojen (Dış) Anksiyete
 Korku
 Maddenin/İlacın Yol Açtığı Anksiyete Bozukluğu
 Normal ve Anormal (Patolojik) Anksiyet
 Özgül Fobi
 Panik Bozukluk
 Seçici Konuşmazlık (Mutizm)
 Sosyal Anksiyete Bozukluğu (Sosyal Fobi)

Yaygın Anksiyete Bozukluğu
Tanımlanmış ve Tanımlanmamış Anksiyete Bozukluğu

19. BÖLÜM

UMUT-UMUTSUZLUK

Öğr. Gör. Dr. Ebru TURHAL

GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan itibaren bireyin hayatta kalmasını sağlayan umut, iyilik halini güçlendiren evrensel bir yaşam deneyimidir (Doe, 2020). Umudun, yaşam döngüsü boyunca, sağlık-hastalık sürekliliği içinde tüm insanların ihtiyaç duyduğu bir duygudur (Tutton ve ark., 2009). Umudun, bireyin motivasyonunun artmasında önemli rol oynar. Umudun bireyin geleceğe uyum sağlamasını, amaçlar belirlemesini ve seçim yapmasını sağlayan bir güçtür. Umudun bireyin karamsarlık ve çaresizlik duygularını önleyerek, hastalıklarla etkili bir şekilde baş edebilmesini sağlar. Aynı zamanda umudun bireyin yaşam kalitesini arttırır (Miller, 2007).

Umutsuzluk ise gelecekte bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olumsuz beklentiler olarak tanımlanabilir. Umudun hedefe ulaşmak için uygulamaya konulan planların başarılacağı inancı olmasına karşın, umutsuzluğa başarısızlık kaygısı hakimdir. Umutsuzluk bireyin hastalığa uyum sürecindeki algılarını etkileyerek iyileşme sürecini olumsuz yönde etkileyebilir (Ateş ve Fadiloğlu, 2017). Bu doğrultuda bireyin primer bakım vericileri olan hemşirelerin; hastanın bakımını planlarken, uygularken ve değerlendirirken umut-umutsuzluk boyutunu göz önünde bulundurmaları önemlidir. Hemşirelerin holistik ve hümanistik bakım sunması bireyin geleceğe yönelik umudunu destekleyerek umutsuzluğunu önleyebilir. Bu bölümde umut-umutsuzluk kavramları, umut-umutsuzlukla ilgili kuramlar, umudun özellikleri, boyutları, farklı yaşam dönemlerinde umudun özellikleri, umutsuzluğun nedenleri, umutsuzluğun sonuçları ve hemşirelik bakımında bireyin umudunun desteklenmesi ve umutsuzluğun önlenmesi konuları ele alınmaktadır.

1. Umudun Kavramı

İnsan gelişiminin önemli bir parçası olan umudun, bireyin biyolojik varlığıyla ilişkilendirilmektedir (Temple, 2018). Umudun, olumsuz yaşam olayları karşı-

KAYNAKÇA

- Shatte, A., Gillham, J., & Reivich, K. J. (2000). Promoting hope in children and adolescents. *The Science Of Optimism And Hope: Research Essays In Honor Of Martin E. P. Seligman*:215-234.
- Abela, J. R., & D'Alessandro, D. U. (2002). Beck's cognitive theory of depression: A test of the diathesis-stress and causal mediation components. *British Journal of Clinical Psychology*, 41(2):111-128.
- Abramson, L.Y, Metalsky, GI, & Alloy, L.B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression. *Psychological Review*, 96 (2),358-372. doi:10.1037/0033-295X.96.2.358
- Altun, Ö. Ş., & Olçun, Z. (2018). Şizofreni Hastalığında Umut Kavramı/The Concept of Hope in Schizophrenia Disease. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(1): 107-112.
- Arkar, H. (1992). Beck'in Depresyon Modeli ve Bilişsel Terapisi. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 5(1-3): 37-40.
- Ateş M, Fadiloğlu Ç. (2017). Palyatif Bakım Semptom Yönetimi ve Yaşam Sonu Bakım: Palyatif Bakımda Umut ve Umutsuzluk. *Edi.:Yıldırım, Y. Fadiloğlu, Ç. Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 1. Baskı, Ankara, 197-201.*
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D. &Trexler, L. (1974). The Measurement Of Pessimism: The Hopelessness Scale. *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, 42(6), 861–865. Doi: 10.1037/H0037562
- Benzein, E., & Berg, A. (2005). The Level Of And Relation Between Hope, Hopelessness And Fatigue in Patients and Family Members in Palliative Care. *Palliative Medicine*, 19(3): 234-240.
- Benzein, E., Norberg, A., & Saveman, B. I. (2001). The meaning of the lived experience of hope in patients with cancer in palliative home care. *Palliative medicine*, 15(2), 117-126.
- Bulecek GM, Butcher HK, Dochterman JM, Wagner CM. (2017). Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması (NIC). Çeviri Edi; Erdemir F, Kav S, Yılmaz, A.A, Nobel Tıp Kitabevleri, 6. Baskı, İstanbul
- Cassidy, J., & Asher, S. R. (1992). Loneliness and peer relations in young children. *Child development*, 63(2): 350-365.
- Cheavens, J. & Gum, A. (2000). *Handbook Of Hope Theory, Measures And Applications; Gray Power: Hope For The Ages. Edi.; C.R.Snyder. Academic Press San Diego, 201-219*
- Collins, S., & Cutcliffe, J. R. (2003). Addressing Hopelessness İn People With Suicidal İdeation: Building Upon The Therapeutic Relationship Utilizing A Cognitive Behavioural Approach. *Journal Of Psychiatric And Mental Health Nursing*, 10(2): 175-185.
- Cotter V.T, Foxwell A.M. (2015). *Oxford Textbook Of Palliative Nursing: The Meaning Of Hope İn The Dying. Edi.; Ferrell Br, Coyle N, Paice J.A. Oxford University Press, 4th Edition, New York, 475-84*
- Çınar, F., Polat, Ü., Bal Özkaptan, B. İ. L. G. E., Demirtaş, A., Kılıç, B., Bayrak, D.,& Kabasakal, E. (2019). *Hemşirelik Tanıları El Kitabı: Bakımın Planlanmasında Kanıtı Dayalı Rehber.*
- Demirli Y.A. (2016). Pozitif Psikoloji Bağlamında Umut; Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Dilbaz, N., & Seber, G. (1993). Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi. *Kriz Dergisi*, 1(3):134-138
- Doe, M. J. (2020). Conceptual Foreknowings: An İntegrative Review Of Hope. *Nursing Science Quarterly*, 33(1): 55-64.
- Dunn, S. L. (2005). Hopelessness As A Response To Physical İllness. *Journal Of Nursing Scholarship*, 37(2):148-154.
- Dunn, S. L. (2016). Identifying And Promoting Hope İn Patients. *Western Journal Of Nursing Research*, 38(3): 267-269.

- Duran, Ş. B., & Keser, İ. (2021). Kronik Hastalıkların Tedavi ve Bakımında Umudun Terapisinin Kullanımı 1. *Journal Of Social Research And Behavioral Sciences*, 7(13):147-157
- Ebright Pr, Lyon B. (2002). Understanding Hope And Factors That Enhance Hope in Women With Breast Cancer. *Oncol Nurs Forum*; 29 (3):561-568.
- Elliott, J. (2012). *Oxford textbook of spirituality in healthcare:Hope*. Edi.; Cobb M, Puchalski C.M, Rumbold B, Oxford University Press. 1st Edition, New York, 119-125
- Elliott, J. A. (2005). What have we done with hope? A brief history: Interdisciplinary perspectives on hope. Edi.: Elliott, J.A. Nova Science Publishers, New York, 3-45.
- Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. WW Norton ve Company, New York.
- Farran, C. J., Herth, K. A., & Popovich, J. M. (1995). *Hope and hopelessness: Critical clinical constructs*. Sage Publications. 1st edition
- Grewal, P. K. And Porter, J. E. (2007). Hope Theory: A Framework Form Understanding Suicidal Action. *Death Studies*, 31(2): 131-154.
- Hagan, C. R., Podlogar, M. C., Chu, C., & Joiner, T. E. (2015). Testing The İnterpersonal Theory Of Suicide: The Moderating Role Of Hopelessness. *International Journal Of Cognitive Therapy*, 8(2): 99-113.
- Hankin, B. L., Abramson, L. Y., & Siler, M. (2001). A Prospective Test Of The Hopelessness Theory Of Depression İn Adolescence. *Cognitive Therapy And Research*, 25(5): 607-632.
- Harmancı, P. (2015). Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe University Faculty Of Health Sciences Journal*.
- Henh, K. A., & Cutcliffe, J. R. (2002). The concept of hope in nursing 4: Hope and Gerontological Nursing. *British Journal of Nursing*, 11(17):1148-1156.
- Horney, K. (1993). Nevrozlar ve İnsan Gelişimi:Öz Gerçekleştirme Kavgası. Çev. 174 Budak, S.Öteki Yayım, 4. Basım, Ankara, 134-190
- Kavradım, S. T., & Özer, Z. C. (2014). Kanser Tanısı Alan Hastalarda Umudun. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2):154-164.
- Kelleci M. (2005). Kanser Hastalarının Umudunun Geliştirilmesine Yönelik Hemşirelik Girişimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*,(6): 41-47.
- Kılıç, N., & Kılıç, S. P. (2022). Kronik Hastalıklar ve Umudun Terapisi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1):185-190.
- Kodan, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Umutsuzluk ve Akılcı Olmayan İnanışlar Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2):175-190.
- Laranjeira, C. A., Querido, A. I. F., Charepe, Z. B., & Dixe, M. D. A. C. R. (2020). Hope-Based Interventions in Chronic Disease: An integrative Review in The Light Of Nightingale. *Revista Brasileira De Enfermagem*. (73):1-9
- Liu, R. T., Kleiman, E. M., Nestor, B. A., & Cheek, S. M. (2015). The Hopelessness Theory Of Depression: A Quarter-Century İn Review. *Clinical Psychology: Science And Practice*, 22(4):345.
- McClement, S. E., & Chochinov, H. M. (2008). Hope in advanced cancer patients. *European Journal of Cancer*, 44(8):1169-1174.
- McGinn, L. K. (2000). *Cognitive Behavioral Therapy Of Depression: Theory, Treatment, And Empirical Status*. *American Journal Of Psychotherapy*, 54, 254-260
- Melges, F. T., & Bowlby, J. (1969). Types of hopelessness in psychopathological process. *Archives of General Psychiatry*, 20(6): 690-699.
- Miller, F.J. (2007) Hope: A Construct Central To Nursing. In *Nursing Forum*, 42 (1):12-19.
- Miller, J. F. (2000). *Coping with chronic illness: Overcoming powerlessness* (3rd ed.), F A. Davis, Philadelphia

- Mozooni, M., Heravi, M., Rejeh, N., Rahmani, M., Sharifnia H. (2017). The Effect Of Individual Hope Therapy Program On Reduction Of Depression İn Elderly Patients With Unstable Angina Hospitalized İn Cardiac Care Unit. *J Crit Care Nurs*, 10(4): 1-5.
- Öz F. (2010). Sağlık Alanında Temel Kavramlar. 2. Baskı, Ankara, Mattek Matbaacılık, 4-192.
- Rahimpour, M., Shahgholian, N., Yazdani, M. (2015). Effect Of Hope Therapy On Depression, Anxiety And Stress Among The Patients Undergoing Hemodialysis. *Iran J Nurs Midwifery Res*, 20(6): 694-699.
- Raleigh, E. D. H. (2012). Hope and hopelessness. In V. H. Rice (Ed.), *Handbook of stress, coping, and health: Implications for nursing research, theory, and practice*. Sage Publications, Inc, 440-464
- Rand, K. L., & Cheavens, J. S. (2009). Hope theory. *Oxford handbook of positive psychology*, 2, 323-333.
- Smith, M. C. (2019). *Nursing Theories And Nursing Practice*. Fa Davis Company, Fifth edition.311-333
- Snyder, C. R. (2000). *Handbook Of Hope: Theory, Measures, And Applications*. Academic Press.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological inquiry*, 13(4): 249-275.
- Snyder, C. R., Lehman, K. A., Kluck, B., & Monsson, Y. (2006). Hope For Rehabilitation And Vice Versa. *Rehabilitation Psychology*, 51(2):89-112. Doi:10.1037/0090-5550.51.2.89
- Snyder, C.R., Cheavens, J. And Sympson, S.C. (1997). Hope: An Individual Motive For Social Commerce. *Group Dynamics: Theory, Research And Practice*, 1(2):107-118.
- Stephenson, C. (1991). The Concept Of Hope Revisited For Nursing. *Journal Of Advanced Nursing*, 16(12):1456-1461.
- Stotland E. (1969). *The Psychology Of Hope*. Jossey Bass, San Francisco
- Temple, W. J. (2018). Inspiring Hope: A Physician's Responsibility, Translating The Science Into Clinical Practice. *Journal Of Surgical Oncology*, 117(4):545-550.
- Tutton, E., Seers, K., & Langstaff, D. (2009). An Exploration Of Hope As A Concept For Nursing. *Journal Of Orthopaedic Nursing*, 13(3): 119-127.
- Yerlikaya, İ. (2014). Cognitive–Behavioural Approach İn Coping With Hopelessness. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1): 1-19.

DİZİN

Umut

Umutsuzluk

Umut terapisi

Umut Modeller

Umutsuzluk Kuramları

20. BÖLÜM

GÜÇ-GÜÇSÜZLÜK

Öğr. Gör.Dr. Esra ÖZBUDAK ARICA

GİRİŞ

İnsan, dünyada yaşam var olduğu sürece hayatta kalma mücadelesi verirken gücünü kullanmak zorundadır. Çevre üzerindeki kontrol duygusu her birey için önemlidir. Bu nedenle güç bütün canlıların sahip olması gereken önemli bir özelliktir. Çağlar boyunca çeşitli hastalıklar, sınırlamalar, zayıflıklar ve ölümle karşı karşıya kalan insan, gücünü ortaya koyma eğilimi göstermiştir. *Güç* kavramı, başkalarının davranışını ya da olayların sonucunu etkileyebilme becerisi olarak tanımlanabilir. Güç, değişimi başlatma veya değişime engel olma yeteneğini de beraberinde getirir.

Günümüzde hemşirelikte güç kavramının önemi giderek artmaktadır. Sağlık hizmetinin verildiği tüm ortamlarda hemşirelerin değişime liderlik etmeleri ve diğerlerini etkileyebilmeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda hemşireler, kendi güçlerinin farkında olmalı ve güç kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmelidir. *Güçsüzlük* ise belirli olaylar karşısında bireyin benliği üzerinde algıladığı, kişisel kontrol eksikliğidir. Özellikle içinde bulunulan durum ile ilgili belirsizlik, sosyal destek yetersizliği, psikolojik dayanıklılığın azalması ve kronik hastalık varlığında bireyin güçsüzlük duyguları artabilir. Bu nedenle bireyin güçsüzlüğünün tanımlanması ve uygun hemşirelik girişimlerinin planlanması oldukça önemlidir. Bu bölümde güç ve güçsüzlük kavramı, güç sınıflandırması, güç kaynakları, güçsüzlükle ilgili teoriler, güçsüzlük duyguları, bireyin gücünün desteklenmesinde hemşire ve yöneticilerin sorumlulukları konuları ele alınmaktadır.

1. Güç Kavramı

Latince “potere” (to be able) sözcüğünden köken almış olan “power” yani güç kelimesi; “amaçlara ulaşabilme” olarak tanımlanabilmektedir (Marquis ve Huston, 2009).

KAYNAKÇA

- Alkan, A., & Erdem, R. (2019). Güç: formal ve informal yönden güce kavramsal bir bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 10(24): 405-433.
- Anderson, C., John, O. P., & Keltner, D. (2012). The personal sense of power. Journal of Personality, 80(2): 313-344.
- Ardahan, M., & Konal, E. (2017). Hemşirelikte yöneticilik ve liderlik. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(1): 140 – 147.
- Barutçu, E., & Çöllü, B.C (2020). Öğrenilmiş çaresizlik ile motivasyon arasındaki ilişki: Pamukkale Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (1): 1-13.
- Başaran, S., & Duygulu, S. (2014). Hemşirelikte güç kavramının analizi. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 1(3): 62-73.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. Developmental Psychology, 4 (1): 1-103.
- Benner, P. (2001). From Novice to Expert: Excellence and Power in Clinical Nursing Practice (commemorative edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall Health.
- Bradbury-Jones, C., Sambrook, S., & Irvine F. (2011). Empowerment and being valued: a phenomenological study of nursing students' experiences of clinical practice. Nurse Education Today, 31: 368-372.
- Daft, R. L., Murphy, J., & Willmott, H. (2010). Organization Theory and Design: Cengage Learning EMEA. Hampshire.
- Dochterman, J. M., & Bulechek, G. M. (2004). Nursing Interventions Classification (NIC). St. Louis: Mosby.
- Dryer, D. E. (2007). The phenomenon of powerlessness in the elderly. College of Nursing and Health Sciences, 30-35.
- Glass, J.F. (1991). Understanding Organizations and the Workplace. Working Paper Series-227.
- Gorman, L. M., & Sultan, D. F. (2008). Psychosocial Nursing for General Patient Care. 3rd Edition, Fa Davis Company, Philadelphia.
- Hunt, J.G. (1991). Leaderships: A New Synthesis. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- İnanc, B.Y. & Yerlikaya, E. E. (2016). Kişilik Kuramları. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Jones, C., & ODonnell, C. (1994). After intensive care-what then? Intensive and Critical Care Nursing, 10(2): 89-92.
- Jones, R. A. P. (2007). Nursing Leadership and Management: Theories, Processes and Practice. Fa Davis Company, Philadelphia.
- Kanter, R. M. (1979). Power failure in management circuits. Harvard Business Review, 57(4): 65-75.
- Kelly, P. (2010). Essentials of Nursing Leadership & Management. 2nd Edition, Delmar: Clifton Park, Philadelphia.
- King, I.M. (1981). A Theory for Nursing: Systems, Concepts, Process. John Wiley & Sons., New York.
- Kocaman, N. (2008). Tıbbi hastalığa psikososyal tepkiler. Journal of Istanbul Faculty of Medicine, 71(2): 52-58.
- Kramer, M.L. & Osuji, J.C. (2014). Chronic Illness in Canada Impact and Intervention. Jones & Bartlett Learning, USA.
- Krauss, H. H. (1967). Anxiety: Fear of a future event. Journal of Individual Psychology, 23 (1): 88 – 93.

- Kubsch, S., & Wichowski, H. C. (1997). Restoring power through nursing intervention. *International Journal of Nursing Terminologies and Classifications*, 8(1): 7-15.
- Larsen, P. D. (2021). *Lubkin's Chronic Illness: Impact and Intervention*. 11th Edition, Jones & Bartlett Learning, USA.
- Larsen, P.D., & Lubkin, I.M. (2009). *Chronic Disease: Impact and Intervention*. 7nd Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA.
- Laverack, G. (2019). *Public Health: Power, Empowerment and Professional Practice*. 4th Edition, Macmillan International Higher Education.
- Maier, S. F., & Seligman, M. E. (1976). Learned helplessness: Theory and evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105(1): 3-46.
- Manojlovich, M. (2007). Power and empowerment of nursing: looking backward to inform the future. *Online J Issues Nurs*, 12(1):2-11.
- Marquis, B. L., & Huston, C. J. (2017). *Leadership Roles and Management Functions in Nursing: Theory and Application*. 9th Edition, Lippincott Williams & Wilkins.
- Marquis, B.L., & Huston, C.J. (2009). *Leadership Roles and Management Functions in Nursing Theory & Applications*. 6th Edition, Philadelphia.
- May, R. (2019). *Güç ve Masumiyet*. (Çev:Cihan Dansuk). Okuyan Us Yayın Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 2. Baskı, İstanbul.
- Miller, J. (2000). *Coping With Chronic Illness: & Morning Powerlessness*. 3rd Edition, Philadelphia: Davis.
- NANDA. (2021). *International Nursing Diagnoses Definitions & Classification, 2018-2020*. 11th Edition, Thieme Medical Publishers.
- Öz, F. (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar. İmaj İç ve Dış Ticaret AŞ*, Ankara.
- Porta, S., Howe, N., & Persram, R. J. (2019). Parent's and children's power effectiveness during polyadic family conflict: Process and outcome. *Social Development*, 28(1): 152-167.
- Powers, R. S., & Reiser, C. (2005). Gender and self-perceptions of social power. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 33(6): 553-568.
- Rayce, S. B., Kreiner, S., Damsgaard, M. T., Nielsen, T., & Holstein, B. E. (2018). Measurement of alienation among adolescents: Construct validity of three scales on powerlessness, meaninglessness and social isolation. *Journal of Patient-Reported Outcomes*, 2(1): 1-12.
- Rick, S.I., Pereira, B. & Burson, K.A. (2014). Benefits of retail therapy: Making purchasing decisions reduces residual sadness. *Journal of Consumer Psychology*, 24 (3): 373 – 380.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1).
- Rowland, H.S. & Rowland, B.L. (1997). *Nursing Administration Handbook*. 4th Edition, Maryland: An Aspen Publication.
- Schermerhorn, J. R., Hunt, J. G. & Osborn, R. N. (2010). *Organizational Behaviour*. 11th Edition, John Wiley & Sons, Inc, USA.
- Seeman, M. (1959). On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*. New York: MacMillan.
- Seeman, M. (1976). *On the Meaning of Alienation*. Sociological theory. New York: MacMillan.
- Sepasi, R. R., Abbaszadeh, A., Borhani, F., & Rafiei, H. (2016). Nurses' perceptions of the concept of power in nursing: A qualitative research. *Journal of Clinical and Diagnostic Research: JCDR*, 10(12): LC10.
- Sieloff, C.L. (1995). Development of a theory of departmental power. In *advancing King's systems framework and theory of goal attainment*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- TenHouten, W. D. (2016). The emotions of powerlessness. *Journal of Political Power*, 9(1): 83-

121.

- Türk Dil Kurumu. (2022). Büyük Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi:01.01.2022).
- Weiland, D.M., Haley, J.L., & Bounder, M. (2011). Military sexual trauma. *Pennsylvania Nurse*, 66 (4): 17–19.
- Whitehead, D.K., Weiss, S.A., & Tappen, R.M. (2010). *Essentials of Nursing Leadership and Management*, 5nd Edition, USA.
- Wilkinson, J. M. (2005). *Prentice Hall Nursing Diagnosis Handbook with NIC Interventions and NOC Outcomes*. 8nd Edition, Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2009). *Spirit Level: Why More Equality Makes Societies Stronger*. New York : Bloomsbury Press.
- Williams, J., & Koocher, G. P. (1998). Addressing loss of control in chronic illness: Theory and practice. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 35(3): 325.
- Yukl, G., & Falbe, C.M. (1991). Importance of different sources in downward and lateral relations. *Journal of Applied Psychology*, 76(3):416-23.

DİZİN

Güç

Güçsüzlük

Güç kaynakları

Güçsüzlük teorileri

21. BÖLÜM

YALNIZLIK

Öğr. Gör. Tuğçe ÇAMLICA

GİRİŞ

Yalnızlık, arzu edilen ilişkiler ile gerçek ilişkiler arasındaki farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan olumsuz bir deneyim olarak tanımlanmaktadır (Pengpid ve Peltzer, 2021; Tian ve ark., 2022). Bu farklılıklar, bireylerin öznel algıları sonucu oluşarak hissedilen yalnızlık duygusunu şekillendirmektedir (Wei ve ark., 2022). Her birey gereksinimlerini karşılamak amacıyla, sahip olduğu ya da kuracağı ilişkilerde farklı niceliksel ve niteliksel faktörlere odaklanabilmektedir. Bu nedenle grubun içinde yer alan bazı insanlar, kendilerini yalnız hissedebilirken bazıları ise yalnızlık duygusunu hiç yaşamamaktadır (Wei ve ark., 2022).

Yalnızlık, bireyin kendi tercihleri sonucunda da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bir ressam eserini yaratırken yalnız olmayı tercih edebilmektedir. Bazı bireyler ise mahremiyete önem verdikleri veya özgür bir yaşam tarzını benimsedikleri için yalnız yaşamayı seçebilmektedir (Verity ve ark., 2021; Wei ve ark., 2022). Ancak ister bireysel tercihler isterse çevresel faktörler nedeniyle, hangi nedene bağlı olursa olsun, yalnızlığın sağlık üzerindeki olumsuz etkileri uzun zamandır tartışılmaktadır (Pourriyahi ve ark., 2021; Qualter ve ark., 2021).

Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda; depresyon, intihara eğilim, koroner kalp hastalığı, sistemik hastalıklar, toplumdan izole olma isteği vb. birçok faktörün yalnızlık sonucu ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bununla birlikte yalnızlığın sadece ruhsal etkilerinin olmadığı, fiziksel ve sosyal etkilerinin de bulunduğu bildirilmektedir. Aynı zamanda bu örneklerin yalnızlığın neden olabileceği sorunlardan sadece birkaçını temsil ettiği vurgulanmaktadır (Andreu Bernabeu ve ark., 2022; Pengpid ve Peltzer, 2021; Pourriyahi ve ark., 2021; Rabasco ve ark., 2021; Tian ve ark., 2022; Wei ve ark., 2022; Verity ve ark., 2021). Araştırma sonuçları, yalnızlığın öznel olarak değerlendirilmesi gereken önemli bir duygu olduğunu göstermektedir. Özellikle yalnızlığın neden olabileceği sonuçlar, holistik bir bakım yaklaşımının benimsenmesi ve uygun önleme çalışmalarının yapılması

KAYNAKLAR

- Ackley, B.J., Ladwig, G. B., & Makic, M. B. F. (2017). Nursing diagnosis handbook an evidence-based guide to planning care. Elsevier, 11th Edition, United States of America. ISBN:978-0-323-32224-9.
- Adler, G. (1993). The psychotherapy of core borderline psychopathology. *The American Journal of Psychotherapy*, 47(2): 194-205. doi: 10.1176/appi.psychotherapy.1993.47.2.194.
- Andreu-Bernabeu, Á., Díaz-Caneja, C. M., Costas, J., De Hoyos, L., Stella, C., Gurriarán, X., Alloza, C., Fananas, L., Bobes, J., Gonzalez-Pinto, A., Crespo-Facorro, B., Martorell, L., Vilella, E., Muntane, G., Nacher, J., Dolores Molto, M., Jesus Aguilar, E., Parellada, M., Arango, C., & González-Peñas, J. (2022). Polygenic contribution to the relationship of loneliness and social isolation with schizophrenia. *Nature communications*, 13(1): 1-11.
- Austin, A. G. (1989). Becoming immune to loneliness: helping the elderly fill a void. *Journal of Gerontological Nursing*, 15(9): 25-30. doi: 10.3928/0098-9134-19890901-08.
- Buber, M., (1958). I and thou. Charles Scribner's Sons, New York.
- Burnside, I.M. (1971). Loneliness and old age. *Mental Hygiene*, 55 (3): 391-397.
- Carpenito, L. J., (2013). Handbook of nursing diagnosis. Wolters Kluwer, 14th Edition, China. ISBN: 978-1-60831-110-1.
- Copel, L. C. (1988). Loneliness: a conceptual model. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Nursing*, 26(1): 14-19. doi: 10.3928/0279-3695-19880101-08.
- Dayson, C., Harris, C., & Woodward, A. (2021). Voluntary sector interventions to address loneliness and mental health in older people: taking account of emotional, psychological and social wellbeing. *Perspectives in Public Health*, 141(4): 237-243. doi: 10.1177/17579139211017580.
- de Jong Gierveld, J. (1987). Developing and testing a model of loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(1): 119. doi: 10.1037/0022-3514.53.1.119.
- DiTommaso E., & Spinner, B. (1997). Social and emotional loneliness: a re-examination of weiss' typology of loneliness. *Personality and Individual Differences*, 22(3): 417-427. doi: 10.1016/S0191-8869(96)00204-8.
- Erkal İlhan, S., Ançel, G., & Hakverdioğlu Yönt, G. (2017). Hemşirelik tanıları, girişimleri, sonuçları. Andaç Yayınları, 1. Baskı, Ankara. ISBN: 978-605-191-010-9.
- Frankl, V. (1963). Man's search for meaning. Pocketbooks, New York.
- Freud, S. (1930). Civilization and its discontents. Hogarth Press, London.
- Fromm Reichmann, F. (1959). Loneliness. *Psychiatry*, 22: 1-15. doi: 10.1080/00332747.1959.11023153.
- Gu, S., He, Z., Sun, L., Jiang, Y., Xu, M., Feng, G., Ma, X., Wang, F., & Huang, J. H. (2021). Effects of coronavirus-19 induced loneliness on mental health: sleep quality and intolerance for uncertainty as mediators. *Frontiers in Psychiatry*, 12. doi: 10.3389/fpsy.2021.738003.
- Herdman, T. H., & Kamitsuru, S. (2018). Nursing diagnoses definitions and classification 2018-2020. Thieme, 11th Edition, New York. ISBN:978-1-62623-929-6.
- Herdman, T. H., Kamitsuru, S., & Lopes, C. T. (2021). Nursing diagnoses definitions and classification 2021-2023. Thieme, 12th Edition, New York. ISBN:978-1-68420-454-0.
- Hom, M. A., Chu, C., Rogers, M. L., & Joiner, T. E. (2020). A meta-analysis of the relationship between sleep problems and loneliness. *Clinical Psychological Science*, 8(5): 799-824. doi: 10.1177/2167702620922969.
- Horowitz, L. M., De Sales French, R. & Anderson, C. A. (1982). The prototype of a lonely person. Edi: Peplau, L. A., & Perlman, D. Wiley, New York.
- Killeen, C. (1998). Loneliness: an epidemic in modern society. *Journal of Advanced Nursing*, 28

- (4): 762-770. doi: 10.1046/j.1365-2648.1998.00703.x.
- Lazarus, R. S. (1999). Stress and emotion: a new synthesis. springer publishing company paperback. New York. ISBN:0-8261-0261-1.
  - Lederman, Z. (2021). The bioethics of loneliness. *Bioethics*, 35(5): 446-455. doi:10.1111/bioe.12870.
  - Lichner, V., Žiaková, E., & Ditommaso, E. (2021). Assessment the loneliness of slovak adolescents: adaptation of the social and emotional loneliness scale for adults (selsa-s) to adolescents and verification of psychometric attributes in the slovak version. *Journal of Psychological and Educational Research*, 29(1): 34-56.
  - Lim, M. H., Holt Lunstad, J., & Badcock, J. C. (2020). Loneliness: contemporary insights into causes, correlates, and consequences. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 55(7):789-791. doi:10.1007/s00127-020-01891-z.
  - Lopata, H. Z. (1969). Loneliness: forms and components. *Social Problems*, 17(2): 248-261. doi: 10.2307/799870.
  - Lynch, J.J. (1977). The broken heart: the medical consequences of loneliness. Basic Books, New York.
  - Mahone, J. (2020). A lonely heart is a heavy burden: keys to addressing the epidemic of physical and mental health problems of older americans caused by social isolation and loneliness. *The Elder Law Journal*, 28:423-451.
  - Marshall, K. & Hale, D. (2021). Isolation and loneliness. *Home Healthcare Now*, 39 (1): 48-48. doi: 10.1097/NHH.0000000000000950.
  - Mijuskovic, B. L. (1979). Loneliness in philosophy, psychology and literature. IUniverse, Bloomington.
  - Miskovic Wheatley, J., Koreshe, E., Kim, M., Simeone, R., & Maguire, S. (2022). The impact of the covid-19 pandemic and associated public health response on people with eating disorder symptomatology: an Australian study. *Journal of Eating Disorders*, 10(1): 1-14. doi:10.1186/s40337-021-00527-0.
  - Moustakas, C. (1961). Loneliness. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
  - Moustakas, C. (1972). Loneliness and love. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
  - O'Toole, A. W., & Welt, S. R. (1994). Hildegard E. Peplau selected works: interpersonal theory in nursing. Macmillan, New York. ISBN:978-0-333-60964-4.
  - Pacanowski, C. R., Diers, L., Crosby, R. D., Mackenzie, M., & Neumark-Sztainer, D. (2020). Yoga's Impact on Risk and Protective Factors for Disordered Eating: A pilot prevention trial. *Eating disorders*, 28(4): 513-541. doi: 10.1080/10640266.2020.1763110.
  - Paula, K. (2011). Yalnızlık hissi: teorik yaklaşımlar. Çev.: Zengin, S., & Kızılgeçit, M. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(3):217-229.
  - Pengpid, S., & Peltzer, K. (2021). Prevalence and associated factors of loneliness among national samples of in-school adolescents in four Caribbean countries. *Psychological Reports*, 124(6): 2669-2683.
  - Peplau, H. E. (1955). Loneliness. *The American Journal of Nursing*, 55(12): 1476-1481.
  - Peplau, L. A. (1984). Preventing the harmful consequences of severe and persistent loneliness. Edi.: Goldston, S.E. National Institute of Mental Health, Maryland.
  - Peplau, L. A. (1988). Loneliness: new directions in research. National Conference on Psychiatric Nursing. Canada.
  - Peplau, L. A., & Perlman, D. (1979). Blueprint for a social psychological theory of loneliness. Pergamon Press. New York.
  - Phelps, L. L., Ralph, S. S., & Taylor, C. M. (2019). Sparks & Taylor'ın hemsirelik tanı referans

el kitabı. Edi: Karahan, A., & Kav, S. Güneş Tıp Kitabevi, 10. Baskı, Ankara. ISBN:978-1-4963-4783-1.

- Ponzetti, J. J. (1990). Loneliness among college students. *Family Relations*, 39 (3): 336–340.
- Portnoff, G. S. (1988). Loneliness: lost in the landscape of meaning. *Journal of Psychology*, 122(6): 545-555. doi: 10.1080/00223980.1988.9915529.
- Pourriyahi, H., Yazdanpanah, N., Saghadzadeh, A., & Rezaei, N. (2021). Loneliness: An Immunometabolic Syndrome. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22): 12162.
- Qualter, P., Petersen, K., Barreto, M., Victor, C., Hammond, C., & Arshad, S. A. (2021). Exploring the Frequency, Intensity, and Duration of Loneliness: A Latent Class Analysis of Data from the BBC Loneliness Experiment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22): 12027.
- Rabasco, A., Corcoran, V., & Andover, M. (2021). Alone but not lonely: The relationship between COVID-19 social factors, loneliness, depression, and suicidal ideation. *Plos one*, 16(12): e0261867.
- Rokach, A. (1989). Antecedents of loneliness: a factorial analysis. *The Journal of Psychology*, 123(4): 369-384. doi: 10.1080/00223980.1989.10542992.
- Rokach, A. (1990). Surviving and coping with loneliness. *The Journal of Psychology*, 124(1): 39-54. doi: 10.1080/00223980.1990.10543204.
- Rokach, A. (2019). *The psychological journey to and from loneliness: development, causes and effects of social and emotional isolation*. Academic Press, London. ISBN:978-0-12-815618-6.
- Rokach, A., Berman, D., & Rose, A. (2021). Loneliness of the blind and the visually impaired. *Frontiers in psychology*, 12:641711. doi: 10.3389/fpsyg.2021.641711.
- Rook, K. (1984). Research on social support, loneliness and social isolation. *Review of Personality and Social Psychology*, 5: 239-264.
- Russell, D., Cutrona, C. E., Rose, J., & Yurko, K. (1984). Social and emotional loneliness: an examination of weiss's typology of loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6):1313-1321.
- Ryan, M. C. & Patterson, J. (1987). Loneliness in the elderly. *Journal of Gerontological Nursing*, 13(5): 6-12. doi: 10.3928/0098-9134-19870501-04.
- Sadler, W. A. (1974). On the verge of a lonely life. *Humanitas*, 10: 255-276.
- Sarason, I. G., & Sarason, B. R. (1985). *Social support: theory, research and applications*. Martinus Nijhoff Publisher, Boston.
- Schopenhauer, A., (1999). *Studies in pessimism*. The Modern Library, New York.
- Sermat, V. (1978). Sources of loneliness. *Study of Ageing, Dying, and Death*, 2(4), 271–276.
- Shankar, A. (2020). Loneliness and sleep in older adults. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 55(2), 269-272. doi: 10.1007/s00127-019-01805-8.
- Singh, R. N. (1991). Loneliness: dynamics, dimensions and many faces. *International Review of Modern Sociology*, 21(1):109-120.
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. W. W. Norton & Company., 1st Edition, New York. ISBN:0-393-00138-5.
- Tatar, T., & Tek, N. A. (2018). Edinilmiş bağışıklık eksikliği sendromunda (aids/hiv) güncel nutrisyonel yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 38(1), 57-69. doi: 10.5336/medsci.2017-57079.
- Tian, H., Zhou, W., Qiu, Y., & Shang, Y. (2022). The impact of cycling specialization on successful aging and the mediating role of loneliness. *International journal of environmental research and public health*, 19(1): 19.

- Tillich, P. (1952). *The courage to be*. Yale University Press, New Haven.
- Tiwari, S. C. (2013). Loneliness: a disease? *Indian Journal of Psychiatry*, 55(4):320-322. doi:10.4103/0019-5545.120536.
- Türk Dil Kurumu. (2022). <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi:23.01.2022).
- Verity, L., Schellekens, T., Adam, T., Sillis, F., Majorano, M., Wigelsworth, M., Qualter, P., Peters, B., Stajniak, S., & Maes, M. (2021). Tell Me about Loneliness: Interviews with Young People about What Loneliness Is and How to Cope with It. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22): 11904.
- Wei, K., Liu, Y., Yang, J., Gu, N., Cao, X., Zhao, X., Jiang, L., & Li, C. (2022). Living arrangement modifies the associations of loneliness with adverse health outcomes in older adults: evidence from the CLHLS. *BMC geriatrics*, 22(1): 1-11.
- Weiss, R.S. (1973). *The experience of emotional and social isolation*. MIT Press, Cambridge.
- Weiss, R. S. (1974). *The provisions of social relationships*. Edi.: Rubin, Z. Prentice Hall, New Jersey.
- Wilkialis, L., Rodrigues, N. B., Cha, D. S., Siegel, A., Majeed, A., Lui, L. M. W., Tamura, J. K., Gill, B., Teopiz, K., & McIntyre, R. S. (2021). Social isolation, loneliness and generalized anxiety: implications and associations during the covid-19 quarantine. *Brain Sciences*, 11(12): 1620. doi: 10.3390/brainsci11121620.
- Wilkinson, J. M. (2018). *Pearson hemşirelik tanıları el kitabı*. Edi: Kapucu, S., Akyar, İ., & Korkmaz, F. Pelikan Yayınevi, 11. Baskı, Ankara. ISBN: 978-605-2268-42-1.
- Wilkinson, J. M., Treas, L. S., Barnett, K. L., & Smith, M. H. (2019). *Fundamentals of Nursing* volume 1: theory, concepts and applications.F.A. Davis Company, 4th Edition, Pensilvanya. ISBN: 978-0803676862.
- Willis, P., Raithby, M., Maegusuku-Hewett, T., & Miles, P. (2017). 'Everyday advocates' for inclusive care? perspectives on enhancing the provision of long-term care services for older lesbian, gay and bisexual adults in wales. *British Journal of Social Work*, 47(2): 409-426. doi: 10.1093/bjsw/bcv143.
- Wood, L. A. (1986). *Loneliness*. Edi.: Harré, R. Blackwell, Oxford.
- Yıldırım, A., Hacıhasanoğlu Aşilar, R., Karakurt, P., Çapık, C., & Kasımoğlu, N. (2018). Examination of the relationship among depressive symptom, loneliness and eating attitudes in university students with sociodemographic characteristics. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 12(4): 264-274. doi: 10.21763/tjfmpe.462906.
- Young, J. E. (1982). *Loneliness, depression and cognitive therapy: theory and application*. Edi.: Peplau, L.A., & Perlman, D. Wiley-Interscience, New York.
- Zilboorg, G. (1938). Loneliness. *Atlantic Monthly*, 161: 45-54.

DİZİN

Yalnızlık

Yalnızlığın Boyutları

Yalnızlığın Belirtileri

Yalnızlığa Neden Olan Faktörler

Kırılgan Gruplar

Sosyal İzolasyon

Yalnızlık ile İlgili Hemşirelik Girişimleri

22. BÖLÜM

ÖFKE VE KONTROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Gülşah KAYA

GİRİŞ

Öfke; kişinin değerleri, inançları veya haklarıyla çelişen, istenmeyen bir duruma karşı verilen güçlü duygusal bir tepkidir. Toplumun her alanında ve insanın var olduğu her yerde aile içinde, okulda, sosyal çevrede, sağlık kurumlarında, basın ve medyada, öfke tepkisi ile karşılaşabilmektedir (Miracle, 2013). Öfke duygusu rasyonel (olumlu) ve irrasyonel (olumsuz) olarak kategorize edilebilmektedir. Birey, haklarına aykırı etik olmayan bir duruma öfkelendiğinde, öfke rasyonel ve meşru olarak tanımlanabilmektedir. İnançların neden olduğu irrasyonel öfke şiddet, saldırganlık gibi olumsuz sonuçlarla kendini gösterebilmektedir (Shirey, 2007). Fiziksel, psikolojik ve sosyal karakteristikler öfke ile birlikte seyredabilmektedir. Örneğin yüksek kan basıncı, sindirim sistemi problemleri, kalp hastalıkları, kronik gerginlik, mutsuzluk, yorgunluk, kaygı ve sıkıntı öfkeye eşlik eden bu durumlara örnek olarak verilebilmektedir (Miracle, 2013).

Günümüzde öfke ve öfke kontrolünün tüm dünyada, ciddi bir problem olmaya devam ettiği bildirilmektedir. Öfke bir çok alanda gözlemlenebildiği için güncelliğini korumaya devam etmektedir. Birey çeşitli faktörlere bağlı olarak kendisine veya çevresindeki diğer canlılara öfke duyabilmektedir. Öfke ve kontrolünde davranışın değiştirilmesi hedeflenmektedir. Kontrol edilemeyen öfke davranışlarının temeli, insanlığın varoluşuna kadar dayanmaktadır. Hemşirelerin çalışma ortamında; hasta-hemşire, hemşire-hemşire, hemşire ve diğer sağlık profesyonelleri gibi farklı gruplar arasında öfke davranışı görülebilmektedir. Öfke davranışını birden çok faktör etkileyebilmektedir (Miracle, 2013). Öfkenin kontrol edilebilir bir duygu olduğu bildirilmektedir. Günümüzde öfke kontrolü için, sosyokültürel, fiziksel veya mental başta olmak üzere farklı yöntem ve teknikler kullanılabilmektedir. Bu teknikler kontrol edilemeyen öfke ve şiddetini yönetilebilir hale getirebilmektedir. Bu doğrultuda öfke ve kontrolünde anne, baba, öğretmen, yönetici, sağlık profesyonelleri ve toplumun önemli sorumlulukları olduğu bildirilmektedir (Meretoğlu, 2020).

KAYNAKLAR

- Avcı, A. (2020). Örgütlerde Öfke Yönetimi. *Journal Of Orjinal Studtes*, 1(2), 115-128. doi: 10.47243/jos.1.2.09
- Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of communication*, 28(3), 12-29. doi:10.1111/j.1460-2466.1978.tb01621.x
- Baran, M., & Okanlı, A. (2015). Hemşirelerde Öfke Düzeyinin İş Doyumuna Etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1): 43-49. doi: 10.17049/ahsbd.85759
- Ben-Zur, H., & Breznitz, S.(1991).What makes people angry:Dimensions of anger-provoking events. *Journal of Research in Personality*, 25,1-22.
- Berkowitz, L. (1990). On the formation and regulation of anger and aggression: A cognitive neoassociationist analysis. *American Psychologist*, 45, 494-503. doi:10.1037/0003066X.45.4.494
- Bilge, A., & Ünal, G., (2005). Öfke, öfke kontrolü ve hemşirelik yaklaşımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-196.
- Bilgin, N. (2000). İçerik Analizi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Boudreaux A. (2010). Keeping your cool with difficult family members. *Nursing*. 40(12):48-51. doi:10.1097/01.NURSE.0000390673.65148.bc
- Corey, G. (2008). Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulama. *Çev. Tuncay Ergene. Mentis Yayıncılık*, 1. Baskı, Ankara.
- Davis, T. (2000). Dealing with Anger: Givin’It, Takin’It, Workin’It Out. *International Journal of Group Psychotherapy*, 50(4), 525-527. doi: 10.1080/00207284.2000.11491034
- Deffenbacher, J. L. (2011). Cognitive-Behavioral Conceptualization and Treatment of Anger. *Cognitive and Behavioral Practice*. 18(2), 212-221. doi:10.1016/j.cbpra.2009.12.004
- Ellis, A., & Harper, R. A. (1975). *A new guide to rational living* . Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Ergün, G., Arslan, B. Ş., & Dursun, N. K. (2021). Hemşirelik Öğrencilerinin Öfke İfade Etme Biçimleri İle Psikolojik Semptomları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(1), 1-8. doi: 10.17049/ataunihem.497546.
- Faupel, A., Herrick, E., & Sharp, P. M. (2018). *Anger management: A practical guide for teachers*. Routledge, 3rd Edition, London.
- Fromm, E (1991). Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları, (Çev. A. Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- Garnham, P. (2001). Understanding and dealing with anger, aggression and violence. *Nursing Standard (through 2013)*, 16(6), 37-42.
- Han, A., Won, J., Kim, O., & Lee, S. E. (2015). Anger expression types and interpersonal problems in nurses. *Asian nursing research*, 9(2), 146-151. doi: 10.1016/j.anr.2015.04.001
- Han, J. A., & Kim, M. J. (2016). The convergence study of interpersonal caring behaviors on anger, job stress and social support in nurses. *Journal of the Korea Convergence Society*, 7(3), 87-98. doi: 10.15207/JKCS.2016.7.3.087
- Hess, U., & Kirouac, G. (2010). Handbook of Emotion : Emotion expression in groups. Eds: Lewis, M., Haviland-Jones, J. M., & Barrett, L. F. The Guilford Press, Third Edition, New York.
- Hurskainen, T., & Katainen, M.(2015). Anger, Aggression And Violence In Healthcare : Material For Nursing Education. Bachelor’s Thesis. Turku University Of Applied Sciences. Social And Healthcare. Turku.
- Jun, W. H., Lee, E. S., & Lee, K. L. (2015). Relationships among gratitude, depression, and psychological well-being in clinical nurses. *Journal of Korean Academy of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 24(2), 136-144. doi: 10.12934/jkpmhn.2015.24.2.136.

- Kang, S. M., & Bae, S. H. (2015). The mediating effect of emotional intelligence on the relationship between emotional labor and psychological well-being of clinical nurses. *Journal of muscle and joint* doi: 10.5953/JMJH.2015.22.3.185.
- Erol-Korkmaz, H. T. (2014). Çalışanların günlük duygu durumu ve üretim karşıtı davranışları arasındaki ilişki: Genel örgütsel adalet algısının düzenleyici rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(33), 77-87.
- Karataş, Z. (2020). Öfkenin Tutsağı Olma. Pegem Akademi Yayıncılık , 1. Baskı, Ankara.
- Kwon, H. N. (2010). Humanistic consideration on anger. *J Hum Stud*, 19, 77-105.
- Lai, J.Y., & Linden, W. (1992). Gender, anger expression style and opportunity for anger release determine cardiovascular reaction to and recovery from anger provocation, *Psychosomatic Medicine*, 54, 297-310. doi: 10.1097/00006842-199205000-00006
- Linden, W., & Lamensdorf, A. M. (1990). Hostile affect and casual blood pressure. *Psychology and Health*, 4(4), 343-349. doi: 10.1080/08870449008400402
- Luz Sousa Oliveira E Silva, L. (2019). *The Rationality of Anger*. Doctoral dissertation, University College London. Department of Philosophy, London.
- McAllister, B. and Schmid, A.P. (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research: "Theories of Terrorism"*, Eds: Schmid, A.P Taylor & Francis., 1st Edition, New York.
- McClosky, J., & Bulechek G (2000). *Nursing Interventions Classification (NIC)*. Mosby Company, 3th edi., St. Louis.
- Mertoğlu, M. (2020). Aile, Okul, İşyeri, Spor, Cezaevleri ve Yaşamın Diğer Alanlarında Öfke Kontrolü. Pegem Akademi Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- Miracle, V. A. (2013). Suggestions for handling anger in the workplace. *Dimensions oCritical Care Nursing*, 32(3), 125-127. doi: 10.1097/DCC.0b013e318286477e.
- Murdock, N. L. (2012). Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları. Çeviri Editörü: Akkoyun, F. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Nurmi, P. (2013). Lapsen ja nuoren viha. *Jyväskylä: PS-kustannus*, 47-67.
- Orton, G.L. (1997). *Strategies for counseling with children and their parents*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Özmen, A. (2006). Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(1), 39-56.
- Özmen M (2002) Hipertansiyon, kişilik yapısı ve stres Hipokrat Dergisi, 11(11): 339-342.
- Öztürk, H. (2002). Hemşirelerin motivasyon düzeyleri ve performans düzeyleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. , İstanbul.
- Pieschl, S., Fegers, S. (2015). Violent lyrics = aggressive listeners? *Journal of Media Psychology*, 1(1), 1–10. doi:10.1027/1864–1105/a000144
- Power, M., & Dalgleish, T. (2015). *Cognition and emotion: From order to disorder*. 3rd Edition, Psychology Press, London.
- Reilly, P. M., & Shopshire, M. S. (2002). *Anger management for substance abuse and mental health clients: cognitive behavioral therapy manual*. US Department of Health & Human Services. Johnson, Bassin & Shaw, Inc., HHS Pub. No. (SMA) 12-4213, Rockville.
- Saad L. (2014) "The '40-Hour' Workweek Is Actually Longer—by Seven Hours". <https://news.gallup.com/poll/175286/hour-workweek-actually-longer-seven-hours.aspx> (Erişim tarihi: 12/02/2022).
- Shirey, M. R. (2007). An evidence-based solution for minimizing stress and anger in nursing students. *Journal of Nursing Education*, 46(12), 568.
- Shrand, J., & Devine, L. (2013). *Outsmarting anger: 7 strategies for defusing our most dangerous emotion*. 1st ed. Jossey-Bass (Harvard Health Publications), A Wiley Imprint, USA.

- Smith, L. L. (2021). *Anger Management For Dummies*. John Wiley & Sons. 3rd Edition, Canada.
- Stearns, F. R. (1972). *Anger : Psychology, Physiology, Pathology*. Charles Thomas Publishing.
- Spielberger, C. D., Jacobs, G., Russell, S., & Crane, R. S. (1983). *Advances in personality assessment : Assessment of anger: The state-trait anger scale*. Eds: Butcher. N.J., & Spielberger C.D. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Volume 2, New Jersey.
- Spiridon, E., & Fairclough, S. (2017). The effects of ambient blue light on anger levels: Applications in the design of unmanned aircraft GCS. *International Journal of Unmanned Systems Engineering*, 5(3), 53-69.
- Tafate, R. C., & Kassinove, H. (2019). *Anger management for everyone: Ten proven strategies to help you control anger and live a happier life*. New Harbinger Publications, 2nd Edition, Oakland.
- Tavis C. (1989). *Anger: The Misunderstood Emotion*. Simon and Schuster, Revised Edition, New York.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2022). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>(Erişim tarihi: 09.02.2022).
- Thomas SP (2003). Anger: The Mismanagement Emotion, *Med Surg Nursing*.12(2):103- 110.
- Wei, W., Lu, J.G., Galinsky, A.D., Wu H, Gosling SD, et al. (2017). Regional ambient temperature is associated with human personality. *Nature Human Behaviour* , 1:890–8955. doi: 10.1038/s41562-017-0240-0
- Yılmaz, N. (2004). Öfke İle Başa Çıkma Eğitiminin ve Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Öfke İle Başa Çıkabilmeleri Üzerindeki Etkileri. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yöndem, Z. D., & Bıçak, B. (2008). Öğretmen adaylarının öfke düzeyi ve öfke tarzları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-15.

DİZİN

Öfke

Öfke Türleri

Öfke Kontrolü

Öfke Boyutları

Öfke Kontrol Yöntemleri

Hemşirelik ve Öfke

23. BÖLÜM

KRİZ VE YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Selin KESKİN KIZILTEPE

GİRİŞ

Kriz, her yaştan bireyin hayatında meydana gelen değişimler nedeniyle karşılaşılabileceği olağanüstü bir durumdur. Kriz, durumsal, gelişimsel veya toplumsal stres kaynaklarıyla ilişkili olan, akut ve zamanla sınırlı bir dengesizlik halidir. “Kriz” sözcüğü tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar ifade etmiştir. Bu doğrultuda tıp, siyaset, afet ve ekonomi gibi pek çok bilim alanı tarafından kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Kriz farklı alanlardaki tüm tanımlamalarda “normal işleyiş düzenini bozan bir süreç” olarak açıklanmıştır. Kriz türü; olayın oluş biçimi, bireyin kişisel özellikleri, olayı algılayış biçimi ve destek mekanizmaları gibi pek çok faktörle ilişkili olabilir (Marchionni, 2016).

Kriz kişiye özgü olan ve bireyler arasında farklılık gösteren bir olgudur. Her birey aynı olay karşısında farklı bir reaksiyon gösterebileceği gibi, birey hayatının farklı dönemlerinde aynı olaya farklı tepkilerde verebilmektedir. Birey kriz durumunda mevcut kaynaklarını ve bireysel baş etme mekanizmalarını kullanamadığında, bu durum bireylerde fiziksel, duyuşsal, davranışsal ve bilişsel işlev bozukluklarına neden olabilmektedir. Bu olumsuz etkilerine karşın bireyin bu durumla etkili bir şekilde başa çıkabilmesi, bireyin kişilik gelişimi üzerinde olumlu etkiler yapabilmektedir (Marchionni, 2016).

Krize müdahale ve yaklaşım, birçok kuramcı ve teorisyen tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Tüm müdahale modellerinin öncelikli amacı, bireyin kriz öncesi işlevsellik düzeyine kavuşmasını sağlamaktır. Kriz durumunda var olan problemin göstergelerinin anlaşılması, ortaya çıkabilecek durumların çözümünde hızlı ve planlı hareket edilmesi oldukça önemlidir. Hemşireler krizle etkili bir şekilde başa çıkabilecek, gerekli fiziksel ve psikolojik desteği sağlayabilecek sağlık profesyonelleridir. Hemşirelerin doğrudan hasta ve çevresi ile yakın ilişki içerisinde olması, bireylerin yaşadıkları kriz durumunu daha kolay yönetebilmelerine yardımcı olur. Bu nedenle hemşirelerin krize müdahale yaklaşımlarını bilmeleri ve uygulamaları, bireylerin bu süreçte sağlıklı bir şekilde uyum sağlamalarını destekler (Taylor ve ark., 2015).

KAYNAKÇA

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). Afet yönetimi Sözlüğü. (2017). <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim Tarihi: 28/02/2022
- Aguilera, D. C. (1998). *Crisis intervention: Theory and methodology*. Elsevier/Mosby, 7. Edition, United States.
- Asunakutlu, T., & Dirlik S. (2009). *Kriz ve Yönetimi: Kriz Yönetimi Stratejileri ve Kriz sonrası yeniden Yapılanma*. Derleyenler; Sumer H., Pernsteiner H., Bilgi yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Bilge, F., & Öksüz, E.E. (2020). *Kriz Danışmanlığı: Kriz Kuramları*. Edit: Baker, E.Ö., & Doğan, T. Pegem Akademi, 4. Baskı, Ankara.
- Caplan, G. (1961). *An approach to community mental health*. New York: Grune and Stratton.
- Çelik, A. (2010). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- DeLaune, C.,S. & Ladner, K.,P. (2011). *Fundamentals of nursing standards and practices*. Thomson Press, 4. Edition, United States.
- Devlin, S.E. (2007). *Crisis Management Planning And Execution*. Taylor Francis, 1. Edition, New York.
- Farazmand, A. (2014). *Crisis and Emergency Management Theory and Practice: Global Crisis in Public Service and Administration*. Edit: Farazmand, A. CRC Press, 2.Edition, Newyork.
- Feist, J.,G. & Feist, J.(2009). *Theories of Personality*. The McGraw–Hill Companies, 7. Edition, Unidet States.
- Golan, N. (1978). *Treatment in crisis. situations*. Free Press, 1. Edition, New York.
- Gorman, M.L. & Sultan, F.D.(2008). *Psychosocial Nursing for General Patient Care*. Davis Company, 3.Edition, United States.
- Hoff, L.E. (1995). *People in crisis: Understanding and helping*. Jossey-Bass, 7. Edition, San Francisco:
- James, K.R.(2008). *Crisis Intervention Strategies*. Thomson Publishing, 6. Edition, United States.
- Jones, L.,T. (2005). *Theory Directed Nursing Practice: Aquilere's Theory of Crisis Intervention*. Edit: Ziegler, M.,S. Springer Publishing, 2. Edition, New York.
- Lindemann, E. (1944). *Symptomatology and management of acute grief*. *American Journal of Psychiatry*, 101, 141–148.
- Marchionni, C. (2016). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice: Stress and Adaption*. Edit: Kozier, B., Glenora,E., Berman, A., et al. Pearson Press, 4. Edition, United States.
- Mobley, E.C., & Russell, J.,J. (2005). *Theory Directed Nursing Practice: Ericson's Theory of Psychosocial Development*. Edit: Ziegler, M.,S. Springer Publishing, 2. Edition, New York.
- Otlu M.B.(2019). *Travma Psikolojik Danışmanlığı: Kriz Danışmanlığı ve Krize Müdahale*. Edit: Çakar S. F. Pegem yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
- Potter, A.P., Perry, G.A.Stockert, A.P, Hall, P.A., & Ostendorf, R.W. (2021). *Fundamentals of Nursing*, Elsevier, Tenth Edition, United States.
- Rapoport, L. (1965). *The state of crisis: Some theoretical considerations: Crisis intervention: Selected readings*. Edit: Parad H.J. Family Service, 1. Edition America.
- Roberts, A. R. (2005). *Crisis intervention handbook: Assessment, treatment, and research: Bridging the Past and Present to the Future of Crisis Intervention and Crisis Management*. Edit: Roberts, A. R. Oxford university press, 3. Edition, New York.
- Sözer, Y. (1992). *Psikiyatride kriz kavramı ve krize müdahale*. *Kriz Dergisi*, 1(1), 8-12.
- Yıldırım, S. (2014). *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Bakım Sanatı: Kriz*, Edit: Çam, O.

- ve Engin, E. İstanbul Medikal Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Yıldırım, Ş. (2016). Sosyal hizmette krize müdahale yaklaşımının kullanımı krize müdahale. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4):481-486.
  - Yıldız, D.A. & Gülen, S.Ö., & Baker, E.S. (2020). Kriz Danışmanlığı: Kriz, Kriz Tepkileri ve Kriz Danışmanlığı. Edit: Baker, E.Ö., & Doğan, T. Pegem Akademi, 4. Baskı, Ankara.
  - Taylor, C., Lillis C., Lynn, P., & LeMone P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art and Science of Person-Centered Nursing Care*. Wolters Kluwer, 7. Edition, China.
  - Thompson, A.R. (2005). *Crisis Intervention and Crisis Management*. Taylor & Francis Books, New York.
  - Tutar, H. (2021). *Kriz ve Stres Yönetimi*. Seçkin Yayıncılık, 5.Baskı, Ankara.
  - Tüz, V.M. (2014). *Kriz Yönetimi Uygulama için Temel Adımlar*. Nobel Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara.
  - Türk Dil Kurumu (TDK). Genel Türkçe sözlük. (2019). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28/02/2022) .
  - Ulus İ.Ç. (2018). *Önleyici Psikolojik Danışma Kuram ve Uygulamaları: Travma ve Krize Müdahale Yaklaşımları*, Edit: Çakar S. F. Pegem yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
  - Velioglu, P. (2012). *Hemşirelikte Kavram Ve Kuramlar*, Akademi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
  - White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2011). *Foundations of Basic Nursing*, Delmar Press, 3.Edition, United States.
  - Wilkinson, J.M., Treas, S.L., Barnett, K., & Smith, H.M.(2016). *Fundamentals of nursing*. Davis Company, 3. Edition, Philadelphia.

DİZİN

Kriz

Kriz Türleri

Kriz Süreci

Kriz Tepkileri

Krize Müdahale

Kriz Müdahale Modelleri

Kriz Yönetimi

Kriz Danışmanlığı

24. BÖLÜM

DUYUSAL ALGISAL DEĞİŞİKLİKLER

Dr. Öğr. Üyesi Selin KESKİN KIZILTEPE

GİRİŞ

Duyusal algısal değişimler, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri ve değişikliklere uyum sağlayabilmeleri için gereklidir. Bu değişimlerin algılanmasını sağlayan uyaranlar iç ve dış dengenin korunmasını sağlar. Aynı zamanda bireyin büyüme ve gelişim süreci içerisinde yer alır. Bilişsel, duyuşsal ve algısal yetenekler insanları birbirinden ayırır. Bu yetenekler bireylerin durumları anlamlandırması, yeni bilgiler öğrenmesi, geçmişini hatırlaması gibi özelliklerin gelişimini sağlar. Sağlık bakım ortamı hastalar için oldukça farklı bir ortamdır. Bu nedenle sağlık bakım hizmeti alan bireyler pek çok faktöre bağlı olarak duyuşsal algısal değişimler yaşayabilir. Bu değişimler bir hastalık veya travmatik bir durum nedeniyle, geçici veya ilerleyici olabilir. Bununla birlikte bireyin duyuşsal, algısal ve bilişsel işlevlerinde bozulmaya neden olarak, çevresi ile ilişki kurmasını zorlaştırabilir. Hastanın günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmesini etkileyebilir. Bazen bireylerin kendisine veya başkalarına zarar vermesine neden olabilecek bir durumla sonuçlanabilir. Duyusal, algısal veya bilişsel değişikliklere sahip bireylerin bakımında hemşirenin rolü oldukça önemlidir. Hemşirelerin, sağlık bakım ortamlarında bireylerin durumlarını değerlendirerek, yüksek riskli olan hastaları belirlemeleri gereklidir. Hemşireler bireylerin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmeleri veya duruma uyum sağlayabilmeleri amacıyla uygun hemşirelik girişimlerini planlamalı ve uygulamalıdır (DeLaune and Ladner, 2011;Potter ve ark., 2021).

1. Duyusal Deneyimin Bileşenleri

Duyular büyüme, gelişme ve hayatta kalmak için gereklidir. Bireyin sağlığını sürdürebilmesi, duyuşsal, algısal ve bilişsel işlevlerine bağlıdır. Duyu organları yoluyla uyaranların

KAYNAKLAR

- Berman, A., Snyder, S., Frandsen, G. (2016). *Kozier & Erb's fundamentals of nursing: concepts, practice, and process*. Pearson Press, 10. Edition, United States.
- Buck, M. (2016). *Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice: Stress and Adaption*. Edit: Kozier, B., Glenora, E., Berman, A., et al. Pearson Press, 4. Edition, United States.
- DeLaune, C., S. & Ladner, K., P. (2011). *Fundamentals of nursing standards and practices*. Thomson Press, 4. Edition, United States.
- Erdemir F., & Türk, G., (2021). *Hemşirelik Tanıları El Kitabı*. Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul.
- Herdman, H.T., & Kamitsuru, S. (2018). *Nursing Diagnoses Definitions and Classification*. Thieme Press, 11. Edition, New York.
- Jensen, S. (2019). *Nursing health assessment: a best practice approach*. Wolters Kluwer, 3. Edition, Philadelphia.
- Braine, E.M. (2014). *Nursing Practice: The Person with a Neurological Disorder*. Edit: Peate, I., Wild, K., Muralitharan, N. Wiley Press, 1. Edition, United States.
- Potter, A.P., Perry, G.A., Stockert, A.P., Hall, P.A., & Ostendorf, R.W. (2021). *Fundamentals of Nursing*, Elsevier, 10. Edition, United States.
- Rosdahl, C. B. & Kowalski, M.T. (2012). *Textbook of Basic Nursing*. Wolters Kluwer, 10. Edition, China.
- Şenturan, L. (2014). *Duyusal Değişimler: Hemşirelik Esasları Hemşirelik Bilimi ve Sanatı*. Edit: Aştı, T. A., & Karadağ, A. Akademi Yayınları. İstanbul.
- Taylor, C., Lillis C., Lynn, P., & LeMone P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art and Science of Person-Centered Nursing Care*. Wolters Kluwer, 7. Edition, China.
- Townsend, C., M. (2016). *Adult Psychiatric Mental Nursing*. Davis Company, 3. Edition, Philadelphia.
- Wilkinson, J.M., Treas, S.L., Barnett, K., & Smith, H.M. (2016). *Fundamentals of nursing*. Davis Company, 3. Edition, Philadelphia.

DİZİN

Afferent
 Bilinç
 Bilişsel
 Duyusal Değişimler
 Duyusal Yetersizlik
 Duyusal Yoksunluk
 Duyusal Yüklenme
 Efferent
 Görsel
 İşitsel
 Kinestetik
 Koku
 Proprioepsiyon
 Reseptör
 Stereognosis
 Visseral

25. BÖLÜM

MOTİVASYON

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM

GİRİŞ

Motivasyon, amaçlanan hedeflere ulaşmak için davranışları başlatan ve sonuna kadar enerji verilen bir süreçtir. Motivasyon, verimlilik ve kalite için en önemli faktörlerden biridir. İş motivasyonu, çalışanların ihtiyaçlarını giderme veya taleplerini karşılama yoluyla kurumsal hedeflere ulaşmayı sağlar. Motivasyon, yöneticiler ve çalışanlar için insanların işyerinde neden farklı davrandıklarını, nasıl davranmaları gerektiğini bilmeleri ve anlamaları için çok önemlidir. Böylece çalışanlar, kurumsal hedeflere ulaşmak için en iyi çabayı gösterirler. İşin istenilen hız ve sürede ilerleyebilmesi amacıyla çalışanların motive edilmesi her kademedeki yöneticinin hedefidir. Motivasyon, hemşirelerin de performansını artırır. Başarı, sorumluluk, memnuniyet, katılım ve aidiyet duygusu yaratarak ekip çalışmasını geliştirir. Ayrıca içsel olarak motive olan hemşireler kurum için değerli olduklarını hissettiğinde kurumdan/üniteden ayrılma oranları azalır. Motivasyon sadece bireysel performansa değil, aynı zamanda genel kurumsal başarıya da olumlu yansımaları nedeniyle önemlidir (Baljoon ve ark, 2018;Haque ve ark, 2014;Hee ve Kamuladin, 2016).

1. Motivasyon Kavramı

Motivasyon, Latince “movere” kelimesinden türetilen ve harekete geçmek anlamına gelen bir kavramdır. (Tohidi ve Jabbari, 2012; Vinitha ve Jenardhanan, 2022; Wafer, 2019). GÜDÜ, bir eyleme yönelik hareket ettiriciler veya hedeflerdir. Motivasyon, davranışı harekete geçiren ve yön veren bir süreçtir (Vinitha ve Jenardhanan, 2022). Türk Dil Kurumu Sözlüğünde güdü; “Bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışı doğuran, sürekliliğini sağlayan ve ona yön veren herhangi bir güç, sebep, bir etkinlik veya işin gizli sebebi, kaynağı akıllı olan sebeptir. Bireyleri bilinçli ve amaçlı işlerde bulunmaya yönelten dürtü veya dürtüler bileşkesi, sebep” olarak, motivasyon ise “güdüleme, isteklendirme” olarak

KAYNAKLAR

- Acat MB, Köşgeroğlu N (2006). Güdülenme Kaynakları ve Sorunları Ölçeği. *Anatolian Journal of Psychiatry*. 7:204-210.
- Akyol MA, Küçükgüçlü Ö, Söylemez BA, Özkaya Sağlam B, Oliveira D (2022). Translation and Psychometric Evaluation of the Turkish Version of the Motivation to Change Lifestyle for Dementia Risk Reduction Scale (T-MOCHAD-10). *The European Journal of Psychiatry* 36, p.252–259
- Badubi RM (2017). Theories of Motivation and Their Application in Organizations: A Risk Analysis. *International Journal of Innovation and Economic Development*. Volume 3, Issue 3, August, p. 44-51.
- Baljoon AR, Banjar HE, Banakhar MA (2018). Nurses' Work Motivation and the Factors Affecting It: A Scoping Review. *Int J Nurs Clin Pract* 5: 277. doi: <https://doi.org/10.15344/2394-4978/2018/277>.
- Bozanoğlu İ (2004). Akademik Güdülenme Ölçeği: Geliştirmesi, Geçerliği, Güvenirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 37, sayı: 2, s.83-98.
- Büyükoztürk Ş, Akgün ÖE, Özkahveci Ö, Demirel F (2004). Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice*. 4(2), Kasım/November, s.207-239.
- Can G (2015). Turkish Version of The Academic Motivation Scale. *Psychological Reports: Employment Psychology & Marketing*. 116(2), s.388-408. DOI 10.2466/14.08.PR0.116k24w5
- Çivilidağ A, Şekercioğlu G (2017). Çok Boyutlu İş Motivasyonu Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması. *Mediterranean Journal of Humanities*. VII/1 (2017) 143-156. DOI: 10.13114/MJH.2017.326
- Dönmez B, Kaya F (2016). Eleştirel Düşünme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt:13-2, Sayı:25, s.159-173
- Engin E, Çam O (2016). Hemşire İş Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 32 (3):1-13.
- Fiske TS (2008). *Core Social Motivations*. Edits. Shah JY, Gardner WL. *Handbook of Motivation Science*. The Guilford Press A Division of Guilford Publications, Inc. p.5-6
- Freed WJ (2022). *Motivation and Desire*. Springer. p.15-61.
- Haque MF, Haque MA, Islam S (2014). Motivational Theories – A Critical Analysis. *ASA University Review*, Vol. 8 No. 1, January–June, p.61-68.
- Hee OC., Kamaludin NH (2016). Motivation and Job Performance among Nurses in the Private Hospitals in Malaysia. *International Journal of Caring Sciences* January – April, Volume 9, Issue 1, p.342-347.
- Huitt W (2011). Motivation to learn: An overview. *Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University. Retrieved <http://www.edpsycinteractive.org/topics/motivation/motivate.html>. (Erişim tarihi:09.09.2022).
- Islam N (1999). A Few Aspects of Motivation: an Overview of Concepts, Theories and Techniques. *Khulna University Studies* 1(1): 91-96.
- Karabulut N, Çetinkaya F (2011). Cerrahi Kliniklerinde Çalışan Hemşirelerin Hasta Bakımında Karşılaştıkları Güçlükler ve Motivasyon Düzeyleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14: 1, s.14-23.
- Kitchie S (2019). *Determinants of Learning*. Edit. Bastable SB. *Nurse as educator: principles of teaching and learning for nursing practice*. Fifth Edition. Jones & Bartlett Learning. pp.136.
- Peters RS (2015). *The Concept of Motivation*. Routledge Revivals. London Routledge & Kegan Paul New York: Humanities Press. p.27-40
- Petri HL, Govern JL (2013). *Motivation Theory, Research and Application*. Sixth Edition. Wadsworth,

- Cengage Learning. p. 334-339.
- Ryan MR, Moller CA (2017). *Competence as Central, but Not Sufficient, for High-Quality Motivation*. Edits. Elliot AJ, Dweck CS, Yeager DS. Handbook of Competence and Motivation Theory and Application. Second Edition. New York: Guilford Press, p.214-222.
- Satman C, Duyan V (2012). Ekip Değerlendirme Ölçeği, Ekip İlişkilerinin Yararlı ve Yararlı Olmayan Yönleri Ölçeği ve Ekte Motivasyon ve Doyum Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi. 1(2), s.1-15.
- Sesay KA, Seisay IG, Kamara CM, Bangura A, Mansaray- Pearce EA (2017). Using Motivation as a Conceptual Framework For Institutional Capacity Building and Development. International Journal For Research in Social Science and Humanities. Volume-3 | Issue-12 | December. p.42-59.
- Stothart C (2023). Motivation The Ultimate Guide To Leading Your Team. Routledge Taylor & Francis Group. p.10-23.
- Tohidi H., Jabbari MM (2012). The effects of motivation in education. Procedia - Social and Behavioral Sciences. 31;820 – 824.
- Tulunay Ateş Ö, İhtiyaroglu N (2019). Yetişkin Motivasyon Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. Kastamonu Eğitim Dergisi, 27(2), s. 611-620. doi:10.24106/kefdergi.2612
- Türk Dil Kurumu Sözlük (TDK) (2022). Güncel Türkçe Sözlük; "Güdü", "Motivasyon" <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi:17.03.2022)
- Vincent TV, Kumar MS (2019). Motivation: meaning, definition, nature of motivation. International Journal of Yogic, Human Movement and Sports Sciences. 4(1): 483-484
- Vinitha JS, Jenardhanan (2022). Motivation in Nursing Management. Galore International Journal of Applied Sciences and Humanities. Vol. 6; Issue: 1; Jan.-March. p.22-27. DOI: <https://doi.org/10.52403/gijash.20220104>.
- Wafer MA (2019). *Compliance, Motivation, and Health Behaviors of the Learner*. Edit. Bastable SB. Nurse as educator: principles of teaching and learning for nursing practice. Fifth Edition. Jones & Bartlett Learning. p.219-230.
- Zehirlioğlu L, Erunal M, Akyol MA, Mert H, Hatipoğlu NS, Kucukguclu O (2019). Turkish Version of the Motivation for Changing Lifestyle and Health Behavior for Reducing the Risk of Dementia Scale. Journal of Neuroscience Nursing. Volume 51 & Number 3 & June. p.119-124.

DİZİN

Güdü

Hemşirelik ve Motivasyon

Motivasyon

Motivasyon Teorileri

Motivasyon Türleri

26.BÖLÜM

LİDERLİK

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÖZYER GÜVENER

GİRİŞ

Hemşirelerin lider özelliği taşıması istenen ve beklenen bir nitelik olmakla birlikte, hemşirelerin liderlik davranışları hemşirelik eğitimi ve uygulamaları yoluyla geliştirilebilir. Amerikan Hemşireler Birliği (ANA) 2004 yılında, Hemşirelik Uygulamasının Kapsamı ve Standartları kitabında liderlik için özel bir kılavuz yayınlamış ve profesyonel hemşirelerin bu niteliklere sahip olması gerektiğini bildirmiştir (Taylor ve ark., 2011). Liderlik, başkalarına karşı sorumlu davranışı modelleme yöntemidir. Lider ve yönetici kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılmasına karşın bu iki kavram birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Yönetici, görevleri başkalarını yönlendirerek yapan; lider ise hedeflere ulaşmak için başkalarını motive ederek yönlendiren kişi olarak tanımlanabilir (Marquis ve Huston, 2017). Yönetici görev odaklı çalışırken, liderin kişiler üzerine odaklandığı söylenebilir. Unvanı ya da çalıştığı birim ne olursa olsun her hemşire yönetici olduğu için, aynı zamanda lider olma özelliğine sahip olmasının beklendiği düşünülebilir (Marquis ve Huston, 2017). 21. yüzyıl liderleri, “işlerin nasıl olması gerektiğine” odaklanmak yerine; iş zorluklarına ve fırsatlara, yeni olasılıklara sorgulayıcı bir şekilde yaklaşır. Liderlik teorileri, yönetici ve liderlik kavramları arasındaki farkların gözden geçirilmesini sağlar (Ballantyne ve Achour, 2022). Her liderlik yaklaşımının kendine özgü avantajları ve dezavantajları vardır. Lider, grubun ihtiyaçları ve görev dağılımı doğrultusunda liderlik tarzını belirleyebilmelidir. Aynı zamanda mevcut koşullara uygun liderlik tarzını kullanabilmelidir (Delaune ve Ladner, 2011).

1. Liderlik Kavramı

Lider terimi 1300'lü yıllardan bu yana kullanılmaktadır. Literatürde liderlik farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlar araştırmacıların bakış açısına göre farklılık göstermektedir (Jones, 2007). Burns (2003), liderliği “insan ihtiyaçları ve sosyal değişimin en

KAYNAKLAR

- Adinolfi, P. Borgonovi, E. (2018). *The Myths of Health Care: The Historical Evolution of Health Concepts and Approaches: The Challenge of Complexity*. Edi: Adinolfi, P., & Borgonovi, E. Springer International Publishing, 1th Edition, Cham.
- Avolio, B. J., Walumbwa, F., & Weber, T. (2009). Leadership: Current theories, research, and future directions. *Annual Review of Psychology*, 60: 421–449.
- Ballantyne, H., Achour, N. (2022). The Challenges of Nurse Redeployment and Opportunities for Leadership During Covid-19 Pandemic. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 1-19. doi:10.1017/dmp.2022.43
- Berman, A. Synder, S., & Frandsen, G. (2016). *Fundamentals of Nursing Concepts, Process, and Practice*. Pearson, 10th Edition, Canada.
- Burns, J. M. (2003). *Transforming Leadership: A New Pursuit of Happiness*. Grove Press, 1th Edition, New York.
- Covey, S. (2011). Lighthouse Principles and Leadership. A Publication of University of The Cumberlands. *Morning in America*, 2(3).
- Crowell, M.D., & Boynton, B. (2020). *Complexity Leadership Nursing's Role in Health Care Delivery*. FA. Davis Company, 3th Edition, Philadelphia.
- Delaune, S.C & Ladner, P.K. (2011). *Fundamentals of Nursing: Standards and Practice*. Delmar Cengage Learning, 4th Edition, USA.
- Duncan, M.S. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing: Nursing Leadership, Management, and Collaborative Practice*, Edi: Astle, J.B., & Duggleby, W. Elsevier, 6th Edition, Canada.
- Duffy, J.R. (2009). *Quality Caring in Nursing: Applying Theory to Clinical Practice, Education and Leadership*. Springer Publishing Company, 1th Edition, Canada.
- Garman, N.A. (2021). *Healing Our Future Leadership for A Changing Health System*. Berrett-Koehler Publishers Inc, 1th Edition, USA.
- Goleman, D. (1998). *Emotional intelligence*. Bantam Books, 1th Edition, New York.
- Greenleaf, R. (2002). *Servant Leadership: A Journey Into The Nature of Legitimate Power and Leadership*. Springer Publishing Company, 25th Edition, New York.
- Hansten, R. I., & Jackson, M. (2008). *Clinical Delegation Skills*. Jones & Bartlett Learning, 4th Edition, Boston.
- Irving, J. A., & Longbotham, G. J. (2007). Team effectiveness and six essential servant leadership themes: A regression model based on items in the organizational leadership assessment. *International Journal of Leadership Studies*, 2(2): 98–113.
- Jones, R.A.P. (2007). *Nursing Leadership and Management: Theories, Processes, and Practice*. F.A. Davis Company, 1th Edition, USA.
- Kemer, S.A. (2017). *Hemşirelikte Yenilikçi Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi*. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Trabzon.
- Manion, J. (2005). *From Management to Leadership*. A Wiley Imprint, 2.th Edition, USA.
- Marquis, B.L., & Huston, C.J. (2017). *Leadership Roles and Management Functions in Nursing: Theory and Application*. Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins, 9th Edition, China.
- Parker, E.M. (2005). *Nursing Theories and Nursing Practice*. F.A. Davis Company, 2th Edition, USA.
- Porter-O'Grady, T., & Malloch, K. (2015). *Quantum Leadership: Building Better Partnerships for Sustainable Health* Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning, 4th Edition, USA.
- Stockert, A.P. (2013). *Fundamentals of Nursing: Managing Patient Care*, Edi: Potter, A.P. Perry,

- G.A. Stockert, A.P., & Hall, M.A, Elsevier, 8th Edition, Canada.
- Rosdahl, C.B., & Kowalski, M.T. (2012). Textbook of Basic Nursing. Wolters Kluwer Health Lippincott Williams & Wilkins, 10th Edition, China.
  - Sherwood, G. D., & Horton-Deutsch, S. (2015). Reflective organizations. On the front lines of QSEN & reflective practice implementation. Nursing Knowledge International, 10th Edition, USA.
  - Shirey, M. R. (2006). Authentic leaders creating healthy work environments for nursing practice. American journal of critical care: an official publication, American Association of Critical-Care Nurses, 15(3): 256–267.
  - Spencer, H., Dunford, C., & Gerhard, K. (2021). Essential Managers Leadership. Darling Kindersley Limited, New Edition, China.
  - Sturm, B.A. (2009). Principles of Servant-Leadership in Community Health Nursing: Management Issues and Behaviors Discovered in Ethnographic Research. *Home Health Care Management & Practice*, 21(2), 82-89. doi:10.1177/1084822308318187
  - Taylor, R.C., Lillis, C., Lemone, P., & Lynn, P. (2011). Fundamentals of Nursing The Art and Science of Nursing Care. Wolters Kluwer Health | Lippincott Williams & Wilkins, 7th Edition, China.
  - Tokuç, F. (2017). Liderlik ve Hemşirelik Hizmetlerinde Yönetim. Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı. Tekirdağ.
  - Tyler, L.S. (2015). Emotional intelligence: Not just for leaders. *American Society of Health-System Pharmacists*, 72(21), 1849. <https://doi.org/10.2146/ajhp150750>
  - Weberg, D., Mangold, K., Porter, G., & Malloch, K. (2019). Leadership in Nursing Practice. Jones Barlett Learning Company, 3th Edition, USA.
  - Mccool and et al., (2019). Global Health Leadership Case Studies From The Asia Pacific: mHealth in the Pacific Rim: Leadership Through Technology-Based Interventions. Edi: Withers, M., & McCool, J. Springer, New edition, Cham.
  - Yukl, G. (2018). Örgütlerde Liderlik. Çev. Edi: Şahin, Ç., & Baltacı, R. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, 8.Basımdan **Çeviri**, Ankara.
  - Zaleznik, A. (2004). Managers and leaders: are they different. *Clinical leadership management review*, 18(3): 171–177.

DİZİN

Lider

Liderlik

Liderlik becerileri

Liderlik teorileri

Yönetici

27. BÖLÜM

GİRİŞİMCİLİK VE YENİLİKÇİLİK

Dr. Öğretim Üyesi Aslı KURTGÖZ

GİRİŞ

Günümüz dünyasında dinamik, yenilikçi ve girişimci bir yapı, organizasyonlar için önemli bir gereksinim hâline gelmiştir. Teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan dijital devrim, organizasyonları yenilik ve değişim kapasitesi oluşturma ihtiyacı konusunda daha bilinçli bir hâle getirmiştir. Yenilikçi ve girişimci yaklaşım, sağlık hizmetleri organizasyonları için de oldukça önemli bir gereksinimdir. Sağlık hizmetlerine olan talep artışı, sağlık bakım hizmeti sunan kuruluşların sayıca artması, küresel rekabet, teknolojik ve bilimsel gelişmeler gibi birçok faktör sağlık bakım organizasyonlarının yenilikçi ve girişimci bir kültür benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Girişimcilik ve yenilikçilik faaliyetleri ile ilgili rekabet, sağlık hizmetleri sektörünün gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır (Arslan ve Şener, 2012; Ayvaz ve ark., 2019; Canals, 2015; Satı, 2021).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli bir konuma sahip olan hemşireler, hizmetlerini doğrudan topluma sunma becerisine ve yetkinliğine sahiptir. Buna karşın birçok hemşire sahip oldukları potansiyellerinin tam olarak farkında değildir. Hemşirelerin birçoğu bağımsız çalışmak yerine ulusal sağlık sistemleri tarafından istihdam edilen çalışanlar olmayı tercih etmektedir. Bu durum girişimcilik eğilimlerini ve faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Hemşirelerin girişimcilik yönlerinin istenen düzeyde olmadığı kabul edilen bir gerçektir. Hemşirelerin girişimci ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemeleri hem kişisel hem de mesleki gelişimleri açısından oldukça önemlidir. Hemşirelerin girişimci ve yenilikçi bakış açısıyla mesleklerini icra etmeleri karşılığın çıkarılan fırsatları değerlendirmelerini sağlar. Örneğin bir hemşire, hizmet sunumundaki eksiklikleri ve hastaların sağlık bakım gereksinimlerini belirleyerek, bu durumlara çözüm sağlayabilecek yenilikçi bir uygulama fikri veya ürünü geliştirebilir. Böylece hemşireler hizmet sunumunun iyileştirilmesine ve bakım kalitesinin artırılmasına önemli düzeyde katkıda bulunabilir (Sanders ve Kingma, 2012). Bu doğrultuda lider hemşirelerin ve yöneticilerin organizasyon içinde yenilikçi ve girişimci bir kültürün oluşturulmasını

KAYNAKLAR

- Adams, D., Bucior, H., Day, G., & Rimmer, J.A. (2012). HOUDINI: make that urinary catheter disappear – nurse-led protocol. *Journal of Infection Prevention*, 13(2), 44–46.
- Albert, N.M. & Raderstorf, T. (2021). Healthcare Innovation: Bringing the Buzzword to Real-World Healthcare Settings. B. M. Melnyk, T. Raderstorf (Ed.), In: *Evidence-Based Leadership, Innovation, and Entrepreneurship in Nursing and Healthcare A Practical Guide to Success*. First Edition, Springer Publishing, New York, pp.161-74.
- Amerikan Nursing Association (ANA) (2019). Innovation award winners announced. <https://www.nursingworld.org/news/news-releases/2019-news-releases/2019-ana-innovation-awards-winners-announced/> (Erişim tarihi: 07/04/2022).
- Amerikan Nursing Association (ANA) (2020). Innovation award winners announced. <https://www.nursingworld.org/> (Erişim tarihi: 07/04/2022).
- Amerikan Nursing Association (ANA) (2021). Innovation award winners announced. <https://www.nursingworld.org/news/news-releases/2021/2021-ana-innovation-awards/> (Erişim tarihi: 07/04/2022).
- Arslan, H. & Şener, D.K. (2012). Hemşirelikte yeni ve önemli bir kavram: Girişimcilik. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 140-45.
- Arslan, N., Yaylacı, B. & Eyüpoğlu, N. & Kürtüncü, M. (2018). Sağlıkta gelişen teknoloji: Üç boyutlu yazıcılar. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 2 (2), 99-110.
- Ayvaz, M.Y., Akyol, Y. E. & Demiral, M. (2019). Innovation in nursing and innovative attitudes of nurses. *International Journal of Health Administration and Education Congress (Sanitas Magisterium)*, 5(2), 52-59.
- Backes, D.S., Forgiarini, A.R., Silva, L.D., Souza, M.H.T., Backes, M.T.S. & Büscher, A. (2020). Nursing entrepreneur care in social inequity contexts. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 73(4), e20190014.
- Bailey, C., Johnson-Russell, J. & Lupien, A. (2011). High-Fidelity Patient Simulation. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: *Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions*. Fifth Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA, pp. 207-09.
- Barringer, B.R. & Ireland, R.D. (2016). *Entrepreneurship Successfully Launching New Ventures*. Fifth Edition, Pearson Education, USA, pp. 5-26; 55-58.
- Bessant, J. & Tidd, J. (2015). *Innovation and Entrepreneurship*. Third Edition, John Wiley & Sons, United Kingdom, pp. 15-17.
- Boillat, T. & Rivas, H. (2018). Empowering Medical Staff with Smart Glasses in Operating Rooms. R.K-Y. Tong (Ed.), In: *Wearable Technology in Medicine and Health Care*. First Edition, Elsevier, London, pp.8.
- Booth, R., Strudwick, G., McMurray, J., Morse, A., Chan, R. & Zhang, T. (2021). The Best Way to Predict the Future Is to [Co]Create It: A Technology Primer for Healthcare Leaders. D.R. Weberg, S. Davidson (Ed.), In: *Leadership for evidence-based innovation in nursing and health professions*. Second Edition, Jones & Bartlett Learning, Burlington, pp. 382-95.
- Canals, J. (2015). Nurturing Entrepreneurial and Innovation Capabilities. J. Canals (Ed.), In: *Shaping Entrepreneurial Mindsets Innovation and Entrepreneurship in Leadership Development*. Fifth Edition, Palgrave Macmillan, New York, pp.3.
- Clipper, B. & Wyatt, T.H. (2021). Emerging Trends in Healthcare Innovation. B. M. Melnyk, T. Raderstorf (Ed.), In: *Evidence-Based Leadership, Innovation, and Entrepreneurship in Nursing and Healthcare A Practical Guide to Success*. First Edition, Springer Publishing, New York,

pp.179-91.

- Colichi, R.M.B., Lima, S.G.S., Bonini, A.B.B. & Lima, S.A.M. (2019). Entrepreneurship and Nursing: integrative review. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 72 (Suppl 1), 321-30.
- Copelli, F.H.S, Erdmann, A.L. & Santos, J.L.G. (2019). Entrepreneurship in nursing: An integrative literature review. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 72(Suppl 1), 289-98.
- Drucker, P. F. (2006). *Innovation and Entrepreneurship*. Reprint edition, Harper Business, New York, pp.28-36.
- Edgecombe, K. & Bowden, M. (2014). *Clinical Learning and Teaching Innovations in Nursing Dedicated Education Units Building a Better Future*. First Edition, Springer, New York, pp.1.
- Finkelman, A. (2019). *Professional Nursing Concepts Competencies for Quality Leadership*. First Edition, Jones & Bartlett Learning, Burlington, pp.167-68.
- Frederick, H., O'connor, A. & Kuratko, D.F. (2016). *Entrepreneurship Theory/Process/Practice*. Fourth Edition, Cengage Learning, Australia, pp. 8-19.
- Harsell, C.C. (2015). *Understanding Health Organizations and Systems*. D.M. Korniewicz (Ed.), In: *Nursing Leadership and Management*. First Edition, DEStech Publications, Pennsylvania, pp.51-52.
- Hine, D. & Kapeleris, J. (2006). *Innovation and Entrepreneurship in Biotechnology, an International Perspective Concepts, Theories and Cases*. First Edition, Edward Elgar Publishing, United Kingdom, pp. 3-9; 218-21.
- Hisrich, R.D., Peters, M. P. & Shepherd, D.A. (2017). *Entrepreneurship*. Tenth Edition, McGraw-Hill Education, New York, pp. 6-46.
- International Council of Nurses (ICN) (2009). *Delivering Quality, Serving Communities: Nurses Leading Care Innovations*. http://www.farmerhealth.org.au/sites/default/files/2009_International_Nurses_Day_PDF_437kb.pdf (Erişim tarihi: 10/04/2022).
- Jaffe, L. (2011). Games are Multidimensional in Educational Situations. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: *Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions*. Fifth Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA, pp.175-76.
- Junata, M. & Tong, R.K.-Y. (2018). *Wearable Technology in Medicine and Health Care: Introduction*. R.K.-Y. Tong (Ed.), In: *Wearable Technology in Medicine and Health Care*. First Edition, Elsevier, London, pp.1-3.
- Kartal, H. & Kantek, F. (2018). Hemşirelikte inovasyon örnekleri. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(5), 57-63.
- Kelly, P. (2010). Change, Innovation, and Conflict. P. Kelly (Ed.), In: *Essentials of Nursing Leadership & Management*. Second Edition, Delmar Cengage Learning, USA, pp.157-59.
- Kızıl, H., & Şendir, M. (2019). Innovative approaches in nursing education. *Journal of Human Sciences*, 16(1), 118–125.
- Korniewicz, D.M. (2015). *Understanding Leadership, Change, and the Role of Nurse Practitioners in Clinical Practice Settings*. D.M. Korniewicz (Ed.), In: *Nursing Leadership and Management*. First Edition, DEStech Publications, Pennsylvania, pp.26-27.
- Ku, Y.L., Shen, M.H., Lee, P.Y., Kuo, C.L. & Tsai, F.C. (2017). Obtaining Patents for Innovative Products Designed by Nursing Faculty Members in Taiwan. *International Journal of Innovative Research in Medical Science*, 2(4), 679-85.
- Leighton, K. & Johnson-Russell, J. (2011). *Innovations in Facilitating Learning Using Simulation*. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: *Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions*. Fifth Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA, pp.239-240.
- Lowenstein, A.J. (2011a). *Strategies for Innovation*. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: *Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions*. Fifth Edition, Jones

- and Bartlett Publishers, USA, pp.37-45.
- Lowenstein, A.J. (2011b). Rol Play. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions. Fifth Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA, pp.187-88.
  - Mazzarol, T. & Reboud, S. (2020). Entrepreneurship and Innovation Theory, Practice and Context. Fourth Edition, Springer, Singapore, pp.1-30; 168-69.
  - Melnyk, B. M. & Raderstorf, T. (2021). Making the Case for Evidence-Based Leadership and Innovation. B. M. Melnyk, T. Raderstorf (Ed.), In: Evidence-Based Leadership, Innovation, and Entrepreneurship in Nursing and Healthcare A Practical Guide to Success. First Edition, Springer Publishing, New York, pp.42-48.
  - Merih, Y.D. (2018). İnovatif bir hemşirelik buluşunun hayata geçirilmesi; giyilebilir askı sistemleri. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 15(4), 215-221.
  - Parisi, T. (2015). Learning Virtual Reality Developing Immersive Experiences and Applications for Desktop, Web and Mobile. First Edition, O'Reilly Media, USA, pp.9.
  - Poole, M.S. & Van de Ven, A.H. (2004). Handbook of Organizational Change and Innovation. First Edition, Oxford University Press, New York.
  - Raderstorf, T. (2021). Entrepreneurship in Healthcare. B. M. Melnyk, T. Raderstorf (Ed.), In: Evidence-Based Leadership, Innovation, and Entrepreneurship in Nursing and Healthcare A Practical Guide to Success. First Edition, Springer Publishing, New York, pp.282-95.
  - Roussel L. (2020). Leading Implementation for Sustainable Improvement. L. Roussel, P.L Thomas, J. L. Harris (Ed.), In: Management and Leadership for Nurse Administrators. Eighth Edition, Jones & Bartlett Learning, Massachusetts, pp. 408-09.
  - Sanders, E., & Kingma, M. (2012). Handbook on entrepreneurial practice: Nurses creating opportunities as entrepreneurs and intrapreneurs. https://www.icn.ch/sites/default/files/inlinefiles/2012_Handbook_entrepreneurial_practice_eng.pdf (Erişim tarihi: 18/03/2022).
  - Satı, Z. E. (2021). Sağlık Hizmetlerinde İnovasyon Yönetimi: İnovatif Ürün ve Hizmetler. N. Bozbuğa, S. Gülseçen (Ed.), İçinde: Tıp Bilişimi. Birinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul. s. 404-05.
  - Stanley, D. (2017). Congruent Leadership. D. Stanley (Ed.). In: Clinical Leadership in Nursing and Healthcare. Second Edition, John Wiley & Sons, United Kingdom, pp. 78-79.
  - Sullivan, E.J. (2018). Effective Leadership and Management in Nursing. Ninth Edition, Pearson, Boston, pp. 142; 384-85.
  - Tapler, D. & Johnson-Russell, J. (2011). The New Skills Laboratory: Application of Theory, Teaching, and Technology. M.J. Bradshaw, A.J. Lowenstein (Ed.). In: Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions. Fifth Edition, Jones and Bartlett Publishers, USA, pp. 227-28.
  - Vashist, S.K. & Luong, J. H. T. (2018). Wearable Technologies for Personalized Mobile Healthcare Monitoring and Management. R.K-Y. Tong (Ed.), In: Wearable Technology in Medicine and Health Care. First Edition, Elsevier, London, pp.235-36.
  - Weberg, D.R. & Davidson, S. (2021). Future of Evidence, Innovation, and Leadership in Health Care: A Model for Leading Change. D.R. Weberg, S. Davidson (Ed.), In: Leadership for evidence-based innovation in nursing and health professions. Second Edition, Jones & Bartlett Learning, Burlington, pp. 24; 31-35.
  - Weiss, S.A., Tappen, R.M. (2015). Promoting a Healthy Work Environment. S.A. Weiss, R.M. Tappen (Ed.), In: Essentials of Nursing Leadership and Management. Sixth Edition, F. A. Davis Company, Philadelphia, pp. 188.

28. BÖLÜM

DEĞİŞİM VE YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KURTGÖZ

GİRİŞ

Değişim, yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır. İnsanlar süregelen biçimde; büyüme, bir eğitim kurumundan mezun olma, evlenme, işe başlama gibi yeni deneyimler kazanırlar. Bireylerin yaşamında meydana gelen bu değişimlerden bazıları, kişinin bir süredir hazırlanmış ve beklediği dönüm noktaları olabilmekte; bazıları ise tamamen beklenmedik zamanlarda ani olarak gerçekleşebilmektedir. Değişim çoğunlukla yeni fırsatlara veya birtakım zorluklara yol açar. Özellikle çok hızlı ve ani gelişen değişimler, bireylerde endişe ve strese neden olabilir (Weiss ve Tappen, 2015).

Değişim, sağlık hizmetleri sektöründe son yıllarda ivme kazanmıştır. Dolayısıyla bu hızlı değişim sürecine, sağlık bakım ortamlarının kısa sürede uyum sağlamaları önemli bir gerekliliktir (Thomas ve Winter, 2020). Teknolojideki ve hemşirelik bilimindeki ilerlemeler, kanıta dayalı uygulamaların yaygınlaşması ve sağlık sistemindeki düzenlemeler, sürekli değişim halindedir. Değişimin doğasını ve değişim sürecinde nasıl bir yol izleneceğini anlamak, çağdaş hemşireler için önemli bir beceridir. Hemşireler, tüm hemşirelik rollerini ve sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda değişim ajanı rolünü de üstlenirler. Değişim ajanı olarak hemşireler; değişime hazırlanma, değişimi planlama, uygulama, değerlendirme ve sürdürme aşamalarında yer alırlar. Hemşirelerin; hastaları olumsuz sağlık davranışlarını değiştirmeleri konusunda desteklemelerinin yanı sıra iyi uygulamaları benimsemeye, hasta güvenliğini artırmaya ve hasta sonuçlarını iyileştirmeye yönelik olarak, sağlık bakım ortamlarında yeniliği ve değişimi teşvik etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda hem lider hemşirelerin hem de klinisyen hemşirelerin değişim sürecinin yönetiminde rol almaları oldukça önemlidir. Klinisyen hemşireler; hasta bireylere yarar sağlamak için eski uygulama modellerini bırakmaya istekli olmalı, gereksinim duyulan değişimleri belirlemeli ve uygulamalıdır. Lider hemşireler ise bir sistem, birim veya ekip düzeyinde gereksinim duyulan değişimleri kolaylaştırarak hem koç hem de koordinatör rolünü yerine getirmelidir. Lider hemşireler değişim sürecinde değişimin

KAYNAKLAR

- Çiçeklioğlu, H. (2020). Örgütsel Değişim ve Değişim Yönetimi. İ. Bakan (Ed.), İçinde: *Örgütsel Davranış*. Birinci Baskı, Beta, İstanbul.
- Grohar-Murray, M.E. & Langan, J.C. (2011). Managing Change. M.E. Grohar-Murray, J.C. Langan (Ed.), In: *Leadership and Management in Nursing*. Fourth Edition, Pearson Education, New Jersey, pp. 249-266.
- Kelly, P. (2010). Change, Innovation, and Conflict. P. Kelly (Ed.), In: *Essentials of Nursing Leadership & Management*. Second Edition, Delmar Cengage Learning, USA, pp.152-158.
- Marquis, B.L. & Huston C.J. (2017). Planned Change. B.L. Marquis, C.J. Huston (Ed.). In: *Leadership Roles and Management Functions in Nursing: Theory and Application*. Ninth Edition, Wolters Kluwer Health, Philadelphia, pp. 208-221.
- Mitty, E. (2009). Problem Management, Change, and Team Building. B. Resnick, E. Mitty (Ed.), In: *Assisted Living Nursing: A Manual for Management and Practice*. First Edition, Springer Publishing Company, New York, pp.37-38.
- Morgan, D.A., Johnson, J.G., & Garrison, D.R. (2007). Nurses Leading Change. R.A.Patronis Jones (Ed.), In: *Nursing Leadership and Management Theories, Processes and Practice*. First Edition, F.A. Davis Company, Philadelphia, pp. 167-179.
- Murray, E.J. (2017). Leading Change and Managing Conflict. E.J. Murray (Ed.), In: *Nursing Leadership and Management for Patient Safety and Quality Care*. First Edition, F.A. Davis Company, Philadelphia, pp. 294-307.
- Sare, M.V. & Ogilvie, L. (2010). Understanding Change Theory: Strategic Planning Change Agents. M.V Sare, L. Ogilvie (Ed.), In: *Strategic Planning for Nurses: Change Management in Health Care*. Jones and Bartlett Publishers, Sudbury, pp. 181-190.
- Scott, E.S. (2019). Leading Change. P.S. Yoder-Wise (Ed.), In: *Leading and Managing in Nursing*. Seventh Edition, Elsevier, Missouri, pp. 563-583.
- Sullivan, E.J. (2012). Initiating and Managing Change. E.J. Sullivan (Ed.), In: *Effective Leadership and Management in Nursing*. Eighth Edition, Pearson, USA, pp. 55-67.
- Tang, K.N. (2019). Change Management.K.N. Tang (Ed.), In: *Leadership and Change Management*. First Edition, Springer, Singapore, pp. 47-48.
- Thomas, P.L. & Winter, J. (2020). Strategic Practices in Achieving Organizational Effectiveness. L. Roussel, P.L Thomas, J. L. Harris (Ed.), In: *Management and Leadership for Nurse Administrators*. Eighth Edition, Jones & Bartlett Learning, Massachusetts, pp. 148-150.
- Weiss, S.A., Tappen, R.M. (2015). People and the Process of Change. S.A. Weiss, R.M. Tappen (Ed.), In: *Essentials of Nursing Leadership and Management*. Sixth Edition, F. A. Davis Company, Philadelphia, pp. 133-141.

DİZİN

Değişim

Değişim ajanı

Değişim stratejileri

Değişim süreci

Değişim teorileri

Değişim yönetimi

Direnç

İtici güç

Organizasyonel değişim

Planlı değişim

29. BÖLÜM

KANITA DAYALI UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Seval AĞAÇDİKEN ALKAN

GİRİŞ

Hemşirelik disiplini, hemşirelik araştırmalarıyla mesleğe özgü bilgi üretiminin hızlandığı 1950'li yıllardan bu yana bilimsel olarak büyük bir değişim içindedir. Bu durum hemşirelik bilimi açısından bir paradigma değişimi olarak kabul edilmektedir. Bu paradigma değişiminde asıl amaç hemşirelerin araştırma sonuçlarını, hemşirelik bakımı sürecinde kullanmalarının sağlanmasıdır (Walshe ve Rundall, 2001). Hemşirelik bakımının araştırma sonuçları ile elde edilen kanıtlara temellendirilmesi hemşirelik bilimine özgü bilginin gelişmesinin yanı sıra, hemşirenin bir profesyonel olarak uygulamalarının doğrudan bilimsel dayanağını oluşturmaktadır (Temel ve Ardahan, 2011). Dolayısıyla hemşirelik araştırma sonuçlarının hemşireliğin eğitim, klinik ve araştırma alanlarında kullanımı hemşirelikte kanıta dayalı uygulama ve kanıta dayalı hemşirelik kavramlarının gelişmesini hızlandırmıştır.

Kanıta dayalı uygulama (KDU), *hasta bireyin tedavisi ve bakımında en faydalı kararın verilebilmesi için, bireyin durumuna uygun olarak yayımlanmış güncel ve en iyi kanıtların kullanılmasıdır* (Babaoğlu ve ark., 2009). Kanıta dayalı uygulamaların kökeni eski yıllara dayanmasına karşın, kavramsallaşarak bugünkü anlam ve tanımıyla gelişmesi 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Bayın ve Akbulut, 2012). İngiltere'de 1970'lerde, ABD'de ise 90'lı yıllarda tıp alanında başlayan, klinik süreçlerde kanıt kullanımına yönelik çalışmalar kanıta dayalı uygulamaların öncülleridir. Kanıta dayalı uygulama yaklaşımı zaman içinde hemşirelik de başta olmak üzere tüm disiplinlere, eğitimlerini kapsayacak şekilde yayılmıştır (Lash 2003; Taşocak 2001). Ancak literatüre bakıldığında kanıta dayalı tıp, kanıta dayalı uygulama ve kanıta dayalı hemşireliğin çoğu zaman birbiri yerine kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kanıta dayalı uygulama ile karıştırılan başka bir durum ise klinik uygulamalarda araştırma sonuçlarının kullanılmasıdır. Kanıta dayalı uygulama temelde, klinik uygulamalarda araştırma sonuçlarının kullanımına dayalı olmasına karşın, kanıt kullanımı tüm ekip üyelerinin sahip olması beklenen bir kültür olması nedeniyle yaygın bir etkiye sahiptir (Mackey ve Bassendowski, 2017).

KAYNAKLAR

- Aboelela SW, Stone PW, Larson EL. (2007) Effectiveness of bundled behavioural interventions to control healthcare-associated infections: a systematic review of the literature. *J Hosp Infect.* 66(2):101-8. doi: 10.1016/j.jhin.2006.10.019. Epub 2007 Feb 21. PMID: 17320242.
- Babaoğlu, Ö.M. Yaşar, Ü., Dost, T., Kayalp, O. (2009). Kanıtı Dayalı Tıp: Kavramlar, Örnekler ve Görüşler. *Türkiye Klinikleri*, 29(5), 1298-305.
- Bayın, G., Akbulut, Y. (2012). Kanıtı Dayalı Yaklaşım ve Sağlık Politikası. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 115-132. http://dx.doi.org/10.1501/Asbd_0000000022
- Beyea, S. C., Slattery, M. J. (2006). *Evidence-Based Practice in Nursing: A Guide to Successful Implementation*. 1st ed., Healthcare Compliance Company, Marblehead.
- Burns, N. and Grove, S.K. (2001) *The Practice of Nursing Research, Conduct, Critique, and Utilization*. 4th Edition, W.B. Saunders Company, Philadelphia.
- Carper, B.A. (1978). Fundamental patterns of knowing in nursing. *Advances in Nursing Science*, 1, 13-24.
- Carr, C. A., & Schott, A. (2002). Differences in evidence-based care in midwifery practice and education. *Journal of Nursing Scholarship*, 34(2), 153-158.
- Chrisman, M., & Hampton, N. (2022). Evidence-based Training to Improve Communication between Health Advocates and State Policymakers. *Social Work in Public Health*, 37(3), 297-301.
- Clarke, J. B. (1999). Evidence-based practice: a retrograde step? The importance of pluralism in evidence generation for the practice of health care. *Journal of Clinical Nursing*, 8(1), 89-94.
- Cochrane Collaboration. (2011). The Campbell Collaboration. Retrieved from <http://www.cochrane.org/about-us/campbell-collaboration>
- Colyer, H. Kamath, P. (1999) Evidence-based practice. A philosophical and political analysis: some matters for consideration by professional practitioners. *Journal of Advanced Nursing*, 29:188-193.
- Cullum, N., Ciliska, D., Haynes, R. B., Marks, S. (2008). *Evidence Based Nursing: An Introduction*. 1st ed., Wiley-Blackwell Company, Oxford.
- Çakmakkaya, Ö. S. (2021). Formal evidence-based medicine instruction in Turkish undergraduate medical education: an initial evaluation. *BMC Medical Education*, 21, 1-10.
- Danacı, E., Alkan, S. A., Erdoğan, T. K., Özbudak, E. S. R. A., & Harbali, S. M. (2023). Hemşirelerin Profesyonel Otonomi Düzeylerinin Kanıtı Dayalı Hemşireliği Yönelik Tutumları Üzerine Etkisi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 39(1), 43-54.
- Estabrooks, C.A. (1999) Will Evidence-Based Nursing Practice Make Practice Perfect? *Canadian Journal of Nursing Research*, 30(4): 273-294.
- Evans D (2003) Hierarchy of evidence: A framework for ranking evidence evaluating healthcare intervention. *J Clin Nurs.* 12(1): 77-83.
- French P. The development of evidence-based nursing. *J Adv Nurs* 1999;29:72-8.
- Gagan M, Hewitt-Taylor J (2004) The issues of nurses involved in implementing evidence in practice. *Br J Nurs* 13(20): 1216-20
- Gillenwater, J. Y., & Gray, M. (2003). Evidence: What is it, where do we find it, and how do we use it?. *European Urology Supplements*, 2(5), 3-9.
- Glacken, M., & Chaney, D. (2004). Perceived barriers and facilitators to implementing research findings in the Irish practice setting. *Journal of clinical nursing*, 13(6), 731-740.
- Grove, S. K., Burns, N., & Gray, J. (2012). *The practice of nursing research: Appraisal, synthesis, and generation of evidence*. Elsevier Health Sciences.
- <https://libguides.umsl.edu/ebp/process>

<https://libguides.umsl.edu/ebp/process> ,2023

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://www.cna-aiic.ca/en/home>

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/evidence?src=search-dict-box>

Hulme, P. A. (2010). Cultural considerations in evidence-based practice. *Journal of Transcultural Nursing*, 21(3), 271-280.

Ingersoll, G. L. (2000). Evidence-based nursing: what it is and what it isn't. *Nursing outlook*, 48(4), 151-152.

Jennings, B.M. (2000) Evidence-Based Practice: The Road Best Traveled? *Research in Nursing&Health*, 23:343-345.

Jones, R. J., & Santaguida, P. (2005). Evidence-based practice and health policy development: the link between knowledge and action. *Physiotherapy*, 91(1), 14-21.

Kara, M. Babadağ, K. Kanıta Dayalı Hemşirelik. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6 (3) :96-104.

Karagözoğlu, Ş. (2006). Bilim, Bilimsel Araştırma Süreci ve Hemşirelik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 13 (2), 64-71. Roe ve Whyt- Marshall, 2012.

Kocaman G. (2003). Hemşirelikte kanıta dayalı uygulama. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 5(2), 61-69.

Köse S., Çelik A. S., Kılıç, D. (2023). Hemşirelerin Bilimsel Araştırmalara ve Kanıta Dayalı Hemşireliğe Yönelik Tutumlarının ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 329-339.

Lash, T. L. (2010). Preregistration of study protocols is unlikely to improve the yield from our science, but other strategies might. *Epidemiology*, 21(5), 612-613.

Lim, F. (2011). Why Florence nightingale still matters. *Nursing Critical Care*, 6, 46-47.

LoBiondo-Wood, G., Haber, J. (2021). *Nursing research E-book: methods and critical appraisal for evidence-based practice*. Elsevier Health Sciences.

Mackey, A., Bassendowski, S. (2017). The history of evidence-based practice in nursing education and practice. *Journal of professional nursing*, 33(1), 51-55.

McKenna, H. P., Ashton, S., & Keeney, S. (2004). Barriers to evidence-based practice in primary care. *Journal of advanced nursing*, 45(2), 178-189.

McSherry, R., Haddock, J. (1999). Evidence-based health care: its place within clinical governance. *British Journal of Nursing*, 8(2), 113-117.

Melnik BM, Fineout-Overholt E, Gallagher-Ford L, Kaplan L. The state of evidence-based practice in US nurses: critical implications for nurse leaders and educators. *J Nurs Adm*. 2012;42(9):410-417.

Morris, M. Scott-Findlay, S. Estabrooks, C.A. (2001) Evidence-based Nursing Web Sites: Finding the Best Resources. *AACN*, 12 (4): 578-587.

Muir Gray, J.A. (1997) Evidence-Based Healthcare. Churchill Livingstone, Edinburgh.

Mykhalovskiy, E., Weir, L. (2004). The problem of evidence-based medicine: directions for social science. *Social science & medicine*, 59(5), 1059-1069.

Pope C (2003) Resisting evidence: the study of evidence based medicine as a contemporary social movement. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine* 7, 267-282.

Pronovost P, Berenholtz S, Dorman T, Lipsett PA, Simmonds T, Haraden C. (2003) Improving communication in the ICU using daily goals. *J Crit Care*. 18(2):71-5. doi: 10.1053/jerc.2003.50008. PMID: 12800116.

<https://www.qsen.org/>: Erişim 2023.

- Romny, D.M. Allen, M.N. Boschma, G. et al. (2003) The Notion of Evidence-Based Practice by the Nursing Philosophy Working Group. *J of Professional Nursing*, 19(4): 184-188.
- Rosenberg W & Donald A (1995) Evidence based medicine: an approach to clinical problem solving. *BMJ* 310, 1122-1126.
- Rosswurm MA & Larrabee JH (1999) A model for change to evidence-based practice. *Image – The journal of Nursing Scholarship*, 31, 317-322.
- Rycroft-Malone J, Seers K, Titchen A, Harvey GB, Kitson A & McCormack B (2004) What counts as evidence in evidenced based practice? *Journal of Advanced Nursing* 47, 81-90.
- Sackett DL, Rosenberg WM, Gray JM, Haynes RB, Richardson WS. Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *BMJ*. 1996;312(7023):71-2.
- Scott, K., McSherry, R. (2009). Evidence-based nursing: clarifying the concepts for nurses in practice. *Journal of clinical nursing*, 18(8), 1085-1095.
- Secginli, S., Erdogan, S., Monsen, K. A. (2014). Attitudes of health professionals towards electronic health records in primary health care settings: a questionnaire survey. *Informatics for Health and Social Care*, 39(1), 15-32.
- Selander, L. C., & Crane, P. C. (2012). The voice of Florence Nightingale on advocacy. *Online Journal of Issues in Nursing*, 17(1), F1.
- Stetler CB, Brunell M, Giuliano KK, Morsi D, Prince L & Newell-Stokes V (1998) Evidence-based practice and the role of nursing leadership. *JONA* 28(7-8): 45-53.
- Stevens, K. R. (2013). The impact of evidence-based practice in nursing and the next big ideas. *Online Journal of Issues in Nursing*, 18(2).
- Sullivan-Marx, E. M. (2006). Directions for the development of nursing knowledge. *Policy, Politics, & Nursing Practice*, 7(3), 164-168.
- Taşocak, G. (2001). Öğretmeden öğrenmeye: Felsefi ve kuramsal temeller, stratejiler. I. Uluslararası & V. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Kongresi Kitabı, Özlem Grafik Matbaacılık, İstanbul, 7-12.
- Temel, A.B., Ardahan, M. (2011). Hemşirelik araştırmalarının kullanımı, engeller ve araştırma kullanımında değişim modelleri. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 3, 63-70.
- Walshe, K., Rundall, T. G. (2001). Evidence-based management: From the orytopractice in healthcare. *The Milbank Quarterly*, 79(3), 429-457. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-0009.00214>.
- Youngblut, J.M. Brooten, D. (2001) EvidenceBased Nursing Practice: Why is it Important. *AACN*, 12 (4): 468-476.
- Zeitz K & McCutcheon H (2003) Evidence based practice: to be or not to be, this is the question! *International Journal of Nursing Practice* 9, 272-279.

30. BÖLÜM

HASTA GÜVENLİĞİ

Uzman Hemşire Dr. Dilek KIYMAZ

GİRİŞ

Sağlık teknolojisindeki hızlı değişimler, sağlık ihtiyaçlarının ve sağlık bakım hizmetlerinin karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum hizmet alanlar ile hizmet sunanlar boyutunda riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle tüm dünyada hasta güvenliğinin sağlanması ve bu konuda farkındalığın artırılması günümüzde daha da önem kazanmıştır (Sezgin, 2007; Potter ve ark., 2016). Hasta güvenliği, sağlık bakım hizmetleri sunarken hastada oluşabilecek tüm zararların önlenmesi amacıyla; sağlık kurumlarında çalışanlar tarafından alınan önlemlerin tümünü ifade etmektedir. Hasta güvenliği sağlanmasının ilk adımı hasta güvenliği kültürü oluşturulmasıdır (Türkmen ve ark., 2011). Hasta güvenliği kültürü; tedavi ve bakım sürecinde hastanın güvenliğini tehdit eden faktörlerin belirlenerek bu tehdit unsurlarının hastalara zarar vermesini engelleyecek planlamalar yapılmasını, hataların hastaya ulaşmadan belirlenmesini, raporlanmasını, düzeltilmesini ve önlemler alınmasını içermektedir (Tunçel 2013; Vural ve ark., 2014).

1. HASTA GÜVENLİĞİ

Hasta güvenliği, mevcut tıbbi uygulamalar nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuz durumlara engel olmayı yada etkisini azaltmayı amaçlayan bir dizi eylemler olarak tanımlanmaktadır (Arimany-Mansove Martin-Fumadó, 2017). Dünya Sağlık Örgütü ise hasta güvenliğini; sağlık profesyonelleri tarafından hastalarda tehdit oluşturan tüm unsurların önlenmesi olarak tanımlamaktadır (WHO, 2022). Sağlık hizmeti sunumu sırasında hastanın zarar görmesi, dünyada en büyük 10 ölüm nedeninden biri olarak kabul edilmektedir (Vaismoradi ve ark., 2020). ABD’de 24 hastanede yatarak tedavi gören hastaların uğradıkları zararı belirlemek amacıyla retrospektif olarak yapılan bir çalışmada; hastaya zarar vermenin gelir ve üretkenlik boyutundaki kaybının yıllık trilyonlarca dolar

KAYNAKÇA

- Aiken, L.H., Sloane, D.M., Bruyneel, L., Van den Heede, K., & Sermeus, W. (2013). The RN4CAST Consortium. Nurses' reports of working conditions and hospital quality of care in 12 countries in Europe. *International Journal of Nursing Studies*, 50: 143–53.
- Altındış, S., Kurt, M. (2010). Bilgi yönetim uygulamalarının hasta güvenliğine etkisine ilişkin bir araştırma: Afyonkarahisar ilinde bir uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24: 45-61.
- Ayyıldız, F., & Çam, D.İ. (2020). İş Stresi ve Güvenlik Performansı Arasındaki İlişkide Güvenlik İkliminin Düzenleyici Rolü: Sağlık Sektöründe Bir İnceleme. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(2): 451-475.
- Arimany-Manso, J., & Martin-Fumadó, C. (2017). The importance of patient safety. *Medicin a clinica*, 148(9): 405-407.
- Bittner-Fagan, H., Davis, J., Savoy, M. (2017). Improving Patient Safety: Improving Communication. *FP essentials*, 463: 27-33.
- Cocanour, C. S. (2017). Informed consent—It's more than a signature on a piece of paper. *The American Journal of Surgery*, 214(6): 993-997.
- Christian CK, Gustafson ML, Roth EM, Sheridan TB, Gandhi TK, Dwyer K, Zinner MJ, Dierks MM. (2006). A prospective study of patient safety in the operating room. *Surgery*, 139 (2): 159-173.
- Cleopas A, Kolly V, Bovier PA, Garnerin P, Perneger TV. (2004). Acceptability of identification bracelets for hospital in patients. *Qual Saf Health Care*, 13(5), 344-8. <http://dx.doi.org/10.1136/qshc.2004.010496>
- Collins, S. A., Stein, D. M., Vawdrey, D. K., Stetson, P. D., & Bakken, S. (2011). Content overlap in nurse and physician hand off artifacts and the potential role of electronic health records: a systematic review. *Journal of biomedical informatics*, 44(4): 704-712.
- Çakmak, C., Konca, M., & Teleş, M. (2018). Türkiye ulusal güvenlik raporlama sistemi (GRS) üzerinden tıbbi hataların değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(3): 423-448.
- Çırpı F, Merih Y, Kocabay M. (2009). Hasta Güvenliğine Yönelik Hemşirelik Uygulamalarının ve Hemşirelerin Bu Konudaki Görüşlerinin Belirlenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*. 2 (3): 26-33.
- Demir-zencirci, A. (2010). Hemşirelik ve Hatalı Tıbbi Uygulamalar. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 12 (1): 67-74.
- Dhatt, G. S., Damir, H. A., Matarelli, S., Sankaranarayanan, K., & James, D. M. (2011). Patient safety: patient identification wrist band errors. *Clinical chemistry and laboratory medicine*, 49(5): 927-929.
- Dixon-Woods, M. (2010). Why is Patient Safety so Hard? A Selective Review of Ethnographic Studies. *J. Health Serv. Res. Policy*, 15: 11–16.
- Ebrahimzadeh, N., Saravani, S., Soltani, A., & Bazzi, M. (2017). Hospital survey on patient safety culture in Iran. *Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 9(10): 1765-1767.
- Ederer, C., König-Bachmann, M., Romano, I., Knobloch, R., & Zenzmaier, C. (2019). Midwives' perception of patient safety culture—A qualitative study. *Midwifery*, 71: 33-41.
- Elliott M, Liu Y. (2010). The nine rights of medication administration: an overview. *Br J Nurs*, 19(5):300–5.
- Emanuel, L., Berwick, D., Conway, J., Combes, J., Hatlie, M., Leape, L., ... & Walton, M. (2009). What exactly is patient safety?. *Journal of Medical Regulation*, 95(1), 13-24.
- Emergency Care Research Institute (2013). Top 10 Health Technology Hazards for 2013.

- HealthDevices,42(11):1-13. https://www.ecri.org/Resources/Whitepapers_and_reports/2013_Health_Devices_Top_10_Hazards.pdf (Erişim tarihi: 06/03/2022).
- Epik, M.T., Öztürk, M. (2020). Sağlık Hizmetlerinde Psikososyal Riskler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4): 451-467.
  - Farquar, M.,SharpCollins, B.A.,Clancy ,C.M. (2007). Patient Safety İn Nursing. *Aorn Journal*, 86(3): 455-457.
  - Hakverdioğlu G. (2011). Hasta Güvenliği Kültürü. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 27 (1): 77-82.
  - Hanson, A., Haddad, L. M. (2021). Nursing Rights of Medication Administration. *StatPearlsInternet*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK560654/> (Erişim tarihi: 25/02/2022).
  - Hebda, T., Czar, P. (2009). Handbook of informatics fornurses & health care professionals. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
  - Henneman, E.A. (2017).Recognizing the Ordinary as Extraordinary: Insight into the “Way We Work” to Improve Patient Safety Outcomes. *Am. J. Crit. Care*, 26:272–277.
  - Gürlek, Ö., Kanber, N. A., Khorshid, L. (2015). Hastanelerde kimlik tanımlayıcı bileklik kullanımına ilişkin uygulamaların ve hasta görüşlerinin incelenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(3): 195-203.
  - İşlek E. (2009). Bir Özel Dal Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Hasta Güvenliğini Tehdit Eden Olayların ve Olası Nedenlerin Tanımlanması. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı. Ankara.
  - JCAHO (2006). Sentinel Event Statistics, [www https://www.jointcommission.org/resources/patient-safety-topics/patient-safety/](https://www.jointcommission.org/resources/patient-safety-topics/patient-safety/) (Erişim tarihi: 11/02/2022).
  - Kahrıman, İ., Öztürk, H. (2016). Evaluating medical errors made by nurses during their diagnosis, treatment and carepractices. *Journal of Clinical Nursing*, 25; 2884- 2894.
  - Kanerva, A.,Kivinen, T., & Lammintakanen, J. (2017). Collaborating with nurse leaders to develop patient safety practices. *Leadership in Health Services*. 30(3): 249-262
  - Karakoç, M. D., Uyanık, Ö. (2018). Bir kamu hastanesinde görevli hemşirelerin akılcı ilaç kullanımı konusundaki bilgi, tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2): 112-118.
  - Kart M.S. (2021). Yoğun bakım hemşirelerinin hasta güvenliği tutumlarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Ana Bilim Dalı. Çukurova Üniversitesi. Adana.
  - Kavanagh, C. (2017). Medication governance: prevent in gerrors and promoting patient safety. *British Journal of Nursing*, 26(3): 159-165.
  - Kelly, T.,Roper, C., Elsom, S., & Gaskin, C. (2011). Identifying the ‘right patient’: nurse and consumerperspectives on verifyingpatient identity during medication administration. *International journal of mental health nursing*, 20(5): 371-379.
  - Keers RN, Williams SD, Cooke J, Ashcroft DM (2013) Cause of medication administration errors in hospitals: a systematic review of quantitative and qualitative evidence. *Drug Saf*, 36(11), 1045-67 <https://dx.doi.org/10.1007/s40264-013-0090-2>
  - Kitch, B. T., Cooper, J. B., Zapol, W. M., Hutter, M. M., Marder, J., Karson, A., &Campbell, E. G. (2008). Hand off scausing patient harm: a survey of medical and surgical house staff. *The Joint Commission Journal on Quality and Patient Safety*, 34(10): 563-570.
  - Korkutan, M.,& Kurt, M. E. (2021). Hasta Güvenliği Kültürünün Türkiye’deki Mevcut Durumu Ve Önemi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(1), 19-31.

- Köstekli, S., Çelik, S., Karahan, E. (2020). Cerrahi Birimlerde Çalışan Hemşirelerin Ameliyathaneye Hasta Transferi Konusundaki Kanıt Dayalı Bilgi Düzeyleri. Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK), 5(1), 52-64. DOI: 10.25279/sak.580761”
- Leape, L. L., Shore, M. F., Dienstag, J. L., Mayer, R. J., Edgman-Levitan, S., Meyer, G. S., & Healy, G. B. (2012). Perspective: a culture of respect, part 1: the nature and causes of disrespect fulbehavior by physicians. *Academic medicine*, 87(7): 845-852.
- Lee Adler, D. Y., Li, M., McBroom, B., Hauck, L., Sammer, C., Jones, C., ... & Classen, D. (2018). Impact of inpatient harms on hospital finances and patient clinical outcomes. *Journal of patient safety*, 14(2): 67.
- Martyn, J. A., Paliadelis, P., & Perry, C. (2019). The safe administration of medication: Nursing behaviours beyond the five-rights. *Nurse education in practice*, 37: 109-114.
- Merino P, Martin MC, Alonso A, et. al. (2013). Medication errors in Spanish intensive care units. *Medicina Intensiva*, 37(6): 391-399.
- Meydanlıoğlu, A. (2013), “Sağlık Çalışanlarının Sağlığı Ve Güvenliği”, Balıkesir Sağlık Bil Dergisi, 2 (3): 192-199.
- Moreira, F. T. L. D. S., Callou, R. C. M., Albuquerque, G. A., & Oliveira, R. M. (2019). Effective communication strategies for managing disruptive behaviors and promoting patient safety. *Revista gaucha de enfermagem*, 40.
- Mitchell, P. H. (2008). Defining patient safety and quality care. *Patient safety and quality: An evidence-based handbook for nurses*.
- Montané, E., & Santesmases, J. (2020). Adverse drug reactions. *Medicina Clínica (English Edition)*, 154(5): 178-184.
- Morello, R. T., Lowthian, J. A., Barker, A. L., McGinnes, R., Dunt, D., & Brand, C. (2013). Strategies for improving patient safety culture in hospitals: a systematic review. *BMJ quality & safety*, 22(1), 11-18.
- Newell, S., & Jordan, Z. (2015). The patient experience of patient-centered communication with nurses in the hospital setting: a qualitative systematic review protocol. *JBIM Evidence Synthesis*, 13(1), 76-87.
- Nieva, F.V., Sorra, J. 2003. Safety culture assessment: a tool for improving patient safety in healthcare organizations. *Qual Saf Health Care*. 12(suppl1):ii17-ii23
- NPSG(2021). https://www.jointcommission.org//media/tjc/documents/standards/national-patient-safety-goals/2021/npsg_chapter_hap_jan2021.pdf. 15.01.2022.
- Ovalı F. (2010). Hasta Güvenliği Yaklaşımları. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1: 33-43.
- Prapanjaroensin, A., Patrician, P. A., & Vance, D. E. (2017). Conservation of resources theory in nurse burnout and patient safety. *Journal of Advanced Nursing*, 73(11), 2558-2565.
- Potter, P. A., Perry, A. G., Stockert, P. A., Hall, A., & Peterson, V. (2016). *Clinical Companion for Fundamentals of Nursing-E-Book: Just the Facts*. Elsevier Health Sciences.
- Resmi Gazete (2010). Hemşirelik Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100308-4.htm> (Erişim tarihi: 10/03/2022).
- Resmi Gazete (2011). Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110406-3.htm>. (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- Riesenber, L. A., Leisch, J., & Cunningham, J. M. (2010). Nursing handoffs: a systematic review of the literature. *AJN The American Journal of Nursing*, 110(4): 24-34.
- Rosdahl, C. B. (2012). *Textbook of basic nursing*. Wolters Kluwer Health | Lippincott Williams & Wilkins.
- Rutledge, D. N., & Schub, T. (2016). Evidence-based care sheet: Fall prevention in hospitalized patients. *Cinahl Information Systems*, 1-5.

- Sezgin B. (2007). Kalite Belgesi Alan Hastanelerde Çalışma Ortamı ve Hemşirelik Uygulamalarının Hasta ve Hemşire Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi. Doktora Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı. İstanbul.
- Sibal, A., Uberoi, R. S., & Malani, A. (2016). An approach to improve patient safety and quality beyond accreditation. *World Hospitals and Health Services: the Official Journal of the International Hospital Federation*, 52(2): 10-12.
- Siefferman, J. W., Lin, E., & Fine, J. S. (2012). Patient safety at handoff in rehabilitation medicine. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics*, 23(2): 241-257.
- Simpson KR. (2011). Perinatal patient safety and quality. *Journal of Perinatal & Neonatal Nursing*, 25(2): 103-107.
- Simpson, K. R. (2017). Disruptive behavior in the clinical setting: Implications for patient safety. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 42(3): 188.
- Sillero-Sillero, A., & Zabalegui, A. (2019). Safety and satisfaction of patients with nurse's care in the perioperative. *Revista Latino-americana de enfermagem*, 27.
- Stumpf PG. (2008). Practical solutions to improve patient safety in the Obstetrics/ Gynecology Office setting and in the operating room. *Obstetrics and Gynecology Clinics of North America*, 35 (1): 19-35.
- Sütçü N, (2019). Hasta Güvenliği Kültürü Algısı ile Etkilenen Faktörler Arasındaki İlişkinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Şener A, Çınarlı T. Hasta Çalışan Güvenliği. Ebelik Esasları Klinik Beceri ve Uygulamalar, edt: Koç Z. Nobel Yayınları. ISBN:978-625-417-222-9, 903 -924.
- Şenoğlu, A., Taşınar, A., & Karaçam, Z. (2020). Doğum ve Doğum Sonu Dönemde Hasta Güvenliği ve Ebelerin Sorumlulukları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 11(40): 66-73.
- Tanrıkulu G. (2010). Hemşirelerin Hasta ve Hemşire Güvenliği Açısından Acil Servislerin Çalışma Ortamına İlişkin Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Programı. Ankara.
- Teleş M. (2011). Sağlık Personelinin Hasta Güvenliği Kültürü Algıları İle Hastaların Sağlık Hizmeti Kalitesi Algıları Arasındaki İlişkinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sağlık Kurumları Yönetimi. Ankara.
- Tully, P. A., Ng, B., McGagh, D., Meehan, N., Khachane, A., Higgs, J., ... & McCulloch, P. (2021). Improving the WHO Surgical Safety Check list sign-out. *BJS open*, 5(3), zrab028.
- Tunçel K. (2013). Hemşirelerin hasta güvenliği kültürünü algılama düzeyi ve hasta güvenliği uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelikte Yönetim Ana Bilim Dalı. Erzurum.
- Türe, A., Akkoç, İ. (2020). Hemşirelerde Çalışma Ortamında Algılanan Güvenin İş Doyumu Düzeylerine Etkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 139-155.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2016). Güvenlik raporlama sistemi 2016 yılı istatistik ve analiz raporu. Ankara: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı, 5
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2017). Güvenlik raporlama sistemi 2017 Türkiye istatistikleri. Güvenlik Raporlama Sistemi 2017 Yılı İstatistik ve Analiz Raporu. Ankara: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Verimlilik, Kalite ve Akreditasyon Dairesi Başkanlığı, 5.
- Türkmen, E., Baykal, Ü., Seren, Ş. ve Altuntaş, S., (2011), "Hasta Güvenliği Kültürü Ölçeği'nin Geliştirilmesi". *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(4): 38-46.
- Taylor, C., Lynn, P., & Bartlett, J. (2018). *Fundamentals of nursing: The art and science of person-centered care*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Ünsal, A. (2017). Hemşireliğin dört temel kavramı: insan, çevre, sağlık & hastalık,

- hemşirelik. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1): 11-28.
- Ünver, G.T, & Harmanci Seren, A. K. (2018). Defining the patient safety attitudes and influencing factors of health professionals working at maternity hospitals. *Journal of nursing management*, 26(5): 579-586.
  - Vaismoradi, M., Jordan, S., & Kangasniemi, M. (2015). Patient participation in patient safety and nursing input—a systematic review. *Journal of clinical nursing*, 24(5-6): 627-639.
  - Vaismoradi, M., Tella, S., A Logan, P., Khakurel, J., & Vizcaya-Moreno, F. (2020). Nurses' adherence to patient safety principles: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6): 2028.
  - Vural, F., Çiftçi, S., Fil, Ş., Aydın, A., & Vural, B. (2014). Sağlık çalışanlarının hasta güvenliği iklimi algıları ve tıbbi hataların raporlanmasını. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, (2):152-157
  - Wieggersma, J.S, Droogh, J.M, Zijlstra, J.G, Fokkema, J., Ligtenberg, J.J. (2011). Quality of interhospital transport of the critically ill: Impact of a mobile intensive care unit with a specialized retrieval team. *Critical Care*, 15 (1): 1122-5.
  - White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2010). *Foundations of Basic Nursing (Book Only)*. Cengage Learning.
  - World Health Organization (WHO). Patient Safety. 2022. Available online: <http://www.who.org/Topics/PatientSafety/Pages/GettingStarted.aspx> (Erişim Tarihi: 01/02/2022).
  - Yıldırım, G., Bilgin, İ., & Tokgöz, H. (2014). Cerrahi kliniklerdeki sağlık çalışanlarının aydınlatılmış onam hakkındaki görüşleriyle uygulamaları örtüşüyor mu?. *Cumhuriyet Medical Journal*, 36(4): 451-458.
  - Zimmermann, A., Flis, A., Gaworska-Krzemińska, A., & Cohen, M. N. (2020). Drug-safety reporting in Polish nursing practice—Cross sectional surveys. *Plosone*, 15(10), e0241377.

DİZİN

Advers olaylar
Düşme
Hasta güvenliği
Hasta güvenliği kültürü
Hastane enfeksiyonu
Hasta transferi
İlaç güvenliği
İlaç hataları
İletişim güvenliği
İstenmeyen olaylar

31. BÖLÜM

YAŞAM KALİTESİ

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM

GİRİŞ

Yaşam kalitesi bireyin, ihtiyaçlarının karşılanma düzeyini ve çeşitli yaşam alanlarına ilişkin memnuniyet veya memnuniyetsizliğini ifade eder. Yaşam kalitesi hem objektif hem de subjektif göstergeler yardımıyla değerlendirilebilir. Subjektif yaşam kalitesi, iyi hissetmek ve genel olarak memnun olmakla; objektif yaşam kalitesi ise ekonomik düzey, sosyal statü, fiziksel iyilik halinin yanı sıra toplumsal ve kültürel taleplerin yerine gelmesiyle yakından ilişkilidir. Yaşam kalite düzeyine ilişkin veriler doğrultusunda, birey ve toplum bazında politikalar geliştirildiği ve girişimler planlandığı için bireyin ve toplumun çeşitli alanlarına ilişkin genel yaşam kalitesinin değerlendirilmesi oldukça önemlidir (Costanza ve ark, 2007; Susniene ve Jurkauskas, 2009). Bununla birlikte profesyonel hemşirelik bakımının planlanmasında da yararlanıldığı için yaşlıların, kronik hastalığa, mental yetersizliğe, ruhsal hastalığa sahip olanların ve onların bakımına eşlik eden aile üyelerinin sağlıkla ilişkili yaşam kalitesinin değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

1. Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesinin tanımını etkileyen en eski referanslardan biri, Aristoteles'in Nichomachean Ethics'te yazdığı "mutlu olmak" ifadesinde yer almaktadır. Mutluluğun ne olduğu ve nasıl tanımlanabileceği halen bir tartışma konusudur. Her birey mutluluğu farklı bir şekilde tanımlayabilmektedir. Hatta aynı birey farklı zamanlarda mutluluk ile ilgili farklı şeyler ifade edebilmektedir. Birey, hastalandığında sağlığın, yoksul olduğunda ise zenginliğin mutluluk olduğunu düşünebilmektedir. Aristoteles'in hem bir duygu durumu hem de bir tür aktivite ile ifade ettiği bu kavram Yunanca'da "mutluluk" olarak ifade edilebilmektedir. 2000 yıl öncesinin Yunan dilinde "yaşam kalitesi" kavramı bulunmakla birlikte, Aristoteles, yaşam kalitesinin yalnızca farklı insanlar için farklı şeyler

KAYNAKLAR

- Aydiner Boylu A, Paçacıoğlu B (2016). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı:15, s.137-150.
- Ataoglu S, Ankaralı H, Ankaralı S (2017). Fibromiyalji Hastalarının Yaşam Kalitesini Değerlendirmede Kullanılan Ölçeklerin Karşılaştırılması. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Mayıs 2017; Cilt 22, Sayı 2. s.85-94.
- Blendea S (2016). Concept and Quality of Life Issues, 2016 Annals Constantin Brancusi U. TARGU JIU, Letters & Soc. Sci. Series 1, pp.69-77.
- Brown I, Brown IR (2004). Quality of Life and Disability An Approach for Community Practitioners. Jessica Kingsley Publishers London and New York. European Forum on Population Ageing Research Forum. May, pp.30-32;101-102.
- Brown J, Bowling A, & Flynn TN. (2004). Models of quality of life: a taxonomy, overview and systematic review of the literature. pp. 12-14.
- Butts JB, Rich KL (2011). Philosophies and Theories for Advanced Nursing Practice. Jones & Bartlett Learning, LLC, pp.293.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2022). How Does CDC Measure Population Health-Related Quality of Life? (<https://www.cdc.gov/hrqol/methods.htm>. Erişim tarihi:03.03.2022)
- Costanza R, Fisher B, Ali S, Beer C, Bond L, Boumans R, Danigelis N L, Dickinson J, Elliott C, Farley J, Gayer D E, Glenn LM, Hudspeth T, Mahoney D, McCahill L, McIntosh B, Reed B, Rizvi SAT, Rizzo DM, Simpatico T, Snapp R (2007). Quality of Life: An Approach Integrating Opportunities, Human Needs, and Subjective Well-being. Ecological Economics 61, pp.267 – 276. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.02.023.
- Dijkers MP (2003). Individualization in Quality of Life Measurement: Instruments and Approaches. Arch Phys Med Rehabil Vol 84, Suppl 2, April, S3-14.
- Dijkers MP (2005). Quality of life of individuals with spinal cord injury: A review of conceptualization, measurement, and research findings. Journal of Rehabilitation Research & Development. May/June, Supplement 1. Volume 42, Number 3, pp. 87–110.
- Draper P (2005). Nursing Perspectives on Quality of Life. Routledge, London and New York, pp. 4-10.
- Eser S, Saatli G, Eser E, Baydur H, Fidaner C (2010). The Reliability and Validity of the Turkish Version of the World Health Organization Quality of Life Instrument-Older Adults Module (WHOQOL-Old). Türk Psikiyatri Dergisi, 21(1): 37-48.
- Ferrans EC, Zerwic JJ, Wilbur JE, Larson JL (2005). Conceptual Model of Health-Related Quality of Life. Journal of Nursing Scholarship, 37:4, pp.336-342.
- Fayers P, Machin D (2007). Quality of Life. The Assessment, Analysis and Interpretation of Patient-reported Outcomes, Wiley, 2nd edition. pp.4-6.
- Juczyński Z (2006). Health-Related Quality Of Life: Theory And Measurement. Acta Universitatis Lodzensis. Folia Psychologica,10. pp.3-10.
- Karimi M, Brazier J (2016). Health, Health-Related Quality of Life, and Quality of Life: What is the Difference?. PharmacoEconomics. 34:645–649. doi: 10.1007/s40273-016-0389-9.
- Khanna D, Tsevat J (2007). Health-related Quality of Life—An Introduction. The American Journal of Managed Care. 13:S218-S223.
- Oliver J, Huxley P, Bridges K, Mohamad H (2005). Quality of Life and Mental Health Services. Routledge, London and New York, pp. 18-29.
- Pinto S, Fumincelli L, Mazzoc A, Caldeira S, Martins JC (2017). Comfort, Well-Being and Quality of Life: Discussion of The Differences and Similarities Among The Concepts. Porto Biomed. J. 2(1):6–12.

- Post MWM (2014). Definitions of Quality of Life: What Has Happened and How to Move On. Topics in Spinal Cord Injury Rehabilitation/Summer; 20(3):167–180.
- Plummer M, Molzahn AE (2009). Quality of Life in Contemporary Nursing Theory A Concept Analysis. Nursing Science Quarterly, Volume 22, Number 2, April, pp.134-140. doi:org/10.1177/0894318409332807.
- Sousa HK, Kwok OM (2006). Putting Wilson and Cleary to the test: analysis of a HRQOL conceptual model using structural equation modeling. Quality of Life Research, 15: 725-737. doi: 10.1007/s1136-005-3975-4.
- Soylu C, Kütük B (2021). SF-12 Yaşam Kalitesi Ölçeği'nin Türkçe Formunun Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. Türk Psikiyatri Dergisi. <https://doi.org/10.5080/u25700>.
- Susniene D, Jurkauskas A (2009). The Concepts of Quality of Life and Happiness – Correlation and Differences. Inzinerine Ekonomika- Engineering Economics Work Humanism, 63;3, pp.58-66.
- Tsevat J, Weeks JC, Guadagnoli E, Tosteson ANA, Mangione CM, Pliskin JS, Weinstein MC, Cleary PD (1994). Using Health-related Quality-of-life Information: Clinical Encounters, Clinical Trials, and Health Policy. Journal of General Internal Medicine, Volume 9 (October),pp.576-582.
- Ventegodt S, Merrick J, Andersen NJ (2003). Quality of Life Theory I. The IQOL Theory: An Integrative Theory of the Global Quality of Life Concept, The Scientific World Journal, vol. 3, Article ID 325251, pp.1030-1040. (<https://doi.org/10.1100/tsw.2003.82> Erişim tarihi:03.03.2022)
- World Health Organization (WHO) (1998). Programme on Mental Health WHOQOL User Manual. Division of Mental Health And Prevention of Substance Abuse World Health Organization. (<https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HIS-HSI-Rev.2012-3>. Erişim tarihi:03.03.2022)
- World Health Organization (WHO) (2002). WHOQOL-SRPB. Users Manual. Scoring and Coding for the WHOQOL SRPB Field-Test Instrument. Mental Health: Evidence & Research, Department of Mental Health & Substance Dependence. World Health Organization. Geneva, Switzerland (<https://www.who.int/publications/i/item/WHO-MSD-MER-Rev-2012-05> Erişim tarihi:03.03.2022).
- World Health Organization (WHO) (2022). WHOQOL: Measuring Quality of Life. (<https://www.who.int/tools/whoqol> Erişim tarihi:03.03.2022)

DİZİN

- Objektif Yaşam Kalitesi
- Sağlıkla İlişkili Yaşam Kalitesi
- Subjektif Yaşam Kalitesi
- Yaşam Kalitesi
- Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi
- Yaşam Kalitesi Göstergeleri
- Yaşam Kalitesi Kuram ve Modelleri
- Yaşam Kalitesi Ölçüm Araçları

32. BÖLÜM

KONFOR

Öğr. Gör. Dr. Zeynep SAĞLAM

GİRİŞ

Konfor ihtiyaçları fiziksel, psikospiritüel, çevresel veya sosyokültürel faktörlerden kaynaklanabilir. Bu doğrultuda hemşireler, aldıkları konfor önlemleri veya uygulamaları ile bireyin konfor düzeyini artırabilir (Kolcaba, 1994). Konfor gereksinimleri, birey tarafından ifade edilebileceği gibi hemşire sözlü veya yazılı raporları, patofizyolojik parametreleri, eğitim eksikliklerini, destek ihtiyacını ve finansal stresörleri izleyerek bireyin konfor ihtiyacını değerlendirilebilir. Geçmiş deneyimler, yaş, tutum, duygusal durum, destek sisteme sahip olma, tanı, prognoz ve mali durum hastanın genel konfor algısını etkileyebilir. Bununla birlikte gereken konfor önlemlerinin sayısı, türü, bağlamı, araya giren değişkenlerin belirli kombinasyonları, hastanın deneyimlediği konfor düzeyi ve türüyle ilgili genel algısına etki edebilir (Sitzman ve Wright Eichelberger, 2011; Sitzman ve Wright Eichelberger, 2017). Bireyin konfor ihtiyacını belirlemek için, Kolcaba'nın çeşitli alanlarda konfor ölçümü yapmak için geliştirdiği ölçekler kullanılabilir. Kolcaba tarafından geliştirilen Konfor Kuramı, holistik hemşirelik bakımının uygulanmasını destekleyebilir. Bireyin konfor düzeyi dikkate alınarak bakım memnuniyeti artırılabilir.

1. Konfor Kavramı

Konfor kavramı, “güçlü olmak, teselli etmek veya teşvik etmek” anlamına gelen Latince “confortare” kelimesinden türemiştir. (Malinowski ve Stamler,2002;Pinto ve ark, 2017). Konfor tanımlarından bazıları şunlardır;

- Büyük ölçüde güçlendirmek (Dowd, 2014)
- Sıkıntı veya üzüntüyü dindirmek
- Sıkıntıdan kurtulma
- Teselli eden bir kişi veya şey

KAYNAKLAR

- Ackley BJ., Ladwing BG., Flynn Makic MB.(2019). Hemşirelik Tanıları El Kitabı Bakım Planlamasında Kanıta Dayalı Rehber. 11. Baskı. Çeviri Editörleri: Gürhan N, Görgülü Polat Ü, Eren F., Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. s. 219-224.
- Ahmed-Kristensen S, Stavrakos SK (2012). Definition of comfort in design and key aspects- A literature review. NordDesign, August. pp.2
- Boudiab LD, Kolcaba K (2015). Comfort Theory. Advances in Nursing Science Vol. 38, No. 4, pp. 270–278.
- Comfort Line (2022-a). Propositions. <https://www.thecomfortline.com/philosophical-perspectives>. (Erişim Tarihi:13.03.2022).
- Comfort Line (2022-b). Measuring Comfort. <https://www.thecomfortline.com/measuring-comfort>. (Erişim Tarihi:13.03.2022).
- Coşkuner Potur D., Doğan Merih Y., Külek H., Can Gürkan Ö. (2015). Doğum Konforu Ölçeği'nin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 18:4.
- Çınar Yücel Ş (2011). Kolcaba'nın Konfor Kuramı. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 27 (2) : 79-88.
- Çınar Yücel Ş (2022). Comfort Care A Theory for Nursing. https://www.thecomfortline.com/_files/ugd/618179_211f28ecd6f140e995255adbab1df336.pdf. (Erişim Tarihi: 13.03.2022).
- Çınar Yücel Ş, Göke Arslan G, Ergin E, Kuşuoğlu S (2019). Psychometric Characteristics of the Turkish Version of the Nurse Comfort Questionnaire. Journal of Religion and Health. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00852-4>.
- Çıtlık, S.C., Çevik, S., ve Özden, G. (2018). Genel Konfor Ölçeği Kısa Formunun Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması. Diyabet, Obezite ve Hipertansiyonda Hemşirelik Forumu Dergisi, 10(2),16-22.
- Dowd T (2014). Theory of Comfort. Ed. Alligood MR. Nursing Theorists and Their Work. Eighth Edition, Elsevier. pp.657-669.
- Erdemir F, Çıtak A (2013). Rahatlık Kavramı ve Hemşirelikte Kullanımı. DEUHYO ED, 6(4), s.224-230.
- Kahraman, A., Başbakkal, Z. ve Yalaz, M. (2014). Yenidoğan Konfor Davranış Ölçeği'nin Türkçe geçerlik ve güvenirliği. Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi, 1(2), 1-11. doi: 10.17371/UHD.2014210143.
- Karabacak Ü, Coşkuner Potur D (2017). Katharine Kolcaba: Konfor Teorisi. Ed. Karadağ A, Çalışkan N, Göçmen Baykara Z. Hemşirelik Teorileri ve Modelleri. Akademi Basın ve Yayıncılık, I. Baskı. s.654-669.
- Karakaplan S., Yıldız H. (2010). Doğum Sonu Konfor Ölçeği Geliştirme Çalışması. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, Cilt:3,Sayı:1.
- Kaya Şenol D., Aydın Özkan S., Aslan E. (2021). Adaptation of the prenatal comfort scale into Turkish: A validity and reliability study. Florence Nightingale J Nurs, 29(2), 221-228.
- Krinsky R, Murillo I, Johnson J (2014). A practical application of Katharine Kolcaba's comfort theory to cardiac patients. Applied Nursing Research 27, pp.147–150.
- Kolcaba K (2010). Katharine Kolcaba's Comfort Theory. Ed. Parker ME, Smith MC. Nursing Theories & Nursing Practice. Third Edition. F. A. Davis Company. pp.389-398.
- Kolcaba K (2015). Katharine Kolcaba's Comfort Theory. Ed. Smith MC, Parker ME. Nursing Theories & Nursing Practice. Fourth Edition. F. A. Davis Company. pp.381-390.

- Kolcaba K, Tilton C, Drouin C (2006). Comfort Theory A Unifying Framework to Enhance the Practice Environment. JONA Volume 36, Number 11, pp. 538-544.
- Kolcaba K, Wilson L (2002). Comfort Care: A Framework for Perianesthesia Nursing. Journal of PeriAnesthesia Nursing, Vol 17, No 2 (April), pp.102-114.
- Kolcaba YK (1994). A theory of holistic comfort for nursing. Journal of Advanced Nursing 19, pp.1178-1184.
- Kolcaba K (2001). Evolution of the Mid Range Theory of Comfort for Outcomes Research. Nursing Outlook. Volume 49, Number 2. pp.86-92.
- Kuğuoğlu, S. ve Karabacak, Ü. (2008). Genel Konfor Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 16(61), 16-23.
- Küçük Alemdar D., Güdücü Tüfekçi F. (2015). Prematüre Bebek Konfor Ölçeği'nin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliği. Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi, 12 (2): 142-148
- Malinowski A, Stamler LL (2002). Nursing Theory And Concept Development or Analysis Comfort: Exploration of The Concept in Nursing. Journal of Advanced Nursing. 39(6), pp.599-606.
- March A, McCormack D (2009). Nursing Theory–Directed Healthcare Modifying Kolcaba's Comfort Theory as an Institution-Wide Approach. Holist Nurs Pract, 23(2):75–80.
- Pinto S, Fumincelli L, Mazzo A, Caldeira S, Martins JC (2017). Comfort, well-being and quality of life: Discussion of the differences and similarities among the concepts. Porto Biomed. J. 2(1):6–12.
- Sitzman K, Wright Eichelberger L (2017). Katharine Kolcaba's Theory of Comfort. Understanding the work of nurse theorists: a creative beginning. Third Edition. Jones & Bartlett Learning, LLC, an Ascend Learning Company. pp.117-124.
- Sitzman K., Wright Eichelberger L (2011). Katharine Kolcaba's Theory of Comfort. Understanding the work of nurse theorists: a creative beginning. Second Edition. Jones & Bartlett Learning, LLC, an Ascend Learning Company. pp.125-131.
- Şahin Orak N (2013). Konfor Kuramı. Ed. Ocakçı AF, Ecevit Alpar Ş. Hemşirelikte Kavram, Kuram ve Model Örnekleri. İstanbul Tıp Kitabevi. I. Baskı. s.40-52.
- Şahin Orak N, Çınar Pakyüz S. Kartal A (2017). Ölçek geliştirme çalışması: Hemodiyaliz hastalarında konfor. Türk Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon Hemşireleri Derneği Nefroloji Hemşireliği Dergisi, 12(2), 68-77.
- Terzi B, Kaya N (2017). Konfor Kuramı ve Analizi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 20:1, s.67-73.
- Tosun B, Aslan Ö, Tunay S, Akyüz A, Özkan H, Bek D, Açıkgöz S (2015). Turkish Version of Kolcaba's Immobilization Comfort Questionnaire: A Validity and Reliability Study. Asian Nursing Research, 9, pp.278- 284.
- Tutton E, Kate Seers (2003). An exploration of the concept of comfort. Journal of Clinical Nursing, 12: 689–696.
- Türk Dil Kurumu Sözlük (TDK) (2022). Güncel Türkçe Sözlük; "Rahatlık". <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi:17.03.2022)
- Üstündağ H, Eti Aslan F (2010). Perianestezi Konfor Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. Türkiye Klinikleri J Nurs Sci. 2(2):94-9.
- Üstündağ H. (2009). Koroner Arter Bypass Greft Cerrahisi Uygulanan Hastaların Konfor Düzeyi. Danışman: Eti Aslan F. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı. İstanbul.
- Yöntem Ölmez R (2022). Palyatif Bakımda Meme Kanseri Konfor Değerlendirme Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirliği. Danışman: Özen Çınar İ. Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Denizli.

Watson J (2008). Nursing The Philosophy and Science of Caring. Revised Edition Published by the University Press of Colorado. pp.129-131.

Zengin H., Çınar N. (2019). Kanguru Bakımı Konfor Ölçeği'nin Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi, 21(1-2): 69-83.

Zengin N., Pınar R. (2012). Reliability and validity of the continence self-efficacy scale in Turkish women with urinary incontinence. Nursing and Health Sciences, 14, 277–284.

DİZİN

Konfor

Konfor kuramı

Konforun değerlendirilmesi

33. BÖLÜM

İŞ DOYUMU

Öğr. Gör. Dr. Nida KIYICI

GİRİŞ

İnsanlar, yaşamının önemli bir bölümünü iş yerinde geçirirler (Baykal ve Türkmen, 2014) ve genellikle doyum aldıkları işte çalışmayı tercih ederler (Ertutar, 2021). İş doyumunu, insan yaşamını etkileyen önemli bir faktör olup farklı şekillerde açıklanabilir (Kartal, 2019). İş doyumunu, çalışanların işlerine yönelik geliştirdikleri tutum olarak tanımlanabilir (George ve Zakkariya, 2018). Çalışan birey hem çalıştığı kurumu etkileyebilir hem de çalıştığı kurumdaki etkilenir (Baykal ve Türkmen, 2014). Çalışanların işlerine yönelik tutum ve duyguları, sundukları hizmetin kalitesi ile bireyin psikolojik ve sosyal yaşamını etkileyebilir (George ve Zakkariya, 2018). Günümüzde çalışanların stres düzeyinin azaltılmasına ve iş doyumlarının artırılmasına verilen önem giderek artmaktadır. Bu doğrultuda kurumların, çalışanlarının iş doyum düzeylerini göz önünde bulundurmaları önerilmektedir (Baykal ve Türkmen, 2014; George ve Zakkariya, 2018). Hemşireler, hastaları bütüncül olarak ele alan, kaliteli bakım hizmeti sunan, hasta ihtiyaçlarını planlayan, uygulayan ve değerlendiren bir meslek grubudur. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde işgücünün sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için hemşirelerde iş doyumunun yükseltilmesinin önemli olduğu bildirilmektedir (Efe, 2021).

1. İş Doyumu Kavramı

İş doyumunu ilk kez 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında endüstri ve istihdam krizlerinden etkilenerek ortaya atılan bir kavramdır (Sessa ve Bowling, 2021). İş doyumunu kavramı, çalışanlardaki memnuniyetin artmasının verimliliği arttıracığı düşüncesi doğrultusunda ortaya çıkmış ve 1940'lı yıllarda daha da önem kazanmıştır (Eğinli, 2009; Toprak, 2019). Geçmişten günümüze kadar iş doyumunun birçok tanımı yapılmıştır.

Türk Dil Kurumu (TDK, 2022) işi, bir sonuç elde etmek için belirli bir zaman diliminde ve ortamda gerçekleşen, belirli bir ücret karşılığında ki hizmet verme çabası; do-

KAYNAKÇA

- Aktaş, Y., Cesur, E.E. (2015). Bir Bakışta İnsan Kaynakları Yönetimi. Dora Yayıncılık. 1. Baskı. Bursa.
- Alshallah, S. (2004). Job satisfaction and motivation: how do we inspire employees? *Radiology Management*. 26(2):47-51.
- Arıcı, N. (2019). Mobbingin Hemşirelerin İş Doymu Üzerine Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Ankara.
- Aydın, B. (2021). İşletmelerde Liderlik ve Motivasyon (Pozitif Yaklaşımlar). Gazi Kitabevi. 1. Baskı. Ankara.
- Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A Literature Review. *Management Research Practice* 3(4): 77-86.
- Baykal, Ü.T., & Türkmen, E.E. (2014). Hemşirelik Hizmetleri Yönetimi. Akademi Basın ve Yayıncılık. 1. Baskı. İstanbul.
- Benson, S.G., & Dundis S.P. (2003). Understanding and Motivating Health Care Employees: Integrating Maslow's Hierarchy of Needs, Training and Technology. *Journal of Nursing Management*. 11(5):315-320. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2834.2003.00409.x>
- Boynton, K.A. (2021). Job Satisfaction of School-Based Speech-Language Pathologists. Insights to Inform Effective Educational Leadership. 1st Edition.
- Bölükbaşı, H. (2021). Hemşirelerin Memnuniyeti, Tükenmişlik ve Merhamet Yorgunluğu ile Bu Faktörlerin İş Doymuna Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Gaziantep.
- Can, H., Azizoğlu, Ö.A., & Aydın, E.M. (2015). Örgütsel Davranış. Siyasal Kitabevi. 1. Baskı. Ankara.
- Cappelli, P. (2000). Managing Without Commitment. *Organizational Dynamics*. 28(4): 11-24.
- Chen, Y.C., Guo, Y.L., Chin, W.S., Cheng, N.Y., Ho, J.J., & Shiao, J.S. (2019). Patient-Nurse Ratio is Related to Nurses' Intention to Leave Their Job through Mediating Factors of Burnout and Job Dissatisfaction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 29;16(23):4801. doi: 10.3390/ijerph16234801.
- Cicolini, G., Comparcini, D., & Simonetti, V. (2014). Workplace Empowerment and Nurses' Job Satisfaction: A Systematic Literature Review. *Journal of Nursing Management*. 22(7):855-71. doi: 10.1111/jonm.12028.
- Clark, R.R.S., & Lake, E. (2020). Burnout, Job Dissatisfaction and Missed Care Among Maternity Nurses. *Journal of Nursing Management*. 28(8):2001-2006. doi: 10.1111/jonm.13037
- Demir, K., & Yılmaz, K. (2018). Yönetim ve Eğitim Yönetimi Kuramları. Pegem Akademi. 1. Baskı. Ankara.
- Efe, N. (2021). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Lider Üye Etkileşiminin İş Doymuna Etkisinde Yöneticiye Güvenin Aracılık Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Eskişehir.
- Eğinli, A.T. (2009). Çalışanlarda İş Doymu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doymuna Yönelik Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3):35-52.
- Erçin, N. (2019). Servis Değişikliklerinin Hemşirelerin İş Doymu ve Tükenmişlik Sendromu Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. İstanbul.
- Ertutar, M. (2021). Sosyal Hizmet Merkezlerinde Çalışan Meslek Elemanlarının İş Doymu ve Kurumsal Aidiyet Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Samsun İli

Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyoloji Anabilim Dalı. Sivas.

- Esatoğlu, A.F., & Tekingündüz, S. (2020). Sağlık Kurumlarında Örgütsel Davranış Araştırma ve Olgularla. Siyasal Kitabevi. 1. Baskı. Ankara.
- George, E. (2018). Zakkariya K.A. Psychological Empowerment And Job Satisfaction In The Banking Sector. Switzerland.
- Grace, M. (1980). Motivational Theory Applied To Hospital Pharmacy Practice. Hospital Pharmacy. 15(12):594-8.
- Gülşen, M. (2021). Hemşirelerin Bakım Kültürü Algıları ile İş Doyumu ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi Üzerine Bir Müdahale Araştırması: Eğitim Programının Etkinliği. Doktora Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Manisa.
- Jankeleva, N., & Joniakova, Z. (2021). Communication Skills and Transformational Leadership Style of First-Line Nurse Managers in Relation to Job Satisfaction of Nurses and Moderators of This Relationship. Healthcare. 9(3):346. <https://doi.org/10.3390/healthcare9030346>.
- Javanmardnejad, S., Bandari, R., & Heravi-Karimooi, M. (2021). Happiness, Quality of Working Life, and Job Satisfaction Among Nurses Working in Emergency Departments In Iran. Health Quality Life Outcomes 19:112. <https://doi.org/10.1186/s12955-021-01755-3>.
- Karagöz, A.K. (2021). Zonguldak İli Birinci Basamakta Çalışan Aile Hekimlerinin İş Doyumu Düzeylerinin Belirlenmesi ve Sosyodemografik Değişkenlerle İncelenmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Tıp Fakültesi. Aile Hekimliği Anabilim Dalı. Zonguldak.
- Kartal, M.E. (2019). Serbest Eczanelerde Tüketici Memnuniyet Durumlarının Değerlendirilmesi ve Eczane Çalışanlarının İş Doyumunun Tüketici Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Kırklareli İli Örneği. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı. Ankara.
- Kalisch, B.J., Lee, H., & Rochman, M. (2010). Nursing Staff Teamwork and Job Satisfaction. Journal Of Nursing Management. 18(8):938-47. doi: 10.1111/j.1365-2834.2010.01153.x.
- Katı, Y. (2020). Örgüt Kültürü ve İş Tatmini İlişkisinde Rol Belirsizliği ve Kuşak Farklılıklarının Etkisi. Gazi Kitabevi. 1. Baskı. Ankara.
- Kaya, A. (2019). Profesyonel Değerler Modeli Doğrultusunda Geliştirilen Eğitim Programının Pediatri Hemşirelerinin Profesyonel Değerler Algısı ve İş Doyumuna Etkisi. Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Antalya.
- Krueger, P., Brezilya, K., Lohfeld, L., Edward, H.G., Lewis, D., & Tjam, E. (2002). Organization Specific Predictors of Job Satisfaction: Findings From a Canadian Multi-Site Quality of Work Life Cross-Sectional Survey. BMC Health Services Research. 2 (1): 6. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-2-6>.
- Koçel, T. (2015). İşletme Yöneticiliği. Beta Basım Yayım Dağıtım. 16. Baskı. Ankara.
- Korkmazer, F. (2021). Kamu Hizmetlerinde Motivasyon. Gazi Kitabevi. 1. Baskı. Ankara.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Snyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process and Practice. Fourth Canadian Edition.
- Köse, S., & Alp, M. (2020). Örgütsel Davranış ve İş Hukukuna Yansımaları. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar. 1. Baskı. Ankara.
- Köroğlu, Ö. (2011). İşgören Doyumu ve Turizm İşletmelerinde Yapılan Araştırmalara İlişkin Bir Değerlendirme. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi. 7(14).
- Locke, E.A., & Latham G.P. (2002). Building A Practically Useful Theory of Goal Setting and Task Motivation. A 35-Year Odyssey. American Psychologist. 57(9):705-17. doi: 10.1037//0003-066x.57.9.705.

- Luthans, F. (1995). *Organisational Behaviour*. 7th Edition. New York: McGraw-Hill.
- Martinez-Ponz, M. (1990). Test of a Three-Factor Model of Teacher Commitment. Paper Presented at The Annual Conference of The New England Educational Research Organization, Maine.
- Miner, J.B. (2005). *Organization Behavior I*. New York.
- Nantsupawat, A., Kunaviktikul, W., Nantsupawat, R., Wichaikhum O.A., Thienthong, H., & Poghosyan, L. (2017). Effects of Nurse Work Environment On Job Dissatisfaction, Burnout, İntention to Leave. *International Nurings Review*. 64(1):91-98. doi: 10.1111/inr.12342.
- Negussie, N. (2016). Job Satisfaction of Nurses in Jimma University Specialized Teaching Hospital, Ethiopia. *Journal of the Egyptian Public Health Association*. 91(1):15-9. doi: 10.1097/01.EPX.0000480719.14589.89.
- Palabıyık, N. (2021). Vardiyalı Çalışma ve Uzun Çalışma Saatlerinin İş Yaşam Dengesi ve İş Doyumunu Üzerindeki Etkisi: İstanbul'da Hastane Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- Robbins, S.P. (1989). *Organizational Behavior: Concepts, Controversies, and Applications*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Robbins, S.P. (2005). *Organizational Behavior: Concepts, Controversies, and Applications*. Prentice Hall.
- Sessa, V.I., & Bowling, N.A. (2021). *Essentials of Job Attitudes and Other Workplace Psychological Constructs*. New York.
- Spector, P.E. (1997). *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes and Consequences*. Sage Publications. Thousand Oaks.
- Toprak, E. (2019). Sivas İl Özel İdaresi Atölye Bölümünde Çalışanların İş Yaşam Kalitesi ile İş Doyumunu Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı. Sivas.
- Türk Dil Kurumu (2022). <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/> Erişim Tarihi: 08.01.2022.
- Tzeng, H.M., & Ketefian S. (2002). The Relationship Between Nurses' Job Satisfaction and İnpatient Satisfaction: An Exploratory Study in a Taiwan Teaching Hospital. *Journal of Nursing Care Quality*. 16(2):39-49. doi: 10.1097/00001786-200201000-00005.
- Ögöl, T. (2021). Akademisyenlerin Meslek Aşkı ve İş Doyumunu Düzeyleri Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı. İzmir.
- Ögmen, E. (2019). Örgütsel Adalet, İş Doyumunu ve Hemşirelik. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1. Baskı. İstanbul.
- Qiu, D., Li ,R., Li, Y., He, J., Ouyang, F., Luo, D., & Xiao, S. (2021). Job Dissatisfaction Mediated the Associations Between. Work Stress and Mental Health Problems. *Front Psychiatry*. 12(711263). doi: 10.3389/fpsy.2021.711263.
- Vroom, V. (1964). Beklenti Kuramı. <https://www.potentialunearthed.co.uk/wp-content/uploads/2017/11/Vrooms-Expectancy-of-Needs-theory.pdf> (Erişim tarihi: 26.02.2022)
- Yılmaz, K., & Demir, K. (2021). Eğitim Yönetimi Kuram ve Uygulama. Pegem Akademi. 1. Baskı. Ankara.
- Yi, Y.J., & Park, K.H. (2015). Motivational Needs on Team Performance of Korean Nursing Students. *International Nursing Review*. 62(1):47-53. doi: 10.1111/inr.12164.
- Zencirkıran, M., & Keser, A. (2018). Örgütsel Davranış. 1. Baskı. Dora Basım. Bursa.

34. BÖLÜM

KÜLTÜR VE ETNİSİTE

Öğr. Gör. Dr. Cansev BAL

GİRİŞ

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar çeşitli kültürlere sahip olmalarına karşın bir arada yaşamaktadır (Wilkinson ve ark., 2016). İnsanların sahip olduğu kültür, sağlık ve hastalık algılarını şekillendirmektedir. Kültür; bireylerin sağlık hizmeti gereksinimine, aldıkları bakıma, tedaviye uyumuna ve birçok sağlık uygulamasına yön vermektedir. Bu nedenle bireyin kültürel inançları ve uygulamaları, hemşirelik bakımı için yol gösterici olmaktadır. Farklı kültürel özelliklere sahip bireylere bakım verecek olan profesyonel bir hemşire, etkin bir bakım sunabilmek ve bakımın kalitesini artırabilmek için kültürel farklılıklara saygılı olmalı ve bakımın her aşamasında bu farklılıkları göz önünde bulundurmalıdır (Potter ve ark., 2021).

Kültür yaşamın olduğu her alanda iletişimi yönlendiren bir kavramdır. Farklı kültürel özelliklere sahip bireylere bakım sunabilmek için ilk önce kültürün tanımlanması gerekmektedir. Hemşirelerin bakım sunduğu bireyin kendine özel bir kültürü olduğu gibi hemşirenin de kendine ait kültürel bir geçmişi bulunmaktadır. Bakım sunumunda bireye özgü uygulamalarda hemşirelerin önce kendi kültürünün farkında olması ve bireyin kültürel özelliklerini dikkate alması beklenmektedir (Andrew ve Boyle, 2016). Hemşirelerin kültüre uyumlu bakım sunabilmesi, kültürlerarası bakım vermeyi sağlayan hemşirelik modellerinin kullanılması ile mümkündür (Kozier ve ark., 2018). Bu bölümde kültür kavramına, kültürün hemşirelik temel kavramları ile ilişkisine, kültürlerarası hemşirelik uygulamalarında kullanılacak hemşirelik modellerine ve kültürlerarası hemşirelik bakımı için doğru yaklaşım önerilerine yer verilmiştir.

1. Kültür

Kültür; belirli bir grup ya da toplumu oluşturan bireyin; düşüncelerine, kararlarına ve eylemlerine rehberlik eden zamanla bireyden bireye aktarılan bilgi, inanç, sanat, ahlak, hu-

KAYNAKLAR

- Alkan F.&Erdem R. (2021). Etnosentrizm ve meslek merkezcilik: Kavramsal bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30): 635-651. doi: 10.21076/vizyoner.702317.
- Andrews, M.M.&Boyle, S. (2016). Transcultural Concepts In Nursing Care. In: Culturally Competent Nursing Care. (7, Ed.). Philadelphia,USA: Wolters Kluwer, p:30-52.
- Ankan, R.A.(2021). Kimlik ve Kültür. 11th ECLSS Conferences on Language and Social Sciences 2-3.02.2021, Tam Metin Bildiri Kitabı, Gjakova, Kosovo p.530-541.
- Aytaç, Ö.&Kurtdaş, M. Ç. (2016). Sağlık- hastalığın toplumsal kökenleri ve sağlık sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1),231-250. DOI: 10.18069/fusbed.31544
- Bahar, Z.&Aydoğdu, N. G. (2015). Çevre, sağlık, araştırma ve hemşirelik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 119-122.
- Bail, C.A. (2014). The cultural environment: Measuring culture with big data. *Theory and Society*, 43(3), 465-482.
- Başlı, M., Bekar, M., & Civelek, İ. (2018). Kültürlerarası hemşirelikte kullanılan modeller ve “Kültürel Yeterlilik Süreci Modeli”ni anlamak. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 18-24.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). Fundamentals of Nursing Concepts, Process And Practice. (10, ed.). Boston: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, p:276-282.
- Black, B.P. (2017). Professional Nursing Concepts Challenges. Eighth Edition, Elsevier, St.Louis, Missouri.
- Bolsoy, N.&Sevil, Ü. (2006). Sağlık-hastalık ve kültür etkileşimi. *Anadolu hemşirelik ve sağlık bilimleri dergisi*, 9(3), 78-87.
- DeLaune, S.C., & Ladner, P.K. (2011). Fundamentals of Nursing: Standards & Practice. Fourth Edition, Cengage Learning, NY: Delmar.
- Demirci, F. (2014). Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekân. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 4(6), 32-37.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Gümüşçü, O. (2018). Tarihi coğrafya ve kültürel miras. *Erdem*, (75), 99-120.
- Holland, K. (2018). Cultural care: Knowledge And Skills For İmplementation In Practice. Holland K (Ed.), In: Culture, race and ethnicity: Exploring the concepts. (3, ed.), New York, USA: Taylor & Francis, p.24-48.
- İlbars, Z. (1987). Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2).
- Jensen, S. (2019). Nursing Health Assessment: A Best Practice Approach, Third Edition. Philadelphia: Wolters Kluwer Health, p. 385-388.
- Kaya, İ. (2015). Kültürel dönüş ve yeni kültürel coğrafya. *İçinde: Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı*, 21, 23.
- Kersey-Matusiak, G. (2019). Delivering Culturally Competent Nursing Care: Working With Diverse And Vulnerable Populations. (2, ed.). New York, USA: Springer Publishing Company, p:61-119.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Synder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L.,& Stamler, L.L. (2018). Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice. Four Canadian Edition, Pearson Canada Inc., Ontario.
- LaMar, J. (2013). Fundamentals Of Nursing. Perry AG. & Potter PA (Eds.), In: Culture and Ethnicity, (8, ed.). St. Louis: By Mosby, an imprint of Elsevier Inc.
- Leininger, M. (2002). Culture Care Theory: A major contribution to advance transcultural

- nursing knowledge and practices. *Journal of Transcultural Nursing*. 2002;13(3):189-192. doi:10.1177/10459602013003005
- Oğuz, E.S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2).
- Okanlı, A. (2019). Kültürlerarası İletişim ve Engelleri. 2. Uluslararası 5. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik Kongresi (Tam metin Kitabı), 31 Ekim- 01 Kasın 2019, Bursa.
- Özkan, R. (2011). Toplumsal yapı, değerler ve eğitim ilişkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 333-344.
- Özsoy, S. (2019). Kültürlerarası Hemşirelikte Eleştirel Düşünme. 2. Uluslararası 5. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik Kongresi (Tam metin Kitabı), 31 Ekim- 01 Kasın 2019, Bursa.
- Peate, I., Wild, K.&Nair, M. (2014). *Nursing Practice Knowledge and Care*. First edition, Wiley Blackwell, Oxford.
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., & Hall, A.M. (2021). *Fundamentals of Nursing*. Tenth Edition, Elsevier Mosby, St. Louis Missouri.
- Purnell, L.&Paulanka, B. J. (2013). *Transcultural Health Care: A Culturally Competent Approach* (3, ed.). Philadelphia, PA: F.A. Davis.
- Suhonen, R.(2010). Clinical ethics and challenges to individualized care. *Nursing Ethics*,17(5), 541-542.
- Tanrıkulu, M. (2014). Coğrafya ve Kültür. *Ankara: Edge Akademi Yayınları*.
- Tanrıkulu, M. (2022). Coğrafya ve Kültür: Mekan-Kültür- Tarih- Coğrafi İşaret, 4. Baskı. Ankara: Pegem Yayınevi, p. 39-159.
- Tanrıverdi, G. (2015). Hemşirelerin kültürel yeterli bakım için uygulama standartlarına yaklaşımları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 31(3), 37-52.
- Tanrıverdi, G. (2017). Hemşirelerde kültürel yeterliliği geliştirmeye yönelik yaklaşım ve öneriler. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 25(3), 227-236.
- Tanrıverdi, G. (2019). Hemşirelik Bakımında Kültürel Yeterlilik için Uygulama Standartları ve Rehberi. 2. Uluslararası 5. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik Kongresi (Tam metin Kitabı), 31 Ekim- 01 Kasın 2019, Bursa.
- Tanrıverdi, G.&Sivrikaya, S.K. (2014). Kültürlerarası Hemşirelik Modelleri. Ü. Seviğ, G. Tanrıverdi (Eds.), *Kültürlerarası hemşirelik içinde*. İstanbul: Akademi Basın.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 595-601.
- Tanrıverdi, G. (2021). Interreligious Nursing: A conceptual framework: Dinlerarası Hemşirelik: Kavramsal bir çerçeve. *Journal of Human Sciences*, 18(2), 282-291.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care*. Eighth Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Taylor, C.R., Lillis, C., LeMone, P., & Lynn, P. (2011). *Fundamentals Of Nursing The Art And Science Of Nursing Care*. Seventh Edition, Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, China.
- Türk Dil Kurumu (2022). Kültür. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 01.09.2022.
- Tylor Edward B., (1970) *Primitive Culture; Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, New York, Cilt: I-II.
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). *Fundamentals of Nursing*, Third Edition. F.A. Davis Company, Philadelphia, p. 301-324.
- Yıldız, S.G.M. (2018). Kültürün mekânsal değişimler üzerindeki etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3), 173-184.
- Yorulmaz, D.S.&Karadeniz, H. (2021). Farklı Kültürel Uygulamaların Sağlığa Etkisi. *Türkiye Klinikleri*

Journal of Nursing Sciences, 13(2).

DİZİN

Kültür

Etnosentrizm

Etnisite

Streotipleştirme

Kültürlerarası Bakım

35. BÖLÜM

AĞRI

Uzman Hemşire Dr. Sevil MASAT HARBALİ

GİRİŞ

Ağrı yönetimi, ağrının doğru ve tam değerlendirilmesiyle başlar. Hemşirenin bağımsız fonksiyonları arasında yer alan ağrı değerlendirme sürecinin başarısı; ağrı şiddetinin ve bireyin tedaviye yanıtının belirli aralıklarla izlemine bağlıdır. Bireysel ve öznel bir durum olan ağrının değerlendirilmesinde bireyin bütüncül yaklaşımla ele alınması son derece önemlidir. Bu doğrultuda primer bakım verici olan hemşirenin bağımsız fonksiyonu olan ağrı değerlendirme sürecini bilmesi, bireyi tüm yönleriyle değerlendirmesi, bakımın planlanması ve uygulanması aşamasında önemli hale gelmektedir. Bu bölümde ağrının fizyolojik süreçleri ve değerlendirilmesi, ağrı deneyimini etkileyen faktörler, ağrının tedavisinde kullanılan farmakolojik ve nonfarmakolojik yöntemler ile ilgili temel kavramlar ele alınmaktadır.

1. Ağrı

1.1. Ağrı ile İlişkili Kavramlar

Ağrı, bireyin fizyolojik ve psikolojik yönden sıkıntı yaşamasına neden olan öznel deneyimler bütünüdür. Ağrı, gerçek ya da olası doku hasarına karşılık olarak ortaya çıkan bir yanıttır. Ağrı evrensel bir deneyimdir. Buna karşın bireyin yaşadığı deneyimin doğası, şiddeti, türü ve tepkisi kişiden kişiye göre farklılık gösterebilmektedir. Ağrının bu subjektif özellikleri kolayca gözden kaçmasına veya yanlış değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle ağrının belirlenmesi, değerlendirilmesi ve tedavisinde bireyle olan iletişim ve bireyin tepkilerinin göz önünde bulundurulması oldukça önemlidir (Taylor ve ark., 2015). Uluslararası Ağrı Araştırmaları Derneği (International Association for the Study of Pain-IASP) ağrıyı doku hasarıyla ilişkili hoş olmayan duyuşsal ve duygusal deneyimler olarak tanımlamaktadır (IASP, 2014). Margo McCaffery ağrıyı “kişinin

KAYNAKLAR

- Abdallah, B., Badr, L.K., & Hawwari, M. (2013). The efficacy of massage on short and long term outcomes in preterm infants. *Infant Behav Dev*, 36, 662-669. doi:10.1016/j.infbeh.2013.06.009
- Acar, E., & Başer, H.B. (2019). Sheehy'nin Acil Hemşireliği İlkeleri ve Uygulaması: Ağrı. Edi: Dura, n L., Edi. Yard. Koç, Z., Baydın, A., Yardan, T., Katı, C., & Akdemir, H.U. Palme Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, s. 127-147.
- Çınarlı, T., & Şener A. (2021a). Ağrı ve Yönetimi. Edi.: Sabuncu, N., Erkal İlhan, S., & Koç, Z. Alter Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, s. 439 -468.
- Çınarlı, T., & Şener A. (2021b). Ağrı. Edi.: Koç, Z. Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul. s.765 -789.
- Akcan, E., & Polat, S. (2017). Yenidoğanlarda ağrı ve ağrı yönetiminde hemşirenin rolü. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (2):64-69.
- Altın Cetin, A.A., Bektas, H., & Özdoğan, M. (2016). The West Haven Yale Multidimensional Pain Inventory: Reliability and validity of the Turkish version in individuals with cancer. *Eur J Oncol Nurs*, 20,1-9. doi: 10.1016/j.ejon.2015.03.007
- Arnstein, P. (2011). Multimodal approaches to pain management. *Nursing*, 41(3):60-61. doi: 10.1097/01.NURSE.0000394384.65192.3c
- Ayasrah, S.M., O'Neill, T.M., Abdalrahim, M.S., Sutary, M.M., & Kharabsheh, M.S. (2014). Pain assessment and management in critically ill intubated patients in Jordan: a prospective study. *International Journal of Health Sciences*, 8(3),287-98. doi: 10.12816/0023981
- Beltramini, A., Galinski, M., Chabernaud, J.L., Ruiz Almenar, R., Tsapis, M., & Goddet, N.S, et al. (2019). Pain assessment in children younger than 8 years in out-of-hospital emergency medicine: reliability and validity of EVENDOL score. *Pediatr Emerg Care*, 35(2):125-131. doi: 10.1097/PEC.0000000000000953.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Fundamentals of Nursing Concepts, Process and Practice*. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 10th Edition, Boston.
- Chanques, G., Pohlman, A., Kress, J.P., Molinari, N., Jong, A., & Jaber S. (2014). Psychometric comparison of three behavioural scales for the assessment of pain in critically ill patients unable to self-report. *Crit Care*, 18:3-12.
- Cooney, M.F. (2016). Postoperative pain management: clinical practice guidelines. *Journal of Perianesthesia Nursing*. 31(5):445-451. doi: 10.1016/j.jopan.2016.08.001
- Çelik, S. (2016). Yoğun bakım hastalarında ağrı yönetimi. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 20(1):1-8.
- D'Arcy, Y. (2019). *Nursing Health Assessment A Best Practice Approach: Pain Assessment*. Ed.: Jensen S. Wolters Kluwer, 3rd edition. China, pp.234-268.
- Dirimeşe, E., Özdemir, F.K., & Şahin, Z.A.(2016). Nursing students' knowledge of related to pain management, cultural awareness and competence. *Gümüşhane Univeristy Journal of Health Sciences*, 5:1-6.
- Erden, S., Demir, S.G., Kanatlı, U., Danacı F., & Carboğa, B. (2017). The effect of standard pain assessment on pain and analgesic consumption amount in patients undergoing arthroscopic shoulder surgery. *Applied Nursing Research*, 33,121-126. doi:10.1016/j.apnr.2016.11.009.
- Eroğlu, A., & Arslan, S. (2018). Yenidoğanda ağrının algılanması, değerlendirilmesi ve yönetimi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1):52-60.
- Gao, H., Xu, G., Gao, H., Dong, R., Fu, H., Wang, D., Zhang, H., & Zhang, H. (2015). Effect of repeated Kangaroo Mother Care on repeated procedural pain in preterm infants: A randomized controlled trial. *Int J Nurs Stud*, 52,1157-65. doi:10.1016/j.ijnurstu.2015.04.006

- Güneş, Ü. (2017). Hemşirelikte kanıta dayalı uygulama sürecinin adımları. *Uluslararası Hakemli Hem Araş Derg*, 9,171–87. doi: 10.17371/UHD2017.1.0006
- Gürarlan Baş, N., Karatay, G., Bozoğlu, Ö., Akay, M., Kunduracı, E., & Aybek, H. (2016). Hemşirelerin ameliyat sonrası ağrıya ilişkin uygulamaları. *Journal of Hacettepe University Faculty of Nursing*, 3(2):40-9.
- Huygen, F., Kallewaard, J.W., Van Tulder, M., Van Boxem, K., Vissers, K., Van Kleef, M., & Van Zundert, J. (2019). Evidence-Based Interventional Pain Medicine According to Clinical Diagnoses: Update 2018. *Pain Practice*, 19(6),664-675. doi: 10.1111/papr.12786
- Institute of Medicine (IOM). (2011). *Relieving pain in America*. Washington, DC: The National Academies Press. International Association for the Study of Pain.
- International Association for the Study of Pain. (2014). IASP taxonomy. Retrieved from <http://www.iasp-pain.org/>
- Jeitziner, M.M., Schwendimann, R., Hamers, J.P.H., Rohrer, O., Hantikainen, V., & Jakob, S.M. (2012). Assessment of pain in sedated and mechanically ventilated patients: an observational study. *Acta Anaesthesiol Scand*, 56,645-54. doi: 10.1111/j.1399-6576.2012.02660.x
- Kaya, P., & Erden, S. (2019). Cross-cultural adaptation, validity and reliability of the Turkish version of Revised Nonverbal Pain Scale. *Agri*, 31(1):15-22.
- Kerns, R.D., Turk, D.C., & Rudy, T.E. (1985). The West Haven-Yale Multidimensional Pain Inventory (WHYMPI). *Pain*, 23:345-356.
- Kızılkaya, S. (2020). The effect of anaesthetic method used in the elective cesarean section on pain, anxiety and patient satisfaction. *Selcuk Medical Journal*, 36(3),192-198. doi: 10.30733/std.2020.01127.
- Kozier, B., Erb, G., Berman, A., Sneyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Yiu, L., & Stamler, L.L. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing : Concepts, Process and Practice*. Pearson Canada Inc. 4th Edition, Canada.
- Kuğuoğlu, S., Eti Aslan, F., & Olgun, N. (2003). McGill Melzack Ağrı Soru Formu'nun (MASF) Türkçe'ye Uyarlanması. Ağrı.
- Latina, R., Mauro, L., Mitello, L., D'angelo, D., Caputo, L., & De Marinis, M.G. et al. (2015). Attitude and knowledge of pain management among Italian nurses in hospital settings. *Pain Management Nursing*, 16:959-67. doi: 10.1016/j.pmn.2015.10.002
- Lehne, R. (2013). *Pharmacology of nursing care* (8th ed.). St. Louis: Elsevier/Saunders.
- Miller Saultz, D. (2019). *Lewis's Medical-Surgical Nursing E-Book: Assessment and Management of Clinical Problems: Pain*. Edi: Harding, M. M., Kwong, J., Roberts, D., Hagler, D., & Reinisch, C. Eleventh Edition. Elsevier Health Sciences.
- Moayedi, M., & Davis, K.D. (2013). Theories of pain: from specificity to gate control. *J Neurophysiol*, 109(1),5-12. doi: 10.1152/jn.00457.2012.
- Nettina, S.M. (2019). *Lippincott Manual of Nursing Practice*. Index P.7th Ed. Wolters Kluwer, pp.4225.
- Öngel, K. (2017). Ağrı tanımı ve sınıflaması. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 9(1):12-14.
- Özveren, H., Faydalı, S., Gülnar, E., & Dokuz, H.F. (2018). Hemşirelerin ağrı değerlendirmesine ilişkin tutum ve uygulamaları. *J Contemporary Med*, 8(1),60-66. Doi:10.16899/gopctd.388195.
- Pandharipande, P.P., Patel, M.B., & Barr, J. (2014). Management of pain, agitation, and delirium in critically ill patients. *Pol Arch Med Wewn*, 124(3):114-23.
- Pasero, C., & McCaffery, M. (2011). *Pain assessment and pharmacologic management*. St. Louis, MO: Mosby.
- Perry, A.G., Potter, P.A., Stockert, P.A., Hall, A.M., Ostendorf, W.R. (2019). *Fundamentals of Nursing: Stress and Coping*. Eds. Perry, A.G. & Potter, P.A., St. Louis, By Mosby, an imprint of Elsevier Inc., 9th Edition, p:1753-1794.

- Pillai Riddell, R.R., Racine, N.M., Gennis, H.G., Turcotte, K., Uman, L.S., Horton, R.E., Ahola Kohut, S., Hillgrove Stuart, J., Stevens, B., & Lisi, D.M. (2015). Nonpharmacological management of infant and young child procedural pain. *Cochrane Database Syst Rev*, 2:12. doi: 10.1002/14651858.CD006275.pub3
- Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P.A., Hall, A.M., & Ostendorf, W.R. (2017). *Fundamentals of Nursing: Pain Management*. 9th Edition, St. Louis Missouri: Elsevier Mosby, pp.2210-2274.
- Puntillo, K., Nelson, J.E., Weissman, D., Curtis, R., Weiss, S., & Frontera, J., et al. (2014). Palliative care in the ICU: Relief of pain, dyspnea, and thirst- a report from the IPAL-ICU advisory board. *Intensive Care Med*, 40,235-248. doi:10.1007/s00134-013-3153-z
- Rahu MA, Grap MJ, Ferguson P, Joseph P, Sherman S, Elswick RK. (2015). Validity and sensitivity of 6 pain scales in critically ill, intubated adults. *American Journal of Critical Care*, 24: 514-24.
- Reisli, R., Akkaya, Ö. T., Arıcan, Ş., Can, Ö. S., Çetingök, H., Güleç, M. S., & Talu, G. K. (2021). Akut postoperatif ağrının farmakolojik tedavisi. *Türk Algoloji-Ağrı Derneği klinik uygulama kılavuzu*. *Ağrı*, 33(1):1-51.
- Rijkenberg S, Stilma W, Endeman H, Bosman RJ, Straaten O. (2015). Pain measurement in mechanically ventilated critically ill patients: behavioral pain scale versus critical care pain observation tool. *Journal of Critical Care*; 30:167-72.
- Smeltzer, S., Bare, B., Hinkle, J. H., & Cheever, K. H. (2010). *Brunner & Suddarth's textbook of medical-surgical nursing*. 12th edition, Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., & LeMone, P. (2019). *Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care: Comfort and Pain Management*. 5th Edition, China: Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, pp: 1768-1881.
- Taylor, C., Lillis, C., Lynn, P., LeMone P. (2015). *Fundamentals of Nursing The Art and Science of Person-Centered Nursing Care*. Wolters Kluwer, 8th Edition, China.
- Trachsel, L.A., & Cascella, M. (2020). Pain Theory. In StatPearls [Internet]. StatPearls Publishing 2020. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK545194/> (Erişim tarihi: 22/11/2022)
- Tura, İ., & Erden, S. (2022). Evidence-based recommendations for postoperative pain control. *Dent & Med J - R*. 4(1):34-47.
- Uczal, M., & Doğan, R. (2015). Emergency nurses' knowledge, attitude and clinical decision making skills about pain. *Int Emerg Nurs*, 23:75-80.
- Valeri, B.O., Liisa, H., & Linhares, M. (2015). Neonatal pain and developmental outcomes in children born preterm: A systematic review. *Clinical Journal of Pain*, 31,355-62. doi: 10.1097/AJP.000000000000114
- Varndell, W., Fry, M., & Elliott, D. (2020). Pain assessment and interventions by nurses in the emergency department: A national survey. *Journal of Clinical Nursing*, 29,2352-2362. doi: 10.1111/jocn.15247
- Wheeldon, A. (2018). Pain and pain management. In: Peate I, ed. *Fundamentals of Applied Pathophysiology An Essential Guide for Nursing and Healthcare Students: Pain Management*. John Wiley & Sons, pp. 441-47.
- Whitaker, M. (2010). Sounds soothing: Music therapy for postoperative pain. *Nursing*, 40(12):53-54. doi: 10.1097/01.NURSE.0000390680.80395.cd
- Wilkinson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K.L., & Smith, M.H. (2016). Pain. *Fundamentals of Nursing*. 3rd edition, F. A. Davis Company, Philadelphia. pp.790-814.
- Yakut, Y., Yakut, E., Bayar, K., & Uygur, F. (2007). Reliability and validity of the turkish version Short-Form McGill Pain Questionnaire in patients with rheumatoid arthritis. *Clin Rheumatol*, 26:1083-1087.
- Yeşilyurt, M., & Faydalı, S. (2020). Ağrı değerlendirmesinde tek boyutlu ölçeklerin kullanımı. *Anadolu*

Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 23(3),444-451. doi:10.17049/ataunihem.508877.

Demir Dikmen, Y. (2016). Hemşirelik Bilim ve Sanatı: Ağrı ve Yönetimi. Edi:Atabek Aştı, T.& Karadağ, A. Akademi Basın ve Yayıncılık. 1. Baskı, İstanbul.

Argoff, C.E., Dubin, A., Pilitsis J.,G. (2018). Pain Managment. Elsevier Inc., 4th Edition, China.

Susan, E. L. (2015). Nursing Care at the End of Life. 1st Ed.tion, Published by Open SUNY Textbooks, Milne Library, State University of New York, USA.

DİZİN

Ağrı

Hiperalgejezi

Hiperestezi

Hipoestezi

Parastezi

Disestezi

Analjezi

Endorfin

Kapı Kontrol Teorisi

Nosisepsiyon

Transdüksiyon

Transmisyon

Persepsiyon

Modülasyon

Nosiseptör

Transkutanöz Elektriksel Sinir Stimülasyonu (TENS)

36. BÖLÜM

YAŞAM SONU BAKIM

Öğr. Gör. Dr. Asuman ŞENER

GİRİŞ

Yaşam döngüsünün önemli bir bileşeni olan ölüm, günümüzde sağlık hizmeti sunucuları tarafından ele alınması gereken tıbbi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (White ve ark., 2010). Tıbbi bakım ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak insanların sağlıklı yaşama olan ilgilerinin artacağı, yaşam süresinin uzayacağı (Darrell, 2017), bu durumun ölüme yaklaşmakta olan bireylerin mekanik bakım almasına yol açabileceği bildirilmektedir. Bu nedenle hemşirelerin ölüme yaklaşmakta olan bireylere sunacağı bakımın hem yetkin hem de merhametli olması gerektiği vurgulanmaktadır (White ve ark., 2010).

Palyatif bakım, ciddi bir hastalığa sahip olan hasta ve ailesine odaklanan, genellikle ev, hastane ya da bir klinikte uzun süre sunulan bir bakım olarak tanımlanabilir. Palyatif bakımda hasta ve ailesinin yaşam kalitesini mümkün olduğunca yükseltmek oldukça önemlidir. Palyatif bakımın en önemli amacı hastaların kendisini rahat ve güvende hissetmelerine yardımcı olmaktır (White ve ark., 2010). İlerleyici ve tedavi edilemez bir hastalığa sahip olan her bireyin yaşamı sonlanana kadar mümkün olduğunca iyi yaşamasına yardımcı olmaya çalışmak yaşam sonu bakımın temel önceliğidir. Yaşam sonu bakım palyatif bakımın önemli bir bileşenidir. Yaşam sonu bakım, hasta ve ailesinin palyatif bakım ihtiyaçlarının belirlenmesini, yaşamın son evresinde ve yas sürecinde kaliteli bakım sunulmasını sağlar (Dougherty ve Lister, 2015). Hastaların yaşam sonu bakımını desteklemek hemşirelerin öğrenmiş oldukları tüm becerileri kullanmalarına ve uygulamalarına fırsat verir (Rosdahl ve Kowalski, 2012).

Hemşireler; hastane, bakım kurumu, hospis ya da hastanın kendi evi gibi çeşitli ortamlarda yaşamın sonundaki bireylerin bakım ihtiyacını karşılayabilir. Hemşireler bu süreçte hastalarına yardımcı olmaya çalışırken pek çok zorluk deneyimleyebilir. Hemşirelik bakımı sunulurken, bakım alan bireyler fiziksel bakım ve rahatlığın yanı sıra saygı, empati ve anlayış gösterilebilmesine de ihtiyaç duyulabilir. Kariyerlerini yaşam sonu bakıma aday olan hemşirelerin, hasta ve ailelerine şefkat ve ilgi göstermesi, onların yaşam

KAYNAKLAR

- Akın Korhan E. Üstün Ç. Palyatif bakım ve etik. Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. Editörler, Palyatif bakım semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 2017; 95-128.
- Alligood, M. R. (2014). *Nursing theorists and their work-e-book*. Elsevier Health Sciences.
- Arslan MN, Koç S (2011) Ölüm Belirtileri. In: Koç S (ed) Adli Tıp Ders Kitabı, pp 89–94. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Murat_Arslan2/publication/309380222_Olum_Belirtileri_Postmortem_Changes/links/580c8c8ba08aef1bfeeb6407.pdf
- Balante, J., van den Broek, D., & White, K. (2021). Mixed-methods systematic review: Cultural attitudes, beliefs and practices of internationally educated nurses towards end-of-life care in the context of cancer. *Journal of Advanced Nursing*, 77(9), 3618-3629.
- Bellon, F., Mateos, J. T., Pastells-Peiró, R., Espigares-Tribó, G., Gea-Sánchez, M., & Rubinat-Arnaldo, E. (2022). The Role of Nurses in Euthanasia: A Scoping Review. *International Journal of Nursing Studies*, 104286.
- Bury, C. (2021). Improving Efficacy of Pain and Symptom Management during End-of-Life: A Quality Improvement Study (Doctoral dissertation, Regis College).
- Callaway CW, Soar J, Aibiki M, Böttiger BW, Brooks SC, Deakin CD, Morrison LJ. (2015). Part 4: advanced life support: 2015 international consensus on cardiopulmonary resuscitation and emergency cardiovascular care science with treatment recommendations. *Circulation*, 132(16_suppl_1), S84-S145.
- Chambaere K, Bernheim J. End-of-life decisions. In: MacLeod RD, van den Block L. editors. *Textbook of palliative care*. Cham: Springer International Publishing, 2019:1565-85.
- Cason, L. Pain Management. In: Potter PA, Perry AG, Stockert PA, Hall AM. *Fundamental of Nursing*. 8 th ed. Elsevier Mosby, 2013. pp.962-995.
- Chen, L., Li, X. H., Pan, X., Pan, Q. N., Huang, H. Q., Tao, P. Y., ... & Huang, J. C. (2022). Nurses' knowledge, attitudes, and willingness to practice hospice care: An analysis of influencing factors. *Plos one*, 17(2), e0259647.4
- Clare, E., Elander, J., & Baraniak, A. (2022). How healthcare providers' own death anxiety influences their communication with patients in end-of-life care: A thematic analysis. *Death Studies*, 46(7), 1773-1780.
- Darrell, L. P. (2017). *Encyclopedia of Social Work*. DOI: 10.1093/acrefore/9780199975839.013.1197
- DeLaune, S. C., & Ladner, P. K. (2011). *Fundamentals of nursing: Standards and practice*. Cengage learning.
- Dougherty L, Lister S. The Royal Marsden Manual of Clinical Nursing Procedures: Patient comfort and end-of-life care. Wiley Blackwell. 9 th Ed. 2015, pp.360-381
- Düzgün G. Ağrı Yönetimi. Aksakal H, Kahveci K, Koç O. Editörler. Palyatif Bakım Hemşireliği El Kitabı. 1.Baskı, Ankara. Akademisyen Kitapevi. 2018; 32
- Elçigil A. Palyatif bakım hemşireliği. *Gülhane Tıp Derg* 2012; 54:329-334.
- End-of-Life Nursing Education Consortium. (2020). ELNEC graduate student module 4: Symptom management in palliative care.
- Fadiloğlu Ç, Hançerlioğlu S. Yaşam sonu bakım ve ölüm. Yıldırım Y, Fadiloğlu Ç. Editörler, Palyatif bakım semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım, 1. Baskı, Ankara, Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. 2017; 701-726.
- Gonella, S., Basso, I., Clari, M., Dimonte, V., & Di Giulio, P. (2021). A qualitative study of nurses' perspective about the impact of end-of-life communication on the goal of end-of-life care in nursing home. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 35(2), 502-511.

- Gökalp F., Kahveci K. Cilt ile İlgili Sorunlar ve Semptomların Yönetimi. Aksakal H., Kahveci K., Koç O., Editörler. Palyatif Bakım Hemşireliği El Kitabı. Akademisyen Kitabevi. 2018; s.101-112.
- Gökçınar D. Palyatif bakımda ağrı tedavisi. Kahveci K, Gökçınar D. Palyatif Bakım. 1. Baskı, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri. 2014; 31-43.
- Iida, K., Ryan, A., Hasson, F., Payne, S., & McIlfatrick, S. (2022). An exploration of the views of staff on cultural aspects of end-of-life care in Japanese long-term care facilities: a qualitative study. *Ageing & Society*, 1-23.
- Jensen, S. (2019). Nursing health assessment: A best practice approach. Lippincott Williams & Wilkins.
- Kahveci K. Palyatif Bakımda Semptom Yönetimi. Kahveci K, Gökçınar D. Editör. Palyatif Bakım. Nobel Tıp Kitabevleri.2014; s.7-10
- Karabacak Ü, Çoşkuner Potur D. Katharine Kolcaba: Konfor Teorisi. Karadağ A, Çalışkan N, Göçmen Baykara Z. Editörler, Hemşirelik Teorileri ve Modelleri, 1.Baskı, İstanbul, Akademi Basın. 2017:654-673.
- Kolcaba, K. (1994). A theory of holistic comfort for nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 19, 1178–1184.
- Kolcaba, K. (1996). A holistic perspective on comfort care as an advance directive. *Critical Care Nursing Quarterly*, 18(4), 66–79.
- Koşargelir M, Kolcu M. Doku ve Organ Bağışı. Duran, L. Editör, Sheehy'nin Acil Hemşireliği İlkeleri ve Uygulaması 1.Baskı, Ankara, Palme Yayıncılık. 2019; 155-163.
- Kozier B, Erb G, Berman A, Synder SJ, Frandsen G, Buck M, Ferguson L, Yiu L, Stamler LL. Fundamentals of Canadian Nursing Concepts, Process, and Practice: Pain Assessment and Management. Four Canadian Edition, Ontario: Pearson Canada Inc, 2018, pp.668-710.
- MacLeod, R. D., & Van Den Block, L. (Eds.). (2019). *Textbook of palliative care*. Springer.
- Nettina SM. Lippincott Manual of Nursing Practice. Index P.7th Ed. 2019 Wolters Kluwer, 2019;pp.4225
- Ohaeri, B., Owolabi, G., & Ingwu, J. (2019). Skilled health attendants' knowledge and practice of pain management during labour in health care facilities in Ibadan, Nigeria. *European Journal of Midwifery*, 3.Rosdahl, C. B., & Kowalski, M. T. (Eds.). (2012). *Textbook of basic nursing*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Potter PA, Perry AG, Stockert PA, Hall AM; Ostendorf WR. Fundamentals of Nursing: Pain Management. Ninth Edition, St. Louis Missouri: Elsevier Mosby, 2017,pp.2210-2274.
- Potter PA, Perry AG, Stockert P, Hall, A, Astle BJ, Duggleby, W., ... & Ochs, G. Canadian Fundamentals of Nursing. Pain Assessment and Management. Six Edition, Elsevier Canada, 2019, pp.2047-2095
- Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., Otis-Green, S., Baird, P., Bull, J., ... & Sulmasy, D. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: the report of the Consensus Conference. *Journal of palliative medicine*, 12(10), 885-904.
- Rosdahl, C. B., & Kowalski, M. T. (Eds.). (2012). *Textbook of basic nursing*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Sağlam Z., Palyatif Bakım ve Yaşam Sonu Bakım, Sabuncu N, Erkal İlhan S, Koç Z. Editörler, Hemşirelik Bakımının Temelleri Kavramlar- İlkeler- Uygulamalar. 1. Baskı, Alter Yayıncılık.2022;887 -909.
- Saretta, M., Martínez, A. D., & Borrás, T. A. (2022). Barriers and facilitators for an effective palliative care communication with older people: A systematic review. *Patient Education and Counseling*.
- Schüttengruber, G., Halfens, R. J., & Lohrmann, C. (2022). 'End of life': a concept analysis. *International Journal of Palliative Nursing*, 28(7), 314-321.
- Serri K, Marsolais P. End-of-life issues in cardiac critical care: the option of organ donation. *Canadian Journal of Cardiology*, 2017; 33(1): 28-134.
- Sitzman, K. L., Eichelberger, L.W., (2011). *Understanding the Work of Nurse Theorists*. Jones &

Bartlett Publishers.

- Şener A, Çınarlı T. Acil serviste palyatif ve yaşam sonu bakım. Duran, L.Editör, Sheehy'nin Acil Hemşireliği İlkeleri ve Uygulaması (çeviri)'de, 1. Baskı, Ankara, Palme Yayıncılık. 2019; 164-173.
- Taylor C, Lillis C, Lynn P, LeMone P. Fundamentals of Nursing The Art And Science of Nursing Care: Comfort and Pain Management. Eighth Edition, China: Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams Wilkins, 2015;pp.1149-1194.
- White, L., Duncan, G., & Baumle, W. (2010). *Foundations of Basic Nursing (Book Only)*. Cengage Learning.
- Wisetrith, W., Soonthornchaiya, R., & Hain, D. (2021). Thai Nurses' Experiences of Spiritual Care for Older Adults at End of Life. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 23(3), 286-292.
- Yapıcı E., Gastrointestinal Sistem Semptomlarının Yönetimi. Aksakal H., Kahveci K., Koç O., Editörler. Palyatif Bakım Hemşireliği El Kitabı. Akademisyen Kitabevi. 2018; s.55-88.
- Zheng, R., Guo, Q., Lee, S. F., & Bloomer, M. J. (2022). How to prepare Chinese-born nurses to care for patients at the end-of-life in Western settings: A discussion paper. *Collegian*.

DİZİN

Ağrı
Etik
Hidrasyon
Hospis
Huzur
İleri direktifler
İletişim
Kayıp
Kavram
Keder
Konfor
Kuram
Kültür
Organ Bağışı
Otopsi
Ötenazi
Palyatif
Postmortem uygulamalar
Semptom
Yapay Beslenme
Yas
Yaşam sonu bakım
Resüsitasyon
Teori

37. BÖLÜM

KAYIP, ÖLÜM VE YAS

Doç. Dr. Hanife DURGUN

GİRİŞ

İnsan, yaşam sürecinin doğal akışı içerisinde kayıp, ölüm ve yas süreci ile karşı karşıya kalabilmektedir (Bouchal ve Moules, 2018). Bu durumların her biri hem bireyi hem de sağlık profesyonellerini etkileyebilmektedir. Sağlık profesyonelleri içerisinde özellikle hemşireler meslek yaşamları boyunca bireylerin sağlığını korumaya ve/veya sürdürmeye çalışmakta, bu doğrultuda sağlığını kaybetmiş veya sağlığına tekrar kazanmayı isteyen bireylere bakım sunmaktadır. Bu nedenle sağlıklı/hasta bireye holistik bakış açısıyla bakım sunan hemşirelerin, bireylerin duygularını anlayabilmesi ve etkili bakım sunabilmesi için kendi duygularını kabul etmesi, bireyin yaşadığı süreçlerin aşamalarını bilmesi ve anlaması gerekmektedir (Taylor ve ark., 2015; Wilkinson ve ark., 2016).

1. Kayıp

Kayıp, bir çok insana birinin ölümünü çağrıştıran çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Türk Dil Kurumu (TDK) bu kavramı “kaybolma, yitme, yitim” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2019). Aynı zamanda kayıp, bir birey için değerli olan kişinin, nesnenin veya durumun değişmesi olarak da açıklanabilmektedir (Bouchal ve Moules, 2018; Hunter ve McClung, 2019; Taylor ve ark., 2015).

Bireylerin yaşamış oldukları kayıplar; somut (maddi), manevi (algılanan) ve gelişimsel olmak üzere üç farklı boyutta değerlendirilebilmektedir.

Somut (Maddi) Kayıp

Bir vücut parçasının, işteki rolün, bir çocuğun oyuncasının kaybı gibi durumlarda yaşanan, kişi tarafından artık hissedilemeyen, duyulamayan, bilinmeyen veya deneyimlene-

KAYNAKLAR

- American Association of Colleges of Nursing (AACN). Peaceful Death: Recommended Competencies and Curricular Guidelines for End-of-Life Nursing Care, 1997. <http://www.aacn.nche.edu/elnc/publications/peaceful-death>. (Erişim tarihi: 12.06.2022).
- American Association of Colleges of Nursing (AACN) and City of Hope National Medical Center (CHNMC): End-of-Life Nursing Education Consortium (ELNEC)-core, Duarte, CA, 2014. The Associations.
- Ateş, M., Fadıloğlu, Ç. (2018). Palyatif Bakım: Palyatif Bakımda Kayıp ve Yas. Edi.: Yıldırım, Y. & Fadıloğlu, Ç. Ankara Nobel Tıp Kitapevleri, Ankara.
- Berman, A., Snyder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier & Erb's Fundamentals of Nursing: Concepts, Process and Practice: Loss, Grieving, and Death*, MA: Pearson, Boston.
- Bouchal, S.R., Moules, N.J. (2018). *Fundamentals of Canadian Nursing: Concepts, Process, and Practice: Loss, Grieving, and Death*. Edi.: Kozler, B., Erb, G., Berman, A., Snyder, S.J., Frandsen, G., Buck, M., Ferguson, L., Ylu, L., & Stamler L.L. Pearson Canada Inc. 4th Canadian Ed.
- Bradshaw, A., Walker, L., Borgstrom, E., & Burke, S. M. (2022). Group-based Tai Chi as therapy for alleviating experiences of social death in people with advanced, incurable disease: an ethnographic study. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 14(1), 84-100. doi: 10.1080/2159676X.2021.1879918.
- Çevik, B. (2010). Hemşirelerin Ölüme ve Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutumları ve Deneyimleri. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Clark, D., Baur, N., Clelland, D., Garralda, E., López-Fidalgo, J., Connor, S., Centeno, C. (2020). Mapping levels of palliative care development in 198 countries: the situation in 2017. *Journal of Pain and Symptom Management*, 59(4), 794-807.
- Çolak, G.V., Hocoğlu, Ç. (2021). Kayıp ve Yas: Bir Gözden Geçirme. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 3 (1), 56-62.
- Ertem, M. (2021). Temel Hemşirelik Esaslar, Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar: Ölüm, Kayıp ve Yas. Edi: Kaşıkçı, M.K. & Akın, E. İstanbul Tıp Kitapevleri. 1. Baskı. İstanbul.
- Hawley, P.H. (2014). The Bow Tie Model of 21st Century Palliative Care. *J Pain & Sympt Manage*, 47 (1): e2-e5.
- Hunter, J., McClung, E.L. (2019). *Canadian Fundamentals of Nursing: The Experience of Loss, Death, and Grief*. Edi: Astle, B.J., & Duggleby, W. Elsevier. 6th Ed. Canada.
- Institute of Medicine. Dying in America: improving quality and honoring individual preferences near the end of life. Key findings and recommendations. 2014. www.nationalacademies.org/hmd/~media/Files/Report%20and%20Recommendations.pdf. (Erişim tarihi: 13.06.2022).
- Files/2014/EOL/Key%20Findings%20and%20Recommendations.pdf.
- Kaplan, M., Çetkin, T. Hospis Bakım Alan Bireye Psikososyal Yaklaşım. *Bingöl Üniversitesi Sağlık Dergisi*, 2(2), 99-102.
- Karakurt, P. (2019). Hemşirelik Esasları Bilgide Uygulamaya: Kavramlar-İlkeler-Beceriler. Edi.: Aştı, T.A. & Karadağ, A. Akademi Yayınevi, 2. Baskı. İstanbul.
- McClung, E. (2021). *Fundamentals of Nursing: Loss and Grief*. Edi.: Potter, P.A., Perry, A.G., Stockert, P., & Hall, A. Elsevier Inc. 10th Ed.
- Miller, E. (2015). The grieving process; A necessary step toward healing. *Association of Rehabilitation Nursing*, 40(4), 207-208. doi: 10.1002/rmj.220.
- Mohammadpour, A., Sadeghmoghadam, L., Shareinia, H., Jahani, S., & Amiri, F. (2018). The role of perception of aging and associated factors in death anxiety among the elderly. *Clinical*

- Interventions in Aging*, 13, 405-410. doi: 10.2147/CIA.S150697.
- Mughal, S., Azhar, Y., Mahon, M.M., Siddiqui, W.J. (2022). StatPearls [Internet]: Grief Reaction. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
  - National Health Service (NHS) (2014). Actions for End of Life Care: 2014-16. <https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2014/11/actions-eolc.pdf>. (Erişim Tarihi: 13.06.2022).
  - National Hospice and Palliative Care Organization- NHPCO (2021). Facts and Figures file:///C:/Users/test/Downloads/NHPCO-Facts-Figures-2021.pdf (Erişim tarihi: 13.06.2022).
  - Özel, Y., Özkan, B. (2020). Kayıp ve Yasa Psikososyal Yaklaşım. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(3), 352-367. doi: 10.18863/pgy.652126.
  - Potter, P., A., Perry, A., G., Stocker, P., A., Hall, A., M., Osterdorf, W., R. (2017). Fundamentals of Nursing: The Experience of Loss, Death, and Grief. Elsevier, Ninth Edition, St. Louis, Missouri
  - Prigerson, H. O., Jacobs, S. C. (2001). Traumatic grief as a distinct disorder: a rationale, consensus criteria, and a preliminary empirical test.
  - Shear, K., Shair, H. (2005). Attachment, loss, and complicated grief. *Developmental Psychobiology*, 47(3), 253-67. doi: 10.1002/dev.20091.
  - Somers, S., McLennan, M., MacCourt, P. (2016). Education on grief, loss and dementia for family caregivers. *Canadian Nurse*, 112(7), 26-27.
  - Şengül, F. (2018). Pearson Hemşirelik Tanıları El Kitabı: Umutsuzluk. Kapucu, S., Akyar, İ. & Korkmaz, F. Pelikan Yayınevi. 11. Baskı. Ankara.
  - Taylor, C., Lillis, C., Lynn P., LeMone, P. (2015). Fundamentals of Nursing: The Art and Science of Person-Centered Nursing Care. Wolter Kluwer. 8th Ed.
  - Türk Dil Kurumu (TDK) (2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 08.02.2022).
  - Volkan, V.D., Zintl, E. (2017). Kayıptan Sonra Yaşamak. Ankara: Pusula Yayınevi. 1. Baskı.
  - Yılmaz, T. (2019). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının (DSM) Son İki Baskısı Arasındaki Değişikliklerin İncelenmesi. *Psikoloji, Sosyoloji ve Coğrafya Bakış Açısından Sağlık*, 1-19.
  - Walter, C., McCoyd, J. (2015). Grief and loss across the lifespan: a biopsychosocial perspective. Spiringer, 2nd Ed. New York.
  - Wilkonson, J.M., Treas, L.S., Barnett, K., L., Smith, M., H. (2016). Fundamentals Of Nursing: Loss, Grief & Dying. F. A. Davis Company, Third edition, Philadelphia.
  - World Health Organization (2020). WHO definition of palliative care. <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en> (Erişim tarihi: 01.06.2022).
  - World Health Organization (2002). Palliative care. <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/palliative-care> (Erişim tarihi: 01.06.2022).

DİZİN

Hospis Bakım

Kayıp

Ölüm

Palyatif Bakım

Yas

Yaşam Sonu Bakım

İSTİF STRATİGRAFİSİNİN TEMEL PRENSİPLERİ, SEDİMANTOLOJİ BİLİMİNE UYGULANMASI VE HİDROKARBON ARAMALARINDAKİ ÖNEMİ

Dr. Muhittin Şenalp ve Doç. Dr. Sema Tetiker

İstif Stratigrafisinin Temel Prensipleri, Sedimantoloji Bilimine Uygulanması ve Hidrokarbon Aramalarındaki Önemi

Dr. Muhittin Şenalp - Doç. Dr. Sema Tetiker

Yayın No.: 1783
ISBN: 978-625-398-886-9
E-ISBN: 978-625-398-884-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 2077

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Evrim Korkmaz -evrim@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Şenalp, Muhittin., Tetiker, Sema.

İstif Stratigrafisinin Temel Prensipleri, Sedimantoloji Bilimine Uygulanması ve Hidrokarbon Aramalarındaki Önemi / Muhittin Şenalp - Sema Tetiker

1. Basım, xviii + 252 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-398-886-9

E-ISBN: 978-625-398-884-5

1. Sedimantoloji 2. Stratigrafi 3. Rezervuar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65 - Sipariş: siparis@nobelyayin.com-

E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt

Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	iii
Yazarların Özgeçmişi	v
Öz	vii
Bölüm 1 STRATİGRAFI BİLİM DALI	1
1.1. Stratigrafinin Önemi	1
1.2. Stratigrafi Sözcüğünün Tanımı	3
1.3. Stratigrafinin Tarihsel Gelişimi	6
1.4. Stratigrafinin Temel İlkeleri	8
1.5. Stratigrafi Biliminin Önemli Uygulama Alanları	10
1.6. Uyumsuzluk Yüzeyleri	11
BÖLÜM 2 SEDİMANTOLOJİ BİLİM DALI	17
2.1. Sedimentolojinin Önemi	17
2.2. Sedimanter Süreçler	18
2.3. Çökelme Ortamları ve Fasiyesler	19
2.4. Çökelme Ortamları ve Fasiyeslerin Spektrumu	19
2.5. Sedimentolojinin Uygulama Yöntemleri	20
BÖLÜM 3 LİTOLOJİ, LİTOFASİYES VE SEDİMANTER FASİYES KAVRAMI	23
3.1. Genel Özellikleri	23
3.2. Dönemsellik ve Ortaya Çıkan Sedimanter İstifler	45
3.3. Eski Çökelme Ortamlarının Yorumlanması	47

BÖLÜM 4 İSTİF STRATİGRAFİSİ	51
4.1. Giriş ve İstif Stratigrafisinin Tanımlanması	51
4.2. Veri Kümeleri ve İstif Stratigrafisindeki Önemi	58
4.3. Stratigrafik Çerçeve ve Çökeltme Sistemleri	63
4.4. İstif Stratigrafik Çerçevesinin Yüzeyleri veya Sınırları	69
4.5. İstif Stratigrafisi'nin Temel Bileşenleri	78
4.6. Taban-Seviyesi Döngüsündeki Olaylar	90
4.7. Deniz Seviyesi Değişimleri	95
4.8. Deniz Transgresyonu ve Regresyonu	99
4.9. İstif Stratigrafisinin Sınırları	107
4.10. İstif Stratigrafisinin Önemli Yüzeyleri	115
4.11. İstif Stratigrafi Bağlamında, Nispi Deniz Seviyesine Göre Regresyon ve Transgresyon Aşamaları	116
4.12. Uyumsuzluk veya Aşınma Yüzeyleri	121
4.13. Uygunluk ve Bağlantılı Uygunluk Yüzeyleri	122
4.14. Maksimum Regresif Yüzey (Transgresif Yüzey)	124
4.15. Maksimum Taşkın Yüzeyi (Maximum Flooding Surface)	125
4.16. Geçit Yüzeyi (Ravinement surface)	125
4.17. Karasal ve Denizaltı Ortamının Uyumsuzluk Yüzeyleri	126
BÖLÜM 5 PARAİSTİFLER	141
5.1. Tanımlama	141
5.2. Fasiyes İlişkileri	143
5.3. Taşkın Yüzeyleri	146
5.4. Paraistiflerin Kökeni ve Ölçeği	150
5.5. Paraistifler İçindeki Yatay ve Düşey Fasiyes İlişkileri	151
5.6. Karbonat Çökellerinin İstif Stratigrafisi	152
5.7. Paraistif Modeline Örnekler	155
BÖLÜM 6 PARAİSTİF SETLERİNİN İSTİFLENME MODELLERİ	159
6.1. Tanımlama	159
6.2. İstif Stratigrafik Birimler	163
6.3. İlerleyen İstiflenmeler (Progradational Stacking)	164
6.4. Yükselen İstiflenme (Aggradational Stacking)	166
6.5. Gerileyen İstiflenme (Retrogradational Stacking)	168
6.6. Bozunma İstiflenme (Degradational Stacking)	170
6.7. İstif Stratigrafisinin Ekonomik Yönden Önemi	170

BÖLÜM 7 ÇÖKELME SİSTEMLERİ VE SİSTEM YOLLARI	175
7.1. Çökme İstiflerinin Tanımlanması	175
7.2. Genetik Stratigrafik İstifler	178
7.3. Genetik Çökme Türleri ve Sistem Yolları	179
7.4. Çökme Sistemlerini, Fasiyelerini ve Stratigrafik Mimariyi Kontrol Eden Bazı Faktörler	181
7.5. Genetik Stratigrafik İstifler	182
7.6. Transgresif-Regresif İstifler	182
7.7. Sistem Yolları; Genetik Bağlantılı Çökme Sistemleri	183
7.8. Düşme Aşaması Sistemler Yolu	193
7.9. Alçak Seviye Sistemler Yolu	197
7.10. Transgresif Sistemler Yolu	201
7.11. Yüksek Seviye Sistemleri Yolu	203
7.12. Regresif Sistemler Yolu	205
7.13. Kazılmış Vadiler ve Alçak Seviye Delta Sistemi	207
7.14. Derin Deniz Çökme Ortamı	217
7.15. Derin Deniz Yelpazeleri	219
7.16. Kıyı Şeridinden Bağımsız Sistemler Yolları	224
7.17. İstif Stratigrafisinin Karbonat Kayaçları İçindeki Önemi	224
BÖLÜM 8 SİSTEM YOLLARININ HİDROKARBON KAPANLANMA TÜRLERİ	229
8.1. Giriş	229
8.2. Düşük Seviyeli Sistemleri Yol Kapanları	231
8.3. Düşük Seviyeli İlerleyen Karmaşık Kapanlar	231
8.4. Transgresif Sistem Yolu Kapanları	232
8.5. Yüksek Düzey Sistem Yolu Kapanları	232
8.6. Sahanlık Kenarı Sistemleri Yolu Kapanları	233
BÖLÜM 9 SİSTEM YOLLARININ HİDROKARBON YÖNÜNDEN ÖNEMİ	235
9.1. Hidrokarbon Kapanlanma Türleri	235
REFERANSLAR	241

REFERANSLAR

- Allen, J.R.L., 1983. Studies in fluvial sedimentation: bars, bar complexes and sandstone sheets (low sinuosity braided streams) in the Brownstones (L. Devonian), Welsh Borders. *Sedimentary Geology*, 33, 237-293.
- Allen, G.P. and Posamentier, H.W., 1993. Transgressive facies and sequence architecture in mixed tide- and wave-dominated incised valleys: example from the Gironde estuary, France. In: Dalrymple, R.W., Zaitlin, B.A. & Boyd, R. (eds) *Incised valley systems: origin and sedimentary sequences*: Society of Economic Paleontologists and Mineralogists, Special Publications, 51, 225-240.
- Armentrout, J.M., Rodgers, B.K., Fearn, L.B., Block, R.B., Snedden, J.W., Lyle, W.D., Herrick, D.C., Nwankwo, B., 1997. Application of high resolution biostratigraphy, Oso field, Nigeria: *Proceedings, Gulf Coast Section SEPM 18th Annual Research conference*, p. 13–20.
- Arnott, R.W.C., 1995. The parasequence definition - are transgressive deposits inadequately addressed? *Journal of Sedimentary Research* B65, 1-6.
- Bhattacharya, J.P., 1993. The expression and interpretation of marine flooding surfaces and erosional surfaces in core: examples from the Upper Cretaceous Dunvegan Formation, Alberta foreland basin, Canada. In: Posamentier, H.W., Summerhayes, C.P., Haq, B.U. & Allen, G.P. (eds) *Sequence Stratigraphy and Facies Associations*. International Association of Sedimentologists. Special Publications, 18, 125-160.
- Bhattacharya, J.P. and Abreu, V., 2016. Wheeler's confusion and the seismic revolution: How geophysics saved stratigraphy. *Sedimentary Record (SEPM)*, June 2016, p. 4-11
- Blum, M.D., 1994. Genesis and architecture of incised valley fill sequences: a late Quaternary example from the Colorado River, Gulf coastal plain of Texas. In: Weimer, P., Posamentier, H.W. (Eds.), *Siliciclastic sequence stratigraphy: Recent Developments and Applications*, vol. 58. American Association of Petroleum Geologists Memoir, pp. 259–283
- Boggs, S., 2009. *Petrology of sedimentary rocks*, 2nd ed. Cambridge, UK. University Press, Cambridge, pp 313-457.
- Boggs, S., 2012. *Principles of Sedimentology and Stratigraphy*, 5th edition, New York Pearson 688 p.
- Boersma, J.R., 1969. Internal structures of some tidal megaripples on a shoal in the Westerschelde Estuary, The Netherlands. *Geologie en Mijnbouw*, v. 48, p. 409–414.
- Bothroyd, J.C., 1976. Sandur Plains, Northeast Gulf of Alaska: A Model for Alluvial Fan, Fan Delta Sedimentation in Cold-Temperate Environments, *Recent and Ancient Sedimentary Environments in Alaska*, 1976 Pages 1-13, Alaska Geological Society

- Boulton, G.S., 1996. Theory of glacial erosion, transport and deposition as a consequence of subglacial sediment deformation. *Journal of Glaciology*, 42, 43–62.
- Brookfield, M.E. and Martini, I.P., 1999. Facies architecture and sequence stratigraphy in glacially influenced basins: basic problems and water-level/glacier input-point controls (with an example from the Quaternary of Ontario, Canada). *Sedimentary Geology*, Volume 123, Issues 3–4, February 1999, Pages 183-197
- Brown, L.F. and Fisher, W.L., 1977. Seismic-Stratigraphic Interpretation of Depositional Systems: Examples from Brazilian Rift and Pull-Apart Basins: Section 2. Application of Seismic Reflection Configuration to Stratigraphic Interpretation, Brown collections, AAPG Special Volumes,
- Bouma, A.H., 1962. Sedimentology of some flysch deposits: A graphic approach to facies interpretation, New York, NY: Elsevier, 168 p.
- Bouma, A.H., Normark, W.R. and Barnes, N.E., 1985. Submarine fans and related turbidite sequences; Springer-Verlag, New York, 351 p.
- Boyd, R., Dalrymple R.W. and Zaitlin B.A., 1992. Classification of clastic coastal depositional environments. *Sediment Geol* 80, 139–150.
- Cant, D.J. and Walker, R.G., 1976. Development of a braided fluvial facies model for the Devonian Battery Point Sandstone, Quebec: *Canadian Journal of Earth Sciences*, v. 13, p. 102-1 19.
- Carter, R.W.G., 1988. Coastal Environment. New York: Academic Press.
- Catuneanu, O., Willis, A.J. and Miall, A.D., 1998. Temporal significance of sequence boundaries. *Sedimentary Geology* 121, 157–178.
- Catuneanu, O., 2002. Sequence Stratigraphy of clastic systems: concepts, merits, and pitfalls *Journal of African Earth Sciences*, Volume 35, Issue 1, Pages 1-45.
- Catuneanu, O., 2006. Principle of sequence stratigraphy. Amsterdam; Elsevier. P. 375.
- Catuneanu, O., 2011a. Principles of Sequence Stratigraphy, Second Edition. Technology & Engineering, 494 pages.
- Catuneanu, O., 2011b. Sequence stratigraphy: methodology and nomenclature. Newsletter on Stratigraphy,
- Catuneanu, O., Embry, A., Eriksson, P.G. 2004. Concept of Sequence Stratigraphy, *Developments in Precambrian Geology* 12:685-705
- Catuneanu, O., Abreu, V., Bhattacharya, J.P., Blum, M.D., Dalrymple, R.W., Eriksson, P.G. et al. 2011. Towards the standardization of sequence stratigraphy, *Earth-Science Reviews*, 92, 1-33.
- Christie-Blick, N., 1991. Onlap, offlap, and the origin of unconformity bounded depositional sequences. *Marine Geology* 97, 35–56.
- Choquette, P.W. and Pray, L.C., 1970. Geologic nomenclature and classification of porosity in sedimentary carbonates: AAPG Bulletin, v. 54, no. 2, p. 207–250.
- Coleman, J.M. and Wright, L.D., 1971. Analysis of major river systems and deltas: procedures and their rationale: with two examples, Louisiana State University Press Baton Rouge.
- Collinson, J.D., 1996. Alluvial sediments. Reading, H.G. (ed). *Sedimentary Environments: Processes, Facies and Stratigraphy*. Blackwell Science, Oxford, 37-82.
- Covault, J. A., Normark, W.R., Romans, B.W. and Graham, S.A., 2007. Highstand fans in the California borderland: The overlooked deep-water depositional systems. *Geology*, 35(9), 783-786.
- Covault, J.A. and Romans, B.W., 2009. Growth patterns of deep-sea fans revisited: Turbidite-system morphology in confined basins, examples from the California Borderland. *Marine Geology*, 265, 51-66.
- Covault, J.A. and Graham, S.A., 2010. Submarine fans at all sea-level stands: Tectono-morphologic and climatic controls on terrigenous sediment delivery to the deep sea. *Geology* 38, 939-942.

- Covault, J.A., Romans, B.W., Fildani, A., McGann, M. and Graham, S.A., 2010. Rapid climatic signal propagation from source to sink in a southern California sediment-routing system. *The Journal of Geology*, 118(3), 247-259.
- Covault, J.A., Romans, B.W., Graham, S.A., Fildani, A. and Hilley, G.E., 2011. Terrestrial source to deep-sea sink sediment budgets at high and low sea levels: Insights from tectonically active Southern California. *Geology*, 39(7), 619-622.
- Cross, T.A. and Lessenger, M.A., 1995. Sediment Volume Partitioning: Rationale for Stratigraphic Model Evaluation and High-Resolution Stratigraphic Correlation. Gradstein, F.M., Sandvik, K.O., Milton, N.J., Sequence Stratigraphy Concepts and Applications. NPF Special Publication, 8, 1998-171.
- Curry, J.R., 1964. Transgressions and regressions. In: Miller, R.L. (Ed.) *Papers in Marine Geology*. Macmillan, p. 175-203.
- Curry, J.R., Emmel, F.J. and Moore, D.G., 2002. The Bengal Fan: morphology, geometry, stratigraphy, history and processes. *Marine and Petroleum Geology*, 19(10), 1191-1223.
- Dalrymple, R.W., Zaitlin, B.A. and Boyd, R., 1992. Estuarine Facies Models: Conceptual Basis and Stratigraphic Implications. *Journal of Sedimentary Petrology*, 62, 1130-1146.
- Davis, W.M. 1902. Baselevel, Grade and Peneplain. *Journal of Geology*, v. 10.
- Deynoux, M., Miller, J.M.G., Domack, E.W., Eyles, N., Fairchild, I.J. and Young, G.M., 1994. *Earth's Glacial Record*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donovan, D., 2001. *The Sequence Stratigraphy Family Tree: Understanding the Portfolio of Sequence Methodologies* Published book,
- Doeglas, D.J., 1962. The structure of sedimentary deposits of braided rivers, *Sedimentology*, 1 (3), 167-190.
- Dott, R.H., 2003. The importance of eolian abrasion in supermature quartz sandstones and the paradox of weathering on vegetation-free landscapes. *The Journal of Geology*, 111(4), 387-405.
- Dunham, R.J., 1962. Classification of carbonate rocks according to depositional texture. In: *Classification of Carbonate Rocks* (ed. J. Ham), 108-121. American Association of Petroleum Geologists Memoir No.1. 270 pp.
- Elliott, T., 1986a. Siliciclastic shorelines: In: Reading H.G. *Sedimentary environments and facies*. 2nd edn Blackwell, Oxford, p. 155- 188.
- Elliott, T., 1986b. Deltas. In: Reading H.G (ed) *Sedimentary environments and facies*, 2nd edn. Blackwell Scientific c, Oxford, pp 113–154.
- Elliott, T., 2005. Sedimentary environments. *Encyclopedia of Geology* Deltas, 1003, pp. 528-539.
- Embry, A.F., 1993. Transgressive–regressive (T–R) sequence analysis of the Jurassic succession of the Sverdrup basin, Canadian Arctic Archipelago. *Canadian Journal of Earth Sciences* 30, 301–320.
- Embry, A.F., 1995. sequence boundaries and sequence hierarchies: problems and proposals In: Steel, R.J., Felt, V.L., Johannessen, E.P., Mathieu, C. (Eds.), *sequence stratigraphy on the Northwest European Margin*, vol. 5 (Special Publication). Norwegian Petroleum Society (NPF), pp. 1–11
- Embry, A., 2002. *Transgressive-Regressive (T-R) Sequence Stratigraphy*, Research Gate Stratigraphy. ResearchGate.
- Embry, A.F., 2010. *Correlating Siliciclastic Successions With Sequence Stratigraphy*, Geological Survey of Canada, 3303 33rd St. NW, Calgary, Alberta, T2L 2A7, Canada
- Embry, A.F. and Klován, J.F. 1971. A late Devonian reef tract on northeastern Banks Island Northwest Territories. *Bulletin Canadian Petroleum Geologists* 19: 730-781
- Embry, A.F. and Johannessen, E.P., 1992. T–R sequence stratigraphy, facies analysis and reservoir distribution in the uppermost Triassic- Lower Jurassic succession, western Sverdrup basin, Arctic Canada. In: Vorren, T.O., Bergsager, E., Dahl-Stamnes, O.A., Holter, E., Johansen, B., Lie, E., Lund, T.B. (Eds.), *Arctic Geology and Petroleum Potential*, vol. 2 (Special Publication). Norwegian Petroleum Society (NPF), pp. 121–146.

- Emery, D. and Myers, K.J., 1996. *Sequence Stratigraphy*. Blackwell Science, Oxford, 297.
- Eugster, H.P. and Hardie, L.A., 1975. Sedimentation in ancient Playa lake complex: The Wilkins Peak member of the Green River Formation of Wyoming: *Geological Society of America Bulletin*, v. 86, p. 319–334.
- Fisher, W.L. and McGowen, J.H., 1967. *Depositional Systems in the Wilcox Group of Texas and Their Relationship to Occurrence of Oil and Gas*, The University of Texas at Austin. *Transactions of the Gulf Coast Association of Geological Societies*.
- Fisk, H.N., 1955. Sand facies of Recent Mississippi delta deposits. 4th World Petroleum Cong. Proc., Rome, sec. 1, p. 377-398.
- Fisk, H.N., 1961. Bar-finger sands of the Mississippi delta: in J. A. Peterson and J. C. Osmond, eds., *Geometry of sandstone bodies: AAPG Special Publications 22*, p. 29-52.
- Fisk, H.N., and McFarlan, E.Jr., 1955. Late Quaternary deltaic deposits of the Mississippi River-local sedimentation and basin tectonics: in A. Poldervaart, ed., *Crust of the earth, a symposium: Geol. Soc. America Spec. Paper 62*, p. 279-302.
- Fisk, H.N., McFarlan, Jr, Edward, A.R.D., Kolb, C.R. and Wilbert Jr, L.J., 1954. Sedimentary framework of the modern Mississippi delta: *Journal of Sedimentary Petrology*, c, 24, 76-99.
- Flügel, E. 2010. *Microfacies of carbonate rocks: Analysis, interpretation and application*. Springer.
- Folk, R., 1959. Practical petrographic classification of limestones. *Am. Assoc. Petroleum Geologists Bull.* 43, 1-38.
- Frazier, D., 1974. Depositional episodes: their relationship to the Quaternary stratigraphic framework in the northwestern portion of the Gulf Basin: *Geologic Circular 74-1*, Bureau of Economic Geology, The University of Texas at Austin, 28 p.
- Friedman, G.M., 1961. Distinction between Dune, Beach and River Sands from Their Textural Characteristics. *Journal of sedimentary Petrology*, 31, 514-529.
- Friedman, G.M., 1964. The Fabric of Carbonate Cement and Matrix and its Dependence on the Salinity of Water. *Recent Developments in Carbonate Sedimentology in Central Europe*, pp 11–20.
- Friedman, G.M. (ed.) 1981. *Diagenesis of Carbonate Rocks: Cement-Porosity Relationships*. Tulsa, OK: Society for Economic Paleontologists and Mineralogists.
- Galloway, W.E., 1975. Process framework for describing the morphologic and stratigraphic evolution of deltaic depositional systems, in Broussard, M.L., ed., *Deltas; models for exploration: Houston Geological Society*, p. 87-98.
- Galloway, W.E., 1989. Genetic stratigraphic sequences in basin analysis I: architecture and genesis of flooding-surface bounded depositional units: *American Association of Petroleum Geologists, Bulletin*, v. 73, p. 125-142.
- Galloway, W.E. and Hobday, D.K. 1996. *Terrigenous clastic depositional systems: Applications to petroleum, coal, and uranium exploration*: New York, Springer-Verlag, 489 p.
- Galloway, W.E., 2004. Accommodation and the sequence stratigraphic paradigm. *Reservoir*, Canadian Society of Petroleum Geologists, v. 31, Issue 5, p. 9-10
- Glennie, K.W., 1970. *Desert Sedimentary Environments*. *Developments in Sedimentology Volume 14*, Elsevier, Amsterdam, 222 p.
- Grabau, A.W., 1913. *Principles of Stratigraphy*, The University of Michigan, published by A.G. Seiler, 1185 pages.
- Hambrey, M.J., 1994. *Glacial Environments*. Vancouver: University of British Columbia Press, and London: UCL Press.
- Hambrey, M.J., 1999. The record of Earth's glacial history during the last 3000 Ma. In Barrett, P.J. and Orombelli, G. (eds.), *Geological Records of Global and Planetary Changes*. *Terra Antarctica Reports 3*, Siena, Italy, pp. 73–107

- Hamilton, D.S. and Tadros, N.Z., 1994. Utility of Coal Seams as Genetic Stratigraphic Sequence Boundaries in Nonmarine Basins: An Example from the Gunnedah Basin, Australia. *AAPG Bulletin* (1994) 78 (2): 267–286.
- Hampton, M.A., 1972. The role of subaqueous debris in generating turbidity currents. *Journal of Sedimentary Petrology*, 42: 775–793.
- Harms, J.C., 1969. Hydraulic Significance of Some Sand Ripples. *Geological Society of America Bulletin*, 80 (3). 363 pp.
- Harvey, A., 2002. The Role of Base-Level Change in the Dissection of Alluvial Fans: Case Studies from Southeast Spain and Nevada: V. 45, p. 67-87.
- Hayes, M.O., 1975. Morphology of sand accumulations in estuaries, in L.E. Cronin, ed., *Estuarine Research*: v. 2, p. 3-22. Academic Press, New York.
- Hayes, M.O. 1979. Barrier island morphology as a function of tidal and wave regime. In, S. Leatherman (Ed.), *Coastal slumping on barrier islands*. New York, Academic Press, p. 1–27.
- Heezen, B.C. and Ewing, M., 1952. Turbidity currents and submarine slumps, and the 1929 Grand Banks earthquake. *American Journal of Science* 250, 849-873.
- Heezen, B.C., Menzies, R.J., Schneider, R.J., Ewing, W.M. and Granelli, N.C.L., 1964. Congo submarine canyon. *American Association of Petroleum Geologists Bulletin* 48, 1126-1149.
- Heezen, B.C., Tharp, M. and Ewing, M., 1959. The floors of the oceans. I. The North Atlantic. *Geological Society of America Special Paper* 65, 1-122.
- Helland-Hansen, W. and Martinsen, O.J., 1996. Shoreline trajectories and sequences; description of variable depositional-dip scenarios. *J. Sed. Res.*, 66, 670– 688.
- Helland-Hansen, W. and Gjelberg, J.G., 1994. Conceptual basis and variability in sequence stratigraphy: a different perspective, *Sedimentary Geology*, Volume 92, Issues 1–2, August 1994, Pages 31-52.
- Hooke, R., 1967. Processes on Arid-Region Alluvial Fans: *Chicago Journals*, v. 75, n. 4, p. 438-460.
- Hori, K., 2022. Coastal and Submarine Geomorphology. In *Treatise on Geomorphology* (Second Edition, Deltaic Deposit, In ScienceDirect).
- Hunt, J. M., 1996. *Petroleum geochemistry and geology*. 2nd Ed. New York, W.H. Freeman.
- Hunt, D. and Tucker, M.E., 1992. Stranded Parasequences and the forced regressive wedge Systems Tract: deposition during base-level fall. *Sedimentary Geology*, 81, 1-9.
- Hunt, D. and Tucker, M.E., 1995. Stranded parasequences and the forced regressive wedge systems tract: deposition during base-level fall—reply. *Sedimentary Geology*, 95, 147–160
- James, N.P. and Kendall, A.C., 1992. Introduction to carbonate and evaporite facies models, in Walker, R. G., and James, N. P., eds., *Facies models: response to sea level change: Geological Association of Canada, Geotext 1*, p. 265–275.
- Jervey, M.T., 1988. Quantitative geological modeling of siliciclastic rock sequences and their seismic expression, in Wilgus, C.K., Hastings, B.S., Kendall, C.G. St. C., Posamentier, H.W., Ross, C.A., and Van Wagoner, J.C., eds., *Sea level Changes - an integrated approach: Society of Economic Paleontologists and Mineralogists Special Publication* 42, p. 47–69.
- Johnson, J.G. and Murphy, M.A., 1984. Time-rock model for Siluro-Devonian continental shelf, western United States. *GSA Bulletin*, 95 (11), 1349–1359.
- Kendall, C.G.S.C. and Alsharhan A.S., 2011. Holocene geomorphology and recent carbonate-evaporite sedimentation of the coastal region of Abu Dhabi, United Arab Emirates. In: Kendal CGSC, Alsharhan AS (eds) *Quaternary carbonate and evaporite sedimentary facies and their ancient analogues*, International Association of Sedimentology Special Publication, vol 43. Wiley-Blackwell, Oxford, pp 45–88.
- Kendall, A.C., 1979a. Subaqueous evaporites. In. *Facies Models* Edited by Roger C. Walker, Geoscience Canada, Reprint Series 1.

- Kendall, A.C., 1979b. Continental and supratidal (sabkha) evaporites. In: Facies Models Edited by Roger C. Walker, Geoscience Canada, Reprint Series 1.
- Kennet, J.P., 1982. Marine Geology. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Kerey, İ.E. ve Erkal, T., 2014. Sedimentoloji. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 284 sayfa.
- Klovan, J.E., 1964. Facies analysis of the Redwater Reef complex, Alberta, Canada: Bulletin of Canadian Petroleum Geology, v. 12, p. 1-100.
- Kocurek, G.A., 1988. First-order and super bounding surfaces in eolian sequences - bounding surfaces revisited: Sedimentary Geology, v. 56, p. 193-206.
- Kocurek, G.A., 1996. Desert aeolian systems, in Reading, H.G., ed., Sedimentary environments, processes, facies, stratigraphy, third edition: Blackwell Science, Oxford, p. 125-153.
- Kohout, F.A., 1967. Ground-Water Flow and the Geothermal Regime of the Floridian Plateau, Gulf Coast Association of Geological Societies Transactions Vol. 17 (1967), Pages 339-354.
- Krumbein, W.C., Sloss, L.L. and Dapples, E.C., 1949. Sedimentary tectonics and sedimentary environments, AAPG Bulletin.
- Kuenen, P.H., 1964. Deep-Sea Sands and Ancient Turbidites. Developments in Sedimentology, Volume 3, 1964, Pages 3-33.
- Kuenen, P.H. and Migliorini, C.I. 1950. Turbidity currents as a cause of graded bedding. The Journal of Geology Volume 58, Number, 2, pages 91-127.
- Leckie, D.A., 1994. Canterbury Plains, New Zealand, implications for sequence stratigraphic models. American Association of Petroleum Geologists Bulletin 78, 1240-1256.
- Leeder, M., 1999. Sedimentology and Sedimentary Basins from Turbulence to Tectonics. Oxford: Blackwell Science.
- Loucks, R.G. and Ward, W.C., 2001. Eolian stratification and beach to dune transition in a Holocene carbonate eolianite complex Isla Cancun Quintana roo Mexico, SEPM Special Publication No 71, p.57-76.
- Loucks, R.G. and Sarg, J.F., 1993. Carbonate Sequence Stratigraphy: Recent Developments and Applications. American Association of Petroleum Geologists, AAPG Memoir.
- Martin, J.H., 1993. A review of braided fluvial hydrocarbon reservoirs: The petroleum engineer's perspective, in J.L. Best and C.S. Bristow, eds., Braided rivers: Geological Society Special Publication 75, p. 333-367.
- Tucker, M.E., 2011. "Sequence stratigraphy: Methodology and Nomenclature", Newsletters on stratigraphy, Stuttgart, Vol. 44/3, 173-245.
- McKee, E. and Weir, G.W. 1953. Terminology for Stratification and Cross-Stratification in Sedimentary Rocks. Geological Society of America Bulletin, 64.
- Mellere, D. and Steel, R.J., 2000. Style contrast between forced regressive and lowstand/ transgressive wedges in the Campanian of south-central Wyoming (Hatfield Member of the Haystack Mountains Formation) Geological Society London Special Publications 172(1), 141-162.
- Menard, H.W., 1955. Deep-sea channels, topography, and sedimentation. American Association of Petroleum Geologists Bulletin 39, 236-255.
- Menzies, J. (ed.), 1995. Modern Glacial Environments: Processes, Dynamics and Sediments. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Menzies, J. (ed.), 1996. Past Glacial Environments: Sediments, Forms and Techniques. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Miall, A.D., 1977a. The geology of stratigraphic sequence, Berlin Springer Verlag 433 pp.
- Miall, A.D., 1977b. A review of the braided-river depositional environment, Earth-Science Reviews, Elsevier.

- Miall, A.D., 1978. Lithofacies Types and Vertical Profile Models in Braided River Deposits: A Summary. In: Miall, A.D., Ed., *Fluvial Sedimentology*, 597-604.
- Miall, A.D., 1985. Architectural Elements and bounding Surfaces: A new method of facies analysis applied to fluvial deposits: *Earth-Science Reviews*, v, 22, p. 261-308.
- Miall, A.D., 1991. Stratigraphic sequences and their chronostratigraphic correlation. *Journal of Sedimentary Petrology*, 61, 497-505.
- Miall, A.D., 1996. *The geology of fluvial deposits: sedimentary facies, basin analysis and petroleum geology*: Springer-Verlag Inc., Heidelberg, 582 p.
- Miall, A.D., 1999. *Principles of sedimentary basin analysis*, Third edition: New York, N. Y.: Springer-Verlag Inc., 616 p.
- Miall, A.D., 2010. *The geology of stratigraphic sequences*, second edition: Springer-Verlag, Berlin, 522 p.
- Miall, A.D., 2014. *Fluvial depositional systems*: Springer-Verlag, Berlin 316 p.
- Miall, A. D., 2016. The evaluation of unconformities: *Earth Science Reviews*, v. 163, p. 22–71.
- Middleton, G.V., 1973. Johannes Walther's Law of the Correlation of Facies: *Geological Society of America, Bulletin*, v. 84, p. 979-988.
- Middleton, G.V., 2013. Submarine fans and channels *Encyclopedia of Sediments and Sedimentary Rocks*, SpringerLink.
- Middleton, G.V. and Hampton, M.A., 1973. Sediment gravity flows: mechanics of flow and deposition archives.datapages.com
- Miller, J.M.G., 1996. Glacial sediments. In Reading, H.G. (ed.), *Sedimentary Environments: Processes, Facies and Stratigraphy*, 3rd edn. Oxford: Blackwell Science, Chap. 11, pp. 454–484.
- Mitchum, R.M., 1977. Seismic Stratigraphy and global changes of sea level. Part 11: glossary of terms used in seismic Stratigraphy. In: Payton, C.E. (Ed.), *Seismic Stratigraphy, Applications to Hydrocarbon Exploration*, vol. 26. A.A.P.G. Memoir. pp. 205-212.
- Mitchum, R.M., 1985. Seismic stratigraphic expression of submarine fans: *AAPG Memoir* 39, p. 117–136.
- Mitchum, R.M. and Van Wagoner, J.C., 1990. High-frequency sequences and eustatic cycles in the Gulf of Mexico basin: *Proceedings, Gulf Coast Section SEPM 11th Annual Research conference*, p. 257–267.
- Mitchum, R.M., Vail, P.R. and Thompson, S., 1977a. Seismic stratigraphy and global changes of sea level, Part 2, The depositional sequence as a basic unit for stratigraphic analysis, in Payton, C. E., ed., *Seismic stratigraphy—applications to hydrocarbon exploration: American Association of Petroleum Geologists Memoir* 26, p. 53–62.
- Mitchum, R.M., Vail, P.R. and Sangree, J.B., 1977b. Seismic stratigraphy and global changes of sea level, Part six: Stratigraphic interpretation of seismic reflection patterns in depositional sequences, in Payton, C. E., ed., *Seismic stratigraphy—applications to hydrocarbon exploration; American Association of Petroleum Geologists Memoir* 26, p. 117–133.
- Monroe, J.S. and Wicander, R., 1997. *The Changing Earth: Exploring Geology and Evolution*, 2nd ed. Belmont: West Publishing Company, pp. 112 – 113.
- Moore, R.C., 1949. Meaning of facies, in Longwell, C.R., ed., *Sedimentary facies in geological history: Geological Society of America, Memoir* 39, p. 1-34.
- Morton, R.A. and Suter, J.R., 1996. Sequence Stratigraphy and Composition of Late Quaternary Shelf-Margin Deltas, Northern Gulf of Mexico *AAPG Bulletin; Volume 80, Number 4*, 505-530.
- Mulholland, J.W., 1998. Sequence stratigraphy: Basic elements, concepts, and terminology, *The leading edge*, SEG Library, Volume 17, Issue 1.
- Neal, J. and Abreu, V., 2009. Sequence stratigraphy hierarchy and the accommodation succession method. *Geology*, v. 37, p. 779–782.

- Nichols, G., 1999. *Sedimentology and Stratigraphy*. Oxford: Blackwell Science.
- Nio, S.D. and Yang, C.S., 1991. Diagnostic attributes of clastic tidal deposits: a review. In: D.G. Smith, G.E. Reinson, B.A. Zaitlin and R.A.
- Nummedal, D. and Swift, D.J.P., 1987. Transgressive stratigraphy at sequence-bounding unconformities: some principles derived from Holocene and Cretaceous examples, in Nummedal, D., Pilkey, O.H., and Howard, J.D., eds., *Sea-level fluctuation and coastal evolution*; Society of Economic Paleontologists and Mineralogists Special Publication 41, p. 241–260.
- Nummedal, D., Riley, G.W. and Templet, P.L., 1993. High-resolution sequence architecture: a chronostratigraphic model based on equilibrium profile studies. In: Posamentier, H.W., Summerhayes, C.P., Haq, B.U., Allen, G.P. (Eds.), *sequence stratigraphy and Facies Associations*, vol. 18. International Association of Sedimentologists Special Publication, pp. 55–68
- Osleger, D.A., 1995. Depositional Sequences on Upper Cambrian Carbonate Platforms: Variable Sedimentologic Responses to Allogenic Forcing. In: Haq, B.U. (eds) *Sequence Stratigraphy and Depositional Response to Eustatic, Tectonic and Climatic Forcing*. Coastal Systems and Continental Margins, vol 1. Springer, Dordrecht.
- Payton, C.E., (ed), 1977. *Seismic stratigraphy, applications to hydrocarbon exploration*: American Association of Petroleum Geologists Memoir 26, 516 p.
- Pettijohn, F.J., Potter, P.E. and Siever, R., 1973. *Sand and Sandstone*. Springer.
- Pickering, K.T., Hiscott, R. and Hein, F.J., 1989. *Deep-marine Environments: Clastic Sedimentation and Tectonics*: London (Unwin Hyman).
- Pittman, E.D., 1971. Microporosity in carbonate rocks: AAPG Bulletin, v. 55, no. 10, p. 1873-1878.
- Plint, A.G., 1988. Sharp-based shoreface sequences and “offshore bars” in the Cardium Formation of Alberta: their relationship to relative changes in sea level, in Wilgus, C.K., Hastings, B.S., Kendall, C.G. St. C., Posamentier, H.W., Ross, C.A. and Van Wagoner, J.C., eds., *Sea-level Changes: an integrated approach*: Society of Economic Paleontologists and Mineralogists Special Publication 42, p. 357–370.
- Plint, A.G., 1991. High-frequency relative sea-level oscillations in Upper Cretaceous shelf clastics of the Alberta foreland basin: possible evidence for a glacio-eustatic control? in Macdonald, D.I.M., ed., *Sedimentation, tectonics and eustasy: sea-level changes at active margins*: International Association of Sedimentologists Special Publication 12, p. 409–428.
- Plint, A.G. and Nummedal, D., 2000. The falling stage Systems Tract: recognition and importance in Sequence stratigraphic analysis. In: Hunt, D., Gawthorpe, R.L. (Eds.), *Sedimentary Response to Forced Regression*, vol. 172. Geol. Soc. London Speci. Publ. p.1-17.
- Pomar, L., 1991. Reef geometries, erosion surfaces and high frequency sea level changes, Upper Miocene Reef Complex, Mallorca, Spain: *Sedimentology*, v. 38, p. 243–269.
- Pomar, L., 2001. Types of carbonate platforms: a genetic approach, *Basin Research*, Wiley Online Library, IAS, EAGE.
- Pomar, L. and Kendall. C.G., 2008. *Architecture of Carbonate Platforms: A Response to Hydrodynamics and Evolving Ecology*, ResearchGate.
- Pomar, L. and Marcello, T., 2001. The Calcarene di Gravina Formation in Matera (Southern Italy): New Insights for Coarse-Grained, Large-Scale, Cross-Bedded Bodies Encased in Offshore Deposits. AAPG Bulletin 85(4).
- Posamentier, H.W. and Vail, P.R., 1988. Eustatic controls on clastic deposition II—sequence and systems tract models, in Wilgus, C.K., Hastings, B.S., Kendall, C.G. St. C., Posamentier, H.W., Ross, C.A., and Van Wagoner, J.C., eds., *Sea level Changes - an integrated approach*: Society of Economic Paleontologists and Mineralogists Special Publication 42, p. 125–154.
- Posamentier, H.W. and Allen, G.P., 1999. Siliciclastic Sequence Stratigraphy: concepts and applications. *SEPM Concepts in Sedimentology and Paleontology* no. 7, 210 pp.

- Posamentier, H.W., Jervey, M.T. and Vail, P.R., 1988. Eustatic Controls on Clastics Deposition I-Conceptual Framework. In: Wilgus, C.K., Hasting, B.H., Kendall, C.G.ST.C., Posamentier, H.W., Ross, C.A. and Van Wagoner, J.C., Eds., *Sea Level Changes: An Integrated Approach*, SEPM, Special Publication, No. 420, 109-124.
- Posamentier, H.W., Erskine, R.D. and Mitchum Jr, R.M., 1991. Models for submarine-fan deposition within a sequence-stratigraphic framework. In *Seismic facies and sedimentary processes of submarine fans and turbidite systems* (pp. 127-136). New York, NY: Springer New York.
- Pratt, B.R., James, N.P. and Cowan, C.A., 1992. Peritidal carbonates, in Walker, R.G. and James, N.P., eds., *Facies models: response to sea-level change: Geological Association of Canada, Geotext 1*, p. 303–322
- Pratt, B.R., 2010. Peritidal carbonates, in James, N.P., and Dalrymple, R.W., eds., *Facies Models 4: GEOtext 6*, Geological Association of Canada, St. John's, Newfoundland, p. 401–420.
- Reineck, H.E. and Singh, I.B., 1986. *Depositional sedimentary environments with reference to terrigenous clastics*. Berlin, Springer-Verlag, p. 551.
- Reineck, H.E. and Singh, I.B., 1973. *Deltaic Environment*. In: *Depositional Sedimentary Environments*. Springer Study Edition. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Reinson, G. E., 1992. Transgressive barrier island and estuarine systems, in Walker, R. G. and James, N. P., eds., *Facies models: response to sea-level change: Geological Association of Canada, Geotext 1*, p. 179–194.
- Rich, J.L., 1951. Three critical environments of deposition, and criteria for recognition of rocks deposited in each of them. *Geological Society of America Bulletin* v.62, p. 1-20.
- Rust, B.R., 1972. Structures and process in a braided river. *Sedimentology*, 18, 221-248.
- Rust, B.R., 1978. Depositional models for braided alluvium. Miall, A.D. (ed). *Fluvial sedimentology*, Canadianian Society of Petroleum Geologists Memoir 5, 605-625.
- Rust, B.R., 1979. *Facies Models 2. Coarse alluvial deposits*. Walker, R.G. (ed). *Facies Models*. Geoscience Canada Reprint Series No. 1, 9- 21.
- Sangree, J.B. and Widmier, J.M., 1977. Seismic stratigraphy and global changes of sea level, part 9: Seismic interpretation of clastic depositional facies, in Payton, C.E., ed., *Seismic stratigraphy applications to hydrocarbon exploration: American Association of Petroleum Geologists Memoir 26*, p. 165–184.
- Sarg, J.F., 1988. *Carbonate sequence stratigraphy: SEPM Special Publication 42*, p. 155–181.
- Schlager, W., 1992. *Sedimentology and sequence stratigraphy of Reefs and carbonate Platforms: A Short Course: Tulsa, The American Association of Petroleum Geologists*, 71 p.
- Schumm, S.A., 1993. River response to baselevel change: Implications for sequence stratigraphy. *Journal of Geology*, v. 101, p. 279-294.
- Selley, R.C., 2000. *Applied sedimentology*, books google com.
- Shanley, K.W., McCabe, P.J. and Hettinger, R.D., 1992. Tidal influence in Cretaceous fluvial strata from Utah, USA: a key to sequence stratigraphic interpretation, *Sedimentology*, IAS, 39 (5), 905-930.
- Shanley, K.W. and McCabe, P.J., 1994. Perspectives on the sequence stratigraphy of continental strata: *American Association of Petroleum Geologists Bulletin*, v. 78, p. 544–568.
- Slatt, R.M., 2013. *Stratigraphic Reservoir Characterization for Petroleum Geologists, Geophysicists, and Engineers*. Developments in Petroleum Science Edited by Roger M. Slatt - School of Geology and Geophysics and Institute of Reservoir, Characterization, University of Oklahoma, Norman, Oklahoma 73019, USA Volume 61, Pages 1-671 (2013).
- Slatt, R.M., 2013a. *Deltaic Deposits and Reservoirs*, *Developments in Petroleum Science*, Volume 61, 2013, Pages 401-43, Elsevier, Scencedirect.

- Slatt, R.M., 2013b. Nondeltaic, Shallow Marine Deposits and Reservoirs, *Developments in Petroleum Science*, Volume 61, 2013, Pages 441-473, Elsevier, Sciencedirect.
- Sloss, L.L., 1963. Sequences in the cratonic interior of North America: *Geological Society of America Bulletin*, v. 74, p. 93-113.
- Sloss, L.L., Krumbein, W.C. and Dapples, E.C., 1949. Integrated facies analysis. In, C.R. Longwell (Ed.), *Sedimentary Facies in Geologic History*, Geological Society of America Special Paper 39, p. 91-124.
- Smith, D. and Rogers, J., 1999. *Fluvial sedimentology VI*, Special Publication No 28, International Association of Sedimentologists, Oxford Blackwell Science, 478 pp.
- Stokes, W.L., 1968. Multiple Parallel-Truncation Bedding Planes: a feature of wind-deposited sandstone Formations. *Journal of Sedimentary Petrology*, 38(2), 510-515.
- Swan, A.R.H. and Sandilands, M., 1995. *Introduction to geological data analysis*. Published book by Blackwell Science, Oxford.
- Swift, D.J.P. and Thorne, J.A., 2009. *Sedimentation on Continental Margins, I: A General Model for Shelf Sedimentation*. ResearchGate, Shelf sand and sandstone bodies: geometry, facies and sequence stratigraphy, 1-31.
- Cattaneo, A. and Steel, R.J., 2003. Transgressive deposits: A review of their variability. *Earth-Science Reviews*, 62(3-4), 187-228.
- Şenalp, M., 1974. Tertiary sedimentation in part of the Çankırı-Çorum Basin, Central Anatolia: (yayınlanmamış doktora tezi), Imperial College of Science and Technology, London, 386 pages.
- Şenalp, M., 1981. Çankır-Çorum Havzası'nın Sungurlu bölgesindeki türbidit, olistostrom ve olistoit fasiesleri. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Bülteni*.
- Şenalp, M. and Al-Duaiji, A.A., 1996. Stratigraphy and sedimentology of the storm and tide-dominated shallow marine siliciclastic members of the Qasim Formation, Qasim region, Saudi Arabia. 2nd Middle East Geosciences Conference, GEO'96, Abstracts. *GeoArabia*, v. 1, no. 1, pp. 192.
- Şenalp, M. and Al-Laboun, A.A., 2000. New evidence on the Late Ordovician glaciation in central Saudi Arabia. *Saudi Aramco Journal of Technology*, Spring 2000, pp. 11-40.
- Şenalp, M. and Al-Duaiji, A.A., 2001a. Qasim Formation: Ordovician Storm- and Tide-Dominated Shallow-Marine Siliciclastic Sequences, Central Saudi Arabia, *GeoArabia*, Vol. 6, No. 2, Gulf PetroLink, Bahrain.
- Şenalp, M. and Al-Duaiji, A.A. 2001b. Sequence stratigraphy of the Unayzah reservoir in Central Arabia. *Saudi Aramco Journal of Technology*, Summer 2001, p. 20-43.
- Şenalp, M., 2006a. Stratigraphy and Sedimentology of the Paleozoic Successions in Saudi Arabia, Part 1, Cambrian to Silurian, 1- 411 pages.
- Şenalp, M., 2006b. Stratigraphy and Sedimentology of the Paleozoic Successions in Saudi Arabia, Part 2, Devonian to Permian, Silurian, 413- 959 pages.
- Şenalp, M., 2016. Kızıl Deniz'in Açılımı ve Midyan Havzasının Açılımı (Kuzeybatı Suudi Arabistan). *Türkiye Petrol Jeologları Derneği*, pp 19-58.
- Şenalp, M., Bahtiyar, İ., Işıkalp, U., Uz, E., Kaya, M., 2018. Sequence Stratigraphy and Sedimentology of the Paleozoic Successions on the Arabian Platform and Their Impact to Hydrocarbon Explorations in Southeast Turkey. *Türkiye Petrol Jeologları kitap yayınları*, 398 pages.
- Şenalp, M. and Tetiker, S., 2020. Sedimentology and hydrocarbon potential of the Late Ordovician glacial deposits on the Arabian Platform and southeastern Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, Volume 29, Issue 3, pp. 455 – 500.
- Şenalp, M. and Tetiker, S., 2021. Stratigraphic Evolution of the Midyan Basin and its Hydrocarbon Potential (NW Saudi Arabia). *Geological Bulletin of Turkey*, Volume 64, Issue 1, pp. 1 - 40, 17.

- Şenalp, M., Tetiker, S. ve Şentürk, M., 2021. Güneydoğu Türkiye'deki Paleozoyik İstiflerinin Sekans Stratigrafisi, Sedimantolojisi ve Hidrokarbon Potansiyeli Türkiye Jeoloji Bülteni, Cilt 64, Sayı 2, pp. 143-198.
- Şenalp, M. and Tetiker, S., 2022. Late Paleozoic (Late Carboniferous-Early Permian) glaciogenic sandstone reservoirs on the Arabian Peninsula. *Arabian Journal of Geosciences*, Volume 15, Article number: 442.
- Tucker, M., 2001. *Sedimentary Petrology 3c*. Blackwell Science, Oxford, UK, 272 pp.
- Tucker, M. and Wright W.P., 1990. *Carbonate sedimentology*, Oxford, UK: Blackwell Scientific Publications, Oxford, pp 496.
- Vail, P.R., 1987. Seismic stratigraphy interpretation using sequence stratigraphy, Part 1: seismic stratigraphy interpretation procedure, in Bally, A. W., ed., *Atlas of seismic stratigraphy: American Association of Petroleum Geologists Studies in Geology*, 27, v. 1, p. 1–10.
- Vail, P.R. and Todd, R.G., 1981. North Sea Jurassic unconformities, chronostratigraphy and seal-level changes from seismic stratigraphy: *Proceedings, Petroleum Geology of the Continental Shelf, Northwest Europe*, p. 216–235.
- Vail, P.R., Mitchum, R.M. and Thompson, S., 1977a. Seismic stratigraphy and global changes of sea level, Part 4: global cycles of relative changes in sea level. In Payton, C.E. (ed.), *Seismic Stratigraphy Applications to Hydrocarbon Exploration*. AAPG Memoir, 26, pp. 83–97.
- Vail, P.R., Todd, R.G. and Sangree, J., 1977b. Seismic stratigraphy and Global Changes of Sea Level: Part 5. Chronostratigraphic Significance of Seismic Reflections: Section 2. Application of Seismic Reflection Configuration to Stratigraphic Interpretation Memoir, 26, Pages 99-116.
- Vail, P.R., Hardenbol, J. and Todd, R.G., 1984. Jurassic unconformities, chronostratigraphy and sea-level changes from seismic stratigraphy and biostratigraphy in Schlee, J.S., ed., *Interregional Unconformities and Hydrocarbon Accumulation: AAPG Memoir*, 36, p. 129–144.
- Van Wagoner, J.C. (Eds.), 1985. *Sea Level Changes—An Integrated Approach*, vol. 42. SEPM Special Publication pp. 39-45.
- Van Wagoner, J.C., Posamentier, H.W., Mitchum, R.M., Vail, P.R., Sarg, J.F., Loutit, T.S., Hardenbol, J., 1988a. An overview of Sequence Stratigraphy and key definitions. In: Wilgus, C.K., Hastings, B.S., Kendall, C.G.St.C., Posamentier, H.W., Ross, C.A.,
- Van Wagoner, J.C., Posamentier, H.W., Mitchum, R.M., Vail, P.R., Sarg, J.F., Loutit, T.S., Hardenbol, J., 1988b. An overview of sequence stratigraphy and key definitions. In: Wilgus, C.K., Hastings, B.S., Kendall, C.G.St.C., Posamentier, H.W., Ross, C.A., Van Wagoner, J.C. (Eds.), *Sea Level Changes, An Integrated Approach*, vol. 42. SEPM Special Publication, pp. 39–45.
- Van Wagoner, J.C., Mitchum Jr., R.M., Campion, K.M., Rahmanian, V.D., 1990a. Siliciclastic sequence stratigraphy in well logs, core, and outcrops: concepts for high-resolution correlation of time and facies. *American Association of Petroleum Geologists Methods in Exploration Series 7*, 55 pp.
- Van Wagoner, J.C., Mitchum Jr., R.M., Campion, K.M., Rahmanian, V.D., 1990b. Siliciclastic Sequence Stratigraphy in well logs, core, and outcrops: concepts for high-resolution correlation of time and facies. *American Association of Petroleum Geologists Methods in Exploration Series 7*, 55 pp.
- Walker, R.G., 1978a. Turbidite sedimentary structures and their relationship to proximal and distal depositional environments. *Journal of Sedimentary Research*, 1967 - pubs.geoscienceworld.org
- Walker, R.G., 1978b. Deep-water sandstone facies and ancient submarine fans- models for exploration for stratigraphic traps. *Association of Petroleum Geologists Bulletin* 62, 932-966.
- Walker, R.G., 1984. *Facies models*, 2nd Edition. (Geoscience Canada Reprint Series) 317 pages Geological Association of Canada Publications, Business and Economic Service, 2nd edition, January1, 1984.

- Walker, R.G., 1990. Facies modelling and sequence stratigraphy: *Journal of Sedimentary Petrology*, v. 60, p. 777-786.
- Walker, R.G., 1992a. Facies, facies models and modern stratigraphic concepts, in Walker, R. G. and James, N. P., eds., *Facies models: response to sea-level change: Geological Association of Canada*, p. 1–14.
- Walker, R.G., 1992b. Turbidites and submarine fans. In Walker, R.G., and James, N.P. (eds.), *Facies Models: Response to Sea Level Change. Geological Association of Canada*, pp.
- Walker, R.G. and Plint, A.G., 1992. Wave- and stormdominated shallow marine systems. In: Walker, R.G. & James, N.P. (Eds) *Fades Models - response to sea level change. Geological Association of Canada, St. John's*, 219-238.
- Waltham, D., Jaffey, N., MacLean, S. and Zampetti, V., 2008. Stratigraphic modelling of turbidite prospects to reduce exploration risk, *Petroleum Geoscience Volume 14 Pages 273 – 280*.
- Weimer, P. and Link, M.H. (eds.), 1991. *Seismic Facies and Sedimentary Processes of Submarine Fans and Turbidite Systems. Springer-Verlag*
- Wheeler, H.E. 1958. Time Stratigraphy, *Bulletin of American Association of Petroleum Geologists: v 42, n. 5, p1047-1063*.
- Wheeler, H.E., 1964. Baselevel, Lithosphere Surface, and Time-Stratigraphy *Geological Society of America Bulletin, July 1964, v. 75, no. 7, p. 599-610*.
- White, D.A., 1980. Assessing oil and gas plays in facies-cycles wedges: *AAPG Bulletin, vol. 64, p. 1158–1178*.
- Zaitlin, B.A, Dalrymple R.W. and Boyd R., 1994. The stratigraphic organization of incised-valley systems. In: Dalrymple, R.W., Boyd, R., Zaitlin, B.A. (eds) *Incised-valley systems: origin and sedimentary sequences. Society for Sedimentary Geology special publication 51, pp 45–60*.
- Zecchin, M., Catuneanu, O. and Caffau, M., 2019. Wave-ravinement surfaces: Classification and key characteristics. *Earth Science Reviews, Volume 188, January 2019, Pages 210-239*.

DİFERANSİYEL DENKLEMLER

Editör:

Prof. Dr. Muhammet Emin Özdemir

DİFERANSİYEL DENKLEMLER

Editör: Prof. Dr. Muhammet Emin Özdemir

Yayın No.: 5200

Matematik/İstatistik No.: 201

ISBN: 978-625-397-324-7

E-ISBN: 978-625-427-947-8

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Evrim Korkmaz -evrim@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Özdemir, Muhammet Emin.

Diferansiyel Denklemler /Editör: Muhammet Emin Özdemir

1. Basım. x + 90 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-324-7

E-ISBN: 978-625-427-947-8

1. Diferansiyel Denklemler 2. Matematiksel Analiz 3. Denklem-Çözüm

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

1. Temel Kavramlar- Çözümler Hakkında- Alıştırmalar
2. Birinci Mertebeden Denklemler ve Çözümleri
  - a) Değişkenlerine Ayrılabilen Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri- Pratiğe Uygulamalar-Alıştırmalar
  - b) Homojen Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri-Alıştırmalar
  - c) Tam Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri-Alıştırmalar
  - d) Tam Olmayan Diferansiyel Denklemler İçin İntegral Çarpanı ve Çözümleri-Alıştırmalar
  - e) Lineer Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri-Alıştırmalar
  - f) Bernoulli Denklemi ve Çözümü-Alıştırmalar
3. Yukarıda verilen denklemlerin Özetleri
4. $(m_1x + n_1y + k_1)dx + (m_2x + n_2y + k_2)dy = 0$ tipindeki Diferansiyel Denklemler
5. İkinci Basamaktan Homojen Lineer Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri
6. Üçüncü Basamaktan Homojen Lineer Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri
7. İki ve daha Yüksek Basamaktan Homojen Olmayan Diferansiyel Denklemler ve Çözümleri
8. Değişken Değiştirme
9. Genel Alıştırmalar

Kaynaklar

1. Çağlayan Mehmet., Çelik,Nisa., Doğan Setenay., Adi Diferansiyel Denklemler, Dora Basım- Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 2018, 7. Baskı, 2018.
2. Dağ İ., Bayağı Diferansiyel Denklemler, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, s 106. 1983.
3. Earl D. Rainville., Phillip E. Bedient., Richard E. Bedient, Elementary Differential Equations, PRENTICE-HALL INTERNATIONAL, INC. Upper Saddle River, NJ 07458, Eighth Edition. 1997.
4. Frank Ayres(tercüme Ekrem Pakdemirli)., Sanem Çözümlü Serisi- Teori ve Problemlerle Diferansiyel Denklemler, Güven Kitabevi Yayınları, ANKARA. 1978
5. Roland E. Larson., Robert P. Hostetler., Bruce H. Edwards., Calculus With Analytic Geometry, D.C. HEATH and COMPANY, Lexington, Massachusetts, Toronto, 1990.

Teşekkür

Kitabımın gözden geçirilmesi sürecinde Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanı ve Lisans hocam olan Sayın Prof. Dr. Ahmet KAÇAR'a, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde sayın Prof. Dr. Esin İnan ESKİTAŞÇIOĞLU'na ve beni kitap yazmamda motive eden Nobel Akademik Yayıncılıkta danışman sayın Gülfem DURSUN'a bu vesileyle ziyadesiyle teşekkürlerimi bildiririm. 29 Ekim-2023

Kuramdan Uygulamaya ÖĞRENME ÖĞRETME SÜRECİ

Editör
Doç. Dr. Cihad Şentürk

Kuramdan Uygulamaya ÖĞRENME ÖĞRETME SÜRECİ

Editör:

Doç. Dr. Cihad Şentürk

Yayın No.: 4984

Eğitim No.: 1026

ISBN: 978-625-397-558-6

E-ISBN: 978-625-397-559-3

Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımını yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayinevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Şentürk, Cihad.

Kuramdan Uygulamaya ÖĞRENME ÖĞRETME SÜRECİ / Editör: Cihad Şentürk

1. Basım. xiv + 442 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-558-6

E-ISBN: 978-625-397-559-3

1. Öğrenme 2. Öğretme 3. Öğrenme-öğretme süreci

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com - **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

BeYTEPE Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Bölmüler ve Yazarları	iii
Ön Söz	v
Bölüm 1 Öğrenme ve Öğretmenin Bilimsel Temelleri	1
<i>Gülçin Zeybek</i>	
Giriş	2
Bilim Nedir?	3
Öğrenme ve Öğretme	4
Öğrenmeyi Açıklamada Felsefenin Etkisi	5
“Öğrenme”nin Tarihsel Yolculuğu	6
Öğrenme Kuramları	9
Davranışçı Kuramlar	9
Klasik Koşullanma - Ivan Pavlov (1849-1936)	9
Bitişiklik Kuramları - John Broatus Watson (1878-1958), Edward Ray Guthrie (1868-1959)	10
Bağlaşımçılık - Edward Lee Thorndike (1874-1949)	11
Edimsel Koşullanma - Burrhus Frederic Skinner (1904-1990)	12
Sistematik Davranış Kuramı - Clark Leonard Hull (1884-1952)	13
Bilişsel Ağırlıklı Davranışçı Kuramlar	14
İşaret - Gestalt Kuram - Edward Chace Tolman (1886-1959)	14
Sosyal Bilişsel Kuram - Albert Bandura (1925-2021)	15
Bilişsel Kuramlar	15
Gestalt Kuramı	15
Bilgiyi İşleme Kuramı	17
İnsancıl (Hümanistik) Kuramlar	18
İhtiyaçlar Hiyerarşisi - Abraham Maslow (1908-1970)	18
Danışan Odaklı Terapi - Carl Rogers (1902-1987)	19
Nörofizyolojik Kuram - Donald Olding Hebb (1904-1985)	19
Sonuç	21
Kaynaklar	22

Bölüm 2 Öğrenme ve Öğretme ile İlgili Temel Kavramlar ..... 25*Hülya Yıldızlı*

Öğrenme	26
Öğrenmenin Önemi	28
Öğrenmenin Oluşumu	29
Öğretme	30
Öğretim	30
Öğretim ile İlgili Temel Kavramlar	32
Öğrenme-Öğretme İlkeleri	34
Sonuç	46
Kaynaklar	47

Bölüm 3 Öğrenme ve Öğretimde Temel İlkeler ..... 51*Sedef Süer*

Giriş	52
Öğrenme ve Öğretim Sürecinin Düzenlenmesi	52
Tam Öğrenme Modeli ve Bileşenleri	55
Öğrenenlerin Analizi	57
Ön Bilgileri Harekete Geçirme	58
Motivasyon (Güdüleme)	59
Bilgilerin Organizasyonu (Bloom Taksonomisi)	60
Bilgilerin İlişkilendirilmesi	62
İpucu	63
Geri Bildirim: Dönüt ve Düzeltme	63
Öğrenme Ortamı	63
Sınıf ve Öğrenme İklimi	64
Sonuç	65
Kaynaklar	66

Bölüm 4 Öğretim Stratejileri ..... 71*Hüseyin Çevik*

Giriş	72
Öğretim Stratejileri	73
Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi	73
Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi	77
Araştırma İnceleme Yoluyla Öğretim Stratejisi	81
Sonuç	87
Kaynaklar	89

Bölüm 5 Etkili Öğretim Yöntem ve Teknikleri ..... 91*Hüseyin Çevik*

Giriş	92
Öğretim Yöntemleri	92
Anlatım Yöntemi	93
Soru Cevap Yöntemi	96
Tartışma Yöntemi	99
Örnek Olay Yöntemi	100
Problem Çözme Yöntemi	102
Gösterip Yaptırma Yöntemi	105
Rol Oynama Yöntemi	107
Gezi Gözlem Yöntemi	109
Öğretim Teknikleri	112
Analoji Tekniği	112
Eğitsel Oyun Tekniği	115
İstasyon Tekniği	118
Altı Şapkalı Düşünme Tekniği	120
Düşün Eşleş Paylaş	122
Kavram Öğretimi Teknikleri	124
Zihin Haritası Tekniği	127
Balık Kılıcı Tekniği	129
V Diyagramı Tekniği	132
Sonuç	135
Kaynaklar	136

Bölüm 6 Etkili Öğrenme Öğretme Modelleri ..... 139*Serkan Boyraz*

Giriş	140
Yapılandırmacı Öğrenme	142
Bilişsel Yapılandırmacılık	143
Sosyal Yapılandırmacılık	144
İş Birlikli Öğrenme	144
Aktif Öğrenme	146
Aktif Öğrenmenin Sınıfta Kullanımı	147
Bütünleştirici Öğrenme	149
Etkili Öğretim Modeli	151
5E Öğrenme Modeli	152
Sonuç	154
Kaynaklar	156

Bölüm 7 Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Çağdaş Yaklaşımlar ..... 159*Fatih Mehmet Cığerci*

Giriş	160
Harmanlanmış Öğrenme	160
Harmanlanmış Öğrenme Yaklaşımının Tanımı, Kapsamı ve Bileşenleri	160
Harmanlanmış Öğrenme Modelleri ve Ortamları	162
İstasyon Rotasyon Modeli	164
Laboratuvar Rotasyon Modeli	164
Bireysel Rotasyon Modeli	164
Ters Yüz Sınıf/Evde Ders Okulda Ödev Modeli	165
Esnek Model	165
Seçmeli Model	165
Zenginleştirilmiş Sanal Model	166
Harmanlanmış Öğrenmenin Avantajları ve Dezavantajları	167
Ters Yüz Öğrenme Modeli	168
Ters Yüz Öğrenme Modelinin Tanımı ve Kapsamı	169
Ters Yüz Öğrenme Modelinin Temel Bileşenleri	169
Ters Yüz Öğrenme Modelinin Uygulama Adımları	170
Sınıf Dışı Etkinlikler	170
Sınıf İçi Etkinlikler	171
Ters Yüz Öğrenme Modelinin Avantajları ve Dezavantajları	171
Bağlam (Yaşam) Temelli Öğrenme Yaklaşımı	172
Bağlam (Yaşam) Temelli Öğrenme Yaklaşımının Tanımı ve Dayanağı	172
Bağlam Temelli Öğrenmenin Amacı ve Önemi	174
Bağlam Temelli Yaklaşımın Öğrenme-Öğretme Sürecinde Kullanımı	175
Bağlam Temelli Öğrenme Modelleri	176
Bağlam Temelli Öğrenmenin Avantajları ve Dezavantajları	178
Farklılaştırılmış Öğretim	179
Farklılaştırılmış Öğretimin Tanımı, Amaç ve İlkeleri	179
Farklılaştırılmış Öğretimde Planlama ve Öğrenme Süreci	181
Farklılaştırılmış Öğretim Stratejileri	183
Farklılaştırılmış Öğretimde Değerlendirme Teknikleri	185
Farklılaştırılmış Öğretimin Avantajları ve Dezavantajları	186
Sonuç	187
Kaynaklar	188

Bölüm 8 Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Planlama ..... 195*Cihad Şentürk*

Giriş	196
Öğretim Sürecinde Planlama ve Önemi	197
Öğretimde Planlamanın Temel İlkeleri	198
Öğretimde Planlamanın Yasal Dayanakları	199
Öğretimde Plan Türleri	201
Resmî ve Özel Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Hazırlanması	
Gereken Planlar	201
Aylık Plan	201
Günlük Eğitim Akışı	201

Resmî ve Özel İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Hazırlanması	
Gereken Planlar	202
Yıllık Plan	202
Yıllık Plan Hazırlarken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	205
Ders Planı	206
Ders Planı Hazırlarken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	207
Eğitim-Öğretim Sürecinde Hazırlanan Diğer Planlar	208
Gezi ve Gözlem Planı	208
Deney Planı	209
Etkinlik Planı	209
Eğitim Kurumu Sosyal Etkinlikler Yıllık Çalışma Planı	210
Öğrenci Kulübü Sosyal Etkinlikler Yıllık Çalışma Planı	210
Sınıf Rehberlik Planı	210
Bireyselleştirilmiş Eğitim Planı (BEP) ve Bireyselleştirilmiş Öğretim Planı (BÖP)	211
Sonuç	212
Kaynaklar	213
Ekler	215

Bölüm 9 Etkili Öğrenme ve Öğretim

Gökhan Baş

Giriş	248
Etkili Öğrenme ve Öğretim Modelleri	249
Etkili Öğrenme ve Öğretim Uygulamaları	251
Etkili Sınıf Yönetimi	251
Öğretimde Etkili Planlama ve Ders Öncesi Hazırlık	263
Etkili Öğretme-Öğrenme Süreci Oluşturma	267
Etkili Motivasyonu Sağlama	275
Öğretmenin Teknolojik, Pedagojik, Alan Bilgisi Yeterliği	277
Okulun Akademik Başarı Vurgusu	279
Sonuç	281
Kaynaklar	282

Bölüm 10 Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi 295

Ramazan Karatepe

Giriş	296
Öğretimsel Liderlik	296
Okul Misyonunu Tanımlama	298
Okul Hedeflerini Belirleme	299
Okulun Hedeflerini Paylaşma	300
Eğitim Programını Yönetme	301
Öğretimi Denetleme ve Değerlendirme	302
Programı Koordine Etme	302
Öğrenci Başarısını İzleme	303
Olumlu Okul İklimi Oluşturma	304

Sınıf İçi Öğrenme-Öğretme Sürecinin Yönetimi	307
Ders Öncesi Uygulamalar	308
Dersin Yürütülmesi	309
Sonuç	310
Kaynaklar	312

Bölüm 11 Bireysel Öğrenme Süreci ve Yönetimi 315

Faruk Caner Yam

Giriş	316
Bireyselleştirilmiş Öğretim Programları	317
Keller Planı	317
Keller Planı Temelli Bireyselleştirilmiş Öğretim	
Etkinlikleri	318
Programlı Öğretim	320
Programlı Öğretim Modelleri	321
Programlı Öğretim Programının Temel Pekleştirme İlkeleri	323
Tutor Destekli Öğretim	323
Dalton Planı	324
Winnetka Planı	324
Bireysel Öğretim Programlarının Yararları ve Sınırlılıkları	325
Yararları	325
Sınırlılıkları	325
Öz Düzenlemeli Öğrenme: Öz Denetimli ve Öz Yönetimli Öğretim	326
Öz Düzenlemeli Öğrenme Modelleri	326
Sonuç	331
Kaynaklar	333

Bölüm 12 Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Teknoloji Kullanımı 335

Gülçin Zeybek

Giriş	336
Teknoloji Nedir?	337
Eğitim Teknolojisi	338
Öğretim Teknolojisi	341
Öğrenme ve Öğretme Süreci ve Teknoloji Kullanımı	342
Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Kullanılan Teknolojiler	343
Web 1.0 ve Web 2.0	344
Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Öğrenme	349
Öğrenme Yönetim Sistemleri	350
Uzaktan Öğrenme ve Bağlantıcı Öğrenme Yaklaşımı	350
Eğitimcilerle Öneriler	351
Sonuç	353
Kaynaklar	357

Bölüm 13 Öğrenme Sürecinde Öğrenenin Sorumlulukları ..... 361*Mevlüt Aydoğmuş - Süleyman Arslantaş - Reham Alhussien*

Giriş	362
Öğrenme Kavramı	363
Sorumluluk Kavramı	363
Öğrenme Sorumluluğu Kavramı	364
Sorumluluk Eğitimi	367
Sorumluluğu Kazandırma Süreci ve Kullanılabilecek Strateji ve Yöntemler	368
Öz Denetim	370
Öz Denetim Stratejileri	371
Öz Farkındalık	373
Üst Bilişsel Farkındalık	374
Üst Bilişsel Farkındalığın Kazandırılması	375
Öğrenme Stratejileri	376
Öğrenme Stratejilerinin Sınıflandırılması	377
Tekrar Stratejileri	378
Anlamlandırma Stratejileri	378
Örgütlenme Stratejileri	379
Anlamayı İzleme Stratejileri	379
Duyuşsal Stratejiler	379
Etkili Öğrenme Stratejileri	379
Öğrenme Stratejileri ve Öğrenme Sorumlulukları	380
Öğrenenin Sorumlulukları	380
Öğrenmeyi Öğrenme Aracı Olarak Bellek Destekleyiciler	381
Sonuç	384
Kaynaklar	388

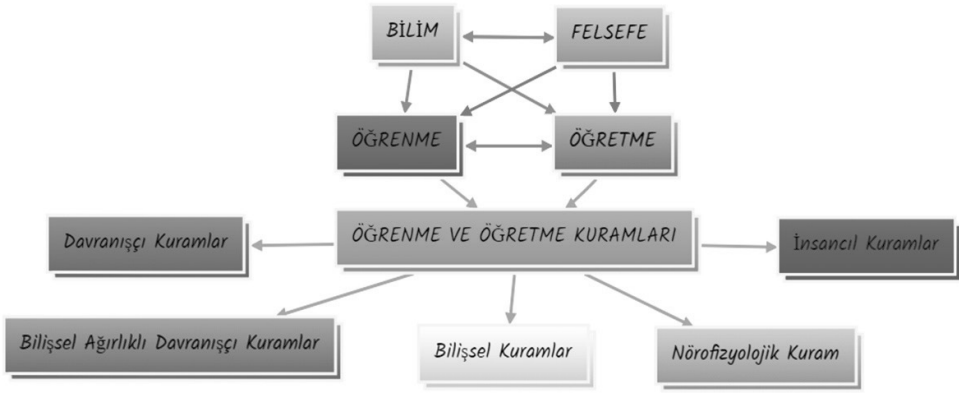
Bölüm 14 Öğretim Sürecinde Etkili Öğretmen Nitelikleri ve Yeterlikleri ..... 391*Emre Yılmaz - Kasım Karataş*

Giriş	392
Öğretmenlik Mesleği	392
Öğretmen Rollerini	394
Etkili Öğretmen	396
Etkili Öğretmen Nitelikleri	396
Etkili Öğretmen Yeterlikleri	399
Etkili Öğretmen Davranışları	404
Sonuç	406
Kaynaklar	408

Bölüm 15 Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Ölçme ve Değerlendirme	411
<i>İsmail Kinay - Serpil Çelikten Demirel</i>	
Giriş	412
Ölçme ve Değerlendirme ile İlgili Temel Kavramlar	412
Ölçme Araçlarında Bulunması Gereken Özellikler	414
Geçerlik	414
Güvenirlik	415
Kullanışlılık	417
Geleneksel Ölçme ve Değerlendirme	417
Yazılı Sınavlar (Yoklamalar)	417
Kısa Cevaplı Testler	418
Doğru-Yanlış Testleri	419
Eşleştirmeli Testler	420
Çoktan Seçmeli Testler	420
Sözlü Sınavlar	421
Tamamlayıcı Ölçme ve Değerlendirme	422
Performans Görevleri	422
Portfolyo	424
Dereceli Puanlama Anahtarı	426
Analitik Dereceli Puanlama Anahtarı	427
Holistik Dereceli Puanlama Anahtarı	428
Kavram Haritaları	429
Yapılandırılmış Grid	430
Sonuç	431
Kaynaklar	433
Yazarlar Hakkında	437

Öğrenme ve Öğretmenin Bilimsel Temelleri

Gülçin Zeybek

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- "Bilim" kavramının tanımını yapar.
- "Öğrenme"nin farklı tanımlarını birbiri ile karşılaştırır.
- "Öğretme"nin farklı tanımlarını birbiri ile karşılaştırır.
- Öğrenmeyi tanımlamada felsefenin etkisini açıklar.
- Geçmişten günümüze öğrenmeye olan yaklaşımların değişimini yorumlar.
- Davranışçı öğrenme kuramlarının özelliklerini, eğitime olan yansımalarını ve diğer kuramlar tarafından aldığı eleştirileri açıklar.
- Bilişsel ağırlıklı davranışçı kuramların özelliklerini, eğitime olan yansımalarını ve diğer kuramlar tarafından aldığı eleştirileri açıklar.
- Bilişsel kuramların öne çıkan özelliklerini, eğitime olan etkilerini ve aldığı eleştirileri açıklar.
- Nörofizyolojik kuramın özelliklerini, eğitime olan yansımalarını ve diğer kuramlar tarafından aldığı eleştirileri açıklar.
- İnsancıl kuramların özelliklerini, eğitime olan yansımalarını ve aldığı eleştirileri açıklar.
- Alan yazında neden birbirinden farklı öğrenme kuramları olduğunu açıklar.

KAYNAKLAR

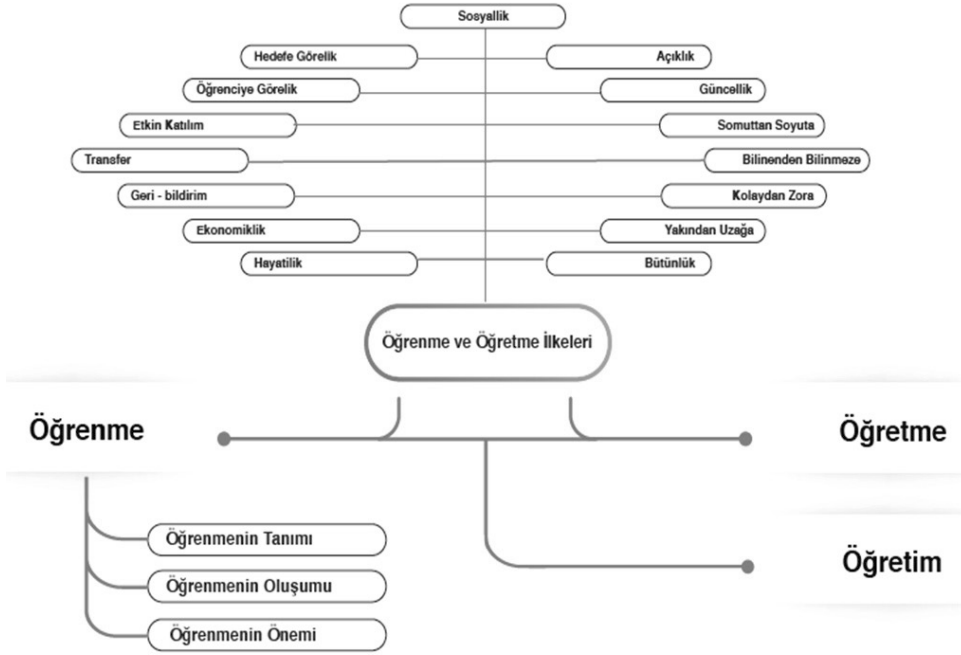
- Ajdukiewicz, K. (2010). *Felsefeye giriş: Temel kavramlar ve kuramlar* (A. Cevizci, Çev.; 4. baskı). Say Yayınları.
- Alıcı, T. (2020). *Öğrenmenin bilimsel temelleri* (2. baskı). Kaktüs Yayınları.
- Arslan, M. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (8. baskı). Anı Yayıncılık.
- Bandura, A. (1977a). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (1977b). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 21-41. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00024>
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A., Ross, D. & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575-582. <https://doi.org/10.1037/h0045925>
- Bartlett, S. & Burton, D. (2007). *Introduction to education studies* (2nd ed.). Sage Publications.
- Bear, M. F., Connors, B. W. & Paradiso, M. A. (2016). *Neuroscience: Exploring the brain*. Wolters Kluwer Health.
- Bower, G. H. & Hilgard, E. R. (1981). *Theories of learning*. Prentice-Hall.
- Bruner, J. S. (1957). *Going beyond the information given*. Norton.
- Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Harvard College Publications.
- Bulut, İ. (2015). Davranışçı (bağlaşımcı) öğrenme kuramları. Y. Budak (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (s. 59-96). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Burger, J. M. (2014). *Personality* (9th ed.). Cengage Learning.
- Curzon, L. B. (1991). *Teaching in further education: An outline principles and practice* (4th ed). Cassell Educational Limited.
- Chomsky, N. (1972). *Language and mind*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Çüçen, A. K. (2017). *Bilim felsefesine giriş* (3. baskı). Sentez Yayıncılık.
- Day, C., Sammons, P., Stobart, G., Kingston, A. & Gu, Q. (2014). *Teachers matter: understanding teachers' impact on student achievement*. Routledge.
- Domjan, M. (2010). *The principles of learning and behavior*. Wadsworth.
- Driscoll, M, P. (2014). *Psychology of learning for instruction* (3rd ed.). Pearson Education Limited.
- Ebbinghaus, H. (1885). *Memory*. Duncker.
- Feist, J. & Feist, G. J. (2002). *Theories in personality*. McGraw-Hill.
- Feldman, R. S. (2003). *Essential of understanding psychology*. McGraw-Hill.
- Gagne, R. M. (1985). *The conditions of learning and theory of instruction* (4th ed.). Holt, Rinehart and Winston.
- Gagne, R. M. (1987). *Instructional technology: Foundadions*. Routledge.
- Gredler, M. E. (2009). *Learning and instruction theory into practice* (6th ed.). Pearson Education.
- Green, D. M. & Swets, J. A. (1966). *Signal detection theory and psychophysics*. Wiley.
- Gutek, G. L. (1997). *Philosophical and ideological perspectives on education* (2nd ed.). Allyn and Bacon.
- Guthrie, E. R. (1935). *The psychology of learning*. Harper & Row.
- Hebb, D. O. (1949). *The organization of behavior*. John Wiley & Sons.
- Hebb, D. O. (1959). *A neuropsychological theory*. Lawrance Erlbaum Associates, Publishers.
- Hergenhahn, B. R. (1988). *An introduction to theories of learning* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Hill, W. F. (1990). *Learning: A survey of psychological interpretations*. Harper and Row.
- Hull, C. L. (1943). *Principles of behavior: An introduction to behavior theory*. Appleton-Century-Crofts.
- Kimble, G. A. (1961). *Hilgard and Marquis' "Conditioning and learning."* Appleton-Century-Crofts.

- Kornell, N. & Bjork, R. A. (2008). Learning concepts and categories: Is spacing the “enemy of induction”? *Psychological Science*, 19(6), 585-592. https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9280.2008.02127.x?casa_token=qBfTr15sFIUAAAAA:-CRP4BBntrNP0BzjzQhAUyOf_0mckUY2oBXpgNCHOOYIU193USEGkuWRJHT7GtSX8JQ_4MQ_nbwBUg
- Küçükahmet, L. (2010). *Eğitim bilimine giriş* (9. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lally, P., van Jaarsveld, C. H., Potts, H. W. & Wardle, J. (2010). How are habits formed: Modelling habit formation in the real world. *European Journal of Social Psychology*, 40(6), 998-1009. <https://doi.org/10.1002/ejsp.674>
- Lazarus, R. S. (1991). Cognition and motivation in emotion. *American Psychologist*, 46(4), 352-367. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.4.352>
- Maguire, E. A., Gadian, D. G., Johnsrude, I. S., Good, C. D., Ashburner, J., Frackowiak, R. S. & Frith, C. D. (2000). Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97(8), 4398-4403.
- Maier, N. R. F. (1963). Some fundamental concepts in pavlovian conditioning. *Psychological Review*, 70(1), 12-49. <https://doi.org/10.1037/h0045485>
- Mallette, L. A. & Stanzione, R. (2014). Encouraging authenticity and acceptance in the classroom: Teachers’ experiences with using positive psychology. *Journal of Education and Training Studies*, 2(4), 1-12.
- Marr, D. (1982). *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information*. Freeman.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. Harper Row.
- Mayer, R. E. (2005). Cognitive theory of multimedia learning. In R. E. Mayer (Eds), *The Cambridge handbook of multimedia learning* (pp. 31-48). Cambridge University Press.
- McSweeney, F. K. & Murphy, E. S. (2009). *The Wiley Blackwell handbook of operant and classical conditioning*. John Wiley & Sons.
- Miller, N. E. & Dollard, J. C. (1941). *Social learning and imitation*. Yale University Press.
- Miller, P. H. (2011). *Theories of developmental psychology*. Worth Publishers.
- Neisser, U. (1967). *Cognitive psychology*. Appleton-Century-Crofts.
- O’Keefe, J. & Nadel, L. (1978). *The hippocampus as a cognitive map*. Clarendon Press.
- Ormrod, J. E. (2009). *Principles of educational psychology* (2nd ed.). Pearson Prentice Hall.
- Ormrod, J. E. (2016). *Essentials of educational psychology: Big ideas to guide effective teaching* (4th ed.). Pearson.
- Ormrod, J. E. (2021). *Öğrenme psikolojisi* (M. Baloğlu, Çev. ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Olson, M. H. & Hergenhahn, B. R. (2013). *An introduction to theories of learning*. Pearson Prentice Hall.
- Phillips, D. C., Soltis, J. F. (2019). *Öğrenme: Perspektifler* (S. Durmuş, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Plomin, R. & Bergeman, C. S. (1991). The nature of nurture: Genetic influence on “environmental” measures. *Behavioral and Brain Sciences*, 14(3), 373-386. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00070278>
- Prince, M., Felder, R. M. & Brent, R. (2007). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231. <https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x>
- Rescorla, R. A. (1988). Pavlovian conditioning: It’s not what you think it is. *American Psychologist*, 43(3), 151-160. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.43.3.151>
- Rumelhart, D. E. & McClelland, J. L. (1986). *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition*. MIT Press.
- Santrock, J. W. (2000). *Psychology*. McGraw-Hill.
- Santrock, J. W. (2018). *Educational psychology* (6th ed.). McGraw-Hill Education.
- Schunk, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 207-231. <https://doi.org/10.1080/00461520.1991.9653133>
- Schunk, D. H. (2020). *Learning theories an educational perspective* (8th ed.). Pearson.

- Seydi, A. R. (2022). *Öğretimin temelleri: Felsefe, kuram ve modeller*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Skinner, B. F. (1950). Are theories of learning necessary? *Psychological Review*, 57(4), 193-216. <https://doi.org/10.1037/h0054367>
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. Macmillan.
- Skinner, B. F. (1963). Operant behavior. *American Psychologist*, 18(8), 503-515. <https://doi.org/10.1037/h0045185>
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. Knopf.
- Smith, E. & Kosslyn, S. M. (2014). *Bilişsel psikoloji: Zihin ve beyin* (M. Şahin, Çev.). Nobel Akademi Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2008). *Gelecekteki olası eğitim sistemleri* (3. baskı). Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2012). *Eğitim felsefesi* (11. baskı). Anı Yayıncılık.
- Sweller, J., van Merriënboer, J. J. G. & Paas, F. G. W. C. (1998). Cognitive architecture and instructional design. *Educational Psychology Review*, 10(3), 251-296. <https://www.jstor.org/stable/23359412>
- Şentürk, C. & Zeybek, G. (2019). Overview of learning from past to present and self-directed learning. In F. G. Giuseffi (eds), *Self-directed learning strategies in adult educational contexts* (pp. 138-182). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-8018-8.ch008>
- Thorndike, E. L. (1913). *Educational psychology: Vol 1. The psychology of learning*. Teachers College Press.
- Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189-208.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20(2), 158-177. <https://doi.org/10.1037/h0074428>
- Wood, R. & Bandura, A. (1989). Impact of conceptions of ability on self-regulatory mechanisms and complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 407-415. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.3.407>
- Woolfolk, A. (2013). *Educational psychology* (12th ed.). Pearson.
- Woolfolk (2020). *Educational psychology: Active learning edition* (14th ed.). Pearson.
- Yıldızlı, H. (2019). Eğitim programlarının felsefi, toplumsal, psikolojik ve ekonomik temelleri. M. Güçlü (Ed.) (2. baskı) *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (ss. 39-84). Maya Akademi.
- Yılmaz, K. (2021). *Eleştirel ve analitik düşünme* (4. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Öğrenme ve Öğretme ile İlgili Temel Kavramlar

Hülya Yıldızlı

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğrenmenin tanımını yapar.
- Öğrenmenin önemini açıklar.
- Öğrenmeye örnekler verir.
- Öğretmenin tanımını yapar.
- Öğretimin tanımını yapar.
- Öğretimde yaklaşımın, stratejinin, yöntemin ve tekniğin tanımını yapar.
- Öğretimde yaklaşım, strateji, yöntem ve teknik arasındaki farklılıkları belirtir.
- Öğrenme-öğretme ilkelerini tanımlar.
- Öğrenme-öğretme ilkelerinin önemini açıklar.

KAYNAKLAR

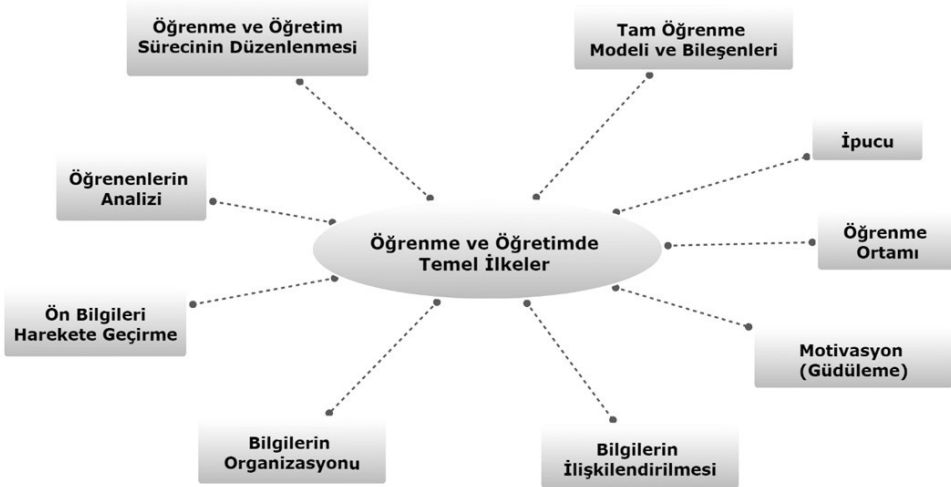
- Akpınar, B. (2012). *Eğitim programları ve öğretim*. Data Yayınları.
- Anthony E. M. (1963). Approach, method and technique. *English Language Teaching*, 17, 63-7.
- Bilen, M. (2002). *Plandan uygulamaya öğretim*. Anı Yayıncılık.
- Binbaşıoğlu, C. (1991). *Eğitim psikolojisi*. Binbaşıoğlu Yayınevi
- Braithwaite, D. W. & Goldstone, R. L. (2013). Integrating formal and grounded representations in combinatorics learning. *Journal of Educational Psychology*, 105, 666-682. <http://dx.doi.org/10.1037/a0032095>
- Beranbaum, R., I. (1988). *The cake bible*. William Morrow Cookbooks.
- Brinko, K. T. (1993). The practice of giving feedback to improve teaching: What is effective? *The Journal of Higher Education*, 64(5), 574-593.
- Bulger, S. M., Mohr, D. J. & Walls, R. T. (2002). Stack the deck in favor of your students by using the four aces of effective teaching. *Journal of Effective Teaching*, 5(2), 1-7.
- Davies, I., K. (1968). *Objectives in curriculum design*. McGraw Hill.
- De Houwer, J., Barnes-Holmes, D. & Moors, A. (2013). What is learning? On the nature and merits of a functional definition of learning. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20, 631-642. <http://dx.doi.org/10.3758/s13423-013-0386-3>
- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. Henry Regnery Publishing.
- Dewey, J. (2022) *Okul ve toplum*. (Çeviri ed., S. Kaymakçı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dewey, J. (1938). *Experience in education*. In J. A. Boydston & B. Levine (Eds.), John Dewey: The later works, 1925-1953: Vol. 13. 1938-1939 (pp. 1-62). Southern Illinois University Press.
- Driscoll, M. P. (1994). *Psychology of Learning for Instruction*. Allyn & Bacon.
- Feldman, K.A. (1989). The association between student ratings of specific instructional dimensions and student achievement. *Research in Higher Education*, 30(6), 583-645.
- Fer, S. (2015). *Öğretim tasarımı*. Anı Yayıncılık.
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C. & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.
- Gage, N., L. (1963). *Handbook of research on teaching*. Rand McNally.
- Gielen, S., Peeters, E., Dochy, F., Onghena, P. & Struyven, K. (2010). Improving the effectiveness of peer feedback for learning. *Learning and Instruction*, 20(4), 304-315.
- Goldstone, R. L. & Son, J. Y. (2005). The transfer of scientific principles using concrete and idealized simulations. *The Journal of the Learning Sciences*, 14(1), 69-110. http://dx.doi.org/10.1207/s15327809jls1401_4
- Harden, R. M. & J. Crosby (2000). The good teacher is more than a lecturer: the twelve roles of the teacher. *Medical Teacher*, 22(4), 334-347.
- Hilgard, E. R. (1956). *Theories of learning* (2nd edition). Appleton-Century-Crofts, Inc.
- Hines, C. (1981). *A Further investigation of teacher clarity: The observation of teacher clarity and the relationship between clarity and student achievement and satisfaction*. [Unpublished doctoral dissertation]. Ohio State University.
- Hirst, P. H. (1971). What is teaching?. *Journal of Curriculum Studies*, 3(1), 5-18. <https://doi.org/10.1080/0022027710030102>.
- Jaakkola, T. & Veermans, K. (2015). Effects of abstract and concrete simulation elements on science learning. *Journal of Computer Assisted Learning*, 31(4), 300-313.
- Johnson, M. (1969). On the meaning of curriculum design. *Curriculum Theory Network*, 1(3), 3-9. <https://doi.org/10.2307/1179335>
- Jarvis, M. (2005). *The psychology of effective learning and teaching*. Nelson Thornes Ltd.
- Kaminski, J. A., Sloutsky, V. M. & Heckler, A. F. (2006). *Do children need concrete instantiations to learn an abstract concept*. In R. Sun & N. Miyake (Eds.), Proceedings of the 28th annual conference of the cognitive science society (pp. 411-416). Erlbaum.

- Kluger, A., N. & DeNisi, A. (1996). The effects of feedback interventions on performance: a historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory. *Psychological Bulletin*, 119, 254-284.
- Koçak, R. (2014). *Temel kavramlar*. B. Oral (ed.), Öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları içinde (ss. 3-28). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Küçükahmet, L. (2002). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Mayer, R. E. (1982). Learning. In, H. E. Mitzel (ed.), *Encyclopedia of educational research* (pp. 1040-1058). Free Press.
- McMillan, J. H. (2015). *Sınıf içi değerlendirme, etkili ölçütlere dayalı etkili bir öğretim için ilke ve uygulamalar* (Çeviri ed., A. Arı). Eğitim Yayınevi.
- McNeil, N. M. & Fyfe, E. R. (2012). 'Concreteness fading' promotes transfer of mathematical knowledge. *Learning and Instruction*, 22(6), 440-448. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2012.05.001>
- Mory, E. H. (2003). Feedback research revisited. In D. H. Jonassen (Ed.), *Handbook of research for educational communications and technology* (pp. 745-783). Macmillan.
- Noddings, N. (2003). Is teaching a practice?. *Journal of Philosophy of Education*, 37(2), 241-251.
- Nicholls, A. (1972). *Developing a curriculum*. Cox and Wyman.
- OECD (2016). OECD Science, Technology and Innovation Outlook. Erişim adresi: 10.1787/sti_in_outlook-2016-en
- Oliva, P. & Gordon, W. (2018). *Program geliştirme* (Çeviri ed., M. Şahin, 8. baskıdan çeviri). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Olson, M., H. & Hergenbahn, B., R. (2016). *Öğrenmenin kuramları* (Çeviri ed., M. Şahin). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ormrod, J. E. (2018). *Öğrenme psikolojisi*. (Çeviri ed., M. Baloğlu). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdemir, M., Ç. (2016). *Eğitim sosyolojisi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Patrick, H. & Ryan, A. M. (2005). Identifying adaptive classrooms: Dimensions of the classroom social environment. In *What do children need to flourish?* (pp. 271-287). Springer. Erişim adresi: https://doi.org/10.1007/0-387-23823-9_17
- Ryan, A. M. & Patrick, H. (2001). The classroom social environment and changes in adolescents' motivation and engagement during middle school. *American Educational Research Journal*, 38(2), 437-460.
- Pellegrino, J. W. (2006). Rethinking and redesigning curriculum, instruction and assessment: What contemporary research and theory suggests. *Commission on the Skills of the American Workforce, Chicago*, 1-15.
- Pratton, J. & Hales, L. W. (1986). The effects of active participation on student learning. *The Journal of Educational Research*, 79(4), 210-215.
- Rodger, S., H., G., Murray & A. L. Cummins. (2007). Effects of teacher clarity and students anxiety and student outcomes. *Teaching in Higher Education* 12(1), 91-104.
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim. Öğrenme ve Öğretim* (22. Baskı). Pegem Yayıncılık.
- Scheffler, I. (1960). *The language of education*, Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Schunk, D. H. (2008). Metacognition, self-regulation, and self-regulated learning: Research recommendations. *Educational Psychology Review*, 20, 463-467.
- Tyler, W., R. (2014). Eğitim programlarının ve öğretimin temel ilkeleri. (Çeviri editörü: M. Rüzgar, E., Aslan, B.) Pegem Akademi Yayıncılık.
- UNESCO (2000). *World education report, 2000: The right to education; towards education for all throughout life*. Erişim linki: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000119720>
- Urdu, T. C. & Maehr, M. L. (1995). Beyond a two-goal theory of motivation and achievement: A case for social goals. *Review of Educational Research*, 65, 213-243.
- Vollmeyer, R. & Rheinberg, F. (2005). A surprising effect of feedback on learning. *Learning and Instruction*, 15(6), 589-602.
- WEF [World Economic Forum] (2009). The Global Competitiveness Report 2009-2010. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2009-10.pdf

- Wiggins, G. & McTighe, J. (2005). *Understanding by design*. Association for Supervision and Curriculum Development. USA.
- Wiles, J. (2009). *Leading curriculum development*. Corwin Press.
- Zhao, Y. (2016). *Yenilik ve yaratıcılıkta sınıfta kalmak*. (Çev. ed. N. Bümen). Eğitim programlarında güncel sorunlar. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64-70.
- Yıldızlı, H. (2018). Eğitim programları ve felsefi, toplumsal, psikolojik, ekonomik temeller. M. Güçlü (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (ss. 43-73). Maya Yayıncılık.

Öğrenme ve Öğretimde Temel İlkeler

Sedef Süer

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğrenme ve öğretme sürecini düzenlemeye yönelik temel unsurları açıklar.
- Öğrenme ve öğretme süreci için plan yapmanın önemini kavrar.
- Tam öğrenme modeli ve bileşenlerinin öğrenme ve öğretme süreci açısından açıklar. Öğrenme ve öğretme süreci için öğrenenleri analiz edeceği bileşenleri kavrar.
- Öğrenme ve öğretme sürecinde motivasyon ve bileşenlerinin işlevini kavrar.
- Öğrenme ve öğretme sürecinde bilginin sınıflandırması ve diğer disiplinlerle ilişkilendirilmesinin önemini kavrar.
- Öğrenme ve öğretme sürecinde dönüt ve düzeltmenin önemini tartışır.

KAYNAKLAR

- Adams, N. E. (2015). Bloom's taxonomy of cognitive learning objectives. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 103(3), 152-153. <https://doi.org/10.3163/1536-5050.103.3.010>
- Ainley, M. & Ainley, J. (2011). Student engagement with science in early adolescence: The contribution of enjoyment to students' continuing interest in learning about science. *Contemporary Educational Psychology*, 36(1), 4-12. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2010.08.001>
- Alesandrini, K. & Larson, L. (2002). Teachers bridge to constructivism. *The clearing house*, 75(3), 118-121. <https://doi.org/10.1080/00098650209599249>
- Anderman, E. M. & Anderman, L. H. (Eds.). (2018). *Psychology of classroom learning: An encyclopedia*. Macmillan Reference USA.
- Anderson, O. R. (1992). Some interrelationships between constructivist models of learning and current neurobiological theory, with implications for science education. *Journal of research in science teaching*, 29(10), 1037-1058. <https://doi.org/10.1002/tea.3660291004>
- Armstrong, P. (2010). Bloom's taxonomy. *Vanderbilt University Center for Teaching*. <https://evawintl.org/wp-content/uploads/Blooms-Taxonomy.pdf>
- Aydın, H. (2006). Eleştirel aklın ışığında postmodernizm, temel dayanakları ve eğitim felsefesi. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 27-48.
- Bada, S. O. & Olusegun, S. (2015). Constructivism learning theory: A paradigm for teaching and learning. *Journal of Research & Method in Education*, 5(6), 66-70. <http://dx.doi.org/10.9790/7388-05616670>
- Bautista, R. G. (2012). The convergence of mastery learning approach and self-regulated learning strategy in teaching biology. *Convergence*, 3(10), 25-33. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=04baf79f9d5ab57eb17cd4f0dba838ace15c72ea>
- Beveren, J. V. (2002). A model of knowledge acquisition that refocuses knowledge management. *Journal of knowledge management*, 6(1), 18-22. <https://doi.org/10.1108/13673270210417655>
- Bin-Hady, W. R. A. & Abdulsafi, A. S. T. (2019). How can I prepare an ideal lesson-plan. *SSRN Electronic Journal*, 7(4), 275-289.
- Bloom, B.S. (1973). Recent developments in mastery learning. *Educational psychologist*, 10(2), 53-57, <http://dx.doi.org/10.1080/00461527309529091>
- Brophy, J. E. (2010). *Motivating students to learn*. Routledge.
- Çubukçu, Z. (2015). Eğitim program tasarımı ve geliştirilmesi. B. Duman (ed), *Öğretimi ilke ve yöntemleri* (ss. 65-108) içinde. Anı Yayıncılık.
- Damşa, C. & de Lange, T. (2019). Student-centred learning environments in higher education: From conceptualization to design. *Uniped*, 42(1), 9-26. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2019-01-02>
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. & Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational psychologist*, 26(3-4), 325-346.
- De Corte, E. (1996). Instructional psychology: Overview. E. De Corte & F. E. Weinert (eds), *International encyclopedia of developmental and instructional psychology* içinde (ss. 37-38) Wheatons Pub.
- Demirel, Ö. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı* (23. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Duman, B. (2015). Kavram öğrenme ve öğretimi, B. Duman (ed), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 506-548). Anı Yayıncılık.
- Ebbinghaus, H. (2013). Memory: A contribution to experimental psychology. *Annals of neurosciences*, 20(4), 155-156. <http://dx.doi.org/10.5214/ans.0972.7531.200408>
- Erdamar-Koç, G. (2019). Öğretimin planlanması ve uygulanması. A. Doğanay (ed). *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 413-450). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Eskicimalı, A. (2019). Öğrenme-öğretme modelleri. A. S. Saracaloğlu & A. Küçük. (eds). *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 144-176). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Forehand, M. (2005). Bloom's taxonomy: Original and revised. *Emerging perspectives on learning, teaching, and technology*, 8, 41-44. <https://www.d41.org/cms/lib/IL01904672/Centricity/Domain/422/BloomsTaxonomy.pdf>

- Gagne, R. M., Wager, W. W., Golas, K. C. & Keller, J. M. (2004). *Principles of instructional design*. Wadsworth Publishing.
- Göçer, A. (2010). Türkçe öğretiminde çok uyaranlı bir öğrenme ortamı oluşturmak için seçkin edebî ürünlerden yararlanma. *Türklük bilimi araştırmaları*, 27, 341-369.
- Gökalp, M. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (3. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gökdaş, İ. (2017). Öğrenme ve öğretme sürecinde teknoloji. A. S. Saracaloğlu & A. Küçük (eds), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 333- 351). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gözütok, F. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (4. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Guskey, T. R. (2010). Lessons of mastery learning. *Educational leadership*, 68(2), 52-57.
- Güneş, F. (2013). Yapılandırmacı yaklaşımla dil bilgisi öğretimi. *Eğitimde kuram ve uygulama*, 9(3), 171-187.
- Güneş, F. (2016). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (2. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gündüz, Y. (2018). Öğretim hizmetlerinin niteliği ve öğretmen. M. Küçük & S. Yangın (eds), *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (ss. 167-185). Nobel Yayıncılık.
- Hanley, S. (1994). *On constructivism*. Maryland Collaborative for Teacher Preparation, The University of Maryland at College Park <https://systemika.g-i.cz/record/1622/files/Hanley,%20Susan%20-%20On%20Constructivism.pdf>
- Hattie, J. & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of educational research*, 77(1), 81-112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
- Houghton, R.S.. (2004). Communities resolving our problems (C.R.O.P.): The basic idea: Bloom's taxonomy-overview. <http://www.ceap.wcu.edu/Houghton/Learner/think/bloomsTaxonomy.html>
- Jia, Q. (2010). A brief study on the implication of constructivism teaching theory on classroom teaching reform in basic education. *International education studies*, 3(2), 197-199.
- Jones, M. G. & Brader-Araje, L. (2002). The impact of constructivism on education: Language, discourse, and meaning. *American Communication journal*, 5(3), 1-10.
- Kesici, A. (2019). Eğitimde postmodern durum: Yapılandırmacılık. *İnsan ve insan*, 6(20), 219-238. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.442811>
- Krathwohl, D. R. (2002). A Revision of Bloom's taxonomy: An overview, theory into practice, *Theory into practice* 41(4),212-218, https://doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2
- Küçük, M. & Yangın, S. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (2. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lee, I. & Mak, P. (2018). Classroom atmosphere. *The TESOL encyclopedia of English language teaching*, 1-7. <https://doi.org/10.1002/9781118784235.eelt0217>
- Lowyck, J. & Pöysä, J. (2001). Design of collaborative learning environments. *Computers in human behavior*, 17(5-6), 507-516. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(01\)00017-6](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(01)00017-6)
- Mayer, R. E. (2005). Principles of Multimedia Learning Based on Social Cues: Personalization, Voice, and Image Principles. In R. E. Mayer (ed.), *The Cambridge handbook of multimedia learning* (ss. 201-212). Cambridge University Press.
- Mayer, R. E. (ed.). (2014). *The Cambridge handbook of multimedia learning* (2nd rev. ed.). Cambridge University Press.
- Mayer, R. E. & Moreno, R. (2003). Nine ways to reduce cognitive load in multimedia learning. *Educational psychologist*, 38(1), 43-52. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_6
- Milkova, S. (2012). Strategies for effective lesson planning. *Center for Research on Learning and Teaching*, 1(1), 1-29.
- Motamedi, V. & Sumrall, W. J. (2000). Mastery learning and contemporary issues in education. *Action in teacher education*, 22(1), 32-42. <http://dx.doi.org/10.1080/01626620.2000.10462991>
- National Research Council. (2000). *How people learn: Bridging research and practice*. National Academies Press. <https://books.google.com.tr/books?id=5FV0AagAAQBAJ&dq=how+knowledge+acquired+by+brain&hl=tr&lr=>
- Novak, J.D. (1990). Concept maps and Vee diagrams: Two metacognitive tools for science and mathematics education. *Instructional science*, 19(1), 29-52.

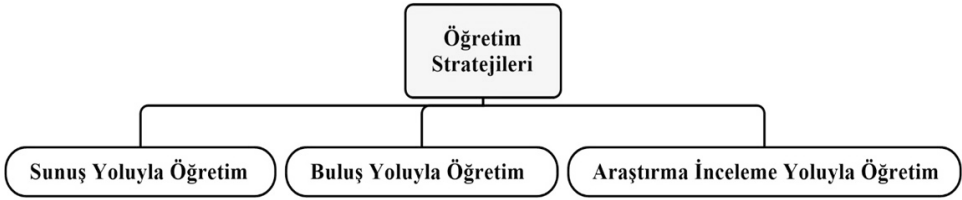
- Nnamani, D. C. (2023). Effect of group-based mastery learning model on academic achievement of students in basic science. *Sapientia Foundation Journal of education, sciences and gender studies*, 5(1), 135-143.
- Ocak, G. (2020). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (12. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ormrod, J. E. & Jones, B. D. (2012). *Essentials of educational psychology: Big ideas to guide effective teaching* (5. baskı). Pearson Pub. Hause.
- Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (2017). Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri. Ankara: MEB. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERI.pdf
- Özden, Y. (2011). *Öğrenme ve öğretme* (11. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özer, M.A. (2005). Etkin öğrenmede yeni arayışlar: İşbirliğine dayalı öğrenme ve buluş yoluyla öğrenme. *Türk Dünyası sosyal bilimler dergisi*, 35, 105-131.
- Öztürk, Ö. & Kalyoncu, N. (2018). İlköğretim altıncı sınıf müzik dersinde kullanılan ‘Tam Öğrenme Modelinin öğrencilerin tutum ve başarılarına etkisi. *Türk eğitim bilimleri dergisi*, 16(1), 1-25. <https://doi.org/10.15869/itobiad.695755>
- Piaget, J. (1970). *Logic and psychology* (translation, W. Mays). Basic Books.
- Pickard, M. J. (2007). The new Bloom’s taxonomy: An overview for family and consumer sciences. *Journal of family and consumer sciences education*, 25(1), 45-55. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=d24bb1ad0754e7d59eb7e3e28614bba2b6874180>
- Pintrich, P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of educational psychology*, 95(4), 667. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.4.667>
- Rajagopalan, I. (2019). Concept of teaching. *Shanlax International Journal of Education*, 7(2), 5-8.
- Reeve, J. (2009). Why teachers adopt a controlling motivating style toward students and how they can become more autonomy supportive. *Educational Psychologist*, 44(3), 159-175. <https://doi.org/10.1080/00461520903028990>
- Saracaloğlu, A. S. (2019). Öğretimi planlama. A. S. Saracaloğlu & A. Küçük (eds), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 84-120). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sarıca, R. (2020). Geribildirim. E. Bay & R. Kahramanoğlu (eds), *Etkili öğretim stratejileri* içinde (ss. 251-276). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Schellhase, K. C. (2008). Applying mastery learning to athletic training education. *Athletic training education journal*, 3(4), 130-134. <https://doi.org/10.4085/1947-380X-3.4.130>
- Sequeira, Aloysius Henry, (2012). Introduction to concepts of teaching and learning *Social sciences education e-journal*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2150166>
- Sivaraman, S. I. & Krishna, D. (2015). Blooms taxonomy-application in exam papers assessment. *Chemical engineering (VITU)*, 12(12), 5-8.
- Slavin, R. E. (1987). Mastery learning reconsidered. *Review of educational research*, 57, 175-213. <https://doi.org/10.3102/003465430570021>
- Soetikno R., Asokkumar R., McGill S. K. & Kaltenbach T. (2020). Simulation-based mastery learning for practicing gastroenterologists-renewed importance in the era of COVID-19. *Am J Gastroenterol*. 115(9), 1380-1383. <https://doi.org/10.14309/ajg.0000000000000788>
- Stirling, D. (2013). Motivation in education. *Aichi Universities English Education Research Journal*, 29, 51-72.
- Şahin, F. & Kabapınar, F. (2019). Öğretmen adaylarının disiplinlerarası ilişki kurma becerilerini değerlendirmede kavram haritalarının kullanılması. V. Uluslararası TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi. 27-29 Haziran/June 2019 İstanbul.
- Şahin, M. & Özbay, Y. (1999). Üniversite öğrencilerinin empatik sınıf atmosferine ilişkin algılamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15) 74 -83.
- Tohidi, H. & Jabbari, M. M. (2012). The effects of motivation in education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 31, 820-824. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.12.148>

- Tok, Ş. (2009). Öğretme-öğrenme strateji ve modelleri. A. Doğanay (ed).*Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 130-157). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Wilson, L. O. (2016). Anderson and Krathwohl-Bloom's taxonomy revised. *Understanding the New Version of Bloom's Taxonomy*. https://quincycollege.edu/wp-content/uploads/Anderson-and-Krathwohl_Revised-Blooms-Taxonomy.pdf
- Vural, Ö. F. (2020). Motivasyon. E. Bay & R. Kahramanoğlu (eds), *Etkili öğretim stratejileri* içinde (ss. 221-247). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yeşilyurt, E. (2020a). Öğretmenin Pusulası: Genel öğretim ilkeleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (83), 263-288.
- Yeşilyurt, E. (2020b). Tam öğrenme yaklaşımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1548-1580. <https://doi.org/10.15869/itobiad.695755>
- Yıldırım, E. & Yıldırım, Ö. (2020). İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin ders planlama yeterliklerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(228), 7-37. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.824820>

Öğretim Stratejileri

Hüseyin Çevik

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğretim stratejileri kavramlarını tanımlar.
- Öğretim stratejilerinin genel özelliklerini açıklar.
- Öğretim stratejilerinin uygulama adımlarını sayar.
- Öğretim stratejilerini genel özellikleri ile karşılaştırır.
- Öğretim stratejisi, yöntemi ve tekniği arasındaki ilişkiyi açıklar.

KAYNAKLAR

- Akkutay, Ü. (1996). *Milli Eğitimde yabancı uzman raporları: Atatürk dönemi*. Avni Akyol Kültür ve Ümit Vakfı.
- Beydoğan, H. Ö. (2001). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Eser Ofset.
- Bilen, K. & Ercan, O. (2017). Öğretim öğrenme stratejileri. S. Dal & M. Köse (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss.137-189). Anı Yayıncılık.
- Bilen, M. (2006). *Plandan uygulamaya öğretim*. Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (19. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erciyeş, G. (2007). Öğretim yöntem ve teknikleri, Ş. Tan (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 163-253). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Fidan, N. (1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Alkım Yayıncılık.
- Gürten, E. (2022). Probleme dayalı öğrenme. Ö. Demirel (ed.), *Eğitimde yeni yönelimler* içinde (ss. 83-94). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Jacobsen, D., Eggen, P. & Kauchak, D. (1993). *Methods for teaching: A skills approach*. Merrill Publishing Company.
- Jacobsen, D., Eggen, P. & Kauchak, D. (2002). *Methods for teaching: Promoting student learning*. Merrill-Prentice Hall.
- Karağaçlı, M. (2020). *Öğretimde kuramlar ve yaklaşımlar (2. basım)*. Bizim Dijital.
- Koç Akran, S. (2018). Öğretim modelleri ve stratejileri. M. N. Gömlüksiz (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 45-71). Asos Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017). *İlkokul hayat bilgisi ders kitabı 1. sınıf*. MEB Devlet Kitapları.
- Sağlam, M. (2015). *Araştırma-inceleme yoluyla öğretim stratejisi hakkında sosyal bilimler öğretmenlerinin görüşleri: Trabzon ili Beşikdüzü ilçesi örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Okan Üniversitesi.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Gönül Yayınevi.
- Sönmez, V. (2012). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı* (17. baskı). Anı Yayıncılık.
- Sözer, E. (1998). Sosyal bilgiler öğretiminde ilke strateji, yöntem ve teknikler. G. Can (ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (ss. 75-117). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şen, H. Ş. (2012). Öğrenme-öğretme stratejisi ve modelleri. H. Ünsal (ed.), *Öğretim ilkeleri ve yöntemleri* içinde (ss. 141-175). Nobel Akademik Yayıncılık.
- TDK (2019). Strateji. <https://sozluk.gov.tr>
- Yeşilyurt, E. (2019). Kuramsal temelleri açısından öğretim stratejilerinin temel özellikleri: Bir derleme çalışması. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 57-78.

Etkili Öğretim Yöntem ve Teknikleri

Hüseyin Çevik

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğretim yöntemi ve tekniği kavramlarını tanımlar.
- Öğretim yöntem ve tekniklerini sayar.
- Belli başlı öğretim yöntem ve tekniklerin temel özelliklerini analiz eder.
- Yöntem ve teknik arasındaki ilişkiyi açıklar.
- Öğretim yöntem ve tekniklerine örnekler verir.

KAYNAKLAR

- Açıkalma, A. & Telkenar, G. (2017). *Beyninizin pusulası*. (2. baskı). Aktüel Yayınları.
- Akyürek, S. (2003). Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde kavram haritalarının kullanımı, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 65-86.
- Alacapınar, G. F. (2009). İstasyon tekniği ile ders işlemeye yönelik öğrenci görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 137-147
- Arslan, M. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Arslan, M. (2021). *Öğretim teknikleri*. <https://sites.google.com/view/mehtaparslan/%C3%B6%C4%9Fretim/%C3%B6%C4%9Fretim-teknikleri>
- Ata, N. (2004). *Lise 1. sınıf matematik öğretiminde kavram haritalarının farklı kullanım biçimlerinin öğrencilerin kavram haritası yapabilme düzeyi ve akademik başarılarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Aubusson P., Fogwill S., Barr R. & Perkovic L. (1997). What happens when students do simulation roleplay in Science? *Research in Science Education*, 27(5), 565-580.
- Ayaz Can, H. (2005). *Altı şapkalı düşünme tekniğinin 6. sınıfsosyal bilgiler dersinde öğrenci başarısına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Bahriyeva, N. (2021). Teaching a language through role-play. *Linguistics and Culture Review*, 5(S1), 1582-1587. <https://doi.org/10.21744/lingure.v5nS1.1745>
- Beel, J. & Langer, S. (2011). An exploratory analysis of mind maps. *In Proceedings of the 11th ACM symposium on Document engineering* (81-84). <https://doi.org/10.1145/2034691.2034709>
- Bekereci, Ü. (2016). *Balık kılıcı tekniğinin, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersindeki vücudumuzda sistemler ünitesinde kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Beydoğan, H. Ö. (2001). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Eser Ofset.
- Bilen, K. & Ercan, O. (2017). Öğretim öğrenme stratejileri. S. Dal & M. Köse (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 137-189). Anı Yayıncılık.
- Bilen, M. (2006). *Plandan uygulamaya öğretim*. Anı Yayıncılık.
- Blatner, A. (1995) *Role playing in education*, <http://www.blatner.com/adam/pdntbk/rplayedu.htm>.
- Bonwell, C. C. & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. The George Washington University.
- Borich, G. D. (2017). *Effective teaching methods*. Pearson.
- Buzan, T. (2003). *Aklın gücü*. (Çev. G. Yazgan). Epsilon.
- Buzan, T. (2020). *Zihin haritalama* (Çev. Y. Bayraktar). Olimpos.
- Büyükkaragöz, S. & Çivi, C. (1998). *Genel öğretim metodları*. Öz Eğitim Yayınları.
- Çevik, H. (2023). *Düşünen sınıflar için eğlenceli öğretim teknikleri: Uygulama örnekli* (2. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (19. baskı). Pegem Akademi.
- Duit, R. (1991) On the role of analogies and metaphors in learning science. *Science Education*, 75(6), 649-672. <https://doi.org/10.1002/sce.3730750606>
- Engin, A. O. (2018). Öğretim yöntemleri. M. N. Gömleksiz (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss.101-141). Asos.
- Erdamar, F. S. (2022). Öğretim teknikleri. H. İ. Kaya & M. Tomuruk (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri: Teoriden uygulamaya* içinde (s. 277- 316). Vizetek Yayıncılık.
- Faste, R. (1997). *Mind mapping*. http://www.fastefoundation.org/publications/mind_mapping.pdf
- Fidan, N. (1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Alkim.

- Fun, C. S. & Maskat, N. (2010). Teacher-centered mind mapping vs student-centered mind mapping in the teaching of accounting at pre-U level - An action research. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 7, 240-246. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.10.03>
- Garris, R., Ahlers, R. & Driskell, J. E. (2002). Games, motivation and learning: A research and practice model. *Simulation & Gaming*, 33(4), 441-467. <https://doi.org/10.1177/1046878102238607>
- Gölgeli, D. & Saraçoğlu, M. (2019). Düşün eşleş paylaş tekniği ile birlikte kullanılan kavram karikatürlerinin öğrencilerin akademik başarıları ile fen bilimleri dersine olan tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Erciyes Journal of Education*, 3(1), 68-86. <https://doi.org/10.32433/eje.557718>
- Gömlüksiz, N. (2018). Öğretim ilkeleri ve yöntem seçimi. M. N. Gömlüksiz (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 73-98). Asos.
- Greene, J., Kisida, B. & Bowen, D. (2013). The educational value of field trips: Taking students to an art museum improves critical thinking skills, and more. *Education next*, 14(1), 78-87.
- Güneş, F. (2014). Eğitimde yöntem ve teknik tartışmaları. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 23-35. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.183>
- Gürten, E. (2022). Probleme dayalı öğrenme. Ö. Demirel (ed.), *Eğitimde yeni yönelimler* içinde (ss. 83-94). Pegem Akademi.
- Henderson, D. (2015). *That's special: A survival guide to teaching*. Corado: Outskirts Press.
- Hıdır, M. (2018). *Fen öğretiminde analogi kullanımı: ders kitaplarındaki analogilerin öğretimde yeniden ele alınması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Johnson, D. W., R. T. Johnson and E. J. Holubec. (1991). *Revised cooperation in the classroom*. Interaction Book Company.
- Kase-Polisini, J. & Spector, B. (1992). Improvised drama: A tool for teaching science. *Youth Theatre Journal*, 7(1), 15-19.
- Kaya, O. N. (2003). Fen eğitiminde kavram haritaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 70-79.
- Kinay, İ. & Süer, S. (2022). Öğretim yöntemleri. H. İ. Kaya & M. Koncuk (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 255-275). Vizetek Yayıncılık.
- Köseoğlu, P., Soran, H. & Storer, J. (2009). Developing learning stations for the purification of waste water. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 210-214 <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.038>
- Küçükahmet, L. (2008). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lundgren, L. (1994). *Cooperative learning in the science classroom*. Glencoe-McGraw-Hill.
- Lyman, F. T. (1981). The responsive classroom discussion: The inclusion of all students. In A. Anderson (Ed.), *Mainstreaming Digest* (pp. 109-113). University of Maryland Press.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017). *İlkokul hayat bilgisi ders kitabı 1. sınıf*. MEB Devlet Kitapları.
- Novak, J. & Gowin, D. B. (1984). *Learning how to learn*. Cambridge University Press.
- Ocak, G. (2020). Yöntem ve teknikler. G. Ocak (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 265-378). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özerbaş, M. A. (2021). Temel öğretim yöntemleri. S. Güven ve M.A. Özerbaş (ed.), *Öğretim yöntemleri* içinde (ss. 260-302). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Polat, B. (2011). *Vee diyagramı, tanılayıcı dallanmış ağaç ve kavram haritalarının matematik dersine yönelik tutum ile başarıya etkileri ve bu araçlara yönelik öğretmen görüşleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Saban, A. (2009). *Öğrenme öğretme süreci teori ve yaklaşım* (5. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sağlam, M. (2015). *Araştırma-inceleme yoluyla öğretim stratejisi hakkında sosyal bilimler öğretmenlerinin görüşleri: Trabzon ili Beşikdüzü ilçesi örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Okan Üniversitesi.

- Selanik Ay, T. (2017). Öğretim yöntemleri. S. Dal & M. Köse (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 239-260). Anı Yayıncılık.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: kuramdan Uygulamaya*. Gönül Yayınevi.
- Sönmez, V. (2012). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı* (17. baskı). Anı Yayıncılık.
- Sözer, E. (1998). Sosyal bilgiler öğretiminde ilke strateji, yöntem ve teknikler. G. Can (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (ss. 75-117). Anadolu Üniversitesi.
- Stankovic, N., Besic, C., Papic, M. & Aleksic, V. (2011). The evaluation of using mind maps in teaching. *Technics Technologies Education Management*, 6(2), 337-343 <https://doi.org/10.30831/akukeg.1175006>
- Taşpınar, M. (2012). *İlköğretim ilke ve yöntemleri*. Elhan.
- TDK. (2019). Strateji. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tok, T. N. (2021). Etkili öğretim için yöntem ve teknikler. A. Doğanay (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 176-252). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Turan, İ. (2009). Tarih derslerinde temel öğretim yöntemlerinin kullanımı. M. Demirel & İ. Turan (ed.), *Tarih öğretim yöntemleri* içinde (ss. 30-50). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ünal, Ç., Yılmaz, Ö. & Sever, R. (2003). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde (5. sınıflar) problem çözme yönteminin uygulanabilirliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-20.
- Ünal, M. (2021). Etkili öğretim yöntem ve teknikleri. H. Ünsal (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 227-313). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Weith, T. G. (2015). *Discussion strategies for the inclusion of ALL students*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED561060.pdf>
- Yeşilyurt, E. (2019). Kuramsal temelleri açısından öğretim stratejilerinin temel özellikleri: bir derleme çalışması. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 57-78.
- Yıldız, E., Şimşek, Ü. & Aras, H. (2017). Eğitsel oyun yönteminin öğrencilerin sosyal becerileri, okula ilişkin tutumları ve fen öğrenimi kaygıları üzerine etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 11(1), 381-400.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

- URL-1, <https://www.edutoolbox.org/rasp/836?route=node/180> adresinden 15.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- URL-2, <https://pictureitsolved.com/resources/practices/vee-diagrams/> adresinden 15.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- URL-3, <https://www.interaction-design.org/literature/article/learn-how-to-use-the-best-ideation-methods-analogies> adresinden 16.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- URL-4, <https://k12teacherstaffdevelopment.com/tlb/how-do-we-use-analogies-in-the-classroom/> adresinden 16.04.2023 tarihinde alınmıştır.

Etkili Öğrenme Öğretme Modelleri

Serkan Boyraz

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Etkili öğrenme-öğretme modellerinin özelliklerini sayar.
- Yapılandırmacı öğrenmenin genel özelliklerini açıklar.
- Bilişsel ve sosyal yapılandırmacılık yaklaşımlarını karşılaştırır.
- İş birlikli öğrenme modelinin temel ilkelerini açıklar.
- Aktif öğrenme modelinin özelliklerini açıklar.
- Bütünleştirici öğrenme modelinin özelliklerini sayar.
- Etkili öğrenme modelinin temel öğelerini açıklar.
- 5E öğrenme modelini açıklar.

KAYNAKLAR

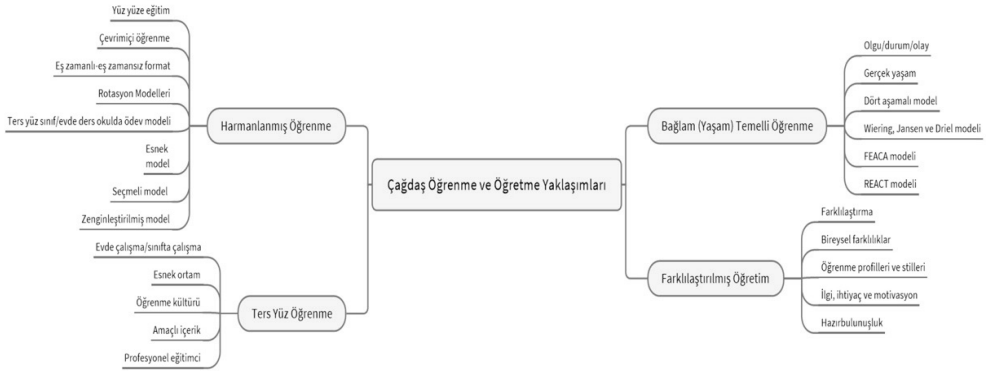
- Alcina, A. (2011). Teaching and Learning Terminology: New strategies and methods. In A. Alcina (ed.), *Teaching and Learning Terminology* (ss. 1-10). John Benjamins Publishing Company.
- Bada, S. O. (2015). Constructivism learning theory: A paradigm for teaching and learning. *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 5(6), 66-70. <https://doi.org/https://doi.org/10.9790/7388-05616670>
- Børte, K., Nesje, K. & Lillejord, S. (2023). Barriers to student active learning in higher education. *Teaching in Higher Education*, 28(3), 597-615. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13562517.2020.1839746>
- Brame, C. J. (2019). *Active Learning*. The Ohio State University: <https://www.oaa.osu.edu/sites/default/files/uploads/nfo/2019/Active-Learning-article.pdf>
- Bybee, R. (1997). *Achieving scientific literacy: From purposes to practices*. Heinemann Publications. Center for Research on Learning and Teaching [Öğrenme ve Öğretme Araştırmaları Merkezi]. (2023). *Active Learning [Aktif Öğrenme]*. Michigan Üniversitesi: https://crlt.umich.edu/sites/default/files/Active_Learning_Continuum_CRLT.pdf
- Churher, K. M., Downs, E. & Tewksbury, D. (2014). "Friending" Vygotsky: A social constructivist pedagogy of knowledge building through classroom social media use. *The Journal of Effective Teaching*, 14(1), 33-50.
- Creemers, B. P. (1994). Effective instruction: An empirical basis for a theory of educational effectiveness. In D. Reynolds, B. P. Creemers, P. S. Nesselrodt, E. C. Schaffer, S. Stringfield & C. Teddlie (ed.), *Advances in school effectiveness research and practice* (ss. 189-205). Pergamon.
- Dodge, M. M. (2017). *The effect of the 5e instructional model on student engagement and transfer of knowledge in a 9th grade environmental science differentiated classroom*. [Yaymlanmamış yüksek lisans tezi]. Montanta State University.
- Efgivia, M. G., R.Y, A. R., Suriyani Hidayat, A., Maulana, I. & Budiarjo, A. (2021). Analysis of constructivism learning theory. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 585, 208-212. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211020.032>
- Fiorella, L. & Mayer, R. (2016). Eight ways to promote generative learning. *Educ Psychol Rev*, 28, 717-741. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10648-015-9348-9>
- Grabowski, B. L. (1996). Generative learning: Past, present, and future. In D. H. Jonassen (ed.), *Handbook of research for educational communications and technology*. Macmillan.
- Grabowski, B. L. (2013). Generative learning contributions to the design of instruction and learning. In J. M. Spector, M. D. Merrill, J. Elen & M. J. Bishop (ed.), *Handbook of research on educational communications and technology* (ss. 713-737). 713-737.
- Graeff, T. R. (2010). Strategic teaching for active learning. *Marketing Education Review*, 20(3), 265-278. <https://doi.org/10.2753/MER1052-8008200307>
- Hanke, U. (2012). Generative learning. *Encyclopedia of the sciences of learning*. (N. Seel, Dü.) Boston: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_171
- Harris, A. (1998). Effective teaching: a review of the literature. *School Leadership & Management*, 18(2), 169-183. <http://dx.doi.org/10.1080/13632439869628>
- Jacobs, G. M. & Kimura, H. (2013). *Cooperative learning and teaching*. In the series, *English language teacher development*. TESOL (Teachers of English to Speakers of Other Languages).
- Jacobs, G. M. & Renandya, W. A. (2019). *Student centered cooperative learning*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-7213-1>
- Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2011). Cooperative Learning. *The Encyclopedia of Peace Psychology* (D. J. Christie, ed.). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470672532.wbepp066>

- Lahue-McCully, M. (2012). *Traditional teaching strategies and effective teaching strategies in connection to student achievement: a comparison in one school district's high school english classrooms*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. George Fox University.
- Lesley Üniversitesi. (2023). *Empowering students: The 5E model explained*. Lesley University: <https://lesley.edu/article/empowering-students-the-5e-model-explained>
- Li, M. P. & Lam, B. H. (2013). *A Class*. The Hong Kong Institute of Education: https://www.eduhk.hk/aiclass/Theories/cooperativelearningcoursewriting_LBH%2024June.pdf
- OECD. (2018). *Teaching for the future: Effective classroom practices to transform education*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264293243-en>
- Orlich, D. C., Harder, R. J., Callahan, R. C., Trevisan, M. S. & Brown, A. H. (2010). *Teaching strategies: A guide to effective instruction* (9. baskı.). Wadsworth Cengage Learning.
- Piaget, J. (1976). Piaget's theory. In B. Inhelder, H. H. Chipman & C. Zwingmann (ed.), *Piaget and his school* (ss. 11-23). Springer. https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-3-642-46323-5_2
- Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231. <https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x>
- Ritchie, D. & Volk, C. (2000). Effectiveness of two generative learning strategies in the science classroom. *School Science and Mathematics*, 100(2), 83-89. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.2000.tb17240.x>
- Sivarajah, R. T., Curci, N. E., Johnson, E. M., Lam, D. L., J. T. & Richardson, M. L. (2019). A review of innovative teaching methods. *Acad Radiol*, 26(1), 101-113. <https://doi.org/10.1016/j.acra.2018.03.025>
- Slavin, R. E. (1980). Cooperative Learning. *Review of Educational Research*, 50(2), 315-342. <https://doi.org/10.3102/00346543050002315>
- Slavin, R. E. (1994). Quality, appropriateness, incentive, and time: A model of instructional effectiveness. *International Journal of Educational Research*, 21(2), 141-157. [https://doi.org/10.1016/0883-0355\(94\)90029-9](https://doi.org/10.1016/0883-0355(94)90029-9)
- Slavin, R. E. (1995). A model of effective instruction. *The Educational Forum*, 59(2), 166-176. <https://doi.org/10.1080/00131729509336383>
- Sule, O. A. (2011). *Contemplating teaching and learning composition: bridging the gap between effective teaching strategies and what students know*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Southern Connecticut State University.
- Tobias, S. (2010). Generative learning theory, paradigm shifts, and constructivism in educational psychology: A tribute to Merl Wittrock. *Educational Psychologist*, 45(1), 51-54. <https://doi.org/10.1080/00461520903433612>
- Tsang, A. L. & Chiu, D. K. (2022). Effectiveness of virtual reference services in academic libraries: A qualitative study based on the 5E learning model. *The Journal of Academic Librarianship*, 48(4), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2022.102533>
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in society*. Harvard University Press.
- Wittrock, M. C. (1989). Generative processes of comprehension. *Educational Psychologist*, 24(4), 345-376. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2404_2
- Wittrock, M. C. (1992). Generative learning processes of the brain. *Educational Psychologist*, 27(4), 531-541. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2704_8

Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Çağdaş Yaklaşımlar

Fatih Mehmet Çiğerci

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Çağdaş öğrenme ve öğretme yaklaşımını tanımlar.
- Harmanlanmış öğrenme yaklaşımını farklı yönleriyle açıklar.
- Ters yüz öğrenme yaklaşımını farklı yönleriyle açıklar.
- Bağlam (yaşam) temelli öğrenme yaklaşımını farklı yönleriyle açıklar.
- Farklılaştırılmış öğretim yaklaşımını farklı yönleriyle açıklar.

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu, B. & Gündüz, A. Y. (2015). Dönüştürülmüş (Flipped) sınıflar uygulaması: Bir ders örneği. *Paper presented on the "5th International Symposium of Policies and Issues on Teacher Education"* Bakü, 30 Nisan-2 Mayıs.
- Alammary, A., Sheard, J. & Carbone, A. (2014). Blended learning in higher education: Three different design approaches. *Australasian Journal of Educational Technology*, 30(4). <https://doi.org/10.14742/ajet.693>.
- Aldalah, O. A. & Gasaymeh, A. M. M. (2014). Perceptions of blended learning competencies and obstacles among educational technology students in light of different anxiety levels and locus of control. *Contemporary Educational Technology*, 5, 218-238.
- Algozzine, B. & Anderson, K. M. (2007). Tips for teaching: Differentiating instruction to include all students. Preventing School Failure: *Alternative Education for Children and Youth*, 51(3), 49-54.
- Arıkan, A. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde react stratejisine dayalı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarına, sosyal bilgiler dersine yönelik tutumlarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Arıkan, İ. & Çakmak, Z. (2023). Sosyal bilgiler dersinde bağlam temelli öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarısına, finansal okuryazarlık becerilerine ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59, 153-183.
- Aşıroğlu, S., Nuhoglu, H. & Şahin Sarkın, D. B. (2022). Planlamadan değerlendirmeye harmanlanmış öğrenme. *Journal of History School*, 57, 1468-1508.
- Avcı, S. & Yüksel, A. (2018). *Farklaştırılmış öğretim* (4. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık
- Ayaş, A., Çepni, S., Akdeniz, A.R., Özmen, H., Yiğit, N. & Ayvaci, H.Ş. (2019). *Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi*. S. Çepni (ed., 14. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aydemir, S. (2012). *Harmanlanmış öğrenme ortamının fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimin doğası ve bilimsel araştırmayı anlamaları üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Aziz, S. K. (2021). *Ters yüz öğrenme modelinin biyoloji konularını öğrenmeye etkisi: Mitokondri ve kloroplast örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Baş, G. (2010). Beyin temelli öğrenme yönteminin İngilizce dersinde öğrencilerin erişilerine ve derse yönelik tutumlarına etkisi. *İlköğretim Online*, 9(2), 488-507.
- Behrendt, M. & Marchemes, K. (2017). Promotion experiences in outdoor environments as a way of enhancing interest and engaging learning. (Ed. L. Leite, L. Dourado, A. S. Afonso & Sofia Margoda, in *Contextualizing Teaching to Improve Learning*, (s. 85-102). Nova Science Publishers.
- Bennett, J., (2003). *Teaching and learning science*. Continuum Publish.
- Bennett, J., Lubben, F. & Hogarth, S. (2007). Bringing science to life: A synthesis of the research evidence on the effects of context-based and STS approaches to science teaching. *Science Education*, 91(3), 347-370. <https://doi.org/10.1002/sce.20186>
- Bergmann, J. & Sams, A. (2012). *Flip your classroom: Reach every student in every class every day*. Eugene, OR: International Society for Technology in Education.
- Berk, L. (2003). *Child development*. (6th ed.). Allyn & Bacon.
- Bernard, R. M., Borokhovski, E., Schmid, R. F., Tamim, R. M. & Abrami, P. C. (2014). A meta-analysis of blended learning and technology use in higher education: From the general to the applied. *Journal of Computing in Higher Education*, 26(1), 87-122.
- Berns, R. B. & Erickson, P. M. (2001). *Contextual teaching and learning: preparing students for the new economy, the highlight zone: research*. Work No. 5.
- Bleffert-Schmidt, A. (2011). *The blended learning experience of community college students*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Nova Southeastern University.

- Bonk, C. J. & Graham, C. R. (2006). *The handbook of blended learning*. Pfeiffer.
- Bulut, R. (2019). *Oran- orantı konusunun öğretiminde ters yüz sınıf modelinin etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Bursa, S. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde ters yüz sınıf uygulamalarının öğrencilerin akademik başarı ve sorumluluk düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Carman, J. M. (2005). Blended Learning Design: Five Key Ingredients. Learning Technical Report. Agilant.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=c8926edd8f4cd5f3d09b22f745410d6fb1bd97ca>
- Celestino, E. H. & Noronha, A. B. (2021). Blended learning: a systematic review of advantages and disadvantages in students' perceptions and impacts on higher education institutes. *Rio De Janeiro*, 22(1), 31-63. <https://doi.org/10.13058/raep.2021.v22n1.1915>
- Christensen, C., Horn, M. & Staker, H. (2013). *Is K-12 blended learning disruptive? An introduction to the theory of hybrids*. Clayton Christensen's Institute for disruptive innovation.
- Coştu, S. (2009). *Matematik öğretiminde bağlamsal öğrenme ve öğretme yaklaşımına göre tasarlanan öğrenme ortamlarında öğretmen deneyimleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Crawford, M. L. (2001). Teaching contextually: research, rationale, and techniques for improving student motivation and achievement in mathematics and science. *CORD* <http://eslmsd.pbworks.com/w/file/attach/67547032/Teaching%20Contextually%20to%20motivate%20students.pdf>
- Çam, F. & Özay Köse, E. (2008). Yaşam temelli öğrenme. *Eğitim Dergisi*, 20. [Online]: <http://www.egitirim.gen.tr/site/arsiv/54-20/343-yasam-temelli-ogrenme.html>
- Çelebi, E. (2021). *8. sınıf basıncı ünitesi öğretiminde uygulanan bağlam temelli öğrenme yaklaşımının öğrencilerin bilgilerini günlük yaşamla ilişkilendirebilme düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Çepni, S. & Özmen, H. (2012). Yaşam (bağlam) temelli ve beyin temelli öğrenme kuramları ve fen bilimleri öğretimindeki uygulamaları. Çepni, S. (ed.) *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi*. Pegem Akademi Yayınları.
- De Yong, O. (2008). Context-based chemical education: How to improve it? *Chemical Education International*, 8(1), 1-7.
- Demirel, Ö. (2007). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme* (10. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirci, H. (2020). *Yansıtıcı düşünme etkinlikleri ile zenginleştirilmiş react stratejisinin öğrencilerin yansıtıcı düşüncelerine, fen öğrenimine yönelimlerine ve motivasyonlarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Demircioğlu, H. (2008). *Sınıf öğretmeni adaylarına yönelik maddenin halleri konusuyla ilgili bağlam temelli materyal geliştirilmesi ve etkililiğinin araştırılması*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Demirkan, Ö. (2019). *Yapılandırmacı yaklaşımda kullanılan bir yöntem: Bağlaşık öğretim*. Kriter Yayıncılık.
- Demirkaya, A. S. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin farklılaştırılmış öğretime yönelik yeterlik ve uygulama düzeylerine ilişkin alguları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Deniş Çeliker, H. & Kara, M. (2020). Fen öğretiminde React'ın etkileri: 21.yüzyıl becerileri ve fene yönelik öz yeterlilik inançları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (Eğitim ve Toplum Özel Sayısı), 5732-5763. <https://doi.org/10.26466/opus.701189>

- Doğru, E. (2022). *Uzaktan Eğitimde Alternatif Bir Öğretim Yaklaşımı Olarak Çevrimiçi Ters Yüz Öğrenme Modelinin Ortaokul Öğrencilerine Etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Dursunlar, E. (2018). *Ters yüz sınıf modelinin 7. sınıf sosyal bilgiler dersi yaşayan demokrasi ünitesinde öğrencilerin akademik başarısına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Fechner, S. (2009) Effects of context oriented learning on student interest and achievement in chemistry education, *Logos Verlag*.
- Gilbert, J. K. (2006). On the nature of “context” in chemical education. *International Journal of Science Education*, 28(9), 957-976. <https://doi.org/10.1080/09500690600702470>
- Gökçe, B. (2018). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının 6. sınıf öğrencilerinin elektriğin iletimi ünitesine yönelik başarı, tutum ve motivasyonları üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends and future directions. In C. J. Bonk & C. R. Graham (Ed.), *The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs*. (3-21). Pfeiffer Publishing.
- Gregory, G. H. & Chapman, C. (2002). *Differentiated instructional strategies: Onse size doesn't fit all*. Thousand Oaks, Corvin Press Inc.
- Gregory, G. H. & Hammerman, E. (2008). *Differentiated instructional strategies for science, grades K-8*. Corwin Press
- Gülay, A. (2021). *Sınıf öğretmenlerinin farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trabzon Üniversitesi.
- Güneş-Koç, R. S. (2013). *5E modeli ile desteklenen bağlam temelli yaklaşımın yedinci sınıf öğrencilerinin ışık ünitesindeki başarılarına, bilgilerinin kalıcılığına ve fen dersine karşı olan tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Güzer, B. & Caner, H. (2014). The past, present and future of blended learning: An in depth analysis of literature. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 4596-4603.
- Hayırsever, F. & Orhan, A. (2018). Ters yüz edilmiş öğrenme modelinin kuramsal analizi. *Mersin Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 572-596.
- Heacox, D. (2002). *Differentiating instruction in the regular classroom: How to reach and teach all learners, grades 3-12*. Free Spirit Publishing Inc.
- Hırça, N. (2012). Bağlam temelli öğrene yaklaşımına uygun etkinliklerin öğrencilerin fizik konularını anlamasına ve fizik dersine karşı tutumuna etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 313-325.
- Horn, M. B., Gu, A. & Evans, M. (2014). *Knocking down barriers: How California superintendents are implementing blended learning*. Lexington, Christensen Institute.
- Horn, M. B. & Staker, H. (2015). *Shaping culture for blended learning*. Arlington, American Association of School Administrators.
- Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V. & Freeman, A. (2015). *NMC/CoSN Horizon Report: 2015 K-12 Edition*. The New Media Consortium.
- Kaman, N. (2020). *İngilizce öğretiminde ters yüz sınıf modelinin etkililiğine yönelik deneysel bir çalışma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ahi Evran Üniversitesi.
- Kara, E. (2022). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımı ile desteklenen fen öğretimine bir aksiyon örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Karakoç, G. (2019). *2018 yılında yenilenen ortaokul matematik dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri (Sakarya ili örneği)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

- Karip, F. & Kömek, E. (2014). Bağlam temelli öğrenme-öğretme yaklaşımı. G. Ekici (ed.), *Etkinlik örnekleriyle güncel öğrenme-öğretme yaklaşımları* (1. baskı) içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Karsli, F. & Saka, Ü. (2017). 5. sınıf öğrencilerinin ‘besinleri tanıyalım’ konusundaki kavramsal anlamalarına bağlam temelli yaklaşımın etkisi. *Elementary Education Online*, 16(3), 900-916.
- Kaya, S. (2020). 11. sınıf öğrencilerine “sindirim sistemi” konusunun react stratejisi ile öğretimi. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kaya, V. (2022). *Türkiye’de fen eğitimi alanında bağlam (yaşam) temelli yaklaşım ile ilgili yapılmış lisansüstü tez ve makalelerin içerik analizi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Khany, R. & Khosravian, F. (2013). The application of Wikipedia for enhancing Iranian EFL students’ reading proficiency. *Proceeding of the Global Summit on Education*, 7(3), 135-142.
- Kırmızıoğlu, H. A. & Adıgüzel, T. (2019). Ters yüz sınıf modelinin lise seviyesinde uygulanması: Kimya dersi örneği. D. Akgündüz (Ed.), *Fen ve matematik eğitiminde teknolojik yaklaşımlar*. Anı Yayıncılık.
- Konu, M. (2017). *Yaşam temelli probleme dayalı öğretim uygulamalarının öğrencilerin biyoloji dersindeki başarılarına, tutumlarına, motivasyonlarına ve problem çözme becerilerine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kutu, H. & Sözbilir, M. (2011). Yaşam temelli arcs öğretim modeliyle 9. sınıf kimya dersi “hayatımızda kimya” ünitesinin öğretimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 29-62.
- Kurnaz, M.A. (2013). Fizik öğretmenlerinin bağlam temelli fizik problemleriyle ilgili algılamalarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(1), 375-390.
- Love, B., Hodge, A., Grandgenett, N. & Swift, A. W. (2014). Student learning and perceptions in a flipped linear algebra course. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 45(3), 317-324. <https://doi.org/10.1080/0020739X.2013.822582>
- Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M. & Jones, K. (2010). Evaluation of evidence-based practices in online learning: A meta-analysis and review of online learning studies. *U.S. Department of Education*.
- MEB (2012). *Ortaöğretim 9. sınıf ders kitabı*. MEB Yayınları.
- Orkun, M. A. & Bayırlı, A. (2019). Öğrenme stratejileri ve öğretimi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 2 (1), 64-74. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>
- Özer S. & Yılmaz, E. (2018). Düşünme stillerine göre farklılaştırılmış öğretim etkinliklerine ilişkin öğrenci görüşleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 8(4), 131-150.
- Park, J. & Lee, L. (2004). Analysing cognitive or non-cognitive factors involved in the process of physics problem-solving in everyday context. *International Journal of Science Education*, 1577-1595.
- Rose D. E. (2012). Context-based learning. N. M. Seel (ed.), *Encyclopedia of the Sciences of Learning* içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_1872
- Rusçuklu, P. (2017). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının 6. sınıf öğrencilerinin “maddenin tanecikli yapısı” ünitesindeki akademik başarı ve kalıcılıklarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Schell, J. & Mazur, E. (2015). Flipping the chemistry classroom with peer instruction. *Chemistry Education: Best Practices, Opportunities and Trends*. Wiley Online Library.
- Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (27. baskı). Anı Yayıncılık.
- Selvi, K., Sönmez, B. & Özüdoğru, F. (2014). John Dewey: Okul, toplum ve eğitim. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel sayı, 25-34.
- Sharpe, R., Benfield, G., Roberts, G. & Francis, R. (2006). The undergraduate experience of blended e-learning: a review of UK literature and practice. *The Higher Education Academy*, 4(2), 24-250.
- Singh, H. & Reed, C. (2001). A white paper: Achieving success with blended learning.

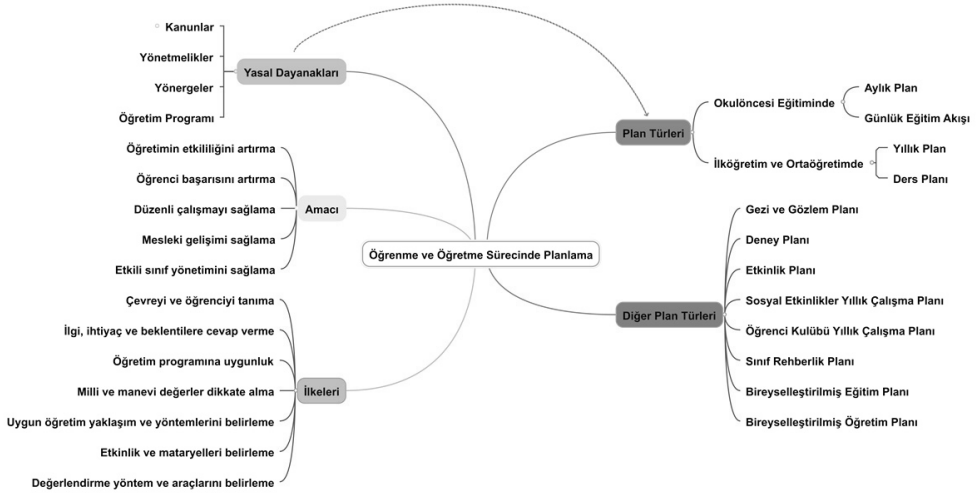
- Sözbilir, M., Sadi, S., Kutu, H. & Yıldırım, A. (2007). Kimya eğitiminde içeriğe/bağlama dayalı (context-based) Öğretim Yaklaşımı ve dünyadaki uygulamaları. *I. Ulusal Kimya Eğitimi Kongresi*, 20-22 Haziran, s. 108.
- Staker, H. & Horn, M. B. (2012). *Classifying K-12 blended learning*. Innosight Institute. <https://www.christenseninstitute.org/wp-content/uploads/2013/04/Classifying-K-12-blended-learning.pdf>
- Şensoy, Ö. & Gökçe, B. (2017). Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının öğrencilerin başarı ve motivasyonları üzerine etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (56), 37-52.
- Şentürk, C. (2017). *İlkokulda uygulanan farklılaştırılmış öğretim programının etkililiğinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Şentürk, C. & Sarı, H. (2018a). Investigation of impacts of differentiated instruction applied in a primary school in attitudes of students towards the course. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 13(2), 487-505. <https://doi.org/10.18844/cjes.v13i2.3359>
- Şentürk, C. & Sarı, H. (2018b). Investigation of the contribution of differentiated instruction into science literacy. *Qualitative Research in Education*, 7(2), 197-237.
- Talbert, R. (2012). Inverted classroom. *Colleagues*, 9(1), 7.
- Tomlinson, C. A. (1999). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. Association for Supervision and Curriculum Development Publications.
- Tomlinson, C. A. (2001). How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms. Association for Supervision and Curriculum Development Publications.
- Tomlinson, C. A. (2003). *Differentiation into practice. A resource guide for differentiating curriculum, grades K-5*. Association for Supervision and Curriculum Development Publications.
- Tomlinson, C. A. (2005). Grading and differentiation: Paradox or good practice? *Theory into Practice*, 44(3), 262-269.
- Tomlinson, C. A. (2014). *Öğrenci gereksinimlerine göre farklılaştırılmış eğitim* (Diye Kültürlerarası İletişim Hizmetleri, Çev.). Sev Yayıncılık.
- Tomlinson, C. A. & Imbeau, M. B. (2010). *Leading and managing a differentiated classroom*. Association for Supervision and Curriculum Development Publications.
- Tomlinson, C. A. & McTighe, J. (2006). *Integrating differentiated instruction and understanding by design: Connecting content and kids*. Association for Supervision and Curriculum Development Publications
- Tomlinson, C. A. & Moon, T. R. (2013). *Assessment and student success in a differentiated classroom*. Association for Supervision and Curriculum Development Publications.
- Topuz, F. G., Gençer, S., Bacanak, A. & Karamustafaoğlu, O. (2013). Bağlam temelli yaklaşım hakkında fen ve teknoloji öğretmenlerinin görüşleri ve uygulayabilme düzeyleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 240-261.
- Tucker, R. C., Wycoff, T. & Green, T. J. (2017). *Blended learning in action: A practical guide toward sustainable change*. Thousand Oaks, Corwin.
- Türk Dil Kurumu (TDK, 2023). Bağlam. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uluçınar, Ş., A. Cansaran, A. & Karaca, A., (2004). Fen bilimleri laboratuvar uygulamalarının değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 465-475.
- UNESCO (2019). *Inclusive education. Every child has the right to quality education and learning*. <https://www.unicef.org/education/inclusive-education#:~:text=Inclusive%20education%20means%20all%20children,speakers%20of%20minority%20languages%20too>
- Uzun, F. (2013). *Bağlam temelli yaklaşıma dayalı genel fizik-ı laboratuvar dersinin fen bilgisi öğretmen adaylarının başarılarına, bilimsel süreç becerilerine, motivasyonlarına ve hatırlamalarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Ültay, N. & Çalık, M. (2011). Asitler ve bazlar konusu ile ilgili örnekler üzerinden 5e modelini ve react stratejisini ayırt etmek. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(2), 199-220
- Ültay, N. & Ültay, E. (2017). Evaluating context-based teaching materials, (Ed. L. Leite, L. Dourado, A. S. Afonso & Sofia Margoda, in *Contextualizing teaching to improve learning*, (s. 85-102). Nova Science Publishers.
- Ünsal, H. (2010). Yeni bir öğrenme yaklaşımı harmanlanmış öğrenme. *Milli Eğitim*, 185, 130-137.
- Vakkasoğlu, N., Tekerek, B. (2023). Bağlam temelli öğrenmeye dayalı ders planı hazırlama sürecindeki bağlam düzeylerinin incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 5(1), 287-312.
- Vonderwell, S., Sparrow, K. & Zachariah, S. (2005). Using handheld computers and probeware in inquiry-based science education. *Journal of the Research Center for Educational Technology*, 1(2), 1-11.
- Williams, P. (2008). Assessing context-based learning: Not only rigorous but also relevant. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 33(4), 395-408.
- Wieringa, N., Janssen, F. & Van Driel, J. (2011). Biology teachers designing contextbased lessons for their classroom practice the importance of rules of thumb. *International Journal of Science Education*, 33(17), 2437-2462.
- Yalçın, O. (2020). *Disiplinler arası bağlam temelli öğrenme yaklaşımına dayalı fizik öğretim programlarının uygulanma süreci ile öğrencilerde bilişsel ve duyuşsal açıdan yarattığı değişimin incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Yapıcı, G. (2018). *Bağlam temelli kavram karikatürlerinin asit-baz konusunun öğretiminde etkinliğinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- Yel, Ü. & Çetin, T. (2023). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında bağlam temelli öğrenme yaklaşımı etkilerinin incelenmesi. *3 Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 558-582.
- Yıldırım, G. (2015). *İlkokul 4. sınıf fen ve teknoloji dersinde bağlam temelli öğrenme uygulamaları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, M. (2018). *Bağlam temelli öyküleştirme yöntemi ile yapılan öğretimin fen bilimleri dersinde başarı, yaratıcılık ve tutumlara etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Planlama

Cihad Şentürk

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- ☛ Planı tanımlar ve planlı çalışmanın önemini açıklar.
- ☛ Öğretimde planlamanın önemini kavrar.
- ☛ Öğretimde planlamanın temel ilkelerini açıklar.
- ☛ Öğretimde planlamanın yasal dayanaklarını ifade eder.
- ☛ Okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretimde hazırlanan plan türlerini açıklar.
- ☛ Plan türlerine göre plan hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususları kavrar.
- ☛ Eğitim-öğretim sürecinde hazırlanan diğer plan türlerini ayırt eder.

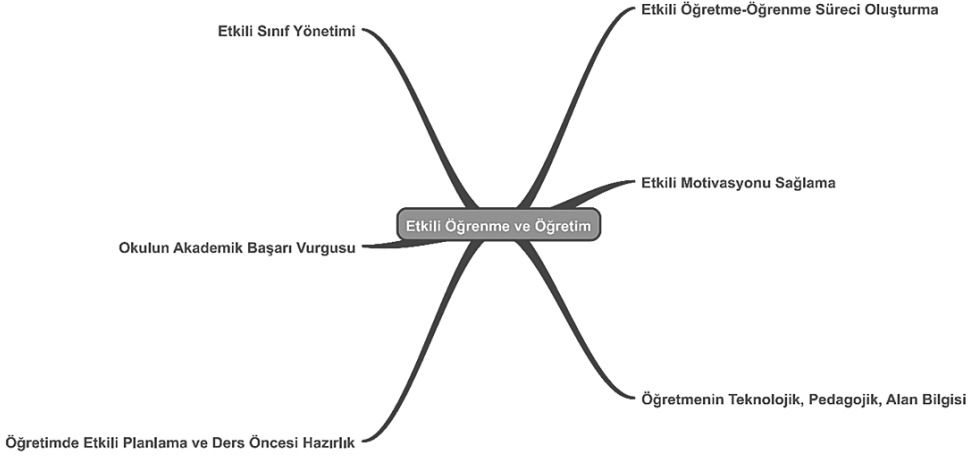
KAYNAKLAR

- Akpınar, B. (2006). Öğretimde plan yapma. M. Gürol (ed.), *Öğretimde planlama, uygulama ve değerlendirme* (3. baskı) içinde (ss. 143-171). Akış Yayınları.
- Aydın, A. (2019). *Sınıf yönetimi* (20. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü* (1. baskı). Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretimde planlama ve değerlendirme: Öğretme sanatı* (11. baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.
- Doğan, M. (2011). *Büyük Türkçe sözlük* (23. baskı). Yazar Yayınları.
- Eminoğlu-Küçüktepe, S. (2017). Öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri S. Çelenk (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* (2. baskı) içinde (ss. 155-172). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erden, M. (2000). *Sosyal bilgiler öğretimi*. Alkım Yayınevi.
- Farrell, T. S. (2002). Lesson planning. In J. C. Richards & W. A. Renandya (eds.), *Methodology in language teaching: An anthology of current practice* (pp. 30-39). Cambridge University Press.
- Gökalp, M. (2019). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (4. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gözütok, F. D. (2021). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (7. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gürkan, T. & Gökçe, E. (1999). *Türkiye’de çeşitli ülkelerde ilköğretim: Program-öğrenci-öğretmen*. Siyasal Kitabevi.
- Hesapçıoğlu, M. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kablan, Z. (2012). Öğretmen adaylarının ders planı hazırlama ve uygulama becerilerine bilişsel öğrenme ve somut yaşantı düzeylerinin etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 37(163), 239-253.
- Kargın, T. (2007). Eğitsel değerlendirme ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama süreci. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8(1) 1-13.
- Kuran, K. (2020). Sınıfta öğrenme-öğretme sürecinin yönetimi. M. Şişman & S. Turan (ed.), *Sınıf yönetimi* (17. baskı) içinde (ss. 167-191). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Küçükahmet, L. (2005). *Öğretimde planlama ve değerlendirme* (17. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Martin, J. E., Van Dycke, J. L., Christensen, W. R., Greene, B. A., Gardner, J. E. & Lovett, D. L. (2006). Increasing student participation in IEP meetings: Establishing the self-directed IEP as an evidenced-based practice. *Exceptional Children*, 72(3), 299-316. <https://doi.org/10.1177/001440290607200303>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2023). Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi. <http://ogm.meb.gov.tr/www/mill-egitim-bakanligi-sosyal-etkinlik-izinleri-yonergesi/icerik/1024>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2022a). Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim ve Öğretim Çalışmalarının Planlı Yürütülmesine İlişkin Yönerge. <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/2143.pdf>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2022b). Bireyselleştirilmiş eğitim programı: Tüm öğretmenler için yol haritası. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://orgm.meb.gov.tr/www/bireysellestirilmis-egitim-programi-tum-ogretmenler-icin-yol-haritasi-kilavuzu-yayimlandi/icerik/2095>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2020a). Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği. https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_12/04004610_SEY_yonetmelik.pdf
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2020b). Millî Eğitim Bakanlığı Sınıf Rehberlik Programı (Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim/lise). https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/17143025_SINIF_REHBERLYK_PROGRAMI_2020.pdf
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2018a). Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). <http://mufredat.meb.gov.tr>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2018b). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. http://orgm.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=608
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2017). Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri. Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf

- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2016). Çocuk gelişimi ve eğitimi: Aylık plan ve etkinlik planı. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Ayl%C4%B1k%20Plan%20ve%20Etkinlik%20Plan%C4%B1.pdf
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2013). Okul öncesi eğitim programı. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>
- MEB [Millî Eğitim Bakanlığı]. (2003). Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim ve Öğretim Çalışmalarının Planlı Yürütülmesine İlişkin Yönerge. <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/284.pdf>
- Memişoğlu, S. P. (2014). Sınıf ortamında öğrenme-öğretme sürecinin yönetimi. M. Çelikten & M. Teyfur (ed.), *Yapılandırmacı yaklaşıma göre sınıf yönetimi* (3. baskı) içinde (ss. 185-202). Anı Yayıncılık.
- Resmî Gazete (2022). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu. Sayı: 32060, Tarih: 31 Aralık 2022.
- Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (12. baskı). Gazi Kitabevi.
- Shen, J., Poppink, S., Cui, Y. & Fan, G. (2007). Lesson planning: A practice of professional responsibility and development. *Educational Horizons*, 85, 248-260.
- Sönmez, V. (2019). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (10. baskı). Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2007). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı* (13. baskı). Anı Yayıncılık.
- Tan, Ş. (2005). *Öğretimi planlama ve değerlendirme*. Anı Yayıncılık.
- Tanrıseven, I. (2021). Öğretimde planlama. İçinde, T. Yanpar Yelken & C. Akay (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* (6. baskı) içinde (ss. 43-76). Anı Yayıncılık.
- TDK [Türk Dil Kurumu]. (2023). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- TEGM [Temel Eğitim Genel Müdürlüğü]. (2013). Okul öncesi eğitimi programı. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>
- Tok, Ş. (2017). Etkili öğretim için yöntem ve teknikler. A. Doğanay (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (ss. 178-225). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Öztürk, E. (2002). Sınıf öğretmenlerinin günlük planlarla ilgili algıları: Öncelikler, sorunlar ve öneriler. *İlköğretim Online*, 1(1), 17-27.
- Zahorik, J. A. (1970). The effect of planning on teaching. *The Elementary School Journal*, 71(3), 143-151.

Etkili Öğrenme ve Öğretim

Gökhan Baş

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Etkili öğretimin tanımı yapar.
- Etkili öğrenme ve öğretim ile ilgili sınıflamaları yazar/söyler.
- Etkili öğrenme ve öğretimi etkileyen faktörleri tanımlar.
- Sınıf yönetiminin etkili öğrenme ve öğretimdeki rolünü açıklar.
- Ders öncesi planlama ve hazırlığın etkili öğrenme ve öğretimdeki rolünü açıklar.
- Etkili öğretme-öğrenme süreci oluşturmadaki aşamaları tanımlar.
- Motivasyonun etkili öğrenme ve öğretimi oluşturmadaki rolünü açıklar.
- Öğretmenin mesleki yeterliğinin etkili öğrenme ve öğretimi oluşturmadaki rolünü tanımlar.
- Okulun akademik başarı vurgusunun etkili öğrenme ve öğretimi oluşturmadaki rolünü açıklar.

KAYNAKLAR

- Airasian, P. & Russell, M. (2007). *Classroom assessment: Concepts and applications* (6th ed.). McGraw-Hill.
- Andersson, C. & Palm, T. (2017). The impact of formative assessment on student achievement: A study of the effects of changes to classroom practice after a comprehensive professional development programme. *Learning and Instruction*, 49, 92-102.
- Ardıç, M. A. (2021). Examination of Turkish mathematics teachers technology integration levels and their self-confidence in TPACK. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 9(4), 31-49.
- Ariza, E. (2010). *What every classroom teacher needs to know about the linguistically, culturally, and ethnically diverse student*. Allyn & Bacon.
- Aronson, J., Zimmerman, J. & Carlos, L. (1999). *Improving student achievement by extending school: Is it just a matter of time?* WestEd.
- Atıcı, M. & Çekici, F. (2009). Ortaöğretimdeki öğretmen ve öğrencilerin istenmeyen davranışlarla baş etme konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 495-522.
- Atıcı, M. (2007). A small-scale study on student teachers' perceptions of classroom management and methods for dealing with misbehaviour. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 12(1), 15-27.
- Augustyniak, R. A., Ables, A. Z., Guilford, P., Lujan, H. L., Cortright, R. N. & DiCarlo, S. E. (2016). Intrinsic motivation: An overlooked component for student success. *Advances in Physiology Education*, 40(4), 465-466.
- Aydemir, H. (2012). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim araç-gereçleri kullanım düzeyleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(1), 163-182.
- Balci, A. (Ed.). (2007). *Karşılaştırmalı eğitim sistemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Balkıs, M., Arslan, G. & Duru, E. (2016). The school absenteeism among high school students: Contributing factors. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16(6), 1819-1831.
- Bardak, Ş. & Karamustafaoğlu, O. (2016). Fen bilimleri öğretmenlerinin kullandıkları öğretim strateji, yöntem ve tekniklerin pedagojik alan bilgisi bağlamında incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 567-605.
- Bas, G. & Senturk, C. (2018). An evaluation of technological pedagogical content knowledge (TPACK) of in-service teachers: A study in Turkish public schools. *International Journal of Educational Technology*, 5(2), 46-58.
- Baş, G. & Beyhan, Ö. (2016). Öğretmenlerin eğitimde ölçme ve değerlendirmeye yönelik özyeterlik algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 18-32.
- Başar, M. (2011). *Sınıf içi istenmeyen öğrenci davranışlarının yönetiminde örtük program* [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Black, P. & Wiliam, D. (1998). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan*, 80(2), 139-148.
- Baloche, L. & Brody, C. M. (2017). Cooperative learning: Exploring challenges, crafting innovations. *Journal of Education for Teaching*, 43(3), 274-283.
- Barrett, P., Davies, F., Zhang, Y. & Barrett, L. (2017). The holistic impact of classroom spaces on learning in specific subjects. *Environment and Behavior*, 49(4), 425-451.
- Barrett, P., Zhang, Y., Moffat, J. & Kobbacy, K. (2013). A holistic, multi-level analysis identifying the impact of classroom design on pupils' learning. *Building and Environment*, 59, 678-689.
- Bayat, S. & Şentürk, Ş. (2015). Fizik, kimya, biyoloji ortaöğretim alan öğretmenlerinin alternatif ölçme değerlendirme tekniklerine ilişkin görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 118-135.
- Benner, A. D., Boyle, A. E. & Sadler, S. (2016). Parental involvement and adolescents' educational success: The roles of prior achievement and socioeconomic status. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 1053-1064.

- Birgin, O. & Baki, A. (2012). Sınıf öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme uygulama amaçlarının yeni matematik öğretimi programı kapsamında incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 152-167.
- Bloom, B. (1976). *Human characteristics and school learning*. McGraw-Hill.
- Bohn, C. M., Roehrig, A. D. & Pressley, M. (2004). The first days of school in the classrooms of two more effective and four less effective primary grades teachers. *Elementary School Journal*, 104(4), 269-288.
- Bolkan, S., Goodboy, A. K. & Griffin, D. J. (2011). Teacher leadership and intellectual stimulation: Improving students' approaches to studying through intrinsic motivation. *Communication Research Reports*, 28(4), 337-346.
- Borich, G. D. (2017). *Effective teaching methods: Research-based practice* (9th ed.). Pearson.
- Bos, B. (2011). Professional development for elementary teachers using TPACK. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 11(2), 167-183.
- Bostancı, A. B. & Kurt, Ş. (2018). Öğretmenlerin politik yetileri ile akademik iyimserlik düzeyleri arasındaki ilişki. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 119-135.
- Brooks, J. G. & Brooks, M. G. (1999). *In search of understanding: The case for constructivist classrooms* (2nd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.
- Brophy, J. (2006) Graham Nuttall and social constructivist teaching: Research-based cautions and qualifications. *Teaching and Teacher Education*, 22, 529-537.
- Brophy, J. & Good, T. (1986). Teacher behavior and student achievement. M. C. Wittrock (Ed.), *Handbook of research on teaching* (3rd ed., pp. 328-375). Merrill/Prentice-Hall.
- Bruce, C. D., Esmonde, I., Ross, J., Dookie, L. & Beatty, R. (2010). The effects of sustained classroom-embedded teacher professional learning on teacher efficacy and related student achievement. *Teaching and Teacher Education*, 26(8), 1598-1608.
- Bruning, R. H., Schraw, G. J. & Ronning, R. R. (2011). *Cognitive psychology and instruction* (5th ed.). Prentice-Hall.
- Burden, P. R. (2016). *Classroom management: Creating a successful K-12 learning community* (6th ed.). Wiley.
- Burns, M. K., Naughton, M. R., Preast, J. L., Wang, Z., Gordon, R. L., Robb, V. & Smith, M. L. (2018). Factors of professional learning community implementation and effect on student achievement. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 28(4), 394-412.
- Caine, R. N. & Caine, G. (1994). *Making connections: Teaching and the human brain* (2nd ed.). Addison-Wesley.
- Cangelosi, J. S. (2007). *Classroom management strategies: Gaining and maintaining students' cooperation* (6th ed.). Wiley.
- Carroll, J. (1963). A model of school learning. *Teachers College Record*, 64(8), 723-733.
- Cartledge, G., Gardner, R. & Ford, D. (2008). *Diverse learners with exceptionalities: Culturally response teaching in the inclusive classroom*. Prentice-Hall.
- Cattaneo, M. A., Oggenfuss, C. & Wolter, S. C. (2017). The more, the better? The impact of instructional time on student performance. *Education Economics*, 25(5), 433-445.
- Ceylan, E. & Sever, M. (2020). Schools' emphasis on academic success in TIMSS 2015 across Finland, Singapore, and Turkey. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(4), 203-212.
- Chandra, R. (2015). Classroom management for effective teaching. *International Journal of Education and Psychological Research*, 4(4), 13-15.
- Chang, T. & Lawyer, C. (2012). *Lightening the load: A look at four ways that community schools can support effective teaching*. Center for American Progress.
- Chapman, E. (2003). Alternative approaches to assessing student engagement rates. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 8(13), 1-10.
- Chappuis, S. & Stiggins, R. J. (2002). Classroom assessment for learning. *Educational Leadership*, 60(1), 40-44.

- Cheryan, S., Ziegler, S. A., Plaut, V. C. & Meltzoff, A. N. (2014). Designing classrooms to maximize student achievement. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 1(1), 4-12.
- Cheung, C. S. S. & Pomerantz, E. M. (2012). Why does parents' involvement enhance children's achievement? The role of parent-oriented motivation. *Journal of Educational Psychology*, 104(3), 820-832.
- Chin, C. (2006). Classroom interaction in science: Teacher questioning and feedback to students' responses. *International Journal of Science Education*, 28(11), 1315-1346.
- Chiu, M. M. & Chow, B. W. Y. (2011). Classroom discipline across forty-one countries: School, economic, and cultural differences. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(3), 516-533.
- Choi, H. H., Van Merriënboer, J. J. & Paas, F. (2014). Effects of the physical environment on cognitive load and learning: Towards a new model of cognitive load. *Educational Psychology Review*, 26, 225-244.
- Chuska, K. (2003). *Improving classroom questions: A teacher's guide to increasing student motivation, participation and higher-level thinking* (2nd ed.). Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- Clark, D. & Linn, M. C. (2003). Designing for knowledge integration: The impact of instructional time. *The Journal of the Learning Sciences*, 12(4), 451-493.
- Cone, W. H. & Hudgins, J. M. (1989). Supervising effective teaching: Conceptual tools for getting started. *The Clearing House*, 63(3), 117-121.
- Corlett, E. N. (1999). Are you sitting comfortably? *International Journal of Industrial Ergonomics*, 24(1), 7-12.
- Curry, K. A. & Holter, A. (2019). The influence of parent social networks on parent perceptions and motivation for involvement. *Urban Education*, 54(4), 535-563.
- Çağlar, Ç. (2013). Akademik iyimserlik düzeyinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 260-273.
- Çakan, M. (2004). Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme uygulamaları ve yeterlik düzeyleri: İlk ve ortaöğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 99-114.
- Çalık, T. & Tepe, N. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre okul etkililiği ile kolaylaştırıcı okul yapısı ve akademik iyimserlik arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(4), 1471-1480.
- Çapri, B., Balcı, A. & Çelikkaleli, Ö. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin sınıf içi istenmeyen davranışlara ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 89-102.
- Çelikkaya, T., Karakuş, U. & Demirbaş, Ç. (2010). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme araçlarını kullanma düzeyleri ve karşılaştıkları sorunlar. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 57-76.
- Çimer, S. O., Bütüner, S. Ö. & Yiğit, N. (2010). Öğretmenlerin öğrencilerine verdikleri dönütlerin tiplerinin ve niteliklerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 517-538.
- Çoban, D. & Demirtaş, H. (2011). Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 317-348.
- Danielson, C. (2007). *Enhancing professional practice: A framework for teaching* (2nd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.
- Dell'Olio, J. M. & Donk, T. (2007). *Models of teaching: Connecting student learning with standards*. Sage.
- Duran, M., Mıhladı, G. & Ballıbel, B. (2013). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif değerlendirme yöntemlerine yönelik yeterlilik düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 26-37.
- Eggen, P. & Kauchak, D. (2020). *Using educational psychology in teaching* (11th ed.). Pearson.
- Eggen, P. & Kauchak, D. (2010). *Educational psychology: Windows on classrooms* (8th ed.). Merrill.

- Eker, C. (2014). Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlilik inanç düzeyleri üzerine bir araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 162-178.
- Emmer, E. T., Evertson, C. M. & Worsham, M. E. (2008). *Classroom management for middle and high school teachers* (8th ed.). Pearson.
- Emmer, E. & Evertson, C. (2016). *Classroom management for middle and high school teachers* (8th ed.). Pearson/Merrill.
- Ercan, O. (2014). The effects of multimedia learning material on students' academic achievement and attitudes towards science courses. *Journal of Baltic Science Education*, 13(5), 608-621.
- Evertson, C. & Emmer, E. (2016). *Classroom management for elementary teachers* (8th ed.). Pearson/Merrill.
- Fan, W. & Wolters, C. A. (2014). School motivation and high school dropout: The mediating role of educational expectation. *British Journal of Educational Psychology*, 84(1), 22-39.
- Fan, W. & Williams, C. M. (2010). The effects of parental involvement on students' academic self-efficacy, engagement and intrinsic motivation. *Educational Psychology*, 30(1), 53-74.
- Fan, X. & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13, 1-22.
- Fang, Y. & Luo, X. (2022). A review of research on the impact of the classroom physical environment on schoolchildren's health. *Journal of Building Engineering*, 65, 105430.
- Fasset, D. & Warren, J. (2010). *Communication and instruction*. Sage.
- Fidan, N. K. (2008). İlköğretimde araç-gereç kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 1(1), 48-61.
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C. & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.
- Froiland, J. M. & Worrell, F. C. (2016). Intrinsic motivation, learning goals, engagement, and achievement in a diverse high school. *Psychology in the Schools*, 53(3), 321-336.
- Froiland, J. M. (2011). Parental autonomy support and student learning goals: A preliminary examination of an intrinsic motivation intervention. *Child & Youth Care Forum*, 40, 135-149.
- Frymier, A. B. & Houser, M. L. (2000). The teacher-student relationship as an interpersonal relationship. *Communication Education*, 49(3), 207-219.
- Gagnon, G. W. & Collay, M. (2005). *Constructivist learning design: Key questions for teaching to standards*. Corwin.
- Gan, Z., An, Z. & Liu, F. (2021). Teacher feedback practices, student feedback motivation, and feedback behavior: How are they associated with learning outcomes? *Frontiers in Psychology*, 12, 697045.
- Garrett, T. (2008). Student-centered and teacher-centered classroom management: A case study of three elementary teachers. *The Journal of Classroom Interaction*, 43(1), 34-47.
- Gelbal, S. & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 135-145.
- Georgiou, S. N. & Tourva, A. (2007). Parental attributions and parental involvement. *Social Psychology of Education*, 10, 473-482.
- Gettinger, M. & Walter, M. J. (2012). Classroom strategies to enhance academic engaged time. In S. L. Christenson, A. L. Reschly & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (pp. 653-673). Springer Science + Business Media.
- Gettinger, M. (1985). Time allocated and time spent relative to time needed for learning as determinants of achievement. *Journal of Educational Psychology*, 77(1), 3-11.
- Gillies, R. M. (2016). Cooperative learning: Review of research and practice. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(3), 39-54.
- Gislason, N. (2010). Architectural design and the learning environment: A framework for school design research. *Learning Environments Research*, 13(2), 127-145.

- Goddard, R. D., Sweetland, S. R. & Hoy, W. K. (2000). Academic emphasis of urban elementary schools and student achievement in reading and mathematics: A multilevel analysis. *Educational Administration Quarterly*, 36(5), 683-702.
- Gonzalez-DeHass, A. R., Willems, P. P. & Holbein, M. F. D. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation. *Educational Psychology Review*, 17, 99-123.
- Good, T. & Brophy, J. (2007). *Looking in classrooms* (10th ed.). Allyn & Bacon.
- Gootman, M. E. (2008). *The caring teacher's guide to discipline: helping students learn self-control, responsibility, and respect, K-6* (3rd ed.). Corwin.
- Grabe, M. & Grabe, C. (2006). *Integrating technology for meaningful learning*. Houghton Mifflin
- Graetz, K. A. (2006). The psychology of learning environments. *Educause Review*, 41(6), 60-75.
- Grave, B. S. (2011). The effect of student time allocation on academic achievement. *Education Economics*, 19(3), 291-310.
- Gray, J., Kruse, S. & Tarter, C. J. (2016). Enabling school structures, collegial trust and academic emphasis: Antecedents of professional learning communities. *Educational Management Administration & Leadership*, 44(6), 875-891.
- Green, J., Martin, A. J. & Marsh, H. W. (2007). Motivation and engagement in English, mathematics and science high school subjects: Towards an understanding of multidimensional domain specificity. *Learning and Individual Differences*, 17(3), 269-279.
- Gregory, G. & Chapman, C. (2006). *Differentiated instruction: One size doesn't fit all*. Corwin.
- Griffin, P. & Care, E. (Eds.). (2014). *Assessment and teaching of 21st century skills: Methods and approach*. Springer.
- Güçlü, N. (2012). Sınıf içi iletişim ve etkileşim. Küçükahmet, L. (Ed.), *Sınıf yönetimi* (13. baskı, ss. 17-55). Pegem Akademi.
- Güneş, F. (2016). *Sınıf yönetimi: Yaklaşım ve modeller* (3. baskı). Pegem Akademi.
- Güvenç, H. (2011). Sınıf öğretmenlerinin özerklik destekleri ve mesleki özyeterlilik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 99-116.
- Hagenauer, G., Hascher, T. & Volet, S. E. (2015). Teacher emotions in the classroom: Associations with students' engagement, classroom discipline and the interpersonal teacher-student relationship. *European Journal of Psychology of Education*, 30, 385-403.
- Hall, T. J. & Smith, M. A. (2006). Teacher planning, instruction and reflection: What we know about teacher cognitive processes. *Quest*, 58(4), 424-442.
- Hammerness, K. (2011). Classroom management in the United States: A view from New York City. *Teaching Education*, 22(2), 151-167.
- Heritage, M. & Heritage, J. (2013). Teacher questioning: The epicenter of instruction and assessment. *Applied Measurement in Education*, 26(3), 176-190.
- Howland, J. L., Jonassen, D. & Marra, R. M. (2012). *Meaningful learning with technology*. Pearson.
- Hoy, W. K., Tarter, C. J. & Woolfolk Hoy, A. (2006). Academic optimism of schools: A force for student achievement. *American Educational Research Journal*, 43, 425-446.
- Hoy, W. K., Tarter, C. J. & Kottkamp, R. (1991). *Open schools/healthy schools: Measuring organizational climate*. Sage.
- Hygge, S. (2003). Classroom experiments on the effects of different noise sources and sound levels on long-term recall and recognition in children. *Applied Cognitive Psychology*, 17(8), 895-914.
- Johns, B. H., Crowley, E. P. & Guetzloe, E. (2008). Engaged time in the classroom. *Focus on Exceptional Children*, 41(4), 1-6.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., Roseth, C. & Shin, T. S. (2014). The relationship between motivation and achievement in interdependent situations. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(9), 622-633.
- Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2013). Cooperative, competitive, and individualistic learning environments. J. Hattie & E. M. Anderman (Eds.), *International guide to student achievement* (pp. 372-374). Routledge.

- Johnson, D. W., Maruyama, G., Johnson, R., Nelson, D. & Skon, L. (1981). Effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures on achievement: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 89(1), 47-62.
- Johnson, D. W., Skon, L. & Johnson, R. (1980). Effects of cooperative, competitive, and individualistic conditions on children's problem-solving performance. *American Educational Research Journal*, 17(1), 83-93.
- Johnson, R. T., Johnson, D. W. & Tauer, M. (1979). The effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures on students' attitudes and achievement. *The Journal of Psychology*, 102(2), 191-198.
- Jolliffe, W. (2007). *Cooperative learning in the classroom: Putting it into practice*. Paul Chapman.
- Jones, V. & Jones, L. (2009). *Comprehensive classroom management: Creating communities of support and solving problems* (9th ed.). Allyn & Bacon.
- Joyce, B., Weil, M. & Calhoun, E. (2004). *Models of teaching* (7th ed.). Allyn & Bacon.
- Kahraman, C. (2006). *Sınıf içi istenmeyen öğrenci davranışlarının önlenmesi ve giderilmesine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri: Edirne ili merkez, Uzunköprü ve Havsa ilçeleri örneği* [Yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kauchak, D. & Eggen, P. (2017). *Learning and teaching: Research-based methods* (9th ed.). Allyn & Bacon.
- Kauchak, D. & Eggen, P. (2008). *Introduction to teaching: Becoming a professional* (3rd ed.). Pearson.
- Kaya, G., Atasoy, V., Candan-Helvacı, S. & Pektaş, M. (2020). Fen öğretmenlerinin biçimlendirici değerlendirmeye yönelik farkındalığının sınıf içi uygulamalarındaki rolü. *Eğitim ve Bilim*, 46(205), 333-357.
- Kayabaşı, Y. (2012). Öğretmenlerin öğretim sürecinde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikler ile bunları tercih etme nedenleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 45-65.
- Kepp, K. (2015). *Integrating technology into the curriculum (Effective teaching in today's classrooms)*. Shell Education.
- Kılıç, M. Y. (2020). Liselerde görev yapan öğretmenlerin ölçme ve değerlendirmeye yönelik öz-yeterliliklerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(30), 306-327.
- Kline, N. (2015). *More time to think: The power of independent thinking*. Cassell.
- Koehler, M. J., Mishra, P. & Cain, W. (2013). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Journal of Education*, 193(3), 13-19.
- Koehler, M. J., Mishra, P., Bouck, E. C., DeSchröyver, M., Kereluik, K., Shin, T. S. & Wolf, L. G. (2011). Deep-play: Developing TPACK for 21st century teachers. *International Journal of Learning Technology*, 6(2), 146-163.
- Koehler, M. J. & Mishra, P. (2008). Introducing technological pedagogical content knowledge. AACTE Committee on Innovation and Technology (Eds.), *Handbook of technological pedagogical content knowledge (TPCK) for educators* (pp. 3-29). Routledge.
- Koehler, M. & Mishra, P. (2005). What happens when teachers design educational technology? The development of technological pedagogical content knowledge. *Journal of Educational Computing Research*, 32(2), 131-152.
- Koh, J. H. L., Chai, C. S. & Tsai, C. C. (2014). Demographic factors, TPACK constructs, and teachers' perceptions of constructivist-oriented TPACK. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(1), 185-196.
- Kohn, A. (1999). *Punished by rewards: The trouble with gold stars, incentive plans, A's, praise, and other bribes* (2nd ed.). Mariner Books.
- Konur, K. B., Konur, K. B. & Konur, B. (2011). İlköğretim öğretmenlerinin kullandıkları ölçme değerlendirme metotlarına ilişkin görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(2), 138-155.

- Košir, K. & Tement, S. (2014). Teacher-student relationship and academic achievement: A cross-lagged longitudinal study on three different age groups. *European Journal of Psychology of Education*, 29, 409-428.
- Kovar, S. K., Ermler, K. & Mehrhof, J. H. (1992). Helping students to become self-disciplined. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 63(6), 26-28.
- Kubitschek, W. N., Hallinan, M. T., Arnett, S. M. & Galipeau, K. S. (2005). High school schedule changes and the effect of lost instructional time on achievement. *The High School Journal*, 89(1), 63-71.
- Küçükahmet, L. (2008). Etkili öğrenme ve öğretim. Y. Özbay & S. Erkan (Eds.), *Eğitim psikolojisi* (ss. 397-422). Pegem A Yayıncılık.
- Kyriakides, L., Archambault, I. & Janosz, M. (2013). Searching for stages of effective teaching: A study testing the validity of the dynamic model in Canada. *Journal of Classroom Interaction*, 48(2), 11-24.
- Lavy, V. (2015). Do differences in schools' instruction time explain international achievement gaps? Evidence from developed and developing countries. *The Economic Journal*, 125(588), 397-424.
- Ledbury, R., White, I. & Darn, S. (2004). The importance of eye contact in the classroom. *The Internet TESL Journal*, 10(8), 11-21.
- Lei, H., Cui, Y. & Zhou, W. (2018). Relationships between student engagement and academic achievement: A meta-analysis. *Social Behavior and Personality*, 46(3), 517-528.
- Levin, J. & Nolan, J. F. (2006). *Principles of classroom management: A hierarchical approach*. Allyn & Bacon.
- Lewinski, P. (2015). Effects of classrooms' architecture on academic performance in view of telic versus paratelic motivation: a review. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-5.
- Lewis, R. (2008). *Understanding pupil behaviour: Classroom management techniques for teachers*. Routledge.
- Lewis, R. (2001). Classroom discipline and student responsibility: The students' view. *Teaching and Teacher Education*, 17(3), 307-319.
- Li, Q., Cho, H., Cosso, J. & Maeda, Y. (2021). Relations between students' mathematics anxiety and motivation to learn mathematics: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 33, 1017-1049.
- Liu, A., Wei, Y., Xiu, Q., Yao, H. & Liu, J. (2023). How learning time allocation make sense on secondary school students' academic performance: A Chinese evidence based on PISA 2018. *Behavioral Sciences*, 13(3), 1-18.
- Liu, Y., Zhang, S., Wu, Y. & Yang, D. (2021). Studies on visual health features of luminous environment in college classrooms. *Building and Environment*, 205, 108184.
- Llinares, C., Higuera-Trujillo, J. L. & Serra, J. (2021). Cold and warm coloured classrooms. Effects on students' attention and memory measured through psychological and neurophysiological responses. *Building and Environment*, 196, 107726.
- Macit, E. & Aslaner, R. (2019). Ortaokul matematik derslerinde iş birlikli öğrenmenin kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 2(2), 134-157.
- Mahvar, T., Farahani, M. A. & Aryankhesal, A. (2018). Conflict management strategies in coping with students' disruptive behaviors in the classroom: Systematized review. *Journal of Advances in Medical Education & Professionalism*, 6(3), 102-114.
- Manning, M. A. & Bear, G. G. (2002). Are children's concerns about punishment related to their aggression? *Journal of School Psychology*, 40(6), 523-539.
- Marina, M., Indrawati, H. & Suarman, S. (2019). Application of moving class learning models and teacher pedagogical competence on learning motivation and student learning discipline. *Journal of Educational Sciences*, 3(1), 72-83.

- Martin, M. O., Foy, P., Mullis, I. V. S. & O'Dwyer, L. M. (2013). Effective schools in reading, mathematics, and science at fourth grade. M. O. Martin & I. V. S. Mullis (Eds.), *TIMSS and PIRLS 2011: Relationships among reading, mathematics, and science achievement at the fourth grade: Implications for early learning* (pp. 109-178). TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
- Marzano, R. & Simms, J. (2014). *Questioning sequences in the classroom*. Marzano Research Lab.
- Marzano, R., Pickering, J. & Pollock, J. (2004). *Classroom instruction that works: Research-based strategies for increasing student achievement*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Marzano, R. J., Marzano, J. S. & Pickering, D. (2003). *Classroom management that works: Research-based strategies for every teacher*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- McGuigan, L. & Hoy, W. K. (2006). Principal leadership: Creating a culture of academic optimism to improve achievement for all students. *Leadership and Policy in Schools*, 5, 203-229.
- McKeachie, W. J. & Svinicki, M. (2006). *Teaching tips* (12th ed.). Cengage.
- McMillan, J. H. (2013). *Classroom assessment: Principles and practice for effective standards-based instruction* (6th ed.). Pearson.
- McMillan, J. H., Venable, J. C. & Varier, D. (2013). Studies of the effect of formative assessment on student achievement: So much more is needed. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 18(2), 1-15.
- McNary, S., Glasgow, N. & Hicks, C. (2005). *What successful teachers do in inclusive classrooms: 60 research-based teaching strategies that help special learners succeed*. Corwin.
- McTighe, J. & O'Connor, K. (2005). Seven practices for effective learning. *Educational Leadership*, 63(3), 10-17.
- Mishra, P. & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017-1054.
- Moore, K. D. (2014). *Effective instructional strategies: From theory to practice* (4th ed.). Sage.
- Moyosore, O. A. (2015). The effect of formative assessment on students' achievement in secondary school mathematics. *International Journal of Education and Research*, 3(10), 481-490.
- Muijs, D. & Reynolds, D. (2005). *Effective teaching: Evidence and practice* (2nd ed.). Sage.
- Mullis, I. V. S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K. A. & Wry, E. (2023). *PIRLS 2021 international results in reading*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., Kelly, D. L. & Fishbein, B. (2020). *TIMSS 2019 international results in mathematics and science*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
- Neill, S. & Etheridge, R. (2008). Flexible learning spaces: The integration of pedagogy, physical design, and instructional technology. *Marketing Education Review*, 18(1), 47-53.
- Newmann, F. M. (1992). *Student engagement and achievement in American secondary schools*. Teachers College Press.
- Nilsen, T. & Gustafsson, J. E. (2014). School emphasis on academic success: exploring changes in science performance in Norway between 2007 and 2011 employing two-level SEM. *Educational Research and Evaluation*, 20(4), 308-327.
- Oliver, R. M., Wehby, J. H. & Reschly, D. J. (2011). Teacher classroom management practices: Effects on disruptive or aggressive student behavior. *Campbell Systematic Reviews*, 7(1), 1-55.
- Oral, B. (2010). Etkili öğrenme ve etkili öğrenme ilkeleri. A. Kaya (Ed.), *Eğitim psikolojisi* (4. baskı, ss. 437-472). Pegem Akademi.
- Organization for Economic Cooperation and Development [OECD] (2019). *PISA 2018 results: Where all students can succeed (Vol. II)*. OECD Publishing.
- Orhan Özen, S. (2017). The effect of motivation on student achievement. E. Karadağ (Ed.), *The factors effecting student achievement: Meta-analysis of empirical studies* (pp. 35-56). Springer.
- Özdemir, S. M. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarına ilişkin yeterlikleri ve hizmet içi eğitim ihtiyaçları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 787-816.

- Panagiotopoulou, G., Christoulas, K., Papankolaou, A. & Mandroukas, K. (2004). Classroom furniture dimensions and anthropometric measures in primary school. *Applied Ergonomics*, 35(2), 121-128.
- Pavalache-Ilie, M. & Țirdia, F. A. (2015). Parental involvement and intrinsic motivation with primary school students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 187, 607-612.
- Peery, A., Patrick, P. & More, D. (2013). *Ask, don't tell: Powerful questioning in the classroom*. Lead and Learn Press.
- Pekrun, R., Linnenbrink-Garcia, L. (2012). Academic emotions and student engagement. S. Christenson, A. Reschly & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (pp. 259-282). Springer.
- Perry, N. E., Turner, J. C. & Meyer, D. K. (2006). Classrooms as contexts for motivating learning. P. A. Alexander & P. H. Winne (Eds.), *Handbook of educational psychology* (2nd ed., pp. 327-348). Erlbaum Associates.
- Phillips, D. & Soltis, J. F. (2015). *Perspectives on learning* (5th ed.). Teachers College Press.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9, 1-6.
- Pritchard, A. (2015). *Ways of learning: Learning theories and learning styles in the classroom* (3rd ed.). Routledge.
- Puteh, M., Che Ahmad, C. N., Mohamed Noh, N., Adnan, M. & Ibrahim, M. H. (2015). The classroom physical environment and its relation to teaching and learning comfort level. *International Journal of Social Science and Humanity*, 5(3), 237-240.
- Putman, S. M. (2012). Investigating teacher efficacy: Comparing preservice and inservice teachers with different levels of experience. *Action in Teacher Education*, 34(1), 26-40.
- Ratelle, C. F., Larose, S., Guay, F. & Sénécal, C. (2005). Perceptions of parental involvement and support as predictors of college students' persistence in a science curriculum. *Journal of Family Psychology*, 19(2), 286-293.
- Rivkin, S. G. & Schiman, J. C. (2015). Instruction time, classroom quality, and academic achievement. *The Economic Journal*, 125(588), 425-448.
- Roache, J. & Lewis, R. (2011). Teachers' views on the impact of classroom management on student responsibility. *Australian Journal of Education*, 55(2), 132-146.
- Rosbach, J., Krop, E., Vonk, M., van Ginkel, J., Meliefste, C., de Wind, S., ... & Brunekreef, B. (2016). Classroom ventilation and indoor air quality—results from the FRESH intervention study. *Indoor Air*, 26(4), 538-545.
- Rosenberg, J. M. & Koehler, M. J. (2015). Context and technological pedagogical content knowledge (TPACK): A systematic review. *Journal of Research on Technology in Education*, 47(3), 186-210.
- Roseth, C. J., Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2008). Promoting early adolescents' achievement and peer relationships: The effects of cooperative, competitive, and individualistic goal structures. *Psychological Bulletin*, 134(2), 223-246.
- Roskos, K. & Neuman, S. B. (2011). The classroom environment: First, last, and always. *The Reading Teacher*, 65(2), 110-114.
- Rubie-Davies, C., Hattie, J. & Hamilton, R. (2006). Expecting the best for students: Teacher expectations and academic outcomes. *British Journal of Educational Psychology*, 76(3), 429-444.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860.
- Saeed, S. & Zyngier, D. (2012). How motivation influences student engagement: A qualitative case study. *Journal of Education and Learning*, 1(2), 252-267.
- Santrock, J. W. (2011). *Educational psychology* (4th ed.). McGraw-Hill.
- Saracaloğlu, A. S. & Karasakaloğlu, N. (2011). Türkçe öğretmenlerinin öğretimde kullandıkları yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 10(3), 951-960.

- Saracaloğlu, A. S., Karasakaloğlu, N. & Gencel, İ. E. (2010). Türkçe öğretmenlerinin özyeterlik düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 265-283.
- Saqr, M., López-Pernas, S., Helske, S. & Hrastinski, S. (2023). The longitudinal association between engagement and achievement varies by time, students' profiles, and achievement state: A full program study. *Computers & Education*, 199, 104787.
- Scherer, R. & Nilsen, T. (2016). The relations among school climate, instructional quality, and achievement motivation in mathematics. T. Nilsen & J. E. Gustafsson (Eds.), *Teacher quality, instructional quality and student outcomes* (pp. 51-80). Springer.
- Schunk, D. H., Pintrich, P. R & Meece, J. L. (2008). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (3rd ed.). Merrill/Pearson.
- Shaughnessy, R., Hernandez, M. & Haverinen-Shaughnessy, U. (2022). Effects of classroom cleaning on student health: A longitudinal study. *Journal of Exposure Science & Environmental Epidemiology*, 32(5), 767-773.
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
- Simonsen, B., Fairbanks, S., Briesch, A., Myers, D. & Sugai, G. (2008). Evidence-based practices in classroom management: Considerations for research to practice. *Education and Treatment of Children*, 31(3), 351-380.
- Skinner, E. A. & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571-581.
- Smaldino, S., Lowther, D., Russell, J. & Mims, C. (2014). *Instructional technology and media for learning*. Pearson.
- Smart, J. B. & Marshall, J. C. (2013). Interactions between classroom discourse, teacher questioning, and student cognitive engagement in middle school science. *Journal of Science Teacher Education*, 24(2), 249-267.
- Stiggins, R. J., Arter, J. A., Chappuis, J. & Chappuis, S. (2004). *Classroom assessment for student learning: Doing it right, using it well*. Assessment Training Institute.
- Stright, A. D., Neitzel, C., Sears, K. G. & Hoke-Sinex, L. (2001). Instruction begins in the home: Relations between parental instruction and children's self-regulation in the classroom. *Journal of Educational Psychology*, 93(3), 456.
- Strong, R., Silver, H. F. & Robinson, A. (1995). Strengthening student engagement: What do students want. *Educational Leadership*, 53(1), 8-12.
- Şensoy, S. & Sağsöz, A. (2015). Öğrenci başarısının sınıfların fiziksel koşulları ile ilişkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 87-104.
- Şimşek, U. & Topkaya, Y. (2013). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin iş birlikli öğrenme modeli hakkında bilgi düzeyleri. *International Journal of Social Science Research*, 2(1), 101-113.
- Tan, C. Y., Lyu, M. & Peng, B. (2020). Academic benefits from parental involvement are stratified by parental socioeconomic status: A meta-analysis. *Parenting*, 20(4), 241-287.
- Taylor, J. A., Van Scotter, P. & Coulson, D. (2007). Bridging research on learning and student achievement: The role of instructional materials. *Science Educator*, 16(2), 44-50.
- Tileston, D. (2010). *What every teacher should know about diverse learners*. Corwin.
- Tomlison, C. (2014). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners* (2nd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.
- Tschannen-Moran, M. & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive concept. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783-805.
- Türkoğlu, A. (Ed.). (2015). *Karşılaştırmalı eğitim: Dünya ülkelerinden örneklerle*. Anı Yayıncılık.
- Valås, H. & Søvik, N. (1994). Variables affecting students' intrinsic motivation for school mathematics: Two empirical studies based on Deci and Ryan's theory on motivation. *Learning and Instruction*, 3(4), 281-298.

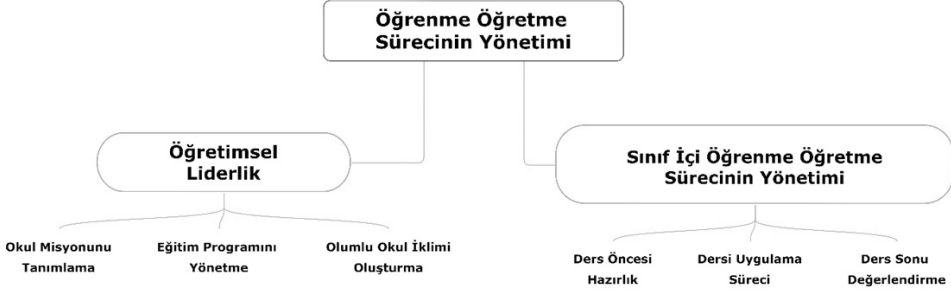
- Valerio, K. (2012). Intrinsic motivation in the classroom. *Journal of Student Engagement*, 2(1), 30-35.
- Vellymalay, S. K. N. (2012). Parental involvement at home: Analyzing the influence of parents' socioeconomic status. *Studies in Sociology of Science*, 3(1), 1-6.
- Vescio, V., Ross, D. & Adams, A. (2008). A review of research on the impact of professional learning communities on teaching practice and student learning. *Teaching and Teacher Education*, 24(1), 80-91.
- Voelkel Jr, R. H. & Chrispeels, J. H. (2017). Understanding the link between professional learning communities and teacher collective efficacy. *School Effectiveness and School Improvement*, 28(4), 505-526.
- Voogt, J. & McKenney, S. (2017). TPACK in teacher education: Are we preparing teachers to use technology for early literacy? *Technology, Pedagogy and Education*, 26(1), 69-83.
- Walberg, H. J. (1990). Productive teaching and instruction: Assessing the knowledge base. *The Phi Delta Kappan*, 71(6), 470-478.
- Wallace, T. L., Sung, H. C. & Williams, J. D. (2014). The defining features of teacher talk within autonomy-supportive classroom management. *Teaching and Teacher Education*, 42, 34-46.
- Walsh, J. & Sattes, B. (2004). *Quality questioning: Research-based practice to engage every learner*. Corwin.
- Walters, J. & Frei, S. (2007). *Managing classroom behavior and discipline*. Shell Education.
- Wedel, K. (2021). Instruction time and student achievement: The moderating role of teacher qualifications. *Economics of Education Review*, 85, 102183.
- Weiner, L. (2003). Why is classroom management so vexing to urban teachers? *Theory into Practice*, 42(4), 305-312.
- Weinstein, C. S. & Mignano, A. J., Jr. (2007). *Elementary classroom management: Lessons from research and practice* (4th ed.). McGraw-Hill.
- Widiastuti, K., Susilo, M. J. & Nurfinaputri, H. S. (2020). How classroom design impacts for student learning comfort: Architect perspective on designing classrooms. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 9(3), 469-477.
- William, D., Lee, C., Harrison, C. & Black, P. (2004). Teachers developing assessment for learning: Impact on student achievement. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 11(1), 49-65.
- Wilson, K. & Korn, J. H. (2007). Attention during lectures: Beyond ten minutes. *Teaching of Psychology*, 34(2), 85-89.
- Wisniewski, B., Zierer, K. & Hattie, J. (2020). The power of feedback revisited: A meta-analysis of educational feedback research. *Frontiers in Psychology*, 10, 3087.
- Wolff, C. E., Jarodzka, H. & Boshuizen, H. P. (2021). Classroom management scripts: A theoretical model contrasting expert and novice teachers' knowledge and awareness of classroom events. *Educational Psychology Review*, 33, 131-148.
- Wong, H. K., Wong, R. T., Jondahl, S. F. & Ferguson, O. F. (2014). *The classroom management book*. Harry K. Wong Publications.
- Woolfolk, A. E. (2018). *Educational psychology* (14th ed.). Pearson.
- Woolner, P. & Hall, E. (2010). Noise in schools: A holistic approach to the issue. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7(8), 3255-3269.
- Wu, J. Y., Hughes, J. N. & Kwok, O. M. (2010). Teacher-student relationship quality type in elementary grades: Effects on trajectories for achievement and engagement. *Journal of School Psychology*, 48(5), 357-387.
- Yang, C., Sharkey, J. D., Reed, L. A., Chen, C. & Dowdy, E. (2018). Bullying victimization and student engagement in elementary, middle, and high schools: Moderating role of school climate. *School Psychology Quarterly*, 33(1), 54-64.
- Yeşil-Dağlı, Ü. (2019). Effect of increased instructional time on student achievement. *Educational Review*, 71(4), 501-517.

- Yeo, L. S., Ang, R. P., Chong, W. H., Huan, V. S. & Quek, C. L. (2008). Teacher efficacy in the context of teaching low achieving students. *Current Psychology*, 27, 192-204.
- Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmenlerin öğretim yöntemlerini kullanma amaçları ve karşılaştıkları sorunlar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 163-188.
- Yıldız-Durak, H. (2021). Modeling of relations between K-12 teachers' TPACK levels and their technology integration self-efficacy, technology literacy levels, attitudes toward technology and usage objectives of social networks. *Interactive Learning Environments*, 29(7), 1136-1162.
- Yılmaz, E. & Kurşun, A. (2015). Okulların örgütsel kültürü ile akademik iyimserliği arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(35), 46-69.

Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi

Ramazan Karatepe

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğrenme-öğretme sürecinin yönetiminde okul yöneticisinin rolünü açıklar.
- Öğretimsel liderliğin boyutlarını ifade eder.
- Okul yöneticisinin öğretimsel liderlik görevlerini açıklar.
- Öğretmenin derse başlamadan önce yapması gerekenleri ifade eder.
- Öğretmenin dersin yürütülmesi esnasında gerçekleştirmesi gereken görevleri açıklar.

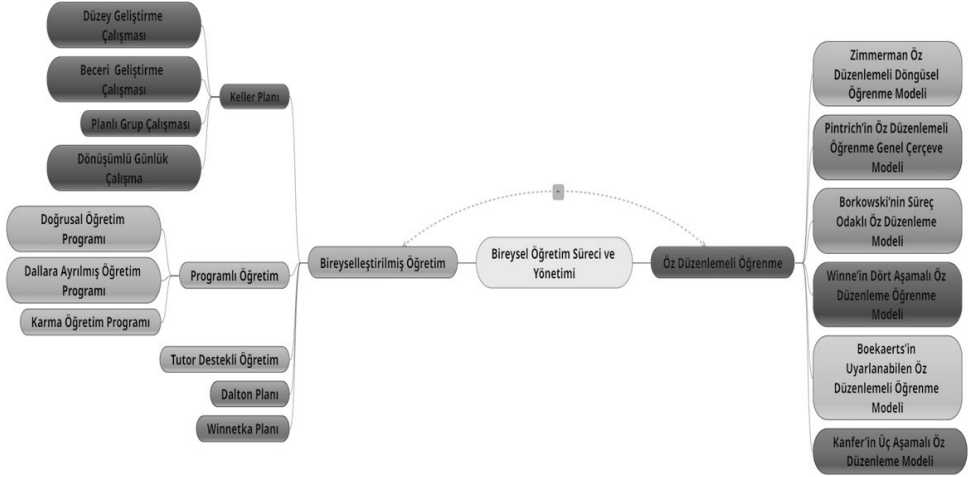
KAYNAKLAR

- Açıkalın, A. (1995). *Toplumsal kurumsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aydın, M. (2007). *Eğitim yönetimi*. Hatipoğlu.
- Bilasa, P. (2021). Öğretimin yönetimi. N. Cemaloğlu & K. Yenel (ed.), *Sınıf yönetimi* (ss. 209-245) içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Briggs, A. R. J. & Sommefeldt, D. (2002). *Managing effective learning and teaching*. Paul Chapman Publishing.
- Çelik, V. (2013). *Eğitimsel liderlik*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Daşkın, S. (2019). *İlkokul müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- DfEE (2000) *Research into teacher effectiveness: A model of teacher effectiveness* (Hay McBer tarafından hazırlanmış rapor.) <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4566/1/RR216.pdf>
- Gökkyer, N. (2010). İlköğretim okulu müdürlerinin öğretim liderliği rollerini gerçekleştirme düzeyleri ve bu rolleri sıralayan etmenler. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 113-129.
- Gümüşeli, A. İ. (2014) *Eğitim ve öğretim yönetimi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Hallinger, P. (2003) Leading Educational Change: Reflections on the practice of instructional and transformational leadership, *Cambridge Journal of Education*, 33(3), 329-352, <http://dx.doi.org/10.1080/0305764032000122005>
- Hallinger, P. (2005). Instructional leadership and the school principal: A passing fancy that refuses to fade away. *Leadership and policy in schools*, 4(3), 221-239.
- Hallinger, P. & Murphy, J. F. (1985). The social context of effective schools. *American Journal of Education* 94(3), 328-355.
- Karatepe, R. (2022) *Ortaöğretim öğrencilerinin Türkiye Yeterlikler Çerçevesi anahtar yetkinliklerinin yapısal eşitlik modeli analizi ve yetkinlik düzeylerinin incelenmesi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Kayabaşı, Y. (2007). Öğretimin değerlendirilmesinde güncel sorunlar ve sistemde yapılması mümkün düzeltmeler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 537-548.
- Korkmaz, A. (2011). Sınıf organizasyonu. L. Küçükahmet (ed.), *Sınıf yönetimi* (ss. 267-284) içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kuran, K. (2020). Sınıfta öğrenme-öğretme sürecinin yönetimi. M. Şişman & S. Turan (ed.), *Sınıf yönetimi* (ss.167-186) içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Lee, S. S. & Fraser, B. J. (2000). *The Constructivist learning environment of science classrooms in Korea*. The annual meeting of the Australasian Science Education Research Association, Western Australia.
- Leithwood, K., Louis, K. S., Anderson, S. & Wahlstrom, K. (2004). *Review of research: How leadership influences student learning*. Wallace Foundation. <https://www.wallacefoundation.org/knowledge-center/documents/how-leadership-influences-student-learning.pdf>
- Levine, D. U. & Stark, J. (1982). Instructional and organizational arrangements that improve achievement in inner-city schools. *Educational Leadership*, 40(3), 41-46.
- Marks, H. & Printy, S. (2003). Principal leadership and school performance: An integration of transformation and instructional leadership. *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 370-397.
- MEB (2003). Eğitim öğretim çalışmalarının planlı yürütülmesine ilişkin yönerge. http://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/2003/2551-_austos_2003.pdf
- Robinson, V. M. J. (2007). *School leadership and student outcomes: Identifying what works and why*. VIC: Australian Council for Educational Leaders Monograph No. 41.
- Saylan, A., Armağan, F. O. & Bektaş, O. (2016). The relationship between pre-service science teachers' epistemological beliefs and preferences for creating a constructivist learning environment. *European Journal of Science and Mathematics Education*, 4(2), 251-267.

- Stoll, L. & Fink, D. (1996). *Changing our schools: Linking school effectiveness and school improvement*. Open University Press.
- Şişman, M. (2002). *Öğretim liderliği*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şişman, M. (2016). Şişman© öğretim liderliği davranışları ölçeği: Geçerlik, güvenirlik ve norm çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(3), 375-400. <http://dx.doi.org/10.14527/kuey.2016.015>
- Tanrıseven, I. (2019) Öğretimde planlama. T. Yelken (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* (s. 43-76) içinde. Anı Yayıncılık.
- Uzun, T. (2022). Sınıf yönetiminde iletişim. Y. İnandı (ed.), *Sınıf yönetimi* (ss. 259-286) içinde. Karahan Yayınevi.

Bireysel Öğrenme Süreci ve Yönetimi

Faruk Caner Yam

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Bireyselleştirilmiş öğretim programını tanımlar.
- Bireyselleştirilmiş öğretim programlarını açıklar.
- Bireyselleştirilmiş öğretim programlarının önemini kavrar.
- Öz düzenlemeli öğrenmeyi tanımlar.
- Öz düzenlemeli öğrenme modellerini açıklar.
- Öz düzenlemeli öğrenmenin önemini kavrar.

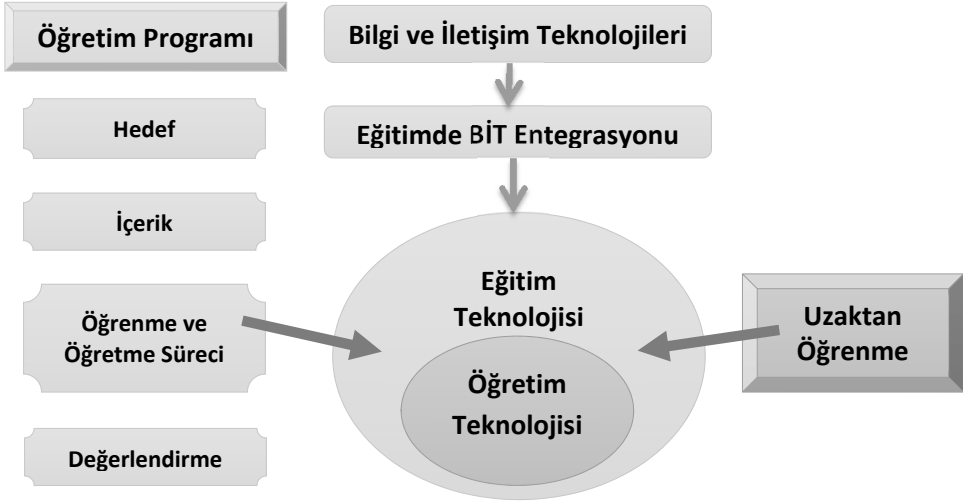
KAYNAKLAR

- Allen, C. (2015). *Personalized system of instruction and student performance in high school weight training courses*. [Doctoral dissertation]. Liberty University.
- Aydın, C.H. (2000). Öğrenme ve öğretme kuramlarının eğitim iletişimine katkısı. *Kurgu Dergisi*, 17, 183-197.
- Bal, S. İ. (2017). *Beden eğitimi derslerinde öz düzenlemeli öğrenme stratejilerini belirlemede özgüven ve katılım motivasyonunun rolü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of Thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Bilen, M. (2002). *Plandan uygulamaya öğretim*. Anı Yayıncılık.
- Boekaerts, M. (1996). Self-regulated learning at the junction of cognition and motivation. *European Psychologist*, 1(2), 100. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.1.2.100>.
- Boekaerts, M. (1997). Self-regulated learning: A new concept embraced by researchers, policy makers, educators, teachers, and students. *Learning and Instruction*, 7(2), 161-186. [https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(96\)00015-1](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(96)00015-1).
- Borkowski, J. G. (1996). Metacognition: Theory or chapter heading? *Learning and Individual Differences*, 8(4), 391-402. [https://doi.org/10.1016/S1041-6080\(96\)90025-4](https://doi.org/10.1016/S1041-6080(96)90025-4).
- Carter, C., Bishop, J. & Kravits, S.L. (2011). *Keys to effective learning study skills and habits for success*. Pearson Education.
- Christian, R. W. (1962). Guides to programmed learning. *Harvard Business Review*, 40(6), 36-44, 173-179.
- Carroll, J. B. (1963). A model of school learning. *Teachers College Record*, 64(8), 1-9.
- Corcoran, T. (1927). The Winnetka school plan. *The Irish Monthly*, 55(644), 63-67.
- Davies, I. K., Openshaw, D. & Bird, J. B. (2007). *Programmed learning in perspective: A guide to program writing*. Transaction Publishers.
- Havenga, M., Breed, B., Mentz, E., Govender, D., Govender, I. ve Dignum, F. (2013). Metacognitive and problem-solving skills to promote self-directed learning in computer programming: Teachers' experiences. *Saeduc Journal*, 10(2), 1-14.
- Hošková-Mayerová, Š. & Rosická, Z. (2012). Programmed learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 31, 782-787.
- Kanfer, F. H. (1970a). Self-regulation: Research, issues and speculations. In C. Neuringer & J. L. Michael (eds.), *Behavior modification in clinical psychology*. Appleton Century Crofts.
- Kanfer, F. H. (1970b). Self-monitoring: Methodological limitations and clinical applications. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 35(2), 148-152. <https://doi.org/10.1037/h0029874>.
- Kapıkıran, Ş., Yaşar, M. & Kapıkıran, N. A. (2016). Benlik saygısı ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkide öz düzenlemenin doğrudan ve dolaylı rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 6(45), 51-64.
- Keller, F. S. (1968). Good-bye, teacher. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1(1), 79.
- Keller, F. S., Sherman, J. G. & Bori, C. M. (1974). *PSI: The Keller plan handbook*. WA Benjamin.
- Küçükahmet, L. (2005). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. (16. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Mammadov, R. (2015). Dalton eğitimi yaklaşımı. A. Arı (ed.), *Alternatif öğrenme ve öğretmen yaklaşım ve yöntemleri içinde* (ss. 311-332). Eğitim Yayınevi.
- McFarlane, K. J. (2016). Tutoring the tutors: Supporting effective personal tutoring. *Active Learning in Higher Education*, 17(1), 77-88.
- McKay, T. M. (2016). Do tutors matter? Assessing the impact of tutors on firstly ear academic performance at a South African university. *Journal of Student Affairs in Africa*, 4(1) 2016, 53-64.
- Mulyadi, S., Basuki, A. H. & Rahardjo, W. (2016). Student's tutorial system perception, academic self-efficacy, and creativity effects on self-regulated learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 217, 598-602.
- Özbek, R. (2005). Eğitim programlarının bireyselleştirilmesinin sebepleri. *Elekttronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(11), 66-83.

- Pintrich, P. R. (2004). A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in college students. *Educational Psychology Review*, 16(4), 385-407.
- Pintrich, P. R. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 451-502). Academic.
- Pintrich, P. R. (2005). The role of goal orientation in self-regulated learning. In M. Boekaerts, M. Pintrich, P. R. & Zeidner M. (eds.), *Handbook of selfregulation* (pp. 451-502). Academic Press.
- Pressey S. L. A (1927) Machine for automatic teaching of drill material. *School and Society*, 25, 549-552.
- Reddy, G. L., Malini, S. J. & Kusuma, A. (2004). *Mental retardation: Education and rehabilitation services*. Discovery Publishing House.
- Sadykov, T., Kokibasova, G., Minayeva, Y., Ospanova, A. & Kasymova, M. (2023). A systematic review of programmed learning approach in science education. *Cogent Education*, 10(1), 2189889
- Skinner, B. F. (1958) Teaching machines. *Science*, 128, 969-77.
- Stork, A. & Walker, B. (2015). *Becoming an outstanding personal tutor: supporting learners through personal tutoring and coaching*. Critical Publishing.
- Tok, Ş. (2007). Öğretme-öğrenme strateji ve modelleri. A. Doğanay (ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (ss. 142-175). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Topping, K., Duran, D. & Van Keer, H. (2015). *Using peer tutoring to improve reading skills: A practical guide for teachers*. Routledge.
- Van der Ploeg, P. A. (2013). *Dalton plan: Origins and theory of Dalton education* (Vol. 8). Saxion Dalton University Press.
- Yakovleva, N. R. (2018). Carleton Washburne on the problem field of educational research in Winnetka schools. *Innovative Projects and Programs in Education*, 4(58), 44-51.
- Yakovleva, N. R. (2020). Teacher's preparation for implementing "Winnetka Plan": Washburne's lessons for modern pedagogical education. In I. Elkina & S. Ivanova (Eds.), *Cognitive - Social, and Behavioural Sciences* (icCSBs 2020, vol 1). European Proceedings of Educational Sciences (pp. 107-111). European Publisher.
- Zamnah, L. N. & Ruswana, A. M. (2019). Implementation of self-directed learning model to improve students' self-regulated learning and self-confidence. *Journal of Physics*, 1188 (1), 012081.
- Zimmerman, B. J. (1989). A social cognitive view of self-regulated academic learning. *Journal of Educational Psychology*, 81(3), 329-339. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.81.3.329>.
- Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). Academic Press.
- Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*, 45(1), 166-183. <https://doi.org/10.3102/0002831207312909>.
- Zuffianò, A., Alessandri, G., Gerbino, M., Kanacri, B. P. L., Di Giunta, L., Milioni, M. & Caprara, G. V. (2013). Academic achievement: The unique contribution of self-efficacy beliefs in self-regulated learning beyond intelligence, personality traits, and self-esteem. *Learning and Individual Differences*, 23, 158-162. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2012.07.010>.
- Weichhart, G. (2012). *S-BPM education on the dalton plan: an e-learning approach*. Johannes Kepler University Linz, Department of Business Information Systems.
- Washburne, C. & Marland, S. P. (1963). *Winnetka: The history and significance of an educational experiment*. Prentice-Hall.
- Winne, P. H. (1996). A metacognitive view of individual differences in self-regulated learning. *Learning and Individual Differences*, 8(4), 327-353. [https://doi.org/10.1016/S10416080\(96\)90022](https://doi.org/10.1016/S10416080(96)90022)

Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Teknoloji Kullanımı

Gülçin Zeybek

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Teknolojinin tanımını yapar.
- Eğitim teknolojisi ve öğretim teknolojisi kavramlarını karşılaştırır.
- Eğitim teknolojisinin öğrenme-öğretme süreci açısından yararlarını açıklar.
- Öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılan teknolojileri ayırt eder.
- Uzaktan eğitim kavramının tanımını yapar.
- Uzaktan öğrenme kavramının tanımını yapar.
- Öğrenme yönetim sistemlerinin kullanım amacını açıklar.
- Uzaktan öğrenme ve bağlantıcı/bağlantılı öğrenme yaklaşımı arasındaki ilişkiyi açıklar.
- Öğrenme ve öğretme sürecinde teknoloji kullanımına ilişkin önerilerde bulunur.

KAYNAKLAR

- AECT (Association for Educational Communications and Technology). (2008). Definition. In A. Januszewski & M. Molenda (Eds), *Educational technology: A definition with commentary*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Afari-Kumah, E. & Tanye, H. A. (2009). Tertiary students' view on information and communications technology usage in Ghana. *Journal of Information Technology Impact*, 9(2), 81-90.
- Aghaei, S., Nematbakhsh, M. A. & Farsani, H. K. (2012). Evolution of the World Wide Web: From Web 1.0 to Web 4.0. *International Journal of Web & Semantic Technology (IJWesT)*, 3(1), 1-10. <https://airccse.org/journal/ijwest/papers/3112ijwest01.pdf>
- Ahmad, S. R. & Nisa, M. U. (2016). The significance of educational technology in teaching learning process. *The International Journal of Indian Psychology*, 4(1), 163-170. <https://doi.org/10.25215/0401.097>
- Alkan, C. (1997). *Eğitim teknolojisi* (5. baskı). Anı Yayıncılık.
- Amedzo, E. K. (2007). *The integration of information and communications technology into rural schools of South Africa: A case study of schools in Malamulele* [Unpublished Master's. Thesis.]. Stellenbosch University.
- Arslan, K. (2017). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88. <https://dergipark.org.tr/pub/baebd/issue/55426/690058>
- Atalan, Y. (2021). *Öğretim tasarımı ve teknolojisi kavramının tarihsel dönüşümü*. <https://yusufatalan.com/ogretim-tasarimi-ve-teknolojisi-kavrami-ve-tarihsel-donusumu/>
- Ayas, C. (2006). An examination of the relationship between the integration of technology into social studies and constructivist pedagogies. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 5(1), 14-25. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1102493.pdf>
- Azuma, R. T. (1997). A Survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355-385. <https://doi.org/10.1162/pres.1997.6.4.355>
- Balogun, T. A. & Abimbade, A. (2002). *Introduction to instructional technology*. Distance Learning Centre, University of Ibadan.
- Berger, A. N. (2003). The economic effects of technological progress: evidence from the banking industry. *Journal of Money, Credit, Banking*, 35(2), 141-176. <https://www.jstor.org/stable/3649852>
- Berson, M. J. (1996). Effectiveness of computer technology in the social studies: A review of the literature. *Journal of Research on Computing in Education*, 28(4), 486-499. <https://doi.org/10.1080/08886504.1996.10782179>
- Boadu, G., Awuah, M., Ababio, A. M. & Eduaquah, S. (2014). An examination of the use of technology in the teaching of history: A study of selected senior high schools in the cape coast metropolis, Ghana. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 8(1), 187-214. <http://ijlter.net/index.php/ijlter/article/view/1166>
- Ceylan, B. & Birinci, G. (2013). Teknopedagojik eğitimde çoklu ortam uygulamaları. I. K. Yurdakul (Ed.), *Teknopedagojik eğitime dayalı öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (ss. 129-160). Anı Yayıncılık.
- Chen, C. H. (2008). Why do teachers not practice what they believe regarding technology integration? *The Journal of Educational Research*, 102(1), 65-75. <https://doi.org/10.3200/JOER.102.1.65-75>
- Chigona, A. (2015). Pedagogical shift in the twenty-first century: Preparing teachers to teach with new technologies. *Africa Education Review*, 12(3), 478-492. <https://doi.org/10.1080/18146627.2015.1110912>
- Çardak, Ç. S. (2019). Uzaktan öğrenme ve web siteleri. T. Y. Yelken (ed.), *Öğretim teknolojileri* içinde (ss. 141-189). Anı Yayıncılık.
- Çevik, M. & Uzun, Y. (2022). Bağlantılı öğrenme-öğretme yaklaşımı. G. Ekici (ed.), *Etkinlik örnekleriyle güncel öğrenme-öğretme yaklaşımları V* içinde (ss. 37-62). Pegem Akademi Yayıncılık.

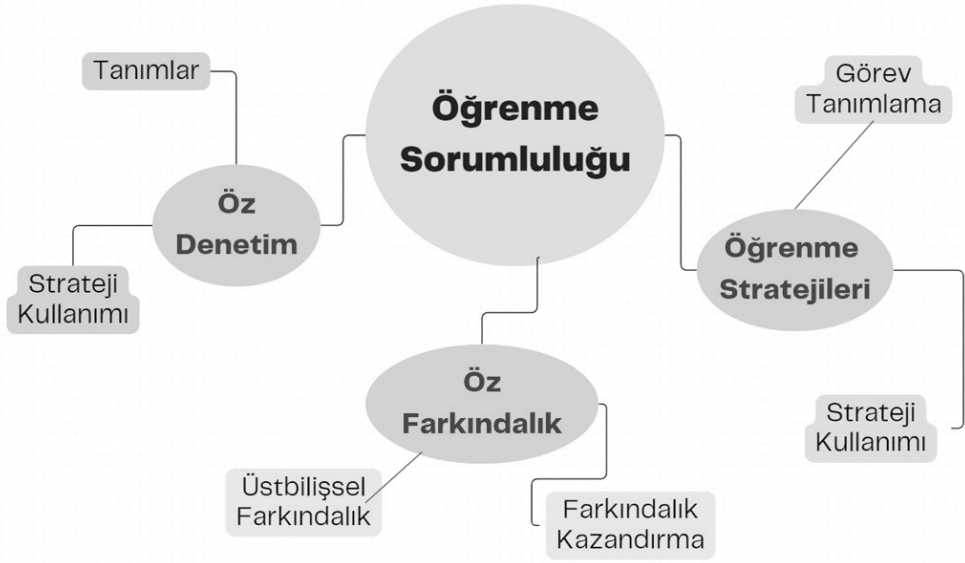
- Çoklar, A. N. (2013). Teknopedagojik eğitimde sosyal ağların kullanımı. I. K. Yurdakul (Ed.), *Teknopedagojik eğitime dayalı öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (s. 193-212). Anı Yayıncılık.
- Dina, A.-T., Ciomei, S.-I. (2013). The advantages and disadvantages of computer assisted language learning and teaching for foreign languages. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 76, 248-252. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.107>
- Dunmire, R. E. (2010). *The use of instructional technology in the classroom: selection and effectiveness* [Unpublished Master's Thesis]. United States Military Academy.
- Eliküçük, H. (2006). *Öğretmenlerin öğretim-öğrenme süreçlerinde teknoloji kullanıma yeterlilikleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Enriquez, A. G. (2010). Enhancing student performance using tablet computers. *College Teaching*, 58(3), 77-84. <https://doi.org/10.1080/87567550903263859>
- Ersoy, H. (2015). Eğitim teknolojilerinde temel kavramlar. E. Cabı (Ed.) *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (2. baskı, ss. 1-24). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ertmer, P. A. (1999). Addressing first-and second-order barriers to change: Strategies for technology integration. *Educational Technology Research and Development*, 47(4), 47-61.
- Faraj Allahi, M. & Zarif Sanayei, N. (2009). Education based on information and communication technology in higher education. *Journal of Education Strategies*, 4(2), 167-171.
- Fisher, D. & Frey, N. (2010). Preparing students for mastery of 21st century skills. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st Century skills: Rethinking how students learn* (pp. 221-240). Solution Tree Press.
- Gagne, R. M., Briggs, L. J. & Wager, W. W. (1992). *Principles of instructional design* (4th ed.). Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Ghasemi, B. & Hashemi, M. (2011). ICT: Newwave in English language learning/teaching. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 3098-3102. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.252>
- Golshana, N. & Tafazoli, D. (2014). Technology-enhanced language learning tools in Iranian EFL context: Frequencies, attitudes and challenges. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 136, 114 - 118. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.05.299>
- Grabe & Grabe. (2005). *Integrating technology for meaningful learning*. Houghton Mifflin.
- Hooper, S. & Rieber, L. P. (1995). Teaching with technology. In A. C. Ornstein, (Eds), *Teaching: Theory into practice* (pp. 154-170). Allyn and Bacon Inc.
- Hsieh, M. C. & Lin, H. C. K. (2011). A conceptual study for augmented reality e-learning system based on usability evaluation. *Communications in Information Science and Management Engineering*, 1(8), 5-7.
- Ifinedo, E., Kankaanranta, M. (2021). Understanding the influence of context in technology integration from teacher educators' perspective. *Technology, Pedagogy and Education*, 30(2), 201-215. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2020.1867231>
- Irwin, C., Ball, L., Desbrow, B. & Leveritt, M. (2012). Students' perceptions of using facebook as an interactive learning resource at university. *Australasian Journal of Educational Technology*, 28(7), 1221-1232.
- İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim* (3. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Jou, M. & Lin, Y. C. (2012). A web application supported learning environment for enhancing classroom teaching and learning experiences. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 64, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.001>
- Katiyar, A., Kalra, K. & Garg, C. (2015). Marker based augmented reality. *Advances in Computer Science and Information Technology*, 2(5), 441-445. <https://doi.org/10.30818/jitu.2.2.2343>
- Kay, K. (2010). 21st Century skills: Why they matter, what they are, and how we get there. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st century skills: Rethinking how students learn* (pp. 13-31). Solution Tree Press.
- Kılınc, E. (2016). The use of digital teaching materials in the social studies. *Iowa Journal for the Social Studies*, 26(2), 26-46.

- Kilinc, E., Kilinc, S., Kaya, M. M., Başer, E. H., Türküresin, H. & Kesten, A. (2016). Teachers' attitudes toward the use of technology in social studies teaching. *Research in Social Science and Technology*, 1(1), 59-76. <https://doi.org/10.46303/ressat.01.01.3>
- Krutka, D. G. & Carpenter, J. P. (2016). Participatory learning through social media: How and why social studies educators use Twitter. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 16(1), 38-59.
- Levin, T. & Wadmany, R. (2008). Teachers' views on factors affecting effective integration of information technology in the classroom: Developmental scenery. *Journal of Technology and Teacher Education*, 16(2), 233-263.
- Li, K.-M. (2010). Integrating weblogs in a pedagogy model for enhancing students's critical thinking skills. *Research and Practice in Technology enhanced learning*, 5(1), 35-49. <https://doi.org/10.1142/S1793206810000803>
- McCarthy, J. (2004). *What is artificial intelligence?* <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai>
- Meral, M., Akuner, C. & Temiz, I. (2012). Competencies of teachers' use of technology in learning and teaching processes. *Education in Electronics and Electrical Engineering*, 18(10), 93-97. <https://doi.org/10.5755/j01.eee.18.10.3072>
- Miladi, H. & Malekmohammadi, I. (2010). Feasibility of application of e-learning in higher education using factor analysis (Case study: Agricultural extension and education students in Razi University). *Journal of Agricultural Extension and Education Researches*, 3(1), 15-29.
- Mishra, P., Fahnoe, C. & Henriksen, D. (2013). Creativity, self-directed learning and the architecture of technology rich environments. *TechTrends*, 57(1), 10-13. <https://doi.org/10.1007/s11528-012-0623-z>
- Moore, M. G., Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Wadsworth.
- National Education Association. (2008). *Technology in schools: The ongoing challenge of access, adequacy, and equity* (Policy Brief No. 19). NEA Policy and Practice Department.
- Negi, P. S., Negi, V. & Pandey, A. C. (2011). Impact of information technology on learning, teaching and human resource management in educational sector. *International Journal of Computer Science and Telecommunications*, 2(4), 66-72.
- Nilsson, N. (1990). *The mathematical foundations of learning machines*. Morgan Kaufmann.
- Partnership for 21st Century Skills. (2009). *Framework for 21st century learning*. www.21stcenturyskills.org/documents/framework_flyer_updated_april_2009.pdf
- Patkar, R. S., Singh, S. P. & Birje, S. V. (2013). Marker based augmented reality using Android OS. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering (IJARCSSE)*, 3(5), 64-69.
- Pearlman, B. (2010). Designing new learning environment to support 21st century skills. 21st century skills. In M. El Mohamady (eds), *Rethinking how students learn* (pp. 117-147). Solution Tree Press.
- Pheeraphan, N. (2013). Enhancement of the 21st century skills for thai higher education by integration of ICT in classroom. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 103, 365-373. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.346>
- Schul, J. (2017). Clinical entrepreneurship: A student teacher assigning desktop documentary making. *Research in Social Sciences and Technology*, 2(2), 1-35. <https://doi.org/10.46303/ressat.02.02.1>
- Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the dijital age. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, 2(1), 1-8. https://jotamac.typepad.com/jotamac_weblog/files/connectivism.pdf
- Siemens, G. (2008, January, 8). Learning and knowing in networks: Changing roles for educators and designers. *ITFORUM for Discussion*, 1-26. https://www.academia.edu/2857165/Learning_and_knowing_in_networks_Changing_roles_for_educators_and_designers
- Somyürek, S. (2014). Öğretim sürecinde z kuşağının dikkatini çekme: Artırılmış gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-80. <https://doi.org/10.17943/etku.88319>

- Sönmez, V. (2010). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı* (16. baskı). Anı Yayıncılık.
- Stacey, E., Smith, P. J. & Barty, K. (2004). Adult learners in the workplace: Online learning and communities of practice. *Distancem Education*, 25(1), 107-123. <https://doi.org/10.1080/0158791042000212486>
- Şahin, L. (2013). Teknopedagojik eğitimde Web 2.0 araçları. I. K. Yurdakul (Ed.) *Teknopedagojik eğitime dayalı öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (ss. 161-192). Anı Yayıncılık.
- Tarman, B. & Baytak, A. (2011). The new role of technology in education: Social studies teacher candidates' perceptions. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2), 891-908.
- Tarman, B., Kılınç, E. & Aydın, H. (2019). Barriers to the effective use of technology integration in social studies education. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 19(4), 736-753.
- Umar, I. N. & Hassan, A. S. A. (2015). Malaysian teachers' levels of ICT integration and its perceived impact on teaching and learning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 197, 2015-2021. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.586>
- Vrasidas, C. & McIsaac, M. (2001). Integrating technology in teaching and teacher education: Implications for policy and curriculum reform. *Educational Media International*, 38(2/3), 127-132. <https://doi.org/10.1080/09523980110041944>
- Wikipedia (2023). https://en.wikipedia.org/wiki/Educational_technology adresinden 22 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Willis, R., Yeigh, T., Lynch, D., Smith, R., Provost, S., Sell, K. & Turner, D. (2018). *Towards a strategic blend in education: A review of the blended learning*. Oxford Global Press.
- Yıldız, H. N. (2016). *Türkçe öğretmenlerinin derslerde materyal kullanımına ilişkin görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Zeybek, G. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı. K. Karataş (ed.), *Eğitim ve 21. yy. becerileri* içinde (ss. 58-76). Nobel Akademik Yayıncılık.

Öğrenme Sürecinde Öğrenenin Sorumlulukları

Mevlüt Aydoğmuş - Süleyman Arslantaş - Reham Alhussien

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğrenme sorumluluğu kavramını tanımlar.
- Sorumluluk eğitimin modellerini açıklar.
- Sorumluluğu kazandırmada kullanılan yöntemleri açıklar.
- Öz denetim kavramını tanımlar.
- Öz denetim stratejilerini açıklar.
- Öz farkındalık ve üst bilişsel farkındalığın kavramını tanımlar.
- Öz farkındalığın kazandırma yöntemlerini açıklar.
- Öğrenme stratejilerini açıklar.
- Öğrenme sorumluluğu ile öz denetim ve öz farkındalık arasındaki ilişkileri açıklar.

KAYNAKLAR

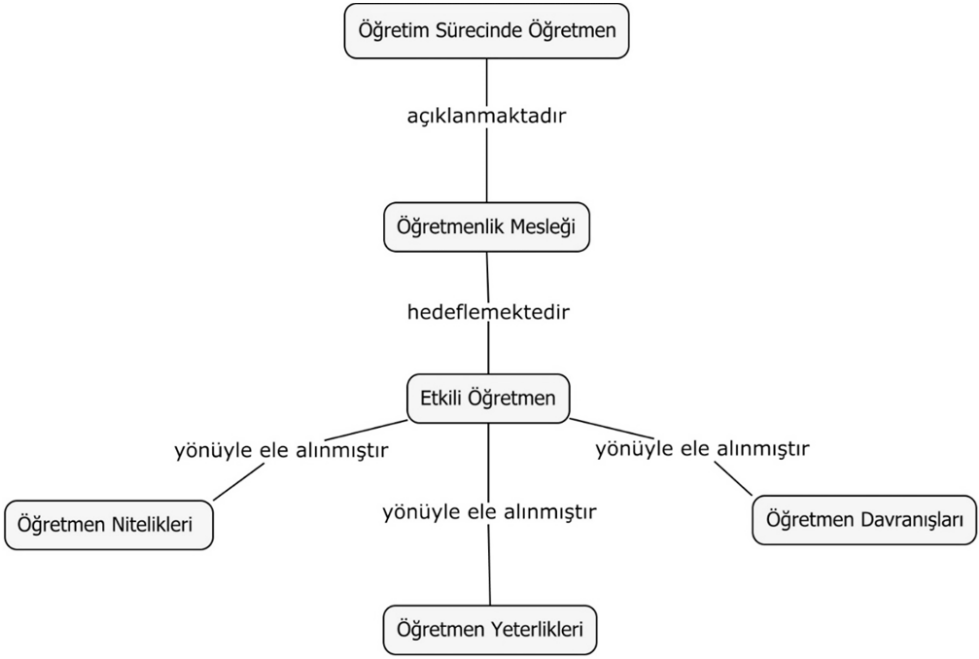
- Allan, G. M. (2006). *Responsibility for learning: students' understandings and their self-reported learning attitudes and behaviours*. [Doctoral dissertation]. Queensland University of Technology.
- Arslantas, S. & Kurnaz, A. (2017). The effect of using self-monitoring strategies in social studies course on self-monitoring, self-regulation and academic achievement. *International Journal of Research in Education and Science*, 3(2), 452-463.
- Bacanlı, H. (2001). *Gelişim ve öğrenme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bacon C. S.(1993). Student responsibility for learning. *Adolescence* 28(109), 199-212.
- Bakken, J. P. & Simpson, C. G. (2011). Mnemonic strategies: Success for the young-adult learner. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, (7, 2). 79-85.
- Betts, G. T. (1985). *Autonomous learner model for the gifted and talented*. ERIC Number: ED268708
- Burke, K. (ed.). (2008). *What to do with the kid who: Developing cooperation, self-discipline, and responsibility in the classroom*. Corwin Press.
- Büyük, H. (2022). *Akademik öz denetimin geliştirilmesinde anababa rehberliği*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Carden, J., Jones, R. J. & Passmore, J. (2022). Defining self-awareness in the context of adult development: A systematic literature review. *Journal of Management Education*, 46(1), 140-177.
- Cho, Y. I., Kim, J. S. & Kim, J. O. (2018). Factors influencing adolescents' self-control according to family structure. *Journal of Child and Family Studies*, 27(11), 3520- 3530.
- Carroll, J. B. (1963). *A model of school learning*. *Teachers college record*, 64(8), 1-9.
- Conzemius, A. & O'neill, J. (2001). *Building shared responsibility for student learning*. ASCD.
- Corno, L. (1986). The metacognitive control components of self-regulated learning. *Contemporary Educational Psychology*, 11, 333-346.
- Çelenk, S. & Karakış, Ö. (2007). Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeyleri: AİBÜ Örneği. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 31-49.
- Çelik, Ö. (2010). *Okul yöneticilerinin öz bilinç yeterliliği ve dönüşümcü liderlik özellikleri arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Demirel, Ö. & Epeçan, C. (2012). Okuduğunu anlama stratejilerinin bilişsel ve duyuşsal öğrenme ürünlerine etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 71-106.
- Devlin, M. (2002). Taking responsibility for learning isn't everything: A Case for developing tertiary students' conceptions of learning. *Teaching in Higher Education*, 7(2), 125-138.
- Duke, D. L. & Jones, V. F. (1985), What can schools do to foster student responsibility? *Theory Into Practice*, 24(4), 277-285
- Erişti, B. (2017). Öğrenme sorumluluğu ölçeğinin geliştirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitim Dergisi*, 11(1), 481-503.
- Hilgard, E. R. & Marquis, D. G. (1961). The definition of learning. In Hilgard and Marquis' conditioning and learning (2nd ed.). *Appleton-Century-Crofts*. <https://doi.org/10.1037/14591-001>
- Groves, K. S. (2002). *An examination of leader social intelligence and follower openness to organizational change as key components of charismatic leadership* [Doktora tezi]. The Claremont Graduate University.
- Jurowski, K., Jurowska, A., Krzeczowska, M. & Własiuk, P. (2014). Mnemonic Methods As a Sophisticated Tool in Learning. *Edukacja Humanistyczna*, 2(31) 155-170.
- Kay, J. (1997). Learner know thyself: Student models to give learner control and responsibility. In Control and responsibility: *International Conference on Computers in Education*, 17-24. AACE.
- Kaya, M. & Doğan, U. (2014). Öğrenci sorumluluk: Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Journal of European Education*, 4(1), 11-18.
- Kondrat, M. E. (1999). Who is the "self" in self-aware: professional self-awareness from a critical theory perspective. *Social Service Review*, 73(4), 451-477.
- Latif, D. A. (2004). Using emotional intelligence in the planning and implementation of a management skills course. *Pharmacy Education*, 4(2), 81-89.

- Lei, H., Cui, Y. & Zhou, W. (2018). Relationships between student engagement and academic achievement: A meta-analysis. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 46(3), 517-528. <https://doi.org/10.2224/sbp.7054>
- Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.
- Martin, A. J., Ginns, P., Burns, E. C., Kennett, R. & Pearson, J. (2021). Load reduction instruction in science and students' science engagement and science achievement. *Journal of Educational Psychology*, 113(6), 1126-1142. <https://doi.org/10.1037/edu0000552>
- Mastropieri, M. A. (1988). Using the keyword method. *Teaching Exceptional Children*, 20(2), 4-8.
- Morin, A. (2011). Self-awareness part 1: Definition, measures, effects, functions, and antecedents. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(10), 807 - 823.
- Nelsen, J. (2011). *Positive discipline: The classic guide to helping children develop self-discipline, responsibility, cooperation, and problem-solving skills*. Ballantine Books.
- Nisbet, J. & Shucksmith, J. (1986). *Learning strategies* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315188652>
- Ormrod, J. E. (1990). *Human learning* (6th ed.). Pearson Education. New Jersey.
- Öncü-Çelebi, E. (2002). Erken çocukluk döneminde sorumluluk eğitimi. *Çocuk Çocuk Dergisi*, 21, 14-17
- Özer, B. (2002). İlköğretim ve ortaöğretim okullarının eğitim programlarında öğrenme stratejileri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 1(1), 17-32.
- Özsoy, G. (2008). Üst biliş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 713-740
- Paris, S. G. & Paris, A. H. (2001). Classroom applications of research on self-regulated learning. *Educational Psychologist*, 36, 89-101.
- Pintrich, P. R. (1999). The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *Journal of Educational Research*, 31, 459-470.
- Renzulli, J. S. (2012). Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: A four-part theoretical approach. *Gifted child quarterly*, 56(3), 150-159.
- Robinson, S. J. & Smith, J. (2012). Exploring responsibility. *Journal of Global Responsibility*, 3(1), 151-166.
- Saçkes, M., Trundle, K. C., Bell, R. L. & O'Connell, A. A. (2011). The influence of early science experience in kindergarten on children's immediate and later science achievement: Evidence from the early childhood longitudinal study. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(2), 217-235. <https://doi.org/10.1002/tea.20395>
- Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim öğrenme ve öğretim* (27. baskı). Anı Yayıncılık.
- Scharle Á. & Szabó, A. (2000). *Learner autonomy: A guide to developing learner responsibility*. Cambridge University Press.
- Schraw, G. & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351-371.
- Schunk, D. H. (2012). *Learning theories an educational perspective*. Pearson Education, Inc.
- Subaşı, G. (2000). Etkili öğrenme: Öğrenme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 146. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/146/subasi.htm
- Taşdemir, M. & Dağıstan, G. (2014). Çocuklara sorumluluk kazandırmada ebeveynlerin BHTG yaklaşımını uygulama durumları: Bir durum çalışması. *Electronic Turkish Studies*, 9(8), 47-71.
- TDK (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. www.sozluk.gov.tr
- Töremen, F. (2011). Öğretmen adaylarının sorumluluk eğitimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 273-277.
- Ulaş, A. H., Epeçan, C., Sökmen, Y. & Yasul, A. F. (2015). Sınıf öğretmenleri adaylarının öz denetim beceri düzeyleri ile üst biliş farkındalık düzeyleri arasındaki ilişki. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 15, 134-148.
- Ulus, L. (2019). Dikkat eksikliği/hiperaktivitesi olan çocuklarda özdenetim stratejileri. *Academic Studies on Natural and Health Sciences*, 2, 595-604.

- Vardar, K. A. (2011). *Öz-düzenleme stratejileri öğretiminin öğrencilerin İngilizce başarılarına, öz düzenleme stratejileri kullanımına ve tutumlarına etkisi* [Doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Vural, L. (2012). *Öğrenme stratejileri öğretiminin öğretmen adaylarının strateji kullanımlarına etkisi*. [Doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Williamson, L. Z. (2021). *Becoming odysseus: Using situational and cognitive self-control to attain academic goals in daily life*. University of Wyoming.
- Wittrock, M. C. (1992). Generative learning process of the brain. *Educational Psychologist*, 27(4), 531-541.
- Wolgemuth, J. R. (2008). The effects of mnemonic interventions on academic outcomes for youth with disabilities: A systematic review. *Learning Disabilities Research & Practice*, 23(1), 1-10.
- Yeşilyurt, E. (2021). Öğrenme stratejileri. *OPUS- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 5116-5139. <https://doi.org/10.26466/opus.901943>
- Yüksel, S. (2014). Öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları. S. Fer (ed.), *Öğrenme stratejileri ve sınıflamalar* içinde (ss.149-167). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Zimmerman, B. J. (1990). Self-regulated learning and academic achievement: an overview, *Educational Psychologist*, 25(1), 3-17.
- Zimmerman, B. J. & Martinez-Pons, M. (1988). Construct validation of a strategy model of student self-regulated learning. *Journal of Educational Psychology*, 80, 284-290.
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into practice*, 41(2), 64-70.

Öğretim Sürecinde Etkili Öğretmen Nitelikleri ve Yeterlikleri

Emre Yılmaz - Kasım Karataş

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Öğretmenlik mesleğini tanır.
- Öğretim sürecinde öğretmen rollerini öğrenir.
- Etkili öğretmen kavramını öğrenir.
- Etkili bir öğretmende bulunması gereken özellikleri öğrenir.
- Etkili öğretmen niteliklerini kavrar.
- Etkili öğretmen yeterliklerini kavrar.
- Etkili öğretmen davranışlarını öğrenir.

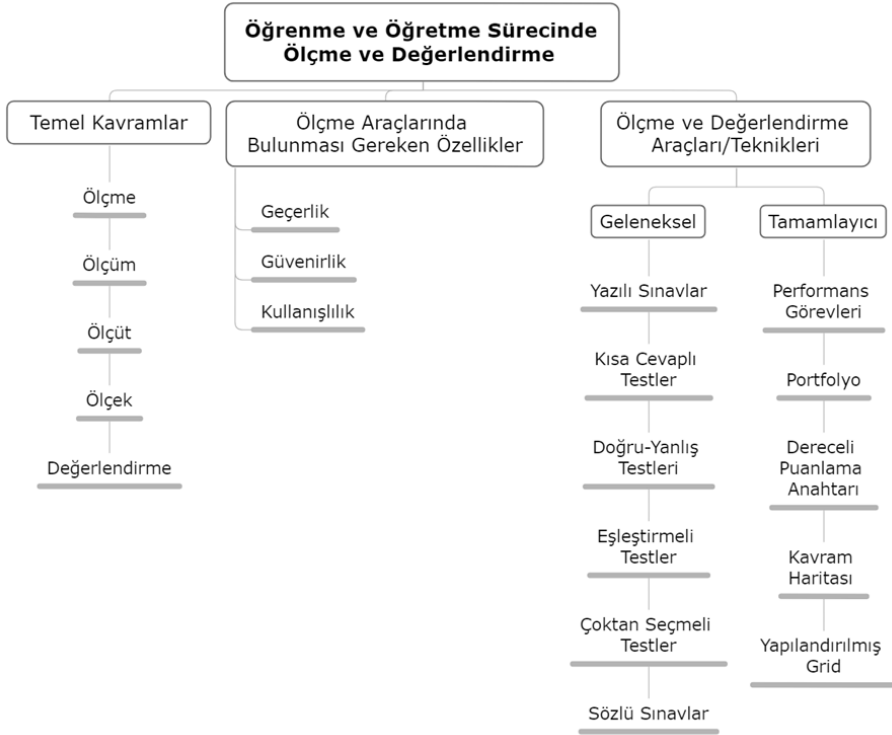
KAYNAKLAR

- Akpınar, E. & Ergin, Ö. (2005). Yapılandırmacı kuramda fen öğretmenin rolü. *İlköğretim Online*, 4(2), 55-64.
- Bakhrü, K. M. (2017). Personal competencies for effective teaching: A review based study. *Educational Quest-An International Journal of Education and Applied Social Sciences*, 8(spl), 297-303. <http://dx.doi.org/10.5958/2230-7311.2017.00067.8>
- Borich, G. D. (2014). *Etkili öğretim yöntemleri araştırma temelli uygulama* (8. baskı). (M. B. Acat, çev. ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Brophy, J. & Good, T. (1986). Teacher behavior and student achievement. In M. Wittrock (ed.), *Handbook of research on teaching* (pp. 328-375). Macmillan.
- Can, N. (2004). Öğretmenlerin geliştirilmesi ve etkili öğretmen davranışları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 103-119.
- Çelik, K., Çatalbaş, G. & Tomul, E. (2014). İlköğretim kurumu öğrencilerinin "sınıf öğretmeni" kavramına ilişkin metaforik algıları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 16, 1-16.
- Gül, Y. E. (2021). İletişim ve iş birliği. K. Karataş (ed.), *Eğitim ve 21. Yüzyıl becerileri* içinde (ss. 235-251). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Er, S. & Aral, N. (2008). Yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenmiş sınıflarda öğretmenin rolü. *Ekev Akademi Dergisi*, 12(35), 391-396.
- ERG (2005). Öğretim programları inceleme ve değerlendirme-1 (Rapor) <https://www.egitimreformugirisimi.org/ogretim-programlari-inceleme-ve-degerlendirme-i/>
- Hildebrand, M., Wilson, R. C. & Dienst, E. R. (1971). *Evaluating university teaching*. Center for Research and Development in Higher Education, University of California.
- Hoy, A. (2015). *Eğitim psikolojisi*. (D. Özen, çev.) Kaknüs Yayınları.
- Karataş, K. (2020). Öğretmenlik mesleğine kuramsal bir bakış. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(17), 39-56.
- Kaya, Z. & Yılayaz, Ö. (2013). Öğretmen eğitime teknoloji entegrasyonu modelleri ve teknolojik pedagojik alan bilgisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 57-83.
- Kuran, K. (2002). *Öğretmenlik mesleği (Niteliği ve önemi)*. A. Türkoğlu (ed.), Mikro Yayınları.
- MEB (2013). Millî eğitim bakanlığı ortaöğretim kurumları yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130907-4.htm>
- MEB [Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü]. (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. https://oygm.meb.gov.tr/dosyalar/StPrg/Ogretmenlik_Meslegi_Genel_Yeterlikleri.pdf
- Mishra, P. & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017-1054.
- Nussbaum, J. F. (1992). Effective teacher behaviors. *Communication Education*, 41(2), 167-180. <https://doi.org/10.1080/03634529209378878>
- Phillips, D. C. (1995). The good, the bad, and the ugly: The many faces of constructivism. *Educational Researcher*, 24(7), 5-12. <https://doi.org/10.3102/0013189X024007005>
- Sakız, G. (2016). Effective teaching and improving teacher quality. *Journal of Theoretical Educational Science*, 9(2), 214-244. <http://dx.doi.org/10.5578/keg.10451>
- Sarpkaya, R. (2010). Bir meslek olarak öğretmenlik. M. Gürsel & M. Hesapçioğlu (ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde (ss. 53-76). Eğitim Yayınevi.
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen yeterlilikleri ve mesleki gelişim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58(1), 40-45.
- Stronge, J. H. (2007). *Qualities of effective teachers* (2nd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.
- Stronge, J. H., Tucker, P. D. & Hindman, J. L. (2004). *Handbook for qualities of effective teachers*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Şen, H. Ş. & Erişen, Y. (2002). Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 99-116.

- Şişman, M. & Acat, M. B. (2003). Öğretmenlik uygulaması çalışmalarının öğretmenlik mesleğinin algılanmasındaki etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 235-250.
- Türk Dil Kurumu [TDK] (2023). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yazar, T. & Karataş, K. (2018). Öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları ile ilgili temel kavramlar. B. Oral (ed.), *Öğrenme-öğretme kuram ve yaklaşımları* içinde (ss.1-41). Pegem Akademi Yayıncılık.
- YÖK (2018). Öğretmen yetiştirme lisans programları. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>
- Zembat, R. (2015). Eğitim sisteminde öğretmen. A. Oktay (ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde (ss. 277-302). Pegem Akademi Yayıncılık.

Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Ölçme ve Değerlendirme

İsmail Kinay - Serpil Çelikten Demirel

BÖLÜMÜN KAZANIMLARI

- Ölçme ve değerlendirme ile ilgili temel kavramları açıklar.
- Öğrenme-öğretme sürecinde ölçme ve değerlendirmenin önemini tartışır.
- Ölçme araçlarında bulunması gereken özellikleri açıklar.
- Geleneksel ölçme ve değerlendirme araç ve tekniklerini açıklar.
- Tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme araç ve tekniklerini açıklar.
- Geleneksel ölçme ve değerlendirme araç ve tekniklerini kullanır.
- Tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme araç ve tekniklerini kullanır.

KAYNAKLAR

- Akbaş, U. (2019). Ölçme araç ve sonuçlarında bulunması gereken nitelikler. B. Çetin (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 45-84). Anı Yayıncılık.
- Atalmış, E. H. (2019). Çoktan seçmeli testler. B. Çetin (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 187-216). Anı Yayıncılık.
- Anderson, L. W. (2003). *Classroom assessment: Enhancing the quality of teacher decision making*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Aybek, E. C. & Şahin, M. D. (2021). Yazılı yoklamalar, kısa cevaplı testler, doğru-yanlış testleri ve sözlü sınavlar. M. D. Şahin (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 123-138). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bahar, M (2003). A study of pupils' ideas about the concept of life. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(1), 93-104.
- Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş S. & Bıçak, B. (2010). *Geleneksel-tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme teknikleri öğretmen el kitabı* (4. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Başol, G. (2013). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baykul, Y. (2010). *Eğitimde ve psikolojide ölçme: klasik test teorisi ve uygulaması* (2. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Belgrad, S. F. (2013). Portfolios and E-portfolios: Student reflection, self-assessment, and goal setting in the learning process. McMillan, J. H. (ed.), In *SAGE handbook of research on classroom assessment* (ss. 331-346). Sage.
- Bilican Demir, S. (2023). Ölçmede geçerlik. R. N. Çıkrıkçı (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (6. baskı) içinde (ss. 53-68). Anı Yayıncılık.
- Brookhart, S. M. (2013). *How to create and use rubrics for formative assessment and grading*. ASCD.
- Cizek, G. J. (1997). Learning, achievement, and assessment: constructs at a crossroads. Phye, G. D. (ed.), In *Handbook of classroom assessment: Learning, adjustment, and achievement* (ss. 2-29). Academic Press.
- Çakan, M. (2011). Eğitim sistemimizde yaygın olarak kullanılan test türleri. S. Tekindal (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (3. baskı) içinde (ss. 91-126). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çetin. B. (2010). Bilişsel alan davranışlarının ölçülmesi. M. Gömleksiz ve S. Erkan (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. baskı) içinde (ss. 67-142). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çıkrıkçı, R. N. (2023). Ölçmede güvenilirlik. R. N. Çıkrıkçı (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (6. baskı) içinde (ss. 69-90). Anı Yayıncılık.
- Darling-Hammond, L. & Adamson, F. (2010). *Beyond basic skills: The role of performance assessment in achieving 21st century standards of learning*. Stanford Center for Opportunity Policy in Education.
- de Boer, I., de Veegt, F., Pluk, H. & Latijnhouwers, M. (2021). *Rubrics - a tool for feedback and assessment viewed from different perspectives: Enhancing learning and assessment quality* (1st ed.). Springer: IAMSE Manuals.
- Demircioğlu, G. (2012). Geçerlik ve güvenilirlik. E. Karip. (ed.), *Ölçme ve değerlendirme* (5. baskı) içinde (ss. 89-121). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Devellis, R. F. (2017). *Scale development theory and applications* (4th ed.). SAGE Publications, Inc.
- Egan, K. (1972). Structural communication - a new contribution to pedagogy. *Program Learning and Educational Technology*, 1, 63-78.
- Fook, C. Y. & Sidhu, G. K. (2010). Authentic assessment and pedagogical strategies in higher education. *Journal of Social Sciences*, 6(2), 153-161.
- Geçit, Y. (2012). Geleneksel ölçme araçları ve özellikleri. M. Küçük & Y. Geçit (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 107-158). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göçer, A. (2014). *Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Güler, N. (2014). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (6. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

- Johnstone, A. H., Bahar, M. & Hansell, M. H. (2000). Structural communication grids: a valuable assessment and diagnostic tool for science teachers, *Journal of Biological Education*, 34:2, 87-89, DOI: 10.1080/00219266.2000.9655691
- Kan, A. (2017). Ölçmenin temel kavramları. H. Atılğan (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (10. baskı) içinde (ss. 19-42). Anı Yayıncılık.
- Karagöz, Y. & Bardakçı, S. (2020). *Bilimsel araştırmalarda kullanılan ölçme araçları ve ölçek geliştirme*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kutlu, Ö., Doğan, C. D. & Karakaya, İ. (2014). *Ölçme ve değerlendirme: Performansa ve portfolyoya dayalı durum belirleme* (4. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Lam, R. (2018). *Portfolio assessment for the teaching and learning of writing*. Springer.
- Lane, S. (2013). Performance assessment. J. H. McMillan (ed.), In *SAGE handbook of research on classroom assessment* (ss. 313-330). Sage.
- Marzano, R. J. (2006). *Classroom Assessment and Grading that Work*. ASCD
- Mehrens, W. A. & Lehmann, I. J. (1991). *Measurement and evaluation in education and psychology* (4th ed.). Wadsworth Publishing.
- Mertler, C. A. (2001). Designing scoring rubrics for your classroom. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 7(25), 1-10.
- Miller, M. D., Linn, R. L. & Gronlund, N. E. (2009). *Measurement and assessment in teaching* (10th ed.). Pearson.
- Mislevy, R. J. (2007). Validity by design. *Educational Researcher*, 36(8), 463-469. <http://www.jstor.org/stable/4621101>
- Morgan, C., Dunn, L., Parry, S. & O'Reilly, M. (2004). *The student assessment handbook: new directions in traditional and online assessment*. RoutledgeFalmer.
- Mohanty, B. B. & Akalamkam, K. (2012). Reflections on portfolios as means of authentic assessment in a teacher education programme. *The International Journal of Learning*, 18(7), 1-12.
- Novak, J. D. (2002). Meaningful Learning: The essential factor for conceptual change in limited or inappropriate propositional hierarchies leading to empowerment of learners. G. J. Kelly & R. E. Mayer (ed.), In *Science education* (ss. 445-599). Wiley.
- Novak, J. D. & Cañas, A. J. (2008). "The theory underlying concept maps and how to construct them." Teknik Rapor. <http://cmap.ihmc.us/docs/theory-of-concept-maps>
- Novak, J. D., Gowin, D. B. & Johansen, G. T. (1983). The use of concept mapping and knowledge: Vee mapping with junior high school science students. *Science Education*, 67(5), 625-645.
- Orçan, F. & Taşgın, A. (2021). Ölçmede hata ve güvenilirlik. A. Taşgın (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 17-36). Vizetek Yayıncılık.
- Özçelik, D. A. (2010). *Okulda ölçme ve değerlendirme öğretmen el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özer Özkan, Y. (2019). Ölçme ve değerlendirme ile ilgili temel kavramlar. B. Çetin (Ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 1-22). Anı Yayıncılık.
- Slavin, R. E. (2017). Öğrenci öğrenmelerinin ölçülmesi. G. Yüksel (Çev. ed.), *Eğitim psikolojisi kuram uygulama* (10. baskı) içinde (ss. 318-319). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2016). *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Anı Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS veri analizi* (4. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tan, Ş. (2014). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (10. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tekindal, S. (2017). *Okullarda ölçme ve değerlendirme yöntemleri* (6. basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Thorndike R. & Thorndike-Chris, T. (2014). *Measurement and evaluation in psychology and education* (8th ed.). Pearson.
- Turgut, M. F. & Baykul, Y. (2011). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (3. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yahşi Sarı, H. (2021). Eğitimde kullanılan başlıca ölçme araç ve yöntemleri. A. Taşgın (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 51-93). Vizetek Yayıncılık.

- Yaman, S. (2012). Ölçme araçlarının temel özellikleri: geçerlik, güvenirlik ve kullanılabilirlik. M. Küçük ve Y. Geçit (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 21-52) Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2022). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (11. baskı). Çizgi Kitapevi.
- Yiğit, B. (2022). Sözlü sınavlar. S. Baştürk (ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 55-66). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yurdabakan, İ. (2010). Eğitimde kullanılan ölçme araçlarının nitelikleri. M. Gömleksiz & S. Erkan (ed.). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. baskı) içinde (ss. 37-66). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Waugh, C. T. & Gronlund, N. E. (2013). *Assessment of student achievement* (10th ed.). Pearson Education, Inc.

CUMHURİYETİN

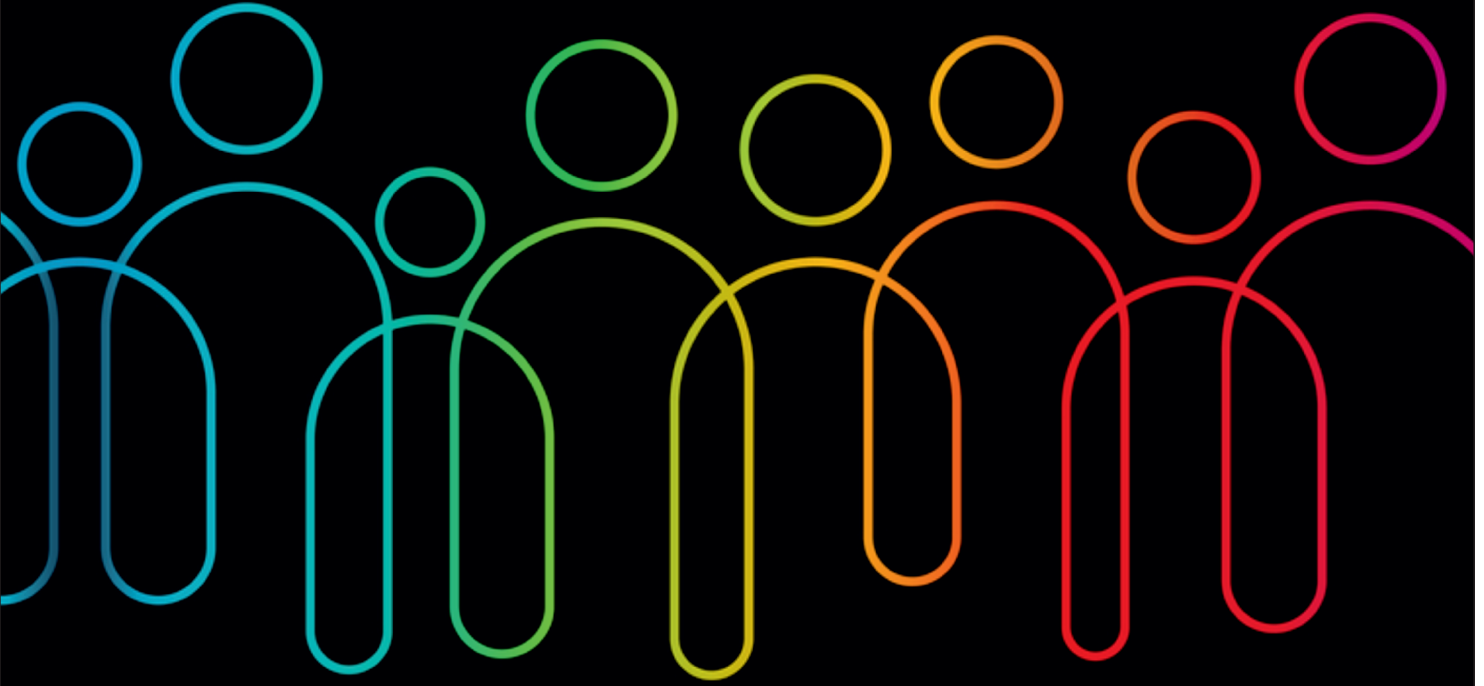
100.

YILINA

1000 KİTAP

OLGULARLA ERGOTERAPİ VE REHABİLİTASYON

Canlı Kitap

EDİTÖR: PROF. DR. ÜMİT UĞURLU

OLGULARLA ERGOTERAPİ VE REHABİLİTASYON

-Canlı Kitap-

Editör: Prof. Dr. Ümit Uğurlu

Yayın No.: 4650

Sağlık Bilimleri No.: 191

ISBN: 978-625-427-875-4

E-ISBN: 978-625-427-874-7

Basım Sayısı: 1. Basım, Mayıs 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Uğurlu, Ümit.

OLGULARLA ERGOTERAPİ VE REHABİLİTASYON -Canlı Kitap-/Editör: Prof. Dr. Ümit Uğurlu

1. Basım, xxii + 556 s., 19,5x27,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-427-875-4

E-ISBN: 978-625-427-874-7

1. Ergoterapi 2. Rehabilitasyon 3. Sağlık

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

KATKI SAĞLAYAN YAZARLAR	V
ÖN SÖZ	ix

1. ARAŞTIRMACI OLMA YOLUNDA ERGOTERAPİST .....

1

Ümit Uğurlu

1. BİLİMSEL ARAŞTIRMA ETİĞİ	2
2. NEDEN ARAŞTIRMA YAPILIR?	7
3. ARAŞTIRMACININ NİTELİKLERİ	9
4. TEMEL ARAŞTIRMA KAVRAMLARI	11
5. ARAŞTIRMA TÜRLERİ	18
5.1. Gözlemsel Araştırmalar	18
5.2. Deneysel Araştırmalar	21
5.3. Eylem Araştırması	24
6. ARAŞTIRMA SORULARININ OLUŞTURULMASI	25
7. FEN VE SOSYAL BİLİMLER YÖNLERİYLE ERGOTERAPİ	26
SONUÇ	29
ÇALIŞMA SORULARI	29
KAYNAKÇA	30

2. ERGOTERAPİDE BİLİMSEL VERİ TABANLARININ KULLANIMI .....

31

Ümit Uğurlu

1. LİTERATÜR TARAMASINA GİRİŞ	32
2. ERGOTERAPİ DİSİPLİNİNE ÖZGÜ VERİ TABANLARI	33
2.1. Occupational Therapy Database	33
2.2. Occupational Therapy Systematic Evaluation of Evidence	36
3. MULTİDİSİPLİNER VERİ TABANLARI	38
3.1. National Library of Medicine Veri Tabanları: IndexCat, Index Medicus, MEDLINE, PubMed ve PubMed Central	38
3.2. The Cochrane Library Veri Tabanları	46
3.3. Bilimsel Atf Dizinleri	52
3.4. Scopus	55
3.5. Google Akademik	57
3.6. CINAHL	59
3.7. TRDizin	61
3.8. Türkiye Atf Dizini	62

4. DİĞER DİSİPLİNLERE ÖZGÜ VERİ TABANLARI	64
SONUÇ	67
ÇALIŞMA SORULARI	67
KAYNAKÇA	68

3. ERGOTERAPİDE DOKÜMANTASYON HİZMETLERİ 69

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu - Mehmet Kaan İldiz

1. DOKÜMANTASYON	70
2. DOKÜMANTASYON VE SAĞLIK UYGULAMALARI	70
3. DOKÜMANTASYON VE ERGOTERAPİ	72
3.1. Ergoterapi Etik Kodları ve Standartları	74
3.2. Okupasyon Temelli Ölçülebilir Hedef Belirleme	74
3.3. Ergoterapide Kullanılan Dokümantasyon Uygulamaları	76
4. DOKÜMANTASYON HAZIRLARKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN TEMEL KURALLAR	82
5. FARKLI AMAÇLARDA KULLANILAN RAPORLARIN DOKÜMANTASYONU	83
6. ERGOTERAPİDE DOKÜMANTASYON PROBLEMLERİ	86
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	88

4. İNSAN VARLIĞININ AKTİVİST UNSURU: OKUPASYON 91

Kardelen Yıldırım

GİRİŞ	92
1. ERGOTERAPİ VE OKUPASYON	93
2. İNSANLARIN OKUPASYONEL TERCİHLERİ	98
3. OKUPASYONEL DENGİ	100
4. OKUPASYONEL ADALET	101
4.1. Okupasyonel İrkçilik	102
4.2. Okupasyonel Yoksunluk	102
4.3. Okupasyonel Marjinalleşme	103
4.4. Okupasyonel Yabancılaşma	103
4.5. Okupasyonel Dengesizlik	103
5. BİLİNÇLİ FARKINDALIK VE OKUPASYON	104
6. ERGOTERAPİ MODELLERİNDE OKUPASYONA BAKIŞ AÇISI	107
7. ERGOTERAPİ UYGULAMA ÇERÇEVESİNDE OKUPASYON	110
8. MANEVİYAT VE OKUPASYON	112
9. OKUPASYONUN KARANLIK TARAĞI	114
ÇALIŞMA SORULARI	115
KAYNAKÇA	117

5. PEDİYATRİK OLGULARDA ERKEN MÜDAHALE 121

Nursena Ulaş - Barkın Köse - Serkan Pekçetin

GİRİŞ	122
1. DUYUSAL İŞLEMELEME BOZUKLUKLARI	122
1.1. Duyusal İşlemelemede Değerlendirme Araçları	123

1.2. Duyusal İşleme Müdahale Alanları	124
2. MOTOR GELİŞİM	125
2.1. Motor Gelişim Değerlendirme	125
2.2. Motor Gelişim Müdahale	127
3. KOGNİTİF GELİŞİM	128
3.1. Kognitif Gelişim Değerlendirme	129
3.2. Kognitif Gelişim Müdahaleleri	129
4. OYUN	130
4.1. Oyunu Değerlendirme Araçları	130
4.2. Oyunu Geliştirmek İçin Ergoterapi Müdahaleleri	131
5. GÜNLÜK YAŞAM AKTİVİTELERİ (GYA)	131
ÇALIŞMA SORULARI	137
KAYNAKÇA	138

6. DUYUSAL İŞLEME BOZUKLUKLARINDA DUYU BÜTÜNLEME YAKLAŞIMLARI .....

141

Hülya Kayhan

1. DUYU BÜTÜNLEME DUYUSAL İŞLEME	142
2. DUYUSAL MOTOR GELİŞİM	143
3. DUYU BÜTÜNLEME TEDAVİSİNDE TARİHSEL GELİŞİM	146
4. DUYU BÜTÜNLEME VE DUYUSAL İŞLEME BOZUKLUKLARI	146
4.1. Duyusal Modülasyon Bozukluğu	148
4.2. Duyusal Ayırt Etme Bozukluğu	149
4.3. Duyusal Temelli Motor Bozukluk	150
5. DUYU BÜTÜNLEME/DUYUSAL İŞLEME BOZUKLUKLARININ SEBEPLERİ VE YAYGINLIĞI	150
6. DUYUSAL İŞLEME BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARI DİĞERLERİNDEN AYIRAN FİZYOLOJİK KANITLAR NELERDİR?	151
7. DUYUSAL İŞLEME BECERİLERİNİ ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ	151
7.1. Hikâye Almak	151
7.2. Klinik Gözlem	151
8. DUYU BÜTÜNLEME TEDAVİSİ	155
ÇALIŞMA SORULARI	157
KAYNAKÇA	158

7. SEREBRAL PALSİDE ERGOTERAPİ .....

161

Gonca Bumin - Ezginur Gündoğmuş

1. SEREBRAL PALSİ	162
2. SEREBRAL PALSİNİN ETİYOLOJİSİ	162
3. SEREBRAL PALSİNİN SINIFLANDIRILMASI	162
3.1. Güncel SP Sınıflandırması	163
3.2. Fizyolojik Sınıflandırma	166
4. SEREBRAL PALSİDE KULLANILAN ERGOTERAPİ MODELLERİ	168
5. SEREBRAL PALSİDE DEĞERLENDİRME	170
5.1. Gözlem	170
5.2. Günlük Yaşam Aktiviteleri (GYA)'nin Değerlendirilmesi	171
5.3. Motor Fonksiyonların Değerlendirilmesi	173
5.4. Duyusal İşleme ve Praksis Değerlendirmesi	176

6. SEREBRAL PALSİDE ERGOTERAPİ YAKLAŞIMLARI	177
6.1. Günlük Yaşam Aktiviteleri (GYA) Eğitimi	177
6.2. Bilişsel Müdahale	177
6.3. Duyu Bütünleme Yaklaşımı	178
6.4. Nörogelişimsel Tedavi (Bobath Yaklaşımı)	178
6.5. Hedef Odaklı Terapi	179
6.6. Bimanuel Üst Ekstremitte Eğitimi	180
6.7. Kısıtlayıcı Zorunlu Hareket Terapisi (KZHT)	180
6.8. Yardımcı Teknoloji	180
6.9. Teknoloji Temelli Yaklaşımlar	180
6.10.Çevresel Düzenlemeler	181
6.11.Aile Odaklı Terapi	181
ÇALIŞMA SORULARI	187
KAYNAKÇA	188

8. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNDA ERGOTERAPİ 193

Suzan Kaya Evsen

1. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU	194
1.1. Otizm kavramı ve Tarihçesi	194
1.2. Otizm Spektrum Bozukluğu Prevelansı	194
1.3. Otizm Spektrum Bozukluğunun Tanı Kriterleri	195
1.4. Otizm Spektrum Bozukluğunda Görülebilen İkincil Bozukluklar	196
2. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU VE ERGOTERAPİ İLİŞKİSİ	197
GİRİŞ	197
2.1. Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri	197
2.2. Müdahale Yöntemleri	202
SONUÇ	208
ÇALIŞMA SORULARI	209
KAYNAKÇA	210

9. PEDİYATRİK BESLENME PROBLEMLERİNDE ERGOTERAPİ YAKLAŞIMLARI 213

Rukiye Begüm Koca

GİRİŞ	214
1. BESLENME BECERİLERİNİN GELİŞİMİ	214
2. PEDİYATRİK BESLENME PROBLEMLERİ	216
3. PEDİYATRİK BESLENME PROBLEMLERİ VE DUYU BÜTÜNLÜĞÜ	218
4. BESLENME BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	219
5. PEDİYATRİK BESLENME VE YUTMA BECERİSİ DEĞERLENDİRMELERİ	221
6. BESLENME PROBLEMLERİNDE ERGOTERAPİ	223
7. PEDİYATRİK BESLENME PROBLEMLERİNDE ÇEŞİTLİ MÜDAHALE YAKLAŞIMLARI	224
7.1. Oral Motor Terapi	224
7.2. Duyu Bütünleme Terapisi	225
7.3. Aile Eğitimi	227
7.4. Beslenme Problemlerinde Bazı Özel Yaklaşımlar	228
ÇALIŞMA SORULARI	230
KAYNAKÇA	231

10. ROMATİZMAL HASTALIKLARDA EKLEM HASTALIĞININ TEDAVİSİ 235

Ümit Uğurlu

1. ROMATİZMAL HASTALIKLAR	236
2. KRONİK ARTRİTLERE GİRİŞ	236
3. EKLEM HASTALIĞININ TEDAVİSİNE GENEL BAKIŞ	238
3.1. Değerlendirme	239
3.2. Eklem Hastalığının Tedavisi	247
SONUÇ	269
ÇALIŞMA SORULARI	269
KAYNAKÇA	270

11. EL REHABİLİTASYONU 273

Müyesser Cavlak - Sümeyye Sarışahin

GİRİŞ	274
1. EL ANATOMİSİ	274
2. FLEKSÖR TENDON YARALANMALARI	275
3. EKSTANSÖR TENDON TAMİR OPERASYONU SONRASI REHABİLİTASYON	277
4. ELDE GÖRÜLEN PERİFERİK SİNİR SİSTEMİ YARALANMALARI	279
5. PERİFERİK SİNİR YARALANMALARINDA KLİNİK DEĞERLENDİRME UNSURLARI	282
5.1. De Quervein Hastalığı	282
5.2. Dupuytren Hastalığı	283
5.3. El ve Osteoartrit	283
5.4. El ve Romatoid Artrit	283
6. OKUPASYONLAR VE EL REHABİLİTASYONU İLİŞKİSİ	284
ÇALIŞMA SORULARI	286
KAYNAKÇA	287

12. İNMEDE ERGOTERAPİ 289

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu

1. İNME VE İNME TİPLERİ	290
1.1. İskemik (Obstrüktif) İnme	291
1.2. Hemorajik İnme	291
2. İNME REHABİLİTASYONUNDA NEDEN ERGOTERAPİ?	292
3. İNME REHABİLİTASYONUNDA DEĞERLENDİRME	292
4. ERGOTERAPİ VE İNME REHABİLİTASYONU	295
4.1. Ergoterapi Müdahalesi İçin Hedef Belirleme	296
4.2. Ergoterapi Müdahalesinde Kullanılan Stratejiler	297
KAYNAKÇA	303

13. AZ GÖREN REHABİLİTASYONUNDA ERGOTERAPİ 307

Güleser Güney Yılmaz

1. GÖRSEL SİSTEMİN FONKSİYONEL ANATOMİSİ, FİZYOLOJİSİ VE GELİŞİMİ	308
2. AZ GÖRME NEDİR?	313
3. AZ GÖRME İLE İLİŞKİLİ GÖZ HASTALIKLARI	315
4. KORTİKAL/SEREBRAL GÖRME BOZUKLUĞU NEDİR?	319
5. AZ GÖREN REHABİLİTASYONUNDA ERGOTERAPİ	320
ÇALIŞMA SORULARI	322
KAYNAKÇA	323

14. MADDE BAĞIMLILIĞINDA ERGOTERAPİ 325

Beyzanur Demirci

1. MADDE KULLANIM BOZUKLUĞU	326
1.1. Madde Kullanım Bozukluğu Tanı Kriterleri	327
1.2. Madde Kullanım Bozukluğu Risk Faktörleri	328
1.3. Madde Kullanım Bozukluğunun Kısa ve Uzun Vadeli Etkileri	331
2. OKUPASYONEL PERSPEKTİFTEN BAĞIMLILIK ETİYOLOJİSİ	332
3. MADDE BAĞIMLILIĞINDA ERGOTERAPİ	333
4. DEĞERLENDİRME	335
5. MÜDAHALE	337
5.1. 12 Adımlı Programlar	338
5.2. Kısa Müdahaleler	338
5.3. Motivasyonel Görüşmeler	339
5.4. Bilişsel Davranışçı Terapi	339
ÇALIŞMA SORULARI	341
KAYNAKÇA	342

15. KRONİK HASTALIKLARDA MESLEKİ REHABİLİTASYON YAKLAŞIMLARI 345

Ayşenur Baysal Yiğit

GİRİŞ	346
1. KRONİK HASTALIKLAR VE İŞ	346
2. KRONİK HASTALIKLARDA MESLEKİ REHABİLİTASYON UYGULAMALARI	348
3. MESLEKİ REHABİLİTASYONDA DEĞERLENDİRME	349
4. İŞ FONKSİYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	351
5. İŞİ SÜRDÜRMEK	353
5.1. Hastalık Öz Yönetimi	353
5.2. Geleceğe Yönelik Uyum Planlanması ve Başa Çıkma Stratejileri	354
5.3. Başa Çıkma Becerilerinin Geliştirilmesi	354
5.4. İş Yeri Desteği	354
ÇALIŞMA SORULARI	356
KAYNAKÇA	357

16. ORTEZ, PROTEZ VE REHABİLİTASYON 359

Şüheda Özkan

1. ORTEZLER	360
1.1. Ortez Tanımı	360
1.2. Ortez Müdahalesinde Ergoterapistlerin Rolü	360
1.3. Ortez Müdahalesinde Danışan Eğitimi	364
1.4. Ortezlerin Sınıflandırılması	364
1.5. Doku İyileşmesine Göre Ortez Seçimi	369
1.6. Ortez Yapım Aşamaları	370
1.7. Ortez İçerisinde Elin Pozisyonları	374
2. AMPUTE REHABİLİTASYONU VE PROTEZLER	376
2.1. Amputasyon ve Amputasyon Seviyeleri	376
2.2. Protez Komponentleri ve Tipleri	379
2.3. Ampute Rehabilitasyonu	385
KAYNAKÇA	391

17. BAKIM VERENLERDE ERGOTERAPİ 395

Sümeyye Sarışahin

1. BAKIM VEREN KİMDİR?	396
2. BAKIM YÜKÜ NEDİR?	396
3. BAKIM VERİLEN GRUPLAR	398
4. BAKIM VERENLERİN İNCELENMESİ	399
4.1. Bakım Verenden Bakım Partnerliğine	399
4.2. Kübler Ross Modeli'nin Bakım Veren Rolüyle Ele Alınması	400
4.3. Bakım Veren Rolünde Üzüntünün Kilometre Taşları	400
4.4. Bakım Veren Rolünde Kişisel Bilişsel Çarpıtmalar	401
4.5. Bakım Veren Rolünde Kendine Bakım/Üretkenlik/Serbest Zaman Aktiviteleri	402
4.6. Ben Zamanı	403
5. KULLANILAN DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ VE MATERYALLERİ	404
5.1. Bakım Verme Güçlüğü Belirlemek İçin Geliştirilen Ölçekler	404
5.2. Bakım Verme Güçlüğü Belirlemek İçin Türkçeye Uyarlanmış Ölçekler	405
SONUÇ	406
ÇALIŞMA SORULARI	406
KAYNAKÇA	407

18. TASARIM ODAKLI DÜŞÜNME 409

Şüheda Özkan

1. TEKNOLOJİ TASARIMI SÜRECİNDE ERGOTERAPİSTİN ROLÜ	410
2. TASARIM ODAKLI DÜŞÜNME	412
2.1. Tasarım Odaklı Düşünme Nedir?	412
2.2. Tasarım Odaklı Düşünme Adımları	413
3. TASARIM SÜRECİNİN ERGOTERAPİ BAKIŞ AÇISIYLA GERÇEKLEŞTİRİLMESİ	417
4. TEKNOLOJİ TASARIM SÜRECİNDE ÖNEMLİ İLKELER VE ERGOTERAPİSTLERİN SAHİP OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER	419
4.1. Yaşam Boyu Öğrenme	419

4.2. Eleştirel Düşünme	420
4.3. Girişimcilik	420
4.4. Duyusal Tasarımı Akılda Tutma (Multisensory Design)	421
4.5. Evrensel Tasarım	422
ÇALIŞMA SORULARI	424
KAYNAKÇA	425

19. ERGOTERAPİDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARI VE TELEREHABİLİTASYON 427

Sultan Akel

GİRİŞ	428
1. REHABİLİTASYONDA SANAL GERÇEKLİK	429
2. ERGOTERAPİ VE SANAL GERÇEKLİK	431
3. ERGOTERAPİDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARI	434
4. TELEREHABİLİTASYON	437
ÇALIŞMA SORULARI	444
KAYNAKÇA	445

20. ÜÇ BOYUTLU YAZICILARIN ERGOTERAPİDE KULLANIMI 449

Mehmet Kaan İldiz

1. ÜÇ BOYUTLU ÜRETİCİ ANLAYIŞI VE ÜÇ BOYUTLU ÜRETİCİ OLMANIN AVANTAJLARI	450
2. BİR YARDIMCI CİHAZIN KANITA DAYALI OLARAK GELİŞTİRİLMESİ VE KULLANILMASI	452
3. ÜRETİMİN İNCELİKLERİ	455
4. UYGULAMALI 3B MODEL ÖRNEĞİ İLE ÜRÜN TASARIMI VE ÜRETİMİ	457
4.1. Ürün Tanıtımı	457
4.2. Ürünün Kullanılabileceği Rahatsızlıklar	458
5. ERGOTERAPİSTİN HAYATINDA 3B YAZICILARIN YERİ	459
ÇALIŞMA SORULARI	460
KAYNAKÇA	461

21. SANAT TERAPİSİ VE HAYVAN DESTEKLİ TERAPİLER 463

Kardelen Yıldırım

1. SANAT TERAPİSİ	464
1.1. Sanat Terapisine Giriş	464
1.2. Sanat Terapisinde Yaratıcılık ve Yaratıcı Aktivitelerin Önemi	465
1.3. Sanat Terapisi ve Akış Teorisi	467
1.4. Sanat Terapisinin Faydaları	469
1.5. Sanat Terapi Teknikleri	469
1.6. Sanat Terapisi ve Ergoterapi	473
2. HAYVAN DESTEKLİ TERAPİLER	474
2.1. Hayvan Destekli Terapilere Giriş	474
2.2. Hayvan Destekli Aktiviteler	475
2.3. Hayvan Destekli Terapilerin Faydaları	478
2.4. Hayvan Destekli Terapide Kullanılan Hayvanlar	479

2.5. Hayvan Destekli Terapi ve Ergoterapi	480
ÇALIŞMA SORULARI	484
KAYNAKÇA	486

22. ERGOTERAPİ VE SPOR 489

Sultan Akel

GİRİŞ	490
1. SPOR VE REHABİLİTASYONDA ERGOTERAPİST	491
2. E-SPOR	495
3. ENGELLİLERDE SPOR	497
ÇALIŞMA SORULARI	503
KAYNAKÇA	504

23. OLGU ÇALIŞMASI: DİKKAT EKSİKLİĞİ HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU OLGUSUNDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ 507

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu

1. OLGU SUNUMU	508
2. SONUÇLAR	514
3. ÖNERİLER	514
KAYNAKÇA	516

24. OLGU ÇALIŞMASI: PEDIYATRİK BİR OLGUDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ 517

Büşra Sipahi

1. İLK DEĞERLENDİRME	518
1.1. Standart Olmayan Değerlendirmeler	518
1.2. Standart Değerlendirmeler	520
2. MÜDAHALE SÜRECİ	521
2.1. Ev Destek Süreci	522
3. SON DEĞERLENDİRME	523
ÇALIŞMA SORULARI	524
KAYNAKÇA	525

25. OLGU ÇALIŞMASI: JUVENİL İDYOPATİK ARTRİTLİ BİR OLGUDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ 527

Ümit Uğurlu

1. DEĞERLENDİRME	528
1.1. Tıbbi Öykü	528
1.2. Fiziksel Değerlendirme	529
1.3. Fonksiyonel Değerlendirme	531

2. ERGOTERAPİ MÜDAHALE PLANI	532
2.1. Ergoterapi Hedefleri	532
2.2. Tedavi Edici Aktiviteler	532
2.3. Günlük Yaşam Aktiviteleri	535
2.4. Eğitim	536
2.5. Ortotik Tedavi	537
2.6. Tedavi Edici Egzersizler	538
ÇALIŞMA SORULARI	538
KAYNAKÇA	539

26. OLGU ÇALIŞMASI: SİSTEMİK SKLEROZLU BİR OLGUDA ERGOTERAPİ VE REHABİLİTASYON MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ 541

Ümit Uğurlu

1. SİSTEMİK SKLEROZ NEDİR?	542
2. SİSTEMİK SKLEROZDA TEDAVİ	543
3. OLGU SUNUMU	546
3.1. Değerlendirme	546
3.2. Öneriler	550
SONUÇ	554
ÇALIŞMA SORULARI	554
KAYNAKÇA	555

1.

ARAŞTIRMACI OLMA YOLUNDA ERGOTERAPİST

Ümit Uğurlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Bilimsel etik prensiplerini tanımlar.
- Araştırmacı olmanın gereklerini sıralar.
- Temel araştırma kavramlarını doğru kullanır.
- Hangi araştırma türünü kullanacağına karar verir.
- Ergoterapi araştırmalarında fen ve sosyal bilimlere özgü farklılıkları ayırt eder.

KAYNAKÇA

- Anık, C. (2016). Bilimin enstrümanları ve nitelikleri. *Uluslararası hakemli sosyal bilimler e-dergisi*, 54, 853-864.
- Bahar, H.H. (2014). Sosyal bilimlerde ve fen bilimlerinde araştırmanın temel özellikleri. R.Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (ss. 25-48) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bilgili, A. (2021). *Bilimsel bilginin sosyolojisi ders kitabı*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- BRM. (2022a, 18 Kasım). *Deductive approach (deductive reasoning)*. <https://research-methodology.net/research-methodology/research-approach/deductive-approach-2/>
- BRM. (2022b, 18 Kasım). *Inductive approach (inductive reasoning)*. <https://research-methodology.net/research-methodology/research-approach/inductive-approach-2/>
- Burns, A. (2009). Action research. J. Heigham, R.A. Croker (Ed.), *Qualitative research in applied linguistics* (ss. 112-134) içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Çaparlar, C.Ö. ve Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır. *Turkish journal of anesthesiology and reanimation*, 44(4), 212-8.
- DeRenzo, E. ve Moss, J. (2005). *Writing clinical research protocols: ethical considerations*. Philadelphia: Elsevier.
- Emanuel, E.J., Wendler, D. ve Grady, C. (2000). What makes clinical research ethical? *JAMA*, 283, 2701-11.
- Kansu, E. ve Ruacan, Ş. (2002). Bilimsel yanılmanın günümüzdeki durumu: türleri, nedenleri, önlenmesi ve cezalandırılması. *Türk kardiyoloji derneği arşivi*, 30(12), 763-767.
- Kazan, H. (2020). *Bilimsel araştırma teknikleri ders kitabı*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kielhofner, G. (2006). The necessity of research in a profession. G. Kielhofner (Ed.), *Research in occupational therapy practice: method of inquiry for enhancing practice* (ss. 1-9) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Merriam-Webster. (2022a). Research. *Merriam-Webster* içinde. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/research>
- Merriam-Websters. (2022b). Science. *Merriam-Webster* içinde. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/science>
- Ortaş, İ. (2010). Etik ilkeler ve davranış kuralları açısından bilimsel etik kurullarının gerekliliği. *Türk kütüphaneciliği*, 24 (1), 94-100.
- Özdemir O. (2005). *Medikal istatistik*. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık.
- Portney, L.G. ve Watkins, M.P. (2000). *Foundations of clinical research: Application to practice* (2. baskı). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Stein, F., Rice, M.S. ve Cutler, S.K. (2013a). A short history of the scientific method in medicine, rehabilitation, and habilitation. M. Bellegarde (Ed.), *Clinical research in occupational therapy* (ss. 1-49) içinde. Del Mar, CA: Cengage Learning.
- Stein, F., Rice, M.S. ve Cutler, S.K. (2013b). The scientific method and research models. M. Bellegarde (Ed.), *Clinical research in occupational therapy* (ss. 51-73) içinde. Del Mar, CA: Cengage Learning.
- TDK. (2022a). Araştırma. *TDK Sözlük* içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. (2022b). Bilim. *TDK Sözlük* içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğurlu, H. (2020). Bilimsel araştırmalarda etik. *Ahi Evran akademi sosyal bilimler dergisi*, 1(1), 67-78.
- Uluç, Ö. (2012). Bilimsel araştırmalarda etik. *Toplum bilimleri dergisi*, 6(12), 129-142.
- Uluoğlu, C. (2015). Bilimsel araştırma etik kurulları. *Türkiye klinikleri medical ethics, law and history-special topics*, 1(3), 66-72.
- Yeşil, R. (2014). Nicel ve nitel araştırma yöntemleri. R.Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (ss. 51-80) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yıldırım M. (2012). Bilimde Sahtekârlık. *TÜBİTAK bilim ve teknik dergisi*, 533, 60-63.

2.

ERGOTERAPİDE BİLİMSEL VERİ TABANLARININ KULLANIMI

Ümit Uğurlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Ergoterapi disiplinine özgü bilimsel veri tabanlarını kullanır.
- Temel multidisipliner bilimsel veri tabanlarını kullanır.
- Bilimsel veri tabanlarını kapsamaları ve amaçları bakımından ayırt eder.
- Bilimsel veri tabanlarına nasıl erişim sağlayabileceğini bilir.
- Ulusal ve yakın alanlara özgü önemli veri tabanlarını bilir.

KAYNAKÇA

- Altamirano, I. (2015). IndexCat: a resource for earlier medical and scientific works. *Journal of hospital librarianship*, 15(4), 386-392.
- APA. (2022, Kasım 16). *APA PsycArticles*. <https://www.apa.org/pubs/databases/psycarticles>
- Bennett, S., Hoffmann, T., McCluskey, A., McKenna, K., Strong, J. ve Tooth, L. (2003). Introducing OTSeeker (occupational therapy systematic evaluation of evidence): a new evidence database for occupational therapists. *American journal of occupational therapy*, 57(6), 635-638.
- Cambridge Dictionary (2022). Trial. *Cambridge Dictionary* içinde. <https://dictionary.cambridge.org/tr>
- Cecchino, N. J. (2010). Google scholar. *Journal of the medical library association*, 98(4), 320-321.
- CINAHL. (2022a, Kasım 15). *CINAHL database*. <https://www.ebsco.com/products/research-databases/cinahl-database>
- CINAHL. (2022b, Kasım 15). *CINAHL Plus with full text*. <https://www.ebsco.com/products/research-databases/cinahl-plus-full-text>
- Cipriani, A., Furukawa, T.A. ve Barbui, C. (2011). What is a Cochrane review? *Epidemiology and psychiatric sciences*, 20(3), 231-233.
- Cochrane, A. L. (1972). *Effectiveness and efficiency* (Nuffield Provincial Hospitals Trust). London: Burgess and Son Ltd.
- Cochrane. (2022a, Kasım 15). *About us*. <https://www.cochrane.org/about-us>
- Cochrane. (2022b, Kasım 15). *About the Cochrane library*. <https://www.cochranelibrary.com/about/about-cochrane-library>
- Cochrane. (2022c, Kasım 15). *Cochrane reviews*. <https://www.cochranelibrary.com/cdsr/reviews>
- Cochrane. (2022d, Kasım 15). *Cochrane special collections*. <https://sustainablehealthcare.cochrane.org/research/cochrane-special-collections>
- Cochrane. (2022e, Kasım 15). *Cochrane central register of controlled trials (CENTRAL)*. <https://www.cochranelibrary.com/central/about-central>
- Cochrane. (2022f, Kasım 15). *About Cochrane clinical answers*. <https://www.cochranelibrary.com/cca/about>
- Cross, J. (2006). Medline, PubMed, PubMed central, and the NLM. *Editors' bulletin*, 2(1), 1-5.
- Dee, C. R. (2007). The development of the medical literature analysis and retrieval system (MEDLARS). *Journal of the medical library association*, 95(4), 416.
- Ernest, M. (2013). OTDBASE: an occupational therapy literature search service. *Occupational therapy approaches to traumatic brain injury* (ss. 127-133) içinde. Oxfordshire:Routledge.
- Greenberg, S. J. ve Gallagher, P. E. (2009). The great contribution: Index medicus, index-catalogue, and IndexCat. *Journal of the medical library association*, 97(2), 108.
- Gusenbauer, M. (2019). Google Scholar to overshadow them all? Comparing the sizes of 12 academic search engines and bibliographic databases. *Scientometrics*, 118(1), 177-214.
- Harzing, A.W. (2019). Two new kids on the block: How do Crossref and Dimensions compare with Google Scholar, Microsoft Academic, Scopus and the Web of Science? *Scientometrics*, 120(1), 341-349.
- ISI. (2022, Kasım 15). *The history of ISI and the work of Eugene Garfield*. <https://clarivate.com/the-institute-for-scientific-information/history-of-isi/>
- NIH. (2022, Kasım 15). *What are clinical trials and studies?* <https://www.nia.nih.gov/health/what-are-clinical-trials-and-studies>
- NLM. (2022a, Ekim 29). *A brief history of NLM*. <https://www.nlm.nih.gov/about/briefhistory.html>
- NLM. (2022b, Ekim 29). *About index-catalogue*. <https://www.nlm.nih.gov/hmd/indexcat/aboutcatalogue.html>
- NLM. (2022c, Ekim 29). *MEDLINE history*. https://www.nlm.nih.gov/medline/medline_history.html
- NLM. (2022d, Kasım 14). *MEDLINE, PubMed, and PMC (PubMed Central): how are they different?* <https://www.nlm.nih.gov/bsd/difference.html>
- OTDBase. (2022, Ekim 29). *About OTDBASE*. <https://www.otdbase.org/aboutus.jsp>
- OTSeeker. (2022, Ekim 29). *History of OTSeeker*. <http://www.otseeker.com/About/History.aspx>
- PEDro. (2022, Kasım 15). *Who we are*. <https://pedro.org.au/english/about/who-we-are/>
- Roberts, R. J. (2001). PubMed Central: The GenBank of the published literature. *Proceedings of the national academy of sciences*, 98(2), 381-382.
- Scholar. (2022, Kasım 15). *About Google Scholar*. <https://scholar.google.com/intl/tr/scholar/about.html>
- Scopus. (2022a, Kasım 15). *Scopus content coverage guide*. <https://www.elsevier.com/?a=69451>
- Scopus. (2022b, Kasım 15). *Scopus Content*. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content>
- Starr, M., Chalmers, I., Clarke, M. ve Oxman, A.D. (2009). The origins, evolution, and future of the Cochrane database of systematic reviews. *International journal of technology assessment in health care*, 25(S1), 182-195.
- TRDizin. (2022, Kasım 15). *Hakkında*. <https://trdizin.gov.tr/hakkinda/>

3.

ERGOTERAPİDE DOKÜMANTASYON HİZMETLERİ

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu
Mehmet Kaan İldiz

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Dokümantasyon kavramının içeriğini tanımlar.
- Ergoterapi alanında dokümantasyon kullanım aşamalarını sıralar.
- Örnek belgelendirme çalışmalarını açıklar.
- Mesleki uzmanlık alanı ile ilgili danışan bilgilerini doğru bir şekilde kayıt altında tutar.
- Uluslararası standartlarda mesleki hizmet sunum raporu oluşturur.

KAYNAKÇA

- Allen, C., Foto, M., Moon-Sperling, T. ve Wilson, D. (1989). A medical review approach to medicare outpatient documentation. *The american journal of occupational therapy*, 43(12), 793-800.
- AOTA (2022, Temmuz 29). *Documentation for occupation-based practice*. https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=trveas_sdt=0%2C5veq=Amini%2C+D.+%282016%29.+Documentation+for+Occupation-Based+Practice.vebtnG=
- Baker, N. ve Tickle-Degnen, L. (2014). Evidence-based practice: integrating evidence to inform practice. *Willard and spackman's occupational therapy* (ss. 398-412) içinde. Wolters Kluwer.
- Bargaje, C. (2011). Good documentation practice in clinical research. *Perspectives in clinical research*, 2(2), 59-63.
- Barnett, S.G., Gallimore, C., Kopacek, K.J. ve Porter, A.L. (2014). Evaluation of electronic SOAP note grading and feedback. *Currents in pharmacy teaching and learning*, 6(4), 516-526.
- Borcherding, S. ve Morreale, M.J. (2007). Writing the "S" subjective. *The OTA's guide to writing SOAP notes* (ss. 39-85) içinde. USA:Slack Incorporated.
- Clark, G.F. ve Youngstrom, M.J. (2013). Guidelines for documentation of occupational therapy. *The american journal of occupational therapy*, 67(6), 32-38.
- Crepeau, E.B., Schell, B.A.B. ve Cohn, E.S. (2009). Contemporary occupational therapy practice in the united states. *Willard and Spackman's occupational therapy* (ss. 216-221) içinde. Wolters Kluwer.
- Davis Giardina, T., Menon, S., Parrish, D.E., Sittig, D.F. ve Singh, H. (2014). Patient access to medical records and healthcare outcomes: a systematic review. *Journal of the american medical informatics association*, 21(4), 737-741.
- Gillum, R. F. (2013). From papyrus to the electronic tablet: a brief history of the clinical medical record with lessons for the digital age. *The american journal of medicine*, 126(10), 853-857.
- Guitard, P. (2013). Documentation manual for occupational therapy: writing soap notes. *The canadian journal of occupational therapy*, 80(3), 180.
- Helferich, G. (2015). The do's ve don'ts of documentation. *OT practice*, 20(15), 8-11.
- Kearney, K. (2022, Temmuz 29). Guidelines for documentation of occupational therapy. <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA574057082vesid=googleScholarvev=2.1veit=rvelinkaccess=absveisn=02729490vep=AONEvesw=wveuserGroupName=anon%7Ee2474cf2>
- Leshner, D.A.M., Mulcahey, M., Hershey, P., Stanton, D.B. ve Tiedgen, A.C. (2017). Alignment of outcome instruments used in hand therapy with the occupational therapy practice framework: domain and process and the international classification of functioning, disability and health: a scoping review. *The american journal of occupational therapy*, 71(1), 1-12.
- Maritz, R., Baptiste, S., Darzins, S.W., Magasi, S., Weleschuk, C. ve Prodingler, B. (2018). Linking occupational therapy models and assessments to the ICF to enable standardized documentation of functioning. *Canadian journal of occupational therapy*, 85(4), 330-341.
- Martinez, X.E. (2022, Temmuz 29). *How SOAP notes paved the way for modern medical documentation*. <http://www.poweryourpractice>
- Monica Keen, O. ve Snyder, K. (2022, Temmuz 29). *Occupational therapy practice framework: domain ve process, health, well-being, participation and engagement*. <https://scholar.google.com.tr/>
- WHO (2007). *International classification of functioning, disability, and health: children ve youth version: ICF-CY*. <https://books.google.com.tr/>
- Panzeri, C.S.B. ve Palhares, M.S. (2013). Occupational therapy clinical documentation: a literature review. *Cadernos brasileiros de terapia ocupacional*, 21(3), 623-634.
- Perryman, M., Stoffel, V. ve Morris, K. (2022, Temmuz 29). *Cultural humility: from power imbalance to mutuality and intentional respect; promoting culturally relevant occupation-focused client-centred practice*. <http://insight.cumbria.ac.uk/id/eprint/4813/>
- Pettersson, I., Pettersson, V. ve Frisk, M. (2012). ICF from an occupational therapy perspective in adult care: an integrative literature review. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 19(3), 260-273.
- Pierre, B.L. ve Sonn, U. (1996). Occupational therapy as documented in patients' records: part I. a content analysis of occupational therapy records at an occupational therapy department. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 3(2), 79-89.
- Pierre, B.L. ve Sonn, U. (1999). Occupational therapy as documented in patients' records: Part II. What is proper documentation? Contradictions and aspects of concern from the perspective of OTs. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 6(1), 3-10.
- Pierre, B.L. (2001). Occupational therapy as documented in patients records part III. Valued but not documented. Underground practice in the context of professional

- written communication. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 8(4), 174-183.
- Plan, A.I. ve Plan, D.T. (2003). Guidelines for documentation of occupational therapy. *The american journal of occupational therapy*, 57(6), 646-649.
- Schell, B., Scaffa, M., Gillen, G., Cohn, E. ve Scaffa, M. (2014). Contemporary occupational therapy practice. *Willard and Spackman's occupational therapy* (ss. 47-58) içinde. Wolters Kluwer.
- Scott, R. W. (2022, Temmuz 29). *Legal, ethical, and practical aspects of patient care documentation: a guide for rehabilitation professionals*. <https://books.google.com.tr/>
- Smith, J. (2018). Documentation of occupational therapy services. M.B.E. Lorraine Williams (Ed.), *Occupational therapy: practice skills for physical dysfunction* (8 ed.) (ss. 120-134) içinde. USA: Elsevier Health Sciences.
- Wroten, C., Zapf, S. ve Hudgins, E. (2020). Effectiveness of electronic documentation: a case report. *The open journal of occupational therapy*, 8(3), 1-10.

4.

İNSAN VARLIĞININ AKTİVİST UNSURU: OKUPASYON

Kardelen Yıldırım

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Okupasyonu anlar ve tanımlar.
- Okupasyon ile diğer kavramlarla arasındaki farkları açıklar.
- Okupasyona yönelik farklı bakış açılarını ifade eder.
- Okupasyon ve ilgili kavramlar arasındaki ilişkileri ayırt eder.
- Okupasyon kavramının ergoterapideki önemini ve rolünü açıklar.

KAYNAKÇA

- Akı, E. ve Özkan, E. (2020). *Ergoterapiye giriş*. Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Ann Burkhardt, O., Mack I., Kannenberg, K.R. ve Youngstrom, M.J. (2011). The role of occupational therapy in end-of-life care. *American journal of occupational therapy*, 65(6), 66-75. <https://doi.org/10.5014/ajot.2011.65S66>
- Aslay, F., Ünal, S. ve Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 27(2), 43-62.
- American Occupational Therapy Association. (2017). *Philosophical base of occupational therapy*. *American journal of occupational therapy*, 71(Supplement_2), 7112410045P1. <https://doi.org/10.5014/ajot.2017.716S06>
- American Occupational Therapy Association. (2020). AOTA 2020 occupational therapy code of ethics. *American journal of occupational therapy*, 74, 3, 7413410005p1-7413410005p13.
- American Occupational Therapy Association. (2020). Occupational therapy practice framework: Domain and process fourth edition. *American journal of occupational therapy*, 74(Supplement_2), 7412410010p1-7412410010p87. <https://doi.org/10.5014/ajot.2020.74S2001>
- Ayele, H., Mulligan, T., Gheorghiu, S. ve Reyes-Ortiz, C. (1999). Religious activity improves life satisfaction for some physicians and older patients. *Journal of the American geriatrics society*, 47(4), 453-455. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.1999.tb07238.x>
- Backman, C. (2001). Occupational balance: Measuring time use and satisfaction across occupational performance areas. Law, M., Baum, C. ve Dunn, W. (Ed.), *Measuring occupational performance: supporting best practice in occupational therapy* (ss. 203-213) içinde. New Jersey: Slack Incorporated.
- Backman, C.L. (2010). Occupational balance and well-being. İçinde Christiansen, C. H. ve Townsend, E.A. (Ed.), *Introduction to occupation: The art and science of living* (2nd edition) (ss. 231-249). New Jersey: Pearson.
- Badger, S., Macleod, R. ve Honey, A. (2016). "It's not about treatment, it's how to improve your life": The lived experience of occupational therapy in palliative care. *Palliative & supportive care*, 14(3), 225-231. <https://doi.org/10.1017/S1478951515000826>
- Bakırcı, Ç.M. (2014). Kozmik takvim. Erişim Tarihi: 15 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://evrimagaci.org/kozmetik-takvim-2075>
- Belcham, C. (2004). Spirituality in occupational therapy: Theory in practice? *British journal of occupational therapy*, 67(1), 39-46. <https://doi.org/10.1177/030802260406700>
- Blesedell Crepeau, E., Cohn, E.S. ve Boyt Schell, B.A. (2009). *Willard and Spackman's occupational therapy* (11th edition). Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Blesedell Crepeau, E. ve Schell, B.A. (2009). Analyzing occupations and activity. Blesedell Crepeau, E., Cohn, E.S. ve Boyt Schell, B.A. (Ed.), *Willard and Spackman's occupational therapy* (11th edition) (ss. 359-374) içinde. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Bumin, G., Akel, B. ve Öksüz, Ç. (2019). *Ergoterapi teoriler, modeller ve uygulama yaklaşımları*. Ankara: Hipokrat Yayıncılık.
- Cambridge Sözlüğü (2022a). Occupation. İçinde *Cambridge Dictionary*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/occupation>
- Cambridge Sözlüğü (2022b). Activity. İçinde *Cambridge Dictionary*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/activity>
- Cambridge Sözlüğü (2022c). Task. İçinde *Cambridge Dictionary*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/task>
- Celâleddin, H. (2021). *Søren Kierkegaard/Hayat çözülecek bir problem değil, yaşanacak bir hakikattir*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Christiansen, C. (1996). Three perspectives on balance in occupation. Zemke, R. ve Clark, F. (Ed.), *Occupational science: The evolving discipline* (ss. 431-451) içinde. Philadelphia: F. A. Davis Company.
- Christiansen, C.H. ve Townsend, E.A. (2010). An introduction to occupation. İçinde Christiansen, C. H. ve Townsend, E. A. (Ed.), *Introduction to occupation: The art and science of living* (2nd edition) (ss.1-34). New Jersey: Pearson.
- Christiansen, C. H. (1999). Defining lives: Occupation as identity: An essay on competence, coherence, and the creation of meaning. *American journal of occupational therapy*, 53(6), 547-558.
- Clarke, C. (2009). An introduction to interpretative phenomenological analysis: A useful approach for occupational therapy research. *British journal of occupational therapy*, 72(1), 37-39. <https://doi.org/10.1177/030802260907200107>
- Coholic, D. (2010). *Arts activities for children and young people in need: Helping children to develop mindfulness, spiritual awareness and self-esteem*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Coleman, P., McKiernan, F., Mills, M. ve Speck, P. (2002). Spiritual belief and quality of life: The

- experience of older bereaved spouses. *Quality in ageing and older adults*, 3(1), 20-26. <https://doi.org/10.1108/14717794200200004>
- Doble, S.E. ve Santha, J. C. (2008). Occupational well-being: Rethinking occupational therapy outcomes. *Canadian journal of occupational therapy*, 75(3), 184-190. <https://doi.org/10.1177/000841740807500310>
- Durocher, E., Gibson, B.E. ve Rappolt, S. (2014). Occupational justice: Conceptual review. *Journal of occupational science*, 21(4), 418-430. <https://doi.org/10.1080/14427591.2013.775692>
- Elliot, M.L. (2011). Being mindful about mindfulness: An invitation to extend occupational engagement into the growing mindfulness discourse. *Journal of occupational science*, 18(4), 366-376. <https://doi.org/10.1080/14427591.2011.610777>
- Goodman, V., Wardrope, B., Myers, S., Cohen, S., McCorquodale, L. ve Kinsella, E.A. (2019). Mindfulness and human occupation: A scoping review. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 26(3), 157-170. <https://doi.org/10.1080/11038128.2018.1483422>
- Hammell, K.W. (2008). Reflections on ... Well-being and occupational rights. *Canadian journal of occupational therapy*, 75(1), 61-64. <https://doi.org/10.2182/cjot.07.007>
- Hammell, K.W. (2015). Quality of life, participation and occupational rights: a capabilities perspective. *Australian occupational therapy journal*, 62(2), 78-85. <https://doi.org/10.1111/1440-1630.12183>
- Hart, C. ve Twinley, R. (2018). *Exploring the push and pull of the dark side of occupation*. 2018 WFOT Congress, Cape Town.
- Hasselkus, B.R. (2006). The world of everyday occupation: Real people, real lives. *American journal of occupational therapy*, 60(6), 627-640. <https://doi.org/10.5014/ajot.60.6.627>
- Hasselkus, B.R. (2011). *The meaning of everyday occupation*. New Jersey: Slack Incorporated.
- Hattjar, B. (2018). *Fundamentals of occupational therapy: An introduction to the profession*. New Jersey: Slack Incorporated.
- Hawtin, H. ve Sullivan, C. (2011). Experiences of mindfulness training in living with rheumatic disease: an interpretative phenomenological analysis. *British journal of occupational therapy*, 74(3), 137-142. <https://doi.org/10.4276/030802211X12996065859283>
- Helminski, K.E. (2017). *Living presence: the sufi path to mindfulness and the essential self* (Revised). New York: Penguin Random House.
- Iwama, M.K., Thomson, N.A. ve Macdonald, R.M. (2009). The Kawa model: The power of culturally responsive occupational therapy. *Disability and rehabilitation*, 31(14), 1125-1135. <https://doi.org/10.1080/09638280902773711>
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *clinical psychology. Science and practice*, 10(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>
- Kanny, E. (1993). Core values and attitudes of occupational therapy practice. *American journal of occupational therapy*, 47(12), 1085-1086. <https://doi.org/10.5014/ajot.47.12.1085>
- Keesing, S. ve Rosenwax, L. (2011). Is occupation missing from occupational therapy in palliative care? *Australian occupational therapy journal*, 58(5), 329-336. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1630.2011.00958.x>
- Kielhofner, G., Forsyth, K., Kramer, J.M., Melton, J. ve Dobson, E. (2009) The model of human occupation. İçinde Blesedell Crepeau, E., Cohn, E. S. ve Boyt Schell, B. A. (Ed.), *Willard and Spackman's occupational therapy* (11th edition) (ss. 446-461). Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Kiepek, N. ve Magalhaes, L. (2011). Addictions and impulse-control disorders as occupation: A selected literature review and synthesis. *Journal of occupational science*, 18(3), 254-276. <https://doi.org/10.1080/14427591.2011.581628>
- Kronenberg, F. ve Pollard, N. (2005). Overcoming occupational apartheid: A preliminary exploration of the political nature of occupational therapy. Kronenberg, F., Algado, S.S. ve Pollard, N. *Occupational therapy without borders: learning from the spirit of survivors* (ss. 58-86) içinde. London: Churchill Livingstone.
- Kumar Gupta, A. (2012). Materialism versus spirituality: Neo-vedanta approach of synthesis. *IDEA. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*, 24, 305-314.
- Larson, E., Wood, W. ve Clark, F. (2003). Occupational science: Building the science and practice of occupation through an academic discipline. Crepeau, E., Cohn, E.S. ve Boyt Schell, B.A. (Ed.), *Willard and Spackman's occupational therapy* (10th edition) (ss. 15-26) içinde. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Law, M., Cooper, B., Strong, S., Stewart, D., Rigby, P. ve Letts, L. (1996). The person-environment-occupation model: A transactive approach to occupational performance. *Canadian journal of occupational therapy*, 63(1), 9-23. <https://doi.org/10.1177/00084174960630010>
- Law, M., Steinwender, S. ve Leclair, L. (1998). Occupation, health and well-being. *Canadian journal of occupational therapy*, 65(2), 81-91. <https://doi.org/10.1177/000841749806500204>
- Maltby, J., Lewis, C.A. ve Day, L. (1999). Religious orientation and psychological well-being: The role of the frequency of personal prayer. *British journal of health psychology*, 4(4), 363-378. <https://doi.org/10.1348/135910799168704>
- Merriam-Webster Sözlüğü (2022a). Activity. İçinde *Merriam-Webster*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022.

- Erişim Adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/activity>
- Merriam-Webster Sözlüğü (2022b). Occupation. İçinde *Merriam-Webster*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/occupation>
- Merriam-Webster Sözlüğü (2022c). Task. İçinde *Merriam-Webster*. Erişim Tarihi: 21 Ağustos, 2022. Erişim Adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/task>
- McVeigh, R. (2017). Mindfulness in practice: Developing an occupational therapy niche. *Occupational therapy now*, 17.3, 19-20.
- Molineux, M. (2004). *Occupation for occupational therapists*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Morris, K. ve Cox, D.L. (2017). Developing a descriptive framework for “occupational engagement”. *Journal of occupational science*, 24(2), 152-164. <https://doi.org/10.1080/14427591.2017.1319292>
- Nagayama, H., Tomori, K., Ohno, K., Takahashi, K., Ogahara, K., Sawada, T., Uezu, S., Nagatani, R. ve Yamauchi, K. (2016). Effectiveness and cost-effectiveness of occupation-based occupational therapy using the aid for decision making in occupation choice (adoc) for older residents: Pilot cluster randomized controlled trial. *PLoS one*, 11(3), 1-13. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150374>
- Nilsson, I., Lundgren, A.S. ve Liliequist, M. (2012). Occupational well-being among the very old. *Journal of occupational science*, 19(2), 115-126. <https://doi.org/10.1080/14427591.2011.595894>
- Reid, D. (2005). A model of occupational presence. *Journal of occupational science*, 12(2), 110-113. <https://doi.org/10.1080/14427591.2005.9686554>
- Reid, D. (2008). Exploring the relationship between occupational presence, occupational engagement, and people’s well-being. *Journal of occupational science*, 15(1), 43-47. <https://doi.org/10.1080/14427591.2008.9686606>
- Reid, D. (2011). Mindfulness and flow in occupational engagement: Presence in doing. *Canadian Journal of occupational therapy*, 78(1), 50-56. <https://doi.org/10.2182/cjot.2011.78.1.7>
- Reid, D. ve Naseer, Z. (2012). Exploring arising moments and mindfulness in occupational therapists working in diverse clinical practice areas. *Occupational therapy in health care*, 26(4), 306-317. <https://doi.org/10.3109/07380577.2012.725509>
- Royeen, C.B. (2002). Occupation reconsidered. *Occupational therapy international*, 9(2), 111-120. <https://doi.org/10.1002/oti.159>
- Schindler, V. P. (2010). A client-centred, occupation-based occupational therapy programme for adults with psychiatric diagnoses. *Occupational therapy international*, 17(3), 105-112. <https://doi.org/10.1002/oti.291>
- Schulz, E.K. (2005). The meaning of spirituality for individuals with disabilities. *Disability and rehabilitation*, 27(21), 1283-1295. <https://doi.org/10.1080/09638280500076319>
- Stadnyk, R.L., Townsend, E.A. ve Wilcock, A.A. (2010). Occupational justice. Christiansen, C. H. ve Townsend, E. A. (Ed.), *Introduction to occupation: The art and science of living* (2nd edition) (ss. 329-358) içinde. New Jersey: Pearson.
- Suffolk University. (2022). Time management. Erişim Tarihi: 6 Aralık, 2022. Erişim Adresi: <https://www.suffolk.edu/academics/advising-student-services/academic-success-services/student-resources/study-smarter-kit/time-management>
- Sy, M.P., Martinez, P.G.V. ve Twinley, R. (2021). The dark side of occupation within the context of modern-day beauty pageants. *Ios press*, 69(2), 367-377. <https://doi.org/10.3233/WOR-205055>
- World Federation of Occupational Therapists. (2012). About occupational therapy. Erişim Tarihi: 30 Ağustos. Erişim Adresi <https://www.wfot.org/about/about-occupational-therapy>
- Tomori, K., Uezu, S., Kinjo, S., Ogahara, K., Nagatani, R. ve Higashi, T. (2012). Utilization of the ipad application: Aid for decision-making in occupation choice. *Occupational therapy international*, 19(2), 88-97. <https://doi.org/10.1002/oti.325>
- Townsend, E.A. ve Polatajko, H.J. (2013). *Enabling occupation II: Advancing an occupational therapy vision for health, well-being, and justice through occupation* (2nd edition). Ottawa: Canadian Association of Occupational Therapist Publications ACE.
- Turpin, M.J. ve Iwama, M.K. (2011). *Using occupational therapy models in practice: A fieldguide*. London: Churchill Livingstone.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022a). Aktivite. İçinde *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim Tarihi: 7 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022b). Görev. İçinde *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim Tarihi: 7 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022c). Uğraşı. İçinde *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim Tarihi: 7 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Twinley, R. (2017). The dark side of occupation. Jacobs, K. ve MacRae, N. (Ed.), *Occupational therapy essentials for clinical competence* (3rd edition) (ss. 29-36). New Jersey: Slack Incorporated.
- Twinley, R. ve Addidle, G. (2012). Considering violence: The dark side of occupation. *British Journal of Occupational Therapy*, 75(4), 202-204. <https://doi.org/10.4276/030802212X13336366278257>

- Uyanık, M., Yaran, M. ve Tekeci, Y. (2020). *Toplum temelli uygulama alanlarında ergoterapi*. Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Whiteford, G. (2000). Occupational deprivation: global challenge in the new millennium. *British journal of occupational therapy*, 63(5), 200-204. <https://doi.org/10.1177/030802260006300503>
- Whiteford, G. (2003). Occupational deprivation: Understanding limited participation. Christiansen, C. H. ve Townsend, E. A. (Ed.), *Introduction to occupation: The art and science of living* (2nd edition) (ss. 303-328) içinde. New Jersey: Pearson.
- Wilcock, A. ve Townsend, E. (2009). Occupational justice. Blesedell Crepeau, E., Cohn, E. S. ve Boyt Schell, B. A. (Ed.), *Willard and Spackman's occupational therapy* (11th edition) (ss. 192-199) içinde. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Wilcock, A.A. (1999). Reflections on doing, being and becoming. *Australian occupational therapy journal*, 46(1), 1-11. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1630.1999.00174.x>
- Wilcock, A.A. (2006). *An occupational perspective of health*. New Jersey: Slack Incorporated.
- Wilding, C. ve Whiteford, G. (2005). Phenomenological research: An exploration of conceptual, theoretical, and practical issues. *OTJR: occupation, participation and health*, 25(3), 98-104. <https://doi.org/10.1177/153944920502500303>
- Wilding, C. ve Whiteford, G. (2008). Language, identity and representation: Occupation and occupational therapy in acute settings. *Australian occupational therapy journal*, 55(3), 180-187. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1630.2007.00678.x>
- Wilson, L. (2010). Spirituality, occupation and occupational therapy revisited: Ongoing consideration of the issues for occupational therapists. *British journal of occupational therapy*, 73(9), 437-440. <https://doi.org/10.4276/030802210X12839367526219>
- Yerxa, E.J. (1993). Occupational science: A new source of power for participants in occupational therapy. *Journal of occupational science*, 1(1), 3-9. <https://doi.org/10.1080/14427591.1993.9686373>
- Yıldırım, K. (2021). Aktivite analizi nedir? [What is activity analysis?]. Uğurlu, Ü. (Ed.), *Uğraşı temelli aktivite analizi* (ss. 1-12). Ankara: Hipokrat Kitabevi.

5.

PEDİYATRİK OLGULARDA ERKEN MÜDAHALE

Nursena Ulaş
Barkın Köse
Serkan Pekçetin

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Riskli bebek/çocuk kavramını tanımlar.
- Riskli bebek/çocuklarda tarama yöntemlerini, klinik bulgularını ve özelliklerini açıklar.
- Erken müdahale kapsamında değerlendirme, tedavi ve takip süreçlerini sıralar.
- Ergoterapistin erken müdahale kapsamında rollerini tanımlar.

KAYNAKÇA

- Arslan, S. S., Demir, N., Kılınç, H. E. ve Karaduman, A. A. (2017). The ability of the eating assessment tool-10 to detect aspiration in patients with neurological disorders. *Journal of neurogastroenterology and motility*, 23(4), 550.
- Arvedson, J. C. (2006). Swallowing and feeding in infants and young children. *GI motility online*.
- Baranek, G. T., Barnett, C. R., Adams, E. M., Wolcott, N. A., Watson, L. R. ve Crais, E. R. (2005). Object play in infants with autism: Methodological issues in retrospective video analysis. *The American journal of occupational therapy*, 59(1), 20-30.
- Bundy AC, Lane SJ ve Murray EA. (2002). *Sensory integration theory and practice*. Philadelphia: F. A. Davis Company.
- Burns, Y. R., Ensbey, R. ve O'Callaghan, M. (1999). Motor abilities at eight to ten years of children born weighing less than 1,000 g. *Physiotherapy*, 85(7), 360-369.
- Cabral, T. I., da Silva, L. G. P., Tudella, E. ve Martinez, C. M. S. (2015). Motor development and sensory processing: a comparative study between preterm and term infants. *Research in developmental disabilities*, 36, 102-107.
- Case-Smith J., O'Brien J.C. (2010). *Occupational therapy for children*. Maryland: Mosby
- Case-Smith, J. (2013). Systematic reviews of the effectiveness of interventions used in occupational therapy early childhood services. *The american journal of occupational therapy*, 67(4), 379-382.
- Colyvas, J. L., Sawyer, L. B. ve Campbell, P. H. (2010). Identifying strategies early intervention occupational therapists use to teach caregivers. *The American journal of occupational therapy*, 64(5), 776-785.
- Da Costa, S. P. ve Van Der Schans, C. P. (2008). The reliability of the neonatal oral-motor assessment scale. *Acta paediatrica*, 97(1), 21-26.
- DeGangi, G. A. (2000). An integrated intervention approach to treating infants and young children with regulatory, sensory processing, and interactional problems I. *Clinical practice guidelines*, 215-242.
- Dunn, W. (2007). Supporting children to participate successfully in everyday life by using sensory processing knowledge. *Infants & young children*, 20(2), 84-101.
- Eeles, A. L., Spittle, A. J., Anderson, P. J., Brown, N., Lee, K. J., Boyd, R. N. ve Doyle, L. W. (2013). Assessments of sensory processing in infants: a systematic review. *Developmental medicine & child neurology*, 55(4), 314-326.
- Einspieler, C., Prechtel, H. F., Ferrari, F., Cioni, G. ve Bos, A. F. (1997). The qualitative assessment of general movements in preterm, term and young infants—review of the methodology. *Early human development*, 50(1), 47-60.
- Enose, M. S. (2010). Piaget's theory of intellectual development and its implication for instructional management at pre-secondary school level. *Educational research and reviews*, 5(7), 366-371.
- Erdoğanoglu, Y. ve Kerem Günel, M. (2007). Serebral paralizili çocukların motor ve fonksiyonel seviyeleri ile sağlıkla ilgili yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Toplum hekimliği bülteni*, 26(3), 13-18.
- Fraker, C., Fishbein, M., Cox, S. ve Walbert, L. (2007). *Food chaining: the proven 6-step plan to stop picky eating, solve feeding problems, and expand your child's diet*. Da Capo Lifelong Books.
- Frolek Clark, G. J. ve Schlabach, T. L. (2013). Systematic review of occupational therapy interventions to improve cognitive development in children ages birth-5 years. *The American journal of occupational therapy*, 67(4), 425-430.
- Gerber, R. J., Wilks, T. ve Erdie-Lalena, C. (2010). Developmental milestones: motor development. *Pediatrics in review*, 31, 267-277. Crossref. PubMed.
- Gomez, C. R., Baird, S. ve Jung, L. A. (2004). Regulatory disorder identification, diagnosis, and intervention planning: Untapped resources for facilitating development. *Infants & young children*, 17(4), 327-339.
- Howle, J. M. (2002). *Neuro-developmental treatment approach: theoretical foundations and principles of clinical practice*. Laguna Beach, CA: NeuroDevelopmental Treatment Association
- Jasmin, E., Gauthier, A., Julien, M. ve Hui, C. (2018). Occupational therapy in preschools: a synthesis of current knowledge. *Early childhood education journal*, 46(1), 73-82.
- Kayıhan, H., Huri, M., Yıldırım, G., Kars, S., Kargalı, C., Durmaz, R. ve Ünsal, E. (2018). Otizm spectrum bozukluğu tanımlı çocuklarda bebeklik çağı duyu profili 2'nin (7- 36 ay) Türkçe versiyonunun kültürel adaptasyonu, geçerlilik ve güvenilirliği. 1. Uluslararası Erken Müdahale ve Rehabilitasyon Kongresi EMR 2018 Bildirileri. *Gazi üniversitesi sağlık bilimleri dergisi*, 3(2), 70-150.
- Kerem Günel, M., Mutlu, A., Livanelioglu, A., El, Ö., Baydar, M., Peker, Ö., ... ve Koşay, C. (2020). Kaba Motor Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi Genişletilmiş ve Yeniden Düzenlenmiş Şekli. <http://motorgrowth.canchild.ca/en/gmfc/resources/turkishgmfcserfinal.pdf>.
- Knox, S. (2010). Development and current use of the revised Knox Preschool Play Scale. *Play in occupational therapy (2nd edition)* içinde. St. Louis: Mosby.
- Parham, L.D. ve Mailloux, Z. (2010). Sensory Integration. Smith, J.C. ve O'Brain, J.C. (Ed.). *Occupational therapy for children (6th edition)* (ss. 349-355) içinde. St. Louis, MO: Mosby Elsevier

- Ment, L. R., Vohr, B., Allan, W., Katz, K. H., Schneider, K. C., Westerveld, M., ... ve Makuch, R. W. (2003). Change in cognitive function over time in very low-birth-weight infants. *Jama*, 289(6), 705-711.
- Melnyk, B. M., Alpert-Gillis, L., Feinstein, N. F., Fairbanks, E., Schultz-Czarniak, J., Hust, D., ... ve Sinkin, MD, R. A. (2001). Improving cognitive development of low-birth-weight premature infants with the COPE program: A pilot study of the benefit of early NICU intervention with mothers. *Research in nursing & health*, 24(5), 373-389.
- Missiuna, C. ve Pollock, N. (1991). Play deprivation in children with physical disabilities: The role of the occupational therapist in preventing secondary disability. *The American journal of occupational therapy*, 45(10), 882-888.
- Myers, C. T., Case-Smith, J. ve Cason, J. (2015). Early intervention. J. Case-Smith ve J. C. O'Brien (Ed.), *Occupational therapy for children and adolescents* (7th ed) (ss. 636-663) içinde. St. Louis, MO: Mosby Elsevier.
- NDT, (2022, Aralık 10). Definition of Neuro-Developmental Treatment (NDT). <https://www.ndta.org/Organization/About-NDTA>
- İnal, Ö. (2016). *Serebral palsili çocuklarda fonksiyonel çiğneme eğitiminin infantil yutma paterni ve salya kontrolü üzerine etkisinin incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizik Tedavi Rehabilitasyon Doktora Programı
- Palisano R, Rosenbaum P, Backett P ve Livingstone M. (2007). Gross motor function classification system expanded and revised. *Developmental medicine and child neurology*, 39:214-223.
- Pekçetin, S., Aki, E., Üstünyurt, Z. ve Kayıhan, H. (2016). The efficiency of sensory integration interventions in preterm infants. *Perceptual and motor skills*, 123(2), 411-423.
- Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. D.R. Green, M.P. Ford ve G.B. Flamer (Ed.), *Measurement and Piaget* içinde. New York: McGraw-Hill.
- Piper, M. C., Pinnell, L. E., Darrach, J., Maguire, T. ve Byrne, P. J. (1992). Construction and validation of the Alberta Infant Motor Scale (AIMS). *Canadian journal of public health*, 83, 46-50.
- Piek, J. P., Dawson, L., Smith, L. M. ve Gasson, N. (2008). The role of early fine and gross motor development on later motor and cognitive ability. *Human development science*, 27, 668-681.
- Pierce, D., Munier, V. ve Myers, C. T. (2009). Informing early intervention through an occupational science description of infant-toddler interactions with home space. *The American journal of occupational therapy*, 63(3), 273-287.
- Prechtl, H. F., Einspieler, C., Cioni, G., Bos, A. F., Ferrari, F. ve Sontheimer, D. (1997). An early marker for neurological deficits after perinatal brain lesions. *The lancet*, 349(9062), 1361-1363.
- Reed, K. L. ve Zukas, R. R. (2001). *Quick reference to occupational therapy* (ss. 139-174). Austin, TX: Pro-ed.
- Rigby, P. ve S.A. Rodger. (2006). Developing as a player. S. Rodger ve J. Zivani (Ed.) *Occupational therapy with children: understanding children's occupations and enabling participation*, (ss. 155-176) içinde. Thorofare, NJ: Slack.
- Robinson, L. E., Stodden, D. F., Barnett, L. M., Lopes, V. P., Logan, S. W., Rodrigues, L. P. ve D'Hondt, E. (2015). Motor competence and its effect on positive developmental trajectories of health. *Sports medicine*, 45(9), 1273-1284.
- Rommel, N., De Meyer, A. M., Feenstra, L. ve Veereman-Wauters, G. (2003). The complexity of feeding problems in 700 infants and young children presenting to a tertiary care institution. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 37(1), 75-84.
- Saraiva, L., Rodrigues, L. P., Cordovil, R. ve Barreiros, J. (2013). Influence of age, sex and somatic variables on the motor performance of pre-school children. *Annals of Human Biology*, 40(5), 444-450.
- Sicim, B. ve Erden, F. (2015). Assessment of Playfulness in Preschool Children Test of Playfulness.
- Stallings-Sahler, Susan A. (2017). "Sensory integration assessment and intervention: theory and strategies" *Department of occupational therapy faculty proceedings, presentations, speeches and lectures*. 242.
- Toomey, K. (2002). Feeding strategies for older infants and toddlers. *Pediatric basics*, 100, 2-11.
- Uniform data system for medical rehabilitation. guide for the uniform data set for medical rehabilitation for children (weefim), version 4.0 (1993). Buffalo, NY: State University of New York.
- Uyanık, M. ve Tural, E. (2003). Mental retarded çocuklarda fonksiyonel bağımsızlık ölçümü ve çocuk özür değerlendirme envanterinin güvenilirlik ve uyum geçerliği. *Fizyoterapi rehabilitasyon*, 14(2), 72-79.
- Wilbarger, P. ve Wilbarger, J. L. (1991). *Sensory defensiveness in children aged 2-12: an intervention guide for parents and other caretakers*. Jersey City, NJ: Therapro.
- Wolf, L.S., Glass, R.P. ve Carr, A.B. (1992). *Feeding and swallowing disorders in infancy: Assessment and management* (ss. 336-347). Tucson, AZ: Therapy Skill Builders.
- VanDahm, K. (2012). *Pediatric feeding disorders: evaluation and treatment*. Framingham, MA: Therapro, Inc.
- Venetsanou, F. ve Kambas, A. (2010). Environmental factors affecting preschoolers' motor development. *Early childhood education journal*, 37(4), 319-327.
- Yack, E., Aquilla, P. ve Sutton, S. (2002). Building bridges through sensory integration (2nd edition). Las Vegas, Nev: Sensory Resources.

6.

DUYUSAL İŞLEMLEME BOZUKLUKLARINDA DUYU BÜTÜNLEME YAKLAŞIMLARI

Hülya Kayıhan

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Ayres Duyu Bütünleme teorisini ve gelişimini tanımlar.
- Ayres Duyu Bütünleme tedavisi referans çerçevesini açıklar.
- Duyusal motor gelişimi ayırt eder.
- Duyusal işleme bozukluklarını tanımlar.
- Duyusal işleme becerilerinin ölçme ve değerlendirme yöntemlerini planlar.
- Duyu bütünleme müdahalesi prensiplerini sıralar.

KAYNAKÇA

- Ahn, R. R., Miller, L. J., Milberger, S. ve McIntosh, D. N. (2004). Prevalence of parents' perceptions of sensory processing disorders among kindergarten children. *The American journal of occupational therapy*, 58(3), 287-293. <https://doi.org/10.5014/ajot.58.3.287>
- Albu, A. ve Albu, C. (1999). *Perceptual-motor at age of growth and development*. Iasi: Publishing House Spiru Haret, 91, 103.
- Albu, C., Albu, A., Vlad, T. L. ve Iacob, I. (2006). *Perceptual-motor*. Iasi: The European Institute, 26-28.
- Aydın, M. Ş. (2015). Adolesan/Yetişkin duyu profili anketi Türkçe uyarlamasının geçerlilik güvenilirlik çalışması.
- Ayres, A. J. (1971). Characteristics of types of sensory integrative dysfunction. *Am. J. Occup. Ther.* 25, 329-334.
- Ayres, A. J. (1972). *Sensory integration and learning disorders*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Ayres, A. J. (1979). *Sensory integration and the child* (1st ed.). Los Angeles: Western Psychological Services.
- Ayres, A. J. (1996). *Sensory integration and praxis tests (SIPT)*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Bar-Shalita, T., Vatine, J. J. ve Parush, S. (2008). Sensory modulation disorder: a risk factor for participation in daily life activities. *Developmental medicine & child neurology*, 50(12), 932-937. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2008.03095.x>
- Ben-Sasson, A., Carter, A. S. ve Briggs-Gowan, M. J. (2009). Sensory over-responsivity in elementary school: prevalence and social-emotional correlates. *Journal of abnormal child psychology*, 37(5), 705-716. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9295-8>
- Ben-Sasson, A., Carter, AS ve Briggs-Gowan, MJ (2010). The development of sensory hypersensitivity from infancy to primary school. *Journal of abnormal child psychology*, 38(8), 1193-1202. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9435-9>
- Bialer, D. S. ve Miller L. J. (Ed.) (2011). *No longer a secret: unique common sense strategies for children with sensory or motor challenges*. Arlington: Future Horizons.
- Brown, C., Tollefson, N., Dunn, W., Cromwell, R. ve Filion, D. (2001). The adult sensory profile: measuring patterns of sensory processing. *The American journal of occupational therapy*, 55(1), 75-82. <https://doi.org/10.5014/ajot.55.1.75>
- Bundy A C, (2002), Assessing Sensory Integrative Dysfunction, Bundy AC, lane Sj, Murray E A, Sensory Integration Theory and practice second ed, 2002. F A Davis Company:169-190
- Camarata, S., Miller, L. J. ve Wallace, M. T. (2020). Evaluating sensory integration/sensory processing treatment: issues and analysis. *Frontiers in integrative neuroscience*, 55. <https://doi.org/10.3389/fnint.2020.556660>
- Carter, A. S., Ben-Sasson, A. ve Briggs-Gowan, M. J. (2011). Sensory over-responsivity, psychopathology, and family impairment in school-aged children. *Journal of the American academy of child & adolescent psychiatry*, 50(12), 1210-1219. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2011.09.010>
- Christianson, C. (1 Aralık, 2022). *How your child's sensory system develops*. AbilityPath. <https://abilitypath.org/ap-resources/how-your-childs-sensory-system-develops/>
- Davies, P. L., Chang, W. P. ve Gavin, W. J. (2009). Maturation of sensory gating performance in children with and without sensory processing disorders. *International journal of psychophysiology*, 72(2), 187-197. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2008.12.007>
- Davies, P. L., Chang, W. P. ve Gavin, W. J. (2010). Middle and late latency ERP components discriminate between adults, typical children, and children with sensory processing disorders. *Frontiers in integrative neuroscience*, 16. <https://doi.org/10.3389/fnint.2010.00016>
- DeGangi, G. A. (1983). *DeGangi-Berk test of sensory integration (TSI)*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- De, M. ve Staes, L. (1988). *Education et reeducation psychomotrices*. Bruxelles: A. de Boeck.
- Dunn, W. (1999). *Sensory profile*. San Antonio: Psychological Corporation.
- Elena, S., Georgeta, N., Cecila, G. ve Lupu, E. (2014). Perceptual-motor development of children in elementary school. *Procedia-social and behavioral sciences*, 114, 632-636. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.759>
- Gallahue, D. (1993). *Developmental physical education for today's children*. Dubuque: Brown Communicaions.
- Goldsmith, H. H., Van Hulle, CA, Arneson, CL, Schreiber, JE ve Gernsbacher, MA (2006). A population-based twin study of parent-reported tactile and auditory defensiveness in young children. *Journal of abnormal child psychology*, 34(3), 393-407. <https://doi.org/10.1007/s10802-006-9024-0>
- John, A. E. ve Mervis, C. B. (2010). Sensory modulation impairments in children with Williams syndrome. *American journal of medical genetics part c: seminars in medical genetics* (Vol. 154, No. 2, ss. 266-276). Hoboken: Wiley Subscription Services, Inc., A Wiley Company. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.30260>
- Kashefimehr, B., Kayıhan, H. ve Huri, M. (2018). The effect of sensory integration therapy on occupational performance in children with autism. *OTJR:*

- Occupation, participation and health*, 38(2), 75-83. <https://doi.org/10.1177/1539449217743456>
- Kayihan, H., Akel, B. S., Salar, S., Huri, M., Karahan, S., Turker, D. ve Korkem, D. (2015). Development of a Turkish version of the sensory profile: translation, cross-cultural adaptation, and psychometric validation. *Perceptual and motor skills*, 120(3), 971-986. <https://doi.org/10.2466/08.27.PMS.120v17x8>
- Keuler, M. M., Schmidt, N. L., Van Hulle, C. A., Lemery-Chalfant, K. ve Goldsmith, H. H. (2011). Sensory overresponsivity: prenatal risk factors and temperamental contributions. *Journal of developmental & behavioral pediatrics*, 32(7), 533-541. <https://doi.org/10.1097/DBP.0b013e3182245c05>
- Kilroy, E., Aziz-Zadeh, L. ve Cermak, S. (2019). Ayres theories of autism and sensory integration revisited: what contemporary neuroscience has to say. *Brain sciences*, 9(3), 68. <https://doi.org/10.3390/brainsci9030068>
- Kinnealey, M., Koenig, K. P. ve Smith, S. (2011). Relationships between sensory modulation and social supports and health-related quality of life. *The American journal of occupational therapy*, 65(3), 320-327. <https://doi.org/10.5014/ajot.2011.001370>
- Lane, S. J., Reynolds, S. ve Thacker, L. (2010). Sensory hypersensitivity and ADHD: discrimination using electrodermal responses, cortisol and anxiety. *Frontiers in integrative neuroscience*, 8. <https://doi.org/10.3389/fnint.2010.00008>
- Lane, S. J., Reynolds, S., ve Dumenci, L. (2012). Sensory overresponsivity and anxiety in typically developing children and children with autism and attention deficit hyperactivity disorder: cause or coexistence?. *The American journal of occupational therapy*, 66(5), 595-603. <https://doi.org/10.5014/ajot.2012.004523>
- Lane, S. J., Mailloux, Z., Schoen, S., Bundy, A., May-Benson, T. A., Parham, L. D., ... ve Schaaf, R. C. (2019). Neural foundations of ayres sensory integration®. *Brain sciences*, 9(7), 153. <https://doi.org/10.3390/brainsci9070153>
- Lewis, M. ve Brooks-Gunn, J. (1979). Toward a theory of social cognition: the development of self. *New directions for child and adolescent development*, 1979(4), 1-20. <https://doi.org/10.1002/cd.23219790403>
- May-Benson, T. A. ve Cermak, S. A. (2005). Test of ideational praxis. *American journal of occupational therapy*. <https://doi.org/10.1037/t49670-000>
- May-Benson, TA, Koomar, JA. ve Teasdale, A. (2009). Prevalence of prenatal, prenatal and postnatal birth and developmental problems in children with sensory processing disorder and children with autism spectrum disorder. *Frontiers in integrative neuroscience*, 3, 31. <https://doi.org/10.3389/neuro.07.031.2009>
- Metz, A. E., Boling, D., DeVore, A., Holladay, H., Liao, J. F. ve Vlutch, K. V. (2019). Dunn's model of sensory processing: an investigation of the axes of the four-quadrant model in healthy adults. *Brain sciences*, 9(2), 35. <https://doi.org/10.3390/brainsci9020035>
- McIntyre, L. L. ve Zemantic, P. K. (2017). Examining services for young children with autism spectrum disorder: parent satisfaction and predictors of service utilization. *Early childhood education journal*, 45(6), 727-734. <https://doi.org/10.1007/s10643-016-0821-y>
- Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A. ve Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory integration: a proposed nosology for diagnosis. *The American journal of occupational therapy*, 61(2), 135. <https://doi.org/10.5014/ajot.61.2.135>
- Miller, L. J., Nielsen, D. M. ve Schoen, S. A. (2012). Attention deficit hyperactivity disorder and sensory modulation disorder: a comparison of behavior and physiology. *Research in developmental disabilities*, 33(3), 804-818. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2011.12.005>
- Miller, L. J., Marco, E. J., Chu, R. C. ve Camarata, S. (2021). Sensory processing across the lifespan: a 25-year initiative to understand neurophysiology, behaviors, and treatment effectiveness for sensory processing. *Frontiers in integrative neuroscience*, 15, 652218. <https://doi.org/10.3389/fnint.2021.652218>
- Miller Kuhaneck, H., Ecker, C., Parham, L. D., Henry, D. A. ve Glennon, T. J. (2010). *Sensory processing measurement-preschool (SPM-P): manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Özbakır, M. (2010). Duyusal işleme ölçüğü-ev formunun Türkiye koşullarına uyarlanması.
- Parham, L. D., Cohn, E. S., Spitzer, S., Koomar, J. A., Miller, L. J., Burke, J. P., ... ve Summers, C. A. (2007). Fidelity in sensory integration intervention research. *The American journal of occupational therapy*, 61(2), 216-227. <https://doi.org/10.5014/ajot.61.2.216>
- Parham, L. D. ve Ecker, C. (2007). *Sensory processing measure (SPM)*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Pingale, V., Fletcher, T., Candler, C., Pickens, N. ve Dunlap, K. (2020). Sensory diets: do they work? *American journal of occupational therapy*, 74(S1), NA. <https://link.gale.com/apps/doc/A631787276/HRCA?u=anon~20c1a825&sid=googleScholar&xid=51f7d297>
- Randell, E., McNamara, R., Delpont, S., Busse, M., Hastings, R. P., Gillespie, D., ... ve Warren, G. (2019). Sensory integration therapy versus usual care for sensory processing difficulties in autism spectrum disorder in children: study protocol for a pragmatic randomised controlled trial. *Trials*, 20(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s13063-019-3205-y>
- Reisman, J. E. ve Hanschu, B. (1992). E. W. Richter (Ed.) *Sensory integration inventory for individuals with developmental disabilities: user's guide*. PDP Press.
- Reynolds, S. ve Lane, S. J. (2008). Diagnostic validity of sensory over-responsivity: a review of the literature

- and case reports. *Journal of autism and developmental disorders*, 38(3), 516-529. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0418-9>
- Reynolds, S., Shepherd, J. ve Lane, S. J. (2008). Sensory modulation disorders in a minority head start population: preliminary prevalence and characterization. *Journal of occupational therapy, schools, & early intervention*, 1(3-4), 186-198. <https://doi.org/10.1080/19411240802589031>
- Reynolds, S., Bendixen, RM, Lawrence, T. ve Lane, SJ (2011). A pilot study examining activity participation, sensory sensitivity and competence in children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 41, 1496-1506. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-1173-x>
- Roley, S. S., Mailloux, Z., Parham, L. D., Schaaf, R. C., Lane, C. J. ve Cermak, S. (2015). Sensory integration and praxis patterns in children with autism. *The American journal of occupational therapy*, 69(1), 6901220010p1-6901220010p8. <https://doi.org/10.5014/ajot.2015.012476>
- Roley, S. S., Mary Singer, M. S. ve Aja Roley, M. A. (2016) *Ayres sensory integration® for infants and toddlers*. SAISI.
- Scanlan J N, Novak T, (2015), Sensory approaches in mental health: A scoping review September Australian Occupational Therapy Journal 62(5) DOI:10.1111/1440-1630.12224
- The University of Sydney Theresa Boomerang Effect Pty Ltd
- Schaaf, R. C. ve Nightlinger, K. M. (2007). Occupational therapy using a sensory integrative approach: a case study of effectiveness. *The American journal of occupational therapy*, 61(2), 239-246.
- Schaaf, R. C., Schoen, S. A., Smith Roley, S., Lane, S. J., Koomar, J. ve May-Benson, T. A. (2010). A frame of reference for sensory integration. *Frames of reference for pediatric occupational therapy*, 3, 99-186.
- Schaaf, R. ve Blanche, E. I. (2011). Comparison of behavioral intervention and sensory-integration therapy in the treatment of challenging behavior. *Journal of autism and developmental disorders*, 41(10), 1436-1438. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1303-0>
- Schaaf, R. C., Dumont, R. L., Arbesman, M. ve May-Benson, T. A. (2018). Efficacy of occupational therapy using Ayres sensory integration®: a systematic review. *American journal of occupational therapy*, 72(1), 7201190010p1-7201190010p10. <https://doi.org/10.5014/ajot.2018.028431>
- Schneider, ML, Moore, CF, Larson, JA, Barr, CS, DeJesus, OT. ve Roberts, AD. (2009). Timing of moderate prenatal alcohol exposure influences gene expression of sensory processing behavior in rhesus monkeys. *Frontiers in integrative neuroscience*, 3, 30. <https://doi.org/10.3389/neuro.07.030.2009>
- Schoen, S. A., Miller, L. J., Brett-Green, B. A. ve Nielsen, D. M. (2009). Physiological and behavioral differences in sensory processing: a comparison of children with autism spectrum disorder and sensory modulation disorder. *Frontiers in integrative neuroscience*, 29. <https://doi.org/10.3389/neuro.07.029.2009>
- Soechting, E., Glennon, T. J., Miller-Kuhaneck, H., Erwin, B., Henry, D. A., Basaraba, C., ... ve Roley, S. S. (2009). The history, development, and purpose of the sensory integration global network. *Occupational therapy faculty publications*.
- Smith, T. ve Antolovich, M. (2000). Parental perceptions of supplemental interventions received by young children with autism in intensive behavior analytic treatment. *Behavioral interventions*, 15(2), 83-97.
- Van Hulle, C. A., Schmidt, N. L. ve Goldsmith, H. H. (2012). Is sensory over-responsivity distinguishable from childhood behavior problems? A phenotypic and genetic analysis. *Journal of child psychology and psychiatry*, 53(1), 64-72. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02432.x>
- Wiener-Vacher, S. R., Hamilton, D. A. ve Wiener, S. I. (2013). Vestibular activity and cognitive development in children: perspectives. *Frontiers in integrative neuroscience*, 7, 92. <https://doi.org/10.3389/fnint.2013.00092>
- Wood, A. (6 Ocak 2015). *What is praxis?*. Realthery Solutions. <https://www.realtherysolutions.com.au/>
- Yack, E., Sutton, S. ve Aquilla, P. (2003). *Building bridges through sensory integration*. Future Horizons.

7.

SEREBRAL PALSİDE ERGOTERAPİ

Gonca Bumin
Ezginur Gündoğmuş

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Serebral palsiyi tanımlar ve eşlik eden problemleri açıklar.
- Serebral palsinin güncel sınıflandırmasında kullanılan sınıflandırma sistemlerinin neler olduğunu tanımlar ve açıklar.
- Serebral palsi tiplerini, klinik görünümünü ve eşlik eden sorunları ayırt eder.
- Ergoterapistlerin serebral palsili çocuklarda yaygın olarak kullandıkları değerlendirme araçlarını ve kullanımlarını tanımlar ve açıklar.
- Ergoterapistlerin serebral palsili çocukların müdahalesinde uyguladıkları müdahale yaklaşımlarının neler olduğunu öğrenir ve açıklar.

KAYNAKÇA

- Akpinar, P., Tezel, C.G., Eliasson, A.C. ve Icagasioglu, A.I. (2010). Reliability and crosscultural validation of the Turkish version of manual ability classification system (MACS) for children with cerebral palsy. *Disability rehabilitation*, 32(23):1910-6
- Akyürek, G., Bumin, G., Huri, M., Kayıhan, H. ve Gürkan, S. (2021). Investigation of the relationship between activity performance in the school settings and occupational performance of high school students with cerebral palsy. In *game+ design education* (ss. 101-108). Cham:Springer
- Anaby, D., Korner-Bitensky, N., Steven, E., Tremblay, S., Snider, L., Avery, L. ve Law, M. (2017). Current rehabilitation practices for children with cerebral palsy: focus and gaps. *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 37(1), 1-15.
- Andren, E. ve Grimby, G. Dependence and perceived difficulty in activities of daily living in adults with cerebral palsy and spina bifida. *Disability rehabilitation*, 22(7):299-307
- Ayres, A.J. ve Tickle, L.S. (1980). Hyper-responsivity to touch and vestibular stimuli as a predictor of positive response to sensory integration procedures by autistic children. *American journal of occupational therapy*, 34(6), 375-381.
- Ayres, A.J. (1996). *Sensory integration and praxis tests (SIPT)*. Los Angeles, CA: Western Psychological Services (WPS).
- Bax, M., Goldstein M., Rosenbaum, P., Leviton, A., Paneth, N., Dan, B., Jacobsson, B. ve Damiano D (2005). Executive Committee for the Definition of Cerebral Palsy. Proposed definition and classification of cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 47, 571-6.
- Bazyk, S. (1989). Changes in attitudes and beliefs regarding parent participation and home programs: An update. *American journal of occupational therapy*, 43, 723-728.
- Beckung, E. ve Hagberg, G. (2002) Neuroimpairments, activity limitations, and participation restrictions in children with cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 44, 309-316.
- Berg, M., Jahnsen, R., Frøslie, K.F. ve Hussain, A. (2004). Reliability of the pediatric evaluation of disability inventory (PEDI). *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 24(3), 61-77.
- Bourke-Taylor, H. (2003). Melbourne assessment of unilateral upper limb function: construct validity and correlation with the pediatric evaluation of disability inventory. *Developmental medicine & child neurology*. 45(2):92-6.
- Bumin, G., Özsezen, M. ve Yıldız, C. (2018). Shriners Hastanesi Çocuklar İçin Üst Ekstremitte Değerlendirmesi'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Gazi sağlık bilimleri dergisi*. 3(2), 19-.
- Bumin, G., Öksüz, Ç. ve Akel, S.(2019). *Ergoterapi teoriler ve modeller ve uygulama yaklaşımları*. Ankara: Hipokrat Yayıncılık
- Bumin, G. (2018). *Serebral palsili bireyler için ergoterapi ve fizyoterapi*. Ankara: Hipokrat Yayıncılık
- Bundy, A.C., Lane, S.J. ve Murray, E.A. (2002). *Sensory integration: Theory and practice*. Philadelphia: FA Davis
- Burgar, C.G. ve ark. (2000). Development of robots for rehabilitation therapy: the Pal Alto VA/Stanford experience. *Journal of rehabilitation research and development*. 37:663-673.
- Cameron, D., Craig, T., Edwards, B., Missiuna, C., Schweltnus, H. ve Polatajko HJ. (2017). Cognitive orientation to daily occupational performance (CO-OP): a new approach for children with cerebral palsy. *Physical & occupational therapy in pediatrics*. 37(2):183-98.
- Chard, G. (2000). An investigation into the use of the Assessment of Motor and Process Skills (AMPS) in clinical practice. *British journal of occupational therapy*, 63(10), 481-488.
- Charles, J. ve Gordon, A.M., (2006) Development of hand-arm bimanual intensive training (HABIT) for improving bimanual coordination in children with hemiplegic cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 48, 931-6
- Chien, C-W, Brown, T. ve McDonald, R. (2011). Cross-cultural validity of a naturalistic observational assessment of children's hand skills: a study using Rasch analysis. *Journal of rehabilitation medicine*. 43(7):631-7.
- Chien, C-W., Scanlon, C., Rodger, S. ve Copley, J. (2014). Intra-and inter-rater reliability of the Assessment of Children's Hand Skills based on video recordings. *British journal of occupational therapy*. 77(2):82-90.
- Davies, P.L., Soon, P.L., Young, M. ve Clausen-Yamaki, A. (2004). Validity and Reliability of the school function assessment in elementary school students with disabilities. *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 24(3), 23-43.
- DeLuca, SC., (2002). Intensive Movement Therapy with Casting for Children with Hemiparetic Cerebral Palsy: A Randomized Controlled Crossover Trial (Dissertation). Birmingham:The University of Alabama at Birmingham

- DeMatteo, C., Law, M., Russell, D., Pollock, N., Rosenbaum, P. ve Walter, S. (1993). The reliability and validity of the Quality of Upper Extremity Skills Test. *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 13(2), 1-18.
- Dunn, W. (1999). *The Sensory Profile: examiner's manual*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
- Eliasson, A.C., Krumlinde-Sundholm, L., Shaw, K. ve Wang, C., (2005). Effects of constraint induced movement therapy in young children with hemiplegic cerebral palsy: an adapted model. *Developmental medicine & child neurology*, 47, 266-75.
- Sellier, E., Platt, M. J., Andersen, G. L., Krägeloh-Mann, I., De La Cruz, J., Cans, C. ve Mejaski-Bosnjak, V. (2016). Decreasing prevalence in cerebral palsy: a multi-site European population-based study, 1980 to 2003. *Developmental medicine & child neurology*, 58(1), 85-92.
- Flett, P.J. (2003). Rehabilitation of spasticity and related problems in childhood cerebral palsy. *Journal of paediatrics and child health*, 39(1), 6-14.
- Gan, S.M., Tung, L.C., Tang, Y.H. ve Wang, C.H. (2008). Psychometric properties of functional balance assessment in children with cerebral palsy. *Neurorehabilitation and neural repair*, 22(6), 745-753.
- Goyal, C., Vardhan, V. ve Naqvi, W. (2022). virtual reality-based intervention for enhancing upper extremity function in children with hemiplegic cerebral palsy: a literature review. *Cureus*, 14(1): e21693. doi:10.7759/cureus.21693
- Goldsmith, S., McIntyre, S., Smithers-Sheedy, H., Blair, E., Cans, C., Watson, L. ve Australian Cerebral Palsy Register Group. (2016). An international survey of cerebral palsy registers and surveillance systems. *Developmental medicine & child neurology*, 58, 11-17.
- Gordon, A.M., Schneider, J.A., Ashley, C. ve Charles, J.R. (2007) Efficacy of a hand-arm bimanual intensive therapy (HABIT) in children with hemiplegic cerebral palsy: a randomized control trial. *Developmental medicine & child neurology*, 49, 830-8.
- Gün, F., Temizkan, E. ve Bumin, G. (2021). Validity and reliability of the Turkish versions of Assessment of Children's Hand Skills and Children's Hand-Skills Ability Questionnaire in children with hemiplegic cerebral palsy. *Child: care, health and development*, 47(2), 191-200.
- Hidecker, M.J., Paneth, N., Rosenbaum, P.L. et al. (2011) Developing and validating the Communication Function Classification System for individuals with cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 53, 704-710.
- Himmelman, K., McManus, V., Hagberg, G., Uvebrant, P., Krägeloh-Mann, I. ve Cans, C. (2009). Dyskinetic cerebral palsy in Europe: trends in prevalence and severity. *Archives of disease in childhood*, 94(12), 921-926.
- Hinchcliffe, A. (2007). *Children with cerebral palsy*. London: Sage Publications
- Hua-Fang L. ve Ai-Wen H. (2001). Test-retest reliability of balance tests in children with cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 43:180-186
- Hoare, B.J., Wasiak, J., Imms, C. ve Carey L. (2007) Constraint induced movement therapy in the treatment of the upper limb in children with cerebral palsy. *The cochrane database of systematic reviews*, 21(8), 675-685.
- Holmefur, M., Aarts, P., Hoare, B. ve Krumlinde-Sundholm, L. (2009). Test-retest and alternate forms reliability of the assisting hand assessment. *Journal of rehabilitation medicine*, 41(11), 886.
- Imms, C., Adair, P., Keen, D., et al. (2016) 'Participation': a systematic review of language, definitions and constructs used in intervention research with children with disabilities. *Developmental medicine & child neurology*, 58, 29-38.
- Johnson, A. (2002). Prevalence and characteristics of children with cerebral palsy in Europe. *Developmental medicine and child neurology*, 44(9), 633-640.
- Jongbloed-Pereboom, M., Nijhuis-van der Sanden, M. W. ve Steenbergen, B. (2013). Norm scores of the box and block test for children ages 3-10 years. *The american journal of occupational therapy*, 67(3), 312-318.
- Karahan, N. ve Orak, M.M. *Serebral palside güncel sınıflandırma sistemleri*.
- Kiresuk, T. J., Smith, A. ve Cardillo, J. E. (2014). *Goal attainment scaling: Applications, theory, and measurement*. Psychology Press.
- Kliegman R.M., Stanton, B., Geme, J.W.S., Schor, N.F., Behrman, R.E., Nelson, W.E. *Nelson textbook of pediatrics*. Philadelphia, PA: Elsevier; 2015
- Kottorp, A., Bernspång, B. ve Fisher, A. G. (2003). Validity of a performance assessment of activities of daily living for people with developmental disabilities. *Journal of intellectual disability research*, 47(8), 597-605.
- Köse, B. (2018). Bruininks-Oseretsky motor yeterlik testi 2 kısa formunun Türkçe uyarlaması ve özgül öğrenme güçlüğü olan çocuklarda geçerlilik ve güvenilirliği.
- Law, M., Baptiste, S., Carswell, A., McColl, M., Polatajko, H. ve Pollock, N. (2005). Canadian Occupational Performance Measure. Vol 5e.
- Lennon, S. ve Ashburn, A. (2000) The Bobath Concept in stroke rehabilitation: A focus group study of the experienced physiotherapists' perspective. *Disability and rehabilitation*, 22(15), 665-674
- Levitt, S., Addison, A. (2018). Treatment of cerebral palsy and motor delay: *Wiley-Blackwell*.
- Livanelioğlu, A. ve Günel, M.K. (2009). *Serebral palside fizyoterapi*. Ankara: Yeni Özbek Matbaası, 5, 12.

- Mastos, M., Miller, K., Eliasson, Ac. ve Imms C. (2007) Goal directed training as an effective and client centred approach to improving the use of the hands. *Clin Rehabil*, 21, 47-55
- Mathiowetz, V., Volland, G., Kashman, N. Ve Weber, K. (1985). Adult norms for the Box and Block Test of manual dexterity. *The American journal of occupational therapy*, 39(6), 386-391.
- Merians, A.S., Poizner, H., Boian, R., Burdea, G. ve Adamovich, S. (2006). Sensorimotor training in a virtual reality environment: does it improve functional recovery poststroke? *Neurorehabilitation and neural repair*, 20(2), 252-267.
- Minear, W. L. (1956). A classification of cerebral palsy. *Pediatrics*, 18(5), 841-852.
- Monbaliu, E., De Cock, P., Ortibus, E., Heyrman, L., Klingels, K. ve Feys, H. (2016). Clinical patterns of dystonia and choreoathetosis in participants with dyskinetic cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 58(2), 138-144.
- Morris, D.M. ve Taub, E., (2001) Constraint induced therapy approach to restoring function after neurological injury. *Top stroke rehabil*, 8, 16-30
- NICE. (2017, 11 Aralık). Cerebral palsy in under 25s: assessment and management. <https://www.nice.org.uk/guidance/ng62>
- Öksüz Ç, Alemdaroğlu I, Kılınç, M, Abaoğlu H, Demirci C, Karahan S ve ark. (2017). Reliability and validity of the Turkish version of ABILHAND-Kids' questionnaire in a group of patients with neuromuscular disorders. *Physiotherapy theory practice*. 33(10):780-7.
- Özcan, O., Arpacıoğlu, O. ve Turan, B. (2000). *Nörorehabilitasyon*. Ankara:Güneş & Nobel Tıp Kitabevleri.
- Pakula, A.T., Braun, K.V.N. ve Yeargin-Allsopp, M. (2009). Cerebral palsy: classification and epidemiology. *Physical medicine and rehabilitation clinics*, 20(3), 425-452.
- Palisano, R., Rosenbaum, P., Bartlett, D., Livingston, M., Walter, S. ve Russell, D. (2007). *GMFCS-E&R*. CanChild Centre for Childhood Disability Research, McMaster University.
- Panteliadis, C.P. ve Vassilyadi, P. (2018). Cerebral palsy: A historical review. In *Cerebral palsy* (pp. 1-12). Springer, Cham.
- Park, M.O. (2017). The relationship between sensory processing abilities and gross and fine motor capabilities of children with cerebral palsy. *Korean society of physical medicine*, 12(2), 67-74.
- Pavão, S.L. and Rocha, N.A. (2017) Sensory processing disorders in children with cerebral palsy. *Infant behav. dev.*, 46, 1-6.
- Pollock, N. (2009). Sensory integration: A review of the current state of the evidence. *Occupational therapy now*, 11(5), 6-10.
- Plasschaert, V.F.P., Ketelaar, M., Nijhuis, M.G., Enkelaar, L. ve Gorter, J. W. (2009). Classification of manual abilities in children with cerebral palsy under 5 years of age: how reliable is the Manual Ability Classification System?. *Clinical rehabilitation*, 23(2), 164-170.
- Rosenbaum, P. ve Stewart, D. (2004). The WHO international classification of functioning, disability and health: A model to guide clinical thinking, practice and research in the field of cerebral palsy. *Sem Pediat Neurol*, 11, 5-10.
- Sakzewski, L., Ziviani, J. ve Boyd, R. (2009). Systematic review and meta-analysis of therapeutic management of upper-limb dysfunction in children with congenital hemiplegia. *Pediatrics*, 123(6), e1111-e1122.
- Schneider, J.W., Gurucharri, L.M., Gutierrez, A.L. ve Gaebler-Spira, D.J. (2001). Health-related quality of life and functional outcome measures for children with cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 43(9), 601-608.
- Sears, E.D. ve Chung, K.C. (2010). Validity and responsiveness of the Jebsen-Taylor Hand Function Test. *The Journal of hand surgery*, 35(1), 30-37.
- Sellers, D., Mandy, A., Pennington, L., Hankins, M. ve Morris, C. (2014). Development and reliability of a system to classify the eating and drinking ability of people with cerebral palsy. *Developmental medicine & child neurology*, 56(3), 245-251.
- Serdaroğlu, A., Cansu, A., Özkan, S. ve Tezcan, S. (2006). Prevalence of cerebral palsy in Turkish children between the ages of 2 and 16 years. *Developmental medicine and child neurology*, 48(6), 413-416.
- Shapiro, B.K. (2004). Cerebral palsy: a reconceptualization of the spectrum. *The Journal of pediatrics*, 145(2), S3-S7.
- Sorsdahl, A.B., Moe-Nilssen, R. ve Strand, L. I. (2008). Observer reliability of the Gross Motor Performance Measure and the Quality of Upper Extremity Skills Test based on video recordings. *Developmental medicine & child neurology*, 50(2), 146-151.
- Stultjens, E.M., Dekker, J., Bouter, L.M., Van De Nes, J.C., Lambregts, B.L. ve Van Den Ende, C.H. (2004). Occupational therapy for children with cerebral palsy: a systematic review. *Clinical rehabilitation*, 18(1), 1-14.
- Straub, K. ve Obrzut, J.E. (2009). Effects of cerebral palsy on neuropsychological function. *Journal of developmental and physical disabilities*, 21(2), 153-167.
- Sullivan, E., Barnes, D., Linton, J.L., Calmes, J., Damiano, D., Oeffinger, D. ve Tylkowski, C. (2007). Relationships among functional outcome measures used for assessing

- children with ambulatory CP. *Developmental medicine & child neurology*, 49(5), 338-344.
- Tonak, H.A., Kılıç, M.C., Yenilmez, Ö.K. ve Kitiş, A. (2016). Serebral palsili çocuklarda üst ekstremitte fonksiyonelliğinin incelenmesi. *Aydın sağlık dergisi*, 2(2), 37-50.
- Torpil, B., Ekici Çağlar, G., Bumin, G. ve Pekçetin, S. (2021). Validity and reliability of the Turkish Canadian Occupational Performance Measure (COPM-TR) for people with multiple sclerosis, *Occupational therapy in health care*, 35(3), 306-317
- Tur, B.S., Küçükdeveci, A.A., Kutlay, Ş., Yavuzer, G., Elhan, A.H. ve Tennant, A. (2009). Psychometric properties of the WeeFIM in children with cerebral palsy in Turkey. *Developmental medicine & child neurology*, 51(9), 732-738.
- Türker, D., Korkem, D., Özal, C., Günel, M.K. ve Karahan, S. (2015). The effects of neurodevelopmental (Bobath) therapy based goal directed therapy on gross motor function and functional status of children with cerebral palsy. *International journal of therapies and rehabilitation research*, 4(4), 9-20.
- Volpe, B.T., Krebs, H.I., Hogan, N., Edelsteinn, L., Diels, C.M. ve Aisen, M.L. (1999). Robot training enhanced motor outcome in patients with stroke maintained over 3 years. *Neurology*, 53(8), 1874-1874.
- Wagner, L.V. ve Davids, J.R. (2012). Assessment tools and classification systems used for the upper extremity in children with cerebral palsy. *Clinical orthopaedics and related research*, 470(5), 1257-1271.
- Wallen, M. ve Doyle, S. (1996). Performance indicators in paediatrics: the role of standardized assessments and goal setting. *Australian occupational therapy journal*, 43(3-4), 172-177.
- Wong, V., Wong, S., Chan, K. ve Wong, W. (2002). Functional independence measure (WeeFIM) for Chinese children: Hong Kong cohort. *Pediatrics*, 109(2), e36-e36.
- Yalçın, S., Özaras, N., Dormans, J. (2000). *Serebral palsy tedavi ve rehabilitasyon*. İstanbul: Mas Matbaacılık
- Yi, S. H., Hwang, J. H., Kim, S. J. ve Kwon, J. Y. (2012). Validity of pediatric balance scales in children with spastic cerebral palsy. *Neuropediatrics*, 43(06), 307-313.

8.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNDA ERGOTERAPİ

Suzan Kaya Evsen

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Otizm Spektrum Bozukluğu'nu (OSB) tanımlar ve önemini vurgular.
- OSB tanı kriterlerini açıklar.
- OSB ve ergoterapi ilişkisinin önemini anlatır.
- OSB'de kullanılabilir ergoterapi ölçme ve değerlendirme yöntemlerini sıralar.
- OSB'de uygulanan/uygulanabilecek ergoterapi müdahale yöntemlerini planlar.

KAYNAKÇA

- Amanullah, S., Rajeh, A. ve Sivakumar, K. (2020). An overview of autism in the elderly. *Asian journal of psychiatry*, 48, 101897.
- Amerikan psikiyatri birliği (2014). *Ruhsal bozuklukların tanısı ve sayımsal elkitabı, beşinci baskı (DSM-V), tanı ölçütleri başvuru elkitabı'ndan*, E.K. (çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- APA. (2013). *Desk reference to the diagnostic criteria from DSM-V*. Arlington, VA,: American Psychiatric Association.
- Bagatell, N ve Mason, A. E. (2015). Looking backward, thinking forward: occupational therapy and autism spectrum disorders. *OTJR: occupation, participation and health*, 35(1), 34-41.
- Baranek, G. T. (2002). Efficacy of sensory and motor interventions for children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 32(5), 397-422.
- Batan, S. N., Öktem-Tanör, Ö. ve Kalem, E. (2011). Reliability and validity studies of behavioral rating inventory of executive function (brief) in a turkish normative sample. *İlköğretim online*, 10(3), 894-904.
- Ben-Sasson, A., Hen, L., Fluss, R., Cermak, S. A., Engel-Yeger, B. ve Gal, E. (2009). A meta-analysis of sensory modulation symptoms in individuals with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 39(1), 1-11.
- Berardi, A., Galeoto, G., Guarino, D., Marquez, M. A., De Santis, R., Valente, D., Tofani, M. (2019). Construct validity, test-retest reliability, and the ability to detect change of the canadian occupational performance measure in a spinal cord injury population. *Spinal cord series and cases*, 5(1), 1-8.
- Boop, C., Cahill, S. M., Davis, C., Dorsey, J., Gibbs, V., Herr, B., Owens, A. (2020). Occupational therapy practice framework: domain and process fourth edition. *AJOT: american journal of occupational therapy*, 74(2), 1-85.
- Brugha, T. S., McManus, S., Bankart, J., Scott, F., Purdon, S., Smith, J., Meltzer, H. (2011). Epidemiology of autism spectrum disorders in adults in the community in england. *Archives of general psychiatry*, 68(5), 459-465.
- Bushell, M. (2017). Understanding autistic spectrum conditions and their impact on the individual. M.Bushell, S. Gasson ve U. Vann (Ed.) *Autism and enablement: occupational therapy approaches to promote independence for adults with autism (Chapter1-s.15)* içinde. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Case-Smith, J., Weaver, L. L. ve Fristad, M. A. (2015). A systematic review of sensory processing interventions for children with autism spectrum disorders. *Autism*, 19(2), 133-148
- CDC, (2022). *Autism and developmental disabilities monitoring (ADDM)*. <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/addm.html>
- Chang, M. C. ve Richardson, P. K. (2020). Use of standardized tests in pediatric practice. J. Clifford O'Brien ve H.Kuhaneck (Ed.), *Case-Smith's occupational therapy for children and adolescents (Chapter7 -s.158)* içinde. Elsevier.
- Cheung, P. P., Brown, T., Yu, M.-l ve Siu, A. M. (2021). The effectiveness of a school-based social cognitive intervention on the social participation of chinese children with autism. *journal of autism and developmental disorders*, 51(6), 1894-1908.
- Diemand, S. ve Case-Smith, J. (2013). Validity of the miller function and participation scales. *Journal of occupational therapy, schools, & early intervention*, 6(3), 203-212.
- Duncan, A. W. ve Bishop, S. L. (2015). Understanding the gap between cognitive abilities and daily living skills in adolescents with autism spectrum disorders with average intelligence. *Autism*, 19(1), 64-72.
- Duncan, E. A. S. (2008). Enduring mental illness. M. Donaghy, M. Nicol ve K. Davidson (Ed.), *Cognitive-behavioural interventions in physiotherapy and occupational therapy (Chapter 6 - ss. 91-103)* içinde. Edinburgh: Butterworth-Heinemann.
- Dunn, W. (1999). *The sensory profile manual*. San Antonio, TX: Psychological corporation.
- Durkin, M. S., Maenner, M. J., Meaney, F. J., Levy, S. E., DiGuseppi, C., Nicholas, J. S., Schieve, L. A. (2010). Socioeconomic inequality in the prevalence of autism spectrum disorder: evidence from a us cross-sectional study. *PloS one*, 5(7), e11551.
- Fisher, A. ve Jones, K. (2010). *Assessment of motor and process skills: volume 1: development, standardization, and administration manual*. (7th edition). Fort Collins, CO: three star press.
- Folio, M. R. ve Fewell, R. R. (1983). *Peabody developmental motor scales and activity cards*: dlm teaching resources.
- Gasson, S. (2017). An occupational therapy-led enablement intervention. M.Bushell, S. Gasson ve U. Vann (Ed.) *Autism and enablement: occupational therapy approaches to promote independence for adults with autism (Chapter 3-s.62)* içinde. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Geschwind, D. H. (2009). Advances in autism. *Annual review of medicine*, 60, 367.

- Günel, A., Bumin, G. ve Huri, M. (2019). The effects of motor and cognitive impairments on daily living activities and quality of life in children with autism. *Journal of occupational therapy, schools and early intervention*, 12(4), 444-454.
- Harris, J. (2018). Leo Kanner and autism: a 75-year perspective. *International review of psychiatry*, 30(1), 3-17.
- Herman, E. (2022). *Autism in the DSM, 1952-2013*. The autism history project. <https://blogs.uoregon.edu/autismhistoryproject/archive/autism-in-the-dsm/>
- Ho, B. P., Stephenson, J. ve Carter, M. (2014). Cognitive-behavioral approach for children with autism spectrum disorders: a meta-analysis. *Review journal of autism and developmental disorders*, 1(1), 18-33.
- Hyman, S. ve Towbin, K. (2007). Autism spectrum disorders. M. L. Batshaw, L. Pellegrino ve N. J. Roizen (Ed.), *Children with disabilities (ss. 325-344)* (7th edition) Brookes publishing
- Kashefimehr, B., Kayihan, H. ve Huri, M. (2018). The effect of sensory integration therapy on occupational performance in children with autism. *OTJR: occupation, participation and health*, 38(2), 75-83.
- Katz, N., Golstand, S., Bar-Ilan, R. T. ve Parush, S. (2007). The dynamic occupational therapy cognitive assessment for children (dotca-ch): a new instrument for assessing learning potential. *The american journal of occupational therapy*, 61(1), 41-52.
- Kayihan, H., Akel, B. S., Salar, S., Huri, M., Karahan, S., Turker, D. ve Korkem, D. (2015). Development of a turkish version of the sensory profile: translation, cross-cultural adaptation and psychometric validation. *Perceptual and motor skills*, 120(3), 971-986.
- Kelder, S., Langill, J. E., Reiss, C. A. ve Socia, N. F. (2017). The effect of occupational therapy play-based interventions on cooperative behavior in elementary school aged children with autism spectrum disorder. *Pediatrics*, 10
- Kent, C., Cordier, R., Joosten, A., Wilkes-Gillan, S., Bundy, A. ve Speyer, R. (2020). A systematic review and meta-analysis of interventions to improve play skills in children with autism spectrum disorder. *Review journal of autism and developmental disorders*, 7(1), 91-118.
- Kheirollahzadeh, M., Zarei, M. A., Amini, M. ve Dehghan, F. (2021). The relationship of school participation with motor proficiency and executive function in children with autism spectrum disorder. *Iranian journal of child neurology*, 15(3), 65.
- Kilroy, E., Aziz-Zadeh, L. ve Cermak, S. (2019). Ayres theories of autism and sensory integration revisited: what contemporary neuroscience has to say. *Brain sciences*, 9(3), 68.
- Kouhbanani, N. G., Zarei, M. A., Lajevardi, L., Rahimzadegan, H. ve Shojaei, A. (2018). The reliability of the persian version of the school function assessment in iranian students 6 to 12 years old in tehran's schools. *Middle east journal of rehabilitation and health*, 5(1).
- Lai, M.-C., Lombardo, M. V., Chakrabarti, B. ve Baron-Cohen, S. (2013). Subgrouping the autism "spectrum": reflections on DSM-V. *PLoS biology*, 11(4), e1001544.
- Law, M., Baptiste, S., McColl, M., Opzoomer, A., Polatajko, H. ve Pollock, N. (1990). The canadian occupational performance measure: an outcome measure for occupational therapy. *Canadian journal of occupational therapy*, 57(2), 82-87.
- Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A. ve Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory integration: a proposed nosology for diagnosis. *The american journal of occupational therapy*, 61(2), 135.
- Modified interest checklist. (2022). *MOHO-IRM Web*. <https://moho-irm.uic.edu/productDetails.aspx?aid=38>
- Pellicano, E., Kenny, L., Brede, J., Klaric, E., Lichwa, H. ve McMillin, R. (2017). Executive function predicts school readiness in autistic and typical preschool children. *Cognitive development*, 43, 1-13.
- Piven, J. ve Rabins, P. (2011). Autism spectrum disorders in older adults: toward defining a research agenda. *Journal of the american geriatrics society*, 59(11), 2151-2155.
- RCOT (2021). *Professional standards for occupational therapy practice, conduct and ethics*. London: royal college of occupational therapists
- Reche-Olmedo, L., Torres-Collado, L., Compañ-Gabucio, L. M. ve Garcia-de-la-Hera, M. (2021). The role of occupational therapy in managing food selectivity of children with autism spectrum disorder: a scoping review. *Children*, 8(11), 1024.
- Reis, H. I., Pereira, A. P. ve Almeida, L. S. (2018). Intervention effects on communication skills and sensory regulation an children with asd. *Journal of occupational therapy, schools, & early intervention*, 11(3), 346-359.
- Reynhout, G. ve Carter, M. (2006). Social stories™ for children with disabilities. *Journal of autism and developmental disorders*, 36(4), 445-469.
- Rodger, S., Daley, E., Hughes, K. ve Ziviani, J. (2005). Dynamic occupational therapy cognitive assessment for children: perceived utility in australian occupational therapy practice. *Australian occupational therapy journal*, 52(4), 337-349.
- Rodger, S. ve Ziviani, J. (1999). Play-based occupational therapy. *international journal of disability, development and education*, 46(3), 337-365. doi:10.1080/103491299100542

- Rogers, S. (2013). Common conditions that influence children's participation. *Occupational therapy for children*, 5.
- Romagnoli, G., Leone, A., Sansoni, J., Tofani, M., De Santis, R., Valente, D. ve Galeoto, G. (2019). Occupational therapy's efficacy in children with asperger's syndrome: a systematic review of randomized controlled trials. *La clinica terapeutica*, 170(5), 382-387.
- Sandbank, M., Bottema-Beutel, K., Crowley, S., Cassidy, M., Dunham, K., Feldman, J. I., Mahbub, P. (2020). Project aim: autism intervention meta-analysis for studies of young children. *Psychological bulletin*, 146(1), 1.
- Schupp, C. W., Simon, D. ve Corbett, B. A. (2013). Cortisol responsivity differences in children with autism spectrum disorders during free and cooperative play. *J autism dev disord*, 43(10), 2405-2417. doi:10.1007/s10803-013-1790-2
- Snow, A. (2013). Test of playfulness (ToP). F. R. Volkmar (Ed.), *Encyclopedia of autism spectrum disorders* (ss. 3092-3094) içinde. New York, NY: Springer
- Staples, K. L., MacDonald, M. ve Zimmer, C. (2012). Assessment of motor behavior among children and adolescents with autism spectrum disorder. In *International review of research in developmental disabilities* (C.42, ss. 179-214) içinde. Elsevier.
- Suraj Rajan ve Pantelyat, A. (2018). Apraxias. *eLS*. doi:10.1002/9780470015902.a0024019.pub2
- Susuz, Ç. ve Güçiz Doğan, B. (2020). Halk sağlığı bakışıyla otizm spektrum bozukluğu. *ESTÜDAM Halk sağlığı dergisi*, 5(2), 297-310. doi:10.35232/estudamhsd.684075
- TBMM. (2020). *Down sendromu, otizm ve diğer gelişimsel bozuklukları bulunan bireylere ve ailelerine sağlanan hizmetler ve yaşanan sorunlar*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss200.pdf>
- Van Jaarsveld, A., Mailloux, Z.ve Herzberg, D. S. (2012). The use of the sensory integration and praxis tests with south african children. *South african journal of occupational therapy*, 42(3), 12-18.
- Warren, Z.ve Dohrmann, E. H. (2013). Revised knox preschool play scale (pps). F. R. Volkmar (Ed.), *Encyclopedia of autism spectrum disorders* (ss. 2589-2591). New York, NY: Springer
- Wilson, J., Mandich, A., Magalhaes, L. ve Gain, K. (2018). Concept mapping and the co-op approach with adolescents with autism spectrum disorder: exploring participant experiences. *The open journal of occupational therapy*, 6(4), 3.

9.

PEDİYATRİK BESLENME PROBLEMLERİNDE ERGOTERAPİ YAKLAŞIMLARI

Rukiye Begüm Koca

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Beslenme becerilerinin gelişimini açıklar.
- Pediyatrik beslenme problemlerini tanımlar.
- Beslenme problemleri ile ilişkili faktörleri ayırt eder.
- Beslenme becerilerini değerlendirir.
- Beslenme becerilerini geliştirmeye yönelik ergoterapi müdahaleleri planlar.
- Beslenme becerilerini geliştirmek için ergoterapi müdahaleleri uygular.

KAYNAKÇA

- Addison, L. R., Piazza, C. C., Patel, M. R., Bachmeyer, M. H., Rivas, K. M., Milnes, S. M. ve Oddo, J. (2012). A comparison of sensory integrative and behavioral therapies as treatment for pediatric feeding disorders. *Journal of applied behavior analysis*, 45(3), 455-471.
- Archer, L. A., Rosenbaum, P. L. ve Streiner, D. L. (1991). The children's eating behavior inventory: reliability and validity results. *Journal of pediatric psychology*, 16(5), 629-642.
- Arıkan, Z., Şahan, A. K. ve Mutlu, A. (2020). Bebeklik Döneminde Gelişim Parametreleri ve Oral Motor Gelişimin İncelenmesi. *Türkiye klinikleri journal of pediatrics*, 29(1), 27-38.
- Arts-Rodas, D. ve Benoit, D. (1998). Feeding problems in infancy and early childhood: Identification and management. *Paediatrics & child health*, 3(1), 21-27.
- Arvedson, J., Clark, H., Lazarus, C., Schooling, T. ve Frymark, T. (2010). The effects of oral-motor exercises on swallowing in children: an evidence-based systematic review. *Developmental medicine & child neurology*, 52(11), 1000-1013.
- Arvedson, J. C. (2008). Assessment of pediatric dysphagia and feeding disorders: clinical and instrumental approaches. *Developmental disabilities research reviews*, 14(2), 118-127.
- Ayres, A. J. (1996). *Sensory integration and praxis tests (SIPT)*. Los Angeles, CA: Western Psychological Services (WPS)
- Bahr, D. C. ve Hillis, A. E. (2001). *Oral motor assessment and treatment: Ages and stages*: Pearson College Division.
- Bal, F. (2018). Psikolojik açıdan normal ve otistik çocuklarda beslenme bozukluğu. *Sosyal ve beşeri bilimlere dair araştırma örnekleri*.
- Baranek, G. T. (2002). Efficacy of sensory and motor interventions for children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 32(5), 397-422.
- Beckman, D. (2019). *Beckman oral motor assessment and intervention manual booklet*. Maitland, FL: Beckman & Associates Inc
- Berlin, K. S., Davies, W. H., Silverman, A. H., Woods, D. W., Fischer, E. A. ve Rudolph, C. D. (2010). Assessing children's mealtime problems with the Mealtime Behavior Questionnaire. *Children's health care*, 39(2), 142-156.
- APB. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayılması el kitabı. DSM-V. Beşinci baskı (E. Köroğlu (Çev.))*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Bourin, P. F., Puech, M. ve Woisard, V. (2017). Pediatric aspect of dysphagia. *Dysphagia* (pp. 213-236) içinde. New York: Springer.
- Boyd, K. L. (2007a). *The effectiveness of the sequential oral sensory approach group feeding program*: Colorado School of Professional Psychology.
- Boyd, K. L. (2007b). *The effectiveness of the sequential oral sensory approach group feeding program (PsyD)*. Colorado, <https://www.proquest.com/docview/304762667?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Cermak, S. (2001). The effects of deprivation on processing, play, and praxis. *Understanding the nature of sensory integration with diverse populations*, 385-408.
- Cox, M. S., Susanne Holm, M., Lynch, A. K. ve Schuberth, L. M. (2007). Specialized knowledge and skills in feeding, eating, and swallowing for occupational therapy practice. *The American journal of occupational therapy*, 61(6), 686.
- Çevik, D. ve Çamursoy, İ. (2021). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Oral-Motor Sorunları ve Müdahale Süreci. Yanardağ Mehmet (Ed.), *Otizm spektrum bozukluğunda duyu-algi-motor sorunlar ve müdahale süreci* (ss. 412-457) içinde. Sakarya: Alpaslan Otizm Vakfı Yayınları.
- De Cosmi, V., Scaglioni, S. ve Agostoni, C. J. N. (2017). Early taste experiences and later food choices. 9(2), 107.
- De Oliveira Lira Ortega, A., Ciamponi, A. L., Mendes, F. M. ve Santos, M. (2009). Assessment scale of the oral motor performance of children and adolescents with neurological damages. *Journal of oral rehabilitation*, 36(9), 653-659.
- Dilsiz, H. ve Dağ, İ. (2013). Bebeklik ve erken çocukluk dönemi uyumsuz yeme davranışı ve beslenme süreci anne tutumları ölçekleri geliştirme çalışması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Dovey, T. M. ve Martin, C. (2011). Developmental, cognitive and regulatory aspects of feeding disorders. *Feeding problems in children. A practical guide*, 94-110.
- Farrow, C. V. ve Coulthard, H. (2012). Relationships between sensory sensitivity, anxiety and selective eating in children. *Appetite*, 58(3), 842-846.
- Flanagan, M. A. (2008). *Improving speech and eating skills in children with autism spectrum disorders: An oral-motor program for home and school*: AAPC Publishing.
- Fraker, C. ve Walbert, L. (2003). *Evaluation and treatment of pediatric feeding disorders: From NICU to childhood*: Speech Dynamics.
- Gerber, R. J., Wilks, T. ve Erdie-Lalena, C. (2010). Developmental milestones: motor development. *Pediatrics in review*, 31(7), 267-277.

- Goday, P. S., Huh, S. Y., Silverman, A., Lukens, C. T., Dodrill, P., Cohen, S. S., ... Gisel, E. (2019). Pediatric feeding disorder: consensus definition and conceptual framework. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 68(1), 124.
- Hall, K. D. (2001). *Pediatric dysphagia resource guide*: Singular.
- Hardy, E. ve Robinson, N. M. (2012). *Swallowing disorders treatment manual*: PRO-ED, Incorporated.
- Harvey, E. G., Macias-Harris, J. ve Brown, K.M. (2017). A prospective study of the posture and sensory stimulation method using a touch, treat, tape approach (PaSS Method©) to affect functional outcomes in children with dysphagia. *NDTA network*
- Heckathorn, D.-E., Speyer, R., Taylor, J. ve Cordier, R. (2016). Systematic review: non-instrumental swallowing and feeding assessments in pediatrics. *Dysphagia*, 31(1), 1-23.
- Howe, T.-H. ve Wang, T.-N. (2013). Systematic review of interventions used in or relevant to occupational therapy for children with feeding difficulties ages birth-5 years. *The American journal of occupational therapy*, 67(4), 405-412.
- Johnson, C. R., Brown, K., Hyman, S. L., Brooks, M. M., Aponte, C., Levato, L., ... Bendixen, R. (2019). Parent training for feeding problems in children with autism spectrum disorder: Initial randomized trial. *Journal of pediatric psychology*, 44(2), 164-175.
- Kimball, J. (1999). Sensory integration frame of reference: Postulates regarding change and application to practice. *Frames of reference for pediatric occupational therapy*, 2, 119-159.
- Koca, R. B. (2021). Prematüre Doğum Hikâyesi Olan Çocukların Beslenme Problemleri İle Bilişsel ve Duyusal Fonksiyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.
- Koca, R. B. ve Huri, M. (2022). Investigation of the relationship between feeding problems and cognitive functions in premature children. *Appetite*, 106156.
- Manikam, R. ve Perman, J. A. (2000). Pediatric feeding disorders. *Journal of clinical gastroenterology*, 30(1), 34-46.
- Marshalla, P. (2004). *Oral-motor techniques in articulation and phonological therapy*: Published and distributed by Marshalla Speech and Language.
- Meral, B. F. ve Fidan, A. (2014a). Psychometric properties of the screening tool of feeding problems (STEP) in Turkish children with ASD. *Research in developmental disabilities*, 35(4), 908-916.
- Meral, B. F. ve Fidan, A. (2014b). A study on Turkish adaptation, validity and reliability of the brief autism mealtime behavior inventory (BAMBI). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 403-408.
- Piazza, C. C. ve Roane, H. S. (2009). Assessment of pediatric feeding disorders. *Assessing childhood psychopathology and developmental disabilities* (ss. 471-490) içinde. New York: Springer.
- Reilly, S., Skuse, D., Mathisen, B. ve Wolke, D. (1995). The objective rating of oral-motor functions during feeding. *Dysphagia*, 10(3), 177-191.
- Reynolds, S., Lane, S. J. ve Thacker, L. (2012). Sensory processing, physiological stress, and sleep behaviors in children with and without autism spectrum disorders. *OTJR: occupation, participation and health*, 32(1), 246-257.
- Sabilah, R. A., Primarti, R. S. ve Riyanti, E. (2016). Description of oral motoric disorders in 2-4 years old children. *Padjadjaran journal of dentistry*, 28(2).
- Sampallo-Pedroza, R. M., Cardona-López, L. F. ve Ramírez-Gómez, K. E. (2014). Description of oral-motor development from birth to six years of age. *Revista de la facultad de medicina*, 62(4), 593-604.
- Schaaf, R. C. ve Mailloux, Z. (2015). *Clinician's guide for implementing Ayres sensory integration: Promoting participation for children with autism*: AOTA Press, The American occupational therapy association, Incorporated Bethesda.
- Seiverling, L., Williams, K. E., Hendy, H. M., Adams, W., Yusupova, S. ve Kaczor, A. (2019). Sensory Eating Problems Scale (SEPS) for children: Psychometrics and associations with mealtime problems behaviors. *Appetite*, 133, 223-230.
- Sharp, W. G., Volkert, V. M., Scahill, L., McCracken, C. E. ve McElhanon, B. (2017). A systematic review and meta-analysis of intensive multidisciplinary intervention for pediatric feeding disorders: how standard is the standard of care? *The Journal of pediatrics*, 181, 116-124. e114.
- Stitik, J. (2019). *Evaluation and treatment of feeding challenges in pediatric populations using the OT feeding outcome tool*. Boston University,
- Şahan, A. K., Sevim, M. ve Arslan, S. S. J. T. K. S. B. D. (2020). Pediatrik popülasyonda beslenme ve yutma bozukluklarında klinik değerlendirme basamakları. 5(1), 157-165.
- Şahin, S., Şahin, E. S., Öz, N. S., Atav, P. Ü. ve Kıvanç, R. J. H. Ü. S. B. F. D. (2019). Pediatrik yeme veya yutma bozukluğu ve beslenme alışkanlığında aile rolünün etkisinin meta-analiz yöntemiyle incelenmesi. 6(2), 200-214.
- Tauman, R., Avni, H., Drori-Asayag, A., Nehama, H., Greenfeld, M. ve Leitner, Y. (2017). Sensory profile in infants and toddlers with behavioral insomnia and/or feeding disorders. *Sleep medicine*, 32, 83-86.
- Tauman, R., Levine, A., Avni, H., Nehama, H., Greenfeld, M. ve Sivan, Y. (2011). Coexistence of sleep and feeding disturbances in young children. *Pediatrics*, 127(3), e615-e621.

- Thoyre, S., Shaker, C. ve Pridham, K. (2005). The early feeding skills assessment for preterm infants. *Neonatal network*, 24(3), 7-16.
- Toomey, K. (2002a). Feeding strategies for older infants and toddlers. *Pediatric basics*, 100, 2-11.
- Toomey, K. (2002b). *When Children Won't Eat: The SOS Approach to Feeding*. Denver: Toomey and Associates.
- Toomey, K. A. ve Ross, E. S. (2011). SOS approach to feeding. *Perspectives on swallowing and swallowing disorders (dysphagia)*, 20(3), 82-87.
- Training in the Beckman Oral Motor Protocol. <https://www.beckmanoralmotor.com/index.php>
- Voigt, R. G., Macias, M. M., Myers, S. M. ve Tapia, C. D. (2011). *Developmental and behavioral pediatrics: Citeseer*.
- Wilson, E. M. ve Hustad, K. C. (2009). Early feeding abilities in children with cerebral palsy: a parental report study. *Journal of medical speech-language pathology*, nihpa57357.
- Yi, S.-H., Joung, Y.-S., Choe, Y. H., Kim, E.-H. ve Kwon, J.-Y. (2015). Sensory processing difficulties in toddlers with nonorganic failure-to-thrive and feeding problems. *Journal of pediatric gastroenterology and nutrition*, 60(6), 819-824.
- Zarem, C., Kidokoro, H., Neil, J., Wallendorf, M., Inder, T. ve Pineda, R. (2013). Psychometrics of the neonatal oral motor assessment scale. *Developmental medicine & child neurology*, 55(12), 1115-1120.
- Zeanah, C. H. ve Lieberman, A. (2016). Defining relational pathology in early childhood: the diagnostic classification of mental health and developmental disorders of infancy and early childhood DC: 0-5 approach. *Infant mental health journal*, 37(5), 509-520.

10.

ROMATİZMAL HASTALIKLARDA EKLEM HASTALIĞININ TEDAVİSİ

Ümit Uğurlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Romatizmal hastalıkları tanımlar.
- Romatizmal hastalıklarda eklem tutulumunu ve sonuçlarını açıklar.
- Romatizmal hastalıklarda eklem tutulumuna özgü değerlendirme yöntemlerini sıralar.
- Temel romatizmal hastalıkları tutulum özellikleri bakımından birbirlerinden ayırır.
- Enflamatuvar eklem hastalıklarında hastalığın dönemine özgü ergoterapi müdahale programını planlar.
- Dejeneratif eklem hastalıklarında hastalığın evresine özgü ergoterapi müdahale programını planlar.

KAYNAKÇA

- Abeles, A.M., Pillinger, M.H. ve Abramson, S.B. (2015). Inflammation and its mediators. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 169-182) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Aletaha, D. ve Smolen, J.S. (2015). Evaluation and outcomes of patients with rheumatoid arthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 790-801) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Altman, R.D. (2015). Clinical features of osteoarthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 1447-1453) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Brasington, R.D. (2015). Clinical features of rheumatoid arthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 704-711) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Brosseau, L. ve ark (2004). Ottawa panel evidence-based clinical practice guidelines for electrotherapy and thermotherapy interventions in the management of rheumatoid arthritis in adults. *Physical therapy*, 84, 1016-43.
- Colditz, J.C. (2002). Plaster of Paris: the forgotten hand splinting material. *Journal of hand therapy*. 15(2), 144-157.
- Davidson, I. ve Kuchta, G. (2008a). Chronic pain management. G. Kutch ve I. Davidson (Ed.). *Occupational and physical therapy for children with rheumatic diseases: a clinical handbook* (ss. 62-75) içinde. Oxon: Radcliffe Publishing Ltd.
- Davidson, I. ve Kuchta, G. (2008b). Physical and psychosocial function: fatigue assessment and management. G. Kutch ve I. Davidson (Ed.). *Occupational and physical therapy for children with rheumatic diseases: a clinical handbook* (ss. 165-166) içinde. Oxon: Radcliffe Publishing Ltd.
- Davidson, I. ve Kuchta, G. (2008c). Physical and psychosocial function: temporomandibular joint. G. Kutch ve I. Davidson (Ed.). *Occupational and physical therapy for children with rheumatic diseases: a clinical handbook* (ss. 67) içinde. Oxon: Radcliffe Publishing Ltd.
- Davidson, I. ve Kuchta, G. (2008d). Physical and psychosocial function: aerobic fitness, physical activity and sports. G. Kutch ve I. Davidson (Ed.). *Occupational and physical therapy for children with rheumatic diseases: a clinical handbook* (ss. 121-125) içinde. Oxon: Radcliffe Publishing Ltd.
- Escalante, A. ve Del Rincón, I. (2002). The disablement process in rheumatoid arthritis. *Arthritis care & research*, 47(3), 333-342.
- Farrokhi, S., Baker, N.A. ve Fitzgerald G.K. (2015). Principles of rehabilitation: physical and occupational therapy. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 370-374) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Gensler, L.S. (2015). Clinical features of axial spondyloarthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 946-950) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Geraldino-Pardilla, L., Bathom, J.M. (2015). Management of rheumatoid arthritis: synovitis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 802-808) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Gordon, S.M., Frangos, J. ve Warburton, G. The temporomandibular joint. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 656-658) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Gravallese, E.M. ve Monach P.A. (2015). The rheumatoid joint: synovitis and tissue destruction. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 768-784) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Heinegard, D., Lorenzo, P., Önerfjord, P. ve Saxne T. (2015). Articular cartilage. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 33-41) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Helmick, C.G., Felson, D.T., Lawrence, R.C., Gabriel, S., Hirsch, R., Kwoh, C.K., ... ve National Arthritis Data Workgroup. (2008). Estimates of the prevalence of arthritis and other rheumatic conditions in the United States: part I. *Arthritis & rheumatism*, 58(1), 15-25.
- Hochberg, M.C., Altman, R.D., April, K.T., Benkhalti, M., Guyatt, G., McGowan, J., ... ve Tugwell, P. (2012). American College of Rheumatology 2012 recommendations for the use of nonpharmacologic and pharmacologic therapies in osteoarthritis of the hand, hip, and knee. *Arthritis care and research*, 64, 455-74.
- Hochberg, M.C., Chang, R.W., Dwosh, I., Lindsey, S., Pincus, T. ve Wolfe, F. (1992). The American College of Rheumatology 1991 revised criteria for the classification of global functional status in rheumatoid arthritis. *Arthritis & rheumatism: official journal of the American College of Rheumatology*, 35(5), 498-502.

- Hübscher, O. (2015). Pattern recognition in arthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 225-230) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Iversen, M.D. ve Sharby, N. (2015). Arthritis patient education, health promotion, and team approaches to management. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 370-374) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Jänig, W. ve Levine J.D. (2005). Autonomic-endocrine-immune interactions in acute and chronic pain. S.B. McMahon ve M. Koltzenburg (Ed.). *Textbook of Pain* (ss. 205-218). London:Elsevier.
- Jones, A., Silva, P.G., Silva, A.C., Colucci, M., Tuffanin, A., Jardim, J.R. ve Natour, J. (2012). Impact of cane use on pain, function, general health and energy expenditure during gait in patients with knee osteoarthritis: a randomised controlled trial. *Annals of the rheumatic diseases*, 71(2), 172-179.
- Kjeken, I., Dagfinrud, H., Heiberg, T. ve Kvien, T.K. (2015). Multidisciplinary approach to rheumatoid arthritis. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 809-814) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Klak, A., Raciborski, F. ve Samel-Kowalik, P. (2016). Social implications of rheumatic diseases. *Reumatologia/Rheumatology*, 54(2), 73-78.
- Lawrence, R.C., Felson, D.T., Helmick, C.G., Arnold, L.M., Choi, H., Deyo, R.A., ... ve National Arthritis Data Workgroup. (2008). Estimates of the prevalence of arthritis and other rheumatic conditions in the United States: part II. *Arthritis & rheumatism*, 58(1), 26-35.
- MacKenzie, C.R. ve Paget S.A. (2015). Perioperative care of patients with rheumatic disease. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 554-565) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Mathiowetz, V., Kashman, N., Volland, G., Weber, K., Dowe, M. ve Rogers, S. (1985). Grip and pinch strength: normative data for adults. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 66(2), 69-74.
- Mayes, M.D. ve Assassi, S. (2015). Classification and epidemiology of scleroderma. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 1153-1158) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- McCarberg, B. ve Hodgkiss-Harlow, C.J. (2015). Principles of opioid treatment. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology (6th edition)* (ss. 411-422) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Melvin, J.L. (1986a). Rheumatoid arthritis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 75-87) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986b). Overview of therapy for joint disease. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 3-15) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986c). Psychological considerations in patient education and treatment. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 16-30) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986d). Ankylosing spondylitis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 93-98) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986e). Evaluation of medical history and symptoms. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 255-260) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986f). Drug therapy. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 31-45) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986g). Evaluation of muscle strength. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 350-356) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986h). Joint-protection and energy-conservation instruction. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 419-437) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986i). Assistive devices. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 438-451) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986j). Exercise treatment. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 456-463) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986k). Procedure for serial casting of contractures of juvenile rheumatoid arthritis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 547-549) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986l). Positioning and lying prone. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation (3rd ed.)* (ss. 464-468) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986m). Functional activities. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child:*

- occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 452-455) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986n). Orthotic treatment for arthritis of the hand. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 379-418) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. (1986o). Osteoarthritis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 51-59) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L. ve Atwood, M. (1986). Juvenile rheumatoid arthritis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 135-187) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Newman, S. ve Mulligan, K. (2000). The psychology of rheumatic diseases. *Best practice & research clinical rheumatology*, 14(4), 773-786.
- Robinson, D.B. ve El-Gabalawy, H.S. (2008). History and physical examination. J.H. Klippel, J.H. Stone, L.J. Crofford ve P.H. White (Ed.). *Primer on the rheumatic diseases* (13th edition) (ss. 6-14) içinde. New York:Springer.
- Salter, D.M. (2015). Connective tissue responses to mechanical stress. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 61-63) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Sangha, O. (2000). Epidemiology of rheumatic diseases. *Rheumatology*, 39 (suppl_2), 3-12.
- Schaible, H.G. (2015). Scientific basis of pain. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 183-187) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Singer, N.R. ve Ravelli, A. (2015). Evaluation of musculoskeletal complaints in children: clinical evaluation. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 815-819) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Smith, M.D. ve Wechalekar, M.D. (2015). The synovium. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 27-32) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Symmons, D.P.M. (2015). Epidemiologic concepts and classification of rheumatic and musculoskeletal conditions. M.C. Hochberg, A.J. Silman, J.S. Smolen, M.E. Weinblatt ve M.H. Weisman (Ed.). *Rheumatology* (6th edition) (ss. 1-8) içinde. Philadelphia: Mosby-Elsevier.
- Thyberg I., Hass U.A., Nordenskiöld U., Gerdle B., Skogh T. (2005). Activity limitation in rheumatoid arthritis correlates with reduced grip force regardless of sex: the Swedish TIRA project. *Arthritis and rheumatism*, 53, 886-96.
- Uğurlu, Ü. (2021). Rehabilitasyonda tıbbi kayıt ve dokümantasyon. Ö. Yalçınkaya ve K. Zaim Gedik (Ed.). *Tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik programı ve mesleki uygulamalar* (ss. 385-414) içinde. İstanbul: Hiper Yayın
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (1998). Physical and occupational therapy management of a patient with systemic sclerosis: a case report. *Journal of NAROT*, 12(2), 17-21.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (2011). Development of normative data for cylindrical grasp pressure. *International journal of industrial ergonomics*, 41(5), 509-519.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (2012). Age-and gender-specific normative data of pinch strengths in a healthy Turkish population. *Journal of hand surgery (european volume)*, 37(5), 436-446.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (2013). Conversion of grip strength scores between Jamar dynamometer and a modified sphygmomanometer in patients with rheumatoid arthritis. *Isokinetics and exercise science*, 21(4), 263-272.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (2016). Effects of serial casting in the treatment of flexion contractures of Proximal Interphalangeal joints in patients with rheumatoid arthritis and juvenile idiopathic arthritis: A retrospective study. *Journal of hand therapy*, 29(1), 41-50.

11.

EL REHABİLİTASYONU

Müyesser Cavlak
Sümeyye Sarışahin

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Elin yaşama katılım ve işlevsellik açısından rolünü açıklar.
- Elin temel anatomik ve kinezyolojik özelliklerini ayırt eder.
- Elde sık karşılaşılan hastalık ve bozuklukları listeler.
- Fleksör tendon yaralanmasında rehabilitasyon programını planlar ve uygular.
- Ekstansör tendon yaralanmalarında rehabilitasyon programını planlar ve uygular.
- Elde periferik sinir yaralanmalarında rehabilitasyon programını planlar ve uygular.
- Artritli elde el rehabilitasyon programını planlar ve uygular.

KAYNAKÇA

- Ademoğlu Y, Arıkan G, Kaplan İ, Ada S, Kul F ve Enhoş A. (2001). Ekstansör tendonların kompleks yaralanmalarının tedavisinde immobilizasyon ve erken pasif hareket yöntemlerinin karşılaştırılması. *Acta orthop traumatol turc*; 35:28-34.
- Agudelo-Ardila, C. P. ve Prada-Botía, G. C. (2019, November). Orthotic prototype for upper limb printed in 3D: A efficient solution. *Journal of physics: conference series* (Vol. 1388, No. 1, p. 012016). IOP Publishing.
- Allbrook V. (2019). 'The side of my wrist hurts': De Quervain's tenosynovitis. *Australian journal of general practice*, 48(11), 753-756. DOI: 10.31128/AJGP-07-19-5018
- American Occupational Therapy Association. (2020). *Occupational therapy practice framework: Domain et process*.
- Aydemir, K. ve Yazıcıoğlu, K. (2011). Üst ekstremitte tendon yaralanmalarının rehabilitasyonu. *Fiziksel tıp ve rehabilitasyon bilimleri dergisi*, 14 (özel sayı):1-6.
- Aydemir, Ş. U., Tekeşin, A. ve Yıldırım, A. (2019). Karpal tünel sendromu - metabolik sendrom ilişkisi. *Medical journal of bakırköy*, 15(3). DOI: 10.4274/BTDMJB.galenos.2019.20181227115429
- Aydın, L. ve Küçük, S. (2017). Üç boyutlu yazıcı ve tarayıcı ile hastaya özel medikal ortez tasarımı ve geliştirilmesi. *Politeknik dergisi*, 20(1), 1-8.
- Ayhan Ç. (2016) Sık görülen el yaralanmalarında fizyoterapi ve rehabilitasyon yaklaşımları. Karaduman A., Yılmaz T. Ö. (Ed.) *Fizyoterapi ve rehabilitasyon*, Ankara: Hipokrat Kitabevi
- Ay, Ş., Güner, D., Bektaş, U. ve Demirtaş, M. (2012). Sporcularda elde tendon yaralanmaları. *TOTBİD dergisi*, 11(3), 201-213. DOI: 10.5606/totbid. dergisi.2012.27
- Basit, H., Ali, C. ve Madhani, N. B. (2022). Erb palsy. *In Stat Pearls*. Stat Pearls Publishing.
- Baronio, G., Harran, S. ve Signoroni, A. (2016). A critical analysis of a hand orthosis reverse engineering and 3D printing process. *Applied bionics and biomechanics*.
- Beasley J. (2012). Osteoarthritis and rheumatoid arthritis: conservative therapeutic management. *Journal of hand therapy*. Official Journal of The American Society of Hand Therapists, 25(2), 163-172. DOI: 10.1016/j.jht.2011.11.001
- Bek N. (2005). Periferik sinir yaralanmalarında rehabilitasyon. *Türk nörosirurji dergisi*, 005:3
- Bell-Krotoski, J., Weinstein, S. ve Weinstein, C. (1993). Testing sensibility, including touch-pressure, two-point discrimination, point localization, and vibration. *Journal of hand therapy*, 6(2), 114-123.
- Bumin, G., Akel, S. ve Öksüz, Ç. (2019). Ergoterapi teori ve modellerine giriş. *Ergoterapi teoriler modeller ve uygulama yaklaşımları* (ss. 3-4.) içinde. Ankara: Hipokrat Yayınevi.
- Callahan, A. D. (1995) Sensibility assessment: prerequisites and techniques for nerve lesions in continuity and nerve lacerations. *Rehabilitation of the hand: surgery and therapy*, 1, (Hunter, J.M., Mackin E. J., Callahan, A. D., Eds), Mosby, St. Louis, s129-152.
- Crane, E. ve Wimsey, S. (2020). Post-traumatic hand stiffness. *Stat Pearls*.
- Çırak, Y. ve Uygur, F. (2014). De quervain tenosinovitisinin konservatif tedavisinde iki splintin etkinliğinin karşılaştırılması. *Journal of exercise therapy and rehabilitation*, 1(1), 9-16.
- Çiloğlu, N.S. ve Duran, A. (2013). Parsiyel fasiektomi uygulanan 56 dupuytren kontraktürü hastasının geriye dönük değerlendirilmesi. *Türk plastik rekonstrüktif ve estetik cerrahi dergisi*, 21(3), 27-30.
- Demirci O.O. (2017). Ergotherapy: a job field that can be the job of future. *Klinik psikiyatri dergisi*; 20:59-65. DOI: 10.5505/kpd.2017.41636
- Diñçer, F., Özdemir, O. ve Samut, G. (2011). El osteoartriti tanı ve tedavi yaklaşımları. *Fiziksel tıp ve rehabilitasyon bilimleri dergisi*, 14.
- Fırat, T. (2005). Periferik sinir lezyonlarında motor, duyu ve otonomik fonksiyonların değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 95s.
- Güdemir, E. ve Uludağ, S. (2015). Tuzak nöropatilerde tedavi ilkeleri. *Türk ortopedi ve travmatoloji birliği derneği*, 14, 523-528. DOI: 10.14292/totbid. dergisi.2015.72
- Hill, C., Riaz, M., Mozzam, A., Brennen, M.D. (1998). A regional audit of hand and wrist injuries: A study of 4873 injuries. *Journal of hand surgery* (british and european volume), 23B, 2:196-200. DOI: 10.1016/s0266-7681(98)80174-5
- Hochberg, M. C., Altman, R. D., April, K. T., Benkhalti, M., Guyatt, G., McGowan, J., Towheed, T., Welch, V., Wells, G., Tugwell, P. ve American College of Rheumatology (2012). American College of Rheumatology 2012 recommendations for the use of nonpharmacologic and pharmacologic therapies in osteoarthritis of the hand, hip, and knee. *Arthritis care and research*, 64(4), 465-474. DOI: 10.1002/acr.21596
- Jiménez Del Barrio, S., Bueno Gracia, E., Hidalgo García, C., Estébanez de Miguel, E., Tricás Moreno, J. M., Rodríguez Marco, S. ve Ceballos Laita, L. (2018). Conservative treatment in patients with mild to moderate carpal tunnel syndrome: A systematic review. *Tratamiento conservador en pacientes con síndrome*

- del túnel carpiano con intensidad leve o moderada. Revisión sistemática. *Neurologia* (Barcelona, Spain), 33(9), 590-601. DOI: 10.1016/j.nrl.2016.05.018
- Kaya, T. (2009). Management of inflammatory rheumatologic diseases with orthoses. *Turkish journal of rheumatology*, 24(1), 46.
- Keçik, A., Erdoğan, B. ve Gürsu, K. G. (2015). Dupuytren kontraktürü. *Türk plastik, rekonstrüktif ve estetik cerrahi dergisi* (Turk Plast Surg), 4(1).
- Keleşoğlu, B. (2014). Önkol seviyesindeki median ve ulnar sinir onarımlarında sonuç ölçümü için kullanılan nicel değerlendirme yöntemleri ile aktivite ve katılım düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (*Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*).
- Kuran, B., Doğu, B. ve Soydemir, R. (2008). Romatoid el ve rehabilitasyonu. *Türkiye fiziksel tıp ve rehabilitasyon dergisi*, 54(2).
- Küçükdeveci, A.A. (2019). Nonpharmacological treatment in established rheumatoid arthritis. Best practice and research. *Clinical rheumatology*, 33(5), 101482. DOI: 10.1016/j.berh.2019.101482
- Leblebicioğlu, G. (2005). Brakial pleksus yaralanmaları. *Türk noroşirürji dergisi*, 15(3), 227-249.
- Li, J., Wu, C., Chu, P. K. ve Gelinsky, M. (2020). 3D printing of hydrogels: Rational design strategies and emerging biomedical applications. *Materials Science and Engineering: R: Reports*, 140, 100543.
- Lin, J. S. ve Balch Samora, J. (2021). Functional outcomes of a modified Duran postoperative rehabilitation protocol after primary repairs of pediatric hand flexor tendon injuries. *Journal of pediatric orthopedics*. Advance online publication. DOI: 10.1097/BPB.0000000000000944
- Lundborg, G. ve Rosén, B. (2007). Hand function after nerve repair. *Acta Physiologica* (Oxford, England), 189(2), 207-217. DOI: 10.1111/j.1748-1716.2006.01653.x
- Merryman, J. ve Varacallo, M. (2021). Klumpke Palsy. *Stat Pearls*. Stat Pearls Publishing.
- Pearce, O., Brown, M. T., Fraser, K. ve Lancerotto, L. (2021). Flexor tendon injuries: Repair and rehabilitation. *Injury*, 52(8), 2053-2067. DOI: 10.1016/j.injury.2021.07.036
- Peters, S. E., Jha, B. ve Ross, M. (2021). Rehabilitation following surgery for flexor tendon injuries of the hand. *The cochrane database of systematic reviews*, 1(1). DOI: 10.1002/14651858.CD012479.pub2
- Pondaag, W. ve Malessy, M. J. (2021). Evidence that nerve surgery improves functional outcome for obstetric brachial plexus injury. *Journal of hand surgery* (European Volume), 46(3), 229-236. DOI: 10.1177/1753193420934676
- Sarhuş, M. Ö. (2010). Periferik sinir yaralanmaları rehabilitasyonu. *Türkiye Klinikleri Journal Neurosurg-Special Topics*. 3(2):85-90.
- Tang J. B. (2019). Flexor tendon injuries. *Clinics in plastic surgery*, 46(3), 295-306. DOI: 10.1016/j.cps.2019.02.003
- Taştekin, N., Uzunca, K., Birtane, M., KABAYEL, D. ve Öztürk, G. (2006). Romatoid artrit'li hastalarda el eklemlerindeki hareket açıklığı ve el kavrama kuvvetlerinin hastalık aktivasyonu, El Fonksiyonları ve Özürlülük İle İlişkisi. *Romatizma dergisi*, 21(1), 13-17.
- Tuğay, N., Tuğay, B. U., Karaduman, A. (2010). Obstetrik brakial pleksus yaralanmalı çocuklarda ev egzersiz programı sonuçları: bir yıllık takip. *Fizyoterapi rehabilitasyon dergisi*, 21(2), 53-61.
- Tuncalı, D., Toksoy, K., Terzioğlu, A. ve Aslan, G. (2005). Üst ekstremitte akut tendon yaralanmaları: Epidemiyolojik değerlendirme. *Türk plastik rekonstrüktif ve estetik cerrahi dergisi*, 13(2), 114-118.
- Turesson C. (2018). The role of hand therapy in dupuytren disease. *Hand clinics*, 34(3), 395-401. DOI: 10.1016/j.hcl.2018.03.008
- Yıldırım, K. (2021). 1. Adım: Neyin analiz edilmekte olduğunu belirleyin. (2021). Ü. Uğurlu (Ed.), *Uğraşı Temelli Aktivite Analizi* (ss.13-42) içinde. Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Umay, E., Gürçay, E., Çevikol, A., Noyan, S., Yüzer, S. ve Çakıcı, A. (2009). El tendon yaralanmalarının rehabilitasyonunda erken ve geç mobilizasyon sonuçlarının karşılaştırılması. *Türkiye fiziksel tıp ve rehabilitasyon dergisi*, 55(4).
- Vucekovich, K., Gallardo, G. ve Fiala, K. (2005). Rehabilitation after flexor tendon repair, reconstruction and tenolysis. *Hand clinics*, 21(2), 257-265. DOI: 10.1016/j.hcl.2004.11.006
- Wagner, J. B., Scheinfeld, L., Leeman, B., Pardini, K., Saragossi, J. ve Flood, K. (2018). Three professions come together for an interdisciplinary approach to 3D printing: occupational therapy, biomedical engineering, and medical librarianship. *Journal of the medical library association: JMLA*, 106(3), 370.
- Wang, M. L., Rivlin, M., Graham, J. G. ve Beredjiklian, P. K. (2019). Peripheral nerve injury, scarring and recovery. *Connective tissue research*, 60(1), 3-9. DOI: 10.1080/03008207.2018.1489381
- Yaşa, E., Öz, B., Ölmez, N. ve Memiş, A. (2011). Romatoid artrit hastalarında el deformiteleri ile disabilite arasındaki ilişki. *Fiziksel tıp ve rehabilitasyon bilimleri dergisi*, 14(1).

12.

İNMEDE ERGOTERAPİ

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- İnme, inme tipleri, patofizyolojisi ve klinik bulguları hakkında genel bilgileri açıklar.
- İnme rehabilitasyonunda kullanılan ergoterapi değerlendirme araçları hakkında bilgileri tanımlar.
- İnme hastalarına yönelik ergoterapiye özgü müdahale yöntemleri ile ergoterapi bakış açısıyla kullanılan stratejiler sağlar.
- İnmeli olgularda birey odaklı müdahale programı planlar ve uygular.

KAYNAKÇA

- Adamit, T., Shames, J. ve Rand, D. (2021). Effectiveness of the functional and cognitive occupational therapy (facot) intervention for improving daily functioning and participation of individuals with mild stroke: a randomized controlled trial. *International journal of environmental research and public health*, 18(15), 79-88.
- AOTA. (2022, Ağustos 8). *Occupational therapy's role with stroke rehabilitation*. <https://www.aota.org/~media/Corporate/Files/AboutOT/Professionals/WhatIsOT/RDP/Facts/Stroke-Rehab-fact-sheet>
- An, H.S. ve Kim, D.J. (2021). Effects of activities of daily living-based dual-task training on upper extremity function, cognitive function, and quality of life in stroke patients. *Osong public health and research perspectives*, 12(5), 304.
- Arsava, E., Öztürk, V., Kutluk, K. ve Uzuner, N. (2015). İskemik inme tanısı: Türk beyin damar hastalıkları derneği inme tanı ve tedavi kılavuzu-2015. *Türk beyin damar hastalıkları dergisi*, 21(2), 80-84.
- Barzel, A., Ketels, G., Tetzlaff, B., Krüger, H., Haevernick, K., Daubmann, A., Wegscheider, K. ve Scherer, M. (2013). Enhancing activities of daily living of chronic stroke patients in primary health care by modified constraint-induced movement therapy (HOMECIMT): study protocol for a cluster randomized controlled trial. *Trials*, 14(1), 1-9.
- Beyin sağlığı ve hasta derneği. (2022, Ağustos 21). *İnme nedir?* <https://www.beyinder.org/inme-hakkında/inme-nedir/>
- Carlson, N.R. (2013). Fizyolojik psikoloji. M. Şahin (Ed.), *Davranışın nörolojik temelleri* (ss. 416-420) içinde. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Chen, Y., Abel, K.T., Janecek, J.T., Chen, Y., Zheng, K. ve Cramer, S. C. (2019). Home-based technologies for stroke rehabilitation: a systematic review. *International journal of medical informatics*, 123, 11-22.
- Duncan, P.W., Zorowitz, R., Bates, B., Choi, J.Y., Glasberg, J.J., Graham, G.D., Katz, R.C., Lamberty, K. ve Reker, D. (2005). Management of adult stroke rehabilitation care: a clinical practice guideline. *Stroke*, 36(9), 100-143.
- Edwards, D., Williams, J., Carrier, J. ve Davies, J. (2022). Technologies used to facilitate remote rehabilitation of adults with deconditioning, musculoskeletal conditions, stroke, or traumatic brain injury: an umbrella review. *JBİ evidence synthesis*, 20(8), 1927-1968.
- Edwards, D.F., Hahn, M.G., Baum, C.M., Perlmutter, M.S., Sheedy, C. ve Dromerick, A.W. (2006). Screening patients with stroke for rehabilitation needs: validation of the post-stroke rehabilitation guidelines. *Neurorehabilitation and neural repair*, 20(1), 42-48.
- Eftekhari, P., Mochizuki, G., Dutta, T., Richardson, D. ve Brooks, D. (2016). Goal attainment scaling in individuals with upper limb spasticity post stroke. *Occupational therapy international*, 23(4), 379-389.
- Galeoto, G. ve Sansoni, J. (2018). Intervention of occupational therapy in patient with stroke in acute phase: systematic review. *Senses and sciences*, 5(3), 617-634.
- Ghahremani, S. ve Fallahzadeh Abarguei, A. (2022). Participation of iranian stroke patients in life areas: a systematic review article. *Journal of rehabilitation sciences ve research*, 9(1), 1-9.
- Guidetti, S., Eriksson, G., von Koch, L., Johansson, U. ve Tham, K. (2022). Activities in daily living: the development of a new client-centred ADL intervention for persons with stroke. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 29(2), 104-115.
- Güngör, L., Afşar, N., Toğuoğlu, M.A., Melek, İ., Gökçe, M., Mayda Domaç, F., Kutluk, K. ve Uzuner, N. (2015). Özel hemorajik inme tedavisi: türk beyin damar hastalıkları derneği inme tanı ve tedavi kılavuzu-2015. *Türk beyin damar hastalıkları dergisi*, 21(3), 146-152.
- Hao, J., Xie, H., Harp, K., Chen, Z. ve Siu, K.C. (2022). Effects of virtual reality intervention on neural plasticity in stroke rehabilitation: a systematic review. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 103(3), 523-541.
- Haslam, B. S., Butler, D.S., Kim, A.S. ve Carey, L.M. (2021). Chronic pain following stroke: current treatment and perceived effect. *Disability and health journal*, 14(1), 100-105.
- Juckett, L.A., Wengerd, L.R., Faieta, J. ve Griffin, C.E. (2020). Evidence-based practice implementation in stroke rehabilitation: a scoping review of barriers and facilitators. *The american journal of occupational therapy*, 74(1), 1-14.
- Kamanlı, A. ve Bezgincan, M. (2009). Sinir sistemi hastalıklarında tanı-tedavi ve rehabilitasyon. T. Göksoy (Ed.), *Nörolojik rehabilitasyon* (ss. 113-124) içinde. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Kayhan, H. (1999). Hemiplejinin motor problemleri ve tedavi prensipleri. *Hemipleji'de iş ve uğraşı terapisi*. (ss. 11-33) içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Fizik Tedavi Rehabilitasyon Yüksekokulu Yayınları.
- Kielhofner, G. (2002). Habituaion: patterns of daily occupation. E.J., Lupash, M.J. ve Hauber, P.C.,

- (Ed.). *A model of human occupation: theory and application* (4th edition) (ss. 51-68) içinde. Chicago: Williams Lippincott Williams ve Wilkins.
- Knepley, K.D., Mao, J.Z., Wieczorek, P., Okoye, F.O., Jain, A.P. ve Harel, N.Y. (2021). Impact of telerehabilitation for stroke-related deficits. *Telemedicine and e-health*, 27(3), 239-246.
- Knightbridge, L., Bourke-Taylor, H.M. ve Hill, K.D. (2022). Healthy ageing through participation in community situated activities: a scoping review of assessment instruments to support occupational therapy practice. *Australian Occupational Therapy Journal*, 69, 493-509.
- Lannin, N.A., Clemson, L., Drummond, A., Stanley, M., Churilov, L., Laver, K., O'Keefe, S., Cameron, I., Crotty, M. ve Usherwood, T. (2021). Effect of occupational therapy home visit discharge planning on participation after stroke: protocol for the HOME Rehab trial. *BMJ open*, 11(7), 1-7.
- Law, M. (2002). Participation in the occupations of everyday life. *The american journal of occupational therapy*, 56(6), 640-649.
- Leach, E., Cornwell, P., Fleming, J. ve Haines, T. (2010). Patient centered goal-setting in a subacute rehabilitation setting. *Disability and rehabilitation*, 32(2), 159-172.
- Legg, L., Drummond, A., Leonardi-Bee, J., Gladman, J., Corr, S., Donkervoort, M., Edmans, J., Gilbertson, L., Jongbloed, L. ve Logan, P. (2007). Occupational therapy for patients with problems in personal activities of daily living after stroke: systematic review of randomised trials. *BMJ*, 335(7626), 1-48.
- Lin, S.H., Bosch, P.R., Rowe, V.T., Fasoli, S.E. ve Langan, J. (2019). Use of standardized assessments and online resources in stroke rehabilitation. *The open journal of occupational therapy*, 7(4), 1-22.
- Montalbán, M.A. ve Arrogante, O. (2020). Rehabilitation through virtual reality therapy after a stroke: a literature review. *Revista científica de la sociedad de enfermería neurológica*, 52, 19-27.
- Mugisha, S., Job, M., Zoppi, M., Testa, M. ve Molfino, R. (2022). Computer-mediated therapies for stroke rehabilitation: a systematic review and meta-analysis. *Journal of stroke and cerebrovascular diseases*, 31(6), 106454.
- Murrell, J.E., Pisegna, J.L. ve Juckett, L.A. (2021). Implementation strategies and outcomes for occupational therapy in adult stroke rehabilitation: a scoping review. *Implementation science*, 16(1), 1-26.
- Petzold, A., Korner-Bitensky, N., Rochette, A., Teasell, R., Marshall, S. ve Perrier, M.J. (2010). Driving poststroke: problem identification, assessment use, and interventions offered by canadian occupational therapists. *Topics in stroke rehabilitation*, 17(5), 371-379.
- Piron, L., Turolla, A., Tonin, P., Piccione, F., Lain, L. ve Dam, M. (2008). Satisfaction with care in post-stroke patients undergoing a telerehabilitation programme at home. *Journal of telemedicine and telecare*, 14(5), 257-260.
- Polatajko, H.J., McEwen, S.E., Ryan, J.D. ve Baum, C.M. (2012). Pilot randomized controlled trial investigating cognitive strategy use to improve goal performance after stroke. *The american journal of occupational therapy*, 66(1), 104-109.
- Rajendran, V., Jeevanantham, D., Larivière, C., Singh, R.J., Zeman, L. ve Papuri, P. (2021). Effectiveness of self-administered mirror therapy on upper extremity impairments and function of acute stroke patients: study protocol. *Trials*, 22(1), 1-8.
- Rodriguez-Bailon, M., López-González, L. ve Merchán-Baeza, J.A. (2022). Client-centred practice in occupational therapy after stroke: A systematic review. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 29(2), 89-103.
- Rowe, V.T. ve Neville, M. (2018). Task oriented training and evaluation at home. *OTJR: occupation, participation and health*, 38(1), 46-55.
- Saavedra-García, A., Moral-Munoz, J.A. ve Lucena-Anton, D. (2021). Mirror therapy simultaneously combined with electrical stimulation for upper limb motor function recovery after stroke: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical Rehabilitation*, 35(1), 39-50.
- Sackley, C.M., Walker, M.F., Burton, C.R., Watkins, C.L., Mant, J., Roalfe, A.K., Wheatley, K., Sheehan, B., Sharp, L. ve Stant, K.E. (2015). An occupational therapy intervention for residents with stroke related disabilities in UK care homes (OTCH): cluster randomised controlled trial. *BMJ*, 350, 1-11.
- Shi, Y.X., Tian, J.H., Yang, K.H. ve Zhao, Y. (2011). Modified constraint-induced movement therapy versus traditional rehabilitation in patients with upper-extremity dysfunction after stroke: a systematic review and meta-analysis. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 92(6), 972-982.
- Simpson, E.K., Ramirez, N.M., Branstetter, B., Reed, A. ve Lines, E. (2018). Occupational therapy practitioners' perspectives of mental health practices with clients in stroke rehabilitation. *OTJR: Occupation, participation and health*, 38(3), 181-189.
- Souza, I.G.D., Souza, R.F.D., Barbosa, F.D.S., Scipioni, K.R.D.D.S., Aidar, F.J. ve Zanona, A.D.F. (2021). Protocols used by occupational therapists on shoulder pain after stroke: systematic review and

- meta-analysis. *Occupational therapy international*, 2021, 1-9.
- Takebayashi, T., Amano, S., Hanada, K., Umeji, A., Takahashi, K., Marumoto, K., Kodama, N., Koyama, T. ve Domen, K. (2015). A one-year follow-up after modified constraint-induced movement therapy for chronic stroke patients with paretic arm: a prospective case series study. *Topics in stroke rehabilitation*, 22(1), 18-25.
- Taner, D. (2010). Merkezi sinir sisteminin damarları. Atasever, A. ve Durgun, B. (Ed), *Fonksiyonel nöroanatomi* (ss. 282-300) içinde. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Tipnis, S.S., Pawar, V.V., Shinde, R.A., Kumari, D., Padmashali, L. ve Mehrotra, S. (2021). Community integration among individuals with stroke: a scoping review protocol. *Journal of public health*, 1-5.
- Vancleef, K., Colwell, M.J., Hewitt, O. ve Demeyere, N. (2022). Current practice and challenges in screening for visual perception deficits after stroke: a qualitative study. *Disability and rehabilitation*, 44(10), 2063-2072.
- Wei, D., Hua, X.Y., Zheng, M.X., Wu, J.J. ve Xu, J.G. (2022). Effectiveness of robot-assisted virtual reality mirror therapy for upper limb motor dysfunction after stroke: study protocol for a single-center randomized controlled clinical trial. *BMC neurology*, 22(1), 1-9.
- Wenzel, R.A., Zgoda, E.A., St Clair, M.C. ve Knecht-Sabres, L.J. (2021). A qualitative study investigating stroke survivors' perceptions of their psychosocial needs being met during rehabilitation. *The open journal of occupational therapy*, 9(2), 1-16.
- WHO (2002, Ağustos 8). International classification of functioning, disability, and health: children ve youth version: *ICF-CY*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43737>
- WHO (2022, Ağustos 21). *World stroke day*. <https://www.who.int/southeastasia/news/detail/28-10-2021-world-stroke-day#:~:text=Globally%2C%20stroke%20is%20the%20second,tobacco%20use%20and%20alcohol%20abuse>.

13.

AZ GÖREN REHABİLİTASYONUNDA ERGOTERAPİ

Güleser Güney Yılmaz

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Göz ve görme duyusu ile ilgili temel anatomik yapıları açıklar.
- Görme keskinliği, görme alanı, kontrast duyarlılık gibi görmeyle ilgili temel fonksiyonları tanımlar.
- Az görme ve az görmeyle ilişkili hastalıkları tanımlar.
- Az gören rehabilitasyonunda ergoterapistin görev ve sorumluluklarını açıklar.

KAYNAKÇA

- Alvarez, T. L., Alkan, Y., Gohel, S., Ward, B. D. ve Biswal, B. B. (2010). Functional anatomy of predictive vergence and saccade eye movements in humans: a functional MRI investigation. *Vision research*, 50(21), 2163-2175.
- Anstice, N. S. ve Thompson, B. (2014). The measurement of visual acuity in children: an evidence-based update. *Clinical and Experimental Optometry*, 97(1), 3-11.
- Best, A. B. ve Corn, A. L. (1993). The management of low vision in children: Report of the 1992 World Health Organization consultation. *Journal of visual impairment ve blindness*, 87(8), 307-309.
- Bregman, J., Sohal, P., Mishra, S., deBeaufort, H., Prkalapakorn, S. G. ve Kumar, P. *Pediatric Low Vision*. American academy of ophthalmology. Erişim adresi: https://eyewiki.org/Pediatric_Low_Vision
- Chang, M. Y. ve Borchert, M. S. (2020). Advances in the evaluation and management of cortical/cerebral visual impairment in children. *Survey of ophthalmology*, 65(6), 708-724.
- D'Amico, D. J. (2008). Primary retinal detachment. *New england journal of medicine*, 359(22), 2346-2354.
- Dogra, M. R., Katoch, D. ve Dogra, M. (2017). An update on retinopathy of prematurity (ROP). *The Indian Journal of Pediatrics*, 84(12), 930-936.
- Flynn, S. (2021). Retinal Anatomy and Histology-What is the difference between the retina and the neurosensory. *American academy of ophthalmology*. Erişim adresi: <https://policycommons.net/artifacts/1814529/retinal-anatomy-and-histology/2550813/on> 09 Dec 2022. CID: 20.500.12592/8t2h52.
- Gregory-Evans, C., Williams, M., Halford, S. ve Gregory-Evans, K. (2004). Ocular coloboma: a reassessment in the age of molecular neuroscience. *Journal of medical genetics*, 41(12), 881-891.
- Güney Yılmaz, G., Demirok, T. ve Akı, E. (2022) How the COVID-19 pandemic affected children with low vision: An Occupational perspective. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 9(1), 31-47.
- Hasırıpı, H. ve Recep, Ö. (2001). Pratik Göz Anatomisi. *Işık Göz Kliniği Yayınları Ankara*, 2, 85-86.
- Hernández-Zimbrón, L. F., Zamora-Alvarado, R. velez-Montoya, R., Zenteno, E., Guliás-Cañizo, R., Quiroz-Mercado, H. ve Gonzalez-Salinas, R. (2018). Age-related macular degeneration: new paradigms for treatment and management of AMD. *Oxidative medicine and cellular longevity*, 2018.
- Holmes, J. M. ve Clarke, M. P. (2006). Amblyopia. *The lancet*, 367(9519), 1343-1351.
- Janssen, P. verhoef, B.-E. ve Premereur, E. (2018). Functional interactions between the macaque dorsal and ventral visual pathways during three-dimensional object vision. *Cortex*, 98, 218-227.
- Kaarniranta, K., Uusitalo, H., Blasiak, J., Felszeghy, S., Kannan, R., Kauppinen, A., ... Ferrington, D. (2020). Mechanisms of mitochondrial dysfunction and their impact on age-related macular degeneration. *Progress in retinal and eye research*, 79, 100858.
- Kaido, M., Dogru, M., Ishida, R. ve Tsubota, K. (2007). Concept of functional visual acuity and its applications. *Cornea*, 26, S29-S35.
- Kiser, A. K., Mladenovich, D., Eshraghi, F., Bourdeau, D. ve Dagnelie, G. (2005). Reliability and consistency of visual acuity and contrast sensitivity measures in advanced eye disease. *Optometry and vision science*, 82(11), 946-954.
- Klink, T., Müller, M., Zierhut, M. ve Geerling, G. (2010). Glaukom und Katarakt. *Der Ophthalmologe*, 107(5), 403-408.
- Kran, B. S., Lawrence, L., Mayer, D. L. ve Heidary, G. (2019). *Cerebral/cortical visual impairment: a need to reassess current definitions of visual impairment and blindness*. Paper presented at the Seminars in pediatric neurology.
- Lambert, S. R. ve Lyons, C. J. (2017). *Taylor and Hoyt's pediatric ophthalmology and strabismus*: Elsevier.
- Lee, D. A. ve Higginbotham, E. J. (2005). Glaucoma and its treatment: a review. *American journal of health-system pharmacy*, 62(7), 691-699.
- Lindegger, D. J. ve Pless, M. (2019). The discovery of visual field representation in the brain. *Journal of ophthalmological science*, 1(1).
- Malkoç, İ. (2006). Göz Küresinin Tabakaları: Anatomik ve Histolojik Bir Derleme. *Eurasian journal of medicine*, 38, 124-129.
- Markowitz, M. (2006). Occupational therapy interventions in low vision rehabilitation. *Canadian journal of ophthalmology*, 41(3), 340-347.
- Mitchell Scheiman, O. (2002). Review of basic anatomy, physiology, and development of the visual system. *Understanding and managing vision deficits: a guide for occupational therapists*, (ss. 13-22). Thorofare, NJ: Slack.
- Myers, V. S., Gidlewski, N., Quinn, G. E., Miller, D. ve Dobson, V. (1999). Distance and near visual acuity, contrast sensitivity, and visual fields of 10-year-old children. *Archives of ophthalmology*, 117(1), 94-99.
- Önal, G. ve Güney Yılmaz, G. (2021). Optik disk hipoplazili bir çocukta kanada okupasyonel performans modeli'ne göre ergoterapi müdahalesinin etkinliğinin

- incelenmesi: olgu çalışması. *Journal of social research and behavioral sciences*, 7(13).
- Peheré, N., Chougule, P. ve Dutton, G. N. (2018). Cerebral visual impairment in children: Causes and associated ophthalmological problems. *Indian journal of ophthalmology*, 66(6), 812.
- Plaisancié, J., Ceroni, F., Holt, R., Zazo Seco, C., Calvas, P., Chassaing, N. ve Ragge, N. K. (2019). Genetics of anophthalmia and microphthalmia. Part 1: Non-syndromic anophthalmia/microphthalmia. *Human genetics*, 138(8), 799-830.
- Rigi, M., Almarzouqi, S. J., Morgan, M. L. ve Lee, A. G. (2015). Papilledema: epidemiology, etiology, and clinical management. *Eye and brain*, 7, 47.
- Sakki, H. E., Dale, N. J., Sargent, J., Perez-Roche, T. ve Bowman, R. (2018). Is there consensus in defining childhood cerebral visual impairment? A systematic review of terminology and definitions. *British journal of ophthalmology*, 102(4), 424-432.
- Stein, J. D., Khawaja, A. P. ve Weizer, J. S. (2021). Glaucoma in adults—Screening, diagnosis, and management: A review. *Jama*, 325(2), 164-174.
- Steinhoff, P. O., Uhl, G., Harzsch, S. ve Sombke, A. (2020). Visual pathways in the brain of the jumping spider *Marpissa muscosa*. *Journal of comparative neurology*, 528(11), 1883-1902.
- Trip, S. A., Schlottmann, P. G., Jones, S. J., Li, W.-Y., Garway-Heath, D. F., Thompson, A. J., ... Miller, D. H. (2006). Optic nerve atrophy and retinal nerve fibre layer thinning following optic neuritis: evidence that axonal loss is a substrate of MRI-detected atrophy. *Neuroimage*, 31(1), 286-293.
- van Genderen, M., Dekker, M., Pilon, F. ve Bals, I. (2012). Diagnosing cerebral visual impairment in children with good visual acuity. *Strabismus*, 20(2), 78-83.
- Vujosevic, S., Aldington, S. J., Silva, P., Hernández, C., Scanlon, P., Peto, T. ve Simó, R. (2020). Screening for diabetic retinopathy: new perspectives and challenges. *The lancet diabetes ve endocrinology*, 8(4), 337-347.
- Wang, W. ve Lo, A. C. (2018). Diabetic retinopathy: pathophysiology and treatments. *International journal of molecular sciences*, 19(6), 1816.
- Wilkinson, M. E. ve Trantham, C. S. (2004). Characteristics of children evaluated at a pediatric low vision clinic: 1981-2003. *Journal of visual impairment ve blindness*, 98(11), 693-702.
- Zhao, Z., Goedhals, J. verdú-Ricoy, J., Jordaan, A. ve Heideman, N. (2020). Comparative analysis of the eye anatomy in fossorial and surface-living skink species (Reptilia: Scincidae), with special reference to the structure of the retina. *Acta zoologica*, 101(3), 311-323.
- Zimmerman, A. B., Lust, K. L. ve Bullimore, M. A. (2011). Visual acuity and contrast sensitivity testing for sports vision. *Eye ve contact lens*, 37(3), 153-159.

14.

MADDE BAĞIMLILIĞINDA ERGOTERAPİ

Beyzanur Demirci

ÖĞRENME HEDEFLERİ

1. Bağımlılık ve madde kullanım bozukluğunu tanımlar, bozukluğun risk faktörlerini açıklar.
2. Okupasyonel katılımın bağımlılık üzerindeki etkilerini açıklar.
3. Ergoterapistlerin maddeye bağımlı insanlara yaklaşımlarını ayırt eder.
4. Madde bağımlılarının tedavisinde ergoterapinin yerini açıklar.
5. Ergoterapistlerin bağımlı bireylere yönelik uyguladığı değerlendirme yöntemlerini sıralar ve bu yöntemlerin dâhil olduğu bir müdahale programı planlar.

KAYNAKÇA

- American Psychiatric Association. (2013). Substance-related and addictive disorder. S. K. Schultz ve E. A. Kuhl (Ed.), *DSM 5 Diagnostic and Sstatistical Manual of Mental Disorders* (ss. 481). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Asbridge, M., Hayden, J. A. ve Cartwright, J. L. (2012). Acute cannabis consumption and motor vehicle collision risk: systematic review of observational studies and meta-analysis. *British medical journal*. <https://doi.org/10.1136/bmj.e536>
- Babor, T. F., McRee, B. G., Kassebaum, P. A., Grimaldi, P. L., Ahmed, K. ve Bray, J. (2007). Screening, brief intervention, and referral to treatment (SBIRT) toward a public health approach to the management of substance abuse. *Substance abuse*, 28(3), 7-30. https://doi.org/10.1300/J465v28n03_03
- Baron, K. ve Kielhofner, G. (2006). *A user's manual for the occupational self assessment (OSA) (Version 2.2)*. Chicago: Model of Human Occupation Clearinghouse. Department of Occupational Therapy, University of Illinois.
- Bechara, A. ve Damasio, H. (2002). Decision-making and addiction (part I): impaired activation of somatic states in substance dependent individuals when pondering decisions with negative future consequences. *Neuropsychologia*, 40(10), 1675-1689. [https://doi.org/10.1016/S0028-3932\(02\)00015-5](https://doi.org/10.1016/S0028-3932(02)00015-5)
- Boop, C., Cahill, S. M., Davis, C., Dorsey, J., Gibbs, V., Herr, B., ... ve Lieberman, D. (2020). Occupational therapy practice framework: domain and process fourth edition. *AJOT: American journal of occupational therapy*, 74(S2), 1-85.
- Callaghan, R. C., Allebeck, P. ve Sidorchuk, A. (2013). Marijuana use and risk of lung cancer: a 40-year cohort study. *Cancer causes & control*, 24(10), 1811-1820. <https://doi.org/10.1007/s10552-013-0259-0>
- Cara, E. ve MacRae, A. (2012). Substance abuse and occupational therapy. M. Kane (Ed.), *Psychosocial occupational therapy: an evolving practice*. (ss. 841-849) içinde. Delmar: Nelson Education.
- Casier, I., Vanduyhoven, P., Haine, S., Vrints, C., Jorens, P. G. (2014). Is recent cannabis use associated with acute coronary syndromes? An illustrative case series. *Acta cardiologica*, 69(2), 131-136. <https://doi.org/10.1080/AC.69.2.3017293>
- Chacksfield, J. D. ve Forshaw, D. M. (1997). Occupational therapy and forensic addictive behaviours. *British journal of therapy and rehabilitation*, 4(7), 381-386. <https://doi.org/10.12968/bjtr.1997.4.7.14417>
- Colon-Rivera H. A., Balasanova A. (2020, Aralık). *What is a substance use disorder?* American Psychiatric Association. <https://psychiatry.org/patients-families/addiction-substance-use-disorders/what-is-a-substance-use-disorder>
- Crouch, R. ve Wegner L. (2014). Substance use and abuse: intervention by a multidisciplinary approach which includes occupational therapy. R. Crouch ve V. Alers (Ed.), *Occupational therapy in psychiatry and mental health*. (ss. 448-453) içinde. Chichester: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118913536.ch28>
- De Wit, H. (2009). Impulsivity as a determinant and consequence of drug use: a review of underlying processes. *Addiction biology*, 14(1), 22-31. <https://doi.org/10.1111/j.1369-1600.2008.00129.x>
- Di Forti, M., Sallis, H., Allegri, F., Trotta, A., Ferraro, L., Stilo, S. A., ... ve Murray, R. M. (2014). Daily use, especially of high-potency cannabis, drives the earlier onset of psychosis in cannabis users. *Schizophrenia bulletin*, 40(6), 1509-1517. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbt181>
- Dunn, W., Brown, C. ve McGuigan, A. (1994). The ecology of human performance: a framework for considering the effect of context. *The American journal of occupational therapy*, 48(7), 595-607. <https://doi.org/10.5014/ajot.48.7.595>
- Farrell, M. (1991). Relapse prevention for addictive behaviours: a manual for therapists. By Wanigaratne, Shamil, Wallace, Wendy, Pullin, Jane, Keane, Francis and Farmer, Roger. Oxford: Blackwell Scientific Publications. 1990. 205 pp.£ 12.95. *The British journal of psychiatry*, 158(6), 875-875. <https://doi.org/10.1192/S0007125000141819>
- Fergusson, D. M., Boden, J. M. ve Horwood, L. J. (2015). Psychosocial sequelae of cannabis use and implications for policy: findings from the christchurch health and development study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 50(9), 1317-1326. <https://doi.org/10.1007/s00127-015-1070-x>
- Goodman, M. ve George, T. (2015). Is there a link between cannabis and mental illness? T. George ve F. Vaccarino (Ed.), *The effects of cannabis use adolescence*. (ss. 33-42) içinde. Ottawa: Canadian Centre on Substance Abuse.
- Hall, W., Renström, M. ve Poznyak, V. (Ed.). (2016). *Health and social effects of nonmedical cannabis use*. (ss. 15-36) içinde. Geneva: World Health Organization.
- Hart, C. L., Van Gorp, W., Haney, M., Foltin, R. W. ve Fischman, M. W. (2001). Effects of acute smoked marijuana on complex cognitive performance. *Neuropsychopharmacology*, 25(5), 757-765. [https://doi.org/10.1016/S0893-133X\(01\)00273-1](https://doi.org/10.1016/S0893-133X(01)00273-1)
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems

- in adolescence and early adulthood: implications for substance abuse prevention. *Psychological bulletin journal*, 112(1), 64. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.64>
- Heuchemer, B. ve Josephsson, S. (2006). Leaving homelessness and addiction: narratives of an occupational transition. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 13(3), 160-169. <https://doi.org/10.1080/11038120500360648>
- Hildenbrand, W. C. ve Lamb, A. J. (2013). Occupational therapy in prevention and wellness: retaining relevance in a new health care world. *The American journal of occupational therapy*, 67(3), 266-271. <https://doi.org/10.5014/ajot.2013.673001>
- Hodgson, S., Lloyd, C. ve Schmid, T. (2001). The leisure participation of clients with a dual diagnosis. *British journal of occupational therapy*, 64(10), 487-492. <https://doi.org/10.1177/030802260106401003>
- Jouanjus, E., Lapeyre-Mestre, M. ve Micallef, J. (2014). Cannabis use: signal of increasing risk of serious cardiovascular disorders. *Journal of the American heart association*, 3(2), e000638.
- Karch, S. B. (Ed.). (2019). *Drug abuse handbook*. (ss. 163) içinde. San Francisco: CRC Press.
- Kielhofner, G., Mallinson, T., Crawford, C., Nowak, M., Rigby, M., Henry, A. ve Walens, D. (2004). *Occupational performance history interview II (OPHI-II) (Version 2.1)*. Chicago: Model of Human Occupation Clearinghouse. Department of Occupational Therapy, University of Illinois.
- King, K. M. ve Chassin, L. (2004). Mediating and moderated effects of adolescent behavioral undercontrol and parenting in the prediction of drug use disorders in emerging adulthood. *Psychology of addictive behaviors*, 18(3), 239. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.18.3.239>
- Koob, G. F., Arends, M. A. ve Le Moal, M. (Ed.) (2014). *Drugs, addiction, and the brain*. (ss. 4-20) içinde. Oxford: Elsevier.
- LaScala, E., Freisthler, B., Gruenewald, P. J. (2005). Population ecologies of drug use, drinking and related problems. T. Stockwell, P.J. Gruenewald, J.W. Toumbourou ve W. Loxley (Ed.) *Preventing harmful substance use: the evidence base for policy and practice*. (ss. 68-75) içinde. Chichester: Wiley.
- Law, M., Baptiste, S., McColl, M., Opzoomer, A., Polatajko, H., Pollock, N. (1990). The Canadian occupational performance measure: an outcome measure for occupational therapy. *Canadian journal of occupational therapy*, 57(2), 82-87. <https://doi.org/10.1177/000841749005700207>
- Lopez-Quintero, C., de los Cobos, J. P., Hasin, D. S., Okuda, M., Wang, S., Grant, B. F., Blanco, C. (2011). Probability and predictors of transition from first use to dependence on nicotine, alcohol, cannabis, and cocaine: results of the national epidemiologic survey on alcohol and related conditions (NESARC). *Drug and alcohol dependence*, 115(1-2), 120-130. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.11.004>
- McDonald, J., Schleifer, L., Richards, J. B. ve de Wit, H. (2003). Effects of THC on behavioral measures of impulsivity in humans. *Neuropsychopharmacology*, 28(7), 1356-1365. <https://doi.org/10.1038/sj.npp.1300176>
- Moore-Corner, R. A., Kielhofner, G. ve Olson, L. (1998). *A user's guide to work environment impact scale (WEIS) (Version 2.0)*. University of Illinois. Chicago: Model of Human Occupation Clearinghouse. Department of Occupational Therapy, University of Illinois.
- National Institute on Drug Abuse. (2007). Drug abuse and addiction. N.D. Volkow (Ed.), *Drugs, brains, and behavior: the science of addiction*. National Institutes of Health: National Institute on Drug Abuse.
- Nations, U. (2020). *World drug report*. Vienna: United Nations Publication.
- Nhunzvi, C., Galvaan, R., Peters, L. (2019). Recovery from substance abuse among Zimbabwean men: an occupational transition. *OTJR: occupation, participation and health*, 39(1), 14-22. <https://doi.org/10.1177/1539449217718503>
- Oakley, F., Kielhofner, G., Barris, R., Reichler, R. K. (1986). The role checklist: development and empirical assessment of reliability. *The occupational therapy journal of research*, 6(3), 157-170. <https://doi.org/10.1177/153944928600600303>
- Parkinson, S., Forsyth, K. ve Kielhofner, G. (2006). *A user's manual for the model of human occupation screening tool (MOHOST) (Version 2.0)*. Chicago: Model of Human Occupation Clearinghouse. Department of Occupational Therapy, University of Illinois.
- Ranganathan, M. ve D'Souza, D. C. (2006). The acute effects of cannabinoids on memory in humans: A review. *Psychopharmacology*, 188(4), 425-444. <https://doi.org/10.1007/s00213-006-0508-y>
- Ross, J. (Ed.) (2013). Vocational rehabilitation for specific health conditions and disabilities. *Occupational therapy and vocational rehabilitation* (ss. 168-171) içinde. Chichester: Wiley.
- Rotgers, F. (2003). Cognitive-behavioral theories of substance abuse. S. Walters ve F. Rotgers (Ed.), *Treating substance abuse: theory and technique*, (ss. 166-189) içinde. New York: The Guilford Press.
- Schmid, K., Schönlebe, J., Drexler, H. ve Mueck-Weymann, M. (2010). The effects of cannabis on heart rate variability and well-being in young men. *Pharmacopsychiatry*, 43(04), 147-150. <https://doi.org/10.1055/s-0030-1248314>

- Schreiner, A. M. ve Dunn, M. E. (2012). Residual effects of cannabis use on neurocognitive performance after prolonged abstinence: a meta-analysis. *Experimental and clinical psychopharmacology*, 20(5), 420. <https://doi.org/10.1037/a0029117>
- Smedslund, G., Berg, R. C., Hammerström, K. T., Steiro, A., Leiknes, K. A., Dahl, H. M. ve Karlsen, K. (2011). Motivational interviewing for substance abuse. *Campbell systematic reviews*, 7(1), 1-126. <https://doi.org/10.4073/csr.2011.6>
- Stoffel, V. C., Cusatis, M., Seitz, L. ve Jones, N. (1992). Self-esteem and leisure patterns of persons in a residential chemical dependency treatment program. *Occupational therapy in health care*, 8(2-3), 69-85. https://doi.org/10.1080/J003v08n02_04
- Stone, A. L., Becker, L. G., Huber, A. M. ve Catalano, R. F. (2012). Review of risk and protective factors of substance use and problem use in emerging adulthood. *Addictive behaviors*, 37(7), 747-775. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2012.02.014>
- Townsend, E. (1997). Occupation: potential for personal and social transformation. *Journal of occupational science*, 4(1), 18-26. <https://doi.org/10.1080/14427591.1997.9686417>
- UNODC, I. (2015). *World drug report*. New York: United Nations.
- Volkow, N. D., Wang, G. J., Tomasi, D. ve Baler, R. D. (2013). Unbalanced neuronal circuits in addiction. *Current opinion in neurobiology*, 23(4), 639-648. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2013.01.002>
- Wasmuth, S., Pritchard, K. ve Kaneshiro, K. (2016). Occupation-based intervention for addictive disorders: a systematic review. *Journal of substance abuse treatment*, 62, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2015.11.011>
- Wasmuth, S., Crabtree, J. L. ve Scott, P. J. (2014). Exploring addiction-as-occupation. *British journal of occupational therapy*, 77(12), 605-613. <https://doi.org/10.4276/030802214X14176260335264>
- Watson, D. E., Llorens, L. A. (1997). Task analysis: an occupational performance approach. *American occupational therapy association*, Incorporated.
- Weiss, R. D., Potter, J. S., Fiellin, D. A., Byrne, M., Connery, H. S., Dickinson, W., ... ve Ling, W. (2011). Adjunctive counseling during brief and extended buprenorphine-naloxone treatment for prescription opioid dependence: a 2-phase randomized controlled trial. *Archives of general psychiatry*, 68(12), 1238-1246. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2011.121>
- Wilcock, A. A. (2006). *An occupational perspective of health*. New Jersey: Slack Incorporated.
- Wolff, V., Zinchenko, I., Quenardelle, V., Rouyer, O., Geny, B. (2015). Characteristics and prognosis of ischemic stroke in young cannabis users compared with non-cannabis users. *Journal of the American college of cardiology*, 66(18), 2052-2053. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2015.08.867>
- World Health Organization (2018b). International classification of diseases 11th revision (ICD-11). Geneva: World Health Organization.
- Yücel, M., Solowij, N., Respondek, C., Whittle, S., Fornito, A., Pantelis, C., Lubman, D. I. (2008). Regional brain abnormalities associated with long-term heavy cannabis use. *Archives of general psychiatry*, 65(6), 694-701. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.65.6.694>

15.

KRONİK HASTALIKLARDA MESLEKİ REHABİLİTASYON YAKLAŞIMLARI

Ayşenur Baysal Yiğit

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- İşin önemini ve iş okupasyonunun kronik hastalığa sahip bireyler üzerindeki etkilerini açıklar.
- Kronik hastalığa sahip bireylerde işi sürdürme konseptini tanımlar.
- Mesleki rehabilitasyon değerlendirmelerini yapar.
- İş sürdürmeye yönelik müdahale stratejilerini planlar.

KAYNAKÇA

- Akpınar, N. B. ve Ceran M.A. (2019). Kronik hastalıklar ve rehabilitasyon hemşireliği. *Adnan Menderes üniversitesi sağlık bilimleri fakültesi dergisi*, 3(2), 140-152.
- Chiu, C.Y. ve ark. (2015). Differential vocational rehabilitation service patterns related to the job retention and job placement needs of people with diabetes. *Journal of vocational rehabilitation*, 42(2), 177-185.
- Curtis, J. (2003). Employment and disability in the United Kingdom: an outline of recent legislative and policy changes. *Work*, 20(1), 45-51.
- Fenercioğlu, A. ve Sipahioğlu N. (2020). Birinci Basamakta Kronik Hastalık Bakım Modeli. Ankara: Türkiye Klinikleri Yayınevi.
- Günler, O. E. (2019). Kronik hastalıkların yol açtığı bazı toplumsal problemler. *Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 42, 392-400.
- İncirkuş, K. ve Nahcivan, N. Ö. (2015). Kronik hastalık yönetimi için bir rehber: Kronik bakım modeli. *Florence Nightingale hemşirelik dergisi*, 23(1), 66-75.
- Koch, L. C. ve ark. (2013). A narrative literature review regarding job retention strategies for people with chronic illnesses. *Work*, 46(1), 125-134.
- Kumsar, A. K. ve Yılmaz F.T. (2014). Kronik hastalıklarda yaşam kalitesine genel bakış. *ERÜ sağlık bilimleri fakültesi dergisi*, 2(2), 62-70.
- McFadden, S. ve ark. (2010). Vocational assessment: a review of the literature from an occupation-based perspective. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 17(1), 43-48.
- McMahon, B. T. ve ark. (2005). Workplace discrimination and diabetes: the EEOC Americans with Disabilities Act research project. *Work*, 25(1), 9-18.
- Murray, A. ve ark. (2021). Identifying models, processes, and components of vocational rehabilitation following acquired brain injury: a systematic scoping review. *Disability and rehabilitation*, 1-14.
- Sandqvist, J. (2007). Development and evaluation of validity and utility of the instrument Assessment of Work Performance (AWP). *Institutionen för samhälls-och välfärdsstudier*.
- Sandqvist, J. L. ve Henriksson, C. M. (2004). Work functioning: a conceptual framework. *Work*, 23(2), 147-157.
- Siu, A. M. ve ark. (2013). Work limitations, workplace concerns, and job satisfaction of persons with chronic disease. *Work* 45(1), 107-115.
- Varekamp, I. ve ark. (2006). How can we help employees with chronic diseases to stay at work? A review of interventions aimed at job retention and based on an empowerment perspective. *International archives of occupational and environmental health*, 80(2), 87-97.
- Veloze, C. A. (1993). Work evaluations: critique of the state of the art of functional assessment of work. *The American journal of occupational therapy*, 47(3), 203-209.
- Wong, L. (2006). A report on a survey of certified human resources professionals regarding episodic disabilities. Canadian Working Group on HIV and Rehabilitation Toronto.
- World Health Organization. (2018). Noncommunicable diseases country profiles 2018.

16.

ORTEZ, PROTEZ VE REHABİLİTASYON

Şüheda Özkan

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Üst ekstremitede ortez yaklaşımlarını tanımlar.
- Ortez müdahalesinde uğraşı temelli yaklaşımı açıklar.
- Ortez yapımında temel biyomekanik prensipleri tanımlar.
- Doku iyileşmesi ve ortez tercihi arasındaki ilişkiyi açıklar.
- Ortez üretim aşamalarını sıralar.
- Ortez üretiminde önemli noktaları ayırt eder.
- Ortez seçiminde ve kullanımında ergoterapistin rolünü açıklar.
- Protez bileşenlerini ayırt eder.
- Amputasyon seviyelerini listeler.
- Ampute rehabilitasyonunda ergoterapistin rolünü tanımlar.
- Ampute rehabilitasyonunu planlar ve uygular.

KAYNAKÇA

- Adams, J., Hammond, A., Burrige, J. ve Cooper, C. (2005). Static orthoses in the prevention of hand dysfunction in rheumatoid arthritis: a review of the literature. *Musculoskeletal care*, 3(2), 85-101.
- Afiqah Hamzah, N., Razak, N. A. A., Sayuti Ab Karim, M. ve Gholizadeh, H. (2021). A review of history of CAD/CAM system application in the production of transtibial prosthetic socket in developing countries (from 1980 to 2019). *Proceedings of the institution of mechanical engineers, Part H: Journal of engineering in medicine*, 235(12), 1359-1374.
- Ali, S., Osman, N. A. A., Naqshbandi, M. M., Eshraghi, A., Kamyab, M. ve Gholizadeh, H. (2012). Qualitative study of prosthetic suspension systems on transtibial amputees' satisfaction and perceived problems with their prosthetic devices. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 93(11), 1919-1923.
- Alsancak, S. (2000). Ortez ve Protez Tarihiçesi. *Ankara sağlık hizmetleri dergisi*, 1(1), 27-33.
- Alsancak, S., Kose, S. ve Altinkaynak, H. (2011). Effect of elastic bandaging and prosthesis on the decrease in stump volume. *Acta orthopaedica et traumatologica turcica*, 45(1), 14-22.
- Atkins, D. J. ve Sturma, A. (2021). Principles of Occupational and Physical Therapy in Upper Limb Amputations. *In bionic limb reconstruction* (ss. 197-214) içinde. Springer.
- Aulivola, B., Hile, C. N., Hamdan, A. D., Sheahan, M. G., Veraldi, J. R., Skillman, J. J., ... Pomposelli Jr, F. B. (2004). Major lower extremity amputation: outcome of a modern series. *Archives of surgery*, 139(4), 395-399.
- Austin, N. M. ve Jacobs, M. (2012). Orthoses in the Management of Hand Dysfunction. *Orthotics and prosthetics in rehabilitation*, 392.
- Binedell, T., Meng, E. ve Subburaj, K. (2020). Design and development of a novel 3D-printed non-metallic self-locking prosthetic arm for a forequarter amputation. *Prosthetics and orthotics international*, 0309364620948290.
- Brown, M. L., Tang, W., Patel, A. ve Baumhauer, J. F. (2012). Partial foot amputation in patients with diabetic foot ulcers. *Foot & ankle international*, 33(9), 707-716.
- Carey, S. L., Lura, D. J. ve Highsmith, M. J. (2015). Differences in myoelectric and body-powered upper-limb prostheses: Systematic literature review. *Journal of rehabilitation research & development*, 52(3).
- Carlsen, B. T., Prigge, P. ve Peterson, J. (2014). Upper extremity limb loss: functional restoration from prosthesis and targeted reinnervation to transplantation. *Journal of hand therapy*, 27(2), 106-114.
- Cilaci, T., Gözaydinoglu, S. ve Ugurlu, Ü. (2018). Rijid kontrakturleri olan lokalize skleroderma tanili bir hastanın rehabilitasyonu/Rehabilitation of a localized scleroderma patient with rigid contractures. *Bezmialem science*, 6(4), 312-317.
- Coppard, B. M. ve Lohman, H. (2019). *Introduction to orthotics e-book: A clinical reasoning and problem-solving approach*: Elsevier Health Sciences.
- Desrochers, J., Frengopoulos, C., Payne, M. W., Viana, R. ve Hunter, S. W. (2019). Relationship between body image and physical functioning following rehabilitation for lower-limb amputation. *International journal of rehabilitation research*, 42(1), 85-88.
- Eldar, R. ve Jelić, M. (2003). The association of rehabilitation and war. *Disability and rehabilitation*, 25(18), 1019-1023.
- Fess, E. E. (2002). A history of splinting: to understand the present, view the past. *Journal of hand therapy*, 15(2), 97-132.
- Fitzgibbons, P. ve Medvedev, G. (2015). Functional and clinical outcomes of upper extremity amputation. *Journal of the american academy of orthopaedic surgeons*, 23(12), 751-760.
- Fougner, A. L., Stavadahl, Ø. ve Kyberd, P. J. (2014). System training and assessment in simultaneous proportional myoelectric prosthesis control. *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 11(1), 1-13.
- Gailey, R., Kristal, A., Lucarevic, J., Harris, S., Applegate, B. ve Gaunard, I. (2019). The development and internal consistency of the comprehensive lower limb amputee socket survey in active lower limb amputees. *Prosthetics and orthotics international*, 43(1), 80-87.
- Gasser, B. W. ve Goldfarb, M. (2015). *Design and performance characterization of a hand orthosis prototype to aid activities of daily living in a post-stroke population*. Paper presented at the 2015 37th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC).
- Gholizadeh, H., Osman, N. A. A., Eshraghi, A. ve Ali, S. (2014). Transfemoral prosthesis suspension systems: a systematic review of the literature. *American journal of physical medicine & rehabilitation*, 93(9), 809-823.
- González-Fernández, M. (2014). Development of upper limb prostheses: current progress and areas for growth. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 95(6), 1013-1014.
- Górski, F., Wichniarek, R., Kuczko, W., Żukowska, M., Lulkiewicz, M. ve Zawadzki, P. (2020). Experimental studies on 3D printing of automatically designed customized wrist-hand orthoses. *Materials*, 13(18), 4091.

- Gozaydinoglu, S., Hosbay, Z. ve Durmaz, H. (2019). Body image perception, compliance with a prosthesis and cognitive performance in transfemoral amputees. *Acta orthopaedica et traumatologica turcica*, 53(3), 221-225.
- Hall, B., Lee, H. C., Fitzgerald, H., Byrne, B., Barton, A. ve Lee, A. H. (2013). Investigating the effectiveness of full-time wrist splinting and education in the treatment of carpal tunnel syndrome: a randomized controlled trial. *The american journal of occupational therapy*, 67(4), 448-459.
- Hammond, A. (2004). What is the role of the occupational therapist? *Best practice & research clinical rheumatology*, 18(4), 491-505.
- Hermansson, L. N. ve Turner, K. (2017). Occupational therapy for prosthetic rehabilitation in adults with acquired upper-limb loss: body-powered and myoelectric control systems. (ss. 45-50) içinde. *Journal of prosthetics and orthotics*, 29.
- Hijmans, J. M., Dekker, R. ve Geertzen, J. H. (2020). Pre-operative rehabilitation in lower-limb amputation patients and its effect on post-operative outcomes. *Medical hypotheses*, 143, 110134.
- Huinink, L. H., Bouwsema, H., Plettenburg, D. H., Van der Sluis, C. K. ve Bongers, R. M. (2016). Learning to use a body-powered prosthesis: changes in functionality and kinematics. *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 13(1), 1-12.
- Iqbal, N. V. ve Subramaniam, K. (2018). A review on upper-limb myoelectric prosthetic control. *IETE Journal of research*, 64(6), 740-752.
- Jacobs, M. A., Austin, N. M. ve Austin, N. M. (2013). *Orthotic intervention for the hand and upper extremity: Splinting principles and process*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Jacobs, M. A., Austin, N. ve Austin, N. M. (2003). *Splinting the hand and upper extremity: principles and process*: Lippincott Williams & Wilkins.
- Kam, S., Kent, M., Khodaverdian, A., Daiter, L., Njelesani, J., Cameron, D. ve Andrysek, J. (2015). The influence of environmental and personal factors on participation of lower-limb prosthetic users in low-income countries: prosthetists' perspectives. *Disability and rehabilitation: assistive technology*, 10(3), 245-251.
- Kargov, A., Pylatiuk, C., Oberle, R., Klosek, H., Werner, T., Roessler, W. ve Schulz, S. (2007). *Development of a multifunctional cosmetic prosthetic hand*. Paper presented at the 2007 IEEE 10th International conference on rehabilitation robotics.
- Kim, J. Y., Sohn, D. W., Park, H. Y., Yoo, J. H., Kim, J. H., Jung, M. G. ve Cho, J. H. (2016). The Effect of Distal Location of the Volar Short Arm Splint on the Metacarpophalangeal Joint Motion. *Clinics in orthopedic surgery*, 8(2), 181-186.
- Klarich, J. ve Brueckner, I. (2014). Amputee rehabilitation and preprosthetic care. *Physical medicine and rehabilitation Clinics*, 25(1), 75-91.
- Kumar, D. K., Jelfs, B., Sui, X. ve Arjunan, S. P. (2019). Prosthetic hand control: A multidisciplinary review to identify strengths, shortcomings, and the future. *Biomedical signal processing and control*, 53, 101588.
- Lake, C. (2008). The evolution of upper limb prosthetic socket design. *Journal of prosthetics and orthotics*, 20(3), 85-92.
- Laurie, M. ve Mandacina, S. (2018). Defining the benefits of occupational therapy for users of multiarticulating prosthetic hands. *The american journal of occupational therapy*, 72.
- Long, D. (2020). Wheelchair prescription. In *clinical engineering* (ss. 411-429) içinde. Elsevier.
- Marinelli, A., Bettelli, G., Guerra, E., Nigrisoli, M. ve Rotini, R. (2010). Mobilization brace in post-traumatic elbow stiffness. *Musculoskeletal surgery*, 94(1), 37-45.
- McKee, P. ve Rivard, A. (2004). Orthoses as enablers of occupation: client-centred splinting for better outcomes. *Canadian journal of occupational therapy*, 71(5), 306-314.
- McKee, P. ve Rivard, A. (2007). Occupation-based orthotic intervention. In *Enabling Occupation II: Advancing an Occupational Therapy Vision for Health, Well-being & Justice through Occupation* (aa. 172-174) içinde. CAOT Publications ACE, Ottawa, Canada.
- McKee, P. R. ve Rivard, A. (2011). Biopsychosocial approach to orthotic intervention. *Journal of hand therapy*, 24(2), 155-163.
- Meng, Q., Hu, J. ve Zhu, Y. (2008). Properties of shape memory polyurethane used as a low-temperature thermoplastic biomedical orthotic material: influence of hard segment content. *Journal of biomaterials science, polymer edition*, 19(11), 1437-1454.
- Molina, C. S. ve Faulk, J. (2021). Lower extremity amputation. *StatPearls [Internet]*. *Treasure Island: StatPearls*.
- Mossa, H. A. L. (2012). *Planning and designing of an amputee rehabilitation facility*. Paper presented at the 2012 First National Conference for Engineering Sciences (FNCES 2012).
- Murphy, D. P. (2013). *Fundamentals of amputation care and prosthetics*: Demos Medical Publishing.
- Novak, C. B. ve Rebecca, L. (2015). *Rehabilitation of the upper extremity following nerve and tendon reconstruction: when and how*. Paper presented at the Seminars in plastic surgery.
- O'Keefe, B. (2011). Prosthetic rehabilitation of the upper limb amputee. *Indian journal of plastic surgery*, 44(02), 246-252.

- Olewi, J. K. ve Hadi, A. N. (2021). *Properties of materials and models of prosthetic feet: A review*. Paper presented at the IOP Conference Series: Materials Science and Engineering.
- Öztürk, R. İ. ve Öztürk, G. K. (2020). Tıp etiği açısından amputasyon kararları: olgu sunumu ve literatürün gözden geçirilmesi. *Türkiye klinikleri tıp etiği-hukuku tarihi dergisi*, 28(3), 492-498.
- Paternò, L., Ibrahimi, M., Gruppioni, E., Menciassi, A. ve Ricotti, L. (2018). Sockets for limb prostheses: a review of existing technologies and open challenges. *IEEE Transactions on biomedical engineering*, 65(9), 1996-2010.
- Pendelton, H. (2013). Pedretis occupational therapy for physical dysfunction. In: USA: Elsevier mosby.
- Raschke, S. U., Orendurff, M. S., Mattie, J. L., Kenyon, D. E., Jones, O. Y., Moe, D., ... Highsmith, M. J. (2015). Biomechanical characteristics, patient preference and activity level with different prosthetic feet: a randomized double blind trial with laboratory and community testing. *Journal of biomechanics*, 48(1), 146-152.
- Resnik, L., Etter, K., Klinger, S. L. ve Kambe, C. (2011). Using virtual reality environment to facilitate training with advanced upper-limb prosthesis. *Journal of rehabilitation research & development*, 48(6).
- Roley, S., DeLany, J. V., Barrows, C., Honaker, D., Sava, D. ve Talley, V. (2008). Occupational therapy practice framework: Domain and process. *The american occupational therapy association*, 62(6), 625-683.
- Ross, R. G. (2005). *Hand and Upper Extremity Splinting. Principles & Methods*, Elaine Ewing Fess, Karan S. Gettle, Cynthia A. Philips, J. Robin Janson (Eds.), Elsevier/Mosby, Philadelphia, PA (2005), p. 726.
- Saglam, Y., Gulenc, B., Birisik, F., Ersen, A., Yalcinkaya, E. Y. ve Yazicioglu, O. (2017). The quality of life analysis of knee prosthesis with complete microprocessor control in trans-femoral amputees. *Acta orthopaedica et traumatologica turcica*, 51(6), 466-469.
- Sansam, K., O'Connor, R. J., Neumann, V. ve Bhakta, B. (2014). Clinicians' perspectives on decision making in lower limb amputee rehabilitation. *Journal of rehabilitation medicine*, 46(5), 447-453.
- Schultz-Johnson, K. (2002). Static progressive splinting. *Journal of hand therapy*, 15(2), 163-178.
- Tabot, G. A., Dammann, J. F., Berg, J. A., Tenore, F. V., Boback, J. L., Vogelstein, R. J. ve Bensaïma, S. J. (2013). Restoring the sense of touch with a prosthetic hand through a brain interface. *Proceedings of the national academy of sciences*, 110(45), 18279-18284.
- Tintle, L. S. M., Baechler, L. M. F., Nanos III, C. G. P., Forsberg, L. J. A. ve Potter, M. B. K. (2010). Traumatic and trauma-related amputations: Part II: Upper extremity and future directions. *The journal of bone & joint surgery*, 92(18), 2934-2945.
- Virani, A., Werunga, J., Ewashen, C. ve Green, T. (2015). Caring for patients with limb amputation. *Nursing standard (2014+)*, 30(6), 51.
- Waldburger, L., Schaller, R., Furthmüller, C., Schrepfer, L., Schaefer, D. J. ve Kaempfen, A. (2022). 3D-Printed Hand Splints versus Thermoplastic Splints: A Randomized Controlled Pilot Feasibility Trial. *International journal of bioprinting*, 8(1).
- Wilton, J. (2014). *Hand Splinting/Orthotic Intervention: principles of design and fabrication*: Vivid Publishing.
- Wong, S. K. (2002). Classification of hand splinting. *Hand surgery*, 7(02), 209-213.
- Zheng, Y., Liu, G., Yu, L., Wang, Y., Fang, Y., Shen, Y., ... Zhang, Y. (2020). Effects of a 3D-printed orthosis compared to a low-temperature thermoplastic plate orthosis on wrist flexor spasticity in chronic hemiparetic stroke patients: a randomized controlled trial. *Clinical rehabilitation*, 34(2), 194-204.

17.

BAKIM VERENLERDE ERGOTERAPİ

Sümeyye Sarışahin

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Bakım veren kavramını tanımlar.
- Bakım verilen gruplar ve değerlendirme yöntemlerini tanımlar.
- Bakım partnerliği, bakım yükü kavramlarını tanımlar.
- Ergoterapist perspektifinden bakım veren müdahale planını tanımlar.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, O. ve Ceren, K. O. Ç. (2015). Demanslı hastaya bakım veren aile bireylerinin aktivite performanslarının incelenmesi. *Ergoterapi ve rehabilitasyon dergisi*, 3(1), 35-44.
- Aslan, S. ve Aylaz, R. (2018). Development of the burden scale for caregivers of dementia patients. *Turkish journal of geriatrics*, 21(3). <https://doi.org/10.31086/tjgeri.2018344061>
- Bakas, T. ve Champion, V. (1999). Development and psychometric testing of the bakas caregiving outcomes scale. *Nursing research*, 48(5), 250-259.
- Beck, A. T. (1963). Thinking and depression: I. idiosyncratic content and cognitive distortions. *Archives of general psychiatry*, 9(4), 324-333. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1963.01720160014002>
- Bennett, P. N., Wang, W., Moore, M. ve Nagle, C. (2017). Care partner: a concept analysis. *Nursing outlook*, 65(2), 184-194. <https://doi.org/10.1016/j.outlook.2016.11.005>
- Can, T. (2010). *Bakas caregiving outcomes scale'in (Bakas bakım verme etki ölçeği) Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği* (Tez No. 272527) [Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Açık Erişim. <http://hdl.handle.net/11499/1939>
- Chen, H. C., Chen, M. L., Shyu, Y. I. L. ve Tang, W. R. (2007). Development and testing of a scale to measure caregiving load in caregivers of cancer patients in Taiwan, the care task scale cancer. *Cancer nursing*, 30(3). <https://doi.org/10.1097/01.NCC.0000270701.49543.64>
- Cil Akinci, A. ve Pinar, R. (2014). Validity and reliability of Turkish caregiver burden scale among family caregivers of haemodialysis patients. *Journal of clinical nursing*, 23(3-4), 352-360. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2012.04235.x>
- Conti, A., Clari, M., Garrino, L., Maitan, P., Scivoletto, G., Cavallaro, L. ve Frigerio, S. (2019). Adaptation and validation of the caregiver burden inventory in spinal cord injuries (CBI-SCI). *Spinal cord*, 57(1), 75-82. <https://doi.org/10.1038/s41393-018-0179-7>
- Corr, C. A. (1993). Coping with dying: Lessons that we should and should not learn from the work of Elisabeth Kübler-Ross. *Death studies*, 17(1), 69-83. <https://doi.org/10.1080/07481189308252605>
- Çakır, G. ve Yaman, Ö. M. (2022). Yaşlılara evde bakım vermenin bakım veren aileler üzerindeki etkilerinin aile kuramları temelinde değerlendirilmesi. *Toplum ve sosyal hizmet dergisi*, 33(2), 577-604. <https://doi.org/10.33417/tsh.960879>
- Fukahori, H., Yamamoto-Mitani, N., Sugiyama, T., Sugai, Y. ve Kai, I. (2010). Psychometric properties of the caregiving burden scale for family caregivers with relatives in nursing homes: Scale development. *Japan journal of nursing science*, 7(2), 136-147. <https://doi.org/10.1111/j.1742-7924.2010.00149.x>
- Gopalan, N. ve Brannon, L. A. (2006). Increasing family members' appreciation of family caregiving stress. *The journal of psychology*, 140(2), 85-94. <https://doi.org/10.3200/JRLP.140.2.85-94>
- Grad, J. ve Sainsbury, P. (1966). Problems of caring for the mentally ill at home. *Proceedings of the royal society of medicine*.
- Gürer, A. (2021). Ülke Örnekleri İle Evde Bakım Hizmetlerine Genel Bakış. *Sağlık hizmetleri ve eğitimi dergisi*, 5(1), 20-25. <https://doi.org/10.29228/JOHSE.6>
- Hirschman, K. B., Shea, J. A., Xie, S. X. ve Karlawish, J. H. (2004). The development of a rapid screen for caregiver burden. *Journal of the american geriatrics society*, 52(10), 1724-1729. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.2004.52468.x>
- Humphrey, L., Kulich, K., Deschaseaux, C., Blackburn, S., Maguire, L. ve Strömberg, A. (2013). The caregiver burden questionnaire for heart failure (CBQ-HF): Face and content validity. *Health and quality of life outcomes*, 11(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-11-84>.
- İnci, F. H. ve Erdem, M. (2008). Validity and reliability of the Turkish version of the burden interview. *Journal of Atatürk university nursing school*, 11(4), 85-95.
- King, R. B., Carlson, C. E., Shade-Zeldow, Y., Bares, K. K., Roth, E. J. ve Heinemann, A. W. (2001). Transition to home care after stroke: depression, physical health, and adaptive processes in support persons. *Research in nursing and health*, 24(4), 307-323. <https://doi.org/10.1002/nur.1032>
- Küçükoğlu, Ö., Esen, A. ve Yener, G. (2009). The reliability and validity of the caregiver burden inventory in Turkey. *Journal of neurological sciences*, 26(1), 60-73.
- Lee, K. C., Yiin, J. J. ve Chao, Y. F. (2016). Development of an experience-based caregiver burden scale in advanced cancer. *Cancer nursing*, 39(1), 12-19. <https://doi.org/10.1097/NCC.0000000000000230>
- Levene, J. E., Lancee, W. J. ve Seeman, M. V. (1996). The perceived family burden scale: measurement and validation. *Schizophrenia research*, 22(2), 151-157. [https://doi.org/10.1016/S0920-9964\(96\)00071-0](https://doi.org/10.1016/S0920-9964(96)00071-0)
- Liu, P. C., Gau, B. S. ve Hung, C. C. (2015). Development and psychometric testing of a Chinese version of the caregiver burden index for parents of children with allergies. *Journal of pediatric nursing*, 30(1), 208-218. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2014.04.006>

- Manteau-Rao, M. (2016). *Caring for a loved one with dementia: A mindfulness-based guide for reducing stress and making the best of your journey together*. Oakland: New Harbinger Publications.
- Montgomery, R. J., Gonyea, J. G. ve Hooymann, N. R. (1985). Caregiving and the experience of subjective and objective burden. *Family relations*, 19-26. <https://doi.org/10.2307/583753>
- Montgomery, R. J., Stull, D. E. ve Borgatta, E. F. (1985). Measurement and the analysis of burden. *Research on aging*, 7(1), 137-152. <https://doi.org/10.1177/0164027585007001007>
- Novak, M. ve Guest, C. (1989). Application of a multidimensional caregiver burden inventory. *The gerontologist*, 29(6), 798-803. <https://doi.org/10.1093/geront/29.6.798>
- Özdemir, Ü. ve Taşçı, S. (2013). Kronik hastalıklarda psikososyal sorunlar ve bakım. *Erciyes üniversitesi sağlık bilimleri fakültesi dergisi*, 1(1), 57-72.
- Parham, R., Jacyna, N., Hothi, D., Marks, S. D., Holttum, S. ve Camic, P. (2016). Development of a measure of caregiver burden in paediatric chronic kidney disease: the paediatric renal caregiver burden scale. *Journal of health psychology*, 21(2), 193-205.
- Pendergrass, A., Malnis, C., Graf, U., Engel, S. ve Graessel, E. (2018). Screening for caregivers at risk: extended validation of the short version of the burden scale for family caregivers (BSFC-s) with a valid classification system for caregivers caring for an older person at home. *BMC health services research*, 18(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3047-4>
- Retsinas, J. (1988). A theoretical reassessment of the applicability of Kübler-Ross's stages of dying. *Death studies*, 12(3), 207-216. <https://doi.org/10.1080/07481188808252237>
- Rogan, S. ve Lippa, C. F. (2002). Alzheimer's disease and other dementias: a review. *American journal of alzheimer's disease and tther dementias*, 17(1), 11-17.
- Şahin, N. H. ve Batgün, A. D. (2016). Fonksiyonel olmayan tutumlar ölçeği kısa formu (FOTÖ-17) uyarlama çalışması. *Türk psikoloji yazıları*, 19(38), 91-99.
- Taameeyapradit, U., Udomittipong, D. ve Assanangkornchai, S. (2014). Development of a burden scale for caregivers of dementia patients. *Asian journal of psychiatry*, 8, 22-25. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2013.09.011>
- Tang, B., Yu, Y., Liu, Z., Lin, M., Chen, Y., Zhao, M. ve Xiao, S. (2017). Factor analyses of the Chinese zarit burden interview among caregivers of patients with schizophrenia in a rural Chinese community. *BMJ open*, 7(9), e015621. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2017-015621>
- TDK. (2022b). Bilim. *TDK Sözlük* içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulusoy, N. ve Graessel, E. (2017). Subjective burden of family caregivers with Turkish immigration background in Germany. *Zeitschrift für gerontologie und geriatric*, 50(4), 339-346. <https://doi.org/10.1007/s00391-016-1044-y>
- Yorulmaz, E. ve Dirik, G. (2021). Dementia caregivers and cognitive behavioral therapy: a systematic review. *Current approaches in psychiatry*, 13(2). <https://doi.org/10.18863/pgy.732086>
- Zarit, S. H., Reever, K. E. ve Bach-Peterson, J. (1980). Relatives of the impaired elderly: correlates of feelings of burden. *The gerontologist*, 20(6), 649-655. <https://doi.org/10.1093/geront/20.6.649>

18.

TASARIM ODAKLI DÜŞÜNME

Şüheda Özkan

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Rehabilitasyon mühendisliği alanında ergoterapistin rolünü tanımlar.
- Tasarım odaklı düşünme sürecinin adımlarını açıklar.
- Tasarım odaklı düşünme yaklaşımı ile ergoterapi prensiplerini birlikte uygular.
- Bireylerin topluma ve aktivitelere katılımı ile ilişkili faktörleri göz önünde bulundurarak yaşam kalitesini ve iyi olma hâlini etkileyen tasarımların prototipini oluşturur.

KAYNAKÇA

- Aflatoony, L., Hepburn, K., Perkins, M. M., Waldrop, D. ve Reed, L. (2022). Training clinical researchers with design thinking to develop dementia caregiving research initiatives. *Design for health*, 1-22.
- Ainsworth, E. ve De Jonge, D. (2011). *An occupational therapist's guide to home modification practice*: Slack Incorporated.
- Ainsworth, L. ve De Jonge, D. (2014). The relevance and application of universal design in occupational therapy practice. *Occupational therapy now*, 16(5), 5-7.
- Akdemir, N. (2017). Tasarım kavramının geniş çerçevesi: Tasarım odaklı yaklaşımlar üzerine bir inceleme. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 7(1), 85-94.
- Allen, D. D. ve Toth-Cohen, S. (2019). Use of case studies to promote critical thinking in occupational therapy students. *Journal of occupational therapy education*, 3(3), 1-18.
- Babenco, O., Koppula, S., Daniels, L., Nadon, L. ve Daniels, V. (2017). Lifelong learning along the education and career continuum: meta-analysis of studies in health professions. *Journal of advances in medical education & professionalism*, 5(4), 157.
- Berg, C., Philipp, R. ve Taff, S. D. (2021). Scoping review of critical thinking literature in healthcare education. *Occupational therapy in health care*, 1-18.
- Brown, R., Mollo, K. S., Peterson, M., Avery, M., Schneider, E. ve Corlett, T. (2021). Insights from an inaugural eight-month interprofessional collaborative co-design educational experience between occupational therapy and industrial design.
- Brown, T. (2008). Design thinking. *Harvard business review*, 86(6), 84.
- Brown, T. ve Wyatt, J. (2010). Design thinking for social innovation. *Development outreach*, 12(1), 29-43.
- Certo, S. T. ve Miller, T. (2008). Social entrepreneurship: Key issues and concepts. *Business horizons*, 51(4), 267-271.
- Chen, J. (2007). Flow in games (and everything else). *Communications of the ACM*, 50(4), 31-34.
- Collignon, O., Champoux, F., Voss, P. ve Lepore, F. (2011). Sensory rehabilitation in the plastic brain. *Progress in brain research*, 191, 211-231.
- Connell, B. R., Jones, M., Mace, R., Mueller, J., Mullick, A., Ostroff, E., ... Vanderheiden, G. (1997). Universal design principles. *The center for universal design version*, 2.
- Çepehan, İ. Z. ve Güller, E. (2020). Evrensel tasarım kapsamında herkes için erişilebilir tasarım. *Sosyal politika çalışmaları dergisi*, 383-410.
- Deitte, L. A. ve Omary, R. A. (2019). The power of design thinking in medical education. *Academic radiology*, 26(10), 1417-1420.
- DiGiovine, C. P., Donahue, M., Bahr, P., Bresler, M., Klaesner, J., Pagadala, R., ... Grott, R. (2018). Rehabilitation engineers, technologists, and technicians: Vital members of the assistive technology team. *Assistive technology*, 1-12.
- Domaç, S., Esra, A. ve Uyanık, M. (2014). Disiplinlerarası eğitimin sağlık ve sosyal bakım çalışanları için önemi. *Ergoterapi ve rehabilitasyon dergisi*, 2(1), 29-34.
- Emerson, H. (1998). Flow and occupation: A review of the literature. *Canadian journal of occupational therapy*, 65(1), 37-44.
- Federici, S. ve Scherer, M. (2012). *Assistive technology assessment handbook*: CRC press.
- Hammell, K. R. W. ve Iwama, M. K. (2012). Well-being and occupational rights: An imperative for critical occupational therapy. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 19(5), 385-394.
- Hofmann, B. ve Svenaeus, F. (2018). How medical technologies shape the experience of illness. *Life sciences, society and policy*, 14(1), 1-11.
- Jonsson, H. ve Persson, D. (2006). Towards an experiential model of occupational balance: An alternative perspective on flow theory analysis. *Journal of occupational science*, 13(1), 62-73.
- Kandel, E. R., Schwartz, J. H., Jessell, T. M., Siegelbaum, S., Hudspeth, A. J. ve Mack, S. (2000). *Principles of neural science* (Vol. 4): McGraw-hill New York.
- Kostetska, I. ve Bereznyak, I. (2014). Social entrepreneurship as an innovative solution mechanism of social problems of society. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 36(3), 569-577.
- Liu, L. (2014). Evolution of universal design in the context of occupational therapy practice. *Occupational therapy now*, 16(5), 3-4.
- Martin, R. ve Euchner, J. (2012). Design thinking. *Research-technology management*, 55(3), 10-14.
- Masselink, C. E. (2018). Considering technology in the occupational therapy practice framework. *The open journal of occupational therapy*, 6(3), 6.
- McClure, P. (2011). Developing entrepreneurial skills in occupational therapy students. *British journal of occupational therapy*, 74(11), 499-499.
- McLaughlin, J. E., Wolcott, M. D., Hubbard, D., Umstead, K. ve Rider, T. R. (2019). A qualitative review of the design thinking framework in health professions education. *BMC medical education*, 19(1), 1-8.

- Mihailidis, A. ve Polgar, J. M. (2016). Occupational therapy and engineering: Being better together. *Canadian journal of occupational therapy*, 83(2), 68-69.
- Mollo, K. S. ve Avery, M. (2017). The occupational designer: New frontiers in teaching and clinical practice. *OT practice*, 22, 19.
- Mollo, O., Kimberly, S., Walsh, M., Robert, W. ve McAllister, M. (2016). OT & Industrial Design: Developing Client-Centered Product Designs to Enhance Occupational Performance & Participation.
- Özgötürücü, S. ve Altuntaş, O. (2021). Ergoterapi Bölümü Mezunlarının Lisans Eğitimlerine ve Mesleki Yeterliliklerine İlişkin Genel Algıları. *Hacettepe university faculty of health sciences journal*, 8(3), 420-437.
- Pitonyak, J. S., Nielsen, S., O'Brien, S. P., Corsilles-Sy, C., Lambert, D. O. ve Jaffe, L. E. (2020). Critical thinking in occupational therapy education: a systematic mapping review. *Journal of occupational therapy education*, 4(4), 1-28.
- Plattner, H. (2013). An introduction to design thinking. *Institute of design at Stanford*, 1-15.
- Poquet, O. ve De Laat, M. (2021). Developing capabilities: Lifelong learning in the age of AI. *British journal of educational technology*, 52(4), 1695-1708.
- Puccini, A. M., Puccini, M. ve Chang, A. (2013). *Acquiring educational access for neurodiverse learners through multisensory design principles*. Paper presented at the Proceedings of the 12th International Conference on Interaction Design and Children.
- Putrino, D., Ripp, J., Herrera, J. E., Cortes, M., Kellner, C., Rizk, D. ve Dams-O'Connor, K. (2020). Multisensory, nature-inspired recharge rooms yield short-term reductions in perceived stress among frontline healthcare workers. *Frontiers in psychology*, 11, 560833.
- Ratiu, D. E. (2021). The "Aesthetics of Existence" in the last Foucault: Art as a model of self-invention. *Journal of aesthetic education*, 55(2), 51-77.
- Razzouk, R. ve Shute, V. (2012). What is design thinking and why is it important? *Review of educational research*, 82(3), 330-348.
- Robb, N., Leahy, M., Sung, C. ve Goodman, L. (2017). *Multisensory participatory design for children with special educational needs and disabilities*. Paper presented at the Proceedings of the 2017 Conference on Interaction Design and Children.
- Roberts, J. P., Fisher, T. R., Trowbridge, M. J. ve Bent, C. (2016). *A design thinking framework for healthcare management and innovation*. Paper presented at the Healthcare.
- Schallmo, D., Williams, C. A. ve Lang, K. (2018). *An integrated design thinking approach-literature review, basic principles and roadmap for design thinking*. Paper presented at the ISPIM Innovation Symposium.
- Sheffer, J. (2018). Pediatric Health Technology: Innovation Meets Imagination. *Biomedical instrumentation & technology*, 52(4), 250-250.
- Smith, R. O. (2017). Technology and occupation: Past, present, and the next 100 years of theory and practice. *The american journal of occupational therapy*, 71(6).
- Stickley, A. J. ve Hall, K. J. (2017). Social enterprise: A model of recovery and social inclusion for occupational therapy practice in the UK. *Mental health and social inclusion*.
- Tantiyaswasdikul, K. (2019). A framework for design thinking outside the design profession: An analysis of design thinking implementations. *Journal of architectural/planning research and studies (JARS)*, 16(1), 45-68.
- Terán-Yépez, E., Marín-Carrillo, G. M., del Pilar Casado-Belmonte, M. ve de las Mercedes Capobianco-Urriarte, M. (2020). Sustainable entrepreneurship: Review of its evolution and new trends. *Journal of cleaner production*, 252, 119742.
- Usta, N. B. ve Altuner, İ. (2020). Herakleitos felsefesinin temel kavramları. *İğdir university journal of social sciences*, 23, 87-106.
- Vi, C. T., Ablart, D., Gatti, E. velasco, C. ve Obrist, M. (2017). Not just seeing, but also feeling art: Mid-air haptic experiences integrated in a multisensory art exhibition. *International journal of human-computer studies*, 108, 1-14.
- Wedell-Wedellsborg, T. (2017). Are you solving the right problems. *Harvard business review*, 95(1), 76-83.
- Wilson, S., Smith, C. R., Hunter-Bennett, C., Hoyt, C. R., Dorsey, J. ve DeAngelis, T. (2020). Occupational therapy's commitment to diversity, equity, and inclusion. *American journal of occupational therapy*, 74, 7413410030p7413410031.
- Woolery, E. (2019). *Design thinking handbook: InVision*.

19.

ERGOTERAPİDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARI VE TELEREHABİLİTASYON

Sultan Akel

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Teknoloji tabanlı uygulamaların rehabilitasyondaki yerini tanımlar.
- Sanal gerçekliğin ergoterapi pratiğinde kullanımının önemini açıklar.
- Telerehabilitasyonun ergoterapi uygulamalarındaki kapsamını açıklar.
- Sanal gerçeklik ve telerehabilitasyon uygulamalarını amaca yönelik olarak kullanır.

KAYNAKÇA

- Ammatuna, G. ve Changcoco, R. (2017). Which trends will most affect talent developers in the healthcare industry. *Who is doing the training and how it's delivered is changing. TD magazine, 2017; 71 (4), 60.*
- Atwal, A., Money, A. ve Harvey, M. (2014). Occupational therapists' views on using a virtual reality interior design application within the pre-discharge home visit process. *Journal of medical internet research, 16(12), e3723.* 10.2196/jmir.3723
- Barlow, I.G., Liu, L. ve Sekulic, A. (2009). Wheelchair seating assessment and intervention: A comparison between telerehabilitation and face-to-face service. *International journal of telerehabilitation, 1(1), 17.*
- Barlow, J., Wright, C., Sheasby, J., Turner, A. ve Hainsworth, J. (2002). Self-management approaches for people with chronic conditions: a review. *48(2), 177-187.* 10.5195/ijt.2009.868
- Baumgartner, T., Valko, L., Esslen, M. ve Jäncke, L. (2006). Neural correlate of spatial presence in an arousing and noninteractive virtual reality: an EEG and psychophysiology study. *CyberPsychology ve behavior, 9(1), 30-45.* 10.1089/cpb.2006.9.30
- Brennan, D., Tindall, L., Theodoros, D., Brown, J., Campbell, M., Christiana, D. ve Lee, A. (2010). A blueprint for telerehabilitation guidelines. *International journal of telerehabilitation, 2(2), 31.* 10.1089/tmj.2011.0036
- Brooks, B.M. (1999). Route learning in a case of amnesia: A preliminary investigation into the efficacy of training in a virtual environment. *Neuropsychological rehabilitation, 9(1), 63-76.* doi.org/10.1080/713755589
- Bruce, M. ve Regenbrecht, H. (2009, March). A virtual reality claustrophobia therapy system-implementation and test. In *2009 IEEE Virtual Reality Conference* (pp. 179-182). IEEE. Brunnett, G., Coquillart, S. ve Welch, G. V. (2011). *Virtual realities*: Vienna Vienna: Springer. 10.1109/vr.2009.4811020
- Burke, R.V., Allen, K.D., Howard, M.R., Downey, D., Matz, M.G. ve Bowen, S.L. (2013). Tablet-based video modeling and prompting in the workplace for individuals with autism. *Journal of vocational rehabilitation, 38(1), 1-14.* 10.3233/JVR-120616
- Cason, J. (2014). Telehealth: A rapidly developing service delivery model for occupational therapy. *International journal of telerehabilitation, 6(1), 29.* https://doi.org/10.5195/ijt.2014.6148
- Cason, J. (2013). Telehealth. *The american journal of occupational therapy, 67(6),* syf 69-90. https://doi.org/10.5014/ajot.2013.67S69
- Cho, B.H., Ku, J., Jang, D.P., Kim, S., Lee, Y.H., Kim, I.Y., ... ve Kim, S.I. (2002). The effect of virtual reality cognitive training for attention enhancement. *CyberPsychology ve behavior, 5(2), 129-137.* 10.1109/VR.2002.996518
- Chong, A., Lee, J.H. ve Park, J. (2009, July). A web-based 3D system for home design. In *International conference on universal access in human-computer interaction* (syf. 29-38). Berlin: Springer.
- Chumbler, N.R., Quigley, P., Sanford, J., Griffiths, P., Rose, D., Morey, M., ... ve Hoenig, H. (2010). Implementing telerehabilitation research for stroke rehabilitation with community dwelling veterans: Lessons learned. *International journal of telerehabilitation, 2(1), 15.* doi.org/10.5195/ijt.2010.6047
- Craig, A.B., Brown, E.R., Upright, J. ve DeRosier, M.E. (2016). Enhancing children's social emotional functioning through virtual game-based delivery of social skills training. *Journal of child and family studies, 25(3), 959-968.* doi.org/10.1007/s10826-015-0274-8
- Criss, M.J. (2013). School-based telerehabilitation in occupational therapy: Using telerehabilitation technologies to promote improvements in student performance. *International journal of telerehabilitation, 5(1), 39.* 10.5195/ijt.2013.6115
- Csikszentmihalyi, M. ve Seligman, M. (2000). Positive psychology. *55(1), 5-14.*
- Csordas, T.J. ve Harwood, A. (Editörler). (1994). *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Darkins, A., Ryan, P., Kobb, R., Foster, L., Edmonson, E., Wakefield, B. ve Lancaster, A.E. (2008). Care coordination/home telehealth: the systematic implementation of health informatics, home telehealth, and disease management to support the care of veteran patients with chronic conditions. *Telemedicine and e-health, 14(10), 1118-1126.* 10.1089/tmj.2008.0021
- Davies, R.C., Lofgren, E., Wallergard, M., Lindén, A., Boschain, K., Minor, U., ... ve Johansson, G. (2002, Eylül). Three applications of virtual reality for brain injury rehabilitation of daily tasks. In *Proceedings of the 4th international conference on disability, virtual reality and associated technology* (Vol. 4, syf. 93-100).
- Davis, R. ve Rodd, R. (2014). Proving the effectiveness of community occupational therapy in the equipment and adaptation setting using the Canadian Occupational Performance Measure. *British journal of occupational therapy, 77(2), 91-95.* doi.org/10.4276/030802214X13916969447
- Didehbani, N., Allen, T., Kandalaf, M., Krawczyk, D. ve Chapman, S. (2016). Virtual reality social cognition training for children with high functioning autism.

- Computers in human behavior*, 62, 703-711. 10.1007/s10803-012-1544-6
- Finlayson, M. ve Holberg, C. (2007). Evaluation of a teleconference-delivered energy conservation education program for people with multiple sclerosis. *Canadian journal of occupational therapy*, 74(4), 337-347. 10.2182/cjot.06.0018
- Gamberini, L., Marchetti, F., Martino, F. ve Spagnoli, A. (2009). Designing a serious game for young users: The case of happy farm. *Annual review of cyberTherapy and telemedicine*, 7, 77-81. 19592735
- Garber, S.L., Rintala, D.H., Clearman, R.R., Hart, K.A. ve Fuhrer, M.J. (1991). Prevalence of pressure sores in a community-based sample of men and women with spinal cord injury. *J am paraplegia soc*, 14(2), 71-82.
- Gardner, K., Bundy, A. ve Dew, A. (2016). Perspectives of rural carers on benefits and barriers of receiving occupational therapy via information and communication technologies. *Australian occupational therapy journal*, 63(2), 117-122. 10.1111/1440-1630.12256
- Gillespie-Lynch, K., Kapp, S.K., Shane-Simpson, C., Smith, D.S. ve Hutman, T. (2014). Intersections between the autism spectrum and the internet: Perceived benefits and preferred functions of computer-mediated communication. *Intellectual and developmental disabilities*, 52(6), 456-469. 10.1352/1934-9556-52.6.456
- Gitlin, L.N., Swenson Miller, K. ve Boyce, A. (1999). Bathroom modifications for frail elderly renters: Outcomes of a community-based program. *Technology and disability*, 10(3), 141-149. 10.3233/tad-1999-10302
- Glegg, S.M., Holsti, L., Velikonja, D., Ansley, B., Brum, C. ve Sartor, D. (2013). Factors influencing therapists' adoption of virtual reality for brain injury rehabilitation. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 16(5), 385-401. <https://doi.org/10.1089/cyber.2013.1506>
- Gourlay, D., Lun, K.C., Lee, Y.N. ve Tay, J. (2000). Virtual reality for relearning daily living skills. *International journal of medical informatics*, 60(3), 255-261. [https://doi.org/10.1016/S1386-5056\(00\)00100-3](https://doi.org/10.1016/S1386-5056(00)00100-3)
- Hodges, L.F., Anderson, P., Burdea, G.C., Hoffmann, H.G. ve Rothbaum, B.O. (2001). Treating psychological and physical disorders with VR. *IEEE computer graphics and Applications*, 21(6), 25-33. 10.1109/38.963458
- Hoening, H., Sanford, J.A., Butterfield, T. ve Griffiths, P.C. (2006). Development of a teletechnology protocol for in-home rehabilitation. *Journal of rehabilitation research and development*, 43(2), 287. 10.1682/JRRD.2004.07.0089
- Hoffman, H.G., Patterson, D.R. ve Carrougher, G.J. (2000). Use of virtual reality for adjunctive treatment of adult burn pain during physical therapy: a controlled study. *The clinical journal of pain*, 16(3), 244-250. 10.1097/00002508-200009000-0001
- Holden, M.K. (2005). Virtual environments for motor rehabilitation. *Cyberpsychology ve behavior*, 8(3), 187-211. 10.1089/cpb.2005.8.187
- Hourcade, J.P., Bullock-Rest, N.E. ve Hansen, T.E. (2012). Multitouch tablet applications and activities to enhance the social skills of children with autism spectrum disorders. *Personal and ubiquitous computing*, 16(2), 157-168. 10.1007/s00779-011-0383-3
- Howard, M.C. ve Gutworth, M.B. (2020). A meta-analysis of virtual reality training programs for social skill development. *Computers ve education*, 144, 103707. 10.1016/j.compedu.2019.103707
- Ke, F. ve Lee, S. (2016). Virtual reality based collaborative design by children with high-functioning autism: Design-based flexibility, identity, and norm construction. *Interactive learning environments*, 24(7), 1511-1533. 10.1080/10494820.2015.1040421
- Kim, G.J. (2005). A SWOT analysis of the field of virtual reality rehabilitation and therapy. *Presence*, 14(2), 119-146. 10.1162/1054746053967094
- Krueger, W.W. (2011). Controlling motion sickness and spatial disorientation and enhancing vestibular rehabilitation with a user-worn see-through display. *The laryngoscope*, 121(S2), syf.17-S35. 10.1002/lary.21373
- Laurie, M.H., Warreyn, P., Uriarte, B.V., Boonen, C. ve Fletcher-Watson, S. (2019). An international survey of parental attitudes to technology use by their autistic children at home. *Journal of autism and developmental disorders*, 49(4), 1517-1530. 10.1007/s10803-018-3798-0
- Levac, D., Glegg, S., Sveistrup, H., Colquhoun, H., Miller, P.A., Finestone, H., ... ve Velikonja, D. (2016). A knowledge translation intervention to enhance clinical application of a virtual reality system in stroke rehabilitation. *BMC health services research*, 16(1), 1-11. 10.1186/s12913-016-1807-6
- Liepert, J., Bauder, H., Miltner, W.H., Taub, E. ve Weiller, C. (2000). Treatment-induced cortical reorganization after stroke in humans. *Stroke*, 31(6), 1210-1216. 10.1161/01.STR.31.6.1210
- Mantovani, F., Castelnuovo, G. (2003). The sense of presence in virtual training: enhancing skills acquisition and transfer of knowledge through learning experience in virtual environments, Riva G. (editör). *Being there: concepts, effects and measurement of user presence in synthetic environments* içinde (syf.167-182). Amsterdam:vIOS Press, Amsterdam. <http://hdl.handle.net/10807/32450>
- Mayer, R.E. (2002). Multimedia learning. *Psychology of learning and motivation* içinde (syf. 85-139). Massachusetts: Academic Press. 10.1016/S0079-7421(02)80005-6

- Mirelman, A., Patriitti, B.L., Bonato, P. ve Deutsch, J.E. (2010). Effects of virtual reality training on gait biomechanics of individuals post-stroke. *Gait ve posture*, 31(4), 433-437. doi.org/10.1016/j.gaitpost.2010.01.016
- Morris, L.D., Louw, Q.A. ve Crous, L.C. (2010). Feasibility and potential effect of a low-cost virtual reality system on reducing pain and anxiety in adult burn injury patients during physiotherapy in a developing country. *Burns*, 36(5), 659-664. doi.org/10.1016/j.burns.2009.09.005
- Pang, M.Y., Harris, J.E. ve Eng, J. (2006). A community-based upper-extremity group exercise program improves motor function and performance of functional activities in chronic stroke: a randomized controlled trial. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 87(1), 1-9. doi.org/10.1016/j.apmr.2005.08.113
- Rand, D., Katz, N. ve Weiss, P.L. (2009). Intervention using the VMall for improving motor and functional ability of the upper extremity in post stroke participants. *European journal of physical and rehabilitation medicine*, 45(1), 113-121. 19270640
- Reger, G., Rizzo, A., Buckwalter, J., Gold, J., Allen, R., Augustine, R. ve Mendelowitz, E. (2003). *Effectiveness of virtual reality for attentional control to reduce children's pain during venipuncture*. Proceedings of the 2nd international workshop in virtual rehabilitation poster sunumu.
- Reid, D. (2002). Virtual reality and the person-environment experience. *CyberPsychology ve behavior*, 5(6), 559-564. doi.org/10.1089/109493102321018204
- Reid, D. (2008). Exploring the relationship between occupational presence, occupational engagement, and people's well-being. *Journal of occupational science*, 15(1), 43-47. doi.org/10.1080/14427591.2008.9686606
- Riener, R. ve Harders, M. (2012). Introduction to virtual reality in medicine. *Virtual reality in medicine* içinde (syf. 1-12). London: Springer.
- Riva G., Castelnuovo, G. ve Mantovani, F. (2006). Transformation of flow in rehabilitation: the role of advanced communication technologies. *Behavior research methods*, 38(2), 237-244. doi.org/10.3758/BF03192775
- Rizzo, A.A., Buckwalter, J.G. ve van der Zaag, C. (2002). Virtual environment applications in clinical neuropsychology. *Handbook of virtual environments* içinde (syf. 1067-1104). Florida: CRC Press.
- Rizzo, A.A., Schultheis, M., Kerns, K.A. ve Mateer, C. (2004). Analysis of assets for virtual reality applications in neuropsychology. *Neuropsychological rehabilitation*, 14(1-2), 207-239. doi.org/10.1080/09602010343000183
- Sherstyuk, A., Vincent, D. ve Wang, K.L. (2010). *Making first steps in VR: monitoring user progress in virtual travel*. Proceedings of the 17th ACM symposium on virtual reality software and technology Poster Sunumu.
- Slater, M. (2009). Place illusion and plausibility can lead to realistic behaviour in immersive virtual environments. *Philosophical transactions of the royal society B: Biological sciences*, 364(1535), 3549-3557. doi.org/10.1098/rstb.2009.0138
- Strickland, D. (1997). Virtual reality for the treatment of autism. *Virtual reality in neuro-psycho-physiology*, 81-86. 10.3233/978-1-60750-888-5-81
- Wallach, H.S., Safir, M.P. ve Bar-Zvi, M. (2009). Virtual reality cognitive behavior therapy for public speaking anxiety: a randomized clinical trial. *Behavior modification*, 33(3), 314-338. doi.org/10.1177/0145445509331926
- Wang, X., Laffey, J., Xing, W., Ma, Y. ve Stichter, J. (2016). Exploring embodied social presence of youth with Autism in 3D collaborative virtual learning environment: A case study. *Computers in human behavior*, 55, 310-321. doi.org/10.1016/j.chb.2015.09.006
- Weiss, P.L. ve Katz, N. (2004). The potential of virtual reality for rehabilitation. *Journal of rehabilitation research and development*, 41(5), 7-10. 15558392.
- Weiss, P., Kizony, R., Feintuch, U. ve Katz, N. (2006). Virtual reality in neurorehabilitation. In M. Selzer, S. Clarke, L. Cohen, P. Duncan ve F. Gage (Editörler), *Textbook of neural repair and rehabilitation* içinde (syf. 182-197). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511545078.015
- Weiss, P.L., Naveh, Y. ve Katz, N. (2003). Design and testing of a virtual environment to train stroke patients with unilateral spatial neglect to cross a street safely. *Occupational therapy international*, 10(1). 10.1002/oti.176
- Yoon, S.Y., Oh, H. ve Cho, J.Y. (2010). Understanding furniture design choices using a 3D virtual showroom. *Journal of interior design*, 35(3), 33-50. 10.1111/j.1939-1668.2010.01041.x
- Yu, W. ve Brewster, S. (2002). *Multimodal virtual reality versus printed medium in visualization for blind people*. Proceedings of the fifth international ACM conference on Assistive technologies Poster Sunumu.
- Zadeh, M.H., Wang, D. ve Kubica, E. (2010). The effect of sub-threshold forces on human performance in multimodal computer-aided design. *Computer-aided design*, 42(5), 471-477. doi.org/10.1016/j.cad.2009.02.001
- Zhang, L., Abreu, B.C., Masel, B., Scheibel, R.S., Christiansen, C.H., Huddleston, N. ve Ottenbacher, K.J. (2001). Virtual reality in the assessment of selected cognitive function after brain injury. *American journal of physical medicine ve rehabilitation*, 80(8), 597-604. 10.1097/00002060-200108000-00010

20.

ÜÇ BOYUTLU YAZICILARIN ERGOTERAPİDE KULLANIMI

Mehmet Kaan İldiz

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Üç boyutlu yazıcı ile üretim sürecini açıklar.
- Üç boyutlu yazıcılarda kullanılan ham maddelerin avantajlarını ve dezavantajlarını kullanım durumuna göre değerlendirir.
- Kanıta dayalı bilgileri kullanarak en uygun yardımcı cihazı seçer.
- Üç boyutlu yazıcıların kullanımını esnasında karşılaşılabilecek donanımsal hataları çözer.
- Üç boyutlu yazıcıları kullanarak uzmanlarla iş birliği içerisinde kişiye özel yardımcı cihaz tasarlar.
- Kişiyeye özel yardımcı cihazları ihtiyaçlar doğrultusunda uyarlar.

KAYNAKÇA

- AOTA. (2020). Occupational therapy practice framework: domain and process—fourth edition. *The American journal of occupational therapy*, 74(2), 1-74.
- Aranda S. ve Feeney D. (2020). 3D printing failures. S. Aranda (Ed.). *How to diagnose and repair all desktop 3d printing issues* içinde (ss.1-535). Independently Published
- Bussy, G. (2017). Fablabs, product design and anthropotechnology. *Inside anthropotechnology* (ss. 129-145). John Wiley & Sons Ltd.
- Cook, A., Polgar, M. ve J. (2008). *Cook ve Hussey's assistive technologies: principles and practice (3rd ed.)*. Mosby-Elsevier.
- Demers, L., Weiss-Lambrou, R. ve Ska, B. (2002). The QUEBEC user evaluation of satisfaction with assistive technology (QUEST 2.0): an overview and recent progress. *Technology and disability*, 14(3), 101-105.
- Giesbrecht, E.D. (2013). Application of the human activity assistive technology model for occupational therapy research. *Australian occupational therapy journal*, 60(4), 230-240.
- Goldberg, D.E. ve Holland, J.H. (1988). Genetic algorithms and machine learning. *Machine learning*, Springer
- Kimbrough, S.O., Wu, D.J. ve Zhong, F. (2002): Computers play the beer game: can artificial agents manage supply chains? *Decision support systems*, 33(3). 323-333
- Lapinskaitė, I. ve Kuckailytė, J. (2014). The impact of supply chain cost on the price of the final product. *Business, management and economics engineering*, 12(1), 109-126.
- Lee, H.L., Padmanabhan, V. ve Whang, S. (1997). Information distortion in a supply chain: the bullwhip effect. *Management science*, 43(4), 546-548.
- Leigh, S.J., Bradley, R.J., Pursell, C.P, Billson, D.R.. ve Hutchins, D.A. (2012). A simple, low-cost conductive composite material for 3d printing of electronic sensors. *PIOs one*, 7(11), e49365.
- Lenker, J.A. ve Paquet, V.L. (2003). A review of conceptual models for assistive technology outcomes research and practice. *Assistive technology: the official journal of RESNA*, 15(1), 1-15.
- Law, M., Baptiste, S., Carswell, A., McColl, M.A., Polatajko, H.J. ve Pollock, N. (2015). *The Canadian Occupational Performance Measure (5th edition)*. Canadian Association of Occupational Therapists.
- Santos, A.V.F. ve Silveira, Z.C. (2020). At-d8sign: methodology to support development of assistive devices focused on user-centered design and 3d technologies. *Journal of the brazilian society of mechanical sciences and engineering*, 42(5), 1-15.
- Scherer, M.J. ve Craddock, G. (2002). Matching person & technology (MPT) assessment process. *Technology and disability*, 14(3), 125-131.
- Sterman, J.D. (1989). Modeling managerial behavior: misperceptions of feedback in a dynamic decision making experiment. *Management science*, 35(3), 321-339.
- Torpil, B. (2017). Multipl sklerozlu bireylerde kanada aktivite performans ölçümünün Türkçe kültürel adaptasyonu, geçerlilik ve güvenilirliği. Hacettepe Üniversitesi
- Yakut, Y., Yurt, Y., Yagci, G. ve Şimşek, İ. (2020). Turkish adaptation of the QUEBEC user evaluation of satisfaction with assistive technology 2.0 with users of prosthetics and orthotics. *Journal of exercise therapy and rehabilitation* 7, 284-295.

21.

SANAT TERAPİSİ VE HAYVAN DESTEKLİ TERAPİLER

Kardelen Yıldırım

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Sanat terapisi ile ilgili perspektif kazanır.
- Sanat aktiviteleri temelli ergoterapi uygulamalarını planlar.
- Hayvan destekli terapi ile ilgili perspektif kazanır.
- Hayvan aktiviteleri temelli ergoterapi uygulamalarını planlar.
- Sanat terapisi ve hayvan destekli terapi yaklaşımlarını ergoterapi değerlendirme ve müdahale süreçlerine dâhil eder.

KAYNAKÇA

- American Art Therapy Association. (2017). Definition of art therapy. https://www.arttherapy.org/upload/2017_DefinitionofProfession.pdf
- American Art Therapy Association. (2020). Occupational therapy practice framework: Domain and process fourth edition. American journal of occupational therapy, 74(Supplement_2), 7412410010p1-7412410010p87. <https://doi.org/10.5014/ajot.2020.74S2001>.
- Aigen, K.S. (2014). *The study of music therapy: Current issues and concepts*. New York: Routledge.
- Altschiller, D. (2011). *Animal-assisted therapy*. California: ABC-CLIO.
- American Occupational Therapy Association. (2020). Occupational therapy practice framework: Domain and process fourth edition. *American journal of occupational therapy*, 74(Supplement_2), 7412410010p1-7412410010p87. <https://doi.org/10.5014/ajot.2020.74S2001>
- Andreasen, G., Stella, T., Wilkison, M., Szczech Moser, C., Hoelzel, A. ve Hendricks, L. (2017). Animal-assisted therapy and occupational therapy. *Journal of occupational therapy, schools, & early intervention*, 10(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/19411243.2017.1287519>
- Arkow, P. (2015). Animal therapy on the community level: The impact of pets on social capital. Fine, A. (Ed.), *Handbook on animal-assisted therapy* (4th edition) (ss. 43-51) içinde. London: Elsevier.
- Barba, B.E. (1995). The positive influence of animals: Animal-assisted therapy in acute care. *Clinical nurse specialist*, 9(4), 91-95.
- Bathje, M. (2012). Art in occupational therapy: An introduction to occupation and the artist. *Open journal of occupational therapy*, 1(1), 1-88. <https://doi.org/10.15453/2168-6408.1034>
- Bissell, J.C. ve Mailloux, Z. (1981). The use of crafts in occupational therapy for the physically disabled. *American journal of occupational therapy*, 35(6), 369-374. <https://doi.org/10.5014/ajot.35.6.369>
- Blesedell Crepeau, E., Cohn, E.S. ve Boyt Schell, B.A. (2009). *Willard and Spackman's occupational therapy* (11th edition). Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
- Buchalter, S. (2009). *Art therapy techniques and applications*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Chandler, C.K. (2005). *Animal assisted therapy in counseling*. New York: Routledge.
- Charry-Sánchez, J.D., Pradilla, I. ve Talero-Gutiérrez, C. (2018). Animal-assisted therapy in adults: A systematic review. *Complementary therapies in clinical practice*, 32(2018), 169-180. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2018.06.011>
- Chilton, G. (2013). Art therapy and flow: A review of the literature and applications. *Art Therapy*, 30(2), 64-70. <https://doi.org/10.1080/07421656.2013.787211>
- Connor, K. ve Miller, J. (2000). Animal-assisted therapy: An in-depth look. *Dimensions of critical care nursing*, 19(3), 20-26.
- Coşkun, B. (2018). Bir bilimsel disiplin olarak sanat terapisi. *Journal of turkish family physician*, 9(3), 93-96. <https://doi.org/10.15511/tjtfp.18.00393>
- Creek, J. (2010). *The core concepts of occupational therapy: A dynamic framework for practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Csikszentmihalyi, M. (2013). *Akış: Mutluluk Bilimi*. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: HarperCollins.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. California: Jossey-Bass.
- Çakmak, Ö., Biçer, İ. ve Demir, H. (2020). Sağlıkta sanat terapisi kullanımı: Literatür taraması. *Sağlık ve sosyal refah araştırmaları dergisi*, 2(2), 12-21.
- Edwards, D. (2014). *Art therapy* (2nd edition). London: SAGE Publications Ltd.
- Fancourt, D. ve Finn, S. (2019). What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. *Nordic journal of arts, culture and health*, 2(1), 77-83. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-7913-2020-01-08>
- Filiz, Ş. (2016). Sanat terapisinin felsefi boyutları. *Mediterranean journal of humanities*, 6(1), 169-183. <https://doi.org/10.13114/MJH.2016119297>
- Fine, A.H. (2015). *Handbook on animal-assisted therapy: Foundations and guidelines for animal-assisted interventions* (4th edition). London: Elsevier.
- Gilmer, M.J., Baudino, M.N., Goddard, A.T., Vickers, D.C. ve Akard, T.F. (2016). Animal-assisted therapy in pediatric palliative care. *The nursing clinics of north america*, 51(3), 381-395. <https://doi.org/10.1016/j.cnur.2016.05.007>
- Goddard, A.T. ve Gilmer, M.J. (2015). The role and impact of animals with pediatric patients. *Pediatric nursing*, 41(2), 65-71.
- Grandgeorge, M. ve Hausberger, M. (2011). Human-animal relationships: From daily life to animal-assisted therapies. *Annali dell'Istituto superiore di sanita*, 47(4), 397-408. https://doi.org/10.4415/ANN_11_04_12
- Hansen, B.W., Erlandsson, L.K. ve Leufstadius, C. (2021). A concept analysis of creative activities as intervention in occupational therapy. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 28(1), 63-77. <https://doi.org/10.1080/11038128.2020.1775884>

- Houpt, K.A. (2018). *Domestic animal behavior for veterinarians and animal scientists* (6th edition). Wiley-Blackwell.
- Hu, J., Zhang, J., Hu, L., Yu, H. ve Xu, J. (2021). Art therapy: A complementary treatment for mental disorders. *Frontiers in psychology*, 12, 686005. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.686005>
- International Society For Animal Assisted Therapy (2022). *Accredited training and education*. Erişim Tarihi: 1 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://isaat.org/accredited-training-and-education/>
- Izod, J. ve Dovalis, J. (2015). *Cinema as therapy: Grief and transformational film*. Sussex: Routledge.
- Jones, P. (2007). *Drama as therapy: Theory, practice and research* (2nd edition). Sussex: Routledge.
- Kopytin, A. (2004). Photography and art therapy: An easy partnership. *International journal of art therapy*, 9(2), 49-58. <https://doi.org/10.1080/02647140408405677>
- Laws, K.R. ve Conway, W. (2019). Do adjunctive art therapies reduce symptomatology in schizophrenia? A meta-analysis. *World journal of psychiatry*, 9(8), 107-120. <https://doi.org/10.5498/wjp.v9.i8.107>
- Le Vu, M.N., Do, A.L., Boyer, L., Tran, Q.C., Kohler, S., Ahmed, S.I., Molnar, A., Vu, T.S., Vo, N.T.H., Nguyen, L.M.V., Vu, L.G., Dam, V.A.T., Duong, T., Do, D.L.N., Do, N.M., McIntyre, R.S., Latkin, C., Ho, R.C.M. ve Ho, C.S.H. (2022). A review of the effectiveness, feasibility, and acceptability of art therapy for children and adolescents during the covid-19 pandemic. *International journal of environmental research and public health*, 19(18), 11612. <https://doi.org/10.3390/ijerph191811612>
- Malchiodi, C.A. (2012). *Handbook of art therapy* (2nd edition). New York: Guilford Press.
- Malhotra, B., Anand, S.A. ve Kaimal, G. (2022). Art therapy in burn cases: A review and case examples. *Annals of plastic surgery*, 88(2 Suppl 2), 120-127. <https://doi.org/10.1097/SAP.0000000000003103>
- Massimini, F. ve Carli, M. (1988). The systematic assessment of flow in daily experience. Csikszentmihalyi, M. ve Csikszentmihalyi, I.S. (Ed.), *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness* (ss. 266- 287) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maujean, A., Pepping, C.A. ve Kendall, E. (2014). A systematic review of randomized controlled studies of art therapy. *Journal of the american art therapy association*, 31(1), 37-44. <https://doi.org/10.1080/07421656.2014.873696>
- Meekums, B. (2002). *Dance movement therapy*. London: SAGE Publications Ltd.
- Nakamura, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2021). The experience of flow: Theory and research. İçinde Snyder, C.R., Lopez, S.J., Edwards, L.M. ve Marques, S.C. (Ed.), *The Oxford Handbook of Positive Psychology* (3rd edition). New York: Oxford University Press.
- Nepps, P., Stewart, C.N. ve Bruckno, S.R. (2014). Animal-assisted activity: Effects of a complementary intervention program on psychological and physiological variables. *Journal of evidence-based complementary & alternative medicine*, 19(3), 211-215. <https://doi.org/10.1177/2156587214533570>
- Nimer, J. ve Lundahl, B. (2007). Animal-assisted therapy: A meta-analysis. *Anthrozoös*, 20(3), 225-238. <https://doi.org/10.2752/089279307X224773>
- Pet Partners. (2022). *Our therapy animal program*. Erişim Tarihi: 1 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://petpartners.org/volunteer/our-therapy-animal-program/>
- Pet Partners. (2019). *A beginner's guide to animal-assisted intervention terminology*. Erişim Tarihi: 1 Ekim, 2022. Erişim Adresi: <https://petpartners.org/blog/a-beginners-guide-to-animal-assisted-intervention-terminology/>
- Peloquin, S.M. (1996). Art: An occupation with promise for developing empathy. *American Journal of occupational therapy*, 50(8), 655-661. <https://doi.org/10.5014/ajot.50.8.655>
- Poleshuck, L.R. (1997). Animal assisted therapy for children and adolescents with disabilities. *Work (reading, mass.)*, 9(3), 285-293. <https://doi.org/10.3233/WOR-1997-9311>
- Sams, M.J., Fortney, E.V. ve Willenbring, S. (2006). Occupational therapy incorporating animals for children with autism: A pilot investigation. *American journal of occupational therapy*, 60(3), 268-274. <https://doi.org/10.5014/ajot.60.3.268>
- Samuels, W., Coultis, D., Meers, L., Odberg, F. ve Normando, S. (2006). Can an AAI educational programme improve animal welfare [Konferans Sunumu]. Proceedings of the VDWE International Congress on companion animal behaviour and welfare, Belgium. https://www.researchgate.net/profile/Lieve-Meers/publication/344390882_Can_an_AAI_educational_programme_improve_animal_welfare/links/5f6fa8cb458515b7cf50e5dd/Can-an-AAI-educational-programme-improve-animal-welfare.pdf
- Schmid, T. (2006). *Promoting health through creativity: For professionals in health, arts and education*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Slayton, S.C., D'Archer, J. ve Kaplan, F. (2010). Outcome studies on the efficacy of art therapy: A review of findings. *Journal of the american art therapy association*, 27(3), 108-118. <https://doi.org/10.1080/07421656.2010.10129660>
- Snipelisky, D. ve Burton, M.C. (2014). Canine-assisted therapy in the inpatient setting. *Southern medical*

- journal*, 107(4), 265-273. <https://doi.org/10.1097/SMJ.0000000000000090>
- Souter, M.A. ve Miller, M.D. (2007). Do animal-assisted activities effectively treat depression? A meta-analysis. *Anthrozoös*, 20(2), 167-180. <https://doi.org/10.2752/175303707X207954>
- Tan, H.D. (2013). *Writing as spiritual practice and therapy*. Smashwords. <https://www.smashwords.com/books/view/330351>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022). Sanat. İçinde *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim Tarihi: 18 Eylül, 2022. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Ulman, E. (2001). Art therapy: Problems of definition. *American journal of art therapy*, 40(1), 16.
- Van Lith, T. (2016). Art therapy in mental health: A systematic review of approaches and practices. *The arts in psychotherapy*, 47(2016), 9-22. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.09.003>
- Warren, S. (2006). An exploration of the relevance of the concept of “flow” in art therapy. *International journal of art therapy*, 11(2), 102-110. <https://doi.org/10.1080/17454830600980358>
- Wells, D.L. (2012). Dogs as a diagnostic tool for ill health in humans. *Alternative therapies in health & medicine*, 18(2), 12-17.
- Yap, E., Scheinberg, A. ve Williams, K. (2017). Attitudes to and beliefs about animal assisted therapy for children with disabilities. *Complementary therapies in clinical practice*, 26(2017), 47-52. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2016.11.009>

22.

ERGOTERAPİ VE SPOR

Sultan Akel

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Sporun günlük yaşam rutini içerisindeki önemini açıklar.
- Spor rehabilitasyonunda ergoterapistin rollerini tanımlar.
- Engelli ve sağlıklı bireylerin sportif aktivitelere katılımını destekler.
- Bir okupasyon olarak e-sporu açıklar.
- E-spor oyuncularına ergoterapi hizmetleri sunar.

KAYNAKÇA

- Allen, J.B. (2003). Social motivation in youth sport. *Journal of sport and exercise psychology*, 25(4), 551-567. doi.org/10.1123/jsep.25.4.551
- AOTA. (2020). Occupational therapy practice framework: Domain et process. *The american journal of occupational therapy*, 2020, Vol. 74(2), 7412410010p1-7412410010p87. <https://doi.org/10.5014/ajot.2020.74S2001>
- Bányai, F., Griffiths, M.D., Demetrovics, Z. ve Király, O. (2019). The mediating effect of motivations between psychiatric distress and gaming disorder among esports gamers and recreational gamers. *Comprehensive psychiatry*, 94, 152117. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2019.152117>
- Bányai, F., Griffiths, M.D., Király, O. ve Demetrovics, Z. (2019). The psychology of esports: A systematic literature review. *Journal of gambling studies*, 35(2), 351-365. <https://doi.org/10.1007/s10899-018-9763-1>
- Beswick, B. (2010). Focused for soccer (Vol. 9, syf. 12). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Billieux, J., King, D.L., Higuchi, S., Achab, S., Bowden-Jones, H., Hao, W., ... ve Poznyak, V. (2017). Functional impairment matters in the screening and diagnosis of gaming disorder: Commentary on: Scholars' open debate paper on the World Health Organization ICD-11 Gaming disorder proposal (Aarseth et al.). *Journal of behavioral addictions*, 6(3), 285-289. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.036>
- Brewer, B.W., Van Raalte, J.L. ve Linder, D.E. (1993). Athletic identity: Hercules' muscles or Achilles heel?. *International journal of sport psychology*. 24(2), 237-254. 19931860427
- Chrysohoou, C., Angelis, A., Tsitsinakis, G., Spetsioti, S., Nasis, I., Tsiachris, D., ... ve Dimitris, T. (2015). Cardiovascular effects of high-intensity interval aerobic training combined with strength exercise in patients with chronic heart failure. A randomized phase III clinical trial. *International journal of cardiology*, 179, 269-274. <https://doi.org/10.1016/j.ijcard.2014.11.067>
- Cole, F. (2014). Physical activity for mental health and wellbeing. *Creek's occupational therapy and mental health içinde*, syf.205-223. Churchill Livingstone.
- Conraads, V.M., Pattyn, N., De Maeyer, C., Beckers, P.J., Coeckelberghs, E., Cornelissen, V. A., ... ve Vanhees, L. (2015). Aerobic interval training and continuous training equally improve aerobic exercise capacity in patients with coronary artery disease: the SAINTEX-CAD study. *International journal of cardiology*, 179, 203-210. <https://doi.org/10.1016/j.ijcard.2014.10.155>
- Cooper, R.A. ve Quatrano, L.A. (1999). Research on physical activity and health among people with disabilities: a consensus statement. *Journal of rehabilitation research and development*, 36(2).
- Curry, T.J. ve Weaner, J.S. (1987). Sport identity salience, commitment, and the involvement of self in role: Measurement issues. *Sociology of sport journal*, 4(3), 280-288. <https://doi.org/10.1123/ssj.4.3.280>
- Dorfman, H.A. (2017). *The mental abcs of pitching: a handbook for performance enhancement*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Fait, P., Swaine, B., Cantin, J.F., Leblond, J. ve McFadyen, B.J. (2013). Altered integrated locomotor and cognitive function in elite athletes 30 days postconcussion: a preliminary study. *The journal of head trauma rehabilitation*, 28(4), 293-301. 10.1097/HTR.0b013e3182407ace
- Fait, P.E., McFadyen, B.J., Reed, N., Zabjek, K., Taha, T. ve Keightley, M. (2011). Increasing task complexity and ice hockey skills of youth athletes. *Perceptual and motor skills*, 112(1), 29-43. <https://doi.org/10.2466/05.10.23.25.PMS.112.1.29-43>
- Griffiths, M.D. (2017). The psychosocial impact of professional gambling, professional video gaming ve eSports. *Casino ve gaming international*, 28, 59-63.
- Groff, D.G. ve Kleiber, D.A. (2001). Exploring the identity formation of youth involved in an adapted sports program. *Therapeutic recreation journal*, 35(4), 318-332. 20023032888
- Groff, D.G., Lundberg, N.R. ve Zabriskie, R.B. (2009). Influence of adapted sport on quality of life: Perceptions of athletes with cerebral palsy. *Disability and rehabilitation*, 31(4), 318-326. <https://doi.org/10.1080/09638280801976233>
- Güzel, N. ve Kafa, N. (2020). *Engellilerde spor ve siniflandırma*. Ankara: Pelikan Tıp ve Teknik Kitapçılık.
- Hallmann, K. ve Giel, T. (2018). eSports - Competitive sports or recreational activity? *Sport management review*, 21(1), 14-20. doi:10.1016/j.smr.2017.07.011
- Horton, R.S. ve Mack, D.E. (2000). Athletic identity in marathon runners: Functional focus or dysfunctional commitment?. *Journal of sport behavior*, 23(2). 3193797
- Jenny, S.E., Manning, R.D., Keiper, M.C. ve Olrich, T.W. (2017). Virtual(ly) athletes: where esports fit within the definition of "sport". *Quest*, 69(1), 1-18. doi:10.1080/00336297.2016.1144517
- Jin, D. (2010). ESports and television business in the digital economy. *Korea's online gaming empire*, 59-79.
- Kim, S.H. ve Thomas, M.K. (2015). A stage theory model of professional video game players in South Korea: The socio-cultural dimensions of the development of

- expertise. *Asian journal of information technology*, 14(5), 176-186. 10.36478/ajit.2015.176.186
- Lee, D. ve Schoenstedt, L.J. (2011). Comparison of eSports and traditional sports consumption motives. *Journal of research*, 6(2), 39-44. 19038142
- Loehr, J. ve Schwartz, T. (2006). The power of full engagement. Managing energy, not time, is the key to high performance and personal renewal. *Das summa summarum des erfolgs* içinde (syf. 199-216). Gabler. 10.1007/978-3-8349-9251-2_17
- Martončík, M. (2015). e-Sports: Playing just for fun or playing to satisfy life goals?. *Computers in human behavior*, 48, 208-211. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.01.056>
- McDuff, D.R., Morse, E.D. ve White, R.K. (2005). Professional and collegiate team assistance programs: services and utilization patterns. *Clinics in sports medicine*, 24(4), 943-958. <https://doi.org/10.1016/j.csm.2005.02.001>
- Meneses-Echavez, J.F., Gonzalez-Jimenez, E. ve Ramirez-Velez, R. (2015). Supervised exercise reduces cancer-related fatigue: a systematic review. *Journal of physiotherapy*, 61(1), 3-9. <https://doi.org/10.1016/j.jphys.2014.08.019>
- Muraki, S., Tsunawake, N., Hiramatsu, S. ve Yamasaki, M. (2000). The effect of frequency and mode of sports activity on the psychological status in tetraplegics and paraplegics. *Spinal cord*, 38(5), 309-314. <https://doi.org/10.1038/sj.sc.3101002>
- Newzoo, E.J.N., (2017). *Global E-Sports Market Report*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-esports-live-streaming-market-report-2022>. San Francisco, USA.
- Payne, V.G. ve Isaacs, L.D. (2017). *Human motor development: a lifespan approach*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315213040>
- Porter, K. ve Foster, J. (1990). *Visual athletics: visualizations for peak sports performance*. New York: McGraw-Hill.
- Rotella, B. (2012). *The golfer's mind*. New York: Simon and Schuster.
- Schmitz, K.H., Williams, N.I., Kontos, D., Kurzer, M.S., Schnall, M., Domchek, S., ... ve Adelman, J. (2015). Women in steady exercise research (WISER) sister: Study design and methods. *Contemporary clinical trials*, 41, 17-30. <https://doi.org/10.1016/j.cct.2014.12.016>
- Seaman, J.A., Corbin, C. ve Pangrazi, B. (1999). Physical activity and fitness for persons with disabilities. *Research digest*. ED429951
- Sharp, N., Dunford, C. ve Seddon, L. (2012). A critical appraisal of how occupational therapists can enable participation in adaptive physical activity for children and young people. *British journal of occupational therapy*, 75(11), 486-494. <https://doi.org/10.4276/030802212X13522194759815>
- Tasiemski, T., Kennedy, P., Gardner, B.P. ve Taylor, N. (2005). The association of sports and physical recreation with life satisfaction in a community sample of people with spinal cord injuries. *NeuroRehabilitation*, 20(4), 253-265. 10.3233/NRE-2005-20403
- Trepte, S., Reinecke, L. ve Juechems, K. (2012). The social side of gaming: How playing online computer games creates online and offline social support. *Computers in Human behavior*, 28(3), 832-839. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.12.003>
- van der Slot, W.M., Roebroek, M.E., Landkroon, A.P., Terburg, M., van den Berg-Emons, R. J. ve Stam, H.J. (2007). Everyday physical activity and community participation of adults with hemiplegic cerebral palsy. *Disability and rehabilitation*, 29(3), 179-189. <https://doi.org/10.1080/09638280600747686>
- van der Woude, L.H., Houdijk, H.J., Janssen, T.W., Seves, B., Schelhaas, R., Plaggenmarsch, C., ... ve Vegter, R.J. (2021). Rehabilitation: mobility, exercise ve sports; a critical position stand on current and future research perspectives. *Disability and rehabilitation*, 43(24), 3476-3491. <https://doi.org/10.1080/09638288.2020.1806365>
- Wagner, M.G. (2006, June). On the Scientific Relevance of eSports. In *International conference on internet computing* (syf. 437-442). 18370800
- Weiss, M.R., Smith, A.L. ve Theeboom, M. (1996). "That's what friends are for": children's and teenagers' perceptions of peer relationships in the sport domain. *Journal of sport and exercise psychology*, 18(4), 347-379. <https://doi.org/10.1123/jsep.18.4.347>
- Weiss, T. ve Schiele, S. (2013). Virtual worlds in competitive contexts: Analyzing eSports consumer needs. *Electronic markets*, 23(4), 307-316. 10.1007/s12525-013-0127-5
- Whiteford, G. (2003). Occupational deprivation: understanding limited participation. C.H. Christiansen ve E.A. Townsend (Ed.), *Introduction to occupation: the art and science of living: new multidisciplinary perspectives for understanding human occupation as a central feature of individual experience and social organization* (ss. 303-328) içinde. Pearson.
- Yardley, J.E., Kenny, G.P., Perkins, B.A., Riddell, M.C., Goldfield, G.S. ve Donovan, L. (2015). Resistance exercise in already-active diabetic individuals (READI): study rationale, design and methods for a randomized controlled trial of resistance and aerobic exercise in type 1 diabetes. *Contemporary clinical trials*, 41, 129-138. <https://doi.org/10.1016/j.cct.2014.12.017>
- Yetim, A. (2005). *Sosyoloji ve spor*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

23.

OLGU ÇALIŞMASI: DİKKAT EKSİKLİĞİ HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU OLGUSUNDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ

Zeynep Çorakçı Yazıcıoğlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuna bağlı yaşanan güçlükleri tanımlar.
- Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı almış olguda yürütülen ergoterapi uygulamalarını açıklar.
- Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu tanısı almış bir olguda ergoterapi müdahalesi planlar ve uygular.

KAYNAKÇA

- DSM-V (2014). Dikkat eksikliği/aşırı hareket bozukluğu. E. Köroğlu (Ed.), *DSM-V, tanı ölçütleri başvuru elkitabı* (ss. 41-47) içinde. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Brown, C., Tollefson, N., Dunn, W., Cromwell, R. ve Filion, D. (2001). The adult sensory profile: measuring patterns of sensory processing. *The american journal of occupational therapy*, 55(1), 75-82.
- Dinçer E.D. ve Karakaş S. (2008). Modelling the relationship between the neuropsychological tests of attention. *Klinik psikofarmakoloji bulteni-bulletin of clinical psychopharmacology*. 18(1), 31-40.
- Karakaş, S., Erdoğan, E., Sak, L., Soysal, A.Ş., Ulusoy, T., Ulusoy, İ.Y. ve Alkan, S. (1999). Stroop testi tbag formu: türk kültürüne standardizasyon çalışmaları, güvenilirlik ve geçerlik. *Klinik psikiyatri*, 2(2), 75-88.
- Üçgül, M.Ş., Karahan, S. ve Öksüz, Ç. (2017). Reliability and validity study of turkish version of adolescent/adult sensory profile. *British journal of occupational therapy*, 80(8), 510-516.

24.

OLGU ÇALIŞMASI: PEDIYATRİK BİR OLGUDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ

Büşra Sipahi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Pediyatrik bir olguda değerlendirmeyi açıklar.
- Pediyatrik bir olguda değerlendirme yöntemlerini tanımlar.
- Pediyatrik bir olguda değerlendirme ölçeklerini ve testlerini ayırt eder.
- Pediyatrik olguda problemleri alanları tespit eder.
- Pediyatrik olgunun güçlü yanlarını ayırt eder.
- Müdahale amaçlarına uygun ergoterapi yöntemlerini belirler ve uygular.
- Pediyatrik olgunun gelişimini mukayeseli olarak takip eder.

KAYNAKÇA

- Dunn, W. (2014). *Child Sensory Profile-2 user's manual*. Bloomington, MN: Pearson.
- Kayıhan, H., Huri, M., Yıldırım, G., Kars, S., Kargalı, C., Durmaz, R. ve Ünsal, E. Otizm spectrum bozukluğu tanılı çocuklarda bebeklik çağı duyu profili 2'nin (7-36 ay) Türkçe versiyonunun kültürel adaptasyonu, geçerlilik ve güvenilirliği. 1. Uluslararası Erken Müdahale ve Rehabilitasyon Kongresi EMR 2018 Bildirileri. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2018;3(2), 70-150.
- Erol, N., Sezgin, N. ve Savaşır, I. (1993). Ankara Gelişim Tarama Envanteri ile ilgili geçerlik çalışmaları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(8), 16-22.
- Kondolot, M. (2014). *Otizm Spektrum Bozukluklarının Tanısında M-Chat (Modified Checklist For Autism In Toddlers) Tarama Testinin Geçerlilik-Güvenilirliği, Kayseri'de 18-24 Aylık Çocuklarda Otizm Spektrum Bozukluklarının Sıklığı ve Etiyolojide Bazı Çevresel Faktörlerin Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

25.

OLGU ÇALIŞMASI: JUVENİL İDYOPATİK ARTRİTLİ BİR OLGUDA ERGOTERAPİ MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ

Ümit Uğurlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Kronik artrit tanılı bir çocuğun günlük karşılaşılabileceği sorunları tanımlar.
- Ergoterapi açısından değerlendirir.
- Ergoterapi müdahale programı planlar.
- Ergoterapi müdahale programını uygular.
- Ergoterapi müdahale programını gelişmelere göre yeniden şekillendirir.

KAYNAKÇA

- Atwood, M. (1986). Evaluation and Treatment - Three Case Reports. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 235-252) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Ayres, A.J. (1972). *Southern California Sensory Integration Tests*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Boros, C. ve Whitehead, B. (2010). Juvenile idiopathic arthritis. *Australian family physician*, 39(9), 630-636.
- Guell, C. (2007). Painful childhood: Children living with juvenile arthritis. *Qualitative health research*, 17(7), 884-892.
- Mathiowetz, V., Volland, G., Kashman, N. ve Weber, K. (1985). Adult norms for the Box and Block Test of manual dexterity. *American journal of occupational therapy*, 39, 386-91.
- Nanneman, D. (1991). Thermal modalities: Heat and gold: A review of physiologic effects with clinical applications. *AAOHN journal*, 39(2), 70-75.
- Scull, S.A., Dow, M.B. ve Athreya, B.H. (1986). Physical and occupational therapy for children with rheumatic diseases. *Pediatric Clinics of North America*, 33(5), 1053-1077.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (2011). Development of normative data for cylindrical grasp pressure. *International journal of industrial ergonomics*, 41(5), 509-519.

26.

OLGU ÇALIŞMASI: SİSTEMİK SKLEROZLU BİR OLGUDA ERGOTERAPİ VE REHABİLİTASYON MÜDAHALESİ ÖRNEĞİ

Ümit Uğurlu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

- Sistemik sklerozun neden olabileceği kısıtlılıkları açıklar.
- Ergoterapi perspektifinden hastayı değerlendirir.
- Ergoterapi müdahalesinin temel prensiplerini tanımlar.
- Müdahalede ortotik tedavinin temel prensiplerini uygular.
- Ergoterapi müdahale programı planlar ve uygular.
- Seri alçılama yapar.

KAYNAKÇA

- Askew, L.J., Beckett, V.L. ve ark. (1983) Objective evaluation of hand function in scleroderma patients to assess effectiveness of physical therapy. *British journal of rheumatology*, 22:224-32.
- Barnes, L.W. (1988) Physical therapy management of juvenile arthritis. B.F. Banwell ve V. Gall (Ed.) *Physical therapy management of arthritis* (ss. 159-193). New York: Churchill Livingstone
- Black, C.M. ve Denton, C.P. (1998). Scleroderma and related disorders in adults and children. P.J. Maddison, D.A. Isenberg ve P. Woo (Ed). *Oxford textbook of rheumatology* (2nd edition) (ss. 1217-1247) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Cilacı, T, Gözaydinoğlu, Ş ve Uğurlu, Ü. (2018). Rehabilitation of a localized scleroderma patient with rigid contractures. *Bezmialem science*, 6(4):312-316.
- Emery, H.M., Bowyer, S.L., Sisung, C.E. (1995) Rehabilitation of the child with a rheumatic disease. *Pediatric clinics of north america*, 42(5):1263-1283.
- Medsker, T.A. (1991) Treatment of systemic sclerosis. *Annals of the rheumatic diseases*, 50:877-886.
- Medsker, T.A. (1993) Systemic sclerosis (scleroderma), localized forms of scleroderma and calcinosis. D.J. McCarty ve W.J. Koopman (Ed). *Arthritis and allied conditions. A textbook of rheumatology* (20th edition) (ss. 1253-1292) içinde. Philadelphia: Lea & Febiger.
- Melvin, J.L. ve Atwood, M. (1986). Juvenile rheumatoid arthritis. J.L. Melvin (Ed.). *Rheumatic disease in the adult and child: occupational therapy and rehabilitation* (3rd ed.) (ss. 135-187) içinde. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Melvin, J.L., Brannan, K.L. ve LeRoy, E.L. (1984) Comprehensive care for the patient with systemic sclerosis. *Clinical rheumatology practice*, 2:112-
- Poole, J.L. (1994) Grasp pattern variations seen in the scleroderma hand. *American journal of occupational therapy*, 48(1):46-54.
- Seeger, M.W. ve Furst, D.E. (1987) Effects of splinting in the treatment of hand contractures in progressive systemic sclerosis. *American journal of occupational therapy*, 41:118-121.
- Seibold, J.R. (1994) Systemic sclerosis. J.H. Klippel ve P.A. Dieppe PA (Ed). *Rheumatology* içinde. London: Mosby.
- Uğurlu, Ü. ve Özdoğan, H. (1998). Physical and occupational therapy management of a patient with systemic sclerosis: a case report. *Journal of NAROT*, 12(2), 17-21.
- Walker, P.S., Davidson, W., Erkman, M.J. (1978). An apparatus to assess function of the hand. *Journal of hand surgery*, 3:189-193.

Oyunun Hastane Ortamındaki İyileştirici Gücü

TERAPÖTİK OYUN

Editörler:

Doç. Dr. Nurdan Akçay Didişen

Doç. Dr. Figen Yardımcı

Doç. Dr. Nesrin şen Celasin

Oyunun Hastane Ortamındaki İyileştirici Gücü: TERAPÖTİK OYUN

Editörler: Doç. Dr. Nurdan Akçay Didişen - Doç. Dr. Figen Yardımcı -
Doç. Dr. Nesrin Şen Celasin

Yayın No.: 5121
Psikoloji/Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 484
ISBN: 978-625-397-835-8
E-ISBN: 978-625-397-837-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çöğaltımı ve dağıtımını yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Akçay Didişen, Nurdan., Yardımcı, Figen., Şen Celasin, Nesrin.
Oyunun Hastane Ortamındaki İyileştirici Gücü: TERAPÖTİK OYUN/Editörler: Nurdan Akçay Didişen -
Figen Yardımcı - Nesrin Şen Celasin
1. Basım. xxii + 330 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, izin yok.
ISBN: 978-625-397-835-8
E-ISBN: 978-625-397-837-2
1. Çocuk 2. Terapötik Oyun 3. Hastane

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

Bölmüler ve Yazarlar	v
Ön Söz	xxi

KONU I: ÇOCUK VE OYUN

Bölmü 1	Oyunun Tanımı, Kavramı ve Tarihsel Gelişim Süreci	3
----------------	--	----------

Merve Aşkın Ceran - Murat Bektaş

Oyun	4
Oyun Kavramı	4
Oyunun Tarihsel Gelişim Süreci	6
Antik Çağda Çocuk Oyunları	6
Orta Çağda Çocuk Oyunları	7
Yeni Çağda Çocuk Oyunları	8
Yakın Çağda Çocuk Oyunları	8
Dünyada ve Ülkemizdeki İlk Çocuk Hastaneleri	9
20. Yüzyılda Hastane Ortamında Çocuklara Yaklaşım	10
Kaynaklar	12

Bölmü 2	Oyun Kuramları	15
----------------	-----------------------------	-----------

Şadiye Dur

Oyun Kuramları	15
Klasik Kuramlar	16
Öncül Deneme Kuramı	17
Modern Kuramlar	18
Kaynaklar	21

Bölüm 3	Oyunun Bireysel ve Toplumsal İşlevleri (Pedagojik, İletişim, Eğitim ve Eğlendirme Etkisi)	23
	<i>Ender Durualp - Rüveyda Kurnaz</i>	
Oyunun Pedagojik İşlevleri		23
Oyunun Fiziksel ve Motor Gelişim Açısından İşlevleri		24
Oyunun Bilişsel Gelişim Açısından İşlevleri		24
Oyunun Sosyal-Duygusal Gelişim Açısından İşlevleri		25
Oyunun Dil Gelişimi Açısından İşlevleri		26
Oyunun Öz-Bakım Becerileri Açısından İşlevleri		27
Kaynaklar		36
Bölüm 4	Oyun ve Yaratıcılık	41
	<i>Dilek Ergin - Duygu Karaarslan</i>	
Yaratıcı Olmak ve Yaratıcılık		42
Kaynaklar		47
Bölüm 5	Oyun Türleri: Normatif Oyun, Tıbbi Oyun, Terapötik Oyun	49
	<i>İlknur Bektaş</i>	
Hastane Ortamındaki Çocuklar İçin Oyun		49
Normatif Oyun		50
Tıbbi Oyun		50
Terapötik Oyun		51
Kaynaklar		54
Bölüm 6	Oyunun Önemi ve Çocuk Gelişimine Etkisi	57
	<i>Berhan Akdağ - Perihan Turhan Gürbüz</i>	
Oyun ve Bilişsel Gelişim		57
Oyun ve Fiziksel-Psikomotor Gelişim		61
Oyun ve Sosyal-Duygusal Gelişim		63
Kaynaklar		67
Bölüm 7	Oyunun Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi	71
	<i>Serap Yıldırım - Cansu Güler</i>	
Oyun ve Bilişsel Gelişim		72
Oyun ve Duygusal Gelişim		72
Oyun ve Sosyal Gelişim		73

Oyun ve Çocuk Ruh Sağlığı	74
Oyun ve Ruhsal Bozukluk İlişkisi	77
Oyunun Ruhsal Bozukluklarda Kullanımı ve Oyun Terapisi	79
Kaynaklar	81

Bölüm 8 Oyun Terapisi 83

Perihan Turhan Gürbüz - Berhan Akdağ

Oyun	83
Oyunun Terapötik Güçleri	84
Oyun Terapisi Tanımı ve Tarihiçesi	85
Oyun Terapisi Türleri	88
Psikanalitik Oyun Terapisi	89
Adlerian Oyun Terapisi	89
Jungcu Oyun Terapisi	90
Serbest Bırakma Oyun Terapisi	90
Çocuk Merkezli Oyun Terapisi	91
Filial Oyun Terapisi	92
Gestalt Oyun Terapisi	92
Bilişsel Davranışçı Oyun Terapisi	93
Theraplay	93
Ekosistem Oyun Terapisi	94
Oyun Odası ve Oyuncaklar	95
Kaynaklar	97

KONU 2: ÇOCUKLUK DÖNEMLERİNE GÖRE OYUN

Bölüm 9 0-1 Yaş Döneminde Oyun 101

Merve Gümüş

Bebeklik Dönemin Genel Özellikleri	101
Bebeklik Dönemi Oyun Özellikleri	102
Bilişsel Oyun Evreleri ve Bu Evrelere Göre Oyun Türleri	103
Bebeklik Dönemi Oyuncakları	105
Oyuncak Güvenliği	107
Kaynaklar	108

Bölüm 10	1-3 Yaş Döneminde Oyun	109
	<i>Seda Ardahan Sevgili</i>	
Yaş Dönemine Özgü Oyun Davranışları		110
Oyun Çocukluğu Döneminde Oyuncak Seçimi ve Güvenliği		113
Sonuç		114
Kaynaklar		117
Bölüm 11	3-6 Yaş Döneminde Oyun	119
	<i>Dilek Zengin</i>	
Oyunun Aşamaları ve Türleri - Erken Çocukluk Döneminde Oyun		120
Oyunun 3-6 Yaş Dönemindeki Çocuğun Gelişimine Katkıları		120
Oyunun Psiko-Motor ve Fiziksel Gelişime Etkisi		120
Oyunun Dil ve Bilişsel Gelişime Etkisi		121
Oyunun Duygusal-Sosyal Gelişime Etkisi		122
Yaşa Göre Oyun ve Oyuncak Seçimi		122
Kaynaklar		124
Bölüm 12	6-12 Yaş Döneminde Oyun	125
	<i>Ayçin Ezgi Önel</i>	
Orta Çocukluk Dönemi (6-12 Yaş) Özellikleri		125
Oyun		126
Orta Çocukluk Döneminde (6-12 Yaş) Oyun, Çocuk Gelişimi ve Kuramcılar		127
Freud'un Psikoseksüel Gelişim Kuramı Kapsamında Oyun		128
Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramı Kapsamında Oyun		129
Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı Kapsamında Oyun		129
Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı Kapsamında Oyun		130
Orta Çocukluk Döneminde (6-12 Yaş) Oyun Türleri ve Oyuncak Seçimi		131
Kaynaklar		136
Bölüm 13	Adolesan Dönemde Oyun	139
	<i>Dilek Ergin - Selin Demirbağ</i>	
Adolesan Dönemi		139
Adolesan Dönemin Özellikleri		140
Adolesan ve Oyun		141
Adolesan ve Dijital Oyun		142
Dijital Oyunun Adolesan Üzerine Olumlu Etkileri		143
Dijital Oyunun Adolesan Üzerine Olumsuz Etkileri		144
Kaynaklar		146

KONU 3: HASTA ÇOCUK VE OYUN

Bölüm 14	Hastaneye Yatışın Çocuk ve Aile Üzerine Etkisi	151
	<i>Ayla Kaya - Ayşegül İşler</i>	
	Hastaneye Yatmanın Çocuk Üzerine Etkisi	152
	Yaş Dönemlerine Göre Hastaneye Yatmanın Çocuk Üzerine Etkisi	153
	Çocuğun Hastaneye Yatmasının Aile Bireyleri Üzerine Etkisi	158
	Kaynaklar	160
Bölüm 15	Oyunun Hastaneye Yatan Çocuk ve Ailesi Üzerine Etkisi	163
	<i>Fatma Taş Arslan - Sibel Küçükoglu</i>	
	Oyunun Hastaneye Yatan Çocuk Üzerine Etkisi	164
	Terapötik Oyun	165
	Gelişim Dönemlerine Göre Terapötik Oyun	166
	Bebeklik dönemi (0-1 yaş)	167
	Erken çocukluk dönemi (2-6 yaş)	168
	Okul dönemi (6-12 yaş)	169
	Ergenlik dönemi (12-18 yaş)	170
	Oyunun Hastaneye Yatan Çocuk ve Ebeveyn İçin Yararları	171
	Hemşirelik Bakımının Bir Parçası Olarak Terapötik Oyun	172
	Kaynaklar	174
Bölüm 16	Oyunun Sağlık Bakımında Kullanımı	177
	<i>Naime Altay - Birgül Erdoğan</i>	
	Oyunun Sağlık Bakımında Kullanım Yararları	178
	Oyunun Sağlık Bakımında Kullanımında Pediatri Hemşiresinin Sorumlulukları	180
	Oyunun Sağlık Eğitiminde Kullanılması	181
	Oyunun Sağlık Alışkanlığı Kazandırmada Kullanımı	181
	Oyunun Sağlık Bakım Yöntemlerin Öğretilmesinde Kullanımı	182
	Oyunun Yapılacak İşlemler Hakkında Bilgilendirmede Kullanımı	182
	Oyunun Hastaneye Kabul ve Uyumda Kullanılması	182
	Oyunun Hastaneye Uyumunu Arttırma Ve Çevreyi Güvenli Hale Getirmede Kullanımı	183
	Oyunun Hastaneye Yatma, Muayene ve Tedavi Stresi ile Baş Etmede Kullanımı	183
	Oyunun Acil Bakımda Kullanılması	184
	Oyunun İnvaziv Olmayan İşlemlere Hazırlıkta Kullanılması	184
	Oyunun Noninvaziv İşleme Hazırlanmada Kullanılması	184
	Oyunun Noninvaziv İşlem Sırasında Kullanılması	185

Oyunun İnvaziv İşlemlere Hazırlıkta Kullanılması	185
Oyunun Uzun Süreli Tedavi Alan Kronik Hastalığı Olan Çocukların Bakımında Kullanılması	186
Sonuç	187
Kaynaklar	188

KONU 4: TERAPÖTİK OYUN VE İYİLEŞTİRİCİ ETKİSİ

Bölüm 17 Terapötik Oyun .....

193

Didem Yüksel Yılmaz - Figen Yardımcı

Terapötik Oyunun Çocuk Sağlığına Etkileri	193
Terapötik Oyun Çeşitleri	194
Terapötik Oyun Ortam Koşulları	195
Kaynaklar	199

Bölüm 18 Çocuklarda Terapötik İletişim ve Oyun .....

201

Nurdan Akçay Didişen - Esin Keskin

Terapötik İletişimde Ortamın Yaratılması	202
Çocuklarda Terapötik İletişim	202
Yaş Gruplarına Göre Terapötik İletişim	202
Çocuklarda Terapötik İletişim	204
Terapötik İletişimde Sağlık Profesyonellerinin Rolü	205
Çocuklarda Terapötik İletişimde Kullanılabilecek Teknikler	206
Terapötik Oyun	208
Kaynaklar	210

Bölüm 19 Oyunun Terapötik Gücü ve İyileştirici Etkisi .....

215

Sigdem Anol - Figen Yardımcı

Akut Hastalıklarda Oyunun Terapötik Etkisi	215
Kronik Hastalıklarda Oyunun Terapötik Etkisi	216
Öfke ve Saldırganlık Kontrolünde Oyunun Terapötik Etkisi	217
Otizm Spektrum Bozukluğunda Oyunun Terapötik Etkisi	218
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunda Oyunun Terapötik Etkisi	219
Cinsel İstismara Uğrayan Çocuklarda Oyunun Terapötik Etkisi	219
Sosyal Becerilerin Geliştirilmesinde Oyunun Terapötik Etkisi	220
Ebeveyn-Çocuk Bağlanmasını Güçlendirmede Oyunun Terapötik Etkisi	221
Afetlerde Terapötik Oyun	222
Kaynaklar	224

Bölüm 20 Gelişim Dönemlerine Göre Terapötik Oyun ..... 227*Nesrin Şen Celasin - Hasret Yağmur Sevinç Akın*

0-1 Yaş Döneminde Terapötik Oyun	227
1-3 Yaş Döneminde Terapötik Oyun	228
3-6 Yaş Döneminde Terapötik Oyun	229
6-12 Yaş Döneminde Terapötik Oyun	230
Adolesan Dönemde Terapötik Oyun	231
Kaynaklar	233

Bölüm 21 Terapötik Oyun Çeşitleri ..... 235*Nesrin Şen Celasin*

Hastalık Ve Hastaneye Yatmanın Çocuk Sağlığı Üzerine Etkisi	235
Terapötik Oyun	236
Terapötik Oyun Çeşitleri	237
Çocuğun Enerji Harcamasını Sağlayan Terapötik Oyun	237
Dramatik Oyun/Drama Terapötik Oyun	238
Yaratıcı Oyun	238
Kaynaklar	240

KONU 5: OYUNUN GÜNÜMÜZDEKİ DEĞİŞİMİ**Bölüm 22 Sağlıkta Dijital Temelli Oyun ..... 245***Nurdan Akçay Didişen - Dilek Zengin*

Dijital Oyun	245
Sağlıkta Dijital Temelli Oyun ve Önemi	246
Dijital Temelli Oyunların Sağlıkta Kullanımı	246
Dijital Temelli Oyunların Avantajları ve Dezavantajları	247
Kaynaklar	248

Bölüm 23 Uğraş Temelli Oyunlar ..... 249*Pınar Doğan - Hatice Yıldırım Sarı*

Oyun ve Uğraş	249
Kaynaklar	254

Bölüm 24	Oyunda Mizahın Kullanımı	257
	<i>Esra Ardahan Akgül - Figen Yardımcı</i>	
Mizah-Sağlık Hipotezi		257
Uyumsuzluk Teorisi (Incongruity Theory)		258
Rahatlama Teorisi (Relief Theory)		258
Üstünlük Teorisi (Superiority Theory)		258
Çocuklarda Mizahın Gelişimi		258
Mizahın Çocuk Oyunlarında Kullanımı		259
Hastane Ortamında Mizahın Kullanımı-Palyaço Terapisi (Clown Therapy)		260
Kaynaklar		262
Bölüm 25	Masalların İyileştirici Gücü ve Çocuk	265
	<i>Seher Sarıkaya Karabudak</i>	
Masalın Tanımı		265
Masal Türleri		266
Halk Masalları		266
Yazınsal (Kurgusal) Masallar		266
Masalların Genel Özellikleri		267
Masalların İşlevleri		268
Masalların İyileştirici Gücü/İşlevi		270
Çocukların Hastaneye Yatışa Hazırlanmasında ve Hastanede		
Masalların Kullanımı		271
Masalların psikoterapi amaçlı kullanımı		275
Kaynaklar		278
Bölüm 26	Özel Gereksinimi Olan Çocuklarda Oyun	281
	<i>Pelin Piştav Akmeşe - Nilay Kayhan</i>	
Çocukların Dünyasında Oyun		281
Oyun Becerilerinin Sözel Dil ile İlişkisi		283
Özel Gereksinimli Çocuklarda Oyun Becerileri		283
Oyun Becerilerinin Değerlendirilmesi ve Müdahalesi		285
Kaynaklar		289

KONU 6: TEKNOLOJİK BAĞIMLILIK VE ÇOCUK

Bölüm 27	Teknolojik Bağımlılık	295
	<i>Emine Zahide Özdemir - Gülçin Özalp Gerçekler</i>	
Tanım		295
Tarihsel Süreç		296
Bağımlılığın Belirtileri		297
Bağımlılık ve Risk Faktörleri		298
Teknoloji Bağımlılığının Değerlendirilmesi		299
Kaynaklar		301
Bölüm 28	Teknolojik Bağımlılığın Fizyolojik Gelişime Etkisi	303
	<i>Fahriye Pazarcıkçı - Emine Efe</i>	
Teknolojik Bağımlılık ve Motor Gelişim		304
Teknolojik Bağımlılıkta Kas-İskelet Sistemi		304
Teknolojik Bağımlılık ve Obezite		305
Teknolojik Bağımlılık ve Göz Sağlığı		305
Teknolojik Bağımlılık ve Uyku		306
Teknolojik Bağımlılık ve Yorgunluk		307
Teknolojik Bağımlılık ve Nörolojik Sistem		307
Teknolojik Bağımlılık ve Dolaşım Sistemi		308
Teknolojik Bağımlılıkların Fizyolojik Gelişim Üzerindeki Olumsuz Etkilerini Önemeye Yönelik Stratejiler		308
Kaynaklar		310
Bölüm 29	Teknolojik Bağımlılığın Bilişsel Gelişime Etkisi	313
	<i>Duygu Altuntaş - Emine Efe</i>	
Teknolojik Bağımlılık ve Çocuk		313
Teknolojik Bağımlılığın Çocuklardaki Bilişsel Sonuçları		314
Teknolojik Bağımlılık ve Dikkat		315
Teknolojik Bağımlılık ve Dürtü Kontrolü		315
Teknolojik Bağımlılık ve Akademik Başarı		316
Teknolojik Bağımlılıkların Bilişsel Gelişim Üzerindeki Olumsuz Etkilerini Önemeye Yönelik Stratejiler		316
Kaynaklar		318

Bölüm 30 Teknoloji Bağımlılığının Psikososyal Gelişime Etkisi ..... 321*Ece Mutlu Satıl - Leyla Baysan Arabacı*

Teknoloji Bağımlılığının Psikolojik Gelişime Etkisi	322
Teknoloji Bağımlılığının Psikososyal Gelişime Etkisi	322
Teknoloji Bağımlılığının Psikososyal Etkileri	323
Teknoloji Bağımlılığının Kişilik Gelişimine Etkisi	324
Teknoloji Bağımlılığının Sosyal Gelişime Etkisi	324
Kaynaklar	327

Bölüm 31 Teknoloji Bağımlılığını Önleme Stratejileri ..... 329*Gülşenay Taş Soylu - Leyla Baysan Arabacı*

Teknoloji Bağımlılığı ve Etiyolojisi	330
Teknoloji Bağımlılığı ve Önleme Stratejileri	331
İnternet Bağımlılığı ve Önleme Stratejileri	332
Oyun Bağımlılığı ve Önleme Stratejileri	334
Sosyal Medya - Akıllı Telefon Kullanım Bozukluğu ve Önleme Stratejileri	336
Kaynaklar	338

Bölüm I

OYUNUN TANIMI, KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Merve Aşkın Ceran
Murat Bektaş

Oyun, çocuğun kendini rahatça ifade edebilmesini sağlayan, amaçlı veya amaçsız olan, kurallı ya da kuralsız biçimde olabilen, çocuğun fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimine katkı sağlayan bir etkinliktir. Oyun ve oyuncaklar bütün dünyada çocuğun duygu ve düşüncelerini ifade edebildiği evrensel bir dildir. Sigmund Freud'un psikoanalitik kuramına göre oyun, çocuğun duygusal problemleri hakkında bize bilgi veren bir araçtır. Freud'a göre oyun, çocuğun fark etmeden dışarıya yansıttığı içgüdü ve duygularıdır. Çocuk karşılaştığı travmatik olayları oyun oynarken canlandırarak bu travmatik durumun üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Erikson'a göre ise oyun, çocuğun biyolojik ve psikososyal gelişimin destekçisidir. Çocuğun hayatında önemli bir yeri olan oyun, sağlığın geliştirmesi ve desteklenmesi için hem sosyal hayatta hem de hastanede yatan çocukların oryantasyonunun sağlanmasında, kaygı, korku ve anksiyetesinin giderilmesinde aktif olarak kullanılmaktadır. Oyun, çocuğun hastanede kendisini güvende hissetmesini, sağlık personeli ile rahat iletişim kurmasını sağlayabilir ve bu sayede çocuğun tedaviye uyumunu kolaylaştırır. İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar oyunun varlığı hem bilim insanları hem de arkeologlar tarafından kanıtlanmıştır. Ulusların tarihsel sürecine bakıldığında, insanların gördüklerini jest ve mimikleri aracılığıyla taklit ederek tesadüfen oyunu buldukları ve günümüze kadar gelmesini sağladıkları görülmektedir. İlk Çağ döneminde avlanan yetişkinleri örnek alan çocukların oyunlarında yetişkinleri taklit ederek olayları oyunlaştırdıkları bilinmektedir. Orta Asya'ya bakıldığında Şaman törenlerine "oy-un" ismi verildiği mitos ve ritüellerin oyundan esinlenerek ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Türk medeniyetlerinde ise çocuk ve oyunlarla alakalı yazılı belgeler ilk olarak Divanı Lügat-it Türk ve Dede Korkut hikâyelerinde karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde oyunun önemine ilk olarak "Çocukluğun gereği oyundur." diyen İbn-i Sina dikkati çekmektedir. Ayrıca bilinen en eski eserimiz ise çocuk ve oyunu ortak ele alan ve oyunda beden terbiyesine değinilen "Terbiye-i Bedeniye" adlı kitaptır. En eski oyun ise "beştaş" oyunudur. Bunun dışında topaçlar, tahtadan bebekler, içleri taşla doldurulmuş toplar da oyun malzemesi olarak kullanılmıştır. Oyun oynamak için kullanılan nesnelere, figürler ve yapılar incelendiğinde, dönemler ve kültürler farklı olmasına rağmen oyuncuların çok farklı olmadığı görülmektedir. Bu durum bize oyun ve

KAYNAKLAR

- Acer, D. (2012). Erken Çocukluk Eğitiminde Oyun ve Önemi. İbrahim H. Diken (Ed.) Erken Çocukluk Eğitimi, Pegem Akademi, Ankara, ss. 373-401.
- Altıntaş Selçuk, B. & Çolak, C. (2012). Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi. *Lokman Hekim Journal*, 2(1), 11-14.
- Avan, H., Koç, E.T. & Vural, B. (2020). Çocukla terapötik iletişim ve oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 62-69.
- Bal Yılmaz, H., Uzşen, H. & Belli, M. (2021). Çocuk sağlığı ve hastalıkları hemşireliğinin tarihsel süreçteki gelişimi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 65-70.
- Caleffi, C.C., Rocha, P.K., Anders, J.C., Souza, A.I. & Burciaga, V.B. (2016). Contribution of structured therapeutic play in a nursing care model for hospitalised children. *Revista Gaucha De Enfermagem*, 37(2), E58131-E58131. <https://doi.org/10.1590/1983-1447.2016.02.58131>
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçüköglü, S. & Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede yatan çocuk ve oyun. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 5(3), 156-160.
- Erçin, E. & Cetinkaya, S. (2019). Resim çizdirme çocuğun hastane deneyimlerini ve onu nasıl etkilediğini anlamının yolu mudur? *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi*, 2(1), 61-75.
- Erkut, Z., Balcı, S. & Yıldız, S. (2017). Tarihsel süreç içinde çocuk. *Çocuk ve Medeniyet*. 2(3), 17-28.
- Gökçearslan Çifci, E. (2009). Türkiye'de ve dünyada korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetlerin tarihsel gelişimi. *Aile Ve Toplum Eğitim Kültür Ve Araştırma Dergisi*, 11(5), 53-65. (ISSN: 1303-0256)
- İnci, R. & Günay, U. (2019). Pediatri hemşirelerinin terapötik oyuna yönelik bilgi, görüş ve uygulamalar. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 547-551.
- James, S.R., Nelson, K. & Ashwill, J. (2014). Growth and development: The child and family. Nursing Care of Children E-Book: Principles and Practice (Forth Edition). Elsevier Health Sciences, 23-149. (ISBN: 978-1-4557-0366-1).
- Kahya Canlı, S. & Demirarslan, D. (2020). Çocuk oyun alanlarının tarihi gelişimi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*. 3(6), 60-75.
- Kapkın, G., Manav, G. & Karayağız Muslu, G. (2020). Effect of therapeutic play methods on hospitalized children in Turkey: A systematic review. *Erciyes Medical Journal*, 42(2), 127-131. DOI: 10.14744/etd.2019.94940
- Kıran, B., Çalık, C. & Esenay, F.I. (2013). Terapötik oyun: Hasta çocuk ile iletişimin anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000038
- Koukourikos, K., Tzeha, L., Pantelidou, P. & Tsaloglidou, A. (2015). The importance of play during hospitalization of children. *Materia Socio-Medica*, 27(6), 438-441. DOI: 10.5455/msm.2015.27.438-441
- Kozlovsky, R. (2020). Programming emotional care: the nuffield study of the children's hospital, 1963. *Childhood In The Past*. 13(2), 121-137. <https://doi.org/10.1080/17585716.2020.1791497>
- Li, W.H., Chung, J.O.K., Ho, K.Y. & Kwok, B.M.C. (2016). Play Interventions to reduce anxiety and negative emotions in hospitalized children. *BMC Pediatrics*, 16(1), 1-9.
- Pekyigit, A., Yıldız, D., Eren Fidancı, B. & Çalık Bağrıyanık, B. (2021). Hastanede yatan çocuklarda yaratıcı oyun yöntemi ile hastalık ve hastane kavramı: Nitel bir çalışma. *Çocuk Dergisi*, 21(2), 175-182. <http://dx.doi.org/10.26650/jchild.2021.2.897005>
- Pennafort, V.P.S., Queiroz M.V.O., Gomes I.L.V., Rocha M.F.F. (2018). Instructional therapeutic toy in the culture care of the child with diabetes type 1. *Revista Brasileira de Enferm*, 71(3), 1334-1342. DOI: 10.1590/0034-7167-2017-0260.
- Seyrek, H. & Sun, M. (1993). Okul Öncesi Eğitiminde Oyun. Müzik Eserleri Yayınları, İzmir, 15-23.
- Silva, S.G.T., Santos, M.A., Floriano, C.M.F., Damião, E.B.C., Campos, F.V. & Rossato, L.M. (2017). Influence of therapeutic play on the anxiety of hospitalized school-age children: Clinical trial. *Rev Bras Enferm*. 70(6), 1244-1249. DOI: 10.1590/0034-7167-2016-0353.

- Tuğrul B. (2018). Oyunun Gücü. Ayşe Belgin Aksoy (ed.) Çocuk ve Oyun, Hedef yayıncılık ve Mühendislik, Ankara, 12-30.
- Thompson, C. (2016) The Epidemiology of Paediatric Diarrhoeal Disease and Shigella Infections in Ho Chi Minh City, Vietnam. PhD Thesis, London School of Hygiene & Tropical Medicine. DOI: <https://doi.org/10.17037/PUBS.02572614>
- Yayan, E.H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.

Bölüm 2

OYUN KURAMLARI

Şadiye Dur

Oyun, insanın doğum sürecinden itibaren başlayan ve tüm yaşam boyunca devam eden, bazen kurallar çerçevesinde bazen de kurlsız olarak gerçekleştirilebilen kendine özgü yapısına uygun sosyal uyumu ve becerileri, dil gelişimini, motor yetenekleri, fiziksel ve bilişsel gelişimi destekleyen, duygu ve düşüncelerin rahatça ortaya konulduğu, zaman ve mekân sınırlaması bulunmayan öğretici ve eğlendiren etkinliktir. Uzun yıllardır oyunun önemi anlaşılmayıp, sadece bir eğlence aracı olduğu düşünülmesi oyuna gerekli değerin verilmesini ertelemiştir. Çocuk, oyunu kullanarak dünyayı anlar, günlük ilişkileri gözlem yoluyla inceler, geçmiş ve geleceğe yönelik kavramları kullanır. Oyun, bu yönden çocuk için bir öğrenme aracı olarak kullanılan evrensel bir dildir.

Ebeveynler oyunu her alanda etkin bir şekilde kullanırsa, çocuğun tüm alanlarda aktif katılımını sağlayabilirler. Çocuk, yaş gruplarına göre uygun oyun aktiviteleri ile desteklenmezse; fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal açıdan gelişimini istendik düzeyde tamamlayamaz. Sosyalleşmenin gerekliliği olan paylaşımın, empatinin, işbirliği yapabilmenin, model almanın, taklit etmenin ve akranları arasında kabul görmenin sonucunda gerçekleşen kişilik gelişimi için oyun çok önemli bir etkiye sahiptir. Bu süreçte çocuklarına bakım veren ebeveynlerin de çocukları ile iletişim kurma, destekleyici etkinliklere katılma, yaşlılarıyla sosyalleşmesinin sağlanması ve tüm bu eğitimlerinin sürdürülmesi için desteklenmesinin ve konunun önemine ilişkin farkındalıklarının artırılması son derece önemlidir.

Oyunun, çocuğun gelişiminin her aşamasında kullanılmasının öneminin farkında olan eğitimciler, düşünürler (filozoflar), psikologlar ve sağlık profesyonelleri bu kavramın üzerinde durmuşlar ve günümüze kadar farklı görüşler ileri sürerek, çeşitli kuramlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, bu bölümde klasik ve modern oyun kuramları ele alınacaktır.

OYUN KURAMLARI

Oyun kuramları sınıflandırılması yapılırken çeşitli yöntemlerden faydalanılmıştır. Klasik kuramlar, oyunun amacı ile ortaya çıkış nedenlerini açıklamaya çalışırken, Modern kuramlar oyunun çocuğun gelişim sürecine etkilerini açıklamaya çalışmıştır.

KAYNAKLAR

- Akmeşe, P. & Kayhan, N. (2017). Özel eğitim öğretmenlerinin oyun öğretimine ilişkin öz yeterlilik düzeylerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(1), 26. Doi: 10.21565/Ozelegitimdergisi.274303
- Aksoy, B.A. & Dere Çiftçi, H. (2008). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişimi Destekleyen Oyunlar*. (1. Baskı). Pegem Akademi.
- Aksoy, B.A. & Dere Çiftçi, H. (2019). *Erken Çocukluk Döneminde Oyun*. (4. baskı). Pegem Akademi.
- Arı, M. & Işıtan S. (2010). Çocuk gelişiminde oyun ve oyuncakların önemi. *TSE Standard Dergisi*, 49(572), 40-49.
- Arslan, F. (2000). 1-3 yaş dönemindeki çocuğun oyun ve oyuncak özelliklerinin gelişim kuramları ile açıklanması. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2), 40-43.
- Bağlı, M.T. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.
- Bee, H. (1992). *The Developing Child*. (Sixth Edition). New York: Harper Colling Publishers.
- Bekmezci, H. & Özkan, H. (2015). Oyun ve oyuncağın çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(2), 81-87.
- Bruce, T. (1993). *Time To Play In Early Childhood Education*. (Third Edition). London: Hodder & Stoughton.
- Campos, M.C., Rodrigues, K.C.S. & Pinto, M.C.M. (2010). Evaluation of the behavior of the preschool one just admitted in the unit of pediatrics and the use of the therapeutic toy. *Einstein*, 8(1), 10-17.
- Cattanach, A. (2008). *Play Therapy With Abused Children*. (Second Edition). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Dönmez, N.B. (1992). *Oyun Kitabı*. İstanbul: Esin Yayınları.
- Elkind, D. (2007). *The Power Of Play: Learning What Comes Naturally*. Cambridge: Da Capo Press.
- Erikson, E. (1963). *Childhood And Society*. (Second Edition). New York: Norton Publication.
- Gökşen, C. (2014). Oyunların çocukların gelişimine katkıları ve Gaziantep çocuk oyunları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 52, 229-259.
- Johnson, J.E., Christie, J.F. & Yawkey, T.D. (1999). *Play And Early Childhood Development* (2. baskı). New York: Longman.
- Johnson, L.L., Yawkey, D.T. & Christie, F.J. (1987). *Play and Early Childhood Development*. New York: Harper Collins Publishers.
- Kargı, E. (2007). Oyun: çocuklar için hastalıkla baş etme sürecinde güçlü bir psikososyal destek aracı. *Toplum ve Hekim*, 22 (5), 364- 367.
- Koçyiğit, S. & Baydilek, N.B. (2015). Okul öncesi dönem çocuklarının oyun algılarının incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-26.
- Köseoğlu, S. & Kürtüncü Tanır, M. (2006). Gelişim dönemlerine göre oyunun terapotik kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 293-304.
- Kyle, T. (2008). *Essentials Of Pediatric Nursing*. Philadelphia: LWW Publishing.
- Lindsey, E.W. (2002). Preschool children's friendships and peer acceptance: Links to social competence. *Child Study Journal*, 32 (3), 145- 156.
- McCabe, P.C. & Marshall, D.J. (2006). Measuring the social competence of preschool children with specific language impairment: Correspondence among informat ratings and behavioral observations. *Topics in Early Childhood Special Education*, 26(4), 234-246.
- Megep (2007). *Milli Eğitim Bakanlığı. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi-Özel Eğitimde Oyun Etkinlikleri. Mesleki Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi*. Ankara.
- Metin-Aslan, Ö. & Tuğrul, B. (2013). Anaokuluna devam eden çocukların oyun davranışları ve oyunlarında ortaya çıkan zorbalık davranışlarının incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13, 27-41.

- Mustafaoğlu, R., & Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51-58.
- Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası (çev. M. T. Bağlı). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.
- Öğretir, A.D. (2008). Oyun ve oyun terapisi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 94-100.
- Ömeroğlu, E. (1992). *Çocuk ve Oyun*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Öncü, E. Ç., & Özbay, E. (2010). *Erken Dönemindeki Çocuklar İçin Oyun (10. baskı)*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Pehlivan, H. (2016). Oyunun gelişim ve öğrenmedeki rolü. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3280-3292.
- Pehlivan, H. (2005). *Oyun ve Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Saracho, O.N. & Spodek, B. (1998). *Multiple Perspectives On Play İn Early Childhood Education*. New York: Suny Press.
- Sevinç, M. (2004). *Erken Çocukluk Gelişimi Ve Eğitiminde Oyun*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Smith, K.P. (2009). *Understanding children's worlds: children and play*. Wiley- Blackwell.
- Stagnitti, K. (2004). Understanding play: The implications for play assessment. *Australian Occupational Therapy Journal*, 51(1), 3-12.
- Tekin, G. & Tortamış Özkaya, B. (2015). *Çocuk ve Oyun: Çocukların Öğrenmesini Anlama ve Destekleme (4. baskı)*. Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Tuğrul B. (2010). *Oyun temelli öğrenme*. Okul Öncesinde Özel Öğretim Yöntemleri, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Unicef. (2004). Çocuk haklarına dair sözleşme. *Unicef, Türkiye*. [http://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf. Erişim Tarihi: 10. 2020].
- Ünal M. (2009). Çocuk gelişiminde oyun alanlarının yeri ve önemi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(2), 95-109.
- WHO.(1995). The World Health Organization quality Of Life Assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health organization. *Social science and Medicine*, 41, 1403-1409.

Bölüm 3

OYUNUN BİREYSEL VE TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

(Pedagojik, İletişim, Eğitim Ve Eğlendirme Etkisi)

Ender Durualp - Rüveyda Kurnaz

Toplumsal ve kültürel yaşantılar ebeveynlerin çocuk oyunlarına yönelik bakış açılarını ve çocukların oyun davranışlarını etkilemektedir. Yapılan pek çok araştırma geleneksel toplumlarda ebeveynlerin, çocuklarını işbirlikçi davranma, paylaşma gibi sosyal davranışlara teşvik eden ve toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren oyunlara Batılı toplumlardaki ebeveynlere kıyasla daha fazla yönlendirdiklerini göstermektedir. Topluların yapısı ve oyuna yönelik bakış açıları farklılaşsa da oyunlar insanlık tarihinin başlangıcından beri tüm toplumlarda var olmaktadır ve o zamandan bu zamana bireysel ve toplumsal açıdan pek çok işleve hizmet etmektedir. Stanley Hall'a (1884-1924) göre yaşantılar, alışkanlıklar ve davranış biçimleri kalıtım yoluyla nesiller boyunca aktarılmaktadır. Oyun ise ataların yaşantılarının, alışkanlıklarının ve davranış biçimlerinin yeniden deneyimlenmesine olanak sağlamakta, geçmiş kültürlere açılan bir pencere görevi üstlenmekte, toplumsal ve kültürel değerlerin aktarılmasının bir yolu olmaktadır. Bu yönüyle toplumsal açıdan pek çok işlevi bulunan oyun, çocukların fiziksel, motor, bilişsel, sosyal-duygusal gelişimlerinin, dil ve iletişim yeteneklerinin, öz-bakım becerilerinin ve yaratıcılıklarının gelişimine katkı sağlayarak bireysel açıdan da pek çok işlev üstlenmektedir. Çünkü çocuklar hayat ile ilgili tecrübelerinin pek çoğunu oyun aracılığıyla edinmektedir. Bu nedenle oyun, çocukların bireysel gelişimlerinin desteklenmesinde, yaşadıkları çevre ve içerisinde buldukları toplum ile kurdukları ilişkilerinin düzenlenmesinde temel bir araçtır.

OYUNUN PEDAGOJİK İŞLEVLERİ

Oyun, doğası gereği çocukların istek ve arzularına göre şekillenmektedir ve çocukların gönüllülüğünü esas almaktadır. Bu durum da gündelik hayat içerisinde çocukların oyuna çok fazla zaman ayırmalarını ve oyun oynamak için yüksek düzeyde motivasyona sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle oyunun çocukların hayatında büyük bir yere sahip olduğu ve çocukların gelişimleri üzerinde pek çok olumlu etkisinin bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Pek çok araştırmada da oyunun çocukların fiziksel ve motor becerilerinin, bilişsel ve sosyal

KAYNAKLAR

- Arslan, E. (2018). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim. Engin Deniz M (Ed.). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara. ss.2-25.
- American Psychology Association (APA) (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). American Psychiatric Publishing, Whashington, DC.
- Assembly, U. G. (1989). Convention on the Rights of the Child. United Nations, Treaty Series, 1577, 3, 1-23. <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>
- Axline, V. M. (2020). Benliğini Arayan Çocuk. Panama Yayıncılık, Ankara.
- Bateson, P., & Martin, P. (2013). Play, Playfulness, Creativity and Innovation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baykoç Dönmez, N (2000). Üniversite Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü ve Kız Meslek Lisesi Öğrencileri İçin Oyun Kitabı. Esin Yayınevi, İstanbul.
- Bedwell, W. L., Pavlas, D., Heyne, K., Lazzara, E. H., & Salas, E. (2012). Toward a Taxonomy Linking Game Attributes to Learning: An Empirical Study. *Simulation & Gaming*, 43, 6, 729-760. DOI: <https://doi.org/10.1177/104687811243944>
- Berk, L. E. (2013). *Child Development (9th Ed.)* New Jersey: Pearson Education.
- Binnet, A., & Simon, T. (1907). *Anormal Çocuklar*. Siyavuşgil S E. (Çev.) Devlet Basım Evi, İstanbul.
- Brindle, L. (2006). The Case for Play in a Neonatal Intensive Care Unit–The Work of a Hospital Play Specialist. *Journal Of Neonatal Nursing*, 12, 1, 14-19. DOI: 10.1016/j.jnn.2005.10.001
- Bremer, E., & Cairney, J. (2018). Fundamental Movement Skills and Health-Related Outcomes: A Narrative Review of Longitudinal and Intervention Studies Targeting Typically Developing Children. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 12, 2, 148-159. DOI: 10.1177/1559827616640196
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bütün Ayhan, A., & Beyazıt, U. (2017). İletişimle İlgili Temel Kavramlar. Aral N. (Ed.) *Çocuk ve İletişim*, Vize Yayıncılık, Ankara, ss.1-24.
- Cheraghi, F., Shokri, Z., Roshanaei, G., & Khalili, A. (2022). Effect of Age-Appropriate Play on Promoting Motor Development of Preschool Children. *Early Child Development and Care*, 192, 8, 1298-1309. DOI: 10.1080/03004430.2021.1871903
- Chow, C. Y., Riantiningtyas, R. R., Kanstrup, M. B., Papavasileiou, M., Liem, G. D., & Olsen, A. (2020). Can Games Change Children's Eating Behaviour? A Review of Gamification and Serious Games. *Food Quality And Preference*, 80, 103823. DOI: 10.1016/j.foodqual.2019.103823
- Crowley, K. (2020). *Çocuk Gelişimi-Pratik Bir Başlangıç* Ceylan Ş. (Çev. Ed.) Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Cömert, D. (2006). *Erken Çocukluk Eğitiminde Parmak Oyunları*. Kök Yayıncılık, Ankara.
- Çelebi, A., Aytakin, A., Küçükoglu, S., & Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede Yatan Çocuk ve Oyun. *Journal of Dr. Behcet Uz Children's Hospital*, 5, 3, 156-160. DOI: 10.5222/buchd.2015.156
- Dinç, S., & Balcı, S. (2021). Baba-Bebek Bağlanma Durumu ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 13, 1, 8-17. DOI: 10.5336/nurses.2019-72534
- Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı Sonuç Raporu. (2018). Ankara. <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/usxdh.pdf2018>
- Donmuş, V. & Gürol, M. (2015). İngilizce Öğrenmede Eğitsel Bilgisayar Oyunu Kullanmanın Erişiyeye ve Kalıcılığa Etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 10, 15, 313-332. DOI: 10.7827/TurkishStudies.8769
- Durualp, E., & Aral, N. (2010). Altı Yaşındaki Çocukların Sosyal Becerilerine Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39, 160-172.
- Durualp, E. & Aral, N. (2011, 2015 [Geliştirilmiş 2. Baskı]). *Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitimi*. Vize Yayıncılık, Ankara.

- Durualp, E., & Aral, N. (2013). Analyzing the Effects of Play Activities on the Development of Receptive and Productive Language of Children. *The International Journal of Early Childhood Learning*, 19, 1, 39-49. DOI: 10.18848/2327-7939/cgp/v19i01/48451.
- Durualp, E., & Aral, N. (2018a). Çocukların İnce ve Kaba Motor Gelişimlerine Oyun Etkinliklerinin Etkisinin İncelenmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1, 243-258. DOI: 10.5578/jss.66830
- Durualp, E., Aral, N. (2018b). Oyunun Gelişimi ve Türleri. Aksoy A B. (Ed.) *Çocuk ve Oyun*, Hedef Yayıncılık, Ankara, ss. 34-56
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2004). Remains Firmly Committed To The Principles Set Out in the Preamble to the Constitution. <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>
- Engin, A. O., Tösten, R., & Kaya, M. D. (2010). Bilgisayar Destekli Eğitim. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1, 5, 69-80.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton.
- Feder, K. P., & Majnemer, A. (2007). Handwriting Development, Competency, And Intervention. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49, 4, 312-317. DOI: 10.1111/j.1469-8749.2007.00312.x
- Fox, J. E., & Schirmacher, R. (2014). Sanat ve Yaratıcılığın Gelişimi. Aral N & Duman G. (Çev. Ed.) Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Gaut, B. (2010). The Philosophy of Creativity. *Philosophy Compass*, 5, 12, 1034–1046. DOI: j.1747-9991.2010.00351.x
- Gazezoglu, Ö. (2007). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 6 Yaş Çocuklarına Öz Bakım Becerilerinin Kazandırılmasında Oyun Yoluyla Öğretimin Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Giren, S. (2016). Early Childhood Education Teachers' Metaphors About Play Concept For Preschoolers. *Journal of Theory and Practice in Education*, 12, 1, 372-388. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/262397>
- Güneş, L, C., & Durualp, E. (2021). Hastanede Çocuk ve Ailesinin Psikososyal Açından Desteklenmesinde Oyun. Bezayit U., & Bütün Ayhan A. (Ed.) *Hastanede Çocuk ve Ailesine Yönelik Psikososyal Destek Çalışmaları*, Pelikan Yayınevi, Ankara, ss. 214-256.
- Halemani, K., Issac, A., Mishra, P., Dhiraaj, S., Mandelia, A., & Mathias, E. (2022). Effectiveness of Preoperative Therapeutic Play on Anxiety Among Children Undergoing Invasive Procedure: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Indian Journal of Surgical Oncology*, 9, 1-10. DOI: 10.1007/s13193-022-01571-1
- Hassan, A. Z., Zahed, B. T., Zohora, F. T., Moosa, J. M., Salam, T., Rahman, M., & Ahmed, S. I. (2011). Developing The Concept of Money by Interactive Computer Games for Autistic Children. Paper presented at the 2011 IEEE International Symposium on Multimedia, Dana Point, CA, USA.
- Hatava P., Olsson G., Lagerkranser M. (2000). Preoperative Psychological Preparation for Children Undergoing ENT Operations: A Comparison of Two Methods. *Paediatric Anaesthesia*. 10, 5, 477-486. DOI: 10.1046/j.1460-9592.2000.00537.x
- Hauser-Cram, P., & Woodman A. C. (2016). Trajectories of Internalizing and Externalizing Behavior Problems in Children with Developmental Disabilities. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44, 4, 811–821 DOI: 10.1007/s10802-015-0055-2
- Henricks, T. S. (2020). Play Studies: A Brief History. *American Journal of Play*, 12, 2, 117-155. <http://www.journalofplay.org>
- Holmes, R. M. (2011). Adult Attitudes and Beliefs regarding Play on Lana'i. *American Journal of Play*, 3, 3, 356-384. www.journalofplay.org
- Holmes, R. M., Liden, S., & Shin, L. (2013). Children's Thinking Styles, Play, and Academic Performance. *American Journal of Play*, 5, 2, 219-238.
- Hughes, F. (2010). *Children, Play and Development*. US: SAGE Publications.

- Jackson, S. C., Robey, L., Watjus, M., & Chadwick, E. (1991). Play for All Children: The Toy Library Solution. *Childhood Education*, 68, 1, 27-31. DOI: 10.1080/00094056.1991.10520841
- Johnson, J. (2007). Play and Creativity. Invited address for The International Confer-229 Michael Straeubig, Chun-Wei Hsu, Pinar Oztop, Mihaela Taranu.
- Jung, S., & Sainato, D. M. (2013). Teaching Play Skills to Young Children with Autism. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 38, 1, 74-90. DOI: 10.3109/13668250.2012.732220
- Kaduson, H. G. (2020). Game Play Interventions For Aggressive Children With Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. Schaefer C E. & Stone J. (Ed.) In *Game Play: Therapeutic Use Of Games With Children And Adolescents*. Wiley & Sons, Inc. pp. 139-154.
- Kandır, A., & Tezel Şahin, F. (2011). Okul Öncesi Dönemde Oyuncak ve Oyun Materyalleri Eğitici Oyuncaklar. *Morpa Kültür Yayınevi, İstanbul*, ss. 9-195.
- Kirk, S., Gallagher, J., & Coleman, M. R. (2017). Özel Gereksinimli Çocukların Eğitimi. Rakap S (Çev. Ed.) Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Lamrani, R., & Abdelwahed, E. H. (2020). Game-Based Learning and Gamification to Improve Skills in Early Years Education. *Computer Science And Information Systems*, 17, 1, 339-356. DOI: 10.2298/CSIS190511043L
- Lino, D. M., & Parente, C. (2018). Play and Learning in Early Childhood Education: The Contribution of High Scope, Reggio Emilia, And Montessori Pedagogical Approaches. In: *Early Childhood Education From An Intercultural And Bilingual Perspective*, IGI Global, pp. 147-163.
- Louv, R. (2012). Doğadaki Son Çocuk: Çocuklarımızdaki Doğa Yoksunluğu ve Doğanın Sağaltıcı Gücü. (Temürçü C, Cev.) TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara. (Orijinal Çalışma Basım Tarihi, 2005-2008).
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) (2013). Okul Öncesi Eğitimi Programı. Ankara. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf>
- Mingins, J. E., Tarver, J., Waite, J., Jones, C., & Surtees, A. D. (2021). Anxiety and Intellectual Functioning in Autistic Children: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Autism*, 25, 1, 18–32. DOI: 10.1177/1362361320953253
- McCree, M., Cutting, R., & Sherwin, D. (2018). The Hare and The Tortoise Go To Forest School: Taking The Scenic Route To Academic Attainment Via Emotional Wellbeing Outdoors. *Early Child Development and Care*, 188, 7, 980–996. DOI: 03004430.2018.144643
- Öztürk Aynal, Ş. (2018). Çocukta Oyun Gelişimi ve Yaratıcılık. Ed. Engin Deniz M. (Ed.) *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara. 9. Baskı, ss. 336-376.
- Parten, M. B. (1932). Social Participation Among Pre-School Children. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 27, 3, 243–269. DOI: 10.1037/h0074524
- Rentzou, K., Slutsky, R., Tuul, M., Gol-Guven, M., Kragh-Müller, G., Foerch, D. F., & Paz-Albo, J. (2019). Preschool Teachers' Conceptualizations and Uses of Play Across Eight Countries. *Early Childhood Education Journal*, 47, 1, 1-14. DOI: 10.1007/s10643-018-0910-1
- Robinson, E. L., StGeorge, J., & Freeman, E. E. (2021). A Systematic Review of Father–Child Play Interactions and the Impacts on Child Development. *Children*, 8, 5, 389. DOI: 10.3390/children8050389
- Roopnarine, J. L., & Davidson, K. L. (2015). Parent-Child Play Across Cultures: Advancing Play Research. *American Journal Of Play*, 7, 2, 228-252.
- Russ, S. W. (2003). Play and Creativity: Developmental Issues. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 47, 3, 291-303. DOI: 10.1080/00313830308594
- Salaun, L., & Berthouze-Aranda, S. (2011). Obesity in School Children With Intellectual Disabilities In France. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 24, 4, 333-340. DOI: 10.1111/j.1468-3148.2010.00612.x

- Salmela, M., Salantera, S., Ruotsalainen, T., & Aronen, E. T. (2010). Coping Strategies for Hospital-Related Fears in Pre-School-Aged Children. *Journal Of Paediatrics and Child Health*, 46, 3, 108-114. DOI: 10.1111/j.1440-1754.2009.01647.x
- Sanrock, J. W. (2012). Yaşam Boyu Gelişim Psikolojisi Yüksel G. (Çev.). 13.Baskıdan Çeviri. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Selimoğlu, Ö. G., & Özdemir, S. (2018). Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı'nın (ETEÇOM) Otizm Spektrum Bozukluğu Sergileyen Çocukların Sosyal Etkileşim Becerileri Üzerindeki Etkililiği. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2, 3, 514-555. DOI: 10.24130/eccd-jecs.196720182399
- Seyrek, H., & Sun, M. (2005). Okul Öncesi Eğitiminde Oyun. *Müzik Eserleri Yayınları*, İzmir.
- Sevinç, M. (2004). Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitiminde Oyun. *Morpa*, İstanbul.
- Sezici, E., & Akkaya, D. D. (2020). The Effect of Preschool Children's Motor Skills On Self-Care Skills. *Early Child Development and Care*, 190, 6, 963-970. DOI: 10.1080/03004430.2020.1737040
- Siregar, N. R., & İlham, M. (2019). Traditional Game As a Way for Healthy in Bajo's Children. *KnE Life Sciences*, 4, 11, 19-25. DOI: 10.18502/klsv4i11.3848
- Sucuoğlu, B. (2017). Zihin Engeli Tanımları Sınıflandırma ve Yaygınlık. Sucuoğlu B. (Ed.) *Zihin Engelliler ve Eğitimleri*, Kök Yayıncılık, Ankara, ss. 49-86.
- Tierney, A. L., & Nelson III, C. A. (2009). Brain Development and the Role of Experience in the Early Years. *Zero To Three*, 30, 2, 9-13. PMID: 23894221
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2022). Eğitim. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/ErişimTarihi> 10.10.2022.
- Ulus, L., & Yalçıntaş Sezgin, E. (2018). Oyun ile İlgili Diğer Konular ve Uygulamalar. Aksoy A B. (Ed.) *Çocuk ve Oyun*, Hedef Yayıncılık, Ankara, ss. 254-287
- Vatandaş, S. (2020). Oyun ve Oyuncak: Teknolojik ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde Oyun ve Oyunağın Anlamsal ve İşlevsel Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11, 28, 913-930. DOI: 10.21076/vizyoner.674699
- Williams NA, Ben Brik A, Petkus JM & Clark H. (2019). Importance of Play for Young Children Facing Illness and Hospitalization: Rationale, Opportunities, and a Case Study Illustration. *Early Child Dev Care*, 5, 1, 58-67, DOI: 10.1080/03004430.2019.1601088
- Yavuzer, H. (1998), *Bedensel, Zihinsel ve Sosyal Gelişimiyle Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yılmaz, A. (2005). Eğitim Yönetiminde Bilgisayarlardan Faydalanmanın Avantajları ve Dezavantajları. *Milli Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 166, 1-7. <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/166/index3->
- Yogman, M., Garner, A., Hutchinson, J., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. (2018). The Power of play: A Pediatric Role in Enhancing Development in Young Children. *Pediatrics*, 142, 3, DOI: 10.1542/peds.2018-2058
- Yong, Z. (2002). Analysis of the social gender culture in children's games. *Chinese Education & Society*, 35, 5, 77-91. DOI: 10.2753/CED1061-1932350577
- Yükselen, A., & Argüt, N. (2021). Hastanede Çocuğın Gelişimsel Desteklenmesi ve Gelişimsel Destekleme Sürecinde Ailenin Güçlendirilmesi. Bezaıt U & Bütün Ayhan A. (Ed.) *Hastanede Çocuk ve Ailesine Yönelik Psikososyal Destek Çalışmaları*, Pelikan Yayınevi, Ankara, ss.184-211.

Bölüm 4

OYUN VE YARATICILIK

Dilek Ergin - Duygu Karaarslan

Oyun, çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesinde, beslenme, hijyen ve uyku kadar en temel ihtiyaçların başında gelir. Çocuğun iç dünyasının ve zihinsel gelişiminin yansımasıdır. Oyun, çocukların yaşadığı dünyaya alışmasını sağlayarak, fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanmasında yardımcı olur. Çocuk oyun oynarken, yaşamın devamı için gereken bilgi ve deneyimi bu süreçte kendiliğinden öğrenmektedir. Oyun, çocuğun en önemli işi olup doğumdan altı yaşına kadar ortalama 15.000 saatini oyun aktiviteleri ile geçirdiği düşünülmektedir. Çocuk oyunu çevresiyle bir anlaşma aracı olarak gördüğü için oyununda, çevresindeki her şeyi oyuncak olarak kullanabilir. Bu durum çocuk için sosyal çevreye uyum sağlamanın çok yönlü bir aracıdır. Oyun kavramı, yıllar boyunca pek çok disiplin ve kişi tarafından tanımlanmış, oyunun çocuğun yaşamı üzerindeki önemi dile getirilmiştir.

Oyun; eğlendirici, eğitici yönü fazla olan bir ihtiyaç, doyum kaynağı olarak ifade edilmektedir ve çocuğun özgür olduğu ortamların başında gelmektedir. Bu nedenle çocukluğun vazgeçilmezidir. Freud'a göre oyun, "çocuğun karşılaştığı travmatik olayların kontrolünü sağladığı bir alan" dır. Çocuk, oyun sırasında olumsuz duygu ve düşüncelerini "katerteik etki" oluşturup sıyrılmaktadır. Yavuzer'e göre oyun, "çocuk için gerçek dünya ile hayal dünyası arasındaki köprü"dür. Çocuk, çeşitli ve çok yönlü oyuncak ya da malzemelerle oynarken rahatlayıp, yaratıcı düşüncelerle hayal gücünü geliştirir. Oyun oynama sırasında duygu, düşünce ve isteklerini ifade etme yollarını dener. Çocuk, oyun yoluyla çevresindeki kişi, olay ve durumlar hakkında bilgi edinme ve neden-sonuç ilişkileri kurma imkânına ulaşır. Fox ve Schirmmacher (2014) yaptıkları çalışmalarda, çocukların yaratıcılıklarını oyun ile ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Çocukların yaratıcı ve üretici düşünen bireyler olabilmesi için buldukları ortamlarda, resim yapmalarına ve kendilerini ifade etmelerine izin verilmesi, blokları ve legoları kullanarak tasarladıkları yaratıcı şeyleri somut olarak ortaya koymaları ve müzik etkinlikleri düzenlenmeleri son derece önemlidir.

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan oyun, kişinin yaşam kurallarıyla karşılaşarak yaratıcılık ve hayal gücünü geliştirdiği, kendi yeteneklerini ortaya çıkardığı, temel ve sosyal beceriler edindiği, tüm gelişim alanlarını desteklediği önemli bir olgudur. Hayal gücü ve yaratıcılık kesinlikle oyunla yönlendirilir ve oyun oynama, yaşamın genelinde yaratıcı sürecin parçası ola-

KAYNAKLAR

- Aslışen, E.H.T. & Hacıbrahimoğlu, B.Y. (2020). Türkiye’de erken çocukluk eğitiminde oyuncak alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi. *Başkent Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(2), 284-299.
- Ayan, S. & Memiş, A.U. (2012). Erken çocukluk döneminde oyun. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 2012; 14 (2): 143-149.
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçüköğlü, S. & Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede yatan çocuk ve oyun. *İzmir Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 5(3). Doi:10.5222/buchd.2015.156.
- Çelik, A. & Özbey, H. (2011). Ameliyatların çocuklara psikososyal etkileri. A. Ekşi (Ed.), *İçinde, Ben Hasta Değilim Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarının Psikososyal Yönü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Erdal K., & Erdal G. (2003). Çocuk oyunlarında yaratıcılık. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XVII, Sayı:1*.
- Eroğlu, Ö. (2017). *Çocuk ve Yaratıcılık*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Fox, J.E., & Schirmacher, R. (2014). *Çocuklarda sanat ve yaratıcılığın gelişimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Genç, M. & Çakmak Tolun, Ö. (2021). Okul öncesi dönemde sık görülen psikolojik ve gelişimsel bozukluklarda oyun terapisi uygulamaları. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 13, 207-231.
- Gülsoy, S. (2019). Oyun, kültür ve zaman. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 317-337.
- Gültekin, G., & Baran, G. (2005). Hastalık ve çocuk. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8 (8).
- Hilal, G., & Dağlıoğlu, H.E. (2018). Erken çocukluk döneminde üstün yetenekli çocuklar ve oyun. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 180-204.
- Kaytez, N. & Durualp, E. (2014). Türkiye’de okul öncesinde oyun ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2(2), 110-122
- Kuşuoğlu, S., & Tanır, M.K. (2006). Gelişim dönemlerine göre oyunun terapötik kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22(1), 293-304.
- National Council for Curriculum and Assessment (NCCA). (Ireland). (2004). *Towards a framework for early learning: a consultative document: executive summary*. National Council for Curriculum and Assessment.
- Özyürek, A., Tezel Şahin, F., & Gündüz, Z.B. (2018). Nesilden nesile kültürel aktarımda oyun ve oyuncakların rolü. *Journal of The Cukurova University Institute of Social Sciences*, 27(1).
- Pekyiğit, A., Yıldız, D., Eren Fidancı, B. & Çalık Bağrıyanık, B. (2021). Hastanede yatan çocuklarda yaratıcı oyun yöntemi ile hastalık ve hastane kavramı: niteliksel bir çalışma. *Çocuk Dergisi*, 21, 175-182. DOI: 10.26650/jchild.2021.2.897005.
- Piaget, J., & Inhelder, B. (2016). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sapsağlam, Ö. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarının değişen oyun tercihleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1122-1135.
- Tarkoçin, S., Bilmez, B., & Kaçmaz, C. (2019). Hastane çalışanı çocuk gelişimcilerin hastanelerde bulunan oyun odaları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1177-1190.
- Unicef (2004). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Erişim Sayfası: https://www.unicef.org/turkey/pdf/_Cr23.Pdf Erişim Tarihi: 01.08.2022.
- Varışoğlu, B., Şeref, İ., Gedik, M. & Yılmaz, İ. (2013). “Türkçe dersinde uygulanan eğitsel oyunlara yönelik tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 1059-1081
- Yapıcı, M. (2011). 0-5 yaş arası çocukların yaratıcılığının geliştirilmesinde ailenin rolü. *Journal of Human Sciences*, 8(1).

Bölüm 5

OYUN TÜRLERİ: NORMATİF OYUN, TIBBİ OYUN, TERAPÖTİK OYUN

İlknur Bektaş

Doğumdan itibaren henüz olgunlaşmamış organizma büyüme ve gelişmeye odaklanmıştır. Bu süreçte oyun, gelişim ve öğrenmeyi derinleştirerek büyüme ve gelişme sürecine büyük katkı sağlar. Yenidoğan ve süt çocukluğu dönemlerinde fiziksel büyümenin ve duyu organlarının gelişimi ön plandayken, okul öncesi dönemde bilişsel gelişim, okul yaş döneminde ise zihinsel gelişim daha hızlıdır. Bu durum çocukların farklı yaş dönemlerindeki oyun gereksinimlerini de değiştirmektedir. Çocukların tek başına ya da grup aktivitelerine katılımıyla oynadıkları oyunlar sağlıklı koşullarda olduğu gibi hastalık ve hastane ortamında da devam edebilir. Sağlık izlemleri, akut ya da kronik hastalıklar nedeniyle hastane ortamında bulunan çocuklar için yaşamlarının bir parçası olan oyunun sürece dahil edilmesi son derece önemlidir. Çocuğun hastaneye uyumunu arttırmak, çocuğu sakinleştirmek, ağrıyı ve anksiyeteyi azaltmak, travmatik yaşam olaylarını anlamak için çocuklarla çalışan tüm profesyoneller oyunun iyileştirici gücünden yararlanmaktadır. Bu bölümde oyunun hastane ortamında çocuğun olumsuz etkilenen büyüme ve gelişme sürecine, hastalık semptomlarına ve iyileşmeye olan etkileri için oyun türleri ele alınmıştır.

HASTANE ORTAMINDAKİ ÇOCUKLAR İÇİN OYUN

Çocuklar; doğumdan itibaren kaza ve travmalara maruz kalmaları ayrıca ortaya çıkan akut ve kronik hastalıklar nedeniyle sıklıkla hastane ortamında bulunurlar. Ancak hastalık ve hastane deneyimleri ve girişimler hakkındaki bilgileri sınırlıdır. Bu bilgi ve deneyimler çocuğun yaşına, hastalık şiddetine ve semptomlarına göre olumlu ya da olumsuz şekilde oluşmaya başlar. Yaşadığı her olumsuz deneyim çocuğun yaşam boyu hastane, hastalık ve sağlık çalışanlarıyla ilgili algılarını da olumsuz şekilde etkilemektedir. Çünkü çocuklar olayları birbiriyle ilişkilendirir ve şematik olarak öğrenirler. Doktor ya da hemşirenin uyguladığı bir girişim sonucunda ağrı hissedilen bir çocuk beyaz formayı bu işlemlerle eşleştirmektedir. Beyaz önlük ve tıbbi forma giyen kişileri ağırlı işlemlerle tanır ve çocuk beyaz forma giyen kişileri gördüğünde korku ve kaygı yaşar. Bu nedenle hastalık ve hastane sürecinde tıbbi işlemler sırasında çocuklarla iş birliği yapıl-

KAYNAKLAR

- Aytaş, G. & Uysal, B. (2017). Oyun kavramı ve sınıflandırılmasına yönelik bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 675-690. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.298146>
- Burns-Nader, S. & Hernandez-Reif, M. (2016). Facilitating play for hospitalized children through child life services. *Children's Health Care*, 45, 1-21. <https://doi.org/10.1080/02739615.2014.948161>
- Cavuşoğlu, H. (2013). Çocuk Sağlığı Hemşireliği, 11. Baskı. Ankara: Sistem Ofset Basımevi, 67-87.
- Cimete, G., Kuğuluoğlu, S. & Dede Cınar, N. (2013). *Cocuk, hastalık ve hastane ortamı*. İçinde: Ed: Conk, Z., Başbakkal, Z., Yılmaz, B., Bolşık, B. *Pediatri Hemşireliği 1. Baskı*, Ankara, Akademisyen Kitapevi, 133-141.
- Düzükaya, D.S., Bozkurt, G., Ulupınar, S., Uysal, G., Uçar, S. & Uysalol, M. (2021). The effect of a cartoon and an information video about intravenous insertion on pain and fear in children aged 6 to 12 years in the pediatric emergency unit: a randomized controlled trial. *Journal of Emergency Nursing*, 47(1), 76-87. <https://doi.org/10.1016/j.jen.2020.04.011>
- Gülay, O.H (2016). *Yaşamın ilk yıllarında oyun: Oyuna çok yönlü bakış*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi
- Jones, M.T., Kirkendall, M., Grissim, L., Daniels, S. & Boles, J.C. (2021). Exploration of the relationship between a group medical play intervention and children's preoperative fear and anxiety. *Journal of Pediatric Health Care*, 35(1), 74-83. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2020.08.001>
- Köse, S., & Arıkan, D. (2020). The effects of cartoon assisted endoscopy preparation package on children's fear and anxiety levels and parental satisfaction in Turkey. *Journal of Pediatric Nursing*, 53, e72-e79. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2020.02.010>
- Kurudirek, F. & Arıkan, D. (2020). Effects of therapeutic clowning on pain and anxiety during intrathecal chemotherapy in Turkey. *Journal of Pediatric Nursing*, 53, e6-e13. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2020.01.015>
- Kurudirek, F., Arıkan, D. & Sarılioğlu, A. (2021). Effects of therapeutic clowning on pain and anxiety during venous blood sampling in Turkey: Randomised controlled trial. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 26(4), e12352. <https://doi.org/10.1111/jspn.12352>
- Li, W.H.C., Chung, J.O.K., Ho, K.Y., Kwok, B.M.C. (2016). Play interventions to reduce anxiety and negative emotions in hospitalized children. *BMC Pediatrics*, 16, 36-44. DOI 10.1186/s12887-016-0570-5
- Moore, E.R., Bennett, K.L., Dietrich, M.S. & Wells, N. (2015). The effect of directed medical play on young children's pain and distress during burn wound care. *Journal of Pediatric Health Care*, 29(3), 265-273. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2014.12.006>
- Pekyiğit, A., Yıldız, D., Fidancı, B.E. & Bağrıyanık, B.Ç. (2021). Hastanede yatan çocuklarda yaratıcı oyun yöntemi ile hastalık ve hastane kavramı: Niteliksel bir çalışma. *Çocuk Dergisi*, 21(2), 175-182. DOI: 10.26650/jchild.2021.2.897005
- Pontes, J.E., Tabet, E., Folkmann, M.Á., Cunha, M.L. & Almeida Fde, A. (2015). Therapeutic play: preparing the child for the vaccine. *Einstein (Sao Paulo)*, 13(2), 238-42. doi: 10.1590/S1679-45082015AO2967. <https://doi.org/10.1590/S1679-45082015AO2967>
- Ramazan, İ. & Günay, U. (2019). Pediatri hemşirelerinin terapötik oyuna yönelik bilgi, görüş ve uygulamaları. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3, 547-551. <https://doi.org/10.31067/0.2019.187>
- Yayan, E.H., Zengin, M., Düken, M.E. & Dağ, Y.S. (2020). Reducing children's pain and parents' anxiety in the postoperative period: A therapeutic model in Turkish sample. *Journal of Pediatric Nursing*, 51, e33-e38. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2019.07.004>
- Yayan, E.H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.
- Yaz, Ş.B. & Yılmaz, H.B. (2022). The effects of designing an educational animation movie in virtual reality on preoperative fear and postoperative pain in pediatric patients: a randomized controlled trial. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 37(3), 357-364. <https://doi.org/10.1016/j.jopan.2021.04.015>

- Yildirim, M., Koroglu, E., Yucel, C., Kirlak, S. & Sen, S. (2019). The effect of hospital clown nurse on children's compliance to burn dressing change. *Burns*, 45(1), 190-198. <https://doi.org/10.1016/j.burns.2018.08.033>
- Yildiz, G.K., Yıldız, S., Yoruk, M.A. & Sevgen, S. (2022). A tablet game or training booklet? Two methods for evaluating symptom management and quality-of-life of children receiving chemotherapy. *European Journal of Oncology Nursing*, 61, 102190. <https://doi.org/10.1016/j.ejon.2022.102190>

Bölüm 6

OYUNUN ÖNEMİ VE ÇOCUK GELİŞİMİNE ETKİSİ

Berhan Akdağ - Perihan Turhan Gürbüz

“Çocukların mesleği” “Çocuğun özgürlüğü” “Çocukların çevreden duyup gördüklerini sınıdığı, öğrendiklerini pekiştirdiği bir deney alanı” Oyun, tanımsal belirsizliklerin merkezini işgal etmeye devam ediyor olsa da bu tanımlamalardan çıkan bazı ortak özellikler var; oyunun haz ve mutluluk vermesi, dışsal bir amaç gütmekten içten gelen bir motivasyonla ve gönüllü olarak yapılması gibi. Peki, oyunun işlevi sadece haz ve mutluluk vermesi midir? Görünüşe göre bu sorunun cevabı: Hayır. Oyun, çocukların gerçek dünyayı anlamaları ve yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan becerileri kazanmalarını sağlayan bir aktivitedir. Dahası, oyunun çocukların bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişimlerinde çok önemli rolleri vardır. Bu bölümde oyunun çocuğun gelişimine etkileri üzerinde durulacaktır.

OYUN VE BİLİŞSEL GELİŞİM

Biliş terimi, bireylerin dünyayı öğrenmelerini ve anlamlandırmalarını sağlayan zihinsel faaliyetleri ifade eder. Dikkat, bellek, algılama, problem çözme ve karar verme başlıca bilişsel işlevlerdir. Dikkat edilirse bu işlevlerin doğumdan itibaren gündelik hayatımızda çok önemli yeri olduğu fark edilebilir. (Aslında bu cümleyi okurken birden fazla bilişsel işlevi bir arada yapıyoruz.) *Bilişsel gelişim* ise bireyin doğumundan başlayarak tüm yaşamı boyunca çevresini algılayabilmesini ve etkileşim kurabilmesini sağlayan zihinsel işlevleri kazanma sürecidir. Bilişsel gelişim ile bilgilerimiz yaklaşık bir asırlık bir geçmişe sahiptir ve bu bilgilerin temelleri Jean Piaget tarafından atılmıştır. Bu noktada, oyunun bilişsel gelişim ile ilişkisini Piaget'nin kuramıyla birlikte ele almak yerinde olacaktır.

Piaget bilişsel gelişimin, sinir sisteminin olgunlaşması ve çevreye uyumun bir sonucu olduğunu öne sürmüştü ve kuramını bazı kavramlar üzerine oturtmuştur: şema, özümleme, uyum ve dengelenme.

KAYNAKLAR

- Abessa, T. G., Worku, B. N., Wondafrash, M., Girma, T., Valy, J., Lemmens, J., Bruckers, L., Kolsteren, P., & Granitzer, M. (2019). Effect of play-based family-centered psychomotor/psychosocial stimulation on the development of severely acutely malnourished children under six in a low-income setting: a randomized controlled trial. *BMC Pediatrics*, 19(1), 1–20.
- Acarlar, F. (2001). Sembolik oyunun dil gelişimi ve dil bozukluklarıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 25–33.
- Avcu, A. U. (2016). Oyun temelli eğitim programının beş yaş grubundaki çocukların temel hareket becerilerine etkisinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 139–149.
- Bouldin, P., Bavin, E. L., & Pratt, C. (2002). An investigation of the verbal abilities of children with imaginary companions. *First Language*, 22(3), 249–264.
- Caldera, Y. M., Culp, A. M., O'Brien, M., Truglio, R. T., Alvarez, M., & Huston, A. C. (1999). Children's play preferences, construction play with blocks, and visual-spatial skills: Are they related? *International Journal of Behavioral Development*, 23(4), 855–872.
- Casey, B. M., Andrews, N., Schindler, H., Kersh, J. E., Samper, A., & Copley, J. (2008). The development of spatial skills through interventions involving block building activities. *Cognition and Instruction*, 26(3), 269–309.
- Castelli, D. M., Hillman, C. H., Buck, S. M., & Erwin, H. E. (2007). Physical fitness and academic achievement in third-and fifth-grade students. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 29(2), 239–252.
- Costa, H. J. T., Abelairas-Gomez, C., Arufe-Giráldez, V., Pazos-Couto, J. M., & Barcala-Furelos, R. (2015). Influence of a physical education plan on psychomotor development profiles of preschool children. *Journal of Human Sport and Exercise*, 10(1), 126–140.
- Daubert, E. N., Ramani, G. B., & Rubin, K. H. (2018). Play-based learning and social development. In: Tremblay RE, Boivin M, Peters RDeV, (eds.) Pyle A, topic (ed.) Encyclopedia on Early Childhood Development [online]. <https://www.child-encyclopedia.com/play-based-learning/according-experts/play-based-learning-and-social-development>
- Davis, C. L., Tomporowski, P. D., Boyle, C. A., Waller, J. L., Miller, P. H., Naglieri, J. A., & Gregoski, M. (2007). Effects of aerobic exercise on overweight children's cognitive functioning: a randomized controlled trial. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 78(5), 510–519.
- Davis, C. L., Tomporowski, P. D., McDowell, J. E., Austin, B. P., Miller, P. H., Yanasak, N. E., Allison, J. D., & Naglieri, J. A. (2011). Exercise improves executive function and achievement and alters brain activation in overweight children: a randomized, controlled trial. *Health Psychology*, 30(1), 91.
- Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach-Major, S., & Queenan, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence? *Child Development*, 74(1), 238–256.
- Diamond, A., Barnett, W. S., Thomas, J., & Munro, S. (2007). Preschool program improves cognitive control. *Science*, 318(5855), 1387–1388.
- Dost Gözkan, A. (2016). Gelişim Psikolojisi ve Terapi Perspektifinden Oyun. Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Duruoalp, E., & Neriman, A. (2018). Çocukların ince ve kaba motor gelişimlerine oyun etkinliklerinin etkisinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 243–258.
- Elias, C. L., & Berk, L. E. (2002). Self-regulation in young children: Is there a role for sociodramatic play? *Early Childhood Research Quarterly*, 17(2), 216–238.
- Fantuzzo, J., Sekino, Y., & Cohen, H. L. (2004). An examination of the contributions of interactive peer play to salient classroom competencies for urban head start children. *Psychology in the Schools*, 41(3), 323–336.
- Fink, R. S. (1976). Role of imaginative play in cognitive development. *Psychological Reports*, 39(3), 895–906.
- Freud, S. (2001). Haz ilkesinin ötesinde. Metis Yayıncılık, İstanbul.

- Gallahue, D. L., & Ozmun, J. C. (2014). Handbook of Research on the Education of Young Children. Spodek B. & Saracho O.N. (ed.) Motor development in young children. In Handbook of research on the education of young children, Routledge, New York, ss: 123–138.
- Galyer, K. T., & Evans, I. M. (2001). Pretend play and the development of emotion regulation in preschool children. *Early Child Development and Care*, 166(1), 93–108.
- Gamze, A. (2014). Otizmlı çocuklarda sembolik oyunun dil gelişimi ile ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(02), 45–61.
- Giménez-Dasí, M., Pons, F., & Bender, P. K. (2016). Imaginary companions, theory of mind and emotion understanding in young children. *European Early Childhood Education Research Journal*, 24(2), 186–197.
- Göncü, A., & Gaskins, S. (2007). Play and development: Evolutionary, sociocultural, and functional perspectives. Taylor & Francis, New York.
- Göncü, A., & Gaskins, S. (2010). The Oxford Handbook of the Development of the Play. Nathan P. & Pellegrini A.D. (eds.) Comparing and extending Piaget's and Vygotsky's understandings of play: Symbolic play as individual, sociocultural, and educational interpretation. Oxford Library of Psychology, Oxford Academic, ss: 49–57.
- Harris, P. L. (2000). The work of the imagination. Blackwell Publishing, New Jersey.
- Hillman, C. H., Castelli, D. M., & Buck, S. M. (2005). Aerobic fitness and neurocognitive function in healthy preadolescent children. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 37(11), 1967–74.
- Hoffmann, J., & Russ, S. (2012). Pretend play, creativity, and emotion regulation in children. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 6(2), 175–184.
- Kuğuoğlu, S., & Tanır, M. K. (2006). Gelişim Dönemlerine Göre Oyunun Terapötik Kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22(1), 293–304.
- Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D., & Palmquist, C. M. (2013). The impact of pretend play on children's development: a review of the evidence. *Psychological Bulletin*, 139(1), 1–34.
- Lindsey, E. W., & Colwell, M. J. (2013). Pretend and physical play: Links to preschoolers' affective social competence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 59(3), 330–360.
- Mischel, W., & Baker, N. (1975). Cognitive appraisals and transformations in delay behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31(2), 254–261.
- Nicolopoulou, A. (1993). Play, cognitive development, and the social world: Piaget, Vygotsky, and beyond. *Human Development*, 36(1), 1–23.
- Önder, A., & Arslan Çiftçi, H. (2017). Erken çocuklukta oyun ve oyun yoluyla öğrenme. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Oostermeijer, M., Boonen, A. J. H., & Jolles, J. (2014). The relation between children's constructive play activities, spatial ability, and mathematical word problem-solving performance: a mediation analysis in sixth-grade students. *Frontiers in Psychology*, 5, 782.
- Orhan, R., & Sinan, A. (2018). Psiko-motor ve gelişim kuramları açısından spor pedagojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 523–540.
- Piaget, J. (1976). Piaget and His School. Inhelder B. & Chipman H. H. (eds.) Piaget's theory, Springer, ss: 11–23).
- Piaget, J. (2013). Play, dreams and imitation in childhood. Routledge, London.
- Ramani, G. B., & Siegler, R. S. (2008). Promoting broad and stable improvements in low-income children's numerical knowledge through playing number board games. *Child Development*, 79(2), 375–394.
- Rickard, K. A., Gallahue, D. L., Gruen, G. E., Tridle, M., Bewley, N., & Steele, K. (1995). The play approach to learning in the context of families and schools: an alternative paradigm for nutrition and fitness education in the 21st century. *Journal of the American Dietetic Association*, 95(10), 1121–1126.

- Schaefer, C. E. (1969). Imaginary companions and creative adolescents. *Developmental Psychology*, 1(6, Pt.1), 747–49.
- Schaffer, H. R. (1996). *Social development*. Blackwell Publishing, New Jersey.
- Schwebel, D. C., Rosen, C. S., & Singer, J. L. (1999). Preschoolers' pretend play and theory of mind: The role of jointly constructed pretence. *British Journal of Developmental Psychology*, 17(3), 333–348.
- Sharma, S., & Nagar, S. (2009). Influence of home environment on psychomotor development of infants in Kangra district of Himachal Pradesh. *Journal of Social Sciences*, 21(3), 225–229.
- Sigman, M., & Ungerer, J. A. (1984). Cognitive and language skills in autistic, mentally retarded, and normal children. *Developmental Psychology*, 20(2), 293–302.
- Singer, J. L. (1961). Imagination and waiting ability in young children. *Journal of Personality*.
- Suat, K. O. L. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1–21.
- Taylor, M., Carlson, S. M., Maring, B. L., Gerow, L., & Charley, C. M. (2004). The characteristics and correlates of fantasy in school-age children: imaginary companions, impersonation, and social understanding. *Developmental Psychology*, 40(6), 1173.
- Tessier, V. P., Normandin, L., Ensink, K., & Fonagy, P. (2016). Fact or fiction? A longitudinal study of play and the development of reflective functioning. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 80(1), 60–79.
- Tomporowski, P. D. (2003). Cognitive and behavioral responses to acute exercise in youths: A review. *Pediatric Exercise Science*, 15(4), 348–359.
- Tomporowski, P. D., Davis, C. L., Miller, P. H., & Naglieri, J. A. (2008). Exercise and children's intelligence, cognition, and academic achievement. *Educational Psychology Review*, 20(2), 111–131.
- Trionfi, G., & Reese, E. (2009). A good story: Children with imaginary companions create richer narratives. *Child Development*, 80(4), 1301–1313.
- Ulutaş, A., Demir, E., & Yayan, E. H. (2017). Motor gelişim eğitim programının 5-6 yaş çocuklarının kaba ve ince motor becerilerine etkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1523–1538.
- Ungerer, J. A., & Sigman, M. (1984). The relation of play and sensorimotor behavior to language in the second year. *Child Development*, 55(4), 1448–1455.
- Vygotsky, L. S. (1967). Play and its role in the mental development of the child. *Soviet Psychology*, 5(3), 6–18.
- Vygotsky, L. S., & Cole, M. (1978). *Mind in society: Development of higher psychological processes*. Harvard university press, United States of America.
- Walker, C. M., & Gopnik, A. (2013). Pretense and possibility—A theoretical proposal about the effects of pretend play on development: Comment on Lillard et al. (2013). *Psychological Bulletin*, 139, 40–44.
- Weisberg, D. S., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. (2013). Guided play: Where curricular goals meet a playful pedagogy. *Mind, Brain, and Education*, 7(2), 104–112.
- Yıldız, E., & Çetin, Z. (2018). Sporun psiko-motor gelişim ve sosyal gelişime etkisi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 5(2), 54–66.
- Zufiaurre, B., Wilkinson, J., & Albertin, A. M. (2013). Working with children's emotions through routines, play and games: promoting emotional and social growth and shaping inclusive practices. *Journal of the International Society for Teacher Education*, 17(1), 126–138.

Bölüm 7

OYUNUN ÇOCUK RUH SAĞLIĞINA ETKİSİ

Serap Yıldırım - Cansu Güler

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana sürdürdüğü bir eylem olan oyun, yaşarla birlikte başlar, yaşamın her döneminde farklılaşarak ve gelişerek devam eder. Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre oyun, "yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlencedir". Doğal, evrensel bir insani dürtü ve gereksinim olarak tanımlanan oyun, özellikle çocuklar için vazgeçilmez bir unsurdur. Çocuğun gözünden oyun onun en önemli uğraşısıdır ve çocuğun gelişimi ve yetişkin yaşama hazırlanmasında çok değerlidir. Oyun, belirli bir amaca yönelik olsun ya da olmasın, araçlı veya araçsız, kurallı veya kuralsız gerçekleştirilsin çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, psikolojik, entellektüel ve sosyal gelişiminin temeli ve gerçek yaşamın bir parçası olan etkin öğrenme sürecidir. Oyun; dil, motor, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim dahil gelişim alanlarının hemen hepsine katkı sağlamakta birlikte, çocuğun sağlıklı büyüme ve gelişmesi için besin, bakım ve sevgi kadar önemli temel bir gereksinimdir.

Günümüzde yetişkinlerin oyuna verdiği önemin giderek azaldığı ve çocukların oynaması gerekiyorsa, en azından bunu yaparken bir şeyler öğrenmesi gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Özgür, kendi kendine yönetilen oyunun (serbest oyun veya yapılandırılmamış oyun), yapılandırılmış veya eğitici etkinliklerle değiştirilmesi sonucu çocukların oyun fırsatları giderek azalmıştır. Gelecek planları için okul, kurs vb. akademik çalışmalara verilen zaman ve önem artarken artık çocuklar daha az özgür ve yapılandırılmamış oyun oynayabilmektedir. Okullarda geçirilen zaman artarken tenefüs süreleri ve oyun oynama süreleri azalmakta, çocuklar okul sonrası müzik veya spor dersleri gibi yapılandırılmış etkinliklere yönlendirilmektedir. Buna çevresel fırsatlardaki eksiklikler, teknolojik gelişmeler ve ebeveynlerin tam zamanlı çalışması gibi nedenler de eklenince, aktif oyun zamanla çocuğun yaşamında giderek azalan bir etkinlik olmakta ve azalmaya devam etmektedir.

Oysaki oyun çocukların temel hakkıdır ve çocukların sağlıklı gelişimleri, yaşam kaliteleri, mutluluğu, iyi oluşları, olayları farklı perspektiften görmeleri, yeni şeyler keşfetmeleri, duygularını açığa çıkarmaları, diğerleri ile anlaşabilmeleri, sorunlarını çözmeleri, dürtülerini denetlemeleri ve duygularını düzenlemeleri için gerekli temel bileşendir. Çocukların oyun fırsatları sınırlandırılırsa genel olarak yaşantıları ve spesifik olarak da fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlıkları üzerinde derin etkileri olacaktır. Uzun yıllar oyun üzerine çalışan Brown'a (1998) göre, oyun-

KAYNAKLAR

- Association for Play Therapy (2019). Definition of Play Therapy by the Association for Play Therapy (APT). [Erişim adresi: <https://www.a4pt.org/page/ClarifyingUseofPT>, Erişim Tarihi: 29.11.2022]
- Ayan, S. & Memiş, A.U. (2012). Erken çocukluk döneminde oyun. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 143-149.
- Barnett, L.A. (1984). Research Note: Young children's resolution of distress through play. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 25(3), 477-483.
- Bekmezci, H. & Özkan, H. (2015). Oyun ve oyuncağın çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(2), 81-87. doi:10.5222/buchd.2015.081
- Brown, S. (1998). Play as an organizing principle: Clinical evidence and personal observations. In: Bekoff, M., Beyer, J.A. (Editors). *Animal Play: Evolutionary, Comparative, And Ecological Perspectives*. Cambridge University Press; Cambridge, 242-251.
- Burdette, H.L. & Whitaker, R.C. (2005). Resurrecting free play in young children: Looking beyond fitness and fatness to attention, affiliation, and affect. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(1), 46-50. doi: 10.1001/archpedi.159.1.46.
- Carlson, K.S. & Gjerde, P.F. (2009). Preschool personality antecedents of narcissism in adolescence and young adulthood: A 20-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 43(4), 570-578. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.03.003>
- Clements, R. (2004). An investigation of the status of outdoor play. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 5(1), 68-80. <https://doi.org/10.2304/ciec.2004.5.1.10>
- Coskun, M. & Kaya, İ. (2016). Prevalence and patterns of psychiatric disorders in preschool children referred to an outpatient psychiatry clinic. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 21(1), 42-47.
- Ercan, E.S., Polanczyk, G., Akyol Ardic, U., Yuce, D., Karaçetin, G., Tufan, A.E., ... & Tekden, M. (2019). The prevalence of childhood psychopathology in Turkey: A cross-sectional multicenter nationwide study (EPICPAT-T). *Nordic Journal of Psychiatry*, 73(2), 132-140. doi: 10.1080/08039488.2019.1574892
- Gleave, J. & Cole-Hamilton, I.A. (2012). World without play: A literature review. [Erişim adresi: <https://www.eerg.org.au/images/PDF/A-world-without-play-literature-review-2012.pdf>, Erişim tarihi: 07.11.2022]
- Gray, P. (2011). The decline of play and the rise of psychopathology in children and adolescents. *American Journal of Play*, 3(4), 443-463.
- Karabekiroğlu, K., Uslu, R., Kapci-Seyitoglu, E.G., Özbaran, B., Öztop, D.B., Özel-Özcan, Ö., ... & Cengel-Kültür, E.S. (2013). A nationwide study of social-emotional problems in young children in Turkey. *Infant Behavior and Development*, 36(1), 162-170. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2012.11.007>
- Kiye, S. & Yalçın, İ. (2021). Oyun terapisi ve oyun terapisinin gruplarda kullanımı. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 287-303. <https://doi.org/10.53444/deubefd.836043>
- Koçyiğit, S., Tuğluk, M.N. & Kök, M. (2007). Çocuğun gelişim sürecinde eğitsel bir etkinlik olarak oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 324-342.
- Lindberg, E.N, Cingi, M.A. & Guzel, H. (2020). Analysis of traditional child play based on child culture and child development. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(4), 19-36. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2696
- Lindon, J. (2007). Understanding children and young people: Development from 5-18 years. Hodder Arnold.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. & Brashears, M.E. (2006). Social isolation in America: Changes in core discussion networks over two decades. *American Sociological Review*, 71(3), 353-375. <https://www.jstor.org/stable/30038995>
- Meydanlıoğlu, A. (2015). Çocuklarda fiziksel aktivitenin biyopsikososyal yararları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(2), 125-135. <https://doi.org/10.5455/cap.20140714124129>
- Panksepp, J. (2007). Can PLAY Diminish ADHD and facilitate the construction of the social brain?. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 16(2), 57-66.

- Pellis, S.M. & Pellis, V.C. (2007). Rough-and-tumble play and the development of the social brain. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 95-98. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00483.x>
- Sandseter, E.B.H. & Kennair, L.E.O. (2011). Children's risky play from an evolutionary perspective: The anti-phobic effects of thrilling experiences. *Evolutionary Psychology*, 9(2), 257-284. <https://doi.org/10.1177/147470491100900212>
- Schweinhart, L.J. (2005). Lifetime Effects: The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 40 (No. 14). High/Scope Foundation.
- Taşören, A.B. (2022). Çocukluk Döneminde travma ile çalışmak: Travmaoyun Modeli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 707-726. <https://doi.org/10.16953/deuosbil.1097570>
- Tritt, S.M., Ryder, A.G., Ring, A.J. & Pincus, A.L. (2010). Pathological narcissism and the depressive temperament. *Journal of Affective Disorders*, 122(3), 280-284. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2009.09.006>
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. [Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.09.2022]
- Twenge, J.M. (2000). The age of anxiety? The birth cohort change in anxiety and neuroticism, 1952-1993. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 1007-1021. DOI: 10.1037//0022-3514.79.6.1007
- Vygotsky, L. (1978). "The Role of Play in Development," İçinde Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes, Ed. Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner, Ellen Souberman. Harvard University Press Cambridge, MA, 92-104.
- Wenner, M. (2009). The serious need for play. *Scientific American Mind*, 20(1), 22-29. DOI: 10.1038/scientificamericanmind0209-22
- Whitebread, D. (2017). Free play and children's mental health. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 1(3), 167-169. DOI:10.1016/S2352-4642(17)30092-5
- Williamson, D., Dewey, A. & Steinberg, H. (2001). Mood change through physical exercise in nine-to ten-year-old children. *Perceptual And Motor Skills*, 93(1), 311-316. DOI: 10.2466/pms.2001.93.1.311
- World Health Organisation (2022). "Mental health: strengthening our response" [Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>, Erişim tarihi: 29.11.2022]
- Yayan, E.H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.
- Yörükoğlu, A (2015). Çocuk Ruh Sağlığı, Çocukun Kişilik Gelişimi. Eğitimi ve Ruhsal Sorunlar, 36. Basım, Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- Zhao, Y.V. & Gibson, J.L. (2022). Evidence for protective effects of peer play in the early years: Better peer play ability at age 3 years predicts lower risks of externalising and internalising problems at age 7 years in a longitudinal cohort analysis. *Child Psychiatry & Human Development*, 1-16. doi: 10.1007/s10578-022-01368-x

Bölüm 8

OYUN TERAPİSİ

Perihan Turhan Gürbüz - Berhan Akdağ

OYUN

“İnsan kelimesinin tam anlamıyla söylemek gerekirse, ancak insan olduğu zaman oynar ve oyun oynadığı zaman tam insan olur.”

-Schiller-

İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan oyunu kavramsallaştırmaya duyulan arzu, kendini Antik Yunan'dan bu yana birçok farklı disiplinde göstermiş ve oyun sayısız kereler tanımlanmaya çalışılmıştır. Oyunla ilgili en etkileyici betimlemelerden birini Hollandalı filozof ve tarihçi Johan Huizinga yapmıştır. Ona göre oyun; gönüllü olmanın ön koşul olduğu, belirli yer ve zaman sınırlarının ve bağlayıcı kuralların özgürce kabul edildiği, amacı kendi içinde saklı olan, gerilim ve neşe barındıran ve “gerçek” hayattan farklı bir eylem olduğu bilincinin eşlik ettiği bir uğraştır. Huizinga, oyunun insan hayatı için en temel eylemlerden biri ve çocuk için zaruri olduğu görüşündedir. İnsanlardan ziyade en ilkel hayvan davranışlarında bile gözlemlenebilen oyunun, tüm edimlerden önce var olmuş, kültürler üstü hatta kültür yapıcı bir fenomen olduğu savunmaktadır. Johan Huizinga, yazdığı esere ismini de veren Homo Ludens (oyun oynayan insan) teriminin alet üreten insan anlamına gelen Homo Faber teriminin yanında yer almayı hak ettiğini çünkü oyun oynayan insanın en az araç üreten kadar esaslı bir işlevi yerine getirdiğini ifade etmektedir.

Bir başka şekilde tanımlanırsa oyun, yalnızca kişisel hayal gücü ve kendini ifade etme ile ilgili değil, aynı zamanda başkalarıyla bağlantı kurma ve kişinin deneyimlerini sosyal ve kültürel bağlamda anlamlandırma ile de ilgilidir. Oyun etkileşimseldir hem çocuğun gelişimini hem de çevresini etkileme gücü vardır. Genel gelişim bağlamından bakıldığında oyun, insanların empatik bir şekilde ebeveynlik yapma, arkadaşlıklarını daha ileri seviyelere taşıma, ortaklıklar içinde yakın ilişkiler kurma ve yetişkinlere yönelik meslekleri büyük bir zevkle sürdürme yeteneklerinin habercisidir.

KAYNAKLAR

- Allan, J., & Levin, S. (1993). Born on my bum: Jungian play therapy. *Play Therapy in Action: A Casebook for Practitioners*, 209–244.
- Allen, F. H. (1934). Therapeutic work with children: A statement of a point of view. *American Journal of Orthopsychiatry*, 4(2), 193. *Association of Play Therapy*, (erişim 03.10.2022) <https://www.a4pt.org/page/WhyPlayTherapy>
- Axline, V. M. (1950). Play therapy experiences as described by child participants. *Journal of Consulting Psychology*, 14(1), 53.
- Axline, V. M. (1969). *Play therapy* (Vol. 125). Ballantine Books.
- Booth, P. B., & Jernberg, A. M. (2009). *Theraplay: Helping parents and children build better relationships through attachment-based play*. John Wiley & Sons.
- Buber, M. (2012). *I and Thou*. eBookIt. com.
- Carmichael, K. D. (2006). Legal and ethical issues in play therapy. *International Journal of Play Therapy*, 15(2), 83.
- Freud, A. (1974). Introduction to psychoanalysis: lectures for child analysts and teachers 1922-1935. In *Introduction to psychoanalysis: lectures for child analysts and teachers 1922-1935* (p. vol-1).
- Geissmann, C. (2005). *A history of child psychoanalysis*. Routledge.
- Goodman H, W. (1996). Freud, Jung, And Hall The KingMaker. The Historic Expedition To America (1909) With G. Stanley Hall As Host And William James A. *Psychoanalytic Quarterly*, 65, 640–644.
- Green, E. J. (2009). Jungian analytical play therapy. *Play Therapy Theory and Practice: Comparing Theories and Techniques*, 83–122.
- Green, E. J. (2011). Jungian Analytic Play Therapy. In Charles E. Schaefer (Ed.), *Foundation of Play Therapy* (2nd ed., Vol. 1, pp. 61–84). John Wiley & Sons, Inc.
- Guerney Jr, B. (1964). Filial therapy: Description and rationale. *Journal of Consulting Psychology*, 28(4), 304.
- Hambidge Jr, G. (1955). Therapeutic play techniques: Symposium, 1954: 4. Structured play therapy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 25(3), 601.
- Huizinga, J. (2014). *Homo ludens: A study of the play-element in culture*. Routledge.
- Johnson, J. L. (2015). The history of play therapy. *Handbook of Play Therapy*, 17–34.
- Kalff, D. M. (1991). Introduction to sandplay therapy. *Journal of Sandplay Therapy*, 1(1), 1–4.
- Klein, M. (1955). The psychoanalytic play technique. *American Journal of Orthopsychiatry*, 25(2), 223.
- Knell, S. M. (1998). Cognitive-behavioral play therapy. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(1), 28–33.
- Kottman, T. (2001). Adlerian play therapy. *International Journal of Play Therapy*, 10(2), 1.
- Kottman, T. (2014). *Play therapy: Basics and beyond*. John Wiley & Sons.
- Landreth, G. L. (2012). *Play therapy: The art of the relationship*. Routledge.
- Lebo, D. (1955). The development of play as a form of therapy: From Rousseau to Rogers. *American Journal of Psychiatry*, 112(6), 418–422.
- Levy, D. M. (1938). "Release Therapy" in Young Children. *Psychiatry*, 1(3), 387–390.
- Levy, A. J. (2011). Psychoanalytic approaches to play therapy. *Foundations of Play Therapy*, 2, 43–60.
- Lowenfeld, M. (1938). The theory and use of play in the psychotherapy of childhood. *Journal of Mental Science*, 84(353), 1057–1058.
- Lowenfeld, M. (1954). The Lowenfeld World Technique. *Memorandum from the Institute of Child Psychology*, 6.
- Munns, E. (2003). Theraplay: Attachment-enhancing play therapy. *Foundations of Play Therapy*, 156–174.
- Munns, E. (2011). Integration of child-centered play therapy and theraplay. *Integrative Play Therapy*, 325–340.
- O'Connor, K. J., & Ammen, S. (2012). *Play therapy treatment planning and interventions: The ecosystemic model and workbook*. Academic Press.
- Oaklander, V. (1994). Gestalt play therapy. *Handbook of Play Therapy*, 2, 143–156.
- Oaklander, V. (2001). Gestalt play therapy. *International Journal of Play Therapy*, 10(2), 45.

- Perls, F., Hefferline, G., & Goodman, P. (1951). Gestalt therapy. *New York*, 64(7), 19–313.
- Plastow, M. (2011). Hermine Hug-Hellmuth, the first child psychoanalyst: legacy and dilemmas. *Australasian Psychiatry*, 19(3), 206–210.
- Rasmussen, L. A., & Cunningham, C. (1995). Focused play therapy and non-directive play therapy. *Journal of Child Sexual Abuse*, 4(1), 1–20.
- Schaefer, C. E. (1999). Curative factors in play therapy. *The Journal for the Professional Counselor*, 14(1), 7–16.
- Schaefer, C. E. (2011). *Foundations of play therapy*. John Wiley & Sons.
- Schaefer, C. E., & Drewes, A. A. (2013). *The therapeutic powers of play: 20 core agents of change*. John Wiley & Sons.
- Schore, J. R., & Schore, A. N. (2008). Modern attachment theory: The central role of affect regulation in development and treatment. *Clinical Social Work Journal*, 36(1), 9–20.
- Seymour, J. W. (2015). An introduction to the field of play therapy. *Handbook of Play Therapy*, 1–15.
- Shrinivasa, B., Bukhari, M., Ragesh, G., & Hamza, A. (2018). Therapeutic intervention for children through play: An overview. *Archives of Mental Health*, 19(2), 82.
- Slade, A., Wolf, D., & Wolf, D. P. (1994). *Children at play: Clinical and developmental approaches to meaning and representation*. Oxford University Press on Demand.
- Sweeney, D. S., & Landreth, G. L. (2009). Child-centered play therapy. *Play Therapy Theory and Practice: Comparing Theories and Techniques*, 123–162.

Bölüm 9

0-1 YAŞ DÖNEMİNDE OYUN

Merve Gümüş

Türk Dil Kurumu (TDK) oyunu, yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence olarak tanımlar. Maria Montessori 'oyun çocuğun işidir' der, eğitim bilimlerinde ise 'bir amaca ya da geleceğe ilişkin bir doyumdayan amacı kendi içinde bulunan eğlendirici etkinlik' olarak tanımlanmaktadır.

Else (2009), oyunun özgürce seçilen ve oyuncular tarafından yönetilen bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Bir yetiştirilme göre oyun tekdüzelikten kaçış iken, çocuk için bir uğraştır. Oyun, tecrübe kazanma, öğrenme, yapma ve aynı zamanda bir kültür iletim aracıdır.

Oynayan çocuklar, kendi içgüdülerine, fikirlerine ve ilgi alanlarına göre hareketlerinin içeriğini ve amacını kendi yöntemleriyle seçerler". Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) madde 31'de, "taraf devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşama uygun eğlence, etkinliklerinde bulunma ve kültürel ve sanatsal yasama serbestçe katılma hakkını tanırlar" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile her çocuğun hakkı olan oyunun, çocuğun gelişiminde ok önemli olduğu Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilmiştir.

BEBEKLIK DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bebeklik dönemi 0-1 yaş arasını kapsar ve bedensel gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Bebek bu dönemde dışı bağlıdır odak noktası oral bölgedir. Bu dönemde bebeğin bakımı sağlanırken gösterilen sevgi ve şefkat ile güven ve güvenli bağlanma gelişir. Freud'a göre cinsel-ruhsal gelişim teorisinin ilk evresi olan oral dönemde 'idin egemenliği vardır her türlü ihtiyacın karşılanması için emmeye saptantı vardır ve oral olarak doyum sağlayan bebeklerin gelecekte bağımsız kişiliklere sahip olacağını öngörür. Bebeklik döneminde oyunun yeri ve önemini anlayabilmek için fizyolojik, seksüel, bilişsel ve sosyal gelişim basamaklarına bakılmalıdır.

Erikson'a göre 0-1 yaş dönemi temel güvene karşı güvensizlik evresidir. Bebeğin ihtiyaçlarının karşılandığı durumda güven karşılanmadığı durumda ise güvensiz kişiliği olacağı savunur. Fakat bebeğin gelişimi için güvensizliğe de ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.

KAYNAKLAR

- Baggerly, J.N., Ray, D.C. & Bratton, S.C. (Eds.). (2010). *Child-Centered Play Therapy Research: The Evidence Base For Effective Practice*. John Wiley & Sons.
- Bardak, M. & Topaç, N. (2022). *Oyun ve Oyun Materyalleri*. Efe Akademi Yayınları.
- Binay Yaz, Ş (2021). *Bebeklik Döneminde Oyun. İçinde Bebeklik Döneminde Gelişim*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Broadhead, P. (2003). *Early Years Play and Learning: Developing Social Skills and Cooperation*, Taylor & Francis Group. ProQuest E-book Central. [Erişim Adresi: <https://www.proquest.com/legacydocview/EBC/181918?accountid=10699>.]
- Cochran, N.H., Nordling, W.J. & Cochran, J.L. (2021). *Child-Centered Play Therapy: A Practical Guide To Developing Therapeutic Relationships With Children*. John Wiley & Sons.
- Çiftçibaş, H.K. (2004). İlk 18 Ayda Bebeklerin Fiziksel, Psiko-Motor ve Zihinsel Gelişim Sürecinde Oyun Özellikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 40(40), 504-517.
- Early Childhood Development Kit. UNICEF.org. [Erişim Adresi: <https://www.corecommitments.unicef.org/kp/activity-guide-ecdie-kit-%E2%80%93-english.pdf>, Erişim Tarihi: 11.10.2022]
- Else, Perry. 2009. *The Value of Play*. Continuum International Publishing Group.
- Ergin, A., Çelikyürek, N.A. & Acar, G.A. (2019). Bir Üniversite Hastanesinin Pediatri Polikliniği'ne Başvuran 0-5 Yaş Çocuğu Olan Ebeveynlerin Oyuncak Güvenliği Konusundaki Bilgi Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi. In 3. International 21. National Public Health Congress.
- Ewen, R.B. (2014). *An introduction to theories of personality*. Psychology Press.
- Hoffmann, J., & Russ, S. (2012). Pretend play, creativity, and emotion regulation in children. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 6(2), 175–184. <https://doi.org/10.1037/a0026299>
- Janet, M. (2012). *A-Z of Play in Early Childhood*, McGraw-Hill Education,. ProQuest Ebook. Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ege/detail.action?docID=1069447>. Created from ege on 2022-10-05 12:56:49.
- Kadah, K. (2021). Hemşirelik Öğrencilerine 0-1 Yaş Bebeklik Döneminde Oyunun Önemi ve Oyuncak Seçimi Hakkında Verilen Eğitimin Etkisi. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Kail, R. V. & Wicks-Nelson, R. (1992). *Developmental Psychology* (5th ed.). Pearson.
- Kuğuoğlu, S. & Kürtüncü Tanrı, M. (2006). Gelişim dönemlerine göre oyunun terapötik kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 293-304.
- Montessori, M. (2002). *The Montessori Method* (5th ed.). Dover Publications.
- Ogelman, H.G. (Ed.). (2014). *Yaşamın İlk Yıllarında Oyun: Oyuna Çok Yönlü Bakış*. Pegem Akademi.
- Özdoğan, B. (2020). *Çocuk ve Oyun*. Anı Yayıncılık: Ankara
- Pascoe, P. (2021). Peers, props & play: Complexity of pretend play and early academic skills (Order No. 28713537). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2572600646). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/peers-props-amp-play-complexity-pretend-early/docview/2572600646/se-2>
- Payne, R. (2019). Using play to enhance early years literacy in babies and toddlers: 'Read, Play and Grow' at Brooklyn Public Library. In C. Rankin & A. Brock (Eds.), *Library Services from Birth to Five: Delivering the Best Start* (pp. 169-182). Facet. doi:10.29085/9781783300808.009
- Piaget, J. (1962). *Play, dreams, and imitation in childhood*. New York: Norton.
- Power, T.G. (1985). Mother-and father-infant play: A developmental analysis. *Child Development*, 1514-1524.
- Rogers, S. (Ed.). (2010). *Rethinking Play and Pedagogy in Early Childhood Education: Concepts, Contexts and Cultures*, edited by Sue Rogers, Taylor & Francis Group, 2010. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ege/detail.action?docID=667847>. Created from ege on 2022-10-05 12:57:09.
- Romness Foster, R.L., Hunsberger, M.M. & Anderson, J.J.T. (1989). *Family-centered nursing care*. WB Saunders Co.
- Sheridan, M. D. (1999). *Play in early childhood: From birth to six years* (2nd ed.). Routledge.
- TDK, Türk Dil Kurumu (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. [Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 17.07.2022]

Bölüm 10

1-3 YAŞ DÖNEMİNDE OYUN

Seda Ardahan Sevgili

1-3 yaş dönemi, çocukluk dönemleri içerisinde oyun çocukluğu dönemi olarak adlandırılmaktadır. Büyüme ve gelişmeyi etkileyen faktörlere de bağlı olmakla birlikte, oyun çocukluğu dönemi çocukların en hızlı gelişim gösterdiği dönemlerden biridir. Gerek kalıtım, genetik faktörler ve çocuğun beslenme ve sağlık durumu gibi fizyolojik etmenler gerekse kültür, aile ve çocuk yetiştirme felsefeleri gibi çevresel etmenler büyüme gelişmeyi sıklıkla etkilemektedir. Çevre, antenatal dönemden başlayarak çocuklarda büyüme ve gelişmenin önemli belirleyicilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilişsel gelişimin çok hızlı olduğu 1-3 yaş oyun çocukluğu döneminde, çocuğa sunulan görsel, işitsel, duyuşsal uyarılar ve oyunlar çocuğun sağlıklı gelişiminde büyük rol oynamaktadır.

Çocukların oyun davranışlarını inceler ve değerlendirirken, yaş gruplarına göre gelişimsel değerlendirme göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için çocukların motor, bilişsel, psikososyal ve psikoseksüel gelişim dönemleri de izlenmelidir.

Her çocuğun bireysel farklılıkları da göz önünde bulundurulmak suretiyle genellikle çocuklar bir yaş civarında yürümeye başlar. Merdiven çıkma ve inme becerileri gelişim gösterir. Kolaylıkla yere eğilip kalkabilirler. Motor faaliyetlerinin giderek önem kazandığı bu dönemde çocukların dengelerini sağlama ve devam ettirmesi önemlidir. Çocuk iki yaş civarında hafif bir topa dengesini kaybetmeden vurabilir ve dönemin sonlarına doğru üç tekerlekli bisiklete binebilir. Kaba motor gelişimin hızlı olduğu bir dönemdir. El-göz koordinasyonu ve buna bağlı olarak da ince motor becerileri de gelişim göstermeye devam eder. Çocuk bilinçli ve istekli bir şekilde herhangi bir nesneye uzanabilir, yakalayabilir ve bırakabilir. Dönemin başındaki çocuk küçük objeleri iki parmağı ile tutabilir ve ayakkabılarını çözebilir. Yardımla kıyafetlerini çıkarabilir. İki yaşında ellerini daha fazla kullanarak çatal, kaşık kullanarak yemek yiyebilir ve bardaktan su içebilir. Kalem daha iyi tutar, dengesini kaybetmeden topu havaya atabilir. Üç yaşında düğmeleri rahatlıkla çözebilir.

Bilişsel gelişim, "*problem çözme ve düşünme sürecindeki ilerleme, anlama ve kavramada kullanılan bilişsel yetilerin gelişimi*" dir. İsveçli bir psikolog olan ve çocuk gelişimi alanında yaptığı çalışmalar ile tanınan, bilişsel gelişim kuramcısı Jean Piaget'e göre bilişsel gelişim, kalıtım ve çevre etkileşiminin sonucudur ve öğrenmeyi başlatan birey çocuktur. Kuramının bu özelliğın-

KAYNAKLAR

- Anderson-McNamee, J.K. & Bailey, S.J. (2010). The Importance Of Play in Early Childhood Development. *Montana State University Extention*, 4(10), 1-4.
- Arıkan, D., Çelebioğlu, A. & Güdücü Tüfekçi, F. (2021). Çocukluk Dönemlerinde Büyüme ve Gelişme. Conk, Z., Başbakkal, Z., Bal Yılmaz, H., Bolşık, B. (Editörler). *Pediatric Hemşireliği*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 71-83.
- Bodrova, E. & Leong, D.J. (2005). The Importance of Play: Why Children Need to Play. *Early Childhood Today*, 20(1), 6-7.
- Hemşirelik Terimleri Sözlüğü Çalışma Grubu (2015). Özerklik. Hemşirelik Terimleri Sözlüğü. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 144.
- Kadan, G. (2018). Oyun ve Çocuk. Küçükali R. (Editör) *Çocuk ve Aile*, Anı Yayıncılık, Ankara, 241.
- Kol, S. (2022). Erken Çocukluk Döneminde Bilişsel Gelişimi. Dereli, E., Sarı, G. (Editörler) *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 179-212.
- Maree, J.G. (2021). The Psychosocial Development Theory of Erik Erikson: Critical Overview. *Early Child Development and Care*, 191, 7-8, 1107-1121. DOI: 10.1080/03004430.2020.1845163
- Ogelman, H.G. (2016). Okul Öncesi Dönemde Sosyal Gelişim. Kargı, E. (Editör). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Pegem Akademi, Ankara, 78.
- Oğuz, V. (2019). Aile Sistemi İçinde Çocuk. Köksal Akyol, A. (Editör). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I (0-36 Ay)*, Anı Yayıncılık, Ankara, 40.
- Özdoğan, B. (2020). Çocuk ve Oyun Kuramları. Çocuk ve Oyun Çocuğa Oyunla Yardım, Anı Yayıncılık, Ankara, 120.
- Polatlar, D.Y., Orhan, N., Demir, S.İ. (2021). İlk Çocukluk Döneminde Oyun Evreleri ve Oyun Türleri. Yalman Polatlar, D. (Editör) *Erken Çocuklukta Oyun Gelişimi ve Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara, 62.

Bölüm I I

3-6 YAŞ DÖNEMİNDE OYUN

Dilek Zengin

Oyun, çocuğun gelişim aşamalarına göre şekillenmektedir ve yaş, cinsiyet, kültür, sosyo-ekonomik düzey ve teknoloji gibi etmenlerden etkilenmektedir. Çocuğun yaşı oyun türünü etkileyen en önemli faktördür. Oyun, çocuğun yaşına paralel olarak değişim ve gelişim gösterir. Çocuk toplumun birçok niteliğini ve çevresini oyun yolu ile öğrenir. Oyun çocuğunun mantık yürütme, anlama, merak, hareket becerileri ve zekâ gelişimini destekler. Çocuk oyun sırasında hem arkadaşları hem de oyuncaklar ile sürekli sözel alışveriş halindedir. Okul öncesi dönemdeki çocuk (3-6 yaş), bu dönemin sonunda;

- Merdivenlerden inme, çıkma, tırmanma,
- Düz ya da daire şeklindeki bir çizgide ilerleme,
- Pedallı oyuncaklar ya da üç tekerlekli bisiklete binme,
- Koşma, belli bir yüksekliğe çıkma ve oradan inme,
- Zıplama, hızlı koşma ve aniden durabilme,
- İtilebilen, sürülebilen oyuncakları ilerletme, bu oyuncaklar ile engeller arasında ilerleme,
- Bir nesne ya da topu öne doğru fırlatma, itme, sallama ve
- Tek başına salıncakta sallanabilme gibi fiziksel hareket kazanımlarına sahip olurlar.

Piaget, okul öncesi dönemindeki çocuğun düşüncelerinin algı temelli, tersine çevrilemez, özelden özele akıl yürütme, tek boyutlu düşünme ve benmerkezci düşünme biçimleri ile açıklamıştır. Piaget, işlem öncesi dönemdeki çocuğun düşünme biçimi sembolik işlem döneminden (2-4 yaş) sezgisel işlem dönemine (4-7 yaş) gelişmekte olduğunu ve okul yıllarında değiştiğini belirtmiştir. Sembolik işlem döneminde çocukta benmerkezci düşünme ve konuşmanın olduğu ve konuşmaların monolog olduğu gözlenir. Sezgisel işlem döneminde ise çocuk cansız varlıklara canlı gibi davranır ve onlarla konuşur. Zihinsel işlemlerde, sınıflama, sıralama, korunum gibi durumları kavrayamaz ve tersine çevirebilme işlemi gelişmemiştir. Çocuk bu dönemde nesnelere dış özelliklerine odaklıdır.

KAYNAKLAR

- Aksoy, B.A. (2020). Erken Çocukluk Döneminde Oyun ve Oyunun Gelişimsel Katkıları. İçinde: Aksoy, B.A., Çiftçi, D.B. (Editörler). Erken Çocukluk Döneminde Oyun. Pegem Akademi. 1. Baskı. Ankara, 2-17.
- Altunhan, M. & Gür, Ç. (2018). Fiziksel Gelişim. İçinde: Gür, Ç. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (36-72 Ay). Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara, 40.
- Atli, S. & Baran, G. (2018). Gelişimin Desteklenmesi. İçinde: Gür, Ç. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (36-72 Ay). Pegem Akademi. 1. Baskı, Ankara, 404-439.
- Didin, E., Akyol, K.A. (2020). Bilişsel Gelişim. İçinde: Akyol, K.A. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim II. Anı Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 109-135.
- Gözüm, C.İ.A. (2018). Bilişsel Gelişim. İçinde: Gür, Ç. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (36-72 Ay). Pegem Akademi. 1. Baskı, Ankara, 69-99.
- Pehlivan, H. (2014). Oyunun Özellikleri ve Oyunu Etkileyen Faktörler. İçinde: Oyun ve Öğrenme. Anı Yayıncılık, Ankara, 15-19.
- Poyraz, H. (2012). Okul Öncesinde Oyun ve Oyun Örnekleri. Anı Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 36-55.
- Veziroğlu, M. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Fiziksel Gelişim. İçinde: Kargı, E. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim. Pegem Akademi, 2. Baskı, Ankara, 17-29.
- Yılmaz, E. (2018). Motor Gelişim. İçinde: Gür, Ç. (Editör). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (36-72 Ay). Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara, 53-58.

Bölüm 12

6-12 YAŞ DÖNEMİNDE OYUN

Ayçin Ezgi Önel

Çocukluk dönemi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre doğumdan 18 yaşa kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Çocukluk dönemi büyüme-gelişme sürecine göre dönemlere ayrılmaktadır. Bu bölümde 6-12 yaş aralığını kapsayan orta çocukluk ya da okul çağı olarak ifade edilen çocukluk dönemi ve oyun kavramı ele alınacaktır.

ORTA ÇOCUKLUK DÖNEMİ (6-12 YAŞ) ÖZELLİKLERİ

Orta çocukluk dönemi olarak da adlandırılan okul çağı çocukluğu 6-7 yaş civarında başlayan ortalama 12 yaşa kadar devam eden ve ergenlik dönemi ile son bulan bir büyüme-gelişme dönemidir. Erken çocukluk dönemine kıyasla bu dönemde çocuğun fiziksel büyümesi yavaşlarken, zihinsel ve duygusal gelişimi ise hız kazanmaya başlar. Orta çocukluk döneminde sosyal ilişkiler gelişir.

Büyüme ve gelişme ardışık bir sıra izler. Her bir büyüme gelişme dönemi belirli özelliklere sahiptir. Bir dönemin gelişimsel görevlerini başarmak, sonraki dönemin görevlerini başarmak için temeldir. Büyüme ve gelişme çocuklar arasında farklılık göstermekle birlikte her döneme özgü ortalama büyüme ve gelişme eğrileri mevcuttur. Çocuğu gelişim alanlarına göre incelemek çocuğu tanımayı kolaylaştırabilir.

Okul çağıında olan 6 yaş civarındaki çocuğun ortalama 20-25 kg ağırlığında ve ortalama 106-108 cm uzunluğunda olması beklenir. Bu yaş dönemindeki kız çocukları yılda ortalama 4.1 kg alırken erkek çocukların ortalama 3.6 kg alması beklenir. Boy artışı incelendiğinde okul çağıındaki bir kız çocuğunun boyu yılda ortalama 6.4 cm uzarken, bir erkek çocuğunun boyu ise ortalama 5.6 cm uzar.

Bu dönemde, artan aktiviteyi karşılamak için dolaşım ve solunum sisteminin kapasiteleri artar ve gelişir. 6 yaşındaki bir çocuğun kan basıncı ortalama 100/60 mmHg olup 12 yaşına geldiğinde 115/60mmHg olur. Solunum sistemi daha etkili olduğu için nabız ve solunum sayısı düşer. Dinlenme anında nabız apekten 70-80/dk, solunum ise 20/dk ölçülür.

KAYNAKLAR

- Ahmad, S., Ch, A.H., Batool, A., Sittar, K. & Malik, M. (2016). Play and cognitive development: Formal operational perspective of Piaget's Theory. *Journal of Education and Practice*, 7(28), 72-79.
- Ayan, S., & Memiş, A.U. (2012). Erken çocukluk döneminde oyun. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14 (2): 143-149.
- Aydın, B., Oflu, A. & Yalçın, S.S. (2021). Evaluation of video game playing status in school-age children with various variables. *Turk Arch Pediatr*, 56(2), 136-140. doi: 10.5152/TurkArchPediatr.2020.20092.
- Bartie, M., Dunnell, A., Kaplan, J., Oosthuizen, D., Smit, D., van Dyk, A., ... & Duvenage, M. (2016). The play experiences of preschool children from a low-socio-economic rural community in Worcester, South Africa. *Occupational Therapy International*, 23(2), 91-102. <https://doi.org/10.1002/oti.1404>
- Başal, H.A. (2007). Geçmiş yıllarda Türkiye'de çocuklar tarafından oynanan çocuk oyunları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 243- 266.
- Bergen, D. & Fromberg, D.P. (2009). Play and social interaction in middle childhood. *Phi Delta Kappan*, 90(6), 426-4. DOI: 10.1177/003172170909000610
- Bilton, H. & Crook, A. (2016). Exploring Outdoors Ages 3–11: A guide for schools (1st ed.). Routledge, London. eBook ISBN9781315747774 <https://doi.org/10.4324/9781315747774>
- İçen, B., Uysal, G. (2021). İlköğretim birinci kademe öğrencilerin sanal oyun bağımlılık düzeylerinin belirlenmesi. *Mersin Univ Sağlık Bilim Derg*, 14(3), 532-544. doi: 10.26559/mersinsbd.856867
- Chu, K.C. (2004). Gender Reactions to Games for Learning Among Fifth and Eighth Graders. Unpublished Master of Arts, Michigan State University.
- Arıkan, D., Çelebioğlu, A. & Güdücü Tüfekçi, F. (2021). Çocukluk Dönemlerinde Büyüme ve Gelişme. Conk, Z., Başbakkal, Z., Bal, Yılmaz H., Bolışık B. (Editörler) *Pediatric Hemşireliği*, 3. Baskı, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 71-83.
- Çoban, B. & Nacar, E. (2006). İlköğretim 1. Kademe Eğitsel Oyunlar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Ellialtıoğlu, F.M. (2005). Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyun Örnekleri. YA-PA Yayını, İstanbul.
- Fırat, H. (2013). Çocuk oyunları-egitim ilişkisi: Bezirgan-başı örneği. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(13), 885-896. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5809>
- Gentry, M., Gable, R.K. & Rizza, M.G. (2002). Students' perceptions of classroom activities: Are there grade-level and gender differences? *Journal of Educational Psychology*, 94(3), 539-544. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.94.3.539>
- Ghazi, S.R., Ullah, K. & Jan, F.A. (2016). Concrete operational stage of Piaget's cognitive development theory: An implication in learning mathematics. *Gomal University Journal of Research*, 32(1), 9-20.
- Giesbrecht, S. (2012). The Pedagogy of Play. *Education Canada*, 52(1), n1.
- Goldstein, Jeffrey, ' Technology and Play', in Peter Nathan, and Anthony D. Pellegrini (eds), *The Oxford Handbook of the Development of Play*, Oxford Library of Psychology (2010; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/>
- Goodwin, K. (2018). Bilgisayar oyunları oynama. *Dijital Dünyada Çocuk Büyütmek* (T. Er, Çev.) İçinde, İstanbul: Aganta, 136-180
- Alabay, E. (2022). Hastane Ortamında Oyun. Güney, R. & Sezgin, E. (Editörler) *Çocuk Dostu Hastane*, Nobel Akademik Tıp Kitabevleri, Ankara, 387-414.
- Hashmi, S., Paine, A.L. & Hay, D.F. (2021). Seven-year-olds' references to internal states when playing with toy figures and a video game. *Infant and Child Development*, 30(3), 30e2223. <https://doi.org/10.1002/icd.2223>
- Horzum, M.B. (2011). İlköğretim öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 56-68.

- Johnstone, A., Hughes, A.R., Bonnar, L.N. & Reilly, J.J. (2019). An active play intervention to improve physical activity and fundamental movement skills in children of low socio-economic status: feasibility cluster randomised controlled trial. *Pilot Feasibility Stud*, 5(45), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s40814-019-0427-4>
- Knight, Z.G. (2017). A proposed model of psychodynamic psychotherapy linked to Erik Erikson's eight stages of psychosocial development. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24(5), 1047-1058. <https://doi.org/10.1002/cpp.2066>
- Lantz, S.E. & Ray, S. (2021). Freud Developmental Theory. In StatPearls. StatPearls Publishing
- National Research Council (US) Panel to Review the Status of Basic Research on School-Age Children & Collins, W.A. (Eds.). (1984). *Development During Middle Childhood: The Years From Six to Twelve*. National Academies Press (US).
- Orenstein, G.A. & Lewis, L. (2021). Eriksons Stages of Psychosocial Development. In StatPearls. StatPearls Publishing. (In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- Özdemir O., Özdemir P.G., Kadak M.T. & Nasıroğlu S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589. <https://doi.org/10.5455/cap.20120433>
- Pilten, P. & Pilten, G. (2013). Okul çağı çocuklarının oyuna ilişkin algılarının değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 15-31.
- Scott, H. K. & Cogburn, M. (2022). Peer Play. In StatPearls. StatPearls Publishing.
- Scott, H.K. & Cogburn, M. (2022). Piaget. In StatPearls. StatPearls Publishing. (In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- Senemoğlu, N. (2004). Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya. Gazi Kitapevi, Ankara, 598.
- TDK (2022) [Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 03.09.2022]
- Toksoy, A.C. (2010). Yarışma niteliği taşıyan geleneksel çocuk oyunları. *Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2(1), 205-220.
- Whitton, N. (2010). *Learning with digital games: a practical guide to engaging students in high education*. USA: Routledge.
- Xiao, S.X., Martin, C.L., Spinrad, T.L., Eisenberg, N., DeLay, D., Hanish, L.D., Fabes, R.A. & Oswalt, K. (2022). Being helpful to other-gender peers: School-age children's gender-based intergroup prosocial behaviour. *British Journal Of Developmental Psychology*, 40, 520-538. DOI: 10.1111/bjdp.12426
- Yavuz, C., Akbulut, D. & Şık, A. (2017). Duyulara hitap etme noktasında ses-ürün etkileşimi: çocuklarla, oyuncaklar ve sesleri üzerine bir çalışma. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (19), 233-251. DOI: 10.18603/sanatvetasarim.323132
- Zhang, Q. & Zhao, H. (2017). An analytical overview of Kohlberg's theory of moral development in college moral education in mainland China. *Open Journal of Social Sciences*, 5(8), 151-160. DOI: 10.4236/jss.2017.58012

Bölüm 13

ADOLESAN DÖNEMDE OYUN

Dilek Ergin - Selin Demirbağ

Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak tanımlanan Adolesan Dönem, psikolojik, duygusal, fiziksel, mental ve biyolojik değişikliklerin hızlı bir şekilde yaşandığı bir dönem olarak ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler adolesan dönemi 10-19 yaş arası olarak tanımlanmaktadır. Çocukluk dönemlerinden geçiş dönemi olarak tanımlanan adolesan dönemini bazı kaynaklar erken adolesan dönem (10-14 yaş) ve geç adolesan dönem (15-19 yaş) olarak ikiye ayırarak ele almaktadır.

Adolesan dönem, insanın gelişim sürecindeki en önemli dönemlerden biridir. Bu süreç, her adolesanın birbirinden farklı oranlarda değişimlerin yaşandığı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Özellikle bu dönemde yaşanan stresörlere karşı adolesanın baş etme mekanizmaları yetersiz kaldığında, duygusal dalgalanmalara ve hatta kimlik bunalımına götüren sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla adolesanlar; duygusal problemler ve çekişmeler, ortaya çıkan sosyalleşme ihtiyacı ve isteği, kimlik arayışı vb. sorunların çözümü olarak teknolojiye yönelim gösterebilmektedir. Nitekim bu duygu ve düşüncelerle adolesanlarda başlayan teknoloji kullanımı, dijital oyunların oynanmasının adolesanlar arasında yüksek oranda görülmesiyle sonuçlanmaktadır.

Adolesanlarda yoğun olarak görülen dijital oyun kullanımı, adolesanlarda sosyalleşme isteğinin giderilmesine ve kendilerini ifade edebilmesine imkân tanımaktadır. Bununla beraber oyunlarda kazandıkları başarılar da statü kazanma hissini yaşanmasına ve güçlülük duygusu gelişmesine olanak sağlamaktadır.

ADOLESAN DÖNEMİ

“Adolescence” sözcüğü Latince kökenli olup “adolescere” sözcüğünden türetilmiştir. “Adolescere” kelimesi büyüme, olgunlaşma anlamına gelmektedir. Adolesan dönem ise fiziksel büyüme, cinsel gelişme ve psikososyal olgunlaşmanın gerçekleştiği, çocukluktan erişkin yaşama geçişin gerçekleştiği dönem olarak tanımlanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akbaş, E. & Yiğitoğlu, G. (2021). Adölesan dönemde psikososyal sorunlar. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 7277-7299. DOI: 10.26466/opus.906824
- Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve ergenlerde bilgisayar ve internet kullanımının gelişimsel sonuçları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 2, 53-68.
- Avcı, İ.C. (2020). Ergenlerde Dijital Oyun Bağımlılığı ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişki. Çaç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Aydın, B. & Sarı, V.S. (2011). Internet addiction among adolescents: The role of self-esteem. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 3500-3505. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.04.325.
- Bilgin, H. (2015). Ortaokul Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılık Düzeyleri ile İletişim Becerileri Arasındaki İlişki. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Cabir, F.B. (2019). Adölesanlarda Oyun Bağımlılığı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlar. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Cömert, İ.T., Kayıran S.M. (2010). Çocuk ve ergenlerde internet kullanımı. *Çocuk Dergisi*, 10, 4, 166-170. DOI:10.5222/j.child.2010.166
- Çakır, H. (2013). Bilgisayar oyunlarına ilişkin ailelerin yaklaşımı ve öğrenci üzerindeki etkilerin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 138-150.
- Çakır, Y. & Turan, N. (2022). Adölesanlarda teknolojik oyun bağımlılığı ve karakter güçleri. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 377-3821. DOI: 10.51982/bagimli.1000130
- Derman, O. (2008). Ergenlerde Psikososyal Gelişim. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Bildirisi*. İstanbul.
- Dursun, A. & Çapan, B.E. (2018). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı ve psikolojik ihtiyaçlar. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 128-140. DOI: 10.17679/inuefd.336272
- Dündar, B. & Pirgon, Ö. (2013). Erken Ergenlik. *Türkiye Klinikleri Pediatric Sciences-Special Topics (Adölesan Dönemi ve Sorunları Özel Sayısı)*, 9(2), 20-30.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Ekti ri ci oğlu, C., Arslantaş, H. & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde çağın hastalığı: Teknoloji bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64. DOI: 10.17827/akt.498947
- Eni, B. (2017). Lise Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı ve Algıladıkları Ebeveyn Tutumlarının Değerlendirilmesi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gaming Turkey- Oyun ve Spor Ajansı. Dijital Oyunlar Raporu, 2021. (Erişim linki: <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/vwuwJ.pdf>, Erişim tarihi: 01/07/2022)
- Geniş, Ç. (2020). Adölesan Dönemde Dijital Oyun Bağımlılığı, Sosyal Kaygı ve Anne-Baba Tutumları. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Golinko, B.E. (1984). Adolescence: Common pathways through life. *Adolescence*, 19, 746-751.
- Griffiths, M. (2001). Sex on the internet: Observations and implications for internet sex addiction. *J Sex Res*, 38(4), 333-342. DOI: 10.1080/00224490109552104
- Gürsu, O. (2011). Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Hazar, M. (1997). Beden Eğitimi ve Sporda Oyunla Eğitim. Tutubay Ltd. Şti., Ankara.
- Irmak, A.Y. & Ardiç, A. (2018). Dijital oyunların çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri: Literatür inceleme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(16), 71-94.
- Irmak, A.Y. & Erdoğan, S. (2016). Ergen ve genç erişkinlerde dijital oyun bağımlılığı: Güncel bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(2), 128-137. DOI: 10.5080/u13407
- Işık, H. (2007). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Gerçekleştirilen Okul-Aile İşbirliği Çalışmalarının Anne-Baba Görüşlerine Dayalı Olarak İncelenmesi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

- İnal, Y. & Kiraz, E. (2003). Bilgisayar oyunları ideoloji içerir mi? Eğitsel ve ticari oyunlara bakış. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 523-544.
- İnanç, B.Y., Bilgin, M. & Atıcı, M.K. (2015). Gelişim Psikolojisi. Pegem Akademi, İstanbul.
- Kaya, A. (2021). Adolesanlarda dijital oyun bağımlılığının mutluluk ve yaşamın anlamına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 297-304. DOI: 10.51982/bagimli.902685
- Kaya, B.A. (2013). Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. GOP Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Koçak, H. & Köse, Z. (2014). Ergenlerin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıkları ve sosyalleşme süreçleri üzerine bir araştırma (Kütahya İli Örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 21-32.
- Koçyiğit, S., Tuğluk, M.N. & Kök, M. (2007). Çocuğun gelişim sürecinde eğitsel bir etkinlik olarak oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 324-342.
- Kulaksızoğlu, A. (2004). Ergenlik Psikolojisi. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Makas, Y. (2008). Lise Öğrenimi Gören Gençlerin İnternet Kullanımlarının Psikososyal Durum ile İlişkisi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- McIntyre, P. (2006). Pregnant Adolescents Delivering On Global Promises Of Hope. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, Geneva.
- Öncel, M. & Tekin, A. (2015). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar oyun bağımlılığı ve yalnızlık durumlarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 7-17.
- Öncü, E. & Özbay, E. (2005). Okul Öncesi Çocuklar İçin Oyun. Kök Yayıncılık, Ankara.
- Özçelik, M.F. (2002). Ergenlerde Dijital Oyun Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi Gaziantep Örneği. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Özelçi, R., Cırık, D.A., Dilbaz, B., Yılmaz, S., Akpınar, F., Aytekin, O., Nalçakan, A. & Dilbaz, S (2017). Adolesan dönemdeki hastaların istemli küretaj sonrası kontrasepsiyon tercihlerinin değerlendirilmesi. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 14(2), 48-51. DOI:10.1016/j.jpap.2015.09.011
- Parlaz, E.A., Tekgül, N., Karademirci, E. & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: Fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician*, 3, 10-16.
- Soyöz-Semerci, Ö.U. & Balcı, E.V. (2020). Lise öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı üzerine bir alan araştırması: Uşak örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*. 10(3), 538-567. DOI: 10.14230/johut869
- Steinberg, L. (2013). Ergenlik. Çok, F. (Çeviren). İmge Kitabevi, Ankara.
- Şendağ, S. & Odabaşı, F. (2007). İnternet Bağımlılığı: Çocukların Psikososyal Gelişimi Üzerindeki Etkileri. Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tanrıverdi, S. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ile Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Tüzün, H. (2006). Bilgisayar Oyunlarının Yararları ve Zararları. *İ-Net-Tr>06, XI. Türkiye>de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı*, Ankara,
- Ulusoy, B. & Çelik, S. (2019). Ergenlerde bilgisayar oyunlarının etkileri. *The Journal of Social Science*, 3(6), 551-564. DOI: 10.30520/tjsosci.582250
- Uysal, G. & Balcı, S. (2018). Evaluation of a school-based program for internet addiction of adolescents in Turkey. *Journal of Addictions Nursing*, 29(1), 43-49. DOI: 10.1097/JAN.0000000000000211
- Wang, C.S. & Chiou, W.B. (2006). Why are adolescents addicted to online gaming? An interview study in Taiwan. *Cyberpsychology & Behavior*, 9(6), 762-766. DOI: 10.1089/cpb.2006.9.762
- Yavuzer, H. (2017). Ana-Baba ve Çocuk. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yayman, E. (2019). Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı Oyun Bağımlılığı ve Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Yiğit, E. (2017). Çocukların Dijital Oyun Bağımlılığında Ailelerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Yumru, H. (2020). Erken Ergenlik Dönemindeki Çocuklarda İnternet Bağımlılığını Önlemede Oyun Temelli Programın Etkisi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.

Bölüm 14

HASTANEYE YATIŞIN ÇOCUK VE AİLE ÜZERİNE ETKİSİ

Ayla Kaya - Ayşegül İşler

Çocuklar için hastane ortamı bilinmedik ortam, tanımadıkları insanlar, ayrılık, terk edilme ve vücut bütünlüğünün zarar görmesi anlamına gelebilir ve bu onların yoğun stres, korku, kaygı gibi istenmeyen olumsuz duygular yaşamalarına neden olabilir. Çocuklar çeşitli nedenlerle hastaneye yatabilirler ve hangi yaş döneminde olursa olsun hastalık ve hastaneye yatmak çocuğun gelişimi üzerinde olumsuz etkiler gösterebilir. Bu durum iyi yönetilemediği zaman çocuğun hastaneye ve tedaviye uyumunu, hemşire ve diğer sağlık profesyonelleri ile iletişimini olumsuz etkileyebilir. Böylelikle hastaneye yatma çocuklarda kriz durumuna dönüşebilir ve hastalığın getirdiği fiziksel ve psikososyal sorunlarla baş etmek durumunda kalabilirler. Hastaneye yatma deneyimi ile kendilerini diğer çocuklardan farklı olarak algılayan çocuklar, yetersizlik duygusu yaşayabilir ve kendilerini engellenmiş hissedebilirler. Bu etkiler çocuklar üzerinde uzun süre hatta yıllarca devam edebilir ve onlarda oldukça derin izler bırakabilir.

Çocuklar için hoş olmayan deneyimler içeren ve alışılmadık bir durum kabul edilen hastaneye yatma, aile üyeleri için de travmatik bir deneyimdir. Hastanede yatmayı gerektiren hastalık, uygulanacak tedavi ve bakım, önceki deneyimlere bağlı ön yargılar, aile üyeleri için de büyük bir kaygı ve stres nedenidir. Bu durum ebeveynlerin özellikle çocuklarına verdikleri bakımı olumsuz olarak etkileyebilir. Bu olumsuz etkilerin azaltılması ya da önlenmesi için hemşireler ve diğer sağlık profesyonelleri tarafından aile bireylerine gerekli tıbbi, duygusal ve sosyal destek sağlanmalıdır. Hastaneye yatışın çocuklar üzerindeki etkisini en aza indirmek için hemşirelik girişimleri, çocukların baş etme mekanizmalarını güçlendirmeye ve güvenlik duygusunu artırma-ya odaklanmaktadır. Çocuğa yapılacak olan her türlü uygulamada ebeveynler ile ortak kararlar alınarak hareket edilmesi, rutinlerin devamının sağlanması, gerekli bilginin verilmesi ve etkili iletişimin sürdürülmesi, çocuk ve ailenin yaşayacağı olumsuz durumları en aza indirebilecektir. Çocuğun hastanedeki bakımında aile ile birlikte yakın iletişim içerisinde olan hemşirelerin aile merkezli bakım felsefesi doğrultusunda bireyselleştirilmiş bakımı planlamaları ve uygulamaları bu bağlamda önemlidir. Tüm bunlara ek olarak, Covid-19 pandemisini yaşadığımız son yıllarda hastaneye yatan çocuk ve aileleri için, ziyaretçi kısıtlaması ve Covid-19 bulaşma korkusu gibi nedenler, hem çocuk hem aile için var olan durumu daha da zorlaştırmıştır. Pandemi döneminde çocuk ve aileler, hastaneye yatış süreciyle baş etmede daha yoğun şekilde güçlük yaşamışlar-

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, A., Ezen, M., Söngüt, S., Ulukuş, A., & Emir, B. (2019). Çocuğu hastanede yatan annelerde anksiyete ve depresif belirtilerin değerlendirilmesi. *Acibadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 373–382. <https://doi.org/10.31067/0.2019.174>
- Atay, G., Eras, Z., & Ertem, I. (2011). Çocuk hastaların hastane yatışları sırasında gelişimlerinin desteklenmesi. *Çocuk Dergisi*, 11(1), 1–4. <https://doi.org/10.5222/j.child.2011.001>
- Atout, M., Tarawneh, F. S., & Al-Kharabsheh, A. (2021). Challenges Faced by Mothers Caring for Children with Leukaemia During COVID-19 Pandemic: A Qualitative Study. *Journal of Pediatric Nursing*, 58, e74–e80. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2021.01.009>
- Avan, H., Koç, E. T., & Vural, B. (2020). Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 62–69.
- Barros, I., Lourenço, M., Nunes, E., & Charepe, Z. (2021). Nursing Interventions Promoting Child/Youth/Family Adaptation to Hospitalization: A Scoping Review. *Enfermeria Global*, 20(1), 539–596. <https://doi.org/10.6018/eglobal.413211>
- Başbakkal, Z., Sönmez, S., Şen Celasin, N., & Esenay, F. (2010). 3-6 yaş grubu çocuğun akut bir hastalık nedeniyle hastaneye yatışa karşı davranışsal tepkilerinin belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 456–468.
- Başbakkal, Z., Sönmez, S., Şen, N., & Esenay, F. I. (2009). 3-6 Yaş grubu çocukların hastaneye yatışa karşı davranışsal tepkileri konusunda verilen eğitimin annelerin anksiyete düzeyi üzerine etkisinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(4), 59–65.
- Bazzan, J. S., Milbrath, V. M., Silva, M. S. da, Tavares, D. H., Santos, B. A. dos, & Thomaz, M. M. (2020). Family experiences during child hospitalization: an integrative Review. *Revista de Pesquisa Cuidado é Fundamental Online*, 12, 1179–1186. <https://doi.org/10.9789/2175-5361.rpcf.v12.8037>
- Bray, L., Snodin, J., & Carter, B. (2015). Holding and restraining children for clinical procedures within an acute care setting: An ethical consideration of the evidence. *Nursing Inquiry*, 22(2), 157–167. <https://doi.org/10.1111/nin.12074>
- Çelebi, A., Aytelın, A., Küçüköğlü, S., & Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede yatan çocuk ve oyun. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(3), 156–160. <https://doi.org/10.5222/buchd.2015.156>
- Çelik, M. Y. (2018). Çocuk hastalarda aile merkezli bakım ve hemşirelik. *Sağlık ve Toplum*, 28(1), 26–31.
- Cimete, G., Kuşuoğlu, S., & Dede Çınar, N. (2018). Çocuk, hastalık ve hastane ortamı. In Z. Conk, Z. Başbakkal, H. Bal Yılmaz, & B. Bolışık (Eds.), *Pediatric Hemşireliği* (2. Baskı, pp. 101–141). Akademisyen Kitabevi.
- Coyne, I., Hallström, I., & Söderbäck, M. (2016). Reframing the focus from a family-centred to a child-centred care approach for children's healthcare. *Journal of Child Health Care*, 20(4), 494–502. <https://doi.org/10.1177/1367493516642744>
- Demir Acar, M., & Çiftçi Ünal, Ş. (2022). COVID-19 Pandemisinin Hastaneye Yatan Çocuklara Etkisi ve Pediatri Hemşiresinin Rollerini. *TOGÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 202–210.
- Gibbs, K. A., Dickinson, A., & Rasmussen, S. (2020). Caring for Children with Non-Accidental Head Injuries: A Case for a Child-Centered Approach. *Comprehensive Child and Adolescent Nursing*, 43(4), 274–285. <https://doi.org/10.1080/24694193.2019.1654039>
- Goldschmidt, K., & Mele, C. (2021). Disruption of Patient and Family Centered Care Through the COVID-19 Pandemic. *Journal of Pediatric Nursing*, 58, 102–103. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2021.03.001>
- Gönener, D., & Görak, G. (2009). Okul yaş grubu çocukların hastane ve hastalığı ile ilgili bilgilendirme durumlarının endişe kaynakları ile etkileşimi. *Gaziantep Tıp Dergisi*, 15(1), 41–48.
- Gündüz, S., Yüksel, S., Aydeniz, G. E., Aydoğan, R. N., Türksoy, H., Dikme, İ. B., & Efendiler, İ. (2016). Çocuklarda hastane korkusunu etkileyen faktörler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 59, 161–168.
- Güracan, M., & Atay Turan, S. (2021). Examining the expectations of healing care environment of hospitalized children with cancer based on Watson's theory of human caring. *Journal of Advanced Nursing*, 77(8), 3472–3482. <https://doi.org/10.1111/jan.14934>

- Handayani, A., & Daulima, N. H. C. (2020). Parental presence in the implementation of atraumatic care during children's hospitalization. *Pediatric Reports*, 12(1), 11–14. <https://doi.org/10.4081/pr.2020.8693>
- Kabukçu Başay, B., Başay, Ö., Ürut, A., Hasmercan, B., Uysal, M., & Eren Usul, B. (2020). Hastanede yatarak tedavi gören çocuklar: Psikososyal uyumu etkileyen faktörler üzerine bir araştırmaya. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(4), 402–413. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.80958>
- Kaya, A., & İşler Dalgıç, A. (2019). *Pediatride Aile Merkezli Bakıma İlişkin Kanıt Temelli Uygulamalar* (E. Geçkil (ed.); 1., pp. 49–54). Türkiye Klinikleri. file:///F:/3 Özgeçmiş ve Yayınlar/Yayınlar ve Bilimsel Faaliyetler/2019/AMB ve kanıt dayalı uygulamalar Kitap Bölümü/Makale.pdf
- Lee, Y. (2020). Hospitalization Stress in Child : Concept Analysis. *Journal of the Korea Convergence Society*, 11(1), 327–335.
- Loureiro, F. M., Antunes, A. V. D. R. A., & Charepe, Z. B. (2021). Theoretical nursing conceptions in hospitalized child care: scoping review. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 74(3), e20200265. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2020-0265>
- Rasheed, M. A., Bharuchi, V., Mughis, W., & Hussain, A. (2021). Development and feasibility testing of a play-based psychosocial intervention for reduced patient stress in a pediatric care setting: experiences from Pakistan. *Pilot and Feasibility Studies*, 7(1), 1–14. <https://doi.org/10.1186/s40814-021-00781-8>
- Sarman, A., & Sarman, E. (2020). Gözden kaçırılan bir konu: Çocuğun hastanede tedavisinin aile üzerindeki olumsuz etkileri ve önleyici hemşirelik yaklaşımları. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 2(2), 113–120.
- Selbes, M., Manav, G., & Karayağız Muslu, G. (2021). Hastaneye yatan çocuğun psikososyal belirtilerinin çocuğa ait bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(4), 420–428. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.650615>
- Semerci, R., Akgün Kostak, M., Çetintaş, İ., & Kocaaslan, E. (2021). Çocuk gözüyle hemşirelik bakım kalitesinin değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 39–47. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.792360>
- Şen Beytut, D., Bolşık, B., Solak, U., & Seyfioğlu, U. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 35–44.
- Taşdemir Akkavak, D., & Sarıkaya Karabudak, S. (2019). Hastanede yatan okul çağı çocukların hemşireyi ve hastaneyi algılama durumlarının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(1), 46–56.
- Üstün, G., Akan, B., & Küçük, L. (2021). Hastanede yatan çocuklarda psikososyal semptomlar ile annelerinin endişe düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 14(3), 207–2016. <https://doi.org/10.46483/deuhfed.832698>
- Yuan, R., Xu, Q. hui, Xia, C. cui, Lou, C. yan, Xie, Z., Ge, Q. min, & Shao, Y. (2020). Psychological status of parents of hospitalized children during the COVID-19 epidemic in China. *Psychiatry Research*, 288, 112593. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112953>
- Zdun-Ryżewska, A., Nadrowska, N., Błażek, M., Białek, K., Zach, E., & Krywda-Rybska, D. (2021). Parent's stress predictors during a child's hospitalization. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22), 12019. <https://doi.org/10.3390/ijerph182212019>
- Zych, B., Błaż, W., Dmoch-Gajzlerska, E., Kanadys, K., Lewandowska, A., & Nagórska, M. (2021). Perception of stress and styles of coping with it in parents giving kangaroo mother care to their children during hospitalization in nicu. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(23), 12694. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312694>

Bölüm 15

OYUNUN HASTANEYE YATAN ÇOCUK VE AİLESİ ÜZERİNE ETKİSİ

Fatma Taş Arslan - Sibel Küçükoglu

Geçmiş insanlık tarihi kadar eskiye dayanan oyun, günümüzde de küresel bir ifade aracı olarak kabul edilmekte ve çocuğu tanıma ve anlamının en önemli aracı olarak görülmektedir. Oyunun farklı disiplin ve teorilere göre birden fazla kabul görmüş tanımı bulunmaktadır. Çocuk gelişim alanında yer alan bilim insanı Montessori'ye göre oyun, çocuğun işidir, çocukların en doğal uğraşısıdır. Freud oyunu, çocuğun kısıtlamalardan ve engellerden uzaklaşarak özgür bir ortamda, duygu ve davranışlarını daha rahat sergilemesidir. Vygotsky oyunu, çocukların hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını geliştiren, yeni fikirler üretmelerini sağlayan, çocuklara kendi dünyaları ve toplumsal rolleri hakkında daha çok şey öğreten bir imkan olarak tanımlamaktadır. Piaget ise oyunu, egoyu bütünüyle tatmin eden eylem türü olarak belirtmiştir. Erikson'a göre oyun, çocuklarda uyumsuzlukların, anlaşmazlıkların, saldırganlıkların, kaygı ve endişelerin ortadan kaldırılmasında ve sakinleşmesinde en kullanışlı yöntemdir.

Oyun, çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, çocuklara haz veren, duygularını ve duyularını harekete geçirmelerini sağlayan, yaratıcılıklarını geliştiren en aktif öğrenme ortamıdır. Genel tanımıyla oyun, belli başlı kuralları olan, zaman ve mekanı belli olan, çocukların çeşitli duyguları tecrübe etmesine olanak sağlayan, çocukların psikomotor, sosyo-duygusal, bilişsel, dil, öz bakım becerilerini destekleyen ve aktif öğrenme süreci sağlayan eylemlerdir. Oyun, bilişsel, duyuşsal, sosyal, fiziksel ve ruhsal olarak çocukların sağlıklı gelişimi için başlıca bileşen ve çocuğun yaparken öğrendiği, sosyal ve fiziksel çevreyle uzlaştığı bir işlemdir. Oyunun çocuğun yaşamındaki yeri vazgeçilmezdir ve önemli bir parçasıdır.

Oyun, çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal, cinsel ve kültürel gelişiminde kişilik kazanmasında önemli rol oynar. Kişilik, bir kişiyi diğerlerinden ayıran fiziksel, zihinsel ve duygusal özelliklerdir ve bu özellikleri çocuk oyun içinde edinir. Oyunla birlikte içine girdiği fiziksel ve sosyal ortamda takındığı tavırlar, ürettiği fikirler, kullandığı dil kişiliğinin oluşumunu sağlar. Oyun esnasında çocuklar karar verme, kurallara uyma, başkalarına karşı saygılı davranma, paylaşma, iş birliği gibi birçok becerileri geliştirirler. Oyunun çocuğun gelişimine olan yararları dikkate alındığında çocukluk döneminde oyunu anlamak, korumak ve desteklemek çok önemlidir. Bu nedenle çocukların oyun oynamaya ve katılma hakkı ilk kez Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde dile getirilmiş ve taraf devletler çocuğun boş zama-

KAYNAKLAR

- Anandhukrishnan, T.G., Sivan, A., Difna, B. K., Raj, R. S., Sangeetha, S., & Saritha, S. (2018). Effectiveness of play on anxiety among hospitalized children. *Asian Journal of Nursing Education and Research*, 8, 2, 225-9.
- Aranha, B. F., Souza, M. A. D., Pedroso, G. E. R., Maia, E. B. S., & Melo, L. D. L. (2020). Using the instructional therapeutic play during admission of children to hospital: the perception of the family. *Revista Gaucha De Enfermagem*, 41.
- Avan, H. (2020). Hastane Öncesi Bakımda Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Hastane Öncesi Dergisi*, 5, 2, 109-118.
- Avan, H, Koç, E. T., Vural, B. (2020). Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1, 2, 62-69.
- Aytekin, A., Doru, Ö., Kucukoglu, S. (2016). The Effects of Distraction on Preoperative Anxiety Level in Children. *J Perianesth Nurs*, 31, 1, 56-62.
- Bora Güneş, N., Çavuşoğlu, H. (2022). Çocuğun gelişimi ve oyunun önemi. Yıldız, D. (Ed.) Çocuk Hemşireliği Bakım uygulamalarında Terapötik Oyun. 1. Baskı. Türkiye Klinikleri, Ankara, 1-9.
- Buyuk, E. T., & Bolişik, B. (2018). An analysis of the anxiety levels of mothers who participate in education and therapeutic games about their children's surgeries. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 33, 3, 290-295.
- Çavuşoğlu, H. (2022). Hastaneye yatmanın çocuk ve aile üzerine etkileri. Çocuk Sağlığı Hemşireliği. 14. Baskı. Sistem Ofset Basımevi, Ankara, ss. 64-9.
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçükoglu, S., Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede yatan çocuk ve oyun. *Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 5, 3, 156-160
- Dalei, S. R., Nayak, G. R., Pradhan, R. (2020). Effect of art therapy and play therapy on anxiety among hospitalized preschool children. *Journal of Biomedical Sciences*, 7, 2, 71-76.
- David, O. A., Predatu, R. M., Cardoso, R. (2018). A pilot study of the RETHink online video game applied for coaching emotional understanding in children and adolescents in the therapeutic video game environment: the feeling better resources game. *J Evid Based Psychother*, 18, 1, 57-68.
- Esenay, F.I., Açıkgöz, A. (2022). Yaş dönemlerine göre terapötik oyun ve önemi. Yıldız D (Ed.) Çocuk Hemşireliği Bakım Uygulamalarında Terapötik Oyun, 1. Baskı, Türkiye Klinikleri, Ankara, 41-52.
- Güdücü, Tüfekci, F., Çelebioğlu, A., & Küçükoglu, S. (2009). Turkish children loved distraction: using kaleidoscope to reduce perceived pain during venipuncture. *Journal of Clinical Nursing*, 18, 15, 2180-2186.
- Gültekin, G., & Baran, G. (2005). Hastalık ve çocuk. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8, 8.
- Gündüz, S., Yüksel, S., Aydeniz, G. E., Aydoğan, R. N., Türksoy, H., Dikme, İ. B., & Efendiler, İ. (2016). Çocuklarda hastane korkusunu etkileyen faktörler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 59, 4, 161-168. <https://ipaworld.org/chilids-right-to-play/un-convention-on-the-rights-of-the-child/>
- İnci, R., & Günay, U. (2019). Pediatri hemşirelerinin terapötik oyuna yönelik bilgi, görüş ve uygulamaları. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3, 547-551.
- Jones, M. (2018). The necessity of play for children in health care. *Pediatric Nursing*, 44, 6, 303-5.
- Kauhanen, L., Järvelä, L., Lähteenmäki, P. M., Arola, M., Heinonen, O. J., Axelin, A., Lilius, J., Vahlberg, T., & Salanterä, S. (2014). Active video games to promote physical activity in children with cancer: a randomized clinical trial with follow-up. *BMC pediatrics*, 14, 94. <https://doi.org/10.1186/1471-2431-14-94>
- Koç., Ş, & Yumru, H. (2019). Türkiye'de çocuk sağlığı hemşireliği uygulamalarında oyun terapisinin kullanımı: Literatür incelemesi. *Pediatric Practice and Research*, 7 (Ek), 121-127.
- Kuşuoğlu, S., & Tanır, M. K. (2006). Gelişim Dönemlerine Göre Oyunun Terapötik Kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22, 1, 293-304.

- Konukbay, D., Erdem, E. (2022). Yaş dönemlerine göre oyun tipleri ve oyuncak özellikleri. Yıldız, D. (Ed.). Çocuk Hemşireliği Bakım Uygulamalarında Terapötik Oyun. 1. Baskı. Türkiye Klinikleri, Ankara, ss. 26-34.
- Kool, R., & Lawver, T. (2010). Play therapy: Considerations and applications for the practitioner. *Psychiatry (Edgmont)*, 7, 10, 19.
- Koukourikos, K., Tzaha, L., Pantelidou, P., & Tsaloglidou, A. (2015). The importance of play during hospitalization of children. *Materia socio-medica*, 27, 6, 438.
- Lemos, I. C. S., Silva, L. D., Delmondes, G. D. A., Brasil, A. X., Santos, P. L. F., Gomes, E., & Kerntop, M. R. (2016). Therapeutic play use in children under the venipuncture: a strategy for pain reduction. *American Journal of Nursing Research*, 4, 1, 1-5.
- Majumdar, Ananda. (2020). Role Of Play in Child Development. *International Journal of Technical Research & Science*, 5, 9-16. 10.30780/IJTRS.V05.I04.002.
- Pekyiğit, A., Yıldız, D., Fidancı, B. E., Bağrıyanık, B. Ç. (2021). Hastanede yatan çocuklarda yaratıcı oyun yöntemi ile hastalık ve hastane kavramı: niteliksel bir çalışma. *Çocuk Dergisi*, 21, 2, 175-82.
- Pontes, J. E. D., Tabet, E., Folkmann, M. Á. D. S., Cunha, M. L. D. R., & Almeida, F. D. A. (2015). Therapeutic play: preparing the child for the vaccine. *Einstein (Sao Paulo)*, 13, 238-242, doi: 10.1590/S1679-45082015AO2967.
- Williams, N. A., Brik, A. B., Petkus, J. M., & Clark, H. (2019). Importance of play for young children facing illness and hospitalization: rationale, opportunities, and a case study illustration. *Early Child Development and Care*, 58-67.
- Yayan, E.H., Zengin, M. (2018). Çocuk Kliniklerinde Terapötik Oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7, 1, 226-233.

Bölüm 16

OYUNUN SAĞLIK BAKIMINDA KULLANIMI (TANI VE TEDAVİDE)

Naime Altay - Birgül Erdoğan

Oyun, tüm yaş gruplarındaki her çocuk için dış dünyayı tanıma, kendini keşfetme ve durumlarla baş etme için kullanılan, oldukça özel ve bireysel bir etkinliktir. Oyun çocukların sosyal, bilişsel ve psiko-motor gelişimlerini destekleyerek bireysel ve toplumsal yeteneklerini geliştirir. Doğumdan itibaren deneyimlenmeye başlanan ve yaşam boyu artarak devam eden duygulardan olan, sevinçler, başarılar, acılar, yenilgiler, kayıplar gibi durumlara karşı kendini hazırlamak, özgün kişiliğini geliştirmek ve toplumsal rolüne hazırlanmak açısından oyun bir çocuğun gelişiminin en önemli unsurlarından biridir.

Çocukla olan ilişkide ve sağlanan bakımda çocuğun anlaşılması önemlidir. Bunun için etkili iletişim tekniklerinin kullanılması oldukça önemlidir. Özellikle hasta çocuklarla sağlanan terapötik iletişim, tüm sağlık hizmeti ortamlarında etkili ve hasta merkezli bakımın anahtarı olarak giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Pediatri hemşiresi çocuğun yaş dönem özelliğine göre uygun terapötik iletişim yöntemini belirlemeli ve bakımına entegre etmelidir. Çünkü çocukla kurulan iletişimin hemşirelik bakımında verilerin toplanması, bakımın planlanması, uygulanması, değerlendirilmesi üzerine etkileri oldukça fazladır. Bu yönden bakıldığında terapötik oyun uygulamaları çocuğa göre özelleştirilerek uygulanması hemşirelik bakımına katkı sağlayacaktır. Terapötik oyun yöntemleri özellikle; veri toplama, anamnez alma, sağlık davranışı kazandırma ve ağır tıbbi müdahaleler esnasında dikkati başka yöne çekme amacıyla kullanılabilir. Aynı zamanda çocuğun korkuları, ilgi alanları, aile ilişkileri gibi birçok konuda hemşireler için bilgi kaynağı olabilmekte, çocuğun duygularıyla ilgili fikir sahibi olmak ve açıklanması zor durumları ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Pediatri hemşiresi çocuğun yaş grubuna ve yapılacak uygulamanın türüne göre terapötik oyun yöntemi/leri belirleyebilmelidir.

Sağlık bakımının kalitesini artırmak için çocukların bakımını ve eğitimini sağlayan sağlık profesyonelleri için oyunun bakımda kullanılması oldukça önemlidir.

Bu bölümde çocukların sağlık bakımında oyunun kullanımından bahsedilecektir. Bölümün özellikle çocuk hastalarla iletişimde olan sağlık profesyonellerine, çocukların tanı ve tedavi aşamalarında destek sağlaması ve faydalı olması amaçlanmaktadır. Bölüm; Oyunun sağlık bakımında kullanımının yararları, oyunun sağlık bakımında kullanımında pediatri hem-

KAYNAKLAR

- Altay, N., Kilicarslan-Toruner, E., & Sari, Ç. (2017). The effect of drawing and writing technique on the anxiety level of children undergoing cancer treatment. *European Journal of Oncology Nursing*, 28, 1-6.
- Buyuk, E. T., & Bolisik, B. (2015). The effect of preoperative training and therapeutic play on children's anxiety, fear, and pain. *Journal of Pediatric Surgical Nursing*, 4(2), 78-85.
- Chaurasia, B., Jain, D., Mehta, S., Gandhi, K., & Mathew, P. J. (2019). Incentive-based game for allaying preoperative anxiety in children: A prospective, randomized trial. *Anesthesia & Analgesia*, 129(6), 1629-1634.
- Dantas, F. A., da Nóbrega, V. M., Pimenta, E. A. G., & Collet, N. (2016). Use of therapeutic play during intravenous drug administration in children: exploratory study. *Online Brazilian Journal of Nursing*, 15(3), 454-465.
- Delvecchio, E., Salcuni, S., Lis, A., Germani, A., & Di Riso, D. (2019). Hospitalized children: anxiety, coping strategies, and pretend play. *Frontiers in public health*, 7, 250.
- Dumoulin, S., Bouchard, S., Ellis, J., Lavoie, K. L., Vézina, M. P., Charbonneau, P., ... & Hajjar, A. (2019). A randomized controlled trial on the use of virtual reality for needle-related procedures in children and adolescents in the emergency department. *Games for health journal*, 8(4), 285-293.
- Durak, H., & Uysal, G. (2021). The effect of cartoon watching and distraction card on physiologic parameters and fear levels during inhalation therapy in children: A randomized controlled study. *Journal of Tropical Pediatrics*, 67(1), fma018.
- Erdogan, B., & Ozdemir, A. A. (2021). The effect of three different methods on venipuncture pain and anxiety in children: Distraction cards, virtual reality, and Buzzy®(randomized controlled trial). *Journal of Pediatric Nursing*, 58, e54-e62.
- Erdoğan, B., & Altay, N. Terapötik İletişim Yöntemi Olarak Dijital Hikâye Anlatımının Pediatri Hemşireliğinde Kullanımı: Literatür İncelemesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-9.
- Godino-Iáñez, M. J., Martos-Cabrera, M. B., Suleiman-Martos, N., Gómez-Urquiza, J. L., Vargas-Román, K., Membrive-Jiménez, M. J., & Albendín-García, L. (2020, July). Play therapy as an intervention in hospitalized children: a systematic review. In *Healthcare* (Vol. 8, No. 3, p. 239). Mdpi.
- Godino-Iáñez, M. J., Martos-Cabrera, M. B., Suleiman-Martos, N., Gómez-Urquiza, J. L., Vargas-Román, K., Membrive-Jiménez, M. J., & Albendín-García, L. (2020, July). Play therapy as an intervention in hospitalized children: a systematic review. In *Healthcare* (Vol. 8, No. 3, p. 239). Mdpi.
- Gökkoyun, E., & Altay, N. (2020). Apendektomi Öncesi Uygulanan Teknoloji Tabanlı Preoperatif Eğitim Programının Değerlendirilmesi- Olgu Sunumu. *Türk Hemşireler Derneği Dergisi*, 1(2), 37-44.
- Jurdi, S., Montaner, J., Garcia-Sanjuan, F., Jaen, J., & Nacher, V. (2018). A systematic review of game technologies for pediatric patients. *Computers in biology and medicine*, 97, 89-112.
- Kaheni, S., Sadegh Rezai, M., Bagheri-Nesami, M., & Goudarzian, A. H. (2016). The effect of distraction technique on the pain of dressing change among 3-6 year-old children. *International Journal of Pediatrics*, 4(4), 1603-1610.
- Kleye, I., Heden, L., Karlsson, K., Sundler, A. J., & Darcy, L. (2021). Children's individual voices are required for adequate management of fear and pain during hospital care and treatment. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 35(2), 530-537.
- Kostak, M. A., Kutman, G., & Semerci, R. (2021). The effectiveness of finger puppet play in reducing fear of surgery in children undergoing elective surgery: A randomised controlled trial. *Collegian*, 28(4), 415-421.
- Koukourikos, K., Tzaha, L., Pantelidou, P., & Tsaloglidou, A. (2015). The importance of play during hospitalization of children. *Materia socio-medica*, 27(6), 438.

- Kusumawardani, L. H., Mulyono, S., & Fitriyani, P. (2019). Parental Knowledge Influenced the Effectiveness of Therapeutic Sociodramatic Play on Diarrheal Preventive Behavior in School-Age Children. *Comprehensive Child and Adolescent Nursing*, 42(sup1), 122-134.
- Li, William HC, et al. "Play interventions to reduce anxiety and negative emotions in hospitalized children." *BMC pediatrics* 16.1 (2016): 1-9.
- Longobardi, C., Prino, L. E., Fabris, M. A., & Settanni, M. (2019). Soap bubbles as a distraction technique in the management of pain, anxiety, and fear in children at the paediatric emergency room: a pilot study. *Child: care, health and development*, 45(2), 300-305.
- Nijhof, S. L., Vinkers, C. H., van Geelen, S. M., Duijff, S. N., Achterberg, E. M., Van Der Net, J., ... & Lesscher, H. M. (2018). Healthy play, better coping: The importance of play for the development of children in health and disease. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 95, 421-429.
- Rabeie Khaleidi, F., Ghorban Shiroudi, S., & ZARBAKHSH BAHRI, M. R. (2022). Comparison of the effectiveness of Friends program training and play therapy on pain response in children with cancer. *medical journal of mashhad university of medical sciences*, 65(3).
- Reid-Searl, K., O'Neill, B., Dwyer, T., & Crowley, K. (2017). Using a procedural puppet to teach pediatric nursing procedures. *Clinical Simulation in Nursing*, 13(1), 15-23.
- Stewart, M. W. (2016). Therapeutic play intervention. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 31(5), 452-456.
- Suzan, Ö. K., Şahin, Ö. Ö., & Baran, Ö. (2020). Effect of Puppet Show on Children's anxiety and pain levels during the circumcision operation: A randomized controlled trial. *Journal of Pediatric Urology*, 16(4), 490-e1.
- Şimşek, N., & Altay, N. (2021). 3-6 Yaş Çocuklarda Terapötik Oyunun Çocuk için Yararları ve Hemşirelik Bakımına Katkıları: Bir Literatür Taraması. *Journal of Infant, Child and Adolescent Health*, 1(2).
- Tilbrook, A., Dwyer, T., Reid-Searl, K., & Parson, J. A. (2017). A review of the literature—The use of interactive puppet simulation in nursing education and children's healthcare. *Nurse education in practice*, 22, 73-79.
- Yayan, E. H., Zengin, M., Düken, M. E., & Dağ, Y. S. (2020). Reducing children's pain and parents' anxiety in the postoperative period: A therapeutic model in Turkish sample. *Journal of pediatric nursing*, 51, e33-e38.

Bölüm 17

TERAPÖTİK OYUN

Didem Yüksel Yılmaz - Figen Yardımcı

Oyun çocuklar için en önemli uzmanlık alanıdır ve “en önemli işidir”. Çocuklar, oyun yolu ile fizyolojik, bilişsel, sosyolojik ve psikolojik bilgileri kendileri deneyimleyerek öğrenirler. Aynı zamanda çevrelerini tanırlar ve bireysel olarak baş etme yöntemlerini geliştirirler. Çocuğun hastaneye yatması ile bu süreç kesintiye uğrar. Hastaneye yatmak, çocuk da stres yaşamasına ve öfke, anksiyete, korku, güvensizlik gibi olumsuz duyguların ortaya çıkmasına ve buna bağlı olarak da tedavi ve bakımını sekteye uğratabilmektedir. Bu durumda, çocukların hastanede yattıkları süre boyunca duygularını anlamada ve kendilerini ifade etmede oyun vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda çeşitli alanlarda oyun kavramının; tedavi ve eğitim amaçlı kullanıldığı görülmektedir. “Terapötik Oyun” diğer bir adıyla “Tedavi Edici Oyun (Therapeutic Play); hastaneye yatan çocukların fiziksel ve psikolojik travmalarını gideren, hastane ortamına uyumunu sağlayan, tedavi veya girişimlere yönelik kendilerini ifade etmesini ve sağlık profesyonelleri tarafından değerlendirilmesini sağlayan, çocuğun pozitif baş etme stratejileri geliştirmesi için kullanılan bir oyun modelidir. Terapötik oyunda amaç; çocuklarda bilişsel, fizyolojik ve sosyolojik fonksiyonlarını sağlamaya engel olan sorunların ortadan kaldırılmasıdır. Terapötik oyun çocuğun hastaneye yatışı ile başlar ve taburculuk işlemlerine kadar devam eder. Bunun yanı sıra tedavi ve bakımın her aşamasında uygulanabilir.

TERAPÖTİK OYUNUN ÇOCUK SAĞLIĞINA ETKİLERİ

Terapötik oyun, çocukların rahatlamasını ve sakinleşmesini sağlayarak, çocuğun kendi düşüncelerini doğal yollarla anlatmasına olanak verir. Terapötik oyun sayesinde çocuk daha önce deneyimlemediği olayları anlar, kendi duygu ve tutumlarını keşfeder ve bu sorunlarla yüzleşerek kendi çözümünü geliştirir. Ayrıca, hastanede sağlık profesyonelleri tarafından uygulanan terapötik oyun ile çocuğun medikal uygulamaları anlaması, ebeveynlerinden ayrı kalmasına bağlı olarak ayrılık anksiyetesinin azaltılması, günlük rutin aktivitelerin devamının sağlanması ve hastanede sağlık çalışanlarına yönelik korku, öfke ve saldırgan davranışlarının azalması sağlanır.

KAYNAKLAR

- Akay, R. (2022). Oyun Terapisi. Recai Akay. (Ed). Çocuğu Tanıma Teknikleri içinde. (1. Baskı, ss.125-149). Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=zsGAEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA125&dq=Terapotik+Oyun&ots=Dj2wAj8rFW&sig=zHjEUzsm0cbHEpf_IXkIaweWrIk&redir_esc=y#v=onepage&q=Terapotik%20Oyun&f=false
- Avan, H., Koç, E. T. & Vural, B. (2020). Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 62-69
- Aytaş, G. & Uysal, B. (2017). Oyun Kavramı ve Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 675-690. doi: 10.18026/cbayarsos.298146
- Calle-Bustos, A. M., Juan, M. C., García-García, I., & Abad, F. (2017). An augmented reality game to support therapeutic education for children with diabetes. *PLoS ONE*, 12(9), 1–23. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0184645>
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçükoğlu, S., & Çelebioğlu, A. (2015). Hospitalized Children and Play. *Journal of Dr Behcet Uz Children's Hospital*, (January). <https://doi.org/10.5222/buchd.2015.156>
- Gürbüz, P., Yetiş, G., Yakupoğulları, A., & Türkmen, M. (2015). Evde Bakım ve Terapötik Oyun. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekolulu Dergisi*, 5(5), 14–18.
- Healthline. (2022). How Play Therapy Treats and Benefits Children and Some Adults. Erişim adresi: <https://www.healthline.com/health/play-therapy#techniques>
- He, H.-G., Zhu, L., Chan, S. W.-C., Liam, J. L. W., Li, H. C. W., Ko, S. S., ... Wang, W. (2015). Therapeutic play intervention on children's perioperative anxiety, negative emotional manifestation and postoperative pain: A randomized controlled trial. *Journal of Advanced Nursing*, 71(5), 1032–1043. <https://doi.org/10.1111/jan.12608>
- Lemos, I. C. S., Silva, L. G. da, Delmondes, G. de A., Brasil, A. X., Santos, P. L. F., Gomes, E., ... Kerntop, M. R. (2016). Therapeutic play use in children under the venipuncture: A strategy for pain reduction. *American Journal of Nursing Research*, 4(1), 1–5. <https://doi.org/10.12691/ajnr-4-1-1>
- Li, H. C. W., & Lopez, V. (2008). Effectiveness and appropriateness of therapeutic play intervention in preparing children for surgery: A randomized controlled trial study. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 13(2), 63–73. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6155.2008.00138.x>
- Kıran, B., Çalık, C., & Esenay, F. I. (2013). Terapötik Oyun: Hasta Çocuk İle İletişimin Anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 1–10. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000038
- Kiye, S. & Yalçın, İ. (2021). Oyun Terapisi ve Oyun Terapisinin Gruplarda Kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 287-303. doi: 10.53444/deubefd.836043
- Koukourikos, K., Tsaloglidou, A., Tzaha, L., Iliadis, C., Frantzana, A., Katsimbeli, A., & Kourkouta, L. (2021). An Overview of Play Therapy. *Materia socio-medica*, 33(4), 293–297. <https://doi.org/10.5455/msm.2021.33.293-297>
- Kuğuoğlu, S. & Kürtüncü Tanır, M. (2006). Gelişim Dönemlerine Göre Oyunun Terapötik Kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 293-304
- Mohammadi, A., Mehraban, A., & Damavandi, S. (2017). Effect of play-based occupational therapy on symptoms of hospitalized children with cancer: A single-subject study. *Asia Pacific Journal of Oncology Nursing*, 4(2), 168. https://doi.org/10.4103/apjon.apjon_13_17
- Oyun Terapisi Enstitüsü, 2022. Theraplay. Erişim adresi: [https://oyunterapileri.org/ekoller/theraplay/Paula, A., Artilheiro, S., De Amorim Almeida, F., Maria, J., & Chacon, F. \(2011\). Use of therapeutic play in preparing preschool children for outpatient chemotherapy. *Acta Paul Enferm Hospital*, 24\(5\), 611–6. Retrieved from \[http://www.scielo.br/pdf/ape/v24n5/en_03v24n5.pdf\]\(http://www.scielo.br/pdf/ape/v24n5/en_03v24n5.pdf\)](https://oyunterapileri.org/ekoller/theraplay/Paula,A.,Artilheiro,S.,DeAmorimAlmeida,F.,Maria,J.,&Chacon,F.(2011).Useoftherapeuticplayinpreparingpreschoolchildrenforoutpatientchemotherapy.ActaPaulEnfermHospital,24(5),611-6.Retrievedfromhttp://www.scielo.br/pdf/ape/v24n5/en_03v24n5.pdf)

- Rahman, M. A., Ahmed, M., Qamar, A., Hossain, D., & Basalamah, S. (2014). Modeling therapy rehabilitation sessions using non-invasive serious games. *IEEE MeMeA 2014 - IEEE International Symposium on Medical Measurements and Applications, Proceedings*, 1–4. <https://doi.org/10.1109/MeMeA.2014.6860054>
- Salem, Y., & Elokda, A. (2014). Use of virtual reality gaming systems for children who are critically ill. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine*, 7(3), 273–276. <https://doi.org/10.3233/PRM-140296>
- Silva, R. D. M. da, Austregésilo, S. C., Ithamar, L., & Lima, L. S. de. (2017). Therapeutic play to prepare children for invasive procedures: A systematic review. *Jornal de Pediatria (Versão Em Português)*, 93(1), 6–16. <https://doi.org/10.1016/j.jpdp.2016.08.004>
- Teber, M. (2015). Çocuk Merkezli Oyun Terapisinin Çocuklarda Görünen Davranış Sorunlarının Çözümüne Etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Psikoloji Ana Bilim Dalı/Klinik Psikoloji Bilim Dalı.
- Tural, E. (2012). Ameliyat Öncesi Dönemde Çocuklara Verilen Eğitim ve Terapötik Oyun Yöntemlerinin Çocuğun Kaygı, Korku ve Ağrı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi.
- Yayan, E. H., & Zengin, M. (2018). Çocuk Kliniklerinde Terapötik Oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226–233.

Bölüm 18

ÇOCUKLARDA TERAPÖTİK İLETİŞİM VE OYUN

Nurdan Akçay Didişen - Esin Keskin

İletişim psikososyal ve fiziksel etmenlerin etkileşimi ile ortaya çıkan karmaşık bir süreçtir. Kişilerarası iletişim ise bilgi paylaşmak veya tutumları, görüşleri, algıları ve bireyleri değiştirmek için iki kişi arasında veya küçük bir grup insan arasında doğrudan ve diyalojik olarak bir mesaj gönderip alma sürecidir. İnsanlar yaşları ne olursa olsun, kişilerarası iletişim kurma ihtiyacına sahiptir. Terapötik iletişim ise kaliteli bilgi alışverişi ortamını yaratmak için hemşire ve çocuk arasında oluşturulan kişilerarası iletişime bir örnektir.

Çocuklarla kurulan kişilerarası iletişimin sağlıklı ve kaliteli olmasının önünde; aileden ayrılma, yabancı ortam, yabancı kişiler, hastaneye yatma, ağrılı invaziv girişimler gibi birçok etmen mevcuttur. Bu hassas süreçlerde çocukla kurulan sağlıklı iletişimde, mevcut durumun doğru bir biçimde anlatılması çocuğun acil tanı ve tedavisinde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Bu sebeple çocuğa hastane öncesi bakım sağlayan sağlık personelinin çocuk ile uygun biçimde iletişim kurması önemlidir. Etkili iletişim, hastalarda çözülebilir sorunların uluslararası düzeyde önlenmesi için ana hedeflerden biridir. Sağlık bakımı için vazgeçilmez bir terapötik araçtır ve sözlü ya da sözlü olmayan eylemlerle gerçekleştirilebilir. Etkili iletişim, hasta güvenliği kültürünü teşvik etmeyi amaçlayan doğru iletişim teknikleri ile açık ve yapılandırılmış bir dile dayanır. Bu bağlamda, hastayla yapılan anlamlı bilgi miktarı, profesyoneller, ekipler ve prosedürler, hasta/yakınlar ve profesyoneller arasında sürekli bilgi güncelleme ihtiyacını gündeme getirmekte ve iletişimin nitelendirilmesini gerekli kılmaktadır. Etkisiz iletişim, sağlık dikkatindeki olumsuz olayların önde gelen nedenlerinden biri olarak kabul edilir, güvenli olmayan bakımla sonuçlanır ve olumsuz sonuçlara katkıda bulunur. Sağlık hizmetlerinde iletişimin kalitesi, hasta güvenliğinin desteklenmesi için esastır. Çocuğun hastaneye yatırılması bağlamında, çocuğun anlama yeteneği, refakatçinin ve ailenin katılım eğilimi ve sağlık bakımı süreçlerinin çeşitliliği gibi önemli özellikler bu sürece müdahale edebilir. Bu unsurlar, bakımın sürekliliğine dahil olan herkes arasında objektif, verimli ve etkili bir iletişimin önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

- Akay, R. (2022). *Oyun Terapisi: Çocuğu Tanıma Teknikleri (0-18 Yaş Gelişimsel Yaklaşım)*, Akay, R. (1. Ed.). Efe akademi yayınları, İstanbul, 125-140.
- Akçan, G.Ö. & Güney, R. *Çocuk ve Aile ile Terapötik İletişim: Çocuk Dostu Hastane*. Güney R ve Sezgin E. (1. Ed.). Nobel yayıncılık, Ankara, 2022, 331-347.
- Akgün, E. & Benli, G. K. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarla bibliyoterapi: bir uygulama örneği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 100-111. Doi: 10.18863/pgy.392346
- Alabay, E. *Hastane Ortamında Oyun: Çocuk Dostu Hastane*. Güney, R. & Sezgin, E. (1. Ed.). Nobel yayıncılık, Ankara, 2022, 387-413.
- Al Kazaleh, A. & Bashtawy, M. AL. (2019). Therapeutic communication skills in nursing education and practice. *EC Psychology and Psychiatry*, 8(12), 01-04.
- Al-Yateem, N. & Rossiter, R.C. Unstructured play for anxiety in pediatric inpatient care. *J. Spec. Pediatr. Nurs.* 2017, 22. Doi: 10.1111/jspn.12166
- Aranha, B. F., Souza, M. A. D., Pedrosa, G. E. R., Maia, E. B. S. & Melo, L. D. L. (2020). Using the instructional therapeutic play during admission of children to hospital: the perception of the family. *Revista gaucha de enfermagem*, 41. Doi: 10.1590/1983-1447.2020.20180413
- Arslan, B. Ş. & Buldukluoğlu, K. (2015). Çocukla Terapötik Görüşmenin Hemşirelik Sürecine Göre İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 11-13.
- Association of Child Life Professionals. (2020). The value of certified child life specialists: Direct and downstream optimization of pediatric patient and family outcomes. https://www.childlife.org/docs/default-source/aclp-official-documents/value-of-acertified-child-life-specialist_full-report.pdf
- Avan, H. (2020). Hastane Öncesi Bakımda Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Hastane Öncesi Dergisi*, 5(2), 109-118. <https://dergipark.org.tr/en/pub/hod/issue/54345/724502>
- Avan, H., Koç, E.T. & Vural, B. (2020). Çocukla Terapötik İletişim ve Oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 62-69. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahievransaglik/issue/65266/1004318>
- Aytaş, G. & Uysal, B. (2017). Oyun kavramı ve sınıflandırılmasına yönelik bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 675-690. Doi: 10.18026/cbayarsos.298146
- Bakırcı, N. (2013). Çocuklarda gelişim dönemleri: Bebeklik dönemi (0-2 yaş). Makale Kütüphanesi. https://www.tavsiyedyorum.com/makale_10599.htm
- Baçoğul, C., Lök, N. & Öncel, S. (2017). Çocukların aile içi şiddetten korunmasında ailelere yönelik girişimler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(2), 123-135. Doi: 10.18863/pgy.281334
- Biasibetti, C., Hoffmann, L. M., Rodrigues, F. A., Wegner, W. & Rocha, P. K. (2019). Communication for patient safety in pediatric hospitalizations. *Revista gaucha de enfermagem*, 40. Doi: 10.1590/1983-1447.2019.20180337
- Brondani, J. P. & Pedro, E. N. R. (2019). The use of children's stories in nursing care for the child: an integrative review. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 72(3), 333-342. Doi: 10.1590/0034-7167-2018-0456
- Bülbül, F. & Arıkan, B. (2018). Çocuklarda ameliyat öncesi psikolojik hazırlık: *Güncel yaklaşımlar*. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7, 101-107. <https://dergipark.org.tr/en/pub/balikesirsd/issue/38838/475500>
- Caleffi, C.C.F., Rocha, P.K., Anders, J.C., Souza, A.I.J., Burciaga, V.B., Serapião, L.S. Contribution of structured therapeutic play in a nursing care model for hospitalised children. *Revista Gaucha De Enfermagem*, 2016;37(2):e58131. Doi: 10.1590/1983-1447.2016.02.58131
- Centers for Medicare and Medicaid Services. (2020). Hospital readmissions reduction program (hrrp). <https://www.cms.gov/Medicare/Medicare-Fee-for-Service-Payment/AcuteInpatientPPS/Readmissions-Reduction-Program>
- Çifçi, S. & Duru, K. (2016). Ses Temelli Kelime Çağrışımı. *Electronic Turkish Studies*, 11(14).

- Da Silva, L. G., de Oliveira, C. J., de Oliveira, J. D., Bandeira, P. F. R., de Matos, J. H. F., Gomes, E. B., ... & Martins, A. K. L. (2022). Use of therapeutic play in nursing care for school-age children: a scoping review. *medRxiv*, 2022-03. Doi: 10.1101/2022.03.18.22272614
- Duke, S. B. (2022). The efficacy of the role of therapeutic play in alleviating pain or anxiety in pediatric cancer patients. Honors Undergraduate Theses, University of Central Florida, 1130
- Erdoğan, E. & Dinç, S. (2023). Pandemiye kendine yardım eli: Bibliyoterapi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 247-252. Doi: 10.38108/ouhcd.959966
- Foster, M. & Shields, L. (2020). Bridging the child and family centered care gap: Therapeutic conversations with children and families. *Comprehensive Child and Adolescent Nursing*, 43(2), 151-158. Doi: 10.1080/24694193.2018.1559257
- Godino-láñez, M. J., Martos-Cabrera, M. B., Suleiman-Martos, N., Gómez-Urquiza, J. L., Vargas-Román, K., Membrive-Jiménez, M. J. & Albendín-García, L. (2020). Play therapy as an intervention in hospitalized children: a systematic review. *Healthcare*, 8 (3), 239. Doi: 10.3390/healthcare8030239
- Güner, Y. O. (2020). Kronik hasta çocuklarda terapötik hikayenin kullanımı. *İzlek Akademik Dergi*, 3(1), 17-33. <https://dergipark.org.tr/en/pub/izlek/issue/53679/768333>
- Hickson, S. (2023). Therapeutic Play and Instilling Competence in the School-Aged Child. In *Integrating Therapeutic Play Into Nursing and Allied Health Practice: A Developmentally Sensitive Approach to Communicating with Children* (pp. 113-122). Cham: Springer International Publishing. Doi: 10.1007/978-3-031-16938-0_9
- İnal, S., & Akgün, M. (2003). Hastanede yatan çocukta terapötik iletişim. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(2), 67-76.
- Juwita, R., Dwivayani, K. D. & Hananah, N. (2022). Therapeutic communication for children victims of sexual violence in citra tepian-samarinda. *ARISTO*, 10(1), 149-166. Doi: 10.24269/ars.v10i1.3876
- Kandrack, A. (2019). Using therapeutic play to help children cope with changing social roles within the family after death has occurred. <https://dc.etsu.edu/secfr-conf/2019/schedule/4/>
- Kapkin, G., Manav, G. & Muslu, G. K. (2020). Effect of therapeutic play methods on hospitalized children in Turkey: a systematic review. *Erciyes Medical Journal*, 42(2), 127-142. Doi: 10.14744/etd.2019.94940
- Karagül, S. (2018). Çocuk edebiyatı ve bibliyoterapi. *Çocuk ve Medeniyet*, 3(6), 43-55.
- Kavgaoğlu, D., & Elkin, N. (2019). Hemşirelik bölümü kişilerarası ilişkiler ve terapötik iletişim dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (7), 670-696. Doi: 10.38079/igusabder.460647
- Kıran, B., Çalık, C., & Esenay, FI (2013). Terapötik oyun: Hasta çocuk ile iletişimin anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 1-10. Doi: 10.1501/Asbd_0000000038
- Kuşuoğlu, S., Tanır, MK. (2006). Gelişim dönemlerine göre oyunun terapötik kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 293-304. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egehemsire/issue/49610/635820>
- Li, W.H.C., Chung, J.O.K., Ho, K.Y., Kwok, B.M.C. (2016). Play interventions to reduce anxiety and negative emotions in hospitalized children. *BMC Pediatr.* 16, 36. Doi: 10.1186/s12887-016-0570-5
- Mahyana, Gulo, E. S., Laia, E., Sugianto, R., & Sunarti. (2020). Effect of Nurse Therapeutic Communication on Patient Satisfaction. *Jurnal Ilmiah Permas*, 10(3), 443-450.
- Mitsi, A., Kourakos, M., Poulimenakou, G., Latsou, D., Sarris, M. (2018). Therapeutic relationship and quality of life in chronic diseases. *Am J Nurs Sci.*, 7:103-108. Doi: 10.11648/j.ajns.s.2018070301.25
- Nisa, F. Y. A., Wulandari, R. D. & Wahyanto, T. (2022). Nurses' therapeutic communication and its effect on hospitalized patients' satisfaction. *Jurnal Aisyah: Jurnal Ilmu Kesehatan*, 7(3), 873-882. Doi: 10.30604/jika.v7i3.1230

- Nogueira, J.W.S., Rodrigues, M.C.S. (2015). Effective communication in teamwork in health: a challenge for patient safety. *Cogitare Enferm.* 2015; 20(3):630-4. Doi: 10.5380/ce.v20i3.40016.
- Pedrinho, L. R., Shibukawa, B. M. C., Rissi, G. P., Uema, R. T. B., Merino, M. D. F. G. L. & Higarashi, I. H. (2020). Therapeutic toy for children with Type I Diabetes Mellitus: Home interventions. *Escola Anna Nery*, 25. Doi: 10.1590/2177-9465-EAN-2020-0278
- Pennafort VPDS, Queiroz MVO, Gomes ILV, Rocha MFF. (2018) Instructional therapeutic toy in the culture care of the child with diabetes type 1. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 71(3), 1334-42. Doi: 10.1590/00347167-2017-0260
- Pirnazar, T., Pourmohamadreza-Tajrishi, M., Zadeh Mohammadi, A., Haidarian, M., & Ahmadi, A. (2022). The Efficacy of Therapeutic Use of Play on Improving Attention Span of Mild Intellectually Disabled Children. *Iranian Rehabilitation Journal*, 20(3), 317-326. Doi: 10.32598/irj.20.3.179.8
- Racine, L. (2017). Theoretical nursing knowledge in the 21st century. *Aporia*, 9(1):29-32.
- Santos, F. S., Pereira, Y. J. A. S., Sá, M. C. N., Costa, A. C. P. J., Fontoura, I. G., Serra, M. A. A. O., Santos Neto, M., Ferreira, A. G. N., Noieto, A. A. S. & Santos, F. D. R. P. (2017). Nursing intervention with hospitalized children mediated by therapeutic toys. *International Journal of Development Research*, 7(10), 15821-15826.
- Santos, V. L. A., Almeida, F. A., Ceribelli, C. & Ribeiro, C. A. (2020). Understanding the dramatic therapeutic play session: a contribution to pediatric nursing. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 73(4), e20180812. Doi: 10.1590/0034-7167-2018-0812
- Sezici, E., Ocakci, A. F. & Kadioglu, H. (2017). Use of play therapy in nursing process: a prospective randomized controlled study. *Journal of Nursing Scholarship*, 49(2), 162- 169. Doi: 10.1111/jnu.12277
- Silva, R. D. M. d., Austregésilo, S. C., Ithamar, L. & Lima, L. S. d. (2017). Therapeutic play to prepare children for invasive procedures: A systematic review. *Jornal de Pediatria (Versão Em Português)*, 93(1), 6–16. Doi: 10.1016/j.jpmed.2016.06.005
- Suciati, S., & Aulia, E. (2021). samin foundation therapeutic communication process to children victims of violence to return children's public space in sleman district diy year 2018-2019. In Proceedings University of Muhammadiyah Yogyakarta Undergraduate Conference (Vol. 1, No. 1, pp. 367-372).
- Tarakçı, B., Berkutay, M., Yavuz, M. & Akırmak, Ü. (2019). Serbest çağrışım üzerine yüklemle: araştırmanın teorileri ve psikolojide kullanım alanları. *Uluslararası İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 59-80.
- Taşçı, A. (2022). Çocuk hemşirelerinin terapötik oyun konusundaki bilgi düzeyleri (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Teksoz, E., Bilgin, I., Madzwamuse, S.E. & Oscakci, A.F. (2017). The impact of a creative play intervention on satisfaction with nursing care: A mixed-methods study. *J. Spec. Pediatr. Nurs.*, 22. Doi: 10.1111/jspn.12169
- Tuncay, S. (2021). Terapötik oyun ve animasyon girişiminin sünnet olan çocukların korku, kaygı ve ağrısı ile ebeveynlerin kaygısı üzerine etkisi (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ulutaş, A., Aksoy, A. B. & Çalışkan, Z. (2016). Anne-bebek etkileşimi. *Annals of Health Sciences Research*, 5(1), 38-44.
- United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). (2011). Communicating with Children Principles and Practices to nature, Excite, educate and Heal. (<https://sites.unicef.org/cwc/>)
- Utami, R. S. & Natalia, S. (2021). The Relationship of Therapeutic Communication with Inpatient Satisfaction. In Proceeding (pp. 105-112).
- Vatandaş, S. (2020). Oyun ve oyuncak: Teknolojik ve toplumsal dönüşüm sürecinde oyun ve oyuncakın anlamsal ve işlevsel değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 913-930. Doi: 10.21076/vizyoner.674699

- Versluijs, Y., Lemmers, M., Brown, L. E., Gonzalez, A. I., Kortlever, J. T. P. & Ring, D. (2021). The Correlation of Communication Effectiveness and Patient Satisfaction. *Journal of Patient Experience*, 8, 1-7. Doi: 10.1177/2374373521998839
- Wachtel, P. L. (2013). Therapeutic Communication: Knowing What to Say When. *The Guilford Publications*, New York: Guilford Press.
- Walker, C. L. (1988). Use of art and play therapy in pediatric oncology. *Journal of the Association of Pediatric Oncology Nurses*, 5(1-2), 34. Doi: 10.1177/104345428800500120
- Weinstein, A. G. & Henrich, C. C. (2013). Psychological interventions helping pediatric oncology patients cope with medical procedures: A nurse-centered approach. *European Journal of Oncology Nursing*, 17(6), 726-731. Doi: 10.1016/j.ejon.2013.04.003
- World Health Organization Regional Office for Europe (2017). Children's rights in Hospital: Rapid-assessment checklists. <http://www.euro.who.int/pubrequest>.
- World Health Organization (2018). Standards for improving the quality of care for children and young adolescents in health facilities. https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/quality-standards-child634adolescent/en/.
- Yayan, E. H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.
- Yayan, E. H., Zengin, M., Düken, M. E., & Dağ, Y. S. (2020). Reducing children's pain and parents' anxiety in the postoperative period: A therapeutic model in Turkish sample. *Journal of pediatric nursing*, 51, e33-e38. Doi: 10.1016/j.pedn.2019.07.004
- Yılmaz, K.Y. (2022). Terapötik hikaye kullanımının çocukların öğrenilmiş güçlülük düzeylerine etkisi (Doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Zendeher, M. B., Maslakpak, M. H. & Jasemi, M. (2022). Effective characteristics of Iranian oncology nurses in their therapeutic communication with cancer patients. *Crescent Journal of Medical and Biological Sciences*, 9(4). Doi: 10.34172/cjmb.2022.36
- Zengin, M. & Yayan, E. H. (2017). Analysis of parents opinions about toy use of 3-6 years of children. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 5(2), 1-12. <http://dergipark.gov.tr/inonusaglik/issue/32913/306476>

Bölüm 19

OYUNUN TERAPÖTİK GÜCÜ VE İYİLEŞTİRİCİ ETKİSİ

Siğnem Anol - Figen Yardımcı

Oyun; çocuğun kendini ifade etmesini sağlayan, karşılaştığı hastalık ya da travmatik durumlarda yaşadığı duyguları ve yanlış anlamaları belirleyen, olumlu davranışlar geliştirmesini destekleyen bir oyun yöntemidir. Terapötik oyun kullanımı, çocuğun stresinin azaltılması ve stres yaratan olaylara yönelik olumlu baş etme yöntemleri geliştirmesi, otonomi ve yeterlilik gibi sosyal beceriler geliştirmesini destekler. Çocukluk döneminde yaşanan akut/kronik hastalıklar, otizm ve dikkat eksikliği gibi hastalıklar, öfke ve saldırganlık kontrolü, ihmal ve istismar, psikososyal sorunlar ve çocuğun sosyal becerilerinin geliştirilmesi gibi durumlarda terapötik oyun kullanımı yaygındır.

AKUT HASTALIKLARDA OYUNUN TERAPÖTİK ETKİSİ

Hastalık ve hastaneye yatma çocuklar için travmatik bir süreçtir. Çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel, davranışsal gelişimini olumsuz etkilemektedir. Çocuk hastaneye geldiğinde invaziv ve noninvaziv birçok işlemle karşı karşıya kalmaktadır. Yapılan tüm işlemler çocukta kısa dönemde korku ve anksiyete gelişmesi ile sonuçlanmaktadır. Korku, çocuğun olası tehditlere karşı kendilerini uyarmalarına yardımcı olmak ve tehlikeden korunmak için geliştirdiği acil bir yanittir. Anksiyete ise çocuğun bir durumun sonucunu tahmin edemediğinde ortaya çıkan gergin duygusal durumdur. Akut hastalık ve hastane deneyimleri nedeniyle yaşanan korku ve anksiyete çocuğun regresyon, konsantrasyon bozukluğu, sonraki tıbbi uygulamaları reddetme gibi birçok davranış geliştirmesine neden olmaktadır. Çocuğun ebeveynlerine ve sağlık çalışanlarına olan güveni azalır.

Akut hastalık sürecinde çocuğun korku ve endişelerinin sözlü olarak tartışılması daha fazla korku ve anksiyete yaşanmasına neden olur. Oyun terapisi, çocuğun anksiyete ve korkularının ele alınması için sembolik bir mesafe sağlar. Bu sayede çocuk oyun etkileşimi yoluyla sahip olduğu tahammül edilemez duygularını dışa aktarmayı öğrenir. Hastaneye yatan çocuklarda oyun terapisinin kullanımı çocukla bir bağ kurma, bakım gereksinimlerini belirleme ve bakım gereksinimlerinin karşılanması amacıyla kullanılabilir. Hastanede yatan çocuklarda terapötik oyun

KAYNAKLAR

- Al-Yateem, N., Rossiter, R. C. (2017). Unstructured Play For Anxiety In Pediatric Inpatient Care. *J. Spec. Pediatr. Nurs.*, 22(1). DOI: 10.1111/jspn.12166.
- Antschel, K. M., Faraone, S. V., Gordon, M. (2012). Cognitive Behavioral Treatment Out-Comes İn Adolescent ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 18(6):483-95. DOI: 10.1177/1087054712443155
- Barton, E. E., Pokorski, E. A., Sweeney, E. M., Velez, M., Gossett, S., Qiu, J., ... Domingo, M. (2018). An Empirical Examination Of Effective Practices For Teaching Board Game Play To Young Children. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 20(3), 138–148. <https://doi.org/10.1177/1098300717753833>
- Buyuk, E. T., Bolisik, B. (2015). The Effect of Preoperative Training and Therapeutic Play on Children's Anxiety, Fear, and Pain. *J. Pediatr. Surg. Nurs.* 4(2):78-85 DOI:10.1097/JPS.0000000000000060
- Caleffi, C. C., Rocha, P., Anders, J. C., Souza, A. I., Burciaga, V. B., Serapião, L. (2016).
- Cırcır O, Tagay Ö (2022). Çocuk ve Ergenlerde Afet Sonrası Kayıp ve Yas. Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Edt: Fatma Çalışandemir, Hüseyin Mertol. Vizetek, Ankara.
- Contribution Of Structured Therapeutic Play In A Nursing Care Model For Hospitalised Children. *Rev. Gauch. Enferm.*, 37(2):e58131. DOI: 10.1590/1983-1447.2016.02.58131.
- Campos, M.C., Rodrigues, K. C. S., Pinto, M. C. M. (2010). Evaluation Of The Behavior Of The Preschool One Just Admitted İn The Unit Of Pediatrics And The Use Of The Therapeutic Toy. *Einstein*, 8(1):10-17. DOI: 10.1590/S1679-45082010AO1462.
- Conk, Z., Başbakkal, Z., Bal Yılmaz, H., & Bolşık B. (2013). Pediatri hemşireliği. Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara, ss. 101-141.
- Cohen E, Polack RG (2018). The Function of Play for Coping and Therapy with Children Exposedto Disasters and Political Violence. *Curr Psychiatry Rep* (2018) 20: 31.
- Cum Li, W. H. C., Chan, S. S. C., Wong, E. M. L., Kwok, M. C., Lee, I. T.L. (2014). Effect Of Therapeutic Play On Pre-And Postoperative Anxiety And Emotional Responses In Hong Kong Chinese Children: A Randomised Controlled Trial. *Hong Kong Medical Journal*, 20(6):7.
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçükkoğlu, S., Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede Yatan Çocuk Ve Oyun. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(3):156-160. DOI:10.5222/buchd.2015.156.
- Dantas, F.A., Medeiros, V., Acioli, E., Collet, N. (2016). Use Of Therapeutic Play During İntravenous Drug Administration in Children: Exploratory Study. *Online Braz. J. Nurs.*, 15 (3):454-465 Santiago, I. C., de Oliveira, J., Bezerra, E., Leite, K. V., Sousa, P. K., Pimentel, F. G. (2016). Brinquedo Terapêutico No Procedimento De Punção Venosa: Estratégia Para Reduzir Alterações Comportamentais. *Rev. Cuid.*, 7(1):1163. DOI:10.15649/cuidarte.v7i1.303
- Davis, A. (2020). Therapeutic Games for Social Skills (Chapter 12). J. & Schaefer C. E. (Eds). *Game Play Therapy Therapeutic Use of Games with Children and Adolescents*, Wiley, Oxford.pp.189-204.
- Mellenthin, C. (2018). Attachment-centered play therapy with middle school students. In E. Green, J. Baggerly, & A. Myrick (Eds.), *Play therapy with preteens*. Lanhan, MA: Rowman&Littlefield.pp.35–48.
- Depianti, J. R. B., Da Silva, L. F., Carvalho, A. D. S., Monteiro, A. C. M. (2014). Nursing Perceptions Of The Benefits Of Ludicity On Care Practices For Children With Cancer: A Descriptive Study. *Online Braz. J. Nurs.*, 13, 158–165.
- Deprem Sonrası Oyunların İyileşme Sürecindeki Rolü. <https://sks.uskudar.edu.tr/blog/deprem-sonrasi-oyunlarin-iyilesme-surecindeki-rolu>. Erişim Tarihi: 18.08.2023
- Domhardt, M., Münzer, A., Feget, J. M., & Gikdbeck, L. (2015). Resilience in Survivors of Child Sexual Abuse: A Systematic Review of the Literature. *Trauma, Violence & Abuse*, 16(4), 476–493. DOI: 10.1177/1524838014557288

- Fernandez, E., Johnson, S. L. (2016). Anger in Psychological Disorders: Prevalence, Pre-Sentation, Etiology, And Prognostic Implications. *Clinical Psychology Review*, 46, 124–135. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2016.04.012>
- Gambetti, W., Giusberti, F. (2015). Anger And Everyday Risk-Taking Decisions In Children And Adolescents. *Personality and Individual Differences*, 90, 342–346. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.11.049>
- Gillies, D., Maiocchi, L., Bhandari, A. P., Taylor, F., Gray, C., & O'Brien, L. (2016). Psychological Therapies For Children And Adolescents Exposed To Trauma. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 10:CD012371. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012371>.
- Godino-Iáñez, M. J., Martos-Cabrera, M. B., Suleiman-Martos, N., Gómez-Urquiza, J. L., Vargas-Román, K., Membrive-Jiménez, M. J., & Albendín-García, L. (2020). Play Therapy as an Intervention in Hospitalized Children: A Systematic Review. *Healthcare*, 8(3), 239. DOI:10.3390/healthcare8030239
- Guivarch, J., Murdymootoo, V., Elissalde, S. N., Salle-Collmiche, X., Tardieu, S., Jouve, E., & Poinso, F. (2017). Impact of an Implicit Social Skills Training Group In Children With Autism Spectrum Disorder Without Intellectual Disability: A Before And After Study. *PLoS One*, 12(7): e0181159. DOI: 10.1371/journal.pone.0181159
- Grant, R. J. (2020). Therapeutic Games for Autism Spectrum Disorder Stone (Chepter 13). J. & Schaefer C. E. (Eds). *Game Play Therapy Therapeutic Use of Games with Children and Adolescents*, Wiley, Oxford. pp.155-171
- Hiles Howard, A. R., Lindaman, S., Copeland, R., & Cross, D. R. (2018). Theraplay impact on parents and children with autism spectrum disorder: Improvements in affect, joint attention, and social cooperation. *International Journal of Play Therapy*, 27 (1), 56-68. <https://doi.org/10.1037/pla0000056>
- Kaduson, H. G. (2015). Play therapy with children with attention-deficit/hyperactivity dis-order. In D. A. Crenshaw & A. L. Stewart (Eds.). *Play Therapy: A Comprehensive Guide To Theory And Practice*, New York, NY: Guilford Press. pp.415–427.
- Kaduson, H. G. (2020). Game Play Interventions for Aggressive Children with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (Chapter 9). J. & Schaefer C. E. (Eds). *Game Play Therapy Therapeutic Use of Games with Children and Adolescents*, Wiley, Oxford. pp.139-154.
- Kaplan, S. G., Arnold, E. M., Irby, M. B., Boles, K. A., & Skelton, J. A. (2014). Family Systems Theory And Obesity Treatment: Applications For Clinicians. *Childhood Obesity and Nutrition*, 6, 24– 29. <http://dx.doi.org/10.1177/1941406413516001>
- Kar N (2009). Psychological impact of disasters on children: review of assessment and interventions. *World J Pediatr* 2009;5(1):5-11
- Lee, A. H., & DiGiuseppe, R. (2018). Anger And Aggression Treatments: A Review Of Meta-Analyses. *Current Opinion in Psychology*, 19:65-74. DOI:10.1016/j.copsy.2017.04.004.
- Li, H. C., Lopez, V. (2008). Effectiveness And Appropriateness Of Therapeutic Play Intervention In Preparing Children For Surgery: A Randomized Controlled Trial Study. *J. Spec. Pediatr. Nurs.* 13(2):63-73 DOI:10.1111/j.1744-6155.2008.00138.x
- Li, W. H. C., Chung, J. O. K., Ho, K. Y., Kwok, B. M. C. (2016). Play Interventions To Reduce Anxiety And Negative Emotions In Hospitalized Children. *BMC Pediatr.*, 16:36 DOI:10.1186/s12887-016-0570-5.
- Murray, S. (2020). Therapeutic Games to Treat Anxieties and Fears (Chapter 10). Stone J. & Schaefer C. E. (Eds). *Game Play Therapy Therapeutic Use of Games with Children and Adolescents*, Wiley, Oxford. pp.155-171
- Oolup, C., Brown, J., Nowicki, E., Aziz, D. (2016). The Emotional Experience And Expres-Sion Of Anger: Children's Perspective. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33(3), 279–292.
- Parsons, J. A. (2015). Holistic mental health care and play therapy for hospitalized, chronically ill children. In E. Green J. & Myrick A. (Eds.), *Play Therapy With Vulnerable Populations: No Child Forgotten*, Rowman & Littlefield, Lanham, pp. 125–138.

- Rohlf, H., Busching, R., Krahé, B. (2017). Longitudinal Links Between Maladaptive Anger Regulation, Peer Problems, And Aggression In Middle Childhood. *Merrill-Palmer Quarterly*, 63(2), 282–309. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.63.2.0282>
- Satsangi, R., Bofferding, L. (2017). Improving the numerical knowledge of children with autism spectrum disorder: the benefits of linear board games. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 17(3), 218–226. DOI:10.1111/1471-3802.12380
- Tan, L., Smith, L. D. (2018). Function Of Child Anger And Sadness In Response To a Blocked Goal. *Journal of Experimental Child Psychology*, 170, 190–196. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2018.01.005>.
- Teksoz, E., Bilgin, I., Madzwamuse, S. E., Ocakci, A. F. (2017). The Impact Of A Creative Play Intervention On Satisfaction With Nursing Care: A Mixed-Methods Study. *J. Spec. Pediatr. Nurs.*, 22(1). DOI: 10.1111/jspn.12169.
- Üstün, G., Erşan, E. E., Kelleci, M., Turgut, H. (2014). Hastanede Yatan Çocuklarda Psikososyal Semptomların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36: 25-33. DOI:<http://dx.doi.org/10.7197/1305-0028.2456>.
- VanFleet, R. (2000). Short-term Play Therapy For Families With Chronic Illness. Kaduson H. G. & Schaefer C. E. (Eds.), *Short-term play therapy for children*, Guilford Press, New York, pp. 175– 193.
- VanFleet, R., Sywulak, A. E., Sniscak, C. C. (2010). Child-Centered Play Therapy with Different Presenting Problems (Chapter 9). *Child-Centered Play Therapy*, Guilford Press, New York, pp.139-166.
- Witt, S., Escherich, G., Rutkowski, S., Kappelhoff, G., Frygner-Holm, S., Russ, S., Bullinger, M., Quitmann, J. (2019). Exploring The Potential Of A Pretend Play Intervention in Young Patients With Leukemia. *J. Pediatr. Nurs.*, 44, e98–e106. DOI: 10.1016/j.pedn.2018.11.010

Bölüm 20

GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE TERAPÖTİK OYUN

Nesrin Şen Celasin - Hasret Yağmur Sevinç Akın

Hastanede yatan çocuklar, günlük rutinlerinden uzaklaşma, yeni bir çevreye girme, bilinmeyen insanlarla birlikte bakım eylemlerinin kahramanı haline gelme gibi faktörlerin şiddetlendirdiği öfke, korku, güvensizlik, endişe, suçluluk, umutsuzluk ve derin yalnızlık duyguları yaşamaktadır. Terapötik oyun, çocuğun duygularını, korkularını ve endişelerini ifade etmesine ve işlemler sırasında yaşadıklarını anlamasına imkân sağlamak amacıyla hastanede yatan çocuklarda kullanılmaktadır. Çocuğun gelişim dönemlerine göre uygulanacak terapötik oyun farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, bu bölümde çocuklarda gelişim dönemlerine göre terapötik oyun ele alınacaktır.

0-1 YAŞ DÖNEMİNDE TERAPÖTİK OYUN

0-1 yaş döneminde bebek taklit yolu ile öğrenmeye başlamaktadır. Bu dönemde bebek başkasına bağımlı yaşar ve ihtiyaçlarını gideren ebeveynlerine ve bakım vericilerine karşı güvene dayalı bir ilişki kurar. Temel ihtiyacı olan sevgi ve bakım sağlanırken gösterilen davranış biçimine bağlı olarak bebekte temel güven veya güvensizlik duygusu oluşur.

Tıbbi işlemler sebebiyle ebeveynlerden ve bakım verici bireylerden ayrılmak, tanımadığı ve maskeli bireylerin bulunduğu hastane ortamına girmek bebek için kritik ve korku veren bir durumdur. Bu nedenle hastanede hazırlık aşamalarında ebeveynler ya da bakım vericilerinin bebekle birlikte olmaları önemlidir.

Sağlık ekibi üyelerinin güven verici ses tonu ile bebeği ziyaret etmeleri ve onlara dokunarak güven verici ilişki kurmaları bu dönemde bebeğin hastaneye hazırlığında önemli noktalar. Bu dönemde hastaneye yatan bebeklerin yanında sevdiği bir oyuncuğunun, eşyasının, emzik ya da biberonunun bulundurulması rahatlatıcı etki yaratarak ayrılık anksiyetesinin azalmasına yardımcı eder.

Bebeklerin hastanedeki uygulamalar sırasında ve sonrasında kucaklanması, masaj uygulanması, ten temasının sağlanması, yumuşak ses tonu ile konuşulması, ritmik sallama hareketleri yapılması gibi girişimler bebeğin haz ve güven duygusunu olumlu yönde etkiler.

KAYNAKLAR

- Avan, H. (2020). Hastane öncesi bakımda çocukla terapötik iletişim ve oyun. *Hastane Öncesi Dergisi*, 5(2), 109-118.
- Avan, H., Koç, E.T. & Vural, B. (2020). Çocukla terapötik iletişim ve oyun. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 62-69.
- Bülbül, F. & Arıkan, B. (2018). Çocuklarda ameliyat öncesi psikolojik hazırlık: güncel yaklaşımlar. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 101-107.
- Cimete, G., Kuşuoğlu, S. & Çınar N. (2021). Çocuk, Hastalık ve Hastane Ortamı. Conk, Z., Başbakkal, Z., Yılmaz, B.H. & Bolşık, B. (Editörler) *Pediatric Hemşireliği*, 3. Basım, Akademişyen Tıp Kitabevi, Ankara, 154-156.
- Çavuşoğlu, H. (2013). Çocuk Sağlığı Hemşireliği. Sistem Ofset Basımevi, Ankara, 50-68.
- Demir, K. & Kılıçarslan Törüner, E. (2020). Çocuklara yönelik günübirlik cerrahide hazırlık programlarının kullanımı ve hemşirelik süreci. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11-18.
- Dilci, T. (2014). Gelişim Psikolojisi. İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 99-163.
- Ekşi, A. (1999). Ben Hasta Değilim Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarının Psikososyal Yönü. Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti., Ankara, 374.
- Forouzandeh, N., Drees, F., Forouzandeh, M., & Darakhshandeh, S. (2020). The effect of interactive games compared to painting on preoperative anxiety in iranian children: A randomized clinical trial. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 40, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2020.101211>
- Gökler, B. (1999). Ben Hasta Değilim. Ekşi, A. (Editör) *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarının Psikososyal Yönü*, Nobel Kitabevleri, İstanbul, 471-475.
- İnci, R. & Günay, U. (2019). Pediatric hemşirelerinin terapötik oyuna yönelik bilgi, görüş ve uygulamaları. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 547-551. <https://doi.org/10.31067/0.2019.187>
- Kıran, B., Çalık, C. & Esenay, F.I. (2013). Terapotik oyun: Hasta çocuk ile iletişimin anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000038
- Küçük, S., Demir, K. & Uludaşdemir, D. (2020). Hastanede yatan yedi-on yedi yaş grubundaki çocuk ve ergenlerin hemşire algısına ilişkin metaforların belirlenmesi. *HEAD*, 17(1), 40-45. doi:10.5222/HEAD.2020.040
- La Banca, R.O., Ribeiro, C.A., Freitas, M.S., Freitas, M.A.O., Nascimento, L.C., Monteiro, O.O. & Borba, R.I. (2019). Therapeutic play in the teaching of insulin therapy to children with diabetes: A qualitative case study. *Rev. Eletr. Enferm*, 21, 1-7. <https://doi.org/10.5216/ree.v21.52591>
- La Banca, R.O., Laffel, L.M., Volkening, L.K., Sparapani, V., de Carvalho, E.C. & Nascimento, L.C. (2021). Therapeutic play to teach children with type 1 diabetes insulin self-injection: A pilot trial in a developing country. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 26(1), 1-20. doi:10.1111/jspn.12309
- Lemos, I.C.S., Silva, L.D., Delmondes, G.D.A., Brasil, A.X., Santos, P.L.F., Gomes, E. & Kerntop, M.R. (2016). Therapeutic play use in children under the venipuncture: A strategy for pain reduction. *American Journal of Nursing Research*, 4(1), 1-5. doi: 10.12691/ajnr-4-1-1
- Rahmawati, D., Verity, F., Mulyana, D. & Roselina, E. (2017). A therapeutic communication study of families with children suffering from cancer. *MIMBAR, Jurnal Sosial Dan Pembangunan*, 33(2), 437-444. DOI: <http://dx.doi.org/10.29313/mimbarv33i2.2849.439-446>
- Silva, S.G.T., Santos, M.A., Floriano, C.M.F., Damiao, E.B.C., Campos, F.V. & Rossato, L.M. (2017). Influence of therapeutic play on the anxiety of hospitalized school-age children: Clinical trial. *Rev Bras Enferm*, 70(6), 1244-1249. DOI:<http://dx.doi.org/10.1590/0034-7167-2016-0353>

- Silva, L.G., Oliveira, C.J., Oliveira, J.D., Bandeira, P.F., Matos, J.H., Gomes, E.B., Beltrao, I.C. & Martins, A.K. (2022). Use of therapeutic play in nursing care for school-age children: A scoping review. *Medrxiv*, 1-20. <https://doi.org/10.1101/2022.03.18.22272614>.
- Törüner, E.K. & Büyükgöneç L. (2017). Çocuk Sağlığı: Temel Hemşirelik Yaklaşımları. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara, 110-115.
- Wilson, D. & Rodgers, C.C. (2016). Health Promotion of the Preschooler and Family. Hockenberry, M. J., Rodgers, D., & Wilson, C. (Eds.) *Wong's Essentials of Pediatric Nursing*, Elsevier Health Sciences, 380-392.
- Yalçın, H. (2010). Çocuk Gelişimi. Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti., Ankara, 17-287.
- Yayan, E.H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.

Bölüm 21

TERAPÖTİK OYUN ÇEŞİTLERİ

Nesrin Şen Celasin

Hastalık ve hastaneye yatma çocuklar ve aileleri için oldukça stresli bir durumdur ve hangi yaşta olursa olsun çocuğun korku, aşırı kaygı ve stres yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum ise çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebilir, hastalıkla ilgili baş etme becerilerini ve iyileşmelerini engelleyebilir. Hastaneye yatma ayrıca çocuklarda bazen travmatik bir deneyime de dönüşebilmektedir. Çocuklarda hastalık ve hastane ile ilgili deneyimlerin getirdiği stresi azaltmak, hastaneye ve tedaviye uyumlarını arttırmak ve bu süreçte onların normal gelişimlerini desteklemek amacıyla “tedavi edici oyun” ya da “terapötik oyun” kullanılmaya başlanmıştır. Terapötik oyun, spesifik hedefleri olan, oyun terapisi ilkelerini izleyerek yapılandırılmış, gerginliğin ve stresin giderilmesine yardımcı oyun türlerinden biridir ve çocuk hemşireleri tarafından çok sık kullanılmaktadır. Üç çeşit terapötik oyun vardır ve çocuk hemşiresi terapötik oyun yöntemlerini kullanırken çocuğun mesajlarını, davranışlarını dikkatle incelemesi ve iyi bir şekilde gözlemlemesi gerekir. Bu bağlamda, bu bölümde, hastalık ve hastaneye yatmanın çocuk sağlığı üzerine etkisi, terapötik oyun ve terapötik oyun çeşitleri ele alınacaktır.

HASTALIK VE HASTANEYE YATMANIN ÇOCUK SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİSİ

Hastalık, hastaneye yatma ve ameliyat olma, özellikle de anestezi aşamasındaki hazırlık prosedürü, çocuklar ve ailesi için çok stresli ve huzursuzluk verici bir durumdur. Çocuk hangi yaşta olursa olsun korku, aşırı kaygı ve stres yaşamasına neden olmaktadır. Aşırı kaygı ve stres ise çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebilir, hastalıkla ya da ameliyatla baş etme becerilerini ve iyileşmelerini engelleyebilir. Hastaneye yatma ayrıca çocuğun normal gelişim sürecini de kesintiye uğratabilmekte ve bazen travmatik bir deneyime de dönüşebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Altay, N.C. (2008). Çocuklarda ameliyat öncesi hazırlık. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 15(2), 68-76.
- Aranha, B.F., Souza, M.A., Pedroso, G.E.R., Maia, E.B.S. & Melo, L.L. (2020). Using the instructional therapeutic play during admission of children to hospital: The perception of the family. *Rev Gaúcha Enferm*, 41, e20180413. doi: <https://doi.org/10.1590/1983-1447.2020.20180413>
- Atay, G., Eras, Z. & Ertem, İ. (2011). Çocuk hastaların hastane yatışları sırasında gelişimlerinin desteklenmesi. *Çocuk Dergisi*, 11(1), 1-4. <https://doi.org/10.5222/j.child.2011.001>
- Başbakkal, Z., Sönmez, S., Celasin, N.Ş. & Esenay, F. (2010). 3-6 Yaş grubu çocuğun akut bir hastalık nedeniyle hastaneye yatışa karşı davranışsal tepkilerinin belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 456-468. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>
- Bloch, Y.H. & Toker, A. (2008). Doctor, is my teddy bear okay? The "Teddy Bear Hospital" as a method to reduce children's fear of hospitalization. *Israel Medical Association Journal*, 10(8-9), 597-599.
- Bray, L. & Sanders, C. (2006). Preparing children and young people for stoma surgery. *Paediatric Nursing*, 18(4), 33-39. DOI: 10.7748/paed2006.05.18.4.33.c1025
- Bray, L. & Sanders, C. (2007). Teaching children and young people intermittent selfcatheterization. *Urologic Nursing*, 27(3), 200-209.
- Caleffi, C.C.F., Rocha, P.K., Anders, J.C., Souza, A.I.J. de, Burciaga, V.B. & Serapião, L. da S. (2016). Contribution of structured therapeutic play in a nursing care model for hospitalised children. *Revista Gaucha De Enfermagem*, 37(2), 1-8. <https://doi.org/10.1590/1983-1447.2016.02.58131>
- Campbell, M.M. & Knoetze, J.J. (2010). Repetitive symbolic play as a therapeutic process in child-centered play therapy. *International Journal of Play Therapy*, 19(4), 222-234. <https://doi.org/10.1037/a0021030>
- Campos, M.C., Rodrigues, K.C.S. & Pinto, M.C.M. (2010). Evaluation of the behavior of the preschool one just admitted in the unit of pediatrics and the use of the therapeutic toy. *Einstein*, 8(1), 10-17.
- Cimete, G., Kuşuluoğlu, S. & Dede Çınar, N. (2021). Çocuk, Hastalık ve Hastane Ortamı. İçinde: Conk, Z., Başbakkal, Z., Yılmaz, B., Bolşık, B. (Editörler). *Pediatric Hemşireliği*, 3. Baskı, Ankara: Akademisyen Kitabevi, ss. 185-197.
- Coyne, I. (2006). Children's experiences of hospitalization. *Journal of Child Health Care*, 10(4), 326-336. doi: 10.1177/1367493506067884.
- Çavuşoğlu, H. (2013). Çocuk Sağlığı Hemşireliği. 11. Baskı, Ankara: Sistem Ofset Basımevi, ss. 67-87.
- Çelebi, A., Aytekin, A., Küçüköğlü, S. & Çelebioğlu, A. (2015). Hastanede yatan çocuk ve oyun. *Journal of Dr. Behcet Uz Children's Hospital*, 5(3), 156-160. <https://doi.org/10.5222/buchd.2015.156>
- Derleyen Taşkın, B. (2018). Pediatri Servisinde Yatan Çocuklara Periferik Damar Yolu Açma İşlemi Öncesinde Uygulanan Terapötik Oyun Yönteminin Anksiyete ve Korku Üzerine Etkisi. Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Melahat AKGÜN KOSTAK, Edirne.
- Durualp, E., Çiçenoğlu, S., Mümüneoğlu, S., Kalkanlı, G. & Altuntaş, Z. (2012). Hastanede yatmış olan okul öncesi dönem çocuklarının yaptıkları resimlerin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 249-260.
- Forsner, M., Jansson, L. & Soderberg, A. (2009). Afraid of medical care: School-aged children's narratives about medical fear. *Journal Pediatric Nursing*, 24(6), 519-528. DOI: 10.1016/j.pedn.2009.08.003
- Foster, R.L. & Park, J. (2012). Integrative review of literature examining psychometric properties of instruments measuring anxiety of fear in hospitalized children. *Pain Management Nursing*, 13(2), 94-106. DOI: 10.1016/j.pmn.2011.06.006
- Ghabeli, F., Moheb, N. & Nasab, S.D.H. (2014). Effect of toys and preoperative visit on reducing children's anxiety and their parents before surgery and satisfaction with the treatment process. *Journal of Caring Sciences*, 3(1), 21-28.

- Gönener, D. & Görak, G. (2009). Okul yaş grubu çocuklarının hastane ve hastalığı ile ilgili bilgilendirme durumlarının endişe kaynakları ile etkileşimi. *Gaziantep Tıp Dergisi*, 15(1), 40- 48.
- Gültekin, G. & Baran, G. (2005). Hastalık ve çocuk. *Aile ve Toplum*, 2(9), 1-8.
- Gürbüz, P., Yetiş, G. & Yakupoğulları, A. (2015). Evde bakım ve terapötik oyun. İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 3(1), 17-21.
- İnci, R. & Günay, U. (2019). Pediatri hemşirelerinin terapötik oyuna yönelik bilgi, görüş ve uygulamaları. *ACU Sağlık Bil Derg*, 10(3), 547-551. <https://doi.org/10.31067/0.2019.187>
- Justus, R., Wyles, D., Wilson, J., Rode, D., Walther, V. & Lım-Sulit, N. (2006). Preparing children and families for surgery: mount sinai's multidisciplinary perspective. *Pediatric Nursing*, 32(1), 35-45.
- Kerimoğlu, G. & Boztepe, H. (2014). Çocuğa oyunla yardım ve hemşirenin rolü. *Sağlıkla Hemşirelik Dergisi*, 13, 44-45.
- Kıran, B.I., Ceren, Ç. & Esenay F. (2013). Terapotik oyun: Hasta çocuk ile iletişimin anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000038
- Koukourikos, K., Tzeha, L., Pantelidou, P. & Tsaloglidou, A. (2015). The **importance** of play during hospitalization of children. *Mater Sociomed*, 27(6), 438-441. DOI: 10.5455/msm.2015.27.438-441
- Kuğuoğlu, S. & Kürtüncü, T.M. (2006). Gelişim dönemlerine göre oyunun terapötik kullanımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 22(1), 290-306.
- Kyle, T. (2007). Essentials of Pediatric Nursing. 1.ed. Lippincott Williams&Wilkins, pp. 1-160.
- La Banca, R.O., Laffel, L.M., Volkening, L.K., Sparapani, V., de Carvalho, E.C. & Nascimento, L.C. (2021). Therapeutic play to teach children with type 1 diabetes insulin self-injection: A pilot trial in a developing country. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 26(1), 1-20. DOI: 10.1111/jspn.12309
- La Banca, R.O., Ribeiro, C.A., Freitas, M.S., Freitas, M.A.O., Nascimento, L.C., Monteiro, O.O. & Borba, R.I. (2019). Therapeutic play in the teaching of insulin therapy to children with diabetes: A qualitative case study. *Rev. Eletr. Enferm*, 21, 1-7. <https://doi.org/10.5216/ree.v21.52591>.
- Lemos, I.C.S., Silva, L.G. da, Delmondes, G. de A., Brasil, A.X., Santos, P.L.F., Gomes, E., Gomes da Silva, K.V.L., Rakelly de Oliveira, D., Dimas de Oliveira, J., Fernandes, G.P. & Kerntop, M.R. (2016). Therapeutic play use in children under the venipuncture : A strategy for pain reduction. *American Journal of Nursing Research*, 4(1), 1-5. <https://doi.org/10.12691/ajnr-4-1-1>
- Li, W.H.C., Chan, S.S.C., Wong, E.M.L., Kwok, M.C. & Lee, I.T.L. (2014). Effect of therapeutic play on pre-and postoperative anxiety and emotional responses in Hong Kong chinese children: a randomised controlled trial. *Hong Kong Medical Journal*, 20(6 (Suppl 7), 36-39.
- Maruşuna, O.A. & Eroğlu, K. (2013). Ortaokul öğrencilerinin tıbbi işlem korkuları ve etkileyen faktörler. *Güncel Pediatri Dergisi*, 11(3), 13-22. <https://doi.org/10.4274/Jcp.11.03>
- Moraes, A.B.A., Ambrosano, G.M.B., Possobon, R.F. & Junior, A.L.C. (2004). Fear assessment in brazilian children: The relevance of dental fear. *Psicologia: Teoria e Pesguisa*, 20(3), 289-294. DOI: 10.1590/S0102-37722004000300011
- Ocakçı, A.F. & Teksöz, E. (2014). Çocuk hemşireliğinde sanat uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 7(2), 119-123.
- Öztürk, Ö., Onan, N., Güngör, T. & Alsan, G. (2016). Çocuklara Bakım Verirken Hemşirelik Uygulamalarında Terapötik Oyunun Önemi. 1.Uluslararası Kadın, Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Kongresi Tam Metin Kitabı, Kocaeli, ss. 117-124.
- Paladino, C.M., Carvalho, R. & Almeida, F.A. (2014). Therapeutic play in preparing for surgery: Behavior of preschool children during the perioperative period. *Rev Esc Enferm USP*, 48(3), 423-429. DOI: 10.1590/S0080-623420140000300006
- Patel, A., Schieble, T., Davidson, M., Tran, M.C.J., Schoenberg, C., Delphin, E. & Bennet, H. (2006). Distraction with a hand-held video game reduces pediatric preoperative anxiety. *Pediatric Anesthesia*, 16(10), 1019-1027. doi: 10.1111/j.1460-9592.2006.01914.x.

- Paula, A., Artilheiro, S., De Amorim Almeida, F., Maria, J. & Chacon, F. (2011). Use of therapeutic play in preparing preschool children for outpatient chemotherapy. *Acta Paul Enferm Hospital*, 24(5), 611-616. Retrieved from http://www.scielo.br/pdf/ape/v24n5/en_03v24n5.pdf
- Potasz, C., Varela, M.J.V., Carvalho, L.C., Prado, L.F. & Prado, G.F. (2013). Effect of play activities on hospitalized children's stress: A randomized clinical trial. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 20(1), 71-79. DOI: 10.3109/11038128.2012.729087
- Proczkowska-Bjorklund, M., Runeson, I., Gustafsson, P.A. & Svedin, C.G. (2008). Communication and child behaviour associated with unwillingness to take premedication. *Acta Paediatrica*, 97(9), 1238-1242. DOI: 10.1111/j.1651-2227.2008.00896.x
- Rassin, M., Gutman, Y. & Silner, D. (2004). Developing a computer game to prepare children for surgery. *Association of Operating Room Nurses Journal*, 80(6), 1095-1102. DOI: 10.1016/s0001-2092(06)60689-3
- Rice, M., Glasper, A., Keeton, A. & Spargo, P. (2008). The effect of a preoperative education programme on perioperative anxiety in children: an observational study. *Pediatric Anesthesia*, 18(5), 426- 430. DOI: 10.1111/j.1460-9592.2008.02490.x
- Sağlam, T. (2003). Dramatik eğitim: Amaç mı? Araç mı? *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 17, 4-21. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000023
- Silva, L. G., Oliveira, C.J., Oliveira, J.D., Bandeira, P.F., Matos, J.H., Gomes, E.B., Beltrao, I.C. & Martins, A. K. (2022). Use of therapeutic play in nursing care for school-age children: A scoping review. *Medrxiv*, 1-20. <https://doi.org/10.1101/2022.03.18.22272614>.
- Sorensan, H.L. & Card, C.A. (2009). Using a collaborative child life approach for continuous surgical preparation. *Association of periOperative Registered Nurses*, 90(4), 557- 566. DOI: 10.1016/j.aorn.2009.06.033
- Teke, E. & Avsaroglu, S. (2020). Çocuklarda oyunun ve oyun terapisinin terapötik kullanımı ve iyileştirici etkileri: Kavramsal bir analiz. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(32), 1078-1087. Doi: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.553>
- Törüner, E.K. & Büyükgönenç L. (2017). Çocuk Sağlığı: Temel Hemşirelik Yaklaşımları. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara, ss. 170-192.
- Üstün, G., Erşan, E.E., Kelleci, M. & Turgut, H. (2014). Hastanede yatan çocuklarda psikososyal semptomların bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36, 25-33. <http://dx.doi.org/10.7197/1305-0028.2456>
- Weber, S.F. (2010). The influence of playful activities on children's anxiety during the preoperative period at the outpatient surgical center. *Jornal de Pediatria*, 86(3), 209- 214. doi: 10.2223/JPED.2000.
- Yayan, E.H. & Zengin, M. (2018). Çocuk kliniklerinde terapötik oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.

Bölüm 22

SAĞLIKTA DİJİTAL TEMELLİ OYUN

Nurdan Akçay Didişen - Dilek Zengin

Oyun, çocuğun bilişsel, duygusal, sosyal, dil ve fiziksel gelişimini destekleyen, belirli kuralları ve amacı içeren ya da içermeyen, çocuğun severek, isteyerek yer aldığı, yaşamın bir parçası ve etkin bir öğrenme sürecidir. Oyun, genellikle çocuk gelişimi için faydalı olarak kabul edilir. En basit haliyle oyunlar, kuralları, amaçları, seçenekleri, zorlukları, puanları ve kazanma veya kaybetme kriterlerini içerir ancak çeşitlilik gösterebilir. Oyuna verilen değer ve yüklenen anlam kültürün bir yansıması olarak kabul edilir. İnsanlığın gelişip değişmesi oyun olgusunun da benzer şekilde etkilenmesine yol açmıştır. Özellikle son yıllarda insanlık teknolojideki önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak oyun ve oyuncakların da değişim gösterdiği görülmektedir. Bilim teknolojisindeki gelişmeler çocukların teknolojiden yararlanarak istedikleri yerde ve zamanda oyun oynamasına fırsat sunan dijital oyun kavramının da gelişmesini sağlamıştır.

Bu bölümde sağlıkta dijital temelli oyun ve önemi, dijital temelli oyunların sağlıkta kullanımı ve dijital temelli oyunların avantajları ve dezavantajları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

DİJİTAL OYUN

Dijital oyun, çeşitli teknolojilerle programlanan ve kullanıcılara görsel bir ortamla birlikte kullanıcı girişi yapmayı sağlayan aynı zamanda oyunun sunulduğu çerçevede aşamalı olarak manuple eden çocuklar için popüler bir kültür haline gelen oyunlar olarak tanımlanmaktadır. İlk olarak 1900'lü yılların ortalarında ortaya çıkan dijital oyunlar, 1970'li yılların başlarında ticari amaçlı olarak üretilmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda ise atari, cep telefonu, bilgisayar ve tablet gibi oyun platformları yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece dijital oyunlar hem kolay ulaşılabilir hale gelmiş hem de kullanımı yaygınlaşmıştır. Dijital oyunlar, geleneksel oyunların yanı sıra oyuncusuz karakterler, derin hikâye veya anlatı, avatarlar, etkileşim, simülasyon, sanal veya çevrimiçi diğer oyuncularla iletişim ve yapılan oyun seçimleri hakkında geri bildirim gibi diğer özellikleri de içerir.

KAYNAKLAR

- Avcı K., Aşar Z. (2016). Dijital Sağlık Oyunları. *TRT Akademi*, 1(2), 472-486.
- Baldemir H., Övür A. (2021). Dijital Oyun Bağımlılığının Yeni Yüzyü Olarak Pubg Mobile. İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(2); 139-153. Doi: 10.7456/100102100/005.
- Baranowski T., Blumberg F., Buday R., DeSmet A., Fiellin L. E., ... & Young, K. (2016). Games for health for children— Current status and needed research. *Games for health journal*, 5(1), 1-12. Doi: 10.1089/g4h.2015.0026.
- Bekmezci H., Özkan H. (2015). Oyun ve oyuncuğun çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(2), 81-87. Doi:10.5222/buchd.2015.081.
- Charlier N., Zupancic N., Fieuws S., Denhaerynck K., Zaman B., Moons P. (2016). Serious games for improving knowledge and self-management in young people with chronic conditions: a systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 23(1), 230-239. Doi: 10.1093/jamia/ocv100.
- DeSmet A., Van Ryckeghem D., Compennolle S., Baranowski T., Thompson D., Crombez G., ... & De Bourdeaudhuij I. (2014). A meta-analysis of serious digital games for healthy lifestyle promotion. *Preventive medicine*, 69, 95-107. Doi: 10.1016/j.jpmed.2014.08.026.
- Fordham J., Ball C. (2019). Framing mental health within digital games: an exploratory case study of Hellblade. *JMIR Mental Health*, 6(4), e12432. Doi:10.2196/12432
- Hazar Z., Tekkurşun Demir G., Dalkıran H. (2017). Ortaokul öğrencilerinin geleneksel oyun ve dijital oyun algılarının incelenmesi: Karşılaştırmalı metafor çalışması. *Spor metre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(4), 179-190. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000334
- Hewitt M., Denman S., Hayes L., Pearson J., Wallbanks C. (2001). Evaluation of Sun-safe': a health education resource for primary schools. *Health education research*, 16(5), 623-633. <https://doi.org/10.1093/her/16.5.623>.
- Hoşgör H. (2022). Sağlık Alanında Sanal Gerçekliğin Kullanımı: Türkiye ve Dünyadan Örnekler. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 647-660. <https://doi.org/10.56061/fbujohs.1151900>.
- Kato PM., Cole SW., Bradlyn, AS., Pollock BH. (2008). A video game improves behavioral outcomes in adolescents and young adults with cancer: a randomized trial. *Pediatrics*, 122(2), e305-e317. Doi: 10.1542/peds.2007-3134
- Lazem S., Webster M., Holmes W., Wolf M. (2016). Games and diabetes: a review investigating theoretical frameworks, evaluation methodologies, and opportunities for design grounded in learning theories. *Journal Of Diabetes Science and Technology*, 10(2), 447-452. Doi: 10.1177/1932296815604634.
- Mustafaoglu R., Yasacı Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51-58.
- Ravenek KE., Wolfe DL., Hitzig S. L. (2016). A scoping review of video gaming in rehabilitation. *Disability and rehabilitation: Assistive technology*, 11(6), 445-453. Doi: 10.3109/17483107.2015.1029538.
- Savcı M., Aysan F. (2017). Teknolojik Bağımlılıklar ve Sosyal Bağlılık: İnternet Bağımlılığı, Sosyal Medya Bağımlılığı, Dijital Oyun Bağımlılığı ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Bağlılığı Yordayıcı Etkisi. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*. 30: 202-216. Doi: 10.5350/DAJPN2017300304.
- Toran M., Ulusoy Z., AydınB., Deveci T., Akbulut A. (2016). Çocukların dijital oyun kullanımına ilişkin annelerin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2263-2278.
- World Health Organization, Addictive behaviour. (Erişim Tarihi: 24.12.2022). Erişim linki: https://www.who.int/health-topics/addictive-behaviour#tab=tab_2
- Yılmaz E. (2022). Sokak Oyunlarından Sanal Oyunlara Dijital Oyunların Gelişimsel Süreçlerinin Çocuk Kullanıcıların Ahlakı Gelişimleri Açısından Değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 545-557. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1052883>

Bölüm 23

UĞRAŞ TEMELLİ OYUNLAR

Pınar Doğan - Hatice Yıldırım Sarı

İnsan yaşamının her döneminde oyun vardır. Yaşamın her döneminde içeriği ve kapsamı değişiklik gösteren oyun insanlar için doğal bir öğrenme ve rahatlama sağlamaktadır. Bir çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesinde oyun önemli bir yere sahiptir. Oyun çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel, dil ve sosyal gelişimini destekler. Oyun içinde bulunulan kültürden etkilenir ve çocuklar oyun yoluyla kültürel öğeleri, farklı becerileri öğrenirler. Oyunlar çocuklar için beslenme, hijyen, uyku kadar önemlidir ve temel ihtiyaçlarından biridir. Şekil, özellik ve kullanılan materyallerin farklılık göstermesine rağmen oyun evrenseldir. Sağlıklı veya hasta çocuğun gelişiminde önemli bir yere sahip olan oyun hastanelerde kliniklerde de kullanılmaktadır. Hastanelerde özel gereksinimli çocukların rehabilitasyonunda ve kliniklerde uğraş terapistleri tarafından uğraş terapisi verilmektedir. Klinikte yatan hasta çocukların tedavi ve bakımı sürerken çocukların yaş ve gelişim düzeyine uygun olarak bakımı sürdüren pediatri hemşireleri oyunu kullanmaktadır. Bu bölümde pediatri hemşirelerinin klinikte yatan hasta çocukların tedavi ve bakımını sürdürürken uğraş temelli oyunu bakıma entegre edebilmelerine yönelik bilgiler paylaşılmaktadır.

OYUN VE UĞRAŞ

Oyunun tanımı hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır, birçok tanımı yapılmıştır. Türk Dil Kurumu'na göre oyun "Yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence" olarak tanımlanmaktadır. Montaigne oyunu çocuğun en gerçek uğraşı olarak nitelendirmiştir. Piaget'e göre oyun bir uyum sürecidir. Vygotsky'e göre oyun toplumsal bir faaliyet, Huizinga'ya göre, kendi içinde bir amacı olan, istemli bir eylem, Shiller'e göre estetik faaliyet, Montessori'ye göre oyun çocuğun işidir. Oyun çocuğun isteyerek ve aktif olarak katıldığı, içsel motivasyonu, keşfetmeyi sağlayan, neşeli ve eğlenceli faaliyetler olarak tanımlanabilen ciddi bir uğraştır.

KAYNAKLAR

- Bardak, M. (2018). Oyun Temelli **Öğrenme**. A. Gürol (Ed.) içinde, Erken **Çocukluk** Döneminde **Öğrenme** Yaklaşımları, Efe Akademi Yayınları, **İstanbul**, ss. 207-230.
- Büyükkınacı, A. (2010). Uğraş Terapisi (Ergoterapi). *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 137-142.
- Case-Smith, J., Weaver, L. L., & Fristad, M. A. (2015). A Systematic Review of Sensory Processing Interventions for Children with Autism Spectrum Disorders. *Autism*, 19(2), 133-148. <https://doi.org/10.1177/136236131351776>.
- Cimete, G., Kuşoğlu, S., Çınar, N.S. (2013). Çocuk, Hastalık, Hastane Ortamı. Z. Conk, Z. Başbakkal, H. Bal Yılmaz, B. Bolışık (Ed.), *Pediatric Hemşireliği*. Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara, ss. 101-157.
- Di Riso, D., Cambri, E., Bertini, S., & Miscioscia, M. (2020). Associations between Pretend Play, Psychological Functioning and Coping Strategies in Pediatric Chronic Diseases: A Cross-Illness Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4364. doi:10.3390/ijerph17124364
- Frygner-Holm, S., Russ, S., Quitmann, J., Ring, L., Zyga, O., Hansson, M., ... & Höglund, A. T. (2020). Pretend Play as an Intervention for Children with Cancer: A Feasibility Study. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 37(1), 65-75. <https://doi.org/10.1177/1043454219874695>
- Halmatov, S. (Ed.). (2022). *Oyun Terapisinde Pratik Teknikler Çocuklar İçin Psikoeğzersiz Eğitim Programları*. Pegem Akademi, Ankara.
- Hanscom, A. J. (2016). *Balanced and barefoot: How Unrestricted Outdoor Play Makes for Strong, Confident, and Capable Children*. New Harbinger Publications. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ikc-ebooks/detail.action?docID=4451459>.
- Herzberg, O., Fletcher, K. K., Schatz, J. L., Adolph, K. E., & Tamis-LeMonda, C. S. (2022). Infant Exuberant Object Play at Home: Immense Amounts of Time-distributed, Variable Practice. *Child Development*, 93(1), 150-164. <https://doi.org/10.1111/cdev.13669>
- Hockenberry, M. J., Wilson, D., & Rodgers, C. C. (2021). *Wong's Essentials of Pediatric Nursing-E-Book*. Elsevier Health Sciences.
- Kara, İ., & Sığırtmaç, A.D. (2020). Bugünün Yetişkinleri Dünün Çocuklarıydı: Yetişkinlerin Çocukluklarında Oyunun Anlamı. *EKEV Akademi Dergisi*, (81), 189-208.
- Kars, S., & Aki, E. (2019). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Oyun Davranışlarının İncelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 8(1), 53-62.
- Kashefimehr, B., Kayihan, H., & Huri, M. (2018). The Effect of Sensory Integration Therapy on Occupational Performance in Children with Autism. *OTJR: Occupation, Participation and Health*, 38(2), 75-83. <https://doi.org/10.1177/1539449217743456>
- Kaya, G.İ. (2018). Oyun ve Tarihsel Olarak Oyunun Eğitimdeki Yeri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 2(1), 66-78.
- Kemple, K. M., Oh, J., Kenney, E., & Smith-Bonahue, T. (2016). The Power of Outdoor Play and Play in Natural Environments. *Childhood Education*, 92(6), 446-454. <https://doi.org/10.1080/00094056.2016.1251793>
- Kıran, B., Çalık, C., & Esenay, F. I. (2013). Terapotik Oyun: Hasta Çocuk ile İletişimin Anahtarı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-10.
- Leong, H. M., Carter, M., & Stephenson, J. R. (2015). Meta-analysis of Research on Sensory Integration Therapy for Individuals with Developmental and Learning Disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 27(2), 183-206. <https://doi.org/10.1007/s10882-014-9408-y>
- Lillard, A. S. (2017). Why Do the Children (Pretend) Play?. *Trends in Cognitive Sciences*, 21(11), 826-834. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.08.001>
- May-Benson, T. A., & Koomar, J. A. (2010). Systematic Review of the Research Evidence Examining the Effectiveness of Interventions Using a Sensory Integrative Approach for Children. *The American Journal of Occupational Therapy*, 64(3), 403-414. <https://doi.org/10.5014/ajot.2010.09071>

- Mohammadi, A., Mehraban, A. H., & Damavandi, S. A. (2017). Effect of Play-Based Occupational Therapy on Symptoms of Hospitalized Children with Cancer: A Single-Subject Study. *Asia-Pacific Journal of Oncology Nursing*, 4(2), 168-172. https://doi.org/10.4103/apjon.apjon_13_17
- Moore, A., & Lynch, H. (2018). Play and Play Occupation: A Survey Of Paediatric Occupational Therapy Practice in Ireland. *Irish Journal of Occupational Therapy*, 59-72.
- National Institute for Play. (2022). [cited 2022 Sep 24] Available from: <https://www.nifplay.org/play-science/summary-of-key-findings/>
- Nestor, O., & Moser, C. S. (2018). The Importance of Play. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*, 11(3), 247-262. <https://doi.org/10.1080/19411243.2018.1472861>
- NHS Greater Glasgow and Clyde. (2017). Paediatric Occupational Therapy within Greater Glasgow and Clyde (NHSGGC). [cited 2022 Dec 4] Available from: <https://www.nhsggc.org.uk/kids/healthcare-professionals/paediatric-occupational-therapy/>
- Nicolopoulou, A. (2004). Çev. Bağlı MT. Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 37(2), 137-169.
- Nijhof, S. L., Vinkers, C. H., van Geelen, S. M., Duijff, S. N., Achterberg, E. M., Van Der Net, J., ... & Lesscher, H. M. (2018). Healthy Play, Better Coping: The Importance of Play for the Development of Children in Health and Disease. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 95, 421-429. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2018.09.024>
- Omairi, C., Mailloux, Z., Antoniuk, S. A., & Schaaf, R. (2022). Occupational Therapy Using Ayres Sensory Integration®: A Randomized Controlled Trial in Brazil. *The American Journal of Occupational Therapy*, 76(4). <https://doi.org/10.5014/ajot.2022.048249>
- Öztürk, M.A. (2012). TEACCH Otizm Programı Unsurlarının Beden Eğitimi ve Sporda Kullanımı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (19), 259-268.
- Özyürek, A. (2019). Yakın Geçmişte Çocukların Oynadıkları Oyun ve Oyuncaklar. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 105-119.
- Rashid, A. A., Cheong, A. T., Hisham, R., Shamsuddin, N. H., & Roslan, D. (2021). Effectiveness of Pretend Medical Play in Improving Children's Health Outcomes and Well-being: A Systematic Review. *BMJ Open*, 11(1), e041506. doi:10.1136/bmjopen-2020-041506
- Royal College of Occupational Therapists. (2022). About Occupational Therapy. [cited 2022 Sep 24] Available from: <https://www.rcot.co.uk/about-occupational-therapy/what-is-occupational-therapy>
- Stagnitti, K. (2004). Understanding Play: The Implications for Play Assessment. *Australian Occupational Therapy Journal*, 51(1), 3-12. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1630.2003.00387.x>
- Teksöz, E., & Ocakçı, A. F. (2014). Çocuk Hemşireliği'nde Sanat Uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 119-123.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2019a). Oyun. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2019b). Uğraş. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uskan, S. B., & Bozkuş, T. (2019). Eğitimde Oyunun Yeri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 123-131.
- Weisberg, D. S. (2015). Pretend Play. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 6(3), 249-261. <https://doi.org/10.1002/wcs.1341>
- Yayan, E. H., & Zengin, M. (2018). Çocuk Kliniklerinde Terapötik Oyun. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 226-233.
- Yaz, Ş. B., & Yılmaz, H. B. (2022). The Effects of Designing an Educational Animation Movie in Virtual Reality on Preoperative Fear and Postoperative Pain in Pediatric Patients: A Randomized Controlled Trial. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 37(3), 357-364. <https://doi.org/10.1016/j.jopan.2021.04.015>
- Yıldızbaş, F., & Apaydın, Ş. (2002). Kültür ve Çocuk Oyunları İlişkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(3), 96-104.

- Yogman, M., Garner, A., Hutchinson, J., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., Baum, R., ... & Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health. (2018). The Power of Play: A Pediatric Role in Enhancing Development in Young Children. *Pediatrics*, 142(3). <https://doi.org/10.1542/peds.2018-2058>
- Zimmer, M., & Desch, L. (2012). Section on Complementary and Integrative Medicine, Council on Children with Disabilities; American Academy of Pediatrics. Sensory Integration Therapies for Children with Developmental and Behavioral Disorders. *Pediatrics*, 129(6), 1186-1189. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0876>

Bölüm 24

ÖYÜNDA MİZAHIN KULLANIMI

Esra Ardahan Akgöl - Figen Yardımcı

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre "eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay" olarak tanımlanan mizah, dilimize Arapçadan gelmiştir ve Türkçe karşılığını "gülmece" olarak bulmuştur. Mizah kelimesi birbirine yakın anlamlarda başka kelimelerle birlikte ya da birbiri yerine kullanılabilir. Gülmece, ironi, espri, mizah kelimeleri bir arada birbiri yerine kullanılmakta olup, ortak paydaları "gülme" eylemidir.

MİZAH-SAĞLIK HİPOTEZİ

Mizah-sağlık hipotezi, mizah ve sağlık arasında bir bağlantı olduğunu ve bu bağlantının olumlu olarak algılandığını belirtmektedir. Hipoteze göre bu bağlantı dört ayrı süreçle gerçekleşebilmekte ve doğrudan ve/veya dolaylı sonuçlara yol açabilmektedir. Mizah ve sağlık arasındaki doğrudan fizyolojik bağlantı genellikle ağrı, kardiyovasküler etkiler ve immünite alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Mizah vücutta olumlu ve sağlığa yararlı fizyolojik değişiklikler sağlamak ve pozitif duygusal durum veya neşe hali yaratabilmektedir.

Aynı zamanda dolaylı olarak, bireyin bilişsel algısı aracılığıyla stresin olumsuz etkilerinin hafifletilmesine yardımcı olabilir, böylece stresin bilinen olumsuz fiziksel etkilerini ortadan kaldırarak baş etme yeteneğini artırır.

Mizah, 100'den fazla mizah teorisiyle ve kanıtlarla yüzyıllardır büyük bir tartışmanın odak noktası olmuştur. Bununla birlikte çoğu çalışma, alana üç teorisin hâkim olduğu görüşünü destekleme eğilimindedir. Uyumsuzluk Teorisi (Kant 1724-1804), Rahatlama Teorisi (Freud 1856-1938) ve Üstünlük Teorisi (Hobbes 1588-1679), mizah tartışmasının kalbi olan temel felsefeyi ele alır.

KAYNAKLAR

- Aerila, J.-A., Laes, T., & Laes, T. (2017). Clowns and explosions: Drawings as Reflections of Children's Humor. *Journal of Early Childhood Education Research*, 6(1), 108-135.
- Akimbekov, N. S., & Razzaque, M. S. (2021). Laughter therapy: A humor-induced Hormonal Intervention to Reduce Stress and Anxiety. *Current Research in Physiology*, 4, 135-138.
- Arriaga, P., & Pacheco, C. (2016). Effects of Clown Doctors on Child and Caregiver Anxiety at the Entrance to the Surgery Care Unit and Separation from Caregivers. *International Journal of Emotional Education*, 8(1), 19-34.
- Berger, J., Wilson, D., Potts, L., & Polivka, B. (2014). Wacky Wednesday: Use of Distraction through Humor to Reduce Preoperative Anxiety in Children and Their Parents. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 29(4), 285-291.
- Billig, M. (2005). *Laughter and Ridicule: Towards a social critique of humour*: Sage.
- Bricker, A. (2020). Enlightenment Philosophies of Laughter, from Superiority Theory to Incongruity Theory. In E. Kraft (Ed.), *A Cultural History of Comedy in the Age of Enlightenment* (pp. 171). United Kingdom: Bloomsbury Publishing.
- Dionigi, A. (2018). Healthcare Clowning: use of specific complementary and Alternative Medicine for Hospitalized Children. *OBM Integrative and Complementary Medicine*, 3(2), 1-1.
- Dionigi, A., Sangiorgi, D., & Flangini, R. (2014). Clown Intervention to Reduce Preoperative Anxiety in Children and Parents: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Health Psychology*, 19(3), 369-380.
- Dossey, B., & Keegan, L. (2008). *Holistic nursing: A handbook for practice*: Jones & Bartlett Learning.
- Festini, F., Liguori, S., Stacchini, M., Ciofi, D., Giusti, F., Olivini, N., & Bisogni, S. (2014). Effectiveness of a new method to Reduce Preoperative Anxiety in Children: Randomised Controlled Trial: BMJ Publishing Group Ltd.
- Freud, S. (1960). *Jokes and Their Relation to the Unconscious*: WW Norton & Company.
- Gordon, J., Shenar, Y., & Pendzik, S. (2018). Clown therapy: A Drama Therapy Approach to Addiction and Beyond. *The Arts in Psychotherapy*, 57, 88-94.
- Hantal, P. (2014). Kanser Hastalarının Mizah Tarzları İle Hemşirelerle Olan Etkileşimlerinde Mizahi Olarak Algıladıkları Durumlar. (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi.
- Hatzipapas, I., Janse van Rensburg, E., & Visser, M. (2017). Laughter Therapy as an Intervention to Promote Psychological Well-Being of Volunteer Community Care Workers Working with HIV-affected Families. *SAHARA: Journal of Social Aspects of HIV/AIDS Research Alliance*, 14(1), 202-212.
- Hoicka, E., Jutsum, S., & Gattis, M. (2008). Humor, Abstraction, and Disbelief. *Cognitive Science*, 32(6), 985-1002.
- Kuru Alici, N., Zorba Bahceli, P., & Emiroğlu, O. N. (2018). The Preliminary Effects of Laughter Therapy on Loneliness and death anxiety among older adults living in Nursing Homes: A Nonrandomised Pilot Study. *J International Journal of Older People Nursing*, 13(4), e12206.
- Kuru, N., & Kublay, G. (2017). The Effect of Laughter Therapy on the Quality of Life of Nursing Home Residents. *Journal of Clinical Nursing*, 26(21-22), 3354-3362.
- Loizou, E., & Kyriakou, M. (2016). Young Children's Appreciation and Production of Verbal and Visual Humor. *Humor*, 29(1), 99-124.
- Markova, G., Houdek, L., & Kocabova, Z. (2021). To the operating room! Positive Effects of a Healthcare Clown Intervention on Children Undergoing Surgery. *Frontiers in Public Health*, 371.
- Martin, R., & Lefcourt, H. (2004). Sense of Humor and Physical Health: Theoretical Issues, Recent Findings, and Future Directions. *Humor*, 17(1), 1-20.
- McCreadie, M., & Wiggins, S. (2008). The Purpose and Function of Humour in Health, Health Care and Nursing: A Narrative Review. *Journal of Advanced Nursing*, 61(6), 584-595.

- McGhee, P. E., & Frank, M. (2014). *Humor and Children's Development: A Guide to Practical Applications*: Routledge.
- McGhee, P. E., & Pistoiesi, E. (1979). *Humor: Its Origin and Development*: WH Freeman San Francisco.
- Saliba, F. G., Adiwardana, N. S., Uehara, E. U., Silvestre, R. N., Leite, V. V., Faleiros, F. T., ... De Gobbi, J. I. (2016). Salivary Cortisol Levels: the Importance of Clown Doctors to Reduce Stress. *Pediatric Reports*, 8(1), 6188.
- Southam, M. (2005). Humor development: An Important Cognitive and Social Skill in the Growing Child. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 25(1-2), 105-117.
- Sridharan, K., & Sivaramakrishnan, G. (2017). Therapeutic Clowns in Pediatrics: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials-Corrigendum. *European Journal of Pediatrics*, 176(2), 289-289.
- Stenius, T. H., Karlsson, L., & Sivenius, A. (2022). Young Children's Humour in Play and Moments of Everyday Life in ECEC Centres. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 66(3), 396-410.
- Sujith, C. (2010). A Study to assess the stress among police personnel before and after Aerobic Laughter Therapy in Selected Police Station, Kerala. Annai JKK Sampoorani Ammal College of Nursing, Komarapalayam.
- Tallant, L. (2015). Framing Young Children's Humour and Practitioner Responses to it Using a Bakhtinian Carnavalesque Lens. *International Journal of Early Childhood*, 47(2), 251-266.
- Vagnoli, L., Caprilli, S., & Messeri, A. (2010). Parental presence, clowns or Sedative Premedication to Treat Preoperative Anxiety in Children: What Could Be the Most Promising Option? *Pediatric Anesthesia*, 20(10), 937-943.
- Wilkins, J., & Eisenbraun, A. J. (2009). Humor Theories and the Physiological Benefits of Laughter. *Holistic Nursing Practice*, 23(6), 349-354.
- Wolyniez, I., Rimon, A., Scolnik, D., Gruber, A., Tavor, O., Haviv, E., & Glatstein, M. (2013). The Effect of a Medical Clown on Pain during Intravenous Access in the Pediatric Emergency Department: A Randomized Prospective Pilot Study. *Clinical Pediatrics*, 52(12), 1168-1172.

Bölüm 25

MASALLARIN İYİLEŞTİRİCİ GÜCÜ VE ÇOCUK

Seher Sarıkaya Karabudak

Çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp, ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını, sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır. Çocuk edebiyatı, çocuğun zevk alabileceği kısa öyküler, hikâyeler, çizgi romanlar, çizgi filmler ve şiirlerden oluşan geniş bir alana sahiptir. Çocuk edebiyatı türlerinden en beğenilen, çocuğun hayal dünyasına en çok hitap eden, çocukların eğlenmelerini, eğlenirken öğrenmelerini, olumsuzluklarla baş etmelerini sağlayan türlerden birisi masallardır.

MASALIN TANIMI

TDK (2022) tanımına göre masal; “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür” olarak tanımlanmaktadır.

Başka bazı tanımlamalar ise şöyledir:

“Nesirle söylenmiş, dinleyicileri inandırmak gibi bir iddiası bulunmayan, hayal ürünü olan nesir şeklindeki anlatımlardır”.

“Masal; insanın gerçekle gerçeküstünü harmanlayıp olmasını hayal ettiği dünyada, geçmişte belirsiz bir zamanda, sıradan insanların çoğu kez gerçeküstü güçlerle donanıpla olağan veya olağanüstü varlık ve olaylarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyedir”.

“Kendisine ait kavramları ve anlatım dili ile olağan ve olağanüstü olayları anlatan eğitici nitelikli, geleneksel ve kolektif karakter taşıyan nesir ürünleri”.

Boratav’ın tanımı şöyledir: “Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarında inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatıdır”.

KAYNAKLAR

- Al, B. (2022). Geleneksel Masal Anlatılarının Çağdaş Eğitim Modellerine Göre İncelenmesi. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Asutay, H. (2013). Çocuk Yazınının Fantastik Dünyası: Masallar. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(13), 265-278. DOI: 10.7827/TurkishStudies.5790
- Bouchard, S., Gervais, J., Gagnier, N., & Loranger, C. (2013). Evaluation of a Primary Prevention Program for Anxiety Disorders Using Story Books with Children Aged 9-12 Years, *J Primary Prevent*, 34,345-358. DOI: 10.1007/s10935-013-0317-0
- Çalık, M. (2022). Korona Günlerinde Masal Terapinin Çocukların Sosyal Duygusal İyi Oluş ve Psikolojik Sağlımlıkları Üzerine Etkisi. *Türkiye Bütüncül Pskoterapı Dergisi*, 5(9), 39-48. [https://dergipark.org.tr/tr/pub/bpd/issue/67961/1055197. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Dede, A. (2021). Duvarın Arkasında Ne Var?. 3. Baskı. Tımas Çocuk. ISBN: 978-605-08-3470-3.
- Doğan Keskin, A. (2021). Çocuk Hastanelerinde Kitapların Kullanımı. *Anasay*, 5(17), 299-314.
- Er, M. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 155-168.
- Felder-Puig R., et al. (2003). Using A Children's Book To Prepare Children And Parents for Elective Ent Surgery: Results Of A Randomized Clinical Trial. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 67, 35-41. DOI: 10.1016/s0165-5876(02)00359-2
- Gedik S. (2020). Masalların Eğitimsel İşlevleri, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (1), 356-367. [https://dergipark.org.tr/tr/pub/josse/issue/54491/650236. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Ghasemian K., Estahbanati M.E. (2019). The Effectiveness Of Storytelling On Reducing Depression In Cancer Patients. *Revista Humanidades e Inovação*, 6(9), 278-284. [https://revista.unitins.br/index.php/humanidadeseinovacao/article/view/1464. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Giuliani, F., Marchetti, B.C., Perrenoud, V., & El Korh, P. (2016). Is Storytelling Therapy Useful for Children with Autism Spectrum Disorders and Severe Mental Retardation? *Adv Tech Biol Med*, 4:1. DOI:10.4172/2379-1764.1000166
- İsaoglu, M. (2022). Oğuz Tansel Masallarının Kök Değerler Açısından İncelenmesi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kabataş, B. & Duyan, V. (2021). Doğrudan Sosyal Hizmet Uygulamalarında Hikâye ve Masallar. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2) 146-170. [https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd/issue/67855/971200. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Keklik, İ. (2015). Bilişsel Gelişim. (Eds.) Yıldırım İ., Eğitim Psikolojisi. Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. Ankara, 65-99.
- Kılıç, C. (2013). Bilgelik Hikâyeleri. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kurt, B. (2021). Öksüz Kız Masalının Max Lüthi'nin Stil Analizi Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(24),434-448. DOI: 10.34189/asbd.8.24.003
- Lewis, K.M., Amatya, K. Coffman, M., & Ollendick, T. (2015). Treating Nighttime Fears In Young Children With Bibliotherapy: Evaluating Anxiety Symptoms And Monitoring Behavior Change. *Journal of Anxiety Disorders*, 30, 103-112. DOI: 10.1016/j.janxdis.2014.12.004
- Liberman, J. M. (2017). Masallarla Yola Çık (1. Baskı). (Çev.). S. Subaşı Hill. Hep Kitap, İstanbul.
- Mungan, H.S. (2022). Mardin Masallarının İşlevsel Açından Değerlendirilmesi. Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Oğuz Güner, Y. (2020). Kronik Hasta Çocuklarda Terapötik Hikâyenin Kullanımı, *İzlek Akademik Dergi*, 3(1),7-33. [https://dergipark.org.tr/tr/pub/izlek/issue/53679/768333. Erişim Tarihi: 10.2021]

- Oğuz, Ö. (2008). Masallar. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri, Ankara. ISBN 978-975-17-3334-4.
- Oral, F., (2019). Farklı Ama Aynı –Yapı Kredi Yayınları, ISBN: 9789750831140.
- Randall, R. (2007). Üç Küçük Domuzcuk. Remzi Kitabevi.
- Schmidt, I.(2021). Dünya’da İnecek Var!. Kitap Tanıtımı. Sözeltili, *Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Dergisi*, 3, 132-134. [https://www.sozelti.com/2021/09/01/dunyada-inecek-var/. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Shafieyan, S., Soleymani, MR., Samouei, R.,& Afshar, M. (2017). Effect of Storytelling On Hopefulness in Girl Students. *J Edu Health Promot*, 6:101. DOI: 10.4103/jehp.jehp_59_16
- Şık, S.,(2022). Eğitimde Masalın İşlevleri Ve Judith Malika Liberman’ın Masallarında Metaforik Unsurlar. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı.
- Taşdemir Akkavak, D. & Sarıkaya Karabudak, S. (2019). Hastanede Yatan Okul Çağı Çocukların Hemşireyi ve Hastaneyi Algılama Durumlarının İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12 (1), 46-56. [https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfed/issue/53195/705950. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Tesar, M., Kupferman, D.W., Rodriguez, S., &Arndt, S. (2021). Daima Genç Kalmak: Çocukluk, Masallar ve Felsefe. (Çev.) Çelik, B. Sözeltili, *Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Dergisi*, 3, 106-130. [https://www.sozelti.com/2021/09/01/daima-genc-kalmak-cocukluk-masallar-ve-felsefe/. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Toprak, A. (2019). Daristana Şêrin Masal Setindeki Masalların Türkçeye Çevrilmesi ve Bu Masalların Türkçe Eğitimi Açısından Uygunluğunun İncelenmesi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Türk Dil Kurumu Sözlük(2022). [https://sozluk.gov.tr. Erişim Tarihi: 10.2021]
- Vries, D., Brennan, Z., Lankin, M., Morse, R., Rix, B., & Beck, T.(2017). Healing With Books: A Literature Review of Bibliotherapy Used With Children and Youth Who Have Experienced Trauma.51(1), 48-74. DOI: https://doi.org/10.18666/TRJ-2017-V51-I1-7652
- Yati, M., Wahyuni, S., & Pratiwi D.S. (2017). The Effect Of Storytelling In A Play Therapy On Anxiety Level In Pre-School Children During Hospitalization In The General Hospital Of Buton. *Public Health of Indonesia*, 3(3),96-101. DOI: 10.36685/phi.v3i3.134

Bölüm 26

ÖZEL GEREKSİNİMİ OLAN ÇOCUKLARDA OYUN

Pelin Piştav Akmeşe - Nilay Kayhan

ÇOCUKLARIN DÜNYASINDA OYUN

Oyun oynamak, her bireyin aktif katılım gösterilebildiği, isteyerek yer aldığı, doğal süreçler ve eylemler bütünüdür. Bu nedenle çocuklar oyun oynarken eğlenceli, öğrenerek ve akranları ve/veya yetişkinlerle birlikte vakit geçirirler. Oyun sırasında çocuklar zihinsel, fiziksel ve psikolojik olarak iyi oluş halindedirler. Oyun çocuklarla etkili bir iletişim aracıdır, bu yönüyle de oyun süreci yetişkinler, anne babalar için bir fırsattır. Oyun, çocuklar için güçlü bir araçtır. Çocuklar oyun oynarken geçirdikleri zamanı keşfetmeye dayalı kullanırlar, çoğu kez karmaşık gelen durumlara ilişkin öğrenerek yeni bilgiler edinirler.

Oyun, her çocuk için yasal bir haktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 yılında kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Maddelerinde oyun ve çocukların oyun hakları ile ilgili ifadeler yer verilmiştir. Ülkemizde Çocuk Hakları Sözleşmesine taraf olunması ile ilgili yasal süreç incelendiğinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sözleşme metnini Türkiye 14 Eylül 1990 yılında imzalamış 9 Aralık 1994 yılında onaylanmış, 11 Aralık 1994 tarih 22138 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. 4 Mayıs 1995 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme taraf devletlere çocukların yasal hakları doğrultusunda sağlıklı, her yönden korunan hakları bağlamında toplumun bir üyesi olarak yaşam sürdürme hakkı tanımaktadır. Sözleşmenin 31. Maddesinde oyun haklarına değinilmiş, taraf devletlerin çocukların yaşlarına uygun eğlence, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkını garanti etmesi vurgulanmıştır. Dolayısıyla oyun oynamak özellikleri ne olursa olsun her çocuk için bir haktır. Oyuna katılım konusunda ise çocuğun gelişim özellikleri, dil, sosyal beceri düzeyi, ortam, materyal ve etkileşim örüntüleri dahil birçok özelliğin birlikte düşünülerek sürecin yapılandırılması gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü 2019 yılında beş yaş altı çocuklar için fiziksel aktivite, davranış, uyku hakkında yönerge yayınlamış ve bu yönergede çocukların sağlıklı büyüme ve gelişimleri için ekran başında oturarak geçirilen vaktin azaltılması, hareketlilik, egzersiz, oyun içerikli süreçlerin artırılması önerilmiştir. Kaliteli uyku ve oyun zamanına özellikle değinilen yönergede, erken çocukluk döneminde aile yaşamı ve toplumsal katılımı önceleyen uyarlamalara yer

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, Ö. (2012). *Eğitimde Yaratıcı Drama*. 2 Baskı Ankara: Naturel Yayınevi.
- Arntzen E, Halstadtrø A, Halstadtrø M. (2003). Training Play Behavior in A 5-Year-Old Boy With Developmental Disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*. 36:367–370. doi: 10.1901/jaba.2003.36-367.
- Atlas, J. A. (1990). Play in Assessment and Intervention in The Childhood Psychoses. *Child Psychiatry and Human Development*, 21(2), 119-133.
- Aydın, A. (2008). Sembolik Oyun Testinin Türkçeye Uyarlanması ve Okul Öncesi Dönemdeki Normal, Otistik ve Zihinsel Engelli Çocukların Sembolik Oyun Davranışlarının Karşılaştırılması (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Besio, S., Bulgarelli, D., & Stancheva-Popkostadinova, V. (2017). Play Development in Children with Disabilities in Play Development in Children With Disabilities. De Gruyter Open Poland.
- Bobzien, J., Richels, C., Raver, S. A., Hester, P., Browning, E., & Morin, L. (2013). An Observational Study of Social Communication Skills in Eight Preschoolers with and without Hearing Loss During Cooperative Play. *Early Childhood Education Journal*, 41(5), 339-346.
- Boutot EA, Guenther T, Crozier S. (2005). Let's Play: Teaching Play Skills to Young Children with Autism. *Education and Training in Developmental Disabilities*. 40:285–292.
- Bronfenbrenner, U.; Evans, G.W. (2000). Developmental Science in The 21st Century: Emerging Questions, Theoretical Models, *Research Designs and Empirical Findings*. Soc. Dev., 9, 115–125.
- Brown, P. M., Rickards, F. W., & Bortoli, A. (2001). Structures Underpinning Pretend Play and Word Production in Young Hearing Children and Children with Hearing Loss. *Journal Of Deaf Studies And Deaf Education*, 6(1), 15-31.
- Bruner, J. (1982). The Formats of Language Acquisition. *The American Journal of Semiotics*, 1(3), 1.
- Bunker, L. K. (1991). The Role of Play and Motor Skill Development in Building Children's Self-Confidence and Self-Esteem. *The Elementary School Journal*, 91(5), 467-471.
- Cole-Hamilton, I (2011). NCB Highlight: Play and Well-Being. London: NCB. Available at Children's Play Information Services
- Craig, J., & Baron-Cohen, S. (1999). Creativity and Imagination in Autism and Asperger Syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(4), 319-326.
- Davis-Temple J, Jung S, Sainato DM. (2014). Teaching Young Children with Special Needs and Their Peers to Play Board Games: Effects Of A Least To Most Prompting Procedure To Increase Independent Performance. *Behav Anal Pract*. 28;7(1):21-30. doi: 10.1007/s40617-014-0001-8. PMID: 27019792; PMCID: PMC4711729.
- DeLuca, C. (2018). Assessment in Play-Based Learning. Queen's University, Canada. ©2018-2021 CEDJE | Play-Based Learning. <https://www.child-encyclopedia.com/pdf/expert/play-based-learning/according-experts/assessment-play-based-learning>
- Desha, L., Ziviani, J., & Rodger, S. (2003). Play Preferences and Behavior of Preschool Children with Autistic Spectrum Disorder in The Clinical Environment. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 23(1), 21-42.
- Ervin-Tripp, S.M. (2000). *Studying Conversation: How to Get Natural Peer Interaction*. In L. Menn & N. B. Ratner (Eds.), *Methods for studying language production*. (pp.271-288). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associate.
- Ferdicova, K. (2022). 15 Fun Activities for Children with Special needs. <https://www.senploy.co.uk/blog/2022/2/10/15-fun-activities-for-children-with-special-needs>
- Fetters, L., & Huang, H. H. (2007). Motor Development and Sleep, Play, and Feeding Positions in Very-Low-Birthweight Infants with and without White Matter Disease. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49(11), 807-813.

- Garone A, & Rippen H (2021). Five Reasons Why Pediatric Settings Should Integrate The Play Specialist And Five Issues in Practice. *Front. Psychol.* 12:687292. doi: 10.3389/fpsyg.2021.687292.
- Ginsburg, K.R. (2007). American Academy of Pediatrics Committee on Communications; American Academy of Pediatrics Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health. The importance of play in promoting healthy child development and maintaining strong parent-child bonds. *Pediatrics.* 119(1):182-91. doi: 10.1542/peds.2006-2697. PMID: 17200287.
- Goldstein H, Schneider N, Thiemann IC. (2007). Peer-Mediated Social Communication İntervention: When Clinical Expertise informs Treatment Development and Evaluation. *Topics in Language Disorders.* 27:182–199.
- Ilgaz, H., & Aksu-Koç, A. (2005). Episodic Development in Preschool Children's Play-Prompted and Direct-Elicited Narratives. *Cognitive Development,* 20(4), 526-544.
- Johnson, J. E., Christie, J. F., & Yawkey, T. D. (1999). Play and Development. *Play and Early Childhood Development,* 25-52.
- Kayhan Aktürk, Ş. (2021). Oyun Becerileri (Ed. Meryem Ünsal ve Nur Seda Saban Dülger) Çocuğun Dil Serüveni 0-6 Yaşta İletişim ve Dil Becerileri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koukourikos K, Tzeha L, Pantelidou P, Tsaloglidou A. (2015). The Importance of Play During Hospitalization of Children. *Mater Sociomed.* 27(6):438-41. doi: 10.5455/msm.2015.27.438-441. PMID: 26889107; PMCID: PMC4733554.
- Köksal, S.A. ve Küntay, C. A. (2018). Oyun ve Dil Gelişimi. A. Dost-Gözkın, N. Kafescioğlu, & D. Tahiröğlü (Eds.), Gelişim Psikolojisi ve Terapi Perspektifinden Oyun. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Lewis, V., Boucher, J., Lupton, L. Watson, S. (2000). Relationships Between Symbolic Play, Functional Play, Verbal and Non-Verbal Ability in Young Children. *International Journal of Language & Communication Disorders,* 35(1), 117-127.
- Li, A. K. (1981). Play and The Mentally Retarded Child. *Mental Retardation,* 19(3), 121.
- Li, W. H., Chung, J. O. K., Ho, K. Y., & Kwok, B. M. C. (2016). Play Interventions to Reduce Anxiety and Negative Emotions in Hospitalized Children. *BMC Pediatrics* 16:36. doi: 10.1186/s12887-016-0570-5.
- Li, S., Sun, J. & Dong, J. (2022). Family Socio-Economic Status and Children's Play Behaviors: The Mediating Role of Home Environment. *Children,* 9, 1385. <https://doi.org/10.3390/children9091385>
- Lifter, K., Sulzer-Azaroff, B., Anderson, S., & Edwards-Cowdery, G. (1993). Teaching Play Activities to Preschool Children with Disabilities: The Importance of Developmental Considerations. *Journal of Early Interventions,* 17, 1–21.
- Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D., & Palmquist, C. M. (2013). The Impact of Pretend Play on Children's Development: A Review of The Evidence. *Psychological bulletin,* 139(1), 1.
- Linder, T. W. (1993). Transdisciplinary Play-Based Assessment: A Functional Approach to Working with Young Children, Rev. Paul H Brookes Publishing.
- Lyytinen, P., Poikkeus, A. M., & Laakso, M. L. (1997). Language and Symbolic Play in Toddlers. *International Journal of Behavioral Development,* 21(2), 289-302.
- McCune, L. (1995). A normative study of representational play in the transition to language. *Developmental psychology,* 31(2), 198.
- Morrow, L. M., & Rand, M. K. (1991). Promoting Literacy During Play by Designing Early Childhood Classroom Environments. *The Reading Teacher,* 44(6), 396-402.
- Movahedazarhouligh, S. (2018). Teaching Play Skills To Children Wwth Disabilities: Research-Based Interventions and Practices. *Early Childhood Educ J* 46, 587–599. <https://doi.org/10.1007/s10643-018-0917-7>.
- Munambah N, Cordier R, Speyer R, Toto S, Ramugondo EL. (2020). A Systematic Review Comparing the Play Profiles of Children with Special Health Care Needs with Typically Developing Children. *Biomed Res Int.* Nov 19:9582795. doi: 10.1155/2020/9582795. PMID: 33274233; PMCID: PMC7695500.

- Nelson, C., McDonnell, A. P., Johnston, S. S., Crompton, A., & Nelson, A. R. (2007). Keys to Play: A Strategy to Increase The Social Interactions of Young Children with Autism and Their Typically Developing Peers. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 42(2), 165–181.
- Paul, R., Norbury, C., & Gosse, C. (2018). *Language Disorders From Infancy Through Adolescence: Listening, Speaking, Reading, Writing, and Communicating*. (5th ed). St. Louis, MO: Elsevier.
- Perasso G, Camurati G, Morrin E, Dill C, Dolidze K, Clegg T, Simonelli I, Lo HYC, Magione-Standish A, Pansier B, Gulyurtlu S.C, Garone A, Rippen H. (2021). Five Reasons Why Pediatric Settings Should Integrate the Play Specialist and Five Issues in Practice. *Front Psychol*. 2021 Jun 29;12:687292. doi: 10.3389/fpsyg.2021.687292. PMID: 34267710; PMCID: PMC8275832.
- Petursdottir, AL, McComas, J, McMaster K. & Horner K. (2007). The effects of scripted peer tutoring and programming common stimuli on social interactions of a student with autism spectrum disorder. *J Appl Behav Anal*. 2007 Summer;40(2):353-7. doi: 10.1901/jaba.2007.160-05. PMID: 17624077; PMCID: PMC1885403.
- Pyle, A., DeLuca, C., & Danniels, E. (2017). A scoping review of research on play-based pedagogies in kindergarten education. *Review of Education*, 5(3), 311–351. <https://doi.org/10.1002/rev3.3097>.
- Rescorla, L., & Goossens, M. (1992). Symbolic Play Development İn Toddlers With Expressive Specific Language İmpairment (SLI-E). *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 35(6), 1290-1302.
- Scarlett, W. G., Naudeau, S., Saloni-Pasternak, D., & Ponte, I. (2005). Play in Early Childhood: The Golden Age of Make-Believe. *Children's Play*, 61.
- Schaefer, C. E., & Gitlin, K. Sandgrund., 1991. *Play Diagnosis & Assessment*, Canada: John Wiley & Sons.
- Shonkoff, J.P., & Phillips, D.A. (2000). eds. *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development* Washington, DC: National Academy Press.
- Stockall, N., Dennis, L. R., & Rueter, J. A. (2014). Play-Based Interventions for Children With PDD. *Young Exceptional Children*, 17(4), 3–14. <https://doi.org/10.1177/1096250613493192>.
- Tek, S. (2017). A Tipik Gelişim Sürecinde Oyun. Gelişim Psikolojisi Ve Terapi Perspektifinden Oyun A. Dost-Gözkın, N. Kafescioğlu, & D. Tahiroğlu (Eds.), İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- UNICEF, (2004). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarınaDairSözleşme.pdf
- UNICEF, (2017). Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usul Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumları. <https://www.unicef.org/turkiye/media/7941/file/%C3%87HDS%20ve%20%C4%B0htiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kurallar%C4%B1%20ile%20%C3%87ocuk%20Haklar%C4%B1%20Komitesi%20Genel%20Yorumlar%C4%B1.pdf>
- UNICEF, (2020a). 10 Playful Activities Ff Children with Disabilities. <https://www.unicef.org/parenting/child-care/10-playful-educational-activities-children-disabilities>
- UNICEF, (2020b). Playtime, Anytime! Turn Everyday Routines into Fun Playful Moments for Learning and Brain Development. <https://www.unicef.org/parenting/child-care/playtime-anytime>.
- Vasilyeva, E.N.; Shcherbakov, A.V. (2016). Parental Roles and Types of Parentings As Determinants of A Preschooler's Emotional and Personal Well-Being. *Procedia Soc. Behav. Sci.*, 233, 144–149.
- Wajskop, G., & Peterson, S. S. (2015). Dramatic Play As a Meaning-Making and Story-Making Activity. *Early Childhood Education*, 43(1), 17-20.
- Weisberg, D. S., Zosh, J. M., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. (2013). Talking it Up: Play, Language Development, and The Role of Adult Support. *American Journal of Play*, 6(1), 39-54.
- Weisberg, D. S., Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R. M. (2013). Guided Play: Where Curricular Goals Meet A Playful Pedagogy. *Mind, Brain and Education*, 7(2),104–112. <https://doi.org/10.1111/mbe.12015>
- Wiggins, L. D., Robins, D. L., Bakeman, R., & Adamson, L. B. (2009). Breif report: Sensory Abnormalities as Distinguishing Symptoms of Autism Spectrum Disorders in Young Children. *Journal of autism and developmental disorders*, 39(7), 1087-1091.

- Wong, C., & Kasari, C. (2012). Play and Joint Attention of Children with Autism in The Preschool Special Education Classroom. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 2152–2216.
- World Health Organization. (2019). Guidelines on Physical Activity, Sedentary Behaviour and Sleep for Children Under 5 Years of Age. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/311664>. License: CC BY-NC-SA 3.0 IGO

Bölüm 27

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIK

Emine Zahide Özdemir - Gülçin Özalp Gerçeker

İnternet ve akıllı telefonların ortaya çıkışından bu yana, teknoloji bağımlılığıyla mücadele eden insanların sayısında artış görülmektedir. Özellikle adolesanlarda ve genç yetişkinlerde sürekli olarak sosyal medyaya ve internete “bağlı” olma ihtiyacı hissedilebilmektedir. Ancak bu durum özellikle adolesanlarda bir şeyi kaçırma korkusuna ve dışlanma korkusuna yol açabilir. Teknoloji bağımlılığı, davranışsal bağımlılıklar olarak adlandırılan bir bağımlılık kategorisine girmektedir. Davranışsal bir bağımlılık, davranışı kontrol etme, düzenleme veya sınırlama konusunda ilerleyici bir yetersizlik ile karakterize edilir. Teknoloji bağımlılığı aynı zamanda obsesif-kompulsif bozukluklarla benzer özellikler de taşımaktadır. Özellikle bazı adolesanlarda, okul, aile ve sosyal yaşam üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir.

TANIM

Teknoloji bağımlılığı, çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal refahı için olumsuz sonuçlara yol açan, dijital teknolojilerin aşırı veya zorlayıcı kullanımı ile ifade edilen bir durumdur. Bu fenomen, literatürde “internet bağımlılığı”, “siber bağımlılık” ve “dijital bağımlılık” gibi çeşitli terimler kullanılarak tanımlanmıştır. Teknoloji bağımlılığının evrensel olarak üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmamakla birlikte, bu terim genellikle çocuğun günlük yaşamını ve faaliyetlerini engelleyen teknoloji ile sorunlu bir ilişkiyi ifade etmek için kullanılır. Teknoloji bağımlılığı, aşırı teknoloji kullanımının zorlayıcı ve sorunlu doğasının yanı sıra bu durumun çocuğun yaşamı üzerindeki olumsuz etkisine odaklanmaktadır.

Griffiths (2005) tarafından, teknoloji bağımlılığının yaygın olarak alıntılanan bir tanımı, “insan-makine etkileşimini içeren kimyasal olmayan davranışsal bir bağımlılık” olarak türü olarak ifade edilmiştir. Griffiths’e göre, teknoloji bağımlılığı altı temel bileşenle karakterize edilir: belirginlik, ruh hali değişikliği, tolerans, geri çekilme belirtileri, çatışma ve nüksetme.

Teknoloji bağımlılığının bir başka tanımı, internetin aşırı kullanımını tanımlamak için “internet bağımlılığı” terimini icat eden Young’a (1998) aittir. Young’a göre, internet bağımlılığı olan çocuklar, internet ile meşgul olma, çevrimdışıyken yoksunluk belirtileri, internet kullanı-

KAYNAKLAR

- Alimoradi, Z., Lin, C.-Y., Broström, A., Bülow, P. H., Bajalan, Z., Griffiths, M. D., ... Pakpour, A. H. (2019). Internet addiction and sleep problems: A systematic review and meta-analysis. *Sleep Medicine Reviews*, 47, 51–61. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2019.06.004>
- Ayar, D., Özalp Gerçekler, G., Özdemir, E. Z., & Bektaş, M. (2018). The Effect of Problematic Internet Use, Social Appearance Anxiety, and Social Media Use on Nursing Students' Nomophobia Levels. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 36(12), 589–595. <https://doi.org/10.1097/CIN.0000000000000458>
- Bickham, D. S. (2021). Current Research and Viewpoints on Internet Addiction in Adolescents. *Current Pediatrics Reports*, 9(1), 1–10. <https://doi.org/10.1007/s40124-020-00236-3>
- Busch, P. A., & McCarthy, S. (2021). Antecedents and consequences of problematic smartphone use: A systematic literature review of an emerging research area. *Computers in Human Behavior*, 114, 1–47. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106414>
- Cash, H., D. Rae, C., H. Steel, A., & Winkler, A. (2012). Internet Addiction: A Brief Summary of Research and Practice. *Current Psychiatry Reviews*, 8(4), 292–298. <https://doi.org/10.2174/157340012803520513>
- Cemiloglu, D., Almourad, M. B., McAlaney, J., & Ali, R. (2022). Combatting digital addiction: Current approaches and future directions. *Technology in Society*, 68, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101832>
- Cheng, C., & Li, A. Y. (2014). Internet Addiction Prevalence and Quality of (Real) Life: A Meta-Analysis of 31 Nations Across Seven World Regions. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(12), 755–760. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0317>
- Chung, Lee, & Lee. (2019). Personal Factors, Internet Characteristics, and Environmental Factors Contributing to Adolescent Internet Addiction: A Public Health Perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(23), 2–16. <https://doi.org/10.3390/ijerph16234635>
- D'Angelo, J. D. (2020). Problematic and addictive technology use. In *Technology and Adolescent Health* (pp. 347–364). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-817319-0.00016-5>
- Dalal, P., & Basu, D. (2016). Twenty years of Internet addiction ... Quo Vadis? *Indian Journal of Psychiatry*, 58(1), 6–11. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.174354>
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., ... Wasserman, D. (2012). Prevalence of pathological internet use among adolescents in Europe: demographic and social factors. *Addiction*, 107(12), 2210–2222. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2012.03946.x>
- Elhai, J. D., Yang, H., & Montag, C. (2021). Fear of missing out (FOMO): overview, theoretical underpinnings, and literature review on relations with severity of negative affectivity and problematic technology use. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43(2), 203–209. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0870>
- Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197. <https://doi.org/10.1080/14659890500114359>
- Hartford, A., & Stein, D. J. (2022). Addiction, autonomy, and the Internet: Some ethical considerations. In *Mental Health in a Digital World* (pp. 481–495). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822201-0.00003-4>
- Kuss, D., & Griffiths, M. (2017). Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 1–17. <https://doi.org/10.3390/ijerph14030311>
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., & Pontes, H. M. (2017). Chaos and confusion in DSM-5 diagnosis of Internet Gaming Disorder: Issues, concerns, and recommendations for clarity in the field. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(2), 103–109. <https://doi.org/10.1556/2006.5.2016.062>
- Kuss, D. J., & Lopez-Fernandez, O. (2016). Internet addiction and problematic Internet use: A systematic review of clinical research. *World Journal of Psychiatry*, 6(1), 143–176. <https://doi.org/10.5498/wjp.v6.i1.143>

- Lozano-Blasco, R., Robres, A. Q., & Sánchez, A. S. (2022). Internet addiction in young adults: A meta-analysis and systematic review. *Computers in Human Behavior, 130*, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107201>
- Meng, S.-Q., Cheng, J.-L., Li, Y.-Y., Yang, X.-Q., Zheng, J.-W., Chang, X.-W., ... Shi, J. (2022). Global prevalence of digital addiction in general population: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review, 92*, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2022.102128>
- Moretta, T., Buodo, G., Demetrovics, Z., & Potenza, M. N. (2022). Tracing 20 years of research on problematic use of the internet and social media: Theoretical models, assessment tools, and an agenda for future work. *Comprehensive Psychiatry, 112*, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2021.152286>
- Reed, G. M., First, M. B., Billieux, J., Cloitre, M., Briken, P., Achab, S., ... Bryant, R. A. (2022). Emerging experience with selected new categories in the ICD-11: complex PTSD, prolonged grief disorder, gaming disorder, and compulsive sexual behaviour disorder. *World Psychiatry, 21*(2), 189–213. <https://doi.org/10.1002/wps.20960>
- Shek, D. T. L., Yu, L., Sun, R. C. F., & Fan, Y. (2022). Internet Addiction. In *Neuroscience in the 21st Century* (pp. 1–42). New York, NY: Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6434-1_108-4
- Stavropoulos, V., Motti-Stefanidi, F., & Griffiths, M. D. (2022). Risks and Opportunities for Youth in the Digital Era. *European Psychologist, 27*(2), 86–101. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000451>
- Sussman, S., & Moran, M. B. (2013). Hidden addiction: Television. *Journal of Behavioral Addictions, 2*(3), 125–132. <https://doi.org/10.1556/JBA.2.2013.008>
- Tarafdar, M., Maier, C., Laumer, S., & Weitzel, T. (2020). Explaining the link between technostress and technology addiction for social networking sites: A study of distraction as a coping behavior. *Information Systems Journal, 30*(1), 96–124. <https://doi.org/10.1111/isj.12253>
- Turel, O., & Serenko, A. (2012). The benefits and dangers of enjoyment with social networking websites. *European Journal of Information Systems, 21*(5), 512–528. <https://doi.org/10.1057/ejis.2012.1>
- Van Rooij, A., & Prause, N. (2014). A critical review of “Internet addiction” criteria with suggestions for the future. *Journal of Behavioral Addictions, 3*(4), 203–213. <https://doi.org/10.1556/JBA.3.2014.4.1>
- Vanden Abeele, M. M. P. (2021). Digital Wellbeing as a Dynamic Construct. *Communication Theory, 31*(4), 932–955. <https://doi.org/10.1093/ct/qtaa024>

Bölüm 28

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIĞIN FİZYOLOJİK GELİŞİME ETKİSİ

Fahriye Pazarcıkçı - Emine Efe

Günümüzde teknolojik araçlardan uzak kalmak olanaksız görünmektedir. Yaşamı kolaylaştıran ve insanları küresel bir topluluğa bağlayan bu teknolojik araçların (internet, akıllı telefon, tablet, bilgisayar, TV vb.) kullanımı bazı yönlerden faydalı olabilirken, kontrolsüz kullanımları bağımlılık riski gibi potansiyel olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle teknoloji ile büyümüş, “dijital yerliler” olarak kabul edilen yeni nesil çocuklar bu teknolojilere bağımlı olma riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü çocuklar teknolojik bağımlılıklardan doğacak olumsuz yaşam sonuçlarının farkında olamayacak kadar tecrübesizdir. Teknolojik bağımlılıkların olumsuz sonuçlarına yönelik güncel kanıtlar ve bu sorunun yaygınlığı çocuk sağlığı konusunda artan küresel bir endişe oluşturmaktadır. Araştırmacılar ve klinisyenler teknolojik bağımlılıkların çocukların sağlıklı gelişimini tehlikeye atabildiğini ve çocuklar için fiziksel, zihinsel, sosyal, eğitimsel ve hatta bazı yasal zorluklar oluşturabildiğini bildirmektedir.

Teknolojiye dayalı toplumsal değişimden doğan yıkıcı teknolojik bağımlılıklar farklılık gösterse de, çocukların gelişimi ve sağlığı üzerinde bazı ortak sağlık riskleri (bilişsel, dilsel, sosyal, duygusal ve motor gelişimde gecikmeler, fizyolojik problemler) oluşturabilmektedir. Teknolojik araçların kontrolsüz kullanımı sonucu oluşan fizyolojik problemler (uyku ve göz problemleri, yeme bozuklukları, kas-iskelet sistemi problemleri, halsizlik, baş ağrısı vb.) teknoloji bağımlılığına işaret eden belirteçler olarak kabul edilmekte ve çocukların yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda çocukları teknolojik bağımlılıklara iten nedenlerin, risk faktörlerinin, koruyucu faktörlerin, teknolojik bağımlılıkların çocukların gelişimine etkisinin tanımlanması ve değerlendirilmesi daha da önemli hale gelmiştir. Bu nedenlerle bu çalışmada teknolojik bağımlılıkların fizyolojik gelişime etkisi gözden geçirilecektir.

KAYNAKLAR

- American Academy of Pediatrics (2011). Media Use by Children Younger Than 2 Years, *Pediatrics*, 128(5), 1040-1045. DOI: 10.1542/peds.2011-1753
- Ataoglu, A., & Kara, N. (2021). Teknoloji Bağımlılığının Nörobiyolojisi. Özçetin A. (Ed). Teknoloji Bağımlılığı, Türkiye Klinikleri, Ankara, ss.12-17.
- Bener, A., Yıldırım, E., Torun, P., & Çatan F. (2019). Internet Addiction, Fatigue, and Sleep Problems Among Adolescent Students: A Large-Scale Study, *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 959-969. DOI: 10.1007/s11469-018-9937-1
- Breen, R., Pyper, S., Rusk, Y., & Dockrell, S. (2007). An Investigation of Children's Posture and Discomfort During Computer Use, *Ergonomics*, 50(10), 1582-1592. DOI: 10.1080/00140130701584944
- Cameron, A. J., Van Stralen, M. M., Brug, J., Salmon, J., Bere, E., ChinAPaw, M. J. M., & Velde, S. J. (2013). Television in the Bedroom and Increased Body Weight: Potential Explanations for Their Relationship Among E Uropean Schoolchildren, *Pediatric obesity*, 8(2), 130-141. DOI: 10.1111/j.2047-6310.2012.00094.x
- Ceylan, E. E., Tetikçok, R., & Çeltek, N. Y. (2020). Akıllı Telefon Kullanan Tıp Fakültesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Baş Ağrısı İlişkisi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 12(2), 42-52.
- Dang, A. K., Nathan, N., Le, Q. N. H., Nguyen, L. H., Nguyen, H. L. T., Nguyen, C. T., & Ho, R. C. (2018). Associations Between Internet Addiction and Physical Activity Among Vietnamese Youths and Adolescents, *Children and Youth Services Review*, 93, 36-40. DOI: 10.1016/j.childyouth.2018.06.030
- Decelis, A., Jago, R., & Fox, K. R. (2014). Physical Activity, Screen Time and Obesity Status in A Nationally Representative Sample of Maltese Youth with International Comparisons. *BMC Public Health*, 14 (1), 664.
- Dennison, B. A., Erb, T. A., & Jenkins, P. L. (2002). Television Viewing and Television in Bedroom Associated with Overweight Risk Among Low-Income Preschool Children, *Pediatrics*, 109 (6), 1028-1035. DOI: 10.1542/peds.109.6.1028
- Dol, K. S. (2016). Fatigue and Pain Related to Internet Usage Among University Students, *Journal of Physical Therapy Science*, 28(4), 1233-1237. DOI: 10.1589/jpts.28.1233
- Ekinci, Ö., Çelik, T., Savaş, N., & Toros, F. (2014). Association Between Internet Use and Sleep Problems in Adolescents, *Noro Psikiyatr Ars*, 51(2), 120-128. DOI: 10.4274/npa.y6751
- Gökel, Ö. (2020). Teknoloji Bağımlılığının Çeşitli Yaş Gruplarındaki Çocuklara Etkileri Hakkındaki Ebeveyn Görüşleri, *Kıbrıs Türk Psikiyatrisi ve Psikoloji Dergisi*, 2(1), 41-47. DOI: 10.35365/ctjpp.20.2.6
- Hadlington, L., White, H., & Curtis, S. (2019). "I Cannot Live Without My [Tablet]": Children's Experiences of Using Tablet Technology Within The Home, *Computers in Human Behavior*, 94, 19-24. DOI: 10.1016/j.chb.2018.12.043
- Harris, C., Straker, L., Pollock, C., & Smith, A. (2015). Children, Computer Exposure and Musculoskeletal Outcomes: The Development of Pathway Models for School and Home Computer-Related Musculoskeletal Outcomes, *Ergonomics*, 58(10), 1611-1623. DOI: 10.1080/00140139.2015.1035762
- Howie, E. K., Coenen, P., Campbell, A. C., Ranelli, S., & Straker, L. M. (2017). Head, Trunk and Arm Posture Amplitude and Variation, Muscle Activity, Sedentariness and Physical Activity of 3 to 5 Year-Old Children During Tablet Computer Use Compared to Television Watching and Toy Play, *Applied Ergonomics*, 65, 41-50. DOI: 10.1016/j.apergo.2017.05.011
- Jaiswal, S., Asper, L., Long, J., Lee, A., Harrison, K., & Golebiowski, B. (2019). Ocular and Visual Discomfort Associated with Smartphones, Tablets and Computers: What We Do and Do Not Know, *Clinical and Experimental Optometry*, 102(5), 463-477. DOI: 10.1111/cxo.12851
- Keskin, T., Ergan, M., Başkurt, F., & Başkurt, Z. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Kullanımı ve Baş Ağrısı İlişkisi, *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 864-873. DOI: 10.30569/adiyaman saglik.428223

- Mitchell, J. A., Rodriguez, D., Schmitz, K. H., Audrain-McGovern, J. (2013). Greater Screen Time is Associated with Adolescent Obesity: A Longitudinal Study of The BMI Distribution From Ages 14 to 18. *Obesity*, 21 (3), 572-575. DOI: 10.1002/oby.20157
- Muslu, M., & Gökçay, G. F. (2019). Teknoloji Bağımlısı Çocuklarda Obeziteye Neden Olan Risk Faktörleri, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 72-79.
- Mustafaoglu, R., Zirek, E., Yasaci, Z., & Özdiñçler, A. R. (2018). Dijital Teknoloji Kullanımının Çocukların Gelişimi ve Sağlığı Üzerine Olumsuz Etkileri, *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 1-21. DOI: 10.15805/addicta.2018.5.2.0051
- Özdiñçler, A. R., Rezaei, D. A., Abanoz, E. Ş., Canan, A. T. A. Y., Keleş, Y. A., Tahran, Ö., & Köroğlu, F. (2019). Okul Çağındaki Çocuklarda Teknoloji Bağımlılığının Postür ve Vücut Farkındalığı Üzerine Etkisi, *Bağımlılık Dergisi*, 20(4), 185-196.
- Pagani, L. S., Fitzpatrick, C., Barnett, T. A., & Dubow, E. (2010). Prospective Associations Between Early Childhood Television Exposure and Academic, Psychosocial, and Physical Well-Being by Middle Childhood, *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(5), 425-431. DOI: 10.1001/archpediatrics.2010.50
- Park, B., Han, D. H., & Roh, S. (2017). Neurobiological Findings Related to Internet Use Disorders, *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 71(7), 467-478. DOI: 10.1111/pcn.12422
- Pazarcıkçı, F., & Efe E. (2022). Annelerin Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalıklarını Etkileyen Faktörler, *Bağımlılık Dergisi*, 23(4), 421-429. DOI: 10.51982/bagimli.1063521
- Pazarcıkçı, F., Ağralı, H., & Aydınlı, A. Annelerin Dijital Ebeveynlik Farkındalığının Sağlık Okuryazarlığı ve Çeşitli Değişkenler ile İlişkisi, *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 292-301. DOI: 10.51982/bagimli.1004480
- Sert, H., Taskin Yılmaz, F., Karakoc Kumsar, A., & Aygin, D. (2019). Effect of Technology Addiction on Academic Success and Fatigue Among Turkish University Students, *Health & Behavior*, 7(1), 41-51. DOI: 10.1080/21641846.2019.1585598
- Simblett, S. K., Biondi, A., Bruno, E., Ballard, D., Stoneman, A., Lees, S., & Wykes, T. (2020). Patients' Experience of Wearing Multimodal Sensor Devices Intended to Detect Epileptic Seizures: A Qualitative Analysis, *Epilepsy & Behavior*, 102, 106717. DOI: 10.1016/j.yebeh.2019.106717
- Skoblina, N., Shpakou, A., Milushkina, O., Markelova, S., Kuzniatsou, A., & Tatarinchik, A. (2020). Eye Health Risks Associated with The Use of Electronic Devices and Awareness of Youth, *Klinika Oczna/Acta Ophthalmologica Polonica*, 122(2), 60-65. DOI: 10.5114/ko.2020.96492
- Tereshchenko, S., & Kasparov, E. (2019). Neurobiological Risk Factors for The Development of İnternet Addiction in Adolescents, *Behavioral Sciences*, 9(6), 62. DOI: 10.3390/bs9060062
- Yılmaz, D., & Güney, R. (2021). Medyanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Kullanımına İlişkin Öneriler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 14(4), 486-494. DOI: 10.46483/deuhfed.829839
- Yoon, J. Y., Jeong, K. H., & Cho, H. J. (2021). The Effects of Children's Smartphone Addiction on Sleep Duration: The Moderating Effects of Gender and Age, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5943. DOI: 10.3390/ijerph18115943

Bölüm 29

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIĞIN BİLİŞSEL GELİŞİME ETKİSİ

Duygu Altuntaş - Emine Efe

Teknolojik bağımlılıklar davranış tabanlı bağımlılıklar içerisinde kabul edilmektedir. İnternet bağımlılığı, akıllı cep telefonu bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, video oyun bağımlılığı ve dijital oyun bağımlılığı olmak üzere birçok kavramla ele alınan “Teknolojik bağımlılık” çocukluk çağında da oldukça yaygın görülmektedir. Günümüzde çocuklar teknoloji çağının içine doğdukları için günlük hayatta sıklıkla teknolojik araç kullanmaktadırlar. Teknolojik araç kullanımının olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkilerine de kolaylıkla maruz kalabilmektedirler. Teknolojik bağımlılık bu olumsuz etkilerden en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Çocuklar bilişsel ve fiziksel gelişim süreçlerinin tamamlanmaması nedeniyle teknolojik bağımlılık etkilerinden daha çok etkilenmektedirler. Bu nedenle çocukluk çağında teknolojik bağımlılığın bilişsel etkileri özellikle ele alınması gereken bir sağlık sorunudur.

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIK VE ÇOCUK

Çocukların belirli bir süreye kadar teknolojik araç kullanımı mutluluk, yaşam doyumu, psikolojik işleyiş ve sosyal işlevselliğini artırmakta iken, teknolojinin aşırı kullanımı ise bu özellikleri azaltmaktadır. Teknolojik araçların günlük kullanım süreleri farklılık göstermektedir. Amerikan Pediatri Akademisi (2016), 2 yaş altı çocukların teknoloji kullanımına yönelik ciddi bir kısıtlama önermektedir. Özellikle 2 yaş altı çocukların kısa süreli görüntülü sohbet dışında medya ekranıyla etkileşime girmemeli ve etkileşim olacaksa ebeveyn ile birlikte kullanılmalıdır. Ancak bebeklik ve okul öncesi dönem çocukların % 60'ının günde 1-2 saat düzenli olarak televizyon izlediği bildirilmektedir. Teknolojinin aşırı kullanımının 0-5 yaş aralığındaki çocuklara etkisini net olarak ortaya koyan çalışma sınırlıdır. Dolayısıyla bu yaş dönemindeki çocukların teknoloji maruziyetine özellikle dikkat edilmelidir.

Teknolojik bağımlılık, çocukların fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimini olumsuz etkilemektedir. Teknolojinin aşırı kullanımı oyun, beslenme ve uyku için ayrılması gereken zamanın azalmasına neden olmaktadır. Okul öncesi ve okul dönemindeki çocuklar erken yaştan itibaren teknolojinin etkilerine maruz kalmaktadır. Bu dönemde teknolojinin yanı sıra gerçek yaşamda

KAYNAKLAR

- Ayar, D. (2021). Teknoloji/ekran bağımlılığı ve hemşirelik yaklaşımları. In e. Öztürk C (Ed.), Çocuklarda Bağımlılık ve Hemşirelik Yaklaşımları. (Vol. 1. Baskı., pp. 38- 43). Türkiye Klinikleri Bickham, D. S. (2021). Current research and viewpoints on internet addiction in adolescents. *Current pediatrics reports*, 9(1), 1-10. Doi:10.1007/s40124-020-00236-3.
- Brzozowska, I., & Sikorska, I. (2016). Potential effects of screen media on cognitive development among children under 3 years old: review of literature. *Developmental Period Medicine*, 20(1), 75-81.
- Cheng, Y.-S., Tseng, P.-T., Lin, P.-Y., Chen, T.-Y., Stubbs, B., Carvalho, A. F., Wu, C.-K., Chen, Y.-W., & Wu, M.-K. (2018). Internet addiction and its relationship with suicidal behaviors: a meta-analysis of multinational observational studies. *The Journal of clinical psychiatry*, 79(4), 9291.
- Cho, Y. (2013). Moderating effects of parental monitoring in the relationship between children's dependency on mobile phones and control of learning behavior. *Journal of the Korean Home Economics Association*, 51(2), 253-261.
- Choi, J. (2011). ICT device addiction and ADHD characteristics of elementary students. *The Journal of Special Children Education*, 13(3), 207-226.
- Gottschalk, F. (2019). Impacts of technology use on children: Exploring literature on the brain, cognition and well-being. Doi: 10.1787/19939019.
- Gökel, Ö. (2020). Teknoloji bağımlılığının çeşitli yaş gruplarındaki çocuklara etkileri hakkındaki ebeveyn görüşleri. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 2(1), 41-47. Doi:10.35365/ctjpp.20.2.6.
- Hadlington, L., White, H., & Curtis, S. (2019). I cannot live without my [tablet]: Children's experiences of using tablet technology within the home. *Computers in Human Behavior*, 94, 19-24.
- Herodotou, C. (2018). Young children and tablets: A systematic review of effects on learning and development. *Journal of Computer Assisted Learning*, 34(1), 1-9.
- Ho, R. C., Zhang, M. W., Tsang, T. Y., Toh, A. H., Pan, F., Lu, Y., Cheng, C., Yip, P. S., Lam, L. T., Lai, C. M., Watanabe, H., & Mak, K. K. (2014). The association between internet addiction and psychiatric comorbidity: a meta-analysis. *BMC Psychiatry*, 14, 183. Doi:10.1186/1471-244x-14-183.
- Kawabe, K., Horiuchi, F., Miyama, T., Jogamoto, T., Aibara, K., Ishii, E., & Ueno, S.-i. (2019). Internet addiction and attention-deficit/hyperactivity disorder symptoms in adolescents with autism spectrum disorder. *Research in developmental disabilities*, 89, 22-28.
- Kim, H.-S., You, J. O., Jung, C., & Hyung, N. (2019). Associations between Elementary School Students' Cell Phone Dependency and Aggression: The Mediating Effects of Diverse Leisure Activities. *Journal of Korean Academy of psychiatric and Mental Health Nursing*, 27(4), 406-414.
- Kim, S. Y., Kim, M.-S., Park, B., Kim, J.-H., & Choi, H. G. (2017). The associations between internet use time and school performance among Korean adolescents differ according to the purpose of internet use. *PLoS one*, 12(4), e0174878.
- Kim, Y., Jeong, J.-E., Cho, H., Jung, D.-J., Kwak, M., Rho, M. J., Yu, H., Kim, D.-J., & Choi, I. Y. (2016). Personality factors predicting smartphone addiction predisposition: Behavioral inhibition and activation systems, impulsivity, and self-control. *PLoS one*, 11(8), e0159788.
- King, A. L., Valença, A. M., Silva, A. C., Sancassiani, F., Machado, S., & Nardi, A. E. (2014). Nomophobia: impact of cell phone use interfering with symptoms and emotions of individuals with panic disorder compared with a control group. *Clin Pract Epidemiol Ment Health*, 10, 28-35. Doi:10.2174/1745017901410010028.
- Ladrón de Guevara Rodríguez, M., Lopez-Agudo, L. A., Prieto-Latorre, C., & Marcenaro-Gutierrez, O. D. (2022). Internet use and academic performance: An interval approach. *Education and Information Technologies*, 1-43.

- Landhuis, C. E., Poulton, R., Welch, D., & Hancox, R. J. (2007). Does childhood television viewing lead to attention problems in adolescence? Results from a prospective longitudinal study. *Pediatrics*, 120(3), 532-537.
- Mazurek, M. O., & Engelhardt, C. R. (2013). Video game use in boys with autism spectrum disorder, ADHD, or typical development. *Pediatrics*, 132(2), 260-266.
- McManis, L. D., & Gunnewig, S. B. (2012). Finding the education in educational technology with early learners. *Young children*, 67(3), 14-24.
- Nassar M. H., Hanaa A. A., & Ata Mohammed, W. (2021). Mothers' Awareness regarding Technology Addiction for Preschool Children. *Journal of Nursing Science Benha University*, 2(2), 485-497.
- Nathanson, A. I., Sharp, M. L., Aladé, F., Rasmussen, E. E., & Christy, K. (2013). The relation between television exposure and theory of mind among preschoolers. *Journal of Communication*, 63(6), 1088-1108.
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature human behaviour*, 3(2), 173-182.
- Sahu, M., Gandhi, S., & Sharma, M. K. (2019). Mobile phone addiction among children and adolescents: A systematic review. *Journal of Addictions Nursing*, 30(4), 261-268.
- Takeuchi, H., Taki, Y., Asano, K., Asano, M., Sassa, Y., Yokota, S., Kotozaki, Y., Nouchi, R., & Kawashima, R. (2018). Impact of frequency of internet use on development of brain structures and verbal intelligence: Longitudinal analyses. *Human brain mapping*, 39(11), 4471-4479.
- Tateno, M., Teo, A. R., Shirasaka, T., Tayama, M., Watabe, M., & Kato, T. A. (2016). Internet addiction and self-evaluated attention-deficit hyperactivity disorder traits among Japanese college students. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 70(12), 567-572.
- Wartberg, L., Kriston, L., & Thomasius, R. (2020). Internet gaming disorder and problematic social media use in a representative sample of German adolescents: Prevalence estimates, comorbid depressive symptoms and related psychosocial aspects. *Computers in Human Behavior*, 103, 31-36.
- Żerebecki, B. G., & Oprea, S. J. (2022). The direct and indirect effects of social technology use on children's life satisfaction. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 34:1-10. Doi:10.1016/j.ijcci.2022.100538.

Bölüm 30

TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞININ PSİKOSOSYAL GELİŞİME ETKİSİ

Ece Mutlu Satıl - Leyla Baysan Arabacı

Gelişim, bireyin beden yapısı, duygusal, sosyal ve zihinsel özellikleri bakımından düzenli biçimde büyümesi, değişmesi ve istenilen görevi yapabilecek duruma gelmesidir. Çocuklar, fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal, cinsel, motor, dil, kişilik ve ahlaki alanlarda gelişim gösterir. Gelişim alanları birbiri ile ilişkilidir ve bir alanın gelişmemesi diğer alanı da etkiler. Birçok faktörden etkilenen gelişimi en çok etkileyen etmenler arasında kalıtım ve çevre gelir. Teknoloji çevresel bir değişken olarak çocuğun gelişimini etkiler.

Teknoloji, 21. yüzyılın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde teknoloji dünyasına doğan çocuklar, er ya da geç teknoloji ile tanışmaktadır. Gelecekte çocuklardan beklenen 21. yüzyıl becerilerinden biri de bilgi ve iletişim teknolojileri okur-yazarlığıdır. Bu, teknolojinin gelecekte de vazgeçilmez olacağını ve önemli olanın ondan kaçınmak değil, ona uyum sağlamak olduğunu göstermektedir. Teknolojinin hayatın hemen her alanında ve özellikle çocuk ve ergenler arasında yaygın kullanımı, fırsatları olduğu kadar riskleri de içinde barındırır. Teknolojik araçlarla yapılan etkinlikler psikososyal gelişimi etkiler ve teknolojik araçların/cihazların gelişim düzeyine uygun seçilmesi, doğru kullanılması ve içeriklerin uygun olması çocukların psikososyal gelişimi için bir fırsat olabilir. Bunun tam tersi, kullanım biçimine bağlı olarak teknoloji tehdit/risk haline de dönüşebilir.

Risk, teknolojinin kullanımına bağlı olarak değil, teknoloji kullanımının kontrolü kaybedildiğinde ortaya çıkar. Bu durumda teknoloji bağımlılığından söz edilir. Teknoloji bağımlılığı, bir kişinin teknolojik araçları/cihazları ve platformları kullanmadan duramaması ve bunlara aşırı düzeyde bağımlı hale gelmesi durumudur. Teknoloji bağımlılığı, birçok riski barındırır. Özellikle çocuk ve ergenlerde yaygın olarak görülen teknoloji bağımlılığı, bireylerin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Psikolojik ve sosyal gelişimlerini tamamlamak için iyi bir ortama ihtiyaç duyan çocuk ve ergenlerin, aşırı teknoloji kullanımı, bu ortamı bozabilir ve gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Teknoloji ve internet bağımlılığı şiddeti arttıkça, davranışsal ve duygusal sorunların görülme riski de artmaktadır. Çocukların yanı sıra ailelerin teknoloji kullanımı da çocukların psikososyal gelişimini olumsuz biçimde etkileyebilir. Bu noktada teknolojinin gelişime olan etkisinde ailenin de rolü olduğu unutulmamalıdır. Yapılan çalışmalar, aile bireylerinin internet kullanım süreleri arttıkça, yaşanan psikososyal sorunların

KAYNAKLAR

- Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve ergenlerde bilgisayar ve internet kullanımının gelişimsel sonuçları. *Trakya University Journal of Education*, 3(2), 53–68.
- Bağcıoğlu Ünver, G. (2020). Gelişimle ilgili temel kavramlar, gelişimi temel ilkeler ve gelişimi etkileyen faktörler. İçinde A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (9. Baskı, sf. 1–16). Anı Yayıncılık.
- Çakır, Y., & Turan, N. (2022). Adölesanlarda teknolojik oyun bağımlılığı ve karakter güçleri. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 377–382. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1000130>
- Canoğullari, Ö., & Süçray, S. S. (2017). İnternet bağımlılığı düzeyleri farklı ergenlerin cinsiyetlerine göre psikolojik ihtiyaçları, sosyal kargıları ve anne baba tutum algılarının incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 42–57.
- Cengiz, S., Peker, A., & Demiralp, C. (2020). Dijital oyun bağımlılığının yordayıcısı olarak mutluluk. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 7(1), 21–34.
- Chonchaiya, W., & Pruksananonda, C. (2008). Television viewing associates with delayed language development. *Acta Paediatrica*, 97(7), 977–982. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.00831.x>
- Coniam, D., & Wong, R. (2004). Internet Relay Chat as a tool in the autonomous development of ESL learners' English language ability: an exploratory study. *System*, 32(3), 321–335. <https://doi.org/10.1016/j.system.2004.03.001>
- Critselis, E., Janikian, M., Paleomilitou, N., Oikonomou, D., Kassinosopoulos, M., Kormas, G., & Tsitsika, A. (2014). Predictive factors and psychosocial effects of Internet addictive behaviors in Cypriot adolescents. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 26(3), 369–375. <https://doi.org/10.1515/ijamh-2013-0313>
- Doğan Keskin, A., & Aral, N. (2021). Oyun bağımlılığı: Güncel bir gözden geçirme. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 327–339. <https://doi.org/10.51982/bagimli.880679>
- Dwi Pratiwi, R., Handoyo, L., Novy Romlah, S., & Rohaeti, T. (2022). Psychosocial development of children addicted versus not addicted to smartphones. *KnE Life Sciences*, 354–361. <https://doi.org/10.18502/kls.v7i2.10329>
- Greenfield, P. M., & Subrahmanyam, K. (2003). Online discourse in a teen chatroom: New codes and new modes of coherence in a visual medium. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24(6), 713–738. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2003.09.005>
- Greitemeyer, T., & Osswald, S. (2010). Effects of prosocial video games on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(2), 211–221. <https://doi.org/10.1037/a0016997>
- Gür, K., Yurt, S., Bulduk, S., & Atagöz, S. (2015). Internet addiction and physical and psychosocial behavior problems among rural secondary school students. *Nursing and Health Sciences*, 17(3), 331–338. <https://doi.org/10.1111/nhs.12192>
- Güvendi, B., Tekkurşun Demir, G., & Keskin, B. (2019). Ortaokul öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(11), 1196–1217. <https://doi.org/10.26466/opus.547092>
- İnanç, B. Y., & Yerlikaya, E. E. (2018). *Kişilik Kuramları* (B. Y. İnanç & E. E. Yerlikaya, Editörler.; 14. Baskı). Pegem Akademi.
- Karateke, B. (2020). Duygu düzenleme aracı olarak sanal ortamlar. *Bağımlılık Dergisi*, 21(4), 338–347.
- Karayağız Muslu, G., & Bolşık, B. (2009). Çocuk ve gençlerde internet kullanımı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(5), 445–450. www.korhek.org
- Keskindemirci, G., & Gökçay, G. (2020). Screen exposure in children with language delay; results of pilot study. *J Ist Faculty Med*, 83(1), 30–34. <https://doi.org/10.26650/IUITFD.2019.0020>
- Köksal Akyol, A. (2020). Psikososyal gelişim. İçinde A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (9. Baskı). Anı Yayıncılık.

- Kol, S. (2021). Çocuğun Gelişim Alanları ve Teknolojinin Gelişim Alanlarına Etkisi. İçinde S. Kol (Ed.), *Erken Çocuklukta Teknoloji Kullanımı* (7. Baskı, pp. 45–105). Pegem Akademi Yayıncılık. <https://doi.org/10.14527/9786053187851>
- Lee, J. Y., Shin, K. M., Cho, S.-M., & Shin, Y. M. (2014). Psychosocial risk factors associated with internet addiction in Korea. *Psychiatry Investigation*, 11(4), 380. <https://doi.org/10.4306/pi.2014.11.4.380>
- Linebarger, D. L., & Piotrowski, J. T. (2009). TV as storyteller: How exposure to television narratives impacts at-risk preschoolers' story knowledge and narrative skills. *British Journal of Developmental Psychology*, 27(1), 47–69. <https://doi.org/10.1348/026151008X400445>
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Razak Özdiñler, A. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 227–247. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0051>
- Pınarbaşı Erkişi, E., & Sağlam, M. (2020). Ergenlerde internet bağımlılığının öz-yeterliğe etkisinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(1), 46–71. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.698705>
- Rosen, L. D., Lim, A. F., Felt, J., Carrier, L. M., Cheever, N. A., Lara-Ruiz, J. M., Mendoza, J. S., & Rokkum, J. (2014). Media and technology use predicts ill-being among children, preteens and teenagers independent of the negative health impacts of exercise and eating habits. *Computers in Human Behavior*, 35, 364–375. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.036>
- Sallayıcı, Z., & Yöndem, Z. D. (2020). Çocuklarda bilgisayar oyun bağımlılığı düzeyi ile davranış problemleri arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 13–23.
- Seki, T., & Kurnaz, M. F. (2022). bireylerin dijital bağımlılıkları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Educational Academic Research*, 45, 133–143. <https://doi.org/10.54614/AUJKKEF.2022.991723>
- Sestir, M. A., & Bartholow, B. D. (2010). Violent and nonviolent video games produce opposing effects on aggressive and prosocial outcomes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 934–942. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.06.005>
- Taş, İ., & Sevinç, H. (2019). Çocuklarda aleksitimi, bilgisayar oyun bağımlılığı ve empatik eğilim arasındaki ilişki: bir yapısal eşitlik modellemesi. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(3), 271–288. <https://doi.org/10.31682/ayna.518450>
- Yu, S., Wu, A. M. S., & Pesigan, I. J. A. (2016). Cognitive and psychosocial health risk factors of social networking addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(4), 550–564. <https://doi.org/10.1007/s11469-015-9612-8>

Bölüm 3 I

TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞINI ÖNLEME STRATEJİLERİ

Gülşenay Taş Soylu - Leyla Baysan Arabacı

Günümüzde insanoğlu, alışverişten eğlenceye, bilgiye erişimden iletişim kurmaya pek çok gereksinimini teknoloji aracılığıyla karşılamaktadır. Teknolojinin insan yaşamında bu kadar yer etmesi, onu vazgeçilmez kılmakta ve yaşamın önemli bir parçası haline getirmektedir. Toplumlar, teknoloji ve teknolojinin getirdikleri karşısında sosyal, davranışsal, kültürel ya da ekonomik olmak üzere birçok yönden değişime uğramaktadır.

İnsan yaşamını ciddi anlamda kolaylaştıran teknolojiyi hayatımızdan tamamen çıkarmak mümkün değildir. Arkadaş edinme, sosyalleşme, ödev yapma, müzik dinleme, eğlenme gibi pek çok eylemin kolayca gerçekleştirilebilmesine olanak tanıyan teknoloji, özellikle çocuk ve adölesanların yaşamında hızlı bir şekilde yer etmiştir.

Teknoloji, çocukların yaşamına çok erken yaşlarda girmektedir. Yapılan bir araştırmada 2-5 yaş arası çocukların %8.7'sinin kendisine ait bir tabletinin olduğu ve dörtte birinin video oyunları oynadığı belirlenmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin yarısının, çocuğunun hangi oyunu oynadığını bilmediği saptanmıştır. Özellikle bilişsel, duygusal, sosyal gelişimin çok hızlı ve yoğun yaşandığı bu yaş aralığında, çocukların biyopsikososyal gelişimlerini gölgede bırakacak riskli düzeyde aktivitelere fazla ilgi duyması endişe vericidir.

Teknoloji kullanımının yaşamı etkileyecek düzeyde artması, olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Özellikle çocuk ve ergenlerde, bu durum daha kronik bir şekilde ilerleyebilmektedir. Kendini ifade etmekte zorlanma, sosyal geri çekilme, içine kapanma, dikkat kaybı, agresyon ve öfke, fizyolojik sorunlar (obezite, uyku ve yeme alışkanlıklarında değişiklikler, kas-eklem ve görme problemleri vb.), majör depresyon, anksiyete gibi ruhsal bozukluklar yaşamın her alanını etkileyen birden fazla sorun ile karşılaşılabilir.

Geleceğin yetişkinleri olan çocuk ve ergenleri bugünün sıkıntılarından korumak, başta ebeveynler olmak üzere öğretmenler, sağlık çalışanları gibi çocuğun gelişim sürecinde onunla yakın temasta olabilen, stratejik bir konumda yer alan meslek üyelerinin olmazsa olmaz sorumlulukları arasındadır. Bu nedenle teknolojinin aşırı kullanımı sonucu oluşabilecek zararlı sonuçları önlemek için girişimler yapılmalıdır. Bu bölümde teknoloji bağımlılığının zararlarının önlenmesi adına yapılabilecek önemli uygulamalar ve girişimlere yer verilecektir.

KAYNAKLAR

- Akaltun, İ., & Ayayadın, H. (2019). Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğine Çeşitli Nedenlerle Başvurmuş, Akıllı Telefon Bağımlılığı Olan Ergenlerin Aldığı Psikiyatrik Tanılar. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(2), 193–196. <https://doi.org/10.35440/hutfd.512504>
- Almak, İ. (2020). Sosyal Ağ Bağımlılığı: Literatürün Gözden Geçirilmesi. In C. Evren (Ed.), *Davranışsal Bağımlılıklar* (pp. 472–497). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayını.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı (DSM-5)* (E. Köroğlu (ed.)). Hekimler Yayın Birliği.
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 55–67. <https://doi.org/10.18863/pgy.43015>
- Bağatarhan, T., & Siyez, D. M. (2017). Ergenlik Döneminde İnternet Bağımlılığını Önleme Programları : Sistematiik Gözden Geçirme. *ADDICTA*, 4, 243–256.
- İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik, (2017).
- Cheng, C., Lau, Y. ching, Chan, L., & Luk, J. W. (2021). Prevalence of social media addiction across 32 nations: Meta-analysis with subgroup analysis of classification schemes and cultural values. *Addictive Behaviors*, 117, 106845. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.106845>
- Dalbudak, E. (2020). Davranışsal Bağımlılıklarda Psikiyatrik Komorbidite. In C. Evren (Ed.), *Davranışsal Bağımlılıklar* (1st ed., pp. 68–88). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayını.
- Deveci, A. (2020). Davranışsal Bağımlılıklara Giriş. In C. Evren (Ed.), *Davranışsal Bağımlılıklar* (1st ed., pp. 1–13). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayını.
- Ektircioğlu, C., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı : Teknoloji Bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51–64. <https://doi.org/10.17827/akt.498947>
- Gökel, Ö. (2020). Parental opinions on the effects of technology addiction on children of various age groups. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry and Psychology*, 2(1), 41–47. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.20.2.6>
- González-Bueso, V., Santamaría, J. J., Fernández, D., Merino, L., Montero, E., Jiménez-Murcia, S., del Pino-Gutiérrez, A., & Ribas, J. (2018). Internet gaming disorder in adolescents: Personality, psychopathology and evaluation of a psychological intervention combined with parent psychoeducation. *Frontiers in Psychology*, 9(MAY). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00787>
- Hswen, Y., Rubenzahl, L., & Bickham, D. S. (2014). Feasibility of an Online and Mobile Videogame Curriculum for Teaching Children Safe and Healthy Cellphone and Internet Behaviors. *Games for Health Journal*, 3(4), 252–259. <https://doi.org/10.1089/g4h.2013.0074>
- Işık, B., & Ayaz Alkaya, S. (2017). Internet use and psychosocial health of school aged children. *Psychiatry Research*, 255(July 2016), 204–208. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.05.043>
- Islam, M. I., Biswas, R. K., & Khanam, R. (2020). Effect of internet use and electronic game-play on academic performance of Australian children. *Scientific Reports*, 10(1), 1–10. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-78916-9>
- Karateke, B. (2020). Bir Teknoloji Bağımlısı Yetiştirmek: Yeni Doğandan Ergenliğe Ebeveynliğe Yardımcı Bir Duygu Düzenleme Aracı Olarak Sanal Ortamlar. *Bağımlılık Dergisi-Journal of Dependence* |, 21(4), 338–347.
- Karayağız Muslu, G., & Boluşık, B. (2009). Çocuk ve Gençlerde İnternet Kullanımı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(5), 445–450.
- Király, O., Griffiths, M. D., King, D. L., Lee, H. K., Lee, S. Y., Bányai, F., Zsila, Á., Takacs, Z. K., & Demetrovics, Z. (2018). Policy responses to problematic video game use: A systematic review of current measures and future possibilities. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 503–517. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.050>

- Lee, J. Y., Shin, K. M., Cho, S. M., & Shin, Y. M. (2014). Psychosocial risk factors associated with internet addiction in Korea. *Psychiatry Investigation*, 11(4), 380–386. <https://doi.org/10.4306/pi.2014.11.4.380>
- Long, J., Liu, T., Liu, Y., Hao, W., Maurage, P., & Billieux, J. (2018). Prevalence and Correlates of Problematic Online Gaming: a Systematic Review of the Evidence Published in Chinese. *Current Addiction Reports*, 5(3), 359–371. <https://doi.org/10.1007/s40429-018-0219-6>
- Ögel, K. (2012). *İnternet Bağımlılığı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Okasha, T., Saad, A., Ibrahim, I., Elhabiby, M., Khalil, S., & Morsy, M. (2021). Prevalence of smartphone addiction and its correlates in a sample of Egyptian university students. *International Journal of Social Psychiatry*. <https://doi.org/10.1177/00207640211042917>
- Panova, T., & Carbonell, X. (2018). Is smartphone addiction really an addiction? *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 252–259. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.49>
- Paulus, F. W., Ohmann, S., von Gontard, A., & Popow, C. (2018). Internet gaming disorder in children and adolescents: a systematic review. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 60(7), 645–659. <https://doi.org/10.1111/dmcn.13754>
- Savci, M., & Aysan, F. (2017). Technological addictions and social connectedness: Predictor effect of internet addiction, social media addiction, digital game addiction and smartphone addiction on social connectedness. *Dusunen Adam - The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30(3), 202–216. <https://doi.org/10.5350/dajpn2017300304>
- Shao, G. (2010). China's Regulations on Internet Cafés. *China Media Research*, 2(3), 26–30.
- Stevens, M. W. R., Dorstyn, D., Delfabbro, P. H., & King, D. L. (2021). Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 55(6), 553–568. <https://doi.org/10.1177/0004867420962851>
- Topçu-Uzer, Ç., & Tanrıkulu, İ. (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: Ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1–17.
- Torres-Rodríguez, A., Griffiths, M. D., & Carbonell, X. (2018). The Treatment of Internet Gaming Disorder: a Brief Overview of the PIPATIC Program. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 16(4), 1000–1015. <https://doi.org/10.1007/s11469-017-9825-0>
- Trumello, C., Vismara, L., Sechi, C., Ricciardi, P., Marino, V., & Babore, A. (2021). Internet addiction: The role of parental care and mental health in adolescence. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(24). <https://doi.org/10.3390/ijerph182412876>
- TÜİK. (2021). *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilism-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- Van Den Eijnden, R., Koning, I., Doornwaard, S., Van Gorp, F., & Bogt, T. Ter. (2018). The impact of heavy and disordered use of games and social media on adolescents' psychological, social, and school functioning. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 697–706. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.65>
- Vondráčková, P., & Gabrhelík, R. (2016). Prevention of Internet addiction: A systematic review. In *Journal of Behavioral Addictions* (Vol. 5, Issue 4, pp. 568–579). Akademiai Kiado Rt. <https://doi.org/10.1556/2006.5.2016.085>
- Xu, Z., Turel, O., & Yuan, Y. (2012). Online game addiction among adolescents: Motivation and prevention factors. In *European Journal of Information Systems* (Vol. 21, Issue 3, pp. 321–340). Palgrave Macmillan Ltd. <https://doi.org/10.1057/ejis.2011.56>
- Yalçın Irmak, A., & Erdoğan, S. (2016). Digital game addiction among adolescents and young adults: A current overview. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(2), 1–10. <https://doi.org/10.5080/u13407>
- Yalçın, Ö. (2020). İnternet Oyun Oynama Bozukluğu için Gelecekteki Beklentilerimiz, Önleme ve Zarar Azaltma. In C. Evren (Ed.), *Davranışsal Bağımlılıklar* (pp. 364–396). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayını.

- Yalçın, S., Çaylan, N., Erat Nergiz, M., Oflu, A., Yıldız, D., Tezol, Ö., Çiçek, Ş., & Yurdakök, K. (2021). Video game playing among preschoolers: prevalence and home environment in three provinces from Turkey. *International Journal of Environmental Health Research*, 00(00), 1–14. <https://doi.org/10.1080/09603123.2021.1950653>
- Yang, S. Y., & Kim, H. S. (2018). Effects of a prevention program for internet addiction among middle school students in South Korea. *Public Health Nursing*, 35(3), 246–255. <https://doi.org/10.1111/phn.12394>
- Yektaş, Ç., & Yüncü, Z. (2021). Teknoloji Bağımlılığı : Çocuk ve Ergenlerde Tanı, Epidemiyoloji ve Klinik Özellikler. In *Türkiye Klinikleri* (pp. 50–57).
- Zajac, K., Ginley, M. K., & Chang, R. (2020). Treatments of internet gaming disorder: a systematic review of the evidence. *Expert Review of Neurotherapeutics*, 20(1), 85–93. <https://doi.org/10.1080/14737175.2020.1671824>
- Zehir, H., Zehir, K., Ağgül Yalçın, F., & Yalçın, M. (2019). Okul Öncesi Dönemde Çocukların Teknolojik Araç Kullanımı ve Ailelerin Bu Araçların Kullanımını Sınırlandırmada Kullandığı Stratejiler. *Current Research in Education*, 5(2), 88–103.
- Zhong, Y., Ma, H., Liang, Y.-F., Liao, C.-J., Zhang, C.-C., & Jiang, W.-J. (2022). Prevalence of smartphone addiction among Asian medical students: A meta-analysis of multinational observational studies. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(6), 1171–1183. <https://doi.org/10.1177/00207640221089535>

SOSYAL BİLİMLERDE ÇOK DEĞİŞKENLİ ANALİZLER İÇİN PRATİK BİLGİLER: SPSS ve AMOS Uygulamaları

Doç. Dr. Eyüp Yurt

SOSYAL BİLİMLERDE ÇOK DEĞİŞKENLİ ANALİZLER İÇİN PRATİK BİLGİLER: SPSS ve AMOS Uygulamaları

Doç. Dr. Eyüp Yurt

Yayın No.: 5154
Matematik/İstatistik No.: 195
ISBN: 978-625-397-911-9
E-ISBN: 978-625-397-912-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgın -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yurt, Eyüp.

SOSYAL BİLİMLERDE ÇOK DEĞİŞKENLİ ANALİZLER İÇİN PRATİK BİLGİLER: SPSS ve AMOS Uygulamaları / Eyüp Yurt

1. Basım. vi + 146 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-911-9

E-ISBN: 978-625-397-912-6

1. Çok değişkenli analizler 2. SPSS uygulamaları 3. AMOS uygulamaları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Ön Söz	iii
--------------	-----

1. Bölüm

Verilerin Çok Değişkenli Analizler İçin Hazırlanması

1.1. Verilerin Kontrol Edilmesi	1
1.1.1. Betimsel analizler	2
1.1.2. Uç değerlerin kontrol edilmesi	2
1.1.3. Kayıp Değerlerin Analizi	9
1.1.3.1. Silme veya Atama Yöntemi	9
1.1.3.2. Tahmin Yöntemi	9
1.2. Tek Değişkenli (Univariate) Normal Dağılımın Kontrol Edilmesi	11
1.2.1. Normallik Testleri	12
1.2.2. Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları	14
1.3. Çok değişkenli Normal Dağılım (Multivariate)	17
1.3.1. AMOS ile Mardia'nın Çok Değişkenli Basıklık Katsayısının Hesaplanması	18
1.3.2. Online Araçlar ile Mardia'nın Çok Değişkenli Çarpıklık ve Basıklık Katsayılarının Hesaplanması	19
1.4. Doğrusallık (Linearity)	21
1.4.1. Doğrusallığı İncelemek için Dağılım Grafiğinin Oluşturulması	22
1.4.2. Doğrusallık Testi	25
1.5. Eş Varyans (Homoscedasticity)	29
1.5.1. Eş Varyans Varsayımını Test Etmek için Hata Grafiği Oluşturmak	30
1.5.2. Homojenlik Testi	34
1.6. Çoklu Bağlantı Probleminin Kontrolü	36

2. Bölüm

Çok Değişkenli Analizler ve Örnek Uygulamalar

2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi	41
2.1.1. KMO (Kaiser-Mayer-Olkin) Testi	42
2.1.2. Barlett Sphericity Testi	43
2.1.3. Faktör Çıkarma Yöntemi (Factor Extraction)	43
2.1.4. Faktör Sayısına Karar Vermek	45
2.1.4.1. Öz-değeri Birden Büyük Faktörleri Dikkate Almak (Kaiser Kriteri)	46
2.1.4.2. Öz-değer Faktör Grafiği	46
2.1.4.3. Paralel Analiz	48
2.1.5. Döndürme Yöntemi (Rotation Method)	49
2.1.6. Faktör Yükü	51
2.1.3. Açımlayıcı Faktör Analizinin Uygulanması ve Analiz Sonuçların Yorumlanması	53
2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi	68
2.2.1. Uyum İndeksi Değerleri	70
2.2.2. Modifikasyon İndeks Değerlerinin Hesaplanması	71
2.2.3. Ayrışma ve Birleşme Geçerliğinin Sağlanması	73
2.2.4. Doğrulayıcı Faktör Analizinin Uygulanması ve Analiz Sonuçların Yorumlanması	75
2.3. Aracı Değişken Analizi	85
2.3.1. Aracı Değişken Analizi İçin Kullanılabilecek Yöntemler	86
2.3.2. SPSS Process Macro ile Aracı Değişken Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	88
2.3.3. AMOS ile Aracı Değişken Analizinin Uygulanması ve Raporlanması ..	95
2.4. Düzenleyici Değişken Analizi	102
2.4.1. SPSS Process Macro ile Düzenleyici Değişken Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	103
2.4.2. AMOS ile Düzenleyici Değişken Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	109
2.4.3. Hiyerarşik Regresyon Analizi ile Düzenleyici Değişken Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	115
2.5. Kanonik Korelasyon Analizi	122
2.5.1. SPSS ile Kanonik Korelasyon Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	124
2.6. Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA)	130
2.6.1. SPSS ile Çok Değişkenli Varyans Analizinin Uygulanması ve Raporlanması	131
Kaynakça	141

Kaynakça

- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological bulletin*, 107(2), 238-246.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588-606.
- Bollen, K. A. (1989). A new incremental fit index for general structural equation models. *Sociological Methods & Research*, 17(3), 303-316.
- Bray, J. H., & Maxwell, S. E. (1985). *Multivariate analysis of variance*. Sage.
- Browne, M. W. & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In: K.A. Bollen & J.S. Long, (Eds.) *Testing Structural Equation Models*. Sage.
- Carmines, E. G., & McIver, J. (1981). Analysing models with unobserved variables: Analysis of covariance structure. *Social Management: Current Issues*, 1(1), 65-115.
- Cattell, R. B. (1978). *The scientific use of factor analysis*. Plenum.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G. & Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Comrey, A. L., & Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. Erlbaum.
- Esen, M., & Timor, M. (2019). Classical and robust Mahalanobis distance measures for outlier detection: an application in stock exchanges. *International Journal of Economics and Administrative Studies (IJEAS)*, 25, 267-282.
- Everitt, B. S. (1975). Multivariate analysis: The need for data, and other problems. *The British Journal of Psychiatry*, 126(3), 237-240.

- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272-299.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS* (4th ed.). Sage Publications.
- Gaskin, J. (2022, December 4). *Data Prep*. Gaskination's StatWiki.
- Gaskin, J., & Lim, J. (2023, February 20). *Plugins*. Gaskination's StatWiki.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10a ed.) Pearson.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis* (2nd ed.). Erlbaum.
- Guilford, J. P. (1954). *Psychometric methods*. McGraw-Hill.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling*. Sage.
- Hancock G. R., & Mueller R. O. (2001). Rethinking construct reliability within latent variable systems. In Cudeck R., du Toit S., Sörbom D. (Eds.), *Structural equation modeling: Present and future* (pp. 195-216). Scientific Software International.
- Hayes, A.F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3rd Edition). The Guilford Press.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Joreskog, K. G., & Sorbom, D. (1984). *LISREL VI: User's guide* (3rd ed.). Mooresville, IN: Scientific Software.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., & Hong, S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological Methods*, 4, 84-99.
- Malhotra N. K., Dash S. (2011). *Marketing research: An applied orientation*. Pearson Publishing.
- Marsh, H. W., & Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First-and higher order factor models and their invariance across groups. *Psychological Bulletin*, 97(3), 562.
- O'brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & quantity*, 41, 673-690.
- O'connor, B. P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior research methods, instruments, & computers*, 32(3), 396-402.
- Osborne, J. W. (2014). *Best practices in exploratory factor analysis*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Salkind, N. J. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of research design* (Vol. 1). Sage.

- Steiger, J. H., & Lind, J. C. (1980, May 30). *Statistically based tests for the number of common factors*. In Paper presented at the Annual Meeting of the Psychometric Society, Iowa City.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. Erlbaum.
- Stevens, J. P. (1979). Comment on Olson: choosing a test statistic in multivariate analysis of variance. *Psychological Bulletin*, 86, 355-360
- Stevens, J. P. (2009). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. Routledge
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tanaka, J. S., & Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British journal of mathematical and statistical psychology*, 38(2), 197-201.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of consumer research*, 37(2), 197-206.

TANILAR ÜSTÜ YAKLAŞIM: Psikopatolojilerin Ötesine Bakmak

Editörler:
Ceren Gökdağ
Servet Kaçar Başaran

TANILAR ÜSTÜ YAKLAŞIM: Psikopatolojilerin Ötesine Bakmak

Editörler:

Ceren Gökdag - Servet Kaçar Başaran

Yayın No.: 4983

Psikoloji / Psikolojik Danışma Rehberlik No.: 464

ISBN: 978-625-397-561-6

E-ISBN: 978-625-397-560-9

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gökdag, Ceren., Kaçar Başaran, Servet.

TANILAR ÜSTÜ YAKLAŞIM: Psikopatolojilerin Ötesine Bakmak / Editörler: Ceren Gökdag - Servet Kaçar Başaran

1. Basım. xvi + 544 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-561-6

E-ISBN: 978-625-397-560-9

1. Psikoloji 2. Klinik Psikoloji 3. Psikopatoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519

BeYTEPE Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölmeler ve Yazarlar	iii
Editörlerin Kısa Öz Geçmişleri	vii
Ön Söz	ix

KISIM I

TANILAR ÜSTÜ YAKLAŞIMA GİRİŞ

Bölüm 1 Psikopatolojilere Bakış Değişiyor mu? Tanılar Üstü Yaklaşımın Dünü, Bugünü ve Yarını	3
<i>Servet Kaçar Başaran - Ceren Gökdağ</i>	
Psikopatolojileri Sınıflandırma ve Tanısal Sistemler	4
Tanılar Üstü Yaklaşım: Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Güncel Durumu	7
Tanılar Üstü Yaklaşımı Destekleyen Bulgular	9
Psikopatolojilerin Sınıflandırılmasına Dair Araştırma Bulguları	10
Psikopatolojilerin Açıklanmasına Dair Araştırma Bulguları	14
Psikopatolojilerin Tedavisine Dair Araştırma Bulguları	16
Tanılar Üstü Yaklaşımın Avantaj ve Dezavantajları	17
Tanılar Üstü Yaklaşımın Geleceği	20
Tanılar Üstü Yaklaşımın Türkiye'deki Durumu	22
Kitaptaki Bölümlere Kısa Bir Bakış	24
Sonuç	25
Kaynakça	26

KISIM II

TANILAR ÜSTÜ FAKTÖR VE ÖZELLİKLER

Bölüm 2 Mükemmeliyetçilik	35
<i>Nur Başakhan Uzun - Orçun Yorulmaz</i>	
Mükemmeliyetçiliğin Tanımı ve Yapısı	36
Mükemmeliyetçiliğin Tanılar Üstü Doğası	40
Yeme Bozuklukları	42
Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)	43

Depresyon ve Duygudurum Bozuklukları	43
Obsesif-Kompulsif Bozukluk (OKB) ve İlişkili Bozukluklar	45
Kayı Bozuklukları	46
Kişilik Bozuklukları	47
Mükemmeliyetçilik ve Kişilik	48
Mükemmeliyetçiliğin Psikoterapideki Rolü	49
Sonuç ve Öneriler	53
Kaynakça	56

Bölüm 3 Nörotisizm **69**

Gamze Şen Pakyürek

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve	69
Nörotisizmin Tanımı	70
Nörotisizmin Yapısı	71
Nörotisizmin Ölçümü	74
Nörotisizmin Tanılar Üstü Doğası	75
Nörotisizm ve Yaygın Zihinsel Bozukluklar Arasındaki İlişkiler	77
Nörotisizm ile Yaygın Zihinsel Bozuklukların Genetik ve Çevresel Belirleyicileri	78
Nörotisizm ile Yaşam Stresi Arasındaki İlişkiler	80
Nörotisizmin Psikoterapideki Yeri	81
Sonuç ve Öneriler	83
Kaynakça	85

Bölüm 4 Tekrarlayıcı Düşünme **95**

A. Esin Yılmaz - Sıdar Kıran

Tekrarlayıcı Düşünmenin Tanımı	95
Tekrarlayıcı Düşünme ve Özellikleri	96
Tekrarlayıcı Düşünme Türleri	97
Tekrarlayıcı Düşünme Türleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar	100
Tekrarlayıcı Düşünmenin Uyumsal ve Uyum Bozucu İşlevleri	102
Tekrarlayıcı Düşüncenin Değerlendirilmesi	105
Tekrarlayıcı Düşünmenin Tanılar Üstü Doğası	114
Depresyon Bozuklukları	115
Bipolar Bozukluklar	116
Kayı Bozuklukları	117
Travma Sonrası Stres Bozukluğu	120
Yeme Bozuklukları	122
Uyku Bozuklukları	123
Psikotik Bozukluklar	125
Madde Kullanım Bozuklukları	125
Tekrarlayıcı Düşünme Neden Tanılar Üstü Bir Kavram?	127
Tekrarlayıcı Düşünmenin Psikoterapideki Yeri	129
Sonuç ve Öneriler	133
Kaynakça	138

Bölüm 5 Belirsizliğe Tahammülsüzlük ..... 159*Nihan Osmanağaoğlu*

Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi	160
Belirsizlik ve Evrimsel Anlamı	161
Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Kavramsallaştırılması	164
Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Ölçümü	169
Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Kuramsal Çerçevesi	178
Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Tanılar Üstü Doğası	183
Belirsizliğe Tahammülsüzlüğün Psikoterapideki Yeri	184
Sonuç ve Öneriler	186
Kaynakça	188

Bölüm 6 Bilişsel Abartma Tarzı ..... 197*Ayşe Altan-Atalay - Yasemin Sohtorik İlkmen*

Bilişsel Abartma Tarzı Nedir?	198
Bir Bilişsel Risk Faktörü Olarak Bilişsel Abartma Tarzı	199
Bilişsel Abartma Tarzı ve Kaygı Bozuklukları	202
Tanılar Üstü Risk Faktörü Olarak Bilişsel Abartma Tarzı	204
Bilişsel Abartma Tarzı ve Tanılar Üstü Kavramlarla İlişkisi	204
Bilişsel Abartma Tarzının Bir Uzaktan Risk Faktörü Olarak Yakın Süreçler Üzerinden Kaygı ile İlişkisi	205
Tanılar Üstü Kavramların Bilişsel Abartma Tarzı ve Kaygı Arasındaki Düzenleyici Değişken Rolü	208
Bilişsel Abartma Tarzı ve Stres Yaratımı Süreçleri	209
Bilişsel Abartma Tarzı ve Klinik Uygulamalar	211
Sonuç ve Öneriler	213
Kaynakça	215

Bölüm 7 Duygu Düzenleme ..... 221*Pelin Bintaş Zörer*

Duygu Düzenleme Nedir?	221
Duygu Düzenlemenin Süreç Modeli	223
Duygu Düzenlemenin Değerlendirilmesi	225
Duygu Düzenlemenin Tanılar Üstü Doğası	234
Duygu Düzenlemenin Psikoterapideki Yeri	239
Sonuç ve Öneriler	241
Kaynakça	243

Bölüm 8 Bağlanma ..... 251*Türkan Yılmaz Irmak - Rukiye Kızıltepe - Onuray Güney*

Bağlanma Nedir?	251
Bağlanma Nasıl Ölçülür?	253
Bağlanma ve Psikopatoloji	256
Tanılar Üstü Bir Faktör Olarak Güvensiz Bağlanma	259
Güvensiz Bağlanmanın Tanılar Üstü Modeli	260

Bağlanma Temelli Müdahale Çalışmaları	262
Sonuç ve Öneriler	264
Kaynakça	265

Bölüm 9 Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantıları **271**

Rukiye Kızıltepe

Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Tanımı	271
Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Yaygınlığı	273
Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Ölçülmesi	274
Tanımlar Üstü Bir Faktör Olarak Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantıları	275
Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantıları ile Psikopatoloji Belirtileri Arasındaki Tanımlar Üstü Mekanizmalar	277
Ekolojik-Etkileşimsel Model	278
Risk ve Dayanıklılığın Tanımlar Üstü Modeli	278
Tanımlar Üstü Keşifsel Model	279
Olumsuz Çocukluk Çağı Yaşantılarının Uygulamadaki Yeri	281
Sonuç ve Öneriler	283
Kaynakça	285

Bölüm 10 Psikopatolojilerde Yürütücü İşlevler **295**

F. Cansu Pala

Yürütücü İşlevler Nedir?	296
Yürütücü İşlevlerin Ölçümü ve Gelişimi	298
Yürütücü İşlevlerin Yaşamsal Çıktıları	301
Yürütücü İşlev Bozukluklarının Tanımlar Üstü Doğası	303
Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB)	304
Otizm Spektrum Bozuklukları (OSB)	305
Şizofreni	305
Kaygı Bozuklukları	306
Majör Depresyon	307
Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB)	307
Bağımlılıklar	307
Yürütücü İşlev Müdahaleleri	309
Sonuç ve Öneriler	310
Kaynakça	313

Bölüm 11 Psikopatolojilerde Dikkat ve Dikkat Yanlılıkları **321**

Belgüzar Nilay Türkan

Dikkat	321
Dikkatin Tanımı ve Özellikleri	321
Dikkat Yanlılıkları	324
Dikkat Yanlılıklarının İncelendiği Paradigmalar	325
Stroop Görevi	325
Nokta-İzleme Görevi	326
Görsel Arama Görevi	327
Dikkat Yanlılıklarının Tanımlar Üstü Doğası	328

Kaygı Bozuklukları ve Depresyonda Dikkat Yanlılıkları: Ortaklıklar ve Farklılıklar	334
Sonuç ve Öneriler	337
Kaynakça	339

Bölüm 12 Psikopatolojilerde Bellek ve Bellek Yanlılıkları 347

Elif Yüvrük - Burcu Kaya Kızıloz - Aycan Kapucu

Belleğin Doğası ve Yapılanması	347
Bellek Üzerinde Genel Duygu Etkileri	349
Uyarandan Kaynaklı Duygu Etkileri	349
Uyaran Kaynaklı Olmayan Duygu Etkileri	351
Tanımlar Üstü Bir Faktör Olarak Epizodik Bellek	351
Olumsuz Bilgiyi Hatırlama Yanlılığı	351
Olumsuz Bilgi İçin Yanlış Bellek	355
Olumsuz Bilginin Unutulmaya ve Bastırılmaya Direnci	356
Olumlu Bilgiyi Hatırlama Güçlüğü	358
Çoklu Bilişsel Yanlılıklar ve Epizodik Bellekte Tanımlar Arası Ayrışmalar	359
Tanımlar Üstü Bir Faktör Olarak Otobiyografik Bellek	361
Hatırlama Yanlılıkları	361
İstemsiz Hatırlama	363
Aşırı Genelleme Olgusu	364
Sonuç ve Öneriler	367
Kaynakça	369

KISIM III

TANILAR ÜSTÜ PSİKOTERAPİLER

Bölüm 13 Tanımlar Üstü Psikoterapi Programları ve Standart Protokoller 381

Özge Erarslan İnceç

Tanımlar Üstü Tedaviler	382
Evrensel Olarak Uygulanan Terapötik İlkeler (Universally Applied Therapeutic Principles)	383
Modüler Tedaviler (Modular Treatments/Common Elements Treatments)	385
Ortak Mekanizmalar Tedavisi (Shared Mechanisms Treatment or Mechanistically Transdiagnostic Approach)	391
Tanımlar Üstü Yaklaşım Dayalı Protokollerin Genel Değerlendirilmesi	399
Sonuç ve Öneriler	401
Kaynakça	403

Bölüm 14 Ötetalısal ve Süreç Temelli Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Uygulamaları 411

Sedat Batmaz

Ötetalısal Yaklaşım	412
Ötetalısal Yaklaşım Nedir?	412
Neden Ötetalısal Yaklaşım Önerilmektedir?	413

Bu Yaklaşımında “Ötetenasal” Olan Nedir?	414
Süreç Temelli Yaklaşım	417
Süreç Temelli Yaklaşım Nedir?	417
Neden Süreç Temelli Yaklaşım Önerilmektedir?	419
Bu Yaklaşımında “Süreç Temelli” Olan Nedir?	420
Bilişsel Davranışçı Yaklaşım	421
Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Nedir?	421
Neden Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Önerilmektedir?	422
Bu Yaklaşımında “Bilişsel Davranışçı” Olan Nedir?	422
Uygulama Örneği Olarak Üstbilişsel Terapi	423
Üstbilişsel Terapi Nedir?	423
Neden Üstbilişsel Terapi Önerilmektedir?	424
Bu Yaklaşımında “Üstbilişsel” Olan Nedir?	425
Sonuç ve Öneriler	428
Kaynakça	430

Bölüm 15 Farkındalık Temelli Psikoterapiler **435**

Seda Artürk

Farkındalık	435
Farkındalık Temelli Psikoterapiler	439
Farkındalık Temelli Stres Azaltma Programı	440
Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi	440
Kabul ve Kararlılık Terapisi	441
Diyalektik Davranış Terapi	441
Farkındalık Temelli Psikoterapilerin Etkililiği	442
Farkındalık Temelli Psikoterapilerin Tanılar Üstü Doğası	445
Seçici Dikkat	446
Ruminasyon ve Tekrarlayıcı Olumsuz Düşünme	447
Deneyimsel Kaçınma	448
Duygu Düzenleme	449
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	450
Sonuç ve Öneriler	452
Kaynakça	453

Bölüm 16 Bilişsel Yanlılık Değişimi **461**

Sıla Derin

Bilişsel Yanlılık Değişimi Nedir?	461
Tanılar Üstü Bir Müdahale Yöntemi Olarak Bilişsel Yanlılık Değişimi	464
Yorumlama Yanlılığı Değişimi	465
Dikkat Yanlılığı Değişimi	477
Sonuç ve Öneriler	482
Kaynakça	485

Bölüm 17 Dikkat Eğitimi Tekniği ..... 495*Zeynep Erdoğan Yıldırım*

Üstbiliş	495
Üstbilişsel Model	499
Tanılar Üstü Bir Risk Faktörü Olarak Üstbiliş	499
Psikoterapide Dikkat	500
Bir Üstbilişsel Terapi Tekniği: Dikkat Eğitimi Tekniği	502
Dikkat Eğitimi Tekniğinin Rasyonelinin ve Amacının Aktarılması	504
Güvenirlilik Kontrolü	507
Kendine Odaklı Dikkatin Değerlendirilmesi	507
Temel Yönergeler	508
Geri Bildirim	509
Ev Ödevi	510
Dikkat Eğitimi Tekniğinin Etkililiği	510
Tanılar Üstü Bir Müdahale Yöntemi Olarak Dikkat Eğitimi Tekniği	512
Sonuç ve Öneriler	514
Kaynakça	515

Bölüm 18 Duygu Düzenlemenin Grupla Çalışmada Kullanımı ..... 521*Zeynep Maçkallı*

Duygu Düzenlemenin Tanılar Üstü Doğası ve Duygu Düzenlemeye Odaklanan Tanılar Üstü Müdahaleler	522
Tanılar Üstü Bilişsel Davranışçı Grup Terapileri	524
Duygusal Bozuklukların Tanılar Üstü Tedavisi İçin Bütünleşik Protokolün Grup Uygulamaları	525
Duygu Düzenleme Grup Terapisi	530
Duygu Düzenleme Terapisinin Grup Uygulamaları	534
İlişkisel İntegratif Terapinin Grup Uygulaması	535
Sonuç ve Öneriler	539
Kaynakça	540

Bölüm 1

PSİKOPATOLOJİLERE BAKIŞ DEĞİŞİYOR MU? TANILAR ÜSTÜ YAKLAŞIMIN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Servet Kaçar Başaran - Ceren Gökdağ

Psikolojik sıkıntılar, ruhsal sorunlar ve psikopatolojiler hem bireyleri hem toplumları etkileyen durumlardır. Bu yaygın etki nedeniyle bu sorunları derinlemesine anlamak ve tespit etmek, onların ortaya çıkışını önlemek ve onlara etkili şekilde müdahale etmek uzun yıllardır klinik psikoloji ve psikiyatrinin temel uğraş alanıdır. Son yıllarda psikopatolojilere bakış açısına dair mevcut geleneğe ciddi eleştiriler getirilmiş ve tanısız sistemlere dair sarsıcı gözden geçirmeler gündeme gelmiştir. Dolayısıyla kuramsal anlayıştan pratik uygulamalara ruhsal sorunların ele alış biçiminin güncellenmesi ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır.

Tanı odaklı mevcut gelenek yerine bireyi ve süreci ön plana çıkararak, tanılar yerine tanılara yakınlık sağlayan faktörleri incelemeye odaklanan mekanizma odaklı alternatif yaklaşımlar gelişmeye başlamıştır. Bunlardan biri psikolojik sıkıntılarının, ruhsal sorunlarının ve psikopatolojilerin altında yatan ortak yakınlık mekanizmalarını anlamaya ve bunlara müdahale etmeye odaklanan tanılar üstü (*transdiagnostic*) yaklaşımdır. Son yıllarda tanılar üstü yaklaşımı benimseyen araştırmacı ve bu yaklaşımın ele alındığı araştırma ve model sayısında anlamlı bir artış gözlenmektedir. Nitekim bu konuda yapılan araştırma bulguları hem gelecekte tanı sistemlerine yön verecek olması açısından belirleyicidir hem de ortak faktörlerin nasıl ve hangi mekanizmalar ile eş tanılanma sürecini artırdığı ile ilgili çalışmalar tedavi ve önleme çalışmalarına rehberlik etmesi nedeniyle önemlidir. Bu nedenle bu kitap bölümünde, oldukça güncel bir ilgi konusu olan tanılar üstü yaklaşım, genel hatlarıyla ele alınmıştır. Mekanizma odaklı bu yaklaşımın ortaya çıkışı mevcut geleneksel tanı sınıflaması ve sistemlerine getirilen eleştirilerle olduğu için bu bölümde öncelikle psikopatolojilerin sınıflandırılması üzerine odaklanılmış, daha sonra tanılar üstü yaklaşım tanımlanmıştır. Tanılar üstü yaklaşımı destekleyen bulgular, bu yaklaşımın avantaj ve dezavantajlarının ardından geleceği ve Türkiye'deki durumu ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Achenbach, T. M. (1966). The classification of children's psychiatric symptoms: a factor-analytic study. *Psychological Monographs: general and applied*, 80(7), 1-37. <https://doi.org/10.1037/h0093906>
- Achenbach, T. M., Ivanova, M. Y., Rescorla, L. A., Turner, L. V. ve Althoff, R. R. (2016). Internalizing/externalizing problems: Review and recommendations for clinical and research applications. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 55(8), 647-656. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.05.012>
- Aral, G. (2018). *Fibromiyaljili hastalarda, somatizasyon ve anormal hastalık davranışlarının Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, beşinci baskı (DSM-5) ve Psikosomatik Araştırmalar İçin Tanı Ölçütleri (DCPR) ile karşılaştırmalı değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Barlow, D. H., Allen, L. B. ve Choate, M. L. (2004). Toward a unified treatment for emotional disorders. *Behavior Therapy*, 35(2), 205-230. [http://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80036-4](http://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80036-4)
- Barlow, D. ve Carl, J. (2010). The future of clinical psychology: Promises, perspectives, and predictions. In D. Barlow (Ed.), *The Oxford handbook of clinical psychology*, (s. 891911). New York, NY: Oxford University Press.
- Batmaz, S. (2023). Ötetenasal (Transdiyagnostik) Bilişsel Davranışçı Psikoterapi: Bütünleşik Protokol Örneği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(1), 12-28. <https://doi.org/10.18863/pgy.1064590>
- Békés, V. ve Aafjes-van Doorn, K. (2020). Psychotherapists' attitudes toward online therapy during the COVID-19 pandemic. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(2), 238-247. <https://doi.org/10.1037/int0000214>
- Blashfield, R. K., Keeley, J. W., Flanagan, E. H. ve Miles, S. R. (2014). The Cycle of Classification: DSM-I Through DSM-5. *Annual Review of Clinical Psychology*, 10(1), 25-51. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032813-153639>
- Borsboom, D. (2017). A network theory of mental disorders. *World Psychiatry*, 16(1), 5-13. <https://doi.org/10.1002/wps.20375>
- Brandes, C. M., Herzhoff, K., Smack, A. J. ve Tackett, J. L. (2019). The p factor and the n factor: Associations between the general factors of psychopathology and neuroticism in children. *Clinical Psychological Science*, 7(6), 1266-1284. <https://doi.org/10.1177/216770261985933>
- Brown, T. A., Chorpita, B. F. ve Barlow, D. H. (1998). Structural relationships among dimensions of the DSM-IV anxiety and mood disorders and dimensions of negative affect, positive affect, and autonomic arousal. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(2), 179-192. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.107.2.179>
- Bucci, S., Schwannauer, M. ve Berry, N. (2019). The digital revolution and its impact on mental health care. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 92(2), 277-297. <https://doi.org/10.1111/papt.12222>
- Carlucci, L., Saggino, A. ve Balsamo, M. (2021). On the efficacy of the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 87, 101999. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.101999>
- Caspi, A., Houts, R. M., Belsky, D. W., Goldman-Mellor, S. J., Harrington, H., Israel, S., Meier, M. H., Ramrakha, S., Shalev, I., Poulton, R. ve Moffitt, T. E. (2014). The p factor: one general psychopathology factor in the structure of psychiatric disorders?. *Clinical Psychological Science*, 2(2), 119-137. <https://doi.org/10.1177/2167702613497473>

- Chavez-Baldini, U., Nieman, D. H., Keestra, A., Lok, A., Mocking, R. J., De Koning, P., ... ve Denys, D. (2023). The relationship between cognitive functioning and psychopathology in patients with psychiatric disorders: a transdiagnostic network analysis. *Psychological Medicine*, 53(2), 476-485. <https://doi.org/10.1017/s0033291721001781>
- Clark, L. A. ve Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(3), 316-336. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.100.3.316>
- Conway, C. C., Hammen, C. ve Brennan, P. A. (2012). Expanding stress generation theory: Test of a transdiagnostic model. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(3), 754-766. <https://doi.org/10.1037/a0027457>
- Cuthbert, B. N. (2014). The RDoC framework: facilitating transition from ICD/DSM to dimensional approaches that integrate neuroscience and psychopathology. *World Psychiatry*, 13(1), 28-35. <https://doi.org/10.1002/wps.20087>
- Cuthbert, B. N. ve Insel, T. R. (2013). Toward the future of psychiatric diagnosis: the seven pillars of RDoC. *BMC Medicine*, 11(1). <https://doi.org/10.1186/1741-7015-11-126>
- Dalglish, T., Black, M., Johnston, D. ve Bevan, A. (2020). Transdiagnostic approaches to mental health problems: Current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 179-195. <http://dx.doi.org/10.1037/ccp0000482>
- Demir, F. (2022). *Farklı yeme bozukluğu tanılarının sahip bireylerin elektroensefalografi sinyallerinin retrospektif olarak incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dereboy, F., Dereboy, Ç., Kaçar Başaran, S., Kırıcı Dalloğlu, Ç. ve Aslan Kunt, D. (2022). Türkiye’de Psikiyatri Hastalarında SCID-II ile Tanılanan Kişilik Bozukluğunun Prevalansı: Sistemik Gözden Geçirme ve Metaanaliz. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 33(2), 118-132. <https://doi.org/10.5080/u26104>
- Eaton, N. R., Bringmann, L. F., Elmer, T., Fried, E. I., Forbes M. K., Greene, A. L., Krueger, R. F., Kotov, R., McGorry, P. D., Mei, C. ve Waszczuc M. A. (2023). A review of approaches and models in psychopathology conceptualization research. *Nature Review Psychology*. <https://doi.org/10.1038/s44159-023-00218-4>
- Eaton, N. R., Keyes, K. M., Krueger, R. F., Balsis, S., Skodol, A. E., Markon, K. E., Grant, K. E. ve Hasin, D. S. (2012). An invariant dimensional liability model of gender differences in mental disorder prevalence: evidence from a national sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(1), 282-288. <https://doi.org/10.1037/a0024780>
- Eaton, N. R., Krueger, R. F., Markon, K. E., Keyes, K. M., Skodol, A. E., Wall, M., Hasin, D. S., Markon, K. E., Skodol, A. E. ve Grant, B. F. (2013). The structure and predictive validity of the internalizing disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 122, 86-92. <https://doi.org/10.1037/a0029598>
- Eaton, N. R., Rodriguez-Seijas, C., Carragher, N. ve Krueger, R. F. (2015). Transdiagnostic factors of psychopathology and substance use disorders: a review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(2), 171-182. <https://doi.org/10.1007/s00127-014-1001-2>
- Erarslan-İnceç, Ö. (2023). Tanılar üstü psikoterapi programları ve standart protokoller. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erarslan-İnceç, Ö. (2021). *Depresif ve kaygı belirtilerine yönelik bütünlük tanılar üstü bir müdahalenin uyarlanması ve etkisinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erarslan-İnceç, Ö. ve Yorulmaz, O. (2021). Tanılar Üstü Psikolojik Müdahale Programlarının Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerindeki Etkisi: Sistemik Bir Derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 261-281. <https://doi.org/10.18863/pgy.768731>

- Erdoğan-Yıldırım, Z. (2020). *Alkol kullanım bozukluğunda dikkat eğitimi tekniğinin bilişsel ve üstbilişsel süreçler üzerindeki etkililiğinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fairburn, C. G., Cooper, Z. ve Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: a “transdiagnostic” theory and treatment. *Behaviour Research and Therapy*, 41(5), 509-528. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(02\)00088-8](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(02)00088-8)
- Fergus, T. A. ve Wu, K. D. (2011). Searching for specificity between cognitive vulnerabilities and mood and anxiety symptoms. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 33(4), 446-458. <https://doi.org/10.1007/s10862-011-9245-6>
- Förstner, B. R., Tschorn, M., Reinoso-Schiller, N., Maričić, L. M., Roecher, E., Kalman, J. L., ... ve Rapp, M. A. (2023). Mapping Research Domain Criteria using a transdiagnostic mini-RDoC assessment in mental disorders: a confirmatory factor analysis. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 273(3), 527-539. <https://doi.org/10.1007/s00406-022-01440-6>
- Fried, E. I. ve Nesse, R. M. (2015). Depression is not a consistent syndrome: An investigation of unique symptom patterns in the STAR*D study. *Journal of Affective Disorders*, 172, 96-102. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.10.010>
- Fusar-Poli, P., Solmi, M., Brondino, N., Davies, C., Chae, C., Politi, P., ... ve McGuire, P. (2019). Transdiagnostic psychiatry: a systematic review. *World Psychiatry*, 18(2), 192-207. <https://doi.org/10.1002/wps.20631>
- García-Escalera, J., Valiente, R. M., Sandín, B., Ehrenreich-May, J., Prieto, A. ve Chorot, P. (2020). The unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders in adolescents (UP-A) adapted as a school-based anxiety and depression prevention program: An initial cluster randomized wait-list-controlled trial. *Behavior therapy*, 51(3), 461-473. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2019.08.003>
- Gould, T. D. ve Gottesman, I. I. (2006). Psychiatric endophenotypes and the development of valid animal models. *Genes, Brain and Behavior*, 5(2), 113-119. <https://doi.org/10.1111/j.1601-183x.2005.00186.x>
- Gökdağ, C. (2020). *Depresyon ve anksiyete için tanılar üstü faktörlerin incelenmesi: Nörotisizm, duyu düzenleme ve tekrarlayıcı düşünme arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gökdağ, C. ve Kızıltepe, R. (2023). Gelişimsel Psikopatoloji Çerçevesinden Depresyon ve Anksiyete Bozukluklarında Risk Faktörleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(2), 257-274. <https://doi.org/10.18863/pgy.1118163>
- Gökdağ, C., Arkar, H. ve Pirildar, S. (2023). Testing a transdiagnostic model including distal and proximal risk factors for depression and anxiety. *International Journal of Cognitive Therapy*. <https://doi.org/10.1007/s41811-023-00170-4>
- Groen, R. N., Wichers, M., Wigman, J. T. ve Hartman, C. A. (2019). Specificity of psychopathology across levels of severity: a transdiagnostic network analysis. *Scientific Reports*, 9(1), 18298. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-54801-y>
- Guineau, M. G., Ikani, N., Rinck, M., Collard, R. M., Van Eijndhoven, P., Tendolkar, I., ... ve Vrijzen, J. N. (2023). Anhedonia as a transdiagnostic symptom across psychological disorders: A network approach. *Psychological Medicine*, 53(9), 3908-3919. <https://doi.org/10.1017/s0033291722000575>
- Guze, S. B. (1978). Nature of psychiatric illness: Why psychiatry is a branch of medicine. *Comprehensive Psychiatry*, 19(4), 295-307.
- Guze, S. B. (1993). Why psychiatry is a branch of medicine. *Cognitive and Behavioral Neurology*, 6(2), 140-141.

- Hacıömeroğlu, A. B., Keser, E. ve İnözü-Mermerkaya, M. (2018). Farklı psikopatolojilerde duyguların rolü: Tiksinme, öfke, suçluluk ve anksiyete. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(1), 13-20. <https://doi.org/10.5455/apd.264617>
- Harvey, A. G. ve Bryant, R. A. (2002). Acute stress disorder: A synthesis and critique. *Psychological Bulletin*, 128(6), 886-902. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.6.886>
- Harvey, A. G., Watkins, E. ve Mansell, W. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford University Press, USA.
- Hayes, S. C., Wilson, K. G., Gifford, E. V., Follette, V. M. ve Strosahl, K. (1996). Experiential avoidance and behavioral disorders: A functional dimensional approach to diagnosis and treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(6), 1152-1168. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.6.1152>
- Ingram, R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: Review and a conceptual model. *Psychological Bulletin*, 107(2), 156-176. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Insel, T. R. (2013, 29 Nisan). Transforming Diagnosis. <https://www.nimh.nih.gov/research/research-funded-by-nimh/inside-nimh/2013-spring-inside-nimh>
- Insel, T. R. (2014). The NIMH Research Domain Criteria (RDOC) project: Precision Medicine for Psychiatry. *American Journal of Psychiatry*, 171(4), 395-397. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.14020138>
- Insel, T., Cuthbert, B., Garvey, M., Heinssen, R., Pine, D. S., Quinn, K., ... ve Wang, P. (2010). Research domain criteria (RDoC): toward a new classification framework for research on mental disorders. *American Journal of Psychiatry*, 167(7), 748-751. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2010.09091379>
- İnözü, M., Keser, E., Erel, S., Akın Sarı, B., Hacıömeroğlu, A. B. ve Özmenler, K. N. (2022). Obsesif inançların tanılar üstü rolünün incelenmesi: obsesif-kompulsif bozukluk, kaygı bozuklukları ve depresyon tanısı almış klinik grupların üniversite öğrencileri ile karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 33(1), 22-31. <https://doi.org/10.5080/u25933>
- Jacobi, F., Höfler, M., Siegert, J., Mack, S., Gerschler, A., Scholl, L., Busch, M. A., Hapke, U., Maske, U., Seiffert, I., Gaebel, W., Maier, W., Wagner, M., Zielasek, J. ve Wittchen, H.-U. (2014). Twelve-month prevalence, comorbidity and correlates of mental disorders in Germany: The mental health module of the German Health Interview and Examination Survey for Adults (DEGS1-MH). *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 23(3), 304-319. <https://doi.org/10.1002/mp.1439>
- Kaçar-Başaran, S. (2020). *Obsesif-kompulsif bozukluk ve majör depresif bozuklukta ortak yakınlık faktörlerinin incelenmesi: Tanılar üstü hiyerarşik bir model önerisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaçar-Başaran, S. (2022). Mükemmeliyetçilik: Yapısı, Tanılar üstü Doğası ve Bilişsel Davranışçı Terapisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(4), 518-525. <https://doi.org/10.18863/pgy.1082001>
- Kaçar-Başaran, S. ve Arkar, H. (2023). Common vulnerability factors in obsessive-compulsive and major depressive disorders: a transdiagnostic hierarchical model. *Current Psychology*, 42, 8414-8424. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02599-2>
- Kessler, R. C., Chiu, W. T., Demler, O. V. ve Walters, E. E. (2005). Prevalence, severity, and comorbidity of 12-Month DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62(6), 617. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.617>
- Kim, H. ve Eaton, N. R. (2015). The hierarchical structure of common mental disorders: Connecting multiple levels of comorbidity, bifactor models, and predictive validity. *Journal of Abnormal Psychology*, 124(4), 1064-1078. <https://doi.org/10.1037/abn0000113>

- Kotov R., Chang S. W., Fochtmann L. J., Mojtabai R., Carlson G. A., Sedler M. J. ve Bromet E. J. (2011). Schizophrenia in the internalizing-externalizing framework: A third dimension? *Schizophrenia Bulletin*, 37, 1168-1178. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbq024>
- Kotov, R., Krueger, R. F., Watson, D., Achenbach, T. M., Althoff, R. R., Bagby, R. M., Brown, T. A., Carpenter, W. T., Caspi, A., Clark, L. A., Eaton, N. R., Forbes, M. K., Forbush, K. T., Goldberg, D., Hasin, D. S., Hyman, S. E., Ivanova, M. Y., Lynam, D. R., Markon, K. E., . . . Zimmerman, M. (2017). The Hierarchical Taxonomy of Psychopathology (HiTOP): A dimensional alternative to traditional nosologies. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(4), 454-477. <https://doi.org/10.1037/abn0000258>
- Kraemer, H. C., Kupfer, D. J., Clarke, D. E., Narrow, W. E. ve Regier, D. A. (2012). DSM-5: How reliable is reliable enough? *American Journal of Psychiatry*, 169(1), 13-15. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2011.11010050>
- Kramer, G. P., Bernstein, D. A. ve Phares, V. (2019). *Introduction to clinical psychology*. Cambridge University Press.
- Krueger, R. F. (1999). The structure of common mental disorders. *Archives of General Psychiatry*, 56(10), 921-926. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.56.10.921>
- Krueger, R. F. ve Bezdjian, S. (2009). Enhancing research and treatment of mental disorders with dimensional concepts: toward DSM-V and ICD-11. *World Psychiatry*, 8(1), 3-6. <https://doi.org/10.1002/j.2051-5545.2009.tb00197.x>
- Lahey, B. B., Applegate, B., Hakes, J. K., Zald, D. H., Hariri, A. R. ve Rathouz, P. J. (2012). Is there a general factor of prevalent psychopathology during adulthood?. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(4), 971. <https://doi.org/10.1037/a0028355>
- Lahey, B. B., Krueger, R. F., Rathouz, P. J., Waldman, I. D. ve Zald, D. H. (2017a). Validity and utility of the general factor of psychopathology. *World Psychiatry*, 16(2), 142-144. <https://doi.org/10.1002/wps.20410>.
- Lahey, B. B., Krueger, R. F., Rathouz, P. J., Waldman, I. D. ve Zald, D. H. (2017b). A hierarchical causal taxonomy of psychopathology across the life span. *Psychological Bulletin*, 143(2), 142-186. <https://doi.org/10.1037/bul0000069>.
- Longley, S. L. ve Gleiser, T. S. (2023). Efficacy of the Unified Protocol: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 30(2), 208-221. <https://doi.org/10.1037/cps0000141>
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. D. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.6>
- McEvoy, P. M., Nathan, P. ve Norton, P. J. (2009). Efficacy of transdiagnostic treatments: A review of published outcome studies and future research directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 20-33. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.20>
- McEvoy, P. M., Thibodeau, M. A. ve Asmundson, G. J. (2014). Trait repetitive negative thinking: A brief transdiagnostic assessment. *Journal of Experimental Psychopathology*, 5(3), 1-17. <https://doi.org/10.5127/jep.037813>
- McLaughlin, K. A., Colich, N. L., Rodman, A. M. ve Weissman, D. E. (2020). Mechanisms linking childhood trauma exposure and psychopathology: a transdiagnostic model of risk and resilience. *BMC Medicine*, 18(1). <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01561-6>
- National Institute of Mental Health (bt). Research domain criteria. <https://www.nimh.nih.gov/research/research-funded-by-nimh/rdoc> adresinden 8 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

- Nolen-Hoeksema, S. ve Watkins, E. R. (2011). A heuristic for developing transdiagnostic models of psychopathology: Explaining multifinality and divergent trajectories. *Perspectives on Psychological Science*, 6(6), 589-609. <https://doi.org/10.1177/17456916114196>
- Norcross, J. C., Pfund, R. A. ve Cook, D. M. (2022). The predicted future of psychotherapy: A decennial e-Delphi poll. *Professional Psychology: Research and Practice*, 53(2), 109. <http://dx.doi.org/10.1037/pro0000431>
- Norton, P. J. ve Mehta, P. (2007). Hierarchical model of vulnerabilities for emotional disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 36(4), 240-254. <https://doi.org/10.1080/16506070701628065>
- Norton, P. J., Barrera, T. L., Mathew, A. R., Chamberlain, L. D., Szafranski, D. D., Reddy, R. ve Smith, A. H. (2013). Effect of transdiagnostic CBT for anxiety disorders on comorbid diagnoses. *Depression and Anxiety*, 30(2), 168-173. <https://doi.org/10.1002/da.22018>
- Norton, P. J., Hayes, S. A. ve Hope, D. A. (2004). Effects of a transdiagnostic group treatment for anxiety on secondary depression. *Depression and Anxiety*, 20(4), 198-202. <https://doi.org/10.1002/da.20045>
- Păsărelu, C. R., Andersson, G., Bergman Nordgren, L. ve Dobrean, A. (2017). Internet-delivered transdiagnostic and tailored cognitive behavioral therapy for anxiety and depression: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Cognitive behaviour therapy*, 46(1), 1-28. <https://doi.org/10.1080/16506073.2016.1231219>
- Paulus, D. J., Talkovsky, A. M., Heggeness, L. F. ve Norton, P. J. (2015). Beyond negative affectivity: A hierarchical model of global and transdiagnostic vulnerabilities for emotional disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 44(5), 389-405. <https://doi.org/10.1080/16506073.2015.1017529>
- Piaget, J. (1929). *The child's conception of the world*. London: Routledge.
- Ringwald, W. R., Forbes, M. K. ve Wright, A. G. (2023). Meta-analysis of structural evidence for the Hierarchical Taxonomy of Psychopathology (HiTOP) model. *Psychological Medicine*, 53(2), 533-546. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001902>
- Robins, E. ve Guze, S. B. (1970). Establishment of diagnostic validity in psychiatric illness: its application to schizophrenia. *American Journal of Psychiatry*, 126(7), 983-987.
- Roefs, A., Fried, E. I., Kindt, M., Martijn, C., Elzinga, B., Evers, A. W., ... ve Jansen, A. (2022). A new science of mental disorders: Using personalised, transdiagnostic, dynamical systems to understand, model, diagnose and treat psychopathology. *Behaviour Research and Therapy*, 153, 104096. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2022.104096>
- Sakiris, N. ve Berle, D. (2019). A systematic review and meta-analysis of the Unified Protocol as a transdiagnostic emotion regulation based intervention. *Clinical Psychology Review*, 72, 101751. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101751>
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R. ve Barlow, D. H. (2017). Current definitions of "transdiagnostic" in treatment development: A search for consensus. *Behavior Therapy*, 48(1), 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.09.004>
- Steer, R. A., McElroy, M. G. ve Beck, A. T. (1983). Transdiagnostic symptoms of depression in alcoholism. *Multivariate Experimental Clinical Research*, 6(2), 47-54.
- Teesson, M., Slade, T. ve Mills, K. L. (2009). Comorbidity in Australia: Findings of the 2007 National Survey of Mental Health and Wellbeing. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(7), 606-614. <https://doi.org/10.1080/00048670902970908>
- Watkins, E. (2015). An alternative transdiagnostic mechanistic approach to affective disorders illustrated with research from clinical psychology. *Emotion Review*, 7(3), 250-255. <https://doi.org/10.1177/1754073915575400>

- Wells, A. ve Matthews, G. (1993). *Attention and emotion (Classic edition): A clinical perspective*. Psychology Press.
- Yalom, I. D. ve Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*. Basic books.
- Yapan, S., Türkçapar, M. H. ve Boysan, M. (2020). Rumination, automatic thoughts, dysfunctional attitudes, and thought suppression as transdiagnostic factors in depression and anxiety. *Current Psychology*, 41(9), 5896-5912. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01086-4>
- Yığman, F. ve Fidan, S. (2021). Transdiagnostik faktör olarak belirsizliğe tahammülsüzlük. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(3), 573-587. <https://doi.org/10.18863/pgy.827416>

Bölüm 2

MÜKEMMELİYETÇİLİK

Nur Başakhan Uzun
Orçun Yorulmaz

Mükemmeliyetçilik, gündelik yaşamda artık pek çok kişi tarafından dillendirilen, kişilerin kendi yaşamlarından, çevrelerinden kolaylıkla örnek sunduğu ve hemen herkesin bir şekilde şikâyetçi olduğunu söylediği bir kavramdır. Böylesine çok bilinir ve kullanılır oluşu bile ilk etapta akla farklı soruları getirmektedir. Diğer yandan bu kavramı, günlük rutinizde yer alan eylemler dâhil yapılan pek çok işin yeterince iyi olup olmadığı veya kişinin istediği gibi olup olmadığının düşünülmesiyle başlayarak kişiyi bir gölge gibi takip eden bir durum olarak görmek de mümkündür. Bu, içsel şüphe salt bireyleri etkilememektedir. Nitekim mükemmeliyetçiliğin yalnızca bireyin kendisine ve eylemlerine yönelik düşünceleriyle değil çevresindeki kişilerin davranışlarının değerlendirilmesinde de etkili olduğu bilinmektedir. Mükemmeliyetçi kişinin kendisine ve başkalarına yönelik standartlar belirlemesi, bu standartların karşılanıp karşılanmadığıyla fazlaca ilgilenmesi ve mükemmele ulaşmak için çabası da dikkat çekicidir. Güncel yazın, mükemmeliyetçiliğin çok boyutlu doğasını onaylama noktasında hem fikirdir. Ayrıca çok boyutlu yapısını inceleyen çalışmaların yanında mükemmeliyetçiliğin psikolojik sıkıntılar ile ilişkisinin de araştırıldığı ve bu kavramın pek çok psikolojik bozuklukla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu ilişkiler, bu kavramın tanılar üstü olarak nitelendirilmesiyle sonuçlanmış ve mükemmeliyetçiliğin bireylerin yaşamlarında, kişiler arası ilişkilerinde olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik müdahalelerin geliştirilmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda bu bölümde, mükemmeliyetçiliğin bilimsel açıdan nasıl tanımlandığına ve ilgili kuramsal açıklamalara, mükemmeliyetçiliğin tanılar üstü doğasına, mükemmeliyetçiliğin spesifik olarak psikolojik sorunlardaki rolüne ve müdahale biçimi olarak psikoterapideki yerine ilişkin derlenmiş bilgiler sunulacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdollahi, A., Hosseinian, S., Beh-Pajoo, A. ve Carlbring, P. (2017). Self-concealment mediates the relationship between perfectionism and attitudes toward seeking psychological help among adolescents. *Psychological Reports, 120*(6), 1019-1036.
- Adler, A. (1956). *The individual psychology of Alfred Adler*. H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher, (Ed). Basic Books.
- Akram, U., Gardani, M., Riemann, D., Akram, A., Allen, S. F., Lazuras, L. ve Johann, A. F. (2020). Dysfunctional sleep-related cognition and anxiety mediate the relationship between multidimensional perfectionism and insomnia symptoms. *Cognitive processing, 21*, 141-148.
- Alloy, L. B., Abramson, L. Y., Walshaw, P. D., Gerstein, R. K., Keyser, J. D., Whitehouse, W. G., ... ve Harmon-Jones, E. (2009). Behavioral approach system (BAS)-relevant cognitive styles and bipolar spectrum disorders: Concurrent and prospective associations. *Journal of Abnormal Psychology, 118*(3), 459.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı Beşinci Baskı* (DSM 5). E. Köroğlu (Çev. Ed.). Ankara.
- Antony, M. M., Downie, F. ve Swinson, R. P. (1998a). Diagnostic issues and epidemiology in obsessive-compulsive disorder. *Obsessive-Compulsive Disorder: Theory, Research, and Treatment*, 3-32.
- Antony, M. M., Purdon, C. L., Huta, V. ve Swinson, R. P. (1998b). Dimensions of perfectionism across the anxiety disorders. *Behaviour Research and Therapy, 36*, 1143-1154.
- Arpin-Cribbie, C., Irvine, J. ve Ritvo, P. (2012). Web-based cognitive-behavioral therapy for perfectionism: a randomized controlled trial. *Psychotherapy Research, 22*(2), 194-207.
- Aydın, G. ve Yerin-Güneri, O. (2018). Adaptation of Perfectionism Cognitions Inventory into Turkish. *Yıldız Journal of Educational Research, 3*(1), 91-110.
- Ayearst, L. E., Flett, G. L. ve Hewitt, P. L. (2012). Where is multidimensional perfectionism in DSM-5? A question posed to the DSM-5 personality and personality disorders work group. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 3*(4), 458.
- Bagby, R. M., Quilty, L. C. ve Ryder, A. C. (2008). Personality and depression. *The Canadian Journal of Psychiatry, 53*(1), 14-25.
- Bardone-Cone, A. M., Wonderlich, S. A., Frost, R. O., Bulik, C. M., Mitchell, J. E., Uppala, S. ve Simonich, H. (2007). Perfectionism and eating disorders: Current status and future directions. *Clinical psychology Review, 27*(3), 384-405.
- Bartsch, D. (2007). Prevalence of body dysmorphic disorder symptoms and associated clinical features among Australian university students. *Clinical Psychologist, 11*(1), 16-23.
- Beidel, D. C. ve Turner, S. M. (2007). *Shy children, phobic adults: Nature and treatment of social anxiety disorders*. American Psychological Association.
- Bender, A. M. (2020). *Perfectionism, Negative Life Events, and Cognitive Appraisal: A Contextual Model of Perfectionism's Maladaptive Nature*. University of South Florida.
- Bernabéu-Brotóns, E. ve Marchena-Giráldez, C. (2022). Emotional Eating and Perfectionism as Predictors of Symptoms of Binge Eating Disorder: The Role of Perfectionism as a Mediator between Emotional Eating and Body Mass Index. *Nutrients, 14*(16), 3361.
- Bieling, P. J., Israeli, A. L. ve Antony, M. M. (2004). Is perfectionism good, bad, or both? Examining models of the perfectionism construct. *Personality and Individual Differences, 36*, 1373-1385.
- Bisgaier, S. (2019). *Acceptance and commitment therapy for the treatment of perfectionism*. Widener University.

- Boisseau, C. L., Thompson-Brenner, H., Pratt, E. M., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2013). The relationship between decision-making and perfectionism in obsessive compulsive disorder and eating disorders. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44, 316–321.
- Bruch, H. (1988). *Conversations with anorexics*. Basic Books.
- Buhlmann, U., Etcoff, N. L. ve Wilhelm, S. (2008). Facial attractiveness ratings and perfectionism in body dysmorphic disorder and obsessive-compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(3), 540–547.
- Burns, D. D. (1980). The perfectionist's script for self-defeat. *Psychology Today*, 14(6), 34-52.
- Campbell, J. D. ve Di Paula, A. (2002). Perfectionistic self-beliefs: Their relation to personality and goal pursuit. G. L. Flett ve P. L. Hewitt (Eds.), *Perfectionism: Theory, research, and treatment* içinde (s. 181-198). American Psychological Association.
- Chik, H. M., Whittal, M. L. ve O'Neill, M. L. (2008). Perfectionism and treatment outcome in obsessive compulsive disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 32, 676-688.
- Clark, D. M., Crozier, W. R. ve Alden, L. E. (2005). A cognitive perspective on social phobia. *The essential handbook of social anxiety for clinicians*, 193-218.
- Corry, J., Green, M., Roberts, G., Fullerton, J. M., Schofield, P. R. ve Mitchell, P. B. (2017). Does perfectionism in bipolar disorder pedigrees mediate associations between anxiety/stress and mood symptoms? *International Journal of Bipolar Disorders*, 5(1), 34.
- Costa, P. T. Jr. McCrae, R. R. (1985). *The NEO Personality Inventory*. Psychology Assessment Resources.
- Dang, S. S., Quesnel, D. A., Hewitt, P. L., Flett, G. L. ve Deng, X. (2020). Perfectionistic traits and self presentation are associated with negative attitudes and concerns about seeking professional psychological help. *Clinical psychology ve psychotherapy*, 27(5), 621-629.
- Davis, C., Karvinen, K. ve McCreary, D. R. (2005). Personality correlates of a drive for muscularity in young men. *Personality and Individual Differences*, 39, 349-359.
- Deckersbach, T., Wilhelm, S. ve Keuthen, N. (2003). Self-injurious skin picking: Clinical characteristics, assessment methods, and treatment modalities. *Briefing Treatment and Crisis Intervention*, 3(2), 249.
- DiBartolo, P. M., Frost, R. O., Dixon, A. ve Almodovar, S. (2001). Can cognitive restructuring reduce the disruption associated with perfectionistic concerns?. *Behavior therapy*, 32(1), 167-184.
- Dimaggio, G., MacBeth, A., Popolo, R., Salvatore, G., Perrini, F., Raouna, A., ... ve Montano, A. (2018). The problem of overcontrol: Perfectionism, emotional inhibition, and personality disorders. *Comprehensive psychiatry*, 83, 71-78.
- Duke, D. C., Keeley, M. L., Geffken, G. R. ve Storch, E. A. (2010). Trichotillomania: A current review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 181-193.
- Egan, S. J. ve Hine, P. (2008). Cognitive behavioural treatment of perfectionism: A single case experimental design series. *Behaviour Change*, 25(4), 245-258.
- Egan, S. J. ve Shafran, R. (2017). Cognitive-behavioral treatment for perfectionism. *The psychology of perfectionism*, 284-305.
- Egan, S. J., Wade, T. D. ve Shafran, R. (2011). Perfectionism as a transdiagnostic process: A clinical review. *Clinical psychology review*, 31(2), 203-212.
- Egan, S., Pick, J., Dyck, M., Rees, C. ve Haggart, M. (2013). A clinical investigation of motivation to change standards and cognitions about failure in perfectionism. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 41, 565-578.
- Egan, S. J., Pick, J. P., Dyck, M. J. ve Rees, C. S. (2007). The role of dichotomous thinking and rigidity in perfectionism. *Behaviour Research and Therapy*, 45(8), 1813-1822.

- Egan, S. J., van Noort E, Chee A, Kane R. T., Hoiles K. J., Shafran, R., Wade, T. D. (2014b). A randomised controlled trial of face to face versus pure online self-help cognitive behavioural treatment for perfectionism. *Behaviour Research and Therapy*, 63, 107-113.
- Egan, S. J., Wade, T. D., Shafran, R. (2014a). *Cognitive-Behavioral Treatment of Perfectionism*. Guilford Publications.
- Fairburn, C. G., Cooper, Z., Doll, H. A. ve Welch, S. L. (1999). Risk factors for anorexia nervosa: three integrated case-control comparisons. *Archives of general psychiatry*, 56(5), 468-476.
- Fairburn, C. G., Welch, S. L., Doll, H. A., Davies, B. A. ve O'Connor, M. E. (1997). Risk factors for bulimia nervosa: A community-based case-control study. *Archives of General psychiatry*, 54(6), 509-517.
- Feher, A., Smith, M. M., Saklofske, D. H., Plouffe, R. A., Wilson, C. A. ve Sherry, S. B. (2020). The Big three perfectionism scale-short form (BTPS-SF): development of a brief self-report measure of multidimensional perfectionism. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 38(1), 37-52.
- Fjermestad-Noll, J., Ronningstam, E., Bach, B. S., Rosenbaum, B. ve Simonsen, E. (2020). Perfectionism, shame, and aggression in depressive patients with narcissistic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 34, 25-41.
- Flett, G. L., Coulter, L. M. ve Hewitt, P. L. (2012). The Perfectionistic Self-Presentation Scale-Junior Form: Psychometric properties and association with social anxiety in early adolescents. *Canadian Journal of School Psychology*, 27(2), 136-149.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Blankstein, K. R. ve Gray, L. (1998). Psychological distress and the frequency of perfectionistic thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(5), 1363.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Blankstein, K. R. ve Mosher, S. W. (1995). Perfectionism, life events, and depressive symptoms: a test of a diathesis-stress model. *Current Psychology*, 14, 112-137.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L. ve Heisel, M. J. (2014). The destructiveness of perfectionism revisited: Implications for the assessment of suicide risk and the prevention of suicide. *Review of General Psychology*, 18(3), 156-172.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L. ve Nepon, T. (2020). The self-generated stress scale: Development, Psychometric features, and associations with perfectionism, self-criticism, and distress. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 38(1), 69-83.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Whelan, T. ve Martin, T. R. (2007). The Perfectionism Cognitions Inventory: Psychometric properties and associations with distress and deficits in cognitive self-management. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 25(4), 255-277.
- Flett, G. L., Molnar, D. S. ve Hewitt, P. L. (2016). The traumatized perfectionist: understanding the role of perfectionism in post-traumatic reactions to stress. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*, 18, 764-765.
- Flett, G. L. ve Hewitt, P. L. (2002). *Perfectionism: Theory, research, and treatment*. American Psychological Association.
- Frost, R. O., Heimberg, R. G., Holt, C. S., Mattia, J. I. ve Neubauer, A. L. (1993). A comparison of two measures of perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 14, 119-126.
- Frost, R. O., Lahart, C. M., & Rosenblate, R. (1991). The development of perfectionism: A study of daughters and their parents. *Cognitive therapy and research*, 15, 469-489.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C. ve Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14, 449-468.
- Frost, R. O. ve DiBartolo, P. (2002). *Perfectionism, anxiety and obsessive compulsive disorder*. içinde G. Flett ve P. Hewitt (Eds.), *Perfectionism: Theory, research, and treatment*. American Psychological Association Press.
- Frost, R. O. ve Gross, R. C. (1993). The hoarding of possessions. *Behaviour Research and Therapy*, 31(4), 367-381.

- Frost, R. O. ve Steketee, G. (1997). Perfectionism in obsessive-compulsive disorder patients. *Behaviour Research and Therapy*, 35, 291-296.
- Fry, P. S. ve Debats, D. L. (2009). Perfectionism and the five-factor personality traits as predictors of mortality in older adults. *Journal of Health Psychology*, 14(4), 513-524.
- Garner, D. M., Olmstead, M. P. ve Polivy, J. (1983). Development and validation of a multidimensional eating disorder inventory for anorexia nervosa and bulimia. *International journal of eating disorders*, 2(2), 15-34.
- Gaudreau, P. ve Thompson, A. (2010). Testing a 2×2 model of dispositional perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 532-537.
- Gershunny, B. ve Sher, K. (1995). Compulsive checking and anxiety in a nonclinical sample: Differences in cognition, behavior, personality, affect. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 17, 19-38.
- Gol, H. C., Rostami, A. M. ve Goudarzi, M. (2013). Prediction of marital satisfaction based on perfectionism. *Procedia-social and behavioral sciences*, 89, 567-571.
- Goldberg, L. R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 26-34.
- Goya Arce, A. B. ve Polo, A. J. (2017). A test of the perfectionism social disconnection model among ethnic minority youth. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45, 1181-1193.
- Grilo, C. M. (2004). Factor structure of DSM-IV criteria for obsessive compulsive personality disorder in patients with binge eating disorder. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(1), 64-69.
- Habke, A. M. ve Flynn, C. A. (2002). *Interpersonal aspects of trait perfectionism*.
- Hamachek, D. E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology: A journal of human behavior*.
- Handley, A. K., Egan, S. J., Kane, R. T. ve Rees, C. S. (2014). The relationships between perfectionism, pathological worry and generalised anxiety disorder. *BMC Psychiatry*, 14(1), 98.
- Handley, A. K., Egan, S. J., Kane, R. T. ve Rees, C. S. (2015). A randomised controlled trial of group cognitive behavioural therapy for perfectionism. *Behaviour Research and Therapy*, 68, 37-47.
- Harvey, A. G., Murray, G., Chandler, R. A. ve Soehner, A. (2011). Sleep disturbance as transdiagnostic: consideration of neurobiological mechanisms. *Clinical psychology review*, 31(2), 225-235.
- Harvey, A. G., Watkins, E. ve Mansell, W. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford University Press.
- Hawley, L. L., Ho, M. H. R., Zuroff, D. C. ve Blatt, S. J. (2006). The relationship of perfectionism, depression, and therapeutic alliance during treatment for depression: latent difference score analysis. *Journal of consulting and clinical psychology*, 74(5), 930.
- Hewitt, P. L. (2020). Perfecting, belonging, and repairing: A dynamic-relational approach to perfectionism. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 61(2), 101.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Ediger, E., Norton, G. R. ve Flynn, C. A. (1998). Perfectionism in chronic and state symptoms of depression. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 30(4), 234.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Sherry, S. B., Habke, M., Parkin, M., Lam, R. W., ... ve Stein, M. B. (2003). The interpersonal expression of perfection: perfectionistic self-presentation and psychological distress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1303.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Sherry, S. B. ve Caelian, C. (2006). Trait perfectionism dimensions and suicidal behavior. T. E. Ellis (Ed.). *Cognition and suicide: Theory, research, and therapy* içinde (s. 215–235). American Psychological Association.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Turnbull-Donovan, W. ve Mikail, S. F. (1991). The Multidimensional Perfectionism Scale: Reliability, validity, and psychometric properties in psychiatric samples. *Psychological Assessment*, 3(3), 464-468.

- Hewitt, P. L., Flett, G. L. ve Mikail, S. F. (2017). *Perfectionism: A relational approach to conceptualization, assessment, and treatment*. Guilford Press.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., ve Ediger, E. (1996). Perfectionism and depression: Longitudinal assessment of a specific vulnerability hypothesis. *Journal of Abnormal Psychology, 105*(2), 276-280.
- Hewitt, P. L., Mikail, S. F., Dang, S. S., Kealy, D. ve Flett, G. L. (2020). Dynamic-relational treatment of perfectionism: An illustrative case study. *Journal of Clinical Psychology, 76*(11), 2028-2040.
- Hewitt, P. L., Mikail, S. F., Flett, G. L., Tasca, G. A., Flynn, C. A., Deng, X., ... ve Chen, C. (2015). Psychodynamic/interpersonal group psychotherapy for perfectionism: Evaluating the effectiveness of a short-term treatment. *Psychotherapy, 52*(2), 205.
- Hewitt, P. L., Mikail, S. F., Flett, G. L. ve Dang, S. (2018). Specific formulation feedback in dynamic-relational group psychotherapy of perfectionism. *Psychotherapy, 55*, 179-185.
- Hewitt, P. L., Qiu, T., Flynn, C. A., Flett, G. L., Wiebe, S. A., Tasca, G. A. ve Mikail, S. F. (2019). Dynamic relational group treatment for perfectionism: Informant ratings of patient change. *Psychotherapy, 57*, 197-205.
- Hewitt, P. L., Smith, M. M., Ge, S. Y., Mössler, M. ve Flett, G. L. (2022). Perfectionism and its role in depressive disorders. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement, 54*(2), 121.
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (1991a). Perfectionism in the self and social contexts: conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(3), 456.
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (1993). Dimensions of perfectionism, Daily stress, and depression: A test of the specific vulnerability hypothesis. *Journal of Abnormal Psychology, 102*(1), 58-65.
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (1996). The multidimensional perfectionism scale. *Multi-Health Systems Inc.*
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (2002). Perfectionism and stress processes in psychopathology. G. L. Flett ve P. L. Hewitt (Eds.), *Perfectionism: theory, research, and treatment* içinde (s. 255-285). American Psychological Association.
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (1991b). Dimensions of perfectionism in unipolar depression. *Journal of Abnormal Psychology, 100*(1), 98-101.
- Hill, A. P. ve Curran, T. (2016). Multidimensional perfectionism and burnout: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review, 20*(3), 269-288.
- Hill, R. W., Huelsman, T. J., Furr, M., Kibler, J., Vicente, B. B. ve Kennedy, C. (2004). A new measure of perfectionism: The Perfectionism Inventory. *Journal of Personality Assessment, 82*, 80-91.
- Hollender, M. H. (1965). Perfectionism. *Comprehensive Psychiatry, 6*(2), 94-103.
- Horney, K. (1950). *The Collected Works of Karen Horney: Self analysis. Neurosis and human growth*. WW Norton.
- Jadidi, F., Mohammadkhani, S. ve Tajrishi, K. Z. (2011). Perfectionism and academic procrastination. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 30*, 534-537.
- Johnson, S., Egan, S. J., Andersson, G., Carlbring, P., Shafraan, R. ve Wade, T. D. (2019). Internet-delivered cognitive behavioural therapy for perfectionism: Targeting dysmorphic concern. *Body Image, 30*, 44-55.
- Jones, L., Scott, J. A. N., Haque, S., Gordon-Smith, K., Heron, J., Caesar, S., ... ve Craddock, N. (2005). Cognitive style in bipolar disorder. *The British Journal of Psychiatry, 187*(5), 431-437.
- Kaçar-Başaran, S. (2022). Kaçar-Başaran, S. (2022). Mükemmeliyetçilik: Yapısı, Tanılar üstü Doğası ve Bilişsel Davranışçı Terapisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 14*(4), 518-525.

- Kaçar-Başaran, S. ve Gökdağ, C. (2023). Psikopatolojilere bakış değişiyor mu? Tanılar üstü yaklaşımın dünü, bugünü ve yarını. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaçar-Başaran, S., Gökdağ, C., Erdoğan-Yıldırım, Z. ve Yorulmaz, O. (2022). A different view to perfectionism: An investigation of the psychometric properties of the big three perfectionism scale in a Turkish community sample. *Current Psychology*, 41(9), 6511-521.
- Kagan, M. (2011). Frost Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeğinin Türkçe formunun psikometrik özellikleri/ Psychometric properties of the Turkish version of the Frost Multidimensional Perfectionism Scale. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 192.
- Kawamura, K. Y., Hunt, S. C., Frost, R. O. ve DiBartolo, P. M. (2001). Perfectionism, anxiety, and depression: are the relationships independent? *Cognitive Therapy and Research*, 25, 291-301.
- Kawamura, K. Y. ve Frost, R. O. (2004). Self-concealment as a mediator in the relationship between perfectionism and psychological distress. *Cognitive Therapy and Research*, 28, 183-191.
- Kim, L. E., Chen, L., MacCann, C., Karlov, L. ve Kleitman, S. (2015). Evidence for three factors of perfectionism: Perfectionistic strivings, order, and perfectionistic concerns. *Personality and Individual Differences*, 84, 16-22.
- Kobori, O., Dighton, G. ve Hunter, R. (2020). Does perfectionism impact adherence to homework assignment? A preliminary pilot study of perfectionism and procrastination of CBT homework. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 48(2), 243-247.
- Kumari, R. S., Sudhir, P. M., ve Mariamma, P. (2012). Perfectionism and interpersonal sensitivity in social phobia: The interpersonal aspects of perfectionism. *Psychological Studies*, 57, 357-368.
- Kutlesa, N. ve Arthur, N. (2008). Overcoming negative aspects of perfectionism through group treatment. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 26, 134-150.
- Kyrios, M., Hordern, C. ve Fassnacht, D. B. (2015). Predictors of response to cognitive behaviour therapy for obsessive-compulsive disorder. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 15(3), 181-190.
- Lam, D., Wright, K. ve Smith, N. (2004). Dysfunctional assumptions in bipolar disorder. *Journal of Affective Disorders*, 79(1-3), 193-199.
- Limburg, K., Watson, H. J., Hagger, M. S. ve Egan, S. J. (2017). The relationship between perfectionism and psychopathology: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 73(10), 1301-1326.
- Lloyd, S., Schmidt, U., Khondoker, M. ve Tchanturia, K. (2015). Can psychological interventions reduce perfectionism? A systematic review and meta-analysis. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy*, 43(6), 705-731.
- Lowndes, T. A., Egan, S. J. ve McEvoy, P. M. (2019). Efficacy of brief guided self-help cognitive behavioral treatment for perfectionism in reducing perinatal depression and anxiety: A randomized controlled trial. *Cognitive Behaviour Therapy*, 48(2), 106-120.
- Lowyck, B., Luyten, P., Vermote, R., Verhaest, Y. ve Vansteelandt, K. (2017). Self-critical perfectionism, dependency, and symptomatic distress in patients with personality disorder during hospitalization-based psychodynamic treatment: A parallel process growth modeling approach. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(3), 268.
- Lundh, L. G. ve Öst, L. G. (2001). Attentional bias, self-consciousness and perfectionism in social phobia before and after cognitive-behaviour therapy. *Scandinavian Journal of Behaviour Therapy*, 30(1), 4-16.
- Lundh, L. G., Saboonchi, F., ve Wångby, M. (2008). The role of personal standards in clinically significant perfectionism. A person-oriented approach to the study of patterns of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 32, 333-350.

- Lynch, T. R., Hempel, R. J. ve Clark, L. A. (2016). Promoting radical openness and flexible control. W. J. Livesley, Dimaggio, G. ve J. F. Clarkin (Eds.), *Integrated treatment for personality disorder: A modular approach* içinde (s. 325-344). The Guilford Press.
- Mackinnon, S. P., Battista, S. R., Sherry, S. B. ve Stewart, S. H. (2014). Perfectionistic selfpresentation predicts social anxiety using daily diary methods. *Personality and Individual Differences*, 56, 143.
- Manos, R. C., Cahill, S. P., Wetterneck, C. T., Conelea, C. A., Ross, A. R. ve Riemann, B. C. (2010). The impact of experiential avoidance and obsessive beliefs on obsessive-compulsive symptoms in a severe clinical sample. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(7), 700-708.
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. D. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19.
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. R. ve Shafran, R. (2008). Cognitive behavioral processes across psychological disorders: A review of the utility and validity of the transdiagnostic approach. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 181-191.
- Mansell, W., Morrison, A. P., Reid, G., Lowens, I. ve Tai, S. (2007). The interpretation of, and responses to, changes in internal states: an integrative cognitive model of mood swings and bipolar disorders. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 35(5), 515-539.
- McCown, W. G. ve Carlson, G. (2004). Narcissism, perfectionism, and self-termination from treatment in outpatient cocaine users. *Journal of rational-emotive and cognitive-behavior therapy*, 22, 325-336.
- McGlashan, T. H., Grilo, C. M., Sanislow, C. A., Ralevski, E., Morey, L. C., Gunderson, J. G., ... ve Pagano, M. (2005). Two-year prevalence and stability of individual DSM-IV criteria for schizotypal, borderline, avoidant, and obsessive-compulsive personality disorders: toward a hybrid model of axis II disorders. *American Journal of Psychiatry*, 162(5), 883-889.
- Mee, F. F., Hazan, S. A., Baba, M., Talib, M. A. ve Zakaria, N. S. (2015). Relationship between perfectionism and marital satisfaction among graduate students. *International journal of education and research*, 3(8), 179-186.
- Mikail, S. F., Hewitt, P. L., Flett, G. L. ve Ge, S. (2022). Group dynamic-relational therapy for perfectionism. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 25(3).
- Molnar, D. S., Flett, G. L. ve Hewitt, P. L. (2021). Perfectionism and perceived control in posttraumatic stress disorder symptoms. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19, 2204-2218.
- Molnar, D. S., Reker, D. L., Culp, N. A., Sadava, S. W. ve DeCourville, N. H. (2006). A mediated model of perfectionism, affect, and physical health. *Journal of Research in Personality*, 40(5), 482-500.
- Molnar, D. S., Sirois, F. M., Flett, G. L., Janssen, W. F. ve Hewitt, P. L. (2018). Perfectionism and Health: The Roles of Health Behaviors and Stress-Related Processes. J. Stoeber (Ed.), *The Psychology of Perfectionism: Theory, Research, and Applications* içinde (s. 200-221). Routledge.
- Moretz, M. W. ve McKay, D. (2009). The role of perfectionism in obsessive-compulsive symptoms: "not just right" experiencing and checking compulsions. *Journal of Anxiety Disorders*, 23, 640-644.
- Muroff, J., Steketee, G., Frost, R. O. ve Tolin, D. F. (2013). Cognitive behavioral therapy for hoarding disorder: Follow-up findings and predictors of outcome. *Depression and Anxiety*, 0, 1-8.
- Nealis, L. J., Sherry S. B., Sherry D. L., Stewart S. H., Macneil M. A. (2016). Revitalizing narcissistic perfectionism: Evidence of reliability and validity of an emerging construct. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38, 493-504.
- Nealis, L. J., Sherry, S. B., Sherry, D. L., Stewart, S. H., Macneil, M. A. (2015). Toward a better understanding of narcissistic perfectionism: Evidence of factorial validity, incremental validity, and mediating mechanisms. *Journal of Research in Personality*, 57, 11-25.

- Nepon, T., Flett, G. L., Hewitt, P. L. ve Molnar, D. S. (2011). Perfectionism, negative social feedback, and interpersonal rumination in depression and social anxiety. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 43(4), 297-308.
- Obsesif-Kompulsif Bilişleri Çalışma Grubu (1997). Cognitive assessment of obsessive-compulsive disorder. *Behaviour Research Therapy*, 35, 667-681.
- Oddo-Sommerfeld, S., Hain, S., Louwen, F. ve Schermelleh-Engel, K. (2016). Longitudinal effects of dysfunctional perfectionism and avoidant personality style on postpartum mental disorders: Pathways through antepartum depression and anxiety. *Journal of Affective Disorders*, 191, 280-288.
- Ong, C. W., Lee, E. B., Krafft, J., Terry, C. L., Barrett, T. S., Levin, M. E. ve Twohig, M. P. (2019). A randomized controlled trial of acceptance and commitment therapy for clinical perfectionism. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 22, 100444.
- Oral, M. (1999). *The Relationship between Dimensions of Perfectionism, Stressful Life Events and Depressive Symptoms in University Students: A Test of Diathesis-Stress Model of Depression*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- Overholser, J. ve Dimaggio, G. (2020). Struggling with perfectionism: When good enough is not good enough. *Journal of Clinical Psychology*, 76(11), 2019-2027.
- Owens, G. R. ve Slade, P. D. (2008). So perfect it's positively harmful? Reflections on the adaptiveness and maladaptiveness of positive and negative perfectionism. *Behavior Modification*, 32(6), 928-937.
- Özbay Y, Mısırlı-Taşdemir Ö. (2003, Temmuz 9-11). Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Malatya, Türkiye.
- Pacht, A. R. (1984). Reflections on perfection. *American Psychologist*, 39, 386-390.
- Pineda-Espejel, H. A., Morquecho-Sánchez, R., Fernández, R. ve González-Hernández, J. (2019). Interpersonal perfectionism, fear of failure, and affects in sports. *Cuadernos de Psicología del Deporte*, 19(2), 113-123.
- Pinto, A., Liebowitz, M. R., Foa, E. B. ve Simpson, H. B. (2011). Obsessive compulsive personality disorder as a predictor of exposure and ritual prevention outcome for obsessive compulsive disorder. *Behavior Research and Therapy*, 49, 453-458.
- Radhu, N., Daskalakis, Z. J., Arpin-Cribbie, C. A., Irvine, J. ve Ritvo, P. (2012). Evaluating a web-based cognitive-behavioral therapy for maladaptive perfectionism in university students. *Journal of American College Health*, 60(5), 357-366
- Ramussen, A. (1992). The epidemiology and differential diagnosis of obsessive compulsive disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 53, 4-10.
- Rice, K. G., Ashby, J. S. ve Slaney, R. B. (2007). Perfectionism and the five-factor model of personality. *Assessment*, 14, 385-398.
- Riddle, M. A., Maher, B. S., Wang, Y., Grados, M., Bienvenu, O. J., Goes, F. S., ... ve Samuels, J. (2016). Obsessive-compulsive personality disorder: Evidence for two dimensions. *Depression and anxiety*, 33(2), 128-135.
- Riley, C., Lee, M., Cooper, Z., Fairburn, C. G. ve Shafran, R. (2007). A randomised controlled trial of cognitive behaviour therapy for clinical perfectionism: A preliminary study. *Behaviour Research and Therapy*, 45(9), 2221-2231.
- Rnic, K., Hewitt, P. L., Chen, C., Flett, G. L., Jopling, E. ve LeMoult, J. (2021). Examining the link between multidimensional perfectionism and depression: A longitudinal study of the intervening effects of social disconnection. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 40(4), 277-303.
- Robinson, K. ve Wade, T. D. (2021). Perfectionism interventions targeting disordered eating: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Eating Disorders*, 54(4), 473-487.

- Roedell, W. C. (1984). Vulnerabilities of highly gifted children. *Roeper Review*, 6(3), 127-130.
- Rosser, S., Issakidis, C. ve Peters, L. (2003). Perfectionism and social phobia: Relationship between the constructs and impact on cognitive behavior therapy. *Cognitive Therapy and Research*, 27, 143-151.
- Roxborough, H. M., Hewitt, P. L., Flett, G. L. ve Abizadeh, J. (2009). Borderline personality organization and the interpersonal components of perfectionism: A review of two overlapping personality pathologies. *International Journal of Psychological and Behavioral Sciences*, 3(6), 1180-1187.
- Rozental, A., Bennett, S., Forsstrom, D., Ebert, D., Shafran, R., Andersson, G. ve Carlbring, P. (2018). Targeting procrastination using psychological treatments: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 9, 1588.
- Rozental, A., Shafran, R., Wade, T., Egan, S., Nordgren, L., Carlbring, P., ... Andersson, G. (2017). A randomized controlled trial of internet-based cognitive behavior therapy for perfectionism including an investigation of outcome predictors. *Behavior Research and Therapy*, 95, 79-86.
- Rudolph, S. G., Flett, G. L. ve Hewitt, P. L. (2007). Perfectionism and deficits in cognitive emotion regulation. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 25, 343-357.
- Santanello, A. W. ve Gardner, F. L. (2007). The role of experiential avoidance in the relationship between maladaptive perfectionism and worry. *Cognitive Therapy and Research*, 31, 319-332.
- Sassaroli, S., Lauro, L. J. R., Ruggiero, G. M., Mauri, M. C., Vinai, P. ve Frost, R. (2008). Perfectionism in depression, obsessive-compulsive disorder and eating disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 757-765.
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R. ve Barlow, D. H. (2017). Current definitions of “transdiagnostic” in treatment development: A search for consensus. *Behavior therapy*, 48(1), 128-138.
- Schlenker, B. R. ve Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization model. *Psychological bulletin*, 92(3), 641.
- Schuler, P. A. (2000). Perfectionism and gifted adolescents. *Journal of secondary gifted education*, 11(4), 183-196.
- Scott, J., Stanton, B., Garland, A. ve Ferrier, I. N. (2000). Cognitive vulnerability in patients with bipolar disorder. *Psychological medicine*, 30(2), 467-472.
- Shafran, R., Cooper, Z., Fairburn, C. G. (2002). Clinical perfectionism: a cognitive behavioural analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 40, 773-791.
- Shafran, R., Cooper, Z. ve Fairburn, C. G. (2003). “Clinical perfectionism” is not “multidimensional perfectionism”: a reply to Hewitt, Flett, Besser, Sherry ve McGee.
- Shafran, R., Egan, S. ve Wade, T. (2018). *Overcoming Perfectionism 2nd Edition: A self-help guide using scientifically supported cognitive behavioural techniques*. Robinson.
- Shafran, R. ve Mansell, W. (2001). Perfectionism and psychopathology: A review of research and treatment. *Clinical Psychology Review*, 21(6), 879-906.
- Shafran, R., Wade, T. D., Egan, S. J., Kothari, R., Allcott-Watson, H., Carlbring, P., ... ve Andersson, G. (2017). Is the devil in the detail? A randomised controlled trial of guided internet-based CBT for perfectionism. *Behaviour Research and Therapy*, 95, 99-106.
- Shahar, G., Blatt, S. J., Zuroff, D. C. ve Pilkonis, P. A. (2003). Role of perfectionism and personality disorder features in response to brief treatment for depression. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71(3), 629.

- Sherry, S. B., Gautreau, C. M., Mushquash, A. R., Sherry, D. L. ve Allen, S. L. (2014a). Self-critical perfectionism confers vulnerability to depression after controlling for neuroticism: A longitudinal study of middle-aged, community-dwelling women. *Personality and Individual Differences*, 69, 1-4.
- Sherry, S. B., Gralnick, T. M., Hewitt, P. L., Sherry, D. L. ve Flett, G. L. (2014b). Perfectionism and narcissism: Testing unique relationships and gender differences. *Personality and Individual Differences*, 61, 52-56.
- Sherry, S. B., Hewitt, P. L., Flett, G. L., Lee-Baggley, D. L. ve Hall, P. A. (2007). Trait perfectionism and perfectionistic self-presentation in personality pathology. *Personality and Individual Differences*, 42(3), 477-490.
- Shirazi, N. *Perfectionism and Generalized Anxiety Disorder: Investigating the Mediating Effect of Emotion Dysregulation* (Doctoral dissertation).
- Silverman, L. K. (1999). Perfectionism. *Gifted education international*, 13(3), 216-225.
- Silverman, L. K. (2007). Perfectionism: The crucible of giftedness. *Gifted Education International*, 23(3), 233-245.
- Sirois, F. M. ve Molnar, D. S. (2016). *Perfectionism, health, and well-being*. Springer.
- Slaney, R. B., Rice, K. G., Mobley, M., Trippi, J. ve Ashby, J. S. (2001). The revised almost perfect scale. *Measurement and evaluation in counseling and development*, 34(3), 130-145.
- Smith, G. T., Simmons, J. R., Flory, K., Annus, A. M. ve Hill, K. K. (2007). Thinness and eating expectancies predict subsequent binge-eating and purging behavior among adolescent girls. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(1), 188.
- Smith, M. M., Hewitt, J., Paterson, R. J. ve Hewitt, P. L. (2022). Personality and group psychotherapy outcome: The lack of influence of traits from the five-factor model. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 26(4), 341.
- Smith, M. M., Saklofske, D. H., Stoeber, J., Sherry, S. B. (2016a). The Big Three Perfectionism Scale: A new measure of perfectionism. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 34, 670-687.
- Smith, M. M., Saklofske, D. H., Yan, G. ve Sherry, S. B. (2015). Perfectionistic strivings and perfectionistic concerns interact to predict negative emotionality: Support for the tripartite model of perfectionism in Canadian and Chinese university students. *Personality and Individual Differences*, 81, 141-147.
- Smith, M. M., Sherry, S. B., McLarnon, M. E., Flett, G. L., Hewitt, P. L., Saklofske, D. H. ve Etherson, M. E. (2018). Why does socially prescribed perfectionism place people at risk for depression? A five-month, two-wave longitudinal study of the Perfectionism Social Disconnection Model. *Personality and Individual Differences*, 134, 49-54.
- Smith, M. M., Sherry, S. B., Rnic, K., Saklofske, D. H., Enns, M. ve Gralnick, T. (2016b). Are perfectionism dimensions vulnerability factors for depressive symptoms after controlling for neuroticism? A meta-analysis of 10 longitudinal studies. *European Journal of Personality*, 30(2), 201-212.
- Smith, M. M., Sherry, S. B., Vidovic, V., Saklofske, D. H., Stoeber, J. ve Benoit, A. (2019). Perfectionism and the five-factor model of personality: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 23(4), 367-390.
- Smith, M. M. ve Saklofske, D. H. (2017). The structure of multidimensional perfectionism: Support for a bifactor model with a dominant general factor. *Journal of Personality Assessment*, 99(3), 297-303.
- Somut, M. F., Hayes, L., Atkins, P. B., Klausen, J. ve Duguid, J. E. (2012). The empirically supported status of acceptance and commitment therapy: An update. *Clinical Psychologist*, 16(3), 97-109.

- Steele, A. L. ve Wade, T. D. (2008). A randomised trial investigating guided self-help to reduce perfectionism and its impact on bulimia nervosa: A pilot study. *Behaviour Research and Therapy*, 46(12), 1316-1323.
- Steele, A. L., Waite, S., Egan, S. J., Finnigan, J., Handley, A. ve Wade, T. D. (2013). Psycho-education and group cognitive-behavioural therapy for clinical perfectionism: a case-series evaluation. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 41(2), 129-143.
- Steele, A., Corsini, N. ve Wade, T. D. (2007). The interaction of perfectionism, perceived weight status and self esteem to predict bulimic symptoms: The role of 'benign' perfectionism. *Behaviour Research and Therapy*, 45, 1647-1655.
- Stewart, M. A. ve De George-Walker, L. (2014). Self-handicapping, perfectionism, locus of control and self efficacy: A path model. *Personality and Individual Differences*, 66, 160-164.
- Stoeber, J. (2012). The 2x2 model of perfectionism: A critical comment and some suggestions. *Personality and Individual Differences*, 53(5), 541-545.
- Stoeber, J. (2014a). Perfectionism in sport and dance: A double-edged sword. *International Journal of Sport Psychology*, 45(4), 385-394.
- Stoeber, J. (2014a). How other-oriented perfectionism differs from self-oriented and socially prescribed perfectionism. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 36, 329-338.
- Stoeber, J. (2014b). Multidimensional perfectionism and the DSM-5 personality traits. *Personality and Individual Differences*, 64, 115-120.
- Stoeber, J. (2018a). The psychology of perfectionism: An introduction. J. Stoeber (Ed.). *The psychology of perfectionism: Theory, research, applications* içinde (s. 3-16). Routledge.
- Stoeber, J. (2018b). The psychology of perfectionism: Critical issues, open questions, and future directions. J. Stoeber (Ed.). *The psychology of perfectionism: Theory, research, applications* içinde (s. 333-352). Routledge.
- Stoeber, J., Corr, P. J., Smith, M. M. ve Saklofske, D. H. (2017). Perfectionism and personality. *The psychology of perfectionism* içinde (s. 69-88). Routledge.
- Stoeber, J., Madigan, D. J., & Gonidis, L. (2020). Perfectionism is adaptive and maladaptive, but what's the combined effect?. *Personality and Individual Differences*, 161, 109846.
- Stoeber, J. ve Gaudreau, P. (2017). The advantages of partialling perfectionistic strivings and perfectionistic concerns: Critical issues and recommendations. *Personality and Individual Differences*, 104, 379-386.
- Stoeber, J. ve Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 295-319.
- Stöber, J. ve Joormann, J. (2001). Worry, procrastination, and perfectionism: Differentiating amount of worry, pathological worry, anxiety, and depression. *Cognitive therapy and research*, 25, 49-60.
- Stricker, J., Kröger, L., Kuskens, A., Gieselmann, A. ve Pietrowsky, R. (2022). No perfect sleep! A systematic review of the link between multidimensional perfectionism and sleep disturbance. *Journal of Sleep Research*, 31(5), e13548.
- Tachikawa, H., Yamaguchi, N., Hatanaka, K., Kobayashi, J., Sato, S., Mizukami, K., ... ve Sugie, M. (2004). The Eating Disorder Inventory-2 in Japanese clinical and non-clinical samples: psychometric properties and cross-cultural implications. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 9, 107-113.
- Taghavizade Ardakani, M., Akbari, B., Hossein Khanzade, A. A. ve Moshkbide Haghghi, M. (2019). Comparing the effects of cognitive-behavioral therapy and acceptance and commitment therapy on the perfectionism of patients with obsessive-compulsive disorder. *Internal Medicine Today*, 26(1), 24-37.

- Tallis, F. (1996). Compulsive washing in the absence of phobic and illness anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 34(4), 361-362.
- Terry-Short, L. A., Owens, R. G., Slade, P. D. ve Dewey, M. E. (1995). Positive and negative perfectionism. *Personality and individual differences*, 18(5), 663-668.
- Timpano, K. R., Exner, C., Glaesmer, H., Rief, W., Keshaviah, A., Brähler, E. ve Wilhelm, S. (2011). The Epidemiology of the proposed DSM-5 hoarding disorder: Exploration of the acquisition specifier, associated features, and distress. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 72(6), 780-786.
- Tolin, D. F., Woods, C. M. ve Abramowitz, J. S. (2003). Relationship between obsessive beliefs and obsessive compulsive symptoms. *Cognitive Therapy and Research*, 27, 657-669.
- Ulu, I. P., Tezer, E. ve Slaney, R. B. (2012). Investigation of adaptive and maladaptive perfectionism with Turkish Almost Perfect Scale-Revised. *Psychological Reports*, 110(3), 1007-1020.
- Veale, D. (2004). Advances in a cognitive behavioural model of body dysmorphic disorder. *Body Image*, 1(1), 113-125.
- Vohs, K. D., Bardone, A.M., Joiner, T. E. ve Abramson, L. Y. (1999). Perfectionism, perceived weight status and self-esteem interact to predict bulimic symptoms: A model of bulimic symptom development. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 695-700.
- Watson, H. J., Raykos, B. C., Street, H., Fursland, A. ve Nathan, P. R. (2011). Mediators between perfectionism and eating disorder psychopathology: Shape and weight overvaluation and conditional goal setting. *International Journal of Eating Disorders*, 44(2), 142-149.
- Wetterneck, C. T., Little, T. E., Chasson, G. S., Smith, A. H., Hart, J. M., Stanley, M. A. ve Björgvinsson, T. (2011). Obsessive-compulsive personality traits: How are they related to OCD severity? *Journal of Anxiety Disorders*, 25, 1024-1031.
- Wilhelm, S., Berman, N. C., Keshaviah, A., Schwartz, R. A. ve Steketee, G. (2015). Mechanisms of change in cognitive therapy for obsessive compulsive disorder: Role of maladaptive beliefs and schemas. *Behaviour Research and Therapy*, 65, 5-10.
- Wilksch, S. M., Durbridge, M. R. ve Wade, T. D. (2008). A preliminary controlled comparison of programs designed to reduce risk of eating disorders targeting perfectionism and media literacy. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 47(8), 937-947.
- Wood, C. M., Cano-Vindel, A. ve Salguero, J. M. (2015). A multi-factor model of panic disorder: Results of a preliminary study integrating the role of perfectionism, stress, physiological anxiety and anxiety sensitivity. *Anales de Psicología/Annals of Psychology*, 31(2), 481-487.
- Wu, K. D. ve Cortesi, G. T. (2009). Relations between perfectionism and obsessive-compulsive symptoms: Examination of specificity among the dimensions. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(3), 393-400.
- Yiend, J., Savulich, G., Coughtrey, A. ve Shafran, R. (2011). Biased interpretation in perfectionism and its modification. *Behaviour Research and Therapy*, 49(12), 892-900.
- Yorulmaz, O., Karancı, A.N., Tekok-Kılıç, A. (2006). What are the roles of perfectionism and responsibility in checking and cleaning compulsions? *Journal of Anxiety Disorders*, 20, 312-327.
- Zeifman, R. J., Atkey, S. K., Young, R. E., Flett, G. L., Hewitt, P. L. ve Goldberg, J. O. (2015). When ideals get in the way of self-care: Perfectionism and self-stigma for seeking psychological help among high school students. *Canadian Journal of School Psychology*, 30(4), 273-287.
- Zuroff, D. C., Blatt, S. J., Sotsky, S. M., Krupnick, J. L., Martin, D. J., Sanislow III, C. A. ve Simmens, S. (2000). Relation of therapeutic alliance and perfectionism to outcome in brief outpatient treatment of depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(1), 114.

Bölüm 3

NÖROTİZİZM

Gamze Şen Pakyürek

Psikopatolojinin kaynağına ilişkin açıklamalar, tanı ve tedavi hizmetlerine yönelik süreci belirlemenin yanı sıra önleyici sağlık hizmeti olarak da uzmanlara önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak elbette ki bireysel farklılıklar bu süreci detaylı şekilde gözden geçirmeyi gerekli kılarken bireysel farklılıkların birbirleriyle olan etkileşimleri, pek çok patolojinin doğasına ilişkin tanımlar üstü kavramsal anlayış sağlamamıza olanak tanıyabilir. Bireysel farklılıklardan yola çıkarak tanımlar üstü yaklaşımın odaklandığı değişkenlerin başında kişilik özellikleri gelmektedir. Alan yazında yapılan incelemeler, bazı kişilik özelliklerinin psikopatoloji ile doğrudan ilişkili olduğuna yönelik kanıtlar sunmaktadır. Dolayısıyla bu kişilik özelliklerinin anlaşılıp üst risk faktörü olarak incelenmesi önleyici sağlık hizmeti olarak da görülebilir. Bu bölümde, temel kişilik özelliklerinden nörotizizmin yapısı, doğası, psikopatoloji ile ilişkisine odaklanılırken aynı zamanda yatkinlığa, sürdürücü etmenlere ve tedavi yaklaşımlarına yer verilecektir.

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kişilik çalışmaları ve kişiliğin insan davranışları, duyguları ve düşünceleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi, uzun yıllardır psikoloji biliminin çalışma konularındandır. Kişilik, en genel anlamıyla bir kişiyi diğerlerinden ayıran özellikleri ve davranışları belirleyen, birbirinden farklı durumlarda ve farklı zamanlarda tutarlılık sergileyen özellikler şeklinde tanımlanabilir (Ewen, 2003; Schultz ve Schultz, 2017). Kişiliği tanımlamaya ilişkin başta psikoanalitik, psikodinamik, insancıl, davranışçı, bilişsel ve biyolojik temelli kuramlar olmak üzere birçok yaklaşım geliştirilmiş olmasına karşın Allport, Norman ve Cattell'in öncülük ettiği Ayırıcı Özellik Yaklaşımı, kişiliği bir özellik (trait) olarak ele alması yönüyle diğerlerinden farklılaşmaktadır. Ayırıcı özellik yaklaşımı, kişiliğin nasıl geliştiğine dair açıklamalar yapmaktan ziyade, kişinin var olan özelliklerini açıklamak ve bu özelliklerin diğer kişilerden farklılaşan yönlerini

KAYNAKÇA

- Allen, N. ve Badcock, P. (2006). "Darwinian models of depression: A review of evolutionary accounts of mood and mood disorders". *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 30 (5): 815-826.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.
- Armstrong, L. ve Rimes, K. A. (2016). Mindfulness-based cognitive therapy for neuroticism (stress vulnerability): A pilot randomized study. *Behavior Therapy*, 47, 287-298. <http://dx.doi.org/10.1016/j.beth.2015.12.005>
- Bagby R. M., Uliaszek, A. A., Gralnick, T. M. et al. In: Widiger, T. A. (Ed.). (2017). *The Oxford handbook of the five factor model*. Oxford University Press.
- Barlow, D. H. (1991). The nature of anxiety: Anxiety, depression, and emotional disorders. In R. M. Rapee ve D. H. Barlow (Eds.), *Chronic anxiety: Generalized anxiety disorder and mixed anxiety-depression* (pp. 1-28). Guilford Press.
- Barlow, D. H. (2002). *Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press
- Barlow, D. H., Ellard, K. K., Fairholme, C., Farchione, T. J., Boisseau, C., Allen, L. ve Ehrenreich-May, J. (2011). *Unified protocol for the transdiagnostic treatment of emotional disorders*. New York, NY: Oxford University Press.
- Barlow, D. H., Ellard, K. K., Sauer-Zavala, S., Bullis, J. R., ve Carl, J. R. (2014a). The origins of neuroticism. *Perspectives on Psychological Science*, 9(5), 481-496.
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Bullis, J. R., Gallagher, M. W., Latin, H., Sauer-Zavala, S., . . . ve Cassiello-Robbins, C. (2016). *Equivalence evaluation of the Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders compared to diagnosis-specific CBT for anxiety disorders*. Manuscript in preparation.
- Barlow, D. H., Sauer-Zavala, S., Carl, J. R., Bullis, J. R. ve Ellard, K. K. (2014b). The nature, assessment, and treatment of neuroticism: Back to the Future? *Clinical Psychological Science*, 2, 344-365. <http://dx.doi.org/10.1177/2167702613505532>
- Barlow, D.H., Allen, L.B. ve Choate, M.L. (2004). Toward a unified treatment for emotional disorders. *Behavior Therapy*, 35(2), 205-230. [http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80036-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80036-4).
- Bemmels, H. R., Burt, S. A., Legrand, L. N., Iacono, W. G. ve McGue, M. (2008). The heritability of life events: An adolescent twin and adoption study. *Twin Research and Human Genetics*, 11(3), 257-265. <https://doi.org/10.1375/twin.11.3.257>
- Bentley, K. H., Nock, M. K. ve Barlow, D. H. (2014). The four-function model of non-suicidal self-injury: Key directions for future research. *Clinical Psychological Science*, 2, 638-656. <http://dx.doi.org/10.1177/2167702613514563>
- Bienvenu, O. J. ve Ginsburg, G. S. (2007). Prevention of anxiety disorders. *International Review of Psychiatry*, 19, 647-654. <https://doi.org/10.1080/09540260701797837>
- Bienvenu, O. J., ve Stein, M. B. (2003). Personality and anxiety disorders: A review. *Journal of Personality Disorders*, 17, 139-151. <https://doi.org/10.1521/pedi.17.2.139.23991>
- Bill-Axelsson, A., Garmo, H., Lambe, M., Bratt, O., Adolfsson, J., Nyberg, U., ... ve Stattin, P. (2010). Suicide risk in men with prostate-specific antigen-detected early prostate cancer: a nationwide population-based cohort study from PCBaSe Sweden. *European Urology*, 57(3), 390-395. <https://doi.org/10.1016/j.eururo.2009.10.035>
- Billstedt, E., Skoog, I., Duberstein, P., Marlow, T., Hällström, T., André, M., . . . Waern, M. (2013). A 37-year prospective study of neuroticism and extraversion in women followed from mid-life to late life. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 129(35), 43. <https://doi.org/10.1111/acps.12093>

- Bleidorn, W., Kandler, C. ve Caspi, A. (2014). The behavioural genetics of personality development in adulthood? classic, contemporary, and future trends. *European Journal of Personality*, 28(3), 244-255. <https://doi.org/10.1002/per.1957>
- Bock, C., Bukh, J. D., Vinberg, M., Gether, U. ve Kessing, L. V. (2010). The influence of comorbid personality disorder and neuroticism on treatment outcome in first episode depression. *Psychopathology*, 43, 197-204. <https://doi.org/10.1159/000304176>
- Boksem, M. A., Tops, M., Wester, A. E., Meijman, T. F. ve Lorist, M. M. (2006). Error-related ERP components and individual differences in punishment and reward sensitivity. *Brain Research*, 1101(1), 92-101. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2006.05.004>
- Bolger, N. ve Schilling, E. A. (1991). Personality and the problems of everyday life: The role of neuroticism in exposure and reactivity to daily stressors. *Journal of Personality*, 59(3), 355-386. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00253.x>
- Bolger, N. ve Zuckerman, A. (1995). A framework for studying personality in the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 890-902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.890>
- Boswell, J. F., Anderson, L. M. ve Barlow, D. H. (2014). An idiographic analysis of change processes in the unified transdiagnostic treatment of depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 82, 1060-1071. <http://dx.doi.org/10.1037/a0037403>
- Briley, D. A. ve Tucker-Drob, E. (2014). Genetic and environmental continuity in personality development: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 140(5), 1303-1331. <https://doi.org/10.1037/a0037091>
- Brown, T. A., Chorpita, B. F. ve Barlow, D. H. (1998). Structural relationships among dimensions of the DSM-IV anxiety and mood disorders and dimensions of negative affect, positive affect, and autonomic arousal. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(2), 179-192.
- Buss, D. M. (1991). Evolutionary personality psychology. *Annual Review of Psychology*, 42(1), 459-491. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.42.1.459>
- Carducci, B. J. (2009). *The psychology of personality: Viewpoints, research, and applications*. John Wiley ve Sons. pp. 173-174. ISBN 978-1-4051-3635-8.
- Carl, J. R., Gallagher, M. W., Sauer-Zavala, S. E., Bentley, K. H. ve Barlow, D. H. (2014). A preliminary investigation of the effects of the unified protocol on temperament. *Comprehensive Psychiatry*, 55, 1426-1434. <http://dx.doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.04.015>
- Carver, C. S. ve White, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: the BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(2), 319. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.2.319>
- Cervera, S., Lahortiga, F., Martínez-González, M. A., Gual, P., de Irala-Estévez, J. ve Alonso, Y. (2003). Neuroticism and low self-esteem as risk factors for incident eating disorders in a prospective cohort study. *International Journal of Eating Disorders*, 33, 271-280. <https://doi.org/10.1002/eat.10147>
- Clark LA, Watson D, ve Mineka S. (1994) Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders. *Journal of Abnormal Psychology*.103(1):103-116. <https://doi.org/10.1037//0021-843X.103.1.103>.
- Clark, L. A. (2005). Temperament as a unifying basis for personality and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(4), 505.
- Clark, L. A. ve Livesley, W. J. (1994). Two approaches to identifying the dimensions of personality disorder: Convergence on the five-factor model. In P. T. J. Costa & T. A. Widiger (Eds.), *Personality disorders and the five-factor model of personality* (pp. 261-277). Washington, DC: American Psychological Association.

- Clark, L. A. ve Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(3), 316-336.
- Costa Jr, P. T., ve McCrae, R. R. (2008). *The Revised Neo Personality Inventory (neo-pi-r)*. Sage Publications, Inc.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1976). Age differences in personality structure: A cluster analytic approach. *Journal of Gerontology*, 31(5), 564-570.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(4), 668.
- Cuijpers, P., Smit, F., Penninx, B. W. J. H., de Graaf, R., ten Have, M. ve Beekman, A. T. F. (2010). Economic costs of neuroticism: A population-based study. *Arch Gen Psychiatry*, 67(10), 1086.
- Dalglish, T., Black, M., Johnston, D. ve Bevan, A. (2020). Transdiagnostic approaches to mental health problems: Current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 179-195. <https://doi.org/10.1037/ccp0000482>.
- Duncan-Jones, P., Fergusson, D. M., Ormel, J. ve Horwood, L. J. (1990). A model of stability and change in minor psychiatric symptoms: results from three longitudinal studies. *Psychological Medicine Monograph Supplement*, 18, 1-28.
- Edwards, V. J., Holden, G. W., Felitti, V. J. ve Anda, R. F. (2003). Relationship between multiple forms of childhood maltreatment and adult mental health in community respondents: Results from the adverse childhood experiences study. *The American Journal of Psychiatry*, 160(8), 1453-1460.
- Ellard, K. K., Deckersbach, T., Sylvia, L. G., Nierenberg, A. A. ve Barlow, D. H. (2012). Transdiagnostic treatment of bipolar disorder and comorbid anxiety with the unified protocol: A clinical replication series. *Behavior Modification*, 36, 482-508. <http://dx.doi.org/10.1177/0145445512451272>
- Ellard, K. K., Fairholme, C. P., Boisseau, C. L., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2010). Unified protocol for the transdiagnostic treatment of emotional disorders: Protocol development and initial outcome data. *Cognitive and Behavioral Practice*, 17, 88-101. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cbpra.2009.06.002>
- Engelhard, I. M., Van, d. H, ve Lommen, M. J. J. (2009). Individuals high in neuroticism are not more reactive to adverse events. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 697-700. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2009.05.031>.
- Erarslan-İnceç, Ö. (2023). Tanılar üstü psikoterapi programları ve standart protokoller. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ewen, R. B. (2003). An introduction to theories of personality. Psychology Press.
- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. Oxford, England: Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. (1952). The scientific study of personality. Macmillan.
- Eysenck, H. J., ve Eysenck, S. B. G. (1975). *Eysenck personality questionnaire manual*. San Diego: Educational and Industrial Testing Service.
- Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Thompson-Hollands, J., Carl, J. R., ... Barlow, D. H. (2012). Unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A randomized controlled trial. *Behavior Therapy*, 43, 666-678. <http://dx.doi.org/10.1016/j.beth.2012.01.001>
- Ferguson, C. J. (2010). A meta-analysis of normal and disordered personality across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(4), 659-667. <https://doi.org/10.1037/a0018770>

- Fergusson, D. M. ve Horwood, L. J. (2001). The christchurch health and development study: Review of findings on child and adolescent mental health. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35(3), 287-296 (0004-8674).
- Finn, C., Mitte, K. ve Neyer, F. J. (2013). The relationship-specific interpretation bias mediates the link between neuroticism and satisfaction in couples. *European Journal of Personality*, 27(2), 200-212. <https://doi.org/10.1002/per.1862>.
- Flehmig, H. C., Steinborn, M., Langner, R. ve Westhoff, K. (2007). Neuroticism and the mental noise hypothesis: Relationships to lapses of attention and slips of action in everyday life. *Psychology Science*, 49(4), 343-360.
- Fraley, R. C. ve Roberts, B. W. (2005). Patterns of continuity: A dynamic model for conceptualizing the stability of individual differences in psychological constructs across the life course. *Psychological Review*, 112(1), 60-74. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.112.1.60>
- Fu, C. H., Williams, S. C., Cleare, A. J., Brammer, M. J., Walsh, N. D., Kim, J., ... ve Bullmore, E. T. (2004). Attenuation of the neural response to sad faces in major depression by antidepressant treatment: A prospective, event-related functional magnetic resonance imaging study. *Archives of General Psychiatry*, 61, 877-889. <http://dx.doi.org/10.1001/archpsyc.61.9.877>
- Gallagher, M. W. (2015). *Unified protocol for posttraumatic stress disorder*. Manuscript submitted for publication.
- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E. ve Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet*, 373(9657), 68-81. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7).
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26-42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>
- Goldberg, L. R., Johnson, J. A., Eber, H. W., Hogan, R., Ashton, M. C., Cloninger, C. R. ve Gough, H. G. (2006). The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40(1), 84-96. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.007>
- Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., McCoy, S. K., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1999). Death, sex, love, and neuroticism: Why is sex such a problem? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1173-1187. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1173>
- Gray, J. A. (1981). A critique of Eysenck's theory of personality. Hans J. Eysenck (Ed.) *A model for personality* içinde (246-276). Springer.
- Gray, J. A. (1982). Précis of the neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septo-hippocampal system. *Behavioral and Brain Sciences*, 5(3), 469-484.
- Gray, J. A. (1990). Brain systems that mediate both emotion and cognition. *Cognition and Emotion*, 4(3), 269-288. <https://doi.org/10.1080/02699939008410799>
- Green, J. G., McLaughlin, K. A., Berglund, P. A., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M. ve Kessler, R. C. (2010). Childhood adversities and adult psychiatric disorders in the national comorbidity survey replication I associations with first onset of DSM-IV disorders. *Archives of General Psychiatry*, 67(2), 113-123.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1986). *The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory*. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (pp. 189-212). New York, NY: Springer-Verlag.
- Griffith, J. W., Zinbarg, R. E., Craske, M. G., Mineka, S., Rose, R. D., Waters, A. M., Sutton, J. M. (2010) Neuroticism as a common dimension in the internalizing disorders. *Psychological Medicine*, 40(7):1125-1136

- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2, 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gunther, K. C., Cohen, L. H. ve Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1087-1100. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.5.1087>
- Hankin, B. L., Stone, L. ve Wright, P. A. (2010). Corumination, interpersonal stress generation, and internalizing symptoms: Accumulating effects and transactional influences in a multiwave study of adolescents. *Development and Psychopathology*, 22(1), 217-235.
- Harmer, C. J., Mackay, C. E., Reid, C. B., Cowen, P. J. ve Goodwin, G. M. (2006). Antidepressant drug treatment modifies the neural processing of nonconscious threat cues. *Biological Psychiatry*, 59, 816-820. <http://dx.doi.org/10.1016/j.biopsych.2005.10.015>
- Harmer, C. J., O'Sullivan, U., Favaron, E., Massey-Chase, R., Ayres, R., Reinecke, A., ... Cowen, P. J. (2009). Effect of acute antidepressant administration on negative affective bias in depressed patients. *The American Journal of Psychiatry*, 166, 1178-1184. <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.09020149>
- Harvey, A.G., Watkins, E., Mansell, W. ve Shafran, R. (Eds.). (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford: Oxford University Press.
- Heller, D., Watson, D. ve Ilies, R. (2004). The role of person versus situation in life satisfaction: a critical examination. *Psychological Bulletin*, 130(4), 574.
- Hettema, J. M., Prescott, C. A. ve Kendler, K. S. (2004). Genetic and environmental sources of covariation between generalized anxiety disorder and neuroticism. *American Journal of Psychiatry*, 161, 1581-1587. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.161.9.1581>
- Hirschfeld, R. M., Klerman, G. L., Lavori, P., Keller, M. B., Griffith, P. ve Coryell, W. (1989). Premorbid personality assessments of first onset of major depression. *Archives of General Psychiatry*, 46, 345-350. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1989.01810040051008>
- Ilieva, I. (2015). Enhancement of healthy personality through psychiatric medication: The influence of SSRIs on neuroticism and extraversion. *Neuroethics*, 8, 127-137. <http://dx.doi.org/10.1007/s12152-014-9226-z>
- Jeronimus, B. F. (2015). Environmental influences on neuroticism: A story about emotional (in)stability. Groningen, The Netherlands: University of Groningen. <https://doi.org/10.13140/2.1.3452.2407>
- Jeronimus, B. F., Riese, H. ve Ormel, J. (2018). Environmental influences on neuroticism in adulthood: A systematic review.
- Jeronimus, B., Kotov, R., Riese, H. ve Ormel, J. (2016). Neuroticism's prospective association with mental disorders halves after adjustment for baseline symptoms and psychiatric history, but the adjusted association hardly decays with time: A meta-analysis on 59 longitudinal/prospective studies with 443 313 participants. *Psychological Medicine*, 46(14), 2883-2906. <https://doi.org/10.1017/S0033291716001653>
- John, O. P. ve Srivastava, S. (1999). The big five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102-138). New York, NY: Guilford Press.
- John, O. P., Robins, R. ve Pervin, L. A. (2008). *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed.). New York: Guilford.
- Kandler, C., Bleidorn, W., Riemann, R., Angleitner, A. ve Spinath, F. M. (2012). Life events as environmental states and genetic traits and the role of personality: A longitudinal twin study. *Behavior Genetics*, 42(1), 57-72. <https://doi.org/10.1007/s10519-011-9491-0>

- Kendler, K. S. ve Prescott, C. A. (2006). Genes, environment, and psychopathology: Understanding the causes of psychiatric and substance use disorders. New York, NY US: Guilford Press (Retrieved from, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=psyhve&AN=2006-21529-000&site=ehost-live&scope=site>)
- Kendler, K. S., Kuhn, J. ve Prescott, C. A. (2004). The interrelationship of neuroticism, sex, and stressful life events in the prediction of episodes of major depression. *The American Journal of Psychiatry*, 161, 631-636. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.161.4.631>
- Kennedy, D. K. ve Hughes, B. M. (2004). The optimism-neuroticism question: An evaluation based on cardiovascular reactivity in female college students. *The Psychological Record*, 54, 373-386.
- Kennedy, S. J., Rapee, R. M. ve Edwards, S. L. (2009). A selective intervention program for inhibited preschool-aged children of parents with an anxiety disorder: Effects on current anxiety disorders and temperament. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 48, 602-609. <http://dx.doi.org/10.1097/CHI.0b013e31819f6fa9>
- Kercher, A. J., Rapee, R. M. ve Schniering, C. A. (2009). Neuroticism, life events and negative thoughts in the development of depression in adolescent girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(7), 903-915. <http://dx.doi.org/10.1007/s10802-009-9325-1>
- Khan, A. A., Jacobson, K. C., Gardner, C. O., Prescott, C. A. ve Kendler, K. S. (2005). Personality and comorbidity of common psychiatric disorders. *The British Journal of Psychiatry*, 186(3), 190-196. <https://doi.org/10.1192/bjp.186.3.190>
- Kotov, R., Gamez, W., Schmidt, F. ve Watson, D. (2010). Linking “big” personality traits to anxiety, depressive, and substance use disorders: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(5), 768-821. <https://doi.org/10.1037/a0020327>
- Laceulle, O. M., Ormel, J., Aggen, S. S. H., Neale, M. C. ve Kendler, K. S. (2013). Genetic and environmental influences on the longitudinal structure of neuroticism: A trait-state approach. *Psychological Science*, 24(9), 1780-1790. <https://doi.org/10.1177/0956797613481356>
- Lahey, B. B. (2009). Public health significance of neuroticism. *American Psychologist*, 64(4), 241-256. <https://doi.org/10.1037/a0015309>
- Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgelis, Y. ve Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15, 8-13.
- Lütke, O., Roberts, B. W., Trautwein, U. ve Nagy, G. (2011). A random walk down university avenue: Life paths, life events, and personality trait change at the transition to university life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(3), 620-637. <http://dx.doi.org/10.1037/a0023743>.
- Lütke, O., Trautwein, U. ve Husemann, N. (2009). Goal and personality trait development in a transitional period: Assessing change and stability in personality development. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(4), 428-441 (0146-1672; 0146-1672).
- McCabe, C., Mishor, Z., Cowen, P. J. ve Harmer, C. J. (2010). Diminished neural processing of aversive and rewarding stimuli during selective serotonin reuptake inhibitor treatment. *Biological Psychiatry*, 67, 439-445. <http://dx.doi.org/10.1016/j.biopsych.2009.11.001>
- McCleery, J. M. ve Goodwin, G. M. (2001). High and low neuroticism predict different cortisol responses to the combined dexamethasone-CRH test. *Biological Psychiatry*, 49, 410-415. [https://doi.org/10.1016/S0006-3223\(00\)01056-8](https://doi.org/10.1016/S0006-3223(00)01056-8)
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. J. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509-516. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.5.509>
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T., Jr. (2008). *The five-factor theory of personality*. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality psychology: Theory and research* (3rd ed., pp. 159-181). New York, US: Guilford Press.

- Mineka, S., Watson, D. ve Clark, L. A. (1998). Comorbidity of anxiety and unipolar mood disorders. *Annual Review of Psychology*, 49, 377-412. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.377>
- Mroczek, D. K., Almeida, D. M., Spiro, A. ve Pafford, C. (2006). *Modeling intraindividual stability and change in personality*. In D. K. Mroczek T. D. Little (Ed.), *Handbook of personality development* (pp. 163-180). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Neeleman, J., Bijl, R. ve Ormel, J. J. P. M. (2004). Neuroticism, a central link between somatic and psychiatric morbidity: path analysis of prospective data. *Psychological Medicine*, 34(3), 521-531.
- Neeleman, J., Ormel, J. ve Bijl, R. V. (2001). The distribution of psychiatric and somatic ill health: Associations with personality and socioeconomic status. *Psychosomatic medicine*, 63(2), 239-247.
- Nettle D. (2006). The evolution of personality variation in humans and other animals. *American Psychologist*. 61(6): 622-631.
- Newby, J. M., McKinnon, A., Kuyken, W., Gilbody, S. ve Dalgleish, T. (2015). Systematic review and meta-analysis of transdiagnostic psychological treatments for anxiety and depressive disorders in adulthood. *Clinical Psychology Review*, 40, 91-110. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.06.002>
- Norton, P. J. ve Mehta, P. D. (2007). Hierarchical model of vulnerabilities for emotional disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 36(4), 240-254. <https://doi.org/10.1080/16506070701628065>
- Ormel, J., Rosmalen, J. ve Farmer, A. (2004) Neuroticism: A non-informative marker of vulnerability to psychopathology. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 39(11):906-912.
- Ormel, J. ve Rijdsdijk, F. V. (2000). Continuing change in neuroticism during adulthood: Structural modelling of a 16-year, 5-wave community study. *Personality and Individual Differences*, 28(3), 461-478. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(99\)00112-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(99)00112-9)
- Ormel, J. ve Wohlfarth, T. D. (1991). How neuroticism, long-term difficulties, and life situation change influence psychological distress: A longitudinal model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 744-755.
- Ormel, J., Jeronimus, B. F., Kotov, R., Riese, H., Bos, E. H., Hankin, B., ... ve Oldehinkel, A. J. (2013). Neuroticism and common mental disorders: meaning and utility of a complex relationship. *Clinical Psychology Review*, 33(5), 686-697. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2013.04.003>
- Ormel, J., Riese, H. ve Rosmalen, J. G. (2012). Interpreting neuroticism scores across the adult life course: immutable or experience-dependent set points of negative affect?. *Clinical Psychology Review*, 32(1), 71-79. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.10.004>
- Ozer, D. J. ve Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual review of psychology*, 57, 401. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190127>
- Passer, M. W. ve Smith, R. E. (2009). *Psychology: the science of mind and behaviour*. McGraw-Hill Higher Education. ISBN: 978-0-07-711836-5.
- Piedmont, R. L. ve Chae, J. H. (1997). Cross-cultural generalizability of the five-factor model of personality: Development and validation of the NEO PI-R for Koreans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(2), 131-155. <https://doi.org/10.1177/0022022197282001>
- Power, R. A., Wingenbach, T., Cohen-Woods, S., Uher, R., Ng, M. Y., Butler, A. W., ... ve McGuffin, P. (2013). Estimating the heritability of reporting stressful life events captured by common genetic variants. *Psychological Medicine*, 43(9), 1965. <https://doi.org/10.1017/S0033291712002589>
- Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Greenberg, J. (2015) Thirty Years of Terror Management Theory. *Advances in Experimental Social Psychology* 52:1-70. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2015.03.001>
- Quilty, L. C., Meusel, L. A. ve Bagby, R. M. (2008). Neuroticism as a mediator of treatment response to SSRIs in major depressive disorder. *Journal of Affective Disorders*, 111, 67-73. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2008.02.006>

- Rapee, R. M., Kennedy, S. J., Ingram, M., Edwards, S. L. ve Sweeney, L. (2010). Altering the trajectory of anxiety in at-risk young children. *The American Journal of Psychiatry*, 167, 1518–1525. <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.2010.09111619>
- Rapee, R. M., Kennedy, S., Ingram, M., Edwards, S. ve Sweeney, L. (2005). Prevention and early intervention of anxiety disorders in inhibited preschool children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 488-497. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.73.3.488>
- Reti, I. M., Samuels, J. F., Eaton, W. W., Bienvenu, O. J., Costa, P. T. ve Nestadt, G. (2002). Adult antisocial personality traits are associated with experiences of low parental care and maternal overprotection. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106(2), 126-133.
- Roberts, B. W., Wood, D. ve Smith, J. (2005). Evaluating five factor theory and social investment perspectives on personality trait development. *Journal of Research in Personality*, 39, 166–184.
- Robinson, M. D. ve Tamir, M. (2005). Neuroticism as Mental Noise: A Relation Between Neuroticism and Reaction Time Standard Deviations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(1), 107-114. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.1.107>
- Robinson, M. D., Moeller, S. K. ve Fetterman, A. K. (2010). Neuroticism and responsiveness to error feedback: Adaptive self-regulation versus affective reactivity. *Journal of Personality*, 78, 1469–1496. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00658.x>
- Rosellini, A. J., Boettcher, H., Brown, T. A. ve Barlow, D. H. (2015). A transdiagnostic temperament-phenotype profile approach to emotional disorder classification: an update. *Psychopathology Review*, 2(1), 110-128.
- Roy, A. (2002). Childhood trauma and neuroticism as an adult: Possible implication for the development of the common psychiatric disorders and suicidal behaviour. *Psychological Medicine*, 32(8), 1471-1474.
- Ruiz, M. A., Pincus, A. L. ve Schinka, J. A. (2008). Externalizing pathology and the five-factor model: A meta-analysis of personality traits associated with antisocial personality disorder, substance use disorder, and their co-occurrence. *Journal of Personality Disorders*. 22(4): 365-388. 0885-579; 0885-579.
- Sanislow, C. A., Pine, D. S., Quinn, K. J., Kozak, M. J., Garvey, M. A., Heissen, R. K., ... ve Cuthbert, B. N. (2010). Developing constructs for psychopathology research: research domain criteria. *Journal of Abnormal Psychology*, 119(4), 631-639.
- Saucier, G. (1994). Mini-Markers: A brief version of Goldberg's unipolar Big-Five markers. *Journal of Personality Assessment*, 63(3), 506-516. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6303_8
- Saudino, K. J., Pedersen, N. L., Lichtenstein, P., McClearn, G. E. ve Plomin, R. (1997). Can personality explain genetic influences on life events? *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 196-206. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.1.196>
- Sauer-Zavala, S., Bentley, K. H. ve Wilner, J. G. (2016). Transdiagnostic treatment of borderline personality disorder and comorbid disorders: A clinical replication series. *Journal of Personality Disorders*, 30, 35–51. http://dx.doi.org/10.1521/pedi_2015_29_179
- Sauer-Zavala, S., Boswell, J. F., Gallagher, M. W., Bentley, K. H., Ametaj, A. ve Barlow, D. H. (2012). The role of negative affectivity and negative reactivity to emotions in predicting outcomes in the unified protocol for the transdiagnostic treatment of emotional disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 50, 551-557. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2012.05.005>
- Sauer-Zavala, S., Wilner, J. G. ve Barlow, D. H. (2017). Addressing neuroticism in psychological treatment. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(3), 191.
- Saulsman, L. M. ve Page, A. C. (2004). The five-factor model and personality disorder empirical literature: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 23, 1055-1085. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2002.09.001>

- Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2017). *Theories of personality* (11. Baskı). Cengage Learning.
- Segal, Z., Teasdale, J. ve Williams, M. (2002). *Mindfulness-Based cognitive therapy for depression*. New York, NY: Guilford Press.
- Soskin, D. P., Carl, J. R., Alpert, J. ve Fava, M. (2012). Antidepressant effects on emotional temperament: Toward a biobehavioral research paradigm for major depressive disorder. *CNS Neuroscience ve Therapeutics*, 18, 441-451. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1755-5949.2012.00318.x>
- Spence, K. W. (1964). Anxiety (drive) level and performance in eyelid conditioning. *Psychological Bulletin*, 61, 129-139.
- Tackett, J. L. (2006). Evaluating models of the personality–psychopathology relationship in children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 26, 584-599. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.04.003>
- Tackett, J. L. ve Lahey B.B. In: Widiger, T. A. (Ed.). (2017). *The Oxford handbook of the five factor model*. Oxford University Press.
- Thompson, E. R. (2008). Development and validation of an international English big-five mini-markers. *Personality and Individual Differences*, 45(6), 542-548. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.06.013>
- Tomarken, A. J., Dichter, G. S., Freid, C., Addington, S, ve Shelton, R. C. (2004). Assessing the effects of bupropion SR on mood dimensions of depression. *Journal of Affective Disorders*, 78, 235-241. [http://dx.doi.org/10.1016/S0165-0327\(02\)00306-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0165-0327(02)00306-3)
- Tyrer, P., Reed, G. M. ve Crawford, M. J. (2015). Classification, assessment, prevalence, and effect of personality disorder. *The Lancet*, 385(9969), 717-726. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)61995-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61995-4)
- Van Os, J. ve Jones, P. B. (1999). Early risk factors and adult person-environment relationships in affective disorder. *Psychological Medicine*, 29(5), 1055-1067.
- Van Os, J. ve Jones, P. B. (2001). Neuroticism as a risk factor for schizophrenia. *Psychological Medicine*, 31, 1129-1134. <https://doi.org/10.1017/S0033291701004044>
- Van Os, J., Park, S. B. ve Jones, P. B. (2001). Neuroticism, life events and mental health: Evidence for person–environment correlation. *The British Journal of Psychiatry*, 178, 72-77.
- Verschoor, E. ve Markus, C. R. (2011). Effects of acute psychosocial stress exposure on endocrine and affective reactivity in college students differing in the 5-HTTLPR genotype and trait neuroticism. *Stress: The International Journal on the Biology of Stress*, 14, 407-419.
- Watson, D. (2000). *Mood and temperament*. Guilford Press.
- Watson, D. ve Clark, L. A. (1984). Negative affectivity: The disposition to experience aversive emotional states. *Psychological Bulletin*, 96(3), 465-490. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.96.3.465>.
- Widiger, T. A. (2009). Neuroticism. In M. R. Leary ve R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 129-146). The Guilford Press.
- Widiger, T. A. ve Trull, T. J. (2007). Plate tectonics in the classification of personality disorder: shifting to a dimensional model. *American Psychologist*, 62(2), 71-83.

Bölüm 4

TEKRARLAYICI DÜŞÜNME

A. Esin Yılmaz
Sidar Kıran

Tekrarlayıcı düşünme süreci, psikopatolojilere tanılar üstü yaklaşımın son yıllardaki yükselişine dayanak noktası sağlayan, bu bakış açısının bilişsel temelinde yatan görgül desteklerin önemli bir kısmını oluşturan merkezî bir özelliktir. Farklı psikopatolojilerin tümünden geçen tek bir hat çizdiğimizde, bu çizgiyi oluşturan ve belirginleştiren ortak bilişsel süreçlerin başında tekrarlayıcı düşünme gelmektedir. Bu farkındalık, hem psikopatolojilerin etiolojisinde rol oynayan başlatıcı ve sürdürücü mekanizmaların açıklanmasını hem de müdahalede benimsenebilecek psikoterapi anlayışını etkilemektedir. Farklı psikopatolojileri açıklayan özgün bilişsel özellikleri keşfetmek adına gösterilen yoğun bilimsel çabanın ardından, günümüzde gelmiş olduğumuz bu tanılar üstü bakış açısını tekrarlayıcı düşünme penceresinden kapsamlı bir şekilde anlayabilmek amacıyla bu bölümde, öncelikle hem psikopatolojilerden ve içerikten bağımsız genel tekrarlayıcı düşünmenin hem de ruminasyon ve endişe gibi özgün tekrarlayıcı düşünme türlerinin kuramsal ve kavramsal çerçevesi çizilecektir. Ardından, tekrarlayıcı düşüncenin değerlendirilmesinde izlenebilecek yöntemler, çeşitlilik gözetilerek tanıtılacaktır. Takip eden bölümde, tekrarlayıcı düşünmenin tanılar üstü doğasını daha anlaşılır kılmak adına, ilişkili olduğu psikopatolojiler ile ilgili güncel alan yazın bulguları ayrıntılı şekilde gözden geçirilecektir. Bölümün sonunda, tekrarlayıcı düşünmenin sağaltımında kullanılan terapötik yaklaşımlara kısaca değinilecek ve yapılan tüm bu incelemede ön plana çıkan sonuçlar, ilgili önerilere de yer verilerek tartışılacaktır.

TEKRARLAYICI DÜŞÜNMENİN TANIMI

Tekrarlayıcı düşünme (*repetitive thinking*), temel olarak belirli psikolojik bozukluklara özgü bilişsel davranışçı modellerin herhangi bir tanı kategorisine girmeyen ya da eş tanıla ya da bozukluğa özgü tedaviye yanıt vermeyen “zor vakalar” üzerindeki etkinliğini artırmak amacıyla yola çıkan tanılar üstü yaklaşımının önemli bir parçasıdır

KAYNAKÇA

- Abbott, M. J. ve Rapee, R. M. (2004). Post-event rumination and negative self-appraisal in social phobia before and after treatment. *Journal of Abnormal Psychology, 113*, 136-144. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.113.1.136>
- Abramowitz, J. S. (2008). *Understanding and treating obsessive-compulsive disorder: A cognitive-behavioral approach*. New York: Routledge.
- Abramowitz, J. S. ve Foa, E. B. (1998). Worries and obsessions in individuals with obsessive-compulsive disorder with and without comorbid generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy, 36*(7-8), 695-700. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(98\)00058-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(98)00058-8)
- Aderka, I. M. ve Hofmann, S. (2021). Social anxiety a process-based treatment approach. Barlow, D. (Ed.) *Clinical handbook of psychological disorders: A step-by-step treatment manual* (5. Baskı, s. 108-132). New York: Guilford.
- Adrian, M., McCarty, C., King, K., McCauley, E. ve Stoep, A. V. (2014). The internalizing pathway to adolescent substance use disorders: Mediation by ruminative reflection and ruminative brooding. *Journal of Adolescence, 37*(7), 983-991. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2014.07.010>
- Ainsworth, B., Bolderston, H. ve Garner, M. (2017). Testing the differential effects of acceptance and attention-based psychological interventions on intrusive thoughts and worry. *Behaviour Research and Therapy, 91*, 72-77. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2017.01.012>
- Akbari, M., Shairi, M. R., Roshan, R. ve Ladan, F. (2013). *The transdiagnostic protocol based on repetitive negative thinking of emotional disorders: Therapist guide*. Unpublished treatment manual.
- Akbari, M., Roshan, R., Shabani, A., Fata, L., Shairi, M. R. ve Zarghami, F. (2015a). Transdiagnostic treatment of co-occurrence of anxiety and depressive disorders based on repetitive negative thinking: A case series. *Iranian Journal of Psychiatry, 10*(3), 200-211.
- Akbari, M., Roshan, R., Shabani, A., Fata, L., Shairi, M. R. ve Zarghami, F. (2015b). The comparison of the efficacy of transdiagnostic therapy based on repetitive negative thoughts with unified transdiagnostic therapy in treatment of patients with co-occurrence anxiety and depressive disorders: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology, 21*(2), 88-107.
- Altan-Atalay, A. ve Saritas-Atalar, D. (2018). Psychometric qualities of Turkish version of perseverative thinking questionnaire (PTQ). *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy, 36*, 252-266. <https://doi.org/10.1007/s10942-018-0285-7>
- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.).
- Andersen, P., Toner, P., Bland, M. ve McMillan, D. (2016). Effectiveness of transdiagnostic cognitive behaviour therapy for anxiety and depression in adults: A systematic review and meta-analysis. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy, 44*(6), 673-90. <https://doi.org/10.1017/S1352465816000229>
- Arditte Hall, K. A., Davison, E. H., Galovski, T. E., Vasterling, J. J. ve Pineles, S. L. (2019). Associations between trauma-related rumination and symptoms of posttraumatic stress and depression in treatment-seeking female veterans. *Journal of Traumatic Stress, 32*(2), 260-268. <https://doi.org/10.1002/jts.22385>
- Asmaee Majid, S., Seghatoleslam, T., Homan, H., Akhvast, A. ve Habil, H. (2012). Effect of mindfulness based stress management on reduction of generalized anxiety disorder. *Iranian Journal of Public Health, 41*(10), 24-28.

- Austin, S. F., Mors, O., Nordentoft, M., Hjorthøj, C. R., Secher, R. G., Hesse, M., Hagen, R., Spada, M. ve Wells, A. (2015). Schizophrenia and metacognition: An investigation of course of illness and metacognitive beliefs within a first episode psychosis. *Cognitive Therapy and Research*, 39(1), 61-69. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9633-9>
- Baer, R. A. ve Sauer, S. E. (2011). Relationships between depressive rumination, anger rumination, and borderline personality features. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 2(2), 142-150. <https://doi.org/10.1037/a0019478>
- Bardeen, J. R., Fergus, T. A. ve Wu, K. D. (2013). The interactive effect of worry and intolerance of uncertainty on posttraumatic stress symptoms. *Cognitive Therapy and Research*, 37(4), 742-751. <https://doi.org/10.1007/s10608-012-9512-1>
- Barlow, D. H. (Ed.) (2021). *Clinical handbook of psychological disorders: A step-by-step treatment manual* (5th ed.). New York: Guilford.
- Barlow, D. H., Allen, L. B. ve Choate, M. L. (2004). Toward a unified theory for emotional disorders. *Behavior Therapy*, 35(2), 205-230. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80036-4](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80036-4)
- Bartoskova, M., Sevcikova, M., Durisko, Z., Maslej, M. M., Barbic, S. P., Preiss, M. ve Andrews, P.W. (2018). The form and function of depressive rumination. *Evolution and Human Behavior*, 39(3), 277-289. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2018.01.005>
- Battista, S. R. ve Kocovski, N. L. (2010). Exploring the effect of alcohol on post-event processing specific to a social event. *Cognitive Behaviour Therapy*, 39, 1-10. <https://doi.org/10.1080/16506070902767613>
- Baycan, C. A. (2019). *Turkish adaptation of the revised post-event processing questionnaire*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Behar, E., Zullig, A. R. ve Borkovec, T. D. (2005). Thought and imaginal activity during worry and trauma recall. *Behaviour Therapy*, 36, 157-168. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(05\)80064-4](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(05)80064-4)
- Bennett, S.A., Beck, J. G. ve Clapp, J. D. (2009). Understanding the relationship between posttraumatic stress disorder and trauma cognitions: The impact of thought control strategies. *Behaviour Research and Therapy*, 47(12), 1018-1023. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.07.015>
- Black, M., Hitchcock, C., Bevan, A. O., Leary, C., Clarke, J., Elliott, R., Watson, P., LaFrtune, L., Rae, S., Gilbody, S., Kuyken, W., Johnston, D., Newby, J. M. ve Dalgleish, T. (2018). The HARMONIC trial: Study protocol for a randomised controlled feasibility trial of Shaping Healthy Minds-a modular transdiagnostic intervention for mood, stressor-related and anxiety disorders in adults. *British Medical Journal Open*, 8, e024546. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2018-024546>
- Blackie, R. A. ve Kocovski, N. L. (2017). Development and validation of the trait and state versions of the post-event processing inventory. *Anxiety Stress Coping*, 30, 202-218. <https://doi.org/10.1080/10615806.2016.1230668>
- Bonn-Miller, M. O., Zvolensky, M. J., Bernstein, A. ve Stickle, T. R. (2008). Marijuana coping motives interact with marijuana use frequency to predict anxious arousal, panic related catastrophic thinking, and worry among current marijuana users. *Depression and Anxiety*, 25(10), 862-873. <https://doi.org/10.1002/da.20370>
- Borkovec, T. D., Alcaine, O. M. ve Behar, E. (2004). Avoidance theory of worry and generalized anxiety disorder. Heimberg, R. G., Turk, C. L. ve Mennin, D. S. (Eds.), *Generalized anxiety disorder: Advances in research and practice* içinde (s. 77-108). The Guilford Press.
- Borkovec, T. D. ve Inz, J. (1990). The nature of worry in generalized anxiety disorder: A predominance of thought activity. *Behaviour Research and Therapy*, 28(2), 153-158. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(90\)90027-G](https://doi.org/10.1016/0005-7967(90)90027-G)

- Borkovec, T. D., Robinson, E., Pruzinsky, T. ve DePree, J. A. (1983). Preliminary exploration of worry: Some characteristics and processes. *Behaviour Research and Therapy*, 21(1), 9-16. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(83\)90121-3](https://doi.org/10.1016/0005-7967(83)90121-3)
- Borkovec, T. D. ve Roemer, L. (1995). Perceived functions of worry among generalized anxiety disordered subjects: Distraction from more emotional topics? *Journal of Behaviour Therapy & Experimental Psychiatry* 26, 25-30. [https://doi.org/10.1016/0005-7916\(94\)00064-s](https://doi.org/10.1016/0005-7916(94)00064-s).
- Borkovec, T. D., Shadick, R. N. ve Hopkins, M. (1991). The nature of normal and pathological worry. Rape, R. M. ve Barlow, D. H. (Eds.), *Chronic anxiety: Generalized anxiety disorder and mixed anxiety-depression* içinde (s. 29-51). New York: Guilford Press.
- Boschloo, L., Vogelzangs, N., van den Brink, W., Smit, J. H., Beekman, A. T. ve Penninx, B. W. (2013). The role of negative emotionality and impulsivity in depressive/anxiety disorders and alcohol dependence. *Psychology Medicine*, 43, 1241-1253. <https://doi.org/10.1017/S0033291712002152>
- Brockman, R. ve Stavropoulos, A. (2019). Repetitive negative thinking in eating disorders: Identifying and bypassing over-analysing coping modes and building schema attunement. Simpson, S. ve Smith, E. (Eds.), *Schema therapy for eating disorders* içinde (s. 69-81). Routledge.
- Bucknell, K. J., Kangas, M. ve Crane, M. F. (2022). Adaptive self-reflection and resilience: The moderating effects of rumination on insight as a mediator. *Personality and Individual Differences*, 185, 111234. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111234>
- Calleo, J. S., Hart, J., Björgvinsson, T., ve Stanley, M. A. (2010). Obsessions and worry beliefs in an inpatient OCD population. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(8), 903-908. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.06.015>
- Calmes, C. A. ve Roberts, J. E. (2007). Repetitive thought and emotional distress: Rumination and worry as prospective predictors of depressive and anxious symptomatology. *Cognitive Therapy and Research*, 31(3), 343-356. <https://doi.org/10.1007/s10608-012-9447-6>
- Callesen, P., Reeves, D., Heal, C. ve Wells, A. (2020). Metacognitive therapy versus cognitive behaviour therapy in adults with major depression: A parallel single-blind randomised trial. *Scientific Reports*, 10(1), 7878. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2021.11.002>
- Carney, C. E., Harris, A. L., Moss, T. G. ve Edinger, J. D. (2010). Distinguishing rumination from worry in clinical insomnia. *Behaviour Research and Therapy*, 48(6), 540-546. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.03.004>
- Carter, S. ve Mankoff, J. (2005). *When participants do the capturing: The role of media in diary studies* [Conference session]. Proceedings of the the 2005 Conference on Human Factors in Computing Systems, Portland, Oregon, USA. <https://doi.org/10.1145/1054972.1055098>
- Caselli, G., Bortolai, C., Leoni, M., Rovetto, F., ve Spada, M. M. (2008). Rumination in problem drinkers. *Addiction Research and Theory* 16, 564-571. <https://doi.org/10.1080/16066350802100822>
- Caselli, G., Gemelli, A., Querci, S., Lugli, A. M., Canfora, F., Annovi, C., Rebecchi, D., Ruggiero, G.M., Sassaroli, S., Spada, M.M. ve Watkins, E. R. (2013). The effect of rumination on craving across the continuum of drinking behaviour. *Addictive Behaviors*, 38(12), 2879-2883. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.08.023>
- Chiupka, C. A., Moscovitch, D. A. ve Bielak, T. (2012). In vivo activation of anticipatory vs. post-event autobiographical images and memories in social anxiety. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 31, 783-809. <https://doi.org/10.1521/jscp.2012.31.8.783>
- Clancy, F., Prestwich, A., Caperon, L., Tsipa, A. ve O'Connor, D. B. (2020). The association between perseverative cognition and sleep in non-clinical populations: A systematic review and meta-analysis. *Health Psychology Review*, 14(4), 427-448. <https://doi.org/10.1080/17437199.2019.1700819>
- Clark, D. A. (2020). *The negative thoughts workbook: CBT skills to overcome the repetitive worry, shame, and rumination that drive anxiety and depression*. New Harbinger Publications.

- Clark, D. A. ve A. T. Beck. (2012). *The anxiety and worry workbook: The cognitive behavioral solution*. New York: Guilford Press.
- Clark, D. A. ve Purdon, C. (1993). New perspectives for a cognitive theory of obsessions. *Australian Psychologist*, 28, 161-167. <https://doi.org/10.1080/00050069308258896>
- Clark, D. M. ve Wells, A. (1995). A cognitive model of social phobia. Heimberg, R. G., Liebowitz, M. R., Hope, D. A. ve Schneier, F. R. (Eds.), *Social phobia: Diagnosis, assessment, and treatment* içinde (s. 69-93). New York: The Guilford Press.
- Conway, M., Csank, P. A., Holm, S. L. ve Blake, C. K. (2000). On assessing individual differences in rumination on sadness. *Journal of Personality Assessment*, 75(3), 404-425. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA7503_04.
- Cook, L., Mostazir, M. ve Watkins, E. (2019). Reducing stress and preventing depression (RESPOND): Randomized controlled trial of web-based rumination-focused cognitive behavioral therapy for high-ruminating university students. *Journal of medical Internet research*, 21(5), e11349. <https://doi.org/10.2196/11349>
- Cowdrey, F. A. ve Park, R. J. (2011). Assessing rumination in eating disorders: Principal component analysis of a minimally modified ruminative response scale. *Eating Behaviors*, 12, 321-324. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2011.08.001>
- Cox, R. C. ve Olatunji, B. O. (2017). Linking attentional control and PTSD symptom severity: The role of rumination. *Cognitive Behaviour Therapy*, 46(5), 421-431. <https://doi.org/10.1080/16506073.2017.1286517>
- Craske, M. G., Rapee, R. M., Jackel, L. ve Barlow, D. H. (1989). Qualitative dimensions of worry in DSM-III-R generalized anxiety disorder subjects and nonanxious controls. *Behaviour Research Therapy*, 27, 397-402. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(89\)90010-7](https://doi.org/10.1016/0005-7967(89)90010-7)
- Crino, N., Touyz, S. ve Rieger, E. (2019). How eating disordered and non-eating disordered women differ in their use (and effectiveness) of cognitive self-regulation strategies for managing negative experiences. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 24, 897-904. <https://doi.org/10.1007/s40519-017-0448-z>.
- Csikszentmihalyi, M. ve Larson, R. (1987). Validity and reliability of the experiencesampling method. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 175, 526-536. <https://doi.org/10.1097/00005053-198709000-00004>
- Dalgleish, T., Black, M., Johnston, D. ve Bevan, A. (2020). Transdiagnostic approaches to mental health problems: Current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 179-195. <https://doi.org/10.1037/ccp0000482>.
- Dar, K. A. ve Iqbal, N. (2015). Worry and rumination in generalized anxiety disorder and obsessive compulsive disorder. *Journal of Psychology*, 149, 866-880. <http://doi.org/10.1080/00223980.2014.986430>
- Dar, K. A., Iqbal, N. ve Mushtaq, A. (2017). Intolerance of uncertainty, depression, and anxiety: Examining the indirect and moderating effects of worry. *Asian Journal of Psychiatry*, 29, 129-133. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2017.04.017>
- Davis, R. N. ve Nolen-Hoeksema, S. (2000). Cognitive inflexibility among ruminators and nonruminators. *Cognitive Therapy & Research*, 24, 699-711. <https://doi.org/10.1023/A:1005591412406>
- Decker, M. L., Turk, C. L., Hess, B. ve Murray, C. E. (2008). Emotion regulation among individuals classified with and without generalized anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(3), 485-494. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.04.002>
- Denis, A. ve Luminet, O. (2018). Cognitive factors and post-partum depression: What is the influence of general personality traits, rumination, maternal self-esteem, and alexithymia? *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 25(2), 359-367. <https://doi.org/10.1002/cpp.2168>.

- Dereix-Calonge, I., Ruiz, F. J., Sierra, M. A., Pena-Vargas, A. ve Ramirez, E. S. (2019). Acceptance and commitment training focused on repetitive negative thinking for clinical psychology trainees: A randomized controlled trial. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 12, 81-88. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.02.005>
- Devynck, F., Kornacka, M., Sgard, F. ve Douilliez, C. (2017). Repetitive thinking in alcohol-dependent patients. *Substance Use & Misuse*, 52(1), 108-118. <https://doi.org/10.1080/10826084.2016.1222621>
- Doherty, K., Balaskas, A. ve Doherty, G. (2020). The design of ecological momentary assessment technologies. *Interacting with Computers*, 32(1), 257-278. <https://doi.org/10.1093/iwcomp/iwaa019>
- Dragan, M. (2015). Difficulties in emotion regulation and problem drinking in young women: The mediating effect of metacognitions about alcohol use. *Addictive Behaviors*, 48, 30-35. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2015.04.008>
- Drost, J., Van der Does, W., van Hemert, A. M., Penninx, B. W. ve Spinhoven, P. (2014). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic factor in depression and anxiety: A conceptual replication. *Behaviour Research and Therapy*, 63, 177-183. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2014.06.004>
- du Pont, A., Rhee, S. H., Corley, R. P., Hewitt, J. K. ve Friedman, N. P. (2018). Rumination and psychopathology: Are anger and depressive rumination differentially associated with internalizing and externalizing psychopathology? *Clinical Psychological Science*, 6(1), 18-31. <https://doi.org/10.1177/2167702617720747>
- Edwards, S. L., Rapee, R. M. ve Franklin, J. (2003). Postevent rumination and recall bias for a social performance event in high and low socially anxious individuals. *Cognitive Therapy and Research*, 27, 603-617. <https://doi.org/10.1023/A:1026395526858>
- Ehring, T. (2021). Thinking too much: Rumination and psychopathology. *World Psychiatry*, 20(3), 441-442. <https://doi.org/10.1002/wps.20910>
- Ehlers, A. ve Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 38(4), 319-345. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(99\)00123-0](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(99)00123-0)
- Ehring, T., Fuchs, N. ve Klasener, I. (2009). The effects of experimentally induced rumination versus distraction on analogue posttraumatic stress symptoms. *Behavior Therapy*, 40(4), 403-413. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2008.10.001>
- Ehring, T. ve Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 192-205. <https://doi.org/10.1680/ijct.2008.1.3.192>
- Ehring, T., Zetsche, U., Weidacker, K., Wahl, K., Schönfeld, S. ve Ehlers, A. (2011). The perseverative thinking questionnaire (PTQ): Validation of a content-independent measure of repetitive negative thinking. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(2), 225-232. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02159>
- Ekman, P. ve Friesen, W.V. (1976). *Pictures of facial affect*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA.
- Erarslan İnceç, Ö. E., Akyüz, Z. ve Yılmaz, A. E. (2021). Öz-eleştirel ruminasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikoloji Dergisi* 5(1), 39-51. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000035>
- Erdur-Baker, O. ve Bugay, A. (2012). The turkish version of the ruminative response scale: An examination of its reliability and validity. *The International Journal of Educational Psychological Assessment*, 10, 1-16.
- Fairburn, C. G., Cooper, Z. ve Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: A “transdiagnostic” theory and treatment. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 509-528. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(02\)00088-8](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(02)00088-8).

- Faissner, M., Kriston, L., Moritz, S. ve Jelinek, L. (2018). Course and stability of cognitive and metacognitive beliefs in depression. *Depression and Anxiety*, 35(12), 1239-1246. <https://doi.org/10.1002/da.22834>
- Favaretto, E., Bedani, F., Offredi, A., Schroffenegger, M., Sassaroli, S., Ruggiero, G., Fagiolini, A. ve Caselli, G. (2020). Metacognitions and repetitive negative thinking in bipolar disorder and healthy controls: A comparative study. *Journal of Affective Disorders*, 276, 152-158. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.013>
- Feldhaus, C. G., Jacobs, R. H., Watkins, E. R., Peters, A. T., Bessette, K. L. ve Langenecker, S. A. (2020). Rumination-focused cognitive behavioral therapy decreases anxiety and increases behavioral activation among remitted adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 1982-1991. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01711-7>
- Feldman-Barrett, L. ve Barrett, D. J. (2001). An introduction to computerized experience sampling in psychology. *Social Science Computer Review*, 19, 175-185. <https://doi.org/10.1177/089443930101900204>
- Fergus, T. A. ve Wu, K. D. (2010). Do symptoms of generalized anxiety and obsessive-compulsive disorder share cognitive processes? *Cognitive Therapy and Research*, 34(2), 168-176. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9239-9>
- Foa, E. B. ve Kozak, M. J. (1986). Emotional processing of fear: Exposure to corrective information. *Psychological Bulletin*, 99, 20 - 35. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.99.1.20>
- Foa, E. B., Molnar, C. ve Cashman, L. (1995). Change in rape narratives during exposure therapy for posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 8, 675-690. <https://doi.org/10.1007/BF02102894>.
- Freeman, D., Dunn, G., Startup, H., Pugh, K., Cordwell, J., Mander, H., Cernis, E., Wingham, G., Shirvell ve Kingdon, D. (2015) Effect of cognitive behaviour therapy for worry on persecutory delusions in patients with psychosis (WIT): A parallel, single-blind, randomised controlled trial with a mediation analysis. *The Lancet Psychiatry*, 2, 305-313. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(15\)00039-5](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(15)00039-5)
- Fresco, D. M., Frankel, A. N., Mennin, D. S., Turk, C. L. ve Heimberg, R. G. (2002). Distinct and overlapping features of rumination and worry: The Relationship of cognitive production to negative affective states. *Cognitive Therapy and Research*, 26(2), 179-188. <https://doi.org/10.1023/A:1014517718949>
- Funk, J., Takano, K., Schumm, H. ve Ehring, T. (2022). The Bi-factor model of repetitive negative thinking: Common vs. unique factors as predictors of depression and anxiety. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 77, 101781. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2022.101781>.
- Garcia-Escalera, J., Chorot, P., Valiente, R. M., Reales, J. M. ve Sandín, B. (2016). Efficacy of transdiagnostic cognitive-behavioral therapy for anxiety and depression in adults, children and adolescents: A meta-analysis. *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica*, 21(3), 147-175. <https://doi.org/10.5944/rppc.vol.21.num.3.2016.17811>
- Gavric, D., Moscovitch, D. A., Rowa, K. ve McCabe, R. E. (2017). Post-event processing in social anxiety disorder: Examining the mediating roles of positive metacognitive beliefs and perceptions of performance. *Behaviour Research and Therapy*, 91, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2017.01.002>
- Giorgio, J. M., Sanfilippo, J., Kleiman, E., Reilly, D., Bender, R. E., Wagner, C. A., Liu, R. T. ve Alloy, L. B. (2010). An experiential avoidance conceptualization of depressive rumination: Three tests of the model. *Behaviour Research and Therapy*, 48(10), 1021-1031. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.07.004>

- Gladstone, G. L., Parker, G. B., Mitchell, P. B., Malhi, G. S., Wilhelm, K. A. ve Austin, M. P. (2005). A brief measure of worry severity (bmws): Personality and clinical correlates of severe worriers. *Journal of Anxiety Disorders*, 19(8), 877-892. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.11.003>
- Gökdağ, C., Arkar, H. ve Pırıldar, Ş. (2023). Testing a transdiagnostic model including distal and proximal risk factors for depression and anxiety. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1-19. <https://doi.org/10.1007/s41811-023-00170-4>
- Gruber, J., Eidelman, P. ve Harvey, A. G. (2008). Transdiagnostic emotion regulation processes in bipolar disorder and insomnia. *Behaviour Research and Therapy*, 46(9), 1096-1100. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.05.004>
- Gruber, J., Eidelman, P., Johnson, S. L., Smith, B. ve Harvey, A. G. (2011). Hooked on a feeling: Rumination about positive and negative emotion in inter-episode bipolar disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 120(4), 956. <https://doi.org/10.1037/a0023667>
- Guastella, A. J. ve Moulds, M. L. (2007). The impact of rumination on sleep quality following a stressful life event. *Personality and Individual Differences*, 42(6), 1151-1162. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.04.028>
- Gülüm, I. V. ve Dağ, İ. (2012). Tekrarlayıcı düşünme ölçeği ve bilişsel esneklik envanterinin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 216-223.
- Halari, R., Preethi, P., Farquharson, L., Fannon, D., Kuipers, E. ve Kumari, V. (2009). Rumination and negative symptoms in schizophrenia. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 197, 703-706. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181b3af20>
- Hamaker, E. L., Kuiper, R. M. ve Grasman, R. P. (2015). A critique of the cross-lagged panel model. *Psychological Methods*, 20, 102-116. <https://doi.org/10.1037/a0038889>
- Hamoniere, T., Milan, L. ve Varescon, I. (2022). Repetitive negative thinking, metacognitive beliefs, and their interaction as possible predictors for problematic cannabis use. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 29(2), 706-717. <https://doi.org/10.1002/cpp.2664>
- Hartley, S., Haddock, G., e Sa Vasconcelos, D., Emsley, R. ve Barrowclough, C. (2014). An experience sampling study of worry and rumination in psychosis. *Psychological Medicine*, 44(8), 1605-1614. <https://doi.org/10.1017/S0033291713002080>
- Harvey, A. G. (2002). Trouble in bed: The role of pre-sleep worry and intrusions in the maintenance of insomnia. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 16(2), 161-177. <https://doi.org/10.1891/jcop.16.2.161.63992>
- Harvey, A. G., Watkins, E. ve Mansell, W. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford University Press, USA.
- Hayes, S., Hirsch, C. R., Krebs, G. ve Mathews, A. (2010). The effects of modifying interpretation bias on worry in generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 48, 171-178. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2009.10.006>
- Hepworth, C., Startup, H. ve Freeman, D. (2011). Developing treatments of persistent persecutory delusions: The impact of an emotional processing and metacognitive awareness intervention. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 199, 653-658. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e318229cfa8>
- Hernando, A., Pallás, R., Cebolla, A., García-Campayo, J., Hoogendoorn, C. J. ve Roy, J. F. (2019). Mindfulness, rumination, and coping skills in young women with eating disorders: A comparative study with healthy controls. *PLoS One*, 14(3), e0213985. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.793094>
- Hirsch, C. R., Krahe, C., Whyte, J., Bridge, L., Loizou, S., Norton, S. ve Mathews, A. (2020). Effects of modifying interpretation bias on transdiagnostic repetitive negative thinking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 226. <https://doi.org/10.1037/ccp0000455>

- Hirsch, C. R., Krahe, C., Whyte, J., Loizou, S., Bridge, L., Norton, S. ve Mathews, A. (2018). Interpretation training to target repetitive negative thinking in generalized anxiety disorder and depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 86*(12), 1017. <https://doi.org/10.1037/ccp0000310>
- Hirsch, C. R., Mathews, A., Lequertier, B., Perman, G. ve Hayes, S. (2013). Characteristics of worry in generalized anxiety disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 44*(4), 388-395. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.03.004>
- Hirsch, C. R., Hayes, S., Mathews, A., Perman, G. ve Borkovec, T. (2012). The extent and nature of imagery during worry and positive thinking in generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Psychology, 121*, 238-243. <http://dx.doi.org/10.1037/a0024947>
- Hjemdal, O., Solem, S., Hagen, R., Kennair, L. E. O., Nordahl, H. M. ve Wells, A. (2019). A randomized controlled trial of metacognitive therapy for depression: Analysis of 1-year follow-up. *Frontiers in Psychology, 10*, 1842. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01842>
- Holeva, V., Tarrier, N. ve Wells, A. (2001). Prevalence and predictors of acute stress disorder and ptsd following road traffic accidents: Thought control strategies and social support. *Behavior Therapy, 32*(1), 65-83. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(01\)80044-7](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(01)80044-7)
- Horowitz, M. J. ve Becker, S. S. (1971). Cognitive response to stress and experimental demand. *Journal of Abnormal Psychology, 78*(1), 86-92. <https://doi.org/10.1037/h0031386>
- Hoyer, J., Becker, E. S. ve Roth, W. T. (2001). Characteristics of worry in gad patients, social phobics, and controls. *Depression and Anxiety, 13*(2), 89-96. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.03.004>
- Hoyer, J., Gloster, A. T. ve Herzberg, P. Y. (2009). Is worry different from rumination? Yes, it is more predictive of psychopathology! *GMS Psycho-Social-Medicine, 6*, 1-9. <https://doi.org/10.3205/psm000062>
- Hummel, K. V., Trautmann, S., Venz, J., Thomas, S. ve Schäfer, J. (2021). Repetitive negative thinking: Transdiagnostic correlate and risk factor for mental disorders? A proof-of-concept study in German soldiers before and after deployment to Afghanistan. *BMC Psychology, 9*(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00696-2>
- Huntley, C. D. ve Fisher, P. L. (2016). Examining the role of positive and negative metacognitive beliefs in depression. *Scandinavian Journal of Psychology, 57*(5), 446-452. <https://doi.org/10.1111/sjop.12306>
- Jessup, G. M., Bian, S., Chen, Y. W. ve Bundy, A. (2012). PIEL survey application manual. <https://core.ac.uk/download/pdf/41237186.pdf> adresinden 11 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Joos, E., Vansteenwegen, D. ve Hermans, D. (2012). Repetitive thought about an aversive learning experience maintains conditioned responding. *Journal of Experimental Psychopathology, 3*(1), 84-102. <https://doi.org/10.5127/jep.20811>
- Kaçar-Başaran, S. ve Arkar, H. (2023). Common vulnerability factors in obsessive-compulsive and major depressive disorders: A transdiagnostic hierarchical model. *Current Psychology, 42*, 8414-8424. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02599-2>
- Kaçar-Başaran, S., Gökdağ, C. ve McEvoy, P. M. (2023). Trait repetitive negative thinking: Psychometric properties of the turkish version of the brief repetitive thinking questionnaire (RTQ-10). *International Journal of Cognitive Therapy, 1*-16. <https://doi.org/10.1007/s41811-023-00176-y>
- Kanth, V. ve Mahiyariya, D. (2021). Perseverative cognition in social anxiety: An empirical review of post event processing and anticipatory processing. *An International Bilingual Peer Reviewed Refereed Research Journal, 11*(41), 11-15.
- Kashdan, T. B., Zvolensky, M. J. ve McLeish, A. C. (2008). Anxiety sensitivity and affect regulatory strategies: Individual and interactive risk factors for anxiety-related symptoms. *Journal of Anxiety Disorders, 22*(3), 429-440. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.03.011>

- Katz, D. E., Cassin, S., Weerasinghe, R. ve Rector, N. A. (2019). Changes in post-event processing during cognitive behavioural therapy for social anxiety disorder: A longitudinal analysis using post-session measurement and experience sampling methodology. *Journal of Anxiety Disorders*, 66, 102-107. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2019.102107>
- Kendler, K. S. (2012). The dappled nature of causes of psychiatric illness: Replacing the organic-functional/hardware-software dichotomy with empirically based pluralism. *Molecular Psychiatry*, 17, 377-388. <https://doi.org/10.1038/mp.2011.182>.
- Kertz, S. J., Bigda-Peyton, J. S., Rosmarin, D. H. ve Björgvinsson, T. (2012). The importance of worry across diagnostic presentations: Prevalence, severity and associated symptoms in a partial hospital setting. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(1), 126-133. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2011.10.005>
- Kessler, R. C., Chiu, W. T., Demler, O., Merikangas, K. R. ve Walters, E. E. (2005). Prevalence, severity, and comorbidity of 12-month DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62, 617-627. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.617>.
- Kim, J. ve André, E. (2008). Emotion recognition based on physiological changes in music listening. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 30(12), 2067-2083. <https://doi.org/10.1109/TPAMI.2008.26>
- Kim, S., Yu, B. H., Lee, D. S. ve Kim, J. H. (2012). Ruminative response in clinical patients with major depressive disorder, bipolar disorder, and anxiety disorders. *Journal of Affective Disorders*, 136(1-2), e77-e81. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2011.06.034>.
- Kircanski, K., Thompson, R.J., Sorenson, J., Sherdell, L. ve Gotlib, I. H. (2015). Rumination and worry in daily life: Examining the naturalistic validity of theoretical constructs. *Clinical Psychological Science*, 3, 926-939. <https://doi.org/10.1177/2167702614566603>
- Kocovski, N. L., MacKenzie, M. B. ve Rector, N. A. (2011). Rumination and distraction periods immediately following a speech task: Effect on postevent processing in social anxiety. *Cognitive Behaviour Therapy*, 40(1), 45-56. <https://doi.org/10.1080/16506073.2010.526631>
- Kolubinski, D. C., Nikčević, A. V., Lawrence, J. A. ve Spada, M. M. (2017). The metacognitions about self-critical rumination questionnaire. *Journal of Affective Disorders*, 220, 129-138. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.06.002>.
- Krahe, C., Mathews, A., Whyte, J. ve Hirsch, C. R. (2016). Cognitive bias modification for interpretation with and without prior repetitive negative thinking to reduce worry and rumination in generalised anxiety disorder and depression: Protocol for a multisession experimental study with an active control condition. *BMJ Open*, 6(12), e013404. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2016-013404>
- Krahe, C., Whyte, J., Bridge, L., Loizou, S. ve Hirsch, C. R. (2019). Are different forms of repetitive negative thinking associated with interpretation bias in generalized anxiety disorder and depression? *Clinical Psychological Science*, 7(5), 969-981. <https://doi.org/10.1177/2167702619851808>
- Krause, K., Bischof, A., Lewin, S., Guertler, D., Rumpf, H. J., John, U. ve Meyer, C. (2018). Explaining the relation between pathological gambling and depression: Rumination as an underlying common cause. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 384-391. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.38>
- Lancee, J., Eisma, M. C., van Zanten, K. B. ve Topper, M. (2017). When thinking impairs sleep: Trait, daytime and nighttime repetitive thinking in insomnia. *Behavioral Sleep Medicine*, 15(1), 53-69. <https://doi.org/10.1080/15402002.2015.1083022>.
- Lang, P. J., Bradley, M. M. ve Cuthbert, B. N. (2008). International affective picture system (IAPS): *Affective ratings of pictures and instruction manual. Technical Report A-8*. Gainesville, FL: University of Florida.

- Laposa, J. M. ve Rector, N. A. (2016). Can I really do this? An examination of anticipatory event processing in social anxiety disorder. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 30, 94-104. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.01.010>
- Leung, P., Li, S. H. ve Graham, B. M. (2022). The relationship between repetitive negative thinking, sleep disturbance, and subjective fatigue in women with generalized anxiety disorder. *British Journal of Clinical Psychology*, 61(3), 666-679. <https://doi.org/10.1111/bjc.12356>.
- Li, S. H., Denson, T. F. ve Graham, B. M. (2020). Women with generalized anxiety disorder show increased repetitive negative thinking during the luteal phase of the menstrual cycle. *Clinical Psychological Science*, 8(6), 1037-1045. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01221-9>
- Luca, M. (2019). Maladaptive rumination as a transdiagnostic mediator of vulnerability and outcome in psychopathology. *Journal of Clinical Medicine*, 8(3), 314. <https://doi.org/10.3390/jcm8030314>
- Lydon-Staley, D. M., Kuehner, C., Zamoscik, V., Huffziger, S., Kirsch, P. ve Bassett, D. S. (2019). Repetitive negative thinking in daily life and functional connectivity among default mode, frontoparietal, and salience networks. *Translational Psychiatry*, 9(1), 234. <https://doi.org/10.1038/s41398-019-0560-0>.
- Lyubomirsky, S. ve Nolen-Hoeksema, S. (1995). Effects of self-focused rumination on negative thinking and interpersonal problem-solving. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(1), 176-190. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.69.1.176>.
- MacKenzie, M. B. ve Kocovski, N. L. (2016). Mindfulness-based cognitive therapy for depression: Trends and developments. *Psychology research and behavior management*, 9, 125-132. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S63949>
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. D. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.6>
- Martin, L. L. ve Tesser, A. (1996). Some ruminative thoughts. *Advances in Social Cognition*, 9, 1-47.
- Martinez-Vispo, C., Senra, C., López-Durán, A., Fernández del Río, E. ve Becoña, E. (2020). Does rumination mediate the effect of depressive symptoms on cigarette dependence and craving in seeking treatment smokers? *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 42(4), 765-773. <https://doi.org/10.1007/s10862-020-09812-9>
- McEvoy, P. M., Black, A., Piesse, E., Strachan, L. ve Clarke, P. J. (2023). The effect of positive and negative evaluation on state anxiety and repetitive negative thinking in social evaluative situations: An experimental study. *Journal of Anxiety Disorders*, 98(4), 102734. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2023.102734>
- McEvoy, P. M., Erceg-Hurn, D. M., Anderson, R. A., Campbell, B. N., Swan, A., Saulsman, L. M., Summers, M. ve Nathan, P. R. (2015). Group metacognitive therapy for repetitive negative thinking in primary and non-primary generalized anxiety disorder: An effectiveness trial. *Journal of Affective Disorders*, 175, 124-132. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.12.046>.
- McEvoy, P. M., Hyett, M. P., Ehring, T., Johnson, S. L., Samtani, S., Anderson, R. ve Moulds, M. L. (2018). Transdiagnostic assessment of repetitive negative thinking and responses to positive affect: Structure and predictive utility for depression, anxiety, and mania symptoms. *Journal of Affective Disorders*, 232, 375-384. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.02.072>
- McEvoy, P. M. ve Kingsep, P. (2006). The post-event processing questionnaire in a clinical sample with social phobia. *Behaviour Research and Therapy*, 44(11), 1689-1697. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.12.005>

- McEvoy, P. M. ve Mahoney, A. E. (2013). Intolerance of uncertainty and negative metacognitive beliefs as transdiagnostic mediators of repetitive negative thinking in a clinical sample with anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 27(2), 216-224. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.01.006>
- McEvoy, P. M., Mahoney, A. ve Moulds, M. L. (2010). Are worry, rumination, and post-event processing one and the same? Development of the repetitive thinking questionnaire. *Journal of Anxiety Disorders*, 24, 509-519. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.03.008>
- McEvoy, P. M., Nathan, P. ve Norton, P. J. (2009). Efficacy of transdiagnostic treatments: A review of published outcome studies and future research directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 20-33. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.20>
- McEvoy, P. M., Thibodeau, M. A. ve Asmundson, G. J. (2014). Trait repetitive negative thinking: A brief transdiagnostic assessment. *Journal of Experimental Psychopathology*, 5(3), 1-17. <https://doi.org/10.5127/jep.037813>
- McEvoy, P. M., Watson, H., Watkins, E. R. ve Nathan, P. (2013). The relationship between worry, rumination, and comorbidity: Evidence for repetitive negative thinking as a transdiagnostic construct. *Journal of Affective Disorders*, 151(1), 313-320. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.06.014>
- Meidlinger, P. C. ve Hope, D. A. (2017). The new transdiagnostic cognitive behavioral treatments: Commentary for clinicians and clinical researchers. *Journal of Anxiety Disorders*, 46, 101-109. <http://dx.doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.11.002>
- Mellings, T. M. ve Alden, L. E. (2000). Cognitive processes in social anxiety: The effects of self-focus, rumination and anticipatory processing. *Behaviour Research and Therapy*, 38(3), 243-257. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00040-6](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00040-6)
- Mennin, D. S., Heimberg, R. G., Turk, C. L. ve Fresco, D. M. (2005). Preliminary evidence for an emotion dysregulation model of generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 43(10), 1281-1310. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.08.008>
- Meyer, T. J, Miller, M. L., Metzger, R. L. ve Borkovec, T. D. (1990). Development and validation of the Penn State Worry Questionnaire. *Behaviour Research Therapy*, 28, 487-95. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(90\)90135-6](https://doi.org/10.1016/0005-7967(90)90135-6)
- Michael, T., Halligan, S. L., Clark, D. M. ve Ehlers, A. (2007). Rumination in posttraumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*, 24, 307-317. <https://doi.org/10.1002/da.20228>
- Mills, A. C., Grant, D. M., Lechner, W. V. ve Judah, M. R. (2014). Relationship between trait repetitive negative thinking styles and symptoms of psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 71, 19-24. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.07.022>
- Moberly, N. J. ve Watkins, E. R. (2008). Ruminative self-focus and negative affect: An experience sampling study. *Journal of Abnormal Psychology*, 117, 314-323. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.06.004>
- Modini, M. ve Abbott, M. J. (2016). A comprehensive review of the cognitive determinants of anxiety and rumination in social anxiety disorder. *Behaviour Change*, 33(3), 150-171. <https://doi.org/10.1017/bec.2016.10>
- Moeller, S. B., Austin, S. F., Hvenegaard, M., Kistrup, M., Gran, S. ve Watkins, E. (2020). Rumination-focused cognitive behaviour therapy for non-responsive chronic depression: An uncontrolled group study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 48(3), 376-381. <https://doi.org/10.1017/S1352465819000584>
- Monteregge, S., Tsagkalidou, A., Cuijpers, P. ve Spinhoven, P. (2020). The effects of different types of treatment for anxiety on repetitive negative thinking: A meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 27(2), 1-20. <https://doi.org/10.1037/h0101777>

- Morina, N. (2011). Rumination and avoidance as predictors of prolonged grief, depression, and posttraumatic stress in female widowed survivors of war. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 199(12), 921-927. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3182392aae>
- Murray, J., Ehlers, A. ve Mayou, R. A. (2002). Dissociation and post-traumatic stress disorder: Two prospective studies of motor vehicle accident survivors. *British Journal of Psychiatry*, 180, 363-368. <https://doi.org/10.1192/bjp.180.4.363>
- Müderrişoğlu, S. (2012, April). *Türkçe psikolojik metin analizi programı: LIWC Türkçe [Turkish psychological text analysis program: Turkish LIWC]* [Poster]. 17th National Congress of Psychology, Istanbul, Turkey.
- Nagulendran, A. ve Jobson, L. (2020). Exploring cultural differences in the use of emotion regulation strategies in posttraumatic stress disorder. *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1-8. <https://doi.org/10.1080/20008198.2020.1729033>
- Napolitano, M. A. ve Himes, S. (2011). Race, weight, and correlates of binge eating in female college students. *Eating Behaviors*, 12(1), 29-36. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2010.09.003>
- Naumann, E., Tuschen-Caffier, B., Voderholzer, U., Schäfer, J. ve Svaldi, J. (2016). Effects of emotional acceptance and rumination on media-induced body dissatisfaction in anorexia and bulimia nervosa. *Journal of Psychiatric Research*, 82, 119-125. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2016.07.021>
- Naylor, H., Mountford, V. ve Brown, G. (2011). Beliefs about excessive exercise in eating disorders: The role of obsessions and compulsions. *European Eating Disorders Review*, 19(3), 226-236. <https://doi.org/10.1002/erv.1110>
- Newby, J. M., McKinnon, A., Kuyken, W., Gilbody, S. ve Dalgleish, T. (2015). Systematic review and meta-analysis of transdiagnostic psychological treatments for anxiety and depressive disorders in adulthood. *Clinical Psychology Review*, 40, 91-110. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.06.002>
- Newman, M. G., Cho, S. ve Kim, H. (2017). Worry and generalized anxiety disorder. *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology*. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809324-5.05108-7>
- Newman, M. G., Llera, S. J., Erickson, T. M., Przeworski, A. ve Castonguay, L. G. (2013). Worry and generalized anxiety disorder: A review and theoretical synthesis of evidence on nature, etiology, mechanisms, and treatment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 275-297. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185544>
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 569-582. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.4.569>
- Nolen-Hoeksema, S. (2004). The Response Styles Theory. Papageorgiou, C., ve Wells, A. (Eds.), *Depressive rumination: Nature, theory and treatment* içinde (s. 125-151). John Wiley & Sons.
- Nolen-Hoeksema, S., Morrow, J. ve Fredrickson, B. L. (1993). Response styles and the duration of episodes of depressed mood. *Journal of Abnormal Psychology* 102, 20-28. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.102.1.20>
- Nolen-Hoeksema, S., Stice, E., Wade, E. ve Bohon, C. (2007). Reciprocal relations between rumination and bulimic, substance abuse, and depressive symptoms in female adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(1), 198. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.116.1.198>
- Nolen-Hoeksema, S., Wisco B. E. ve Lyubomirsky, S. (2008). Rethinking rumination. *Perspectives on Psychological Science*, 3(5), 400-424. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00088.x>

- Nordahl, H. M., Borkovec, T. D., Hagen, R., Kennair, L. E., Hjemdal, O., Solem, S., Hansen, B., Haseth, S. ve Wells, A. (2018). Metacognitive therapy versus cognitive-behavioural therapy in adults with generalised anxiety disorder. *The British Journal of Psychiatry* 4, 393-400. <https://doi.org/10.1192/bjo.2018.54>
- Nordahl, H., Vollset, T. ve Hjemdal, O. (2022). An empirical test of the metacognitive model of generalized anxiety disorder. *Scandinavian Journal of Psychology*, 64(3), 263-267. <https://doi.org/10.1111/sjop.12884>
- Nordahl, H. ve Wells, A. (2020). Social anxiety and work status: The role of negative metacognitive beliefs, symptom severity and cognitive-behavioural factors. *Journal of Mental Health*, 29(6), 665-669. <https://doi.org/10.1080/09638237.2017.1340622>
- Normann, N. ve Morina, N. (2018). The efficacy of metacognitive therapy: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 14(9), 2211. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02211>
- Norton, P. J. (2012). A randomized clinical trial of transdiagnostic cognitive-behavioral treatments for anxiety disorder by comparison to relaxation training. *Behavior Therapy*, 43, 506-517. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2010.08.011>
- Norton, P. J. ve Philipp, L. M. (2008). Transdiagnostic approaches to the treatment of anxiety disorders: A quantitative review. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 45(2), 214. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.45.2.214>
- Nota, J. A. ve Coles, M. E. (2015). Duration and timing of sleep are associated with repetitive negative thinking. *Cognitive Therapy and Research*, 39, 253-261. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9651-7>
- Osborne, L. M., Voegtline, K., Standeven, L. R., Sundel, B., Pangtey, M., Hantsoo, L. ve Payne, J. L. (2021). High worry in pregnancy predicts postpartum depression. *Journal of Affective Disorders*, 294, 701-706. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.07.009>
- Palagini, L., Mauri, M., Banfi, T., Mazzei, I., Gronchi, A., Bonanni, E., Maestri, M., Riemann, D., Carney, C. E. ve Dell'Osso, L. (2015). Daytime rumination as a feature of insomnia disorder: Sleep related cognition is not merely a problem of the night. *Archives Italiennes de Biologie*, 153(2-3), 239-247. <https://doi.org/10.12871/0003982920152349>
- Palmieri, S., Mansueto, G., Scaini, S., Caselli, G., Sapuppo, W., Spada, M. M., Sassaroli, S. ve Ruggiero, G. M. (2021). Repetitive negative thinking and eating disorders: A meta-analysis of the role of worry and rumination. *Journal of Clinical Medicine*, 10(11), 2448. <https://doi.org/10.3390/jcm10112448>
- Papageorgiou, C. ve Wells, A. (1999). Process and meta-cognitive dimensions of depressive and anxious thoughts and relationships with emotional intensity. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 6(2), 156-162. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0879\(199905\)6:2<156::AID-CPP196>3.0.CO;2-A](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0879(199905)6:2<156::AID-CPP196>3.0.CO;2-A)
- Papageorgiou, C. ve Wells A (2003). An empirical test of a clinical metacognitive model of rumination and depression. *Cognitive Therapy and Research* 27, 261-273. <https://doi.org/10.1023/A:1023962332399>
- Pearl, S. B. ve Norton, P. J. (2017). Transdiagnostic versus diagnosis specific cognitive behavioural therapies for anxiety: A meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, 46, 11-24. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.07.004>
- Pennebaker, J. W. ve Beall, S. K. (1986). Confronting a traumatic event: Toward an understanding of inhibition and disease. *Journal of Abnormal Psychology*, 95(3), 274-281. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.95.3.274>
- Pennebaker, J. W. (1997). Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*, 8(3), 162-166. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1997.tb00403.x>

- Penney, E. S. ve Abbott, M. J. (2014). Anticipatory and post-event rumination in social anxiety disorder: A review of the theoretical and empirical literature. *Behaviour Change*, 31(2), 79-101. <https://doi.org/10.1017/bec.2014.3>
- Penney, A. M., Mazmanian, D. ve Rudanycz, C. (2013). Comparing positive and negative beliefs about worry in predicting generalized anxiety disorder symptoms. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 45(1), 34-41. <https://doi.org/10.1037/a0027623>
- Pietrzak, R. H., Harpaz-Rotem, I. ve Southwick, S. M. (2011). Cognitive-behavioral coping strategies associated with combat-related ptsd in treatment-seeking OEF–OIF veterans. *Psychiatry Research*, 189(2), 251-258. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2011.07.019>
- Rachman, S. (1971). Obsessional ruminations. *Behaviour Research and Therapy*, 9(3), 229-235. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(71\)90008-8](https://doi.org/10.1016/0005-7967(71)90008-8)
- Rachman, S. (1998). A cognitive theory of obsessions. *Behavior Research and Therapy*, 35(9), 793-802. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00040-5](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00040-5)
- Rachman, S., Grüter-Andrew, J. ve Shafran, R. (2000). Post-event processing in social anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 38(6), 611-617. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(99\)00089-3](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(99)00089-3)
- Rachman, S. ve de Silva, P. (1978). Abnormal and normal obsessions. *Behaviour Research and Therapy*, 16(4), 233-248. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(78\)90022-0](https://doi.org/10.1016/0005-7967(78)90022-0)
- Raes, F. (2012). Repetitive negative thinking predicts depressed mood at 3-year follow-up in students. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 34, 497-501. <https://doi.org/10.1007/s10862-012-9295-4>
- Raes, F., Hermans, D., Williams, J. M. G., Demyttenaere, K., Sabbe, B., Pieters, G. ve Eelen, P. (2005). Reduced specificity of autobiographical memory: A mediator between rumination and ineffective social problem-solving in major depression? *Journal of Affective Disorders*, 87, 331-335. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2005.05.004>
- Raines, A. M., Vidaurri, D. N., Portero, A. K. ve Schmidt, N. B. (2017). Associations between rumination and obsessive-compulsive symptom dimensions. *Personality and Individual Differences*, 113, 63-67. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.001>
- Ramos-Cejudo, J. ve Salguero, J. M. (2017). Negative metacognitive beliefs moderate the influence of perceived stress and anxiety in long-term anxiety. *Psychiatry Research*, 250, 25-29. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.01.056>
- Rapee, R. M. ve Heimberg, R. G. (1997). A cognitive-behavioral model of anxiety in social phobia. *Behaviour Research and Therapy*, 35, 741-756. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00022-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00022-3)
- Rebstock, L., Schäfer, L. N., Kube, T., Ehmke, V. ve Rief, W. (2020). Placebo prevents rumination: An experimental study. *Journal of Affective Disorders*, 274, 1152-1160. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.06.010>
- Reilly, E. E., Gordis, E. B., Boswell, J. F., Donahue, J. M., Emhoff, S. M. ve Anderson, D. A. (2018). Evaluating the role of repetitive negative thinking in the maintenance of social appearance anxiety: An experimental manipulation. *Behaviour Research and Therapy*, 102, 36-41. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.01.001>
- Reinholt, N. ve Krogh, J. (2014). Efficacy of transdiagnostic cognitive behaviour therapy for anxiety disorders: A systematic review and meta-analysis of published outcome studies. *Cognitive Behaviour Therapy*, 43(3), 171-84. <https://doi.org/10.1080/16506073.2014.897367>
- Robinson, M. S. ve Alloy, L. B. (2003). Negative cognitive styles and stress-reactive rumination interact to predict depression: A prospective study. *Cognitive Therapy and Research*, 27, 275-291. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1023914416469>

- Roemer, L., Molina, S. ve Borkovec, T. D. (1997). An investigation of worry content among generally anxious individuals. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 185(5), 314-319. <https://doi.org/10.1097/00005053-199705000-00005>
- Rood, L., Roelofs, J., Bögels, S. M. ve Alloy, L. B. (2010). Dimensions of negative thinking and the relations with symptoms of depression and anxiety in children and adolescents. *Cognitive Therapy and Research*, 34, 333-342. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9261-y>
- Rosenkranz, T., Takano, K., Watkins, E. R. ve Ehrling, T. (2020). Assessing repetitive negative thinking in daily life: Development of an ecological momentary assessment paradigm. *PLoS One*, 15(4), 1-17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231783>
- Rowa, K., Antony, M. M., Swinson, R. P. ve McCabe, R. E. (2014). A preliminary attempt to experimentally induce post event processing in social anxiety disorder. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 42(2), 238-242. <https://doi.org/10.1017/S1352465813000143>
- Rumball, F., Antal, K., Happé, F. ve Grey, N. (2021). Co-occurring mental health symptoms and cognitive processes in trauma-exposed ASD adults. *Research in Developmental Disabilities*, 110, 103836. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103836>
- Ruscio, A. M., Gentes, E. L., Jones, J. D., Hallion, L. S., Coleman, E. S. ve Swendsen, J. (2015). Rumination predicts heightened responding to stressful life events in major depressive disorder and generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 124(1), 17-26. <https://doi.org/10.1037/abn0000025>
- Ruscio, A. M., Seitchik, A. E., Gentes, E. L., Jones, J. D. ve Hallion, L. S. (2011). Perseverative thought: A robust predictor of response to emotional challenge in generalized anxiety disorder and major depressive disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 49(12), 867-874. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.10.001>
- Sala, M., Brosio, L. C. ve Levinson, C. A. (2019). Repetitive negative thinking predicts eating disorder behaviors: A pilot ecological momentary assessment study in a treatment seeking eating disorder sample. *Behaviour Research and Therapy*, 112, 12-17. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.11.005>
- Samtani, S., McEvoy, P. M., Mahoney, A. E., Werner-Seidler, A., Li, S. S., McGill, B. C., Tockar, J. ve Moulds, M. L. (2018). Examining a transdiagnostic measure of repetitive thinking in depressed, formerly depressed and never-depressed individuals. *Journal of Affective Disorders*, 229, 515-522. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.12.081>
- Samtani, S. ve Moulds, M. L. (2017). Assessing maladaptive repetitive thought in clinical disorders: A critical review of existing measures. *Clinical Psychology Review*, 53, 14-28. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.01.007>
- Santangelo, P. S., Ebner-Priemer, U. W. ve Trull, T. J. (2013). Experience sampling methods in clinical psychology. Comer, J.S. ve Kendall, P.C. (Eds), *The Oxford handbook of research strategies for clinical psychology* içinde (s. 188-210). New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793549.013.0011>
- Schaich, A., Watkins, E. R. ve Ehrling, T. (2013). Can concreteness training buffer against the negative effects of rumination on PTSD? An experimental analogue study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(4), 396-403. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.03.006>
- Segerstrom, S. C., Stanton, A. L., Alden, L. E. ve Shortridge, B. E. (2003). A multidimensional structure for repetitive thought: What's on your mind, and how, and how much? *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 909-921. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.5.909>
- Segerstrom, S. C., Tsao, J. C. I., Alden, L. E. ve Craske, M. G. (2000). Worry and rumination: Repetitive thought as a concomitant and predictor of negative mood. *Cognitive Therapy and Research*, 24(6), 671-688. <https://doi.org/10.1023/A:1005587311498>

- Shaw, A. M., Carbonella, J. Y., Arditte Hall, K. A. ve Timpano, K. R. (2017). Obsessive-compulsive and depressive symptoms: The role of depressive cognitive styles. *The Journal of Psychology*, 151(6), 532-546. <https://doi.org/10.1080/00223980.2017.1372341>.
- Shiffman, S., Stone, A. A. ve Hufford, M. R. (2008) Ecological momentary assessment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 1-32. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091415>.
- Sibrava, N. J. ve Borkovec, T. D. (2006). The cognitive avoidance theory of worry. Davey, G.C.L. ve Wells, A. (Eds.), *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment, and treatment* içinde (s. 239-256). West Sussex, England: John Wiley
- Sluis, R. A., Boschen, M. J., Neumann, D. L. ve Murphy, K. (2017). Repetitive negative thinking in social anxiety disorder 1: Anticipatory processing. *Psychopathology Review*, 4(3), 244-262. <https://doi.org/10.5127/pr.045516>
- Smart, L. M., Peters, J. R. ve Baer, R. A. (2016). Development and validation of a measure of self-critical rumination. *Assessment*, 23(3), 321-332. <https://doi.org/10.1177/1073191115573300>
- Smith, K. E., Mason, T. B. ve Lavender, J. M. (2018). Rumination and eating disorder psychopathology: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 61, 9-23. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.03.004>
- Solem, S., Wells, A., Kennair, L. E. O., Hagen, R., Nordahl, H. ve Hjemdal, O. (2021). Metacognitive therapy versus cognitive-behavioral therapy in adults with generalized anxiety disorder: A 9-year follow-up study. *Brain and Behavior*, 11(10), e2358. <https://doi.org/10.1002/brb3.2358>
- Spasojevic, J. ve Alloy, L. B. (2001). Rumination as a common mechanism relating depressive risk factors to depression. *Emotion*, 1, 25-37. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.1.1.25>
- Speckens, A. E., Ehlers, A., Hackmann, A., Ruths, F. A. ve Clark, D. M. (2007). Intrusive memories and rumination in patients with post-traumatic stress disorder: A phenomenological comparison. *Memory*, 15(3), 249-257. <https://doi.org/10.1080/09658210701256449>
- Spinhoven, P., Klein, N., Kennis, M., Cramer, A. O., Siegle, G., Cuijpers, P., Ormel, J., Hollon, S. D. ve Bockting, C. L. (2018). The effects of cognitive-behavior therapy for depression on repetitive negative thinking: A meta-analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 106, 71-85. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.04.002>
- Spinhoven, P., Drost, J., van Hemert, B. ve Penninx, B. W. (2015a). Common rather than unique aspects of repetitive negative thinking are related to depressive and anxiety disorders and symptoms. *Journal of Anxiety Disorders*, 33, 45-52. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.05.001>
- Spinhoven, P., Drost, J., de Rooij, M., van Hemert, A. M. ve Penninx, B. W. (2016). Is experiential avoidance a mediating, moderating, independent, overlapping, or proxy risk factor in the onset, relapse and maintenance of depressive disorders? *Cognitive Therapy and Research*, 40, 150-163. <https://doi.org/10.1007/s10608-015-9747-8>
- Spinhoven, P., Penninx, B. W., Krempeniou, A., van Hemert, A. M. ve Elzinga, B. (2015b). Trait rumination predicts onset of post-traumatic stress disorder through traumarelated cognitive appraisals: A 4-year longitudinal study. *Behaviour Research and Therapy*, 71, 101-109. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2015.06.004>.
- Spinhoven, P., van Hemert, A. M. ve Penninx, B. W. (2019). Repetitive negative thinking as a mediator in prospective cross-disorder associations between anxiety and depression disorders and their symptoms. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 63, 6-11. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2018.11.007>
- Starcevic, V. (1995). Pathological worry in major depression: A preliminary report. *Behavioural Research and Therapy*, 33, 55-56. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(93\)e0028-4](https://doi.org/10.1016/0005-7967(93)e0028-4)
- Starcevic, V., Berle, D., Milicevic, D., Hannan, A., Lamplugh, C. ve Eslick, G. D. (2007). Pathological worry, anxiety disorders and the impact of co-occurrence with depressive and other anxiety

- disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(8), 1016-1027. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.10.015>
- Starr, L. R. ve Davila, J. (2012). Cognitive and interpersonal moderators of daily co-occurrence of anxious and depressed moods in generalized anxiety disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 655-669. <https://doi.org/10.1007/s10608-011-9434-3>
- Startup, H., Lavender, A., Oldershaw, A., Stott, R., Tchanturia, K., Treasure, J. ve Schmidt, U. (2013). Worry and rumination in anorexia nervosa. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 41(3), 301-316. <https://doi.org/10.1017/S1352465812000847>
- Sternheim, L., Startup, H., Saecidi, S., Morgan, J., Hugo, P., Russell, A. ve Schmidt, E. (2012). Understanding catastrophic worry in eating disorders: Process and content characteristics. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 43(4), 1095-1103. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2012.05.006>
- Stöber, J., Tepperwien, S. ve Staak, M. (2000). Worrying leads to reduced concreteness of problem elaborations: Evidence for the avoidance theory of worry. *Anxiety, Stress, and Coping*, 13(3), 217-227. <https://doi.org/10.1080/10615800008549263>
- Sunde, T., Johnson, S. U., Himle, J. A., Bertelsen, T. B., Haaland, V. Ø., Vogel, P. A., Walseth, L. T. ve Haaland, Å. T. (2021). Metacognitions and obsessive beliefs in obsessive-compulsive disorder: A study of within-and between-person effects on long-term outcome. *Cognitive Therapy and Research*, 45(6), 1105-1119. <https://doi.org/10.1007/s10608-021-10210-y>
- Svaldi, J., Naumann, E., Trentowska, M., Lackner, H. K. ve Tuschen-Caffier, B. (2013). Emotion regulation and its influence on body-related distress in overweight women. *Journal of Experimental Psychopathology*, 4(5), 529-545. <https://doi.org/10.5127/jep.028712>
- Şenormancı, Ö., Konkan, R., Güçlü, O., Şenormancı, G. ve Sungur, M. Z. (2013). Ruminatif yanıt biçimi ve fonksiyonel olmayan tutumların majör depresyonla ilişkisi. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 26(2), 239-247. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2013260302>
- Şenormancı, Ö., Yılmaz, A. E., Saraçlı, Ö., Atasoy, N., Şenormancı, G. ve Atik, L. (2014). The mediator role of ruminative thinking style in the relationship between dysfunctional attitudes and depression. *Comprehensive Psychiatry*, 55(7), 1556-1560. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.05.017>
- Takano, K., Iijima, Y. ve Tanno, Y. (2012). Repetitive thought and self-reported sleep disturbance. *Behavior Therapy*, 43, 779-789. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2012.04.002>
- Teasdale, J. D., Moore, R. G., Hayhurst, H., Pope, M., Williams, S. ve Segal, Z. V. (2002). Metacognitive awareness and prevention of relapse in depression: Empirical evidence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 275-287. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.70.2.275>
- Thielsch, C., Ehring, T., Nestler, S., Wolters, J., Kopei, I., Rist, F., Gerlach, A. L. ve Andor, T. (2015). Metacognitions, worry and sleep in everyday life: Studying bidirectional pathways using ecological momentary assessment in gad patients. *Journal of Anxiety Disorders*, 33, 53-61. <http://dx.doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.04.007>
- Treynor, W., Gonzalez, R., ve Nolen-Hoeksema, S. (2003). Rumination reconsidered: A psychometric analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 27(3), 247-259. <https://doi.org/10.1023/A:1023910315561>
- Trincas, R., Schepisi, C., Leombruni, E., Di Mauro, V. E. ve Mancini, F. (2018). Goals and functions of rumination: A review. *Clinical Neuropsychiatry*, 15(6), 360-372.
- Tull, M. T., Hahn, K. S., Evans, S. D., Salters-Pedneault, K. ve Gratz, K. L. (2011). Examining the role of emotional avoidance in the relationship between posttraumatic stress disorder symptom severity and worry. *Cognitive Behaviour Therapy*, 40(1), 5-14. <https://doi.org/10.1080/16506073.2010.515187>

- Tunay, Ş. ve Soygüt, G. (2009). Türk üniversite öğrencileri üzerinde endişe şiddeti ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1), 68-74.
- Turner, S. M., Beidel, D. C. ve Stanley, M. A. (1992). Are obsessional thoughts and worry different cognitive phenomena? *Clinical Psychology Review*, 12(2), 257-270. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(92\)90117-Q](https://doi.org/10.1016/0272-7358(92)90117-Q)
- Türkmen, G. ve Yılmaz, A. E. (yayına hazırlanıyor). Olay öncesi işleme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi.
- Van Aalderen, J. R., Donders, A. R. T., Giommi, F., Spinhoven, P., Barendregt, H. P. ve Speckens, A. E. M. (2012). The efficacy of mindfulness-based cognitive therapy in recurrent depressed patients with and without a current depressive episode: A randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 42(5), 989-1001. <https://doi.org/10.1017/S0033291711002054>.
- Van der Does, W. (2002). Cognitive reactivity to sad mood: Structure and validity of a new measure. *Behaviour Research and Therapy*, 40, 105-120. [http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7967\(00\)00111-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7967(00)00111-X)
- Vassilopoulos, S. P. (2004). Anticipatory processing in social anxiety. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 32(3), 303-311. <https://doi.org/10.1017/S1352465804001377>
- Vassilopoulos, S. P. (2005). Anticipatory processing plays a role in maintaining social anxiety. *Anxiety, Stress, & Coping*, 18, 321-332. <https://doi.org/10.1080/10615800500258149>
- Vollestad, J., Sivertsen, B. ve Nielsen, G. H. (2011). Mindfulness-based stress reduction for patients with anxiety disorders: Evaluation in a randomized controlled trial. *Behaviour Research and Therapy*, 49(4), 281-288. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.01.007>
- Wahl, K., Ehring, T., Kley, H., Lieb, R., Meyer, A., Kordon, A., Heinzl, C. V., Mazanec, M. ve Schönfeld, S. (2019). Is repetitive negative thinking a transdiagnostic process? A comparison of key processes of RNT in depression, generalized anxiety disorder, obsessive-compulsive disorder, and community controls. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 64, 45-53. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2019.02.006>
- Wahl, K., Schönfeld, S., Hissbach, J., Küsel, S., Zurowski, B., Moritz, S., Hohagen, F. ve Kordon, A. (2011). Differences and similarities between obsessive and ruminative thoughts in obsessive-compulsive and depressed patients: A comparative study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(4), 454-461. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.03.002>
- Watkins, E. (2015). Psychological treatment of depressive rumination. *Current Opinion in Psychology*, 4, 32-36. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.01.020>
- Watkins, E. R. (2008). Constructive and unconstructive repetitive thought. *Psychological Bulletin*, 134(2), 163-206. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.163>
- Watkins, E. R. (2016). *Rumination-focused cognitive-behavioral therapy for depression*. Guilford Publications.
- Watkins, E. ve Moulds, M. (2005). Distinct modes of ruminative self-focus: Impact of abstract versus concrete rumination on problem solving in depression. *Emotion*, 5(3), 319-328. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.3.319>
- Watkins, E. R. ve Moulds, M. L. (2007). Reduced concreteness of rumination in depression: A pilot study. *Personality and Individual Differences*, 43, 1386-1395. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2007.04.007>
- Watkins, E. R., Mullan, E., Wingrove, J., Rimes, K., Steiner, H., Bathurst, N., Eastman, R. ve Scott, J. (2011). Rumination-focused cognitive-behavioural therapy for residual depression: Phase II randomised controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, 199(4), 317-322. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.090282>

- Watkins, E., Scott, J., Wingrove, J., Rimes, K., Bathurst, N., Steiner, H., Kennell-Webb, S., Moulds, M. ve Malliaris, Y. (2007). Rumination-focused cognitive behaviour therapy for residual depression: A case series. *Behaviour Research and Therapy*, 45(9), 2144-2154. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2006.09.018>Get rights and content
- Wells, A. (2000). Emotional disorders and metacognition: Innovative cognitive therapy. Chichester, UK: Wiley.
- Wells, A. (2005). The metacognitive model of GAD: Assessment of meta-worry and relationship with DSM-IV generalized anxiety disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 107-121. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-1652-0>
- Wells, A. (2009). Metacognitive therapy for anxiety and depression. New York, NY: Guilford.
- Wells, A. ve Matthews, G. (1994). *Attention and emotion: A clinical perspective*. Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wells, A. ve Papageorgiou, C. (1995). Worry and the incubation of intrusive images following stress. *Behaviour Research and Therapy*, 33(5), 579-583. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00087-z](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00087-z).
- Wells, A. ve Papageorgiou, C. (1998). Relationships between worry, obsessive-compulsive symptoms and meta-cognitive beliefs. *Behaviour Research and Therapy*, 36(9), 899-913. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(98\)00070-9](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(98)00070-9)
- Wild, J., Smith, K. V., Thompson, E., Béar, F., Lommen, M. J. J. ve Ehlers, A. (2016). A prospective study of pre-trauma risk factors for post-traumatic stress disorder and depression. *Psychological Medicine*, 46(12), 2571-2582. <https://doi.org/10.1017/S0033291716000532>
- Wilkinson, P. O., Croudace, T. J. ve Goodyer, I. M. (2013). Rumination, anxiety, depressive symptoms and subsequent depression in adolescents at risk for psychopathology: A longitudinal cohort study. *BMC Psychiatry*, 13(1), 250. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-250>
- Wisner, K. L., Peindl, K. S., Gigliotti, T. ve Hanusa, B. H. (1999). Obsessions and compulsions in women with postpartum depression. *Journal of Clinical Psychiatry*, 60(3), 176-180. <https://doi.org/10.4088/jcp.v60n0305>.
- Wong, Q. J. J. (2015). Psychometric evaluation of the English version of the Extended Postevent Processing Questionnaire. *Anxiety, Stress and Coping*, 28, 215-225. <https://doi.org/10.1080/10615806.2014.925546>
- Wong, Q. J. J. (2016). Anticipatory processing and post-event processing in social anxiety disorder: An update on the literature. *Australian Psychologist*, 51(2), 105-113. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2017.03.004>.
- Wong, Q. J. J. McEvoy, P. M. ve Rapee, R. M. (2019). Repetitive thinking in social anxiety disorder: Are anticipatory processing and post-event processing facets of an underlying unidimensional construct? *Behavior Therapy*, 50(3), 571-581. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2018.09.004>
- Wong, Q. J. J. ve Moulds, M. L. (2011). Impact of anticipatory processing versus distraction on multiple indices of anxiety in socially anxious individuals. *Behaviour Research and Therapy*, 49, 700-706. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.07.007>.
- Wong, Q. J. J. ve Moulds, M. L. (2012). Does rumination predict the strength of maladaptive self-beliefs characteristic of social anxiety over time? *Cognitive Therapy and Research*, 36, 94-102. <https://doi.org/10.1007/s10608-010-9316-0>
- Woodward, E., Sachschal, J., Beierl, E. T. ve Ehlers, A. (2019). Night-time rumination in PTSD: Development and validation of a brief measure. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1-13 <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1651476>

- Yıldırım, B., Bozyel, G. ve Yorulmaz, O. (2020). Deneyim örnekleme yönteminin anksiyete bozukluklarının değerlendirilmesinde kullanımı: Sistematik bir derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(2), 168-181. <https://doi.org/10.18863/pgy.489457>
- Yılmaz, A. E. (2015). Endişe ve ruminasyonun kaygı ve depresyon belirtileri üzerindeki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(2), 107-115. <https://doi.org/10.5080/u8017>
- Yılmaz, A. E. (2016). Depresyonun üstbilişsel modeli'nin Türkiye'deki bir üniversite öğrencisi örnekleminde incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27, 100-109. <https://doi.org/10.5080/u13505>
- Yılmaz, A. E., Gençöz, T. ve Wells, A. (2008). Psychometric characteristics of the penn state worry questionnaire and meta-cognitions questionnaire-30 and metacognitive predictors of worry and obsessive-compulsive symptoms in a Turkish Sample. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 15(6), 424-39. <https://doi.org/10.1002/cpp.589>.
- Yılmaz, A. E., Gençöz, T. ve Wells, A. (2011). The temporal precedence of metacognition in the development of anxiety and depression symptoms in the context of life-stress: A prospective study. *Journal of Anxiety Disorder*, 25, 389-396. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.11.001>
- Zarychta, K., Mullan, B., Kruk, M. ve Luszczynska, A. (2017). A vicious cycle among cognitions and behaviors enhancing risk for eating disorders. *BMC Psychiatry*, 17, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1328-9>
- Zetsche, U., Ehring, T. ve Ehlers, A. (2009). The effects of rumination on mood and intrusive memories after exposure to traumatic material: An experimental study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 40(4), 499-514. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2009.07.001>.
- Zoccola, P. M., Dickerson, S. S. ve Lam, S. (2009). Rumination predicts longer sleep onset latency after an acute psychosocial stressor. *Psychosomatic Medicine*, 71(7), 771-775. <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181ae58e8>
- Zvolensky, M. J., Mayorga, N. A. ve Garey, L. (2018). Worry, anxiety sensitivity, and electronic cigarettes among adults. *Psychiatry Research*, 269, 321-327. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.08.087>

Bölüm 5

BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK

Nihan Osmanağaoğlu

*“İnsanlığın en eski ve en güçlü duygusu korku,
en eski ve en güçlü korkusu ise bilinmeyen korkusudur”.*

H. P. Lovecraft, Delilik Dağlarında

Belirsizlik, insan olma deneyiminin dokusuna işlenmiş gibidir ve neredeyse her deneyim içinde bir dereceye kadar belirsizlik barındırmaktadır. Bir mesajın ya da söylenen bir cümlenin ne anlama gelebileceğini düşünürken, uzaktaki bulanık bir figürün kimliğini çıkarmaya çalışırken, biyopsi sonuçlarının çıkmasını beklerken, çok çalıştığımız bir sınavı geçip geçmediğimizi öğrenmek için günleri sayarken, yaklaşan tatilin nasıl olacağını hayal ederken, sevdiğimiz bir insanın ameliyattan sağlıklı bir şekilde çıkması için dua ederken ve hatta gelecekte ne yaşayacağımız ile ilgili merakımızdan ötürü fal baktırırken... Günlük yaşamdaki yaygınlığı göz önüne alındığında insanların belirsizlik karşısındaki tepkilerini anlayabilmek de önem kazanmaktadır çünkü bu tepkiler, bir insandan diğerine farklılaşmakta ve bu farklılaşmanın bir sonucu olarak da genel psikolojik işlevsellik etkilenmektedir. Örneğin; bazı insanlar, belirsiz durumları bir tehdit olarak algılayarak belirsizlik yaratan durumun kaynağı ile teması devam ettirmemek için aceleci kararlar almakta ya da belirsizlik kaynağı ile temas dahi etmemek adına öngörülebilir ve tanıdık alanlarla kendilerini sınırlamaktadırlar. Benzer şekilde bazı insanlar da belirsizlik yaratan durumun kaynağından kendini bir türlü alamayarak -bazen giderilmesi mümkün bile olmayan- bir bilgi eksikliğini gidermeye çalışan verimsiz davranışlar sergileyebilmektedirler (ör., Jensen ve ark., 2014; Luhman ve ark., 2011). Öte yandan belirsiz durumları yeni bir şey öğrenme ya da bilgi eksikliğini giderme fırsatı olarak algılayarak, merak duygusu içinde keşfetme çabasında olan insanlar da vardır. Hatta bazı insanlar, belirsiz bir durumun belirsizliğini çözmemeyi dahi tercih edebilmekte ya da aktif olarak belirsiz deneyimler arayabilmektedirler (ör., Knobloch-Westerwick ve ark., 2009). İlk başta kulağa garip gelse de aktif olarak belirsizliği aradığımız gündelik

KAYNAKÇA

- Aritürk, S. (2023). Farkındalık temelli psikoterapiler. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Azzalini, D., Rebollo, I., & Tallon-Baudry, C. (2019). Visceral signals shape brain dynamics and cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, 23(6), 488-509. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.03.007>
- Başer, İ. G. (2016). *Bozukluğa Özgü Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BÖBTÖ) Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Bensi, L., & Giusberti, F. (2007). Trait anxiety and reasoning under uncertainty. *Personality and Individual Differences*, 43(4), 827-838. doi: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.02.007>
- Birrell, J., Meares, K., Wilkinson, A., & Freeston, M. (2011). Toward a definition of intolerance of uncertainty: A review of factor analytical studies of the intolerance of uncertainty scale. *Clinical Psychology Review*, 31, 11981208. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.07.009>
- Boelen, P. A., Reijntjes, A., & Carleton, R. N. (2014). Intolerance of uncertainty and adult separation anxiety. *Cogn Behav Ther*, 43(2), 133-144. <https://doi.org/10.1080/16506073.2014.888755>
- Boelen, P. A., and Reijntjes, A. (2009). Intolerance of uncertainty and social anxiety. *J. Anxiety Disord*. 23, 130-135. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2008.04.007>
- Bomyea, J., Ramsawh, H., Ball, T. M., Taylor, C. T., Paulus, M. P., Lang, A. J., & Stein, M. B. (2015). Intolerance of uncertainty as a mediator of reductions in worry in a cognitive behavioral treatment program for generalized anxiety disorder. *Journal of anxiety disorders*, 33, 90-94. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.05.004>
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet* (London, England), 395(10227), 912-920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Brosschot, J. F., Verkuil, B., & Thayer, J. F. (2016). The default response to uncertainty and the importance of perceived safety in anxiety and stress: An evolution-theoretical perspective. *Journal of anxiety disorders*, 41, 22-34. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.04.012>
- Buhr, K., & Dugas, M. J. (2006). Investigating the construct validity of intolerance of uncertainty and its unique relationship with worry. *Journal of Anxiety Disorders*, 20, 222-236. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.12.004>
- Buhr, K., & Dugas, M.J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric properties of the English version. *Behavior Research and Therapy*, 40, 931-945. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00092-4)
- Carleton, R. N. (2016a). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30-43. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>
- Carleton R. N. (2016b). Fear of the unknown: One fear to rule them all?. *Journal of anxiety disorders*, 41, 5-21. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.03.011>
- Carleton, R. N., Hackl, J. L., Fetzner, M., and McEvoy, P. M. (2013). Intolerance of uncertainty as a contributor to fear and avoidance symptoms of panic attacks. *Cogn. Behav. Ther*. 42, 328-341. <https://doi.org/10.1080/16506073.2013.792100>
- Carleton R. N. (2012). The intolerance of uncertainty construct in the context of anxiety disorders: theoretical and practical perspectives. *Expert review of neurotherapeutics*, 12(8), 937-947. <https://doi.org/10.1586/ern.12.82>

- Carleton, R. N., Mulvogue, M. K., Thibodeau, M. A., McCabe, R. E., Antony, M. M., & Asmundson, G. J. (2012a). Increasingly certain about uncertainty: Intolerance of uncertainty across anxiety and depression. *Journal of anxiety disorders*, 26(3), 468-479. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2012.01.011>
- Carleton, R. N., Weeks, J. W., Howell, A. N., Asmundson, G. J., Antony, M. M., & McCabe, R. E. (2012b). Assessing the latent structure of the intolerance of uncertainty construct: an initial taxometric analysis. *Journal of anxiety disorders*, 26(1), 150-157. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2011.10.006>
- Carleton, R. N., Norton, M. A., & Asmundson, G. J. (2007). Fearing the unknown: a short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of anxiety disorders*, 21(1), 105-117. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014>
- Ceunen, E., Vlaeyen, J. W., & Van Diest, I. (2016). On the origin of interoception. *Frontiers in Psychology*, 7, 743. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00743>
- Christianson, J. P., Benison, A. M., Jennings, J., Sandsmark, E. K., Amat, J., Kaufman, R. D., Baratta, M. V., Paul, E. D., Campeau, S., Watkins, L. R., Barth, D. S., & Maier, S. F. (2008). The sensory insular cortex mediates the stress-buffering effects of safety signals but not behavioral control. *The Journal of neuroscience : the official journal of the Society for Neuroscience*, 28(50), 13703-13711. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.4270-08.2008>
- Comer, J. S., Roy, A. K., Furr, J. M., Gotimer, K., Beidas, R. S., Dugas, M. J., & Kendall, P. C. (2009). The Intolerance of Uncertainty Scale for Children: A psychometric evaluation. *Psychological Assessment*, 21(3), 402-411. <https://doi.org/10.1037/a0016719>
- Cornacchio, D., Sanchez, A. L., Cox, S., Roy, A., Pincus, D. B., Read, K. L., Holaway, R. M., Kendall, P. C., & Comer, J. S. (2018). Factor structure of the intolerance of uncertainty scale for children. *Journal of anxiety disorders*, 53, 100-107. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2017.07.003>
- Cowie, J., Clementi, M. A., & Alfano, C. A. (2018). Examination of the Intolerance of Uncertainty Construct in Youth With Generalized Anxiety Disorder. *Journal of clinical child and adolescent psychology : the official journal for the Society of Clinical Child and Adolescent Psychology, American Psychological Association, Division 53*, 47(6), 1014-1022. <https://doi.org/10.1080/15374416.2016.1212358>
- Craig, A. D. (2002). How do you feel? Interoception: The sense of the physiological condition of the body. *Nature Reviews Neuroscience*, 3(8), 655-666. <https://doi.org/10.1038/nrn894>
- de Berker, A. O., Rutledge, R. B., Mathys, C., Marshall, L., Cross, G. F., Dolan, R. J., & Bestmann, S. (2016). Computations of uncertainty mediate acute stress responses in humans. *Nat Commun*, 7, 10996. <https://doi.org/10.1038/ncomms10996>
- Del-Valle, M. V., López-Morales, H., Andrés, M. L., Yerro-Avincetto, M., Gelpi Trudo, R., Urquijo, S., & Canet-Juric, L. (2022). Intolerance of COVID-19-related uncertainty and depressive and anxiety symptoms during the pandemic: A longitudinal study in Argentina. *Journal of anxiety disorders*, 86, 102531. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2022.102531>
- Derin, S. (2023). Bilişsel yanlılık değişimi. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikiyatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- DeSerisy, M., Musial, A., Comer, J.S. et al. (2020). Functional connectivity of the anterior insula associated with intolerance of uncertainty in youth. *Cogn Affect Behav Neurosci* 20, 493-502. <https://doi.org/10.3758/s13415-020-00780-x>
- Di Giuseppe, K. & Taylor, A.J.G. (2021). Investigating How Intolerance of Uncertainty and Emotion Regulation Predict Experiential Avoidance in Non-Clinical Participants. *Psychol Stud* 66, 181-190. <https://doi.org/10.1007/s12646-021-00602-1>

- Dodd, H. F., & Lester, K. J. (2021). Adventurous Play as a Mechanism for Reducing Risk for Childhood Anxiety: A Conceptual Model. *Clinical child and family psychology review*, 24(1), 164–181. <https://doi.org/10.1007/s10567-020-00338-w>
- Dudley, R., Kuyken, W., & Padesky, C.A. (2010). Disorder specific and trans-diagnostic case conceptualisation. *Clinical Psychology Review*, 31, 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.0>
- Dugas, M. J., Savard, P., Gaudet, A., Turcotte, J., Laugesen, N., Robichaud, M., Francis, K., & Koerner, N. (2007). Can the components of a cognitive model predict the severity of generalized anxiety disorder?. *Behavior therapy*, 38(2), 169-178. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.07.002>
- Dugas, M. J., & Koerner, N. (2005). Cognitive-Behavioral Treatment for Generalized Anxiety Disorder: Current Status and Future Directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 19(1), 61-81. <https://doi.org/10.1891/jcop.19.1.61.66326>
- Dugas, M. J., Marchand, A., & Ladouceur, R. (2005). Further validation of a cognitive-behavioral model of generalized anxiety disorder: diagnostic and symptom specificity. *Journal of anxiety disorders*, 19(3), 329-343. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.02.002>
- Dugas, M. J., Hedayati, M., Karavidas, A., Buhr, K., Francis, K., & Phillips, N. A. (2005). Intolerance of uncertainty and information processing: Evidence of biased recall and interpretations. *Cognitive Therapy and Research*, 29(1), 57-70. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-1648-9>
- Dugas, M. J., Ladouceur, R., Léger, E., Freeston, M. H., Langolis, F., Provencher, M. D., & Boisvert, J.-M. (2003). Group cognitive-behavioral therapy for generalized anxiety disorder: Treatment outcome and long-term follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(4), 821-825. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.71.4.821>
- Dugas, M. J., & Ladouceur, R. (2000). Treatment of GAD: Targeting intolerance of uncertainty in two types of worry. *Behavior Modification*, 24(5), 635-657. <https://doi.org/10.1177/0145445500245002>
- Dugas, M. J., Gagnon, F., Ladoceur, R., and Freeston, M. H. (1998). Generalized anxiety disorder: a preliminary test of a conceptual model. *Behav. Res. Ther.*, 36, 215-226. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00070-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00070-3)
- Dugas, M. J., Letarte, H., Rhéaume, J., Freeston, M. H., & Ladouceur, R. (1995). Worry and problem solving: Evidence of a specific relationship. *Cognitive Therapy and Research*, 19(1), 109-120. <https://doi.org/10.1007/BF02229679>
- Einstein D. A. (2014). Extension of the Transdiagnostic Model to Focus on Intolerance of Uncertainty: A Review of the Literature and Implications for Treatment. *Clinical psychology : a publication of the Division of Clinical Psychology of the American Psychological Association*, 21(3), 280-300. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12077>
- Erarslan-İnceç, Ö. (2023). Tanılar üstü psikoterapi programları ve standart protokoller. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan-Yıldırım, Z. (2023). Dikkat eğitimi tekniği. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fergus, T. A., Bardeen, J. R., & Wu, K. D. (2013). Intolerance of Uncertainty and Uncertainty-Related Attentional Biases: Evidence of Facilitated Engagement or Disengagement Difficulty? *Cognitive therapy and research*, 37(4), 735-741. <https://doi.org/10.1007/s10608-012-9509-9>
- Frank, G. K., Roblek, T., Shott, M. E., Jappe, L. M., Rollin, M. D., Hagman, J. O., & Pryor, T. (2012). Heightened fear of uncertainty in anorexia and bulimia nervosa. *International Journal of Eating Disorders*, 45(2), 227-232. <https://doi.org/10.1002/eat.20929>
- Freeman, D., Startup, H., Dunn, G., Černis, E., Wingham, G., Pugh, K., Cordwell, J., Mander, H., & Kingdon, D. (2014). Understanding jumping to conclusions in patients with persecutory

- delusions: working memory and intolerance of uncertainty. *Psychological medicine*, 44(14), 3017-3024. <https://doi.org/10.1017/S0033291714000592>
- Freeston, M., & Komes, J. (2022). Revisiting uncertainty as a felt sense of unsafety: The somatic error theory of intolerance of uncertainty. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, 79, 101827. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2022.101827>
- Freeston, M. H., Rhéaume, J., Letarte, H., Dugas, M. J., & Ladouceur, R. (1994). Why do people worry? *Personality and Individual Differences*, 17(6), 791-802. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90048-5](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90048-5)
- Frenkel-Brunswick, E. (1948). Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Personality Variable. *Journal of Personality*, 18, 108-123. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.1949.tb01236.x>
- Friston K. (2010). The free-energy principle: a unified brain theory?. *Nature reviews. Neuroscience*, 11(2), 127-138. <https://doi.org/10.1038/nrn2787>
- Garbóczy, S., Szemán-Nagy, A., Ahmad, M. S., Harsányi, S., Ocsenás, D., Rekenyi, V., Al-Tammemi, A. B., & Kolozsvári, L. R. (2021). Health anxiety, perceived stress, and coping styles in the shadow of the COVID-19. *BMC psychology*, 9(1), 53. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00560-3>
- Gentes, E. L., and Ruscio, A. M. (2011). A meta-analysis of the relation of intolerance of uncertainty to symptoms of generalized anxiety disorder, major depressive disorder, and obsessive-compulsive disorder. *Clin. Psychol. Rev.* 31, 923-933. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.05.001>
- Grenier, S., Barrette, A.-M., & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of Uncertainty and Intolerance of Ambiguity: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 593-600. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.02.014>
- Gorka, S.M., Nelson, B.D., Phan, K.L. et al. (2016) Intolerance of uncertainty and insula activation during uncertain reward. *Cogn Affect Behav Neurosci* 16, 929-939. <https://doi.org/10.3758/s13415-016-0443-2>
- Gosselin, P., Ladouceur, R., Evers, A., Laverdière, A., Routhier, S., & Tremblay-Picard, M. (2008). Evaluation of intolerance of uncertainty: development and validation of a new self-report measure. *Journal of anxiety disorders*, 22(8), 1427-1439. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2008.02.005>
- Grupe, D. W., & Nitschke, J. B. (2013). Uncertainty and anticipation in anxiety: an integrated neurobiological and psychological perspective. *Nature Reviews Neuroscience*, 14(7), 488-501. <https://doi.org/10.1038/nrn3524>
- Grupe, D. W., & Nitschke, J. B. (2011). Uncertainty Is Associated with Biased Expectancies and Heightened Responses to Aversion. *Emotion*, 11(2), 413-424. <https://doi.org/10.1037/a0022583>
- Hirsh, J. B., Mar, R. A., & Peterson, J. B. (2012). Psychological entropy: a framework for understanding uncertainty-related anxiety. *Psychol Rev*, 119(2), 304-320. <https://doi.org/10.1037/a0026767>
- Holaway, R. M., Heimberg, R. G., and Coles, M. E. (2006). A comparison of intolerance of uncertainty in analogue obsessive-compulsive disorder and generalized anxiety disorder. *J. Anxiety Disord.* 20, 158-174. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2005.01.002>
- Jacoby, R. J., Abramowitz, J. S., Buck, B. E., & Fabricant, L. E. (2014). How is the Beads Task related to intolerance of uncertainty in anxiety disorders?. *Journal of anxiety disorders*, 28(6), 495-503. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2014.05.005>
- Jenkinson, R., Milne, E., & Thompson, A. (2020). The relationship between intolerance of uncertainty and anxiety in autism: A systematic literature review and meta-analysis. *Autism*, 24(8), 1933-1944. <https://doi.org/10.1177/1362361320932437>
- Jensen D, Kind AJ, Morrison AS, Heimberg RG. Intolerance of Uncertainty and Immediate Decision-Making in High-Risk Situations (2014). *Journal of Experimental Psychopathology*, 5(2):178-190. <https://doi.org/10.5127/jep.035113>

- Khalsa, S. S., & Feinstein, J. S. (2018). The somatic error hypothesis of anxiety. In M. Tsakiris, & H. De Preester (Eds.), *The interoceptive mind. From homeostasis to awareness* (pp. 144-164). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198811930.001.0001>
- Knill, D. C., & Pouget, A. (2004). The Bayesian brain: the role of uncertainty in neural coding and computation. *Trends in neurosciences*, 27(12), 712-719. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2004.10.007>
- Knobloch-Westerwick, S. S., David, P., Eastin, M. S., Tamborini, R., and Greenwood, D. (2009). Sports spectators' suspense: affect and uncertainty in sports entertainment. *J. Commun.* 59, 750-767. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2009.01456.x>
- Koerner, N., & Dugas, M.J. (2008). An investigation of appraisals in individuals vulnerable to excessive worry: The role of intolerance of uncertainty. *Cognitive Therapy and Research*, 32, 619-638. <https://doi.org/10.1007/s10608-007-9125-2>
- Koerner, N., & Dugas, M. J. (2006). A Cognitive Model of Generalized Anxiety Disorder: The Role of Intolerance of Uncertainty. In G. C. L. Davey & A. Wells (Eds.), *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment* (pp. 201-216). Wiley Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470713143.ch12>
- Krain, A. L., Gotimer, K., Hefton, S., Ernst, M., Castellanos, F. X., Pine, D. S., & Milham, M. P. (2008). A functional magnetic resonance imaging investigation of uncertainty in adolescents with anxiety disorders. *Biological psychiatry*, 63(6), 563-568. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2007.06.011>
- Krain, A. L., Hefton, S., Pine, D. S., Ernst, M., Castellanos, F. X., Klein, R. G., & Milham, M. P. (2006). An fMRI examination of developmental differences in the neural correlates of uncertainty and decision-making. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 47(10), 1023-1030. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01677.x>
- Krueger, R. F., & Eaton, N. R. (2015). Transdiagnostic factors of mental disorders. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 14(1), 27-29. <https://doi.org/10.1002/wps.20175>
- Ladouceur, R., Gosselin, P., & Dugas, M.J. (2000). Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: A study of a theoretical model of worry. *Behaviour Research and Therapy*, 38(9), 933-941. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00133-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00133-3)
- Ladouceur, R., Dugas, M. J., Freeston, M. H., Rheaume, J., Blais, F., Gagnon, F., et al. (1999). Specificity of generalized anxiety disorder symptoms and processes. *Behavior Therapy*, 30, 191-207. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(99\)80003-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(99)80003-3)
- Ladouceur, R., Blais, F., Freeston, M. H., & Dugas, M. J. (1998). Problem solving and problem orientation in generalized anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 12(2), 139-152. [https://doi.org/10.1016/S0887-6185\(98\)00002-4](https://doi.org/10.1016/S0887-6185(98)00002-4)
- Ladouceur, R., Talbot, F., & Dugas, M. J. (1997). Behavioral expressions of intolerance of uncertainty in worry. *Behavior Modification*, 21(3), 355-371. <https://doi.org/10.1177/01454455970213006>
- Ladouceur, R., Freeston, M. H., Dugas, M. J., Rheaume, J., Gagnon, F., Thibodeau, N., et al. (1995). Specific association between generalized anxiety disorder and intolerance of uncertainty among anxiety disorder patients. Paper presented at the Annual meeting of the Association for Advancement of Behavior Therapy.
- Lovibond, P. (2006). Fear and avoidance: An integrated expectancy model. In M. G. Craske, D. Hermans, & D. Vansteenwegen (Eds.), *Fear and learning: From basic processes to clinical implications* (pp. 117-132). Washington, DC: American Psychological Association.
- Luhmann, C. C., Ishida, K., & Hajcak, G. (2011). Intolerance of uncertainty and decisions about delayed, probabilistic rewards. *Behavior therapy*, 42(3), 378-386. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2010.09.002>

- Mahoney, A. E., & McEvoy, P. M. (2012a). Trait versus situation-specific intolerance of uncertainty in a clinical sample with anxiety and depressive disorders. *Cognitive behaviour therapy*, *41*(1), 26-39. <https://doi.org/10.1080/16506073.2011.622131>
- Mahoney, A. E., & McEvoy, P. M. (2012b). Changes in intolerance of uncertainty during cognitive behavior group therapy for social phobia. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, *43*(2), 849-854. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.12.004>
- Majid, A., & Pragasam, J. (1997). Interactions of intolerance of ambiguity and of contingent liability on auditors avoidance of litigation. *Psychological Reports*, *81*, 935-944. <https://doi.org/10.2466/pr0.1997.81.3.93>
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E., & Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, *23*(1), 6-19. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.6>
- McEvoy, P. M., Hyett, M. P., Shihata, S., Price, J. E., & Strachan, L. (2019). The impact of methodological and measurement factors on transdiagnostic associations with intolerance of uncertainty: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, *73*, Article101778. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101778>
- McEvoy, P. M., and Mahoney, E. A. J. (2012). To be sure, to be sure: intolerance of uncertainty mediates symptoms of various anxiety disorders and depression. *Behav. Ther.* *43*, 533-545. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.02.007>
- McEvoy, P. M., & Mahoney, A. E. (2011). Achieving certainty about the structure of intolerance of uncertainty in a treatment-seeking sample with anxiety and depression. *Journal of anxiety disorders*, *25*(1), 112-122. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2010.08.010>
- McNally, G. P., & Westbrook, R. F. (2006). Predicting danger: the nature, consequences, and neural mechanisms of predictive fear learning. *Learning & memory* (Cold Spring Harbor, N.Y.), *13*(3), 245-253. <https://doi.org/10.1101/lm.196606>
- Menon, V. & Uddin, L.Q (2010). Saliency, switching, attention and control: a network model of insula function. *Brain Struct Funct* *214*, 655-667. <https://doi.org/10.1007/s00429-010-0262-0>
- Miceli, M., & Castelfranchi, C. (2005). Anxiety as an “epistemic” emotion: An uncertainty theory of anxiety. *Anxiety, Stress, & Coping*, *18*(4), 291-319. <https://doi.org/10.1080/10615800500209324>
- Morriss, J., Gell, M., & van Reekum, C. M. (2019). The uncertain brain: A co-ordinate based meta-analysis of the neural signatures supporting uncertainty during different contexts. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, *96*, 241-249. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2018.12.013>
- Nelson, B. D., Kessel, E. M., Jackson, F., & Hajcak, G. (2016). The impact of an unpredictable context and intolerance of uncertainty on the electrocortical response to monetary gains and losses. *Cognitive, affective & behavioral neuroscience*, *16*(1), 153-163. <https://doi.org/10.3758/s13415-015-0382-3>
- Nelson, B. D., Shankman, S. A., & Proudfit, G. H. (2014). Intolerance of uncertainty mediates reduced reward anticipation in major depressive disorder. *Journal of affective disorders*, *158*, 108-113. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.02.014>
- Nord, C. L., & Garfinkel, S. N. (2022). Interoceptive pathways to understand and treat mental health conditions. *Trends in Cognitive Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2022.03.004>
- Norton P. J. (2005). A psychometric analysis of the Intolerance of Uncertainty Scale among four racial groups. *Journal of anxiety disorders*, *19*(6), 699-707. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.08.002>
- Oathes, D. J., Hilt, L. M., & Nitschke, J. B. (2015). Affective neural responses modulated by serotonin transporter genotype in clinical anxiety and depression. *PLoS one*, *10*(2), e0115820. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0115820>

- Oglesby, M. E., & Schmidt, N. B. (2017). The Role of Threat Level and Intolerance of Uncertainty (IU) in Anxiety: An Experimental Test of IU Theory. *Behavior therapy*, 48(4), 427-434. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2017.01.005>
- Oglesby, M. E., Boffa, J. W., Short, N. A., Raines, A. M., and Schmidt, N. B. (2016). Intolerance of uncertainty as a predictor of post-traumatic stress symptoms following a traumatic event. *J. Anxiety Disord*, 41, 82-87. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.01.005>
- Orrù, G., Ciacchini, R., Gemignani, A., & Conversano, C. (2020). Psychological intervention measures during the COVID-19 pandemic. *Clinical Neuropsychiatry: Journal of Treatment Evaluation*, 17(2), 76-79. <https://psycnet.apa.org/record/2020-27302-007>
- Osmanağaoğlu, N., Creswell, C., Snuggs, S., Stuijzfand, S., & Dodd, H. F. (2021a). Evaluating the psychometric properties of the intolerance of uncertainty scale for children in a preadolescent sample. *Journal of anxiety disorders*, 77, 102343. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102343>
- Osmanağaoğlu, N., Creswell, C., & Dodd, H. F. (2021b). Development of a behavioural measure of Intolerance of Uncertainty in preadolescent children: Adaptation of the beads task. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, 72, 101654. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2021.101654>
- Osmanağaoğlu, N., Creswell, C., & Dodd, H. F. (2018). Intolerance of Uncertainty, anxiety, and worry in children and adolescents: A meta-analysis. *Journal of affective disorders*, 225, 80-90. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.07.035>
- Paulus, M. P., Feinstein, J. S., & Khalsa, S. S. (2019). An active inference approach to interoceptive psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology*, 15, 97-122. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095617>
- Putnam, H. (1973). Reductionism and the nature of psychology. *Cognition*, 2(1), 131-146. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(72\)90033-9](https://doi.org/10.1016/0010-0277(72)90033-9)
- Quigley, K. S., Kanoski, S., Grill, W. M., Barrett, L. F., & Tsakiris, M. (2021). Functions of interoception: From energy regulation to experience of the self. *Trends in Neurosciences*, 44(1), 29-38. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2020.09.008>
- Ranganath, C., & Rainer, G. (2003). Neural mechanisms for detecting and remembering novel events. *Nature reviews. Neuroscience*, 4(3), 193-202. <https://doi.org/10.1038/nrn1052>
- Rapee, R. M., Schniering, C. A., Lyneham, H. J., Wuthrich, V., Hudson, J. L., & Wignall, A. (2006). *The cool kids adolescent anxiety & depression program therapist manual*. Sydney, NSW, Australia: Centre for Emotional Health, Macquarie University
- Rassin, E., & Muris, P. (2005). Indecisiveness and the interpretation of ambiguous situations. *Personality and Individual Differences*, 39(7), 1285-1291. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.06.006>
- Rifkin, L. S., & Kendall, P. C. (2020). Intolerance of uncertainty in youth: Psychometrics of the Intolerance of Uncertainty Index-A for Children. *Journal of anxiety disorders*, 71, 102197. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102197>
- Robichaud, M. (2013). Cognitive behavior therapy targeting intolerance of uncertainty: Application to a clinical case of generalized anxiety disorder. *Cognitive and Behavioral Practice*, 20(3), 251-263. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2012.09>
- Rosen, J. B., & Schulkin, J. (1998). From normal fear to pathological anxiety. *Psychol Rev*, 105(2), 325-350. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.105.2.325>
- Rosen, N. O., Ivanova, E. & Knäuper, B. (2014) Differentiating intolerance of uncertainty from three related but distinct constructs, *Anxiety, Stress & Coping*, 27:1, 55-73. <https://doi.org/10.1080/10615806.2013.815743>
- Sanchez, A. L., Cornacchio, D., Chou, T., Leyfer, O., Coxe, S., Pincus, D., & Comer, J. S. (2017). Development of a scale to evaluate young children's responses to uncertainty and low

- environmental structure. *Journal of anxiety disorders*, 45, 17-23. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.11.006>
- Sarı, S. ve İhsan, D. (2009). Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Endişe ile İlgili Olumlu İnançlar Ölçeği ve Endişenin Sonuçları Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 261-270.
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A. & Akça, M. Ş. (2014). Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 148-157.
- Schacter, D., Addis, D. & Buckner, R. (2007). Remembering the past to imagine the future: the prospective brain. *Nat Rev Neurosci*, 8, 657-661. <https://doi.org/10.1038/nrn2213>
- Seth A. K. (2013). Interoceptive inference, emotion, and the embodied self. *Trends in cognitive sciences*, 17(11), 565-573. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.09.007>
- Sexton, K. A., & Dugas, M. J. (2009). Defining distinct negative beliefs about uncertainty: validating the factor structure of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Psychological assessment*, 21(2), 176-186. <https://doi.org/10.1037/a0015827>
- Swanson L. W. (2007). Quest for the basic plan of nervous system circuitry. *Brain research reviews*, 55(2), 356-372. <https://doi.org/10.1016/j.brainresrev.2006.12.006>
- Thibodeau, M. A., Carleton, R. N., McEvoy, P. M., Zvolensky, M. J., Brandt, C. P., Boelen, P. A., Mahoney, A. E., Deacon, B. J., & Asmundson, G. J. (2015). Developing scales measuring disorder-specific intolerance of uncertainty (DSIU): a new perspective on transdiagnostic. *Journal of anxiety disorders*, 31, 49-57. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.01.006>
- Tolin, D. F., Abramowitz, J. S., Brigidi, B. D., & Foa, E. B. (2003). Intolerance of uncertainty in obsessive-compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 17(2), 233-242. [https://doi.org/10.1016/S0887-6185\(02\)00182-2](https://doi.org/10.1016/S0887-6185(02)00182-2)
- van der Heiden, C., Muris, P., & van der Molen, H. T. (2012). Randomized controlled trial on the effectiveness of metacognitive therapy and intolerance-of-uncertainty therapy for generalized anxiety disorder. *Behaviour research and therapy*, 50(2), 100-109. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.12.005>
- Vasa, R. A., Kreiser, N. L., Keefer, A., Singh, V., & Mostofsky, S. H. (2018). Relationships between autism spectrum disorder and intolerance of uncertainty. *Autism research : official journal of the International Society for Autism Research*, 11(4), 636-644. <https://doi.org/10.1002/aur.1916>
- Weiss J. M. (1970). Somatic effects of predictable and unpredictable shock. *Psychosomatic medicine*, 32(4), 397-408. <https://doi.org/10.1097/00006842-197007000-00008>
- Wever, M., Smeets, P., & Sternheim, L. (2015). Neural Correlates of Intolerance of Uncertainty in Clinical Disorders. *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*, 27(4), 345-353. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.14120387>
- White, R. G., & Gumley, A. (2010). Intolerance of uncertainty and distress associated with the experience of psychosis. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83(3), 317-324. <https://doi.org/10.1348/147608309X477572>
- Wong, J. X., Caporino, N. E. (2022). Youth Intolerance of Uncertainty – Parent-Report (YIU-PR): A Developmentally Sensitive Measure of Intolerance of Uncertainty in Children and Adolescents. *J Psychopathol Behav Assess*. <https://doi.org/10.1007/s10862-022-10016-6>

Bölüm 6

BİLİŞSEL ABARTMA TARZI

Ayşe Altan Atalay
Yasemin Sohtorik İlkmen

Gökçe, çalıştığı piyasa araştırmaları firmasındaki 8 grup liderinden biridir. Günlerden cuma, Ekim ayının 9'u, ofisten çıkmasına yarım saat kala yıl sonu sunumlarının tarih ve detaylarını bildiren e-posta ile içine bir ürperti gelmiştir. Her yıl yapılan ve grup liderlerinin yıllık değerlendirmelerini içeren bu sunumların ilkini, geçen yıl kendisi seyahate gitmek durumunda kaldığı için asistanı yapmış, böylelikle haftalarca süren kaygılı bekleyişten son anda umulmadık bir şekilde kurtulmuştur. Bu sene 30 Aralık'ta gerçekleşecek sunumlara firma genel kurul üyelerinin de katılacağı e-postada bildirilmektedir. Bu bilgi hâlihazırda yıl sonu sunumlarına dair zihnini meşgul eden ve tüm enerjisini tüketen kaygısını daha da artırmıştır. Zihninde yaz sonundan beri dönüp duran sunum sahnesi daha da büyük, karanlık ve korkutucu bir hâl almıştır. Kendi akran ve üstlerinin önünde küçük düşmekten her zaman endişe eden Gökçe, Aralık ayının sonu yaklaştıkça yıl sonu sunumunu yüzüne gözüne bulaştırdığı ve rezil olduğu sahneleri hayal etmektedir. Sunum tarihi yaklaştıkça zamanın daha hızlı ilerlediğini hissetmekte, sahneler daha karanlık ve korkunç bir hâl almakta ve sonucunda kaygısı panik hâline dönüşmektedir. Gökçe her geçen gün uykuya dalmakta daha da zorlanmakta, kalabalığın önünde soğuk terler döktüğü, odadakilerin kendisine yönelttiği eleştirel bakışlar ve sorular altında dilinin daha da tutulduğu ve müdürlerin kendisini onaylamaz bakışlarının daha da keskinleştiği görüntülerle saatlerce yatakta dönüp durmaktadır. Bu sahnelerde genel kurul üyeleri birbirlerine bakarak gözlerini devirmekte ve kendisinin firmadaki pozisyonunu sorgulamaktadırlar.

Yukarıda bahsedilen senaryoda Gökçe, nispeten uzak bir gelecekte yapacağı bu sunumla ilgili şiddetli kaygı yaşamaktadır. Sunum tarihi yaklaştıkça zihinsel temsillerinde bu olay giderek büyümekte ve hızla baş edilemez olumsuz senaryolara dönüşerek kaygısını iyice artırmaktadır. Bu durumda gözlenen ve kaygı seviyesinin hem yüksel-

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, A. ve Altan-Atalay, A. (hazırlık aşamasında). The relationship between perfectionism and stress generation: The moderating role of looming cognitive style.
- Altan-Atalay, A. (2011). Looming vulnerability and perfectionism as mediating factors among parental bonding, social anxiety and depression [Doctoral dissertation, Middle East Technical University].
- Altan-Atalay, A. (2018a). Looming cognitive style (LCS), repetitive negative thinking (RNT), and anxiety: A cross-sectional study. *International Journal of Cognitive Therapy*, 11, 262-271. <https://doi.org/10.1007/s41811-018-0021-1>
- Altan-Atalay, A. (2018b). Interactive effects of looming cognitive style and maladaptive perfectionism on trait anxiety. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 36, 333-342. <https://doi.org/10.1007/s10942-018-0289-3>
- Altan-Atalay, A. (2018c). Moderator role of Looming Cognitive Style (LCS) in the relationship between attentional control and anxiety: Difference between shifting and focusing dimensions. *The Journal of Psychology*, 152(7), 445-455. <https://doi.org/10.1080/00223980.2018.1466775>
- Altan-Atalay, A. (2020). An exploration of moderator effect of Negative Mood Regulation Expectancies in the association of Looming Cognitive Style with trait anxiety. *Current Psychology*, 39, 2159-2165. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9907-6>
- Altan-Atalay, A. ve Ayvaşık, H. B. (2019). Antecedents of looming cognitive style: Associations with reported perceived parenting and attachment. *Psychological Reports*, 122(1), 96-107. <https://doi.org/10.1177/00332941177506>
- Altan-Atalay, A., Gökdağ, C., King, N., Tezel, S. ve Sözeri, Y. (değerlendirmede). Looming cognitive style: How it mediates the association of harm avoidance with trait and state emotion regulation difficulties
- Altan-Atalay, A., King, N., Tuncer, İ., Sözeri, Y., Tezel, S. ve Önel, B. (2023). Repetitive negative thinking during ambiguous situations: Interactive roles of looming cognitive style and intolerance of uncertainty. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 79, 101840. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2023.101840>
- Altan-Atalay, A. ve Saritas-Atalar, D. (2018). Bilişsel Abartma Tarzi Ölçeği (BATÖ) Türkçe Formu'nun psikometrik özellikleri. *Klinik Psikiyatri*, 21(1), 52-60. <https://dx.doi.org/10.5505/kpd.2017.44227>
- Arditte, K. A., Shaw, A. M. ve Timpano, K. R. (2016). Repetitive negative thinking: A transdiagnostic correlate of affective disorders. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 35(3), 181-201. <https://doi.org/10.1521/jscp.2016.35.3.181>
- Basanovic, J., Dean, L., Riskind, J. H. ve MacLeod, C. (2017). Direction of stimulus movement alters fear-linked individual differences in attentional vigilance to spider stimuli. *Behaviour Research and Therapy*, 99, 117-123. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2017.10.004>
- Beck, A. T. ve Emery, G. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. New York: Basic Books.
- Beck, R. ve Perkins, T. S. (2001). Cognitive content-specificity for anxiety and depression: A meta-analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 651-663. <https://doi.org/10.1023/A:1012911104891>
- Borkovec, T. D. (1994). The nature, functions, and origins of worry. G. C. L. Davey ve F. Tallis (Ed) içinde, *Worrying: Perspectives on theory, assessment and treatment* (s. 5-33) içinde. John Wiley & Sons.
- Brown, M. A. ve Stopa, L. (2008). The looming maladaptive style in social anxiety. *Behavior Therapy*, 39(1), 57-64. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2007.04.004>

- Clemente, J., Gleeson, J. F. ve Lim, M. H. (2013). Cognitive processes in worry and paranoia: Investigation of the looming cognitive style. *Journal of Experimental Psychopathology*, 4(4), 303-314.
- Cludius, B., Mennin, D. ve Ehring, T. (2020). Emotion regulation as a transdiagnostic process. *Emotion*, 20(1), 37-42. <https://doi.org/10.1037/emo0000646>
- Çetin, E. M. ve Altan-Atalay, A. (2018). *A closer look at the relationship between looming cognitive style and anxiety: How do emotion regulation difficulties and repetitive negative thinking come into play?* The 48th annual Congress of the European Association for Behavioural and Cognitive Therapies, September 5-8, Sofia, Bulgaria.
- Ehring, T. ve Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 192-205. <https://doi.org/10.1521/ijct.2008.1.3.192>
- Ehring, T., Zetsche, U., Weidacker, K., Wahl, K., Schönfeld, S. ve Ehlers, A. (2011). The Perseverative Thinking Questionnaire (PTQ): Validation of a content-independent measure of repetitive negative thinking. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(2), 225-232. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2010.12.003>
- Elwood, L. S., Riskind, J. H. ve Olatunji, B. O. (2011). Looming vulnerability: Incremental validity of a fearful cognitive distortion in contamination fears. *Cognitive Therapy and Research*, 35(1), 40-47. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9277-3>
- Elwood, L. S., Williams, N. L., Olatunji, B. O. ve Lohr, J. M. (2007). Interpretation biases in victims and non-victims of interpersonal trauma and their relation to symptom development. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(4), 554-567. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.08.006>
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., Nepon, T., Sherry, S. B. ve Smith, M. (2022). The destructiveness and public health significance of socially prescribed perfectionism: A review, analysis, and conceptual extension. *Clinical Psychology Review*, 93, 102130.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C. ve Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14(5), 449-468. <https://doi.org/10.1007/BF01172967>
- Hammen, C. (2006). Stress generation in depression: Reflections on origins, research, and future directions. *Journal of Clinical Psychology*, 62(9), 1065-1082. <https://doi.org/10.1002/jclp.20293>
- Hewitt, P. L. ve Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the self and social contexts: Conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 456-470. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.3.456>
- Shahar, G., Gallagher, E. F., Blatt, S. J., Kuperminc, G. P. ve Leadbeater, B. J. (2004). An interactive-synergetic approach to the assessment of personality vulnerability to depression: Illustration using the adolescent version of the Depressive Experiences Questionnaire. *Journal of Clinical Psychology*, 60(6), 605-625. <https://doi.org/10.1002/jclp.10237>
- Greenberg, M. S. ve Beck, A. T. (1989). Depression versus anxiety: A test of the content-specificity hypothesis. *Journal of Abnormal Psychology*, 98(1), 9-13. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.98.1.9>
- Kaçar-Başaran, S. (2022). Mükemmeliyetçilik: Yapısı, Tanılar üstü Doğası ve Bilişsel Davranışçı Terapisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(4):518-525.
- Katz, D., Rector, N. A. ve Riskind, J. (2017). Reduction in looming cognitive style in cognitive-behavioral therapy: Effect on post-treatment symptoms across anxiety disorders and within generalized anxiety disorder. *International Journal of Cognitive Therapy*, 10(4), 346-358. <https://doi.org/10.1521/ijct.2017.10.4.346>
- Kleiman, E. M. ve Riskind, J. H. (2012). Cognitive vulnerability to comorbidity: Looming cognitive style and depressive cognitive style as synergistic predictors of anxiety and depression symptoms.

- Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 43(4), 1109-1114. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2012.05.008>
- Levin, T. T., Riskind, J. H. ve Li, Y. (2007). Looming threat-processing style in a cancer cohort. *General Hospital Psychiatry*, 29(1), 32-38. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2006.10.005>
- Liu, R. T. (2013). Stress generation: Future directions and clinical implications. *Clinical Psychology Review*, 33(3), 406-416. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2013.01.005>
- Liu, R. T. ve Alloy, L. B. (2010). Stress generation in depression: A systematic review of the empirical literature and recommendations for future study. *Clinical Psychology Review*, 30(5), 582-593. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.04.010>
- Lo, A. ve Abbott, M. J. (2013). Review of the theoretical, empirical, and clinical status of adaptive and maladaptive perfectionism. *Behaviour Change*, 30(2), 96-116. <https://doi.org/10.1017/bec.2013.9>
- Loraz, G. (2022). *Üniversite öğrencilerinde bilişsel abartma tarzının endişe, kaygı ve depresif belirtilerle ilişkisi: Endişe ile ilgili inançlar ve olumsuz sorun yöneliminin aracı rolünün incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <http://hdl.handle.net/11655/25840>
- Liu, R. T. (2013). Stress generation: Future directions and clinical implications. *Clinical Psychology Review*, 33(3), 406-416.
- Liu, R. T. ve Alloy, L. B. (2010). Stress generation in depression: A systematic review of the empirical literature and recommendations for future study. *Clinical Psychology Review*, 30(5), 582-593.
- Nalbantoğlu, B. (2020). *Sosyal anksiyete bozukluğu ve bilişsel abartma tarzı: bilinçli farkındalık ve tekrarlayıcı olumsuz düşüncelerin düzenleyici rolleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Reardon, J. M. ve Williams, N. L. (2007). The specificity of cognitive vulnerabilities to emotional disorders: Anxiety sensitivity, looming vulnerability and explanatory style. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(5), 625-643. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.09.013>
- Riskind, J. H. (1997). Looming vulnerability to threat: A cognitive paradigm for anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 35(8), 685-702. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00011-9](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00011-9)
- Riskind, J. H., Abreu, K., Strauss, M. ve Holt, R. (1997). Looming vulnerability to spreading contamination in subclinical OCD. *Behaviour Research and Therapy*, 35(5), 405-414. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(96\)00113-1](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(96)00113-1)
- Riskind, J. H., Altan-Atalay, A. ve Kleiman, E. (hazırlık aşamasında). "Looming" threat perception moderates the impact of negative urgency on depression: A prospective study.
- Riskind, J. H., Black, D. ve Shahar, G. (2010). Cognitive vulnerability to anxiety in the stress generation process: Interaction between the looming cognitive style and anxiety sensitivity. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(1), 124-128. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2009.09.007>
- Riskind, J. H. ve Kleiman, E. M. (2012). Looming cognitive style, emotion schemas, and fears of loss of emotional control: Two studies. *International Journal of Cognitive Therapy*, 5(4), 392-405. <https://doi.org/10.1521/ijct.2012.5.4.392>
- Kleiman, E. M. ve Riskind, J. H. (2014). Negative cognitive style and looming cognitive style synergistically predict stress generation. *Anxiety, Stress, & Coping*, 27(3), 347-359. <https://doi.org/10.1080/10615806.2013.853048>
- Riskind, J. H., Sica, C., Caudek, C., Bottesi, G., Disabato, D. J. ve Ghisi, M. (2021). Looming cognitive style more consistently predicts anxiety than depressive symptoms: Evidence from a 3-wave year long study. *Cognitive Therapy and Research*, 45, 745-758. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10189-y>

- Riskind, J. H., Kleiman, E. M., Weingarden, H. ve Danvers, A. F. (2013). Cognitive vulnerability to anxiety in the stress generation process: Further investigation of the interaction effect between the looming cognitive style and anxiety sensitivity. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(4), 381-387. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.03.002>
- Riskind, J. H., Moore, R. ve Bowley, L. (1995). The looming of spiders: The fearful perceptual distortion of movement and menace. *Behaviour Research and Therapy*, 33(2), 171-178. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)E0023-C](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)E0023-C)
- Riskind, J. H., Rector, N. A. ve Cassin, S. E. (2011). Examination of the convergent validity of looming vulnerability in the anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 25(8), 989-993. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2011.06.004>
- Riskind, J. H. ve Rector, N. A. (2007). Beyond belief: Incremental prediction of obsessive-compulsive disorder by looming vulnerability illusions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 21(3), 243-256. <https://doi.org/10.1891/088983907781494564>
- Riskind, J. H. ve Rector, N. A. (2018). *Looming vulnerability: Theory, research and practice in anxiety*. Springer.
- Riskind, J. H., Rector, N. A. ve Taylor, S. (2012). Looming cognitive vulnerability to anxiety and its reduction in psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Integration*, 22(2), 137-162. <https://doi.org/10.1037/a0028011>
- Riskind, J. H., Sagliano, L., Trojano, L. ve Conson, M. (2016). Dysfunctional freezing responses to approaching stimuli in persons with a Looming Cognitive Style for physical threats. *Frontiers in Psychology*, 7, Article 521. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00521>
- Riskind, J. H., Sica, C., Caudek, C., Bottesi, G., Disabato, D. J. ve Ghisi, M. (2021). Looming cognitive style more consistently predicts anxiety than depressive symptoms: Evidence from a 3-wave yearlong study. *Cognitive Therapy and Research*, 45(4), 745-758. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10189-y>
- Riskind, J. H. ve Williams, N. L. (2005). A unique vulnerability common to all anxiety disorders: The looming maladaptive style. L. B. Alloy ve J. H. Riskind (Eds.) içinde, *Cognitive vulnerability to emotional disorders* (s. 175-206). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Riskind, J. H., Williams, N. L., Gessner, T. L., Chrosniak, L. D. ve Cortina, J. M. (2000). The looming maladaptive style: Anxiety, danger, and schematic processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 837-852. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.5.837>
- Riskind, J. H., Williams, N. L. ve Joiner Jr, T. E. (2006). The looming cognitive style: A cognitive vulnerability for anxiety disorders. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(7), 779-801. <https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.7.779>
- Riskind, J. H. ve Williams, N. L. (2005). The Looming Cognitive Style and Generalized Anxiety Disorder: Distinctive Danger Schemas and Cognitive Phenomenology. *Cognitive Therapy and Research*, 29(1), 7-27. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-1645-z>
- Robinson, A. ve Abramovitch, A. (2020). A neuropsychological investigation of perfectionism. *Behavior Therapy*, 51(3), 488-502.
- Rogiers, R., Baeken, C., Watkins, E. R., van den Abbeele, D., Remue, J., de Raedt, R. ve Lemmens, G. M. D. (2022). A psychoeducational CBT-based group intervention (“Drop it”) for repetitive negative thinking: Theoretical concepts and treatment processes. *International Journal of Group Psychotherapy*, 72(3), 257-292. <https://doi.org/10.1080/00207284.2022.2066535>
- Schaefer, K. E., Esposito-Smythers, C., & Riskind, J. H. (2012). The role of impulsivity in the relationship between anxiety and suicidal ideation. *Journal of Affective Disorders*, 143(1-3), 95-101. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.05.034>

- Shahar, G., Gallagher, E. F., Blatt, S. J., Kuperminc, G. P. ve Leadbeater, B. J. (2004). An interactive-synergetic approach to the assessment of personality vulnerability to depression: Illustration using the adolescent version of the Depressive Experiences Questionnaire. *Journal of Clinical Psychology, 60*(6), 605-625.
- Starcevic, V. ve Berle, D. (2006). Cognitive specificity of anxiety disorders: A review of selected key constructs. *Depression and Anxiety, 23*(2), 51-61. <https://doi.org/10.1002/da.20145>
- Stoeber, J. ve Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges. *Personality and Social Psychology Review, 10*(4), 295-319. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1004_2
- Taylor, S. (2020). Anxiety sensitivity. In J. S. Abramowitz & S. M. Blakey (Eds.), *Clinical handbook of fear and anxiety: Maintenance processes and treatment mechanisms* (pp. 65-80). American Psychological Association.
- Taylor, M. M., & Snyder, H. R. (2021). Repetitive negative thinking shared across rumination and worry predicts symptoms of depression and anxiety. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 43*(4), 904-915.
- Tolin, D. F., Worhunsky, P. ve Maltby, N. (2004). Sympathetic magic in contamination-related OCD. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 35*(2), 193-205. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2004.04.009>
- Uzun, N. B. ve Yorulmaz, O. (2023). Mükemmeliyetçilik. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vøllestad, J., Nielsen, M. B., ve Nielsen, G. H. (2012). Mindfulness-and acceptance-based interventions for anxiety disorders: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Clinical Psychology, 51*(3), 239-260. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.2011.02024.x>
- Watkins, E. R. ve Roberts, H. (2020). Reflecting on rumination: Consequences, causes, mechanisms and treatment of rumination. *Behaviour Research and Therapy, 127*, 103573. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2020.103573>
- Williams, N. L., Shahar, G., Riskind, J. H. ve Joiner Jr, T. E. (2005). The looming maladaptive style predicts shared variance in anxiety disorder symptoms: Further support for a cognitive model of vulnerability to anxiety. *Journal of Anxiety Disorders, 19*(2), 157-175. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.01.003>
- Yeo, G. C., Hong, R. Y. ve Riskind, J. H. (2020). Looming cognitive style and its associations with anxiety and depression: A meta-analysis. *Cognitive Therapy and Research, 44*(3), 445-467. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10089-1>

Bölüm 7

DUYGU DÜZENLEME

Pelin Bintaş Zörer

Duygu düzenleme, en temel hâliyle duygunun ortaya çıkışı ile ilgili süreçlere ilişkin öğelerin değiştirilmesini ifade eder. Duygu düzenlemede yaşanan sıkıntılar da çeşitli psikolojik sıkıntılarının bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar, duygu düzenlemenin birçok psikopatoloji ile ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle duygu düzenleme, psikopatolojiler için tanılar üstü bir faktör olarak ele alınmakta ve duygu düzenlemenin psikopatolojilerin gelişimi ve sürdürülmesinde rol oynadığı düşünülmektedir. Bu bölümde, duygu düzenleme kavramı ve özellikleri, duygu düzenlemenin değerlendirilmesi, duygu düzenleme süreçlerinin psikopatolojilerle ilişkisi ve psikoterapideki yeri gözden geçirilerek bu kavramın tanılar üstü doğasının ele alınması amaçlanmaktadır. Bu amaçla ilgili araştırma örneklerinin sunulmasının yanı sıra bu konuda alan yazındaki boşluklara da değinilecek ve çeşitli öneriler sunulacaktır.

DUYGU DÜZENLEME NEDİR?

Duygular, yaşamın hemen her anına eşlik eden fenomenlerdir. Bu yönüyle her ne kadar tüm insanlar için evrensel bir deneyim olsa da yine de duyguyu tanımlamak her zaman kolay değildir. Bu nedenle duygunun temel özellikleri üzerine odaklanılmaktadır. Buna göre duyguların ortaya çıkması için ilk olarak bir öncül, bir “durum” gereklidir. Bu durum, dış dünyada gerçekleşen somut bir olay olabileceği gibi içsel bir durum da olabilir (ör., bir beklenti). Ancak biz çevremizde gerçekleşen her duruma tepki vermeyiz. Başka bir deyişle, bir duygunun ortaya çıkış sürecinde (bk., Şekil 1), durum ve duygusal tepki arasında başka öğeler de yer almaktadır. Bu öğeler dikkat ve değerlendirme süreçleridir (Werner ve Gross, 2010).

KAYNAKÇA

- Abela, J. R., Brozina, K. ve Haigh, E. P. (2002). An examination of the response styles theory of depression in third-and seventh-grade children: A short-term longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, 515-527. <https://doi.org/10.1023/a:1019873015594>
- Aka, B. T. (2011). *Perceived parenting styles, emotion recognition, and emotion regulation in relation to psychological well-being: Symptoms of depression, obsessive-compulsive disorder, and social anxiety*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aldao, A. (2012). Emotion regulation strategies as transdiagnostic processes: A closer look at the invariance of their form and function. *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica*, 17(3), 261-277. <https://doi.org/10.5944/rppc.vol.17.num.3.2012.11843>
- Aldao, A. (2013). The future of emotion regulation research: Capturing context. *Perspectives on Psychological Science*, 8(2), 155-172. <https://doi.org/10.1177/1745691612459518>
- Aldao, A. ve Dixon-Gordon, K. L. (2014). Broadening the scope of research on emotion regulation strategies and psychopathology. *Cognitive Behaviour Therapy*, 43(1), 22-33. <https://doi.org/10.1080/16506073.2013.816769>
- Aldao, A., Gee, D. G., De Los Reyes, A. ve Seager, I. (2016). Emotion regulation as a transdiagnostic factor in the development of internalizing and externalizing psychopathology: Current and future directions. *Development and Psychopathology*, 28, 927-946. <https://doi.org/10.1017/S0954579416000638>
- Aldao, A. ve Nolen-Hoeksema, S. (2010). Specificity of cognitive emotion regulation strategies: A transdiagnostic examination. *Behaviour Research and Therapy*, 48(10), 974-983. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.06.002>
- Aldao, A. ve Nolen-Hoeksema, S. (2013). One versus many: Capturing the use of multiple emotion regulation strategies in response to an emotion-eliciting stimulus. *Cognition & Emotion*, 27(4), 753-760. <https://doi.org/10.1080/02699931.2012.739998>
- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S. ve Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217-237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- Andersen, P. A. ve Guerrero, L. K. (1998). Principles of communication and emotion in social interaction. İçinde P. A. Andersen ve L. K. Guerrero (Eds.), *Handbook of communication and emotion: Research, theory, applications, and contexts* (pp. 49-96). Academic Press.
- Arıtürk, S. (2023). Farkındalık temelli psikoterapiler. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Allen, L. B. ve Ehrenreich-May, J. (2011). *The Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders: Therapist Guide*. New York: Oxford University Press.
- Berking, M., Eichler, E., Luhmann, M., Diedrich, A., Hiller, W. ve Rief, W. (2019). Affect regulation training reduces symptom severity in depression—A randomized controlled trial. *PLoS One*, 14(8), e0220436. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220436>
- Berking, M. ve Whitley, B. (2014). *Affect Regulation Training: A Practitioners Manual*. New York, Springer.
- Berking, M. ve Wupperman, P. (2012). Emotion regulation and mental health: recent findings, current challenges, and future directions. *Current Opinion in Psychiatry*, 25(2), 128-134. <https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e3283503669>

- Berking, M. ve Znoj, H. (2008). Entwicklung und Validierung eines Fragebogens zur standardisierten Selbsteinschätzung emotionaler Kompetenzen (SEK-27) [Development and validation of a self-report measure for the assessment of emotion-regulation skills]. *Zeitschrift für Psychiatrie, Psychologie und Psychotherapie*, 56(2), 141-153. <https://doi.org/10.1024/1661-4747.56.2.141>
- Bintaş-Zörer, P. ve Yorulmaz, O. (2021). A New Instrument for Assessment of Emotion Regulation: The Emotion Regulation Interview-Revised Form. *Journal of Evidence-Based Psychotherapies*, 21(2), 163-190. <https://doi.org/10.24193/jebp.2021.2.17>
- Bintaş Zörer, P. ve Yorulmaz, O. (2022). Duygu düzenlemeye güncel bir bakış: Bağlamsal faktörler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(2), 195-206. <https://doi.org/10.18863/pgy.972675>
- Bjureberg, J., Ljótsson, B., Tull, M. T., Hedman, E., Sahlin, H., Lundh, L. G., Bjärehed, J., DiLillo, D., Messman-Moore, T., Gumpert, C. H. ve Gratz, K. L. (2016). Development and validation of a brief version of the difficulties in emotion regulation scale: the DERS-16. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(2), 284-296. <https://doi.org/10.1007/s10862-015-9514-x>
- Bonanno, G. A. ve Burton, C. L. (2013). Regulatory flexibility: An individual differences perspective on coping and emotion regulation. *Perspectives on Psychological Science*, 8(6), 591-612. <https://doi.org/10.1177/1745691613504116>
- Bonanno, G. A., Papa, A., Lalande, K., Westphal, M. ve Coifman, K. (2004). The importance of being flexible: The ability to both enhance and suppress emotional expression predicts long-term adjustment. *Psychological Science*, 15(7), 482-487. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00705.x>
- Borton, J. L., Markowitz, L. J. ve Dieterich, J. (2005). Effects of suppressing negative self-referent thoughts on mood and self-esteem. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(2), 172-190. <https://doi.org/10.1521/jscp.24.2.172.62269>
- Brans, K., Koval, P., Verduyn, P., Lim, Y. L. ve Kuppens, P. (2013). The regulation of negative and positive affect in daily life. *Emotion*, 13(5), 926-939. <https://doi.org/10.1037/a0032400>
- Bridges, L. J., Denham, S. A. ve Ganiban, J. M. (2004). Definitional issues in emotion regulation research. *Child Development*, 75(2), 340-345. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00675.x>
- Brown, T. A., Chorpita, B. F. ve Barlow, D. H. (1998). Structural relationships among dimensions of the DSM-IV anxiety and mood disorders and dimensions of negative affect, positive affect, and autonomic arousal. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(2), 179-192. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.107.2.179>
- Campbell-Sills, L. ve Barlow, D. H. (2007). Incorporating Emotion Regulation into Conceptualizations and Treatments of Anxiety and Mood Disorders. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 542-559). The Guilford Press.
- Campbell-Sills, L., Barlow, D. H., Brown, T. A. ve Hofmann, S. G. (2006a). Acceptability and suppression of negative emotion in anxiety and mood disorders. *Emotion*, 6(4), 587-595. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.6.4.587>
- Campbell-Sills, L., Barlow, D. H., Brown, T. A. ve Hofmann, S. G. (2006b). Effects of suppression and acceptance on emotional responses of individuals with anxiety and mood disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 44(9), 1251-1263. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.10.001>
- Csikszentmihalyi, M. ve Larson, R. (1987). Validity and reliability of the experience-sampling method. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 175(9), 526-536. <https://doi.org/10.1097/00005053-198709000-00004>
- De Rivera, J. (1984). The structure of emotional relationships. *Review of Personality & Social Psychology*, 5, 116-145.

- Desrosiers, A., Vine, V., Klemanski, D. H. ve Nolen-Hoeksema, S. (2013). Mindfulness and emotion regulation in depression and anxiety: common and distinct mechanisms of action. *Depression and Anxiety*, 30(7), 654-661. <https://doi.org/10.1002/da.22124>
- Dixon-Gordon, K. L., Aldao, A., ve De Los Reyes, A. (2015). Emotion regulation in context: Examining the spontaneous use of strategies across emotional intensity and type of emotion. *Personality and Individual Differences*, 86, 271-276. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2015.06.011>
- Dixon-Gordon, K. L., Haliczzer, L. A., Conkey, L. C. ve Whalen, D. J. (2018). Difficulties in interpersonal emotion regulation: Initial development and validation of a self-report measure. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 40, 528-549. <https://doi.org/10.1007/s10862-018-9647-9>
- Egan, S. J., Wade, T. D. ve Shafran, R. (2011). Perfectionism as a transdiagnostic process: A clinical review. *Clinical Psychology Review*, 31, 203-212. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.04.009>
- Egloff, B., Schmukle, S. C., Burns, L. R. ve Schwerdtfeger, A. (2006). Spontaneous emotion regulation during evaluated speaking tasks: associations with negative affect, anxiety expression, memory, and physiological responding. *Emotion*, 6(3), 356-366. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.6.3.356>
- Ehring, T., Tuschen-Caffier, B., Schnülle, J., Fischer, S. ve Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and vulnerability to depression: spontaneous versus instructed use of emotion suppression and reappraisal. *Emotion*, 10(4), 563-572. <https://doi.org/10.1037/a0019010>
- Ehring, T. ve Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1, 192-205. <https://doi.org/10.1680/ijct.2008.1.3.192>
- English, T., Lee, I. A., John, O. P. ve Gross, J. J. (2017). Emotion regulation strategy selection in daily life: The role of social context and goals. *Motivation and Emotion*, 41, 230-242. <https://doi.org/10.1007/s11031-016-9597-z>
- Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Thompson-Hollands, J., Carl, J. R., Gallagher, M. W. ve Barlow, D. H. (2012). Unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A randomized controlled trial. *Behavior Therapy*, 43(3), 666-678. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2012.01.001>
- Ford, B. Q., Gross, J. J. ve Gruber, J. (2019). Broadening our field of view: The role of emotion polyregulation. *Emotion Review*, 11(3), 197-208. <https://doi.org/10.1177/1754073919850314>
- Frances, A. (2013). *Saving normal: An insider's revolt against out-of-control psychiatric diagnosis, DSM-5, big pharma, and the medicalization of ordinary life* (1st ed.). New York: William Morrow.
- Frijda, N. H. ve Mesquita, B. (1998). The analysis of emotions. İçinde M. F. Mascolo ve S. Griffin (Eds.), *What develops in emotional development?* (pp. 273-295). Boston, MA: Springer.
- Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311-1327. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- Geller, J., Cockell, S. J., Hewitt, P. L., Goldner, E. M. ve Flett, G. L. (2000). Inhibited expression of negative emotions and interpersonal orientation in anorexia nervosa. *International Journal of Eating Disorders*, 28(1), 8-19. [https://doi.org/10.1002/1098-108x\(200007\)28:1<8::aid-eat2>3.0.co;2-u](https://doi.org/10.1002/1098-108x(200007)28:1<8::aid-eat2>3.0.co;2-u)
- Gökdağ, C., Sorias, O., Kıran, S. ve Ger, S. (2019). Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 30, 57-66. <https://doi.org/10.5080/u23067>
- Gratz, K. L. ve Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41-54. <https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>

- Greenberg, L. S. (2002). *Emotion-focused therapy: Coaching clients to work through their feelings*. Washington, D.C.: APA.
- Gross, J. J. (1998a). Antecedent-and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.74.1.224>
- Gross, J. J. (1998b). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gross, J. J. (1999). Emotion regulation: Past, present, future. *Cognition and Emotion*, 13(5), 551-573. <https://doi.org/10.1080/026999399379186>
- Gross, J. J. (2014). Emotion regulation: Conceptual and empirical foundations. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (2nd ed.) (pp. 3-20). New York: Guilford Press.
- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*, 26(1), 1-26. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781>
- Gross, J. J. ve John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348-362. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Gross, J. J. ve Levenson, R. W. (1993). Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(6), 970-986. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.6.970>
- Gross, J. J. ve Muñoz, R. F. (1995). Emotion regulation and mental health. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2(2), 151-164. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.1995.tb00036.x>
- Gross, J. J., Richards, J. M. ve John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. İçinde D. K. Snyder, J. Simpson ve J. N. Hughes (Eds.), *Emotion regulation in couples and families: Pathways to dysfunction and health* (pp. 13-35). American Psychological Association.
- Gross, J. J. ve Thompson, R. A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 3-24). New York: Guilford Press.
- Gruber, J., Harvey, A. G. ve Gross, J. J. (2012). When trying is not enough: Emotion regulation and the effort-success gap in bipolar disorder. *Emotion*, 12(5), 997-1003. <https://doi.org/10.1037/a0026822>
- Harrington, J. A. ve Blankenship, V. (2002). Ruminative thoughts and their relation to depression and anxiety 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(3), 465-485. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2002.tb00225.x>
- Harris, P. W., Pepper, C. M. ve Maack, D. J. (2008). The relationship between maladaptive perfectionism and depressive symptoms: The mediating role of rumination. *Personality and Individual Differences*, 44(1), 150-160. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.07.011>
- Hayes, S. C. ve Strosahl, K. D. (2004). *A practical guide to acceptance and commitment therapy*. New York: Springer-Verlag.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. New York: Guilford Press.
- Heatherton, T. F. ve Baumeister, R. F. (1991). Binge eating as escape from self-awareness. *Psychological Bulletin*, 110, 86-108. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.110.1.86>
- Heij, J. E. ve Cheavens, J. S. (2014). Back to basics: A naturalistic assessment of the experience and regulation of emotion. *Emotion*, 14(5), 878-891. <https://doi.org/10.1037/a0037231>
- Hofmann, S. G., Carpenter, J. K. ve Curtiss, J. (2016). Interpersonal emotion regulation questionnaire (IERQ): Scale development and psychometric characteristics. *Cognitive Therapy and Research*, 40, 341-356. <https://doi.org/10.1007/s10608-016-9756-2>

- Huffziger, S., Reinhard, I. ve Kuehner, C. (2009). A longitudinal study of rumination and distraction in formerly depressed inpatients and community controls. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(4), 746-756. <https://doi.org/10.1037/a0016946>
- Hong, R. Y. (2007). Worry and rumination: Differential associations with anxious and depressive symptoms and coping behavior. *Behaviour Research and Therapy*, 45(2), 277-290. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2006.03.006>
- John, O. P. ve Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72(6), 1301-1334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00298.x>
- John, O. P. ve Gross, J. J. (2007). Individual differences in emotion regulation. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 351-372). New York: Guilford Press.
- Just, N. ve Alloy, L. B. (1997). The response styles theory of depression: tests and an extension of the theory. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(2), 221-229. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.106.2.221>
- Kashdan, T. B. ve Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865-878. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Katz, B. A., Lustig, N., Assis, Y. ve Yovel, I. (2017). Measuring regulation in the here and now: The development and validation of the State Emotion Regulation Inventory (SERI). *Psychological Assessment*, 29(10), 1235-1248. <https://doi.org/10.1037/pas0000420>
- Kessler, R. C., Chiu, W. T., Demler, O. ve Walters, E. E. (2005). Prevalence, severity, and comorbidity of 12-month DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62, 617-627. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.617>
- Kessler, R. C., Ormel, J., Petukhova, M., McLaughlin, K. A., Green, J. G., Russo, L. J., Stein, D. J., Zaslavsky, A. M., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Andrade, L., Benjet, C., de Girolama, G., de Graaf, R., Demyttenaere, K., Fayyad, J., Haro, J. M., Yi Hu, C., Karam, A., ... Ustün, B. (2011). Development of lifetime comorbidity in the World Health Organization world mental health surveys. *Archives of General Psychiatry*, 68, 90-100. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.180>
- Kring, A. M. ve Sloan, D. M. (Eds.) (2010) *Emotion Regulation and Psychopathology: A Transdiagnostic Approach to Etiology and Treatment*. New York, Guilford Press.
- Kring, A. M. ve Werner, K. H. (2004). Emotion regulation and psychopathology. İçinde P. Philippot ve R. S. Fedman (Eds.), *The regulation of emotion* (pp. 359-385). New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Kuehner, C. ve Weber, I. (1999). Responses to depression in unipolar depressed patients: An investigation of Nolen-Hoeksema's response styles theory. *Psychological Medicine*, 29(6), 1323-1333. <https://doi.org/10.1017/s0033291799001282>
- Kuyken, W., Watkins, E., Holden, E. ve Cook, W. (2006). Rumination in adolescents at risk for depression. *Journal of Affective Disorders*, 96(1-2), 39-47. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2006.05.017>
- Lavender, J. M., Tull, M. T., DiLillo, D., Messman-Moore, T. ve Gratz, K. L. (2017). Development and validation of a state-based measure of emotion dysregulation: The State Difficulties in Emotion Regulation Scale (S-DERS). *Assessment*, 24(2), 197-209. <https://doi.org/10.1177/1073191115601218>
- Lee, D. J., Weathers, F. W., Sloan, D. M., Davis, M. T. ve Domino, J. L. (2017). Development and initial psychometric evaluation of the semi-structured emotion regulation interview. *Journal of Personality Assessment*, 99(1), 56-66. <https://doi.org/10.1080/00223891.2016.1215992>
- Levy-Gigi, E. ve Shamay-Tsoory, S. G. (2017). Help me if you can: Evaluating the effectiveness of interpersonal compared to intrapersonal emotion regulation in reducing distress. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 55, 33-40. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2016.11.008>

- Linehan, M. M. (1993a). *Skills training manual for treating borderline personality disorder*. New York: Guilford Press.
- Linehan, M. M. (1993b). *Cognitive-behavioral treatment for borderline personality disorder*. New York: Guilford Press.
- McLaughlin, K. A., Hatzenbuehler, M. L., Mennin, D. S. ve Nolen-Hoeksema, S. (2011). Emotion dysregulation and adolescent psychopathology: A prospective study. *Behaviour Research and Therapy*, 49(9), 544-554. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.06.003>
- McMahon, T. P. ve Naragon-Gainey, K. (2019). The multilevel structure of daily emotion-regulation-strategy use: An examination of within-and between-person associations in naturalistic settings. *Clinical Psychological Science*, 7(2), 321-339. <https://doi.org/10.1177/2167702618807408>
- Mennin, D. S. ve Fresco, D. M. (2014). Emotion regulation therapy. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotional regulation* (2nd ed.), (pp. 469-490). New York: The Guilford Press.
- Mennin, D. S., Fresco, D. M., O'Toole, M. S. ve Heimberg, R. G. (2018). A randomized controlled trial of emotion regulation therapy for generalized anxiety disorder with and without co-occurring depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 86(3), 268-281. <https://doi.org/10.1037/ccp0000289>
- Miguel, F. K., Giromini, L., Colombarolli, M. S., Zuanazzi, A. C. ve Zennaro, A. (2017). A Brazilian investigation of the 36-and 16-item difficulties in emotion regulation scales. *Journal of Clinical Psychology*, 73(9), 1146-1159. <https://doi.org/10.1002/jclp.22404>
- Milligan, R. J. ve Waller, G. (2000). Anger and bulimic psychopathology among nonclinical women. *International Journal of Eating Disorders*, 28(4), 446-450. [https://doi.org/10.1002/1098-108x\(200012\)28:4<446::aid-eat13>3.0.co;2-j](https://doi.org/10.1002/1098-108x(200012)28:4<446::aid-eat13>3.0.co;2-j)
- Moore, S. A., Zoellner, L. A. ve Mollenholt, N. (2008). Are expressive suppression and cognitive reappraisal associated with stress-related symptoms? *Behaviour Research and Therapy*, 46(9), 993-1000. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.05.001>
- Neacsiu, A. D., Bohus, M. ve Linehan, M. M. (2014). Dialectical behavior therapy: An intervention for emotion dysregulation. İçinde J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 491-507). The Guilford Press.
- Niven, K., Totterdell, P., Stride, C. B. ve Holman, D. (2011). Emotion Regulation of Others and Self (EROS): The development and validation of a new individual difference measure. *Current Psychology*, 30, 53-73. <https://doi.org/10.1007/s12144-011-9099-9>
- Nolen-Hoeksema, S. (2000). The role of rumination in depressive disorders and mixed anxiety/depressive symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(3), 504-511. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.109.3.504>
- Nolen-Hoeksema, S., Stice, E., Wade, E. ve Bohon, C. (2007). Reciprocal relations between rumination and bulimic, substance abuse, and depressive symptoms in female adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(1), 198-207. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.116.1.198>
- Oatley, K. ve Johnson-Laird, P. N. (1987). Towards a cognitive theory of emotions. *Cognition and Emotion*, 1(1), 29-50. <https://doi.org/10.1080/02699938708408362>
- Olatunji, B. O., Naragon-Gainey, K., & Wolitzky-Taylor, K. B. (2013). Specificity of rumination in anxiety and depression: A multimodal meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 20(3), 225-257. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12037>
- Opitz, P. C., Cavanagh, S. R. ve Urry, H. L. (2015). Uninstructed emotion regulation choice in four studies of cognitive reappraisal. *Personality and Individual Differences*, 86, 455-464. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.06.048>
- Parkinson, B. ve Totterdell, P. (1999). Classifying affect-regulation strategies. *Cognition & Emotion*, 13(3), 277-303. <https://doi.org/10.1080/026999399379285>

- Polivy, J. ve Herman, C. P. (2002). Causes of eating disorders. *Annual Review of Psychology*, 53, 187-213. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135103>
- Quigley, L. ve Dobson, K. S. (2014). An examination of trait, spontaneous and instructed emotion regulation in dysphoria. *Cognition & Emotion*, 28(4), 622-635. <https://doi.org/10.1080/02699931.2013.848786>
- Richards, J. M. ve Gross, J. J. (1999). Composure at any cost? The cognitive consequences of emotion suppression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 1033-1044. <https://doi.org/10.1177/01461672992511010>
- Richards, J. M. ve Gross, J. J. (2000). Emotion regulation and memory: The cognitive costs of keeping one's cool. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 410-424. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.3.410>
- Richards, J. M. ve Gross, J. J. (2006). Personality and emotional memory: How regulating emotion impairs memory for emotional events. *Journal of Research in Personality*, 40(5), 631-651. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.07.002>
- Roemer, L. ve Borkovec, T. D. (1994). Effects of suppressing thoughts about emotional material. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(3), 467-474. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103.3.467>
- Roemer, L., Litz, B. T., Orsillo, S. M. ve Wagner, A. W. (2001). A preliminary investigation of the role of strategic withholding of emotions in PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 14, 149-156. <https://doi.org/10.1023/A:1007895817502>
- Rugancı, R. N. ve Gençöz, T. (2010). Psychometric properties of a Turkish version of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 66(4), 442-455. <https://doi.org/10.1002/jclp.20665>
- Schutte, N. S., Manes, R. R. ve Malouff, J. M. (2009). Antecedent-focused emotion regulation, response modulation and well-being. *Current Psychology*, 28(1), 21-31. <https://doi.org/10.1007/s12144-009-9044-3>
- Segal, Z. V., Williams, J. M. G. ve Teasdale, J. D. (2002). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression: A new approach to preventing relapse*. New York: Guilford Press.
- Seligowski, A. V., Lee, D. J., Bardeen, J. R. ve Orcutt, H. K. (2015). Emotion regulation and posttraumatic stress symptoms: A meta-analysis. *Cognitive Behaviour Therapy*, 44(2), 87-102. <https://doi.org/10.1080/16506073.2014.980753>
- Sheppes, G., Catran, E. ve Meiran, N. (2009). Reappraisal (but not distraction) is going to make you sweat: Physiological evidence for self-control effort. *International Journal of Psychophysiology*, 71(2), 91-96. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2008.06.006>
- Sheppes, G. ve Meiran, N. (2007). Better late than never? On the dynamics of online regulation of sadness using distraction and cognitive reappraisal. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(11), 1518-1532. <https://doi.org/10.1177/0146167207305537>
- Sheppes, G., Scheibe, S., Suri, G. ve Gross, J. J. (2011). Emotion-regulation choice. *Psychological Science*, 22(11), 1391-1396. <https://doi.org/10.1177/0956797611418350>
- Sheppes, G., Scheibe, S., Suri, G., Radu, P., Blechert, J. ve Gross, J. J. (2014). Emotion regulation choice: A conceptual framework and supporting evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 163-181. <https://doi.org/10.1037/a0030831>
- Sloan, E., Hall, K., Moulding, R., Bryce, S., Mildred, H. ve Staiger, P. K. (2017). Emotion regulation as a transdiagnostic treatment construct across anxiety, depression, substance, eating and borderline personality disorders: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 57, 141-163. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.09.002>
- Soler, J., Pascual, J. C., Tiana, T., Cebrià, A., Barrachina, J., Campins, M. J., Gich, I., Alvarez, E. ve Pérez, V. (2009). Dialectical behaviour therapy skills training compared to standard group therapy

- in borderline personality disorder: A 3-month randomised controlled clinical trial. *Behaviour Research and Therapy*, 47(5), 353-358. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.01.013>
- Totan, T. (2015). Duygu Düzenlenme Anketi Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 3, 153-161. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.193059>
- Tuna, E. ve Bozo, Ö. (2012). The Cognitive Emotion Regulation Questionnaire: Factor structure and psychometric properties of the Turkish version. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 34, 564-570. <https://doi.org/10.1007/s10862-012-9303-8>
- Vatan, S. ve Oruçlular Kahya, Y. (2018). Duygu düzenleme becerileri ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 19(2), 192-201. <https://doi.org/10.5455/apd.260322>
- Werner, K. H., Goldin, P. R., Ball, T. M., Heimberg, R. G. ve Gross, J. J. (2011). Assessing emotion regulation in social anxiety disorder: The emotion regulation interview. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 33, 346-354. <https://doi.org/10.1007/s10862-011-9225-x>
- Werner, K. ve Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework. İçinde A. M., Kring ve D. M. Sloan (Eds.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (pp. 13-37). New York, Guilford Press.
- Yiğit, İ. ve Guzey Yiğit, M. (2019). Psychometric properties of Turkish version of difficulties in emotion regulation scale-brief form (DERS-16). *Current Psychology*, 38(6), 1503-1511. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9712-7>
- Zaki, J. ve Williams, W. C. (2013). Interpersonal emotion regulation. *Emotion*, 13(5), 803-810. <https://doi.org/10.1037/a0033839>

Bölüm 8

BAĞLANMA

Türkan Yılmaz Irmak
Rukiye Kızıltepe
Onuray Güney

Bebek ve bebeğe uzun süreli bakım veren kişi arasındaki eşsiz ve yerine başkasının konulamadığı duygusal bağı ifade eden özel bir ilişki olarak kavramsallaştırılan bağlanma, hem gelişimin sağlıklı bir süreçte ilerlemesi hem de psikopatolojilerin oluşumu konusunda anlamlı etkilere sahip psikolojik bir kavramdır. Tam olarak bu çerçeveden bağlanma süreci, bireylerin gelişim süreçlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkı sağladığı gibi bağlanmanın güvenli bir şekilde gerçekleşmemesi de olumsuz psikolojik sonuçlara yol açabilmektedir. Araştırmalar, güvenli bağlanmanın sağlıklı ilişkilerin varlığı, olumlu benlik algısı, yüksek psikolojik iyi oluş ve evlilikten algılanan yüksek tatmin gibi olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermekte (ör., Berber Çelik, 2018; Meyers ve Landsberger, 2002; Sümer ve Anafarta Şendağ, 2009) ve güvensiz bağlanmanın ise psikopatolojiler ile ilişkisine odaklanmakta ve duygu durum bozukluklarından kişilik bozukluklarına kadar geniş bir psikopatoloji spektrumunun oluşumu ve sürdürülmesi konusunda anlamlı bir risk faktörü olduğunu tutarlı bir biçimde vurgulamaktadır (ör., Spruit ve ark., 2020; Theule ve ark., 2016). Sözü edilen araştırma bulguları da bağlanma ilişkisinin psikopatolojiler için tanımlar üstü bir faktör olarak görülmesine yol açmıştır (Herstell ve ark., 2021).

Bu bölümde, ilk olarak bağlanma ilişkisinin ne olduğu, kavramsallaştırılması, ölçümü ve boyutları ele alınmıştır. İkinci olarak bağlanma ve psikopatoloji arasındaki ilişki açıklanmıştır. Üçüncü olarak bağlanma tanımlar üstü yaklaşım temelinde ele alınmış ve psikopatolojiler ile ilişkisini sunan “Güvensiz Bağlanmanın Tanımlar Üstü Modeli” tanımlanmıştır. Son olarak uygulamalı alan yazındaki çalışmalara değinilmiş, sonuç ve öneriler sıralanmıştır.

BAĞLANMA NEDİR?

Bowlby (1969), uzun yıllar boyunca yürüttüğü çalışmalarda bebek ve bakım veren arasında kurulan ilişkinin önemini fark etmiştir. Örneğin, hırsızlık nedeniyle kurumda kalan ergenlerle yaptığı çalışmada, bu ergenlerin anneleriyle ilişkilerinde sorun

KAYNAKÇA

- Adams, G. C., Wrath, A. J., Mondal, P. ve Asmundson, G. J. (2018). Depression with or without comorbid social anxiety: Is attachment the culprit? *Psychiatry Research*, 269, 86-92. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.08.037>
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale: Erlbaum.
- Aracı, I. F. (2007). *Attachment and reflective functioning* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barone, L., Carone, N., Salazar-Jimenez, J. G. ve Ortiz Munoz, J. A. (2021). Enhancing food habits via sensitivity in rural low-SES mothers of children aged 1–3 living in Colombia: A randomized controlled trial using video-feedback intervention. *Attachment & Human Development*, 23(6), 831-852. <https://doi.org/10.1080/14616734.2020.1784243>
- Barone, L. ve Guiducci, V. (2009). Mental representations of attachment in eating disorders: A pilot study using the Adult Attachment Interview. *Attachment & Human Development*, 11(4), 405-417. <https://doi.org/10.1080/14616730902814770>
- Belsky, J. ve Fearon, R. P. (2002). Early attachment security, subsequent maternal sensitivity, and later child development: Does continuity in development depend upon continuity of caregiving? *Attachment & Human Development*, 4(3), 361-387. <https://doi.org/10.1080/14616730210167267>
- Berber Çelik, Ç. (2018). Bağlanma stilleri, psikolojik iyi olma ve sosyal güvende hissetme: Aralarındaki ilişki ne?. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 27-40.
- Brennan, K. Clark, C. ve Shaver, P. (1998). Self-report measures of adult romantic attachment. J. Simpson ve W. Rholes (Ed.), *Attachment theory and close relationships* içinde. Guilford Press.
- Bowlby, J. (1944). Forty-four juvenile thieves: Their characters and home-life. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 25, 19-53.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1978). Attachment theory and its therapeutic implications. *Adolescent Psychiatry*, 6, 5-33.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss: Sadness and depression*. Basic Books.
- Bowlby, J. (2014). *Bağlanma ve kaybetme-2, Ayrılma*. Pinhan Yayıncılık.
- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 3–20). The Guilford Press.
- Cassidy, J., Lichtenstein-Phelps, J., Sibrava, N. J., Thomas Jr, C. L. ve Borkovec, T. D. (2009). Generalized anxiety disorder: Connections with self-reported attachment. *Behavior Therapy*, 40(1), 23-38. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2007.12.004>
- Cicchetti, D. ve Lynch, M. (1993). Toward an ecological/transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children's development. *Psychiatry*, 56(1), 96-118. <https://doi.org/10.1080/00332747.1993.11024624>
- Cicchetti, D. ve Cohen, D. J. (1995). Perspectives on developmental psychopathology. D. Cicchetti ve D. J. Cohen (Ed.), *Developmental psychopathology, Vol. 1. Theory and methods* içinde (ss. 3-20). John Wiley & Sons.
- Dallaire, D. H. ve Weinraub, M. (2005). Predicting children's separation anxiety at age 6: The contributions of infant-mother attachment security, maternal sensitivity, and maternal separation anxiety. *Attachment & Human Development*, 7(4), 393-408. <https://doi.org/10.1080/14616730500365894>
- Diamond, G. M. (2014). Attachment-based family therapy interventions. *Psychotherapy*, 51(1), 15-19. <https://doi.org/10.1037/a0032689>

- Diamond, G. M., Shahar, B., Sabo, D. ve Tsvieli, N. (2016). Attachment-based family therapy and emotion-focused therapy for unresolved anger: The role of productive emotional processing. *Psychotherapy*, 53(1), 34-44. <https://doi.org/10.1037/pst0000025>
- Diamond, G. S., Reis, B. F., Diamond, G. M., Siqueland, L. ve Isaacs, L. (2002). Attachment-based family therapy for depressed adolescents: A treatment development study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(10), 1190-1196. <https://doi.org/10.1097/00004583-200210000-00008>
- Dozier, M., Stovall, K. C. ve Albus, K. (1999). Attachment and psychopathology in adulthood. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* içinde (ss. 497-519). Guilford Press
- Ein-Dor, T. ve Doron, G. (2015). Psychopathology and attachment. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and research: New directions and emerging themes* (pp. 346-373). The Guilford Press.
- Ein-Dor, T., Viglin, D. ve Doron, G. (2016). Extending the transdiagnostic model of attachment and psychopathology. *Frontiers in Psychology*, 7, 484. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00484>
- Elling, C., Forstner, A. J., Seib-Pfeifer, L. E., Mücke, M., Stahl, J., Geiser, F., ... ve Conrad, R. (2022). Social anxiety disorder with comorbid major depression—why fearful attachment style is relevant. *Journal of Psychiatric Research*, 147, 283-290. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2022.01.019>
- Esmacilpour, K., Mir, A. ve Zareei, A. (2016). Relationship between attachment problems and symptoms of oppositional defiant disorder in children. *Quarterly Journal of Child Mental Health*, 3(3), 73-83.
- Ewing, E. S. K., Diamond, G. ve Levy, S. (2015). Attachment-based family therapy for depressed and suicidal adolescents: Theory, clinical model and empirical support. *Attachment & Human Development*, 17(2), 136-156. <https://doi.org/10.1080/14616734.2015.1006384>
- Farber, E. A. ve Eglend, B. (1987). Invulnerability among abused and neglected children. E. J. Anthony ve B. J. Cohler (Ed.), *The invulnerable child* içinde (ss. 253-288). The Guilford Press.
- Fonagy, P. (1999). Psychoanalytic theory from the viewpoint of attachment theory and research. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (pp. 595-624). The Guilford Press.
- Fonagy, P., Target, M. ve Gergely, G. (2000). Attachment and borderline personality disorder: A theory and some evidence. *Psychiatric Clinics*, 23(1), 103-122. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70146-5](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70146-5)
- George, C., Kaplan, N. ve Main, M. (1984). Adult Attachment Interview Protocol. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- George, C., Kaplan, N. ve Main, M. (1996). Adult Attachment Interview Protocol (3rd edition). Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Grajewski, P. ve Dragan, M. (2020). Adverse childhood experiences, dissociation, and anxious attachment style as risk factors of gaming disorder. *Addictive Behaviors Reports*, 11, 100269. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2020.100269>
- Greenberg, M. T. (1999). Attachment and psychopathology in childhood. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 469-496). The Guilford Press.
- Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, 13(12), 673-685. <https://doi.org/10.1037/h0047884>
- Haley, M. (2010). Attachment-based psychodynamic psychotherapy. J. Harvey ve K. Smedley (Ed.), *Psychological therapy in prisons and other secure settings* içinde (ss. 48-70.). Willan.

- Herstell, S., Betz, L. T., Penzel, N., Chechelniczki, R., Filihagh, L., Antonucci, L. ve Kambeitz, J. (2021). Insecure attachment as a transdiagnostic risk factor for major psychiatric conditions: A meta-analysis in bipolar disorder, depression and schizophrenia spectrum disorder. *Journal of Psychiatric Research*, 144, 190-201. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2021.10.002>
- Illing, V., Tasca, G. A., Balfour, L. ve Bissada, H. (2010). Attachment insecurity predicts eating disorder symptoms and treatment outcomes in a clinical sample of women. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 198(9), 653-659.
- Israel, P. ve Diamond, G. S. (2013). Feasibility of attachment based family therapy for depressed clinic-referred Norwegian adolescents. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 18(3), 334-350. <https://doi.org/10.1177/1359104512455811>
- Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie. Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby [Attached through adoption. An experimental study of attachment and competence in families with adopted babies]*. Academische Uitgeverij.
- Juffer, F. ve Bakermans-Kranenburg, M. J. (2018). Working with video-feedback intervention to promote positive parenting and sensitive discipline (VIPP-SD): A case study. *Journal of Clinical Psychology*, 74(8), 1346-1357. <https://doi.org/10.1002/jclp.22645>
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Van IJzendoorn, M. H. (2008). Introduction and outline of the VIPP and VIPP-R program. *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention*. Erlbaum.
- Juffer, F., Struis, E., Werner, C. ve Bakermans-Kranenburg, M. J. (2017). Effective preventive interventions to support parents of young children: Illustrations from the Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD). *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 45(3), 202-214. <https://doi.org/10.1080/10852352.2016.1198128>
- Kızıltepe, R. (2023). Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tamilar üstü yaklaşım: Psikiyatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kissil, K. (2011). Attachment-based family therapy for adolescent self-injury. *Journal of Family Psychotherapy*, 22(4), 313-327. <https://doi.org/10.1080/08975353.2011.627801>
- Lewis, M., Feiring, C. ve Rosenthal, S. (2000). Attachment over time. *Child Development*, 71(3), 707-720. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00180>
- Lorenz, K. (1935). Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. Der Artgenosse als auslösendes Moment sozialer Verhaltensweisen [The companion in the bird's world. The fellow-member of the species as releasing factor of social behavior]. *Journal für Ornithologie. Beiblatt. (Leipzig)*, 83, 137-213. <https://doi.org/10.1007/BF01905355>
- Main, M., Kaplan, N. ve Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the society for research in child development*, 66-104. <https://doi.org/10.2307/3333827>
- Main, M. ve Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In T. B. Brazelton ve M. W. Yogman (Ed.), *Affective development in infancy* içinde (ss. 95-124). Ablex Publishing.
- Main, M. ve Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. M. T. Greenberg, D. Cicchetti ve E. M. Cummings (Ed.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* içinde (ss. 121-160). The University of Chicago Press.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2012). An attachment perspective on psychopathology. *World Psychiatry*, 11(1), 11-15.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. (2016). *Attachment in adulthood*. Guilford Press.

- Meyers, S. A. ve Landsberger, S. A. (2002). Direct and indirect pathways between adult attachment style and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 9(2), 159-172. <https://doi.org/10.1111/1475-6811.00010>
- Muris, P., Mayer, B. ve Meesters, C. (2000). Self-reported attachment style, anxiety, and depression in children. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 28(2), 157-162. <https://doi.org/10.2224/sbp.2000.28.2.157>
- Naeim, M. ve Rezaeisharif, A. (2021). Comparison of emotional intelligence, attachment style, and mental health in addicted and nonaddicted people. *Addictive Disorders & Their Treatment*, 20(4), 463-469. <https://doi.org/10.1097/ADT.0000000000000270>
- Nickell, A. D., Waudby, C. J. ve Trull, T. J. (2002). Attachment, parental bonding and borderline personality disorder features in young adults. *Journal of Personality Disorders*, 16(2), 148-159. <https://doi.org/10.1521/pedi.16.2.148.22544>
- Nielsen, S. K. K., Lønfeldt, N., Wolitzky-Taylor, K. B., Hageman, I., Vangkilde, S. ve Daniel, S. I. F. (2017). Adult attachment style and anxiety—The mediating role of emotion regulation. *Journal of Affective Disorders*, 218, 253-259. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.04.047>
- Nolen-Hoeksema, S. ve Watkins, E. R. (2011). A heuristic for developing transdiagnostic models of psychopathology: Explaining multifinality and divergent trajectories. *Perspectives on Psychological Science*, 6(6), 589-609. <https://doi.org/10.1177/1745691611419672>
- Nottage, M. K., Oei, N. Y., Wolters, N., Klein, A., Van der Heijde, C. M., Vonk, P., ... ve Koelen, J. (2022). Loneliness mediates the association between insecure attachment and mental health among university students. *Personality and Individual Differences*, 185, 111233. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111233>
- O'Shaughnessy, R. ve Dallos, R. (2009). Attachment research and eating disorders: A review of the literature. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 14(4), 559-574. <https://doi.org/10.1177/1359104509339082>
- Renken, B., Egeland, B., Marvinney, D., Mangelsdorf, S. ve Sroufe, L. A. (1989). Early childhood antecedents of aggression and passive-withdrawal in early elementary school. *Journal of Personality*, 57(2), 257-281. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1989.tb00483.x>
- Schaffer, H. R. (1996). *Social development*. Blackwell Publishing.
- Schimmenti, A. ve Bifulco, A. (2015). Linking lack of care in childhood to anxiety disorders in emerging adulthood: The role of attachment styles. *Child and Adolescent Mental Health*, 20(1), 41-48. <https://doi.org/10.1111/camh.12051>
- Schindler, A., Thomasius, R., Sack, P. M., Gemeinhardt, B., KÜstner, U. ve Eckert, J. (2005). Attachment and substance use disorders: A review of the literature and a study in drug dependent adolescents. *Attachment & Human Development*, 7(3), 207-228. <https://doi.org/10.1080/14616730500173918>
- Spruit, A., Goos, L., Weenink, N., Rodenburg, R., Niemeyer, H., Stams, G. J. ve Colonesi, C. (2020). The relation between attachment and depression in children and adolescents: A multilevel meta-analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 23, 54-69. <https://doi.org/10.1007/s10567-019-00299-9>
- Sroufe, L. A. ve Rutter, M. (1984). The domain of developmental psychopathology. *Child Development*, 55(1), 17-29.
- Sroufe, L. A., Coffino, B. ve Carlson, E. A. (2010). Conceptualizing the role of early experience: Lessons from the Minnesota longitudinal study. *Developmental Review*, 30(1), 36-51. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2009.12.002>
- Sümer, N. (2006). Yetişkin bağlanma ölçeklerinin kategoriler ve boyutlar düzeyinde karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 1-22.

- Sümer, N. ve Anafarta Şendağ, M. (2009). Orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanma, benlik algısı ve kaygı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 86-101.
- Sümer, N., Metin Orta, İ., Alsancak-Akbulut, C., Salman-Engin, S., İlden-Koçkar, A., Şahin-Acar, B., ... ve Yaşar, B. (2020). Olumlu ebeveyn davranışlarını artırmaya yönelik video-geri bildirimli müdahale programının anne duyarlılığı üzerindeki etkisinin Türkiye’de incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 35(85), 100-116. <http://doi.org/10.31828/tpd1300443320190219m000018>
- Sümer, N., Ünal, S. ve Selçuk, E. (2009). Bağlanma ve psikopatoloji; bağlanma boyutlarının depresyon, panik bozukluk ve obsesif-kompulsif bozuklukla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 38-45.
- Tambelli, R., Laghi, F., Odorisio, F. ve Notari, V. (2012). Attachment relationships and internalizing and externalizing problems among Italian adolescents. *Children and Youth Services Review*, 34(8), 1465-1471. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.04.004>
- Tasca, G. A. (2019). Attachment and eating disorders: A research update. *Current Opinion in Psychology*, 25, 59- 64. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.03.003>
- Tasca, G. A. ve Balfour, L. (2014). Attachment and eating disorders: A review of current research. *International Journal of Eating Disorders*, 47(7), 710-717. <https://doi.org/10.1002/eat.22302>
- Theule, J., Germain, S. M., Cheung, K., Hurl, K. E. ve Markel, C. (2016). Conduct disorder/oppositional defiant disorder and attachment: A meta-analysis. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 2, 232-255. <https://doi.org/10.1007/s40865-016-0031-8>
- Thompson, R. A. (1999). Early attachment and later development. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (ss. 265-286). The Guilford Press.
- Van der Horst, F. C. P. ve van der Veer, R. (2010). The ontogeny of an idea: John Bowlby and contemporaries on mother–child separation. *History of Psychology*, 13(1), 25-45. <https://doi.org/10.1037/a0017660>
- Van IJzendoorn, M. H., Juffer, F. ve Duyvesteyn, M. G. C. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(2), 225-248. doi:10.1111/j.1469-7610.1995.tb01822.x
- Van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., Wang, Q. ve Bakermans-Kranenburg, M. J. (2023). Improving parenting, child attachment, and externalizing behaviors: Meta-analysis of the first 25 randomized controlled trials on the effects of video-feedback intervention to promote positive parenting and sensitive discipline. *Development and Psychopathology*, 35(1), 241-256. <https://doi.org/10.1017/S0954579421001462>
- Van Zeijl, J., Mesman, J., Van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., Stolk, M. N., Koot, H. M. ve Alink, L. R. A. (2006). Attachment-based intervention for enhancing sensitive discipline in mothers of 1- to 3-year-old children at risk for externalizing behavior problems: A randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(6), 994-1005. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.74.6.994>
- Warren, S. L., Huston, L., Egeland, B. ve Sroufe, L. A. (1997). Child and adolescent anxiety disorders and early attachment. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 36(5), 637-644. <https://doi.org/10.1097/00004583-199705000-00014>

Bölüm 9

ÇOCUKLUK ÇAĞI OLUMSUZ YAŞANTILARI

Rukiye Kızıltepe

Çocukluk döneminde meydana gelen istismar, ihmal ve ebeveyn kaybı gibi olumsuz yaşantılar, bireylerin psikolojik iyi oluşu ve gelişimi üzerindeki yaşam boyu etkileri nedeniyle önemlidir ve hem eğitimcilerin hem de araştırmacıların ilgi odağında yer almaktadır (Kappel ve ark., 2021). Çocukluk çağında deneyimlenen bu yaşantılar ile ilgili çalışmalar, tutarlı bir şekilde bu olumsuz yaşantıların fiziksel sağlık sorunları ile depresyon, kaygı, yeme bozukluğu ya da travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik bozuklukların hem oluşumu hem de sürdürülmesi noktasında risk yarattığını ortaya koymaktadır (Hughes ve ark., 2017; Keyes ve ark., 2012). Bu yaşantıların geniş bir yelpazede birden çok psikopatoloji ile ilişkili olması, bu olumsuzlukların tanılar üstü faktörler olarak kabul edilmesine yol açmıştır (Heleniak ve ark., 2016; McLaughlin ve ark., 2020). Bu nedenle bu bölümde, tanılar üstü bir faktör olarak çocukluk çağı olumsuz yaşantıları hakkında bilgi sunulması ve psikopatolojilere yol açan olası mekanizmaların tanıtılması hedeflenmiştir. İlk olarak çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının doğası (kavramsallaştırılması, yaygınlığı ve ölçümü) üzerine bilgi sağlanmıştır. Daha sonra çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının çoklu psikopatolojilerle ilişkisi sunulmuş ve çocukluk çağı olumsuz yaşantılarından psikopatolojilere giden yolu açıklayan modellere yer verilmiştir. Diğer bir deyişle, çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının hangi mekanizmalar aracılığıyla psikopatolojilere yol açtığı açıklanmıştır. Son olarak önleme ve müdahale çalışmalarının yanı sıra psikoterapi gibi uygulamalı alanlarda bu mekanizmaları ele alan programlar tanıtılmış ve hem kuramsal hem de uygulamalı alan yazına rehberlik etmesi amacıyla öneriler sunulmuştur.

ÇOCUKLUK ÇAĞI OLUMSUZ YAŞANTILARININ TANIMI

Son yıllarda çocukluk çağı olumsuz yaşantıları ile ilgili çalışmaların sayısındaki artış dikkat çekici olsa da alan yazında araştırmacıların uzlaşa içinde olduğu bir tanım bulun-

KAYNAKÇA

- Afifi, T. O., Macmillan, H. L., Boyle, M., Cheung, K., Taillieu, T., Turner, S. ve Sareen, J. (2016). Child abuse and physical health in adulthood. *Health Reports*, 27, 10-18.
- Afifi, T. O., Mather, A., Boman, J., Fleisher, W., Enns, M. W., MacMillan, H. ve Sareen, J. (2011). Childhood adversity and personality disorders: Results from a nationally representative population-based study. *Journal of Psychiatric Research*, 45(6), 814-822. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2010.11.008>
- Afifi, T. O., Salmon, S., Garcés, I., Struck, S., Fortier, J., Taillieu, T., ... ve MacMillan, H. L. (2020). Confirmatory factor analysis of adverse childhood experiences (ACEs) among a community-based sample of parents and adolescents. *BMC Pediatrics*, 20, 1-14. <https://doi.org/10.1186/s12887-020-02063-3>
- Banducci, A. N., Hoffman, E., Lejuez, C. W. ve Koenen, K. C. (2014). The relationship between child abuse and negative outcomes among substance users: Psychopathology, health, and comorbidities. *Addictive Behaviors*, 39(10), 1522-1527. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.05.023>
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Allen, L. B. ve Ehrenreich-May, J. (2011). *The Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders: Therapist Guide*. New York: Oxford University Press.
- Barnett, D., Manly, J. T ve Cicchetti, D. (1993) Defining child maltreatment: the interface between policy and research. D. Cicchetti, S. L. Toth (Ed.) *Advances in applied developmental psychology: Child abuse, child development and social policy* içinde (ss. 7-73). Ablex Publishing.
- Battle, C. L., Shea, M. T., Johnson, D. M., Yen, S., Zlotnick, C., Zanarini, M. C., ... ve Morey, L. C. (2004). Childhood maltreatment associated with adult personality disorders: Findings from the Collaborative Longitudinal Personality Disorders Study. *Journal of Personality Disorders*, 18(2), 193-211. <https://doi.org/10.1521/pedi.18.2.193.32777>
- Bellis, M. A., Hughes, K., Ford, K., Rodriguez, G. R., Sethi, D. ve Passmore, J. (2019). Life course health consequences and associated annual costs of adverse childhood experiences across Europe and North America: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 4(10), 517-528. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(19\)30145-8](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(19)30145-8)
- Bernstein, D. P., Stein, J. A., Newcomb, M. D., Walker, E., Pogge, D., Ahluvalia, T., ... ve Zule, W. (2003). Development and validation of a brief screening version of the Childhood Trauma Questionnaire. *Child Abuse & Neglect*, 27(2), 169-190. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00541-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00541-0)
- Bilek, E. L. (2011). *An open trial investigation of emotion detectives: A transdiagnostic group treatment for children with anxiety and depression* (Yayımlanmamış doktora tezi), University of Miami.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. I: Attachment*. Basic Books.
- Bremner, J. D., Randall, P., Vermetten, E., Staib, L., Bronen, R. A., Mazure, C., ... ve Charney, D. S. (1997). Magnetic resonance imaging-based measurement of hippocampal volume in posttraumatic stress disorder related to childhood physical and sexual abuse—A preliminary report. *Biological Psychiatry*, 41(1), 23-32. [https://doi.org/10.1016/S0006-3223\(96\)00162-X](https://doi.org/10.1016/S0006-3223(96)00162-X)
- Brown, D. W., Anda, R. F., Tiemeier, H., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Croft, J. B. ve Giles, W. H. (2009). Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality. *American Journal of Preventive Medicine*, 37(5), 389-396. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2009.06.021>
- Carlson, J. S., Yohannan, J., Darr, C. L., Turley, M. R., Larez, N. A. ve Perfect, M. M. (2020). Prevalence of adverse childhood experiences in school-aged youth: A systematic review (1990-2015). *International Journal of School & Educational Psychology*, 8(1), 2-23. <https://doi.org/10.1080/21683603.2018.1548397>

- Carpenter, L. L., Shattuck, T. T., Tyrka, A. R., Geraciotti, T. D. ve Price, L. H. (2011). Effect of childhood physical abuse on cortisol stress response. *Psychopharmacology*, 214(1), 367-375. <https://doi.org/10.1007/s00213-010-2007-4>
- Cicchetti, D. ve Lynch, M. (1993). Toward an ecological/transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children's development. *Psychiatry*, 56(1), 96-118. <https://doi.org/10.1080/00332747.1993.11024624>
- Cicchetti, D. ve Olsen, K. (1990). The developmental psychopathology of child maltreatment. M. Lewis, S. M. Miller (ed.) *Handbook of developmental psychopathology içinde*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7142-1_21
- Cicchetti, D. ve Toth, S. L. (1995). A developmental psychopathology perspective on child abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(5), 541-565. <https://doi.org/10.1097/00004583-199505000-00008>
- Cicchetti, D., Lynch, M., Shonk, S. ve Manly, J. T. (2016). An organizational perspective on peer relations in maltreated children. *Family-peer relationships içinde* (ss. 359-398). Routledge.
- Crişan, Ş., Stoia, M., Predescu, E., Miu, A. C. ve Szentágotai-Táatar, A. (2023). The association between adverse childhood events and cluster C personality disorders: A meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*. <https://doi.org/10.1002/cpp.2856>
- Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310>
- Colich, N. L., Platt, J. M., Keyes, K. M., Sumner, J. A., Allen, N. B. ve McLaughlin, K. A. (2020). Earlier age at menarche as a transdiagnostic mechanism linking childhood trauma with multiple forms of psychopathology in adolescent girls. *Psychological medicine*, 50(7), 1090-1098. <https://doi.org/10.1017/S0033291719000953>
- Colich, N. L. ve McLaughlin, K. A. (2022). Accelerated pubertal development as a mechanism linking trauma exposure with depression and anxiety in adolescence. *Current Opinion in Psychology*, 101338. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101338>
- Coppens, E., Van Wambeke, P., Morlion, B., Weltens, N., Giau Ly, H., Tack, J., ... ve Van Oudenhove, L. (2017). Prevalence and impact of childhood adversities and post-traumatic stress disorder in women with fibromyalgia and chronic widespread pain. *European Journal of Pain*, 21(9), 1582-1590. <https://doi.org/10.1002/ejp.1059>
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1), 74-101.
- Crouch, E., Probst, J. C., Radcliff, E., Bennett, K. J. ve McKinney, S. H. (2019). Prevalence of adverse childhood experiences (ACEs) among US children. *Child Abuse & Neglect*, 92, 209-218. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.04.010>
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E. ve Valente, E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, 104(4), 632-643. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.104.4.632>
- Dohrenwend, B. P. (1975). Sociocultural and social-psychological factors in the genesis of mental disorders. *Journal of Health And Social Behavior*, 365-392.
- Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F., Thompson, T. J., ... ve Giles, W. H. (2004). The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse & Neglect*, 28(7), 771-784. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.01.008>
- DSÖ (1999). *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention*, 29-31 March 1999, WHO, Geneva.
- DSÖ (2018). *Adverse Childhood Experiences-International Questionnaire (ACE-IQ)*, 245-25. 06.12.2022 tarihinde [https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-\(ace-icq\)](https://www.who.int/publications/m/item/adverse-childhood-experiences-international-questionnaire-(ace-icq))'den erişilmiştir.

- Dube, S. R., Felitti, V. J., Dong, M., Chapman, D. P., Giles, W. H. ve Anda, R. F. (2003). Childhood abuse, neglect, and household dysfunction and the risk of illicit drug use: The adverse childhood experiences study. *Pediatrics*, 111(3), 564-572. <https://doi.org/10.1542/peds.111.3.564>
- Ehrenreich-May, J. ve Bilek, E. L. (2012). The development of a transdiagnostic, cognitive behavioral group intervention for childhood anxiety disorders and co-occurring depression symptoms. *Cognitive and Behavioral Practice*, 19(1), 41-55. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2011.02.003>
- Elmore, A. L. ve Crouch, E. (2020). The association of adverse childhood experiences with anxiety and depression for children and youth, 8 to 17 years of age. *Academic Pediatrics*, 20(5), 600-608. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2020.02.012>
- Erarslan-İnceç, Ö. (2023). Tanılar üstü psikoterapi programları ve standart protokoller. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eslek, D., Kızıltepe, R. ve Yılmaz Irmak, T. (2022). Prevalence of violence against children by parents: Gender and age differences. [Sözlü Bildiri]. 1. Uluslararası Ege Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi. 1-3 Haziran, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
- Evans, S. E., Steel, A. L. ve DiLillo, D. (2013). Child maltreatment severity and adult trauma symptoms: Does perceived social support play a buffering role?. *Child Abuse & Neglect*, 37(11), 934-943. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.005>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V. ve Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258. [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. *The Future of Children*, 169-194
- Finkelhor, D. (2020). Trends in adverse childhood experiences (ACEs) in the United States. *Child Abuse & Neglect*, 108, 104641. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104641>
- Gauffin, K., Hjern, A., Vinnerljung, B. ve Björkenstam, E. (2016). Childhood household dysfunction, social inequality and alcohol related illness in young adulthood. A Swedish National Cohort Study. *PLoS One*, 11(3), e0151755. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0151755>
- Gilbert, L. K., Breiding, M. J., Merrick, M. T., Thompson, W. W., Ford, D. C., Dhingra, S. S. ve Parks, S. E. (2015). Childhood adversity and adult chronic disease: An update from ten states and the District of Columbia, 2010. *American Journal of Preventive Medicine*, 48(3), 345-349. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2014.09.006>
- Gökdağ, C. (2020). *Depresyon ve anksiyete için tanılar üstü faktörlerin incelenmesi: Nörotisizm, duyu düzenleme ve tekrarlayıcı düşünme arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gökdağ, C., Arkar, H. ve Pırıldar, Ş. (2023). Testing a transdiagnostic model including distal and proximal risk factors for depression and anxiety. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1-19. <https://doi.org/10.1007/s41811-023-00170-4>
- Gündüz, A., Yasar, A. B., Gundogmus, I., Savran, C. ve Konuk, E. (2018). Adverse childhood events Turkish form: Validity and reliability study/cocukluk cagi olumsuz yasantilar olcegi turkce formunun gecerlilik ve guvenilirlik calismasi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(S1), 68-76.
- Hawkins, M. A., Layman, H. M., Ganson, K. T., Tabler, J., Ciciolla, L., Tsotsoros, C. E. ve Nagata, J. M. (2021). Adverse childhood events and cognitive function among young adults: Prospective results from the national longitudinal study of adolescent to adult health. *Child Abuse & Neglect*, 115, 105008. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105008>

- Henly, J. R., Danziger, S. K. ve Offer, S. (2005). The contribution of social support to the material well-being of low-income families. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 122-140. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00010.x>
- Heleniak, C., Jenness, J. L., Vander Stoep, A., McCauley, E. ve McLaughlin, K. A. (2016). Childhood maltreatment exposure and disruptions in emotion regulation: A transdiagnostic pathway to adolescent internalizing and externalizing psychopathology. *Cognitive Therapy and Research*, 40, 394-415. <https://doi.org/10.1007/s10608-015-9735-z>
- Hernandez, A., Arntz, A., Gaviria, A. M., Labad, A. ve Gutiérrez-Zotes, J. A. (2012). Relationships between childhood maltreatment, parenting style, and borderline personality disorder criteria. *Journal of Personality Disorders*, 26(5), 727-736. <https://doi.org/10.1521/pedi.2012.26.5.727>
- Ho, G. W., Chan, A. C., Chien, W. T., Bressington, D. T. ve Karatzias, T. (2019). Examining patterns of adversity in Chinese young adults using the Adverse Childhood Experiences—International Questionnaire (ACE- IQ). *Child Abuse & Neglect*, 88, 179-188. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.11.009>
- Hoppen, T. H. ve Chalder, T. (2018). Childhood adversity as a transdiagnostic risk factor for affective disorders in adulthood: A systematic review focusing on biopsychosocial moderating and mediating variables. *Clinical Psychology Review*, 65, 81-151. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.08.002>
- Hovens, J. G., Wiersma, J. E., Giltay, E. J., Van Oppen, P., Spinhoven, P., Penninx, B. W. ve Zitman, F. G. (2010). Childhood life events and childhood trauma in adult patients with depressive, anxiety and comorbid disorders vs. controls. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 122(1), 66-74. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2009.01491.x>
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., ... ve Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 2(8), e356-e366. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(17\)30118-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(17)30118-4)
- Hunt, T. K., Slack, K. S. ve Berger, L. M. (2017). Adverse childhood experiences and behavioral problems in middle childhood. *Child Abuse & Neglect*, 67, 391-402. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.005>
- Johnson, J. G., Cohen, P., Brown, J., Smailes, E. M. ve Bernstein, D. P. (1999). Childhood maltreatment increases risk for personality disorders during early adulthood. *Archives of General Psychiatry*, 56(7), 600-606. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.56.7.600>
- Johnstone, K. M., Middleton, T., Kemp, E. ve Chen, J. (2020). A pilot investigation of universal school-based prevention programs for anxiety and depression symptomology in children: A randomized controlled trial. *Journal of Clinical Psychology*, 76(7), 1193-1216. <https://doi.org/10.1002/jclp.22926>
- Kappel, R. H., Livingston, M. D., Patel, S. N., Villaveces, A. ve Massetti, G. M. (2021). Prevalence of adverse childhood experiences (ACEs) and associated health risks and risk behaviors among young women and men in Honduras. *Child Abuse & Neglect*, 115, 104993. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.104993>
- Karatekin, C. ve Hill, M. (2019). Expanding the original definition of adverse childhood experiences (ACEs). *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 12, 289-306. <https://doi.org/10.1007/s40653-018-0237-5>
- Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Green, J. G., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M., ... ve Williams, D. R. (2010). Childhood adversities and adult psychopathology in the WHO World Mental Health Surveys. *The British Journal of Psychiatry*, 197(5), 378-385. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.080499>

- Keyes, K. M., Eaton, N. R., Krueger, R. F., McLaughlin, K. A., Wall, M. M., Grant, B. F. ve Hasin, D. S. (2012). Childhood maltreatment and the structure of common psychiatric disorders. *The British Journal of Psychiatry*, 200(2), 107-115. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.093062>
- Kızıltepe, R. (2021). *Çocuk istismarı ve ihmalinin kuşaklararası aktarımının Ekolojik Etkileşimsel Model çerçevesinde incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Kızıltepe, R., Ebeoğlu-Duman, M., Sağel-Çetiner, E. ve Hecker, T. (2023). The unique contribution of childhood maltreatment types to risk-taking behavior and self-esteem. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04300-1>
- Kızıltepe, R., Eslek, D., Yılmaz Irmak, T. ve Güngör, D. (2022). "I am learning to protect myself with Mika:" A teacher-based child sexual abuse prevention program in Turkey. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(11-12), 10220-10244. <https://doi.org/10.1177/0886260520986272>
- Kızıltepe, R., Yılmaz Irmak, T., Eslek, D. ve Hecker, T. (2020). Prevalence of violence by teachers and its association to students' emotional and behavioral problems and school performance: Findings from secondary school students and teachers in Turkey. *Child Abuse & Neglect*, 107, 104559. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104559>
- Kiburi, S. K., Molebatsi, K., Obondo, A. ve Kuria, M. W. (2018). Adverse childhood experiences among patients with substance use disorders at a referral psychiatric hospital in Kenya. *BMC Psychiatry*, 18(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1780-1>
- Kim, J. ve Cicchetti, D. (2010). Longitudinal pathways linking child maltreatment, emotion regulation, peer relations, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(6), 706-716. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2009.02202.x>
- Klinitzke, G., Romppel, M., Häuser, W., Brähler, E. ve Glaesmer, H. (2011). The German Version of the Childhood Trauma Questionnaire (CTQ): Psychometric characteristics in a representative sample of the general population. *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 62(2), 47-51. <https://doi.org/10.1055/s-0031-1295495>
- Koskenvuo, K., Hublin, C., Partinen, M., Paunio, T. ve Koskenvuo, M. (2010). Childhood adversities and quality of sleep in adulthood: A population-based study of 26,000 Finns. *Sleep Medicine*, 11(1), 17-22. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2009.03.010>
- Kozcu, Ş. (1989). Çocuk istismarı ve ihmali. *Seminer Psikoloji*, 6/7, 63-76.
- Laporte, L., Paris, J., Guttman, H., Russell, J. ve Correa, J. A. (2012). Using a sibling design to compare childhood adversities in female patients with BPD and their sisters. *Child Maltreatment*, 17(4), 318-329. <https://doi.org/10.1177/1077559512461173>
- Li, N., Peng, J. ve Li, Y. (2021). Effects and moderators of Triple P on the social, emotional, and behavioral problems of children: Systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 12, 709851. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.709851>
- Liming, K. W. ve Grube, W. A. (2018). Wellbeing outcomes for children exposed to multiple adverse experiences in early childhood: A systematic review. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 35, 317-335. <https://doi.org/10.1007/s10560-018-0532-x>
- McCoy, K., Tibbs, J. J., DeKraai, M. ve Hansen, D. J. (2020). Household dysfunction and adolescent substance use: Moderating effects of family, community, and school support. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 29(1), 68-79. <https://doi.org/10.1080/1067828X.2020.1837320>
- McDermid, J., Sareen, J., El-Gabalawy, R., Pagura, J., Spiwak, R. ve Enns, M. W. (2015). Co-morbidity of bipolar disorder and borderline personality disorder: Findings from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Comprehensive Psychiatry*, 58, 18-28. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2015.01.004>

- McLaughlin, K. A. (2016). Future directions in childhood adversity and youth psychopathology. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 45*(3), 361-382. <https://doi.org/10.1080/15374416.2015.1110823>
- McLaughlin, K. A., Colich, N. L., Rodman, A. M. ve Weissman, D. G. (2020). Mechanisms linking childhood trauma exposure and psychopathology: A transdiagnostic model of risk and resilience. *BMC Medicine, 18*(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01561-6>
- McLaughlin, K. A., DeCross, S. N., Jovanovic, T. ve Tottenham, N. (2019). Mechanisms linking childhood adversity with psychopathology: Learning as an intervention target. *Behaviour Research and Therapy, 118*, 101-109. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2019.04.008>
- Merrick, M. T., Ford, D. C., Ports, K. A. ve Guinn, A. S. (2018). Prevalence of adverse childhood experiences from the 2011-2014 behavioral risk factor surveillance system in 23 states. *JAMA Pediatrics, 172*(11), 1038-1044. <https://doi.org/10.1001%2Fjamapediatrics.2018.2537>
- Naal, H., El Jalkh, T. ve Haddad, R. (2018). Adverse childhood experiences in substance use disorder outpatients of a Lebanese addiction center. *Psychology, Health & Medicine, 23*(9), 1137-1144. <https://doi.org/10.1080/13548506.2018.1469781>
- Nanni, V., Uher, R. ve Danese, A. (2012). Childhood maltreatment predicts unfavorable course of illness and treatment outcome in depression: A meta-analysis. *American Journal of Psychiatry, 169*(2), 141-151. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2011.11020335>
- Narayan, A. J., Lieberman, A. F. ve Masten, A. S. (2021). Intergenerational transmission and prevention of adverse childhood experiences (ACEs). *Clinical Psychology Review, 85*, 101997. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.101997>
- Nolen-Hoeksema, S. ve Watkins, E. R. (2011). A heuristic for developing transdiagnostic models of psychopathology: Explaining multifinality and divergent trajectories. *Perspectives on Psychological Science, 6*(6), 589-609. <https://doi.org/10.1177/1745691611419672>
- Oh, D. L., Jerman, P., Silvério Marques, S., Koita, K., Purewal Boparai, S. K., Burke Harris, N. ve Bucci, M. (2018). Systematic review of pediatric health outcomes associated with childhood adversity. *BMC Pediatrics, 18*, 1-19. <https://doi.org/10.1186/s12887-018-1037-7>
- Paivio, S. C. ve Cramer, K. M. (2004). Factor structure and reliability of the Childhood Trauma Questionnaire in a Canadian undergraduate student sample. *Child Abuse & Neglect, 28*(8), 889-904. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.01.011>
- Pickering, J. A. ve Sanders, M. R. (2016). Reducing child maltreatment by making parenting programs available to all parents: A case example using the Triple P-Positive Parenting Program. *Trauma, Violence, & Abuse, 17*(4), 398-407. <http://doi.org/10.1177/1524838016658876>
- Pollak, S. D., Cicchetti, D., Hornung, K. ve Reed, A. (2000). Recognizing emotion in faces: Developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental Psychology, 36*(5), 679-688. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.5.679>
- Porter, C., Palmier-Claus, J., Branitsky, A., Mansell, W., Warwick, H. ve Varese, F. (2020). Childhood adversity and borderline personality disorder: A meta-analysis. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 141*(1), 6-20. <https://doi.org/10.1111/acps.13118>
- Ramiro, L. S., Madrid, B. J. ve Brown, D. W. (2010). Adverse childhood experiences (ACE) and health-risk behaviors among adults in a developing country setting. *Child Abuse & Neglect, 34*(11), 842-855. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.02.012>
- Ramsawh, H. J., Ancoli-Israel, S., Sullivan, S. G., Hitchcock, C. A. ve Stein, M. B. (2011). Neuroticism mediates the relationship between childhood adversity and adult sleep quality. *Behavioral Sleep Medicine, 9*(3), 130-143. <https://doi.org/10.1080/15402002.2011.583895>

- Rieder, C. ve Cicchetti, D. (1989). Organizational perspective on cognitive control functioning and cognitive-affective balance in maltreated children. *Developmental Psychology*, 25(3), 382-393. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.3.382>
- Rienecke, R. D., Johnson, C., Le Grange, D., Manwaring, J., Mehler, P. S., Duffy, A., ... ve Blalock, D. V. (2022). Adverse childhood experiences among adults with eating disorders: Comparison to a nationally representative sample and identification of trauma. *Journal of Eating Disorders*, 10(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s40337-022-00594-x>
- Rhebergen, D., Batelaan, N., De Graaf, R., Nolen, W., Spijker, J., Beekman, A. T. F. ve Penninx, B. W. J. H. (2011). The 7-year course of depression and anxiety in the general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 123(4):297-306. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2011.01677.x>
- Rocha, H. A., Sudfeld, C. R., Leite, Á. J., Rocha, S. G., Machado, M. M., Campos, J. S., ... ve Correia, L. L. (2021). Adverse childhood experiences and child development outcomes in Ceará, Brazil: A population-based study. *American Journal of Preventive Medicine*, 60(4), 579-586. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.08.012>
- Rosenberg, S. D., Lu, W., Mueser, K. T., Jankowski, M. K. ve Cournos, F. (2007). Correlates of adverse childhood events among adults with schizophrenia spectrum disorders. *Psychiatric Services*, 58(2), 245-253.
- Rosenman, R., Tennekoon, V. ve Hill, L. G. (2011). Measuring bias in self-reported data. *International Journal of Behavioural and Healthcare Research*, 2(4), 320-332. <https://doi.org/10.1504/IJBHR.2011.043414>
- Rubino, I. A., Nanni, R. C., Pozzi, D. M. ve Siracusano, A. (2009). Early adverse experiences in schizophrenia and unipolar depression. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 197(1), 65-68. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181925342>
- Sahle, B. W., Reavley, N. J., Li, W., Morgan, A. J., Yap, M. B. H., Reupert, A. ve Jorm, A. F. (2021). The association between adverse childhood experiences and common mental disorders and suicidality: An umbrella review of systematic reviews and meta-analyses. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01745-2>
- Sanders, M. R. (2012). Development, evaluation, and multinational dissemination of the Triple P-Positive Parenting Program. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 345-379. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032511-143104>
- Sanders, M. R., Pidgeon, A. M., Gravestock, F., Connors, M. D., Brown, S. ve Young, R. W. (2004). Does parental attributional retraining and anger management enhance the effects of the Triple P-Positive Parenting Program with parents at risk of child maltreatment?. *Behavior Therapy*, 35(3), 513-535. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80030-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80030-3)
- Savi Çakar, F., İkiz, F. ve Asıcı, E. (2018). Çocukluk çağı travmaları ve umutsuzluğun psikolojik belirtileri yordama düzeyi. *The Journal of International Educational Sciences*, 5(14), 85-100.
- Schalinski, I., Teicher, M. H., Carolus, A. M. ve Rockstroh, B. (2018). Defining the impact of childhood adversities on cognitive deficits in psychosis: An exploratory analysis. *Schizophrenia Research*, 192, 351-356. <https://doi.org/10.1016/j.schres.2017.05.014>
- Schumacher, J. A., Slep, A. M. S. ve Heyman, R. E. (2001). Risk factors for child neglect. *Aggression and Violent Behavior*, 6(2-3), 231-254. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(00\)00024-0](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(00)00024-0)
- Schwartz, A., Arsandaux, J., Montagni, I., Meschke, L. L., Galera, C. ve Tzourio, C. (2022). Adverse childhood experiences and substance use among university students: A systematic review. *Journal of Substance Use*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/14659891.2022.2114389>
- Semiz, U. B., Basoglu, C., Ebrinc, S. ve Cetin, M. (2007). Childhood trauma history and dissociative experiences among Turkish men diagnosed with antisocial personality disorder. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 865-873. <https://doi.org/10.1007/s00127-007-0248-2>

- Simon, N. M., Herlands, N. N., Marks, E. H., Mancini, C., Letamendi, A., Li Z, Pollack, M. H., Ameringen, M. V. ve Stein, M. B. (2009). Childhood maltreatment linked to greater symptom severity and poorer quality of life and function in social anxiety disorder. *Depression and Anxiety*, 26(11):1027-32. <https://doi.org/10.1002/da.20604>
- Soares, A. L. G., Howe, L. D., Matijasevich, A., Wehrmeister, F. C., Menezes, A. M. ve Gonçalves, H. (2016). Adverse childhood experiences: Prevalence and related factors in adolescents of a Brazilian birthcohort. *Child Abuse & Neglect*, 51, 21-30. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.11.017>
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., ... ve Akşit, S. (2014). Epidemiological study of negative childhood experiences in three provinces of Turkey. *Turkish Archives of Pediatrics/Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47.
- Sperry, D. M. ve Widom, C. S. (2013). Child abuse and neglect, social support, and psychopathology in adulthood: A prospective investigation. *Child Abuse & Neglect*, 37(6), 415-425. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.02.006>
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R. A. ve van IJzendoorn, M. H. (2014). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37-50. <https://doi.org/10.1002/car.2353>
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Van Ijzendoorn, M. H. (2013). The neglect of child neglect: A meta-analytic review of the prevalence of neglect. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 48(3), 345-355. <https://doi.org/10.1007/s00127-012-0549-y>
- Subramaniam, M., Abidin, E., Seow, E., Vaingankar, J. A., Shafie, S., Shahwan, S., ... ve Chong, S. A. (2020). Prevalence, socio-demographic correlates and associations of adverse childhood experiences with mental illnesses: Results from the Singapore Mental Health Study. *Child Abuse & Neglect*, 103, 104447. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104447>
- Şar, V., Öztürk, P. E. ve İkikardeş, E. (2012). Validity and reliability of the Turkish version of Childhood Trauma Questionnaire. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 32(4), 1054-1063. <https://doi.org/10.5336/medsci.2011-26947>
- Tarquinio Camille, L., Christine, R., Elise, E., Charles, M. K., Marion, T. ve Cyril, T. (2023). Psychometric validation of the French version of the Adverse Childhood Experiences International Questionnaire (ACE-IQ). *Children and Youth Services Review*, 150, 107007. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.107007>
- Teicher, M. H., Gordon, J. B. ve Nemeroff, C. B. (2022). Recognizing the importance of childhood maltreatment as a critical factor in psychiatric diagnoses, treatment, research, prevention, and education. *Molecular Psychiatry*, 27(3), 1331-1338. <https://doi.org/10.1038/s41380-021-01367-9>
- Thomas, R. ve Zimmer-Gembeck, M. J. (2007). Behavioral outcomes of parent-child interaction therapy and Triple P—Positive Parenting Program: A review and meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35, 475-495. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9104-9>
- Toker, T., Tiryaki, A., Özçürümez, G. ve İskender, B. (2011). Madde kullananlarda çocukluk örselenme yaşantılarının, madde kullanma eğilimi, benlik saygısı ve başa çıkma tutumları ile ilişkisi *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 83-92.
- Warmingham, J. M., Duprey, E. B., Handley, E. D., Rogosch, F. A. ve Cicchetti, D. (2022). Patterns of childhood maltreatment predict emotion processing and regulation in emerging adulthood. *Development and Psychopathology*, 1-16. <https://doi.org/10.1017/S0954579422000025>
- Webster, E. M. (2022). The impact of adverse childhood experiences on health and development in young children. *Global Pediatric Health*, 9, 2333794X221078708.

- Weissman, D. G., Bitran, D., Miller, A. B., Schaefer, J. D., Sheridan, M. A. ve McLaughlin, K. A. (2019). Difficulties with emotion regulation as a transdiagnostic mechanism linking child maltreatment with the emergence of psychopathology. *Development and Psychopathology*, 31(3), 899-915. <https://doi.org/10.1017/S0954579419000348>
- Witt, A., Sachser, C., Plener, P. L., Brähler, E. ve Fegert, J. M. (2019). The prevalence and consequences of adverse childhood experiences in the German population. *Deutsches Ärzteblatt International*, 116(38), 635-642. <https://doi.org/10.3238/2Farztebl.2019.0635>
- Yılmaz Irmak, T. (2021). Çocuk istismarı ve ihmalinin ardından dayanıklılık: Başa çıkma stratejilerinin aracılık etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 37(88), 34-52. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191202m000033>
- Yılmaz Irmak, T. ve Kızıltepe, R. (2022). "I am learning to protect myself with Mika": Child sexual abuse and prevention efforts in Turkey. H. Şen ve H. Selin (Ed.) *Childhood in Turkey: Sociological, educational, and psychological perspectives* (s. 329-343) içinde. Springer.
- Yılmaz Irmak, T., Kızıltepe, R., Aksel, Ş., Güngör, D. ve Eslek, D. (2018). Mika ile kendimi korumayı öğreniyorum: Cinsel istismarı önleme programının etkililiği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(81), 41-61.
- Ye, Z., Wei, X., Zhang, J., Li, H. ve Cao, J. (2023). The impact of adverse childhood experiences on depression: The role of insecure attachment styles and emotion dysregulation strategies. *Current Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04613-1>
- Yousef, A. M., Mohamed, A. E., Eldeeb, S. M. ve Mahdy, R. S. (2022). Prevalence and clinical implication of adverse childhood experiences and their association with substance use disorder among patients with schizophrenia. *The Egyptian Journal of Neurology, Psychiatry and Neurosurgery*, 58(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s41983-021-00441-x>

Bölüm 10

PSİKOPATOLOJİLERDE YÜRÜTÜCÜ İŞLEVLER

F. Cansu Pala

Psikoloji tarihi boyunca, erken çocukluk yaşantıları veya bu dönemde ortaya çıkan beceri ve özelliklerin yaşamın geri kalanında etkili olacağı görüşü, epigenetikten psikanalize pek çok farklı ekol tarafından desteklenmiştir (Caspi ve ark., 2014; Freud, 1927; Moffitt ve ark., 2011). Bireyin başına gelenlerin edilgen bir parçası olduğu görüşüne karşılık (ör., psikanaliz) Piaget, bireyi deneyimleri sayesinde dünyayı zihninde inşa eden aktif bir özne olarak tanımlamıştır. Bireyin bilgi ve deneyim edinimini açıklayan Piaget'nin kuramından günümüze (Piaget ve Cook, 1952) amaçlı eylemlerden sorumlu zihinsel süreçler yaklaşık son 30 yılda “yürütücü işlevler” (*executive function*) tanımı altında incelenmiştir (Carpendale ve ark., 2017). Yürütücü işlevler (Yİ), hedefe yönelik etkinlikleri gerçekleştirmek ve sürdürmek için gereken davranışları yönlendiren karmaşık, temel süreçlerdir ve prefrontal korteks tarafından kontrol edilip erken yetişkinliğe kadar gelişmeye devam eder (Diamond, 2012; Diamond ve Lee, 2011).

Geleneksel olarak Yİ, çalışma belleği, bilişsel esneklik ve engelleyici kontrol olmak üzere üç özel bilişsel süreçle tanımlanmaktadır (Hughes ve ark., 2009). Planlama, problem çözme, ketleme, organizasyon, bilişsel esneklik, akıcılık, zaman farkındalığı ve yönetimi, duygusal kontrol, çalışma belleği ve görev başlatma ve tamamlama ile ilgili süreçleri içerdiği düşünülen bu yapının gelişimi veya gelişimi engelleyen koşullar, bireyin yaşamında yaygın ve özgül pek çok kazanımı veya sorunu beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla Yİ'deki erken bireysel farklılıkların yaşam boyu devam ettiği ve yetişkinlikte fiziksel sağlıktan ruhsal sağlığa, akademik ve mesleki başarıdan kişiler arası ilişkilere pek çok durumu etkilediği düşünülmektedir (Ayduk ve ark., 2000; Davis ve ark., 2002; Moffitt ve ark., 2011). Yİ'nin pek çok yaşamsal doğurgusu olduğundan Yİ'deki sorunların pek çok psikolojik sorun ve bozuklukla ruhsal bozukluklarla ilişkili bulunması şaşırtıcı değildir (Abramovitch ve ark., 2021; Snyder ve ark., 2015). Nihayetinde, zayıf Yİ'nin genel olarak psikopatolojiyle bağlantılı tanımlar üstü bir faktör olduğu ileri sürülmüştür (McTeague ve ark., 2016; Snyder ve ark., 2015; Zelazo, 2020).

KAYNAKÇA

- Alabdulkareem, E. ve Jamjoom, M. (2020). Computer-assisted learning for improving ADHD individuals' executive functions through gamified interventions: A review. *Entertainment Computing*, 33, 100341. <https://doi.org/10.1016/j.entcom.2020.100341>
- Abramovitch, A., Short, T. ve Schweiger, A. (2021). The C Factor: Cognitive dysfunction as a transdiagnostic dimension in psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 86, e102007. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.102007>
- Alves, M. R. P., Yamamoto, T., Arias-Carrión, O., BF Rocha, N., E Nardi, A., Machado, S. ve Cardoso, A. (2014). Executive function impairments in patients with depression. *CNS & Neurological Disorders-Drug Targets (Formerly Current Drug Targets-CNS & Neurological Disorders)*, 13(6), 1026-1040. <https://doi.org/10.2174/1871527313666140612102321>
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.).
- Anderson, V. (2002). Assessing executive functions in children: Biological, psychological, and developmental considerations. *Neuropsychological Rehabilitation*, 12(4), 273-287. <https://doi.org/10.1080/713755568>
- Ardila, A., Pineda, D. ve Rosselli, M. (2000). Correlation between intelligence test scores and executive function measures. *Archives of clinical neuropsychology*, 15(1), 31-36. [https://doi.org/10.1016/S0887-6177\(98\)00159-0](https://doi.org/10.1016/S0887-6177(98)00159-0)
- Ayduk, Ö., Mendoza-Denton, R., Mischel, W., Downey, G., Peake, P. K. ve Rodriguez, M. (2000). Regulating the interpersonal self: Strategic self-regulation for coping with rejection sensitivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 776-792. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.5.776>
- Baddeley, A. D. ve Repovs, G. (2006). The multi-component model of working memory: Explorations in experimental cognitive psychology. *Neuroscience*, 139(1), 5-21. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2005.12.061>
- Baddeley, A. D., ve Hitch, G. (1974). Working memory. *Psychology of learning and motivation (Vol. 8)* içinde (s. 47-89). Academic Press.
- Badre, D. ve D'Esposito, M. (2007). Functional magnetic resonance imaging evidence for a hierarchical organization of the prefrontal cortex. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 19(12), 2082-2099. <https://doi.org/10.1162/jocn.2007.19.12.2082>
- Baler, R. D. ve Volkow, N. D. (2006). Drug addiction: The neurobiology of disrupted self-control. *Trends in Molecular Medicine*, 12(12), 559-566. <https://doi.org/10.1016/j.molmed.2006.10.005>
- Barch, D. M. ve Ceaser, A. (2012). Cognition in schizophrenia: core psychological and neural mechanisms. *Trends in cognitive sciences*, 16(1), 27-34. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.11.015>
- Barkley, R. A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: Constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological bulletin*, 121(1), 65. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.121.1.65>
- Barkley, R. A. ve Fischer, M. (2011). Hyperactive child syndrome and estimated life expectancy at young adult follow-up: The role of ADHD persistence and other potential predictors. *Journal of Attention Disorders*, 15(8), 628-638. <https://doi.org/10.1177/10870547118816164>
- Beauchaine, T. P. ve Zisner, A. (2017). Motivation, emotion regulation, and the latent structure of psychopathology: An integrative and convergent historical perspective. *International Journal of Psychophysiology*, 119, 108-118. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2016.12.014>
- Bechara, A., Damasio, A. R., Damasio, H. ve Anderson, S. W. (1994). Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex. *Cognition*, 50(1-3), 7-15. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(94\)90018-3](https://doi.org/10.1016/0010-0277(94)90018-3)

- Biederman, J., Petty, C. R., Evans, M., Small, J. ve Faraone, S. V. (2010). How persistent is ADHD? A controlled 10-year follow-up study of boys with ADHD. *Psychiatry research*, 177(3), 299-304. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2009.12.010>
- Bierman, K. L. ve Torres, M. (2016). Promoting the development of executive functions through early education and prevention programs. J. A. Griffin, P. McCardle ve L. S. Freund (Eds.), *Executive function in preschool-age children: Integrating measurement, neurodevelopment, and translational research* (s. 299-326) içinde. American Psychological Association.
- Blair, C. ve Razza, R. P. (2007). Relating effortful control, executive function, and false belief understanding to emerging math and literacy ability in kindergarten. *Child Development*, 78(2), 647-663. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01019.x>
- Bloemen, O. J. N., de Koning, M. B., Schmitz, N., Nieman, D. H., Becker, H. E., de Haan, L., ... ve Sommer, I. E. (2018). White-matter markers for psychosis in a prospective ultra-high-risk cohort: A quantitative tractography study. *Psychological Medicine*, 48(5), 753-762. <https://doi.org/10.1017/s0033291709991711>
- Bora, E., Hidiroğlu, C., Özerdem, A., Kaçar, Ö. F., Sarısoy, G., Civil-Arslan, F., Aydemir, Ö., Cubukcuoğlu-Taş, Z., Vahip, S., Atalay, A., Atasoy, N., Ateşçi, F. ve Tümkaya, S. (2016). Executive dysfunction and cognitive subgroups in a large sample of euthymic patients with bipolar disorder. *European Neuropsychopharmacology*, 26(8), 1338-1347. <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2016.04.002>
- Buckholtz, J. W. ve Meyer-Lindenberg, A. (2012). Psychopathology and the human connectome: Toward a transdiagnostic model of risk for mental illness. *Neuron*, 74(6), 990-1004. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2012.06.002>
- Bull, R. ve Scerif, G. (2001). Executive functioning as a predictor of children's mathematics ability: Inhibition, switching, and working memory. *Developmental Neuropsychology*, 19(3), 273-293. https://doi.org/10.1207/S15326942DN1903_3
- Bull, R., Espy, K. A. ve Wiebe, S. A. (2008). Short-term memory, working memory, and executive functioning in preschoolers: Longitudinal predictors of mathematical achievement at age 7 years. *Developmental Neuropsychology*, 33(3), 205-228. <https://doi.org/10.1080/87565640801982312>
- Bunge, S. A. ve Wallis, J. D. (2008). Neuroscience of rule-guided behavior. Oxford University Press.
- Carlson, S. M. ve Wang, T. S. (2007). Inhibitory control and emotion regulation in preschool children. *Cognitive Development*, 22(4), 489-510. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2007.08.002>
- Carlson, S. M., Zelazo, P. D. ve Faja, S. (2013). Executive function. P. D. Zelazo (Ed.), *The Oxford handbook of developmental psychology* (Vol. 1): Body and mind (pp. 706-743) içinde. Oxford University Press.
- Carpendale, J., Lewis, C. ve Muller, U. (2017). *The development of children's thinking: Its social and communicative foundations*. Sage.
- Caspi, A., Moffitt, T. E. ve Silva, P. A. (2014). The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 158-172. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.1.158>
- Castellanos-Ryan, N., Struve, M., Whelan, R., Banaschewski, T., Barker, G. J., Bokde, A. L., Bromberg, U., Büchel, C., Flor, H., Fauth-Bühler, M., Frouin, V., Gallinat, J., Gowland, P., Heinz, A., Lawrence, C., Martinot, J. L., Nees, F., Paus, T., Pausova, Z., Rietschel, M., ... IMAGEN Consortium (2014). Neural and cognitive correlates of the common and specific variance across externalizing problems in young adolescence. *The American journal of psychiatry*, 171(12), 1310-1319. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.13111499>
- Clay, S. W., Allen, J. ve Parran, T. (2008). A review of addiction. *Postgraduate Medicine*, 120(2), E01-E7. <https://doi.org/10.3810/pgm.2008.07.1802>

- Cole, M. W., Pathak, S. ve Schneider, W. (2013). Identifying the brain's most globally connected regions. *NeuroImage*, 80, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2009.11.001>.
- Craik, F. I. ve Salthouse, T. A. (Eds.). (2011). *The handbook of aging and cognition*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203837665>
- Davis, E. P., Bruce, J. ve Gunnar, M. R. (2002). The anterior attention network: Associations with temperament and neuroendocrine activity in 6-year-old children. *Developmental Psychobiology*, 40(1), 43-56. <https://doi.org/10.1002/dev.10012>
- Debattista, C. (2005). Executive dysfunction in major depressive disorder. *Expert Review of Neurotherapeutics*, 5(1), 79-83. <https://doi.org/10.1586/14737175.5.1.79>
- Diamond, A. (1985). Development of the ability to use recall to guide action, as indicated by infants' performance on A-not-B. *Child Development*, 56 (8), 68-83. <https://doi.org/10.2307/1166208>
- Diamond, A. (2012). Activities and programs that improve children's executive functions. *Current Directions in Psychological Science*, 21(5), 335-341. <https://doi.org/10.1177/0963721412453722>
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135-168. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750>
- Diamond, A., Barnett, W. S., Thomas, J. ve Munro, S. (2007). Preschool program improves cognitive control. *Science*, 318(5855), 1387-1388. <https://doi.org/10.1126/science.1151148>
- Diamond, A. ve Lee, K. (2011). Interventions shown to aid executive function development in children 4 to 12 years old. *Science*, 333(6045), 959-964. <https://doi.org/10.1126/science.1204529>
- Diamond, A., Prevor, M., Callender, G., ve Druin, D.P. (1997). Prefrontal cortex cognitive deficits in children treated early and continuously for PKU. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 62 (252), 1-7. <https://doi.org/10.2307/1166208>
- Duncan, J. (2013). The structure of cognition: attentional episodes in mind and brain. *Neuron*, 80(1), 35-50. <http://dx.doi.org/10.1016/j.neuron.2013.09.015>
- Duncan, J., Schramm, M., Thompson, R. ve Dumontheil, I. (2012). Task rules, working memory, and fluid intelligence. *Psychonomic Bulletin & Review*, 19, 864-870. <https://doi.org/10.3758/s13423-012-0225-y>
- Ellis, A. J., Sturm, A., Rozenman, M., Smith, E. ve Olabinjo, I. (2022). thinkSMART®: A pilot study of a transdiagnostic cognitive-behavioral treatment for adolescents with executive functioning weaknesses. *Journal of Behavioral and Cognitive Therapy*, 32(2), 124-135. <https://doi.org/10.1016/j.jbct.2022.01.002>
- Endler, N. S. (1997). Stress, anxiety and coping: The multidimensional interaction model. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 38(3), 136-153. <https://doi.org/10.1037/0708-5591.38.3.136>
- Ferguson, H., Brunson, V. ve Bradford, E. (2021). The developmental trajectories of executive function from adolescence to old age. *Scientific Reports*, 11. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-80866-1>
- Fitzpatrick, C. ve Pagani, L. S. (2012). Toddler working memory skills predict kindergarten school readiness. *Intelligence*, 40, 205-212. <https://doi.org/10.1016/j.intell.2011.11.007>
- Fountain-Zaragoza, S., Puccetti, N. A., Whitmoyer, P. ve Prakash, R. S. (2018). Aging and attentional control: examining the roles of mind-wandering propensity and dispositional mindfulness. *Journal of International Neuropsychological Society*, 24, 876-888. <https://doi.org/10.1017/S1355617718000553>
- Freud, S. (1927). *The ego and the id*. London, England: Hogarth Press.
- Friedman, N. P., Miyake, A., Robinson, J. L. ve Hewitt, J. K. (2008). Developmental trajectories in toddlers' self-restraint predict individual differences in executive functions 14 years later: A behavioral genetic analysis. *Developmental Psychology*, 44(2), 759-772. <https://doi.org/10.1037/a0023750>

- Friedman, N. P. ve Miyake, A. (2017). Unity and diversity of executive functions: Individual differences as a window on cognitive structure. *Cortex*, 86, 186-204. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2016.04.023>
- Garon, N., Bryson, S. E., & Smith, I. M. (2008). Executive function in preschoolers: a review using an integrative framework. *Psychological Bulletin*, 134(1), 31. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.1.31>
- Gerstadt, C. L., Hong, Y. J. ve Diamond, A. (1994). The relationship between cognition and action: Performance of children 3 1/2–7 years old on a Stroop-like day–night test. *Cognition*, 53(2), 129-153. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(94\)90068-x](https://doi.org/10.1016/0010-0277(94)90068-x).
- Goldman-Rakic, P. S., Castner, S. A., Svensson, T. H., Siever, L. J. ve Williams, G. V. (2004). Targeting the dopamine D 1 receptor in schizophrenia: insights for cognitive dysfunction. *Psychopharmacology*, 174, 3-16. <https://doi.org/10.1007/s00213-004-1793-y>
- Hajri, M., Abbes, Z., Yahia, H., B., Ouannes, S., Halayem, S., Bouden, A., Mrabet, A. ve Amado, I. (2016). Effects of Cognitive Remediation Therapy in Children with Autism Spectrum Disorder: Study Protocol. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 5(7), 2007-2012. <https://doi.org/10.21275/v5i7.art201648>
- Hammond, S. I., Müller, U., Carpendale, J. I., Bibok, M. B., & Liebermann-Finestone, D. P. (2012). The effects of parental scaffolding on preschoolers' executive function. *Developmental psychology*, 48(1), 271-281. <https://doi.org/10.1037/a0025519>
- Han, G., Helm, J., Iucha, C., Zahn-Waxler, C., Hastings P. D. ve Klimes-Dougan B. (2016) Are Executive Functioning Deficits Concurrently and Predictively Associated with Depressive and Anxiety Symptoms in Adolescents?, *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 45(1), 44-58. <https://doi.org/10.1080/15374416.2015.1041592>
- Harmer, C. J. ve Cowen, P. J. (2013). 'It's the way that you look at it'—a cognitive neuropsychological account of SSRI action in depression. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 368(1615), 201-204. <https://doi.org/10.1098/rstb.2012.0407>
- Hatoum, A. S., Rhee, S. H., Corley, R. P., Hewitt, J. K. ve Friedman, N. P. (2018). Etiology of stability and growth of internalizing and externalizing behavior problems across childhood and adolescence. *Behavior Genetics*, 48, 298-314. <https://doi.org/10.1007/s10519-018-9900-8>
- Hill, E. L. (2004). Executive dysfunction in autism. *Trends in cognitive sciences*, 8(1), 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2003.11.003>
- Hongwanishkul, D., Happaney, K. R., Lee, W. S. C. ve Zelazo, P. D. (2005). Assessment of hot and cool executive function in young children: Age-related changes and individual differences. *Developmental Neuropsychology*, 28(2), 617-644. https://doi.org/10.1207/s15326942dn2802_4
- Hughes, C., Ensor, R., Wilson, A. ve Graham, A. (2009). Tracking executive function across the transition to school: A latent variable approach. *Developmental Neuropsychology*, 35(1), 20-36. <https://doi.org/10.1080/87565640903325691>
- Kenworthy, L., Anthony, L. G., Naiman, D. Q., Cannon, L., Wills, M. C., Luong-Tran, C., Werner, M. A., Alexander, K. C., Strang, J., Bal, E., Sokoloff, J. L., & Wallace, G. L. (2014). Randomized controlled effectiveness trial of executive function intervention for children on the autism spectrum. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 55(4), 374–383. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12161>
- Lahey, B. B., Krueger, R. F., Rathouz, P. J., Waldman, I. D. ve Zald, D. H. (2017). A hierarchical causal taxonomy of psychopathology across the life span. *Psychological Bulletin*, 143(2), 142-186. <https://doi.org/10.1037/bul0000069>
- Lhermitte, F. (1983). 'Utilization behaviour' and its relation to lesions of the frontal lobes. *Brain*, 106(2), 237-255. <https://doi.org/10.1093/brain/106.2.237>

- Liss, M., Fein, D., Allen, D., Dunn, M., Feinstein, C., Morris, R., Waterhouse, L. ve Rapin, I. (2001). Executive functioning in high-functioning children with autism. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(2), 261-270. <https://doi.org/10.1017/S0021963001006679>
- Lopez, B. R., Lincoln, A. J., Ozonoff, S. ve Lai, Z. (2005). Examining the relationship between executive functions and restricted, repetitive symptoms of autistic disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(4), 445-460. <https://doi.org/10.1007/s10803-005-5035-x>
- Luria, A. R. (1966). *Higher cortical functions in man*. Basic Books.
- Lubman, D. I., Yücel, M. ve Pantelis, C. (2004). Addiction, a condition of compulsive behaviour? Neuroimaging and neuropsychological evidence of inhibitory dysregulation. *Addiction (Abingdon, England)*, 99(12), 1491-1502. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2004.00808.x>
- Madole, J. W., Rhemtulla, M., Grotzinger, A. D., Tucker-Drob, E. M. ve Harden, K. P. (2019). Testing cold and hot cognitive control as moderators of a network of comorbid psychopathology symptoms in adolescence. *Clinical Psychological Science*, 7(4), 701-718. <https://doi.org/10.1177/2167702619842466>
- MacKenzie, L. E., Patterson, V. C., Zwicker, A., Drobinin, V., Fisher, H. L., Abidi, S., ... ve Uher, R. (2017). Hot and cold executive functions in youth with psychotic symptoms. *Psychological Medicine*, 47(16), 2844-2853. <https://doi.org/10.1017/s0033291717001374>
- McClelland, M. M., Acock, A. C. ve Morrison, F. J. (2006). The impact of kindergarten learning-related skills on academic trajectories at the end of elementary school. *Early Childhood Research Quarterly*, 21(4), 471-490. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2006.09.003>
- McTeague, L. M., Goodkind, M. S., ve Etkin, A. (2016). Transdiagnostic impairment of cognitive control in mental illness. *Journal of Psychiatric Research*, 83, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2016.08.001>
- McTeague, L. M., Huemer, J., Carreon, D. M., Jiang, Y., Eickhoff, S. B., ve Etkin, A. (2017). Identification of common neural circuit disruptions in cognitive control across psychiatric disorders. *American Journal of Psychiatry*, 174(7), 676-685. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2019.18111271>
- Mischel, W., Shoda, Y. ve Rodriguez, M. L. (1989). Delay of gratification in children. *Science*, 244(4907), 933-938. <https://doi.org/10.1126/science.2658056>
- Milton, D., Ridout, S., Murray, D., Martin, N., ve Mills, R. (2020). *The Neurodiversity Reader: Exploring concepts, lived experiences and implications for practice*. Pavilion.
- Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A. ve Wager, T. D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex "Frontal Lobe" tasks: A latent variable analysis. *Cognitive Psychology*, 41(1), 49-100. <https://doi.org/10.1006/cogp.1999.0734>
- Meuwissen, A. S., ve Carlson, S. M. (2018). The role of father parenting in children's school readiness: A longitudinal follow-up. *Journal of Family Psychology*, 32(5), 588-598. <https://doi.org/10.1037/fam0000418>
- Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., Houts, R., Poulton, R., Roberts, B. W., Ross, S., Sears, M. R., Thomson, W. M. ve Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(7), 2693-2698. <https://doi.org/10.1073/pnas.1010076108>
- Munakata, Y., Herd, S. A., Chatham, C. H., Depue, B. E., Banich, M. T. ve O'Reilly, R. C. (2012). A unified framework for inhibitory control. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(10), 494-501. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.07.011>

- Niendam, T. A., Laird, A. R., Ray, K. L., Dean, Y. M., Glahn, D. C. ve Carter, C. S. (2012). Meta-analytic evidence for a superordinate cognitive control network subserving diverse executive functions. *Cognitive, Affective & Behavioral Neuroscience*, 12(2), 241-268. <https://doi.org/10.3758/s13415-011-0083-5>
- Norouzi, E., Hosseini, F., Vaezmosavi, M., Gerber, M., Pühse, U. ve Brand, S. (2020). Zumba dancing and aerobic exercise can improve working memory, motor function, and depressive symptoms in female patients with fibromyalgia. *European Journal of Sport Science*, 20(7), 981-991. <https://doi.org/10.1080/17461391.2019.1683610>
- O’Hearn, K., Asato, M., Ordaz, S. ve Luna, B. (2008). Neurodevelopment and executive function in autism. *Development and psychopathology*, 20(4), 1103-1132. <https://doi.org/10.1017/S0954579408000527>
- Ozonoff, S. ve Jensen, J. (1999). Brief report: Specific executive function profiles in three neurodevelopmental disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(2), 171-177. <https://doi.org/10.1023/A:1023052913110>
- Petrovic, P. ve Castellanos, F. X. (2016). Top-down dysregulation—from ADHD to emotional instability. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 10, 70. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2016.00070>
- Piaget, J. ve Cook, M. (1952). *The origins of intelligence in children* (Vol. 8, No. 5. New York: International Universities Press.
- Rubia, K. (2011). “Cool” inferior frontostriatal dysfunction in attention-deficit/hyperactivity disorder versus “hot” ventromedial orbitofrontal-limbic dysfunction in conduct disorder: A review. *Biological Psychiatry*, 69(12), e69-e87. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2010.09.023>
- Shoda, Y., Mischel, W. ve Peake, P. K. (1990). Predicting adolescent cognitive and self-regulatory competencies from preschool delay of gratification: Identifying diagnostic conditions. *Developmental Psychology*, 26(6), 978. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.26.6.978>
- Sibley, M. H., Pelham, W. E., Jr., Molina, B. S. G., Gnagy, E. M., Waxmonsky, J. G., Waschbusch, D. A., Derefinko, K. J., Wymbs, B. T., Garefino, A. C., Babinski, D. E. ve Kuriyan, A. B. (2012). When diagnosing ADHD in young adults emphasize informant reports, DSM items, and impairment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 80(6), 1052-1061. <https://doi.org/10.1037/a0029098>
- Sibley, M. H., Swanson, J. M., Arnold, L. E., Hechtman, L. T., Owens, E. B., Stehli, A., Abikoff, H., Hinshaw, S. P., Molina, B. S. G., Mitchell, J. T., Jensen, P. S., Howard, A. L., Lakes, K. D. ve Pelham W. E. (2017). Defining ADHD symptom persistence in adulthood: optimizing sensitivity and specificity. *Journal of Child Psychology And Psychiatry*, 58(6), 655-662. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12620>
- Singer, J. (1998). Odd people in: The birth of community amongst people on the “Autistic Spectrum”. A personal exploration based on neurological diversity [Yayınlanmamış Lisans Tezi]. University of Technology,
- Simmering, V. R. (2012). The development of visual working memory capacity during early childhood. *Journal of Experimental Child Psychology*, 111(4), 695-707. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2011.10.007>
- Snyder, H. R., Miyake, A. ve Hankin, B. L. (2015). Advancing understanding of executive function impairments and psychopathology: Bridging the gap between clinical and cognitive approaches. *Frontiers in Psychology*, 6, 328. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00328>
- Snyder, H. R. ve Munakata, Y. (2013). Becoming self-directed: Abstract representations support endogenous flexibility in children. *Cognition*, 127(3), 271-281. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2010.04.007>

- Thorell, L. B. ve Wåhlstedt, C. (2006). Executive functioning deficits in relation to symptoms of ADHD and/or ODD in preschool children. *Infant and Child Development*, 15(5), 503-518. <https://doi.org/10.1002/icd.475>
- Tükel, R., Gürvit, H., Ertekin, B. A., Oflaz, S., Ertekin, E., Baran, B., Kalem, S. A., Kandemir, P. E., Ozdemiroğlu, F. A., ve Atalay, F. (2012). Neuropsychological function in obsessive-compulsive disorder. *Comprehensive psychiatry*, 53(2), 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2011.03.007>
- Uddin, L. Q., Supekar, K., Lynch, C. J., Khouzam, A., Phillips, J., Feinstein, C., ... ve Menon, V. (2013). Salience network-based classification and prediction of symptom severity in children with autism. *JAMA psychiatry*, 70(8), 869-879. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.104>
- Vaidya, C. J., You, X., Mostofsky, S., Pereira, F., Berl, M. M., ve Kenworthy, L. (2020). Data-driven identification of subtypes of executive function across typical development, attention deficit hyperactivity disorder, and autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(1), 51-61. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13114>
- Visu-Petra, L., Miclea, M. ve Visu-Petra, G. (2013). Individual differences in anxiety and executive functioning: A multidimensional view. *International Journal of Psychology*, 48(4), 649-659. <https://doi.org/10.1080/00207594.2012.656132>
- Welsh, M. C. ve Pennington, B. F. (1988). Assessing frontal lobe functioning in children: Views from developmental psychology. *Developmental Neuropsychology*, 4(3), 199-230. <https://doi.org/10.1080/87565648809540405>
- West, R. L. (1996). An application of prefrontal cortex function theory to cognitive aging. *Psychological Bulletin*, 120(2), 272 -292. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.120.2.272>
- Willcutt, E. G., Doyle, A. E., Nigg, J. T., Faraone, S. V. ve Pennington, B. F. (2005). Validity of the executive function theory of attention-deficit/hyperactivity disorder: A meta-analytic review. *Biological Psychiatry*, 57(11), 1336-1346. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2005.02.006>
- Wolf, S. ve McCoy, D. C. (2019). The role of executive function and social-emotional skills in the development of literacy and numeracy during preschool: a cross-lagged longitudinal study. *Developmental Science*, 22 (4), e12800. <https://doi.org/10.1111/desc.12800>
- Yuan, P. ve Raz, N. (2014). Prefrontal cortex and executive functions in healthy adults: a meta-analysis of structural neuroimaging studies. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 42, 180-192. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.02.005>
- Zelazo, P. D. (2020). Executive function and psychopathology: A neurodevelopmental perspective. *Annual Review of Clinical Psychology*, 16, 431-454. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.02005>
- Zelazo, P. D. ve Cunningham, W. A. (2007). Executive Function: Mechanisms Underlying Emotion Regulation. J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (s. 135-158) içinde. The Guilford Press.
- Zelazo, P. D. ve Carlson, S. M. (2012). Hot and cool executive function in childhood and adolescence: Development and plasticity. *Child Development Perspectives*, 6(4), 354-360. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2012.00246.x>
- Zelazo, P. D. ve Müller, U. (2002). *Executive function in typical and atypical development*. Blackwell handbook of childhood cognitive development, 445-469. <https://doi.org/10.1002/9780470996652>
- Zelazo, P. D. (2020). Executive function and psychopathology: A neurodevelopmental perspective. *Annual Review of Clinical Psychology*, 16, 431-454. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-072319-024242>
- Zelazo, P. D., Müller, U., Frye, D., Marcovitch, S., Argitis, G., Boseovski, J., ... ve Carlson, S. M. (2003). The development of executive function in early childhood. *Monographs of The Society for Research in Child Development*, i- 1-151. <https://www.jstor.org/stable/1166202>

Bölüm 11

PSİKOPATOLOJİLERDE DİKKAT VE DİKKAT YANLILIKLARI

Belgüzar Nilay Türkan

Son zamanlarda klinik psikoloji alanında bütünleştirici bir bakış açısının hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Bu bakış açılarından biri olan tanılar üstü yaklaşım ile klinik psikolojinin kuramsal bakış açısında ve uygulama hayatında bir paradigma değişiminin eşliğinde olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Tanılar üstü bakış açısının öne çıkan vurgusu, klinik olguları “bozukluk” ya da “tanı” temelli olmaktan ziyade, ortak zihinsel özellikler temelinde ele alma gerekliliğidir. Bu ortaklık arayışı, eş hastalanma oranı yüksek ya da karmaşık olgular özelinde klinik psikoloji pratiklerine işe yarar bir bakış açısı sunuyor gibi görünmektedir. Farklılıklar yerine benzerlik ve ortaklıklara odaklanma çabasının psikopatolojide sınıflama ve soyutlama yerine, kapsayıcı ve bütünleştirici bir bakış açısına hizmet etmesi umut edilmektedir. Tanılar üstü yaklaşım ile psikopatolojilere, psikolojinin zihni anlamak için sıklıkla başvurduğu deneysel yöntemler de daha fazla nüfus edecek gibi görünmektedir. Kitabın bu bölümünde, psikopatoloji olgularında sıklıkla karşılaşılan belirtiler arasında yer alan ve bilişsel psikolojinin kadim konularından biri olan dikkat konusu, insan merkezli (*anthropocentric*) bir bakış açısıyla ve daha çok gör-sel modalite temelli çalışmalar çerçevesinde anlatılmaktadır. Dikkat gibi geniş bir kapsamı bir çerçeveye oturtmak amacıyla bu bölümde, öncelikle dikkat kavramına yer verilecek; ardından dikkat yanlılığı tanımlanacak ve kaygı ve depresyon olgularında ortaya konan dikkat yanlılıkları özelinde konu incelenecektir. Bu iki psikopatoloji, toplumda tanılanma sıklığının ve birlikte tanılanma oranlarının yüksek olması nedeniyle seçilmiştir.

DİKKAT

Dikkatin Tanımı ve Özellikleri

Dikkati tanımlama ve çalışma girişimleri psikoloji tarihi kadar eskidir. Psikoloji tarihine değeri azımsanmayacak bir yön veren felsefe okullarının ardından pozitif bilimlerin hakikati arama girişimleri ile 19. yüzyılda Avrupa; biyolojiden kimyaya, genetik ve

KAYNAKÇA

- Amir, N., Beard, C., Cobb, M. ve Bomyea J. (2009). Attention modification program in individuals with generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Psychology, 114*:729-734. <http://dx.doi.org/10.1037/a0012589>
- Amir, N., Elias, J., Klumpp, H. ve Przeworski, A. (2003). Attentional bias to threat in social phobia: facilitated processing of threat or difficulty disengaging attention from threat? *Behaviour research and therapy, 41*(11), 1325-1335. [http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7967\(03\)00039-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00039-1)
- Armstrong, T. ve Olatunji, B. O. (2012). Eye tracking of attention in the affective disorders: A meta-analytic review and synthesis. *Clinical psychology review, 32*(8), 704-723. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2012.09.004>
- Bar-Haim, Y., Lamy, D., Pergamin, L., Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn, M. H. (2007). Threat-related attentional bias in anxious and non-anxious individuals: A meta-analytic study. *Psychological Bulletin, 133*, 1-24. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.1>
- Berggren, N. ve Derakshan, N. (2014). Inhibitory deficits in trait anxiety: increased stimulus-based or response-based interference? *Psychonomic Bulletin & Review, 21* (5), 1339-1345. <http://dx.doi.org/10.3758/s13423-014-0611-8>
- Bishop S. J., Duncan, J. ve Lawrence, A. D. (2004). State anxiety modulation of the amygdala response to unattended threat-related stimuli. *Journal of Neuroscience, 24*:10364-10368. <http://dx.doi.org/10.1523/JNEUROSCI.2550-04.2004>
- Blicher, A., Reinholdt-Dunne, M. L., Hvenegaard, M., Winding, C., Petersen, A. ve Vangkilde, S. (2020). Engagement and disengagement components of attentional bias to emotional stimuli in anxiety and depression. *Journal of Experimental Psychopathology, 11*(3), 2043808720943753. <http://dx.doi.org/10.1177/2043808720943753>
- Broadbent, D. E. (1958). *Perception and communication*. London: Pergamon.
- Calvo, M. G., Nummenmaa, L. ve Avero, P. (2008). Visual Search of Emotional Faces: Eye-Movement Assessment of Component Processes. *Experimental Psychology, 55*: 359-370. <http://dx.doi.org/10.1027/1618-3169.55.6.359>
- Carlson, J. M., Fang, L. ve Kassel, D. (2022). The questionable validity of attention bias variability: Evidence from two conceptually unrelated cognitive tasks. *Journal of Affective Disorders Reports, 10*, 100411. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadr.2022.100411>
- Chabris, C. ve Simons, D. (2010). *The invisible gorilla: How our intuitions deceive us*. Crown, New York.
- Chanon, V. W., Sours, C. R. ve Boettiger, C. A. (2010). Attentional Bias toward Cigarette Cues in Active Smokers. *Psychopharmacology, 212*(3), 309-320. <http://dx.doi.org/10.1007/s00213-010-1953-1>
- Chun, M. M., Golomb, J. D., ve Turk-Browne, N. B. (2011). A taxonomy of external and internal attention. S. T. Fiske, D. L. Schacter ve S. E. Taylor (Ed.), *Annual review of psychology* (Vol. 62) içinde (s. 73–101). Palo Alto, CA: Annual Reviews.
- Cisler, J. M., Olatunji, B. O., Lohr, J. M. ve Williams, N. L. (2009). Attentional bias differences between fear and disgust: Implications for the role of disgust in disgust-related anxiety disorders. *Cognition and Emotion, 23*(4), 675-687. <http://dx.doi.org/10.1080/02699930802051599>
- Cisler, J. M. ve Koster, E. H. W. (2010). Mechanisms of attentional biases towards threat in anxiety disorder: An integrative review. *Clinical Psychology Review, 30*(2), 1-29. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.003>
- Clark, L. A. ve Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: Psychometric evidence and psychometric implications. *Journal of Abnormal Psychology, 100*, 316-336. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.3.316>

- Clarke, P. J., Marinovic, W., Todd, J., Basanovic, J., Chen, N. T. ve Notebaert, L. (2020). What is attention bias variability? Examining the potential roles of attention control and response time variability in its relationship with anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 135, 103751. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2020.103751>
- Clarke, P. J., Hart, S. ve MacLeod, C. (2014). Is selective attention in anxiety characterised by biased attentional engagement with or disengagement from threat: Evidence from a colour-naming paradigm. *Journal of Experimental Psychopathology*, 5(1), 38-51. <http://dx.doi.org/10.5127/jep.032912>
- Clasen, P. C., Wells, T. T., Ellis, A. J. ve Beevers, C. G. (2013). Attentional biases and the persistence of sad mood in major depressive disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 122 (1), 74-85. <http://dx.doi.org/10.1037/a0029211>
- Compton, R. J. (2000). Ability to disengage attention predicts negative affect. *Cognition & Emotion*, 14:3, 401-415. <http://dx.doi.org/10.1080/026999300378897>
- Dai, Q., Hu, L. ve Feng, Z. (2019). Attentional bias modification reduces clinical depression and enhances attention toward happiness. *Journal of psychiatric research*, 109, 145-155. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.11.024>
- De Raedt, R. ve Koster, E. H. W. (2010). Understanding vulnerability for depression from a cognitive neuroscience perspective: A reappraisal of attentional factors and a new conceptual framework. *Cognitive, Affective & Behavioral Neuroscience*, 10(1), 50-70. <http://dx.doi.org/10.3758/CABN.10.1.50>
- Derin, S. (2023). Bilişsel yanlılık değişimi. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Derryberry, D. ve Reed, M. A. (2002). Anxiety-related attentional biases and their regulation by attentional control. *Journal of abnormal psychology*, 111(2), 225. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.111.2.225>
- Dolcos, F., Katsumi, Y., Moore, M., Berggren, N., de Gelder, B., Derakshan, N., Hamm, A. O., Koster, E. H. W., Ladouceur, C. D., Okon-Singer, H., Pegna, A. J., Richter, T., Schweizer, S., Van den Stock, J., Ventura-Bort, C., Weymar, M. ve Dolcos, S. (2020). Neural correlates of emotion-attention interactions: From perception, learning, and memory to social cognition, individual differences, and training interventions. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 108:559-601. <http://dx.doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.08.017>
- Drobes, D. J., Elibero, A. ve Evans, D. E. (2006). Attentional Bias for Smoking and Affective Stimuli: A Stroop Task Study. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20(4), 490-495. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-164X.20.4.490>
- Dudency, J., Sharpe, L. ve Hunt, C. (2015). Attentional bias towards threatening stimuli in children with anxiety: a meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 40, 66-75. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2015.05.007>
- Evans, T. C. ve Britton, J. C. (2018). Improving the psychometric properties of dot-probe attention measures using response-based computation. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 60, 95-103. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbtep.2018.01.009>
- Everaert, J., Bernstein, A., Joormann, J. ve Koster, E. H. (2020). Mapping dynamic interactions among cognitive biases in depression. *Emotion Review*, 12(2), 93-110. <http://dx.doi.org/10.1177/1754073919892069>
- Eysenck, M. W., Derakshan, N., Santos, R. ve Calvo, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: attentional control theory. *Emotion* 7 (2), 336-353. <http://dx.doi.org/10.1037/1528-3542.7.2.336>
- Findlay, J. M. ve Gilchrist, I. D. (2003). Active vision: the psychology of looking and seeing. NY: Oxford University Press.

- Fox, E. (2008). Affect-Cognition Relations: Perception, Attention and Judgement. *Emotion Science* (1. baskı) içinde (s. 156-190). New York: Palgrave Macmillan.
- Fox, E., Lester, V., Russo, R., Bowles, R. J., Pichler, A. ve Dutton, K. (2000). Facial expressions of emotion: Are angry faces detected more efficiently? *Cognition and Emotion*, 14:61-92. <http://dx.doi.org/10.1080/026999300378996>
- Fox, E., Russo, R., Bowles, R. ve Dutton, K. (2001). Do threatening stimuli draw or hold visual attention in subclinical anxiety? *Journal of Experimental Psychology: General*, 130(4), 681. <http://dx.doi.org/10.1037/0096-3445.130.4.681>
- Fox, E., Russo, R. ve Dutton, K. (2002). Attentional bias for threat: Evidence for delayed disengagement from emotional faces. *Cognition & emotion*, 16(3), 355-379. <http://dx.doi.org/10.1080/02699930143000527>
- Gilboa-Schechtman, E., Foa, E. B. ve Amir, N. (1999). Attentional biases for facial expressions in social phobia: The face-in-the-crowd paradigm. *Cognition & Emotion*, 13(3), 305-318. <http://dx.doi.org/10.1080/026999399379294>
- Grafton, B. ve MacLeod, C. (2016). Engaging with the wrong people: The basis of selective attention to negative faces in social anxiety. *Clinical Psychological Science*, 4(5), 793-804. <http://dx.doi.org/10.1177/2167702615616344>
- Hadwin, J. A., Donnelly, N., French, C. C., Richards, A., Watts, A. ve Daley, D. (2003). The influence of children's self-report trait anxiety and depression on visual search for emotional faces. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(3), 432-444. <http://dx.doi.org/10.1111/1469-7610.00133>
- Hansen, C. H. ve Hansen, R. D. (1988). Finding the face in the crowd: An anger superiority effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54: 917-924. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.917>
- Harvey, A. G., Watkins, E. R., Mansell, W., ve Shafran, R. (2004). Attention. *Cognitive behavioral processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.319>
- Hobson, J., Bruce, G. ve Butler, S. H. (2013). A Flicker Change Blindness Task Employing Eye Tracking Reveals an Association with Levels of Craving not Consumption. *Journal of Psychopharmacology*, 27(1), 93-97. <http://dx.doi.org/10.1177/0269881112447990>
- Hughes, A. A., Heimberg, R. G., Coles, M. E., Gibb, B. E., Liebowitz, M. R. ve Schneier, F. R. (2006). Relations of the factors of the tripartite model of anxiety and depression to types of social anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 44(11), 1629-1641. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2005.10.015>
- Ingram, R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: review and a conceptual model. *Psychological bulletin*, 107 (2), 156. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Jones, B. T., Jones, B. C., Smith, H. ve Copley, N. (2003). A Flicker Paradigm for Inducing Change Blindness Reveals Alcohol and Cannabis Information Processing Biases in Social Users, *Addiction*, 98(2), 235-244. <http://dx.doi.org/10.1046/j.1360-0443.2003.00270.x>
- James, W. (1890). The consciousness of self.
- Jensen, M. S., Yao, R., Street, W. N. ve Simons, D. J. (2011). Change blindness and inattentive blindness. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 2, 529-546. <http://dx.doi.org/10.1002/wcs.130>
- Kappenman, E. S., Fahrens, J. L., Luck, S. J. ve Proudfoot, G. H. (2014). Behavioral and ERP measures of attentional bias to threat in the dot-probe task: Poor reliability and lack of correlation with anxiety. *Frontiers in psychology*, 5, 1368. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01368>

- Kim, M. J., Gee, D. G., Loucks, R. A., Davis, F. C. ve Whalen, P. J. (2011). Anxiety dissociates dorsal and ventral medial prefrontal cortex functional connectivity with the amygdala at rest. *Cerebral Cortex*, 21 (7), 1667-1673. <http://dx.doi.org/10.1093/cercor/bhq237>
- Koster, E. H. W., Crombez, G., Verschuere, B. ve De Houwer, J. (2004). Selective attention to threat in the dot probe paradigm: Differentiating vigilance and difficulty to disengage. *Behaviour Research and Therapy*, 42(10), 1183-1192. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2003.08.001>
- Koster, E. H. W., De Raedt, R., Goeleven, E., Franck, E. ve Crombez, G. (2005). Mood-Congruent Attentional Bias in Dysphoria: Maintained Attention to and Impaired Disengagement From Negative Information. *Emotion*, 5(4), 446-455. <http://dx.doi.org/10.1037/1528-3542.5.4.446>
- Lang, P. J., Bradley, M. M. ve Cuthbert, B. N. (1999). *International pictures system (IAPS): Technical manual and affective ratings*. Gainesville, FL: The Center for research in Psychophysiology.
- LeDoux, J. E. (1993). Emotional memory systems in the brain. *Behavioural brain research*, 58(1-2), 69-79. [http://dx.doi.org/10.1016/0166-4328\(93\)90091-4](http://dx.doi.org/10.1016/0166-4328(93)90091-4)
- LeDoux, J. E. (1996). *The emotional brain*. New York: Simon & Schuster.
- LeMoult, J. ve Gotlib, I. H. (2019). Depression: A cognitive perspective. *Clinical Psychology Review*, 69, 51-66. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2018.06.008>
- LeMoult, J. ve Joormann, J. (2012). Attention and memory biases in social anxiety disorder: The role of comorbid depression. *Cognitive Therapy and Research*, 36(1), 47-57. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-010-9322-2>
- Levin, D. ve Baker, L. (2015). Change blindness and inattention blindness. J. M. Fawcett, E. F. Risko, & A. Kingstone (Ed.), *The handbook of attention içinde* (s. 199-231). Boston Review.
- Li, G., Cai, X., Yang, Q., Cui, Q., Huang, L., Jing, X. ve Wang, Y. (2023). A review of attentional bias modification trainings for depression. *CNS Neuroscience & Therapeutics*, 29(3), 789-803. <http://dx.doi.org/10.1111/cns.14022>
- MacLeod, C. ve Grafton, B. (2016). Anxiety-linked attentional bias and its modification: Illustrating the importance of distinguishing processes and procedures in experimental psychopathology research. *Behaviour Research and Therapy* 86: 68-86. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2016.07.005>
- MacLeod, C. ve Hagan, R. (1992). Individual differences in the selective processing of threatening information, and emotional responses to a stressful life event. *Behaviour research and therapy*, 30(2), 151-161. [http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967\(92\)90138-7](http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967(92)90138-7)
- MacLeod, C., Mathews, A. ve Tata, P. (1986). Attentional bias in emotional disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 95: 15-20. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.95.1.15>
- MacLeod, C., Rutherford, E., Campbell, L. ve ark. (2002). Selective attention and emotional vulnerability: assessing the causal basis of their association through the experimental manipulation of attentional bias. *Journal of Abnormal Psychology*, 111:107-123. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.111.1.107>
- McCabe, S. B. ve Gotlib, I. H. (1995). Selective attention and clinical depression: performance on a deployment of attention task. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 241-45. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.104.1.241>
- McCabe, S. B. ve Toman, P. E. (2000). Stimulus exposure duration in a deployment-of attention task: effects on dysphoric, recently dysphoric, and nondysphoric individuals. *Cognition and Emotion*, 14, 125-42. <http://dx.doi.org/10.1080/026999300379012>
- Mandler, G. (2011). *A history of modern experimental psychology: From James and Wundt to cognitive science*. MIT press.
- Mason, T. B., Smith, K. E., Engwall, A., Lass, A., Mead, M., Sorby, M. ve Wonderlich, S. (2019). Self-discrepancy theory as a transdiagnostic framework: A meta-analysis of self-discrepancy and psychopathology. *Psychological Bulletin*, 145(4), 372-389. <http://dx.doi.org/10.1037/bul0000186>

- Meissel, E. E., Liu, H., Stevens, E. S., Evans, T. C., Britton, J. C., Letkiewicz, A. M. ve Shankman, S. A. (2022). The reliability and validity of response-based measures of attention bias. *Cognitive therapy and research*, 1-15. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-021-10212-w>
- Miyake, A., Emerson, M. J. ve Friedman, N. P. (2000a). Assessment of executive functions in clinical settings: Problems and recommendations. *Seminars in Speech and Language*, 21(2):169-83. <http://dx.doi.org/10.1055/s-2000-7563>
- Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A. ve Wager, T. D. (2000b). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex “frontal lobe” tasks: a latent variable analysis. *Cognitive Psychology*, 41 (1), 49-100. <http://dx.doi.org/10.1006/cogp.1999.0734>
- Mogg, K., Bradley, B. P. ve Williams, R. (1995). Attentional bias in anxiety and depression: The role of awareness. *British Journal of Clinical Psychology*, 34(1), 17-36. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8260.1995.tb01434.x>
- Mogg, K., Bradley, B. P., Williams, R. ve Mathews, A. (1993). Subliminal processing of emotional information in anxiety and depression. *Journal of abnormal psychology*, 102(2), 304. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.102.2.304>
- Mogg, K., McNamara, J., Powys, M., Rawlinson, H., Seiffer, A. ve Bradley, B. P. (2000a). Selective attention to threat: A test of two cognitive models of anxiety. *Cognition & Emotion*, 14, 375-399. <http://dx.doi.org/10.1080/026999300378888>
- Mogg, K., Millar, N. ve Bradley, B. P. (2000b). Biases in eye movements to threatening facial expressions in generalized anxiety disorder and depressive disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(4), 695. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.109.4.695>
- Mor, N. ve Winquist, J. (2002). Self-focused attention and negative affect: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 128(4), 638. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.128.4.638>
- Nelson, A. L., Quigley, L., Carriere, J., Kalles, E., Smilek, D. ve Purdon, C. (2022). Avoidance of mild threat observed in generalized anxiety disorder (GAD) using eye tracking. *Journal of Anxiety Disorders*, 88, 102577. <http://dx.doi.org/10.1016/j.janxdis.2022.102577>
- Nobre, A. C. ve Kastner, S. (2014). Attention: Time Capsule 2013. S. Kastner (Ed.), *The Oxford handbook of attention* içinde (s. 912-928). Oxford University Press.
- Nummenmaa, L., Hyona, J. ve Calvo, M. G. (2006). Eye movement assessment of selective attentional capture by emotional pictures. *Emotion*, 6: 257-268. <http://dx.doi.org/10.1037/1528-3542.6.2.257>
- Nummenmaa, L., Hietanen, J. K., Calvo, M. G. ve Hyönä, J. (2011). Food catches the eye but not for everyone: A BMI–contingent attentional bias in rapid detection of nutriments. *PLoS One*, 6(5), e19215. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0019215>
- Öhman, A. (1993). Fear and anxiety as emotional phenomena: Clinical phenomenology, evolutionary perspectives, and information-processing mechanisms. M. Lewis ve J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (s. 511-536). The Guilford Press.
- Pashler, H. (1994). Overlapping mental operations in serial performance with preview. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 47(1), 161-191. <http://dx.doi.org/10.1080/14640749408401148>
- Peckham, A. D., McHugh, R. K., Otto, M. W. (2010). A meta-analysis of the magnitude of biased attention in depression. *Depression & Anxiety*, 27(12): 1135-42. <http://dx.doi.org/10.1002/da.20755>
- Petersen, S. E. ve Posner, M. I. (2012). The attention system of the human brain: 20 years after. *Annual Review of Neuroscience*, 35: 73-89. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-neuro-062111-150525>
- Phaf, R. H. ve Kan, K. J. (2007). The automaticity of emotional Stroop: A meta-analysis. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 38(2), 184-199. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbtep.2007.03.001>

- jbtep.2006.10.008
- Posner, M. I. (1980). Orienting of attention. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 32(1), 3-25. <http://dx.doi.org/10.1080/00335558008248231>
- Posner, M. I., Cohen, Y. ve Rafal, R. D. (1982). Neural systems control of spatial orienting. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 298, 187-198. <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.1982.0081>
- Posner, M. I., Inhoff, A. W., Friedrich, F. J. ve Cohen, A. (1987). Isolating attentional systems: A cognitive-anatomical analysis. *Psychobiology*, 15(2), 107-121. <http://dx.doi.org/10.3758/BF03333099>
- Posner, M. I., Walker, J. A., Friedrich, F. J. ve Rafal, R. D. (1984). Effects of parietal injury on covert orienting of attention. *Journal of neuroscience*, 4(7), 1863-1874. <http://dx.doi.org/10.1523/JNEUROSCI.04-07-01863.1984>
- Posner, M. I. ve Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. *Annual Review of Neuroscience*, 13, 25-42. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.ne.13.030190.000325>
- Pratto, F. ve John, O. P. (1991). Automatic vigilance: the attention-grabbing power of negative social information. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(3), 380. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.61.3.380>
- Rayner, K. (2009). The 35th Sir Frederick Bartlett Lecture: Eye movements and attention in reading, scene perception, and visual search. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 62(8), 1457-1506. <http://dx.doi.org/10.1080/17470210902816461>
- Rensink, R. A., O'regan, J. K. ve Clark, J. J. (1997). To see or not to see: The need for attention to perceive changes in scenes. *Psychological science*, 8(5), 368-373. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.1997.tb00427.x>
- Rensink, R. A. (2002). Change detection. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 245-277. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135125>
- Rinck, M., Becker, E. S., Kellermann, J. ve Roth, W. T. (2003). Selective attention in anxiety: Distraction and enhancement in visual search. *Depression and anxiety*, 18(1), 18-28. <http://dx.doi.org/10.1002/da.10105>
- Rogers, D., Murphy, E., Winders, S. J. ve Greene, C. (2020). Attentional Bias Components in Anxiety and Depression: A Systematic Review. <https://doi.org/10.31234/osf.io/2twux>
- Rudaizky, D., Basanovic, J. ve MacLeod, C. (2014). Biased attentional engagement with, and disengagement from, negative information: Independent cognitive pathways to anxiety vulnerability? *Cognition & emotion*, 28(2), 245-259. <http://dx.doi.org/10.1080/02699931.2013.815154>
- Sanchez, A., Vazquez, C., Marker, C., LeMoult, J. ve Joormann, J. (2013). Attentional disengagement predicts stress recovery in depression: an eye-tracking study. *Journal of Abnormal Psychology*, 122 (2), 303-313. <http://dx.doi.org/10.1037/a0031529>
- Schäfer, J., Zvielli, A., Höfler, M., Wittchen, H.U. ve Bernstein, A. (2018). Trauma, attentional dysregulation, and the development of posttraumatic stress: an investigation of risk pathways. *Behavioral Research Therap*, 102, 60-66. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2018.01.004>
- Schlechter, P., Hellmann, J. H. ve Morina, N. (2022). Self-discrepancy, Depression, Anxiety, and Psychological Well-Being: The Role of Affective Style and Self-efficacy. *Cognitive Therapy and Research*, 46(6), 1075-1086. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-022-10314-z>
- Schulz, D. P ve Schulz, S. E. (2020). *Modern Psikoloji Tarihi*. (Y. Aslay Çev.). Kaknüs Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2007, 8. Baskı).
- Seligman, M. E. (1971). Phobias and preparedness. *Behavior therapy*, 2(3), 307-320. [http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894\(71\)80064-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894(71)80064-3)
- Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental*

- Psychology*, 18(6), 643. <http://dx.doi.org/10.1037/h0054651>
- Sylvester, C. M., Hudziak, J. J., Gaffrey, M. S., Barch, D. M. ve Luby, J. L. (2016). Stimulus-Driven Attention, Threat Bias, and Sad Bias in Youth with a History of an Anxiety Disorder or Depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44, 219-231. <http://dx.doi.org/10.1007/s10802-015-9988-8>
- Tata, P. R., Leibowitz, J. A., Prunty, M. J., Cameron, M. ve Pickering, A. D. (1996). Attentional bias in obsessional compulsive disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 34, 53-60. [http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967\(95\)00041-U](http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967(95)00041-U)
- Van Den Hout, M., Tenney, N., Huygens, K., Merckelbach, H. ve Kindt, M. (1995). Responding to subliminal threat cues is related to trait anxiety and emotional vulnerability: A successful replication of MacLeod and Hagan (1992). *Behaviour Research and Therapy*, 33(4), 451-454. [http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00062-o](http://dx.doi.org/10.1016/0005-7967(94)00062-o)
- Vuilleumier P. (2005). How brains beware: neural mechanisms of emotional attention. *Trends in Cognitive Sciences* 9: 585-594. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tics.2005.10.011>
- Waechter, S., Nelson, A. L., Wright, C., Hyatt, A. ve Oakman, J. (2014). Measuring attentional bias to threat: Reliability of dot probe and eye movement indices. *Cognitive therapy and research*, 38, 313-333. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-013-9588-2>
- Welford, A. T. (1952). The psychological refractory period and the timing of high speed performance: A review and a theory. *British Journal of Psychology*, 43, 2-19. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8295.1952.tb00322.x>
- Williams, J.M.G., Mathews, A. ve MacLeod, C. (1996). The emotional stroop task and psychopathology. *Psychological Bulletin*, 120: 3-24. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.120.1.3>
- Woodruff-Borden, J., Brothers, A. J. ve Lister, S. C. (2001). Self-focused attention: Commonalities across psychopathologies and predictors. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 29(2), 169-178. <http://dx.doi.org/10.1017/S1352465801002041>
- Wright, R. D. ve Ward, L.M. (2008). *Orienting of Attention*. Oxford University Press.
- Yiend, J. (2010). The effects of emotion on attention: A review of attentional processing of emotional information. *Cognition and Emotion*, 24:1, 3-47. <http://dx.doi.org/10.1080/02699930903205698>
- Yiend, J. ve Mathews, A. (2001). Anxiety and attention to threatening pictures. *Quarterly Journal of Experimental Psychology A*, 54, 665-681. <http://dx.doi.org/10.1080/713755991>
- Yüvrük, E., Kaya-Kızılöz, B. ve Kapucu, A. (2023). Psikopatolojilerde bellek ve bellek yanlılıkları. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

Bölüm 12

PSİKOPATOLOJİLERDE BELLEK VE BELLEK YANLILIKLARI

Elif Yüvrük

Burcu Kaya Kızılöz

Aycan Kapucu

Psikolojik bozuklukların birbirinden izole kategorik ayrımlarla ele alındığı klasik yaklaşımlara alternatif olarak ortaya çıkan tanılar üstü yaklaşımın, psikopatolojilerin genelinde belirtilerin başlaması ve sürdürülmesinin altında yattığını savunduğu ortak faktörlerden biri de bellekte görülen yanlılıklardır. Bu bölümde, belleğin çok bileşenli yapısı ve geniş kapsamı göz önünde bulundurularak psikopatolojilerde ortak görülen epizodik bellek ve otobiyografik bellek süreçlerine odaklanılacaktır.

Genel olarak duygu süreçlerindeki bozulmalar pek çok farklı psikopatolojide merkezi rol oynamaktadır (Kring ve Bachorowski, 1999; ayrıca bk., bu kitapta Bölüm 7, Bintaş-Zörer, 2023). Bu sebeple, ilk olarak belleğin doğası ve yapılanmasından bahsedilerek ilgili kavrama bir giriş yapılacaktır, sonrasında bellek üzerindeki genel duygu etkilerine değinilecektir. Daha sonra ise psikopatolojilerde görülen tanılar üstü epizodik bellek ve otobiyografik bellek yanlılıklardan bahsedilecektir.

BELLEĞİN DOĞASI VE YAPILANMASI

Bellek bilgilerin kodlanması, sağlamlaştırılıp depolanması ve gerektiğinde geri getirilmesi süreçlerinin bütününe verilen isimdir. Kodlama, bilgilerin edinilmesi sürecidir; tıpkı bilgisayarda klavyeyi kullanarak yazıyı sayfada oluşturmaya benzer. Yazıyı bilgisayarınızdaki sabit sürücünüze kaydederek depolar ve gerektiğinde aynı dosyayı açarak ulaşırsınız. İnsan belleğinin nasıl işlediğinin anlaşılması için bu örnekte olduğu gibi sıklıkla bilgisayar metaforundan yararlanılmaktadır ancak elbette insan belleği bir bilgisayarınkinden epey farklıdır. Bilgisayarınıza kaydettiğiniz bir dosyayı, bilgisayar çalıştığı sürece ertesi gün ya da 5 sene sonra açtığımızda ilk kaydettiğiniz günkü gibi bulacağınızdan eminsinizdir; oysaki bizim belleğimiz çok daha dinamik ve kırılımandır. Zamanla birlikte değişebilir; mevcut bilgimizden, beklentilerimizden, amaçlarımızdan,

KAYNAKÇA

- Adler, J. M., Chin, E. D., Kolisetty, A. P. ve Oltmanns, T. F. (2012). The distinguishing characteristics of narrative identity in adults with features of borderline personality disorder: An empirical investigation. *Journal of Personality Disorders*, 26(4), 498-512. <https://doi.org/10.1521/pepi.2012.26.4.498>
- Allé, M. C., d'Argembeau, A., Schneider, P., Potheegadoo, J., Coutelle, R., Danion, J. M. ve Berna, F. (2016). Self-continuity across time in schizophrenia: An exploration of phenomenological and narrative continuity in the past and future. *Comprehensive Psychiatry*, 69, 53-61. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2016.05.001>
- Anderson, R. J. ve Dewhurst, S. A. (2009). Remembering the past and imagining the future: Differences in event specificity of spontaneously generated thought. *Memory*, 17(4), 367-373. <https://doi.org/10.1080/09658210902751669>
- Arntz, A., Meeren, M. ve Wessel, I. (2002). No evidence for overgeneral memories in borderline personality disorder. *Behaviour Research & Therapy*, 40(9), 1063-1068. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00121-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00121-8)
- Atkinson, R. C. ve Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. In K. W. Spence (Ed.), *The psychology of learning and motivation: Advances in research and theory* (Vol. 2, pp. 89-195). New York: Academic Press.
- Barry, T. J., Hallford, D. J. ve Takano, K. (2021). Autobiographical memory impairments as a transdiagnostic feature of mental illness: A meta-analytic review of investigations into autobiographical memory specificity and overgenerality among people with psychiatric diagnoses. *Psychological Bulletin*, 147(10), 1054-1074. <https://doi.org/10.1037/bul0000345>
- Barry, T. J., Sze, W. Y. ve Raes, F. (2019). A meta-analysis and systematic review of Memory Specificity Training (MeST) in the treatment of emotional disorders. *Behaviour Research & Therapy*, 116, 36-51. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2019.02.001>
- Barry, T. J., Takano, K., Hallford, D. J., Roberts, J. E., Salmon, K. ve Raes, F. (2022). Autobiographical memory and psychopathology: Is memory specificity as important as we make it seem?. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, e1624. <https://doi.org/10.1002/wcs.1624>
- Bech, M., Elklit, A. ve Simonsen, E. (2015). Autobiographical memory in borderline personality disorder—A systematic review. *Personality & Mental Health*, 9(2), 162-171. <https://doi.org/10.1002/pmh.1294>
- Ben-Artzi, E. ve Raveh, M. (2016). Perfectionism and false memories: A signal detection analysis. *Personality & Individual Differences*, 101, 132-136. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.05.062>
- Berna, F., Potheegadoo, J., Aouadi, I., Ricarte, J. J., Alle, M. C., Coutelle, R., ... & Danion, J. M. (2016). A meta-analysis of autobiographical memory studies in schizophrenia spectrum disorder. *Schizophrenia Bulletin*, 42(1), 56-66. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbv099>
- Berntsen, D. (1996). Involuntary autobiographical memories. *Applied Cognitive Psychology*, 10(5), 435-454. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0720\(199610\)10:5<435::AID-ACP408>3.0.CO;2-L](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0720(199610)10:5<435::AID-ACP408>3.0.CO;2-L)
- Berntsen, D. (2010). The unbidden past: Involuntary autobiographical memories as a basic mode of remembering. *Current Directions in Psychological Science*, 19(3), 138-142. <https://doi.org/10.1177/0963721410370301>
- Besser, A., Flett, G. L., Guez, J. ve Hewitt, P. L. (2008). Perfectionism, mood, and memory for positive, negative, and perfectionistic content. *Individual Differences Research*, 6(4), 211-244.
- Bintaş-Zörer, P. (2023). Duygu düzenleme. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanımlar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Blaney, P. H. (1986). Affect and memory: a review. *Psychological Bulletin*, 99(2), 229-246. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.99.2.229>
- Bluck, S., Alea, N., Habermas, T. ve Rubin, D. C. (2005). A tale of three functions: The self-reported uses of autobiographical memory. *Social Cognition*, 23(1), 91-117. <https://doi.org/10.1521/soco.23.1.91.59198>
- Boğa, M., Günay, B. ve Kapucu, A. (2021). The influence of discrete negative and positive stimuli on recognition memory of younger vs. Older adults. *Experimental Aging Research*, 47(1), 21-39. <https://doi.org/10.1080/0361073X.2020.1843894>
- Bomba, M., Marfone, M., Brivio, E., Oggiano, S., Broggi, F., Neri, F. ve Nacinovich, R. (2014). Autobiographical memory in adolescent girls with anorexia nervosa. *European Eating Disorders Review*, 22(6), 479-486. <https://doi.org/10.1002/erv.2321>
- Bomyea, J., Johnson, A. ve Lang, A. J. (2017). Information processing in PTSD: Evidence for biased attentional, interpretation, and memory processes. *Psychopathology Review*, 4(3), 218-243. <https://doi.org/10.5127/pr.037214>
- Bookbinder, S. H. ve Brainerd, C. J. (2016). Emotion and false memory: The context-content paradox. *Psychological Bulletin*, 142(12), 1315-1351. <https://doi.org/10.1037/bul0000077>
- Bower, G. H. (1981). Mood and memory. *American Psychologist*, 36(2), 129-148. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.36.2.129>
- Brewin, C. R., Gregory, J. D., Lipton, M. ve Burgess, N. (2010). Intrusive images in psychological disorders: characteristics, neural mechanisms, and treatment implications. *Psychological Review*, 117(1), 210-232. <https://doi.org/10.1037/a0018113>
- Brown, A. D., Root, J. C., Romano, T. A., Chang, L. J., Bryant, R. A. ve Hirst, W. (2013). Overgeneralized autobiographical memory and future thinking in combat veterans with posttraumatic stress disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(1), 129-134. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.11.004>
- Brown, R. ve Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5(1), 73-99. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(77\)90018-X](https://doi.org/10.1016/0010-0277(77)90018-X)
- Buchanan, T. W. (2007). Retrieval of emotional memories. *Psychological Bulletin*, 133(5), 761-779. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.5.761>
- Burke, M. ve Mathews, A. (1992). Autobiographical memory and clinical anxiety. *Cognition & Emotion*, 6(1), 23-35. <https://doi.org/10.1080/02699939208411056>
- Carbia, C., Corral, M., Caamaño-Isorna, F. ve Cadaveira, F. (2020). Emotional memory bias in binge drinking women. *Drug & Alcohol Dependence*, 209, 107888. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.107888>
- Clark, D. M. ve Teasdale, J. D. (1982). Diurnal variation in clinical depression and accessibility of memories of positive and negative experiences. *Journal of Abnormal Psychology*, 91(2), 87-95. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.91.2.87>
- Clifford, G., Hitchcock, C. ve Dalgleish, T. (2020). Negative and positive emotional complexity in the autobiographical representations of sexual trauma survivors. *Behaviour Research & Therapy*, 126, 103551. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2020.103551>
- Coles, M. E. ve Heimberg, R. G. (2002). Memory biases in the anxiety disorders: Current status. *Clinical Psychology Review*, 22(4), 587-627. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(01\)00113-1](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(01)00113-1)
- Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, 53(4), 594-628. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2005.08.005>
- Costanzi, M., Cianfanelli, B., Santirocchi, A., Lasaponara, S., Spataro, P., Rossi-Arnaud, C. ve Cestari, V. (2021). Forgetting unwanted memories: Active forgetting and implications for the

- development of psychological disorders. *Journal of Personalized Medicine*, 11(4), 241-269. <https://doi.org/10.3390/jpm11040241>
- Croucher, C. J., Calder, A. J., Ramponi, C., Barnard, P. J. ve Murphy, F. C. (2011). Disgust enhances the recollection of negative emotional images. *PloS One*, 6(11), e26571. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0026571>
- Dalgleish, T. ve Hitchcock, C. (2023). Transdiagnostic distortions in autobiographical memory recollection. *Nature Reviews Psychology*, 2(3), 166-182. <https://doi.org/10.1038/s44159-023-00148-1>
- Dalgleish, T., Williams, J. M. G., Golden, A.-M. J., Barnard, P. J., ... Watkins, E. (2007). Reduced specificity of autobiographical memory and depression: The role of executive processes. *Journal of Experimental Psychology: General*, 136, 23-42. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.136.1.23>
- De Raedt, R. ve Koster, E. H. W. (2010). Understanding vulnerability for depression from a cognitive neuroscience perspective: A reappraisal of attentional factors and a new conceptual framework. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 10, 50-70. <https://doi.org/10.3758/CABN.10.1.50>
- Deese, J. (1959). On the prediction of occurrence of particular verbal intrusions in immediate recall. *Journal of Experimental Psychology*, 58(1), 17-22. <https://doi.org/10.1037/h0046671>
- Del Valle, C. H. C. ve Mateos, P. M. (2018). Implicit mood congruent memory bias in subclinical depression. *International Journal of Cognitive Therapy*, 11, 287-298. <https://doi.org/10.1007/s41811-018-0030-0>
- Dolcos, F., LaBar, K. S. ve Cabeza, R. (2005). Remembering one year later: role of the amygdala and the medial temporal lobe memory system in retrieving emotional memories. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(7), 2626-2631. <https://doi.org/10.1073/pnas.0409848102>
- Dougal, S. ve Rotello, C. M. (2007). "Remembering" emotional words is based on response bias, not recollection. *Psychonomic Bulletin & Review*, 14(3), 423-429. <https://doi.org/10.3758/BF03194083>
- Dozois, D. J. ve Dobson, K. S. (2001). Information processing and cognitive organization in unipolar depression: specificity and comorbidity issues. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(2), 236-246. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.110.2.236>
- Duyser, F. A., Van Eijndhoven, P. F. P., Bergman, M. A., Collard, R. M., Schene, A. H., Tendolkar, I. ve Vrijzen, J. N. (2020). Negative memory bias as a transdiagnostic cognitive marker for depression symptom severity. *Journal of Affective Disorders*, 274, 1165-1172. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.05.156>
- Duyser, F. A., Vrijzen, J. N., van Oort, J., Collard, R. M., Schene, A. H., Tendolkar, I. ve van Eijndhoven, P. F. (2022). Amygdala sensitivity for negative information as a neural marker for negative memory bias across psychiatric diagnoses. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 323, 111481. <https://doi.org/10.1016/j.psychresns.2022.111481>
- Ehlers, A. (2015). Understanding and treating unwanted trauma memories in posttraumatic stress disorder. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 218, 141-145.
- Ehlers, A. ve Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research & Therapy*, 38(4), 319-345. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00123-0](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00123-0)
- Ehlers, A., Clark, D. M., Hackmann, A., McManus, F. ve Fennell, M. (2005). Cognitive therapy for post-traumatic stress disorder: development and evaluation. *Behaviour Research & Therapy*, 43(4), 413-431. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.03.006>
- Eigenhuis, E., Seldenrijk, A., Schaik, A., Raes, F. ve Oppen, P. (2017). Feasibility and effectiveness of memory specificity training in depressed outpatients: a pilot study. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24(1), 269-277. <https://doi.org/10.1002/cpp.1995>

- Er, N., Hoşrik, E., Ergün, H. ve Şerif, M. (2008). Duygu-durum değişimlerinin otobiyografik bellek üzerindeki etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(62), 1-13.
- Everaert, J., Duyck, W. ve Koster, E. H. (2014). Attention, interpretation, and memory biases in subclinical depression: a proof-of-principle test of the combined cognitive biases hypothesis. *Emotion*, 14(2), 331-340. <https://doi.org/10.1037/a0035250>
- Everaert, J., Duyck, W. ve Koster, E. H. (2015). Emotionally biased cognitive processes: The weakest link predicts prospective changes in depressive symptom severity. *PLoS One*, 10(5), e0124457. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0124457>
- Everaert, J., Koster, E. H. ve Derakshan, N. (2012). The combined cognitive bias hypothesis in depression. *Clinical Psychology Review*, 32(5), 413-424. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2012.04.003>
- Fairfield, B., Altamura, M., Padalino, F. A., Balzotti, A., Di Domenico, A. ve Mammarella, N. (2016). False memories for affective information in schizophrenia. *Frontiers in Psychiatry*, 7, 191. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2016.00191>
- Faul, L. ve LaBar, K. S. (2022). Mood-congruent memory revisited. *Psychological Review*. Çevrim içi ön basım. <http://dx.doi.org/10.1037/rev0000394>
- Ferré, P., Haro, J. ve Hinojosa, J. A. (2018). Be aware of the rifle but do not forget the stench: Differential effects of fear and disgust on lexical processing and memory. *Cognition & Emotion*, 32(4), 796-811. <https://doi.org/10.1080/02699931.2017.1356700>
- Forgas, J. P., Laham, S. M. ve Vargas, P. T. (2005). Mood effects on eyewitness memory: Affective influences on susceptibility to misinformation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(6), 574-588. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.11.005>
- Forgas J. P., ve Eich E. (2013). Affective influences on cognition: Mood congruence, mood dependence, and mood effects on processing strategies. Healy A. F., Proctor R. W. (Ed.), *Handbook of psychology: Experimental psychology* (s. 61-82) içinde. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118133880.hop204003>
- Gallo, D. A. (2010). False memories and fantastic beliefs: 15 years of the DRM illusion. *Memory & Cognition*, 38, 833-848. <https://doi.org/10.3758/MC.38.7.833>
- Geraerts, E. ve McNally, R. J. (2008). Forgetting unwanted memories: Directed forgetting and thought suppression methods. *Acta Psychologica*, 127(3), 614-622. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2007.11.003>
- Glazier, B. L. ve Alden, L. E. (2017). Social anxiety and biased recall of positive information: It's not the content, it's the valence. *Behavior Therapy*, 48(4), 533-543. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.08.001>
- Golden, A. M., Dalgleish, T. ve Mackintosh, B. (2007). Levels of specificity of autobiographical memories and of biographical memories of the deceased in bereaved individuals with and without complicated grief. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(4), 786. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.116.4.786>
- Goodman, G. S., Quas, J. A. ve Ogle, C. M. (2010). Child maltreatment and memory. *Annual Review of Psychology*, 61, 325-351. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100403>
- Gotlib, I. H. ve Joormann, J. (2010). Cognition and depression: Current status and future directions. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 285-312. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131305>
- Grant, S. S., Huskey, A. M., Faunce, J. A. ve Friedman, B. H. (2020). Negative memory biases in health and psychiatric disorders. *Cognitive Biases in Health and Psychiatric Disorders* (s. 173-191) içinde. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-816660-4.00008-8>
- Greenberg, D. L. ve Rubin, D. C. (2003). The neuropsychology of autobiographical memory. *Cortex*, 39(4-5), 687-728. [https://doi.org/10.1016/S0010-9452\(08\)70860-8](https://doi.org/10.1016/S0010-9452(08)70860-8)

- Hallford, D. J., Rusanov, D., Yeow, J. J. ve Barry, T. J. (2022). Reduced specificity and increased overgenerality of autobiographical memory persist as cognitive vulnerabilities in remitted major depression: A meta-analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 29(5), 1515-1529. <https://doi.org/10.1002/cpp.2786>
- Hamilton, J. P. ve Gotlib, I. H. (2008). Neural substrates of increased memory sensitivity for negative stimuli in major depression. *Biological Psychiatry*, 63(12), 1155-1162. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2007.12.015>
- Heeren, A., Van Broeck, N. ve Philippot, P. (2009). The effects of mindfulness on executive processes and autobiographical memory specificity. *Behaviour Research & Therapy*, 47(5), 403-409. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.01.017>
- Henderson, H. A., Zahka, N. E., Kojkowski, N. M., Inge, A. P., Schwartz, C. B., Hileman, C. M., ... & Mundy, P. C. (2009). Self-referenced memory, social cognition, and symptom presentation in autism. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 50(7), 853-861. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.02059.x>
- Herrera, S., Montorio, I., Cabrera, I. ve Botella, J. (2017). Memory bias for threatening information related to anxiety: An updated meta-analytic review. *Journal of Cognitive Psychology*, 29(7), 832-854. <https://doi.org/10.1080/20445911.2017.1319374>
- Hertel, P. T. ve Brozovich, F. (2010). Cognitive habits and memory distortions in anxiety and depression. *Current Directions in Psychological Science*, 19, 155-160. <https://doi.org/10.1177/0963721410370137>
- Hirsch, C. R. ve Clark, D. M. (2004). Information-processing bias in social phobia. *Clinical Psychology Review*, 24(7), 799-825. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.07.005>
- Hirsch, C. R., Clark, D. M. ve Mathews, A. (2006). Imagery and interpretations in social phobia: Support for the combined cognitive biases hypothesis. *Behavior Therapy*, 37(3), 223-236. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.02.001>
- Hirst, W. ve Phelps, E. A. (2016). Flashbulb memories. *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 36-41. <https://doi.org/10.1177/0963721415622487>
- Howe, M. L. (2011). The adaptive nature of memory and its illusions. *Current Directions in Psychological Science*, 20(5), 312-315. <https://doi.org/10.1177/0963721411416571>
- Huber, J., Salatsch, C., Ingenerf, K., Schmid, C., Maatouk, I., Weisbrod, M., ... ve Nikendei, C. (2015). Characteristics of disorder-related autobiographical memory in acute anorexia nervosa patients. *European Eating Disorders Review*, 23(5), 379-389. <https://doi.org/10.1002/erv.2379>
- James, T. A., Weiss-Cowie, S., Hopton, Z., Verhaeghen, P., Dotson, V. M. ve Duarte, A. (2021). Depression and episodic memory across the adult lifespan: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 147(11), 1184-1214. <https://doi.org/10.1037/bul0000344>
- Jones, B., Heard, H., Startup, M., Swales, M., Williams, J. M. G. ve Jones, R. S. P. (1999). Autobiographical memory and dissociation in borderline personality disorder. *Psychological Medicine*, 29(6), 1397-1404. <https://doi.org/10.1017/S0033291799001208>
- Joormann, J., Teachman, B. A. ve Gotlib, I. H. (2009). Sadder and less accurate? False memory for negative material in depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(2), 412-417. <https://doi.org/10.1037/a0015621>
- Jørgensen, C. R., Berntsen, D., Bech, M., Kjølbj, M., Bennedsen, B. E. ve Ramsgaard, S. B. (2012). Identity-related autobiographical memories and cultural life scripts in patients with borderline personality disorder. *Consciousness & Cognition*, 21(2), 788-798. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2012.01.010>
- Kapucu, A., Rotello, C. M., Ready, R. E. ve Seidl, K. N. (2008). Response bias in "remembering" emotional stimuli: a new perspective on age differences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 34(3), 703-711. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.34.3.703>

- Kensinger, E. A. ve Schacter, D. L. (2016). *Memory and emotion*. Handbook of Emotions (s. 601-617) içinde. Guilford Publications.
- Kızıltepe, R. (2023). Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kim, H. S. (2011). *Forgetting of self-relevant emotional information in major depression* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Michigan.
- Koster, E. H., De Raedt, R., Leyman, L. ve De Lissnyder, E. (2010). Mood-congruent attention and memory bias in dysphoria: Exploring the coherence among information-processing biases. *Behaviour Research & Therapy*, 48(3), 219-225. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.11.004>
- Kremers, I. P., Spinhoven, P. ve Van der Does, A. J. W. (2004). Autobiographical memory in depressed and non-depressed patients with borderline personality disorder. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(1), 17-29. <https://doi.org/10.1348/014466504772812940>
- Kring, A. M., ve Bachorowski, J. A. (1999). Emotions and psychopathology. *Cognition & Emotion*, 13(5), 575-599. <https://doi.org/10.1080/026999399379195>
- Kuyken, W. ve Dalgleish, T. (1995). Autobiographical memory and depression. *British Journal of Clinical Psychology*, 34(1), 89-92. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1995.tb01441.x>
- Laney, C. ve Loftus, E. F. (2013). Recent advances in false memory research. *South African Journal of Psychology*, 43(2), 137-146. <https://doi.org/10.1177/0081246313484236>
- Lepage, M., Sergerie, K., Pelletier, M. ve Harvey, P. O. (2007). Episodic memory bias and the symptoms of schizophrenia. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 52(11), 702-709. <https://doi.org/10.1177/070674370705201104>
- Lundh, L. G. ve Öst, L. G. (1997). Explicit and implicit memory bias in social phobia. The role of subdiagnostic type. *Behaviour Research & Therapy*, 35(4), 305-317. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(96\)00122-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(96)00122-2)
- Marchetti, I., Everaert, J., Dainer-Best, J., Loeys, T., Beevers, C. G. ve Koster, E. H. (2018). Specificity and overlap of attention and memory biases in depression. *Journal of Affective Disorders*, 225, 404-412. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.08.037>
- Mathews, A. ve MacLeod, C. (2005). Cognitive vulnerability to emotional disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 167-195. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.1.102803.143916>
- McEvoy, P. M., Watson, H., Watkins, E. R. ve Nathan, P. (2013). The relationship between worry, rumination, and comorbidity: Evidence for repetitive negative thinking as a transdiagnostic construct. *Journal of Affective Disorders*, 151(1), 313-320. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.06.014>
- McGaugh, J. L. (2004). The amygdala modulates the consolidation of memories of emotionally arousing experiences. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 1-28. <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.27.070203.144157>
- McNally, R. J. (1994). *Panic disorder: A critical analysis*. New York: Guilford Press.
- McNally, R. J., Foa, E. B. ve Donnell, C. D. (1989). Memory bias for anxiety information in patients with panic disorder. *Cognition & Emotion*, 3(1), 27-44. <https://doi.org/10.1080/02699938908415234>
- Miano, A., Schulze, K., Moritz, S., Wingenfeld, K. ve Roepke, S. (2022). False memory in posttraumatic stress disorder and borderline personality disorder. *Psychiatry Research*, 314, 114547. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114547>
- Mitte, K. (2008). Memory bias for threatening information in anxiety and anxiety disorders: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 134, 886-911. <https://doi.org/10.1037/a0013343>
- Morina, N., Lancee, J. ve Arntz, A. (2017). Imagery rescripting as a clinical intervention for aversive memories: A meta-analysis. *Journal of Behavior Therapy & Experimental Psychiatry*, 55, 6-15. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2016.11.003>

- Moritz, S., Woodward, T. S. ve Rodriguez-Raecke, R. (2006). Patients with schizophrenia do not produce more false memories than controls but are more confident in them. *Psychological Medicine*, 36(5), 659-667. <https://doi.org/10.1017/S0033291706007252>
- Moritz, S., Woodward, T. S., Jelinek, L. ve Klinge, R. (2008). Memory and metamemory in schizophrenia: a liberal acceptance account of psychosis. *Psychological Medicine*, 38(6), 825-832. <https://doi.org/10.1017/S0033291707002553>
- Nikendei, C., Weisbrod, M., Schild, S., Bender, S., Walther, S., Herzog, W., ... ve Friederich, H. C. (2008). Anorexia nervosa: Selective processing of food-related word and pictorial stimuli in recognition and free recall tests. *International Journal of Eating Disorders*, 41(5), 439-447. <https://doi.org/10.1002/eat.20518>
- Nolen-Hoeksema, S. ve Watkins, E. R. (2011). A heuristic for developing transdiagnostic models of psychopathology: Explaining multifinality and divergent trajectories. *Perspectives on Psychological Science*, 6(6), 589-609. <https://doi.org/10.1177/1745691611419672>
- Norris, C. J., Leaf, P. T. ve Fenn, K. M. (2019). Negativity bias in false memory: Moderation by neuroticism after a delay. *Cognition & Emotion*, 33(4), 737-753. <https://doi.org/10.1080/02699931.2018.1496068>
- Otgaar, H., Muris, P., Howe, M. L. ve Merckelbach, H. (2017). What drives false memories in psychopathology? A case for associative activation. *Clinical Psychological Science*, 5(6), 1048-1069. <https://doi.org/10.1177/2167702617724424>
- O'Toole, M. S., Watson, L. A., Rosenberg, N. K. ve Berntsen, D. (2016). Negative autobiographical memories in social anxiety disorder: A comparison with panic disorder and healthy controls. *Journal of Behavior Therapy & Experimental Psychiatry*, 50, 223-230. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2015.09.008>
- Pala, C. (2023). Psikopatolojilerde yürütücü işlevler. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tamilar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Paunovic, N., Lundh, L. G. ve Öst, L. G. (2002). Attentional and memory bias for emotional information in crime victims with acute posttraumatic stress disorder (PTSD). *Journal of Anxiety Disorders*, 16(6), 675-692. [https://doi.org/10.1016/S0887-6185\(02\)00136-6](https://doi.org/10.1016/S0887-6185(02)00136-6)
- Pile, V., Smith, P., Leamy, M., Blackwell, S. E., Meiser-Stedman, R., Stringer, D., ... ve Lau, J. Y. (2018). A brief early intervention for adolescent depression that targets emotional mental images and memories: protocol for a feasibility randomised controlled trial (IMAGINE trial). *Pilot & Feasibility Studies*, 4(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s40814-018-0287-3>
- Pile, V., Smith, P., Leamy, M., Oliver, A., Bennett, E., Blackwell, S. E., ... ve Lau, J. Y. (2021). A feasibility randomised controlled trial of a brief early intervention for adolescent depression that targets emotional mental images and memory specificity (IMAGINE). *Behaviour Research & Therapy*, 143, 103876. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2021.103876>
- Radomsky, A. S. ve Rachman, S. (1999). Memory bias in obsessive-compulsive disorder (OCD). *Behaviour Research & Therapy*, 37(7), 605-618. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(98\)00151-X](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(98)00151-X)
- Raes, F., Hermans, D., Williams, J. M. G. ve Eelen, P. (2007). A sentence completion procedure as an alternative to the Autobiographical Memory Test for assessing overgeneral memory in non-clinical populations. *Memory*, 15(5), 495-507. <https://doi.org/10.1080/09658210701390982>
- Raes, F., Williams, J. M. G. ve Hermans, D. (2009). Reducing cognitive vulnerability to depression: A preliminary investigation of MEmory Specificity Training (MEST) in inpatients with depressive symptomatology. *Journal of Behavior Therapy & Experimental Psychiatry*, 40(1), 24-38. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2008.03.001>

- Richards, A. ve Whittaker, T. M. (1990). Effects of anxiety and mood manipulation in autobiographical memory. *British Journal of Clinical Psychology*, 29(2), 145-153. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1990.tb00864.x>
- Roberson-Nay, R., McClure, E. B., Monk, C. S., Nelson, E. E., Guyer, A. E., Fromm, S. J., ... ve Pine, D. S. (2006). Increased amygdala activity during successful memory encoding in adolescent major depressive disorder: an fMRI study. *Biological Psychiatry*, 60(9), 966-973. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2006.02.018>
- Roediger, H. L. ve McDermott, K. B. (1995). Creating false memories: remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 21(4), 803. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.21.4.803>
- Roefs, A., Fried, E. I., Kindt, M., Martijn, C., Elzinga, B., Evers, A. W., ... ve Jansen, A. (2022). A new science of mental disorders: Using personalised, transdiagnostic, dynamical systems to understand, model, diagnose and treat psychopathology. *Behaviour Research & Therapy*, 153, 104096. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2022.104096>
- Rubin, D. C., Berntsen, D. ve Bohn, M. K. (2008). A memory-based model of posttraumatic stress disorder: evaluating basic assumptions underlying the PTSD diagnosis. *Psychological Review*, 115, 985-1011. <https://doi.org/10.1037/a0013397>
- Sahakyan, L., Delaney, P. F., Foster, N. L. ve Abushanab, B. (2013). List-method directed forgetting in cognitive and clinical research: A theoretical and methodological review. *Psychology of Learning & Motivation*, 59, 131-189. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407187-2.00004-6>
- Schacter, D. L. (1987). Implicit memory: History and current status. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, 13(3), 501-518. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.13.3.501>
- Schilling, L., Wingenfeld, K., Spitzer, C., Nagel, M. ve Moritz, S. (2013). False memories and memory confidence in borderline patients. *Journal of Behavior Therapy & Experimental Psychiatry*, 44(4), 376-380. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.03.007>
- Schwarz, N. (1990). Feelings as information: Informational and motivational functions of affective states. E. T. Higgins ve R. M. Sorrentino (Ed.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (s. 527-561) içinde. The Guilford Press.
- Sebastian, S. B., Williamson, D. A. ve Blouin, D. C. (1996). Memory bias for fatness stimuli in the eating disorders. *Cognitive Therapy & Research*, 20, 275-286. <https://doi.org/10.1007/BF02229238>
- Shapiro, F. (2001). *Eye movement desensitization and reprocessing: basic principles, protocols, and procedures*. The Guildford Press.
- Söderlund, H., Moscovitch, M., Kumar, N., Daskalakis, Z. J., Flint, A., Herrmann, N. ve Levine, B. (2014). Autobiographical episodic memory in major depressive disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 123(1), 51-60. <https://doi.org/10.1037/a0035610>
- Söylemez, S. (2022). *Tiksinti değeri kazanmış nötr uyaranlara ilişkin epizodik bellek süreçleri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi.
- Squire, L. R. (1992). Declarative and nondeclarative memory: Multiple brain systems supporting learning and memory. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 4(3), 232-243. <https://doi.org/10.1162/jocn.1992.4.3.232>
- Talarico, J. M. ve Rubin, D. C. (2003). Confidence, not consistency, characterizes flashbulb memories. *Psychological Science*, 14(5), 455-461. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.02453>
- Talarowska, M., Berk, M., Maes, M. ve Galecki, P. (2016). Autobiographical memory dysfunctions in depressive disorders. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 70(2), 100-108.
- Teasdale, J. D. (1983). Negative thinking in depression: Cause, effect, or reciprocal relationship?. *Advances in Behaviour Research & Therapy*, 5(1), 3-25. <https://doi.org/10.1111/pcn.12370>

- Tolin, D. F., Hamlin, C. ve Foa, E. B. (2002). Directed forgetting in obsessive-compulsive disorder: replication and extension. *Behaviour Research & Therapy*, 40(7), 793-803. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00062-6](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00062-6)
- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. E. Tulving ve W. Donaldson (Ed.), *Organization of Memory*, (s. 381-403) içinde. Academic Press.
- Türkan, B. N. (2023). Psikopatolojilerde dikkat ve dikkat yanlılıkları. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- van Eijndhoven, P., Collard, R., Vrijzen, J., Geurts, D. E., Vasquez, A. A., Schellekens, A., ... ve Schene, A. (2022). Measuring Integrated Novel Dimensions in Neurodevelopmental and Stress-Related Mental Disorders (MIND-SET): protocol for a cross-sectional comorbidity study from a Research Domain Criteria perspective. *JMIRx Med*, 3(1), e31269. <https://doi.org/10.2196/31269>
- Vrijzen, J. N., Tendolkar, I., Onnink, M., Hoogman, M., Schene, A. H., Fernández, G., ... ve Franke, B. (2018). ADHD symptoms in healthy adults are associated with stressful life events and negative memory bias. *ADHD Attention Deficit & Hyperactivity Disorders*, 10, 151-160. <https://doi.org/10.1007/s12402-017-0241-x>
- Vrijzen, J. N., van Amen, C. T., Koekkoek, B., van Oostrom, I., Schene, A. H. ve Tendolkar, I. (2017). Childhood trauma and negative memory bias as shared risk factors for psychopathology and comorbidity in a naturalistic psychiatric patient sample. *Brain & Behavior*, 7(6), e00693. <https://doi.org/10.1002/brb3.693>
- Vuilleumier, P. (2005). How brains beware: neural mechanisms of emotional attention. *Trends in Cognitive Sciences*, 9(12), 585-594. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.10.011>
- Warrington, E. K. (1982). The double dissociation of short and long-term memory deficits. Cermak L. S. (Ed.) *Human Memory and Amnesia*, (s. 61-76) içinde. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., <https://doi.org/10.4324/9781315778105>
- Werner-Seidler, A. ve Dalgleish, T. (2016). The method of loci improves longer-term retention of self-affirming memories and facilitates access to mood-repairing memories in recurrent depression. *Clinical Psychological Science*, 4(6), 1065-1072. <https://doi.org/10.1177/2167702615626693>
- Werner-Seidler, A., Hitchcock, C., Bevan, A., McKinnon, A., Gillard, J., Dahm, T., ... ve Dalgleish, T. (2018). A cluster randomized controlled platform trial comparing group MEmory specificity training (MEST) to group psychoeducation and supportive counselling (PSC) in the treatment of recurrent depression. *Behaviour Research & Therapy*, 105, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.03.004>
- Werner-Seidler, A., Hitchcock, C., Hammond, E., Hill, E., Golden, A. M., Breakwell, L., ... ve Dalgleish, T. (2020). Emotional complexity across the life story: Elevated negative emodiversity and diminished positive emodiversity in sufferers of recurrent depression. *Journal of Affective Disorders*, 273, 106-112. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.04.060>
- Whalley, H. C., Pappmeyer, M., Sprooten, E., Lawrie, S. M., Sussmann, J. E. ve McIntosh, A. M. (2012). Review of functional magnetic resonance imaging studies comparing bipolar disorder and schizophrenia. *Bipolar Disorders*, 14(4), 411-431. <https://doi.org/10.1111/j.1399-5618.2012.01016.x>
- White, C. N., Kapucu, A., Bruno, D., Rotello, C. M. ve Ratcliff, R. (2014). Memory bias for negative emotional words in recognition memory is driven by effects of category membership. *Cognition & Emotion*, 28(5), 867-880. <https://doi.org/10.1080/02699931.2013.858028>
- Williams, J. M. G., Watts, F. N., MacLeod, C. ve Mathews, A. (1997). *Cognitive psychology and emotional disorders* (2. bas.). Wiley. <https://doi.org/10.1002/acp.2350060310>

- Williams, J. M. ve Broadbent, K. (1986). Autobiographical memory in suicide attempters. *Journal of Abnormal Psychology, 95*(2), 144. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.95.2.144>
- Williams, J. M. G., Barnhofer, T., Crane, C., Hermans, D., Raes, F., Watkins, E. ve Dagleish, T. (2007). Autobiographical memory specificity and emotional disorder. *Psychological Bulletin, 133*, 122-148. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.122>
- Windmann, S. ve Kutas, M. (2001). Electrophysiological correlates of emotion-induced recognition bias. *Journal of Cognitive Neuroscience, 13*(5), 577-592. <https://doi.org/10.1162/089892901750363172>
- Wingenfeld, K., Terfehr, K., Meyer, B., Löwe, B. ve Spitzer, C. (2012). Memory bias for emotional and illness-related words in patients with depression, anxiety and somatization disorders: an investigation with the directed forgetting task. *Psychopathology, 46*(1), 22-27. <https://doi.org/10.1159/000338609>
- Yüvrük, E. ve Kapucu, A. (2022). False (or biased) memory: Emotion and working memory capacity effects in the DRM paradigm. *Memory & Cognition, 50*(7), 1443-1463. <https://doi.org/10.3758/s13421-022-01298-y>
- Yüvrük, E. (2023). *Tanuma belleği kararlarında duygusal kesinlik ve belirsizlik etkilerinin difüzyon modeliyle incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi.
- Zupan, Z., Žeželj, I. ve Andjelković, I. (2017). Memory bias in depression: Effects of self-reference and age. *Journal of Social and Clinical Psychology, 36*(4), 300-315. <https://doi.org/10.1521/jscp.2017.36.4.300>

Bölüm 13

TANILAR ÜSTÜ PSİKOTERAPİ PROGRAMLARI VE STANDART PROTOKOLLER

Özge Erarslan Ingeç

Son zamanlarda “tanılar üstü” terimi, çok çeşitli psikolojik kavram ve tedavi yaklaşımlarının önüne eklenmektedir. Bu terim, bir dizi psikolojik rahatsızlıkta ortak bir şekilde gözlemlenen psikolojik yapıları belirtmek için kullanılırken tedavide hedef alınabilen ve çeşitli psikolojik rahatsızlıkların gelişimini açıklayan nedensel mekanizmaları tanımlamak için de kullanılmaktadır. Bu bölümde, bu terim aynı zamanda üç farklı tedavi yaklaşımını ifade etmek için kullanılacaktır. Tanılar üstü tedaviler, psikolojik rahatsızlıkların gelişimine ve sürdürülmesine katkıda bulunduğu gözlemlenen psikolojik süreçleri veya temel yatkınlıkları hedef alan tedaviler olarak tanımlanmıştır. Biyolojik ve psikolojik yatkınlıklar, eş tanı durumu, bilişsel ve davranışsal sürdürücü faktörler ve psikoterapi etkililiği ile ilgili bulgular, birçok psikolojik rahatsızlığın ortaklıklarının farklılıklardan daha ağır basabileceğini düşündürmektedir. Tüm bulgular ışığında araştırmacılar, psikolojik rahatsızlıkların gelişimi ve sürdürülmesinde ortak faktörleri ele almak amacıyla tanılar üstü tedavi protokollerini değerlendirmeye başlamışlardır. Psikolojik rahatsızlıkları tanı sınırlarının ötesinde ele alacak şekilde tasarlanan tanılar üstü tedaviler, tek tanıya odaklı terapilerde karşılaşılan birtakım kısıtlılıklara alternatif olarak düşünülmektedir. Bu tedavilerin birtakım avantajları mevcuttur. Terapistin eğitim maliyetini azaltması, eş tanıyı aynı anda ele alması ve sosyoekonomik olarak dezavantajlı toplumlarda daha fazla kişiye ulaşmayı sağlaması gibi avantajları nedeniyle tanılar üstü yaklaşımlara ilgi artmaya devam etmektedir. Bu alanda 2013 yılından 2014 yılına kadar yapılan 400 yayın, bu ilgiye bir örnek olarak görülmektedir (Chu ve ark., 2016). Tanılar üstü yaklaşımın bu hızlı yükselişi, araştırma bulgularının sentezlenmesi için kavramın netleştirilmesine ve bu yaklaşıma dayalı tedavi protokolleri arasındaki farklılıkların belirlenmesine dair bazı ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde, tanılar üstü tedavi protokollerin tanıtımı ve birbirinden ayrılan yönleri alan yazında önerilen üç kategori altında ele alınacaktır. Bu üç kategorinin farklı örnekleri ve etkililik çalışmalarının yanı sıra

KAYNAKÇA

- Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Yurtbakan, T., Kurt, G., Adam-Troian, J., Senay, I. Bryant, R., Cuijpers, P., Kiselev, N., McDaid, D., Morina, N., Nisanci, Z., Park, A. L., Sijbandij, M., Ventevogel, P. ve Fuhr, D. C. (2022). Group problem management plus (PM+) to decrease psychological distress among Syrian refugees in Turkey: a pilot randomised controlled trial. *BMC psychiatry*, 22, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03645-w>
- Aldao, A., & Nolen-Hoeksema, S. (2010). Specificity of cognitive emotion regulation strategies: A transdiagnostic examination. *Behaviour Research and Therapy*, 48(10), 974-983. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.06.002>
- Allen, L. B., White, K. S., Barlow, D. H., Shear, M. K., Gorman, J. M. ve Woods, S. W. (2010). Cognitive-behavior therapy (CBT) for panic disorder: Relationship of anxiety and depression comorbidity with treatment outcome. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32, 185-192. <https://doi.org/10.1007/s10862-009-9151-3>
- Arai, H., Seki, Y., Okawa, S., Shimizu, E., Korte, K. ve Schmidt, N. (2022). False safety behaviour elimination therapy for social anxiety disorder in Japanese men. *Clinical Psychologist*, 26(2), 156-166. <https://doi.org/10.1080/13284207.2022.2057218>
- Arıtürk, S. (2023). Farkındalık temelli psikoterapiler. C. Gökdag ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak içinde*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: a conceptual and empirical review. *Clinical psychology: Science and practice*, 10(2), 125. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg015>
- Baer, R. A. (Ed.). (2015). *Mindfulness-based treatment approaches: Clinician's guide to evidence base and applications*. Elsevier.
- Barlow, D. H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *American psychologist*, 55(11), 1247. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.11.1247>
- Barlow, D. H. (Ed.). (2002). *Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic* (2nd ed.). New York: Guilford.
- Barlow, D. H., Allen, L. B. ve Choate, M. L. (2004). Toward a unified treatment for emotional disorders. *Behavior Therapy*, 35(2), 205-230. [http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80036-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80036-4)
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Allen, L. B. ve Ehrenreich-May, J. (2011). *The Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders: Therapist Guide*. New York: Oxford University Press.
- Barlow, D. H., Sauer-Zavala, S., Carl, J. R., Bullis, J. R. ve Ellard, K. K. (2014). The nature, diagnosis, and treatment of neuroticism: Back to the future. *Clinical Psychological Science*, 2(3), 344-365. <http://doi.org/10.1177/2167702613505532>
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Bullis, J. R., Gallagher, M. W., Murray-Latin, H., Sauer-Zavala, S., Bentley, K. H., Thompson-Hollands, J., Conklin, L. R., Boswell, J., Ametaj, A., Carl, J. R., Boettcher, H. T. ve Cassiello-Robbins, C. (2017). The unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders compared with diagnosis-specific protocols for anxiety disorders: A randomized clinical trial. *JAMA psychiatry*, 74(9), 875-884. <http://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2017.2164>
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorder*. New York: International Universities Press.
- Blagys, M. D. ve Hilsenroth, M. J. (2002). Distinctive activities of cognitive-behavioral therapy: A review of the comparative psychotherapy process literature. *Clinical Psychology Review*, 22(5), 671-706. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(01\)00117-9](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(01)00117-9)

- Bolton, P., Lee, C., Haroz, E. E., Murray, L., Dorsey, S., Robinson, C., Ugueto, A. M. ve Bass, J. (2014). A transdiagnostic community-based mental health treatment for comorbid disorders: development and outcomes of a randomized controlled trial among Burmese refugees in Thailand. *PLoS medicine*, *11*(11), e1001757. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001757>
- Bowen, D., Scogin, F. ve Lyrene, B. (1995). The efficacy of self-examination therapy and cognitive bibliotherapy in the treatment of mild to moderate depression. *Psychotherapy Research*, *5*(2), 131-140. <https://doi.org/10.1080/10503309512331331256>
- Brown, T. A. ve Barlow, D. H. (2009). A proposal for a dimensional classification system based on the shared features of the DSM-IV anxiety and mood disorders: implications for assessment and treatment. *Psychological assessment*, *21*(3), 256. <https://doi.org/10.1037/a0016608>
- Bryant, R. A., Schafer, A., Dawson, K. S., Anjuri, D., Mulili, C., Ndongoni, L., Koyiet, P., Sijbrandij, M., Ulate, J., Shehadeh, M. H., Hadzi-Pavlovic, D. ve Van Ommeren, M. (2017). Effectiveness of a brief behavioural intervention on psychological distress among women with a history of gender-based violence in urban Kenya: a randomised clinical trial. *PLoS medicine*, *14*(8), e1002371. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002371>
- Bullis, J. R., Fortune, M. R., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2014). A preliminary investigation of the long-term outcome of the Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders. *Comprehensive psychiatry*, *55*(8), 1920-1927. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.07.016>
- Bullis, J. R., Boettcher, H., Sauer-Zavala, S., Farchione, T. J., & Barlow, D. H. (2019). What is an emotional disorder? A transdiagnostic mechanistic definition with implications for assessment, treatment, and prevention. *Clinical psychology: Science and practice*, *26*(2), e12278.
- Butler, A. C., Chapman, J. E., Forman, E. M. ve Beck, A. T. (2006). The empirical status of cognitive-behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Clinical psychology review*, *26*(1), 17-31. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.07.003>
- Campbell-Sills, L., Barlow, D. H., Brown, T. A. ve Hofmann, S. G. (2006). Effects of suppression and acceptance on emotional responses of individuals with anxiety and mood disorders. *Behaviour research and therapy*, *44*(9), 1251-1263. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.10.001>
- Carlucci, L., Saggino, A., & Balsamo, M. (2021). On the efficacy of the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, *87*, 101999.
- Chimento, A., Hamdani, S. U., Khan, M. N., Dawson, K., Bryant, R. A., Sijbrandij, M., Nazir, H., Akhtar, P., Masood, A., Wang, D., van Ommeren, M ve Rahman, A. (2017). Evaluating effectiveness and cost-effectiveness of a group psychological intervention using cognitive behavioural strategies for women with common mental disorders in conflict-affected rural Pakistan: study protocol for a randomised controlled trial. *Trials*, *18*, 1-12. <https://doi.org/10.1186/s13063-017-1905-8>
- Chorpita, B. F., Taylor, A. A., Francis, S. E., Moffitt, C. ve Austin, A. A. (2004). Efficacy of modular cognitive behavior therapy for childhood anxiety disorders. *Behavior Therapy*, *35*(2), 263-287. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80039-X](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80039-X)
- Chorpita, B. F., Daleiden, E. L. ve Weisz, J. R. (2005). Modularity in the design and application of therapeutic interventions. *Applied and Preventive Psychology*, *11*(3), 141-156. <https://doi.org/10.1016/j.appsy.2005.05.002>
- Chorpita, B. F. ve Daleiden, E. L. (2009). Mapping evidence-based treatments for children and adolescents: application of the distillation and matching model to 615 treatments from 322 randomized trials. *Journal of consulting and clinical psychology*, *77*(3), 566. <https://doi.org/10.1037/a0014565>

- Chorpita, B. F., Daleiden, E. L., Park, A. L., Ward, A. M., Levy, M. C., Cromley, T., Chiu, A. W., Letamendi, A. M., Tsai, K. H. ve Krull, J. L. (2017). Child STEPs in California: A cluster randomized effectiveness trial comparing modular treatment with community implemented treatment for youth with anxiety, depression, conduct problems, or traumatic stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 85(1), 13-25. <https://doi.org/10.1037/ccp0000133>
- Chowdhary, N., Jotheeswaran, A. T., Nadkarni, A., Hollon, S. D., King, M., Jordans, M. J. D., Rahman, A., Verdelli, H., Araya, R. ve Patel, V. (2014). The methods and outcomes of cultural adaptations of psychological treatments for depressive disorders: a systematic review. *Psychological medicine*, 44(6), 1131-1146. doi:10.1017/S0033291713001785
- Chu, B. C., Temkin, A. B. ve Toffey, K. (2016). *Transdiagnostic mechanisms and treatment for children and adolescents: An emerging field Oxford Handbooks Online*. Available from: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935291.001.0001/oxfordhb-9780199935291-e-10>
- Ciraulo, D. A., Barlow, D. H., Gulliver, S. B., Farchione, T., Morissette, S. B., Kamholz, B. W., Eisenmenger, K., Brown, B., Devine, E., Brown, T. A. ve Knapp, C. M. (2013). The Effects of Venlafaxine and Cognitive Behavioral Therapy Alone and Combined in the Treatment of Comorbid Alcohol Use-Anxiety Disorders. *Behaviour Research and Therapy*. 51(11): 729-735. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2013.08.003>
- Clark, L. A. ve Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of abnormal psychology*, 100(3), 316. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.3.316>
- Dalle Grave, R., Calugi, S., Doll, H. A. ve Fairburn, C. G. (2013a). Enhanced cognitive behaviour therapy for adolescents with anorexia nervosa: an alternative to family therapy?. *Behaviour research and therapy*, 51(1), R9-R12. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2012.09.008>
- Dalle Grave, R., Calugi, S., Conti, M., Doll, H. ve Fairburn, C. G. (2013b). Inpatient cognitive behaviour therapy for anorexia nervosa: a randomized controlled trial. *Psychotherapy and psychosomatics*, 82(6), 390-398. <https://doi.org/10.1159/000350058>
- Davidson, R. J. (2019, August 8–11). *Well-being is a skill* [Conference session]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. https://irp-cdn.multiscreensite.com/a5ea5d51/files/uploaded/APA2019_Program_190708.pdf
- Dawson, K. S., Bryant, R. A., Harper, M., Tay, A. K., Rahman, A., Schafer, A. ve Van Ommeren, M. (2015). Problem Management Plus (PM+): a WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry*, 14(3), 354. doi: 10.1002/wps.20255
- de Ornelas Maia, A. C. C., Sanford, J., Boettcher, H., Nardi, A. E. ve Barlow, D. (2017). Improvement in Quality of Life and Sexual Functioning in A Comorbid Sample After the Unified Protocol Transdiagnostic Group Treatment. *Journal of Psychiatric Research*. 93: 30-36. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.05.013>
- Ellard, K. K., Bernstein, E. E., Hearing, C., Baek, J. H., Sylvia, L. G., Nierenberg, A. A., Barlow, D. H. ve Deckersbach, T. (2017). Transdiagnostic Treatment of Bipolar Disorder and Comorbid Anxiety Using the Unified Protocol for Emotional Disorders: A Pilot Feasibility and Acceptability Trial. *Journal of Affective Disorders*. 219: 209-221. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.05.011>
- Ehrenreich-May, J., & Kennedy, S. M. (Eds.). (2021). *Applications of the unified protocols for transdiagnostic treatment of emotional disorders in children and adolescents*. Oxford University Press.
- Erarslan-İnceç, Ö. *Depresif ve Kaygı Belirtilerine Yönelik Bütünleşik Tanılar Üstü Bir Müdahalenin Uyarlanması ve Etkisinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2021.

- Fairburn, C. G., Cooper, Z. ve Shafran, R. (2003). Cognitive behaviour therapy for eating disorders: A “transdiagnostic” theory and treatment. *Behaviour research and therapy*, 41(5), 509-528. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00088-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00088-8)
- Fairburn, C. G. (2008). *Cognitive behavior therapy and eating disorders*. Guilford Press.
- Fairburn, C. G., Cooper, Z., Doll, H. A., O'Connor, M. E., Palmer, R. L. ve Dalle Grave, R. (2013). Enhanced cognitive behaviour therapy for adults with anorexia nervosa: A UK–Italy study. *Behaviour research and therapy*, 51(1), R2-R8. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2012.09.010>
- Fairburn, C. G., Bailey-Straebler, S., Basden, S., Doll, H. A., Jones, R., Murphy, R., O'Connor, M. E. ve Cooper, Z. (2015). A transdiagnostic comparison of enhanced cognitive behaviour therapy (CBT-E) and interpersonal psychotherapy in the treatment of eating disorders. *Behaviour research and therapy*, 70, 64-71. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2015.04.010>
- Farchione, T. J. ve Bullis, J. R. (2014). Addressing the global burden of mental illness: why transdiagnostic and common elements approaches to evidence-based practice might be our best bet. *Cognitive and Behavioral Practice*, 21(2), 124-126. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2013.12.003>
- Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Thompson-Hollands, J., Carl, J. R., Gallagher, M. W. ve Barlow, D. H. (2012). Unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: a randomized controlled trial. *Behavior therapy*, 43(3), 666-678. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2012.01.001>
- Gabbard, G. O. (2000). *Psychodynamic psychiatry in clinical practice*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Gaffan, E. A., Tsaousis, J. ve Kemp-Wheeler, S. M. (1995). Researcher allegiance and meta-analysis: the case of cognitive therapy for depression. *Journal of consulting and clinical psychology*, 63(6), 966. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.63.6.966>
- Gutner, C. A., Galovski, T., Bovin, M. J. ve Schnurr, P. P. (2016). Emergence of transdiagnostic treatments for PTSD and posttraumatic distress. *Current Psychiatry Reports*, 18(10), 95. <https://doi.org/10.1007/s11920-016-0734-x>
- Hamdani, S. U., Ahmed, Z., Sijbrandij, M., Nazir, H., Masood, A., Akhtar, P., Amin, H., Bryant, R. A., Dawson, K., van Ommeren, M., Rahman, A. ve Minhas, F. A. (2017). Problem Management Plus (PM+) in the management of common mental disorders in a specialized mental healthcare facility in Pakistan; study protocol for a randomized controlled trial. *International journal of mental health systems*, 11, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13033-017-0147-1>
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy* (p. 6). New York: Guilford Press.
- Hofmann, S. G., Sawyer, A. T., Witt, A. A. ve Oh, D. (2010). The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review. *Journal of consulting and clinical psychology*, 78(2), 169. <https://doi.org/10.1037/a0018555>
- Ito, M., Okumura, Y., Horikoshi, M., Kato, N., Oe, Y., Miyamae, M., Hirabayashi, N., Kanie, A., Nakagawa, A. ve Ono, Y. (2016). Japan Unified Protocol Clinical Trial for Depressive and Anxiety Disorders (JUNP Study): Study Protocol for A Randomized Controlled Trial. *BMC Psychiatry*, 16(1): 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0779-8>
- Kabat-Zinn, J. (2013). *Full catastrophe living, revised edition: how to cope with stress, pain and illness using mindfulness meditation*. Hachette uK.
- Kane, J. C., Van Wyk, S. S., Murray, S. M., Bolton, P., Melendez, F., Danielson, C. K., Chimponda, P., Munthali, S. ve Murray, L. K. (2017). Testing the effectiveness of a transdiagnostic treatment approach in reducing violence and alcohol abuse among families in Zambia: study protocol of the Violence and Alcohol Treatment (VATU) trial. *Global Mental Health*, 4, e18. doi:10.1017/gmh.2017.10

- Kaufman, K. A., Glass, C. R. ve Pineau, T. R. (2018). *Mindful sport performance enhancement: Mental training for athletes and coaches*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000048-000>
- Lachner, A., Backfisch, I., Hoogerheide, V., van Gog, T. ve Renkl, A. (2020). Timing matters! Explaining between study phases enhances students' learning. *Journal of Educational Psychology*, 112, 841-853. <https://doi.org/10.1037/edu0000396>
- Leichsenring, F. ve Salzer, S. (2014). A unified protocol for the transdiagnostic psychodynamic treatment of anxiety disorders: An evidence-based approach. *Psychotherapy*, 51(2), 224. <https://doi.org/10.1037/a0033815>
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. D. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19. DOI: 10.1891/0889-8391.23.1.6
- McEvoy, P. M., Nathan, P. ve Norton, P. J. (2009). Efficacy of transdiagnostic treatments: A review of published outcome studies and future research directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 20-33. DOI:10.1891/0889-8391.23.1.20
- McHugh, R. K., Murray, H. W. ve Barlow, D. H. (2009). Balancing fidelity and adaptation in the dissemination of empirically-supported treatments: The promise of transdiagnostic interventions. *Behaviour research and therapy*, 47(11), 946-953. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.07.005>
- Mennin, D. S., Heimberg, R. G., Turk, C. L. ve Fresco, D. M. (2005). Preliminary evidence for an emotion dysregulation model of generalized anxiety disorder. *Behaviour research and therapy*, 43(10), 1281-1310. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.08.008>
- Mohajerin, B., Bakhtiyar, M., Olesnycky, O. S., Dolatshahi, B. ve Motabi, F. (2019). Application of A Transdiagnostic Treatment for Emotional Disorders to Body Dysmorphic Disorder: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Affective Disorders*. 245: 637-644. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.11.058>
- Mohammadpour, M., Sadeghi, K., Foroughi, A., Amiri, S., Pouyanfard, S., Parvizifard, A. ve Khoramniya, S. (2018). The Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders: Treatment of Comorbid Psychopathology Accompanying a Generalized Anxiety Disorder. *International Journal of Behavioral Sciences*. 12(3): 125-131.
- Mohsenabadi, H., Zanjani, Z., Shabani, M. J. ve Arj, A. (2018). A randomized clinical trial of the Unified Protocol for Transdiagnostic treatment of emotional and gastrointestinal symptoms in patients with irritable bowel syndrome: evaluating efficacy and mechanism of change. *Journal of psychosomatic research*, 113, 8-15. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2018.07.003>
- Murray, L. K., Dorsey, S., Haroz, E., Lee, C., Alsiary, M. M., Haydary, A., Weiss, W. M. ve Bolton, P. (2014). A common elements treatment approach for adult mental health problems in low- and middle-income countries. *Cognitive and behavioral practice*, 21(2), 111-123. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2013.06.005>
- Murray, L. K., Kane, J. C., Glass, N., Skavenski van Wyk, S., Melendez, F., Paul, R., Danielson, C. K., Murray, S. M., Mayeya, J., Simenda, F. ve Bolton, P. (2020). Effectiveness of the Common Elements Treatment Approach (CETA) in reducing intimate partner violence and hazardous alcohol use in Zambia (VATU): A randomized controlled trial. *PLoS medicine*, 17(4), e1003056. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003056>
- Norton, P. J. (2022). Transdiagnostic cognitive behavioural therapy. *Clinical Psychologist*, 26(2), 105-107. <https://doi.org/10.1080/13284207.2022.2064212>
- Norton, P. J. ve Hope, D. A. (2005). Preliminary evaluation of a broad-spectrum cognitive-behavioral group therapy for anxiety. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 36(2), 79-97. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2004.07.002>

- Norton, P. J. ve Barrera, T. L. (2012). Transdiagnostic versus diagnosis-specific CBT for anxiety disorders: A preliminary randomized controlled noninferiority trial. *Depression and anxiety*, 29(10), 874-882. <https://doi.org/10.1002/da.21974>
- Norton, P. J., Hayes, S. A. ve Hope, D. A. (2004). Effects of a transdiagnostic group treatment for anxiety on secondary depression. *Depression and anxiety*, 20(4), 198-202. <https://doi.org/10.1002/da.20045>
- Norton, P. J., Barrera, T. L., Mathew, A. R., Chamberlain, L. D., Szafranski, D. D., Reddy, R. ve Smith, A. H. (2013). Effect of transdiagnostic CBT for anxiety disorders on comorbid diagnoses. *Depression and Anxiety*, 30(2), 168-173. <https://doi.org/10.1002/da.22018>
- Norton, P. J. ve Paulus, D. J. (2016). Toward a unified treatment for emotional disorders: update on the science and practice. *Behavior Therapy*, 47(6), 854-868. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2015.07.002>
- Oğur, M. ve Taşkale, N. (2022). Yeme Bozukluklarında Geliştirilmiş Bilişsel Davranışçı Terapi: Bulimiya Nervoza Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 11(1), 58-58. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.77511>
- Osma, J., Castellano, C., Crespo, E. ve Garcia-Palacios, A. (2015). The Unified Protocol for Transdiagnostic Treatment of Emotional Disorders in Group Format in a Spanish Public Mental Health Setting. *Psicología Conductual*. 23(3): 447.
- Osma, J., Suso-Ribera, C., Garcia-Palacios, A., Crespo-Delgado, E., Robert-Flor, C., Sanchez-Guerrero, A., Ferreres-Galan, V., Perez-Ayerra, L., Malea-Fernandez, A. ve Torres-Alfosea, M. Á. (2018). Efficacy of the Unified Protocol for the Treatment of Emotional Disorders in the Spanish Public Mental Health System Using A Group Format: Study Protocol for A Multicenter, Randomized, Non-inferiority Controlled Trial. *Health and Quality of Life Outcomes*. 16(1): 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12955-018-0866-2>
- Pearl, S. B. ve Norton, P. J. (2017). Transdiagnostic versus diagnosis specific cognitive behavioural therapies for anxiety: A meta-analysis. *Journal of anxiety disorders*, 46, 11-24. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.07.004>
- Powell, C. L., Farchione, T. J., Barlow, D. H. ve Leung, P. W. (2021). A pilot trial of a transdiagnostic treatment for emotional disorders—a locally adapted variant of group Unified Protocol (UP) for Chinese adults. *Translational behavioral medicine*, 11(5), 1142-1150. <https://doi.org/10.1093/tbm/ibaa104>
- Riccardi, C. J., Korte, K. J. ve Schmidt, N. B. (2017). False safety behavior elimination therapy: A randomized study of a brief individual transdiagnostic treatment for anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 46, 35-45. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.06.003>
- Roemer, L., Salters, K., Raffa, S. D. ve Orsillo, S. M. (2005). Fear and avoidance of internal experiences in GAD: Preliminary tests of a conceptual model. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 71-88. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-1650-2>
- Rogers, C. (1951). *Client-Centered Therapy*. Cambridge, MA: Riverside Press.
- Sakiris, N., & Berle, D. (2019). A systematic review and meta-analysis of the Unified Protocol as a transdiagnostic emotion regulation based intervention. *Clinical psychology review*, 72, 101751.
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R. ve Barlow, D. H. (2017). Current definitions of “transdiagnostic” in treatment development: A search for consensus. *Behavior therapy*, 48(1), 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.09.004>
- Schmidt, N. B., Buckner, J. D., Pusser, A., Woolaway-Bickel, K., Preston, J. L. ve Norr, A. (2012). Randomized controlled trial of false safety behavior elimination therapy: A unified cognitive behavioral treatment for anxiety psychopathology. *Behavior Therapy*, 43(3), 518-532. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2012.02.004>

- Segal, Z., Williams, M. ve Teasdale, J. (2018). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression*. Guilford Publications.
- Shedler, J. (2010). The efficacy of psychodynamic psychotherapy. *American Psychologist*, 65(2), 98–109. <http://dx.doi.org/10.1037/a0018378>.
- Sijbrandij, M., Farooq, S., Bryant, R. A., Dawson, K., Hamdani, S. U., Chiumento, A., Minhas, F., Saeed, K., Rahman, A. ve van Ommeren, M. (2015). Problem Management Plus (PM+) for common mental disorders in a humanitarian setting in Pakistan; study protocol for a randomised controlled trial (RCT). *BMC psychiatry*, 15(1), 1-6. <https://doi.org/10.1186/s12888-015-0602-y>
- Steele, S. J., Farchione, T. J., Cassiello-Robbins, C., Ametaj, A., Sbi, S., Sauer-Zavala, S. ve Barlow, D. H. (2018). Efficacy of the Unified Protocol for transdiagnostic treatment of comorbid psychopathology accompanying emotional disorders compared to treatments targeting single disorders. *Journal of psychiatric research*, 104, 211-216. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.08.005>
- Steer, R. A., Shaw, B. F., Beck, A. T. ve Fine, E. W. (1977). Structure of depression in black alcoholic men. *Psychological Reports*, 41(3_suppl), 1235-1241.
- Talkovsky, A. M., Green, K. L., Osegueda, A. ve Norton, P. J. (2017). Secondary depression in transdiagnostic group cognitive behavioral therapy among individuals diagnosed with anxiety disorders. *Journal of anxiety disorders*, 46, 56-64. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.09.008>
- Tsao, J. C., Mystkowski, J. L., Zucker, B. G. ve Craske, M. G. (2002). Effects of cognitive-behavioral therapy for panic disorder on comorbid conditions: Replication and extension. *Behavior Therapy*, 33(4), 493-509. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(02\)80013-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(02)80013-2)
- Vand, H. D. A., Gharraee, B., Farid, A. A. A., Bandi, M. F. G. ve Habibi, M. (2018). Investigating the effects of the unified protocol on common and specific factors in a comorbid insomniac sample: a single-case experimental design. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 12(3). doi: 10.5812/ijpbs.14452.
- Weih, K. L., McConnell, M. H., Wiley, J. F., Crespi, C. M., Sauer-Zavala, S. ve Stanton, A. L. (2019). A preventive intervention to modify depression risk targets after breast cancer diagnosis: Design and single-arm pilot study. *Psycho-oncology*, 28(4), 880-887. <https://doi.org/10.1002/pon.5037>
- Weiss, W. M., Murray, L. K., Zangana, G. A. S., Mahmooth, Z., Kaysen, D., Dorsey, S., Lindgren, K., Gross, A., Murray, S. M., Bass, J. K. ve Bolton, P. (2015). Community-based mental health treatments for survivors of torture and militant attacks in Southern Iraq: a randomized control trial. *BMC psychiatry*, 15, 1-16. <https://doi.org/10.1186/s12888-015-0622-7>
- Weisz, J. R., Chorpita, B. F., Palinkas, L. A., Schoenwald, S. K., Miranda, J., Bearman, S. K., Daleiden, E. L., Ugueto, A. M., Ho, A., Martin, J., Gray, J., Alleyne, A., Lnager, D. A., Southam-Gerow, M. A., Gibbons, R. D. ve Research Network on Youth Mental Health. (2012). Testing standard and modular designs for psychotherapy treating depression, anxiety, and conduct problems in youth: A randomized effectiveness trial. *Archives of general psychiatry*, 69(3), 274-282. doi:10.1001/archgenpsychiatry.2011.147
- World Health Organization. (2016). *Problem Management Plus (PM+): Individual psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity* (No. WHO/MSD/MER/16.2). World Health Organization.
- Zelege, W. A., Hughes, T. L. ve Drozda, N. (2020). Home-school collaboration to promote mind-body health. İçinde C. Maykel ve M. A. Bray (Ed.), *Promoting mind-body health in schools: Interventions for mental health professionals* (pp. 11–26). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000157-002>

Bölüm 14

ÖTETANISAL⁴ VE SÜREÇ TEMELLİ BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI PSİKOTERAPİ UYGULAMALARI

Sedat Batmaz

Ruh sağlığı alanında görev yapan uzmanların en yaygın şekilde başvurduğu güncel sınıflandırma dizgeleri Amerikan Psikiyatri Derneğinin *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı 5. Sürümünün Metin Düzeltmeleri* (DSM-5-TR) (APA, 2022) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün *Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırması 11. Sürümü*'dür (ICD-11) (WHO, 2022a). Ruhsal bozukluklara tanı konulurken sıklıkla bu dizgelerin tanı ölçütleri dikkate alınır. Her iki dizge de tanı için bazı zorunlu ölçütlerden, aşılması gereken eşik ölçüt sayısından, belirli bir rahatsızlık süresinden, rahatsızlığın kişiye önemli oranda sıkıntı yaratmasından, kişinin işlevsellik düzeyinde belirgin bir düşüş olmasından ve dışlanması gereken kimi durumlardan bahseder. Geleneksel olarak bu dizgelerin kullanımı ve ruh sağlığı uzmanları arasındaki bilinirlikleri yaygın olmakla birlikte kendilerine getirilen çok sayıda eleştiri de mevcuttur (Dalglish ve ark., 2020). Ruhsal bozuklukları bu dizgelerin kategorik, kesitsel ve kısıtlayıcı bakış açısının ötesinde farklı bir yaklaşımla değerlendirmenin ve ele almanın mümkün olduğunu öne süren daha güncel sağaltım görüşleri arasında ötetanisal (tanılar üstü, transdiyagnostik) süreç temelli bilişsel davranışçı yaklaşımlar yer almaktadır (Sauer-Zavala ve ark., 2017). Bu görüşlere göre en özet hâliyle, bireyselleştirilmiş bir olgu kavramsallaştırmasını takiben bilişsel davranışçı kuramın temel ilkeleri doğrultusunda ilgili ruhsal bozukluğun ortaya çıkmasına ya da sürmesine neden olan altta yatan süreç ve kırılmalıklar hedef alınırsa daha kısa sürede etkili sonuçlar almak mümkün olabilir. İşte kitabın bu bölümünde, ötetanisal ve süreç temelli bilişsel davranışçı psikoterapi uygulamalarına yer verilmektedir. Bölümün sonunda da bu uygulamalara bir örnek olarak üstbilişsel (metakognitif) terapiden bahsedilmektedir.⁴

4 Editör Notu: Bölüm yazarının “tanılar üstü” kavramı yerine “ötetanisal” kavramını tercih etmesi nedeniyle bu bölümde başlık ve içerik bu tercihle uyumlu olarak ilerlemektedir.

KAYNAKÇA

- AL-Asadi, A. M., Klein, B., & Meyer, D. (2015). Multiple comorbidities of 21 psychological disorders and relationships with psychosocial variables: A study of the online assessment and diagnostic system within a web-based population. *Journal of Medical Internet Research*, 17(3), e55. <https://doi.org/10.2196/jmir.4143>
- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5-TR*.
- Andersen, P., Toner, P., Bland, M., & McMillan, D. (2016). Effectiveness of transdiagnostic cognitive behaviour therapy for anxiety and depression in adults: A systematic review and meta-analysis. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 44(6), 673-690. <https://doi.org/10.1017/s1352465816000229>
- Averitt, A. J., Weng, C., Ryan, P., & Perotte, A. (2020). Translating evidence into practice: Eligibility criteria fail to eliminate clinically significant differences between real-world and study populations. *npj Digital Medicine*, 3(1). <https://doi.org/10.1038/s41746-020-0277-8>
- Batmaz, S. (2018). Ergen Psikopatolojisine Transdiagnostik Yaklaşım. In *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Bozukluklar* (pp. 74-83). Türkiye Klinikleri.
- Batmaz, S. (2021). Metakognitif (Üstbilişsel) Terapi. In *Bilişsel Davranışçı Psikoterapide Yeni Gelişmeler* (pp. 101-168). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Batmaz, S. (2023). Ötetenimsal (Transdiagnostik) Bilişsel Davranışçı Psikoterapi: Bütünleşik Protokol Örneği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(1), 12-28. <https://doi.org/10.18863/pgy.1064590>
- Batmaz, S., & Altınöz, A. E. (2023). Thought Content and Thinking Processes in Psychotherapy: Cognitive Versus Metacognitive Approaches. In *Brain, Decision Making and Mental Health* (pp. 365-393). Springer International Publishing.
- Beck, A. T. (1993). Cognitive therapy: Past, present, and future. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(2), 194-198. <https://doi.org/10.1037/0022-006x.61.2.194>
- Beck, J. S. (2020). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond* (3rd ed.). Guilford Publications.
- Carlucci, L., Saggino, A., & Balsamo, M. (2021). On the efficacy of the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 87, 101999. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.101999>
- Dalgleish, T., Black, M., Johnston, D., & Bevan, A. (2020). Transdiagnostic approaches to mental health problems: Current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 179-195. <https://doi.org/10.1037/ccp0000482>
- David, D., Cristea, I., & Hofmann, S. G. (2018). Why cognitive behavioral therapy is the current gold standard of psychotherapy. *Frontiers in Psychiatry*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00004>
- Eells, T. D. (2022). *Handbook of psychotherapy case formulation*. Guilford Publications.
- Erdoğan-Yıldırım, Z. (2023). Dikkat eğitimi tekniği. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanımlar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fichter, M. M., Quadflieg, N., Fischer, U. C., & Kohlboeck, G. (2009). Twenty-five-year course and outcome in anxiety and depression in the upper Bavarian longitudinal community study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 122(1), 75-85. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2009.01512.x>
- Fordham, B., Sugavanam, T., Edwards, K., Stallard, P., Howard, R., Das Nair, R., Copsey, B., Lee, H., Howick, J., Hemming, K., & Lamb, S. E. (2021). The evidence for cognitive behavioural therapy in any condition, population or context: A meta-review of systematic reviews and panoramic meta-analysis. *Psychological Medicine*, 51(1), 21-29. <https://doi.org/10.1017/s0033291720005292>

- Fried, E. I. (2017). The 52 symptoms of major depression: Lack of content overlap among seven common depression scales. *Journal of Affective Disorders, 208*, 191-197. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.10.019>
- Fried, E. I., & Nesse, R. M. (2015). Depression is not a consistent syndrome: An investigation of unique symptom patterns in the STAR*D study. *Journal of Affective Disorders, 172*, 96-102. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.10.010>
- Galatzer-Levy, I. R., & Bryant, R. A. (2013). 636,120 ways to have posttraumatic stress disorder. *Perspectives on Psychological Science, 8*(6), 651-662. <https://doi.org/10.1177/1745691613504115>
- García-Escalera, J., Chorot, P., Valiente, R. M., Reales, J. M., & Sandín, B. (2016). Efficacy of transdiagnostic cognitive-behavioral therapy for anxiety and depression in adults, children and adolescents: A meta-analysis. *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica, 21*(3), 147-175. <https://doi.org/10.5944/rppc.vol.21.num.3.2016.17811>
- Harvey, A. G., Watkins, E., & Mansell, W. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford University Press, USA.
- Haslam, N., Holland, E., & Kuppens, P. (2011). Categories versus dimensions in personality and psychopathology: A quantitative review of taxometric research. *Psychological Medicine, 42*(5), 903-920. <https://doi.org/10.1017/s0033291711001966>
- Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (2018). *Process-based CBT: The science and core clinical competencies of cognitive behavioral therapy*. Context Press.
- Hayes, S. C., Hofmann, S. G., & Ciarrochi, J. (2020). A process-based approach to psychological diagnosis and treatment: The conceptual and treatment utility of an extended evolutionary meta model. *Clinical Psychology Review, 82*, 101908. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101908>
- Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (2021). "third-wave" cognitive and behavioral therapies and the emergence of a process-based approach to intervention in psychiatry. *World Psychiatry, 20*(3), 363-375. <https://doi.org/10.1002/wps.20884>
- Johnson, J. C., Byrne, G. J., & Pelecanos, A. M. (2022). The prevalence of subthreshold psychiatric symptoms and associations with alcohol and substance use disorders: From a nationally representative survey of 36,309 adults. *BMC Psychiatry, 22*(1). <https://doi.org/10.1186/s12888-022-03834-1>
- Kazantzis, N., Dattilio, F. M., & Dobson, K. S. (2017). *The therapeutic relationship in cognitive-behavioral therapy: A clinician's guide*. Guilford Publications.
- Kendler, K. S. (2009). An historical framework for psychiatric nosology. *Psychological Medicine, 39*(12), 1935-1941. <https://doi.org/10.1017/s0033291709005753>
- Kennedy-Martin, T., Curtis, S., Faries, D., Robinson, S., & Johnston, J. (2015). A literature review on the representativeness of randomized controlled trial samples and implications for the external validity of trial results. *Trials, 16*(1). <https://doi.org/10.1186/s13063-015-1023-4>
- Kessler, R. C., Chiu, W. T., Demler, O., & Walters, E. E. (2005). Prevalence, severity, and comorbidity of 12-Month DSM-IV disorders in the national comorbidity survey replication. *Archives of General Psychiatry, 62*(6), 617. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.617>
- Kotov, R., Krueger, R. F., & Watson, D. (2018). A paradigm shift in psychiatric classification: The hierarchical taxonomy of psychopathology (HiTOP). *World Psychiatry, 17*(1), 24-25. <https://doi.org/10.1002/wps.20478>
- Mack, A. H., Forman, L., Brown, R., & Frances, A. (1994). A brief history of psychiatric classification. *Psychiatric Clinics of North America, 17*(3), 515-523. [https://doi.org/10.1016/s0193-953x\(18\)30096-0](https://doi.org/10.1016/s0193-953x(18)30096-0)
- Mansell, W., Carey, T. A., & Tai, S. (2012). *A transdiagnostic approach to CBT using method of levels therapy: Distinctive features*. Routledge.

- Moskow, D. M., Ong, C. W., Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (2023). Process-based therapy: A personalized approach to treatment. *Journal of Experimental Psychopathology*, *14*(1), 204380872311528. <https://doi.org/10.1177/20438087231152848>
- Normann, N., & Morina, N. (2018). The efficacy of Metacognitive therapy: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, *9*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02211>
- Ong, C. W., Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (2022). A process-based approach to cognitive behavioral therapy: A theory-based case illustration. *Frontiers in Psychology*, *13*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1002849>
- Oğuz, G., & Batmaz, S. (2020). Transdiagnostik bilişsel davranışçı yaklaşıma göre psikopatolojik süreçlerin değerlendirilmesi: Bilişsel ve davranışçı süreçler ölçeği'nin Türkçe sürümünün geçerliliği ve güvenilirliği. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, *9*(3), 173-186. <https://doi.org/10.31234/osf.io/wrh56>
- Pearl, S. B., & Norton, P. J. (2017). Transdiagnostic versus diagnosis specific cognitive behavioural therapies for anxiety: A meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, *46*, 11-24. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.07.004>
- Plana-Ripoll, O., Pedersen, C. B., Holtz, Y., Benros, M. E., Dalsgaard, S., De Jonge, P., Fan, C. C., Degenhardt, L., Ganna, A., Greve, A. N., Gunn, J., Iburg, K. M., Kessing, L. V., Lee, B. K., Lim, C. C., Mors, O., Nordentoft, M., Prior, A., Roest, A. M., ... McGrath, J. J. (2019). Exploring comorbidity within mental disorders among a Danish national population. *JAMA Psychiatry*, *76*(3), 259. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2018.3658>
- Pybis, J., Saxon, D., Hill, A., & Barkham, M. (2017). The comparative effectiveness and efficiency of cognitive behaviour therapy and generic counselling in the treatment of depression: Evidence from the 2nd UK national audit of psychological therapies. *BMC Psychiatry*, *17*(1). <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1370-7>
- Sakiris, N., & Berle, D. (2019). A systematic review and meta-analysis of the unified protocol as a transdiagnostic emotion regulation based intervention. *Clinical Psychology Review*, *72*, 101751. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101751>
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R., & Barlow, D. H. (2017). Current definitions of "Transdiagnostic" in treatment development: A search for consensus. *Behavior Therapy*, *48*(1), 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.09.004>
- Schnyder, N., Panczak, R., Groth, N., & Schultze-Lutter, F. (2017). Association between mental health-related stigma and active help-seeking: Systematic review and meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, *210*(4), 261-268. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.116.189464>
- Schottenbauer, M. A., Glass, C. R., Arnkoff, D. B., Tendick, V., & Gray, S. H. (2008). Nonresponse and dropout rates in outcome studies on PTSD: Review and methodological considerations. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, *71*(2), 134-168. <https://doi.org/10.1521/psyc.2008.71.2.134>
- Stricker, G., & Gold, J. R. (2013). *Comprehensive handbook of psychotherapy integration*. Springer Science & Business Media.
- Surís, A., Holliday, R., & North, C. (2016). The evolution of the classification of psychiatric disorders. *Behavioral Sciences*, *6*(1), 5. <https://doi.org/10.3390/bs6010005>
- Taipale, H., Schneider-Thoma, J., Pinzón-Espinosa, J., Radua, J., Efthimiou, O., Vinkers, C. H., Mittendorfer-Rutz, E., Cardoner, N., Pintor, L., Tanskanen, A., Tomlinson, A., Fusar-Poli, P., Cipriani, A., Vieta, E., Leucht, S., Tiihonen, J., & Luyckx, J. J. (2022). Representation and outcomes of individuals with schizophrenia seen in everyday practice who are ineligible for randomized clinical trials. *JAMA Psychiatry*, *79*(3), 210. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2021.3990>

- Tan, Y. Y., Papez, V., Chang, W. H., Mueller, S. H., Denaxas, S., & Lai, A. G. (2022). Comparing clinical trial population representativeness to real-world populations: An external validity analysis encompassing 43 895 trials and 5 685 738 individuals across 989 unique drugs and 286 conditions in England. *The Lancet Healthy Longevity*, 3(10), e674-e689. [https://doi.org/10.1016/s2666-7568\(22\)00186-6](https://doi.org/10.1016/s2666-7568(22)00186-6)
- Tarrier, N., & Johnson, J. (2015). *Case formulation in cognitive behaviour therapy: The treatment of challenging and complex cases*.
- Tsou, J. Y. (2011). The importance of history for philosophy of psychiatry: The case of the DSM and psychiatric classification. *Journal of the Philosophy of History*, 5(3), 446-470. <https://doi.org/10.1163/187226311x599907>
- Van Loo, H. M., & Romeijn, J. (2015). Psychiatric comorbidity: Fact or artifact? *Theoretical Medicine and Bioethics*, 36(1), 41-60. <https://doi.org/10.1007/s11017-015-9321-0>
- Wells, A. (2002). *Emotional disorders and metacognition: Innovative cognitive therapy*. John Wiley & Sons.
- Wells, A. (2011). *Metacognitive therapy for anxiety and depression*. Guilford Press.
- Wells, A. (2019). Breaking the cybernetic code: Understanding and treating the human Metacognitive control system to enhance mental health. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02621>
- Wenzel, A., Dobson, K. S., & Hays, P. A. (2016). *Cognitive behavioral therapy techniques and strategies*. American Psychological Association.
- Wittchen, H., Nocon, A., Beesdo, K., Pine, D. S., Höfler, M., Lieb, R., & Gloster, A. T. (2008). Agoraphobia and panic. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 77(3), 147-157. <https://doi.org/10.1159/000116608>
- World Health Organization. (2022a). *International Classification of Diseases, Eleventh Revision (ICD-11)*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2022b). *World mental health report: transforming mental health for all*. World Health Organization.
- Wright, J. H., Brown, G. K., Thase, M. E., & Basco, M. R. (2017). *Learning cognitive-behavior therapy: An illustrated guide* (2nd ed.). American Psychiatric Pub.
- Zimmerman, M., Clark, H. L., Multach, M. D., Walsh, E., Rosenstein, L. K., & Gazarian, D. (2015). Have treatment studies of depression become even less generalizable? A review of the inclusion and exclusion criteria used in placebo-controlled antidepressant efficacy trials published during the past 20 years. *Mayo Clinic Proceedings*, 90(9), 1180-1186. <https://doi.org/10.1016/j.mayocp.2015.06.016>

Bölüm 15

FARKINDALIK TEMELLİ PSİKOTERAPİLER

Seda Artürk

Bu bölümde, farkındalık (*mindfulness*) temelli terapilerin tanılar üstü yaklaşım çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak farkındalık kavramının tanımı, bileşenleri ve psikoloji alanında kullanılan çeşitli farkındalık uygulamalarına değinilmiştir. Ardından farkındalık temelli terapilerin özelliklerinden bahsedilmiş ve en yaygın olarak kullanılan farkındalık temelli terapi yaklaşımları (farkındalık temelli stres azaltma programı, farkındalık temelli bilişsel terapi, kabul ve kararlılık terapisi ve diyalektik davranışçı terapi) kısaca ele alınmıştır. Sonrasında farkındalık temelli bilişsel terapilerin farklı psikolojik sorun ve bozuklukların tedavisinde etkililiğine ilişkin uluslararası ve ulusal alan yazında yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Farkındalık temelli terapilerin tanılar üstü doğasından bahsedilen son kısımda ise öncelikle bu terapilerde değişimin gerçekleşmesinde etkili olan süreçlere kısaca değinilmiş, ardından da alan yazında bilinçli farkındalıkla ilişkilendirilen ve farkındalık temelli terapilerde üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak çalışılan tanılar üstü faktörlerden bazılarından (seçici dikkat, ruminasyon, deneyimsel kaçınma, duygu düzenleme ve belirsizliğe tahammülsüzlük) bahsedilmiştir. Tüm bölüm boyunca ele alınan konular özetlenerek bölüm sonlandırılmıştır.

FARKINDALIK

Farkındalık temelli terapilere geçmeden önce farkındalık kavramını ele almak ve alan yazında farkındalık ile ilgili yapılan çalışmalara göz atmak farkındalık temelli terapileri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Psikoloji alan yazınında farkındalık kavramı hem psikolojik bir yapı hem kazanılabilen ve geliştirilebilen bir beceri hem de psikoterapide çalışılan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın kökenine baktığımızda, özellikle Doğu felsefesinde yaklaşık 2500 yıldır kullanıldığı ve Budist dilinde farkındalık, dikkat ve hatırlama anlamlarına gelen “sati” kelimesine karşılık geldiği görülmek-

KAYNAKÇA

- Allen, M., Bromley, A., Kuyken, W. ve Sonnenberg, S. J. (2009). Participants' experiences of mindfulnessbased cognitive therapy: "it changed me in just about every way possible". *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 37(4), 413-430. <http://dx.doi.org/10.1017/S135246580999004X>
- Antürk, S. (2021). *Meme kanseri hastalarında yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için farkındalık temelli bilişselterapi programının uyarlanması ve etkililiğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Atalay, Z. (2019). Mindfulness-Bilinçli farkındalık: Farkındalıkla anda kalabilme sanatı. *İstanbul, İnkılap Yayınevi*.
- Baer, R. A. (2007). Mindfulness, assessment, and transdiagnostic processes. *Psychological Inquiry*, 18(4), 238-242. <https://www.jstor.org/stable/20447390>
- Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J. ve Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, 13(1), 27-45. Doi:10.1177/1073191105283504.
- Bagheri Sheykhangafshe, F., Farahani, H. ve Fathi-Ashtiani, A. (2023). The Effectiveness of Cognitive Behavioral Therapy based on Mindfulness of Psychological Distress and Tolerance of Ambiguity on COVID-19 Obsession Disorder. *Caspian Journal of Health Research*, 8(1), 1-10. Doi: 10.32598/CJHR.8.1.362.1
- Bintaş-Zörer, P. (2023). Duygu düzenleme. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanımlar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., ... ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bph077>
- Bohlmeijer, E., Prenger, R., Taal, E. ve Cuijpers, P. (2010). The effects of mindfulness-based stress reductiontherapy on mental health of adults with a chronic medical disease: a meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 68(6), 539-544. Doi: 10.1016/j.jpsychores.2009.10.005
- Bohus, M., Kleindienst, N., Hahn, C., Müller-Engelmann, M., Ludäscher, P., Steil, R., ... ve Priebe, K. (2020). Dialectical behavior therapy for posttraumatic stress disorder (DBT-PTSD) compared with cognitive processing therapy (CPT) in complex presentations of PTSD in women survivors of childhood abuse: a randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry*, 77(12), 1235-1245. Doi:10.1001/jamapsychiatry.2020.2148.
- Borders, A., Earleywine, M. ve Jajodia, A. (2010). Could mindfulness decrease anger, hostility, and aggression by decreasing rumination? *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 36(1), 28-44. Doi: 10.1002/ab.20327
- Brewer, J. A., Davis, J. H. ve Goldstein, J. (2013). Why is it so hard to pay attention, or is it? Mindfulness, thefactors of awakening and reward-based learning. *Mindfulness*, 4, 75-80. <https://doi.org/10.1007/s12671-012-0164-8>
- Broderick, P. C. ve Metz, S. (2009). Learning to BREATHE: A pilot trial of a mindfulness curriculum foradolescents. *Advances in School Mental Health Promotion*, 2(1), 35-46. <https://doi.org/10.1080/1754730X.2009.9715696>
- Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2004). Perils and promise in defining and measuring mindfulness: Observations from experience. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11, 242-248. Doi: 10.1093/clipsy/bph078
- Budak, A. M. Ü. ve Kocabaş, E. Ö. (2019). Diyalektik davranış terapisi ve beceri eğitimi: kullanım alanları ve koruyucu ruh sağlığındaki önemi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(2), 192-204. <https://doi.org/10.18863/pgy.411209>

- Buhr, K. ve Dugas, M. J. (2006). Investigating the construct validity of intolerance of uncertainty and its unique relationship with worry. *Journal of Anxiety Disorders*, 20(2), 222-236. Doi:10.1016/j.janxdis.2004.12.004.
- Carmody, J. (2009). Evolving conceptions of mindfulness in clinical settings. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(3), 270-280. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.3.270>
- Chiesa, A. ve Serretti, A. (2011). Mindfulness based cognitive therapy for psychiatric disorders: a systematic review and meta-analysis. *Psychiatry Research*, 187(3), 441-453. Doi:10.1016/j.psychres.2010.08.011
- Creswell, J. D. ve Lindsay, E. K. (2014). How does mindfulness training affect health? A mindfulness stressbuffering account. *Current Directions in Psychological Science*, 23(6), 401-407. <https://doi.org/10.1177/0963721414547415>
- Çatak, P. D. ve Ögel, K. (2010). Bir Terapi Yöntemi Olarak Farkındalık/Mindfulness as a Therapy Method. *NöroPsikiyatri Arşivi*, 47(1), 69-73.
- Çatak, P. D. ve Ögel, K. (2010). Farkındalık temelli terapiler ve terapötik süreçler. *Klinik Psikiyatri*, 13(1), 8591.
- Çelebi, E. (2017). Diyalektik davranış terapisi. *Psikoterapi yöntemleri: Kuramlar ve uygulama. HYB*.
- Da Silva, J. P. ve Pereira, A. M. (2017). Perceived spirituality, mindfulness and quality of life in psychiatric patients. *Journal of Religion and Health*, 56, 130-140. Doi: 10.1007/s10943-016-0186-y.
- Dannahy, L., Hayward, M., Strauss, C., Turton, W., Harding, E. ve Chadwick, P. (2011). Group person-based cognitive therapy for distressing voices: Pilot data from nine groups. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(1), 111-116. Doi: 10.1016/j.jbtep.2010.07.006
- De Raedt, R., Baert, S., Demeyer, I., Goeleven, E., Raes, A., Visser, A., ... ve Speckens, A. (2012). Changes in attentional processing of emotional information following mindfulness-based cognitive therapy in people with a history of depression: Towards an open attention for all emotional experiences. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 612-620. Doi: 10.1007/s10608-011-9411-x
- Demir, V. (2017). Bilinçli farkındalık temelli bilişsel terapi programının üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerine etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 98-118. Doi:10.26466/opus.294058
- Demir, V. ve Gündoğan, N. (2018). Bilinçli farkındalık temelli bilişsel terapi programının üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme güçlüklerini azaltmadaki etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(1), 46-66. Doi: 10.12984/egeefd.332844
- Desrosiers, A., Vine, V., Klemanski, D. H. ve Nolen-Hoeksema, S. (2013). Mindfulness and emotion regulation in depression and anxiety: common and distinct mechanisms of action. *Depression and Anxiety*, 30(7), 654-661. Doi: 10.1002/da.22124
- Deyo, M., Wilson, K. A., Ong, J. ve Koopman, C. (2009). Mindfulness and rumination: does mindfulness straining lead to reductions in the ruminative thinking associated with depression?. *Explore*, 5(5), 265271. Doi: 10.1016/j.explore.2009.06.005.
- Dursun, A. ve Akkaya, M. (2022). Kabul ve Kararlılık Terapisi Odaklı Deneysel Araştırmalar: Sistematik Bir Gözden Geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3), 1-1. <https://doi.org/10.18863/pgy.1014526>
- Ehring, T. ve Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 192-205. <https://doi.org/10.1680/ijct.2008.1.3.192>
- Ercengiz, M. ve Şar, A. H. (2018). Kabul ve kararlılık terapisi yönelimli karar verme becerisi psikoeğitim programının karar verme stilleri üzerindeki etkisi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(4), 109130. <https://doi.org/10.19126/suje.417797>

- Feldman, G., Greeson, J. ve Senville, J. (2010). Differential effects of mindful breathing, progressive muscle relaxation, and loving-kindness meditation on decentering and negative reactions to repetitive thoughts. *Behaviour Research and Therapy*, 48(10), 1002-1011. Doi: 10.1016/j.brat.2010.06.006
- Forman, E. M., Herbert, J. D., Moitra, E., Yeomans, P. D. ve Geller, P. A. (2007). A randomized controlled effectiveness trial of acceptance and commitment therapy and cognitive therapy for anxiety and depression. *Behavior Modification*, 31(6), 772-799. Doi: 10.1177/0145445507302202.
- Gentes, E. L. ve Ruscio, A. M. (2011). A meta-analysis of the relation of intolerance of uncertainty to symptoms of generalized anxiety disorder, major depressive disorder, and obsessive-compulsive disorder. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 923-933. Doi: 10.1016/j.cpr.2011.05.001
- Germer, C. (2009). *The mindful path to self-compassion: Freeing yourself from destructive thoughts and emotions*. Guilford Press.
- Germer, C. K., Siegel, R. D. ve Fulton, P. R. (2013). *Mindfulness and psychotherapy*. The Guilford Press.
- Giluk, T. L. (2009). Mindfulness, Big Five personality, and affect: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 47(8), 805-811. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.06.026>
- Gloster, A. T., Walder, N., Levin, M. E., Twohig, M. P. ve Karekla, M. (2020). The empirical status of acceptance and commitment therapy: A review of meta-analyses. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 181-192. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2020.09.009>
- Gökçek, V. U. ve Bilican, F. I. (2022). Erişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu İçin Diyalektik Davranış Terapisi: Bir Naratif Derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3), 1-1. <https://doi.org/10.18863/pgy.1017886>
- Gratz, K. L., Rosenthal, M. Z., Tull, M. T., Lejuez, C. W. ve Gunderson, J. G. (2006). An experimental investigation of emotion dysregulation in borderline personality disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(4), 850. Doi: 10.1037/0021-843X.115.4.850
- Gratz, K. L. ve Gunderson, J. G. (2006). Preliminary data on an acceptance-based emotion regulation group intervention for deliberate self-harm among women with borderline personality disorder. *Behavior Therapy*, 37(1), 25-35. Doi: 10.1016/j.beth.2005.03.002
- Gratz, K. L. ve Roemer, L. (2008). The relationship between emotion dysregulation and deliberate self-harm among female undergraduate students at an urban commuter university. *Cognitive Behaviour Therapy*, 37(1), 14-25. Doi: 10.1080/16506070701819524
- Gratz, K. L. ve Tull, M. T. (2010). Emotion regulation as a mechanism of change in acceptance-and mindfulness based treatments. *Assessing mindfulness and acceptance processes in clients: Illuminating the theory and practice of change*, 2, 107-133.
- Greeson, J., Garland, E. L. ve Black, D. (2014). Mindfulness: A transtherapeutic approach for transdiagnostic mental processes. In A. le, C. T. Ngnoumen ve E. J. Langer (Eds.), *The Wiley Blackwell handbook of mindfulness*. 533-562. Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118294895.ch28>
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291. Doi: 10.1017/s0048577201393198
- Grossman, P., Niemann, L., Schmidt, S. ve Walach, H. (2004). Mindfulness-based stress reduction and health benefits: A meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(1), 35-43. Doi: 10.1016/S00223999(03)00573-7.
- Gülgez, Ö. ve Gündüz, B. (2015). Diyalektik Davranış Terapisi Temelli Duygu Düzenleme Programının Üniversite Öğrencilerinin Duygu Düzenleme Güçlüklerini Azaltmadaki Etkisi. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 44(2), 191-208. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuefd/issue/26972/283527>

- Gündoğan, N. A. (2019). *Bilinçli Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi Programının Bireylerin Obsesif Kompulsif Belirti Düzeylerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Haller, H., Winkler, M. M., Klose, P., Dobos, G., Kuemmel, S. ve Cramer, H. (2017). Mindfulness-based interventions for women with breast cancer: an updated systematic review and meta-analysis. *Acta Oncologica*, 56(12), 1665-1676. Doi: 10.1080/0284186X.2017.1342862
- Hanley, A., Warner, A. ve Garland, E. L. (2015). Associations between mindfulness, psychological well-being, and subjective well-being with respect to contemplative practice. *Journal of Happiness Studies*, 16, 1423-1436. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9569-5>
- Harvey, A. G., Watkins, E. ve Mansell, W. (2004). *Cognitive behavioural processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment*. Oxford University Press, USA.
- Hassannejad Emamchay, M. ve Zabihi, R. (2021). The effect of mindfulness-based stress reducing program on tolerance of ambiguity, rumination, and metacognitive awareness in infertile women. *British Journal of Guidance & Counselling*, 1-10. Doi: 10.1080/03069885.2021.1961209
- Hawley, L. L., Schwartz, D., Bieling, P. J., Irving, J., Corcoran, K., Farb, N. A., ... ve Segal, Z. V. (2014). Mindfulness practice, rumination and clinical outcome in mindfulness-based treatment. *Cognitive Therapy and Research*, 38, 1-9. Doi: 10.1007/s10608-013-9586-4
- Hayes, S. C. (2004). Acceptance and commitment therapy, relational frame theory, and the third wave of behavioral and cognitive therapies. *Behavior Therapy*, 35(4), 639-665. [https://doi.org/10.1016/S00057894\(04\)80013-3](https://doi.org/10.1016/S00057894(04)80013-3)
- Hayes, A. M. ve Feldman, G. (2004). Clarifying the construct of mindfulness in the context of emotion regulation and the process of change in therapy. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 255. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bph080>
- Hayes, S. C., Luoma, J. B., Bond, F. W., Masuda, A. ve Lillis, J. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behaviour Research and Therapy*, 44(1), 1-25. Doi: 10.1016/j.brat.2005.06.006
- Hayes, S. C., Strosahl, K. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy*. New York: Guilford Press.
- Hayes, S. C., Wilson, K. G., Gifford, E. V., Follette, V. M. ve Strosahl, K. (1996). Experiential avoidance and behavioral disorders: A functional dimensional approach to diagnosis and treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(6), 1152-1168. Doi: 10.1037//0022-006x.64.6.1152
- Hughes, L. S., Clark, J., Colclough, J. A., Dale, E. ve McMillan, D. (2017). Acceptance and commitment therapy (ACT) for chronic pain. *The Clinical Journal of Pain*, 33(6), 552-568. Doi: 10.1097/AJP.0000000000000425
- Ingram, R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: review and a conceptual model. *Psychological Bulletin*, 107(2), 156-176. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Jain, S., Shapiro, S. L., Swanick, S., Roesch, S. C., Mills, P. J., Bell, I. ve Schwartz, G. E. (2007). A randomized controlled trial of mindfulness meditation versus relaxation training: effects on distress, positive states of mind, rumination, and distraction. *Annals of Behavioral Medicine*, 33(1), 11-21. Doi: 10.1207/s15324796abm3301_2.
- Jha, A. P., Krompinger, J. ve Baime, M. J. (2007). Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 7(2), 109-119. Doi: 10.3758/cabn.7.2.109.
- Jimenez, S. S., Niles, B. L. ve Park, C. L. (2010). A mindfulness model of affect regulation and depressive symptoms: Positive emotions, mood regulation expectancies, and self-acceptance as regulatory mechanisms. *Personality and Individual Differences*, 49(6), 645-650. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.041>

- Kabat-Zinn, J. (1982). An outpatient program in behavioral medicine for chronic pain patients based on the practice of mindfulness meditation: Theoretical considerations and preliminary results. *General Hospital Psychiatry*, 4(1), 33-47. Doi: 10.1016/0163-8343(82)90026-3
- Kabat-Zinn, J. (2002). Commentary on Majumdar et al.: Mindfulness meditation for health. *The Journal of Alternative & Complementary Medicine*, 8(6), 731-735. <https://doi.org/10.1089/10755530260511739>
- Kabat-Zinn, J. (2005). *Coming to our senses: Healing ourselves and the world through mindfulness*. Hachette UK.
- Karaaziz, M., Razzaghi, P., Keskindag, B. ve Güney, H. (2023). Brief report: a feasibility study of acceptance and commitment therapy in group format for social appearance anxiety. *Current Psychology*, 1-5. Doi:10.1007/s12144-023-04693-z
- Kavla, B. (2022). *Kabul ve kararlılık terapisi temelli müdahalenin yetişkinlerdeki duygusal yeme davranışına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi.
- Kerr, C. E., Jones, S. R., Wan, Q., Pritchett, D. L., Wasserman, R. H., Wexler, A., ... ve Moore, C. I. (2011). Effects of mindfulness meditation training on anticipatory alpha modulation in primary somatosensory cortex. *Brain Research Bulletin*, 85(3-4), 96-103. Doi: 10.1016/j.brainresbull.2011.03.026.
- Khoury, B., Lecomte, T., Fortin, G., Masse, M., Therien, P., Bouchard, V., ... ve Hofmann, S. G. (2013). Mindfulness-based therapy: a comprehensive meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(6), 763771. Doi: 10.1016/j.cpr.2013.05.005.
- Kırca, B. ve Ekşi, H. (2020). A mixed-method study exploring the effectiveness of acceptance and commitment therapy based group psychoeducation program on psychological flexibility. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5(3), 355-375. <https://dx.doi.org/10.37898/spc.2020.5.3.127>
- Kiken, L. G., Garland, E. L., Bluth, K., Palsson, O. S. ve Gaylord, S. A. (2015). From a state to a trait: Trajectories of state mindfulness in meditation during intervention predict changes in trait mindfulness. *Personality and Individual Differences*, 81, 41-46. Doi: 10.1016/j.paid.2014.12.044
- Kim, M. K., Lee, K. S., Kim, B., Choi, T. K. ve Lee, S. H. (2016). Impact of mindfulness-based cognitive therapy on intolerance of uncertainty in patients with panic disorder. *Psychiatry Investigation*, 13(2), 196-202. Doi: 10.4306/pi.2016.13.2.196
- Koole, S. L. (2009). The psychology of emotion regulation: An integrative review. *Cognition and Emotion*, 23(1), 4-41. <https://doi.org/10.1080/02699930802619031>
- Kraemer, K. M., O'Bryan, E. M. ve McLeish, A. C. (2016). Intolerance of uncertainty as a mediator of the relationship between mindfulness and health anxiety. *Mindfulness*, 7, 859-865. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0524-x>
- Kring, A. M. ve Sloan, D. M. (Eds.). (2009). *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment*. Guilford Press.
- Labelle, L. E., Campbell, T. S. ve Carlson, L. E. (2010). Mindfulness-based stress reduction in oncology: Evaluating mindfulness and rumination as mediators of change in depressive symptoms. *Mindfulness*, 1, 28-40. <https://doi.org/10.1007/s12671-010-0005-6>
- Langer, Á. I., Schmidt, C., Mayol, R., Díaz, M., Lecaros, J., Krogh, E., ... ve Gaspar, P. A. (2017). The effect of a mindfulness-based intervention in cognitive functions and psychological well-being applied as an early intervention in schizophrenia and high-risk mental state in a Chilean sample: study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 18(1), 1-9. Doi: 10.1186/s13063-017-1967-7
- Leahey, T. M., Crowther, J. H. ve Irwin, S. R. (2008). A cognitive-behavioral mindfulness group therapy intervention for the treatment of binge eating in bariatric surgery patients. *Cognitive and Behavioral Practice*, 15(4), 364-375. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2008.01.004>

- Ledesma, D. ve Kumano, H. (2009). Mindfulness-based stress reduction and cancer: a meta-analysis. *PsychoOncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 18(6), 571-579. Doi: 10.1002/pon.1400
- Lee, K. H. (2019). A randomized controlled trial of mindfulness in patients with schizophrenia. *Psychiatry Research*, 275, 137-142. Doi: 10.1016/j.psychres.2019.02.079
- Lee, E. B., An, W., Levin, M. E. ve Twohig, M. P. (2015). An initial meta-analysis of Acceptance and Commitment Therapy for treating substance use disorders. *Drug and Alcohol Dependence*, 155, 1-7. Doi: 10.1016/j.drugalcdep.2015.08.004.
- Lenz, A. S., Taylor, R., Fleming, M. ve Serman, N. (2014). Effectiveness of dialectical behavior therapy for treating eating disorders. *Journal of Counseling & Development*, 92(1), 26-35. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2014.00127.x>
- Linehan, M. M. (1987). Dialectical behavior therapy for borderline personality disorder: Theory and method. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 51(3), 261-276.
- Lönnerberg, G., Jonas, W., Unteraehrer, E., Bränström, R., Nissen, E. ve Niemi, M. (2020). Effects of a mindfulness based childbirth and parenting program on pregnant women's perceived stress and risk of perinatal depression—Results from a randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, 262, 133-142. Doi: 10.1016/j.jad.2019.10.048
- Mahoney, A. E. ve McEvoy, P. M. (2012). A transdiagnostic examination of intolerance of uncertainty across anxiety and depressive disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 41(3), 212-222. Doi: 10.1080/16506073.2011.622130.
- McCarney, R. W., Schulz, J. ve Grey, A. R. (2012). Effectiveness of mindfulness-based therapies in reducing symptoms of depression: A meta-analysis. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 14(3), 279-299. <https://doi.org/10.1080/13642537.2012.713186>
- Mennin, D. S. (2006). Emotion regulation therapy: An integrative approach to treatment-resistant anxiety disorders. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 36, 95-105. <https://doi.org/10.1007/s10879-0069012-2>
- Moberly, N. J. ve Watkins, E. R. (2008). Ruminative self-focus, negative life events, and negative affect. *Behaviour Research and Therapy*, 46(9), 1034-1039. Doi: 10.1016/j.brat.2008.06.004
- Mogg, K. ve Bradley, B. P. (2002). Selective orienting of attention to masked threat faces in social anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 40(12), 1403-1414. Doi: 10.1016/s0005-7967(02)00017-7.
- Mor, N. ve Winquist, J. (2002). Self-focused attention and negative affect: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128(4), 638. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.4.638>
- Osmanağaoğlu, N. (2023). Belirsizliğe tahammülsüzlük. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanular üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ögel, K. (2015). Farkındalık (Ayrımsama) ve Kabullenme Temelli Terapiler. İstanbul: HYB Yayıncılık.
- Önder, F. C. ve Utkan, Ç. (2018). Bilinçli farkındalık ve algılanan stres ilişkisinde ruminasyon ve olumsuz duygu düzenlemenin aracı rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1004-1019. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.444876>
- Özke-Kocabas, E. ve Üstündağ-Budak, M. (2017). Validation skills in counselling and psychotherapy. *International Journal of Scientific Study*, 5(8), 319-322. Doi: 10.17354/ijssNov/2017/44
- Safran, J. ve Segal, Z. V. (1996). *Interpersonal process in cognitive therapy*. Jason Aronson, Incorporated.
- Salters-Pedneault, K., Steenkamp, M. ve Litz, B. T. (2010). Suppression. In A. M. Kring ve D. M. Sloan (Eds.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (pp. 137-156). The Guilford Press.
- Scott, W. ve McCracken, L. M. (2015). Psychological flexibility, acceptance and commitment therapy, and chronic pain. *Current Opinion in Psychology*, 2, 91-96. Doi: 10.1016/j.copsyc.2014.12.013

- Segal, Z. V., Williams, J. M. G. ve Teasdale, J. D. (2002). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression: A new approach to preventing relapse*. Guilford Press.
- Shapiro Jr, D. H. (1992). Adverse Effects of Meditation: A Preliminary Investigation of Long-Tenn Meditators. *International Journal of Psychosomatics*, 39(1-4), 62-67.
- Shapiro, S. L., Astin, J. A., Bishop, S. R. ve Cordova, M. (2005). Mindfulness-based stress reduction for healthcare professionals: results from a randomized trial. *International Journal of Stress Management*, 12(2), 164-176. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.12.2.164>
- Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A. ve Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology*, 62(3), 373-386. Doi: 10.1002/jclp.20237.
- Siegel, R. D. (2009). *The mindfulness solution: Everyday practices for everyday problems*. Guilford Press.
- Siegel, R. D., Germer, C. K. ve Olendzki, A. (2009). Mindfulness: What is it? Where did it come from? *Clinical Handbook of Mindfulness* (s. 17-35). Springer, New York, NY.
- Sipe, W. E. ve Eisendrath, S. J. (2012). Mindfulness-based cognitive therapy: theory and practice. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 57(2), 63-69. Doi: 10.1177/070674371205700202.
- Song, Y. ve Lindquist, R. (2015). Effects of mindfulness-based stress reduction on depression, anxiety, stress and mindfulness in Korean nursing students. *Nurse Education Today*, 35(1), 86-90. Doi:10.1016/j.nedt.2014.06.010.
- Teasdale, J. D. (1999). Metacognition, mindfulness and the modification of mood disorders. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 6(2), 146-155. <http://dx.doi.org/10.1002>
- Teasdale, J. D., Segal, Z. V., Williams, J. M. G., Ridgeway, V. A., Soulsby, J. M. ve Lau, M. A. (2000). Prevention of relapse/recurrence in major depression by mindfulness-based cognitive therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(4), 615-623. Doi: 10.1037//0022-006x.68.4.615.
- Tull, M. T., Stipelman, B. A., Salters-Pedneault, K. ve Gratz, K. L. (2009). An examination of recent nonclinical panic attacks, panic disorder, anxiety sensitivity, and emotion regulation difficulties in the prediction of generalized anxiety disorder in an analogue sample. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(2), 275-282. Doi: 10.1016/j.janxdis.2008.08.00
- Türkan, B. N. (2023). Psikopatolojilerde dikkat ve dikkat yanlılıkları. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tamilar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ulusoy, V. ve Bilican, I. F. (2022). Dialectical Behavior Therapy for Adult Attention Deficit Hyperactivity Disorder: A Narrative Review. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3), 383-399. Doi:10.18863/pgy.1017886
- Ülev, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık düzeyi ile stresle başa çıkma tarzının depresyon, kaygı ve stres belirtileriyle ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Üstündağ-Budak, A. M., Özeke-Kocabaş, E. ve Ivanoff, A. (2019). Dialectical behaviour therapy skills training to improve Turkish college students' psychological well-being: A pilot feasibility study. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 41, 580-597. Doi: 10.1007/s10447019-09379-5
- Vøllestad, J., Sivertsen, B. ve Nielsen, G. H. (2011). Mindfulness-based stress reduction for patients with anxiety disorders: Evaluation in a randomized controlled trial. *Behaviour Research and Therapy*, 49(4), 281-288. Doi: 10.1016/j.brat.2011.01.007.
- Weinstein, N., Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2009). A multi-method examination of the effects of mindfulness on stress attribution, coping, and emotional well-being. *Journal of Research in Personality*, 43(3), 374-385. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.12.008>

- Whitebird, R. R., Kreitzer, M. J. ve O'Connor, P. J. (2009). Mindfulness-based stress reduction and diabetes. *Diabetes Spectrum: A Publication of the American Diabetes Association*, 22(4), 226. <https://doi.org/10.2337/diaspect.22.4.226>
- Whiteside, U., Chen, E., Neighbors, C., Hunter, D., Lo, T. ve Larimer, M. (2007). Difficulties regulating emotions: Do binge eaters have fewer strategies to modulate and tolerate negative affect?. *Eating Behaviors*, 8(2), 162-169. Doi: 10.1016/j.eatbeh.2006.04.001
- Williams, J. M. G., Duggan, D. S., Crane, C. ve Fennell, M. J. (2006). Mindfulness-Based cognitive therapy for prevention of recurrence of suicidal behavior. *Journal of Clinical Psychology*, 62(2), 201-210. Doi:10.1002/jclp.20223.
- Yavuz, K. F. (2015). Kabul ve kararlılık terapisi (ACT): Genel bir bakış. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics*, 8(2), 21-27.
- Yela, J. R., Crego, A., Buz, J., Sánchez-Zaballos, E. ve Gómez-Martínez, M. Á. (2022). Reductions in experiential avoidance explain changes in anxiety, depression and well-being after a mindfulness and self-compassion (MSC) training. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 95(2), 402-422. <https://doi.org/10.1111/papt.12375>.
- Yılmaz, A. E. ve Kıran, S. (2023). Tekrarlayıcı düşünme. C. Gökdag ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

Bölüm 16

BİLİŞSEL YANLILIK DEĞİŞİMİ

Sıla Derin

Bilişsel yanlılıklar, pek çok psikopatolojide belirtilerin oluşması ve sürdürülmesinde önemli rol oynayan tanılar üstü etkenler olarak nitelendirilmektedir. Bilişsel yanlılıkların psikopatolojilerdeki bu anlamlı rolü, psikolojik tedavilerin değişim yaratmayı hedeflediği alanların büyük ölçüde bu doğrultuda şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu anlamda öne çıkan güncel yaklaşımlardan biri de bilişsel yanlılıkların değiştirilmesine yönelik paradigmaları içeren deneysel bir yöntem olan Bilişsel Yanlılık Değişimi (BYD) yaklaşımıdır. BYD aynı zamanda bu tür tanılar üstü mekanizmaları doğrudan hedef alan yönüyle tanılar üstü bir müdahale özelliği taşımaktadır. İçeriğini oluşturan paradigmalarda hangi psikopatoloji belirtileri hedefleniyorsa o belirtileri tetikleyici özellikte uyaranların kullanılabilmesini sağlayan amaca göre yeniden yapılandırılabilir ve esnek bir yaklaşım olarak uygulama alanında dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Bu bölümde, öncelikle bilişsel yanlılıklardan ve bu yanlılıkların tanılar üstü özelliğinden genel olarak söz edilecektir. Daha sonra farklı türdeki BYD yöntemlerinin yapısı, tanılar üstü özellikleri, ortaya çıkardığı değişim ve bu değişimlerin temelindeki etki mekanizmaları araştırmalar ve çeşitli uygulama örnekleri eşliğinde gözden geçirilecektir. Son olarak BYD'ye yönelik sonuçlar ele alınacak, gelecek araştırmalara ve klinik uygulamalara yönelik önerilerde bulunulacaktır.

BİLİŞSEL YANLILIK DEĞİŞİMİ NEDİR?

Bilişsel Yanlılık Değişimi (BYD; *Cognitive Bias Modification, CBM*), psikopatoloji ile ilişkili bilişsel yanlılıklar (ör., belirsiz uyaranlar hakkında tehdit odaklı yanlı yorumlamalar, seçici dikkat yanlılıkları vb.) üzerinde bir değişim sağlamak, diğer bir deyişle bu tür yanlılıkları azaltmak amacı ile kişinin bir dizi uyarana maruz bırakıldığı paradigmaları içeren deneysel bir yöntemdir (MacLeod ve Mathews, 2012). Bu yöntem, kaygıyı tetikleyen düşüncelere verilen tepki yerine bu düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olan süreçlerin değiştirilmesine odaklanması nedeniyle klasik tedavi yaklaşımlarından farklılaşmaktadır (MacLeod ve Mathews, 2012).

KAYNAKÇA

- Amir, N., Kuckertz, J. M., Najmi, S. ve Conley, S. L. (2015). Preliminary evidence for the enhancement of self-conducted exposures for OCD using cognitive bias modification. *Cognitive Therapy and Research*, 39(4), 424-440. <https://doi.org/10.1007/s10608-015-9675-7>
- Andersson, G., ve Titov, N. (2014). Advantages and limitations of Internet-based interventions for common mental disorders. *World Psychiatry*, 13(1), 4-11. <https://doi.org/10.1002/wps.20083>
- Bar-Haim, Y., Lamy, D., Pergamin, L., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Van Ijzendoorn, M. H. (2007). Threat-related attentional bias in anxious and nonanxious individuals: A meta-analytic study. *Psychological Bulletin*, 133(1), 1-24. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.1>
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Sauer-Zavala, S., Latin, H. M., Ellard, K. K., Bullis, J. R., Bentley, K. H., Boettcher, H. T. ve Cassiello-Robbins, C. (2017). *Unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: Therapist guide* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Barry, T. J., Hallford, D. J. ve Takano, K. (2021). Autobiographical memory impairments as a transdiagnostic feature of mental illness: A meta-analytic review of investigations into autobiographical memory specificity and overgenerality among people with psychiatric diagnoses. *Psychological Bulletin*, 147(10), 1054-1074. <https://doi.org/10.1037/bul0000345>
- Basanovic, J., Grafton, B., Ford, A., Hirani, V., Glance, D., MacLeod, C. ve Almeida, O. P. (2020). Cognitive bias modification to prevent depression (COPE): Results of a randomised controlled trial. *Psychological Medicine*, 50(15), 2514-2525. <https://doi.org/10.1017/S0033291719002599>
- Beadel, J. R., Smyth, F. L. ve Teachman, B. A. (2014). Change processes during cognitive bias modification for obsessive compulsive beliefs. *Cognitive Therapy and Research*, 38, 103-119. <https://doi.org/10.1007/s10608-013-9576-6>
- Beard, C. ve Amir, N. (2008). A multi-session interpretation modification program: Changes in interpretation and social anxiety symptoms. *Behaviour Research and Therapy*, 46(10), 1135-1141. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.05.012>
- Beard, C. ve Amir, N. (2009). Interpretation in social anxiety: When meaning precedes ambiguity. *Cognitive Therapy and Research*, 33(4), 406-415. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9235-0>
- Beard, C., Gonsalves, M., Fuchs, C., Arriaga, E., Francis, S. F., Fletcher, V., ... Weisberg, R. B. (2017, April 6-9). A cognitive bias modification treatment for anxiety disorders in primary care. In R. Brady (Chair), *Novel modifications of evidence-based treatments of anxiety for delivery in primary care settings* [Symposium]. 37th Annual Meeting of the Anxiety and Depression Association of America, San Francisco, CA.
- Beard, C. ve Peckham, A. D. (2020). Clinical handbook of fear and anxiety: Maintenance processes and treatment mechanisms. In J. S. Abramowitz & S. M. Blakey (Eds.), *Interpretation bias modification* (pp. 359-377). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000150-020>
- Beard, C., Rifkin, L. ve Björgvinsson, T. (2016). I-Change: A Randomized Controlled Trial of Cognitive Bias Modification-Interpretation as an Augmentation to Partial Hospitalization. *Iproceedings*, 2(1), Article e6137. <http://dx.doi.org/10.2196/iproc.6137>
- Beard, C., Rifkin, L. S., Silverman, A. L. ve Björgvinsson, T. (2019). Translating CBM-I into real-world settings: Augmenting a CBT-based psychiatric hospital program. *Behavior Therapy*, 50(3), 515-530. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2018.09.002>
- Beard, C., Weisberg, R. B. ve Amir, N. (2011). Combined cognitive bias modification treatment for social anxiety disorder: a pilot trial. *Depression and Anxiety*, 28(11), 981-988. <https://doi.org/10.1002/da.20873>
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. Madison: International Universities Press.

- Beck, A. T. ve Clark, D. A. (1997). An information processing model of anxiety: Automatic and strategic processes. *Behaviour Research and Therapy*, 35(1), 49-58. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(96\)00069-1](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(96)00069-1)
- Beck, A. T., Emery, G. ve Greenberg, R. L. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. New York: Basic Books.
- Blaut, A., Paulewicz, B., Szastok, M., Prochwicz, K. ve Koster, E. (2013). Are attentional bias and memory bias for negative words causally related?. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(3), 293-299. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.01.002>
- Booth, R. W., Mackintosh, B., Mobini, S., Oztop, P. ve Nunn, S. (2014). Cognitive bias modification of attention is less effective under working memory load. *Cognitive Therapy and Research*, 38, 634-639. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-014-9628-6>
- Brockmeyer, T., Friederich, H. C., Küppers, C., Chowdhury, S., Harms, L., Simmonds, J., Gordon, G., Potterton R. ve Schmidt, U. (2019). Approach bias modification training in Bulimia nervosa and binge-eating disorder: a pilot randomized controlled trial. *International Journal of Eating Disorders*, 52(5), 520-529. <https://doi.org/10.1002/eat.23024>
- Brooks, S., Prince, A., Stahl, D., Campbell, I. C. ve Treasure, J. (2011). A systematic review and meta-analysis of cognitive bias to food stimuli in people with disordered eating behaviour. *Clinical Psychology Review*, 31(1), 37-51. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.09.006>
- Brosan, L., Hoppitt, L., Shelfer, L., Sillence, A. ve Mackintosh, B. (2011). Cognitive bias modification for attention and interpretation reduces trait and state anxiety in anxious patients referred to an out-patient service: Results from a pilot study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(3), 258-264. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2010.12.006>
- Cisler, J. M., Bacon, A. K. ve Williams, N. L. (2009). Phenomenological characteristics of attentional biases towards threat: A critical review. *Cognitive Therapy and Research*, 33(2), 221-234. <https://doi.org/10.1007/s10608-007-9161-y>
- Clark, D. A., Purdon, C. ve Wang, A. (2003). The Meta-Cognitive Beliefs Questionnaire: development of a measure of obsessional beliefs. *Behaviour Research and Therapy*, 41(6), 655-669. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00032-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00032-3)
- Clerkin, E. M., Beard, C., Fisher, C. R. ve Schofield, C. A. (2015). An attempt to target anxiety sensitivity via cognitive bias modification. *PloS One*, 10(2), Article e0114578. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0114578>
- Clerkin, E. M. ve Teachman, B. A. (2011). Training interpretation biases among individuals with symptoms of obsessive compulsive disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(3), 337-343. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.01.003>
- Dalgleish, T. ve Hitchcock, C. (2023). Transdiagnostic distortions in autobiographical memory recollection. *Nature Reviews Psychology*, 166-182. <https://doi.org/10.1038/s44159-023-00148-1>
- Daniel, K. E., Daros, A. R., Beltzer, M. L., Boukhechba, M., Barnes, L. E. ve Teachman, B. A. (2020). How anxious are you right now? Using ecological momentary assessment to evaluate the effects of cognitive bias modification for social threat interpretations. *Cognitive Therapy and Research*, 44, 538-556. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10088-2>
- Dennis, T. A. ve O'Toole, L. J. (2014). Mental health on the go: Effects of a gamified attention-bias modification mobile application in trait-anxious adults. *Clinical Psychological Science*, 2(5), 576-590. <https://doi.org/10.1177/2167702614522228>
- Derin, S. ve Yorulmaz, O. (2022). A factorial randomized controlled trial on internet-delivered combined cognitive bias modification in people with high obsessive-compulsive disorder symptoms. *Current Psychology*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03178-9>

- Deterding, S., Sicart, M., Nacke, L., O'Hara, K. ve Dixon, D. (2011). Gamification. Using game-design elements in non-gaming contexts. *Extended Abstracts On Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 2425-2428), Association for Computing Machinery. Vancouver, BC, Canada. May 7–12, 2011. <https://doi.org/10.1145/1979742.1979575>
- Dodd, D. R. (2020). *Attaining imperfection: An interpretation bias intervention targeting clinical perfectionism* [Doctoral dissertation, Miami University]. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=miami159545061793484
- Dodd, D. R., Clerkin, E. M. ve Smith, A. R. (2022). A randomized test of interpretation bias modification for perfectionism versus guided visualization relaxation among high perfectionistic undergraduate students. *Behavior Therapy*, 53(5), 843-857. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.01.003>
- Dodd, D. R., Parsons, E. M., Clerkin, E. M., Forrest, L. N., Velkoff, E. A., Kunstman, J. W. ve Smith, A. R. (2019). Perfectly imperfect: The use of cognitive bias modification to reduce perfectionism. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 64, 167-174. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2019.04.002>
- Drost, J., Van der Does, W., van Hemert, A. M., Penninx, B. W. ve Spinhoven, P. (2014). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic factor in depression and anxiety: A conceptual replication. *Behaviour Research and Therapy*, 63, 177-183. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2014.06.004>
- Egan, S. J., Wade, T. D. ve Shafran, R. (2011). Perfectionism as a transdiagnostic process: A clinical review. *Clinical Psychology Review*, 31(2), 203-212. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.04.009>
- Ehring, T. ve Watkins, E. R. (2008). Repetitive negative thinking as a transdiagnostic process. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(3), 192-205. <https://doi.org/10.1680/ijct.2008.1.3.192>
- Enock, P. M., Hofmann, S. G. ve McNally, R. J. (2014). Attention bias modification training via smartphone to reduce social anxiety: A randomized, controlled multi-session experiment. *Cognitive Therapy and Research*, 38(2), 200-216. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9606-z>
- Eysenck, M. W., Mogg, K., May, J., Richards, A. ve Mathews, A. (1991). Bias in interpretation of ambiguous sentences related to threat in anxiety. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(2), 144-150. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.100.2.144>
- Falkenstein, M. J., Kelley, K. N., Dattolico, D., Kuckertz, J. M., Bezahler, A., Krompinger, J., Webb, C. A. ve Beard, C. (2022). Feasibility and acceptability of cognitive bias modification for interpretation as an adjunctive treatment for OCD and related disorders: A pilot randomized controlled trial. *Behavior Therapy*, 53(2), 294-309. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2021.09.002>
- Feijt, M. A., de Kort, Y. A., Bongers, I. M. ve IJsselsteijn, W. A. (2018). Perceived drivers and barriers to the adoption of eMental health by psychologists: the construction of the levels of adoption of eMental health model. *Journal of Medical Internet Research*, 20(4), Article e153. <https://doi.org/10.2196/jmir.9485>
- Feng, Y. C., Krahé, C., Meeten, F., Sumich, A., Mok, C. M. ve Hirsch, C. R. (2020). Impact of imagery-enhanced interpretation training on offline and online interpretations in worry. *Behaviour Research and Therapy*, 124, Article 103497. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2019.103497>
- Field, M. ve Cox, W. M. (2008). Attentional bias in addictive behaviors: a review of its development, causes, and consequences. *Drug and Alcohol Dependence*, 97(1-2), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2008.03.030>
- Fodor, L. A., Georgescu, R., Cuijpers, P., Szamoskozi, Ş., David, D., Furukawa, T. A. ve Cristea, I. A. (2020). Efficacy of cognitive bias modification interventions in anxiety and depressive disorders: a systematic review and network meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 506-514. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(20\)30130-9](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(20)30130-9)

- Fox, E., Russo, R., Bowles, R. ve Dutton, K. (2001). Do threatening stimuli draw or hold visual attention in subclinical anxiety?. *Journal of Experimental Psychology: General*, 130(4), 681-700. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.130.4.681>
- Freeth, M., Ropar, D., Chapman, P. ve Mitchell, P. (2010). The eye gaze direction of an observed person can bias perception, memory, and attention in adolescents with and without autism spectrum disorder. *Journal of Experimental Child Psychology*, 105(1-2), 20-37. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2009.10.001>
- Gotlib, I. H., Krasnoperova, E., Yue, D. N. ve Joormann, J. (2004). Attentional biases for negative interpersonal stimuli in clinical depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 113(1), 121-135. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.113.1.121>
- Gupta, R. ve Kar, B. R. (2012). Attention and memory biases as stable abnormalities among currently depressed and currently remitted individuals with unipolar depression. *Frontiers in Psychiatry*, 3, Article 99. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2012.00099>.
- Hamilton, J. P. ve Gotlib, I. H. (2008). Neural substrates of increased memory sensitivity for negative stimuli in major depression. *Biological Psychiatry*, 63(12), 1155-1162. <https://doi.org/10.1016%2Fj.biopsych.2007.12.015>
- Hayes, S., Hirsch, C. R., Krebs, G. ve Mathews, A. (2010). The effects of modifying interpretation bias on worry in generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 48(3), 171-178. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.10.006>
- Heimberg, R. G. ve Becker, R. E. (2002). *Cognitive-behavioral group therapy for social phobia: Basic mechanisms and clinical strategies*. Guilford Press.
- Henderson, H. A., Zahka, N. E., Kojkowski, N. M., Inge, A. P., Schwartz, C. B., Hileman, C. M., Coman, D. C. ve Mundy, P. C. (2009). Self-referenced memory, social cognition, and symptom presentation in autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(7), 853-861. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1469-7610.2008.02059.x>
- Hirsch, C. R., Clark, D. M. ve Mathews, A. (2006). Imagery and interpretations in social phobia: Support for the combined cognitive biases hypothesis. *Behavior Therapy*, 37(3), 223-236. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.02.001>
- Hirsch, C. R., Hayes, S. ve Mathews, A. (2009). Looking on the bright side: accessing benign meanings reduces worry. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(1), 44-54. <https://doi.org/10.1037/a0013473>
- Hirsch, C. R., Krahé, C., Whyte, J., Bridge, L., Loizou, S., Norton, S. ve Mathews, A. (2020). Effects of modifying interpretation bias on transdiagnostic repetitive negative thinking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(3), 226-239. <https://doi.org/10.1037/ccp0000455>
- Hirsch, C. R., Krahé, C., Whyte, J., Krzyzanowski, H., Meeten, F., Norton, S. ve Mathews, A. (2021). Internet-delivered interpretation training reduces worry and anxiety in individuals with generalized anxiety disorder: A randomized controlled experiment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 89(7), 575-589. <https://doi.org/10.1037/ccp0000660>
- Hirsch, C. R., Krahé, C., Whyte, J., Loizou, S., Bridge, L., Norton, S. ve Mathews, A. (2018). Interpretation training to target repetitive negative thinking in generalized anxiety disorder and depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 86(12), 1017-1030. <https://doi.org/10.1037/ccp0000310>
- Hirsch, C. ve Mathews, A. (1997). Interpretative inferences when reading about emotional events. *Behaviour Research and Therapy*, 35(12), 1123-1132. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)80006-X](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)80006-X)
- Hirsch, C. R. ve Mathews, A. (2012). A cognitive model of pathological worry. *Behaviour Research and Therapy*, 50(10), 636-646. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2012.06.007>

- Hirsch, C. R., Meeten, F., Krahé, C. ve Reeder, C. (2016). Resolving ambiguity in emotional disorders: The nature and role of interpretation biases. *Annual Review of Clinical Psychology*, 12, 281-305. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-021815-093436>
- Hofmann, S. G., Asnaani, A., Vonk, I. J., Sawyer, A. T. ve Fang, A. (2012). The efficacy of cognitive behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Cognitive Therapy and Research*, 36, 427-440. <http://doi.org/10.1007/s10608-012-9476-1>
- Hofmann, S. G. ve Smits, J. A. (2008). Cognitive-behavioral therapy for adult anxiety disorders: A meta-analysis of randomized placebo-controlled trials. *Journal of Clinical Psychiatry*, 69(4), 621-632. <http://doi.org/10.4088/jcp.v69n0415>
- Ji, J. L., Bace, S., Zhang, D., Calicho-Mamani, C. P., Meyer, M. J., Funk, D., Portnow, S., Barnes, L. ve Teachman, B. A. (2021). Multi-session online interpretation bias training for anxiety in a community sample. *Behaviour Research And Therapy*, 142, Article 103864. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2021.103864>
- Jones, E. B. ve Sharpe, L. (2017). Cognitive bias modification: A review of meta-analyses. *Journal of Affective Disorders*, 223, 175-183. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.07.034>
- Joormann, J., Teachman, B. A. ve Gotlib, I. H. (2009). Sadder and less accurate? False memory for negative material in depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(2), 412-417. <https://doi.org/10.1037/a0015621>
- Kaplan, D. M., Palitsky, R., Carey, A. L., Crane, T. E., Havens, C. M., Medrano, M. R., Reznik, S. J., Sbarra, D. A. ve O'Connor, M. F. (2018). Maladaptive repetitive thought as a transdiagnostic phenomenon and treatment target: An integrative review. *Journal of Clinical Psychology*, 74(7), 1126-1136. <https://doi.org/10.1002/jclp.22585>
- Koç, V. (2016). *Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygı belirtilerini azaltmaya yönelik birleştirilmiş bilişsel yanlılık değişimleme çalışması: Deneysel bir araştırma* [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi]. <http://hdl.handle.net/11655/3644>
- Korn, J., Dietel, F. A. ve Hartmann, A. S. (2019). An experimental study on the induction of an eating disorder-specific interpretation bias in healthy individuals: testing the interpretation modification paradigm for eating disorders (IMP-ED). *Cognitive Therapy and Research*, 43, 1097-1108. <https://doi.org/10.1007/s10608-019-10026-x>
- Koster, E. H., Crombez, G., Verschuere, B. ve De Houwer, J. (2004). Selective attention to threat in the dot probe paradigm: Differentiating vigilance and difficulty to disengage. *Behaviour Research and Therapy*, 42(10), 1183-1192. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2003.08.001>
- Kuckertz, J. M. ve Amir, N. (2015). Attention bias modification for anxiety and phobias: current status and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 17, Article 9. <https://doi.org/10.1007/s11920-014-0545-x>
- Kumar, V., Sattar, Y., Bseiso, A., Khan, S. ve Rutkofsky, I. H. (2017). The effectiveness of internet-based cognitive behavioral therapy in treatment of psychiatric disorders. *Cureus*, 9(8), Article e1626. <https://doi.org/10.7759/cureus.1626>
- Lester, K. J., Mathews, A., Davison, P. S., Burgess, J. L. ve Yiend, J. (2011). Modifying cognitive errors promotes cognitive well being: A new approach to bias modification. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(3), 298-308. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.01.001>
- Li, J., Gao, J., Zhang, Q., Li, C. ve Cui, L. (2021). The efficacy of intolerance of uncertainty intervention on anxiety and its mediating role by multilayer linear model analysis. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 43, 142-151. <https://doi.org/10.1007/s10862-020-09832-5>
- Lin, Z., Zhang, J., Wu, F., Xu, K., Peng, M., Wang, C., Liu, Y. ve Chen, L. (2023). Internet-based cognitive behavioural therapy combined with attentional bias modification training in generalized anxiety disorder: a randomized, controlled multi-session experiment. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 51(1), 32-45. <https://doi.org/10.1017/s1352465822000480>

- MacDonald, E. M., Koerner, N., Antony, M. M., Vickers, K., Mastorakos, T. ve Kuo, J. (2020). Investigating the therapeutic potential of cognitive bias modification for high anxiety sensitivity. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 68, Article 101521. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2019.101521>
- MacLeod, C. ve Mathews, A. (2012). Cognitive bias modification approaches to anxiety. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 189-217. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032511-143052>
- MacLeod, C., Mathews, A. ve Tata, P. (1986). Attentional bias in emotional disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 95(1), 15-20. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.95.1.15>
- MacLeod, C., Rutherford, E., Campbell, L., Ebsworthy, G. ve Holker, L. (2002). Selective attention and emotional vulnerability: Assessing the causal basis of their association through the experimental manipulation of attentional bias. *Journal of Abnormal Psychology*, 111(1), 107-123. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.111.1.107>
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.6>
- Marchetti, I., Everaert, J., Dainer-Best, J., Loeys, T., Beevers, C. G. ve Koster, E. H. (2018). Specificity and overlap of attention and memory biases in depression. *Journal of Affective Disorders*, 225, 404-412. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.08.037>
- Mathews, A. ve Mackintosh, B. (2000). Induced emotional interpretation bias and anxiety. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(4), 602-615. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.4.602>
- Mathews, A. ve MacLeod, C. (2002). Induced processing biases have causal effects on anxiety. *Cognition and Emotion*, 16(3), 331-354. <https://doi.org/10.1080/02699930143000518>
- Mathews, A. ve MacLeod, C. (2005). Cognitive vulnerability to emotional disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 167-195. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.1.102803.143916>
- Mathews, A., Ridgeway, V., Cook, E. ve Yiend, J. (2007). Inducing a benign interpretational bias reduces trait anxiety. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 38(2), 225-236. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2006.10.011>
- Matsumoto, K., Hamatani, S. ve Shimizu, E. (2021). Effectiveness of videoconference-delivered cognitive behavioral therapy for adults with psychiatric disorders: systematic and meta-analytic review. *Journal of Medical Internet Research*, 23(12), Article e31293. <https://doi.org/10.2196/31293>
- Mayer, J. D., McCormick, L. J. ve Strong, S. E. (1995). Mood-congruent memory and natural mood: New evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 736-736. <https://doi.org/10.1177/0146167295217008>
- Meissel, E. E., Liu, H., Stevens, E. S., Evans, T. C., Britton, J. C., Letkiewicz, A. M. ve Shankman, S. A. (2022). The reliability and validity of response-based measures of attention bias. *Cognitive Therapy and Research*, 46(1), 146-160. <https://doi.org/10.1007/s10608-021-10212-w>
- Menne-Lothmann, C., Viechtbauer, W., Höhn, P., Kasanova, Z., Haller, S. P., Drukker, M., van Os, J., Wichers, M. ve Lau, J. Y. (2014). How to boost positive interpretations? A meta-analysis of the effectiveness of cognitive bias modification for interpretation. *PLoS One*, 9(6), Article e100925. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0100925>
- Mogg, K. ve Bradley, B. P. (2016). Anxiety and attention to threat: Cognitive mechanisms and treatment with attention bias modification. *Behaviour Research and Therapy*, 87, 76-108. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2016.08.001>
- Mogg, K., Waters, A. M. ve Bradley, B. P. (2017). Attention bias modification (ABM): Review of effects of multisession ABM training on anxiety and threat-related attention in high-anxious individuals. *Clinical Psychological Science*, 5(4), 698-717. <https://doi.org/10.1177/2167702617696359>

- Mogoşe, C., David, D. ve Koster, E. H. (2014). Clinical efficacy of attentional bias modification procedures: An updated meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 70(12), 1133-1157. <https://doi.org/10.1002/jclp.22081>
- Muller, J. ve Roberts, J. E. (2005). Memory and attention in obsessive-compulsive disorder: a review. *Journal of Anxiety Disorders*, 19(1), 1-28. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2003.12.001>
- Murphy, R., Hirsch, C. R., Mathews, A., Smith, K. ve Clark, D. M. (2007). Facilitating a benign interpretation bias in a high socially anxious population. *Behaviour Research and Therapy*, 45(7), 1517-1529. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.01.007>
- Najmi, S. ve Amir, N. (2017). Enhancement of self-conducted exposure for OCD using cognitive bias modification: a case study. *Journal of Clinical Psychology*, 73(5), 536-546. <https://doi.org/10.1002/jclp.22451>
- Nikendei, C., Weisbrod, M., Schild, S., Bender, S., Walther, S., Herzog, W., Zipfel, S. ve Friederich, H. C. (2008). Anorexia nervosa: Selective processing of food-related word and pictorial stimuli in recognition and free recall tests. *International Journal of Eating Disorders*, 41(5), 439-447. <https://doi.org/10.1002/eat.20518>
- O'Bryan, E. M., McLeish, A. C., Norr, A. M., Ely, S., Bass, Z., Davies, C. D., Capron, D. W., Schmidt, N. B. ve Mano, K. E. J. (2021). A randomized controlled trial evaluating the efficacy of a brief computerized anxiety sensitivity reduction intervention for health anxiety. *Journal of Anxiety Disorders*, 82, Article 102425. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2021.102425>
- Obsessive Compulsive Cognitions Working Group. (2003). Psychometric validation of the obsessive beliefs questionnaire and the interpretation of intrusions inventory: Part I. *Behaviour Research and Therapy*, 41(8), 863-878. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(02\)00099-2](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(02)00099-2)
- Obsessive Compulsive Cognitions Working Group. (2005). Psychometric validation of the obsessive belief questionnaire and interpretation of intrusions inventory—Part 2: Factor analyses and testing of a brief version. *Behaviour Research and Therapy*, 43(11), 1527-1542. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.07.010>
- Oglesby, M. (2016). *Examination of interpretation bias modification for intolerance of uncertainty* [Master's thesis, Florida State University]. http://purl.flvc.org/fsu/fd/FSU_2016SP_Oglesby_fsu_0071N_13220
- Oglesby, M. E., Allan, N. P. ve Schmidt, N. B. (2017). Randomized control trial investigating the efficacy of a computer-based intolerance of uncertainty intervention. *Behaviour Research and Therapy*, 95, 50-57. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2017.05.007>
- Oglesby, M. E., Raines, A. M., Short, N. A., Capron, D. W. ve Schmidt, N. B. (2016). Interpretation bias for uncertain threat: A replication and extension. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 51, 35-42. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2015.12.006>
- Oglesby, M. E., Short, N. A., Albanese, B. J., Portero, A. K. ve Schmidt, N. B. (2018). Negative interpretations of distress-related information: A novel assessment tool for distress tolerance. *Journal of Anxiety Disorders*, 60, 20-25. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2018.10.001>
- Olatunji, B. O. ve Wolitzky-Taylor, K. B. (2009). Anxiety sensitivity and the anxiety disorders: a meta-analytic review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 135(6), 974-999. <https://doi.org/10.1037/a0017428>
- Otkhmezuri, B., Boffo, M., Siriaraya, P., Matsangidou, M., Wiers, R. W., Mackintosh, B., Ang, C. S. ve Salemin, E. (2019). Believing is seeing: A proof-of-concept semiexperimental study on using mobile virtual reality to boost the effects of interpretation bias modification for anxiety. *JMIR Mental Health*, 6(2), Article e11517. <https://doi.org/10.2196/2F11517>
- Otto, M. W., Eastman, A., Lo, S., Hearon, B. A., Bickel, W. K., Zvolensky, M., Smits, J. A. J. ve Doan, S. N. (2016). Anxiety sensitivity and working memory capacity: Risk factors and targets

- for health behavior promotion. *Clinical Psychology Review*, 49, 67-78. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.07.003>
- Otto, M. W. ve Smits, J. A. J. (2018). Anxiety sensitivity, health behaviors, and the prevention and treatment of medical illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 25(3), Article e12253. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12253>
- Posner, M. I. (1980). Orienting of attention. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 32(1), 3-25. <http://dx.doi.org/10.1080/00335558008248231>
- Premo, J. E., Sarfan, L. D. ve Clerkin, E. M. (2016). Training interpretation biases among individuals with body dysmorphic disorder symptoms. *Body Image*, 16, 54-62. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bodyim.2015.11.004>
- Rachman, S. ve Shafran, R. (1999). Cognitive distortions: Thought-action fusion. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 6(2), 80-85.
- Robinaugh, D. J., Crane, M. E., Enock, P. M. ve McNally, R. J. (2016). Training the removal of negative information from working memory: A preliminary investigation of a working memory bias modification task. *Cognition and Emotion*, 30(3), 570-581. <https://doi.org/10.1080/02699931.2015.1014312>
- Salemink, E., de Jong, S. R., Notebaert, L., MacLeod, C. ve Van Bockstaele, B. (2022). Gamification of cognitive bias modification for interpretations in anxiety increases training engagement and enjoyment. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 76, Article 101727. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2022.101727>
- Salemink, E., Rinck, M., Becker, E., Wiers, R. W. ve Lindenmeyer, J. (2022). Does comorbid anxiety or depression moderate effects of approach bias modification in the treatment of alcohol use disorders? *Psychology of Addictive Behaviors*, 36(5), 547-554. <https://doi.org/10.1037/adb0000642>
- Salemink, E., van den Hout, M. ve Kindt, M. (2007). Trained interpretive bias and anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 45(2), 329-340. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2006.10.010>
- Schmidt, J. R., Crump, M. J., Cheesman, J. ve Besner, D. (2007). Contingency learning without awareness: Evidence for implicit control. *Consciousness and cognition*, 16(2), 421-435. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2006.06.010>
- Schoth, D. E. ve Liossi, C. (2010). Attentional bias toward pictorial representations of pain in individuals with chronic headache. *The Clinical Journal of Pain*, 26(3), 244-250. <https://doi.org/10.1097/ajp.0b013e3181bed0f9>
- Shafran, R., Thordarson, D. S. ve Rachman, S. (1996). Thought-action fusion in obsessive compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 10(5), 379-391. [https://doi.org/10.1016/0887-6185\(96\)00018-7](https://doi.org/10.1016/0887-6185(96)00018-7)
- Siwiec, S. (2015). *Developing interpretation training for modifying thought-action-fusion associated with obsessive-compulsive symptoms* (Master's thesis, The University of Wisconsin-Milwaukee). <https://dc.uwm.edu/etd/1082>
- Siwiec, S. (2019). *Examining interpretation training for thought-action-fusion: A placebo-controlled randomized experimental trial* [Doctoral dissertation, The University of Wisconsin-Milwaukee]. <https://dc.uwm.edu/etd/2257/>
- Siwiec, S. G., Davine, T. P., Kresser, R. C., Rohde, M. M. ve Lee, H. J. (2017). Modifying thought-action fusion via a single-session computerized interpretation training. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 12, 15-22. <https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2016.11.005>
- Steinman, S. A. ve Teachman, B. A. (2010). Modifying interpretations among individuals high in anxiety sensitivity. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(1), 71-78. <https://doi.org/10.1016%2Fj.janxdis.2009.08.008>

- Steinman, S. A. ve Teachman, B. A. (2014). Reaching new heights: Comparing interpretation bias modification to exposure therapy for extreme height fear. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 82*, 404-417. <http://dx.doi.org/10.1037/a0036023>
- Summers, B. J. ve Cougle, J. R. (2018). Effects of an appearance-focused interpretation training intervention on eating disorder symptoms. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 46*(6), 676-689. <https://doi.org/10.1017/s1352465818000164>
- Teachman, B. A. ve Addison, L. M. (2008). Training non-threatening interpretations in spider fear. *Cognitive Therapy and Research, 32*(3), 448-459. <https://doi.org/10.1007/s10608-006-9084-z>
- Turton, R., Cardi, V., Treasure, J. ve Hirsch, C. R. (2018). Modifying a negative interpretation bias for ambiguous social scenarios that depict the risk of rejection in women with anorexia nervosa. *Journal of affective disorders, 227*, 705-712. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.11.089>
- Urech, A., Krieger, T., Chesham, A., Mast, F. W. ve Berger, T. (2015). Virtual reality-based attention bias modification training for social anxiety: a feasibility and proof of concept study. *Frontiers in Psychiatry, 6*, Article 154. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2015.00154>
- Visser, D. A., Tendolkar, I., Schene, A. H., van de Kraats, L., Ruhe, H. G. ve Vrijzen, J. N. (2020). A pilot study of smartphone-based memory bias modification and its effect on memory bias and depressive symptoms in an unselected population. *Cognitive Therapy and Research, 44*, 61-72. <https://doi.org/10.1007/s10608-019-10042-x>
- Vrijzen, J. N., Becker, E. S., Arias-Vásquez, A., van Dijk, M. K., Speckens, A. ve van Oostrom, I. (2014). What is the contribution of different cognitive biases and stressful childhood events to the presence and number of previous depressive episodes?. *Psychiatry Research, 217*(3), 134-142. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.02.033>
- Wang, Y. H., Wang, Y. L., Misener, K. ve Libben, M. (2021). Examining the effectiveness of cognitive bias modification for perfectionism in exploration of the mediating and moderating effects of body dissatisfaction and self-efficacy. *Current Psychology, 42*, 1635-1651. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01550-9>
- Weems, C. F. ve Watts, S. E. (2005). Cognitive models of childhood anxiety. In C. M. Velonis (Ed.), *Anxiety disorder research* (pp. 205-232). New York, NY: Nova Science Publishers.
- Wen, S., Larsen, H. ve Wiers, R. W. (2021). A pilot study on approach bias modification in smoking cessation: Activating personalized alternative activities for smoking in the context of increased craving. *International Journal of Behavioral Medicine, 29*(4), 480-493. <https://doi.org/10.1007/s12529-021-10033-x>
- Williams, A. D. ve Grisham, J. R. (2013). Cognitive Bias Modification (CBM) of obsessive compulsive beliefs. *BMC Psychiatry, 13*, 1-9. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-256>
- Williams, J. M. G., Watts, F. N., MacLeod, C. M. ve Mathews, A. (1997). *Cognitive psychology and emotional disorders* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.
- Wong, S. F., Lim, V., Black, M. J. ve Grisham, J. R. (2021). The impact of modifying obsessive-compulsive beliefs about perfectionism. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 73*, Article 101675. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2021.101675>
- Woud, M. L., Blackwell, S. E., Shkreli, L., Würtz, F., Cwik, J. C., Margraf, J., Holmes, E. A., Stuedte-Schmiedgen, S. Herpertz, S. ve Kessler, H. (2021). The effects of modifying dysfunctional appraisals in posttraumatic stress disorder using a form of cognitive bias modification: results of a randomized controlled trial in an inpatient setting. *Psychotherapy and Psychosomatics, 90*(6), 386-402. <https://doi.org/10.1159/000514166>
- Woud, M. L., Postma, P., Holmes, E. A. ve Mackintosh, B. (2013). Reducing analogue trauma symptoms by computerized reappraisal training—Considering a cognitive prophylaxis?. *Journal*

- of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(3), 312-315. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.01.003>
- Woud, M. L., Verwoerd, J. ve Krans, J. (2017). Modification of cognitive biases related to posttraumatic stress: A systematic review and research agenda. *Clinical Psychology Review*, 54, 81-95. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.04.003>
- Würtz, F., Steinman, S., Blackwell, S., Wilhelm, F. H., Reinecke, A., Adolph, D., Margraf, J. ve Woud, M. L. (2022). *Effects of training body-related interpretations on a bodily symptom provocation*. PsyArXiv. <http://dx.doi.org/10.31234/osf.io/g57c5>
- Yiend, J. ve Mathews, A. (2001). Anxiety and attention to threatening pictures. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 54(3), 665-681. <https://doi.org/10.1080/713755991>
- Yiend, J., Savulich, G., Coughtrey, A. ve Shafran, R. (2011). Biased interpretation in perfectionism and its modification. *Behaviour Research and Therapy*, 49(12), 892-900. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.10.004>
- Zainal, N. H., Hellberg, S. N., Kabel, K. E., Hotchkin, C. M. ve Baker, A. W. (2023). Cognitive behavioral therapy (CBT) plus attention bias modification (ABM) reduces anxiety sensitivity and depressive symptoms in panic disorder: A pilot randomized trial. *Scandinavian Journal of Psychology*, 1-11. <https://doi.org/10.1111/sjop.12902>
- Zhang, M., Ying, J., Song, G., Fung, D. S. ve Smith, H. (2018). Attention and cognitive bias modification apps: review of the literature and of commercially available apps. *JMIR mHealth and uHealth*, 6(5), Article e10034. <https://doi.org/10.2196/10034>

Bölüm 17

DİKKAT EĞİTİMİ TEKNİĞİ

Zeynep Erdoğan Yıldırım

Üstbilişsel model, dikkat kontrolünün psikolojik bozukluklarda esnek olmadığını ve dikkatin tekrarlayıcı, kendine odaklı, endişe temelli bir işleme ile sarmalandığını ileri sürmektedir. Bir üstbilişsel terapi tekniği olarak ele alınan ve bilişsel dikkat sendromu adı verilen bir düşünme modeli temelinde geliştirilen dikkat eğitimi tekniği (*attention training technique*); bu sendromu kesintiye uğratma, düşüncelere mesafeli farkındalığı artırma, tekrarlayıcı olumsuz düşünme eğilimini (endişe, ruminasyon) bozma ve yürütücü işlevlerdeki esnekliği artırma amacıyla geliştirilmiştir (Wells, 2009). Farklı psikopatolojilerde etkililiği sınanmış bir müdahale yöntemi olması itibarıyla tanılar üstü bir strateji olarak da nitelendirilen dikkat eğitimi tekniğinde bir işitsel materyal aracılığıyla dikkatin yönlendirilmesi sağlanarak dikkat üzerindeki kontrolün güçlendirilmesi ve dikkati dışa vermenin olumlu etkileri üzerinde durulmaktadır (Wells, 2009). Bu bağlamda, bu kısımda dikkat eğitimi tekniğinin bir üstbilişsel terapi tekniği olmasından hareketle üstbilişsel terapinin temelini oluşturan kuramsal açıklamaları takiben dikkat eğitimi tekniğinin yapısı ve özellikleri üzerinde durulmuş, dikkat eğitimi tekniğinin etkililiğine ve tanılar üstü doğasına dair bulgulara da yer verilmiştir.

ÜSTBİLİŞ

Bireyin kendi düşüncesini izleme, kontrol etme ve yorumlama ile ilgili bilişsel faktörleri olarak tanımlanan **üstbiliş** (*metacognition*), ilk kez bilişsel gelişim alanında kavramsallaştırılan bir araştırma ve kuram alanıdır (Flavell, 1979). Üstbiliş, daha sonra psikolojik bozuklukların tanılar üstü modelinde merkezî bir nedensel faktör olarak formüle edilerek (Wells, 2009), düşünme hakkında düşünme, neyi bildiğimizi veya bilmediğimizi bilme süreci olarak tanımlanmıştır [kendini düzenleyen yönetici işlevler modeli (*self-regulatory executive function model, S-REF*), Wells ve Matthews, 1994, 1996]. Zihnin sağlıklı

KAYNAKÇA

- Barth, V., Heitland, I., Kruger, T. H., Kahl, K. G., Sinke, C. ve Winter, L. (2019). Shifting instead of drifting—improving attentional performance by means of the attention training technique. *Frontiers in Psychology, 10*, 23. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00023>
- Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F. ve Emery, G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. New York: Guilford Press. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2002.t01-5-01015.x>.
- Callinan, S., Johnson, D. ve Wells, A. (2015). A randomised controlled study of the effects of the attention training technique on traumatic stress symptoms, emotional attention set shifting and flexibility. *Cognitive Therapy and Research, 39*(1), 4-13. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9634-8>
- Carciofo, R. (2020). Morning affect, eveningness, and amplitude distinctness: Associations with negative emotionality, including the mediating roles of sleep quality, personality, and metacognitive beliefs. *Chronobiology International, 37*(11), 1565-1579. <https://doi.org/10.1080/07420528.2020.1798978>
- Carey, K. B. (1995). Effects of alcohol intoxication on self-focused attention. *Journal of Studies on Alcohol, 56*(2), 248-252. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.1988.tb00775.x>
- Carter, K. E. ve Wells, A. (2018). Effects of the attention training technique on auditory hallucinations in schizo-affective disorder: a single case study. *Case Reports in Psychiatry*. <https://doi.org/10.1155/2018/1537237>
- Dammen, T., Tunheim, K., Munkhaugen, J. ve Papageorgiou, C. (2022). The attention training technique reduces anxiety and depression in patients with coronary heart disease: a pilot feasibility study. *Frontiers in Psychology, 13*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.948081>
- Donald, J., Abbott, M. J. ve Smith, E. (2012). Comparison of attention training and cognitive therapy in the treatment of social phobia: a preliminary investigation. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 42*(1), 74-91. <https://doi.org/10.1017/S1352465812001051>
- Erdoğan-Yıldırım, Z. (2020). Alkol kullanım bozukluğunda dikkat eğitimi tekniğinin bilişsel ve üstbilişsel süreçler üzerindeki etkililiğinin değerlendirilmesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Eysenck, M. W. ve Byrne, A. (1992). Anxiety and susceptibility to distraction. *Personality and Individual Differences, 13*(7), 793-798. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(92\)90052-Q](https://doi.org/10.1016/0191-8869(92)90052-Q)
- Fennel, M. J. V. ve Teasdale, J. D. (1984). Effects of distraction on thinking and affect in depressed patients. *British Journal of Clinical Psychology, 23*, 65-66. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1984.tb00628.x>
- Fennel, M. J. V., Teasdale, J. D., Jones, S. ve Damle, A. (1987). Distraction in neurotic and endogenous depression: An investigation of negative thinking in major depressive disorder. *Psychological Medicine, 17*, 441-452. <https://doi.org/10.1017/S0033291700025009>
- Fergus, T. A. ve Bardeen, J. R. (2016). The attention training technique: a review of a neurobehavioral therapy for emotional disorders. *Cognitive and Behavioral Practice, 23*(4), 502-516. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2015.11.001>
- Fernie, B. A., Spada, M. M. ve Brown, R. G. (2019). Impact of a brief auditory attention training on a modified colour-word Stroop task in a high anxiety and worry sample. *Journal of Cognitive Psychology, 31*(3), 303-316. <https://doi.org/10.1080/20445911.2019.1612408>
- Fisher, P. ve Wells, A. (2009). *Metacognitive Therapy: Distinctive Features*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203881477>
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive—developmental inquiry. *American Psychologist, 34*(10), 906-911. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906>

- Gibbons, F. X. ve Gaeddert, W. D. (1984). Focus of attention and placebo utility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 20, 159-176. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(84\)90018-0](https://doi.org/10.1016/0022-1031(84)90018-0)
- Gordon, P. K. (1985). Allocation of attention in obsessional disorder. *British Journal of Clinical Psychology*, 24, 101-107. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1985.tb01320.x>
- Grayson, J. B., Foa, E. B. ve Steketee, G. S. (1986). Exposure in vivo of obsessive-compulsives under distracting and attention-focusing conditions: Replication and extension. *Behaviour Research and Therapy*, 24, 475-479. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(86\)90013-6](https://doi.org/10.1016/0005-7967(86)90013-6)
- Halvorsen, M., Hagen, R., Hjemdal, O., Eriksen, M. S., Sorli, A. J., Eisemann, M. ve Wang, C. E. (2015). Metacognitions and thought control strategies in unipolar major depression: A comparison of currently depressed, previously depressed, and never-depressed individuals. *Cognitive Therapy and Research*, 39(1), 31-40. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9638-4>
- Haukaas, R. B., Gjerde, I. B., Varting, G., Hallan, H. E. ve Solem, S. (2018). A randomized controlled trial comparing the attention training technique and mindful self-compassion for students with symptoms of depression and anxiety. *Frontiers in Psychology*, 9, 827. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00827>
- Hayes, S. C., Strosahl, K. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and Commitment Therapy: An experiential approach to behavior change*. New York: Guilford Press.
- Heitland, I., Barth, V., Winter, L., Jahn, N., Burak, A., Sinke, C., Krüger, T. H. C. ve Kahl, K. G. (2020). One Step Ahead—Attention Control Capabilities at Baseline Are Associated With the Effectiveness of the Attention Training Technique. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00401>
- Hope, D. A. ve Heimberg, R. G. (1988). Public and private self-consciousness and social phobia. *Journal of Personality Assessment*, 52, 626-639. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5204_3
- Ingram, R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: Review and a conceptual modal. *Psychological Bulletin*, 107, 156-176. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Ingram, R. E. ve Smith, T.W. (1984). Depression and internal versus external focus of attention. *Cognitive Therapy and Research*, 8, 139-152. <https://doi.org/10.1007/BF01173040>
- Johnstone, K. A. ve Page, A. C. (2004). Attention to phobic stimuli during exposure: The effect of distraction on anxiety reduction, self-efficacy and perceived control. *Behaviour Research and Therapy*, 42(3), 249-275. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(03\)00137-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00137-2)
- Kennair, L. E. O., Solem, S., Hagen, R., Havnen, A., Nysater, T. E. ve Hjemdal, O. (2021). Change in personality traits and facets (Revised NEO Personality Inventory) following metacognitive therapy or cognitive behaviour therapy for generalized anxiety disorder: Results from a randomized controlled trial. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 28(4), 872-881. <https://doi.org/10.1002/cpp.2541>
- Kley, H., Tuschen-Caffier, B. ve Heinrichs, N. (2011). Manipulating self-focused attention in children with social anxiety disorder and in socially anxious and non-anxious children. *Journal of Experimental Psychopathology*, 2(4), 551-570. <https://doi.org/10.5127/jep.014511>
- Klumpp, H. ve Amir, N. (2009). Examination of vigilance and disengagement of threat in social anxiety with a probe detection task. *Anxiety, Stress & Coping*, 22(3), 283-296. <https://doi.org/10.1080/10615800802449602>
- Knowles, M. M. ve Wells, A. (2018). Single Dose of the Attention Training Technique Increases Resting Alpha and Beta-Oscillations in Frontoparietal Brain Networks: A Randomized Controlled Comparison. *Frontiers in Psychology*, 9, 1768. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01768>
- Knowles, M. M., Foden, P., El-Deredy, W. ve Wells, A. (2016). A systematic review of efficacy of the attention training technique in clinical and nonclinical samples. *Journal of Clinical Psychology*, 72(10), 999-1025. <https://doi.org/10.1002/jclp.22312>

- Levaux, M. N., Larøi, F., Offerlin-Meyer, I., Danion, J. M. ve Van der Linden, M. (2011). The effectiveness of the attention training technique in reducing intrusive thoughts in schizophrenia: A case study. *Clinical Case Studies*, 10(6), 466-484. <https://doi.org/10.1177/1534650111435696>
- Malloy, K. M. ve Milling, L. S. (2010). The effectiveness of virtual reality distraction for pain reduction: a systematic review. *Clinical Psychology Review*, 30(8), 1011-1018. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.07.001>
- Marino, C., Vieno, A., Lenzi, M., Fernie, B. A., Nikčević, A. V. ve Spada, M. M. (2018). Personality traits and metacognitions as predictors of positive mental health in college students. *Journal of Happiness Studies*, 19(2), 365-379. <https://doi.org/10.1007/s10902-016-9825-y>
- Marino, C., Vieno, A., Moss, A. C., Caselli, G., Nikčević, A. V. ve Spada, M. M. (2016). Personality, motives and metacognitions as predictors of problematic Facebook use in university students. *Personality and Individual Differences*, 101, 70-77. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.05.053>
- McEvoy, P. M. ve Perini, S. J. (2009). Cognitive behavioral group therapy for social phobia with or without attention training: a controlled trial. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(4), 519-528. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2008.10.008>
- McEvoy, P. M., Graville, R., Hayes, S., Kane, R. T. ve Foster, J. K. (2017). Mechanisms of change during attention training and mindfulness in high trait-anxious individuals: A randomized controlled study. *Behavior Therapy*, 48(5), 678-694. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2017.04.001>
- Moritz, S., Wess, N., Treszl, A. ve Jelinek, L. (2011). The attention training technique as an attempt to decrease intrusive thoughts in obsessive-compulsive disorder (OCD): From cognitive theory to practice and back. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 41(3), 135-143. <https://doi.org/10.1007/s10879-010-9169-6>
- Musson, R. F. ve Alloy, L. B. (1988). Depression and self-directed attention. In L. B. Alloy (Ed.), *Cognitive processes in depression* (pp. 193-220). New York: Guilford Press.
- Myhr, P., Hursti, T., Emanuelsson, K., Löfgren, E. ve Hjemdal, O. (2019). Can the Attention Training Technique Reduce Stress in Students? A Controlled Study of Stress Appraisals and Meta-Worry. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01532>
- Nassif, Y. ve Wells, A. (2014). Attention training reduces intrusive thoughts cued by a narrative of stressful life events: A controlled study. *Journal of Clinical Psychology*, 70(6), 510-517. <https://doi.org/10.1002/jclp.22047>
- Nordahl, H. ve Wells, A. (2017). Individual differences in metacognitive knowledge contribute to psychological vulnerability more than the presence of a mental disorder does. *Mental Health & Prevention*, 7, 17-20. <https://doi.org/10.1016/j.mhp.2017.07.003>
- Nordahl, H., Hjemdal, O. ve Wells, A. (2021). Metacognitive beliefs uniquely contribute to interpersonal problems: A test controlling for adult attachment, big-5 personality traits, anxiety, and depression. *Frontiers in Psychology*, 12, 694565. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.694565>
- Nordahl, H., Hjemdal, O., Hagen, R., Nordahl, H. M. ve Wells, A. (2019). What lies beneath trait-anxiety? Testing the self-regulatory executive function model of vulnerability. *Frontiers in Psychology*, 10, 122. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00122>
- Nordahl, H., Nordahl, H. M., Vogel, P. A. ve Wells, A. (2018). Explaining depression symptoms in patients with social anxiety disorder: Do maladaptive metacognitive beliefs play a role? *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 25(3), 457-464. <https://doi.org/10.1002/cpp.2181>
- Pyszczynski, T. ve Greenberg, J. (1987). Self-regulatory perseveration and the depressive self-focusing style: A self-awareness theory of reactive depression. *Psychological Bulletin*, 102, 122-138. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.102.1.122>
- Sarason, I. G. (1986). Test anxiety, worry, and cognitive interference. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-related Cognitions in Anxiety and Motivation* (pp. 19-33). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Sartory, G., Rachman, S. ve Grey, S. J. (1982). Return of fear: The role of rehearsal. *Behaviour Research and Therapy*, 20(2), 123-134. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(82\)90112-7](https://doi.org/10.1016/0005-7967(82)90112-7)
- Schwind, J., Gropalis, M., Witthöft, M. ve Weck, F. (2016). The effects of attention training on health anxiety: An experimental investigation. *Cognitive Therapy and Research*, 40(2), 245-255. <https://doi.org/10.1007/s10608-015-9745-x>
- Segal, Z. V., Teasdale, J. D., Williams, J. M. ve Gemar, M. C. (2002). The mindfulness-based cognitive therapy adherence scale: Inter-rater reliability, adherence to protocol and treatment distinctiveness. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 9(2), 131-138. <https://doi.org/10.1002/cpp.320>
- Sharpe, L., Perry, K. N., Rogers, P., Dear, B. F., Nicholas, M. K. ve Refshauge, K. (2010). A comparison of the effect of attention training and relaxation on responses to pain. *Pain*, 150(3), 469-476. <https://doi.org/10.1016/j.pain.2010.05.027>
- Smith, T. W. ve Greenberg, J. (1981). Depression and self- focused attention. *Motivation and Emotion*, 5, 323-333. <https://doi.org/10.1007/BF00992551>
- Spada, M. M., Gay, H., Nikčević, A. V., Fernie, B. A. ve Caselli, G. (2016). Meta-cognitive beliefs about worry and pain catastrophising as mediators between neuroticism and pain behaviour. *Clinical Psychologist*, 20(3), 138-146. <https://doi.org/10.1111/cp.12081>
- Stewart, K. E., Antony, M. M. ve Koerner, N. (2021). A randomized experimental analysis of the attention training technique: Effects on worry and relevant processes in individuals with probable generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 141. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2021.103863>
- Taraban, O., Heide, F., Woollacott, M. ve Chan, D. (2016). The effects of a mindful listening task on mind-wandering. *Mindfulness*, 8(2), 433-443. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0615-8>
- Thyer, B. A., Papsdorf, J. D., Himle, D. P., McCann, B. S., Caldwell, S. ve Wickert, M. (1981). In vivo distraction-coping in the treatment of test anxiety. *Journal of Clinical Psychology*, 37(4), 754-764. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(198110\)37:4<754::AID-JCLP2270370412>3.0.CO;2-G](https://doi.org/10.1002/1097-4679(198110)37:4<754::AID-JCLP2270370412>3.0.CO;2-G)
- Türkan, B. N. (2023). Psikopatolojilerde dikkat ve dikkat yanlılıkları. C. Gökdag ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Valmaggia, L. R., Bouman, T. K. ve Schuurman, L. (2007). Attention training with auditory hallucinations: A case study. *Cognitive and Behavioral Practice*, 14(2), 127-133. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2006.01.009>
- van der Heiden, C., Melchior, K. ve de Stigter, E. (2013). The effectiveness of group metacognitive therapy for generalized anxiety disorder: A pilot study. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 43(3), 151-157. <https://doi.org/10.1007/s10879-013-9235-y>
- van der Heiden, C., Muris, P. ve van der Molen, H. T. (2012). Randomized controlled trial on the effectiveness of metacognitive therapy and intolerance-of-uncertainty therapy for generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 50(2), 100-109. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.12.005>
- Watson, C. ve Purdon, C. (2008). Attention training in the reduction and reappraisal of intrusive thoughts. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 36(1), 61-70. <https://doi.org/10.1017/S1352465807003773>
- Wells, A. (1990). Panic disorder in association with relaxation induced anxiety: An attentional training approach to treatment. *Behavior Therapy*, 21(3), 273-280. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(05\)80330-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(05)80330-2)

- Wells, A. (1991). Effects of dispositional self-focus, appraisal and attention instructions on responses to a threatening stimulus. *Anxiety Research*, 3(4), 291-301. <https://doi.org/10.1080/08917779108248758>
- Wells, A. (1994). A multi-dimensional measure of worry: Development and preliminary validation of the Anxious Thoughts Inventory. *Anxiety, Stress, and Coping: An International Journal*, 6, 289-299. <http://dx.doi.org/10.1080/10615809408248803>
- Wells, A. (1995). Worry and the incubation of intrusive images following stress. *Behaviour Research and Therapy*, 33, 579-583. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00087-Z](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00087-Z)
- Wells, A. (2000). Emotional disorders and metacognition: Innovative cognitive therapy. Chichester, UK: Wiley.
- Wells, A. (2007). The attention training technique: Theory, effects, and a metacognitive hypothesis on auditory hallucinations. *Cognitive and Behavioral Practice*, 2(14), 134-138. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2006.01.010>
- Wells, A. (2008). Metacognitive therapy: Cognition applied to regulating cognition. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 36(6), 651-658. <https://doi.org/10.1017/S1352465808004803>
- Wells, A. (2009). *Metacognitive Therapy for Anxiety and Depression*. New York, USA: Guilford Press.
- Wells, A. (2011). Metacognitive therapy. E. M. Forman ve J. D. Herbert (Eds.), *Acceptance and Mindfulness in Cognitive Behavior Therapy: Understanding and Applying the New Therapies* içinde (s. 83-108). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118001851>
- Wells, A. ve Matthews, G. (1994). Attention and Emotion. A Clinical Perspective. Hove, UK: Erlbaum.
- Wells, A. ve Cartwright-Hatton, S. (2004). A short form of the metacognitions questionnaire: Properties of the MCQ-30. *Behavior Research and Therapy*, 42, 385-396. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(03\)00147-5](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00147-5)
- Wells, A. ve Matthews, G. (1996). Modelling cognition in emotional disorder: The S-REF model. *Behaviour Research and Therapy*, 34(11-12), 881-888. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(96\)00050-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(96)00050-2)

Bölüm 18

DUYGU DÜZENLEMENİN GRUPLA ÇALIŞMADA KULLANIMI

Zeynep Maçkalı

Duygu düzenleme pek çok psikolojik sorunla yakından ilişkili bir kavram ve bu kavram özellikle son 30 yılda klinik psikoloji alan yazınında kendine önemli bir yer bulmuştur. Gross (1998), duygu düzenlemeyi kişilerin hangi duyguları ne zaman hissettikleri, nasıl deneyimledikleri ve dışı vurduklarını kapsayan bir süreç olarak tarif etmiştir. Gratz ve Roemer (2004) ise duyguyu anlamayı ve duygunun farkında olmayı, hissedilen duygunun kabulünü, davranışların da “an”a ve hedefe uygun şekilde geliştirilmesi aracılığıyla duygusal tepkinin düzenlenebilmesi şeklinde kavramsallaştırmışlar. Bu bağlamda duygusal, düşünsel ve davranışsal olarak farklı becerilerin kullanımından bahsedildiğinden, bu becerilerin eksikliği duygu düzenlemede güçlükler yaratmaktadır. Bu güçlükler de depresyon, kaygı, sınırdaki kişilik bozukluğu gibi pek çok bozuklukta ortak olarak görüldüğü için duygu düzenlemede güçlükler, tanılar üstü bir faktör olarak ele alınmaya başlanmıştır. Tanılar üstü bakış, daha bütünleştirici, kapsayıcı yaklaşımların gelişmesine alan açmıştır. Farklı tanılar açısından ortak olan faktörler ve süreçlere olan ilgi ve merak BDT uygulamalarını da etkilemiştir. Her tanı için ayrı protokollerden farklı tanılarda ortak olan faktörlerde etkili olabilecek protokollerin, programların geliştirilmesine odaklanılmıştır (Mansell ve ark., 2009). Psikoterapiye olan ihtiyaç arttıkça bireysel psikoterapilerin yanı sıra grup müdahalelerinin de geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ihtiyacı doğmuştur. Buna paralel olarak tanılar üstü müdahale protokolleri grup formatına uyarlanarak uygulanmaya başlanmıştır (Bullis ve arkadaşları, 2015).

Bu bölüm kapsamında tanılar üstü süreçlerin kavramsal ve psikoterapi uygulamalarındaki gelişimine dair özet sayılabilecek bilgi aktarımının ardından bir tanılar üstü kavram olarak kabul edilen duygu düzenlemeye dair kısa bir tanıtım yapılacaktır. Bölümün devamında, grup çalışmalarında duygu düzenleme temelli tanılar üstü yaklaşımlardan (Tanılar Üstü Bilişsel-Davranışçı Grup Terapi, Duygu Düzenleme Grup Terapisi, Duygu Düzenleme Terapisi) bahsedilecektir. Bölümün sonunda, Türkiye’de duygu düzenlemede zorluk yaşadığını bildiren bir grup üniversite öğrencisiyle İlişkisel İntegratif Psikoterapi yaklaşımıyla yürütülen bir grup sürecine de yer verilecektir.

KAYNAKÇA

- Aghighi, A., Mohammadi, N., Rahimi Taghanaki, C., ve Imani, M. (2020). Effectiveness of emotion regulation group therapy on symptom reduction, worry and emotion dysregulation in individuals with Panic disorder. *Biannual Journal of Applied Counseling*, 10(1), 65-88. doi: 10.22055/jac.2020.33169.1734
- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., ve Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217-237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- Almeida, D. ve Marinho, G. (2021). Transdiagnostic cognitive-behavioral therapy: A literature review. *Psicologia, Saúde & Doença*, 22(03), 979-990. <https://doi.org/10.15309/21psd220317>
- Bacon, T., Doughty, C., Summers, A., Wiffen, B., Stanley, Z. ve McAlpine, S. (2018). The Emotional Resources Group: Provisional outcome data for a pilot six-session emotion regulation programme for secondary care. *British Journal of Clinical Psychology*, 57, 223-239. <https://doi.org/10.1111/bjc.12171>
- Barlow, D. H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *American Psychologist*, 55, 1247-1263. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.11.1247>
- Barlow, D. H., Allen, L. B. ve Choate, M. L. (2016). Toward a Unified Treatment for Emotional Disorders - Republished Article. *Behavior Therapy*, 47(6), 838-853. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.11.005>
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Boisseau, C. L., Allen, L. B. ve Ehrenreich-May, J. (2011). Unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: Therapist guide. Oxford: Oxford University Press.
- Barlow, D. H., Farchione, T. J., Bullis, J. R., Gallagher, M. W., Murray-Latin, H., Sauer-Zavala, S., ..., Cassiello-Robbins, C. (2017). The unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders compared with diagnosis-specific protocols for anxiety disorders: A randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry* 74, 875. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2017.2164
- Behrouian, M., Ramezani, T., Dehghan, M., Sabahi, A. ve Ebrahimnejad Zarandi, B. (2021). The effect of the emotion regulation training on the resilience of caregivers of patients with schizophrenia: a parallel randomized controlled trial. *BMC Psychology*, 9, 39. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00542-5>
- Bintaş-Zörer, P. (2023). Duygu düzenleme. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Brown, T. A., Campbell, L. A., Lehman, C. L., Grisham, J. R. ve Mancill, R. B. (2001). Current and lifetime comorbidity of the DSM-IV anxiety and mood disorders in a large clinical sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(4), 585-599. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.110.4.585>
- Bullis, J. R., Boettcher, H., Sauer-Zavala, S., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2019). What is an emotional disorder? A transdiagnostic mechanistic definition with implications for assessment, treatment, and prevention. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 26(2), Article e12278. <https://doi.org/10.1037/h0101755>
- Bullis, J. R., Sauer-Zavala, S., Bentley, K. H., Thompson-Hollands, J., Carl, J. R. ve Barlow, D. H. (2015). The unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: preliminary exploration of effectiveness for group delivery. *Behavior Modification*, 39(2), 295-321. <https://doi.org/10.1177/0145445514553094>
- Carlucci, L., Saggino, A., and Balsamo, M. (2021). On the efficacy of the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 87:101999. doi: 10.1016/j.cpr.2021.101999

- Cano-Vindel, A., Muñoz-Navarro, R., Moriana, J. A., Ruiz-Rodríguez, P., Medrano, L. A. ve González-Blanch, C. (2021). Transdiagnostic group cognitive behavioural therapy for emotional disorders in primary care: the results of the PsicAP randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 52(15), 1-13. Advance online publication. <https://doi.org/10.1017/S0033291720005498>
- Cassiello-Robbins, C., Southward, M. W., Tirpak, J. W., and Sauer-Zavala, S. A. (2020). Systematic review of Unified Protocol applications with adult populations: Facilitating widespread dissemination via adaptability. *Clinical Psychology Review*, 78, 101852. doi: 10.1016/j.cpr.2020.101852
- Cludius, B., Mennin, D. ve Ehring, T. (2020). Emotion regulation as a transdiagnostic process. *Emotion*, 20(1), 37-42. <https://doi.org/10.1037/emo0000646>
- Corpas, J., Moriana, J. A., Venceslá, J. F. ve Gálvez-Lara, M. (2022). Effectiveness of brief group transdiagnostic therapy for emotional disorders in primary care: A randomized controlled trial identifying predictors of outcome. *Psychotherapy research : journal of the Society for Psychotherapy Research*, 32(4), 456-469. <https://doi.org/10.1080/10503307.2021.1952331>
- Creswell, J.W. (2003) Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Díaz-García, A., González-Robles, A., García-Palacios, A., Fernández-Álvarez, J., Castilla, D., Bretón, J. M., Baños, R. M., Quero, S. ve Botella, C. (2021). Negative and positive affect regulation in a Transdiagnostic Internet-based protocol for emotional disorders: Randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research*, 23(2), e21335. <https://doi.org/10.2196/21335>
- Dehban, S. & Rahimi, C. (2020). The effect of emotion regulation-based group therapy on alexithymia and experiential avoidance in substance use patients, with borderline personality disorder. *Journal of Psychological Studies*, 16 (3), 7-22. doi: 10.22051/psy.2020.27349.1984
- de Ornelas Maia, A. C. C., Sanford, J., Boettcher, H., Nardi, A. E. ve Barlow, D. (2017). Improvement in quality of life and sexual functioning in a comorbid sample after the unified protocol transdiagnostic group treatment. *Journal of Psychiatric Research*, 93, 30-36. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.05.013>
- Dryman, M. T. ve Heimberg, R. G. (2018). Emotion regulation in social anxiety and depression: a systematic review of expressive suppression and cognitive reappraisal. *Clinical Psychology Review*, 65, 17-42. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.07.004>
- Ellard, K. K., Fairholme, C. P., Boisseau, C. L., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2010). Unified protocol for the transdiagnostic treatment of emotional disorders: Protocol development and initial outcome data. *Cognitive and Behavioral Practice*, 17 (1), 88-101. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2009.06.002>
- Eracar, N. (2013). Sözdən Öte Sanatla Terapi ve Yaratıcılık. İstanbul: 3P Yayıncılık.
- Erarşlan-İnceç, Ö. (2023). Tanılar üstü psikoterapi programları ve standart protokoller. C. Gökdağ ve S. Kaçar-Başaran (Ed.), *Tanılar üstü yaklaşım: Psikopatolojilerin ötesine bakmak* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erskine, R.G. (1993). Inquiry, attunement and involvement in the psychotherapy of dissociation. *Transactional Analysis Journal*, 23(4), 184-190. <https://doi.org/10.1177/036215379302300402>
- Erskine, R.G. (1997). Trauma, dissociation and a reparentive relationship. *Australian Gestalt Journal*, 1, 38-47.
- Erskine, R.G., Moursund, J. P., Trautmann, R. I. (2015). *Empatinin ötesi: İlişki içinde bir temas terapisi*. M. Şahin (Çev. Ed.), İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Evans. K., and Dubowski, J. (2001) Art therapy with children on the autism spectrum: Beyond words. Jessica Kingsley Publishers, London.

- Gratz, K. L. (2009). Emotion regulation group therapy manual. Retrieved from https://verksampsykologi.com/wp-content/uploads/2017/10/ERGT-Manual_Final-Gratz-Emotional-Regulation.pdf
- Gratz, K. L., Bardeen, J. R., Levy, R., Dixon-Gordon, K. L. ve Tull, M. T. (2015). Mechanisms of change in an emotion regulation group therapy for deliberate self-harm among women with borderline personality disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 65, 29-35. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2014.12.005>
- Gratz, K. L. ve Gunderson, J. G. (2006). Preliminary data on an acceptance-based emotion regulation group intervention for deliberate self-harm among women with borderline personality disorder. *Behavior Therapy*, 37(1), 25-35. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2005.03.002>
- Gratz, K. L. ve Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41-54. <https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>
- Grisham, J. R., Yap, K., Isemann, S., Svehla, J., Briggs, N. ve Norberg, M. M. (2022). A naturalistic study of emotion regulation-enhanced cognitive-behavioral group therapy for hoarding disorder in a community setting. *Journal of Affective Disorders Reports*, 10, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2022.100450>
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Hajati, E., Gharraee, B., Fathail Lavasani, H. & Rajab, A. (2021). The effectiveness of acceptance-based emotion regulation group therapy on diabetes control scale in patients with type 2 diabetes: A simple randomized controlled study. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Science*, 15, e114224, doi:10.5812/ijpbs.114424.
- Harris, K. R. ve Norton, P. J. (2018). Transdiagnostic cognitive behavioral therapy for the treatment of emotional disorders: A group case study. *Clinical Case Studies*, 17(6), 387-405. <https://doi.org/10.1177/1534650118793938>
- Harvey, A., Watkins, E., Mansell, W. ve Shafran, R. (2004). Cognitive behavioral processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment. Oxford University Press Inc., New York.
- Hayes, S. C., Hofmann, S. G. ve Ciarrochi, J. (2020). A process-based approach to psychological diagnosis and treatment: The conceptual and treatment utility of an extended evolutionary meta model. *Clinical Psychology Review*, 82, 101908. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101908>
- Hofmann, S. G. ve Hayes, S. C. (2019). The future of intervention science: Process-based therapy. *Clinical Psychological Science*, 7(1), 37-50. <https://doi.org/10.1177/2167702618772296>
- Hofmann, S. G., Sawyer, A. T., Witt, A.A. ve Oh, D. (2010). The effect of mindfulness-based therapy on anxiety and depression: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 78, 169-183. <http://dx.doi.org/10.1037/a0018555>
- Huang, Y. ve Chen, X. (2021). Efficacy of group music therapy based on emotion-regulation skills on male inpatients with alcohol dependence: A randomized, controlled pilot trial. *Frontiers in Psychology*, 12, 697617. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.697617>
- Ingram R. E. (1990). Self-focused attention in clinical disorders: review and a conceptual model. *Psychological Bulletin*, 107(2), 156-176. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.156>
- Joaquim, S. B., Simões de Almeida, R. ve Marques, A. J. (2023). Transdiagnostic cognitive behavioral group interventions: A systematic review. *Cognitive Therapy and Research*, 47, 303-326. <https://doi.org/10.1007/s10608-023-10372-x>
- Jones, P. (2004). The arts therapies: A revolution in healthcare (1st ed.) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203308066>.

- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R. ve Walters, E. E. (2005). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62(6), 593-602. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.593>
- Kring, A. M. ve Sloan, D. M. (Eds.). (2010). *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment*. The Guilford Press.
- Kristjánisdóttir, H., Sigurðsson, B. H., Salkovskis, P., Sigurðsson, E., Sighvatsson, M. B. ve Sigurðsson, J. F. (2019). Effects of a Brief Transdiagnostic Cognitive Behavioural Group Therapy on Disorder Specific Symptoms. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 47(1), 1-15. <https://doi.org/10.1017/S1352465818000450>
- Lahey, B. B., Krueger, R. F., Rathouz, P. J., Waldman, I. D. ve Zald, D. H. (2017a). Validity and utility of the general factor of psychopathology. *World Psychiatry*, 16(2), 142-144. <https://doi.org/10.1002/wps.20410>.
- Malchiodi, C. (2007) *The Art Therapy Sourcebook*. McGraw-Hill, New York.
- Malchiodi, C. A. (2003). Expressive Arts Therapy and Multimodal Approaches. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Handbook of Art Therapy* (pp. 106-119). New York and London: The Guilford Press.
- Mansell, W., Harvey, A., Watkins, E. ve Shafran, R. (2009). Conceptual foundations of the transdiagnostic approach to CBT. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 23(1), 6-19. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.23.1.6>
- Mennin, D. S. ve Fresco, D. M. (2014). Emotion regulation therapy. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of Emotion Regulation* (2nd ed., pp. 469-490). New York: Guilford Press.
- Mennin, D. S., Fresco, D. M., Ritter, M. ve Heimberg, R. G. (2015). An open trial of emotion regulation therapy for generalized anxiety disorder and co-occurring depression. *Depression and Anxiety*, 32, 614-623. [10.1002/da.22377](https://doi.org/10.1002/da.22377)
- Mental Health Foundation (2016). *Fundamental facts about mental health*. London: Mental Health Foundation.
- Muñoz-Navarro, R., Medrano, L. A., Limonero, J. T., González-Blanch, C., Moriana, J. A., Ruiz-Rodríguez, P. ve Cano-Vindel, A. (2022). The mediating role of emotion regulation in transdiagnostic cognitive behavioural therapy for emotional disorders in primary care: Secondary analyses of the PsicAP randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, 303, 206-215. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.01.029>
- Naragon-Gainey, K., McMahon, T. P. ve Chacko, T. P. (2017). The structure of common emotion regulation strategies: A meta-analytic examination. *Psychological Bulletin*, 143(4), 384-427. <https://doi.org/10.1037/bul0000093>
- National Institute for Health and Clinical Excellence NICE (2011). *Common Mental Health Problems: Identification and Pathways to Care Clinical Guideline*. London: The Royal College of Psychiatrists.
- Newby, J. M., McKinnon, A., Kuyken, W., Gilbody, S. ve Dalgleish, T. (2015). Systematic review and meta-analysis of transdiagnostic psychological treatments for anxiety and depressive disorders in adulthood. *Clinical Psychology Review*, 40, 91-110. [10.1016/j.cpr.2015.06.002](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.06.002)
- Norton, P. J. (2006). Toward a clinically-oriented model of anxiety disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 35(2), 88-105. <http://dx.doi.org/10.1080/16506070500441561>
- Purdon, C. (1999). Thought suppression and psychopathology. *Behaviour Research and Therapy*, 37(11), 1029-1054. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(98\)00200-9](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(98)00200-9)
- Osma, J., Suso-Ribera, C., García-Palacios, A., Crespo-Delgado, E., Robert-Flor, C., Sánchez-Guerrero, A., Ferreres-Galan, V., Pérez-Ayerra, L., Malea-Fernández, A. ve Torres-Alfosea, M. Á. (2018). Efficacy of the unified protocol for the treatment of emotional disorders in the Spanish

- public mental health system using a group format: study protocol for a multicenter, randomized, non-inferiority controlled trial. *Health and Quality of Life Outcomes*, 16(1), 46. <https://doi.org/10.1186/s12955-018-0866-2>
- Osma, J., Navarro Haro, M. V., Peris Baquero, Ó. ve Suso Ribera, C. (2022). Unified Protocol in a Group Format for Improving Specific Symptoms of Emotional Disorders in the Spanish Public Health System. *Psicothema*, 34(1), 25-34. <https://doi.org/10.7334/psicothema2021.246>.
- Reinholt, N., Hvenegaard, M., Christensen, A. B., Eskildsen, A., Hjorthøj, C., Poulsen, S., Arendt, M. B., Rosenberg, N. K., Gryesten, J. R., Aharoni, R. N., Alrø, A. J., Christensen, C. W. ve Arnfred, S. M. (2022). Transdiagnostic versus diagnosis-specific group cognitive behavioral therapy for anxiety disorders and depression: A randomized controlled trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 91(1), 36-49. <https://doi.org/10.1159/000516380>
- Rosellini, A. J. ve Brown, T. A. (2019). The Multidimensional Emotional Disorder Inventory (MEDI): Assessing transdiagnostic dimensions to validate a profile approach to emotional disorder classification. *Psychological Assessment*, 31(1), 59-72. <https://doi.org/10.1037/pas0000649>
- Sahlin, H., Bjureberg, J., Gratz, K. L., Tull, M. T., Hedman, E., Bjärehed, J., Jokinen, J., Lundh, L. G., Ljótsson, B. ve Hellner, C. (2017). Emotion regulation group therapy for deliberate self-harm: a multi-site evaluation in routine care using an uncontrolled open trial design. *BMJ Open*, 7(10), e016220. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2017-016220>
- Sakiris, N. ve Berle, D. (2019). A systematic review and meta-analysis of the Unified Protocol as a transdiagnostic emotion regulation based intervention. *Clinical Psychology Review*, 72, 101751. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101751>
- Sauer-Zavala, S., Gutner, C. A., Farchione, T. J., Boettcher, H. T., Bullis, J. R. ve Barlow, D. H. (2017). Current definitions of “transdiagnostic” in treatment development: A search for consensus. *Behavior Therapy*, 48(1), 128-138. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.09.004>
- Sloan, E., Hall, K., Moulding, R., Bryce, S., Mildred, H. ve Staiger, P. K. (2017). Emotion regulation as a transdiagnostic treatment construct across anxiety, depression, substance, eating and borderline personality disorders: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 57, 141-163. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.09.002>
- Thompson, R. A. ve Calkins, S. D. (1996). The double-edged sword: Emotional regulation for children at risk. *Development and Psychopathology*, 8(1), 163-182. <https://doi.org/10.1017/S0954579400007021>
- Werner, K. ve Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework. In A. M. Kring & D. M. Sloan (Eds.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (pp. 13-37). The Guilford Press.
- Wilamowska, Z. A., Thompson-Hollands, J., Fairholme, C. P., Ellard, K. K., Farchione, T. J. ve Barlow, D. H. (2010). Conceptual background, development, and preliminary data from the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders. *Depression and Anxiety*, 27(10), 882-890. <https://doi.org/10.1002/da.20735>
- Varkovitzky, R. L., Sherrill, A. M. ve Reger, G. M. (2018). Effectiveness of the unified protocol for transdiagnostic Treatment of tmonial disorders among veterans with posttraumatic stress disorder: A pilot study. *Behavior Modification*, 42(2), 210-230. <https://doi.org/10.1177/0145445517724539>

TEORİDEN UYGULAMAYA BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Editörler:

Prof. Dr. Serhat Bahadır Kert

TEORİDEN UYGULAMAYA BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Editör: Prof. Dr. Serhat Bahadır Kert

Yayın No.: 5201

Eğitim No.: 1073

ISBN: 978-625-397-668-2

E-ISBN: 978-625-397-472-5

Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni
olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı,
çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Fatma Kama -fatma@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kert, Serhat Bahadır.

Teoriden Uygulamaya Bilgisayar Bilimi Eğitimi/Editör: Serhat Bahadır Kert

1. Basım. xii + 366 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-397-668-2

E-ISBN: 978-625-397-472-5

1. xxxxx 2. xxx 3. xx

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com -
info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltdi. Şti. Sertifika No.: 44093

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No:21 Yenimahalle/Ankara

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	iii
1. Bilgisayar Bilimi Eğitiminin Teorik Temelleri	1
<u>Serhat Bahadır Kert</u>	
Giriş	2
Bilgisayar Bilimi Neden Bir Bilim Alanıdır?	3
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Teoride Uygulama İlişkisi	4
Bilgisayar Bilimi Eğitiminin Pedagojik Özellikleri	5
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Öğretim Tasarımı	6
Bilgisayar Bilimi Eğitimi İçin Bir Etkinlik Uygulama Modeli: N3P	8
Özet	11
Kaynakça	11
2. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Eğilimler	13
<u>Seyfullah Gökoğlu</u>	
Giriş	14
Veri Odaklı Öğrenme ve Veri Analitiği Uygulamaları	16
Sanal Gerçeklik (VR) ve Eğitimdeki Etkin Kullanım Alanları	19
Yenilikçi Değerlendirme Yöntemleri ve Eğitimdeki Rolü	21
Öğrenci Merkezli ve Katılımcı Eğitim Yaklaşımları	23
Eğitimde Erişilebilirlik ve Engelsiz Teknolojilerin Rolü	27
Özet	30
Kaynakça	30

3. Bilgisayar Biliminin Disiplinler Arası Özellikleri 33

Ali Çimen

Giriş	34
Disiplinler Arası Çalışma	34
Bir Kavram Olarak Hesaplamalı Bilimler	35
Bilgisayar Bilimci Gibi Düşünmek	37
Uygulama Örnekleri	38
Dil Bilimi	41
Fizik ve Mühendislik	45
Sosyal Bilimler	47
Özet	48
Kaynakça	49

4. Programlama Eğitimi ile Üst-düzey Düşünme Becerileri Gelişimi 51

İlker Yakın - Serkan Şendağ

Giriş	52
Üst-Düzey Düşünme Becerileri Gelişimi	52
Yaratıcı Programlama Etkinlik Örneği	61
Özet	62
Kaynakça	63

5. Yapay Zeka ve Makine Öğrenmesi Eğitimi: Temel Kavramlar ve Uygulamaları 65

Cansu Çiğdem Ekin - Milad Sabamehr

Giriş	66
1. Makine Öğrenme Yaklaşımları	66
2. Yapay Zeka Uygulamaları ve Doğal Dil İşleme	67
3. Model Seçimi ve Değerlendirme	69
4. Derin Öğrenme ve Yapay Sinir Ağları	69
5. Nlp Ve Yapay Zeka	70
6. Eğitimde Yapay Zeka ve Makine Öğrenmenin Rolü	72
7. Eğitimin Geleceği: Yapay Zeka ve Makine Öğrenmenin Potansiyeli	74
Özet	75
Kaynakça	75

6. Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarında Bilgisayar Bilimi Eğitimi 79

Betül Tonbuloğlu

Giriş	80
1. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Pedagojik Çerçeveseler	81
2. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Ders Tasarımı	83
3. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Kullanılabilecek Araç ve Uygulamalar	89
4. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimleri Eğitiminde Kullanılabilecek Yöntem ve Stratejiler	91
5. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimleri Eğitiminde Ölçme Ve Değerlendirme: Fırsatlar ve Zorluklar	95
6. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi Eğitiminde İyi Uygulamalar	97
7. Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi Eğitimiyle İlgili Araştırma ve Eğilimler	102
Özet	104
Kaynaklar	105

7. Okul Öncesi Dönemde Bilgisayar Bilimi Eğitimi 113

Ahmet Çelik

Giriş	114
Okul Öncesi Dönemde Düşünme Becerileri	114
Okul Öncesi Dönemde Bilgi İşlemsel Düşünme Becerisi	116
Okul Öncesi Dönemde Oyun Alanı Olarak Kodlama Eğitimi ve Teknolojik Akıcılık	121
Okul Öncesi Dönemde Bilgi İşlemsel Düşünme Boyutları	123
Özet	133
Kaynakça	133

8. İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitimi 139

İsmail Tonbuloğlu

Giriş	140
İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitimi İçerikleri	140
İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitimi Yöntem ve Teknikleri	149
İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitimi Araçları	151
İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Değerlendirme	153
İlkokul ve Ortaokul Döneminde Bilgisayar Bilimi Eğitimi Önemi Ve Geleceği	154
Özet	155
Kaynakça	156

9. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Sanal Gerçeklik 159

Ali Geriş

Giriş	160
Sanal Gerçeklik	160
Eğitimde Sanal Gerçeklik – Avantajlar & Dezavantajlar	163
Bilgisayar Bilimi Eğitimine Sanal Gerçeklik Entegrasyonu	168
Geleceğe Yönelik Eğilimler	177
Özet	178
Kaynakça	179

10. STEM Eğitim ve Uygulaması Olarak Bilgisayar Bilimi Eğitimi 183

Ahmet Naci Çoklar - Ali Battal

Giriş	184
Stem Eğitiminin Doğuşu	184
Stem/Steam Eğitimi	186
Stem Eğitiminin Sağladığı Avantajlar	189
Bilgisayar Bilimi Eğitimi	190
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Stem/Steam'in Yeri	194
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Kullanılan Stem/Steam Uygulamaları	196
Elektronik Tekstil	197
Özet	200
Kaynakça	201
Uygula-Araştır	204

11. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Doğal Dil İşleme 205

Ertürk Erdağı

1. Giriş	206
2. Doğal Dil İşlemeye Giriş	206
3. Doğal Dil İşlemenin Bilgisayar Bilimleri Eğitiminde Kullanımı	210
4. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Doğal Dil İşlemenin Yeri	213
5. Bilgisayar Bilimi Eğitiminin Geleceğine Doğal Dil İşlemenin Etkisi	214
6. Özet	215
Kaynakça	216

12. Öğretmen Eğitiminde Bilgisayar Bilimi Uygulamaları 219

Habibe Güneş - Sevda Küçük

Giriş	220
Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik Çerçevesi	224
Eğitimciler İçin Dijital Yeterlilik: Digcompedu	229
Dünya'da Öğretmen Eğitiminde Bilgisayar Bilimleri Eğitiminin Önemi	232
Türkiye'de Öğretmen Eğitiminde Bilgisayar Biliminin Önemi	234
Yükseköğretimde Öğretmen Eğitimine Yönelik Bir Görsel ve Fiziksel Programlama Dersi İzleni Tasarımı	236
Özet	240
Kaynakça	242

13. Mesleki ve Teknik Liselerde Bilgisayar Bilimi Eğitimi 245

Burcu Esin İliş

Giriş	246
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumları	246
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında Alanlar ve Dallar	248
Diğer Alanlarda Bilgisayar Bilimi Eğitimi	262
Bilişim Teknolojileri Alanında Bilgisayar Bilimi Eğitimi	264
Bilişim Teknolojileri Alanına Ait Dallarda Bilgisayar Bilimi Eğitimi	266
Özet	270
Kaynakça	270

14. Bilgisayar Bilimi Eğitiminin Farklı Disiplinlere Entegrasyonu: Bilgisayarsız Bilgisayar Bilimi (CS Unplugged) Uygulamaları 273

Filiz Mumcu

Giriş	274
Bilgi İşlemsel Düşünme	277
Bilgisayarsız Bilgisayar Bilimi (Cs Unplugged)	281
Özet	286
Kaynakça	286

15. Siber Güvenlik ve Kriptoloji Bilimi 293

Aslıhan İstanbullu - Ömeri Delialioğlu

Giriş	294
Siber Güvenlik ve Bilgi Güvenliği	294
Siber Güvenlik Neden Gerekli?	297
Risk Grubu Olarak Çocuklar	299
Kriptoloji ve Temel Kavramlar	302
Özet	305
Kaynakça	305

16. Yapay Zekâ Tabanlı Araçlar ve Uygulamaların Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Kullanımı 309

Bünyami Kayalı - Şener Balat - Mehmet Yavuz

Giriş	310
Yapay Zekâ	310
Yapay Zekâ Entegrasyonu	316
Bilgisayar Bilimlerinde Kullanılan Yapay Zekâ Uygulamaları	321
Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımında Etik Unsurlar	325
Özet	325
Kaynakça	327

17. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Etik 333

Ali Gündüz - Mehmet Hasançebi - Serkan Tan

Giriş	334
Bilişim Etiğinin Tarihçesi	335
Etik Eğitimi	336
Bilişim Etik Eğitimi	338
Güncel Teknolojilerde Etik	339
Özet	342
Kaynakça	343

18. Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Çevrimiçi Değerlendirme Uygulamaları 347

Münevver Gündüz - Ezgi Gün Tosik

Giriş	348
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Değerlendirme	348
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Çevrimiçi Değerlendirme	352
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Çevrimiçi Değerlendirme Uygulamaları	353
Bilgisayar Bilimi Eğitiminde Çevrimiçi Değerlendirmenin Sınırlılıkları	362
Özet	363
Kaynaklar	363

I

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNİN TEORİK TEMELLERİ

Serhat Bahadır Kert

ANAHTAR KAVRAMLAR

Pedagoji, programlama öğretiminde pedagoji, pedagoji teknoloji ilişkisi,

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Bilgisayar bilimi eğitimi neden bir bilim alanı olduğunu açıklayabileceksiniz
  - Bilgisayar bilimi eğitiminin pedagojik özelliklerini tartışabileceksiniz
  - Bilgisayar bilimi eğitimi için kullanılacak öğretim tasarım modellerini açıklayabileceksiniz
  - Bilgisayar bilimi etkinliklerinin uygulanmasına yönelik olarak geliştirilmiş etkinlik uygulama modeli N3P'nin özelliklerini açıklayabileceksiniz.
-

yapılabilir. Ek olarak, soyut dolaylı nesnelere ilişkili gelişim gözlemlerinin keşfedici değerlendirme gerçekleştirilebilir. Keşfedici değerlendirme, yansıtıcı metinler, görüşmeler, ve örnek durumlar üzerine yapılacak konuşmaların analizleriyle ortaya çıkacaktır. Tüm boyutlarıyla, bütüncül bir bilgisayar bilimi eğitimi etkinlik uygulama süreci yine bütüncül bir değerlendirme yaklaşımı ile ele alınabilmektedir.

ÖZET

Bu bölümde, bilgisayar bilimi eğitiminin teorik temelleri üzerinde genel hatlarıyla durulmaya çalışılmıştır. Alanın tanımıyla başlanarak, neden bir bilim alanı olduğu üzerinde durulmuş ve bilgisayar bilimi eğitiminin, sadece yapay bilgi işlem süreçleri değil, aynı zamanda, gerçek yaşamdan, doğal bilgi işlem süreçleriyle ilgilenilen bir disiplin olduğu ve bu kapsamda bir bilim alanının karakteristik özelliklerini içerdiği üzerinde durulmuştur. Eğitimin pedagojik özellikleri, yapılandırmacı ve inşacı yaklaşımlar arasında yapılan karşılaştırmalarla ele alınmış ve teknolojinin merkezde olduğu eğitim süreçlerindeki pedagojik eksikliklere vurgu yapılmıştır. Etkili bir öğretim sürecinin amahtarı, bilimsel temelleri olan bir öğretim tasarımı yaklaşımını temel almaktır. Bu kapsamda, bilgisayar bilimi eğitimi uygulamalarında yol gösterici olabilecek öğretim tasarımı yaklaşımları açıklanmıştır. Son bölümde ise, literatür temelli, tüm kapsamın sentezlendiği özgün bir model önerisinde bulunmuştur. N3P olarak adlandırılan bu Nesne-Süreç modelinin özellikleri, bilgisayar bilimi etkinliklerinin uygulanmasında rehberlik etmek üzere ilk olarak bu bölüm içerisinde ele alınmıştır.

Bilgisayar bilimi eğitiminin teorik temelleriyle ilgili oluşturulan bu çerçeve, kitabın diğer bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alınacak ve pedagojik özellikleri belirginleştirilmiş bir eğitim sürecinin tüm boyutları paylaşılmaya çalışılacaktır.

KAYNAKÇA

- Ackermann, E. (2001). Piaget's constructivism, Papert's constructionism: What's the difference. *Future of learning group publication*, 5(3), 438.
- Bailin, S. (1987). Critical and creative thinking. *Informal logic*, 9(1).
- Ben-Ari, M. (2001). Constructivism in computer science education. *Journal of computers in Mathematics and Science Teaching*, 20(1), 45-73.
- Budoya, C. M., Kissaka, M. M., & Mtebe, J. S. 2019. "Instructional Design Enabled Agile Method Using ADDIE Model and Feature Driven Development Process". *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 15(1), n1.
- Branch, R. M. 2009. "Instructional design: The ADDIE approach (Vol. 722)". Springer Science & Business Media.
- Caspersen, M. E., & Bennedsen, J. (2007, September). Instructional design of a programming course: a learning theoretic approach. In *Proceedings of the third international workshop on Computing education research* (pp. 111-122).
- Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2023). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines*

- for consumers and designers of multimedia learning.* John Wiley & Sons.
- Denning, P. J., Comer, D. E., Gries, D., Mulder, M. C., Tucker, A., Turner, A. J., & Young, P. R. (1988). *Report of the ACM task force on the core of Computer Science.* ACM.
- Denning, P. J. (2005). Is computer science science?. *Communications of the ACM*, 48(4), 27-31.
- Fer, S. (2015). "Öğretim Tasarımı". Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güney, Z. (2019). Four-Component Instructional Design (4C/ID) Model Approach for Teaching Programming Skills. *International Journal of Progressive Education*, 15(4), 142-156.
- Hazzan, O., Lapidot, T., & Ragonis, N. (2020). *Guide to teaching computer science.* Springer International Publishing.
- Kirschner, P., & Van Merriënboer, J. J. (2008). Ten steps to complex learning: A new approach to instruction and instructional design. In *21st century education: A reference handbook* (pp. 244-253). SAGE Publications Ltd.
- Lodi, M., & Martini, S. (2021). Computational thinking, between Papert and Wing. *Science & Education*, 30(4), 883-908.
- Papert, S. *Mindstorms: children, computers, and powerful ideas* January 1980.
- Papert, S. (2005). You can't think about thinking without thinking about thinking about something. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 5(3/4), 366-367.
- Rob, M., & Rob, F. (2018). Dilemma between constructivism and constructionism: Leading to the development of a teaching-learning framework for student engagement and learning. *Journal of International Education in Business*, 11(2), 273-290.
- Rapaport, W. J. (2017). What is computer science. *University at Buffalo, The State University.*
- SC (2023). "Our Definition of Science", <https://sciencecouncil.org/about-science/our-definition-of-science/>, 21 Eylül 2023 tarihinde erişildi.
- Senson, A., Burton, A & Boulanger, T. (2022). "Agile Software Development Methodologies: Which to Choose?" <https://altitudeaccelerator.ca/agile-software-development-methodologies/>. 10 Eylül 2023 tarihinde erişildi.
- Smaldino, S. E., Lowther, D. L., Russell, J. D., & Mims, C. (2015). *Instructional technology and media for learning* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Sternberg, R. J., & Rainbow Project Collaborators. (2006). The Rainbow Project: Enhancing the SAT through assessments of analytical, practical, and creative skills. *Intelligence*, 34(4), 321-350.
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35.
- Yılmaz, M. B. (2022). Programlama öğretimi için öğretim tasarımı. S.B. Kert (Ed.), Programlama öğretimi yaklaşımları (1. Baskı) içinde (s.17-37). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

2

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE EĞİLİMLER

Seyfullah Gökoğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Bilgisayar bilimi eğitimi, eğilim, veri odaklı öğrenme, veri analitiği, sanal gerçeklik, yenilikçi değerlendirme yöntemleri, katılımcı eğitim yaklaşımları, engelsiz teknolojiler ve erişilebilirlik

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Bilgisayar bilimi eğitimindeki güncel eğilimleri daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirebileceksiniz,
  - Veri odaklı öğrenme ve veri analitiği uygulamalarının temel özelliklerini tartışabileceksiniz,
  - Sanal gerçekliğin eğitimdeki etkin kullanım alanlarını sınıflandırabileceksiniz,
  - Yenilikçi değerlendirme yöntemlerini ve eğitimdeki rolünü açıklayabileceksiniz,
  - Öğrenci merkezli ve katılımcı eğitim yaklaşımlarının katkılarını açıklayabileceksiniz,
  - Eğitimde erişilebilirliğin önemini ve engelsiz teknolojilerin rolünü tartışabileceksiniz.
-

Eğitimde erişilebilirlik ve engelsiz teknolojiler, her bireyin eğitim süreçlerine eşit bir şekilde katılma hakkını güvence altına almaktadır. Bilgisayar bilimi eğitimindeki engelsiz teknolojiler, öğrenci merkezli ve etkileşimli bir öğrenme deneyimi sunarak, öğrencilerin becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir ve farklı ihtiyaçları olan öğrencilere fırsat eşitliği sağlayabilir. Gelecekte, teknolojik gelişmelerle birlikte eğitimde erişilebilirlik ve engelsiz teknolojilerin kullanımının daha da artması beklenmektedir.

ÖZET

Bu bölümde bilgisayar bilimi eğitimindeki güncel eğilimler ve yenilikler ele alınarak öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan yenilikçi yaklaşımlar tanıtılmıştır. Programlama eğitimi, robotik, bilgi işlemsel düşünme, yapay zeka, dijital etik, büyük veri gibi konuları bilgisayar bilimi eğitimindeki güncel araştırma konuları olarak ön plana çıkarmaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde bu konulara ayrıntılı bir şekilde değinildiği için bu bölümde bilgisayar bilimi eğitimindeki eğilimler daha makro bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda veri odaklı öğrenme, veri analitiği uygulamaları, sanal gerçeklik (VR) ve eğitimdeki etkin kullanım alanları, yenilikçi değerlendirme yöntemleri ve eğitimdeki rolü, öğrenci merkezli ve katılımcı eğitim yaklaşımları, eğitimde erişilebilirlik ve engelsiz teknolojilerin rolü gibi konular bilgisayar bilimi eğitimi bağlamında tartışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alexander, B., Hou, Y., Khan, B., & Jin, J. (2022). Learn Programming In Virtual Reality? A Case Study of Computer Science Students. *2022 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, 270–275. <https://doi.org/10.1109/EDUCON52537.2022.9766621>
- Altun, M. (2023). The Ongoing Debate over Teacher Centered Education and Student Centered Education. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 10(1), 106–110. <https://doi.org/10.23918/ijsses.v10i1p106>
- Apraksin, D., Stylianou, E., & Shcherbinin, N. (2018). Business Intelligence and Learning Analytics as Contributors to a Data Driven Education Industry. *2018 International Conference on Engineering Technologies and Computer Science (EnT)*, 11–13. <https://doi.org/10.1109/EnT.2018.00008>
- August, S. E., & Ryoo, J. (2014). Can 3D virtual world environments and game-based learning effectively teach computer science concepts? (Abstract only). *Proceedings of the 45th ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, 737–738. <https://doi.org/10.1145/2538862.2544264>
- Bhattarai, S., & Maharjan, S. (2020). Determining the Factors Affecting on Digital Learning Adoption among the Students in Kathmandu Valley: An Application of Technology Acceptance Model (TAM). *International Journal of Engineering and Management Research*, 10(3), Article 3. <https://doi.org/10.31033/ijemr.10.3.20>
- Bondeson, S. R., Brummer, J. G., & Wright, S. M. (2001). The Data-Driven Classroom. *Journal of Chemical Education*, 78(1), 56. <https://doi.org/10.1021/ed078p56>

- Bonthu, S., & Bindu, K. H. (2018). Review of Leading Data Analytics Tools. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(3.31), Article 3.31. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i3.31.18190>
- Boulton, A. (2010). Data-Driven Learning: Taking the Computer Out of the Equation. *Language Learning*, 60(3), 534–572. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2010.00566.x>
- Carey, C., & Matlay, H. (2010). Creative disciplines education: A model for assessing ideas in entrepreneurship education? *Education + Training*, 52(8/9), 694–709. <https://doi.org/10.1108/00400911011088999>
- Ěernochová, M. (2015). Informatics Education: Current State and Perspectives of Development Within the System of Field Didactics in the Czech Republic. *International Journal of Information and Communication Technologies in Education*, 4(3). <https://doi.org/10.1515/ijicte-2015-0011>
- Deb, D., Fuad, M., & Irwin, K. (2019). A Module-based Approach to Teaching Big data and Cloud Computing Topics at CS Undergraduate Level. *Proceedings of the 50th ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, 2–8. <https://doi.org/10.1145/3287324.3287494>
- Figaredo, D. D. (2020). *Learning analytics and data-driven education: A growing field*. <https://www.semanticscholar.org/paper/Learning-analytics-and-data-driven-education%3A-A-Figaredo/7a716ff9f5e63f5f87343097394039168d4d3f0b>
- Goode, J., Skorodinsky, M., Hubbard, J., & Hook, J. (2020). Computer Science for Equity: Teacher Education, Agency, and Statewide Reform. *Frontiers in Education*, 4. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/educ.2019.00162>
- Heemskerck, I., Brink, A., Volman, M., & Ten Dam, G. (2005). Inclusiveness and ICT in education: A focus on gender, ethnicity and social class. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2005.00106.x>
- Heemskerck, I., Volman, M., ten Dam, G., & Admiraal, W. (2011). Social scripts in educational technology and inclusiveness in classroom practice. *Teachers and Teaching*, 17(1), 35–50. <https://doi.org/10.1080/13540602.2011.538495>
- Huggins, J. K. (2010). Engaging computer science students through cooperative education. *ACM SIGCSE Bulletin*, 41(4), 90–94. <https://doi.org/10.1145/1709424.1709454>
- Klochko, O., Tkachenko, S. V., Babiichuk, I. M., Fedorets, V., & Galych, T. V. (2021). *Using Virtual Reality Technologies for Teaching Computer Science at Secondary School*. <https://www.semanticscholar.org/paper/Using-Virtual-Reality-Technologies-for-Teaching-at-Klochko-Tkachenko/2b435a4a85cb56b58cce52d15161cb795448fb1e>
- Kwon, Y. O. (2013). Data Analytics in Education: Current and Future Directions. *Journal of Intelligence and Information Systems*, 19(2), 87–99. <https://doi.org/10.13088/jjis.2013.19.2.087>
- Lamont, A. E., Markle, R. S., Wright, A., Abraczinskas, M., Siddall, J., Wandersman, A., Imm, P., & Cook, B. (2018). Innovative Methods in Evaluation: An Application of Latent Class Analysis to Assess How Teachers Adopt Educational Innovations. *American Journal of Evaluation*, 39(3), 364–382. <https://doi.org/10.1177/1098214017709736>
- Long, H., Kerr, B. A., Emler, T. E., & Birdnow, M. (2022). A Critical Review of Assessments of Creativity in Education. *Review of Research in Education*, 46(1), 288–323. <https://doi.org/10.3102/0091732X221084326>
- Mostafavi, B., Eagle, M., & Barnes, T. (2015). Towards data-driven mastery learning. *Proceedings of the Fifth International Conference on Learning Analytics And Knowledge*, 270–274. <https://doi.org/10.1145/2723576.2723622>
- Namoun, A., & Alshanjiti, A. (2021). Predicting Student Performance Using Data Mining and Learning Analytics Techniques: A Systematic Literature Review. *Applied Sciences*, 11(1), Article 1. <https://doi.org/10.3390/app11010237>

- Nistor, N., & Hernández-García, Á. (2018). What types of data are used in learning analytics? An overview of six cases. *Computers in Human Behavior*, 89, 335–338. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.07.038>
- Oda, M., Noborimoto, Y., & Horita, T. (2021). International Trends in K–12 Computer Science Curricula Through Comparative Analysis: Implications for the Primary Curricula. *International Journal of Computer Science Education in Schools*, 4(4). <https://doi.org/10.21585/ijcses.v4i4.102>
- Ohadugha, R. O., Chukwuemeka, E. J., & Babatunde, A. E. (2020). Impact of Peer-mediated Learning on Achievement and Motivation in Computer Science among Senior Secondary School Students in Minna Metropolis, Niger State. *Contemporary Educational Technology*, 12(1). <https://doi.org/10.30935/cedtech/7629>
- Outhwaite, L. A., Gulliford, A., & Pitchford, N. J. (2020). A new methodological approach for evaluating the impact of educational intervention implementation on learning outcomes. *International Journal of Research & Method in Education*, 43(3), 225–242. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2019.1657081>
- Park, W., & Kwon, H. (2022). Research Trends and Issues Including Computational Thinking in Science Education and Mathematics Education in the Republic of Korea. *Journal of Baltic Science Education*, 21(5). <https://doi.org/10.33225/jbse/22.21.875>
- Pirker, J., Kopf, J., Kainz, A., Dengel, A., & Buchbauer, B. (2021). The Potential of Virtual Reality for Computer Science Education -Engaging Students through Immersive Visualizations. *2021 IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces Abstracts and Workshops (VRW)*, 297–302. <https://doi.org/10.1109/VRW52623.2021.00060>
- Salihoun, M. (2020). State of Art of Data Mining and Learning Analytics Tools in Higher Education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (ijET)*, 15(21), Article 21. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i21.16435>
- Talai, T., & Fotovatnia, Z. (2012). Data-driven Learning: A Student-centered Technique for Language Learning. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(7), 1526–1531. <https://doi.org/10.4304/tpls.2.7.1526-1531>
- Toews, S. G., Hanreddy, A., & Mahoney, E. (2023). Reimagining Education, Learning, and Partnership: Experiences of Caregivers of Students With Extensive Support Needs During Distance Learning. *Teachers College Record*, 125(6), 3–29. <https://doi.org/10.1177/01614681231184514>
- Tsulaia, N. (2021). The Effect of Data-Driven Learning of Grammar on Georgian EFL University Students' Grammar Achievement. *European Scientific Journal, ESJ*, 17(33). <https://doi.org/10.19044/esj.2021.v17n33p168>
- Wang, H. (2020). *The Construction and Practice Research of Data-Driven Precision Teaching Model*. International Symposium on Educational Technology (ISET). <https://ieeexplore.ieee.org/document/9215480/>
- Wang, Y. (2022). English Translation Teaching Algorithm in Colleges and Universities Using Data-Driven Deep Learning. *Mobile Information Systems*, 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/2712541>
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33–35. <https://doi.org/10.1145/1118178.1118215>
- Yangari, M., & Inga, E. (2021). Educational Innovation in the Evaluation Processes within the Flipped and Blended Learning Models. *Education Sciences*, 11(9), Article 9. <https://doi.org/10.3390/educsci11090487>
- Zendler, A., & Klaudt, D. (2015). Instructional Methods to Computer Science Education as Investigated by Computer Science Teachers. *Journal of Computer Science*, 11(8), 915–927. <https://doi.org/10.3844/jcssp.2015.915.927>

3

BİLGİSAYAR BİLİMİNİN DİSİPLİNLER ARASI ÖZELLİKLERİ

Ali Çimen

ANAHTAR KAVRAMLAR

Disiplinler arası çalışmalar, hesaplamalı bilimler, bilgi işlemsel düşünme, veri analizi, bilimsel modelleme, bilgisayar bilimi

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Disiplinler arası çalışmaların neden önemli olduğunu ve bilgisayar bilimlerinin bu çalışmalara nasıl katkı sağlayabileceğini açıklayabileceksiniz.
  - Hesaplamalı bilimlerin araştırma alanlarını ve nasıl kullanıldığını açıklayabileceksiniz.
  - Bilgi işlemsel düşünme yeteneklerinin neler olduğunu ve nasıl geliştirildiğini açıklayabileceksiniz.
  - Bilgisayar Biliminin Disiplinler arası çalışmalara yaptığı katkılar hakkında örnekler verebileceksiniz.
-

KAYNAKÇA

- Adamopoulou, E., & Moussiades, L. (2020). Chatbots: History, technology, and applications. *Machine Learning with Applications*, 2, 100006. <https://doi.org/10.1016/j.mlwa.2020.100006>
- Allahyari, M., Pouriyeh, S., Assefi, M., Safaei, S., Trippe, E. D., Gutierrez, J. B., & Kochut, K. (2017). A Brief Survey of Text Mining: Classification, Clustering and Extraction Techniques. *arXiv:1707.02919 [Cs]*. <http://arxiv.org/abs/1707.02919>
- Baxevanis, A. D., Bader, G. D., & Wishart, D. S. (2020). *Bioinformatics*. John Wiley & Sons.
- Bower, G., & van Langevelde, H. J. (2022, Mayıs 12). *Astronomers Reveal First Image of the Black Hole at the Heart of Our Galaxy*. <https://eventhorizontelescope.org/blog/astronomers-reveal-first-image-black-hole-heart-our-galaxy>
- CERN. (2023a). *Worldwide LHC Computing Grid*. <https://wlcg-public.web.cern.ch/>
- CERN. (2023b, Eylül 25). *The CERN Data Centre*. CERN. <https://www.home.cern/science/computing/data-centre>
- Chowdhury, G. G. (2003). Natural language processing. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), 51-89. <https://doi.org/10.1002/aris.1440370103>
- Dabu, C.-M. (2017). Computer Science Education and Interdisciplinarity. İçinde *Science Education—Research and New Technologies*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.68580>
- DeepL Translate*. (2023). <https://www.deepl.com/translator>
- Denning, P. J., & Tedre, M. (2019). *Computational Thinking*. MIT Press.
- E-Nabız | T.C. Sağlık Bakanlığı*. (2023). <https://enabiz.gov.tr/>
- Fan, W., Wallace, L., Rich, S., & Zhang, Z. (2006). Tapping the Power of Text Mining. *Communications of the ACM*, 49, 76-82. <https://doi.org/10.1145/1151030.1151032>
- Feldman, R., & Dagan, I. (1995). Knowledge Discovery in Textual Databases (KDT). *KDD*, 95, 112-117.
- Gaikwad, V. S., Chaugule, A., & Patil, P. (2014). Text Mining Methods and Techniques. *International Journal of Computer Applications*, 85(17), 42-45. <https://doi.org/10.5120/14937-3507>
- Gauthier, J., Vincent, A. T., Charette, S. J., & Derome, N. (2019). A brief history of bioinformatics. *Briefings in bioinformatics*, 20(6), 1981-1996.
- GenBank and WGS Statistics*. (2023). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/genbank/statistics/>
- Gentzkow, M., Kelly, B., & Taddy, M. (2019). Text as Data. *Journal of Economic Literature*, 57(3), 535-574. <https://doi.org/10.1257/jel.20181020>
- Gujjar, V., Mago, N., Kumari, R., Patel, S., Chintalapudi, N., & Battineni, G. (2023). A Literature Survey on Word Sense Disambiguation for the Hindi Language. *Information*, 14(9), Article 9. <https://doi.org/10.3390/info14090495>
- Gülbahar, Y., Kert, S. B., & Kalelioğlu, F. (2019). Bilgi İşlemsel Düşünme Becerisine Yönelik Öz Yeterlik Algısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 10(1), Article 1. <https://doi.org/10.16949/turkbilm.385097>
- Health Education England. (2023). What is bioinformatics? *Genomics Education Programme*. <https://www.genomicseducation.hee.nhs.uk/education/core-concepts/what-is-bioinformatics/>
- Hotho, A., Nurnberger, A., Paaß, G., & Augustin, S. (2005). *A Brief Survey of Text Mining*. 19-62.

- ISTE, & CSTA. (2011). *Computational Thinking Operational Definition_ISTE.pdf*. https://cdn.iste.org/www-root/Computational_Thinking_Operational_Definition_ISTE.pdf
- Kao, A., & Poteet, S. R. (Ed.). (2007). *Natural language processing and text mining*. Springer.
- Life, F. W. (2017). *iPhone 7—Health App Opening Screen* [Photo]. <https://www.flickr.com/photos/forthwithlife/37369095596/>
- Luscombe, N. M., Greenbaum, D., & Gerstein, M. (2001). What is bioinformatics? An introduction and overview. *Yearbook of Medical Informatics*, 10(1), 83-100. <https://doi.org/10.1055/s-0038-1638103>
- Miner, G. D., Delen, D., Elder, J. F., Fast, A., Hill, T., & Nisbet, R. A. (2012). *Practical Text Mining and Statistical Analysis for Non-structured Text Data Applications*. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/C2010-0-66188-8>
- Mitkov, R. (Ed.). (2014). *The Oxford Handbook of Computational Linguistics 2nd edition* (2. bs). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199573691.001.0001>
- National Academies. (2005). *Facilitating Interdisciplinary Research* (s. 11153). National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/11153>
- Prabhu, P., Jablin, T. B., Raman, A., Zhang, Y., Huang, J., Kim, H., Johnson, N. P., Liu, F., Ghosh, S., Beard, S., Oh, T., Zoufaly, M., Walker, D., & August, D. I. (2011). A survey of the practice of computational science. *State of the Practice Reports*, 1-12. <https://doi.org/10.1145/2063348.2063374>
- Ramage, D., Rosen, E., Chuang, J., Manning, C. D., & McFarland, D. A. (2009). Topic modeling for the social sciences. *NIPS 2009 workshop on applications for topic models: text and beyond*, 5, 27.
- Sameh, A., Cybenko, G., Kalos, M., Neves, K., Rice, J., Sorensen, D., & Sullivan, F. (1996). Computational science and engineering. *ACM Computing Surveys*, 28(4), 810-817. <https://doi.org/10.1145/242223.246865>
- Sedgewick, R., & Wayne, K. (2017). *Computer science: An interdisciplinary approach*. Addison-Wesley.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*. Koridor Yayıncılık.
- Togg. (2023). <https://www.togg.com.tr/discovery>
- Zhang, J., Wang, W., Xia, F., Lin, Y.-R., & Tong, H. (2020). Data-Driven Computational Social Science: A Survey. *Big Data Research*, 21, 100145. <https://doi.org/10.1016/j.bdr.2020.100145>

4

PROGRAMLAMA EĞİTİMİ İLE ÜST-DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİ GELİŞİMİ

İlker Yakın - Serkan Şendağ

ANAHTAR KAVRAMLAR

Pedagoji, programlama eğitimi, üst-düzey düşünme becerileri

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Üst-düzey düşünme beceri gelişiminin teorik çerçevesi hakkında bilgi verebilecek
  - Programlama eğitimi ile üst-düzey düşünme becerileri arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek
  - Programa eğitimi ile üst-düzey düşünme beceri gelişimine yönelik öğrenme deneyimi tasarlayabilecek
  - Üst-düzey düşünme beceri gelişiminde programlama eğitiminin rolünü tartışabileceksiniz
-

KAYNAKÇA

- Aizikovitsh-Udi, E. ve Amit, M. (2011). Developing the skills of critical and creative thinking by probability teaching. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 1087-1091.
- Almeida, L. S., ve Franco, A. (2011). Critical thinking: Its relevance for education in a shifting society. *Revista de Psicología*, 29(1), 175-195.
- Belski, I. (2002). *Seven Steps to Systems Thinking*. Proceedings of the 13th Annual Conference and Convention, Australian Association of Engineering Educators, Canberra, Australia.
- Bers, M. U. (2022). *Beyond Coding: How Children Learn Human Values through Programming*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bers, M. U., Ponte, I., Juelich, C., Viera, A., ve Schenker, J. (2002). Teachers as Designers: Integrating Robotics in Early Childhood Education. *Information Technology in Childhood Education Annual*, 1, 123-145.
- Costa, A. L. (1991). *Developing Minds: A Resource Book for Teaching Thinking*. (Revised Edition, Volume 1). Virginia: ASCD.
- Ennis, R. H. (1987). A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities. In J. B. Baron ve R. J. Sternberg (Eds.), *Teaching Thinking Skills: Theory and Practice* (pp. 9-26). New York: Freeman.
- Ennis, R.H. (1991). Critical thinking: A streamlined conception, *Teaching Philosophy*, 14(1), 5-25.
- Garcia, M. B. (2021). Cooperative learning in computer programming: A quasi-experimental evaluation of Jigsaw teaching strategy with novice programmers. *Education and Information Technologies*, 26, 4839-4856.
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 32(32), 127-146.
- Halpern, D. F. (2006). The nature and nurture of critical thinking. In R. Sternberg, R. Roediger, & D. F. Halpern (Eds.). *Critical thinking in psychology* (pp. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Israel-Fishelson, R., ve Hershkovitz, A. (2022). Studying interrelations of computational thinking and creativity: A scoping review (2011-2020). *Computers & Education*, 176, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104353>.
- Jeevanantham, L. S. (2005). Why teach critical thinking? *Africa Education Review*, 2(1), 118-129. doi: 10.1080/18146620508566295.
- Jonassen, D. H. (2004). *Learning to solve problems: An instructional design guide*. San Francisco: Pfeiffer.
- Mainali, B. P. (2012). Higher order thinking in education. *Academic Voices: A Multidisciplinary Journal*, 2(1), 5-10.
- Papert, S. (1980). *Mindstorms* (Vol. 66). Basic Books.
- Perkins, N. D. (1991). What creative thinking is. A. L. Costa (Ed.). *Developing minds: A resource book for teaching thinking* içinde (s. 85-88). Virginia: ASCD.
- Polya, G. (1973). *How to solve it*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Relkin, E., Johnson, S. K., ve Bers, M. U. (2023). A Normative Analysis of the TechCheck Computational Thinking Assessment. *Educational Technology & Society*, 26(2), 118-130. [https://doi.org/10.30191/ETS.202304_26\(2\).0009](https://doi.org/10.30191/ETS.202304_26(2).0009)
- Runco, M. A., ve Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92-96.

- Scriven, M. ve Paul, R. (1987). *Defining Critical Thinking*. 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform. <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
- Senemoğlu, N. (2015). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şendağ, S., Yakin, I., ve Gedik, N. (2023). Fostering creative thinking skills through computer programming: Explicit or integrated teaching?. *Education and Information Technologies*, 28, 10819–10838.
- Şendağ, S., ve Odabaşı, H. F. (2009). Effects of an online problem based learning course on content knowledge acquisition and critical thinking skills. *Computers & Education*, 53, 132-141.
- Vogel, S., Hoadley, C., Castillo, A. R., ve Ascenzi-Moreno, L. (2020). Languages, literacies and literate programming: Can we use the latest theories on how bilingual people learn to help us teach computational literacies? *Computer Science Education*, 30(4), 420-443.
- Wechslera, S. M., Saizb, C., Rivasb, S.F., Vendraminic, C.M.M., Almeidad, L.S., Mundima, M.C., ve Francod, A. (2018). Creative and critical thinking: Independent or overlapping components?. *Thinking Skills and Creativity*, 27, 114-122.
- Wing, J. (2014). Computational thinking benefits society. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 24(6), 6–7.
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33–35.

YAPAY ZEKA VE MAKİNE ÖĞRENMESİ EĞİTİMİ: TEMEL KAVRAMLAR VE UYGULAMALARI

Cansu Çiğdem Ekin - Milad Sabamehr

ANAHTAR KAVRAMLAR

Makine öğrenimi, makine öğrenimi ile eğitim, yapay zeka ile öğrenme,

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Makine öğrenme yaklaşımlarını sınıflandırabileceksiniz
  - Yapay zeka ve alt kategorilerini açıklayabileceksiniz
  - Makine öğrenme, derin öğrenme ve doğal dili açıklayabileceksiniz
  - Eğitimde yapay zeka ve makine öğreniminin potansiyelini açıklayabileceksiniz
  - Yapay zekanın eğitim sistemini nasıl iyileştirebileceğini ve değiştirebileceğini açıklayabileceksiniz.
-

çekmektedir. Ancak, bazı eğitimciler, bu sistemlerin analitik yetenekleri azaltabileceğini ve akademik sahtekarlığı teşvik edebileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte ilgili teknolojiler, fırsatlar sunmanın yanı sıra etik ve güvenlik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, yapay zeka, makine öğrenme ve veri analitiği, etik, güvenlik ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemelidir. Gelecekte, bu alanlarda daha fazla çalışma ve gelişme beklenmekte olup, yapay zeka, makine öğrenme ve veri analitiği konuları önemini ve etkisini artırmaya devam edecektir.

ÖZET

Günümüzde, yapay zeka birçok sektörde geliştirildi ve eğitimde de kullanılmaktadır. Bu bölümde, öncelikle yapay zeka açıkça açıklanmış, ardından makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi yapay zekanın çeşitli alt kategorileri ve bunların alt kategorileri olan doğal dil işleme kısaca tartışılmıştır. Daha sonra, akıllı sistemler öğrencilere ve öğretmenlere nasıl yardımcı olabileceği, öğretmenlere hangi öğrencilerin derslerde iyi performans gösterdiğini ve diğerlerinin daha düşük performans gösterdiğini nasıl bildirebileceği ve öğrencilerin derslerdeki sorunlarını tespit edebilecekleri ve performanslarını artırmak için kullanabilecekleri materyal ve notları nasıl önerebileceği tartışılmıştır. Genel olarak, bu bölümde yapay zekanın farklı perspektiflerden nasıl kullanıldığı ve okulların, öğrencilerin ve öğretmenlerin eğitimdeki performansını nasıl daha iyi hale getirebileceği analiz edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bengio, Y., Courville, A., & Vincent, P. (2013). Representation learning: A review and new perspectives. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 35(8), 1798–1828. <https://doi.org/10.1109/TPAMI.2013.50>
- Cambria, E., & White, B. (2014). Jumping NLP curves: A review of natural language processing research. *IEEE Computational intelligence magazine*, 9(2), 48–57.
- Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A., & Bilyatdinova, A. (2018). Artificial Intelligence trends in education: a narrative overview. *Procedia Computer Science*, 136, 16–24. <https://doi.org/10.1016/J.PROCS.2018.08.233>
- De València España Clifford, U., Clifford, J., & Merschel, L. (2013). *Language Learning? @ tic. revista d'innovació educativa, núm. 10, enero-junio*. 108–121. <https://doi.org/10.7203/attic.10.2228>
- Dong, C., Li, Y., Gong, H., Chen, M., Li, J., Shen, Y., & Yang, M. (2021). A Survey of Natural Language Generation. *ACM Computing Surveys*, 55(8), 1–38. <https://doi.org/10.1145/3554727>
- Feldman, J., Monteserin, A., & Amandi, A. (2015). Automatic detection of learning styles: state of the art. *Artificial Intelligence Review*, 44(2), 157–186. <https://doi.org/10.1007/S10462-014-9422-6/TABLES/1>
- Follow, W. K. (2018). *Overrtting vs. Underrtting: A Complete Example*. <https://towardsdatascience.com/overfitting-vs-underfitting-a-complete-example-d05dd7e19765>

- Foundations of Machine Learning, second edition - Mehryar Mohri, Afshin Rostamizadeh, Ameet Talwalkar - Google Books.* (n.d.). Retrieved September 22, 2023, from https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=dWB9DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=foundation+of+machine+learning&ots=AywUXVsZk4&sig=rBoxExivEv0qWPZldlOaTQkflOU&redir_esc=y#v=onepage&q=foundation%20of%20machine%20learning&f=false
- Fryer, L. K., Ainley, M., Thompson, A., Gibson, A., & Sherlock, Z. (2017). Stimulating and sustaining interest in a language course: An experimental comparison of Chatbot and Human task partners. *Computers in Human Behavior*, 75, 461-468.
- Gau, N., & Institut, G. (n.d.). *Sentiment Analy*. <http://www.ijetjournal.org>
- Göksel, N., & Bozkurt, A. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Current Insights and Future Perspectives Açık ve Uzaktan Öğrenmede Bireysel Farklılıklar View project EduArc: International Comparative Study of OER in distributed learning infrastructures View project*. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-8431-5.ch014>
- Grassini, S. (2023). Shaping the Future of Education: Exploring the Potential and Consequences of AI and ChatGPT in Educational Settings. *Education Sciences*, 13(7), 692. <https://doi.org/10.3390/educsci13070692>
- Hansen, L. K., & Larsen, J. (1996). Unsupervised learning and generalization. *IEEE International Conference on Neural Networks - Conference Proceedings*, 1, 25-30. <https://doi.org/10.1109/ICNN.1996.548861>
- Hapke, H., Howard, C., & Lane, H. (2019). *Natural Language Processing in Action: Understanding, analyzing, and generating text with Python*. Simon and Schuster.
- Hossin, M., & Sulaiman. (2015). (). *International Journal of Data Mining & Knowledge Management Process (IJDKP)*, 5(2). <https://doi.org/10.5121/ijdkp.2015.5201>
- Lende, S. P., & Raghuvanshi, M. M. (2016, February). Question answering system on education acts using NLP techniques. In 2016 world conference on education trends in research and innovation for social welfare (Startup Conclave) (pp. 1-6). IEEE.
- Essa, S. G., Celik, T., & Human-Hendricks, N. (2023). Personalised Adaptive Learning Technologies Based on Machine Learning Techniques to Identify Learning Styles: A Systematic Literature Review. *IEEE Access*.
- Lai, T., Xie, C., Ruan, M., Wang, Z., Lu, H., & Fu, S. (2023). Influence of artificial intelligence in education on adolescents' social adaptability: The mediatory role of social support. *PLOS ONE*, 18(3), e0283170. <https://doi.org/10.1371/JOURNAL.PONE.0283170>
- Learned-Miller, E. G. (2014). *Introduction to Supervised Learning*.
- Lee, D., Huh, Y., Lin, C. Y., & Reigeluth, C. M. (2018). Technology functions for personalized learning in learner-centered schools. *Educational Technology Research and Development*, 66(5), 1269-1302. <https://doi.org/10.1007/S11423-018-9615-9/TABLES/15>
- Farhed H. (2018). *Machine Learning: Advanced Techniques and Emerging Applications - IntechOpen Press*.
- McCarthy, J. (2007). From here to human-level AI. *Artificial Intelligence*, 171(18), 1174-1182. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2007.10.009>
- Matzavela, V., & Alepis, E. (2021). Decision tree learning through a Predictive Model for Student Academic Performance in Intelligent M-Learning environments. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100035. <https://doi.org/10.1016/J.CAEAI.2021.100035>
- Milic, N. M., Trajkovic, G. Z., Bukumiric, Z. M., Cirkovic, A., Nikolic, I. M., Milin, J. S., ... & Stanisavljevic, D. M. (2016). Improving education in medical statistics: implementing a blended learning model in the existing curriculum. *PloS one*, 11(2), e0148882.

- Mohammed, B., Hasan, S., & Mohsin Abdulazeez, A. (2021). A Review of Principal Component Analysis Algorithm for Dimensionality Reduction. *Journal of Soft Computing and Data Mining*, 2(1), 20–30. <https://doi.org/10.30880/jscdm.2021.02.01.003>
- Nguyen, G., Dlugolinsky, S., Bobák, M., Tran, V., López García, Á., Heredia, I., Malík, P., & Hluchý, L. (2019). Machine Learning and Deep Learning frameworks and libraries for large-scale data mining: a survey. *Artificial Intelligence Review*, 52(1), 77–124. <https://doi.org/10.1007/S10462-018-09679-Z/TABLES/5>
- Nimy, E., Mosia, M., & Chibaya, C. (2023). Identifying At-Risk Students for Early Intervention—A Probabilistic Machine Learning Approach. *Applied Sciences* 2023, Vol. 13, Page 3869, 13(6), 3869. <https://doi.org/10.3390/APP13063869>
- Potamianos, G. (2006). Speech Recognition, Audio-Visual. *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 800–805. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00912-3>
- Raj, N. S., & Renumol, V. G. (2022). A systematic literature review on adaptive content recommenders in personalized learning environments from 2015 to 2020. *Journal of Computers in Education*, 9(1), 113–148. <https://doi.org/10.1007/S40692-021-00199-4/TABLES/6>
- Rockoff, J. E. (2004). The Impact of Individual Teachers on Student Achievement: Evidence from Panel Data. *American Economic Review*, 94(2), 247–252. <https://doi.org/10.1257/0002828041302244>
- Rong, S., & Bao-Wen, Z. (2018). The research of regression model in machine learning field. *MATEC Web of Conferences*, 176, 01033. <https://doi.org/10.1051/MATECONF/201817601033>
- Shukla, S., Badal, N., & Thakur, B. K. (2020). Introduction to deep learning. *Sustainable Computing: Transforming Industry 4.0 to Society 5.0*, 253–267. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13577-4_15
- Sutton, R. (n.d.). *Introduction to Reinforcement Learning* R A I L &.
- Squires, D. A. (2009). *Curriculum alignment: Research-based strategies for increasing student achievement*. Corwin Press.
- Text Summarizer using NLP (Natural Language Processing)*. (2021). <https://doi.org/10.37591/JoCTA>
- Trabelsi, Z., Alnajjar, F., Parambil, M. M. A., Gochoo, M., & Ali, L. (2023). Real-Time Attention Monitoring System for Classroom: A Deep Learning Approach for Student's Behavior Recognition. *Big Data and Cognitive Computing* 2023, Vol. 7, Page 48, 7(1), 48. <https://doi.org/10.3390/BDCC7010048>
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind a Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, (pp. 433-460). Retrieved from <https://academic.oup.com/mind/article/LIX/236/433/986238>
- View of Artificial Intelligence and Machine Learning Applications in Education*. (n.d.-a). Retrieved September 22, 2023, from <https://londonic.uk/js/index.php/ljis/article/view/49/60>
- View of Artificial Intelligence and Machine Learning Applications in Education*. (n.d.-b). Retrieved September 22, 2023, from <https://londonic.uk/js/index.php/ljis/article/view/49/60>
- Wang, Z. (2022). Computer-assisted EFL writing and evaluations based on artificial intelligence: a case from a college reading and writing course. *Library Hi Tech*, 40(1), 80–97. <https://doi.org/10.1108/LHT-05-2020-0113/FULL/XML>

- Walkington, C., & Bernacki, M. L. (2019). Personalizing algebra to students' individual interests in an intelligent tutoring system: Moderators of impact. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 29, 58-88.
- Wei, C., Wang, Y. C., Wang, B., & Kuo, C. C. J. (2023). An overview on language models: Recent developments and outlook. arXiv preprint arXiv:2303.05759.
- Yi, H., Shiyu, S., Duan, X., & Chen, Z. (2017). A study on Deep Neural Networks framework. *Proceedings of 2016 IEEE Advanced Information Management, Communicates, Electronic and Automation Control Conference, IMCEC 2016*, 1519–1522. <https://doi.org/10.1109/IMCEC.2016.7867471>
- Zhao, H., Lai, Z., Leung, H., & Zhang, X. (2020). *A Gentle Introduction to Feature Learning*. 1–12. https://doi.org/10.1007/978-3-030-40794-0_1

ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMLARINDA BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Betül Tonbuloğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Çevrimiçi öğrenme, Bilgisayar Bilimi eğitimi, çevrimiçi ders tasarımı, çevrimiçi öğretim araçları, çevrimiçi öğretim yöntemleri, çevrimiçi ölçme- değerlendirme yaklaşımları

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitiminin pedagojik temelleri hakkında fikir sahibi olacak,
  - Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitimi için ders tasarımı çerçevelerinden nasıl yararlanılabileceğini açıklayabilecek,
  - Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitiminde kullanılabilecek araç ve uygulamalara örnekler verebilecek,
  - Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitiminde benimsenebilecek yöntem ve stratejilerin farkında olacak,
  - Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitiminde ölçme ve değerlendirme uygulamalarının sunduğu fırsat ve zorlukları tartışabilecek,
  - Çevrimiçi Bilgisayar Bilimi eğitimiyle ilgili yapılmış araştırmaları analiz ederek konuyla ilgili eğilimleri keşfedebileceksiniz.
-

masında kullanılabilir tasarımlardan bir diğeri olan 7C Öğrenme Tasarımı Çerçevesinde ise kavramsallaştırma, oluşturma, iletişim kurma, işbirliği yapma, değerlendirme, birleştirme ve pekiştirme olmak üzere ders tasarımının yedi aşaması vurgulanmıştır. Çevrimiçi BB eğitiminde iletişimi, işbirliğini ve sunumu kuvvetlendirmek için kullanılabilir birçok araç, çevrimiçi kurs, websitesi, yazılım ve öğrenme materyali bulunmaktadır. Ayrıca bilgisayar simülasyonları, sanal laboratuvarlar, robotlar, oyunlar, sanal ve artırılmış gerçeklik, öğrenme yönetim sistemleri, video konferans ve webinar platformları, takım işbirliği uygulamaları, değerlendirme araçları, web 2.0 uygulamaları, programlama öğretim araçları gibi teknolojilerden çevrimiçi BB eğitimi kapsamında yararlanılabilmektedir. Böylece sunulan eğitimin daha etkileşimli, ilgi çekici ve uygulamalı bir içeriğe sahip olması, öğrencilere kodlama pratiği yapma, anında geri bildirim alma ve işbirliği yapma fırsatlarının sunulması amaçlanmaktadır. Çevrimiçi BB öğretiminde işbirliğine dayalı öğrenmeyi ve akran geri bildirimini kullanmak, katılımı ve etkileşimi teşvik etmek, eğitsel ajanlardan ve sohbet robotlarından yararlanmak ve bireysel öğrenme süreçlerini desteklemek gibi farklı öğretim stratejilerinin kullanılması öğrencilerin sürece daha aktif katılabilmelerini ve sürecin bir parçası durumuna gelebilmelerini kolaylaştıracak, kişiselleştirilmiş eğitim seçenekleri sunacaktır. Çevrimiçi BB eğitiminin değerlendirilmesinde anında ve kapsamlı geri bildirim sunabilme, hızlı ve kolay değerlendirme gibi farklı esnekliklerin yanı sıra grup projelerinin ve açık uçlu soruların değerlendirilmesi, teknik altyapı gerekliliği, hile, kopya, intihal ve sahte kimlik kullanılması gibi zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için otomatik bir programlama değerlendirme sistemi oluşturulması, yapay zekâ ve veri analitiğinden yararlanılması, uygun analiz yaklaşımlarının belirlenmesi ve yeniden değerlendirme imkânı verilmesi gibi tedbirler önemli görülmektedir. BB eğitiminin çevrimiçi öğrenme ortamlarında nasıl daha etkili şekilde sunulabileceğine yönelik araştırmalar artarak devam etmektedir. Ders tasarımını iyileştirmek, öğrenme deneyimlerini kişiselleştirmek ve etkileşim sağlamak gibi amaçlar için çevrimiçi BB derslerinde yapay zekâ gibi güncel teknolojilerden yararlanılması, ayrıca eğitimcilerin yeterliliklerini geliştirmek için onlara profesyonel gelişim fırsatlarının sunulması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abouhashem, A., Abdou, R. M., Bhadra, J., Siby, N., Ahmad, Z., & Al-Thani, N. J. (2021). Covid-19 inspired a stem-based virtual learning model for middle schools—a case study of Qatar. *Sustainability*, 13(5), 2799. <https://doi.org/10.3390/su13052799>
- Adnan, M. (2020). Online learning amid the covid-19 pandemic: students perspectives. *Journal of Pedagogical Sociology and Psychology*, 2(1), 45-51. <https://doi.org/10.33902/jpsp.2020261309>
- Aidoo, N., MacDonald, N., Gyampoh, N., Baah, K., Tsyawo, N. (2022). Factors Influencing Teachers' Online Teaching Competence In Higher Education. *Social Education Research*, 3(1), 148-160. <https://doi.org/10.37256/ser.3120221315>
- Alaqsam, A., Ghabban, F., Ameerbakhsh, O., Alfadli, I., & Fayez, A. (2021). Current Trends in Online Programming Languages Learning Tools: A Systematic Literature Review. *Journal*

- of Software Engineering and Applications*, 14(7), 277-297. <https://doi.org/10.4236/jsea.2021.147017>
- Al-Khanjari, Z., & Al-Roshdi, Y. (2015, February). Developing virtual lab to support the Computer Science Education in Moodle. In *Proceedings of 2015 12th International Conference on Remote Engineering and Virtual Instrumentation (REV)* (pp. 186-191). <https://doi.org/10.1109/REV.2015.7087290>
- Alruwais, N., Wills, G., & Wald, M. (2018). Advantages and challenges of using e-assessment. *International Journal of Information and Education Technology*, 8(1), 34-37. <http://doi.org/10.18178/ijiet.2018.8.1.1008>
- Amoush, K. H., & Mizher, R. A. (2023). Interaction as a Predictor for EFL Undergraduate University Students' Satisfaction With Online English Language Courses. *Theory and Practice in Language Studies*, 13(4), 927-937. <https://doi.org/10.17507/tpls.1304.14>
- Anderson, T. & Dron, J. (2011). Three Generations Of Distance Education Pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i3.890>
- Anohah, E. (2016). Pedagogy and design of online learning environment in computer science education for high schools. *International Journal of Online Pedagogy and Course Design (IJOPCD)*, 6(3), 39-51. <https://doi.org/10.4018/IJOPCD.2016070104>
- Baskara, F. R. (2023). Chatbots and flipped learning: enhancing student engagement and learning outcomes through personalised support and collaboration. *IJORER: International Journal of Recent Educational Research*, 4(2), 223-238. <https://doi.org/10.46245/ijorer.v4i2.331>
- Brown, N. C. C., & Kölling, M. (2013). A tale of three sites. *Proceedings of the Ninth Annual International ACM Conference on International Computing Education Research*. 27- 34. <https://doi.org/10.1145/2493394.2493398>
- Brown, N. C. C., Sentance, S., Crick, T., & Humphreys, S. (2014). Restart: The Resurgence of Computer Science in UK Schools. *ACM Transactions on Computing Education*, 14(2), 1-22. <https://doi.org/10.1145/2602484>
- Cai, Y., Teo, Q., Cao, Q., Cao, Q., Taib, S., Chen, J. (2021). Virtual & Augmented Reality Technology Help Learning Of Biology In Secondary Schools. *13th Annual International Conference on Education and New Learning Technologies (EDULEARN21)*, 5-6 July 2021, pp. 9752-9756. <https://doi.org/10.21125/edulearn.2021.1968>
- Carrillo, C. & Flores, M. A. (2020). Covid-19 and teacher education: a literature review of online teaching and learning practices. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 466-487. <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1821184>
- Chang, S. C., & Tung, F. C. (2008). An empirical investigation of students' behavioural intentions to use the online learning course websites. *British Journal of Educational Technology*, 39(1), 71-83. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2007.00742.x>
- Che, C., Luo, Q., & Mao, Y. (2022). The Reform of Engineering Professional Online Education Courses by Artificial Intelligence and Wireless Network Technology in the Context of Engineering Certification. *Wireless Communications and Mobile Computing*. <https://www.hindawi.com/journals/wcmc/2022/3822931/>
- Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9069875>
- Ching, Y. H., & Hsu, Y. C. (2013). Peer feedback to facilitate project-based learning in an online environment. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 14(5), 258-276. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v14i5.1524>

- Codding, D., Alkhateeb, B., Mouza, C., & Pollock, L. (2021). From professional development to pedagogy: An examination of computer science teachers' culturally responsive instructional practices. *Journal of Technology and Teacher Education*, 29(4), 497-532. <https://doi.org/10.3102/1685588>
- Code.org. (2023). <https://studio.code.org/catalog>
- Conole, G. (2014, April). The 7Cs of learning design: A new approach to rethinking design practice. In *Proceedings of the 9th international conference on networked learning* (pp. 502-509). Edinburgh: University of Edinburgh. <http://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/netlc/past/nlc2014/abstracts/pdf/conole.pdf>
- Coufal, P. (2022). Comparison of face-to-face and online computer science education in high school. *International Journal of Education and Information Technologies*, 16, 148-153. <https://doi.org/10.46300/9109.2022.16.17>
- Crick, T., Knight, C., Watermeyer, R., & Goodall, J. (2020). The impact of covid-19 and "Emergency Remote Teaching" On The UK Computer Science Education Community. *United Kingdom & Ireland Computing Education Research Conference*. <https://doi.org/10.1145/3416465.3416472>
- Crick, T., Knight, C., Watermeyer, R., & Goodall, J. (2021). The International Impact of COVID-19 and "Emergency Remote Teaching" on Computer Science Education Practitioners. *IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*. pp. 1048-1055, <https://doi.org/10.1109/EDUCON46332.2021.9453846>
- Czerkawski, B. C., & Lyman, E. W. (2016). An instructional design framework for fostering student engagement in online learning environments. *TechTrends*, 60, 532-539. <https://doi.org/10.1007/s11528-016-0110-z>
- Delgado, N. & Villacero, N. (2022). The Gains, Issues, and Opportunities In The Integration Of Virtual Laboratory In School Science Laboratory. *Epra International Journal of Multidisciplinary Research (Ijmr)*, 367-374. <https://doi.org/10.36713/epra10888>
- Dong, T. and Yang, G. (2020). Towards a Pattern Language For Interactive Coding Tutorials. *Conference Companion of the 4th International Conference on Art, Science, and Engineering of Programming*. <https://doi.org/10.1145/3397537.3397558>
- El-Sayad, G., Saad, N. H. M., & Ramayah, T. (2021). How higher education students in egypt perceived online learning engagement and satisfaction during the covid-19 pandemic. *Journal of Computers in Education*, 8(4), 527-550. <https://doi.org/10.1007/s40692-021-00191-y>
- Fiock, H. (2020). Designing a community of inquiry in online courses. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(1), 134-152. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i5.3985>
- Franssica, R. E. & Lestariningsih, F. E. (2021). Students' perception on teacher-students' interaction in an online learning environment. *Journal of Languages and Language Teaching*, 9(3), 344. <https://doi.org/10.33394/jollt.v9i3.3782>
- Goshtasbpour, F., Ferguson, R., Pitt, B., Cross, S., & Whitelock, D. (2022). Adapting oer: addressing the challenges of reuse when designing for he capacity development. *European Conference on E-Learning*, 21(1), 119-127. <https://doi.org/10.34190/ecel.21.1.718>
- Grivokostopoulou, F., Kovas, K., & Perikos, I. (2020). The effectiveness of embodied pedagogical agents and their impact on students learning in virtual worlds. *Applied Sciences*, 10(5), 1739. <https://doi.org/10.3390/app10051739>
- Haaranen, L., Mariani, G., Sormunen, P., & Lehtinen, T. (2020). Complex online material development in cs courses. *Koli Calling '20: Proceedings of the 20th Koli*

- Calling International Conference on Computing Education Research*. <https://doi.org/10.1145/3428029.3428053>
- Hew, K. F., Huang, W., Du, J., & Jia, C. (2022). Using chatbots to support student goal setting and social presence in fully online activities: learner engagement and perceptions. *Journal of Computing in Higher Education*, 35(1), 40-68. <https://doi.org/10.1007/s12528-022-09338-x>
- Hill, L. (2019). Blackboard collaborate ultra: an online, interactive teaching tool. *Academy of Management Learning & Education*, 18(4), 640-642. <https://doi.org/10.5465/amle.2019.0027>
- Ho, C., Yeh, C., Wang, J., Hu, R., & Lee, P. (2023). Linking the choice of the class format and preclass learning experiences sheds light on a step further in blended medical education. *Medical Education Online*, 28(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2023.2186207>
- Hoa, P. T. T. (2019). Combined learning, a good solution for vietnamese universities. *Ho Chi Minh City Open University Journal of Science - Social Sciences*, 9(1), 78-85. <https://doi.org/10.46223/hcmcoujs.soci.en.9.1.273.2019>
- Hwang, G., & Chang, C. (2021). A review of opportunities and challenges of chatbots in education. *Interactive Learning Environments*, 31(7), 4099-4112. <https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1952615>
- Jiang, M., Ballenger, J., & Holt, W. V. (2019). Educational leadership doctoral students' perceptions of the effectiveness of instructional strategies and course design in a fully online graduate statistics course. *Online Learning*, 23(4). <https://doi.org/10.24059/olj.v23i4.1568>
- Joiner, D., Gordon, S. I., Lathrop, S., McClelland, M., & Stevenson, D. P. (2005). Applying verification, validation, and accreditation processes to digital libraries. *Proceedings of the 5th ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries*. <https://doi.org/10.1145/1065385.1065485>
- Kanuka, H., & Anderson, T. (1999). Using constructivism in technology-mediated learning: Constructing order out of the chaos in the literature. *Radical Pedagogy*, 2(1). <http://hdl.handle.net/2149/728>
- Kathuria, H. & Becker, D. L. (2021). Leveraging course quality checklist to improve online courses. *Journal of Teaching and Learning With Technology*, 10(1). <https://doi.org/10.14434/jotlt.v10i1.31253>
- Kert, S. B. (2022). Pedagojiden Teknolojiye Programlama Öğretimi. Kert, S. B. (Editör). *Programlama Öğretimi Yaklaşımları*. (s. 2-15). Nobel Yayıncılık.
- Khan, B. H. (Ed.). (2005). *Managing e-learning: Design, delivery, implementation, and evaluation*. IGI Global.
- Komarasamy, G. & Sathibabu, A. (2022). Identification of the problems faced by students due to online education. *Technoarete Transactions on Application of Information and Communication Technology (ICT) in Education*, 1(3). <https://doi.org/10.36647/ttaicte/01.03.a003>
- Kordaki, M. (2010). A drawing and multi-representational computer environment for beginners' learning of programming using c: design and pilot formative evaluation. *Computers & Education*, 54(1), 69-87. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.07.012>
- Krajcik, J. S., & Mun, K. (2014). Promises and challenges of using learning technologies to promote student learning of science. In N. G. Lederman & S. K. Abell (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp. 337-361). Routledge. <https://bit.ly/3PRWkAz>

- Kuhail, M. A., Alturki, N., Alramlawi, S., & Alhejori, K. (2022). *Interacting with educational chatbots: a systematic review*. *Education and Information Technologies*, 28(1), 973-1018. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11177-3>
- Kuo, Y., Walker, A., Belland, B. R., & Schroder, K. E. E. (2013). A predictive study of student satisfaction in online education programs. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 14(1), 16. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v14i1.1338>
- Lee, J. K., & Lee, W. K. (2008). The relationship of e-Learner's self-regulatory efficacy and perception of e-Learning environmental quality. *Computers in human Behavior*, 24(1), 32-47. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2006.12.001>
- Lee, O. & Campbell, T. (2020). What science and stem teachers can learn from covid-19: harnessing data science and computer science through the convergence of multiple stem subjects. *Journal of Science Teacher Education*, 31(8), 932-944. <https://doi.org/10.1080/1046560x.2020.1814980>
- Lessner, D. (2014). Analysis Of Term Meaning” Computational Thinking”. *Journal of Technology and Information Education*, 6(1), 71. <https://pdfs.semanticscholar.org/e742/719931043053e7f60a680887bdc8d2cbc5c5.pdf>
- Levy, Y. (2007). Comparing dropouts and persistence in e-learning courses. *Computers & education*, 48(2), 185-204. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2004.12.004>
- Martin, F. & Bolliger, D. U. (2022). Designing online learning in higher education. *Handbook of Open, Distance and Digital Education*, 1-20. https://doi.org/10.1007/978-981-19-0351-9_72-1
- Martin, F., Ritzhaupt, A., Kumar, S., & Budhrani, K. (2019). Award-winning faculty online teaching practices: Course design, assessment and evaluation, and facilitation. *The Internet and Higher Education*, 42, 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2019.04.001>
- Mayer, R. E., Dow, G. T., & Mayer, S. V. (2003). Multimedia learning in an interactive self-explaining environment: what works in the design of agent-based microworlds?. *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 806-812. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.4.806>
- Mellar, H., Peytcheva-Forsyth, R., Kocdar, S., Karadeniz, A., & Yovkova, B. (2018). Addressing cheating in e-assessment using student authentication and authorship checking systems: teachers' perspectives. *International Journal for Educational Integrity*, 14(1), 1-21. <https://doi.org/10.1007/s40979-018-0025-x>
- Minecraft Edu. (2023). <https://education.minecraft.net/tr-tr/resources/computer-science-subject-kit>
- Moller, F. & Crick, T. (2018). A university-based model for supporting computer science curriculum reform. *Journal of Computers in Education*, 5(4), 415-434. <https://doi.org/10.1007/s40692-018-0117-x>
- Montoya, A., Master, A., & Cheryan, S. (2020). *Increasing interest in computer science through group work: a goal congruity approach*. Senior Thesis, Psychology Honors Program. University of Washington. <https://doi.org/10.31234/osf.io/ahgfy>
- Morrison, J. R. (2021). Getting to know you: student-faculty interaction and student engagement in online courses. *7th International Conference on Higher Education Advances (HEAd'21)*. <https://doi.org/10.4995/head21.2021.13160>
- Mudzingiri, A., Abel, S., & Mafugu, T. (2022). Student perceptions of covid-19 induced e-learning in state universities in zimbabwe. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 21(10), 296-308. <https://doi.org/10.26803/ijlter.21.10.16>

- Nagel, L., & Kotzé, T. G. (2010). Supersizing e-learning: What a CoI survey reveals about teaching presence in a large online class. *The Internet and Higher Education*, 13(1-2), 45-51. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2009.12.001>
- Narciss, S., Proske, A., & Koerndle, H. (2007). Promoting self-regulated learning in web-based learning environments. *Computers in human behavior*, 23(3), 1126-1144. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2006.10.006>
- Nikou, S. A., & Economides, A. A. (2018). Mobile-based assessment: A literature review of publications in major referred journals from 2009 to 2018. *Computers & Education*, 125, 101-119. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.06.006>
- Nsengimana, T., Bazimaziki, G., Nyirahabimana, A., Mushimiyimana, J. B., Mutarutinya, V., Mugabo, L. R., ... & Nsengimana, V. (2021). Online learning during covid-19 pandemic in rwanda: experience of postgraduate students on language of instruction, mathematics and science education. *Contemporary Mathematics and Science Education*, 2(1). <https://doi.org/10.30935/conmaths/10788>
- O'Callaghan, G., & Connolly, C. (2020, September). Developing creativity in computer science initial teacher education through design thinking. *United Kingdom & Ireland Computing Education Research conference*. (pp. 45-50). <https://doi.org/10.1145/3416465.3416469>
- Olebara, C. (2022). Improved yuanpei computer science teaching: for secured development of developing countries. *Journal of Emerging Technologies*, 2(1), 8-17. <https://doi.org/10.57040/jet.v2i1.134>
- Oliveira, A., Behnagh, R., Ni, L., Mohsinah, A., Burgess, K., Guo, L. (2019). Emerging Technologies As Pedagogical Tools For Teaching and Learning Science: A Literature Review. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(2), 149-160. <https://doi.org/10.1002/hbe2.141>
- Ong, S. G. T. & Quek, G. C. L. (2023). Enhancing teacher-student interactions and student online engagement in an online learning environment. *Learning Environments Research*. <https://doi.org/10.1007/s10984-022-09447-5>
- Orikana, M. B., Yulia, H., & Krismiyati, K. (2022). Effectiveness of online learning viewed from students' online interaction. *Jurnal Teknologi Informasi Dan Pendidikan*, 15(1), 105-119. <https://doi.org/10.24036/jtip.v15i1.576>
- Paechter, M., & Maier, B. (2010). Online or face-to-face? Students' experiences and preferences in e-learning. *The internet and higher education*, 13(4), 292-297. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.09.004>
- Papert, S. (1990). Children, computers and powerful ideas. New York: Basic Books, 10, 1095592. <http://kvannti.kapsi.fi/Documents/LCL/mindstorms-chap1.pdf>
- Peytcheva-Forsyth, R., Aleksieva, L., & Yovkova, B. (2018). The impact of prior experience of e-learning and e-assessment on students' and teachers' approaches to the use of a student authentication and authorship checking system. *EDULEARN18 Proceedings*, 2311-2321. <https://bit.ly/3OCGK80>
- Pishchukhina, O. (2022). Moving Msc Software Development Course Online: Adaptation Of the Large Class Module To A Distance Learning Model. *2022 31st Annual Conference of the European Association for Education in Electrical and Information Engineering (EAEEIE)*, Coimbra, Portugal, pp. 1-6, <https://doi.org/10.1109/eaeeie54893.2022.9820299>
- Pullen, J. M. (2006). Scaling up a distance education program in computer science. *ACM SIGCSE Bulletin*, 38(3), 33-37. <https://doi.org/10.1145/1140123.1140136>
- Quayson, F. & Zirkle, C. (2022). Ten best practices for designing an online course. *The Interdisciplinary Journal of Advances in Research in Education*, 5(1), 1-17. <https://doi.org/10.55138/oh104284fcz>

- Rolim, C., & Isaias, P. (2019). Examining the use of e-assessment in higher education: Teachers and students' viewpoints. *British Journal of Educational Technology*, 50(4), 1785–1800. <https://doi.org/10.1111/bjet.12669>
- Romeike, R. (2019). The role of computer science education for understanding and shaping the digital society. *Sustainable ICT, Education and Learning*, 167-176. https://doi.org/10.1007/978-3-030-28764-1_19
- Rößling, G., Joy, M., Moreno, A., Radenski, A., Malmi, L., Kerren, A., ... & Iturbide, J. Á. V. (2008). Enhancing learning management systems to better support computer science education. *ACM SIGCSE Bulletin*, 40(4), 142-166. <https://doi.org/10.1145/1473195.1473239>
- Scratch.mit.edu (2023). <https://scratch.mit.edu/about>
- Seidametova, Z., Abduramanov, Z., & Seydametov, G. (2022). Hackathons in computer science education: monitoring and evaluation of programming projects. *Educational Technology Quarterly*, 2022(1), 20-34. <https://doi.org/10.55056/etq.5>
- Seo, K., Tang, J., Roll, I., Fels, S., & Yoon, D. (2021). The impact of artificial intelligence on learner–instructor interaction in online learning. *International journal of educational technology in higher education*, 18(1), 1-23. <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00292-9>
- Shanley, N., Martin, F., Hite, N., Perez-Quinones, M., Ahlgrim-Delzell, L., Pugalee, D., & Hart, E. (2022). Teaching Programming Online: Design, Facilitation and Assessment Strategies and Recommendations for High School Teachers. *TechTrends*, 66(3), 483-494. <https://doi.org/10.1007/s11528-022-00724-x>
- Sharrab, Y., Almutiri, N., Tarawneh, M., Alzyoud, F., Al-Ghuwairi, A., Al-Fraihat, D. (2023). Toward Smart and Immersive Classroom Based On Ai, Vr, And 6G. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Ijet)*, 18(2), 4-16. <https://doi.org/10.3991/ijet.v18i02.35997>
- Shukla, H., Ahuja, N. J., Choudhury, T., Imran, F. (2022). A Pedagogical Framework For Advanced Learners During Covid-19 For Engineering Students. *Education Research International*, 1-9. <https://doi.org/10.1155/2022/2907089>
- Smutny, P., & Schreiberova, P. (2020). Chatbots for learning: A review of educational chatbots for the Facebook messenger. *Computers & Education*, 151, 103862. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103862>
- Stringer, E., Lewin, C., & Coleman, R. (2019). Using digital technology to improve learning. Guidance report. *Education Endowment Foundation*. <https://eric.ed.gov/?id=ED612112>
- Sullivan, F. R. (2008). Robotics and science literacy: Thinking skills, science process skills, and systems understanding. *Journal of Research in Science Teaching*, 45(3), 373–394. <https://doi.org/10.1002/tea.20238>
- Swan, K. (2001). Virtual interaction: Design factors affecting student satisfaction and perceived learning in asynchronous online courses. *Distance Education*, 22(2), 306–331. <https://doi.org/10.1080/0158791010220208>
- Thamviset, W. (2022, June). Automatic Unit Testing-Based Assessments for Online C++ Programming Classroom. In *2022 19th International Joint Conference on Computer Science and Software Engineering (JCSSE)* (pp. 1-6). IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/document/9836289>
- Timonen, P. & Ruokamo, H. (2021). Designing a preliminary model of coaching pedagogy for synchronous collaborative online learning. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 15, 183449092199143. <https://doi.org/10.1177/1834490921991430>

- Tonbuloğlu, B. (2017). *Uzaktan Eğitim Programlarının Paydaş Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tonbuloğlu, B. (2022). Khan'ın E-Öğrenme Çerçevesi Kapsamında Acil Durum Uzaktan Öğretim Sürecinin Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(83), 963-996. <https://doi.org/10.17755/esosder.1054616>
- Tonbuloğlu, B. (2023). An evaluation of game-based computer science course designs: The example of Minecraft Edu. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11996-y>
- Tonbuloğlu, İ. (2022). Çevrimiçi Programlama Öğretimi. Kert, S. B. (Editör). Programlama Öğretimi Yaklaşımları (s. 190- 209) . Nobel Yayıncılık.
- Ullah, Z., Lajis, A., Jamjoom, M., Altalhi, A., Al-Ghamdi, A., & Saleem, F. (2018). The effect of automatic assessment on novice programming: Strengths and limitations of existing systems. *Computer Applications in Engineering Education*, 26(6), 2328-2341. <https://doi.org/10.1002/cae.21974>
- Voyles, M. M., Fossum, T., & Haller, S. (2008). Teachers respond functionally to student gender differences in a technology course. *Journal of Research in Science Teaching*, 45(3), 322–345. <https://doi.org/10.1002/tea.20239>
- Wilson, T. and Whitelock, D. (1997). Hijacking hypermedia and other highways to learn computer science on a distance learning course. *Research in Learning Technology*, 5(2). <https://doi.org/10.3402/rlt.v5i2.10562>
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33–35. <https://doi.org/10.1145/1118178.1118215>
- Winkler, R. & Söllner, M. (2018). Unleashing the potential of chatbots in education: a state-of-the-art analysis. *Academy of Management Proceedings*, 2018(1), 15903. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2018.15903abstract>
- Wollny, S., Schneider, J., Mitri, D. D., Weidlich, J., Rittberger, M., & Drachsler, H. (2021). Are we there yet? - a systematic literature review on chatbots in education. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 4. <https://doi.org/10.3389/frai.2021.654924>
- Yıldırım, N., Tekel, E. (2023). Is online assessment better? examination of pre-service teachers' views. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 10(1), 98-112. <https://doi.org/10.52380/ijpes.2023.10.1.867>
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Ahmet Çelik

ANAHTAR KAVRAMLAR

Okul öncesi, düşünme becerileri, bilgisayar bilimi, bilgi işlemsel düşünme, kendin ifade etme, teknolojik akıcılık

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Okul öncesi dönemde düşünme becerilerinin önemini ve bu beceriyi geliştirmek için nasıl bir eğitim ortamına ihtiyaç olduğunu açıklayabileceksiniz.
  - Okul öncesi dönemde bilgi işlemsel düşünme becerisine yönelik etkinlikleri şekillendiren farklı yaklaşımları üstünlüklerine göre tartışabileceksiniz.
  - Okul öncesi dönemde kodlama etkinliklerinin amaçlarını açıklayabileceksiniz.
  - Okul öncesi dönemde bilgi işlemsel düşünmeyi değerlendirmek için dikkate alınması gereken boyutları açıklayabileceksiniz.
-

sistematiik analiz ve değerlendirmeyi içerir. Bir kod amaçlandığı gibi çalışmadığında, sorun giderme stratejileri yardımcı olabilir. Bazen sorun yazılımda değil donanımdadır, bazen de ikisi arasındaki bağlantıdadır. Örneğin ocuklar ekrandaki karakteri 10 birim sağa hareket ettirmek için programladıklarında ve test sonucunda kodun çalışmadıklarını gördüklerinde, tekrar koda dönüp bakmaları gerekmektedir. Programlama bloklarını kontrol etmek onlara bir akış içinde nasıl hata ayıklayacaklarını öğretmektedir. Bunu anlamak, büyüdüklerinde bilgisayar sistemlerinde kullanılabilecek sorun giderme stratejileri geliştirmenin temelidir. Hata ayıklamayı öğrenmek, matematikte formülü kontrol etmeye veya okuma yazmada küçük harfle başlanmış cümlelerin baş harfini büyük yapmaya benzeyen önemli bir beceridir. Dolayısıyla hata ayıklama, çocuklara bir şeylerin ilk denemede işe yaramayacağı, aslında doğru sonuca ulaşmak için genellikle birçok yinelemenin gerekli olduğu gibi güçlü bir ders vermektedir.

ÖZET

Bu bölümde, okul öncesi dönemde bilgi işlemsel düşünme (BD) becerisinin gelişimi ve önemi ile BD'nin gelişiminde kodlama eğitimlerinin rolü ele alınmıştır. Günümüzün teknoloji odaklı dünyasında önemli bir analitik beceri olarak kabul edilen BD, bilgisayar bilimi alanında çeşitli beceriler geliştirmeyi destekleyen birçok uygulamadan biridir. Bu nedenle okul öncesi dönemde çocuklara bilgi işlemsel düşünme ve kodlama becerilerini kazandırmak, bu becerilerin erken yaşlardan itibaren gelişmesini sağlamak açısından önemlidir. Bu durumun tam tersine son yıllarda okul öncesi eğitiminde BD'yi çocuklara tanıtmak ve daha geniş bir öğrenci kitlesine ulaşmasını sağlamak için bilgisayarsız kodlama yaklaşımı daha fazla önem kazanmıştır. Fakat bu yaklaşıma dayalı etkinlikler, problem çözmeyi hedeflemekte ve ocuklara BD kavramlarını tanıtmaktan öteye geçemediği için eleştirilmektedir. Kodlama eğitimi ise çocuklara sadece problem çözme becerisi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda teknolojiyi akıcı bir şekilde kullanmaya başladıklarında kendilerini ifade etme yeteneğini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu eğitimler bilgi işlemsel düşünmenin kavramlarını, uygulamalarını, perspektiflerini ve aynı zamanda BG'den gelen güçlü fikirleri öğretebilmenin en güçlü yollarından birisidir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A., & Kaya, B. (2015). Okul öncesi öğrencilerinin düşünme becerilerinin gelişmesine yönelik öğretmen görüşleri. *Elektironic Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 148–160.
- Angeli, C., & Giannakos, M. (2020). Computational thinking education: Issues and challenges. *Computers in Human Behavior*, 105, 106185. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.106185>
- Astrachan, O., Hambruch, S., Peckham, J., & Settle, A. (2009). The present and future of computational thinking. *40th ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, 549–550. Tennessee, USA.

- Aytekin, A., & Topçu, M. S. (2023). The effect of integrating computational thinking (CT) components into science teaching on 6th grade students' learning of the circulatory system concepts and CT skills. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12103-x>
- Baraldi, C. (2008). Promoting Self-Expression in Classroom Interactions. *Childhood*, 15(2), 239–257. <https://doi.org/10.1177/0907568207088425>
- Baranauskas, M. C. C., & Luque Carbajal, M. (2017). The Social Nature of Programming: Children and Fluency. *Human-Computer Interaction. Interaction Contexts*, 291–308. Cham: Springer International Publishing.
- Bell, T., Curzon, P., Cutts, Q., Dagiene, V., & Haberman, B. (2011). Overcoming obstacles to CS education by using non-programming outreach programmes. *5th International Conference on Informatics in Schools: Situation, Evolution and Perspectives*, 71–81. Springer.
- Bell, T., Witten, I. H., & Fellows, M. (1998). *Computer Science Unplugged: Off-line activities and games for all ages*.
- Bers, M. U. (2020). *Coding as a playground: Programming and computational thinking in the early childhood classroom* (2nd ed.). London, England: Routledge.
- Bers, M. U. (2022). *Beyond Coding How Children Learn Human Values through Programming*. Cambridge: The MIT Press.
- Blikstein, P. (2013). Digital fabrication and “making” in education: the democratization of invention. In J. Walter-Herrmann & C. Büchling (Eds.), *FabLabs: Of Machines, Makers and Inventors* (pp. 1–21). Transcript-Verlag.
- Brackmann, C. P., Román-González, M., Robles, G., Moreno-León, J., Casali, A., & Barone, D. (2017). Development of computational thinking skills through unplugged activities in primary school. *Proceedings of the 12th Workshop on Primary and Secondary Computing Education*. ACM. <https://doi.org/10.1145/3137065.3137069>
- Brennan, K., & Resnick, M. (2012). New frameworks for studying and assessing the development of computational thinking. *American Educational Research Association 2012*. Vancouver, Canada.
- Bundy, A. (2007). Computational thinking is pervasive. *Journal of Scientific and Practical Computing*, 1(2), 67–69.
- Burke, L. A., Williams, J. M., & Skinner, D. (2007). Teachers' Perceptions of Thinking Skills in the Primary Curriculum. *Research in Education*, 77(1), 1–13. <https://doi.org/10.7227/RIE.77.1>
- Campbell, C., & Walsh, C. (2017). Introducing the “new” digital literacy of coding in the early years. *Practical Literacy: The Early and Primary Years*, 22, 10–12.
- Çelik, A., & Özdemir, S. (2019). Tinkering learning in classroom: an instructional rubric for evaluating 3D printed prototype performance. *International Journal of Technology and Design Education*. <https://doi.org/10.1007/s10798-019-09512-w>
- Christensen, D., & Lombardi, D. (2020). Understanding Biological Evolution Through Computational Thinking. *Science & Education*, 29(4), 1035–1077. <https://doi.org/10.1007/s11191-020-00141-7>
- Conde, M. Á., Fernández-Llamas, C., Rodríguez-Sedano, F. J., Guerrero-Higueras, Á. M., Matellán-Olivera, V., & García-Peñalvo, F. J. (2017). Promoting Computational Thinking in K-12 students by applying unplugged methods and robotics. *Proceedings of the 5th International Conference on Technological Ecosystems for Enhancing Multiculturality*. ACM. <https://doi.org/10.1145/3144826.3145355>

- Curzon, P., McOwan, P. W., Donohue, J., Wright, S., & Marsh, W. (2020). Teaching of concepts. In Sue Sentance, E. Barendsen, N. R. Howard, & C. Schulte (Eds.), *Computer Science Education: Perspectives on Teaching and Learning in School* (2nd ed., pp. 151–166). Dublin: Bloomsbury Academic.
- Dağlıoğlu, H. E., & Çakır, F. (2007). Erken Çocukluk Döneminde Düşünme Becerilerinden Planlama ve Derin Düşünmenin Geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 28–35.
- Denning, P. J. (2009). The profession of IT: Beyond computational thinking. *Communications of the ACM*, 52(6), 28–30. <https://doi.org/10.1145/1516046.1516054>
- Doğan Altun, Z., & Ekinci Vural, D. (2017). Okul Öncesi Dönemde Düşünme Becerileri: Öğretmen Görüşleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 214–224.
- Ezmeçi, F., & Akman, B. (2016). Erken çocukluk döneminde düşünme becerileri Reggio Emilia Yaklaşımı ve High/Scope Programı. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1–13.
- Fisher, R. (1990). *Teaching children to think*. Oxford: Blackwell.
- Fokides, E., & Papoutsis, A. (2020). Using Makey-Makey for teaching electricity to primary school students. A pilot study. *Education and Information Technologies*, 25(2), 1193–1215. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-10013-5>
- Gagné, R. M. (1980). *The conditions of learning*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Gleasant, C., & Kim, C. (2020). Pre-Service Teacher's Use of Block-Based Programming and Computational Thinking to Teach Elementary Mathematics. *Digital Experiences in Mathematics Education*, 6(1), 52–90. <https://doi.org/10.1007/s40751-019-00056-1>
- Grover, S., & Pea, R. (2018). Computational thinking: a competency whose time has come. In S. Sentance, E. Barendsen, & S. Carsten (Eds.), *Computer science education: perspectives on teaching and learning in school* (pp. 19–37). London: Bloomsbury Academic.
- Gülbahar, Y., & Kalelioğlu, F. (2018). Bilişim Teknolojileri ve Bilgisayar Bilimi: Öğretim Programı Güncelleme Süreci. *Millî Eğitim*, 47(217), 5–23.
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (32), 127–146.
- Guzdial, M., Kay, A., Norris, C., & Soloway, E. (2019). Computational thinking should just be good thinking. *Commun. ACM*, 62(11), 28–30. <https://doi.org/10.1145/3363181>
- Hermans, F., & Aivaloglou, E. (2017). To Scratch or not to Scratch? A controlled experiment comparing plugged first and unplugged first programming lessons. *Proceedings of the 12th Workshop in Primary and Secondary Computing Education*, 49–56.
- Holbert, N. (2016). The powerful ideas of making: building beyond the curriculum. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 5(1), 30. <https://doi.org/10.1186/s13731-016-0058-4>
- Huang, W., & Looi, C. K. (2020). A critical review of literature on “unplugged” pedagogies in K-12 computer science and computational thinking education. *Computer Science Education*, 31(1), 1–29. <https://doi.org/10.1080/08993408.2020.1789411>
- Jonassen, D. H. (2000). Toward a design theory of problem solving. *Educational Technology Research And Development*, 48(4), 63–85.
- Jonassen, D. H. (2004). *Learning to solve problems: An instructional design guide*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kafai, Y. B., Peppler, K. A., Burke, Q., Moore, M., & Glosson, D. (2010). Fröbel's forgotten gift: Textile construction kits as pathways into play, design and computation. *Proceedings of the 9th International Conference on Interaction Design and Children*. ACM. <https://doi.org/10.1145/1810543.1810574>

- Kalelioglu, F., & Sentance, S. (2020). Teaching with physical computing in school: the case of the micro:bit. *Education and Information Technologies*, 25(4), 2577–2603. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-10080-8>
- Kuo, W.-C., & Hsu, T.-C. (2020). Learning Computational Thinking Without a Computer: How Computational Participation Happens in a Computational Thinking Board Game. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 29(1), 67–83. <https://doi.org/10.1007/s40299-019-00479-9>
- Lee, C. B., Koh, N. K., Cai, X. Le, & Quek, C. L. (2012). Children's use of Meta-Cognition in Solving Everyday Problems: Children's Monetary Decisionmaking. *Australian Journal of Education*, 56(1), 22–39. <https://doi.org/10.1177/000494411205600103>
- Lee, I., Grove, S., Martin, F., Pillai, S., & Malyn-Smith, J. (2020). Computational Thinking from a Disciplinary Perspective: Integrating Computational Thinking in K-12 Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education. *Journal of Science Education and Technology*, 29(1), 1–8. <https://doi.org/10.1007/s10956-019-09803-w>
- Lee, J., & Junoh, J. (2019). Implementing Unplugged Coding Activities in Early Childhood Classrooms. *Early Childhood Education Journal*, 47(6), 709–716. <https://doi.org/10.1007/s10643-019-00967-z>
- Lee, Joohi. (2019). Coding in early childhood. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 21(3), 266–269. <https://doi.org/10.1177/1463949119846541>
- Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. UK: Cambridge University Press.
- Lodi, M., & Martini, S. (2021). Computational Thinking, Between Paper and Wing. *Science & Education*, 30(4), 883–908. <https://doi.org/10.1007/s11191-021-00202-5>
- Looi, C. K., How, M. L., Longkai, W., Seow, P., & Liu, L. (2018). Analysis of linkages between an unplugged activity and the development of computational thinking. *Computer Science Education*, 28(3), 255–279.
- Love, T. S., Bartholomew, S. R., & Yauney, J. (2022). Examining Changes in Teachers' Beliefs Toward Integrating Computational Thinking to Teach Literacy and Math Concepts in Grades K-2. *Journal for STEM Education Research*, 5(3), 380–401. <https://doi.org/10.1007/s41979-022-00077-3>
- Lye, S. Y., & Koh, J. H. L. (2014). Review on teaching and learning of computational thinking through programming: What is next for K-12? *Computers in Human Behavior*, 41, 51–61. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.09.012>
- MEB. (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Mureşan, L. E., & Turda, E. S. (2022). The Importance of Role Play and Artistic-Plastic Activities in the Preschoolers Self-Knowledge and Emotional Expressivity Development. *Educatia* 21, (23), 46–53. <https://doi.org/10.24193/ed21.2022.23.05>
- OECD/European Union. (2018). *Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in The Netherlands*. Paris/European Union, Brussels: OECD Skills Studies, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264292048-en>
- Otterborn, A., Schönborn, K. J., & Hultén, M. (2020). Investigating Preschool Educators' Implementation of Computer Programming in Their Teaching Practice. *Early Childhood Education Journal*, 48(3), 253–262. <https://doi.org/10.1007/s10643-019-00976-y>
- Papert, S. (1980). *Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas*. Basic Books.
- Papert, S. (2000). What's the big idea? Toward a pedagogy of idea power. *IBM Systems Journal*, 39(3&4), 720–729.

- Poole, C. (1998). Problem-solving in action. *Scholastic Early Childhood Today*, 12(8), 13–16.
- Resnick, M. (2018). *Lifelong kindergarten: Cultivating creativity through projects, passion, peers, and play*. London, England: MIT Press.
- Resnick, M., Maloney, J., Monroy-Hernández, A., Rusk, N., Eastmond, E., Brennan, K., ... Kafai, Y. (2009). Scratch: Programming for All. *Commun. ACM*, 52(11), 60–67. <https://doi.org/10.1145/1592761.1592779>
- Robson, S., & Hargreaves, D. J. (2005). What do early childhood practitioners think about young children's thinking? *European Early Childhood Education Research Journal*, 13(1), 81–96. <https://doi.org/10.1080/13502930585209571>
- Şahişn, M. K., & Akman, B. (2018). Development Of Thinking Skills In Early Childhood. *Milli Egitim*, 47(218), 5–20. <https://doi.org/10.31098/ijeiece.v1i1.45>
- Seviş, M. (2003). Bilişsel Gelişim ve Düşünme Becerilerinin Eğitimi. In M. Seviş (Ed.), *Gelişim ve Öğrenmede Yeni Yaklaşımlar* (pp. 157–168). İstanbul: Morpa Yayıncılık.
- Somuncu, B., & Aslan, D. (2018). Okul öncesi dönemi çocukları için bilgisayar programlama. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2(3), 188–210.
- Song, J. B. (2019). The effectiveness of an unplugged coding education system that enables coding education without computers. *Universal Journal of Educational Research*, 7(5), 129–137. <https://doi.org/10.13189/ujer.2019.071514>
- Soydan Büyüktaşkapu, S., & Dereli, H. M. (2014). Farklı Yaklaşımları Uygulayan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuklarda Düşünme Becerilerini Geliştirmek İçin Kullandıkları Stratejilerin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 475–496.
- Tissenbaum, M., Sheldon, J., & Abelson, H. (2019). From computational thinking to computational action. *Commun. ACM*, 62(3), 34–36. <https://doi.org/10.1145/3265747>
- Wallace, B., Berry, A. C., & Cave, D. (2013). *Teaching Problem-Solving and Thinking Skills through Science*. Abingdon: Routledge.
- Warash, B. G., & Workman, M. (2016). Teaching Preschoolers to Self-Assess Their Choices in Pre-K. *Journal of Educational Research and Practice*, 6(1), 97–104. <https://doi.org/10.5590/JERAP.2016.06.1.07>
- White, J. (2002). *The Child's Mind*. London: RoutledgeFalmer.
- Williford, A. P., Vick Whittaker, J. E., Vitiello, V. E., & Downer, J. T. (2013). Children's Engagement Within the Preschool Classroom and Their Development of Self-Regulation. *Early Education and Development*, 24(2), 162–187. <https://doi.org/10.1080/10409289.2011.628270>
- Wing, J. M. (2006). Computational Thinking. *COMMUNICATIONS OF THE ACM*, 49(3), 33–35.
- Yadav, A., Zhou, N., Mayfield, C., Hambrusch, S., & Korb, J. T. (2011). Introducing Computational Thinking in Education Courses. *Proceedings of the 42nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education*, 465–470. New York, NY, USA: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/1953163.1953297>

İLKOKUL VE ORTAOKUL DÖNEMİNDE BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

İsmail Tonbuloğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

bilgisayar bilimi eğitimi, öğretim programı, ilkokul, ortaokul

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimi eğitiminin önemini açıklayabilecek,
  - İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimi eğitiminin farklı ülkelerdeki içerikleri hakkında bilgi edinecek,
  - İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimi eğitimi yöntem ve tekniklerini kavrayabilecek,
  - İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimi eğitimi araçlarını sınıflandırabilecek,
  - İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimi eğitiminin değerlendirilmesi hakkında bilgi sahibi olabilecek,
  - İlkokul ve ortaokul bilgisayar bilimleri eğitiminin geleceği hakkında fikir sahibi olabileceksiniz.
-

maları, disiplinler arası yaklaşım, gerçek yaşam senaryoları, problem temelli, işbirliği, uygulamalı fiziksel etkinlikler, yarışmalar, modellemeler, projeler, kendin yap etkinlikleri, oyunlaştırma, animasyonlar vb. yaklaşımlar ile uygulanabilmektedir. Yaklaşımlarda ayrıca bilgisayarsız, blok tabanlı, metin tabanlı ve eğitsel araç/robot/kit tabanlı bilgisayar bilimleri eğitimi araçlarından yararlanılabilmektedir. Bilgisayar bilimleri eğitiminin değerlendirilmesinde açık uçlu, çoktan seçmeli, eşleştirme, doğru-yanlış, kısa cevap soru biçimlerinin kullanıldığı geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarının yanı sıra öğrencilerin sürecini daha iyi yansıtan bütüncül ölçme değerlendirme araçları olan öğrenci portfolyoları (e-portfolyo vb.), otomatik değerlendirme sistemleri, proje, akran değerlendirmesi, dereceli puanlama anahtarı (rubrik) ve oyunlar öne çıkmaktadır. Bilgisayar biliminin tüm bu kapsamı düşünüldüğünde bilgisayarların geleneksel teori ve deneyin yanı sıra bilimin üçüncü bir ayağı haline geldiği fikri daha da önem kazanmaktadır. Oluşan bu önem bilgisayar bilimleri eğitiminin tüm alanlar için gerekli olduğu fikri ile örtüşmektedir. Bilgisayar bilimlerindeki gelecek vizyonunu benimseyerek, uluslararası eğilimleri anlayarak, uygun değerlendirme bileşenlerini ve yöntemlerini kullanarak, ilkökul ve ortaokul döneminde bilgisayar bilimleri eğitiminin kalitesini ve etkisini geliştirebiliriz.

KAYNAKÇA

- Amiel, D. and Blitz, C. L. (2022). Computer science teacher capacity: the need for expanded understanding. *International Journal of Computer Science Education in Schools*, 5(4), 38-47. <https://doi.org/10.21585/ijcses.v5i4.151>
- Bocconi, S., Chiocciariello, A., Kampylis, P., Dagienė, V., Wastiau, P., Engelhardt, K., Earp, J., Horvath, M.A., Jasutė, E., Malagoli, C., Masiulionytė-Dagienė, V. and Stupurienė, G., *Reviewing Computational Thinking in Compulsory Education*, Inamorato Dos Santos, A., Cachia, R., Giannoutsou, N. and Punie, Y. editor(s), Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, ISBN 978-92-76-47208-7, doi:10.2760/126955, JRC128347.
- Bosova, L., Chekin, A., Borisova, Y., Oleynikova, M., & Fedosov, A. (2021). Elementary school in the conditions of digital transformation of the education system. *In SHS Web of Conferences* (Vol. 98, p. 05023). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219805023>
- Coşkunserçe, O. (2023). Comparing the use of block-based and robotprogramming in introductory programmingeducation: Effects on perceptions of programmingself-efficacy, *Computer Applications in Engineering Education*. 31, 1234–1255. <https://doi.org/10.1002/cae.22637>
- CSTA, (2017a). K-12 Computer Science Standards. <https://members.csteachers.org/documents/en-us/46916364-83ab-4f51-85fb-06b3b25b417c/1/>
- CSTA, (2017b). View the CSTA K-12 Standards. <https://csteachers.org/k12standards/interactive/>
- Dagienė, V. and Stupurienė, G. (2016). Informatics concepts and computational thinking in k-12 education: a lithuanian perspective. *Journal of Information Processing*, 24(4), 732-739. <https://doi.org/10.2197/ipsjip.24.732>
- Decker, A., & McGill, M. M. (2019). A topical review of evaluation instruments for computing education. *In Proceedings of the 50th ACM Technical Symposium on Computer Science Education* (pp. 558-564).

- Force, C. T. (2020). Computing Curricula 2020: Paradigms for Global Computing Education. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.5555/3467967.C5641385>
- Hazzan, O., Ragonis, N., & Lapidot, T. (2020). Types of Questions in Computer Science Education. *Guide to Teaching Computer Science: An Activity-Based Approach*, 251-277.
- Herrero-Alvarez, R., Miranda, G., León, C., & Segredo, E. (2023). Engaging primary and secondary school students in computer science through computational thinking training. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*, 11(1), 56-69. <https://doi.org/10.1109/tetc.2022.3163650>
- Kert, A. (2022). Programlama Öğretiminde Değerlendirme. Kert, S. B. (Editör), (2022). *Programlama Öğretimi Yaklaşımları* içinde (s. 120-140) . Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kong, S. C. (2019). Components and methods of evaluating computational thinking for fostering creative problem-solvers in senior primary school education. *Computational Thinking Education*, 119-141. https://doi.org/10.1007/978-981-13-6528-7_8
- Küçükara, M. F., & Aksüt, P. (2021). Okul Öncesi Dönemde Bilgisayarsız Kodlama Eğitimine Bir Örnek: Problem Çözme Becerileri İçin Etkinlik Temelli Algoritma. *Journal of Inquiry Based Activities*, 11(2), 81-91.
- Lee, S. J., Francom, G. M., & Nuatomue, J. (2022). Computer science education and K-12 students' computational thinking: A systematic review. *International Journal of Educational Research*, 114, 102008.
- Miroló, C., Izu, C., Lonati, V., & Scapin, E. (2022). Abstraction in Computer Science Education: An Overview. *Informatics in Education*, 20(4), 615-639.
- NCCE, (2023a). National Centre for Computing Education. <https://teachcomputing.org/about>
- NCCE, (2023b). National Centre for Computing Education. <https://teachcomputing.org/curriculum>
- Oliveira, A. W., Feyzi-Behnagh, R., Ni, L., Mohsinah, A. A., Burgess, K. J., & Guo, L. (2019). Emerging technologies as pedagogical tools for teaching and learning science: a literature review. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(2), 149-160. <https://doi.org/10.1002/hbe2.141>
- Paiva, J. C., Leal, J. P., & Figueira, Á. (2022). Automated assessment in computer science education: A state-of-the-art review. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE)*, 22(3), 1-40.
- Piedade, J., Dorotea, N., Fábio, S. F., & Pedro, A. (2019). A cross-analysis of block-based and visual programming apps with computer science student-teachers. *Education Sciences*, 9(3), 181. <https://doi.org/10.3390/educsci9030181>
- Qian, Y. and Lehman, J. D. (2018). Using technology to support teaching computer science: a study with middle school students. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(12). <https://doi.org/10.29333/ejmste/94227>
- Romeike, R. (2019). The role of computer science education for understanding and shaping the digital society. *Sustainable ICT, Education and Learning*, 167-176. https://doi.org/10.1007/978-3-030-28764-1_19
- Sentance, S., Barendsen, E., Howard, N. R., & Schulte, C. (Eds.). (2023). *Computer science education: Perspectives on teaching and learning in school*. Bloomsbury Publishing.
- Seralidou, E. and Douligeris, C. (2022). Investigating the transition from block-based to text-based programming techniques in secondary education in greece. *European Journal of Engineering and Technology Research*, 21-27. <https://doi.org/10.24018/ejeng.2021.0.cie.2753>

- Tonbuloğlu, B. (2022). Bilgisayarsız Programlama Öğretimi Yaklaşımları. Kert, S. B. (Editör), *Programlama Öğretimi Yaklaşımları* (s. 88-114) . Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TTKB, (2023a). İlköğretim Kurumları (İlkokul ve Ortaokul) Haftalık Ders Çizelgesi. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/14104730_2023-43_Temel_Egitim_Ylkokul_Ortaokul.pdf
- TTKB, (2023b). Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgeleri. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/14104459_2023-37_Ortaogretim_Kurumlari.pdf
- TTKB, (2023c). Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Öğretim Programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=374>
- TTKB, (2023d). Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (1-4. Sınıflar) Öğretim Programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=407>
- Washbrooke, S. (2023). Teaching and learning with innovative technologies and practices at primary school level. *Pacific Journal of Technology Enhanced Learning*, 5(1), 3-4. <https://doi.org/10.24135/pjtel.v5i1.165>
- Weintrop, D., & Wilensky, U. (2019). Transitioning from introductory block-based and text-based environments to professional programming languages in high school computer science classrooms. *Computers & Education*, 142, 103646.
- Weintrop, D., Coenraad, M., Palmer, J., & Franklin, D. (2019). The teacher accessibility, equity, and content (tec) rubric for evaluating computing curricula. *ACM Transactions on Computing Education*, 20(1), 1-30. <https://doi.org/10.1145/3371155>
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35.
- Yadav, A., Connolly, C., Berges, M., Chytas, C., Franklin, C., Hijón-Neira, R., Macann, V., Margulieux, L., Ottenbreit-Leftwich, A. & Warner, J. R. (2022). A Review of International Models of Computer Science Teacher Education. In *Proceedings of the 2022 Working Group Reports on Innovation and Technology in Computer Science Education (ITiCSE-WGR '22)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 65–93. <https://doi.org/10.1145/3571785.3574123>

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE SANAL GERÇEKLİK

Ali Geriş

ANAHTAR KAVRAMLAR

Sanal gerçeklik, bilgisayar bilimi eğitimi, üç boyutlu ortamlar.

AMAÇLAR

- Sanal gerçeklik kavramını ve eğitimde kullanımının önemini açıklayabileceksiniz.
  - Sanal gerçekliğin avantajlarını ve dezavantajlarını tartışabileceksiniz.
  - Sanal gerçeklik teknolojilerini hem eğitim ortamlarında hem de bilgisayar bilimi eğitimi özelinde kullanma noktasında fikirler üretebileceksiniz.
  - Sanal gerçeklik teknolojilerinin ve ortamlarının eğitimdeki geleceği üzerine değerlendirmeler yapabileceksiniz.
-

teneği bulunmaktadır. Buna karşın, maliyet ve teknik zorluklar, sağlık problemleri, içerik eksikliği ve bu teknolojinin getirdiği potansiyel riskler gibi dezavantajlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Bölümün devamında, bilgisayar bilimi eğitimine sanal gerçeklik teknolojilerini entegre etme süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Süreç; doğru teknoloji ve ortam seçimi, öğrenmeye uygun içerik sağlama, mevcut derslere sanal gerçekliğin dahil edilmesi, özelleştirilmiş eğitsel VR ortamları oluşturma, öğrenen geri bildirimlerini alma, pedagojik yaklaşımların ve öğretim stratejilerinin entegrasyonunun sağlanması şeklinde aktarılmıştır. Bilgisayar bilimi eğitiminde sanal gerçekliğin uygulanabilir örnekleri, eğitmenlere yönelik öneriler ve VR kullanımının etik unsurları da ele alınmıştır. Son olarak gelecekteki potansiyel gelişmelere ve araştırma fırsatlarına da işaret edilerek, bilgisayar bilimi öğrencilerine daha iyi bir öğrenme deneyimi yaşamaları noktasında sanal gerçekliğin katkılarına bölüm kapsamında odaklanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Agbo, F. J., Sanusi, I. T., Oyelere, S. S. ve Suhonen, J. (2021). Application of virtual reality in computer science education: A systemic review based on bibliometric and content analysis methods. *Education Sciences*, 11(3), 142.
- Apple. (2023). Apple Vision Pro. <https://www.apple.com/apple-vision-pro/>: Apple.
- Arrington Jr, C., Wilson, D.-M. ve Lehmann, L. (2011). *Improving performance and retention in computer science courses using a virtual game show*. Paper presented at the Proceedings of the 49th Annual Southeast Regional Conference.
- Baniasadi, T., Ayyoubzadeh, S. M. ve Mohammadzadeh, N. (2020). Challenges and practical considerations in applying virtual reality in medical education and treatment. *Oman medical journal*, 35(3), e125.
- Bawa, A. ve Bawa, P. (2023). Faculty Perceptions on Using Virtual Reality: Strengths, Weaknesses and Recommendations. *SN Computer Science*, 4(5), 608.
- Berns, C., Chin, G., Savitz, J., Kiesling, J. ve Martin, F. (2019). *Myr: A web-based platform for teaching coding using vr*. Paper presented at the Proceedings of the 50th acm technical symposium on computer science education.
- Bouali, N., Nygren, E., Oyelere, S. S., Suhonen, J. ve Cavalli-Sforza, V. (2019). *Imikode: A VR game to introduce OOP concepts*. Paper presented at the Proceedings of the 19th Koli Calling International Conference on Computing Education Research.
- Cai, Y., Jin, Z., Liu, S. ve Ying, J. (2023). *Application and Research of VR in Education*. Paper presented at the Proceedings of the 2023 International Conference on Software Engineering and Machine Learning.
- Checa, D. ve Bustillo, A. (2020). Advantages and limits of virtual reality in learning processes: Briviesca in the fifteenth century. *Virtual Reality*, 24(1), 151-161. doi:10.1007/s10055-019-00389-7
- Childs, E., Mohammad, F., Stevens, L., Burbelo, H., Awoke, A., Rewkowski, N., ve diğerleri (2023). An Overview of Enhancing Distance Learning Through Emerging Augmented and Virtual Reality Technologies. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*.

- Çoban, M. ve Göksu, İ. (2022). Using virtual reality learning environments to motivate and socialize undergraduates in distance learning. *Participatory Educational Research*, 9(2), 199-218.
- Di Natale, A. F., Repetto, C., Riva, G. ve Villani, D. (2020). Immersive virtual reality in K-12 and higher education: A 10-year systematic review of empirical research. *British Journal of Educational Technology*, 51(6), 2006-2033.
- Geriş, A. (2021). *Sanal Gerçeklik Temelli bir Eğitim Ortamının Tasarlanması, Geliştirilmesi ve Test Edilmesi: İot Eğitimi Örneği*. Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Gómez-Cambronero, Á., Miralles, I., Tonda, A. ve Remolar, I. (2023). Immersive Virtual-Reality System for Aircraft Maintenance Education: A Case Study. *Applied Sciences*, 13(8), 5043.
- Heilig, M. L. (1962). Sensorama simulator. *US PAT.* 3,050,870.
- Helger, A., Groeneveld, A. ve Eimler, S. C. (2022). *A Qualitative Analysis of Interaction Techniques in a Virtual Reality Instruction Environment: Experiences From a Case Study*. Paper presented at the IEEE International Conference on Artificial Intelligence and Virtual Reality (AIVR).
- Henderson, J. ve Corry, M. (2021). Teacher anxiety and technology change: A review of the literature. *Technology, Pedagogy and Education*, 30(4), 573-587.
- Hite, R., Jones, M. G., Childers, G., Ennes, M., Chesnutt, K., Pereyra, M., ve diğerleri (2019). Investigating potential relationships between adolescents' cognitive development and perceptions of presence in 3-D, haptic-enabled, virtual reality science instruction. *Journal of Science Education and Technology*, 28, 265-284.
- Horst, R., Naraghi-Taghi-Off, R., Diez, S., Uhmman, T., Müller, A. ve Dörner, R. (2019). *Funplogs—a serious puzzle mini-game for learning fundamental programming principles using visual scripting*. Paper presented at the Advances in Visual Computing: 14th International Symposium on Visual Computing, ISVC 2019, Lake Tahoe, NV, USA, October 7–9, 2019, Proceedings, Part I 14.
- HTC. (2023). HTC Vive XR Elite. <https://www.vive.com/us/product/vive-xr-elite/overview/>: HTC.
- Jiang, H., Vimalasvaran, S., Wang, J. K., Lim, K. B., Mogali, S. R. ve Car, L. T. (2022). Virtual reality in medical students' education: scoping review. *JMIR medical Education*, 8(1), e34860.
- Jost, P., Cobb, S. ve Hämmerle, I. (2020). Reality-based interaction affecting mental workload in virtual reality mental arithmetic training. *Behaviour & Information Technology*, 39(10), 1062-1078.
- Kuna, P., Hašková, A. ve Borza, L. (2023). Creation of Virtual Reality for Education Purposes. *Sustainability*, 15(9), 7153.
- Leigh, J. (2019). *Travel in Virtual Reality VR Developer Gems* (pp. 229-242): AK Peters/CRC Press.
- Lowell, V. L. ve Ilobinso, A. C. (2023). Virtual Reality in Online Higher Education for Learner Engagement, Interaction, and Experiential Learning. In S. Wa-Mbaleka, K. Thompson ve L. Casimiro (Eds.), *The Sage Handbook of Online Higher Education* (pp. 458-474): SAGE Publications Ltd.
- Lu, Y., Xu, Y. ve Zhu, X. (2021). Designing and implementing VR2E2C, a virtual reality remote education for experimental chemistry system. *Journal of Chemical Education* 98(8), 2720-2725. doi:10.1021/acs.jchemed.1c00439
- Marks, B. ve Thomas, J. (2022). Adoption of virtual reality technology in higher education: An evaluation of five teaching semesters in a purpose-designed laboratory. *Education and information technologies*, 27(1), 1287-1305.

- Marougkas, A., Troussas, C., Krouska, A. ve Sgouropoulou, C. (2023). Virtual reality in education: a review of learning theories, approaches and methodologies for the last decade. *Electronics*, 12(13), 2832.
- Meta. (2023). Meta Quest Pro. <https://www.meta.com/quest/quest-pro/>: Meta.
- Mikropoulos, T. A. ve Natsis, A. (2011). Educational virtual environments: A ten-year review of empirical research (1999–2009). *Computers & Education*, 56(3), 769-780.
- Moro, C., Štromberga, Z. ve Stirling, A. (2017). Virtualisation devices for student learning: Comparison between desktop-based (Oculus Rift) and mobile-based (Gear VR) virtual reality in medical and health science education. *Australasian Journal of Educational Technology*, 33(6).
- Munafa, J., Diedrick, M. ve Stoffregen, T. A. (2017). The virtual reality head-mounted display Oculus Rift induces motion sickness and is sexist in its effects. *Experimental brain research*, 235, 889-901.
- Nebeling, M. ve Speicher, M. (2018). *The trouble with augmented reality/virtual reality authoring tools*. Paper presented at the 2018 IEEE international symposium on mixed and augmented reality adjunct (ISMAR-Adjunct).
- Nguyen, V. T., Zhang, Y., Jung, K., Xing, W. ve Dang, T. (2020). VRASP: A Virtual Reality Environment for Learning Answer Set Programming. Paper presented at the Practical Aspects of Declarative Languages: 22nd International Symposium, PADL 2020, New Orleans, LA, USA, January 20–21, 2020, Proceedings 22.
- Oh, C. S., Bailenson, J. N. ve Welch, G. F. (2018). A systematic review of social presence: Definition, antecedents, and implications. *Frontiers in Robotics and AI*, 5, 409295.
- Ortega, F. R., Bolivar, S., Bernal, J., Galvan, A., Tarre, K., Rishe, N., ve diğerleri (2017). *Towards a 3D virtual programming language to increase the number of women in computer science education*. Paper presented at the 2017 IEEE Virtual Reality Workshop on K-12 Embodied Learning through Virtual & Augmented Reality (KELVAR).
- Pande, P., Thit, A., Sørensen, A. E., Mojsoska, B., Moeller, M. E. ve Jepsen, P. M. (2021). Long-Term Effectiveness of Immersive VR Simulations in Undergraduate Science Learning: Lessons from a Media-Comparison Study. *Research in Learning Technology*, 29.
- Pantelidis, V. S. (2010). Reasons to use virtual reality in education and training courses and a model to determine when to use virtual reality. *Themes in science and technology education*, 2(1-2), 59-70.
- Parmar, D., Babu, S. V., Lin, L., Jörg, S., D'Souza, N., Leonard, A. E., ve diğerleri (2016). *Can embodied interaction and virtual peer customization in a virtual programming environment enhance computational thinking?* Paper presented at the 2016 Research on Equity and Sustained Participation in Engineering, Computing, and Technology (RESPECT).
- Potkonjak, V., Gardner, M., Callaghan, V., Mattila, P., Guetl, C., Petrović, V. M., ve diğerleri (2016). Virtual laboratories for education in science, technology, and engineering: A review. *Computers & Education*, 95, 309-327.
- Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J. ve Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*, 147, 103778.
- Roth, D., Waldow, K., Stetter, F., Bente, G., Latoschik, M. E. ve Fuhrmann, A. (2016). *SIAMC: a socially immersive avatar mediated communication platform*. Paper presented at the Proceedings of the 22nd ACM Conference on Virtual Reality Software and Technology.

- Segura, R. J., del Pino, F. J., Ogáyar, C. J. ve Rueda, A. J. (2020). VR-OCKS: A virtual reality game for learning the basic concepts of programming. *Computer Applications in Engineering Education*, 28(1), 31-41.
- Servotte, J.-C., Goosse, M., Campbell, S. H., Dardenne, N., Pilote, B., Simoneau, I. L., ve diğerleri (2020). Virtual reality experience: Immersion, sense of presence, and cybersickness. *Clinical Simulation in Nursing*, 38, 35-43.
- Sharma, S. ve Ossuetta, E. (2017). Virtual Reality Instructional Modules in Education Based on Gaming Metaphor. *Electronic Imaging*, 29, 11-18.
- Sherman, W. R. ve Craig, A. B. (2018). Introduction to Virtual Reality *Understanding virtual reality: Interface, application, and design*: Morgan Kaufmann.
- Stranger-Johannessen, E. ve Fjørtoft, S. O. (2021). *Implementing virtual reality in K-12 classrooms: Lessons learned from early adopters*. Paper presented at the International KES Conference on Smart Education and Smart E-Learning.
- Strojny, P. M., Dużmańska-Misiarczyk, N., Lipp, N. ve Strojny, A. (2020). Moderators of social facilitation effect in virtual reality: Co-presence and realism of virtual agents. *Frontiers in psychology*, 11, 1252.
- Sutherland, I. E. (1963). *Sketchpad: A man-machine graphical communication system*. Paper presented at the Proceedings of the May 21-23, 1963, Spring Joint Computer Conference.
- Troussas, C., Giannakas, F., Sgouropoulou, C. ve Voyiatzis, I. (2023). Collaborative activities recommendation based on students' collaborative learning styles using ANN and WSM. *Interactive Learning Environments*, 31(1), 54-67.
- Wang, Z., He, R. ve Chen, K. (2020). Thermal comfort and virtual reality headsets. *Applied ergonomics*, 85, 103066.
- Wei, X. ve Guo, D. (2018). *Exploring the Influence of WebVR on the Creative Attitude of Digital Media Art Major Students*. Paper presented at the 2018 International Joint Conference on Information, Media and Engineering (ICIME).
- Xie, T., Li, Y. ve Tang, Y. (2023). Effects of Using Immersive Virtual Reality for Science Education on Learning Outcomes: A Randomized Controlled Pilot Study. *IEEE Transactions on Learning Technologies*.
- Xue-qin, C., Dao-hua, Z. ve Xin-xin, J. (2016). Application of virtual reality technology in distance learning. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 11(11), 76.
- Zahiri, M., Booton, R., Nelson, C. A., Oleynikov, D. ve Siu, K.-C. (2018). Virtual reality training system for anytime/anywhere acquisition of surgical skills: a pilot study. *Military medicine*, 183(suppl_1), 86-91. doi:10.1093/milmed/usx138

STEM EĞİTİM VE UYGULAMASI OLARAK BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Ahmet Naci Çoklar - Ali Battal

ANAHTAR KAVRAMLAR

STEM, STEAM, eğitim yaklaşımı, eğitimde uygulama.

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- STEM eğitiminin gelişim sürecini ve sağladığı avantajları açıklayabileceksiniz
  - STEAM eğitiminin bir eğitim yaklaşımı olarak getirdiği yenilikleri ifade edebileceksiniz
  - STEM ve STEAM eğitime yönelik önemli konuları tartışabileceksiniz
  - Bilgisayar biliminin STEAM eğitimindeki yerini açıklayabilecek
  - Bilgisayar bilimi eğitiminde kullanılan STEM/STEAM uygulamalarına örnekler verebileceksiniz.
-

fiziksel ve metin tabanlı bir takım araca dayalı yöntemler bulunmaktadır. Bilgisayar bilimi alanının STEM alanları içerisinde tanındığı ve bilgi işlemsel düşünme becerisinin farklı disiplinlerde öğretilmesi gerektiği savunulmaktadır. Ayrıca literatürde bu becerinin bilgisayar bilim alanı ile diğer bilim alanları arasında bağlantıyı sağladığına dikkat çekilmiştir. Bu duruma benzer şekilde bilgisayar bilimleri öğretim yöntemleri arasında disiplinler arası yöntem bulunmakta ve bazı araştırmacılar bu yöntem ile öğretimin daha etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Bilgisayar bilimi öğretiminde kullanılan yöntemlerden olan robotlar ve fiziksel programlanabilen cihazların STEM/STEAM eğitim modellerinde kullanımının oldukça yaygın olduğu ve bu araçların alt disiplinler ile etkileşimi artırdığı ifade edilmiştir. Bu çalışmada bilgisayar bilimi alanı ile STEM eğitimi arasındaki ilişki ortaya konulmuş, STEM eğitim modeli içerisinde bilgisayar bilimine ait kavramların eğitime yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Bu anlamda elektronik, tasarım, sanat ve programlama alanlarının kesişiminde bulunana elektronik tekstil projelerine değinilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, S., & Jca, O. (2009). *Principles, Methods & Techniques Of Teac*. Vikas Publishing House.
- Aguilera, D., & Ortiz-Revilla, J. (2021). STEM vs. STEAM education and student creativity: A systematic literature review. *Education Sciences*, 11(7), 331.
- Andrews, M. E., Graham, M., Prince, M., Borrego, M., Finelli, C. J., & Husman, J. (2020). Student resistance to active learning: do instructors (mostly) get it wrong?. *Australasian Journal of Engineering Education*, 25(2), 142-154.
- Battal, A. (2023). Eğitimde Elektronik Tekstil: Tanımı ve Kullanım Örnekleri. İçinde E. Dereli (Ed.), *Eğitim Bilimleri Alanında Uluslararası Araştırmalar XVI* (ss. 35-54). Eğitim Yayınevi
- Bender, S. (2017). E-textiles. İçinde K. Peppler (Ed.), *The SAGE Encyclopedia of Out-of-School Learning* (Vol. 87, ss. 64-75). <https://doi.org/10.4135/9781483385198.n101>
- Buechley, L., Peppler, K., Eisenberg, M., & Kafai, Y. (2013). *Textile messages: Dispatches from the world for e-textiles and education*. New York: Peter Lang Publishing.
- Buechley, L., & Eisenberg, M. (2008). The LilyPad Arduino: Toward wearable engineering for everyone. *IEEE Pervasive Computing*, 7(2), 12-15. <https://doi.org/10.1109/MPRV.2008.38>
- Buechley, L., & Hill, B. M. (2010). LilyPad in the wild: How hardware's long tail is supporting new engineering and design communities. *DIS 2010 - Proceedings of the 8th ACM Conference on Designing Interactive Systems*, 199-207. <https://doi.org/10.1145/1858171.1858206>
- Buyruk, B. ve Korkmaz, Ö. (2014). FeTeMM Farkındalık Ölçeği (FFÖ): Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Journal of Turkish Science Education*, 11(1), 3-23.
- Bybee, R. W. (2010). What is STEM education?. *Science*, 329(5995), 996-996.
- Conde, M., Rodríguez-Sedano, F. J., Fernández-Llamas, C., Gonçalves, J., Lima, J., & García-Peñalvo, F. J. (2021). Fostering STEAM through challenge-based learning, robotics, and physical devices: A systematic mapping literature review. *Computer Applications in Engineering Education*, 29(1), 46-65. <https://doi.org/10.1002/cae.22354>
- Coşkun, T. K., Alakurt, T., & Yılmaz, B. (2020). Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin perspektifinden STEM eğitimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 820-836.

- Çepni, S., (2017), *Kuramdan Uygulamaya STEM Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çorlu, M. S., Capraro, R. M., & Capraro, M. M., (2014), Introducing STEM Education: Implications for Educating Our Teachers For the Age of Innovation. *Eğitim ve Bilim*, 39 (171).
- Dagienė, V., Gülbahar, Y., Grgurina, N., López-Pernas, S., Saqr, M., Apiola, M., & Stupurienė, G. (2023). Computing Education Research in Schools. İçinde M. Apiola, S. López-Pernas, & M. Saqr (Ed.), *Past, Present and Future of Computing Education Research* (ss. 481–520). https://doi.org/10.1007/978-3-031-25336-2_20
- Dilorom, K., & Sayfullaeva, G. I. (2023). Advantages of STEM education. *Open Access Repository*, 4(3), 1119-1132.
- Dolgopolas, V., & Dagienė, V. (2021). Computational thinking: Enhancing STEAM and engineering education, from theory to practice. *Computer Applications in Engineering Education*, 29(1), 5–11. <https://doi.org/10.1002/cae.22382>
- Eker, M. (2020). STEM eğitimi uygulamalarının 5. sınıf öğrencilerinin fen motivasyonlarına ve girişimciliklerine etkisinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Eroğlu, S., & Bektaş, O. (2016). STEM eğitimi almış fen bilimleri öğretmenlerinin STEM temelli ders etkinlikleri hakkındaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 43-67.
- Gül, K. (2019). Fen bilgisi öğretmen adaylarına yönelik bir STEM eğitimi dersinin tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Guzdial, M., & Morrison, B. (2016). Growing computer science education into a STEM education discipline. *Communications of the ACM*, 59(11), 31-33.
- Hafni, R. N., Herman, T., Nurlaelah, E., & Mustikasari, L. (2020). The importance of science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education to enhance students' critical thinking skill in facing the industry 4.0. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1521(4) IOP Publishing.
- Hira, R. (2010). US policy and the STEM workforce system. *American Behavioral Scientist*, 53(7), 949-961.
- Johnson, C. C., Mohr-Schroeder, M. J., Moore, T. J., & English, L. D. (Eds.). (2020). *Handbook of research on STEM education*. Routledge.
- Juškevičienė, A., Dagienė, V., & Dolgopolas, V. (2021). Integrated activities in STEM environment: Methodology and implementation practice. *Computer Applications in Engineering Education*, 29(1), 209–228. <https://doi.org/10.1002/cae.22324>
- Juškevičienė, A., Stupurienė, G., & Jevsikova, T. (2021). Computational thinking development through physical computing activities in STEAM education. *Computer Applications in Engineering Education*, 29(1), 175–190. <https://doi.org/10.1002/cae.22365>
- Kafai, Y. B., Lee, E., Searle, K., Fields, D., Kaplan, E., & Lui, D. (2014). A crafts-oriented approach to computing in high school: Introducing computational concepts, practices, and perspectives with electronic textiles. *ACM Transactions on Computing Education*, 14(1). <https://doi.org/10.1145/2576874>
- Kafai, Y. B., Peppler, K. A., Burke, Q., Moore, M., & Glosson, D. (2010). Fröbel's forgotten gift: Textile construction kits as pathways into play, design and computation. *Proceedings of IDC2010: The 9th International Conference on Interaction Design and Children*, (June 2014), 214–217. <https://doi.org/10.1145/1810543.1810574>
- Kalelioğlu, F., & Keskinliç, F. (2017). Bilgisayar Bilimi Eğitimi için Öğretim Yöntemleri. İçinde Y. Gülbahar (Ed.), *Bilgi İşlemsel Düşünmeden Programlamaya* (ss. 133–153). Pegem Akademi.

- Kert, S. B. (2018). Programlama Öğretimi için Pedagojik Yaklaşımlar. İçinde Y. Gülbahar & H. Karal (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Programlamam Öğretimi* (ss. 93–130). Pegem Akademi.
- Kuzu, A. & Türk, M. (2018). Fiziksel Programlama. İçinde Y. Gülbahar & H. Karal (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Programlamam Öğretimi* (ss. 339–388). Pegem Akademi.
- Lee, I., Grover, S., Martin, F., Pillai, S., & Malyn-Smith, J. (2020). Computational Thinking from a Disciplinary Perspective: Integrating Computational Thinking in K-12 Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education. *Journal of Science Education and Technology*, 29(1), 1–8. <https://doi.org/10.1007/s10956-019-09803-w>
- Li, S., Du, H., Xing, W., Zheng, J., Chen, G., & Xie, C. (2020). Examining temporal dynamics of self-regulated learning behaviors in STEM learning: A network approach. *Computers & Education*, 158, 103987.
- Li, Y., Schoenfeld, A. H., diSessa, A. A., Graesser, A. C., Benson, L. C., English, L. D., & Duschl, R. A. (2020). On Computational Thinking and STEM Education. *Journal for STEM Education Research*, 3(2), 147–166. <https://doi.org/10.1007/s41979-020-00044-w>
- Martín-Ramos, P., Lopes, M. J., Lima da Silva, M. M., Gomes, P. E. B., Pereira da Silva, P. S., Domingues, J. P. P., & Ramos Silva, M. (2017). First exposure to Arduino through peer-coaching: Impact on students' attitudes towards programming. *Compute rs in Human Behavior*, 76, 51–58. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.007>
- Martin, F. (2023). Rethinking computational thinking. CSTA - The Advocate. 20.09.2023 tarihinde <https://advocate.csteachers.org/2018/02/17/rethinking-computational-thinking/> adresinden alınmıştır.
- MEB (2017). STEM eğitimi öğretmen el kitabı. YEĞİTEK Genel Müdürlüğü, https://bodrum.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2018_03/20093807_STEM_EYitimi_YYretmen_El_KitabY.pdf adresinden 23 Eylül 2023 tarihinde erişilmiştir.
- Peppler, K., & Glosson, D. (2012). *Stitching Circuits: Learning About Circuitry Through E-textile Materials*. <https://doi.org/10.1007/s10956-012-9428-2>
- Peppler, K., Gresalfi, M., Tekinbaş, K. S., & Santo, R. (2014). *Soft Circuits : Creating e-fashion with DIY Electronics*. MIT Press.
- Peppler, K., & Wohlwend, K. (2017). Theorizing the nexus of STEAM practice. *Arts Education Policy Review*, 119(2), 88–99. <https://doi.org/10.1080/10632913.2017.1316331>
- Przybylla, M., & Romeike, R. (2014). Physical computing and its scope - towards a constructionist computer science curriculum with physical computing. *Informatics in Education*, 13(2), 241–254. <https://doi.org/10.15388/infedu.2014.05>
- Qiu, K., Buechley, L., Baafi, E., & Dubow, W. (2013). A curriculum for teaching computer science through computational textiles. *ACM International Conference Proceeding Series*, (June 2013), 20–27. <https://doi.org/10.1145/2485760.2485787>
- Rifandi, R., & Rahmi, Y. L. (2019). STEM education to fulfil the 21st century demand: a literature review. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1317, No. 1, p. 012208). IOP Publishing.
- Saraç, E., & Doğru, M. (2021). Sınıf öğretmeni adaylarının STEM eğitimi tasarlama ve uygulama deneyimlerinin incelenmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 9(1), 1-37.
- Schunk, D. H. (2012). *Learning theories an educational perspective*. Pearson Education, Inc.
- Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (27. baskı). Anı Yayıncılık.
- Tekdal, M. (2021). Trends and development in research on computational thinking. İçinde *Education and Information Technologies* (C. 26). <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10617-w>

- Üçgöl, M. (2017). Eğitsel Robotlar ve Bilgi İşlemsel Düşünme. İçinde Y. Gülbahar (Ed.), *Bilgi İşlemsel Düşünmeden Programlamaya* (ss. 295–317). Pegem Akademi
- White, D. W. (2014). What is STEM education and why is it important. *Florida Association of Teacher Educators Journal*, 1(14), 1-9.
- Yalçın, N., & Akbulut, E. (2021). Stem eğitimi ve stem perspektifinde robotik kodlama eğitimlerinin incelenmesi: Kızılcahamam kodluyor örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(2), 469–490.
- Yeni, S., Grgurina, N., Saali, M., Hermans, F., Tolboom, J., & Barendsen, E. (2023). Interdisciplinary Integration of Computational Thinking in K-12 Education: A Systematic Review. *Informatics in Education*, (September 2023). <https://doi.org/10.15388/infedu.2024.08>

UYGULA-ARAŞTIR

- Fiziksel programlama ve robotik eğitiminin STEM/STEAM modelindeki yeri ile Bilgisayar bilimleri alanındaki yeri nedir? Bu iki alanın kesişiminde kullanılabilir mi?
- Bilgisayar bilimleri eğitiminde kullanılacak STEM/STEAM uygulamalarını yönelik başka hangi örnekler olabilir?
- Elektronik tekstil alanında tasarlanabilecek ürünlerin gerçek hayatta kullanım alanlarını araştır
- Erişebildiğin fiziksel programlama araçlarını göz önünde bulundurarak STEM/STEAM modeline uygun bir etkinlik tasarla.

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE DOĞAL DİL İŞLEME

Ertürk Erdağı

ANAHTAR KAVRAMLAR

Doğal dil işleme, metin analizi, dil modeller, bilgisayar bilimi eğitimi,

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Doğal dil işlemenin kullanım amacını ve alanını açıklayabileceksiniz.
  - Doğal dil işleme ile gerçekleştirilen uygulamaları karşılaştırabileceksiniz.
  - Doğal dil işlemenin bilgisayar bilimi eğitimi kullanım alanını açıklayabileceksiniz.
  - Doğal dil işlemenin bilgisayar bilimi eğitimi için geleceğini açıklayabileceksiniz.
-

lerin uygulanması zaman ve maliyet unsurları açısından yüksek avantaj sağlamaktadır. Sağladığı bu avantajların yanı sıra otomatize edilmiş işlemler sayesinde değerlendirme bölümleri için sistematik ya da bireysel hatanın önüne geçmekte ve sağlıklı sonuçlar üretebilmektedir. Doğal dil işlemenin görev alanı çok geniş olduğundan bilgisayar bilimi eğitiminin birçok aşamasında ilişkilendirilebilmektedir. Programlama eğitiminde yazılan kodun metinsel bazda olması, bu alana dair yöntemlerin uygulanmasına açık olduğunu göstermektedir. Yazılan iki kodun karşılaştırılması, benzerlik ve farklılıklarının bulunması gibi görevler doğal dil işleme yöntemleri ile saniyeler içerisinde yapılabilmektedir. Bu şekilde yazılan bir kod üzerinde değerlendirme yapılması hem hızlı hem de objektif unsurlar dahilinde yapılabilmektedir. Son yıllarda giderek artan şekilde kullanılan ChatBot uygulamaları ile eğitim sürecinde hızlı geri bildirimler verilebilmekte, soru cevap uygulamaları yapılabilmektedir. Bu sayede öğrenci için kısmi olarak bireyselleştirilmiş bir eğitim ortamı da sağlanmış olmaktadır. Teknolojinin hiçbir süreçte duraksamayacağı, hatta yüksek bir ivme ile gelişim durumunun artacağı düşünüldüğünde bilgisayar bilimi eğitimi için yapay zeka ve alt alanların kullanımı kaçınılmaz olacaktır. Bu gelişim şu anda eğitim süreçlerinde birçok kurumda dahil edilmişken, bu durum gelecekte tüm kurumlarda bu konuların müfredata dahil edilmesini kaçınılmaz kılacak, hatta daha fazla alan ile ilişkilendirilmesini sağlayacaktır. Gelecekte otomatize edilmiş uygulamaların artması, veri büyüklüğünün artmasına bağlı analizin zorlaşması gibi unsurlar yapay zekâ alanının daha fazla kendisine yer bulacağını göstermektedir. Doğal dil işleme içerisindeki teknik ve yöntemlerin de gelişmesi, bu gelişime bağlı maliyet ve zaman konusunda sağlayacağı avantajların da büyük etkisi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, Eşref. 2012. “Doğal Dil İşleme - Natural Language Processing”. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi* 5(2).
- Albayrak, Ahmet. 2020. “Doğal Dil İşleme Teknikleri Kullanılarak Disiplinler Arası Lisansüstü Ders İçeriği Hazırlanması”. *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 13(4):373-83. doi: 10.17671/gazibtd.714447.
- Arslan, Kürşat. 2020. “Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları”. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 11(1):71-88.
- Aydoğan, Murat, ve Ali Karci. 2019. “Kelime Temsil Yöntemleri ile Kelime Benzerliklerinin İncelenmesi”. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 34(2):181-96. doi: 10.21605/cukurovaummfd.609119.
- Başkaya, Fatma, ve İlhan Aydın. 2017. “Haber metinlerinin farklı metin madenciliği yöntemleriyle sınıflandırılması”. Ss. 1-5 içinde *2017 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP)*.
- Bellegarda, Jerome R. 2004. “Statistical language model adaptation: review and perspectives”. *Speech Communication* 42(1):93-108. doi: 10.1016/j.specom.2003.08.002.
- Bernardi, Raffaella, Ruket Cakici, Desmond Elliott, Aykut Erdem, Erkut Erdem, Nazli İkizler-Cinbis, Frank Keller, Adrian Muscat, ve Barbara Plank. 2016. “Automatic Description Generation from Images: A Survey of Models, Datasets, and Evaluation Measures”. *Journal of Artificial Intelligence Research* 55:409-42. doi: 10.1613/jair.4900.

- Can, Burcu. 2019. "LSTM Ağları ile Türkçe Kök Bulma". *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 12(3):183-93. doi: 10.17671/gazibtd.486042.
- Doğan, Korcan, ve Sacit Arslantekin. 2023. "Veri Madenciliğinin Önemi ve Kütüphanelerde Kullanımı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 63(1):503-41. doi: 10.33171/dtcjournal.2023.63.1.21.
- Görmez, Yasin, Kübra Okumuş Dağdeler, ve Merve Kavuklu. 2022. "Kişiselleştirilmiş Yabancı Dil Öğrenimi İçin Makine Öğrenmesi Yöntemleriyle İlgili Alanı Tahmini Prediction of Interest Through Machine Learning Methods for Personalized Foreign Language Learning". *Journal of Higher Education and Science* 12:111-21.
- Grefenstette, Gregory. 1999. "Tokenization". Ss. 117-33 içinde *Syntactic Wordclass Tagging, Text, Speech and Language Technology*, editör H. van Halteren. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Gupta, Poonam, ve Vishal Gupta. 2012. "A Survey of Text Question Answering Techniques". *International Journal of Computer Applications* 53(4):1-8. doi: 10.5120/8406-2030.
- Gülbahar, Yasemin, ve Filiz Kalelioğlu. 2018. "Bilişim Teknolojileri Ve Bilgisayar Bilimi: Öğretim Programı Güncelleme Süreci".
- Irmak, Halit, ve Zümrüt ECEVİT Sati. 2022. "Covid-19 Pandemisi Döneminde Öğrencilerin Uzaktan Eğitimde Yaşadıkları Sorunların Kelime Bulutu ve Gizli Anlamsal Dizinleme Yöntemleriyle Tespit Edilmesi". *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi* 6(2):162-70. doi: 10.33461/uybisbbd.1214562.
- Karabilgin, Ö. Sürel, ve Hatice Şahin. 2006. "Eğitim Etkinliğini Değerlendirmede Öğrenci Geri Bildiriminin Kullanımı". *Tıp Eğitimi Dünyası* 21(21):27-33.
- Kerimoğlu, Caner. 2014. *Genel Dilbilime Giriş (Introduction to General Linguistics)*.
- Kul, Sinan. 2020. "Türkçe Ders Anlatan Yapay Zekâya Giden Yolda Doğal Dil İşleme". *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi* 6(2):43-56.
- Mishra, Rashmi, Jiantao Bian, Marcelo Fiszman, Charlene R. Weir, Siddhartha Jonnalagadda, Javed Mostafa, ve Guilherme Del Fiol. 2014. "Text summarization in the biomedical domain: A systematic review of recent research". *Journal of Biomedical Informatics* 52:457-67. doi: 10.1016/j.jbi.2014.06.009.
- Mokhov, Serguei A., Joey Paquet, ve Mourad Debbabi. 2014. "The Use of NLP Techniques in Static Code Analysis to Detect Weaknesses and Vulnerabilities". Ss. 326-32 içinde *Advances in Artificial Intelligence*. C. 8436, *Lecture Notes in Computer Science*, editör M. Sokolova ve P. Van Beek. Cham: Springer International Publishing.
- Oflazer, Kemal. 2012. "Türkçe ve Doğal Dil İşleme".
- Pandiaraja, P., K. B. Boopesh, T. Deepthi, M. Lakshmi Priya, ve R. Noodhana. 2022. "An Analysis of Document Summarization for Educational Data Classification Using NLP with Machine Learning Techniques". Ss. 127-43 içinde *Applied Computational Technologies, Smart Innovation, Systems and Technologies*, editör B. Iyer, T. Crick, ve S.-L. Peng. Singapore: Springer Nature.
- Sahraç, Ümit. 2013. "Bir Durumluk Akış Modeli: Stres Kontrolü, Genel Özyeterlik, Durumluk Kaygı, Yaşam Doyumu Ve Akış İlişkileri". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (16):122-44.
- Seker, Sadi Evren. 2015. "Doğal Dil İşleme(Natural Language Processing)".
- Silva, C., ve B. Ribeiro. 2003. "The Importance of Stop Word Removal on Recall Values in Text Categorization".
- Talan, Tarık, ve Cemal Aktürk. 2021. *Bilgisayar Bilimlerinde Teorik Ve Uygulamalı Araştırmalar*. Efe Akademi Yayınları.

- Taşpınar, Murat Tuncer/Doç dr mehmet, ve Murat Tuncer. 2007. “Sanal Eğitim-Öğretim ve Geleceği”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 6(20):112-32.
- Wang, Zheyu, Haoce Huang, Liping Cui, Juan Chen, Jiye An, Huilong Duan, Huiqing Ge, ve Ning Deng. 2020. “Using Natural Language Processing Techniques to Provide Personalized Educational Materials for Chronic Disease Patients in China: Development and Assessment of a Knowledge-Based Health Recommender System”. *JMIR Medical Informatics* 8(4):e17642. doi: 10.2196/17642.
- Yue, Xiaoguang, Guangzhi Di, Yueyun Yu, Wei Wang, ve Huankai Shi. 2012. “Analysis of the Combination of Natural Language Processing and Search Engine Technology”. *Procedia Engineering* 29:1636-39. doi: 10.1016/j.proeng.2012.01.186.
- Yunanto, Andhik Ampuh, Darlis Herumurti, Siti Rochimah, ve Imam Kuswardayan. 2019. “English Education Game Using Non-Player Character Based on Natural Language Processing”. *Procedia Computer Science* 161:502-8. doi: 10.1016/j.procs.2019.11.158.

ÖĞRETMEN EĞİTİMİNDE BİLGİSAYAR BİLİMİ UYGULAMALARI

Habibe Güneş - Sevda Küçük

ANAHTAR KAVRAMLAR

dijital yeterlik, programlama, öğretmen eğitimi, 21. yy becerileri, 5C Modeli

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Günümüzde öğretmenlerin sahip olması gereken 21. yy becerilerine ilişkin modelleri açıklayabileceksiniz.
  - Öğretmen adaylarının sahip olması gereken dijital yeterlikleri sınıflandırabileceksiniz.
  - Öğretmen eğitiminde bilgisayar bilimi eğitime ilişkin Türkiye ve Dünya'daki durumu karşılaştırabileceksiniz.
  - Geleceğin öğretmenleri için öğretmen eğitiminde görsel ve fiziksel programlama eğitiminin önemini açıklayabileceksiniz.
-

KAYNAKÇA

- Alimisis, D., & Kynigos, C. (2009). Constructionism and robotics in education. *Teacher education on robotic-enhanced constructivist pedagogical methods*, 11-26.
- Andema, S., Kendrick, M., & Norton, B. (2013). Digital literacy in Ugandan teacher education: Insights from a case study. *Reading & Writing-Journal of the Reading Association of South Africa*, 4(1), 1-8.
- Atman-Uslu, N. (2018). Görsel programlama etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin bilişimsel düşünme becerilerine etkisi. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 2(1), 19-31.
- Birişçi, S., & Yurttaş, Ş. (2020). Grupla Programlama Yaklaşımının Öğrenci ve Öğretmen Görüşlerince Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15, 5.
- Bukaliya, R., & Mubika, A. K. (2011). Teacher competence in ICT: Implications for computer education in Zimbabwean secondary schools. *International Journal of Social Sciences & Education*, 1(4).
- Burns, T., & Sinfield, S. (2004). *Teaching, learning and study skills: A guide for tutors*. Sage.
- Cambridge Üniversitesi Bilgisayar Bilimine Giriş (2023). <https://www.cambridgeinternational.org/Images/595424-2023-2025-syllabus.pdf>
- Chu, H. (2007). What kind of modern school system do we need?. *Frontiers of Education in China*, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s11516-007-0001-3>
- Coşkun, F. (2022). Öğretmenlik mesleği ve 21. yüzyıl becerileri. *Alanyazın*, 3(1), 31-38.
- Çiftçi, S., Yayla, A., & Sağlam, A. (2021). 21. yüzyıl becerileri bağlamında öğrenci, öğretmen ve eğitim ortamları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 718-734.
- Demirer, V., & Sak, N. (2016). Programming education and new approaches around the world and in Turkey/Dünyada ve Türkiye’de programlama eğitimi ve yeni yaklaşımlar. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(3), 521-546.
- Erdoğan, Y. (2013). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin mesleki beklentilerinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 135-144.
- Garcia-Martin, J., & Garcia-Sanchez, J. N. (2017). Pre-service teachers’ perceptions of the competence dimensions of digital literacy and of psychological and educational measures. *Computers & Education*, 107, 54-67.
- Gazi Eğitim Fakültesi (2022). Fakültemizin Ev Sahipliğinde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Durum Değerlendirme Çalışmayı Yapıldı. <https://gef.gazi.edu.tr/view/news/288777/fakultemizin-ev-sahipliginde-bilgisayar-ve-ogretim-teknolojileri-egitimi-bolumu-durum-degerlendirme-calistayi-yapildi>
- Granziera, H., Collie, R. J., & Martin, A. J. (2016). Adaptability: An important capacity to cultivate among pre-service teachers in teacher education programmes. *Psychology Teaching Review*, 25(1), 60-66.
- Göncü, A., Çetin, İ., & Top, E. (2018). Öğretmen Adaylarının Kodlama Eğitimine Yönelik Görüşleri: Bir Durum Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (48), 85-110.
- Gülbahar, Y., & Kalelioğlu, F. (2018). Bilişim Teknolojileri ve Bilgisayar Bilimi: Öğretim Programı Güncelleme Süreci. *Millî Eğitim Dergisi*, 47(217), 5-23.
- Güneş, H. (2023). *Görsel ve Fiziksel Programlamaya Dayalı Fen Etkinliklerinin Öğretmen Adayları Üzerindeki Etkilerinin Karma Yöntemler Durum Çalışmasıyla İncelenmesi* (Doctoral dissertation, Atatürk University (Turkey)).

- Hızmalı, M. (2022). *Üniversite öğrencilerinin dijital veri güvenliği farkındalıklarının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi* (Master's thesis, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Indiana Üniversitesi Bilgisayar Bilimi Lisans Dersi. (2023). <https://education.indiana.edu/programs/undergraduate/license-additions/computer-science.html>
- Işık Arslanoğlu, İ., Kert, S.B. & Tonbuloğlu, İ. Think together, design together, code together: the effect of augmented reality activity designed by children on the computational thinking skills. *Educ Inf Technol* (2023). <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12153-1>
- Karal, H., & Timuçin, E. (2010). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği bölümleri mezunların sorunları ve çözüm önerileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(2), 277-299.
- Kert, S. B., & Uğraş, T. (2009). Programlama Eğitiminde Sadelik ve Eğlence: Scratch Örneği. 1st International Congress of Educational Research.
- Kılınc, M., Sıvacı, S. Y., & Çöplü, F. (2017). Türkiye’de üniversite yerleştirmelerinde kontenjan krizi: Bilgisayar ve öğretim teknolojileri ve fen bilgisi öğretmenliği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 564-580.
- Kong, S. C., Chiu, M. M., & Lai, M. (2018). A study of primary school students’ interest, collaboration attitude, and programming empowerment in computational thinking education. *Computers & education*, 127, 178-189.
- Kozikoğlu, İ., & Özcanlı, N. (2020). Öğretmenlerin 21. yüzyıl öğreten becerileri ile mesleğe adanmışlıkları arasındaki ilişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 270-290. <http://cije.cumhuriyet.edu.tr/en/download/article-file/1012726>
- Liang, X., Kidwai, H., and Zhang, M. (2016). *How Shanghai does it: Insights and lessons from the highest-ranking education system in the world*. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC 20433 <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0790-9>
- Love, T. S., Bartholomew, S. R., & Yauney, J. (2022). Examining changes in teachers’ beliefs toward integrating computational thinking to teach literacy and math concepts in grades K-2. *Journal for STEM Education Research*, 5(3), 380-401.
- Maktav, H. (2010). Sinema ya da ilahi aşk: İslami sinemada tasavvufi yolculuklar. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 31-55.
- Mazzola, C. (2020). To what extent does education prepare students for the 21st century to become self-regulated, future proofed students, using networked, technological environments.
- McGarr, O., & McDonagh, A. (2019). Digital competence in teacher education. *Output 1 of the Erasmus+ funded Developing Student Teachers’ Digital Competence (DICTE) project*, 40.
- Orhan-Göksün, D., & Kurt, A. A. (2017). The relationship between pre-service teachers’ use of 21st century learner skills and 21st century teacher skills. *Eğitim ve Bilim*, 42 (190).
- Özenoğlu, Y. E. (2020). *Grupla robotik programlama öğretiminde otantik görev odaklı uygulamaların ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, Bursa Uludağ University (Turkey)).
- Papadakis, S. (2022). Apps to promote computational thinking concepts and coding skills in children of preschool and pre-primary school age. In *Research Anthology on Computational Thinking, Programming, and Robotics in the Classroom* (pp. 610–630). IGI Global.
- Perković, L., Settle, A., Hwang, S., & Jones, J. (2010). A framework for computational thinking across the curriculum. In *Proceedings of the fifteenth annual conference on Innovation and technology in computer science education* (pp. 123-127).

- Reisoğlu, İ., & Çebi, A. (2020). How can the digital competences of pre-service teachers be developed? Examining a case study through the lens of DigComp and DigCompEdu. *Computers & Education*, 156, 103940.
- Resnick, M., Maloney, J., Monroy-Hernández, A., Rusk, N., Eastmond, E., Brennan, K., ... & Kafai, Y. (2009). Scratch: programming for all. *Communications of the ACM*, 52(11), 60-67.
- Su, J., & Yang, W. (2023). A systematic review of integrating computational thinking in early childhood education. *Computers and Education Open*, 100122.
- Tarım, B., & Senemoğlu, N. (2020). Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerin Bilişim Teknolojileri Öğretim Programlarının Benzer ve Farklı Özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (56).
- Tennant, M., McMullen, C., & Kaczynski, D. (2009). *Teaching, learning and research in higher education: A critical approach*. Routledge.
- Torun, F., Dargut-Güler, T. & Özer-Şanal, S. (2021). An Overview of the Current Career Status of CEIT Department Graduates. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 21-47.
- Uz-Bilgin, Ç., Kalender, M. K., Yılmaz, M. B., Orhan, F., Erdem, M., & Yıldırım, S. (2019). BÖTE bölümlerine 2017 yılında yerleşen öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 279-290.
- Vahtivuori-Hänninen, S., & Kynäslahti, H. (2012). ICTs in a school's everyday life. In H. Niemi, A. Toom, & A. Kallioniemi (Eds.), *Miracle of education: The principles and practices of teaching and learning in Finnish schools* (pp. 237-248). Rotterdam: Sense Publishers.
- Vargas, H., Heradio, R., Donoso, M., & Farias, G. (2023). Teaching automation with Factory I/O under a competency-based curriculum. *Multimedia Tools and Applications*, 82(13), 19221-19246.
- Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of curriculum studies*, 44(3), 299-321.
- Yalçın- İncik, E. (2020). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve 21. Yüzyıl öğreten becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1099-1112.
- Yauney, J., Bartholomew, S. R., & Rich, P. (2022). A systematic review of "Hour of Code" research. *Computer Science Education*, 1-33.
- Yetik, S., Akyüz, H. İ., & Bardakçı, S. (2020). Eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının güncel teknolojilere ilişkin farkındalıkları ve yararlanma durumları. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 164-192.
- Yurdakök, E. A. (2022). *Fiziksel programlama aracı destekli programlama öğretiminin ortaokul öğrencilerinin bilgi işlemsel düşünme becerilerine ve özyeterlik algularına etkisi* (Master's thesis).

MESLEKİ VE TEKNİK LİSELERDE BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİ

Burcu Esin İliş

ANAHTAR KAVRAMLAR

Mesleki ve teknik ortaöğretim, bilişim teknolojileri alanı, bilgisayar bilimi eğitimi,

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarını tanımlayabileceksiniz.
  - Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında bilgisayar bilimi eğitimi tartışabileceksiniz.
  - Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında bulunan diğer alanlarda bilgisayar bilimi eğitimi tartışabileceksiniz.
  - Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında bulunan bilişim teknolojileri alanında bilgisayar bilimi eğitimi tartışabileceksiniz.
  - Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında bulunan bilişim teknolojileri alanı ağ işletmenliği dalında bilgisayar bilimi eğitimi tartışabileceksiniz.
  - Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarında bulunan bilişim teknolojileri alanı yazılım geliştirme dalında bilgisayar bilimi eğitimi tartışabileceksiniz.
-

ÖZET

Örgün eğitim kapsamında öğretim vermekte olan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında; 47 (ve protokol kapsamında 8 alan) alanda ve bu alanlar altında yer alan 105 dalda öğretim verilmektedir. Bilgisayar bilimi adı altında bir ders protokol kapsamında bulunan 8 alanın hazırlık sınıfında yer almaktadır. Bilişim Teknolojileri Alanı da 9. sınıftan itibaren mesleki becerilerin geliştirilmesine yönelik bilgisayar bilimine yönelik tasarım, programlama ve bilişim teknolojilerinin temelleri içeriklerinde dersler yer almaktadır. Diğer alanların çerçeve programları değerlendirildiğinde, farklı sınıf kademelerinde, mesleki becerilerin geliştirilmesine yönelik ve alan özelinde dersler ile bilgisayar bilimi eğitimi almaktadırlar. Bununla birlikte diğer alanlarda bulunan bilgisayar bilimine yönelik derslerin alan/dal özelinde kullanılmakta olan uygulamaların, paket programların, vb. kullanımına yönelik özelleşmiş içeriklere sahip oldukları görülmektedir. Mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında bulunan alanlar ve dallar bazında bilgisayar bilimleri eğitimi içeriklerine genel bir bakışı kapsayan bu bölümün alanda gerçekleştirilecek sonraki çalışmalara katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağ İşletmenliği Ustalık Belgesi TYVT - Türkiye Yeterlilikler Veritabanı (2023). Erişim Adresi: <https://www.tyc.gov.tr/yeterlilik/ag-isletmenligi-ustalik-belgesi-TR00201291.html>
Erişim Tarihi: 20.09.2023
- Çerçeve Öğretim Programları. (2022). Erişim Adresi: <http://meslek.eba.gov.tr/?p=Ogretim-Programi&tur=mtal> Erişim Tarihi: 20.09.2023
- Alan/Dal Listesi (2023). Mesleğim Hayatım. Erişim Adresi: <https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/mesleki-ve-teknik-anadolu-liselerimiz/alan-dal-listesi> Erişim Tarihi: 22.09.2023
- Ders Bilgi Formları (2022). Erişim Adresi: <http://meslek.eba.gov.tr/?p=Ders-Bilgi-Formu&tur=mtal> Erişim Tarihi: 20.09.2023
- Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri (2022). Erişim Adresi: <http://meslek.eba.gov.tr/?p=Ders-Kitabi&tur=mtal> Erişim Tarihi: 20.09.2023
- Flipped VET (2023). The Flipped Work-Based Learning Proje Erişim Adresi: <https://flippedvet.bda.lv> Erişim Tarihi: 25.09.2023
- Güleç, İ., Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012). Yaşam Boyu Öğrenme Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme . Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi, 2(3), 34-48. <https://dergipark.org.tr/en/pub/suje/issue/20631/219952> adresinden erişildi.
- Haftalık Ders Çizelgeleri (2022). Erişim Adresi: <http://meslek.eba.gov.tr/?p=Ders-Cizelgeleri&tur=mtal> Erişim Tarihi: 20.09.2023
- Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi – Anadolu Meslek ve Anadolu Teknik Programı Bilişim Teknolojileri Alanı Çerçeve Öğretim Programı (2022). Erişim Adresi: <http://meslek.eba.gov.tr/?p=Ogretim-Programi> Erişim Tarihi: 15.07.2023
- Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2021/22 National Education Statistics, Formal Education 2021/22 Erişim Adresi: https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2021_2022.pdf Erişim Tarihi: 20.09.2023

- Kaya, E. H. (2015). Türkiye’de Halk Eğitim Merkezleri. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* July 2015: Special Issue 2 ISSN: 2148-1148 DOI: 10.14486/IJSCS289
- Oğuzkan, A. F. (1997). Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü. Şafak Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara
- Özer, M. (2018). 2023 Eğitim Vizyonu ve Mesleki ve Teknik Eğitimde Yeni Hedefler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science Cilt/Volume 8, Sayı/Number 3, Aralık/December 2018; Sayfa/Pages 425-435 DOI: 10.5961/jhes.2018.284*
- Yazılım Geliştirme Lisans Diploması TYVT – Türkiye Yeterlilikler Veritabanı (2023). Erişim Adresi: <https://www.tyc.gov.tr/yeterlilik/yazilim-gelistirme-lisans-diploması-TR0030030611.html> Erişim Tarihi: 20.09.2023

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNİN FARKLI DİSİPLİNLERE ENTEGRASYONU: BİLGİSAYARSIZ BİLGİSAYAR BİLİMİ (CS UNPLUGGED) UYGULAMALARI

Filiz Mumcu

ANAHTAR KAVRAMLAR

bilgisayar bilimi eğitimi, bilgi işlemsel düşünme, bilgisayarsız bilgisayar bilimi, etkinlik tasarımı, entegrasyon

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Bilgisayar bilimi eğitiminin önemini açıklayabileceksiniz
  - Bilgisayar bilimi eğitiminin farklı disiplinlere entegrasyon düzeylerini açıklayabileceksiniz
  - Bilgisayarsız bilgisayar bilimi yaklaşımının avantajlarını ve dezavantajlarını tartışabileceksiniz
  - Bir bilgisayarsız bilgisayar bilimi etkinliğinin nasıl tasarlanması gerektiğini açıklayabileceksiniz
-

ÖZET

Dijital yetkinliğin temel dijital becerilerin ötesine geçtiğine dair artan bir anlayış söz konusudur. Bu nedenle bilgi işlemsel düşünme becerilerinin gençlerin beceri setlerine ve içinde yaşadığımız dijital dünya için gerekli yetkinliklere nasıl katkıda bulunduğunu daha iyi anlamaya ihtiyaç vardır (Bocconi vd., 2022). Bu anlamda bilgisayar bilimi eğitimi araştırmacılarına önemli görevler düşmektedir. Kanıta dayalı eğitim politikalarının gelişmesini sağlamak, öğretim programlarını güncelleştirmek, gelecek bilgisayar bilimi öğretmenlerini yetiştirmek ve sürdürülebilir mesleki gelişimlerini sağlamak, sınıf içi uygulamalara rehberlik edecek teorik çalışmalara katkı sağlamak, bu teorilerin sınıf içi uygulamalarını değerlendirmek ve iyileştirmek, öğrencileri bugüne hazırlamak ve aynı zamanda geleceğe hazırlanabilecek güçte yeterliklerle donatmak ve daha nicesi çalışma konuları içinde sayılabilir. Bilgisayar bilimi eğitiminin yaygınlaştırılmasında önemli faktörlerin başında sayılan yeterli öğretmen kaynağı olmayışı, öğretim programlarının esnek olmayışı, bilgisayar bilimi eğitiminin seçmeli olarak sunulması, teknik altyapı ve teknolojik kaynaklara erişim gibi hususlar göz önüne alındığında bilgisayarsız bilgisayar bilimi önemli bir pedagojik yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar her yaş grubunda rahatça uygulanabilmesi ve bilgisayar gerektirmemesi önemli avantajları arasında sayılabilecekken, öğretimin tasarlanmasındaki güçlükler etkililiğini önemli derecede etkilemektedir. Bilgisayarsız bilgisayar bilimi yaklaşımı hem bilgisayar bilimi eğitiminin yaygınlaştırılmasına hem de öğrencilerin bilgi işlemsel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde oldukça katkı sağlayacak güce sahiptir. Bu bölüm özellikle bilgisayarsız bilgisayar bilimi etkinliklerinin tasarımına, uygulamada öğretmenin rolüne ve sonrasında nasıl değerlendirilebileceğine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Bakala, E., Gerosa, A., Hourcade, J. P., & Tejera, G. (2021). Preschool children, robots, and computational thinking: A systematic review. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 29, 100337. <https://doi.org/10.1016/j.ijcci.2021.100337>
- Barr, V., & Stephenson, C. (2011). Bringing computational thinking to K-12: What is involved and what is the role of the computer science education community? *ACM Inroads*, 2(1), 48–54. <https://doi.org/10.1145/1929887.1929905>
- Bell T. & Lodi M. (2019) Constructing computational thinking without using computers. *Constructivist Foundations* 14(3), 342–351. <https://constructivist.info/14/3/342>
- Bell, T., & Henderson, T. (2022). Providing a CS unplugged experience at a distance. *ACM Inroads*, 13(4), 26-31.
- Bell, T., & Vahrenhold, J. (2018). CS unplugged—how is it used, and does it work?. *Adventures between lower bounds and higher altitudes: essays dedicated to Juraj Hromkovič on the occasion of his 60th birthday*, 497-521.
- Bell, T., Rosamond, F., & Casey, N. (2012). *Computer science unplugged and related projects in math and computer science popularization*. In H. Bodlaender, R. Downey, F. Fomin, & D.

- Marx (Eds.), *The multivariate algorithmic revolution and beyond* (pp. 398–456). Berlin: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Bell, T., Witten, I. H., & Fellows, M. (1998). *Computer Science Unplugged: Off-line activities and games for all ages*. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.308.6827&rep=rep1&type=pdf>
- Bocconi, S., Chiocciariello, A., & Earp, J. (2018). *The Nordic approach to introducing computational thinking and programming in compulsory education*. Report prepared for the Nordic@BETT2018 Steering Group. <https://doi.org/10.17471/54007>
- Bocconi, S., Chiocciariello, A., Kamylylis, P., Dagienė, V., Wastiau, P., Engelhardt, K., Earp, J., Horvath, M.A., Jasutė, E., Malagoli, C., Masiulionytė-Dagienė, V. and Stupurienė, G. (2022). *Reviewing Computational Thinking in Compulsory Education*. Inamorato dos Santos, A., Cachia, R., Giannoutsou, N. and Punie, Y. editor(s). Publications Office of the European Union, Luxembourg. ISBN 978-92- 76-47208-7, doi:10.2760/126955, JRC128347
- Brennan, K., & Resnick, M. (2012). *New frameworks for studying and assessing the development of computational thinking*. In *Proceedings of the 2012 annual meeting of the American educational research association, Vancouver, Canada* (Vol. 1, p. 25).
- Chen, G., Shen, J., Barth Cohen, L., Jiang, S., Huang, X., & Eltoukhy, M. (2017). Assessing elementary students' computational thinking in everyday reasoning and robotics programming. *Computers & Education*, 109, 162-175.
- Christensen, D., & Lombardi, D. (2020). Understanding Biological Evolution Through Computational Thinking. *Science & Education*, 29(4), 1035-1077.
- Computer Science Teachers Association [CSTA], Code.org, & ECEP Alliance. (2020). 2020 State of Computer Science Education: Illuminating Disparities. Retrieved from <https://advocacy.code.org/stateofcs>
- CS Unplugged (2023). *Principles - CS Unplugged*. <https://www.csunplugged.org/en/principles/>
- Çetin, İ., Otu, T., & Oktaç, A. (2020). Adaption of the Computational Thinking Test into Turkish. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 11(2), 343-360.
- Denning, P. J. (2003). Great principles of computing. *Communications of the ACM*, 46(11), 15–20. <https://doi.org/10.1145/948383.948400>
- Durak, H. Y., & Saritepeci, M. (2018). Analysis of the relation between computational thinking skills and various variables with the structural equation model. *Computers & Education*, 116, 191-202.
- English, L. D. (2016). STEM education K-12: Perspectives on integration. *International Journal of STEM education*, 3(1), 1-8.
- European Commission. (2023). *Digital education initiatives | European Education Area*. Education.ec.europa.eu. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/about-digital-education#:~:text=The%20European%20Union%20is%20promoting>
- European Education and Culture Executive Agency (European Commission). (2022). Informatics education at school in Europe. In *Publications Office of the European Union*. Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c2fcfd3c-438e-11ed-92ed-01aa75ed71a1>
- European Parliament. (2023, June 14). *EU AI act: First regulation on artificial intelligence*. https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence?&at_campaign=20226-Digital&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=RSA&at_goal=TR_G&at_

- advertiser=Webcomm&at_audience=ai+legislation&at_topic=Artificial_intelligence_Act&at_location=NL&gclid=CjwKCAjwjaWoBhAmEiwAXz8DBWR6Yqo0kT1-6QvTOD-17gh_3eIzfnudnoZ9001fIwvjxa9Kaa5iwhoCOIEQAvD_BwE
- European Union (2020). *Digital Education Action Plan (2021-2027)*. European Education Area. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan>
- Fluck, A., Webb, M., Cox, M., Angeli, C., Malyn-Smith, J., Voogt, J., & Zagami, J. (2016). Arguing for Computer Science in the School Curriculum. *Journal of Educational Technology & Society*, 19(3), 38–46.
- Google (2023, June). *Six barriers holding girls back from choosing Computer Science across Europe Breaking Barriers*. Retrieved September 28, 2023, from https://services.google.com/fh/files/misc/breaking_barriers_europe_report.pdf
- Guzdial, M. (2016). *What Does Computing for Everyone Mean?*. In: Learner-Centered Design of Computing Education. Synthesis Lectures on Human-Centered Informatics. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-02216-6_1
- Gülbahar, Y., Kalelioğlu, F., Doğan, D., & Karataş, E. (2020). Bilge kunduz: Enformatik ve bilgi işlemsel düşünmeyi kavram temelli öğrenme yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 53(1), 241-272.
- Gülbahar, Y., Kert, S. B. ve Kalelioğlu, F. (2019). Bilgi işlemsel düşünme becerisine yönelik öz yeterlik algısı ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(1), 1-29.
- Howard, N. R., & Howard, K. E. (2022). *Coding+ Math: Strengthen K–5 Math Skills With Computer Science*. International Society for Technology in Education.
- Hörmann, C. (2023). *The journey of digital education in Austria: from non-existent to mandatory in five years* [Doctoral dissertation, Johannes Kepler University Linz]. <https://epub.jku.at/obvulihs/content/titleinfo/8704505/full.pdf>
- Hu, W., Huang, R., & Li, Y. (2023). Young Children's Experience in Unplugged Activities About Computational Thinking: From an Embodied Cognition Perspective. *Early Childhood Education Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10643-023-01475-x>
- Huang, W., & Looi, C. K. (2021). A critical review of literature on “unplugged” pedagogies in K-12 computer science and computational thinking education. *Computer Science Education*, 31(1), 83-111.
- Israel, M., & Lash, T. (2020). From classroom lessons to exploratory learning progressions: Mathematics + computational thinking. *Interactive Learning Environments*, 28(3), 362-382.
- Kale, U., Akcaoglu, M., Cullen, T., Goh, D., Devine, L., Calvert, N., & Grise, K. (2018). Computational what? Relating computational thinking to teaching. *TechTrends*, 62(6), 574-584.
- Kalelioğlu, F., Gülbahar, Y., & Kukul, V. (2016). A Framework for Computational Thinking Based on a Systematic Research Review. *Baltic J. Modern Computing*, 4(3), 583–596.
- Ketelhut, D. J., Mills, K., Hestness, H., Cabrera, L., Plane, J., McGinnis, J. R. (2020). Teacher change following a professional development experience in integrating computational thinking into elementary science. *Journal of Science Education and Technology*, 29, 173–187.
- Kılıç, S. (2023). Background of the Relationship Between Programming and Computational Thinking. In *Innovative Digital Practices and Globalization in Higher Education* (pp. 203-224). IGI Global.
- Korkmaz, Ö., Çakır, R., & Özden, Y. (2017). A validity and reliability study of the computational thinking scales (CTS). *Computers in Human Behavior* 72, 558-569.

- Kukul, V., Gökçearslan, Ş., & Günbatır, M. S. (2017). Computer programming self-efficacy scale (CPSES) for secondary school students: Development, validation and reliability. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(1), 158-179.
- Lee, I., & Malyn-Smith, J. (2020). Computational Thinking Integration Patterns Along the Framework Defining Computational Thinking from a Disciplinary Perspective. *Journal of Science Education and Technology*, 29(1), 9–18. <https://doi.org/10.1007/s10956-019-09802-x>
- Lin, Y., Liao, H., Weng, S., & Dong, W. (2023). Comparing the effects of plugged-in and unplugged activities on computational thinking development in young children. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12181-x>
- Lodi, M. (2020). Informatical Thinking. *Olympiads In Informatics*, 113–132. <https://doi.org/10.15388/oi.2020.09>
- Metcalfe, S. J., Reilly, J. M., Jeon, S., Wang, A., Pyers, A., Brennan, K., & Dede, C. (2021). Assessing computational thinking through the lenses of functionality and computational fluency. *Computer Science Education*, 1-25.
- Miller, J. (2019). STEM education in the primary years to support mathematical thinking: using coding to identify mathematical structures and patterns. *ZDM*, 51(6), 915-927.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı*. Ankara. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018124103559587-Bili%C5%9Fim%20Teknolojileri%20ve%20Yaz%C4%B1%C4%B1m%205-6.%20S%C4%B1n%C4%B1flar.pdf>
- Mumcu, F., Kızıman, E., & Özdiñç, F. (2023). Integrating computational thinking into mathematics education through an unplugged computer science activity. *Journal of Pedagogical Research*, 7(2), 72-92. <https://doi.org/10.33902/JPR.202318528>
- Mumcu, F., Bardakçı, S., & Lavicza, Z. (in press). *Reimagining STEM: Booming Computer Science Education as A Component of STEM Education*.
- Munasinghe, B., Bell, T., & Robins, A. (2023). Unplugged activities as a catalyst when teaching introductory programming. *Journal of Pedagogical Research*, 2. <https://doi.org/10.33902/JPR.202318546>
- National Science Foundation. (2023). *Computer Science is for All Students! - Special Report*. https://www.nsf.gov/news/special_reports/csed/csforall.jsp
- Ng, O., Cui, Z. (2020). Examining primary students' mathematical problem-solving in a programming context: Toward a computationally enhanced mathematics education. *ZDM Mathematics Education*, 1-14.
- Noble, S. M., Mende, M., Grewal, D., & Parasuraman, A. (2022). The Fifth Industrial Revolution: How harmonious human-machine collaboration is triggering a retail and service [r]evolution. *Journal of Retailing*, 98(2), 199-208.
- Office for Standards in Education [Ofsted] (2022). *Research review series: Computing*. GOV. UK. <https://www.gov.uk/government/publications/research-review-series-computing/research-review-series-computing>
- Özdiñç, F., Kaya, G., Mumcu, F., & Yıldız, B. (2022). Integration of computational thinking into STEM activities: an example of an interdisciplinary unplugged programming activity. *Science Activities – Projects and Curriculum Ideas in STEM Classrooms*, 59(3), 151-159. DOI: 10.1080/00368121.2022.2071817
- Papert, S. (1980). *Mindstorms; Children, Computers and Powerful Ideas*. Basic Books.
- Peel, A., Sadler, T. D., & Friedrichsen, P. (2019). Learning natural selection through computational thinking: Unplugged design of algorithmic explanations. *Journal of Research in Science Teaching*, 56(7), 983–1007. <https://doi.org/10.1002/tea.21545>

- Rich, K. M., & Yadav, A. (2020). Applying levels of abstraction to mathematics word problems. *TechTrends*, 1-9.
- Rieber, L. P. (1987). LOGO and Its Promise: A Research Report. *Educational Technology*, 27(2), 12-16.
- Rijke, W. J., Bollen, L., Eysink, T. H. S., & Tolboom, J. L. J. (2018). Computational Thinking in Primary School: An Examination of Abstraction and Decomposition in Different Age Groups. *Informatics in Education*, 17(1), 77-92. <https://doi.org/10.15388/infedu.2018.05>
- Román-Gonzalez, M. (2015, July). Computational thinking test: Design guidelines and content validation. In *Proceedings of EDULEARN15 Conference* (pp. 2436-2444).
- Román-González, M., Pérez-González, J. C., & Jiménez-Fernández, C. (2017). Which cognitive abilities underlie computational thinking? Criterion validity of the Computational Thinking Test. *Computers in Human Behavior*, 72, 678-691.
- Román-González, M., Moreno-León, J., & Robles, G. (2019). *Combining Assessment Tools for a Comprehensive Evaluation of Computational Thinking Interventions*. In S.-C. Kong & H. Abelson (Ed.), *Computational Thinking Education* (pp. 79-98). Springer Singapore.
- Sentance, S., & Csizmadia, A. (2017). Computing in the curriculum: Challenges and strategies from a teacher's perspective. *Education and Information Technologies*, 22(2), 469-495. <https://doi.org/10.1007/s10639-016-9482-0>
- Seow, P., Looi, C. K., How, M. L., Wadhwa, B., & Wu, L. K. (2019). Educational policy and implementation of computational thinking and programming: Case study of Singapore. In *Computational thinking education* (pp. 345-361). Springer, Singapore.
- Stigberg, H., & Stigberg, S. (2020). Teaching programming and mathematics in practice: A case study from a Swedish primary school. *Policy Futures in Education*, 18(4), 483-496.
- Sung, W., Ahn, J., & Black, J. B. (2017). Introducing Computational Thinking to Young Learners: Practicing Computational Perspectives Through Embodiment in Mathematics Education. *Technology Knowledge and Learning*, 22(3), 443-463. <https://doi.org/10.1007/s10758-017-9328-x>
- Sung, W., & Black, J. B. (2020). Factors to consider when designing effective learning: Infusing computational thinking in mathematics to support thinking-doing. *Journal of Research on Technology in Education*, 1-23.
- Swanson H., Anton G., Bain C., Horn M., Wilensky U. (2019) *Introducing and Assessing Computational Thinking in the Secondary Science Classroom*. In: Kong SC., Abelson H. (Ed.) *Computational Thinking Education*. Springer, Singapore.
- Taub, R., Armoni, M., & Ben-Ari, M. (2012). CS Unplugged and Middle-School Students' Views, Attitudes, and Intentions Regarding CS. *ACM Transactions on Computing Education*, 12(2), 8:1-8:29. <https://doi.org/10.1145/2160547.2160551>
- Tekdal, M. (2021). Trends and development in research on computational thinking. *Education and Information Technologies*, 26(5), 6499-6529. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10617-w>
- The Royal Society. (2017). *After the reboot: computing education in UK schools*. <https://royalsociety.org/~media/events/2018/11/computing-education-1-year-on/after-the-reboot-report.pdf>
- Tsortanidou, X., Daradoumis, T., & Barberá-Gregori, E. (2022). Unplugged computational thinking at K-6 education: Evidence from a multiple-case study in Spain. *Education 3-13*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/03004279.2022.2029924>

- Vasconcelos, L., & Kim, C. (2022). Preservice science teachers coding science simulations: Epistemological understanding, coding skills, and lesson design. *Educational Technology Research and Development*, 70(4), 1517–1549. <https://doi.org/10.1007/s11423-022-10119-7>
- Voon, X. P., Wong, S. L., Wong, L. H., Khambari, M. N. M., & Syed-Abdullah, S. I. S. (2023). Developing pre-service teachers' computational thinking through experiential learning: Hybridisation of plugged and unplugged approaches. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 18, 006–006. <https://doi.org/10.58459/rptel.2023.18006>
- Waite, J., Curzon, P., Marsh, W., & Sentance, S. (2020). Difficulties with design: The challenges of teaching design in K-5 programming. *Computers & Education*, 150, 103838. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103838>
- Webb, M., Davis, N., Bell, T., Katz, Y. J., Reynolds, N., Chambers, D. P., & Sysło, M. M. (2017). Computer science in K-12 school curricula of the 21st century: Why, what and when? *Education and Information Technologies*, 22(2), 445–468. <https://doi.org/10.1007/s10639-016-9493-x>
- Webb, M. E., Bell, T., Davis, N., Katz, Y. J., Fluck, A., Sysło, M. M., ... & Brodnik, A. (2018). Tensions in specifying computing curricula for K-12: Towards a principled approach for objectives. *IT-Information Technology*, 60(2), 59-68.
- Weintrop, D., Beheshti, E., Horn, M., Orton, K., Jona, K., Trouille, L., & Wilensky, U. (2016). Defining computational thinking for mathematics and science classrooms. *Journal of Science Education and Technology*, 25(1), 127-147.
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33–35.
- Wing, J. M. (2011). Computational thinking: What and why. *The Link Magazine*, 6. <http://www.cs.cmu.edu/link/research-notebook-computational-thinking-what-and-why>
- Yağcı (2019)
- Zhang N., Biswas G. (2019) Defining and Assessing Students' Computational Thinking in a Learning by Modeling Environment. In: Kong SC., Abelson H. (Ed) Computational Thinking Education. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-6528-7_12

SİBER GÜVENLİK VE KRİPTOLOJİ BİLİMİ

Aslıhan İstanbullu - Ömeri Delialıoğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Siber Güvenlik, Bilgi Güvenliği, Kriptoloji, Kriptografi, Kriptanaliz

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde;

- Bilgi güvenliğini tanımlayabilecek,
  - Siber güvenlik kavramını tanımlayabilecek,
  - Bilgi güvenliği ve siber güvenlik arasındaki farkı açıklayabilecek,
  - Siber güvenliğin önemini kavrayabilecek,
  - Çocukların siber dünyada maruz kaldıkları riskleri tartışabilecek,
  - Kriptolojinin temel kavramları hakkında fikir sahibi olabilecek,
  - Kriptoloji, kriptografi ve kriptanaliz kavramlarının tanımlarını yapabileceksiniz.
-

ÖZET

Bu bölümde ilk olarak bilgi güvenliği ve siber güvenlik kavramları açıklanmıştır. Buna göre bilgi güvenliği, hangi biçimde olursa olsun tüm verilerin güvende ve emniyette tutulmasını sağlamaya odaklanırken, siber güvenlik, bilgisayarlar, sunucular, ağlar ve mobil cihazlar da dahil olmak üzere elektronik sistemlerde depolanan dijital bilgilerin yetkisiz erişimine ve kötü niyetli tehditlere karşı korunmasına yönelik bir kavramı tanımlar. Ardından günümüzde neden siber güvenliğe ihtiyaç duyulduğu açıklanarak, en zayıf halka olan çocuklarla ilgili riskler ve neler yapılabileceği açıklanmıştır. Bölümün sonunda ise siber güvenlikle doğrudan ilgili olan kriptoloji biliminin temel kavramları açıklanmıştır. Siber risklerin her gün kullandığımız araçlar kadar yakınımızda olduğu düşünüldüğünde, bu bölüm oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albuquerque, O. de P., Fantinato, M., Kelner, J., & de Albuquerque, A. P. (2020). Privacy in smart toys: Risks and proposed solutions. *Electronic Commerce Research and Applications*, 39, 100922. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2019.100922>
- Aliebrahimi, S., & Miller, E. E. (2023). Effects of cybersecurity knowledge and situation awareness during cyberattacks on autonomous vehicles. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 96, 82-91. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2023.06.010>
- AlShabibi, A., & Al-Suqri, M. (2021). Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace. *2021 22nd International Arab Conference on Information Technology (ACIT)*, 1-6. <https://doi.org/10.1109/ACIT53391.2021.9677117>
- Borj, P. R., Raja, K., & Bours, P. (2023). Online grooming detection: A comprehensive survey of child exploitation in chat logs. *Knowledge-Based Systems*, 259, 110039. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2022.110039>
- Catota, F. E., Morgan, M. G., & Sicker, D. C. (2019). Cybersecurity education in a developing nation: The Ecuadorian environment. *Journal of Cybersecurity*, 5(1). <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyz001>
- Conrad, E., Misenar, S., & Feldman, J. (2012). Chapter 6 - Domain 5: Cryptography. İçinde E. Conrad, S. Misenar, & J. Feldman (Ed.), *CISSP Study Guide (Second Edition)* (ss. 213-255). Syngress. <https://doi.org/10.1016/B978-1-59749-961-3.00006-6>
- Cost of a data breach 2023 | IBM*. (t.y.). Geliş tarihi 30 Eylül 2023, gönderen <https://www.ibm.com/reports/data-breach>
- Dangerous Games: Connected Toys, COPPA, and Bad Security*. (2017, Aralık 4). Georgetown Law Technology Review. <https://georgetownlawtechreview.org/dangerous-games-connected-toys-coppa-and-bad-security/GLTR-12-2017/>
- Fagnant, D. J., & Kockelman, K. (2015). Preparing a nation for autonomous vehicles: Opportunities, barriers and policy recommendations. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 77, 167-181. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2015.04.003>
- Fujs, D., Vrhovec, S., & Vavpotič, D. (2023). Balancing software and training requirements for information security. *Computers & Security*, 134, 103467. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2023.103467>

- Greene-Colozzi, E. A., Winters, G. M., Blasko, B., & Jeglic, E. L. (2020). Experiences and Perceptions of Online Sexual Solicitation and Grooming of Minors: A Retrospective Report. *Journal of Child Sexual Abuse*, 29(7), 836-854. <https://doi.org/10.1080/10538712.2020.1801938>
- Hung, P. C. K., Iqbal, F., Huang, S.-C., Melaisi, M., & Pang, K. (2016). A Glance of Child's Play Privacy in Smart Toys. İçinde X. Sun, A. Liu, H.-C. Chao, & E. Bertino (Ed.), *Cloud Computing and Security* (C. 10040, ss. 217-231). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-48674-1_20
- Hung, P. C. K., Tang, J. K. T., & Kanev, K. (2017). Introduction. İçinde J. K. T. Tang & P. C. K. Hung (Ed.), *Computing in Smart Toys* (ss. 1-5). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62072-5_1
- Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri, 2022 (49513). (2023). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2022-49513>
- Khan, S. M., Comert, G., & Chowdhury, M. (2021). *Efficacy of Statistical and Artificial Intelligence-based False Information Cyberattack Detection Models for Connected Vehicles*. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2108.01124>
- Li, J., Sun, C., & Su, Q. (2021). Analysis of cascading failures of power cyber-physical systems considering false data injection attacks. *Global Energy Interconnection*, 4(2), 204-213. <https://doi.org/10.1016/j.gloi.2021.05.002>
- Li, Y., & Liu, Q. (2021). A comprehensive review study of cyber-attacks and cyber security; Emerging trends and recent developments. *Energy Reports*, 7, 8176-8186. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.08.126>
- Lloret Egea, J. A., Medina Lloret, C., Hernández González, A., Díaz Raboso, D., Campos, C., Riveros Guzmán, K., Pérez Herrera, A., Cortés Carballo, L. M., & Terrés Lloret, H. M. (2021). "Framework" basado en imágenes parametrizadas sobre ResNet para identificar intrusiones en "smartwatches" u otros dispositivos afines. (Un eje singular de la publicación "Estado del arte de la ciencia de datos en el idioma español y su aplicación en el campo de la Inteligencia Artificial") [Preprint]. <https://doi.org/10.21428/39829d0b.981b7276>
- Overview of Motor Vehicle Crashes in 2020. (t.y.). Geliş tarihi 30 Eylül 2023, gönderen <https://trid.trb.org/view/1922738>
- P, K. (2021). Deep Learning Approach to DGA Classification for Effective Cyber Security. *Journal of Ubiquitous Computing and Communication Technologies*, 2(4), 203-213. <https://doi.org/10.36548/jucct.2020.4.003>
- Ponemon Institute. (2023). *Cost of a Data Breach Report 2023*. IBM Security. <https://www.ibm.com/downloads/cas/E3G5JMBP>
- Priyadarshini, I., Kumar, R., Sharma, R., Singh, P. K., & Satapathy, S. C. (2021). Identifying cyber insecurities in trustworthy space and energy sector for smart grids. *Computers & Electrical Engineering*, 93, 107204. <https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2021.107204>
- Quantitative Analysis of the Social Costs of Road Traffic Crashes Literature—ScienceDirect. (t.y.). Geliş tarihi 30 Eylül 2023, gönderen <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001457521003134>
- Quayle, E. (2020). Prevention, disruption and deterrence of online child sexual exploitation and abuse. *ERA Forum*, 21(3), 429-447. <https://doi.org/10.1007/s12027-020-00625-7>
- Quayyum, F., Cruzes, D. S., & Jaccheri, L. (2021). Cybersecurity awareness for children: A systematic literature review. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 30, 100343. <https://doi.org/10.1016/j.ijcci.2021.100343>

- Robles-Gómez, A., Tobarra, L., Pastor-Vargas, R., Hernández, R., & Cano, J. (2020). Emulating and Evaluating Virtual Remote Laboratories for Cybersecurity. *Sensors*, 20(11), Article 11. <https://doi.org/10.3390/s20113011>
- Shasha, S., Mahmoud, M., Mannan, M., & Youssef, A. (2019). Playing With Danger: A Taxonomy and Evaluation of Threats to Smart Toys. *IEEE Internet of Things Journal*, 6(2), 2986-3002. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2018.2877749>
- Singh, S. (2018). *Critical reasons for crashes investigated in the national motor vehicle crash causation survey (Report No. DOT HS 812 506)*. Washington, DC: National Highway Traffic Safety Administration. <https://trid.trb.org/view/1507603>. (t.y.).
- Smys, S., & Haoxiang, W. (2021). Data Elimination on Repetition using a Blockchain based Cyber Threat Intelligence. *IRO Journal on Sustainable Wireless Systems*, 2(4), 149-154.
- Streiff, J., Noah, N., & Das, S. (2022). A Call for a New Privacy & Security Regime for IoT Smart Toys. *2022 IEEE Conference on Dependable and Secure Computing (DSC)*, 1-8. <https://doi.org/10.1109/DSC54232.2022.9888910>
- Szczepaniuk, E. K., Szczepaniuk, H., Rokicki, T., & Klepacki, B. (2020). Information security assessment in public administration. *Computers & Security*, 90, 101709. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2019.101709>
- Taherdoost, H. (2022). Cybersecurity vs. Information Security. *Procedia Computer Science*, 215, 483-487. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.050>
- Tan, S., Xie, P., Guerrero, J. M., Vasquez, J. C., Li, Y., & Guo, X. (2021). Attack detection design for dc microgrid using eigenvalue assignment approach. *Energy Reports*, 7, 469-476. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.01.045>
- Tang, J. K. T., & Hung, P. C. K. (Ed.). (2017). *Computing in Smart Toys*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-62072-5>
- Venter, I. M., BIGNAUT, R. J., Renaud, K., & Venter, M. A. (2019). Cyber security education is as essential as “the three R’s”. *Heliyon*, 5(12), e02855. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02855>
- von, S. B., & von, S. R. (2018). Cybersecurity and information security – what goes where? *Information & Computer Security*, 26(1), 2-9. <https://doi.org/10.1108/ICS-04-2017-0025>
- von Solms, R. (1998). Information security management (3): The Code of Practice for Information Security Management (BS 7799). *Information Management & Computer Security*, 6(5), 224-225. <https://doi.org/10.1108/09685229810240158>
- von Solms, R., & van Niekerk, J. (2013). From information security to cyber security. *Computers & Security*, 38, 97-102. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2013.04.004>
- Whitman, M. E., & Mattord, H. J. (2021). *Principles of Information Security*. Cengage Learning.
- Yang, K., Xiao, M., Zhong, X., & Zhong, Y. (2023). A novel formal logic for formal analysis of timeliness in non-repudiation protocols. *Journal of King Saud University - Computer and Information Sciences*, 35(8), 101664. <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2023.101664>
- Yankson, B., Iqbal, F., Aleem, S., Shah, B., Hung, P. C. K., & de Albuquerque, A. P. (2019). A Privacy-Preserving Context Ontology (PPCO) for Smart Connected Toys. *2019 12th CMI Conference on Cybersecurity and Privacy (CMI)*, 1-6. <https://doi.org/10.1109/CMI48017.2019.8962141>
- Zachariah, R., Akash, K., Yousef, M. S., & Chacko, A. M. (2018). AdultSwine: A case study. *2018 International Conference on Advances in Computing, Communications and Informatics (ICACCI)*, 1345-1349. <https://doi.org/10.1109/ICACCI.2018.8554732>

YAPAY ZEKÂ TABANLI ARAÇLAR VE UYGULAMALARIN BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE KULLANIMI

Bünyami Kayalı - Şener Balat - Mehmet Yavuz

ANAHTAR KELİMELER

Yapay zekâ, bilgisayar bilimleri, bilgisayar bilimleri eğitimi, yapay zekâ araçları, eğitimde yapay zeka entegrasyonu

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Yapay zekâ kavramını tanımlayabileceksiniz
  - Yapay zekanın eğitime yansımalarını tarihsel süreç içerisinde tartışabileceksiniz
  - Yapay zekanın eğitim faaliyetlerine nasıl entegre edilebileceği hakkında fikir sahibi olabileceksiniz
  - Bilgisayar bilimlerinde yapay zekâ araçlarını sınıflandırarak örneklendirebileceksiniz.
-

Squirrel AI	(http://squirrelai.com)
Summit Learning	(www.summitlearning.org)
Thinkster Math	(https://hellothinkster.co.uk)
Toppr	(www.toppr.com)

KAYNAKÇA

- Abadı, M., Chaimae, A. B. A. D. I., Asmae, A. B. A. D. I., & Hussain, B. A. (2022). A smart decision making system for the optimization of manufacturing systems maintenance using digital twins and ontologies. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 13(8).
- Alet, J. (2023). Effective integration of artificial intelligence: key axes for business strategy. *Journal of Business Strategy*, (ahead-of-print).
- Alkhatlan, A., & Kalita, J. (2018). Intelligent tutoring systems: A comprehensive historical survey with recent developments. *International Journal of Computer Applications*, 181(43).1-20.
- Arslan, K. (2017). Eğitimde yapay zeka ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Atalay, M., & Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları-artificial intelligence and machine learning applications in big data analysis. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 155-172.
- Becker, B. (2017). *Artificial intelligence in education: what is it, where is it now, where is it going*. Ireland's Yearbook of Education, 2018, 42-46.
- Bellman, R.E. (1978). *An introduction to artificial intelligence: Can computers think?* Boyd & Fraser Publishing Company.
- Celik, I. (2023). Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers' professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education. *Computers in Human Behavior*, 138, 107468.
- Charniak, E., & McDermot, D. (1985). *Introduction to Artificial Intelligence*. Addison-Wesley Company.
- Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G. J. (2020). Application and theory gaps during the rise of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1, 100002.
- Cheng, X. (2023). The widespread application of artificial intelligence in education necessitates critical analyses. *Science Insights Education Frontiers*, 16(2), 2475-2476.
- Codeium. (t.y.). <https://codeium.com/>
- Commentanalyzer. (t.y.). <https://www.commentanalyzer.com>
- Cunningham-Nelson, S., Boles, W., Trouton, L., & Margerison, E. (2019). A review of chatbots in education: Practical steps forward. In *30th Annual Conference for The Australasian Association for Engineering Education (AAEE 2019): Educators becoming agents of change: Innovate, integrate, motivate* (pp. 299-306). Engineers Australia.
- Çalık, B. (2019). *MEB'den 'yapay zeka' atağı*. <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/mebden-yapay-zeka-atagi-1431442>
- de Freitas, A. A., & Weingart, T. B. (2021). I'm going to learn what?!? teaching artificial intelligence to freshmen in an introductory computer science course. In *Proceedings of the 52nd ACM technical symposium on computer science education* (pp. 198-204).

- DigWatch. (2023). *UK universities establish principles for using AI in education*. The GIP Digital Watch. <https://dig.watch/updates/uk-universities-establish-principles-for-using-ai-in-education>
- Dimitriadis, G. (2020). Evolution in education: Chatbots. *Homo Virtualis*, 3(1), 47-54.
- Doğaç, A. (2015). Uzman sistemler. *Elektik Mühendisliği*. 7(7), 87-91.
- Elise, V. (2023). *The role of artificial intelligence in shaping the future of education*. LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/role-artificial-intelligence-shaping-future-education-victor-phd/>
- Erümit, A. K., Calap, T., Çolak, A. F., Yavuz, S., & Aydın, E. (2022). Okullarda yapay zeka öğretimi (3. Baskı). V. Nabiyeve, & A. K. Erümit (Eds.) içinde, *Eğitimde yapay zeka kuramdan uygulamaya*. Pegem Akademi.
- Fullan, M., & Donnelly, K. (2013). *Alive in the Swamp: Assessing Digital Innovations in Education*. Nesta. https://media.nesta.org.uk/documents/alive_in_the_swamp.pdf
- Gitfluence. (t.y.). <https://www.gitfluence.com/>
- Graesser, A. C., VanLehn, K., Rosé, C. P., Jordan, P. W., & Harter, D. (2001). Intelligent tutoring systems with conversational dialogue. *AI Magazine*, 22(4), 39-51.
- Graphyhq. (t.y.). <https://graphy.app>
- Gunawan, G., Purwoko, A. A., Ramdani, A., & Yustiqvar, M. (2021). Pembelajaran menggunakan learning management system berbasis moodle pada masa pandemi Covid-19. *Indonesian Journal of Teacher Education*, 2(1), 226-235. <https://journal.publication-center.com/index.php/ijte/article/view/696>
- Haugeland, J. (1985). *Artificial intelligence: The very idea*. MIT Press.
- Helsel, S. (1992). Virtual reality and Education. *Educational Technology*, 32(5), 38-42.
- HK. (2023). *Bringing AI into classrooms*. Government of the Hong Kong. <https://www.info.gov.hk/gia/general/202301/25/P2023012000371.htm>
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. MA: Center for Curriculum Redesign.
- Horgan, D., Romao, M., Morré, S. A., & Kalra, D. (2020). Artificial intelligence: Power for civilisation—and for better healthcare. *Public health genomics*, 22(5-6), 145-161.
- Hu, C., Zhao, Y., Wang, Z., Du, H., & Liu, J. (2023). Game-based platforms for artificial intelligence research. *arXiv preprint arXiv:2304.13269*.
- Ilieva, G., Yankova, T., Klisarova-Belcheva, S., Dimitrov, A., Bratkov, M., & Angelov, D. (2023). Effects of generative chatbots in higher education. *Information*, 14(9), 492.
- Jung, H. W. (2020). A study on the current state of artificial intelligence based coding technologies and the direction of future coding education. *International Journal of Advanced Culture Technology (IJACT)*, 8(3), 186-191.
- Kaneko, K. (2023). *Japan emphasizes students' comprehension of AI in new school guidelines*. The Japan Times. https://www.japantimes.co.jp/news/2023/07/04/business/tech/schools-students-ai-guidelines/?utm_source=www.therundown.ai&utm_medium=newsletter&utm_campaign=why-chatgpt-web-browsing-was-disabled
- Karlgren, K. (2005). *Intelligent tutoring systems*. <http://www.dsv.su.se/klas/Learn/ITS/its.html>
- Karsenti, T. (2019). Artificial intelligence in education: The urgent need to prepare teachers for tomorrow's schools. *Formation et Profession*, 27(1), 112-116. <https://doi.org/10.18162/fp.2019.a166>
- Kavitha, T. K., Pradeep, K., Nithiya, S., & Suguna, A. (2023). Implementation of artificial intelligence in education. *International Research Journal of Computer Science*, 10(5), 104-108. <http://www.irjcs.com/volumes/Vol10/iss>

- Khan, I., Ahmad, A. R., Jabeur, N., & Mahdi, M. N. (2021). An artificial intelligence approach to monitor student performance and devise preventive measures. *Smart Learning Environments*, 8(1), 1-18. <https://doi.org/10.1186/s40561-021-00161-y>
- Kim, S., Jang, Y., Choi, S., Kim, W., Jung, H., Kim, S., & Kim, H. (2021). Analyzing teacher competency with TPACK for K-12 AI education. *KI-Künstliche Intelligenz*, 35(2), 139-151.
- Köse, F. (2021). TPAB modeli kapsamında öğretmenlerin TPAB becerilerinin geliştirilmesi: Bir çalıştay örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 2509-2530.
- Kuprenko, V. (2020). *Artificial intelligence in education: Benefits, challenges, and use cases*. Medium. <https://pub.towardsai.net/artificial-intelligence-in-education-benefits-challenges-and-use-cases-db52d8921f7a>
- Kurzweil, R. (1990). *The age of intelligent machines*. MIT Press.
- Lawrenson, J. G., Evans, J. R., & Downie, L. E. (2019). A critical appraisal of national and international clinical practice guidelines reporting nutritional recommendations for age-related macular degeneration: are recommendations evidence-based?. *Nutrients*, 11(4), 823.
- Lee, Y., & Cho, J. (2021). Development of an artificial intelligence education model of classification techniques for non-computer majors. *International Journal on Informatics Visualization*, 5(2), 113-119.
- Luckin, R. (2017). Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nature Human Behaviour*, 1(3), 0028.
- Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed. An argument for AI in Education*. Pearson.
- Masters, K. (2019). Artificial intelligence in medical education. *Medical Teacher*, 41(9), 976-980.
- Matthew, N. O. S., Tolulope, J. A., Abayomi, A. A., & Sarhan, M. M. (2021). Artificial intelligence in education. *International Journal of Scientific Advances (IJSCIA)*, 2(1), 5-11. <https://doi.org/10.51542/ijscia.v2i1.2>
- McCarthy, J. (2007). From here to human-level AI. *Artificial Intelligence*, 171(18), 1174-1182. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2007.10.009>
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (1955). A Proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence. *AI Magazine* 27(4), 12-14.
- McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *The bulletin of mathematical biophysics*, 5(4), 115-133.
- MEB. (2018). *2023 Eğitim Vizyonu*. Milli Eğitim Bakanlığı. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf
- MEB. (2019). *MEB, "Eğitimde yapay zeka uygulamaları" için İTÜ ile el sıkıştı*. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://www.meb.gov.tr/meb-egitimde-yapay-zeka-uygulamalari-icin-itu-ile-el-sikisti/haber/18720/tr>
- Mintz, Y., & Brodie, R. (2019). Introduction to artificial intelligence in medicine. *Minimally Invasive Therapy & Allied Technologies*, 28(2), 73-81.
- Nabiyev, V., & Erümit, A. K. (2020). Yapay zekanın temelleri. İçinde V. Nabiyev & A. K. Erümit (Ed.), *Eğitimde yapay zeka kuramdan uygulamaya* (ss. 2-37). Pegem Akademi.
- OoET. (2023). *Artificial Intelligence*. Office of Education Technology. <https://tech.ed.gov/ai/>
- Osetskyi, V., Vitrenko, A., Tatomyr, I., Bilan, S., & Hirnyk, Y. (2020). Artificial intelligence application in education: Financial implications and prospects. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 2(33), 574-584.

- Owhonda, G., Luke, A., Inyele, J. R., & Eze-Emiri, C. (2022). The data analysis and validation engine: An application of artificial intelligence in the improvement of COVID-19 data management. *International Journal of Community Medicine and Public Health*, 9(6), 2437.
- Önder, H. H. (2003). Uzaktan eğitimde bilgisayar kullanımı ve uzman sistemler. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 2(3), 142-146.
- Panagopoulou, F., Parpoula, C., & Karpouzis, K. (2023). Legal and ethical considerations regarding the use of ChatGPT in education. *arXiv preprint arXiv:2306.10037*.
- Pandachat. (t.y.). <https://pandachat.ai/>
- Phind. (t.y.). <https://www.phind.com>
- Plagwitz, L., Brenner, A., Fujarski, M., & Varghese, J. (2022). Supporting ai-explainability by analyzing feature subsets in a machine learning model. *Challenges of Trustable AI and Added-Value on Health*, 109.
- Porter, B., & Grippa, F. (2020). A platform for AI-enabled real-time feedback to promote digital collaboration. *Sustainability*, 12(24), 10243. <https://doi.org/10.3390/su122410243>
- Pressey, S. L. (1950). Development and appraisal of devices providing immediate automatic scoring of objective tests and concomitant self-instruction. *The Journal of Psychology*, 29(2), 417-447.
- Ransbotham, S., Candelon, F., Kiron, D., LaFountain, B., & Khodabandeh, S. (2021). The cultural benefits of artificial intelligence in the Enterprise. *MIT Sloan Management Review and Boston Consulting Group: Cambridge, MA, USA*.
- Reiss, M. J. (2021). The use of ai in education: Practicalities and ethical considerations. *London Review of Education*, 19(1), n1.
- Replit. (t.y.). <https://replit.com/ai>
- Ridley, M. (2022). Explainable Artificial Intelligence (XAI): Adoption and Advocacy. *Information Technology and Libraries*, 41(2).
- Rovick, Allen A., & Michael, Joel, A. (1986). CIRCSIM: An IBM PC Computer teaching exercise on blood pressure regulation. In *Proceedings of the 30th International Union of Physiological Sciences (IUPS) Congress*, p. 318. Vancouver, Canada.
- Rtutor. (t.y.). <https://rtutor.ai>
- Ruane, E., Birhane, A., & Ventresque, A. (2019). Conversational AI: Social and Ethical Considerations. In *AICS* (pp. 104-115).
- Ruffini, C. (2023). Not just “messaging with a robot”: Georgia school district brings AI into classrooms, starting in kindergarten. CBS NEWS. <https://www.cbsnews.com/news/ai-curriculum-classrooms-kindergarten-georgia-school-district-gwinnett-county/>
- Russell, P. N. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach by Stuart*. <https://124.im/x3AT87>
- Safurai. (t.y.). <https://www.safurai.com/>
- Sariel, S. (2017). Günümüzde yapay zeka. M. Karaca (Ed.) *İnsanlaşan makineler ve yapay zekâ* (ss. 21-25). İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı.
- Schalkoff, R. J. (1990). *Artificial intelligence engine*. McGraw-Hill, Inc.
- Shannon, C.E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
- Swotanalysis. (t.y.). <https://swotanalysis.dev>
- Tambuskar, S. (2022). Challenges and benefits of 7 ways artificial intelligence in education sector. *Review of Artificial Intelligence in Education*, 3(00), e03-e03.
- Tapalova, O., & Zhiyenbayeva, N. (2022). Artificial intelligence in education: AIED for personalised learning pathways. *Electronic Journal of e-Learning*, 20(5), 639-653.

- UNESCO (2019). *Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366994>
- Williamson, B., & Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 223-235.
- Xia, Q., Chiu, T. K. F., Lee, M., Temitayo, I., Dai, Y., & Chai, C. S. (2022). A self-determination theory design approach for inclusive and diverse artificial intelligence (AI) K-12 education. *Computers & Education*, 189, 104582. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104582>
- Yılmazsoy, B. (2020). Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanılmasının önemi (Editöre Mektup). *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 3-6.
- Yuan, M. (2022). Integration of artificial intelligence and higher education in the internet era. In *International Conference on Cognitive based Information Processing and Applications (CIPA 2021) Volume 1* (pp. 604-611). Springer Singapore.
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education where are the educators?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
- Zhang, L., Zhang, X., Yang, L., Chen, Y., Zhang, Y., & Wang, Q. (2022). Teaching reform of computer science in combination with artificial intelligence. *International Journal of Education and Humanities*, 5(3), 152-155.

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE ETİK

Ali Gündüz - Mehmet Hasançebi - Serkan Tan

ANAHTAR KAVRAMLAR

Bilişim etiği, güncel teknolojilerde etik kullanım, bilgisayar bilimi eğitimi

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde;

- Bilişim etiğini tanımlayabilecek ve bu kapsamdaki davranışların neler olduğunu ifade edebileceksiniz.
  - Bilişim etiğinin tarihçesi hakkında bilgi sahibi olacaksınız.
  - Güncel teknolojiler açısından bilişim etiğinin önemini açıklayabileceksiniz.
  - Teknolojinin kullanımı ve üretilmesi hususunda dikkat edilmesi gereken etik ilkelerin neler olduğu konusunda bilgi sahibi olacaksınız.
-

olarak değişen teknolojiye ayak uydurmalı ve öğrencilere yeni teknolojilerin bilişim etiği açısından etkilerini öğrenmelerini sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır. Ayrıca bilgisayar bilimi açısından dikkat edilmesi gereken etik unsurlar, dünya genelinde kabul görmüş birçok kuruluşun bir araya gelmesi sağlanarak belirlenmelidir. Bu kuralların uyulması ve titizlikle uygulanması noktasında da ciddi adımların atılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, K. (2014). Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 22-32.
- Bhagyamma, G. (2023). Protection of Intellectual Property Rights: An Examination of International Legal Frameworks. *ILE Intellectual Property and Corporate Law Review*, 2(1), 37-45.
- Bibri, S. E. & Allam, Z. (2022) The Metaverse as a virtual form of data-driven smart cities: the ethics of the hyper-connectivity, datafication, algorithmization, and platformization of urban society. *Comput. Urban Sci.* 2, 22. <https://doi.org/10.1007/s43762-022-00050-1>
- Bynum, T.W. (2008). Milestones in the History of Information and Computer Ethics. In *The Handbook of Information and Computer Ethics* (eds K.E. Himma and H.T. Tavani). <https://doi.org/10.1002/9780470281819.ch2>
- Cherkowski, S. L., Walker, K. D., & Kutsyuruba, B. (2015). Principals' moral agency and ethical decision-making: Towards transformational ethics. *International Journal of Education Policy and Leadership*, 10(5). <https://doi.org/10.22230/ijep.2015v10n5a572>
- Clarkeburn, H. (2002). A test for ethical sensitivity in science. *Journal of Moral education*, 31(4), 439-453.
- "Computer Ethics Institute, (2000)." Gale Encyclopedia of E-Commerce. Retrieved September 19, 2023 from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/economics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/computer-ethics-institute>
- Çepni, S. (2020). Eğitimde "bir adım ötesi" tartışmalarının kavramsal çerçevesini anlamak: dijitalleşme ve insanileşme (etik ve değerler) kavramlarında denge kurma arayışları. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 3(2), 65-79.
- Davies, H. (2015), "Ted Cruz Campaign Using Firm that Harvested Data on Millions of Unwitting Facebook Users," *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data>
- De George, R. T. (2008). *The ethics of information technology and business*. John Wiley & Sons.
- D'Ignazio, C., and Klein, L. F. (2020), "*Data Feminism*", Boston: MIT Press.
- Elliott, A. C., Stokes, S. L., & Cao, J. (2018), "Teaching Ethics in a Statistics Curriculum with a Cross-Cultural Emphasis," *The American Statistician*, 72, 359-367. DOI: <https://doi.org/10.1080/00031305.2017.1307140>.
- Eubanks, V. (2018), *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*, New York: St. Martin's Press.
- Ferris, K. D. (2019). *Consideration, Systemization, and Reasoning in Emergent Technologies: Ethics and Law Principles in Robotics and Computer Science Courses with Artificial Intelligence* (Order No. 13900431). Available from ProQuest Dissertations&ThesesGlobal. (2292082131).
- Flew, T. (2007). *New media: An introduction*. Victoria: Oxford University Press.

- Floridi L. (2010). *The cambridge handbook of information and computer ethics*. Cambridge University Press. Retrieved September 21 2023 from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845239>.
- Fry, H. (2018), *Hello World: Being Human in the Age of Algorithms*, New York: WW Norton & Company.
- Giuffrida, I., Lederer, F., & Vermeys, N. (2018). A legal perspective on the trials and tribulations of AI: how artificial intelligence, the internet of things, smart contracts, and other technologies will affect the law. *Case W. Res. L. Rev.*, 68, 747.
- Gordon, D., Collins, M., ve O’Sullivan, D. (2021). The development of teaching case studies to explore ethical issues associated with computer programming.. <https://doi.org/10.1145/3481282.3481293>
- Gorur, R., Hoon, L., & Kowal, E. (2020). Computer Science Ethics Education in Australia – A Work in Progress. İçinde H. Mitsuahara, Y. Goda, Y. Ohashi, M. T. Rodrigo, J. Shen, N. Venkatarayalu, G. Wong, M. Yamada, & C. U. Lei (Ed.), *2020 IEEE International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering (TALE)* (ss. 945–947). IEEE. <https://doi.org/10.1109/TALE48869.2020.9368375>
- Griffith, R., Bauml, M., & Quebec-Fuentes, S. (2016). Promoting metacognitive decision-making in teacher education. *Theory into Practice*, 55(3), 242-249. <https://doi.org/10.1080/00405841.2016.1173997>
- Gülbahar, Y., & Kalelioğlu, F. (2018). Bilişim Teknolojileri ve Bilgisayar Bilimi: Öğretim Programı Güncelleme Süreci. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(217), 5-23.
- Harrington, M. P. (1994). Rethinking In Rem: The Supreme Court’s new (and misguided) approach to civil forfeiture. *Yale L. & Pol’y Rev.*, 12, 281.
- Hemmati, M. (2022). The Metaverse: An Urban Revolution Effect of the Metaverse on the Perceptions of Urban Audience. *Tourism and Culture*, 2(7), 53–60.
- Heron, M., & Belford, P. (2015). A practitioner reflection on teaching computer ethics with case studies and psychology. *Brookes ejournal of learning and teaching*, 7(1). <http://hdl.handle.net/10059/1436>
- Kohlberg, L. (1969) “ Stage and sequence: The cognitive development approach to socialization. ” . In *Handbook of socialization theory*, Edited by: Goslin, D. A. 347 – 480 . Chicago: Rand McNally
- Levin, S. (2017), “Mark Zuckerberg: I Regret Ridiculing Fears Over Facebook’s Effect on Election,” *The Guardian*. Available at <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/27/mark-zuckerberg-facebook-2016-election-fake-news>.
- McLennan, S., Fiske, A., Tigard, D., Müller, R., Haddadin, S., & Buyx, A. (2022). Embedded ethics: a proposal for integrating ethics into the development of medical ai. *BMC Medical Ethics*, 23(1). <https://doi.org/10.1186/s12910-022-00746-3>
- Moor, J.H. (1985), WHAT IS COMPUTER ETHICS?. *Metaphilosophy*, 16: 266-275. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00173.x>
- Murphy, K., Ruggiero, E., Upshur, R., Willison, D., Malhotra, N., Cai, J., ... & Gibson, J. (2021). Artificial intelligence for good health: a scoping review of the ethics literature. *BMC Medical Ethics*, 22(1). <https://doi.org/10.1186/s12910-021-00577-8>
- Myrsky, L., & Helkama, K. (2002). The role of value priorities and professional ethics training in moral sensitivity. *Journal of moral education*, 31(1), 35-50.
- Orchard, J., Heilbronn, R., & Winstanley, C. (2016). Philosophy for teachers (P4T) – developing new teachers applied ethical decision-making. *Ethics & Education*, 11(1), 42-54. <https://doi.org/10.1080/17449642.2016.1145495>

- Ouchchy, L., Coin, A., & Dubljević, V. (2020). Ai in the headlines: the portrayal of the ethical issues of artificial intelligence in the media. *AI SOCIETY*, 35(4), 927-936. <https://doi.org/10.1007/s00146-020-00965-5>
- Parker, D. 1979. *Ethical Conflicts in Computer Science and Technology*. Arlington, VA: AFIPS Press.
- Passey, D. (2017). Computer science (CS) in the compulsory education curriculum: Implications for future research. *Education and Information Technologies* 22 (2): 421–443. <https://doi.org/10.1007/s10639-016-9475-z>.
- Reich, R., Sahami, M., Weinstein, J. M., & Cohen, H. (2020). Teaching Computer Ethics. Proceedings of the 51st ACM Technical Symposium on Computer Science Education, 296–302. <https://doi.org/10.1145/3328778.3366951>
- Rest, J. R. (1986). “ An overview of the psychology of morality ” . In *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues*, Edited by: Rest, J. R. 133 – 175 . New York: Praeger .
- Sentance, S., & A. Csizmadia (2017). Computing in the curriculum: Challenges and strategies from a teacher’s perspective. *Education and Information Technologies* 22 (2): 469–495. <https://doi.org/10.1007/s10639-016-9482-0>.
- Stavarakis, I., Gordon, D., Tierney, B., Becevel, A., Murphy, E., Dodig-Crnkovic, G., Dobrin, R., Schiaffonati, V., Pereira, C., Tikhonenko, S., Gibson, J. P., Maag, S., Agresta, F., Curley, A., Collins, M., & O’Sullivan, D. (2022). The teaching of computer ethics on computer science and related degree programmes. a European survey. *International Journal of Ethics Education*, 7(1), 101–129. <https://doi.org/10.1007/s40889-021-00135-1>
- Tugend, A. (2018). Colleges Grapple With Teaching the Technology and Ethics of A.I. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/11/02/education/learning/colleges-grapple-with-teaching-ai.html>
- Vakkuri, V., Kemell, K., & Abrahamsson, P. (2019). Implementing ethics in ai: initial results of an industrial multiple case study., 331-338. https://doi.org/10.1007/978-3-030-35333-9_24
- Watts, L., Medeiros, K., Mulhearn, T., Steele, L., Connelly, S., & Mumford, M. (2016). Are ethics training programs improving? a meta-analytic review of past and present ethics instruction in the sciences. *Ethics & Behavior*, 27(5), 351-384. <https://doi.org/10.1080/10508422.2016.1182025>
- Zollo, L., Pellegrini, M. M., & Ciappei, C. (2016). What sparks ethical decision making? The interplay between moral intuition and moral reasoning: Lessons from the scholastic doctrine. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3221-8>

BİLGİSAYAR BİLİMİ EĞİTİMİNDE ÇEVİRİMİÇİ DEĞERLENDİRME UYGULAMALARI

Münever Gündüz - Ezgi Gün Tosik

ANAHTAR KAVRAMLAR

bilgisayar bilimi eğitimi, çevrimiçi değerlendirme

AMAÇLAR

Bu bölümü bitirdiğinizde:

- Bilgisayar bilimi eğitiminde ölçme- değerlendirme uygulamalarını açıklayabilecek
  - Bilgisayar bilimi eğitiminde ölçme- değerlendirme uygulamalarına örnekler verebilecek
  - Bilgisayar bilimi eğitiminde ölçme- değerlendirme uygulamalarını kullanabileceksiniz.
-

rim sağlamalarına olanak tanır. Değerlendiricilerin, rubrik, kontrol listesi ve benzeri yapıları kullanarak yaptıkları değerlendirmeler ile çevrimiçi değerlendirme araçlarını harmanlanmış olarak kullanması faydalı olabilir. Bu yaklaşım, daha kapsamlı ve doğru değerlendirmelerin yapılmasına yardımcı olabilmektedir. Son yıllarda yapay zeka teknolojilerindeki gelişmeler, otomatik değerlendirme araçlarının insan ihtiyacını azaltma potansiyeline sahiptir. Bu, bilgisayar bilimi eğitiminde tamamen çevrimiçi değerlendirmelerin daha da yaygın hale gelmesine olanak tanıyabilir. Mevcut koşullarda tüm bu unsurlar göz önüne alındığında, bilgisayar bilimi eğitiminde çevrimiçi değerlendirme yöntemleri önemli bir araçtır, ancak öğrenci başarısının doğru bir şekilde değerlendirilmesine insan uzmanlığı ve çevrimiçi araçların dikkatli bir şekilde entegrasyonu yardımcı olabilir.

ÖZET

Bilgisayar bilimi eğitiminin üst düzey düşünme becerilerinin (sistemik düşünme, yaratıcı düşünme, problem çözme, eleştirel düşünme vs.) kazandırılmasına odaklanması sözkonusu eğitimin değerlendirme süreçlerini önemli kılan sebeplerden biridir. Değerlendirme sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için uygun değerlendirme yaklaşım ve yöntemlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Biçimlendirici değerlendirme bu açıdan uygun bir yaklaşım olmaktadır. Bilgisayar bilimi eğitiminde biçimlendirici değerlendirme yapmak için geleneksel araçlar (çevrimiçi sınavlar, standart test ve ölçekler) ve alternatif değerlendirme araçları (performans değerlendirme, portfolyo değerlendirme ve akran değerlendirme araçları) kullanılmaktadır. Çevrimiçi sınav yapmak için araçlar, öğrenme yönetim sistemleri, çevrimiçi ev ödevi sistemleri kullanılabilir. Alternatif değerlendirme olarak performans değerlendirme amacıyla kod analiz araçları, otomatik değerlendirme araçları, eportfolyolar, rubrikler kullanılabilir. Bu araçlar, erişim kolaylığı, hızlı ve gelişmiş geri bildirim ve farklı değerlendirme türlerine uygunluk gibi avantajlar sunar. Bilgisayar bilimi eğitiminde öğrenci başarısının tam ve doğru bir şekilde değerlendirilmesi için sürece insan tecrübesi ve otomatik değerlendirme araçlarının uygun şekilde entegre edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Anewalt, K., & Polack-Wahl, J. (2011, October). Work in progress—Computer science e-portfolios: Perspectives from upper and lower division students. In *2011 Frontiers in Education Conference (FIE)* (pp. S4B-1). IEEE.
- Alhazbi, S. (2014, April). Using e-journaling to improve self-regulated learning in introductory computer programming course. In *2014 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (pp. 352-356). IEEE.
- Bahar, M., & Asil, M. (2018). Attitude towards e-assessment: influence of gender, computer usage and level of education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 33(3), 221-237.

- Biggs, J. (2003). Aligning teaching and assessment to curriculum objectives. *Imaginative Curriculum Project, LTSN Generic Centre, 12*.
- Brennan, K., & Resnick, M. (2012, April). New frameworks for studying and assessing the development of computational thinking. In *Proceedings of the 2012 annual meeting of the American educational research association, Vancouver, Canada* (Vol. 1, p. 25).
- Brown, M., Anderson, B., Simpson, M. ve Suddaby, G. (2007). Mahara'yı Tanıtıyoruz: Yeni bir açık kaynak e-portföy. *Bildiri ascilite Singapur, 82-84*.
- Caiza, J. C., & Del Alamo, J. M. (2013). Programming assignments automatic grading: review of tools and implementations. *INTED2013 Proceedings, 5691-5700*.
- Conrad, D., & Openo, J. (2018). *Assessment strategies for online learning: engagement and authenticity*. Athabasca University Press. <https://doi.org/10.15215/aupress/9781771992329.01>
- Demir, Ö. & Seferoğlu, S. S. (2017). Yeni kavramlar, farklı kullanımlar: Bilgi-işlemsel düşünmeyle ilgili bir değerlendirme. *Eğitim teknolojileri okumaları, 41, 801-830*.
- Gamage, S. H., Ayres, J. R., Behrend, M. B., & Smith, E. J. (2019). Optimising Moodle quizzes for online assessments. *International journal of STEM education, 6(1), 1-14*.
- Ghaffar, F. & Yusop, F. D. (2018). Redesigning assessment for holistic learning: A quick guide for higher education. Academic Enhancement and Leadership Development (ADeC) Centre, Universiti Malaya
- Gikandi, J. W., Morrow, D., & Davis, N. E. (2011). *Online formative assessment in higher education: A review of the literature*. *Computers & Education, 57(4), 2333-2351*. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.06.004>
- Grover, S. (2021, March). Toward a framework for formative assessment of conceptual learning in K-12 computer science classrooms. In *Proceedings of the 52nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education* (pp. 31-37).
- Yeni, S. (2022). Bilgi işlemsel düşünme becerisi nasıl değerlendirilir? Y. Gülbahar (Ed.), Bilgi işlemsel düşünmeden programlamaya içinde (s. 359-391). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ifenthaler, D. (2012). Determining the effectiveness of prompts for self-regulated learning in problem-solving scenarios. *Journal of Educational Technology & Society, 15(1), 38-52*.
- Johnson, W. L., & Lester, J. C. (2016). Face-to-face interaction with pedagogical agents, twenty years later. *International Journal of Artificial intelligence in education, 26, 25-36*.
- International Society for Technology in Education (ISTE) 2016. *ISTE Standarts for Students*. https://cdn.iste.org/www-root/Libraries/Documents%20%26%20Files/PDFs/ISTE%20Standards_One-Sheets_Students-2016_Turkish_v3.pdf adresinden 21.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Kallia, M. (2017). Assessment in computer science courses: A literature review. *Royal Society, 1-60*.
- Keuning, H., Jeuring, J., & Heeren, B. (2018). A systematic literature review of automated feedback generation for programming exercises. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE), 19(1), 1-43*.
- Korkmaz, Ö., Çakır, R., & Özden, M. Y. (2017). A validity and reliability study of the computational thinking scales (CTS). *Computers in human behavior, 72, 558-569*.
- Lin, S. S., Liu, E. Z. F., & Yuan, S. M. (2001). Web-based peer assessment: feedback for students with various thinking-styles. *Journal of computer assisted Learning, 17(4), 420-432*.
- Lui, D., Walker, J. T., Hanna, S., Kafai, Y. B., Fields, D., & Jayathirtha, G. (2020). Communicating computational concepts and practices within high school students' portfolios of making electronic textiles. *Interactive Learning Environments, 28(3), 284-301*.

- McMillan, J. H. (2014). *Classroom assessment: Principles and practice for effective standards-based instruction*. Pearson.
- Nasab, F. G. (2015). Alternative versus traditional assessment. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 2(6), 165-178.
- Newstead, S. E. and Findlay, K. (1997). Some problems with using examination performance as a measure of teaching ability. *Psychology Teaching Review*, 6, (1), 23-30.
- Reeves, T. C. (2000). Alternative assessment approaches for online learning environments in higher education. *Educational Computing Research*, 3(1), 101-111.
- Restrepo-Calle, F., Ramírez-Echeverry, J. J., & González, F. A. (2020). Using an interactive software tool for the formative and summative evaluation in a computer programming course: an experience report. *Global Journal of Engineering Education*, 22(3), 174-185.
- Relkin, E., de Ruiter, L., & Bers, M. U. (2020). TechCheck: Development and validation of an unplugged assessment of computational thinking in early childhood education. *Journal of Science Education and Technology*, 29(4), 482-498.
- Román-González, M., Moreno-León, J., & Robles, G. (2019). Combining assessment tools for a comprehensive evaluation of computational thinking interventions. *Computational thinking education*, 79-98.
- Román-González, M. (2015). Computational thinking test: Design guidelines and content validation. In Proceedings of the 7th Annual International Conference on Education and New Learning Technologies (EDULEARN 2015) (pp. 2436-2444). <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4203.4329>.
- Schumacher, C., & Ifenthaler, D. (2021). Investigating prompts for supporting students' self-regulation—A remaining challenge for learning analytics approaches?. *The Internet and Higher Education*, 49, 100791.
- Schulte, C., Clear, T., Taherkhani, A., Busjahn, T., & Paterson, J. H. (2010). An introduction to program comprehension for computer science educators. *Proceedings of the 2010 ITiCSE working group reports*, 65-86.
- Smith, J., Tessler, J., Kramer, E., & Lin, C. (2012, September). Using peer review to teach software testing. In *Proceedings of the ninth annual international conference on International computing education research* (pp. 93-98).
- Sorva, J. (2020). Naive conceptions of novice programmers. In S. Grover, Ed., *Computer Science in K-12: An A to Z Handbook on Teaching Programming*. Edfinity, 2020.
- Tang, X., Yin, Y., Lin, Q., Hadad, R., & Zhai, X. (2020). Assessing computational thinking: A systematic review of empirical studies. *Computers & Education*, 148, 103798.
- Umaphathy, K., & Ritzhaupt, A. D. (2017). A meta-analysis of pair-programming in computer programming courses: Implications for educational practice. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE)*, 17(4), 1-13.
- Vivian, R., Franklin, D., Frye, D., Peterfreund, A., Ravitz, J., Sullivan, F., ... & McGill, M. M. (2020, June). Evaluation and Assessment Needs of Computing Education in Primary Grades. In Proceedings of the 2020 ACM Conference on Innovation and Technology in Computer Science Education (pp. 124-130)
- Webb, M., & Ifenthaler, D. (2018). Assessment as, for and of 21st Century learning using information technology: An overview.

YAŞLI SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ

Edit3rler:

Prof. Dr. Saime Erol

DoÇ. Dr. Fatma Nevin Şişman

YAŞLI SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ

Editörler: Prof. Dr. Saime Erol - Doç. Dr. Fatma Nevin Şişman

Yayın No.: 4948
Sağlık Bilimleri No.: 225
ISBN: 978-625-397-485-5
E-ISBN: 978-625-397-487-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımını yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Gülbeyaz Güler -gulbeyaz@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Erol, Saime., Şişman, Fatma Nevin.
Yaşlı Sağlığı Hemşireliği / Editörler: Saime Erol - Fatma Nevin Şişman
1. Basım, xii + 884 s., 21,5x27,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-485-5
E-ISBN: 978-625-397-487-9
1. Yaşlı birey 2. Sağlık 3. Hastalık 4. Hemşirelik bakımı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com
Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezh, Odak, Pandora, Prefix, Remzi
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi/Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 306800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Yazarlar	v
Ön Söz	ix

ÜNİTE I. YAŞLI NÜFUSUN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE YAŞLANMA SÜRECİ

Bölüm 1. Yaşlı Nüfusun Özellikleri	3
<i>Nesrin İlhan</i>	
Bölüm 2. Yaşlanma Teorileri	33
<i>Merve Kolcu</i>	

ÜNİTE II. GERONTOLOJİ HEMŞİRELİĞİNİN TEMELLERİ

Bölüm 3. Gerontoloji Hemşireliği Tarihi	49
<i>Ayşe Sezer Balcı</i>	
Bölüm 4. Gerontoloji Hemşiresinin Temel Yetkinlikleri	57
<i>Abdullah Beyhan - Ayşe Ergün</i>	

ÜNİTE III. YAŞLI BİREYLERİN KAPSAMLI VE ÇOK YÖNLÜ DEĞERLENDİRMESİ

Bölüm 5. Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme	77
<i>Özden Erdem</i>	

ÜNİTE IV. YAŞLI BİREYLERDE SAĞLIĞIN GELİŞTİRİLMESİ, ERKEN TANI VE TARAMALAR

Bölüm 6. Yaşlı Bireylerde Sağlığın Geliştirilmesi	117
<i>Nesrin Arslan</i>	
Bölüm 7. Erken Tanı ve Taramalar	167
<i>Elif Dönmez - Serap Çiğçili</i>	

ÜNİTE V. GERİATRİK SENDROMLAR VE YÖNETİMİ

Bölüm 8. Yaşlılarda Üriner & Fekal İnkontinans ve Hemşirelik Yaklaşımları	189
<i>Perihan Sarı - Ayşegül Kahraman</i>	
Bölüm 9. Polifarmasi	213
<i>Hatice Gülsoy</i>	
Bölüm 10. Düşmeler	229
<i>Gülcan Kar Şen</i>	
Bölüm 11. Deliryum	251
<i>Fatma Nevin Şişman - Seda Dülcek</i>	
Bölüm 12. Anksiyete Depresyon	267
<i>Elif Aşık</i>	
Bölüm 13. Uyku Bozuklukları	289
<i>Demet İnangil</i>	

Bölüm 14. Disfaji ve Yetersiz Beslenme 305
Cemile Savcı

Bölüm 15. Basınç Yaralanması 347
Berna Dincer Hekim

ÜNİTE VI.

YAŞLI BİREYLERDE SIK GÖRÜLEN HASTALIKLAR VE YÖNETİMİ

Bölüm 16. Sinir Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 371
İlknur Dolu

Bölüm 17. Solunum Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 393
Necmettin Çiftci

Bölüm 18. Dolaşım Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 417
Aynur Kaynar Şimşek

Bölüm 19. Sindirim Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 449
Sevde Aksu - Tuğba Karan

Bölüm 20. Üriner Sistem Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 475
Elif Bülbül

Bölüm 21. Üreme Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımı 499
Aslı Çayan - Pelin Palas Karaca

Bölüm 22. Kas İskelet Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları 513
Ulaş Can Kolaç - Nurcan Kolaç

Bölüm 23. Endokrin Sistem Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımı 543
Nermin Eroğlu

Bölüm 24. Görme-İşitme Bozuklukları ve Hemşirelik Yaklaşımı 577
Nadire Ercan Toptaner - Zehra Gürsoy - Merve Kolcu

Bölüm 25. Kanserler ve Hemşirelik Yaklaşımları 601
Hatice Karabuğa Yakar

Bölüm 26. Ruh Sağlığı Bozuklukları ve Hemşirelik Yaklaşımı 617
Esra Albal

Bölüm 27. Deliryum ve Demans ve Hemşirelik Yaklaşımı 657
Yasemin Gümüş Şekerci

Bölüm 28. Kronik Hastalıklara Uyum ve Kronik Hastalık Yönetimi 697
Zülfünaz Özer

ÜNİTE VII.

YAŞLI BİREYLER VE AİLELERİ İLE İLETİŞİM VE EĞİTİM

Bölüm 29. Yaşlı Bireyler, Aileler ve Bakım Verenler ile İletişim 727
Sevil Albayrak - Seçil Duran

Bölüm 30. Yaşlı Bireyler ve Ailelerine Yönelik Eğitim 745
Gülten Karahan Okuroğlu

ÜNİTE VIII.

GERİATRİK BAKIMDA ÖZEL KONULAR VE ORTAMLAR

Bölüm 31. Rehabilitatif ve Restoratif Bakım 767
Zahide Aksoy - Saime Erol

Bölüm 32. Akut Bakım 785
Zahide Aksoy - Özgün Ergitürk - Saime Erol

Bölüm 33. Uzun Dönem Bakım (Hospis Bakım, Huzurevinde Bakım) 801
Derya Emre Yavuz

Bölüm 34. Aile Sisteminde Bakım 811
Nadire Ercan Toptaner - Kadriye Uzun

Bölüm 35. Yaşam Sonu Bakım 833
Ayşe Kabuk

Bölüm 36. Tamamlayıcı Sağlık Bakım Uygulamaları 861
Ayşe Sezer Balcı

İndeks 879

YAŞLI NÜFUSUN ÖZELLİKLERİ

Nesrin İlhan

ANAHTAR KAVRAMLAR

*yaşlanma *gerontolog *demografik dönüşüm *doğuştan beklenen yaşam süresi *nüfusun yaşlanması *medyan yaş *yaşlı bağımlılık oranı
*bakım sigortası *komorbidite *sarkopeni *dehidrasyon *morbidite *mortalite *glomerül filtrasyon hızı *gastroözofageal reflü *sarkopeni
*osteoartrit *osteoporoz *otoimmünite *malignite *presbiyopi *presbiakuzi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlılık ve yaşlanma kavramını kronolojik, biyolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik şekilde tanımlar, yaşlanmayı sınıflandırır.
2. Yaşlanan nüfusun demografik değişimini ve katkı sağlayan faktörleri tartışır.
3. Dünyada ve Türkiye'deki yaşlı nüfusu ve özelliklerini tartışır.
4. Nüfusun yaşlanmasının getireceği başlıca sorunları tartışır.
5. Normal yaşlanma sürecinde birden fazla vücut sisteminde meydana gelen yapısal ve fonksiyonel değişiklikleri tanımlar.
6. Normal yaşlanma sürecinde yaşlılarda duyuları etkileyen yaşlanmanın normal değişikliklerini ve yaygın bozukluklarını tanımlar.
7. Yaşa bağlı değişikliklerle ilişkili riskleri azaltmak ve sağlığı geliştirmek için hemşirelik girişimlerini tartışır.

KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). Yaşlanma Eylem Planı. <https://tatd.org.tr/geriatri/wpcontent/uploads/sites/14/2021/11/TU%CC%88RKI%CC%87YEDE-YAS%CC%A7LILARIN-DURUMU-VE-YAS%CC%A7LANMA-ULUSAL-EYLEM-PLANI-UYGULAMA-PROGRAMI-2013.pdf>
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2021). Engelli ve Yaşlı Bireyler İçin Bakım Sigortası Çalıştayı 20-21 Ocak 2021 Çalıştay Raporu https://www.aile.gov.tr/media/66618/taix_bakim-calistayi-raporu_2021.pdf
- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 347-354.
- Akdeniz, M., Kavukcu, E., & Teksan, A. (2019). Yaşlanmaya bağlı fizyolojik değişiklikler ve kliniğe yansımaları. İzbırak G, editör. Birinci Basamakta Yaşlı Sağlığı. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri. p.1-15.
- Amarya, S., Singh, K., & Sabharwal, M. (2018). Ageing process and physiological changes. In *Gerontology*. IntechOpen. <https://www.intechopen.com/chapters/60564>
- Arıkan, G. (2020). Yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal sorunlarına ilişkin politikalar belirleme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 260-274.
- Aslan, D., Ekin, K. O. Ç., & Çolaklar, M. (2018). Yaşlıların sağlık/hastalık durumlarının toplum sağlığı açısından değerlendirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 29-48.
- Aslan, M., & Hocoğlu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 53-62.
- Beğer, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik gelişim*, 25(3), 1-3.
- Belice, T., & Bölükbaşı, S. (2020). Yaşlılıkta bağışıklık sistemi, pandemi ve sosyal hizmet önerileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4), 433-438.
- Bulduk, E. Ö. (2014). Yaşlılık ve toplumsal değişim. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 53-60.
- Cacchione, P.Z. (2021). Sensory changes in the older adult. *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (Sixth Edition). Eds; Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. Springer Publishing Company, LLC, London.
- Çakan, F. Ö. (2017). İleri yaşta kardiyovasküler fizyolojide değişiklikler. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45(5), 5-8.
- Çevik, İ., Çakmak, H., Çelik, Ö., & Okyay, P. (2021). Yaşam boyu göz sağlığı: "2020 vizyonu: Görme hakkı". *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 6(3), 310-321.
- Çunkuş, N., Yiğitoğlu, G. T., & Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve toplumsal dışlanma. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 2(2), 58-67.
- Dişçigil, G., & Ayan, S. (2019). Yaşlılığın sosyal boyutu. İzbırak G, editör. Birinci Basamakta Yaşlı Sağlığı. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2019. p.19-24.
- Doğan, Ö.S. & Bostan, H. (2019). Türkiye'nin demografik dönüşümü ve nüfus projeksiyonlarına göre fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 61-90.
- Dziechciaz, M., & Filip, R. (2014). Biological psychological and social determinants of old age: Bio-psycho-social aspects of human aging. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 21(4), 835-838.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Eser, B. & Küçük Aksu, S. (2021). Yaşlanan nüfus, sorunlar ve politikalar: Türkiye için bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 541-556.
- Fingerhood M.L. (2021). Age-Related Changes in Health. *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (Sixth Edition). Eds; Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. Springer Publishing Company, LLC, London.
- Gökburun, İ. (2020). Türkiye'nin demografik dönüşüm sürecinde nüfus politikalarının rolü. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 4, 1-15.
- Güleç, M. (2015). Yaşlılık ve immün sistem. *Türkiye Klinikleri J Geriatr-Special Topics*, 1(3), 1-7.
- Gürsoy Çuhadar, S., & Lordoğlu, K. (2016). Demografik dönüşüm sürecinde Türkiye'de yaşlanma ve sorunlar. *Journal of Faculty of Political Science*, (54), 63-80.
- Gürsu, M., Kazancıoğlu, R., & Öztürk, S. (2013). Yaşlanan böbrek: Yaşlanma mı, hastalık mı? *Evaluation*, 21, 25.
- He, W., Goodkind, D., Kowal, P., & U.S. Census Bureau. (2016). International Population Reports, An Aging World: 2015, U.S. Government Publishing Office, Washington, DC.
- Kanasi, E., Ayılavarapu, S., & Jones, J. (2016). The aging population: demographics and the biology of aging. *Periodontology*, 2000, 72(1), 13-18.
- Kurtkapan, H. (2019). Türkiye'de demografik dönüşümün sosyal yansımaları ve yaşlılık. *Sosyal Güvençe*, (15), 27-46.
- Lehman, CA, & Wirt, A. (2014). The Aging Population. *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Editör: Mauk, K.L. Jones & Bartlett Learning
- Mandıracıoğlu, A. (2010). Dünyada ve Türkiye'de yaşlıların demografik özellikleri. *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 39-45.
- Öksüzokyar, M. M., Eryiğit, S. Ç., Düzen, K. Ö., Mergen, B. E., Sökmen, Ü. N., & Serdal, Ö. G. Ü. T. (2016). Biyolojik yaşlanma nedenleri ve etkileri. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Health Sciences Institute*, 4(1), 34-41.
- Özdemir, B. (2021). Presbiakuzi: Patofizyoloji, değerlendirme ve güncel yaklaşımlar. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (15), 657-668.
- Peker, M. (2016). Türkiye'de nüfussal dönüşüm. *Sosyoloji Dergisi*, (34), 133-196.
- Population Pyramids of the World from 1950 to 2100. <https://www.populationpyramid.net/world/2020/>
- Shirasuna, K., & Iwata, H. (2017). Effect of aging on the female reproductive function. *Contraception and reproductive medicine*, 2, 23. <https://doi.org/10.1186/s40834-017-0050-9>

- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
- The World Bank (2020). Population ages 65 and above (% of total population). <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS?contextual=default>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). Kalkınma Planı On Birinci (2019-2023). Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/YaslanmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- TÜİK (2021a). İstatistiklerle Yaşlılar, 2021 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2021-45636#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabil%20edilen,9%2C7'ye%20y%C3%BCkseldi>.
- TÜİK (2021b). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>
- TÜİK (2020a). Doğum İstatistikleri, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229#:~:text=Toplam%20do%C4%9Furgenl%C4%B1k%20h%C4%B1z%C4%B1%2C%20bir%20kad%C4%B1n%C4%B1n,1%2C76%20%C3%A7ocuk%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>.
- TÜİK (2020b). Hayat Tabloları, 2017-2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2017-2019-33711#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%202013%2D2015%20d%C3%B6neminde%20erkeklerde%2075%2C3%20y%C4%B1l,s%C3%BCresi%20fark%C4%B1%205%2C4%20y%C4%B1ld%C4%B1r>.
- TÜİK (2020c). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2020-37227>
- TÜİK (2019). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>
- Umutlu, S., & Epik, M. T. (2019). Türkiye’de yaşlı nüfus ve sosyal politika uygulamaları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11(1), 29-43.
- United Nations (2019). World Population Ageing 2019 Highlights. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>
- Uyanık, Y., & Başyigit, R. (2018). Demografik yapı içinde yaşlı nüfusun görünümü ve aktif yaşlanma yaklaşımını perspektifinde politika örnekleri. *İş ve Hayat*, 4(8), 273-310.
- U.S. National Institute on Aging (2022). Global Aging. <https://www.nia.nih.gov/research/dbsr/global-aging>
- U.S. National Institute on Aging (2017). Why Population Ageing Matters A Global Perspective. <https://www.nia.nih.gov/sites/default/files/2017-06/WPAM.pdf>
- van den Beld, A. W., Kaufman, J. M., Zillikens, M. C., Lamberts, S., Egan, J. M., & van der Lely, A. J. (2018). The physiology of endocrine systems with ageing. *The Lancet. Diabetes & endocrinology*, 6(8), 647–658. [https://doi.org/10.1016/S2213-8587\(18\)30026-3](https://doi.org/10.1016/S2213-8587(18)30026-3)
- Vetrano, D. L., Foebel, A. D., Marengoni, A., Brandi, V., Collamati, A., Heckman, G. A., ... & Onder, G. (2016). Chronic diseases and geriatric syndromes: The different weight of comorbidity. *European Journal of Internal Medicine*, 27, 62-67.
- WHO (2021). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>

YAŞLANMA TEORİLERİ

Merve Kolcu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Biyolojik yaşlanma teorileri, Psikososyal yaşlanma teorileri, Yaşlanmayla ilgili hemşirelik teorileri, Yaşlanma teorileri

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Başlıca yaşlanma teorilerini tanımlar.
  2. Sağlıklı yaşlanma sürecini etkileyen faktörleri belirler.
  3. Yaşlanmanın biyolojik teorilerini sıralayabilir.
  4. Yaşlanmanın başlıca psikososyal teorilerini tanımlar.
  5. Yaşlanmanın psikolojik ve sosyolojik teorilerini açıklar.
  6. Biyolojik ve psikososyal teoriler arasındaki farklılıkları tanımlar.
  7. Biyolojik ve psikososyal bir bakış açısı kullanarak yaşlanma sürecini tanımlar.
  8. Gerontoloji hemşirelerinin yaşlanma teorilerini hemşirelik uygulamalarına nasıl dâhil edebileceğini açıklar.
  9. Tüm yaşlanma teorilerini kullanarak genel bir çerçeve oluşturup, yaşlı birey ile ilgili sağlığı geliştirme ve koruma girişimlerinde kullanır.
-

KAYNAKLAR

- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (4th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Bölüktaş, P. R. (2019). Yaşlanma Teorileri ve Geriatrik Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi, Yaşlı Bakımı Ön Lisans Programı.
- Chang, Y., Hsiao, S., (2006). Quality of life: scaling with Maslow's need hierarchy. *Gerontology*, 52, 376.
- Coughlin, J., Lau, J. (2009). Creating a new hierarchy of technology for aging. *Public Policy & Aging Report*, 16(1).
- Ebersole, P., Hess, P., & Luggen, A. S. (2004). *To ward healthy aging: Human needs and nursing response* (3rd ed.). St. Louis, MO: Mosby.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Eros, R. (2004). From Hayflick to Walford: e role of T cell replicative senescence in human aging. *Experimental Gerontology*, 39 (6), 885-890.
- Flood, M. (2006). A mid-range theory of successful aging. *Journal of eory Construction and Testing*, 9 (2), 35-39.
- Gans, D., Putney, N. M., Bengtson, V.L., & Silverstein, M. (2009). e future of theories of aging. In V. Bengtson, M. Silverstein, N. Putney, & D. Gans (Eds.), *Handbook of theories of aging*. (pp. 723-738). New York, NY: Springer.
- Gerstorff, D., Hülür, G., Drewelies, J., Eibich, P., Duezel, S., Demuth, I. et al. (2015). Secularchanges in late-life cognitionandwell-being. Towards a long bright future witha short briskending?. *Psychologyandaging*, 30 (2), 301.
- Guerrero, JG. (2019). Palliative nursing care as applied to geriatric: An integrative literature review. *Nurs Palliat Care*, 4, 1-6.
- Hagestad, G. O., Dannefer, D. (2002). Concepts and theories of aging: Beyond micro cation in social sciences approaches. In R. H. Binstock & L. K. George (Eds.), *Handbook of aging and the social sciences* (5th ed., pp. 3-21). San Diego: Academic Press.
- Haight, B. K., Barba, B. E., Tesh, A. S., Courts, N. F. (2002). Riving: a life span theory. *Journal of Gerontological Nursing*, 28 (3), 14-22.
- Hayflick, L. (1985). Theories of biologic aging. *Experimental Gerontology*, 10, 145-159.
- Hayflick, L. (1996). *How and why we age*. New York, NY: Ballantine Books.
- Hooyman, N. R., & Kiyak, A. H. (2017). *Social gerontology: A multidisciplinary perspective*. Boston: Pearson Education.
- Hui, D., Bruera, E. (2020). Models of Palliative Care Delivery for Patients With Cancer. *Journal of clinical oncology: official journal of the American Society of Clinical Oncology*, 38(9), 852-865.
- Hutchison, E. D. (2018). *Dimensions of humanbehavior: The changing life course*. Sage Publications.
- Kozak-Campbell, C., Hughes, A. M. (1996). Use of functional consequences theory in acutely confused hospitalized elderly. *Journal of Gerontological Nursing*, 22(1), 27-36.
- King, I. M. (1981). *A theory for nursing*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Kirkwood, T. (2000). Molecular gerontology: Bridging the simple and complex. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 908, 14-20.
- Ljubuncic, P., Reznick, A. Z. (2008). The evolutionary theories of aging revisited a mini review. *Gerontology*, 55, 205-216.
- Marshall, V. W. (1996). Stage of theory in aging and the social sciences. In R. H. Binstock & L. K. George (Eds.), *Handbook of aging and the social sciences* (4th ed., pp. 12-26). San Diego, CA: Academic Press.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York, NY: Harper & Row
- Majercsick, E. (2005). Hierarchy of needs of geriatric patients. *Gerontology*, 51, 170-173.
- Mauk, K. L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning.
- McMullin, J.A. (2000). Diversity and the state of sociological aging theory. *Gerontologist*, 40, 517-530.
- Miller, C. A. (1990). *Nursing care of older adults: eory and practice*. Glenview, IL: Scott, Foresman/Little, Brown Higher Education.
- Mohler, M. J., D'Huyvetter, K., Tomasa, L., O'Neil, L., Fain, M. (2010). Healthy aging rounds: Using healthy-aging mentors to teach medical students about physical activity and social support assessment, interviewing, and prescription. *Journal of American Geriatric Society*, 58, 2407-2411.
- Neugarten, B. L. (1968). Adult personality: Toward a psychology of the life cycle. In B. L. Neugarten (Ed.), *Middle age and aging: A reader in social psychology* (pp. 137-147). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Neumann, C. V. (2000). Sources of meaning and energy in the chronically ill frail elder. Unpublished paper prepared for the Ronald E. McNair Research Program, University of Wisconsin-Milwaukee.
- Newbern, V. B., Krowchuk, H. V. (1994). Failure to thrive in elderly people: A conceptual analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 19, 840-849.
- Newsom, J. T., Schulz, R. (1996). Social support as a mediator in the relation between functional status and quality of life in older adults. *Psychology*, 3, 34-44.
- Papathanassoglou, E., Moynihan, J., Ackerman, M. (2000). Does programmed cell death (apoptosis) play a role in the development of multiple organ dysfunction in critically ill patients? A review and a theoretical framework. *Critical Care Medicine*, 28 (2), 537-549.

- Passarino, G., De Rango, F., (2016). Montesanto A: Human longevity: genetics or lifestyle? It makes two totango. *Immunity & Ageing*, 13(12), 1-6.
- Peck, R. C. (1968). Psychological development in the second half of life. In B. L. Neugarten (Ed.), *Middle age and aging: A reader in social psychology* (pp. 88–92). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Putnam, M. (2002). Linking aging theory and disability models: Increasing the potential to explore aging with physical impairment. *Gerontologist*, 42, 799-806.
- Robitaille, A., Orpana, H., McIntosh, C. N. (2012). Reciprocal relationship between social support and psychological distress among a national sample of older adults: An autoregressive cross-lagged model. *Canadian Journal on Aging-La Revue Canadienne Du Vieillissement*, 31(1), 13.
- Rodenbeck, A., Hajak, G. (2001). Neuroendocrine dysregulation in primary insomnia. *Reviews of Neurology*, 157 (11-2), 57-61.
- Roy, C., Andrews, H. A. (2008). *The Roy adaptation model* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Saracino, R. M., Bai, M., Blatt, L., Solomon, L., McCorkle, R. (2018). Geriatric palliative care: Meeting the needs of a growing population. *Geriatr Nursing*, 39(2), 225-229.
- Sozou, P., Kirkwood, T. (2001). A stochastic model of cell replicative senescence based on telomere shortening, oxidative stress, and somatic mutations in nuclear and mitochondrial DNA. *Journal of eoretical Biology*, 213 (4), 573-586.
- Stenholm, S., Koster, A., Valkeinen, H., Patel, K. V., Bandinelli, S., Guralnik, J. M. Et al. (2015). Association of physical activity history with physical function and mortality in old age. *Journals of Gerontology Series A: Biomedical Sciences*, 71 (4), 496-501.
- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
- Stenholm, B. (2002). Gerotranscendence from a nursing perspective: From theory to implementation. Uppsala University. Retrieved from <http://www.samfak.uu.se/Disputationer/Wadensten.htm>
- Wadensten, B., Carlsson, M. (2003). Nursing theory views on how to support the process of ageing. *Journal of Advanced Nursing*, 42 (2), 118-124.
- Wahl, H. W. (2001). Environmental influences on aging and behavior. In J. E. Birren & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of the psychology of aging* (5th ed., pp. 215–237). San Diego, CA: Academic Press.

GERONTOLOJİ HEMŞİRELİĞİ TARİHİ

Ayşe Sezer Balcı

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Yaşlı *Geriatri *Gerontolojik hemşirelik *Sertifika *Temel yeterlilik *Bakım

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Bir uzmanlık alanı olarak gerontolojik hemşireliğin gelişimi hakkında bilgi sahibi olur.
  2. Gerontoloji hemşireliğinin gelişimindeki dönüm noktalarını açıklar.
-

KAYNAKLAR

- ACES (2010). *Advancing Care Excellence for Seniors*, <https://www.johnhartford.org/images/uploads/reports/150212bNLNACESReport.pdf>
- Bowers, B. (2020). Improving practice and informing policy development: The impact of gerontological nursing research. *Geriatric Nursing*, 41(1), 32-37. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2020>.
- Denham, M.J. Doreen Norton, O.B.E. (2016). (1922-2007): Pioneer who revolutionised pressure sore management and geriatric nursing to international acclaim. *J Med Biogr*, 24(2), 201-206. <https://doi.org/10.1177/0967772016638973>.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Genç, B., Açıköz, E.N., Çelik, M., Koç, A., İnkaya, B.V. (2022). Türkiye'deki hemşirelik bölümlerinde lisans ve lisansüstü eğitimde verilen geriatri hemşireliği dersinin incelenmesi. *Medical Research Reports*, 5(1), 19-26. <https://doi.org/10.55517/mrr.1077379>.
- Girne Amerikan Üniversitesi, (2022). *Dersler*, https://www.gau.edu.tr/hemsirelik-yuksekokulu/hemsirelik_yuksekokulu.html
- Geriatric Hemşireliği Derneği (2022). *Temel Geriatri Hemşireliği Kursu*, <http://www.gerhemder.org.tr/genel/temel-geriatri-hemsireligi-kursu/>
- Healthy People (2020). *Older Adults*, <http://www.healthypeople.gov/2020>
- Journal of Gerontological Nursing (2022). *About the Journal*, <https://journals.healio.com/journal/jgn/about-the-journal>
- Kagan, S. H. (2018). Walking the tightrope of gerontological nursing practice across the centuries. *International Journal of Older People Nursing*, 13(2), e12199. <https://doi.org/10.1111/opn.12199>.
- Kitiş, Y. (2014). *Dünyada ve Türkiye'de gerontoloji hemşireliğinin eğitimi*, <https://docplayer.biz.tr/3775647-Dunya-da-ve-turkiye-de-geriatri-hemsireligi-egitimi-yeter-kitis-gazi-universitesi-saglik-bilimleri-fakultesi-yeterkitis-gazi-edu.html>.
- Kapucu, S. (2018). *Geriatri Hemşireliği*, Hipokrat Kitabevi, Ankara.
- Lee, Y., Lee, J., Kim, J., Jung, Y. (2021). Non-pharmacological nursing interventions for prevention and treatment of delirium in hospitalized adult patients: Systematic review of randomized controlled trials. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 8853. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168853>.
- Mauk, K.L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning, USA.
- Marmara Üniversitesi (2022). *Marmara Üniversitesi Eğitim-Öğretim Bilgi Sistemi*, <https://meobs.marmara.edu.tr/Ders/temel-geriatri-hemsireligi/hem4015-75218-3980>.
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, (2022). *Ders Programı Bilgi Paketi*, <http://bologna2.erdogan.edu.tr/tr/programlar/5368?programId=831>
- Sigma Theta Tau International (2021). *Sigma Gerontological Nursing Leadership Academy*, <https://sigma.nursingrepository.org/handle/10755/619009>
- Touhy T.A & Jett, K.F. (2014). *Gerontological Nursing*, Mosby, USA.

GERONTOLOJİ HEMŞİRESİNİN TEMEL YETKİNLİKLERİ

Abdullah Beyhan
Ayşe Ergün

ANAHTAR KAVRAMLAR

Gerontoloji Hemşireliği Roller, Yetkinlik, Sertifikasyon, Malpraktis, Standartlar.

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Gerontoloji hemşirelerinin temel rollerini tartışır.
2. Gerontoloji hemşireliği uygulamalarında kullanılan standartları tanımlar.
3. Gerontoloji hemşireliği uygulamalarına rehberlik eden ilkeleri sıralar.
4. Gerontoloji hemşireleri için öz bakıma katkı sağlayan etkinlikleri tanımlar.
5. Gerontoloji hemşireliğinde kanıta dayalı uygulamanın önemini açıklar.
6. Gerontoloji hemşireliği ile ilgili yasal düzenlemeleri tanımlar.
7. Gerontoloji hemşiresinin karşılaşılabileceği etik problemler ve çözümünü tartışır.

KAYNAKLAR

- AACN. (2022). *Certification Benefits Patients, Employers and Nurses*. Retrieved 19.06.2022 from <https://www.aacn.org/certification/value-of-certification-resource-center/nurse-certification-benefits-patients-employers-and-nurses>
- ABSNC. (2022). *The Accreditation Board for Specialty Nursing Certification*. Retrieved 19.07.2022 from <https://absnc.org>
- ADHERE. (2021). *Gerontological Nursing Competencies*. Retrieved 10.07.2022 from <https://www.adhere.org.au/gerontological-nursing-competencies/>
- Allande Cussó, R., Siles González, J., Ayuso Murillo, D., & Gómez Salgado, J. (2021). A new conceptualization of the nurse–patient relationship construct as caring interaction. *Nursing Philosophy*, 22(2), e12335.
- ANA. (2019). *Gerontological Nursing: Scope and Standards of Practice*. NURSESBOOKS.
- ANA. (2022). *Code of Ethics for Nurses With Interpretive Statements*. Retrieved 12.07.2022 from <https://www.nursingworld.org/coe-view-only>
- ANCC. (2022). *American Nurses Credentialing Center*. Retrieved 19.06.2022 from <https://www.nursingworld.org/our-certifications/>
- Asmirajanti, M., Hamid, A. Y. S., Hariyati, R., & Sri, T. (2019). Nursing care activities based on documentation. *BMC nursing*, 18(1), 1-5.
- Auerhahn, C., Mezey, M., Stanley, J., & Wilson, L. D. (2012). Ensuring a nurse practitioner workforce prepared to care for older adults: Findings from a national survey of adult and geriatric nurse practitioner programs. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 24(4), 193-199.
- Bahrami, M., Purfarzad, Z., Keshvari, M., & Rafiei, M. (2019). The components of nursing competence in caring for older people in Iranian hospitals: A qualitative study. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 24(2), 124.
- Bani Issa, W., Al Akour, I., Ibrahim, A., Almarzouqi, A., Abbas, S., Hisham, F., & Griffiths, J. (2020). Privacy, confidentiality, security and patient safety concerns about electronic health records. *International Nursing Review*, 67(2), 218-230.
- Berman, A. T., Snyder, S., & Frandsen, G. (2020). *Kozier & Erb's Fundamentals of Nursing: Concepts, Process, and Practice (11th Edition)* (11 ed.).
- Blackwood, D. H., Walker, D., Mythen, M. G., Taylor, R. M., & Vindrola-Padros, C. (2019). Barriers to advance care planning with patients as perceived by nurses and other healthcare professionals: a systematic review. *Journal of clinical nursing*, 28(23-24), 4276-4297.
- Boltz, M., Capezuti, E., Zwicker, D., & Fulmer, T. T. (2020). *Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice*. Springer Publishing Company.
- Bunn, F., Goodman, C., Russell, B., Wilson, P., Manthorpe, J., Rait, G., Hodkinson, I., & Durand, M.-A. (2018). Supporting shared decision making for older people with multiple health and social care needs: a realist synthesis. *BMC geriatrics*, 18(1), 1-16.
- Burkhardt, M. A., & Nathaniel, A. K. (2020). *Ethics & Issues in Contemporary Nursing: Nursing Ethics for the 21st Century* (1 ed.). Thomson Delmar Learning New York.
- Carmody, J., Black, K., Bonner, A., Wolfe, M., & Fulmer, T. (2021). Advancing gerontological nursing at the intersection of age-friendly communities, health systems, and public health. *Journal of Gerontological Nursing*, 47(3), 13-17.
- Cooper, P. J. (2016). Nursing leadership and liability: an analysis of a nursing malpractice case. *Nurse Leader*, 14(1), 47-51.
- D'cruz, M., & Banerjee, D. (2020). 'An invisible human rights crisis': The marginalization of older adults during the COVID-19 pandemic—An advocacy review. *Psychiatry research*, 292, 113369.
- De Stefano, V., & Wouters, M. (2022). AI and digital tools in workplace management and evaluation: An assessment of the EU's legal framework. *Osgoode Legal Studies Research Paper Forthcoming*.
- Deasey, D., Kable, A., & Jeong, S. (2014). Influence of nurses' knowledge of ageing and attitudes towards older people on therapeutic interactions in emergency care: A literature review. *Australasian Journal on Ageing*, 33(4), 229-236.
- Eliopoulos, C. (2013). *Gerontological nursing*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Ellis, J. R., & Hartley, C. L. (2012). *Nursing in Today's World: Trends, Issues, and Management* (10 ed.). Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins. <https://books.google.com.tr/books?id=lcw5YgEACAAJ>
- Erol, S., Şişman, F. N., Sezer Balcı, A., Şentürk, İ., & Aydın, M. (2016). Bir huzurevindeki yaşlılara verilen eğitimin ağız ve diş sağlığı üzerine etkisi. *Acıbadem Univ. Sağlık Bilim. Derg.*, 2.
- Faubion, D. (2022). *The 9 Nursing Code of Ethics (Provisions + Interpretive Statements) – Every Nurse Must Adhere To*. Retrieved 19.07.2022 from <https://www.nursingprocess.org/nursing-code-of-ethics-and-interpretive-statements.html>
- Fetherstonhaugh, D., Tarzia, L., Bauer, M., Nay, R., & Beattie, E. (2016). "The red dress or the blue?" How do staff perceive that they support decision making for people with dementia living in residential aged care facilities? *Journal of Applied Gerontology*, 35(2), 209-226.
- Foust, J. B., Naylor, M. D., Bixby, M. B., & Ratcliffe, S. J. (2012). Medication problems occurring at hospital discharge among older adults with heart failure. *Research in Gerontological Nursing*, 5(1), 25-33.
- Fry, S. T., Johnstone, M.-J., & Fletcher, M. (2003). Ethics in nursing practice: a guide to ethical decision making. *The Canadian Nurse*, 99(4), 20.
- Ghamgosar, A., Zarghani, M., & Nemati-Anaraki, L. (2021, 2021/09/28). Bibliometric Analysis on Geriatric Nursing Research in Web of Science (1900–2020). *BioMed Research International*, 2021, 8758161. <https://doi.org/10.1155/2021/8758161>

- Grace, P. J., & Uveges, M. (2022). *Nursing ethics and professional responsibility in advanced practice*. Jones & Bartlett Learning.
- Grove, S. K., & Gray, J. R. (2018). *Understanding nursing research e-book: Building an evidence-based practice*. Elsevier Health Sciences.
- Halcomb, E., Stephens, M., Bryce, J., Foley, E., & Ashley, C. (2017). The development of professional practice standards for Australian general practice nurses. *Journal of advanced nursing*, 73(8), 1958-1969.
- ICN. (2021). *The Icn Code Of Ethics For Nurses*. Retrieved 15.07.2022 from https://www.icn.ch/system/files/2021-10/ICN_Code-of-Ethics_EN_Web_0.pdf
- Kearney, K. M. (2022). Risks of practicing without professional liability insurance. *Nursing2022*, 52(8), 51-54.
- Kumlin, M., Berg, G. V., Kvigne, K., & Hellesø, R. (2020). Elderly patients with complex health problems in the care trajectory: a qualitative case study. *BMC health services research*, 20(1), 1-10.
- Lee, M. Y., Chan, C. C., Chan, C. L., Leung, P. P., & Ng, S.-M. (2018). *Integrative body-mind-spirit social work: An empirically based approach to assessment and treatment*. Oxford University Press.
- Mauk, K. L. (2014). *Gerontological nursing: competencies for care* (3 ed.). Jones & Bartlett Publishers.
- McDermott-Levy, R., Leffers, J., & Mayaka, J. (2018). Ethical principles and guidelines of global health nursing practice. *Nursing Outlook*, 66(5), 473-481.
- Montayre, J., & Montayre, J. (2017). Nursing work in long-term care: An integrative review. *Journal of Gerontological Nursing*, 43(11), 41-49.
- Moquin, H., Seneviratne, C., & Venturato, L. (2018). From apprehension to advocacy: a qualitative study of undergraduate nursing student experience in clinical placement in residential aged care. *BMC nursing*, 17(1), 1-11.
- Mueller, C., Burggraf, V., & Crogan, N. L. (2020). Growth and specialization of gerontological nursing. *Geriatric Nursing*, 41(1), 14-15.
- Nicholson, W. C., & Keltner, N. L. (2018). Legal issues. In *Psychiatric Nursing-eBook* (pp. 20-32).
- Nightingale, F. (1992). *Notes on nursing: What it is, and what it is not*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Nurse Key. (2016). *Scope of Gerontological Nursing Practice*. Retrieved 15.07.2022 from <https://nursekey.com/scope-of-gerontological-nursing-practice/>
- O'Hagan, S., Manias, E., Elder, C., Pill, J., Woodward-Kron, R., McNamara, T., Webb, G., & McColl, G. (2014). What counts as effective communication in nursing? Evidence from nurse educators' and clinicians' feedback on nurse interactions with simulated patients. *Journal of advanced nursing*, 70(6), 1344-1355.
- Perry, A., Tejada, J. M., & Melady, D. (2018). An approach to the older patient in the emergency department. *Clinics in geriatric medicine*, 34(3), 299-311.
- RegisteredNursing.org. (2022). *Legal Rights and Responsibilities: NCLEX-RN*. Retrieved 20.07.2022 from <https://www.registerednursing.org/nclex/legal-rights-responsibilities/>
- Rowe, J. W., Fulmer, T., & Fried, L. (2016). Preparing for better health and health care for an aging population. *Jama*, 316(16), 1643-1644.
- Sherman, R. O., Schwarzkopf, R., & Kiger, A. J. (2011). Charge nurse perspectives on frontline leadership in acute care environments. *International Scholarly Research Notices*, 2011.
- Özel Huzurevleri İle Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği, (07.08.2008a).
- Yaşlı Hizmet Merkezlerinde Sunulacak Gündüzlü Bakım İle Evde Bakım Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, (07.08.2008b).
- Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, (19.04.2011).
- Touhy, T. A., & Jett, K. F. (2021). *Ebersole and Hess' Gerontological Nursing & Healthy Aging-E-Book*. Elsevier Health Sciences.
- Tuomikoski, A. M., Ruotsalainen, H., Mikkonen, K., Miettunen, J., Juvonen, S., Sivonen, P., & Kääriäinen, M. (2020). How mentoring education affects nurse mentors' competence in mentoring students during clinical practice—A quasi-experimental study'. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 34(1), 230-238.
- Vetter, M. J. (2021). Gerontological Nursing. In D. Gu & M. E. Dupre (Eds.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging* (pp. 2173-2179). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22009-9_1082
- Vickers, N. J. (2017). Animal communication: when i'm calling you, will you answer too? *Current biology*, 27(14), R713-R715.
- Voumard, R., Rubli Truchard, E., Benaroyo, L., Borasio, G., Büla, C., & Jox, R. (2018). Geriatric palliative care: a view of its concept, challenges and strategies. *BMC geriatrics*, 18(1), 1-6.
- Watson, J., & Foster, R. (2003). The Attending Nurse Caring Model: integrating theory, evidence and advanced caring-healing therapeutics for transforming professional practice.
- Weld, K. K., & Garmon Bibb, S. C. (2009). Concept analysis: malpractice and modern-day nursing practice. *Nursing forum*.

KAPSAMLI GERİATRİK DEĞERLENDİRME

Özden Erdem

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Agnozi *Afazi *Apraksi *Katarakt *Glokom *Makuler dejenerasyon *Disfaji *Hareketsizlik *Fonksiyonel inkontinans *Sağlık okuryazarlığı
*Ketogenez *Serumen *Uzun yaşam * Osteoartrit *Osteoporoz *İnkontinans *Otoskleroz *Kişilik *Polidipsi *Polifaji *Poliüri *Presbiakuzi
*Presbiyopi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Kapsamlı geriatrik değerlendirmenin önemini açıklar.
2. Kapsamlı geriatrik değerlendirmede yaşlı birey ile iletişimi organize eder.
3. Kapsamlı geriatrik değerlendirmede ekip üyeleri ile birlikte çalışır.
4. Kapsamlı geriatrik değerlendirme alanını ve gerekli malzemeleri düzenler.
5. Kapsamlı geriatrik değerlendirmeyi etik açıdan değerlendirir.
6. Kapsamlı geriatrik değerlendirme için gerekli testlere ulaşır.
7. Kapsamlı değerlendirmenin yürütülmesinde çıkabilecek zorlukları yönetebilecek.
8. Yaşlı bireye özgü olan hastalık bulgularını fark edebilecek.
9. Topladığı verileri yorumlayabilecek, analiz edecek ve bulgulardan sonuç çıkarabilecek.
10. Yaşlılık döneminde sık görülen sorunların izlemine ve vaka yönetimini yapabilecek.
11. Yaşlı bireyi kapsamlı ve çok yönlü değerlendirebilecek.

KAYNAKLAR

- Acaröz Candan, S., Demircioğlu, A., & Şahin, Ü. K. (2021). Cross-cultural adaptation and psychometric properties of the Fear of Falling Avoidance Behavior Questionnaire in Turkish community-dwelling older adults. *Disability and Rehabilitation*, 43(23). <https://doi.org/10.1080/09638288.2020.1734674>
- Ağar, A. (2020a). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.752133>
- Ağar, A. (2020b). Psychological changes in the elderly. *Journal of Geriatric Science*, 3(2), 75–80. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.744968>
- Ağar, M. Y., Kara, H., & Anlar, Ö. (1996). Pittsburgh Uykü Kalitesi İndeksi'nin Geçerliliği ve Güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7(2).
- Ağırca, D. (2009). *Tinetti Denge ve Yürüme Değerlendirmesi Türkçeye uyarlanması geçerlilik ve güvenilirliği* [Master's thesis]. Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ak, E. S., Karaman, A., & Kanan, N. (2021). Yaşlılarda ameliyat öncesi kapsamlı geriatrik değerlendirme yönteminin kullanımı: Sistematik Literatür İncelemesi. *Eurasion Journal Of Health Sciences*, 4(1), 14–20.
- Akça, F., & Köse, A. İ. (2008). Ölüm kaygısı ölçeğinin uyarlanması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri*. 11(1), 7-16.
- Akçiçek, S. S., Üniversitesi, E., Fakültesi, T., Hastalıkları, İ., Dalı, A., & Dalı, G. B. (2010). Kapsamlı geriatrik değerlendirme. *Ege Journal of Medicine*, 49(3).
- Akgül, H., & Yeşilyaprak, B. (2015). Yaşlılar için Yalnızlık Ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 8(1), 34–45.
- Akın, B., & Lök, N. (2012). Yaşlılarda düşme yönünden ev içi çevre özellikleri değerlendirme formunun geçerlilik ve güvenilirliği. *Akad Geriatri*, 4, 142–151.
- Aksoy, S., Aslan, F., Köse, A., & Alpar, R. (2019). İştme engeli ölçeği-Yaşlı geçerlilik ve güvenilirlik: Türk polülasyonunda tarama ve uzun formlarının kullanımı. *KBB-Forum*, 18(4), 310–321.
- Aldemir, M., Özen, S., Kara, I. H., Sir, A., & Baç, B. (2001). Predisposing factors for delirium in the surgical intensive care unit. *Critical Care*, 5(5). <https://doi.org/10.1186/cc1044>
- Alemayehu, Y., Kiwanuka, F., Muhamaddi, M., Imanipour, M., Rad, S.A. (2019). Hyperbaric oxygen therapy: Indications, benefits and nursing management. *International Journal of Caring Sciences*, 12(1), 567.
- Alexopoulos, G. S., Abrams, R. C., Young, R. C., & Shamoian, C. A. (1988). Cornell scale for depression in dementia. *Biological Psychiatry*, 23(3), 271–284. [https://doi.org/10.1016/0006-3223\(88\)90038-8](https://doi.org/10.1016/0006-3223(88)90038-8)
- Allepaerts, S., de Flines, J., & Paquot, N. (2014). La nutrition de la personne âgée. *Revue Medicale de Liege*, 69(5–6). <https://doi.org/10.1016/c2012-0-02313-7>
- Amir, S. N., Juliana, N., Azmani, S., Abu, I. F., Talib, A. H. Q. A., Abdullah, F., Salehuddin, I. Z., Teng, N. I. M. F., Amin, N. A., Azmi, N. A. S. M., & Aziz, N. A. S. A. (2022). Impact of religious activities on quality of life and cognitive function among elderly. *Journal of Religion and Health*, 61(2), 1564-1584. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01408-1>
- Amuk, T., Karadağ, F., Oğuzhanoglu, N., & Oğuzhanoglu, A. (2003). Cornell demansta depresyon ölçeğinin Türk yaşlı toplumunda geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14(4), 263–271.
- Anstey KJ, von Sanden C, Sargent-Cox K, Luszcz MA. (2007). Prevalence and risk factors for depression in a longitudinal, population-based study including individuals in the community and residential care. *Am J Geriatr Psychiatry* 15(6):497-505. doi: 10.1097/JGP.0b013e31802e21d8. PMID: 17545450.
- Apak, E., & Apak, H. (2020). Yaşlılarda sosyal dışlanma ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Kadim Akademi SBD*, 4(1), 1–15.
- Arik, G., Varan, H. D., Yavuz, B. B., Karabulut, E., Kara, O., Kilic, M. K., Kizilarslanoglu, M. C., Sumer, F., Kuyumcu, M. E., Yesil, Y., Halil, M., & Cankurtaran, M. (2015). Validation of Katz index of independence in activities of daily living in Turkish older adults. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 61(3). <https://doi.org/10.1016/j.archger.2015.08.019>
- Aronow, H. U., Borenstein, J., Haus, F., Braunstein, G. D., & Bolton, L. B. (2014). Validating SPICES as a Screening Tool for Frailty Risks among Hospitalized Older Adults. *Nursing Research and Practice*, 2014. <https://doi.org/10.1155/2014/846759>
- Avşar, P., & Karadağ, A. (2016). Waterlow Basıncı Ülseri Risk Değerlendirme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(3).
- Aydın Aşık, E., Çöldür, E. Ö., Aydemir, Ö., (2017). DSM-5 düzeyi 2 depresyon erişkin ölçeği Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18, 57–62. <https://doi.org/10.5455/apd.240510>
- Aydogdu, S., Güler, K., Bayram, F., Altun, B., Derici, Ü., Abacı, A., Tükek, T., Sabuncu, T., Arici, M., Erdem, Y., Özün, B., Sahin, I., Ertürk, S., Bitigen, A., & Tokgözoglu, L. (2019). Türk Hipertansiyon Uzlaşma Raporu 2019. In *Türk Kardiyoloji Dernegi Arsivi* (Vol. 47, Issue 6).
- Aytekin Kanadlı, K., Sazak, Y., & Tosun, N. (2021). Çok yönlü geriatrik değerlendirmede multidisipliner ekip yaklaşımı ve hemşirenin rolü. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 4(1), 15–22. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.806531>
- Bektaş, H., & Kalav, S. (2017). Kapsamlı geriatrik değerlendirme. *International Refereed Journal Of Nursing Researches*, 0(11), 7–7. <https://doi.org/10.17371/UHD.2017.3.7>
- Bird, M.-L., Callisaya, M. L., Cannell, J., Gibbons, T., Smith, S. T., & Ahuja, K. D. (2016). Accuracy, Validity, and

- Reliability of an Electronic Visual Analog Scale for Pain on a Touch Screen Tablet in Healthy Older Adults: A Clinical Trial. *Interactive Journal of Medical Research*, 5(1). <https://doi.org/10.2196/ijmr.4910>
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (4th ed.). Springer.
- Borson, S., Scanlan, J. M., Chen, P., & Ganguli, M. (2003). The Mini-Cog as a screen for dementia: Validation in a population-based sample. *Journal of the American Geriatrics Society*, 51(10). <https://doi.org/10.1046/j.1532-5415.2003.51465.x>
- Bradley, J. G., & Davis, K. A. (2003). Orthostatic Hypotension. In *American Family Physician* (Vol. 68, Issue 12). <https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.1976.tb140532.x>
- British Geriatrics Society. (2019). Comprehensive Geriatric Assessment Toolkit for Primary Care Practitioners. <https://www.bgs.org.uk/resources/resource-series/comprehensive-geriatric-assessment-toolkit-for-primary-care-practitioners>.
- Broadway, D. C. (2012). Visual field testing for glaucoma - A practical guide. *Community Eye Health Journal*, 25(79–80).
- Calvo, E., Izquierdo, S., Castillo, R., César, E., Domene, G., Gómez, A. B., Guerrero, C., Andreu-Periz, L., Gómez-Hospital, J. A., & Ariza-Solé, A. (2021). Can an individualized adherence education program delivered by nurses improve therapeutic adherence in elderly people with acute myocardial infarction?: A randomized controlled study. *International Journal of Nursing Studies*, 120. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.103975>
- Cankurtaran, M., & Halil, M. (2008). Geriatrik hastaya yaklaşım. Türkiye Klinikleri. *J Med Sci*, 28(Suppl), 262–266.
- Caris-Verhallen, W. M. C. M., Kerkstra, A., & Bensing, J. M. (1999). Non-verbal behaviour in nurse-elderly patient communication. *Journal of Advanced Nursing*, 29(4). <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1999.00965.x>
- Carolan Doerflinger, D. M. (2007). How to try this: the mini-cog. In *The American journal of nursing* (Vol. 107, Issue 12). <https://doi.org/10.1097/01.naj.0000301030.81651.66>
- Çavuşoğlu, Ç., & Demirkol, M. E. (2018). Yaşlılarda bağımlılık. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3).
- Çeliklepe, M., Sarı, O., Aydoğan, Ü., Ciğerli, Ö., Sönmez, A., & Koç, B. (2017). Dijital ve manşonlu manuel tansiyon cihazları ile ölçülen brakial ve radyal ölçüm değerlerinin karşılaştırılması. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 21(4), 133–140.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2022). *Body mass index (BMI)*. Healthy Weight, Nutrition, and Physical Activity. www.cdc.gov/nccdphp/dnpa/healthyweight/assessing/bmi.
- Çevik, B., Uğurlu, Z., Akyüz, E., Kav, S., & Ersayın, A. (2018). Hemşirelerin fiziksel değerlendirme becerileri ve uygulamaya ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.431127>
- Chaudhuri, P., & Kiba, Nilo. Z. (2019). Effectiveness of balance training program in improving the functional mobility and risk of fall in obese and osteoporotic patients. *Bioscience Biotechnology Research Communications*, 12(2), 491–495. <https://doi.org/10.21786/bbrc/12.2/36>
- Çilingir, D; Bulut, E. (2017). Yaşlı bireylerde ağrıya yaklaşım. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(2). Copyright of comprehensive geriatric assessment tools. (2021). *Nippon Ronen Igakkai Zasshi. Japanese Journal of Geriatrics*, 58(1), 1–12. <https://doi.org/10.3143/geriatrics.58.1>
- Crum, R. M., Anthony, J. C., Bassett, S. S., & Folstein, M. F. (1993). Population-based norms for the mini-mental state examination by age and educational level. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 269(18). <https://doi.org/10.1001/jama.1993.03500180078038>
- Culbertson, D. S., Griggs, M., & Hudson, S. (2004). Ear and hearing status in a multilevel retirement facility. *Geriatric Nursing*, 25(2). <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2004.01.001>
- della Pietra, G. L., Savio, K., Oddone, E., Reggiani, M., Monaco, F., & Leone, M. A. (2011). Validity and reliability of the barthel index administered by telephone. *Stroke*, 42(7). <https://doi.org/10.1161/STROKEAHA.111.613521>
- Dedeli, O., Fadiloglu, C., & Bor, S. (2009). Validity and reliability of a turkish version of the fecal incontinence quality of life scale. *Journal of Wound, Ostomy and Continence Nursing*, 36(5), 532–538. <https://doi.org/10.1097/WON.0b013e3181b36010>
- Demir, N. Y., & İntepeler, Ş. S. (2012). Morse düşme ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ve duyarlılık-seçicilik düzeyinin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(1), 57–71.
- dos Santos, C. de S., de Bessa, T. A., & Xavier, A. J. (2020). Factors associated with dementia in elderly. *Ciencia e Saude Coletiva*, 25(2). <https://doi.org/10.1590/1413-81232020252.02042018>
- Durak, M., Senol-Durak, E., & Gencoz, T. (2010). Psychometric properties of the satisfaction with life scale among Turkish university students, correctional officers, and elderly adults. *Social Indicators Research*, 99(3). <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9589-4>
- Durmaz, B. (2017). Validity and reliability of geriatric depression scale - 15 (Short Form) in Turkish older adults. *Northern Clinics of Istanbul*. <https://doi.org/10.14744/nci.2017.85047>
- Dursun, G. (2013). *Yaşlı bireylerde geriatrik ağrı ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması* [Yüksek Lisans]. Akdeniz Üniversitesi.
- Efteli, E., & Güneş, Ü. (2020). Assessing the validity and reliability of a new pressure ulcer risk assessment scale for patients in intensive care units. *Wound Management and Prevention*, 66(2). <https://doi.org/10.25270/wmp.2020.2.2433>

- Eğinli, A. T. (2016). Yaşlı (kişiler) ile etkili iletişim. *Ege Tıp Dergisi*, 55(0). <https://doi.org/10.19161/etd.344200>
- Ekşi Uymaz, P., & Nahcivan, N. (2013). Yaşlılar için düşünce davranışları ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliği. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 21(1).
- Ekşioğlu, E., Kesikburun, B., Can, A., Şimşek, Z., Sanman, H., Tural, E., Demirel, F., Yücege, M., Cankurtaranşahin, E., Yeter, E., & Çakcı, A. (2016). An interdisciplinary overview of start/stop criteria in elderly patients' drug usage: A specialist's perspective. *Türk Geriatri Dergisi*, 19(3).
- Eliopoulos, C. (2018). Gerontological Nursing. In *Lippincott Williams & Wilkins* (9th ed.).
- Ellis, G., Gardner, M., Tsiachristas, A., Langhorne, P., Burke, O., Harwood, R. H., Conroy, S. P., Kircher, T., Somme, D., Saltvedt, I., Wald, H., O'Neill, D., Robinson, D., & Shepperd, S. (2017). Comprehensive geriatric assessment for older adults admitted to hospital. In *Cochrane Database of Systematic Reviews* (Vol. 2017, Issue 9). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006211.pub3>
- Emara, A., Mahmoud, S., & Emira, M. (2020). Effect of body weight on static and dynamic posturography. *The Egyptian Journal of Otolaryngology*, 36(1). <https://doi.org/10.1186/s43163-020-00012-6>
- Enç, N., Uysal, H., Tülek, Z., & Öz Alkan, H. (2015). *Sağlık tanınması ve fiziksel muayene*. (N. Enç & H. Uysal, Eds.) (1st ed.). İstanbul: Nobel Tıp.
- Erci, B. (2020). *Halk Sağlığı Hemşireliği* (3rd ed.). Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Erdogan, A. (2016). Hearing loss and approaches to hearing loss in elderly. *Turkish Journal of Family Medicine & Primary Care*, 1. <https://doi.org/10.5455/tjfm.204524>
- Erdoğan, T., & Tunca, H. (2016). Dâhiliye polikliniğine başvuran geriatrik hastaların çok yönlü fonksiyonel değerlendirilmesi ve beslenme durumlarının irdelenmesi. *Osmangazi Journal of Medicine*, 38.
- Eser, S., Saatli, G., Eser, E., Baydur, H., & Fidaner, C. (2010). The reliability and validity of the Turkish version of the World Health Organization on quality of life instrument-older adults module (WHOQOL-Old). *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1).
- Folstein, M. F., Folstein, S. E., & McHugh, P. R. (1975). "Minimal state." *Journal of Psychiatric Research*, 12(3), 189–198. [https://doi.org/10.1016/0022-3956\(75\)90026-6](https://doi.org/10.1016/0022-3956(75)90026-6)
- Fulmer, T. (2007). How to try this: Fulmer SPICES. *The American Journal of Nursing*, 107(10).
- Galán-Mercant, A., & Cuesta-Vargas, A. I. (2014). Mobile Romberg test assessment (mRomberg). *BMC Research Notes*, 7(1). <https://doi.org/10.1186/1756-0500-7-640>
- Görgülü, R. S. (2014). *Hemşireler için fiziksel muayene yöntemleri*. (R. S. Görgülü, Ed.) (1st ed.). İstanbul: Kayhan Matbaası.
- Gregory, J. (2014). Dealing with acute and chronic pain: Part two - management. *Journal of Community Nursing*, 28(5).
- Gülsoy, H. (2017). *Yaşlı bireylere verilen öz bakım eğitiminin sağlığın geliştirilmesine etkisi* [Doktora tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Gürvit, I. H., & Baran, B. (2007). Demanslar ve kognitif bozukluklarda ölçekler. *Nöropsikiyatri Arşivi/Archives of Neuropsychiatry*, 44(2), 58–65. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=psyh&AN=2007-19738-003&site=ehost-live%5Cngurvit@istanbul.edu.tr>
- Guo, Y., Xue, Q., Wei, Y., Liu, J., & Wang, J. (2021). Prevalence and risk factors of sarcopenia in obese elderly adults. *Chinese General Practice*, 24(24). <https://doi.org/10.12114/j.issn.1007-9572.2021.00.405>
- Güzel, A., Üner, S., Turan, S., & Uçan Yamaç, S. (2019). Lawton ve Brody Enstrümental Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliği. *3. International 21. National Public Health Congress*.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2022). *Hangi tarama bana uygun?* <https://hsys.saglik.gov.tr/TaramaBilgilendirme/TaramaBilgilendirme>
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2017). *Yaşlı sağlığı bağışıklama*. <https://hsgm.saglik.gov.tr/yašli-sagligi/liste1/yašli-sagligi-bağışıklama.html>
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). *Çok yönlü yaşlı değerlendirmesi ve izlem rehberi*. <https://yalvacdh.saglik.gov.tr/Eklenti/304886/0/cokyonluyasliizlemkilavuzu2022pdf.pdf>
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2022). *Ağrlık yönetim algoritması*. https://Shm.Saglik.Gov.Tr/Images/SHM_Yeni/Beslenme_danismanligi/Yasliida_Agirlik_Yonetim_Algoritmasi.Pdf
- Hamilton, M. (1959). Hamilton Anxiety Rating Scale (HAM-A). The assessment of anxiety states by rating. *British Journal of Medical Psychology*, 32.
- Harling, G., Payne, C. F., Davies, J. I., Gomez-Olive, F. X., Kahn, K., Manderson, L., Mateen, F. J., Tollman, S. M., & Witham, M. D. (2020). Impairment in Activities of Daily Living, Care Receipt, and Unmet Needs in a Middle-Aged and Older Rural South African Population: Findings From the HAALSI Study. *Journal of Aging and Health*, 32(5–6). <https://doi.org/10.1177/0898264318821220>
- Hartigan, I. (2007). A comparative review of the Katz ADL and the Barthel Index in assessing the activities of daily living of older people. *International Journal of Older People Nursing*, 2(3). <https://doi.org/10.1111/j.1748-3743.2007.00074.x>
- Hawker, G. A., Mian, S., Kendzerska, T., & French, M. (2011). Measures of adult pain: Visual Analog Scale for Pain (VAS Pain), Numeric Rating Scale for Pain (NRS Pain), McGill Pain Questionnaire (MPQ), Short-Form McGill Pain Questionnaire (SF-MPQ), Chronic Pain Grade Scale (CPGS), Short Form-36 Bodily Pain Scale (SF-36 BPS), and Measure of Intermittent and Constant Osteoarthritis Pain (ICOAP). *Arthritis Care and Research*, 63(SUPPL. 11). <https://doi.org/10.1002/acr.20543>
- Hernandez Torres, C., & Hsu, T. (2017). Comprehensive Geriatric Assessment in the Older Adult with Cancer: A Review. In

- European Urology Focus* (Vol. 3, Issues 4–5). <https://doi.org/10.1016/j.euf.2017.10.010>
- High, K. P., Bradley, S. F., Gravenstein, S., Mehr, D. R., Quagliarello, V. J., Richards, C., & Yoshikawa, T. T. (2009). Clinical practice guideline for the evaluation of fever and infection in older adult residents of long-term care facilities: 2008 Update by the Infectious Diseases Society of America. In *Clinical Infectious Diseases* (Vol. 48, Issue 2). <https://doi.org/10.1086/595683>
- Hughes, C. P., Berg, L., Danziger, W. L., Coben, L. A., & Martin, R. L. (1982). A new clinical scale for the staging of dementia. *British Journal of Psychiatry*, *140*(6). <https://doi.org/10.1192/bjp.140.6.566>
- İlgar, L., & İlgar, Ş. (2007). Yaşlılık dönemi ve yaşlının gelişim görevleri. *Hasan Ali Yücel Eğilim Fakültesi Dergisi*, *1*, 147–156.
- Isik, E. I., Yılmaz, S., Uysal, I., & Basar, S. (2020). Adaptation of the Lawton instrumental activities of daily living scale to Turkish: Validity and reliability study. *Annals of Geriatric Medicine and Research*, *24*(1). <https://doi.org/10.4235/agmr.19.0051>
- Ismail, Z., & Mortby, M. E. (2017). *Cognitive and Neuropsychiatric Screening Tests in Older Adults* (pp. 343–368). https://doi.org/10.1007/978-981-10-2414-6_16
- Izci, B., Ardic, S., Firat, H., Sahin, A., Altinors, M., & Karacan, I. (2008). Reliability and validity studies of the Turkish version of the Epworth Sleepiness Scale. *Sleep and Breathing*, *12*(2). <https://doi.org/10.1007/s11325-007-0145-7>
- Jai Rexlin, P. E., Preejitha, V. B., & Brundha, M. P. (2020). Age-related differences of heart rate and respiratory rate in the age group of 45-55 years - A regression analysis. *Drug Invention Today*, *14*(2).
- Johnston, B. (2004). Geriatric assessment. In C. Landefeld, R. Palmer, & M. Johnson (Eds.), *Current Geriatric Diagnosis and Treatment* (pp. 16–26).
- Jones, C. J., Rikli, R. E., & Beam, W. C. (1999). A 30-s chair-stand test as a measure of lower body strength in community-residing older adults. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, *70*(2). <https://doi.org/10.1080/02701367.1999.10608028>
- Jung, S., Coleman, A., & Weintraub, N. T. (2007). Vision Screening in the Elderly. In *Journal of the American Medical Directors Association* (Vol. 8, Issue 6). <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2007.01.096>
- Kal-a, V., & Kapikiran, Ş. (2017). Yerinde yaşlanma ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD) Elderly Issues Research Journal (EIRJ)*, *10*, 54–66. <http://dergipark.gov.tr/yasad>
- Kanat, B. B. (2018). Yaşlılarda uyku bozuklukları. In E. Özel Kızıl (Ed.), *Yaşlı Bakım Elemanları İçin Geriatrik Psikiyatri* (pp. 100–107). Hedef.
- Kane, R. L., Ouslander, J. G., Abrass, I. B., & Resnick, B. (2013). Chapter 3. Evaluating the Geriatric Patient. *Essentials of Clinical Geriatrics*.
- Kaplan, T., Bayramlar, K., Maden, Ç., Usgu, G., & Akut, Y. (2018). Yaşlı bireylerde ayakkabı uygunluğunun düşme korkusuna olan etkisinin araştırılması. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*, *5*(3), 167–172.
- Karabulut, A. (2018). *Mesane günlüğü*. https://www.yourpelvicfloor.org/media/Turkish_Bladder_Diary.pdf
- Karabulutlu, E. Y., Turan, G. B., & Oruç, F. G. (2021). Elders health empowerment scale: Turkish translation and psychometric testing. *Perspectives in Psychiatric Care*, *57*(2), 550–557. <https://doi.org/10.1111/ppc.12577>
- Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı sağlığı ve bakım* (A. Karadakovan, Ed.; 1st ed.). Ankara: Pandora.
- Karantzas, G. C., Romano, D., & Lee, J. (2019). Attachment and aged care: a systematic review of current research. *Current Opinion in Psychology*, *25*, 37–46. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.02.016>
- Kavlak, Y. (2018). Yaşlanma sürecinde fizyoloji ve yaşam stili değişiklikleri. In İ. Yılmaz (Ed.), *Fiziksel Rehabilitasyon, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi* (1st ed.). Anadolu Üniversitesi.
- Kaya, N., & Turan, N. (2011). Konstipasyon ciddiyet ölçeğinin güvenilirlik ve geçerliliği. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, *31*(6).
- Keskin, N., & Tamam, L. (2018). Uyku bozuklukları: Sınıflama ve tedavi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, *27*(2). <https://doi.org/10.17827/aktd.346010>
- Kim, C., Wu, B., Tanaka, E., Watanabe, T., Watanabe, K., Chen, W., Ito, S., Okumura, R., Arai, T., & Anme, T. (2016). Association between a Change in Social Interaction and Dementia among Elderly People. *International Journal of Gerontology*, *10*(2), 76–80. <https://doi.org/10.1016/j.ijge.2016.03.006>
- Kirkwood, B. J., Pesudovs, K., Latimer, P., & Coster, D. J. (2006). The efficacy of a nurse-led preoperative cataract assessment and postoperative care clinic. *Medical Journal of Australia*, *184*(6). <https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.2006.tb00237.x>
- Kitiş, Y., & Terzi, H. (2016). The Beers Criteria: A Guide for the Prevention of Inappropriate Drug Utilization in the Elderly Individuals: Review. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing*, *8*(2), 162–175. <https://doi.org/10.5336/nurses.2015-45560>
- Kılıç, H. F., & Sucudağ, G. (2017). Basınç yarası değerlendirilmesinde sık kullanılan ölçekler. *JAREN*, *3*(1), 49–54.
- Koc Okudur, S., Dokuzlar, O., Usarel, C., Soysal, P., & Isik, A. T. (2019). Validity and Reliability of Rapid Cognitive Screening Test for Turkish Older Adults. *Journal of Nutrition, Health and Aging*, *23*(1). <https://doi.org/10.1007/s12603-018-1107-4>
- Kocyigit, S. E., Erken N., Dokuzlar, O., Dost Gunay, F. S., Ates Bulut, E., Aydın, A. E., Soysal, P., & Isik, A. T. (2020). Postural blood pressure changes in the elderly: Orthostatic hypotension and hypertension. *Blood Pressure Monitoring*, *25*(5). <https://doi.org/10.1097/MBP.0000000000000466>

- Kuru Alici, N., & Kalanlar, B. (2021). Validity and reliability of the Lubben Social Network Scale-Revised (LSNS-R) on older adults in Turkey. *Current Psychology*, 40(1). <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01125-0>
- Kutlu, Y., Kucuk, L., & Yildiz Findik, U. (2012). Psychometric properties of the Turkish version of the Fraboni Scale of Ageism. *Nursing and Health Sciences*, 14(4). <https://doi.org/10.1111/j.1442-2018.2012.00717.x>
- Lahrman, H., Cortelli, P., Hilz, M., Mathias, C. J., Struhala, W., & Tassinari, M. (2006). EFNS guidelines on the diagnosis and management of orthostatic hypotension. In *European Journal of Neurology* (Vol. 13, Issue 9). <https://doi.org/10.1111/j.1468-1331.2006.01512.x>
- Landi, F., Zuccalà, G., Gambassi, G., Incalzi, R. A., Manigrasso, L., Pagano, F., Carbonin, P. U., & Bernabei, R. (1999). Body mass index and mortality among older people living in the community. *Journal of the American Geriatrics Society*, 47(9). <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.1999.tb05229.x>
- Lawton, M. P. (1972). Assessing the competence of older people. Research planning and action for the elderly. *The Power and Potential of Social Science*, 122–143.
- Loucks, A., & Jin, R. (2019). Geriatric assessment in day-to-day practice. *Supportive Care in Cancer*, 27(1), S5–S6. <https://www.embase.com/search/results?subaction=viewrecord&id=L628421401&from=export%0Ahttp://dx.doi.org/10.1007/s00520-019-04813-1>
- Lynn, P. (2015). *Taylor klinik hemşirelik becerileri, bir hemşirelik süreci yaklaşımı*. (H. Bektaş, Ed.) (3rd ed.). Ankara: Nobel Akademik.
- Maecker, E., & Maecker-Poquet, B. (2021). Delirium in the elderly. In *NPG Neurologie - Psychiatrie - Geriatrie* (Vol. 21, Issue 122). <https://doi.org/10.1016/j.npg.2020.12.002>
- Magkas, N., Tsioufis, C., Thomopoulos, C., Dilaveris, P., Georgiopoulos, G., Doumas, M., Papadopoulos, D., & Tousoulis, D. (2019). Orthostatic hypertension: From pathophysiology to clinical applications and therapeutic considerations. In *Journal of Clinical Hypertension* (Vol. 21, Issue 3). <https://doi.org/10.1111/jch.13491>
- Marie, B., & Sherry, G. (2013). Mental Status Assessment of Older Adults: The Mini-Cog. *The Hartford Institute for Geriatric Nursing, New York University*, 60(3), 2–3. <http://www.waisc.edu/pdf/phystoolkit/screeningtools/mini-cog.pdf>
- Mauk, K. L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care* (L. M. Kristen, Ed.; 3rd ed.). Jones & Bartlett Learning.
- Mavioglu, H., Gedizlioglu, M., Akyel, S., Aslaner, T., & Eser, E. (2006). The validity and reliability of the Turkish version of Alzheimer's Disease Assessment Scale-Cognitive Subscale (ADAS-Cog) in patients with mild and moderate Alzheimer's disease and normal subjects. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 21(3). <https://doi.org/10.1002/gps.1457>
- Montgomery, J., & Mitty, E. (2008). Resident Condition Change: Should I Call 911? *Geriatric Nursing*, 29(1), 15–26. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2007.11.009>
- Nugroho, P., Andrew, H., Kohar, K., Noor, C. A., & Sutranoto, A. L. (2022). Comparison between the world health organization (WHO) and international society of hypertension (ISH) guidelines for hypertension. In *Annals of Medicine* (Vol. 54, Issue 1, pp. 837–845). <https://doi.org/10.1080/07853890.2022.2044510>
- Obermeyer, Z., Samra, J. K., & Mullainathan, S. (2017). Individual differences in normal body temperature: Longitudinal big data analysis of patient records. *BMJ (Online)*, 359. <https://doi.org/10.1136/bmj.j5468>
- O'Driscoll, B. R., Howard, L. S., Earis, J., & Mak, V. (2017). British Thoracic Society Guideline for oxygen use in adults in healthcare and emergency settings. *BMJ Open Respiratory Research*, 4(1), e000170. <https://doi.org/10.1136/bmjresp-2016-000170>
- Ölçücü, B. (2015). Orta yaşlılarda fiziksel aktivite düzeyi ve yaşam kalitesi ilişkisi. *The Journal of International Educational Sciences*, 2(2), 63–63. <https://doi.org/10.16991/INESJOURNAL.14>
- Örüm, M. H. (2020). Antipsychotic Drugs and Peripheral Edema: A Review. *Medical Records*. <https://doi.org/10.37990/medr.734181>
- Ozbanazi, Y. G., Yildirmak, S., Durmuscan, M., & Sucu, V. (2014). Geriatrics and Laboratory. *The Medical Journal of Okmeydani Training and Research Hospital*, 29(Supplement 2), 49–52. <https://doi.org/10.5222/otd.sup2.2013.049>
- Özcan, M., Eröksüz, B., Sağır, A., & Yavuz, B. (2018). Care Planning of Elderly with Geriatrics Team Collaboration. In B. Yavuz (Ed.), *Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme* (1st ed., pp. 64–68). Türkiye Klinikleri.
- Özkan Pehlivanoglu, E. F., Özkan, M. U., Balçioğlu, H., Bilge, U., & Ünlüoğlu, İ. (2018). Adjustment and reliability of Katz Daily Life Activity Measures for Elderly in Turkish. *Ankara Medical Journal*. <https://doi.org/10.17098/amj.435264>
- Pasricha, T., & Staller, K. (2021). Fecal Incontinence in the Elderly. *Clinics in Geriatric Medicine*, 38(3):503-11. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2020.08.006>
- Park, S. H. (2018). Tools for assessing fall risk in the elderly: a systematic review and meta-analysis. In *Aging Clinical and Experimental Research* (Vol. 30, Issue 1). <https://doi.org/10.1007/s40520-017-0749-0>
- Parker, S. G., Mccue, P., Phelps, K., Mccleod, A., Arora, S., Nockels, K., Kennedy, S., Roberts, H., & Conroy, S. (2018). What is Comprehensive Geriatric Assessment (CGA)? An umbrella review. In *Age and Ageing* (Vol. 47, Issue 1). <https://doi.org/10.1093/ageing/afx166>
- Patel, R., & McKinnon, B. J. (2018). Hearing loss in the elderly. *Clinics in Geriatric Medicine*, 34(2), 163–174. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2018.01.001>

- Pehlivan, S., & Karadakovan, A. (2013). Yaşlı bireylerde fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik tanılaması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3).
- Pilotto, A., & Martin, F. (2017). *Comprehensive geriatric assesment* (1st ed.). Springer.
- Pınar, R., & Öz, H. (2011). *Validity and reliability of the Philadelphia Geriatric Center Morale Scale among Turkish elderly people. Quality of Life Research*, 20, 9–18.
- Podsiadlo, D; Richardson, S. (1991). The timed up and go: A test of basic functional mobility for frail elderly persons. *Journal of the American Geriatrics Society*, 39(2).
- Rafanelli, M., & Ungar, A. (2015). High blood pressure and syncope: Orthostatic hypotension as a link. *Monaldi Archives for Chest Disease - Cardiac Series*, 84(1–2). <https://doi.org/10.4081/monaldi.2015.729>
- Rahman, R., Young, G., Shah, N., Reyad, B., & Choudhury, A. (2017). *M9 Quality improvement project: can we improve recording of target oxygen saturations and prescribing on a respiratory ward in accordance to new british thoracic society (bts) oxygen guidelines?* <https://doi.org/10.1136/thoraxjnl-2017-210983.431>
- Restrepo, A. (1999). The Katz Activities of Daily Living Scale. *American Journal of Nursing*, 99(1). <https://doi.org/10.1097/00000446-199901000-00025>
- Robbins, J. A., Bertakis, K. D., Helms, L. J., Azari, R., Callahan, E. J., & Creten, D. A. (1993). The influence of physician practice behaviors on patient satisfaction. *Family Medicine*, 25(1).
- Rosen, S. L., & Reuben, D. B. (2011). Geriatric Assessment Tools. *Mount Sinai Journal of Medicine: A Journal of Translational and Personalized Medicine*, 78(4), 489–497. <https://doi.org/10.1002/msj.20277>
- Safı, S., Ahmadi, H., Katibeh, M., Yaseri, M., Nikkhah, H., Karimi, S., Nourinia, R., Tivay, A., Zareinejad, M., Azarmina, M., Ramezani, A., Moradian, S., Dehghan, M. H., Daftarian, N., Abbasi, D., Eshghi Fallah, A., & Kheiri, B. (2019). Modeling a Telemedicine Screening Program for Diabetic Retinopathy in Iran and Implementing a Pilot Project in Tehran Suburb. *Journal of Ophthalmology*, 2019. <https://doi.org/10.1155/2019/2073679>
- Sahin, S., & Tasar, P. T. (2019). Kapsamlı Geriatrik Değerlendirmede İnterdisipliner ve Multidisipliner Ekip Kavramları. 4(3): 8-11, 2011. *April*.
- Stücüllüoğlu Dikici, D., Aşçıbaşı, K., Aydemir, Ö., Balıkçı, K., Akdeniz, F., Çöldür, E. Ö., ... Köroğlu, E. (2017). DSM-5 depresyon ölçeği Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18, 51–56. <https://doi.org/10.5455/apd.238150>
- Şahin, S., Tosun Taşar, P., Baybaş, B., Özgür, Ö., Tenli, E., Ülgen, M., Tufan, İ., Şenuzun Aykar, F., & Akçiçek, F. (2018). Kapsamlı Geriatrik Değerlendirmede İnterdisipliner ve Multidisipliner Ekip Kavramları. In B. Yavuz (Ed.), *Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme* (1st ed., pp. 8–11).
- Sarıkaya, D. (2013). Geriatrik hastalarda mini nutrisyonel değerlendirme (MNA) testinin uzun ve kısa (MNA-SF) formunun geçerlilik çalışması. In *Journal of Chemical Information and Modeling*.
- Schwinger, R. H. G. (2021). Pathophysiology of heart failure. In *Cardiovascular Diagnosis and Therapy* (Vol. 11, Issue 1). <https://doi.org/10.21037/CDT-20-302>
- Seeman, T. E., & Berkman, L. F. (1988). Structural characteristics of social networks and their relationship with social support in the elderly: Who provides support. *Social Science and Medicine*, 26(7). [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(88\)90065-2](https://doi.org/10.1016/0277-9536(88)90065-2)
- Şen, S., Usta, E., Aygin, D., & Sert, H. (2015). Yaşlılık ve cinsellik konusunda sağlık profesyonellerinin yaklaşımları. *Androloji Bülteni*, 17(60).
- Şenlik, Z. B., Şimşek, A. Ç., & Özdemir, T. (2022). Sağlıklı Aktif Başarılı Yaşlanma. *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi*, 1(1). <https://doi.org/10.54247/soyd.2020.6>
- Simning, A., Fox, M. L., Barnett, S. L., Sorensen, S., & Conwell, Y. (2019). Depressive and Anxiety Symptoms in Older Adults With Auditory, Vision, and Dual Sensory Impairment. *Journal of Aging and Health*, 31(8). <https://doi.org/10.1177/0898264318781123>
- Şişman, F. N., & Kutlu, Y. (2016). Yaşlılarda Uyum Güçlüğü Değerlendirme Ölçeği'nin (YUGDÖ) geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7(1), 25–33.
- Solomon, D. H. (1988). Geriatric Assessment: Methods for Clinical Decision Making. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 259(16), 2450. <https://doi.org/10.1001/jama.1988.03720160070033>
- Soriano, R. P. (2007). The comprehensive geriatric assessment. In R. Soriano (Ed.), *Fundamentals of Geriatric Medicine: A Case-based Approach* (pp. 20–38). https://doi.org/10.1007/978-0-387-32326-8_2
- Soysal, P., Smith, L., Dutoğlu, E., Grabovac, I., Veronese, N., & Işık, A. T. (2020). Geriatrik erkeklerde noktüri ve ayrıntılı geriatrik değerlendirme parametreleri. *Geriatrik Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.820881>
- Stähelin, H. B., Monsch, A. U., & Spiegel, R. (1997). Early diagnosis of dementia via a two-step screening and diagnostic procedure. *International Psychogeriatrics*, 9(SUPPL. 1). <https://doi.org/10.1017/s1041610297004791>
- Stewart, S., O'Riley, A., Edelstein, B., & Gould, C. (2012). A Preliminary Comparison of Three Cognitive Screening Instruments in Long Term Care: The MMSE, SLUMS, and MoCA. *Clinical Gerontologist*, 35(1). <https://doi.org/10.1080/07317115.2011.626515>
- Stuck, A. E., Aronow, H. U., Steiner, A., Alessi, C. A., Büla, C. J., Gold, M. N., Yuhas, K. E., Nisenbaum, R., Rubenstein, L. Z., & Beck, J. C. (1995). A Trial of Annual in-Home Comprehensive Geriatric Assessments for Elderly People Living in the Community. *New England Journal of Medicine*, 333(18). <https://doi.org/10.1056/nejm199511023331805>

- Tabloski, P. A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice* (4th ed.). Pearson.
- Thichumpa, W., Howteerakul, N., Suwannapong, N., & Tantrakul, V. (2018). Sleep quality and associated factors among the elderly living in rural Chiang Rai, northern Thailand. *Epidemiology and Health*, 40. <https://doi.org/10.4178/epih.e2018018>
- Thomas, P., & Hazif-Thomas, C. (2020). Sexuality in the elderly. *Soins Gerontologie*, 25(144). <https://doi.org/10.1016/j.sger.2020.06.003>
- Trahair, L. G., Horowitz, M., & Jones, K. L. (2014). Postprandial hypotension: A systematic review. In *Journal of the American Medical Directors Association* (Vol. 15, Issue 6). <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2014.01.011>
- Tsapakis, S., Papaconstantinou, D., Diagourtas, A., Kandarakis, S., Droutsas, K., Andreanos, K., & Brouzas, D. (2018). Home-based visual field test for glaucoma screening comparison with Humphrey perimeter. *Clinical Ophthalmology*, 12. <https://doi.org/10.2147/OPHTH.S187832>
- Tseng, Y. C., Liu, S. H. Y., Lou, M. F., & Huang, G. S. (2018). Quality of life in older adults with sensory impairments: a systematic review. In *Quality of Life Research* (Vol. 27, Issue 8). <https://doi.org/10.1007/s11136-018-1799-2>
- Türk Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Derneği. (2022). *Kan Basıncı Ölçümü*. 2019. <http://www.turkhipertansiyon.org/dogruKanBasinci.php>
- Türkoğlu, N., & Adıbelli, D. (2014). Yaşlılarda yaşam kalitesi ölçeğinin (CASP-19) Türk toplumuna adaptasyonu. *Akad Geriatri*, 6, 98–105.
- Üney, I. H. (2021). *Solumun yetmezliğinde oksijen tedavisi*. Akademisyen kitabevi. 233-246.
- Vásárhelyi, B., & Debreczeni, L. A. (2017). Lab Test Findings in the Elderly. *EJIFCC*, 28(4), 328–332. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29333151%0Ahttp://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=PMC5746841>
- Vasilevskis, E. E., Han, J. H., Hughes, C. G., & Ely, E. W. (2012). Epidemiology and risk factors for delirium across hospital settings. In *Best Practice and Research: Clinical Anaesthesiology* (Vol. 26, Issue 3). <https://doi.org/10.1016/j.bpa.2012.07.003>
- Volpato, S., & Guralnik, J. M. (2018). *The Different Domains of the Comprehensive Geriatric Assessment*. *Medicine*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62503-4_2
- Völter, C., Götze, L., Dazert, S., Wirth, R., & Thomas, J. P. (2020). Impact of Hearing Loss on Geriatric Assessment. *Clinical Interventions in Aging, Volume 15*, 2453–2467. <https://doi.org/10.2147/CIA.S281627>
- Vural, R., Özen, M., & Yazıcı, S. (2018). Başarılı yaşlanma algısı: farklı yaş gruplarından bireylerin yaşlılığa bakışı. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 27(5).
- Whelton, P. K., Carey, R. M., Aronow, W. S., Ovbigele, B., Casey, D. E., Smith, S. C., Collins, K. J., Spencer, C. C., Himmelfarb, C. D., Stafford, R. S., Depalma, S. M., Taler, S. J., Gidding, S., Thomas, R. J., Jamerson, K. A., Williams, K. A., Jones, D. W., Williamson, J. D., Maclaughlin, E. J., ... Mauri, L. (2017). 2017 Guideline for the Prevention, Detection, Evaluation, and Management of High Blood Pressure in Adults A Report of the American College of Cardiology/The American Heart Association. In *Journal of American College of Cardiology* (Vol. 71, Issue 6).
- WHO Expert Consultation. (2011). Waist circumference and waist-hip ratio: report of a WHO expert consultation. 8-11 December 2008. Geneva. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241501491>
- Wieland, D., Kramer, B. J., Waite, M. S., & Rubenstein, L. Z. (1996). The interdisciplinary team in geriatric care. *American Behavioral Scientist*, 6, 655–664. <https://doi.org/10.1177/0002764296039006003>
- Williams, C., & Salemo, S. (2012). The patient in pain. In D. Tait, D. Barton, J. James, & C. Williams (Eds.), *Acute and Critical Care in Adult Nursing*.
- Wittich, W., Jarry, J., Höbler, F., & McGilton, K. S. (2019). Agreement on the use of sensory screening techniques by nurses for older adults with cognitive impairment in long-term care: A mixed-methods consensus approach. *BMJ Open*, 9(9). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-027803>
- Yavuz, B. B. (2007). Geriatrik değerlendirme ve testler. *İç Hastalıkları Dergisi*, 14(1), 5–17.
- Yavuzer, H., & Cengiz, M. (2016). Çok yönlü geriatrik değerlendirme. *J Intern Med Türkiye Klinikleri*, 1(1), 17–23.
- Yesavage, J. a, Brink, T. L., Rose, T. L., Lum, O., Huang, V., Adey, M. B., & Leirer, V. O. (1983). Development and validation of a geriatric depression screening scale. *Journal of Psychiatric Research*, 39(1).
- Yılmaz, M., Temel, A. B., Yelten, G., Böckün, E., & Karahuseyin, A. (2017). Reliability and validity of Turkish version of “physical fitness and exercise activity levels of older adults” scale. *Journal of Gerontology and Geriatrics*, 65(4).
- Yıldırım, S. (2022). *İsra Suresi*. Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı.

YAŞLI BİREYLERDE SAĞLIĞIN GELİŞTİRİLMESİ

Nesrin Arslan

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Sağlığı geliştirme *Yaşlılarda sağlığı geliştirme *Sağlıklı Yaşlanma *Yaşlı birey *Yaşlıda güvenlik *Güvenli hareket *Yaşlıda maneviyat *Öz yönetim *Ağrı yönetimi *Yaşlılarda bağışıklama *Ruh sağlığı *Akılcı ilaç *Güvenli ilaç *Yaşlılıkta cinsellik *Alkol *Sigara *Tütün *Yaşlıda hidrasyon *Sağlıklı beslenme *Uyku hijyeni *Uyku kalitesi *Fiziksel hareket *Egzersiz *Hareketli yaşam

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Sağlığın geliştirilmesi kavramını açıklar.
2. Yaşlılarda sağlığı geliştirmeye yönelik çalışmalarını değerlendirir.
3. Yaşlı bireylerde güvenlik önlemlerine yönelik planlamalar yapar.
4. Yaşlılarda maneviyatın önemini açıklar.
5. Temel manevi ihtiyaçları açıklar.
6. Manevi değerlendirme için kullanılabilecek soruları listeler.
7. Yaşlı bireylerde öz yönetimin önemini kavrar.
8. Yaşlılarda ağrı yönetimini açıklar.
9. Yaşlılarda bağışıklamanın önemini açıklar.
10. Yaşlılarda koruyucu ruh sağlığının önemini açıklar.
11. Yaşlı bireylerde en sık karşılaşılan ruhsal bozuklukları tanımlar.
12. Yaşlılık döneminde cinsel sağlığın genel sağlık üzerinde etkilerini tartışır.
13. Sigara, tütün kullanımının zararlı sonuçlarını açıklar.
14. Alkol kullanımının zararlı sonuçlarını açıklar.
15. Alkol, sigara, tütün bırakma ve önleme stratejileri geliştirir.
16. Yaşlılarda beslenme ve sıvı alımı konusunda bireye özgü stratejiler geliştirir.
17. Yeterli ve dengeli beslenmenin önemini açıklar.
18. Uyku kalitesi ve sağlıklı yaşam arasındaki ilişkiyi tanımlar.
19. Uyku sağlığının iyileştirilmesinde farmakolojik olmayan yöntemleri kullanır ve geliştirir.
20. Yaşlı bireylerde fiziksel aktivite ve egzersiz konusunda bireye özgü stratejiler geliştirir.

KAYNAKLAR

- Abdelbasset, W.K., & Osailan, A. (2020). Sleep quality and ventilatory efficiency in elderly heart failure patients: a pilot study on the short-term effect of 4-week low-intensity aerobic exercise. *Kardiologija*, 60(6), 102-106.
- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan psikolojik değişiklikler. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2), 75-80.
- Ağargün, M.Y., Çilli, A.S., Kara, H., Bilici, M., Telcioğlu, M., Semiz, Ü.B., & Başoğlu, C. (1999). Epworth Uykululuk Ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10(4), 261-267.
- Ağargün, MY, Kara, H., Anlar, Ö. (1996). Pittsburgh uyku kalitesi indeksi'nin geçerliliği güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7, 107-15.
- Ağrıcan, D. (2009). *Tinetti Balance and Gait Assessment'in (Tinetti Denge ve Yürüme Değerlendirmesi) Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Denizli.
- Alam, R.R., & Fadila, D.S. (2016). Knowledge, attitude and practice of elders about sexuality. *Journal of Nursing Education and Practice*, 6,24.
- Alemi, S., Malihialzackerini, S., Abolmaali Alhoseini, K., & Khabiri, M. (2019). Comparison of the effectiveness of mindfulness training and massage-aromatherapy on rising psychological health of elderly women with chronic pain. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*, 7(4), 359-370
- Allegrante, J.P., Wells, M.T., & Peterson, J.C. (2019). Interventions to support behavioral self-management of chronic diseases. *Annual review of public health*, 40, 127-146. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040218-044008>
- Alpteker, H. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin mevsimsel grip ve pnömoni aşısına ilişkin farkındalıklarının belirlenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(4), 257-263.
- Altan Sarikaya, N., & Oğuz, S. (2016). Effect of passive music therapy on sleep quality in elderly nursing home residents. *Journal of Psychiatric Nursing*, 7(2); 55-60. Doi: 10.5505/phd.2016.05900
- American College of Obstetricians and Gynecologists. (2020). Menopause: resource overview. <https://www.acog.org/Womens-Health/Menopause>
- American College of Sports Medicine, Chodzko-Zajko, W. J., Proctor, D. N., Fiatarone Singh, M. A., Minson, C. T., Nigg, C. R., Salem, G. J., & Skinner, J. S. (2009). American College of Sports Medicine position stand. Exercise and physical activity for older adults. *Medicine and Science in Sports and Exercise* 41(7), 1510-1530. <https://doi.org/10.1249/MSS.0b013e3181a0c95c>
- American Geriatrics Society Beers Criteria® Update Expert Panel (2019). American Geriatrics Society 2019 Updated AGS Beers Criteria® for Potentially Inappropriate Medication Use in Older Adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(4), 674-694. <https://doi.org/10.1111/jgs.15767>
- ANA. (2018). ANA Position Statement: The ethical responsibility to manage pain and the suffering it causes. *OJIN: The Online Journal of Issues in Nursing* 24(1). <https://doi.org/10.3912/OJIN.Vol24No01PoSCol01>
- Anders, J., Dapp, U., Laub, S., & von Renteln-Kruse, W. (2007). Impact of fall risk and fear of falling on mobility of independently living senior citizens transitioning to frailty: screening results concerning fall prevention in the community. *Z Gerontol Geriatr*, 40(4), 255-267.
- Andrieieva, O., Hakman, A., Kashuba, V., Vasylenko, M., Patsaliuk, K., Koshura, A., & Istyniuk, I. (2019). Effects of physical activity on aging processes in elderly persons. *Journal of Physical Education and Sport*, 19(4), 1308-1314.
- Aslan, G., & Kılıc, D. (2022). Yaşlılarda ağrı yönetiminde kullanılan farmakolojik ve non-farmakolojik yöntemler. *Türk Hemşireler Derneği Dergisi*, 3(1), 49-58.
- Atman, C.Ü., Dinç, G., Oruçoğlu, A., Oğurlu, H. & Ecebay, A. (2007). Manisa Muradiye Sağlık Ocağı bölgesinde yaşlılarda kaza sıklığı ve kaza ile ilişkili faktörler. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(2); 83-87.
- Awais, M., Chiari, L., Ihlen, E. A. F., Helbostad, J. L., & Palmerini, L. (2018). Physical activity classification for elderly people in free-living conditions. *IEEE journal of Biomedical and Health Informatics*, 23(1); 197-207.
- Aydın, N. (2019). Sağlıkın teşviki ve geliştirilmesi. *Black Sea Journal Of Health Science*, 2(1); 21-29.
- Ayvat, E., Kilinc, M., & Kirdi, N. (2017). The Turkish version of the Physical Activity Scale for the Elderly (PASE): Its cultural adaptation, validation, and reliability. *Turkish journal of medical sciences*, 47(3); 908-915.
- Bademli, K., Lok, N., Canbaz, M., & Lok, S. (2019). Hafif bilişsel bozukluğu olan yaşlılarda fiziksel aktivite programının bilişsel işlev ve uyku kalitesi üzerine etkileri: Randomize kontrollü bir çalışma. *Psikiyatrik Bakımda Perspektifler*, 55 (3); 401-408.
- Bahat, G., Ilhan, B., Erdogan, T., Halil, M., Savas, S., Ulger, Z., ... & Karan, M. A. (2020). Turkish inappropriate medication use in the elderly (TIME) criteria to improve prescribing in older adults: TIME-to-STOP/TIME-to-START. *European Geriatric Medicine*, 11(3), 491-498.
- Baldacchino, D. (2015). Spiritual care education of health care professionals. *Religions*, 6(2); 594-613.
- Baltacıoğlu, H., Eroğlu, O., & Coşkun, F. (2018). An investigation of inappropriate medication use and dangerous drug combinations in elderly patients with polypharmacy. *Medical Science and Discovery*, 5(8), 295-302.
- Banno, M., Harada, Y., Taniguchi, M., Tobita, R., Tsujimoto, H., Tsujimoto, Y., ... & Noda, A. (2018). Exercise can improve sleep quality: A systematic review and meta-analysis. *PeerJ*, 6, e5172.
- Barbosa, M.B., Pereira, C.V., da Cruz D.T., & Gonçalves Leite, I.C. (2018). Prevalence and factors associated with alcohol

- and tobacco use among non-institutionalized elderly persons. *Rev. Bras. Geriatr. Gerontol*, 21(2); 123-133. <https://doi.org/10.1590/1981-22562018021.170185>
- Barton, S. (2020). *Psychosocial, Social, and Spiritual Needs of Geriatric Patients*. In: Chun, A. (eds) *Geriatric Practice*. Springer, Cham. pp 543-554. https://doi.org/10.1007/978-3-030-19625-7_44.
- Batista, E. C. C., Ferreira, A. P., Alexandre, B. G. P., Lima, M. R. D. S., Oliveira, V. C., & Guimarães, E. A. D. A. (2022). The influence of nursing team's behavior in adverse event following immunization surveillance. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 75(3): e20210132. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2021-0132>
- Been-Dahmen, J.M.J., Beck, D.K., & Peeters, M.A.C. (2019). Evaluating the feasibility of a nurse-led self-management support intervention for kidney transplant recipients: A pilot study. *BMC Nephrol*, 20, 143. <https://doi.org/10.1186/s12882-019-1300-7>.
- Bektaş, Y., Başıbüyük, G.Ö., Çınar, Z., Ay, F., & Alan, A. (2017). Huzurevinde kalan yaşlılarda malnütrisyon sıklığı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 339-348.
- Benham, S., Kang, M., & Grampurohit, N. (2019). Immersive virtual reality for the management of pain in community-dwelling older adults. *OTJR: Occupation, Participation and Health*, 39(2), 90-96.
- Bester, E., Naidoo, P., & Botha, A. (2016). The role of mindfulness in the relationship between life satisfaction and spiritual wellbeing amongst the elderly. *Social Work*, 52(2), 245-266.
- Bianchi, F. P., & Tafuri, S. (2022). Vaccination of elderly people affected by chronic diseases: A challenge for public health. *Vaccines*, 10(5), 641.
- Biçici, B. (2010). McGill Ağrı Ölçeği Kısa Formu'nun geçerlilik ve güvenilirliğinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), İzmir.
- Bilge, A., Elbay, G., Cülgül, M., Tuğçe, K. O. R. U., & Şahin, S. (2017). Huzurevinde yaşayan yaşlıların bedensel ve ruhsal sağlık durumları ile beslenme durumları arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 40-45.
- Bilgener, E., & Özçelikay, G. (2019). *Geriatrik Yaş Grubu Kadınlarda Akılcı İlaç Kullanımı*. Büyükkayacı Duman N, editör. Yaşlılık ve Kadın Sağlığı. (1. Baskı). Ankara: Türkiye Klinikleri, 62-68.
- Bilgili, N., Kitiş, Y., & Ayaz, S. (2012). Yaşlılarda yalnızlık, uyku kalitesi ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Geriatrics*, 15(1), 81-88.
- Birimoğlu Okuyan, C., & Bilgili, N. (2018). Yaşlılarda mobilite ve düşme davranışları: Bir huzurevi çalışması. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 15(1), 1-8.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds.). (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Bosello, O., & Vanzo, A. (2021). Obesity paradox and aging. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 26(1), 27-35.
- Bozkurt, E., Parlar, A., & Arslan, S.O. (2019). Yaşlı hastalarda uygunsuz ilaç kullanımının incelenmesi ve polifarmasi varlığı. *ADYÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1254-1266.
- Brandão, G. S., Camelier, F., Sampaio, A., Brandão, G. S., Silva, A. S., Gomes, G., Donner, C. F., Oliveira, L., & Camelier, A. A. (2018). Association of sleep quality with excessive daytime somnolence and quality of life of elderlies of community. *Multidisciplinary Respiratory Medicine*, 13, 8. <https://doi.org/10.1186/s40248-018-0120-0>
- Brown, A., Jeffrey, C., & Moyle, D. (2019). Laughter yoga therapy in haemodialysis: One unit's experience. *Renal Society of Australasia Journal*, 15(2), 38-46.
- Bulgak, M., Altın, A., & Avci, İ. A. (2019). Yaşlılarda ev kazalarının belirlenmesi ve ev kazalarının önlenmesine yönelik çözümlenmeleri. *ISAS WINTER, SETSCI Conference Proceedings*, 4(9), 118-122. <https://doi.org/10.36287/setsci.4.9.079>
- Buysse, D.J. (2014). Sleep health: can we define it? Does it matter? *Sleep*, 37(1), 9-17.
- Büke, A. (2015). Yaşlılarda bağışıklama. *Ege Tıp Dergisi*, 54, 35-40.
- Büssing, A. (2021). The spiritual needs questionnaire in research and clinical application: A summary of findings. *Journal of Religion and Health*, (5), 3732-3748.
- Cadore, E.L., Rodríguez-Mañas, L., Sinclair, A., & Izquierdo, M. (2013). Effects of different exercise interventions on risk of falls, gait ability, and balance in physically frail older adults: a systematic review. *Rejuvenation Res*, 16(2), 105-114.
- Can, S. (2022). Yaşlılarda uyku sorunları: Derleme. *Abant Sağlık Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 2(1), 36-42.
- Canlı, S. & Karataş, N. (2018). Yaşlılar için bir halk sağlığı hemşireliği yaklaşımı: Fiziksel aktivite danışmanlığı. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 17(2), 36-45.
- Canlı, S. (2019). Yaşlılıkta mobiliteye bağlı yetiyitimi ve halk sağlığı hemşiresinin sorumlulukları. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 390-397.
- Capezuti, E.A. (2016). The power and importance of sleep. *Geriatr Nurs*, 37, 487-488.
- CDC. (2022). What Vaccines Are Recommended for You. <https://www.cdc.gov/vaccines/adults/rec-vac/index.html>
- Celis-Morales, C., Livingstone, K. M., Marsaux, C. F., Macready, A. L., Fallaize, R., O'Donovan, C. B., ... & Food4Me Study. (2017). Effect of personalized nutrition on health-related behaviour change: evidence from the Food4me European randomized controlled trial. *International Journal of Epidemiology*, 46(2), 578-588.
- Cemali, M., Cemali, Ö. ve Zafer, E. (2018). Nutritional status, physical performance and fatigue in geriatrics. *Clinical Nutrition*, 37(1); s180. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2018.06.1653>

- Chang, K. J., Son, S. J., Lee, Y., Back, J. H., Lee, K. S., Lee, S. J., Chung, Y. K., Lim, K. Y., Noh, J. S., Kim, H. C., Koh, S. H., Roh, H. W., Park, M. A., Kim, J. J., & Hong, C. H. (2014). Perceived sleep quality is associated with depression in a Korean elderly population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 59(2), 468-473. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2014.04.007>
- Chen, Y. H., Lin, L. C., Chuang, L. L., & Chen, M. L. (2017). The Relationship of physiopsychosocial factors and spiritual well-being in elderly residents: implications for evidence-based practice. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 14(6), 484-491.
- Chi, Y.C., Wu, C.L., & Liu, H.T. (2021). Effect of a multi-disciplinary active aging intervention among community elders. *Medicine*, 100(51). <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000028314>
- Corcoran, C., Murphy, C., Culligan, E. P., Walton, J., & Sleator, R. D. (2019). Malnutrition in the elderly. *Science Progress*, 102(2), 171-180.
- Coyne, P., Mulvenon, C., & Paice, J. A. (2018). American Society for Pain Management Nursing and Hospice and Palliative Nurses Association position statement: Pain management at the end of life. *Pain Management Nursing*, 19(1), 3-7.
- Cramm, J. M., Hartgerink, J. M., Steyerberg, E. W., Bakker, T. J., Mackenbach, J. P., & Nieboer, A. P. (2013). Understanding older patients' self-management abilities: functional loss, self-management, and well-being. *Quality of life research: An international journal of quality of life aspects of treatment, care and rehabilitation*, 22(1), 85-92.
- Cvecka, J., Tirpakova, V., Sedliak, M., Kern, H., Mayr, W., & Hamar, D. (2015). Physical activity in elderly. *European Journal of Translational Myology*, 25(4), 249-252. <https://doi.org/10.4081/ejtm.2015.5280>
- Çakar, M., Kınacı, E. & Ataoğlu, S. (2021). Ağrı yönetiminde alternatif bir yaklaşım: Kahkaha terapisi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 108-114.
- Çavuşoğlu, Ç., & Demirkol, M.E. (2018). Yaşlılarda bağımlılık. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 59-69.
- Çilingir, D., & Bulut, E. (2017). Yaşlı bireylerde ağrıya yaklaşım. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 144-153.
- Dasdemir Ilkhan, G., & Celikhisar, H. (2021). The effect of incontinence on sleep quality in the elderly. *International Journal of Clinical Practice*, 75(5), e13965. <https://doi.org/10.1111/ijcp.13965>
- Delavar, F., Pashaepoor, S., & Negarandeh, R. (2020). The effects of self-management education tailored to health literacy on medication adherence and blood pressure control among elderly people with primary hypertension: A randomized controlled trial. *Patient Educ Couns.*, 103(2), 336-342. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2019.08.028>
- Demir Saka, S., & Gözüm, S. (2020). Toplumda yaşayanlarda ağrı prevalansı ve ağrı öz yönetim uygulamaları. *Çukurova Tıp Dergisi*, 45, 595-603.
- Demirağ, H., & Hintistan, S. (2019). Yaşlı sağlığında pet terapi (hayvan destekli tedavi) uygulamalarının literatür eşliğinde incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22(3), 217-224.
- Dereli, F., Uyanık, G., Yıldırım, J. G., Kundakçı, G. A., & Yılmaz, M. (2022). 65 Yaş ve üzeri bireylerin bağışıklama durumlarının belirlenmesi: aile sağlığı merkezi örneği. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(2), 299-305.
- Desmet, L., Dezutter, J., Vandenhoeck, A., & Dillen, A. (2020). Spiritual needs of older adults during hospitalization: an integrative review. *Religions*, 11(10), 529.
- Deutz, N. E., Ashurst, I., Ballesteros, M. D., Bear, D. E., Cruz-Jentoft, A. J., Genton, L., ... & Prado, C. M. (2019). The underappreciated role of low muscle mass in the management of malnutrition. *Journal of the American Medical Directors Association*, 20(1), 22-27.
- Di Francesco, V., Pellizzari, L., Corrà, L., & Fontana, G. (2018). The anorexia of aging: impact on health and quality of life. *Geriatric Care*, 4(7324); 21-28. doi:10.4081/gc.2018.7324.
- Dönmez, A. (2021). Sağlığın geliştirilmesi bağlamında sağlıklı davranış değişikliklerini oluşturmada mobil sağlık uygulamalarının ve sosyal medya gruplarının etkisi. *Bilgi Yönetimi*, 4(1), 16-24.
- Durmaz, S., Özvurmaz, S., Kırşan, M., & Koçak, A. A. (2021). Yaşlılarda ilaç kullanım hataları: bir sistematik derleme. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku Tarihi Dergisi*, 29(1), 102-110.
- ECDC. (2016). Seasonal influenza vaccination and antiviral use in Europe – Overview of vaccination recommendations and coverage rates in the EU Member States for the 2013–14 and 2014–15 influenza season. <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/seasonal-influenza-vaccination-europe-vaccination-recommendations-and-coverage-0>
- Edwards, D., & Panay, N. (2016). Treating vulvovaginal atrophy/genitourinary syndrome of menopause: how important is vaginal lubricant and moisturizer composition? *Climacteric*, 19(2); 151-161. <https://doi.org/10.3109/13697137.2015.1124259>
- Ekici, E., Çolak, M.Y., & Kozan, E.H. (2019). Huzurevinde yaşayan yaşlıların beslenme durumları ve günlük yaşam aktivitelerinin belirlenmesi. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(4), 506-518.
- Elbi, H., & Değer, T.B. (2018). Sök'de 65 yaş ve üzeri karayolcu grip aşısı ile bağışıklama durumudur. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 28-32.
- Elekwachi, O., Wingate, L. M. T., Clarke Tasker, V., Aboagye, L., Dubale, T., Betru, D., & Alkatan, R. (2021). A review of racial and ethnic disparities in immunizations for elderly adults. *Journal of Primary Care & Community Health*, 12, 1-11. doi: 10.1177/21501327211014071.
- Eliopoulos, C. (Ed.). (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.

- Elkin, N. (2020). Yaşlılarda polifarmasi ve akılcı ilaç kullanımına aile hekimliği yaklaşımı. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, (11), 279-290
- Erdem, H. R., Sayan, M., Gökgöz, Z., & Ege, M. R. (2021). Yaşlılarda Fiziksel Aktivite: Derleme. *YIU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 16-22.
- Eriksen, M., Greenhalgh-Stanley, N., & Engelhardt, G.V. (2015). Home safety, accessibility, and elderly health: Evidence from falls. *Journal of Urban Economics*, 87, 14-24.
- Erlenbach, E., McAuley, E., & Gothe, N. (2020). Can light physical activity improve cognition among older adults? A scoping review. *Innovation in Aging*, 4(1), 891-892.
- Ertan T, Eker E, Şar V. (1997). Geriatrik depresyon ölçeğinin türk yaşlı nüfusunda geçerlilik ve güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 34 (1), 62-71.
- Farahat, T. M., El-Esrigy, F. A., & Salama, W.E.S.I. (2019). Risk factors for constipation among elderly attending family health center in Damietta District, Damietta Governorate, Egypt. *Menoufia Medical Journal*, 32(1), 145.
- Fateme, S., mehdi Hassanzadeh-TaHERi, M., sadat Fatemi, S., Moodi, H., Hosseini, M., Akbari, A., & Doostabadi, M. (2017). Evaluating the impact of laughter therapy on hope, self-efficacy, and pain control in patients with chronic low back pain. *Pharmacophore*, 8(6S); e1173662.
- Fisher, J. S., Rezk, A., Nwefo, E., Masterson, J., & Ramasamy, R. (2020). Sexual health in the elderly population. *Current Sexual Health Reports*, 12(4), 381-388.
- Gellert, C., Schöttker, B., Müller, H., Holleczer, B., & Brenner, H. (2013). Impact of smoking and quitting on cardiovascular outcomes and risk advancement periods among older adults. *Eur J Epidemiol*, 28, 649-58.
- Gencarelli, A., Sorrell, A., Everhart, C.M., Zurlinden, T., & Everhart, D.E. (2021). Behavioral and exercise interventions for sleep dysfunction in the elderly: a brief review and future directions. *Sleep and Breathing*, 25(4), 2111-2118.
- Ghimire, S, Baral, BK., & Callahan, K. (2017). Nutritional assessment of community-dwelling older adults in rural Nepal. *PLoS ONE*, 12(2) doi:10.1371/journal.pone.0172052
- Girdhar, R., Sethi, S., Vaid, R. P., & Khurana, H. (2019). Geriatric mental health problems and services in India: A burning issue. *J Geriatr Care Res*, 6(1), 15-9.
- Glenn, C. T., & Pieper, B. (2019). Forgiveness and spiritual distress: Implications for nursing. *Journal of Christian Nursing*, 36(3), 185-189.
- Gök, M., & Öcal, A. T. (2020). Sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşamaya yönelik aktif yaşlanma: almanya ve türkiye karşılaştırması. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Gözen, Ö., & Buz, S. (2020). Türkiye’de koruyucu ve önleyici ruh sağlığı uygulamaları: sosyal hizmet uzmanları ve hastaların deneyimlerine dair nitel bir araştırma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12, 18-42.
- Grady, P.A., & Gough, L.L. (2014). Self-management: a comprehensive approach to management of chronic conditions. *American Journal of Public Health*, 104(8), <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302041>
- Guideline for the prevention of falls in older persons. (2001). American Geriatrics Society, British Geriatrics Society, and American Academy of Orthopaedic Surgeons Panel on Falls Prevention. *Journal of the American Geriatrics Society*, 49(5), 664-672.
- Güler, R. & Haylı, Ç.M. (2020). Kavram analizi: Sağlığı geliştirme modelinin okul sağlığına uyarlanması. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 54-60.
- Gülhan, R. (2013). Yaşlılarda ilaç kullanımı. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 29, 99-105.
- Güneş, Z. (2018). Uyku sağlığının korunmasında uyku hijyenin rolü ve stratejileri. *Archives Medical Review Journal*, 27(2), 188-198.
- Güngör Tavşanlı, N., Öçelik, H., & Karadakovan, A. (2013). Ağrısı olan yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *Agri*, 25(3), 93-100.
- Habibi, A., Nikpour, S., Seyedoshohadaei, M., & Haghani, H. (2006). Health promoting behaviors and its related factors in elderly. *Iran Journal of Nursing*, 19(47), 35-48.
- Happell, B., Platania-Phung, C., & Scott, D. (2013). Physical health care for people with mental illness: training needs for nurses. *Nurse Education Today*, 33(4), 396-401.
- Hara, L. M., Freiria, C. N., Silva, G. M., Fattori, A., & Corona, L. P. (2019). Anorexia of aging associated with nutrients intake in Brazilian elderly. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 23(7), 606-613.
- Hariprasad, V.R., Sivakumar, P.T., Koparde, V., Varambally, S., Thirhalli, J., Varghese, M., ... & Gangadhar, B. N. (2013). Effects of yoga intervention on sleep and quality-of-life in elderly: A randomized controlled trial. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(Suppl 3), S364.
- Hartescu, I., Morgan, K., & Stevinson, C.D. (2015). Increased physical activity improves sleep and mood outcomes in inactive people with insomnia: a randomized controlled trial. *Journal of Sleep Research*, 24, 526-534.
- Hassanpour-Dehkordi, A., & Jalali, A. (2016). Effect of Progressive Muscle Relaxation on the Fatigue and Quality of Life Among Iranian Aging Persons. *Acta Medica Iranica*, 54(7), 430-436.
- Hawthorne, D. M., & Gordon, S. C. (2020). The Invisibility of Spiritual Nursing Care in Clinical Practice. *Journal of Holistic Nursing*, 38(1), 147-155. <https://doi.org/10.1177/0898010119889704>
- Her, J., & Cho, M.K. (2021). Effect of aromatherapy on sleep quality of adults and elderly people: A systematic literature review and meta-analysis. *Complementary Therapies in Medicine*, 60, 102739.
- Herdman, H.T. & Kamitsuru, S. (2018). *Nursing Diagnoses: Definitions & Classification 2018-2020*. Thieme, New York.

- Hoffmann, K., Paget, J., Wojczewski, S., Katic, M., Maier, M., & Soldo, D. (2016). Influenza vaccination prevalence and demographic factors of patients and GPs in primary care in Austria and Croatia: a cross-sectional comparative study in the framework of the APRES project. *The European Journal of Public Health*, 26(3), 395-401.
- Hooper, L., Bunn, D., Jimoh, F.O., & Fairweather-Tait, S.J. (2014). Water-loss dehydration and aging. *Mechanisms of Ageing and Development*, 136, 50-58.
- Horgan, A., O Donovan, M., Manning, F., Doody, R., Savage, E., Dorrity, C., ... & Happell, B. (2021). 'Meet Me Where I Am': Mental health service users' perspectives on the desirable qualities of a mental health nurse. *International Journal of Mental Health Nursing*, 30(1), 136-147.
- Hourzad, A., Pouladi, S., Ostovar, A., & Ravanipour, M. (2018). The effects of an empowering self-management model on self-efficacy and sense of coherence among retired elderly with chronic diseases: a randomized controlled trial. *Clinical Interventions in Aging*, 13, 2215-2224. <https://doi.org/10.2147/CIA.S183276>
- Hur, M. H., Hong, J. H., & Yeo, S. (2019). Effects of aromatherapy on stress, fructosamine, fatigue, and sleep quality in prediabetic middle-aged women: A randomised controlled trial. *European Journal of Integrative Medicine*, 31, 100978. <https://doi.org/10.1016/j.eujim.2019.100978>
- International Association for the Study of Pain (IASP) (2020). Terminology. <https://www.iasp-pain.org/resources/terminology/#pain>.
- Jadidi, A., Sadeghian, E., Khodaveisi, M., & Fallahi-Khosknab, M. (2022). Spiritual needs of the muslim elderly living in nursing homes: A qualitative study. *Journal of Religion and Health*, 61(2); 1514-1528.
- Jones, M. R., Ehrhardt, K. P., Ripoll, J. G., Sharma, B., Padnos, I. W., Kaye, R. J., & Kaye, A. D. (2016). Pain in the elderly. *Current Pain and Headache Reports*, 20(4); 1-9.
- Kapucu, S., & Kütmeç, Y.C. (2018). Kronik hastalıklarda progresif gevşeme egzersizlerinin yararı. *FÜ Sağ Bil Tıp Derg*, 32(2); 111-114.
- Karaman Özlü, Z., & Özer, N. (2015). Richard-Campbell uyku ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Uyku Tıbbi Dergisi*, 2:29-32.
- Karaman, E., Sayın Kasar, K., & Kankaya, H. (2021). Yaşlı bireylerin kronik ağrıyla baş etme durumları ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Ege Tıp Dergisi*, 60(4); 375-383.
- Kasar, K.S., & Kızılcı, S. (2017). Oral antidiabetic drugs user errors and influencing factors. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences*, 6(3), 128-37.
- Kaur, G., & Singh, A. (2011). Sleep hygiene, sleep quality and excessive daytime sleepiness among Indian college students. *Sleep Med Disord.*, 4,1076-83.
- Kaya N. (2013). *Hemşirelik Süreci*. In: Durna Z, Ed. İç Hastalıkları Hemşireliği. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık, 45-78.
- Kaya, H., Turan, N., Çulha, Y., & Aydın, G. A. (2018). Yaşlı bireylerde ilaç yönetiminde hemşirenin rolü. *JAREN/ Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2); 120-126.
- Kehl, K. A., & Kowalkowski, J. A. (2013). A systematic review of the prevalence of signs of impending death and symptoms in the last 2 weeks of life. *The American Journal of Hospice & Palliative Care*, 30(6); 601-616.
- Keleş, M. ve Yavuz Van Giersbergen, M. (2020). Yaşlılarda klinik beslenme ve sıvı durumu: Kanıta dayalı uygulama önerileri. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3); 188-199.
- Kemppainen, L.M., Kemppainen, T.T., Reippainen, J.A., Salmenniemi, S.T., & Vuolanto, P. H. (2018). Use of complementary and alternative medicine in Europe: Health-related and sociodemographic determinants. *Scandinavian Journal of Public Health*, 46(4); 448-455.
- Kitiş, Y., & Terzi, H. (2016). The beers criteria: A Guide for the prevention of inappropriate drug utilization in the elderly individuals. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing*, 8(2); 162-175.
- Koldaş, Z.L. (2017). Vaccination in the elderly population. *Türk Kardiyol Dern Ars.*, 5;124-127.
- Kuerbis, A., Sacco, P., Blazer, D. G., & Moore, A. A. (2014). Substance abuse among older adults. *Clinics in Geriatric Medicine*, 30(3); 629-654.
- Kulakçı Altıntaş, H., & Ayaz Alkaya, S. (2020). Adaptation difficulty and religious coping styles for the elderly in Turkey. *Psychogeriatrics*, 20(6); 865-870.
- Kunze, U., & Groman, E. (2019). Impfen ist nicht nur Kindersache!. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 169(9); 203-214.
- Kurap Öcebe, D., Kolcu, M., & Uzun, K. (2019). Müzik terapi ve yaşlı sağlığı. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 1(2);112-115.
- Kwetkat, A., & Heppner, H.J. (2020). Comorbidities in the elderly and their possible influence on vaccine response. *Interdiscip. Top. Gerontol. Geriatr.*, 43, 73-85.
- Lai, F. C., Chen, I. H., Chen, P. J., Chen, I. J., Chien, H. W., & Yuan, C. F. (2017). Acupressure, sleep, and quality of life in institutionalized older adults: a randomized controlled trial. *Journal of the American Geriatrics Society*, 65(5), e103-e108.
- Langhammer, B., Bergland, A., & Rydwik, E. (2018). The importance of physical activity exercise among older people. *Biomed Res Int*, 7856823. <https://doi.org/10.1155/2018/7856823>
- Leitão, L., Marocolo, M., de Souza, H., Arriel, R. A., Campos, Y., Mazini, M., Junior, R. P., Figueiredo, T., Louro, H., & Pereira, A. (2022). Three-month vs. one-year detraining effects after multicomponent exercise program in hypertensive older women. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(5); 2871. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052871>
- Lia, N., Xu, G., Chen, G., & Zheng, X. (2020). Sleep quality among Chinese elderly people: A population-based study.

- Archives of Gerontology and Geriatrics*, 87, 103968. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2019.103968>.
- Lim, A.S., Yu, L., Kowgier, M., Schneider, J.A., Buchman, A.S., and Bennett, D.A. (2013). Modification of the relationship of the apolipoprotein E epsilon4 allele to the risk of Alzheimer disease and neurofibrillary tangle density by sleep. *JAMA Neurol*, 70, 1544–1551. doi: 10.1001/jamaneurol.2013.4215.
- Loewy J. (2020). Music therapy as a potential intervention for sleep improvement. *Nature and Science of Sleep*, 12, 1-9. <https://doi.org/10.2147/NSS.S194938>
- Lorig, K., & Holman, H. (2003). Self management education: Context, definition and outcomes and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine: A Publication of the Society of Behavioral Medicine*, 26(1);1-7. doi: 10.1207/S15324796ABM2601_01.
- Low, D.C., Walsh, G.S., & Arkesteijn, M. (2017). Effectiveness of exercise interventions to improve postural control in older adults: a systematic review and meta-analyses of centre of pressure measurements. *Sports Med*, 47(1); 101-112. Doi: 10.1007/s40279-016-0559-0
- Lugo, A., La Vecchia, C., Boccia, S., Murisic, B., & Gallus, S. (2013). Patterns of smoking prevalence among the elderly in Europe. *Int J Environ Res Public Health*, 10, 4418-31.
- MacLeod, S., Musich, S., Kraemer, S., & Wicker, E. (2018). Practical non-pharmacological intervention approaches for sleep problems among older adults. *Geriatric Nursing*, 39(5), 506-512.
- Mangels, A.R. (2018). CE: Malnutrition in older adults. *AJN The American Journal of Nursing*, 118(3), 34-41.
- Manion, C. R., & Widder, R. M. (2017). Essentials of essential oils. *American Journal of Health-System Pharmacy*, 74(9); e153-e162. doi: 10.2146/ajhp151043.
- Maşa, D.C., & Ceylan, B. (2020). Destekleyici ve tamamlayıcı bir bakım türü olan yoganın hemşirelik araştırmalarındaki yeri: Bir sistematiik derleme. *Journal of Traditional Medical Complementary Therapies*, 3(3), 331-344.
- Mauk, K.L. (Ed). (2014). *Gerontological Nursing: Competencies for Care*. (3th eds). Jones & Bartlett. USA.
- McKee, A. M., & John, E. (2021). Obesity in the Elderly. *Endotext*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK532533/>
- Medetalibeyoğlu, A., & Ezirmik, E. (2020). Altmış beş yaş ve üzeri bireylerde dünya sağlık örgütü tarafından önerilen aşılarından influenza, pnömokok, herpes zoster ve tetanoz aşıları hakkındaki bilme düzeyi ve bu aşıları yaptırma düzeyini belirleme çalışması. *Med Bull Haseki*, 5, 58.
- Mehlig, K., Skoog, I., Waern, M., Miao Jonasson, J., Lapidus, L., Björkelund, C., Ostling, S., & Lissner, L. (2014). Physical activity, weight status, diabetes and dementia: a 34-year follow-up of the population study of women in Gothenburg. *Neuroepidemiology*, 42(4), 252–259. <https://doi.org/10.1159/000362201>
- Mete, S. (2015). *Kadın ve Cinsellik*. In Kadın Sağlığı. (Eds A Şirin, O Kavlak), 38-46. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri.
- Metin, Z. G., & Ozdemir, L. (2016). The effects of aromatherapy massage and reflexology on pain and fatigue in patients with rheumatoid arthritis: a randomized controlled trial. *Pain Management Nursing*, 17(2), 140-149.
- Michel, J.P., & Sadana, R. (2017). Healthy aging concepts and measures. *J. Am. Med. Dir. Assoc.*, 18(6), 460-464.
- Mitchell, CM., & Waetjen, L.E. (2018). Obstet Gynecol. *Clin N Am.*, 45,737–50.
- Mohamed Bayoumi, M.M., Khonji, L., & Gabr, W. (2021). Are nurses utilizing the non-pharmacological pain management techniques in surgical wards?. *PloS one*, 16(10); e0258668. doi: 10.1371/journal.pone.0258668.
- Monteiro, L., Maricoto, T., Solha, IS., MonteiroSoares, M., & Martins, C.(2018). Computerised decision to reduce inappropriate medication in the elderly: a systematic review with meta-analysis protocol. *BMJ Open*,8(1); e018988. doi: 10.1136/bmjopen-2017-018988
- Mortazavi, S.S., Shati, M., Khankeh, H.R., Ahmadi, F., Mehravaran, S.,& Malakouti SK. (2017). Self-medication among the elderly in Iran: a content analysis study. *BMC Geriatri*, 17(1), 198.
- Muchiri, WA., Olutende, OM., Kweyu, IW., & Vurigwa, E. (2018). Meaning of Physical Activities for the Elderly: A Review. *Am J Sports Sci Med*, 6, 79–83.
- Mukherjee, S.B. (2016). Spirituality and religion: Elderly's perception and understanding. *Indian Journal of Gerontology*, 30(3), 336–354.
- National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA). (2017). Traffic Safety Facts 2015 NHTSA. <https://www.nhtsa.gov/document/traffic-safety-facts-2015-data#:~:text=In%202015%2C%20there%20were%2048%2C353,at%20least%20one%20speeding%20driver.>
- Nelson, M. E., Rejeski, W. J., Blair, S. N., Duncan, P. W., Judge, J. O., King, A. C., ... & Castaneda-Sceppa, C. (2007). Physical activity and public health in older adults: recommendation from the American College of Sports Medicine and the American Heart Association. *Circulation*, 116(9), 1094.
- O'Brien, M. R., Kinloch, K., Groves, K. E., & Jack, B. A. (2019). Meeting patients' spiritual needs during end-of-life care: A qualitative study of nurses' and healthcare professionals' perceptions of spiritual care training. *Journal of Clinical Nursing*, 28, 182-189.
- Oksel, E. (2018). Düşmeye hemşire bakışı ve değerlendirilmesi. *Ege Tıp Bilimleri Dergisi*, 140-142.
- Okuyan, C. B., & Bilgili, N. (2019). Effect of abdominal massage on constipation and quality of life in older adults: A randomized controlled trial. *Complementary Therapies in Medicine*, 47.
- Oliveira, B. H. D., Silva, A. Q. D. A. D., Ludtke, D. D., Madeira, F., Medeiros, G. M. D. S., Parreira, R. B., ... & Martins, D. F. (2017). Foot reflexotherapy induces analgesia in elderly individuals with low back pain: a randomized, double-blind, controlled pilot study. *Evidence-Based*

- Complementary and Alternative Medicine*, 2378973. <https://doi.org/10.1155/2017/2378973>.
- Ottawa Charter. (1987). Ottawa Charter for health promotion. Oxford University Press, Printed in Great Britain. *Health Promotion*, 1(4), 3-5.
- Ottawa, C. (1986). Ottawa charter for health promotion. In First International Conference on Health Promotion, 17-21.
- Ören, M., Kızıltepe, R., & Çengelci Özkes, B. (2016). Yaşlılıkta cinsellik. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 38-44.
- Öz, M. (2019). *Yaşlılarda aromaterapi masajının uyku kalitesi ve uyukuluk düzeyine etkisi*. (Üsküdar Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul..
- Özcan, G. & Balcı Alparslan, G. (2022). Huzurevinde kalan yaşlı bireylerin fiziksel aktiviteleri ile düşme davranışları arasındaki ilişki. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 31(1), 57-66.
- Özel, F., Yıldırım, Y., & Fadiloğlu, C. (2014). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda ağrı yönetimi. *Agri*, 26(2), 57-64.
- Öztürk M. (2005). Üniversitede eğitim-öğretim gören öğrencilerde Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketinin geçerliliği ve güvenilirliği ve fiziksel aktivite düzeylerinin belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Ankara.
- Öztürk, C.Ş. (2019). Cinsel işlev bozukluklarına yönelik psikolojik müdahaleler. *Yeni Symposium*, 57(2); 18-28. Doi:10.5455/NYS.20190316022436
- Özvurmaz, S., Asgarpour, H., & Güneş, Z. (2018). Yaşlılarda uyku kalitesi ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki: Kesitsel bir çalışma. *Medical Sciences*, 13(3), 72-79.
- Pandey, N.M., Tripathi, R.K., Kar, S.K., Vidya, K.L., & Singh, N. (2022). Mental health promotion for elderly populations in World Health Organization South-East Asia Region: Needs and resource gaps. *World Journal of Psychiatry*, 12(1); 117-127. <https://doi.org/10.5498/wjpv12.i1.117>.
- Park., Y.R., & Sohng, K. (2019). Effects of a customized health promotion program on depression, cognitive functioning, and physical health of elderly women living alone in community: A cluster randomized controlled trial. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 49(5), 515-525.
- Pazit, L., & Keith, D. H. (2021). Are the recommended physical activity guidelines practical and realistic for older people with complex medical issues? *Journal of Geriatric Physical Therapy*, 44(1), 2-8. doi: 10.1519/JPT.0000000000000291
- Pekçetin, S., & İnal, Ö. (2018). Yaşlı bireylerde uyku kalitesinin yorgunluk ve yaşam kalitesi ile ilişkisi. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 604-608.
- Persky, S., & Lewis, M. A. (2019). Advancing science and practice using immersive virtual reality: what behavioral medicine has to offer. *Translational Behavioral Medicine*, 9(6); 1040-1046.
- Petrovsky, D. V., Ramesh, P., McPhillips, M. V., & Hodgson, N. A. (2021). Effects of music interventions on sleep in older adults: A systematic review. *Geriatric Nursing*, 42(4), 869-879.
- Picetti, D., Foster, S., Pangle, A. K., Schrader, A., George, M., Wei, J. Y., & Azhar, G. (2017). Hydration health literacy in the elderly. *Nutrition and Healthy Aging*, 4(3); 227-237.
- Polat, F., & Karasu, F. (2022). Effect of sleep hygiene training given to elderly individuals on daytime sleepiness and fatigue: A randomized controlled trial. *Perspectives in Psychiatric Care*, 10.1111/ppc.13043. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/ppc.13043>
- Puchalski, C. (2021). Spiritual care in health care: Guideline, models, spiritual assessment and the use of the© FICA Spiritual History Tool. In: Büssing, A. (eds) *Spiritual Needs in Research and Practice*. pp 27-45. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70139-0_3
- Ramezani, T., & Karimi, Z. (2019). Exploring spiritual needs and its relation with anxiety and depression in the elderly patients with chronic diseases. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 6(2), 10-16.
- Ramos, A.R., Gardener, H., Rundek, T., Elkind, M. S., Boden-Albala, B., Dong, C., ... & Wright, C. B. (2016). Sleep disturbances and cognitive decline in the Northern Manhattan Study. *Neurology*, 87(14), 1511-1516.
- Reidy, P. T., McKenzie, A. I., Mahmassani, Z., Morrow, V. R., Yonemura, N. M., Hopkins, P. N., ... & Drummond, M. J. (2018). Skeletal muscle ceramides and relationship with insulin sensitivity after 2 weeks of simulated sedentary behaviour and recovery in healthy older adults. *The Journal of Physiology*, 596(21), 5217-5236.
- Reyhan, F., Özerdoğan, N., & Arık, E. (2018). İhmal edilen bir konu: Yaşlılıkta cinsellik. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 27(1), 76-79.
- Rusu, A., Randriambelonoro, M., Perrin, C., Valk, C., Álvarez, B., & Schwarze, A. K. (2020). Aspects influencing food intake and approaches towards personalising nutrition in the elderly. *Journal of Population Ageing*, 13(2), 239-256.
- S.B. (2007). Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı. <https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/34232/0/turkiyede-yaslilarin-durumu-ve-yaslanma-ulusal-eylem-planipdf.pdf>
- S.B. (2022). Ruh Sağlığı Eylem Planı. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/Ruh_Sagligi_Db/yayinlarimiz/URSEP_Baski.pdf.
- Sano, M., & Majima, T. (2018). Self-management of congestive heart failure among elderly men in Japan. *International Journal of Nursing Practice*, 24(Suppl 1); e12653. <https://doi.org/10.1111/ijn.12653>
- Sano, M., & Majima, T. (2021). Development of a home-based nursing intervention model for patients with heart failure: a qualitative feasibility study. *INQUIRY: The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 58; 469580211067448. <https://doi.org/10.1177/00469580211067448>.
- Santangelo, P., Procter, N., & Fasset, D. (2018). Mental health nursing: Daring to be different, special and leading recovery-focused care?. *International Journal of Mental Health Nursing*, 27(1), 258-266.

- Sarıkaya, D. (2013). Geriatrik hastalarda mini nütrisyonel değerlendirme (MNA) testinin uzun ve kısa (MNA-SF) formunun geçerlilik çalışması, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Sarkar, S., Chawla, N., & Dayal, P. (2020). Smoking and tobacco use cessation in the elderly. *J Geriatr Ment Health, 7*, 70-7.
- Sathyanarayana Rao, T. S., Tandon, A., Manohar, S., & Mathur, S. (2018). Clinical Practice Guidelines for management of Sexual Disorders in Elderly. *Indian Journal of Psychiatry, 60*(3), 397–S409. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.224478>.
- Savvas, S.M., & Gibson, S.J. (2016). Overview of pain management in older adults. *Clinics in Geriatric Medicine, 32*(4), 635-650.
- Sherrington, C., Michaleff, Z. A., Fairhall, N., Paul, S. S., Tiedemann, A., Whitney, J., Cumming, R. G., Herbert, R. D., Close, J., & Lord, S. R. (2017). Exercise to prevent falls in older adults: an updated systematic review and meta-analysis. *British Journal of Sports Medicine, 51*(24); 1750-1758. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2016-096547>
- Silva, J., Truzzi, A., Schaustz, F., Barros, R., Santos, M., Laks, J., (2017). Impact of insomnia on self-perceived health in the elderly. *Arquivos de Neuro-Psiquiatria, 75*(5); 277-281.
- Sinan, Ö., & Bilgili, N. (2019). Yaşlılıkla ilgili yaygın inanç, tutumlar ve sağlık hizmetlerine yansımaları. *HEAD, 16*(3), 246-251.
- Sivertsen, N., Harrington, A., & Hamiduzzaman, M. (2019). Exploring aboriginal aged care residents' cultural and spiritual needs in South Australia. *BMC Health Services Research, 19*(1), 1-13.
- Sökülmez Kaya, P., Şahin, G. & Şahin, G. (2015). Samsun'da evinde ve huzurevinde kalan 65 yaş ve üzeri bireylerin beslenme durumlarının değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5* (1), 22-27.
- Stone, K. L., Blackwell, T. L., Ancoli-Israel, S., Cauley, J. A., Redline, S., Marshall, L. M., ... & Osteoporotic Fractures in Men Study Group. (2014). Sleep disturbances and risk of falls in older community-dwelling men: the outcomes of Sleep Disorders in Older Men (MrOS Sleep) Study. *Journal of the American Geriatrics Society, 62*(2), 299-305.
- SAMHSA. (2018). Mental and Substance Use Disorders and Homelessness Resources. <https://www.samhsa.gov/homelessness-programs-resources/hpr-resources>
- Şimşek, Z. (2013). Sağlığı geliştirmenin tarihsel gelişimi ve örneklerle sağlığı geliştirme stratejileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin, 12*(3); 343-358.
- T.C. On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. (2018a). Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/SaglikliYasam_ve_BagimliliklaMucadeleCalismaGrubuBagimliliklaMucadeleAltCalismaGrubuRaporu.pdf
- T.C. On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. (2018b). Yaşlanma. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/YaslanmaOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- Tahmasebi, H., Baqer Maddah Sadat, S., Dalvandi, A., Ghasemi, S., & Rahgozar, M. (2019). The effect of educational program on health promotion behaviors on elderly life style. *IJRN, 5*(2), 47-54.
- Tambağ, H. (2015). Yaşlılarda sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam doyumu. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi, 4*(16), 23-31.
- Tarhan, G., Uslu, A.U., Kavaklı, O., Karagülle, M., Ozgules, B. (2020). Rational drug use in elderly patients. *Osmangazi Journal of Medicine, 42*(2), 130-139 Doi: 10.20515/otd.465845
- Taylor, A., Johnson, M., (2008). Physiology of exercise and healthy aging. *Thesis work*.
- Taylor, D. (2014). Physical activity is medicine for older adults. *Postgraduate Medical Journal, 90*(1059), 26-32.
- Telef, B.B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(28-3), 374-384.
- Thomas, P., & Hazif-Thomas, C. (2020). La sexualité des personnes âgées [Sexuality in the elderly]. *Soins. Gerontologie, 25*(144), 12–16. <https://doi.org/10.1016/j.sger.2020.06.003>.
- Thomas, P., & Hazif-Thomas, C. (2020). Sexuality in the elderly. *Soins, Gerontologie, 25*(144), 12-16. <https://doi.org/10.1016/j.sger.2020.06.003>.
- Tiwari, S. C., Tripathi, R. K., Kumar, A., Kar, A. M., Singh, R., Kohli, V. K., & Agarwal, G. G. (2014). Prevalence of psychiatric morbidity among urban elderlies: Lucknow elderly study. *Indian Journal of Psychiatry, 56*(2), 154.
- Toptaş, B. & Aksu, H. (2020). Yaşlı kadınların cinselliğe bakış açısı, yaşadığı sorunlar ve sağlık profesyonellerinin rolü. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 29* (1), 24-28.
- Torlak, M.S. (2018). Yaşlanma ve egzersiz. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 128-144.
- Træen, B., Štulhofer, A., Janssen, E., Carvalheira, A. A., Hald, G. M., Lange, T., & Graham, C. (2019). Sexual activity and sexual satisfaction among older adults in four European countries. *Archives of Sexual Behavior, 48*(3), 815-829.
- Tufan, A., & Bahat, G. (2017). Yaşlıda uyku bozuklukları. *Türkiye Klinikleri J Geriatr - Special Topics, 3*, 58–61.
- Turhan, Ö., Polat, H.H., Öncel, S., Akcan, A., Eravsar, K., & Yalcın, A.N. (2010). Pneumococcal vaccination status in adults sixty-five years and older. *Kuwait Med J., 42*(2), 135-138.
- TÜBER. (2016). T.C. Sağlık Bakanlığı, Türk Halk Sağlığı Kurumu. <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Yayinlar/rehberler/2015-beslenme-rehberi.pdf>
- Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği (EKMUD). (2019). Erişkin Bağışıklama Rehberi. <https://www.ekmud.org.tr/emek/rehberler/1-ekmud-rehberleri>

- Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi. (2014). Türkiye halk sağlığı kurumu yayını. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Fiziksel_Aktivite_Rehberi/Turkiye_Fiziksel_Aktivite_Rehberi.pdf
- Türkiye Hane Halkı Araştırması. (2017). Bulaşıcı olmayan hastalıkların risk faktörleri prevalansı. https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/WHO_Turkey_Risk_Factors_A4_TR_19.06.2018.pdf.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK). *Türkiye Sağlık Araştırması, 2020*. <http://www.tuik.gov.tr>
- Uğur, Ö. (2022). Geriatrik palyatif bakım ve hemşirelik yaklaşımı. *Abant Tıp Dergisi*, 11(1), 112-122.
- UNDP. (2019). Sustainable Development Goals. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
- Uzun, N., Şahbaz, Y., & Tarakcı, E. (2018). Yaşlılarda düşmeye yol açan faktörler ve koruyucu rehabilitasyon yaklaşımları. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(2), 267-274.
- Ünal, S., Tanrıöver, M.D., Taş, E., Güner, İ., Çetin, Ö.Y., & Sayar, İ. (2015). Aile hekimlerine eğitim verilmesi ve aşılama hedeflerinin belirlenmesinin pnömokok aşılama oranları üzerine etkileri. *Flora*, 20, 10-5.
- Valenza, M.C., Cabrera-Martos, I., Martín-Martín, L., Pérez-Garzón, V.M., Velarde, C., & Valenza-Demet, G. (2013). Nursing homes: Impact of sleep disturbances on functionality. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 56(3), 432-436.
- Vatcharavongvan, P., Prasert, V., Ploylearmsang, C., & Puttawanchai, V. (2021). Prevalence and factors that influence potentially inappropriate medication use among thai elderly in primary care settings. *Canadian Geriatrics Journal*, 24(4), 332.
- Verghese, J., Wang, C., Lipton, R. B., & Holtzer, R. (2013). Motoric cognitive risk syndrome and the risk of dementia. *The journals of gerontology. Series A, Biological Sciences and Medical Sciences*, 68(4), 412-418.
- Volkert, D., Beck, A. M., Cederholm, T., Cereda, E., Cruz-Jentoft, A., Goisser, S., ... & Wirth, R. (2019). Management of malnutrition in older patients-current approaches, evidence and open questions. *Journal of Clinical Medicine*, 8(7), 974.
- Vural, B.K., Zencir, G., & İnci, F.H. (2018). Üç farklı yerleşim alanında yaşlıların beslenme durumunun incelenmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-7.
- Wang, Q., Chair, S. Y., Wong, E. M., & Li, X. (2016). The effects of music intervention on sleep quality in community-dwelling elderly. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 22(7), 576-584. <https://doi.org/10.1089/acm.2015.0304>
- Weathers, E., McCarthy, G., Coffey, A. (2016). Concept analysis of spirituality: An evolutionary approach. *Nursing Forum*, 51(2), 79-96.
- WHO. (2001). "How to Develop and Implement a National Drug Policy", Geneva, <http://apps.who.int/medicinedocs/pdf/s2283e/s2283e.pdf>
- WHO. (2002). Prevention and Promotion in Mental Health. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42539/9241562161.pdf>
- WHO. (2004). Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice: Summary report. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42940/9241591595.pdf>
- WHO. (2005). Global health promotion. <https://www.who.int/news/item/11-08-2005-new-bangkok-charter-for-health-promotion-adopted-to-address-rapidly-changing-global-health-issues>
- WHO. (2010). Global Recommendations on Physical Activity for Health. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44399/9789241599979_eng.pdf?sequence=1
- WHO. (2010b). Developing Sexual Health Programmes: A Framework for Action. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/70501>
- WHO. (2011). Global status report on alcohol and health. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44499/9789241564151_eng.pdf?sequence=1
- WHO. (2012). *World Health Organization statistics*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44844>
- WHO. (2014). Toolkit for Delivering the 5A's and 5R's Brief Tobacco Interventions in Primary Care. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/112835>
- WHO. (2016a). Global strategy and action plan on ageing and health 2016-2020: towards a world in which everyone can live a long and healthy life Sixty-Ninth World Health Assembly, Geneva. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241513500>
- WHO. (2016b). Mental Health Gap Action Programme (mhGAP). <https://www.who.int/publications/i/item/9789241596206>
- WHO. (2017). Global action plan on the public health response to dementia, 2017-2025. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/259615/9789241513487-eng.pdf?sequence=1>
- WHO. (2018). Global action plan on physical activity 2018-2030: more active people for a healthier world. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272722/9789241514187-eng.pdf>
- WHO. (2020a). UN Decade of Healthy Ageing: plan of action. <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing>
- WHO. (2020b). Regional Office for South-East Asia. Integrated care for older people: a manual for primary care physicians (trainee's handbook). <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333291/9789290227571-eng.pdf>
- WHO. (2020c). Launches New Report on Global Tobacco Use Trends. <https://www.who.int/news-room/detail/19-12-2019-who-launches-new-report-on-global-tobacco-use-trends>.
- WHO. (2020d). WHO to accelerate action to reduce the harmful use of alcohol. <https://www.who.int/news/item/28-03-2020-who-to-accelerate-action-to-reduce-the-harmful-use-of-alcohol>.

- WHO. (2021). Tobacco use falling: WHO urges countries to invest in helping more people to quit tobacco. <https://www.who.int/news/item/16-11-2021-tobacco-use-falling-who-urges-countries-to-invest-in-helping-more-people-to-quit-tobacco>
- WHO. (2022). WHO launches mobile application for Yoga. <https://www.who.int/news/item/20-06-2021-who-launches-mobile-application-for-yoga>
- Xu, W., Wang, H., Wan, Y., Tan, C., Li, J., Tan, L., & Yu, J. T. (2017). Alcohol consumption and dementia risk: a dose-response meta-analysis of prospective studies. *European Journal of Epidemiology*, 32(1), 31-42.
- Yapan Göral, N., Yılmaz, T., & Dişçigil, G. (2015). Yaşlılık ve cinsellik. *Türkiye Klinikleri Journal of Family Medicine Special Topics*, 6, 23-7.
- Yıldırım, F., Büyükkayacı Duman, N., & Keskin, M. (2019). Yaşlı kadınlarda ruh sağlığı sorunlarına güncel bakış. *Türkiye Klinikleri*, 58-61.
- Yıldız, S. A. (2012). Aerobik ve anaerobik kapasitenin anlamı nedir. *Solunum Dergisi*, 14(1), 1-8.
- Yılmaz Koçak, M., & Kaya, H. (2021). Akut Ve Kronik Ağrı Yönetiminde Sanal Gerçeklik Uygulaması. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 2(2), 197-213.
- Yılmaz, E. (2017). Huzurevinde kalan yaşlılarda depresyon ve benlik saygısı ilişkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 553-578.
- Zadworna-Cieślak, M. (2019). Spirituality, satisfaction with life and health-related behavior of older residents of long-term care institutions-A pilot study. *Explore*, 16(2), 123-129.
- Zhao, W. Y., Zhang, Y., Jia, S. L., Ge, M. L., Hou, L. S., Xia, X., ... & Dong, B. R. (2021). The association of sleep quality and sleep duration with nutritional status in older adults: Findings from the WCHAT study. *Maturitas*, 145, 1-5.

ERKEN TANI VE TARAMALAR

Elif Dönmez
Serap Çiğçili

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Yaşlı tarama *Yaşlılarda tarama programları *Erken tanı *Periyodik muayeneler *Kanser taraması, *Polifarmasi, *İnkontinans, *Malnütrisyon, *Obezite, *Yaşlı bireylerde ruhsal problemler, *Osteoporoz, *Yaşlı istismarı ve ihmali, * *Diyabet, *Polifarmasi, *Hipertansiyon, * Beslenme Durum değerlendirmesi, *Düşme riski, *Yaşlılık döneminde sık görülen kanserler

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlılık dönemlerinde yapılması gereken taramaları bilir.
2. Yaşlılık döneminde yapılması gereken taramaların kanıt düzeylerini bilir.
3. Yaşlılık döneminde taramalar ile morbiditesi ve mortalitesi azalacak hastalıkları sıralar.
4. Yaşlılık döneminde yürütülen tarama programlarında hemşirenin rolünü tanımlar.

KAYNAKLAR

- Ağırcaan, D. (2009). Tinetti Denge ve Yürüme Değerlendirmesi, Türkçeye Uyarlanması, Geçerlilik ve Güvenilirliği. Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Aksoy, S., Aslan, F., Köse, A., & Alpar, R. (2019). İtirme Engeli Ölçeği-Yaşlı Geçerlilik ve Güvenilirlik: Türk Popülasyonunda Tarama ve Uzun Formlarının Kullanımı. In *KBB-Forum* (Vol. 18, No. 4, pp. 310-321).
- Akdemir, A., Örsel, D. S., Dağ, İ., Türkçapar, M. H., İşcan, N., & Özbay, H. (1996). Hamilton depresyon derecelendirme ölçeği (HDDÖ)'nin geçerliliği-güvenilirliği ve klinikte kullanımı. *Psikiyatri Psikoloji Psikiyatri Dergisi*, 4(4), 251-259.
- Aktaş, A., & Sertel-Berk, H. (2012). Verilen sosyal destek ölçeği'nin psikometrik özellikleri. *Psikoloji Çalışmaları*, 32(2), 71-84.
- Aydemir, O. Güvenir T., Küey, L. Kültür S. (1997). Hastane anksiyete ve depresyon ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Derg.*, 8, 187-280.
- Altinel, M., & Ardagil Akçakaya, A. (2014). Yaşlılık ve Göz. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 29(Ek sayı 2), 110-115. <https://doi.org/10.5222/otd.supp2.2013.110>
- Aydogdu, S., Güler, K., Bayram, F., Altun, B., Derici, Ü., Abacı, A., Tükek, T., Sabuncu, T., Arici, M., Erdem, Y., Özın, B., Sahin, I., Ertürk, S., Bitigen, A., & Tokgözoğlu, L. (2019). Turkish hypertension consensus report. *Türk Kardiyoloji Dernegi Arsivi*, 47(6), 535-546. <https://doi.org/10.5543/tkda.2019.62565>
- Bahat, G., İlhan, B., Erdogan, T., Halil, M., Savas, S., Ulger, Z., ... & Karan, M. A. (2020). Turkish inappropriate medication use in the elderly (TIME) criteria to improve prescribing in older adults: TIME-to-STOP/TIME-to-START. *European geriatric medicine*, 11(3), 491-498.
- Boltz, M., Elizabeth Capezuti, Terry Fulmer, & DeAnne Zwicker. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (U. S. of America (ed.); 4th edition). Springer US.
- Boltz, M., Elizabeth Capezuti, Terry Fulmer, & DeAnne Zwicker. (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (U. S. of America (ed.); 6th edition). Springer US.
- Bulut, G., Güner Oytun, M., Almuradova, E., Balam Doğu, B., & Karaca, B. (2021). Breast Cancer in Women Aged 75 Years and Older. *European Journal of Geriatrics and Gerontology*, 3(2), 117-123. <https://doi.org/10.4274/ejgg.galenos.2020.413>
- Charlotte, E. (2018) *Gerontological Nursing*, (6th edition). Wolters Kluwer
- Cereda, E., Pedrolli, C., Klersy, C., Bonardi, C., Quarleri, L., Cappello, S., Turri, A., Rondanelli, M., & Caccialanza, R. (2016). Nutritional status in older persons according to healthcare setting: A systematic review and meta-analysis of prevalence data using MNA®. *Clinical Nutrition*, 35(6), 1282-1290. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2016.03.008>
- Cam, C., Sakalli, M., Ay, P., Cam, M., & Karateke, A. (2007). Validation of the short forms of the incontinence impact questionnaire (IIQ-7) and the urogenital distress inventory (UDI-6) in a Turkish population. *Neurourology and urodynamics*, 26(1), 129-133. <https://doi.org/10.1002/nau.20292>
- Clemson, L., Cumming, R. G., Heard, R. (2003). The development of an assessment to validate behavioral factors associated with falling, *The American Journal of Occupational Therapy*, 57(4): 380-388.
- Çiççili, S. S. (2017). 65 Yaş Üstü Bireylerde Periyodik Sağlık Muayenesinde Yapılması Gereken Taramalar. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 9(2), 37-42.
- Curry, S. J., Krist, A. H., Owens, D. K., Barry, M. J., Caughey, A. B., Davidson, K. W., ... & US Preventive Services Task Force. (2018a). Screening and behavioral counseling interventions to reduce unhealthy alcohol use in adolescents and adults: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 320(18), 1899-1909.
- Curry, S. J., Krist, A. H., Owens, D. K., Barry, M. J., Caughey, A. B., Davidson, K. W., Doubeni, C. A., Epling, J. W., Kemper, A. R., Kubik, M., Landefeld, C. S., Mangione, C. M., Phipps, M. G., Pignone, M., Silverstein, M., Simon, M. A., Tseng, C. W., & Wong, J. B. (2018b). Screening for osteoporosis to prevent fractures us preventive services task force recommendation statement. *JAMA - Journal of the American Medical Association*, 319(24), 2521-2531. <https://doi.org/10.1001/jama.2018.7498>
- Davidson, K. W., Barry, M. J., Mangione, C. M., Cabana, M., Caughey, A. B., Davis, E. M., ... & US Preventive Services Task Force. (2021). Screening for colorectal cancer: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 325(19), 1965-1977.
- Davidson, K. W., Barry, M. J., Mangione, C. M., Cabana, M., Caughey, A. B., Davis, E. M., ... & US Preventive Services Task Force. (2021). Screening for prediabetes and type 2 diabetes: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 326(8), 736-743.
- Demircioğlu, A., Atasavun Uysal, S., & ŞahiN Hamurcu, M. (2019). An investigation of visual function, balance, and falling behaviours in elderly individuals. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 30(3), 191-198. <https://doi.org/10.21653/tjpr.665189>
- Dong, X.Q. (2017). Prologue. In *Elder Abuse: Research, Practice and Policy* (Issue February). <https://doi.org/10.1007/978-3-319-47504-2>
- Duke Han, S., Olsen, B. J., & Mosqueda, L. A. (2019). Elder Abuse Identification and Intervention. 197-203. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93497-6_13
- Duru, E. (2007). Re-examination of the psychometric characteristics of the multidimensional scale of perceived

- social support among Turkish university students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*. 35(4), 443-452.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), (2021a). Falls, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/falls> Erişim Tarihi: 10.04.2022.
- Dünya Sağlık Örgütü, (2022). Cancer [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer#:~:text=colon%20and%20rectum%20\(1.93%20million,stomach%20\(1.09%20million%20cases\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer#:~:text=colon%20and%20rectum%20(1.93%20million,stomach%20(1.09%20million%20cases),), Erişim tarihi: 10.04.2022.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2021b), Elder Abuse, Erişim Linki: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/elder-abuse>, Erişim Tarihi: 10.04.2022.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2013). Multi-country assessment of national capacity to provide hearing care. Erişim Linki: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/339286/9789241506571-eng.pdf?sequence=1> Erişim Tarihi: 10.04.2022.
- Eker, D. D., Arkar, D. H. ve Yaldız, D. H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1):17-25
- Erdem M, Emel F H. (2004). Yaşlılarda Mobilite Düzeyi ve Düşme Korkusu [Mobility Levels and Fear of Falling in The Elderly]. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7 (1).
- Erdogan, A. (2016). Hearing Loss and Approaches to Hearing Loss in Elderly. *Turkish Journal of Family Medicine & Primary Care*, 10(1), 1. <https://doi.org/10.5455/tjfm.204524>
- Ertan, T (1996). Geriatrik depresyon ölçeği ile kendini değerlendirme depresyon ölçeğinin 60 yaş üzeri Türk popülasyonunda geçerlilik ve güvenilirlik incelemesi. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi*, İstanbul
- Erol S., Gür K., Hellaç, F., Canbay, T. (2020). The Frequency of and Contributing Factors to the Psychological Abuse of Older People in Nursing Homes in Turkey. *Clinical and Experimental Health Sciences* 10, 428-434.
- Erol, R.Y.(2008). Social Support (Perceived vs. Received) as the Moderator Between the Relationship of Stress and Health Outcomes: Importance of Locus of Control. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Fick, D. M., Semla, T. P., Steinman, M., Beizer, J., Brandt, N., ... & Sandhu, S. (2019). American Geriatrics Society 2019 updated AGS Beers Criteria® for potentially inappropriate medication use in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(4), 674-694.
- Geurden, B. (2014). Nutritional screening for improving professional practice for patient outcomes in hospital and primary care settings. *International Journal of Evidence-Based Healthcare*, 12(2), 151–152. <https://doi.org/10.1097/XEB.000000000000004>
- Grossman, D. C., Curry, S. J., Owens, D. K., Bibbins-Domingo, K., Caughey, A. B., Davidson, K. W., ... & US Preventive Services Task Force. (2018). Screening for prostate cancer: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 319(18), 1901-1913.
- Güngen, C., Ertan, T., Eker, E., Yaşar, R., & Engin, F. (2002). Standardize mini mental test'in Türk toplumunda hafif demans tan' s' nda geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(4), 273-281.
- Harris, D., & Haboubi, N. (2005). Malnutrition screening in the elderly population. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 98(9), 411–414. <https://doi.org/10.1258/jrsm.98.9.411>
- Hamilton, M. A. X. (1959). The assessment of anxiety states by rating. *British journal of medical psychology*. 32:50-55
- Krist, A. H., Davidson, K. W., Mangione, C. M., Barry, M. J., Cabana, M., Caughey, A. B., Donahue, K., Doubeni, C. A., Epling, J. W., Kubik, M., Ogedegbe, G., Pbert, L., Silverstein, M., Simon, M. A., Tseng, C. W., & Wong, J. B. (2021). Interventions for Tobacco Smoking Cessation in Adults, Including Pregnant Persons: US Preventive Services Task Force Recommendation Statement. *Jama*, 325(3), 265–279. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.25019>
- Krist, A. H., Davidson, K. W., Mangione, C. M., Cabana, M., Caughey, A. B., Davis, E. M., Donahue, K. E., Doubeni, C. A., Kubik, M., Li, L., Ogedegbe, G., Pbert, L., Silverstein, M., Stevermer, J., Tseng, C. W., & Wong, J. B. (2021). Screening for Hypertension in Adults: US Preventive Services Task Force Reaffirmation Recommendation Statement. *JAMA - Journal of the American Medical Association*, 325(16), 1650–1656. <https://doi.org/10.1001/jama.2021.4987>
- Küdsükardali, Y., Solmazgül, E., Kaplan, M., Şahan, B., & Salmanoğlu, M. (2006). Osteoporosis screening on the population of elderly people living in the rest home. *Huzurevinde Yaşayan Yaşlı Popülasyonda Osteoporoz Taraması*, 9(1), 25–29. http://geriatri.dergisi.org/pdf/pdf_TJG_288.pdf
- LeFevre, M.L., & US Preventive Services Task Force. (2015). Screening for thyroid dysfunction: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Annals of internal Medicine*, 162(9), 641-650.
- Lindau, S. T., Schumm, L. P., Laumann, E. O., Levinson, W., O'Muircheartaigh, C. A., & Waite, L. J. (2007). A study of sexuality and health among older adults in the United States. *New England Journal of Medicine*, 357(8), 762-774.
- Mauk, K., (2014), *Gerontological Nursing*, Jones and Barlett, (3rd edition)
- Maes, C. A., & Louis, M. (2011). Nurse practitioners' sexual history-taking practices with adults 50 and older. *The Journal for Nurse Practitioners*, 7(3), 216-222.
- Mehmet, Y., Başbuğ, A., Ellibeş Kaya, A., Çağlar, M., Özkara, A., Sungur, M. A., & Ataoğlu, S. (2017). Osteoporoz Sıklığı ve Tarama Programı Başlangıç Yaşının Belirlenmesi: Düzce

- Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi Örnekleme. *Konuralp Tıp Dergisi*, 9, 30–34. <https://doi.org/10.18521/ktd.286409>
- NICE. (2013). Falls in older people: assessing risk and prevention. NICE Clinical Guideline, 1-33. <https://www.nice.org.uk/guidance/cg161/resources/falls-in-older-people-assessing-risk-and-prevention-35109686728645>
- Owens, D. K., Davidson, K. W., Krist, A. H., Barry, M. J., Cabana, M., Caughey, A. B., ... & US Preventive Services Task Force. (2020). Screening for cognitive impairment in older adults: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 323(8), 757-763.
- Owens, D. K., Davidson, K. W., Krist, A. H., Barry, M. J., Cabana, M., Caughey, A. B., ... & US Preventive Services Task Force. (2019). Screening for abdominal aortic aneurysm: US Preventive Services Task Force recommendation statement. *Jama*, 322(22), 2211-2218.
- Özdek, A., Tunç, B., Germiyanoglu, C., Öztürk, F., & Atalay, F. (2015). Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri. 16. <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/12286,201506-ah-uygulamasinda-onerilen-periyodik-saglik-muayeneleri-ve-tarama-testleripdf.pdf?0>
- Özmete, E. (2016). Hwalek-sengstock yaşlı istismarı tarama testi: Türkçeye uyarlama çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17, 45–52. <https://doi.org/10.5455/apd.200727>
- Öztürk, Z., & Uğraş, K. G. (2017). Yaşlı hastalarda ilaç kullanımı ve polifarmasi. *İzmir Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 27(2), 103-108.
- Perel-Levin, Silvia & World Health Organization. Ageing and Life Course Unit. (2008). Discussing screening for elder abuse at primary health care level by Silvia Perel-Levin. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43523>
- Ports, K. A., Barnack-Tavlaris, J. L., Syme, M. L., Perera, R. A., & Lafata, J. E. (2014). Sexual health discussions with older adult patients during periodic health exams. *The journal of sexual medicine*, 11(4), 901-908.
- Pottie, K., Rahal, R., Jaramillo, A., Birtwhistle, R., Thombs, B. D., Singh, H., ... & Canadian Task Force on Preventive Health Care. (2016). Recommendations on screening for cognitive impairment in older adults. *CMAJ*, 188(1), 37-46.
- Power, L., Mullally, D., Gibney, E. R., Clarke, M., Visser, M., Volkert, D., Bardon, L., de van der Schueren, M. A. E., & Corish, C. A. (2018). A review of the validity of malnutrition screening tools used in older adults in community and healthcare settings – A MaNuEL study. *Clinical Nutrition ESPEN*, 24, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.clnesp.2018.02.005>
- Prevention, P. (2015). Recommendations on Screening for Cognitive Impairment in Older Adults 2015 Canadian Task Force on Preventive Health Care WebEx – How can I participate today?
- Reis, M., & Nahmiash, D. (1998). Validation of the indicators of abuse (IOA) screen. *Gerontologist*, 38(4), 471–480. <https://doi.org/10.1093/geront/38.4.471>
- Siu, A. L., Bibbins-Domingo, K., Grossman, D. C., Baumann, L. C., Davidson, K. W., Ebell, M., Garcia, F. A. R., Gillman, M., Herzstein, J., Kemper, A. R., Krist, A. H., Kurth, A. E., Owens, D. K., Phillips, W. R., Phipps, M. G., & Pignone, M. P. (2016). Screening for depression in adults: US preventive services task force recommendation statement. *JAMA - Journal of the American Medical Association*, 315(4), 380–387. <https://doi.org/10.1001/jama.2015.18392>
- Sung, H., Ferlay, J., Siegel, R. L., Laversanne, M., Soerjomataram, I., Jemal, A., & Bray, F. (2021). Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. *CA: A Cancer Journal for Clinicians*, 71(3), 209–249. <https://doi.org/10.3322/caac.21660>
- TEMĐ. (2020 b). Osteoporoz ve Metabolik Kemik Hastalıkları Tanı ve Tedavi Kılavuzu. In Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. https://file.temd.org.tr/Uploads/publications/guides/documents/20210104143325-2021tbl_kilavuz5e76bb3d16.pdf
- TEMĐ. (2020 a). Troid Hastalıkları Tanı ve Tedavi Kılavuzu. In Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. https://file.temd.org.tr/Uploads/publications/guides/documents/20200929134733-2020tbl_kilavuzf527c34496.pdf?a=1
- Tinetti, M. E., Richman, D., & Powell, L. (1990). Falls efficacy as a measure of fear of falling. *Journal of gerontology*, 45(6), P239–P243. <https://doi.org/10.1093/geronj/45.6.p239>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2010). Tütün Bağımlılığı ile Mücadele El Kitabı. 2010, Ankara. <https://havanikoru.saglik.gov.tr/dosya/dokumanlar/yayinlar/tutun-bagimliliği-el-kitabi-hekimler-icin.pdf> Erişim tarihi: 29.04.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Türkiye Kanser İstatistikleri 2017. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kanser-db/istatistik/Turkiye_Kanser_Istatistikleri_2017.pdf Erişim tarihi: 10.04.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2022), Kanser taramaları, <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-taramalari>, Erişim tarihi: 10.04.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Araştırma Geliştirme ve Sağlık Teknolojisi Değerlendirme Dairesi Başkanlığı. (2020). Hipertansiyon Klinik Protokolü. https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/hipetansiyon_kp_20200723.pdf. Erişim tarihi: 10.04.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (2015), Aile Hekimliği Uygulamasında Önerilen Periyodik Sağlık Muayeneleri ve Tarama Testleri. Yayın No: 991, Ankara
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019a). Yaşlı İzlemi Eğitimi Hekim Eğitim Modülü. 1–151. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kronikhastaliklar-haberler/birinci->

- basamak-saglik-hizmeti-kronik-hastalik-ve-yasli-i-zlemi-egitimlerini-i-llerimizde-baslatiyoruz.html Erişim tarihi: 10.04.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019b). Çok yönlü yaşlı değerlendirme ve İzlem kılavuzu. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engellidb/hastaliklar/Yasli_Sagligi/rehberler/Cok_Yonlu_yasli_Izlem_Kilavuzu2022.pdf Erişim tarihi: 10.04.2022
- Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB), (2021). Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta vadeli Çözümler, Edt: Karan, M.A., Satman İ. https://www.tuseb.gov.tr/tuhke/uploads/yayinlar/makaleler/pdf/27-12-2021_61c9abcc1b4f8__yasli_sagligi_raporu.pdf Erişim tarihi: 10.04.2022
- TURKDİAB. (2019). TÜRKDİAB Diyabet tanı ve tedavi rehberi 2019. https://www.turkdiab.org/admin/PICS/files/Diyabet_Tani_ve_Tedavi_Rehberi_2019.pdf. Erişim tarihi: 10.04.2022
- USPSTF. (2021a). A listing of all the Recommendations with a grade of either A or B. Erişim Linki: <https://www.uspreventiveservicestaskforce.org/uspstf/recommendation-topics/uspstf-a-and-b-recommendations>, Erişim Tarihi: 20.04.2021
- USPSTF. (2021b). Recommendation: Screening for Impaired Visual Acuity in Older Adults. <https://www.uspreventiveservicestaskforce.org/uspstf/draft-update-summary/impaired-visual-acuity-screening-older-adults>, Erişim Tarihi: 10.04.2021.
- Uymaz, P. E., & Nahcivan, N. (2013). Yaşlılar için düşme davranışları ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliği. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 21(1), 22-32.
- Uzuner, A. (2011). Yaşlılarda Koruyucu Sağlık Hizmeti. Aile Hekimleri İçin Yaşlı Sağlığına Bütüncül Yaklaşım içinde. Editör: Çifçili S, Deomed İstanbul
- Volkert, D., Beck, A. M., Cederholm, T., Cereda, E., Cruz-Jentoft, A., Goisser, S., de Groot, L., Großhauser, F., Kiesswetter, E., Norman, K., Pourhassan, M., Reinders, I., Roberts, H. C., Rolland, Y., Schneider, S. M., Sieber, C. C., Thiem, U., Visser, M., Wijnhoven, H. A. H., & Wirth, R. (2019). Management of malnutrition in older patients—current approaches, evidence and open questions. *Journal of Clinical Medicine*, 8(7). <https://doi.org/10.3390/jcm8070974>
- Ward, W. H., Dotan, E., Meyer, J. E., & Esnaola, N. F. (2020). Cancer in Older Adults. Principles and Practice of Geriatric Surgery, 189–209. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47771-8_13
- Yaffe, M. J., Wolfson, C., Lithwick, M., & Weiss, D. (2008). Development and Validation of a Tool to Improve Physician Identification of Elder Abuse: The Elder Abuse Suspicion Index (EASI). <https://doi.org/10.1080/08946560801973168>
- Yazıcı, M. K., Demir, B., Tanrıverdi, N., Karaağaoğlu, E., & Yolaç, P. (1998). Hamilton anksiyete değerlendirme ölçeği, değerlendiriciler arası güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(2), 114-117.
- Yıldırım, A. B., & Kılınç, A. Y. (2017). Polypharmacy and drug interactions in elderly patients. *Türk Kardiyoloji Dernegi arsivi: Turk Kardiyoloji Derneginin yayin organidir*, 45(Suppl 5), 17-21.
- Zigmond AS, Snaith PR (1983) The hospital anxiety and depression scale. *Acta Psychiatr Scand*, 67: 367-70
- Zimet, G. D., Dahlem N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52 (1), 30-41.

YAŞLILARDA ÜRİNER & FEKAL İNKONTİNANS VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Perihan Sarı
Ayşegül Kahraman

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Fekal inkontinans *İdrar kaçırma *İnkontinans *Kegel egzersizleri *Miks tipi inkontinans *Pelvik taban kas egzersizi *Sıkışma tarzı inkontinans
*Stres tipi inkontinans *Taşma tipi inkontinans *Üriner inkontinans

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. İnkontinansın (fekal/üriner) görülme sıklığı ve semptomlarını tanımlar.
2. İnkontinans (fekal/üriner) çeşitlerini ve bunlara yönelik uygun hemşirelik girişimlerini planlar.
3. İnkontinansı (fekal/üriner) olan yaşlıyı bütüncül olarak değerlendirir
4. İnkontinansı (fekal/üriner) olan hastanın bakıma yönelik hemşirelik tanımlarını belirleyebilecek ve yaşlı bireye yönelik bireysel bakım planını hazırlayıp girişimlerini planlar.
5. İnkontinansın (fekal/üriner) tanı ve tedavisi ile ilgili yöntemleri/yaklaşımları tartışır.

KAYNAKLAR

- Abrams, P., Cardozo, L., Fall, M., Griffiths, D., Rosier, P., Ulmsten, U., ... & Wein, A. (2003). The standardisation of terminology in lower urinary tract function: report from the standardisation sub-committee of the International Continence Society. *Urology*, 61(1), 37-49. doi:10.1016/S0090-4295(02)02243-4.
- Akdeniz, Ş. (2020). Yaşlıda Destek Bakım. A. Karadakovan (Ed.), *Yaşlıda Gastrointestinal Sistem Sorunlarında Destek Bakım* içinde. (s. 411-430). Akademisyen Kitapevi.
- Akın, S. (2015). Yaşlılarda üriner inkontinans. *Kontinans ve Nöroüroloji Bülteni*, 2, 49-54. <https://uroturk.org.tr/urolojiData/Books/242/yasli-larda-uriner-inkontinans.pdf>. (Erişim:21.06.2022)
- Aktaş D., & Koçaşlı, D. (2020). Kolorektal kanser cerrahisi sonrası önemli bir sorun: fekal inkontinans. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 36-43. doi: 10.38108/ouhcd.712645.
- Akbayrak, T., & Kaya, S. (2016). Kadın sağlığında fizyoterapi ve rehabilitasyon. (s.141-166). Kalkan Matbaacılık.
- Ateşkan, Ü., Mas, M.R., Doruk, H. ve ark., (2000). Yaşlı Türk popülasyonunda üriner inkontinans: görülme sıklığı, muhtemel klinik tipleri ve birey açısından öneminin değerlendirilmesi. *Geriatry*, 3(2), 45.
- Bilge, Ç., & Beji, N.K. (2018). Fekal inkontinans ve hemşirelik yaklaşımı. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi (KASHED)*, 4(1),86-99.
- Bilgic, D., Kizilkaya Beji, N., Ozbas, A., Çavdar, İ., Aslan, E., & Yalcin, O. (2017). Coping and Help-Seeking Behaviors for Management of Urinary Incontinence. *LUTS: Lower Urinary Tract Symptoms*, 9(3), 134-141.
- Bliss, D.Z., Mellgren, A., Whitehead, W.E., Chiarioni, G., Emmanuel, A., Santoro, G.A. & et al. (2013) Assessment and conservative management of faecal incontinence and quality of life in adults. (5th ed., pp.1444-1485). International Consultation on Urological Diseases and European Association of Urology, https://www.ics.org/Publications/ICI_5/INCONTINENCE.pdf (Erişim tarihi:14.09.2022)
- Boongird, S., Shah, N., Nolin, T.D., & Unruh, M.L. (2010). Nocturia and aging: diagnosis and treatment. *Advances in Chronic Kidney Disease*, 17(4), 27-40. doi: 10.1053/j.ackd.2010.04.004.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds.). (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Bulut, T. (2011). Fekal İnkontinans. B. Bulut T. Menteş, Ö. Alabaz, S. Lenetoğlu (Ed.), *Anorektal Bölgenin Selim Hastalıkları* içinde (s.187-214). Miki Matbaacılık.
- Burgio, K.L., Richter, H.E., Clements, R.H., Redden, D.T., & Goode, P.S. (2007). Changes in urinary and fecal incontinence symptoms with weight loss surgery in morbidly obese women. *Obstetrics & Gynecology*, 110(5): 1034-1040. doi: 10.1097/01.AOG.0000285483.22898.9c.
- Catherine E. DuBeau. (2010). *Urinary incontinence*. New York: Informa Geriatric Review Syllabus.
- Carpenito-Moyet, L.J. (2021). *Hemşirelik tanıları el kitabı* (Çev. F. Erdemir & G. Türk, Çev.). İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti. (Orijinal eserin yayın yılı 2017).
- Çelik, D.B., & Beji, N.K. (2012). Pelvik taban fonksiyon bozuklukları ve yaşam kalitesi. *İÜ Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 20(1), 69-79. ISSN 1304-4869.
- Dedeli, Ö., & Pakyüz, S.Ç. (2016). Bowel movement: the sixth vital sign?. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 6(3),135-139. doi:10.5152/clinexphealthsci.2016.043<https://dergipark.org.tr/tr/pub/clinexphealthsci/issue/24532/259910>. (Erişim Tarihi:15.08.2022).
- DeLancey, J.O. (2010). Why do women have stress urinary incontinence? *Neurourology and Urodynamics*, 29(1), 13-17. doi: 10.1002/nau.20888.
- Demirci, N., & Coşar, F. (2009). Üriner inkontinans tedavisinde davranışsal tedavi yöntemleri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(3), 35-40. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sdutfd/issue/20999/225721> (Erişim:21.08.2022).
- Denat, Y., & Khorshid, L. (2009). Fekal inkontinansın bakımı ve bakımda kullanılan ürünler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 94-103. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/29466> (Erişim Tarihi:15.08.2022).
- Diokno, A.C., Lajiness M.J., & Griebing, T.L. (2014). Urinary Incontinence: Evaluation and Diagnosis. T.L., Griebing (Ed.), In *Geriatric Urology*. (pp.127-133). Springer
- Dökmezi, F. (2017). Kadınlarda İzlenen Üriner İnkontinans: Uluslararası Kılavuzlar Işığında Güncel Yönetim. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*. 70(3), 187-193. https://doi.org/10.1501/Tipfak_0000000985
- Du Moulin, M.F., Hamers, J.P., Ambergen, A.W., Janssen, M.A., & Halfens, R.J. (2008). Prevalence of urinary incontinence among community-dwelling adults receiving home care. *Research in Nursing & Health*, 31(6), 604-612. doi: 10.1002/nur.20291.
- Fattorini, E., Brusa, T., Gingert, C., Hieber, S.E, Leung, V., Osmani, B. & et al. (2016). Artificial muscle devices: Innovations and prospects for fecal incontinence treatment. *Annals of Biomedical Engineering*, 16; 44(5): 1355-1369. doi: 10.1007/s10439-016-1572-z.
- Ganz, M.L., Smalarz, A.M., Krupski, T.L., Anger, J.T., Hu, J.C., WitttrupJensen, K.U., & et al. (2010). Economic costs of overactive bladder in the United States. *Urology*, 75(3), 526-532. doi: 10.1016/j.urology.2009.06.096.
- Gray, M.L., & Haas, J. (2000). Assessment of the patient with urinary incontinence. D. B. Doughty (Ed.), In *Urinary & fecal incontinence: Nursing management* (2nd ed., pp. 209-284). St. Louis, MO: Mosby.
- Güler, C.T., Yağcı, N. (2006). Urinary incontinence in women and physical therapy. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 11, 205-218.

- Hansen, J.L., Bliss, D.Z., & Peden-McAlpine, C. (2006). Diet strategies used by women to manage fecal incontinence. *Journal of Wound Ostomy & Continence Nursing*, 33(1), 52-61 doi: 10.1097/00152192-200601000-00007.
- Haylen, B.T., Ridder, D., Freeman, R.M., Swift, S.E., Berghmans, B., Lee, J., & Schaer, G.N. (2010). An International Urogynecological Association (IUGA)/International Continence Society (ICS) joint report on the terminology for female pelvic floor dysfunction. *Neurourology and Urodynamics*. doi:10.1002/nau.20798.
- Karadakovan A., & Kaymakçı Ş. (2017). Üriner Sistem Hastalıkları. A. Karadakovan, F.E., Aslan (Ed.), *Dâhili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım* içinde. (s.857-859). Akademisyen Kitapevi.
- Kataria, K., & Ilsley, A. (2021). Urinary incontinence in older adults: what you need to know. *British Journal of Hospital Medicine*, 82(4), 1-8. <https://doi.org/10.12968/hmed.2020.0518>.
- Kikuchi, A, Kajun, N, İkedo, Y, Hazowa, A, Nakagawa, H, Guo, H, Matsuda, KO, Yang, G, Farmawati, A, Sami, A, Arai, Y, Tsuji, I, Nagotomi, R. (2007). Association Between Physical Activity and Urinary İncontinence in a Community- Based Elderly Population Aged 70 years and over, *European Urology*, 52(3), 868-75.
- Markland, A.D., Burgio, K.L., Whitehead, W.E., Richter, H.E., Wilcox, C.M., Redden, D. T., ..., & Goode, P. S. (2015). Loperamide versus psyllium fiber for treatment of fecal incontinence: the fecal incontinence prescription (Rx) management (FIRM) randomized clinical trial. *Diseases of the Colon & Rectum*, 58(10), 983-993. doi: 10.1097/DCR.0000000000000442.
- Moore, K.H. (2022). *Urogynecology: evidence-based clinical practice*. (3th ed., pp.87-88). Springer International Publishing, Sydney, NSW, Australia <https://doi.org/10.1007/978-3-030-93367-8>.
- National Institute for Health and Care Excellence (NICE). (2007). *Fecal incontinence: the management of faecal incontinence in adults*. (Great Britain). ISBN-10: 0-9549760-4-5 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK50665/>(Erişim Tarihi: 26.07.2022)
- Ness W. (2012). Fecal incontinence: causes, assessment and managment. *Nursing Standard*, 26(42). 52-60. doi: 10.7748/ns2012.06.26.42.52.c9162.
- Norton, C., Whitehead, W.E., Bliss, D. Z., Harari, D., & Lang, J. (2010). Management of fecal incontinence in adults. *Neurourology and Urodynamics: Official Journal of the International Continence Society*, 29(1), 199-206. doi:10.1002/nau.20803.
- Özcan, M., & Kapucu, S. (2014). Üriner inkontinansı olan geriyatrik hastalara hemşirelik yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1(2), 101-109. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88645> (Erişim Tarihi:14.07.2022).
- Santoro, G., Wiczorek, A.P., & Bartram, C.I. (Eds.). (2010). *Pelvic floor disorders: imaging and multidisciplinary approach to management*. Springer, Berlin.
- Serrano Falcón, B., Álvarez Sánchez, Á., Diaz-Rubio, M., & Rey, E. (2017). Prevalence and factors associated with fecal impaction in the spanish old population. *Age and Ageing*, 46(1), 119-124. 9-124. doi: 10.1093/Ageing/Afw166.
- Townsend M.K, Matthews C.A, Whitehead W.E., & Grodstein F. (2013). Risk factors for fecal incontinence in older women. *The American Journal of Gastroenterology*, 108(1): 113-119. doi: 10.1038/ajg.2012.364.
- Simmons, K. L., Smith, J. A., Bobb, K. A., & Liles, L. L. (2007). Adjustment to colostomy: stoma acceptance, stoma care self-efficacy and interpersonal relationships. *Journal of advanced nursing*, 60(6), 627-635. doi: 10.1111/j.1365-2648.2007.04446.x.
- Sultan, A.H., Monga, A., Lee, J., Emmanuel, A., Norton, C., Santoro, G., Hull, T., Berghmans, B., Brody, S., & Haylen, B.T. (2017). An International Urogynecological Association (IUGA)/International Continence Society (ICS) Joint report on the terminology for female anorectal dysfunction. *Neurourology and Urodynamics*, 36(1), 10-34. <https://doi.org/10.1002/nau.23055>.
- Şentürk, S.G. (2020). Yaşlıda Destek Bakım. Karadakovan (Ed.), *Yaşlıda Üriner Sistem Sorunlarında Destek Bakım* içinde. (s. 339-346). Akademisyen Kitapevi.
- Timmermans, S. L. (2016). Eliciting help-seeking behaviors in patients with fecal incontinence: supporting timely access to treatment. *Home healthcare now*, 34(8), 424-433. doi: 10.1097/NHH.0000000000000445.
- Uyar, G.C. (2020). Yaşlılarda üriner inkontinans; sebepleri ve güncel tedavi yöntemleri. M. Dalkılıç (Ed.), *Scientific Developments for Health and Life Sciences* içinde (1. Baskı, s.339-358) Gece Kitaplığı.
- Wallace, S. A., Roe, B., Williams, K., & Palmer, M. (2004). Bladder training for urinary incontinence in adults. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, doi:10.1002/14651858.cd001308.pub2.
- Wang, J. Y., & Abbas, M. A. (2013). Current management of fecal incontinence. *The Permanente Journal*, 17(3), 65-73. doi: 10.7812/TPP/12-064.
- Wein, A.J., & Smith, A.L. (2014). Lower urinary tract function and dysfunction; urinary incontinence. P.M. Hanno, T.J. Guzzo, S.B. Malkowicz, A.J. Wein (Eds.). In: *Penn clinical manuel of urology*. (2nd edition, pp.332-461). Elsevier.
- Willson, M.M., Angyus, M., Beals, D., Callan, L., Francis, K., Kingan, M. J., & Porras, O. K. (2014). Executive summary: A quick reference guide for managing fecal incontinence (FI). *Journal of Wound Ostomy & Continence Nursing*, 41(1), 61-69. doi: 10.1097/WON.0000000000000004.
- Wu, J.M., Matthews, C.A., Vaughan, C.P., Markland, A.D. (2015). Urinary, fecal, and dual incontinence in older US Adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63(5), 947-953. <https://doi.org/10.1111/jgs.13385>.

- Wyman, J.F., Burgio, K.L., & Newman, D.K. (2009). Practical aspects of lifestyle modifications and behavioural interventions in the treatment of overactive bladder and urgency urinary incontinence. *International journal of clinical practice*, 63(8), 1177-1191. <https://doi.org/10.1111/j.1742-1241.2009.02078.x>
- Vitton, V., Soudan, D., Siproudhis, L., Abramowitz, L., Bouvier, M., Faucheron, J. L., ..., & Damon, H. (2014). Treatments of fecal incontinence: recommendations from the French National Society of Coloproctology. *Colorectal Disease*, 16(3), 159-166. doi:10.1111/codi.12410.
- Yıldız, N., Sarsan, A., & Ardiç, F. (2009). Kadınlarda stres üriner inkontinans ve konservatif tedavi yaklaşımları. *FTR Bil Der*, 12, 42-50. <https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-f8ad051b-6771.pdf> (erişim 15.09.2022)
- Yılmaz, B., & Aslan, E. (2018). Fekal inkontinans ve hemşirelik yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(3), 39-44. doi: 10.22312/sdusbed.362880.
- Yılmaz, S. (2022). Üriner İnkontinansın Konservatif Tedavi Yöntemleri. *Sağlık ve Bilim içinde*. Güler, S. (Ed.). (s.75-86), Efe Akademi Yayınları.

POLİFARMASİ

Hatice Gülsoy

ANAHTAR KAVRAMLAR:

*Yaşlı birey *Yaşlı sağlığı *Polifarmasi *Hemşirelik bakımı *ilaç kullanımı *Akılcı ilaç kullanımı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Polifarmasinin tanımını öğrenir.
  2. Dünya ve Türkiye'deki etiyolojisini ve epidemiyolojisini öğrenir.
  3. Yaş ile birlikte gelişen farmakokinetik ve farmakodinamik değişiklikleri öğrenir.
  4. Yaşlı bireyde polifarmasinin etkileri ve bu etkilere neden olan riskli ilaçları öğrenir.
  5. Yaşlıda akılcı ilaç kullanımı ilkelerini ve akılcı ilaç kullanımında hemşireler ve diğer sağlık profesyonellerinin sorumluluklarını öğrenir.
-

KAYNAKLAR

- Aggarwal, P., Woolford, S. J., Patel, H. P. (2020). Multi-morbidity and polypharmacy in older people: challenges and opportunities for clinical practice. *Geriatrics*, 5(4), 85.
- Arpacı, F., Tokyürek, Ş., & Bilgili, N. (2015). Huzurevinde Yaşayan Yaşlı Bireylerde Yaşam Kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 8(1).
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (Eds.) (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Büyükyılmaz, F., & Çulha, Y. (2018). Yaşlılarda Çoklu İlaç Kullanımı Ve Üriner Sisteme Etkileri. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 6(2), 77-85.
- Calcaterra, L., Proietti, M., Saporiti, E., Nunziata, V., Rolland, Y., Vellas, B., & Cesari, M. (2022). Predictors of drug prescription in nursing home residents: results from the INCUR study. *Internal and Emergency Medicine*, 17(1), 165-171.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N., Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda Yalnızlık Algısı Ve Yaşam Doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Gülsoy, H., & Şenturan, L. (2020). Yaşlı Sağlığı Geliştirme Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 3(2), 140-149.
- Maddy, C. (2022). *Evidence-Based Approaches to Screening for Polypharmacy in Older Adults* (Doctoral dissertation, Walden University).
- Maripe, K. (2010). Modernization Of The Family Support System (FSS) and the Social Needs Of The Elderly (SNE): The Case of Botswana. *Journal of Sociology, Psychology and Anthropology in Practce: Int'l Perspective*, 2, 1-3.
- Mauk, K. L. (2014). *Gerontological nursing: competencies for care*. Jones & Bartlett Publishers.
- Mouazer, A., Tsopra, R., Sedki, K., Letord, C., & Lamy, J. B. (2022). Decision-support systems for managing polypharmacy in the elderly: A scoping review. *Journal of Biomedical Informatics*, 104074.
- Rajesh, V., & Rao, M. (2021). Conundrum of polypharmacy in geriatrics: Less is better than more. *Cancer Research, Statistics, and Treatment*, 4(1), 127.
- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
- TÜİK, (2022). *İstatistiklerle Yaşlılar*. TS 45636, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara. <http://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 18 Mart 2022.
- Wang, J., Lee, C. M., Chang, C. F., Jane, S. W., & Chen, M. Y. (2015). The development and psychometric testing of the geriatric health promotion scale. *Journal of Nursing Research*, 23(1), 56-64.
- Yıldırım, A. B., & Kılınç, A. Y. (2017). Yaşlı hastalarda polifarmasi ve ilaç etkileşimi. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45(5), 17-21.

DÜŞMELER

Gülcan Kar Şen

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Düşme *Düşme korkusu *Düşme risk faktörleri *Düşme riskinin değerlendirilmesi *Düşmelerin önlenmesi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlılarda düşmenin tanımını yapar.
2. Yaşlılarda düşmelerin sıklığını bilir.
3. Düşmeye neden olan risk faktörlerini açıklar.
4. Yaşlı bireylerin düşme riskini değerlendirir.
5. Yaşlı bireyleri düşmelerden korumaya yönelik bireysel önlemler almasına yardım eder.
6. Yaşlı bireyleri düşmelerden korumaya yönelik çevresel önlemler alır.
7. Düşmeleri önlemeye yönelik ekiple iş birliği yapar.
8. Düşmeye eğilimli yaşlı bireylerde düşmeyi önlemeye ve ciddi yaralanmaları azaltmaya yönelik bakım verir.

KAYNAKLAR

- Ağırca D. (2009). Tinetti balance and gait assessment'ın (tinetti denge ve yürüme değerlendirmesi) Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği. *Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Denizli. (Danışman: Nesrin Yağcı)
- Ahmedov, Y., Ahmedov, A. (2021). Acil serviste yatan hastaların düşme risklerinin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 37(3), 207-216.
- Akın, S., Mazıcıoğlu, M.M., Mucuk, S., Gocer, S., Deniz Şafak, E., Arguvanlı, S., Oztürk, A. (2015). The prevalence of frailty and related factors in community-dwelling Turkish elderly according to modified Fried Frailty Index and FRAIL scales. *Aging Clin Exp Res*. 27:703-9.
- Atay, S., San, A.T., Aycan, Ö. (2010). Hendrich II düşme riski modeli'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. 12. *Ulusal Hemşirelik Kongresi*. 20-24 Ekim. Sivas.
- Barış, V.K., İntepeler, Ş.S. (2017). Hasta düşmelerinin önlenmesinde teknoloji kullanımı. *Journal of Health and Nursing Management*. 1: 29-34.
- Bayraktar, E., Türk, G. (2021). Hasta Düşmelerini Önleyici Hemşirelik Girişimlerinin Uygulanma Durumu ve Etkileyen Faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 401-410.
- Bergen, G., Stevens, M.R., Burns, E.R. (2016). Falls and fall injuries among adults aged ≥65 years - united states. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep* 65:993.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2021). Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice. (Sixth Edition). *Springer Publishing Company*, LLC, London.
- Çubukçu, M. (2018). Evde bakım alanlarda düşme riskinin değerlendirilmesi. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 22 (2): 50-57
- Demir, N.Y., İntepeler, Ş.S. (2012). Morse düşme ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ve duyarlılık-seçicilik düzeyinin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(1), 57-71.
- Efe, O. (2020). Yatan hastalarda düşme riski değerlendirme ölçeklerinin etkinliğinin karşılaştırılması-bir kalite iyileştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı Uzmanlık Tezi*. (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Burcu Balam Doğu), Ankara.
- Eliopoulos, C. (2018). Gerontological nursing. (9th eds). *Walters Kluwer*. USA.
- Erdem, M., Emel, F.H. (2004). Yaşlılarda mobilite düzeyi ve düşme korkusu. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 1.
- Florence, C.S., Bergen, G., Atherly, A., Burns, E., Stevens, J., Drake, C. (2018). Medical costs of fatal and nonfatal falls in older adults. *J Am Geriatr Soc*, 66:693.
- Hartholt, K.A., Velde, N., Looman, C.W., Lieshout, E.M., Panneman, M.J., Beeck, E.F., Patka, P., Cammen, T.J. (2010). Trends in fall-related hospital admissions in older persons in the Netherlands. *Arch Intern Med*. 24;170:905-11.
- Hill, A.M., Waldron, N., Francis-Coad, J., Haines, T., Etherton-Beer, C., Flicker, L., Ingram, K., McPhail, SM., (2016). It promoted a positive culture around falls prevention: staff response to a patient education programme-a qualitative evaluation. *British Medical Journal Open*, 21, 6(12),
- Kar Şen, G., Erol, S. (2018). Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin düşme korkusunu azaltmada güvenli hareket ve yürüme programının etkisi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5(3), 387-396.
- Kara, H., Bayir, A., Ak, A., Akinci, M., Tufekci, N., Degirmenci, S., Azap, M. (2014). Trauma in elderly patients evaluated in a hospital emergency department in Konya, Turkey: a retrospective study. *Clin Interv Aging*. 9:17-21.
- Karan, M.A. (2018). Yaşlılarda düşme, önemi ve risk faktörlerinin değerlendirilmesi. *Ege Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(4), 129-132.
- Kondakçı, D.D., Kılavuz, A. (2020). Geriatrik Bireylerde Düşme Riskinin Değerlendirilmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 56-63.
- Küçükdeveci, A., Yavuzer G., Elhan A.H., Sonel B., Tennant, A. (2001). Adaptation of the functional independence measure for use in Turkey. *Journal of Clinical Rehabilitation*. 15:311-319.
- Mauk, K.L. (2014). Gerontological nursing competencies for care. (3rd eds). *Jones & Bartlett Learning*.
- Oyur Çelik, G., Zingal, H. (2016). Beyin Cerrahisi Kliniğinde Yatan Hastaların Düşme Risklerinin Ve Alınan Önlemlerin Belirlenmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2016, 1(1), 7-11.
- Öden, T.N., Van Giersbergen, M.Y. (2021). Düşme ve düşmelere bağlı yaralanmaların azaltılması için kanıt temelli uygulama önerileri. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 18(1), 17-40.
- Özmen Y. (2015). Geriatrik travma hastalarının analizi. *Erciyes Üniversitesi Acil Tıp Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Levent Avşaroğulları), Kayseri.
- Söz, G. (2016). Acil servise başvuran geriatrik travma hastalarının analizi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Acil Tıp Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. (Tez Danışmanı: Dr. Zeynep Karakaya), İzmir.
- Tabloski, P.A. (2019). Gerontological nursing the essential guide to clinical practice. (4th eds). *Pearson*, USA.
- Tekin, D.E., Kara, N., Utlu Tan, N., Arkuran, F. (2013). Delmarva vakfı tarafından geliştirilen düşme riski değerlendirme ölçeğinin Türkçe uyarlanması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *HEAD*, 10(1), 45-50.

- Top, E. (2019): hasta düşmelerini önleyici hemşirelik girişimlerinin uygulanma durumu ve etkileyen faktörler. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi* (Danışman: Doç. Dr. Güleğün TÜRK), Aydın.
- Tuna, H., Gürpınar, B., Devrim Şahin, C., Kaşlı, K., İlçin, N., Kartal, İ., Ulusuy, A., Toplu B. (2021). Toplumda yaşayan yaşlılarda algılanan ve ölçülen düşme riskinin belirteçleri. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*, 8(1): 73-81.
- Tüfekçioğlu, Z., Hüseyinsinoğlu, B.E., Bilgiç, B., Hanağası, H.A. (2021). Parkinson hastalığında yaşlılarda aktivite ve düşme korkusu anketi Türkçe versiyonunun psikometrik özellikleri. *Turk Journal of Neurology*, 27:46-51
- Ulus Y., Durmuş D., Akyol Y., Terzi Y., Bilgici A., Kuru Ö. (2012). Reliability and validity of the Turkish version of the falls efficacy scale international (fes-i) in community-dwelling older persons. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 54; 429–433.
- Uymaz, P.E., Nahcivan, N. (2013). Yaşlılar için düşme davranışları ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliği. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 21(1), 22-32.
- Yağcı Şentürk, A. (2020a). İkonografik düşme etkinlik ölçeği'nin türkçe versiyonu ve geçerlilik, güvenilirliğinin araştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Doktora Tezi* (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayşe Livanelioğlu), Ankara.
- Yağcı Şentürk, A. (2020b). Yaşlılarda düşme oranları ve düşme önlemleri. *Anadolu Güncel Tıp Dergisi*, 2(2), 47-52.

DELİRYUM

Fatma Nevin Şişman
Seda Dülcek

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Deliryum *Hiperaktif deliryum *Hipoaktif deliryum *Karma deliryum *Yaşlı *Hemşirelik bakımı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Hastanede yatan yaşlı bireylerde deliryum risk faktörlerini tartışır.
  2. Deliryumun erken tanınmasının önemini tartışır.
  3. Deliryum tanılama araçlarını bilir.
  4. Deliryumu demanstan ayırır.
  5. Yaşlı bireylerde deliryuma neden olan faktörleri belirler.
  6. Deliryumun özelliklerini, semptomlarını ve yönetimini tanımlar.
  7. Deliryum olan yaşlı bireyler için hemşirelik bakımı planlar, uygular, değerlendirir.
  8. Deliryumun tanı ve tedavisi ile ilgili yöntemleri/yaklaşımları tartışır.
-

KAYNAKLAR

- Abraha, I., Rimland, J.M., Trotta, F., Pierini, V., Cruz-Jentoft, A., Soiza, R., ... Cherubini, A. (2016). Non-pharmacologic interventions to prevent or treat delirium in older patients: Clinical practice recommendations the SENATOR-ONTOP series. *The Journal of Nutrition, Health, and Aging*, 20(9), 927-936. doi: 10.1007/s12603-016-0719-9.
- Ahmed, S., Leurent, B., & Sampson, E.L. (2014). Risk factors for incident delirium among older people in acute hospital medical units: A systematic review and meta-analysis. *Age & Ageing*, 43(3), 326-333. doi: 10.1093/ageing/afu022.
- American Psychiatric Association (APA), (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition (DSM 5)*. Washington, DC, American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (APA), (2017). Diagnostic and coding clinic. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR)*. <https://psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>.
- Amerikan Geriatri Topluluğu/American Geriatrics Society (2015). The American Geriatrics Society/National Institute on Aging Bedside-to-Bench Conference: Research agenda on delirium in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63, 843-852. doi:10.1111/jgs.13406.
- Anderson, C.P., Ngo, L.H., & Marcantonio, E.R. (2012). Complications in post acute care are associated with persistent delirium. *Journal of the American Geriatrics Society*, 60(6),1122-1127. doi: 10.1111/j.1532-5415.2012.03958.x.
- Aypar, Ü., Kanbak, M., Yorgancı, K., Özdemir, H., Akıncı, S.B., Çelikkın, A., & Rezaki, M. (2005). Yoğun bakım ünitesinde konfüzyon değerlendirme ölçeğinin geçerlilik güvenilirlik çalışması. *Türk Anesteziyoloji ve Reanimasyon Derneği Dergisi*, 33(4); 333-341.
- Bağ, B., & Durmuş, T. (2021). Yaşlılık Dönemi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları. O. Çam ve E. Engin (Ed.), *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Psikiyatri Hemşireliği Bakım Sanatı* içinde (3. Baskı, s.704). İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık.
- Blevins, C. (2021). Delirium: Prevention, Early Recognition, and Treatment. In: Boltz, M., Capezuti, E.A., Zwicker, D., & Fulmer, T. (Eds), *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (Sixth Edition, p. 317-330). Springer Publishing Company, LLC.
- Bush, S. H., Tierney, S., & Lawlor, P. G. (2017). Clinical assessment and management of delirium in the palliative care setting. *Drugs*, 77(15), 1623-1643. doi:10.1007/s40265-017-0804-3
- Cangöz, B., Karakoç, E., & Selekler, K. (2006). Saat çizme testinin 50 yaş ve üzeri Türk yetişkin ve yaşlı örneklemi üzerindeki norm belirleme ve geçerlilik güvenilirlik çalışmaları. *Türk Geriatri Dergisi*, 9(3); 136-142.
- Chaiwat, O., Chanidnuam, M., Pancharoen, W., Vijitmalā, K., Danpornprasert, P., Toaditthep, P., & Th anakiattiwibun, C. (2019). Postoperative delirium in critically ill surgical patients: Incidence, risk factors, and predictive scores. *BMC Anesthesiology*, 19(1), 39. doi: 10.1186/s12871-019-0694-x.
- Cinar, M.A., Ozmenler, K.N., Ozsahin, A., & Trzepacz, P.T. (2014). Reliability and validity of the Turkish translation of the delirium rating scale revised-98. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27(3); 186-193.
- Contreras, C.C.T., Esteban, A.N.P., Parra, M.D., Romero, M.K.R., Silva, C.G.D., & Buitrago, N.P.D. (2021). Multicomponent nursing program to prevent delirium in critically ill patients: a randomized clinical trial. *Revista Gaúcha de Enfermagem*, 42. <https://doi.org/10.1590/1983-1447.2021.20200278>
- Çınar, F., & Eti Aslan, F. (2019). Evaluation of postoperative delirium: validity and reliability of the nursing delirium screening scale in the Turkish language. *Dement Geriatr Cogn Disord Extra*, 9; 362-373.
- De, J., & Wand, A.P. (2015). Delirium screening: A systematic review of delirium screening tools in hospitalized patients. *The Gerontologist*, 55(6); 1079-1099. doi: 10.1093/geront/gnv100
- Dong, Z., Song, J., Ge, M., Lin, C., Zhang, J., Chen, J., & Wu, Y. (2020). Effectiveness of a multidisciplinary comprehensive intervention model based on the Hospital Elderly Life Program to prevent delirium in patients with severe acute pancreatitis. *Annals of Palliative Medicine*, 9(4), 2221-2228. <https://doi.org/10.21037/apm-20-913>
- Elibol, N., & Karaöz, S. (2019). NEECHAM konfüzyon ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(Ek sayı1); 48-54.
- Erbay, Ö., & Kelebek Girgin, N. (2020). Deliryumun değerlendirilmesinde sık kullanılan ölçüm araçlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 46 (1);113-121. <https://doi.org/10.32708/uutfd.676518>
- Erdemir, F. (2012). *Hemşirelik Tanıları El Kitabı*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Fick, D. M., Inouye, S.K., McDermott, C., Zhou, W., Ngo, L., Gallagher, J., ... Marcantonio, E.R. (2018). Pilot study of a two-step delirium detection protocol administered by certified nursing assistants, physicians, and registered nurses. *Journal of Gerontological Nursing*, 44(5);18-24. doi: 10.3928/00989134-20180302-01.
- Freter, S., Koller, K., Dunbar, M., MacKnight, C., & Rockwood, K. (2017). Translating delirium prevention strategies for elderly adults with hip fracture into routine clinical care: A pragmatic clinical trial. *The Journal of the American Geriatrics Society*, 65(3), 567-573. doi: 10.1111/jgs.14568.
- Gagnon, P., Allard, P., Masse, B., & DeSerres, M. (2000). Delirium in terminal cancer: A prospective study using Daily screening, early diagnosis, and continuous monitoring. *Journal of Pain and Symptom Management*, 19(6), 412-426. doi: S0885-3924(00)00143-3.
- Gaudreau, J.D., Gagnon, P., Harel, F., Tremblay, A., & Roy, M.A. (2005). Fast, systematic, and continuous delirium assessment in hospitalized patients: The Nursing Delirium Screening Scale. *Journal of Pain and Symptom Management*, 29(4); 368-375. doi: S0885-3924(05)00053-9.
- Gökoğlu, A., & Küçük, L. (2021). Norobilişsel Bozukluklar ve Hemşirelik Yaklaşımı. M. Batmaz ve H. Gezgin Yazıcı (9

- Ed.), *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği* içinde (1. Baskı). Nobel Tıp Kitabevleri
- Gual, N., Inzitari, M., Carrizo, G., Calle, A., Udina, C., Yuste, A., & Morandi, A. (2018). Delirium subtypes and associated characteristics in older patients with exacerbation of chronic conditions. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 26(12), 1204-1212.
- Güngen, C., Ertan, T., Eker, E., Yaşar, R., & Engin, F. (2002). Standardize mini mental test'in Türk toplumunda hafif demans tanısında geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(4); 273-281.
- Han, J.H., Wilson, A., Vasilevskis, E.E., Shintani, A., Schnelle, J.F., Dittus, R.S., ... Ely, E. W. (2013). Diagnosing delirium in older emergency room patients: Validity and reliability of the delirium triage screen and the brief confusion assessment method. *Annals of Emergency Medicine*, 62(5), 457-465. doi: 10.1016/j.annemergmed.2013.05.003.
- Inouye, S.K. (2015). Confusion assessment method (Long CAM). Retrieved from <http://www.hospitalelderlifeprogram.org/delirium-instruments/confusion-assessment-method-long-cam>
- Inouye, S.K., Westendorp, R.G., & Saczynski, J.S. (2014). Delirium in elderly people. *Lancet*, 383(9920), 911-922. doi: 10.1016/S0140-6736(13)60688-1.
- Kose, G., Bolu, A., Ozdemir, L., Acikel, C., & Hatipolu, S. (2016). Reliability and validity of the intensive care delirium screening checklist in Turkish. *Int J Nurs Knowl*, 27(2); 119-124.
- Luetz, A., Heymann, A., Radtke, F.M., Chenitir, C., Neuhaus, U., Nachtigall, I., ... Spies, C.D. (2010). Different assessment tools for intensive care unit delirium: Which score to use? *Critical Care Medicine*, 38(2); 409-418. doi: 10.1097/CCM.0b013e3181cabb42.
- Maldonado, J.R. (2017). Delirium pathophysiology: An updated hypothesis of the etiology of brain failure. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 33(1), 1428-1457. doi: 10.1002/gps.4823.
- O'Regan, N.A., Ryan, D.J., Boland, E., Connolly, W., McGlade, C., Leonard, M., ... Timmons, S. (2014). Attention! A good bedside test for delirium? *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, 85(10); 1122-1131. doi: 10.1136/jnnp-2013-307053.
- Rahman, S. (2020). *Essentials of Delirium: Everything You Really Need to Know for Working in Delirium Care*. Jessica Kingsley Publishers.
- Ramírez Echeverría, MDL., Schoo, C., Paul, M. (2022). Delirium. [Updated 2022 Nov 19]. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan-. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470399/>
- Rose, S.S. (2014). Delirium. In: (Mauk, K.L. (Eds), *Gerontological Nursing Competencies for Care* (Third Edition, p. 483-512). Jones & Bartlett Learning, MA.
- Salluh, J.I., Soares, M., Teles, J.M., Ceraso, D., Raimondi, N., Nava, V.S., ... Delirium Epidemiology in Critical Care Study Group. (2010). Delirium epidemiology in critical care (DECCA): An international study. *Critical Care*, 14(6), R210. doi: 10.1186/cc9333.
- Schub, T. B. (2018). *Delirium: An Overview*. CINAHL Nursing Guide.
- Schub, T.B., & Karakashian, A.R.B. (2018). *Delirium: Palliative Care*. CINAHL Nursing Guide.
- Schubert, M., Schürch, R., Boettger, S., Nuñez, D.G., Schwarz, U., Bettexm, D., ... Rudiger, A. (2018). A hospital wide evaluation of delirium prevalence and outcomes in acute care patients-a cohort study. *BMC Health Services Research*, 18(1), 550. doi: 10.1186/s12913-018-3345-x.
- Shehabi, Y., Bellomo, R., Reade, M.C., Bailey, M., Bass, F., Howe, B., ... Australian and New Zealand Intensive Care Society Clinical Trials Group. (2013). Early goal-directed sedation versus standard sedation in mechanically ventilated critically ill patients: A pilot study. *Critical Care Medicine*, 41(8), 1983-1991. doi: 10.1097/CCM.0b013e31828a437d.
- Shi, Q., Presutti, R., Selchen, D., & Saposnik, G. (2012). Delirium in acute stroke: A systematic review and meta-analysis. *Stroke*, 43(3), 645-649. doi: 10.1161/STROKEAHA.111.643726.
- Sılay, F., & Akyol, A. (2018). Yoğun bakım ünitelerinde sedasyon-ajitasyon ve ağrı değerlendirmesinde kullanılan iki ölçüm aracının Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 22(2); 50-65.
- Wilson, J.E., Carlson, R., Duggan, M.C., Pandharipande, P., Girard, T.D., Wang, L., ... Ely, E.W., (2017). Delirium and catatonia in critically ill patients: The delirium and catatonia cohort investigation. *Critical Care Medicine*, 45(11), 1837-1844. doi: 10.1097/CCM.0000000000002642.
- Witlox, J., Eurelings, L.S., de Jonghe, J.F., Kalisvaart, K.J., Eikelenboom, & van Gool, W.A., (2010). Delirium in elderly patients and the risk of postdischarge mortality, institutionalization, and dementia: A meta-analysis. *Journal of the American Medical Association*, 304(4), 443-451. doi: 10.1001/jama.2010.1013.
- Witlox, J., Slor, C.J., Jansen, R.W.M.M., Kalisvaart, K.J., van Stijn, M.F.M., Houdijk, A.P.J., ... de Jonghe, J.F.M. (2013). The neuropsychological sequelae of delirium in elderly patients with hip fracture three months after hospital discharge. *International Psychogeriatrics*, 25(9), 1521-1531. doi: 10.1017/S1041610213000574.
- Wong, C.L., Holroyd-Leduc, J., Simel, D.L., & Straus, S.E. (2010). Does this patient have delirium? Value of bedside instruments. *Journal of the American Medical Association*, 304(7); 779-786. doi: 10.1001/jama.2010.1182.
- Zaal, I.J., Devlin, J.W., Peelen, L.M., & Slooter, A.J.C. (2015). A systematic review of risk factors for delirium in the ICU. *Critical Care Medicine*, 43(1), 40-47. doi: 10.1097/CCM.0000000000000625.
- Zhang, Z., Pan, L., & Ni, H. (2013). Impact of delirium on clinical outcome in critically ill patients: A meta-analysis. *General Hospital Psychiatry*, 35(2), 105-111. doi: 10.1016/j.genhosppsych.2012.11.003.

ANKSİYETE DEPRESYON

Elif Aşık

ANAHTAR KAVRAMLAR

Anksiyete

Yaşlı birey, Anksiyete, Anksiyolitik, Benzodiyazepin, Kronik hastalıkta anksiyete, bilinçli farkındalık (Mindfulness), Bilişsel davranışçı terapi (BDT)

Depresyon

Yaşlı birey, Antidepresan, Atipik antidepresanlar, Bilişsel davranışçı terapi (BDT) bilinçli farkındalık (Mindfulness), Depresyon, Distimi, Geç başlangıçlı depresyon, Majör depresyon, Seçici serotonin geri alım inhibitörleri (SSRI'lar), Seçici serotonin-norepinefrin geri alım inhibitörleri (SNRI'ler), İntihar

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlı bireylerde anksiyete ve depresyon belirtilerini tanıır.
2. Yaşlı bir bireyde anksiyete bozukluğunu yönetmek için bir bakım planı geliştirir.
3. Anksiyete ve depresyonu ayırt eder.
4. Yaşlı bir bireyde intihar riski belirtilerini tanıır.
5. Yaşlı bir bireyde depresyonu yönetmek için bir bakım planı geliştirir.

KAYNAKLAR

- Akdemir, A., Örsel, D. S., Dağ, İ., Türkçapar, M. H., İşcan, N., & Özbay, H. (1996). Hamilton depresyon derecelendirme ölçeği (HDDÖ)'nin geçerliliği-güvenilirliği ve klinikte kullanımı. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, 4(4), 251-259. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/41533/>
- Akın, A., & Çetin, B. (2007). Depresyon anksiyete stres ölçeği (DASÖ): Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/73222>
- Albayrak, S. (2021). Palyatif Bakımda İletişim. Özveren H. & Gülnar E. (Ed.). *Palyatif Bakım ve Hemşirelik* içinde. Ankara: Akademisyen Kitabevi; s: 537-563. ISBN: 978-625-8037-04-3
- Albayrak, S. & Aşık, E. (2014). Hasta ve Yaşlı Psikolojisi. Ankara: Vize Yayıncılık. ISBN: 978-605-4551-83-5.
- Alçı, D., Aydın, O., & Aydemir, Ö. (2019). DSM-5 Yaygın Anksiyete Bozukluğu için şiddet ölçeği Türkçe formunun güvenilirliği ve geçerliliği. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22, 389-395. <https://doi.org/10.5505/kpd.2019.97759> https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD-97759-RESEARCH_ARTICLE-ALCI.pdf
- Amuk, T., Karadağ, F., Oğuzhanoglu, N., & Oğuzhanoglu, A. (2003). Cornell demansta depresyon ölçeğinin Türk yaşlı toplumunda geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14(4), 263-271. <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/cornell-demansta-depresyon-olcegi-toad.pdf>
- Aşık, E. (2021). Depresyon ve Hemşirelik Bakımı. Özveren H. & Gülnar E. (Ed.). *Palyatif Bakım ve Hemşirelik* içinde. Ankara: Akademisyen Kitabevi; s: 337-353. ISBN: 978-625-8037-04-3
- Ataç, M. (2021). Mindfulness temelli stres azaltma programının meme kanserinde yaşam kalitesine etkisi: Sistematik derleme. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 12(2), 165-172.
- Atalay, Z. (2019). *Mindfulness*. (4. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Atalay Z. (2020). *Mindfulness: farkındalıkla anda kalabilme sanatı*. (4. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Athanasos, P. (2017). Mooddisorders. In Evans, K., Nizette, D., & O'Brien, A. (Eds.), *Psychiatric and mental health nursing* (4th ed., pp. 914-930). Chatswood: Elsevier Australia.
- Aydemir, Ö. ve Köroğlu, E. (2014). *Psikiyatride kullanılan klinik ölçekler* (7. Baskı). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Bandelow, B., Reitt, M., Röver, C., Michaelis, S., Görlich, Y., Wedekind, D. (2015). Efficacy of treatments for anxiety disorders: a meta-analysis. *International Clinical Psychopharmacology*, 30(4), 183-192.
- Blatt, L. (2012). Psychosocial issues. In C. Dahlin & M. Lynch (Eds.), *Corecurriculum for the advanced practice hospice and palliative registered nurse* (2nd ed., pp. 187-224). Pittsburgh: Hospice and Palliative Nurses Association.
- Boysan, M., Keskin, S., & Beşiroğlu, L. (2008). Penn State Endifle Ölçeği Türkçe Formunun Hiyerarflık Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenilirliği. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*, 18(3). <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=d1433aa0-98f3-4230-abf4-8bd24fdc80fb%40redis>
- Burch, V., & Penman, D. (2017). Sağlık için farkındalık. (Silacan Köşeler, Çev.). İstanbul: Pegasus.
- Çam, O., & Engin, E. (Ed.). (2021). Ruh sağlığı ve hastalıkları psikiyatri hemşireliği bakım sanatı (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.
- Chang, C. H, Liu, C. Y., Chen, S. J., & Tsai, H. C. (2018). Efficacy of light therapy on nonseasonal depression among elderly adults: A systematic review and meta-analysis. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 14, 3091 – 3102. doi: 10.2147/NDT.S180321.
- Çıtak, S. (2018). Anksiyete bozukluklarında tedavi yaklaşımları: psikoterapi ve farmakoterapi. *Türkiye Klinikleri*, 9(3), 141-149.
- DSM-5 (2014). *DSM-5 tam ölçütleri başvuru el kitabı*. (Ertuğrul Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Elders, A. (2017). Anxiety, trauma and stress-related disorders. In Evans, K., Nizette, D., & O'Brien, A. (Eds.), *Psychiatric and mental health nursing* (4th ed., pp. 1000-1030). Chatswood: Elsevier Australia.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Faravelli, C., LoSauro, C., & Lelli, L., et al., (2012). The role of life events and HPA axis in anxiety disorders: a review. *Current Pharmaceutical Design*, 18(35), 5663-5674.
- Farrington, E., & Moller, M. (2013). Relationship of vitamin D3 deficiency to depression in older adults: A systematic review of the literature from 2008-2013. *Journal for Nurse Practitioners*, 9 (8), 506 – 515. doi: 10.1016/j.nurpra.2013.05.011.
- Ertan, T., Eker, E., Şar, V. (1997) Geriatrik Depresyon Ölçeği'nin Türk Yaşlı Nüfusunda Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi* 34, 2;62-71
- Harvath, T. A., & McKenzie, G. L. (2012). Depression in older adults. In O'Meara, A., Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (Eds.), *Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice* (4th ed., pp. 135-163). New York: Springer Publishing Company.
- Hisli, N. (1988) Beck Depresyon Envanterinin geçerliliği üzerine bir çalışma. *Psikoloji Dergisi*, 6, 118-121. <https://web.s.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=2be11b2d-c122-41ee-a72f-b7c2e21c7849%40redis>
- Kalyoncuo, S., & Tekinsoy Kartın, P. (2021). Aktif yaşlanma ve hemşirelik bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 26-32.
- Karamustafahoğlu, O., Bakım, B., Ceylan, Y. C., Yavuz, B. G., Güven, T., & Gönenli, S. (2010). İntiharı Öngörebilecek Bir Araç: Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği. *Düşünen*

- Adam: *Journal of Psychiatry & Neurological Sciences*, 23(3). https://www.researchgate.net/profile/Burcu-Yavuz/publication/47673943_A_promising_tool_that_can_predict_suicide_the_hospital_anxiety_and_depression_scale/links/5b3dec69aca2720785120e8e/A-promising-tool-that-can-predict-suicide-the-hospital-anxiety-and-depression-scale.pdf?_sg%5B0%5D=started_experiment_milestone&origin=journalDetail
- Özer, S. K., Demir, B., Tuğal, Ö., & Kabakçı, E. (2001). Montgomery-Asberg Depresyon Değerlendirme Ölçeği: Değerlendiriciler arası güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 185-94. <https://tr-scales.arabpsychology.com/wp-content/uploads/pdf/montgomery-asberg-depresyon-degerlendirme-olcegi-toad.pdf>
- Keser Özcan, N. (2020). Depresif bozukluklar. İçinde F., Oflaz & N., Yıldırım (Edt), Psikiyatri hemşireliği sertifika konuları (ss. 420). Ankara Nobel Tıp Kitabevleri.
- Lieverse, R., Van Someren, E. J., Nielen, M. M., Uitdehaag, B. M., Smit, J. H., & Hoogendijk, W. J. (2011). Bright light treatment in elderly patients with nonseasonal major depressive disorder: A randomized placebo-controlled trial. *Archives of General Psychiatry*, 68 (1), 61 – 70. doi: 10.1001/archgenpsyc.2010.183.
- Lochner, M., & Byrd, L. (2014). Anxiety & depression in older adult. In K. L., Mauk (Eds), *Gerontological nursing competencies for care* (3rd ed., pp. 513-541). Jones & Bartlet Learning.
- Loving, N.G., & Dahlin, C.M. (2019). Anxiety, depression and delirium. In M. Matzo & D.W. Sherman (Eds.), *Palliative care nursing: quality care to the end of life*. (5th ed., pp. 545-576). New York: Springer Publishing Company.
- McKenzie, G., & Sexson, K. (2021). Depression. Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwickler, D. (Edt.). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (6th eds). Springer Publishing Company, LLC, London. Pp:295-307.
- Mergen, H., Tavlı, T., & Öngel, K. (2012). Hızlı depresif belirti envanterinin beck depresyon envanteri ile karşılaştırılması: Ayaktan başvuran hastalarda geçerlik ve güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 49, 1-5. <https://www.noropsikiyatriarsivi.com/sayilar/411/buyuk/1-5.pdf>
- Nakagomi, A., Shiba, K., Kondo, K., & Kawachi, I. (2022). Can Online Communication Prevent Depression Among Older People? A Longitudinal Analysis. *Journal of Applied Gerontology*, 41 (1), 167-175.
- Nyer, M., Doorley, J., Durham, K., Yeung, A. S., Freeman, M. P., & Mischoulon, D. (2013). What is the role of alternative treatments in late-life depression? *Psychiatric Clinics of North America*, 36 (4), 577 – 596. doi: 10.1016/j.psc.2013.08.012.
- Ogden, J. (2019). Sağlık Psikolojisi. (Gülay Dirik, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Opie, R. S., Itsiopoulos, C., Parletta, N., Sanchez-Villegas, A., Akbaraly, T. N., Ruusunen, A., & Jacka, F. N. (2017). Dietary recommendations for the prevention of depression. *Nutritional Neuroscience*, 20 (3), 161 – 171. doi: 10.1179/14768305.15Y.0000000043.
- Öner, N. & A. Le Compte (1983). Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı. No: 333. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. <https://www.worldcat.org/title/durumluk-surekli-kayg-envanteri-el-kitab/oclc/81840585>
- Önen Sertöz, Ö. (2018). Depresyon. Yasemin Yıldırım, Çiçek Fadiloğlu (Ed.), *Palyatif bakım: semptom yönetimi ve yaşam sonu bakım* içinde (415-421). Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Öztürk, O. ve Uluşahin, A. (2011). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (11. Baskı). Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Phelps, L. L. (2019). Hemşirelik tanı referans el kitabı. (Azize Karahan & Sultan Kav, Çev. Edt.). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Sağduyu, A. (1997). Yaşlılar için Depresyon Ölçeği: Hamilton Depresyon Ölçeği ile karşılaştırmalı güvenilirlik ve geçerlilik çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 8, 3-8. <https://www.turkpsikiyatri.com/tekSayi?sa=19>
- Sanhueza, C., Ryan, L., & Foxcroft, D. R. (2013). Diet and the risk of unipolar depression in adults: Systematic review of cohort studies. *Journal of Human Nutrition & Dietetics*, 26 (1), 56 – 70. doi: 10.1111/j.1365-277X.2012.01283.x
- Schwartzkopf, C. E., & Twigg, P. (2014). Nursing management of dementia. In K. L., Mauk (Eds), *Gerontological nursing competencies for care* (3rd ed., pp. 378-401). Jones & Bartlet Learning.
- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
- Townsend, M.C., & Morgan, K.I. (2018). *Psychiatric mental health nursing: concepts of care in evidence based practice* (Ninth Edit). Philadelphia: DavisCompany.
- Türkçapar, H. (2020). *Depresyon: klinik uygulamada bilişsel-davranışçı terapi* (5. Baskı). İstanbul: Epsilon.
- Türkçapar, H. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi-temel ilkeler ve uygulama* (11. Baskı). İstanbul: Epsilon.
- Ulusoy, M., Şahin, N., Erkman, H. (1998) Turkish version of The Beck Anxiety Inventory: Psychometric properties. *J Cogn Psychother: Int Quaterly*, 12:28-35. https://www.researchgate.net/profile/Nesrin-Hisli-Sahin/publication/233792003_Turkish_Version_of_the_Beck_Anxiety_Inventory_Psychometric_Properties/links/0912f50b89f36c598c000000/Turkish-Version-of-the-Beck-Anxiety-Inventory-Psychometric-Properties.pdf
- Walker, P.V., & Rashid, A. (2016). Anxiety and depression. In Yennurajalingam, S., & Bruera, E. (Eds.), *Oxford American handbook of hospice and palliative medicine and supportive care* (2nd ed., pp. 101-111). New York: Oxford University Press.
- Watson, M., Campbell, R., Vallath, N., Ward, S., & Wells, J. (2019). *Oxford handbook of palliative care*. (3thedition). New York: Oxford University Press.
- World Health Organisation (WHO) (2017). *Mental health of older*

- adults. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-of-older-adults>
- Wu, M. C., Sung, H. C., Lee, W. L., & Smith, G. D. (2015). The effects of light therapy on depression and sleep disruption in older adults in a long-term care facility. *International Journal of Nursing Research*, 21 (5), 653 – 659. doi: 10.1111/ijn.12307.
- Yesavage J.A., Brink T.L., Rose T.L. ve ark., (1983). Development and validation of a geriatric depression screening scale: a preliminary report. *J. Psychiatric Research*, 17 (1): 37-49.
- Yazıcı, M. K., Demir, B., Tanrıverdi, N., Karağaoğlu, E., & Yolaç, P. (1998). Hamilton anksiyete değerlendirme ölçeği, değerlendiriciler arası güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(2), 114-117. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/6110/>
- Yılmaz, O., Öztürk, A. (2019). Palyatif bakım kapsamında psikoterapiler ve uygulamaları. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 1, 7-14.

UYKU BOZUKLUKLARI

Demet İnangil

ANAHTAR KAVRAMLAR

Uyku gereksinimi, Uyku siklusu, İnsomnia, Hipersomnia, Parasomnia, Uyku apnesi, Huzursuz Bacak Sendromu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Uyku kavramını ve yaşlanma sürecinde önemini açıklar.
  2. Yaşlı bireyin yaşam kalitesinin sürdürülmesinde uykunun önemini açıklar
  3. Yaşlı bireylerde başlıca uyku bozukluklarının belirtilerini, semptomları tanımlar.
  3. Kronik hastalık, ilaçlar ve hastaneye yatışların uyku üzerindeki etkilerini tartışır.
  4. Uyku düzeninin sağlanmasını içeren hemşirelik uygulamalarını sıralar.
-

KAYNAKLAR

- Adapinar, D. Ö. (2018). Yaşlanma, kognisyon ve uyku. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 5(4), 32.
- Ameratunga, D., Goldin, J., & Hickey, M. (2012). Sleep disturbance in menopause. *Internal Medicine Journal*, 42(7), 742-747.
- Ancoli-Israel, S. (2009). Sleep and its disorders in aging populations. *Sleep Medicine*, 10(1), 7-11. doi: 10.1016/j.sleep.2009.07.004
- Boysan, M., Güleç, M., Besiroglu, L., & Kalafat, T. (2010). Uykusuzluk Siddeti İndeksi'nin Türk örneklemindeki psikometrik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 248.
- Bliwise D. L., Foley, D. J., Vitiello, M. V., Farzaneh, P. A., Ancoli-Israel, S., & Walsh, J. K. (2009). Nocturia and disturbed sleep in the elderly. *Sleep Medicine*, 10(5):540-548. Doi: 10.1016/j.sleep.2008.04.002
- Carpenter, J. S., & Andrykowski, M. A. (1998). Psychometric evaluation of the Pittsburgh sleep quality index. *Journal of Psychosomatic Research*, 45(1), 5-13.
- Chasens E.R. & Umlauf, M.G. (2021). Excessive Sleepiness. Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds.). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (ss. 74-88) (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Chen, I. H., Yeh, T. P., Yeh, Y. C., et al. (2019). Effects of acupressure on sleep quality and psychological distress in nursing home residents: A randomized controlled trial. *Journal of the American Medical Directors Association*, 20(7):822-829. doi:10.1016/j.jamda.2019.01.003
- Covely, J., Diebold, C., Gross, J. C., & Hardin-Fanning F. (2014). Management of Common Problems, Sleep Disorders. Mauk, K.L. (Ed.) *Gerontological Nursing Competencies For Care* içinde (ss. 524-530) (3rd eds). Jones & Bartlett Learning.
- Dincer, B., İnançil, D., İnançil, G., Bahçecik, N., Ayaz, E. Y., Arslanoğlu, A., et al. (2021). The effect of acupressure on sleep quality of older people: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Explore*, doi: 10.1016/j.explore.2021.11.010
- Ekiz, T., & Pazarlı A. C. (2018). Geriatrik ve erişkin hastalarda uyku apne sendromu ve polisomnografi özelliklerinin karşılaştırılması. *Ankara Medical Journal*, 18(4):537-544.
- Eliopoulos, C. (2018). Sleep and Rest. Unite 3, Chapter 12, *Gerontological Nursing*. (439-466) (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Foley DJ, Monjan AA, Brown SL et al. Sleep complaints among elderly persons: an epidemiologic study of three communities. *Sleep*, 1995;18(6):425-32
- Göktaş, K., & Özkan, İ. (2006). Yaşlılarda uyku bozuklukları. *Türk Geriatri Dergisi*, 9(4):226-233.
- Güneş, Z., & Özvurmaz, S. (2020). Uyku bozukluğu farkındalığı, uyku bozukluğu semptomlarının sıklığı ve semptomlar ile ilişkili faktörler: Yaşlı popülasyon örneği. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 13(1):41-51.
- Gulia, K. K., & Kumar, V. M. (2018). Sleep disorders in the elderly: a growing challenge. *Psychogeriatrics*, 18(3), 155-165.
- Kaveh, M. H., Behmanesh, V., & Karimi, M. (2021). The impact of the educational intervention on sleep quality and psychological well-being among the elderly people. *Malaysian Journal of Medicine And Health Sciences*, 17(3):2636-9346.
- Kubat Bakır, G., & Akın, S. (2019). Yaşlılıkta kronik hastalıkların yönetimi ile ilişkili faktörler. *Sağlık ve Toplum*, 29(2), 17-25.
- Özol, D., & Özvurmaz, S. (2018). Yaşlı hastalarda uyku ve uyku bozuklukları. <https://www.solunum.org.tr/tusaddata/book/677/17102018114822-031>. Bölüm 31, 345-354.
- Öztop, K. E., Aykaç, V., & Varım, P. (2018). Yaşlılarda kullanılması uygun olmayan ilaçlar: Priscus listesi. *Journal of Human Rhythm*, 4(2):104-110.
- Palteki, A.S., Aykaç, E., Yükselen, N., Mammadova, L., Çakırlı, Y., & Hayran, O. (2021). Yaşlı Bakımevinde Konaklayan Yaşlılarda Uyku Kalitesi Ve Depresyon. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 6 (2), 105-113.
- Pekçetin, S., & Özgü, İ. (2019). Yaşlı bireylerde uyku kalitesinin yorgunluk ve yaşam kalitesi ile ilişkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (4):604-608.
- Sabia, S., Fayosse, A., Dumurgier, J., van Hees, V. T., Paquet, C., Sommerlad, A., ... & Singh Shang B, Yin H, Jia Y, et al. Nonpharmacological interventions to improve sleep in nursing home residents: A systematic review. *Geriatric Nursing*, 2019;40(4):405-416. doi:10.1016/j.gerinurse.2019.01.001
- Silva, G. E., An, M. W., Goodwin, J. L., Shahar, E., Redline, S., Resnick, H. et al. (2009). Longitudinal evaluation of sleep-disordered breathing and sleep symptoms with change in quality of life: The Sleep Heart Health Study (SHHS). *Sleep*, 32 (8):1049-1057.
- Şevik Erdöl, H. (2020). Uyku. Aştı, T. A., Karadağ, A. (Eds.) *Hemşirelik Esasları. Güncellenmiş ve Genişletilmiş Yeni Baskı* içinde (ss. 1099-114). Akademi Yayıncılık, İstanbul.
- Tabloski, P.A. (2019). Sleep and the Older Adult, *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice* içinde (ss.182-198) (4th eds). Pearson, USA.
- Tatineny, P., Shafı, F., Gohar, A., & Bhat, A. (2020). Sleep in the elderly. *Missouri Medicine*, 117(5), 490.
- Tufan, A. & Bahat, G. (2017). Yaşlıda uyku bozuklukları. *Türkiye Klinikleri J Geriatr-Special Topics*, 3(1), 58-61. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227>

DİSFAJİ VE YETERSİZ BESLENME

Cemile Savcı

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Geriatrik Sendrom *Yutma *Disfaji *Orofaringeal Disfaji *Özofagus Disfajisi *Sarkopenik Disfaji *Presbifaji *Disfaji Diyeti *Yetersiz Beslenme
*Antropometrik Ölçümler *Vücut Kitle İndeksi *Orta Üst Kol Çevresi *Triceps Deri Kıvrımı *Kilo Kaybı *Albumin *Kaşeksi *Diyet Geçmiş İncelemesi *Enteral Beslenme *Parenteral Beslenme *Nazogastrik Tüp *Perkütan Endoskopik Gastrostomi *Peruktan Endoskopik Jejunostomi
*Sarkopeni

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlı bireylerde disfaji risk faktörlerini tanıır.
2. Yaşlı bireylerde disfaji tarama ve değerlendirme yöntemlerini bilir.
3. Disfajisi olan yaşlı bireye özgü hemşirelik bakımını planlar, uygular ve değerlendirir.
4. Yaşlı bireylerde yetersiz beslenme risk faktörlerini tanıır.
5. Yaşlı bireylerde yetersiz beslenme tarama ve değerlendirme yöntemlerini bilir.
6. Yetersiz beslenme/yetersiz beslenme riski olan yaşlı bireye özgü hemşirelik bakımını planlar, uygular ve değerlendirir.

KAYNAKLAR

- Abu-Snieneh, H.M., Saleh, M.Y. (2018). Registered nurse's competency to screen dysphagia among stroke patients: Literature review. *The Open Nursing Journal*, 12, 184-194.
- Acaroğlu, R., Kaya, H. (Çev. Eds.). Hemşirelik Tanıları: Tanımlar ve Sınıflandırma 2015-2017. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2018.
- Acaroğlu, R., Özşaban, A. (2021). Beslenme. İçinde: Acaroğlu, R., Şendir, M., Kaya, H. (Çev. Eds.). Roper-Logan-Tierney Modelinin Uygulamada Kullanılması. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s.190-225.
- Akçay, K., Suluhan, D., Kesik, G., Uzunoğlu, K., Kartal, E., Şahna, A. (2020a). Nursing practices in enteral nutrition. *Clin Sci Nutr*, 2, 1-14.
- Akçay, K., Kesik, G., Suluhan, D., Soysal, D., Demir, H.N., Kazancı, H. (2020b). Parenteral nutrition and nursing care: A review of the recent literature. *Clinical Science of Nutrition*, 2(1), 15-20.
- Akdaş, B. (2020). 65 yaş ve üstü disfajili hastalar ve bakım vericilerine uygulanan eğitimin disfaji komplikasyonlarına etkisi. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Alemdaroğlu, E. (2019). Disfajide klinik değerlendirme. İçinde: Eyigör, S. (Ed.). Disfaji: Tanıdan Tedaviye Multidisipliner Yaklaşım. İzmir: US Akademi, s.89-102.
- American Society of Anesthesiologists. (2017). Practice guidelines for preoperative fasting and the use of pharmacologic agents to reduce the risk of pulmonary aspiration: Application to healthy patients undergoing elective procedures: An updated report by the American Society of Anesthesiologists task force on preoperative fasting and the use of pharmacologic agents to reduce the risk of pulmonary aspiration. *Anesthesiology*, 126, 376-393.
- Antonios, N., Carnaby-Mann, G., Crary, M., Miller, L., Hubbard, H., Hood, K., et.al. (2010). Analysis of a physician tool for evaluating dysphagia on an inpatient stroke unit: the modified Mann Assessment of Swallowing Ability. *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*, 19(1), 49-57.
- Anyanwu, U.O., Sharkey, J.R., Jackson, R.T., Sahyoun, N.R. (2011). Home food environment of older adults transitioning from hospital to home. *Journal of Nutrition in Gerontology and Geriatrics*, 30, 105-121.
- Ayçiçek, G.Ş., Ülger, Z. (2021). Yaşlıda Fizyolojik Değişiklikler. İçinde: Ülger, Z., Erdinçler, D., Karan, M.A. (Eds.). Geriatri: Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları. Ankara: Hipokrat Yayınevi, s.135-137.
- Azzolino, D., Damanti, S., Bertagnoli, L., Lucchi, T., Cesari, M. (2019). Sarcopenia and swallowing disorders in older people. *Aging Clinical and Experimental Research*, 31(6), 799-805.
- Baijens, L. W., Clavé, P., Cras, P., Ekberg, O., Forster, A., Kolb, G. F., et.al. (2016). European Society for Swallowing Disorders-European Union Geriatric Medicine Society white paper: Oropharyngeal dysphagia as a geriatric syndrome. *Clin Interv Aging*, 11, 1403-1428.
- Bauer, J., Biolo, G., Cederholm, T., Cesari, M., Cruz-Jentoft, A.J., Morley, J.E., et. al. (2013). Evidence-based recommendations for optimal dietary protein intake in older people: A position paper from the PROT-AGE Study Group. *Journal of the American Medical Directors Association*, 14(8), 542-559.
- Baz, S., Ardahan, M. (2016). Yaşlılarda malnütrisyon ve hemşirelik yaklaşımları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 147-153.
- Belafsky, P.C., Mouadeb, D.A., Rees, C.J., Pryor, J.C., Postma, N., Allen, J., Leonard, R.J. (2008). Validity and reliability of the Eating Assessment Tool (EAT-10). *Ann Otol Rhinol Laryngol*, 117(12), 919-924.
- Boullata, J. (2004). Drug-nutrient Interactions. In P. Worthington, (Ed.), Practical Aspects of Nutrition Support. An Advanced Practice Guide. Philadelphia, PA: Saunders. Evidence Level VI, p.431-454.
- Boullata, J.I., Carrera, A.L., Harvey, L., Escuro, A.A., Hudson, L., Mays, A., et al. (2017). ASPEN safe practices for enteral nutrition therapy. *J Parenter Enteral Nutr*, 41(1), 15-103.
- Boyras, S. (2015). İnmeli bireylerde yutma ve beslenme. *Türkiye Klinikleri Journal of Internal Medicine Nursing-Special Topics*, 1(1), 1-6.
- Centers for Medicare & Medicaid Services. (2019). CMS measures inventory. Preventive care and screening: Body mass index (BMI) screening and follow-up plan. Retrieved from https://cmit.cms.gov/CMIT_public/ViewMeasure?MeasureId=502.
- Chalmers, J.M., King, P.L., Spencer, A.J., Wright, F.A., Carter, K.D. (2005). The oral health assessment tool-validity and reliability. *Australian Dental Journal*, 50(3), 191-199.
- Charlton, K.E., Ferreira, M., Fourie, J.M. (2016). Nutrient Requirements and Factors Affecting Nutritional Status in Older Adults. In: Temple, J., Steyn, N. (Eds.). Community Nutrition for Developing Countries. Canada: AU Press, Athabasca University, p.129-153.
- Crogan, N.L. (2014). Dysphagia and Malnutrition. In: Mauk KL (ed.). Gerontological Nursing 3rd ed. Burlington, USA: Jones & Bartlett Learning, p.621-643.
- Çiftçi, H.B. (2019). Akut İnmeli Hastalarda Modifiye Mann Yutma Değerlendirme Testi'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çiyiltepe, M.M. (2020). Yutma Fonksiyonu: Anatomofizyolojisi. İçinde: Çiyiltepe, M.M. (Ed.). Pediatriyen Geriatriye Yutma Bozuklukları. İstanbul: Tıbbi Yayınlar Merkezi, s.1-21.

- Çiyiltepe, M.M., Karaman, M. (2020). Yutma Rehabilitasyonu. İçinde: Çiyiltepe, M.M. (Ed.). *Pediatriden Geriatriye Yutma Bozuklukları*. İstanbul: Tıbbi Yayınlar Merkezi, s.361-395.
- Çiyiltepe, M.M., Semiz, N. (2020). *Nütrisyon, Malnütrisyon ve Yutma İlişkisi*. İçinde: Çiyiltepe, M.M. (Ed.). *Pediatriden Geriatriye Yutma Bozuklukları*. İstanbul: Tıbbi Yayınlar Merkezi, s.417-432, 483.
- da Silva, J.S., Seres, D.S., Sabino, K., Adams, S.C., Berdahl, G.J., Citty, S.W., ... & Parenteral Nutrition Safety and Clinical Practice Committees, American Society for Parenteral and Enteral Nutrition. (2020). ASPEN consensus recommendations for refeeding syndrome. *Nutrition in Clinical Practice*, 35(2), 178-195.
- Demir, N., Oytun, M.G., Halil, M.G. (2021). Disfaji. İçinde: Ülger, Z., Erdinçler, D., Karan, M.A. (Eds.). *Geriatri: Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları*. Ankara: Hipokrat Yayınevi, s.837-855.
- Demir, N., Serel Arslan, S., İnal, Ö., Karaduman, A.A. (2016). Reliability and validity of the Turkish eating assessment tool (T-EAT-10). *Dysphagia*, 31(5), 644-649.
- DePippo, K.L., Holas, M.A., Reding, M.J. (1994). The Burke dysphagia screening test: validation of its use in patients with stroke. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 75(12), 1284-1286.
- DiMaria-Ghalili, R.A. (2021). Nutrition in the older adult. In: Boltz, M (Ed.). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*, 6th ed. Springer Publishing Company, p.179-188.
- DiMaria-Ghalili, R.A. (2014). Integrating nutrition in the comprehensive geriatric assessment. *Nutrition in Clinical Practice*, 29(4), 420-427.
- DiGiacomo, M., Lewis, J., Nolan, M. T., Phillips, J., Davidson, P.M. (2013). Health transitions in recently widowed older women: A mixed methods study. *BMC Health Service Research*, 13, 143.
- DiMaria-Ghalili, R.A., Guenter, P.A. (2008). The Mini Nutritional Assessment. *American Journal of Nursing*, 108(2), 50-59.
- DiMaria-Ghalili, R.A., Amella, E.J. (2005). Nutrition in older adults. *American Journal of Nursing*, 105(3), 40-50.
- Dorner, T.E., Lackinger, C., Haider, S., Luger, E., Kapan, A., Luger, M., et.al. (2013). Nutritional intervention and physical training in malnourished frail community-dwelling elderly persons carried out by trained lay "buddies": study protocol of a randomized controlled trial. *BMC Public Health*, 13(1), 1-11.
- Easterling, C. (2017). 25 years of dysphagia rehabilitation: what have we done, what are we doing, and where are we going?. *Dysphagia*, 32(1), 50-54.
- Eliopoulos, C. (Ed.). (2018). Unit 3 Health Promotion: Nutrition and Hydration. In: *Gerontological Nursing*. 9th ed. China: Wolters Kluwer, p.424-436.
- Engel, J.H., Siewerdt, F., Jackson, R., Akobundu, U., Wait, C., Sahyoun, N. (2011). Hardiness, depression, and emotional well-being and their association with appetite in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 59(3), 482-487.
- Eom, M.J., Chang, M.Y., Oh, D.H., Kim, H.D., Han, N.M., Park., J.S. (2017). Effects of resistance expiratory muscle strength training in elderly patients with dysphagic stroke. *NeuroRehabilitation*, 41(4), 747-752.
- Erkoç, Y., Yardım, N. (2011). T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar ve Kronik Durumlar Daire Başkanlığı. Sağlıkla Yaşlanma Eylem Planı Çalıştay İlerleme Raporu. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 809. Ankara: Anıl Matbaası, s.1-142.
- Fingerhood, M.L. (2021). Age-Related Changes in Health. In: Boltz, M (Ed.). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*, 6th ed. Springer Publishing Company, p.64-65.
- Guigoz, Y., Vellas, B., Garry, P.J. (1996). Assessing the nutritional status of the elderly: The Mini Nutritional Assessment as part of the geriatric evaluation. *Nutr Rev*, 54(1), 59-65.
- Gümüşsoy, M., Atmış, V. (2021). Gastrointestinal Sistem Sorunları. İçinde: Ülger, Z., Erdinçler, D., Karan, M.A. (Eds.). *Geriatri: Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları*. Ankara: Hipokrat Yayınevi, s.603.
- Gürhan, N., Polat, Ü.G., Fidancı, B.E. (Çev. Eds.). *Hemşirelik Tanıları El Kitabı, Bakım Planlamasında Kanıta Dayalı Rehber*. 11. baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, 2018.
- Hall, K.E. (2017). Aging of the Gastrointestinal System. In: Halter, J.B., Ouslander, J.G., Tinetti, M.E., Studenski, S., High, K.P., Asthana, S. (Eds.). *Hazzard's Geriatric Medicine and Gerontology*, 7th ed. New York, NY: McGraw-Hill, p.1333-1342.
- Hoffman, M.R., Mielens, J.D., Ciucci, M.R., Jones, C.A., Jiang, J.J., McCulloch, T.M. (2012). High-resolution manometry of pharyngeal swallow pressure events associated with effortful swallow and the Mendelsohn maneuver. *Dysphagia*, 27(3), 418-426.
- Horasan, N.E. (2016). Beslenme. İçinde: Aştı, T.A., Karadağ, A. (Eds.), *Hemşirelik Esasları: Hemşirelik Bilimi ve Sanatı*. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık; 901-942.
- IDDSI (2016). https://iddsi.org/IDDSI/media/images/Complete_IDDSI_Framework_Final_31July2019.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2022).
- Janssen, I., Heymsfield, S.B., Allison, D.B., Kotler, D.P., Ross, R. (2002). Body mass index and waist circumference independently contribute to the prediction of nonabdominal, abdominal subcutaneous, and visceral fat. *American Journal of Clinical Nutrition*, 75, 683-688.
- Jefferies, D., Johnson, M., Ravens, J. (2011). Nurturing and nourishing: The nurses' role in nutritional care. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 317-330.

- Jensen, G.L., Hsiao, P.Y., Wheeler, D. (2012). Adult nutrition assessment tutorial. *Journal of Parenteral and Enteral Nutrition*, 36, 267-274.
- Jensen, G.L., Wheeler, D. (2012). A new approach to defining and diagnosing malnutrition in adult critical illness. *Current Opinion in Critical Care*, 18, 206-211.
- Jensen, G.L., Mirtallo, J., Compher, C., Dhaliwal, R., Forbes, A., Grijalba, R.F., et.al. (2010). Adult starvation and disease-related malnutrition: a proposal for etiology-based diagnosis in the clinical practice setting from the International Consensus Guideline Committee. *Journal of Parenteral and Enteral Nutrition*, 34(2), 156-159.
- Joanna Briggs Institute. (2007). Effectiveness of interventions for undernourished older inpatients in the hospital setting. *The JBI Database of Best Practice Information Sheets and Technical Reports*, 11(2), 1-4.
- Kaiser, M.J., Bauer, J.M., Rämisch, C., Uter, W., Guigoz, Y., Cederholm, T., et.al. (2010). Frequency of malnutrition in older adults: A multinational perspective using the Mini Nutritional Assessment. *Journal of the American Geriatrics Society*, 58, 1734-1738.
- Kapucu S, Akyar İ, Korkmaz F. (Çev. Eds.). Pearson Hemşirelik Tanıları El Kitabı. Ankara: Pelikan Yayınevi; 2018.
- Karadakovan, A. (2014). Yaşlı Sağlığı ve Bakım. Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi, s.114-137.
- Kawashima, K., Motohashi, Y., Fujishima, I. (2004). Prevalence of dysphagia among community-dwelling elderly individuals as estimated using a questionnaire for dysphagia screening. *Dysphagia*, 19, 266e271.
- Kim, H., Suh, Y. (2018). Changes in the dysphagia and nutritional status of patients with brain injury. *Journal of Clinical Nursing*, 27(7-8), 1581-1588.
- Korkmaz, M., Eyigör, S. (2019). Disfaji Rehabilitasyonu. İçinde: Eyigör, S. (Ed.). Disfaji: Tanıdan Tedaviye Multidisipliner Yaklaşım. İzmir: US Akademi s.345-350.
- Kuzuya, M., Kanda, S., Koike, T., Suzuki, Y., Iguchi, A. (2005). Lack of correlation between total lymphocyte count and nutritional status in the elderly. *Clinical Nutrition*, 24(3), 427-432.
- Landi, F., Picca, A., Calvani, R., Marzetti, E. (2017). Anorexia of aging assessment and management. *Clinical Geriatric Medicine*, 33, 315-323.
- Lee, D.H., Park., J.S., Lee, S.W., Choi, J.B. (2017). Effects of electrical stimulation combined with dysphagia therapy in elderly individual with oropharyngeal dysphagia: a case study. *Journal of Physical Therapy Science*, 29(3), 556-557.
- Litchford, M.D. (2014). Counteracting the trajectory of frailty and sarcopenia in older adults. *Nutrition in Clinical Practice*, 29(4), 428-434.
- Loreck, E., Chimakurthi, R., Steinle, N.I. (2012). Nutritional assessment of the geriatric patient: A comprehensive approach toward evaluating and managing nutrition. *Clinical Geriatrics*, 20(4), 20-26.
- Madhavan, A., LaGorio, L.A., Crary, M.A., Dahl, W.J., Carnaby, G.D. (2016). Prevalence of and risk factors for dysphagia in the community dwelling elderly: a systematic review. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 20(8), 806-815.
- Mann, G. (2002). MASA: the Mann assessment of swallowing ability. Dysphagia series. US: Singular Pub Group, p.3-10.
- Marian, T., Schröder, J., Muhle, P., Claus, I., Oelenberg, S., Hamacher, C., et.al. (2017). Measurement of oxygen desaturation is not useful for the detection of aspiration in dysphagic stroke patients. *Cerebrovascular Diseases Extra*, 7(1), 44-50.
- Martino, R., Silver, F., Teasell, R., Bayley, M., Nicholson, G., Streiner, D.L., Diamant, N.E. (2009). The toronto bedside swallowing screening test (TOR-BSST) development and validation of a dysphagia screening tool for patients with stroke. *Stroke*, 40(2), 555-561.
- Massey, R., Jedlicka, D. (2002). The Massey Bedside Swallowing Screen. *Journal of Neuroscience Nursing*, 34(5), 252-259.
- McCoy, Y.M., Varindani Desai, R. (2018). Presbyphagia versus dysphagia: identifying age-related changes in swallow function. *Perspectives of the ASHA Special Interest Groups*, 3(15), 15-21.
- Mills, R.H., Ashford, J.R. (2008). A Methodology for the inclusion of laboratory assessment in the evaluation of dysphagia. *Perspectives on Swallowing and Swallowing Disorders (Dysphagia)*, 17(4), 128-134.
- O'Connor, L.J. (2021). Oral Healthcare in the Older Adult. In: Boltz, M (Ed.). Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice, 6th ed. Springer Publishing Company, p.149-155.
- Ong, J.J.-X., Steele, C.M., Duizer, L.M. (2018). Sensory characteristics of liquids thickened with commercial thickeners to levels specified in the International Dysphagia Diet Standardization Initiative (IDDSI) framework. *Food Hydrocolloids*, 79, 208-217.
- Özbudak, G., Özer, S. (2021). Disfaji Rehabilitasyonunda Hemşirenin Rolü. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 30(2), 86-93.
- Özdemir, A., Çekin, A.H. (2011). Disfajiye genel yaklaşım. *Güncel Gastroenteroloji*, 15(4), 227-234.
- Özyalçın, B., Şanlıer, N. (2022). Geriatrik disfaji ve beslenme tedavisi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(1), 100-109.
- Palacios, C., Joshipura, K.J. (2015). Nutrition and Oral Health: A Two-way Relationship. In: Bales, C.W., Locher, J.L., Saltzman, E. (Eds.), Handbook of Clinical Nutrition and Aging (3rd ed.). New York, NY: Humana Press, p. 81-98.
- Park., K.D., Kim, T.H., Lee, S.H. (2020). The Gugging Swallowing Screen in dysphagia screening for patients with stroke: A systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 107, 103588.

- Payne, M.A., Morley, J.E. (2017). Dysphagia: a new geriatric syndrome. *Journal of the American Medical Directors Association*, 18(7), 555-557.
- Phillips, M.B., Foley, A., Barnard, R., Isenring, E., Miller, M.D. (2010). Nutritional screening in community-dwelling older adults: a systematic literature review. *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, 19(3), 440-449.
- Potter, P.A., Perry, A.G. (2008). *Fundamentals of Nursing*. (7th ed). Mosby Elsevier, p.1087-1127.
- Powers, W.J., Rabinstein, A.A., Ackerson, T., Adeoye, O.M., Bambakidis, N.C., Becker, K. et. al. (2018). 2018 guidelines for the early management of patients with acute ischemic stroke: a guideline for healthcare professionals from the American Heart Association/American Stroke Association. *Stroke*, 49(3), e46-e99.
- Rakıcıoğlu, N. (2017). Yaşlılıkta Malnütrisyon. İçinde: Aslan D, Kutsal, YG (Eds). *Güncel Geriatri El Kitabı*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s.101-124.
- Ramic, E., Pranjic, N., Batic-Mujanovic, O., Karic, E., Alibasic, E., Alic, A. (2011). The effect of loneliness on malnutrition in elderly population. *Medical Archives*, 65(2), 92-95.
- Rofes, L., Arreola, V., Almirall, J., Cabré, M., Campins, L., García-Peris, P., et.al. (2011). Diagnosis and management of oropharyngeal dysphagia and its nutritional and respiratory complications in the elderly. *Gastroenterol Res Pract*, 1-14.
- Roy, N., Stemple, J., Merrill, R.M., Thomas, L. (2007). Dysphagia in the elderly: Preliminary evidence of prevalence, risk factors and socioemotional effects. *Annals of Otolaryngology, Rhinology and Laryngology*, 111(11), 858-865.
- Şahin, Ş.K. (2020). Yutma Rehabilitasyonu. İçinde: Çiyiltepe, M.M. (Ed.). *Pediatriden Geriatriye Yutma Bozuklukları*. İstanbul: Tıbbi Yayınlar Merkezi, s.405-413.
- Samuel, L.J., Szanton, S.L., Weiss, C.O., Thorpe, R.J., Jr., Semba, R.D., Fried, L.P. (2012). Financial strain is associated with malnutrition risk in community-dwelling older women. *Epidemiological Research International*, 696518.
- Serra-Prat, M., Palomera, M., Gomez, C., Sar-Shalom, D., Saiz, A., Montoya, J. G., et.al. (2012). Oropharyngeal dysphagia as a risk factor for malnutrition and lower respiratory tract infection in independently living older persons: a population-based prospective study. *Age Ageing*, 41(3), 376-381.
- Serra-Prat, M., Hinojosa, G., Lopez, D, Juan, M., Fabré, E., Voss, D.S., et.al. (2011). Prevalence of oropharyngeal dysphagia and impaired safety and efficacy of swallow in independently living older persons. *J Am Geriatr Soc*, 59(1), 186-187.
- Skipper, A. (2012). Refeeding syndrome or refeeding hypophosphatemia: A systematic review of cases. *Nutrition in Clinical Practice*, 27, 34-40.
- Sobotka, L., Schneider, S.M., Berner, Y.N., Cederholm, T., Krznaric, Z., Shenkin, A., et.al. (2009). ESPEN guidelines on parenteral nutrition: geriatrics. *Clinical Nutrition*, 28(4), 461-466.
- Stroebe, M., Schut, H., Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *Lancet*, 370 (9603), 1960-1973.
- Sura, L., Madhavan, A., Carnaby, G., Crary, M.A. (2012). Dysphagia in the elderly: Management and nutritional considerations. *Clinical Interventions in Aging*, 7, 287-298.
- Trapl, M., Enderle, P., Nowotny, M., Teuschl, Y., Matz, K., Dachenhausen, A., Brainin, M. (2007). Dysphagia bedside screening for acute-stroke patients: the Gugging Swallowing Screen. *Stroke*, 38(11), 2948-2952.
- Tucker, S.B. (2019). Nutrition and Aging. In: Tabloski, P.A. (Ed.). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). USA: Pearson, p.101-117.
- Tuncay, F., Taşbaş, Ö., Borman, P., Geçene, M., Coşkun, Ö. (2011). Akut dönemde inme hastalarının yutma fonksiyonlarının yatak başı klinik değerlendirilmesi. *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Bilimleri Dergisi*, 14(2), 33-38.
- Türk Dil Kurumu, Hemşirelik Terimleri Sözlüğü (2015). [https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/\(Erişim Tarihi: 20.04.2022\)](https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/(Erişim Tarihi: 20.04.2022)).
- Türk Hastane İnfeksiyonları ve Kontrolü Derneği. (2013). Damar içi kateter infeksiyonlarının önlenmesi kılavuzu. *Hastane İnfeksiyonları Dergisi*, 17, 233-279.
- Uçar, Y., Halil, M.G. (2021). Malnütrisyon. İçinde: Ülger, Z., Erdinçler, D., Karan, M.A. (Eds.). *Geriatri: Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları*. Ankara: Hipokrat Yayınevi, s.805-821.
- Ukleja, A., Gilbert, K., Mogensen, K.M., Walker, R., Ward, C.T., Ybarra J., ...& Task Force on Standards for Nutrition Support: Adult Hospitalized Patients, the American Society for Parenteral and Enteral Nutrition. (2018). Standards for nutrition support: Adult hospitalized patients. *Nutrition in Clinical Practice*, 33(6), 906-920.
- Umay, E.K., Gürçay, E., Bahçeci, K., Öztürk, E., Yılmaz, V., Gündoğdu, İ., et.al. (2018). Validity and reliability of Turkish version of the gugging swallowing screen test in the early period of hemispheric stroke. *Neurol Sci Neurophysiol*, 35, 6-13.
- Ülger, Z., Halil, M., Kalan, I., Yavuz, B. B., Cankurtaran, M., Güngör, E., Arıoğlu, S. (2010). Comprehensive assessment of malnutrition risk and related factors in a large group of community-dwelling older adults. *Clinical Nutrition*, 29(4), 507-511.
- Ülger, Z., Halil, M., Cankurtaran, M., Yavuz, B.B., Yesil, Y., Kuyumcu, M.E., Ariogul, S. (2013). Malnutrition in Turkish nursing homes: a correlate of short term mortality. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 17(4), 305-309.
- Vardar, R., Keskin, M. (2017). Gastroözofageal reflü hastalığında; 24 saatlik intraözofageal pHmetri, kapsül pHmetri, kombine pHmetri multikanal impedans, özofageal manometri, radyoloji ve sintigrafi hangi

- durumlarda uygulanmalıdır?. *Turk J Gastroenterol*, 28(1), 16-21.
- Volkert, D., Beck, A.M., Cederholm, T., Cruz-Jentoft, A., Goisser, S., Hooper, L., et.al. (2019). ESPEN guideline on clinical nutrition and hydration in geriatrics. *Clinical Nutrition*, 38(1), 10-47.
- Vural, H., Çiyiltepe, M., Aslan, F. (2004). Disfajili hastanın beslenmesi ve hemşirelik bakımı. *Türkiye Klinikleri*, 4, 202-210.
- Wakabayashi, H. (2014). Presbyphagia and sarcopenic dysphagia: association between aging, sarcopenia, and deglutition disorders. *J Frailty Aging*, 3, 97-103.
- Warnecke, T., Dziewas, R., Wirth, R., Bauer, J. M., Prell, T. (2019). Dysphagia from a neurogeriatric point of view: Pathogenesis, diagnosis and management. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 52(4), 330-335.
- White, J.V., Guenter, P., Jensen, G., Malone, A., Schofield, M., Academy of Nutrition and Dietetics Directors, A.S.P.E.N. Board of Directors. (2012). Consensus statement of the Academy of Nutrition and Dietetics/American Society for Parenteral and Enteral Nutrition: Characteristics recommended for the identification and documentation of adult malnutrition (undernutrition). *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 112(5), 730-738.
- Yalazı, R.Ö. (2020). Oral Bakımda Hemşirenin Rolü. İçinde: İçinde: Çiyiltepe, M.M. (Ed.). *Pediatriden Geriatriye Yutma Bozuklukları*. İstanbul: Tıbbi Yayınlar Merkezi, s.413-415.
- Young, A.M., Kidston, S., Banks, M.D., Mudge, A.M., Isenring, E.A. (2013). Malnutrition screening tools: comparison against two validated nutrition assessment methods in older medical inpatients. *Nutrition*, 29(1), 101-106.

BASINÇ YARALANMASI

Berna Dincer Hekim

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Basınç Yaralanması *Granülasyon *Yara *Braden Ölçeği *Hemostaz *Yaralanma *Debridman *Hidrojel *Norton Ölçeği *Deri
*Hidrokolloid *Nekroz *Destek Yüzeyler *Hiperbarik Oksijen *Pansuman *Eksuda *İskemi *Skar

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Basınç ülseri risk değerlendirmesini tanımlar.
2. Doğru evreleme tanımlarını kullanarak basınç ülserlerini sınıflandırır.
3. Risk altındaki bireylerde basınç ülserlerini önlemek için kapsamlı, bütünsel bir plan geliştirir.
4. Basınç yaralanmalarına neden olan risk faktörlerini açıklar.
5. Basınç yaralanmalarının bakımında uygun hemşirelik girişimlerini sıralar.
6. Basınç yaralanmalarının tedavisinde uygun hemşirelik girişimlerini sıralar.

KAYNAKLAR

- Adbelli, Ş., Korkmaz, F. (2018). Yetişkin hastalarda basınç yarası gelişme riskini değerlendirmede kullanılan ölçekler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 136-140, <https://doi.org/10.22312/sdusbed.418289>
- Akyol, E. (2019). *Cerrahi yoğun bakımlarda santral kateter ilişkili kan dolaşımı enfeksiyonunu önlemede bakım paketi yaklaşımının etkisi*. İstanbul Üniversitesi.
- Arıcan, S. (2019). *Basınç Yarası Önlemede Bakım Paketi Kullanımının Basınç Yarası İnsidansına Etkisinin İncelenmesi*. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Avrupa Basınç Ülseri Danışma Paneli Ve Ulusal Basınç Ülseri Danışma Paneli. (2016). *Basınç Ülserlerinin Önlenmesi Hızlı Başvuru Kılavuzu*. www.npuap.org
- Bly, D., Schallom, M., Sona, C., & Klinkenberg, D. (2016). A model of pressure, oxygenation, and perfusion risk factors for pressure ulcers in the intensive care unit. *American Journal of Critical Care: An Official Publication, American Association of Critical-Care Nurses*, 25(2), 156–164. <https://doi.org/10.4037/AJCC2016840>
- Boltz, M., Capezuti, E. A., Zwicker, D., & Fulmer, T. (2020). Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice. *Springer*. <https://doi.org/10.1891/9780826188267>
- Brennan, M. R., Lacont, D., & Gilchrist, R. (2014). Using conformational positioning to reduce hospital-acquired pressure ulcers. *Journal of Nursing Care Quality*, 29(2), 182–187. <https://doi.org/10.1097/NCQ.0B013E3182A79CA9>
- Candaş, B., & Gürsoy, A. (2017). Hemşireler için harekete geçme zamanı: Kanıt dayalı uygulamalardan bakım paketlerine. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14(3), 233–238.
- Coleman, S., Gorecki, C., Nelson, E. A., Closs, S. J., Defloor, T., Halfens, R., Farrin, A., Brown, J., Schoonhoven, L., & Nixon, J. (2013). Patient risk factors for pressure ulcer development: Systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 50(7), 974–1003. <https://doi.org/10.1016/J.IJNURSTU.2012.11.019>
- Coyer, F., & Tayyib, N. (2017). Risk factors for pressure injury development in critically ill patients in the intensive care unit: a systematic review protocol. *Systematic Reviews*, 6(1). <https://doi.org/10.1186/S13643-017-0451-5>
- Edsberg, L. E., Black, J. M., Goldberg, M., McNichol, L., Moore, L., & Sieggreen, M. (2016). Revised national pressure ulcer advisory panel pressure injury staging system: Revised pressure injury staging system. *Journal of Wound, Ostomy, and Continence Nursing*, 43(6), 585–597. <https://doi.org/10.1097/WON.0000000000000281>
- Efteli, E. Ü., & Güneş, Ü. (2014). Basınç yarası gelişiminde perfüzyon değerlerinin etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 140–144.
- Eglseer, D., Hödl, M., & Lohrmann, C. (2019). Nutritional management of older hospitalised patients with pressure injuries. *International Wound Journal*, 16(1), 226–232. <https://doi.org/10.1111/IWJ.13016>
- Esin Gencer, Z., & Özlenen, Ö. (2015). *Basınç ülserleri sürveyans raporu*. <https://doi.org/10.4274/tybdd.81300>
- Fırat Kılıç, H., Sucudağ, G. (2017). Basınç yarası değerlendirilmesinde sık kullanılan ölçekler. *JAREN*, 3(1), 49-54.
- İnözü, E., Rifat Özakpınar, H., Durgun, M., Tolga Eryılmaz, A., Selçuk, C. T., & Tellioglu, A. T. (2012). Geriatrik hastalarda bası yaralarına yaklaşım. *Dicle Tıp Dergisi*, 39(3), 408–412. <https://doi.org/10.5798/DICLEMEDJ.0921.2012.03.0167>
- Kurutkan, N.M. (2014). Kanıt dayalı uygulamalar bağlamında bir hasta güvenliği uygulaması: Care Bundles (Temel önlem paketi). *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 1(2), 83–88.
- Langer, G., & Fink, A. (2014). Nutritional interventions for preventing and treating pressure ulcers. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2014(6). <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003216.PUB2>
- Lavallée, J. F., Gray, T. A., Dumville, J., Russell, W., & Cullum, N. (2017). The effects of care bundles on patient outcomes: A systematic review and meta-analysis. *Implementation Science*, 12(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/S13012-017-0670-0/FIGURES/3>
- Moore, Z. E. H., & Patton, D. (2019). Risk assessment tools for the prevention of pressure ulcers. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2019(1). <https://doi.org/10.1002/14651858>.
- Orhan, B. (2017). Basınç yaralarını önleme kılavuzu: Kanıt dayalı uygulamalar. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(4), 427–440. <https://doi.org/10.17827/AKTD.306004>
- Padula, W. V., & Black, J. M. (2019). The Standardized Pressure Injury Prevention Protocol for improving nursing compliance with best practice guidelines. *Journal of Clinical Nursing*, 28(3–4), 367–371. <https://doi.org/10.1111/JOCN.14691>
- Padula, W. V., Chen, Y. H., & Santamaria, N. (2019). Five-layer border dressings as part of a quality improvement bundle to prevent pressure injuries in US skilled nursing facilities and Australian nursing homes: A cost-effectiveness analysis. *International Wound Journal*, 16(6), 1263. <https://doi.org/10.1111/IWJ.13174>
- Prevention and Treatment of Pressure Ulcers/Injuries: Clinical Practice Guideline*. (2019). <https://www.internationalguideline.com/guideline>
- Qaddumi, J., & Khawaldeh, A. (2014). Pressure ulcer prevention knowledge among Jordanian nurses: A cross-sectional study. *BMC Nursing*, 13(1), 1–8. <https://doi.org/10.1186/1472-6955-13-6/TABLES/4>
- Santamaria, N., & Santamaria, H. (2014). An estimate of the potential budget impact of using prophylactic dressings to prevent hospital-acquired PUs in Australia. *Journal of Wound Care*, 23(11), 583–589. <https://doi.org/10.12968/JOWC.2014.23.11.583>

- Serraes, B., van Leen, M., Schols, J., Van Hecke, A., Verhaeghe, S., & Beeckman, D. (2018). Prevention of pressure ulcers with a static air support surface: A systematic review. *International Wound Journal*, *15*(3), 333–343. <https://doi.org/10.1111/IWJ.12870>
- Tayyib, N., Coyer, F., & Lewis, P. A. (2015). A two-arm cluster randomized control trial to determine the effectiveness of a pressure ulcer prevention bundle for critically ill patients. *Journal of Nursing Scholarship: An Official Publication of Sigma Theta Tau International Honor Society of Nursing*, *47*(3), 237–247. <https://doi.org/10.1111/JNU.12136>
- Tezcan, B., & Karabacak, G. (2021). Basınç yaralanmalarının önlenmesinde daha iyi sonuçlara doğru: Kanıta dayalı uygulamalar. *BAUN Sağlık Bil Derg*, *10*(1), 49–54.
- Trisnaningtyas, W., Retnaningsih, R., & Rochana, N. (2021). Effects and interventions of pressure injury prevention bundles of care in critically ill patients: A systematic review. *Nurse Media Journal of Nursing*, *11*(2), 154–176. <https://doi.org/10.14710/NMJN.V11I2.28881>
- Tubaishat, A., Papanikolaou, P., Anthony, D., & Habiballah, L. (2018). Pressure ulcers prevalence in the acute care setting: A systematic review, 2000–2015. *Clinical Nursing Research*, *27*(6), 643–659. <https://doi.org/10.1177/1054773817705541>
- Türkiye Basınç Yaralanmaları Prevalansı: Çok Merkezli Bir Çalışma - Yara Ostomi İnkontinans Hemşireleri Derneği. (n.d.). Retrieved July 31, 2022, from <https://www.yoihd.org.tr/sayfa.aspx?id=142>
- Vangilder, C., Amlung, S., Harrison, P., & Meyer, S. (2009). Results of the 2008–2009 International Pressure Ulcer Prevalence Survey and a 3-year, acute care, unit-specific analysis. *Ostomy/Wound Management*, *55*(11), 39–45.
- Wound Healing Society. (2012). Pan Pacific Clinical Practice Guideline for the Prevention and Management of Pressure Injury. www.nzwcs.org.nz
- Yilmazer, T., & Tuzer, H. (2019). Pressure ulcer prevention care bundle: A Cross-sectional, Content validation study. *Wound Management and Prevention*, *65*(5), 33–39. <https://doi.org/10.25270/WMP.2019.5.3339>
- Zuo, X. L., & Meng, F. J. (2015). A care bundle for pressure ulcer treatment in intensive care units. *International Journal of Nursing Sciences*, *2*(4), 340–347. <https://doi.org/10.1016/J.IJNSS.2015.10.008>

Ünite VI.

YAŞLI BİREYLERDE SIK GÖRÜLEN HASTALIKLAR VE YÖNETİMİ

- Bölüm 16. Sinir Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
İlknur Dolu
- Bölüm 17. Solunum Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
Necmettin Çiftci
- Bölüm 18. Dolaşım Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
Aynur Kaynar Şimşek
- Bölüm 19. Sindirim Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
Sevde Aksu - Tuğba Karan
- Bölüm 20. Üriner Sistem Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
Elif Bülbül
- Bölüm 21. Üreme Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımı
Aslı Çayan - Pelin Palas Karaca
- Bölüm 22. Kas İskelet Sistemi Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları
Ulaş Can Kolaç - Nurcan Kolaç
- Bölüm 23. Endokrin Sistem Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımı
Nermin Eroğlu
- Bölüm 24. Görme-İşitme Bozuklukları ve Hemşirelik Yaklaşımı
Nadire Ercan Toptaner - Zehra Gürsoy - Merve Kolcu
- Bölüm 25. Kanserler ve Hemşirelik Yaklaşımları
Hatice Karabuğa Yakar
- Bölüm 26. Ruh Sağlığı Bozuklukları ve Hemşirelik Yaklaşımı
Esra Albal
- Bölüm 27. Deliryum ve Demans ve Hemşirelik Yaklaşımı
Yasemin Gümüş Şekerci
- Bölüm 28. Kronik Hastalıklara Uyum ve Kronik Hastalık Yönetimi
Zülfünaz Özer

SİNİR SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

İlknur Dolu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Epilepsi, Parkinsonizm, Parkinson hastalığı, Bradikinezi, Serebrovasküler olay, İnme, Geçici iskemik atak, disfazi, nöropati, spina bifida, Serebral palsi, Alzheimer hastalığı, Demans, Bradikinezi, Rijidite, Eksefalit, Arterioskleroz, Hemipleji, Afazi ve hemianopsia

ÖĞRENİM AMAÇLARI/HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlanmanın sinir sistemi üzerine etkisini tanımlar/açıklar.
2. Yaşlılarda sinir sistemi hastalıklarına yol açabilecek riskleri sayar.
3. Yaşlılarda sinir sistemi hastalıkları belirti ve bulgularını tanımlar.
4. Yaşlılarda Parkinson hastalığının belirtilerini, hastalığa özgü durumları ve hemşirelik bakımını tanımlar.
5. Yaşlılarda serebrovasküler olay, inme ve geçici iskemik atak belirtilerini, hastalıklara özgü durumları ve hemşirelik bakımını tanımlar.
6. Yaşlılarda epilepsi belirtilerini, hastalığa özgü durumları ve hemşirelik bakımını tanımlar.
7. Sinir sistemi hastalığı olan yaşlılarda bağımsızlığı geliştirecek girişimleri tartışır.
8. Sinir sistemi hastalığı olan yaşlılarda düşme riski neticesinde oluşabilecek yaralanmalara karşı alınabilecek önlemleri tanımlar.

KAYNAKLAR

- Akbayır, E., Şen, M., Ay, U., Şenyer, S., Tüzün, E., Küçükali, C. İ. (2017). Parkinson hastalığının etyopatogenezi. *Deneyisel Tıp Dergisi*, 7(13), 1-23.
- Akdemir, N., Boyraz, S. (2020). Sinir sistemi hastalıkları ve hemşirelik bakımı. N. Akdemir ve L. Birol (Ed.), *İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı* (7. Baskı, s. 1063-1089) içinde. Akademisyen Kitabevi.
- Aykut Bingöl, C., Aktekin, B., Ağan, K., Arman, F., Aslan, K., Aykutlu, E., Baklan, B., Baykan, B., Bebek, N., Bilir, E., Bora, İ., Bozdemir, H., Gürses, C., Kayrak, N., Özkara, Ç., Saygı, S., Velioğlu, S. (2012). Epilepsi rehberi. *Epilepsi*, 18(1), 26-38.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). Birinci basamakta çalışan hekimler için beyin damar hastalıkları ve inmeye yönelik eğitici eğitimi. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kronik-hastaliklar-engelli-db/haberler/Egitimler/egitim_reh_sunum/nme_eitici_eitimi_rehberi.pdf
- Biercewicz, M., Filipka, K., Rybka, M., Haor, B., Głowacka, M., Kezdziara-Kornatowska, K. (2016). Nursing problems of patients with Parkinson's Disease — Case report. *The Journal of Neurological and Neurosurgical Nursing*, 5(4), 156-161.
- Bilgili, N., Gözüm, S. (2014). İnmeli hastaların evde bakımı: Bakım verenler için rehber. *DEUHYO ED*, 7(2) 128-150.
- Béjot, Y., Yaffe, K. (2019). Ageing population: A neurological challenge. *Neuroepidemiology*, 52(1-2), 76-77. <https://doi.org/10.1159/000495813>
- Callixte, K. T., Clet, T. B., Jacques, D., Faustin, Y., François, D. J., Maturin, T. T. (2015). The pattern of neurological diseases in elderly people in outpatient consultations in Sub-Saharan Africa. *BMC Res Notes*, 8, 159. <https://doi.org/10.1186/s13104-015-1116-x>
- Çabalar, M., Demirtaş Tatlıdere, A., Yazar, T., Güvenli, B., Yayla, V. (2011). Nörolojik hastalıkların özürüllük derecelerinin sağlık kurulunda değerlendirilmesi. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 7, 142-146. <https://doi.org/10.5350/BTDMJB201107404>
- Çalışkan, T., Karadakovan, A. (2021). İnme sonrası erken dönem epileptik nöbet geçiren bir olgunun kolcaba'nın konfor kuramına göre değerlendirilmesi. *KSU Medical Journal*, 16(2), 290-295.
- Das, S. K., Biswas, A., Roy, J., Bose, P., Roy, T., Banerjee, T. K., Mukherjee, C., Raut, D. K., Roy chowdhury, A., Hazra, A. (2008). Prevalence of major neurological disorders among geriatric population in the metropolitan city of Kolkata. *J Assoc Physicians India*, 56, 175-181.
- Davidson, R. J., Begley, S. (2012). *The emotional life of your brain: How its unique patterns affect the way you think, feel, and live, and how you can change them*. Hudson Street Press.
- Deuschl, G., Beghi, E., Fazekas, F., Varga, T., Christoforidi, K. A., Sipido, E., Bassetti, C. L., Feigin, V. L. (2020). The burden of neurological diseases in Europe: an analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet Public Health*, 5, e551-567.
- Dumurgier, J., Tzourio, C. (2020). Epidemiology of neurological diseases in older adults. *Rev Neurol (Paris)*, 176(9), 642-648. <https://doi.org/10.1016/j.neurol.2020.01.356>
- Durna, Z., Akın, S., Özdilli, K. (2016). *İç hastalıkları hemşireliği uygulama rehberi* (6. Baskı). Nobel Tıp Kitabevleri.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological nursing* (9. Baskı). Wolters Kluwer.
- Erdoğan, B. (2021). Roy Adaptasyon Modeline göre epilepsi tanı hastasının hemşirelik bakımı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 59-68.
- GBD 2017 US Neurological Disorders Collaborators, Feigin, V. L., Vos, T., Alahdab, F., Amit, A. M. L., Bärnighausen, T. W., Beghi, E., Beheshti, M., Chavan, P. P., Criqui, M. H., Desai, R., Dhamminda Dharmaratne, S., Dorsey, E. R., Wilder Eagan, A., Elgendy, I. Y., Filip, I., Giampaoli, S., Giussani, G., Hafezi-Nejad, N., ... Murray, C. J. L. (2021). Burden of neurological disorders across the US from 1990-2017: A global burden of disease study. *JAMA Neurol*, 78(2), 165-176. <https://doi.org/10.1001/jamaneurol.2020.4152>
- Gilroy, A. M. (2015). *Anatomi temel ders kitabı*. Palme Yayıncılık.
- Guyton, A. C., Hall, J. E. (2017). *Tıbbi Fizyoloji* (13 ed.). Güneş Tıp Kitabevleri.
- Gültekin, M., Hanağası, H. A. (2022). Parkinson hastalığında klinik, ayırıcı tanı ve yaklaşım ilkeleri. R. Çakmur (Ed.), *Hareket bozuklukları tanı ve tedavi rehberi* (s. 35-53) içinde. Türk Nöroloji Derneği ve Türkiye Parkinson Hastalığı Derneği.
- Herdman, T. H., Kamitsuru, S. (2020). *NANDA Hemşirelik tanıları, tanımlar ve sınıflandırmalar 2018-2020* (11. Baskı). (R.Acaroğlu, Çev.). Nobel Tıp Kitabevleri. (Orijinal eserin basım tarihi 2020, 11. Baskı).
- India State-Level Disease Burden Initiative Neurological Disorders Collaborators. (2021). The burden of neurological disorders across the states of India: the Global Burden of Disease Study 1990-2019. *Lancet Glob Health*, 9, e1129-1144.
- Keskin, A., Uncu, G., Tanburoğlu, A., Özbabalık Adapınar, D. (2016). Yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili nörolojik hastalıklar. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(1), 75-82.
- Kınay, D. (2013). Epilepsi ve yaşlılık. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 29(Ek sayı 2), 60-69.
- Lee, S. K. (2019). Epilepsy in the elderly: Treatment and Consideration of Comorbid Diseases. *J Epilepsy Res*, 9(1), 27-35. <https://doi.org/10.14581/jer.19003>
- Mauk, K., Hanson, P., Hain, D. (2014). Management of common illnesses, diseases, and health conditions. K. Mauk (Ed.), *Gerontological nursing* (3. Baskı, s. 321) içinde. Jones and Bartlett Learning.
- Moore, T. (2021). Neurological assessment. T. Moore ve S. Cunningham (Ed.), *Nursing Skills in Control and Coordination* (1. Baskı, s. 11) içinde. Routledge.

- Nazlıel, B. (2018). Geçici iskemik atak. M. Gökçe (Ed.), *İnme -I* (s. 27-33.), içinde, Türkiye Klinikleri.
- National Institute of Health. (2014, September 24). Neurologic Diseases [Press release]. <https://medlineplus.gov/neurologicdiseases.html#summary>
- Peplow, P. V., Martinez, B., Gennarelli, T. A. (2022). Prevalence, Needs, Strategies, and Risk Factors for Neurodegenerative Diseases. P. V. Peplow, B. Martinez, T. A. Gennarelli (Ed.), *Neurodegenerative Diseases Biomarkers* (s.3-8) içinde. Humana.
- Petek Balcı, B., Mutlu, A., Özer, F., Çokar, Ö. (2015). Yaşlılarda epilepsi. *Türk J Neurol.*, 21(2), 62-67.
- Soyudoğru, S., Akdeniz, Y. S., İpekci, A., İkizceli, İ. (2019). Acil servise başvuran iskemik inme ve geçici iskemik atak hastalarının değerlendirilmesi. *Phnx Med J.*, 2(1).
- Tabloski, P. (2018). *Gerontological nursing* (4. Baskı) içinde. Pearson.
- Topçuoğlu, M. A., Tülek, Z., Boyraz, S., Özdemir, A. Ö., Özakgöl, A., Güler, A., Nazlıel, B., Togay Işıkay, C., Yaka, E., Arsava, E. M., Çağlar, G., Şirin, H., Midi, İ., Atmaca, M. M., Alankaya, N., Ongun, N., Yıldırım, N., Ayka, Ö., Küçükgüçlü, Ö., ... Durna, Z. (2020). İnme hemşireliği: Standart ve pratik uygulamalar kılavuzu. *Türk Beyin Damar Hastalıkları Dergisi*, 26(1), 1-91.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). Türkiye sağlık araştırması 2019 (Yayın no. 33661). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661#:~:text=Cinsiyet%20ayr%C4%B1m%C4%B1nda%20bak%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda%3B%202019%20y%C4%B1%C4%B1nda,sinin%20obez%20%C3%B6ncesi%20oldu%C4%9Fu%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC.&text=%C3%87ocuklarda%20son%206%20ay%20i%C3%A7inde,%C3%BCst%20solunum%20yolu%20enfeksiyonu%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC>.
- TÜİK. (2021). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020 (Yayın no. 37227). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2020-37227>
- Usta Yeşilbakan, Ö., & Karadakovan, A. (2016). Nörolojik değerlendirme. *Türkiye Klinikleri J Intern Med Nurs-Special Topics*, 2(2), 1-9.
- Ward, R. J., Zucca, F. A., Duyn, J. H., Crichton, R. R., Zecca, L. (2014). The role of iron in brain ageing and neurodegenerative disorders. *Lancet Neurol*, 13(10), 1045-1060. [https://doi.org/10.1016/S1474-4422\(14\)70117-6](https://doi.org/10.1016/S1474-4422(14)70117-6)
- World Health Organization. (2006, May 1). Neurological disorders, public health challenges [Press release]. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241563369>
- Yel, P., Karadakovan, A. (2021). Epilepsi hastalarında tedaviye uyum ve etkileyen faktörler. *EGEHFD*, 37(3), 223-228.
- Yıldırım, M., Yücel, F. (2020). *Anatomi* (10. Baskı). Nobel Tıp Kitabevleri.
- Zion, M., Klein, S. (2015). Conceptual understanding of homeostasis. *International Journal of Biology Education*, 4(1), 1-27.

SOLUNUM SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Necmettin Çiftci

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Dispne *Wheezing *Ortopne *Taşikardi *Ventilasyon *Silia *Siyanoz *Anoreksiya *Ronküs

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşa bağlı değişikliklerin solunum sağlığı üzerindeki etkisini açıklar.
2. Yaşlı bireylerde solunum sağlığını geliştirmeye yönelik önlemleri öğrenir.
3. Solunum yolu hastalıklarının etyolojisi, epidemiyoloji ve semptomları ile ilgili konuları tartışır.
4. Yaşlı bireylerde görülen solunum sistemi hastalıklarında tanı, tedavi ve hemşirelik bakımı ile ilgili yöntemleri/yaklaşımları tartışır.

KAYNAKLAR

- Ackley, B. J., Ladwing, G. B., & Makic, M. B. F. (2012). *Hemşirelik tanıları el kitabı, (Gürhan N, Görgülü Polat Ü, Eren Fidancı B; Çeviri Eds). Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitapevleri.*
- Akın, S. (2012). Akciğer kanseri ve bakım. In D. Zehra (Ed.), *Kronik hastalıklar ve bakım.* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Akyolcu, N., & Seyhan Ak, E. (2018). Cerrahi hemşireliği II. In A. Neriman, K. Nevin, A. Güler (Ed.), *Solunum sisteminin cerrahi hastalıkları ve bakımı.* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi.
- Ali, E. (2020). Solunum sistemi acilleri. In E. Ali (Ed.), *Hastane öncesi acil bakım:* İstanbul: Ema Tıp Kitapevi.
- Aprahamian, T., Takemura, Y., Goukassian, D., & Walsh, K. (2008). Ageing is associated with diminished apoptotic cell clearance in vivo. *Clinical ve Experimental Immunology, 152(3), 448-455.* <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1365-2249.2008.03658.x>
- Aydın Avcı, İ. (2020). Toplumsal boyutuyla enfeksiyon hastalıkları ve bakım. In B. Erci (Ed.), *Halk sağlığı hemşireliği.* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Bentayeb, M., Simoni, M., Baiz, N., Norback, D., Baldacci, S., Maio, S., ... Annesi-Maesano, I. (2012). Adverse respiratory effects of outdoor air pollution in the elderly. *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease, 16(9), 1149-1161.* <https://doi.org/https://doi.org/10.5588/ijtld.11.0666>
- Brandenberger, C., & Mühlfeld, C. (2017). Mechanisms of lung aging. *Cell Tissue Res, 367(3), 469-480.* <https://doi.org/10.1007/s00441-016-2511-x>
- Bırol, L., & Sütçü, H. (2020). Solunum sistemi hastalıkları ve hemşirelik bakımı. In N. Akdemir (Ed.), *İç hastalıkları ve hemşirelik bakımı.* Akademisyen Kitabevi.
- Bush, A. (2016). Lung development and aging. *Annals of the American Thoracic Society, 13(5), S438-S446.* <https://doi.org/10.1513/AnnalsATS.201602-112AW>
- Canlı Özer, Z. (2007). Solunum sistemi bakım planları. In N. Albayrak, S. Erkal, G. Ançel, & S. A. Albayrak (Eds.), *Hemşirelik bakım planları.* Ankara: Alter Yayıncılık.
- Cao, X., White, P. F., & Ma, H. (2017). Perioperative care of elderly surgical outpatients. *Drugs & Aging, 34(9), 673-689.* <https://doi.org/10.1007/s40266-017-0485-3>
- Cebeci, F. (2017). Solunum sistemi cerrahisinde bakım. In F. Eti Aslan (Ed.), *Cerrahi bakım vaka analizleri ile birlikte. 2.Basım.* Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevleri.
- Chebib, N., Cuvelier, C., Malézieux-Picard, A., Parent, T., Roux, X., Fassier, T., ... Prendki, V. (2021). Pneumonia prevention in the elderly patients: the other sides. *Aging Clinical and Experimental Research, 33(4), 1091-1100.* [doi:https://doi.org/10.1007/s40520-019-01437-7](https://doi.org/10.1007/s40520-019-01437-7)
- Cho, S. J., & Stout-Delgado, H. W. (2020). Aging and lung disease. *Annual review of physiology, 82(1), 1-27.* <https://doi.org/10.1146/annurev-physiol-021119-034610>
- Clayton, J. L. (2008). Special needs of older adults undergoing surgery. *AORN Journal, 87(3), 557-574.* <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.aorn.2008.02.006>
- Çevik Akyıl, R. (2012). Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı (KOA) ve Bakımı. In Z. Durna (Ed.), *Kronik hastalıklar ve bakım* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Deveci, F. (2013). Kronik obstrüktif akciğer hastalığı ve yaşlılık. In G. Ulubay & Ö. Yılmaz (Eds.), *Kronik obstrüktif akciğer hastalığı*
- Durna, Z., & Çevik Akyıl, R. (2016). İç hastalıkları hemşireliği akıl notları. In T. Bedük (Ed.), *Solunum sistemi hastalıkları ve hemşirelik bakımı:* Ankara: Günel Tıp Kitapevleri.
- Ebihara, S., Sekiya, H., Miyagi, M., Ebihara, T., & Okazaki, T. (2016). Dysphagia, dystussia, and aspiration pneumonia in elderly people. *Journal of Thoracic Disease, 8(3), 632.* [doi:http://dx.doi.org/10.21037/jtd.2016.02.60](http://dx.doi.org/10.21037/jtd.2016.02.60)
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing, Unit 4 Geriatric Care, Respiration Chapter 18. Ninth Edition:* Wolters Kluwer, p,682-720.
- Fingerhood, M. L. (2021). Age-Related Changes in Health. In M. Boltz, E. Capezuti, T. Fulmer, & D. Zwicker (Eds.), *Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice.* 6th. London: Springer Publishing Company.
- Fukuchi, Y. (2009). The aging lung and chronic obstructive pulmonary disease: similarity and difference. *Proc Am Thorac Soc, 6(7), 570-572.* <https://doi.org/10.1513/pats.200909-099RM>
- Gajra, A., Akbar, S. A., & Din, N. U. (2016). Management of lung cancer in the elderly. *Clinics in Geriatric Medicine, 32(1), 81-95.* [doi:10.1007/978-3-319-40389-2_12](https://doi.org/10.1007/978-3-319-40389-2_12)
- Gomez Perdiguerro, E., Klapproth, K., Schulz, C., Busch, K., Azzoni, E., Crozet, L., ... Geissmann, F. (2015). Tissue-resident macrophages originate from yolk-sac-derived erythro-myeloid progenitors. *Nature, 518(7540), 547-551.* <https://doi.org/10.1038/nature13989>
- Görak, G. (2018). Solunum yolu ile bulaşan enfeksiyonlar ve hemşirelik bakımları. In G. Görak, S. Savaşer, & S. Yılmaz (Eds.), *Bulaşıcı hastalıklar hemşireliği.* İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Güner, A., & Kumsar, A. K. (2021). Akciğer kanseri nedeniyle ameliyat olan hastalarda konfor düzeyi ve konforu etkileyen faktörler. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(2), 155-162.* <https://doi.org/10.26453/otjs.763680>
- Hasegawa, K., Craig, S. S., Teach, S. J., & Camargo Jr, C. A. (2021). Management of asthma exacerbations in the emergency department. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology, 9(7), 2599-2610.* [doi:https://doi.org/10.1016/j.jaip.2020.12.037](https://doi.org/10.1016/j.jaip.2020.12.037)
- Hassel, E., Stensvold, D., Halvorsen, T., Wisløff, U., Langhammer, A., & Steinshamn, S. (2015). Association between pulmonary function and peak oxygen uptake in elderly: the Generation 100 study. *Respiratory Research, 16(1), 1-8.* <https://doi.org/10.1186/s12931-015-0317-0>
- Hearps, A. C., Martin, G. E., Angelovich, T. A., Cheng, W. J.,

- Maisa, A., Landay, A. L., ... Crowe, S. M. (2012). Aging is associated with chronic innate immune activation and dysregulation of monocyte phenotype and function. *Aging Cell*, 11(5), 867-875. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1474-9726.2012.00851.x>
- Henig, O., & Kaye, K. S. (2017). Bacterial pneumonia in older adults. *Infectious Disease Clinics*, 31(4), 689-713. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.idc.2017.07.015>
- Incalzi, R. A., Scarlata, S., Pennazza, G., Santonico, M., & Pedone, C. (2014). Chronic obstructive pulmonary disease in the elderly. *European Journal of Internal Medicine*, 25(4), 320-328. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ejim.2013.10.001>
- Kara, M. (2012). Astım ve bakım. In Z. Durna (Ed.), *Kronik hastalıklar ve bakım*: İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Kinkade, S. ve Long, N. A. (2016). Acute bronchitis. *American family physician*, 94(7), 560-565.
- Kılıç, D. (2020). Erkek sağlığı. In B. Erci (Ed.), *Halk sağlığı hemşireliği*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Kılıç, D. (2020). Yaşlı sağlığı. In B. Erci (Ed.), *Halk sağlığı hemşireliği*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Mauk, K. L., Hanson, P., & Hain, D. (2014). Management of common illnesses, diseases, and health conditions; Respiratory Problems. In K. L. Mauk (Ed.), *Gerontological nursing: Competencies for care*: Jones & Bartlett Publishers. (pp. 291-297).
- Meyer, K. C. (2012). Management of interstitial lung disease in elderly patients. *Curr Opin Pulm Med*, 18(5), 483-492. <https://doi.org/10.1097/MCP.0b013e3283541337>
- Papadopoulos, N., Arakawa, H., Carlsen, K. H., Custovic, A., Gern, J., Lemanske, R., ... Wong, G. (2012). International consensus on (ICON) pediatric asthma. *Allergy*, 67(8), 976-997. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1398-9995.2012.02865.x>
- Quirk, J. D., Sukstanskii, A. L., Woods, J. C., Lutey, B. A., Conradi, M. S., Gierada, D. S., ... Yablonskiy, D. A. (2016). Experimental evidence of age-related adaptive changes in human acinar airways. *J Appl Physiol*, 120(2), 159-165. <https://doi.org/https://doi.org/10.1152/japplphysiol.00541.2015>
- Schöll, N., & Rohde, G. (2019). Ambulant erworbene Pneumonie bei älteren Menschen. *Pneumologie*, 73(10), 605-616.
- Shah, P. L., Herth, F. J., van Geffen, W. H., Deslee, G., & Slebos, D.-J. (2017). Lung volume reduction for emphysema. *The Lancet Respiratory Medicine*, 5(2), 147-156. [https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S2213-2600\(16\)30221-1](https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S2213-2600(16)30221-1)
- Sungur, G. (2016). Solunum fonksiyonları. In N. Ovayolu & Ö. Ovayolu (Eds.), *Patofizyoloji*. Ankara: Çukurova Nobel Tıp Kitapevi.
- Şener, E. H. (2019). Solunum sistemi hastalıkları. In M. Polat & M. Ş. Gülay (Eds.), *Hastalıklar bilgisi*. Ankara: Dünya Tıp Kitapevi.
- Tabloski, P. A. (2019). *Gerontological nursing* Boston: Pearson: Alexander, Julie.
- Taşkın Yılmaz, F., & Olgun, N. (2021). Solunum acilleri. In F. Eti Aslan & N. Olgun (Eds.), *Acil bakım. 4. Baskı*: Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Taşkın Yılmaz, F. (2021). Solunum sistemi hastalıkları ve hemşirelik bakımı. In N. Olgun & S. Çelik (Eds.), *Tüm yönleri ile iç hastalıkları hemşireliği*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Tran, D., Rajwani, K., & Berlin, D. A. (2017). Pulmonary effects of aging. *Curr Opin Anesthesiol*, 31(1), 19-23. <https://doi.org/https://doi.org/10.1097/ACO.0000000000000546>
- Türk Toraks Derneği. (2022). Akciğer Kanseri. Erişim tarihi; 29.05.2022. <https://toraks.org.tr/site/resources/aegrotationes/p/3>
- Türkyılmaz, M., Öztürk, M., Dündar, S., Kavak Ergün, A., Sevinç, A., Tütüncü, S., & Seymen, E. (2021). *Türkiye kanser istatistikleri 2017*. T.C. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Wang, G., Hallberg, J., Bergström, P. U., Janson, C., Pershagen, G., Gruziova, O., ... Kull, I. (2021). Assessment of chronic bronchitis and risk factors in young adults: results from BAMSE. *Eur Respir J*, 57(3), 1-10. doi:10.1183/13993003.02120-2020
- Yayla, A., & Karaman Özlü, Z. (2021). Solunum sisteminin cerrahi gerektiren hastalıkları ve hemşirelik bakımı. In A. Sevban (Ed.), *Cerrahi hemşireliğinde temel kavramlar ve bakım*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Yıldırım, B., Özkahraman, Ş., & Ersoy, S. (2012). Yaşlılıkta görülen fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik bakımı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 19-23.
- Yıldırım, F., Altun Yılmaz, E., & Alparslan, Ö. (2013). Çocuklarda solunum sistemi hastalıkları ve hemşirelik bakımı. In Z. Conk, Z. Başbakkal, H. Bal Yılmaz, & B. Bolışık (Eds.), *Pediatric hemşireliği*: Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevi.
- Yorulmaz, H., Sabuncu, N., & Yenihayat, F. (2019). Kemoterapi uygulanan akciğer kanserli hastaların fizyolojik gereksinimlerini karşılamada hemşirelerin yaşadıkları güçlükler. *Haliç Üniv Sağ Bil Der*, 2(2), 67-78.
- Yurtsever, S. (2017). Solunum sistemi ve ilişkili bozukluklar. In F. Eti Aslan & N. Olgun (Eds.), *Fizyopatoloji*: Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevi.

DOLAŞIM SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Aynur Kaynar Şimşek

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Hipertansiyon, *Hipotansiyon, *Kalp yetmezliği, *Miyokard infarktüsü, *Hiperlipidemi, *Anevrizma, *Varikoz venler, *Periferik arter hastalığı, *Hemşirelik bakımı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Kardiyovasküler sistem anatomisi ve fizyolojisi hakkında bilgi sahibi olur.
  2. Yaşlanmanın kardiyovasküler sağlık ve dolaşım sistemi üzerindeki etkilerini açıklar.
  3. Yaşlı bireylerde yaygın görülen kardiyovasküler hastalıkların özelliklerini tanımlar.
  4. Yaşlı bireylerde yaygın görülen kardiyovasküler hastalıkların tanı ve tedavi yöntemlerini bilir.
  5. Kardiyovasküler sağlığı destekleyen davranışları sayar.
  6. Kardiyovasküler hastalığı olan hastalara yardımcı olmak için hemşirelik girişimlerini planlar.
-

KAYNAKLAR

1. Acar, A.B. ve Özen, M. (2021). Aile hekimliği polikliniğine başvuran hastalarda Aspirin kullanımının değerlendirilmesi. *Cukurova Med*, 46(3),1026-1032. DOI: 10.17826/cumj.907395
2. Ackley, B.J., Ladwig, G.B. ve Makic, M.B.F. (2019). Hemşirelik Tanıları El Kitabı. İçinde: III. Bölüm; Bakım Planı Kılavuzu. (Çev. Gürhan, N., Polat, Ü.G., Fidancı, B.E.)11. Baskı, Ankara Nobel Tıp Kitap Evleri, Ankara. 121-948. (Orjinal yayın tarihi:2016).
3. Aslan, F.E. (Ed). (2014). Sağlık Değerlendirilmesi. Akademisyen Yayın Evi. İstanbul.175-184.
4. Altun, B., Arici, M., Nergizoğlu, G., Derici, U., Karatan, O., Turgan, C.,... Çağlar, S. (2005). Prevalence, awareness, treatment and control of hypertension in Turkey (the PatenT study) in 2003. *J Hypertens*. 23(10), 1817-23. DOI: 10.1097/01.hjh.0000176789.89505.59
5. Balkanay, O.O., Ömeroğlu, S.N. (2017). Turk Yaşlılarda periferik arter hastalığına yaklaşım *Kardiyol Dern Ars*, 45(5): 96–101. doi: 10.5543/tkda.2017.08444
6. Boltz, M., Capezuti, E., Zwicker, D., Fulmer, T. (2021). Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (6th edit). Springer Publishing Company, LLC, London. 628-658.
7. Bozkurt, A.K., Balkanay, O.O. (2017). Yaşlılarda ven hastalıklarına yaklaşım. *Türk Kardiyol Dern*, 45(5), 102–107. doi: 10.5543/tkda.2017.22654 102
8. Brignole, M., Moya, A., J de Lange, F., Deharo, J., Elliott, P.M., Fanciulli, A.,... Dijk, G.V. (2018). 2018 Guidelines for Diagnosis/Management of Syncope ESC Clinical Practice Guidelines. *European Heart Journal*, 39(21); 1883–1948, <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehy037>
9. Benetos, A., Petrovic, M. ve Strandberg, T. (2019). Hypertension managementin olderand frail older patients. *CircRes*, 124, 10451060. DOI: 10.1161/CIRCRESAHA.118.313236
10. Cebeci, A. ve Güneş, F.E. (2017). Türkiye ve Avrupa'daki tüketicilerin gıda etiketi okuma tutumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *GÜSBD*, 6(4), 261 – 267.
11. Ekim, M., Ekim, H. (2017). Variköz Venleri Olan Hastalarda Trombofilik Mutasyonların Sıklığı. *Van Tıp Derg*, 24(4): 254-259. DOI: 10.5505/vtd.2017.98700
12. Eliopoulos, C. (2018). Gerontological Nursing. (9th eds). Walters Kluwer. USA.723-772.
13. Ferrer-Gila, T., Rízea, C. (2013). Hipotensión ortostática en ancianos. *Rev Neurol* 201, 56: 337-43.
14. Feldstein, C., Weder, A.B. (2012). Orthostatic hypotension: a common, serious and underrecognized problem in hospitalized patients. *J Am Soc Hypertens*, 6(1):27-39. <https://doi.org/10.1016/j.jash.2011.08.008>
15. Goyal, G., Rich M.W. (2016). Electrophysiology and heart rhythm disorders in older adults. *J Geriatr Cardiol*, 13: 645-651. doi:10.11909/j.issn.1671-5411.2016.08.001
16. Günay, Ş., Güllülü, N.S. (2017). Yaşlılarda aort anevrizmalarına yaklaşım. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45(5): 93–95. doi: 10.5543/tkda.2017.57034 93
17. Huber, D., Henriksson, R., Jakobsson, S. ve Mooe T. (2017). Nurse-Led telephone-based follow-up of secondary prevention after acute coronary syndrome: one-year results from the randomized controlled NAILED-ACS trial. *PLoS ONE*, 12(9), e0183963. doi: 10.1371/journal.pone.0183963.
18. Hunt, S.A., Abraham, W.T., Chin, M.H., Feldman, A.M., Francis, G.S., Ganiats, T.G., ... Yancy, C.W. (2009) Focused Update Incorporated into the ACC/AHA 2005 Guidelines for the Diagnosis and Management of Heart Failure in Adults: A Report of the American College of Cardiology Foundation/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines: Developed in Collaboration with the International Society for Heart and Lung Transplantation. *Circulation*, 119, 391-479. <http://dx.doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.109.192065>
19. Higuera-Fresnillo, S., Cabanas-Sanchez, V., Lopez-Garcia, E., Esteban-Cornejo, I., Banegas, J.R., Sadarangani, K.P., ... Martinez-Gomez, D. (2018). Physical activity and association between frailty and all-cause and cardiovascular mortality in older adults: Population-Based prospective cohort study. *J Am Geriatr Soc*, 66, 2097-2103. DOI: 10.1111/jgs.15542
20. Ibanez, B., James, S., Agewall, S., Antunes, M.J., Bucciarelli-Ducci, C., Bueno, H.,... Widimsky P. (2018). 2017 ESC Guidelines for the management of acute myocardial infarction in patients presenting with ST-segment elevation. *European Heart Journal*, 39, 119–177. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehx393>
21. Ikeda, Y., Shimada, K., Teramoto, T., Uchiyama, S., Yamazaki, T., Oikawa, S.,... Ishizuka, N. (2014). Low-dose aspirin for primary prevention of cardiovascular events in Japanese patients 60 years or older with atherosclerotic risk factors: a randomized clinical trial, *JAMA*, 17;312(23):2510-20. doi: 10.1001/jama.2014.15690.
22. Join National Comite on prevention, detection, Evaluation and treatment of high blood pressure ve national High blood pressureeducation program coordinating committee. (2014). 2014 evidence-based guideline fort he management of high blood pressure in adults: report from the panel members appointed to the eighth joint national opmmittee(IJN 8). *Journal of the Amarican Medical Association*, 5, 507-520
23. Kara, D. ve Yılmaz, E. (2020). Açık kalp cerrahisi yapılan hastalarda öz yeterliliğin ilaç uyumu ve yaşam kalitesine etkisi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Tıp Dergisi*, 34 (1), 55 – 62.
24. Kalyoncuoğlu, M., Öztürk, S., Durmuş, G., Keskin, B. ve Can, M.M. (2017). Güncel tedavi kılavuzları ışığında kronik iskemik kalp hastalığı tedavisine yaklaşım. *Med Bull Haseki*, 55, 85-100. DOI: 10.4274/haseki.3540

25. Kayıkıoğlu, M., Tokgözoğlu, L., Kılıçkap, M., Göksülük, H., Karaaslan, D., Özer, N.,...Ural, D. (2018). Türkiye’de dislipidemi sıklığı ve lipid verileri: Kardiyovasküler risk faktörlerine yönelik epidemiyolojik çalışmaların sistematik derleme ve meta analizi. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 46(7):556-574. doi: 10.5543/tkda.2018.23450
26. Kılınçarslan, M.G. ve Şahin, E.M. (2019). Güncel kılavuzlar ışığında dislipidemi yönetiminin ilk basamağı: Yaşam tarzı değişiklikleri. *Türk Aile Hek Derg.*, 23 (1), 31-40. doi: 10.15511/tahd.19.00131
27. Kotecha, T., Rakhit, R.D. (2016). Acute coronary syndromes. *Clinical Medicine*, 16 (6): 43–48.
28. Knuuti, J., Wijns, W., Saraste, A., Capodanno, D., Barbato, E., Funck-Brentano, C.,... Bax, J.J. (2020). 2019 ESC Guidelines for The Diagnosis and Management of Chronic Coronary Syndromes. *European Heart Journal*, 41:407-477.
29. Mauk, K.L. (2014). Gerontological nursing competencies for care. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning. 225-250.
30. Mach, F., Baigent, C., Catapano, A.L., Koskinas, K.C., Casula, M., Badimon, L.,... Wiklund, O. (2020). 2019ESC/EAS Guidelines for the management of dyslipidaemias: lipidmodification to reduce cardiovascular risk. *Eur Heart J*, 41, 111188. DOI: 10.1093/eurheartj/ehz455
31. McDonagh, T.A., Metra, M., Adamo, M., Gardner, R.S., Baumbach, A., Böhm, M.,...Skibelund, A.K. (2021).. 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure. *European Heart Journal*, 42, 3599-3726. doi:10.1093/eurheartj/ehab368
32. Mons, U., Muezzinler, A., Gellert, C., Schottker, B., Abnet, C.C., Bobak, M.... Brenner, H. (2015). Impact of smoking and smoking cessation on cardiovascular events and mortality among older adults: meta analysis of individual participant data from prospective cohort studies of the CHANCES consortium. *BMJ*, 350, h1551. doi:10.1136/bmj.h1551
33. Nakamura, M., Ako, J., Arai, H., Hirayama, A., Murakami, Y., Nohara, A.,... Harada-Shiba, M. (2019). Investigation into Lipid Management in Acute Coronary Syndrome Patients from the EXPLORE-J Study. *J Atheroscler Thromb*, 26, 559-572. doi: 10.5551/jat.45583
34. National Heart, Lung, and Blood Institute (2021, 29 Aralık). Erişim adresi <https://www.nhlbi.nih.gov/education/dash-eating-plan>
35. Pender, N.J., Murdaugh C.L. ve Parsons, M.A. (2015). Individual models to promote health behavior. İçinde: health promotion in nursing practice. 7st ed. United States of America, Pearson Education. 27-56.
36. Reuben, D., Herr, K., Pacala, J., Pollock, B., Potter, J. ve Semla T. (2016). Geriatrics at your fingertips, 18th Ed. New York, NY, American Geriatrics Society.
37. Roffi, M., Patrono, C., Collet, J.P., Mueller, C., Valgimigli, M., Andreotti, F.,... Windecker, S. (2016). 2015 ESC Guidelines for the management of acute coronary syndromes in patients presenting without persistent ST-segment elevation. *European Heart Journal*, 37, 267–315. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehv320>
38. Riet, E.E.S.V., Hoes, A.W., Wagenaar, K.P., Limburg, A., Landman, M.A.J., Rutten, F.H. (2016). Epidemiology of heart failure: the prevalence of heart failure and ventricular dysfunction in older adults over time. A systematic review. 242–52. <https://doi.org/10.1002/ejhf.483>
39. Rivasi, G., Ungar A. (2020).Orthostatic hypotension in older adults: the role of medications.*Monaldi Archives for Chest Disease*,90-1254. doi:10.4081/monaldi.2020.1254
40. Satman, I., Omer, B., Tutuncu, Y., Kalaca, S., Gedik, S., Dincceg, N., ...Tuomilehto J. (2013). Twelve-year trends in the prevalence and risk factors of diabetes and prediabetes in Turkish adults. *Eur J Epidemiol*, 28, 169–180.
41. Suissa, K., Larivière, J., Eisenberg, M.J., Eberg, M., Gore, G.C., Grad, R.,... Fillion, K.B. (2017). Efficacy and safety of smoking cessation interventions in patients with cardiovascular disease a network meta-analysis of randomized controlled trials. *Circ Cardiovasc Qual Outcomes*, 10:e002458. DOI: 10.1161/CIRCOUTCOMES.115.002458
42. Sevinç, S. ve Argon, G. (2018). Application of pender’s health promotion model to post-myocard infarction patients in Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 11(1); 410-418.
43. Solomon, E.P. (2002). İnsan Anatomisi ve Fizyolojisiine Giriş: Dolaşım Sistemi: Kalp (Çev. L.B. Süzen). Birol Basın Yayın (Orijinal Yayın Tarihi:1996-1999).
44. Steca, P., Monzani, D., Greco, A., Franzelli, C., Magrin, M.E., Miglioretti, M., ... Addario MD. (2017). Stability and Change of Lifestyle Profiles in Cardiovascular Patients After Their First Acute Coronary Event. *PLoS ONE* 2017;12(8):1-17: e0183905.
45. Şimşek, A. ve Alpar, Ş.E. (2020). Akut Koroner Sendromlu Hastalarda Sağlıklı Yaşam Davranışlarının Kazandırılması. *Kardiyovasküler Hemşirelik Dergisi*,11(24),31-36. DOI: 10.5543/khd.2020.80299
46. Şen, S. ve Aslan, F. E. (2015). Kapiller Geri Dolum Süresini Etkileyen Faktörler. *Çağdaş Tıp Dergisi*;5(Ek): CR 95-98 DOI: 10.16899/CTD.91371
47. Tabloski, P.A. (2019). Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice. (4th eds). Pearson, USA.345-375.
48. TÜİK (2020, 24 Haziran). Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019 [Basın bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>
49. TÜİK (2021, 18 Mart). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020 [Basın Bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227>

50. Thygesen, K., Alpert, J.S., Jaffe, A.S., Chaitman, B.R., Bax J.J., Morrow, D.A., White. H.D. (2019). Fourth universal definition of myocardial infarction (2018). *European Heart Journal*, 40(3), 237–269. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehy462>
51. Umebayashi, R., Uchida, H. A., Wada, J. (2018). Abdominal aortic aneurysm in aged population. *Aging*, 10 (12), 3650.
52. World Population Ageing 2019 Highlights (2019). Erişim adresi <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>
53. Wood, D.A., Kotseva, K., Connolly, S., Jennings, C., Mead, A., Jones, J.,... Faergeman, O. (2008). Nurse-coordinated multidisciplinary, family-based cardiovascular disease prevention programme (EUROACTION) for patients with coronary heart disease and asymptomatic individuals at high risk of cardiovascular disease: A paired, cluster-randomised controlled trial. *Lancet*, 371, 1999–2012. doi: 10.1016/S0140-6736(08)60868-5.
54. Williams, B., Mancia, G., Spiering, W., Rosei, A.E., Azizi, M., Burnier, M.,... Desormais I. (2018). 2018 ESC/ESH Guidelines for the management to arterialhypertension. *Eur Heart J*, 39, 30213104. DOI: 10.1093/eurheartj/ehy339
55. Visseren, F.L.J., François, M., Smulders, Y.M., David, C., Koskinas, K.C, Back M.,...Williams, B. (2021). 2021 ESC Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice. *European Heart Journal*, 42, 3227-3337. doi:10.1093/eurheartj/ehab484
56. Yeşilbursa, D. (2017). Yaşlılarda kalp yetersizliğine yaklaşım. *Türk Kardiyol Dern Ars* 2017;45 Suppl 5: 42–46 doi: 10.5543/tkda.2017.15750 42

SİNDİRİM SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Sevde Aksu-Tuğba Karan

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Ağrı *Akalazyza *Crohn's hastalığı *Diffüz Özefageal Spazm *Disfaji *Dispepsi *Diyare *Divertikülit *Gastrit *Gastroözefageal reflü *Gingivitis; Halitozis *Hematemez *Hepatit *İntestinal gaz *Kolelitiazis *Konstipasyon *Odinofaji *Oral Kandiyazis *Özofagus Divertikülü *Özofagus Kanseri *Pankreatit *Parotitis *Peptik ülser *Pirozis *Regürjitasyon *Siroz *Stomatit *Ülseratif kolit

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Sindirim sistemi yapı ve fonksiyonlarını bilir.
2. Gastrointestinal sistemdeki yaşa bağlı fizyolojik ve fonksiyonel değişiklikleri tanımlar.
3. Yaşlı bireylerdeki yaygın gastrointestinal hastalıklarına eşlik eden normal yapı ve işlev değişikliklerini tartışır.
4. Yaşlı bireylerdeki gastrointestinal sistem hastalıklarına yönelik risk faktörlerini saptar.
5. Yaşlı bireylerdeki gastrointestinal sistem hastalıklarına ilişkin semptomları belirler.
6. Gastrointestinal sistem hastalığı olan yaşlı bireylerde sağlığı, işlevselliği ve yaşam kalitesini iyileştirmek için belirti ve bulgu, tanı ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi sahibi olur.
7. Uygun hemşirelik bakımı verir ve sonuçlarını değerlendirir.
8. Gastrointestinal bozukluğu olan yaşlı birey için uygun bakım planı yazar.
9. Yaşlı bireylerdeki gastrointestinal sistem hastalıklarının tanı ve tedavi yöntemleri ile hemşirelik bakımında multidisipliner iş birliği yapar.
10. Yaşlı bireylerdeki gastrointestinal sistem hastalıklarında belirti ve bulgu, tanı ve tedavi yöntemleri ile hemşirelik bakımı konusunda yaşlı birey ve ailesine eğitim yapar.

KAYNAKLAR

- Akdemir, N. (2020). *İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Altıntoprak, F. (2011). Akut pankreatit komplikasyonları. *Türkiye Klinikleri Genel Cerrahi-Özel Konular*, 4(1), 48-55.
- Ananthakrishnan, A. N. (2015). Epidemiology and risk factors for IBD. *Nature Reviews Gastroenterology & Hepatology*, 12(4), 205-217. doi: 10.1038/nrgastro.2015.34.
- Askgaard, G., Grønbaek, M., Kjær, M. S., Tjønneland, A. ve Tolstrup, J. S. (2015). Alcohol drinking pattern and risk of alcoholic liver cirrhosis: A prospective cohort study. *Journal of Hepatol*, 62(5), 1061-1067. doi: 10.1016/j.jhep.2014.12.005.
- Barry, K. (2018). Chronic pancreatitis: diagnosis and treatment. *American Family Physician*, 97(6), 385-393.
- Beyer, G., Habtezion, A., Werner, J., Lerch, M. M. ve Mayerle, J. (2020). Chronic pancreatitis. *The Lancet*, 396(10249), 499-512. doi: 10.1016/S0140-6736(20)31318-0.
- Bilgiç, D. F., Avcı-Arslan, H. S. ve Ünal, A. (2016). Bir huzurevinde yaşayan yaşlıların konstipasyon durumları ve etkileyen faktörler. *International Journal of Basic and Clinical Medicine*, 4(1), 9-16.
- Chen, J. Y., Hsu, C. T., Liu, J. H. ve Tung, T. H. (2014). Clinical predictors of incident gallstone disease in a Chinese population in Taipei, Taiwan. *BMC Gastroenterol*, 14, 83. doi: 10.1186/1471-230X-14-83.
- Cronenwett, L., Sherwood, G., Barnsteiner, J., Disch, J., Johnson, J., Mitchell, P., ... Warren, J. (2007). Quality and safety education for nurses. *Nursing Outlook*, 55(3), 122-131.
- Davies, A., Leach, C., Caponero, R., Dickman, A., Fuchs, D., Paice, J. ve Emmanuel, A. (2019). MASCC recommendations on the management of constipation in patients with advanced cancer. *Supportive Care in Cancer*, 28(1), 23-33. doi: 10.1007/s00520-019-05016-4.
- De Souza, H. S. P. ve Fiocchi, C. (2016). Immunopathogenesis of IBD: current state of the art. *Nature Reviews Gastroenterology & Hepatology*, 13(1), 13-27. doi: 10.1038/nrgastro.2015.186.
- European Association for the Study of the Liver (2016). Clinical Practice Guidelines on the prevention, diagnosis and treatment of gallstones. *Journal of Hepatology*, 65(1), 146-181. doi: 10.1016/j.jhep.2016.03.005.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing* (9. bs.). China: Wolters Kluwer.
- El-Serag, H.B., Sweet, S., Winchester, C.C., Dent, J. (2014). Update on the epidemiology of gastroesophageal reflux disease: a systematic review. *Gut*, 63:871-80.
- Enç N. (2020). *İç Hastalıkları Hemşireliği* (3. bs.). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Feuerstein, J. D., Cheifetz, A. S. (2014). Ulcerative colitis: epidemiology, diagnosis, and management. *Mayo Clinic Proceedings*, 89(11), 1553-1563. doi: 10.1016/j.mayocp.2014.07.002.
- Fillit, H. M., Rockwood, K. ve Young, J. (2017). *Brocklehurst's Textbook of Geriatric Medicine and Gerontology* (8. bs.). Philadelphia: Elsevier.
- Goodchild, G., Chouhan, M. ve Johnson, G. J. (2019). Practical guide to the management of acute pancreatitis. *Frontline Gastroenterology*, 10(3), 292-299. doi: 10.1136/flgastro-2018-101102.
- Hayat, U., Dugum, M. ve Garg, S. (2017). Chronic constipation: Update on management. *Cleveland Clinic Journal of Medicine*, 84(5), 397-408. doi: 10.3949/ccjm.84a.15141.
- Jani, B. ve Marsicano, E. (2018). Constipation: Evaluation and management. *Missouri Medicine*, 115(3), 236-240.
- Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı Sağlığı ve Bakım*. Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.
- Krenzer, M. E. (2016). Understanding acute pancreatitis. *Nursing*, 46(8), 35-40. doi: 10.1097/01.NURSE.0000484959.78110.98.
- Lichtenstein, G. R., Loftus, E. V., Isaacs, K. L., Regueiro, M. D., Gerson, L. B. ve Sands, B. E. (2018). ACG clinical guideline: management of Crohn's disease in adults. *Am J Gastroenterol*, 113: 481-517. doi: 10.1038/ajg.2018.27.
- Katz, P.O., Gerson, L.B., Vela, M.. (2013). Guidelines for the diagnosis and management of gastroesophageal reflux disease. *Am J Gastroenterol*, 108, 308-328.
- Kurt B. (2019). *Yaşlanma ve Yaşlılıkta Sık Görülen Fizyolojik Değişiklikler ve Bakımındaki Özellikler*: S. Kapucu içinde, Geriatri Hemşireliği (s. 95-120), Ankara: Hipokrat Kitabevi.
- Mauk, K.L., Hanson, P., Hain, D. (2014). Management of Common Illnesses, Diseases, and Health Conditions, K.L. Mauk içinde, *Gerontological Nursing: Competencies for Care*, (3rd eds). (s.298) America: Jones & Bartlett Learning
- Meiner, S. E. (2015). *Gerontologic nursing* (5. bs.). USA: Elsevier Mosby.
- Mirtallo, J. M., Forbes, A., McClave, S. A., Jensen, G. L., Waitzberg, D. L. ve Davies, A. R. (2012). International consensus guidelines for nutrition therapy in pancreatitis. *Journal of Parenteral and Enteral Nutrition*, 36(3), 284-291. doi: 10.1177/0148607112440823.
- Mookadam, F. ve Cikes, M. Images in clinical medicine. Cullen's and Turner's signs. (2005). *The New England Journal of Medicine*, 353(13), 1386. doi: 10.1056/NEJMcim040796.
- Mounsey, A., Raleigh, M. ve Wilson, A. (2015). Management of constipation in older adults. *American Family Physician*, 92(6), 500-504.
- National Center for Complementary and Integrative Health (NCCIH). (2017). *Herbs at a glance: Milk thistle*. 09.04.2022 tarihinde <https://www.nccih.nih.gov/health/milk-thistle> adresinden erişildi.
- National Center for Complementary and Integrative Health (NCCIH). (2017). *Probiotics in depth*. 09.04.2022 tarihinde <https://www.nccih.nih.gov/health/probiotics-what-you-need-to-know> adresinden erişildi.
- Nour-Eldein, H., Salama, H. M., Abdulmajeed, A. A. ve Heissam, K. S. (2014). The effect of lifestyle modification on

- severity of constipation and quality of life of elders in nursing homes at Ismailia city, Egypt. *Journal of Family & Community Medicine*, 21(2), 100-106. doi: 10.4103/2230-8229.134766.
- Nusrat, S., Khan, M. S., Fazili, J. ve Madhoun, M. F. (2014). Cirrhosis and its complications: evidence based treatment. *World Journal of Gastroenterology*, 20(18), 5442-5460. doi: 10.3748/wjg.v20.i18.5442.
- O'Connor, M., Bager, P., Duncan, J., Gaarenstroom, D. J., Younge, L., Détré, P., ... van de Woude, C. J. (2013). N-ECCO consensus statements on the European nursing roles in caring for patients with Crohn's disease or ulcerative colitis. *Journal of Crohn's and Colitis*, 7(9), 744-764. doi: 10.1016/j.crohns.2013.06.004.
- Ortizo, R., Lee, S. Y., Nguyen, E. T., Jamal, M. M., Bechtold, M. M. ve Nguyen, D. L. (2017). Exposure to oral contraceptives increases the risk for development of inflammatory bowel disease: a meta-analysis of case-controlled and cohort studies. *European Journal of Gastroenterology & Hepatology*, 29(9), 1064-1070. doi: 10.1097/MEG.0000000000000915.
- Ovayolu, N. ve Ovayolu, Ö. (2020). Temel İç Hastalıkları Hemşireliği ve Farklı Boyutlarıyla Kronik Hastalıklar (3. bs.). Adana: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.
- Ören B. (2016). Yoğun bakım hastalarında konstipasyon ve diyare. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 20(1), 37-43.
- Pedrosa Carrasco, A. J., Timmermann, L. ve Pedrosa, D. J. (2018). Management of constipation in patients with parkinson's disease. *NPJ Parkinson's Disease*, 4(1), 1-10. doi: 10.1038/s41531-018-0042-8.
- Riddle, M. S., DuPont, H. L. ve Connor, B. A. (2016). ACG clinical guideline: diagnosis, treatment, and prevention of acute diarrheal infections in adults. *The American Journal of Gastroenterology*, 111(5), 602-622. doi: 10.1038/ajg.2016.126.
- Rubin, D. T., Ananthakrishnan, A. N., Siegel, C. A., Sauer, B. G. ve Long, M. D. (2019). ACG clinical guideline: Ulcerative colitis in adults. *The American Journal of Gastroenterology*, 114(3), 384-413. doi: 10.14309/ajg.0000000000000152.
- Şimşek, M. ve Sultan, N. (2013). Hepatit virüsleri için dezenfeksiyon yöntemleri ve uygulamaları. *Viral Hepatit Dergisi*, 19(2), 37-42. doi: 10.4274/Vhd.58966.
- Tabola, R., Lewandowski, A., Cirocchi, R., Augoff, K., Kozminska, U., Strzelec, B, et al. (2018). Zenker diverticulum: Experience in surgical treatment of large diverticula. *Medicine*, 97(19):e0557.
- Tabloski, P. A. (2019). *Gerontological nursing the essential guide to clinical practice* (4. bs.). USA: Pearson.
- Tenner, S., Baillie, J., DeWitt, J. ve Vege, S. S. (2013). American college of gastroenterology guideline: management of acute pancreatitis. *The American Journal of Gastroenterology*, 108(9), 1400-1415. doi: 10.1038/ajg.2013.218. Epub 2013 Jul 30.
- Türkay, Ö. ve Saka, M. (2016). Konstipasyon ve diyet. *Güncel Gastroenteroloji*, 20(3), 234- 239.
- Vakil, N., Van Zanten, S.V., Kahrilas, P. (2006). Global Consensus Group. The Montreal definition and classification of gastroesophageal reflux disease: a global evidence-based consensus. *Am J Gastroenterol*, 101, 1900-20.
- Veauthier, B. ve Hornecker, J. R. (2018). Crohn's disease: Diagnosis and management. *American Family Physician*, 98(11), 661-669.
- Yalıkaya, S., & Kızılay, A. (2018). Nadir bir disfaji ve halitozis nedeni: Zenker divertikülü. *Medeniyet Medical Journal*, 33,1,57-60.
- Yılmaz, Ş. (2017). Gastrointestinal Kanamalar Güncel Yaklaşım. *Klinik Tıp Dergisi*, 5(2),1-7.
- Wang, P. M., Hsu, C. W., Liu, C. T., Lai, T. Y., Tzeng, F. L. ve Huang, C. F. (2019). Effect of acupressure on constipation in patients with advanced cancer. *Supportive Care in Cancer*, 27(9), 3473-3478. doi: 10.1007/s00520-019-4655-1.
- Wendon, J., Cordoba, J., Dhawan, A., Larsen, F. S., Manns, M., Nevens, F., ... Bernardi, M. (2017). EASL Clinical Practical Guidelines on the management of acute (fulminant) liver failure. *Journal of Hepatology*, 66(5), 1047-1081. doi: 10.1016/j.jhep.2016.12.003.
- Werth, B. L., Williams, K. A. ve Pont, L. G. (2015). A longitudinal study of constipation and laxative use in a community dwelling elderly population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 60(3), 418-424. doi: 10.1016/j.archger.2015.02.004.

ÜRİNER SİSTEM HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Elif Bülbül

ANAHTAR KAVRAMLAR

Akut böbrek hasarı, Anüri, Dizüri, Hematüri, Hemodiyaliz, Kronik böbrek hastalığı, Kronik böbrek yetersizliği, Mesane kanseri, Üriner sistem, Üriner sistem enfeksiyonları, Periton diyalizi, Prostat kanseri, Yaşlılık.

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Üriner boşaltımı etkileyen yaşa bağlı değişiklikleri tanımlar.
2. Üriner sistem enfeksiyonlarının nedenlerini, tanı, tedavi yöntemlerini açıklayabilir ve önlenmesine yönelik hemşirelik bakımını tartışır.
3. Akut böbrek hasarının nedenlerini, evrelerini, tanı ve tedavi yöntemlerini açıklar.
4. Kronik böbrek yetersizliğinin nedenlerini, tanı ve tedavi yöntemlerini açıklar.
5. Akut böbrek hasarı ve kronik böbrek yetersizliğinin hemşirelik bakımını tartışır.
6. Diyaliz tedavi seçeneklerini açıklar.
7. Mesane ve prostat kanserinin nedenlerini, tanı ve tedavi yöntemlerini açıklar.

KAYNAKLAR

- Abdel-Kader, K., & Palevsky, P. M. (2009). Acute kidney injury in the elderly. *Clinics in Geriatric Medicine*, 25(3), 331–358.
- Brown, E. A., & Johansson, L. (2011). Dialysis options for end-stage renal disease in older people. *Nephron. Clinical Practice*, 119 Suppl, c10-3. <https://doi.org/10.1159/000328019>
- Burns, S. M., & Delgado, S. A. (2019). *AACN essentials of critical care nursing*. McGraw Hill Education.
- Boltz, M., Capezuti, E., Zwicker, D., Fulmer, T. (2021). Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (6th edit). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Chu, C. M., & Lowder, J. L. (2018). Diagnosis and treatment of urinary tract infections across age groups. *American journal of obstetrics and gynecology*, 219(1), 40–51. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2017.12.231>
- Chun, A. (2020). *Geriatric Practice*. Springer.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing Ninth Edition* (9th ed.). Wolters Kluwer.
- Fingerhood, M. L. (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (M. Boltz, E. Capezuti, T. Fulmer, & D. Zwicker (eds.); (6th ed.). Springer Publishing Company.
- Flynn, M., Mercer, D. (2018). Oxford Handbook of Adult Nursing. (2nd ed.). University Press. pp.313-338.
- Gong, Y., Zhang, F., Ding, F., & Gu, Y. (2012). Elderly patients with acute kidney injury (AKI): clinical features and risk factors for mortality. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 54(2), e47–e51.
- Gulanick, M., & Myers, J. L. (2011). *Nursing care plans: Diagnoses, interventions, and outcomes*. Elsevier Health Sciences.
- Hickman, R.L., Alfes, A., Fitzpatrick, J.J. (2018). *Handbook of Clinical Nursing: Medical-Surgical Nursing*. Springer Publishing Company.
- Hinkle, J. L., & Cheever, K. H. (2018). *Brunner and Suddarth's textbook of medical-surgical nursing*. Wolters-Kluwer. pp.1248-1365.
- Hurst, H., & Figueiredo, A. E. (2015). The Needs of Older Patients for Peritoneal Dialysis: Training and Support at Home. *Peritoneal Dialysis International: Journal of The International Society for Peritoneal Dialysis*, 35(6), 625–629. <https://doi.org/10.3747/pdi.2014.00337>
- Honan, L. (2019). Focus On Adult Health Medical-Surgical Nursing. (2nd ed.). Wolters Kluwer. pp.2126-2367.
- Ignatavicius, D. D., Workman, M. L., & Rebar, C. (2018). Medical-Surgical Nursing-E-Book: Concepts for Interprofessional Collaborative Care. Elsevier Health Sciences. pp.2606-2800.
- Inker, L. A., Astor, B. C., Fox, C. H., Isakova, T., Lash, J. P., Peralta, C. A., Kurella Tamura, M., & Feldman, H. I. (2014). KDOQI US Commentary on the 2012 KDIGO Clinical Practice Guideline for the Evaluation and Management of CKD. *American Journal of Kidney Diseases*, 63(5), 713–735. <https://doi.org/10.1053/j.ajkd.2014.01.416>
- Jung, C., & Brubaker, L. (2019). The etiology and management of recurrent urinary tract infections in postmenopausal women. *Climacteric: The Journal of The International Menopause Society*, 22(3), 242–249. <https://doi.org/10.1080/13697137.2018.1551871>
- Kennedy-Malone, L., Martin-Plank, L., & Duffy, E. (2019). *Advanced practice nursing in the care of older adults* (2nd ed.). FA Davis Company.
- Khwaja, A. (2012). KDIGO clinical practice guidelines for acute kidney injury. *Nephron. Clinical Practice*, 120(4), c179-84. <https://doi.org/10.1159/000339789>
- LeMone, P., Burke, K.M., Bauldoff, G., Gubrud, P., Gubrud-Howe, P., Levett-Jones, T., ... Reid-Searl, K., (2018). *Medical-Surgical Nursing Volumes 1-3: Critical Thinking For Person-Centred Care*. (3rd ed). Melbourne: Pearson Australia. pp.825-934.
- Mauk, K.L. (2014). Gerontological Nursing Competencies for Care. (3rd ed.). Jones & Bartlett Learning. pp.309-
- Meiner, S.E. (2015). Gerontologic Nursing. (5th ed.). Mosby Elsevier. 540-560.
- Morton, P. G., & Fontaine, D. K. (2018). *Critical care nursing: a holistic approach*. Wolters Kluwer.
- Oliver, M. J., & Quinn, R. R. (2015). Selecting peritoneal dialysis in the older dialysis population. *Peritoneal Dialysis International: Journal of the International Society for Peritoneal Dialysis*, 35(6), 618–621. <https://doi.org/10.3747/pdi.2014.00346>
- Palevsky, P. M., Liu, K. D., Brophy, P. D., Chawla, L. S., Parikh, C. R., Thakar, C. V, Tolwani, A. J., Waikar, S. S., & Weisbord, S. D. (2013). KDOQI US commentary on the 2012 KDIGO clinical practice guideline for acute kidney injury. *American Journal of Kidney Diseases: The Official Journal of the National Kidney Foundation*, 61(5), 649–672. <https://doi.org/10.1053/j.ajkd.2013.02.349>
- Rosner, M. H. (2013). Acute kidney injury in the elderly. *Clinics in Geriatric Medicine*, 29(3), 565–578.
- Saran, R., Robinson, B., Abbott, K. C., Bragg-Gresham, J., Chen, X., Gipson, D., Gu, H., Hirth, R. A., Hutton, D., Jin, Y., Kapke, A., Kurtz, V., Li, Y., McCullough, K., Modi, Z., Morgenstern, H., Mukhopadhyay, P., Pearson, J., Pisoni, R., ... Shahinian, V. (2020). US Renal Data System 2019 Annual Data Report: Epidemiology of Kidney Disease in the United States. In *American journal of kidney diseases: the official journal of the National Kidney Foundation* (Vol. 75, Issue 1 Suppl 1, pp. A6–A7). <https://doi.org/10.1053/j.ajkd.2019.09.003>
- Süleymanlar, G., Utaş, C., Arınoy, T., Ateş, K., Altun, B., Altıparmak, M. R., Eçder, T., Yılmaz, M. E., Çamsarı, T., Başçı, A., Odabas, A. R., & Serdengeçti, K. (2011). A population-based survey of Chronic REnal Disease

- In Turkey--the CREDIT study. *Nephrology, Dialysis, Transplantation: Official Publication of the European Dialysis and Transplant Association - European Renal Association*, 26(6), 1862–1871. <https://doi.org/10.1093/ndt/gfq656>
- Terrill, B. (2018). *Renal nursing: a guide to practice* (4th ed.). Wiley Blackwell.
- Tabloski PA. (2019). Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice. (4 ed.). Pearson. pp. 423-445.
- Thomas, N. (2014). Chronic Kidney Disease. In N. Thomas (Ed.), *Renal Nursing* (4 ed, pp. 116–135). John Wiley & Sons, Ltd.
- White, L., & Duncan, G. (2013). *Medical-surgical nursing: an integrated approach* (3rd ed.). Taylor & Francis.
- Wilkinson, J. M. (2014). *Pearson nursing diagnosis handbook with NIC interventions and NOC outcomes* (10th ed.). Pearson.
- Williams, P. (2016). *Basic Geriatric Nursing* (6th ed.). Elsevier.
- Yeager, J. (2015). Urinary Function. In S. Meiner (Ed.), *Gerontologic Nursing* (5th ed., pp. 541–560). Elsevier.
- Zeng, G., Zhu, W., Lam, W., & Bayramgil, A. (2020). Treatment of urinary tract infections in the old and fragile. *World Journal of Urology*, 38(11), 2709–2720. <https://doi.org/10.1007/s00345-020-03159-2>

ÜREME SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Aslı Çayan
Pelin Palas Karaca

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Üreme sağlığı *Menopoz *Kanser *Disporoni *Eretil disfonksiyon *Prostat *Andropoz

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlanma ile birlikte kadın ve erkek üreme sisteminde meydana gelen değişiklikleri tanımlar.
2. Kadın üreme organı kanserlerini tartışır.
3. Menopoz ve menopoz semptomlarını tartışır.
4. Disporoniyi açıklayabilecek, yaşlı bireye konu ile ilgili eğitim verir.
5. Eretil disfonksiyon ile ilgili sağlık eğitimi verir.
6. Prostat sorunlarını tartışır.
7. Jinekolojik kanser durumunda hemşirelik tanısı koyabilecek ve bakım uygular.
8. Üreme sistemi hastalıklarına yönelik hemşirelik bakımı planlayıp uygular.

KAYNAKLAR

- Adams, T. S., & Cuello, M. A. (2018). Cancer of the vagina. *International journal of gynaecology and obstetrics: the official organ of the International Federation of Gynaecology and Obstetrics*, 143 Suppl 2, 14-21. <https://doi.org/10.1002/ijgo.12610>
- Akdaş, A., & Çevik, İ. (2007). Prostat Hastalıkları, Y. G. Kutsal ve D. Aslan içinde, *Temel Geriatri* (s, 729-734), Ankara: Güneş Tıp Kitapevleri.
- Belinga, E., Mve Koh, V., Ngo Um, E.J., Kalbassou, F., Tompeen, I., Mbala, P., & Foumane, P. (2020). Risk factors for ovarian cancer in Yaounde: A case control study. *Clinical Obstetrics, Gynecology and Reproductive Medicine*, 6, 1-3.
- Chakalova, G. (2015). Management of gynecological cancer patients older than 70 years of age. *Int. J. Gerontol*, 9, 93-97.
- Cihan, F.G. (2016). Andropoz. *Türkiye Klinikleri Journal of Family Medicine-Special Topics*, 7; 52-56.
- Tara, K. Cooper, Oliver Milling Smith, Gynecologic Disorders in the Elderly, Editor(s): Howard M. Fillit, Kenneth Rockwood, Kenneth Woodhouse, Brocklehurst's Textbook of Geriatric Medicine and Gerontology (Seventh Edition), W.B. Saunders, 2010, Pages 716-725, ISBN 9781416062318,
- Çalım, S.İ., & Şirin, A. (2013). Andropoz: Erkek menopozu mu? *TAF Preventive Medicine Bulletin*. s,12:471-6.
- Coşkun, A. (2008). Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Öğrenim Rehberi. İstanbul Medika Yayıncılık, İstanbul.
- Demirbaş, N., & Onmaz, M. (2021). Sağlık inanç modeli ile erkeklerin prostat kanseri taramalarına ilişkin inanç ve algı düzeyleri ile etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Türk Aile Hekimleri Dergisi* 25:4, 137-144. doi: 10.54308/tahd.2021.52714
- Duska, L., Shahrokni, A., & Powell, M. (2016). Treatment of older women with endometrial cancer: improving outcomes with personalized care. *American Society of Clinical Oncology Educational Book. American Society of Clinical Oncology. Annual Meeting*, 35, 164-174.
- Eliopoulos, C. (2018). Reproductive System Health. *Gerontological Nursing*, 847-860.
- Erenel Şentürk, A. (2017). Yaşlı Bireylerde Sık Görülen Jineko-Üriner Sorunlar ve Hemşirelik Bakımı, N. Bilgili, Y. Kitiş içinde, *Yaşlılık ve Yaşlı Sağlığı* (s. 311-343) Ankara: Vize Yayıncılık. https://gskpro.com/content/cf-pharma/healthhcportal/tr_TR/tr/campaign/bph.html
- Frelaut, M., De Glas, N., Zapardiel, I., Kaidar-Person, O., Kfoury, M., You, B., Banerjee, S., Brain, E., Falandry, C., & Rodrigues, M. (2019). are older patients with cervical cancer managed differently to younger patients? an international survey. *Cancers*, 11(12), 1955. <https://doi.org/10.3390/cancers11121955>
- Hacker, N. F., Eifel, P. J., & van der Velden, J. (2015). Cancer of the vagina. *International journal of gynaecology and obstetrics: The official organ of the International Federation of Gynaecology and Obstetrics*, 131 Suppl 2, 84-87. <https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2015.06.003>
- Hill, D. A., & Taylor, C. A. (2021). Dyspareunia in women. *American Family Physician*, 103(10), 597-604.
- Ilanakoon, I., Samarasinghe, K., & Elgán, C. (2021). Menopause is a natural stage of aging: A qualitative study. *BMC Women's Health*, 21(1), 47. <https://doi.org/10.1186/s12905-020-01164-6>
- İnci, K., Ergen, A. (2007). Erektile Disfonksiyon, Y. G. Kutsal ve D. Aslan içinde, *Temel Geriatri* (s, 711-721), Ankara: Güneş Tıp Kitapevleri.
- Ghaderi, F., Bastani, P., Hajebrahimi, S., Jafarabadi, M. A., & Berghmans, B. (2019). Pelvic floor rehabilitation in the treatment of women with dyspareunia: a randomized controlled clinical trial. *International Urogynecology Journal*, 30(11), 1849-1855.
- Kang, Y. J., Smith, M., Barlow, E., Coffey, K., Hacker, N., & Canfell, K. (2017). Vulvar cancer in high-income countries: Increasing burden of disease. *International Journal of Cancer*, 141(11), 2174-2186.
- Kao, A., Binik, Y.M., Kapuscinski, A., Khalifé, S. (2008). Dyspareunia in postmenopausal women: A critical review. *Pain Research and Management*, 13, (12), 243-254.
- Kingsberg S. A. (2002). The impact of aging on sexual function in women and their partners. *Archives of Sexual Behavior*, 31(5), 431-437.
- Kissel, M., Rambeau, A., Achkar, S., Lecuru, F., & Mathevet, P. (2020). Challenges and advances in cervix cancer treatment in elder women. *Cancer Treatment Reviews*, 84, 101976. <https://doi.org/10.1016/j.ctrv.2020.101976>
- Kokanalı, D., & Üstün, Y.E. (2019). Yaşlı kadınlarda üreme sağlığı. *The Journal of Gynecology-Obstetrics and Neonatology*, 16(2), 97-100.
- Olawaiye, A. B., Cuello, M. A., & Rogers, L. J. (2021). Cancer of the vulva: 2021 update. *International journal of gynaecology and obstetrics: The Official Organ of The International Federation of Gynaecology and Obstetrics*, 155 Suppl 1, 7-18.
- Roett, M. A., & Evans, P. (2009). Ovarian cancer: an overview. *American Family Physician*, 80(6), 609-616.
- Syed Alwi, S., Brohi, I. B., & Awi, I. (2021). Perception of menopause among women of Sarawak. Malaysia. *BMC women's health*, 21(1), 77.
- Şahin, S. (2015). Andropoz ve androjen tedavisi. *Türkiye Klinikleri Journal of Geriatrics -Special Topics*, 1,16-20
- Şen, S., Usta, E., Aygin, D., & Sert, H. (2015). Yaşlılık ve cinsellik konusunda sağlık profesyonellerinin yaklaşımları. *Androloji Bülteni*, 17:64-7.

Tabloski, P. A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. United States of America: Pearson.

Türkiye İstatik Kurumu (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-202145636#:~:text=Ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabul%20edilen,9%2C7'ye%20y%C3%BCkseldi.>

Zhang, L., Ruan, X., Cui, Y., Gu, M., & Mueck, A. O. (2020). Menopausal symptoms and associated social and environmental factors in midlife chinese women. *Clinical interventions in aging, 15*, 2195-2208.

KAS İSKELET SİSTEMİ HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Ulaş Can Kolaç
Nurcan Kolaç

ANAHTAR KAVRAMLAR

* Yaşlı *Sağlığın korunması* Sağlığın geliştirilmesi *Kas *İskelet sistemi *Eklem *Koruma düzeyleri *Hemşirelik bakımı *Rehabilitasyon *Sağlık hizmetleri * Kas, iskelet *Kapsamlı kas iskelet değerlendirilmesi *Hemşirelik yaklaşımı *Sarkopeni *Ligamentler *Romatoit artrit *Kemik kaybı *Osteoporoz *Kemik *Eklem *Osteoporoz *Osteomalazi *Gut *Düşme *Kırık *fiziksel egzersiz *Beslenme

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Kas ve iskelet sistemi kavramını tanımlar.
2. Kas iskelet sistemini tanımlar.
3. Kas iskelet sisteminin sağlıklı yaşamdaki önemini açıklar.
4. Kas ve iskelet sistemi hastalıklarını tanımlar.
5. Kas iskelet sisteminin sağlığını koruma ve geliştirme yaklaşımlarının önemini bilir.
6. Kas iskelet sistemini değerlendirmeyi bilir.
7. Kas iskelet sistemi hastalıklarında hemşirelik yaklaşımını sıralar.
8. Yaşlılığa bağlı kas iskelet sorunlarına ilişkin yaygın hemşirelik tanımlarını belirleyebilecek ve bu bozukluklara bağlı ortaya çıkabilecek durumlara özgü uygun hemşirelik girişimlerini planlar.
9. Yaşlılık dönemi kas iskelet sorunlarının tanı ve tedavisi ile ilgili yöntemleri/yaklaşımları tartışır.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, S., Kurt, G., & Seyfi, M. (2020). Evaluation of health beliefs and knowledge status of nursing students related to osteoporosis. *The Journal of Tepecik Education and Research Hospital* DOI:10.5222/terh.2020.15045
- Alzheimer's Disease International World Alzheimer Report. (2015). The Global Impact of Dementia. An Analyses of Prevalence, Incidence, Cost and Trends. <https://www.alz.co.uk/research/WorldAlzheimerReport2015.pdf>. (Erişim 18. Aralık 2022).
- Ambrose, A.F., Paul, G., & Hausdorff, J.M. (2013). Risk factors for falls among older adults: a review of the literature. *Maturitas*, 75(1); 51-61. Doi: 10.1016/J.Maturitas.
- Bahat, G., Catikkas, N.M., Yavuz, D.G, Borman, P., Guzel, R., & Reginster, J.Y. (2021). The current situation in the approach to osteoporosis in older adults in turkey: areas in need of improvement with a model for other populations *Archives of Osteoporosis*, 16(1); 179. doi: 10.1007/s11657-021-01038-w
- Barney, J., Piuze, N.S., & Akhondi, H. (2021). *Femoral Neck Fractures*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537347>
- Baz, S., & Ardahan, M. (2016). Yaşlılarda malnütrisyon ve hemşirelik yaklaşımları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3);147-153.
- Bergen, G., Stevens, M.R., Burnsi, E.R. (2016). Falls and fall injuries among adults aged ≥ 65 years- united states 2014. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep.* 65; 993-998.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds). (2021). *Evidence- Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* (8th eds). Spinger Publishing Company LLC, London.
- Bouchette, P., & Boktor, S.W. (2022). Paget Disease StatPearls [Internet]. StatPearls Publishing; Treasure Island (FL): <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430805/>
- Briggs, MA, Cross, MJ., Hoy, GD., Sánchez-Riera, L., Blyth, MF., D Woolf, A., & March, L. (2016). musculoskeletal health conditions represent a global threat to healthy aging: a report for the 2015 world health organization world report on ageing and health. *The Gerontologist*, 56(2); 243-255. <https://doi.org/10.1093/geront/gnw002>
- Buschmann, J., & Bürgisser, G. (2017). *Biomechanics of Tendons and Ligaments*. Duxford: Matthew Deans.
- Chu, SF., Liou, TS., Chen, HC., Huang, SW., & Liao, CH. (2021). Relative efficacy of weight management, exercise and combined treatment for muscle mass and physical sarcopenia indices in adults with overweight or obesity and osteoarthritis: A network meta-analysis of randomized controlled trials. *Nutrients*. 13(6);1992. doi: 10.3390/nu13061992
- Cieza, A., Causey, K., Kamenov, K., Hanson, S. W., Chatterji, S., & Vos, T. (2020). Global estimates of the need for rehabilitation based on the Global Burden of Disease study 2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396 (10267), 2006-2017
- Cruz-Jentoft A.J, Bahat G., Bauer J., Boirie Y., Bruyère O., Cederholm T., ... & the Extended Group for EWGSOP2. (2019). Sarcopenia: revised european consensus on definition and diagnosis. *Age Ageing*. 48(1):16-31.
- Cruz-Jentoft, A. J., Baeyens, J. P., Bauer, J. M., Boirie, Y., Cederholm, T., Landi, F., &. (2010). Sarcopenia: european consensus on definition and diagnosis: report of the european working group on sarcopenia in older people. *Age Ageing*, 39(4):412-423.
- Çilingir, D., & Bulut, E. (2017). Yaşlı bireylerde ağrıya yaklaşım. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(2); 144-153.
- Dai, W.L., Zhou, A.G., Zhang, H., & Zhang, J. (2017). Efficacy of platelet-rich plasma in the treatment of knee osteoarthritis: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Arthroscopy*, 33(3):659-670
- Danning, C. (2019). *Structure and function of the musculoskeletal system*. In: Banasik J and Copstead LED (eds) Pathophysiology: 6th Edition. London: Elsevier.
- Do, B.T., Hootman, J.M., Helmick, C.G, & Brady, T.J. (2011). Healthy people 2010 arthritis management objectives: monitoring prevalence of self-management education and provider counseling for weight loss and exercise. *Ann Fam Med*, 9(2); 136-141.
- Drake, R. (2020). *Gray's Anatomy for Students. 4th Edition*. London: Elsevier
- El Sayed, A.S., Nezwak, A.T., Varacallo, M. (2022). Physiology, Bone: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan. 2022 Oct 19.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walker Kluwer. USA.
- Erdil, F., & Bayraktar, N. (2010). Nursing approaches related to musculo-skeletal problems in geriatrics. *Florence Nightingale J Nurs*, 18; 106-113 Erişim: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmedhealth/PMHT0027058/>
- Fejer, R., & Ruhe, A. (2012). What is the prevalence of musculoskeletal problems in the elderly population in developed countries? A systematic critical literature review. *Chiropractic & Manual Therapies* 20(31); 1-52. doi: 10.1186/2045-709X-20-31
- Frontera, W.R., Silver, J.K., & Rizzo T.D. (2019). *Essentials of physical medicine and rehabilitation*. 4th ed. Philadelphia, PA: Elsevier.
- Gaines, J.M., Narrent, M., Parrish, J.M. (2010). The effect of the addition of osteoporosis education to a bone health screening program for older adult. *Geriatric Nursing*, 31(5):348-60. DOI: 10.1016/j.gerinurse.2010.04.011
- Ge, L., Wang, C., Zhou, H., Yu, Q., & Li, X. (2021). Effects of low back pain on balance performance in elderly people: a systematic review and meta-analysis. *European Review of Aging and Physical Activity*, 18(8). doi: 10.1186/s11556-021-00263-z
- Gilsanz, V., Wren, TAL, Ponrartana, S., Mora, S., & Rosen, J.C. (2018). Sexual Dimorphism and the Origins of

- Human Spinal Health. *Endocrine Reviews*, 39(2): 221-239. doi: 10.1210/er.2017-00147
- Godziuk, K., Prado, C.M., Woodhouse, L.J., & Forhan, M. (2018). The impact of sarcopenic obesity on knee and hip osteoarthritis: A scoping review. *BMC Musculoskeletal Disorders*, 19:271. doi: 10.1186/s12891-018-2175-7.
- Goldberg, D.S., & McGee, S.J. (2011). Pain as a global public health priority. *BMC Public Health*, 11:770.
- Golenbiewski, J., Keenen, R.T. (2019). Moving the needle: improving the care of the gout patient. *Rheumatol Ther*. 6(2): 179–193. doi: 10.1007/s40744-019-0147-5
- Gonzalez, A., Shim, M., Mahaffey, B., Vranceanu, A.M., Reffi, A., & Park., E.R. (2019). The relaxation response resiliency program (3RP) in patients with headache and musculoskeletal pain: A retrospective analysis of clinical data. *Pain Management in Nursing* 20, 70-74. doi: 10.1016/j.pmn.2018.04.003.
- Hartvigsen J, Hancock M.J, Kongsted A, ... & Lancet Low Back Pain Series Working Group (2018). What low back pain is and why we need to pay attention. *Lancet*, 391(10137); 2356-2367.
- Hassan, B.H., Hewitt J., Keogh J.W, Bermeo, S., Duque,G., & Henwood, T.R. (2016). Impact of resistance training on sarcopenia in nursing care facilities: a pilot study. *Geriatric Nursing* 37(2):116-121.
- Henderson, A.C., Gomez, G.C., Novak, M.S., Mi-Mi, L., Gregorio, C.C. (2017). Overview of the Muscle Cytoskeleton. *Compr Physiol*. 18; 7(3): 891–944. doi: 10.1002/cphy.c160033
- Herr, K. (2010). Pain in the older adult: an imperative across all health care settings. *Pain Manag Nurs*. 11; 1-10. doi: 10.1016/j.pmn.2010.03.005
- Herr, K., Bursch, H., Ersek, M., Miller, LL., & Swafford, K. (2012). Use of pain-behavioral assessment tools in the nursing home: expert consensus recommendations for practice. *Journal of Gerontological Nursing*, 36(3):18-29. doi: 10.3928/00989134-20100108-04
- Hootman, M.J., Helmick, G.C., & Brady, T. (2012). A Public health approach to addressing arthritis in older adults: the most common cause of disability. *Am J Public Health*, 102(3): 426-433. doi: 10.2105/AJPH.2011.300423https://doi.org/10.1002/jcsm.1223
- Jacobs, J.M., Hammerman-Rozenberg R, Cohen., A, & Stessman., J. (2006). Chronic back pain among the elderly: prevalence, associations, and predictors. *Spine*, 31:E203-7. doi: 10.1097/01.brs.0000206367.57918.3c.
- Jiménez-Sánchez, S., Fernández-de-las-Peñas, C., Carrasco-Garrido, P., Hernández-Barrera V, Alonso-Blanco C, & Palacios-Ceña D. (2012). Prevalence of chronic head, neck and low back pain and associated factors in women residing in the autonomous region of Madrid (Spain) *Gac Sanit*. 26: 534-540
- Jones, L.D., Pandit, H., Lavy, C. (2014). Back pain in the elderly: a review. *Maturitas*. 78:258–62. doi: 10.1016/j.maturitas.2014.05.004.
- Kalkım, A., & Dağhan, S. (2017). Theory-based osteoporosis prevention education and counseling program for women: a randomized controlled trial. *Asian Nursing Research*, 11(2), 119-127. <https://doi.org/10.1016/j.Anr.2017.05.010>
- Kanis, J, Oden, A, & Johnell, O. (2001). Acute and long term increase in fracture risk after hospitalizasyon for stroke. *Stroke*, 32:702-706.
- Karadakovan, A., (2018). Sarkopenisi olan yaşlıda hemşirelik yaklaşımı. İçinde Soysal P, Işık A.T. Geriatri Pratiğinde Geriatrik Sendromlar. 1. Baskı. İzmir US Akademi 249-261.
- Kazley J., & Bagchi, K. (2021). *Femoral Neck Fractures*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537347>
- Keenan, R.T. (2017). Limitations of the current standards of care for treating gout and crystal deposition in the primary care setting: a review. *Clinical Therapeutics*, 39(2); 430-441. doi: 10.1016/j.clinthera.2016.12.011.
- Kim, S.Y., Park., M.J., Moon, S.Y., & Han, H.S. (2017). Assessment of pain in the elderly: A literature review. *The İnternational Medical Journal Of İndia*. 30(4): 203-207.
- Kolaç, N., & Yıldız., A. (2019). Postmenopoz dönemdeki kadınlarda sağlık inanç modeli temelli kısa görüşmelerin osteoporozdan korunma bilgi, tutum ve davranışlarına etkisi. *Sürekli Tıp Dergisi*, 28(2); 145-151.
- Kolaç, N. (2021). Osteoporoz ve Hemşirelik Süreci. Nermin Eroğlu, Gamze Temiz (Ed) Kronik Hastalıklarda Hemşirelik Süreci 19. Bölüm. ISBN 978-605-335-631-8. *Nobel Tıp Kitapevi*. 339-356. [Http://nobeltip.com](http://nobeltip.com).
- Kolaç, N., Erol S., & Yıldız, A. (2021). Yaşlılarda düşme ve ev ve çevre koşulları. Bilgili N, (Editör) Yaşlı Sağlığı ve Bakımı. 1. Baskı. Ankara: *Türkiye Klinikleri*; 2021. p.32-8.Yayınlanma Tarihi: 08.02.2021- Online ISBN: 978-625-401-231-0
- Kunz, M., Waal, WM de M., Achterberg, P.W., Gimenez-Llort, L., Lobbezzo F., & Sampson, L. (2019). The pain assessment in impaired cognition scale (PAIC15): A multidisciplinary and international approach to develop and test a meta-tool for pain assessment in impaired cognition, especially dementia. *European Journal of Pain*. 24(1):192-208.<https://doi.org/10.1002/ejp.1477>
- Kuo, C.F., Grainge, M.J., Zhang, W., & Doherty, M. (2015). Global epidemiology of gout: prevalence, incidence and risk factors. *Nat Rev Rheumatol*. 11(11): 649-662. doi: 10.1038/nrrheum.2015.91.
- Lewis, J. (2015). Frozen shoulder contracture syndrome-aetiology, diagnosis and management. *Manual Therapy*, 20(1); 2-9. <https://doi.org/10.1016/j.math.2014.07.006>
- Marieb, E. (1995). *Human Anatomy & Physiology*. 3rd ed. Redwood City: Benjamin Cummings.
- Minetto, M.A., Giannini, A., Mcconnell R., Busso, C., Torre, G., & Massazza G. (2020). Common musculoskeletal disorders in the elderly the star triad. *Journal Clinical Medicine*, 9,1216 Doi: 10.3390/Jcm9041216.

- Moini, J. (2020). Bone tissues and the skeletal system. In: *Anatomy and Physiology for Health Professionals*. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.
- Ralston, S.H., McInnes, I.B. (2014). Rheumatology and Bone Disease. In: Walker B ve ark., (Eds) *Davidson's Principals And Practice Of Medicine*. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Robson, L., Syndercombe, & Court, D. (2019). Bone, muscle, skin and connective tissue. In: Naish J, Syndercombe Court D (Eds) *Medical Sciences*. Edinburgh: Elsevier.
- Sindal, D. (2013). Günümüzde ve gelecekte osteoporoz tedavisi. *Türk Fiz. Tıp Rehab. Der.*, 59; 330-337. Doi 10.4274/TFTR. 08455. 68.
- Molton, I.R., & Terrill A.L. (2014). Overview of persistent pain in older adults. *Am Psychol.* 69:197-207.
- Nacir, B., Çahit, D.B., Koç, B., & Saraçoğlu, M. (2010). Osteomalazili bir hastada superior ve inferior pubik ramusun yetersizlik kırığı: Olgu sunumu. *Türk Osteoporoz Dergisi*, 16(2); 44-48.
- Nevitt, M.C. (2001). Osteoporosis. (2001). Klippel JH, Crofford LJ, Stone JH, Weyand CM (Eds.). Primer on the Rheumatic Diseases. Atlanta: Arthritis Foundation;
- Nguyen, V.H. (2017). Osteoporosis prevention and osteoporosis exercise in community -based public health programs. *Osteoporosis and Sarcopenia*, 3:18-31.
- Papadopoulou, S.K., Tsintavis, P., Potsaki, G. (2020). Differences in the prevalence of sarcopenia in communitydwelling, nursing home and hospitalized individuals. A Systematic Review And Meta-Analysis. *J Nutr Health Aging*, 24(1):83-90
- Patel, H.P., Syddall, H.E., Jameson, K., Robinson, S., Denison, H., Roberts H.C., Edwards, M., Dennison, E., Cooper, C., & Sayer, A.A. (2013). Prevalence of sarcopenia in community-dwelling older people in the UK using the European Working Group on Sarcopenia in Older People (EWGSOP) definition: findings from the Hertfordshire Cohort Study (HCS). *Age Ageing*, 42(3); 378-84. doi: 10.1093/ageing/afs197
- Pereira, D., Peleteiro, B., Araújo, J., Branco, R.A., Santos, R.A., Ramos, E. (2011). The effect of osteoarthritis definition on prevalence and incidence estimates: a systematic review. *Osteoarthritis Cartilage*. 19(11):1270-85. Doi: 10.1016/J.Joca.2011.08.009.
- Ralston, SH., Corral-Gudino, L., Cooper, C., Francis, RM., Fraser, WD., Gennari, L..... & Tuck, SP. (2019). Diagnosis and management of paget's disease of bone in adults: a clinical guideline. *J Bone Miner Res.* 34(4):579-604.
- Remelli, F., Vitali, A., Zurlo, A., & Volpato, S. (2019). Vitamin d deficiency and sarcopenia in older persons. *Nutrients*, 11(12): 2861.
- Robinson, C.L. (2007) Relieving pain in the elderly. *Health Prog* 88:48-53.
- Sağlam, Ö.B., & Küçükçüçlü, Ö. (2021). Yaşlılarda sarkopeni ve hemşirelik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 14(4), 461- 470 DOI: 10.46483/deuhfed.925813 461
- Shad, B.J., Wallis, G., van Loon, L., Thompson, J.L. (2016). Exercise prescription for the older population: The e interactions between physical activity, sedentary time, and adequate nutrition in maintaining musculoskeletal health. *Maturitas*, 93, 78-82. doi: 10.1016/j.maturitas.2016.05.016.
- Smeltzer, S.C., & Qi, B. (2013). Pratical implications for nurses caring for patients being treated for osteoporosis. *Dovepress*, 4:19-33.
- Soames. R., Palastanga, N. (2019). *Anatomy and Human Movement: Structure and Function*. London: Elsevier.
- Song, J., Chang, R.W., & Dunlop, D.D. (2006). Population impact of arthritis on disability in older adults. *Arthritis Rheum.* 55(2):248-255.
- Tabloski, P.A. (2019). Gerontological nursing the essential guide to clinical practice (4 thedes). Pearson, USA.
- Taşdemir, Z., Demir Ş., Taşdemir O., Sargın M. (2018). Kilo vermenin bel ve diz ağrılarına etkisi *Ankara Med J*, 18(3); 267-275. <https://Doi.Org/10.17098/Amj.461408>.
- Tieland, M., Trouwborst I., Clark., C.B.(2017). Skeletal muscle performance and ageing. *Journal of Cachexia Sarcopenia and Muscle.* 9 (1): 3-19.
- Treede, R.D., Rief, W., Barke, A., Aziz, Q., Bennett, M.I., Benoliel, R., ... & Wang, SJ. (2015). A classification of chronic pain for ICD-11. *Pain*, 156(6):1003-1007.
- Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği. (2015). Metabolik hastalıklar tanı ve tedavi kılavuzu. <https://temd.org.tr/yayinlar/kilavuzlar>
- Türkiye istatistik kurumu (TUİK) İstatistiklerle Yaşlılar 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/İndeks?p=Türkiye-Sağlık-Araştırması-2019-33661>.
- Tüzün, S., Eskiuyurt, N, Akarırmak, U., Sarıdoğan, M., Şenocak, H., & Johansson, H. (2012). Türkiye'de kalça kırığı insidansı ve osteoporoz prevalansı: FRACTURK çalışması. *Osteoporos İnt*, 23(3): 946-955.
- Vlietstra, L., Stebbings, S., Meredith-Jones, K., Abbott, J., Treharne, G.J., & Waters, D.L.(2019). Sarcopenia in osteoarthritis and rheumatoid arthritis: The association with self-reported fatigue, physical function and obesity. *PLoS ONE.* 14:e0217462. doi: 10.1371/journalpone.0217462.
- Warden V, Hurley AC, Volicer L. (2003). Development and psychometric evaluation of the Pain Assessment in Advanced Dementia (PAINAD) Scale. *Journal of the American Medical Directors Association*, 4(1); 9-15. doi: 10.1097/01.JAM.0000043422.31640.F7.
- Wittenauer, R., Smith, L., & Aden, K., (2013). Osteoarthritis. İn Priority diseases and reasons for inclusion. *Priority Medicines for Europe and the World 2013 Update*. https://www.tissueregenix.com/media/2191/ch6_12osteo.pdf
- Wong, A.Y.L., Karppinen j., & Samartzis, D. (2017). Low back pain in older adults: risk factors, management options

- and future directions. *Scoliosis Spinal Disord.* 12: 14. doi: 10.1186/s13013-017-0121-3.
- World Population Ageing. (2015). United Nations Department of Economic and Social Affairs Populations Division (2015). https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf.
- World Population Ageing 2019 Highlights <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>
- Yeşilyurt, M. & Faydalı, S. (2020). Ağrı değerlendirmesinde tek boyutlu ölçeklerin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(3): 444-451. DOI: 10.17049/ataunihem.508877 444
- Zhu, Y., Pandya, B.J., & Choi, H.K. (2011). Prevalence of gout and hyperuricemia in the US general population: The National Health and Nutrition Examination Survey 2007-2008. *Arthritis Rheumatology*; 63(10): 3136-3141. doi: 10.1002/art.30520.
- Zimmermann, L., &McKean, B. (2022). Osteomalacia StatPearls [Internet]. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK551616/>
- Zwakhalen, SMG., Hamers, JPH., Abu-Saad, HH., & Berger, MPF. (2006). Pain in elderly people with severe dementia: a systematic review of behavioural pain assessment tools. *BMC Geriatr.* 6 (3). doi: 10.1186/1471-2318-6-3.

ENDOKRİN SİSTEM HASTALIKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Nermin Eroğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Yaşlılık *Geriatrı *Endokrin sistem *Endokrin hastalıklar *Diyabet *Hipoglisemi *Hiperglisemi *Tiroid hastalıkları *Hipertroidi *Hipotroidi
*Obezite *Dislipidemi *Hemşirelik bakımı *Hemşirelik yaklaşımı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlanmanın endokrin fonksiyon üzerindeki etkilerini açıklar.
2. Yaşlı bireylerde görülen diyabet belirtilerini bilir.
3. Yaşlılarda görülen tiroid hastalıklarını bilir ve açıklar.
4. Yaşlılarda görülen dislipidemide ayırıcı tanıyı ifade eder.
5. Yaşlılıkta obezitenin etkilerini açıklar.
6. Yaşlılıkta endokrin sisteme yönelik hemşirelik yaklaşımını bilir ve uygular.

KAYNAKLAR

- Alexis, M., McKee, M.D., John, E., & Morley, M.B. (2021). Obesity in the Elderly. *National Library of Medicine, Obesity in the Elderly - Endotext - NCBI Bookshelf* (nih.gov) (Erişim Tarihi:15.05.2022)
- American Diabetes Association (ADA). (2018). Standards of medical care in diabetes care. *Diabetes Care*, 41(1), 1-155.
- American Diabetes Association (ADA). (2022). Classification and diagnosis of diabetes. Sec. 2 in Standards of Medical Care in Diabetes-2022. *Diabetes Care*, 45 (Suppl. 1), 17-38.
- Aslan, D., Şengelen, M., & Bilir, N. (2008). Yaşlılık Dönemi ve Beslenme Sorunları. İçinde: Yaşlılık Döneminde Beslenme Sorunları ve Yaklaşımlar. *Türk Geriatri Derneği Yayınları*, Ankara.
- Aydın, K., & Gürlek A. (2013). Diyabetin mikrovasküler ve makrovasküler komplikasyonlarında biyobelirteçlerin yeri. *İç Hastalıkları Dergisi*, 20, 65-72.
- Aygün, M. (2012). Obezite ve Yönetimi. İçinde: Durna Z. (Editör). *Kronik Hastalıklar ve Bakım*, İstanbul: Nobel Matbaacılık, 341-378.
- Aytekin, O., Telci Çaklılı, Ö., & Tümerdem Çalık, B. (2018). Pure Investigators. The Prospective Urban Rural Epidemiology (PURE) study: PURE Turkey. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 46(7), 613-623.
- Barrios, V., Escobar, C., Cicero, A.F., Burke, D., Fasching, P., Banach, M., Bruckert, E. (2017). A nutraceutical approach (Armolipid Plus) to reduce total and LDL cholesterol in individuals with mild to moderate dyslipidemia: Review of the clinical evidence. *Atherosclerosis Supplements*, 24, 1-15.
- Beğer, T., Erdinçler, D.S., & Çurğunlu, A. (2009). Yaşlıda Diabetes Mellitus. *Akademik Geriatri*, 1, 20-30.
- Bigelow, A., & Freeland, B. (2017). Type 2 Diabetes Care in The Elderly. *The Journal for Nurse Practitioners*, 3,181-186.
- Bölükbaşı, S. (2020). Yaşlı Obezlerde Egzersiz Yaklaşımı ve Etkileri. *Türk J Diab Obes*, 1, 54-59.
- Catapano, A.L., Graham, L., De Backer, G., Wiklund, O., Chapman M.J., & ve ark., (2016). Dislipidemilerin Tedavisine İlişkin 2016 ESC/EAS Kılavuzu. Avrupa Kalp Dergisi (European Heart Journal). ESC-Dislipidemi-2016.pdf (tkd.org.tr) (Erişim Tarihi: 27.05.2017)
- Cendoroglo, M.S., Saldanha, A.L.R., Vale, A.A.L., & et al. (2020). Treatment of dyslipidemia in the elderly patients. *Int J Fam Commun Med*, 4(3), 88-90.
- Chentli, F., Azzoug, S., & Mahgoun, S. (2015). Diabetes mellitus in elderly. *Indian Journal of Endocrinology and Metabolism*, 19 (6), 744-752.
- Chien, M.Y., Huang, T.Y., & Wu, Y.T. (2008). Prevalence of sarcopenia estimated using a bioelectrical impedance analysis prediction equation in community-dwelling elderly people in Taiwan. *J Am Geriatr Soc*, 56, 1710-1715.
- Çıray Gündüzoğlu, N. (2008). Obezlere özgü yaşam kalitesi ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirliğinin incelenmesi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Programı, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, (Danışman: Prof.Dr. Çiçek Fadılhoğlu).
- Çubuk, G., & İnce S. (2015). Oral Antidiyabetik İlaçlar. *Kocatepe Vet J*, 8(1), 95-102.
- Denic, A., Glossock, R.J., & Rule AD. (2016). Structural and functional changes with the aging kidney. *Adv Chronic Kidney Dis*, 23(1), 19-28.
- Dinççağ, N. (2011). Diabetes mellitus tanı ve tedavisinde güncel durum. *İç Hastalıkları Dergisi*, 18,181-223.
- Dislipidemi Tanı ve Tedavi Kılavuzu (TEMĐ). (2021). 20211026164301-2021tbl_kilavuzb66456ad2f.pdf (temd.org.tr) (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Diyabet Tanı ve Tedavi Rehberi (TÜRKDİAB). (2021). *Diyabet_Tani_ve_Tedavi_Rehberi_2021.pdf* (turkdiab.org) (Erişim Tarihi: 16.05.2022)
- Döventaş, A., & Demirdağ Akçay F. (2015). Gebelikte ve yaşlıda diyabete yaklaşım. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*, 6(1), 58-62.
- Durna, Z., & Akın, S.(2012). Diyabet (Tip 2) ve bakım. *Kronik Hastalıklar ve Bakım*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Erdemir, F., Türk, G. (2022). Hemşirelik Tanıları El Kitabı, Carpenito (Çeviri). Nobel Tıp Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Eroğlu, N. & Sabuncu, N. (2019). Diyabet Öz Yönetim Skalası'nın (DÖYS) Türk Toplumuna Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 1(3), 1-6.
- Ertem, M. (2017). Obezite Epidemiyolojisi ve Korunma. *Klinik Tıp Bilimleri Dergisi*, 5(5), 21-30.
- Farzianpour, F., Foroushani, A.R., Badakhshan, A., Gholipour, M., & Roknabadi, E.H. (2015). Quality of life for elderly residents in nursing homes. *Glob J Health Sci*, 8(4), 127-135.
- Flegal, K.M., Carroll, M.D., Ogden, C.L., & Curtin, L.R. (2010). Prevalence and Trends in Obesity Among US Adults, 1999-2008. *JAMA*, 303(3), 235-241.
- Giordano, S., & Victorzon, M. (2015). Bariatric surgery in elderly patients: a systematic review. *Clin Interv Aging*, 10, 1627-1635.
- Graham, I., Di Angelantonio, E., Visseren, F., De Backer, G., Ference, B.A., Timmis, A., Halle, M., Vardas, P., Huculeci, R., Therese Cooney, M. (2021). Systematic coronary risk evaluation (SCORE). *Journal of the American College of Cardiology*, 77(24), 3046-3057.

- Hossein-Nezhad, A., & Holick, M.F. (2013). Vitamin D for health: A global perspective. *Mayo Clin Proc*, 88, 720-755.
- International Diabetes Federation (IDF). (2019). IDF Diabetes Atlas, 9th edn. Brussels, Belgium. <https://www.diabetesatlas.org> (Erişim tarihi: 12.05.2022)
- Jefferis, B.J., Sartini, C., Lee, I.M., Choi, M., Amuzu, A., Gutierrez, C., Casas, J.P., Ash, S., Lennon, L.T., Wannamethee, S.G., & Whincup, P.H. (2014). Adherence to physical activity guidelines in older adults, using objectively measured physical activity in a population-based study. *BMC Public Health*, 14, 382.
- Jonas, M., Kurylowicz, A., & Puzianowska Kuźnicka, M. (2015). Aging and the endocrine system. *Postępy Nauk Medycznych*, 28(7), 451-457.
- Jones, C.M., & Boelaert, K. (2015). The Endocrinology of Ageing: A Mini-Review. *Gerontology*, 61, 291-300.
- Karaca Sivrikaya, S. (2019). Geriatrik Diyabetlinin Bakım Yönetimi. *Güncel Diyabet Yönetimi*, 29-33.
- Kayıkçıoğlu, M., Tokgözoğlu, L., Kılıçkap, M., Göksülük, H., Karaarslan, D., Özer, N., Abacı, A., Yılmaz, M.B., Barçın, C., Ateş, K., Bayram, F., Şahin, M., Ural, D. (2018). Türkiye’de dislipidemi sıklığı ve lipit verileri: Kardiyovasküler risk faktörlerine yönelik epidemiyolojik çalışmaların sistematik derleme ve meta analizi. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 46(7), 556-574.
- Li, Y.X., & Zhou, L. (2015). Vitamin D deficiency, obesity and diabetes. *Cell Mol Biol (Noisy-le-grand)*; 61, 35-38.
- Mathew M., Rawla P., & Fortes, K. (2021). Hyperthyroidism (Nursing). National Library of Medicine. Hyperthyroidism (Nursing) - StatPearls - NCBI Bookshelf (nih.gov) (Erişim Tarihi:01.06.2022).
- Mauk, K.L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning.
- Munshi, M.N., Slyne, C., Segal, A.R., Saul, N., Lyons, C., & Weinger, K. (2017). Liberating A1C goals in older adults may not protect against the risk of hypoglycemia. *J Diabetes Complications*, 31, 1197-1199.
- Mustafova, Z. (2015). Yaşlı diyabetli hastalarda diyabet yükü ve hastalığı kabul arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İç Hastalıkları Hemşireliği Programı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (Danışman: Doç. Dr. Leyla ÖZDEMİR)
- Naharcı, M.İ., & Doruk, H. (2012). Yaşlılarda Tiroid Hastalıkları. *Klinik Gelişim*, 25, 66-70.
- Obezite Tanı ve Tedavi Kılavuzu (TEMĐ). (2019). 20190506163904-2019tbl_kilavuz5ccdc9e5d.pdf (temd.org.tr) (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Önmez, A. (2017). Diabetes mellitus’ta mikrovasküler komplikasyonların yönetimi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 117-119.
- Özcan, H. (2012). Diyabet güçlendirme ölçeği’nin Türk toplumu için geçerlilik Güvenilirliğinin İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Isparta, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Medet KORKMAZ).
- Quirante, F.P., Montorfano, L., Rammohan, R., Dhanabalsamy, N., Lee, A., Szomstein, S., Lo Menzo, E., & Rosenthal, R.J.(2017). Is bariatric surgery safe in the elderly population? *Surg Endosc*, 31, 1538-1543.
- Sawalani, S., Saini, R., Vuppulur, R., Rojas, L., Patel, M., & et al. (2016). Endocrine Changes with Aging. *Endocrinol Metab Int J*, 3(6), 65-76.
- Sesti, G., Incalzi, R.A., Bonora, E., Consoli, A., Maggi, S., Ferrara, N. & et. al. (2018). Management of Diabetes in Older Adults. *Nutrition, Metabolism & Cardiovascular Diseases*, 28, 206-218.
- Shah, K., & Villareal, D.T. (2017). Obesity. In: Fillit HM, Rockwood K, Young J. Brocklehurst’s Textbook of Geriatric Medicine and Gerontology, 8th Edition, Philadelphia, Elsevier, 667- 671.
- Soeb, K., Sacerdotea, A., Karamc, J., & Bahtiyara, G. (2011). Management of type 2 diabetes mellitus in the elderly. *Maturitas*, 70, 151-159.
- St Peter, S.D., Craft, R.O., Tiede, J.L., & Swain, J.M. (2005). Impact of advanced age on weight loss and health benefits after laparoscopic gastric bypass. *Arch Surg*, 140,165-168.
- Taheri Tanjani, P., Moradinazar, M., Esmail Mottlagh, M., & Najafi, F. (2015). The prevalence of diabetes mellitus (DM) type II among Iranian elderly population and its association with other age-related diseases, 2012. *Arch Gerontol Geriatr*, 60:373-9.
- Tanwani, L.K. (2011). Insulin therapy in the elderly patient with diabetes. *The American Journal of Geriatric Pharmacotherapy*, 9(1), 24-36.
- TEKHARF (2017). Tıp Dünyasının Kronik Hastalıklara Yaklaşımına Öncülük, (Ed. Prof. Dr. Altan Onat), Logos Yayınevi, İstanbul, 262-275. TEKHARF-2017.pdf (tkd.org.tr) (Erişim Tarihi: 13.05.2021).
- Teshima, N., Shimo, M., Miyazawa, K., Konegawa, S., Matsumoto, A., Onishi, Y., & et al. (2015). Effects of sugar-sweetened beverage intake on the development of type 2 diabetes mellitus in subjects with impaired glucose tolerance: The mihamma diabetes prevention study. *J Nutr Sci Vitaminol (Tokyo)*, 61, 14-19.
- Tiroid Hastalıkları Tanı ve Tedavi Kılavuzu (TEMĐ) (2020). Mizanpaj 1 (temd.org.tr) (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Türk Diyabet Vakfı (TDV). (2021). Diyabette İnsülin Tedavisi. *Diyabette_insulin_Tedavisi_Kitabi_2021.pdf* (turkdiab.org) (Erişim Tarihi:15.05.2022).
- Türkiye Diyabet Vakfı. (2018). Diyabetin kronik komplikasyonu. www.Turkdiab.org. (Erişim Tarihi: 15.06.2022).
- Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği (TEMĐ). (2020). TEMĐ Diabetes Mellitus ve Komplikasyonlarının Tanı, Tedavi ve İzlem Kılavuzu. 14. Baskı (Çevrim İçi Yayın): 25 Haziran 2020

- (Güncellenmiş Baskı). <http://www.temd.org.tr> (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Vincent, G.K., & Velkoff, V.A.(2010). The next four decades, the older population in the United States: 2010 to 2050. *Current Population Reports*, 25-1138.
- Weber, M.A. (2014). Clinical practice guidelines for the management hypertension in the community a statement by the american society of hypertension and the international society of hipertension. *Journal of Clinical Hypertension Guidelines*,1-3
- Yabe, D., Shiki, K., Suzaki, K., & et al. (2021).Rationale and design of the EMPA-ELDERLY trial: a randomized, double-blind, placebo-controlled, 52-week clinical trial of the efficacy and safety of sodium-glucose cotransporter-2 inhibitor empagliflozin in elderly Japanese patients with type 2 diabetes. *BMJ Open*, 11, 3045844.
- Yang, Y., Herting, J.R., & Choi, J. (2016). Obesity, metabolic abnormality, and health-related quality of life by gender: A cross-sectional study in Korean adults. *Qual Life Res*, 25(6), 1537-1548.
- Yaralı, S., Hacialioğlu N. (2020). Obezite Yönetiminde Sağlık İnanç Modelini Kullanma ve Hemşirenin Rolü, *GÜSBĐ*, 9(4), 407- 415.
- Yaşlılıkta Endokrinolojik Hastalıkların Tedavi Kılavuzu. (2019). Endokrinolojik hastalıklar kılavuzu.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2022).
- Yıldırım A.B., Kılınç, A.Y. (2017). Yaşlı hastalarda dislipidemi. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45 Suppl 5: 25–28.
- Zjacic-Rotkvic, V., Kavur, L., & Cigrovski-Berkovic, M. (2010). Hormones and Aging. *Acta Clin Croat.*, 49, 549-54.

GÖRME-İŞİTME BOZUKLUKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

**Nadire Ercan Toptaner
Zehra Gürsoy
Merve Kolcu**

ANAHTAR KAVRAMLAR

Fundus muayenesi, Katarakt, Retina Dekolmanı, Snellen görme keskinliği testi, Makula dejenerasyonu, Presbiyopsi, Pin-hole testi, Diyabetik retinopati, Tinnitus, Glokom, Temporal arterit, Meniere hastalığı

ÖĞRENİM HEDEFLERİ:

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlanmayla birlikte görme ve işitmede görülen fizyolojik değişiklikleri bilir.
2. Yaşlılarda yaygın görülen görme ve işitme bozukluklarını tanımlar.
3. Yaşlılıkta görme ve işitmenin nasıl değerlendirileceğini bilir.
4. Yaşlılıkta görme ve işitmede meydana gelen bozuklukların yaşlı bireyin yaşamına etkisini bilir.
5. Yaşlılıkta meydana gelen görme ve işitme bozukluklarında hemşirenin rolünü bilir.

KAYNAKLAR

- Adams-Wendling, L., Pimple, C., Adams, S., & Titler, M. G. (2008). Nursing management of hearing impairment in nursing facility residents. *Journal of Gerontological Nursing*, 34(11), 9–17. Evidence Level V.
- Açar A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 347-354. DOI: 10.38108/ouhcd.752133
- Akgün, M. (2012). Hastanede yatan yaşlı hastalarda iletişim güçlükleri ve sağlık çalışanlarının yaklaşımı. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(2), 51-56.
- Akkoyun, İ. (2014). Yaşa Bağlı Makula Dejenerasyonu Sınıflandırma ve Patogenez. *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, 44(6), 476-480.
- Aksoy S., Aslan F., Köse A., Alpar R. (2019). İşitme engeli ölçeği-yaşlı geçirelilik ve güvenilirlik: türk popülasyonunda tarama ve uzun formlarının kullanımı. *KBB-Forum*; 18(4):310-321.
- Alavi, M. A. (2016). Aging and vision. In C. B. Rickman, M. M. LaVail, R. E. Anderson, C. Grimm, J. Hollyfi eld, & J. Ash (Eds.), *Retinal degenerative diseases. Mechanisms and experimental therapy* (pp. 393–402). Basel, Switzerland: Springer International Publishing.
- Altinel, M. ve Akçakaya M.A (2013). Yaşlılık ve göz. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 29(2), 110-5.
- Amerika Birleşik Devletleri, Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bölümü, Hastalıkları Önleme ve Sağlığı Geliştirme Birimi, Healthy People, 2030 Erişim Tarihi: 04.04.2022, <https://health.gov/healthypeople/objectives-and-data/browse-objectives/sensory-or-communication-disorders>
- Amerika Birleşik Devletler Önleyici Hizmetler Görev Gücü [ABDÖHGG]. (2011). *Screening adults aged 50 years and older for hearing loss*. Retrieved from <http://www.uspreventiveservicestaskforce.org/uspstf11/adultheating/adultheart.ht>
- Amerika Birleşik Devletleri Önleyici Hizmetler Görev Gücü [ABDÖHGG]. (2022). Erişim Tarihi: 04.06.2022, <https://uspreventiveservicestaskforce.org/uspstf/recommendation/impaired-visual-acuity-screening-older-adults>
- Amerikan Oftalmoloji Akademisi. (2020). *Pinhole visual acuity*. Erişim <https://www.aao.org/image/pinhole-visual-acuity>.
- Amerikan Sağlık Yardım Vakfı. (2012). *About glaucoma*. Erişim: <http://www.ahaf.org/glaucoma/>
- Ardahan, M., Arabacı, Z. ve Limoncu, G. (2015). Yaşlıların Sağlık Sorunları İle Baş Etme Yöntemleri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (6), 28-43.
- Bainbridge, K. E., & Wallhagen, M. I. (2014). Hearing loss in an aging American population: Extent, impact and management. *Annual Review of Public Health*, 35, 139– 152. doi: 10.1146/annurev-publhealth-032013-182510. Evidence Level VI.
- Balcı, M. A. ve Pamuk, Ö. N. (2015). Dev hücreli (temporal) arterit. *RAED Journal/RAED Dergisi*, 7(1).
- Bektaş, H. ve Kalav, S. Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme (Comprehensive Geriatric Assessment. *International Refereed Journal Of Nursing Researches*, 201-231.
- Bıyık, A., Özgür, G., Özsoy, S. A., Erefe, İ., Emeç, A., Özer, M. ve Dülgerler, Ş. (2002). Huzurevinde yaşayan yaşlıların fiziksel sağlık sorunları ve hastalıklarına yönelik ilaç kullanma davranışları. *Geriatry*, 5(2), 68-74.
- Blazer, D. G., Domnitz, S., Liverman, C. T. (Eds.). (2016). *Hearing health care for adults: Priorities for improving access and affordability*. Washington, DC: National Academies Press. doi:10.17226/23446.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (4th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (6th eds). Springer Publishing Company, LLC, New York.
- Demircioğlu, A., Uysal, S. A. ve Hamurcu, M. Ş. (2019). Yaşlı Bireylerde Görme Fonksiyonu, Denge Ve Düşme Davranışlarının İncelenmesi. *Türk Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 30(3), 191-198.
- Ding, Y., Liu, Y., Hou, X. Y., Tian, Y., Du, W. ve Fan, L. (2022). Association of sensory impairment with healthcare use and costs among middle-aged and older adults in China. *Public Health*, 206, 20-28.
- Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ]. (2021). *Blindness and vision impairment*. Erişim: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Erdemir F. Hemşirelik Tanıları El Kitabı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2012.
- Erden, B., Bölükbaşı, S., Erdenöz, S., & Elçioğlu, M. (2015). Diabetes mellitus ve oftalmoloji. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 31, 12-16.
- Eren, B., Özşarı, S, H. ve Aktulay, G. (2018). *Bir Ulusal Sağlık Programı Örneği Olarak: Ulusal Göz Sağlığı Programı*, Acıbadem Sağlık Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Gerzevitz, D., Porter, B. O., Dunphy, L.M. (2011). Eyes, ears, nose and throat. In Dunphy, L. M., Winland-Brown, J. E., Portor, B. O., Thomas, D. J. Primary Care: *The Art and Science of Advanced Practice Nursing* (3 rd ed., pp. 245–330). Philadelphia, PA: Davis.
- Goman, A. M., & Lin, F. R. (2018). Hearing loss in older adults—From epidemiological insights to national

- initiatives. *Hearing Research*, 369, 29 – 32. doi: 10.1016/j.heares.2018.03.031.
- Güler, G., Güler, N., Kocataş, S. ve Akgül, N. (2009). Yaşlıların sağlık bakım gereksinimleri. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(4), 367-373.
  - Huang, Q. ve Tang, J. (2010). Age-related hearing loss or presbycusis. *European Archives of Otorhinolaryngology*, 267(8), 1179–1191.
  - İnan, S. (2014). Diabetik Retinopati ve Etiyopatogenezi. *Kocatepe tıp dergisi*, 15(2), 207-217.
  - İstanbul Retina Enstitüsü. (2022). *Görme Keskinliği Testi*. Erişim: 10.06.2022. <https://www.istanbulretina.com/goz-diagnostik-testler-gorme-keskinligi.php#:~:text=Hasta%20tek%20g%C3%B6z%C3%BC%20ile%20e%C5%9Felin,yerle%C5%9Ftilerek%20g%C3%B6rmenin%20art%C4%B1p%20artmad%C4%B1%C4%9F%C4%B1na%20bak%C4%B1%C4%B1r>
  - Kalinowski, M. A. (2008). “Eye” dentifying vision impairment in the geriatric patient. *Geriatric Nursing*, 29(2), 125–132.
  - Karpa, M. J., Gopinath, B., Beath, K., Rochtchina, E., Cumming, R. G., Wang, J. J., & Mitchell, P. (2010). Associations between hearing impairment and mortality risk in older persons. The Blue Mountains Hearing Study. *Annals of Epidemiology*, 20, 452 – 459. doi: 10.1016/j.annepidem.2010.03.011.
  - Khan, A., Petropoulos, I. N., Ponirakis, G., & Malik, R. A. (2017). Visual complications in diabetes mellitus: Beyond retinopathy. *Diabetic Medicine*, 34, 478 – 484. doi: 10.1111/dme.13296.
  - Lin, F. R., Yaff e, K., Xia, J., Xue, Q. L., Harris, T. B., Purchase-Helzner, E., Simonsick, E. M. (2013). Hearing loss and cognitive decline in older adults. *Journal of the American Medical Association*, 173, 293 – 299. doi: 10.1001/jamainternmed.2013.1868.
  - Linton, A. D. (2007). Age-related changes in the special senses. In A. D. Linton & H. W. Lach (Eds.), *Matteson and McConnell’s gerontological nursing, concepts and practice* (3rd ed., pp. 600–627). St. Louis, MO: Saunders Elsevier.
  - Mahr, A. D., Jover, J. A., Spiera, R. F., Hernández-García, C., Fernández-Gutiérrez, B., Lavalley, M. P., & Merkel, P. A. (2007). Adjunctive methotrexate for treatment of giant cell arteritis: an individual patient data meta-analysis. *Arthritis and Rheumatism*, 56(8), 2789–2797. <https://doi.org/10.1002/art.22754>
  - Mauk, K.L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning.
  - NEI. (2019a). *Age-related macular degeneration (AMD) data and statistics*. Erişim <https://www.nei.nih.gov/learn-about-eye-health/outreach-campaigns-and-resources/eye-health-data-and-statistics/age-related-macular-degeneration-amd-data-and-statistics>.
  - NEI. (2019b). *Diabetic Retinopathy*. Erişim: <https://www.nei.nih.gov/learn-about-eye-health/eye-conditions-and-diseases/diabetic-retinopathy>
  - NEI. (2020). *Diabetic Retinopathy Data and Statistics*. Erişim: <https://www.nei.nih.gov/learn-about-eye-health/outreach-campaigns-and-resources/eye-health-data-and-statistics/diabetic-retinopathy-data-and-statistics>
  - NEI. (2022a). *Glaucoma*. Erişim: <https://www.nei.nih.gov/learn-about-eye-health/eye-conditions-and-diseases/glaucoma>
  - NEI. (2022b). *Retinal Detachment*. Erişim: <https://www.nei.nih.gov/learn-about-eye-health/eye-conditions-and-diseases/retinal-detachment>
  - Npİstanbul. (2022). *Odyometri Nedir?* Erişim: <https://npistanbul.com/odyometri-nedir>
  - Pamuk, O. N., Dönmez, S., Karahan, B., Pamuk, G. E., & Cakir, N. (2009). Giant cell arteritis and polymyalgia rheumatica in northwestern Turkey: Clinical features and epidemiological data. *Clinical and Experimental Rheumatology*, 27(5), 830–833.
  - Patel, R. v McKinnon, B. J. (2018). Hearing loss in the elderly. *Clinical Geriatric Medicine*, 34, 163 – 174. doi: 10.1016/j.cger.2018.01.001.
  - Pelli, D. G., Robson, J. G., & Wilkins, A. J. (1988). The design of a new letter chart for measuring contrast sensitivity. *Clinical Vision Science*, 2 (3), 187 – 199. Erişim <https://psych.nyu.edu/pelli/pubs/pelli1988chart.pdf>.
  - Quaranta, N., Coppola, F., Casulli, M., Barulli, O., Lanza, F., Tortelli, R., Logrosicino, G. (2014). The prevalence of peripheral and central hearing impairment and its relation to cognition in older adults. *Audiology & Neurotology*, 19 (Suppl.1), 10 – 14. doi: 10.1159/000371597.
  - Saftari, L. N., & Kwon, O. -S. (2018). Aging vision and falls: A review. *Journal of Physiological Anthropology*, 37 (1), 11. doi: 10.1186/s40101-018-0170-1.
  - Sağlık ve Diğer İletişim Bozuklukları Ulusal Enstitüsü. (2017). *Ménière’s disease*. Erişim: <http://www.nidcd.nih.gov/health/menieres-disease>.
  - Sağlık ve Diğer İletişim Bozuklukları Ulusal Enstitüsü. (2018). *Age-related hearing loss*. Erişim: www.nidcd.nih.gov/health/age-related-hearing-loss.
  - Strawbridge, W. J., & Wallhagen, M. I. (2017). Simple tests compare well with a hand-held audiometer for hearing loss screening in primary care. *Journal of the American Geriatric Society*, 65, 2282 – 2284. doi: 10.1111/jgs.15044.
  - Şimşek, T., Elgin, U. ve Ocakoğlu, Ö. “ Primer Açık Açılı Glokom. Erişim: <https://www.todnet.org/glokom/primer-acik-acili-glokom.pdf>

- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
- Tahden, M. A. S., Giesler, A., Meis, M., Wagener, K. C. ve Colonius, H. (2018). What keeps older adults with hearing impairment from adopting hearing aids. *Trends in Hearing*, 22, 1 – 17. doi: 10.1177/2331216518809737.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2017). *Katarakt Cerrahisi Klinik Protokolü*. Erişim: <https://shgmargestddb.saglik.gov.tr/Eklenti/36805/0/kataraktcerrahisiklinikpro1407pdf.pdf>
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). Yaşlı İzlemi Eğitimi Hekim Eğitim Modülü, Ankara.
- Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler. Karan MA, Satman İ (Editörler). Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü Yayın No: 48569, İstanbul 2021.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020*. Erişim: <https://www.saglik.gov.tr/TR,89801/saglik-istatistikleri-yilligi-2020-yayinlanmistir.html>
- Unizony, S., Arias-Urdaneta, L., Miloslavsky, E., Arvikar, S., Khosroshahi, A., Keroack, B., Stone, J. R., & Stone, J. H. (2012). Tocilizumab for the treatment of large-vessel vasculitis (giant cell arteritis, Takayasu arteritis) and polymyalgia rheumatica. *Arthritis Care & Research*, 64(11), 1720–1729. <https://doi.org/10.1002/acr.21750>
- Warnat, B. M. ve Tabloski, P. (2006). Sensation: Hearing, vision, taste, touch, and smell. In P. A. Tabloski (Ed.), *Gerontological Nursing* (Vol. 1, pp. 384–420). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

KANSERLER VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMLARI

Hatice Karabuğa Yakar

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Akciğer kanseri *Granülosit koloni uyarıcı faktör *Hiperkalsemi *Kanser *Kardiyotoksisite *Kemoterapi *Kolonorektal kanser *Meme kanseri *Mide kanseri *Mukozit *Nefrotoksisite *Nörotoksisite *Nötropenik ateş *Prostat kanseri *Pulmoner toksisite *Radyoterapi *Serviks kanseri *Spinal kord basısı *Tümör lizis sendromu *Yaşlanma.

ÖĞRENİM HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Kanser in yaşlılarda görölme oranını açıklar.
2. Yaşlı bireylerde kanser gelişimini tetikleyen durumları sıralar.
3. Kanser i önlemede alınması gereken birincil ve ikinci korunma önlemlerini açıklar.
4. Kanser tanılı yaşlı bireyin sağlık öyküsünü alabilir.
5. Kanser tanılı yaşlı bireyin kapsamlı geriatrik değerlendirmesini yaparken hangi alanların değerlendirilmesi gerektiğini bilir.
6. Kanser tanılı yaşlı bireyde kapsamlı geriatrik değerlendirmenin yapılması gerektiğinin öneminin farkına varır.
7. Yaşlı bireylerde en sık görülen kanser türlerini sıralar.
8. Yaşlılığın kanser tedavi süreçlerini nasıl etkilediğini açıklar.
9. Kemoterapi tedavisi sırasında en sık kullanılan ilaçları ve yan etkilerini açıklar.
10. Kanser tedavisi sırasında görülen toksisiteleri açıklar.
11. Yaşlı kanser hastasının bakımında sık kullanılan hemşirelik tanımlarını sıralar.
12. Yaşlı kanser hastasına hemşirelik tanısı koyabilir amaçlarını belirleyebilir, hemşirelik girişimlerini sıralayabilir ve girişimlerinin etkinliğini değerlendirir.

KAYNAKLAR

- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds.). (2021). Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Burhenn, P.S., McCarthy, A.L., Begue, A., Nightingale, G., Cheng, K., Kenis, C. (2016). Geriatric assessment in daily oncology practice for nurses and allied health care professionals: Opinion paper of the Nursing and Allied Health Interest Group of the International Society of Geriatric Oncology (SIOG). *Journal of Geriatric Oncology*. 7(5):315-324.
- Bush, S.H., Lawlor, P.G., Ryan, K., Centeno, C., Lucchesi, M., Kanji, S., Siddiqi, N., ...Ripamonti, C.I. (2018). Delirium in adult cancer patients: ESMO Clinical Practice Guidelines. *Annals of Oncology*. 29 (Supplement 4): 143–165.
- Can, G. (2015). *Onkoloji Hemşireliğinde Kanıttan Uygulamaya*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Can, G. (2020). *Onkoloji Hemşireliği*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Holub, A.W., & Fasching, M.F.B. (2021). Prevalence of comorbidities in elderly cancer patients. *Memo*. 14:15-19. <https://doi.org/10.1007/s12254-020-00657-2>
- İlhan, B., & Bakkaloğlu, O.K. (2019). Yaşlılarda kırılabilirlik ve kanser tanınma oranları. *J Ist Faculty Med*. 82(1):24-8.
- Jomar, R.T., Gomes, R.A.F., Leite, D.C., Gomes, H.F., Peres, E.M., Junior, E.F.P. (2017). Nursing diagnoses in adult/elderly patients undergoing outpatient antineoplastic chemotherapy: a review. *Ecancer*. 11:736.
- Kutsal, Y.G., & Aslan, D. (2007). *Temel Geriatri*. Güneş Tıp Kitabevleri, Ankara.
- Magnuson, A., Sattar, S., Nightingale, G., Saracino, R., Skonecki, E., Trevino, K.M. (2019). A practical guide to geriatric syndromes in older adults with cancer: A focus on falls, cognition, polypharmacy, and depression. *American Society of Clinical Oncology Educational Book*. https://doi.org/10.1200/EDBK_237641
- Meehan, A.M., Kassab, L., Qin, H. (2020). Cancer and older adult patient care. *Hospital Practice*. 48(1):17-25. <https://doi.org/10.1080/21548331.2020.1723926>
- Nacim, A., Reuben, D., Ganz, P. (2012). *Management of cancer in the older patient*. Elsevier.
- Owusu, C., Berger, N. (2014). Comprehensive geriatric assessment in the older cancer patient: coming of age in clinical cancer care. *Clinical Practice*. 11(6),749–762. <https://doi.org/10.2217/CPR.14.72>
- Puts, M., Strohschein, F., Oldenmenger, W., Haase, K., Newton, L., Fitcha, M., Sattar, S., ... Kenis, C. (2021). Position statement on oncology and cancer nursing care for older adults with cancer and their caregivers of the International Society of Geriatric Oncology Nursing and Allied Health Interest Group, the Canadian Association of Nurses in Oncology Oncology & Aging Special Interest Group, and the European Oncology Nursing Society. *Journal of Geriatric Oncology*. 12:1000–1004. <https://doi.org/10.1016/j.jgo.2021.03.010>
- Reyes, A.P.N., Mijangos, K.A., Camacho, J.G., Carrillo, Y.J., Perez, A.C.T., Pina, D.J.C., Najjar, J.P.N., Celis, E.S.P. (2021). Geriatric principles for patients with cancer. *Geriatr Gerontol Aging*. 15:e0210010. <https://10.5327/Z2447-212320212100009>
- Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaşlılar-2020-37227>, Erişim Tarihi: 02.02.20211
- Williams, G.R., Mackenzie, A., Magnuson, A., Olin, R., Chapman, A., Mohile, S., Allore, H., ...Holmes, H. (2016). Comorbidity in older adults with cancer. *J Geriatr Oncol*. 7(4): 249–257. <https://doi.org/10.1016/j.jgo.2015.12.002>

RUH SAĞLIĞI BOZUKLUKLARI VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Esra Albal

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Yaşlı ruh sağlığı *Yaşlılık depresyonu *İntihar *Anksiyete bozukluğu *Psikotik bozukluk *Alkol kullanım bozukluğu *Madde kullanım bozukluğu
*Geropsikiyatri *Terapötik ilişki *Psikotrop ilaç *Psikososyal tedavi *Psikoeğitim

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlılık döneminde sık görülen ruhsal bozuklukları tanımlayabilecek ve genç/erişkinlik döneminde görülen ruhsal bozukluklarla aralarındaki farkı ayırt eder.
2. Yaşlılık döneminde görülen ruhsal bozuklukların epidemiyolojisine ilişkin istatistikleri tartışır.
3. Yaşlılık döneminde görülen ruhsal bozuklukların etiyolojisinde rol oynayan faktörleri tanımlar.
4. Yaşlılık döneminde görülen ruhsal bozuklukların klinik semptomlarını tanımlayabilecek ve bu bilgileri ruhsal bozukluğu olan yaşlı bireylerin değerlendirilmesinde kullanır.
5. Yaşlılık dönemi ruh sağlığı sorunlarına ilişkin yaygın hemşirelik tanımlarını belirleyebilecek ve bu bozukluklarda ortaya çıkan davranışlara yönelik uygun hemşirelik girişimlerini planlar.
6. Yaşlılık dönemi ruh sağlığı sorunlarının tanı ve tedavisi ile ilgili yöntemleri/yaklaşımları tartışır.

KAYNAKLAR

- Abusalehi, A., Vahedian-Shahroodi, M., Esmaily, H., Jafari, A., & Tehrani, H. (2021). *International Journal of Gerontology*, 15, 221-227. [https://doi.org/10.6890/IJGE.202107_15\(3\).0007](https://doi.org/10.6890/IJGE.202107_15(3).0007)
- Ağar, A. (2020). Psychological Changes in the Elderly. *Journal of Geriatric Science*, 3(2), 75-80. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.744968>
- Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-5) (2014). *Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı*. E. Köroğlu (Çeviri Ed.), Beşinci Baskı, Hekimler Yayın Birliği.
- Amuk, T., Karadağ, F., Oğuzhanoğlu, N. ve Oğuzhanoğlu, A. (2003). Cornell Demansta Depresyon Ölçeği'nin Türk yaşlı toplumunda geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14(4), 263-271.
- Andreas, S., Schulz, H., Volkert, J., Dehoust, M., Sehner, S., Suling, A., Canuto, A., Crawford, M., Ronch, C.D., Grassi, L., Hershkovitz, Y., Mun'oz, M., Quirk, A., Rotenstein, O., Santos-Olmo, A.B., Shalev, A., Strehle, J., Weber, K., ... Ha'rter, M. (2017). Prevalence of mental disorders in elderly people: the European MentDis_ICF65+ study. *The British Journal of Psychiatry*, 210, 125-131. <https://doi.org/10.1192/bjpp.bp.115.180463>.
- Andreescu, C., & Lee, S. (2020). Anxiety Disorders in the Elderly. *Adv Exp Med Biol*, 1191, 561-576. https://doi.org/10.1007/978-981-32-9705-0_28.
- Aki, Ö.Ş. (2017). Yaşlılık Döneminde Depresyon. *Türkiye Klinikleri J Geriatr-Special Topics*, 3(1), 50-57.
- Altıntoprak, E., Evren, E. C., Aydemir, Ö., Yapıcı Eslek, A., Can, Y., Mutlu, E., Tokuçoğlu, L. Deveci, A., & Çoskunol, H. (2015). Reliability and Validity Study of the Turkish Version of the Clinical Opiate Clinical Scale. *Arch Neuropsychiatr*, 52, 89-94. <https://doi.org/10.5152/npa.2015.7169>.
- Arıkan, Z., Özdemir, Y. D., & Candansayar, S. (1991). *SMASST ve CAGE tarama testlerinin alkolizmin tanısal önemi üzerine bir çalışma*. 27. Ulusal Psikiyatri Kongresi, Antalya.
- Aslan, M., & Hocaoglu, Ç. (2017). Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlişkili Psikiyatrik Sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 53-62.
- Bağ, B., & Durmuş, T. (2021). Yaşlılık Dönemi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları. O. Çam ve E. Engin (Ed.), *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Psikiyatri Hemşireliği Bakım Sanatı* içinde (3. Baskı, s.708). İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık.
- Balsamo, M., Cataldi, F., Carlucci, L., Padulo, C., & Fairfield, B. (2018). Assessment of late-life depression via self-report measures: a review. *Clinical Interventions in Aging*, 13, 2021-2044. <http://dx.doi.org/10.2147/CIA.S178943>.
- Bessey, L.J., Radue, R.M., Chapman, E.N., Boyle, L.L., & Shah, M.N. (2018). Behavioral Health Needs of Older Adults in the Emergency Department. *Clin Geriatr Med*, 34(3):469-489. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2018.05.002>
- Binbay, T., Direk, N., Aker, T., Akvardar, Y., Alptekin, K., Cimilli, C., Birmay, Ç., Deveci, A., Gültekin, B.K., Şar, V., Taycan, O., & Ulaş, H. (2014). Türkiye'de psikiyatrik epidemiyoloji: Yakın zamanlı araştırmalarda temel bulgular ve gelecek için öneriler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25, 264-81. <https://doi.org/10.5080/u7463>
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., & Zwicker, D. (Eds.). (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (8th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Boyacıoğlu, N.E., & Küçük, L. (2020). Dezavantajlı gruplar olarak yaşlıların psikososyal sorunları. M. Yılmaz (Ed.), *Dezavantajlı Gruplar ve Ruh Sağlığı* içinde (1. Baskı, s.14-21). Türkiye Klinikleri.
- Böttche, M., Kuwert, P., & Knaevelsrud, C. (2012). Posttraumatic stress disorder in older adults: an overview of characteristics and treatment approaches. *Int J Geriatr Psychiatry*, 27(3), 230-9. <https://doi.org/10.1002/gps.2725>.
- Bryant, C., Mohlman, J., Gum, A., Stanley, M., A.T.F. Beckman., Wetherell, J.L., Thorp, S.R., Flint, A.J., Lenze, E.J. (2013). Anxiety disorders in older adults: looking to DSM5 and beyond. *Am J Geriatr Psychiatry*, 21(9), 872-876. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2013.01.011>.
- Büyükgök, D., & Kulaksızoğlu, I. (2021). İleri Yaş Depresyonu. Z. Ülger, Ü. D. Erdinçler ve M.A. Karan (Ed.), *Geriatric Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları* içinde (s. 711-723). Hipokrat Yayınevi.
- Can, S.S., & Kaymak, S. (2016). Yaşlılıkta Anksiyete ve Somatik Belirti Bozuklukları. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 9(4), 9-13.
- Cankurtaran, E. (2021). Yaşlılıkta Psikotik Bozukluklar ve Anksiyete Bozuklukları. Z. Ülger, Ü. D. Erdinçler ve M.A. Karan (Ed.), *Geriatric Yaşlı Sağlığı ve Hastalıkları* içinde (s. 739-745). Hipokrat Yayınevi.
- Chhatre, S., Cook, R., Mallik, E., & Jayadevappa, R. (2017). Trends in substance use admissions among older adults. *BMC Health Services Research*, 17:584. <https://doi.org/10.1186/s12913-017-2538-z>
- Cimarolli, V.R., Burack, O., Poole-Dayana, G., Liu, I. Samaroo, S., & Bondy, M., (2018). An evaluation of a Geriatric Substance Abuse Recovery Program in post-acute care of a skilled nursing facility. *Educational Gerontology*,44(1). <https://doi.org/10.1080/03601277.2017.1388961>
- Cort, E., Meehan, J., Reeves, S., & Howard, R. (2018). Very Late-Onset Schizophrenia-Like Psychosis A Clinical Update. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 56(1), 37-47. <https://doi.org/10.3928/02793695-20170929-02>
- Çavuşoğlu, Ç., & Demirkol, M. E. (2018). Dependence in the Elderly. *Journal of Dependence*, 19(3), 59-69.
- Duman, B., & Kızıl, E.T. (2016). Yaşlılıkta Depresyon ve Tedavisi. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 9(4),1-8.

- Eliopoulos, C. (Ed.). (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Ertan, T., Eker, E., & Şar V. (1997). Geriatrik Depresyon Ölçeğinin Türk Yaşlı Nüfusunda Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 34(1): 62-71.
- Grossberg, G.T., Beck, D., & Zaidi, S.N.Y. (2017). Rapid Depression Assessment in Geriatric Patients. *Clin Geriatr Med*, 33(3), 383-391. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2017.03.007>.
- Gupta, A., Bhattacharya, G., Farheen, S.A., Funaro, M., Balasubramaniam, M., Young, J., Tampi, D.J., & Tampi, R.R. (2020). Systematic review of benzodiazepines for anxiety disorders in late life. *Annals of Clinical Psychiatry*, 32(2), 114-127. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2019.01.076>
- Han, B. H., & Moore A. A. (2017). Prevention and Screening of Unhealthy Substance Use by Older Adults. *Clin Geriatr Med*, 34(1), 117-129. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2017.08.005>
- Harmanci, P. (2019). *Geropsikiyatrik Güncel Konular*: F. Budak (Ed.). İksad Publishing House.
- Hiçdurmaz, D. (2016). Yaşlılık Depresyonu ve Hemşirelik Bakımı. *Türkiye Klinikleri J Psikiyatri Nurs-Special Topics*, 2(1), 32-9.
- Karahan, F. S., Hamarta, E., & Karahan, A. Y. (2018). The Turkish Adaptation and Psychometric Properties of the Geriatric Anxiety Scale. *Mental Illness*, 10(1):7580. <https://doi.org/10.4081/mi.2018.7580>
- Kızıl, E.T. (2017). Yaşlılarda Psikoz. *Türkiye Klinikleri J Geriatri-Special Topics*, 3(1), 67-72.
- Kırmızıoğlu, Y., Doğan, O., Kugu, N., & Akyuz, G. (2009). Prevalence of Anxiety disorders among elderly people. *Int J Geriatr Psychiatry*; 24, 1026-1033.
- Kok, R. M., & Reynolds, C. F. (2017). Management of Depression in Older Adults: A Review. *Jama*, 317(20), 2114-2122. <https://doi.org/10.1001/jama.2017.5706>.
- Kuerbis, A. (2019). Substance Use among Older Adults: An Update on Prevalence, Etiology, Assessment, and Intervention. *Gerontology*, 66, 249-258. <https://doi.org/10.1159/000504363>
- Lima, C. A. M., Lopes, E., & Kalasic, A. M. (2019). Psychosis in Older Adults. *Primary Care Mental Health in Older People* içinde (s.211-227). https://doi.org/10.1007/978-3-030-10814-4_18
- McCombea, G., Fogarty, F., Swana, D., Hannigan, A., Fealy, G.M., Kynea, L., Meagher, D., & Cullena, W. (2018). Identified mental disorders in older adults in primary care: A cross-sectional database study. *European Journal Of General Practice*, 24(1), 84-91. <https://doi.org/10.1080/13814788.2017.1402884>
- Melrose, S. (2018). Late life depression: Nursing actions that can help. *Perspectives in Psychiatric Care*, 1-6. <https://doi.org/10.1111/ppc.12341>.
- Özen, M. E., Orum, M. H., & Kalenderoğlu, A. (2020). Evaluation of the Prevalence of Psychiatric Disorders in Geriatric Outpatients: A Difficult Patient Group. *Bozok Med J*, 10(1), 6-12
- Padayachey, U., Ramlall, S., & Chipps, J. (2017). Depression in older adults: prevalence and risk factors in a primary health care sample. *South African Family Practice*, 59(2), 61-66. <https://doi.org/10.1080/20786190.2016.1272250>.
- Patel, M., Bhardwaj, P., Nebhinani, N., Goel, A.D., & Patel, K. (2020). Prevalence of psychiatric disorders among older adults in Jodhpur and stakeholders perspective on responsive health system. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9, 714-720. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_1016_19
- Ramos, K., & Stanley, M.A. (2018). Anxiety Disorders in Late Life. *Psychiatric Clinics of North America*, 41(1), 55-64. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2017.10.005>
- Saatçioğlu, Ö., Evren, C., & Çakmak, D. (2002). Alkol Kullanım Bozuklukları Tanıma Testinin geçerliliği ve güvenilirliği. *Türkiyede Psikiyatri*, 4(2-3), 107-13.
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (SHGM) (2022). *Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları Tedavi ve İzlem Klinik Protokolü*. file:///C:/Users/esra/Downloads/alkolmaddekullbozukluklaritedaviizlemkp05012022pdf%20(1).pdf
- Seim, L., Vijapura, P., Pagali, S., & Burton, M. C. (2020). Common Substance Use Disorders in Older Adults. *Hospital Practice*, 16(7), 1-8. <https://doi.org/10.1080/21548331.2020.1733287>
- Sertöz, Ö. Ö. (2016). Yaşlılıkta Psikotik Bozukluklar ve Tedavisi. *Türkiye Klinikleri J Psikiyatri-Special Topics*, 9(4), 14-22.
- Stafford, J., Howard, R., Dalman, C., & Kirkbride, J. B. (2019). The incidence of nonaffective, nonorganic psychotic disorders in older people: a population-based cohort study of 3 million people in Sweden. *Schizophrenia Bull*, 45, 1152-1160. <https://doi.org/10.1093/schbul/sby147>
- Subramanyam, A.A., Kedare, J., Singh, O.P., & Pinto, C. (2018). Clinical practice guidelines for Geriatric Anxiety Disorders. *Indian J Psychiatry*, 60(3), 371-382. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.224476>
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMSHA) (2020). *Treating Substance Use Disorder in Older Adults Updated 2020*. <https://store.samhsa.gov/product/treatment-improvement-protocol-tip-26-treating-substance-use-disorder-in-older-adults/PEP20-02-01-011>
- Sullivan, J.T., Sykora, K., Schneiderman, J., Naranjo, C.A., & Sellers, E.M. (1989). Assessment of alcohol withdrawal: The revised Clinical Institute Withdrawal Assessment for Alcohol scale (CIWA-Ar). *British Journal of Addiction*, 84, 1353-1357.
- Şen, B., Aydın, M., & Altınbaş, K. (2020). Bir üniversite hastanesi psikiyatri kliniğinde yatırılarak tedavi gören yaşlı hastaların tanı ve tedavilerinin değerlendirilmesi. *Genel Tıp Derg.* 30(1), 5-10. <https://doi.org/10.15321/GenelTipDer.2020159086>

- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA
- Tampi, R.R., Young, J., Hoq, R., Resnick, K. & Tampi, D. J. (2019). Psychotic disorders in late life: a narrative review. *Therapeutic Advances in Psychopharmacology*, 9, 1-13. <https://doi.org/10.1177/2045125319882798>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2019-33712>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Türkiye Sağlık Araştırması, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661>
- Türkiye Uyuşturucu Raporu (2021). *Türkiye Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler*. NDB Yayınları. file:///C:/Users/esra/Downloads/2021-Turkiye-Uyusturucu-Raporu%20(1).pdf
- Villagrasa, B., Olaya, B., Lopez-Anton, R., de la Cámara, C., Lobo, A., & Santabárbara, J. (2019). Prevalence of anxiety disorder among older adults in Spain: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 246, 408-417. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.12.087>
- Volkert J, Schulz H, Härter M, Włodarczyk O, Andreas S. (2013). The prevalence of mental disorders in older people in Western countries-a meta-analysis. *Ageing Res Rev*. 2013;12: 339–353. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2012.09.004>
- Yıldırım, F., Büyükkayacı Duman, N., & Keskin, M. (2019). Yaşlı kadınlarda ruh sağlığı sorunlarına güncel bakış. N. Büyükkayacı Duman (Ed.), *Yaşlılık ve Kadın Sağlığı* içinde (1. Baskı, s.58-61). Türkiye Klinikleri.
- Yiğiter, S., & İpekçioğlu, D. (2021). Acilde Yaşlı Hastaya Yaklaşım. F. Öncü ve Y. Hacimusalar (Ed.), *Acil Psikiyatri* içinde (s. 156-162). Türk Psikiyatri Derneği Yayınları.

DELİRYUM VE DEMANS VE HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Yasemin Gümüş Şekerci

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Alzheimer hastalığı *Bilişsel bozukluk *Deliryum *Demans *Farmakolojik olmayan yaklaşım *Geriatri *Hemşire
*Lewy cisimcikli demans *Vasküler demans

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlılarda en sık görülen nörolojik sorunları tanımlayabilecek ve deliryumu demanstan ayırır.
2. Yaşlılarda deliryumda erken tanılmanın önemini bilecek ve deliryuma neden olan etmenleri sıralar.
3. Yaşlılarda Alzheimer hastalığı dışındaki demans nedenlerini sıralar.
4. Deliryum ve demansın epidemiyolojisine ilişkin istatistikleri tartışır.
5. Yaşlılarda deliryum ve demansın özelliklerini, semptomlarını ve yönetimini tanımlayabilecek, farmakolojik ve nonfarmakolojik yaklaşımları tartışır.
6. Yaşlılarda deliryum ve demans durumunda ortaya çıkan davranışlara yönelik uygun hemşirelik girişimlerini planlayabilecek ve bu girişimleri değerlendirir.

KAYNAKLAR

- Abraha, I., Rimland, J. M., Trotta, F., Pierini, V., Cruz-Jentoft, A., Soiza, R., O'Mahony D., & Cherubini, A. (2016). Non-pharmacologic interventions to prevent or treat delirium in older patients: Clinical practice recommendations the SENATOR-ONTOP series. *J Nutr Health Aging*, 20(9), 927–936. <https://doi.org/10.1007/s12603-016-0719-9>
- Acımen Demirel, E. (2022). Demans Hastasının Bilişsel Yetilerini Değerlendirme. A.O. Keskin, A. Uysal, A. Özge, G. Yener, D. Kırbas (Eds). *Sağlık Kurulunda Demans* içinde. 2. Baskı, Türk Nöroloji Derneği Yayınları-5, Ankara. ss.57–63.
- Adalı, A., Yirün, A., Koçer Gümüşel, B., & Erkekoğlu, P. (2020). Alzheimer hastalığının gelişiminde biyolojik ajanların olası etkileri. *Ankara Ecz. Fak. Derg.*, 44(1), 167–187. <https://doi.org/10.33483/jfpau.523804>
- Akıncı, S. B., Rezaki, M., Özdemir, H., Çelikcan, A. Kanbak, M., Yorgancı, K., Aypar, Ü. (2005). Yoğun bakım ünitesinde konfüzyon değerlendirme ölçeğinin geçerlik güvenilirlik çalışması. *Türk Anest Rean Der Dergisi*, 33(4), 333–341
- Akyar, İ. (2011). Demanslı hasta bakımı ve bakım modelleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 18(2), 79–88.
- Alzheimer's Association (2019). 2019 Alzheimer's disease facts and figures. *The Journal of The Alzheimer's Association*, 15(3), 321–387. <https://doi.org/10.1016/j.jalz.2019.01.010>
- American Geriatrics Society Expert Panel on Postoperative Delirium in Older Adults. (2015). American Geriatrics Society abstracted clinical practice guideline for postoperative delirium in older adults. *J Am Geriatr Soc*, 63(1), 142–150. <https://doi.org/10.1111/jgs.13281>
- American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-V). (APA). (2013). 5th ed. Arlington, p. 602–643.
- Andreas, S., Schulz, H., Volkert, J., Dehoust, M., Sehner, S., Suling, A., Ausin, B., Canuto, A., Crawford, M., Ronch, C.D., Grassi, L., Hershkovitz, Y., Munoz, M., Quirk, A., Rotenstein, O., Santos-Olmo, A.B., Shalev, A., Strehle, J., Weber, K., Wegscheider, K., Wittchen, H.U., & Harter, M. (2017). Prevalence of mental disorders in elderly people: The European MentDis_ICF65+ study. *The British Journal of Psychiatry*, 210, 125–131. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.115.180463>
- Aslan, M., & Hocaoğlu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *DÜ Sağlık Bil Enst Derg*, 7(1), 53–62.
- Asma, S., Gerekliloğlu, Ç., Korur, A., Poçan, A. G., Özşahin, A. K., Aksöyek, A., & Altıntaş, E. (2015). Birinci basamakta deliryumu tanımak ve yönetmek. *Turkish Journal of Family Medicine & Primary Care*. 9(2), 59–64. <https://doi.org/10.5455/tjfm.172733>
- Bang, J., Spina, S., & Miller, B. L. (2015). Frontotemporal dementia. *The Lancet*, 386(10004), 1672–1682. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)00461-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)00461-4)
- Boltz, M., Capezuti, E., Zwicker, D. & Fulmer, T. T. (Eds.). (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice* 6. Edition. Springer Publishing Company LLC, London.
- Boockvar, K. S., Teresi, J. A., & Inouye, S. K. (2016). Preliminary data: an adapted hospital elder life program to prevent delirium and reduce complications of acute illness in long-term care delivered by certified nursing assistants. *J Am Geriatr Soc.*, 64(5), 1108–1113. <https://doi.org/10.1111/jgs.14091>
- Bölükbaş, P. R. (2015). Yoğun bakım ünitelerindeki yaşlı hastalarda deliryumun değerlendirilmesi, önlenmesi ve yönetimine ilişkin stratejiler. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 19(2), 68–79.
- Chaiwat, O., Chanidnuan, M., Pancharoen, W., Vijitmal, K., Danpornprasert, P., Toaditthep, P., & Thanakiattiwibun, C. (2019). Postoperative delirium in critically ill surgical patients: incidence, risk factors, and predictive scores. *BMC Anesthesiol*, 19(39), 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12871-019-0694-x>
- Çınar, M. A., Özmenler, K. N., Özşahin, A., & Trzepacz, P. T. (2014). Reliability and validity of the Turkish translation of the delirium rating scale revised-98. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27, 186–193. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2014270301>
- Demir, G. (2018). Demans ve hemşirelik bakımı. *Black Sea Journal of Health Science*, 1(2), 35–39.
- Eliopoulos, C. (Ed.). (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Emond, M., Grenier, D., Morin, J., Eagles, D., Boucher, V., Le Sage, N., Mercier, E., Voyer, P., & Lee, J. S. (2017). Emergency department stay associated delirium in older patient. *Can Geriatr J*, 20(1), 10–14. <https://doi.org/10.5770/cgj.20.246>
- Erbay, Ö., & Kelebek Girgin, N. (2020). Deliryumun değerlendirilmesinde sık kullanılan ölçüm araçlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 46(1), 113–121. <https://doi.org/10.32708/uutfd.676518>
- Eşme, M., & Yavuz, B. B. (2018). Kapsamlı geriatrik değerlendirmenin bileşenleri, amacı ve faydaları. *Türkiye Klinikleri Geriatri-Özel Konular*, 1(3), 1-7.
- Feyzioğlu, A. (2020). Demans kliniğinden takipli hastaların kesitsel bir analizi. *İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Tıp Dergisi*, 12(3), 276–279. <https://doi.org/10.5222/iksstd.2020.90377>
- Friedman, S. M., Mulhausen, P., Cleveland, M. L., Coll, P. P., Daniel, K. M., Hayward, A. D., Shah, K., Skudlarska, B., & White, H. K. (2019). Healthy Aging: American Geriatrics Society white paper executive summary. *J Am Geriatr Soc*, 67(1), 17–20. <https://doi.org/10.1111/jgs.15644>
- Gracie, T. J., Caufield-Noll, C., Wang, N. Y., & Sieber, F. E. (2021). The association of preoperative frailty and postoperative delirium: a meta-analysis. *Anesth Analg*, 133(2), 314–323. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000005609>

- Green, C., Bonavia, W., Toh, C., & Tiruvoipati, R. (2019). Prediction of ICU delirium: validation of current delirium predictive models in routine clinical practice. *Crit Care Med*, 47(3), 428–435. <https://doi.org/10.1097/CCM.0000000000000357>
- Gual, N., Inzitari, M., Carrizo, G., Calle, A., Udina, C., Yuste, A., & Morandi, A. (2018). Delirium subtypes and associated characteristics in older patients with exacerbation of chronic conditions. *Am J Geriatr Psychiatry*, 26(12), 1204–1212. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2018.07.003>
- Güngen, C., Ertan, T., Eker, E., Yaşar, R., & Engin, F. (2002). Standardize mini mental test'in Türk toplumunda hafif demans tanısında geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(4), 273–281.
- Grandahl, M. G., Nielsen, S. E., Koerner, E. A., Schultz, H. H., & Arnfred, S. M. (2016). Prevalence of delirium among patients at a cancer ward: clinical risk factors and prediction by bedside cognitive tests. *Nord J Psychiatry*, 70(6), 413–417. <https://doi.org/10.3109/08039488.2016.1141982>
- Han, J. H., & Suyama, J. (2018) Delirium and dementia. *Clin Geriatr Med*, 34(3), 327–354. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2018.05.001>
- Hosie, A., Davidson, P. M., Agar, M., Sanderson, C. R., & Phillips, J. (2013). Delirium prevalence, incidence, and implications for screening in specialist palliative care inpatient settings: A systematic review. *Palliative Medicine*, 27(6), 486–498. <https://doi.org/10.1177/0269216312457214>
- Hirao, K., Ohnishi, T., Matsuda, H., Nemoto, K., Hirata, Y., Yamashita, F., Asada, T., & Iwamoto, T. (2006). Functional interactions between entorhinal cortex and posterior cingulate cortex at the very early stage of Alzheimer's disease using brain perfusion single-photon emission computed tomography. *Nucl Med Commun*, 27(2), 151–156. <https://doi.org/10.1097/01.nmm.0000189783.39411.ef>
- Iglseder, B., Frühwald, T., & Jagsch, C. (2022). *Delirium in geriatric patients. Wien Med Wochenschr*, 172 (5-6), 114–121. <https://doi.org/10.1007/s10354-021-00904-z>
- Inouye, S. K., Westendorp, R. G., Saczynski, J. S., Kimchi, E. Y., & Cleinman, A. A. (2014). Delirium in elderly people—authors'reply. *Lancet*. 383(9934), 2045. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)60994-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60994-6)
- Inouye S. K., van Dyck, C. H., Alessi, C. A., Balkin, S., Siegal, A. P., Horwitz, R. I. (1990). Clarifying confusion: the confusion assessment method. A new method for detection of delirium. *Ann Intern Med*, 113(12), 941-948. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-113-12-941>
- Işık, A. T. & Soysal, P. (2017). Geriatri Pratiğinde Ölçekler. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- İnce, A., Mavioğlu, H., & Eser, E. (2011). Adaptation to Turkish community and reliability-validity of ADCS-ADL scale. *Journal of Neurological Sciences (Turkish)*, 28(1), 4-13.
- Johansson, Y. A., Bergh, I., Ericsson, I., & Sarenmalm, E. K. (2018). Delirium in older hospitalized patients—signs and actions: a retrospective patient record review. *BMC Geriatr*. 18(1), 43. <https://doi.org/10.1186/s12877-018-0731-5>
- Karadaş, C., & Özdemir, L. (2019). Deliryum yönetiminde farmakolojik olmayan yaklaşımlar ve hemşirenin sorumlulukları. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 10(2), 137–142. <https://doi.org/10.14744/phd.2019.81994>
- Karataş, G., & Samancıoğlu Bağlama, S. (2019). Hemşirelik-Deliryum Tarama Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.
- Karamanoğlu, A., Gök, F., & Korkmaz, F. (2015). Kalp cerrahisi hastalarında deliryum ve hemşirelik bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 31(2), 113–129.
- Kelebek Girgin, N., & Kutlay, F. O. (2014). Yoğun Bakım Ünitesi Hastalarında Deliryum ve Ajitasyonun Tanı ve Tedavisi. M. Tulunay, H. Cuhruk (Eds). Irwin ve Rippe'nin Yoğun Bakım Tıbbi içinde. Altıncı baskı. Güneş Tıp Kitabevleri. Ankara. ss. 1187–2295.
- Keskin, A. O. (2022). Demans Hastasının Davranışsal Yetilerini Değerlendirme. (A.O. Keskin, A. Uysal, A. Özge, G. Yener, D. Kırbas (Eds). *Sağlık Kurulunda Demans* içinde. 2. Baskı, Türk Nöroloji Derneği Yayınları-5. Ankara. ss.64–67.
- Keskin, A., Uncu, G., Tanburoğlu, A., & Adapınar, D. (2016). Yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili nörolojik hastalıklar. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(Özel sayı 1), 75–82. <http://dx.doi.org/10.20515/otd.51945>
- Kılıç, G., Kav, S., & Çevik, B. (2022). Yoğun bakım ünitelerinde deliryumun kanıta dayalı olarak değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 15(2), 227–232. <https://doi.org/10.46483/deuhfed.951777>
- Kolanowski, A., Fick, D., Litaker, M., Mulhall, P., Clare, L., Hill, N., Mogle, J., Boustani, M., Gill, D., & Yevchak-Sillner, A. (2016). Effect of cognitively stimulating activities on symptom management of delirium superimposed on dementia: a randomized controlled trial. *J Am Geriatr Soc*, 64(12), 2424–2432. <https://doi.org/10.1111/jgs.14511>
- Kumfor, F., Halliday, G. M., & Piguet, O. (2017). Clinical aspects of Alzheimer's disease. *Adv Neurobiol*, 15, 31–53. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57193-5_2
- Lim, K. H. L., Pysklywec, A., Plante, M., & Demers, L. (2019). The effectiveness of Tai Chi for short-term cognitive function improvement in the early stages of dementia in the elderly: a systematic literature review. *Clinical Interventions in Aging*, 14, 827–839. <https://doi.org/10.2147/CIA.S202055>
- Limpawattana, P., Panitchote, A., Tangvoraphonkchai, K., Suebsoh, N., Eamma, W., Chanthonglarng, B., & Tiamkao, S. (2016). Delirium in critical care: a study of incidence, prevalence, and associated factors in the tertiary care hospital of older Thai adults. *Aging Ment Health*, 20(1), 74–80. <https://doi.org/10.1080/13607863.2015.1035695>

- Livingston, G., Huntley, J., Sommerlad, A., Ames, D., Ballard, C., Banerjee, S., ... & Mukadam, N. (2020). Dementia prevention, intervention, and care: 2020 report of the Lancet Commission. *The Lancet*, 396(10248), 413–446. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30367-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30367-6)
- Maldonado, J. R. (2018). Delirium pathophysiology: An updated hypothesis of the etiology of acute brain failure. *Int J Geriatr Psychiatry*, 33(11), 1428–1457. <https://doi.org/10.1002/gps.4823>
- Mart, M. F., Williams Roberson, S., Salas, B., Pandharipande, P. P., & Ely, E. W. (2021). Prevention and management of delirium in the intensive care unit. *Semin Respir Crit Care Med*, 42(1), 112–126. <https://doi.org/10.1055/s-0040-1710572>
- McCombe, G., Fogarty, F., Swana, D., Hannigan, A., Fealy, D., G.M., Kynea, L., Meagher, D., & Cullena, W. (2018). Identified mental disorders in older adults in primary care: A cross-sectional database study. *European Journal Of General Practice*, 24(1), 84–91. <https://doi.org/10.1080/13814788.2017.1402884>
- Michigan Alzheimer's Disease Center. (2019). *Vascular dementia fact sheet*. Retrieved from <https://alzheimers.med.umich.edu/wp-content/uploads/2016/07/VASCFactSheet-1.pdf>
- Mosk, C. A., Mus, M., Vroemen, J. P., van der Ploeg, T., Vos, D. I., Elmans, L. H., & van der Lann, L. (2017). Dementia and delirium, the outcomes in elderly hip fracture patient. *Clin Interv Aging*, 12, 421–430. <https://doi.org/10.1080/13814788.2017.1402884>
- Morra, L.F., & Donovick, P. J. (2014). Clinical presentation and differential diagnosis of dementia with Lewy bodies: A review. *Int J Geriatr Psychiatry*, 29(6), 569–576. <https://doi.org/10.1002/gps.4039>
- National Institute for Health and Care Excellence (NICE). (2019). *Delirium: prevention, diagnosis and management*. Retrieved from: <https://www.nice.org.uk/guidance/cg103>. Erişim tarihi: 25.09.2022.
- Neufeld, K. J., Yue, J., Robinson, T. N., Inouye, S. K., & Needham, D. M. (2016). Antipsychotic medication for prevention and treatment of delirium in hospitalized adults: a Systematic review and meta-analysis. *J Am Geriatr Soc*, 64(4), 705–714. <https://doi.org/10.1111/jgs.14076>
- Olsson, B., Lautner, R., Andreasson, U., Öhrfelt, A., Portelius, E., Bjerke, M., Höltta, M., Rosen, C., Olsson, C., Strobel, G., Wu, E., Dakin, K., Petzold, M., Blennow, K., Zetterberg, H. (2016). CSF and blood biomarkers for the diagnosis of Alzheimer's disease: a systematic review and metaanalysis. *Lancet Neurol*, 15(7), 673–84. [https://doi.org/10.1016/S1474-4422\(16\)00070-3](https://doi.org/10.1016/S1474-4422(16)00070-3)
- Özbayrak Karapınar, D. (2019). Demans hastaları, hafif kognitif bozukluk vakaları ve sağlıklı yaşlılarda uyumsuzluk negativitesi ile ilişkili nöropsikolojik faktörler (Uzmanlık tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Özdemir, L. (2014). Yoğun bakım hastasında deliriumun yönetimi ve hemşirenin sorumlulukları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1(1), 90–98.
- Özer, K. B., Ulusoy, Z. G., Kanlı, İ., & Tamam, L. (2022). Delirium. *Çukurova Tıp Öğrenci Dergisi*, 1(2), 61–68.
- Özpak, L., Pazarbaşı, A., & Keser, N. (2017). Alzheimer hastalığının genetiği ve epigenetiği. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(1), 34–49. <https://doi.org/10.17827/akt.280520>
- Pappachan, B., & Agrawal, R. (2019). Post-operative delirium. *J Maxillofac Oral Surg*, 18(1), 157–158. <https://doi.org/10.1007/s12663-018-1165-5>
- Echeverría M. L. R., Schoo, C. & Paul M. (2022). Delirium. In StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. PMID: 29261982.
- Rivosecchi, R. M., Kane-Gill, S. L., Svec, S., Campbell, S., & Smithburger, P. L. (2016). The implementation of a nonpharmacologic protocol to prevent intensive care delirium. *Journal of Critical Care*, 31(1), 206–211. <https://doi.org/10.1016/j.jcrc.2015.09.031>
- Sarman, A., & Sarman, E. (2020). Deliriumdaki pediatrik yoğun bakım hastalarına hemşirelik yaklaşımı. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(3), 964–972. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.726409>
- Sarı, N., & van Giersbergen, M. Y. (2017). Yaşlılarda delirium, demans ve depresyon; değerlendirme ve bakım. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(3), 153–164.
- Schubert, M., Schürch, R., Boettger, S., Garcia Nuñez, D., Schwarz, U., Bettex, D., Jenewein, J., Bogdanovic, J., Staehli, M. L., Spirig, R., & Rudiger, A. (2018). A hospital-wide evaluation of delirium prevalence and outcomes in acute care patients - a cohort study. *BMC Health Serv Res*, 18(1), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3345-x>
- Serin, B. N., & Taşar, P. T. (2022). Yaşlılarda delirium. *Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Dâhili Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(1), 10–17.
- Setters, B., & Solberg, L. M. (2017). Delirium. *Prim Care*, 44(3), 541–559. <https://doi.org/10.1016/j.pop.2017.04.010>
- Sharma, A., Malhotra, S., Grover, S., & Jindal S. K. (2012). Incidence, prevalence, risk factor and outcome of delirium in intensive care unit: a study from India. *Gen Hosp Psychiatry*, 34(6), 639–646. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsy.2012.06.009>
- Siddiqi, N., Harrison, J. K., Clegg, A., Teale, E. A., Young, J., Taylor, J., & Simpkins, S. A. (2016). Interventions for preventing delirium in hospitalised non-ICU patients. *Cochrane Database Syst Rev*, 3, CD005563. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005563.pub3>
- Singh-Manoux, A., Dugravot, A., Fournier, A., Abell, J., Ebmeier, K., Kivimäki, M., Sabia, S. (2017). Trajectories of Depressive Symptoms Before Diagnosis of Dementia: A 28-Year Follow-up Study. *JAMA Psychiatry*, 74(7), 712–718. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2017.0660>

- Sink, K. M., Yaffe, K. (2021). Cognitive Impairment & Dementia. In: Walter LC, Chang A, Chen P, Harper GM, Rivera J, Conant R, et al., editors. *Current Diagnosis & Treatment Geriatrics*, 3e. NY: McGraw-Hill Education. New York.
- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. 4th edition, Pearson, USA.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (SB). (2020). Alzheimer ve diğer demans hastalıkları klinik protokolü. Ankara.
- Tekin, S. (2022). Alzheimer hastalığı klinik göstergeleri. A.O. Keskin, A. Uysal, A. Özge, G. Yener, D. Kırbaş (Eds). *Sağlık Kurulunda Demans* içinde. 2. Baskı, Türk Nöroloji Derneği Yayınları-5. Ankara. ss.28–36.
- Todd O. M., Teale, E. A. (2017). Delirium a guide for general physician. clinical medicine. *Clin Med (Lond)*. 17(1), 48–53. <https://doi.org/10.7861/clinmedicine.17-1-48>
- Tremblay, P., & Gold, S. (2016). Prevention of post-operative delirium in the elderly using pharmacological agents. *Can Geriatr J*, 19(3), 113-126. <https://doi.org/10.5770/cgj.19.226>
- Uyar, T. (2022). Demans hastasının bilişsel yetilerini değerlendirme. (A.O. Keskin, A. Uysal, A. Özge, G. Yener, D. Kırbaş (Eds). *Sağlık Kurulunda Demans* içinde. 2. Baskı, Türk Nöroloji Derneği Yayınları-5. Ankara. ss.53–56.
- Uz, D. (2022). Demansta Global Evrelendirme Ölçekleri. (A.O. Keskin, A. Uysal, A. Özge, G. Yener, D. Kırbaş (Eds). *Sağlık Kurulunda Demans* içinde. 2. Baskı, Türk Nöroloji Derneği Yayınları-5. Ankara. ss.68–72.
- Ünal Bilge, E., Kaya, M., Özalp Şenel, G., & Ünver, S. (2015). Erişkin hastalarda postoperatif yoğun bakım ünitesinde deliryum insidansı. *Turk J Anaesth Reanim*, 43, 232–239. <https://doi.org/10.5152/TJAR.2015.93798>
- Wang, J., Gu, B. J., Masters, C. L., Wang, Y. J. (2017). A systemic view of Alzheimer disease insights from amyloid- β metabolism beyond the brain. *Nature Reviews Neurology*, 13, 612–623. <https://doi.org/10.1038/nrneuro.2017.111>
- Wang, C. M., & Zhou, L. Y. (2021). Melatonin and melatonergic agents for the prevention of postoperative delirium: a meta-analysis of randomized placebo-controlled trials. *Asian J Surg*, 45(1), 27-32. <https://doi.org/10.1016/j.asjsur.2021.04.041>.
- Wolters, F. J., van der Lee, S. J., Koudstaal, P. J., van Duijn, C. M., Hofman, A., Ikram, M. K., Vernooij, M. W., & Ikram M. A. (2017). Parental family history of dementia in relation to subclinical brain disease and dementia risk. *Neurology*, 88(17), 1642-1649. <https://doi.org/10.1212/wnl.0000000000003871>
- World Health Organization (WHO). (2019). Dementia. Retrieved from: <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/dementia>. Erişim tarihi: 19.09.2022.
- Wilson, J. E., Mart, M. F., Cunningham, C., Shehabi, Y., Girard, T. D., MacLulich, A. M. J., Slooter, A. J. C., & Ely, E. W. (2020). Delirium. *Nat Rev Dis Primers*, 6(1), 90. <https://doi.org/10.1038/s41572-020-00223-4>
- Van Tuijl, S. G., Van Cauteren, Y. J., Pikhard, T., Engel, M., & Schieveld, J. N. (2015). Management of pediatric delirium in critical illness: a practical update. *Minerva Anestesiologica*, 81(3), 333–341.
- Vann Jones, S. A., & O'Brien, J. T. (2014). The prevalence and incidence of dementia with Lewy bodies: A systematic review of population and clinical studies. *Psychological Medicine*, 44 (4), 673–683. <https://doi.org/10.1017/S0033291713000494>
- Velayati, A., Vahdat Shariatpanahi, M., Shahbazi, E. & Vahdat Shariatpanahi, Z. (2019). Association between preoperative nutritional status and postoperative delirium in individuals with coronary artery bypass graft surgery: a prospective cohort study. *Nutrition*, 66, 227–232. <https://doi.org/10.1016/j.nut.2019.06.006>
- Yıldırım, F., Büyükkayacı Duman, N., & Keskin, M. (2019). Yaşlı kadınlarda ruh sağlığı sorunlarına güncel bakış. N. Büyükkayacı Duman (Ed.). *Yaşlılık ve Kadın Sağlığı* içinde, 1. Baskı. Türkiye Klinikleri, Ankara. ss.58-61.
- Yılmaz, G., & Karaca, K. E. (2021). Demans tanısı alan ve almayan geriyatrik bireylerin beslenme durumlarının değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 521-530. <https://doi.org/10.21763/tjfmpe.883284>
- Yiğiter, S., & İpekçioğlu, D. (2021). Acilde Yaşlı Hastaya Yaklaşım. F. Öncü, Y. Hacımusalı (Eds.), *Acil Psikiyatri* içinde, Türk Psikiyatri Derneği Yayınları. ss.156-162.
- Yorulmaz, E., & Dirik, G. (2021). Demans tanısı olan kişilere bakım verenler ve bilişsel davranışçı terapi: sistematik derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 170-191. <https://doi.org/10.18863/pgy.73208>

KRONİK HASTALIKLARA UYUM VE KRONİK HASTALIK YÖNETİMİ

Zülfünaz Özer

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Kronik hastalık *Risk faktörleri *Uyum *Uyum süreci *Yönetim *Bakım modelleri

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Kronik hastalıkları ve etiyolojisinde rol oynayan risk faktörlerini tanımlar.
  2. Kronik hastalıkların epidemiyolojisine ilişkin istatistikleri tartışır.
  3. Kronik hastalıkların önemini tartışır.
  4. Kronik hastalıklara uyum ve uyumu etkileyen faktörleri tanımlar.
  5. Kronik hastalıklarda uyum modellerini tanımlar.
  6. Kronik hastalıkların yönetimini tartışır.
  7. Kronik hastalıkların yönetim yöntemleri/yaklaşımları tartışır.
-

Konu İle İlgili Güncel Araştırma Örnekleri ve Uygulamada Kullanımı

Chen, H., Wang, Y., Liu, C., Lu, H., Liu, N., Yu, F., Wan, Q., Chen, J., & Shang, S. (2020). Benefits of a transtheoretical model-based program on exercise adherence in older adults with knee osteoarthritis: A cluster randomized controlled trial. *Journal of advanced nursing*, 76(7), 1765–1779. <https://doi.org/10.1111/jan.14363>

Çalışma, diz osteoartriti (OSA) yaşlı yetişkinler arasında Transteorik Değişim Model (TTM) tabanlı bir egzersiz programının egzersiz uyumuna, egzersiz öz yeterliliğine, algılanan egzersiz faydaları ve engellerine ve semptomlara (ağrı ve diz fonksiyonu sertliği) etkinliği randomize kontrollü ön-son test müdahale ile değerlendirilmiştir. Araştırma Nisan-Ekim 2018 tarihleri arasında Pekin’de 14 toplum sağlığı merkezine kayıtlı 161 (n: 89 deney, n: 72 kontrol) OSA’lı yaşlı bireyle gerçekleştirilmiştir. Her grupta bir hemşire, bir doktor ve en az 5 yıl kas-iskelet sistemi deneyimi olan fizyoterapistler yer almıştır. Fizyoterapistlere en az 2 saat ev egzersiz programları konusunda eğitim verilmiştir. Ayrıca sağlık personeli TTM’ye dayalı müdahale stratejileri ve teknikleri hakkında altı saatlik eğitimi tamamlamışlardır. Veriler Sayısal Derecelendirme Ölçeği (Egzersiz uyumu), Egzersiz Öz Yeterlilik Ölçeği (Exercise Self-Efficacy Scale), Karar Dengesi Ölçeği (Decisional Balance Scale), Osteoartrit İndeksi (Osteoarthritis Index), Beş Kez Oturup Kalk Testi (The Five-Times-Sit-to-Stand Test) ve Zamanlı Kalk ve Yürü testi (The Timed Up and Go test) ile toplanmıştır.

Müdahale

Genel aşama (0-2. haftalar)

Katılımcılar için bu dönemin hedefleri şunlardır: (a) evde egzersizi doğru yapmayı öğrenmek; (b) OSA’in temel bilgilerini ve egzersizin faydalarını tam olarak anlamak; (c) eylem öncesi bir aşamadan (düşünmeme, düşünme ve hazırlık) bir eylem aşamasına geçiş. Katılımcılar 2 hafta boyunca fizyoterapistler tarafından yürütülen iki saatlik üç grup etkinliğine katıldılar. Her aktivite, sağlık eğitimi için bir saat ve egzersiz için bir saati içeriyordu. Katılımcılara verilen eğitim materyalleri arasında ev egzersiz kılavuzları ve sağlık eğitimi slaytlarının basılı versiyonu yer almaktadır. Sağlığı eğitimi, OSA’in ciddiyeti ve egzersizin faydaları açıklanarak ve tartışarak katılımcıların egzersiz farkındalığını artırmak için tasarlanmıştır. Ayrıca OSA için klinik belirtiler, risk faktörleri, tedavi ve hemşirelik bakımı kavramlarını kapsayan üç modülü içermektedir (egzersizin avantajları ve ilkeleri, OSA için rutin günlük bakım hakkında bilgi).

Özel aşama (2-24. haftalar)

Bu aşamada deney grubu iki alt gruba ayrılmıştır. Her alt grubun farklı müdahale hedefleri bulunmakta ve grup etkinlikleri ayrı ayrı yürütülmüştür. Bu süre zarfında dört haftada bir grup etkinliği yapılmıştır. Her grup etkinliğinden önce katılımcılar, değişim aşamaları hakkında araştırmacılar tarafından telefon veya WeChat aracılığıyla yeniden değerlendirilmiş ve gerektiğinde farklı alt gruplara atanmıştır. Katılımcılardaki değişim aşaması Egzersiz Değişim Aşamaları Anketi (Marcus ve ark., 1992) ile değerlendirilmiştir. Fizyoterapistler, her bir alt gruptaki katılımcılara TTM tabanlı aşamaya uygun müdahaleler sunmuştur (Tablo 2). Egzersiz uyumu 4., 8., 12., 16., 20. ve 24. haftalarda; diğer sonuçlar 12. ve 24. haftalarda ve değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, TTM’ye dayalı egzersiz programının OSA olan yaşlı bireylerde egzersize uyumu, öz etkililiği, karar verme dengesini, diz osteoartriti semptomlarını, fiziksel işlevselliği ve diz fonksiyonlarını iyileştirebileceğini göstermiştir. Program ucuz, güvenli ve kullanımı kolaydır ve toplum sağlığı merkezlerinde uygulanabileceği önerilmiştir.

Ek Okuma Kaynakları

- Yoldaş, G., Yıldırım, Y., Fadiloğlu, Ç., & Şenuzun Aykar, F. (2019). Esansiyel hipertansiyon’u olan bir hastada Roy Adaptasyon Modeline göre hemşirelik yaklaşımı. *Türk J Cardiovasc Nurs*, 10(21), 33-39.
- Yaralı, S., Hacıoğlu, N. (2020). Obezite Yönetiminde Sağlık İnanç Modelini Kullanma ve Hemşirenin Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4), 407-415.
- Karasu, F., Aylaz, R. (2021). Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalarında Pender’in Sağlığı Geliştirme Modeli. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 30(2), 209-214. DOI:10.34108/eujhs.708931
- Corbett, T., Groarke, A., Walsh, J. C., & McGuire, B. E. (2016). Cancer-related fatigue in post-treatment cancer survivors: application of the common sense model of illness representations. *BMC Cancer*, 16(1), 1-17.
- Aujla, N., Walker, M., Sprigg, N., Abrams, K., Massey, A., & Vedhara, K. (2016). Can illness beliefs, from the common-sense model, prospectively predict adherence to self-management behaviours? A systematic review and meta-analysis. *Psychology & Health*, 31(8), 931-958.
- Krespi Boothby, M. R. (2017). Shift in paradigm: understanding adjustment of dialysis patients. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 18(3), 292-299.
- Şanlıtürk, D., & Ayaz-Alkaya, S. (2021). The Effect of a Theory of Planned Behavior Education Program on Asthma Control and Medication Adherence: A Randomized Controlled Trial. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology*.

- In Practice*, 9(9), 3371–3379. <https://doi.org/10.1016/j.jaip.2021.03.060>
- Ghoreishi, M. S., Vahedian-Shahroodi, M., Jafari, A., & Tehranid, H. (2019). Self-care behaviors in patients with type 2 diabetes: Education intervention base on social cognitive theory. *Diabetes & Metabolic Syndrome*, 13(3), 2049–2056. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2019.04.045>
- Kaplan Serin, E., & Citlik Saritas, S. (2021). The Effect of the Transtheoretical Model Based Walking Exercise Training and Follow-Up on Improving Exercise Behavior and Metabolic Control in Patients with Type 2 Diabetes. *Clinical Nursing Research*, 30(3), 273–284. <https://doi.org/10.1177/1054773820920487>
- Managing Chronic Conditions. <https://www.cdc.gov/learnmorefeelbetter/programs/general.htm>
<https://selfmanagementresource.com/resources/program-materials/>
- Lee, J. A., Choi, M., Lee, S. A., & Jiang, N. (2018). Effective behavioral intervention strategies using mobile health applications for chronic disease management: a systematic review. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 18(1), 1-18.
- McBrien, K. A., Ivers, N., Barnieh, L., Bailey, J. J., Lorenzetti, D. L., Nicholas, D., ... & Manns, B. (2018). Patient navigators for people with chronic disease: a systematic review. *PloS One*, 13(2), e0191980.

KAYNAKLAR

- Akpınar, N. B., & Ceran, M. A. (2019). Kronik hastalıklar ve rehabilitasyon hemşireliği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 140-152.
- AlHewiti, A. (2014). Adherence to long-term therapies and beliefs about medications. *International Journal of Family Medicine*, <http://dx.doi.org/10.1155/2014/479596>
- Alidoost, N., Naseri, O., Jahanban, A., Maslakpak, M. H., Maghsoudi, B., & Maghsoodi, E. (2021). The effects of a care plan based on the roy adaptation model on depression among nursing home residents. *Nursing and Midwifery Studies*, 10(2), 86.
- ATA (2022). Telehealth: Defining 21st Century Care <https://www.americantelemed.org/resource/why-telemedicine/Erişim> Tarihi: 10.10.2022
- Ateş, M. A., Algül, A. (2006). Bipolar bozukluklarda tedavi uyumsuzluğu. *Türkiye Klinikleri Dâhili Tıp Bilimleri Dergisi Psikiyatri*, 2(29), 60-64.
- Ay, F., Ertem, Ü., Özcan, N., Ören, B., Işık, R., Sarvan, S. Temel hemşirelik kavramlar, ilkeler, uygulamalar. Ay F. (Ed).2. Baskı, İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık, 2007.
- Ayrap, F., & Özer, Z. (2021). Kronik hastalığı olan bireylerde depresyon riski ile hastalık öz yönetimi arasındaki ilişki ve etkileyen faktörler. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(2), 212-222.
- Bahar, Z., & Dilay, A. (2014). Sağlığı geliştirme modeli: kavramsal yapı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(1), 59-67.
- Beeber A.S., & Zimmerman, S. (2012). Adapting the family management style framework for families caring for older adults with dementia. *Journal of Family Nursing*, 18(1):123-145. doi:10.1177/1074840711427144
- Bennett, H. D., Coleman, E. A., Parry, C., Bodenheimer, T., & Chen, E. H. (2010). Health coaching for patients with chronic illness. *Family practice management*, 17(5), 24.
- Budreviciute, A., Damiati, S., Sabir, D. K., Onder, K., Schuller-Goetzburg, P., Plakys, G., ... & Kodzius, R. (2020). Management and prevention strategies for non-communicable diseases (NCDs) and their risk factors. *Frontiers in Public Health*, 788.
- Bulechek, G.M., Butcher, H.K., Dochterman, J.M., Wagner, C. (2017). Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması (NIC). Ed: Erdemir, F., Kav, S., Akman Yılmaz A, 6. baskı İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Carpenter, C. J. (2010). A meta-analysis of the effectiveness of health belief model variables in predicting behavior. *Health Communication*, 25(8), 661-669.
- CDC. (2022). <https://www.cdc.gov/learnmorefeelbetter/programs/general.htm> Erişim Tarihi: 06.06.2022
- Ceylan, H. (2022). Hemşirelikte bakım modelleri. https://www.gecekitaplisi.com/Webkontrol/uploads/Fck/saglik_cilt_2.pdf
- Chaudri, N. A. (2004). Adherence to long-term therapies evidence for action. *Annals of Saudi Medicine*, 24(3), 221-222. <https://doi.org/10.5144/0256-4947.2004.221>
- Chen, H. H., & Hsieh, P. L. (2021). Applying the Pender's health promotion model to identify the factors related to older adults' participation in community-based health promotion activities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 9985.
- Conthe, P., Contreras, E. M., Pérez, A. A., García, B. B., de Cano Martín, M. F., Jurado, M. G., ... & Pinto, J. L. (2014). Treatment compliance in chronic illness: Current situation and future perspectives. *Revista Clínica Española (English Edition)*, 214(6), 336-344.
- Çalık, A., & Kapucu, S. (2017). Diyabetli hastalarda sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını geliştirme: pender'in sağlığı geliştirme modeli. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2), 62-75.
- Çiftci, K. İ. (2015). Kronik hastalığı olan bireylerin sağlık okuryazarlığı ve sağlık bakım hizmetinin belirlenmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi
- Elif, O. K., & Sayılan, S. (2022). Kronik Hastalığı Olan Yaşlı Bireylerde Depresyon ve Tedavi Uyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 610-616.
- Eliopoulos, C. (1997). Chronic care coaches: Helping people to help people. *Home Healthcare Nurse*, 15(3), 188.
- Eliopoulos, C. (2018). Gerontological Nursing. (9th eds). Walters Kluwer. USA. Sayfa 1139-1162
- Eren, H., & İskender, M. D. (2019). Kemoterapi alan mide kanserli bir vakanın roy adaptasyon modeli'ne göre hemşirelik bakımı. *Selcuk Med J*, 35(1), 58-62
- Erol, S., & Erdoğan, S. (2007). Sağlık Davranışlarını Geliştirmek ve Değiştirmek İçin Transteoretik Modelin Kullanılması. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 86-94.
- Fall, E., Chakroun-Baggioni, N., Böhme, P., Maqdasy, S., Izaute, M., & Tauveron, I. (2021). Common sense model of self-regulation for understanding adherence and quality of life in type 2 diabetes with structural equation modeling. *Patient Education and Counseling*, 104(1), 171-178.
- Fernandez-Lazaro, C. I., García-González, J. M., Adams, D. P., Fernandez-Lazaro, D., Mielgo-Ayuso, J., Caballero-Garcia, A., ... & Miron-Canelo, J. A. (2019). Adherence to treatment and related factors among patients with chronic conditions in primary care: a cross-sectional study. *BMC Family Practice*, 20(1), 1-12.
- Forouzanfar, M. H., Afshin, A., Alexander, L. T., Anderson, H. R., Bhutta, Z. A., Biryukov, S., ... & Carrero, J. J. (2016). Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015. *The Lancet*, 388(10053), 1659-1724.

- Gülseven, B. ve Oğuz, S. (2014). Kronik Durumlar İçinde: Dâhili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. (Eds) Karadakovan, A., Aslan, F.E. Geliştirilmiş 3. Baskı, Akademisyen Tıp Kitabevi, Ankara.
- Hagger, M. S., & Orbell, S. (2021). The common sense model of illness self-regulation: a conceptual review and proposed extended model. *Health Psychology Review*, 1-31.
- Hay, S. I., Abajobir, A. A., Abate, K. H., Abbafati, C., Abbas, K. M., Abd-Allah, F., ... & Ciobanu, L. G. (2017). Global, regional, and national disability-adjusted life-years (DALYs) for 333 diseases and injuries and healthy life expectancy (HALE) for 195 countries and territories, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *The Lancet*, 390(10100), 1260-1344.
- International Council of Nurses (ICN) (2010). Delivering quality, serving communities: nurses leading chronic care, 1-69, <http://www.icn.ch/images/stories/documents/publications/ind/indkit2010.pdf>
- İnan, Ş.F., Üstün, B., Bademli, K. (2013). Türkiye’de kuram/ modele dayalı hemşirelik araştırmalarının incelemesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(2), 132-139.
- İncirkuş, K., & Nahcivan, N. Ö. (2015). Kronik hastalık yönetimi için bir rehber: Kronik bakım modeli. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 23(1), 66-75.
- Jiménez-Zazo, F., Romero-Blanco, C., Castro-Lemus, N., Dorado-Suárez, A., & Aznar, S. (2020). Transtheoretical model for physical activity in older adults: Systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 9262.
- John, J. R., Jani, H., Peters, K., Agho, K., & Tannous, W. K. (2020). The Effectiveness of Patient-Centred Medical Home-Based Models of Care versus Standard Primary Care in Chronic Disease Management: A Systematic review and meta-analysis of randomised and non-randomised controlled trials. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18), 6886. <https://doi.org/10.3390/ijerph17186886>
- Jones, C. J., Smith, H., & Llewellyn, C. (2014). Evaluating the effectiveness of health belief model interventions in improving adherence: a systematic review. *Health Psychology Review*, 8(3), 253-269.
- Kalender, N., & Özdemir, L. (2014). Yaşlılara Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Teletıp Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(1), 50-58.
- Kalender, N., & Sütçü Çiçek, H. (2014). Kronik hastalıkların yönetimindeki engeller. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*, 6(1), 46-53.
- Karakodan, A., Aslan, F.E. Dâhili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Nobel Tıp Kitapevleri: Adana; 2010,
- Knafel, K.A., & Deatrick, J.A. (2003). Further refinement of the family management style framework. *Journal of Family Nursing*, 9; 232-256. <https://doi.org/10.1177/1074840703255435>
- Koyuncu, S. B. (2022). Gebelikte sağlık davranışları. *Sağlık & Bilim*, 7. https://www.researchgate.net/profile/Vasviye-Eroglu/publication/360257833_DOGUM_AGRISINA_UYUMLANMADA_KULLANILAN_FARMAKOLOJIK_OLMAYAN_YONTEMLER/links/626bab9eef19bf606decfa58/DOGUM-AGRISINA-UYUMLANMADA-KULLANILAN-FARMAKOLOJIK-OLMAYAN-YOeNTEMLER.pdf#page=8 Erişim Tarihi: 06.08.2022
- Kutan Fenercioğlu A, Turfaner Sipahioğlu N. (2020). Birinci basamakta kronik hastalık bakım modeli. Kutan Fenercioğlu A, editör. Birinci Basamakta Kronik Hastalık Takibi ve Kronik Hasta Bakımı. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.100-6.
- Larsen, P. D. (2013). Lubkin’s chronic illness: impact and intervention. Jones & Bartlett Learning.
- Leventhal, H., Phillips, L. A., & Burns, E. (2016a). Modelling management of chronic illness in everyday life: A common-sense approach. *Psychological Topics*, 25(1), 1-18.
- Leventhal, H., Phillips, L. A., & Burns, E. (2016b). The Common-Sense Model of Self-Regulation (CSM): a dynamic framework for understanding illness self-management. *Journal of Behavioral Medicine*, 39(6), 935-946.
- López-Campos, J. L., Quintana Gallego, E., & Carrasco Hernández, L. (2019). Status of and strategies for improving adherence to COPD treatment. *International Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, 14, 1503–1515. <https://doi.org/10.2147/COPD.S170848>
- Ma, Y., Zhao, C., Zhao, Y., Lu, J., Jiang, H., Cao, Y., & Xu, Y. (2022). Telemedicine application in patients with chronic disease: a systematic review and meta-analysis. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 22(1), 1-14.
- Miller T. A. (2016). Health literacy and adherence to medical treatment in chronic and acute illness: A meta-analysis. *Patient Education and Counseling*, 99(7), 1079–1086. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2016.01.020>
- Monaghesh, E., & Hajizadeh, A. (2020). The role of telehealth during COVID-19 outbreak: a systematic review based on current evidence. *BMC Public Health*, 20(1), 1-9.
- Motalebi, S. A. (2014). Applying of theory of planned behavior to promote physical activity and exercise behavior among older adults. *Journal of Physical Education and Sport*. (JPES), 14(4), 562 - 568
- Nabavi, R. T. (2012). Bandura’s social learning theory & social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, (pp. 1-24)
- Nugent, L. E., Carson, M., Zammitt, N. N., Smith, G. D., & Wallston, K. A. (2015). Health value & perceived control over health: Behavioural constructs to support Type 2 diabetes self-management in clinical practice. *Journal of Clinical Nursing*, 24(15-16), 2201-2210.
- O’neal, C. W., Wickrama, K., Ralston, P. A., Ilich, J. Z., Harris, C. M., Coccia, C., ... & Lemacks, J. (2014). Eating behaviors

- of older African Americans: An application of the theory of planned behavior. *The Gerontologist*, 54(2), 211-220.
- Phelps, L., L., Ralph, S., S, Taylor, M., C. (2019). Hemşirelik Tanı Referans El Kitabı. Karahan, A., Kav, S. Güneş Tıp Kitabevleri.
- Rogers, C., & Keller, C. (2009). Roy's adaptation model to promote physical activity among sedentary older adults. *Geriatric Nursing (New York, NY)*, 30(2 Suppl), 21.
- Roy, C. The Roy Adaptation Model. 3. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, Inc; 2009.
- Sabaté, E., & Sabaté, E. (Eds.). (2003). Adherence to long-term therapies: evidence for action. World Health Organization.
- Soykan, A. (2013). İki uçlu bozuklukta tedavi uyumunu artırma stratejileri. *Journal of Mood Disorders*, 3(5).
- Söylemez, B. A., & Özgül, E. (2022). Yaşlılarda Tele Hemşirelik Uygulamaları. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(3), 619-622.
- Şentürk, S. G. (2021). Kronik Hastalıkların Yönetiminde Öz Yönetim Stratejilerinin Önemi ve Hemşirenin Rolü. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 9-13.
- Şişman, F.N. (2021). Kronik hastalıkların yönetimi ve uyum süreci. Nermin Eroğlu, Gamze Temiz (Ed.) Kronik Hastalıklarda Hemşirelik Süreci, Nobel Tıp Kitabevleri: İstanbul, s: 35-57. ISBN: 978-605-335-631-8
- Tanık, N. (2006). Multipl Skleroz'da depresyon ve hastalık parametreleri ile ilişkisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Nöroloji Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi, Van.
- Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal-bilişsel bir bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 15-30.
- Tekin, H. C. (2020). Kronik hastaların uzaktan izlemine yönelik teletıp platformu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 22(64), 37-46.
- Türkmen, E. Kronik Hastalıklar ve önemi. İçinde: Durna Z, editör. Kronik Hastalıklar ve Bakım. Nobel Tıp Kitabevleri: İstanbul; 2012.
- Vicdan, A. K., Karabacak, B. G. (2014). Hemşirelik modellerinden: Roy adaptasyon modeli. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (4), 255-259.
- Victoria, J. B. (2003). The Expanded Chronic Care Model: An Integration of Concepts and Strategies from Population Health Promotion and the Chronic Care Model. *Healthcare Quarterly*, 7(1), 73-82.
- Vincenzo, J. L., Patton, S. K., Lefler, L. L., McElfish, P. A., Wei, J., & Curran, G. M. (2022). A qualitative study of older adults' facilitators, barriers, and cues to action to engage in falls prevention using health belief model constructs. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 99, 104610.
- Wallace, D. D., Karmali, R. N., Kim, C., White, A. M., Stange, K. C., & Lich, K. H. (2021). Identifying patient strengths instruments and examining their relevance for chronic disease management: A systematic review. *Preventing Chronic Disease*, 18, E41. <https://doi.org/10.5888/pcd18.200323>
- WHO (2021). Noncommunicable diseases. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases> Erişim Tarihi: 06.06.2022
- Wilkinson, J.M. (2018). Pearson Hemşirelik Tanıları El Kitabı. Ed: Kapucu S.,Akyar İ.,Korkmaz F., 11. Baskı, Ankara: Pelikan Yayınevi.
- Yılmaz, F., & Çolak, M. (2018). Kronik Hastalığı Olan Yaşlı Bireylerde İlaç İnancının ve Tedaviye Uyumun Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 113-121.

YAŞLI BİREYLER, AİLELER VE BAKIM VERENLER İLE İLETİŞİM

Sevil Albayrak
Seçil Duran

ANAHTAR KAVRAMLAR

*İletişim, *İletişimin öğeleri, *Yaşlı birey ile iletişim, *İletişim engelleri, *İletişim bozuklukları, *İletişim stratejileri

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. İletişim sürecini bilir.
2. Etkili ve etkisiz iletişimi sıralar.
3. Yaşlı bireyler ile iletişimin önemini kavrar.
4. Yaşlanmanın normal ve patolojik değişikliklerinin iletişimi nasıl etkilediğini anlar.
5. Normal ve patolojik yaşlanma sırasında olabilecek değişiklikler için iletişim stratejilerini tanımlar.
6. Birey merkezli iletişim kurar.

KAYNAKLAR

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda Ortaya Çıkan Psikolojik Değişiklikler. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2): 75-80. doi: 10.47141/geriatrik.744968
- Akgün Çıtak, E. (2018). *Yaşlılık ve iletişim*. (Ed. Bilgili, N., Kitiş, Y. Yaşlılık ve Yaşlı Sağlığı). 2. Baskı, Ankara: Vize Yayıncılık. s.512-521.
- Albayrak, S. (2021). *Palyatif bakımda iletişim*. (Ed. Özveren, H., Gülnar, E. Palyatif Bakım ve Hemşirelik), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 537-564. ISBN: 978-625-8037-04-3. s.537-563.
- Albayrak, S. & Aşık, E. (2014). *Hasta ve yaşlı psikolojisi*. Vize Yayıncılık. Ankara. ISBN: 978-605-4551-83-5
- Amoah, V. M. K., Anokye, R., Boakye, D. S., Acheampong, E., Budu-Ainoon, A., Okyere, E., ... Afriyie, J. O. (2019). A qualitative assessment of perceived barriers to effective therapeutic communication among nurses and patients. *BMC Nursing*, 18(1): 1-8.
- Aşık, E. (2021). *Anksiyete ve hemşirelik bakımı*. (Ed. Özveren, H., Gülnar, E.. Palyatif Bakım ve Hemşirelik), Ankara: Akademisyen Kitabevi. 231-243. ISBN: 978-625-8037-04-3
- Avcı, D. (2019). *İletişim düzeyleri ve iletişim türleri*. (Ed. Üstün B., Demir S. Hemşirelikte İletişim). 1. Baskı. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık. 58–76.
- Balas, M. C., Cordell, L., Donahue, P. & Happ, M. B. (2021). *Comprehensive assessment and management of the critically ill older adult*. (Ed. Boltz, M., Capezuti, E. A., Zwicker, D., Fulmer, T. Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (6th eds). Springer Publishing Company, LLC, New York. p.633-657.
- Bahar-Özvarış, Ş. (2012). *Sağlığı Geliştirme ve Sağlık Eğitimi*. (Ed. Ç. Güler, L. Akın. Halk Sağlığı Temel Bilgiler). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. s. 1675-1753.
- Banovic, S., Zunic, L. J., & Sinanovic, O. (2018). Communication difficulties as a result of dementia. *Materia Socio-Medica*, 30(3), 221.
- Bozkurt, S. (2016). *Terapötik iletişim*. (Ed. Gürhan N. Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği) Nobel Kitabevi: Ankara. s.183-199.
- Brodie, A., Smith, B., & Ray, J. (2018). The impact of rehabilitation on quality of life after hearing loss: A systematic review. *European Archives of Oto-Rhino-Laryngology*, 275(10), 2435-2440.
- Budak, F. (2019). *Hemşirelikte iletişim ve hasta-hemşire ilişkisi*. (ed. Gürhan N., Okanlı A. Yaşamın Sırrı İletişim). 2. Baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. 209–234.
- Cacchione, P. Z. (2012). *Sensory Changes*. (Ed. O'Meara A. Evidence-based geriatric nursing protocols for best practice.) 4th ed. Springer Publishing Company, LLC, New York, ISBN 978-0-8261-7128-3, E-book ISBN: 978-0-8261-7129-0. s.65
- Cingi, C. C., Muluk, N. B. & Yılmaz, O. (2015). Communication disorders in elderly people. *Turkish Journal of Geriatrics*, 18(2): 162-166.
- Cosh, S., Helmer, C., Delcourt, C., Robins, T. G., & Tully, P. J. (2019). Depression in elderly patients with hearing loss: current perspectives. *Clinical Interventions in Aging*, 14, 1471.
- Cüceloğlu, D. (2002). *İletişim donanımları*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan insana*. 58. Basım. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Çakmak Karapınar, D. (2021). Yaşlı Bireylerle İletişim: Bibliyometrik Haritalama ve İçerik Analizi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)/Elderly Issues Research Journal (EIRJ)*, 14(1): 27-39. doi:10.46414/yasad.93142327
- Çapcıoğlu, İ. & Alpay, A. H. (2021). Türkiye'de yaşlılığın geleceği. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 8: 77-88.
- Demirören, M. (2017). Etkili iletişim. *Türkiye Klin J Med Educ-Special Top*. 2(3): 152–158.
- Dewar, B. & Nolan, M. (2013). Caring about caring: Developing a model to implement compassionate relationship centred care in an older people care setting. *International journal of Nursing Studies*, 50(9), 1247-1258.
- Dökmen, Ü. (1997). *İletişim çatışmaları ve empati*. Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Eğimli Temel, A. (2016). Yaşlı (kişiler) ile etkili iletişim. *Ege Tıp Dergisi*, 55(Eksayı/Suplement): 31-37.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Ersoy Quadir, S. & Temiz, G. (2021). Yaşlı bireylerin ve onlara bakım veren akrabalarının iletişim becerilerinin incelenmesi: Konya İli örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38): 4958-4982. doi: 10.26466/opus.713738
- Fite, R. O., Assefa, M., Demissie, A. & Belachew, T. (2019). Predictors of therapeutic communication between nurses and hospitalized patients. *Heliyon*, 5(10): e02665.
- Gürhan, N. (2017a). *Beden dili ve önemi*. (Ed. N. Gürhan A. Okanlı. Yaşamın Sırrı İletişim) Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. s. 1-26.
- Gürhan, N. (2017b). *Kişiler Arası iletişim*. (Ed. N. Gürhan A. Okanlı. Yaşamın Sırrı İletişim) Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. s. 27-39.
- Gürüz, D. & Temel Eğimli, A. (2021). *İletişim Becerileri*. 9. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 334.
- Iribarren, S., Stonbraker, S., Suero-Tejeda, N., Granja, M., Luchsinger, J. A., Mittelman, M., ... & Lucero, R. (2019). Information, communication, and online tool needs of Hispanic family caregivers of individuals with Alzheimer's disease and related dementias. *Informatics for Health and Social Care*, 44(2), 115-134.
- Kızılaslan, A. & Sözbilir, M. (2018). *Görme Yetersizliği Olan Öğrencilerin Bilişsel Becerileri ve Psikolojik Deneyimleri Üzerine Bir Derleme*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (31), 29-43.
- Laurel, A. (2019). *Pharmacology and Older Adults*. (Ed. Tabloski,

- P. A. Gerontological nursing: The Essential Guide to Clinical Practice) Fourth Edition. Pearson. Boston/USA. 121-175
- Lin, F. R. (2012). *Hearing loss in older adults: Who's listening?* The Journal of the American Medical Association, 307 (11), 1147-1148.
- Okanlı, A. & Budak, F. (2019). *İletişim Engelleri*. (ed. Gürhan N., Okanlı A. Yaşamın Sırrı İletişim). 2. Baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. s.297-307.
- Okay, A. (2016). *Sağlık İletişimi*. 3. Baskı, İstanbul: Derin Yayınları.
- Orak, O. S. (2019). *Özel durumlarda iletişim kurma*. (ed. Gürhan N., Okanlı A. Yaşamın Sırrı İletişim). 2. Baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. s.263-296.
- Parlayan, M. A. & Dökme, S. (2016). Özel hastanelerdeki hemşire ve hastaların iletişim seviyelerinin değerlendirilmesi: Bir hastane örneği. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 265-284.
- Sabancıoğulları, S. (2019). *İletişim teorileri*. (Ed. Üstün B., Demir S. Hemşirelikte İletişim). 1. Baskı. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık. 12-38.
- Serhatlıoğlu Göncü, S. & Artan, T. (2018). Yaşlılarla etkili iletişim. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 4(15): 1438-1443.
- Sheldon, L. K., Barrett, R. & Ellington, L. (2006). Difficult communication in nursing. *Journal of Nursing Scholarship*, 38(2): 141-147.
- Sillner, A. Y. & Behrens, L. (2021). *Organizational approaches to promote person-centered care*. (Ed. Boltz, M., Capezuti, E. A., Zwicker, D., Fulmer, T. Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice. (6th eds). Springer Publishing Company, LLC, New York. p. 27-41
- Tambağ, H. (2019). *Yaşlı/hasta birey ile iletişim*. (Ed. Üstün B., Demir S. Hemşirelikte İletişim). 1. Baskı. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık. 58-76.
- Tel Aydın, H. (2015). *İletişim*. (Çev.Ed. Karadakovan A., Yaşlı Bakımı). 1. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. 159-175.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (1983). *Türkçe sözlük 1.*, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 578.
- Uçkaç, K. & Bahar, L. (2020). Demanslı yaşlı hastaların bakımı ve mesleki yeterlilikler. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 3(1): 45-59.
- Ulutan, F. (2015). Hekim-hasta ilişkisinde etkili iletişim. *Türkiye Klin J Med Ethics Law Hist-Special Top*. 1(3): 1-5.
- Üstün, B., Akgün, E. & Partlak, N. (2005). *Hemşirelikte iletişim becerileri öğretimi*. Okullar Yayınevi. İzmir.
- Williams K. & Mees, K. (2014). *Therapeutic communication with older adults, families and caregivers*. (Ed. Mauk, K. L. Gerontological Nursing: Competencies for Care) Third Edition. USA: Jones & Bartlett Learning, s. 97-121.
- Wong, M. L., Nicosia, F. M., Smith, A. K. ....Schwarze, M. L (2022). "You have to be sure that the patient has the full picture": Adaptation of the Best Case/Worst Case communication tool for geriatric oncology. *Journal of Geriatric Oncology*, <https://doi.org/10.1016/j.jgo.2022.01.014>.
- Zehnhoff-Dinnesen, A. A., Angersten, W. & Deuster, D. (2010). Communication disorders in the elderly. *Audiological Medicine*, 8,184-190. doi:10.3109/1651386X.2010.522859

YAŞLI BİREYLER VE AİLELERİNE YÖNELİK EĞİTİM

Gülten Karahan Okuroğlu

ANAHTAR KAVRAMLAR

Eğitim; Öğretim; Öğrenme; Öğretme; Öğretim Tasarımı; Eğitim Süreci; Öğrenme Kuramı; Yetişkin Eğitimi; Yaşam Boyu Öğrenme; Sağlıkta Eşitsizlik; Kültürel Çeşitlilik; Sağlık Okuryazarlığı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlı bireyler açısından yaşam boyu öğrenme kavramının önemini tartışır.
2. Yetişkin eğitim ilkelerinin yaşlı bireylerin eğitiminde uygulanabilirliğini tartışır.
3. Yaşlı bireyler için eğitim planlarken ve uygularken yaşlı bireylerin öğrenmesinin önündeki engelleri dikkate alır.
4. Yaşlı bireylere yönelik eğitim planlarken ve uygularken bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanır.
5. Yaşlı bireylere yönelik eğitim planlarken ve uygularken kültürel çeşitlilik ve sağlık eşitsizliklerini dikkate alır.
6. Yaşlı bireylere ve ailelerine yönelik eğitimde uygun öğretim stratejilerini kullanır.
7. Yaşlı bireylerin ve ailelerinin eğitiminde kanıt temelli girişimler uygular.

KAYNAKLAR

- Arun Ö. (2013). "Ageing in Turkey: The Peter Pan Syndrome?". J. Troisi & H. J. Von Kondratowitz (Eds.), *Ageing in the Mediterranean*, London, p.297-323.
- Arun, Ö., & Çakıroğlu-Çevik, A. (2013). Quality of life in an ageing society. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 46(8), 734-739.
- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye'de yaşlılık ve eşitsizlik. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 29-48.
- Ackley B. J. & Ladwig, G. B. (2019). *Hemşirelik Tanımları El Kitabı Bakım Planlamasında Kanıt Dayalı Rehber*. (N. Gürhan, Ü. G. Polat ve B. E. Fidancı (Çev. Ed.). 11. Basım, Ankara: Nobel Tıp Kitapçevleri.
- Akyazı, A. (2018). Dijitalleşen Ticaret: Yaşlı Dostu E-Ticaret Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 8(4), 602-614.
- Attridge, M., Creamer, J., Ramsden, M., Cannings-John, R., & Hawthorne, K. (2014). Culturally appropriate health education for people in ethnic minority groups with type 2 diabetes mellitus. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (9).
- Bayık Temel A. (2011). *Hemşirelikte Kültürel Yeterlilik*. E. Esen ve Yazıcı, Z. (Ed.), Çok Kültürlülük ve Kültürler Arası İletişimin Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna Etkileri. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Demirel, Ö. (2017). *Öğretme Sanatı*. 23. Baskı. Ankara: Pegem.
- Barutçugil, İ. (2019). *Eğitim Becerilerinin Geliştirilmesi; Eğiticinin Eğitimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Blaschke, C.M., Freddolino, P.P., Mullen, E.E. (2009). Ageing and technology: a review of the research literature. *British Journal of Social Work*, 39, 641-656.
- Becerikli, S. Y. (2013). Kuşaklar Arası İletişim Açısından Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı: İleri Yaş Grubu Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (44), 19-31.
- Berkman, N. D., Sheridan, S. L., Donahue, K. E., et al. (2011). Health literacy interventions and outcomes: an updated systematic review. *Evidence Report/Technology Assessment*, (199), 1-941.
- Bostock, S., & Steptoe, A. (2012). Association between low functional health literacy and mortality in older adults: longitudinal cohort study. *BMJ*, 344.
- Cameron, V. (2013). *Best practices for stroke patient and family education in the acute care setting: a literature review*. *Medsurg Nursing*, 22(1), 51-55.
- Chapman, B., Bogle, V. (2014). Adherens to medication and self-management in stroke patients. *British Journal of Nursing*, 23(3), 158-166.
- Cho, H. (2012). *Health communication message design: Theory and practice*. CA: Sage Publications.
- Duman, A. (2007). *Yetişkinler Eğitimi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ekici, S. K., & Gümüş, Ö. (2016). Yaşlılıkta teknolojinin kullanımı. *Ege Tıp Dergisi*, 55.
- Erdağ G.Ç. (2015). Sağlıkın Temel Belirleyicisi Olarak Sağlık Okuryazarlığı. Ed: F. Yıldırım & A. Keser (Ed), Sağlık Okuryazarlığı içinde (1-14). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Yayın No: 3. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Erdemir, F., & Türk, G. (2021). *Hemşirelik tanımları el kitabı*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapçevleri.
- Fabbri, M., Yost, K., Rutten, L. J. F., Manemann, S. M., Boyd, C. M., Jensen, D., Weston, S.A., Jiang, R., & Roger, V. L. (2018). Health literacy and outcomes in patients with heart failure: a prospective community study. *Mayo Clinic Proceedings* 93(1), 9-15.
- Fan, Z. Y., Yang, Y., & Zhang, F. (2021). Association between health literacy and mortality: A systematic review and meta-analysis. *Archives of Public Health*, 79(1), 1-13.
- Fer, S. (2020). *Öğretim tasarımı* (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Genç Y. (2015). Yaşlı bakım hizmetlerinde çağdaş yaklaşım: Kurumsal bakım yerine evde bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi. *Journal of Academic Social Sciences*, 3(10), 36-57.
- Güneş, F., Deveci, T. (2020). *Yetişkin Eğitimi ve Hayat Boyu Öğrenme*. Ankara: Pegem.
- Heinrich, C. (2012). Health literacy: the sixth vital sign. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 24(4), 218-223.
- Henderson, S., Kendall, E., & See, L. (2011). The effectiveness of culturally appropriate interventions to manage or prevent chronic disease in culturally and linguistically diverse communities: a systematic literature review. *Health & Social Care in the Community*, 19(3), 225-249.
- Hoffman-Goetz, L., Donelle, L., Ahmed, R. (2014). Health literacy in Canada: A primer for students. Toronto: Canadian Scholar's Press.
- Ilgaz, A. (2020). Yaşlı bakımında kültürel yeterlilik süreci modelinin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(3), 278-284.
- Kaya, H.E. (2016). *Yaşam Boyu Yetişkin Eğitimi*. İstanbul: Nobel.
- Kaya, H.E. (2018). *Yaşam Boyu Öğrenme ve Küresel Dinamikleri*. İstanbul: Nobel.
- Kaya, H. (2019). Hasta Eğitimi. T. Atabek Aştı ve A. Karadağ (Ed.) İçinde: *Hemşirelik Esasları*. İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık. s: 192-198.
- Koç, G. (2021). Yaşam Boyu Öğrenme. Demirel Ö. (Ed.) İçinde: *Eğitimde Yeni Yönelimler*. 9. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kocabatmaz, H. (2020). Yetişkin eğitimin tanımı ve kapsamı. E. Figen (Ed.), İçinde: *Yetişkin Eğitimi ve Hayat Boyu Öğrenme*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kurt, I. (2014). *Yetişkin eğitimi*. Ankara: Akçag Yayınları.
- Lee, D., Pritchard, E., McDermott, F., et al. (2014). Falls education for older adults during and after hospitalization: a systematic review and meta-analysis. *Health Education Journal*, 73(5), 530-544.

- Mauk, K. L. (2014). *Gerontological nursing: Competencies for care*. Jones & Bartlett Publishers.
- Manafı, E. & Wong, S. (2012). Health literacy programs for older adults: A systematic literature review. *Health Education Research*, 27(6), 947-960.
- Mansouri, F., Darvishpour, A., & Mansour-ghanai, R. (2022). The relationship between health literacy and self-care behaviors in the elderly with hypertension admitted to cardiac intensive care units: a correlational study. *Journal of Critical Care Nursing*, 15(1), 0-0.
- Mottus, R., Johnson, W., Murray, C., Wolf, M.S., Starr, J.M., & Deary, I.J. (2014). Towards understanding the links between health literacy and physical health. *Health Psychology*, 33(2), 164-173. 8.
- Nutbeam, D. (2000). Health literacy as a public health goal: A challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotion International*, 15, 259-267.
- Özdemir, B., Yıldırım, F. Ve Hablemitoğlu, Ş. (2015). *Aktif Yaşlanma İçin Sağlık Okuryazarlığı*. Ed: F. Yıldırım & A. Keser (Ed), Sağlık Okuryazarlığı içinde (75-90). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Yayın No: 3. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Öncü, E., Vayisoğlu, S. K., Güven, Y., Aktaş, G., Ceyhan, H., & Karakuş, E. (2018). Hipertansiyonu Olan Bireylerin Kronik Hastalık Yönetimine İlişkin Değerlendirmeleri Ve Sağlık Okur-Yazarlığı İle İlişkisi. *Anatol JFM* 2018, 1, 31-32.
- Özkan, Y. & Purutçuoğlu, E. (2010). Yaşlılıkta Teknolojik Yeniliklerin Kabulünü Etkileyen Sosyalleşme Süreci, *Aile ve Toplum*, 6(23), 37-46.
- Öztaş, Ö., & Korkmaz, G. A. (2019). Yaşlı bireylerin ilaç uyumsuzluğu ile ilişkili ilaç kullanım davranışları ve sağlık okuryazarlığı düzeyi ile ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 6(3), 132-140.
- Pal, K., Eastwood, S. V., Michie, S. ve ark., (2013). Computer-based diabetes self-management interventions for adults with type 2 diabetes mellitus. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3):CD008776
- Perry, A. G., & Potter, P. A. (2020). *Fundamentals of nursing*. 10th ed. St. Louis, MO: Mosby.
- Pew Research Center, Older Adults and Internet Use: (Some of) What we know, Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/internet/2013/10/21/older-adults-and-internet-use-some-of-what-we-know/>, Erişim Tarihi: 12.06.2022.
- Reeves, D., Blickem, C., Vassilev, I., et al. (2014). The contribution of social networks to the health and self-management of patients with long term conditions: a longitudinal study. *PLoS ONE*, 9(6), e98340.
- Ryan, L., Logsdon, M. C., McGill, S. ve ark., (2014). Evaluation of printed health education materials for use by low-education families. *Journal of Nursing Scholarship*, 46(4), 218-228.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (SB). (2011). *Yaşlı sağlığı modülleri-Eğitimciler için eğitim rehberi*. Sağlık Bakanlığı yayın no:810. Ankara: Anıl.
- Sykes, S., Wills, J., Rowlands, G., & Popple, K. (2013). Understanding critical health literacy: A concept analysis. *Biomed Central Public Health*, 13(150), 1-10.
- Sözen, C. (2003). *Sağlık eğitimi*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Şendir, M., Acaroğlu, R. (2002). Yaşlı Bireylerde Sağlık Eğitimi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1); 83-86.
- Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA
- Tanrıverdi, G. (2019). Hemşirelik Bakımında Kültürel Yaklaşım, Aştı T.A., Karadağ, A. (Ed.), İçinde: *Hemşirelik Esasları*. 2. Basım. İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Taşocak, G. (2007). *Hasta Eğitimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu- (2019). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2019*. Erişim tarihi: 20.04.2022, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-İstatistikleri-2019-33709>
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu- *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021*. Erişim tarihi: 04.20.2022, Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437),
- UNHCR BM Mülteci Örgütü (2020). *Türkiye İstatistikleri*. Erişim Tarihi: 20.04.2020; Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>
- Uysal, M. T. (2020). Yaşlı bireylerin sosyalleşmesinde dijital teknolojinin rolü: dijital yaşlılar üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 43-59.
- Waverijn, G., Heijmans, M., Spreeuwenberg, P., & Groenewegen, P. P. (2016). Associations between neighborhood social capital, health literacy, and self-rated health among people with chronic illness. *Journal of Health Communication*, 21(sup2), 36-44.
- World Health Organization. (WHO). (2013). Health literacy. The solid facts. Retrieved August 25, 2014, from http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0008/190655/e96854.pdf.
- World Health Organization. (WHO). (2014). Active ageing: A policy framework. Retrieved July 8, 2014, from http://www.who.int/hpr/NPH/docs/hp_glossary_en.pdf.
- Vatansever K. (2016). Sığınmacılarda Sağlığın Belirleyicileri: Sığınmacıların Kamplardaki Sorunları, İçinde: *Savaş, Göç, Sağlık*. Ankara, Türkiye: Türk Tabipler Birliği Yayınları, 20-31.
- Vogt, D., Schaeffer, D., Messer, M., Berens, E. M., & Hurrelmann, K. (2018). Health literacy in old age: results of a German cross-sectional study. *Health Promotion International*, 33(5), 739-747.
- Zamora, H. and Clingerman, E. (2011). Health literacy among older adults: A systematic review. *Journal of Gerontological Nursing*, 37, 41-51.

REHABİLİTATİF VE RESTORATİF BAKIM

Zahide Aksoy
Saim Erol

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Günlük yaşam aktiviteleri *Yardımcı teknoloji *Özürlülük *Kırılganlık *Handikap *Enstrümental günlük yaşam aktiviteleri
*Rehabilitatif bakım *Restoratif bakım *Sarkopeni *Presbiakuzi *Traksiyon *Hareket açıklığı egzersizleri *Elektriksel sinir stimülasyonu
*Isı terapisi *Soğuk terapi *Su terapisi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda;

1. Rehabilitatif ve restoratif bakımı açıklayabilir.
2. Rehabilitatif ve restoratif hemşirelik ilkelerini tanımlayabilir.
3. Yaşlı bireylerinde günlük yaşam aktivitelerinin nasıl değerlendirileceğini bilir.
4. Engelli yaşlı bireylerin yaşadığı zorlukları tanımlayabilecek.
5. Uygun vücut pozisyonlarını belirleyebilir.
6. Hareket açıklığı egzersizlerinin türlerini tanımlayabilir.
7. Yaşlı bireylerin mobiliteye yardımcı cihazları doğru kullanmak için dikkat etmeleri gereken noktaları listeleyebilir.
8. Yaşlı bireylerde zihinsel işlevi geliştirmeye yönelik önlemleri açıklayabilir.
9. Yaşlı hastaların rehabilitasyonuna yardımcı olacak kaynakları belirleyebilir.
10. Yaşlı bireylerde fonksiyonel değerlendirmeyi yapabilir.
11. Yaşlı bireylerde rehabilitatif ve restoratif hemşirelik yaklaşımını kullanabilir.
12. Rehabilitatif ve restoratif bakım ile ilgili güncel gelişmeleri takip eder.

KAYNAKLAR

- Akdemir, N., Birol, L. (2003). İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı. İstanbul: *Vehbi Koç Yayınları, SANERC*, s. 71-80 5.
- Akdemir N. (2006). Rehabilitasyon ve hemşirelik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 13(1), 82-91.
- Akdeniz, C., Ardahan, M. (2018). Toplumun Sağlık Durumunun Değerlendirilmesinde Sistematik Bakış Açısı: Toplum Hemşireliği Süreci. *Sağlık ve Toplum*, 28(1), 17-25.
- Arpacıoğlu O. Rehabilitasyon Hemşireliği. (1997). Ankara: *Gata Vakfı Yayınevi*. s.1-9.
- Baltacı, G., Medeni, ÖÇ. (2016). Hidroterapi Uygulama Yöntemleri. Harutoğlu H (Ed.). *Isı, Işık ve Hidroterapi* içinde. Hipokrat Kitabevi, Ankara.
- Bektaş, H., Kalav, S. (2017). Kapsamlı Geriatrik Değerlendirme (Comprehensive Geriatric Assessment. *International Refereed Journal Of Nursing Researches*, 201.
- Buckinx, F., Rolland, Y., Reginster, JY., Ricour, C., Petermans, J., & Bruyère, O. (2015). Burden of frailty in the elderly population: perspectives for a public health challenge. *Archives of public health*, 73(1), 1-7.
- Butler, R. N. (1963). The life-review: an interpretation of reminiscence in the aged. *Psychiatry*, 26, 1, 65–76.
- Aktaran. Westerhof, GJ. Bohlmeijer, E., Webster, JF. (2010). Reminiscence and mental health: a review of recent progress in theory, research and interventions. *Ageing & Society*, 30, 697– 721.
- Conn VS, Burks K, Rantz M et al. (2002). Evidence-based practice for gerontological nursing. *Journal of Gerontological Nursing*, 28: 45–52.
- Demiral, E., (2016). Yaşlıların Günlük Yaşam Aktivitelerinin Düzenlenip Desteklenmesi İçin Geriatrik Rehabilitasyon (1-5). [http://www.erkandemiral.com/yasli-larin-gunluk-yasam-aktivitelerinin-duzenlenip-desteklenmesi-icin-geriatrik-rehabilitasyon/](http://www.erkandemiral.com/yasli-larin-gunluk-yasam-aktivitelerinin-duzenlenip-desteklenmesi-icin-geriatrik-rehabilitasyon/Erişim Tarihi: 12.08.2022)Erişim Tarihi: 12.08.2022).
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological nursing* (9th ed.). Wolters Kluwer.
- Elo, S., Saarnio, R., Routasalo, P., & Isola, A. (2012). Gerontological rehabilitation nursing of older patients in acute health centre hospitals: nursing views. *International Journal of Older People Nursing*, 7(1), 46–56. <https://doi.org/10.1111/j.1748-3743.2011.00277.x>
- Erdemir, F., Türk, G. (2022). Hemşirelik Tanıları El Kitabı. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Erden, S., Çelik, SŞ. (2015). Bir elektro analjezi yöntemi: transkütan elektriksel sınır stimülasyonu ve hemşirenin rolleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2(1), 50-60.
- Eskiyurt, N., Karan, A. (2004). Geriatrik Rehabilitasyon ve Yaşlılarda Egzersiz. *Klinik Gelişim*, 17 (2) -(49-53) 2004.
- Gelecek, N., Kara, İ. (2021). Sarkopeni ve Egzersiz. Erbahçeci, F., Yıldırım N (Ed.), *Geriatrik Fizyoterapi ve Rehabilitasyon* içinde (s.759-763). Ankara.
- Gutenbrunner, C., Stievano, A., Stewart, D., Catton, H., & Nugraha, B. (2021). Role of Nursing In Rehabilitation. *Journal of rehabilitation medicine. Clinical Communications*, 4, 1000061. <https://doi.org/10.2340/20030711-1000061>
- Irgat, Sİ., Kızıltan, G. (2021). Yaşlı Bireylerde Kırılabilirlik ile Malnütrisyon İlişkisi. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi-BÜSBİD*, 6.
- Kanadlı, KA., Sazak, Y., Tosun, N. (2021). Çok Yönlü Geriatrik Değerlendirmede Multidisipliner Ekip Yaklaşımı ve Hemşirenin Rolü. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-22.
- Kaplan, T. (2019). Anımsama terapisinin yaşlılarda uyum güçlüğüne etkisi. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Kapucu, S., Ünver, G. (2017). Kırılabilir Yaşlı ve Hemşirelik Bakımı/Fragile Elderly and Nursing Care. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39 (1), 122-129. DOI: 10.20515/otd.288967
- Mack, JL., & Patterson, MB. (2006). An empirical basis for domains in the analysis of dependency in the activities of daily living (ADL): results of a confirmatory factor analysis of the Cleveland Scale for Activities of Daily Living (CSADL). *The Clinical Neuropsychologist*, 20(4), 662-677.
- Morley, JE., Anker, SD., & von Haehling, S. (2014). Prevalence, incidence, and clinical impact of sarcopenia: Facts, numbers, and epidemiology update 2014. *Journal of Cachexia, Sarcopenia, and Muscle*, 5(4), 253–259.
- Özkan, Pehlivanoglu EF., Özkan, MU., Balcıoğlu, H., Bilge, U., Ünlüoğlu, İ. (2018). Adjustment and reliability of Katz Daily Life Activity Measures for elderly in Turkish. *Ankara Med J*, 18(2). doi:10.17098/amj.435264
- Resnick, B. (Ed.). (2004). *Restorative care nursing for older adults: A guide for all care settings*. Springer Publishing Company.
- Routasalo, P., Arve, S., & Lauri, S. (2004). Geriatric rehabilitation nursing: Developing a model. *International Journal of Nursing Practice*, 10(5), 207-215.
- Sok, SR. (2015). Effects of individual reminiscence therapy for older women living alone. *International Nursing Review*, 63(2). Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/inr.12190/abstract;jsessionid=09DA0CA6BE8E63C9BDD119FB4>
- Stineman, MG. (1997). Measuring casemix, severity, and complexity in geriatric patients undergoing rehabilitation. *Medical Care*, 35: JS90–JS105.
- Tel, H., Güler, N., & Tel H. (2011). Yaşlıların evde günlük yaşam aktivitelerini sürdürme durumu ve yaşam kaliteleri. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 13(2), 59-67.
- Terkeş, N., Bektaş, H. (2016). Yaşlı sağlığı ve teknoloji kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(4): 153-159.

- Tijsen, LM., Derksen, EW., Achterberg, WP., Buijck, BI. (2019). Challenging rehabilitation environment for older patients. *Clin Interv Aging*. Aug 12;14:1451-1460. doi: 10.2147/CIA.S207863. PMID: 31496672; PMCID: PMC6697645.
- Yaşa, ME. (2021). Yaşlı Bireylerde Denge Bozuklukları ve Rehabilitasyonu. Erbahçeci, F., Yıldırım, N. (Ed.), *Geriatrik Fizyoterapi ve Rehabilitasyon* içinde (s.759-763). Ankara.
- Yavuz, İ. A., Koçak, C., & Özdamar, F. Ö. (2018). İskelet traksiyonunda temel prensipler. *TOTBİD (Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği) Dergisi*, 17, 315-323.
- Yeşilyurt, SY., Özengin, N., Çelenay, ST. (2021). Geriatrik Bireylerde Pelvik Taban Disfonksiyonlarında Fizyoterapi ve Rehabilitasyon. Erbahçeci, F., Yıldırım, N. (Ed.), *Geriatrik Fizyoterapi ve Rehabilitasyon* içinde (s.759-763). Ankara.
- Yücel, H. (2015). Su içi Rehabilitasyon. İstanbul Tıp Kitabevi.

AKUT BAKIM

Zahide Aksoy
Özgün Ergitürk
Saime Erol

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Yaşlı bireyler için özel riskler *Akut bakım *Geriatrik cerrahi bakım *Preoperatif bakım *İntraoperatif bakım *Postoperatif bakım *Postoperatif komplikasyonlar *Acil bakım *Yaşlılarda taburculuk planlanması

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Yaşlı bireylerdeki akut bakımı gerektiren durumları bilir.
2. Yaşlı bireylerin karşılaştığı akut riskleri en aza indirecek önlemleri belirler.
3. Cerrahi operasyon geçiren yaşlı hastalar için riskleri ve önlemleri bilir.
4. Sık karşılaşılan geriatrik acil durumları ve ilgili hemşirelik girişimlerini bilir.
5. Yaşlı bireylerde enfeksiyon riskini azaltmak için alınacak önlemleri belirler.
6. Hastanede yatan yaşlı bireyler için taburculuk planlamasının önemini bilir.
7. Erken taburculuk planlaması yapabilmek ve ihtiyaçları öngörür.

KAYNAKLAR

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 347-354. DOI: 10.38108/ouhcd.752133
- Ayan, F. S., Dağtekin, T. (2020). Geriatrik cerrahide güncel yaklaşımlar. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (12), 460-474. doi: 10.38079/igusabder.748203
- Pacheco, B., Venegas-Sanabria, L. C., & Chavarro-Carvajal, D. A. (2020). Hospital-associated functional decline and possible interventions based on physical activity, a review of the literature. *Archivos de Medicina Del Deporte*, 37(6), 430-435.
- Bölüktaş, R.P. (2015). Yoğun bakım ünitelerindeki yaşlı hastalarda deliryumun değerlendirilmesi, önlenmesi ve yönetimine ilişkin stratejiler. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 19(2), 68-79.
- Cengiz, M., Kavak, GÖ. (2008) Geriatrik hastalarda ameliyata hazırlık ve anestezi. *Türkiye Klinikleri J Orthop & Traumatol-Special Topics*, 1(2).
- Çakan, F. Ö. (2017). İleri yaşta kardiyovasküler fizyolojide değişiklikler. *Türk Kardiyol Dern Ars*, 45(5), 5-8.
- Devecel, G., Şenturan, L. (2018). The effect of breathing exercises on preventing postoperative atelectasis: A randomized controlled trial. *FNJN Florence Nightingale Journal of Nursing*, 26(3), 159-167. <https://doi.org/10.26650/FNJN387185>
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological nursing* (9th ed.). Wolters Kluwer.
- Fernandez, HM., Callahan, KE., Likourezos, A., Leipzig, RM. (2008). House staff member awareness of older inpatients' risks for hazards of hospitalization. *Arch Intern Med*, 168(4):390-396.
- Kara, H., Yılmaz, E. (2021). Geriatrik cerrahide ameliyat sürecindeki güncel yaklaşımlar. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(3), 418-426. doi: 10.38108/ouhcd.916306
- Kaya S., Güven, G.S., Kar, A., Aydan, S., Korku, C. (2018). Taburculuğa hazır olmanın boyutları: Belirleyicileri, hasta sonuçları ve hastane harcamaları ile ilişkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(2), 305-334.
- Kaye, K. S., Anderson, D. J., Sloane, R., Chen, L. F., Choi, Y., Link, K., Sexton, D. J., Schmader, K. E. (2009). The effect of surgical site infection on older operative patients. *Journal of the American Geriatrics Society*, 57(1), 46-54. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.2008.02053.x>
- Kent B. C, Phillip K. P. (2015). Infections in the Elderly. In: John E. B, Raphael D, Martin J. B, eds. Mandell, Douglas, and Bennett's principles and practice of infectious diseases. *Philadelphia*, 3857-64.
- Link, T. (2020). Guidelines in practice: Hypothermia prevention. *AORN J*, 111: 653-666. doi:10.1002/aorn.13038
- Schlitzkus, L.L, Melin, A., Johanning, J.P., Schenarts, J. (2015). Perioperative management of elderly patients. *Surgical Clinics of North America*, 95(2), 391-415.
- Malone, M. L., Capezuti, E. A., & Palmer, R. M. (Eds.). (2014). *Acute care for elders: a model for interdisciplinary care*. Springer.
- Mohanty, S., Rosenthal, RA., Russell, MM., Neuman, MD., Ko, CY., Esnaola, NF. (2016). Optimal perioperative management of the geriatric patient: A best practices guideline from the American College of Surgeons NSQIP and the American Geriatrics Society. *J Am Coll Surg*, 222(5):930-47.
- Mudge AM, McRae P, Hubbard RE, et al. (2019). Hospital-associated complications of older people: A proposed multicomponent outcome for acute care. *J Am Geriatr Soc*, 67(2):352-356. doi:10.1111/jgs.15662
- Olotu, C., Weimann, A., Bahrs, C., Schwenk, W., Scherer, M., & Kiefmann, R. (2019). The perioperative care of older patients. *Deutsches Arzteblatt international*, 116(5), 63-69. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2019.0063>
- Totur, B., Demir Korkmaz, F. (2011). Geriatrik cerrahide hasta bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 27(2),61-68. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egehemsire/issue/49355/630406>.
- Usta, E., Aygin, D. (2015). Yaşlı hastanın ameliyat sonrası bakımındaki farklılıklar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 59-65. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duzcesbed/issue/4850/66666>
- Yin, W., Wan, Q., Jia, H., Jiang, X., Luo, C., & Zhang, L. (2022). Comparison of two different uses of underbody forced-air warming blankets for the prevention of hypothermia in patients undergoing arthroscopic shoulder surgery: a prospective randomized study. *BMC anesthesiology*, 22(1), 55. <https://doi.org/10.1186/s12871-022-01597-6>

UZUN DÖNEM BAKIM (HOSPİS BAKIM, HUZUREVİNDE BAKIM)

Derya Emre Yavuz

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, *Palyatif bakım, *Uzun dönem bakım, *Hospis bakım, *Huzurevinde bakım, *Uzun dönem bakım hizmetlerinin geliştirilmesi

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve hasta yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik neler yapılabileceği konusunda bilgi sahibi olur.
2. Palyatif bakım ve kapsamına ilişkin bilgi edinir.
3. Palyatif bakım kapsamında yer alan uzun dönem bakım konusunda bilgi edinir.
4. Uzun dönem bakım kapsamında yer alan hospis bakım ve huzurevinde bakım konusunda yeterli bilgiye sahip olur.
5. Yaşlı bireye yönelik bakım türlerinin ayırımına varır.
6. Uzun dönem bakım hizmetlerinin geliştirilmesi adına neler yapılabileceği konusunda fikir geliştirir.

3. Aşağıdakilerden hangisi hospis bakım ile ilgili doğru bir bilgidir?

- Hospis bakım özellikle Sahra altı ülkelerde çok köklü bir geçmişe sahiptir.
- Yaşamı tehdit eden hastalığın iyileştirilmesi amaçlı sunulmaktadır.
- Sadece ayaktan hasta polikliniğinde sunulan bir bakım türüdür.
- İşin profesyoneli olmayan kişiler tarafından da verilebilen bir bakım türüdür.
- Hizmeti alan kişinin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır.

4. Aşağıdakilerden hangisi uzun dönem bakımda sunulan semptomatik tedavilerden biridir?

- Dispneye karşı oksijen tedavisi
- Anksiyeteye karşı grup tedavisi
- Depresyona karşı terapi tedavisi
- Cilt hastalıklarına ilişkin farmakolojik bakım
- Tüp bebek tedavisi

5. Türkiye’de üçüncü basamak uzun dönem bakım hizmetlerinin çerçevesi ne şekildedir?

- Yara bakımı ve hafif türde sağlık sorunlarının tedavisine yönelik süreci kapsamaktadır.
- Onkoloji tanı ve tedavi merkezlerindeki hizmetleri kapsamaktadır.
- Birinci ve ikinci basamak hizmetler çerçevesinde yetersiz kalan, bu nedenle hastane merkezlerinde verilen hizmetin ardından hastayı daha da gözetim altına alarak iyileştirmeyi ve yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan bakımlardır.
- Belediye ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle sunulan hizmetleri kapsamaktadır.
- Aile hekimlerinin uzmanlığında tedavi sürecini içeren hizmetleri kapsamaktadır.

Cevaplar: 1. b, 2. d, 3. e, 4-a, 5. c

KAYNAKLAR

- Ahmedzai, S.H., Costa A, Blengini C, Bosch A, Sanz-Ortiz J, et.al. (2004). A new international framework for palliative care. *European Journal of Cancer*, 40, 2192-2200
- Alexander, L. (2009). Burnout: Impact on Nursing, <http://www.netce.com/coursecontent.php?courseid=548>, (Erişim Tarihi: 01.08.2022).
- Aslan, Y. (2020). Türkiye’de ve Dünya’da palyatif bakım modellerine genel bakış. *Anadolu Güncel Tıp Dergisi*, 2(1), 19-27
- Aydın, T., Atçı, A.G., & Keskin, Y. (2019). Fizik tedavinin palyatif bakımdaki yeri. *Palyatif Bakım ve Tıp*, Ed. A. Akçakaya, İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- Balas, B.C., Casey, C.M., & Happ, M.B. (2012). Comprehensive assessment and management of the critically ill. In. *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. Ed. Marie Boltz, Elizabeth Capezuti, Terry Fulmer, DeAnne Zwicker, Springer Publishing Company.
- Batbaş, C.S., Yakar, B. & Pirinççi, E. (2012). Palyatif bakım ve hospis. *STED*, 30(2), 136-143
- Batchelor, N.H. (2010). Palliative or hospice care? Understanding the similarities and differences rehabilitation *nursing*, 35, 60-64
- Bettio, F., & Verashchagina, A. (2010). *Long-Term Care for the Elderly. Provisions and Providers in 33 European Countries*. Luxembourg: European Commission.
- Chen, Y., Li, X., Ma, H., Xu-Zhang, Wang, B.W., Guo, T., Xiao, Y., Bing, Z., Ge, L., Yang, K., & Han, X. (2020). Exercise training for improving patient-reported outcomes in patients with advanced-stage cancer: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Pain and Symptom Management*, 1 (59), 300-330.
- Clark., D. (2007). From margins to centre: a review of the history of palliative care in cancer. *Lancet Oncol.*, 5, 430-438
- Doyle, D., & Woodruff, R. (2008). *The IAHPC Manual of Palliative Care*. IAHPC Press.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. Lippincot Williams and Wilkins.
- Estella A, Velasco T, Saralegui I, Velasco Bueno, J.M., Rubio Sanchiz, O., Barrio, M. Del., & Martín Delgado, M.C. (2019). Multidisciplinary palliative care at the end of life of critically ill patient. *Med Intensiva*, 43, 61-62.
- Francis, D.C., & Lahaie, J.M. (2021). “Iatrogenesis: The Nurse’s Role in Preventing Patient Harm” In. *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. Ed. Marie Boltz, Elizabeth Capezuti, Terry Fulmer, DeAnne Zwicker, Springer Publishing Company.
- Harding, R. & Hagginson, I.J. (2005). Palliative care in sub-Saharan Africa. *The Lancet*, 365(9475), 1971-1977
- Hui, D., & Bruera, E. (2015). Integrating palliative care into the trajectory of cancer care. *Nature Reviews Clinical Oncology*, 1(13), 159-171

- Intrator, O., Hiris, J., Berg, K., Miller, S.C. & Mor, V. (2011). The residential history file: studying nursing home residents' long-term care histories. *Health Services Research*, 46(1), 120-137
- Kaasa, S., & Loge, J.H. (2003). Quality of life in palliative care: principles and practice. *Palliative Medicine*, 17(1), 11-20
- Kapo, J., Morrison, L.J. & Liao, S. (2007). Palliative care for the older adult. *J Palliat Med*, 10, 185-190
- Karatağ, H. & Akyıldız, N.A. (2019). Avrupa'nın demografik dönüşümünde uzun dönem yaşlı bakımının sürdürülebilirliğinin denetlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 571-596.
- Katz, P.R. (2011). An international perspective on long term care: Focus on nursing homes. *Journal of the American Medical Directors Association*, 12(7), 487-492
- Mauk, K. L. (2013). *Gerontological Nursing: Competencies for Care*. Jones & Bartlett Learning.
- Meier, D.E., Back, A.L., Berman, E., Block, S.D., Corrigan, J.M. & Morrison, R.S. (2017). A national strategy for palliative care. *Health Affairs*, 36(7), 1-13
- Michelson, K.N., & Steinhorn, D.M. (2007). Pediatric end-of-life issues and palliative care. *Clinical Pediatric Emergency Medicine*, 8, 212-219.
- Morrison, R.S., Penrod, J.D., & Cassel, J.B. (2008). Cost savings associated with us hospital palliative care consultation programs. *Arch Intern Med*, 168(16), 1783-1790
- Murray, S.A. (2004). Developing primary palliative care. *BMJ*, 329, 1-10
- Palma, J.S. & Payne, R. (2001). Palliative care and rehabilitation. supplement: Cancer rehabilitation in the new millennium, *American Medical*, 92(64), 1049-1052
- Pastrana, T., Centene, C., & De Lima, L. (2015). Palliative care in latin america from the professional perspective: A SWOT analysis. *Journal of Palliative Medicine*, 18, 429-37
- Sanford, A.M., Orrell, M., Tolson, D., Abbatecola, A.M., Arai, H., Bauer, J.M. & Vellas, B. (2015). An International definition for "nursing home". *Journal of The American Medical Directors Association*, 16(3), 181- 184.
- Sarsılmaz, H., Yıldırım, Y., & Fadiloğlu, Ç. (2015). Evde bakım hemşirelerinde tükenmişlik. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 13-20
- Sepulveda, C., Marlin, A., Yoshida, T., & Ullrich, A. (2002). palliative care: The world health organisation's global perspective. *J Pain Symptom Manage*, 1(24), 91-96.
- Sucaklı, M.H. (2013). Ölmekte olan hasta ve yaşam sonu bakım. *TJFMPC*, 7(3), 52-57.
- Sucaklı, M.H. & Koşar, Y. (2016). Palyatif bakım ve yaşam kalitesi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 8(3), 34-39
- Tabloski, P.A. (2018). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. Boston, Pearson.
- Tsuji, I., Whalen, S., & Finucane, T.E. (1995). Predictors of nursing home placement in community-based long-term care. *Medicana*, 43(7), 761-766.
- UptoDate (2022). "Benefits, services, and models of subspecialty palliative care" https://www.uptodate.com/contents/search?search=benefitsservices-and-models-of-subspecialtypalliative-care&sp=0&searchType=PLAIN_TEXT&source=USER_INPUT&searchControl=TOP_PULLDOWN&searchOffset=1&autoComplete=false&language=&max=0&index=&autoCompleteTerm=&rawSentence=#H9%2014734 (Erişim Tarihi: 25.04.2022)
- Watson, M., Lucas, C., & Hoy, A. (2006). *Adult Palliative Care Guidance*. London: South West London.
- Werner, R.M., Hoffman, A.K. & Coe, N.B. (2020). Long-term care policy after Covid-19- solving the nursing home crisis. *N Engl J Med*, 383, 903-905
- WHO. (2018). Long Term Care Systems. Geneva: WHO. 11World Population Review. <http://worldpopulationreview.com/countries/total-fertility-rate/> (Erişim Tarihi: 25.04.2022)
- Yakar, B., Sertdemir Batbaş, C. & Pirinççi, E. (2021). Palyatif bakım ve hospis. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 30(2), 136-143.
- Yılmaz, Ö., & Bahat, G. (2019). "Yaşlıda hastane temelli palyatif bakım ve hospis". *Yaşlının hastanedeki serüveni*. Ankara: Türkiye Klinikleri, ss.32-44

AİLE SİSTEMİNDE BAKIM

Nadire Ercan Toptaner
Kadriye Uzun

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Aile *Bakım *Bakıcı *Aile bakıcısı *Uzun mesafe bakıcı *Hemşire *Bilgi eksikliği *Danışmanlık *Bakıcı-bakım alan ilişkisi
*Bakıcılık kriterleri *Hemşirelik stratejileri

ÖĞRENİM HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Aile sisteminde bakımı tanımlayabilir.
2. Ailede yaşlı bakımını nasıl değerlendireceğini bilir.
3. Aile bakıcılığı rolünü bilir.
4. Aile bakıcılığını belirleyen etmenleri değerlendirmeyi bilir.
5. Aile bakıcısının bakımını nasıl değerlendireceğini bilir.
6. Aile bakımında hemşirenin rolünü bilir.

KAYNAKLAR

- Adams-Wendling, L., Pimple, C., Adams, S., & Titler, M. G. (2008). Nursing management of hearing impairment in nursing facility residents. *Journal of Gerontological Nursing, 34*(11), 9–17.
- Agren, S., Evangelista, L., S., Hjelm, C., Stromberg, A. (2012). Dyads affected by chronic heart failure: A randomized study evaluating effects of education and psychosocial support to patients with heart failure and their partners. *Journal of Cardiac Failure, 18*, 359 – 366. doi: 10.1016/j.cardfail.2012.01.014.
- Akça ASD, Saraçlı Ö, Emre U, Atasoy N, Gündül S, Barut B Ö, Atasoy H T. (2014). Hastanede yatan yaşlılarda bilişsel işlevlerin günlük yaşam aktiviteleri, depresyon, anksiyete ve klinik değişkenlerle ilişkisi. *Noropsikiyatri Arşivi, 51*, 267-274.
- Amerika Birleşik Devletleri, Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bölümü, Hastalıkları Önleme ve Sağlığı Geliştirme Birimi, Healthy People, 2030 Erişim Tarihi: 04.04.2022, <https://health.gov/healthypeople/objectives-and-data/browse-objectives/sensory-or-communication-disorders>.
- Archbold, P. G., Stewart, B. J., Greenlick, M. R., Harvath, T. A. (1992). Clinical assessment of mutuality and preparedness in family caregivers to frail older people. In S. G. Funk, E. M. Tornquist, M. T. Champagne, & L. A. Copp (Eds.), *Key aspects of elder care* (pp. 332–337). New York, NY: Springer Publishing Company, Inc.
- Archbold, P. G., Stewart, B. J., Greenlick, M. R., & Harvath, T. A. (1990). Mutuality and preparedness as predictors of caregiver role strain. *Research in Nursing & Health, 13*(6), 375–384.
- Arno, P. S. (2006, January). Economic value of informal caregiving. Presented at the Care Coordination and the Caregiving Forum, Dept. of Veterans Affairs, NIH, Bethesda, MD.
- Bagai, A., Thavendiranathan, P., & Detsky, A. S. (2006). Does this patient have hearing impairment? *Journal of the American Medical Association, 295*(4), 416–428. Evidence Level I.
- Balcı, M. A. ve Pamuk, Ö. N. (2015). Dev hücreli (temporal) arterit. *RAED Journal/RAED Dergisi, 7*(1).
- Bauer, M., Fitzgerald, L., Haesler, E., & Manfrin, M. (2009). Hospital discharge planning for frail older people and their family. Are we delivering best practice? A review of the evidence. *Journal of Clinical Nursing, 18*(18), 2539–2546.
- Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (4th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Boltz, M., Capezuti, E., Zwicker, D., Fulmer, T. (2021). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (6th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
- Bowers, B. J. (1987). Intergenerational caregiving: Adult caregivers and their aging parents. *Advances in Nursing Science, 9*(2), 20–31.
- Brodaty, H., Green, A., & Koschera, A. (2003). Meta-analysis of psychosocial interventions for caregivers of people with dementia. *Journal of the American Geriatrics Society, 51*(5), 657–664.
- Buckwalter, K. C., Gerdner, L., Kohout, F., Hall, G. R., Kelly, A., Richards, B., & Sime, M. (1999). A nursing intervention to decrease depression in family caregivers of persons with dementia. *Archives of Psychiatric Nursing, 13*(2), 80–88.
- Canlı S. (2019). Mobility-Related disability in age and responsibilities of the public health nursing. *HSP; 6*(2): 390-7Doi: 10.17681/hsp.
- Cannuscio, C. C., Jones, C., Kawachi, I., Colditz, G. A., Berkman, L., & Rimm, E. (2002). Reverberation of family illness: A longitudinal assessment of informal caregiving and mental health status in the nurses' health study. *American Journal of Public Health, 92*(8), 1305–1311.
- Cantor, M. H., & Little, V. (1985). Aging and social care. In R. H. Binstock & E. Shanas (Eds.), *Handbook of aging and the social sciences* (2nd ed., pp. 745–781). New York, NY: Van Nostrand Reinhold.
- Chao, T. K. ve Chen, T. H. (2009). Predictive model for progression of hearing loss: Meta-analysis of multi-state outcome. *Journal of Evaluation in Clinical Practice, 15*(1), 32–40.
- Coleman, E. A., & Boulton, C. (2003). Improving the quality of transitional care for persons with complex care needs. *Journal of the American Geriatrics Society, 51*(4), 556–557.
- Cook, S. K., & Cohen, S. A. (2018). Sociodemographic disparities in adult child informal caregiving intensity in the United States: Results from the New National Study of Caregiving. *Journal of Gerontological Nursing, 44*, 15 – 20. doi: 10.3928/00989134 -20180808-05.
- Croog, S. H., Burleson, J. A., Sudilovsky, A., & Baume, R. M. (2006). Spouse caregivers of Alzheimer patients: Problem responses to caregiver burden. *Aging & Mental Health, 10*(2), 87–100.
- Ding, Y., Liu, Y., Hou, X. Y., Tian, Y., Du, W. ve Fan, L. (2022). Association of sensory impairment with healthcare use and costs among middle-aged and older adults in China. *Public Health, 206*, 20-28.
- Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
- Epel, E. S., & Lithgo, G. J. (2014). Stress biology and aging mechanisms: Toward understanding the deep connection between adaptation to stress and longevity. *Journals of Gerontology Series A-Biological Sciences & Medical Sciences, 69* (Suppl. 1), S10 – S16. doi: 10.1093/geron/glu055.
- Farran, C. J., Gilley, D. W., McCann, J. J., Bienias, J. L., Lindeman, D. A., & Evans, D. A. (2004). Psychosocial

- interventions to reduce depressive symptoms of dementia caregivers: A randomized clinical trial comparing two approaches. *Journal of Mental Health and Aging*, 10(4), 337–350.
- Farran, C. J., Loukissa, D., Perraud, S., & Paun, O. (2003). Alzheimer's disease caregiving information and skills. Part I: Care recipient issues and concerns. *Research in Nursing & Health*, 26(5), 366–375.
  - Flannery, R. B., Jr. (2002). Disrupted caring attachments: Implications for long-term care. *American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias*, 17(4), 227–231.
  - Fulmer, T., Paveza, G., Abraham, I., & Fairchild, S. (2000). Elder neglect assessment in the emergency department. *Journal of Emergency Nursing*, 26(5), 436–443.
  - Gitlin, L. N., Corcoran, M., Winter, L., Boyce, A., & Hauck, W. W. (2001). A randomized, controlled trial of a home environmental intervention: Effect on efficacy and upset in caregivers and on daily function of persons with dementia. *Gerontologist*, 41(1), 4–14.
  - Göçer S, Günay O. (2018). Kayseri'de bir huzurevinde yaşayan yaşlıların günlük yaşam aktiviteleri ve depresif belirti düzeyleri. *Euras J Fam Med*; 7(3):116-24.
  - Gökçe-Eskin, S., Boyraz, S., Adana, F., Demirkıran, F., Evci-Kiraz, E.D., Aktaş, B., Özvurmaz, S., Yıldırım, B. (2020). 75 yaş ve üzeri yaşlıların yaşam koşulları ve sağlık durumları. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 2(3): 168-183.
  - Güler, G., Güler, N., Kocataş, S. ve Akgül, N. (2009). Yaşlıların sağlık bakım gereksinimleri. *Cumhuriyet Medical Journal*, 31(4), 367-373.
  - Huang, Q. ve Tang, J. (2010). Age-related hearing loss or presbycusis. *European Archives of Otorhinolaryngology*, 267(8), 1179–1191.
  - Ivers, R. Q., Cumming, R. G., Mitchell, P., Simpson, J. M., & Peduto, A. J. (2003). Visual risk factors for hip fracture in older people. *Journal of the American Geriatric Society*, 51, 356–363.
  - Johnson, C. E., Danhauer, J. L., Bennett, M., & Harrison, J. (2009). Systematic review of physicians' knowledge of, participation in, and attitudes toward hearing and balance screening in the elderly population. *Seminars in Hearing*, 30(3), 193–206.
  - Kalinowski, M. A. (2008). "Eye" identifying vision impairment in the geriatric patient. *Geriatric Nursing*, 29(2), 125–132.
  - Kiecolt-Glaser, J. K., Preacher, K. J., MacCallum, R. C., Atkinson, C., Malarkey, W. B., & Glaser, R. (2003). Chronic stress and age-related increases in the proinflammatory cytokine IL-6. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 100(15), 9090–9095.
  - Korkut, G. ve Gençtürk, Z. (2019). Yaşlılara bakım veren aile bireylerinde algılanan bakım yükü ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 53-78.
  - Kumari Gupta, S., Sekher, T. V. (2018). Are elderly widows more vulnerable to abuse and violence? Findings from Jharkhand, India. Shankardass, M., Irudaya Rajan, S. (Eds.), *Abuse and Neglect of the Elderly in India* (pp:139-156). Singapore: Springer.
  - Kshatri, J. Y., Bhoi, T., Barik, S. R., Palo, S. K., Pati, S. (2021). Is multimorbidity associated with risk of elder abuse? Findings from the AHSETS study. *BMC Geriatrics*, 21(1), 413.
  - Lary-Waller, J. (2020). Implementation of doll therapy for agitated residents with dementia [PhD dissertation]. Georgia: Georgia College and State University; 2020.
  - Linton, A. D. (2007). Age-related changes in the special senses. In A. D. Linton & H. W. Lach (Eds.), *Matteson and McConnell's gerontological nursing, concepts and practice* (3rd ed., pp. 600–627). St. Louis, MO: Saunders Elsevier.
  - Lutz, B. J., Young, M. E., Creasy, K., Martz, C., Eisenbrandt, L., Brunny, J., ... Cook, C. (2017). Improving stroke caregiver readiness for transition from inpatient rehabilitation to home. *Gerontologist*, 57, 880 – 889. doi: 10.1093/geront/gnw135.
  - Mahoney, D. F., Cloutterbuck, J., Neary, S., & Zhan L. (2005). African American, Chinese, and Latino family caregivers' impressions of the onset and diagnosis of dementia: Cross-cultural similarities and differences. *Gerontologist*, 45(6), 783–792.
  - Mäntyjärvi, M., & Laitinen, T. (2001). Normal values for the Pelli-Robson contrast sensitivity test. *Journal of Cataract and Refractive Surgery*, 27(2), 261–266.
  - Marcincuk, M. C. ve Roland, P. S. (2002). Geriatric hearing loss. Understanding the causes and providing appropriate treatment. *Geriatrics*, 57(4), 44, 48–50.
  - Markovik, M., Peshevska, D. J. (2014). Gender as individual risk factor for elderly abuse: findings from first national prevalence study in Macedonia. *Macedonian Journal of Medical Sciences*, 2(2), 373-78.
  - Mauk, K.L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning.
  - Messecar, D., Powers, B. A., & Nagel, C. L. (2008). Te Family Preferences Index: Helping family members who want to participate in the care of a hospitalized older adult. *American Journal of Nursing*, 108(9), 52–59.
  - Montgomery, R. J., Kwak., Kosloski, K., & O'Connell Valuch, K. (2011). Effects of the TCARE intervention on caregiver burden and depressive symptoms: Preliminary findings from a randomized controlled study. *Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences & Social Sciences*, 66, 640 – 647. doi: 10.1093/geronb/gbr088.
  - Mortazavi H, Tabatabaeichehr M, Taherpour M, Masoumi M. (2020). Investigating the status of daily life activities (basic, instrumental, advanced) and related factors in the elderly. *JNKUMS* 12(2):88-95
  - Moursi H.A., Sabry, S.S., & Ibraheim S.S.E. (2022). Effect of educational guidelines for family caregivers of elderly

- cancer patients regarding burden of care, *Assiut Scientific Nursing Journal*, 10(28); 94 -109.
- National Alliance for Caregiving & American Association for Retired Persons. (2004). Caregiving in the U.S. Bethesda, MD: National Alliance for Caregiving.
  - National Eye Institute. (2009). *Diabetic retinopathy*. Retrieved from <http://www.nei.nih.gov/health/>.
  - National Institute on Aging. (2015). So far away. Twenty questions and answers about long distance caregiving. Retrieved July 18, 2016 from <https://www.nia.nih.gov/health/publication/so-far-away-twentyquestions-and-answers-about-long-distance-caregiving/getting>.
  - Naylor, M. D. (2003). Nursing intervention research and quality of care: Influencing the future of healthcare. *Nursing Research*, 52(6), 380–385.
  - Opinion Research Corporation. (2005). Attitudes and beliefs about caregiving in the U.S.: Findings of a national opinion survey. Princeton, NJ: Author.
  - Özçakar, N., Toprak Ergöner, A., Kartal, M., Baydur, H. (2017). Adaptation, reliability, and validity study of the Hwalek–Sengstock Elder Abuse Screening Test (H-S/ EAST): A Turkish version. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 47(6), 1894-1902.
  - Penning, M. J. (1990). Receipt of assistance by elderly people: Hierarchical selection and task specificity. *Gerontologist*, 30, 220–227.
  - Penning, M., & Wu., (2016). Caregiver stress and mental health: Impact of caregiving relationship and gender. *Gerontologist*, 56, 1102 – 1113. doi: 10.1093/geront/gnv038.
  - Pinquart, M., Sörensen, S. (2004). Associations of caregiver stressors and uplifts with subjective well-being and depressive mood: A meta-analytic comparison. *Aging & Mental Health*, 8(5), 438–449.
  - Pinquart, M., & Sörensen, S. (2005). Ethnic differences in stressors, resources, and psychological outcomes of family caregiving: A meta-analysis. *Gerontologist*, 45(1), 90–106.
  - Rabarison, K.M., Bouldin, E. D., Bish, C. L., McGuire, L. C., Taylor, C. A., & Greenlund, K. J. (2018). The economic value of informal caregiving for persons with dementia: Results from 38 states, the District of Columbia, and Puerto Rico, 2015 and 2016 BRFSS. *American Journal of Public Health*, 108(10), 1370 – 1377. doi: 10.2105/AJPH.2018.304573.
  - Revicki, D. A., Rentz, A. M., Harnam, N., Thomas, V. S., & Lanzetta, P. (2010). Reliability and validity of the National Eye Institute Visual Function Questionnaire-25 in patients with age-related macular degeneration. *Investigative Ophthalmology & Visual Science*, 51(2), 712–717.
  - Robinson BC (1983). Validation of a caregiver strain index. *J Gerontol*, 38, 344-8.
  - Schulz, R., & Beach, S. R. (1999). Caregiving as a risk factor for mortality: The caregiver health effects study. *Journal of the American Medical Association*, 282(23), 2215–2219.
  - Schulz, R., Martire, L. M., & Klinger, J. N. (2005). Evidence-based caregiver interventions in geriatric psychiatry. *Psychiatric Clinics of North America*, 28(4), 1007–1038.
  - Schumacher, K., Beck, C. A., & Marren, J. M. (2006). Family caregivers: Caring for older adults, working with their families. *American Journal of Nursing*, 106(8), 40–49.
  - Smith, C. E. (1994). A model of caregiving effectiveness for technologically dependent adults residing at home. *Advances in Nursing Science*, 17(2), 27–40.
  - Someşan, V., Haraguş, M. (2016) Elderly needs and support received. *Romanian Journal of Population Studies*;10(1): 105-132
  - Somrongthong, R., Wongchalee, S., Ramakrishnan, C., Hongthong, D., Yodmai, K., Wongtongkam, N. (2017). Influence of socioeconomic factors on daily life activities and quality of life of Thai elderly. *J Public Health Res*; 13;6(1): 862 doi: 10.4081/jphr.2017.862.
  - Sörensen, S., Pinquart, M., Duberstein, P. (2002). How effective are interventions with caregivers? An updated meta-analysis. *Gerontologist*, 42(3), 356–372.
  - Stein, J., Liegert, P., Dorow, M., König, HH., Rieger-Heller, SG. (2019). Unmet health care needs in old age and their association with depression – results of a populationrepresentative survey. *Journal of Affective Disorders*; 245: 998-1006.
  - Stewart, B. J., Archbold, P., Harvath, T., & Nkongho, N. (1993). Role acquisition in family caregivers of older people who have been discharged from the hospital. In S. G. Funk, E. M. Tornquist, M. T. Champagne, R. A. Wiese (Eds.), *Key aspects of caring for the chronically ill: Hospital and home* (pp. 219–230). New York, NY: Springer Publishing Company, Inc.
  - Sullivan, M. T. (2002). Caregiver strain index (CSI). Try this: Best practices in nursing care to older adults. Retrieved from: <http://consultgerirn.org/resources>.
  - Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.
  - Tan, S. G., Soysal, P. (2020). Sağlık çalışanlarının yaşlı istismarı konusundaki algısı ve farkındalığının araştırılması. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 3(3), 132-137.
  - T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). Yaşlı İzlemi Eğitimi Hekim Eğitim Modülü, Ankara.
  - Türkiye Yaşlı Sağlığı Raporu: Güncel Durum, Sorunlar ve Kısa-Orta Vadeli Çözümler. Karan MA, Satman İ (Editörler). Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü Yayın No: 48569, İstanbul 2021.
  - U.S. Preventive Services Task Force [USPSTF]. (2011a). *Screening adults aged 50 years and older for hearing loss*. Retrieved from <http://www.uspreventiveservicestaskforce>.

org/uspstf11/adultheating/adultheart.ht

- US Preventive Services Task Force (USPSTF); Siu AL, Bibbins-Domingo K, Grossman DC, Baumann LC, Davidson KW, Ebell M, et al. *Screening for Impaired Visual Acuity in Older Adults: US Preventive Services Task Force Recommendation Statement*. JAMA. 2016;315(9):908-14. doi: 10.1001/jama.2016.0763.
- Vitaliano, P. P., Zhang, J., & Scanlan, J. M. (2003). Is caregiving hazardous to one's physical health? A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 129(6), 946–972.
- Walker, A., Pratt, C. C., & Eddy, L. (1995). Informal caregiving to aging family members: A critical review. *Family Relations*, 44, 404–411.
- Wallhagen, M. I., Strawbridge, W. J., Shema, S. J. ve Kaplan, G. A. (2004). Impact of self-assessed hearing loss on a spouse: A longitudinal analysis of couples. *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 59(3), S190–S196.
- Wong, R. T., Cafferky, B. M., Alejandro, J. P. (2022). Chronic disease and elder mistreatment: A meta-analysis. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 37(1). doi: 10.1002/gps.5640.

Ölçüm Araçları

Bakım Vermeye Hazırlık Ölçeği

(https://hign.org/sites/default/files/2020-06/Try_This_General_Assessment_28.pdf)

Bakıcılık Gerginlik İndeksi

(<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/6841931/>)

Yaşlı Kötü Muamele Değerlendirme Aracı

(<https://agsjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1532-5415.2004.52074.x>)

YAŞAM SONU BAKIM

Ayşe Kabuk

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Ağrı yönetimi *Huzurlu ölüm *Kayıp *Ölüm *Semptom yönetimi *Spiritüel bakım *Yas *Yaşam sonu

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Birey ve ailesi için kaliteli yaşam sonu bakım vermede hemşirenin rolünü tanımlar.
2. Yaşam sonu bakımı etkileyebilecek psikososyal, duygusal, ruhsal ve kültürel farklılıkları göz önünde bulundurur.
3. Ölüm ile yüzleşmek zorunda kalan bireyin yaşayabileceği zorlukları bilecek.
4. Yasın birey üzerine etkilerini tanımlayabilecek.
5. Bireyin fizyolojik, spiritüel ve psikolojik gereksinimlerini ve bu gereksinimler ile ilişkili hemşirelik girişimlerini bilir.
6. Yaşamın son zamanlarında sık görülebilecek semptomları tanımlayabilecek ve etkili hemşirelik bakımını planlayabilecek.
7. Kayıp yaşayan aile üyelerini desteklemenin yollarını açıklar.
8. Bireyin ölümü nedeni ile zorluk yaşayan hemşireyi desteklemenin yollarını açıklar.

KAYNAKLAR

1. Abernethy AP, McDonald CF, Frith PA, Clark K, Herndon JE, Marcello J, Young IH, Bull J, Wilcock A, Booth S, Wheeler JL, Tulsy JA, Crockett AJ, Currow DC.(2010). Effect of palliative oxygen versus room air in relief of breathlessness in patients with refractory dyspnoea: a double-blind, randomised controlled trial. *Lancet*. 4;376(9743):784-93.
2. Akgun-Citak E, Attepe-Ozden S, Vaskelyte A, van Bruchem-Visser RL, Pompili S, Kav S, Acar S, Aksoydan E, Altintas A, Aytar A, Baskici Ç, Blazeveciene A, Scarpa AR, Kiziltan G, Mattace-Raso FUS, (2020) Challenges and needs of informal caregivers in elderly care: Qualitative research in four European countries, the TRACE project, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 87,103971.
3. Akpınar G, Topaçoğlu H. (2021). Evaluation of the effect of patient position in the management of chronic heart failure patients presenting with dyspnea. *J Surg Med*.5(3):284-288.
4. Akyar I., Dionne-Odom J.N., Ozcan M., Bakitas M. A. (2019). Needs Assessment for Turkish Family Caregivers of Older Persons with Cancer: First-Phase Results of Adapting an Early Palliative Care Model. *Journal of Palliative Medicine*, 22(9), 1065–1074.
5. Akyol A. (2010). Yetişkinde ölüm süreci ve hemşirelik bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 26(3), 59-72
6. American Cancer Society. (2022). Advance Directives. <https://www.cancer.org/treatment/treatments-and-side-effects/planning-managing/advance-directives/types-of-advance-health-care-directives.html> Erişim Tarihi: (03.05.2022)
7. Astrow, AB., Wexler, A., Texeira, K., He, MK., Sulmasy, DP. (2007). Is failure to meet spiritual needs associated with cancer patients' perceptions of quality of care and their satisfaction with care? *JCO*, 25(36): 5753–7.
8. Azizoğlu Şen İ, Özsurekci C, Balcı C, Çalışkan H, Eşme M, Ünsal P, Halil MG, Cankurtaran M, Doğu BB. (2021). Sleep quality and sleep-disturbing factors of geriatric inpatients. *Eur Geriatr Med*. 12(1):133-141.
9. Baird, L., & Spiller, J. A. (2017). A quality improvement approach to cognitive assessment on hospice admission: could we use the 4AT or Short CAM?. *BMJ open quality*, 6(2), e000153.
10. Batbaş CS, Yakar B, Pirinçi E. (2021). Palyatif Bakım ve Hospis. *STED*, 30(2),136-143
11. Benli SS, Yıldırım A. (2017). Hemşirelerde yaşam doyumu ve ölüme karşı tutum arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4):167-179.
12. Betancur L, Adiola M. (2015). Nursing care of patients during the dying process: a painful professional and human function. *Investigación y Educación en Enfermería*, 33(2), 297-3
13. Boltz, M., Capezuti, E., Fulmer, T., Zwicker, D. (2012). *Evidence-Based Geriatric Nursing Protocols for Best Practice*. (4th eds). Springer Publishing Company, LLC, London.
14. Borsheski, R., Johnson, Q. L. (2014). Pain management in the geriatric population. *Missouri Medicine*, 111(6), 508–511.
15. Brereton L, Gardiner C, Gott M, Ingleton C, Barnes S, Carroll C. (2012). The hospital environment for end of life care of older adults and their families: an integrative review. *J Adv Nurs*.68(5),981–993
16. Brodbeck K, Duphily N. (2019). Death and Dying: A Nursing Focus on the Care of the Patient. *Universal Journal of Public Health* 7(3): 138-143.
17. Caldeira, S., Timmins, F. (2017) Implementing spiritual care interventions. *Nursing Standard*. 31(34): 54-60.
18. Campbell ML, Yarandi H, Dove-Medows E. (2013). Oxygen is nonbeneficial for most patients who are near death. *J Pain Symptom Manage*. 45(3):517-23.
19. Can G. (2018). *Konsensus 2017- Kanser Hastalarında Kanıt Dayalı Palyatif Bakım*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
20. Ceyhan Ö, Özen B, Zincir H, Şimşek N, Başaran M. (2018). How intensive care nurses perceive good death. *Death Stud*, 42(10):667-72.
21. Charak S, Thattil RG, Srivastava CM, Das PP, Shandilya M. (2021). Assessment and Management of Pain in Palliative Care. in: *Suggestions for Addressing Clinical and Non-Clinical Issues in Palliative Care* (Ed: Cascella M, Stones MJ), IntechOpen.
22. Clark D. (2018). Cicely Saunders: A life and legacy. Oxford Scholarship Online. DOI:10.1093/oso/9780190637934.001.0001
23. Corr CA. (2020). Elisabeth Kübler-Ross and the “Five Stages” Model in a Sampling of Recent American Textbooks. *OMEGA - Journal of Death and Dying*. 82(2):294-322.
24. Crombeen AM, Lilly EJ. (2020). Management of dyspnea in palliative care. *Current Oncology (Toronto, Ont.)*, 27(3), 142–145.
25. Çelik S, Altun Uğraş G, Aksoy G.(2010). Yoğun Bakım Hemşirelerinin Yaşamını Kaybetmiş Hasta ve Hasta Ailesine Verdikleri Bakımın İncelenmesi. *İ.Ü.F.N. Hem. Derg.*, 18(2), 80-86
26. Çınar F, Eti Aslan F. (2017). Spiritüalizm ve Hemşirelik: Yoğun Bakım Hastalarında Spiritüel Bakımın Önemi. *Jaren*, 3(1):37-42.
27. Davis MP, Lagman R, Parala A, Patel C, Sanford T, Fielding F, Bumbaugh A, Gross J, Rao A, Majeed S, Shinde S, Rybicki LA. (2017). Hope, Symptoms, and Palliative Care: Do Symptoms Influence Hope? *American Journal of Hospice & Palliative Medicine*. 34(3) 223-232.
28. Dedeli Ö, Yıldız E, Yuksel S. (2015). Assessing the spiritual needs and practices of oncology patients in Turkey. *Holist Nurs Pract*, 29(2):103–113

29. Doğan S. (2020). Yaşa(yadur)mak ya da huzurla ölebilmek. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 54:52-55.
30. Doherty M, Hauser J. (2019). Care of the Dying Patient. In: *A Field Manual for Palliative Care in Humanitarian Crises*. (Ed: Waldman E, Glass M). Oxford University Press
31. Dönmez ÇF, Yılmaz M. (2012). Diyaliz hastaları ile nefroloji hemşireleri için ölüm kavramının anlamı ve ölümlle baş etmede nefroloji hemşiresinin rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(3):141-147
32. Egerton T, Chastin SFM, Stensvold D, Helbostad JL. (2016). Fatigue may contribute to reduced physical activity among older people: An observational study. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*, 71(5), 670-676
33. Elias ACA, Giglio JS, Pimenta CAM, El-Dash LG. (2006). Therapeutical intervention, relaxation, mental images, and spirituality (rime) for spiritual pain in terminal patients. A training program. *The Scientific World Journal*. 6:2158–2169.
34. Eliopoulos, C. (2018). *Gerontological Nursing*. (9th eds). Walters Kluwer. USA.
35. Erdoğan Yüce G, Muz G. (2020). Kanser hastalarında tedaviye bağlı bulantı ve kusmanın yönetimi. *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(2) 116-124
36. Fabi A, Bhargava R, Fatigoni S, Guglielmo M, Horneber M, Roila F. , Weis J, Jordan K, Ripamonti CI. (2020). Cancer-related fatigue: ESMO Clinical Practice Guidelines for diagnosis and treatment. *European Society for Medical Oncology Elsevier*,31(6), 713-723.
37. Filiz NY, Dikmen Y. (2017). Yaşam sonu bakım uygulamalarında hasta savunuculuğu. *J Hum Rhythm*, 3(2):95-100.
38. Griffie J, Nelson-Marten P, Muchka S. (2004). Acknowledging the “elephant”: Communication in palliative care: speaking the unspeakable when death is imminent. *American Journal of Nursing*, 104(1); 48–58.
39. Griffin K. (2021). Guidelines for Subcutaneous Infusion Device Management in Palliative Care and other settings – 3rd Edition. Centre for Palliative Care Research and Education https://www.health.qld.gov.au/_data/assets/pdf_file/0014/1101623/SC-Guidelines-Palliative-care-R.pdf Erişim Tarihi: (03.02.2022)
40. Hacettepe Umut Evi. (2018). <https://www.hoev.org.tr/umutevi.hoev.org.tr/index.html> Erişim Tarihi: (30,04,2022)
41. Hanks-Bell M, Halvey K, Paice J. (2004). Pain assessment and management in aging. *Online Journal of Issues in Nursing*, 9(3),8.
42. Harris D. (2007). Delirium in advanced disease. *Postgraduate medical journal*, 83(982), 525–528.
43. Herr KA, Garand L. (2001) Assessment and measurement of pain in older adults. *Clin Geriatr Med.*, 17(3): 457–78.
44. Ho LYW, Ng SSM. (2020). Non-pharmacological interventions for fatigue in older adults: a systematic review and meta-analysis. *Age and Ageing*, 49,341–351
45. Hospice and Palliative Nurses Association (HPNA). (2017). Guidelines for the Role of the Registered Nurse and Advanced Practice Registered Nurse When Hastened Death is Requested. https://www.ons.org/sites/default/files/2019-11/Guidelines_for_RN_and_APRN_When_Hastened_Death_Requested.pdf Erişim Tarihi: (24.04.2022).
46. International Association for the Study of Pain (IASP). (2017). Definition of Pain. <https://www.iasp-pain.org/resources/terminology/#pain> Erişim Tarihi: (03.02.2022)
47. Karapliagou A, Kellekear A, Wagleitner K. (2018). The public health end-of-life care movement: history, principles, and styles of practice. in: *Psychosocial Issues in Palliative Care: A community based approach for life limiting illness*. (Ed: William ML), Oxford Scholarship Online
48. Kav S. (2018). Palyatif ve Yaşam Sonu Bakım. İçinde: *Yaşlılık ve Yaşlı Sağlığı*. Editör: Bilgili N., Kitiş Y. Vize Basın Yayın, Ankara.
49. Koç S. (2016). Ölüm ile ilgili bazı temel kavramlar. (2016). *Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics*, 6;2(1):1-7
50. Koper, I., Pasmán, H.R.W., Schweitzer, B.P.M. et al. (2019) Spiritual care at the end of life in the primary care setting: experiences from spiritual caregivers - a mixed methods study. *BMC Palliat Care* 18(98).
51. Kübler-Ross E, Kessler D. (2005). *On grief and grieving. Finding the meaning of grief through the five stages of loss*. New York: Scribner.
52. Lockwood W. (2021). Nursing Ethics. WWW.RN.ORG, LLC
53. Lorenz C. (2019). Rhythmical Massage Therapy for Dyspnea. <https://www.anthromedics.org/PRA-0741-EN> Erişim Tarihi: (03.02.2022)
54. Lowey SE. (2015). *Nursing Care at the End of Life*. Open SUNY Textbooks, Milne Library State University of New York, Geneseo
55. Madenoğlu Kıvanç M. (2017). Türkiye’de palyatif bakım hizmetleri. *HSP*,4(2):132-135
56. Malloy P, Virani R, Kelly K, Munevar C. (2010). Beyond bad news: communication skills of nurses in palliative care. *Journal of Hospice and Palliative Nursing*, 12(3),166-174.
57. Maugans, T. A. (1996). The SPIRITual History. *Archives of Family Medicine*, 5(1), 11–16.
58. Marie Curie Nurses. (2022a). Hydration and nutrition in palliative care. <https://www.mariecurie.org.uk/professionals/palliative-care-knowledge-zone/symptom-control/hydration-nutrition> Erişim Tarihi: (01.05.2022)
59. Marie Curie Nurses. (2022b). Providing spiritual care. <https://www.mariecurie.org.uk/professionals/palliative-care-knowledge-zone/individual-needs/spiritual-care#:~:text=Spiritual%20care%20is%20an%20important,someone%20might%20need%20more%20support> Erişim Tarihi: (01.05.2022)
60. Masman, A. D., van Dijk, M., Tibboel, D., Baar, F. P., & Mathôt, R. A. (2015). Medication use during end-of-life

- care in a palliative care centre. *International journal of clinical pharmacy*, 37(5), 767–775.
61. Mauk, K.L. (2014). *Gerontological Nursing Competencies For Care*. (3rd eds). Jones & Bartlett Learning
  62. Memorial Sloan Kettering Cancer Center (MSKCC). (2022). Acupressure for Nausea and Vomiting. <https://www.mskcc.org/cancer-care/patient-education/acupressure-nausea-and-vomiting> Erişim Tarihi: (03.03.2022)
  63. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2015). Terminal Dönemde Bakım. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Terminal%20D%C3%B6nemde%20Bak%C4%B1m.pdf Erişim Tarihi: 05.05.2022
  64. Mughal A, Evans C. (2020). Views and experiences of nurses in providing end-of-life care to patients in an ED context: a qualitative systematic review. *Emergency Medicine Journal* 2020;37:265-272.
  65. NANDA. (2021). *International Nursing Diagnoses: Definitions & Classification, 2021-2023*. (12nd ed). Herdman H, Kamitsuru S, (Ed.), Thieme Medical Publishers.
  66. NHS inform. (2022). Body changes at the end of life. <https://www.nhsinform.scot/care-support-and-rights/palliative-care/preparing-for-death-and-bereavement/body-changes-at-the-end-of-life#:~:text=A%20reduction%20in%20appetite%20is,desire%20for%20food%20or%20drink>. Erişim Tarihi: (03.03.2022)
  67. Nyer M, Doorley J, Durham K, Yeung AS, Freeman MP, Mischoulon D. (2013). What is the Role of Alternative Treatments in Late-life Depression? *Psychiatr Clin N Am*, 36: 577–596.
  68. Pain Assessment and Management Initiative (PAMI). (2022). Pain Assessment Scales/Tools. <https://pami.emergency.med.jax.ufl.edu/resources/provider-resources/pain-assessment-scales/>Erişim Tarihi: (30.04.2022)
  69. Phelps LL, Palph SS, Taylor CM. (2019). Sparks & Taylor'ın Hemşirelik Tanı Referans El Kitabı. (Çev.Ed: Karahan A, Kav S.), Güneş Tıp Kitabevi, Ankara
  70. Puchalski C, Virani R Baird, P., Handzo G., Prince-Paul M., Pugliese K. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: The report of the consensus conference. *Journal Of Palliative Medicine*.10(2): 885-909.
  71. Resmî Gazete. (2010). Hemşirelik Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=13830&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: (24.04.2022).
  72. Resmî Gazete. (2012). Organ ve doku nakli hizmetleri. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15860&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: (24.04.2022).
  73. Resmî Gazete. (2013). Mezarlık yerlerinin inşası ile cenaze nakil ve defin işlemleri hakkında yönetmelik değişikliği yapılmasına dair yönetmelik. *Sağlık Bakanlığı*, Sayı:28533
  74. Ronaldson S, Hayes L, Aggar C, Green J, Carey M. (2012). Spirituality and spiritual caring: nurses' perspectives and practice in palliative and acute care environments. *Journal of Clinical Nursing*, 21: 2126–2135.
  75. Royal Collage of Nursing. (RCN). (2019).The nursing role. <https://www.rcn.org.uk/clinical-topics/End-of-life-care/The-nursing-role> Erişim Tarihi: (24.04.2022).
  76. Ruland CM., Moore SM. (1998). Theory construction based on standards of care: a proposed theory of the peaceful end of life. *Nurs Outlook*, 46(4):169-175
  77. Saberi, F., Sadat, Z., Abedzadeh-Kalahroudi, M., & Taebi, M. (2014). Effect of ginger on relieving nausea and vomiting in pregnancy: a randomized, placebo-controlled trial. *Nursing and midwifery studies*, 3(1), e11841.
  78. Sagha Zadeh, R., Eshelman, P., Setla, J., Kennedy, L., Hon, E., & Basara, A. (2018). Environmental design for end-of-life care: An integrative review on improving the quality of life and managing symptoms for patients in institutional settings. *Journal of pain and symptom management*, 55(3), 1018–1034.
  79. Sağlık Bakanlığı. (2018). Palyatif Bakım Hizmetleri. <https://khgmozellikli.saglik.gov.tr/svg/palyatif.php> Erişim tarihi: (24.04.2022)
  80. Santha S. (2011). Impact of pain and palliative care services on patients. *Indian Journal of Palliative Care* 17(1):24-32.
  81. Sarbey B. (2016). Definitions of death: brain death and what matters in a person. *Journal of Law and the Biosciences*, 3(3):743–752.
  82. Seddigh R, Keshavarz-Akhlagh AA, Azarnik S. (2016). Questionnaires measuring patients' spiritual needs: A narrative literature review. *Iran J Psychiatry Behav Sci*, 10(1):e4011.
  83. Seki Öz H, Kargın M. (2021). Hemşirelik ve ölümü konuşabilmek üzerine bir derleme. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 13(2):452-6
  84. Shanti B, Abu-Hassan H, Al Rjoub A, Shanti I. (2018). Pain management in the elderly. *Pract Pain Manag*. 18(8);
  85. Silva AL, Teixeira HJ, Teixeira MC, Freitas S.(2013). The needs of informal caregivers of elderly people living at home: An integrative review. *Scand J Caring Sci*; 27; 792–803
  86. State of Queensland (Queensland Health) (2019). Care Plan for the Dying Person: Health Professional Guidelines. Care at End of Life Project, Department of Health. https://www.health.qld.gov.au/_data/assets/pdf_file/0023/833315/cpdp-care-plan-hp-guidelines.pdf Erişim tarihi: (24.04.2022)
  87. Şahin M, Demirkıran F, Adana F. (2016). Hemşirelik öğrencilerinde ölüm kaygısı, ölmekte olan bireye bakım verme isteği ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7(3):135–141
  88. Tabloski, P.A. (2019). *Gerontological Nursing The Essential Guide to Clinical Practice*. (4th eds). Pearson, USA.

89. Tepe Medin Ş, Hintistan S, Özorun Y. (2020). Dâhili kliniklerde çalışan hekim ve hemşirelerde ölüm kaygısının belirlenmesi. *HUHEMFAD-JOHUFON*,7(3), 262-270
90. The United Nations Vital Statistics Division. (2017). Mortality. <https://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/mortality/mortmethods.htm#A> Erişim Tarihi: (03.02.2022)
91. Türk Dil Kurumu (TDK). (2019a). Ölüm. <https://sozluk.gov.tr/Erişim> Tarihi: (05.02.2022)
92. Türk Dil Kurumu (TDK). (2019b). Palyatif. <https://sozluk.gov.tr/Erişim> Tarihi: (05.02.2022)
93. Türk Dil Kurumu (TDK). (2019c). Maneviyat. <https://sozluk.gov.tr/Erişim> Tarihi: (05.02.2022)
94. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Hayat Tabloları 2017-2019. [https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK507885/Erişim](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tabloları-2017-2019-33711#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%202013%2D2015%20d%C3%B6neminde%20erkeklerde%2075%2C3%20y%C4%B1l,s%C3%BCresi%20fark%C4%B1%205%2C4%20y%C4%B1l,%20Erişim Tarihi: (05.02.2022)</p>
<p>95. Tyrrell P, Harberger S, Siddiqui W. (2022). Stages of Dying. İçinde: StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. <a href=) tarihi: (24.04.2022)
96. Vilalta A, Valls J, Porta J, Vin J. (2014). Evaluation of spiritual needs of patients with advanced cancer in a palliative care unit. *Journal of Palliative Medicine*, 17(5):592-600.
97. Welsch K, Gottschling S. (2021). Wishes and needs at the end of life—communication strategies, counseling, and administrative aspects. *Dtsch Arztebl Int*. 30;118(17):303-312
98. Wessex Palliative Physicians. (2019). The palliative care handbook. https://www.ruh.nhs.uk/for_clinicians/departments_ruh/palliative_care/documents/palliative_care_handbook.pdf Erişim Tarihi: (03.02.2022)
99. Western Australia Country Health Service (WACHS). (2021). Intrathecal Pain Management in the Palliative Care Setting Procedure. <https://www.wacountry.health.wa.gov.au/~media/WACHS/Documents/About-us/Policies/Intrathecal-Pain-Management-in-the-Palliative-Care-Setting-Procedure.pdf?thn=0> Erişim Tarihi: (04.05.2022)
100. World Health Organization (WHO). (2018). Cancer. WHO Definition of Palliative Care. <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/> Erişim Tarihi: (03.02.2022)
101. World Health Organization (WHO). (2020). GHE: Life expectancy and healthy life expectancy. <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates/ghe-life-expectancy-and-healthy-life-expectancy#:~:text=Globally%2C%20life%20expectancy%20has%20increased,reduced%20years%20lived%20with%20disability>. Erişim Tarihi: (03.02.2022)
102. World Health Organization (WHO). (2022). Palliative Care. <https://www.who.int/health-topics/palliative-care> Erişim Tarihi: (24.04.2022)
103. Yıldırım Y, Vural Doğru B, Mehrekula Z, Şenuzun Aykar F. (2017). Terminal dönemdeki hastaların bakımında huzurlu yaşam sonu teorisi. *GÜSBĐ*, 6(3): 195-202
104. Yorulmaz DS, Karadeniz H. (2020). Terminal dönem ve iyi ölüm sürecinde hemşirelik bakımı. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(2):134-138
105. Yun YH, Kim KN, Sim JA, et al. (2018). Priorities of a “good death” according to cancer patients, their family caregivers, physicians, and the general population: a nationwide survey. *Supportive Care in Cancer*, 26(10):3479-88.
106. Zhao XX., Cui M., Geng YH., Yang YL. (2019). A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials of palliative care for pain among Chinese adults with cancer. *BMC Palliat Care* 18, 69

TAMAMLAYICI SAĞLIK BAKIM UYGULAMALARI

Ayşe Sezer Balcı

ANAHTAR KAVRAMLAR

*Akupunktur *Ayurveda *Biyolojik geri bildirim *Doğal ürünler *Doğal tıp *Dua * Evcil hayvan destekli terapi *Geleneksel çin tıbbı *Enerji alanı *Homeopati *Kayropratik uygulama * Kılavuzlu görüntüler * Masaj terapisi * Meditasyon * Müzik terapisi * Reiki *Ses enerjisi terapisi *Terapötik dokunuş *Varsayılan enerji alanı qi (chi)*Yin-yang *Zihin-beden tıbbı

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu bölümün sonunda okuyucu;

1. Tamamlayıcı ve alternatif tıbbın (TAT) ne olduğunu açıklar.
2. TAT sınıflandırmasını açıklar.
3. En sık kullanılan bitkisel ürünlerle ilişkili hemşirelik girişimleri hakkında bilgi sahibi olur.
4. Doğal ürünler altında tanımlanan yiyecek/içeceklerin yararlarını ve sakıncalarını bilir.
5. Gerçek ve varsayılan enerji alanları arasındaki farkları ayırt eder.
6. Yaşlılarda TAT kullanımını hakkında fikir sahibi olur.
7. Ayurveda ve geleneksel Çin tıbbı sistemlerini bilir.
8. Beden-zihin temelli tedaviler hakkında bilgi sahibi olur.
9. Yaşlıların tamamlayıcı tedavi kullanma nedenlerini öğrenir.
10. Tamamlayıcı tedavilerde hemşirelik girişimleri hakkında bilgi sahibi olur.

KAYNAKLAR

- Abolfathi, M., Pasdar, Y., Kheiri, M., Irandoost, S.F., Darabi, F. (2021). The effect of consuming multivitamin/mineral supplements on elderly quality of life: Based on randomized control trial. *J Educ Health Promot.* 10(63), 1-8. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_129_20.
- Aprilyawan, G., & Wibowo, T.S. (2021). The Effect of guided imagery on insomnia in the elderly in the Jara Mara Pati Technical Implementation Unit (UPT) Kab. Buleleng. *Journal of Nursing Practice*, 5(1), 103-107. <https://doi.org/10.30994/jnp.v5i1.158>.
- Aarts, M.P.J, Aries, M.B.C., Diakoumis, A., Van Hoof, J. (2016). Shedding a light on phototherapy studies with people having dementia: A critical review of the methodology from a light perspective. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias*, 31(7), 551-563. <https://doi.org/10.1177/1533317515628046>.
- Alouini, S., Memic, S., Couillandre, A. (2022). Pelvic floor muscle training for urinary incontinence with or without biofeedback or electrostimulation in women: A systematic review. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19, 2789. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052789>.
- Altan Sarıkaya, N. & Oğuz, S. (2016). Huzurevinde kalan yaşlılarda pasif müzikoterapinin uyku kalitesine etkisi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7, 55-60. <https://doi.org/10.5505/phd.2016.05900>.
- Bozkurt, C. & Karadakovan, A. (2020). Alzheimer hastalarında kullanılan ilaç dışı tedavi yöntemleri. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 329-337. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.775116>.
- Bruckenthal, P., Marino, M.A., Snellin, L. (2016). Complementary and integrative therapies for persistent pain management in older adults: A review. *Journal of Gerontological Nursing*, 42(12), 40-48. <https://doi.org/10.3928/00989134-20161110-08>.
- Buchanan, D.T., Vitiello, M.V., Bennett, K. (2017). Feasibility and efficacy of a shared yoga intervention for sleep disturbance in older adults with osteoarthritis. *J Gerontol Nurs.* 11, 1-10. <https://doi.org/10.3928/00989134-20170405-01>.
- Balcı Alparslan, G., Özkaraman, A., Özbabalık, D., Çolak, E. (2019). The effect of light on daily life activities and sleep in patients with Alzheimer's Disease. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 3, 59-64. <https://doi.org/10.4274/jtstm.galenos.2019.27247>.
- Chen, F., Xu, S., Cao, L., Wang, Y., Chen F., Tian, H, Hu, J., Wang, Z., Wang, D. (2021). A lacto-ovo-vegetarian dietary pattern is protective against sarcopenic obesity: A cross-sectional study of elderly Chinese people, *Nutrition*, 91(1386), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.nut.2021.111386>.
- Cheong, M.S., Park., H.J. (2018). The effect of ayurvedic program on the beneficiaries of leisure facilities for the elderly. *International Journal of Elderly Welfare Promotion and Management*, 2(1), 39-44 <http://dx.doi.org/10.21742/ijewpm.2018.2.1.07>.
- Canlı Ozer, Z., Boz, I., Turan Kavradim, S., Teskereci, G., (2019) European Union Project 'Best CARE': Improving nursing care with best complementary therapy strategies. *Int. Nurs. Rev* 66 (1), 112-121. <https://doi.org/10.1111/inr.12469>.
- Dayapoğlu, N., & Tan, M. (2016). Use of complementary and alternative medicine among people with multiple sclerosis in Eastern Turkey. *Neurology Asia*, 21(1), 63-71.
- Davies, R. (2012). Notes on nursing: What it is and what it is not'. (1860): by Florence Nightingale. *Nurse Educ Today*, 32(6), 624-626. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2012.04.025>.
- Dhyani, A., Chander, V., Singhet, N. J.(2019) Overdose risk of vitamins: A review. *Pharm. Sci. Innov.*, 8(3), 1-6. <https://doi.org/10.7897/2277-4572.083133>.
- Doğan, Ö., Avcı, A. (2018). Bitkilerle tedavi ve ilaç etkileşimleri. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 4(1), 49-54.
- Dey A.B., Singh, G.I., Jayram, H., Sakshi, S., Mundada, P.S, Mata, S., et al. (2022). Safety and efficacy of ayush rasayana A and B in improving functionality of the elderly A single-arm multicenter study. *Journal of the Indian Academy of Geriatrics*, 18(2), 49-57.
- Erdoğan, Z., Çil Akıncı, A., Emre Yavuz, D., Kurtuluş Tosun, Z., Atik, D. (2017). Use of complementary and alternative medicine methods among elderly people living in nursing homes. *Kafkas J Med Sci*, 7(1), 60-66. <https://doi.org/10.5505/kjms.2017.09327>.
- Erol, S., Ertunç, M., Öztürk, T. (2014). The effect of a hand massage on pain and depression in the older people living in a nursing home: Pilot study. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(2), 92-97.
- Erdoğan, Z., Çınar, S. (2016). The effect of Reiki on depression in elderly people living in nursing home. *Indian J Traditional Knowledge*. 15(1), 35-40.
- Food & Drug Administration (FDA). (2022). Dietary Supplements, <https://www.fda.gov/consumers/consumer-updates/fda-101-dietary-supplements>
- Groden, S.R., Woodward, A.T., Chatters, L.M., Taylor, R.J. (2017). Use of complementary and alternative medicine among older adults: differences between baby boomers and pre-boomers. *Am J Geriatr Psychiatry*, 25(12), 1393-1401. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2017.08.001>.
- Güven, Ş.D., Muz, G., Efe Ertürk, N., Özcan, A. (2013). Hipertansiyonlu bireylerde tamamlayıcı ve alternatif tedavi kullanma durumu. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 160-166.
- Gevers Montoro, C., Provencher, B., Descarreaux, M., Ortega, M., Arantxa, P.M. (2021). Clinical effectiveness and efficacy of chiropractic spinal manipulation for spine pain. *Frontiers in Pain Research*, 2(765921), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpain.2021.765921>.

- Ghosh, A., Pallavi, S.K., Nagpal, B., Hegde, U., Archana Nagpal A. (2015). Role of vitamins in oral health & disease: An overview. *Indian Journal of Applied Research*, 5(12), 292-295.
- Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği, 2014, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141027-3.htm>
- Homeopati Derneği (2022). *Homeopati Nedir?* <https://homeopatidernegi.org/homeopati/homeopati-nedir/>
- Huang, K.Y., Huang, C.J., Hsu, C.H. (2020). Efficacy of acupuncture in the treatment of elderly patients with hypertension in home health care: A randomized controlled trial. *J Altern Complement Med*, 26(4), 273-281. <https://doi.org/10.1089/acm.2019.0172>.
- Hamilton, J.B., Best, N.C., Galbraith, K.V., Worthy, V.C., Moore, A.D. (2014). Messages of hope: Helping family members to overcome fears and fatalistic attitudes toward cancer. *Journal of Religion and Health*, 32(1), 190-197. <https://doi.org/10.1007/s10943-014-9948-6>.
- Hussain, N., & Said, A. S. A. (2019). Mindfulness-based meditation versus progressive relaxation meditation: impact on chronic pain in older female patients with diabetic neuropathy. *Journal of Evidence-Based Integrative Medicine*, 24, 1-8. <https://doi.org/10.1177/2515690X19876599>.
- Her, J., Cho, M.K. (2021). Effect of aromatherapy on sleep quality of adults and elderly people: A systematic literature review and meta-analysis. *Complementary Therapies in Medicine*, 60 (102739): 1-1 2. <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2021.102739>.
- Harris, S.R., Morrow, K., Titgemeier, B., Goldberg, D., (2017). Dietary supplement use in older adults. *Current Nutrition Reports*, 6(2), 122-133. <https://doi.org/10.1007/s13668-017-0198-6>.
- Jimenez, P.J., Melendez, A., & Albers, U. (2012). Psychological effects of Tai Chi Chuan. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 55(2), 460-467. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2012.02.003>.
- Kes, D., Gökdoğan, F., Tuna, D. (2016). Hipertansiyonu olan hastaların tamamlayıcı ve alternatif tedavi kullanımı: literatür taraması. *TJCN*, 7(12), 40-55. <https://doi.org/10.5543/khd.2016.004>.
- Kil, T., Kim, H.M., & Kim, M. (2019). The effectiveness of group combined intervention using animal-assisted therapy and integrated elderly play therapy. *Journal of Animal Science and Technology*, 61(6), 371-378. <https://doi.org/10.5187/jast.2019.61.6.371>.
- Klimova, B., Novotny, M., Schlegel, P., Valis, M. (2021). The Effect of mediterranean diet on cognitive functions in the elderly population. *Nutrients*, 13(6), 2067. <http://dx.doi.org/10.3390/nu13062067>.
- Karpf, R.C.T, Selanders, L.C. (2010). The power of environmental adaptation: Florence Nightingale's original theory for nursing practice. *Journal of Holistic Nursing*, 28(1), 81-88.
- Li, H.C., Wang, H.H., Lu, C.Y, Chen, T.B., Lin, Y.H., Lee, I. (2019). The effect of music therapy on reducing depression in people with dementia: A systematic review and meta-analysis, *Geriatric Nursing*, 40(5), 510-516. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2019.03.017>.
- Lai, F.C., Chen, I.H., Chen, P.J., Chen, I.J., Chien, H.W., Yuan, C.F. (2017). Acupressure, sleep, and quality of life in institutionalized older adults: A randomized controlled trial. *J Am Geriatr Soc*, 65(5),103-108. <https://doi.org/10.1111/jgs.14729>.
- Mawaheb Mahmoud, Z., Faten Mohmed, A., Fathyeya, S.S. (2018). Effect of guided imagery in reduction of stress among elderly people in geriatric homes. *American Journal of Nursing Research*, 6(6), 380-387. <https://doi.org/10.12691/ajnr-6-6-5>.
- Menzies, V., Taylor, A.G. & Bourguignon, C. (2006). Effects of guided imagery on outcomes of pain, functional status, and self-efficacy in persons diagnosed with fibromyalgia. *J Altern Complement Med*, 12(1), 23-30. <https://doi.org/10.1089/acm.2006.12>.
- McDougall, G.J., Vance, D.E., Wayde, E., Ford, K., Ross, J. (2015). Memory training plus yoga for older adults. *J Neurosci Nurs*, 47(3), 178-188. <https://doi.org/10.1097/JNN.0000000000000133>.
- National Center for Complementary and Alternative Medicine. (NCCAM). *Backgrounder: Meditation: An Introduction*, 2010. <http://nccam.nih.gov/health/meditation/overview.html>.
- National Center for Complementary and Integrative Health. (NCCIH). (2021a). *Complementary, Alternative, or Integrative Health: What's In a Name?* <https://www.nccih.nih.gov/health/complementary-alternative-or-integrative-health-whats-in-a-name>
- National Center for Complementary and Integrative Health. (NCCIH). (2021b). *What Is Homeopathy?*, <https://www.nccih.nih.gov/health/homeopathy>.
- National Center for Complementary and Integrative Health. (NCCIH). (2021c). *Naturopathy*, <https://www.nccih.nih.gov/health/naturopathy>
- National Center for Complementary and Integrative Health. (NCCIH). *Peppermint Oil*, 2020, <https://www.nccih.nih.gov/health/peppermint-oil>.
- Nural, N., Çakmak, S. (2018). Kronik hastalığı olan bireylerin tamamlayıcı ve alternatif tedavileri kullanma durumu. *Journal of Traditional Medical Complementary Therapies*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.5336/jtracom.2017-54818>.
- Nishihira, J., Nishimura, M., Kurimoto, M., Kagami-Katsuyama, H., Hattori, H., Nakagawa, T. ve ark., (2021). The effect of 24-week continuous intake of quercetin-rich onion on age-related cognitive decline in healthy elderly people: A randomized, double-blind, placebo-controlled, parallel-group comparative clinical trial. *Journal of Clinical Biochemistry and Nutrition*, 69(2), 203-215. <https://doi.org/10.3164/jcbn.21-17>.

- Oral, B., Öztürk, A., Balcı, E., Sevinç, N. (2016). Aile sağlığı merkezine başvuranların geleneksel/alternatif tıpla ilgili görüşleri ve kullanım durumu. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(2), 75-82. <https://doi.org/10.5455/pmb.1-1439552842>.
- Ogawa-Ochiai, K., Kawasaki, K. (2019). Panax ginseng for frailty-related disorders: A Review. *Front. Nutr*, 5(140), 108. doi: <https://doi.org/10.3389/fnut.2018.00140>.
- Özçelik, G., Toprak, D. (2015). Bitkisel tedavi neden tercih ediliyor? *Ankara Med J*, 15(2), 48-58. <https://doi.org/10.17098/amj.05190>.
- Özsürekeçi, C., İleri, İ., Çalışkan, H., Yıldırım, F., Candemir, B., Çavuşoğlu, Ç. ve ark., (2020). Kırılabilirliğin yaşlı bireylerde tamamlayıcı-alternatif tıp uygulamaları hakkındaki görüş, tutum ve uygulamalar üstüne etkisi. *Ankara Eğt. Arş. Hast. Derg.*, 3(3), 177-182. <https://doi.org/10.20492/aeahtd.771611>.
- Özdil, K., Muz, G., Küçük Öztürk, G. (2020). Yaşlılarda farmakolojik olmayan uygulamalar ve etkisinin incelenmesine yönelik Türkiye'deki mevcut tezlerin değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(3), 196-205. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.834007>.
- Prayer, 2018. <http://www.dictionary.com/browse/prayer>
- Pourzabih, S., Arefnazari, M., Tajeri, B., Delbari, A. (2021). Investigating the effectiveness of body-centered meditation on insomnia and restlessness in Alzheimer's patients. *Iranian Journal of Health Psychology*, 4(3), 47-54. <https://doi.org/10.30473/IJOHP.2021.55840.1140>.
- Peluso, S., De Rosa, A., De Lucia, N., Antenora, A., Illario, M., Esposito, M., De Michele, G. (2018). Animal-assisted therapy in elderly patients: Evidence and controversies in dementia and psychiatric disorders and future perspectives in other neurological diseases. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 31(3), 149-157. <https://doi.org/10.1177/0891988718774634>.
- Pepa, C.A. (2014). *Gerontological Nursing: Competencies for Care*. (3rd ed). Jones & Bartlett Learning Mauk KL. (ed), United States of America, 831-949.
- Qato, D., Wilder, J., Schumm, L., Gillet, V., Alexander, G. (2016). Changes in prescription and over-the-counter medication and dietary supplement use among older adults in the United States, 2005 vs 2011. *AMA Intern Med*, 176(4), 473-82. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2015.8581>.
- Rodrigues, E.H.S., Coriolano, M.G.W.S., Lins, C.C.S.A. (2020). Use of biofeedback combined with conventional therapy in the swallowing rehabilitation of older adults: An integrative literature review. *Revista CEFAC*, 22(5), e6919. <https://doi.org/10.1590/1982-0216/20202256919>.
- Ried, K., Travica, N. & Sali, A. (2018). The effect of kyolic aged garlic extract on gut microbiota, inflammation, and cardiovascular markers in hypertensives: The GarGIC Trial. *Front. Nutr*. 5 (122), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fnut.2018.00122>.
- Santaniello, A., Garzillo, S., Amato, A., Sansone, M., Di Palma, A. et al. (2020). Animal-assisted therapy as a non-pharmacological approach in Alzheimer's disease: A retrospective study. *Animals*, 10(7), 1142. <https://doi.org/10.3390/ani10071142>.
- Sayın Kasar, K., Ünal, E., Çapacı, S., Kütmec Yılmaz, C., Duru Aşiret, G. (2020). Yaşlı bireylerin ağrıya yönelik tamamlayıcı ve alternatif tedavi kullanım durumu ve tutumu. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 7(3), 271-277. <https://doi.org/10.1590/1982-0216/20202256919>.
- Santos, A. (2016). Nurse's guide to guided imagery. *Nursing*. 46(1), 55-58. <https://doi.org/10.1097/01.nurse.0000473397.21059.61>.
- South, R., McDowell, L. (2018). Use of prayer as complementary therapy by christian adults in the bible belt of the United States. *Religions*, 9(11), 350. <http://dx.doi.org/10.3390/rel9110350>.
- Sekiguchi, H., Iritani, S., Fujita, K. (2017). Bright light therapy for sleep disturbance in dementia is most effective for mild to moderate Alzheimer's type dementia: A case series. *Psychogeriatrics*, 17(5), 275-281. <https://doi.org/10.1111/psyg.12233>.
- Sağkal, T., Demiral, S., Odabaş, H., Altunok, E. (2013). Kırsal kesimde yaşayan yaşlı bireylerin tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerini kullanma durumları. *F.Ü.Sağ. Bil. Tıp Derg.*, 27(1), 19-26.
- Shal, B., Ding, W., Ali, H., Kim, Y.S., Khan, S. (2018). Anti-neuroinflammatory Potential of Natural Products in Attenuation of Alzheimer's Disease. *Frontiers in Pharmacology*, 9(548): 1-17. <https://doi.org/10.3389/fphar.2018.00548>.
- Syauquy, A., Hsu, C.Y., Rau, H.H., Chao, J. (2018). Association of Dietary patterns with components of metabolic syndrome and inflammation among middle-aged and older adults with metabolic syndrome in Taiwan. *Nutrients*, 10(2), 143. <http://dx.doi.org/10.3390/nu10020143>.
- Surtini, S., Livana, P.H., Farasari, P., Farida, F., Islamy, A. (2022). The effect of mindfulness meditation on blood pressure on elderly with hypertension at the elderly Posyandu. *International Journal of Health Sciences*, 6(3), 10633-10640. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n3.9582>.
- Sharma, N., Sharma, R., Sharma, S. (2020). Effect of individualized homeopathy on elderly patients hospitalized with acute exacerbation of copd: Randomized placebo-controlled trial, *Chest Journal* 157(6): 1, <https://doi.org/10.1016/j.chest.2020.05.336>.
- Schneider, J.K., Reangsing, C., Willis, D.G. (2022). Effects of transcendental meditation on blood pressure: A meta-analysis. *The Journal of Cardiovascular Nursing* 37(3): 11-21, <http://dx.doi.org/10.1097/JCN.0000000000000849>.
- Şaş, S., Büyükturan, Ö., Büyükturan, B. (2018). Kas iskelet sistemi hastalıklarında tamamlayıcı ve alternatif tıp yöntemleri kullanım sıklığının değerlendirilmesi. *Sakarya*

- Tip Dergisi*, 8(3), 481-488. <https://doi.org/10.31832/smj.412181>.
- Thomas, J.S., Clark., B.C., Russ, D.W., et al. (2020). Effect of spinal manipulative and mobilization therapies in young adults with mild to moderate chronic low back pain: A randomized clinical trial. *JAMA Netw Open*, 3(8), e2012589. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.12589>.
- Tan, T., Yanyan, M., Jiakuan, L.L., Chaoyang, Z., Chengchao, W., et al. (2022). A systematic review and meta-analysis of tai chi training in cardiorespiratory fitness of elderly people. *Hindawi Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 15, <https://doi.org/10.1155/2022/4041612>.
- Tabatabaee, A., Tafreshi, M.Z., Rassouli, M., Aledavood, S.A., AlaviMajd, H., Farahmand, S.K. (2016). Effect of therapeutic touch on pain related parameters in patients with cancer: A Randomized Clinical Trial. *Mater Sociomed*, 28(3), 220-223. <https://doi.org/10.5455/msm.2016.28.220-223>.
- Teow, Y.E.E., Ng, S.C., Azmi, A.H.M., Hamzah, M.R., Kaur, J., Mathiarasu, D.S., et al. (2021). A Cross-Sectional Evaluation of Complementary and Alternative Medicine Use in a Non-urban Malaysian Population. *J Community Health*, 46(3), 515-521. <https://doi.org/10.1007/s10900-020-00891-z>.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı. *Geleneksel ve tamamlayıcı tıp nedir?* 2017. <https://getatportal.saglik.gov.tr/TR,24683/geleneksel-ve-tamamlayici-tip-nedir.htm>
- Unger, M. (2013). Pharmacokinetic drug interactions involving Ginkgo biloba. *Drug metabolism reviews*, 45(3):353-85. <https://doi.org/10.3109/03602532.2013.815200>.
- Uraz, Ö., Günay, U. (2020). Cerrahi kliniklerde çalışan hemşirelerin ameliyat sonrası sık görülen semptomlara yönelik tamamlayıcı ve alternatif yöntemlere ilişkin bilgi ve uygulamaları. *YÖBÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Varol, M. (2018). Kanser hastalarının alternatif bir tedavi yöntemi olarak dua tercihi. *TÜBAD*, 3(1); 1-11.
- Valizadeh, L., Seyyedrasooli, A., Zamanazadeh, V., Nasiri, K. (2015). Comparing the effects of reflexology and footbath on sleep quality in the elderly: A controlled clinical trial. *Iran Red Crescent Med J*, 17(11), 1-8. <https://doi.org/10.5812/ircmj.20111>.
- World Health Organization. (WHO). (2018). *Traditional, Complementary and Integrative Medicine*. <http://www.who.int/traditionalcomplementary-integrative-medicine/about/en/>
- World Health Organization (WHO). (2019). *WHO Global Report on Traditional and Complementary Medicine*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/312342>.
- Warseno, A., Sukmawati, A. (2019). Effect of hydrotherapy on sleep deficiency among older people in integrated community health services in Pandak I Bantul. *Frontiers of Nursing*, 6(1) 67-70. <https://doi.org/10.2478/fo-2019-0001>.
- Widyastuti, D., Ismahmudi, R., Burhanto, B., Fazalina, A., Fitri, A., Az-Zahra, F., Astuti, P. (2021). Literature review: Warm compress with medicine plants to reduce joint pain in the elderly. *Proceedings of the International Conference on Nursing and Health Sciences*, 2(2), 127-132. <https://doi.org/10.37287/picnhs.v2i2.933>.
- Yücel, Ş.Ç., Arslan, G.G., Bağcı, H. (2020). Effects of hand massage and therapeutic touch on comfort and anxiety living in a nursing home in Turkey: A randomized controlled trial. *J Relig Health* 59(1), 351-364, <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00813-x>.
- Zauderer, C., & Davis, W. (2012). Treating post partum depression and anxiety naturally. *Holistic Nursing Practice*, 26(4), 203-209. <https://doi.org/10.1097/HNP.0b013e3182596172>.
- Zappaterra, C.W., Zappaterra, M.W. (2014). Healthy aging: a review of complementary and alternative medicine modalities that increase quality of life in older adults. *J Yoga Phys Ther*, 4(3), 1-6. <https://doi.org/10.4172/2157-7595.1000164>.
- Zaki, M.M., Ahmed, F.M. & Sayed, F.S. (2018). Effect of guided imagery in reduction of stress among elderly people in geriatric homes. *American Journal of Nursing Research* 6(6), 380-387. <https://doi.org/10.12691/ajnr-6-6-5>.